T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HASAN ESÎRÎ'NİN Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L-MİLEL İSİMLİ TARİH VE COĞRAFYA ESERİ

(İnceleme-Transkripsiyon)

DOKTORA TEZİ

GÖKER İNAN

İSTANBUL 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HASAN ESÎRÎ'NİN Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L-MİLEL İSİMLİ TARİH VE COĞRAFYA ESERİ

(İnceleme-Transkripsiyon)

DOKTORA TEZİ

GÖKER İNAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. ERHAN AFYONCU

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Göker İNAN'ın "Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Erhan AFYONCU	.....
Üniversitesi	Milli Savunma Üniversitesi	
Üye	: Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR	.....
Üniversitesi	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	
Üye	: Prof. Dr. Bilgin AYDIN	.....
Üniversitesi	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 12/06/ 2017 tarih ve 2017/11-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ III

ÖZET.... VI

ABSTRACT VII

KISALTMALAR VIII

GİRİŞ

HASAN ESÎRÎ VE Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L-MİLEL'E DAİR

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN ESÎRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1. 1. 1. Esîrî'nin Doğum Yeri ve Tarihi 2

1. 1. 2. Ailesi ve Gençlik Yılları 2

1. 1. 3. Orduya İltihakı ve Katıldığı Seferler 4

1. 1. 4. Bürokraside Aldığı Görevler 11

1. 1. 5. Esareti ve Sürgünleri 15

1. 1. 6. Vefatı 20

1.2. KİŞİLİĞİ

1. 2. 1. Okuma Merakı ve Bildiği Diller 20

1. 2. 2. Devlet Ricali İle Yaptığı Görüşmeler ve Tesirleri. 23

1. 2. 3. Dinî Muktesebatı ve Bazı Değerlendirmeleri 29

1.3. ESERLERİ

1. 3. 1. Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel 31

1. 3. 2. Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn 32

1. 3. 3. Kendisine Atfedilen Münşeât 34

1. 3. 4. Haritalar Meselesi 36

İKİNCİ BÖLÜM

Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L-MİLEL'İN İNCELEMESİ

2.1. Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L-MİLEL

2. 1. 1. Nüshaları 38
2. 1. 2. Eserin Yazılış Sebebi 42
2. 1. 3. Eserin Yazılış Tarihi 44
2. 1. 4. Eserin Kaynakları 45

2.2. ESERİN MUHTEVİYATI

2. 2. 1. Coğrafya Kısmı 50
2. 2. 2. Tarih Kısmı 54
2. 2. 3. Ziyab Nehri'nin Hafrı ve Esîrî'nin Katkıları 58
2. 2. 4. Esîrî'nin Ordu ve Askere Dair Görüşleri ve Islahat Fikirleri 63

SONUÇ 74
KAYNAKÇA 77
EKLER 81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKAYESELİ METİN ve DİZİN

4.1. Metin Tesis Edilirken Takip Edilen Metod 86
4.2. Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel'in Mukayeseli Metni 87
4.3. Üniversite Nüshasındaki Ek Kısım 1510
4.4. DİZİN 1944

ÖNSÖZ

17. yüzyıl son çeyreği ile 18. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nin batıda ve doğuda çok sayıda cephede mücadele verdiği kritik bir dönemdir. 1678'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın önderliğinde gerçekleşen Çehrin Seferi'den sonra 1683'te Viyana Kuşatması gerçekleşmiş ve bu muhasara Osmanlı Devleti'nin tarih seyrini yadsınamayacak şekilde etkilemiştir. Yaşanan akametin hemen akabinde batıda 16 yıl boyunca devam edecek olan Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları başlamış ve 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile geçici bir sulh devresine girilmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti doğuya yönelmiş ve öteden beri önemli bir tehdit unsuru olmaya başlayan bedevi Arapların kıyam hareketleriyle mücadele etmiştir. 1711'de ise kuzeyde Baltacı Mehmed Paşa Rus ordusuna karşı kesin bir zafer kazanacak, ardından lehinde ve aleyhinde bugün bile çok şeyler söylenen Prut Antlaşması imzalanacaktır.

İşte 1678 Çehrin'den 1711 Prut Seferi'ne kadar takriben 33 sene ordunun cebeci ocağında muvazzaf olarak savaşlara katılan Hasan Esîrî ve kaleme aldığı *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* adındaki eseri çalışmamızın konusunu teşkil etmiştir. Orduda görev almasından dolayı doğuda ve batıda senelerce gezen, yaklaşık iki yıl boyunca Avusturya'da esaret hayatı yaşayan, bu süre zarfında da yabancı diller öğrenen Esîrî, bilhassa coğrafya ve tarihe olan merakı sebebiyle uzun yıllar notlar toplamış ve en nihayetinde bunları, kendi görüş ve tecrübelerini de katarak bir araya getirmiştir. *Mi'yârü'd-Düvel* söz konusu notlardan ve müşahedelerden oluşan bir eserdir. Diğer taraftan müellif II. Viyana Seferi ve sonrasında orduda ve askerde yaşanan bozulmayı yakînen gözlemlemiş ve bunları da eserine derc etmiştir. İlerleyen zamanlarda "ağa" rütbesini alan Esîrî, ordudaki görevinden sonra Bağdat ve Kıbrıs defterdarlıklarında bulunmuştur. Bilhassa onun, dönemin ileri gelen devlet erkânı ile yaptığı görüşmeler ve tecrübeli bir asker olarak paylaştığı isabetli fikirler neticesinde hem kaybedilen bazı toprakların geri alınmasında, hem de yaşanan haksızlık ve aksaklıkların önüne geçilmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Çalışmamız üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde; eserin müellifi Hasan Esîrî'nin doğumu, orduya iltihâkı, aldığı bürorakratik görevler, esaret hayatı ve yaşadığı sürgünler alt başlıklarda incelenmiştir. Ardından bildiği yabancı diller, kişiliği ve devlet

erkânı ile yaptığı görüşmeler eserden yola çıkarak istihrac edilmiştir. Yine bu bölümün alt başlığında kaleme aldığı eserler ve kendisine atfedilen çalışmalar tartışılmıştır.

İkinci bölümde; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* ele alınmıştır. Burada eserin nüshaları tanıtılmış, kitabın yazılış tarihi ve kaleme alınış sebepleri gösterilmiş ve *Mi'yârü'd-Düvel* hazırlanırken istifade edilen yerli ve yabancı kaynaklar yazılmıştır. Eserin muhtevası da bu bölümde incelenmiştir.

Sonuç, kaynakça ve eklerden sonraki üçüncü bölümde ise *Mi'yârü'd-Düvel*'in mukayeseli çeviri metnine yer verilmiştir.

Uzun soluklu bir süreç sonucunda tamamlama bahtiyarlığına eriştiğimiz çalışmamızın pek çok kişinin maddi-manevi desteğiyle son halini aldığını söylemek isteriz. Öncelikle ilk dört sene boyunca danışmanlığımı üstlenen ve daha sonra Eskişehir'e tayinini isteyerek geçiş yapan Prof. Dr. Muzaffer Doğan Hocamı burada şükranla ve minnetle anmak zorundayım. Kendisi, bu süre zarfında gösterdiği alâka ile tezimi yazarken epey yol almama önemli katkı sağlamıştır.

Metnin Arapça kısımlarını okumamda yardımcı olan Yazma Eser Uzmanı Ahmet Kaylı'ya; müşterek konular üzerinde çalışmamız dolayısıyla her daim fikir teatisinde bulunduğum kıymetli mesai arkadaşım Uzman Menderes Velioğlu'na; Mısır Milli Kütüphanesi'nden eserin bir nüshasını temin etmemde tavassutu bulunan değerli dostum Ömer Fâruk Can'a; eserin edisyon kritiğini yaparken yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Nesibe Kablander'e; fikir ve tavsiyelerini göz ardı edemediğim Arş. Gör. Ayşe Celep Karahan'a ve Arş. Gör. Burhan Çağlar'a teşekkür ederim.

Benimle eseri günlerce mukabele tarzında baştan sona kadar okuyarak kontrol etme lütfunda bulunan Uzman Şaban Er Hocamın da hakkını ödemekten âciz olduğumu burada belirtmek isterim. Diğer taraftan destek ve himmetlerini her daim üzerimde hissettiğim, kıymetli hocam Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya şükranlarımı arz ederim. Kendilerinin yoğun çalışma temposuna rağmen her fırsatta bana vakit ayırması ve konuyu belirlediğim ilk günden beri tezimle yakından alâkadar olarak teşvik ve cesaretlendirmelerini hiçbir zaman unutmayacağım. Son olarak doktora süresince bursiyeri bulunduğum Türk Tarih Kurumu'na ve çalışanlarına müteşekkirim.

Şüphesiz hiçbir eser olmadığı gibi bu çalışmamız da hatadan masun ve mahfuz değildir. Yer yer okuma hatalarımız ve gözden kaçırdığımız noktalar olabilir. Buna rağmen samimi bir gayret ve titiz bir mesai ile sonlandırdığımız bu çalışmamızı Hasan Esîrî'ye ve şahs-ı mânevisinde Osmanlı döneminde yabancı topraklarda esaret hayatı yaşamış bütün ecdadımıza ithaf ederiz.

Göker İNAN
İ s t a n b u l
2017

ÖZET

Hasan Esîrî, devri için meşhur fakat bugün için meçhul bir şahsiyettir. Kendisine Esîrî denmesi, 1683 II. Viyana Kuşatması sonrasındaki muharebelerin birinde esir düşüp yaklaşık iki yıl kadar esaret hayatı yaşamasından ileri gelmektedir. Hasan Esîrî, Osmanlı ordusunda muvazzaf olarak doğuda ve batıda çok sayıda sefere katılmış, üst rütbeli paşalar ve sadrazamlarla savaş lojistiği ve stratejisi hakkında mahfi görüşmeler yapmış ve fikirleri kabul görüp takdir toplamıştır. Bağdat ve Kıbrıs gibi büyük eyaletlerde defterdarlığı da vardır. Böylelikle Osmanlı coğrafyasının pek çok yerini gezmiş, gezip gördüğü bu yerlerde tuttuğu notlar, sonraki yıllarda "*Mi'yârü'l-Düvel ve Misbârü'l-Milel*" adındaki hacimli eserinde yer almıştır. Esaret yılları boyunca Latince, Yunanca ve Macarcayı öğrendiği bilinmektedir. Böylelikle yabancı dilde yazılan tarih ve coğrafya kitaplarından iktibaslar yaparak söz konusu eserini genişletme imkânı bulmuştur. Diğer taraftan ordu işleyişine vâkıf olan Esîrî'nin, tefessühe yüz tutan askerî düzene karşı getirdiği ciddi eleştiriler her bakımdan dikkate değerdir.

Biz bu tez çalışmamızda eserinden çıkardığımız bilgilerle Hasan Esîrî'nin biyografisini yazdık ve *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*'in metnini ortaya koyduk. Diğer taraftan eserde geçen önemli yerlerin ayrıntılı incelemesini yaptık.

ABSTRACT

Hasan Esîrî, a famous man of his time, is an obscure name today. His moniker Esîrî is due to his two-year captivity life following his enslavement in one of the battles following the second siege of Vienna, 1683. As an official in the Ottoman army, Hasan Esîrî participated in many expeditions in the East and the West, took part in secret meetings with high ranking pashas and grand viziers about strategy and logistics of war, and his ideas were both accepted and appreciated. He also served as defterdar in such great provinces as Baghdad and Cyprus. Thus he had the chance to travel in many parts of the Ottoman realm, and the notes he took during his travels would later be gathered in his voluminous work called "*Mi'yâr al-Duwal wa Misbâr al-Milal*." He is known to have learnt Latin, Greek, and Hungarian during his captivity years. He thus had the chance to develop his work by recourse to historical and geographical works in these languages. On the other hand, remarkable in every aspect are the serious criticisms that Esîrî, with the intimate knowledge he had on military matters, has directed to the order that seemed to turn riotous.

In this thesis we have written the biography of Hasan Esîrî based on the information derived from his work, and established the text of his *Mi'yâr al-Duwal wa Misbâr al-Milal*. We have also made a close analysis of the important sections of the *Mi'yâr al-Duwal*.

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
A.y.	Aynı yer
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
IRCICA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İÜTD	İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Miladî
nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TOEM	Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
TY	Türkçe Yazmalar
vr.	Varak

GİRİŞ

HASAN ESÎRÎ VE Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L MİLEL'E DAİR

Biyografi kaynaklarında kendisi hakkında mahdut ve bazı zaman da yanlış bilgiler bulunan Hasan Esîrî ve eseri *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* üzerine şu zamana yapılan en ciddi çalışma Menderes Velioğlu'nun hazırladığı yükseklisans tezidir[1]. Bundan sonra ise ikinci sırada Mehmed Ârif'in *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda iki makale şeklinde yayınladığı ve eserden iktibaslarla kaleme aldığı "*İkinci Viyana Seferi Hakkında*" adındaki tefrikası gelir[2]. Biyografi ve bibliyografi kaynakları arasındaki kısmen en sıhhatli bilgi ise İRCİCA'nın neşrettiği *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*'nde yer almaktadır[3]. Bunların dışında Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde yazarın vefat yeri, vefat tarihi ve eserin temel kaynağı olarak Kâtip Çelebi'yi göstermesi dışında verdiği mâlumat isabetlidir[4]. Babinger ise çalışmasında 1142 hicri senesinde 80 yaşına yaklaşan Hasan Esîrî'yi orduda görevli olarak göstermiştir[5]. Yine aynı eserin referansından yola çıkarak G. Flügel'in 1838'de Arapça-Latince olarak yedi cilt halinde yayınladığı *Keşfü'z-Zünûn* ve zeyllerinin (*Lexicon Bibliographicum*) V. cildinde Hasan Esîrî için "edîb" ifadesinin kullanılması dışında *Mi'yârü'd-Düvel* hakkında verilen bilgiler doğrudur. Burada Esîrî'nin h.1140 senesinden sonra vefat ettiği, seyahatleri ve esareti esnasında gördüklerini daha sonra bir araya topladığı belirtilmektedir[6]. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya Kataloğu*'nda (İKTCYK) "Esîrî'nin ölüm tarihi ve yeri ihtilaflıdır[7]" denilmektedir ve ileride de değineceğimiz üzere bu, haklı bir tespittir. Fakat aynı sayfada "*Ebu Bekr-i Dimeşkî'nin coğrafyasından mâlûmat alarak...*" istifade edildiği söylenmektedir ki Esîrî'nin Dimeşkī'den yararlandığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir[8]. Bunların haricinde bazı yerlerde referans gösterilen *Kâmûsu'l-A'lâm* ve *Sicill-i Osmânî*'deki Esîrî, bizim çalışmamızın dışında olan başka bir kişidir ve ulemadan bir zâttır.

---

[1] Menderes Velioğlu, *Cebeciler Kethüdâsı Esirî Hasan Ağa'nın Osmanlı Askeri Teşkilatına Dair Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yükseklisans Tezi, İstanbul 2013.

[2] Mehmed Ârif, "İkinci Viyana Seferi Hakkında", *TOEM*, S.16-17, İstanbul 1331.

[3] *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu vd., C.1, İstanbul 2000.

[4] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1333 İstanbul, C.III, s.18.

[5] Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s.290.

[6] *Lexicon Bibliographicum*, Ed. G. Flügel, C.5, Londra 1838, s.640-641.

[7] *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları,* Maarif Vekilliği, Ankara 1943. s.150.

[8] A.y. Söz konusu kanıya muhtelen Ebû Bekr-i Dımeşkî'nin IV. Mehmed'in emriyle yaptığı Atlas Maior tercümesi sebep olmuştur. Fakat Esîrî *Atlas Maior*'u Latince orjinilinden okuyarak referanslar göstermiştir. Atlas Maior'un tercüme hususuna 14-17 Ekim 2015 tarihinde Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde (OSARK) sunduğumuz tebliğde değinmiştik.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN ESÎRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu başlık altında çoğunluğu *Mi'yârü'd-Düvel*'den istifade edilmek üzere Hasan Esîrî'nin biyografisi inşa edilecek ve kaleme almış olduğu çalışmalar ile kendisine atfedilen eserler üzerine bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1.1. Esîrî'nin Doğum Yeri ve Tarihi

Hemen bütün kaynaklarda[9] Hasan Esîrî'nin doğum yeri olarak Bursa gösteriliyorsa da bu bilgiyi kesin manada teyit eden malumat şuan elde mevcut değildir. Fakat Esîrî'nin eserinde zikrettiği bazı ifadelerden yola çıkarak onun Bursa'da dünyaya gelmiş olabileceği tahmin edilebilir. Örneğin H.1080 / m.1670 senelerine gelinceye dek halk içinde pek az kişinin kahve ve tütün içtiğini belirtirken, "*Ve hattâ Burusa'da mahallemizde...*[10]" ifadesini kullanmaktadır. Bunun gibi doğum tarihine dair de kesin bir kayıt yoktur. Yine esere müracaat edildiğinde Hekimoğlu nüshasının 3a numaralı varağında şu ifadeler yer almaktadır:

> "Lâkin sinnimiz yetmiş sekize bâliğ ve vücûdumıza za'f müstevlî ve bî-kes olduğumuz hasebiyle ihrâcdan me'yûs olup mevti karîb tahayyül itmekle zâyi' olmamak içün işbu bin yüz kırk iki senesi evâhirinde ol tesvîdâtımızı cem' ü tahrîre mübâşeret olundı.[11]"

Esîrî H. 1142 senesi sonlarında yetmiş sekiz yaşında olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle onun H.1064 senesinde doğduğu tespit edilebilmektedir ki bu da 1653-54 senelerine denk gelmektedir.

1.1.2. Ailesi ve Gençlik Yılları

Esîrî'nin ailesine dair bazı bilgilere *Mi'yârü'd-Düvel* sayesinde ulaşabilmekteyiz. Babasının adı Hüseyin'dir. Bazı delillere istinaden müellif hattı olduğunu düşündüğümüz ve bu hususu tezin ikinci kısmında tartışacağımız H (Hekimoğlu 803) nüshasının zahriyesinde ve son varağında söz konusu durum "*Esîrî Hasan b. Şeyh Hüseyin*[12]" ifadesiyle belirtilmektedir. Babasının "şeyh" ünvanıyla

[9] Velioğlu, a.g.t., s.4.; *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, s.123.; Mehmed Ârif, a.g.m., s.995.; Babinger, a.g.e., s.290.
[10] Metin, vr.345b.
[11] Metin, vr.3a.
[12] H nüshası, zahriye; vr.392b.

anılmasından hareketle onun ehl-i tarîk biri olduğu söylenebilir ki aynı bilgi eserin başında da zikredilmektedir. "*Pederinin meşâyıhtan olduğunu*" belirten Esîrî, cebehane-i âmire zâbitlerinin babasına olan bağlılıklarından söz etmektedir. Fakat onun hangi tarikata müntesip olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır:

> "Ve pederimiz hod meşâyıhdan olup ol vakit cebehâne-i âmire zâbıtları pederimizin muhibleri idi.[13]"

Hasan Esîrî'nin babasından başka bir de ablası olduğu bilinmektedir. *Mi'yârü'd-Düvel*'de Hindistan kavminin özellikleri anlatılırken, Hindistan'dan İstanbul'a geldiği anlaşılan bir elçinin beraberinde hanımını da getirdiği ve bugün Sultanahmet Camii civarına tekabül eden Kabasakal Mahallesi'nde ikâmet ettikleri kaydedilmiştir. "Kapıcıbaşı Kara Bayram" adlı birinin evinde misafir kalan Hintli aile, kısa zamanda İstanbul'daki kibar kadınlarının dikkatini çekmiştir. Elçi hanımının güzelliğini duyan ve onu görebilmek için bu eve gelen kadınlar arasında Esîrî'nin ablası da bulunmaktadır. Kadın, ikameti esnasında hastalanmış ve burada vefat etmiştir. Gaslini de Esîrî'nin ablası gerçekleştirmiştir:

> "Ve hattâ yakın zamânda İstanbul'a elçi gelüp haremini ma'an getürmiş idi. Kabasakal mahallesinde Kapucıbaşı Kara Bayram'ın evine kondurmışlardı. Avretinin hüsnü şuyû' bulmağla kibârdan çok havâtîn görmeğe gelüp ve ol mahallede hem-civâr ihtiyâre hemşîremiz var idi. Ol dahi varup görmüş. "Hâlâ İstanbul'da bu güzellikde avret yokdur" diyü nakl eyledi. İstanbul'da mat'ûnen vefât idüp yine hemşîremiz gasl eyledi.[14]"

Esîrî'nin baba ve ablasından başka bir de Bursa'da Yeşil-imâret Mahallesi olarak anılan bölgede Hacı Ivaz adında tüccar bir akrabasının olduğunu öğreniyoruz:

> "Ve hattâ Burusa'da Yeşil-imâret mahallesinde Hâcı Ivaz nâm bir bâzârgân akrabâmız var idi. "Bir seferinde yigirmi bin guruş akça başından on üç kîse akça kazandım" diyü diyü nakl iderdi. [15]"

Okuma-yazmayı öğrendiği andan itibaren Hasan Esîrî hikâye ve tarih kitaplarına merak sarmıştır. Gençlik zamanlarında okuduğu, duyduğu hikâyeler onun iç dünyasında önemli bir yer etmiş ve bir zaman sonra uzak memleketler görme sevdasına düşmüştür. Bu hususu eserin baş taraflarında şu şekilde dile getirmektedir:

> "Bu hakīr-i pür taksîr vakt-i sabâvetimde ba'zı hikâye ve sergüzeşt kitâbları okumasına isti'dâd hâsıl itdikde ol tarafa tetebbu' sevdâsı galebe idüp şeb u rûz ol hikâye

[13] Metin, vr.2b.
[14] Metin, vr.205b.
[15] Metin, vr.43a.

kitâbları ve ba‘zı tevârîhe şugl ile tabî‘at-i memâlik seyrine meyl idüp sevdâyî âşık gibi derûnumda câygîr olup hâbda dahi çıkmazdı.[16]”

Esîrî’nin gençlik yıllarında nasıl bir eğitim gördüğüne dair bir bilgi mevcut değildir. 16-17 yaşlarına kadar Bursa’da olduğunu metinden yola çıkarak tahmin edebilmekteyiz. Yukarıda doğum tarihi ile verilen bilgilerde kendi mahallesinden bahsetmekte H.1080 / M.1670 senelerine kadar insanların tütün ve kahveyi pek kullanmadıklarını söylemektedir. O tarihlerde kendi oturdukları mahallede Muharrem Efendi adında birinin Köse Hamamı ismiyle bilinen hamamı kiralayıp buraya İstanbul’dan aldığı bir cariyeyi natur (hamam görevlisi) olarak getirttiğini ve cariyenin tütün ve kahve kullandığını; bu sebeple mahalledeki diğer erkeklerin hanımlarına bu hamama gitmemeleri hususunda tenbihte bulunduğunu belirtmektedir. Bu yıllarda Hasan Esîrî 16-17 yaşlarındadır.

> “Fî-zamânina halk zengin ve sâhib-i tab‘îat olduğına delîlin biri dahi budur ki kahveyi, tütüni ve sâir me’kûlâtı behâya çıkdı dirler. Bunun dahi bâ‘isi, bin seksen târîhine gelince bir meclisde on âdem bulunsa nısfından ziyâdesi kahve-tütün içmezdi. Meşâyıh ve dervîşân ve ulemâ dâimâ ve hutabâda nâdir ve ol dahi mestûr olup ve avâmu’n-nâsda kalîl ve nisvân ve re‘âyâ ve ehl-i zimmet keferede ve yehûdda akall-i kalîl olup ve içenlerine dahi kendü ebnâ-yı cinsleri dahl iderlerdi. Ve hattâ Burusa’da mahallemizde Köse Hammâmı nâm hammâmı Muharrem Efendi nâm bir mütemevvil âdem tutup bir husûs ile İstanbul’a gidüp mezbûr, beşeriyyet hasebiyle bir sâzende câriyeye mübtelâ olur. Alup Burusa’ya getürdükde hammâma nâtûr itdi. Ehâlî-yi mahalle işitdikde avretlerine cümlesi tenbîh itdiler ki “Hammâma bir câriye nâtûr komışlar. Tütün-kahve içer imiş. Zinhâr ol hammâma gitme, eğer gider isen bir dahi bu eve gelme!” diyü tenbîh itmeleriyle...[17]”

Hasan Esîrî yirmili yaşlara geldiğinde ise artık orduda muvazzaf bir görevli olacaktır.

1.1.3. Orduya İltihâkı ve Katıldığı Seferler

Esîrî’nin Osmanlı ordusunda katıldığı ilk sefer 1678 Çehrin seferidir. Bu bilgiye hem eserde geçen “*Bu fakīrin ibtidâ seferim Çehrin olup...*[18]” ibaresinden, hem de *Mi’yârü’d-Düvel*’in başındaki ifadelerden ulaşabilmekteyiz. Cebehâne-i Âmire

[16] Metin, vr.2b.
[17] Metin, vr.345b.
[18] Metin, vr.362a.

zâbıtlarının bir kısmı babası Şeyh Hüseyin Efendi'ye bağlı olduklarından, onların tavassutuyla olsa gerek Hasan Esîrî orduya cebehane şâgirdi olarak giriş yapmıştır:

> "Bin seksen altı senesinde Çehrin seferi mühimmâtı tedârükine fermân olundukda peder izniyle cebehâne-i âmirede bu hakīri şâgird tahrîr itdiler. Bu takrîb ile askerî zümresine dâhil olup ve seksen yedide Çehrin seferine gidüp ol vilâyetleri görüp ve ba'dehû Bec seferi zuhûr idüp...[19]"

H.1086 / M.1676 senesinde orduya katılmış, bir sene sonra da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın serdar-ı ekremliğinde gerçekleşen Çehrin Kalesi muhasarında muvazzaf olarak bulunmuştur. Onun ilk seferi ve ilk yurt dışı tecrübesi de söz konusu kuşatmadır. Doğum tarihi olarak 1064 hicri senesi tespit edildiğine göre ordudaki ilk görevinde 22 yaşında, Çehrin seferide ise 23 yaşındadır. Bu seferin bizzat müşâhidi olduğundan eserde Zaporojya (metinde Zaborya) Kazaklarının bahsedildiği bölümde Çehrin Kalesi kuşatması esnasında yaşananları anlatmaktadır. O kadar ki düşman kuvvetlerinin çokluğundan köprünün bozulduğu bir anda askerler suya düşmüş ve çok sayıda boğulan olmuştur. Esîrî, suyun taşması ile at ve asker cesetlerinin Osmanlı ordusunun kurulduğu yere kadar ulaştığını belirtmektedir:

> "Çehrin kurbından geçen nehr-i azîmin cisri kâfirlerin izdihâmına tâkat getüremeyüp bozulmağla girüden asâkir-i İslâm'ın seyfi havfından kâfirler cânların halâs ümmidiyle kendülerin suya urup şol mertebe kâfir suya gark u helâk oldı ki at ve âdem lâşesi kesretinden su taşup ordu-yı hümâyûndan vâfir çâderlere çıkdı. Ve bu vakitlerde kal'ada cebehânesi atup ve kal'anın dîvârının bir tarafını hedm itmekle asâkir-i İslâm yürüyüş idüp içinde sağ kalan kâfirleri tu'me-i şemşîr idüp ve kal'ayı feth ü zabt ve ba'dehû lağım ile kal'ayı atup avdet olundı.[20]"

Daha sonraki yıllarda pek çok konuda görüşme ve istişarelerde bulunacağı Eğinli Mehmed Ağa ile söz konusu Çehrin seferi esnasında tanışmıştır:

> "Eğinli Muhammed Ağa zağarcı-başı, henüz kul kethüdâsı olmamış idi. Evvelden kendüsi ile Çehrin seferinden beri mu'ârefemiz olup...[21]"

Esîrî ile Eğinli arasındaki görüşmeler çalışmamızın "*Devlet Ricali İle Yaptığı Görüşmeler ve Tesirleri*" başlığı altında müstakil olarak ele alınacaktır. Onun bir sonraki seferi H.1094 / M.1683 senesinde vuku bulan Viyana kuşatmasıdır. Sefer sırasında bir ara yaralanan cebecibaşının yerine Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Siyavuş Paşa getirilmişti. O zaman ağa sıfatını hâiz olan Siyavuş Paşa, Hasan Esîrî'yi serdengeçti kitâbetine tayin etmiştir:

---

[19] Metin, vr.2b.
[20] Metin, vr.156a.
[21] Metin, vr.363b.

> "Ve ol vakit cebeci-başı olan Siyavuş Paşa'yı dahi mu'temed ve nâzır ta'yîn eylediler ki varup tâbûrdan şâfî haber getüreler. Ve hattâ tâbûra karşu çıkan askeri ve topları kaldırup boğaz ağzına nakl itdiler. Bu fakīri cebeci-başı serdengeçdi kitâbetine ta'yîn itmekle ol sebebden ma'an gitdim.[22]"

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kumandanlığında gerçekleşen bu sefer bilindiği üzere başarıya ulaşamamış ve ardından yaklaşık on altı sene devam edecek Osmanlı-Kutsal İttifak savaşlarının başlangıcı olmuştur. Söz konusu zaman zarfında Osmanlı Devleti kimi zaman yenilmiş, kimi zaman kaybettiği bölgeleri geri almış fakat maddi-manevi birçok zâiyat yaşamıştır. Hasan Esîrî'nin bu Osmanlı-Kutsal İttifak savaşlarının birinde esir düştüğü bilinmektedir ki bizim tespitlerimize göre söz konusu savaş 1687'de cereyan eden II. Mohaç Muharebesidir. Esîrî Viyana kuşatmasına gün-be-gün şahitlik etmiş, tespit ettiği yanlışları ve bunlara karşılık neler yapılmasını gerektiğini eserinin son kısmında etraflıca anlatmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, Esîrî'nin ilk seferi Çehrin, ikinci seferi ise Viyana kuşatmasıdır. Viyana'dan bozgunla ric'at esnasında orduda olan Hasan Esîrî 1687'deki Mohaç muharebesine kadar orduda bulunmuş ve bu aralıktaki muharebelerin bir çoğunda savaşmış olmalıdır. Kutsal İttifak Savaşlarında karşı cephede Roma-Cermen İmparatorluğu, Lehistan, Venedik, Rusya ve Papalık gibi devletlerle farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda muharebeler cereyan etmiş ve kendisinin iki küsür yıl süren esaret hayatı hariç tutulursa muvazzaf bulunmuştur:

> "Muhassal Çehrin seferinden beri Moskov ve Leh ve Macar ve Hırvat ve Nemse ve Venedik seferleri ve intihâ-yı serhadlerde hizmet-i pâdişâhîden hâlî olmayup ve on sene kadar Basra seferi ve Bağdâd muhâfazasında ve seferlerinde bulunup ve iki seneden ziyâdece Nemse'ye esîr olup...[23]"

H.1099-1101 yılları arasında esaret hayatı yaşayan müellif, H.1101/M.1689 senesinde kurtulduktan sonra önce Eğinli Mehmed Ağa ile daha sonra Fâzıl Mustafa Paşa ile görüşüp Viyana'da esir iken edindiği izlenimleri onlarla paylaşmıştır. Bu görüşmeler neticesinde kaybedilen bazı yerlerin geri alınması mümkün olmuştur. Esaretten kurtulduğu 1101 senesinde Hasan Esîrî'nin Osmanlı ordusunda görev almaya başladığı anlaşılmaktadır. Aynı senenin son ayı olan zilhiccede Niş ve Semendire düşman elinden geri alınmış[24], H.1102 / M.1690 senesine girildiğinde ise Belgrad ve Vidin istirdad edilmiştir[25]. Hasan Esîrî'nin sadrazama verdiği stratejik taktikler ve

[22] Metin, vr.358a.
[23] Metin, vr.2b.
[24] Râşid, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan vd., C.I., Klasik Yay., İstanbul 2013, s.392.
[25] *A.g.e.*, s.394.

paylaştığı tecrübeler neticesinde Niş, Semendire, Belgrad ve Vidin'in geri alınmasında katkısının bulunduğu *Mi'yârü'd-Düvel*'de belirtilmektedir.

1691 senesinin önemli olaylarında biri de Salankamen muharebesi ve Fâzıl Mustafa Paşa'nın burada şehit düşme hadisesidir. Esîrî bu savaşta hangi görevlerde olduğunu şu şekilde belirtir:

> "Bu hakīr mühimmât üzerine ve botların ve açıkların ve köprü hizmetinde olan sekiz yüz kadar salahorların ulûfe ve nânları tevzî'i üzerine ve köprü mesârifi tahrîrine ta'yîn olunmuş idim.[26]"

Fâzıl Mustafa Paşa'nın başına aldığı bir kurşun ile şehit olduğunu belirten Esîrî, meydan İslam tarafında iken serdar-ı ekremin vefatıyla Salankamen muharebesinin düşman ordusunun galibiyetiyle sonuçlandığını yazmaktadır. Bu tarihten sonra Hasan Esîrî'yi 1697'de gerçekleşen Zenta muharebesinde görüyoruz. Burada yapılan strateji hatalarını eserinde zikreden Esîrî, Tisa Nehri üzerine tonbazlarla kurulan köprünün düşman kuvvetleri tarafından bozulmasının ardından Osmanlı askerinin birçoğunun suya düşerek boğulduklarını ve kurtulabilenlerin ise Avusturya askerleri tarafından öldürüldüğünü söyler:

> "Ve beride ise askerin nısfı mertebesi pâdişâh ile geçüp ve beride kalanlar dahi havfa düşüp köprüyi geçmeğe sa'y iderler ve "Tâbûr geliyorur" dendikde ekser-i halk köprüye hücûm idüp zâbıtları kim dinler! Ve kâfir yar altından dahi asker yürüdüp topla tonbazların bir kaçını delüp ve köprü bozuldukda gayri kaçacak yer yok. Halk kendüyi suya bırakup yüzmek bilmeyenler bilenlere sarılup birbirlerini gark iderler. Tise suyı öyle pek vâsi' su değildür. Ammâ amîk ve bataklu ve kenârları yarlı olmağla yüzmek bilüp karşu çıkanlar dahi yardan çıkamayup beri yakadan kâfirler top u tüfenk ile şehîd idüp mukaddemâ karşu geçenlerden mâ'adâ cümlesi şehîd oldılar.[27]"

Hasan Esîrî'nin H.1102 / M.1691 Salankamen senesinden H.1109 / M.1697 Zenta bozgununa kadar geçen yaklaşık yedi yıllık sürede serhadlerde cebeci ocağı yoklaması, mevacib dağıtımı ve mühimmatların teftişi gibi görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira eserin başında 1683 Viyana bozgunundan sonra korkudan dolayı çok kişinin serhadlere gitmeye çekindiğini, fakat farklı vilayetler görmek arzusuyla kendisinin bu göreve talip olup gittiğini söyler:

> "Bec seferi zuhûr idüp ol seferden avdet olundukda her tarafdan düşmen baş kaldırup berr ü bahrda işler çoğalup ekser-i serhadlerde cebehâne gitmek ve yoklamak içün âdem ta'yîn itdiklerinde havflarından nâşî gitmeğe acz ü imtinâ' itdiklerinde vilâyet

[26] Metin, vr.366b.
[27] Metin, vr.368a.

görmek içün bu hakīr tālib olup giderdim. El-hamdüli'llâhi te'âlâ bir zarar isâbet itmeyüp bu hizmetlerde çok vilâyet ve kal'a seyr itdim.[28]"

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde H.1109 / M.1698 tarihli bir belgede Niş Kalesi'nde cebecilerin mevacibi üzerine görevli Kethüda Hasan adında biri Hasan Esîrî ile örtüşmektedir. Söz konusu kişinin Esîrî olması ihtimal dahilindedir[29]. Buna ek olarak kesin bir biçimde bildiğimiz benzer bir vazife eserde zikredilmekte ve Zenta muharebesinin hemen sonrasında gerçekleşmektedir. Tımışvar'da cebeci ocağı mensuplarının mevacibini dağıtmakla görevli olan Esîrî, o esnada ser-halîfe rütbesindedir. Ayrıca Tımışvar'ın cebehane ve tophanesini teftiş ederek kullanışa müsait olan ve olmayan mühimmatı defter etmiş, ardından tekrar orduya dönmüştür:

"Ol mesâyibde Vezîr-i a'zam Elmâs Muhammed Paşa ve cümle paşalar şehîd olup mühr-i vezâret Bıyıklı Mustafa Paşa'ya teklîf olunup kabûl itmemekle ol vakitlerde Belgrad muhâfızı Amuce-zâde Hüseyin Paşa da'vet olunup Pançova'ya geçüp ve andan kalkup Kuyular nâm menzile vardıkda mühr-i vezâret teslîm olundukda Tımışvar'ın tedârüki görilüp ve Belgrad'a gelüp birkaç gün anda oturup ve ba'dehû Tımışvar'a biraz zahîre ve ulûfe ve asker ta'yîn olunup yeniçeri mevâcibini Kürd Bayram-oğlı'na ve cebeci mevâcibini bu fakīre teslîm idüp ve ol vakt cebe-hâne-i âmirede ser-halîfe olmağla Tımışvar'ın mevcûd olan cebe-hâne ve top-hânesini sıhhatıyla yoklayup amele sâlih olmayanları ve müceddeden irsâli lâzım olan cebe-hâne ve top-hâne mühimmâtlarını başka başka defter idüp ordu-yı hümâyûna götürmek üzere fermân olunmağla varup ber-mûceb-i fermân tahrîr ile edâ-yı hizmet idüp avdet olundı.[30]"

1699 senesinde imzalanan Karlofça Antlaşması'nın akabinde Osmanlı Devleti bir süreden beri Arap diyarında devam eden sıkıntıları çözmek niyetiyle Doğuya yöneldi. Basra, Bağdat, Halep ve Şam gibi bölgelerde urban ve bedevilerin ayaklanmaları ahali ve devlete sıkıntı vermeye başlamış, Basra bölgesi İran'ın eline geçmiş ve burada muhalif bir gürûh teşekkül etmeye başlamıştı. Hasan Esîrî bu tarihten sonra imparatorluğun şark topraklarında bulunacaktır. Bu durum onun için aynı zamanda yeni memleketler görmek ve farklı insan ve kültürleri tanımak manasına gelmektedir. Yaklaşık on sene kadar Arap diyarında kaldığını "*...on sene kadar Basra seferi ve Bağdâd muhâfazasında ve seferlerinde bulunup...*[31]" ifadeleriyle belirten Esîrî'nin bu zaman zarfında "ağa" ünvanını aldığı anlaşılmaktadır:

[28] Metin, vr.2b.

[29] Velioğlu'nun buna benzer olarak H.1103 / M.1692 Üsküb'de, H.1108 / M.1696 Selanik'te görevli olarak gösterdiği Hasan'ın söz konusu belgelerde "ağa" şeklinde zikr edilmesinden dolayı Hasan Esîrî olması ihtimali düşüktür. (Velioğlu, *a.g.t.*, s.9) Çünkü Esîrî'nin ağa rütbesini alması 1699 senesinde Şark seferi sırasında olacaktır.

[30] Metin, vr.368a.

[31] Metin, vr.2b.

"...ve bu hakīr ol vakit cebeciler ser-halîfesi iken ta'yîn olunan cebeciler üzerine kethüdâlık ile ağa nasb olunup Bağdâd'a varup dâhil olduğumuzda el-Hacc İsmâ'îl Paşa Bağdâd vâlisi idi.[32]"

Esîrî tarih olarak 1110 senesi evâhirini vermektedir ki[33] 1699 yılıdır. Yani Esîrî'nin kethüdalık rütbesiyle ağa nasb edildiği tarihtir[34]. Bu tarihten Daltaban Mustafa Paşa'nın Bağdat valisi oluşuna kadar yapılan seferleri Esîrî icmalen şu şekilde anlatmaktadır:

"Bebe Süleymân üzerine fermân gelüp ana gidildi. Andan avdetde Benî-Lam aşîreti üzerine gidilüp varıldıkda Huveyz'e ve Lâristân'a dağılup irişilmedi. Ve ba'dehû Bağdâd'a yakı ve Selmân-ı pâk karşusında Zebîd aşîreti üzerine gidilüp Hasan Paşa ile ser-çeşme ilerü mukaddim-i ceyş olup sû-i tedbîrleriyle Arab anları bozup ve ser-çeşmeyi ardundan yaralu esîr itmekle çünki anların ahvâli böyle oldı, girü dönülüp bir iş görülmedi ve bu eyyâmlarda İsmâ'îl Paşa ma'zûl olup Daltaban Mustafa Paşa Bağdâd vâlisi ve hem serdâr olup geldi.[35]"

Daltaban Mustafa Paşa 1700 senesinde Bağdat valisi tayin edildiğinde Basra'yı İran Şîasının elinden geri almakla görevlendirilmişti. 1701'de gerçekleşen bu istirdad esnasında Hasan Esîrî de orduda bulunuyordu. Bundan sonra urban eşkiyalarından Abbasoğlu üzerine sefer düzenlenmiştir. "Sefer-i Abbas-oğlı[36]" başlığı altında bu hücum hakkında etraflı bilgiler verilmekte ve muharebenin önemli anları tasvir edilmektedir. Esîrî, harb düzenine geçilmeden önce cebeci ocağından yüz yirmi kadar atlı ile beraber bulunduğunu söylemektedir:

"Ve belki iktizâ ider diyü biraz kazma ve kürek ve sâirden üç yüz hımâra tahmîl idüp ve her bir hımâra bir fellâh ve bir tüfenkli cebeci ta'yîn olunup bir sıklet olur ise atluya tevzî' idüp ve metris almak içün bir yüz yigirmi kadar ocak atlusı dahi bu fakīr ile ma'an olup ve sâirleri ortalar ile ilerü gitmişlerdi.[37]"

Bu seferde Hasan Esîrî bilfiil düşman ile karşı karşıya gelmiş ve ölüm tehlikesi yaşamıştır. Bindiği alaca renkli Mısır atı, bedevilerin etrafını sarması sonucunda devrilmiş ve Esîrî de yere düşmüştür. Uzun boylu bedevi bir fellah Esîrî'yi tuttuğu gibi kılıç darbelerine karşı kalkan gibi kullanmak istemiş, fakat Selman adındaki cebecinin yetişmesiyle ölümden dönmüştür. Selman elindeki tüfekle bedeviye öyle bir vurmuştur

[32] Metin, vr.368b-369a.
[33] Metin, vr.368b.
[34] Esîrî bu tarihlerde İsmail Paşa'nın Bağdat valisi olduğu belirtmektedir. Râşid Tarihi'ndeki kayda göre 1111/m.1700 senesinde İsmail Paşa Basra'nın istirdadı sırasında yeterli yararlılığı gösteremediğinden dolayı azl edilecek ve Bağdat valiliğine Daltaban Mustafa Paşa getirilecektir. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I., s.584.
[35] Metin, vr.369a.
[36] Metin, vr.370a.
[37] A.y.

ki, tüfeğin tepesindeki horoz adamın ensesinden içeri girmiş ve darbenin şiddetinden tüfeğin kundak kısmı kırılmıştır:

> "Bu hakīr bir ahrec Mısır atı üzerinde idüm. Arkamda kırmızı yağmurluk, atın her bir ayağına ve başına on Arab sarılup kimi "Dahîlek paşa!" dir ve kimi "Bölük-başı" ve kimi "Ağa!" dir. Ve at dahi cengi hiss idüp ağzıyla kapup ve ayağıyla çarpar. Ammâ urup yürürler. Kılıcı cân havfıyla "Dahîlek" diyüp atın ayaklarına sarılurlar. Ve âkıbet atı yıkdıklarında ben düşüp ve bir uzun bedevî fellâh beni kapup ve matrak bilimekle kılıc salladıkca beni karşu virür. Hele İmâm-ı A'zamlı Selmân nâm bir cebeci tüfenginin tabancasıyla ensesinden öyle urdı ki tabancanın horozı beynine girüp ve tüfengin kundağı kırıldı ve cân acısıyla sığır gibi bağırup beni peftere gibi atdıkda bir-iki takla kılup hele anı tutup ve beni kaldırup ol Arab'a kılıc üşürüp katl itdiler.[38]"

Esîrî bu seferden önce Daltaban Mustafa Paşa'ya stratejik taktikler vermiş ve bunların faydalı olması neticesinde kendisine paşa tarafından hil'at giydirilmiştir. Abbasoğlu seferinden sonra Ziyab Nehri kazısı ve mecrasının değiştirilmesi için teşebbüse geçilmiş ve bu konudaki fikir ve görüşlerini de Mustafa Paşa ile paylaşmıştır.

Yukarıda Esîrî'nin söz konusu doğu seferi esnasında ağa sıfatıyla kethüdalığa kadar yükseldiği belirtilmişti. Fakat bu zaman aralığında Daltaban Mustafa Paşa ile eserde kayıtlı bazı konuşmalarda kendisine "Cebecibaşı" şeklinde hitap edilmektedir. Burada iken bu görevi de haml ettiği düşünülebilir. Zira H.15 Muharrem 1118 / M.29 Nisan 1706 tarihli tasdik edilmiş bir arzuhâlde Hasan Ağa Bağdat defterdalığını talep etmekte "*Mûcebince tevcîh olunmak buyuruldu*" ifadesiyle bu isteği kabul edilmektedir[39]. Bundan dolayı kethüdalıktan cebecibaşılığa yükselmesi tabii bir terfi olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca Daltaban Mustafa Paşa'nın Bağdat'tan İstanbul'a döndüğü sırada yaşadığı bir anekdotu zikreden Esîrî, teşrifat icabı yeniçeri ağası bulunmadığı için ilk olarak kendisinin paşanın eteğini öptüğünü söylemekte ve burada da yine kendisine "cebecibaşı" şeklinde hitap edilmektedir:

> "Bağdâd ile İmâm-ı A'zam mâbeyninde yeniçeri ağasına râst geldük "Pekce yürün! Paşa gitmek üzredür" didi. Sür'atle gidüp varduğımızda sâyebânında iskemle üzerinde oturur bulduk. Cümle döşemeleri kaldırmışlar, başka katıra yüklediyorurlar. Çünki yeniçeri ağası yok, kānûn üzre cümleden mukaddem bu hakīr varup eteğini öpüp sağ tarafdan girü çekilüp ayağ üzre durdum. Ve sâirleri dahi eteğini bûs idüp yollarıyla yemîn ü yesâr durdılar. "Bir ihrâm getürün" didi. "İhrâmlar garâra kondı" didiler. "Çıkarın!" diyü âzâr eyledi. Aslını bilmeziz. Çıkarup getürdüklerinde "Dört kat şunda kon" didi. Koduklarında "Cebeci-başı otur!" didi.[40]"

[38] Metin, vr.371a.
[39] BOA, İE.TCT, 13/1451.
[40] Metin, vr.373b.

H.1120 senesinde Bağdat defterdarlığından ve Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa tarafından müsadereye uğrayan Esîrî[41], H.1123 / M.1711 yılına gelindiğinde Prut seferi esnasında tekrar orduda görünmektedir. Metinde geçen "*Ve bu fakīr ol sefere şöyle tehî fî-sebîli'llâh gitmiş idüm*[42]" ifadesinden onun bu kez orduda herhangi bir resmi vazife almadığı, Allah yolunda hâlisane olarak sefere katıldığı anlaşılmaktadır. Bu kez de sefer sırasında görüş ve tecrübesiyle büyük yararlılıklar göstererek Defterdar Damad Mehmed Paşa ile istişarelerde bulunmuştur. Prut'ta kazanılan zaferden sonra Azak Kalesi geri alınmış ve burada Hasan Esîrî görevli olarak birkaç sene kalmıştır. Bunu Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 683 numarada kayıtlı bulunan ve Esîrî'nin kaleme aldığı "*Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn*" adındaki eserin ferağ kaydından anlıyoruz:

> "Mü'ellif-i hâze'r-risâletü ez'afu'l-ibâd ve ahkaru'n-nâs Hasan ibn Şeyh Hüseyin Efendi an Ocağ-ı Cebeciyân-ı Dergâh-ı Âlî der-Kal'a-i Azak. Terceme şode fî şehri Ramazâni'l-mübârek, sene 1126.[43]"

Anlaşılan odur ki H.1126 Ramazan / M.1714 tarihinde Azak Kalesi'nde görevli olduğu kesin olarak bilinen Esîrî, Prut Seferi için Muharrem 1123 / Mart 1711 tarihinde İstanbul'dan ordu ile çıkmış[44] ve Ramazan 1126 / Eylül-Ekim 1714 tarihine kadar Azak Kalesi'nde bulunmuştur. *Mi'yârü'd-Düvel*'in hemen başında geçen "*Bin yüz yigirmi yedi târîhinde cebeci-başı vekâletiyle İstanbul'a geldiğimizde...*[45]" ifadesiyle *Hediyyetü'l-Müslimîn*'i yazdığı senenin akabinde İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. O hâlde Esîrî'nin Prut Seferi vesilesiyle yaklaşık üç sene Osmanlı-Rusya hududunda bulunduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul'a döndüğünde 62-63 yaşlarında olan Esîrî kendi ifadesiyle "*galebe-i udvân ve hased-i akrân i'lâmıyla*[46]" Bursa'ya sürgün edilmiştir. Bu tarihten vefatına kadar orduda başka bir görev aldığına dair bir kayıt yoktur. Yaklaşık altı sene sonra H.1133 / M.1720-21 tarihinde kendisine Kıbrıs defterdarlığı verilecektir. Onun orduya iltihakı, seferleri ve aldığı görevler bu kadarla sınırlıdır.

1.1.4. Bürokraside Aldığı Görevler

[41] Söz konusu azil ve müsadere için bkz: "Bürokraside Aldığı Diğer Görevler" başlığı.
[42] Metin, vr.375b.
[43] Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 683, vr.68b.
[44] Akdes Nimet Kurat, Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un (1123-1711-Prut) Seferine Ait "Defteri", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7 Ankara 1968, s.261.
[45] Metin, vr.3a.
[46] A.y.

Yukarıda da temas edildiği üzere Esîrî'nin bürokratik olarak ifa ettiği görev Bağdat ve Kıbrıs defterdarlıklarıdır. Basra ve Bağdat diyarında yaklaşık sekiz sene kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş, eserde de belirttiği üzere H.1118 / M.1706 senesinde Bağdat defterdarı tayin edilmiştir:

> "Ve hattâ bu hakīr İstanbul'a gelüp yüz on sekiz ve yüz on dokuz senelerinde Bağdâd'a defterdârlıkla varduğımda Acem ve Hind bâzergânları şerîfî altun ve cedîd zolta devşirüp götürmeleriyle yehûd sarrâflarına su'âl itdüm...[47]"

BOA'da buna denk düşen belge[48] 15 Muharrem 1118 tarihlidir ve "Bende Hasan" imzasını taşımaktadır. Söz konusu arzuhalde Hasan Esîrî emektar olduğunu ve devlete hizmetlerinin geçtiğini belirtmekte, ardından Bağdat defterdarlığını talep etmektedir. Bu isteği kabul edilmiş, 1706 senesinde defterdarlıkla beraber Meşhedeyni'ş-Şerîfeyn tevliyeti de kendisine tevcih edilmiştir. Esîrî müsadereye uğrayıp defterdarlıktan azl edilinceye kadar Bağdat'ta yaşadığı dikkat çekici ve kendisine ilginç gelen hadiseleri eserinde zikretmektedir. Bir misal olarak Özbek hânları hacca gittikleri vakit kabir ziyaretleri için Bağdat'a uğramışlar ve yanlarında kurutulmuş kavunlar getirmişlerdir. Esîrî ilk defa kavun kurusunu Bağdat'ta iken tatdığını ve son derece lezzetli olduğunu söylemektedir:

> "Bu hakīr Bağdâd defterdârı ve Meşhedeyni'ş-Şerîfeyn mütevellîsi iken Özbek hânları Hacc-ı şerîfe giderken Bağdâd'a uğrayup ziyârete geldiklerinde kutular ile kavun kurusı ve âlû-yi Buhârâ ve tenzûh-ı Hıtâyî hediyye virdiler. Kavun kurusını ol zamân gördüm. Gāyet latīf şey...[49]"

Bir diğer anekdotta ise beyaz susen çiçeğinden bahsetmekte, Hasan Cemâl adındaki şâhbenderin bu zambağı Hindistan'dan Basra'ya getirdiğini söylemektedir. Daha sonra Bağdat'a da gelmiş, hatta Esîrî bu güzel kokulu çiçekten beş adet yetiştirip İstanbul'a göndermeyi düşünmüştür. Fakat o zamanlarda müsadereye uğrayarak bu niyeti akamete uğramıştır:

> "Ve bunun kokusı gāyet keskindür, şöyle ki bir evde bir dânesi olsa ol evi mu'attar ider. Ve kokusı şol mertebe latīfdür ki şemm olundukda dem çekmekde âdeme gınâ gelmeyüp safâ kesb ider. Kış oldukda odalar ve evler içinde hıfz iderler, zîrâ soğuya tahammül itmez. Ve bu çiçek şimdi Hindüstân'da çoğalmışdur. Ve hattâ Basra'da dahi ekseriyyâ kibâr evlerinde çokdur ki sâbıkan Basra ehâlîsi ve bâzârganların şâh-benderi olan Hasan Cemâl nâm bâzârgân bu çiçeği Hindüstân'dan getürüp Basra'da çoğalmışdur

[47] Metin, İ,III,vr.431b.
[48] İE.TCT, 13/1451.
[49] Metin, vr.196a.

ve bin yüz târîhinde ba‘zı kimseler Bağdâd’da getürüp anda dahi çoğalmışdur ve hattâ bu hakīr Bağdâd defterdârı iken beş adet bakır saksı içinde peydâ idüp taraf-ı devlete ihdâ murâd idinmiş idim. Hikmet-i Hudâ bir vak‘a-ı azîmeye uğrayup cümle emvâl ve erzâkım ile nehb ü gāret olmışdur. Ve’l-hâsıl gāyet hoş-bû çiçek olup ve Bağdâd ve Basra’da bunun ismine râzikī dirler.[50]”

Hasan Esîrî Bağdat defterdarlığına devam ederken Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa’nın zulmüne uğradığını belirtmektedir. Bağdat valilerinin yaklaşık yirmi yıldan beri usulsüz yollardan gelir elde ettiklerini söyleyen Esîrî, bu kişilerin icap etmediği halde devlet hazinesinden Bağdat’a akça gönderdiklerini kaydetmiştir. Ayrıca II. Viyana seferinden sonra doğuda gerçekleşen urban ve bedevi ayaklanmalarını bahane edildiğini belirterek bu bahanelerle Bağdat’a para ve zahîre celp edildiğini yazmaktadır. Yapılan tahkikat neticesinde gerçekten Bağdat’ın böyle bir ihtiyacının olmadığı anlaşılmış ve merkezde işin aslı defterdar olarak Hasan Esîrî’den sorulmuştur. Esîrî de yeni seneye henüz girildiği için masraf ve ihtiyacın tam olarak hesaplanamayacağını; fakat bayrak masrafı ya da zahîre temini için paraya ihtiyaç olmadığını; aksine Bağdat eyaleti mâliyesinin padişah hazinesine (ceyb-i hümâyuna) bile irsâliye gönderilecek durumda bulunduğu cevaben bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden ceyb-i hümayun için irsâliye talep edilmiştir. Bağdat valisi, Hasan Esîrî’nin bu hareketine çok kızmış ve levendat tāifesine emr ederek Defterdar Hasan’ın bütün mal varlığını yağma ettirmiştir:

“Bağdâd vâlîlerine mukāta‘ata tagallüblerinden ve kalemiyye ve mukannenât ve azl u nasb ve rüsûmât ve hedâyâ ve hediyyeden i‘tidâl üzre her vâlînin hazînesine iki bin kîse girer iken Bec vak‘asından sonra olan ihtilâl vaktinde zulm elin tırâz itmeleriyle ba‘zı aşâ’ir ü kabâ’il tā‘âtden hurûc itmeleriyle Arab ve Acem’i illet idüp sancak ümerâsı ve aşâ’ir ü kabâ’il beğleri ve şeyhleri ile her hafta içinde yigirmi binden ziyâde sâhib-i mezârik cenk erbâbı Arab ve Ekrâd ve Etrâk cem‘ olmak mümkin iken Bağdâd hazînesinden olan irsâliyyeyi ceyb-i hümâyûna göndermemek içün envâ‘-ı durûğ ile arzlar ve mahzarlar ile irsâliyye-i ceyb-i hümâyûnı mânde itdirdiklerinden mâ‘adâ mîrî levendât taleb idüp bu takrîb ile dahi üç yüzden beş yüz kîseye değin her sene bu beyhûde masrafı devletden yigirmi sene kadar celb eylediler. Bin yüz on sekiz senesinde bu hakīr Bağdâd defterdârı iken bu bayrak masârifi ve tekmîl-i galâl bahâsı taleb olundukda taraf-ı devletden bu kullarından su’âl olundu ki “Bu ne şekl işdür? Bir arz ve mahzar gelür ki Bağdâd emn ü emân kurd ile koyun gezer diyüp ve der-akab bir arz dahi gelür ki Bağdâd muhâfazasına şu kadar levendât ve tekmîl-i galâl lâzımdur dinür? Şevketlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin cülûs-ı hümâyûnlarından berü cemî‘-i memâlik-i mahrûse emn ü emân olup îrâd u masârif nizâm bulmışdur. Bağdâd masârifi ve gā’ilesi devleti iştigāl ve bî-huzûr ideyor ve ol tarafın ahvâline vukūf-ı tâmmı olan mu‘temedü’l-kavl kimesneler

[50] Metin, İ,II,vr.250b-251a.

> ‘Bağdâd’a akça göndermenin lüzûmı olmadığından mâ‘adâ vâfir [ir]sâliyyeye dahi tahammüli vardur’ diyü haber virmişlerdür. İmdi ale’l-acele ol tarafın îrâd u masârifini sıhhat ve hakīkati üzre i‘lâm idüp hilâfından ihtirâz idesin” te’kîd olmağla bu kulları dahi “Senemiz henûz duhûl itmişdür ve sene tamam olmayınca îrâd u masrafı ma‘lûm olmaz. Lâkin el-hâletü hâzihî bu tarafa akça göndermenin lüzûmı olmayup ve bu cânibden irsâliyye-i ceyb-i hümâyûna dahi tahammüli vardur” diyü i‘lâm itdikde taraf-ı devletden levendât akçası ve tekmîl-ı galâl virilmeyüp irsâliyye-i ceyb-i hümâyûn taleb olunmağla vâlî tarafından azîm itâb çeküp ve dükeli varım zulmen alup ve levendâta yağma itdirüp Devlet-i Aliyye’ye sadâkat itdiğim içün müttehem olup ile’l-ân humârını çekerim.[51]”

Esîrî 1708 yada 1709 senesinde görevinden alınacak 1711’de Prut’a giden orduda resmi bir vazife almadan “fî-sebilillâh” bulunacaktır. Yukarıda da değinildiği üzere 1715 senesinde cebeci vekaleti ile İstanbul’a gelecek ve yaklaşık altı sene sonra 1720-21 tarihinde kendisine Kıbrıs defterdarlığı verilecektir.

Kıbrıs’ta bulunduğu zaman zarfında boş durmayıp eseri hakkında gözlemler yapan Esîrî “*Kıbrıs defterdârlığı ihsân olunup vardıkda ilm-i târîh ve coğrafiyyede kâmil, atîk keşîş ve ruhbânlar bulup anda dahi ba‘zı tahrîr olundı*[52]” ifadesiyle adada bulunan keşiş ve ruhbanlardan ve kitaplarından bilgiler toplamıştır. Ayrıca şehirlerdeki müşahedelerini *Mi’yârü’d-Düvel*’in “*Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Kıbrıs*” başlığı altında zikretmektedir. Örneğin bugün adanın güneyinde yer alan Evdim veya Düzkaya ismiyle bilinen bölgeden bahsederken söz konusu havalinin havasının hoş ve kadınlarının da güzelliği ile meşhur olduğunu belirtir. Hatta bu bölgeye tayin olan kâdıların bile buradan evlendiklerini söyler. Diğer taraftan fâsık olarak nitelendirdiği kişilerin de arzularına bir şekilde ulaştıklarını yazar:

> “Ve bunların âb u havâsı latîf olup ve nisâları dahi hüsn ü cemâl ile meşhûrlardur, şöyle ki ol tarafa varup beş-on gün oturan âdem elbette birine dil-dâde olmağla ekseriyyâ varanlar ve hattâ kâdılar dahi teehhül idüp ve fâsık olanlar sayd idüp fısk ile def‘-i ârzû iderler.[53]”

Esîrî Kıbrıs’a geçmek için Silifke’de elli beş gün kadar müstemen gemisi beklemiş ve bu esnada önemli birkaç hâdiseye şahitlik etmiştir. Gölgeli-oğlu Osman Ağa adında biri devlet tarafından görevlendirilmiş bir câbî idi. Halktan toplanması gereken cibâyet vazifesi kendisine verilmiştir. Fakat Gölgeli-oğlu, etrafına topladığı kişiler ile bu hususta haddi aşmış ve halka zulm etmeye başlamıştır. İstanbul’a şikayet

[51] Metin, İ,III,vr.431b.
[52] Metin, vr.3a
[53] Metin, vr.306a.

gitmesi üzerine Gölgeli-oğlu azl edilmiş, yerine Hekimbaşı-zâde Ali Beğ tayin edilmiş ve kendisi suhuletle "*bi-lâ cenk ü cidâl*" halktan tahsilatı yapmıştır. Gölgeli-oğlu'nun işlediği zulümleri yerinde müşahede eden Esîrî, Silifke'de kaldığı elli beş gün boyunca muttali olduğu ahvâlleri yazsa bir cild kitap olacağını belirtir[54]. Esîrî, Gölgeli-oğlu Osman'ı, etrafında toplananları ve yerli halkı şu şekilde tasvir etmektedir:

> "Ve mezbûr Gölgeli-oğlunın başında olan haşerât bir ucûbe-kıyâfet âdemler olup başlarında sivri külâh ve bir tarz destâr ve ayaklarında alaca postal ve kılıc yerinde önüne odun kadar yatağan ta'bîr olunan büyük bıçak sokup ve elinde yumruk kadar lüle bir ele güne benzemez kıyâfet ile gezüp birbirlerine râst geldikde selâm yerine ne'ûzü-billâh fâhiş sözler ile âşinâlık idüp ve Gölgeli-oğlı kendüsi dahi gice ve gündüz meclis-i meydânda tabl ve sûrnâ hây u hûy ile oturup aslâ abdest ve namâz yok. Halk cum'a namâzı kılar, ol câmi' kurbunda mehter-hâne ile cirîd oynar. Ve bir mükellef câmi'-i şerîfi var. Bütün yerlisi bî-namâz. Eğer Kıbrıs'a gider yolcu bulunmaz ise câmi' açılmaz. Gûyâ ol vilâyetden namâz ve oruç ref' olmış, cum'a güni dahi hatîbden gayri yerlüden kimse namâza gelmez. Câmide iki saf kadar yer hasır döşeli, gayri yeri çıplak ve namâza yolculardan mâ'adâ beş âdem bulunmaz. Suhte kıyâfetlüce bir imâmı var, ol dahi yakın bir köyde olurmuş, aslâ bir uleması ve meşâyıhı yok ve gelse dahi kimse i'tibâr itmeyüp erâzil şerrinden durmazlar imiş.[55]"

BOA'da Esîrî'nin Kıbrıs'ta defterdar olduğu esnada İstanbul'a yolladığı bir arz tespit edilmiştir. Buradaki ifadeye göre günlük 20 akça alan ve dua-gûylük vazifesinde bulunan Seyyid Mehmed adında bir zatın yevmiyesine 10 akça zam yapılması talep edilmekte ve vefat eden oğulları zikredilmektedir[56]. 29 Zilhicce 1134 / Ekim 1722 tarihli arzın ön yüzünde "*Bende Hasan Defterdâr-ı Hazîne-i Cezîre-i Kıbrıs*" imzası; arkasında ise "*Esîrî Şeyh-zâde Hasan*" ifadeli mührü okunmaktadır.

Esîrî Kıbrıs'taki defterdalık görevinden azl edildikten hemen sonra sebep belirtmeden "bi-hasebi'l-iktizâ" Mısır'a geçmiş ve bundan sonra devlet kademesinde başka bir vazife almamıştır. Bu sıralarda 68-69 yaşlarındadır.

1.1.5. Esareti ve Sürgünleri

Çalışmamızın önceki başlıklarında geçtiği üzere Hasan Esîrî'nin 1683 Viyana kuşatmasından sonra yaklaşık 16 sene devam eden Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşlarının birinde esir düştüğü anlaşılmaktadır. Kendisi hangi muharebe esnasında esir düştüğünü

[54] Metin, vr.343a.
[55] Metin, vr.343a.
[56] BOA, AE.SAMD.III., 151/14821.

söylemese de bizim tespitlerimize göre söz konusu savaş 1687'de cereyan eden Mohaç muharebesidir. İki seneden ziyadece esaret hayatı yaşadığını belirten Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel*'de bugünkü Belçika ve Hollanda toprakları dahilinde Flemenklerde yaşayan ve zenginliği ile o dönemde herkesçe bilinen Amistirdam adlı Yahudi bir tüccar hakkında bilgi verirken esir olduğu yılları da zikretmektedir:

> "Ve bunlarda [Flemenklerde] şol mertebe mâldâr âdemler vardur ki mâlları takrîr olunsa i'timâd olunmayup istib'âd olunur. Ammâ birini ta'rîf idelim, şöyle ki *b*u hakīr bin doksan dokuz ve bin yüz senelerinde Nemse'de esîr iken bu Filemenk memleketinde Amistirdam nâm bir bâzârgân-ı Yahûd nakl iderlerdi. Şöyle ki bahr-i Muhît'de niçe kalyonları ve âdemleri gezüp...[57]"

Burada belirtildiği gibi Hasan Esîrî H.1099 ve 1100 tarihlerinde esaret hayatındadır takribi olarak 1688-1689 yıllarına denk gelmektedir. Hekimoğlu nüshasında geçmese de Üniversite nüshasının I. cildinde yazılı bir bilgi yazarın esareti hakkında önemli bir bilgi vermektedir. Buradaki kayda göre Hasan Esîrî Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ordusunda görevli üst rütbeli bir generalin elinde esirdir. Avusturyalı kumandanların sahip oldukları altın ve gümüş kapkacaklarla birbirlerine karşı övündüklerini söyleyen Hasan Esîrî, bu esnada Ceneral İştanodon ismini zikrederek onun elinde esir kaldığını belirtir:

> "Ve Bec seferinden sonra ba'zı büyük ceneralleri kıtār peydâ idüp gümüş evânîlerini kıtār ile taşır oldılar. Zîrâ anların ünvân ve iftihârları altun ve gümüş evânîsi ile olmağın sefere gitdiklerinde şol mertebe gümüş evânisi götürürler ki hattâ bu hakīrin mâliki olan Ceneral İştanodon nâm vezîrin yigirmi sekiz gümüş şam'dânı olup ve sâir evânîleri buna kıyâs oluna.[58]"

Yine esir iken bir mecliste şahit olduğu mükâleme Avrupa'daki milletler arasında cârî olan alay ve istihzayı gözler önüne sermektedir. Fransızlar, Kanunî zamanında başlayan Osmanlı-Fransız ittifakından dolayı "Küçük Osmanlı" diye vasıflandırılmakta, Macarlar Nemselileri çok yedikleri için öküze teşbih etmekte, Venediklilere ise zeophilist damgası vurmaktadırlar. Bu bilgiler de Üniversite nüshasında geçmektedir:

> "Hattâ bu hakīr esîr iken meclislerinde kapudanlardan bir Fransız bulunsa birbirlerine ulaşmağı ve latīfe itmeği sevdiklerinden nâşî "Ey Hasan işte bu kapudan

[57] Metin, vr.120b.
[58] Metin, İ,I,vr.132a.

kücük Türk'dür" diyü ulaşup ve bir Venedikli bulundıkda "Ey Hasan bunı bilür misin? Bunlar kedi yapanlardur" diyü ulaşup, anlar dahi Nemse'ye "İşte bu sığırdur, öküzdür" diyü ulaşurlar. Birbirlerine latîfe olmak üzre böyle şaka iderlerdi. Nemse ekûl olup ve şarâbı dahi çok içmeleriyle sığıra teşbîh ile ulaşurlardı.[59]"

Hasan Esîrî esareti esnasında Belgrad'da bulunduğu bir sırada Fransız bir papaz ile tanışmış ve papazın ısrarları üzerine kendisine Türkçe öğretmiştir. Esîrî de kendisinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun devlet ve askeri teşkilatına dair uzun uzadıya konuşmalar yapmıştır. Bir keresinde müsahabet esnasında Papa'nın etraf ülkere yolladığı imdad mektubunu kendisine okuduğu söylemektedir. Muhteviyatı hakkında bilgi verirken bazı tabirleri (farz olmak, zekat vb.) İslamî ıstılahlara çevirmesi de dikkat çekicidir:

"Aslı Fransız Belgrad'da ikinci papas ile dost olup her gün görüşüp[60] ve Türkçe öğrenmeğe ve okumağa heves idüp ol bizden ve bu hakīr andan ba'zı suâl idüp yazardık. Birgün müzâkeremiz Nemse'nin ve Fransa'nın îrâd ve masraflar münâsib düşdükde bunların müslimân üzerine seferi oldukda birkaç sâtır yukaruda zikr olunduğı üzre rim papa etrâf u eknâfa kağıd gönderüp "Çasar hazretlerinin dînimiz düşmeni müslimânlar üzerine seferi muhakkak olmağla dîn gayretine mâlla ve vücûdla imdâd eylemek cümleniz üzerine farz olmışdur[61], zekâtlarınızı irsâl idesiz!" diyü aforoz kâğıdı irsâl itmekle herkes zekâtlarını imdâd-ı sefer içün irsâl iderler ve ba'zıları cümle varını virüp kendüsi keşîş ve ruhbân olurlar[62]. İşbu sene imdâd-ı sefer içün yüz otuz bin zî-kudret ricâl ve nisâdan zekât gelmişdür ki iki-üç sefere vefâ idüp dahi izdiyâd kalur diyü papanın kağıdı sûretini okuyıvirdi.[63]"

Onun bir generalin elinde esir olması Avusturya ordu taburlarını gezme ve düşman safları hakkında stratejik planlar geliştirmesine vesile olmuştur. Esaretten sonraki savaşlarda bu tecrübelerini sadrazam ve diğer devlet erkanı ile paylaşacaktır:

"Bu hakīr Nemse'de esîr iken iki sene tâbûrıyla ma'an gezdirüp dâimâ her ahvâllerini ve tedbîr ü tedârüklerini tecessüs ü tafahhus ve tasavvurdan hâlî olmayup ve hîn-i muhârebede girüsine gice ile asker ta'yîn idüp ale's-seher ordusını basmadan gayri âsân u müvecceh tarîkini müşâhede itdüm.[64]"

[59] Metin, İ,I,vr.134a.
[60] her gün görüşüp İ (135^{b}) : - H
[61] çasar hazretlerinin dînimiz düşmeni müslimânlar üzerine seferi muhakkak olmağla dîn gayretine mâlla ve vücûdla imdâd eylemek cümleniz üzerine farz olmışdur H (118^{b}) : - İ
[62] diyü aforoz kâğıdı irsâl itmekle herkes zekâtlarını imdâd-ı sefer içün irsâl iderler. Ve ba'zıları cümle varını virüp kendüsi keşîş ve ruhbân olurlar H (118^{b}) : herkes zekâtlarını imdâd-ı sefer içün virürler İ (135^{b})
[63] Metin, vr.118b.
[64] Metin, vr.390a.

Ayrıca gözlemleri yanında tanıştığı insanlardan da bilgiler almıştır:

> "Ve bu hakīr çok ahvâllerini müşâhede ve ba'zıların suâl ve ba'zıların istimâ' ile ekser umûrlarına ve saltanat ahvâllerine küllî vukūf tahsîl itdüğimden mâ'adâ...[65]"

Bu esaret esnasında *Mi'yârü'd-Düvel*'in yazımı için çok sayıda malzeme toplamış ve bilhassa temel kaynaklarından biri *Atlas Maior*'u burada inceleme fırsatı bulmuştur. Bunun yanında Macarca, Latince, İtalyanca ve Yunanca tarihlerden de çok sayıda bilgi toplamıştır.

> "Bu hakīr Nemse'de esîr iken ol târîhlerden ve Macar ve Latin ve Talyan ve Yûnân târîhlerinden vâfir şey intihâb ve icmâl ve ihtisâr üzre tahrîr itmiş idim.[66]"

Kısacası Esîrî'nin esaret hayatı, yeni bilgiler öğrenmeye, düşünmeye, stratejik fikirler üretmeye ve ufkunu genişletmeye vesile olmuştur. İlme karşı merakı ve mütecessis yapısı bu iki yıllık zaman diliminin çok verimli geçmesini sağlamış, ona yeni diller öğrenme ve farklı memleketler görme fırsatı vermiştir. Esaretten kurtulmak ve fidyesini ödemek niyetiyle Tuna Nehri üzerinden gemi ile Bulgaristan'ın kuzeyindeki Niğbolu'ya ulaşmış ve ardından kara yolu ile Edirne'ye gelerek Çehrin seferinden beri tanıdığı Eğinli Mehmed Ağa (sonra paşa) ile görüşmüştür. O zamanlar Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadarete yeni getirildiğini belirten Esîrî, muhtemelen H.1101 (1689) senesinin başlarında Edirne'ye ulaşmış olmalıdır. Zira Fâzıl Mustafa Paşa 11 Muharrem 1101 / 25 Ekim 1689 tarihinde sadarete getirilmiştir[67].

> "Ve bundan sonra Köprülizâde Mustafa Paşa vezîr-i a'zam olup sefer tasmîm oldukda her ocakda umûr-dîde sefer görmüş ve işini bilür âdemleri arayup ve her kande ise getürdüp ser-i kâra kodı ve yeniçeri ocağında dahi Eğinli Muhammed Ağa'yı getürdüp zağarcı-başı idüp mezbûrda sadâkat ve istikāmet müşâhede itmeğin birkaç eyyâmdan sonra müstakil kul kethüdâsı idüp asker umûrından mâ'adâ mîrî mukāta'ât ve îrâd ve masraf umûrına dahi nâzır eyledi. El-hakk hayr-hâh-ı devlet bir âdem idi. Bu fakīr ol vakitlerde kefîller bırakup behâmız içün gemi ile Niğbolu'ya çıkup ve andan menzil ile Edirne'ye geldim. Eğinli Muhammed Ağa zağarcı-başı, henüz kul kethüdâsı olmamış idi. Evvelden kendüsi ile Çehrin seferinden beri mu'ârefemiz olup haber aldıkda âdem göndermiş, varduğumda icmâlen ba'zı şeyler suâl itdi.[68]"

---

[65] Metin, vr.2b.
[66] Metin, vr.3a.
[67] *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.1. s.372.
[68] Metin, vr.363b.

Bundan sonra Eğinli Mehmed Ağa Sofya muhafızı ve aynı zamanda eski kul kethüdası olan Şaban Ağa ile diğer bazı âmirlere mektup yazarak Hasan Esîrî'nin ve onunla beraber olan bazı esirlerin kurtuluş fidyelerini temin etmelerini sağlamıştır. Böylelikle yeniden özgürlüğüne kavuşan Esîrî akabinde orduya geri dönmüştür:

> "Ve ba'dehû sefere girmek tenbîh olup içerüde kalan kefîllerimizi illet idüp Sofya'da serdâr yerine olan Kadı-oğlı'na hitāben fermân idüp ve Eğinli dahi Sofya'ya varınca yol üzerinde olan serdârlara ve Sofya muhâfazasında olan kul kethüdâsı sâbık Şa'bân Ağa'ya hitāben mektûb virüp varup behâmızı virüp ve kefîllerimizi ve niçe esîrleri dahi halâs idüp ordu-yı hümâyuna gelüp ma'an sefere gitdüm. [69]"

Hasan Esîrî'nin yaşadığı sürgünlere gelirsek, kendisinin çok kez sürgüne maruz kaldığını belirtmek gerekecektir. Bu sürgünlerin bir çoğunun asıl sebebini eserinde zikretmemektedir. İlk sürgünü H. 1127 / M.1715 senesinde Bursa'ya olan Esîrî bu zamanlarda 62-63 yaşlarındadır. Söz konusu sürgünün sebebini "*galebe-i udvân ve hased-i akrân i'lâmı*[70]" şeklinde belirterek hasım ve yakın görünenlerin hasedine bağlamaktadır. Ardından suçsuz olduğu anlaşılıp İstanbul'a gelmiş ve kendisine Kıbrıs defterdarlığı verilmiştir. Kıbrıs'taki bu görevinden sonra azl edilmiş, "*bi-hasebi'l-iktizâ yolumuz Mısır'a düşüp*[71]" ifadesiyle Mısır'a geçmiştir ki buranın da onun için bir menfa yeri olduğu tahmin edilebilir. Oradan gemi yoluyla İstanbul'a dönerken Sakız Adası'na varmış ve orada kalması için İstanbul'dan ferman gelmiştir.

> "Âsitâne-i Sa'âdet'e azîmet idüp Sakız'a vusûlümizde yine anda ikāmetimize fermân olup...[72]"

Sakız Adası'nda bir buçuk sene kadar kaldığını belirten Esîrî buradan yine padişahın emri ile Limni Adası'na nakl etmiştir. Esîrî'nin yetmiş sekiz yaşında iken *Mi'yârü'd-Düvel*'e son şeklini Limni Adası'nda iken vermeye başladığı anlaşılmaktadır:

> "ve bir buçuk seneden sonra Limni cezîresinde ikāmet fermân olunmağla acz ü zarûret [ve] ızdırâb ile "nesyen mensiyyâ" kalup...[73]"

Bu cümleden olarak Bursa, Mısır, Sakız ve Limni adaları Hasan Esîrî'nin menfa yerleri olarak tespit edilebilir. Fakat ölüm tarihi ve yeri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmayacaktır.

---

[69] Metin, vr.365a.
[70] Metin, vr.3a.
[71] A.y.
[72] A.y.
[73] A.y.

1.1.6. Vefatı

Hasan Esîrî'nin vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bursalı Mehmed Tâhir Osmanlı Müellifleri'nde H.1140 / M.1727 tarihini vermektedir ki[74] aslında Esîrî o tarihte hayattadır. İKTCYK[75] ve OCLT'te[76] 1142'den sonra; Velioğlu'nun çalışmasında 1144'ten sonra vefat ettiği[77] belirtilmektedir ki bunlardan hakikate daha yakın olanı bu görüştür. Zira Hekimoğlu nüshasının yazımına H. 1142 sonları M.1730 senesinde başlanmış ve H nüshasıdaki kayda göre de 1144 / 1731-32 tarihinde bitirilmiştir:

> "İşbu bin yüz kırk iki senesi evâhirinde ol tesvîdâtımızı cem' ü tahrîre mübâşeret olundı[78]"

Vefat yeri de vefat tarihi gibi şüphelidir. Fakat eserine son halini verdiği 78 yaşında iken Limni Adası'nda olduğu anlaşılmaktadır. *Mi'yârü'd-Düvel*'de İsveç hakkında bilgi verirken son kıraallarının âkıbeti hakkında bilgi alamadığını belirtmektedir:

> "Ve bundan sonra bu fakīr galebe-i üdvân u hasûdân şerriyle Bâb-ı Devlet-i Aliyye'den dûr ve âkıbet işbu cezîre-i gam-âlûd olan Limni'de iskâna me'mûr olunmağla müdded-i medîd nesyen mensiyyâ acz ü zarûret ızdırâbıyla kalup ve bundan sonra ve hâlâ ahvâlleri ma'lûmum olmayup...[79]"

Esîrî'nin Limni Adası'nda iken sürgününün bittiğine dair bir bilgi yoktur. Bu itibarla onun burada vefat etmiş olabileceği ihtimali gözden ırak tutulmamalıdır. Kısacası şu söylenebilir ki Esîrî 80 yaşını görmüş ve en erken 1731 senesinden sonra vefat etmiştir.

1.2. Kişiliği

1.2.1. Okuma Merakı ve Bildiği Diller

[74] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1333 İstanbul, C.III, s.18.
[75] *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya* Yazmaları Katalogları, Maarif Vekilliği, Ankara 1943. s.150.
[76] *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu vd., İstanbul 2000, s.123.
[77] Velioğlu, *a.g.t.*, s.21.
[78] Metin, vr.3a.
[79] Metin, vr.163b.

Hasan Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'in hemen başında daha çocuk yaşta iken hikâye, serüven ve tarih içerikli kitaplar okumaya başladığını söylemekte ve söz konusu metinlerde geçen ülkelere gitme arzusunun kendisinde yer ettiğini belirtmektedir.

> "Bu hakīr-i pür taksîr vakt-i sabâvetimde ba'zı hikâye ve sergüzeşt kitâbları okumasına isti'dâd hâsıl itdikde ol tarafa tetebbu' sevdâsı galebe idüp şeb u rûz ol hikâye kitâbları ve ba'zı tevârîhe şugl ile tabî'at-i memâlik seyrine meyl idüp sevdâyî âşık gibi derûnumda câygîr olup hâbda dahi çıkmazdı.[80]"

Mi'yârü'd-Düvel'in son kısmı tıb, botanik ve havâs ilimlerine ayrılmıştır. Nelerin insan vücudu için faydalı ve zararlı olduğu, hangi bitkilerin hangi tedavide kullanılması gerektiği, taşların özellikleri ve eskilerin tecrübelerine göre insan vücudunun işleyişi gibi birçok konuya değinilmiştir. Buradaki bilgilerin temini için Esîrî'nin çeşitli sahalarda yazılmış kitapları mütalaa ettiği anlaşılmaktadır. Bazen müracaat ettiği kitapların isimlerini yazarlarıyla beraber ifade ederken kimi zaman da "*Tıb kitâblarında yazar ki...*" şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Denizlerdeki gel-git hadisesini anlatırken de "hakimlerin görüşü üzerine" manasında "*Der-Beyânü'l-medd ü cezr be-kavl-i hükemâ*" diyerek genel olarak bahseder.

Esîrî'nin bildiği yabancı diller de entelektüel birikiminin daha da genişlemesine fırsat vermiş, böylelikle Türkçenin dışında diğer dillerde yazılan kitapları da mütalaa etme fırsatı yakalamıştır. *Mi'yârü'd-Düvel*'in temel kaynaklarından biri olan *Atlas Maior*'u Latince orijinalinden okuduğu anlaşılmaktadır. Eserin Latince bir kopyasının Sultan IV. Mehmed'e gönderildiğini bilen Hasan Esîrî, söz konusu atlasın o zaman için hâlâ saray kütüphanesinde olduğunu tahminen belirtmektedir:

> "Muhassal yigirmi beş seneden ziyâde bu ihtimâmla dünyâyı tahrîr itdirüp ve ba'd-i zamân Yeni Dünyâ zuhûr itdikden sonra yakın zamânda vefât iden Fransa kıralı ki Lodovik dirler idi ki yetmiş bir buçuk sene kıral olmışdur, ol dahi Karlos tahrîrinden bâkī kalan yerleri ve Yeni Dünya'yı ve ol vakitden beri zuhûr iden vekâyi'i tahrîr içün yedi yüz kadar çoğrafî ta'yîn idüp yigirmi beş sene kadar müddetde bütün dünyâyı ve Yeni Dünya'yı resm ü tahrîr itdirdikden sonra hâlâ pâdişâhımız olan sultānu'l-a'zam ve hâkānu'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin pederleri merhûm u mağfûr Sultān Muhammed-i râbi' bin Sultān İbrâhîm Hân hazretlerine dahi bir sûretini irsâl idüp hâlâ hazîne-i kütüb-i âmirede mevcûd olmak gerekdür.[81]"

[80] Metin, vr.2b.
[81] Metin, vr.2b-3a.

Atlas Maior'u Latincesinden okuduğuna dair bir diğer malumat da Çin hakkında bilgi verirken geçmektedir:

> "Ma'lûm ola ki iklîm-i Çin, Kitâb-ı Atlas Macor beyânı üzre ki vâsıfı Martinos nâm kimesne ale't-tafsîl keşîde-i silk-i sütūr kılup bu minvâl üzre şerh u beyân eylemişdür ki Asya'nın büyük kısmı ve mu'teber iklîmi iklîm-i Çin'dür.[82]"

Hasan Esîrî esaret müddeti boyuca da boş kalmamış, sürekli tarih kitapları inceleyerek notlar almıştır:

> "Bu hakīr Nemse'de esîr iken ol târîhlerden ve Macar ve Latin ve Talyan ve Yûnân târîhlerinden vâfir şey intihâb ve icmâl ve ihtisâr üzre tahrîr itmiş idim.[83]"

Eğer mübalağa değilse, buradaki ifadeden yola çıkarak Esîrî'nin pekçok dile dair eseri mütalaa edebilecek derecede Avrupa dillerine âşina olduğu söylenebilir. Bunun yanında Farsçayı ve Arapçayı da bilmektedir. Yeri geldikçe eserde *Taberî*[84], *Acâibü'l-Mahlûkât*[85] gibi Arapça eserlere gönderme yapmaktadır. Esîrî'nin 10 yıl kadar Bağdad, Basra ve Mısır civarında kaldığı da hesaba katılırsa bu dile tam manasıyla vukufiyet sağladığı söylenebilir. Farsça da Esîrî'nin bildiği diller arasındadır. Zira eserde Timurlu tarihçi Mîrhând'ın *Ravzatü's-safâ*'sını[86] ve Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'ını[87]ve Firdevsî'nin *Şeh-nâmesi*'ni[88] referans olarak göstermektedir. Felemenkler hakkında bilgi verdiği sırada insanların geçim kaynaklarından bahsederken İranlı şair Sa'dî'nin *Gülistân* adlı eserinin dîbâcesinde geçen şu Farsça beyti zikreder:

Ebr u bâd u meh [ü] hurşîd [ü] felek der-kârend
Tâ tu nânî be-kef ârî vü be-gaflet ne-horî[89]

Ezcümle Esîrî doğu ve batı lisânlarına vâkıf, bu dillerde yazılan eserleri okuyup anlayacak seviyede entelektüel birikime sahip bir kişilik portresi çizmektedir.

---

[82] Metin, vr.214b.
[83] Metin, vr.3a.
[84] Metin, vr.190b.
[85] Metin, vr.320b.
[86] Metin, İ,II,vr.326b.
[87] Metin, İ,III,vr.607b.
[88] Metin, vr.190b.
[89] Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsi iş başındadır. Sen de ekmeğini çıkarasın ve onu gafletle yemeyesin.

1.2.2 Devlet Ricali İle Yaptığı Görüşmeler ve Tesirleri

Hasan Esîrî orduya ilk olarak katıldığı 20'li yaşlardan itibaren doğuda ve batıda pek çok sefere iştirak etmiş ve yıllar içinde tecrübe kazanmıştır. Mütecessis, meraklı kişiliği sayesinde esir iken de boş durmamış, müşahedelerini, hatıralarını yıllar sonra bile canlı tutarak devlet erkanı ile paylaşmıştır. Söz konusu devlet adamları arasında Fâzıl Mustafa Paşa, Daltaban Mustafa Paşa, Arap Recep Paşa ve Eğinli Mehmed Ağa gibi isimler bulunmaktadır. Esîrî'nin Fâzıl Mustafa Paşa ile yaptığı görüşme dikkat çekicidir. Paşanın sefer otağına girmiş ve Mustafa Paşa'nın düşman saflarına dair sorduğu sorulara cevaplar vermiştir.

Mustafa Paşa'nın kethüdası olan Eğinli Mehmed Ağa, Hasan Esîrî ile Çehrin muhasarası günlerinden tanışmaktadır. Esaretinden sonra Eğinli ile Esîrî mülâkatlarda bulunmuş ve Hasan Esîrî Avusturya ordusunda gözlemlediklerini Eğinli Mehmed Ağa'ya aktarmıştır. Bunların Osmanlı ordusunun savaş stratejisi için önemli olduğunu farkeden Eğinli, Hasan Esîrî'yi Fâzıl Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkarmıştır. Eğinli ile Esîrî arasında uzun bir konuşma geçmiştir. Bu konuşmayı eserinde zikreden Hasan Esîrî, düşman askerleri ile Osmanlı askeri arasındaki disiplin farklarını dile getirmiş, en kısa zamanda Osmanlı askerinin savaş düzeninde ve orduya asker alımında gerekli ıslahatların yapılması lüzumuna temas etmiştir. Ayrıca Avusturya ordusunun birliklerine ve bu birliklerin komutanlarına varana kadar bilgiler içeren bir defter hazırlayarak Eğinli'nin eline sıkıştırmıştır. Fâzıl Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkmadan önce Esîrî ile Eğinli Mehmed Ağa arasında gerçekleşen diyalog önem ihtiva etmesi bakımından aşağıya alınmıştır:

> "Bu fakīr ol vakitlerde kefîller bırakup behâmız içün gemi ile Niğbolu'ya çıkup ve andan menzil ile Edirne'ye geldim. Eğinli Muhammed Ağa zağarcı-başı, henüz kul kethüdâsı olmamış idi. Evvelden kendüsi ile Çehrin seferinden beri mu'ârefemiz olup haber aldıkda âdem göndermiş, varduğumda icmâlen ba'zı şeyler suâl itdi. Cevâb virdüğümde hazz idüp "İmdi ba'de'l-yevm her ahşam bunda bulunmak gereksin. Halk dağıldıkdan sonra seninle meşveretim ve suâlim var. Ben seni yanına âdem ta'yîn idüp konağına gönderirüm" didi. İrtesi gice varduğımda Niş'te ve Vidin'de ve Belgrad'da düşmen adedini, ahvâlini ve kal'aların ta'mîr ve termîm husûslarını suâl itdikde sıhhat ve hakīkati üzre ma'lûmum olduğı mertebe haber virdüğümde "Sübhânallâh bu senin virdüğün haberler müferrih ve güzel, lâkin sâir çıkan esîrlerin virdüği haberlere muhâlif. Anlar Nemse ile dünyâyı doldurdılar. Sen ise böyle dirsin" didükde "Sultānım! Anlara suâl idün ki senin mâlikinin ismi ne idi ve ne işde idi ve Nemse kıralının mıydı yoksa

"yedi kıral" ta'bîr olunan elektörlerin miydi?" diyüp Budin'den Niş'e ve Vidin'e gelince ne kadar muhâfız asker var ise regmendleriyle ve başlarının isimleriyle bir mecmû'a itmiş idüm. Çıkarup eline virdüm. Okudukda "Bende dursun. Sâhib-i devlete göstereyim" didi. Ve ol günlerde kul kethüdâsı oldı. Ve irtesi gice meclisimizde bana didi ki "Sana her ne suâl idersem, gerek bizim askerimiz hakkında ve gerek Nemse askeri hakkında benden sıkılup da bizim askerimizi medh idüp ve düşmen askerini zemm idüp müdâhene itme. Mâ-vaka'a ne ise anı söyle ki biz dahi düşmenimiz ahvâlini bilüp ana göre tedârük görüp ve ana göre hareket idelim" didikde "Buyrun" didüm...[90]"

Bu mukâlemeden sonra Mustafa Paşa ile görüşen Esîrî, sonraki zamanlarda Belgrad'ın, Niş'in, Vidin'in ve bazı bölgelerin geri alınmasında, verdiği söz konusu taktiklerin etkili olduğunu söylemektedir. Paşa huzuruna çıkmadan önce iki İstanbul tabakası kâğıdını birbirine yapıştırmış ve üzerine Avusturya ordusunun atlı ve piyade askerlerinin vaziyetini tasvir etmiştir. Düşman saflarının konuşlandıkları yerler ve Osmanlı askerinin alması gereken askerî vaziyet ve taktikleri önce Eğinli Mehmed Ağa ile paylaşmış daha sonra da bu şablonu vezir-i azama göstermiştir. "*Ol âdemi bana getür!*[91]" diyen Fâzıl Mustafa Paşa, Hasan Esîrî'nin verdiği bilgilerden gayet memnun kalarak kendisine 100 Macar altını ihsan etmiştir:

"Birkaç gice gerek düşmen ve gerek İslâm askeri ahvâlinden mâ-vaka'a her ne ise suâline cevâb virdiğümde cümlesini pesend idüp didi ki "Bu nakl itdüğün üzre her gürûhun yeri ma'lûm olup ve gayret idüp cenk itmeğe bir tertîb itmek mümkin midür?" didikde "Murâd iderseniz mümkindür" didüm. Yapmağa emr eyledi. "Ammâ kimseye gösterme" didi. İki İstanbul tabakası kâğıdı birbirine yapışdırup atlu ve piyâdenin yerlerin gösterüp getürdüğümde iki gice dahi anı mütâla'a idüp alıkoydı. Vezîr-i a'zama gösterüp ta'rîf eylemiş ve gāyet beğenmiş. Ve "Ol âdemi bana getür!" dimiş. İrtesi gice beni alup götürdi. Kendüsi doğru girüp beni muhzır ağa odasında kodı. Bir sâ'at kadar mürûr idüp bir mehter gelüp beni götürdi. Kış güni olmağla ocakda kütük, ortada mankāl, dizine yorgan ve üzerine ihrâm örtmüşler. Varup ihrâm ucunı bûs idüp girü çekilüp ayağ üzre büyük tezkireci Nigâhî Efendi'nin altına durdum. "Sen nerede esîr oldun?" diyüp "Belgrad'da" didüm. Ve ba'dehû Belgrad'ı ve Semendire ve Niş ve Vidin'i ve içlerinde olan askeri suâl idüp ve "Kal'aları yapdı mı" diyü suâl idüp "İnşâallâhu te'âlâ Hakk te'âlâ irişdirmez. Anın murâdı üzre beş yılda tamâm olmaz" didüm. Bir asker tertîbi tahrîr itmişsün, anı nereden ahz itdün?" didi. "Bir yerden ahz itmeden iki senedür tâbûrlarında bile olmağla anların askerlerinin tertîbine karşuluk asker-i İslâm alaylarının tertîbinin iktizâsı böyle olmağla kendü karîhımdan tahrîr eyledüm" didikde "Bunda ba'zı ta'rîf ü simâ'a mevkûf şeyler var, ta'rîf eyle" didi. "Fermân efendimin" didüm. Eğinli koynundan

[90] Metin, vr.363b.
[91] Metin, vr.364b.

çıkarup önünde açdılar. Çavuş-başı ve Nigâhî ve Eğinli'den ve iki iç ağasından gayri kimse yok idi. **[365a]** Bir sâ'at kadar bakup "Pek a'lâ şey olmış. Bu asl size lâzımdur. Al hıfz idüp icrâ eyle!" didi. Meclis tarh oldı. İhrâm ucunı öpdüm. Çıkacak vakitde bir çıkın içinde bağlu yüz Macarî altun elime virdiler.[92]"

Yaklaşık 10 sene kadar Bağdad-Basra havâlîsinde kalan Esîrî burada iken bilhassa Daltaban Mustafa Paşa ile yakınlık kurmuştur. Onunla yaptığı bazı görüşmelere eserinde yer veren Esîrî, kendisinden "*cebbâr ve sert âdem*" olarak bahseder. Fakat sefer hususlarında erbabı ile gizli istişarelerde bulunduğunu ve kendisi ile çok konuda konuştuğunu, eğer bunları yazacak olsa bir cilt kitaptan daha fazla tutacağını söyler:

"Gāyet cebbâr ve sert âdem idi. Ammâ cenk umûrında erbâbıyle mahfî müşâvere iderdi. Ve bu fakīr ile gāyet mahrem olup iki-üç gün geçmeyüp bozuşup ve seferlerde cebe-hâne ve nısf-ı umûr olup tuz gibi ekser-i umûra karışmağla yine bir iş iktizâ ider, çağırdup sû'âl iderdi. Zîrâ umûm askerinden ziyâde asker olup ve ol semtlerde ise böyle büyük sefer olmaduğından umûr-ı seferi bi'l-külliye bilür âdem olmamağla gün olurdı ki dört-beş kerre çağırdudı. Kendü ile sırran ve alâniyeten münâza'a ve münâkaşamız çokdur. Tahrîr olunsa bir cild kitâb olur ve belki sığmaz.[93]"

Mustafa Paşa, Abbasoğlu Seferi'ne çıkmadan önce de Esîrî ile görüşmeler yapmış ve zafer kazanıldıktan sonra kendi üzerindeki kürkü çıkararak Hasan Esîrî'ye giydirmiştir. Bu hil'ate yalnızca paşaya yakın kişilerin vâkıf olduğunu söyleyen Esîrî, öteden beri kendisinin Eğinli Mehmed Ağa'ya verdiği askerî taktikleri ve çizimleri Daltaban Mustafa Paşa'nın bildiğini ve kendisi ile de bu konularda istişarelerde bulunduğunu belirtmektedir:

"Kelleler gelmesi tamâm olup tepeler gibi yığıldı. Ve ba'dehû hil'atler gelüp rütbesine göre ilbâs olup iki keçe dürüldi. Ve kendüsi iskemle üzerinde oturup bir cevzî sûfe kaplu biniş kakum kürk giymiş idi. Ayağa kalkup arkasından çıkardı ve muhzır ağayı çağırdı. Ve ba'dehû "Cebeci-başı beri gel!" diyüp bu fakīri çağırdı ve işâret idüp bu fakīre giydürdiler. Halk aslı nedür bilmezler. Lâkin mukarreblerden ba'zı bilür var idi. Aslı bu idi ki merhûm Eğinli kul kethüdâsı Muhammed Ağa'ya yazı-virdiğim asker resmini bilürdi ve gâhî tenhâda "Bu melâ'înin üzerine ne tedbîr ile varalım?" diyü suâl iderdi.[94]"

Basra Seferi dönüşünde Daltaban Mustafa Paşa'nın yanında görevlendirilen Diyarbekir valisi Bıyıklı Mehmed Paşa sefer dönüşünde Daltaban tarafından idam

[92] Metin, vr.364b-365a.
[93] Metin, vr.371a.
[94] A.y.

edilmiştir[95]. Mustafa Paşa Esîrî'ye hitâben Bıyıklı Mehmed Paşa'nın metrûkesini defter edip cebehâneye koymasını emretmiştir. Fakat Esîrî, Daltaban Mustafa Paşa'nın halk içinde böyle söyleyip sonra bütün metrûkeyi kendisine aldığını belirtmekte, buna örnek olarak da Rahtvan Paşa ile Eyüp Paşaların durumunu delil göstermektedir. Fakat Daltaban'ın söz konusu huyu herkesce bilindiğinden bu kez Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa, Bıyıklı'nın bütün metrûkesinin İstanbul'a yollanacağını gösteren bir hatt-ı hümayunla gelmiştir:

> "Çünki Muhammed Paşa'nın işi tamâm oldı, "Cebeci-başı gel şuraya" diyüp "Buyrun" didüm. "Var Muhammed Paşa'nın ne kadar zırh ve sâir âlât-ı harbi ve seferde askere lâzım olacak mühimmâtı var ise bir hoş tahrîr idüp ve zabt idüp ve götürüp cebe-hâne-i âmireye vaz' idüp bana defterini getür. Abbâs-oğlı seferine gitdikde asâkir-i İslâm'a virirüz" didi. Mukaddemâ Rahtvân Paşa'nın ve Eyyûb Paşa'nın şeylerini dahi halk yanında böyle diyüp ve ba'dehû bi'l-cümle kendüsi alurdı. Bunı da anlar gibi kıyâs itdi ve döndi. "Bağdâd defterdârına var! Hazînesini ve sâir eşyâsını zabt idüp ve mühürleyüp defter-hâneye getür. Bağdâd'a vardıkda ma'rifet-i şer' ile tahrîr olunsun" didikde hemân ol deftere kapucı-başısı Küçük Hasan Ağa koynundan hatt-ı hümâyûn çıkarup "Muhammed Paşa'nın zırh ve sâir âlât-ı harbe ve raht u baht ve dârâta müte'allik olan eşyâların birine kimesneyi vaz'-ı yed itdürmeyüp ma'rifet-i şer' ile tahrîr idüp mümzâ ve mahtûm defteriyle rikâb-ı hümâyûna getüresün" diyüp hemân ol sâ'at mebhût olup kapkara kesildi. Ve ol sâ'at kapucı-başı Hasan Ağa kalkup Muhammed Paşa ordusına varup ve cümle şeylerini zabt idüp mühürledi. Ve andan Bağdâd'a nakl olundı.[96]"

Esîrî'nin Daltaban ile mükâlemede bulunduğu bir diğer mevzu ise Daltaban Mustafa Paşa'nın sadrazam tayin edildiği vakit Bağdat'dan ayrılacağı sırada olmuştur. Sadaret mührünü almak üzere İstanbul'a hareket eden Daltaban Mustafa Paşa'yı son kez burada gören Hasan Esîrî, genel manzarayı ve konuşmaları eserinde zikretmektedir. Buna göre Daltaban, Esîrî'nin kendisine çok faydasının dokunduğunu, sadrazam olunca kendisini unutmayacağını söylemekte ve zımnen vaatlerde bulunmaktadır. Fakat Hasan Esîrî Daltaban'ın son derece muhteris ve tamahkâr biri olduğunu söyleyerek verdiği sözlerin hiçbirini tutmadığını yazmaktadır:

---

[95] Vakanüvis Râşid, Daltaban'ın Bıyıklı Mehmed Paşa'yı idam ettirme sebebi olarak, askerin ulufe ve bahşiş bahanesiyle fitne fesat çıkardığını, bunda da Daltaban Mustafa Paşa'ya göre Bıyıklı'nın etkisi olduğunu söylemektedir: "*Bağdad vâlîsi Daltaban Vezîr Mustafa Paşa bâlâda zikri mürûr etdiği üzre serdâr olunduğu Basra seferine teveccüh ü hareket eder oldukda, ba'z-ı tavâif-i askeriyyenin ulûfe ve bahşîş bahânesiyle fitne vü fesâd murâd etdüklerini, vezîr-i müşârün ileyhin kendi yanına me'mûr olan Diyârbekir vâlîsi Vezîr Bıyıklı Mehmed Paşa'dan bilüp...*" *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.601.

[96] Metin, vr.369b.

"Ve ba'dehû Daltaban çok geçmeyüp mühre da'vet olundı. Taşra çıkup İmâm-ı A'zam kurbında konup yola azîmet ideceği gün yeniçeri ağasından mâ'adâ her ne kadar bayrak ağaları var ise vedâ'a gidüp Bağdâd ile İmâm-ı A'zam mâbeyninde yeniçeri ağasına râst geldük "Pekce yürün! Paşa gitmek üzredür" didi. Sür'atle gidüp varduğımızda sâyebânında iskemle üzerinde oturur bulduk. Cümle döşemeleri kaldırmışlar, başka katıra yüklediyorurlar. Çünki yeniçeri ağası yok, kānûn üzre cümleden mukaddem bu hakīr varup eteğini öpüp sağ tarafdan girü çekilüp ayağ üzre durdum. Ve sâirleri dahi eteğini bûs idüp yollarıyla yemîn ü yesâr durdılar. "Bir ihrâm getürün" didi. "İhrâmlar garâra kondı" didiler. "Çıkarın!" diyü âzâr eyledi. Aslını bilmeziz. Çıkarup getürdüklerinde "Dört kat şunda kon" didi. Koduklarında "Cebeci-başı otur!" didi. "Estağfirullâh sultānım, sa'âdetle buyrun. Size muntazırlar" diyü eteğini öptüm. Tekrâr ibrâm itmekle bi'z-zarûrî oturdum." Askı ile kahve getürdiler. Döndi, bu hakīri muhâtab idüp "Ağalar, bu hükûmetdür. Lâ-büdd ber-hâtırlarınız rencîde olacak şey vâki' olmışdur, bizi du'âdan unutman!" didikde bu fakīr dahi "Efendim, biz huddâmız. Huddâm dâimâ hatādan hâlî olmaz. Mercûdur ki siz dahi hizmetde olan kusûrlarımızı afv idüp defter-i bendegânîden ihrâc buyurman!" didikde hemân sağ elini sol tarafa ve sol elini sağ tarafa memesi üzerine koyup "Eğer müslimân ben seni unudursam Allâh beni unudup yoluma gelür" diyü üç def'a ellerin kaldırup yine göğsüne kordı. Ve "Bu seferlerde senin itdiğün hizmet ve çekdiğün zahmet vezn olunmak mümkin olsa cümleden ağır gelürdi" diyüp ve ba'dehû kalkup ve cümlemiz tekrâr eteğini öpüp ve ol dahi ata süvâr olup gitdi. Sadra varup oturdukda tama'ından nâşî ol va'dlerin birinin aslı çıkmayup ferâmûş itdi.[97]"

Fakat çok geçmeden, yaklaşık bir sene sonra, adı rüşvet olaylarına karıştığı, Tatar fitnesini körüklediği ve uygunsuz hareketler sergilediği için Daltaban idam edilmiştir[98].

Prut Seferinde ordu ile beraber bulunan Esîrî, zaferin ardında Azak Kalesi'nde kalmıştır. Burada iken Azak valisi Recep Paşa, Hasan Esîrî ile görüşmeler yapmış, Ruslara bağlı Kazakların Azak üzerine olan saldırıları hususunda istişarede bulunmuştur. Çerkes-kirman üzerine sefer yapmak istediğini söyleyen Recep Paşa'ya cevaben Hasan Esîrî, böyle bir şeye teşebbüs etmemesini, zira Prut sonrası Rusya ile barış imzalandığını, eğer sulh bozulur ise bunun kendisinden sorulabileceğini söylemiş; bunun yerine devlet tarafından Rusya'ya tenbih edilerek Kazakların Azak üzerine taarruzdan vaz geçmeleri görüşünü teklif etmiştir. Aksi halde merkezden Çerkes-kirman üzerine sefer için izin çıkar ise, bunun asker ve mühimmat takviyesi olmadan nasıl

[97] Metin, vr.373b.

[98] *Târîh-i Râşid*, C.I., s.630-631. Daltaban Mustafa Paşa ile Hasan Esîrî'nin Ziyab Nehri hafriyatı esnasında geçen konuşmalar müstakil bir başlık altında ele alınacaktır. Bkz: "Ziyab Nehri'nin Hafrı ve Esîrî'nin Katkıları" başlığı.

gerçekleşebileceğini Recep Paşa'ya bir bir anlatmıştır. Recep Paşa bu fikri beğenerek Esîrî'ye bir kürk giydirmiş ve "*Bu sırrı kimseye söyleme*" diyerek de tenbihte bulunmuştur. Merkeze bu minval üzere arz yazılacak iken sulh haberi gelmiş ve hududa askerler tayin olunarak olası bir zayiatın önüne geçilmiştir:

> "Moskov ile henüz müsâlaha olunmadan işbu Kirman Kazaklar çete kayıklarıyla Azak etrâflarından âdem alup ta'arruzdan hâlî olmamalarıyla ol vakitlerde Azak vâlisi olan merhûm Receb Paşa hazretleri bu fakīr ile mahfî müşâvere idüp buyurdı ki "Murâdım Devlet-i Aliyye'ye arz idüp ve biraz asker ve eyâlet ve mühimmât isteyüp bu Çerkes-kirman üzerine sefer itmekdür. Sen ne dirsin?" didi. Bu fakīr dahi Devlet-i Aliyye'nin bunlar ile sulh olmak gāileleri olup ara yerde iş ve nizâ' hemân hudûda kalmış diniyorur. Böyle olduğı hâlde Devlet-i Aliyye iştibâh ve eşgāle düşüp biraz asker ta'yîn buyurduklarında düşmen dahi haber alup az zamânda bir azîm asker gönderüp iş büyüye ve bir iş görülmedüği hâlde "İhtilâle bâ'is oldunuz" diyü ithâm ideler. Arz iderseniz Moskov çarının iltimâsıyla Devlet-i Aliyye'nin müsâlaha mükâlemesi vakti olmağla Moskov hudûdına ve re'âyâsına gerek Tatar ve gerek Azak muhâfazasında olan askerî gürûhına ber-mûceb-i emr-i âlî tenbîh olunup "Kat'an bir dahl ü ta'arruz olunduğı yok iken Moskov'a tâbi' Kalmak tāifesi karada ve Azak kurbında olan Çerkes-kirman ta'bîr olunur ve baş kirmanları Kazakları sudan Azak etrâflarına ta'arruzdan ve ebnâ-yı sebîli ve tüccâr tāifesini nehb ü gāretden hâlî olmayup ta'dâdları haddi tecâvüz itmişdür. Eğer musâlahaya müsâ'ade muhakkak murâd-ı devlet ise ol tarafda olan kapu kethüdâlarına tenbîh buyurup gerek Kalmak ve gerek Kazak tāifelerini zabt ve men' u def' itsinler. Zîrâ nâmûs-ı saltanata şe'n virür mertebe ta'arruzları haddi tecâvüz itmişdür." Ve bu dahi ma'lûm-ı devletleri buyurıla ki "Azak'da bu kadar asker ve Tatar olup da bu mertebe ta'arruzlarına tahammüle bâ'is nedür?" buyurulur ise "Evliyâü'n-ni'am efendilerimizin emr-i âlîlerine imtisâlen olup ve eğer fermân-ı âlî ve izn-i şerîfleri olur ise himmet-i aliyyeleri ve du'â-yı hayrları berekâtıyla Çerkes-kirman'ın feth ü zabtı inâyetu'llâhdan me'mûldür diyü" arz eylen. "Eğer izin virürler ise taraf-ı devletden ne askere ve ne mühimmâta muhtâc" didiğimde âsân vechle fethini ta'rîf ü takrîr itdiğimde te'emmül ü tefekkür idüp ve olacağını dahi kemâl mertebe aklı ihâta ve müşâhede idüp ve bu hakīre "Bu sırrı kimseye söyleme" diyü tenbîh idüp ve irtesi gün bir bahâne ile bir Azak nâfesi kürk

giydirüp ve bu minvâl üzre arz eylemek üzre iken musâlaha olunup ve hudûd kat'ına âdemler ta'yîn olunduğı haberleri geldi.[99]"

Hasan Esîrî bu ve buna benzer devlet ricali ile yaptığı görüşmeleri yeri geldikçe eserinde zikretmektedir. Anlattıklarından yola çıkarak Esîrî'nin birçok sefere iştirak etmenin kazandırdığı tecrübe ve esaret senelerinin de verdiği olgunlukla bilhassa askerî-stratejik anlamda devletin önde gelen isimlerini etkilediği anlaşılmaktadır.

1.2.3. Dinî Muktesebatı ve Bazı Değerlendirmeleri

Mi'yârü'd-Düvel'de geçen bazı konuların dinî bir takım gerekçelerle açıklanması, Hasan Esîrî'nin kişiliği noktasında böyle bir alt başlık açma ihtiyacını doğurmuştur. Gerek Osmanlı Devleti'nin idare sisteminde ve gerekse de o dönemin sosyal hayatında dinin ön planda olduğu bir gerçektir. Hasan Esîrî söz konusu eserinde bazı konuların izahını da bu zaviyeden yapmaktadır. Bunun âmil sebeplerinden biri olarak, babasının Şeyh Hüseyin adında tarikat pîri olması ve cebehane-i âmireden de babasına pek çok müntesibin bulunması gösterilebilir. Babasından dini temelleri almış olma ihtimaline karşılık Esîrî'nin bir medrese tahsili gördüğünü zannetmiyoruz. Fakat ilerleyen yıllarda Arapça ve Farsçaya tam manasıyla vakıf olduğu bir hakikattir. Zira eserinde bu iki dilde yazılmış kitaplara göndermeler yapmaktadır. Hasan Esîrî'nin kaleme almış olduğu *Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn* adındaki bir başka eseri de sebeb-i telifinde belirtildiği üzre dinî gayretin mahsulü olarak hazırlanmıştır[100].

Mi'yârü'd-Düvel'de "*en-Nâsü alâ dîni mülûkihim*[101]" "İnsanlar kendilerini yönetenlerin dinleri üzeredir" sözünü sık sık zikretmekte, devlet reislerinin dindarlığı ile halkın dindarlığı üzerinde doğru bir orantı kurmaktadır. Esîrî'nin inanış olarak Müslüman-Sünnî itikadına bağlı biri olduğu anlaşılmaktadır. İran'dan bahsettiği kısımda sünnîler ile şiileri mukayese ederken, her iki topluluktaki insanların daha dış görünüşlerinden bile ayrıldığını söylemekte; şiaya mensup olanların çok da cazip bir yüze sahip olmamalarını Hazret-i Ebû Bekir'e, Hazret-i Ömer'e ve diğer müslümanlara olan düşmanlıklarına bağlayarak olaya farklı bir bakış açısı getirmektedir:

[99] Metin, vr.155a.
[100] Bkz: "Eserleri" başlığı.
[101] Metin, vr. 183b ; 188b.

"Ve bu da ma'lûm ola ki ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at mevlûdlerinden vefâtlarına gelince anâsır-ı erba'a hükmince her unsûra duhûl itdikde bir gûne hüsn ü letāfet zâhir olup mevlûdlerinden vefâtlarına değin dört kerre güzel olurlar şöyle ki eyyâm-ı şebâblarında ve yiğitlik eyyâmlarında ve kühûlet evkātlarında. Her birinde bir gûne hüsn ü letāfet olduğından mâ'adâ eyyâm-ı şeyhûhete varmak müyesser oldukda dahi ak sakal ve yüzünde nûr-ı İslâm leme'ân idüp başka bir hüsn ü letāfet dahi zahîr olur ammâ bu revâfız tāifelerinin eyyâm-ı şebâblarından yiğitlik ve kühûlet vakitlerinde başka bir bâr ve hey'et olup ve şeyhûhete vardıklarında bir mertebe bed-likā olurlar ki ta'bîr olunmaz. Bunlara bu ahvâl buğz-ı Şeyhâyn ve adâvet-i müslimîn itdiklerinden çehrelerinde nûr eseri kalmayup memsûh gibi olurlar.[102]"

Kimi yerde eserine kendi yorumlarını da katan Esîrî, Çin ülkesini anlattığı sırada bir dağdan söz eder. Muhtemelen Atlas Maior kitabından aldığı bu kısımda Kunhuva isimli bir dağın tepesinde yıldızların hareket hâlinde birbirleriyle çarpıştıklarını alıntılar. Fakat Esîrî sayfanın kenarına eklediği bir notta bunların cin ve şeytanların birbirleri ile olan mücadelesi olduğunu belirtmesi enterasan bir yaklaşımdır. Zira onların ateşten yaratıldıkları için uzaktan bu şekilde parlak göründüklerini söyler. Ardından "*İşin hakikatini Allah bilir*" diyerek de yorumunu tamamlar:

"El-cibâl: Ve bu nâhiyede Kunhuva nâm gāyet büyük bir dağ vardur ki bu dağda dâimâ yıldızlar birbirleriyle cenk iderler, şöyle ki birbirlerine girişüp ve uruşup ve kovuşurlar ve birbirlerine urup ve tokuşduklarında tarrâka çanlayup âteşler saçarlar ki görenleri dehşet alur. Hikmeti ne olduğunı kimse bilmez**. [Derkenar]: Et-ta'accüb:** Bunı halk yıldız dirler. Ammâ bu hakīr dir ki anlar yıldız olmayup ecinne ve şeyâtīn olmak gerekdür. Zîrâ anlar âteşden halk olmağla ol sûretde görünürler. El-ilmu inda'llâhi te'âlâ.[103]"

Hindistan'da yetişen bir balığın az ve fakat kıymetli olduğunu belirtmek sadedinde de az olanın değerli olduğunu dile getirir. Ardından peygamberler, evliyalar, âlimler ile birlikte diğer insanları mukayese eder. Bu mukayesede kendisini "dünya kalabalığı" olarak tarif ettiği diğer insanlar sınıfına dâhil eder:

"Hakk sübhânehû ve te'âlânın hikmeti ile her şeyin iyisi ve nef'lüsi az olup ve behâsı ağır olur. Ve hattâ benî-Âdem'in dahi hayırlusı ve nef'lüsi ve efdali peygamberler ve evliyâlar ve sulehâlar ve ulemâlar olup ve sâir bizim gibi dünyâ kalabalığı olan hayvân-misâl âdemler ile ta'dâd olunmak lâzım gelinse niçe yüz bin âdeme bir âdem düşmez. Muhassal her şeyin iyisi ve nef'lüsi ve hayırlusı kalîl ve azîzdür.[104]"

[102] Metin, vr. 183b.
[103] Metin, vr. 249a.
[104] Metin, vr. 200b.

Osmanlı askerinin sefere giderken dini anlamda niyetlerini tashih etmesi gerektiğini, sefere çıkış gayesinin ganimet ya da mal elde etmek olmaması gerektiğini söyler. Böyle askerin muzaffer olamayacağını da birkaç yerde zikreder:

> "Zamâne askerinin ekseri niyyet-i fâsid ile olup ve belki yüzde bir niyyet-i hâlis ile gitmeyüp her biri bir garaz sevdâsıyla kitâbullâha muhâlif niyyet ile olunca ol askerin ahvâli nice olacakdur?[105]"

> Ve mücerrebdür ki sefere niyyet-i hâlis ile gitmeyüp mâl içün gidenlerin eline bir takrîb ile çok mâl girse dahi hayr itmeyüp...[106]"

Ayrıca askerin yatsı ve sabah namazını cemaat ile kılıp sabah sefere koyulmadan önce zafer için dua etmelerinin önemine değinen müellif, bu hususlara da her bölükten sorumlu olan zâbitin dikkat edip askere gereği gibi tenbihte bulunması gerektiğini söyler:

> "Ve her ortada ve bayrak altında olan neferâta ta'lîm ü tenbîh idecek şeyin biri dahi budur ki ahşamdan cümle neferâtını ol ortada ve bayrak zâbıtları cem' idüp "Yoldaşlar, yatsu namâzını kılup ve oturmayup râhat olun ki yarınki gün düşmen ile cenk mukarrardur. Ale's-seher kalkup sizinle cemâ'at olup sabâh namâzını kılup du'â vü niyâz idelim, Hakk sübhânehû ve te'âlâ asâkir-i İslâm'ı küffâr üzerine gālib ve mansûr u muzaffer eyleye...[107]"

Mi'yârü'd-Düvel'de yaklaşık 40 kadar âyet ve 20 kadar da hadîs-i şeriften iktibas vardır. Diğer eseri *Hediyyetü'l-Müslimîn*'de de bunun gibi çok sayıda alıntılar bulunmaktadır. Ayrıca her iki eserde de okuyucular tarafından hayr duaya kavuşma isteği, Esîrî'nin sebeb-i te'lifleri arasında zikredilmelidir.

1.3. ESERLERİ

Hasan Esîrî'nin kendisine ait olduğunu kesin tespit edebildiğimiz iki eseri vardır. Bunlardan biri üzerinde çalıştığımız *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, diğeri de *Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn*'dir. Öte taraftan kendisine atfedilen, fakat âidiyeti noktasında şüpheler barındıran eserler de bu başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel

[105] Metin, vr. 362a.
[106] Metin, vr. 361b.
[107] Metin, vr. 388b.

Çalışmamızın temelini teşkil ettiği *Mi'yârü'd-Düvel* tezimizin ikinci kısmında müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

1.3.2. Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn:

Bu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüsha olup Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu bölümü 683 numarada kayıtlıdır. Söz konusu nüshanın müellifin kendi hattından çıktığı anlaşılmaktadır. Zira Kıbrıs defterdarı iken İstanbul'a yazdığı arzdaki hat ile bu eserde kullanılan hat üslup bakımından son derece benzerlik arz etmektedir.

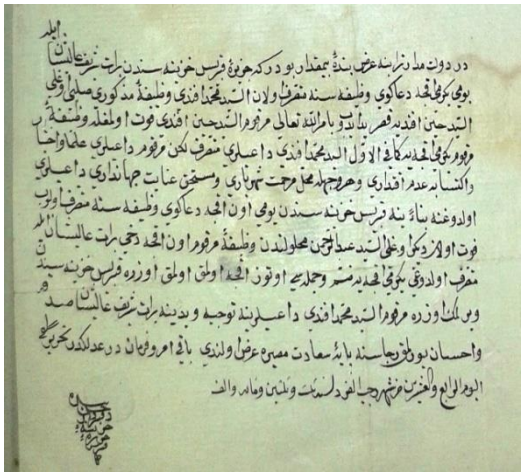

Esîrî'nin Kıbrıs defterdarı iken yazdığı arz

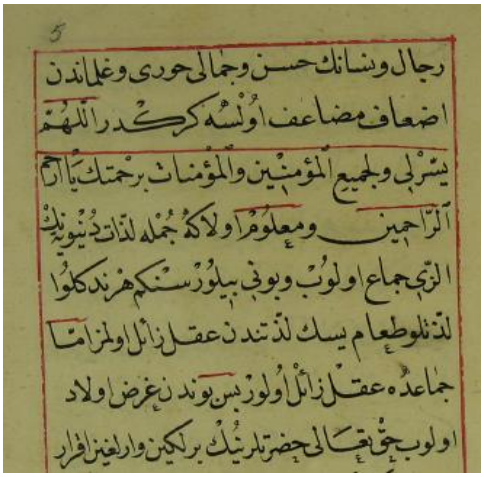

Hediyyetü'l-Müslimîn'den bir örnek

Eserde ebru kağıt kullanılmış ve nesih üslupla kaleme alınmıştır. Toplamda 69 varak olup her sayfada 13 satır sayılmaktadır. Eserin 1b yüzü tezhipli olup euzü-besmele ile başlamaktadır.

Hasan Esîrî bu eserini Azak Kalesi'nde iken H. Ramazan 1126 / M. Eylül-Ekim 1714 tarihinde tamamlamıştır. *Hediyyetü'l-Müslimîn* aile ve özel hayata dair kaleme alınmış bir eserdir. Hem te'lif hem de tercüme bir hususiyet taşımaktadır[108]. Konusu evlenmenin dinimizdeki yeri ve önemi üzerine bina edilmiş olup diğer taraftan oğlancılık ve livata gibi kötü fiillerin çirkinliği beyan edilmektedir. Esîrî 1714 senesi Ramazanında bir akşam teravih namazını kıldıktan sonra arkadaşlarının da olduğu bir meclise uğrar. Oradakilerin bazıları oğlan çocuklarını kadınlara tercih etmekte ve bunun hakkında gülünç şeyler anlatmaktadırlar. Hasan Esîrî de yapılan bu sohbet esnasında

[108] Esîrî, eserin 52a. yüzünde Hind âlimlerinin eserinden yararlandığını belirtmektedir: "*Dört havâssın tevcîh ve takrîrde bir Hind hükemâsı mecmû'âsından azîm tafsîl u te'vîl ile beyân itmekle nüshasından yigirmi dört hâssası intihâb ve tahrîr olunup ihtiyâr olunmış idi. Ve işbu tercüme-i muhtasarda dahi tahrîr olunduğu bunlardır. Evvelâ kendü helâline...*" *Hediyyetü'l-Müslimîn*, vr.52a.

bazen kendisini tutamayarak gülmüş ve bazen de sükût etmiştir. O akşam rüyasında babasının da aralarında bulunduğu bir ulema ve meşayih meclisi görür. Babası ağlamaktadır. Esîrî, babasına niçin ağladını sual ettiğinde, babası o geceki mecliste yaşananlardan dolayı üzgün olduğunu ve âlim ve şeyhlerin kendisini ayıpladığını söyler. Rahman ve Vâkı'a surelerinde kadınların övüldüğünü, bunları bildiği halde niçin üzerinde tefekkür etmediğini Esîrî'ye esefle sual eder. O da babasının bu sözlerinden üzülür ve ağlamaya başlar. Uyandığında gözleri yaşlıdır. Derhal *Hediyyetü'l-Müslimîn*'i yazmaya koyulur. Kitabın sebeb-i te'lifi sayılacak bu kısım eserin 44 ve 45. varakların şu şekilde geçmektedir:

> "Bu ve risâle-i muhtasarı tercümeye bâ'is, bin yüz yigirmi altı ramazân-ı şerîfinde tevârîh namâzından sonra bir dost odasına uğrayup ol meclisde cem' olan yârânın ekserî mahbûb-dost olmalarıyla bir-iki sâ'at kadar oğlan medhi ve nisâ zemmiyle evkāt geçirilüp ve bu hakīr dahi estağfirullâh gâh dıhk ve gâh sükût idüp ve konağıma varup yatduğumda hâba varup gördüm ki bir âlî meclisde vâfir ulemâ ve meşâyıh ve ba'zı halk dahi cem' olmuş ve pederim merhûm dahi ol meclisde dâhil; lâkin ağlayup mahzûn oturur. Yanına varduğumda bana iltifât itmeyüp "Niçün ağlarsız?" diyü su'âl itdüğümde "Bakmaz mısın bana senden ötürü ne kadar **[44b]** ta'n itdiler. Niçün sen anlara tâbi' olursun! Hakk te'âlânın ve peygamberinin medh itdüği tāifeyi zemm ve hezl idersin! Sûretü Vâkı'a'da ve Sûretu'r-Rahmân'da nisâ hakkında olan âyetleri okuyup bunların ma'nâ-yı şerîflerine cevâbın nedir!" diyü ta'zîrâne cevâblar söyler iken bana dahi ağlamak gelüp ve ol hâl ile uyandıkda kendümi ağlar ve gözüm yaşı yüz yasduğına te'sîr itmiş buldum. Ve ale's-seher işbu tercüme-i muhtasara mübâşeret idüp Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda bu kadar âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe tahrîrden murâd, Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın ve ehâdîs-i şerîfenin te'sîri hürmetine lisânlarını bu cins hezeliyyât ve fuhşiyyât kelâmlardan hıfz idüp ve bu mahalle gelince tahrîr u takrîr olunan **[45a]** hikâyetlerden âgâh olup ve ibret alup akd-i nikâha rağbet iden müslimânları ve tāife-i nisâyı zemm ve hezl itmeden ictinâb itmeleriyle günâhdan halâslarına ve azâbdan necâtlarına sebeb olmakdır.[109]"

Eserin te'lif sebeplerinden biri de Esîrî'nin arkasından sevap kazandıracak bir eser bırakma ve hayr duaya kavuşma temennisidir:

> "Ve bu risâleyi okuyup ve dinleyenlerden ve okudanlardan mercûdur ki bu hakīr-i pür-taksîri dahi du'â-yı hayrdan ferâmûş etmeyeler. Zîrâ ilm-i edyân ü ebdân ve ilm-i âdâbı câmi' ve müştemil bir hediyye-i kübrâ ve nasîhat-i uzmâdır ki gâhîce bunu okuyup

[109] A.g.e. vr.44a-45a.

ve okudup akl u insâf ile te'emmül ve tefekkür ve kavliyle amel idenlere dünyevî ve uhrevî menâfi'-i kesîre hâsıl ve vâsıl olmasında iştibâh yokdur, inşâallâhu te'âlâ.[110]"

Hasan Esîrî bu eserinde sırası gelmişken zamane vâizlerinin halkın anlayacağı şekilde konuşmamalarını da eleştirmektedir. Sosyal bir tenkit olarak ele alınabilecek bu mevzuda müellif, vaiz ve şeyhlerin ilim-irfan izhar etmek için yüksek perdeden konuştuklarını, halkın çoğunun bunları anlamadığını, boş yere gelip dizlerini ağrıtıp vücutlarına eza verdiklerini söyler. Halbuki halk, dine ait bir mesele öğrenmek için bu meclislere gelmektedir. Vâizlere düşen ise, anlatacaklarını avam dili üzere basit cümlelerle ifade etmeleridir:

"Va'z u nasîhat içün kürsîye çıkan şeyh efendilerimiz ise ilm ve fazl izhâr itmek içün ders okudur gibi kavâ'id-i ulûm üzre ıstılâh ve ibârâtıyla va'z u takrîr itmeleriyle meclisde olanların çoğu bir şey anlamayup ve uyhusı gelüp kalkup **[46a]** gitmeğe dahi hicâb itmeğle hemân beyhûde yere dizlerini ağrıdup vücûdlarına zahmet virürler. Şeyh efendilere lâzımdır ki ıstılâh ve ibârâtı çok söylemeyeler ve söyledüği hâlde dahi der-akab avâmmu'n-nâsda meşhûr ve müte'ârif olan Türkcesin dahi söyleyeler ki herkes anlayup va'zından müstefîd olup ta'zîb-i hayvân bi-lâ fâ'ide makūlesi olmayalar. Zîrâ va'z u nasîhat dinlemeğe gelenler ekseriyyâ ümmî olup "Dîn bâbından bir şey öğrenirim" diyü gelürler.[111]"

Aile ve özel hayata dair kaleme aldığı bu eserine 1714 senesi ramazanında başlamış ve aynı ay içerisinde tamamlamıştır. *Hediyyetü'l-Müslimîn*'in ferağ kaydı şu şekildedir:

"Mü'ellif-i hâze'r-risâletü ez'afu'l-ibâd ve ahkaru'n-nâs Hasan ibn Şeyh Hüseyin Efendi an-Ocağ-ı Cebeciyân-ı Dergâh-ı Âlî der-Kal'a-i Azak. Terceme şode fî şehri Ramazâni'l-mübârek, sene 1126.[112]"

1.3.3. Kendisine Atfedilen Münşeât

Bazı araştırmacılar tarafından Hasan Esîrî'ye bir münşeat atfedilmiştir[113]. Manisa Halk Ktp. 45 Hk 5158/3 numarada bulunan yazmanın 83b-92b varakları arasındaki münşeatın Hasan Esîrî tarafından kaleme alınmış resmi ve hususi mektuplar

[110] Hekimoğlu 683, vr.47a.
[111] A.g.e., vr.45b-46a.
[112] A.g.e., vr.68b. Eylül/Ekim 1714.
[113] Gönül Gülertaş, *Manisa İl Halk Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Manisa 1986, s.44; Hasan Gültekin, Esîrî Hasan b. Şeyh Hüseyin, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay=2705 [Erişim Tarihi: 02.09.2016]

olduğu iddia edilmiştir. Fakat söz konusu münşeat incelendiğinde bu görüşü destekleyen ipuçları değil; aksine Esîrî'nin böyle bir münşeat hazırlamadığı fikri galip gelmektedir. Eserin derlendiği tarih h.1155 / 1742 tarihidir. Esîrî ise bu tarihte -eğer hayattaysa- 91 yaşındadır. Onun bu yaşa kadar ömür sürdüğüne dair bir bilgi ise mevcut değildir. Hatta *Mi'yârü'd-Düvel*'i yazmaya başladığında 78 yaşında olduğunu belirtmekte ve vücudunda, gözlerinde zaafiyet olduğunu söylemektedir:

> "Okuyup görenlerden dahi mercûdur ki ihtiyârlık deminde böyle gam ve melâl ve hüzn içinde za'f-ı beden ü basar ile olan tahrîrâtımızın kusûrına nazar itmeyüp dâmen-i afv ile setr idenleri Hakk te'âlâ mağfûr eyleye[114]"

Diğer taraftan mektupların biri Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya sunulan arzuhaldir. Bu arzuhalde Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızı Zübeyde Hanım vakfının nezareti için vazife talep edilmektedir[115]. Hasan Esîrî kendisinden çoğu kez bahsettiği eserinde zımnen ya da alenen böyle bir görevden bahsetmemektedir. Sadece Bağdat'ta Meşhedeyn mütevellisi olduğu bilinmektedir ki bu da *Mi'yârü'd-Düvel*'de defalarca zikredilen bir husustur.

Münşeatın 90a yüzünde H.1144 / M.1732 senesinde Doğu seferine memur edilen Irak ser-askeri Ahmed Paşa'nın İstanbul'a yazdığı bir kāimenin[116] sureti yer almaktadır. "*Bin yüz kırk dört senesinde İran seferine asker olan Bağdat muhafızı devletlü Ahmed Paşa hazretleri Acem şahını bozdukda Devlet-i Aliyye'ye gönderdiği kāimenin sûretidir*" başlığı altında yer alan bu yazışmadan yola çıkarak Münşeât sahibi Esîrî Hasan'ın bizim üzerinde çalıştığımız Hasan Esîrî olmadığı mevzusu tam bir netlik kazanmaktadır. Zira H.1144 senesinde Hasan Esîrî 80 yaşındadır ve Limni Adası'ndadır. Münşeâttaki kāime suretini kaleme alan Esîrî ise Doğu seferinde Ahmed Paşa'nın yanındadır. Bu kişinin eserde kullandığı ağdalı dil sebebiyle kâtipler zümresinden biri olduğu açıktır. Hatta Ahmed Paşa'nın maiyyetinde onun şahsi yazışmalarını yerine getiren bir kâtip olduğu anlaşılmaktadır. Münşeâtın 91a-92b sayfalarında "*Ahmed Paşa Bağdâd'da muhasarada iken İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektûb sûretidir*" başlığını taşıyan bölüm bu görüşü kuvvetlendirmektedir. *Mi'yârü'd-Düvel* müellifi Hasan Esîrî ise ömrü boyunca kâtiplik gibi bir görevde bulunmamıştır.

---

[114] A.y.

[115] Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5158, vr.87b.

[116] Pakalın eserinde kâime için "Lehçe-i Osmanî'den naklen 'Sâbıkta uzun kağıtlara yazılan emirname, resmi yazılar, hazine kavaimi, evrak-ı kavâim-i nakdiye' izahatı vardır" ifdesini kullanmaktadır. Pakalın, *ODTS*, II, s.140.

Zaten söz konusu tarihte kendisinin 80 yaşında ve Limni Adası'nda bulunuyor olması söz konusu münşeât yazarının Hasan Esîrî olmadığını açıkça göstermektedir.

1.3.4. Haritalar Meselesi

Bunlardan başka olarak DİA'da "Harita" maddesinde Hasan Esîrî'nin "*Cihannüma-yı Avrupa*" isminde bir eser istinsah ettiği belirtilmektedir[117]. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 932 numarada yer alan bu eser içerisinde haritalar da bulundurmaktadır. Kütüphanenin katalog kayıdında bu eserin ismi "*Cihannüma-yı Avrupa*" değil, "*Avrupa ve Amerika Coğrafyası Hakkında Bir Kitap*" şeklinde kayıtlıdır. 243 varak olan eserin içerisinde 21 adet harita vardır. Söz konusu yazma, ansiklopedi maddesinde Esîrî'ye atfediliyorsa da biz buna dair herhangi bir karineye ulaşamadık. Aksine eserin ferağ kaydının yer aldığı 243a yüzünde "*Kad vaka'a'l-ferâgu min tahrîri hâzihi'l-nüshati alâ yedi az'afu'l-ibâd eş-Şeyh Mehmed Şeyhî ibni Şeyh Hasan*" ifadesi okunmaktadır ki eserin Mehmed Şeyhî tarafından hazırlandığı sarahatle anlaşılmaktadır.

Hasan Esîrî'nin *Mi'yârü'd-Düvel* için haritalar kullanıp kullanmadığı veya harita resm edip etmediği konusu ise muğlaktır. Kendisinin temel kaynaklarından olan *Atlas Maior*'dan çeviriler yaparken bu eserdeki yüzlerce haritadan da istifade ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*'de adalardan bahsedildiği bölümde Andibarre ismindeki ada için "*Bu cezîre İstanbul'da At Meydânı'nda olan dikili taşa müşâbihdür.*[118]" ifadesini kullanmaktadır. Buradan hareketle haritada gördüğü ada ile Sultanahmet'teki dikili taş arasında bağlantı kurması oldukça önemlidir. Diğer taraftan Esîrî'nin Avrupa haritalarında ve kıyı ve limanlardan bahseden portolanlardan istifade ettiği aşağıya alıntıladığımız bölümle daha net ortaya çıkmaktadır:

> "Ve bundan böyle yine İstanbul'dan Anatolı ve Arabistân ve Rûmili'nden ve Frengistân'dan dahi iki tarafdan kıyılara akrab olup ve ba'zen döküntü ile karaya mülâsık olan kaç cezîredür ve bu mesâfe ne kadar mîldür ve meşhûr kaç körfes ve kaç burun ve

[117] DİA'da geçen ifade şu şekildedir: "*Esîrî Hasan b. Şeyh Hüseyin'in (ö. 1729'dan sonra) kendi ifadesiyle "telif ve tercüme"sini yaptığı Mi'yârü'd-düvel ve misbârü'l-milel adlı eser, yeni savaş mevzilenmelerini gösteren tomar halinde bir "devr resmi"ni (I, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 803), Cihânnümâ-yı Avrupa adı yakıştırılan onun istinsah ettiği diğer bir çalışma da yirmi bölge haritasını (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 932) ihtiva etmektedir.*" Fikret Sarıcaoğlu, "Harita", *DİA*, C.16, s.215.

[118] Metin, vr.312a.

kaç liman ve dâim deryâya akar kaç su vardur, ihtisâr ve icmâl üzre ber-mûceb-i harîta vü portalan-ı Latin ve Yûnân ve Rûmiyân [üzre] zikr idelim.[119]"

Esîrî kimi zaman kendisi de okuyucuları haritalara yönlendirmektedir. Volga Nehri'nden bahsettiği bölümde nehre yakınlaşan Ten Suyu'nun ne kadar mesafede olduğunu belirttikten sonra, Volga'ya bağlanan diğer nehirlerin durumunun haritalara bakıldığı takdirde görülebileceğini söyler:

"Ve bu ırmağa Ecderhân kurbında Ten suyı gāyet karîb olup şöyle ki mâbeynlerinde altı mîl kadar mesâfe kalmışdur ve infisâlleri resimlerde ve haritalarda gösterilmişdür, nazar oluna.[120]"

Esîrî'nin harita çizip çizmediği meselesine gelince; bizim görüşümüze göre onun böyle bir şey gerçekleştirmiş olması ihtimal dahilindedir. Çünkü metinde buna dair işaretler vardır. Fakat elimizde somut bir örnek bulunmamaktadır. Yukarıda Hamidiye 932 numarada kayıtlı eserin de Hasan Esîrî'ye aidiyeti son derece şüphelidir. Harita çizimini düşünüp buna fırsat bulamama ihtimali olabileceği gibi, onun bir harita mecmuası hazırlayıp bugüne intikal etmemiş olması da ihtimal dahilinde değerlendirilmelidir. Zira eserin bazı yerlerinde adı geçen ülkedeki şehir, kasaba, kale, dağ ve nehirlerin hepsini zikretmeden, "*cümlesini tahrîr gāyet tavîl olur, resme nazar oluna...*[121]" "*ve sâir gölleri sûretde mastūr u müsattahdur, nazar oluna...*[122]" "*hattâ ba'zıları şehr-vârî büyük ve benâm kasabalardur. Nitekim resimde mastūrdur, nazar oluna...*[123]" "*ve külliyât-ı vilâyetleri resme nazar olundukda ma'lûm olur...*[124]" "*ve bu iki nâhiye dahi büyük nâhiyelerdür, sûret-i külliyeye nazar olundukda ma'lûm olur...*[125]" şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Hasan Esîrî'nin buradaki referansları onun *Atlas Maior*'dan tercümeler yaparken kısmen haritaları da kopyalayıp tercüme ettiğini düşündürmektedir. Fakat biraz yukarıda bahsettiğimiz gibi bu haritaların bugüne intikaliyle alakalı somut deliller ve bilgiler şimdilik elimizde mevcut değildir.

[119] Metin, vr.316b.
[120] Metin, vr.168a.
[121] Metin, vr.29a.
[122] Metin, vr.32b.
[123] Metin, vr.33b.
[124] Metin, vr.55b.
[125] Metin, vr.94b.

İKİNCİ BÖLÜM

Mİ'YÂRÜ'D-DÜVEL VE MİSBÂRÜ'L-MİLEL'İN İNCELEMESİ

Bu başlık altında eserin nüshaları, sebeb-i telifi, yazılış tarihi ve *Mi'yârü'd-Düvel*'in kaynakları ile muhteviyatı, her biri ayrı bir alt başlık altında incelenecektir.

2.1.1. Nüshaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Mi'yârü'd-Düvel*'in günümüze ulaşan dört nüshası bulunmaktadır. Bunlardan üçü Türkiye kütüphanelerinde diğeri ise Kāhire'deki Mısır Milli Kütüphanesi'ndedir. Türkiye'de mevcut bulunan üç nüshadan iki tanesi Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hekimoğlu 803 ve Esad Efendi 2109-2110) üçüncüsü de İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (TY 4122) kayıtlıdır. Mısır Milli Kütüphanesi'nde mukayyed nüsha ise "Coğrafya ve Türkî Talat 10" numaradadır. Bunlardan ilk olarak metin tesisinde esas aldığımız ve bizce müellifin kendi elinden çıkmış olduğu anlaşılan Hekimoğlu nüshası incelenecektir.

2.1.1.1 Hekimoğlu 803

Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu kısmında 803 numarada kayıtlı olan bu yazma 326x226 mm. ebatlarındadır. Kahverengi meşin ciltli, mıklepli ve kapağı şemselidir. Toplamda 393 varak olup eserin sonunda Hasan Esîrî'nin hazırladığı, Osmanlı askerinin diziliş planını gösteren devr resmi vardır. Hattı divanî kırması olup her sayfada 31 satır yer almaktadır. Konu başlıkları sürh mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshanın Hasan Esîrî'nin kendi eliyle yazdığı müellif hattı olması kuvvetle muhtemeldir. Zira metinde kullandığı kırma divanî hat, onun H.1118 / M.1706 senesinde Bağdat defterdarlığını talep için merkeze sunduğu arzuhaldeki yazı ile benzerlik göstermektedir. Öte taraftan bu eserin 1a yüzünde yazılı olan "*ellefehû ve cema'ahû el-abdü'l-hakîr Esîrî Hasan"* ibaresi okunmakta, hemen aşağısında "*Allah onunla olsun ve düşmanlarının hilelerinden onu kurtasın*" meâlinde "*Kâne'llâhu lehû ve hallasahû an-keydi'l-a'dâ*" yazmaktadır. Bu ibare ile Hasan Esîrî'nin kendisine dua ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca metin sürecince kendisinden "bu hakīr, bu fakīr" şeklinde bahsetmektedir. Aynı sayfada yer alan şu mısralar, Esîrî'nin bu eseri Limni Adası'nda sürgünde iken yazdığı bilgisiyle beraber düşünüldüğünde daha bir anlam kazanmaktadır:

"*Herkesin bir kimsesi var, kimsesiz bir kimse yok*

Kimsesiz kaldım meded kıl, kimsesizler kimsesi Allâh"

"*Düşmen kavî ben zaîf yâ ilâhe'l-âlemîn senden meded*[126]"

Hekimoğlu nüshasının müellif hattı olduğuna dair bir diğer delilimiz de eserin 180b numaralı sayfasında yer almaktadır. Burada Esîrî İran'dan bahsederken senenin H.1143 / M.1730-31 olduğu söylemekte ve Safevî tahtında II. Tahmasb'ın bulunduğunu belirtmektedir. Bu tarihten sonra neler olacağını da Allah'ın ilmine havale etmektedir[127]. Hasan Esîrî söz konusu tarihte 79 yaşındadır:

> "Şâh Tahmâsb Isfahân'da tahta cülûs idüp hâlâ şâhıdur, sene 1143. Ve bundan sonra ne zuhûr idecekdür, lâ ya'lemü'l-gaybe illa'llâh.[128]"

Eserin 129a sayfasında da Fransa kıralları sayılırken XV. Louis'e kadar gelinmekte, kitabın yazılış tarihi 1143 / 1730-31 tarihi düşülerek Louis'nin hâlâ kıral olduğu vurgulanmaktadır. Bilindiği üzere XV. Louis'nin saltanatı uzuk soluklu olmuş ve 1715-1774 yılları arasında tarihlenmiştir.

Ayrıca Esîrî, Hekimoğlu nüshasının baş tarafında hayatına dair önemli anekdotlar paylaşmakta, fakat bu bilgiler diğer nüshalarda görülememektedir. Yalnızca Hekimoğlu nüshasında yer alan bilgiler arasında Esîrî'nin orduya girişi, ilk seferi, sürgünleri, 1730 senesinde 78 yaşında iken Limni Adası'nda eserine son hâlini verdiği gibi mühim konular yer almaktadır. Yine bu nüshanın sonunda bulunan ve sefer esnasında Osmanlı askerinin diziliş planını gösteren çizim son derece önemli ve orijinaldir. Bu da yalnızca Hekimoğlu nüshasında yer almaktadır. Esîrî bu planı yıllar boyunca orduda görev almanın getirdiği tecrübe ile kaleme almış ve bir benzerini seneler önce esaret zamanında Eğinli Mehmed Ağa'ya göstererek takdir toplamıştır. Bu ve buna benzer karineler yardımıyla Hekimoğlu nüshasının Hasan Esîrî'nin kendi elinden çıktığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çalışmamızın metin kısmı tesis edilirken temel olarak müellif hattı olan söz konusu Hekimoğlu nüshası esas alınmış ve dipnotlarda farklar gösterilirken adı geçen nüsha "H" şeklinde kısaltılmıştır.

---

[126] Bu mısraın aynısı eserin 385b numaralı varağında tekrar edilmektedir.

[127] II. Tahmasb bir ya da iki sene sonra 1732'de Nadir Şah tarafından tahttan idirilecek, yerine oğlu III. Abbas geçecektir.

[128] Metin, vr.180b.

2.1.1.2 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 4122

İstanbul Üni. Merkez Ktp. Nadir Eserler kısmında kayıtlı olan eser TY 4122 numarada olup üç ciltten oluşmaktadır. Eser 350x210 mm. ebatlarında ve ciltleri yeşil meşindir. Her cildin sırtında "Mi'yârü'd-Düvel" ismi ve cilt numarası okunmaktadır. Toplamda 635 varak olan yazmanın her sayfası 31 satırdır. Eserde ta'lik hat kullanılmıştır. Birinci ve üçüncü cildin başları tezhiplidir. Sayfalar mavi ile cetvellenmiş olup başlıklar vişne çürüğü rengiyle masturdur. Birinci cildin sonunda tablolar halinde eserin fihristesi çıkarılmıştır. Bu eserde herhangi bir istinsah tarihi ya da müstensih ismi bulunmamaktadır.

Çalışmamızda *Mi'yârü'd-Düvel*'in metni oluştulurken Hekimoğlu nüshası ile Üniversitesi nüshası mukayese edilmiş, farklar dipnotlarda gösterilmiştir. Nüsha kısaltmaları "İ" ifadesiyle gösterilmiştir. Diğer alt başlıklarda belirtileceği üzere Esad Efendi nüshası, Üniversite nüshası ve Mısır nüshası birbirleriyle her bakımdan benzerlik arz etmektedir. Her üçünün birbirinden ya da başka bir bilinmeyen nüshadan istinsah edilmiş olabileceğine dair karineler vardır. Üniversite, Esad Efendi ve Mısır nüshalarının eserde temel alınan Hekimoğlu nüshasından hacim olarak fazla olmasının sebebi, bu nüshalarda ek olarak eserin son kısımlarında İslam devletlerinden, Abbasi ve Emevi halifelerinden, havass ilminden ve alternatif tıbba dair bazı bilgilerden bahsedilmesidir. Bu bilgiler eserin en son tarihli olan Hekimoğlu nüshasında bulunmamaktadır. Yine söz konusu üç nüshada yer alan mühim bir diğer nokta, Esîrî'nin Viyana'da iken yaklaşık iki buçuk sene kimin yanında esir kaldığına dair geçen bilgidir. Buradaki bilgiye göre Esîrî, Cenaral İştanodon isimli üst rütbeli bir askerin yanında esaret hayatını geçirmiştir[129]. Diğer taraftan Hasan Esîrî'nin hayatına dair birçok önemli bilgi ise yukarıda ilgili bölümde de ifade edildiği üzere Hekimoğlu nüshasında yer almaktadır.

Üniversite nüshasının yazılış tarihine dair kesin bir bilgi mevcut değilse de bazı karinelerden yola çıkarak şunlar söylenebilir. Eserin sonunda ya da başında istinsah kaydı bulunmasa da metin içerisinde sıksık "*işbu 1133 senesi*, "*işbu 1134 senesi*" gibi tarihler verilmektedir. Hekimoğlu'nda ise sürekli 1142, 1143 ve 1144 tarihleri verilmektedir. Buradan hareketle *Mi'yârü'd-Düvel*'in son hâlinin H. 1144 / M. 1731-32 senesinde almaya başladığını düşünürsek eserin en az iki kez ekleme ve çıkarmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yalnızca Hekimoğlu nüshasında geçen bilgiye göre

[129] Metin, İ,I,vr.132a.

Esîrî 1134/m.1722 Ramazanında Sakız Adası'ındadır ve orada iken Rodos mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile görüşür[130]. Sayfanın derkenarında değinilen bu görüşmede Paşa, Esîrî'den *Mi'yârü'd-Düvel*'i incelemek üzere talep etmiştir. Buradan hareket ederek eserin son şeklini yaklaşık on sene sonra H. 1144 / M. 1731-32 senesinde aldığı düşünülebilir.

Üniversite nüshası her bakımdan Esad Efendi ve Mısır nüshası ile benzerlik arz etmektedir. Her üçü birbirinden istinsah edilmiş olabileceği gibi aynı kaynaktan çoğaltılmış da olabilirler.

2.1.1.3 Esad Efendi 2109-2110

Bu nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi kısmı 2109 ve 2110 numarada kayıtlıdır. İki cilt olarak hazırlanan eser toplamda 660 varaktır. İki cilt de mıklepli olup ciltler yeşil bez kaplıdır. Nesih ve harekeli hatla kaleme alınmıştır. Her sayfada 27 satır olup cilt başları tezhiplidir. İlk iki sayfa yaldız cetvelli olup diğer sayfalar da kırmızıyla tahdid edilmiştir. Eserin müstensihi ferağ kaydına göre Mehmed Maksûdî adında biridir. Kayıtta geçen "*imâm ve hatîb fî-medreseti Süleymâniyye*[131]" ifadesinden kendisinin Süleymaniye Medreseleri'nde görevli olduğu anlaşılmaktadır. Birinci cildin 1a yüzünde "*Bu kitâbın tahrîrine bin iki yüz yigirmi dokuz senesinin mâh-ı rebîu'l-evvelinin on beşinci gününde ibtidâ olunmuştur*[132]" yazmaktadır. Ferağ kaydında ise bitiş tarihi Arapça metin olarak 1232 gösterilmiştir. Bu itibarla istinsahın üç sene içinde ve 1816-17 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

2.1.1.4. Coğrafya Türkî Talat 10

Mi'yârü'd-Düvel'in tespit edilen dört nüshadan sonuncusu Kâhire'de Mısır Milli Kütüphanesi, Coğrafya Türkî Talat kısmı 10 numarada yer almaktadır. Toplamda 628 varak olan eserin her sayfasında 31 satır vardır. Nesih formunda yazılmış olup hattı harekesizdir. Kitabın zahriyesinde sonraki bir tarihte eklendiği anlaşılan "Tercüme-i Mi'yârü'd-Düvel" ifadesi okunmaktadır. Muhtemelen kataloglama esnasında eser, *Mi'yârü'd-Düvel* adından dolayı Arapça zannedilmiş ve tercüme edildiği

[130] Metin, vr.308b.
[131] Esad Efendi 2109, vr.268a.
[132] Esad Efendi 2110, vr.1a.

düşünülmüştür. Eserin baş tarafında bölüm başlıklarının yer aldığı fihrist yer almaktadır. Yazmanın 1b yüzü ser-levhalı ve tezhiplidir. Besmele ile başlayan nüsha yukarıda da belirtiği üzere Esad Efendi ve Üniversite nüshası ile içerik bakımından benzerlik göstermektedir. Bu nüshanın ferağ kaydı olan 628a yüzünde müstensih olarak Ruznâmçe-i evvel kâtiplerinden Osman bin Ömer adı okunmaktadır. Arapça nesir şeklinde yazılan istinsah tarihi ise 11 Zilkade 1173'dür ki 25 Haziran 1760 tarihine denk gelmektedir.

2.1.2. Eserin Yazılış Sebebi

Mi'yârü'd-Düvel'in sebeb-i telifi bir kaç vechede ele alınabilir. Bunlardan bir tanesi Hasan Esîrî'nin eserin henüz başında zikrettiği üzere H.1127 / M. 1715 senesinde Azak Kalesi'nden İstanbul'a döndüğünde gerçekleşmiştir. Yıllar içinde coğrafya ve tarih üzerine topladığı anekdotları gören dostları, söz konusu notları bir araya getirip muteber bir eser kaleme almasını tavsiye etmiştir. Böylelikle eseri okuyanlar uzak memleketleri görmeden oraları görmüş ve gezmiş olacaklardır:

> "Bin yüz yigirmi yedi târîhinde cebeci-başı vekâletiyle İstanbul'a geldiğimizde[133] ba'zı tevârîh-âşinâ dostlarımız gördükde "Bunı bir yere cem' ve tahrîr itseniz hayli mu'teber ve makbûl[134] târîh olurdı, zîrâ bunda sâir târîhlerden ziyâde mukaddem ve mu'ahhar ahbâr-ı garîbe ve ahvâl-i acîbe çok olduğından mâ'adâ hâlâ bu asrın ahvâlini müş'ir ve[135] müştemil ve beyân[136] olmağla her düşmenin ahvâlini ve ayârını ve her saltanatın kuvvetini ve askerini âgâh ider bir târîh olurdı ve bâ-husûs bunı tetebbu' ve istintāk[137] idenler her memleketi görmüş ve gezmiş ve her ahvâllerini bilmiş mertebe tahayyül idüp vukūf-ı tahsîl itmekle[138] bir eser olurdı" diyü tergīb ü tahrîs ve ibrâm itmeleriyle...[139]"

Eserin bir başka yerinde Mısır hakkında bilgi verirken herkesce bilinen bazı bilgilerin zikredilmediği; eseri yazmaktan maksadın evveliyetle ismi duyulmamış, vasıfları İslam tarihinde pek yazılmamış memleket ve devletlerden özetle bahsetmek olduğu belirtilir ki bu da bir sebeb-i telif olarak değerlendirilebilir:

> "Ve bu hakīr-i pür-taksîrin tahrîr itdüği kitâbımızdan maksûd, ekseriyyâ ismi istimâ' olunmayup ve evsâfı tevârîh-i İslâm'da tahrîr olunmamış memleketler ve

[133] bin yüz yigirmi yedi târîhinde Cebeci-başı vekâletiyle İstanbul'a geldiğimizde H (3^a) : - İ
[134] ve makbûl İ (3^a) : - H
[135] müş'ir ve H (3^a) : - İ
[136] ve beyân H (3^a) : -İ
[137] ve istintāk İ (3^a) : - H
[138] itmekle i (3^a) : idüp H (3^a)
[139] Metin, vr.3a.

saltanatlar ve milletler ahvâlini alâ-tarîki'l-ihtisâr matlûb olmağla işbu Mısır'ın dahi ilm-i tafsîlini murâd idenleri ol târîhler nazarına havâle ile ihtisâren zikriyle ihtitâm virildi.[140]"

Hasan Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'in bir yerinde tarih cetvellerinden istifade ederek muhtasaran önemli olayları kronolojik olarak sıralanmaktadır[141]. Tarihçilerin cumhur görüşlerinden yola çıkarak söz konusu cetvelleri hazırladığını belirten Esîrî, bununla "*herkesin okuyup müstefid*" olmasını murad etmektedir:

"Bu hakīr-i pür-taksîr herkes okuyup müstefîd olmak içün hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan hicret-i Resûl-i ekrem sallallâhü te'âlâ aleyhi ve selleme gelince bu mâbeynde mürûr iden sinîn, alâ kavli cumhûr-ı müverrihîn yedi cedvel ve fasl üzre tahrîrde ba'zı hayr u şer vâkı'ât-ı uzmâyı ma'an icmâl u ihtisâr üzre tahrîre şürû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.[142]"

Esîrî kimi yerlerde bilgileri özet olarak eserine aldığını belirtmesinin yanında "intihab ve ihtisar" yoluna giderek seçici davrandığını da söylemektedir.

Ve bu mahalle gelince nakl ve hikâye çok, cümlesi takrîr olunsa gāyet tavîl olmağla biz intihâb itdik ve ihtisâr eyledik.[143]"

Hekimoğlu nüshasının son kısmını Osmanlı padişahlarına ve Avrupa seferlerine ayıran yazar, burada Veysî'nin *Hâbname* isimli eserini zikreder. Söz konusu eserin dilinin âlimâne ve şâirâne olduğunu belirttikten sonra Osmanlı padişahlarının yaptığı hizmetleri ve diğer hükümdarlardan üstünlüklerini herkesin anlayacağı bir dille ve delillerle yazdığını söyler, tâ ki okuyanlar geçmiş padişahları hayr ile yâd edip zamanın padişahına[144] karşı da muhabbet ve itaatleri ziyade olsun:

"Ve bu bâbda Veysî merhûm Sultān Ahmed-i evvel hazretlerini tesliye ve âgâh ve Devlet-i Aliyye umûr ve ahvâlini ratb u yâbis kelâmlarıyla lisâna getüren cühelâ ve süfehâyı ilzâm ve iskât içün devr-i Âdem'den berü vâkı' olan ba'zı vakâyi'-i uzmâyı ve mesâ'il-i kübrâyı icmâlen bir risâle tesvîd itmişdür ki nazar idenlerin ma'lûmlarıdur. Lâkin tahrîrâtı âlimâne ve şâ'irâne olup herkes müstefîd olmayup ancak ehl-i irfân müstefîd olurlar. Anlar hod bu ahvâlleri âlim olup ta'rîfe hâcetleri yokdur. Ve bundan böyle ol tahrîrinde Âl-i Osmâniyyûn asırlarında dîn-i İslâm'a itdikleri hizmet ve şerî'at-i şerîfeye virdikleri kuvvet ve saltanat-ı İslâm'a virdikleri izzet ve şöhret ve berr ü bahrda yüz pâdişâhlık memleket feth idüp dârü'l-İslâm itdiklerini tahrîrde ihmâl idüp eğerçi selâtīn-i Osmâniyyûnun vücûhla sâir selâtīn-i İslâm üzerlerine tefevvukları hakkında olan hısâl-i hamîde ve delîlleri kemâ-huve hakkuhû vasf u ta'rîfde kimsede liyâkat ve kudret

[140] Metin, vr.298b
[141] Metin, vr.329a.
[142] Metin, vr.329a.
[143] Metin, vr.285b.
[144] Eserin bu kısımları H. 1144 / M.1732 senesine tekabül ettiğinden söz konusu padişahın Sultan I. Mahmud olması icap eder.

yokdur, ancak bu hakīr-i pür-taksîr aklım irdiği mertebe herkes anlayup müstefîd olacak ba‘zı delîl ve ahvâlleri zikr idelim ki te’emmül ü tefekkür idüp ve selâtīn-i Osmâniyyûnun makādîr-i aliyyelerini bilüp ne merterbe ulu saltanat olduğunı anlayup ve vefât idenlerini hayr-du‘â ile yâd idüp ve hâlâ olan pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin izdiyâd-ı ömr ü devletleri hakkında üzerimize edâsı mefrûza olan du‘â ve muhabbet ve itā‘aların iksâr ve izdiyâd itmelerine bâ‘is ola.[145]”

Kısacası Hasan Esîrî, *Miyârü’d-Düvel*’i hazırlarken yıllarca yabancı kaynaklardan topladığı notları dostlarının teşvik ve tavsiyeleri üzerine bir araya getirmiş, seçmeler yaparak coğrafya ve tarihe dair muhtasar bilgiler vermeye çalışmış ve bunu yaparken de her okuyanın anlayacağı sade bir dili tercih etmiştir. Ayrıca yaşadığı pek çok sürgüne rağmen devletine ve başındaki idarecilere ne kadar bağlı olduğunu eserin son kısmında açıkça ortaya koymuştur. Diğer taraftan Arapça ve Farsçaya vakıf olan yazarın süslü ve sanatlı bir dilden kaçınarak okuyucuya fayda vermeyi ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *Hediyetü’l-Müslimîn*’de de belirttiği gibi ardından hayırla anılmaya vesile olacak bir eser bırakma gayesi, eserin yazılma sebepleri arasında zikredilebilir.

2.1.3. Eserin Yazılış Tarihi

Nüsha tavsiflerinde değinildiği üzere eserin yazımıyla ilgili iki ayrı tarih tespit edilebilmektedir. Bunlardan birincisi Üniversite, Esad Efendi ve Mısır nüshalarında geçtiği şekliyle H. 1133-1334 / M. 1720-1722 tarihidir. Bu nüshada müellif hattı olan Hekimoğlu nüshasından fazla olarak eserin son kısmında İslam devletlerinden, Abbasi ve Emevi halifelerinden, havass ilminden, yararlı-zararlı hayvan, taş, bitki ve alternatif tıbba dair bazı bilgilerden bahsedilmektedir. *Mi’yârü’d-Düvel*’in son şeklini aldığı Hekimoğlu nüshası ise muahhar tarihli olup H.1142-1144 / M.1730-1732 tarihlidir. Hasan Esîrî bu nüshayı yazmaya başladığında 78 yaşında olduğunu da belirtmektedir:

> “Lâkin sinnimiz yetmiş sekize bâliğ ve vücûdumıza za‘f müstevlî ve bî-kes olduğımız hasebiyle ihrâcdan me’yûs olup mevti karîb tahayyül itmekle zâyi‘ olmamak içün işbu bin yüz kırk iki senesi evâhirinde ol tesvîdâtımızı cem‘ ü tahrîre mübâşeret olundı.[146]”

[145] Metin, vr.336a-337b.
[146] Metin, vr.3a.

Yaşlılık zamanlarında olduğunu, "*okuyup görenlerden dahi mercûdur ki ihtiyârlık deminde böyle gam ve melâl ve hüzn içinde za'f-ı beden ü basar ile olan tahrîrâtımızın kusûrına nazar itmeyüp dâmen-i afv ile setr idenleri Hakk te'âlâ mağfûr eyleye*[147]" şeklinde belirten Esîrî, hem bedeninde hem de gözünde zaaf olduğunu söyler. Buradan hareketle bu nüshanın onun son kaleme aldığı çalışma olduğu tahmin edilebilir. Verdiği tarihlerden hareket ederek Hekimoğlu nüshasını Patrona isyanından hemen önce III. Ahmed tahtta iken yazmaya başladığı ve Sultan I. Mahmud tahtta iken bitirdiği anlaşılmaktadır.

2.1.4. Eserin Kaynakları

Mi'yârü'd-Düvel hazırlanırken gerek Türkçe gerek yabancı dilde yazılmış çok sayıda eserden istifade edilmiştir. Hasan Esîrî Viyana'daki esareti müddetince hem şifahi hem de kitabi anlamda bu coğrafyada konuşulan dillere vakıf olmuştur. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde *Mi'yârü'd-Düvel* için söylediği "*Bu târîhin başlıca me'hazı Kâtib Çelebi'nin Arabca Fezlekesi'nin tercümesidir*[148]" ifadesi tedkikten uzak bir görüştür. Birazdan sıralanacağı üzere Kâtib Çelebi onlarca kaynaktan yalnızca birini temsil etmektedir.

Mi'yârü'd-Düvel'i bizce orijinal kılan en önemli taraflardan biri, müellifinin mütecessis, araştırmaya meyilli, duyduğunu, okuduğunu idrak ve insaf süzgecinden geçiren birisi olmasıdır. Her okuduğunu yalnızca iktibas ve rivayet etmemekte, çok zaman bu bilgilere tenkit nazarıyla bakarak görüşünü de belirtmektedir. Örneğin Hindistan'daki Serendib Dağı hakkında söylenenlere ve yazılanlara itimad etmediğini belirten Esîrî, 1704-1705 senelerinde Bağdat'ta iken İmam-ı Azam türbesinin ziyaretine gelenler arasında Hind hükümdarı Evrengzîb'in hocasının da bulunduğunu ve onun maiyetinde olan birisine Serendib Dağı hakkında sorular yönelttiğini ve cevabında kendisine "*Ol dağa vardım ve yukarusına çıkdım diyenler hilâf söylerler ve bu mahallere varmak dahi müşkil olup ve her âdeme dahi yol virmezler. Pâdişâh himmetine mevkūf bir ahvâldür*[149]" denildiğini haber vermektedir. Müellifin sadece okuduklarıyla kifâyet etmeyip bunlara fırsat buldukça kendi fikirlerini de eklediğine bir diğer delil de Mısır'dan gemiyle dönerken Rodos Adası'nda yaşadıklarıdır. 1722

[147] A.y.
[148] Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.III, s.18.
[149] Metin, vr.199b.

senesinde hava şartlarının uygun olmaması ve gemi yolculuğunun Esîrî'yi rahatsız etmesi sebebiyle Rodos Adası'nda yirmi gün kadar mecburi ikamet yaşamıştır. Hasan Esîrî'nin coğrafya kitaplarında okuduğuna göre bu bölgenin halkı sert, cimri ve misafir sevmeyen bir topluluk olarak vasıflandırılmıştır. Hatta *Mi'yârü'd-Düvel*'in son hâli olan Hekimoğlu nüshasından önceki nüshalarda da müellfi Rodos halkı için "*Dahi müsâfir sevmezler*" ifadesini kullanmıştır[150]. Bu bilgiyi yazdıktan yıllar sonra Rodos Adası'na uğradığı anlaşılan Hasan Esîrî halk için söylenenlerin doğru olmadığını, aksine kendisine çok iyi davrandıklarını ilerleyen senelerde kaleme aldığı Hekimoğlu nüshasında belirtmiştir. Hatta yiyecek, et veya meyve gibi şeyler için sıkıntı yaşandığında adada kalan misafirlere öncelik tanındığını da şahitlik etmiştir:

> "Ve bunun halkı tevârîhlerde haşîn-tab' ve hasîs ve denî ve müsâfir sevmez âdemler olmak üzre tahrîr itmişlerdür ammâ bu hakīr bin yüz otuz dört senesinde Mısır'dan gelür iken eyyâmın nâ-muvâfık olması sebebiyle yigirmi **[311a]** gün kadar meks idüp ehâlîsinin hakkında tahrîr itdikleri ahlâk-ı zemîmeleri, ahlâk-ı haseneye tahvîl olmuş buldum, şöyle ki Mısır'dan sefîneye süvâr olduğumda deryâda mizâcıma inhirâf vâki' olup Rodos iskelesinde gümrüğe çıkduğımda eyyâm muvâfık olunca tashîh-i mizâc içün bir konak murâd itdikde birkaç yerden konaklarına da'vet itdiler. İskeleye yakın olan bir hâneye nüzûl idüp fevka'l-hadd ikrâm itdiklerinden mâ'adâ cezîre-i mezbûreye gelen a'lâ vü ednâ müsâfirîne ri'âyet itdiklerine muttali' oldum, şöyle ki meselâ me'kûlâta müte'allik nân ve lahm ve meyve, bu misillü bir şeyin kılletinden nâşî halk üşüp izdihâm olsa, bir müsâfir dahi ol şeyden almağa varsa cümlesi girü çekilüp ol müsâfir almadıkça kendüler almazlar.[151]"

Buna benzer tespitlerden dolayı *Mi'yârü'd-Düvel*'in Hekimoğlu nüshasının 1a yüzünde belirtilen "*eseri yazan ve toplayan*" anlamında "*ellefehû ve cema'ahû*[152]" ifadesi anlam kazanmaktadır.

Mi'yârü'd-Düvel'in kaynakları arasında farklı dillerde yazılmış çok sayıda eser yer almaktadır. Yer yer sırası geldikçe zikredilen bu eserler aynı zamanda Hasan Esîrî'nin entelektüel birikimini de ortaya koymaktadır. Bilhassa eserin coğrafya kısmı hazırlanırken *Atlas Maior* adındaki büyük coğrafya eserinde azami derecede istifade edildiği anlaşılmaktadır. Latince kaleme alınan söz konusu eserin *Mi'yârü'd-Düvel*'in ana kaynaklarından biri olduğunu söylenebilir. Birçok yerde Atlas'a yapılan atıflar gözden kaçmamaktadır.

---

[150] Metin, İ,II,vr.337a.
[151] Metin, vr.310b-311a.
[152] "Eseri te'lif etti ve bir araya getirdi" anlamında Arapça bir ifade.

Asıl ismi *Atlas Maior, sive Cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum, accuratissime describuntur* olan eser toplamda 11 cilttir. Yaklaşık olarak "*İçinde Toprak, Deniz ve Gökyüzünün Pek Özenle Tasvir Edildiği Büyük Atlas ya da Baleu'nun Kozmoğrafyası*[153]" şeklinde Türkçeye çevrilebilecek eser, 1662-1672 yılları arasında baba oğul Wilhelm ve John Blaeu tarafından farklı dillerde de bastırılmıştır. Hasan Esîrî muhtemelen eserin Latince versiyonunu okumuş ve ileri zamanlarda bir araya getirmek için notlar toplamıştır. *Mi'yârü'd-Düvel*'in bazı bölümlerinde söz konusu Atlas'a ismen de atıflar vardır. Örneğin Çin diyarı anlatılırken Atlas Maior'da Çin faslını Martinos isimli birinin yazdığı belirtilmektedir:

> "Ma'lûm ola ki iklîm-i Çin, Kitâb-ı Atlas Macor beyânı üzre ki vâsıfı Martinos nâm kimesne ale't-tafsîl keşîde-i silk-i sütūr kılup bu minvâl üzre şerh u beyân eylemişdür ki Asya'nın büyük kısmı ve mu'teber iklîmi iklîm-i Çin'dür.[154]"

Hasan Esîrî'nin kullandığı bir diğer batı kaynağı, eserin baş taraflarında Rumeli bölgesi anlatılırken sözü geçen Yovenesk isimli bir coğrafyacının eseridir:

> "Hudûdı beyânında Latin ve Yûnân ve Rûmiyân târîhlerinde ve bâ-husûs erbâb-ı coğrafiyyenin mu'teberi Yovenesk nâm kimesne tahrîrinde ihtisâr üzre Rûmili ta'bîr olunan yerler şol keyfiyyet üzredür ki..."

Miladdan sonra II. asırda yaşamış meşhur coğrafyacı Batlamyus'un *Coğrafya* isimli eseri de Hasan Esîrî'nin batı kaynakları arasında zikredilmelidir. *Mi'yârü'd-Düvel*'de Batlamyus'a çok sayıda atıf yapılırken iki yerde Calinos da Batlamyus ile beraber anılmaktadır[155].

İsmini tespit edebildiğimiz bu eserlerden başka farklı kitapların da mehaz olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira yazmanın başında geçen şu ifadeler Hasan Esîrî'nin çok sayıda yabancı dilde yazılmış esere ulaştığını göstermektedir:

> "Bu hakīr Nemse'de esîr iken ol târîhlerden ve Macar ve Latin ve Talyan ve Yûnân târîhlerinden vâfir şey intihâb ve icmâl ve ihtisâr üzre tahrîr itmiş idim.[156]

Kimi zaman bu eserlerin isimleri geçmezken, yazar bir yerde Yunan ve Rum tarihlerinden ve yabancı seyyah ve tüccarların kaleme aldığı yazılardan özetler halinde nakiller yaptığını belirtir:

---

[153] Eser isminin çevirisinde yardımcı olan Latince uzmanı Cengiz Çevik'e teşekkür ederim.
[154] Metin, vr.214b.
[155] Metin, vr.101b, 118b.
[156] Metin, vr.3a.

"Ehl-i târîh-i Yûnâniyân ve Rûmiyân ve seyyâhân ve tüccârrândan mu'temedü'l-kavl kimesneler ihbâr ve tahrîrâtlarından ba'zı meşhûr u mütevâtir olanlardan alâ tarîki'l-icmâl ayân u beyân idelim...[157]"

Mi'yârü'd-Düvel'i meydana getiren önemli kaynakların bit kısmı tarih, coğrafya, tabakât, tıb, havas ilmi, botanik, tarım, seyahatname ve İslam ilimleri üzerine kaleme alınmış Arapça eserlerdir. Bu dilde kullandığı kaynaklar arasında *Taberî Tarihi*[158]; Şerîf İdrisî'nin coğrafyaya dair yazdığı *Nüzhetü'l Müştâk fî ihtrirâkı'l-âfâk*'ı[159]; İbnü'l-Verdî'nin coğrafya ve havas ilmiyle alakalı *Harîdetü'l-Acâ'ib*'i[160]; Ebû Hâmid el-Endelüsî'nin *el-Mugrib* ya da *Tuhfefü'l-Elbâb*'ı[161]; Zekeriyya b. Muhammed el-Kazvinî'nin *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*'ı[162]; Ebü'l-Hayr el-İşbilî'nin ziraat ve çiftçilik üzerine kaleme aldığı *Kitâbü'l-Filâha*'sı[163]; yine tarım ve botanik üzerine yazılmış İbn-i Vahşiyye'nin *el-Filâhatü'l-Nebetiyye*'si[164]; Damîrî'nin meşhur eseri *Hayâtü'l-Hayevân*'ı[165]; Serâsem-i Hindî'nin *Uyûnü'l-Havâyık*'ı[166]; Kâdı İyâz'ın *Şifâ-i Şerîf*'i[167]; İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *Tuhfetü'l-acâib ve turfetü'l-garâib*'i[168] ve büyük tarih eseri *el-Kâmil fi't-Târîh*'i[169] ile sahabe hayatından bahseden *Üsdü'l-Gâbe*'si[170]; meşhur; Eyyûbî hanedanı emirlerinden Melikü'l-müeyyed lakaplı Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî târîhi'l-beşer*'i[171]; İbn-i Asâkir'in *Târîh*'i[172]; Ebü'r-Reyhân Bîrûnî'nin *Âsâru'l-Bâkiye*'si[173]; 16. asır Osmanlı tarihçilerinden Mustafa Cenâbî'nin *el-Aylemü'z-Zâhir'i*[174]; Celâleddîn Harzemşâh'ın münşisi Nesefî'nin *Târîh*'i[175]; meşhur muhaddis Süyûtî'nin İslam tarihine dair kaleme aldığı *Târîhu'l-Hulefâ*'sı[176]; İbn-i Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ı[177]; Ebü'l-Hasan Mesûdî'nin *Mürûcü'z-Zeheb*'i[178]; İbn-i

[157] Metin, İ,III,vr.550a.
[158] Metin, vr.178a, 179b, 190b.
[159] Metin, vr.217a, 321b.
[160] Metin, vr.5b.
[161] Metin, vr.325b, 326a, 326b.
[162] Metin, vr.216a, 320b, İ,III,vr.611a, İ,III,vr.624a.
[163] Metin, İ,III,vr.597a, 598a, 605b.
[164] Metin, İ,III,vr.591a.
[165] Metin, İ,III,vr.619a.
[166] Metin, vr.200b; İ,III,vr.594b, 599a, 627b.
[167] Metin, İ,III,vr.612b, 634b.
[168] Metin, İ,III,vr.323b, İ,III,vr.580a.
[169] Metin, vr.331b. Söz konusu eser, Mi'yârü'd-Düvel'de Kâmilü't-Tevârîh olarak geçmektedir.
[170] Metin, İ,III,vr.546a.
[171] Metin, vr.327a, 330b, 331b.
[172] Metin, vr.328b.
[173] Metin, vr.329b. Burada Bîrûnî'nin eseri zikredilmese de söz konusu eserin onun meşhur *Âsâru'l-Bâkiye*'si olduğu düşünülebilir. Zira *Mi'yârü'd-Düvel*'deki tarih cetvelleri hazırlanırken *Âsâru'l-Bâkiye*'den istifade edildiği anlaşılmaktadır. Bkz: Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye nr.2893 numaradaki Âsâru'l-Bâkiye nüshası.
[174] Metin, vr.329a, 332a.
[175] Metin, İ,III,vr.444b.
[176] Metin, İ,III,vr.538b, 543a.
[177] Metin, İ,III,vr.470a.
[178] Metin, İ,III,vr.565b, 590b.

Fadlân'ın *Seyahatnâmesi*[179]; Ahterî'nin kendi ismiyle anılan lügati[180], Ferrâ el-Begavî'nin hadis-i şerifleri topladığı *Mesâbîh*'i[181] zikredilebilir.

IX. asır âlimlerinden Yakub b. İshâk el-Kindî'den aynı sayfada iki kez alıntı yapılmakta fakat eser adı zikredilmemektedir.[182]

Esîrî Farsça dilinde yazılmış kaynaklar arasında Timurlu tarihçi Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ*'sını[183] ve Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'ını[184], Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini[185] referans olarak göstermektedir. Bunun dışında metinde, meşhur Fars şairlerinden Hâfız ve Sadî'den şiir örnekleri göze çarpmaktadır.

Mi'yârü'd-Düvel'de kısmen de olsa Türkçe eserlere müracaat edildiği görülmektedir. Osmanlı padişahlarından bahsettiği kısmında Veysî'nin *Hâbnâmesi*'ni zikreden Esîrî, söz konusu eserin dilinin ağırlığından ve her okuyanın kolay anlayamamasından şikayet eder:

> "Ve bu bâbda Veysî merhûm Sultān Ahmed-i evvel hazretlerini tesliye ve âgâh ve Devlet-i Aliyye umûr ve ahvâlini ratb u yâbis kelâmlarıyla lisâna getüren cühelâ ve süfehâyı ilzâm ü iskât içün devr-i Âdem'den berü vâkı' olan ba'zı vakâyi'-i uzmâyı ve mesâ'ib-i kübrâyı icmâlen bir risâle tesvîd itmişdür ki nazar idenlerin ma'lûmlarıdur. Lâkin tahrîrâtı âlimâne ve şâ'irâne olup herkes müstefîd olmayup ancak ehl-i irfân müstefîd olurlar[186]"

Diğer bir Türkçe kaynak, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin ehl-i beyt ve Kerbelâ hikâyelerini topladığı Farsça *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın Câmî-i Rûmî tarafından *Sa'âdet-nâme* adıyla yapılan tercümesidir[187]. Ayrıca "*Temsîlât-ı mücerrebîn an-fudelâ-yı zî-fünûn*" başlığı altında Kâtip Çelebi'nin görüş ve tespitlerine yer verilmiştir[188]. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Esîrî, Osmanlı tarihçilerinden Cenâbî, Kâtip Çelebi ve Veysî'den istifade etmiştir.

Ayrıca eser isimleri zikredilmeden "İbn-i Sîrîn eydür...[189]", "Şeyh Mecdüddîn'den menkûldür ki...[190]", "be-kavl-i İshâk bin Huneyn...[191]", "Şeyh

[179] Metin, İ,III,vr.577a.
[180] Metin, İ,III,vr.603b, 604a.
[181] Metin, İ,III,vr.603a.
[182] Metin, vr.325a.
[183] Metin, İ,II,vr.326b.
[184] Metin, İ,III,vr.607b.
[185] Metin, vr.190b.
[186] Metin, vr.337a.
[187] Metin, vr. 362a.
[188] Metin, vr.383b.
[189] Metin, vr.320b.
[190] Metin, vr.202a.

Ekmeleddîn risâlesinde dir ki...[192]", "İbnü'l-Hacer ve niçeler...[193]", "Ahmed bin Ya'kûb eydür...[194]", "Kâdı Tennûhî nakl ider ki...[195]", Ebü'l-Caferi el-Basrî hikâyet ider ki...[196]", "İbn-i Baytar eydür...[197]", "Sâhib-i Şakīka eydür...[198]", "Ebû Saîdi el-Mecrâr'dan nakl olunur ki...[199]", "Fazlî bir hikâye-i latīf nakl ider...[200]", "Kâdı Muhammed bin Süheyl hikâye ider ki...[201]";, "İbn-i Cevzî söyler...[202]";, "Sa'lebî eydür...[203]";, "Yahyâ bin el-Ba'zelân eydür...[204]", "Ebû Sînâ eydür...[205]"; "Hanîf-i Semerkandî eydür...[206]";, Belinyâs eydür...[207]";, "Ebû Saîd-i Seyrânî eydür...[208]"; gibi zevâttan alıntılar yapılmaktadır. Böylelikle *Mi'yârü'd-Düvel*'in hazırlanmasında eserde adı geçen ve bizim tespit edebildiğimiz yaklaşık 50 civarında kaynak sayılabilmektedir.

2.2. ESERİN MUHTEVİYATI

2.2.1. Coğrafya Kısmı

Mi'yârü'd-Düvel'de hedeflenen coğrafi içerik, bütün dünyayı kapsayacak şekilde düşünülmüştür. 11 ciltlik devasa bir eser olan *Atlas Maior* bu noktada Esîrî'nin en önemli kaynağı olmuştur. Rumca, Yunanca, Macarca gibi pek çok batı dilinde yazılmış eserlerden de notlar alınarak esere eklenmiştir. Batı kaynakları yanında Arapça eserler de çok zaman zikredilmiştir. Gerek Hasan Esîrî'nin hayatı ve gerekse de eserin kaynakları başlıklarında söz konusu mehazlar yeteri kadar zikredildiğinden bu başlık altında yalnızca *Mi'yârü'd-Düvel*'de hangi coğrafi bölgelerin ele alındığını göstereceğiz.

Eserde coğrafi bölgeler incelenirken genel olarak benzer bir yol takip edişmiştir. Öncelikle varsa bölgenin başka isimleri ve eski ismi verilir. Bunu müteakip "**el-hudûd**" başlığı altında oraya komşu olan ülkeler, "**et-taksîm**" altında hangi bölgelere ayrıldığı

[191] Metin, vr.331a.
[192] Metin, İ,III,vr.455a.
[193] Metin, İ,III,vr.453a.
[194] Metin, İ,III,vr.560a.
[195] Metin, İ,III,vr.596b.
[196] Metin, İ,III,vr.593b.
[197] Metin, İ,III,vr.604a.
[198] Metin, İ,III,vr.604a.
[199] Metin, İ,III,vr.609a.
[200] Metin, İ,III,vr.615a.
[201] Metin, İ,III,vr.616a.
[202] Metin, İ,III,vr.616b, 617a.
[203] Metin, İ,III,vr.623b.
[204] Metin, İ,III,vr.624b.
[205] Metin, İ,III,vr.626a, 630b. vd.
[206] Metin, İ,III,vr.632b.
[207] Metin, İ,III,vr.632b.
[208] Metin, İ,III,vr.634b.

"**el-havâ**" altında bölgenin havası ve yağış durumu, "**el-cibâl**" altında dağları, "**el-cezâyir**" altında adalar, "**el-liman**" altında eğer sahil bölgesiyse limanları, "**el-bahîrât**" altında gölleri, "**el-enhâr**" altında nehirleri, "**el-me'âdin**" altında o coğrafyada çıkan madenler, "**el-mahlûk**" altında o bölge halkının karakteristik özellikleri ve dikkat çekici âdetleri, "**el-lisân**" altında konuşulan diller, "**el-ahlâk**" altında halkın iyi ve kötü huyları, "**en-nisâ**" altında kadınların huyları ve özellikleri, "**el-edyân**" altında inançları, "**el-asker**" altında orduları hakkında bilgi, "**el-medâris**" altında eğitim şekilleri, "**el-îrâd**" altında vergi biçimleri, "**es-siyâb**" altında giyim kuşamları, "**el-metâ**" altında icra edilen meslekler ve geçim kaynakları, "**el-esmâr**" altında yetiştirilen meyve ve sebzeler, "**el-hayvânât**" altında halkın yetiştirdiği hayvanlar, "**es-simâk**" altında eğer deniz bölgesiyse balıklar, "**et-türâb**" altında toprağın verimliliği ya da kuraklığı anlatılmaktadır. Coğrafi konuma göre bu başlıklar değişiklikler gösterebilmektedir. Örneğin karaya ait olmayan bölgeler için tabii olarak liman, göl, nehir ve balık ürünleri mevzûu bahis olmamaktadır.

Hasan Esîrî eserin hemen başında hayatı hakkında önemli bilgiler verdikten sonra kendi tabiriyle "*bilâd-ı ma'mûrenin a'zamı ve memdûh u mu'teberi*[209]" olan İstanbul'un tarihi hakkında malumat vermektedir. Ardında Tıraçiya veya Daçiya olarak da zikrettiği Rumeli bölgesine geçer[210]. Coğrafi bölgeler bu bölgeden sonra anlatılmaya başlanır. Rumeli bölgesinden sonra Selanik, Arnavutluk, İnebahtı, Atina gibi vilayetleri kapsayan Garaçiya bölgesi ele alınır[211]. Ardından içerisinde Sirem, Bosna, Hersek ve Hırvat'ın bağlı olduğu Soklavon bölgesi gelir[212]. Daha sonra sırasıyla Dubrovnik[213], İtalya (Venedik)[214], Erdel (Transilvanya)[215], Macar (Engirüs)[216], Cermanya (Nemse)[217], Bohemya (Çeh)[218], Saksonya[219], Filemenk (Beliçya)[220], Fransa (Galiya)[221], Britanya (Ankıliya)[222], Portekiz (Portukal)[223], İspanya (İberya)[224], Kazaklar[225], Leh[226],

[209] Metin, vr.3a.
[210] Metin, vr.9a.
[211] Metin, vr.17a.
[212] Metin, vr.21b.
[213] Metin, vr.24b.
[214] Metin, vr.27b.
[215] Metin, vr.63a.
[216] Metin, vr.65b.
[217] Metin, vr.70a.
[218] Metin, vr.80b.
[219] Metin, vr.91a.
[220] Metin, vr.118b.
[221] Metin, vr.126b.
[222] Metin, vr.195b.
[223] Metin, vr.140b.
[224] Metin, vr.142b.
[225] Metin, vr.151b.

Danimarka (Danya)[227], İsveç (Got)[228], Rusya (Moskov)[229], Kırım[230], Abaza[231], Çerkes[232], Gürcistan[233], İran (Acem)[234], Tûrân[235], Hindistan[236], Çin[237], Yaban Cezîresi (Japonya)[238], Yeni Dünya (Amerika kıtası)[239], Afrika kıtası[240], Akdeniz'deki adalar[241], Kıbrıs Adası[242] gelmektedir. Bu kısımdan sonra Bahr-i Muhît (Pasifik Okyanusu)[243], Hind Okyanusu[244] ve Bahr-i Magrib (Atlas Okyanusu)[245]nda bulunan adalar tanıtılmakta ve ardından coğrafyaya ayrılan bölüm tamamlanmaktadır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu coğrafyası tanıtıldıktan sonra Hasan Esîrî "*Fasl-ı der-beyân-ı hurûc ve cereyân-ı nehr-i Tuna*" başlığı altında Tuna Nehri'nin güzergahları hakkında bilgi vermektedir[246]. Bunun gibi Mısır anlatılırken Nil Nehri tarihi için müstakil bir başlık açılmıştır[247].

Hasan Esîrî coğrafi bölgeler hakkında bilgi verirken, daha önce de değinildiği üzere kendi görüş ve mukayeselerini de katarak esere ayrı bir orijinallik kazandırmaktadır. Örneğin Kıbrıs defterdarlığı sırasında burada bulunan yazar, *Mi'yârü'd-Düvel*'de Kıbrıs Adası'nda yetişen meyveleri sıralarken coğrafi konumu itibariyle buranın sıcak olduğunu ve yetişen meyve ve sebzelerin havanın harareti sebebiyle çabuk bozulduğunu söylemektedir. Öte taraftan İstanbul ile mukayese yaparak adadaki meyvelerin hem pahalı hem de çok lezzetli olmadığını belirtir:

> "Ve bu cezîrenin ba'zı kazâlarında üzüm firâvân üzre olup ve sâir meyvelerden dahi incîr ve elma ve amrûd ve erik ve zerdâlû ve kayısı ve enâr ve ayva ve unnâb ve beyâz dut ve siyâh dut ve fındık ve ceviz ve dağlarında alıç dahi olur. Lâkin cümlesi her yerde olmayup her bir kazâda birkaç nev'i olup olmayanı olan kazâlardan getürürler. Ve

[226] Metin, vr.156b.
[227] Metin, vr.161a.
[228] Metin, vr.162b.
[229] Metin, vr.166a.
[230] Metin, vr.172b.
[231] Metin, vr.176b.
[232] Metin, vr.177a.
[233] Metin, vr.178a.
[234] Metin, vr.179a.
[235] Metin, vr.191a.
[236] Metin, vr.197a.
[237] Metin, vr.214b.
[238] Metin, vr.274b.
[239] Metin, vr.278a.
[240] Metin, vr.296a.
[241] Metin, vr.302b.
[242] Metin, vr.304b.
[243] Metin, vr.320b
[244] Metin, vr.323a.
[245] Metin, vr.325b.
[246] Metin, vr.109b.
[247] Metin, vr.302a.

bu cezîre hâr vilâyet olmağla meyve ve sebze serî‘ü’z-zevâl olmağın behâları İstanbul’dan ziyâdedür. Ve çendân lezzetlü meyvesi dahi yokdur.[248]”

İlginç bir tespit de Rodos Adası mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile Sakız Adası’nda iken bir iftar davetinde görüştüğü sırada kayda geçmiştir. *Mi’yârü’d-Düvel*’i inceleyen Abdurrahman Paşa eserde Girit Adası’nın toprağının verimliliği hakkında “*Girid Adası’nda bir keresinde 40 vakıyye ağırlığında üzüm yetişmiştir*” ibaresini okuduğunu ve buna şaşılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ardından Sakız Adası’nda Mesna denilen köyde bir keresinde sapı bir adam boynu kadar ve her bir tanesi de turunç büyüklüğüne yakın bir üzüm yetiştiğini söylemiştir. Herkes bu hârikulâde üzümü görmek için tarlaya hücum etmiş ve adanın önde gelenleri “*Belki İstanbul’a haber gidip üzümün salkım ve kökleriyle gönderilmesi ferman olunur*” diye bu haberin yayılmaması için gayret göstermişlerdir. Hasan Esîrî her ne kadar böyle bir şeyin imkansız olduğunu belirtse de meclisdeki hâzirûn söz konusu üzümü bizzat gördüklerine dair şahitlik etmişlerdir. Ancak bu kadar şehadetten sonra Esîrî’de itimad hasıl olabilmiştir:

“Bu fakīr bin yüz otuz dört senesinde Ramazân-ı şerîfde cezîre-i Sakız’da ikāmet üzre bulunup Rodos paşası Abdurrahmân Paşa bu kitâbımızı istintāk içün almış idi. Bir gice bu hakīr[i] iftāra da‘vet idüp icâbet idüp ba‘de’l-iftār sohbet iderken “Kitâbınızda Girid cezîresinin toprağını medh idüp ve hattâ bir salkum üzüm kırk vakıyye olur dimişsiz, işbu cezîrede Mesna nâm karyede bir kökde bir salkum üzüm zuhûr itdi ki sapı âdem boynu kadar ve her bir dâne turunc kadar olup hârikü’l-âde bir şey olmağla şuyû‘ buldukda a‘lâ vü ednâ gürûh-â-gürûh seyre varup ol karyenin bağ u bağçelerin çiğneyüp ve ehâlîyi dahi sıklet itmeleriyle şekvâ idüp hâkim ve a‘yân-ı cezîre üzerine varup gördükde belki taraf-ı devlet haber aldıkda bunı üzümi ve köki ile çıkarup İstanbul’a nakl etmesi fermân buyurulur ise cezîreye azîm zahmet ve masraf olur diyü ol salkumı hezâr ile kat‘ idüp vezn itmek murâd olundukda bir kantar çekmeyüp iki büyük kantar ile vezn itdikde yedi kantar geldi. Ammâ sapı tarafı olmuş ve ortası koruk ve ucu çiçek ve eğer kat‘ olunmayup kemâliyle olaydı kim bilür ne kadar gelürdi” didikde bu hakīre i‘timâd gelmeyüp ta‘accüben i‘tirâz itdiğimde meclisde olan deryâ beğlerinden ve a‘yân-ı vilâyetden yigirmi kadar âdem “Vâki‘dür” [diyü] şehâdet itdiler. Ve “Köküni dahi çıkartdık” diyü nakl itdiler” ve hattâ ol târîhden seksen sene mukaddem yine bu tarlada bir kavun olup vezn itdikde yüz yigirmi vakıyyeden ziyâde gelmişdür diyü nakl idüp meclisde olanlar dahi tasdîk itdiler. Ve ba‘dehû niçe kimesnelerden dahi suâl itdim, cümlesi “Vardık, seyr itdik” diyü tahkīk itdiler.[249]”

[248] Metin, vr.306a
[249] Metin, vr.308b.

Mi'yârü'd-Düvel'in coğrafya kısmı ele alınırken yer yer değindiğimiz gibi ilginç tespitler ve yazarın yorumları da yer almaktadır. Bunda Esîrî'nin batıda ve doğuda Osmanlı ordusu ile çok sayıda sefere katılmasının, uzun yıllar seyahat etmesinin, çok ülke ve şehir görerek farklı insanlarla tanışmasının etkisi büyüktür. Bu itibarla okuduklarını ve gördüklerini mezc eden yazar, eseri mütalaa edenler için farklı bakış açıları sunabilmektedir.

2.2.2. Tarih Kısmı

Mi'yârü'd-Düvel'de Osmanlı tarihininin anlatıldığı kısım bir tarafa bırakılacak olursa, diğer hemen bütün bölümlerde tarih ve coğrafya bir bütün halinde seyr etmektedir. Bir ülke/bölge tanıtılırken yeri geldikçe oranın tarihine dair bilgiler de verilmektedir. Bu bakımdan kimi zaman eserde şehirler tarihine dair bilgilere de rastlanmaktadır.

Daha eserin hemen başında İstanbul anlatılırken, bazı Osmanlı kroniklerinde karşılaştığımız eski İstanbul'a dair tekrarlanagelen tarihi malumatlar dikkat çekmektedir. Hazret-i Süleyman zamanına kadar dayandırılan bu bilgiler içerisinde İstanbul'da hüküm sürmüş hükümdarlar, şehrin yıkılıp tekraren mamur edilmesi, Ayasofya'nın bina edilme macerası, İstanbul için yapılan tılsımlar gibi başlıklar bunlar arasında zikredilebilir. Bazı büyük devletlerin kuruluş aşamaları ve o devirde saltanat süren hükümdarların isimlerini de listeler halinde görebilmekteyiz. Bunları tayin ve azillere dair teşrifat da katılabilir. Örneğin Hasan Esîrî Avusturya İmparatorluğu bünyesinde iki yıl kadar kaldığı için bu devlet hakkında daha ayrıntılı ve ilginç bilgiler vermektedir. Örneğin "Kıral-ı seb'a" ya da "yedi kıral" olarak tabir edilen elektörlerin vaziyeti hakkında şu bilgileri paylaşır:

> **"Aded-i Elektörân[250]:** Ve bu Nemse'ye tâbi' memleket sâhibi elektörler yedi aded olup sonra İsvec dahi dâhil olup sekizinci elektördür. Ve üç dahi papaslardan olmağla on bir elektör[251] olur ki bunlar kıral pâyesinde olup dukalardan pâyelidür. Ve bunlara halk "yedi kıral" ta'bîr iderler. Ve bunlardan âhar millete dahi kıral olup ve Nemse'ye baş kıral dahi olurlar. Ve hattâ bin yüz yigirmi altı târîhinde İngilis kıralı olan Anna nâm avret vefât itdikde evlâdı kalmayup yerine Nemse elektörlerinden Anover vilâyetinden getürüp Corci Pirimo nâm elektöri kıral itmişlerdür. Hâlâ ol kıral sağ olmak

[250] aded-i elektörân H (73[a]) : - İ
[251] elektör H (73[a]) : kıral İ (79[b])

gerekdür[252]. Ve bu elektörler nevbet ile baş kıral tarafından sefere ta'yîn olundukda otuz bin asker ve otuz kıt'a top ile ve on iki humbara havânı ile sefere gitmek kânûnlarıdur. Ve sâir gitmeyenleri iktizâsına göre imdâd virürler.[253]"

Esîrî'de tespit edilen bir diğer durum ise teşrifata dair bilgiler verilirken bazı kelimelerin ve kavramların okuyucunun daha kolay anlayabilmesi için Osmanlı'da muadil kelime veya kavramlarla karşılanmış olmasıdır. "*Fasl-ı der-beyân-ı nizâm-ı asker ve ba'zı umûr-ı saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse*" başlığı altında Avusturya İmparatorluğu'nda tespit ettiği teşrifatı anlatırken, *baron*[254] karşılığında zeamet sahibi, *kolizan*[255] karşılığında tîmârlı sipahi, *poçi-leytinam*[256] karşılığında humbaracı-başı tabirlerini kullanmaktadır.

Avrupa tarihi hakkında malumat sahibi olan Esîrî bilhassa tanınmış büyük hükümdarların faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bunlardan biri Fransa'nın tanınmış hükümdarı XIV. Louis'dir. "**Ta'rîf-i ba'z-ı ahvâl-i Koca Kıral**"[257] başlığı altında 72 yıl Fransa'da hüküm süren Louis'yi övmekte ve gerçekleştirdiği icraatları anlatmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin müstakil olarak ele alındığı bölüme geçmeden önce Üniversite nüshasının ek kısmındaki tarih anlatımı hakkında bilgi verme faydalı olacaktır. İstanbul Üni. Nadir Eserler Ktp TY4122'de kayıtlı olan eserin 3.cilt 411a sayfasından itibaren Hekimoğlu nüshasında bulunmayan ek kısım yer almaktadır. Burada tarihten, tıbba, taşların özelliklerinden hayvanların bazı hususiyetlerine kadar farklı sahalarda bilgiler verilmektedir. Yaklaşık 195 varaklık bu kısımda bilhassa kurulmuş ve yıkılmış olan Türk ve İslam devletleri muhtasar olarak ele alınmaktadır. Bunlar arasında Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Selçuklular, Gazneliler, Danişmedliler, Harezmşahlar, Cengiz İmparatorluğu, Timurlular, Karamanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Kuzey Afrika'da kurulan İslam devletleri, Anadolu sahasında teşekkül eden beylikler yer almaktadır. Bu bölünde kimi zaman tekrarlara da düşüldüğü dikkati çekmektedir[258]. 456b'den sonra Abbasi halifeleri müstakil başlıklar

[252] kıral pâyesinde olup dukalardan pâyelidür. Ve bunlara halk "yedi kıral" ta'bîr iderler. Ve bunlardan âhar millete dahi kıral olup ve Nemse'ye baş kıral dahi olurlar. Ve hattâ bin yüz yigirmi altı târîhinde İngilis kıralı olan Anna nâm avret vefât itdikde evlâdı kalmayup yerine Nemse elektörlerinden Anover vilâyetinden getürüp Corci Pirimo nâm elektöri kıral itmişlerdür. Hâlâ ol kıral sağ olmak gerekdür H (73[a]) : - İ

[253] Metin, vr.73a.

[254] Metin, vr.111a.

[255] Metin, vr.111a.

[256] Metin, vr.113b.

[257] Metin, vr.129a

[258] Örneğin 444b'de "Fi-zikr-i saltanatı âl-i Cengiz Han" başlığı altında Cengiz'den bahsedilirken 503b'de "Fî-zikr-i zuhûr-ı saltanat-ı âl-i Cengiz" başlığında Cengiz Han hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

altında ele alınmaktadır. 546'b'den sonra ise Emevi hükümdarları tanıtılmaktadır. Üniversite nüshasında tarihle alakalı kısım buradan sonra bitmekte; ardından coğrafya, nehirler, dağlardan, madenlerden, taşlardan, baharatlardan, bitkilerden ve havas ilminden bahseden bölümlere geçilmektedir.

Mi'yârü'd-Düvel'de Osmanlı tarihi ise iki biçimde ele alınmaktadır. Birincisi, coğrafi bölgeler hakkında bilgi verilirken, eğer bahsedilen ülke Osmanlı Devleti ile münasebette bulunmuşsa yeri geldikçe ona, ilgili ülke/bölge başlığı altında değinilmiştir. Örneğin Acem (İran) diyarı anlatılırken "Ahvâl-i Bebe Süleymân[259]" alt başlığında çağdaşı olduğu II. Mustafa zamanındaki isyan anlatılmaktadır. Şehrizor taraflarından çıkıp İran hududundaki bazı yerleri ele geçiren Bebe Süleyman 1699 Bağdat valisi Hasan Paşa'nın üzerine gönderilmesinden sonra mağlub olmuştur. *Mi'yârü'd-Düvel*'de bu tarz satır arası tarih anlatımına bir diğer örnek, Hindistan başlığı altında zikredilen Yıldırım Bayezid-Timur mücadelesidir. Burada öncelikle 1398'de Timur'un Hindistan'ı nasıl ele geçirdiği anlatılmakta ve düşman ordusunun fillerinin hangi taktikle etkisiz hâle getirildiği bildirilmektedir. Hindistan seferinden sonra Anadolu topraklarına yönünü çeviren Timur, Yıldırım Bayezid ile mektuplaşmış ve iki hükümdar arasındaki gerilim daha çok artmıştır. Esîrî bu mektuplara değinmekte ve Yıldırım'ın mağlubiyeti ve nihayetinde Osmanlı hükümdarının Timur'a esir düşmesini anlatmakdır. Yine Hindistan faslı devam ederken bu kez de "Evsâf-ı zuhûr ve hurûc-ı Timur[260]" ve "Ahlâk-ı Timur[261]" başlıklarında Emir Timur'un tahta geçişi ve ahlâkına dair bilgiler vermektedir.

Eserdeki Osmanlı tarihine dair ikinci kısımsa 336. varaktan sonra müstakil bir başlık altında ele alınmaktadır. "*Fezâil-i Osmâniyyûn alâ mülûk-i sâirûn*" başlığında bu bölüm Osmanlı padişahlarının diğer müslüman hükümdarlara göre niçin daha üstün olduğunu ispatlamak niyetiyle yazılmıştır. "*ed-delîl*" , "*el-isbât*" şeklinde verdiği misallerle bu görüşünü kuvvetlendirir. Bilhassa ric'atle neticelenen II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Hasan Esîrî halk içinde padişahın ve devlet erkanının haksız yere kötülendiğinden yakınmaktadır. İlerleyen sayfalarda askerî düzene dair eleştirilerinde ise asıl tenkit edilmesi gerekenlerin savaşa ganimet ve başka niyetlerle giden asker olduğunu dile getirir:

[259] Metin, vr.189.
[260] Metin, I,II,vr.362b
[261] A.y.

> "Ve bu Bec seferini dahi halk parmağına dolayup ve lisânlarına vird idüp "Bu seferi açdılar da ortalık şöyle oldı ve böyle oldı" diyü üzerlerine düşmez ratb ü yâbis cevâblarla güft ü gû iderler. Ve bu ahvâl ise halkın bildüği ve anladuğı gibi değildür. Şöyle ki bu husûsda pâdişâhın ve ricâl-i devletin hatāda medhali yokdur. Gerçi ol seferde asker-i İslâm'a bir perîşânlık vâki' olmağla Devlet-i Aliyye'ye bu mikdâr elem ve keder vâki' oldı ammâ ol seferde İslâm seyfiyle Cermanya memleketine olan hakāret dahi tâ rûz-ı kıyâmet derûnlarından çıkmayup cemî'-i milel-i nasârâya mûcib-i ibret olmışdur. Böyle olduğı hâlde ol sefere bâ'is ne olduğunı ve evvelinde azîm nusret olmış iken sonra ahvâl ber-aks olmasının bâ'isi ne olduğunı alâ tarîki'l-ihtisâr tahrîr ü beyân idelim.[262]"

"Ahvâl-i Sefer-i Bec" başlığından sonra Osmanlı Devleti'nin 17. asır son çeyreği ile 18. asır ilk çeyreği arasında batıda ve doğuda yaşanan önemli olaylar ve Esîrî'nin katıldığı seferler anlatılmaktadır. Bu bölüm gerek Viyana Kuşatması, gerek kuşatmadan sonra devam eden Avrupa savaşları ve gerekse de doğuda gerçekleşen seferlere dair birinci ağızdan bilgiler olması itibariyle dikkate değerdir. Söz konusu bölüm aynı zamanda Hasan Esîrî'nin esaretine ve hayatına dair önemli bilgilerin de bulunduğu kısımdır. Hasan Esîrî cebehane sorumlusu olarak bizzat seferde bulunduğundan "Sebeb-i İnhizâm-ı Bec" adı altında bu kuşatmanın niçin başarısızlıkla neticelendiğini anlatır. "el-Münker" yan başlıklarıyla askerde gördüğü her düzensizliği eleştirel bir dille kaleme alır.

Otuz yıl gibi uzun bir saltanat süren IV. Mehmed tahttan indirildikten sonra yerine Sultan II. Süleyman geçmiştir. Köprülüzade Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesiyle orduda toparlanma olduğunu gözlemleyen Esîrî, eserine bunları da kaydetmiştir. Ayrıca, bedelini ödeyerek esaretten kurtulması da o dönemde olmuştur:

> "Ve bundan sonra Köprülizâde Mustafa Paşa vezîr-i a'zam olup sefer tasmîm oldukda her ocakda umûr-dîde sefer görmüş ve işini bilür âdemleri arayup ve her kande ise getürdüp ser-i kâra kodı ve yeniçeri ocağında dahi Eğinli Muhammed Ağa'yı getürdüp zağarcı-başı idüp mezbûrda sadâkat ve istikāmet müşâhede itmeğin birkaç eyyâmdan sonra müstakil kul kethüdâsı idüp asker umûrından mâ'adâ mîrî mukāta'ât ve îrâd ve masraf umûrına dahi nâzır eyledi. El-hakk hayr-hâh-ı devlet bir âdem idi. Bu fakīr ol vakitlerde kefîller bırakup behâmız içün gemi ile Niğbolu'ya çıkup ve andan menzil ile Edirne'ye geldim.[263]"

1691'de Fâzıl Mustafa Paşa serdar-ı ekremliğinde gerçekleşen Salankamen Muharebesi'nde bulunan Esîrî, Mustafa Paşa'nın alnına isabet eden kurşun sebebiyle şehid olmasından sonra ordudaki safların bozulduğunu ve neticenin Avusturya lehine

[262] Metin, vr.353a.
[263] Metin, vr.363b.

döndüğünü belirtir. Hatta kısa bir süre daha Vezir-i azam hayatta kalsaydı, düşman saflarının vire bayrağını çekeceğini sonraki zamanlarda konuştuğu esirlerden nakl etmektedir:

> "Yol bulamayup ve asker-i İslâm'ı sökmeyüp yigirmi binden ziyâde kâfir katl olunup ve niçe bin kâfir dahi mecrûh olup sâirlerinde dahi cenge tâb u tevân kalmayup vire itmek sadedinde iken serdâr-ı ekrem hazretlerine bir kurşun isâbetiyle zümre-i şühedâya mülhakk oldukda "Vezîr-i a'zam düşmiş diyü" halk cengi bırakup karış-murış olup ve ol mahall kâfirde dahi cenge tâb u tevân kalmamağla kimseye ta'arruz itmeyüp ve iki kiçeli selâma durur gibi durup ortalarından gürûh-â-gürûh asker gelüp selâmet çıkdılar. Ve eğer bir kahve içimi kadar vezîr-i a'zam düşmeyeydi, kâfirler vire bayrağı dikmek murâdeylediklerini esîrler nakl eylediler.[264]"

Sultan II. Ahmed devrinde vuku bulan bu muharebeden sonra II. Mustafa devrinin önemli hadiselerine değinen Esîrî, padişahın zamanında gerçekleşen üç adet Avusturya seferinden, alınan ve kaybedilen bölgelerden, kalelerden bahseder[265]. Bundan sonra doğu bölgesindeki Arap aşiret isyanları ve burada yaşadıklarını anlattığı bölüm gelir. Bağdat, Basra, Mısır havalilerinde gezen yazar, ordudaki faaliyetlerinden vakıf mütevelliliğine ve hatta defterdarlığa kadar çeşitli vazifelerde bulunmuştur. Bölgedeki isyanlar ve Esîri'nin başından geçenler, müellifin hayatı kısmında etraflı olarak ele alınmıştır. Aşiret kıyamlarından sonra Ziyab Nehri'nin kazısı ve mecrasının değiştirilmesi konusu ise kendisinin bu işte önemli katkıları olduğundan aşağıda müstakil bir başlık altında ele alınmıştır.

2.2.3 Ziyab Nehri'nin Hafrı ve Esîrî'nin Katkıları

II. Mustafa devrinde düşünülen önemli projelerden biri de Fırat'ın hafrı ve Ziyab (Diyab) Nehri'nin mecrasının değiştirilme teşebbüsüdür. Doğuda Arap aşiretlerinin isyanı bastırılmış, nihayetinde Daltaban Mustafa Paşa 1701 senesinde Kurna ve Basra'yı kurtarmış ve ardından su baskınlarına, bataklıklara ve kuraklığa sebebiyet veren nehrin mecrasının değiştirilmesi düşünülmüştür. Fırat Nehri'nden doğan ve ona paralel akan Ziyab Nehri, zamanla Fırat'ın yön değiştirmesi ile müstakil bir akarsuya dönüşmüş, bu da taşkınlara sebebiyet vermiştir. Ziyab Nehri yatağının önü kesilip tekrar Fırat'ın ana mecrasına döndürebilmek için İstanbul'dan izin istenmiştir. Ardından ferman-ı hümayun sâdır olmuş ve gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Osmanlı

[264] Metin, vr.366b.
[265] Metin, vr.367a-368b.

kroniklerinde Ziyab Nehri kazısı hakkında etraflı bilgi veren yalnızca Silahtar Mehmed Ağa'nın *Nusretnâmesi*'dir[266]. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2062 numarada yer alan ve 76-91 varakları arasında "*İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb*" başlığını taşıyan bir risale de Ziyab Nehri seferi ve buradaki icraatleri anlatmaktadır. Bu eser *Tarih-i Seferü'l-Basra*[267] risalesi ile birlikte Nusretname'de hemen hemen aynı şekliyle yer almaktadır. Söz konusu iki risalenin müellifi Nazmizâde Murtaza Efendi'dir[268]. Hasan Esîrî gibi söz konusu Basra seferinde bulunan Nazmizâde, Daltaban Mustafa Paşa'nın yanında ruznamçeci olarak bulunmuş ve seferi vekayiname tarzında anlatmıştır. *Nusretname* müellifi Silahdar Mehmed Ağa ise Nazmizade'nin bu vekayiini eserine ayniyle derc etmiştir[269].

Hasan Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'de "*Mübâşeret-i Hafr ve Sedd ü Bend-i Nehr-i Ziyâb*" başlığında bu kazıyı ele almaktadır. Esîrî, seferde bulunan devlet erkânının bu proje hakkında ısrarlarını beyhude bir gayret olarak görmüş ve nehir suyunun mecrasının değiştirilip eski yerine iade edilmesi teşebbüsünün hem madden hem de mânen kayıplara yol açacağını söylemiştir. O, Tuna misali akan nehrin zararının değil, aksine yararının olduğunu belirtmekte, diğer taraftan İstanbul tarafından hem para hem de iltifat almak için bu işe başlandığını dile getirmektedir:

> "Ve suyun ise ol tarafa akduğının ez'âf u muzâ'af nef'i var, zararı yok. Ve suyı hod Tuna'ya mânend olup anı yolundan çevirmek gāyetü'l-gāye büyük iş ve azîm zahmet ve masrafa muhtâc bir emr-i asîr iken ol tarafda işdedür diyü mansıblarında karâr-dâde olup ve mîrîden ve re'âyâdan bu takrîb ile celb-i mâl içün bir dâm-ı tezvîr olup suyun ol tarafa akduğının kat'â zararı ve bir mâni'i olmayup...[270]"

Önce topografik bir çalışma yapılmış, suyun nereye meyl ettiği tespit edilmiş ve ardından orada hazır bulunan Hasan Esîrî'ye görüşü sorulmuştur. Mimar veya mühendis olmadığını söyleyip bu konu hakkında yorum yapmak istemeyen Esîrî, ısrarlar neticesinde gerçek düşüncesini çekinmeden dile getirmiş, Ziyab Nehri'nin önüne değil sedd kurmak; Keşiş yani Uludağ getirilse bile yine de akışa mâni olunamayacağını

[266] Nusretname'yi doktora tezi olarak hazırlayan Mehmet Topal, 2013 senesinde "Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller" adlı sempozyumda "*Bağdadlı Nazmî-Zâde Murteza'nın, İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab Adlı Risalesine Göre Ziyab Seferi ve Nehirde Yapılan Düzenlemeler*" adında bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri metnini paylaşma lütfunda bulunduğu için kendisine teşekkür ederim.

[267] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr.2062, vr.55b-74a.

[268] Bkz: Vahid Çubuk, "Tarih-i Seferü'l-Basra", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XV, (1997), s.322. Velioğlu tez çalışmasında Esad Efendi, nr.2062'deki risaleyi mantıklı karinelerle Esîrî'ye ait olabileceği ihtimalini belirtmiştir. (Velioğlu, *a.g.t.*, s.22.) Fakat eserin müellifi Nazmizade'dir.

[269] Mehmet Topal, *Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1692-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 522-545.

[270] Metin, vr.371b.

savunmuştur. Ardından devlet erkânının hepsinin ittifak ettiği bu görüşe muhalefet ettiği için kınanmıştır:

> "Ve ba'dehû cümle vüzerâ ve mîr ü mîrân ve sâir zâbıtân varup hafr idecek yer tahmîn idüp ve suya ba'zı şeyler koyıvirdiler. Ol şeyler eski yolundan rub' sâ'at kadar aşağı kenârda bir bürünti yere gelüp durdı. "İşde suyun meyli bu tarafadur" diyüp ittifâk itdiler. Ve bu fakīre dahi "Cebeci-başı sen ne dirsin?" didi. "Sizler a'lemsiz. Ben mi'mâr değilim. Anı mühendisler ve mi'mârlar bilür" didüm. "Hele sen ne dirsin?" "Benim bildiğim bu mahalden suyun önüne Keşîş dağını oturtsanız söker. Mümkin değildür, beyhûde zahmet ve tazyî'-i emvâl ü evkātdur. Bunun def'ine himmet itsenüz hayır du'âya mazhar olduğunuzdan mâ'adâ bu kadar mühimmât-ı pâdişâhî telef olmazdı" didiğimde "Bah niçün olmaz imiş? Bu kadar vüzerâ ve vükelâ olur diyüp de sen anlardan çok mı bilürsün?[271]"

Ardından hazırlık aşamasında Ziyâb Nehri'nin önüne yapılması düşünülen sed için kereste ve diğer eşyaları taşımak için arabalar kurulmuştur. Civar köy ve kasabalardan direk veya kazık olarak kullanılmak üzere on iki bin kadar hurma ve dut ağacı temin edilmiş, hurma yaprağından mamul binlerce urgan, torba, çuval, zenbil ve büyük sandıklar ile *açık* diye bilinen gemiler, kazıkları çakmak için tokmaklar (şahmerdan) yaptırılmıştır[272]. Öncelikle büyük bir kazı işlemine girişilmiş Fırat'ın eski mecrasına kavuşturulması düşünülmüştür. Yaklaşık 50 gün sonra bu iş başarıyla tamamlanmıştır. Bu zamana tekaddüm eden günlerde İran'dan bölgeye elçi gelmiş ve nehir ıslah çalışmalarını görerek oldukça etkilenmiştir[273]. Bundan sonra ikinci aşama olarak, Fırat suyunun tekrar Ziyab Nehri'ne akmaması için Ziyab'ın yatak ağzının kapatılması düşünülmüştür.

Tüm hazırlıklardan sonra işe girişilmiş, ne var ki günler geçmesine rağmen ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir. Hem suyun gücünün çok olması hem de baharın gelerek su seviyesinin yükseltmesi işi zorlaştırmıştır. Sed yapımında kullanılan torbaların tükenmesi üzerine Daltaban Mustafa Paşa, Hasan Esîrî'yi çağırıp yanına birkaç adam alarak çâderleri gezip torba görevinde kullanılacak herşeyi toplamasını emretmiştir. Hatta diğer paşaların çâderlerini da bu işe dahil etmiştir. Söz konusu emir üzerine Esîrî'nin tereddüd ettiğini gören Mustafa Paşa gerekirse paşaların kürklerini alıp bu iş için kullanabileceğini mübalağalı bir üslupla dile getirmiştir:

---

[271] Metin, vr.372a.
[272] Topal, a.g.m., s.6.
[273] Topal, a.g.m., s.8.

"Çünki iş sarpalandı ve mümkin olmayacağını aklı kesdi, kendüyi halâsa bahâne arardı. Böyle iken yine bir mertebe takayyüdi var idi ki ahşamdan sonra dahi bir-iki sâ'at işledüp ale's-seher geldiklerinde kendüsi bir tobra alup ve tobrak toldurup ol sedde birkaç tobra tobrak taşıyup anı gördükde, sâir vüzerâ dahi bi'z-zarûrî ana tebe'iyyet iderlerdi. Ve hafr olunan tobrak nem-nâk ve çoraklı ve güherçileli olmağla tobraları üç-dört günden sonra ezerdi. Tobrak taşımağa çul-tobra kalmayup halk iş bitsün diyü çâderde olan kilimlerini dahi tobra idüp virdiler. Birgün yine bu tobra ahvâli içün cümle ile müşâvere idüp ve bu hakīri dahi çağırdup "Yanına birkaç âdem al. İbtidâ benim hazîne çâderime var. Benim bir çift yatak gırârım var. Andan mâ'adâ her ne kadar gırâr var ise içinde eşyâyı döküp al ve tobra yapdur. Ve sâir çâderleri dahi gezüp mûytâfa müte'allik her ne kadar şey bulur isen al. Virmeğe muhâlefet ider olur ise bana haber vir, hakkından gelürüm. Ve paşa karındaşlarımızın dâirelerine dahi var, böyle eyle!" didikde "Estağfirullâh sultānım! Ne haddimdür ki ben efendilerimizin çâderlerine varup da böyle bî-edeblik itmeğe" didüğümde "Bah benim emrim ve iznim ile değil mi? Bununla da olmaz ise kürklerimi dahi söküp çukalarını tobra iderüm. Tek hemân şevketlü pâdişâhımın emri yerin bulsun." Muhassal bu mertebe takayyüd ile bir yigirmi bin kadar tobra dahi peydâ oldı. Şöyle ki matbah çâderlerini ortasında olan kara mûytâflar dahi sökülüp alındı.[274]"

Bu denemeden bir müddet sonra Daltaban Mustafa Paşa Esîrî ile tekrar istişare etmiş ve o yine açık şekilde fikrini beyan ederek bendin değil dörtte biri, sekizde birinin (sümün) bile tamamlanamadığını söylemiştir.

"Ve her gün ale's-seher ol bendin üzerine gelüp gezinüp bu hakīre "A cebeci-başı! Niçe olur? Korkum bu iş tamâm olmaz. Ne dirsin?" dir. Ben dahi " Anı siz a'lemsiz" didiğimde "Be de imdi hây tiryâki!" dir ve âkıbet bir gün pek ibrâm idüp "Doğrı söyle!" didikde "Sultānım! Eyyâm yüze varup ne mertebe bir bend oldı tahmîn idersiz" didim. "Dört bölükde biri" didi. Ol ise sümn bile değül. Öyle olduğı hâlde bunun güci şimden girüdür. İlerü vardukca suyun kuvveti ziyâde **[373a]** olur ve itmâmı muhâldür. Münâsib olan bir hüsn-i tedbîr ve tasbir ile te'hîrini i'lâm idersiz de [275]حبلى الليلة didüm[276]"

Esîrî yüz üçüncü günden sonra bir keresinde düşünceli şekilde suya bakarken birkaç kabarcığın kümeler halinde önünden geçtiğini görür. Bunu suyun artmasına alâmet olarak yorar. O gün su seviyesini ölçmek niyetiyle su kenarına bir ölçek koyar ve ertesi sabah tekrar bakar. Suyun beş parmak yükseldiğini görür. Bendi incelediğinde de iki yerde ince birer çatlak farkeder. Ardından bütün gözlemlerini Mustafa Paşa'ya nakl eder:

[274] Metin, vr.372b.
[275] Gece gebedir.
[276] Metin, vr.372b-373a.

"Muhassal yüz üç günden sonra halk paydos idüp gitdikde seddin başında mütehayyiren suya nazar iderken birkaç kelebek ve birkaç habâb ya'nî kabarcık gördüm. Akup geçdi ve ba'dehû öyle bir küme dahi geçdi. Ol ise suyun artmasına alâmetdür. Suyun kenârına inüp bir nişân dikdüm. Sabâh varup bakdum. Beş parmak artmış ve habâb ve kelebek dahi ziyâdece gelmeğe başlamış. Ve bend üzerine vardum. İki yerden incecik çatlamış. Daltaban ise hergün halkdan iki sâ'at mukaddem gelüp çünki anda bizden gayri kimse yok, atdan indirüp ve koltuğuna girüp bend üzerinde seccâdede oturup suya bakardı. Ve gâh ayağ üzerinde gezinüp ol bend umûrına müte'allik şeyler ne ise müzâkere olunurdı. Mu'tâdı üzre geldikde yine ol bend üzerine varup bu fakīre "Cebeci-başı! Ne var yok?" didi. Ben dahi "Bu gice birşey zuhûr itdi" didüm. "Nedür?" didikde "Buyrun göstereyim" diyüp ol çatlayan yerleri gösterdüm. "Bu nedür?" didi. "Su artayorur" didüm. Ve "Buyrun bir alâmeti daha var, göstereyim" didüm. Suda olan kelebekleri ve köpükleri ve habâbları gösterdüm. "Bunlar nedür?" didi. "Su artmasına alâmetdür" didüm ve ol nişânı gösterdüm. Ve ba'dehû halk gelüp işe başladılar.[277]"

Esîrî'nin bu tespitlerinden sonra tedbir alınsa da iş daha kötüye gitmiş ve en nihayetinde sed yerinden kopmuştur. Sed üzerinde kalan ve öteye beriye dağılan insanlar feryat etmeye başlamışlar ve hemen donanma firkateleri ve kayıklar yetişerek onları kurtarmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu teşebbüsten sonra üzüntüsünü dile getiren Esîrî, çekilen zahmet ve yapılan masrafa hayıfanmaktan kendini alamamıştır:

"Ol gice suya yine nişân kodum. Bir karışdan ziyâde fark eyledi. Ve ol çatlaklar dahi bir ayak kadar vâsi' olmış ve ol gün yine ahşam olup gitdiler. Sabâh oldukda ol çatlaklar bir hatve kadar olmış ve su daha artmış. Vakit vakit deve gibi sadâ virüp kıtār kıtār kelebek ve habâb suyun yüzüni tutmuş gelüp ve geçer. Gayri iş mümkin değil. Halk ol bend üzerine tolup suyun cûş u hurûşını ve ol çatlakları bakup seyr iderlerken ol seddi yerinden koparup ve her biri bir ev kadar suya bırakılan çalı demetlerini başka başka koparup teziyyete kaçmayanlar ol demetler üzerinde kiminde beş ve kiminde on ve daha ziyâde âdem kalup ve demetler suyun yüzüni kaplayup ve akup gider. Ve üzerlerinde kalan âdemler feryâd iderler. Hele donanma fırkateleri ve sâir kayıklar irişüp aldılar, getürdiler. Gayri durulmak mümkin değil, zîrâ cümle sahrâları su basar. Gitdi bu kadar masraf ve halkın çekdüği zahmet. Ve masraf ise dil ile ta'bîr ve kalem ile tahrîr mümkin değildür. Ve Bağdâd ve Hılle ve İmâm-ı Hüseyin ve sâir nevâhîlerin ve ehâlî ve esnâflarının hod beldâr ve resen ve kereste ve çul ve tobra ve hizmet ve tavar teklîfi ile çekdikleri zarar ve zahmet ta'bîr olunmaz ve kereste içün kat' olunan hurmâ ve dud ağacının ise hisâbı yokdur.[278]"

Akamete uğrayan bu teşebbüste herkesin muhalif olmasına rağmen Esîrî, görüşlerini açıkça ifade etmiş ve sözü dinlenmese de tahminlerinde haklı çıkmıştır.

[277] Metin, vr.373a.
[278] Metin, vr.373a.

Yaşananları ve müşahedelerini daha sonra bir rapor halinde hazırladığını söyleyen Esîrî, söz konusu müsveddeyi devrin sadrazamı Amcazade Hüseyin Paşa'ya ulaştırmayı başarmış, o da bir telhis ile padişaha durumu arz etmiştir. Bundan sonra eğer Ziyab Nehri konusunda arz veya mahzar gelir ise dikkate alınmamasına dair hatt-ı hümâyun sâdır olmuştur:

> "İşbu nehr-i Ziyâb seferinden geldikden sonra mâcerâyı bir müsvedde idüp göndermişdüm. Vezîr-i a'zama gösterüp ve kendüsi dahi ta'rîf ve nehr-i Ziyâb'dan gelen ba'zı kimesneleri dahi çağırdup suâl itdikden sonra pâdişâha telhîs ider ki ba'de'l-yevm nehr-i Ziyâb sedd ü bendi içün arz u mahzar gelür ise isgā olunmaya" diyü hatt-ı hümâyûn sâdır oldukda baş-muhâsebeye kayd itdirüp mîrîyi ve askerî tāifesini ve re'âyâ fukarâsını beyhûde masraf ve zahmetden halâs idüp zahr-i âhirete nâil oldılar.[279]"

Bu kayıtlarından yola çıkarak Hasan Esîrî'nin yaşadığı dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nin aldığı bazı stratejik kararlarda rol almış olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir.

2.2.4 Esîrî'nin Ordu ve Askere Dair Görüşleri ve Islahat Fikirleri

Yıllarca Osmanlı ordusunda doğuda ve batıda çok sayıda sefere iştirak eden Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel*'de sırası geldikçe gördüklerini, tecrübelerini ve müşahedelerini okuyucularla paylaşmıştır. Söz konusu fikirler eserde orantılı bir şekilde dağılmamış, bu konulara yeri ve sırası geldikçe temas edilmiştir. Bilhassa 385-392 varakları arasında yer alan "*Nasâyih-i serdâr ve asker*" ve "*Va'd u va'îd ve tenbîh-i serdâr-ı ekrem*" başlıkları, Esîrî'nin ordu ve askere dair detaylı görüşlerinin sıralandığı bölümlerdir:

> "Ve bundan böyle aşağıda resm ü tertîb olunduğı üzre ba'zı asker ahvâline ve cenk umûrına ve tedbîr ve tedârükine bu hakīrin ma'lûmı olduğı mertebe münâsib olan tedbîrâtdan ve askere ta'lîm ve telkīn idecek şeylerden ve düşmen ahvâlinden bir mikdâr ta'rîf ve takrîr idelim.[280]"

Esîrî "Harb hiledir" sözü gereğince savaş için gerekli tedbirlerin alınmasını ve hamle esnasında her aklına gelenin yapılmayıp akıllı davranmak gerektiğini savunmaktadır. Zira artık savaşların önceki zamanlar gibi olmadığını, alınacak makul önlemlerle bunların kazanılabileceğini belirtir. Bazen işbilen bir kumandanın stratejik zekâ ve taktikleri sayesinde mağlup durumdaki ordunun gâlib olduğunu dile getirir:

[279] Metin, vr.373b.
[280] Metin, vr.385b

"Sefer dimek cenk dimekdür. [281]الحرب خدعة buyrulduğı üzre cenk askeri tergīb ve ta'lîm ve tedbîr ile ve fursat gözedüp düşmeni aldamağla olur. Yohsa hemân gözi gördüği yere basup ve aklına geleni işlemekle olmaz. Bu ise zâbıtānın re'y ü tedbîrine ve hall ü akdine mevkūf bir işdür. Ve bâ-husûs şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olunmaz hîle ve tedbîre muhtâc olmışdur. Zîrâ bir âdem her ne kadar yarar ve bahâdur ise iki ve üç veyâ beş âdem ile anca cenk idebilür. Ammâ asker içinde bir müdebbir, yüz bin âdeme yarar sayılur. Ve çok vâki' olmışdur ki bir za'îf asker bir kavî düşmen elinde zebûn ve mağlûb ve me'yûs olmış iken bir sâhib-i re'yin tedbîriyle ol kavî düşmeni üzerine gālib ve massûr u muzaffer ola gelmişdür.[282]

Fakat evvel emirde yapılacak ilk iş sefere çıkacak askerin niyetini tashih etmesidir. Esîrî bu hususa yeri geldikçe değinmektedir. Allah'ın rızasını gözetmeden, ganimet ele geçirmek niyetiyle sefere katılanların muzaffer olamayacaklarını, mal elde etseler de bundan hayır göremeyeceklerini söyler:

"Zamâne askerinin ekserî niyyet-i fâsid ile olup ve belki yüzde bir niyyet-i hâlis ile gitmeyüp her biri bir garaz sevdâsıyla Kitâbullâha muhâlif niyyet ile olunca ol askerin ahvâli nice olacakdur?[283]"

Ve mücerrebdür ki sefere niyyet-i hâlis ile gitmeyüp mâl içün gidenlerin eline bir takrîb ile çok mâl girse dahi hayr itmeyüp...[284]"

Mala mülke kavuşmak sevdasıyla orduya gönüllü yazılanlar da Osmanlı Devleti için zarar teşkil etmektedir. Hem talimsiz hem de din gayreti olmayan bu insanların kimisi rüşvet vererek orduya girmiş, kimi bit pazarından kalkıp gelmiş kimisi de çifti çubuğu bırarak orduya intisap etmiştir:

"Ve ekseriyyâ asker başları mübtedî, sefer ve cenk görmüş yâ bit pazarından veyâ sipâh veyâ haffâf ve yağlıkçı çârşûsından kalkup rüşvet ile bölük almış âdemler olup kendüsi bir şey bilmez, bayrağı altında olan neferâta ne terbiye ve ta'lîm idecekdür? Bir sefer ve iki sefer virmekle sefer umûrı ve cenk ahvâli bilinmez. Sefer vaktinde sürüciler gönderürsiz. Rençberler çifti bırakup ve çobanlar koyunı bırakup akup gelürler. Hiç suâl ider var mı ki "Sen ne idün ve niye geldün" dir var mı? "Kapuya çıkmağa, kul olmağa geldüm" didikde "Güzel ammâ İslâm'ın şartını bilir misin ve namâz kılar mısın ve şer' u kānûna itā'at idüp zâbit sözüni tutar mısın ve yollarda re'âyâ vü berâyânın bir şeyin vaz'-ı yed itmez misin? Zîrâ kul dimek dîn-i İslâm'ın kılıcı ve hâs kulı dimekdür. Ve seferin niyyetini dahi bilür misin ki ulûfe ve dirlik içün gitmeyüp

[281] *Sahîhu'l-Buhârî*, IV, s.77. Harb hiledir.
[282] Metin, vr. 387a.
[283] Metin, vr.362a.
[284] Metin, vr.361b.

niyyetü'l-gazâ, izzet-i dîn-i mübîn ve tahkīr ve tezlîl-i müşrikîn diyü niyyet idüp çünki gazâda bilesin, vaktiyle beytü'l-mâldan ulûfe çıkup seni bulduğından mâ'adâ bu vech üzre kul olursan Hakk te'âlâ her umûrda sana mu'în u zahîr olup iki cihânda ber-hordâr olursun ve eğer ben kul olayım da vilâyetimde ve varduğumda yerde ibâdullâha ta'addî ideyüm ve seferde istediğüm yerde gezüp bir takrîb ile bir şey kapayum dir isen halk yanında ve Hakk katında hor ve hakīr olup lâ-büdd bir belâya uğrarsın" diyü söyler ve terbiye ider zâbit var mıdur?[285]"

İstişare de muharebenin ve galibiyetin önemli hususlarından birisidir. İstişare edilecek kişilerin işinin ehli olması gerekmektedir. Yaşı ilerlemiş, saçı sakalı ağırmış kişiler ihtiyar oldukları için tek merci olarak görülmemelidir. Zira sefer hususu ince, önemli ve tehlikeli bir iştir. Bu konuda genç olmasına rağmen bilgili, tedbir sahibi, tecrübe kazanmış gençler varsa onların da istişare edilecek kişiler olarak görülmesi gerektiğini söyleyen Hasan Esîrî, yirmi yaşında âlim bir gencin yüz yaşında cahil bir ihtiyardan her bakımdan ileri olduğunu belirtir ve "Her makama ait bir söz, her işin de bir ehli vardır" mealindeki Arapça bir ibareyi zikreder:

"Gelelim erbâb-ı meşverete. Her ihtiyâra ri'âyet ve hürmet eylemek lâzımdur. Ammâ sefer umûrında her ihtiyâr dahi meşverete lâyık u sezâ değildür. Zîrâ her umûrda ve her sınâyi' vü bedâyi'de çok ihtiyâr vardur ki yaşa, şeyhûhete irmiş ve belki daha ilerü geçmiş ammâ içinde bulundığı umûrın an ve ilâ vâsıl u menhâsından bir şey fehm itmeyüp ömrüni hemân kendünin râhatı ve hayvân gibi vech-i ma'îşeti umûrına sarf idüp mahallinde hall ü akde ve perhîz ve bir hayırlı şey ihtirâ'ına ve tedbîre isti'dâdı yok. Böylelerin hemân ihtiyârlığına ve kaba ve köse ak sakalına ri'âyet ve hürmet olunup meşveret-i sefere lâyık ve sezâ değildür. Zîrâ sefer umûrı ve cenk ahvâli gāyet dakīk ü rakīk ve muhâtara ve mahzûrlı umûr olup kıyâfetine ve uzun ve kaba ak sakalına ve kelle ve kulak ve vecâhetine bakup da anın söziyle amel itmede ziyâde te'emmül ve ihtiyât lâzımdur. El-hazer! Ve yine her umûrda niçe genç âdemler vardur ki âlim ve ârif ve âkıl ve müdebbir ve az zamânda çok germ ü serd görmiş ve ilm ü irfânla nîk ü bedi fehm itmiş. Böylelere umûr ihtiyâr dinilüp her umûr-ı amele ve meşverete lâyık ve sezâdur. لِكُلّ مقامٍ مقال و لِكُلّ عملٍ رجال[286] buyrulduğı üzre her makāmın bir sözi ve her amelin ricâl-i mesâlih-sâzı umûr-ı mühimme ve şürût-ı azîmedendür. Mısrâ':

Câhilin beği olmadan ârifin ol sen kulı

Zîrâ bin câhil değer âlimin her bir kılı

dinildüği üzre yüz yaşında câhilden yigirmi yaşında âlim her umûr ve meşverete evlâdur.[287]"

[285] Metin, vr.364b.
[286] Her makamda söylenecek bir söz ve işin de bir ehli vardır.
[287] H nüshası, vr.385b.

Muharebe esnasında dikkat edilmesi gereken noktalardan biri ise savaşa giden askerin üzerindeki barut ve fişekler konusunda tedbirli olmasıdır. Viyana seferi sonrasında Budin muhafazası için görevlendirilen Melek İbrahim Paşa 1685'te Estergon Kalesi önünde Lorraine Dükü V. Charles ile mücadele ederken Esîrî de orduda hazır bulunuyordu. Bir serdengeçti askeri, üzerinde tedbir amaçlı fazla sayıda barut ve fişek taşıdığı için kazaen bunlar ateş almış ve patlamalar sebebiyle acemi askerler telaşa kapılmıştır. Kimileri bu patlamayı Avusturya ordusunun kurduğu bir lağım zannetmiş ve söz konusu yanlış bilgi asker arasında yayılarak ordunun dağılmasına sebebiyet vermiştir. Böyle büyük ordunun bozulmasına "bir âdemin sebeb olduğunu" belirten Esîrî, bölükbaşlarının askerlerine tenbihlerde bulunurken barut ve fişek hususlarında onları uyarıp itidali elden bırakmamaları gerektiğini hatırlatır:

> "Nitekim bin doksan altı târîhinde serdengeçti îcâdı senesinde Estergon altında küffâr ile mukātele güni bir dumanlıca gün idi, serdengeçtinin birinin ağız veznesi âteş alup ve kaba veznesinde dahi barut dolı olup ve kîsesinde dahi vâfir fişengî var imiş. Ağız veznesi âteş aldıkda kaba vezne ve kîsede olan fişeklere dahi sirâyet idüp âteş aldıkda acemî halk yakınında olanlar "Kâfirin lağımı var imiş" diyü ürküp ve sâirler dahi aslını bilmez ürküp ve bir daha söz anlatmak mümkin olmayup böyle mu'azzam askerin bozulmasına bir âdem sebeb oldı. Ve Melek İbrâhîm Paşa ol sene serdâr idi, bu inhizâm töhmetiyle bilâ-cürm katl olundı. Muhârebe günlerinde zâbıtlara lâzımdur ki neferâtına "Yoldaşlar! Tama' idüp yanınıza çok barut alman! Hemân on fişek kadar yeter, zîrâ muhâtaradur" diyeler. İmdi seferde askerin bozmasına ve inhizâmına sebeb ibtidâ bir âdem olmağla sefere giden her âdeme lâzımdur ki asker-i İslâm'ın nusretine bâ'is-i evvel ve sebeb olmağa sa'y ü ihtimâm eyleye.[288]"

Bir diğer problemli husus, savaş gününde birliği altında bulunması gereken askerin görevden kaçmasıdır. İki yüz bine varan orduyla sefere giden asker, yol süresince her tarafı talan ederek yürümekte; savaş mahalline varıldığında ise yararlılık gösterecek askerin sayısı on bini anca bulmaktadır:

> "Ve iki kâfirden bir müslim ve üç yüz kâfirden yüz müslim firâr itmek câiz ve gayret-i İslâm'a lâyık ve sezâ değil iken üç-dört kerre yüz bin âdem sefere gidüp cenk iderüz diyü pâdişâhı aldayup ve bu kadar beytü'l-mâl-i müslimîni masraf ve telef itdirüp de ve mahall yerine varınca hod mürûr u übûr itdikleri vilâyetleri çiyneyüp gazabullâhdan halk olmış çekirge askeri uğramışdan beter idüp de cenk yerine varıldukda işe yarar ve sıdk-ı hulûs ile cenk ider on bin âdem bulunmaz.[289]"

[288] Metin, vr.387a.
[289] Metin, vr.387b.

Piyade ve süvari askerler konusunda da eleştirini dile getiren Esîrî, bu askerlerin eskisi gibi olmadığını, bilhassa piyade askerinin savaşla alakası olmayacak şekilde kimisinin elinde terazi, belinde kantarla ordu pazarlarında gezdiğini, kiminin saka, kiminin harbende (katır bakıcısı) ve kiminin de aşçılık yaparak ordu çadırlarında zevk ve sefa ile vakit geçirdiklerini yazar:

> "Piyâde askeri piyâde ve atlu askeri atlu gerek. Lâkin atlumuz çürüyüp cenge yaramaz oldı ve piyâdemiz dahi ekserî Aydın ve Saruhân kârbânı gibi atlu ve eşekli ve katırlı olup kırda ve bayırda ve ormanlarda tavarları gāilesinde ve ba'zıları Tatar ordusında ve kimi dahi ordu ve pazarda elinde terâzû ve belinde kantar ve kimi dahi büyük kapularda ve gayrilerde, kimi oğlanı saka ve at oğlanı ve har-bende ve seyis ve at oğlanı ve deveci ve aşcı ve karakullukcı ve çukadâr ve sarrâc ve iç oğlanı nâmıyla her biri bir yere intisâb idüp birkaç nev' ta'âm ve yağlı pilâv ve sinü kebâb yiyüp çâderlerde zevk u safâ ile yatarlar. Ve cenk mahallinde bayrağı altında bulunup ve metrisden ayrılmayanları anlar kabadlardur diyü istihzâ iderler. Ve ser-i kârda olanlar ve âlî mansıb zabt idenler hod "Biz erbâb-ı cenk değilüz" diyü cenge gitmeyüp ve bu kadar âdemi dahi tevâbi' nâmıyla alıkoyup kaba minder üzerinde çâder tınâbı ve eteği altından dûrbîn ile gûyâ temâşâya bakarlar.[290]"

Hasan Esîrî gaza hususunda tenbihlerde bulunurken İslam tarihinden de örnekler vermektedir. Sahabeden Hz. Mikdâd'ı misal gösteren yazar, bu sahabenin kilolu olup gazaya gidememesine rağmen mühimmat temini için gayret sarf ettiğini söyler. Ardından Hz. Mikdad'a mülahham yapısından dolayı savaştan mazur görülebileceğini söylediklerinde o, cihadın herkese farz olduğunu belirterek "Farzın edası için özür olmaz" şeklinde karşılık verir. Ardından Allah yolunda cihadı emreden Tevbe Suresi 41. âyetini okur:

> "Ve Hazret-i Mikdâd gāyet mülahham idi. Kendüyi mühimmât-ı cihâd tedârükinde gördüklerinde "Bu mertebe size özr olmaz mı?" didiklerinde "Edâ-yı farza özr olmaz" diyüp ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ âyet-i kerîmesini okudı.[291]"

Tüm bunlara rağmen Osmanlı ordusundaki bozulmayı seferlerde gözlemleyen Esîrî, askerin muharebe yerine gelip çadırları kurduktan sonra elbise değiştirip kırda, bayırda, pazarda alışveriş yaparak akçe kazanmak derdinde olduklarını hayıflanarak belirtmektedir:

> "Fî-zamânînâ üç ve dört kerre yüz bin âdem büyük mansıblar ve ağır ze'âmet ve tîmâr ve vazîfe ve ta'yînler ile "Gazâya giderüz" diyüp mahall yerine varıldıkda kimi

[290] Metin, vr.387b.
[291] Metin, vr.388a.

> "Erbâb-ı cenk değilüz" diyü çâderlerinde kalup ve kimi dahi "Biz huddâm ve tevâbi'üz" diyüp ve kimi dahi tebdîl-i câme ile kırda ve bayırda ve ormanlarda ve kimi dahi ordu ve pazarda alış-veriş idüp akça kazanmada. "Niçün cenge gitmezsin?" dinilse "Ben askerî değilim, orducıyım" diyüp ve niçe bin âdem dahi temâruz gösterüp ve niçe gedik sâhibleri dahi her birleri beş-on ve yigirmi ve ed'âfı mertebe âdem ile sefere gitmeğe mansıbının ve gedüğinin ve ze'âmet ve mâlikânesinin ve mâlının tahammüli var iken kemâl-i gınâsından ve dünyâya mahabbetinden kapu dolaşup Anatolı'da veyâ Rûmili'nde bir işe veyâ mansıba amel idüp ol bahâne ile seferden kalduğından mâ'adâ ehl-i sefer neferâtından dahi tevâbi' nâmıyla böyleler ile niçe bin âdem kalup ve niçeler dahi sefere gitmemek içün Hacc-ı şerîfi behâne idüp ve kaydına şerh virdirüp niçe bin âdem dahi bu takrîb ile kalurlar. Muhassal cenk mahalline varıldıkda bu kadar kerre yüz bin askerden on beş-yigirmi bin âdem muhârebe yerinde ma'an bulunmaz. Anların dahi ekserî cenge yaramaz.[292]"

Orduda alınması gereken önemli tedbirlerden biri de muharebeye gidecek askerlerin sefere çıkmadan birkaç ay önce bazı alışkanlarından feragat etmesidir. Örneğin gece döşek içinde birkaç yorganla yatan biri, seferde yeri gelecek örtüsüz ve hatta kuru döşeme veya seccade üzerinde uyuyacaktır. Bundan dolayı tedricle vücudunu bu şartlara hazırlamalıdır. Günde üç öğün yiyorsa bunu ikiye düşürüp ve hatta yemek porsiyonlarını bile derece derece azaltmalıdır:

> "Ve bir ahvâl dahi, sefere çıkmazdan evvel cümleye elzem olan budur ki birkaç ay mukaddem her mu'tâd itdüği şeyleri tedrîcle tenzîl ü terk itmeğe sa'y ü ihtimâm gerekdür. Meselâ her gice kaba döşek **[388b]** içinde üç-dört yorgan ile gâh üç ve gâh u gâh bir yorgan örtünüp ve gâh soyunmayup minder üzerinde ve gâhîce hemân kürkiyle kuru döşeme ve seccâde üzerinde yatup alışa ve haftada bir tıraş olan gâh evvel ve gâh sonra gününi şaşıra ve günde üç kerre ta'âm yimek mu'tâdı olan, birini terk idüp ve iki vakti dahi tedrîcle az yimeği mu'tâd itmeğe sa'y idüp az yiye. Zîrâ muhârebe günlerinde bunların birisi mümkin değildür.[293]"

Askerin muharebe günü sabah kahvaltısında birkaç lokma ile yetinip üzerine kahvesini içip sefere konulması önemlidir. Zira sabah ağır şeyler yenildiği vakit, yediklerinin baharat ve hararetinden vücuda zorluk gelecektir. Sefer esnasında susadığı zaman suyun bulunması kolay olmayacağı gibi, olsa dahi çok su içtiğinde kazai hacet gerekecekdir. Bu da askerin ordudan ayrılıp disiplinin bozulmasına sebebiyet verecektir. Esîrî askerin sabah sefere çıkacağı için "karnımız tok bulunsun" diyerek kavurma, kebap, peynir, soğan ve helva gibi ağır şeyler yediğini, haliyle daha sonra çok susayıp ördek ve kazlar gibi çok su içtiğini, birkaç saat sonra da tuvalet ihtiyacı geldiğini, ordu

[292] Metin, vr.388a.
[293] Metin, vr.388a, 388b.

yürüyüşünden ayrılamayanların da elbisesini kirtlettiğini gözlemlerine dayanarak söylemektedir:

> "Ve düşmene yakın varıldıkda hod sabâh ta'âmını terk idüp hemân bir-iki lokma şey yiyüp ve kahvesini içüp ikindi vaktine değin sabr idüp ve ba'dehû her ne kadar yer ise mâni' değil. Zîrâ sabâh ile çok ta'âm yidikde ta'âmın bahârından ve hareketin kesretinden nâşî harâret-i azîme müstevlî olup ve suyı dahi çok içmek iktizâ ider ve ba'zı yerlerde suya dahi zarûret olur ve olmayup istedüği kadar içdüği hâlde ta'âmın kesretinden ve suyun vefretinden nâşî lâ-büdd kazâ-yı hâcet iktizâ ider. Ol zamân nereye gider? Askerin hod sufûfunun tūl u arzı bir sâ'at kadar olur. Böyle olduğı hâlde askerden ne kadar ba'îd gitmeğe muhtâcdur ki bir mahfî yer bula. Ve zâbıtlar dahi "Nereye gidersin? Bak a yaramazı! Bahâne ile cenkden kaçar" diyüp ve yol virdikleri hâlde uçkurı elinde halk dahi "İhiy koma gitdi ha cânım! Buna cenk dirler. Çok âdemleri tumanına fülân itdirür" diyü kendüyi mashara ve rüsvây iderler. Hâl böyle vâki' oldukda ehl-i ırz olan âdem ne mertebe zahmet ve hacâlet çekse gerekdür. Ammâ evvelden zikr itdüğimiz üzre perhîz ve itmân itdikde kazâ-yı hâcet ahşama tahvîl olup gündüz iktizâ itmez. Ve halk ise bu ahvâllerden gāfil olup muhârebe olacak gün "Cenge giderüz" diyü erken kalkup "Karnımız tok bulunsun" diyü kavurma, kebâb, peynir, helvâ ve soğan ve sâir me'kûlâta müte'allik her ne bulur ise mu'tâdından ziyâde üç günlük ta'âm yiyüp ve yedüği ta'âmlar ise ne kadar hâr u galîz şeylerdür. Ve bir-iki sâ'ât geçmeden ta'âmın kesretinden ve gılzatından nâşî harâret-i azîme vâki' olup ördek ve kaz gibi suyı dahi çok içmekle dünyânın ağırlığı üzerine düşüp ve karnı şişüp ve harekete mecâli kalmaz. Ve cüz'î vakitden sonra bi-eyyi-hâl hâl kazâ-yı hâcet iktizâ idüp zahmet çeker. Ve bu zikr itdüğimiz şeylere itmân itmeyen âdemlerden katı çok âdem uçkurı elinde girü gidüp ve sürücüler dahi "Nereye gidersin? Girü dön! Bak a kaltaban gidi! Behâne ile cenkden kaçar" diyü yoldan alup nizâ' iderler iken sıklet ziyâde gelüp tumanına salıvirüp esvâbı dahi rüsvây ve murdâr olur. Fe'f-hem.[294]"

Hasan Esîrî'nin orduda gözlemlediği disipsizliklerden bir diğeri askerin uykusudur. Ertesi gün savaşa çıkacak askerin bir önceki gece saz ve sözle vakit geçirip muharebe günü uykusuz kalmasının askerin performansını olumsuz yönde etkilediğini belirten Esîrî, askerin yatsı namazını kıldıktan sonra oyalanmayıp yatmasını, sabah ise vaktinde kalkıp namazı cemaat ile eda ettikten sonra mesul bulundukları zâbitlerin bayrağı altında toplanmaları gerektiğini söyler. Gusül alması icap eden bir durum zuhur eden askerlerin bazen çekindiğini, bazen de cehaletinden dolayı abdest almadıklarını belirten yazar, İslamiyet açısından böyle manevi zaafları olan ordunun başarısının zor olduğunu şu şekilde dile getirir:

[294] Metin, vr.388b.

"Ve askere bir ta'lîm idecek bir ahvâl dahi budur ki yarınki gün cenge gidecek âdem var ise zâbıtlara gerekdür ki "Yoldaşlar! İnşâallâhu te'âlâ yarın cenge giderüz. Ahşamdan çok oturmayup sabâha değin yatup tamâm uyhunuzı alup râhat olup dinç olasız! Zîrâ çok oturup uyhusuz kaldıkda dermânsız olursuz" diyü uyhuların aldıralar ki sebük-rûh olurlar. Ve her ortada ve bayrak altında olan neferâta ta'lîm ü tenbîh idecek şeyin biri dahi budur ki ahşamdan cümle neferâtını ol ortada ve bayrak zâbıtları cem' idüp "Yoldaşlar, yatsu namâzını kılup ve oturmayup râhat olun ki yarınki gün düşmen ile cenk mukarrardur. Ale's-seher kalkup sizinle cemâ'at olup sabâh namâzını kılup du'â vü niyâz idelim, Hakk sübhânehû ve te'âlâ asâkir-i İslâm'ı küffâr üzerine gālib ve mansûr u muzaffer eyleye. Ve beşeriyyet hasebiyle gusl iktizâ idenleriniz olur ise aşçı ve karakullukcı ve sakalara tenbîh eyledik, size su ihzâr iderler. Gusl idüp cenge pâk ü pâkize âbdest ile gidelim ki Hakk te'âlâ kuvvet virüp her birimize birkaç kâfir katl eylemek müyesser eyleye ve eğer şehâdet mukadder olur ise pâk ve âbdest ile bulunalım. Eğerçi ölmeği kimse istemez, ammâ şehâdet ile ölmek kimin eline girer. Cân acısı gāyet müşkil olup ammâ ölüm acısını peygamberler ile şehîdler duymayup urulduğı anda cennetde varacak makāmını ve müyesser olacak hûrileri görüp ve bir hûri dahi cennet cevâhiri kâse ile şerbet sunup anların seyr ü temâşâsıyla cân acısını duymayup teslîm-i rûh itse gerekdür. Ve cân acısını şol mertebe duysa gerekdür ki bir âdem bir kıza âşık olup birkaç sene anın hem yazısını çekse ve ba'dehû vuslat müyesser oldukda ol ma'şûkası mahabbeten çimdiklese ol âşıka gāyet lezîz gelüp safâ kesb ider imiş. Şehîdler dahi ol lezzet ve safâya nâil olmak içün kendüyi ol hûriler çimdikler gibi ol safâ ile cân virseler gerekdür ki şühedâ cân teslîm iderlerken bir gülümsemeleri vardur ki ol hûrileri gördüğündendür. Şehîdlere tahrîrât çokdur, tavîl olur; lâkin bu mertebe bâri nakl idüp cenge tergīb itmek gerekdür. Zîrâ asker ahşamdan çâderlerinde cem' olup nısfu'l-leyle değin oturup envâ'-i ratb ü yâbis kelâmlarla ve sâz u söz, envâ'-i hezeliyyât ile eğlenüp ve ba'dehû yatarlar. Ve giceler dahi kısa olmağla uyhusuz kalup ve sabâh oldukda karakullukcılar ve zâbıtlar "Kalkın yoldaşlar, hâzır olun!" diyü kaldurdıklarında âbdest ve namâz yok ve ba'zılarına dahi gusl iktizâ itmiş ammâ tedârük yok ve zâbıtlar ise "Tez olun çıkın" diyü sıklet itmeleriyle ba'zısı "Benim şöyle bir özrüm var" dimeğe hicâb idüp ve ba'zıları cehlinden nâşî fehm itmeyüp nâ-pâk ve dermânsız cenge giderler. Böyle olduğı hâlde ne işe yarayacaklardur? İmdi bu zikr itdüğimiz şeyler ile herkes neferâtını ta'lîm ve terbiye itmek üzerlerine lâzımdur.[295]"

Metinde 390a-391b varakları arasında "*Va'd u Vaîd ve Tenbih-i Serdar-ı Ekrem*" başlığı yer almaktadır. Burada askere yapılan teşvik (va'd) ve tehditler (vaîd) ve savaşa katılan vezir-i azamın askere ne gibi nasihatlerde bulunmasına dair bilgiler zikredilmektedir. Ayrıca muharebede tatbiki düşünülen taktikler de burada devam etmektedir. İki senelik esaret hayatı boyunca Avusturya taburlarını gizlice gezerek önemli notlar toplayan Esîrî bu hususu eserinde de zikreder:

[295] Metin, vr.389b, 389a.

"Bu hakīr Nemse'de esîr iken iki sene tâbûrıyla ma'an gezdirüp dâimâ her ahvâllerini ve tedbîr ü tedârüklerini tecessüs ü tafahhus ve tasavvurdan hâlî olmayup ve hîn-i muhârebede girüsine gice ile asker ta'yîn idüp ale's-seher ordusını basmadan gayri âsân u müvecceh tarîkini müşâhede itdüm[296]"

Bu gözlemlerinden biri de savaş zamanı Avusturya ordusunun uyguladığı taktiktir. Kadınların ve şavaşa müdahil olmayan arabacıların kamüfle edilerek orduda asker gibi göründüklerini belirten Esîrî, bu taktiğin nasıl uygulandığını şu şekilde anlatır:

"Ve cenk güni cümle cenkcisi ilerüde olup ve ordusında her ne kadar avret ve arabacı var işe başlarına şabka giydirüp avretleri araba üzerine ve arabacıları araba önüne alay gibi dizüp ve anlar dahi bir asker alayı kadar karaltı olup uzakdan anları dahi gören asker kıyâs ider. Anlar ise avret ve arabacı ve orducıdur.[297]"

Esîrî bu bölümde düşman cephanesinin uzaktan nasıl ateşe verileceğine dair bir taktik paylaşmaktadır. Fakat bu taktikleri yerine getirebilmek için asker başlarında himmet, askerde ise itaat ve gayret olması gerektiğini söyler. Bunların ise Osmanlı askerinde mevcut olmadığını gözlemleyen yazar, herkesin bir bahane ile görevden kaçtığını dile getirmektedir:

"Ve uzakdan cebe-hâne yakmağa bir tedbîr ve hîle dahi vardur. Şöyle ki ve bu ta'yîn olunan askerden vâfir atluya dirhemlü tokmak tüfenk götürdüp ve her birlerine telli kurşun virüp ve telli kurşunun ma'nâsı budur ki ol kurşunları dökdükde bir ve iki dirhem eczâ olacak kadar içerüsi boş dökülüp ve tıpa eczâsıyla doldurulup atıldıkda esvâba müte'allik her neye râst gelse yakar ve âdeme râst gelüp vücûdına zarar itmeyüp vücûdıyla libâsı mâbeyninden geçüp gitse esvâbını yakar. Ve çâdere veyâ içinde esvâba müte'allik neye râst gelse yakar. Böyle olduğı hâlde tâbûr girüsine ta'yîn olunan tüfenklü atlu arabalarına atdıklarında bârût arabasına isâbet ider ise iş bitüp gayri cenge dahi hâcet kalmaz. Ve bu zikr itdüğimiz şeylerin cümlesi vücûda gelmesi mümkin lâkin همة الرجال تقلع الجبال[298] buyrulduğı üzre hâkim ve zâbıtlarda himmet ve askerde itā'at ve gayret ister. Ve şimdi ise böyle bir iş ve tedbîr fermân olundukda "Zahmet çekmeyelüm" diyü asker başları envâ'-i özür ve illet ve ihtimâl îrâd idüp ve askerlerine ve neferâtlarına dahi teşvîş ve mahûf u medhûş sözler virüp ol işi battāl iderler.[299]"

Gayretsiz askerin Kağıthane'ye mesire gezmesine gider gibi hareket ettiğini söyleyen Esîrî, kimsenin zahmet çekmeden, yara almadan, şehit olmadan muzaffer olamayacağını söyler. "Can vermedikçe cânân ele geçmez" sözünü hatırlatan yazar bu

[296] Metin, vr.390a.
[297] Metin, vr.390a.
[298] Adamların himmeti dağı yerinden söker.
[299] Metin, vr.390b.

işte asker-başlarının da mesul bulunduğunu, zira rütbesiz askerlerin onlara tâbi olarak hareket ettiklerini hatırlattıktan sonra tüm bu söylediklerinin acı, fakat hakikat olduğunu belirtir:

> "Ve şimdi ise teferrüce ve Kağıt-hâne seyrine gider gibi kimse zahmet çekmeden ve kimse yaralanup ve şehîd olmadan düşmene gālib olalım dirler. Bu ise muhâl ve âdetullâha muhâlif olup "Cân virmeyince cânân ele girmez" diyü meşhûr kelâmdur. Ser-askerler şehîd oluyorurlar. Cümle ser-i kârda olanlar ve gayriler sağ u sâlim ve iş dahi ber-aks olmasına bâ'is yine başlar olup neferât anlara tâbi'dür. Ve bu bâbda söz çok. الحق مر[300] mefhûmı üzre sükût ola.[301]"

Eserin son sayfalarına yaklaşıldığında "*Der-Beyân-ı İsti'mâl-i Âlât-ı Harb ve sâir Lâzıme-i Cenk*" başlığı altında hangi harp aletinin hangi zamanlarda kullanılacağına dair bilgiler yer almaktadır. Bunlar arasında kale muhasarası sırasında kullanılan savaş âletlerinden, düşman kale hendeğine girdiği vakit düşmanı buradan çıkarmaya yarayan taktik ve âletlere kadar kısa ve özlü malumatlar verilmektedir. Örneğin düşmanla karşı karşıya gelip kılıç kullanmaya geçmeden önce şunların yapılmasının uygun olduğunu söylemektedir:

> "Düşmen üzerine yürüyüş itdikde kılıc mahalline varmazdan mukaddem isti'mâl idecek âlât-ı harb bunlardur:
>
> İlerüde bulunanlar tüfenk atarlar.
>
> Ve ilerüde ve girüde bulunanlar ok atmak gāyet fâidelidür.
>
> Beş-on hatve yakın vardıkda el taşı atmak gāyet fâidelidür.
>
> Ve on – on beş hatve kaldıkda tulumba yakmak dahi münâsibdür.
>
> (Bunları piyâde askeri isti'mâl iderler.)
>
> Ve böyle mahalde atlunın isti'mâl idecek âlâtı tüfenk ile okdan gayri yokdur.[302]"

Eserin son kısmınına yerleştirilen devr resminde ise Osmanlı piyade ve süvari askerinin sefere giderken ve muharebe esnasında nasıl bir düzen içinde olması gerektiği resm edilmiştir. Söz konusu çizimin, esaretten kurtulduktan sonra "*düşmanın askeri ve cengi ahvâlini bu fakīr ile müşâvere idüp ve ekser gecelerde ol virdiğim sufûf-ı asker resmini açup mütâla'a iderdi*" dediği Eğinli Mehmed Paşa'ya verdiği resimin kopyası olduğunu düşünüyoruz. Sufûf-ı asker (asker safları çizimi) hakkında Esîrî şunları söylemektedir:

> "İmdi şimdiki cenklere lâzım olan budur ki mahall yerine varmazdan mukaddem işbu resm olundığı üzre kol kol cümle atlu ve piyâdenin yerleri ma'lûm ve ta'yîn olunup

[300] Hakikat acıdır.
[301] Metin, vr.391a.
[302] Metin, vr.392a.

ve yolda dahi böyle gidüp ve konak yerine böyle konup ve bundan yukarıda ta‘rîf ve takrîr itdüğimiz cenk ahvâllerini ve menâsik-i seferi zâbıtān bayrağı altında olan neferât her gün ta‘lîm ve ta‘rîf ve cenge tergīb ve tahrîs ve gayret virüp ve düşmen ile mukābil oldukda işbu resm ü tertîb üzre her gürûh askerin yerleri ma‘lûm oldukda kangı koldan nusrete bâ‘is hareket zuhûr ider ise zâbıtān ve neferâtına va‘d u va‘îdler idüp ve el-iyâzü-billâh her kangı gürûh gedüğini zabt itmeyüp düşmen galebesine bâ‘is olur ise haklarından gelinmek üzre muhkem tenbîh ve te’kîd olundukda sufûf-ı asker timur kal‘adan metîn ve müstahkem olduğından mâ‘adâ her gürûh askere gayret düşüp yerlerinde sâbit-kadem ve gereği gibi cenk idüp nusret u fursat Hazret-i Allâh’ın lutf u kerimine mevkūfdur.[303]”

Kısmen alıntılanan pasajlarda temas edildiği üzere Hasan Esîrî *Mi’yârü’d-Düvel*’inde Osmanlı askerî düzen ve teşkilatına -yılların da verdiği tecrübe ile- ciddi eleştiriler getirmektedir. Onun bu eleştirileri yalnızca tenkit düzeyinde kalmayıp, söz konusu problemlere getirdiği çözüm önerileri ile de bu fikirler farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu itibarla onun bu bölümlerdeki tenkit ve tekliflerini asker ve orduya dair kaleme alınmış bir “ıslahat-name” olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

[303] Metin, vr. 392b.

SONUÇ

Henüz 22 yaşında Osmanlı askerî kuvvetlerine katılan, 60'lı yaşlara kadar orduda; 70'ine kadar da bürokraside görevler alan Hasan Esîrî her bakımdan dikkate değer bir hayat sürmüş, Osmanlı coğrafyasının hem doğusunu hem batısını gezme imkanı bulmuş, edindiği entelektüel birikim ile de ardında *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* gibi hacimli ve etraflı bir eser bırakmıştır.

Esîrî'nin 1678 Çehrin Kuşatması ile başlayan seferler silsilesi 1683 Viyana Muhasarası ile devam etmiş, bu ric'atten sonra 16 yıl süren Kutsal İttifak Savaşlarının birçoğuna katılmıştır. Tespitlerimize göre ise 1687'deki II. Mohaç Muharebesi'nde Avusturya ordusuna esir düşmüştür. Yaklaşık iki yıl süren esaret hayatını Viyana ve civarında geçirmiş, burada iken Ceneral İştanodon isimli kumandanın yanında esir kalmıştır.

Kefaret bedelini ödeyip hürriyetine kavuştuktan hemen sonra yine orduya katılan Esîrî, Avusturya ordusunun ve askerinin durumunu çok iyi gözlemlemiş biri olarak orduya geri dönmüştür. Dönemin başarılı sadrazamı Fâzıl Mustafa Paşa ile bizzat görüşerek düşman safları hakkındaki bilgilerini, çizimlerini ve fikirlerini onunla paylaşmıştır. Böylelike Osmanlı'nın elinden çıkan Niş, Semendire, Belgrad ve Vidin gibi yerlerin terkar geri alınarak istirdad edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Müellif bunların yanında 1691'de Salankamen Muharebesi'nde Fâzıl Mustafa Paşa'nın şehadetine şahitlik etmiş; 1697'de Kutsal İttifak Savaşları'nın son çarpışması olan Zenta'da hazır bulunmuştur. Karlofça ile Avrupa'da bir müddet geçici sükûnet temin edildikten sonra Esîrî için Bağdat-Basra havalisinde on yıl sürecek şark macerası başlayacaktır. Bu bölgede iken bedevi Arap ayaklanmalarının bastırılmasında önemli görevler alan Hasan Esîrî, Abbasoğlu Seferi'nde ölümle burun buruna gelmiş; gerilla kuvvetlerine karşı gösterilen mukavemette Daltaban Mustafa Paşa'ya verdiği mühim stratejik taktikler neticesinde ayaklanmalar bastırılmıştır. Tahlil kısmında etraflıca ele aldığımız üzere sonraki zamanlarda Ziyap Nehri kazısında isabetli fikirleriyle de devlet erkânını etkilemiştir.

Esîrî'nin bilhassa devrin önde gelen devlet adamları ile yaptığı görüşme ve istişareler döneminde ses getirmiştir. Fâzıl Mustafa Paşa, Eğinli Mehmed Paşa,

Daltaban Mustafa Paşa, Azak'ta görevli Recep Paşa gibi zevât ile yaptığı mahfî ve alenî görüşmeler bu cümledendir. Eğinli üzerinden Fâzıl Mustafa Paşa ile gerçekleştirdiği mülâkat neticisinde esaret hayatı yaşayan askerlerin birikmiş ulufelerinin tekrar ödenmesini sağlamış –*ondan önce ve sonra da devlete sunulan buna benzer arzuhaller mevcuttur*-, Ziyap Nehri kazısı hakkında hazırladığı raporla beyhude masrafın önüne geçmiş, batıda ve doğuda serdar-ı ekremlere verdiği askerî taktiklerle başarılar elde edilmiş ve kaybedilen bazı yerler geri alınmıştır. 60 yaşına yaklaştığı halde de herhangi bir pâye ve sâye beklentisi olmaksızın "fî sebîlillah" Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Prut Seferi'ne katılmıştır.

Diğer tarafdan devletine olan sadâkati ve doğru sözlülüğü bazı kesimleri rahatsız etmiş ve Esîrî'nin başına dertler açmıştır. Bağdat defterdarı iken kendisinden önce yaklaşık yirmi sene boyunca İstanbul'dan Bağdat'a haksız yere para gönderildiğini tespit eden Hasan Esîrî, kendi vazife yaptığı dönemde dürüst davranmış fakat bu durum neticesinde Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa'nın gadrine uğramıştır. Paşa tarafından bütün malının askere müsadere ettirildiğini belirten yazar, ilerleyen yıllarda da bunun sıkıntısını çektiğini söylemiştir. Acı da olsa Esîrî'nin gördüklerini, tecrübelerini açıkça dile getirme sebebini, onun sabit düzene karşı bir muhalefet olarak değil; bozulma ve tefessühün önüne geçerek iyi ve güzeli yakalamak şeklinde okumak daha isabetli olacaktır. Bundan dolayı eserin sonunda yer alan askerî anlamdaki eleştiriler ve mâkul teklifler, Esîrî'nin samimiyetini ve gayretini gösterir niteliktedir. Böylelikle onun askerî sahadaki görüşlerini bir "ıslahat-name" şeklinde değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

Diğer tarafta seksen yaşından fazla ömür sürdüğünü bildiğimiz Esîrî'nin çok küçük yaştan beri okumaya ve gezmeye olan merakı *Mi'yârü'd-Düvel*'i meydana getiren en etkili âmillerden biri olmuştur. Esir düştüğü yılları bile boş geçirmemiş, yabancı lisanlar öğrenerek bu dillerde yazılan tarih ve coğrafya eserlerini mütalaa etmiştir. Bu noktada istifade ettiği en önemli kaynaklardan biri 18. yüzyılın en büyük coğrafya eseri olan 11 ciltlik *Atlas Maior* olmuştur. Bunun dışında Macarca, Yunanca, İtalyanca eserlerden de istifade ettiğini belirten yazar, doğu sınırlarında uzun yıllar gezdiği için Arapça ve Farsça'ya da tam vâkıf olmuş ve *Mi'yârü'd-Düvel*'de bu iki dilde yazılmış 40'tan ziyade esere atıf yapmıştır.

Dönemi itibariyle "hezar-fen" bir kişilik arz eden Esîrî, tarih ve coğrafyanın yanında havas ve tıb ilimleriyle de ilginlenmiştir. *Mi'yârü'd-Düvel*'in ek'i mahiyetinde olan yaklaşık 200 varaklık kısımda faydalı bitkilerden, kara, deniz ve havadaki hayvanların özelliklerine; kıymetli mücevher ve taşlardan alternatif tıbba kadar çok sayıda anekdota yer verilmiştir.

Çalışmamızda mütecessis, meraklı, çözüm üreten ve tecrübeli bir kalemin mahsulü olan *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*'i tahlil ve metniyle ortaya koymaya çalıştık. Bu gayretimizin tarih ve coğrafya literatürümüze bir nebze de olsa katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

Yazma Eserler

Hasan Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu, nr.803.

_____, *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr.2109-2110.

_____, *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, İstanbul Üni. Nadir Eserler Ktp, TY4122.

_____, *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, Mısır Milli Ktp., Coğrafya Türkî Talat, nr.10.

_____, *Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn*, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu, nr.683.

Nazmızâde Murtazâ, *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr.2062, vr.75b-91a.

Arşiv Belgeleri

BOA, İE.AS., 45/4101.

BOA, İE.TCT., 13/1451.

BOA, AE.SAMD.II., 12/1280.

BOA, AE.SAMD.III., 151/14821.

BOA, SMST.II., 30/3000.

Kitap, Tez, Makale, Ansiklopedi Maddeleri

Afyoncu Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000.

Avcı, Necati, "Nazmî-zâde Hüseyin Murtaza Efendi ve Gülşen-i Hulefâsı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, Kayseri 1992, 245-256.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1342.

Çabuk, Vahid, "Nusretnâme'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü`l-Basra", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan),* S.15, İstanbul 1997, 321-380.

Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 3 Cilt. Haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.III-IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiât Tahlil ve Metin (1066-1116 /1656-1704),* Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995.

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve* Çöküş Tarihi III, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara 1980.

Erdoğan, Meryem Kaçan, *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Gülertaş, Gönül, *Manisa İl Halk Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu,* Manisa 1986.

Gürcan, Fatih, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yükseklisans Tezi, İstanbul 2008.

Herold, Rubina Möhring, *Türk Viyana,* Çev. Müjdat Karayerli, Akçağ Yay. İstanbul 1993.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.), *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, C.I, IRCICA, İstanbul 2000.

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, Maarif Vekilliği, Ankara 1943.

Mehmed Arif, "İkinci Viyana Seferi Hakkında", *TOEM*, S.16, İstanbul 1330, 994-1016.

_____: "İkinci Viyana Seferi Hakkında", *TOEM*, S.17, İstanbul, 1331, 1071-1075.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, C.I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308.

Mustafa Hattî Efendi, *Viyana Sefaretnamesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş, TTK, Ankara 1999.

Kapar, Mehmet Ali, "Müntefik" (Benî Müntefik)" *DİA*, C.XXXII, İstanbul 2006, 27.

Kreutel, Richard F, *Ahmed Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*, çev. Esat Nermi, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul, 1970.

Orhonlu, Cengiz – Işıksal Turgut, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İÜTD*, S. 17-18, C. XIII, İstanbul 1963, ss. 69-102. 98.

Orhonlu, Cengiz, "Mustafa II.", *İA*, C. VIII, İstanbul 1979, 695-700.

Özcan, Abdülkadir, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *DİA*, C.XXIX, İstanbul 2004, 246-249.

Özcan, Abdülkadir, "Mustafa II", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, 275-280.

Özcan, Abdülkadir, "Viyana Bozgununun Maddi ve Manevi Sebepleri, Dönemin Kısa Panoraması", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, Merzifon, 2000.

Özkan, Selim Hilmi, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2006.

Özkan, Selim Hilmi, "XVIII. Yüzyılın Başında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.11, Diyarbakır 2008, 137-147.

Türkal Karaçay, Nazire, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I-III, MEB Yay., İstanbul 1993.

Rhoads Murphy, "Evolving Versus Static Elements in Ottoman Geographical Writing Between 1598 and 1729", *International Journal of Turkish Studies*, s.73-83, Madison, 2004.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Harita (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, C.XVI, İstanbul 1997. 210-216.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C.I, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.

Şimşirgil, Ahmet, *Kayı-VI-VII*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Şimşirgil, Ahmet, *Slovakya'da Osmanlılar 1663-1685*, Beylik Yayınları, İstanbul 2015.

Topal, Mehmet, *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Turan, Mustafa, "II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasî, İdârî ve Askerî Çözülme", *OTAM*, S.9, Ankara 1998, 390-429.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.V, TTK, Ankara 1988.

Üstün, Cevat, *1683 Viyana Seferi*, TTK, Ankara 2010.

Velioğlu, Menderes, *Cebeciler Kethüdâsı Esirî Hasan Ağa'nın Osmanlı Askeri Teşkilatına Dair Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yükseklisans Tezi, İstanbul 2013.

Yılmaz, Mehtap, *Vekayi'name (Vekayi-i Bec)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yükseklisans Tezi, İstanbul 2006.

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, TTK, Ankara 1988.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.V-VI, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

EKLER

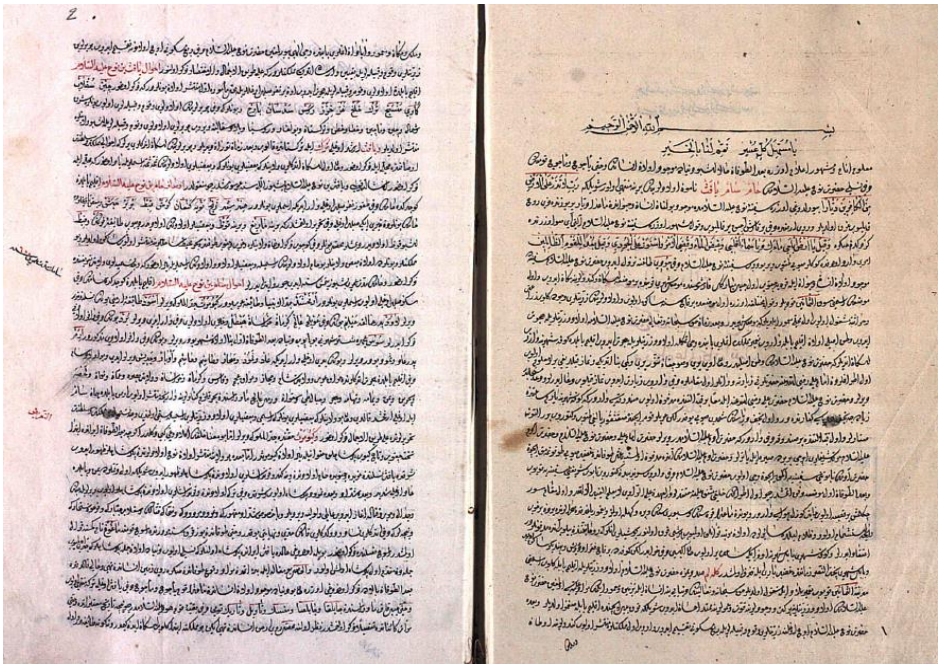

Çalışmada temel nüsha kabul ettiğimiz *Mi'yârü'd-Düvel*'in Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 803'teki yazmasının 1b ve 2a yüzü.

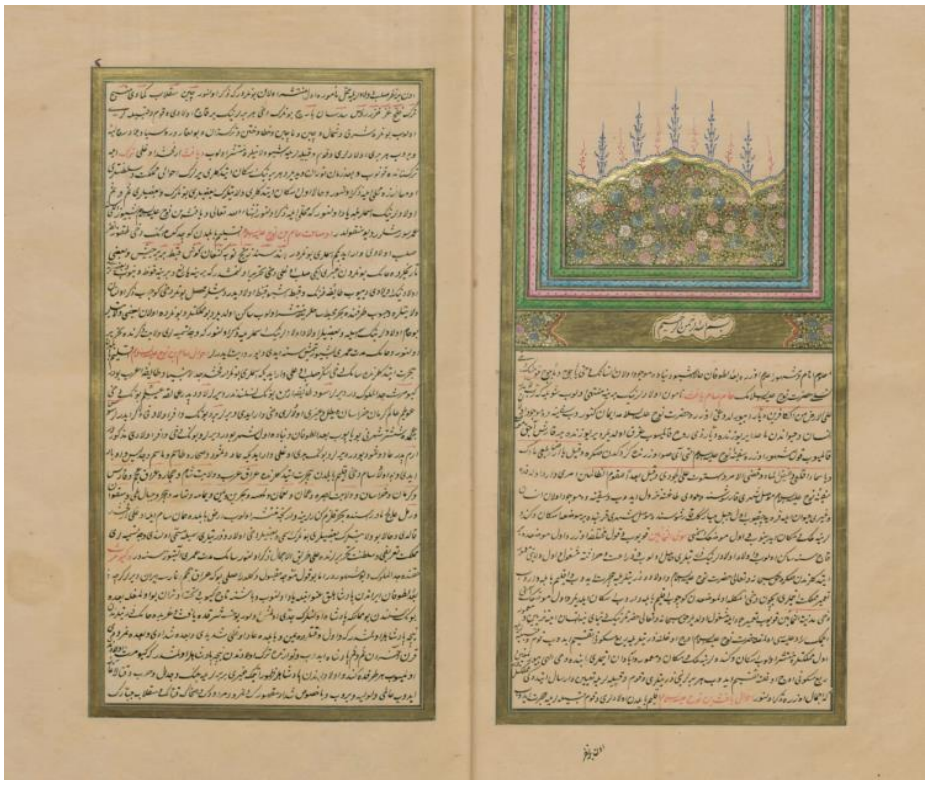

Mukayeseli metinde kullanılan İÜ Nadir Eserler Ktp TY4122 numardaki yazmanın 1b ve 2a yüzü.

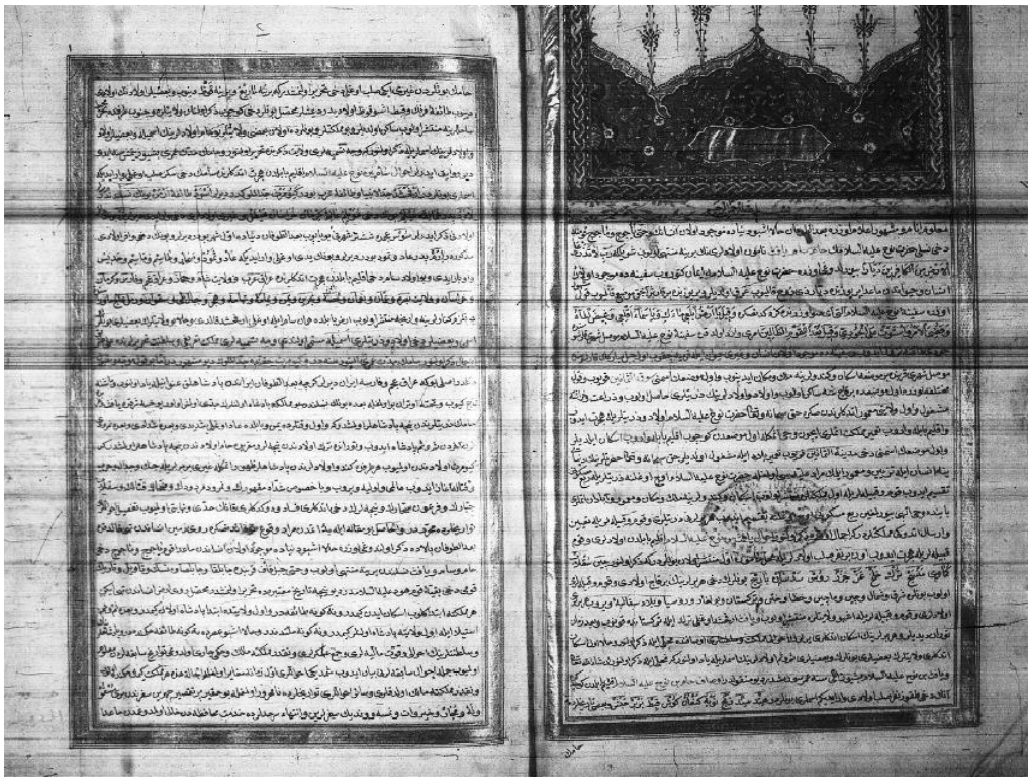

Mısır Milli Ktp., Coğrafya Türkî Talat, nr.10 numaradaki *Mi'yârü'd-Düvel*'in 1b ve 2a yüzü.

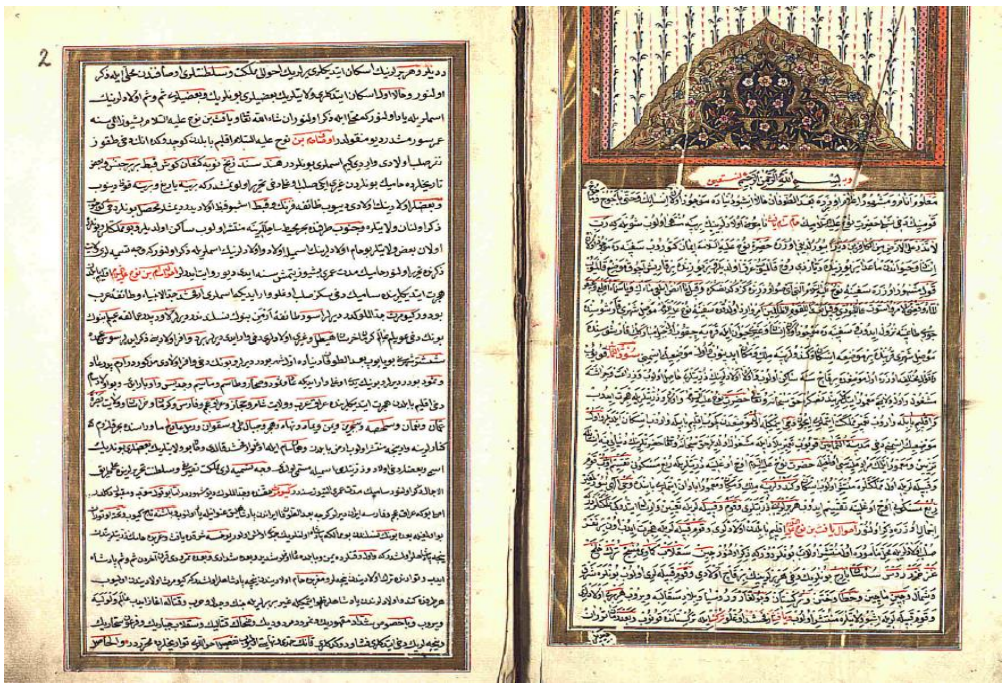

Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2109-2110 numaradaki *Mi'yârü'd-Düvel* yazmasının 1b ve 2a yüzü.

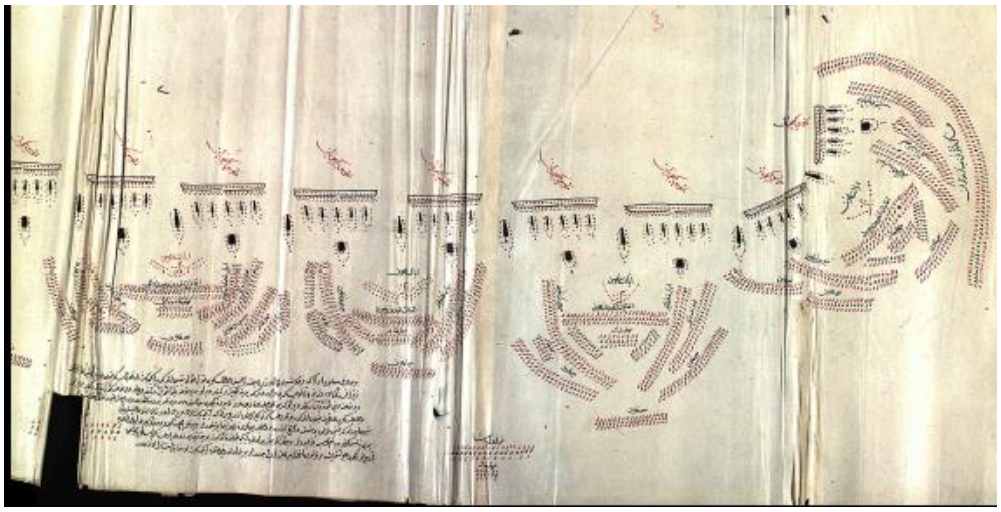

Hekimoğlu 803 nüshasının sonunda yer alan Esîrî'nin çizdiği ve muharebe esnasında Osmanlı ordusunun alması gerektiği düzeni gösteren devr resminin bir bölümü.

Hasan Esîrî'nin Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 683'te kayıtlı *Risâle-i Hediyyetü'l-Müslimîn* adlı eserinin 1b ve 2a yüzü.

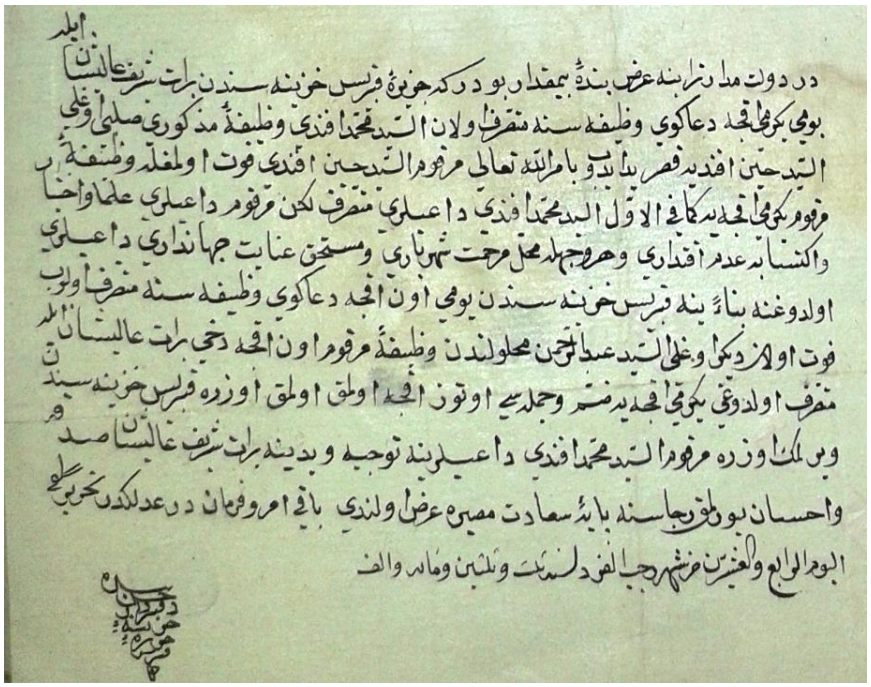

Esîrî'nin Kıbrıs defterdarı iken 29 Zilhicce 1134 / Ekim 1722 tarihinde İstanbul'a gönderdiği arz. Sol alt köşede "*Bende Hasan Defterdâr-ı Hazîne-i Cezîre-i Kıbrıs*" imzası okunmaktadır. BOA, AE.SAMD.III., 151/14821.

Aynı vesikanın arka yüzündeki Hasan Esîrî'nin mührü.

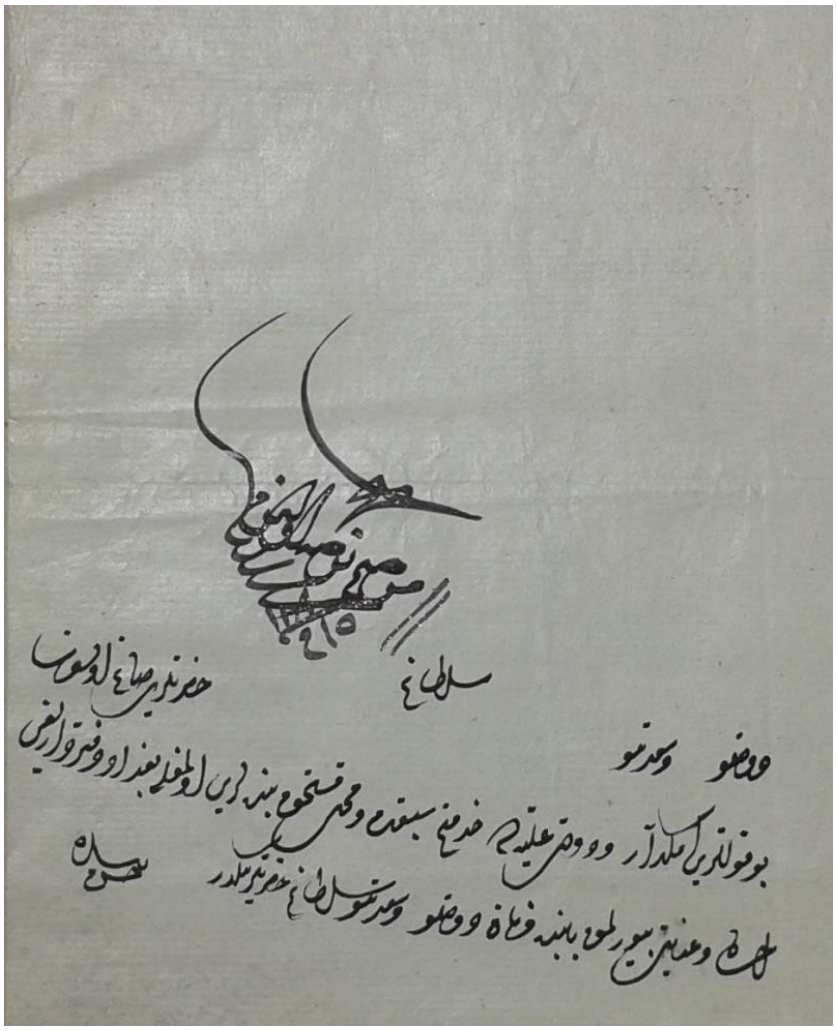

15 Muharrem 1118 / 29 Nisan 1706 tarihli Esîrî'ye Bağdat defterdarlığının verildiğini gösteren vesika. BOA, İE.TCT, 13/1451.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKAYESELİ METİN ve DİZİN

Metin Tesis Edilirken Takip Edilen Metod

Çalışmamızın metin kısmı oluşturulurken iki nüsha esas alınmıştır. Bunlardan temel aldığımız nüsha, Hasan Esîrî'nin kendi elinden çıktığı anlaşılan ve eserin son hali olan Hekimoğlu803 numaralı yazmadır. Mukayeseli metin farkları gösterilirken söz konusu nüsha dipnotda "H" şeklinde kısaltılmıştır. Edisyon kritikte esas aldığımız ikinci nüsha ise İstanbul Üni. Nadir Eserler Ktp. TY4122'dir. Bu yazma da dipnotta "İ" şeklinde gösterilmiştir.

Metin tesis edilirken hem aslını okuyucuya vermek, hem de akışkanlığı bozmamak esas alınmış, bu itibarla basit transkripsiyon yoluna gidilmiştir. Kelime başı hariç olmak üzere ortada ve sonda 'ayn' (ع) harfleri ters apostrof (') ile istisnasız gösterilmiştir. 'Hemze' (ء) de düz apostrof ile imla olunmuştur. Arapça ve Farsçada uzun okunması icap eden 'elif', 'vav', 'yâ' (ا، و، ی) sesleri [â, û, î] biçiminde uzatılmış, kelime ve anlam karışıklığına yol açmamak için 'Tı' 'Gayn', ve 'Kāf' (ط، غ، ق) lardan sonra gelen sesli harfler [ā, ū, ī] şeklinde belirtilmiştir. Müellif veya müstensih tarafından metnin aslında eksik bırakılan yerler "köşeli parantez" [ ] içerisinde uygun kelime ve seslerle tamir edilmiştir. Yazmaların sayfa kenarlarındaki ibareler dipnotlarda **[Derkenâr]:** başığını takiben yazılmıştır.

Metin 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başı dil ve gramer hususiyetlerini barındırdığı için bazı yerlerde Eski Anadolu Türkçesi'nden beri süregelen yazım ve söyleyiş özelliklerinin kısmen devam ettiği dikkati çekmektedir. Misal olarak "söylemek" anlamında "eyitti, didi" sözcükleri aynen çevrilmiş, bildirme hâli ekleri ise EAT'de olduğu gibi sonda "-dur" ve "-dür" biçimde latinize edilmiştir. Nitekim harekeli olan Esad Efendi nüshasında da hattat tarafından bildirme hâli ekleri bizim gösterdiğimiz şekilde yazılmıştır. Metinde gereken yerlerde mevzu değişimine göre paragraf değişimine gidilmiş, konu ve satır başlıkları ise koyu harflerle yazılmıştır.

METİN

HASAN ESÎRÎ

Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel

[1b] بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يا مسهّلَ كلِّ عسير

تمّ لنا بالخير[304][305]

[İ, I, 1b] Ma‘lûm-ı enâm ve meşhûr-ı i‘lâm üzre ba‘de’t-tūfân hâlâ işbu dünyâda mevcûd olan insânın ve hattâ Ye’cûc ve Me’cûc kavminin dahi nesli Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmın Hâm, Sâm,Yâfes nâm evlâdlarının birine müntehî olur, şöyle ki ﴿رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾[306] buyrulduğı üzre sefîne-i Nûh aleyhi’s-selâmda mevcûd olan insân ve hayvândan mâ‘adâ yer yüzinde deyyâr-ı zî-rûh kalmayup gark oldılar ve rûy-i arzda[307] dahi bir karış açık yer[308] kalmayup ve kavl-i meşhûr üzre sefîne-i Nûh aleyhi’s-selâm altı ay su üzerinde gezdikden sonra ﴿وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِى مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اَقْلِعِى وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾[309] emri vârid oldukda gökler suyunı tutup ve yer yutup[310] sefîne-i Nûh aleyhi’s-selâm dahi Cûdî dağına nüzûl idüp Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm sefînede mevcûd olan insân ve hayvân ile karaya çıkup ol cebel-i mübârekin karşusında Musul şehri kurbında bir mevzi‘ye iskân ve kendülerine mülk ü[311] mekân idüp ve ol mevzi‘in ismini Sûku’s-Semânîn koyup ve kavl-i muhtelife üzre ol mevzi‘de birkaç sene sâkin olup ve evlâdlarının zürriyetleri vücûda gelüp[312] ve zirâ‘at ve hırâsete meşgūl olup ol mahalli ma‘mûr eylediler ki Musul şehridir. Ve ba‘d-i zamân Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâma evlâd ve zürriyetleriyle hicret idüp vatan-ı aslî olan[313] iklîm-i Bâbil’e varup ta‘mîr-i memleket itmeleri bâbında vahy itmekle evlâd ve zürriyetleriyle hicret idüp iklîm-i Bâbil’de Kûfe şehrine varup[314] iskân itdiler ki Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmın vatan-ı aslîsidür. Ve hâlâ evi yeri ve su çıkan çıkan tennûr yeri ve kimi binâ itdiği ve namâz kıldığı yerler ma‘lûm olup ol etrâflardan İmâm-ı Ali radıyallâhu anh hazretlerini ziyârete varanlar ol makāmlara dahi varup ziyâret idüp namâz kılup du‘â iderler ve du‘â müstecâbdur dirler. Ve Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm Hazret-i Ali radıyallahu anh ile ma‘an bir kubbe altında medfûn olup sandûkası vardur ki Kûfe şehrine yarım sâ‘atden ziyâdece Necefî deryâsı

[304] يا مسهّلَ كلِّ عسير / تمّ لنا بالخير H (1a) : - İ
[305] Ey bütün zorları kolaylaştıran Allâhım! Bunu bizim için hayırla tamamla.
[306] Nûh, 26. âyetten nâkıs iktibas.
[307] rûy-i arzda H (1b) : yer yüzinde İ (1b)
[308] yer H (1b) : mevzi‘ İ (1b)
[309] Hûd, 44. âyet.
[310] gökler suyunı tutup ve yer yutup H (1b) : - İ
[311] mülk ü İ (1b) : - H
[312] vücûda gelüp H (1b) : hâsıl olup İ (1b)
[313] vatan-ı aslî olan H (1b) : - İ
[314] iklîm-i Bâbil’de Kûfe şehrine varup H (1b) : iklîm-i Bâbil’e varup (1b)

kenârındadur. Ve ol Necef deryâsının şimdi suyı yokdur lâkin Arablar kum içinde sakankūr balığı tutup ve getürüp birer altuna satarlar. Ve ol kubbe altında bir sandûka dahi vardur ki Hazret-i Âdem aleyhi's-selâmdur dirler. Hazret-i İmâm-ı Ali ve Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm ve Hazret-i Âdem aleyhi's-selâm merkad-ı şerîfleri üçi bir yerde sıra ile yatarlar. Ve Hazret-i Âdem aleyhi's-selâmın anda medfûn olmasına bâ'is, tūfânda gazab suyı dokunmamak içün Hazret-i Âdem'in tâbûtını sefîneye almak içün vahy olup Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm dahi varup Serendîb'den getürüp tâbût-ı şerîfini sefîneye koyup ve ba'de't-tūfân ol mevzi'e defn itmişdür diyü ol etrâfın halkı müttefekun aleyh mu'temedlerdür. [315]العهدة على الراوى . لا يعلم الغيب إلَّا الله. Ve ol makām sûr çekilmiş bir kasaba olup gāyet güzel havâsı vardur ve bundan mâ'adâ karasinek ve sivrisinek ve pire ve kehle olmaz ve yağmur yağdıkda sahrâlarında yerden bir hûb râyiha istişmâm olur ve zalâm-ı leylde sâirlerde olan mertebe karanlık olmayup herşey fark olunur. Bu şeyleri anların rûhâniyyetden bilüp anda medfûnlardur i'tikād iderler. Ve Kûfe şehri Bâbil şehrine on iki sâ'at yer olup hâlâ ikisi dahi harâbdur lâkin Kûfe'de birkaç fukarâ ve dervîş ve Hindîler sâkin olup ve Bâbil şehri Buhtunnasr zamânında gazab-ı Bârî ile kazf olmuşdur. Gelelim sadedimize...[316]

Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm, evlâd ve zürriyetleriyle iklîm-i Bâbil'e gelüp ismini dahi Medînetü's-Semânîn koyup ta'mîr-i bilâd ile meşgūl oldılar. Hakk sübhânehû ve te'âlânın dünyâyı yine insân ile tezyîn ve ma'mûr eylemek murâd-ı aliyyesi olmağın Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmın evlâd ve zürriyetlerine bereket ve vücûdlarına kuvvet ve ömürlerine mümted ihsân idüp şöyle ki kırk yıl içinde iklîm-i Bâbil'e sığmaz oldılar ve ba'dehû[317] Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm üç oğluna zürriyetleri

[315] Sorumluluk râviye aittir. Gaybı Allah'tan başkası bilmez.

[316] ki Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmın vatan-ı aslîsidür. Ve hâlâ evi yeri ve su çıkan çıkan tennûr yeri ve kimi binâ itdiği ve namâz kıldığı yerler ma'lûm olup ol etrâflardan İmâm-ı Ali radıyallâhu anh hazretlerini ziyârete varanlar ol makâmlara dahi varup ziyâret idüp namâz kılup du'â iderler ve du'â-ı müstecâbdur dirler. Ve Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm Hazret-i Ali radıyallahu anh ile ma'an bir kubbe altında medfûn olup sandûkası vardur ki Kûfe şehrine yarım sâ'atden ziyâdece Necefî deryâsı kenârındadur. Ve ol Necef deryâsının şimdi suyı yokdur lâkin Arablar kum içinde sakankūr balığı tutup ve getürüp birer altuna satarlar. Ve ol kubbe altında bir sandûka dahi vardur ki Hazret-i Âdem aleyhi's-selâmdur dirler. Hazret-i İmâm-ı Ali ve Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm ve Hazret-i Âdem aleyhi's-selâm merkad-ı şerîfleri üçi bir yerde sıra ile yatarlar. Ve Hazret-i Âdem aleyhi's-selâmın anda medfûn olmasına bâ'is, tûfânda gazab suyı dokunmamak içün Hazret-i Âdem'in tâbûtını sefîneye almak içün vahy olup Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm dahi varup Serendîb'den getürüp tâbût-ı şerîfini sefîneye koyup ve ba'de't-tûfân ol mevzi'e defn itmişdür diyü ol etrâfın halkı müttefekun aleyh mu'temedlerdür. العهدة على الراوى . لا يعلم الغيب إلَّا الله Ve ol makām sûr çekilmiş bir kasaba olup gāyet güzel havâsı vardur ve bundan mâ'adâ karasinek ve sivrisinek ve pire ve kehle olmaz ve yağmur yağdıkda sahrâlarında yerden bir hûb râyiha istişmâm olur ve zalâm-ı leylde sâirlerde olan mertebe karanlık olmayup herşey fark olunur. Bu şeyleri anların rûhâniyyetden bilüp anda medfûnlardur i'tikād iderler. Ve Kûfe şehri Bâbil şehrine on iki sâ'at yer olup hâlâ ikisi dahi harâbdur lâkin Kûfe'de birkaç fukarâ ve dervîş ve Hindîler sâkin olup ve Bâbil şehri Buhtunnasr zamânında gazab-ı Bârî ile kazf olmuşdur. Gelelim sadedimize H (1^b) : - İ

[317] Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmın evlâd ve zürriyetlerine bereket ve vücûdlarına kuvvet ve ömürlerine mümted ihsân idüp şöyle ki kırk yıl içinde iklîm-i Bâbil'e sığmaz oldılar ve ba'dehû H (1^b) - İ

ve kavm ü kabîleleriyle rub‘-ı meskûnı taksîm idüp varup ol memleketlere münteşir olup iskân ve kendülerine evtân[318] ve **[2a]** mülk ü mekân ve ma‘mûr u âbâdân itmeleri bâbında vahy-i ilâhî buyurulmağın Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm dahi[319] rub‘-ı meskûnı üç evlâdına taksîm idüp her birlerini zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle ta‘yîn ve irsâl itdüği memleketlerdür ki alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr[320] zikr olunur.

Ahvâl-i Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm

İklîm-i Bâbil’den evlâdları ve kavm ü kabîleleriyle hicret idüp **[İ, I, 2a]** on bir nefer sulb oğullarıyla mahall-i me’mûre evvel münteşir olan bunlardur ki zikr olunur: Çîn – Soklâb – Kümâvî – Mensec – Türk – Halh - Guz – Hazar – Rûs – Sedsân – Bâric. Ve bunların dahi her birlerininevlâdları ve kavm ü kabîleleri olup bunlara Şark ve Şimâl ve Çîn ve Mâçîn ve Hıtā ve Hoten ve Türkistân ve Bulgar ve Rusya ve Bilâd-ı Sekâlibe’yi virüp her birleri evlâdları ve kavm ü kabîleleriyle işbu vilâyetlere münteşir oldılar ve Yâfes erşed oğlu Türk ile Türkistân’da kalup ve ba‘d-ı zamân Tūrân didiler ve her birlerinin iskân itdikleri yerlerin ahvâli ve memleket ve saltanat evsâfında mahalli ile zikr olunur. Ve hâlâ ol iskân itdikleri vilâyetlerin ba‘zıları bunların ve ba‘zıları evlâdlarının sümme sümme evlâdlarının isimleriyle yâd olunur ki mahalli ile zikr olunur, inşâallahu te‘âlâ. Ve Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm beş yüz elli sene ömür sürmüşdür diyü menkūldür.

Evsâf-ı Hâm bin Nûh aleyhi’s-selâm

İklîm-i Bâbil’den göcdükde anın dahi dokuz nefer sulb oğlı[321] var idi kim isimleri bunlardur: Hind – Sind – Zenc – Nûbe - Ken‘ân – Kûş – Kıbt – Berber – Habeş ve ba‘zı târîhlerde Hâm’ın bunlardan gayri iki sulb oglı dahi tahrîr olunmışdur ki birine Mârig[322] ve birine Kuz dinüp ve ba‘zılar evlâdlarının evlâdıdur diyüp tāife-i Frenk ve Kıbt işbu Kûz evlâdıdur dimişler. Muhassal bunlar dahi göçüp zikr olunan vilâyetlere ve garb ve cenûb tarafında Bahr-i Muhît sâhillerine münteşir olup sâkin oldılar ve bu memleketler ve bunlarda olan ba‘zı vilâyetler bu Hâm evlâdlarının ismiyle ve ba‘zılar evlâd ve evlâdlarının isimleriyle yâd olunur ki vech-i tesmiyeleri vilâyet ta‘rîfinde zikr olunur[323]. Ve Hâm’ın müddet-i ömri beş yüz yetmiş sene idi diyü rivâyet iderler.

[318] evtân H (1[b]) : - İ
[319] Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm dahi H (1[b]) : - İ
[320] alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr H (2[a]) : icmâl üzre İ (1[b])
[321] oğlu H (2[a]) : evlâdı İ (2[a])
[322] Mârig H (2[a]) : Yârlig İ (2[a])
[323] zikr olunur H (2[a]) : tahrîr olunur İ (2[a])

Ahvâl-i Sâm bin Nûh aleyhi's-selâm

İklîm-i Bâbil'den göcdükde Sâm'ın dahi sekiz sulb oğlu olup isimleri bunlardur: Erfehşed, ceddü'l-enbiyâ ve tāife-i Arab budur. Keyûmers, ceddü'l-mülûkdür dirler. Esved, tāife-i Ermenî bunun neslindendür dirler. Lâvud, peder-i Amâlika. Aylem bunun dahi Uveylem, Âlim, Kirmân, Horâsân, Heytal ve gayri evlâdları dahi var idi dirler. Yurd, bunun dahi vâfir evlâdını zikr iderler. Sûs, Acem'de Şüster şehrini bu yapup ba'de't-tūfân dünyâda evvel binâ olan[324] şehir budur dirler ve bunun dahi vâfir evlâdı mezkûrdur. İrem, peder-i Âd u Semûd budur dirler ve bunun yedi oğlu var idi ki Âd ve Semûd ve Sehâr ve Tāsm ve Câsim ve Evbâr ve Cedîs idi. Ve bu evlâd-ı Sâm dahi iklîm-i Bâbil'den hicret itdiklerinde Irâk-ı Arab ve vilâyet-i Şâm ve Hicâz ve Irâk-ı Acem ve Fâris ve Kirmân ve Horâsân ve vilâyet-i Basra ve Ummân ve Nu'mân ve Kahsa ve Bahreyn ve Yemen ve Yemâme ve Tihâme ve Hecr ve Cibâl-i Tayy ve Sekvân ve Reml-i Âlic mâverâsında Bahr-i Kulzüm kenârlarına varınca münteşir olup arz-ı Bâbil'de ve hemân Sâm ile oğlu Erfehşed kaldı. Ve hâlâ bu vilâyetlerin ba'zıları bunların ismi ve ba'zıları evlâd ve zürriyetleri ismiyle müsemmâ olundı. Vech-i tesmiyeleri memleket ve saltanat tahrîrlerinde alâ tarîki'l-icmâl zikr olunur. Sâm'ın müddet-i ömri altı yüz senedür.[325] Ve Keyûmers hakkında ceddü'l-mülûk dirler ammâ bu ma'nâ halkın anladuğı gibi değildür. Gerçi ba'de't-tūfân Îrân'da ibtidâ tahta çıkup ve tâc giyüp pâdişâhlık ünvânıyla yâd olan Keyûmers'dür ammâ ba'dehû her vilâyete münteşir olan Nûh evlâdlarından pâdişâhlar zuhûr idüp şarkda Yâfes neslinden, garbda ve cenûbda Hâm evlâdından ve yine kendü karındaşları evlâdından pâdişâhlar zuhûr idüp şöyle ki ol vakitlerde Yemen ve Bâbil'de Âd oğlu Şedîd ve ba'dehû Şeddâd ve ba'dehû Nemrûd pâdişâh olup şarkda[326] dahi Türk evlâdından ve karındaşları evlâdından pâdişahlar olup birbirleriyle cenk ü cidâl ve harb ü kıtâle âgâz idüp âlemi velveleye virdiler. Ve bâ-husûs Şeddâd-ı makhûrun ve Nemrûd-ı merdûdun ve Dahhâk-ı kattâlin ve Süklâb-ı cebbârın **[İ, I, 2b]** ve Fir'avn-ı sehhârın ve niçelerin dahi itdikleri fesâd ve dökdükleri kanın haddi ve nihâyeti yokdur ve hattâ tūfândan yüz kırk sene mürûrında İsvec kavmine Magog nâm kimesne kral olmışdur, İsvec faslında zikr olunur. Böyle olduğı hâlde Yâfes Îrân'da pâdişâh olanların nesli olup dünyâda olan cümle

[324] binâ olan H (2ª) : - İ
[325] Sâm'ın müddet-i ömri altı yüz senedür İ (2ª) : - H
[326] şarkda H (2ª) : Tūrân'da İ (2ª)

pâdişâhların ceddi olmayup cümleden mukaddem ol pâdişâh olmuş olur[327]. Ve'l-hâsıl bu makāle ile bed' itmeden murâd, vukū'-ı tūfândan sonra rûy-ı zemîn insândan tehî ve hâlî kaldıkda ba'de't-tūfân bâlâda zikr olduğı üzre hâlâ bu dünyâda mevcûd olan insândan[328] mâ'adâ kavm-i Ye'cûc ve Me'cûc dahi Hâm, Sâm ve Yâfes neslinden birine müntehî olup[329] ve hattâ Cebel-i Kāf mâverâsında Câbülkā ve Câbülsâ ve Mensek ve Tâvîl ve Târîk kavmi dahi bakıyye-i kavm-i Hûd aleyhi's-selâmdur diyü niçe târîh-i mu'teberâtda ve hattâ Mir'ât-ı Kâinât'da tafsîlen zikr olunmuşdur, nazar oluna[330]. Muhassal rûy-i arz insândan tehî iken her memlekete ibtidâ gelüp iskân iden kimdür ve ne gûne tāifedür **[2b]** ve ol vilâyetde ibtidâ pâdişâh olan kimdür ve ba'dehû sümme ve sümme istîlâ ile ol vilâyete pâdişâh olanlar kimlerdür[331] ve ne gûne milletdendür ve hâlâ işbu asırda ne gûne tāife hükmündedür ve pâdişâhlarının ve saltanatlarının ahvâli ve kuvvet-i mâliyyeleri ve cem'-i askerleri ve ne kadar memlekete mâlik olup hükmi cârî olduğı tevârîh-i sâbıkalardan ma'lûm olmayup cümle ahvâl-i sâbıkaların beyân idüp ve bâ-husûs bin senesinden beri Frengistân ve sâir kâfiristân muhtell olup ve bin yüz senesinden beri hod niçe vilâyetler kırallıklarına za'f gelüp âhar hükmine girdüği tevârîh-i sâbıkalarda nâ-muharrer olup[332] ve şimdiki ahvâlleri evvel zamâna mugāyir olmağla el-hâletü hâzihî her memleket kimin hükmündedür ve ne kadar memlekete hükm ider ve ne kadar askere ve kuvvete mâlikdür beyânına şürû' idelim, inşâallâhu te'âlâ[333].

Bu hakīr-i pür taksîr vakt-i sabâvetimde ba'zı hikâye ve sergüzeşt kitâbları okumasına isti'dâd hâsıl itdikde ol tarafa tetebbu' sevdâsı galebe idüp şeb u rûz ol hikâye kitâbları ve ba'zı tevârîhe şugl ile tabî'at-i memâlik seyrine meyl idüp sevdâyî âşık gibi derûnumda câygîr olup hâbda dahi çıkmazdı. Ve pederimiz hod meşâyıhdan olup ol vakit cebehâne-i âmire zâbıtları pederimizin muhibleri idi. Bin seksen altı senesinde Çehrin seferi mühimmâtı tedârükine fermân olundukda peder izniyle cebehâne-i âmirede bu hakīri şâgird tahrîr itdiler. Bu takrîb ile askerî zümresine dâhil olup ve seksen yedide Çehrin seferine gidüp ol vilâyetleri görüp ve ba'dehû Bec seferi

[327] ve hattâ tûfândan yüz kırk sene mürûrında İsvec kavmine Magog nâm kimesne kral olmışdur, İsvec faslında zikr olunur. Böyle olduğı hâlde Yâfes Îrân'da pâdişâh olanların nesli olup dünyâda olan cümle pâdişâhların ceddi olmayup cümleden mukaddem ol pâdişâh olmuş olur H (2^a) : - İ

[328] tehî ve hâlî kaldıkda ba'de't-tûfân bâlâda zikr olduğı üzre hâlâ bu dünyâda mevcûd olan insândan H (2^a) : - İ

[329] Hâm, Sâm ve Yâfes neslinden birine müntehî olup İ (2^b) : Yâfes oğlu Türk'e müntehî olup H (2^a)

[330] niçe târîh-i mu'teberâtda ve hattâ Mir'ât-ı Kâinât'da tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna H (2^a) : niçe târîh-i mu'teberede tahrîr olunmışdur İ (2^b)

[331] kimlerdür İ (2^b) : kimdür H (2^a)

[332] ve bâ-husûs bin senesinden beri Frengistân ve sâir kâfiristân muhtell olup ve bin yüz senesinden beri hod niçe vilâyetler kırallıklarına za'f gelüp âhar hükmine girdüği tevârîh-i sâbıkalarda nâ-muharrer olup H (2^b) : - İ

[333] beyânına şürû' idelim, inşâallâhu te'âlâ H (2^b) : - İ

zuhûr idüp ol seferden avdet olundukda her tarafdan düşmen baş kaldırup berr ü bahrda işler çoğalup ekser-i serhadlerde cebehâne gitmek ve yoklamak içün âdem ta‘yîn itdiklerinde havflarından nâşî gitmeğe acz ü imtinâ‘ itdiklerinde vilâyet görmek içün bu hakīr tālib olup giderdim. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ bir zarar isâbet itmeyüp bu hizmetlerde çok vilâyet ve kal‘a seyr itdim. Muhassal[334] Çehrin seferinden beri Moskov ve Leh ve Macar ve Hırvat ve Nemse ve Venedik seferleri ve intihâ-yı serhadlerde hizmet-i pâdişâhîden hâlî olmayup ve on sene kadar Basra seferi ve Bağdâd muhâfazasında ve seferlerinde bulunup ve iki seneden ziyâdece Nemse’ye esîr olup ol sebeb ile çok vilâyetlerin görüp ve cümle saltanatları ahvâline muttali‘ oldum. Ve behâmız gelince[335] üzerimize ta‘yîn olunan kapudan ebnâ-yı papasdan ve aslı Fransa’dan[336] olmağla şeb u rûz şugli ve sohbeti tevârîh ve nizâm-ı memleket ve ta‘lîm-i asker ve tedbîr-i sefer olup ve bu hakīrden hurûf-ı teheccî okuyup ve erkām ta‘lîm iderdi. Ve bu hakīr[337] çok ahvâllerini müşâhede ve ba‘zıların suâl ve ba‘zıların istimâ‘ ile ekser umûrlarına ve saltanat ahvâllerine küllî vukūf tahsîl itdüğimden mâ‘adâ sene 756 mîlâdında zuhûr idüp istiklâl üzre kırk sekiz sene Nemse’ye ve Fransa’ya ve on iki sene Kızıl Elma’ya dahi kıral olup cümle frengistâna ve Macar’a ve sâirlerine gālib ve hükmi cârî olan Karlos nâm kıral şân ve şöhret virmişdür ki bundan evvel cemâ‘at gibi olup ve kralları Fransa tarafından nasb olunurdı. Ve ne yüzden zuhûr itdüği Fransa tahrîrinde zikr olunur inşâallâhu te‘âlâ[338]. Ve’l-hâsıl mezbûr Karlos elli sekiz sene kıral olup cümleye gālib olmağla garbda imparatorluk ibtidâ bundan mülakkab oldı. Bâ‘isi mahalli ile zikr olunur. Ve hattâ Kudüs-i şerîf etrâflarında dahi hükm idüp ve Mekke iskelesine dahi tarafından beş yüz Nemse ta‘yîn itmiş idi ki kendüden sonra dahi vâfir zamân durup ve çoğalmışlardur. Ahvâlleri Leh saltanatı faslında zikr olunur ve mesfûr Karlos bütün dünyânın ahvâline muttali‘ olmak içün zî-fünûn bin kadar coğrafî cem‘ idüp her memlekete beşer ve onar ve yigirmişer coğrafî gönderüp[339] sifâriş ider ki

[334] bu hakīr-i pür taksîr vakt-i sabâvetimde ba‘zı hikâye ve sergüzeşt kitâbları okumasına isti‘dâd hâsıl itdikde ol tarafa tetebbu‘ sevdâsı galebe idüp şeb u rûz ol hikâye kitâbları ve ba‘zı tevârîhe şugl ile tabî‘at-i memâlik seyrine meyl idüp sevdâyî âşık gibi derûnumda câygîr olup hâbda dahi çıkmazdı. Ve pederimiz hod meşâyihden olup ol vakit cebehâne-i âmire zâbıtları pederimizin muhibleri idi. Bin seksen altı senesinde Çehrin seferi mühimmâtı tedârükine fermân olundukda peder izniyle cebehâne-i âmirede bu hakīri şâgird tahrîr itdiler. Bu takrîb ile askerî zümresine dâhil olup ve seksen yedide Çehrin seferine gidüp ol vilâyetleri görüp ba‘dehû Bec seferi zuhûr idüp ol seferden avdet olundukda her tarafdan düşmen baş kaldırup berr ü bahrda işler çoğalup ekser-i serhadlerde cebehâne gitmek ve yoklamak içün âdem ta‘yîn itdiklerinde havflarından nâşî gitmeğe acz ü imtinâ‘ itdiklerinde vilâyet görmek içün bu hakīr tālib olup giderdim. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ bir zarar isâbet itmeyüp bu hizmetlerde çok vilâyet ve kal‘a seyr itdim. Muhassal H (2^b) : - İ

[335] ol sebeb ile çok vilâyetlerin görüp ve cümle saltanatları ahvâline muttali‘ oldum. Ve behâmız gelince H (2^b) : - İ

[336] ve aslı Fransa’dan H (2^b) : - İ

[337] ve bu hakīrden hurûf-ı teheccî okuyup ve erkām ta‘lîm iderdi. Ve bu hakīr H (2^b) : - İ

[338] zikr olunur inşâallâhu te‘âlâ H (2^b) : tahrîr olunur, nazar oluna İ (2^b)

[339] coğrafî gönderüp H (2^b) : âdem irsâl idüp İ (2^b)

ba‘de’t-tūfân her memlekete ibtidâ kim gelüp iskân itmişdür ve ol memleketde ibtidâ kim pâdişâh olmışdur ve hâlâ olan ahvâllerinden mukaddem mürûr iden ahvâllerini tevârîh-i mu‘teberelerinden sıhhatiyle tahrîr ve terkīmden sonra el-hâletü hâzihî olan ahvâllerini ve âyîn-i saltanatlarını ve nizâm-ı askerlerini ve îrâd ve masraflarını ve şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâ ve cibâl ve sahrâ ve âb u havâ ve tabâyi‘-i ricâl ü nisâ ve bahîrât u enhâr ve mûr u mâr ve vuhûş u tuyûr ve hâsıl u mahsûl ve sınâyi‘ vü bedâyi‘ ve sarây u kusûr ve bağçehâ-yı sürûrlarına varınca bî-kusûr sıhhat ve hakīkati üzre ketb u tahrîr idüp “Bir seneye değin tahrîr itdüğinizi biriniz ile bu tarafa irsâl idüp ve bâkīleriniz anda kalup kusûr kalan yerlerin tahrîre mukayyed ve meşgūl olasız” diyü tenbîh ve irsâl idüp her birleri me’mûr oldukları vilâyetlere münteşir olup[340] vardıklarında bir seneye değin itdikleri tahrîrâtı biriyle gönderüp geldikde bu tarafda dahi ilm-i tevârîh ve fenn-i coğrafîde me’mûr kimesneler ta‘yîn ider ki ol getürdikleri tahrîrâtı bir yere kayd idüp ve irtesi **[İ 3a]** sene gelenleri yine böyle idüp[341] lâkin eskiden olan tevârîhler ile mukābele idüp mutābık gelmez ise ol muharrirlerden tekrâr suâl iderler idi. Muhassal yigirmi beş seneden ziyâde[342] bu ihtimâmla dünyâyı tahrîr itdirüp ve ba‘d-i zamân Yeni Dünyâ zuhûr itdikden sonra yakın zamânda vefât iden Fransa kıralı ki Lodovik dirler idi ki yetmiş bir buçuk sene kıral olmışdur, ol dahi Karlos tahrîrinden bâkī kalan yerleri ve Yeni Dünya’yı **[3a]** ve ol vakitden beri zuhûr iden vekâyi‘i tahrîr içün yedi yüz kadar çoğrafî ta‘yîn idüp yigirmi beş sene kadar müddetde bütün dünyâyı ve Yeni Dünya’yı resm ü tahrîr itdirdikden sonra hâlâ pâdişâhımız olan sultānu’l-a‘zam ve hâkānu’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin pederleri merhûm u mağfûr Sultān Muhammed-i râbi‘ bin Sultān İbrâhîm Hân hazretlerine[343] dahi bir sûretini irsâl idüp hâlâ hazîne-i kütüb-i âmirede mevcûd olmak gerekdür[344]. Ol târîh[345] cümle milel indinde makbûl u mu‘teber târîhdür. Zîrâ mukaddemi cümle milel târîhlerinden intihâb ve mu’ahharı ol vakte gelince kendülerinin vukūf u rü’yetleriyle tahrîr olup ve hattâ Türkî ve Arabî ve Acemî târîhlerinden suâl iktizâ iden umûr ve ahvâlleri[346] mâl kuvvetiyle nice erbâb-ı ma‘ârif

[340] münteşir olp H (2^b) : - İ
[341] irtesi sene gelenleri yine böyle idüp İ (2^a-2^b) - H
[342] seneden ziyâde H (2^b) : sene kadar İ (3^a)
[343] bin Sultān İbrâhîm Hân hazretlerine H (3^a) : - İ
[344] hâlâ hazîne-i kütüb-i âmirede mevcûd olmak gerekdür H (3^a) : hâlâ hazîne-i âmirede mevcûddur dirler İ (3^a)
[345] ol târîh İ (3^a) : - H
[346] suâl iktizâ iden umûr ve ahvâlleri İ (3^a) : suâl iktizâ idenlerin H (3^a)

sayd idüp tevârîhlerden anların ta‘rîf u takrîrlerinden tercüme ve tahrîr idüp muhassal ol târîhde tahrîr ve resm olmadık bir memleket ve bir millet kalmamışdur[347].[348]

Bu hakīr Nemse’de esîr iken ol târîhlerden ve Macar ve Latin ve Talyan ve Yûnân[349] târîhlerinden vâfir şey intihâb ve icmâl ve ihtisâr üzre tahrîr[350] itmiş idim. Bin yüz yigirmi yedi târîhinde cebeci-başı vekâletiyle İstanbul’a geldiğimizde[351] ba‘zı tevârîh-âşinâ dostlarımız gördükde “Bunı bir yere cem‘ ve tahrîr itseniz hayli mu‘teber ve makbûl[352] târîh olurdı, zîrâ bunda sâir târîhlerden ziyâde mukaddem ve mu’ahhar ahbâr-ı garîbe ve ahvâl-i acîbe çok olduğından mâ‘adâ hâlâ bu asrın ahvâlini müş‘ir ve[353] müştemil ve beyân[354] olmağla her düşmenin ahvâlini ve ayârını ve her saltanatın kuvvetini ve askerini âgâh ider bir târîh olurdı ve bâ-husûs bunı tetebbu‘ ve istintāk[355] idenler her memleketi görmüş ve gezmiş ve her ahvâllerini bilmiş mertebe tahayyül idüp vukūf-ı tahsîl itmekle[356] bir eser olurdı” diyü tergīb ü tahrîs ve ibrâm itmeleriyle tahrîrine mübâşeret üzre iken galebe-i udvân ve hased-i akrân i‘lâmıyla Burusa’ya iclâ ve ba‘dehû bâ-fermân yine İstanbul’a gelüp Kıbrıs defterdârlığı ihsân olunup vardıkda ilm-i târîh ve coğrafiyyede kâmil, atîk keşîş ve ruhbânlar bulup anda dahi ba‘zı tahrîr olundı. Ve ba‘de’l-azl otuz dört senesinde bi-hasebi’l-iktizâ yolumuz Mısır’a düşüp anda ve İskenderiyye’de dahi kâfiristândan vâfir şey yazup Âsitâne-i Sa‘âdet’e azîmet idüp Sakız’a vusûlümizde yine anda ikāmetimize fermân olup ve bir buçuk seneden sonra Limni cezîresinde ikāmet fermân olunmağla acz ü zarûret [ve] ızdırâb ile nesyen mensiyyâ kalup ihrâcımız me’mûliyle Âsitâne-i Sa‘âdet’e vardıkda tahrîre mübâşeret ideler diyü tahrîr dahi te’hîr olunmış idi. Lâkin sinnimiz yetmiş sekize bâliğ ve vücûdumıza za‘f müstevlî ve bî-kes olduğumuz hasebiyle ihrâcdan me’yûs olup mevti karîb tahayyül itmekle zâyi‘ olmamak içün işbu bin yüz kırk iki senesi evâhirinde ol tesvîdâtımızı cem‘ ü tahrîre mübâşeret olundı. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ itmâmını müyesser eyleye ve okuyup görenlerden dahi mercûdur ki ihtiyârlık deminde böyle gam ve melâl ve hüzn içinde za‘f-ı beden ü basar ile olan tahrîrâtımızın kusûrına nazar

[347] tevârîhlerden anların ta‘rîf ve takrîrlerinden tercüme ve tahrîr idüp muhassal ol târîhde tahrîr ve resm olmadık bir memleket ve bir millet kalmamışdur İ (3ª) : - H

[348] Bu cümlenin devamında İ nüshasınında şu ifade kayıtlıdır. “Sonradan Fransa kıralının tahrîr ve resmi vaktinden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz sekiz senesine gelince yetmiş dokuz sene kadar mürûr itmiş olur.”

[349] ve Yunan H (3ª) : - İ

[350] ve ihtisâr üzre tahrîr İ (3ª) : - H

[351] bin yüz yigirmi yedi târîhinde Cebeci-başı vekâletiyle İstanbul’a geldiğimizde H (3ª) : - İ

[352] ve makbûl İ (3ª) : - H

[353] müş‘ir ve H (3ª) : - İ

[354] ve beyân H (3ª) : -İ

[355] ve istintāk İ (3ª) : - H

[356] itmekle i (3ª) : idüp H (3ª)

itmeyüp dâmen-i afv ile setr idenleri Hakk te‘âlâ mağfûr eyleye. Âmîn. Bi-hürmeti zâti’llâhi’l-kerîm.

El-misâl: Ma‘lûm ola ki[357] hâlâ işbu rûy-i zemînde olan bilâd-ı ma‘mûrenin a‘zamı ve memdûh u mu‘teberi ve meşhûr-ı âlemi şehr-i İstanbul olmağın ba‘de’t-tūfân işbu vilâyet insândan hâlî iken ibtidâ ne gûne tāife gelüp iskân eyledi ve bu şehri ibtidâ kim binâ itdi ve ba‘dehû kimler hükm itdi, alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr tahrîr olundukdan sonra sâir vilâyetlerin ve büyük ve kücük ve müslim ve kâfir[358] mevcûd olan saltanatların dahi ale’l-infirâd tahrîrine mübâşeret idelim. Eğerçi bu İstanbul binâsı hakkında çok tahrîrât vardur ammâ ekseriyyâ ta‘yin itdikleri evkât u ezmân müttefekun aleyh olan takvîm ve târîhlere mugāyir ve muhâlif olmağla evkāt u ezmânıyla ta‘rîfine şürû‘ idelim, [359]بعون لله تعالي وبالله التوفيق

Fasl-i der-beyân-ı binâ-i evvel-i İstanbul

Ma‘lûm ola ki ba‘de’t-tūfân[360] İstanbul binâ olmazdan mukaddem ol etrâfların ismine Bozançe dinüp ol etrâflarda ba‘zı karyeler ve mezâri‘ olup ve ba‘zı yerleri orman idi. Ve Sarayburnı zeytûnlık idi. Ve ol etrâf insândan hâlî iken Tatar’dan bir kavim gelüp iskân eylediler ki on iki ordu ya‘nî on iki kabîle idi. Mahalli ile zikri gelür. İstanbul üç def‘a binâ olmışdur[361]. Evvel-i binâsına sebeb bu idi ki ol vakitlerde Şeddâd bin Âd-ı ûlâ neslinden bir pâdişâh-ı sâhib-şân var idi ki ismine Yanko Mudiyan dinüp halk lisânında Yanko bin Madiyan dirler. Mezbûr ol asırda olan pâdişâhların kuvvetdâr ve nâm-dârı olup cümlesi ser-fürû iderlerdi. Ve zor-ı bâzûda dahi ol asırda ana mu‘âdil pehlevân yoğ idi[362]. Ve Aydıncık tahtgâhı idi. Ve ba‘d-ı zamân Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm ol mahalle gelüp âb u havâsından hazz itmekle dîv u cinnîlere bir kasr-ı âlî yapdırdı ki ta‘accübât-ı dünyâdan idi. **[İ, I, 3b]** Hâlâ ol kasr olan mahalle Temâşâlık

[357] tahrîrine mübâşeret üzre iken galebe-i udvân ve hased-i akrân i‘lâmıyla Burusa’ya iclâ ve ba‘dehû bâ-fermân yine İstanbul’a gelüp Kıbrıs defterdârlığı ihsân olunup vardıkda ilm-i târîh ve coğrafiyyede kâmil, atîk keşîş ve ruhbânlar bulup anda dahi ba‘zı tahrîr olundı. Ve ba‘de’l-azl otuz dört senesinde bi-hasebi’l-iktizâ yolumuz Mısır’a düşüp anda ve İskenderiyye’de dahi kâfiristândan vâfir şey yazup Âsitâne-i Sa‘âdet’e azîmet idüp Sakız’a vusûlümizde yine anda ikāmetimize fermân olup ve bir buçuk seneden sonra Limni cezîresinde ikāmet fermân olunmağla acz ü zarûret [ve] ızdırâb ile “nesyen mensiyyâ” kalup ihrâcımız me’mûliyle Âsitâne-i Sa‘âdet’e vardıkda tahrîre mübâşeret ideler diyü tahrîr dahi te’hîr olunmış idi. Lâkin sinnimiz yetmiş sekize bâliğ ve vücûdumıza za‘f müstevlî ve bî-kes olduğımız hasebiyle ihrâcdan me’yûs olup mevti karîb tahayyül itmekle zâyi‘ olmamak içün işbu bin yüz kırk iki senesi evâhirinde ol tesvîdâtımızı cem‘ ü tahrîre mübâşeret olundı. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ itmâmını müyesser eyleye ve okuyup görenlerden dahi mercûdur ki ihtiyârlık deminde böyle gam ve melâl ve hüzn içinde za‘f-ı beden ü basar ile olan tahrîrâtımızın kusûrına nazar itmeyüp dâmen-i afv ile setr idenleri Hakk te‘âlâ mağfûr eyleye. Âmîn. Bi-hürmeti zâti’llâhi’l-kerîm. El-misâl: Ma‘lûm ola ki H (3ª) : - İ

[358] müslim ve kâfir H (3ª) : - İ

[359] Allahu teâlânın izniyle. Muvaffakiyet Allah’tandır.

[360] ba‘de’t-tūfân H (3ª) : - İ

[361] ve ol etrâf insândan hâlî iken Tatar’dan bir kavim gelüp iskân eylediler ki on iki ordu ya‘nî on iki kabîle idi. Mahalli ile zikri gelür. İstanbul üç def‘a binâ olmışdur. H (3ª) : - İ

[362] Ve zor-ı bâzûda dahi ol asırda ana mu‘âdil pehlevân yoğ idi H (3ª) : - İ

dirler. Mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı devrân ile harâb olup niçe pâdişâhlar anın nevâdirâtından olan mermer ve sütûnların memleketlerine nakl idüp köşk ve sarâylarına ve sâir binâlarına vaz‘ idüp ve hattâ Ayasofya binâsına andan çok şey getürmişlerdür[363]. Muhassal Yanko Mudiyan’ın bir gün hâtırına **[3b]** bu hutûr ve fikrine bu zuhûr itdi ki “Saltanatım âlî ve mâlım vâfi. Şarka ve garba hükmüm cârî. Lâyık değildür ki İskender’in seddine mu‘âdil dünyâda bir eser idüp ilâ-âhiri’d-deverân nâmım zikr olup[364] ferâmûş olmaya. Acabâ ne gûne şeye mübâşeret idem ki dünyâda bir misli dahi olmaya ve hem ilâ rûzi kıyâmet fenâ bulmayup bâkī kala” diyü bu fikr ü endîşe ile ḫâb u râhatı gidüp[365] bir vechle ol sevdâ derûnından çıkmadı. Bir gice yine ol sevdâ ziyâde galebe idüp ḫâba vardıkda rü’yâsında kendüyi hâlâ İstanbul olan yerde görür. Ammâ bir arz-ı hâliye ve hemân bir pîr-i fânî ve yüzi nûrânî kimse yanına gelüp dir ki “Senin gönlünde[366] bir murâdın var. İşbu mahalde bir şehr-i azîm binâ eyle ki ilâ inkırâzi’d-deverân nâmın pâydâr ola[367]” diyü İstanbul’un cirmini gösterir. Uyhudan bîdâr oldukda vüzerâ ve nüdemâsını da‘vet idüp gördüği vâkı‘ayı takrîr ve ol mevzı‘in evsâfını ta‘rîf idüp “İşbu mahalli bilür misiz?” diyü suâl itdikde ol mahal nerede olduğunı kimse fehm idüp cevâb viremediklerinde bu sevdâ derûnında sevdâyî âşık gibi câygîr olup ziyâde muzdarib oldı. Ve irtesi gice yine bu endîşe ile ḫâba vardıkda hikmet-i Hakk ve Kādir-i Mutlak emriyle yatduğı döşeği ve yorganıyla kendüyi İstanbul olacak yere[368] korlar. Uyandıkda kendüyi mukaddemâ rü’yâsında gördüği yerde buldukda tenhâlık elemiyle havfa düşüp ve keyfiyyet-i ahvâli bilüp ve ol mahalli haber almağa bir âdem bulmak içün pâ-bürehne, kemâl mertebe elem ve[369] ızdırâb ile her tarafa şitâb idüp gezerken birkaç âdeme râst gelüp kendüyi bildirdikde ol âdemlerden birkaçı ol nevâhînin hâkimine haber itdiklerinde hâkim dahi acele ile gelüp şerâyıt-ı âdâbı yerine getürüp ahvâl-i acîbeye suâl itdikde Yanko dahi ahvâlini nakl eyler. Ve ba‘dehû hâkim, Yanko’nun altına bir müzeyyen at çeküp ve ikisi ma‘an[370] ol etrâfı gezüp seyr ve tahmîn iderek şimdi Saray-burnı didikleri yere gelüp nazar itdikde[371] gördiler ki Akdeniz ile Karadeniz karışduğı mevzi‘ senbûse şeklinde iki tarafı deryâ ve bir cânibi karaya vâki‘ olmış bir cây-ı ferah-fezâ vü dil-güşâdur ki bir yerde dahi misli ve nazîri olmayup

[363] ve hattâ Ayasofya binâsına andan çok şey getürmişlerdür H (3ᵃ) : - İ
[364] zikr olup H (3ᵇ) : - İ
[365] ḫâb u râhatı gidüp H (3ᵇ) : - İ
[366] gönlünde H (3ᵇ) : zamîrinde İ (3ᵇ)
[367] nâmın pâydâr ola H (3ᵇ) : mezkûr ola İ (3ᵇ)
[368] olacak İ (3ᵇ) : olan yere H (3ᵇ)
[369] elem ve İ (3ᵇ) : - H
[370] ikisi ma‘an İ (3ᵇ) : - H
[371] nazar itdikde İ (3ᵇ) : - H

Yanko ol mahalli gördükde mukaddem rü'yâsında gördüği mevzi' olmağla ziyâde beğenüp ne gûne şehir binâ ideceğini ve ne tarza mübâşeret ideceğini tasavvur ve tahmîn itmekle ol hâkim olan yere gidüp ve tahtgâhına âdemler irsâl eyledi[372]. Ve beri tarafda sabâh erkân-ı devlet pâdişâhı yerinde bulmadıkda bu ahvâli kimse bilmeyüp hizmet-i pâdişâhîde olan niçe mukarreb ricâl ü nisâya sû-i zann ile zecr ü habs idüp bu ahvâlde ricâl-i saltanat mât ü mütehayyir olup nâle vü efgān ile ser-gerdân etrâf u eknâfı cüst ü cûda iken nâgâh beri tarafdan "Pâdişâh fülân yerde bulundı. Acele üzre gelesiz" diyü beşâret haberi geldikde cümle vüzerâ ve vükelâ ve nüdemâ ber-vech-i ta'cîl pâdişâh yanına gelüp cem' oldılar. Ve Yanko bunları gördükde mesrûr olup ahvâlini takrîr ve ol mahalde bir şehr-i azîm binâ itmek içün kendüye işâret olunduğını takrîr itdikde cümlesi [373]"سمعنا و أطعنا" diyüp hemân ol gün tedârüke mübâşeret itdiler. Ve yedi iklîm ve dört kûşeye nâmelerle **[İ, I, 4a]** âdemler irsâl olunup her ne denlü üstâd ve mühendis ve mi'mâr ve müneccim-i pesendîde-kâr ve nakkâşân-i rûzgâr ve her san'atda pîş-kâr var ise ol mahalle cem' u ihzâr itdirüp bir rûz-i fîrûzda temelini kazmağa mübâşeret itdiler. Çünki temel kırk arşûn kazıldı, nâgâh bir kubbe zâhir oldı. Tamâm-ı kaddi ve dâiresi kırkar zirâ' idi ve kapusını ardundan muhkem bend itmişler. Ne hâl ise kapusını açdılar ve gördiler ki içinde beş yerde yedişer kerkes tasvîri var. Bu cümleden ancak birinin başı var, mâ'adâsının başları yok. Ve bir yerde dahi altı kerkes gördüler ki anların şekli ve üslûbı sâirlerine mugāyir ve bu zikr olunan kerkesler mıknatısdan düzülmiş ve gözleri elmâsdan vaz' olunmış ve her birinin öninde bir levh var ki üzerlerine târîhler yazılmış. Ol kerkeslerden murâd ne idi ki kazılmış? Ol levhlere nazar itdiklerinde ne lisân üzre idüğini kimse bilmedi. Ale'l-husûs ol asırda Eflâtūn'a mu'âdil niçe zû-fünûn hükemâ var idi ki her biri envâ'-i ulûm ve ma'rifet ile meşhûr-ı âfâk idiler. Ol hakîmler niçe gün[374] mütāla'a idüp ancak akılla bu rumûzı böyle tahmîn ve bu vechle ta'yîn ve ma'nâ virdiler ki hâricden olan altı kerkes cihât-ı sitteye işâret olup ve her kerkes bin yıl yaşar diyü ekser milletde meşhûr olmağla her gelen mahlûk bin yılda bir kerkes düzüp bu kubbe içine korlar imiş. Çünki bin sene tamâm olur, anın başını giderüp bir kerkes dahi düzüp üslûb-ı sâbık üzre ol kubbeye korlar imiş ve و قس على هذا[375]. Çün yedi bin yıl tamâm olur ol, mahlûkun devri âhir olup yerine gelen mahlûk bu kā'ideyi icrâ iderler imiş. Ve bu cümleden maksûd, Hazret-i Kadîm-i bî-zevâlin bî-

[372] ol hâkim olan yere gidüp ve tahtgâhına âdemler irsâl eyledi H (3[b]) : - İ
[373] İşittik ve itaat ettik.
[374] gün H (3[b]) : - İ
[375] Ve buna mukayese et.

zamân ve bî-mekân olduğunı tefhîm ider[376]. Ve bu tasavvur ve ma‘nâ üzre devr-i Âdem’e gelince dünyâ halk olalı ol kerkesler hisâbınca kırk dört bin ve bu kadar sene olmak iktizâ ider. Bundan evvelini bilmez **[4a]** [377]لا يعلم الغيب إلّا الله diyü cevâb virmişler.

El-kıssa: Yanko Mudiya yedi sene-i kâmil binâ içün lâzım olan taş ve kirec ve sâir mühimmâtlarını hâzır ve müheyyâ[378] itdirüp[379] her memleket pâdişâhları hâlince üstâd, bennâ ve mi‘mâr ve mühendis irsâl idüp ve mu‘âvenet-i binâ ve hizmet[380] içün dahi niçe bin asker ve pîşekâr gönderüp taşradan gelenler ile kendi askeri dört milyon ya‘ni kırk kerre yüz bin[381] asker cem‘ olup ve bunlardan kırk bini mi‘mâr ve bennâ ve iki yüz bini pîşekâr ve ırgad idi. Ve cümle lâzime-i binâ hâzır oldukda[382] müneccimîn kavlince bir sa‘d sâ‘ate müterakkıb olup durdılar ki ol sâ‘at otuz senede bir gelür imiş. Pes ol sâ‘ati gözedüp te’hîr itdiler ki ol vakt geldikde cümle birden temel bırakalar ki zu‘mlarınca ol sevâd-ı a‘zamın tâ rûz-ı kıyâmet ma‘mûrluğı ve sükkânının ahvâli ferah u sebât üzre olup her âfetden emîn olalar. Pes bu sâ‘at geldikde cümleye i‘lâm içün yer yer birkaç yüz mîl yapup ve birbirlerine muttasıl ipler bağlayup ve çanlar asdılar ki ol sâ‘at duhûl itdikde cümle çanlar çalınup ve çanlar sadâsını işitdikde cümle bennâlar te’hîr itmeyüp hemân birden[383] temel bırakalar. Bu tedbîr ile müneccimlerin usturlabları ellerinde ol sâ‘ate müterakkıb ve müterassıdlar iken ol vakit gelmeden cum‘a-irtesi güni mirrîh sâ‘atinde iken[384] kazâ-yı âsumânî ve hükm-i rabbânî ile bir laklak, bir ilan sayd idüp hava yüzinden yuvasında yavrularına getürüp gider iken bir takrîb ile minkârından halâs olup ol çanlardan birinin üzerine düşer. Ol çan sadâ virdikde ol sâ‘at duhûl itdi kıyâsıyla[385] cümle çanları dahi çalarlar ve bennâlar dahi çanların sadâsını işitdikde “Vakit geldi” diyü cümlesi birden temel bırakırlar. Ve kesret-i bennâ şol mertebe idi ki ân-ı vâhidde temel yer yüzine çıkdı. Müneccimler feryâd idüp Yanko’ya gelürler. Vakit gelmedüğini ve hatā olup[386] esâs-ı binâ nâ-muvâfık sâ‘atde vâki‘ olduğunı haber virdiklerinde Yanko melûl ve mütehayyir olup ve bildi ki âkıbet bu şehir kendi ellerinden çıkup âhar millete[387] intikāl idecekdür. Ve âkıbet bi’z-zarûrî itmâmına ihtimâm idüp kırk günde ol şehr-i azîmin **[İ, I, 4b]** sûrını gāyete irgürdiler.

---

[376] ider H (3[b]) : - İ
[377] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.
[378] ve müheyyâ İ (4[a]) : - H
[379] itdirüp İ (4[a]) : idüp H (4[a])
[380] ve hizmet H (4[a]) : - İ
[381] ya‘ni kırk kerre yüz bin İ (4[a]) : - H
[382] ve cümle lâzime-i binâ hâzır oldukda H (4[a]) : - İ
[383] hemân birden H (4[a]) : - İ
[384] ol vakit gelmeden cum‘a-irtesi güni Mirrîh sâ‘atinde iken İ (4[a]) : - H
[385] ol sâ‘at duhûl itdi kıyâsıyla İ (4[a]) : - H
[386] vakit gelmedüğini ve hatā olup İ (4[a]) : vakit gelmeden hatā olup H (4[a])
[387] âhar millete H (4[a]) : âhara İ (4[a])

Evsâf-ı ebniye-i sâire

Çünki kal‘anın sûrı tamâm oldı, eyyâm-ı sene hisâbınca etrâfına üç yüz altmış burc ihdâs idüp ve her burcun mâbeynine ay hisâbınca otuz beden ve bu hisâb üzre üç yüz altmış burcun mâbeyninde mecmû‘ı 10800 beden ve mecmû‘ı 100[388] bâb-ı kal‘a, 60.000 hâne-i dil-güşâ, 100 hammâm-ı hayât-efzâ, 500 kârbân-sarây, 360 gün hisâbınca sahrîc, 360 mîl, 1000 kilisa ve her kilisaya nâkūs asmak içün birer mîlden mecmû‘ı[389] 1000 mîl ve At Meydânı’nda olan sarây yerinde kendü içün bir sarây-ı bî-hemtâ ve anın mukābelesinde bir mîl-i müntehâ yapdırup ve üzerine yedi başlu bir ejderhâ tasvîri ve anın üzerine kendi tasvîrini gûyâ ol ejdere gālib olmış gösterüp vâki‘-i hâlde Yanko tavîlü’l-kāme ve kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve bir âdem idi ki dâim elinde yüz yigirmi vakıyye pulat-ı şeşper taşıyup ejder ile cenk itmeğe kuvvet ve cür’et sâhibi âdem idi ki ol asırda ana mu‘âdil pehlevân nâdir idi. Ve hattâ Efrâsiyâb ve Rüstem ile cenk itmişdür dirler[390]. Ve ol ejder tasvîrinin karşusında Ayasofya yerinde gāyet mu‘azzam ve musanna‘ bir kilisa dahi binâ itdi ki dünyâda nazîri yok idi ve ruhbânlar sâkin olmak içün içinde bin hücre yapdırup ve her hücreye yedişer ruhbân ta‘yîn eyledi ve ol vakit Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm vefâtından sonraca idi ve okudukları dahi Tevrât-ı şerîf idi. Ve cümle binâ tamâm oldukda ol vakitde Kudüs-i şerîfde bin beş yüz yaşında bir râhib var idi ki Hazret-i Hûd aleyhi’s-selâm zamânından kalup[391] cümle keşîş ve ruhbânlara ser-defter ü sâlâr idi. Âdemler gönderüp ol kühen-sâl ve pîr[392]-i bî-mecâli getürdüp geldikde ile değin karşu varup ve ol kilisada olan yedi bin ruhbânı anın hizmetine ta‘yîn eyledi ve günde bir kerre ziyâretine varup vücûdını mahz-ı teberrük ü teyemmün bilürdi. Ve üç seneden sonra vefât idüp ve vasıyeti üzerine Kudüs-i şerîfe gönderüp defn itdirdi.

Evsâf[393]-ı bakıyye-i binâ

Şehr içinde zikr olunan binâlardan mâ‘adâ taşrasını yedi kulleden eyvân-ı sarâya varınca deryâyı on beş arşûn toldurup azîm taşlar ve âhen[394] kündler ile iskele yapdurdı ki iktizâ itdikde gemiler yedek çeküp ve nerede murâd iderler ise karın karına yanaşup aslâ zahmet çekmezlerdi ve hem ol iskeleler kal‘a dîvârlarına siper olup hıfz iderlerdi[395].

[388] 100 H (4ᵃ) : 90 İ (4ᵇ)
[389] birer mîlden mecmû‘ı İ (4ᵇ) : - H
[390] ve hattâ Efrâsiyâb ve Rüstem ile cenk itmişdür dirler H (4ᵃ) : - İ
[391] Hazret-i Hûd aleyhi’s-selâm zamânından kalup H (4ᵃ) : - İ
[392] pîr İ (4ᵇ) : - H
[393] evsâf H (4ᵃ) : - İ
[394] âhen İ (4ᵇ) : - H
[395] siper olup hıfz iderlerdi İ (4ᵇ) : siper idi H (4ᵃ)

Ve bunlardan mâ‘adâ şehre karîb etrâfda üç yüz altmış kal‘a dahi yapup ve içlerine bir milyon muhâfız asker kodı ki on kerre yüz bin asker ider. Ve bu kal‘aları ol maslahat içün binâ itdürdi ki hîn-i iktizâda hâzır bulunup uzak yerlerden ve etrâf u eknâfdan asker gelmesine ve talebine ihtiyâc olmaya.

Evsâf-ı Tılsım-i Zeytûn

Çünki Yanko Mudiya şehr-i İstanbul'ı bu minvâl üzre binâ idüp ve ol kilisa-yı azîmi dahi yapup içine zikr olduğı üzre yedi bin keşîş ve ruhbân ta‘yîn eyledi lâkin ol vakitlerde olan keşîş ve ruhbânların gıdâları mücerred zeytûn olup gayri şey ekl itmezlerdi. Ve ol vakitlerde mağrib diyârında Rukıya nâmında bir kâmil var idi ki envâ‘-i ulûm-ı garîbede mâhir ve tılısmât düzmede misli nâdir idi. Haber aldı ki Rûmili'nde[396] Yanko Mudiya bir şehr-i azîm ve bir kilisa-yı kebîr[397] **[4b]** binâ itdirüp keşîş ve ruhbânlara ve erbâb-ı ma‘ârif ve hüner-âverlere azîm i‘tibâr u ikrâm ve ri‘âyet u ihtirâm[398] idermiş diyü haber aldıkda ol dahi arz-ı hüner ve ma‘rifet göstermek içün İstanbul'a gelüp ve Yanko'ya buluşup kendüyi ve ma‘rifetini ta‘rîf itdikden sonra seyyârânın kırânı hengâmından hâlisü'l-ayâr altundan bir sığırcık kuşı ile bir zeytûn çekirdeği düzüp ve elmâs ve yâkutla tezyîn idüp ve çekirdeği kuşun ağzına virüp ve bir altun **[İ, I, 5a]** lehv üzerine Tevrât ve Zebûr'da olan havâss[399]-ı esmâullâhdan ba‘zı vefk ve tılısmât resm idüp ve ol kilisa-yı azîmin kubbesi üzerine vaz‘ u bend idüp ve ba‘dehû Acem'de Isfahân şehrine varup anın nevâhîsinde olan mücerreb ve meşhûr sığırcık suyından yüz kumkuma su aldı ki her kumkuma beşer yüz dirhem su alurdı. Ve ba‘dehû İstanbul'a getürüp ve hikmet-i Hakk ve Kādir-i Mutlak emri[400] ile ol suda bu hâssa mukarrer ve meşhûrdur ki her yüz dirhem suya bir süri sığırcık kuşı müsahhar ola ve ol suyı kangı diyâra götürseler ol kuşcağızlar gelüp anda yuva tutup mütemekkin olurlar. Ammâ be-şart-ı ân ki ol suyı yere komayup bir yüksek yere asa koyalar. Ve eğer yere korlar ise ol kuşlar dağıması mukarrerdür. [401] والله على كل شي قدير

Ve'l-hâsıl cümle bu ilimleri tamâm idüp ve mahallerine vaz‘ eyledi ya‘ni ol yüz kumkuma suyı dahi ol kilisanın kubbesine zencîr ile asdı ve ruhbânlara ta‘lîm eyledi ki her sene zeytûn zamânı geldikde ol altun levhi sığırcık kuşı şeklinde olan mücevher tılsım üzerine asalar ve Kādir-i Mutlak'ın hikmet ü kudretini müşâhede ideler. Pes sâl-i

[396] Rûmili'nde H (4ᵃ) : Rûm vilâyetinde İ (4ᵇ)
[397] kilisa-yı kebîr İ (4ᵇ) : kilisa-yı misli nâ-ma‘dûm H (4ᵃ-4ᵇ)
[398] ri‘âyet ve ihtirâm İ (4ᵇ) : - H
[399] havâss İ (5ᵃ) : - H
[400] Kādir-i Mutlak emri İ (5ᵃ) : - H
[401] Allah herşeye kādirdir.

evvelde zeytûn vakti geldikde ol levhi sığırcık kuşı şeklinde olan mücevher tılsım üzerine asdıklarında her kumkuma başına beş alay sığırcık kuşı geldi ki her birinin adedi hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn idi ve her birlerinin ağzında ve pençelerinde birer zeytûn bu takrîb ile her kuş üçer dâne zeytûn getürüp ol sığırcık kuşı tasvîri üzerine bırakırlardı ve her sene bu hâl üzre olup ve ba‘dehû kırk gün tamâm oldukda ol levhi ve tılsımı kaldırup hıfz iderlerdi. Bu vech ile be-her sene bî-hisâb zeytûn cem‘ olup ol ruhbânlar gıdâ iderlerdi ve ziyâdesini[402] fürûht idüp sâir umûr ve levâzımlarına harc u masraf idüp ve dahi izdiyâdını kilisanın vakfına vaz‘ ve hıfz iderlerdi.

Evsâf-ı Tılsım-ı Balık

Çünki Rukıya bu ma‘rifetini izhâr ve icrâ eyledi, yine Magrib’de Erkanûş nâm bir hakîm dahi var idi ki Rukıya ile ikisi bir üstâda hizmet idüp okumuşlar idi. İlm-i nârencât ve fenn[403]-i tılısmâtda gāyet mâhirler idi ve işitdi kim Rukıya Rûm vilâyetinde ma‘rifetini icrâ ve izhâr eylemiş ol dahi Magrib-zemîn’den İstanbul’a gelüp ve tucdan bir hünervânî küp düzüp ve içini zıbık ya‘ni jîve ile doldurup ve hâlis altundan bir balık sûreti düzüp ve ba‘zı Tevrât ve Zebûr-ı şerîflerde[404] olan havâss-ı esmâullâhdan ba‘zı mücerrebât ol balıkın üzerine nakş eyledi ve ba‘dehû ol balığı küp içine vaz‘ idüp ol küpün ağzını kîse ve pehîlân-ı mezmûmân gibi muhkem bağladı. Ve deryâ kenârında menâre-misâl bir mîl-i eşkâl yapdırup ol küpi mîlin üzerine vaz‘ eyledi ve her gâh ki havâya harâret galebe ide, ol küp kızup içinde ola jîve hareket itmekle ol balık şekli olan tılsım dahi nev‘an harekete gelmekle deryâda olan balıklar dahi cünbüş ü şevke gelüp kendülerini ol mîlin etrâfına karaya atarlardı. Ve bu vechle bî-nihâye balık hâsıl olup ve ol balıkları satup akçasını[405] ol kilisada olan keşîş ve ruhbânların levâzımına harc u sarf idüp ve izdiyâdını kilisa evkāfına vaz‘ iderlerdi. Muhassal Yanko Mudiya şehr-i İstanbul’un derûn u bîrûnunı zikr olunduğı üzre yapup işbu tılsımlar vaz‘ olundukdan sonra bu iki tılsımın hâsılından niçe rûzgâr ol kilisanın ve içinde sâkin olan keşîş ve ruhbânların ma‘âş ve mesârifinden mâ‘adâ bî-hisâb mâl artup kilisada cem‘ olurdı. Ve şehr-i İstanbul’ı ma‘mûr itmek içün etrâf-ı cevânibden cebren ve kahran niçe bin erler ve cemî‘-i sınâyi‘den âdemler sürüp bu takrîb ile niçe şehirler ve kasabalar harâb oldı **[İ, I, 5b]** ve kendü içün yapduğı köşk ve sarâylara niçe yıllar sa‘y idüp bî-hisâb altun ve

[402] ziyâdesini H (4ᵇ) : izdiyâdını İ (5ᵃ)
[403] fenn H (4ᵇ) : - İ
[404] Zebûr-ı şerîflerde İ (5ᵃ) : Zebûr’da H (4ᵇ)
[405] akçasını İ (5ᵃ) : - H

sîm ve envâ‘-i cevâhir ü zevâhir ile tezyîn eyledi. Ve ba‘dehû[406] Yanko Mudiya şehr-i İstanbul içinde zevk u safâ ile rûzgâr geçirirken Yanko bin Mudiya âdet-i kavm-i Âdiyân üzre câm-ı gurûr ile mest ve igvâ-yı iblîs-i pür telbîs ile mülevves ve büt-perest olup irtikâb-ı cemî‘-i menâhî ile müstehakk-ı gazab-ı ilâhî olmağla Hazret-i Kirdgâr-ı Kahhâr-ı perverdigâr ve Müntekım ü Cebbâr ol zümre-i zemîme-i bed-girdâra hışm u gazab idüp ber-cem‘iyyet-i küfr-âyînleri güninde nâ-gehân bir bâd-ı akīm ve sarsar-ı nesîm ve azâb-ı elîm vâki‘ olup ve bir şiddetlü yağmur dahi yağdı ki gûyiyâ göklerin bendi boşanup tūfân-ı Nûh'dan bir alâmet ve nişân oldı ve havflarından ol deyr-i azîme ve kilisa-yı kebîre ve sâir kilisalarına[407] girüp ve i‘tikād-ı bâtılları üzre ol bütlerinden istimdâd taleb **[5a]** idüp sığındılar ve der-akab bir zelzele vâki‘ oldı ki ol kilisanın ve sâirlerinin kubbeleri ve der ü dîvârı ve İstanbul'da olan cümle binâları münhedim olup içinde bulunan cümle müşrikîn ve Yanko didikleri bî-dîn ve beğleri ve huddâmları olan cümle melâ‘în helâk olup ol dalâlet-pîşelerden ve ol küfr-endîşelerden ferd-i vâhid kalmayup şehr-i İstanbul niçe yüz[408] yıllar harâb yatup âşiyâne-i bûm u hevâmm ve mekân-ı mâr u mûr u hümûm olmışdur ve hâlâ At Meydânı'nda olan sarây ol Yanko'nun sarâyı yerinde binâ olunmışdur ki merhûm u mağfûrun-leh Sultān Süleymân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretlerinin hâsoda başılığından çıkma Vezîr-i a‘zam Makbûl İbrâhîm Paşa binâ itdüği sarâydur ki ve bu İbrâhîm Paşa'yı dahi inde'l-tahkīk Yanko'nun neslindendür dirler. Ve bu mesâib-i uzmâ vukū‘ından sonra ol etrâflarda olan binâların[409] ve ol yağduğı üç yüz altmış pâre kal‘anın dahi ekseri ol zelzeleden harâb[410] ve içinde olanlar helâk olmağla sâirleri dahi bu kazâ-yı ilâhîyi görüp ibret-bîn olduklarında âhar memleketlere perâkende ve perîşân oldılar ve hâlâ Silivri ve Çorlı ve Ereğli ve sâir mevcûd olanlar ve ol etrâflardan harâb olup ba‘zı eser binâsı mevcûd olan binâlar Yanko'nun asker içün binâ itdüği kal‘alardandur dirler.

El-mesârif: Ma‘lûm ola ki evvel zamânda[411] ma‘denler genc olup ya‘ni ma‘denlerde[412] altun ve gümüş ve bakır ve âhen ve sâir ma‘denî olan şeyler çok çıkarup ve kuyuları yakın olup amîk ya‘ni derin olmamağla çıkması âsân ve hem çok çıkmağla[413] ol asrın mülûkleri altun ve gümüş külçe idüp hazînelerinde hıfz iderlerdi. Böyle bir büyük umûra mübâşeret itdiklerinde ol külçeden ifrâz ve sikke kat‘ itdirüp

[406] ve ba‘dehû H (4ᵇ) : muhassalü'l-kelâm İ (5ᵇ)
[407] ve sâir kilisalarına İ (5ᵇ) : - H
[408] yüz H (5ᵃ) : - İ
[409] binâların H (5ᵃ) : - İ
[410] harâb İ (5ᵇ) : helâk H (5ᵃ)
[411] ma‘lûm ola ki evvel zamânda H (5ᵃ) : ol zamânlarda İ (5ᵇ)
[412] ya‘ni ma‘denlerde İ (5ᵇ) : - H
[413] ve hem çok çıkmağla H (5ᵃ) : - İ

harc u masraf iderlerdi ki ne kadar masraf gitdiğinin hisâbı ol külçeden âsân bulurlardı. Eğer altun ve eğer gümüş her sebîki üç yüz bin dirhem iderlerdi. Cümle binâ tamâm olunca bin beş yüz sebîke altun masraf olunmışdur dirler ve külçelerini üç yüz bin dirhem olmak üzre müselles itmelerine bâ'is İslâm ta'dâdı beşer beşer olduğı gibi hâlâ ekser-i kefere vilâyetlerinde üçer üçer add idüp meselâ İslâm'da beş yüz guruşa bir kîse dinildiği gibi anlarda üç yüz guruşa bir kîse dirler. Hâlâ Rus'da ve Kazak'da ve Moskov'da müselles ta'dâd idüp ve hâlâ[414] Fransa'da dahi cümle sülüs hisâbıdur. Ve'l-hâsıl Yanko ibtidâ İstanbul'ı binâ itdikde hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan dört bin otuz beş sene mürûr itmişdür dirler[415], ber-rivâyet-i Rûhu't-Tevârîh ve bâ-nakl-i Muhtasaru'd-Devle. Ve bu hisâb üzre İstanbul'ın ibtidâ **[İ, I, 6a]** binâsından târîh-i İslâm'ın işbu bin kırk üç senesine[416] gelince üç bin üç yüz yigirmi üç sene[417] mürûr itmiş olur.

Der-beyân-ı binâ-yı İstanbul der-def'a-i sânî

Çünki İstanbul gazab-ı Bârî-yi te'âlâ ile harâb oldı, târîh-i hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan dört bin yedi yüz elli yedi senesine gelince harâb yatup bu hisâb üzre ibtidâ binâsından imâret ve harâbı ve def'a-i sâni imâretine gelince yedi yüz yigirmi iki sene mürûr itmiş olur. İkinci def'a İstanbul'u binâ idenin ismine Bozantin dinüp Yanko Mudiyan neslinden bir pâdişâh-ı kâmrân idi ki kırk sene Engürüs'e ya'ni Macar'a dahi kıral olmış idi. Ve ol zamân cümle mülûkün nâmdâr ve kuvvet-dâri olup Yanko Rûmili ve Frengistâna[418] hükmi cârî idi.

Hikâyet-i Garîbe[419]: Mezbûr Bozantin Engürüs'e gitdikde Tuna'yı kayık ile geçerken kılıcı belinden düşüp her çend ki çıkarmağa[420] çalışdılar, bulmadılar. Ve ol kılıc kendüye Şeddâd bin Âd-ı ûlâdan intikāl itmiş idi. Tūli on beş karış ve kabzası balçağı[421] üç karış idi. Âkıbet ol kılıc merhûm Sultān Bâyezîd-i Velî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî asrında balıkcılar balık avlarken ağları ol kılıcın balçığına ilişüp ağı çeküp çıkardıklarında görürler ki bir azîm kılıc ve ol mahal bunı bir bâzârgân satun alur. Lâkin ucından üç karış kadar yeri paslanup çürümekle ol bâzârgân çürüyen yerini yapdırup Engürüs vilâyetine götürür ve ol vakit bir umûr-ı mühimme ile merhûm Sultān Bâyezid-

[414] hâlâ İ (5^b) : - H
[415] mürûr itmişdür dirler İ (5^b) : mürûr itmek iktizâ ider H (5^a)
[416] bin yüz kırk üç senesine H (5^a) : bin yüz otuz sekiz senesine İ (6^a)
[417] üç bin üç yüz yigirmi üç H (5^a) : üç bin üç yüz on dokuz İ (6^a)
[418] Rûmili ve Frengistâna hükmi H (5^a) : bütün Rûmili'ne hükmi İ (6^a)
[419] garîbe İ (6^a) : garâib H (5^a)
[420] çıkarmağa H (5^a) : - İ
[421] balçağı İ (6^a) : - H

i Velî[422] hazretleri tarafından bir elçi varmış idi. Ol elçi kılıcın evsâfını işitdikde satun almak murâd eyler. Sâhibi kıraldan havf idüp satmağa cür'et itmemekle elçi kıraldan istîzân ider. Kıral dahi bâzârgândan[423] satun alup dergâh-ı penâha irsâl ideceği hedâyâya zamm idüp ma'an gönderür. Vâsıl oldukda Sultān Bâyezîd Hân hazretleri Frenk ve Rûm ve Yûnân vilâyetin ruhbânlarından o kılıcın ahvâlini suâl itdikde üzerinde yazılı olan resmi kimse okuyup ve istihrâc idüp cevâb viremediler. Ve âkıbet Frengistândan bir batrik gelmiş idi ki çok lisân okurdı, ol kılıcı Süryânca okuyup Şeddâd bin Âd'ın kendi kılıcı olduğı ma'lûm oldukda Sultān Bâyezîd-i Velî hazretleri azîm sürûr olup böyle **[5b]** bir kılıc niçe rûzgârdan beri zâyi' ve gark olup da diyâr-ı âharda zuhûr idüp ve gelüp kabza-i tasarruflarına girdüğini diyâr-ı Engürüs'in darb-ı şemşîr ile feth olmasına beşâretdür diyü tefe''ül itmeleriyle vâkı'an Sultān Süleymân aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân hazretleri[424] zamānında Engürüs memleketi müsahhar olup ol pâdişâh-ı hucestehâlin tefe''ülleri zuhûr eyledi ve ol kılıc hâlâ hazîne-i âmirede mevcûddur dirler. Muhassal Bozantin Engürüs'e kırk yıl pâdişâhlık idüp cümle Rûmili'ne tahakküm itmekle gelüp ikdâm-ı tâmm idüp İstanbul'ı yapmağa mübâşeret eyledi, şöyle ki ekseriyyâ evleri üçer kat idi. Ammâ fevkānisi şimdiki yer evleri mertebe idi ki zîr-i zemînler yapup kârgîrlik ile istihkâm virdiler ki zelzeleden ve sâ'ikadan halel-pezîr olmasın diyü zu'mlarınca kendülerine me'men ve mesken ola. Fi'l-hakīka İstanbul'un altını cümle mücevvef ve kârgîr mahzenlerle binâ itdirüp vaktâ kim cümle binâ tamâm olup mukaddemâ ceddi Yanko Mudiya'nun yapup sâ'ıka ve zelzeleden yıkılan mîlin yerine bu dahi bir yüksek mîl yapdırup ve üzerine bir fîl sûreti vaz' ve kendi sûretini[425] dahi bakırdan dökdürüp ve ol fîlin üzerine süvâr olmış gösterdi. Zîrâ kendüsi dahi fi'l-hakīka gāyet şikem-hâre[426] ve büyük âdem olmağla kendüni filden gayri hayvân çekmeyüp fîle binerdi[427]. Ve ol mel'ûn dahi ceddi Yanko gibi hem puta tapup ve hem halkı kendüye secde itdirüp ve muhâlefet idenleri ol mîlden aşağı atdırup helâk iderdi. Bu minvâl üzre ol bed-fi'âl ve mudill ü dâll yüz otuz sene pâdişâhlık idüp niçe bin âdem helâk eyledi. Ve ba'dehû Hakk celle ve alâ ol **[İ, I, 6b]** kavme leşker-i tā'ûn musallat idüp az zamân içinde ehâlî-yi şehrin çoğu kırıldı. Ve sâniyen bir nevrûz-ı behcet-efrûz günlerinde zîr-i zemînlerinde îş u nûş iderlerken nâ-gehân kazâ-yı âsumânî zuhûr idüp bir zelzele-i azîme vâki' oldı ki İstanbul'ı gûyâ gırbâl içinde buğday çalkar gibi

[422] velî H (5[a]) : - İ
[423] bâzârgândan İ (6[a]) - H
[424] Sultān Süleymân aleyhi'rahmetü ve'r-rıdvân hazretleri H (5[b]) : merhûm Sultān Süleymân hazretleri İ (6[a])
[425] sûretini H (5[b]) : tasvîrini İ (6[a])
[426] şikem-hâre H (5[b]) : şikem İ (6[a])
[427] gayri hayvân çekmeyüp file binerdi İ (6[a]) : gayri hayvân çekmezdi H (5[b])

çalkayup cümle binâ ve zemînleri yıkılup ve cümle mahlûkı dahi genc ü defâyin ve ka‘r-i Kārûn[428] gibi hâkle yeksân oldılar ve şehr-i İstanbul yine harâb u yebâb oldı ve ol vakt İstanbul’un altı mücevvef mahzenler idi. Ve ol zelzelede cümlesi ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾[429] oldı. Ve ile’l-ân ba‘zı yerleri amîk kazdıklarında ol binâlar eseri zâhir olur dirler. İstanbul’un ibtidâ binâsından işbu Bozantin binâsına gelince imâret ve harâbı[430] yedi yüz yigirmi iki[431] sene mürûr itmiş olur, bâ-kavl-i cumhûr[432]. [433]لا يعلم الغيب إلَّا الله

Der beyân-ı binâ-yı İstanbul der-def‘a-i sâlis be-ikdâm-ı Kostantin

Ma‘lûm ola ki mezbûr Kostantin binâ itmezden mukaddem gazab-i Bârî-yi te‘âlâ ile helâk olan Bozantin[434] binâ itdikden sonra içinde yüz otuz sene pâdişâhlık idüp ol melâ‘în asrında dahi olan ibret-bîn ve gazab-i rabbü’l-âlemîn ile kahr u helâkinden sonra yedi yüz yigirmi iki sene harâb u yebâb yatup[435] ve yine Bozantin neslinden işbu Kostantin bin Alaniye nâm pâdişâh-ı bâ-ihtişâm zuhûr itdikde sıdk u hulûs ile dîn-i Îsâ’yı kabûl itdikden sonra gün-be-gün beyne’l-mülûk kendüye kuvvet ü şerefiyyet ve nâm u nişân hâsıl oldı.

Harîdetü’l-Acâib’de ve niçe kütüb-i tevârîh[436]-i mu‘teberâtda mezkûrdur ki mezbûr Kostantin mukaddemâ Sâbi’iyye dîninde olup ve iyâzen-billâhi cüzâm marazına mübtelâ idi. Cümle etıbbâya niçe sene mürâca‘at idüp ilâc ve tîmâr itdirüp bir vechle dahi mümkin olmadı. Bir gice rü’yâsında bir kimse “Dîn-i İsâ’yı kabûl itmeyince sen bu marazdan halâs olmazsın” diyü beşâret itmekle ol rü’yâdan sonra dîn-i Îsâ’ya girmeğin ol marazdan halâs olmağla cümle kavmi dahi dîn-i Îsâ’yı kabûl eylediler. Ve bundan mâ‘adâ Kaltıyanos nâm zî-kuvvet hasmı ile dahi cenk idüp ve gālib olup tahtını ve memleketini[437] dahi zabt itmekle şarken ve garben nâmı âleme münteşir olup müşârün ileyh oldı. Ve Kaltıyanos’a gālib oldukdan sonra[438] Kostantinü’l-muzaffer diyü lakab virdiler. Ve ol zamân Rûm’da Kaysarıyye şehrinde kayâsıra olan Harkıl nâm kaysarın Sofya nâm bir kızı var idi ki hüsn ü letāfetle meşhûr-ı âlem idi. Ol kızı almağa tālib olup bî-hisâb cevâhir ve zevâhir ile Harkıl’a elçi irsâl idüp vardıkda Harkıl dahi cümle

[428] ka‘r-i Kārûn H (5ᵇ) : - İ
[429] Yâsîn, 82. âyetten nâkıs iktibas.
[430] imâret ve harâbı İ (6ᵇ) : - H
[431] **[Derkenâr]:**Ba‘zı tevârîhlerde dokuz yüz yetmiş beş sene harâb yatmışdur dirler.
[432] bâ-kavl-i cumhûr H (5ᵇ) : - İ
[433] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.
[434] ma‘lûm ola ki mezbûr Kostantin binâ itmezden mukaddem gazab-i Bârî-yi te‘âlâ ile helâk olan Bozantin H (5ᵇ) : ve ma‘lûm ola mezbûr Bozantin
[435] yedi yüz yigirmi iki sene harâb u yebâb yatup İ (6ᵇ) : zikr olduğı üzre niçe rûzgâr harâb yatup H (5ᵇ)
[436] tevârîh İ (6ᵃ) : - H
[437] ve memleketini H (5ᵇ) : - İ
[438] ve Kaltıyanos’a gālib oldukdan sonra İ (6ᵇ) : ve bundan sonra

vüzerâ ve vükelâ ve ulemâsını cem‘ idüp müşavere itdikde azîm güft ü gû ve kīl ü kālden sonra cümlesi virmeği ma‘kūl ve[439] münâsib görmekle dîn-i Îsâ üzre nikâh idüp hisâb u kitâbı tahrîre sığmaz cevâhir ve cihâzla Sofya’yı Kostantin’e gönderdiler. Muvâsalatdan sonra Kostantin ile Sofya şehr-i İstanbul’ı ta‘mîr idüp tahtgâh idinmek içün müşâvere itdiler, şöyle ki ol zamân hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan beş bin sekiz yüz yetmiş dokuz sene ve mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki yüz doksan beş sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre şehr-i İstanbul’ı Kostantin binâ ideli târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz **[6a]** seksen sene mürûr itmiş olur[440]. Çünki Kostantin şehr-i İstanbul’ı binâ itmek murâd eyledi ammâ bin seneden ziyâde hâlî ve harâb yatmağla orman olup içinde azîm ef‘â ilanlar ve ejderler ve envâ‘-i muzırr cânevarlar peydâ olmağla yanına kimse varamazdı. Bir kâmil hakîm gelüp birbirine sarılmış ilan tılsımını peydâ idüp At Meydânı’na vaz‘ itmekle cümle ilanlar ve ejderler helâk ve nâ-pedîd oldılar ve ba‘dehû ta‘mîr ve binâsına mübâşeret idüp tekmîl itdiler ki ile’l-ân bâkī olan sûrı anındur. Ve hâlâ At Meydânı’nda olan ilan tasvîri dahi anın zamânındandur. Lâkin merhûm Sultān Süleymân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri asrında Hasoda başılıkdan çıkma vezîr-i a‘zam olan makbûl ve ba‘dehû maktûl olan İbrâhîm Paşa bir gün At Meydanı’nda cündîlerin cirîd seyrini iderken elinde bir topuz bulunup şetâret-i keyf ile ol topuzı atdıkda kazâ-yı ilâhî ol tılsıma urup[441] bir çenesini şikest eyler ve ba‘dehû pâdişâhın ma‘lûmı oldukda azîm tehavvürlenüp İbrâhîm Paşa’nın hıffet-i aklına haml idüp **[İ, I, 7a]** hemân ol günden mahabbeti adâvete ve germiyyeti bürûdete tahvîl oldı. Ve ol tılsım şikest oldukda İstanbul’da câ-be-cân yılan peydâ vü zâhir olup lâkin zâhir olanlar dahi za‘îf olup kimseye zararları yokdur. Ve’l-hâsıl Kostantinü’l-muzaffer İstanbul’ı binâ itdikde kebîr ü sagīr yüz kapu vaz‘ itdirmişdür ki her birlerin yaldızlı gümüş tahtalar ile kapladup ve gümüş kilidler ile mükellel eyledi. Ve kal‘anın içinde niçe sınâyi‘ vü bedâyi‘ ile âsâr-ı kibâr bir kâr-ı rûzgâr olmak üzre acâyib ü garâyib şeyler[442] ve eşkâl-i acîbeler îcâd itdirmişdür ki hâlâ mevcûd olan dikili taşlar ve ol ilan eşkâli Kostantin’in binâ itdirdüği garâyibâtın bâkīlerindendür. Ve Kostantin’den sonra etrâf-ı mülûk tama‘ ile İstanbul’un başına kıyâmetler kopup şöyle ki İslâm eline[443] girince başına gelen felâketler dil ile takrîr ve

[439] ma‘kūl ve İ (6ᵇ) : - H

[440] bu hisâb üzre şehr-i İstanbul’ı Kostantin binâ ideli târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz seksen sene mürûr itmiş olur H (5ᵇ-6ᵃ) : Bu hisâb üzre şehr-i İstanbul târîh- i İslâm’ın işbu işbu bin yüz kırk iki senesine gelince Kostantin binâ ideli bin dört yüz yetmiş dokuz sene mürûr itmiş olur İ (6ᵇ)

[441] ol tılsıma urup H (6ᵃ) : ol tılsıma râst gelüp İ (6ᵇ)

[442] şeyler H (6ᵃ) : nesne İ (7ᵃ)

[443] eline İ (7ᵃ) : - H

kalem ile tahrîr mümkin değildür. Fasl-ı itmâmında birkaç mahsûrı zikr olunur[444]. Ol ecilden Kostantin binâsından olan âsâr-ı acîbesine halel gelmişdür, yohsa ta‘accübât-ı dünyâdan çok şeyler var idi. İstanbul’ın sûrı on üç mîl olup tetimmâtıyla ba‘zı[445] hâricî sûrı olan Hazret-i Eyyüb-ı Ensârî ve tersâne-i âmire ve Galata’dan ve Beşiktaş’dan Rûmili yakasıyla dolaşup Karadeniz’e varınca ve Anatolı yakasından Kavak’dan dolaşup Üsküdar ve Kadıköyi bi’l-cümle İstanbul’un tetimmâtı ve mülhakātından add olunup zîrâ diyâr-ı âhardan bu zikr itdiğimüz mülhakātın kangısına bir âdem gitse veyâ gelse “Kande gidersin?” diyü suâl olundukda “İstanbul’a giderim veyâ gelirim” diyü cevâb virürler. Böyle olduğı hâlde bunların dahi cümlesi İstanbul’un mahallâtından add olunup İstanbul ile ma‘an bu cümlenin imâreti sûrı bir yere cem‘ olsa kırk mîlden ziyâde olurdı. Arzda ve bir iklîmde böyle mu‘azzam şehir olmayup Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âfât-ı dehrden masûn u mahfûz idüp saltanat-ı İslâm’da silsile-i Âl-i Osmân’da ilâ âhiri’d-deverân müebbed ve müeyyed eyleye. Bi-mennihî ve keremihî ve te‘âlâ[446]

Der beyân-ı binâ-yı Ayasofya ve bâ‘is-i binâ-yı şehr-i Sofya

Ayasofya’nın ve şehr-i Sofya’nın binâsına bâ‘isin alâ tarîki’l-ihtisâr beyânı budur ki çünki Kostantin İstanbul’ı binâ[447] itdi, ale’d-devâm câm-ı bâde-i gül-fâm elinden gitmeyüp dil-dânesi olan hatunı Sofya ile evkātını îş u nûşla geçirmekde iken nâ-geh ma‘şûkası olan hatunı[448] Sofya hasta oldukda gāyet za‘îfe ve ol emrâzla cismi lâger u nahîfe olmağla tebdîl-i âb u havâ içün Sofya şehrine karîb olan Vitoş nâm yaylaka gidüp âb u havâsından hazz idüp tabî‘atına muvâfık ve emrâzı def‘ine mutābık düşmekle yazlarda ol yaylakda olurdı. Çünki âb u havâsı mizâcına muvâfık düşdi, etıbbâ-yı zamân ve hükemâ-yı devrân böyle re’y ü tedbîr idüp münâsib gördiler ki kış fasıllarında dahi sâkin olup gelüp gitmede yol zahmeti ve meşakkati çekmemek içün ol yaylaka karîb bir şehir yapmasını tergīb itmeleriyle Sofya şehrini ve kal‘asını binâ idüp kış günlerinde[449] anda sâkin olurdı. Ve mukaddemâ dahi şenlik var idi ki ammâ kal‘ası

[444] fasl-ı itmâmında birkaç mahsûrı zikr olunur H (6ª) : - İ
[445] tetümmâtıyla ba‘zı H (6ª) : - İ
[446] Hazret-i Eyyüb-ı Ensârî ve tersâne-i âmire ve Galata’dan ve Beşiktaş’dan Rûmili yakasıyla dolaşup Karadeniz’e varınca ve Anatolı yakasından Kavak’dan dolaşup Üsküdar ve Kadıköyi bi’l-cümle İstanbul’un tetümmâtı ve mülhakātından add olunup zîrâ diyâr-ı âhardan bu zikr itdiğimüz mülhakātın kangısına bir âdem gitse veyâ gelse “Kanda gidersin?” diyü suâl olundukda “İstanbul’a giderim veyâ gelirim” diyü cevâb virürler. Böyle olduğı hâlde bunların dahi cümlesi İstanbul’ın mahallâtından add olunup İstanbul ile ma‘an bu cümlenin imâreti sûrı bir yere cem‘ olsa kırk mîlden ziyâde olurdı. Arzda ve bir iklîmde böyle mu‘azzam şehir olmayup Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âfât-ı dehrden masûn u mahfûz idüp saltanat-ı İslâm’da silsile-i Âl-i Osmân’nda ilâ âhiri’d-deverân müebbed ve müeyyed eyleye. Bi-mennihî ve keremihî ve te‘âlâ H (6ª) : Hazret-i Eyyûb-i Ensârî ve Galata’dan Boğaz’a varınca ve Kavak’dan Üsküdar’la tevâbi‘âtıyla kırk mîlden ziyâde imâreti olur İ (7ª)
[447] binâ H (6ª) : - İ
[448] nâ-geh ma‘şûkası olan hatunı H (6ª) : - İ
[449] günlerinde H (6ª) : eyyâmlarında İ (7ª)

olmayup bir büyük karye idi. Sofya sâkin olmak içün azîm sarâylar ve köşkler ve kilisa ve bağçeler ve kal‘a ve niçe şeyler yapup ismini dahi Sofya kodılar ve hâlâ ol ismiyle yâd olur[450]. Muhassal-ı kelâm şehrin binâsı tekmîl olup ve bir-iki sene kadar kışlarda anda sâkin olup ve âkıbet ol şehri dahi bırakup mekânı zîr-i zemîn olacağını müşâhede itdikde[451] şöyle vasıyyet eyledi ki cümle mâl u cevâhirini sarf idüp[452] mukaddemâ Yanko ve ba‘dehû Bozantin zamânlarında kilisa-yı azîm olup harâb olan kilisa **[6b][453]** yerinde bir kilisa binâ ideler ki dünyâda bir dahi misli olmaya diyü kocasına ve oğluna[454] vasıyyet idüp azîm sipârişler itmekle vefâtından sonra mübâşeret itdiler. Ve ba‘zı rivâyetde Sofya’nın hâl-i hayâtında mübâşeret itdiler dinmiş. Muhassal ol asırda frengistândan bir mi‘mâr-ı güzîn ve mühendis-i dûr-bîn ve üstâd-ı ferâset-karîn gelmiş idi ki mi‘mârlık fenninde mahâreti kemâlde olup ana mu‘âdil mi‘mâr yok idi. Kostantin ol mi‘mârı da‘vet idüp Sofya vasıyyeti üzre bir kilisa-yı kebîr yapılmasını takrîr itdikde mi‘mâr dahi ta‘ahhüd idüp levâzım-i binâya mübâşeret itdiler. Evvelâ temel içün suya varınca yeri kırk arşûn kazup ve ba‘dehû istihkâm üzre temel bırakdılar, şöyle ki kirec ve Horâsânî külü ve yumurta ve paça suyuyla mahlût ve memzûc idüp metânetine ikdâm ve rasânetine ihtimâm itdiler ve cümle temel yer yüzine çıkınca tahtânîsini mücevvef idüp mermer direkler üzerine kemerler vaz‘ eylediler ve hâlâ altı su ile memlû olup küçük kayık ile altında gezmek mümkin dirler ve tekrâr anın üzerine bir binâ dahi kaldırup ve cevânib-i erba‘asını fîl pâyelerle ve fevkānî tabakalarını hezâr sa‘y-i belîğ **[İ, I, 7b]** ve gûşiş-i bî-dirîğ ile istihkâm virdiler, şöyle ki binâ büyük kubbesi bağlanacak mertebeye geldikde bir gice mi‘mâr firâr eyledi. Her ne kadar

[450] hâlâ ol ismiyle yâd olunur H (6ª) : hâlâ ol isimle mar‘ûf u meşhûrdur İ (7ª)
[451] olacağını müşâhede itdikde H (6ª) : olacağı ma‘lûm oldukda İ (7ª)
[452] cümle mâl u cevâhirini sarf idüp H (6ª) : cümle mâlını harc idüp İ (7ª)
[453] [**Derkenâr]:** Takrîz-i Hakīr: Ayasofya’nın mi‘mârı hakkında ba‘zı tevârîhlerde ve halk lisânında meşhûrdur ki kubbe mahalline geldikde mi‘mâr firâr idüp varup frengistânda dahi böyle bir kilisa binâsına mübâşeret itmekle on sene binâ mu‘attal kalup Kostantin mezbûr bennâyı bulmak içün cemî‘-i memâlike âdemler gönderüp bulundı ve ol frengistânda dahi binâ itdiği kilisa dahi kubbe yerine geldikde andan dahi kaçup gelüp Ayasofya’nın kubbesini tamâm itdi dirler. Ammâ bunun aslı yokdur. Zîrâ Kostantin gelüp İstanbul’u binâya mübâşeret itmezden mukaddem Rûmiyyetü’l-kübrâda ya‘ni Roma’da Kızıl Elma dirler, anda kıral olup cümle kâfiristân kendüye ser-fürû iderlerdi. Bundan evvel zikr olunduğı üzre mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki yüz doksan beş sene sonra Roma’dan kalkup ve gelüp İstanbul binâsına mübâşeret eyledi. Kostantin ve hatunı Sofya’nın Roma’da dahi kilisaları ve dikili taşları ve nusret kemerleri ve niçe tasvîrleri var idi ki hâlâ bâkīdür. Dünyâda olan ağır binâlarda ve kilisalarda Ayasofya’dan sonra Roma’da olan kilisadur ki ol dahi Ayasofya’dan mukaddem binâ olunup ve Ayasofya binâsına benzemez. Ve hattâ Kostantin’in sarâyı kurbında bir kitâb-hânesi vardur ki içinde olan kitâbın hisâbı olmayup ve her gün iki sâ‘at açarlar. Erbâb-ı hâcet varup deyn ile istediği kitâbı alur. İmdi firâr iden mi‘mâr varup frengistânda böyle bir kilisaya mübâşeret itse haber alınmamak olur mıydı? Ve bâ-husûs ol mi‘mârı bulmak içün azîm ihtimâm idüp ve cemî‘-i memâlike nâmeler ile âdemler gönderüp ve bulana azîm va‘dler idüp bulunmamış idi. İmdi bunun aslı olmayup bir kûşede ihtifâ idüp ve ba‘dehû çıkmak gerekdür. Ve hem bu câmi‘-i şerîf encâmında ma‘bed-i İslâm olmak mukarrar olmağla ol bennâ ricâlullâhdan olmak gerekdür. Zîrâ bu binâda ve bu metânet ve mehâbetde ve letâfetde bir binâ dahi olmayup muhassal benî-Âdem binâlarına müşâbeheti ve nazîri dahi olmayup ve itmâm-ı binâ yukarıda zikr olunduğı üzre nâ-tamâm kaldıkda ricâlullâh haberiyle defîne mâlından tamâm olunmağla ol mi‘mâr dahi ricâlullâhdan olmak fehm olunur. لا يعلم الغيب إلّا الله. Fe’f-hem H (6ᵇ) : - İ
[454] oğluna H (6ᵇ) : evlâdına İ (7ª)

aradılar ise bulunmadı. Âhir-i kâr Kostantin taht-ı hükûmetinde olan üstâd ve mi‘mârları cem‘ idüp binânın tekmîl olunmasını teklîf ü ibrâm itdikde birisi cür’et idüp “Yaparım!” dimemeleriyle Kostantin melûl ve mağmûm olup kaldı. Tamâm on sene bu hâl üzre kalup tekrâr ol mi‘mârı aramağa ve yâhûd ana mu‘âdil bir üstâd-ı kâmil bulup getürmeğe etrâf-ı mülûke nâmeler ile âdemler irsâl idüp aramakda iken nâ-gâh[455] bir gün mi‘mâr çıkagelüp ve Ayasofya içine tebdîl girüp binâ ahvâline nazar iderken bir kimse anı bilüp Kostantin’e haber eyledi. Âdemler gönderüp huzûrına getürdüklerinde[456] gazab idüp “Ey kişi! Çünki bu binâyı tamâm itmek elinden gelmezdi, niçün bu kadar mâlı telef ve zâyi‘ itdirdin!” diyü ıtâbla hitāb itdikde mi‘mâr dahi “Eğer ben ihtifâ itmesem beni kendi hâlime komayup elbette bu kubbeyi yap diyü ibrâm idüp sana muhâlefet itmeyüp yapdıkda, binâ inüp yerleşdikde kubbe dahi müstahkem olmayup az zamânda hedm olup benim emeğim ve hünerim ve senin mâlın ve masrafın hebâ vü zâyi‘ olurdı. Eğer i‘timâd itmezseniz buyrun gidelim, size göstereyim” didi. Üzerine vardıklarında fi’l-vâki‘ gördiler ki mi‘mârın didiği gibi ol binâ-yı girân beş mi‘mârî[457] arşûn kadar aşağı itmiş. Fe-lâ-cerem Kostantin-i sâhib-himem mi‘mâra hil‘at giydirüp ve azîm ihsânlar idüp hâtırın hoş itdi[458]. Ve ba‘dehû kubbenin binâsına mübâşeret idüp vâfir zamân yapdılar. Ammâ hazînede Sofya mâlından mâl kalmayup ba‘îd yerlerde olan kilisaların vakıf mâlından[459] istikrâz idüp gelmek içün biraz eyyâm te’hîr eylemek iktizâ itmekle binâ-yı mezbûrda olan âlât ü eşyâyı bir yere cem‘ idüp ve hıfzı içün bir şâgirdini üzerine ta‘yîn eyledi. Ve ol üzre vâfir eyyâm mürûr idüp kaldı. Nâgâh bir gün mihrâba karşu olan kapunın sol cânibinde olan direğin dibinde bir şahs-ı nûrânî zâhir olup bir zamân etrâf-ı binâya nazar eyledi ve ba‘dehû ol bekci olan şâgirdi çağırup “Niçün bu binâyı yapmayup te’hîr itdiler?” diyü suâl eyledi. Ol bekci dahi “Hazînede mâl kalmadığı ecilden te’hîr olundı” didikde ol pîr dahi “Var, üstâdını çağır gelsin. Ben ana bir defîne haber vireyim ki bu binâyı yapduğundan mâ‘adâ çok mâl dahi arta” didikde ol şâgird dahi didi ki “Ben bu mahalli bir ân[460] bırakup gitmeğe kādir değilim. Nâ-gâh bir şey zâyi‘ olursa üstâdım bana hışm u gazab ider” dir. Ol pîr dahi dir ki “Elem çekme. Sen gelince ben bir yere gitmeyüp ol eşyâları hıfz itmede taksîr itmeyem” diyü yemîn eyledi[461]. Şâgird dahi varup üstâdına ol pîr-i nûrânînin haber-i

[455] nâ-gâh (6^b) : - İ
[456] âdemler gönderüp huzûrına getürdiklerinde H (6^b) : ve alup huzûrına getürdiklerinde İ (7^b)
[457] mi‘mârî H (6^b) : - İ
[458] hâtırın hoş itdi H (6^b) : hâtırın ele aldı İ (7^b)
[459] kilisaların vakıf mâlından H (6^b) : evkāf mâlından İ (7^b)
[460] bir ân İ (7^b) : - H
[461] yemîn eyledi H (6^a) : ahd ü peymân eyledi İ (7^b)

beşâretini takrîr eyledikde birkaç ukalâ ile sohbet iderlerdi, didiler ki "Ol şahs-ı makbûlü'ş-şeyh tehî âdem olmamak gerekdür. Ma'kūl olan budur ki ol şâgirdi bile getürmeyelim ki ol azîz bir yere gitmeye. Zîrâ ol âdem eğer tehî değil ise ahd ü yemîne vefâ idüp şâgird varmayınca bir yere gitmez" diyü şâgirdi alı kodılar ve kendüler varup buluşdukda ol azîz[462] "Varın fülân mahalli şu mertebe kazın![463]" diyü mevzi'ini[464] haber virüp varup hafr itdiklerinde bir defîne-i azîme zâhir olur ki hisâba gelmez. Ve ol mâlı ihrâc idüp Ayasofya'nın binâsı tekmîl olduğından mâ'ada çok mâl dahi kalup Ayasofya'ya vakf itdiler. Ve menkūldür ki ol zamân ki bu azîz ol kerâmetini izhâr eyledi, ol şâgirdi taleb idüp geldikde dir ki "Bize emânet koyup gitdiğin eşyâlar gör yerinde midür?" diyü teslîm idüp bunun akvâli şâyi' oldukda Kostantin ve sâir ricâl-i saltanat varup "Hayr du'âsını alalım" diyü üzerine[465] gulüvv itdiklerinde yine ol zâhir olduğı[466] direk dibinden gāib olup her çend ki aradılar, bir daha eseri zâhir olmadı. Allâhu a'lem ricâlullâhdan yâhûd ferişţehlerden olup **[İ, I, 8a]** ol ma'bed-i kadîmin nigehbânı ola diyü ma'nâ virdiler. Ve ba'dehû ol direği "Makām-ı evliyâdur" diyü halk yüzüni **[7a]** ve gözüni sürüp ve bıçağla yunup çizmeleriyle âkıbet pirinc ile kaplayup anınla men' itdiler ki hâlâ "terler-direk" dirler.

El-ebvâb: Ayasofya'nın kapuları dahi gāyet musanna' ve müressem ve nevâdirâtdan olup "Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmın sefînesi tahtalarındandur" dirler.

El-mihrâb: Ayasofya'nın mihrâbı kıble-i ûlâya ya'ni Kudüs-i şerîf-i mu'allâya vâki' olmağla ba'de'l-feth Ka'be-i şerîfe olmak üzre resm ve binâsında gösterilmiş ve sâklarının döşemeleri dahi ayânen ol minvâl üzre sağa muharref döşendiği nümâyân iken çok ahmak âdemler fark itmeyüp döşemelere göre kıbleye teveccüh itmek değil, belki vaz'-ı kadîmden hâric sol tarafa teveccüh iderler. Ancak ehl-i irfân olanlar döşemelerinden fehm idüp kıble-i sahîh üzre teveccüh ve iktidâ iderler. Ekser-i halk bundan gāfildür.

El-mesârif: Ayasofya'nın mesârifine üç yüz sebîke altun gitdüğine ittifâk itmişlerdür ki her sebîke üç yüz bin altun[467] olmak üzre idi. Lâkin her altunun vezni ne mikdâr idüğinde ittifâk olmayup ihtilâfîdür. Ammâ esahh olan kavl hâlâ birlik olan altun olmak üzredür ki onu, on bir dirhem olmak üzre idi. Böyle olduğı hâlde be-her altun üçer guruşa olmak üzre yalnız bir sebîke dokuz kerre yüz bin guruş idi ve beş yüz

[462] ol azîz İ (7ᵇ) : - H
[463] varın fülân mahalli şu mertebe kazın İ (7ᵇ) : varın fülân yeri kazın H (6ᵇ)
[464] mevzi'ini H (6ᵇ) : - İ
[465] üzerine H (6ᵇ) : - İ
[466] zâhir olduğı H (6ᵇ) : - İ
[467] altun İ (8ᵃ) : - H

guruş bir kîse hisâbı üzre yalnız bir sebîke bin sekiz yüz kîse idüp ve yüz sebîke yüz seksen bin kîse idüp üç yüz sebîke beş yüz kırk bin kîse itmiş olurdı. [468]العهدة على الراوى

Ve bu mertebe masraf Ayasofya'ya istib'âd olunmamak revâdur. Zîrâ bunun altı mücevvef ve kemerler ve mermer direklerle[469] binâ olunduğından mâ'adâ etrâfında keşîş ve ruhbânlar sâkin olmak içün niçe bin odalar ve derûn ve bîrûnda agreb u garâyib eşkâl-i küfriyyâtlar ve envâ'-i masnû'âtlar olup yedi bin ruhbân ve keşîş sâkin olurdı. Mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı devrân ile niçeler ibtāl olup ve ba'de'l-feth dahi derûn u bîrûn ve etrâfında olan eşkâl ve masnû'ât-ı küfriyyâtları bi'l-cümle hedm idüp el-hamdüli'llâhi te'âlâ câmi'-i müslimîn ve ma'bed-hâne-i mü'minîn olmışdur.

Ahvâl-i bâkī-yi Kostantin

Mukaddemâ zikr olunduğı üzre Kostantin dîn-i Îsâ'ya girüp mübtelâ olduğı marazdan halâs oldukda İstanbul'ı tâhtgâh idinüp ve üç seneden sonra ki hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan beş bin sekiz yüz seksen iki sene mürûrında kendüsi ve âmme-i Rûm tāifesi tenassur idüp hâşâ uluhiyyet-i Îsâ'ya i'tikād-ı bâtıl iden kâfirlerden olup cümle kavmini dahi ol i'tikāda da'vet ile dîn-i Nasârâ'yı izhâr eyledi. Ve beş sene sonra ki hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan beş bin sekiz yüz seksen yedi sene mürûrında vâlidesi Heylane mâl-ı firâvân ile Kudüs-i şerife vardıkda Hazret-i Îsâ'dur diyü salb itdikleri dâr ağacını bulup ve ol gün îd idüp ve ol günün ismini îdü's-salîb kodılar ve hâlâ kavm-i Nasârâ ol güne azîm i'tibâr idüp îd iderler ve mezbûra Heylane kamâme dahi yapdırup ve Humus ve Rûha'da ve niçe yerlerde dahi kilisalar yapdırup dîn-i Nasârâ münteşir oldı. Ve yine on sene sonra ki hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmın beş bin sekiz yüz doksan yedi senesinde tesviye-i mezheb-i Nasrâniyyet içün Kostantin fermânıyla İznik'e iki bin kırk sekiz esâkıfe Ayasofya'da cem' olup bu cem'iyyetlere ruhbânlar fırka fırka olduklarında Kostantin her fırka adedine nazar idüp İskenderiyye üskufı Aleksandıros uskufı cümleden üç yüz on sekiz âdem ziyâde olmağla anların mezhebini tercîh idüp cümle memâlikde Hazret-i Îsâ ve Meryem tasvîrleri yazılup ve kilisalara konup ve vaz'-ı ma'hûdları üzre ibâdet itmek emr itmekle ol mezhebi Kostantin'e nisbet idüp **[İ, I, 8b]** melîkî didiler. Ve'l-hâsıl Kostantin İstanbul'ı ve Ayasofya'yı tamâm itdikde bir mîl yapdırup ve bir büyük ve musanna' altun çelîpâ dahi yapdırup ve ol milin üzerine kendi eliyle vaz' idüp aşağı indikde burnundan kan boşalup cümle etıbbâ def'ine çalışup

[468] Sorumluluk rivayet edenindir.
[469] mermer direklerle H (7[a]) : - İ

mümkin olmamağla âkıbet[470] ol burun kanı sebebiyle helâk oldı. Ve ol vakit hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan beş bin dokuz yüz sekiz sene mürûr idüp ve mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmdan[471] üç yüz yigirmi dört sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre Kostantin'in[472] helâkinden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz elli bir sene[473] mürûr itmiş olur ve ba'dehû oğlu kıral olup lâkin Kostantin'den sonra niçe mülûk ü millet İstanbul üzerine hücûm idüp şöyle ki bir zamân Kızıl Elma'ya mâlik olan Tırayano nâm kıral tahakküm idüp ve ba'dehû tāife-i Rus müstevlî olup ve ba'dehû İsvec tasarrufına girüp ve ba'dehû Nemse kırallarından meşhûr olan Karlos nâm kıral Nemse milleti üzerine müstakil kıral olup[474] vaktâ kim Saksonya memleketini zabt eyledi, ol memleket kıralı ve halkı vilâyetlerin terk idüp ve gelüp bu Daçya ya'ni İstanbul memleketini alup sâkin oldılar. Ve bunlardan sonra terkâr Rûm ve Bulgar müstevlî olup[475] ve niçe millet dahi tama' ve hücûm[476] itmekle başına kıyâmetler kopup çok istîlâ çekdikden mâ'adâ[477] zuhûr-ı İslâm'dan sonra dahi üç def'a Benî-Ümeyye asrında ve üç def'a hulefâ-i Abbâsiyyûn zamânında üzerine sefer olup ve ba'dehû[478] mülûk-i Dânişmendiyye ve Âl-i Selçuk ve Deşt-i Kıpçak **[7b]** hânları sefer idüp ve selâtīn-i Osmâniyyûndan dahi[479] Sultān Yıldırım Bâyezîd Hân hazretleri muhâsara idüp lâkin [480]الأمور مرهونة بأوقاتها mefhûmı üzre feth u teshîri Ebü'l-Feth Sultān Muhammed Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretlerine müyesser olup[481] لتفتحن القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش[482]" beşâretine mazhar oldılar.

Et-ta'rîf: Ma'lûm ola ki halk İstanbul bânileri olan Yanko Mudiya ve ba'dehû Bozantin ve ba'dehû Kostantin'in İstanbul'ı binâları sebebiyle umûr-ı azîme bilüp ta'acccüb iderler. Ammâ bilmezler ki[483] kal'anın sûrı selâtīn-i Osmâniyyûnun İstanbul içinde müceddeden binâ itdikleri cevâmi' ve medâris ve imâret ve mâ-i cârî ve kârbân-

[470] âkıbet İ (8ª) : - H
[471] mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmdan H (7ª) : mîlâddan İ (8ª)
[472] Kostantin'in H (7ª) : - İ
[473] işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz elli bin (7ª) : işbu bin yüz kırk iki senesine gelince bin dört yüz elli İ (8ª)
[474] Nemse milleti üzerine müstakil kıral olup H (7ª) : - İ
[475] müstevlî olup İ (8ª) : alup H (7ª)
[476] ve hücûm H (7ª) : - İ
[477] çok istîlâ çekdikden mâ'adâ H (7ª) : - İ
[478] zuhûr-ı İslâm'dan sonra dahi üç def'a Benî-Ümeyye asrında ve üç def'a hulefâ-yı Abbâsiyyûn zamânında üzerine sefer olup ve ba'dehû H (7ª) : zuhûr-ı İslâm'dan sonra dahi hulefâ-yı Benî-Ümeyye ve Âl-i Abbâs birkaç def'a İ (8ª)
[479] selâtīn-i Osmâniyyûndan dahi H (7ª) : - İ
[480] İşler vaktine bağlanmıştır.
[481] hazretlerine müyesser olup H (7ᵇ) : hazretleri zamânında feth olup İ (8ª)
[482] Ahmed bin Hanbel, *Müsnedu Ahmed*, XXXI, s.287. İstanbul muhakkak feth edilecektir. Onu feth eden kumandan ne güzel kumandan, onu feth eden asker ne güzel askerdir!
[483] ammâ bilmezler ki H (7ᵇ) : - İ

sarâylardan mâ‘adâ yalnız Sarây-ı cedîd ve ve Sarây-ı atîk[484] binâları mesârifi bütün kal‘anın sûrı binâsından mütecâviz ve ta‘accübâtdandur. Zîrâ kal‘a binâsı bir kaba işdür[485] ve binâ-yı Kostantin’den kal‘anın sûrından gayri ve âyîn-i şöhret-i kefere olan dikili taşlardan gayri nisbi vardur. Ba‘zı ahmaklar ol dikili taşlara ta‘accüb iderler. Ammâ bilmezler ki Devlet-i Aliyye murâd itse anlardan a‘lâ yaparlar. Ammâ neye yarar? İnsân ve hayvâna hiçbir nef‘i ve lüzûmı var mı?[486] İstanbul’da olan minârelerin her biri ol dikili taşlardan musanna‘ ve nazarda dahi ferah-fezâdur[487]. Muhassal ba‘de’l-feth İstanbul’da binâ olan cevâmi‘ ve sâir ebnâ-yı hayrât-ı mu‘azzamalardan mâ‘adâ câ-nişîn-i pâdişâhân-ı İslâm ve hâkānü’l-mu‘azzam olan[488] sarây-ı cedîd-i bî-hemtâ ve sarây-ı atîk-i müntehâ ve sâir sarây ve kusûr-ı ferah-fezâ ve dil-güşâ-yı pâdişâhîden mâ‘adâ vüzerâ-yı ızâm ve vükelâ-yı sâhib-ihtişâm süknâları ve bâ-husûs Hazret-i Eyyûb-i Ensârî’den dolaşup Karadeniz boğazına varınca ve karşu Kavak’dan dahi Üsküdar ve Kadıköyi ve Fenerbağçesi’ne varınca dahi olan sarâyhâ-yi pâdişâhî[489] ve sâir engüşt-ber-dehen ebniye-i acîbe nâ-mütenâhî olup her birlerini evsâf u ahvâlini gereği gibi vasf u takrîr u ta‘rîf ü tahrîr eylemekde kalemler âciz ve akıllar nâçîz olup niçe cild kitâb olsa yine acz ü kusûrdan hâlî değildür. Ve bâ-husûs İstanbul’da tarafeynden[490] boğaza varınca olan latīf yalılar ve sarâylar ve etrâfında olan müferrih bağ u bağçeler ve çiftlikler ve sahrâlar ve sâye-endâz serv ü sanevber ile müzeyyen teferrücgâh-nişînlerden mâ‘adâ İstanbul içinde ve taşralarda olan bağçelerindeki envâ‘-i şükûfe ve gül ü gülistân ve lâle vü taberistân ve bağ [u] bostânlarında olan envâ‘-i müsmirre ve eşcâr-ı gayri-müsmirre ile mâl-â-mâl pür olup şöyle ki görenler ser-mest ü hayrân ve lâ-ya‘kıl-ı ser-gerdân olur. Ve ale’l-husûs her meyvesi taşra vilâyetlerden latīf ve a‘lâ ve hoş-hôr olur[491]. Cümleden kat‘-ı nazar-ı hisâr-girâzın **[İ, I, 9a]** kıyâfet ve renk ve hey’etinde olan letāfet ve lezzet[492] ve ta‘âmında olan halâvet ve Kadıköyi ve Üsküdar’ın hûr u karâyirine ve çavuş üzümlerinde olan ta‘m u lezzet gayri diyârlarda olmayup eğerçi bunlar ekser vilâyetlerde vardur ammâ bu letāfet ü halâvet yokdur. Bunı erbâb-ı tabî‘at ve eshâb-ı ferâset anlar. Yohsa ehl-i tabî‘at olmayanlar indinde kiraz ile

[484] sarây-ı atîk H (7ᵇ) : - İ
[485] zîrâ kal‘a binâsı bir kaba işdür H (7ᵇ) : - İ
[486] insân ve hayvâna hiçbir nef‘i ve lüzûmı var mı H (7ᵇ) : - İ
[487] ve nazarda dahi ferah-fezâdur H (7ᵇ) : - İ
[488] câ-nişîn-i pâdişâhân-ı İslâm ve hâkānü’l-mu‘azzam olan H (7ᵇ) : tahtgâh-ı pâdişâhân olan İ (8ᵃ)
[489] Karadeniz boğazına varınca ve karşu Kavak’dan dahi Üsküdar ve Kadıköyi ve Fenerbağçesi’ne varınca dahi olan sarâyhâ-yı pâdişâhî H (7ᵇ) : Karadeniz boğazına varınca Üsküdar’dan Kavak’a varınca dahi sarâyhâ-yı pâdişâhî
[490] tarafeynden H (7ᵇ) : - İ
[491] ve a‘lâ ve hoş-hôr olur H (7ᵇ) : - İ
[492] lezzet ve H (7ᵇ) : - İ

güğüm ve üzüm ile döngel ya‘ni muşmula müsâvidür. Ve’l-hâsıl işbu şehr-i İstanbul’a mahsûsdur ki rûy-i arzda nev‘-i insânda bunun ismini bilmez ve zikrini itmez ferd-i vâhid olmayup meşhûr-ı âlem ve ma‘lûm-ı benî-Âdem ferîdü’d-dehr bir şehr-i dil-güşâdur ki rub‘-ı meskûnda olan emtâ‘ ve cevâhir ve revâyih u akākīr ve insâna lâzım sâir eşyâdan bu şehre gelmez ve her ne lâzım olsa bulunmaz bir şey olmayup bu hâssa hemân bu şehre mahsûs olup yedi iklîm ve dört kûşede olan me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsâtı mıknatıs gibi kendüye cezb ider[493] meşhûr-ı cihân bir şehr-i azîm ve sevâd-ı kadîmdür ki niçe rûzgârdan beri tahtgâh-ı selâtīn-i pîşîn ve makarr-ı kayâsıra-i şevket-âyîn ve hâlâ ârâm-gâh-ı pâdişâhân-ı güzîn selâtīn-i İslâm ve memâlik-i kıble-i enâm ve silsile-i Âl-i Osmân olan pâdişâh-ı devrân ve hâkān-ı zamân خلد الله سلطنته و ذريته إلي آخر الدوران[494]” hazretlerinin sâye-endâz-ı saltanatları ve nazar-gâh-ı sa‘âdetleri ile mahmî bir şehr-i dil-güşâdur ki âb u havâsı latīf ve mu‘tedil ve her cânibi mesîre ve teferrüc-gâh birbirlerine muttasıl bir rûh-efzâ ve dil[495]-güşâdur ki ibret gözi ve irfân nazarı ile bakup te’’emmül ü tefekkür olunsa hakīkatde bir şehirdür. Ammâ başka bir dünyâ dimek dahi olur ve esâsı yedi dağı ihâta itmekle ekālîm-i seb‘aya îmâ dimek dahi olur. Zîrâ her ne tarafa varılsa ve ibret göziyle bakılsa bir iklîmi görmüş ve seyr itmiş gibi olunur. Meselâ Eminöni ve Mısır Çarsûsı ve Pirinç İskelesi’ne varıldıkda Mısır ve Yemen ve cümle Arabistân’ı görmüş gibi olup ve bedestân ve kârbân-sarâylara varıldıkda Hind u Sind ve Çîn u Maçîn ve Hıtâ vü Hoten ve Îrân u Tūrân ve Türkistân u Bedahşân ve cümle firengistân metâ‘ları ki ûd ve anber ve nâfe-i müşk ve sâir ıtriyyât ve bahârât ve envâ‘-i çuka ve kumâş ve dîbâ vü zîbâ ve atlas ve sâir kumâş ve yâkūt ve elmâs ve la‘l ve zeberced ve zümürrüd ve pîrûze ve akīk ve mercân ve sâir mâl-â-mâl olup[496] **[8a]** ve bâ-husûs deste deste ve kîse ve kîse dürr-i girân-behânın kesretinden nâşî cümle bahreynin kumları inci olmak mülâhâza olunur ve esîr pazarına varıldıkda hod Rus ve Çerkes ve Abaza ve Gürci ve Merkel ve Dâryân ve Rûm ve Efrenc ve Hırvat ve Macar ve Sırf ve Latin ve Tuta ve Leh ve Çeh[497] ve Moskov ve Kalmak ve Habeş ve Kara Arab ve sâir ecnâs-ı muhtelife üsârânın kesretinden nâşî vilâyetlerinden nefîr-i âmm ile sürüp esîr pazarı iskân virilmiş kıyâs olunur. Ale’l-husûs ecnâs-ı mezkûreden üsârâdan niçe perî-

[493] yedi iklîm ve dört kûşede olan me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsâtı mıknatıs gibi kendüye cezb ider H (7^b) : - İ

[494] Allah onun saltanatını ve zürriyetini kıyamete kadar devam ettirsin.

[495] dil H (7^b) : tab‘ İ (9^a)

[496] ve sâir mâl-â-mâl olup H (7^b) : - İ

[497] ve Çeh H (8^a) - İ

peyker duhterân ve gulâmân seyr ü[498] temâşâsıyla gözler hîrelenüp akıllar mütelâşî olur ve bir akça virüp Galata'ya geçdikde cümle frengistânı görmüş gibi olunup ve tersâne-i âmireye[499] ve Kāsım Paşa'ya varıldıkda hod Cezâyir ve Tûnus ve cümle magrîb diyârını görmüş gibi olunur [500]و قس على هذا . Ve bu şehr-i İstanbul ma'den-i insân olup nev'-i beşerden bunda bulunmuş bir millet ve levâzim-i insân olan eşyâdan bulunmaz hiçbir hâcet yokdur. Ve bâ-husûs birkaç san'at vardur ki milel-i Nasârâ'da olmaz. Biri hadîde cevher virmek ve biri sağırı ve biri sof mevci. Bu şeyler kâfiristânda olmayup çendân çalışup mümkin olmaduğı ecilden hayrân u ser-gerdân olmışlar ve cümleden kat'-ı nazar bu şehirde cemî'-i ulûmdan okunmaz bir ulûm olmayup ve ma'ârif ü sınâyi'den dahi işlenmez ve yapılmaz bir san'at ve ma'rifet yokdur, şöyle ki mecma'-ı ulemâ vü fudelâ ve menba'-ı ma'ârif **[İ, I, 9b]** ü şu'arâ ve ma'den[501]-i ukalâ vü zurafâ olmağla taşradan[502] her ilm ü ma'rifet ve sınâyi'den "Tekmîl-i mevâdd itdim" diyü merd-i da'vâ ile gelenlerin bu şehirde çanına ot tıkılup bildüği ilm ü ma'rifetin tekmîline ve erbâb-ı sınâyi'den yapduğı şeyin taslağına hüsn ü letāfet virmeğe tekrâr tilmîz ve[503] şâgird olurlar. Ve biri dahi bu ki taşradan ve her milletden bu şehre[504] gelenler her ne kadar kâm-rân veyâ memlûk ise dahi cümle şeyi kendüye dûn u[505] ednâ ve ahkar görünür, şöyle ki sarây ve mâlına ve avret ve atına ve libâs ve dârât ve cümle şeylerine tabî'atinde burûdet ve denâet hâsıl olur. Zîrâ eğer mülûk ise pâdişâhımız hâkānü'l-mu'azzam hazretlerinin sarây-ı âmireleri gibi sarây ve dârât ve ünvân ve esbâb-ı ihtişâmları gibi mu'anven u müzeyyen dârât u libâs dahi bir saltanatda ve bir milletde yokdur. Ve bundan mâ'adâ[506] dünyâya müte'allik olan eşyânın bi'l-cümle a'lâsı ve güzîdesi ve kesreti ve ricâl ü nisânın hüsnle mümtâz ve dil-güşâsı dahi bir memleketde ve bir milletde dahi yokdur. Ve bu şehr-i bî-nazîrin her ahvâlini kemâ huve hakkuhû vasf u ta'rîf itmede kimsede liyâkat ü kudret yokdur ancak levh-i derûn nazarına mâlik olan ehl-i irfân anlar. Ve bu şehr-i ferîdü'd-dehrin hakkında Resûl-i Kibriyâ sallallâhu te'âlâ alehi efdalü't-tahâyâ hazretlerinin لتفتحن القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك

[498] seyr ve İ (9[a]) : - H
[499] tersâne-i âmireye H (8[a]) : tersâneye İ (9[a])
[500] Var buna kıyas et!
[501] ma'den H (8[a]) : - İ
[502] taşradan H (8[a]) : - İ
[503] tilmîz ve H (8[a]) : - İ
[504] bu şehre İ (9[b]) : - H
[505] dûn ve H (8[a]) : - İ
[506] eğer mülûk ise pâdişâhımız hâkānü'l-mu'azzam hazretlerinin sarây-ı âmireleri gibi sarây ve dārât ve ünvân ve esbâb-ı ihtişâmları gibi mu'anven u müzeyyen dârât ve libâs dahi bir saltanatda ve bir milletde yokdur. Ve bundan mâ'adâ H (8[a]) : - İ

[507]الجيش buyurdukları uluvv-i şânına delîli kâfidür. El-hamdüli'llâh işbu şehr-i bî-nazîrin darb-ı seyfle feth ü teshîri Devlet-i Âl-i Osmân'a müyesser olup hadîs-i şerîfin beşâretine mazhar olduklarından mâ'adâ devlet ü saltanatları dahi cümleden âlî olduğına işâret ü beşâret olduğına iştibâh yokdur. Hakk sübhânehû ve te'âlâ ilâ inkırâzi'd-deverân devletlerin âlî ve bâkī eyleye. Âmîn.

Ve ma'lûm ola ki Devlet-i Aliyye işbu şehr-i İstanbul'a mâlik olduklarından mâ'adâ dünyâda[508] bilâd-ı vâsi'a-i ma'mûre-i kadîm olan saltanat Mısr-ı Kāhiredür Ümmü'd-dünyâ dimekle meşhûrdur ve hasretü'l-mülûk olan memleket ve su'âd-ı saltanat-ı kübrânın biri dahi iklîm-i Bâbil ve Bağdâd-ı behiş-âbâddur ki darb-ı seyf ile feth olunup ve bunlardan mâ'adâ Arabistân ve Kürdistân ve Gürcistân ve Îrân ve Tūrân ve Rûm'da ve Rûmili'nde ve Akdeniz'de ve Karadeniz'de ve sâhillerinde niçe pâdişâhlık yerler feth u[509] zabt idüp ve hâlâ taht-ı hükûmetlerinde olan memleketlerde ve cezîrelerde Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem yüzden ziyâde müslim ve kâfir mülûk olup mâlik oldukları memleketlerin muhâfazalarında âciz ve mütehayyirler iken ba'de'l-feth avn-i Bârî ve mu'cizât-ı Nebî ve salâbet-i pâdişâhî ile her biri vüzerâ-yı ızâm veyâ iki tuğlu bir paşa veyâ bir tuğlu beğ bendeleri eyâlet veyâ bir sancak i'tibâriyle zabt idüp bu kadar pâdişâhlık memâlikde dört yüz seneden ziyâdedür ki nâm-ı sa'âdet-ünvânları mahâfil ü menâbirde evkāt-ı hamsede ve hutbelerde sutānü'l-berreyn ve'l-bahreyn ve hâdimü'l-haremeyni'l-muhteremeyn diyü du'âlarda yâd u zikr oluyorurlar. Ve'l-hâsıl yedi iklîmde seyfle memleket feth eylemek ancak selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olup mukaddemâ olan saltanatların birine müyesser olmayup ve İskender-i sâni-i Rûmî ve Yûnânî[510]'ye dahi müyesser olmamışdur. Zîrâ İskender-i Rûmî'nin Rûmili'nde cenk itdüği olmayup ve hem mecmû'-ı saltanatı on üç sene olup seyyâh-ı âlem bir pâdişâh idi. Zamân-ı kalîlde dünyânın çok yerlerini seyr ü sülûk[511] idüp ta'accübâtdan çok şeyler görüp temâşâ eyledi. Az zamânda ne yüzden hüsn ü tedbîr ile çok memleket gezüp ve cihân-gîrlik ile yâd olunması ne vechle olmışdur, aşağıda fedâil-i Osmâniyyûn faslında zikr olunsa gerekdür, inşâallâhu te'âlâ[512]. Ve

[507] Ahmed bin Hanbel, *Müsnedu Ahmed*, XXXI, s.287. İstanbul muhakkak feth edilecektir. Onu feth eden kumandan ne güzel kumandan, onu feth eden asker ne güzel askerdir!

[508] uluvv-i şânına delîli kâfidür. El-hamdüli'llâh işbu şehr-i bî-nazîrin darb-ı seyfle feth ü teshîri Devlet-i Âl-i Osmân'a müyesser olup hadîs-i şerîfin beşâretine mazhar olduklarından mâ'adâ devlet ü saltanatları dahi cümleden âlî olduğına işâret ü beşâret olduğına iştibâh yokdur. Hakk sübhânehû ve te'âlâ ilâ inkırâzi'd-deverân devletlerin âlî ve bâkī eyleye. Âmîn.Ve ma'lûm ola ki Devlet-i Aliyye işbu şehr-i İstanbul'a mâlik olduklarından mâ'adâ dünyâda H (8[a]) : - İ

[509] feth H (8[a]) : - İ

[510] ve Yûnânî İ (9[b]) : - H

[511] ve sülûk İ (9[b]) : - H

[512] aşağıda fedâil-i Osmâniyyûn faslında zikr olunsa gerekdür, inşâallâhu te'âlâ H (8[a]) : işbu kitâbın otuz üçünci cüz'inde "Fezâil-i Osmâniyye" faslında tafsîlen zikr olunmışdur İ (9[b])

Rûmiyân müverrihleri İskender-i kübrânın çok şeylerini İskender-i sâniye isnâd ile şöhret virmişlerdür amma aslı yokdur[513] Muhassal ekālim-i seb‘adan hissedâr olmak ancak selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olmışdur ki ol memleketlerden **[8b]** iklîm-i evvel Yemen, iklîm-i sâni Haremeyn-i Muhteremeyn, iklîm-i sâlisde Kāhire-i Mısır, iklîm-i râbi‘de Halebü’ş-şehbâ, iklîm-i hâmisde İstanbul-ı bî-hemtâ, iklîm-i sâdisde Budin, iklîm-i sâbi‘de Deşt-i Kıpçak[514] ve Özi ve Akkirman ve niçe büldân dahi. Muhassal selâtīn-i Osmâniyyûnun ekālim-i seb‘ada feth itdikleri memâlikde cevâmi‘ ve medâris ve imâret ve mekteb ve sâir ebniye-i hayrâtın haddi ve hisâbı olmayup dört yüz kırk seneden beri olan hayrâtları bâkī ve yevmen-fe-yevmen izdiyâd bulmakdadur. Ammâ selâtīn-i sâbıkīnin ve bâ-husûs **[İ, I, 10a]** İskender-i sânînin İskenderiyye şehrinde hükemâ ameliyle binâ ve îcâd itdüği âyîne-i cihân-nümâ elsine-i nâsda meşhûr olup ve bu âyîne-i amelî hod mukaddemâ Mısır’a mâlik olan sehare-i şeytanat-karîn zamânlarında dahi var idi ve ba‘dehû harâb olup ve ba‘d-i zamân İskender-i sâni naks-ı kadîmi ile İskenderiyye’yi tevsî‘ ve ta‘mîr ve işbu âyîne-i cihân-nümâyı vaz‘ ve niçe kilisalar ve mel‘abeler dahi binâ itdi ve İskender’den sonra ol binâ itdüği âyîne ve sâir ebniye-i nâ-meşrû‘ı ya‘ni tasvîrleri zamân-ı kalîlde münhedim olup ancak halk lisânında bir kuru beyhûde hikâyesi kalmışdur. Ve âyîne didikleri mevcûd olaydı dahi fukarâya ve zu‘afâya nef‘i olmayup temâşâ-yı ricâl ü nisâ vü sıbyân u erâzilân olaydı. İskender-i Rûmî gerçi zamânında büyük ve cihân-gîr pâdişâh idi lâkin Dârâ’dan gayri zamânında dahi kuvvet-i pâdişâh olmayup sâirleri tavâyif-i mülûk gibi olmalarıyla Dârâ ile cenk idüp gālib oldukdan sonra nâmı âleme münteşir olup her kande varsa pâdişâhları ser-fürû idüp tâbi‘ olurlardı. Ve hem hükemâ asrı olmağla hâcesi Batlamyus ve vezîri Aristetales ve bunlara mu‘âdil kırk vezîri olup anlar re’y ü tedbîriyle askere nizâm virüp seyâhate çıkup az zamânda çok memleket seyr idüp zâhiren ve gāiben cihân pâdişâhları itā‘at idüp cihân-gîr olmışdur. Ammâ selâtīn-i Osmâniyyûn gibi cemî‘-i milel-i muhtelife ile berr ü bahrde cenk itmiş devr-i Âdem’den beri bir devre gelmemişdür. Aşağıda fedâil-i Osmâniyyûn faslında zikr olunur, inşâallâhu te‘âlâ[515]. Ve bundan sonra dillerde dâsitân olan bâni-i Kostantin’dür ki ol dahi İstanbul’ı naks-ı kadîmi ile ta‘mîr

[513] ve Rûmiyân müverrihleri İskender-i kübrânın çok şeylerini İskender-i sâniye isnâd ile şöhret virmişlerdür amma aslı yokdur İ (9^{a}) : - H

[514] Kıpçak H (8^{b}) : - İ

[515] İskender-i Rûmî gerçi zamânında büyük ve cihân-gîr pâdişâh idi lâkin Dârâ’dan gayri zamânında dahi kuvvet-i pâdişâh olmayup sâirleri tavâyif-i mülûk gibi olmalarıyla Dârâ ile cenk idüp gālib oldukdan sonra nâmı âleme münteşir olup her kande varsa pâdişâhları ser-fürû idüp tâbi‘ olurlardı. Ve hem hükemâ asrı olmağla hâcesi Batlamyus ve vezîri Arestetalis ve bunlara mu‘âdil kırk vezîri olup anlar re’y ü tedbîriyle askere nizâm virüp seyâhate çıkup az zamânda çok memleket seyr idüp zâhiren ve gāiben cihân pâdişâhları itā‘at idüp cihân-gîr olmışdur. Ammâ selâtīn-i Osmâniyyûn gibi cemî‘-i milel-i muhtelife ile berr ü bahrde cenk itmiş devr-i Âdem’den beri bir devre gelmemişdür. Aşağıda fedâil-i Osmâniyyûn faslında zikr olunur, inşâallâhu te‘âlâ H (8^{b}) : - İ

idüp ve kendüden sonra niçe millet müstevlî olmağla zamân-ı kalîlde hüsn-i imâretine halel gelüp Kostantin binâsından dikili taşlarla ve kal‘anın sûrından gayri ne kalmışdur? Ve anın dahi niçe yerleri esnâ-yı muhâsaralarda hedm ü harâb olmağla mâlik olan kaysarlar ta‘mîr idüp ve ba‘dehû merhûm Ebu’l-feth Sultān Muhammed Hân-ı sâhib-kırân-ı zamân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri İstanbul’ı berren ve bahren muhâsara itdiklerinde eyyâm-ı cenkde çok yerleri münhedim ve[516] harâb olmağla ba‘de’l-feth cümle sûrını ve yedi kulleleri[517] ta‘mîr ü tecdîd idüp niçe cevâmi‘ ve medâris ve imâret ve bîmâr-hâne[518] ve sarây-ı pâdişâhî ve niçe hayrât u hasenâtı müştemil binâlarla tezyîn itdiklerinden mâ‘adâ kendüden sonra gelen pâdişâhân-ı güzîn dahi niçe âsâr-ı hayrât ile ile’l-ân[519] ma‘mûr u âbâdân itmeleriyle ﴿اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ۞ اَلَّتى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ﴾[520] olmuşdur. Ve’l-hâsıl işbu Devlet-i Aliyye’den mukaddem gelen[521] pâdişâhların halk lisânında mütevâtir olan şeyleri ebnâ-yı hayrâtdan olmayup ol dikili taşlar ve tasvîrler erâzil ü edânînin ve sıbyân u nisvânın[522] seyr ü temâşâsına müte‘allik mashariyât olup ve eğer “Ayasofya câmi‘ine cevâb nedür?” dinür ise ol dahi Sofya mâlı ve vasıyyeti ile binâ olunup ve anın dahi tekmîline kādir olmamağla ve âkıbet ümmet-i Muhammed’e ibâdet-hâne olması hikmetu’llâhda mukadder olmağla ricâlullâh ihbârıyla hazîne-i defîne-i gaybîden[523] tekmîl ve tamâm olunduğı Ayasofya binâsı faslında zikr olunmışdur, nazar oluna. Ve lev süllime[524] Kostantin’nin kendünün olduğı hâlde bundan gayri âsâr-ı memdûhası ne vardur ammâ selâtīn-i Osmâniyyûnun dört yüz kırk[525] seneden beri berreyn ü bahreynde feth u zabt itdikleri memleketlerde yapdıkları cevâmi‘ ve medâris ve zâviye ve imâret ve bîmâr-hâne ve müsâfir-hâne ve hân ve kaldırım ve köprü ve su ve sâir ebniye-i hayrâtlarından mâ‘adâ Haremeyni’ş-şerifeynde binâ itdikleri ebnâ-yı hayrâtları ve ta‘yîn-i galâl ve irsâl-i surre kangı devlet ve kangı pâdişâh zamânında olmışdur? Muhassal selâtīn-i Osmâniyyûnun memâlik-i mahrûsada itdikleri[526] ebnâ-yı hayrâtın haddi ve hisâbı olmayup ve ile’l-ân dahi olmakdadur. Bunların nef‘i âmm olup insândan mâ‘adâ vuhûş u tuyûr ve mâr u mûr u devâbb dahi

[516] münhedim ve H (8ᵇ) : - İ
[517] kulleleri H (8ᵇ) : kal‘aları İ (10ᵃ)
[518] bîmâr-hâne H (8ᵇ) : - İ
[519] ile’l-ân H (8ᵇ) : - İ
[520] Fecr, 7-8. âyetler.
[521] işbu Devlet-i Aliyye’den mukaddem gelen İ (10ᵃ) : zuhûr-ı İslâm’dan mukaddem gelen H (8ᵇ)
[522] ve sibyân u nisvânın H (8ᵇ) : - İ
[523] gaybînden H (8ᵇ)
[524] Kabul edilse bile.
[525] kırk H (8ᵇ) : - İ
[526] Haremeyni’ş-şerifeynde binâ itdikleri ebnâ-yı hayrâtları ve ta‘yîn-i galâl ve irsâl-i surre kangı devlet ve kangı pâdişâh zamânında olmışdur? Muhassal selâtīn-i Osmâniyyûnun memâlik-i mahrûsada itdikleri H (8ᵇ) : - İ

ta‘ayyüş ve intifâ‘ ve tahassun iderler. Ve bâ-husûs kıble-i İslâm olan Ka‘be-i mükerreme ve Kudüs-i şerîf-i muhtereme ve Medîne-i münevvere livâ-yı saltanatları ve sâye-i devletleriyle mahmî olduğundan mâ‘adâ cümle mevled ve medfen-i enbiyâ olan hâk-i pâk-i tâb-nâk ve ale’l-husûs hakkında لولاك لولاك لما خلقت الافلاك[527] buyrulan Fahrü’l-mürselîn ve rahmeten li’l-âlemîn hazretlerinin Ravza-i mutahhara-yı firdevs-âşiyânları hizmetiyle müşerref ve müfehhar olup[528] sultānü’l-berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-Haremeyni’l-muhteremeyn **[9a]** eş-şerifeyn[529] ünvânıyla şarken ve garben yâd olunmak ancak selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olmışdur ki hiçbir devletin bu mertebe memlekete ve saltanatının böyle izzete ve bir pâdişâhânın bu hizmete nâil ve[530] mâlik olup ve hizmet-i lâzimelerin ta‘zîm ü tekrîm ile edâsını câna minnet ve sermâye-i sa‘âdet bilüp[531] bunlar mertebeye vâsıl olmış yokdur. **[İ, I, 10b]** Hemân Hakk sübhânehû ve te‘âlâ, ilâ âhiri’d-deverân devletlerin âlî ve saltanatların bâkī eyleye. Âmîn yâ Rabbe’l-âlemîn.

Bundan sonra memleketler ve saltanatlar[532] ta‘rîf ü tahrîrine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ. Eğerçi müslim ve kâfir ba‘zı saltanatların ahvâl-i sâbıkaları ba‘zı tevârîhlerde tahrîr itmişlerdür ammâ fî-zamânînâ her ahvâlleri tahvîl olduğundan mâ‘adâ kavîler za‘îf ve za‘îfler dahi kavî olmağla ale’l-infirâd ahvâlleri zikr olunur[533].

Fasl-ı der-beyân-ı memâlik-i Daçiya ya‘ni Rûmili ve Tıraçiya dahi dirler

Mukaddemâ bu Rûmili ta‘bîr olunan altı kısım olup her biri başka pâdişâhlık idi. Alâ sebîli’l-ihtisâr Rûmili’nin hudûdı beyânında Latin ve Yûnân ve Rûmiyân târîhlerinde ve bâ-husûs erbâb-ı coğrafiyyenin mu‘teberi Yovenesk nâm kimesne tahrîrinde ihtisâr üzre Rûmili ta‘bîr olunan yerler şol keyfiyyet üzredür ki bu Daçiya memleketi halîc-i İstanbul’dan garb ve şimâle vâki‘ olan kıt‘a-ı arzdan a‘zam-ı bilâd-ı Yûnân’dur ki ba‘de’l-feth Rûmili dimekle mu‘anven ve beyne’n-nâs meşhûr-ı âlem olmışdur. Ve bunun hudûdı Avrupa eczâsından bir cüz’ olup ve kadîmde buna Daçiya

[527] Hâkim, el-Müstedrek, II, s.615. “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” mealinde hadis-i kudsî.

[528] firdevs-âşyânları hizmetiylemüşerref ve müfehhar olup H (8ᵇ) : firdevs-âşyânlarıyla müşerref olup İ (10ᵃ)

[529] eş-şerifeyn H (9ᵃ) : - İ

[530] nâil ve H (9ᵃ) : - İ

[531] edâsını câna minnet ve sermâye-i sa‘âdet bilüp H (9ᵃ) : - İ

[532] ve saltanatlar H (9ᵃ) : - İ

[533] eğerçi müslim ve kâfir ba‘zı saltanatların ahvâl-i sâbıkaları ba‘zı tevârîhlerde tahrîr itmişlerdür ammâ fî-zamânînâ her ahvâlleri tahvîl olduğından mâ‘adâ kavîler za‘îf ve za‘îfler dahi kavî olmağla ale’l-infirâd ahvâlleri zikr olunur. H (9ᵃ) - İ

dirlerdi. Ve ba‘de’t-tūfân insândan hâlî iken ibtidâ gelüp bunda iskân iden Tatar’dan[534] bir kavim idi ki gāyet haşîn ü galîz ve şedîd ü bî-rahm kavm olup başka pâdişâh makāmında başları var idi. Lâkin aslâ çift sürmek ve ekin ekmek bilmeyüp kârları etrâf u eknâfı nehb ü gāret ve hırsızlık idi. Bir niçe müddet bunlar bu hâl üzre bu memleketi zabt itdiler ve ba‘d-i zamân Kızıl Elma’ya kıral olan Tirayano nâm pâdişâh-ı bâ-ihtişâm bu memleketi zabt idüp ve ba‘dehû Rus tāifesi müstevlî olup niçe zamân dahi anların zabt u tasarruflarında olup ve ba‘dehû İsvec tāifesi eline düşüp çok zamân anlar zabt eyledi. Ve ba‘dehû Kızıl Elma’ya ve Fransa’ya ve İspanya’ya kıral olan Nemse kıralı Büyük Karlos[535] nâm kıral vaktâ ki Saksonya memleketini zabt eyledi, ol memleket ehâlîsi memleketlerini terk idüp ve gelüp bu Daçiya memleketini alup içinde niçe zamân bunlar dahi sâkin oldılar[536]. Ve bunlardan sonra dahi Rûm ve Bulgar ve gayri envâ‘-i tavâyif eline düşüp ve âhirü’l-emr İslâm feth idüp tahtgâh-ı selâtīn-i Osmâniyyûn[537] olmışdur.

El-hudûd: Ve bu Daçiya ya‘ni Rûmili memleketi şarken bahr-ı Marmara ve Karadeniz ve şimâlen nehr-i Turla ki mâverâsı Leh memleketidür ve garben dahi Erdel ve Macar ve Bosna ve Arnevid memleketleri ve cenûben dahi Garaçiya ve bahr-ı Sefîd hadd ider.

Et-taksîm: Ve bu Daçiya memleketi altı kısım olup kısm-ı evvele Tıraçiya dirler ki asl-ı Rûmili ta‘bîr olunanların evveli ve şehr-i İstanbul bu kısımda olmağla sâirleri bundan müteferrık ve münşe‘abdur. Kısm-ı sâni Bulgar memleketidür. Kısm-ı sâlis Makdoniya memleketidür ki baş şehirleri Siroz ve Selanik’dür[538]. Kısm-ı râbi‘ Serdiya memleketidür ki Semenden dimekle ma‘rûfdur[539]. Semendire tahtgâhı idi[540]. Kısm-ı hâmis Eflak memleketidür. Kısm-ı sâdis Boğdan memleketidür ki kadîmü’l-eyyâmda Rûmili ta‘bîr olunan bu memleketler idi[541].

Et-ta‘rîf: Kısm-ı evvel ki Tıraçiya’dur, bunun bu isimle müsemmâ olmasına bâ‘is, mukaddemâ bu memlekete mâlik olan pâdişâhın ismi Tıraçiya olmağla binâen-aleyh Tıraçiya denildi. Ve bu Tıraçiya Mirrih kıralın oğlıdur ve bu Mirrih didikleri kıral kemâl mertebe şecî‘ ve bahâdur ve cenk-âver âdem olmağla Mirrih diyü tesmiye itdiler.

[534] insândan hâlî iken ibtidâ gelüp bunda iskân iden Tatar’dan H (9^a) : bunun kadîmden gelen kavmi Tatar’dan İ (10^b)
[535] Karlos H (9^a) : Karlo İ (10^b)
[536] sâkin oldılar İ (10^b) : zabt itdiler H (9^a)
[537] tahtgâh-ı selâtīn-i Osmâniyyûn H (9^a) : tahtgâh-ı saltanat-ı pâdişâhân-i İslâm İ (10^b)
[538] ki baş şehirleri Siroz ve Selanik’dür H (9^a) : - İ
[539] Semenden dimekle ma‘rûfdur İ (10^b) : - H
[540] Semendire tahtgâhı idi H (9^a) : - İ
[541] kadîmü’l-eyyâmda Rûmili ta‘bîr olunan bu memleketler idi H (9^a) : - İ

Ve bir vechi dahi bu vilâyetin halkı ekseriyyâ ziyâde şecî‘ olmalarıyla ana binâen Tıraçiya dirler. Ve bir vechi dahi bu memleketin toprağı pek ve salîb olmağla ekser yerleri mahsûlı az virdüği ecilden Tıraçiya dinilmişdür. Ve mukaddemâ bu memleketde tavâyif-i müte‘addide ve ecnâs-ı muhtelife sâkin olurdı ve hattâ dirler ki ırmaklar kenârından sâirlerden mâ‘adâ Tatar tāifesinden elli ordu ya‘ni elli bölük Tatar var idi.

El-hudûd: Ve bu Tıraçiya’dan ma‘dûd kıt‘ayı[542] şarkan halîc-i İstanbul ve Karadeniz’den bir kıt‘a ve cenûben bahr-i Sefîd ve şimâlen memleket-i Bulgariya ve garben dahi ba‘zı memleket-i Bulgariya **[9b]** ve ba‘zen memleket-i Makdoniya hadd ider.

El-bilâd: Ve bu kısmın şehirlerinin a‘zamı ve eşheri şehr-i İstanbul’dur ki ma‘nâsı “pâdişâh şehri” dimekdür. Ve bunun evsâfı alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr bundan akdem tahrîr ü beyân olunmışdur. Karadeniz boğazından taşraca bir taş vardur ki yünbeyün **[İ, I, 11a]** taşı dirler ve bu yünbeyün didikleri gāyet bahâdur ve şecî‘ bir âdemin ismidür ki evâyilde kapudan idi. Karadeniz’de azîm cenkler idüp her-bâr düşmene gālib olmağla bu taşı vaz‘ eyledi ki bu taş bunda oldukça nâmı ferâmûş olmaya. Ve Tıraçiya hudûdında olanlardan biri Küçük ve biri Büyük Çekmece’lerdür ki kurbında bir göl olup deryâ kenârında vâki‘ olmışdur. Büyük Çekmece’de merhûm Sultān Süleymân Hân aleyhi’r-rahmetü ve’r-rıdvân hazretleri azîm ve musanna‘ köprü binâ itmişdür ki acâyibât-ı dünyâdandur. Ve bu çekmecelerde envâ‘ balık dahi çıkar husûsan pisi ve kalkan balığı gāyet çok çıkup ve ol gölde dahi firâvân sazan balığı ve ilan balığı[543] ve gayri balık dahi çıkar ve bunlardan geçilüp Kumburgos ve Bogodos ve Silivri kasabasına varılur ki İstanbul’a on iki sâ‘at yerdür. Bunun bir güzel limanı ve kurbında bir kal‘ası olup lâkin harâbdur. İçinde kefere olup varoşında müslimânlar sâkin olur[544]. Ve bu kasabada güzel etmek olur ki meşhûrdur. Ve bunun kurbında bir hârr su dahi vardur.

Ed-dîvâr[545]: Ve bu kasabanın üç mîl kadar bu‘dında kadîmde bir dîvâr çekmişlerdür ki ibtidâ imtidâdı çâk Varna kurbında Karadeniz’e müntehî olurdı. Dîvârı sâbıkda İstanbul’a mütesarrıf olan Rûm kırallarından Ayastaniyos nâm kaysar çekdürmişdi ki[546] İstanbul emîn ola. Lâkin mürûr-ı eyyâm ile harâba müşrif olup münhedim olmışdur. Ammâ ilâ hâze’l-ân ba‘zı yerlerde eseri bâkī ve müşâhede olunur

[542] ve bu Tıraçiya’dan ma‘dûd kıt‘ayı H (9ᵃ) : - İ
[543] ve ilan balığı H (9ᵇ) : - İ
[544] sâkin olur H (9ᵇ) : olurlar İ (11ᵃ)
[545] ed-dîvâr H (9ᵇ) : - İ
[546] mutasarrıf olan Rûm kırallarından Ayastaniyos nâm kaysar çekdürmişdi ki H (9ᵇ) : mutasarrıf olan Rûm kırallarından biri binâ itdirmişdi ki İ (11ᵃ)

dirler ve bu dîvârı çekmeğe bâ‘is bu idi ki Arab’dan bir kabîle Arnevid memleketine geçüp temekkün itdiler. Bulgar ve Arnevid anlarla istizhâr idüp İstanbul nevâhîsine müstevlî olmalarıyla anları def‘ içün bu dîvârı çekdi ve ol vakt hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan altı bin yüz sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin iki yüz elli dokuz sene mürûr itmiş olur. Ve bu Tıraçiya’dan ma‘dûd biri[547] dahi Rodoscuk ya‘ni Tekurdağı kasabasıdur ki[548] hayli ma‘mûr şehr-mânendî bir şîrîn ve memerr-i bâzârgân kasaba ve iskeledür ki gümrük oturur. Ve bu kasabanın âb u havâsı müferrih ve latīf[549] ve âbı hafîf ve bağ u bağçeleri çok ve mesîre-gâhları firâvân ve meyvesi mebzûl ve husûsan[550] buğdayı ve arpası sâir diyârlardan[551] a‘lâ ve makbûl ve memdûh olup husûsan kiraz ve[552] vişnesi ve vişnâbı meşhûr olup ve arakı dahi erbâbı indinde memdûh ve meyhâneciler beyninde[553] makbûl olup birkaç akça ziyâdeye alup ve[554] satarlar dirler. Ve peyniri dahi firâvân olup Çorlı’ya mu‘âdildür[555].

El-mahlûk: Ve bu vilâyetin halkı kadîmü’l-eyyâmdan hüsnü’l-manzar olup ve lâkin ekseriyyâ maryol-tabî‘at ve füdûl-hilk‘at, yiyüp içmeğe ve îş u nûş ve sâz u söze mübtelâ[556] ve gemicilik idüp ve alış-veriş ve ticâret itmeğe heves itmeleriyle okur ve yazar ma‘rifet sâhibi âdem zuhûr itmek nâdir vâki‘ olur ve nisâları dahi hasnâ ve ten-dürüst ve tenâsüb-i a‘zâya mâlik olup seyr u sülûke ve giyinüp kuşanmağa ve hüsn-i zâtiyyelerine zînet virüp görenleri âşıklık belâsına mübtelâ itmeğe mu‘tâdlardur.

Ve biri dahi Gelibolu kasabasıdur ki şehir dimek dahi lâyıkdur. Mevzi‘i[557] Akdeniz boğazının dâhilinde vâki‘ olup İstanbul’a yüz altmış mîl mesâfedür ve Kilidü’l-bahr’e otuz mîldür ve bir hûb limânı dahi vardur ve bunda güzel ok ve yay yapmalarıyla “Oku Gelibolu’da atasın” diyü meşhûrdur[558]. Ve bir mükellef baruthânesi dahi vardur ki senede üç bin kantār mîrî barut tabh olur[559].

---

[547] ve bu dîvârı çekmeğe bâ‘is bu idi ki Arab’dan bir kabîle Arnevid memleketine geçüp temekkün itdiler. Bulgar ve Arnevid anlarla istizhâr idüp İstanbul nevâhîsine müstevlî olmalarıyla anları def‘ içün bu dîvârı çekdi ve ol vakt hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan altı bin yüz sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin iki yüz elli dokuz sene mürûr itmiş olur. Ve bu Tiraçiya’dan ma‘dûd biri H (9^{b}) : - İ

[548] kasabasıdur ki H (9^{b}) : dimekle ma‘rûfdur ki İ (11^{a})

[549] ve latīf H (9^{b}) : - İ

[550] husûsan İ (11^{a}) : - H

[551] sâir diyârlardan İ (11^{a}) : - H

[552] kiraz ve H (9^{b}) : - İ

[553] beyninde H (9^{b}) : yanında İ (11^{a})

[554] alup ve İ (11^{a}) : - H

[555] peyniri dahi firâvân olup Çorlı’ya mu‘âdildür H (9^{b}) : - İ

[556] mübtelâ H (9^{b}) : - İ

[557] mevzı‘i H (9^{b}) : - İ

[558] okı Gelibolu’da atasın diyü meşhûrdur H (9^{b}) : - İ

[559] senede üç bin kantar mîrî barut tabh olur H (9^{b}) : barut tabh iderler İ (11^{a})

El-ahlâk: Bunun halkı kadîmü'l-eyyâmdan sûret ü sîretde hüsn-i hulk sâhibi olup ve âb u havâsı okuyup yazmağa heves idenlere muvâfık ve salâh u takvâya câzib olmağla[560] bundan çok ulemâ ve sulehâ ve meşâyıh ve evliyâ zuhûr itmişdür. Ve hattâ Muhammediyye ve Mevlûd-ı şerîf sâhibleri dahi bundan zuhûr itmişlerdür. Bunda ilm ü ma'rifete ve râh-ı takvâya heves ve şugl idenler feyz-yâb olup mahrûm kalmazlar[561].

Ve biri dahi Çorlu kasabasıdur ki mevkı'i bir latîf yerde vâki' olmışdur. Bu kasabanın dahi âb[ı] hafîf ve havâsı latîf[562] olup ve otlağı dahi vâsi' ve kiyâhı firâvân[563] olmağla koyun ve sığırı gāyet çok olmağla peyniri firâvân ve latîf olur, şöyle ki bunun peynirinde olan letāfet ve çâşni ve halâvet ve râyiha sâir diyâr peynirlerinde olmayup cümle indinde[564] makbûl u mergūb ve mu'teber olmağla yalancı bakkâllar sâir diyâr peynirini Çorlu peyniri diyü nidâ idüp[565] satarlar ve hattâ yakın zamânda biri sâir vilâyetlerde dahi kalıp uydurup Çorlu diyü halkı aldayup satarlar. Ammâ ol çâşnî ve ol râyiha yokdur. Ekl itdikde bunı erbâb-ı tabî'at anlar[566]. Muhassal bunun peyniri her yerde makbûl u mu'teber **[10a]** olmağla kibâra dahi hediyye götürürler. Ve kesretinden nâşî **[İ, I, 11b]** bunun peyniri Edirne ve İstanbul'ı sîr itdüğinden mâ'adâ bütün Rûmili ve Anatolı'ya dahi münteşir olup ve hattâ ba'zı huccâc Ka'be-i şerîf'de ve Medîne-i münevvere'de ba'zı dostlarına hediyye götürüp azîm makbûle geçer imiş. Ve bu kasabanın toprağı münbit ve bağ u bağçeleri ve mesîre-gâhları ve meyveleri firâvân olup ve üzüm turşusı hod meşhûrdur.

Ve biri dahi Burgaz[567] kasabasıdur ki şimdi[568] halk buna Burgos dirler. Bunda bir mükellef hân ve câmi' ve medrese vardur ki Muhammed Paşa binâ itmişdür ve bunda her hafta pazar durur ki etrâf karyelerden çok araba ve âdem cem' olmağla[569] araba burgosı dahi dirler. Ve bunun senede bir def'a bir büyük pazarı dahi durur ki azîm bey've şirâ olur.

Ve biri dahi Hafsa'dur ki bunun dahi bir latîf câmi' ve mükellef hân ve imâreti vardur ki bunları dahi Muhammed Paşa binâ itdirmişdür. İstanbul'dan Edirne'ye

[560] ve salâh u takvâya câzib olmağla H (9ᵇ) : - İ
[561] ve hattâ Muhammediyye ve Mevlûd-ı şerîf sâhibleri dahi bundan zuhûr itmişlerdür. Bunda ilm ü ma'rifete ve râh-ı takvâya heves ve şugl idenler feyz-yâb olup mahrûm kalmazlar H (9ᵇ) : ve hattâ Muhammediyye-i şerîfe sâhibi dahi bunda olup muhassal bunda ilm ü ma'rifete heves ve şugl idenler feyz-yâb olup mahrûm kalmazlar İ (11ᵃ)
[562] âb[ı] hafîf ve havâsı latîf H (9ᵇ) : âb u havâsı latîf İ (11ᵃ)
[563] ve kiyâhı firâvân H (9ᵇ) : - İ
[564] cüme indinde H (9ᵇ) : - İ
[565] nidâ idüp H (9ᵇ) : - İ
[566] ammâ ol çâşnî ve ol râyiha yokdur. Ekl itdikde bunı erbâb-ı tabî'at anlar H (9ᵇ) : - İ
[567] Burgaz H (10ᵃ) : Burgane İ (11ᵇ)
[568] şimdi H (10ᵃ) : - İ
[569] cem' olmağla H (10ᵃ) : gelmekle İ (11ᵇ)

varınca[570] yol üzerinde ve yemîn ü yesârda olanların ba‘îd yerlerinde niçe kasabât ve çok kurâ vardur ki cümleye ma‘lûm olup tahrîre hâcet yokdur[571].

Ve bu Tıraçiya memleketinde ma‘rûf ve meşhûr ve mu‘azzam olan şehrin biri dahi Edirne şehridür ki İstanbul’ı geçdikden sonra bu memleketde[572] bundan büyük şehir yokdur. Ve bu şehrin içinden üç nehr-i kebîr cereyân ider ki birine Tunca ve birine Arda ve birine Meric dirler. Ve bu Tunca ve Arda yine Edirne içinde Meric’e munsab olur. Ve bu Edirne şehrinde birkaç şey vardur ki gayri yerlerde[573] nazîrleri yokdur. Cümleden biri evvelâ sarây-ı pâdişâhî bir acâyib ü garâyib ferah-fezâ ve dil-güşâ zemînde vâki‘ olmışdur ki nazîri yokdur. Ve biri dahi Tunca üzerinde olan köprüdür ki garâyibât-ı dünyâdandur. Ve biri dahi bu şehirde olan mu‘azzam ve ferah-fezâ ve dil-güşâ câmi‘lerden müstecâbe’d-du‘â olan Câmi‘-i Atîk ve Üç-şerefeli ve Sultān Bâyezîd-i Velî ve Murâdiyye[574] ve gayrilerden mâ‘adâ bir cây-ı ferah-fezâda merhûm ve mağfûrun-leh Sultān Selîm-i sânî hazretlerinin binâ itdüği gāyet musanna‘ ve müferrih ve latīf ve matbû‘ ve meşhûr olan câmi‘-i şerîfdür ki üstâdân-ı bennâyân indinde[575] bunun kubbesini Ayasofya kubbesinden bâlâ ve musanna‘ add idüp ve gelüp bundan ba‘zı san‘at ahz iderler. Mi‘mârının ismine Koca Mi‘mâr dimekle meşhûrdur[576]. Ve biri dahi Ali Paşa Çârşûsı’dur ki bunun dahi bir yerde nazîri olmamak üzre meşhûrdur ve bu çârşûda insâna lâzım olan cümle eşyâ bulunur. Ve bu zikr itdüğimiz binâlar bu şehre kāt-ender-kāt zînet ü revnâk virmişlerdür, şöyle kim[577] âhar vilâyetlerde bunların nazîri yokdur.

El-havâ: Edirne’nin havâsını ba‘zı hükemâ İstanbul’a tercîh itmişlerdür, şöyle kim İstanbul’un rûzgârı ve deryâ sebebiyle kemâl mertebe şedîd ve muhtelif esmekle yaz faslında vakit olur ki kış libâsı giyerler ve şark u şimâl ve cenûb rûzgârları ve gayrileri[578] Karadeniz boğazından ve Galata üzerinden ve sâirleri hem-çünân iskelelerden[579] İstanbul üzerine esmekle iskelelere dökdükleri süprünti ve mezbelelerin ve deryâya akan kârizlerin ufûnetleri İstanbul içine münteşir olmağla ol ta‘affünden hastalık ve tā‘ûn peydâ olur. Ammâ Edirne’nin mevkı‘i medârü’l-i‘tidâlde kutb-i şimâlî

[570] bunları dahi Muhammed Paşa binâ itdirmişdür. İstanbul’dan Edirne’ye varınca İ (11ᵇ) : cümleye ma‘lûmdur. Ve bundan mâ‘adâ Edirne’ye varınca H (10ᵃ)
[571] tahrîre hâcet yokdur H (10ᵃ) : - İ
[572] bu memleketde İ (11ᵇ) : H
[573] yerlerde İ (10ᵇ) : - İ
[574] velî ve Murâdiye H (10ᵃ) : - İ
[575] indinde İ (11ᵇ) : - H
[576] ve gelüp bundan ba‘zı san‘at ahz iderler. Mi‘mârının ismine Koca Mi‘mâr dimekle meşhûrdur H (10ᵃ) : - İ
[577] şöyle kim İ (11ᵇ) : - H
[578] ve cenûb H (10ᵃ) : - İ
[579] Karadeniz boğazından ve Galata üzerinden ve sâirleri hem-çünân iskelelerden İ (11ᵇ) : - H

mâbeynine karîb olup deryâdan ve dağlardan ba‘îd yerlerden ihâta idüp düz ve açıkda vâki‘ olmağla havâsının i‘tidâline delâlet ider diyenlere cevâb virmişler ki gerçi bu iskelelerde olan mezbele ve sokaklarda zibîl ve kârizlerden ta‘affün hâsıl olur didiğiniz vâki‘dür ammâ İstanbul içinde niçe bin furun ve hammâm ve sarây ve evlerde şeb u rûz gāyet çok âteş yanmağla ol âteşlerin dûd-ı duhânı ol ta‘affüni def‘ idüp havâsını ıslâh ve i‘tidâl ider diyü kīl u kāl üzre kalmışlardur[580].

El-ahlâk: Ve bu şehrin halkı ekseriyyâ alış-veriş ve ticâret idüp[581] ve ehl-i sınâyi‘ olup[582] ve bağ u bağçe ve mülk ve çift ü çubuk ehli olup ilm ü ma‘ârife heves idenleri azdur.

El-emtâ‘: Ve bu şehrin emtâ‘ı ve meşhûr olan eşyâlarının biri kırmuzı penbe ipliği olup ve yakın zamânlardan **[İ, I, 12a]** beri ipek kurdı beslemeğe heves itmeleriyle çok ipek hâsıl olup ve bürüncük idüp şehre vefâ itdüğinden mâ‘adâ bâzârgânlar alup âhar diyârlara götürüp satarlar. “Edirne bürüncüği” diyü hayli şöhret ve i‘tibâr bulmışdur. Ve müferrih bağ u bağçeleri ve teferrüc-gâhları hadden bîrûn olup meyvelerden latīf kiraz ve kayısı ve zerdâli ve envâ‘ erik ve amrûd ve bâ-husûs ayvası ve güli mübâlağa çok ve firâvân olup ve gûn-â-gûn latīf üzümi dahi şol mertebe mübâhdur ki Devlet-i Aliyye anda olmadıkda bir vakıyye latīf[583] üzümi bir akçaya almağa[584] istiğnâ iderler ve bir araba kavun ve karpuz yedi-sekiz paraya değin virildüği mütevâtiren meşhûrdur. Her husûsda ganî ve[585] ucuzluk ve zevk u safâsı çok şehr-i lâ-nazîrdür. Ve bâ-husûs hulviyyâtdan kabak ve bâdem helvâsı ve meyve perverdesi sâir diyârlara gālib ü müsellem olup İstanbul’a ve sâir diyârlara hediyye götürüp bâyi‘ler azîm müteneffi‘ olurlar[586]. Ve eyyâm-ı sayfda def‘- i harâret içün elmâs gibi buz safâsı dahi ma‘rûf **[10b]** u meşhûrdur.

Ve bu Tıraçiya’dan ma‘dûd vilâyetin biri dahi Dimetoka kasabasıdur ki Kızıldeli nâm nehir kenârında vâki‘ olup ve içinde mürûr idüp ve bu kasabada bir cins kırmuzı tīn olur ki gûn-â-gûn bardaklar ve kâseler ve ibrîkler ve sâir şeyler yapup satarlar. Ve âhar diyârlara dahi hediyye götürürler. Ammâ kesretinden nâşî çendân halk indinde makbûl ve mu‘teber değildür. Ammâ mahrûr hastaya bundan su içmek iyi olup ve teskîn-i harâret idüp ve[587] niçe emrâzı nâfi‘dür.

[580] kīl u kāl üzre kalmışlardur H (10ª) : diyü kīl ü kāl itmişlerdür İ (11ᵇ)
[581] idüp İ (11ᵇ) : - H
[582] ve ehl-i sınâyi‘ olup H (10ª) : - İ
[583] latīf İ (12ª) : - H
[584] almağa İ (12ª) : - H
[585] ganî ve İ (12ª) : - H
[586] bâyi‘ler azîm müteneffi‘ olurlar H (10ª) : - İ
[587] iyi olup ve teskîn-i harâret idüp ve H (10ᵇ) : - İ

Ve biri dahi İnöz kasabasıdur ki Meric suyının deryâya karışduğı mahalle karîb taraf-ı şarkdan bir alçak yerden üzerinde senbûse vâki‘ olmışdur. Ve bu Meric suyında ve bâ-husûs deryâya karışduğı yere karîb mahallerde gāyet çok altun kumı vardur dirler.

Ve biri dahi Cisr-i Mustafa Paşa’dur ki bir mükellef köprü ve bir latīf câmi‘ ve bir güzel hânı dahi vardur.

Ve biri dahi Filibe şehridür ki bunun kal‘asını İskender’in ceddi Filipos binâ itmişdür ki bir tepe üzerinde vâki‘ olup bir hayli matbû‘ ve mükellef kal‘adur. Ve bu kal‘a hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan beş bin iki yüz elli beş sene mürûrında binâ olunmışdur. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin yüz üç sene mürûr itmiş olur[588]. Ve bu şehir bir mahbûb u matbû‘ u meşhûr şehir olup ve çok âdem vardur. Ve nısfından ziyâdesi müslimân ve sâirleri keferedür. Meric suyı bu şehrin ortasından mürûr idüp ve üzerinde bir müferrih ve[589] musanna‘ köprüsi vardur ki vasat-ı yemîninde nehr-i mezbûr iki bölük olup ada olmışdur ki sâye-endâz müntehâ ağaçlar ve sebz ve çemenzâr-nişîn[590] ve teferrüc-gâh-ı ferah-fezâ mevkı‘dür. Ve bu şehirde gāyet çok pirinç olur ki bütün Rûmili’ne ve Tuna yalılarına ve Anatolı’ya ve[591] Eflak ve Boğdan vilâyetlerine gitdüğinden mâ‘adâ Karadeniz boğazından ve Ağyolı ve Varna ve Akdeniz’de Tekurdağı iskelelerinden Anatolı’ya ve hattâ[592] İstanbul’a götürüp yalancı bakkâllar Mısır pirinci diyü satarlar. Ve bu şehre Rûmili’nden ve Anatolı’dan mübâlağa bâzârgânlar gelüp ve her diyârın emtâ‘ından götürüp fürûht iderler. Ve bundan dahi pirinc ve abâ ve timur ve çelik alup âhar diyârlara götürürler[593].

Ve biri dahi Pazarcık kasabasıdur ki şehr-mânendî bir büyük ve ma‘mûr ve bâzârgânı ve zengin âdemleri çok olup bunun dahi ehâlîsinin[594] nısfı müslimân ve nısfı mertebesi keferedür. Ve bu kasabada dahi mübâlağa çok pirinc ve abâ ve timur ve çelik olup bütün Anatolı ve Rûmili ve İstanbul’a ve cezîrelere[595] giden bu metâ‘lar işbu Pazarcık ve Filibe şehrinden gidüp ve bunlarda her hafta pazar durup ve azîm harîd ü fürûht olup mübâlağa mâl perâkende ki âhar diyârlarda olmaz ve bunların etrâflarında

[588] ve bu kal‘a hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan beş bin iki yüz elli beş sene mürûrında binâ olunmışdur. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin yüz üç sene mürûr itmiş olur H (10^b) : - İ

[589] müferrih ve H (10^b) : - İ

[590] yemîninde nehr-i mezbûr iki bölük olup ada olmışdur ki sâye-endâz müntehâ ağaçlar ve sebz ve çemenzâr-nişîn H (10^b) : - İ

[591] Anatolı’ya veH (10^b) : - İ

[592] Karadeniz boğazından ve Ağyolı ve Varna ve Akdeniz’de Tekurdağı iskelelerinden Anatolı’ya ve hattâ H (10^b) : - İ

[593] âhar diyârlara götürürler İ (12^a) : giderler H (10^b)

[594] ehâlîsinin İ (12^a) : - H

[595] ve cezîrelere H (10^b) : - İ

niçe kasabât ve çok kurâlar vardur ki ekseriyyâ ahvâlleri ma‘lûm olup cümleyi takrîr tavîl iktizâ itmeğin resme havâle ile ihtisâr olundı.

Evsâf-ı bilâd: Rûmili ta‘bir olunan altı dâirenin evveli olan Tıraçiya dâiresinin ba‘zı yerleri dağıstân ve ba‘zı yerleri düz sahrâlar ve çemenzâr mevzı‘ler ve ba‘zı yerleri dahi orman olup ammâ ekser yerlerinin türâbı hubûbât nev‘ine ol kadar münbit değildür. Lâkin sâhil-i deryâda ba‘zı yerlerde **[İ, I, 12b]** güzel mahsûl olur. Ve bâ-husûs Tekurdağı ve ol etrâfların gāyet güzel buğdayı olup sâir diyârlarda misli nâdir bulunur[596]. Ve cenûb semtinde olan bâğları mübâlağa kuvvetlü olup ve çok mahsûl virür. Lâkin şimâl tarafında olan bağları ol kadar memdûh ve münbit değildür. Ve bu memleketde envâ‘-i esmâr mevcûd olup ve ziyâde vefret üzre olur. Ba‘zı yerlerde bal olur ki gāyet fenâdur. Zîrâ ol yerlerde tatule didikleri ot çok ve çiçeği zehr-nâk olup arılar ol çiçekden bal almağa fenâ bulup ekl olundukda âdemi mest ve lâ-ya‘kıl idüp ve ba‘zıların helâk ider. Ve bu memleketde şâm ağacından katrân çıkarırlar ve ol katrânı ekseriyyâ Mısırlılar alup ve meyyitlerine sürüp mûmyâ yaparlar. Ve bu vilâyetde beyaz reçine dahi olur ki anı dahi şâm ağacından çıkarırlar.

El-me‘âdin: Ve bu Tıraçiya dâiresinde[597] altun ve gümüş ve kurşun ve hadîd ma‘denleri ve sâirler dahi çokdur. Husûsan Meric suyınun her yerlerinde ve deryâya karîb olan yerlerde mübâlağa çok altun kumı vardur dirler. Hükemâ kavlince alabalık olan suda elbette altun kumı olur. Alabalığa ol lezzet altun kumından sirâyet ider dirler[598]. Ve Gümülcine kurbında dahi şab ma‘deni vardur kim mîrî tarafından emîn oturur ve dahi bu Tıraçiya’da yeşim taşının envâ‘ı olur. Meselâ kırmuzı ve yeşil ve mâisi olur ve bir nev‘ kaygan taşı dahi çıkar ki gāyet berrâk olmağla makbûl ü mergūb taşdur.

El-cibâl: Ve bu Tıraçiya dâiresinde olan dağlardan ser-firâz **[11a]** bir dağ vardur ki ismine Heymo dinüp lisân-ı Türkî’de Balkan dimekle meşhûrdur. Bu dağa Yûnân ve Latin ve Rûm hükemâsı Rûmili’nin zencîri ta‘bîr iderler. Zîrâ bu dağın çâk Bosna’ya ve hattâ Venedik’e varınca imtidâd ve ittisâli vardur dirler.

El-ahlâk: Ve bu Tıraçiya memleketi ehâlîsinin müslimânları ekin eküp ve çift sürüp ve iş işlemeği sevmezler. Ve bu cins işlerini bi’l-cümle kefere re‘âyâsı işleyüp kendüleri hemân hâzır vücûda gelmiş mahsûllerini kabz iderler ve ekseri şâribü’l-hamr olup îş u nûşa ve zevk u safâya ve gûyende-i fevâhişlerden oynatmağa ve sayd u şikâra

[596] ve bâ-husûs Tekurdağı ve ol etrâfların gāyet güzel buğdayı olup sâir diyârlarda misli nâdir bulunur H (10^{b}) : - İ

[597] ve bu Tıraçiya dâiresinde H (10^{b}) : Ve bu Rûmili’nde İ (12^{b})

[598] ala-balığa ol lezzet altun kumından sirâyet ider dirler H (10^{b}) : - İ

ve ba‘zıları ticâretde gezmeğe mübtelâ ve mâil olmalarıyla içlerinden okur ve yazar ve âlim ve fâzıl ve erbâb-ı ma‘ârif nâdir zuhûr ider.

Ahvâl-i kadîm: Bu memleketde ba‘de’t-tūfân insândan hâlî iken ibtidâ gelüp iskân iden kavm Tatar’dan olmağla ol tāife gāyet galîzü’t-tab‘ ve hûnî ve bî-rahm ve ahmak ve nâdân ve kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve âdemler idi. Böyle iken bunlar ta‘âmı az yiyüp ve bu vilâyetin havâsı dahi latīf olmağla kemâ-yenbagī sağ ve kuvvetdâr âdemler idi. Ve bunlar kimse ile ünsiyyet ü münâsebet itmeyüp her birleri başlu başına yiyüp ve içüp ve gezüp ve akıllarına geleni işleyüp hevâ vü hevese mübtelâ idiler. Ve ba‘d-ı zamân bunların neslinden ve zürriyetlerinden[599] gelenler dahi sümme ve sümme كل شيء يرجع إلى أصله[600] mefhûmı üzre galîzü’t-tab‘ ve haşîn ve ba‘zı ahlâk-ı zemîme ile mecbûllerdür. Ol ecilden içlerinden okumuş âdem az vâki‘ olup ve okumuş âdemden çokluk hazz itmezler. Muhassal bu Tıraçiya dâiresinin kadîm halkı gāyet yavuz ve şedîd olup şöyle ki havfun ani’l-mahlûk bir tāife-i nâ-hâife idi ve kat‘â ölümden bile havf itmeyüp ve hattâ avretleri bile şecî‘e ve bahâdıra idi. Ve bunlarda bir cins kök vardur ki cedvâr-ı rûmî dirler. Bu kökden şarâb yapup ve içüp sarhoş olurlardı. Ve bu şarâb hâlâ bu asırda dahi mâbeynlerinde müsta‘mel ve mergūbdur dirler. Ve bir nev‘ buğday dahi var idi ki âteşe koyup duhânına dururlardı. Vaktâ ki ol duhân burunlarına ve dimâğlarına girer, sarhoş olup ekser bu vechle bir yere cem‘ olup **[İ, I, 13a]** tabl u sûrnâ ve nefîr ve kemân çalup er ve avret ve oğlan ve kız[601] raks iderlerdi. Ve Urfan didikleri şâ‘irin türkülerin ırlayup sâz u söz çalarlardı. Ve bu Urfan didikleri şâ‘ir hakkında dirler ki gāyet güzel kemân çalup hattâ meyyitleri vâki‘ oldukda ol şâ‘irin türkülerin ırlayup ve sâz çalup zu‘mlarıyla meyyitlerin hurrem iderlerdi.

El-edyân: Mukaddemâ[602] bu memleketde olan halkın i‘tikādları gûn-â-gûn olup bir nev‘i, “İnsân öldükden sonra velî olup ve gayri zevk u safâ içine girüp râhat olur” dirlerdi. Ve bir nev‘i dahi “Gerçi insân ölür ve lâkin dünyâdan âhar yere gitmez. Ancak bizim gözümize görinmezler” dirler idi. Ve bir nev‘i dahi “İnsân öldükden sonra dünyâ zahmetinden ve meşakkatinden kurtulup râhat olur ve âhiretde aslâ zahmet yokdur” diyü i‘tikād iderlerdi. Ve bir i‘tikādları dahi “Dağıstânda sâkin olan âdemler evliyâdur ve eğer evliyâ olmayaydılar kuvvetlü ve cenk-âver olmazlardı” diyü i‘tikād iderlerdi. Ve bunlarda bir cins tāife dahi var idi ki biraz renk-âmîz taşları cem‘ idüp meselâ kırmuzı

[599] neslinde ve zürriyetlerinden H (11ᵃ) : zürriyetlerinden ve silsilelerinden İ (12ᵇ)
[600] Her şey aslına rücû eder.
[601] er ü avret ve oğlan u kız H (11ᵃ) : - İ
[602] mukaddemâ H (11ᵃ) : - İ

ve yeşil ve sarı[603] ve siyâh ve gayri her ne renk ise bir bakraç içine suyla bu taşları ma‘an koyup nazar iderlerdi. Ve ol taşlara bakup zu‘mlarınca biraz şey[604] hiss idüp fâlcılık iderler idi. Ve ba‘zı söyledikleri sözler vâkı‘a mutābık[605] çıkmağla bildi diyü i‘tikād-ı bâtıl iderlerdi.

El-âdet: Mukaddemâ[606] bu memleket halkının birkaç âdetleri dahi var idi. Biri bu ki kızlarını kocaya virdiklerinde dellâle virüp mezâd iderlerdi, şöyle kim “Bu kızın babası fülân ve anası fülân ve ma‘rifeti şu ve cihâzı budur” diyü mezâd iderlerdi. Ve tālib u râgıb olan her kim ise akrabâ ve dostlarına[607] bir ziyâfet idüp ve ol ziyâfet anlar indinde[608] nikâh menzilesinde olup ve gayri nikâhları gûne[609] olmayup ol kız anın avreti olurdı. Ve bir âdetleri dahi çok avret alup ve çok avreti olan yanlarında gāyet mu‘teber idi. Ve bir âdetleri dahi birisinin dünyâya evlâdı gelse cümle akrabâsı ve komşuları ve dostları[610] bir yere cem‘ olup ağlaşup ve gırivv ü feryâd idüp “Hayfâ kim dünyânın belâsına uğradı. Niçe niçe belâlar ve meşakkatler çeküp başına neler gelse gerekdür” diyü ağlaşup âh [u] enîn iderlerdi. Ve kaçan biri ölse[611] cümlesi yine bir yere cem‘ olup ve şâd u handân olup zevk u sürûr ile gülüşüp ve oynaşup[612] “Gāyet güzel oldı, dünyânın âlâm u şerârından ve rûzgârın meşakkatinden halâs olup safâ vü vefâya gidüp a‘lâ yere vâsıl oldı” diyü mesrûr olurlardı. Ve bir âdetleri dahi kaçan bir kimse ölüp birkaç avreti kalsa birbirleriyle da‘vâya tasaddî idüp “Kocam beni senden ziyâde severdi” ve ol biri “Yok, beni senden ziyâde severdi” diyü nizâ‘ **[11b]** itdiklerinde kâdılarına varup sözlerini isbât itdikde ol meyyitin karîbi gelüp ol sevdiği avreti katl idüp ve kocasının mezârına defn iderlerdi ki “Kocasıyla bile olup dâimâ îş u nûş u safâ itsünler” dirler idi. Ve eğer ol mürd olan büyük âdemlerden ise ol avreti getirüp üç gün ve üç gice şenlik ve şâdmânlık idüp ol meyyit ile ma‘an ol avreti âteşe yakup ihrâk iderlerdi.

Âlât-ı harb: [İ, I, 13b] Ve bunların evvel zamânda cenk âlâtı[613] başlarına togulga giyüp ve iki ucu demirli[614] harbe ve kılıc ve küçük harbe ve hışt ile cenk idüp

---

[603] ve sarı H (11[a]) : - İ
[604] ve ol taşlara bakup zu‘mlarınca biraz şey H (11[a]) : ve ol taşlardan biraz şey İ (13[a])
[605] mutābık H (11[a]) : muvâfık İ (13[a])
[606] mukaddemâ H (11[a]) : - İ
[607] akrabâ ve dostlarına İ (13[a]) : - H
[608] indinde H (11[a]) : beyninde İ (13[a])
[609] gûne İ (13[a]) : - H
[610] cümle akrabâsı ve komşuları ve dostları H (11[a]) : cümlesi İ (13[a])
[611] ölse H (11[a]) : mürd olsa İ (13[a])
[612] ve oynaşup H (11[a]) : - İ
[613] ve bunların evvel zamânda cenk âlâtı H (11[b]) : ve bunlar kadîmde cenk itdikleri vakitte âlât-ı hatbleri İ (13[b])
[614] demirli H (11[b]) : - İ

bundan gayri âlât-ı cenkleri[615] yok idi. Ve ol vakitde bunların kırallarının ismine pendiyom dinüp ol vaktin târîhi[616] Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmdan bin dört yüz otuz sene mukadddem olup bu memlekete istiklâl üzre kıral oldı ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin yüz altmış dört itmiş olur[617]. Ve bu kıral bu memleketde olan Teban ve Bevayto tāifelerine bir reng ve gadr[618] itmişdür, şöyle ki bu tāifenin ellerinden memleketlerin aldıkda ol tāife buna mürâca'at itdiler ki ke'l-evvel yine vilâyetlerinde oturalar. Birkaç gün bu hâl üzre sâkin oldılar, ba'dehû bir gice "Ol kavm kalkup gitsinler, sabâh her kimi bulur isem katl iderim" diyü fermân itdikde bunlar dahi ahd u emâneti yâd itdiklerinde "Ben nakz-ı ahd itmedim. Lâkin benim ahdim gündüze idi" diyü cevâb virmekle ol tāife dahi cân korhusıyla hemân ol gice kalkup ekser-i mâl u erzâkların bırakup gitdiler. Bu takrîb ile vilâyetlerinden ihrâc idüp ve hem mâlların zabt itmişdür. Ve bu kıraldan sonra bu memlekete Setelkoş nâm kıral gelüp ve bunun zamânında dahi bir tāife var idi kim güneşe taparlardı. Ve Yako nâmında bir putları dahi var idi kim ana dahi tapup ibâdet add iderlerdi. Ve kaçan yemîn itdiklerinde Utarid yıldızına yemîn idüp ve dirledi kim "Utarid Şems'in ve Yako'nun babalarıdur" dirlerdi. Kaçan gökden yıldırım inse göğe ok atup cenk iderlerdi. Ve dirlerdi ki "Bu yıldırımı Allâh bizim üzerimize indirmesün" dirler idi ve cümlesi çağrışup feryâd iderlerdi. Ve bu kıralın nesli mümted olup silsilesi İskender-i Rûmî'nin ceddine müntehî olur. Ve ba'dehû Filib nâm kıral zuhûr itdi kim karındaş olup Nemse milletinden idi. Gönül birliğiyle[619] gelüp bu memleketi tamâmen zabt eyledi. Ve bundan sonra halkını Bozançe ya'ni İstanbul etrâflarına sürdi. Ve bundan sonra İskender-i Rûmî[620] gelüp zabt eyledi ve ol vakt İstanbul gazab-ı Bârî-yi te'âlâ ile harâb yatardı kim ikinci harâbı idi. Ve'l-hâsıl Rûmili aksâmından işbu Tıraçiya ta'bîr olunan kısm-ı evvelde[621] yukarıdan beri zikr itdüğimiz vilâyetlerin kadîmi olan tāifelerinin âyîn-i bâtıllarından ve tabâyi'-i zemîmelerinden hâlâ sâkin olan kefere tāifesinde ba'zı âyîn-i kefereleri mevcûd olup ve müslimânlarında dahi huşûnet-tab' ve cehl ve hevâ vü heves ve niçe ahlâk-ı zemîme mevcûd ve bâkīdür. Temmet bi'l-ihtisâr.

[615] âlât-ı cenkleri İ (13ᵇ) esbâb-ı cenkleri H (11ᵇ)
[616] ol vaktin târîhi H (11ᵇ) : - İ
[617] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin yüz altmış dört itmiş olur H (11ᵇ) : - İ
[618] ve gadr İ (13ᵇ) : - H
[619] karındaş olup Nemse milletinden idi. Gönül birliğiyle İ (13ᵇ) : - İ
[620] rûmî H (11ᵇ) : - İ
[621] kısm-ı evvelde H (11ᵇ) : - İ

Fasl-ı sâni Bulgarya memleketidür ki Rûmili ta‘bîr olunan altı kısmın ikincisidür

Bu kısma Bulgarya tesmiye olundığının vechi, ismi Bulgar olan ırmakdan me’hûzdur. Ve bu memleket halkının dahi ibtidâsı Tatar’dan gelmekle tabî‘atleri gāyet haşîndür. Ve bir vechi[622] ba‘d-i zamân Moskov vilayetine Vasil nâm kimesne kıral oldukda hâlâ Moskov memleketinde birkaç gün yatsu namâzının vakti olmayup Bulgar tesmiye olunan memleket ki vardur, kavm-i Tatar’dan bir kabîle olup şöyle ki ba‘de’t-tūfân Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm evlâdları cânib-i şark ve şimâle münteşir olduklarında Bulgar nâm [evlâdı] zürriyeti kavm u kabîlesiyle ibtidâ ol memlekete gelüp iskân itmeleriyle ol memleket ismine hâlâ Bulgar-zemîn dirler. Başka hânları olup ve çok mahlûkdur. Ve hattâ Timurlenk ile cenk idüp Timurlenk’i bir def‘a bozmışdur. Ve ba‘dehû azîm asker cem‘ idüp tekrâr vardıkda anlar dahi azîm asker ile karşu gelüp ve üç gün ve üç gice lâ-yenkatı‘ cenk idüp ve âkıbet Timurlenk gālib oldukda şol mertebe âdem kırdı kim hisâba gelmez ve cümle vilâyetlerin dahi harâb u yebâb idüp bir mikdâr kendülere za‘f gelmişdür. Ammâ yine çok mahlûk olup ve başka hânları olup Moskov kıralı bunlara müdârâ ider ve ol memleketde birkaç gün yatsu namâzının vakti yokdur. Ve telatin dahi anlardan gelüp büyük îrâd ve emtâ‘larıdur. Muhassal mârru’z-zikr Vasil kıral oldukda[623] vâfir hâne kaldırup bu memlekete iskân itmekle Bulgarya tesmiye olundı.

El-hudûd: Ve bunun şimâl tarafından hudûdı nehr-i Tuna’dur ki karşu mâverâsı Eflak ve Boğdan memleketidür. Ve garben Semendire ve cenûben Makdoniya **[12a]** memleketi ve şarken Karadeniz’den bir cüz’ ve Filibe ve Gümülcine hadd ider. Ve bu memleketin mergūb u meşhûr şehirleri ve kasabaları vardur[624] ki kürsî-yi memleket Sofya şehridür ki mevkı‘i düz yerde olup[625] cümlenin başı ve eşheridür. Ve biri dahi Niğbolu şehridür ki mevkı‘i Tuna kenârında bir bayırın yamacında vâki‘ olup ve ol bayırın bâlâsında bir mükellef ve mu‘azzam kal‘ası vardur ki ancak bir tarafından cüz’î

[622] ve bir vechi H (11ᵇ) : - İ

[623] hâlâ Moskov memleketinde birkaç gün yatsu namâzının vakti olmayup Bulgar tesmiye olunan memleket ki vardur, kavm-i Tatar’dan bir kabîle olup şöyle ki ba‘de’t-tūfân Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm evlâdları cânib-i şark ve şimâle münteşir olduklarında Bulgar nâm zürriyeti kavm u kabîlesiyle ibtidâ ol memlekete gelüp iskân itmeleriyle ol memleket ismine hâlâ Bulgar-zemîn dirler. Başka hânları olup ve çok mahlûkdur. Ve hattâ Timurlenk ile cenk idüp Timurlenk’i bir def‘a bozmışdur. Ve ba‘dehû azîm asker cem‘ idüp tekrâr vardıkda anlar dahi azîm asker ile karşu gelüp ve üç gün ve üç gice lâ-yenkatı‘ cenk idüp ve âkıbet Timurlenk gālib oldukda şol mertebe âdem kırdı kim hisâba gelmez ve cümle vilâyetlerin dahi harâb u yebâb idüp bir mikdâr kendülere za‘f gelmişdür. Ammâ yine çok mahlûk olup ve başka hânları olup Moskov kıralı bunlara müdârâ ider ve ol memleketde birkaç gün yatsu namâzının vakti yokdur. Ve telatin dahi anlardan gelüp büyük îrâd ve emtâ‘larıdur. Muhassal mârru’z-zikr Vasil kıral oldukda H (11ᵇ) : - İ

[624] vardur H (12ᵃ) : çokdur İ (13ᵇ)

[625] mevkı‘i düz yerde olup H (12ᵃ) : - İ

yerinden gayri muhâsara ve mahsûr-ı mahzûrı yokdur[626]. Ol ecilden hîn-i fethde çok zahmetler çekilmişdür. İçinde iki tuğlu paşa oturur ki bir sancakdur. Ve biri dahi Ruscuk şehridür ki bunun dahi mevkı'i Tuna kenârında vâki' olup bağ u bağçesi ve mezâri'i firâvân ve memerr-i bâzârgân ucuzluk ve her şeyi ve meyvesi firâvân şehirdür[627]. **[İ, I, 14a]** Ve biri dahi Silisdire şehridür ki bunun dahi mevkı'i Tuna kenârında olup bir büyük sancakdur. Ve bu dahi memerr-i bâzârgân ve her şeyi firâvân şehir olup Eflak ve Boğdan ve Leh memleketleri emtâ' ve me'kûlât ve sâir eşyâlarından çok şey gelüp ve iskelesinden çok sefîneler tahmîl olup İstanbul'a gider. Lâkin maryolı ve eşkıyâsı ve fevâhişi çok olup ehl-i ırza tagallüb itmişlerdür[628]. Ve biri dahi Hezargırad şehridür ki mevkı'i Dobruca kurbında bir düz yerde vâki' olmışdur. Ve bu şehirden Lumso nâm bir nehir mürûr ider ki halk ana Lum dirler[629], Ruscuk kurbında Tuna'ya munsab olur. Ve bu Bulgarya dâiresinden[630] Dobruca nâhiyesinin yerleri münbit ve koyun ve sığırları firâvân ve ale'l-husûs ablakları hadden bîrûn olup ve halkı dahi muhibb-i müsâfir olmalaryla Hakk te'âlâ mâllarına bereket ve ta'âmlarına lezzet virüp her ne gûne ta'âm olsa lezzeti sâir diyârlara gālib ve matbû'dur. Ve bâ-husûs tavuk çullamaları ve tavuk etiyle sahan börekleri bunlara mahsûs olup âhar vilâyetlerde çok kibâr murâd idüp ol lezzete nâil olmamalarıyla bu diyârda perverde olmış câriyeleri alup ve vilâyetlerine götürüp tabh itdürdiklerinde yine ol lezzet ve çâşni ve letāfeti bulmamalarıyla âkıbet bu ma'nâyı virmişlerdür ki bunlar muhibb-i müsâfir olup ednâ bir fakīr gelse tahkīr itmeyüp elbette bir kaç nev' ta'âm ve kahve-altı çıkarup[631] ve sâhib-i hâne dahi sofrada mevcûd olup mihmândârlık ve dil-nüvâzlık itmeleriyle bunları bu ahlâk-ı memdûhaları bereketiyle ta'âmlarının lezzetine ve mâllarının bereketine bir müstecâbüd-da've kimesnenin du'âsına mazhar düşmüşlerdür diyü ma'nâ virmişlerdür. Ve bu zikr itdüğimiz şehirlerden mâ'adâ niçe şehr-mânendî ma'mûr kasabalar vardur ki Tatar Pazarcığı ve Şumnı ve Lofca ve Aydos[632] ve Varna ve Balçık ve İsakca ve Baba-dağı ve Tırnova ve niçeler dahi vardur ki[633] Bulgariya'dan ma'dûd olup ekser-i ahvâlleri

[626] muhâsara ve mahsûr-ı mahzûrı yokdur H (12ᵃ) gayri mahzûrı olmayup İ (13ᵇ)

[627] memerr-i bâzârgân ucuzluk ve her şeyi ve meyvesi firâvân şehirdür H (12ᵃ) : ol etrâfın gelinciği makāmında bir şehr-i meşhûrdur İ (13ᵇ-14ᵃ)

[628] Eflak ve Boğdan ve Leh memleketleri emtâ' u me'kûlât ve sâir eşyâlarından çok şey gelüp ve iskelesinden çok sefîneler tahmîl olup İstanbul'a gider. Lâkin maryolı ve eşkıyâsı ve fevâhişi çok olup ehl-i ırza tagallüb itmişlerdür H (12ᵃ) : lâkin ekser-i halkı maryoldur İ (14ᵃ)

[629] halk ana Lum dirler H (12ᵃ) : - İ

[630] ve bu Bulgarya dâiresinden H (12ᵃ) : - İ

[631] elbette bir kaç nev' ta'âm ve kahve-altı çıkarup H (12ᵃ) : birkaç nev' nefîs ta'âm ile ikrâm idüp İ (14ᵃ)

[632] ve Aydos H (12ᵃ) : - İ

[633] ve Baba-dağı ve Tırnova H (12ᵃ) : - İ

ma‘lûm olmağla ihtisâr olundı. Ve köylerinin hod hisâbı olmayup hemân Dobruca’dan on iki binden ziyâde askerî sipâh ve piyâde çıkar[634].

Evsâf-ı memleket: Ve bu Bulgarya memleketinden dağlardan ba‘îd olan yerleri düz ve gāyet münbit olup ve eğerçi bu memleketin dağları ser-firâz ve müntehâ ve kesret üzredür ammâ toprağı[635] gāyet güzel ve münbit olmağla mahsûli çok olur. Ve bağları ve bağçeleri[636] dahi bî-nihâye ve üzümleri gāyet çok olur lâkin şarâbları erbâbı indinde[637] ol mertebe memdûh u makbûl ve tatlı olmaz dirler.

El-havâ: Ve bu memleketin âb u havâsı dahi gāyet latīfdür ammâ ekser yerlerinde su çok olmağla bataklı yerler çokdur. Husûsan Sofya etrâflarında batak ziyâde olup su irikilüp durmağla ta‘affün hâsıl ve havâya münkalib olmağla gâhîce hastalık peydâ olur. Zîrâ batakda durup cereyân itmeyen su ufûnetli ve zehr-nâk olur.

El-ahlâk: Ve bu memleketin ba‘zı yerlerinde ba‘zı âdemler vardur ki nazarları gāyet fenâdur, şöyle ki bir şeye nazarları ta‘alluk itse ol şeyden hayr olmaz, elbette bir mezâmete uğrayup zâyi‘ olur. Hattâ âdeme ve hayvâna nazar itdikde helâk oldukları çok vâki‘ olmışdur dirler. Ve bundan mâ‘adâ sihir dahi bilürler ve sihir ile çok şeyi vücûda getürürler. Ve bunların mekânı ekseriyyâ Tuna yalılarında olup ol semtlerde bu kavim bu zikr itdüğimiz şeyler ile kemâl mertebe şöhret bulmuşlardur. Ve bu memleketin halkı kâhil olup iş işlemeği sevmezler. Ol ecilden mukaddemâ bunların hâkimleri tarafından her bâr nâdiler nidâ idüp “Kimse boş gezmeyüp çift sürsün ve ekin eksün ve bağ u bağçe irişdirüp ve sâir işler görsün” diyü tenbîh u te’kîd ve tekayyüd idüp ve ba‘zıların zecr ü urf iderlerdi lâkin yine kulaklarına girmeyüp birine mukayyed olmazlardı. Ammâ çobanlık itmeği severlerdi. Husûsan Niğbolu halkı maryol-tabî‘at olup çobanlıkdan gayri çokluk bir âhar işe meyilleri yok idi. Ve ile’l-ân **[12b]** mevcûd olan halkında bu tabî‘at bâkī ve merkûzdur. Ve bu Bulgarya memleketi karyelerinde sâkin olan re‘âyâ ekseriyyâ kefere olup ve haydûd ve eşkıyâlar dahi ekseriyyâ bunlardan zuhûr ider yaramazları çokdur[638]. Ve bunların ta‘âmı dahi ekseriyyâ et ve süt ve peynir ve tâze ve kuru balık ve pasdırma ve kış eyyâmlarında kapuskadur.

Es-siyâb: Ve bunların gömlekleri kalın[639] **[İ, I, 14b]** bez olup ricâl ü nisâlarının yenleri ve yakaları münekkaşdur[640], şöyle ki dürlü dürlü nakş iderler ve takyeleri dahi

[634] hemân Dobruca’dan on iki binden ziyâde askerî sipâh ve piyâde çıkar İ (14ª) : hemân Dobruca’dan iki binden ziyâde sipâhî-i sefer eşer dirler H (12ª)
[635] toprağı H (12ª) : - İ
[636] ve bağçeleri İ (14ª) : - H
[637] erbâbı indinde H (12ª) : - İ
[638] ve haydûd ve eşkıyâlar dahi ekseriyyâ bunlardan zuhûr ider yaramazları çokdur İ (14ª) : - H
[639] kalın İ (14ª) : yoğun H (12ᵇ)

bir mashara şeydür ki yukarusı bol ve aşağısı dar ve ortasında gümüş olup hele bir acûbe şeydür. Ve avretlerinin dahi giydikleri dahi mashariyyât olup şöyle ki kibârlarının gümüşden ve fukarâsının bakırdan bir acûbe tarz u tavr üzre[641] olup ve saçlarını arkalarına salıverirler. Ve gömlekleri dahi ayniyle erleri gibi kalın ve münakkaşdur[642]. Ve ayaklarına erleri gibi çorab ve çarık giyerler.

El-lisân: Ve bunlar birkaç lisân söylerler. Evvelâ kendi lisânları ve sâniyen Boşnak lisânı ve sâlisen Soklavon ve râbi‘en Rûm ve hâmisen müslimân lisânı dahi bilürler.

El-edyân: Ve bunlar mukaddemâ birkaç dîn[643] üzre idiler. Ve ba‘dehû mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın dokuz yüz yetmiş senesinde hrıstiyan olmışlardur. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yedi yüz altmış sene mürûr itmiş olur[644]. Ve ba‘dehû bu memleketi İslâm feth itdikde ba‘zıları müslimân olup ve ba‘zıları frenk olup ve ba‘zıları hâli üzre kaldılar. Ve frenk olanlar dâimâ Dobravenedik’e işleyüp bâzârgânlık iderler[645]. Ve bu Bulgarya içinde bir patrik vardur ki İstanbul’dan nasb olunur. Ve bu Bulgarya’nın baş şehri olan Sofya’da vâfir yahûdîler dahi vardur ki ba‘zıları yine anda alış-veriş idüp ve ba‘zıları âhar diyârlarda gezüp ticâret iderler. Ve mukaddemâ bu Bulgarya’nın[646] başka kıralları olup kemâl mertebe kavî ve cenk-âver tâife idiler, şöyle ki birkaç def‘a Yûnân ve Rûm kırallarıyla cenk idüp gālib olmışlardur. Kimseye ser-fürû itmez bir hayli hod-bîn ve fuzûl tâife idiler. Ve âkıbet Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye-i İslâmiyye bunları zor-ı bâzû ile feth ü teshîr ve memleketlerini başka bir eyâlet idüp kabza-i tasarrufa getürdiklerinden mâ‘adâ üzerlerine bir beğ dahi nasb eylediler ki mukaddemâ bir sefer vukū‘ında her on âdemden bir âdem beğleriyle ma‘an sefere gidüp iktizâ iden ba‘zı hizmetlere istihdâm olunurlar idi ki yol tathîri ve köprüler hizmeti ve ıstabl-i âmireye otluk ve matbah-ı ma‘mûreye odun ve bunun emsâli işlere istihdâm olunurlardı[647]. Ve bundan mâ‘adâ her beş senede bir on oğlandan bir oğlan alup İstanbul’a getürürlerdi. Ve müslimân ve sünnet idüp ve okudup ve yazdırup[648] ve terbiye idüp ve ba‘dehû iktizâ itdikde sefer içün ocaklara kul yazarlardı.

---

[640] bez olup ricâl ü nisâlarının yenleri ve yakaları münekkaşdur H (12ᵇ) : ve yenleri ve yakaları münakkaşdur İ (14ᵇ)

[641] ve tavr üzre İ (14ᵇ) : - H

[642] ve gömlekleri dahi ayniyle erleri gibi kalın ve münakkaşdur İ (14ᵇ) : - H

[643] dîn İ (14ᵇ) : dînsizlik H (12ᵇ)

[644] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yedi yüz altmış sene mürûr itmiş olur H (12ᵇ) : ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz sekiz senesine gelince yedi yüz elli beş mürûr itmiş olur İ (14ᵇ)

[645] işleyüp bâzârgânlık iderler İ (14ᵇ) : işlerler H (12ᵇ)

[646] Bulgarya’nın H (12ᵇ) : bu Bulgar tāifesinin İ (14ᵇ)

[647] yol tathîri ve köprüler hizmeti ve ıstabl-i âmireye otluk ve matbah-ı ma‘mûreye odun ve bunun emsâli işlere istihdâm olunurlardı H (12ᵇ) : - İ

[648] ve yazdırup İ (14ᵇ) : - H

Ve bu Bulgarya ta‘rîfiyle dahi bu mertebe ile iktifâ idüp âhar memleket ta‘rîfine şürû‘ idelim, alâ ta‘rîfi’l-ihtisâr[649].

Fasl-ı Rûmili ta‘bîr olunan altı kısmın üçüncisi Serdiye ya‘ni Semendire’dür[650]

Mukaddemâ bu Serdiye memleketi tevâbi‘âtıyla Rûmili eczâsından başka bir kırallık idi, şöyle ki ba‘de’t-tūfân bunun dahi ibtidâ gelüp iskân iden halkı kavm-i Tatar’dan olmağla hâlâ olan kavmi dahi şedîd ve galîz tāifedür[651].

El-hudûd: Bu memleketi şimâlen memleket-i Tımışvar ve şarken memleket-i Bulgar ve cenûben memleket-i Makdoniya ve garben memleket-i Bosna hadd ider. Ve bunun mukaddemâ baş şehri ve kürsî-yi memleketi[652] Semendire idi ki mukaddemâ gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehir olup şöyle ki tūlen imâreti nehr-i Morava’ya muttasıl idi[653]. Evvel zamâna göre kal‘ası dahi metânetle meşhûr idi. Ve kable’t-feth Voyluk-oğlunun dârü’l-mülki olup feth olunca birkaç pâdişâh azîm zahmet çekmişlerdür. Zîrâ ol vakitlerde bir hayli kuvveti ve şöhreti var idi ve hem gāyet hîle-kâr olmağla[654] merhûm Sultān Murâd-ı sâniye izhâr-ı itā‘at gösterüp ve ba‘dehû Devlet-i Aliyye’nin bir âhar sefer eşgāli vaktinde[655] ale’l-gafle Engürüs ve Nemse ve Leh ve Çeh ve[656] niçe millet ile ittifâk idüp memâlik-i İslâm’a sû-i kasd ile yürümeleriyle[657] tevârîhlerde meşhûr olan Kosova seferine bâ‘is olmışdur. Ammâ dîn-i İslam’a itdikleri sû-i kasd tasavvurı ve hülyâlarını Hakk sübhânehû ve te‘âlâ kendülerine râci‘ idüp münhezim olmalarıyla şol mertebe kâfir katl eylediler ki guzât-ı müslimînin kâfir katl idüp ve kılıç sallamadan kolları tutulup tâb u tevânların kalmadı. Yüz binden ziyâde kâfir katl olunup ve ekseriyyâ başları ve zâbitleri katl olunduğından mâ‘adâ bu gazâda üç kıral dahi katl olunmışdur ki biri Leh ve biri Çeh ve biri Alaman kıralı idi. Devlet-i Aliyye’de vâki‘ olan gazâ-yı ekberin biri de işbu Kosova gazâsıdur. Ve bu gazâ-yı ekberden sonra

---

[649] ve bu Bulgarya ta‘rîfiyle dahi bu mertebe ile iktifâ idüp âhar memleket ta‘rîfine şürû‘ idelim, alâ ta‘rîfi’l-ihtisâr H (12ᵇ) : ve bu Bulgarya ta‘bîr olunan kısmında zikr itdüğimiz şuhûr ve kasabâtdan gayri niçe kasabalar ve çok karyeler dahi vardur. Cümleyi takrîr tavîl olur ve ekser ahvâlleri cümleye ma‘lûm bir ma‘nâ olmağla bu mertebe ta‘rîf ile iktifâ olunup ve sâir memleket takrîrine şürû‘ olundı. İ (14ᵇ)

[650] fasl-ı Rûmili ta‘bîr olunan altı kısmın üçüncisi Serdiye ya‘ni Semendire’dür H (12ᵇ) : fasl-ı sâlis Serdiye ya‘ni Semendire memleketidür İ (14ᵇ)

[651] şedîd ve galîz tāifedür H (12ᵇ) : şedîd İ (14ᵇ)

[652] ve kürsî-yi memleketi H (14ᵇ) : - İ

[653] şöyle ki tūlen imâreti nehr-i Morava’ya muttasıl idi H (12ᵇ) : - İ

[654] zîrâ ol vakitlerde bir hayli kuvveti ve şöhreti var idi ve hem gāyet hîle-kâr olmağla H (12ᵇ) : - İ

[655] Devlet-i Aliyye’nin bir âhar sefer eşgāli vaktinde H (12ᵇ) : - İ

[656] Leh ve Çeh ve H (12ᵇ) : - İ

[657] memâlik-i İslâm’a sû-i kasd ile yürümeleriyle H (12ᵇ) : - İ

Serdiye saltanatı ser-nigûn olmışdur[658]. Ve bu Serdiye memleketine tâbi‘ olan şehrin **[13a]** biri dahi Belgrad şehridür ki bir ismine dahi Akhisâr dirler. Ve bunun mevkı‘i Tuna ile Sava karışdığı yerde vâki‘ olup şehri azîm ve kal‘ası metîn olup ve kal‘anın nısfı fevkānî ve nısfı tahtânîdür, şöyle ki fevkānîsi üç kısım olup bir asl-ı kal‘a ve biri iç kal‘a ve birine bölme dirlerdi. Ve asl-ı fevkānî kal‘anın iki büyük kapusı vardur ki biri Tuna cânibinde olan varoşa açılup ve biri dahi Sava cânibinde olan varoşa açılur. Ve iki kapusı dahi vardur ki biri tahtânî kal‘a ve biri bölmeye inilür. Ve hendeke dahi iki küçük uğrın kapular vardur. Ve tahtânîsi dahi iki kısım olup birine aşağı kal‘a ve birine işkale dinüp bu iki kısımda iki büyük kapu vardur ki biri Tuna cânibinde olan liman kurbında büyük varoşa açılup ve biri dahi işkaleye ve andan dahi Sava tarafında olan varoşa açılur. Ve bunlardan mâ‘adâ üç su kapusı vardur ki ikisi aşağı kal‘adadur, şöyle ki biri Sultān Süleymân Kullesi kurbında ve biri dahi anbar kurbındadur. Ve biri işkale olup bu üç kapu ile su nehr-i Sava’dan alınur ve Sultān Süleymân Kullesi dahi ayniyle Akdeniz’e Karadeniz’in munsab olduğı Sarayburnı gibi Tuna ile Sava’nın karışdığı mevzı‘de vâki‘ bir büyük ve metîn kulledür ki içerüsi üç tabaka olup her tabaka beşer yüz âdem alur. Ve kal‘anın limanı dahi bunun kurbındadur. Bu kulle ve limanı merhûm Sultān Süleymân hazretleri binâ itdirmişdür. Bir küçük palanka kadar vardur[659] ve bu şehrin mevkı‘i ayniyle İstanbul’a müşâbih düşmişdür, şöyle ki Akdeniz Karadeniz’e kavuşduğından mâ‘adâ bir tarafı Rûmili nihâyetine varınca[660] kara olup ve İznikmid **[İ, I, 15a]** ve Mudanya ve Mihalic körfezlerinin karalarından dahi uzak yerlerden araba ve davar ile eşyâ gelüp ve ba‘dehû sefîneler ile İstanbul’a geldüği gibi bunun dahi bir tarafı Tuna ve bir tarafı Sava olup bunlardan mâ‘adâ Tise ve Tırava ve Tımış ve Vidin ve niçe sular ile uzak yerlerden sefîneler ile Tuna ve Sava’ya ve anlarla dahi Belgrad’a gelüp ve

[658] ammâ dîn-i İslam’a itdikleri sû-i kasd tasavvurı ve hülyâlarını Hakk sübhânehû ve te‘âlâ kendülerine râci‘ idüp münhezim olmalarıyla şol mertebe kâfir katl eylediler ki guzât-ı müslimînin kâfir katl idüp ve kılıç sallamadan kolları tutulup tâb u tevânların kalmadı. Yüz binden ziyâde kâfir katl olunup ve ekseriyyâ başları ve zâbitleri katl olunduğından mâ‘adâ bu gazâda üç kıral dahi katl olunmışdur ki biri Leh ve biri Çeh ve biri Alaman kıralı idi. Devlet-i Aliyye’de vâki‘ olan gazâ-yı ekberin biri de işbu Kosova gazâsıdur. Ve bu gazâ-yı ekberden sonra Serdiye saltanatı ser-nigûn olmışdur H (12[b]) : - İ

[659] kal‘anın nısfı fevkānî ve nısfı tahtânîdür, şöyle ki fevkānîsi üç kısım olup bir asl-ı kal‘a ve biri iç kal‘a ve birine bölme dirlerdi. Ve asl-ı fevkānî kal‘anın iki büyük kapusı vardur ki biri Tuna cânibinde olan varoşa açılup ve biri dahi Sava cânibinde olan varoşa açılur. Ve iki kapusı dahi vardur ki biri tahtânî kal‘a ve biri bölmeye inilür. Ve hendeke dahi iki küçük uğrın kapular vardur. Ve tahtânîsi dahi iki kısım olup birine aşağı kal‘a ve birine işkale dinüp bu iki kısımda iki büyük kapu vardur ki biri Tuna cânibinde olan liman kurbında büyük varoşa açılup ve biri dahi işkaleye ve andan dahi Sava tarafında olan varoşa açılur. Ve bunlardan mâ‘adâ üç su kapusı vardur ki ikisi aşağı kal‘adadur, şöyle ki biri Sultān Süleymân Kullesi kurbında ve biri dahi anbar kurbındadur. Ve biri işkale olup bu üç kapu ile su nehr-i Sava’dan alınur ve Sultān Süleymân Kullesi dahi ayniyle Akdeniz’e Karadeniz’in munsab olduğı Sarayburnı gibi Tuna ile Sava’nın karışdığı mevzı‘de vâki‘ bir büyük ve metîn kulledür ki içerüsi üç tabaka olup her tabaka beşer yüz âdem alur. Ve kal‘anın limanı dahi bunun kurbındadur. Bu kulle ve limanı merhûm Sultān Süleymân hazretleri binâ itdirmişdür. Bir küçük palanka kadar vardur H (13[a]) : - İ

[660] Rûmili nihâyetine varınca H (13[a]) : - İ

bir tarafı dahi kara olmağla[661] bütün Rûmili nihâyetine varınca kara olmağla araba ve deve ve davar ile dahi bütün Rûmili ve Anatolı'dan eşyâ ve kârbân gelüp muhassal İstanbul'a Hind u Sind ve Yemen ve Yeni Dünyâ ve Frengistân ve Arabistân ve Çîn u Mâçîn'den[662] gemiler ile gelen eşyâlardan Karadeniz gemileriyle Tuna'ya ve andan dahi Tuna gemilerine nakl olunup Belgrad'a gelürdi. Ve bütün Rûmili'nden araba ve davar ile[663] karadan dahi eşyâ gelmede İstanbul'a müşâbih vâki' olmışdur. Ve bu Serdiye'ye tâbi' kal'aların biri dahi Böğür-delen kal'asıdur ki bunun mevkı'i Belgrad'dan bir merhale[664] yukarı nehr-i Sava kenârındadur. Gāyet güzel mevkı'ye düşmişdür[665]. Mukaddemâ gāyet ma'mûr ve mu'azzam şehir olup ve hâlâ bağ u bağçesi ve envâ'-i meyvesi firâvân ve latīf olur. Ve bâ-husûs yere-basmaz ta'bîr olunur bir amrûdı vardur ki gāyet âbdârlığından yere düşdükde mahv olup sapından gayri bir şeyi bulunmayup gider.

Ve biri dahi Semendire'den aşağı Poçarafsa kasabası ve İhrâm palankası ve İpek kasabası dahi Serdiye tevâbi'âtından olup[666] mukaddemâ bunlar dahi gāyet ma'mûr ve toprağı münbit ve bağ u bağçeleri firâvân ve envâ'-i hayvânâtı ve bal aruları[667] çok şehr-mânendî latīf kasabalar idi. Ve İhrâm'dan aşağı Güğercinlik kal'ası dahi Tuna kenârında bir yüksek yerde vâki' olmışdur ve bunun dahi kurbında Markıyo dirler bir boğaz vardur ki mukaddemâ bunun kurbında Tuna üzerinde yiğirmi kemer üzerine bir mu'azzam köprü var idi ki temelden yukarusı yüz kırk ayak olup ve bir ayakdan bir ayağa ya'ni bir kemerden bir kemere varınca birbirlerine ba'îdi yüz altmış ayak olup cümle tūli bir mîle karîb idi. Ve bu köprüyi Adriyan nâm Macar kıralı yıkup harâb itmişdür. Lâkin henüz eser-i binâsı bâkīdür.

Ve bu Serdiye dâiresi tevâbi'âtından meşhûr u ma'rûf olan şehrin[668] biri dahi Niş kasabasıdur ki mukaddemâ bu dahi gāyet ma'mûr şehir idi[669]. Bunun dağlarında ve karyelerinde olan altun ma'deni çokdur dirler. Ve toprağı dahi gāyet münbit ve otlağı vâsi' ve kiyâhı hayvânâta nâfi' olmağla koyunı ve keçisi ve sığırı bî-nihâyedür. Ve peyniri dahi gāyet latīf olur lâkin Dobravenikler'e düşürüp İspelte'ye götürürler ve andan dahi Frengistâna götürüp Niş peyniri diyü satarlar[670]. Zîrâ bunun peyniri

[661] kara olmağla İ (15ª) : - İ
[662] Arabistân ve Çîn u Mâçîn'den H (13ª) : - İ
[663] ve bütün Rûmili'nden araba ve davar ile İ (15ª) : - H
[664] bir merhale H (13ª) : - İ
[665] gāyet güzel mevkı'ye düşmişdür H (13ª) : - İ
[666] İpek kasabası dahi Serdiye tevâbi'âtından olup H (13ª) : - İ
[667] bal aruları H (13ª) : kovanları İ (15ª)
[668] ve bu Serdiye dâiresi tevâbi'âtından meşhûr u ma'rûf olan şehrin H (13ª) : - İ
[669] gāyet ma'mûr şehir idi H (13ª) : bir şehr-i azîm idi İ (15ª)
[670] Niş peyniri diyü satarlar H (13ª) : - İ

Frengistânda makbûl olup Filemenk peynirinden makbûl tutmalarıyla bir-iki akça ziyâdeye alurlarmış. Bâ'isi bu kim bunun hayvânâtı altun ma'denlerinde otlamağla altunın havâss-ı altunun te'sîri vardur dirler imiş.

Ve biri dahi Viçtirin'dür ki Kosova'ya yakın ve Üsküb'den bir merhale aşağıdur. Ve cânibeyni dağıstân ve bir tarafı tûlânî sahrâdur ve imtidâdı cenûbdan şimâledür. Bunun ekser-i halkı ma'dencilerdür ve keferedür. **[13b]** Ve çok kasabât tevâbi'âtı dahi olup ve köylerinin hod hisâbı yokdur.

Evsâf-ı memleket: Bu Serdiye memleketinde dağlar çokdur lâkin küçük olup öyle müntehâ dağları yokdur ve sahrâları[671] çok ve ormanları vâfir ve toprağı kemâl mertebe münbitdür. Lâkin müslimânları ol kadar eküp-biçmeye heves itmeyüp ekseriyyâ eküp ve biçen kefere tāifesi olup ve cemî' işlerini kefere görmekle herkesin kapusında birer ve ikişer ve daha ziyâde[672] ter oğlanı nâmıyla tüvânâ kâfirler olur ki mahrem gibi haremlerine girüp çıkarlar ve aslâ avretleri kaçmazlar. Bu ahvâlleri nâ-meşrû' ve[673] gāyet alçakdur. Ve bu memleket gāyet ucuzluk olup şöyle ki mukaddemâ on beş-yigirmi akçaya bir semiz kuzı ve otuz-kırk akçaya a'lâ koyun viririerdi.

El-ahlâk: Mukaddemâ bu memleket halkı gāyet haşîn ve hûnî ve cenk-âver idiler ve sefere gitdiklerinde kendü zu'mlarıyla tapdıkları ilâhları yoluna bir at kurbân idüp ve yemîn eyleyüp dirler idi ki "Düşmenlerimizin büyüklerinin başlarını ve ciğerlerini senin yoluna kesüp sana takarrub idelim" diyü du'â iderlerdi. Ve gāyet gaddâr **[İ, I, 15b]** ve hîle-kâr tāife-i nâ-hâife[674] idiler, şöyle ki cemî'-i kârları uğrılık ve hırsızlık olup ve hattâ birbirlerinin evlâdını dahi çalup satarlardı. [675]كل شيء يرجع إلى أصله mefhûmı üzre hâlâ olan halkında dahi bu tabî'at ve hilkatleri[676] merkûz olup ekseriyyâ haydûd ve eşkıyâsı bu diyâr keferesinden zuhûr ider[677] gāyet yaramaz keferesi vardur ki hiçbir târîhde bunların haydûd ve eşkıyâsı[678] men' u ref' olduğı yokdur.

El-lisân: Bunların lisânı başka olup lâkin Boşnak lisânına karîbdür.

El-enhâr: Bu memleketde ırmaklar ve pınarlar dahi[679] çokdur. Her birleri nehr-i Tuna ve nehr-i Sava hudûdlarına şümûli duhûlinden mâ'adâ evsat-ı memleketden mürûr iden büyük ırmakları Morava nehridür ki Yeni Pazar dağlarından neb' ider. Ve Eriz ve

[671] ve sahrâları H (13[a]) : meydân yeleri İ (15[a])
[672] ve daha ziyâde H (13[a]) : - İ
[673] nâ-meşrû' ve İ (15[a]) : - H
[674] nâ-hâife H (13[b]) : - İ
[675] Her şey aslına rücû eder.
[676] ve hilkatleri H (13[b]) : - İ
[677] ekseriyyâ haydûd ve eşkıyâsı bu diyâr keferesinden zuhûr ider İ (15[b]) : ekseriyyâ haydûd keferesi bu tāifeden zuhûr ider H (13[b])
[678] ve eşkıyâsı İ (15[b]) : - H
[679] ve pınarlar dahi H (13[b]) : - İ

Çetren ve Alaca-hisâr[680] ve Niş hudûdlarından ve Bagodine kurbından[681] geçüp ve niçe küçük nehirleri mümtezic olmağla Sava mânendi bir mu‘azzam nehir olup Semedire’den aşağı Koyluç nâm küçük kal‘a[682] ile İhrâm mâbeyninde Tuna’ya dâhil olur.

El-ilhâk: Mukaddemâ bu Serdiye hükûmetine bir nâhiye dahi tâbi‘ idi ki Rasye dinüp şimdi Modova dirler. Semedire’den aşağı Tuna’nın Tımışvar cânibinde olup şimdi[683] Tımışvar’a tâbi‘dür. Bu nâhiyede gāyet çok buğday olur, şöyle ki cümle Rûmili’nde böyle münbit toprak yokdur dirler ve bu nâhiyenin taraf-ı şarkīsi nehr-i Çirtal’dir ve buna tâbi‘ bir merhale aşağı bir palanka vardur ki Tuna’dan bir mikdâr ba‘îd olup bağ u bağçesi gāyet çokdur. Ve Güğercinlik’den aşağı Dobra palankası ve Nokva palankası ve Poreçe kasabası vardur ki Tahtalı-girdâbı didikleri Dobra ile Poreçe mâbeynindedür ve bundan bir konak aşağı Demir-kapu-girdâbı ve andan yarım sâ‘at aşağı Fethü’l-İslâm kasabası ve kal‘ası vardur ki bu vilâyetleri Bâli Beğ feth idüp şöyle ki Fethü’l-İslâm kurbında yüz binden ziyâde küffâr ile cenk-i azîm mukātele idüp ve küffârı bozup ve kırk binden ziyâde kâfir katl idüp[684] ve kanları Tuna’ya akup ve niçe bin kâfir dahi Tuna’ya gark olduğı ol vilâyetlerde meşhûr u mezkûrdur. Ve Bâli Beğ bu fütûhâtından sonra bir tuğ dahi recâ itdikde taraf-ı pâdişâhîden recâsının adem-i kabûliyle virilen cevâb ve nasîhat meşhûr olup işbu fütûhâtdan sonra vâki‘ olmışdur.

Ve İrşova didikleri palanka dahi nehr-i Tuna’nın Tımışvar yakasında olup Modova’ya tâbi‘dür. Ve Mîr-kapu ile Enyelek boğazının mâbeyninde vâki‘ olup ve Demir-kapu’yı geçirmeğe dümenciği bundan alurlar. Ve bu hizmet mukābelesinde ehâlîsi cemî‘-i tekâlifden mu‘âfdur. Zîrâ bundan dümenci almadıkca Demir-kapu’yı mürûr mümkin değildür ve ehâlîsi bi’l-cümle keferedür. Ve Tahtalı-girdâbı’nı mürûr itmeğe dümenciği Dobra palankasından alurlar. Ve bu İrşova, Eflak hudûdı ve serhaddi olmağla buna karîb Marmaraya nâm bir kal‘ası vardur ki bir sancakbeği bunda muhâfaza bekler. Ve bunun kurbında nehr-i Çerka cereyân idüp Tuna’ya munsab olur. Ve nehr-i mezbûr sınur ve hudûddur. Ve’l-hâsıl yukarudan beri zikr itdüğimiz şuhûr ve kılâ‘ ve palankāt ve kasabâtdan mâ‘adâ Serdiye’ye tâbi‘ bî-hisâb kurâ ve niçe kılâ‘ ve palankāt ve kasabâtı olup başka bir saltanat idi. Ve Devlet-i Aliyye zuhûrına gelince beyne’l-mülûk Las kıralı diyü bir hayli nâm u şân sâhibi olup feth olunca birkaç

[680] ve Alaca-hisâr H (13ᵇ) : - İ
[681] Bagodine kurbından H (13ᵇ) : - İ
[682] küçük kal‘a H (13ᵇ) : palanka İ (15ᵇ)
[683] şimdi H (13ᵇ) : - İ
[684] katl idüp H (13ᵇ) : kılıçdan geçüp İ (15ᵇ)

pâdişâha azîm zahmet virüp ve mârru'z-zikri Kosova cenklerine ve Gāzi Hüdâvendigâr şehâdetine sebeb bunlardur. Bunlar mâ-tekaddemden bir şedîd ü galîz ve cenkci kavim olup Gāzi Hüdâvendigâr'dan Sultān Süleymân'a gelince bu kavmin içinden kılıç çıkmayup katl olunan kâfirlerin hisâbı yokdur. Eğerçi cümle memleketleri zabt olup ve livâ-yı saltanatları ser-nigûn ve munkarız ve ehâlîsi ra'iyyeti kabûl itdiler ammâ ez-kadîm olan gılzat ve şiddet-i tabî'atlarıyla mecbûl olup her ne kadar haydûd ve eşkıyâsı zuhûr ider ise **[14a]** işbu Serdiye dâiresinde sâkin kefere re'âyâsından zuhûr idüp bu fi'lden men' u ref'leri bir târîhde mümkin olmamışdur ve bu kavme Sırf ta'bîr olunur. Katı çok mahlûkdur, şöyle ki Rûmili'nde olandan mâ'adâ Tuna'nın karşu cânibinde olan Sirem ve Baçka ve Lacka sahrâlarında ve Tımışvar sancağında ve sâirlerde bu kavim mâl-â-mâldur. Bunların içinde ecnâs-ı muhtelife olup Türkmen ve Ekrâd kabîleleri gibi başka isimleri vardur. Birine İstari-Eflak dirler ki bunlar Morova suyı yukarularında ve Alaca-hisâr ve Yeni Pazar ve Taşlıca semtlerinde olup kaviyyü'l-bünye ve şedîdü'l-kuvve olup ekseriyyâ haydûd ve eşkıyâsı bunlardan zuhûr ider. Ve bir nev'ine dahi Şuhsa dirler ki bunlar Ösik ve Kırıntılık etrâfında olup sâirleri gibi galîz değillerdür. Ve bunlarda gāyet güzel tonbalak kızlar olur ve bu misillü ecnâs-ı muhtelife olup gāyet çok milletdür lâkin cümlesinin dîn ü lisânları birdür ve ekseriyyâ Latin lisânını dahi bilürler ve hem gāyet atîk milletdür[685].

Fasl-ı Rûmili ta'bîr olunan devâyirin dördüncisi Makdoniya memleketidür

Mukaddemâ bu Makdoniya memleketi saltanatının pâyitahtı olan baş şehrine Makdoniya dirler idi ki hâlâ mevcûd ve ma'rûf olan[686] Siroz şehrine karîb bir şehr-i azîm olup ve İskender-i sâni dahi bu memleketden zuhûr idüp ol vakitlerde bir saltanat-ı uzmâ add olunurdı ve halk mâbeyninde Selanik şehrin Makdoniya bilürler. Ammâ

[685] başka bir saltanat idi. Ve Devlet-i Aliyye zuhûrına gelince beyne'l-mülûk Las kıralı diyü bir hayli nâm u şân sâhibi olup feth olunca birkaç pâdişâha azîm zahmet virüp ve mârru'z-zikri Kosova cenklerine ve Gāzi Hüdâvendigâr şehâdetine sebeb bunlardur. Bunlar mâ-tekaddemden bir şedîd ü galîz ve cenkci kavim olup Gāzi Hüdâvendigâr'dan Sultān Süleymân'a gelince bu kavmin içinden kılıç çıkmayup katl olunan kâfirlerin hisâbı yokdur. Eğerçi cümle memleketleri zabt olup ve livâ-yı saltanatları ser-nigûn ve munkarız ve ehâlîsi ra'iyyeti kabûl itdiler ammâ ez-kadîm olan gılzat ve şiddet-i tabî'alarıyla mecbûl olup her ne kadar haydûd ve eşkıyâsı zuhûr ider ise işbu Serdiye dâiresinde sâkin kefere re'âyâsından zuhûr idüp bu fi'lden men' u ref'leri bir târîhde mümkin olmamışdur ve bu kavme Sırf ta'bîr olunur. Katı çok mahlûkdur, şöyle ki Rûmili'nde olandan mâ'adâ Tuna'nın karşu cânibinde olan Sirem ve Baçka ve Lacka sahrâlarında ve Tımışvar sancağında ve sâirlerde bu kavim mâl-â-mâldur. Bunların içinde ecnâs-ı muhtelife olup Türkmen ve Ekrâd kabîleleri gibi başka isimleri vardur. Birine İstari-Eflak dirler ki bunlar Morova suyı yukarularında ve Alaca-hisâr ve Yeni Pazar ve Taşlıca semtlerinde olup kaviyyü'l-bünye ve şedîdü'l-kuvve olup ekseriyyâ haydûd ve eşkıyâsı bunlardan zuhûr ider. Ve bir nev'ine dahi Şuhsa dirler ki bunlar Ösik ve Kırıntılık etrâfında olup sâirleri gibi galîz değillerdür. Ve bunlarda gāyet güzel tonbalak kızlar olur ve bu misillü ecnâs-ı muhtelife olup gāyet çok milletdür lâkin cümlesinin dîn ü lisânları birdür ve ekseriyyâ Latin lisânını dahi bilürler ve hem gāyet atîk milletdür H (13^{b}-14^{a}) : cümlesi resimden ma'lûm olur İ (15^{b})

[686] hâlâ mevcûd ve ma'rûf olan İ (15^{b}) : - H

Selanik gayri idi ve ba‘dehû Selanik’i taht idinmekle Makdoniya tesmiye olundı[687]. Ve bu memleket saltanatı ol vakitlere göre kemâl mertebe vüs‘at üzre add olunup ve ekser-i mevâzı‘i gāyet latīf ve mahsûl-dârdur. Ve bu memleket İskender’den sonra niçe millet eline düşüp ve ba‘dehû Kızıl Elma kıralları hükûmetine girüp ve ba‘dehû Rûm kıralları zabt idüp ve ba‘dehû Venedik tāifesi zabt eyledi. Ve anlardan dahi selâtīn-i Osmâniyyûndan Sultān Murâd-ı sâni zor-ı bâzû ve galebe ve kahr-ı seyf-i İslâm’la feth u zabt eyledi. Hâlâ zîr-i hükûmet pâdişâh-ı İslâm’dadur.

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Serdiye ve Bulgarya memleketi ve cenûben **[İ, I, 16a]** Garasiya memleketi ve şarken Akdeniz ve Rûmili baş eczâsı olan Tıraçiya memleketi ve garben Arnevid memleketi hadd ider. Ve bu memleketde güzel ma‘mûr ve mu‘azzam ve meşhûr şehirler vardur ki baş şehri Selanik’dür. Bunun diğer ismine Segoriye dirler. İskender-i Rûmî bu şehirden zuhûr itmekle cümleden mu‘teber ve mu‘azzam ve bu memleketin baş şehridür[688]. Ve bu şehrin mevkı‘i bahr-i Rûm’a cenûbdan şimâl cânibine yüz mîl dâhil bir körfesin nihâyet bulduğı yerde hasretü’l-mülûk bir şehr-i azîm ve sevâd-ı kadîmdür. Ve bu şehrin üç mîl kadar tûlânî bir sûrı vardur ve bu şehirde çok yahûdîler dahi vardur. Mukaddemâ yahûdîleri İspanya’dan sürgün itmeleriyle gelüp bu şehirde sâkin olmışlardur. Ve lisânları dahi İspanya lisânıdur.

El-cibâl: Ve bu şehrin şark ve şimâl tarafından nısf merhale bu‘d mesâfe ile bir mu‘teber dağ vardur ki ismine Hurtaş dirler. Gāyet meşhûr dağdur.

El-burun: Selanik’e giden yolun haddinde Selanik körfesine varınca üç meşhûr birden çıkup ve her biri niçe mîl deryâya girüp mümtedd olmışdur kim birine birine Aynarus ve birine Lenkoz ve birine Kesendire burnı dirler. Ve Aynarus burnı seksen mîl kadar deryâya girmişdür ve devri yüz mîl olup remyetü’s-sehim mikdârı karaya ittsâli vardur ki ol mahal alçakdur, bâkīsi cümle mürtefi‘dür. Husûsâ cânib-i şarkīsi kemâl mertebe yüksekdür. Ve ol mevzı‘de eşcâr ve enhâr mâl-â-mâl olduğından mâ‘adâ altmış beş yerde deyr-i Nasârâ vardur. Ve mukaddemâ bu mevzı‘de bir kitâbhâne var idi ki içinde envâ‘-i ulûma ve fünûna müte‘allik bî-nihâye[689] kitâblar var idi ammâ hâliyen kalmayup var ise dahi ol kitâbları okur âdem yokdur dirler. Ve bu deyrlerde olan papaslar ve keşîşler cümlesi İstanbul patriğinin taht-ı hükûmetindedür. Ve bunların

[687] saltanat-ı uzmâ add olunurdı ve halk mâbeyninde Selanik şehrin Makdoniya bilürler. Ammâ Selanik gayri idi ve ba‘dehû Selanik’i taht idinmekle Makdoniya tesmiye olundı. H (14ª) : - saltanat-ı uzmâ idi.

[688] dirler. İskender-i Rûmî bu şehirden zuhûr itmekle cümleden mu‘teber ve mu‘azzam ve bu memleketin baş şehridür İ (16ª) : - H

[689] bî-nihâye H (14ª) : çok İ (16ª)

ameli çift sürmek ve balık sayd itmek ve bağ u bağçe irişdirmek olup ve bunlara bir müsâfir gelse[690] gāyet ikrâm ve ri‘âyet iderler. Ve ziyâfetleri dahi zeytûn ve balık ve bakla ve kuru peksimad olup ve eğer meyve vakti ise mevcûd olan meyveden dahi virürler. Ve bunlarda tâze etmek olmayup mu‘tâdları kuru peksimad yimekdür. Ve bunlara etrâf u eknâfdan gürûh gürûh halk gelüp ve ziyâret idüp nüzûrât u sadakât virürler.

El-liman: Ve bu Selanik şehrinin[691] meşhûr olan Alavora limanından mâ‘adâ bir limanı dahi yokdur. Ve bu dahi kemâli mertebe dıyk limandur. Ve bu Alavora’da dahi bir metîn ve müstahkem büyük manastır vardur kim içinde üç yüzden **[14b]** ziyâde ruhbân sâkindür ve bu cebel-i mezkûrun lodos tarafı İncîr körfesidür ki Lengöz ile Aynarus mâbeynine girmişdür. Ve Lengöz dahi Aynarus gibi deryâya girüp lâkin bunun devri ve mesâfesi Aynarus’dan ekaldür ve Kesendire dahi Aynarus’a müşâbihdür, şöyle kim poyraz tarafından vâki‘ olup buna çanak limanı dirler ve anın burnından Kesendire burnına varınca kenârları[692] alçak mevzı‘lerdür ki yüksek çam ağaçları vardur. Bu Makdoniya tâbi‘lerinden birine dahi[693] Sıdrakıbse dirler ki bir şirîn ve meşhûr kasabadur. Selanik’den şark ve şimâl ve cenûbda sâhil-i bahr-i Rûm’dan dokuz mîl ba‘îd beyne’l-cibâl vâki‘ bir kasaba-i şirîndür.

El-me‘âdin[694]**:** Ve bu nâhiyede gümüş ve kurşun ma‘deni vardur ki taraf-ı cenûbda bir azîm dağ zeylinde vâki‘dür kim ol dağın tūli ve arzı otuz mîldür. Ve bunda azîm ormanlar vardur kim ma‘denciler korudup kimseye ta‘arruz itdirmezler. Kendüler kat‘ idüp mühimmât-ı ma‘dene sarf iderler. Ve bu **[İ, I, 16b]** ma‘denciler ekseriyyâ Bulgar ve Rûm ve Boşnak tāifeleridür. Ve bu semtde hayvânât ve envâ‘-i tuyûr mübâlağa çokdur.

El-metâ‘: Ve bu şehr-i Selanik bâzârgân yatağı olup herşey bulunur. Ve bu şehirde çuka tezgâhları vardur kim yeniçerilere virdikleri çuka bunlara nesc olunur ve latīf hammâm rahtı dahi dokurlar. Ve bunda orta kiçesi tezgâhları dahi vardur kim üç yüz guruşa değin orta kiçesi dahi işlerler. Pûşî dahi bu vilâyete mahsûs olup oda döşemelerinde bundan latīf ve matbû‘ ve şîrîn[695] döşeme olmaz. Bin guruşluk ibrişim kaliçe ve yâhûd Horâsânî kiçe olsa dahi nazarda bu letāfet olmayup oda döşemelerinde bundan latīf ve şîrîn ve yakışıklu döşeme olmaz. Tabâyi‘-i muhtelife olup hele bu

[690] gelse H (14[a]) : vardıkda İ (16[a])
[691] ve bu Selanik şehrinin H (14[a]) : ve bu şehrin İ (16[a])
[692] kenârları İ (16[a]) : - H
[693] bu Makdoniya tâbi‘lerinden birine dahi H (14[b]) : ve biri dahi İ (16[a])
[694] el-me‘âdin İ (16[a]) : - H
[695] ve şîrîn H (14[b]) : - İ

hakīrin tab‘ına göre Selanik kiçesi[696] cümleden hoş-nümâ gelür. Nitekim oda döşemelerinde Burusa’nın çatma yasdığı dahi dîbâ yasdıkdan hoş-nümâdur[697]. Ve bu şehirde büründecek ve yapağı bez ve ba‘zı eşyâlar dahi işlenür ve kazzâz işi dahi çokdur. Ve bu şehirde barut-hâne dahi vardur ki mîrî içün be-her sene üç bin ve dört bin Rûmî kantār barut tabh olup iktizâ itdikde dahi ziyâde tabh olunur[698]. Ve bu vilâyetin güherçilesi gāyet ıslâhdur. Ve eğer bir hoş terbiye ve kal‘ idüp veznini noksân komasalar[699] barutı İngiliz barutından a‘lâ ve keskin olurdı. Ve kastmo kükürdi dahi cümleden a‘lâdur. Ve bu Selanik şehrinin havâsı çendân iyi değildür[700]. Ve biri dahi Siroz şehridür ki Selanik’den garb ve şimâl tarafında bir dağın zeylinde vâki‘ olmışdur ve cenûbında bir dağ dahi vardur kim ol semtlerin yaylakıdur. Ve bu dağdan üçyüz kadar uyûn ve enhâr-ı latīf çıkup cevânib-i erba‘asına cereyân ider[701].

El-ahlâk[702]: Ve bu şehrin ehâlîsi hüsnü’l-manzar ve zekî ve hande-rûy olup ve okur-yazar ma‘rifet sâhibi âdemleri çok çıkar ve dost-ı garîb âdemlerdür ve nisâları dahi gāyet hasnâ olur.

Ve biri dahi Kavala kal‘asıdur ki mevkı‘i deryâ kenârında olup bir güzel limanı dahi vardur ve havâsı dahi latīf ve hûbdur. Ve gāyet atīk ve kadîm vilâyet olup[703] Makdoniya memleketinin miftâhıdur. Ve bundan dört mîl ba‘îd yerde bir kemer vardur ki bu kemer iki katdur, şöyle kim bir yol üstünden ve bir yol altından gider ve bu yolun öni dağdur ve ol dağda bir büyük kulle olup mukaddemâ bunda bir büyük kal‘a dahi var idi. Ve bu kal‘a Rûmili’nin ve Makdoniya’nın haddi birdür.

Ve biri dahi Urfan’dur kim Sıdrakıbse şimâlinde zamân-ı sâbıkda Urfan dokuz mîl kadar aşağı cânib-i garbda nehr-i Urfan deryâya munsab olduğı yerde bir sevâd-ı azîm idi ki hâlâ dahi ba‘zı âsârı bâkīdür. Ve buna Urfan dimeğe bâ‘is, mukadddemâ bunda bir şâ‘ir-i mâhir var idi kim gāyet ra‘nâ kemân çalardı, şöyle ki hayvânât bile müteessir olup raks iderdi. Ol şâ‘irin ismi Urfan olup bu şehirde sâkin olmağla[704] bu şehre dahi Urfan tesmiye olundı. Ve bu nehr-i Urfan Sofya dağlarının sularından cem‘ olup ve Köstendil sahrâsından geçüp ve Usturumca dağlarından dahi ba‘zı sular gelüp

[696] Selanik kiçesi H (14ᵇ) : - İ
[697] nitekim oda döşemelerinde Burusa’nın çatma yasdığı dahi dîbâ yasdıkdan hoş-nümâdur H (14ᵇ) : - İ
[698] ve bu şehirde barut-hâne dahi vardur ki mîrî içün be-her sene üç bin ve dört bin Rûmî kantār barut tabh olup iktizâ itdikde dahi ziyâde tabh olunur H (14ᵇ) : ve bu şehirde barut-hâne dahi olup barut tabh iderler İ (16ᵇ)
[699] kal‘ idüp veznini noksân komasalar H (14ᵇ) : kal‘ olup gereği gibi ihtimâm olunsa İ (16ᵇ)
[700] ve kastmo kükürdi dahi cümleden a‘lâdur. Ve bu Selanik şehrinin havâsı çendân iyi değildür H (14ᵇ) : - İ
[701] enhâr-ı latīf çıkup cevânib-i erba‘asına cereyân ider H (16ᵇ) : enhâr çıkup etrâfa cereyân ider İ (16ᵇ)
[702] el-ahlâk İ (16ᵇ) : - H
[703] ve gāyet atīk ve kadîm vilâyet olup H (14ᵇ) : - İ
[704] ismi Urfan olup bu şehirde sâkin olmağla İ (16ᵇ) : ismi Urfan olmağla H (14ᵇ)

ana karışup ve Siroz sahrâsından mürûr idüp hâlâ mevcûd olan karye-i Urfan kurbında bahr-i Rûm'a munsab olur.

Ve biri dahi Üsküb şehridür kim Köstendil garbında Vartal suyunun evâili Kalkandelen dağlarından cem' olup bu şehre uğrar ve nefsü'l-emrde kemâl mertebe müferrih ve havâsı latīf ve ricâl ü nisâsı gāyet hasnâ ve mahbûb olup okur ve yazar **[İ, I, 17a]** ve ehl-i ilm ve ma'rifet sâhibi âdemler çok zuhûr ider. Ve bu şehir Rûmili'nin gelinciği add olunup[705] medhe sezâ ahvâli ve muhassenâtı çokdur lâkin tafsîli gāyet tavîl olmağın ihtisâr olundı. Ve biri dahi Köstendil'dür ki mukaddemâ bu dahi bir şehr-i azîm olup ve mukaddemâ[706] bunı birkaç kıral tahtgâh dahi itmişlerdür. Ve bunun enhârı ve eşcârı bî-hadd ve lâ-yu'add olup âb-ı hayât gibi soğuk sularından mâ'adâ birkaç yerde hârr suları ve ılıcaları vardur kim nice emrâza ve hastalıklara devâ **[15a]** ve şifâ olmağla etrâfda niçe hasta ve marîzler gelüp şifâ vü safâ bulup giderler. Ve bunda bir hûb dağ dahi vardur kim bu şehir anın cânib-i şarkīsinde vâki' olup bir tarafdan Eğridere didikleri su arasını kesüp[707] fasl ider. Ve bu dağda altun ve gümüş ma'denleri vardur. Ve bu dağın ekser yerleri mişeyistândur.

Ve biri dahi İyoranya kasabasıdur ki Köstendil'den bir merhale garba Karadağ zeylinde Ulasine nâm mevzı'de demir ma'denleri vardur. Ve biri dahi Kıratova'dur kim aşağısı bunun cânibine bir merhaledür ve bu nâhiyede dahi demir[708] ma'denleri ve gümüş ve bakır ma'denleri vardur. Ve bu Makdoniya memleketinde[709] zikr itdüğimiz şehir ve kasabâtdan mâ'adâ çok kılâ' ve kasabât ve bî-hadd kurâ ve palankāt vardur.

Evsâf-ı memleket: Ve bu Makdoniya memleketinin havâsı ve âbı gāyetü'l-gāye latīf u hafîf olup ve ekser-i mevâzı'i münbit ve mahsûldâr olup ve bağ u bağçeleri bî-şumâr ve envâ'-i eşcâr-ı müsmirre ile ve bağçeleri gayr-i müsmirre ile ve dağları gûn-â-gûn üzüm ile bağları mâl-â-mâldur. Ve meyvesi gāyet latīf ve bostânı lezîz olup zeytûn ve elma ve amrûd ve kiras ve vişne ve ceviz ve üzüm mübâlağa çok olur. Ve hayvânât-ı mevâşî dahi kesret üzre olup ale'l-husûs koyun ve keçilerinin hisâbı kaleme gelmek mümkin değildür. Ve çok yerlerinde ve belki ekser mevâzı'lerinde altun ve gümüş ve bakır ve kurşun ve demir ma'denleri olup ekalli ma'lûm ve ekseri mestûr ve[710] nâ-ma'lûmdur. Ve ricâl ve nisvânı ten-dürüst ve sağ ve hüsnü'l-manzar olup ve hatunlarında güzeller vardur ki âdemi vâle vü hayrân ider. Ve bu memleketin re'âyâsı

[705] Rûmili'nin gelinciği add olunup H (14ᵇ) : - H
[706] mukadddemâ H (14ᵇ) : - İ
[707] kesüp H (15ᵃ) : - İ
[708] demir H (15ᵃ) : - İ
[709] Makdoniya memleketinde İ (17ᵃ) : - İ
[710] ve mestûr İ (17ᵃ) : - H

ekseriyyâ kefere olup çift ü çubuk ve bağ u bağçe ve bâ-husûs koyun ilminde mâhir, gāyet işci ve[711] çalışkan re‘âyâsı vardur ve çobanlık yanlarında makbûl ve mu‘teber olmağla ba‘zı çoban vardur ki bir-iki süri koyunı alup ve kendüsi ra‘y ider. Muhassal çobanlar mâbeynlerinde a‘yân ve söz sâhibleridür. Ve meyhânecilik itmeği dahi severler. Ve’l-hâsıl bu Makdoniya memleketinden evâyilde[712] niçe büyük ve sâhib-i şân pâdişâhlar zuhûr idüp ve etrâfında olan mülûke[713] dahi tahakküm iderlerdi. Hattâ İskender-i Rûmî dahi bu memleketden zuhûr idüp ve ba‘dehû[714] şarken ve garben gezüp cümle pâdişâhlar ser-fürû itdüği cümleye ma‘lûmdur ve babası ve ceddi dahi bu memleketde pâdişâh olup etrâf-ı mülûke tahakküm iderlerdi[715].

Fasl-ı Tıraçiya aksâmının beşinci dâiresi Eflak memleketidür

Bu Eflak memleketi mukaddemâ Boğdan ile ikisi bir memleket olup ve ba‘dehû ayrılup her biri başka bir memleket olup ve niçe zamân dahi başka kırallık da‘vâsıyla atup tutmışlardur. Ba‘de’l-feth taraf-ı devletden ikisi dahi başka voyvodalık olmuşdur[716]. Ve ez-kadîm bu memleketde iskân iden Çeyta tāifesi idi ki bir nev‘ Tatar idi. Ve bu tāifeden Tırabano nâm kıral bu diyâra otuz bin âdem getürüp iskân itmişdür ki çift sürüp ve ekin eküp işbu memleketi ma‘mûr idüp kâr ve kesb **[İ, I, 17b]** ideler. Ve ba‘d-i zamân Kızıl Elma kıralı bu memleketi zabt idüp Tatar’dan hıfz içün içine vâfir asker koyup bu hâl üzre gâh mahkûm ve gâh kendü başlarına hükûmet ile zabt-ı memleket eylediler. Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra bunların bütün memleketi seyf ile feth ü zabt olunup ve yine Devlet-i Aliyye’den başka bir voyvadalık olmışdur[717].

El-hudûd: Bunı şimâlen Leh memleti ve garben Erdel memleketi ve cenûben nehr-i Tuna ve şarken memleket-i Boğdan hadd ider. Ve bu memleketin niçe şuhûr u kasabâtı vardur. Ve cümleden büyük ve baş şehrine Bükreş dirler ki kürsî-yi memleketdür. Ve Yumborçe nâm ırmak kenârında vâki‘ olup mu‘azzam ve ma‘mûr şehirdür. Ve nehir üzerinde bir metîn köprüsi dahi vardur ve kilisaları dahi gāyet müzeyyendür ve üzerinde altun topları vardur, şöyle kim bir mîl kadar yerden görünür ve etrâfı bâğ u bostân ve gül ü gülistândur.

[711] işci ve H (17ª) : - H
[712] evâyilde H (15ª) : - İ
[713] mülûke H (15ª) : pâdişâhlara İ (17ª)
[714] hattâ İskender-i Rûmî dahi bu memleketden zuhûr idüp ve ba‘dehû H (15ª) : - İ
[715] ve babası ve ceddi dahi bu memleketde pâdişâh olup etrâf-ı mülûke tahakküm iderlerdi H (15ª) : - İ
[716] ba‘de’l-feth taraf-ı devletden ikisi dahi başka voyvodalık olmuşdur İ (17ª) : - H
[717] Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra bunların bütün memleketi seyf ile feth ü zabt olunup ve yine Devlet-i Aliyye’den başka bir voyvadalık olmışdur H (15ª) : ba‘de’l-feth voyvodalık olmışdur İ (17ᵇ)

Ve biri dahi Tiragoste şehridür ki Erdel haddine karîbdür. Eflak memleketinin bir mu‘teber ve güzel şehridür. Bir sahrâda vâki‘ olmışdur ki meydânları vâfirdür ve bâğ u bağçeleri hod bî-hadd ve bî-şümâdur. Ve bu şehrin evleri dahi gāyet mükellef ve müzeyyen[718] olup ve bir mükellef hammâmı dahi vardur. Ve bu memleket hammâmlarında avretler dellâklik iderler[719] ve gāyet mükellef bir kilisası dahi vardur. Ve bu şehir ile Erdel mâbeyninde bir büyük balkan dahi vardur.

Ve biri dahi Görgec’dür ki Boğdan tarafında bir merhale yol üzerinde vâki‘ bir büyük ve ma‘mûr[720] varoşdur. Ve sâir varoşları ve kasabâtları dahi çok olup ve köylerinin hod hisâbı yokdur.

Evsâf-ı memleket: Bu Eflak memleketinin yerleri münbit olup buğdayı ve arpası ve darısı ve yulafı ve çavdarı ve mısır buğdayı[721]**[15b]** ve sâir hubûbâtı firâvân ve çayırı hod bî-pâyân ve mer‘âsı vâsi‘[722] olmağla sığırları ve koyunları gāyet semiz ve gayri vilâyetden lezîz ve bârgîrleri dahi gāyet çok ve cefâkâr olup ve bu vilâyetde bir nev‘ zift olur ki bu ziftden bal mumı yaparlar.

El-me‘âdin: Bu memleketin ba‘zı yerlerinde altun ve gümüş ve bakır ve kurşun ve tuz ma‘denleri dahi vardur. Husûsan kim tuzı ma‘rûf u meşhûr olup ta‘âmı lezîz ider. sâir tuzlarda bu lezzet yokdur ve hattâ bunun tuzı etıbbâ ba‘zı emrâza devâ vü şifâ içün eczâya imtizâc[723] iderler.

El-ahlâk: Bu vilâyetin halkı mukaddemâ gāyet cenk-âver idiler. Ammâ şimdi cebân ve gāyet alçak olmışlardur. Ve bunlar sefere gitdiklerinde Macar tarzı kılıç ve mızrâk ve kalkan ve ok ve yay ve tüfenk götürüp ve başlarına togulga giyerler. Ve bunlar ekseriyyâ atludur ve atları dahi iğdiş olup ve burunlarını yararlar kim nefesi bol olup soluk almakda zahmet çekmeye.

El-asker[724]: Mukaddemâ bu Eflak tāifesi altmış bin asker ile sefere gidebilürlerdi. Ammâ hâliyen beş bin âdem ile ancak gidebilürler. Ve bunlar ba‘de’l-feth emân dileyüp ve itā‘ati kabûl idüp ve taraf-ı devletden kendülere müsâ‘ade ve içlerinden birine tuğ ve sancak ile voyvada nasb olunup râhat ve âsûde-hâl üzre iken Devlet-i Aliyye’nin bir tarafa sefer gāilesi ve azîmetleri vukū‘ında Karaman-oğlı’nın

[718] müzeyyen H (15ᵃ) : - İ
[719] ve bu memleket hammâmlarında avretler dellâklik iderler H (15ᵃ) : - İ
[720] ve ma‘mûr H (15ᵃ) : - İ
[721] buğdayı İ (17ᵇ) : - H
[722] mer‘âsı vâsi‘ H (15ᵇ) : - İ
[723] imtizâc İ (17ᵇ) : mümtezic H (15ᵇ)
[724] el-asker H (15ᵇ) : - İ

igvâ ve tahrîkleriyle[725] Leh'den ve Nemse'den ve Macar'dan ve Çeh'den imdâd alup birkaç def'a isyân itmeleriyle bi-hamdi'lillâhi te'âlâ avn-i Bârî ve mu'cizât-ı Muhammedî ve himmet-i pâdişâhî ile cümlesinde münhezim ve münkesir olup niçe bin âdemleri tu'me-i şemşîr-i gāziyân olduğından mâ'adâ memleketleri nehb ü gāret ve niçe bin ricâl ve nisâ ve sıbyânları dahi esîr ve menâl ve erzâkları gāret ve hasâret olunmağla boynuz ararken kulakdan çıkup ve âkıbet[726] mikdârların bilüp ve tâb u tevânları kalmayup[727] ve İslâm askeriyle mukāvemetden nâ-ümîd olup ol vakitden beri Devlet-i Aliyye kulluğını kabûl ve ser-fürû itmişlerdür. Ve bu Eflak tāifesi kemâl mertebe hîle-kâr ve sû-i zann erbâblarıdur. Ve bunlarda çingâne tāifesi gāyet çok olup şöyle kim ekseriyyâ sîmâları ve haremleri tarafından[728] gayretsizlikleri ol tāifeden olduklarına delîldür. Ve avretleri kemâl mertebe yanlarında mu'teber ve hükm sâhibleridür. Ve bunlarda fevâhiş dahi gāyet çokdur, şöyle kim dirîğ idenleri nâdirdür. Ve çingâne nev'inden olanları hod kendüleri avretlerine ve hemşîrelerine ve kızlarına vâsıtalık idüp ol fi'l ile kâr iderler[729]. Muhassal bu vilâyetde fevâhiş gāyet çok olmağla niçe kâmrân bâzârgânları ve reîsler[730] bu vilâyetde mâlını ifnâ idüp ve bir dahi vilâyetine **[İ, I, 18a]** gitmeğe kudreti ve yüzi olmamağla bu vilâyetde meyhânecilere ve ednâ bir kefereye huddâm olup kalanların nihâyeti yokdur. Ve bâ-husûs Acem ve Ermeni[731] ve Laz ve Rûm bâzârgânlarından bu vilâyetde evlenüp kalanların hisâbı yokdur. Ve'l-hâsıl bunlarda çingâne nesli çok olup ve sâirlerinin dahi haremleri tarafından çendân gayretleri olmamağla ol ecilden bunların re'âyâsı ve ekser-i ehâlîsi[732] ve belki cümlesi rezîl ve cebân mahlûkdur.

Es-siyâb[733]: Bunların giydikleri esbâb Macar libâsına karîb olup lâkin bunlar başlarına kalpak giyüp Macar'ın siyâh kiçeden cümle millete muhâlif bir garîb tarzdur[734].

El-lisân: Bunlar[735] Soklavon ve Rus lisânı tekellüm iderler ammâ harfleri Rûm gibi olup ol cihetden lisânları karış-muruş dildür.

---

[725] emân dileyüp ve itā'ati kabûl idüp ve taraf-ı devletden kendülere müsâ'ade ve içlerinden birine tuğ ve sancak ile voyvada nasb olunup râhat ve âsûde-hâl üzre iken Devlet-i Aliyye'nin bir tarafa sefer gāilesi ve azîmetleri vukū'ında Karaman-oğlı'nın igvâ ve tahrîkleriyle H (15ᵇ) : - İ

[726] âkıbet İ (17ᵇ) : - H

[727] be tâb u tevânları kalmayup H (15ᵇ) : - İ

[728] ve haremleri tarafından H (15ᵇ) : - İ

[729] ol fi'l ile kâr iderler H (15ᵇ) : anlar ile kâr ider İ (17ᵇ)

[730] ve reîsler H (15ᵇ) : - İ

[731] Acem ve Ermeni İ (18ᵃ) : Acem Ermenileri H (15ᵇ)

[732] ve ekser-i ehâlîsi İ (18ᵃ) : - İ

[733] es-siyâb H (15ᵇ) : - İ

[734] lâkin bunlar başlarına kalpak giyüp Macar'ın siyâh kiçeden cümle millete muhâlif bir garîb tarzdur H (15ᵇ) : - İ

[735] el-lisân bunlar H (15ᵇ) : - İ

El-edyân: Mukaddemâ bunlar niçe dîne girüp ve ba‘dehû Soklavon dînine girüp ve hâlâ Rûm dîni üzre olup İstanbul patriğine itā‘at iderler.

El-îrâd[736]**:** Mukaddemâ bunlar voyvadalarına be-her sene yüz bin altun hizmet virürler idi ve harâcları dahi yüz bin guruş idi. Ammâ her evden beğlerine senede birer sığır dahi virürlerdi. Bu dahi mübâlağa şey ider[737] lâkin şimdi ne zamân istese alup kimse muhâlefet itmeğe kādir değildür. Hemân insâfı kadar alur. Zîrâ bu Eflak re‘âyâsı bir zelîl ve rezîl ve korkak tāife olup bu sebebden voyvadaları re‘âyâdan aslâ[738] havf itmeyüp her ne murâd ider ise işler ammâ Boğdan re‘âyâsı şedîd olmağla bunların voyvadaları havf üzre olup müdârâ ile mu‘âmele ider. Ve bu Eflak re‘âyâsı gāyet fakīr ve mazlûm olup ve zulümleri hod hadden ziyâde olmağla Hakk te‘âlâ bunların her şeylerine[739] bereket ihsân idüp ve yerleri dahi münbit ve mer‘âsı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân olmağla bunların koyun ve sığır ve bârgîrlerinin haddi ve hisâbı olmayup[740] ve bunlarda olan bal hod kalem ile tahrîr mümkin değildür. Bütün Rûmili ve Anatolı ve Kırım ve Azak ve Karadeniz yalılarına ve Trabzon’dan Erzurûm’a ve Tokad ve Diyâr-ı Bekr’e ve hattâ sefîneler ile Mısır’a varınca münteşir olur.

El-emtâ‘: Ve bu Eflak memleketinin metâ‘ı at ve koyun ve sığır ve hınzîr ve bal ve bal mumı ve sâde yağı ve don yağı ve bezir yağı ve pasdırma ve sucuk ve kaşkaval ve tulum peyniri **[16a]** ve tuz ve güherçile ve zift ve katrân ve yapağı ve gön ve kenevir ve kenevir bezi ve tuzlu balık ve havyar ve çam kofası ve gerdel ve kürek ve resen ıhlamur ve ıhlamur ağacı ve kızılcık ağacı ve kızılcık matrağı ve mîşe küli[741] ve hubûbâtdan buğday ve arpa ve darı ve çavdar ve yulaf ve kapluca ve mısır buğdayı ve sâir hubûbâtın kesretlerinden nâşî vasf u ta‘rîfleri mümkin değildür. Ve bu zikr itdüğimiz me’kûlât ve sâir eşyâ vü a‘şâbdan her birlerinin bir vilâyetde ve bir memleketde ihtiyâc ve revâcı olup hezâr sefîne tahmîl olup götürürler. Meselâ Mısr-ı Kāhire’de dahi bu şeylerin ba‘zılarından mâ‘adâ a‘şâb ve matrâkdan niçe gemi tahmîl olup götürülür ve küllî hod Frenkler alurlar. Ve bu zikr itdüğimiz cümle eşyâlardan İstanbul’a mübâlağa çok gelüp İstanbul’a kiyâfetden mâ‘adâ tüccâr alup Anatolı ve Akdeniz ve Frengistâna dahi götürürler[742]. Ve bu vilâyetin bâğ u bağçeleri bî-şumâr

[736] el-îrâd H (15^{b}) : - İ
[737] bu dahi mübâlağa şey ider H (15^{b}) : - İ
[738] aslâ İ (18^{a}) : - H
[739] her şeylerine H (15^{b}) : mâllarına İ (18^{a})
[740] bunların koyun ve sığır ve bârgîrlerinin haddi ve hisâbı olmayup H (15^{b}) : - İ
[741] tuzlu balık ve havyar ve çam kofası ve gerdel ve kürek ve resen ıhlamur ve ıhlamur ağacı ve kızılcık ağacı ve kızılcık matrağı ve mîşe küli H (16^{a}) : - İ
[742] ve bu zikr itdüğimiz me’kûlât ve sâir eşyâ vü a‘şâbdan her birlerinin bir vilâyetde ve bir memleketde ihtiyâc ü revâcı olup hezâr sefîne tahmîl olup götürürler. Meselâ Mısr-ı Kāhire’de dahi bu şeylerin ba‘zılarından mâ‘adâ a‘şâb ve matrâkdan niçe gemi tahmîl olup götürülür ve küllî hod Frenkler alurlar. Ve bu zikr itdüğimiz cümle

olmağla envâ‘-i esmâr mevcûd olup her şeyleri çok ve mebzûl ve gāyet ucuzdur. Cümleden kat‘-ı nazar-bîn olur ki tüccâr tāifesi kırk ve kırk beş vakıyye gömeçli balı ve kaşkaval ve tulum peynirini tüccâr tāifesi bir guruşa almağa[743] istiğnâ iderler ve hiç olmayup behâlı olduğı sene yigirmi ve yigirmi beş vakıyye balı bir guruşa alup ve bal mumından akçasını çıkarup ve rivâk balını ba‘zı hîle dahi katup ve fuçılara vaz‘ idüp İstanbul’a[744] ve sâir diyâra götürüp satarlar ve eğer hîle katmasalar Eflak balı cümleden a‘lâ idi. Ve böyle iken âteş işinde cümleden kuvvetli ve beyâz çıkmağla sa‘lebciler ve helvâcılar bunı isti‘mâl iderler. Muhassal bu vilâyetde her şey firâvân olduğı bundan mülâhaza oluna ki bütün Rûmili ve Anatolı ve Karadeniz ve Akdeniz ve bâ-husûs İstanbul’a bütün bî-hadd şey gitdüğinden mâ‘adâ[745] Leh ve Rus ve Macar ve Erdel ve Tansika ve Bohemya ve Selizya ve Nemse ve Bosna ve Dobravenik ve Kızıl Elma vilâyetlerine bundan sığır ve koyun ve hınzîr ve bal mumı ve don yağı ve gön götürüp satarlar ve eğer bu zikr itdüğimiz şeyler kâfiristâna gitmeseydi İstanbul’da iki guruşa bir semiz sığır ve yigirmi-otuz paraya bir a‘lâ koyun virüp ve on beş-yigirmi paraya bir vakıyye bal mumı **[İ, I, 18b]** firâvân bulunurdı. Lâkin bu zikr itdüğimiz şeyleri bu vilâyetden ve Boğdan’dan mübâlağa çok ol zikr itdüğimiz vilâyetlere götürürler. Ve ol vilâyetlerde sâirlerden bu vilâyetin koyun ve sığırâtı bir-iki akça ziyâdeye satılur. Vâki‘-i hâlde bu vilâyetin sığır ve koyun eti gayri diyârlardan semiz ve lezîz olduğı cümleye ma‘lûm ve müsellem bir ma‘nâdur, tasavvur olunsa insân hayrân olur

Et-ta‘accüb: Hikmetullâh ile bu vilâyetin ahvâli ta‘accübâtdandur, şöyle ki Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âleme tecellî kıldıkda eğer mukırr ve eğer münkir her vilâyet halkının vech-i ma‘âşlarına vesîle ve sebeb bir şey ile tecellî ve hâtırların tesellî itmişdür ki anınla ta‘ayyüş idüp sâirlerine ol şey ile iftihâr ve mübâhât iderler. Ve ol şey dahi ekseriyyâ bir ve iki olup üç az vâki‘ olur ve ol şey bir âhar yerde dahi olduğı hâlde gerek me’kûlât ve gerek melbûsât ve gerek sâir levâzımâtdandur, ekall olup veyâ alçak olup ancak kendülere vefâ idüp sâir vilâyetlere gitmez ve gitdüği hâlde dahi çendân makbûl ve i‘tibâr olunmaz. Meselâ Hakk te‘âlâ Engüri halkını sof ile tecellî ve Kaysariyye’ye sahtiyân ile tesellî kılmışdur ki sâir yerlerde bunlara mu‘âdil olmayup bu

---

eşyâlardan İstanbul’a mübâlağa çok gelüp İstanbul’a kiyâfetden mâ‘adâ tüccâr alup Anatolı ve Akdeniz ve Frengistâna dahi götürürler H (16ª) : - İ

[743] cümleden kat‘-ı nazar-bîn olur ki tüccâr tāifesi kırk ve kırk beş vakıyye gümeçli balı ve kaşkaval ve tulum peynirini tüccâr tāifesi bir guruşa almağa : cümleden kat‘-ı nazar tüccâr tāifesi kırk vakıyye asel ve kırk vakıyye peyniri birer guruşa almağa İ (18ª)

[744] İstanbul’a H (16ª) : - İ

[745] eğer hîle katmasalar Eflak balı cümleden a‘lâ idi. Ve böyle iken âteş işinde cümleden kuvvetli ve beyâz çıkmağla sa‘lebciler ve helvâcılar bunı isti‘mâl iderler. Muhassal bu vilâyetde her şey firâvân olduğı bundan mülâhaza oluna ki bütün Rûmili ve Anatolı ve Karadeniz ve Akdeniz ve bâ-husûs İstanbul’a bütün bî-hadd şey gitdüğinden mâ‘adâ H (16ª) : - İ

metâ‘larıyla mübâhât iderler ve hem çok olup cemî‘-i vilâyetlere münteşir olur. Bunun emsâli her vilâyete mahsûs olan tahrîr olunsa tavîl olur, alâ hâzâ kıyâs oluna. Ve bu Eflak memleketi emtâ‘ından yukarıda zikr itdüğimiz şeyler kendülerine kifâyet itdüğinden hezâr mertebe cemî‘-i memâlike dahi münteşir olup bu ahvâl işbu vilâyete ve bir de Mısr-ı Kāhire'ye mahsûsdur[746]. Ve'l-hâsıl Hakk sübhânehû ve te‘âlâ bu vilâyetin her şeyine bir mertebe kesret ve bereket ihsân itmişdür ki yalnız İstanbul'a gelen eşyâ vü emtâ‘ı tasavvur olunsa âdem hayrân olur ve bu mertebe yerleri münbit ve mevâşîsi çok ve otlağı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân ve esmârı mebzûl ve cemî‘-i eşyâsı çok ve ucuzluk vilâyet-i nâdir olup ve aselinin kesret ü vefreti ta‘accübât-ı kudretu'llâhdan olup âdemi vâle vü hayrân ider.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Boğdan, ism-i kadîmine Moldaviya dirler

Bu memleket Tıraçiya aksâmının altıncısıdur ve bu memlekete Boğdan tesmiye kılınduğının vechi budur kim bu memleketde bir nev‘ kara buğday olur, anın içün Boğdan dimişlerdür. Ve bu memleketin dahi ibtidâ iskân iden kavmi Tatar tāifesinden gāyet şedîd ü galîz bir tāife olup ve ba‘dehû bu memleketi Macar zabt **[16b]** idüp ve bir zamân dahi Leh'e tâbi‘ olup ve bir zamân dahi başlu başlarına atup tutıldılar[747].

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Karadeniz ve garben Erdel ve Eflak memleketi ve cenûben dahi ba‘zan Eflak ve Tuna'dan dahi ba‘z ve şimâlen Turla suyı hadd ider. Ve bu memleket Eflak memleketinden büyükdür. Lâkin Eflak memleketi şimdi bundan ma‘mûrdur. Ve bunun harâbına bâ‘is bunlar gāyet şedîd ve hod-bîn tāife olup Devlet-i Aliyye bunı feth idüp itā‘at itmişler iken kendü hâlinde olmayup Devlet-i Aliyye'nin bir sefer işgāli vaktinde birkaç def‘a isyân idüp ve Devlet-i Aliyye'ye zahmet virmekle âkıbet bunların bütün memleketleri gāret ve ekseri katl ve esîr olup burunları şikest olmışdur[748]. Ve bu memleketin hayli şîrîn şehirleri ve kasabaları vardur.

---

[746] Et-ta‘accüb: Hikmetullâh ile bu vilâyetin ahvâli ta‘accübâtdandur, şöyle ki Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âleme tecellî kıldıkda eğer mukırr ve eğer münkir her vilâyet halkının vech-i ma‘âşlarına vesîle ve sebeb bir şey ile tecellî ve hâtırların tesellî itmişdür ki anınla ta‘ayyüş idüp sâirlerine ol şey ile iftihâr ve mübâhât iderler. Ve ol şey dahi ekseriyyâ bir ve iki olup üç az vâki‘ olur ve ol şey bir âhar yerde dahi olduğı hâlde gerek me'kûlât ve gerek melbûsât ve gerek sâir levâzımâtdandur, ekall olup veyâ alçak olup ancak kendülere vefâ idüp sâir vilâyetlere gitmez ve gitdüği hâlde dahi çendân makbûl u i‘tibâr olunmaz. Meselâ Hakk te‘âlâ Engüri halkını sof ile tecellî ve Kaysariyye'ye sahtiyân ile tesellî kılmışdur ki sâir yerlerde bunlara mu‘âdil olmayup bu metâ‘larıyla mübâhât iderler ve hem çok olup cemî‘-i vilâyetlere münteşir olur. Bunun emsâli her vilâyete mahsûs olan tahrîr olunsa tavîl olur, alâ hâzâ kıyâs oluna. Ve bu Eflak memleketi emtâ‘ından yukarıda zikr itdüğimiz şeyler kendülerine kifâyet itdüğinden hezâr mertebe cemî‘-i memâlike dahi münteşir olup bu ahvâl işbu vilâyete ve bir de Mısr-ı Kāhire'ye mahsûsdur H (16^{a}) : - İ

[747] ve bir zamân dahi başlu başlarına atup tutıldılar H (16^{b}) : - İ

[748] ve bunun harâbına bâ‘is bunlar gāyet şedîd ve hod-bîn tāife olup Devlet-i Aliyye bunı feth idüp itā‘at itmişler iken kendü hâlinde olmayup Devlet-i Aliyye'nin bir sefer işgāli vaktinde birkaç def‘a isyân idüp ve Devlet-i Aliyye'ye zahmet virmekle âkıbet bunların bütün memleketleri gāret ve ekseri katl ve esîr olup burunları şikest olmışdur H (16^{b}) : - İ

Cümleden biri Secav şehridür kim mukaddemâ Boğdan memleketinin dârü'l-melik bir latīf şehri idi. Ve biri dahi Yaş şehridür kim Burut suyına karîb vâki‘ olmışdur ve hâlâ Boğdan memleketinin tahtgâhıdur. Ve bu Yaş ve Secav şehirleri mukaddemâ gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehirler idi. Ammâ şimdi birer kasaba kadar kalmışlardur. Ve bu Yaş kasabasının[749] kal‘asını bir zamân ile Kazak gelüp yıkup harâb itmişdür. Ve bu Boğdan memleketi toprağından[750] biri dahi Hoton kal‘asıdur ki Turla suyı kenârında vâki‘ olmışdur. Mukaddemâ bir metîn kal‘a olup Boğdan memleketinin âhir haddidür. Çok zamân harâb yatup ve hâlâ taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ta‘mîr olunup ve muhâfazasıyçün niçe bin[751] kul ve üzerlerine bir vezîr-i hâkim ve serdâr ta‘yîn olunmışdur.

El-me‘âdin: Ve bu memleketin Erdel tarafında olan dağlarında altun ve gümüş ve tuz ma‘denleri vardur.

Evsâf-ı memleket: Ve bu memleketin toprağı dahi Eflak gibi gāyet münbit olup buğdayı ve arpası ve darı ve yulaf ve çavdar ve mısır buğdayı ve sâir hubûbâtı gāyet firâvân olur. Ve bâğ u bağçeleri hod vasfa gelmez. Gāyet güzel ve kuvvetli bâğları vardur.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetin dahi otlağı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân olmağla koyun ve sığır çok olup Moskov ve Leh vilâyetlerine götürüp satarlar ve hınzîrları dahi çokdur. Ve bunlarda güzel, kuvvetlü atlar dahi olur. Lâkin iğdiş iderler. Boğdan bârgîri diyü ma‘rûf u meşhûr iki yüz guruşa değin bârgîr satarlar.

El-ahlâk: Bu Boğdan halkı şedîd ve hod-bîn ve cenkci tāife olup ve sefere gitdiklerinde ok ve yay ve kılıc ve mızrâk ve tüfenk ile cenk idüp her ahvâlde Leh'e taklîd iderler. Ve bunlar mâbeyninde at satmak câiz değildür ve memnû‘dur meğer kim elçilere virile. Mukaddemâ bunlarda şimdi olanlardan dahi a‘lâ ve güzel bârgîrler var idi. Ba‘de'l-feth taraf-ı devletden vergileri mukābelesinde bunlardan ve niçe yıllar bu minvâl üzre atları ve bârgîrleri şöhret bulmağla bunlar "Bizim atlarımız kuvveti ve sebebi ile bize sefer idüp ve gālib oluyorurlar" diyü ol makbûl ve müntehâ olan soylarını zâyi‘ve telef[752] idüp ednâ soydan olan kısrak ve aygurları alıkoymalarıyla evâyilde olan mümtâz ve makbûl olan atların neslini kat‘ itmişlerdür. Bu tāife gāyet hîlekâr ve taraf-ı İslâm'a mekîn ve adû-yı nihân tāifedür.

[749] kasabasının İ (18ᵇ) : - İ
[750] ve bu Boğdan memleketi toprağından H (16ᵇ) : - İ
[751] niçe bin İ (18ᵇ) : - H
[752] ve telef İ (18ᵇ) : - İ

El-îrâd[753]**:** Mukaddemâ bu vilâyetden çok mâl hâsıl olurdı. Ve hattâ işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz sekiz sene mukaddem[754] ba‘de’l-masraf dört yüz bin altun beğlerinin hazînesine dâhil **[İ, I, 19a]** olduğı haberi Devlet-i Aliyye’ye i‘lâm olunmışdur[755]. Ve mukaddemâ bunların harâcı içün elli sekiz bin aynî esedî vergileri olup ve bundan mâ‘adâ pâdişâh içün üç şâhin ve beş yüz güzîde at vergileri olup ve lâkin cümlesi bârgîr idi. Zîrâ kefere kısmının atları cümle iğdiş olup tohum atlarından gayri aygur at isti‘mâl eylemek mu‘tâdları değildür.

En-nisâ[756]**:** Ve bunların avretlerinde Rûs-sîmâ gāyetü’l-gāye hasnâlar olur ki sâir milletde nâdir bulunur ve libâsları[757] dahi bir hoş-nümâ olup ve kendülerin ve esbâbların pâk tutup ve giyinüp kuşanmağa mâillerdür. Ve ta‘âm tabhında ve sâir ma‘rifetlerde kâmil ve gāyet pâk olup ve hattâ evlerini dahi senede iki def‘a sıvayup ve dîvârlarına kādir olduğına göre perdeler ve zînetler idüp pâk tutarlar[758]. Ve Macar gibi gāyet güzel etmek pişirüp ve envâ‘-i gûne kolaclar ya‘ni çörekler yapup gāyet işci ve hamarât ve kavî nisvânı olup eğer hizmet ve eğer teserrî içün Rus ile Boğdan nisvânı cümleden a‘lâ ve makbûl u matbû‘dur.

El-asker: Ve bunlardan mukaddemâ altmış binden ziyâde güzîde cenk-âver asker peydâ olup ve beğlerini dahi üç bin atlu beğlerdi. Zîrâ mukaddemâ bu memleket gāyet ma‘mûr olup lâkin Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra kelb-i akūr gibi İslâm’a ihânet ve hücûmdan hâlî olmayup ve ammâ yine seyf-i İslâm’a tākati ve karşu durmağa cür’eti olmamağla gâh Leh’e ve gâh Macar’a ilticâ idüp ve bir müddet dahi bunlar içün Leh ile Macar mâbeyninde azîm fitne vü kıtâl olup **[17a]** anlar beynine dahi fitneye bâ‘is olmalarıyla âkıbet Macar dahi Boğdan’dan el çeküp Leh ile bu minvâl üzre sulh eylediler ki “Boğdan senin olsun ve lâkin ol şartla ki be-her sene Boğdan’a imdâd virüp müslimânlar ile cenkden hâlî olmayalar.” Ve bu minvâl üzre sulhı kabûl idüp ve Macar dahi İslâm elinden kendü başını ve memleketini halâs ve muhâfaza kaydına düşüp ve Boğdan’dan el çekdi ve beri tarafından Boğdan ile Leh birlik olup bir niçe sene envâ‘-i hîle ve iğfâ[759] ile çok mel‘anetler idüp kendü hâllerinde olmamalarıyla âkıbet asâkir-i İslâm şîr-i jiyân gibi üzerine hücûm itdikde kendülerinin ve istinâd itdikleri Leh tāifesinin asker-i şeytanat-karînleri mukāvemete kādir olmayup ve ekseri tu‘me-i

[753] el-îrâd H (16ᵇ) : - İ

[754] ve hattâ işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz sekiz sene mukaddem H (16ᵇ) : hattâ işbu bin yüz otuz üç senesinden doksan beş sene mukaddem İ (18ᵇ)

[755] olduğı haberi Devlet-i Aliyye’ye i‘lâm olunmışdur H (16ᵇ) : - İ

[756] en-nisâ H (16ᵇ) : el-ahlâk İ (19ᵃ)

[757] sâir milletde nâdir bulunur ve libâsları H (16ᵇ) : ve esvâbları İ (19ᵃ)

[758] göre perdeler ve zînetler idüp pâk tutarlar H (16ᵇ) : mertebe zînet virüp pâk u pâkîze tutarlar İ (19ᵃ)

[759] ve igfâ İ (19ᵃ) : - H

şemşîr-i gāziyân-ı İslâm ve bâkīleri perâkende ve perîşân olmalarıyla cümle Boğdan memleketi zabt olunup cümle mâl u menâlleri[760] nehb ü gāret ve sıbyân u nisvânı esîr ve çok emlâkler ihrâk ve hasâret olunmağla bir mertebe gûşmâl virildi ki sâirlerine dahi mûceb-i ibret ve sebeb[761]-i infi'âl olup ol vakitden beri ve ile'l-ân[762] Boğdan memleketi evvelki imâretini ve belki rub'ı mertebesini bulmış değildür. Ve ol ecilden[763] şimdi Boğdan memleketinden beş bin atlu anca peydâ olur. Böyle iken yine derûn-ı bed-nihâdlarında muzmer olan adâvetlerini izhâr idüp Baltacı Muhammed Paşa, Moskov üzerine sefere serdâr ta'yîn olunup gitdikde beğleriyle ma'an niçe bin Boğdan eşkıyâsı Moskov'a tâbi' olup ve karşu varup ve Moskov istimâlet virüp ve lâf ü güzâf ile mukaddim-i ceyş ve kılaguz oldukları cümleye ma'lûm u meşhûrdur. Böyle bir galîz ve dîn-i İslâm'a nihânî mehîn kavm-i anîd ü pelîddür[764].

El-asker[765]: Ve bunlarda ulûfelü asker olmayup her birlerinin tîmârı vardur ve bu Boğdan beğleri re'âyâsına gerek harâc ve gerek sâir tekâlifleri içün ziyâde eziyyet ve cefâ iderler. Ammâ bu diyâr halkı dahi gāyet şedîd ve hîle-kâr olmalarıyla beğleri yanında dâimâ beş yüz atlu ve beş yüz piyâde asker beklerler.

El-âdet: Ve bu Boğdan beğleri evlâdlarını küçük iken tamgalarlar. Bâ'isi budur kim beğzâde olduğı ma'lûm ola. Ve'l-hâsıl bu Boğdan toprağı dahi Eflak gibi gāyet münbit ve mahsûldâr ve otlağı vâsi' ve kiyâhı firâvân[766] ve ormanları dahi çok ve envâ'-i vuhûş u tuyûrın haddi ve nihâyeti yokdur.

El-metâ': Bunların dahi Eflak gibi metâ'ları[767] at ve sığır ve koyun ve hınzîr ve tuz ve arpa ve buğday ve yulaf ve kapluca ve darı ve mısır buğdayı ve bal ve bal mumı ve yapağı ve güherçile ve yağ ve don yağı ve asel ve bal mumı ve zift ve katrân ve şarâb ve pasdırma **[İ, I, 19b]** ve sucuk ve tuzlı balık ve havyar ve niçe şeyler dahi çok olmağla sefîneler tahmîl olunup İstanbul'a ve Rûmili ve Anatolı'ya gitdüğinden mâ'adâ bu zikr olunan eşyâlardan çok şey[768] Leh ve Macar ve Moskov vilâyetlerine götürüp satarlar.

[760] mâl u menâllerini H (17ª) : mâl u erzâklarını İ (19ª)
[761] sebeb İ (19ª) : - H
[762] ve ile'l-ân İ (19ª) : - H
[763] ve ol ecilden İ (19ª) : - ve ol vakitden beri H (17ª)
[764] böyle iken yine derûn-ı bed-nihâdlarında muzmer olan adâvetlerini izhâr idüp Baltacı Muhammed Paşa, Moskov üzerine sefere serdâr ta'yîn olunup gitdikde beğleriyle ma'an niçe bin Boğdan eşkıyâsı Moskov'a tâbi' olup ve karşu varup ve Moskov istimâlet virüp ve lâf ü güzâf ile mukaddim-i ceyş ve kılaguz oldukları cümleye ma'lûm u meşhûrdur. Böyle bir galîz ve dîn-i İslâm'a nihânî mehîn kavm-i anîd ü pelîddür H (17ª) : - İ
[765] el-asker H (17ª) : - İ
[766] ve kiyâhı firâvân H (17ª) : - İ
[767] bunların dahi Eflak gibi metâ'ları H (17ª) : ve bunların metâ'ları İ (19ª)
[768] sefîneler tahmîl olunup İstanbul'a ve Rûmili ve Anatolı'ya gitdüğinden mâ'adâ bu zikr olunan eşyâlardan çok şey H (17ª) : - İ

Ve bunlardan ba‘zı eşyâlar ve şarâb ve hınzîrlardan bahr-i İstanbul ve Rûmili ve Anatolı ve Kırım hânlarına dahi çok gider[769].

Et-tâbi‘: Ve bu Boğdan memleketine tâbi‘ ez-kadîm bir nâhiye dahi var idi kim Boğdan memleketi aksâmından ma‘dûd ve muttasıl idi. İsmine Bucak ta‘bîr olunur ve ba‘de’l-feth Boğdan’dan munfasıl olup Tatar iskân olunmışdur[770]. Ve mukaddemâ bunun ismine Serây dirlerdi. Bu nâhiye Boğdan’ın şark cânibinde, Karadeniz kenârında vâki‘ olup ve ol mahalde nehr-i Tuna birkaç bölük olup yedi boğaz ile Karadeniz’de munsab olur ve mahsûl cihetinden bu nâhiyenin toprağı kemâl mertebe kavî ve gāyet münbitdür, şöyle kim bunun misli ve nazîri rûy-i zemînde az ve nâdir olup ve mevkı‘i dahi bir düz yerdedür. Ve bu nâhiyede hâlâ Tatar tāifesi sâkin olup beş yüz kadar köyleri vardur. Ve bu Tatar bu semtleri hıfz içün iskân olunmışdur ve evâyilde gâhîce Boğdan bu Tatar ile bir olup[771] düşmen üzerine sefer iderlerdi. Ve bu Tatarların sâir[772] ahvâli Kırım ta‘rîfi faslında zikr olunur. Ve’l-hâsıl işbu mahalle gelince Avrupa’dan bir cüz’ olup Tıraçiya aksâmından Rûmili ta‘bîr olunan altı memleket ki zikr olundı, mukaddemâ herbirleri başka bir hükûmet ve kırallık ta‘bîr olunurdı. Bunların hudûdı ve memleket ve hükûmetleri alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr ü beyân olunup işbu mahalde tamâm oldı. Bundan böyle yine Avrupa eczâlarından âhar kısma şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[773].

Fasl-ı der-beyân-ı memleketi Garaçiya

Bu memleket Makdoniya ve Selanik ve Arnevidlik ve Delvinya ve İnebahtı ve Atina vilâyetlerinden ibâretdür ki bir zamân beş kısım olup her biri başka bir hükûmet ve kırallık olup ve çok tavâyif müstevlî olmışdur.

El-hudûd: Bu memleketi şarken Akdeniz ve cenûben Girid deryâsı **[17b]** ve garben Venedik körfesi ve şimâlen Bulgarya ve Serdiye ve Hersek vilâyetleri hadd ider. Ve bu vilâyetin tūli yüz Cermanî mîldür ki dört yüz Rûmî[774] mîl ider ve arzı dahi seksen Cermanî mîl olup bu dahi [775] Rûmî[776] üç yüz yigirmi mîl ider.

---

[769] ve bunlardan ba‘zı eşyâlar ve şarâb ve hınzîrlardan bahr-i İstanbul ve Rûmili ve Anatolı ve Kırım hânlarına dahi çok gider İ (19^{b}) : - H

[770] ve ba‘de’l-feth Boğdan’dan munfasıl olup Tatar iskân olunmışdur H (17^{a}) : - İ

[771] Boğdan bu Tatar ile bir olup İ (19^{b}) : Boğdan ile birlik olup H (17^{a})

[772] sâir İ (19^{b}) : - H

[773] bundan böyle yine Avrupa eczâlarından âhar kısma şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ H (17^{a}) : - İ

[774] Rûmî H (17^{b}) : - İ

[775] bu dahi İ (19^{b}) : - H

[776] Rûmî H (17^{b}) : - İ

Evsâf-ı memleket: Bu bir kadîm ve atîk[777] memleket olup şöyle ki istiklâl üzre[778] pâdişâhlığı dahi Kızıl Elma'dan mukaddemdür. Mukaddemâ bu memleket ekseriyyâ ilimle olsun ve hüner ile olsun ve cenk ile olsun dünyâya[779] cevâb virüp ve gālib olmışdur. Zîrâ bu vilâyetden çok âlim ve çok kâmil[780] hakîm zuhûr itmişdür. Eflâtūn ve Fisagoros ve Aristatelis ve bunlar emsâli çok hakîmler gelmişdür ki zamânlarında münferid idiler. Evvelâ Fisagoros hakîmin kendüye mahsûs iki garîb şeyi olup biri bir ok peydâ itmiş idi kim suları anınla geçerdi. Ve biri dahi bir şehre tā'ûn müstevlî olsa zâhir olduğı gibi def' iderdi.

En-nakl: Yûnân târîhlerinden menkūldür ki Hakk te'âlâ Hazret-i Âdem'i Asya'da ya'ni Çin memleketinde halk idüp tenâsül idindikde evlâdlarından işbu Garaçiya'ya geçüp bunlardan bu memleketde niçe tavâyif zuhûr idüp ve niçe pâdişâhlar gelmişdür. Ve ba'de't-tūfân Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm evlâdlarından dahi bu vilâyete gelüp ve nesillerinden niçe tavâyif ve niçe kırallar olup ve ba'd-ı zamân İskender'in babası Filipo bu memleket üzerine müstevlî ve kılıc ile feth ü zabt idüp ve ba'dehû İskender zabt idüp ma'mûre-i arzda az zamânda çok yerler seyr ü temâşâ ve pâdişâhları bi'l-cümle kendüye ser-fürû itmişdür. Ve bundan sonra[781] Kızıl Elma kıralı zabt idüp ve bundan sonra Got tāifesi ya'ni İsvec tāifesi[782] zabt idüp ve ba'dehû Rus tāifesi ve bunlardan sonra Frenk tāifesi zabt itmekle bunların istîlâları vilâyet bozulup imâretine halel gelmişdür. Yohsa evâyilde gāyetü'l-gāye ma'mûr memleket idi[783]. Ve âkıbet Devlet-i Osmâniyye ve saltanat-ı İslâmiyye seyf ile feth ü zabt idüp ve hâlâ taht-ı hükûmetlerindedür.

El-bilâd: Bu memleketin metîn kal'aları ve mu'azzam şehirleri çokdur. Mu'teber ve meşhûrları Yanya, Tırhala, Yenişehir, İnebahtı, Atina, Ağrıboz, Delvinya, Avlonya, Körfes, Dırac, Lodrin, İskenderiyye **[İ, I, 20a]** Selanik, Siroz ve bunlardan mâ'ada niçe şuhûr ve kılâ' ve kasabât ve palankātları olup ve köylerinin hod hisâbı yokdur[784].

El-asl: Bu Garaçiya kavmi atîk millet olup şöyle ki eski Yûnân'ın aslıdur. Helin nâm kıralın oğlu Dokalyo, Yanya şehrini tahtgâh idinüp pâdişâh oldukdan sonra

[777] ve atîk H (17ᵇ) : - İ
[778] şöyle ki istiklâl üzre H (17ᵇ) : - İ
[779] cenk ile olsun dünyâya H (17ᵇ) : - İ
[780] kâmil H (17ᵇ) : - İ
[781] ba'dehû İskender zabt idüp ma'mûre-i arzda az zamânda çok yerler seyr ü temâşâ ve pâdişâhları bi'l-cümle kendüye ser-fürû itmişdür. Ve bundan sonra H (17ᵇ) : - İ
[782] ya'ni İsvec tāifesi H (17ᵇ) : - İ
[783] bunların istîlâları vilâyet bozulup imâretine halel gelmişdür. Yohsa evâyilde gāyetü'l-gāye ma'mûr memleket idi H (17ᵇ) : - İ
[784] palankātları olup ve köylerinin hod hisâbı yokdur H (17ᵇ) : palankātları dahi çokdur İ (20ᵃ)

zamânında bir tūfân vâki‘ oldı ki bî-hisâb insân ve hayvân helâk ve garka-i âb olmışdur. Ve bunun iki oğlu vücûda gelüp birine Helin ve birine dahi İnfakçuyon dirler idi. Ve bu İnfakçuyon ol vakitde Atina kıralı olan Kırano nâm kıralı kaçırup yerine kıral oldı ve Helin dahi babası fevt oldukda yerine geçüp ve bunun dahi üç evlâdı oldı kim birine İevil ve birine Dor ve birine Kasvet dirler idi. Ve Helin dahi vefât itdikde yerine büyük oğlu İevil kıral olup ve bunun neslinden[785] tavâyif-i Rûm müteferria‘ olup üç fırka olmışdur ki birine İvlik ve birine Devrik ve birine Yevnik dinüp ve bunların her birinin başka lisânı var idi kim birine İvlis ve birine Derdan ve birine Yun dinüp ve Atina lisânı dahi bunlara mülhakkdur ki Atina’yı[786] Yun kıral binâ idüp Yûnân lisânı dahi buna mensûbdur. Ve bu elsine-i erba‘anın en mu‘teberi Yûnân lisânıdur ki hâlâ bu tāifeden Mora cezîresinde iki tāife kalup sâirlerinin nesli munkatı‘ olmışdur ve İvlik ve Devrik tāifelerinin kırallarına Derdanova dirlerdi ki Troya şehrini bu kıral tesvî‘ vü ta‘mîr idüp bu kıral küçük iken Troya şehrine varup ve ol vakitde anda kıral olanın adına Tokorava dirler idi. İşbu Derdanova’ya kızını virüp dâmâd idinmiş idi. Ve ba‘d-i zamân ol kıral fevt olup Derdanova’nın yerine dahi kıral oldı ve bu kıral dahi vefât itdikden sonra işbu Garaçiya dâiresi kırallık da‘vâsıyla birkaç hükûmet olmışdur ki zikr olunur.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i İlbaniya ya‘ni Arnevid kavminin bir kısmına dahi Abir dirler

Ve bu İlbaniya ya‘ni Arnevid memleketi Garaçiya’dan bir kısım olup bundan evvelki fasılda zikr olunduğı üzre Garaçiya’da kıral olan Derdano vefât itdikden sonra Garaçiya memleketi beş kısım olup kısm-ı evvele Arnevid tāifesi müstevlî olmağla İlbaniya tesmiye olundı[787]. Ve bu tāife dahi iki kısım olup birine İlbaniya ve birine Abir ta‘bîr olunur ki mukaddemâ bunların dahi başka başka kırallık olmak üzre hâkimleri var idi.

El-hudûd: İşbu **[18a]** kısm-ı evveli şimâlen Serdiye[788] ve Dalmasiya ve cenûben Avlonya ve şarken Makdoniya ve garben Venedik körfesi hadd ider.

El-bilâd: Ve bu memleketin[789] şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ı çokdur. Ma‘rûf u meşhûrları bunlardur: Birine İskenderiyye dirler ki bu bir atîk ve kadîm şehirdür.

[785] neslinden H (17^{b}) : silsilesinden İ (20^{a})
[786] Atina’yı İ (20^{a}) : Atina kal‘asını H (17^{b})
[787] bundan evvelki fasılda zikr olunduğı üzre Garaçiya’da kıral olan Derdano vefât itdikden sonra Garaçiya memleketi beş kısım olup kısm-ı evvele Arnevid tāifesi müstevlî olmağla İlbaniya tesmiye olundı H (17^{b}) : - İ
[788] Serdiye H (18^{a}) : Semendire İ (20^{a})
[789] memleketin İ (20^{a}) : kısmın H (18^{a})

İskender-i Rûmî[790] bu vilâyeti feth itdikde bu şehrin mevkı‘ini[791] gāyet beğenmekle kal‘asını ta‘mîr ve tesvî‘ idüp ol sebebden İskenderiyye dirler. Bu kal‘a Karadağ kurbında bir yüksek peşte üzerinde bir metîn kal‘adur ki kurbında Boyane nâm nehir[792] cârî olup ve bir tarafından dahi Ridanas nâm bir nehir-i sagīr dahi cârî olup kal‘a altında Boyane nehrine munsab olur ve ba‘dehû Boyane nâm göle karışur. Ve ma‘rûf beldelerinden birine dahi Boraza ve birine Borgoriça ve birine Zabyak ve birine Kırça-dağ ve birine Ülgün ve birine Bar ve birine Ohri ve birine Prezin[793] ve birine Dukakin ve birine Diyako ve birine Pilavenk ve birine Zadrimaliş ve birine Arnevid Belgradı ve birine Elbasan ve birine Eşbat ve birine Dırac ve birine Mat dirler. Ve bunlardan gayri niçeleri vardur, meşhûr ve mu‘tebeleri bunlardur[794]. Ve bu Mat kal‘asında mukaddemâ Sebıt tāifesi olurdı. Ve bunların her birleri ta‘rîf **[İ, I, 20b]** olunsa gāyet tafsîl iktizâ itmeğin icmâlen zikr olundı.

El-enhâr: Ve bu memleketin ırmakları dahi çokdur. Meşhûrları bunlardur: Boyane, Moraça, Uşkomobin, Dirin, diğer ismine Mat dirler, Abolonya-i Rus.

Evsâf-ı memleket: Ve bu memleketi şimâl tarafı münbit olup ve cenûb tarafı ol kadar değildür. Ammâ bâğ u bağçeleri gāyet çok ve meyveleri latīf ü lezîz olup ve firâvân olur. Husûsan zeytûnı gāyet çok ve matbû‘dur.

El-bahîrât: Ve bu memleketde göller dahi çokdur. Meşhûrları bunlardur: Boyane göli, İskenderiyye göli, Ohri gölü ve bu göl gāyet amîk göldür, şöyle ki yüz elli kulaç amîk olup ve gāyet lezîz çok alabalığı olup ve gayri simâk dahi çokdur[795].

El-emtâ‘: Ve bu dâirenin[796] metâ‘ları tuz ve zift ve bal ve şem‘-i asel ve penbe ve kaliçe ve kepe ve dimi ve zeytûn ve zeytûn yağı ve sâde yağı ve mum yağı[797] ve don yağı ve peynir ve bu misillü[798] şeylerdür ki Rûmili’ne ve Frengistâna götürürler[799] ve bâ-husûs gāyet latīf peyniri olur ki taklîd kabûl itmez.

El-hayvânât: Ve bunlarda koyun ve keçi ve bârgîr ve katır gāyet çok olup ve hımâr dahi çokdur ve ehlî ve yabânî ve vuhûş u tuyûrun hod hisâbı yokdur.

El-me‘âdin: Ve bu memleketin ba‘zı yerlerinde gümüş ve kibrîd ve demir ve tuz ma‘denleri dahi vardur:

---

[790] Rûmî H (18ª) : - İ
[791] bu şehrin mevkı‘ini H (18ª) : - İ
[792] nehir H (18ª) : şehir İ (20ª)
[793] ve birine Prezin H (18ª) : - İ
[794] meşhûr u mu‘tebeleri bunlardur H (18ª) : - İ
[795] ve gayri simâk dahi çokdur H (18ª) : - İ
[796] ve bu dâirenin H (18ª) : bunların İ (20ᵇ)
[797] ve mum yağı İ (20ᵇ) : - H
[798] don yağı ve peynir ve bu misillü H (18ª) : ve bu makūle İ (20ᵇ)
[799] Rûmili’ne ve Frengistâna götürürler H (18ª) : - İ

El-ahlâk: Ve bu memleket halkı ekseriyyâ uzun boylu ve lâger yollu ve mu‘tedil burunlu ve beyâz tenlü ve çâbük ve cenkci ve titiz ve serd ve hûnî tāife olup cüst ü çâpükleri olur ki[800] bir hârbe diküp ve pertâv idüp üzerinden geçer. Ve bunlar cenge girdiklerinde cümlesi birle savt-ı a‘lâ ile ve şemâta ve âgāz birle ibtidâ bir kerre âteş gibi hûlarlar. Eğer düşmenlerinin yüzüni çevirebilürler ise ne güzel ve illâ kendüleri girülemek vâki‘ olur ise gayri bir dahi düşmen tarafına dönüp işe yaramak ihtimâlleri yokdur. Ammâ ibtidâ yürüyüşleri gāyet heybetlü ve âteşlidür. Ve bu vilâyet halkının ekserî[801] dâimâ mest-i müdâm gezüp fukarâsı ve süfehâsı gāyet çokdur. Ve ekseriyyâ vilâyetlerinde dahi mest-i müdâm gezüp ve âlet-i harb ile gezerler ve ednâ bir şey içün birbirleriyle gavgā idüp ve katl itmeden hâlî değillerdür. Ve yanlarında âdem katl itmek ile bir tavuk katl itmek farkı yokdur. Gāyet şedîd ve hûnî ve câhil ve bî-rahm tāife olup ekseriyyâ hırsızlık ve haydûdluk[802] idüp gözden sürmeyi çalarlar.

En-nisâ[803]: Ve avretlerinde gāyet güzeller olur ki nazîrleri sâir milletde nâdir bulunur, şöyle kim gāyet beyâz ve kırmuzı yüzlü ve hilâl kaşlu ve mu‘tedil tenlü kızlar ve avretler olur ki nazîre kabûl itmeyüp görenler ser-mest ve hayrân olurlar. Bunlar bu mertebe hasnâ iken mestûreler olup bunlarda fevâhiş nâdir vâki‘ olur. Zîrâ duyulcak olur ise hâkim ve zâbıta danışmayup bilâ-emân akrabâsı katl iderler[804].

El-asl: Bu tāifenin aslı ve ibtidâsı Tatar’dan gelme başka bir hûnî ve şedîd ü galîz tāife idi. Ve hâlâ olan kavmi dahi anlar tabî‘atı ve niçe âdeti ile mecbûllerdür. Bunlara Hazret-i Ömer radıyallâhu anh zamânında bir Arab beği kabîlesiyle kaçup gelüp ve mürted olup kalmağla halk bunları Arab tāifesinden münteşir olmış bilürler ammâ ma‘nâ öyle değildür. Aslında kadîmî olan kavmi Tatar’dan gelüp ve ba‘dehû biraz âdem kaçup gelen Arab beği ahd-i karîbdedür[805].

El-lisân: Ve bu Arnevid tāifesinin lisânları dahi hiçbir kavme ve bir millete benzemeyüp başka bir lisândur[806]. Ve bunların sesleri dahi rakîk ve ince olup[807] ve

[800] cenkci ve titiz ya‘ni targun ve serd ve hûnî tāife olup cüst ü çâpükleri olur ki H (18ª) : cenkci ve çâpükve serd tāife olup çâpükleri şol mertebededür ki İ (20ᵇ)

[801] ammâ ibtidâ yürüyüşleri gāyet heybetlü ve âteşlidür. Ve bu vilâyet halkının ekserî H (18ª) : - İ

[802] ve haydûdluk H (18ª) : - İ

[803] en-nisâ H (18ª) : - İ

[804] zîrâ duyulcak olur ise hâkim ve zâbıta danışmayup bilâ-emân akrabâsı katl iderler H (18ª) : ve vâki‘ olup duyuldukda hod bilâ-emân katl iderler İ (20ᵇ)

[805] bunlara Hazret-i Ömer radıyallâhu anh zamânında bir Arab beği kabîlesiyle kaçup gelüp ve mürted olup kalmağla halk bunları Arab tāifesinden münteşir olmış bilürler ammâ ma‘nâ öyle değildür. Aslında kadîmî olan kavmi Tatar’dan gelüp ve ba‘dehû biraz âdem kaçup gelen Arab beği ahd-i karîbdedür H (18ª) : - İ

[806] Bir kavme ve bir millete benzemeyüp başka bir lisândur H (18ª) : bir millete ve bir kavme benzemez ve uymaz İ (20ᵇ

[807] rakîk ve ince olup H (18ª) : ince ve tîz olup İ (20ᵇ)

bunların birkaçı [bir] yere gelüp[808] bir gûne türkî çağırurlar [ki] her işiden bilâ-ihtiyâr güler.

El-mukaddem[809]: Ve bu tāife evvel **[18b]** zamânda gāyet kuvvetli ve cenkci tāife olmalarıyla İspanya'ya ve İtalya'ya ki Venedik ve Napolya vilâyetlerine İtalya dirler[810], bunlara atlu askeri lâzım oldukda Kutûr'a akça gönderüp bunlardan atlu askeri cem' **[İ, I, 21a]** iderlerdi ve bu hod ma'lûmdur. Evvel ve hâlâ bu Arnevid tāifesinin atluluk ile aslâ münâsebeti ve ilm-i ferâsetde mahâreti olmaduğı cümleye ma'lûm bir ma'nâdur. Böyle iken ol vakitlerde Frenk tāifelerinin ve sâirlerinin[811] cenk ahvâlinde ne mertebe alçak oldukları bundan ma'lûmdur. İmdi böyle iken cemî'-i keferenin cenk umûrında ve askerlerinin nizâm ve terbiyesi husûsında ve top ve tüfenk ve humbara ve niçe âteş işler ve niçe şeyler ihtirâ'ı ve isti'mâlinde mahâret hâsıl itmeğe takayyüdleri Devlet-i Osmâniyye-i İslâmiyye zuhûrından sonra olup ve bâ-husûs yetmiş-seksen seneden beri şeb u rûz müzâkere ve müşâvereleri ve takayyüdleri umûr-ı sefer ve terbiye-i asker olup kendülerine ilm-i hâl ve efdal-i a'mâl add[812] itmişlerdür. Ve fî zamâninâ ise cenk ahvâli aslâ evvel zamâna kıyâs olunmaz. Ve'l-hâsıl gelelim sadedimize[813].

Âlât-i harb[814]: Mukaddemâ bu Arnevid tāifesinin cengi kılıc ve kalkan ve hışt ve harbe ile idi. Sonradan tüfenk öğrenüp mâhir olmışlardur. Bunların tüfenkleri ve kundakları sâirlere mugāyir olup tüfenklerinin boynı uzun ve timurına çok bilezik geçürüp ve kundağının kabzasına pirinç pullar vaz' idüp tezyîn iderler ve zenginleri gümüş ve sadef ile donadurlar. Ve mukaddemâ bunlar gāyet cenkci olmağla otuz bini bir yere cem' oldukda her nereye gitseler gālib olurlardı. Ve hattâ Macar'ın tuğyânı ve kuvveti vaktinde Nemse kıralı bunlardan asker yazup bunların sebebi ve kuvvetiyle birkaç def'a Macar'a gālib olup ve çok askerini kırup Macar'ın za'fına ve Nemse'nin kuvvetine bâ'is olmışlardur.

El-fütûh: Devlet-i Osmâniyye zuhûr idüp küffâr ile cenk iderler iken işbu Arnevid tāifesi her bâr küffâra imdâd virüp kuvvetlerine bâ'is olmalarıyla âkıbet Sultān Murâd-ı sâni ibn-i Sultān Muhammed-i evvel bunlar üzerine sefer ve azîm cenkler idüp

[808] bunların birkaçı [bir] yere gelüp H (18ᵃ) : - İ
[809] el-mukaddem H (18ᵃ) : - İ
[810] İtalya'ya ki Venedik ve Napolya vilâyetlerine İtalya dirler H (18ᵇ) : İtalya'ya ya'ni Venedik'e İ (20ᵇ)
[811] Frenk tāifelerinin ve sâirlerinin H (18ᵇ) Frenk kısmının ve sâir keferelerin İ (21ᵃ)
[812] efdal-i a'mâl add H (18ᵇ) : - İ
[813] ve'l-hâsıl gelelim sadedimize İ (21ᵃ) : - H
[814] âlât-i harb H (18ᵇ) : - İ

ve çok askerlerini kırup vilâyetlerini feth ü zabt itmekle âkıbet[815] mürâca‘at ile sulh oldılar. Ve hattâ Yovani Kasteryona nâm kırallarının üç evlâdını alup müslimân itmiş idi ve büyük oğlunın ismini İskender Beğ koyup büyüdükde ol semtin serdârlığını virüp gönderdi. Ve gāyet bahâdur ve müdebbir olmağla vardığı gibi Semendire’yi alup ve niçe vilâyetler feth idüp Sultān Murâd hazretleri dahi bunun yararlığına binâen ol vilâyete pâdişâh idüp gönderdi. Ol tarafa vardıkda Rim Papa mektûb ile âdem irsâl idüp dir ki “Senin baban şöyle bir iyi nâm ile yâd olunur hıristiyan idi. Sen niçün baban dînini terk idüp Türk dînine girdin ve eğer yine baban dînine girer isen cümle günâhların bağışlayup seni ol etrâflara kıral idüp her vech ile sana mu‘âvenet ve yardım ideriz ve öldükde hod doğru cennete ya‘ni cehenneme gitmemeğe ben de kefîl olurum[816]” diyü bu makūle gûn-â-gûn tezvîrât sözler yazup bu dahi anın igvâsıyla tekrâr mürted oldı ve ol semtde Korya nâm kal‘ayı ve niçe kal‘aları dahi zabt idüp ve Venedik ile birlik olup ve her sene Venedik’e elli bin altun gönderür idi. Ve bu tarafda gayri mühim seferler iktizâsıyla imhâl ü ihmâl olmağla kendüye kuvvet hâsıl olup Venedik’e dahi birkaç sene elli bin altunı virmedüğinden mâ‘adâ anlarla dahi cenge başladı. Muhassal yigirmi sene kadar ol semtlerde kıral olup niçe vilâyetler zabt eyledi. Ve ile’l-ân Arnevid içinde nâmı zikr olunur niçe kānûn ve îcâdı kalmışdur ki ba‘zıların icrâ iderler[817]. Ve âkıbet ol memleketi darb-ı seyf ile[818] İslâm feth itdikde ekseri terk-i vatan idüp kimi Kotor’a ve kimi İtalya’ya ve kimi İspanya’ya ve büyükleri Napoli şehrinde gidüp ve ba‘zıları İslâm vilâyetine girüp bâkīleri[819] **[İ, I, 21b]** dahi kimi müslimân olup ve sâirleri ra‘iyyet ile harâc-güzâr olup kaldılar.

El-edyân: Ve bu memleket halkının ba‘zısı Frenk ve ba‘zısı Rûm dîninde olup ve ba‘zılar müslimândur[820].

Es-siyâb: Ve bunların esvâbları dahi sâir milletlere muhâlif olup başlarına giydikleri takyeleri dahi bir garîb tarz olup hiçbir millete benzemez.

El-âdet: Ve bunlarda bir âdet vardur ki bir âdem ölse cemî‘-i akrabâ ve ehibbâsı cem‘ olup ve ol meyyiti bir halıce ile orta yere koyup[821] mâtem iderler ki “Ey bizim

[815] ve çok askerini kırup Macar’ın za‘fına ve Nemse’nin kuvvetine bâ‘is olmışlardur. El-fütûh: Devlet-i Osmâniyye zuhûr idüp küffâr ile cenk iderler iken işbu Arnevid tāifesi her bâr küffâra imdâd virüp kuvvetlerine bâ‘is olmalarıyla âkıbet Sultān Murâd-ı sâni ibn-i Sultān Muhammed-i evvel bunlar üzerine sefer ve azîm cenkler idüp ve çok askerlerini kırup vilâyetlerini feth ü zabt itmekle âkıbet H (18ᵇ) : ve Sultān Murâd-ı sâni bunlar ile azîm cenkler idüp âkıbet İ (21ᵃ)

[816] ve öldükde hod doğrı cennete ya‘ni cehenneme gitmemeğe ben de kefîl olurum H (18ᵇ) : - İ

[817] ki ba‘zıların icrâ iderler H (18ᵇ) : - İ

[818] darb-ı seyf ile H (18ᵇ) : - İ

[819] bâkīleri H (18ᵇ) : bâkī kalanların İ (21ᵃ)

[820] ve bu memleket halkının ba‘zısı Frenk ve ba‘zısı Rûm dîninde olup ve ba‘zılar müslimândur İ (21ᵇ) : ve bu halkı üç kısımdur, şöyle ki ba‘zıları müslimân ve ba‘zıları Frenk ve ba‘zıları Rûm’dur H (18ᵇ)

[821] halıce ile orta yere koyup H (18ᵇ) : hâlice üzerine koyup İ (21ᵇ)

yoldaşımız! Bizi niçün terk eyledin? Bizi niçün yalnız kodun? Yohsa bize küsdün mü? Bize niçün söylemezsin?[822]" diyü gûn-â-gûn ceza' vü feza' idüp ve ba'dehû defn iderler. Muhassal bunların gerek âdet ve gerek lisân ve gerek libâs[823] ve gerek sâir ahvâllerinde gayri milletlere mugāyir ü muhâlif şeyleri çok ve ekser **[19a]** ahvâlleri ma'lûm olmağın ihtisâr olundı. Ve bundan sonra Abir faslına şürû' idelim[824].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Abir, bu dahi Arnevid tāifesinden bir nev'dür

Bu memleket dahi Garaçiya'dan olup ve İlbaniya memleketi aksâmından bir kısım olup ve bu dahi bir müddet başka bir hükûmet ve kırallık idi ki ol vakit bu vilâyet sükkânına Abir ta'bîr olunurdı. Bu memleket Delvina ve Avlonya'dan ibâretdür.

El-hudûd: Bu memleketi şimâlen İlbaniya ve şarken Makdoniya ve cenûben İnebahtı ve garben Venedik körfesi hadd ider ki Abir memleketi ta'bîr olunan kal'a ve şehirler bunlardur: Delvina ve Avlonya ve Mezrak ve Mezakya ve Pogonya ve Enikli-kasrı ve Anatolık, İksirmora, Mervire, Narde Koroleş, bu dahi başka bir tāifedür ve niçe kal'a ve palankāt ve kasabâtı dahi vardur.

El-cibâl: Ve bu vilâyetde niçe dağlar ve nehirler ve göller dahi vardur[825]. Akro-kıryos nâm bir dağ vardur ki ma'nâsı "yıldırım dağı" dimekdür ve gāyet yüksek dağdur. Bu dağ deryâ tarafından gāyet mehîb görünür ve mücerrebleridür ki bu dağdan duman kalkdıkda azîm furtuna olur. Ve birine dahi Şeytāndağı dirler ve birine dahi Tomar dağı[826] dirler ki anın da yüz kadar neb' ider sular vardur.

Evsâf-ı memleket: Ve bu vilâyetin deryâ tarafı gāyet münbitdür ve bunda kalinyokyo dirler bir cins buğday olur ki gāyet beyâz olur ve bâğ u bağçeleri ve envâ'-i meyveleri ve zeytûnları firâvândur.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetde koyun ve keçi ve sığır ve bârgîr ve katır ve eşek gāyet çok olup ve eşekden gayri hayvânât gāyet cüssedâr ve iri olur kim ta'bîr olunmaz ve bâ-husûs öküz ve koyun ve kelb gāyet büyük olur.

Et-tavâyif: Ve bu vilâyetde iki nev' tāife olur. Birine Akziban ve birine İtman dirler. Ve Akziban tāifesi başlarını tıraş iderler ve İtman tāifesi avretleri çift sürerler ve erleri çobanlık iderler. Ve bu tāife ekseriyyâ ta'âmı tuzsuz yirler. Ve bu Akziban tāifesi yedi ayı bir sene add iderler ve bunlar gāyet cenkci tāife olup evâyilde sapan ile cenk

[822] bize niçün söylemezsin H (18[b]) : - İ
[823] ve gerek lisân ve gerek libâs H (18[b]) : - İ
[824] ve bundan sonra Abir faslına şürû' idelim H (19[a]) : - İ
[825] ve niçe kal'a ve palankāt ve kasabâtı dahi vardur. el-cibâl: Ve bu vilâyetde niçe dağlar ve nehirler ve göller dahi vardur H (19[a]) : - İ
[826] dağı İ (21[b]) : - H

iderlerdi, şöyle kim bir serçeye atsalar tehallüf itmeyüp insân hayrân kalurdı. Ve hâlâ dahi isti‘mâl iderleri vardur. Ve bunların ekseri hırsızlar olup şöyle kim fursat buldukda ne müslimân dirler ve ne hristiyan dir ve kendüyi[827] katl idüp mâlını alur ve yâhûd hufyeten çalar. Ve bunlar gāyet cüst ü[828] çâpük olurlar, şöyle ki yalın ayak taşlı dağlarda ve dikenli yerlerde bilâ-ihtiyât seğirdürler ki ba‘zılarına atlu bile irişmez. Ve bu tāife ekseriyyâ rencberlik iderler. Hattâ İstanbul'un bağçevânları ve ırgadları ve taş ve kireç ve bu cins ağır işlerde olanlar ekseriyyâ bu tāifedendür.

El-asl[829]: Ve bu vilâyet halkının dahi aslı Tatar'dan bir tāife[830] olup Kuruya'dan gelüp ve bu vilâyeti zabt idüp oturmışlardur. Ve bunlar puta ve Müşterî yıldızına tapup ve hattâ Müşterî içün bir kilisa yapmışlardur ki ismine Dodoni dirler ve bunlar ağaclara dahi taparlar. Bu vechle ki ibtidâ **[İ, I, 22a]** iki güğercin salıvirüp ağaca konduklarında ağacın dalları ne cins hareket iderler ise nazar idüp ana göre bir ma‘nâ virürler ve ol ibârete göre âyînlerince ibâdet iderler.

El-asker[831]: Ve hâlâ bunlardan on binden ziyâde cenk erbâbı âdem çıkar. Bu vilâyet dahi Devlet-i Aliyye hükminde olup ve bunlar aslında bir âsî ve şedîd ü galîz tāife-i nâ-hâife olmağın niçe def‘a İslâm hükminden çıkmak sevdâsıyla Devlet-i Aliyye'ye[832] muhâlefet ve Venedik tāifesine mütâbe‘at itmek murâd itdiler, ammâ kādir olamadılar.

El-edyân: Ve bu vilâyetde sâkin Abir tāifesi çoğu Rûm dîni üzre olup ve sâirleri dahi müslimânız dirler. Ammâ bunlar ne hıristiyan ve ne müslimân oldukları nâ-ma‘lûm ve kıl üzre durur bir galîz ve şedîd ve hûnî ve bî-rahm[833] tāife-i nâ-hâife[834] olup her ne taraf gālib olur ise ol tarafa mütâbe‘at ve dînine icâbet itdik dirler. Ammâ ne âyîn-i kerefelerini icrâ ve ne şürût-i İslâmlarını icrâ iderler. Hayvân-misâl bir câhil ve galîz ü şedîd ve hûnî ve bî-rahm[835] mahlûk olup ve müslimânım diyenleri dahi şeb u rûz mest-i müdâm gezüp ve câmi‘e geldiklerinde dahi ellerinde tütün çubuğı ile girüp ve çubuğını[836] önine koyup bir cüz'i te'hîr olundukda birkaç yerden "Efendi fevtû kāmet"

[827] ve kendüyi İ (21[b]) : - H
[828] cüst ve H (19[a]) : - İ
[829] el-asl H (19[a]) : - İ
[830] bir tāife H (19[a]) : - İ
[831] el-asker H (19[a]) : - İ
[832] Devlet-i Aliyye'ye İ (22[a]) İ - H
[833] galîz ve şedîd ve hûnî ve bî-rahm İ (22[a]) : - H
[834] tāife-i nâ-hâife H (19[a]) : - İ
[835] câhil ve galîz ü şedîd ve hûnî ve bî-rahm H (19[a]) : câhil ve ednâ İ (22[a])
[836] çubuğını İ (22[a]) : - H

diyü bâng iderler diyü meşhûrdur ve mütevâtirdür[837]. Ve bu zikr itdüğimiz vilâyetlerde işbu Abir tāifesi başka bir kırallık olmak üzre bu vilâyetleri zabt idüp atup tutdılar.

[19b] Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i İnebahtı

Ve bu İnebahtı dahi Garaçiya'dan olup ve Albinya'dan bir kısımdur. Ya'ni Arnevid vilâyetinden ma'dûd olup bir zamân bu dahi başka bir kırallık idi ki Garaçiya'da nakl olunmışdur ve hâlâ yine bir büyük sancakdur.

El-bilâd[838]: Mukaddemâ bunun hükminde olan şuhûr ve kılâ' ve kasabâtın ma'rûfları bunlardur ki zikr olunur. Evvelâ bu dâirenin pâyitahtı ve baş şehri İnebahtı olup bunun kal'ası bir peşte dibinde kıbleye karşu körfes kenârında vâki' olup ve gāyet metîn ve meşhûr kal'adur. Ve bu körfes Balyabarde burnından Kastel boğazına dâhil olup tâ seksen mîl kadar yerde Germe nâm hisâra müntehî olur ve bunun şehri dahi mukaddemâ gāyet ma'mûr ve büyük şehir olup ammâ şimdi bir kasaba kadardur. Ve lâkin gāyet müferrih ve dil-güşâ vilâyetdür ve tevâbi'âtı dahi bunlardur: Karileli, Aya Mavra, İzdin, Talende, Esed-âbâd, Salne, Livadiye ve niçe kal'a ve palankāt ve kasabâtı dahi vardur

El-hudûd: Ve bu vilâyetin hudûdı garben Venedik körfesi ve cenûben Mora cezîresi ve şarken Atina ve Ağrıboz ve şimâlen Yanya ile mahdûddur.

Evsâf-ı memleket: Bu dâirenin dağlık yerleri çokdur lâkin[839] ekser yerleri münbitdür, şöyle ki arpa ve buğdayı ve sâir hubûbâtı gāyet firâvândur. Ve müferrih bâğları ve dil-güşâ bağçeleri bî-hadd ü bî-şümâr olup ve envâ'-i müsmirresi dahi gāyet çok ve latîf ü lezîz ve gāyet ucuz olur ve koyun ve sığır ve bârgîr ve katır ve eşek dahi çokdur. Ve bu vilâyet dahi mukaddemâ Garaçiya dâiresinden[840] Albaniya ya'ni Arnevidlik kısmından ma'dûd olup lâkin mukaddemâ bu dahi vâfir zamân başka bir hükûmet ve kırallık iddi'âsıyla başlu başlarına[841] olmalarıyla ma'lûm olmak içün ihtisâren zikr ve dâiresiyle[842] beyân olundı.

Der beyân-ı memleket-i Akya, diğer ismine Atina dirler[843]

[837] ve mütevâtirdür İ (22[a]) : - H
[838] el-bilâd H (19[b]) : - İ
[839] çokdur lâkin H (19[b]) : - İ
[840] mukaddemâ Garaçiya dâiresinden H (19[b]) : - İ
[841] başlu başlarına H (19[b]) : - İ
[842] zikr ve dâiresiyle H (19[b]) : - İ
[843] diğer ismine Atina dirler H (19[b]) : ve diğer nâmı Atina'dur İ (22[a])

Ve bu vilâyet dahi tevâbi‘âtıyla Garaçiya’dan ma‘dûd bir kısım olup lâkin bu vilâyet dahi bir niçe zamân bir başka hükûmet ve büyük kırallık olup ve niçe memleketlere ve kırallara tahakküm itmişdür[844].

El-hudûd: Bu vilâyeti cenûben bahr-i Girid ve şarken bahr-i Aciyo ve garben İnebahtı körfesi ve şimâlen Ağrıboz hadd ider. Ve bu memleketin mu‘teber ve ma‘rûf u meşhûr ve ol vakitlerde pâyitahtı[845] olan Atina şehridür ki biri biri içinde **[İ, I, 22b]** üç kal‘ası olup ve biri dahi yüksek mevzı‘de vâki‘ olmağla gāyet sarp u metîn kal‘adur. Ve evlerinin binâsı dahi gāyet matbû‘ ve güzeldür. Bu Atina şehri mukaddemâ gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ve erbâb-ı ma‘ârif ü ulûm ile memlû meşhûr-ı âlem ve memdûh-ı benî-Âdem bir şehr-i âlem-ârâ idi. Hattâ Eflâtūn Hakîm bunda temekkün olmağla bu ecilden bundan çok hükemâ ve erbâb-ı ma‘ârif[846] zuhûr itmişdür ve ilm-i hikmetden çok kitâblar tedvîn ü te’lîf idüp medreselere ve kitâb-hânelere vaz‘ itmişdür. Ve Eflâtūn bunda olduğı ecilden bundan çok zû-fünûn hükemâ zuhûr itmekle bunun bir ismi dahi Medînetü’l-Hükemâ diyü meşhûr-ı âlem ve ma‘rûf-ı benî-Âdem olup[847] ve cümle ulûmden mâ‘adâ[848] ilm-i mûsikī âlim ü mâhirleri dahi bunda bî-hisâb idi.

El-havâ: Ve bu şehrin âb u havâsı dahi latīf ve suları mebzûl u hafîf olup ve aseli hod beyne’n-nâs matbû‘ ve meşhûr ve nazîfdür[849]. Ve envâ‘-i hadâyık ve esmâr u akākīr ve eşcâr u a‘şâb u ahcâr mâl-â-mâldur.

El-ilhâk: Ve bu şehrin müte‘allekātından mu‘teber ve meşhûr olan şehirler bunlardur: İstife, Kefse, Magara, Robuze ve niçe kılâ‘-ı kasabât ve şehirleri[850] dahi vardur.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur. Cümleden mu‘teber ve meşhûr ve baş dağına Himto dirler. Bu dağın nebâtâtı sâfî çiçekdür ve tıbba müte‘allik olan eczâ-yı nebâtât ile memlûdur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur. Mu‘teber ve meşhûrları bunlardır: Canis, Termon, Eridifis.

---

[844] büyük kırallık olup ve niçe memleketlere ve kırallara tahakküm itmişdür H (19^{b}) : hükûmet ve kırallık nâmıyla zabt olunup ve niçe vilâyetlere dahi tahakküm itmişdür İ (22^{a})

[845] ve ol vakitlerde pâyitahtı H (19^{b}) : - İ

[846] ve erbâb-ı ma‘ârif H (19^{b}) : - İ

[847] meşhûr-ı âlem ve ma‘rûf-ı benî-Âdem olup İ (22^{b}) : meşhûrdur H (19^{b})

[848] cümle ulûmden mâ‘adâ H (19^{b}) : - İ

[849] aseli hod beyne’n-nâs matbû‘ u meşhûr ve nazîfdür H (19^{b}) : aseli ise elsine-i nâsda meşhûr ve latīf İ (22^{b})

[850] ve şehirleri H (19^{b}) : - İ

Et-ta‘accüb: Mukaddemâ bu memleket halkı akl u rüşd ile meşhûr u mevsûf olup bundan çok hükemâ ve niçe ulûm-ı garîbe ve sınâyi‘-i acîbe zuhûr itmekle bu hâlet bu vilâyetin âb u havâsı hâssıyyeti te’sîrinden neş’e-yâbdur diyü ma‘nâ virilüp ve Medînetü’l-hükemâ diyü meşhûr iken acîbdür ki hâlâ bu vilâyetde okur ve yazar ve ma‘rifete sa‘y ü heves ider nâdir ve belki ma‘dûm olduğundan[851] gayri etrâfından hırsız ve haydûd ve şehrinde maryol ve eşkıyâ ve deryâsında korsandan aslâ emniyyet ve râhat yokdur. Bu ahvâl ta‘accübâtdandur. Muhassal bu vilâyetlerin **[20a]** ekser-i ahvâli ma‘lûm olup ancak mukaddemâ bu dahi niçe müddet başka bir hükûmet ve saltanat olup ve çok mülûke tahakküm idüp kâmrânlıklar ve safâlar sürmeğin ihtisâr üzre zikr ü ta‘rîf ile ihtitâm virildi.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Yanya ve Yeni-şehir

Bu memleket dahi Garaçiya’dan ma‘dûm olup Makdoniya’dan bir kısımdur. Bu vilâyete ibtidâ kıral olan eski Yûnân’ın aslı Helin nâm kıralın oğlu Dokalyon işbu Yanya şehrini tahtgâh idinüp bunun zamânında ve ba‘dehû başka bir hükûmet ve saltanat olup çok vilâyetlere dahi hükûmet idüp ve nesli mümted olmağla hudûd[852] ve ta‘allukātı ma‘lûm olmak içün zikr olundı.

El-hudûd: Ve bu memleketi cenûben Livadiya ülkesi ve garben Delvina ve Arnevid ve şimâlen Ercintato dağları ve şarken Selanik vilâyeti hadd ider.

Evsâf-ı memleket[853]: Bu vilâyetin cümle yerleri münbit ve mahsûldâr olup ve etrâfı mürtefi‘ dağlar ile ihâta olunmışdur. Ve ba‘zı yerleri düz ve ormanlı ve ba‘zı yerleri sâfî dağlardur. Ve bu memlekete müte‘allik olan kılâ‘ ve şühûr ve kasabâtın ma‘rûf ve meşhûrları bunlardur ki pâyitaht-ı memleket Yanya olup ve sâirleri dahi Yenişehir, Tırhala, Agrıka, Pilatımne, Manastır, Filorina, Kalkan-delen, Üsküb, Karakarye, Yenice-i Vardar, Alasonya, Düşmençe, Sarı Serfece, Horişte, Eğribucak, Kesriye, Gerbiniş ve niçeler dahi.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin suları dahi çokdur. Mu‘azzam ve mu‘teber suları bunlardur: Vardar, İnce-kara, Şeftalu, Köstem, İzdin.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin meşhûr dağları dahi bunlardur: Karadağ, Ercintato, Mongoviza, Laka, Meso, Olimbo, Torba-boşaldı, Osa, Pendos, Agraka, Onihris. Ve bu

[851] sa‘y ü heves ider nâdir ve belki ma‘dûm olduğından H (19ᵇ) : sa‘y ider olmaduğından gayri İ (22ᵇ)

[852] bu vilâyete ibtidâ kıral olan eski Yunan’ın aslı Helin nâm kıralın oğlu Dokalyon işbu Yanya şehrini tahtgâh idinüp bunun zamânında ve ba‘dehû başka bir hükûmet ve saltanat olup çok vilâyetlere dahi hükûmet idüp ve nesli mümted olmağla hudûd H (20ᵃ) : - İ

[853] memleket H (20ᵃ) : - İ

Agraka'da Manye yolunda bir yer vardur ki iki dağ mâbeyninde iki galîz ya'ni kalın ve uzun zencîr çeküp cisr itmişlerdür. Ammâ her âdem cür'et idüp geçemez. Nihâyet ol iki dağın kurbında[854] sâkin olan kefere **[İ, I, 23a]** tāifesinin avretleri gelüp ve âdemin iki[855]gözlerin bağlayup arkalarına alurlar. Ve ol zencîrler üstünde yürüyüp ol bir cânibine geçürürler. Kârları budur. Hattâ erlerinden çoğu geçmeğe cür'et idemeyüp avretleri kocalarını dahi bu tarîk ile geçürürler ve avretleri bilâ-tereddüd geçerler.

Taş-ı acîb: Bu vilâyetde bir cins taş olur ki peyantiş dirler. Bu taş bi-izni'llâhi te'âlâ[856] avret gibi doğurur ve doğuran avretlere dahi mu'în olur[857]. [858] والله على كل شيء قدير

Evsâf: Cebel-i Kalabak-kaya dirler ki şehir ile Tırhala üstünde bir sahrâ-yı menhûtadur ki sahrânın miyânında bir loga kadar müsettah ve yüz zirâ' kadar mürtefi' bir cebel-i müdevverdür. Ve re's-i cebel üzre kadîmde kavm-i Nasârâ bir deyr-i kebîr binâ itmişlerdür ki içinde ruhbânlar sâkin olurlar[859]. Ve bu cebelin yukarusına su'ûda aslâ bir tarîk-i âhar olmaduğıyçün gemi nerdübânı gibi iki habl-i metînden ya'ni kavî ipden nerdübân idüp ve ayak basacak yerine kavî ağacdan basamak bağlayup ve ol ipleri zift ile mülemma' idüp ayniyle gemi direklerine çıkmağa yapdıkları gibi ipden bir nerdübândur. Ve ol nerdübânın iplerine bağlu olan ağaclara basa basa yukaru su'ûd idüp ve aşağı nüzûl iderler. Ve levâzımâtları nerdübândan çıkmak mümkin olmamağla yukaruda bir çarh yapmışlardur ki levâzımâtlarını bir zenbîle koyup ol çarh ile yukarı çekerler ve zenbîli hâyıt-ı cebelden îb'âd içün zenbîl içinde bir ruhbân oturup bir cûb-ı bâlâ ile halâs ider ya'ni ol zenbîli yukarı çeker iken ol taşdan olan dağa ilişen yerlerde ol zenbîl içinde oturan râhib elinde olan uzun ağac ile girü idüp kurtarur ve ma'işetlerini dâimâ böyle azâb ve zahmet ile yukarı çekerler ve irtifâ'ı yüz zirâ'dur. Ve etrâfdan bunlara çok nüzûrât getürürler. Ve bu memleketin ekser ahvâli yukaruda Rûmili faslının Makdoniya memleketi hükûmeti faslında zikr ü beyân olumışdur. Lâkin bir zamân dahi bu vilâyetleri Yanya kıralı dahi zabt itmekle Yanya dahi mukaddemâ çok müddet başka bir saltanat ve pâyitaht olup evvel zamân kırallarının saltanatı ve ayârı ma'lûm olmak içün işbu mahalde beyân olundı. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ Devlet-i Osmâniyye ve saltanat-ı İslâmiyye'de hâlâ böyle hezâr hezâr pâdişâhlık add olunan vilâyetler taht-ı

[854] kurbında H (20[a]) : - İ
[855] iki İ (23[a]) : - H
[856] bu taş bi-izni'llâhi te'âlâ İ (23[a]) : - H
[857] olur İ (23[a]) : - H
[858] Şüphesiz Allah herşeye kâdirdir.
[859] ve re's-i cebel üzre kadîmde kavm-i Nasârâ bir deyr-i kebîr binâ itmişlerdür ki içinde ruhbânlar sâkin olurlar H (23[a]) : - İ

hükûmetlerinde bir sancak veyâ bir voyvadalık ile iki tuğlu paşalık ile zabt olunıyorur, حمداً ثم حمداً[860].[861]

[20b] Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Mora

Bu Mora cezîresi Makdoniya'nın cenûb tarafından altı mîl bir boğazda karaya[862] mülâsık devri varak-ı çenâre müşâbih ya'ni çenâr yaprağı resminde olup bunun devri yedi yüz mîldür ki niçe kılâ' ve bukā' ve niçe kasabât ve çok kurâyı müştemil imâreti kadîm beyne'l-mülûk[863] i'tibâr ve şöhreti azîm bir memleketdür.

El-hudûd: Bu memleketi şimâlen İnebahtı ve Atina[864] vilâyeti ve cenûben bahr-i Avrupa ve şarken bahr-i Girid ve garben bahr-i Misina cezîresi hadd ider. Mukaddemâ bu vilâyet yedi kısım olup ya'ni yedi büyük hükûmet idi. Evvelki Gördös, ikinci Semçiyon, üçünci Ballıbadra, dördünci Moton, beşinci Arkadya, altıncı Mezestere, yedinci Argos idi.

Evsâf-ı boğaz: Mukaddemâ bu Mora cezîresi boğazına mülûk-i Nasârâ'nın azîm i'tibâr ve i'tinâları olmağla ol mahalle Germehisâr nâm bir âlî dîvâr binâ idüp ve beş yerde metîn kulleler yapup ve iri toplar koyup zu'mlarınca tahsîn eylediler. Ve ba'dehû ol etrâflarda olan kırallardan niçeler bunı almak sevdâsıyla muhâsara idüp ve çok asker kırdırup ve zahmet çeküp[865] cümlesi me'yûs döndiler ve hattâ Peravdanlık nâm kıral bunı niçe zamân muhâsara idüp ve bir iş göremeyüp[866] me'yûs oldukda bu dîvâr hakkında dir ki[867] "Buna ilâc olmaz. yâ yanına varma veyâ varur isek ana mütâbe'at eyle" dimişdür. Ve ba'dehû zamân-ı Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra Rûmili'nden çok vilâyet feth idüp bu cezîreye karîb geldikde ehâlî-yi vilâyet bu dîvârı ed'âf **[İ, I, 23b]** u mudâ'af yapup metânet virdiler ki müslimânlar bu vilâyete geçmeyeler. Ammâ Sultān Murâd Hân-ı sânî bu tarafa sefer itdikde avn-i Bârî ve mu'cizât-ı Muhammedî ve himmet-i pâdişâhî ve gayret-i cüyûş-i İslâmî birle bu dîvârı âsân vechle alup harâb u yebâb eylediler. Ve ba'dehû Devlet-i Aliyye'nin âhar tarafda sefer işgālinde[868] Venedik tāifesi bunı tekrâr ta'mîr idüp şöyle ki evvelkinden ziyâde niçe sanâyi' ve bedâyi' birle

---

[860] bi-hamdi'llâhi te'âlâ Devlet-i Osmâniyye ve saltanat-ı İslâmiyye'de hâlâ böyle hezâr hezâr pâdişâhlık add olunan vilâyetler taht-ı hükûmetlerinde bir sancak veyâ bir voyvadalık ile iki tuğlu paşalık ile zabt olunıyorur, حمداً ثم حمداً H (20[a]) : - İ

[861] Çok çok hamd olsun.

[862] karaya H (20[b]) : - İ

[863] beyne'l-mülûk H (23[a]) : hasretü'l-mülûk H (20[b])

[864] ve Atina H (20[b]) : - İ

[865] ve çok asker kırdırup ve zahmet çeküp H (20[b]) - İ

[866] ve bir iş göremeyüp H (20[b]) : - İ

[867] dir ki H (20[b]) : - İ

[868] ve ba'dehû Devlet-i Aliyye'nin âhar tarafda sefer eşgālinde H (20[b]) : ba'd-i zamân İ (23[b])

metânet virdiler. Ol mertebe kim[869] iki tarafdan amîk hendek dahi kazup sâir sınâyi‘ ve bedâyi‘lerinden mâ‘adâ[870] otuz bin âdem on beş günde tamâm itdiler ki ol binâyı ve îcâd itdikleri sanâyi‘ vü bedâyi‘leri görenler dem-beste vü hayrân kalurlardı. Böyle iken yine İslâm askerine hâil olmayup tekrâr Sultān Murâd-ı sânî hazretleri feth idüp ve bozup harâb itdirdi.

Körfeshâ: Ve bu Mora cezîresinin altı körfesi vardur ki bunlardur: Atina, Anabolı, Manya, Koron, Arkadya, İnebahtı.

El-cibâl: Bunun büyük ve[871] mu‘teber dağına Konika dirler. Bu dağdan Orota nâm bir ırmak neb‘ ider. Ve bu dağ içinde envâ‘-i hayvânât bulunur. Ve zirve-i a‘lâsından cümle ova görünür.

El-enhâr: Bu cezîrenin büyük ırmağına Okıye ve diğer ismine Karyon dirler[872]. Yüz kırk ırmak karışur ve birine dahi Birnaze dirler ki Mora cezîresinin en büyük ırmağıdur. Bunun suyı etfâl marazına devâdur. Ve birine dahi Avrota ve diğer ismine İspir[873] ya‘ni Aksu dirler. Ve diğer ismine pâdişâh ırmağı dirler ki kenârında defne ağacı firâvân ve sebzezârdur. Ve birine dahi İstakos dirler ki Ballıbadra kurbında bir taşdan neb‘ ider. Bunun tabî‘ati gāyet burûdet üzre olmağın her kim içer ise içtidiği sâ‘at helâk olur. Ve dahi bu suya evânî kısmından birşey dayanmaz. Ancak yaban eşeğine benzer bir cins hayvân vardur ki anın boynuzı dayanup bundan mâ‘adâ ma‘deniyyât kısmından timur ve bakır ve sırça ve taş ve toprak gibi şeyden ol suya konsa ve içine vaz‘ olunsa[874] tahammül itmeyüp fi’l-hâl çatlar. Ve bu cezîrenin yüksek dağlarından kar eksik olmayup ve gâh gâh bunun etrâfında olan deryâlar şol kadar furtuna ider ki üç ay kadar gemiler geçemezler. Ve bu cezîre kable’l-İslâm çok muhâra çeküp ve ba‘de’l-İslâm Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra birkaç def‘a azîm cenkler olup ve birkaç def‘a feth olunmış iken zabtı mümkin olmayup[875] [876]الأمور مرهونة بأوقاتها mefhûmı üzre Ebü’l-feth Sultān Muhammed hazretleri zamânında tamâmen zabt ve feth[877] olundı. Vâfir müddet âsûde-hâl üzre zabt olunup ve ba‘dehû Venedik tāifesi yine bir vakt-i işgālde derûn-ı bed-nihâdlarında muzmerr olan adâvet ve mel‘anetlerin izhâr ve cezîre-i mezbûreye

[869] ol mertebe kim H (20ᵇ) : şöyle kim İ (23ᵇ)
[870] hendek dahi kazup sâir sınâyi‘ ve bedâyi‘lerinden mâ‘adâ amîk H (20ᵇ) : hendek kazdırıvirüp İ (23ᵇ)
[871] büyük ve H (20ᵇ) : - İ
[872] dirler İ (23ᵇ) : - H
[873] ve diğer ismine İspir H (20ᵇ) : - İ
[874] ve içine vaz‘ olunsa H (20ᵇ) : - İ
[875] ve bu cezîre kable’l-İslâm çok muhâra çeküp ve ba‘de’l-İslâm Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra birkaç def‘a azîm cenkler olupve birkaç def‘a feth olunmış iken zabtı mümkin olmayup H (20ᵇ) : ve bu cezîrede birkaç def‘a azîm cenkler olup birkaç def‘a feth olmışken zabtı mümkin olmayup İ (23ᵇ)
[876] İşler vaktine bağlanmıştır.
[877] ve feth İ (23ᵇ) : - H

ale'l-gafle hücûm ve ba'zı kılâ'ların gasb itmekle tekrâr Devlet-i Aliyye'den asker ta'yîn olunup kadem-i şûmların ol havâlîden kat' idüp bu hâl üzre içinden kılıc çıkmayup ve merhûm Sultān Muhammed Hân-ı râbi' zamânında vâfir müddet sentebaş olup düşmen me'yûs olmış idi, şol vakte değin ki bin doksan dört senesinde eşrât-ı sâ'atden olan Bec seferi vak'a ve ihtilâlinde berr ü bahrde olan cümle udvân vakt-i fursatdur diyü baş kaldırup her tarafdan memâlik-i İslâm'a hücûm ve sû-i kasd itmeleriyle Devlet-i Aliyye'ye işgāl-i azîme vâki' olmağla ol ihtilâl vukū'ında fursat düşürüp tekrâr Venedik cumhûrı gasb idüp yigirmi sene kadar yerlerinde kalmış idi. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı **[21a]** a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin baht-ı hümâyûn ve sa'adet-makrûnlarıyla bir seferde kırk-elli gün içinde cümle kılâ' ve bukā'ıyla feth ü zabt olunup saltanat-ı aliyyeye ilhâk olunmışdur[878].

El-ahlâk: Ve bu cezîrenin halkı hüsnü'l-manzar ve âkil ü reşîd ve sahî ve muhibb-i müsâfir olup ve kadîmü'l-eyyâmda dahi Yûnâniyân-ı evvel ve sâni asırlarında bu cezîrede niçe âlim ve kâmil zû-fünûn hükemâ ve erbâb-ı ma'ârif çıkup âdemler zuhûr idüp ve çok kitâblar ve şeyler bunlardan zuhûr itmişdür.

Et-türâb: Ve bu cezîrenin toprağı dahi münbit ve mahsûldâr olup envâ'-i esmâr ve ezhâr u sebzevât mevcûd ve firâvândur. Bunlardan mâ'adâ çok ipek dahi hâsıl olup[879] ve bâ-husûs bu cezîrede olan üzüm ve zeytûn ve zeytûn yağının hisâbı yokdur.

El-bilâd: Ve bu cezîrenin bender ve mu'teber şehri Gördös kal'asıdur ki Mora cezîresi boğazı kurbında üç yüz altmış kulleli bir hisârı vardur ki bu kal'a Mora cezîresinin bâbı ve kilidi makāmındadur[880]. Ve birine dahi Argos dirler ki Anabolı körfesi nihâyetinde kenâra karîbdür. Ve biri dahi Anabolı kal'asıdur ki[881] Mora'nın cânib-i şarkīsinde seksen mîl kadar bir körfesin nihâyetinde deryâ kenârındadur ki gāyet müstahkem ve mu'azzam kal'adur. Ve bir latīf limanı dahi vardur ki vâfir gemi alur. Ve birine dahi Karine **[İ, I, 24a]** dirler ki Argos kurbında vâki' olup bir nâhiyesi ma'mûr ve

[878] vâfir müddet âsûde-hâl üzre zabt olunup ve ba'dehû Venedik tāifesi yine bir vakt-i işgālde derûn-ı bed-nihâdlarında muzmerr olan adâvet ve mel'anetlerin izhâr ve cezîre-i mezbûreye ale'l-gafle hücûm ve ba'zı kılâ'ların gasb itmekle tekrâr Devlet-i Aliyye'den asker ta'yîn olunup kadem-i şûmların ol havâliden kat' idüp bu hâl üzre içinden kılıc çıkmayup ve merhûm Sultān Muhammed Hân-ı râbi' zamânında vâfir müddet sentebaş olup düşmen me'yûs olmış idi. Şol vakte değin ki bin doksan dört senesinde eşrât-ı sâ'atden olan Bec seferi vak'a ve ihtilâlinde berr ü bahrde olan cümle udvân vakt-i fursatdur diyü baş kaldırup her tarafdan memâlik-i İslâm'a hücûm ve sû-i kasd itmeleriyle Devlet-i Aliyye'ye işgāl-i azîme vâki' olmağla ol ihtilâl vukū'ında fursat düşürüp tekrâr Venedik cumhûrı gasb idüp yigirmi sene kadar yerlerinde kalmış idi. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin baht-ı hümâyûn ve sa'adet-makrûnlarıyla bir seferde kırk-elli gün içinde cümle kılâ' u bukā'ıyla feth ü zabt olunup saltanat-ı aliyyeye ilhâk olunmışdur H (20^{b}-21^{a}) : - İ

[879] bunlardan mâ'adâ çok ipek dahi hâsıl olup H (21^{a}) : - İ

[880] bu kal'a Mora cezîresinin bâbı ve kilidi makāmındadur H (21^{a}) : - İ

[881] Anabolı kal'asıdur ki H (21^{a}) : Anabolı dirler İ (23^{b})

latīf ve ırmaklarının etrâfı yeşillik ve sebzezâr[882] ve koyun ve sığırı çok bir ferah-fezâ[883] bir nâhiyedür. Ve bunun bağları dahi bî-nihâye olup bağları bozduklarında ve budamak murâd itdiklerinde eşeklerini bağları içine salıvirürler. Zîrâ bâğ cubuğına eşek dişi nâfi olup her ne kadar çok koparur ise üzümü ol kadar çok olur dirler. Ve birine dahi miristre dirler ki ma‘nâsı telme peyniri dimekdür. Manya'ya karîb bir mu‘teber kasabadur ve etrafı cibâl ile muhît ve bir mahrûtu'ş-şekl ve üzerinde bir kal‘ası dahi olup ve ortasından bir nehir cârî olur ki üzerinde bir uzun köprüsi vardur ve halkı dahi gāyet çokdur. Ve birine dahi Manya dirler. Bu dahi bir ma‘mûr nâhiyedür ve tarlası çok ve münbit olup bir latīf limanı dahi vardur. Ve bundan gayri[884] yakın yerinde bir limanı ve bir tarafında dahi bir limanı vardur[885]. Ve birine dahi Kalamata dirler ki Manya kurbında Ketroz limanının bir tarafında vâki‘dür. Ve birine dahi Koron dirler ki Horos burnından ve dört mîl içerüde etrâfı âlî dağlar ve akarsular olup bir metîn ve müstahkem ve latīf kal‘adur. Ve birine dahi Moton dirler ki burnunın zâviye-i garbîsinde bir hasîn [ü] metîn olup Koron'a on sekiz mîldür. Ve birine dahi Avarin dirler ki[886] Moton'dan on sekiz mîldür[887]. Ve bir güzel limanı vardur ki bin kadar gemi sığar. Ve birine dahi Arkadya dirler ki Avarin'e dokuz mîldür. Ve birine dahi Holonc dirler ki garb ve şimâl tarafında beşinci burun üzerinde bir müferrih kasabadur. Burak diğer ismi Borodno adası Arkadya mukābelesindedür. Ve dahi Kaston ve Zakilisa cezîreleri dahi burun karşusına düşer. Ve Ballıbadra dahi İnebahtı mukābelesinde bir metîn kal‘ası ve bir metîn iskelesi vardur ve bundan çok ipek hâsıl olur. Ve bu cezîrenin niçe kastel ve niçe kasabâtı dahi olup cümlesini takrîr ve zikr itdüğimiz kal‘aların her ahvâlini tahrîr eylemek gāyet mufassal iktizâ itmeğin ihtisâr üzre takrîr ile iktifâ olundı.

Et-ta‘accübât: Ve bu cezîrede niçe ta‘accübâtlar dahi vardur. Cümleden biri İnebolı kurbında bir su çıkar. Mukaddemâ bunda Buni dirler bir avret var idi. Her ne zamân bu suda gusl itse bâkire olup[888], seyyibeliği zâil olurdı diyü menkūl u meşhûrdur. Ve biri dahi bunda Salinos dirler bir ırmak dahi vardur ki erle avret bu sudan içseler mâbeynlerinde muhabbet hâsıl olur. Ve bir ırmak dahi vardur ki ismine Kıratisi dirler ve bir dişi hayvân bundan içse erkek doğurur ammâ küçük olur. Ve biri dahi bu ki bu vilâyetde eşeği kısrağa çekseler katır olmaz.

[882] ve sebzevâr H (21ª) : - İ
[883] bir ferah-fezâ H (21ª) : -İ
[884] ve bundan gayri H (21ª) : - İ
[885] ve bir tarafında dahi bir limanı vardur H (21ª) : - İ
[886] dirler ki İ (24ª) : - H
[887] Moton'dan on sekiz mîldür H (21ª) : Moton'dan on sekiz mîl ba‘îd yerde vâki‘ olup İ (24ª)
[888] bâkire olup H (21ª) : - İ

Ve bu Mora cezîresi kadîm memleket olup sâir vilâyetlere mugāyir âdet ve hârikü'l-âde şeyler çokdur[889]. Bâğ u bağçesi ve envâ'-i meyvesi husûsâ zeytûnı bî-hisâb olup ve koyun ve sığır ve bârgîr ve katır ve eşek katı çokdur. Ve koyunları dahi iki def'a kuzular. Bir bereketlü ve herşeyi firâvân vilâyet olmağla bundan çok mâl hâsıl **[İ, I, 24b]** olur. Ve evâyilde çok zamân başka kırallık ve iki kırallık olduğı dahi vardur. Ve hâlâ hasretü'l-mülûk bir cezîredür[890].

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Ağrıboz, mukaddemâ buna Agrıyoz dirler idi

Mukaddemâ bu Ağrıboz cezîresi dahi[891] başka bir hükûmet ve kırallık olup ve niçe vilâyetlere dahi tahakküm itmişdür. Bu cezîre mukaddemâ karaya muttasıl olup **[21b]** ve evâyilde bir zelzele-i azîm[e] vukū'ında karadan ayrılup senbûse şeklinde cezîre olmışdur[892] lâkin hâlâ köprü ile karaya mulâhıkdur.

Ed-devâyir[893]: Ve bunun şarkdan garbe tūlı yüz elli mîl ve arzı kırk mîl olup ve devri üç yüz altmış mîldür. Ve bunun kal'ası deniz berâberi boğaz üzerinde yapılmışdur. Üç tarafı deryâ ve bir tarafı bir hısn-ı hasîn kal'a-i metîndür. Ve bu cezîre cezâyir-i Yûnâniyye'den medînetü'l-hükemâ Atina mukābelesinde vâki' olup Akdeniz'de ma'rûf u meşhûr ve mu'teber ü makbûl hasretü'l-mülûk olan cezîrelerin biridür[894]. Ve meşhûrü'l-hükemâ olan Aristatelis hakîm dahi bunda sâkin olurdı.

El-evsâf: Bu cezîre niçe enhârı ve bî-nihâye eşcârı müştemil olup ve müte'addid limanı ve kılâ'ı vasatında bir cebel-i âlî vardur ki deryâdan niçe emyâl ba'îd yerden görünür.

El-emtâ': Bu cezîrenin zeytûnı ve zeytûn yağı ve sâde yağı ve balı ve şem'-i aseli ve koyunı ve yapağısı ve peyniri[895] ve buğdayı ve keteni ve sâir hubûbâtı[896] firâvân olup ve bâ-husûs envâ'-i esmârı müştemil[897] bâğ u bağçelerinin nihâyeti olmayup ve gāyet latīf ü lezîz üzümi hod hadden bîrûn olmağla kesretinden nâşî pekmez ve envâ'-i reçel ve üzüm turşusı ve badem ve ceviz ile fâhir sucuk ve köfter yapup ve bu zikr itdüğimiz şeylerle sefîneler tahmîl olunup İstanbul'a ve sâir vilâyetlere ve Mısır'a

[889] sâir vilâyetlere mugāyir âdet ve hârikü'l-âde şeyler çokdur H (21[a]) : - İ
[890] evâyilde çok zamân başka kırallık ve iki kırallık olduğı dahi vardur. Ve hâlâ hasretü'l-mülûk bir cezîredür H (21[a]) : evâyilde başka kırallık idi İ (24[b])
[891] bu Ağrıboz cezîresi dahi H (21[a]) : bu dahi İ (24[b])
[892] senbûse şeklinde cezîre olmışdur H (21[a]) : - İ
[893] ed-devâyir H (21[b]) : - İ
[894] Akdeniz'de ma'rûf u meşhûr ve mu'teber ü makbûl hasretü'l-mülûk olan cezîrelerin biridür H (21[b]) : - İ
[895] ve peyniri H (21[b]) : - İ
[896] ve sâir hubûbâtı H (21[b]) : - İ
[897] envâ'-i esmârı müştemil H (21[b]) : - İ

münteşir olur[898]. Ve sucuğı hod sâir vilâyet sucuğından mu‘teber ve makbûl olmağla Ağrıboz sucuğına benzer diyü teşbîh ve durûb-ı emsâl idüp ve yalancı bakkâllar ve gayri satıcılar Ağrıboz sucuğı diyü bank idüp satarlar[899].

El-me‘âdin: Mukaddemâ bu cezîrede demir ve bakır ma‘denleri dahi var idi. Ammâ şimdi battāl olmışdur. Ve bunda leke taşı olur ki mermerden çıkarurlar. Bir mu‘teber taşdur. Ve bu cezîrede günde yedi def‘a cezr ü medd olup ve ekser zamânda zelzele dahi vâki‘ olur.

El-burun: Ve bu cezîrede burunlar dahi çokdur. Meşhûrları bunlardur: Altun-burnı, Delinar-burnı, Kimke-burnı, Minnetli-burnı.

El-cezâyir[900]: Bu cezîrein etrâf-ı kurbında ve ba‘zılar bu‘dında kırk altı cezîre vardur ki sekizi büyücek ve gayrileri küçükdür[901]. Ve beş yerinde dahi döküntüsi vardur. Ve bu cezîrenin mevkı‘i[902] tūlânî düşüp ve her tarafdan liman ve demir ve yatak yeri koltukları ve küçük limanları dahi çokdur.

El-enhâr[903]: Ve bunun on yerde latīf akarsuları dahi olmağla teferrüc-gâh yerleri ve[904] her vechle zevk u safâsı çok bir cezîre-i ra‘nâdur.

Miyâh-ı hârre: Ve bu cezîrede iki ılıca dahi vardur ki birine Çil ve birine Nibli dirler. Bu sulardan ancak koyunların yapağısı bir sene beyâz ve bir sene siyâh olur.

Ahvâl-i sâbık: Bu cezîre sâbıkda niçe millet ve niçe pâdişâhlar zabtına girüp ve niçe zamân dahi başka hükûmet ve kırallık[905] olup ve ba‘dehû Devlet-i Osmâniyye zuhûrından sonra bu cezîreye mâlik olan Riban Kasriyo, müslimânlar havfından bu cezîreyi Venedik’e virdi ki Venedik kuvvetiyle müslimânlar eline düşmeye. Ammâ mîlâdın bin dört yüz yetmiş iki târîhinde Ebü’l-feth Sultān Muhammed Hân hazretleri yümn ü ikbâl ve sa‘âdet ü iclâl ile[906] karadan vâfir asker ile vezîri Muhammed Paşa deryâdan donanma-yı hümâyûn[907] ile varup kâfirlerin kesdikleri köprüden gemiler üzre cisr kurup berren ve bahren muhkem muhâsara idüp on pâre metîn[908] kal‘asıyla bütün cezîreyi zor-ı bâzû ile feth idüp içinde olan kâfirlerin on iki yaşından yukarusını **[İ, I,**

[898] ve bu zikr itdüğimiz şeylerle sefîneler tahmîl olunup İstanbul’a ve sâir vilâyetlere ve Mısır’a münteşir olur H (21ᵇ) : İstanbul’a ve âhar diyârlara gönderüp fürûht iderler İ (24ᵇ)

[899] ve sucuğı hod sâir vilâyet sucuğından mu‘teber ve makbûl olmağla Ağrıboz sucuğına benzer diyü teşbîh ve durûb-ı emsâl idüp ve yalancı bakkâllar ve gayri satıcılar Ağrıboz sucuğı diyü bank idüp satarlar H (21ᵇ) : köfteri ve sucuğı ve pekmezi meşhûr ve mu‘teberdür İ (24ᵇ)

[900] el-cezâyir H (21ᵇ) : - İ

[901] ve gayrileri küçükdür H (21ᵇ) : - İ

[902] mevkı‘i H (21ᵇ) : - İ

[903] el-enhâr H (21ᵇ) : - İ

[904] teferrüc-gâh yerleri ve H (21ᵇ) : - İ

[905] ve kırallık H (21ᵇ) : - İ

[906] yümn ü ikbâl ve sa‘âdet ü iclâl ile H (21ᵇ) : - İ

[907] hümâyûn H (21ᵇ) : - İ

[908] metîn H (21ᵇ) : - İ

25a] katl-i âmm idüp ve bakıyyetü's-süyûf bî-hisâb sıbyân u nisvân esîrlerini İstanbul'a gönderüp ve asâkir-i İslâm hadden bîrûn gazâ mâlı ile pür-ganâyim mansûren ve mesrûren[909] avdet itdiler. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz elli sekiz sene mürûr itmiş olur[910].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Soklavon ve bunlara İslavin dahi dirler

Mukaddemâ bu memleket insândan hâlî iken[911] Soklavon tāifesi Tatar'dan gelüp bu memlekete iskân eylediler ki bunlar birkaç nev' tāife idiler. Türkistân tarafından gelüp İdil suyını ve Ten suyını geçüp bir kabîlesi Erdel ve bir kabîlesi Macar vilâyetlerine münteşir olup ve bunlar dahi gelüp bu vilâyetde iskân idüp Türkmen gibi kiçeden ve çuvaldan evler yapup niçe müddet bu hâl üzre sâkin olup ve ba'd-i zamân binâlar yapmağa mübâşeret itdiler ki bunlar altı memleketden ibâret olup başka başka memleket ve hükûmet olmışlar idi ki[912] bunlardur: İslevin, Sirem, Hırvat, Bosna, Hersek, Morlaka ki Venedik'e muttasıldur. Ammâ hâliyâ İslevin'den ibâretdür ki hattâ İslâm lisânında dahi Pojega sancağı ve İslevin memleketi dinüp ve cîm ile Pocega [dahi dirler][913]. Ve bu memleket Tırava ile Sava ırmakları mâbeyninde vâki'gāyet ma'mûr ve toprağı münbit vilâyetdür. Ve bunun müferrih bâğ u bağçeleri hadden bîrûn **[22a]** ve kıyâsdan efzûn olup bunda olan latîf meyvenin kesret ü vefreti ve letāfet ü lezzeti ve ba'zı meyvesinin[914] hâssıyeti bir diyâra ve bir memlekete mahsûs değildür ki husûsan[915] envâ'-i gûne latîf elma ve amrûdı ve sâir meyvesinden mâ'adâ birkaç nev' fâhir eriği olur ki âbdâr ve lezîz ve latîf olup ve bâ-husûs bir cins eriği vardur ki hakîm eriği ta'bîr olunup[916] etıbbâ anı mu'âleceye isti'mâl idüp ve muğlâb şerbetine zamm iderler. Ve mahrûr hastaya Pojega eriği suyı içün diyü tenbîh ü sipâriş iderler. Ve bir cins amrûdı olur ki ağacdan yere düşdükde kemâl mertebe letāfetinden ve âbdârlığından sapından gayri bir şeyi kalmayup mahv olur[917]. Ve hattâ ismine yere basmaz ta'bîr iderler. Bunlar bu mertebe latîf ve derûnlara devâ şeyler iken kesret ü vefretden nâşî evâyilde korsan gemilere doldurup ve Sava suyı ile Belgrad'a götürüp vakıyyesi iki-üç[918] çürük akça ve

[909] ve mesrûren H (21[b]) : - İ
[910] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz elli sekiz sene mürûr itmiş olur H (21[b]) : - İ
[911] mukaddemâ bu memleket insândan hâlî iken H (21[b]) : - İ
[912] başka başka memleket ve hükûmet olmışlar idi ki H (21[b]) : - İ
[913] ve cîm ile Pocega [dahi dirler] H (21[b]) : - İ
[914] ve ba'zı meyvesinin H (22[a]) : - İ
[915] husûsan H (22[a]) : - İ
[916] ve sâir meyvesinden mâ'adâ birkaç nev' fâhir eriği olur ki âbdâr ü lezîz ü latîf olup ve bâ-husûs bir cins eriği vardur ki hakîm eriği ta'bîr olunup H (22[a]) : - İ
[917] kalmayup mahv olur H (22[a]) : bulunmaz İ (25[a])
[918] iki-üç H (22[a]) : üç-dört İ (25[a])

tâzelerini hod bütün kış iki çürük akçaya firâvân bulunur. Ve bâdemden latīf kabuğı parmak ile kırılur cevizin dahi elli ve altmış dânesi bir çürük akça idi. Ve'l-hâsıl böyle bir münbit ve mahsûldâr ve envâ'-i meyve ve sebzevât ve latīf ve halkı cömerd ve mihmândâr vilâyet az bulunur.

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Hungarya ya'ni Macar ve garben Üstürya ya'ni Bec hudûdı ve cenûben Venedik ve şarken Semendire memleketi hadd ider.

El-havâ: Ve bu memleketin ba'zı yerlerinin havâsı latīf ve sağ ve ba'zı yerleri bataklu ve sulu olup ve sularının dahi eskeri alçakdur.

El-bilâd: Ve bu memleketde çok metîn ve müstahkem kılâ' ve palankāt ve güzel şuhûr u kasabât vardur. Meşhûr u ma'rûf olanları bunlardur: Desbot, Burudi, Raçe, Rehaviçe, Yakova, Valpova, Atana, Garabiya, Kopranisa, Pojega, Versedin, Norograd ve niçeler dahi. Ve bu memleketin pâyitahtı Garabiya şehridür ki gāyet mahbûb u matbû' şehirdür.

El-ahlâk: Ve bu vilâyetin halkı uzun boylu ve kuru tenlü ve gāyet ekûl olurlar. Ve bunlar kadîmden cenkci tāife olup Türkmen gibi göçer-evli idiler. Deryâda dahi gezüp korsanlık iderlerdi.

Ahvâl-i cenk: Ve bunlar karada bir gûne cenk bilürlerdi ki ol tarz u tavr üzre cenk itmeleriyle kimseye mağlûb olmazlardı, şöyle kim cenk mahallinde piyâdesi ve süvârîsi bir yere cem' olup ve halka olup şol kadar gerdâyıh olurlardı ki aralarında su sızmayup ve rûzgâr geçmezdi. Ve hattâ İskender'in babası Filibo **[İ, I, 25b]** niçe bin asker ile bunlara sefer idüp cenk itdikde mukāvemet idemeyüp bunlar bu lu'bî-vâr cenkle İskender'in babası Filios'a[919] gālib olmışlardur. Ammâ bunlarda atlu az olup piyâde askerleri çokdur. Ve bu tāife bu altı memleketden mâ'adâ evâyilde çok memlekete istîlâ idüp[920] zabt iderlerdi. Ve kesret-i intişârları bundan ma'lûmdur ki Rus ve Macar ve Leh[921] ve Moskov ve niçe memleketlerde dilleri isti'mâl olunur. Ve bu tāifenin ebnâ-yı cinslerinden ibtidâ kıral olanın ismine İblir dirlerdi. Bu İblir yüz yigirmi seneden ziyâde kırallık idüp mürd oldukda birkaç evlâdı kaldı ki isimleri bunlardur: Akilo, Avtar, Verdan ve gayriler dahi. Ve büyük oğlu Akilo[922], babası yerine kıral oldukdan sonra niçe zamân[923] ale'd-devâm etrâf u eknâfı gāret itmekle meşgūl olup bu ecilden ol vakitde Kızıl Elma'da kıral olan bunlara altı âdem elçi gönderüp bu işden

[919] İskender'in babası Filios'a H (22[a]) : - İ
[920] istîlâ idüp H (22[a]) : - İ
[921] ve Leh H (22[a]) : - İ
[922] Akilo H (22[a]) : - İ
[923] niçe zamân H (22[a]) : - İ

fârig olmalarını recâ ve[924] iltimâs eyledi. Bunlar dahi varan elçilerini katl idüp "Bildüğinizden kalmayasız" diyü haber gönderdiler. Kızıl Elma kıralı dahi gazaba gelüp var kuvveti bâzûya getürüp ve etrâf kırallar dahi imdâd virüp[925] azîm asker ve çok mühimmât-ı sefer cem' ve tedârük idüp üzerlerine geldikde azîm muhârebe vü mukāteleden sonra kıral tarafı gālib ve bunlar mağlûb oldukda niçe bin âdemlerini katl idüp kendülerini zebûn itmekle harâca kesüp vâfir müddet âsûde-hâl olmışlardı. Ve bundan sonra dahi Azak tarafından kavm[926]-i Tatar'dan bir niçe tavâyif zuhûr[927] idüp ve gelüp bunların vilâyetlerini ellerinden alup zabt itdiler. Ve ba'd-i zamân Macar tāifesi dahi anlardan alup Macar hükminde kalmış idi. Ve ba'd-i zamân zuhûr-ı İslâm'dan Devlet-i Aliyye'ye gelince Macar hükminde kalup ve âkıbet Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı İslâmiyye'ye darb-ı seyf ile[928] Macar elinden alup ancak ellerinde birkaç kal'a kalmış idi ki anların dahi ba'zısı Nemse'ye ve ba'zısı Venedik'e tâbi' olup saltanatları bu vechle münkarız olmışdur.

Ahlâk-ı memdûha: Ve bu tāife mukaddemâ böyle bir hûnî ve şedîd bir tāife iken gerek evâyil ve gerek hâlâ bu Soklavon[929] tāifesi gāyet muhibb-i müsâfir olup şöyle kim her kim müsâfire ri'âyet ve ikrâm iderse ol âdem beynlerinde makbûl ve mu'teber[930] olup ve eğer bir âdem müsâfir kabûl itmese anı evi ve barkıyla âteşe yakarlar ve eğer komşularından biri söğündürmeğe gelse, anı dahi ihrâk iderler. Ve bir memdûhaları dahi budur ki[931] bunlar aslâ komşularına mâlen ve ırzen ihânet itmeyüp kendi mâlı gibi ve kendi ırzı gibi siyânet iderler. Ve bunlar indinde komşuya ihânet itmek kadar büyük günâh yokdur. Ve bir komşusına bir ihânet vâki' olsa bilâ-emân **[22b]** katl iderler. Bir vechle halâs mümkin değildür.

El-edyân: Bu tāife mukaddemâ gûn-â-gûn şeylere tapup cümle mu'teber ve büyük ma'bûd ittihâz itdikleri yıldırım idi ki ana ibâdetleri sığır boğazlamak idi. Bunlar "Suların ve ormanların ve rızıkların ve sa'dın ve nahsın hâlıkı başka başka olup ve göklerin ve yerlerin dahi başka ve cümleden göklerin hâlıkı büyük ve başdur. Ammâ ol gökde hükm idüp yere ve gayrilerine karışmaz" dirlerdi. Ve insân iyilik bulsa sa'âdetden ve yaramazlık bulsa nuhûsetden bilüp anların halk itmesidür dirlerdi. Ve bu

[924] recâ H (22ª) : - İ
[925] ve etrâf kırallar dahi imdâd virüp H (22ª) : - İ
[926] kavm H (22ª) : - İ
[927] zuhûr H (22ª) : - İ
[928] alup Macar hükminde kalmış idi. Ve ba'd-i zamân zuhûr-ı İslâm'dan Devlet-i Aliyye'ye gelince Macar hükminde kalup ve âkıbet Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı İslâmiyye'ye darb-ı seyf ile H (22ª) : - İ
[929] Soklavon H (22ª) : - İ
[930] ve mu'teber H (22ª) : - İ
[931] ve bir memdûhaları dahi budur ki H (22ª) : - İ

tāife yemîn itmeden dahi gāyet ihtirâz iderler. Ve bunlar gāyet cenkci ve bahâdur olmalarıyla döşek içinde ölmeyi iyi tutmazlar ve birbirlerine hayr du‘âları düşdüğünde “can virmeye” diyüp ve bed-du‘âları dahi “Döşekde cân vir” ve hattâ papaslarına dahi “Bize hayr du‘â eyle ki döşeğimizde ölmeyüp dînimiz uğrına düşmenimiz elinde cân virelim” dirler[932]. Ve bu tāife mîlâdın sekiz yüz senesinden beri hıristiyan olmağla başladılar ammâ yine âyîn-i kadîmlerinden ve hilkat-i cibilliyetlerinden niçelerin terk itmeyüp kendülerinde bâkī ve merkûzdur.

El-lisân: Ve bunların lisânına Iskılavon ya‘ni Boşnak lisânı dinüp[933] **[İ, I, 26a]** ve çok memleketde isti‘mâl olunur, şöyle ki İslavin ve Bosna ve Hırvat ve Hersek, Üstürya ve Sirem ve Semendire ve Bohemya ve Lusaciya ve Bulgar ve Leh ve Rusya ve Moskov ve Macar ve Eflak ve Boğdan ve Çerkes memleketlerinde ve hattâ İslâm vilâyetlerinde ve pâdişâh sarâyında dahi bu lisânı bilür çok olup tekellüm iderler. Ve bunların harfleri Arab harfleri olup ammâ Latin ve Nemse harflerinin dahi ba‘zıları bulunur. İmdi bu zikr itdüğimiz cümle Soklavon altı memleketden ibâret olup ve bir niçe müddet cümlesinin kıralı bir olup bir mu‘azzam ve kuvvetlü saltanat idi. Ve ba‘dehû bir niçe zamân dahi başka başka kırallık olup ve Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra cümlesi feth ü zabt olunmağla cümlesi münkarız olup Devlet-i Aliyye tarafından herbirleri birer sancak olmak üzre ve Bosna eyâlet ve cümleye baş[934] olmak i‘tibârıyla taksîm olundı. Bu Soklavon kavmi atîk millet ve azîm kesret üzre olup mâcerâları çokdur. Ve Devlet-i Aliyye ile olan mâcerâları tevârîhlerde muharrer ve mastūrdur, nazar oluna[935].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Sirem, bu dahi Soklavon’dan olan altı vilâyetin ikincisidür[936]

Ve bu Sirem dahi Soklavon ta‘bîr olunan vilâyetlerin biri olup bir zamân başka hükûmet ve kırallık olup tahtgâhları Kerevit nâm kasaba idi ki Varadin ile Aylok kal‘ası mâbeyninde Tuna kenârında vâki‘ bir mu‘azzam şehir idi. Şimdi bir küçük kasabadur[937]. Ve bu Sirem ta‘bîr olunan vilâyet Belgrad karşusında bir tarafı Tuna ve iki tarafı Sava[938] ve taraf-ı râbi’i ki Ösik kal‘asıdur. Anı Tırava nehri ihâta idüp ve

[932] dirler H (22ᵇ) : sipâriş iderler İ (25ᵇ)
[933] dinüp H (22ᵇ) : olup İ (25ᵇ)
[934] ve cümleye baş olmak i‘tibârıyla H (22ᵇ) : - İ
[935] bu Soklavon kavmi atîk millet ve azîm kesret üzre olup mâcerâları çokdur. Ve Devlet-i Aliyye ile olan mâcerâları tevârîhlerde muharrer ve mastūrdur, nazar oluna H (22ᵇ) : - İ
[936] olan altı vilâyetin ikincisidür H (22ᵇ) : - İ
[937] Tuna kenârında vâki‘ bir mu‘azzam şehir idi. Şimdi bir küçük kasabadur H (22ᵇ) : - İ
[938] iki tarafı Sava H (22ᵇ) : bir tarafı Sava İ (26ᵃ)

İşlankamen kal‘ası kurbında şimâl tarafından gelüp nehr-i Nis’e Tuna’ya karışur. Ve Sirem ta‘bîr olunan vilâyeti bu nehirler ihâta itmişdür ki bir[939] sahrâ-yı azîm olup vâfir kılâ‘ vü tilâl ve kasabâtı olup cibâl ü sahrâsı ekseriyyâ nev-bahâr ve şükûfe-dâr olup bunı iki su ortasında ve bir tarafını dahi Ösik’de nehr- i Tırava hadd ider ki bunı kılâ‘ ve kasabâtı bunlardur: Mermon, Karlofça, İslankoman, Varadin, Kerevit, Banuşdora, Aylok, Sotin, İrik, Kırakopofçe, Mitrofçe, Raçe, Nemse, Volkovar, Dal, Erdud, Ösik, Valpova. Ve bunlara tâbi‘ iki yüzden ziyâde karyeleri dahi vardur. Ve İslankoman karşusında olan Tetil kal‘ası İslankoman ile ma‘an binâ olunmağın evvel zamânda[940] bu dahi Sirem’den ma‘dûd idi. Ve Belgrad’dan Ösik’e varınca otuz üç sâ‘at mesâfe olup ve devri yedi yüz mile karîbdür. Ve Ösik’den Tarta’ya varınca nehr-i Tırava üzerinde bir cisr-i memdûd vardur[941].

Et-ta‘rîf: Ve bu cisr-i Ösik’den karşu Tarta’ya geçmek içün Tırava suyı üzerine tonbazlar ile ibtidâ olunup ve suyun itmâmından sonra Tarta’ya varınca bataklık olmağın merhûm Sultān Süleymân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri bu bataklık üzerine[942] kazıklar ile ağacdan bir cisr-i tavîl binâ itmişlerdür ki acâyibât-ı dünyâdandur. Ve bu cisrin tūli on sekiz bin zirâ‘ olup bunun binâsı dokuz yüz otuz üç senesinde vâki‘ olmışdur. Ve bu cisrin Ösik’den Tarta’ya varınca iki tarafında fâhir eğer olur ki halk bunı düşürüp ve âhar diyârlara götürüp Azak eğeri diyü satarlar. Vâki‘-i hâlde Azak eğerinden farkı yokdur. Ve bu cisrin ta‘mîr ü termîmi içün pâdişâh-ı merhûm cümle re‘âyâsını cümle tekâlif-i şâkkadan mu‘âf ve müsellem idüp cümlesi on iki bin re‘âyâ olmak üzre meşhûrdur. Pâdişâh-ı merhûmun ta‘accübât-ı dünyâdan olan âsârlarından biri de işbu cisrdür ki meşhûr-ı âlemdür.

El-mahsûlât: Bu vilâyetin toprağı münbit ve mahsûldâr olup buğday ve arpa ve çavdar ve darı ve yulaf ve kapluca[943] ve mısır buğdayı firâvân olup koyun ve sığır ve bârgîr ve kısrak bî-hadd **[23a]** ve bî-şumâr olmağla yedi-sekiz paraya bir semiz[944] kuzı ve on beş-yigirmi paraya bir a‘lâ koyun virüp ve Sava tarafında olan kasabât ve kurâlarında câmûs dahi çok olup ve bal arusının hod haddi ve hisâbı olmayup iki paraya bir vakıyye gömeç balı ve iki para[ya] bir vakıyye hâlis[945] kaymak ve dört paraya **[İ, I,**

[939] ve taraf-ı râbi’i ki Ösik kal‘asıdur. Anı Tırava nehri ihâta idüp ve İşlankamen kal‘ası kurbında şimâl tarafından gelüp nehr-i Nis’e Tuna’ya karışur. Ve Sirem ta‘bîr olunan vilâyeti bu nehirler ihâta itmişdür ki bir H (22^{b}) : - İ

[940] evvel zamânda H (22^{b}) : niçe zamân İ (26^{a})

[941] devri yedi yüz mile karîbdür. Ve Ösik’den Tarta’ya varınca nehr-i Tırava üzerinde bir cisr-i memdûd vardur H (22^{b}) : Ösik’den Tarva palankasına varınca bir cisr-i memdûd vardur İ (26^{a})

[942] bu bataklık üzerine H (22^{b}) : bu mahalde İ (26^{a})

[943] yulaf ve kapluca H (22^{b}) : - İ

[944] bir semiz H (22^{b}) : - İ

[945] hâlis İ (26^{a}) : - İ

26b] bir vakıyye hâlis yağ virürlerdi. Ve bâğ u bağçelerinin ise haddi ve pâyânı yokdur. Karlofça'dan Ösik'e varınca olan bağ u bağçelerin nihâyeti olmayup[946] ve bâ-husûs İrik ve Karagoyofçe ve Aylok kasabalarının bâğlarının üzümi ve bağçelerinin hod firâvân olmak üzre envâ‘- i meyvesinden mâ‘adâ fâhir vişnesi olur ki niçe yüz kebîr[947] fuçılara ve şinâb yapup ve ekserini dahi kurudup vakıyyesini iki-üç çürük akçaya virürler. Muhassal her şeyde ganî bir vilâyetdür[948]. Ve yüz yigirmi vakıyye beyâz dakīk ve yüz yigirmi yem şa‘îr bir guruşa virdikleri eyyâm çok olur ve otlağı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân olmağla at ile içine giren sökemeyüp ve üç-dört yüz vakıyye kuru ibrişim gibi bir araba otluğı on ve on iki ve on üç paraya virürler ki sâfî tîr kıl ve yonca ve[949] yumak olmağla ol otluğı yiyen hayvân gayri alef istemez[950].

El-ahlâk: Ve bu Sirem halkı kadîmü'l-eyyâmdan[951] muhibb-i müsâfir olup kibârı şöyle dursun, ednâ bir re‘âyâ evine müsâfir gelse mesrûr olup ne gûne ri‘âyet ve hizmet ideceğini bilmez. Ve eğer ol müsâfir bir âdem ise geldüği anda birkaç nev‘ kahvealtı çıkarur, şöyle ki kere yağında pişmiş yumurta ve kaymak ve gömeç balı ve eğer meyve vakti ise ol vakitde kaç nev‘ meyve var ise sepetler ile meydânda istedüği kadar mâni‘ değil, her ne vakit yer ise hazz iderler. Ve peynire hod kim bakar ve eğer ahşam ta‘âmına eğer müsâfir bir âdem ise bir semiz tavuk ve eğer iki ise bir kuzı ve eğer üç ise bir koyun zebh idüp kebâb ve gayri ta‘âmlar ihzâr iderler. Ve kış eyyâmlarında ise lahanadan mâ‘adâ envâ‘-i meyveden evlerinde turşu bulunurdı. Ve'l-hâsıl işbu Sirem'de ve Baçka vilâyetinde re‘âyâ var idi ki birkaç kovanı ve ol kovanları gütmeğe ve gözetmeğe beş-on arı çobanı olup ve birkaç bir koyunı ve sığırı ve kısrak ve bârgîri olup etmek yedirmeğe âdem ararlardı. Ve Bec seferi vukū‘ından sonra birkaç sene tâ-be-key seferler mümted olup ol re‘âyâ dahi iki kılıc arasında kalup âmed-şod asker ayağı altında pâymâl olup etmek yedirmeğe âdem ararken kendüler bir parça kuru nân çevine muhtâc olup deryûze ile geçinmeğe başladılar. Ve'l-hâsıl böyle bir re‘âyâsı mutī‘ ve muhibb-i müsâfir ve her şeyi firâvân, bereketli ve mahsûldâr vilâyet az bulunur. Bu mertebe ile Sirem'e dahi ihtitâm virelim[952].

---

[946] Karlofça'dan Ösik'e varınca olan bağ u bağçelerin nihâyeti olmayup İ (26ᵇ) : - İ
[947] kebîr H (23ᵃ) : - İ
[948] muhassal her şeyde ganî bir vilâyetdür İ (26ᵇ) : - H
[949] yonca ve H (26ᵇ) : - H
[950] hayvân gayri alef istemez H (23ᵃ) : arpa virmeğe dahi hâcet yokdur İ (26ᵇ)
[951] el-ahlâk ve bu Sirem halkı kadîmü'l-eyyâmdan H (23ᵃ) : - İ
[952] şöyle dursun, ednâ bir re‘âyâ evine müsâfir gelse mesrûr olup ne gûne ri‘âyet ve hizmet ideceğini bilmez. Ve eğer ol müsâfir bir âdem ise geldüği anda birkaç nev‘ kahvealtı çıkarur, şöyle ki kere yağında pişmiş yumurta ve kaymak ve gömeç balı ve eğer meyve vakti ise ol vakitde kaç nev‘ meyve var ise sepetler ile meydânda istedüği kadar mâni‘ değil, her ne vakit yer ise hazz iderler. Ve peynire hod kim bakar ve eğer ahşam ta‘âmına eğer müsâfir bir âdem ise bir semiz tavuk ve eğer iki ise bir kuzı ve eğer üç ise bir koyun zebh idüp kebâb ve gayri ta‘âmlar ihzâr iderler. Ve kış eyyâmlarında ise lahanadan mâ‘adâ envâ‘-i meyveden evlerinde turşu bulunurdı. Ve'l-

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Bosna

Bu memleket dahi mukaddemâ Soklavon'dan olan altı memleketin üçüncisidür[953]. Buna Bosna dimeğe bâ'is memleket ortasında cârî olan nehir ismiyle tesmiye olunmışdur. Mukaddemâ bunun halkı Bulgar-zemînden kovulup ve gelüp bunda tavattun itmişlerdür ki bu Bulgar-zemîn halkı hâlâ Moskov hükminde olan Bulgar memleketinde olurlar ki Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâm evlâdlarından olup nev'-i Tatar'dan bir kavm-i kesîre ve memleket-i kebîredür ki ahvâlleri Moskov faslında beyân olunur.

El-hudûd: Bu memleketi şimâlen nehr-i Sava ve şarken vilâyet-i Semendire ve cenûben Dalmasiya ve garben Hırvat vilâyeti hadd ider.

Et-taksîm: Mukaddemâ bu memleket iki kısım olup biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunurdı ki fevkānîye Hersek ve tahtânîye Bosna ıtlâk olunurdı. Ve hâlâ ikisi dahi İslâm hükmindedür[954]. Ve bu Bosna memleketi tahtgâhına Serây dirler ki mukaddemâ bir mu'azzam ve ma'mûr bâzârgân yatağı meşhûr-ı şehir idi. Ve bunda bir azîm sadâlu ve çanlu sâ'at dahi vardur.

Ed-devâyir: Ve bu Bosna ta'bîr olunan vilâyetin tûli kırk Cermanî mîldür ki yüz altmış Rûmî mîl ider ve arzı dahi on beş Cermanî mîldür ki Rûmî altmış mîl ider. Bu vilâyet Derin suyuyla, Öni nâm ırmaklar mâbeynindedür.

El-bilâd: Ve bunun vâfir kılâ' ve palankāt ve şuhûr ve kasabâtı olup mu'teber ve meşhûr olanları bunlardur: Serây, Vişigrad, Burut, Dobnisa, Bihka, Yayıhbisa, İşvinar, Banbaloka, Gıradişka, Varsa, İzvornik, Permonçiya, Hotonrat, Vakıf, Osrovisa, Osnurusa, Koropa, Novi, Kozarsa ve bunlardan mâ'adâ niçe palankāt u kasabâtı olup meşhurları bunlardur.

El-mahsûlât: Ve bu vilâyetin ekser yerleri dağlık olmağla hubûbâta çokluk münbit değildür. Lâkin mısır buğdayı gāyet çok ekser ehâlîsi ve re'âyâsı mısır buğdayı yemeğe mâiller olup ve bu mısır buğdayından birkaç nev' ta'âm dahi yaparlar. Lâkin

---

hâsıl işbu Sirem'de ve Başka vilâyetinde re'âyâ var idi ki birkaç kovanı ve ol kovanları gütmeğe ve gözetmeğe beş-on arı çobanı olup ve birkaç bir koyunı ve sığırı ve kısrak ve bârgîri olup etmek yedirmeğe âdem ararlardı. Ve Bec seferi vukū'ından sonra birkaç sene tâ-be-key seferler mümted olup ol re'âyâ dahi iki kılıc arasında kalup âmed-şod asker ayağı altında pâymâl olup etmek yedirmeğe âdem ararken kendüler bir parça kuru nân çevine muhtâc olup deryûze ile geçinmeğe başladılar. Ve'l-hâsıl böyle bir re'âyâsı mutī' u muhibb-i müsâfir ve her şeyi firâvân, bereketli ve mahsûldâr vilâyet az bulunur. Bu mertebe ile Sirem'e dahi ihtitâm virelim H (23[a]) : evlerinde süd ve yoğurt ve kaymak ve kere yağı ve latīf peynir ve gömeç balı ve sâir eşyâları var iken bir müsâfir varursa bir tavuk ve iki müsâfir varursa bir kuzı boğazlamak âdetleridür. Ve'l-hâsıl böyle bir re'âyâsı mutī' ve muhib ve her şeyi firâvân bereketli mahsûldâr vilâyet az bulunur İ (26[b])

[953] üçüncisidür H (23[a]) : biridür İ (26[b])

[954] ve hâlâ ikisi dahi İslâm hükmindedür İ (26[b]) : ve ikisi dahi başka başka hükûmet ve kırallık idi H (23[a])

meyveleri gāyet çok olup ve birkaç nev‘ latīf elmalar ve amrûdı olur ki haddi **[23b]** ve pâyânı yokdur.

El-me‘âdin: Altun ve gümüş ve bakır ve timur ve çelik ma‘denleri vardur. Ve bakırdan envâ‘-i evânî yaparlar ki âhar vilâyetlerin bakırcıları[955] bunlara taklîd idemezler. Gāyet güzel, musanna‘ ve matbû‘ bakır evânî yaparlar, lâkin bunların bakırı ve timurı serd olur.

El-hayvânât: Bu vilâyetin koyunı ve sığırı ve bârgîri[956] ve yapağısı gāyet çok olup Venedik’e ve Kotor’a ve Dobravenik’e götürüp **[İ, I, 27a]** satarlar.

El-vuhûş: Ve bu vilâyetde envâ‘-i vuhûş u tuyûr mevcûd olduğundan mâ‘adâ güzel doğan ve şâhin ve dahi envâ‘-i derrende olduğundan çok tilki olup avlarlar[957] ve çok kürk hâsıl idüp satarlar, lâkin Moskov ve Azak ve Kazak kürkleri[958] gibi tüylü ve kaba olmayup köse olur. Ammâ çilkafası bir mertebe kırmızı ve sırçalı olur ki bu mertebe humret ve sırça Moskov çilkafasında olaydı sammûr kadar bahâr iderdi. Lâkin gāyet köse ve tüysüz olur. Ammâ gāyet çok dayanır ki sammûr paçası gibi eskimek bilmeyüp evlâda mîrâs kalur.

Ahlâk-ı kadîm: Ve bu Bosna halkı mukaddemâ hayvânât postı giyüp ve her ne bulurlar ise yiyüp ve hırsızlık idüp geçinürler idi. Ve mağaralarda tavattun idüp ve ekser-i eyyâmlarında sâz u söz birle meşgūl olup ve etrâf u eknâfları gāret idüp ve bir esîr aldıklarında başını kesüp ve kafasından kanını içerlerdi. Ve birkaç esîri dahi Mirrîh’e kurbân iderlerdi. Gāyet şedîd ve hûnî gūl-beyâbânî-misâl âdemler idi[959].

El-edyân: Ve dahi mukaddemâ bunlar Mirrîh’e ve meyyitlerine ibâdet iderlerdi ve meyyitlerini dahi âteşe yakarlardı. Ve ömürlerinde hemân üç kerre gasl iderlerdi ki biri ibtidâ doğduğı vakitde ve biri dahi nikâh oldukda avretiyle cimâ‘ idecek vakitde ve biri dahi öldüği vakitde gasl iderlerdi. Ve ba‘d-i zamân bunlar hıristiyan oldukda Bosna-sarâyı’na yarım konak yerde UIabe dirler bir kilisaları vardur ki içinde bir tahta kurşun üzerine bir Meryem Ana sûreti tasvîr olunmışdur ki hastalarını götürüp anda şifâ taleb iderler. Ol tarafın hıristiyanlarından mâ‘adâ hâlâ müslimân câhilleri[960] dahi bu i‘tikād-ı bâtıl[961] üzredür. Ve bunların ekser-i re‘âyâsı keferedür.

[955] bakırcıları H (23ᵇ) : üstâdları İ (26ᵇ)
[956] ve bârgîri H (23ᵇ) : - İ
[957] avlarlar H (23ᵇ) : - İ
[958] ve Kazak kürkleri İ (27ᵃ) : - H
[959] gāyet şedîd ü hûnî gûl-i beyâbânî-misâl âdemler idi H (23ᵇ) : - İ
[960] hâlâ müslimân câhilleri H (23ᵇ) : hâlâ ekseriyyâ müslimânları dahi İ (27ᵃ)
[961] i‘tikād-ı bâtıl H (23ᵇ) : - i‘tikād İ (27ᵃ)

El-lisân: Ve bunların hurûfları Rûm ve Iskalavon harflerine karîbdür ve Boşnak lisânıyla Rûm lisânı âmmeten kefere lisânının hafîfidür. Ve bâ-husûs nisâlarının Türkçesi gāyet latīf vehoş gelür.

Et-tabâyi‘: Ve bu vilâyetin halkı üç nev‘ üzredür ki bir nev‘i gāyet zeyrek ve âkıl ve âlim ve sâhil olup niçe fâzıl ulemâ ve erbâb-ı ma‘ârif olup niçe kerâmet sâhibi kimesneler zuhûr itmişdür. Ve bir gürûhı dahi musanna‘ ve şerîr ve hîlekâr olurlar, şöyle ki dünyâ umûrında hîle ve tasannu‘ ile âdem gözinden sürmeyi almağa ve şeytān ayağından çarığı çalmağa[962] kādirdürler. Ve bunlar dahi gāyet ebleh ve câhil ve ahmak ve nâdân olurlar ki dağlar ayusıyla farkı yokdur. Ve lâkin bu vilâyet halkı gāyet ile cenkci tāifedür. Ve bunların kadîmden başka kıralları olup kimse kimseye ser-fürû itmezlerdi[963] tâ ki Ebü’l-feth hân hazretleri zamânına gelince pâdişâh-ı merhûm bunların üzerine sefer idüp ve çok askerlerini katl idüp[964] İstifano nâm kırallarını esîr idüp ve derisini yüzdürmişdür ki ol kıral Bosna ve Sirem ve cümle Soklavon memleketini zabt idüp ve feth olunan İslâm vilâyetlerine ta‘arruz ile Devlet-i Aliyye’ye işgāl ve zahmet virmeden hâlî değil idi[965]. Çünki bu kıral katl olundı, ol taraf âsûde olup[966] beri tarafda âhar mühim seferler işgālinde iken Macar tāifesi gelüp bu vilâyetleri zabt eyledi. Ve bin beş yüz yigirmi mîlâdında **[İ, I, 27b]** tekrâr üzerlerine asker-i İslâm ta‘yîn olunup vardıkda[967] kâfirleri kırup Voladiko nâm kırallarını dahi ol cenkde katl idüp bütün vilâyeti zabt itdiler. Ve’l-hâsıl işbu Bosna kavmi atîk tāife olup ve[968] asılları Rusya memleketi eczâsından bir cüz’ olan Bulgar-zemîn Tatarlarından bir nev‘ Tatar olmağla[969] ırkları te’sîrinden hâlâ olan kavmi dahi galîzü’t-tab‘ ve şedîdü’l-kuvve ve cenk-âver ve sâbir[970] ve ekserinin humkı gālib ebleh tāifedür.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Dalmasiya ya‘ni Hersek

Bu memleket dahi Soklavon ta‘bîr olunan altı memleketin beşincisidür[971]. Mukaddemâ bunun dahi başka kıralı olup çok yere pençe salmışlar idi ve hâlâ yine bir müstekıl vilâyetdür.

---

[962] çarığı çalmağa H (23ᵇ) : çarığı almağa ve çıkarmağa İ (27ᵃ)
[963] kimse kimseye ser-fürû itmezlerdi H (23ᵇ) : - İ
[964] üzerine sefer idüp ve çok askerlerini katl idüp H (23ᵇ) : - İ
[965] ve feth olunan İslâm vilâyetlerine ta‘arruz ile Devlet-i Aliyye’ye eşgāl ve zahmet virmeden hâlî değil idi H (23ᵇ) : - İ
[966] ol taraf âsûde olup H (23ᵇ) : - İ
[967] vardıkda H (23ᵇ) : - İ
[968] atîk tāife olup ve H (23ᵇ) : - İ
[969] Bulgar-zemîn Tatarlarından bir nev‘ Tatar olmağla H (23ᵇ) : Bulgar Tatarlarından olmağla İ (27ᵇ)
[970] ve sâbir İ (27ᵇ) : - İ
[971] beşincisidür H (23ᵇ) : - İ

El-hudûd: Bu vilâyeti garben ve cenûben Venedik körfesi ve şarken Arnevid vilâyeti ve şimâlen Bosna vilâyeti hadd ider. Bu vilâyet gāyet ma‘mûr u ma‘rûf ve kesret-i nâs ile memlû vü meşhûrdur ki niçe metîn ve mu‘azzam kılâ‘ ve palankāt ve ma‘mûr[972] kasabâtı olup içlerinde ma‘rûf u meşhûrları bunlardur ki **[24a]** zikr olunur: Bu memleketin baş şehrine Şibenik dirler ki deryâ kenârında ve Venedik’e tâbi‘ bir sa‘b kal‘adur ve iki mîl kadar bir dîvâr ihâta itmişdür. Ve birine dahi Tırav dirler, bir metîn kal‘adur. Ve biri dahi Bova nâm cezîredür ki bunda iki köprü vardur. Biri cezîreden kasabaya ve biri dahi karaya kurulmışdur. Ve birine dahi Almiba[973] dirler ve diğer ismine Umuş dirler. Bu dahi bir metîn kal‘adur ki Zitna ve diğer ismi Çitna olan ırmak ağzında vâki‘ olmışdur. Ve birine dahi İspilit dirler ki deryâ kenârında bir düz yerde Venedik’e tâbi‘ iskeledür. Ve biri dahi Kilis kal‘asıdur ki körfese karîb bir sarp kal‘adur ki Solone nâm nehir dibinden geçer ve birine dahi Mostar dirler ki Nertiva nâm nehr-i kebîr kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu nehir üzerinde mu‘azzam gözlü gāyet[974] musanna‘ köprü vardur ki iki yüz kulaç fevkı olup hiçbir yerde dahi böyle yüksek ve bir güzel köprü yokdur dirler. Ve bu vilâyetde şol mertebe mâhir yüzgeç âdemler vardur ki ol köprünün bâlâsına çıkup kendilerin aşağı bırakurlar. Ve su dahi amîk olmağla kat‘an bir zarar isâbet itmeyüp selâmet çıkarlar[975]. Ve birine dahi Gabele dirler ki Mostar suyı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve birine dahi Kotor dirler ki körfes içinde Venedik’e tâbi‘ bir sarp kal‘adur. Ve Karadağ dahi Kotor ardında Körfes nihâyetine düşer. Ve birine dahi Nova dirler ki körfes ağzının cânib-i şarkīsinde büyük kenâra düşer. Ve birine dahi Tetina ve diğer ismine Kinin dirler ki Fırka suyı üzerinde, cânib-i şimâlinde bir sarp kal‘adur. Ve birine dahi İskıradin dinüp ve birine dahi Sin dirler ki Venedik körfesi sâhilinde bir metîn kal‘adur. Ve birine dahi Zadra dirler, bu kal‘a Dalmasiya’nın baş kal‘asıdur ki cezîre gibi düşüp arzı tūlından ziyâde olup ve karaya köprüsi dahi olup gāyet sarp kal‘adur. Ve hattâ Macar’ın kuvveti vaktinde yedi kerre muhâsarasından kurtulmışdur. Ve bunun bir büyük, meşhûr limanı dahi olup ve bunlardan mâ‘adâ niçe kılâ‘ ve kasabât ve palankāt[976] dahi vardur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur. Büyükleri ve meşhûrları bunlardur: Tertova, Çetina[977], Korka, Rama ırmaklarıdur.

---

[972] ma‘mûr H (23[b]) : - İ

[973] Almiba H (24[a]) : Almina İ (27[b])

[974] gāyet H (24[a]) : - İ

[975]ki iki yüz kulaç fevkı olup hiçbir yerde dahi böyle yüksek ve bir güzel köprü yokdur dirler. Ve bu vilâyetde şol mertebe mâhir yüzgeç âdemler vardur ki ol köprünün bâlâsına çıkup kendilerin aşağı bırakurlar. Ve su dahi amîk olmağla kat‘an bir zarar isâbet itmeyüp selâmet çıkarlar H (24[a]) : - İ

[976] ve palankāt H (24[a]) : - İ

[977] Çetina H (24[a]) : Çita İ (27[b])

Evsâf-ı memleket: Bu memleketin âbı hafîf ve havâsı latīf ve toprağı münbit ve envâ‘-i meyvesi bî-hadd ve koyun ve sığır ve bârgîri çok ve lâ-yu‘addur. Hattâ koyunları senede iki def‘a kuzular ve bârgîrleri dahi gāyet çok ve cümle indinde “Hersek bârgîri” diyü makbûl ve mergūbdur[978]. Ve nehirlerinde **[İ, I, 28a]** ve deryâsında balığı dahi bî-nihâye çıkup ve ve yabânî[979] vuhûş u tuyûrun dahi hisâbı yokdur.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde altun ve gümüş ve bakır ve timur ve çelik[980] ma‘denleri dahi çokdur. Ve hattâ karada olan sularında Naroni nâm kıral bir def‘ada yigirmi beş vakıyye altun kumı bulmuşdur.

El-emtâ‘: Ve bu vilâyetin ekser metâ‘ı koyun, sığır, bârgîr, yapağı, bal, bal mumı, kurşun, zift, mum yağı, telatin, incir, zeytûn yağı, peynir, meyve kurusı ve bu makūle şeylerdür ki İtalya’ya ve Kızıl Elma’ya götürüp satarlar ve hattâ Hersek’den Venedik’e tâbi‘ olan vilâyetlerden ba‘de’l-masraf Venedik’e senede kırk yedi bin altun gider.

El-mahlûk: Ve bu vilâyetin halkının teni gāyet[981] beyâz ve kırmızıya mâil ve ekseri ela-gözli ve kavî mizâclı olup ve bâ-husûs tâzeleri gāyet hüsnü’l-manzar olurlar[982]. Ve kuvvetlü ve cenkci ve ahdine vefâdâr, muhibb-i müsâfir, latīf tabî‘at ve melîh-i ülfet âdemlerdür.

El-libâs: Ve bunların libâsı müslimân tarzı olup lâkin bunlar dar giyerler ve ekseri kırmızı ve mâi giymeye mâil olup ve başlarına kalpak giyerler ki sâir millet kalpaklarına göre hoş-nümâdur[983].

En-nisâ: Ve avretleri dahi gāyet hasnâ ve ten-dürüst ve tenâsüb a‘zâya mâlik ve hüsn-i a‘zâsına muvâfık olup ve beyâzlar giymeğe mâillerdür. Kendü beyâz ve libâsı beyâz ve başlarına kırmızı ve al çenber[984] bağlayup ve kibârları sırma ve kalabdân ile işliyüp bağladıklarında ol beyâz yanağı ve gabgabı ve gerdânlara[985] ol kırmızı ve al makramanın aksi pertev-endâz olup ve ol elâ gözlerini süzdükde görenleri bi’z-zarûri

[978] mergūbdur H (24ª) : meşhûrdur İ (27ᵇ)
[979] ve yabânî İ (28ª) : - H
[980] ve çelik H (24ª) : - İ
[981] gāyet H (24ª) : - İ
[982] bâ-husûs tâzeleri gāyet hüsnü’l-manzar olurlar H (24ª) : ve bunlar hüsnü’l-manzar ve bâ-husûs tâzeleri gāyet dilber olup İ (28ª)
[983] ve başlarına kalpak giyerler ki sâir millet kalpaklarına göre hoş-nümâdur, en-nisâ H (24ª) : - İ
[984] çenber H (24ª) : mikrame İ (28ª)
[985] ve gabgabı ve gerdânlara H (24ª) : - İ

bende ve dil-dâde idüp âşıklık derdine mübtelâ iderler[986]. Ve ale'l-husûs Türkceleri dahi gāyet latīf olur[987].

El-asker: Ve bu Dalmasiya'dan ya'ni Hersek'den[988] hîn-i iktizâda otuz-kırk bin cenk erbâbı çıkmak bilâ-sa'bdur. Ve bu vilâyetden dört bin âdem Venedik'den ulûfe alurlar ki Venedik hükminde olan kal'aları beklerler. Ve bunlardan mâ'adâ dört yüz atlu ve birkaç bin piyâdeleri dahi vardur ki her ne zamân Venedik'e cenkci lâzım olsa bunları ahvâl-i cenk bilür diyü güçlü ve kuvvetlülerinden Karadağ'dan birkaç bin asker cem' idüp sefer vaktinde Venedik'in güzîde askerleri ve kalb kuvvetleri bunlardur. Ve eğer bu Dalmasiya memleketi bi'l-cümle kabza-i tasarrufa girse müslim ve kâfir cümle re'âyâsı zabt olunup taht-i itā'ate **[24b]** alınsa Venedik tāifesinin kuvvet-i bâzûsı şikest olurdı. Ve bu Dalmasiya ta'bîr olunan dâirenin ekseri Devlet-i Aliyye zabtında[989] ve birkaç kal'a ve Kotor tarafları Venedik zabtında olmağla re'âyâ eşkıyâsı Venedik'e asker yazılup gerek asker ve gerek zâd u zahîre ahvâlinde Venedik'in kuvveti ekseriyyâ işbu Hersek ve Karadağ ve Arnevid eşkıyâlarının mu'âvenetleriyledür.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Dobravenik, galat-ı meşhûrına halk Dobra-Venedik dirler

Ve bu Dobravenik memleketi dahi Dalmasiya dâiresinden ya'ni Hersek'den bir kısım olup buna tâbi' birkaç cezîreler dahi vardur.

Ed-devâyir[990]: Ve bu vilâyet Venedik körfesi kenârında vâki' olmışdur ki tūli Malanto'dan Sabin-çiliyo'ya varınca tūli kırk altı cermanî mîldür ki yüz seksen dört rûmî[991] mîl ider. Ve arzı muhtelif olup ba'zı yeri sekiz cermanî mîl ve ba'zı yeri dahi noksândur.

Şuhûr ve kasabât: Bu vilâyetin şehirleri ve kasabaları iki nev' üzredür. Birine Apidaros ya'ni Eski Dobravenik dirler ki bir cebel-i azîm dibinde bir muhkem ve metîn[992] hisârlı şehr-i kebîrdür. Venedik şehrine beş yüz mîl kadar ba'îddür ve bu şehrin ekser-i sükkânı **[İ, I, 28b]** bâzârgândur ve çok memleketden bu şehre bâzârgânlar gelür ve müslimân tüccârları dahi vardur. Ve bu şehrin gāyet güzel bir limanı dahi vardur ki gice ile zencîr çekerler. Ve bunun kurbında İskopo ve diğer ismine Kiroma dirler bir

[986] âşıklık derdine mübtelâ iderler H (24[a]) : - İ
[987] latīf olur İ (28[a]) : latīf ve lezîz olur H (24[a])
[988] ya'ni Hersek'den H (24[a]) : - İ
[989] dâirenin ekseri Devlet-i Aliyye zabtında H (24[b]) : yerleri İslâm zabtında İ (28[a])
[990] ed-devâyir H (24[b]) : - İ
[991] rûmî H (24[b]) : - İ
[992] ve metîn H (24[b]) : - İ

metîn kal‘a vardur ki Venedik hükmindedür. Bunun içün Venedik’e çok mâl arz idüp[993] “Bu kal‘a bizim olsun” dirler ammâ Venedik virmedi. Bu kal‘anın limanı dahi gāyet güzeldür. Ve bu kal‘a gāyet güzel ve matbû‘[994] olduğından mâ‘adâ Dobravenik üzerine havâle-i kebîrdür. Ve hattâ dirler ki eğer bu kal‘a bunların olaydı ol semtin deryâsını dahi zabt idüp Venedik’e bir gemi geçirmezlerdi. Ve bunların gayri kal‘aları dahi bunlardur: Agosta, Milida, Mizo, Dendarin, Sentapiri, bu kal‘alar beğzâdelerindür. Ve bu Dobravenik iki nev‘ üzredür ki bir nev‘ine dahi Ragoza dirler. Ve bu nev‘in dahi kal‘aları bunlardur: Şark tarafında Apidarosk nâm bir metîn kal‘a vardur ki Yeni Dobravenik dimekdür. Kal‘ası metîn ve şehri mu‘teber ve meşhûrdur. Ve birine dahi İstanyo dirler ki bir küçük cezîre üstündedür. Ve birine dahi Tiripina ve birine dahi Sabyon ve birine dahi Çilo dirler ki Ragoza’nın garb tarafına düşer. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe ma‘mûr kasabât ve çok karyeleri vardur.

El-limân: Ve bu Dobravenik’in beş ma‘rûf limanı vardur ki üçi mu‘azzam olup içine donanma gemileri girür. Ve hattâ birine sekiz yüz çekdiri girse râhat sığar.

Evsâf-ı vilâyet: Bu memleketin havâsı gāyet sakīl olup husûsan kötürüm hastalığı hiç eksik olmaz. Ve bu vilâyetin niçe gölleri dahi vardur ki içinde firâvânî balık olup sayd iderler ve lezîz balığı olur[995].

El-mahsûl: Ve bu vilâyetin yerleri gerçi taşlıkdur ammâ hubûbât mahsûli senede iki hasâd iderler. Zîrâ halkı gāyet rençber ve çalışkan olmağla terbiye ile bir mertebe güzel tarlalar ve latīf bağlar ve ferah-fezâ ve dil-güşâ bağçeler peydâ itmişlerdür ki insân hayrân kalur. Ve envâ‘-i meyveleri dahi bî-nihâye olup husûsan hâmız ve şîrîn limon ve turunc ve portakal ve[996] ayva ve enar ve üzüm ve incir ve elma ve amrûd ve gayri ve şükûfâtdan gül ve sâirler mübâlağa ile firâvân olur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyetin ricâli hüsnü’l-manzar ve nisâları dahi gāyet güzel olur lâkin kasîrü’l-ömr olurlar. Şöyle ki bi-emri’llâhi te‘âlâ ol vilâyetlerde seksen yaşında ricâl ve nisâ katı nâdir bulunur, ta‘accüb iderler. Ve bu vilâyet halkı zannân ve hasîs olup müsâfir sevmezler. Ve hattâ ol vilâyete varan âdem kirâ ile oturmağa muhtâcdur. Ve her ne kadar azîz dostı olursa da evine kondurmazlar. Ve bunlar ekseriyyâ ticâretde gezüp ve gemicilik ilminde ve san‘atında dahi gāyet mâhirlerdür.

[993] çok mâl arz idüp H (24ᵇ) : çok akça arz idüp İ (28ᵇ)
[994] ve matbû‘ İ (28ᵇ) : - H
[995] ve lezîz balığı olur H (24ᵇ) : - İ
[996] portakal H (24ᵇ) : - İ

En-nisâ: Ve bunların avretleri dahi her ma‘rifetde kâmil ü mâhir olup ve bir mertebe güzelleri olur ki âhar diyârlarda misli nâdir bulunur[997]. Lâkin mestûreler olmayup kimseden şey dirîğ itmezler ve her yerleri babullukdur. Ve bunlarda bir âdet vardur ki yigirmi beş yaşına varmayınca kızlarını kocaya virmezler.

El-lisân: Ve bunlar İskalavon lisânı ya‘ni Boşnak lisânı tekellüm iderler ammâ beğleri İtalya lisânı söylerler ki Venedik lisânıdur. Ve bunlar başlarını tırâş iderler ammâ Macar’ın aksi iderler, şöyle ki Macarlar perçem yerini tırâş idüp aşağısını tırâş itmezler ammâ bunlar aşağısını tırâş idüp perçem yerine bütün depesini tırâş iderler[998].

Ahvâl-i sikke: Ve bunların başka sikkeleri dahi vardur ki meşhûrına penez dirler. Ol iki akçaya giderdi. Şimdi üç akçaya geçer[999]. Ve mâbeynlerinden müslimân ve İtalya ve Macar ve sâirlerinin dahi akçası ve her sikkesi geçer. Bunların vilâyetine her vilâyetden bâzârgân gelüp harîd ü fürûht itmeleriyle[1000] be-her sene bunların gümrüğinden yüz bin çentor mâl hâsıl olur. Çentor bunlarda **[25a]** bir cins[1001] mu‘âmeledür. Ve bunlar gerçi Devlet-i **[İ, I, 29a]** Aliyye’ye be-her sene on bin altun harâc virürler ammâ ellerinde ahd-nâmeleri vardur ki her kande varurlar ise bunların emtâ‘ından gümrük alınmaya. Ve hattâ bunlar “Devlet-i Aliyye’ye biz virdiğimiz harâcı gümrüğinizden iki-üç kat fâidemiz vardur ki gümrük virmeziz” diyü sâirlere tefâhür iderler.

Evsâf-ı cebehâne ve tophâne ve tersâne: Ve bunlarda bir mükellef cebehâne vardur ki mahallinde yigirmi bin âdem donadup çıkaracak kadar tüfenk ve kılıc ve sâir âlât-ı levâzımât-ı sefer[1002] mevcûd olduğından mâ‘adâ cümle takımıyla beş yüz kıt‘a topları olup vâfir gemi çıkarmaları mümkindür. Ammâ yedi çekdiriden gayrisini Venedikli yasak idüp hâlâ[1003] lâkin beş pâre gemi dâimü’l-dehr tersânelerinde hâzır u müheyyâ durur ki hîn-i iktizâda isti‘mâl iderler. Ve bunlar bir dûr-endîş ve uslı tāifedür, şöyle ki bunlara ba‘zı vakit Venedik tāifesi “Siz hıristiyan geçiniyorsuz. Niçün müslimânlarla cengimiz oldukda bizimle olmazsız?” didiklerinde “Biz müslimânlarla bozuşmağa ne kādiriz. Zîrâ bizim vilâyetimiz anlara sizden yakındur. İbtidâ bizim vilâyetimizi pâymâl idüp evlâd u ayâlimizi esîr ve ricâlimizi katl ve vilâyetimizi harâb

[997] nâdir bulunur H (24ᵇ) : âhar diyârlarda bulunmaz İ (28ᵇ)

[998] el-lisân: Ve bunlar İskalavon lisânı ya‘ni Boşnak lisânı tekellüm iderler ammâ beğleri İtalya lisânı söylerler ki Venedik lisânıdur. Ve bunlar başlarını tırâş iderler ammâ Macar’ın aksi iderler, şöyle ki Macarlar perçem yerini tırâş idüp aşağısını tırâş itmezler ammâ bunlar aşağısını tırâş idüp perçem yerine bütün depesini tırâş iderler H (24ᵇ) : - İ

[999] ki meşhûrına penez dirler. Ol iki akçaya giderdi. Şimdi üç akçaya geçer. H (24ᵇ) : - İ

[1000] bunların vilâyetine her vilâyetden bâzârgân gelüp harîd ü fürûht itmeleriyle H (24ᵇ) : - İ

[1001] cins İ (28ᵇ) : - H

[1002] sefer H (25ᵃ) : - İ

[1003] hâlâ İ (29ᵃ) : lâkin H (25ᵃ)

itdiklerinde anların günâhını kim çeker? Ve siz her ne zamân nefsinize tâbi‘ olup anlara muhâlefet itdiniz ise boynuz arar iken kulakdan çıkup bu kadar vilâyet ve bu kadar cezîre elinizden çıkmağa bâ‘is olmışdur. Anların bize vücûhla fâideleri vardur, şöyle ki anlara virdiğimiz mukābelesinde hemân gümrüğimizden iki-üç kat fâidemiz olduğından mâ‘adâ zahîre husûsında muzâyaka çekmeyüp bir taşradan gelmeğe muhtâc olan şeyler ma‘a-ziyâde akup gelüp ve bizim behânemiz ile size dahi ne kadar zahîre ve ne kadar eşyâ geliyorur. Bundan böyle gerek bizden ve gerek sizden taşra gidecek eşyâ ve emtâ‘larımızdan bâzârgânlar bî-hisâb şey alup emîn ü sâlim götürüyorurlar. Böyle olduğı hem emtâ‘ımız satılup ve hem âmed ü reft ne kadar gümrük hâsıl oluyorur. Eğer anlara muhâlefet itsek bize olan zarardan mâ‘adâ size dahi sirâyet idüp çok zarar idersiz. Bizi kendü hâlimize kon! Huzûr u râhatımız vardur” diyü cevâb virürler[1004].

El-âdet: Ve bunlarda on iki beğ vardur ki aslında yüz beğden intihâb olunmışdur. Ve âdetleri budur ki ayda birini baş idinüp duka idinürler[1005]. Ve bir âdetleri dahi budur ki bir beğ yigirmi beş yaşına girmeyince dîvâna gelemez. Ve ol müntehab olan on iki beğleri arasında bir gayri âdetleri dahi vardur ki fânûs gibi üstü örtüli bir sandûkaları vardur ki ismine balota dirler. İçinde altun yaldızlı elma kadar bir top komışlardur. Her ay ki dukayı tebdîl iderler, ibtidâ ol sandûkayı orta yere koyup ve ol on iki beğ etrâfına durup cümlesi birden ol sandûkaya el sokarlar. Ve ol yaldızlı elma her kangısının eline girer ise anı duka iderler. Ve ol ay içinde vâki‘ olan umûrı ana tefvîz iderler ve her umûrı anınla müşâvere idüp ve duka bilürler. Ve ol bir beğler yeme ve içme ve zevklerine meşgūl olurlar. Ve ammâ ol duka olan aslâ sarâydan çıkmaz ve eğer çıkacak olur ise katl iderler. Ve bunlarda bir mu‘teber kal‘a dahi vardur ki ismine Loronciya dirler. Ana dahi bu beğzâdelerden birini dizdâr ta‘yîn iderler. Ammâ bu tarîk ile ta‘yîn iderler ki âmedânî birinin başını örtüp kal‘a içine korlar, yigirmi dört sâ‘at dizdârlık ider ve ba‘dehû irtesi birini dahi bu tarîk ile ta‘yîn iderler.

[1004] ve bunlar bir dûr-endîş ve uslı tāifedür, şöyle ki bunlara ba‘zı vakit Venedik tāifesi “Siz hıristiyan geçiniyorsuz. Niçün müslimânlarla cengimiz oldukda bizimle olmazsız” didiklerinde “Biz müslimânlarla bozuşmağa ne kādiriz. Zîrâ bizim vilâyetimiz anlara sizden yakındur. İbtidâ bizim vilâyetimizi pâymâl idüp evlâd u ıyâlimizi esîr ve ricâlimizi katl ve vilâyetimizi harâb itdiklerinde anların günâhını kim çeker? Ve siz her ne zamân nefsinize tâbi‘ olup anlara muhâlefet itdiniz ise boynuz arar iken kulakdan çıkup bu kadar vilâyet ve bu kadar cezîre elinizden çıkmağa bâ‘is olmışdur. Anların bize vücûhla fâideleri vardur, şöyle ki anlara virdiğimiz mukābelesinde hemân gümrüğimizden iki-üç kat fâidemiz olduğından mâ‘adâ zahîre husûsında muzâyaka çekmeyüp bir taşradan gelmeğe muhtâc olan şeyler ma‘a-ziyâde akup gelüp ve bizim behânemiz ile size dahi ne kadar zahîre ve ne kadar eşyâ geliyorur. Bundan böyle gerek bizden ve gerek sizden taşra gidecek eşyâ ve emtâ‘larımızdan bâzârgânlar bî-hisâb şey alup emîn ü sâlim götürüyorurlar. Böyle olduğı hem emtâ‘ımız satılup ve hem âmed ü reft ne kadar gümrük hâsıl oluyorur. Eğer anlara muhâlefet itsek bize olan zarardan mâ‘adâ size dahi sirâyet idüp çok zarar idersiz. Bizi kendü hâlimize kon! Huzûr u râhatımız vardur” diyü cevâb virürler H (29[a]) : - İ

[1005] ve âdetleri budur ki ayda birini baş idinüp duka idinürler H (29[a]) : - İ

Ahvâl-i cezâyir: Ve bu Dubrovenik'e tâbi‘ olan cezîreler bunlardur. Birine Langoza dirler ki diğer ismine Lagosta dirler. Bu cezîre cenûb tarafında vâki olmışdur ki Korşol cezîresine karîbdür. Bu cezîrede zeytûn gāyet çok olup ve terkoz balığı dahi çok çıkar ve envâ‘-i meyve ve üzüm dahi firâvândur[1006]. Ve birine dahi Malidar dirler. Korşol cezîresine şark tarafında vâki‘ olmışdur, tūli otuz mîldür[1007]. Ma‘mûr cezîredür[1008]. Ve birine dahi Sen Andirya dirler ki sâhile karîb, güzel cezîredür[1009]. Ve birine dahi Miro dinüp ve birine dahi Volobana dirler. Bu cezîrelerin güzel limanları vardur. Ve birine dahi San Petriva dirler. Bu cezîre Dalmasiya'ya karîbdür ve bu cezîre gerçi taşlıkdur, ammâ san‘atla latīf tarlalar ve bağ u bağçeler ve envâ‘- i meyveler hâsıl itmişlerdür ki âdem ta‘accüb ider. Ve bunların kurbında Korçoli nâm bir cezîre dahi vardur ki Venedik zabt itmişdür. Ve bu Dubrovenik vilâyeti dahi mukaddemâ Dalmasiya'dan ya‘ni Hersek'den bir kısım olup ve ez-kadîm halkı dahi bunlardan münşe‘abdur. Rûm pâdişâhları zuhûrından sonra Venedik'e tâbi‘ olup ve başka bir cumhûr oldılar. Lâkin bunlar gāyet dûr-endîş ve saygulı ve müttefik tāife olup her ne tarafdan kendülere bir düşmen zuhûr itse cenk ile def‘ idüp cevâb virmeğe kādir olduklarını yakīnen bilseler dahi bir hâl ile ol düşmeni iskât idüp def‘ iderler. Cenk ü cidâli sevmez **[25b]** bir tāife olup huzûr u râhat ile ömür geçirüp ve âsûde-hâl üzre memleketlerini dahi hıfz u hırâset idüp zevk u safâ ile ömür sürüp ve âsûde-hâl üzre memleketini dahi hıfz iderler[1010]. Ve ekseri ticâretde gezerler[1011]. Hâlbuki bir hayli **[İ, I, 29b]** kuvvete mâlik tedârükli cumhûr ve cemâ‘atdür[1012].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Hırvat

Bu memleket dahi mukaddemâ Soklavon'dan olan altı memleketin biridür. Ve bu vilâyeti kadîmde Leyborina nâm kıral zabt iderdi.

El-hudûd: Bu memleketi şarken Bosna ve şimâlen İslevin vilâyeti ve nehr-i Sava ve garben Vender Markıya ve cenûben Venedik körfesi ve Hersek hadd ider.

El-kılâ‘: Ve bu vilâyetin kadîmî tahtı Feyomi şehri idi ki Feyomi ırmağı kenârında vâki‘ olmağla Feyomi tesmiye olunmışdur. Ve lâkin hâlâ Çeçihun kasabasını tahtgâh itmişlerdür ki bunun gāyet metîn ve sarp kal‘ası vardur. Ve bu vilâyetin

[1006] ve envâ‘-i meyve ve üzüm dahi firâvândur H (29[a]) : - İ
[1007] tūli otuz mîldür İ (29[a]) : - H
[1008] ma‘mûr cezîredür H (25[a]) : - İ
[1009] güzel cezîredür H (25[a]) : - İ
[1010] ve âsûde-hâl üzre memleketini dahi hıfz iderler İ (29[a]) : - H
[1011] ve ekseri ticâretde gezerler H (25[b]) : - İ
[1012] ve cemâ‘atdür H (25[b]) : - İ

kal‘aları dahi çokdur. En baş mu‘teber kal‘asına Petrina dirler. Ve birine dahi Kostaniça dirler ve birine dahi Dobniya dirler ve birine dahi Kolostad dirler ve birine dahi Karliştad dirler. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe kılâ‘ve palankāt ve kasabâtları çokdur lâkin mu‘teber ve ma‘rûfları[1013] bunlardur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur. Meşhûr ve mu‘azzamları bunlardur: Sava, Koleb, Dona diğer ismi Ona, Maris, Dobra-galina, Soklos, Donan ve niçe küçük ırmakları ve pınarlar dahi çokdur.

El-mahsûlât: Ve bu vilâyetin toprağı gāyet münbit olup şöyle ki buğdayı ve arpası ve yulafı ve çavdarı ve gayri hubûbâtı[1014] ve koyunı ve sığırı ve bârgîri ve hınzîri ve üzümi ve envâ‘-i meyvesi ve zeytûnı ve zeytûn yağı ve sâde yağı ve balı ve bal mumı ve yapağısı ve don yağı[1015] gāyetü’l-gāye firâvân ve çokdur. İtalya’ya ve Kızıl Elma’ya götürüp fürûht iderler.

El-ahlâk[1016]: Ve bu Hırvat tāifesi hodbîn ve gāyet haşîn tāife-i nâ-hâife olup kimseyi ve kimsenin âyîn ü erkânını beğenmezler. Ve bunlar üç tāifeyi dâimâ zemm ve[1017] ta‘n iderler. Nemse sarhoş, Iskalavon merhametsiz ve Macar’a inâdcı dirler. Hâlbuki bir zamân Soklavon’a mahkûm ve bir zamân Macar’a zebûn ve hâlâ Nemse’ye ez-dil ü cân kul mesâbesinde bende-i meftûn olmışlardur[1018]. Ve bunların kadîmi aslı Soklavon’dan münşe‘ab olmağla lisânları dahi Iskalavon’a karîbdür. Ve kendüler dahi haşînü’t-tab‘ ve gāyet galîz tāifedür[1019].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Korlaka ki Venedik’e muttasıl olup Hırvat’dan bir şu‘bedür

Bu vilâyet dahi Soklavon’dan olan altı memleketin biridür. Bir zamân bunlar dahi başka bir hükûmet ve kırallık iddi‘âsıyla niçe zamân atup tutmışlardur.

Et-tabâyi‘: Bu tāife kadîmü’l-eyyâmdan gāyet yaramaz ve hûnî ve haşînü’t-tab‘ olup ve ez-kadîm mu‘tâdları[1020] hırsızlık ve haydûdluk itmek olup ve hâlâ yine ol tabî‘at üzre mecbûllerdür. Ve bunlar niçe zamân ortalığı hâlî bulup Macar ve Nemse ve sâirlerinin ihtilâlleri vaktinde kelb-i akūr gibi etrâfında olan vilâyetleri nehb ü gāret ile kapadup bir hayli nâm u şöhret bulmışlardı. Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra birkaç

[1013] ve ma‘rûfları H (25ᵇ) : - İ
[1014] ve gayri hubûbâtı H (25ᵇ) : - İ
[1015] ve don yağı H (25ᵇ) : - İ
[1016] el-ahlâk H (25ᵇ) : - İ
[1017] zemm ve H (25ᵇ) : - İ
[1018] olmışlardur İ (29ᵇ) : - H
[1019] ve kendüler dahi haşînü’t-tab‘ ve gāyet galîz tāifedür İ (29ᵇ) : - H
[1020] mu‘tâdları İ (29ᵇ) : tabî‘atleri H (25ᵇ)

def‘a bunların üzerine sefer olup ve mîlâdın bin beş yüz doksan iki senesinde[1021] tekrâr bu vilâyete İslâm askeri gelüp bunlara bir mertebe gûşmâl virüp kılıc urdılar ki[1022] cemî‘-i ehl-i vilâyetlerin ihrâkun bi’n-nâr idüp ve kırk binden ziyâde harbîlerin katl ve otuz binden ziyâde gulâm ve duhter ve nisvân-ı güzîde[1023] esîrlerin İstanbul’a götürmişlerdür. Ve bu seferde[1024] asâkir-i İslâm bir mertebe pür-ganâyim olmışlardur ki fakīrleri ganî ve ganîleri ömren ihtiyâcdan müstağnî olmışlardur.

El-edyân: Ve bu vilâyetin halkı ba‘zıları müslimân ve ba‘zıları **[İ, I, 30a]** kâfir olup ve ol seferde bunların çoğu Venedik’e kaçmışlardur. Ve hâlâ gāyet yaramaz tāife olup bi’l-külliye kâfire tâbi‘ ve meyl itmişlerdür. Ve ol seferden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz otuz sekiz sene mürûr itmiş olur[1025].

El-kılâ‘: Ve bunların niçe kılâ‘ ve kasabât ve palankātları olup üç yüzden ziyâde mükellef ve ma‘mûr köyleri vardur. Soklavon memleketi ta‘bîr olup mukaddemâ altı hükûmet ve başka başka kırallık olan vilâyetlerin devâyir ve hudûdları ta‘rîfleri dahi alâ tarîki’l-ihtisâr[1026] işbu mahalde tamâm olup ve bu Hırvat ve Bosna ve Herksek ve Arnevid ve Mora vilâyetlerinin[1027] hudûd u sınurları dahi Venedik memleketine muttasıl ve ba‘zıları dahi Venedik’e tâbi‘ ve hükminde olmağla bundan sonra dahi tahrîrâtımız nefs-i Venedik cumhûrı ve hükminde olan vilâyetler ta‘rîfine **[26a]** düşmesi münâsib olmağla hâlâ Venedik memleketi kapusı olan körfesden bed’ idüp ve sâir zabt itdikleri vilâyetler ve cezâyirler tahrîrine nizâm-ı saltanatları âyînine şürû‘ idelim[1028], bi-avni’llâhi te‘âlâ.

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Körfes, tâbi‘-i Venedik

Bu cezîre kavsiyyü’ş-şekl düşmişdür ki Venedik boğazının intihâsı ve İslâm hudûdının ibtidâsı olmağla Venedik memleketinin miftâhı gibidür. Ve bunun baş şehri gāyet metîn ve müstahkem ve mu‘azzam kal‘adur. Mukābelesinde dahi Bestina nâm kal‘a vardur ki bu dahi sarp ve metîn kal‘adur. Ve kendünün dahi yedi kal‘ası vardur ki ikisi yüksek olup şehre nâzırdur. Ve iki burunda iki kal‘a dahi vardur ki biri deryâya ve

[1021] senesinde İ (29ᵇ) : târîhinde H (25ᵇ)
[1022] kılıc urdılar ki H (29ᵇ) : - İ
[1023] güzîde H (25ᵇ) : - İ
[1024] **[Derkenâr]:** Bu gazâ-yı ekber Sultān Murâd Hân-ı sâlis zamânında vâki‘ olmışdur. H (25ᵇ) : - İ
[1025] ve ol seferden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz otuz sekiz sene mürûr itmiş olur H (25ᵇ) : - İ
[1026] ve başka başka kırallık olan vilâyetlerin devâyir ü hudûdları ta‘rîfleri dahi alâ tarîki’l-ihtisâr H (25ᵇ) : - İ
[1027] ve bu Hırvat ve Bosna ve Herksek ve Arnevid ve Mora vilâyetlerinin İ (30ᵃ) : ve bu memleketlerin H (25ᵇ)
[1028] ve sâir zabt itdikleri vilâyetler ve cezâyirler tahrîrine nizâm-ı saltanatları âyînine şürû‘ idelim H (26ᵃ) : - İ

biri şehre nâzırdur. Ve ol yüksek kal‘alarda iri toplar vardur ki “Aşağıdan yukarı bu mahalle ne tarîk ile çıkarmışlardur?” diyü görenler tefekkür idüp vâle vü hayrân olurlar. Evvelâ bunun yolı bir kal‘adan geçer ki kimse kayadan bir dar u dıyk ve dolamaclı yola varur ki ol mahalden bin piyâde âdem dahi geçmeğe zahmet çeker. Ve’l-hâsıl halk beyninde ve görenler indinde bu topların bu mahalle ne tarîk ile çıkduğı husûsında ta‘accüb idüp hayrân kalurlar.

Kavl-i hakīr: Bu hakīr[1029] dir ki bu topların bunda vaz‘[1030] olunması mümkin ve emr-i hakīrdür, şöyle ki bu topların bakır ve kalay ve tuc ve sâir mühimmât-ı lâzimesi münferiden yukaru çıkarılup ve bir furun düzülüp ol mahalde top dökülüp ve ba‘dehû murâd olunan yerlere vaz‘ olunur, mülûke[1031] emr-i esheldür ve aslında dahi böyle vaz‘ olunmak gerekdür. Ve bu kal‘ada dokuz bin varol barut ile sâir mühimmât-ı lâzimesi hıfz olunup dâimâ mevcûd bulunmak kānûnlarıdur. Ve bu mühimmât cebehâneleri görüp ve gözetmek ve silüp ve süpürmek, pâk itmek içün mahsûs âdemler ta‘yîn olunmışdur ki her yevm bu hizmete mukayyed ve meşgūllerdür.

Ve garb tarafında yer altından gizli yolları vardur ki beşinci kal‘aya varılur. Ve bir kal‘ası dahi şehrin garb tarfındadur ki bir yolı kaya üzerinde binâ olunup ve etrâfını deryâ ihâta idüp ve altında metîn[1032] kemerler vardur ki lağım idüp ve içine barut komışlardur.

El-cibâl: Ve bu şehrin kurbında iki dağ vardur ki birine Salvator ve birine Curco dirler. Bunlara dahi düşmen top çıkarup şehri harâb ider ihtimâliyle bunlara dahi bir metîn kal‘a binâ itmişlerdür. **[İ, I, 30b]** Ve bu şehrin şark tarafında olan kapusı ki Nikola kapusı dirler, bunda bir latīf liman vardur ki Menur İkiyo dirler. Yigirmi beş çekdiri sığar ve bu tarafın dîvârı yokdur ancak asma köprüsi vardur ki biri eski ve biri yeni kal‘ayı muhâfaza iderler.

El-kurâ[1033]: Ve bu Körfes cezîresinin altmış sekiz ma‘mûr karyesi vardur ki birkaçı kasaba mânendi köylerdür.

El-vâdî: Bunun niçe vâdîleri dahi vardur ki meşhûrları bunlardur: Kıtri, Nana, Sentoro, Corciyo ve gayriler dahi.

El-enhâr: Ve bunun birkaç küçük ırmakları dahi vardur ki bunlardur: Baniza, Berbara, Oriyo, Botamo nehirleridür.

[1029] bu hakīr H (26ª) : - İ
[1030] vaz‘ H (26ª) : - İ
[1031] mülûke H (26ª) : - İ
[1032] metîn H (26ª) : - İ
[1033] el-kurâ İ (30ᵇ) : - H

El-bahîra[1034]**:** Ve bu cezîrede bir göl dahi vardur ki ismine Morsi dirler ve devri iki mîldür.

El-liman: Ve bu cezîrenin meşhûr olan limanları bunlardur: Timon, Oriyo. Bunlar İtalya'ya nâzırlardur. Kasopo, Sedari limanları dahi İbro'ya nâzırlardur. Ve garb tarafında olan Sentorom limanı gāyet amîk limandur. Mukaddemâ buna iki yüz çekdiri sığardı ammâ şimdi ol kadar değildür.

El-burun: Ve bu cezîrenin burunları dahi bunlardur: Lasirpa, Katarin, Nikola, Sidaro, Beyanko, Kesal burunlarıdur.

Ta'rîf-i cezîre[1035]**:** Bu cezîrenin havâsı ol kadar latīf değildür. Ve Kırdako nâm sularından gayri suları fenâdur ve niçe yerleri vardur ki tuz iderler. Ve bunların niçe sarnıcları vardur ki yağmur suyı cem' idüp anı içeler. Ve İtalya'ya nâzır olan Simeti dağlarıdur. Ammâ şark tarafının meyvesi ve çayır ve çimen çok olup ve bunda şey güzel ve latīf olur ammâ buğdayı az virür. Ve bunda envâ'-i akākīr ve balık ve su kuşları ve zeytûn ve limon ve turunc ve ağac kavunı gāyet çok olur. Ammâ bal ve bal mumı az olur. Ve bu cezîrede kurd ve ayu olmaz.

Tabâyi'-i halk[1036]**:** Ve bu cezîrenin halkı güzel esvâbları giyüp ve tayyib râyihli yağlar sürünürler. Ve ekseri taht üzerinde yatarlar. Ve ekseri alış-veriş ile mukayyedler olup ammâ birbirleriyle zıdlardur. Ve bunların ba'zıları dahi tuz **[26b]** çıkarmağla masnû'[1037] ve meşgūllerdür, şöyle ki rûz-ı hıdırdan rûz-ı kasıma varınca tuz işlerler. Ve mukaddemâ bu cezîrenin başka kıralı var idi ki yüz elli gemi donanma çıkarurdı diyü menkūldür.

El-lisân: Ve bu cezîre halkı Rûm lisânı tekellüm iderler. Ammâ büyükleri İtalya ya'ni Venedik lisânı söylerler.

El-îrâd: Ve bu cezîreden ba'de'l-masraf Venedik'e senede yigirmi bin altun gider. Ve bundan mâ'adâ sekiz bin altun dahi tuzdan ve bunlardan mâ'adâ be-her sene iki yüz bin kîl tuz gidüp Venedik'e mîrî tarafından ehl[1038]-i vilâyete fürûht iderler. Ve mîlâdın bin beş yüz otuz yedi senesinde Arablar ya'ni Magribîler[1039] azîm donanma ile gelüp bu cezîreden aldıkları bî-hisâb emvâl ü erzâkdan mâ'adâ on altı bin esîr dahi alup vilâyetlerine götürmişlerdür. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz doksan üç sene mürûr itmiş olur. Bundan sonra Venedik tāifesi bu cezîreye

[1034] el-bahîra İ (30[b]) : - H
[1035] cezîre H (26[a]) : - İ
[1036] halk H (26[a]) : - İ
[1037] masnû' H (26[b]) : - İ
[1038] ehl H (26[b]) : - İ
[1039] ya'ni Magribîler H (26[b]) : - İ

var kuvveti bâzûya getürüp kadîminden ed‘âf u mudâ‘af şeyler binâ ve ihdâs idüp istihkâm virmişlerdür ki ile’l-ân dahi takviyete sa‘y u ihtimâmdan hâlî değillerdür[1040].

El-asâkir: Ve bu cezîrede on sekiz bin cenkci muhâfız vardur ve bunda Venedik tarafından üç zâbıt dahi ta‘yîn olunmışdur ki her bâr bu cezîreyi beklerler. Ve bundan mâ‘adâ[1041] yüz elli atlı sultāt dahi olup Venedik beğzâdelerinden iki beğzâde dahi vardur ki biri yeni ve biri eski kal‘aları beklerler, şöyle ki kal‘a kapusından çıkup sehilce ba‘îd olsa ol sâ‘at başını **[İ, I, 31a]** keserler. Ve bunlardan mâ‘adâ cümle üzerine bir serdâr ve bir kapudan dahi vardur.

İmdi bu Körfes cezîresi İtalya’ya kilid gibidür ki bunı geçmeyince Venedik’e varılmaz. Ol ecilden bu cezîreye bir mertebe ihtimâm ve i‘tibâr ve takayyüdleri vardur ki üzerinden bir kuş geçse dahi nereden gelür ve nereye gider anı dahi tasavvur ve tetayyür[1042] iderler. Ve bu cezîre bunların eline ve[1043] zabtına bin üç yüz on iki mîlâdında girmişdür ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz on sekiz sene mürûr itmiş olur[1044].

El-âdet: Ve bu cezîrede âdetdür ki bir müslimân esîri kurtılup bu cezîreye gelse azîm ri‘âyetler idüp ve bir kaç gün yedirüp ve içirüp ve ba‘dehû yollarlar. Ve’l-hâsıl bu cezîre Venedik’e kapu kilidi gibi olmağla buna azîm i‘tibâr u i‘timâd u istinâdları vardur.

Fasl-ı der-beyân-ı cezâyir-i sâire der-hükûmet-i cumhûr[1045]-ı Venedik

Ve bu semtde olup Venedik cumhûrı hükminde olan sâir cezîrelerdür ki zikr olunur.

Cezîre-i bağçeler[1046]: Bu cezîre kücükdür ki devri on iki mîldür. Lâkin ma‘mûr olup[1047] gāyet çok ve latīf bağları olup üzümi makbûl ve şarâbı mu‘teber ve meşhûrdur. Ve birine dahi İntibakşo dirler ki bu cezîre andan kücükdür. Lâkin toprağı gāyet güzel ve her şeyde mahsûldârdur. Ve bu iki cezîre Barga şehrine mülhakdur. Ve birine dahi

[1040] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz doksan üç sene mürûr itmiş olur. Bundan sonra Venedik tāifesi bu cezîreye var kuvveti bâzûya getürüp kadîminden ed‘âf u mudâ‘af şeyler binâ vü ihdâs idüp istihkâm virmişlerdür ki ile’l-ân dahi takviyete sa‘y u ihtimâmdan hâlî değillerdür H (26^{b}) : - İ

[1041] ve bundan mâ‘adâ H (26^{b}) : - İ

[1042] ve tetayyür H (26^{b}) : - İ

[1043] eline ve H (26^{b}) : - İ

[1044] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz on sekiz sene mürûr itmiş olur H (26^{b}) : işbu târîh-i Nebevî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın işbu bin yüz otuz dört senesine gelince tasarrufları dört yüz on iki sene mürûr itmiş olur İ (31^{a})

[1045] cumhûr H (26^{b}) : - İ

[1046] ve bu semtde olup Venedik cumhûrı hükminde olan sâir cezîrelerdür ki zikr olunur. Cezîre-i bağçeler H (26^{b}) : - İ

[1047] ma‘mûr olup H (26^{b}) : - İ

Kefalonya dirler. Bu cezîre dört kûşelidür. Körfes cenûbına düşer. Za Kilisa dahi cenûb-ı şarkīye düşüp arası on iki mîldür. Ve bu cezîrenin bir tarafı Za Kilisa boğazı ve bir tarafı Viskırat boğazıdur. Ve bunun tūli seksen ve arzı kırk mîldür, devri iki yüz kırk mîldür. Ve bu cezîre on dokuz nâhiye olup ve her nâhiyenin birkaç köyi vardur ve şehirleri çokdur[1048]. Baş şehri Kefalonya olmağla cezîre dahi şehir ismiyle yâd olunur. Ve bu şehir[1049] bir yüksek dağ üzerinde vâki‘ olup Argostol nâm limanı altı mîldür ve bir büyük varoşı vardur ki ol cezîrenin kilididür. Yakın zamânda Venedik tarafında Nasova nâm bir-iki kal‘a binâ itmişlerdür ve birkaç çekdiri sığar bir limanı vardur. Ve bu cezîrenin birkaç limanı dahi vardur ki bunlardur: Argostol, Viskar, Masova, Büyük Etra, Sikender Vâdîsi. Ve bunların cümlesinden büyük ve latīf olan limanı Argostol limanıdur ki her ne kadar büyük donanma olsa sığar.

El-cebel: Ve bunun meşhûr olan dağına Arslandağı dirler ki bir mu‘azzam dağdur. Ve küçük dağlarında envâ‘-i meyveler mevcûd olup ve ba‘zı yerleri dahi ormanlıdur. Ve bunun tatlı suyı az olup ekseriyyâ sarnıc suyı içerler.

El-mahsûlât: Ve bu cezîrenin buğdayı ve çayırı çok olup ve zeytûnı ve üzümi ve dutı ve ipeki ve keteni ve kudret helvâsı ve balı ve yağı ve peynir ve koyunı ve yapağısı firâvân olur. Ve koyuna benzer bir cins hayvân **[27a]** dahi vardur. Lâkin ol bıyıklı olur. Ve bu cezîrede yılan dahi çokdur ammâ kimseyi incitmez.

El-lisân: Ve bu cezîrenin halkı Rûm ve Frenk lisânı tekellüm iderler.

El-îrâd: Ve bu cezîreden ba‘de’l-masraf Venedik’e senede yigirmi bin altun gider[1050] ve kücük Kefalonya dahi buna mülhakk olup bunun dahi bir kücük köyi olup ve ekser yerleri orman ve dağdur[1051].

Cezîre-i Za Kilisa: Ve bu cezîrenin tūli on beş ve arzı on ve devri altmış mîldür. Ve bu ve cezîrenin ba‘zı yeri düz ve ba‘zı yeri orman ve dağdur. Ve bunun bir metîn kal‘ası vardur ki hem kasabaya ve hem deryâya nâzırdur. Ve bunda ve bu cezîrede sık sık zelzele olur. Ve bunun kasabası Nikola limanı kurbındadur ki bu limana yüz çekdiri sığar ve kasabanın kurbından, cenûb tarafından Komar nâm bir ırmak cârî olup deryâya **[İ, I, 31b]** karışur. Ve bunun kurbında birkaç neb‘ pınarlar vardur. Ve dört kasaba mânendi ma‘mûr[1052] köyleri dahi vardur.

[1048] ve şehirleri çokdur H (26[b]) : - İ
[1049] olmağla cezîre dahi şehir ismiyle yâd olunur. Ve bu şehir H (26[b]) : - İ
[1050] gider İ (31[a]) : - H
[1051] orman ve dağdur İ (31[a]) : ormandur H (27[a])
[1052] ma‘mûr H (27[a]) : - İ

El-esmâr: Ve bu cezîrede zeytûn ve kişniş ve elma ve amrûd ve enar ve limon ve turunc ve portokal[1053] ve ağac kavunı ve hurma ağacları firâvân olup envâ‘i çiçekler dahi gāyet çokdur. Ve Kito[1054] nâm kasabası kurbında dahi zift gibi bir şey çıkar.

Et-tabâyi‘: Ve bu cezîre halkı zekiyyü’t-tab‘ olup ammâ sözlerinde durur âdemler değildür. Ve bunun ekser-i halkı Rûmdur. Frengi azdur. Ve bu cezîrenin avretleri gāyet güzel olmağla sâir cezîrelere avretlerinin hüsni ile iftihâr iderler[1055].

El-îrâd: Ve bu cezîreden Venedik’e yedi bin beş yüz altun virürler[1056]. Ve bu cezîre halkı senede hemân şarâb ve kişniş ve kuru üzüm elli beş bin altunlık vilâyet halkına satarlar dirler. İngilis ve Venedik gemileri dahi gelüp bu cezîreden metâ‘ alurlar. Mahsûli ve îrâdı çok olmağla zengin halkı vardur[1057].

El-asker: Bu cezîrenin beş bin muhâfız askeri olup Venedik tarafından dahi yüz yirgirmi piyâde ve yetmiş atlu sultāt bekci ve bir hâkim dahi oturur.

Evsâf-ı cezîre-i Çuka: Bu cezîreye deryâ Kandîlli dahi dirler. Zîrâ müslimân korsanları kangı tarafa gider ise bu cezîreden görünür. Ve bu cezîre Mora cezîresi kurbında olup ve etrâfı taşlıkdur. Ve bu cezîre Girid’e dahi altmış[1058] mîldür. Ve bunun iki limanı vardur ki birine Nikola limanı dinüp ve cenûb tarafında olana Lenmino limanı dirler ve bu cezîrenin devri altmış mîl olup Çertiko nâm bir güzel şehri olup kal‘a yolı sarp olmağla limandan kal‘aya varınca on iki mîldür. Ve bu cezîre ekseriyyâ dağlıkdur ammâ bağları ve zeytûnı ve zeytûn yağı ve ba‘zı meyveleri çokdur ve şimâl tarafında bir vâdî vardur ki güzel suları vardur. Ve bunun dağlarında latīf mermer çıkar ki ba‘zısı kırmuzı damarları olup câmi direği yaparlar. Ve bunun dağlarında yaban eşeği dahi olur ve dirler ki bunun başında bir kıl vardur ki zâtü’l-cenb marazına ilâc olup ve usret birle vaz‘-ı haml iden hatunların boynına bağlasalar fi’l-hâl vaz‘-ı haml ider.

Cezîre-i Sekilya: Bir kaç cezîrelerdür ki yigirmi beş mîl olup ve bu cezîre Girid ve Çuka adalarının mâbeyninde vâki‘ olup ve şark tarafında iki kücük cezîre dahi vardur ki Ecder cezîreleri dirler.

Evsâf-ı cezîre-i Lezna: Bu cezîrenin devri elli mîldür. Ve bunun bir metîn kal‘ası vardur ki asma bir ağac köprüsi dahi vardur. Ve şark tarafında bir limanı olup ve sol tarafında bir yüksek dağ vardur ve mukaddemâ bu yüksek dağa âşık ve ma‘şûk dağı

[1053] ve portakal İ (31[b]) : - H
[1054] Kito H (27[a]) : Keytom İ (31[b])
[1055] avretlerinin hüsni ile iftihâr iderler H (27[a]) : bununla iftihâr iderler İ (31[b])
[1056] ve bu cezîreden Venedik’e yedi bin beş yüz altun virürler H (27[a]) : ve bu cezîrenin tuzdan mâ‘adâ bir sene[de] yedi bin beş yüz altun mahsûl olup i (31[b])
[1057] mahsûli ve îrâdı çok olmağla zengin halkı vardur H (31[b]) : - İ
[1058] elli H (27[a]) : altmış İ (32[b])

dirlerdi. Vech-i tesmiye, evvel zamânda âşık ve ma‘şûk bu dağa çıkup kendülerin deryâya atup helâk iderlerdi ve zu‘mlarıyla birbirleriyle kavuşup “Her bâr zevk u safâya gideriz” diyü i‘tikād iderlerdi. Ve bu cezîrenin ba‘zı yerleri ormanlık ve lâkin latīf neb‘ suları vardur. Ve bunların güzel bağları vardur ki latīf üzümleri ve niçe gûne meyveleri dahi çokdur. Ve nakl olunur ki Polina zamânında bu cezîrenin halkı yılda bir kerre yortı idüp ve ol vakit anda olan mücrimleri ve yaramazları ki mahbûslarıdur, çıkarup ol dağ depesinden deryâya atup “Bu âdemler böyle yaramazlık ve nuhûsetden niçe kurtulmuş ise bizi dahi böyle yaramazlık **[İ, I, 32a]** ve nuhûsetden kurtar” dirler idi. Ve ba‘zı zamân anda gemiler bulunup ol atdıkları âdemleri gemilerine alup ve götürüp büyük kenâra bırakup bunlar dahi dirlerdi ki “Bunların yaramazlık ve nuhûsetlerinden ol vilâyet niçe halâs oldıysa bizim gemilerimizi dahi öyle halâs eyle ki bize ve gemilerimize korsanlıkda ve gayride bir zarar irmeye” dirlerdi.

Cezâyir-i Foçalar: Bunlar birkaç küçük cezîrelerdür. Merhûm Sultān Selîm-i sâni Kıbrıs cezîresini feth itdikden sonra donanma-yı hümâyûn ile Mustafa Paşa’yı gönderüp ve bunları feth idüp ve içine asker ve korsan gemileri komış idi.

Cezâyir-i Korçola: Bu cezîrede çok yahûdîler vardur.

[27b] Cezîre-i Lefkane: Bu cezîre Kefalonya cezîresinin şark ve şimâlinde vâki‘dür. Bu cezîrede gāyet çok keçi olur. Ve bunun bir latīf limanı vardur ve havâsı dahi sağdur ve eksiksiz yağmur ve kırağı yağar. Ve envâ‘-i eşcâr çok ve yerleri münbit ve mahsûldârdur. Ammâ bu semtlerde korsan çok olmağla âdemîsi azdur.

Cezîre-i Mallı-kilisa: Bu dahi iki cezîredür ki birbirine dört mîl karîbdür[1059]. Ve güzel limanı vardur ve liman semtinde korsan def‘i[1060] içün altı kıt‘a toplar vardur ki liman ağzına bakar[1061]. Ve cezîrenin düz yerleri güzel ve münbitdür lâkin halkı işlemezler. Zîrâ ekseri Rûm keşîşleri olup ve kal‘a gibi bir büyük ve mu‘teber manastırı vardur. Ve bu cezîrede enar ve limon ve turunc ve peynir ve yapağı ve koyun[1062] çokdur. Ve bu cezîreler ki alâ tarîki’l-ihtisâr zikr olundı, cümlesi Venedik hükminde olup Körfes cezîresi ve deryâsı kurblarında Venedik semtlerinde olmağla Körfes cezîresi tahrîri münâsebetiyle bunların dahi tahrîri münâsib görülmeğin ketb ü tahrîr olundı. Ve Akdeniz ki bir ismine dahi Rûm Deryâsı ve diğer ismine Çıkla dirler, anda dahi Venedik ve Venedik zabtında birkaç cezîreler dahi vardur, inşâallâhu te‘âlâ

[1059] dört mil karîbdür H (27ᵇ) : dört mîldür İ (32ᵃ)
[1060] def‘i H (27ᵇ) : - İ
[1061] ki liman ağzına bakar H (27ᵇ) : - İ
[1062] ve koyun H (27ᵇ) : - İ

cümle[1063] Akdeniz adaları tahrîr olundukda anlar dahi takrîr olunur. Zîrâ şimdi tahrîrimizin yürüyüşi ve münâsibi Venedik cumhûrı memleketi tahrîr olmağla Akdeniz'de olan cezîreleri yine Akdeniz faslında cümle ile ma'an[1064] tahrîr olunmak üzre te'hîr olundı. [1065]تم لنا بالخير[1066].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i İtalya ya'ni Venedik, bunlara İndaliya dahi dirler

Ma'lûm ola ki işbu İtalya ta'bîr olunan memleket rub'-ı meskûnın biri olan Avrupa eczâlarından bir cüz' olup bu dahi birkaç kısım olmak üzre taksîm olunmışdur ki Venedik cumhûrı ve Papa ve Ceneviz zabtında olan vilâyetler ve ba'zı milletler dahi birer mikdâr yerlerinden hissedâr olmışlardur ki cümlesi bu İtalya'dan ma'dûd u münşe'ab olup mahalli ile her birleri kendü fasıllarında tahrîr ü beyân olunur. Lâkin aslında bu Venedik tāifesine İtalya dimekle meşhûr olmışlardur ki bunlar atîk millet olup şöyle ki ba'de't-tūfân iklîm-i Bâbil'den hicret iden Frenk bin Kūz bin Hâm bin Nûh aleyhi's-selâm evlâdları zürriyetlerinden bu memlekete gelüp iskân ve ma'mûr u âbâdân eylediler ki ol vakitden beri hasretü'l-mülûk ve zînet ve imâreti meşhûr u ma'rûf bir memleketdür ki müddet-i medîdden beri hüsn-i zîbâsına ve letāfet ve imâretine bir halel ve keder tārî olmayup henüz nev-arûs bir memleketdür. Eğerçi bu kısım bir dil gibi deryâ içine girüp gitmiş bir küçük kısımdur ammâ kesret-i imâret ve âb u havâsında i'tidâl ve mahsûlinde kesret ve me'kûlinde lezzet ve meskenlerinde zînet ü behcet ve halkında hüsn-i cemâl ve tarâvet cihetinden sâir eczâlarının ahseni ve gayrilerden ziyâde medhe sezâ ve bütün Avrupa'nın kısm-ı mu'teberidür. Zîrâ havâsı evzâ'-ı felekiyye hasebince hûb ve latīf ve mergūb olduğı ecilden ekser-i halkı zinde ve ten-dürüst olup ve arâzîsinin dahi ekser-i mevâkı'i imâret ve mahall-i zirâ'at olduğından mâ'adâ envâ'-i eşcâr ü esmâr ve nebâtâtı ve gûn-â-gûn mahsûlâtı **[İ, I, 32b]** hadde ve kıyâsa gelmeyüp ve sınâyi' vü bedâyi' ile işledikleri ve nesc itdikleri emtâ'ı dahi a'lâ vü zîbâ işleyüp şöyle ki[1067] dîbâ ve hıtayî ve atlâs[1068] ve sâir kumâş ve çuka ve billûrdan yapdıkları gûn-â-gûn eşyâlardan mâ'adâ yapdıkları endâm-âyineleri ve fânûs ve hattâ ketenden yapdıkları tire ta'bîr olunan ednâ metâ'ları[1069] kalabodan cümle millet indinde makbûl

[1063] cüme H (27ᵇ) : - İ
[1064] cümle ile ma'an H (27ᵇ) : - İ
[1065] (Allahım) hayırla tamamla.
[1066] تم لنا بالخير H (27ᵇ) : - İ
[1067] şöyle ki H (27ᵇ) : - İ
[1068] ve atlâs H (27ᵇ) : - İ
[1069] rîşte ve âhenden yapdıkları kemend metâ'ları ki sûzen ve ustura ve kendirden yapdıkları urgan ve sicim ve zer ü sîmden yapdıkları sırma ve H (27ᵇ) : - İ

u mergūb olup bir diyârda ve bir milletde taklîd idememişlerdür. Cümleden kat‘-ı nazar sikke-i zerlerinde olan hüsn ü letāfet ve i‘tibâr[1070] bir şeye yaldız itmeğe cümleden a‘lâ vü zîbâ olduğı hasebiyle olan hâssıyet nedendür[1071], bu sırra dahi bir millet vâkıf olup taklîd itmeğe vâsıl olmamışlardur. Ve bu memleket tâ ezel ve âferîneşden berü zübde-i Yûnâniyân ve Rûmâniyân terbiyesinden çıkmış değildür. Husûsan Roma şehri ki Kızıl Elma dimekle meşhûrdur, bir mahall-i saltanat ve mecma‘-i eshâb-ı kuvvet ü hırâset ve ekser-i halkı her sınâyi‘ vü bedâyi‘[1072] ve ma‘ârife hünermenddür, şöyle ki ellerinden bir san‘at veyâ bir ma‘rifet kurtulur değildür. Ve bir mertebe terbiye ve hıfz iderler ki niçe umûr-ı garîbe ve sınâyi‘-i acîbe eshâbını göstermekle gûyâ sınâyi‘ vü ma‘ârifin mâverâsıdur. Ve bu İtalya’da[1073] niçe niçe âlî ve ma‘mûr sarâylar ve niçe mükellef ders-hâneler ve kilisalar ve râhib-hâneler ve bîmâr-hâneler[1074] ve niçe sadaka-hâneler ve niçe yetîm-hâneler olup ve envâ‘-i ebniye-i **[28a]** âliye-i garîbe ve âsâr-ı acîbe-i kadîmeler vardur ki add ü ahsâya me’nûs değildür. Ve bunda olan tavâyif âyîni ve mülûklerinin kavânin üzre huzûz-ı insâniyye ve lezâyiz-i nefsâniyye[1075] ve ferah-fezâ-yı rûhâniyyeye müte‘allik şeylerde hiç olmadık ve sâir memleketlerde görülmedik şeylerin vasf u ta‘rîfi kābil değildür, şöyle ki niçe niçe temâşâ ve seyre müte‘allik suver-ı acîbe ve lu‘bede-i-garîbe-i küfriyyeye[1076] müte‘allik ve lezâyiz-i nefsâniyyeye muvâfık ve ferah-ı nefs[1077]-i insâna mutābık sâz u söz ve işret-i dil-sûz ve hîle-bâzlıklar peydâ idüp ve hattâ niçe yerlerde mülûk ve kibâra sezâ menziller ve bağçe ve köşklere adîmü’l-misl duhterân ve nisvân-ı mihmândâr vaz‘ u ta‘yîn itmişlerdür ki cemî‘-i küfristânda[1078] zevk u safâya müte‘allik ve[1079] fısk u fesâda müte‘allik herşeyi mübâh ve firâvân ve mâni‘ ve müzâhim yok iken[1080] her milletden bî-hisâb mîrâsyedi ricâl ve nisâ gürûh-â-gürûh bu İtalya’ya seyr ü temâşâya ve zevk u safâya ve fısk u fesâda gelüp ve hattâ ve hattâ ba‘zı kıral ve kıral-zâdeler ve prensler ve ceneraller ve obruşlar ve sâir beğzâde ve ekâbirler işbu Venedik şehrine Roma’ya gelüp ol bu’l-aceb şeyleri temâşâ idüp ve murâd itdikleri lezâyiz-i nefâniyye ve ferah-fezâ-yı rûhâniyyeye müte‘allik her ne murâd ider ise edâ ve ifşâ[1081] idüp îş u nûş[1082] ve zevk u safâ iderler. Kat‘an ayb ve dahl u ta‘arruz olmayup ve

[1070] ve i‘tibâr İ (32^{b}) : - H
[1071] bir şeye yaldız itmeğe cümleden a‘lâ vü zîbâ olduğı hasebiyle olan hâssıyet nedendür H (27^{b}) : - İ
[1072] ve bedâyi‘ H (27^{b}) : - İ
[1073] ve bu İtalya’da H (27^{b}) : ve bunda İ (32^{b})
[1074] ve bîmâr-hâneler H (27^{b}) : - İ
[1075] ve lezâyiz-i nefsâniyye H (28^{a}) : - İ
[1076] küfriyyeye H (28^{a}) : - İ
[1077] nefs H (28^{a}) : kalb İ (32^{b})
[1078] cemî‘-i küfristânda H (28^{a}) : cemî‘-i millet-i küffârda İ (32^{b})
[1079] zevk u safâya müte‘allik ve H (28^{a}) : - İ
[1080] ve mâni‘ ve müzâhim yok iken H (28^{a}) : - İ
[1081] ve ifşâ İ (32^{b}) : - H

belki bu fesâdları itmeyenlere ta‘n u la‘n idüp bî-mezak dirler. Ve’l-hâsıl böyle lu‘biyyât ü fuhşiyyât şeylerden mîrîlerine bî-hisâb mâl cem‘ ve tahsîl iderler ki zikri istib‘âd olunur. Ve hattâ yakın zamânda mîrîlerine bir îrâd dahi peydâ itdiler ki nev‘-i tuyûrdan kanarya didikleri kuş ki be-her sene niçe bin kafes-i tuyûr rub‘-ı meskûna münteşir olup azîm mâl hâsıl ideyorurlar[1083]. Ve bu millet gibi cem‘-i mâla harîs ve hasîs ve mugannin ve hîle-bâz u firîb-bâz millet yokdur.

İmdi bu İtalya’nın medh u zemmi husûsında vasfı iktizâ iden ahvâlleri icmâlen ta‘rîf ü takrîr olundı, bundan sonra dahi cümle sûretini ya‘ni cümle İtalya’yı[1084] ihtisâren tahrîr ve ba‘dehû her kısma bir sûret-i vaz‘ ve tasdîh ve birer fasl ile takrîr ü beyân idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[1085].

El-mahlûk: Ve ba‘de’t-tūfân bu İtalya’ya gelen mahlûk birkaç kısım üzre idiler ki bu memlekete gelüp münteşir olup iskân eylediler ki birkaç isim ile müsemmâ idiler. Lâkin aslâ zirâ‘at ve hırâset bilmeyüp her ne bulurlar ise yiyüp geçinürlerdi. Ve ba‘d-i zamân Çeçilya’ya ya‘ni Mesina’ya İtalo nâm kimesne pâdişâh oldukda çok cezîrelere ve bu memlekete[1086] dahi tahakküm itmekle anın ismiyle yâd olunup İtalya nâmıyla şöhret bulmışdur.

El-hudûd: Ve bu İtalya memleketinin taraf-ı şarkīsinde ki matla‘-i i‘tidâl-i sayfîdür, ol semtde bahr-i Uryanikom ya‘ni Venedik körfesi vâki‘dür. Ve taraf-ı garbīsindeki matlaü‘l-i‘tidâl vâki‘dür ki ol semt Albus dağının başıdur. **[İ, I, 33a]** Ve ol semtlerde Fransız vilâyetlerinden Nerbona dimekle ma‘rûf olan vilâyet vâki‘ olmışdur. Ve taraf-ı cenûbîsinde bahr-i Misina ve taraf-ı şimâlinde yine ba‘zan Venedik körfesi ve ba‘zen Albus dağı ki İtalya’yı Cermanya’dan ya‘ni Nemse’den[1087] fasl ider, şöyle ki bu dağ İtalya’nın dîvârı gibidür. Ve bu İtalya’nın tūli ibtidâen Dorba ırmağı neb‘ ider ki yerden imtidâd gösterüp tâ Lokobtora nâm mahalde intihâ bulmışdur. Bu mesâfe İtalya mîliyle ya‘ni rûmî mîl ile[1088] sekiz yüz ve Cermanya ya‘ni Nemse mîliyle[1089] iki yüz mîldür. Ve en a‘raz mevkı‘i Vari’den tâ Arsiya’ya varıncadur. Ve bu mesâfe İtalya mîliyle dört yüz on ve cermanya mîliyle yüz iki buçuk mîldür. Ve ortası ki Piskara’dan Tibri’ye varıncadur, İtalya mîliyle yüz otuz mîldür ve cermanî mîliyle otuz iki buçuk

[1082] îş u nûş İ (32^{b}) : - İ
[1083] ve hattâ yakın zamânda mîrîlerine bir îrâd dahi peydâ itdiler ki nev‘-i tuyûrdan kanarya didikleri kuş ki be-her sene niçe bin kafes-i tuyûr rub‘-ı meskûna münteşir olup azîm mâl hâsıl ideyorurlar H (28^{a}) : - İ
[1084] cümle sûretini ya‘ni cümle İtalya’yı H (28^{a}) : sûretini İ (32^{b})
[1085] bi-avni’llâhi te‘âlâ H (28^{a}) : inşâallâhu te‘âlâ İ (32^{b})
[1086] çok cezîrelere ve bu memlekete H (28^{a}) : bu vilâyete İ (32^{b})
[1087] ya‘ni Nemse’den İ (33^{a}) : - H
[1088] ya‘ni rûmî mîl ile H (28^{a}) : - İ
[1089] ya‘ni Nemse mîliyle H (28^{a}) : - İ

mîldür[1090]. Ve en edyak yeri İtalya mîliyle yüz on dokuz mîldür. Ve cümle devri Vari'den Ersiya'ya gelince iki bin üç yüz elli İtalî ya'ni Rûmî mîl ider, bâ-kavl-i mühendisân-ı Yûnânîyân ve Rûmîyân[1091].

Evsâf-ı vasat-ı İtalya[1092]: Ve bu İtalya'nın en ortasında bir kasaba vardur ki ismine Rayatino dirler ve diğer ismine Çevitato dukası dirler ki bunda bir duka oturur. Ve bunun kurbında Kötilya nâm bir göl vardur ki mevkı'i Üstürya'dan yüz mîl ve Arfika'dan iki yüz mîl kadar ve Serdinya'dan iki yüz yigirmi mîl kadar ba'îddür[1093]. Ve tūlinin ibtidâsı garb tarafından yigirmi dokuz derecedür ve intihâsı şark tarafı ki kırk buçuk derece ve otuz beş dakīkadur[1094]. İmdi bu mevzi' i'tibâriyle bu İtalya memleketi beşinci ve altıncı iklîm mâbeyninde ve on birinci ve on altıncı medâr arasında olur ve bu mevki'a göre ihtilâf-ı nehârî bir sâ'at olur, şöyle ki cenûbun atval-i nehârı on dört sâ'at ve otuz sekiz dakīka ve şimâlinin on beş sâ'at ve on beş dakīkadur. Ve bu İtalya'nın ortasında Abinoni dağları imtidâd göstermeğin dağ eteğinde olan tarlarları be-gāyet münbit ve havâsı dahi latīf ve güzeldür. Zîrâ ol **[28b]** semtin şu'â'ı ziyâde dokunur.

El-ahlâk: Ve bu semtin halkı gāyetde zeyrek tabî'atlu olmağın çok san'atda ve mahâretleri vardur. Ale'l-husûs kesret-i halkından gayri zû-fünûn, mükerrem ve mu'azzez uleması ve hükemâsı ve eshâb-ı hüsn-i tedbîr ukelâ ve ümerâsı vefretine sâir memâlik nâil değildür. Ve ekser-i nâsı âlim ve ilminde ferîd olduğından mâ'adâ gāyet zengin ve devlet-mend olup şöyle ki olur olmaz âdemleri mu'azzam sarâylarda otururlar. Ve bu semtin hod ma'mûr ve âbâdân şehirleri ve kasabaları çokdur. Ve hâlâ[1095] avretleri dahi hüner-mend olup hasnâlıkda hod her yerleri Yûsuf-ı zamân ve[1096] Züleyhâ-yı devrândur.

El-evsâf: Ve bu semtin envâ'-i eşcâr ü ezhâr ve akākir ve ma'âdini hadd ü hasra sığmaz ve her dem nev-bahâr olur, şöyle ki be-her sene koyunları iki def'a kuzular ve ba'zı eşcârı dahi iki def'a yemiş virür. Ve dahi bu semtin güzel şehirleri ve binâları ve niçe müferrih meydânları ve acîbü'l-manzar dağları çokdur. Ammâ hâlbuki aslâ mûzî cânevar ve hayvân[1097] olmaz. Ve mahsûli dahi kıyâsdan efzûndur[1098]. Husûsan

[1090] ve cermanî mîliyle otuz iki buçuk mîldür İ (33[a]) : - H
[1091] ve cümle devri Vari'den Ersiya'ya gelince iki bin üç yüz elli İtalî ya'ni Rûmî mil ider, bâ-kavl-i mühendisân-ı Yunanîyân ve Rûmîyân H (32[a]) : - H
[1092] evsâf-ı vasat-ı İtalya H (28[a]) : el-vasat İ (32[a])
[1093] ba'îddür H (28[a]) : yerdür İ (32[a])
[1094] ve tūlinin ibtidâsı garb tarafından yigirmi dokuz derecedür ve intihâsı şark tarafı ki kırk buçuk derece ve otuz beş dakīkadur H (28[a]) : ve tūlinin ibtidâsı garb tarafından yigirmi dokuz derecedür ve intihâsı şark tarafına kırk buçuk derecedür ve arzının ibtidâsı cenûb tarafıdur ve otuz yedi derece ve otuz beş dakīkadur İ (32[a])
[1095] hâlâ İ (32[a]) : - H
[1096] Yûsuf-ı zamân ve İ (32[a]) : - H
[1097] ve hayvân İ (32[a]) : - H
[1098] efzûndur H (28[b]) : hâricdür İ (32[a])

kampaniya ya‘ni ovalık yerleri ki hâliyâ Tıradlavod vilâyeti dirler, gāyetde mahsûli çok ve yemişi latīf ve lezîz olur ki sâir vilâyet yemişlerine gālibdür. Ve bâ-husûs Volinos gölü etrâfında olan toprakları gāyet münbit ve mahsûldâr ve havâsı latīf ve hûb ve avretleri hod gāyet mahbûb olmağa etrâf u eknâfdan niçe niçe âdemler gelüp birine dil-dâde ve meftûn olup ve vilâyetini ferâmûş idüp[1099] bu vilâyetde tavattun iderler. Ve hattâ gelen müsâfirîn dahi birkaç gün **[İ, I, 33b]** bunda mücâvir olsa gideceği işi ve yeri terk idüp kalur[1100]. Ve etrâf-ı cibâlde niçe bağları ve bağçeleri vardur ki gāyet mergūbdur ve bir mertebe lezîz üzümi olur ki sâirlerde böyle hoş ta‘m ve lezîz üzüm olmaz. Ve ekser-i arâzîsini ırmaklar saky ider. Ve aslâ bir köyi yokdur ki neb‘ suları ve enhâr-i cârîleri ve müferrih ormanları olmaya. Ve bu semtin şehirleri ve kasabât ve kurâları papa zabtındadur.

Et-ta‘rîf: Ve İtalyalılar beyninde böyle darb-ı mesel olup her vilâyet halkında ve vilâyetine nîk ü bed bir şey tahallus itmişlerdür ki zikr olunur[1101]. Kızıl Elma dünyânın zînetlü şehridür dirler ve Venedik şehri dünyânın zengin şehri ve halkı beğleridür diyü tefâhür iderler[1102]. Ve Niyabolı güzel râyihalı ve halkı çelebidür dirler. Ve Feloronsi hüsnle muttasıf ve halkı himmetle meşhûrdur. Ve Milano şehri büyüklükle ve arâzîsi çokluğıyla mübâhât iderler[1103]. Ve Bolonya şehri ganîmetle meşhûrdur. Ve Forara halkı çelebilikle ve müsriflikle. Ve iskelesi memerr-i nâs ve ticâreti çok olup mükellef ve evleri mükellef[1104] olmağla ve Arona her vechle medhe sezâ ale’l-husûs tıbb ahvâlinde mâhir olmalarıyla ve Boruga halkı gāyetde gavgācı ve fitne-endîz ve katl-i nefse mâil olmalarıyla ve Borisiya donanmalı olmağla ve Bestoya halkı hayvân-tabî‘at olmalarıyla ve Sebina nâhiyeleri gāyet latīf olmağla ve Valoka halkı ma‘rifet ile Forgi halkı inâd ile ve Ravina halkı merhametle ve Sinagalyanila havâsı fenâlığıyla ve Kapovanik halkı gāyet mühibb-i müsâfir olmalarıyla ve Piza şehrinin halkı bârid olmalarıyla ve Pizaro şehrinin bağçesi çok olup inciri gāyet lezîz ve a‘lâ[1105] ve makbûl olmağla ve Ankona halkı dâimâ müslimânları tahkīr ve istihzâ itmekle[1106] ve güzel limanı olmağla ve Karamona ve Berkisya halkı hâsâsetle şöyle ki, değme mâl ile bir fakīre bir çöp virmezler. Ve Papya halkı şi‘r ile ve Balasinyanik güzel müsâfir-hâneleriyle ve

[1099] birine dil-dâde ve meftûn olup ve vilâyetini ferâmûş idüp H (28ᵇ) : - İ
[1100] olsa gideceği işi ve yeri terk idüp kalur H (28ᵇ) : vilâyet-i aslıyyesini unudup bu vilâyetlerde kalurlar İ (33ᵇ)
[1101] ki zikr olunur H (28ᵇ) : - İ
[1102] diyü tefâhür iderler H (28ᵇ) : dirler İ (33ᵇ)
[1103] mübâhât iderler H (28ᵇ): yâd olunur İ (33ᵇ)
[1104] ve evleri mükellef İ (33ᵇ) : - H
[1105] ve a‘lâ H (28ᵇ) : - İ
[1106] tahkīr ve istihzâ itmekle İ (33ᵇ) : zemm idüp H (28ᵇ)

Porozyanik halkı cenkci olmağla ve Restila halkı istikāmet ile ve Motina halkı inâd ile[1107] ve Amponyanik kapuları kapalı olmağla ve Livyom halkı selâma mâil olmalarıyla ve Veytobiyom halkı fukarâya imdâd idüp ihsândan hâlî olmamağla ve İsta halkı insâniyetsiz olmağla ve Meynom bağçe ve meyveleri çok olmağla ve Orpinyom ve dukalarına bed-du‘â itmişlerdür. Ve Favonsiyanik toprağı çok ve güzel olmağla ve İspeltom halkı garîb-i dost olmalarıyla ve Luspom semiz koyun ve sığır ile ve Savona halkı ulûmı terk idüp harîs-i emvâl olmalarıyla ve Orino halkı sâf-derûn olmalarıyla ve Polinonek yollarında çok şeker kamışı olmağla ve Kano şehrinin avretleri güzel olmalarıyla ve Sebina şehri kezâlik avretleri güzel olup ve kesret-i halk ile meşhûr olup[1108] ve hattâ bir def‘a bu şehirden sekiz bin atlu ve yedi bin piyâde on beş bin güzîde asker çıkmışdur. Ve bundan mâ‘adâ halkı çok mu‘ammer olur, şöyle ki ba‘zıları yüz yigirmi altı seneye varur idi. Bu hâlet ol yerin havâsının i‘tidâlindendür ve letāfetindendür dirler. Ve Kampana dahi mahsûldârlıkla ve Kasilyana yâğı çok olmağla ve Toskolana üzüm ve incir ile ve Taranso balı çok olmağla ve hem iyi ve makbûl olmağla ve tibri balığı çok olmağla ve Medyolano müferrih olmağla[1109] ve Botonya kesret-i ulûm ile. İmdi bunlar mu‘azzam ve meşhûr şehirler olup her birleri bir memleketin tahtgâhı ve bir nâhiyenin baş şehridür ki[1110] bunlara mülhakk niçe şuhûr ve kılâ‘ **[29a]** ve kasabât dahi çokdur. **[İ, I, 34a]** Cümlesini tahrîr gāyet tavîl olur, resme nazar oluna[1111].

Eşcâr-ı esmâr: Ve bu memâlikde envâ‘-i eşcâr-ı müsmirrenin haddi ve pâyânı yokdur ammâ cümleden latīf turunc ve limon ve ağac kavunı ve şeftâlû ve ayva ve bu makūle esmârdur, şöyle ki Ceneviz’e varınca mümted olan kenârlar sâfî bu gûne eşcâr u esmâr ile memlû ve müstağrakdur. Ale’l-husûs gāyet bâlâ-kadd hurmâ ağacları vardur ki hisâba gelmez. Hattâ böyle meşhûrdur ki yalnız bir tarlanın zeytûnından yigirmi bin varol zeytûn yağı çıkmışdur ki her bir varol bir rûmî[1112] kantār ki kırk dört vakıyye idi. Ve bu İtalya’da terencübîn ya‘ni kudret helvâsı gāyet çok olur. Husûsan Burusya’da her sabâh yağar ve bağlarında dahi envâ‘-i gûne latīf üzümleri dahi çokdur. Ve hattâ beş dürlü şarâb yaparlar.

[1107] halkı inâd ile İ (33ᵇ) : - H
[1108] meşhûr olup İ (33ᵇ) : - H
[1109] ve Toskolana üzüm ve incir ile ve Taranso balı çok olmağla ve hem iyi ve makbûl olmağla ve tibri balığı çok olmağla ve Medyolano müferrih olmağla H (28ᵇ) : - İ
[1110] her birleri bir memleketin tahtgâhı ve bir nâhiyenin baş şehridür ki H (28ᵇ) : - İ
[1111] cümlesini tahrîr gāyet tavîl olur, resme nazar oluna. H (29ᵃ) : cümlesi resimden ma‘lûm olur İ (34ᵃ)
[1112] rûmî H (29ᵃ) - İ

En-nebâtât: Ve bunda envâ‘-i nebâtât ve bu dünyâda her ne kadar nebâtât ve otluk ve sebzevât var ise cümlesi bulunur. Ve bâ-husûs tıbba müte‘allik cemî‘-i akākīr bulunur.

El-me‘âdin: Ve bu memleketde altun ve gümüş ve bakır ve kurşun ve timur ve kalay ve zıbık ma‘denleri çokdur. Ve Kampaniya’da ve Kaliça’da ba‘zı lağımlar vardur, bunlarda dahi kibrîd çıkar. Ve Ferbolde Aydra ırmağı kurbında ve Tırlanri’den Sasna ırmağına üç mîl ba‘îd birkaç bayır yerler vardur ki tuz ma‘deni çıkar. Ve dahi envâ‘-i mermerler çıkar ki âdem hayrân olur. Evvelen bastirem dirler bir cins beyâz mermer ve sâir zî-kıymet taşlar dahi vâfirdür. Ve Tosiba’da bir cins beyâz ve mücellâ ve latīf mermer çıkar ki Kızıl Elma’da olan binâların direkleri ekseriyyâ andandur. Ve Voltirina şehrinde dahi beyâz billûr çıkar. Ve Burusiya dağlarında dahi billûr çıkar. Ve Garadiska ırmağından dahi mercân çıkar. Ve Voltirina’da rîg dahi çıkar.

El-hayvânât: Ve bu memleketde at ve sığır ve koyun ve keçi ve bu makūle envâ‘-i hayvânât ve ecnâs-ı tuyûr bî-hadd ve mâ-lâ bî-nihâyedür.

El-cibâl: Ve bu memleketin dağları dahi çokdur. Ammâ cümleden mu‘azzam ve meşhûr olan Albus dağıdur ki İtalya’yı Galiya’dan ya‘ni Fransa’dan ve Cermanya’dan ya‘ni Nemse’den[1113] fasl idüp bir hudâyî dîvâr sedd olmışdur ki bu dağın tafsîl-i ahvâli Cermanya faslında beyân olunur[1114]. Zîrâ işbu dünyâda azametle meşhûr olan dağların biridür[1115] hattâ ba‘zı ibâdet-keş râhibler gâhîce anda ibâdet itmeğe çıkup ve kurbân idüp ve âteşe yakup ve külüni ve ba‘zı eşyâlarını anda bırakup irtesi sene vardıklarında ol bırakup gitdikleri eşyâları ve külüni bi-aynihî bırakup giderler, gitdikleri gibi bulurlar. Ya‘ni gāyet irtifâ‘ından nâşî kürre-i havâyı geçmekle kendüye isti‘lâ-yı havâ ve istîlâ-yı rûzgâr isâbet ve kâr itmemekle bir çöp hareketine kādir olmayup berf u bârân ve jâle ve bâd ve sehâbdan hâlî olmağla bu şeyden zerre nem ve tagyîr-i levn zâhir olmaz. Gerçi buna bu ma‘nâyı virmişler ammâ bu hakīr dirim ki bunun[1116] hikmetini ve sırrını yine ol Kādir-i Mutlak bilür. Ve’l-hâsıl bu dağın ahvâl-i ta‘accübâtı çokdur[1117]. Ve bunun ırmağı otuz mîl olup ve tūlinin ibtidâsı Cenova’dan çâk Felamaniko boğazının gāyetine değin varur ki ana Golgo Konaro dirler ve arzı tamâm yüz mîldür. İşbu cebel-i mezbûrun zirve-i a‘lâsı açıklık olmağın bir şey hâsıl olmaz, belki eser-i nebâtâtdan bişey bulunmaz ammâ sehl aşağıdan aslâ bulut münfekk olmaz, şöyle ki

[1113] ya‘ni Fransa’dan ve Cermanya’dan ya‘ni Nemse’den H (34[a]) : - İ

[1114] bu dağın tafsîl-i ahvâli Cermanya faslında beyân olunur İ (34[a]) : bu dağın ahvâli ve takrîri gāyet çokdur H (28[a])

[1115] zîrâ işbu dünyâda azametle meşhûr olan dağların biridür H (29[a]) : - İ

[1116] bu hakīr dirim ki bunun H (29[a]) : - İ

[1117] bu dağın ahvâl-i ta‘accübâtı çokdur H (29[a]) : bu dağın ahvâli çokdur İ (34[a])

zulumât-ı ebedî ve kalb-i kāsî gibi **[İ, I, 34b]** duman eksik olmaz. Nihâyet dahi aşağı miyân-ı cebelde bir hûb havâ ve latīf ü a‘lâ ve güzel[1118] ekinlik ve çayır ve çemen ve zîbâ ve bir dâfi‘ü’l-gam ve râtibü’l-elem dil-güşâ ve ferah-bahşâ[1119] yerlerdür ki ta‘bîr ü tahrîre sığmaz ve hâlbuki süflînden ulvîne giden yollarında müsâfirîn ve mârrîn içün niçe müsâfir-hâneler ve makām-ı hoş-nümâlar binâ olunmışdur ki kadri dil ile medhe ve kalem ile tahrîre sığmaz. Ve işbu cebel-i mezbûrun bir niçe aksâmı dahi vardur ki her biri bir nâm ile yâd olunur. Ve cem‘an sekiz kısımdur ki her biri bir deryâ kenârında ibtidâ olup ol deryâ kenârında intihâ bulmak i‘tibârıyla bir kısım ıtlâk olunur ki ol aksâm-ı semâniyenin esâmîleri bunlardur: Martima[1120] diğer nâmına Kamliyoni dirler. Kosina, Bonina, Garapa, Ratika, Norika, Çolpa, Kazniça, diğer nâmına Karnika dirler.

Et-ta‘rîf: Evvelâ Martima’nın ma‘nâsı “deniz dağı” dimekdür ki bu dağ Var suyından ve İtalya âhirlerinden Vasol dağına değin mümted olur ve nehr-i Bavo andan çıkar[1121]. Ve Kosina dahi bir pâdişâh ismidür ki anın ismiyle tesmiye olunmışdur. Ve bunun ibtidâsı Vasolo dağından tâ Çenos dağına varınca mümted olmışdur. Ve Botina dahi Sen-Benardi’den tâ Sen Goteret dağına değin mümted olmışdur ki nehr-i Voran ve nehr-i Ran andan çıkar. Ve Ratika dahi Komon ve Orniya dağına varınca mümted olmışdur. Ve Norika dahi Renika ile Karnika dağlarının arasında vâki‘ olmışdur ki **[29b]** nehr-i Tırava neb‘ itdüği yere varınca ve nehr-i Natis neb‘ itdüği yere varıncadur. Ve Kazinça dahi nehr-i Natis neb‘ itdüği yerden imtidâd gösterüp bu dağın yukarusından nehr-i Som neb‘ ider. Ve Çolya dahi nehr-i Rih çıkduğı yerden nehr-i Tavih çıkduğı yerlerin mâbeynindedür ki anlara Bolya dirler. Ve bu Albus dağından dört mu‘azzam ırmak neb‘ ider. Birine Bados, diğer nâmına Po dirler ki bahr-i Urma’ya karışur. Ve birine dahi Rodanos dirler ki Fransa’ya uğrayup ve ba‘dehû Ceneviz deryâsına munsab olur. Ve birine dahi Reyno dirler ki Galya ile Cermanya arasından geçüp Okyanus deryâsına mümtezic olur. Ve birine dahi Tuna dirler ki Aylarka vilâyetinden ve niçe vilâyetlerden[1122] geçüp Karadeniz’e munsab olur. Tafsîli Nemse memleketi faslında zikr olunur. Muhassal bu Albus dağı niçe memleketlere ve niçe saltanatlara müştemil olmağla Nemse faslında ve birkaç memleketde ba‘zı ahvâlleri dahi zikr olur. Ve bu vilâyetde niçe göller ve niçe bârid ü hâr nâfi‘ suların dahi hisâbı olmayup fasıllarında ba‘zan tahrîr olunur.

[1118] ve güzel H (29[a]) : - İ
[1119] ve ferah-bahşâ H (29[a]) : - İ
[1120] Martima H (29[a]) : Nariyma İ (34[b])
[1121] andan çıkar H (29[a]) : andan neb‘ ider İ (34[b])
[1122] ve niçe vilâyetlerden İ (34[b]) : - H

El-me‘âdin: Ve bu memleketde niçe yerlerde latīf billûr çıkar ki soğukdan tekevvün ider. Ve sâir me‘âdin ve a‘şâb ve akākīr ve eşcâr dahi gāyet çok olup ale’l-husûs müntehâ çam ve sanevber ağacları olur ki ta‘bîr olunmaz.

El-vuhûş: Ve bunda vuhûş u tuyûrın ise haddi ve hisâbı yokdur.

El-mürûr: Ve bu dağdan mürûr gāyet sa‘b olmağın bir asker geçmiş değildi. İbtidâ bu dağdan öte tarafına geçen Rûm askeridür. Ba‘dehû Mağribîlerden Anibar nâm kapudan geçüp şöyle ki bu vilâyete gelüp ve zor-ı bâzûsıyla öte tarafına geçüp şol mertebe kan döküp ve hakāret idüp mâl ve esîr almışdur ki takrîr olunmaz.

Et-tarîk: Bu dağda cümle dört yol olup bunlardan gayri yerden bu dağı geçmek muhâldür. Biri Ceneviz yolıdur ki Terino deryâsının sâhilinden geçer. Ve dahi Terino yolıdur ki mezkûr Ani kapudan andan **[İ, I, 35a]** geçmişdür. Ve biri dahi Salasoz yolıdur ve biri dahi Ritos yolıdur ki hâliyâ halk ekseriyyâ bundan gider gelürler. Ve bu Albus dağından gayri İtalya halkı beyninde Abanniyo nâm bir meşhûr dağ dahi vardur ki ismi Magribîlerden kalmışdur. Ma‘nâsı garb dimekdür. Zîrâ bir def‘a Magribîler bu dağdan geçmişlerdür. Ve bu dağ İtalya’yı Cermanya’dan ve Galya’dan fasl idüp fevkāniyyeten ve tahtâniyyeten deryâ arasından mümted olup ve İtalya’yı dahi tūlen iki şakk ider ve Albus dağından Misina boğazına varınca imtidâd gösterür. Ve bu dağlardan mâ‘adâ niçe dağlar dahi vardur lâkin cümleyi takrîr tavîl olmağın terk olundı[1123].

El-orman: Ve bu memleketin ormanları dahi çokdur. Cümlenin mu‘teber ve makbûline[1124] Vatrorya vilâyetinde Bolsina dirler ki Viterbiyom şehrine gidecek yolda vâki‘ olmışdur ve Seminiya dağı üzerinde bir tāli‘ orman dahi vardur ki Cermanya ormanlarından hevl-nâk ve sarpdur. Ve hattâ bu ana gelince yolunı kimse bulmayup delîlsiz vaz‘-ı kademe kādir değildür. Ve dahi Lasiyom’da Kapanatis ülkesinde Ferdinya dimekle ma‘rûf bir orman dahi vardur ki mukaddemâ[1125] ol vilâyet halkı ana tanrıdur diyü ibâdet iderlerdi. Ve Semikos ırmağı kenârında dahi bir orman dahi var idi kim anı dahi tanrı ittihâz idüp ibâdet iderlerdi. Ve Diyanatolika ve Kampana’nın dahi ormanları olup husûsan ki Loko Sakız ve Galina ve Rabasilo dimekle ma‘rûf olan ormanlar dahi azîm ü latīf ormanlardur. Ve sâir ormanları dahi mahalli ile zikr olunur.

El-enhâr: Ve bu İtalya’da niçe ırmaklar dahi vardur ki cümlenin mu‘teber ve ma‘rûfı Bados ve diğer nâmına Po ırmağı dirler ki Albus dağından neb‘ idüp ve çıkduğı yerin etrâfında katrânlu ağaclar vardur ve çıkduğı vakitde sâfî akar ve ba‘dehû niçe sarp

[1123] lâkin cümleyi takrîr tavîl olmağın terk olundı H (29ᵇ) : resimde mastūrdur İ (35ᵃ)
[1124] ve makbûline H (29ᵇ) : - İ
[1125] mukadddemâ H (29ᵇ) : - İ

kayalardan ve yüksek derelerden aşağı indikde üç mîl kadar yere yayılup müteferrık cereyân ider[1126], şöyle ki vech-i arzda muzmahil olup eseri kalmaz. Ve ba‘dehû Barolom kurbında tekrâr zâhir olup cereyâna başlar ve ba‘dehû Albus dağından gelen niçe cedvelleri ve seylleri ve mu‘azzam suları müştemil olup bir azîm ve amîk su olup ba‘dehû Lonkordiya’nın ortasından ve Zomalo’nın bir tarafından geçüp nihâyet buldukda ve âkıbeti yedi boğaz ile ki her birine mu‘azzam gemiler girer, bahr-i Adirya’ya munsab olur. Ve biri dahi nehr-i Tibris’dür ki Dıratroriya ile Lastiyom arasında sınurdur. Ve bu ırmağın ibtidâsı Abinon dağından çıkup eğerçi evvelinde bir küçük cedvel şeklinde cereyân ider ammâ Vinen Kortos kurbında birkaç ırmaklar karışup gemi tahammül idecek kadar ırmak olup nihâyeti kücük kayıklar ile Kızıl Elma’ya gidüp gelürler ve Roma’dan on üç mîl üst tarafda Vintis nâhiyeleri ile Korostimini nâhiyelerinin mâbeynlerini fasl ider. Roma’ya girdikde şol mertebe büyür ki gemisiz ve köprüsüz bir vechle geçilür yolı yokdur. Ve Roma’dan aşağı buna[1127] kırk ırmak dahi karışup bir azîm ve amîk ve vâsi‘ ırmak olup yine bahr-i Roma’ya munsab olur. Ve nehr-i **[İ, I, 35b]** Kopositos dahi Somanos dağından çıkup ve ba‘dehû cenûb tarafına dönüp ve şehr-i metîn **[30a]** olan Belinzo nâm şehre değin cereyân idüp ve ol mahalde[1128] vâfir ırmaklar dahi müştemil olmağla bir nehr-i azîm olup ve ba‘dehû Derbano nâm göle girüp ve ba‘dehû bir sahrâya çıkup ve mecrâsı olan yerde altun kumı bulunur ve ba‘zen gümüş dahi bulunur[1129] ve latîf balığı dahi olur. Ve bâkī ırmaklar dahi mahalli ile vilâyetler ta‘rîfinde zikr olunur.

El-bahîrât: Ve bu İtalya’nın[1130] niçe gölleri dahi vardur. Mu‘teber ve meşhûrları bunlardur: Voyvarona, Orna, Maçiyora, Bozoni, Lugano, Komo, Garda, Asibo, Manto, Beruçiya, Çalano ve gayriler dahi çokdur, resme nazar oluna[1131].

El-bihâr: Ve bu İtalya etrâfında olan deryâya İtalikom dirler ki iki kısımdur. Biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur[1132]. Fevkānî kısmı ki bahr-i Venedik’dür. Buna bahr-i Adirya dirler, ma‘nâsı sarp deniz dimekdür. Zîrâ ol semtin yolı sarpdur. Ve tahtânî olana Tosiya dirler ki bu semti Ceneviz zabt ider. Bu ecilden Laygostikodin dirler. Zîrâ anların vilâyetine Laygosiyo ıtlâk iderler. Bu semtin âhiri ki garb tarafıdur

[1126] ve ba‘dehû niçe sarp kayalardan ve yüksek derelerden aşağı indikde üç mîl kadar yere yayılup müteferrık cereyân ider H (29[b]) : nihâyet buldukda bahr-i Avriya’ya gider ammâ niçe sarp kayalardan ve uçurumları ve derelerden geçüp şöyle ki ol derelerden aşağı indikde üç mîl kadar yer yayılup müteferrık cereyân ider İ (35[a])

[1127] buna H (29[b]) : - İ

[1128] ve ol mahalde İ (35[b]) : - H

[1129] ba‘zen gümüş dahi bulunur İ (35[b]) : - H

[1130] ve bu İtalya’nın H (30[a]) : ve bunun İ (35[b])

[1131] resme nazar oluna İ (35[b]) : - H

[1132] ıtlâk olunur H (30[a]) : - İ

nehr-i Varodirva'dur ki ol semt İtalya'nın âhiridür. Ve nehr-i Arno dahi şark tarafına düşer.

Körfeshâ: Ve bu İtalya'nın körfesleri dahi çokdur. Meşhûrları bunlardur: Venedik körfesi, Karintiya, Sekoylaçi, San Okimya, Boli Kastro, Salarno, Napolya, Ganita ve gayriler dahi çokdur ve meşhûrları bunlardur[1133]. Burun ve limanları dahi çokdur. Mahalli ile vilâyetler tahrîrinden zikr olunur, inşâallâhu te'âlâ.

Ahvâl-i sâbık-ı İtalya: Ma'lûm ola ki bu İtalya kavmi yukaruda zikr olunduğı üzre eski kavimdür. Hattâ müverrihîn böyle rivâyet iderler ki tūfân-ı Nûh aleyhi's-selâmdan sonra iklîm-i Bâbil'den Hâm evlâdlarından bir tāife kopup ve bu İtalya memleketine gelüp münteşir olup tavattun itdiler ki bunlar üç bölük tāife idiler. İbtidâ gelüp tavattun iden halka Ompiri tāifesi dirlerdi. Ve bunlardan sonra gelenlere Sokoli tāifesi dinüp ve bunlardan sonra gelenlere Evsoni ve diğer ismine Opici tāifesi dirlerdi ki Sabin tāfiesi dahi bunlardan sonra Fransa tarafından Tuş tāifesi gelüp Alpi ve Benin dağları arasında tavattun itmişlerdi. Nihâyet sonra Umpiri tāifesi bunları ol vilâyetden bunları tard idüp tâ aşağıda deryâ sâhiline varınca zabt itdiler ki bu Umpiri tāifesi ibtidâ bu memlekete gelüp iskân iden tāifedür. Ve bu tāifeye munsab[1134] Laygori nâm bir tāife dahi vardur ki Fransa vilâyetinden tâ Rodan ırmağına varınca yayılmışdur. Ve Tuş'dan ötede Venedik tāifesi olur ki bunlar mukaddemâ gelenlerden sonra Zevrâ'dan ya'ni Bağdâd tarafından gelüp mukaddemâ Bağdâd'a Zevrâ dinürdi ki hâlâ meşhûr olan Bağdâd dahi aslında iklîm-i Bâbil'den ma'dûd ve ana tâbi' olup ve Buhtunnasr zamânında kazf u hasf[1135] olunan Bâbil şehrine on sekiz sâ'atdür. Ve'l-hâsıl işbu Zevrâ tarafından gelüp mukaddem bu vilâyete iskân iden Sokoli ve Opici tāifelerini Sokaliya ya'ni Misina **[İ, I, 36a]** adasına tard itmişlerdür ki bunlar anda vardıkdan sonra Mignagriçiya ismiyle müsahhar olmışdur ki Büyük Yûnân dimek olur. Ve ba'd-i zamân Arkadiya'dan Kücük Yûnân tāifesi zuhûr itmişdür ki ser-askerlerine Anotrodi dirlerdi. Ve ol vilâyetin dahi ismi ol serdârın ismiyle şöhret bulmışdur. Ve bunlar Pendosiya şehrini tahtgâh idinüp ve bunlar dahi ol tarafa geldikde Sokolos tāifesini tard idüp yerlerini zabt itdiler ki ol yere Laçiyo dirlerdi ve ol vakit mîlâd-ı İsâ aleyhi's-selâmdan[1136] bin altı yüz elli dokuz sene mukaddem idi ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin üç yüz seksen dokuz sene mürûr itmiş

[1133] ve meşhûrları bunlardur H (30ª) : resme nazar oluna İ (35ᵇ)
[1134] munsab H (30ª) : muttasıl İ (35ᵇ)
[1135] ve hasf H (30ª) : - İ
[1136] mîlâd-ı İsâ aleyhi's-selâmdan H (30ª) : târîh-i mîlâddan İ (36ª)

olur[1137]. İmdi min-ba‘d etrâf u eknâfdan âdemler gelüp çoğalmağa ve artmağa başladıkca tâ Kalirya-i tahtānîyye varınca yayıldılar ki hâlâ ol yerlere Mognagriçiya dirler. Ve ba‘d-i zamân Rûmlar izdiyâd bulmağla bütün İtalya’yı zabt idüp ve tebdîl-i ism idüp tâ Onoryo nâm pâdişâh zamânına gelince anların zabtında olup ve ba‘dehû Gotiler zabt idüp ve ba‘dehû Vandallar ve ba‘dehû Hirolar ve ba‘dehû Cermenîler ve ba‘dehû Oniler ya‘ni Macarlar zabt idüp şöyle ki her biri bir tarafın alup ve niçe kırallar nasb idüp[1138] başka başka isim kodılar. Ve ba‘dehû Postanyanos nâm bir pâdişâh zuhûr idüp ve İtalya’ya bir ser-asker irsâl idüp ve anda olan kıralları âmmeten tarh u tard idüp ve bütün İtalya memleketine yedi kıral diküp ve cümle üzerine bir baş ta‘yîn eyleyüp ve ol vakit Kızıl Elma şehri birkaç def‘a Tatar elinden harâb olmışdı, hattâ bin iki yüz yigirmi dört mîlâdından Atila nâm Tatar serdârı niçe yüz bin Tatar-ı hûn-hâr ile gelüp bu şehri harâb u yebâb eylemişdür ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz altı sene mürûr itmiş olur[1139]. Ve bu Tatar’ın **[30b]** ahvâli Macar saltanatı faslında tafsîlen beyân olunur. Zîrâ ba‘de’t-tūfân Macar memleketine gelüp iskân iden mahlûk nev‘-i Tatar’dan olmağla Macar’ın dahi aslı kavm-i Tatar’dandur[1140]. İmdi ba‘d-i zamân bu İtalya memleketine Longoberdi tāifesi gelmişdür ki hâlâ anlara Lonberdiya dirler. Ve bunlar dahi geldikde Ravina şehrini harâb idüp ve İtalya’yı dahi Togana Galiya’ya ilhâk idüp ve ba‘d-i zamân Büyük Karlo ki Nemse’ye ve Fransa’ya ve niçelere dahi kıral idi, Papa bu tāifenin bu vilâyetden ref‘ olmalarını recâ itmeğin mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın yedi yüz yetmiş iki târîhinde üzerlerine sefer idüp ve çok askerlerini kırup[1141] ve ol semtden bunları ihrâc eyledi ve bundan sonra bu vilâyet Nemse zabtına girüp şekl-i âhara tahvîl olundı ve hâlâ Nemse’ye mahkûmlardur. Ve bu kıralın ahvâli Nemse faslında beyân olunur.

El-ahlâk: Ve bu İtalya memleketinin havâsı envâ‘-i gûne olmağın bunun halkı dahi akılda ve âdetde ve hadîd ü pelîd olmakda envâ‘-i gûne ve mütefâvite olmışlardur. Ammâ yine birbirleriyle ittifâk üzre olup muhabbet ü meveddet üzrelerdür. Ve bunların edyâfları firâvân üzre olup ve tatlu lisân ve ashâb-ı rümûzât ve kitâbet ve gāyetde tîz-fehm âdemlerdür. Ve lâkin biraz tefâhüri sevüp ve sohbet-i nisvân ve ülfet-i sıbyân ile

[1137] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin üç yüz seksen dokuz sene mürûr itmiş olur H (30[a]) : - İ

[1138] nasb idüp İ (36[a]) : zabt idüp H (30[a])

[1139] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz altı sene mürûr itmiş olur H (30[a]) : ol vakitden işbu bin yüz otuz üç târîh-i Nebevî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma gelince beş yüz sene mürûr itmiş olur İ (36[a])

[1140] zîrâ ba‘de’t-tūfân Macar memleketine gelüp iskân iden mahlûk nev‘-i Tatar’dan olmağla Macar’ın dahi aslı kavm-i Tatar’dandur H (30[b]) : - İ

[1141] ve çok askerlerini kırup H (30[b]) : - İ

me'lûf ve mâillerdür. Ve bu memleketde olan halk ki Fransa'dan ve Nemse'den ve Venedik'e varınca olan tavâyifdür[1142], âmmeten beyâz tenlü ve ekseriyyâ uzun boylu olup kısa boylar ve esmerleri katı nâdir vâki' olur[1143] ve sâir tarafda olan halk ki vardur, Atroya ve Laçiyo ve Kampaniya ve Luka ve Beruçiya halkıdur, bunlar ekseriyyâ ve belki âmmeten esmerü'l-levn olup ve saçları siyah ve alçak ve orta boylu olurlar. Ve bu İtalya halkı ehl-i kanâ'at olup ve ta'âmı az yirler.

Es-siyâb: Ve bunların kibârı senede dört nev' esvâb giyerler ve esvâbları dahi boldur. Ve avretlerinin memeleri ve yüzleri ve göğüsleri açıkdur. Ve bunlar esvâblarını[1144] fusûl-i erba'aya taksîm idüp **[İ, I, 36b]** fasl-ı şitâ hükmince bir dürlü ve fasl-ı bahâr hükmince bir nev' ve fasl-ı yaz hükmince bir gûne ve fasl-ı güz hükmince bir tarz esvâb giyerler. Ve avretlerinin yüzi ve göğsi ve memeleri ve kolları açık gezmenin sebebi budur ki mukaddemâ bunlar âmmeten mestûr ve mugattî idiler, nihâyet erlerinin ekseri oğlana mâil ve nâzır olup avrete i'tibârları olmamağın avretleri papaslara şekvâ itmeleriyle papaslar dahi bunlara bu zikr olundığı üzre mekşûfü'l-vech ve'l-a'zâ gezmeğe izin virdiler ki gören erler meyl idüp muglimlikden fâriğ olalar. Ammâ hâlâ avretler[1145] başlarına ince bürüncek örterler olmışlardur ve lâkin yenleri bol olup kolunı yukarı kaldırdıkda ebdâdından vâfir yeri görünür. Ve bu İtalya halkı gāyet şehvet-perest olup ve iglâm didikleri fi'l-i mezmûm u mel'ûn dahi ibtidâ bunlardan şuyû' bulup münteşir olmışdur dirler[1146]. Zîrâ bunlarda zinâ ve livâta mübâh olmağla bunlardan mâ'adâ kelb ve her ne şekil hayvân olur ise cimâ' itmeleriyle Nemse tāifesini bunları "Kedi yapanlar" diyü ulaşup istihzâ iderler. Muhassal gāyet şehvet-perest olup nefislerine mağlûb ve sabırsız tāifedür. Ve papasların bu re'ylerinden sonra birer mikdâr ve belki ekseriyyâ nisâ tarafına meyelân idüp lâkin hâlâ yine ol fi'l-i mel'ûn dahi içlerinde mübâhdur. Ve Milano[1147] ve Leygorinya'nın halkı esvâbı gāyet dar giyerler ve Roma dîvânında olan âdemlerin esvâbı gāyet uzun giyerler ve envâ'-i elvânla renklü ve müzeyyen esvâb giyerler. Ve Niyaboli halkı dahi gāyet zînetlü esvâb giyerler.

El-medâris: Ve bu İtalya memleketinde[1148] envâ'-i ulûm ta'lîm olunur. Medreselerin dahi haddi ve hisâbı yokdur ve ziyâde meşhûr ve mu'azzamları bunlardur. Evvelâ Roma'da ba'dehû Milano'da ba'dehû Bolonya'da ba'dehû Pedva'da ba'dehû

[1142] olan tavâyifdür İ (36ᵃ) : - H
[1143] kısa boylar ve esmerleri katı nâdir vâki' olur H (30ᵇ) : - İ
[1144] ve esvâbları dahi boldur. Ve avretlerinin memeleri ve yüzleri ve göğüsleri açıkdur. Ve bunlar esvâblarını H (30ᵇ) : - İ
[1145] hâlâ avretler H (30ᵇ) : - İ
[1146] bunlardan şuyû' bulup münteşir olmışdur dirler H (30ᵇ) : bunlardan zuhûr itmişdür dirler İ (36ᵇ)
[1147] Milano İ (36ᵇ) : - H
[1148] ve bu İtalya memleketinde H (30ᵇ) : bunda İ (36ᵇ)

Pavyina'da ba'dehû Niyaboli'de ba'dehû Piruzi'de ba'dehû Salernito'da, ba'dehû Piza'da, ba'dehû Forara'da, ba'dehû Sebniya'da ba'dehû Fuloronsiya'da ba'dehû Venedik şehrinde ba'dehû Bergamo'da ba'dehû Mudonya'da ba'dehû Torino'da, bunlardan gayri çokdur lâkin gāyet mu'azzam u mükellef ü müzeyyen ü mu'teber ve meşhûrları bunlardur ki bunlarda olan vakf-ı kitâb ve emvâl-i evkāf, zer ü sîm ve cevâhirin haddi ve hisâbı yokdur.

El-lisân: Ve bu İtalya halkı mukaddemâ Latin lisânını az bilürlerdi. Ammâ hâlâ güzel tekellüm ider oldılar. Ammâ hâlâ ekseriyyâ Talyan lisânı tekellüm iderler ki İtalya şehrinde ondan bundan peydâ idüp başka bir lisân itmişlerdür. Ve lâkin dîvânda ve hükemâ katında okuyup yazmak vaktinde Latin lisânı tekellüm iderler[1149]. Ve bu lisânın ekser-i elgāzı Yûnân lisânından alınmışdur. Ve bu vilâyetde mukaddemâ cümle Yûnân ve Sabina ve Oska ve Toska tekellüm iderlerdi. Ammâ hâlâ Talyan lisânı tekellüm iderler ki İtalya şehrinde ondan bundan peydâ idüp başka bir lisân itmişlerdür ve lâkin dîvânda ve hükemâ katında okuyup-yazmak vaktinde Latin lisânı tekellüm iderler[1150]. Hattâ bir kimse Latin lisânını bilmese ol âdem dîvâna **[31a]** varamaz ve ol âdemin rağbet ü i'tibârı olmayup ve sâhib-i rütbe dahi olamaz. Ve bunlar hâlâ bu lisânı bir hoş fasîh idüp ve gāyet telaffuz u tekellüm iderler

El-halk: Pedva, Tervizo, Vezdina ve Yeçinsa ve Montova ve Korara şehirlerinin halkı tatlu dillü ve yavaş huylulardur. Ve Abolina ve Lokanya ve Borusya ve Niyaboli şehirlerinin halkı sert sözlü olup tabî'atları İspanya halkının tabî'atları gibidür. Ve Kalbirya vilâyetinin lisânı fenâ ve mahlût olup şöyle ki içinde Helviçiya ve Selbina ve Totka lisânı bulunur.

Ahvâl-i hükûmet: Ve bu İtalya memleketinde ibtidâ hükûmet iden Agomor nâm kimesne olup[1151] ba'dehû Hamo ba'dehû Yano ba'dehû Baçiyo ba'dehû Saga ba'dehû Kiti ba'dehû Oroto ba'dehû Malano ba'dehû Nali ba'dehû Romansiya ba'dehû Yaziyos idiler. Ammâ bu memlekete Romanîler hükûmet itdikden sonra iki hükûmet eyleyüp biri pâdişâhlık, biri kırallık itmişlerdür. Ve pâdişâhlığı kendülerden olana ve kırallığı taşradan olana virirler idi. Ve ol vakit bunlar **[İ, I, 37a]** Avrupa ve Asya ve Afrika'yı cümle almışlardı. Ve nefs-i Kızıl Elma'yı iki yüz kırk dört sene kadar kırallar

[1149] ammâ hâlâ ekseriyyâ Talyan lisânı tekellüm iderler ki İtalya şehrinde ondan bundan peydâ idüp başka bir lisân itmişlerdür. Ve lâkin dîvânda ve hükemâ katında okuyup yazmak vaktinde Latin lisânı tekellüm iderler H (30^{b}) : - İ

[1150] ammâ hâlâ Talyan lisânı tekellüm iderler ki İtalya şehrinde ondan bundan peydâ idüp başka bir lisân itmişlerdür ve lâkin dîvânda ve hükemâ katında okuyup-yazmak vaktinde Latin lisânı tekellüm iderler İ (36^{b}) : lâkin şimdi peydâ itdikleri Talyan lisânını söylerler. Ammâ dîvândan cümle Latin lisânı üzre tekellüm iderler H (30^{b})

[1151] nâm kimesne olup H (31^{a}) : - İ

zabt idüp ve[1152] zabt-ı evvel olan kırala Roma dinüp ibtidâ bu şehirde bu kıral olmışdur ve bunlar iki karındaş idiler ki birine Romulo, birine Reymo dirlerdi. Sonra bunları kırallıkdan kaldırup iki konsel nasb idüp anlara zabt itdirdiler. Şol zamâna değin ki Boluyo nâmında olan Çizar garb tarafından zuhûr idüp Roma şehrini alup taht idindi. Ba‘dehû şark tarafına varup İstanbul’ı tahtgâh idindi. Bu dahi bu minvâl üzre ünvânla pâdişâhlık idüp şol zamâna değin ki Felaminyonîlerden Agosta gelince nakl iderler ki Gotilerden bir yerde bir tāife var idi ki rütbeleri yeniçeri rütbesi gibi idi. Bu tāife Franko ve Bozogondavar tāifelerine hücûm idüp ve İtalya halkına mu‘âvenet itmek içün Gotilerden ittihâz itmişlerdi. Ve ol vakit İtalya ihtiyârlarından bir kimse hükûmet iderdi ki Agosta’nın oğlu yerine vekîl idi ve bâ‘isi bu idi ki Gotiler geldikde Agosta oğlundan İtalya’nın rub‘ kadar yerini isteyüp virmeyince fuzûlen bir beğ nasb eyleyüp ve Agosta oğlunı tutup Ravina şehrinde habs eyledi ve ol vakit târîh-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan dört yüz yetmiş beş sene mürûr itmiş idi. Ve ol vakit Agosta oğlunı[1153] dahi katl itdiler. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin iki yüz elli beş sene mürûr itmiş olur[1154]. Ve bundan sonra Gotiler müstakilen kıral nasb idüp ve niçe müddet mürûrından sonra şark pâdişâhı olan Bosnetyano Agosta nâm pâdişâh Balzariyo nâm kimesneyi serdâr ta‘yîn eyleyüp İtalya’ya irsâl eyledi. Merkūm serdâr varup[1155], İtalya’yı darb-ı dest alup ve Gotileri memleketden ihrâc eyleyüp ve âmmeten İtalya’yı ve Çiçilya’yı ve Serdinya’yı ve Korsoka’yı ve gayrileri zabt eyleyüp kendünin pâdişâhı ki İstanbul pâdişâhıdur, anın tarafından hâkim olup nihâyet birkaç zamândan sonra halk bunun hükûmetinden hazz itmeyüp pâdişâha şekvâ itmeleriyle azl itdirdiler. Ba‘dehû Logomberdiya nâm bir tāife gelüp ve ekser yerlerini zabt idüp iki yüz altı sene kadar hükûmet itdiler, tâ ki âhir kıralları olan Kalavizlonkino nâm kıral vefât itdikde ol vilâyetleri tekrâr İstanbul pâdişâhı alup bütün İtalya’yı zabt eyledi ve bundan sonra dahi tekrâr Logomberdi tāifesi tarafından asker gelüp azîm cenk ü cidâl ve harb ü kıtâl birle cümle İtalya’yı zabt eylediler. Ve âhirü’l-emr Rîm Papa bunlardan mütedarrır olup ol vakitde Nemse’ye ve Fransa’ya kıral olan Büyük Karlos[1156] nâm kırala nâme irsâl eyledi ki “Gelüp bu vilâyeti zabt eyleyüp ve bu tāifeyi bundan[1157] kaldırup şerleri üzerimizden ref‘ idesin” didi. Ve merkūm kıral dahi gelüp ekserini tu‘me-i şemşîr idüp ve ekallini

[1152] kırallar zabt idüp ve İ (37ª) : - H

[1153] Agosta oğlunı H (31ª) : Agosta’yı İ (37ª)

[1154] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin iki yüz elli beş sene mürûr itmiş olur H (31ª) : - İ

[1155] varup H (31ª) : - İ

[1156] **[Derkenâr]:** Nemse’ye istiklâl üzre kıral olan işbu Karlos’dur. Bundan evvel Fransa’ya tâbi‘ idiler. Nemse ve Fransa fasıllarında tafsîl-i ahvâli tahrîr olunur. H (31ª) : - İ

[1157] bundan İ (37ª) : - H

tard-ı iklîm eyledi ve bunları zebûn idüp bu vilâyetden tard idince yüz binden ziyâde âdemlerini katl eyledi[1158] ve bunları tard itdikden sonra cümle İtalya memleketini dahi kendi hükmine alup ve ba‘dehû oğlu Lodaviko’yı ol memlekete kıral nasb eyledi. Ve niçe zamân zabt u rabt eyleyüp[1159] ve ba‘dehû Fransızlar ile İtalya halkı mâbeyn düşüp ve İtalya’dan cemm-i gafîr ve cem‘-i kesîr[1160] ile halk ayağa kalkup Fransızları ve Lodaviko’yı vilâyetden sürüp ve kendü dînlerinde bir kimesneyi kendülere duka nasb idüp niçe rûzgâr anın silsilesi ile mahkûm ve bu ünvânla meşhûr u ma‘lûm oldılar. Ve nihâyetü’l-emr Gabito nâm papa duka ile mâbeyn düşüp ve ol zamân Nemse kıralı olan Büyük Otoni nâm kırala haber irsâl eyledi ki “Gelüp dukamızı katl idesin” didi. Ve mezbûr kıral dahi geldikde duka ile azîm muhârebe vü mukātele idüp ve âkıbet dukayı bozup ve askerinin çoğunı **[31b]**,**[İ, I, 37b]** kırup ve kendüsi İtalya’ya dahi kıral olup ve kendi yerine oğlu Furadariko’yı kıral nasb eyleyüp ve papaya Tosiya ve Forara ve Roma vilâyetlerini sâbıkan Nemse kıralı ve Fransız kıralı olan[1161] Karlos-ı kebîr bağışladuğı gibi bu dahi[1162] bağışlayup lâkin Niyaboliler ve Molyalılar kırala itā‘at itmeyüp kendi mâbeynlerinde bir hâkim nasb idüp kalmışlar idi. Ve ol vakitlerde Nemse’nin dahi niçe düşmenleri zuhûr idüp anların def‘i gāilesine düşmeleriyle ba‘d-i zamân bunlardan mâ‘adâ niçe şehirler ve tevâbi‘ler Nemse hükûmetinden çıkup herkes beynlerinde birer duka veyâ bir hâkim ittihâz u ihtiyâr[1163] idüp nasb eylediler. Ve bundan mâ‘adâ Venedikliler ba‘zı şehirleri akça ile satun ve ba‘zılarını rehin tarîkiyle alup zabt itmişlerdür ki va‘de tamâmında deyne takas itmişlerdür. Ve bunlara cemâ‘at dirler ki kendü mâbeynlerinden hükm ü hükûmet iderlerdi. Ve bu aralıkda Ceneviz ve Luka ve gayriler dahi kezâlik niçe yerler alup zabt itdiler. Ve anlardan mâ‘adâ etrâfdan niçe beğler dahi vardur ki şimâl tarafında Fuloronsiya ve Mantova ve gayriler dahi ve cenûb tarafında olan beğler ile biraz zamân cenkden hâlî olmadılar. Lâkin hâlâ beynleri ıslâh olup ve cümlesi ittifâk u ittihâd ile cumhûr beğleri ve vilâyet ve asker sâhibleri olup kıral ve duka gibi hükm ü hükûmet ve salb u siyâset idüp[1164] ittifâk üzre kalmışlardur.

Ahvâl-i kadîm: Ve bu İtalya halkı mukaddemâ ekseriyyâ râhibler idi. Husûsan Tusi şehrinde gāyet çok idi ve hattâ nakl iderler ki tavâyif-i Rûm dîn u diyânet diyü

[1158] yüz binden ziyâde âdemlerini katl eyledi H (31[a]) : yüz binden ziyâde âdemini katl itmişdür diyü menkūldür İ (37[a])
[1159] eyleyüp İ (37[a]) : - H
[1160] cemm-i gafîr ve cem‘-i kesîr H (31[a]) : cemm u gafîr İ (37[a])
[1161] Nemse kıralı ve Fransız kıralı olan İ (37[b]) : - H
[1162] bu dahi H (31[b]) : - İ
[1163] ihtiyâr İ (37[b]) : i‘tibâr H (31[b])
[1164] kıral ve duka gibi hükm ü hükûmet ve salb u siyâset idüp H (31[b])

i‘tikād itdikleri amel-i bâtıllarını[1165] ibtidâ bu şehir halkına gösterüp ve ta‘lîm itdiler. Mukaddemâ bunların dahi âdetleri bu idi kim[1166] Roma şehrine altışar âdem irsâl idüp varup şehir içinde olan ders-hânelerde oturup halka ahvâl-i dîni ta‘lîm iderlerdi. Ve ol âdemler gāyet ehl-i ma‘rifet evveli idi ki hattâ kuş dilini dahi bilmeğe muhtâc idüp şöyle ki kuşlar her yerlerine ve ahvâllarine gûn-â-gûn ma‘nâ virüp halkı öyle ifâde iderlerdi. Ve halk dahi bir mertebe i‘timâd u i‘tikād itmişler idi ki her çend bir kuş savtını işideler, istidlâl idüp geleceğe ve olacağa hükm iderlerdi. Ve bu rûhbânların tilmizleri âmmeten papas olurlardı. İmdi halkları seleflerine muhâlefet idüp ve ol makāleleri terk idüp ve mesel-i Yûnânî öğrenüp anınla amel itmeğe başladılar. Ve dahi sonra gitdikce envâ‘-i bâtıla peydâ idüp başka bir dîn ve âhar âyîn îcâd idüp ba‘zı Mirrîh’e, ba‘zı şemse, ba‘zı Zühre’ye ve ba‘zı Utārid’e ve ba‘zı kamere ibâdet ider oldılar idi. Ve her birisine bir heykel peydâ idüp ve en baş papasları Müşteri ve Mirrîh’e ibâdet idüp ve sâir papaslar Roma şehrini binâ iden Romalo nâm kimesneye ibâdet iderlerdi ve sekiz papas dahi var idi kim her şeyden haber virürlerdi. Ve üç papas dahi kuş dili bilirüz diyü halka ta‘lîm iderlerdi. Ve ba‘d-i zamân bu üç papas on beş olup Roma şehrinde altmış papas dahi var idi kim on yedisi kızlardan idi. Ve beş âdem dahi baş kâdıları yerine idi. Ve bir büyük âdem add itdikleri dahi var idi ki ol cümle bâzâreler üzerine nasb olunmış idi. Ve on beş âdem dahi kurbân içün[1167] ta‘yîn olunup ve bildiklerini ta‘lîm içün üzerlerine bir âdem dahi ta‘yîn olunmış idi.

Kitâb-ı müşkilât: Ve bunların bir kitâbı var idi kim gelecek ve olacak şeylerden ihbâr idüp mugayyebât ahvâlini ve ahkâmını andan ihrâc iderlerdi. Ve bu kitâbı aslında dokuz kız peydâ itmiş idi, şöyle ki ol kızların her biri bir memleketden olmağın ol vilâyetlerde **[İ, I, 38a]** olmış ve olacak ahkâmını yazmışlardur ve ol kitâbların sözine nazar idüp anınla amel iderlerdi. Hattâ öyle nakl iderler ki ol kitâblardan birinde Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm ne vakit tevellüd ider ve vilâdeti ne tarîk ile olacakdur, anı bile yazmışlardur. Her çend ki bir sefer murâd itseler veyâ sulh u salâh veyâ bir gayri şey iktizâ itse ol kitâblara nazar idüp anınla amel iderlerdi. Ve hâlâ dahi ol kitâblar makbûl u mu‘teberleridür. Ve bu zikr olunan âdemlerden gayri yedi âdem dahi ta‘âm içün ta‘yîn olunmış idi ki ta‘âm yimekde âdâb ta‘yîn ve ta‘lîm[1168] iderlerdi. Ve beş âdem dahi halka oturup durmak ve yatmak ve uyumak ne tarîk ile olur, anın vaktini ve zamânını ve

[1165] diyü i‘tikād itdikleri amel-i bâtıllarını H (31ᵇ) : ahvâlini İ (37ᵇ)
[1166] âdetleri bu idi kim H (37ᵇ) : âdeti İ (37ᵇ)
[1167] içün H (31ᵇ) : - İ
[1168] ve ta‘lîm H (31ᵇ) : - İ

âdâbını ta‘lîm iderlerdi[1169]. Ve üç âdem dahi kilisalara ta‘âm götürüp ve ta‘âm yindikden sonra malzemesini yine mahalline götürürlerdi. Ve üç âdem dahi gelen hediyye ve pîşkeşleri hıfz iderlerdi. İmdi bunlar bu ünvânla niçe müddet mürûr itdiler, tâ ki kaysar-ı Rûm zuhûr idüp pâdişâh oldukda Amilyo Labido nâm bir papas fursat bulup darben baş papas oldı ve ba‘dehû Ogusto nâm pâdişâh **[32a]** bunı papaslıkdan ref‘ idüp kendüsi hem papas ve hem ve pâdişâh oldı. Ve Roma’da bu tarz üzre hükûmeti bu peydâ idüp ve halefleri dahi bu eser üzre gitdiler.

Ahvâl-i tanassur-ı halk-ı Roma: Ve bu Roma halkının tanassurlarının ibtidâsı Tibriyo zamânında olup ve ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan üç yüz sene sonra idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz otuz sene mürûr itmiş olur[1170]. Papaslar ve vâsıtlar ol zamân ta‘yîn olunmışlardur. Ve ol zamân fermân itdiler ki Zebûr-ı şerîf tegannî ve savt-ı a‘lâ ile okuna ve bir kimse dahi re’îsü’l-kudât ta‘yîn itmişlerdi. Ve Kostantin dahi ol zamân tanassur itmişdür ve hem ol zamân Aryo nâm bir papas gelüp dîne müte‘allik niçe şeyler îcâd ve ihdâs eylemişdür. Bu ecilden hıristiyan arası karış-muruş olup niçe fırka olmışlardur.

Nasb-ı kardinal: Ve bu vakitde papa yanına bir kimesneyi kardinal ya‘ni vezîr ta‘yîn eylediler ki cümle papaslar üzerine hâkim ve nâzır ola ve giderek bunlar dahi çoğalup hattâ yetmiş kardinal olmışlardur ki rütbeleri kıral rütbesidür ve hâlâ bunların azl ü nasbı papa elinde olup diler ise azaldur ve diler ise çoğaldur.

Ahvâl-i nizâm-ı tedbîr: Bunların iki nev‘ tedbîrleri vardur ki biri ictimâ‘ tedbîri ve biri İngilizya tedbîridür ki dîne müte‘allik umûr anın üzre olur.

Ahvâl-i kuzât: Ve bunların baş kâdıları Ceneviz’de oturur ve Fuloronsiya’da dahi yedi kâdı oturur. Ve Piza’da yigirmi üç, Misina’da beş ve Laçiyo’da üç ve Roma nâhiyesinde papa kendüsi ve Piçiyo’da on sekiz ve Penavinto’da otuz bir ve Kapoda’da sekiz ve Niyaboli’de beş ve Salarlova’da yedi ve Soronso’da dört ve Reyyo’da on üç ve Maçariniyo’da beş ve Tarinso’da ikidür. Ve Ravina’da on altı ve Milona’da yigirmi ve Torino’da üç kâdı oturur ki her biri bir nâhiyedür[1171]. Ve bunların nâhiyeleri ve şuhûr ve kasabât ve kurâları ve hattâ îrâdları dahi tahrîr olunmışdur lâkin gāyet tavîl olmağın icmâlen zikr olundı[1172].

[1169] anın vaktini ve zamânını ve âdâbını ta‘lîm iderlerdi H (31[b]) : anı ta‘lîm iderlerdi İ (38[a])

[1170] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz otuz sene mürûr itmiş olur H (31[b]) : - İ

[1171] her biri bir nâhiyedür İ (38[a]) : her biri bir nâhiye[de] otururlar H (32[a])

[1172] ve bunların nâhiyeleri ve şuhûr ve kasabât ve kurâları ve hattâ îrâdları dahi tahrîr olunmışdur lâkin gāyet tavîl olmağın icmâlen zikr olundı H (32[a]) : - İ

Aksâm-ı memleket: Ve bu İtalya memleketi mukaddemâ envâ‘-i muhtelife üzre taksîm olunmış idi. Lâkin hâlâ beğlerin ya‘ni cumhûr başlarının hükûmeti dört olmışdur ki biri garb tarafı[1173] hükûmetidür. Buna Galiya ve Cesilbina dirler ki bu dahi birkaç kısım hükûmetdür. Ve vilâyetleri dahi bunlardur:

Kısm-ı evvel Laygor ya‘ni Ceneviz cemâ‘ati olup halk lisânında[1174] bunlara Dobironi Cinova dahi dirler ve Korsoka cezîresi dahi bunlara tâbi‘dür. Ve Lungo Bardiya ve nâm-ı diğerine Lonbardiya dahi dirler. Bunun hâkimi Savoya'ya hâkimdür. Ve halk arasında[1175] buna Bodamonsi **[İ, I, 38b]** dahi dirler. Ve Mongırato ve Montova bunlar ocaklık ile beğlikdür. Ve Milano hükûmeti mukaddemâ[1176] İspanya'nın idi, şimdi Nemse hükûmetindedür[1177]. Ve Manto ve Modina ve ma‘ Reyköbil ve Perma ve ma‘ Çensabil bunlar dahi beğlikdür. Ammâ bunlara birkaç küçük beğlik dahi ilhâk olunmışdur.

Kısm-ı sâniye Cesilbina dirler ki Galiya'dan tâ Venedik körfesine varınca mümted olmışdur. Ve bu kısma Venedik beğleri ve kibârları hükm iderler ki etbâ‘ları dahi bunlardur: Ferboli ve İstiryaki, Lombardiya'nın bir kısmıdur ve Toravinto'ya dahi bir kâdı hükm ider.

Kısm-ı sâlise Mikravlili ya‘ni Galiyano dirler ki bunda Vatrolyabiler hükm ider ki cemâ‘at ve beğlerdür. Ve bu kısım İtalya'nın ortasında nehr-i Po, nehr-i Terniyo mâbeynlerindedür. Bunun mesâfesi fevkānî deryâsından tahtânî deryâsına varıncadur.

Kısm-ı râbi‘a Niyaboli dirler ki on iki kısımdur ve aksâmı dahi budur: Tiradlavor Pirinçiyayi Toçter, Pirinçiyayi Porontera, Bazlika, Kalbiryayi Çetra, Kalbiryayi Oltera, Tira Otranto, Tira Diyadi, Abroço Çetra, Abroço Oltera, Kontato di Molniri ve on ikinci kapudanındur ve dahi saltanat-ı cezîre-i Misina ve cezîre-i Serdinya ve ol etrâfda olan kücük cezîreler hükûmeti ve saltanatı İspanya kıralınındur[1178]. Bin yüz senesinden sonra bu cezîreler ve İtalya'da İspanya hükminde olan ba‘zı vilâyetler ve saltanat-ı Napoli içün hâlâ olan kıraldan mukaddem vefât iden koca kıral ki ismi Lodoviko idi, Nemse kıralıyla on dört sene cenk idüp ve âkıbet bu zikr olunan vilâyet ve cezîreler Nemse'nin ve İspanya'dan ba‘zı vilâyetler Fransa'nın olmak üzre sulh oldılar. Ve bu cezîreler üzerine Nemse tarafından Sadoya kıralı serdâr olmakla ba‘de'l-

[1173] tarafı İ (38ª) : - H
[1174] halk lisânında İ (38ª) : - H
[1175] halk arasında İ (38ª) : - H
[1176] mukaddemâ H (32ª) : - İ
[1177] şimdi Nemse hükûmetindedür H (32ª) : - İ
[1178] İspanya kıralınındur İ (38ª) : İspanya'nın idi H (32ª)

müsâlaha Serdinya cezîresini Sadoya kıralına hizmeti mukābelesinde virüp saltanatına ilhâk itmişlerdi. Şimdiki ahvâlleri ma‘lûmum değil[1179].

Evsâf-ı vilâyet-i Lomberdiya ya‘ni Cermanya ki ya‘ni Nemse’dür: Bu vilâyet de kısm-ı evvelden olup ânifen zikr olunduğı üzre sâbıkan bu vilâyeti Cermanya ya‘ni Nemse tāifesi alup iki yüz otuz sene kadar zabt ve hükûmet **[32b]** itmeleriyle bu vilâyetler anların ismiyle yâd olunur ve ne yüzden zabt idüp ve yine ne tarîk ile[1180] Venedik hükmine girdiği bundan evvel zikr olunmışdur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şimâlen tâ Albus dağına varınca ve garben Fransa ve cenûben İnoni dağları ol semti Logorya’dan fasl ider. Ve şarken Markatridi Zale ve Benonima nâhiyeleri hadd ider ki tâ nehr-i Banariya’ya varur. Ve bu vilâyet dahi iki kısımdur. Birine Çesbadana dirler ki ol semt cenûba düşer ve biri dahi Tersbadana ya‘ni öte taraf dimekdür ki ol semt şimâle düşer. Ammâ Çesbadana’yı şark tarafından nehr-i Banariyo ve şimâl tarafından nehr-i Po cenûb tarafından Abanino dağı ve taraf-ı garbından ba‘zen nehr-i Po ve ba‘zen Albus dağı kaplamışdur ki işbu Çesbadana hudûdıdur. Ve Atroliya ve Laygoriya ve Tersbanina dahi bu kısımdandur. Ve kısm-ı Tersbadana dahi şark tarafında nehr-i Monçiyo ve Panako boğazı ve sağ tarafından Çesbana ihâta itmişdür. Ve Çesbana’da olan vilâyetler bunlardur: Badmonsiyo, Monzato, Milano, Parma, Morina, Mirandola ve gayriler dahi ve nevâhîler dahi bunlardur[1181]: Kırmensiyo ve Medbolanik dahi bir kısmı ve vilâyet-i Garzon ve vilâyet-i Ezviçiya ki bunların taht-ı hükûmetleridür. Ve Venedik en büyük cüz’i ve Montova’nın bir kısmı ve ba‘zı kücük hükûmetler ve gayriler dahi mahallinde zikr olunur, inşâallâhu te‘âlâ.

El-evsâf: Ve bu vilâyet cümle İtalya’nın mefharı ve güzîdesi ve makbûlüdür, şöyle ki her eşyâsı mevcûd ve gāyet latīf ve ra‘nâ olur. Ale’l-husûs bir zevk yeridür ki ta‘bîr olunmaz. Ve her ne murâd olunsa bunda cümlesi bulunur ve bayır olan yerleri ez-ser-[tâ]-pâ bağlardur. Ve düz yerlerinde bağçe-i esmâr ve latīf incir ve envâ‘i- esmâr ve zeytûn ile mâl-â-mâldur. Ve her meyvesi bir mertebe lezîz ü latīf olur ki sâir yerlerde bu

[1179] bin yüz senesinden sonra bu cezîreler ve İtalya’da İspanya hükminde olan ba‘zı vilâyetler ve saltanat-ı Napoli içün hâlâ olan kıraldan mukaddem vefât iden koca kıral ki ismi Lodoviko idi, Nemse kıralıyla on dört sene cenk idüp ve âkıbet bu zikr olunan vilâyet ve cezîreler Nemse’nin ve İspanya’dan ba‘zı vilâyetler Fransa’nın olmak üzre sulh oldılar. Ve bu cezîreler üzerine Nemse tarafından Sadoya kıralı serdâr olmakla ba‘de’l-müsâlaha Serdinya cezîresini Sadoya kıralına hizmeti mukābelesinde virüp saltanatına ilhâk itmişlerdi. Şimdiki ahvâlleri ma‘lûmum değil H (32^{a}) : - İ

[1180] bu vilâyet de kısm-ı evvelden olup ânifen zikr olunduğı üzre sâbıkan bu vilâyeti Cermanya ya‘ni Nemse tāifesi alup iki yüz otuz sene kadar zabt u hükûmeitmeleriyle bu vilâyetler anların ismiyle yâd olunur ve ne yüzden zabt idüp ve yine ne tarîk ile Venedik hükmine H (32^{a}-32^{b}) : ânifen bu vilâyetlerin ismiyle yâd olunur ve ne yüzden zabt idüp ve yine ne tarîk ile Venedik hükmine İ (38^{b})

[1181] ve nevâhîler dahi bunlardur H (32^{b}) : - İ

mertebe olmaz. Ve tarlaları ve mezra‘âları bir mertebe vâsi‘ ve çayır ve çemeni firâvân ve envâ‘-i hayvânâtı ve mahsûlâtı çok ve bî-hadd ü bî-pâyân olup ve hayvânâtdan çita dirler bir nev‘ habr dahi olur ki gayri yerlerde olmaz. Ve bu kısmın metîn ve müstahkem kal‘aları ve ma‘mûr u mu‘azzam şehirleri ve güzel kasabaları ve köyleri çok ve halkı dahi hadd ü pâyândan artukdur.**[İ, I, 39a]** Ve bu kısmın büyük gölleri ve meşhûr ırmakları dahi vardur ki cümlesi envâ‘ balık ile memlûdur ve ırmakları kayıklar ile gezerler ve bundan niçe mermer taşı ve ma‘denleri dahi vardur.

El-bahîrât: Ve bu vilâyetin meşhûr gölleri bunlardur: Benako ve hâlâ diğer nâmı Lagodi Gırada ya‘ni büyük göl dimekdür. Ve birine dahi Lagordiryo dirler. Bu göl Bersbanrilas nâm mahaldedür. Ve birine dahi Erdino nâm-ı diğerine Lagod Diro dirler. Ve birine dahi Lariyo nâm-ı diğerine Komonsi dirler. Bu göl Milan’da vâki‘ olmışdur. Bu gölün tūli üç yüz ve arzı otuz istadyomdur[1182]. Ve birine dahi Logano, diğer nâmı Vervano ve diğer nâmı Vervato ve diğer nâmı Lagor Mayora ve bunun dahi tūli üç yüz ve arzı otuz istadyomdur. Lagor Mayora büyük göl dimekdür ve içinde latīf balıkları olur. Husûsan Nozona didikleri balık be-gāyet büyük[1183] ve çokdur. Ve sâir gölleri sûretde mastūr ve müsattahdur, nazar oluna[1184].

El-enhâr: Ve bu vilâyetde nehirler dahi çokdur. Ma‘rûf u meşhûrları bunlardur[1185]: Nehr-i Po, Tenaro, Üstürya, Tiriviya, Parma, Benariyo, Naro, Ebdora, Sisya, Tiçino, Albus, Monçiyo ve niçe kücük ırmaklar dahi vardur.

Et-taksîm: Ve bu vilâyeti niçe aksâm birle taksîm itmişlerdür. Zîrâ bunda hükûmet ider beğler çokdur. Ve her birinin hükm itdüği yerler birer kısım olmışdur ki ol hükûmetler bunlardur[1186]: Milano, Engirya, Nevariya, Papya, Lavronsi, Kırımona. Mukaddemâ bunların cümlesi İspanya kıralı hükminde idi. Şimdi Nemse’ye tâbi‘dür[1187].

Hükûmet-i Savoya: Ve bu Savoya dukasının hükûmet itdüği vilâyetler bunlardur: Beramonsiyo ve Merkıyonato ve Pençisiya dahi bir ocaklıkdur[1188].

Hükûmet-i cemâ‘at-i Venedik: Ve bu vilâyetde Venedik cemâ‘atinin hükm itdüği bunlardur[1189]: Bergamo ve Berisiya vilâyetleridür.

[1182] **[Derkenar]:** İki mîle üç estadyom dirler H (32ᵇ) : - İ
[1183] büyük H (32ᵇ) : iri İ (39ᵃ)
[1184] nazar oluna H (32ᵇ) : - İ
[1185] ve bu vilâyetde nehirler dahi çokdur. Ma‘rûf u meşhûrları bunlardur H (32ᵇ) : ve nehirlerinin dahi müte‘ârifleri bunlardur İ (39ᵃ)
[1186] ol hükûmetler bunlardur İ (39ᵃ) : - H
[1187] şimdi Nemse’ye tâbi‘dür H (32ᵇ) : - İ
[1188] dahi bir ocaklıkdur İ (39ᵃ) : - H
[1189] ve bu vilâyetde Venedik cemâ‘atinin hükm itdüği bunlardur H (32ᵇ) : - İ

Hükûmet-i Mantova: Ve bunun beği Mongarato ile Bersila[1190] vilâyetlerine hükm ider. Ve Modina dukasının hükmi Rengisini ile Nariyo'ya nâfiz olur. Ve Foranya ile Karfonyana bir hükûmet ve bir beğlikdür. Ve Rosina dahi büyük bir büyük ocaklıkdur. Ve Foloronsala nâhiyeleri Mirandola ve Kırankondara ocakluğı dahi bir büyük hükûmetdür.

Devlet-i Lomberdiya: Ya'ni yoğun tāife dimekdür. Ve bu vilâyet mukaddemâ niçe yıllar mahsûs kırallık olmağla başka bir devlet ünvânıyla yâd iderler ve bu vilâyetde ibtidâ kıral olan âdemin ismine Albovino dirlerdi ki Pabya Baniyona şehrini alup tahtgâh idinüp ve niçe vilâyetlere pençe salup ve bir hayli atup tutmışdur. Ve bu kıral avretini gāyet sevmekle vefât itdikde ziyâde muhabbetinden nâşî kafasını çıkarup ve kadeh yerine sâgar eyleyüp şarâbı anınla içerdi. Ve bu şehirde yigirmi altı sene kadar kıral olmışdur. Ve İtalya'da dahi on bir sene kıral olup âkıbeti beş yüz mîlâdında kendüyi katl idüp yerine âhar **[33a]** kıral nasb itmişlerdür. Bunların silsilesi iki yüz otuz sene mikdârı mümted olup ve en sonra olan kıralları ki Dazi Deryo dirler idi, bunı dahi Nemse ve Fransa'ya kıral olan Büyük Karlos katl idüp ve kendü tarafından bir duka hâkim nasb eyledi. Ve ol vakit târîh-i mîlâd yedi yüz yetmiş ikide idi. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz elli sekiz sene mürûr itmiş olur[1191].

Sûret-i sâni der-beyân-ı vilâyet-i Bedamonçiyo: Ve diğer nâmına Beyamonda dirler. Aslında bu vilâyet dahi Lombordiya'dan idi ve hâlâ Savoya beği hükm ider.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti dahi Sasiya ırmağı ve Delginato ve Albus dağı ki ol mahallere Mongırato dirler ki nevâhî-yi Ceneviz ihâta ider.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin meşhûr olan ırmakları bunlardur: Nehr-i Po ve Tataro, Sotora, Dorya **[İ, I, 39b]** ve bunlardan gayri yigirmi ırmak dahi vardur ki kimi büyük ve kimi kücük ammâ cümlenin mu'azzamı ve ma'rûfı nehr-i Po'dur ki Tuna mânendi bir nehirdür[1192]. Cebel-i Veyzolo'dan neb' ider. Hâlâ Mon Veyzo dirler. Ve nehr-i Tataro dahi Abanino dağından neb' idüp çıkduğı yerde azdur. Ammâ niçe kücük ırmaklar birle cem' olup ve biraz aşağı indikde on iki ırmak dahi karışup bir azîm ırmak olur. Ve bu ırmak içinde altun kumı bulunur. Ve nehr-i Dorya dahi ibtidâ iki kücük ırmakdan peydâ olur ki birine Raybariya ve birine dahi Palatiya dirler. Ve bunlar Albus dağının Goçiya nâhiyesi dimekle ma'rûf mahallinden neb' idüp üç mîl kadar Ogosta

[1190] ile Bersila İ (39[a]) : - H

[1191] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz elli sekiz sene mürûr itmiş olur H (33[a]) : - İ

[1192] ki Tuna mânendi bir nehirdür H (32[b]) : - İ

Torino şehrine gelüp anda Po ırmağına karışur. Ve nehr-i Sotora dahi Albus dağının Garya nâm mevzı'inden çıkar ve sâir ırmaklar [içün] sûrete nazar oluna[1193].

El-evsâf: Ve bu vilâyet gāyet mahsûldârdur, şöyle ki envâ'-i hayvânâtı çok olup husûsâ koyun ve sığır gāyet çokdur ve niçe avgâh ve mesîregâhları vardur ki âdeme hayât virür ve ekseriyyâ peynir ve keten ve kenevir ve yapağı ve bu makūle şeylerden çok mâl hâsıl olur. Ve envâ'-i me'âdini dahi çokdur ve hattâ nakl iderler ki niçe müddet Fransa ile cenk olup çok def'a Fransa bunları mahsûr idüp ve üzerlerine sefer idüp aslâ[1194] zahîre muzâyakası çekmediler. Ve hiçbir vakitleri olmamışdur ki sâir halk gibi gayri yere muhtâc olalar. Ve bu vilâyetin halkı dahi zengin âdemlerdür, şöyle ki Fransa ile cenk itdikleri vakitde on milyon altun harc ve sarf itdiler ve her milyon on kerre yüz bin altun olmak üzre[1195] ve bu vilâyetde pirinç ve demir ve kağıd çok olup ve fâhir atlas kumaş dahi nesc iderler.

Evsâf-ı nevâhî: Ve bu vilâyetin cümle nevâhîsinde[1196] elli ocaklık ve on beş ze'âmet ve yigirmi mu'azzam ve mükellef manastırları ve üç yüz kasabâtı ve niçe kücük nâhiyeleri dahi vardur. Ve bunda olan beğlerin ve zu'amâların senede on bin ve ba'zılarının on beş bin altun medhûlleri vardur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetde ol kadar mu'azzam şehirler yokdur. Zîrâ beğleri ve zu'amâları her kişi kendü hükm itdüği kasaba ve şehrinde otururlar. Ve bu vilâyetin halkı dahi şol mertebe çokdur ki halk birbirlerini bilmezler.

El-kuzât: Ve bu vilâyet sekiz kâdılık olup üç yüz kasabası vardur. Ve köylerinin hod haddi ve hasrı yokdur ve ol kâdılıklar bunlardur: Virçilo, İstova, Boriya ki hâlâ Boriya dirler, Ogosta Moti, Torino ve diğer nâmına Borino ve diğer nâmına dahi Mondo Vinsi dirler, Kosaro ve şehirlerinden dahi Salo Çisna.

Ta'rîf-i şuhûr[1197]: İsnova ile Virçilo metîn hisârlı şehirlerdür ve içinde olan binâları dahi gāyet muhkem ve latīfdür. Ve büyük âdemler evleri çokdur ve bunların tarlaları dahi mahsûldârdur. Ve ekser-i arâzîleri ırmak ile saky olunur ve bayırları dahi gāyet mahsûldârdur. Ve bunda bir sahrâ vardur ki engebe şeklindedür. Amma cemî'-i zehâyir bunda mevcûd olup ve hattâ bal dahi gāyet çok olur. Ve Ogosta şehri dahi Albus dağının aşağılarında vâki' olmışdur. Ve kurbında iki dağ dahi vardur ki biri büyükdür. San Berterdo dirler ve biri kücükdür ki Moseymilo dirler. Ve büyük dağdan

[1193] sâir ırmaklar [içün] sûrete nazar oluna H (33[a]) : sâir ırmaklar dahi sûretde mastūrdur İ (39[b])
[1194] çok def'a Fransa bunları mahsûr idüp ve üzerlerine sefer idüp aslâ H (33[a]) : çok def'a muhâsara olunup aslâ İ (39[b])
[1195] ve her milyon on kerre yüz bin altun olmak üzre H (33[a]) : - İ
[1196] ve bu vilâyetin cümle nevâhîsinde H (33[a]) : ve bu vilâyetde İ (39[b])
[1197] ta'rîf-i şuhûr H (33[a]) : - İ

Vilizya şehrine gidilür ve kücükden Tirentaziya şehrine gidilür. Ve bu şehri Ogosto **[İ, I, 40a]** nâm pâdişâh binâ itmişdür. Ve sol tarafı tarlalık ve ekinlikdür, firâvânî buğdayı olur. Sağında bağları çokdur, fâhir üzümi olur. Ve bu şehrin halkı gāyet çokdur. Ve şehre varılcak yer gāyet teng yollardur, hattâ bu ecilden Fransa kıralları çok sa‘y idüp alamadı.

El-me‘âdin[1198]: Ve bu şehirde altun ve gümüş ma‘denleri dahi vardur. Ve Torino şehri dahi pâyitaht ve meşhûr şehirdür. Bu şehir dahi bir dağ zeylinde vâki‘ olmışdur. Ve bir tarafından bir kücük ırmak geçer ve şekli murabba‘u’ş-şekldür. Hattâ kapusı dahi dört kapudur ki her biri **[33b]** bir tarafa açılur ve içinde bir fâhir medresesi vardur. Ve tarlaları dahi gāyet münbitdür. Ale’l-husûs şark ve şimâl ve cenûb tarafı şol kadar mahsûl virür ki vasfı mümkin değildür. Ve bu şehrin kal‘ası muhammesü’ş-şekl düşmişdür. Ve bir ırmak çevresini ihâta itmişdür. Ve bu şehrin kurbında semmâkī mermer ve demir ma‘denleri dahi vardur.

El-orman ve’l-bahîrât[1199]: Ve bu şehrin ormanları dahi vardur ki içinde envâ‘-i gûne hayvânât vardur ki ol hayvânatları şehrin beğleri salıvirüp örtmişlerdür. Ve vakt-i hâcetde ıstıbâr iderler. Ve gölleri dahi gûn-â-gûn balığı müştemil olup azîm sayd-ı simâk iderler. Ve ırmak kurbında bir dağ vardur, ekser-i eşcârı meyve olmağın gāyet latīfü’l-manzar dağdur. Hattâ ismine dahi Monti Oro ya‘ni altun dağı dirler. Zîrâ bundan bî-nihâye mahsûl alurlar. Ve bu İtalya memleketinde basma dahi ibtidâ bu şehirde peydâ olmışdur dirler.

Ve Mondi nâm şehir dahi bir yüksek yerde vâki‘ olup nehr-i Ayla kenârındadur. Ve bu ırmak iki mîl kadar yerde Tenarvar nâm ırmağına munsab olur. Ve bu şehrin dahi halkı gāyet çokdur. Lâkin ekseriyyâ lisânları peltekdür. Nihâyet bir cânı pek ve cefâkâr ve titiz tāifedür, şöyle ki her dâim bir birleriyle gavgā itmeden hâlî olmazlar. Ve bu şehrin mezra‘ları vâsi‘ ve mahsûldâr ve kestanesi dahi çok olur. Ve varoşında bir mükellef kilisası vardur ki mürd olan beğleri anda defn iderler. Ve nakl iderler ki bu kilisayı binâya mübâşeret itdiklerinde yerini kazar iken âyîne gibi bir siyâh mücellâ taş çıkdı, şöyle ki üzerinde ma‘denî demir kaplamışlar, insân nazar itdikde gözleri kamaşırdı.

Ve Korsaro şehri dahi bir bayırda, Sotora ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve tarlalarını dahi bu ırmak saky ider. Ve gāyet mahsûldâr tarlaları vardur ki yüz bin çuval buğday hâsıl olur dirler ve çayır ve çemeni dahi firâvân üzredür.

[1198] el-me‘âdin İ (40ª) : - H
[1199] ve’l-bahîrât İ (40ª) : - H

Ve Saloçiya şehri dahi Albus dağının eteğinde vâki‘ olmışdur ki bir bayırdadur. Ve buna karîb bir nehr neb‘ ider ve bu şehir bir ocaklıkdur. Mükellef müsâfir-hâneleri vardur ki mahsûs müsâfirler içün binâ itmişdür. Ve havâsı gāyet i‘tidâl üzre olup bağçeleri ve her dem sebzezâr ağacları çokdur[1200]. Ve ekser-i halkı bâzârgân olup ve bu şehirde çok alışveriş[1201] olur. Ve bu şehirlerden mâ‘adâ iki yüz elli kasabası olup cümlesinin hisârı vardur. Hattâ ba‘zıları şehr-vârî **[İ, I, 40b]** büyük ve benâm kasabalardur. Nitekim resimde mestûrdur, nazar oluna. Ve sâhib-i tahrîr Niza şehrini dahi bu vilâyete ilhâk itmişdür. Eğerçi sûreti Laygoriya tahtasında tastîh ve mevkı‘i dahi anda vaz‘ olunmışdur. Nihâyet yakında[1202] bunı Sardoya beği feth idüp taht-ı hükûmetine dâhil itmeğin bu sûretde îrâd olundı. Ve bu şehir an-asl bir ocaklık idi ki tūli yigirmi ve arzı on bir logadur. Ve bu şehir Vajvara ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehri bin beş yüz kırk üç mîlâdında muhâsara idüp ve azîm ikdâm idüp alamadılar. Ve bir def‘a dahi Fransızlar muhâsara idüp ve çok sa‘y ü ikdâm idüp[1203] âhir-i kâr me’yûs olup ve[1204] toplarını dahi bırakup gitdiler. Ve’l-hâsıl bu şehir İtalya’nın gûyâ seddidür. Ve bu şehir Ceneviz’den yüz yigirmi ve Marsiya’dan yüz otuz mîl kadar ba‘îddür. Ve bu şehir gāyet güzel ve kal‘ası metîn ve gāyet sarp ve halkı çok ve çelebi âdemlerdür. Ve kal‘a-yı Tonsi dahi buna karîb bir dağın kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bunda niçe ma‘mûr manastırlar ve içinde ruhbâniyyetler niçe hasnâ kızlar vardur. Ve bu şehrin etrâfında kudret helvâsı yağar ve Gariton otı ve Tirementi zamkı ve envâ‘-i nebâtât ve akākīr ve a‘şâb ve gûn-â-gûn şükûfât bî-hisâb olup ve bal dahi firâvân olur. Ve bu vilâyetde fâhir çuka dahi nesc iderler. Ve bu vilâyetin kâdılık ve beğlik ve ocaklık olan şuhûr u kasabât u kurâ tâbi‘leri müfredâtı gāyet tavîl olmağın icmâl ve ihtisâr olundı[1205].

Evsâf-ı vilâyet-i Verçil: Ve bu vilâyetin baş şehrine dahi Verçil dirler. Bu dahi bir zamân başka kırallık idi.

El-hudûd: Bu vilâyeti şimâlen nehr-i Çesba ve şarken nâhiye-i Novara ve cenûben nehr-i Po ve garben Aboridya ihâta ider. Ve bu vilâyetin baş şehri Navilyo üzerinde vâki‘ olmışdur ki nehr-i mezbûr şehir kurbında nehr-i Çesba’ya karışur. Ve bu nehr-i Çesba dahi sehl mümted olup nehr-i Po’ya munsab olur. Ve bu şehir gāyetle

[1200] bağçeleri ve her dem sebze-zâr ağacları çokdur H (33^{b}) : bağçeleri ve yeşilistân ağacları çokdur İ (40^{a})
[1201] ve bu şehirde çok alış veriş olur H (33^{b}) : ve bunda çok bey‘ ve şirâ olup İ (40^{a})
[1202] yakında İ (40^{b}) : - H
[1203] ve çok sa‘y ü ikdâm idüp H (33^{b}) : - İ
[1204] me’yûs olup ve H (33^{b}) : - İ
[1205] ve bu vilâyetin kâdılık ve beğlik ve ocaklık olan şuhûr u kasabât u kurâ tâbi‘leri müfredâtı gāyet tavîl olmağın icmâl ü ihtisâr olundı H (33^{b}) : - İ

meşhûr ve eski binâlu şehirdür. Hattâ Tiroya şehrinden evvel binâ olunmışdur ve içinde bir kâdı oturur. Ve nakl iderler ki dokuzuncı papa zamânında bunda bir âdem peydâ olup ve âyîn-i dînlerine muhâlif ba‘zı sözler söyleyüp şâyi‘ oldukda mezbûr papa bu şehre gelüp ve çok zû-fünûn papaslar dahi cem‘ olup akd-i meclis ve mübâhese itdiklerinde bu âdeme cevâb virememişlerdür. Ve bu şehir mukaddemâ Monkorato nâhiyesinin beğine tâbi‘ idi. Ve bunda **[34a]** be-her sene iki def‘a pazar durur ki niçe bin koyun ve sığır ve niçe bin kantār yapağı ve sâir eşyâ ve emtâ‘ harîd ü fürûht olunur[1206]. Ve bunun tarlaları dahi ganîmet üzre mahsûl virür. Ve derelerinde[1207] dahi altun kumı bulunur[1208]. Husûsan nehr-i Po ve nehr-i Dorya taraflarında hadden ziyâde bulunur [1209].

Ve Ayanorya şehri ki bir ismine dahi Borpa dirler, bu şehir Dorya ırmağı kurbında, iki bayırın beyninde vâki‘ olmışdur. Bir kal‘ası ve bir eski Meryem Ana kilisası vardur. Ve bu şehrin cenûb tarafında olan tarlaları gāyet mahsûldâr olup ve şimâl tarafında olan çendân şey değildür. Ammâ çayır ve çemeni ve hayvânâtı ve ale’l-husûs koyunı mübâlağa çok ve semiz ve eti dahi gāyet lezîz[1210] olur.

Ve Kazali şehri dahi mukaddemâ nehr-i Po bunun yakından bir tarafından geçerdi. Ve bu şehrin halkı çok ve zengin âdemlerdür. Ve bu şehir hâlâ Manko şehrine tâbi‘dür.

Nâhiye-i Mongorato: Ve diğer nâmı Monti Gırati ya‘ni ganîmet dağı dimekdür. Bu dahi Lomberdiya aksâmından[1211] bir güzel kısımdur[1212]. Bu nâhiye büyük nâhiye olup mukadddemâ yedi ocaklık idi ki birine Mongırato ve birine Çeyva ve birine Ponçeyon ve birine Puçko ve birine Saloçiya ve birine Savona ve birine Kanarpo **[İ, I, 41a]** dirledi ki Saksonya beğinin yedi oğlu var idi, bunların her birine bir şehir virdi. Yedi ocaklık itmiş idi. Sonra Mankorato nâm kimesne Mando şehrini aldıkda bunları dahi ana ilhâk itdi ve şehr-i Mongarato’nun tarlaları çok ve yerleri münbit ve halkı ve karyeleri çok ve meyvesi lezîz ve firâvân ve cümle yerleri ma‘mûr u âbâdân olup cümlesi güneş dokunur yerlerdür ve sol tarafında nehr-i Tenaro ve sağ tarafından nehr-i Po cereyân ider. Ve bu vilâyetin asıl müte‘ayyen şehirleri ücdür ki birine Kazal dirler ki Markıyolerinin tahtıdur. Ve birine dahi İlba ve birine dahi Akva dirler. Ve ana karîb Pastibana nâm bir şehir dahi vardur. Tenaro ırmağına karîb vâki‘ olmışdur. Lensa ve

[1206] ve sâir eşyâ vü emtâ‘ harîd ü fürûht olunur H (34[a]) : alınup satılur İ (40[b])
[1207] derelerinde İ (40[b]) : sularında H (34[a])
[1208] bulunur H (34[a]) : çokdur İ (40[b])
[1209] nehr-i Dorya taraflarında hadden ziyâde bulunur İ (40[b]) : nehr-i Dorya’da hadden bîrûn [mevcûddur.] H (34[a])
[1210] ve eti dahi gāyet lezîz H (34[a]) : - İ
[1211] Lomberdiya aksâmından İ (40[b]) : Lomberdiya’dan H (34[a])
[1212] kısımdur H (34[a]) : vilâyetdür İ (40[b])

Bomadiya şehirlerinin dahi güzel kal‘aları vardur. Ve İlba dahi bir güzel ve meşhûr şehirdür. Ve Akva şehrinde dahi çok sular akar ve niçe yerinde dahi ba‘zı hâr ve ba‘zı bârid sular neb‘ ider ki hâr olan suların hastalara gāyet nef‘i olduğından gayri bir garîb ü acîb otı biter ki sûreti bir hâtem ortasında bir kara kuş bir tavşan tutmış gibidür. Ve dahi bu vilâyetde[1213] Savoya’ya tâbi‘ şehirler dahi bunlardur ki Sitano, Torta, Miliya nâm-i diğerine Kayızgiri dirler Veblano, Rolyasko, Kırmakzola şehirleridür. Ve niçe kasabât ve kılâ‘ ve palankātı dahi vardur. Ve bu Mongırato’nun ibtidâ ocak beği olan kıralına Alirikaramo dirlerdi ki Saksonya neslinden olup bu vilâyetde bunların nesli mîlâdın bin beş yüz otuz üç târîhine gelince mümted olmışdur. Ve ol seneden sonra nesilleri munkatı‘ olup ba‘dehû Forara Riko Gonçanga nâm kimesne Nemse tarafından nasb olunup ile’l-ân anın nesli hükmindedür. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz doksan yedi sene mürûr itmiş olur[1214]. Ve bu zikr itdüğimiz vilâyetler ki İtalya’dan bir kısım olup ve her birleri cumhûr u cemâ‘at olmak üzre zabt-ı memleket idüp hîn-i iktizâda Venedik’e mu‘âvenet iden hükûmetlerdür ki cümlesi İtalya’dan birer cüz’ olup ve bundan böyle İtalya’nın cüz’-i a‘zamı olan nefs-i Venedik cumhûrı tāifesi ahvâl ü âyînlerine ve vilâyetleri tahrîrine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[1215].

Fasl-ı der-hükûmet-i nefs-i tāife-i Venedik ki der-İtalya vâki‘ şode gayr-i ez tahrîr şod[1216]

Ve bu tāifeye Venedik dimenin ma‘nâsı[1217] bir-iki varak aşağıda zikr ü beyân olunur. Ve bu Venedik tāifesi ve cemâ‘ati üç memlekete ve birkaç nevâhîye ve birkaç bilâd-ı müteferrikaya hükûmet iderler ki alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr olunur: Marfana, Rozina, Ferboli, İstirya

En-nevâhî: Bersiya ki Lombaroya vilâyetinden bir kısımdur. Ve Bergamo ve Barona ve Kırima.

El-hudûd: Ve bu Venedik vilâyetlerini şark tarafından Üstürya hadd idüp ve şimâl tarafından dahi yine Üstürya ve Terento vilâyeti hadd ider. Ve garb tarafından Milan hükûmeti ve cenûb tarafından dahi Mantova ve Papa hükûmeti ihâta ider.

[1213] bu vilâyetde H (34ᵃ) : - İ

[1214] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz doksan yedi sene mürûr itmiş olur H (34ᵃ) : - İ

[1215] cümlesi İtalya’dan birer cüz’ olup ve bundan böyle İtalya’nın cüz’-i a‘zamı olan nefs-i Venedik cumhûrı tāifesi ahvâl ü âyînlerine ve vilâyetleri tahrîrine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ H (34ᵃ) : - İ

[1216] ki der-İtalya vâki‘ şode gayr-i ez tahrîr şod H (34ᵃ) : ki İtalya’da vâki‘ olmışdur İ (41ᵃ)

[1217] ve bu tāifeye Venedik dimenin ma‘nâsı H (34ᵃ) : Ve bu Venedik’in ma‘nâsı İ (41ᵃ)

Ahvâl-i cumhûr u cemâ‘at: Ve bunların tāifesi eğerçi cumhûr u cemâ‘atdürler[1218] ammâ gāyet müttefik tāifedür, şöyle ki zabt u tasarruflarında olan yerlere hükm ü hükûmet idüp birbirlerine dahl ü ta‘arruz ve tefâhür ü nefsâniyyet itmezler. Ve hükûmetleri dahi üç nev‘ üzre olup yedi dukalıkdur ki anlar buna Arestikratiya dirler. Ve bu hükûmetin âdemleri yüz yigirmi **[34b]** âdemlerdür ki anlar mahkemede otururlar ve hükûmet iderler. Ve bu âdemler cemî‘-i ulûmdan okumuş, zû-fünûn âdemler olmağa muhtâcdur ve bunların dahi on yedi mahkemesi vardur ki nevbet birle otururlar. Ve ol yüz yigirmi âdemden yedisi müte‘ayyin âdemlerdür ve anların dahi birisi duka ta‘yîn olunmışdur ki cemâ‘at içinde kıral rütbesindedür.

Ünvân-ı duka: Ve bu dukanın sâirlerden mümtâz ve ünvânında fark budur ki bunun esvâbı kadîfe ve dîbâdur. Ve altun sırmadan bir büreydesi vardur her çend ki bir yere gider, birkaç âdem başı üzerine çetr idüp sâyebân tarzı tutarlar. Ve başına kalpak ve altına arakiyye **[İ, I, 41b]** giyer. Ve kalpak üstüne iskerletden bir kuka ki ayniyle çorbacılar giydüği gibi kenârı sırma işlenmiş bir şey giyer ve kakum kaplu nîm-ten kürk ki ters giyüp ve omuzundan aşağı beline varınca bir beyâz bürde taşır ve kırmuzı papuş giyer ve cevâhir kuşak kuşanup ve yüksek iskemlede oturur. Ve on iki âdem dahi vardur ki dâimâ duka yanında durup bunlar dukanın acemîleridür ve yüz yigirmi âdemin eskileridür ki dukalık ahvâlini ve âyîn ü erkânını öğrenmek içün dâimâ yanından münfekk olmazlar. Ve duka taşra çıkdıkda bunlar önine düşüp yürürler. Ve husûsan dukaya gelüp gidenler oturmayup ayağ üzre dururlar ve başları açık dururlar. Ve duka kimseye kıyâm itmez ve mühri dahi kurşundan olur. Ve ol yüz yigirmi âdemler ki hâkimlerdür, ne maslahat görüp ve ne yazarlar ise duka dahi ol maslahatı anların re’yi ve ittifâkı üzre görür. Ancak sikke duka ismine yazılup ve üzerine dukanın tasvîri yazılur. Ve her çend ki bir semte elçi irsâl olunmak lâzım gele, yâhûd serdâr ta‘yîn eylemek iktizâ eyleye, duka bunlarla müşâvere itmeğe muhtâcdur, şöyle ki evvelâ bunların cümlesi bir yere cem‘ olup meşvereti bir yere korlar ve ba‘dehû dukaya arz iderler. Ol dahi anların arzı mûcebince fermân ider[1219]. Ve bunların dukası vefât itdikde zikr itdüğimiz yüz yigirmi âdemden on ikisi duka mülâzımlarıdur, bunların başı duka olup ve bu duka olanın yerine anın altındaki baş mülâzım olup aşağıdan yukaru bedelleriyle mülâzım olup silsile iderler. Ve bir noksân kalanın yerine beğzâdelerden ve

[1218] ve bunların tāifesi eğerçi cumhûr u cemâ‘atdürler H (34[a]) : ve bunlar eğerçi cemâ‘atdür İ (41[a])
[1219] ol dahi anların arzı mûcebince fermân ider H (34[b]) - İ

kibâr-zâdelerden okumuş ve yazmış ve hîn-i müşâverede cevâba isti‘dâd hâsıl itmiş âdemin birini ilhâk idüp yüz yigirmi âdemi tamâm idüp ziyâde ve noksân itmezler[1220].

Mesâlih-i duka[1221]: Ve her çehâr-şenbe güni duka dîvânları gezüp ne var ve ne yok teftîş ü tafahhus ider ve gezerken tenbîh ider ki hükûmeti adl üzre ideler ve hak kimin ise icrâ idüp ve hâtıra bakup[1222] zulm ü ta‘addî itmeyeler. Ve eğer ol hâkimlerin birinden bir zulm veyâ kānûnlarına muhâlif bir şey vâki‘ olsa veyâ rüşvet almış olsa duka haberdâr oldukda duka anı büyük dîvânda ol yüz yigirmi âdeme i‘lâm idüp “Fülân âdem şu makūle bir kabâhat itmişdür” diyü söyleyüp ve ol on iki eski âdemlere irsâl ider. Ve anlar dahi hâtıra bakmayup ve müsâmaha itmeyüp babası ve karındaşı ve akrabâsı ve gāyet azîz dostı ve evlâdı ise dahi[1223] kabâhata göre cezâ tertîb iderler. İçlerinden biri sâhib çıkup men‘ ideyim dise ol on biri ve yüz yigirmi âdem kāil olmayup ol sâhib çıkmak murâd iden âdeme andan ziyâde cezâ iderler[1224]. Ve bunların baş dukası oğluna ve sâir akrabâsına bir şey virmek murâd eylese viremez ve recâ-i âmm eylese “Senin bundan bir garazın vardur” diyü recâsını kabûl itmezler. Eğerçi bu dukanın rütbesi kıral rütbesi ve ikrâm u i‘tibârları bir pâdişâh-ı sâhib-şân mertebesi gibidür. Ammâ yalnız başına murâd itdüği şeyden hükûmeti nâfiz değildür. Bu on iki[1225] ve yüz yigirmi âdem ile meşveret itmeyince hall ü akdde ve ednâ bir şeye kādir değildür.

Ahvâl-i cumhûr: Ve bu yüz yigirmi âdem senede iki kerre tebdîl olunur ki her tebdîlde altmış âdem değişilür, şöyle ki biri agustos ayında ve biri oktober ayında ki ol şubatdur. Ve vakt-i tebdîlde âyînleri budur ki bir kutı içine bakla atarlar. Her kimin isminde ziyâde çıkdı ise anı iderler. Ve bunların altısı müsteşâr ve kırkı siyâset itmek içündür. Ve birkaçı dahi tuz üzerine ta‘yîn olunup ve ba‘zıları buğday üzerine ve birkaçı sıhhat-i ahvâline ittilâ‘ içün ya‘ni bir gemi geldikde ol gemi sağ mıdur veyâ sakat mıdur veyâ tā‘ûnlı yerden midür ve metâ‘ı nedür ve ne almağa gelmişdür diyü teftîş itmeğe ta‘yîn olunmışlardur ki bi-tamâmihî haber alup ve haber virürler. Ve üç tersâne emîni ve on iki Sanmarko hâdimleri vardur ve bu zikr itdüğimiz on iki âdemlerin tarafından dahi on yedi âdem vardur ki be-her yevm bunlar mevcûd bulınmak gerekdür. **[İ, I, 42a]**

[1220] ziyâde ve noksân itmezler H (34ᵇ) : - İ
[1221] mesâlih-i duka H (34ᵇ) : ahlvâl-i duka İ (41ᵇ)
[1222] ve hâtıra bakup H (34ᵇ) : - İ
[1223] hâtıra bakmayup ve müsâmaha itmeyüp babası ve karındaşı ve akrabâsı ve gāyet azîz dostı ve evlâdı ise dahi H (34ᵇ) : - İ
[1224] içlerinden biri sâhib çıkup men‘ ideyim dise ol on biri ve yüz yigirmi âdem kāil olmayup ol sâhib çıkmak murâd iden âdeme andan ziyâde cezâ iderler H (34ᵇ) : - İ
[1225] ve bu on iki H (34ᵇ) : - İ

Bunlar her ayda üç âdem baş nasb idüp ve dîvân itmeğe bunları ta‘yîn iderler. Ve bir yerden mektûb geldikde dahi ol mektûbı bunlar açarlar.

[35a] Tefrîk-i cemâ‘at: Ve bu Venedik cemâ‘ati altı fırkadur. Ve her fırkanın başka müsteşârları vardur ki anlar dahi dîvâna varurlar. Ve bunlar dahi sekiz ayda bir tahvîl ve[1226] tebdîl olurlar ve bunlarda bir dîvân dahi vardur ki on altı[1227] müsteşâr cem‘ olurlar. Ve cümle cemâ‘at dahi anda gelüp “Şöyle idin ve böyle idin” diyü tertîb ü tenbîh iderler. Ve bunlardan beş âdem dahi asker üzerine ta‘yîn olunmışdur ki anlar asker yazup ve ulûfelerini virüp ve sâir umûr-i mühimmelerini görürler ki umûr-ı asker bunlara müfevvazdur.

Tertîb-i dîvân: Evvelâ duka orta yerde bir yüksek iskemle üzerinde oturup ve ba‘dehû[1228] ol altı müsteşâr dahi gelüp ve anlardan aşağı beş âdem dahi vardur ki anlar askere ta‘yîn olunmışdur, bunlar her gün duka sarâyına gelürler. Ve re’îs-i küttâbın rütbesi cümleden a‘lâdur. Zîrâ cemî‘-i sırra müte‘allik umûr u ahvâl anın hıfzındadur ve cümle cemâ‘at başı budur ve cümle küttâb dahi anın eli altındadur ve büyük dîvâna yigirmi yaşından ziyâde olan kimseler ve cemî‘ beğler gelürler. Ve bu dîvânın erbâbı kişi-zâde olmağa muhtâcdur, şöyle ki civârından hâsıl olan ol dîvâna gelemezler. Ve bu dîvân-ı hükûmet iki nev‘ üzredür. Biri şehir halkına müte‘allikdür ki kan ve siyâsete müte‘allikdür. Ammâ taşraya müte‘allik da‘vâyı görmeğe kāim-makām vardur ki donanma ve nevâhî ve köyler da‘vâsını ol görür. Ve da‘vâ dahi iki nev‘ üzredür. Biri şehir halkına ve sâire[1229] yalnız kan da‘vâsı ve biri bey‘ ve şirâ da‘vâsıdur ki her birinin başka dîvânı olur. Mahzâ evlere müte‘allik olan da‘vâ başka ve bâzârgânların da‘vâları başka ve borçluların başka olup evvelâ kan da‘vâsının dîvânına bâlâda zikr olunan kırk ve on yedi âdemin dahi onı cem‘ olup anlar görürler.

Merâtib-i da‘vâ: Bunlarda da‘vâların dahi başka başka merâtibi vardur. Cümleden mukaddem gümrük görülür. Ve beş âdem dahi vardur ki anlar muslihûndur, birbirleriyle gavgā idenler arasına girüp barışdırırlar. Ve üç âdem dahi vardur ki anlar binâlara ve darb-hânelere ta‘yîn olunmışdur. Ve buğday üzerine dahi üç nâzır ta‘yîn olunmışdur ki anlar dâimâ tecessüs üzre olup zahîreyi eksik itmezler. Ammâ her gelen gemileri yoklayup nezârete komayınca içerü komazlar. Meselâ yâ Fransa veyâ İspanya veyâ İngilis veyâ Magrib’den ve gayri yerlerden gelse[1230] evvelâ suâl iderler. Ol gelen

[1226] tahvîl ve İ (42ª) : - H
[1227] on altı H (35ª) : on İ (42ª)
[1228] ba‘dehû İ (35ª) : - H
[1229] şehir halkına ve sâire H (35ª) : - İ
[1230] gelse İ (35ª) : - H

gemi vilâyetlerinde tā‘ûn var mıdur ve eğer yok ise erzâkını çıkarup satmağa izin virürler. Ve eğer tā‘ûn var ise nezârete komadıkca olmaz. Ammâ İstanbul tarafından ve dîvân âdemi ve gemisi nezârete korlar ve köprüler üzerine dahi dahi müte‘ayyin nâzırlar vardur ki dâimâ suları ve kemerleri ve mahalleleri gözedürler. Ve sokaklarda ve mahallelerde[1231] ve limanlarda birşey komayup pâk tutarlar. Ve bir müte‘ayyin âdem dahi vardur ki ol âdem şehir halkını teftîş idüp herkes âdetâ giye geldüği esvâbı giyerler ve hadd-i isti‘dâdından ziyâde tafralı esvâb giyecek olur ise ve yâhûd nefâyis ta‘âm yiyecek olur ise ve yâhûd evlerinde dîvâr zînetlerini hadden ziyâde idecek olur ise tertîb-i itâb idüp ta‘zîr iderler. Ve taşra şehirlerinin dahi her birine dörder hâkim nasb olunmışdur. Biri paşa ve biri serdâr ve ikisi defterdâr mesâbesindedür. Ve eğer şehrin kal‘ası var ise bir de dizdâr ta‘yîn iderler. Ve her kasabaya bir subaşı ve iki kapudan nasb olunur ki biri karada ve biri deryâda kapudanlık iderler ve müte‘ayyen topcı-başı dahi vardur ki karada oldukca hükûmet anın elindedür. Ammâ donanmada oldukca **[İ, I, 42b]** hükûmet kapudanındur. Lâkin her kande karaya çıkılsa hükûmeti topcı-başı ider. Ve her gemide ve kadırgada başka bir beğ vardur ki ve bir müte‘ayyen nâzır dahi vardur ki ol dâim gemiler üzerine ahvâl-i sefâyin ne gûne olur ve ne gûne akça virüp ve ne gûne âlât alurlar, anı görüp gözedürler. Ve bu Venedik’de bir gûne rütbe dahi vardur ki ol rütbe elçiler rütbesidür. Bunlar her üç senede bir tebdîl olurlar. Ve bunların hizmeti pâdişâhlara ve kırallara nâme götürüp getirmekdür. Ve bir mertebe dahi vardur ki ol mertebe sâhibleri dahi pâdişâhlardan ve kırallardan gelen âdemleri ve elçileri[1232] kondurup ve harc-ı masraflarını görürler. Ve bunlarda bir rütbe dahi vardur ki Konsel ta‘bîr iderler. Bunların biri Mısır’da ve biri Haleb’de ve biri Şâm’da ve biri Sayda’da otururlar ve gayrilerde dahi vardur, ammâ bunlar pâyeleridür[1233].

Zuhûr-ı nasb-ı duka: Mukaddemâ bu Venedik tāifesi âmmeten cemâ‘at olup iki yüz otuz sene kadar bu minvâl üzre mümted olmış idi. Sonra altı yüz doksan yedi mîlâdında cümle ittifâkıyla Pavlo Çivanakısto nâm kimesneyi duka nâmıyla nasb idüp ve dukaların **[35b]** târîhini ol vakitden hisâb itmeğe başladılar ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin otuz üç sene mürûr itmiş olur[1234]. Ve ba‘dehû bin yüz altmış dört mîlâdında Aleksandirya nâm papayı Nemse halkı kaçırup nefy-i memleket itdiklerinde Venedik’e gelüp anlardan istîmân u istimdâd taleb itmeğin

[1231] ve mahallelerde H (35ᵃ) : - İ
[1232] ve elçileri H (35ᵃ) : - İ
[1233] ve gayrilerde dahi vardur, ammâ bunlar pâyeleridür H (35ᵃ) : - İ
[1234] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin otuz üç sene mürûr itmiş olur H (35ᵇ) : - İ

bunlar dahi asker cem‘ idüp papayı kaçıran Nemseliler ile[1235] azîm cenk idüp tarafeynden çok âdem kırılup ve âkıbet Venedik gālib olup tekrâr papayı yerine oturtdılar[1236]. Ve papa dahi bunların bu iyilikleri mukābelesinde bunlara birer rütbe ve bir yüzük virdi ki be-her sene Venedik körfezini bu yüzük birle nikâh ideler. Vâkı‘an ilâ hâze’l-ân be-her sene ol yüzüği körfese atarlar. Ne tarîk ile nikâh itdikleri an-karîb zikr olunur. Ve ol vakitden dahi târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz altmış altı sene mürûr itmiş olur[1237]. İmdi bundan böyle bin yüz doksan bin iki yüz mîlâdından sonra[1238] Hanrenko Dandulo nâm duka Girid adasını alup ol mürd oldukdan sonra yerine duka olan[1239] Petroviçyano nâm duka dahi Körfes cezîresini Cenevizlerden alup ve bin üç yüz beş mîlâdında Yorani Dilfino nâm kimesne duka oldukda Hersek ve Zadra semtini Banonya kıralı elinden alup ve bin dört yüz altmış iki mîlâdında Kıristof Mavroş nâm duka oldukdan sonra gayri müslimânlar ile ya‘ni Devlet-i Aliyye[1240] ile cenk itmeğe başladılar. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz altmış sekiz sene mürûr itmiş olur[1241]. Ve hattâ bin dört yüz yetmiş dört mîlâdında Andiryavend Ramino nâm duka ile İslâm askerinin[1242] Kuruna kurbında azîm cengi olup ve İslâm askeri gālib olup çok kâfir kırdılar. Ve birkaç bin kâfir dahi esîr ve bend-i zencîr idüp bakıyyetü’s-seyf kâfirler firâr itdiler. Ve bu cenge bâ‘is bu oldı ki Venedikli altmış kadar kadırga ile ale’l-gafle gelüp İnoz vilâyetini gāret ve halkını esîr itmeleriyle Sultān Ebu’l-feth Muhammed Hân-ı kahramân-ı zamân hazretleri bir mükemmel donanma ile ol zamân Venedik zabtında olan Ağrıboz cezîresine asker irsâl ve muhâsara itdirüp ve âkıbet darb u kahr ile feth eyleyüp ve bî-hisâb mâl-ı ganâyim aldılar. Ve Venedik tarafından imdâd gelen seksen pâre kadırgaları hâif ü hâsir dönüp firâr eylediler. Ve bin dört yüz yetmiş yedide Yovani Moçaynovo nâm duka sulha tālib olup Limni cezîresi taraf-ı devletin olup ve senede sekiz bin altun dahi virüp deryâda gezen bâzârgân sefâyinlerini iki tarafdan kimse incitmemek üzre ahd ü şart olundı. Ve ba‘de’l-eyyâm ba‘zı illet sebebiyle İslâm tarafından nakz-ı ahd vâki‘ olmağın taraf-ı devletin bir vakt-i gafletlerinde Venedikler gelüp Gelibolı kal‘asını gāret idüp döndiler.

[1235] papayı kaçıran Nemseliler ile H (35^{b})bunı kaçıranlar Nemse tarafından anda olan asker olmağın İ (42^{b})

[1236] tarafeynden çok âdem kırılup ve âkıbet Venedik gālib olup tekrâr papayı yerine oturtdılar H (35^{b}) : cenk ve âşûb eyleyüp tekrâr papayı yerine oturdılar İ (42^{b})

[1237] ve ol vakitden dahi târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz altmış altı sene mürûr itmiş olur H (35^{b}) : - İ

[1238] sonra H (35^{b}) : - İ

[1239] ol mürd oldukdan sonra yerine duka olan H (35^{b}) : ve bin iki yüz beşde İ (42^{b})

[1240] ya‘ni Devlet-i Aliyye H (35^{b}) : - İ

[1241] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz altmış sekiz sene mürûr itmiş olur H (35^{b}) : - İ

[1242] İslâm askerinin H (35^{b}) : - İ

Ve İslâm tarafından dahi azîm tedârük birle ahz-ı intikām sadedinde iken yine sulha mürâca‘at itmeleriyle evvelki minvâl üzerine yine[1243] **[İ, I, 43a]** sulh oldılar. Ve bin yüz yigirmi üç mîlâdına gelince hufyeten ba‘zı şeyler vukū‘ıyla târîh-i merkūmda Andirya Gariti nâm duka zamânından merhûm Sultān Süleymân hazretleri Körfes semtine pençe salup ve ol semtlerde çok yerleri yakup ve yıkup gāret itmişlerdür. Ve bin beş yüz altmış yedi mîlâdında dahi merhûm Sultān Selîm-i sâni Kıbrıs cezîresini Petroloridan nâm dukadan isteyüp Vendedikliler dahi kāil olmamağla yüz seksen kıt‘a çekdiri ve on mavna ve yüz yetmiş parça ve vakra mürsel ve envâ‘ gemiler ki cümle üç yüz altmış kıt‘a gemilerle Kapudan Ali Paşa’yı gönderüp hˇâh u nâ-hˇâh cümle Kıbrıs cezîresini feth ü zabt eylediler ve ba‘dehû bin beş yüz yetmiş bir mîlâdında azîm cenkler olup İslâm gālib, Venedikler mağlûb olup âhir-i kâr sulha tālib oldılar. Şol kavl ile ki üç yüz bin altun vireler ammâ tedrîc ile vireler. İmdi bu hâl üzre birkaç zamân mümted olup mâbeyninde çok şeyler vâki‘ olmışdur ki târîhlerde mastūrdur. Ve’l-hâsıl bin altı yüz kırk beşde Fransız’ın Komolino dukası gelüp küllîsi alup[1244] ve ol sene İslâm askeri dahi Girid cezîresine kadem basdılar. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen altı sene mürûr itmiş olur[1245]. Bundan sonra yine sadedimize şürû‘ idelim.

Evsâf-ı nevâhî-yi Venedik: Ve bu nefs-i Venedik’e[1246] tâbi‘ olan nevâhînin başı ve[1247] en mu‘teberi Bergama nâhiyesidür. Ve buna Bergamo dahi dirler.

El-hudûd: Ve bu nâhiye şarken ve garben iki gölün arasında vâki‘ olmışdur ki birine Komo ve birine Sabino dirler, meşhûr göllerdür. Ve cenûb tarafından Kırimo ve Kırima nâhiyeleriyle ve şimâlen Tanila nâm vâdî ile mahdûddur. Ve bu nâhiyenin gāyet latīf ve hûb havâsı olup ve tarlarları dahi vâsi‘dür. Ancak şimâl tarafında **[36a]** olan tarlarları çendân münbit değildür. Zîrâ ol semt ekseriyyâ mahsûli az virür. Ammâ koyunı ve sâir hayvânatı ve ba‘zı vâdîlerinde üzüm ve zeytûn gāyet çok olur. Ve zeyt yağı bir mertebe tatlu olur ki ta‘bîri kābil değildür. Ol sebebden bunun zeyt yağı sâirlerden beş-altı akça ziyâdeye satılur. Ve bu nâhiyenin kangı yerinde mahsûli az olur ise emr-i Hakk ile[1248] hayvânâtı çok olur. Ve bunun yapağısı dahi gāyet latīf ve nazîf

[1243] yine İ (42ᵇ) : - H
[1244] dukası gelüp küllîsi alup H (35ᵇ) : dukası alup İ (43ᵃ)
[1245] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen altı sene mürûr itmiş olur H (35ᵇ) : - İ
[1246] ve bu nefs-i Venedik’e H (35ᵇ) : - İ
[1247] başı ve H (35ᵇ) : - İ
[1248] emr-i Hakk ile H (36ᵃ) : - İ

olur. Ol ecilden ol nâhiyede gāyet ıslâh ve güzel çuka ve kumaş nesc iderler. Ve ba‘zı yerinde ve demir ma‘deni dahi vardur.

El-mahlûk: Ve bu nâhiyenin halkı bir seyyâre tāife olup bütün dünyâyı seyr ü sülûk idüp ve hem-kâr iderler. Ve ekseri şâ‘ir ve her ma‘rifetde mâhirlerdür. Ve bu nâhiyede mukaddemâ Yûnânîler otururlardı. Ve sonra Fransızlar alup ve ba‘dehû Rûmîler alup ve ba‘dehû bin beş yüz on altı mîlâdında Venedik hükmine girmişdür. Ve mukaddemâ dahi bir zamân kendülerden hâkimleri var idi. Ve bu nâhiyeden ba‘de’l-masraf Venedik’e altmış bin altun gider. Ve bu nâhiye Venedik hükmine girelden beri târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz on dört sene mürûr itmiş olur[1249].

Evsâf-ı şehr-i Bergamo: Ve bu bir atîk şehirdür ki dört dâne güzel binâlı varoşı vardur ve bir yüksek yerde vâki‘ olmış kal‘ası dahi vardur ki nerdübân ile çıkılur. Ve içinde bin yüz sekiz âdem vardur ve varoşında dahi yigirmi sekiz bin âdem vardur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin meşhûr ırmakları Permiyo ve Seryo ırmaklarıdur ki arası ırmaklar birle saky olunur. Ve bu ırmaklar Albus dağından neb‘ idüp ve ba‘dehû Ada ırmağıyla memzûc olur.

Nâhiye-i Berasiçiya: Ve bu dahi gāyet eski şehirdür.

El-hudûd: Bunun dahi şark tarafı Benako göliyle ve cenûb tarafı Kırama nâhiyesiyle ve Bergamo nâhiyesiyle ve şimâl ve şark tarafına mâil Toranto nâhiyesiyle ve garb tarafı Girizoni nâhiyesiyle hadd olunur. Ve bu nâhiyenin dahi baş şehrine Berasiçiya dirler. Halkı zengin ve çelebi âdemlerdür. Ve kal‘ası metîn ve sarp kal‘a olup ve içinde güzel sarâylar ve bîmâr-hâneleri vardur. **[İ, I, 43b]** Ve nehr-i Mila kurbında cereyân ider. Ve nehr-i Giriçiya dahi şehrin ortasından geçer ve nehrin etrâfında tüfenk kâr-hâneler vardur ki güzel tüfenkler yaparlar. Ve bu nâhiyenin tarlaları dahi güzel ve münbitdür.

El-me‘âdin: Ve bu nâhiyede envâ‘-i me‘âdin çıkar, şöyle ki altun ve gümüş ve bakır ve demir ve şâb ve kırmızı ve semmâkī ve beyâz mermer ve bir cins siyâh ile yeşil alaca semmâkī çıkar ki ana sirin siyum dirler[1250] ve bunda âteş taşı dahi çokdur, odun yerine yakarlar.

El-bahîrât: Ve bu nâhiyede niçe göller dahi vardur ki mu‘teberine Benakoş dirler. Gāyet balığı çok ve etrâfı latîf göldür, şöyle ki cevânibinde niçe bayır yerleri

[1249] ve bu nâhiye Venedik hükmine girelden beri târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz on dört sene mürûr itmiş olur H (43ᵃ) : - İ

[1250] dirler H (36ᵇ) : - İ

vardur. Âb-ı hayvân gibi pınarlar neb‘ ider ki her biri insâna hayât virür[1251]. Ve bu gölün bir tarafı ağaclık ve bir tarafı bağlık ve bağçelik ve zeytûn ve sanevber ağacları ve sâir eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirre ile müzeyyen ve dil-güşâ yerlerdür ki ta‘bîr olunmaz. Ve bir tarafında kenârında Salu nâm bir kasaba vardur ki halkı gāyet tafralı âdemlerdür ve avretleri dahi gāyet zînetlü gezüp ve hüsn ü cemâlde dahi lâ-nazîrlerdür. Ve ekseriyyâ atlar ve arabalar ile gezerler. Ve seyr ü sülûklarında bir birlerine ziyâfet idüp ve horoz debüp ve dâimâ îş u işretden hâlî olmayup ve hüsnü’l-manzar âdemlerdür. Ve ale’l-husûs avretlerinin hüsnü nâdirü’l-vukū‘dur. Ve bu gölün tūli otuz beş ve arzı on iki mîldür. Ve nehr-i Mizo dahi bu gölden çıkar. Ve Peşkir nâm kal‘aya uğrar ki metîn ve müstahkem olmak üzre meşhûrdur. Ve Sebito nâm bir kal‘a dahi vardur ki hâlâ kurbında olan İsbito kasabası ismiyle yâd olunur. Ve bir göl dahi vardur ki Adro dirler. Ve zamân ile bunda bir ecder katl olunup anın ismiyle meşhûr olmışdur. Ve bu gölde alabalık ve gayri simâk dahi firâvân çıkar. Ve Adro ecdere dirler[1252]. Ve bu gölün etrâfında demir ma‘deni dahi vardur. Ve bu nâhiyenin dağları ve kasabâtı ve kurâları dahi çokdur. Resimlerde ma‘lûm olur.

Evsâf-ı nâhiye-i Kırima: Bu nâhiyenin etrâfını Medyola vilâyeti ihâta ider. Bunun dahi tarlaları güzel ve mahsûldâr olup ve envâ‘ ağac ve bağları ve latīf suları ve lezzetlü balıkları çok olup ve Kırima şehir kurbında bir latīf vâdîsi vardur ki gāyet dil-güşâ ve ferah-fezâdur. Ve sâir kasabât ve kurâsı çokdur. Resme nazar oluna.

Evsâf-ı nâhiye-i Varona: Bu nâhiye dahi bir ma‘mûr ve büyük nâhiyedür.

El-hudûd: Bunı şarken Viseçnesiya ve cenûben Mantova ülkesi ve garben Bersiçiya ve şimâlen Terantiyo nâhiyesiyle hadd olunur. Ve bunun tūlı altmış **[36b]** var arzı kırk mîldür. Ve ba‘zı yerinde toprağı taşlı ve ba‘zı yerinde gāyetle ma‘mûr ve kesret-i buğdayı ve zeytûn ve mevâşî ve envâ‘-i meyve ile meşhûrdur. Ve tıbba müte‘allik cemî‘-i a‘şâb anda bulunur. Husûsan Baldos nâm dağda ki hâlâ Venedik hükminde Anaris ırmağı etrâfını ihâta itmiş bir dağdur. Ve bu nâhiyenin yapağısı ve ipeği dahi çokdur. Ve bu nâhiyenin otuz beş kilisası ve on râhib-hânesi vardur ki anda kızlar ve avretler keşîş olup kalurlar. Ve bu nâhiyenin baş şehrine dahi Varona dirler ki bir hûb havâlı ve evleri güzel şehirdür. Ve yolları dahi doğru tarh olunmışdur. Ve iç kal‘ası gāyet eski kal‘adur. Dört mükellef köprüsi vardur. Ve iki metîn kal‘ası dahi vardur. Ve şehir ortasında bir büyük kaya vardur ki üzerinde dahi büyük meydândur ve üzerini mel‘abe yeri itmişlerdür ki cemî‘ oyun-bâz ve hokka-bâz ve mashara ve takla-

[1251] her biri insâna hayât virür H (36[b]) : her biri dünyâ değer İ (43[a])
[1252] ve Adro ecdere dirler H (36[a]) : - İ

bâz ve kıssa-hân ve envâ‘ söz ü sâz-vâr ise anda mevcûd olup hünerlerini icrâ vü izhâr iderler. Ve şehir halkı **[İ, I, 44a]** ricâl ve nisâ dahi varup[1253] seyr ü temâşâ iderler.

Et-ta‘accüb: Ve bu şehrin hendekini kazarken içinde mağara buldılar. Ve bir dağ altında taşdan kenzîler ve sadefler ve midyalar ve istiridyeler ve kuş burunları ve yıldız balıkları ve niçe eşkâl-i ta‘accübe-i garîbe[1254] bulunup neden tekevvün itdi ve hikmeti ne olduğunı bir bilür ve ma‘nâ virür kimse bulınmadı.

El-binâ[1255]: Ve bu şehrin içinde olan evler cümle dörder tabaka olup[1256] ekseri mermer direkler ve kemerler birle binâ olunmışdur. Zîrâ ekser-i halkı gāyet zengin ve mâldâr âdemlerdür ki mâllarının hisâbı yokdur. Ve ne kadar mâlı olduğunı bilmez âdemler çokdur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin en mu‘teber ırmağı İnizi ırmağıdur ki menba‘ı Albus dağındadur ve mahall-i cereyânında vâfir ırmaklar mümtezic olup ve biraz yere imtidâddan sonra iki şakk olup biri bir göle gidüp ve biri dahi Venedik körfesinde deryâya munsab olur. Cümle İtayla memleketinde Po ırmağından sonra bundan mu‘azzam ırmak yokdur. Nihâyet ziyâde serî‘ü’l-cereyân olmağla içinde gemilerle gezilmez ancak yukarusında iri kereste kesüp ve içine[1257] sal bağlayup akıntı ile Varona ve Venedik şehrine götürüp satarlar. Ve bu ırmakda Kurıyano balığı çokdur ve bu nâhiyeye tâbi‘ niçe şuhûr ve kasabât ve kılâ‘[1258] dahi vardur, resimde mastūrdur[1259].

Evsâf-ı nâhiye-i Vemçentino: Bu dahi büyük nâhiyedür.

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Bedaval ülkesi ve garben Varona nâhiyesi ile hadd olunur. Ve bu nâhiye yüz yigirmi kasaba ve kurâyı müştemildür ki cümlesi ırmaklar birle saky olunur. Ve bunda beş göl vardur ki envâ‘-i gûne balıklar çıkar.

El-mahsûlât: Ve bu vilâyetin buğdayı ve üzümi ve envâ‘-i meyvesi ve dud ağacı ve ipek kurdı ve sâir hayvânâtı ve südi[1260] ve yağı ve peyniri ve yapağısı ve koyunı ve sığırı[1261] ve envâ‘-i sebzevât ve şükûfâtı[1262] gāyet firâvân olmağla ol ecilden bu nâhiyeye Venedik Bağçesi dirler.

[1253] ricâl ü nisâ dahi varup H (36^{b}) : - İ
[1254] ta‘accübe-i garîbe H (36^{b}) : - İ
[1255] el-binâ H (36^{b}) : - İ
[1256] tabaka olup H (36^{b}) : kat binâ olunup İ (44^{a})
[1257] içine İ (44^{a}) : - H
[1258] ve kılâ‘ H (36^{b}) : - İ
[1259] resimde mastūrdur H (36^{b}) : resme nazar itdikde ma‘lûm olur İ (44^{a})
[1260] ve südi (44^{a}) : - H
[1261] ve sığırı İ (44^{a}) : - H
[1262] ve şükûfâtı H (44^{a}) : - H

El-vuhûş: Ve bundan yaban keçisi ve keklik ve bıldırcın ve sünlün ve bâ-husûs derrâc ki her yerde olmaz ve sâir bu misillü hayvânâtın kesretinden ve göllerin ve sularında envâ‘ balığın vefretinden[1263] güzel sayd u şikâr safâsı olur.

El-me‘âdin: Ve bunda gümüş ve bakır ve zıbık ve kurşun ve kibrîd ve nişâdir ve demir ve değirmen taşı ma‘denleri gāyet çokdur. Ve bunun taşı beyâz olur ve bunı döküp ve sul ile yuyup ve ba‘dehû[1264] çökerüp ve değirmi farz idüp çekmeler ilâca isti‘mâl iderler. Ve niçe vilâyetlere dahi götürüp ol vilâyet hakîmlerine satarlar[1265]. Ve bunda mermer taş ma‘deni dahi vardur. Ve bu me‘âdin ekseriyyâ Varano kasabası kurbında olur. Ve niçe şâfî hârr sular ve tıbbe müte‘allik envâ‘-i akākīr dahi çokdur. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Vemçinsa dirler ki bir dağın zeylinde vâki‘ olmışdur. Ve halkı gāyet serd âdemler olup güzel esvâb giyüp ve nefîs ta‘âmlar yiyüp îş u nûşa ve zevk u safâya mâillerdür. Ve bu vilâyetin halkı bin dört yüz mîlâdında Venedik’e tâbi‘ olmışlardur. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz otuz sene mürûr itmiş olur[1266].

El-merâtib: Ve bu şehir halkı iki rütbe üzerinedür, şöyle ki bir rütbesi sekiz yüz âdem ve bir rütbesi beş yüz âdem olup ve bu cümlesi umûrlarını kendüler görüp ve cümle ittifâkıyla iderler. Gerçi Venedik tarafından dahi bir vekîl ve bir defterdâr vardur ammâ anlar dahi bunların söziyle amel idüp aslâ muhâlefet idemezler. Zîrâ ibtidâen dahi böyle şart itmişlerdür. Ve bunlar beyninde her ne re’y ve tedbîr olur ise anlar dahi anınla amel idüp muhâlefet idemezler. Ve bu tarz bunlara mahsûs olup gayri bir yerde ve bir saltanatda[1267] yokdur. Ve şehrin altı mîl kadar cenûbında Kostoriya nâm bir kal‘ası vardur ki ba‘zı mücrimleri anda habs **[37a]** iderler ve mahallinde **[İ, I, 44b]** taş kesdirürler.

Evsâf-ı nâhiye-i Bedova: Ve diğer nâmına Bedava dirler. Bu nâhiye dahi büyük nâhiyedür.

El-hudûd: Ve bu nâhiyenin taraf-ı cenûbından nehr-i Atari geçüp ve şimâl tarafından Mozi nâm bir kücük ırmak geçüp ve ba‘dehû Bedava’ya gelüp ve dahi aşağıda iki şakk olup biri sağa ve biri sola gider. Ve sola giden ol tarafda olan fırkayı dolaşup iki damar olur. Ba‘dehû Pakilo ırmağıyla bir olup daha aşağıda tekrâr bulunup yine iki damar olurlar. Biri sağ tarafa teveccüh idüp Bokün şehrine gider ve biri dahi

[1263] ve göllerin ve sularında envâ‘ balığın vefretinden H (44ᵃ) : - İ
[1264] su ile yuyup ve ba‘dehû çökerüp H (36ᵇ) : su ile gasl idüp çökerürler İ (44ᵃ)
[1265] ol vilâyet hakîmlerine satarlar H (36ᵇ) : - İ
[1266] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz otuz sene mürûr itmiş olur H (36ᵇ) : - İ
[1267] ve bir saltanatda H (37ᵇ) : - İ

sola gidüp Mira kasabasına uğrar ve andan Borondo limanına karışur. Ve nehr-i Pakilo dahi Viçinsiya şehrinin kurbından çıkup ve şehre uğrayup ve ba‘dehu iki şakk olur. Biri sağ tarafdan İsto şehrine gidüp ve biri dahi sol cânibden Bedava nâhiyesine uğrayup ve ba‘dehû nehr-i Berenta ile cem‘ olup ve tekrâr yine ayrılup sağda olan Bedava köylerini saky idüp ve ba‘dehû Bolonya’ya gidüp ve solda olan fırkalarla bir olup ve ba‘dehû yine iki bölük olur. Sağında olan Beranta ırmağına[1268] karışur.

Evâf[1269]-ı Şehr-i Bedava[1270]: Bu nâhiyenin baş şehrine Bedava dirler[1271]. Gāyet atîk şehirdür, şöyle ki Atino nâm kimesne Terva’dan kaçup ve gelüp bu şehri binâ itmişdür. Selefde üç kat hisârı var idi ammâ hâliyâ iki kalmışdur. Ve bu şehrin havâsı gāyet hûb ve mu‘tedildür. Ve kurbında olan Uganya cibâli gāyet ahsenü’l-manzar dağlardur. Ve şehrin altı büyük mükellef kapuları olup ve dîvârları şol mertebe arîz binâ olunmışdur ki üstünde arabalar ile gezilür. Ve cümle yolları kaldırımdur. Ve tabyaları metîn ve evleri ve kilisaları gāyet müzeyyen olup ve otuz iki erler manastırı ve yigirmi dokuz avretler manastırı vardur. Ve bir mu‘azzam ve mükellef ve musanna‘ sarây dahi vardur ki bütün İtalya’da böyle sarây yokdur, şöyle ki etrâfı latīf mermer direkler birle ihâta olunup ve âmmeten kurşun ile örtülmişdür. Ve şehrin içinde beş yerde büyük pazar meydânı[1272] olup ve üç müsâfir-hâne ve üç tîmâr-hâne vardur. Ve bu şehre müsâfir geldikde ol müsâfir-hânelere konup üç gün yedirüp ve içirüp ri‘âyet iderler. Ve iki hâne dahi vardur ki anlarda kücük uşakları besleyüp hadd-i bülûğa irdikde akl u rüşdine göre her ne ma‘rifet ve san‘ata kābiliyyet ve isti‘dâdı var ise ol umûr ve ol iş ve ol san‘ata korlar. Zîrâ bunlarda fevâhiş gāyet çok olup her çend ki hâmile kalup vaz‘-i haml iderler, kilisa kapusına bırakurlar. Papaslar dahi alup ol mâ‘sûm-hânelere götürüp teslîm iderler ve isim koyup[1273] deftere kayd idüp ve târîh dahi vaz‘ iderler. Ve ol eytâm-hânede mu‘ayyen âdemler ve marzı‘alar vardur ki terbiye idüp bakarlar. Ve bir nezâreti dahi vardur. Ve yedi yerde dahi vakıf akçalar vardur ki mu‘ayyen âdemler vardur. Muhtâc olan kimesneler rehn ile karz[1274] alup yüz guruşa üç guruş mürâbaha virürler. Ve bu akçalardan hâsıl olan reyci yortularda ve paskalyalarda fukarâlarına taksîm iderler. Ve ol akçaları bunlar şehir halkından devşirüp vaz‘ itmişlerdür ki cem‘an

[1268] ırmağına İ (44ᵇ) : H
[1269] evsâf İ (44ᵇ) : - H
[1270] **[Derkenâr]**: Şehr-i Bedava’da olan Sarây-ı duka (1), Manastır-ı ricâl (32), Manastır-ı kızlar (29), Bimâr-hâne (3), Müsâfir-hâne (3), Yetîm-hâne (2), Vakf-ı hâne-i fukarâ (7), Medrese-i Karlo-i mu‘azzam (1), Medrese-i fukarâ (8), Kitâb-hâne-i fukarâ (4), Bağçe-i a‘şâb-ı devâ-i vesem (1), Mâ-i hârre-i nâfi‘a (1). Bunlardan mâ‘adâ niçe medrese ve kitâb-hâneler dahi vardur H (37ᵃ) : - İ
[1271] bu nâhiyenin baş şehrine Bedava dirler H (37ᵃ) : - İ
[1272] bâzâr meydânı H (37ᵃ) : bâzârgâh İ (44ᵇ)
[1273] ve isim koyup H (37ᵃ) : - İ
[1274] karz H (37ᵃ) : - İ

otuz sekiz bin **[İ, I, 45a]** altundur. Ve bu şehirde dört bin hâne vardur ki ekseriyyâ hân misâldür, şöyle ki fevkānî ve tahtânî otuz-kırk ve daha ziyâde odalı evler çokdur. Ashâbı kapu üzerinde kendüye kaç evde kifâyet ider ise alıkoyup sâirlerini ehl-i sınâyi‘ ve sâir alış-veriş idenlere kirâ ile virüp akār idinmişlerdür. Cümle Frengistânın ekseriyyâ ahvâli böyledür. Zîrâ kâfiristânda şehirlerde fukarâ hâne alamaz ve yapamaz. Ve ehl-i sınâyi‘ ve tüccâr dahi ekseriyyâ böyle kirâda oturup değme âdem ev idinemez. Ekseriyyâ mülk ve emlâk sâhibleri büyük âdemler ve beğler ve beğzâdelerdür. Ve anlara dahi irsen intikāl itmedür. Zîrâ yüz kîse ve daha ziyâdeye değin böyle evler satılur. Kendülere akār itmişlerdür. Ve zengin olmak dahi irsen intikāl itmedür. Rencber ve rencberliği bırakup da gidemez. Bırakup gidip de zengin olayım dise olamaz. Muhassal kâfiristânda zenginlik iki tāifedür: Biri beğzâde ve ocak-zâdeler ve hâkimlerde ve biri dahi tüccâr tāifesinde ki aslında bunlara dahi irsen intikāl itmedür. Ve askerî tāifesi neferâtı dahi bi’l-cümle fukarâdur. Zâbıt gürûhına dâhil olmadıkça zengin olamaz. Zîrâ anların askerî tāifesi alış veriş idemez, hemân ulûfeyle kanâ‘at ider. Muhassal bu şehirde dört bin hâne vardur. Ammâ mübâlağa çok âdem olup ve[1275] ziyâdesiyle alış ve veriş olduğından mâ‘adâ cemî‘-i eşyâ fırâvân ve zevk u safâya müte‘allik mübâh olmağla huzûr u râhat olmakda buna mu‘âdil şehir yokdur dirler. Ve bu şehirde bir mükellef medrese dahi vardur ki Nemse kıralı Büyük Karlo binâ itmişdür. İçinden cemî‘-i fenden ulûm okunur. Ve bundan mâ‘adâ fukarâ okuyacak medrese dahi vardur ki içlerinde cemî‘-i ulûmdan bî-hisâb kitâb vardur. Ve bir bağçe dahi vardur ki[1276] **[37b]** devâ ve semm dünyâda her ne kadar nebâtât var ise anda mevcûd olup içinde aşşâblık ta‘yîn[1277] iderler. Ve bir kitâb-hâne dahi vardur ki cemî‘-i ulûmdan içinde çok kitâb komışlardur. Ve bundan mâ‘adâ niçe kitâb-hâneler dahi vardur. Ve bu şehirde mukaddemâ Yûnânîler hükm idüp ve ba‘dehû Rûmîler hükmine girüp[1278] ve ba‘dehû Atila nâm Tatar serdârı bu şehri yakup ve yıkup harâb itmekle sonradan yine yapılmışdur. Ve bu nâhiyenin halkı cemâ‘aten hükm iderler. Ve bunı Nemse

[1275] ekseriyyâ hân misâldür, şöyle ki fevkānî ve tahtânî otuz-kırk ve daha ziyâde odalı evler çokdur. Ashâbı kapu üzerinde kendüye kaç evde kifâyet ider ise alıkoyup sâirlerini ehl-i sınâyi‘ ve sâir alış-veriş idenlere kirâ ile virüp akār idinmişlerdür. Cümle Frengistânın ekseriyyâ ahvâli böyledür. Zîrâ kâfiristânda şehirlerde fukarâ hâne alamaz ve yapamaz. Ve ehl-i sınâyi‘ ve tüccâr dahi ekseriyyâ böyle kirâda oturup değme âdem ev idinemez. Ekseriyyâ mülk ü emlâk sâhibler büyük âdemler ve beğler ve beğzâdelerdür. Ve anlara dahi irsen intikāl itmedür. Zîrâ yüz kîse ve daha ziyâdeye değin böyle evler satılur. Kendülere akār itmişlerdür. Ve zengin olmak dahi irsen intikāl itmedür. Rencber ve rencberliği bırakup da gidemez. Bırakup gidip de zengin olayım dise olamaz. Muhassal kâfiristânda zenginlik iki tāifedür. Biri beğzâde ve ocak-zâdeler ve hâkimlerde ve biri dahi tüccâr tāifesinde ki aslında bunlara dahi irsen intikāl itmedür. Ve askerî tāifesi neferâtı dahi bi’l-cümle fukarâdur. Zâbıt gürûhına dâhil olmadıkça zengin olamaz. Zîrâ anların askerî tāifesi alış veriş idemez, hemân ulûfeyle kanâ‘at ider. Muhassal bu şehirde dört bin hâne vardur. Ammâ mübâlağa çok âdem olup ve H (37^{a}) : - İ

[1276] ki içlerinde cemî‘-i ulûmdan bî-hisâb kitâb vardur. Ve bir bağçe dahi vardur ki H (37^{a}) : - İ

[1277] ta‘yîn H (37^{b}) : - İ

[1278] ve ba‘dehû Rûmîler hükmine girüp H (37^{b}) : - İ

kırallarından, Büyük Karlo'nın oğlu Feradariko bu vilâyeti alup ve sonra yine Venedikler hîle ile aldılar. Ve ba'dehû bin dört yüz üç mîlâdında tekrâr Nemse alup ve bin beş yüz dokuz mîlâdında bir takrîble yine[1279] Venedikler almışdur. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur[1280]. Ve bu Bedava şehri kurbında Panidi Abano nâm bir hârr su vardur. Hastalara ve sâhib-i marâz olanlara devâ vü şifâdur. Ve bu su, şehrin cenûbına düşer. Ve bundan mâ'adâ niçe hârr sular dahi vardur. Ve bu mahalle gelince İtalya'da nefs-i Venedik ta'bîr ve tâbi' olan nâhiyeler zikr olundı. Her bir nâhiyenin şühûr ve kılâ' ve kasabâtı ve kurâları ve sâir umûr u ahvâlleri tahrîri anlarda her nâhiye müstakil birer büyük cild kitâb olup ve ekseri cemâ'aten kendüler hükm idüp ve Venedik dukası cümle baş olup bir kıral ve sâhib-i şân pâdişâh rütbesinde kendüye ser-fürû ve ikrâm iderler. Ve ol dahi kadîmü'l-eyyâmdan beri örf ve âdet olan âyîn ü erkânlarına ve umûr u ahvâllerine dahl ü ta'arruz itmeyüp müdârâ ider. Ve anlar dahi hîn-i ittifâk ü itihâdlarında cemî'-i umûr u ahvâlle her ne yüzden kavl u şart itdiler ise kat'an muhâlefet itmezler. Ve bunlar bir mertebe müttefik tāifedür ki aslâ bir birlerine nefsâniyyet itmezler[1281].

Evsâf-ı nefs-i şehr-i Venedik ve ba'zı ahvâl ü tevâbi' ve mahlûkhâ[1282]: Ve bu Venedik lafzının ma'nâsı kesîrü'l-aded dimekdür. Ve bir ismine dahi Denisiya dirler. Ve bunun dâiresi sekiz yüz mîldür. İbtidâen tūli İydiri ırmağından imtidâd gösterüp tâ Mozoni nehri boğazında nihâyet bulmışdur ve arzı muhtelifdür. Ve mukaddemâ Tatar serdârı Atila bu vilâyetlere gelüp cümle yakup ve yıkup harâb itdikde ehâlîsi firâr idüp ve gelüp bu Venedik şehrinde halâs ve[1283] emân buldılar. Ve bu şehri altmış kadar cezâyir ihâta idüp seddvârî düşmişdür, şöyle ki deryânın nihâyeti olan zâviyede birkaç göller beyninde binâ olunmışdur ki her birinin altı sâ'atde bir medd ü cezri vardur ve yaz eyyâmında ba'zı vakt olur ki yarım sâ'at şark tarafının suyı sâkin olur. Ve bu şehrin şark ve cenûb tarafından deryânın tuğyânını def' ider. Ve ba'zı adalar sedd gibi vâki' olmışdur. Ve üç-dört yerden deryâya yolı vardur. Ve bu şehrin gerçi dîvâr ve tabya ve

[1279] yine İ (45[a]) : - H

[1280] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur H (37[b]) : - İ

[1281] ve bu mahalle gelince İtalya'da nefs-i Venedik ta'bîr ve tâbi' olan nâhiyeler zikr olundı. Her bir nâhiyenin şühûr u kılâ' vü kasabâtı vü kurâları ve sâir umûr u ahvâlleri tahrîri anlarda her nâhiye müstakil birer büyük cild kitâb olup ve ekseri cemâ'aten kendüler hükm idüp ve Venedik dukası cümle baş olup bir kıral ve sâhib-i şân pâdişâh rütbesinde kendüye ser-fürû ve ikrâm iderler. Ve ol dahi kadîmü'l-eyyâmdan beri örf ve âdet olan âyîn ü erkânlarına ve umûr ve ahvâllerine dahl u ta'arruz itmeyüp müdârâ ider. Ve anlar dahi hîn-i ittifâk ü itihâdlarında cemî'-i umûr u ahvâlle her ne yüzden kavl u şart itdiler ise kat'an muhâlefet itmezler. Ve bunlar bir mertebe müttefik tāifedür ki aslâ bir birlerine nefsâniyyet itmezler H (37[b]) : - İ

[1282] ve mahlûkhâ H (37[b]) : - İ

[1283] halâs ve H (37[b]) : - İ

kulleler birle ihâta olunmayup hısn u hasîn değildür ammâ mevkī‘i deniz içinde olmağın duhûli sarp u sa‘b olmağla emîn ü mahfûzdur. Ve evlerinin arasında bile yolları cedvel ile taksîm olunmışdur ki kayıklar ile gezeler. Ve ol cedveller üzerinde beş yüz elli köprüsi vardur, şöyle ki ba‘zısı taş ve ba‘zısı ağacdur. Ve bu yolların büyüğine Kanalgo dirler. Anda olan deryâya üç mîl kadar imtidâdı vardur ve cümle şehri iki taksîm ider. Ve su yolunın üstine bir acâib köprü kurulmışdur ki karadan yayan giden üstünden geçer ammâ şehir halkı ekseriyyâ kayıklar ile gezerler. Ve cem‘an sekiz bin kayıkları vardur. Ve anlar lisânında kayıka gondola dirler. Ve bu şehrin devri sekiz mîldür ve altmış dört mahallesi vardur. Halkı gāyet çokdur. Zengin ve âkil ve ekseriyyâsı okumuş ve yazmış ve ehl-i ma‘rifet ve birbirlerine muhabbet ve iltifatlı tāifedür[1284]. Ve sarâyları ve binâları güzeldür. Ve baş kilisalarına Marko kilisası dirler ki etrâfının **[İ, I, 45b]** ekseri altun birle müzeyyen ve münakkaşdur. Ve meydân yerlerine Kosikosa dirler. Ufak taşla döşenmişdür ammâ cümle ol döşemeler envâ‘-i eşkâl hayvânât tasvîridür. Ve yukarusında mermerden dört direği vardur, şol kadar mücellâdur ki mum şu‘â‘ı ol bir tarafdan görünür. Ve kapu üzerinde tucdan dört tâne[1285] at sûreti vardur ki İstanbul’ı aldıklarında bulup bunda getürmişlerdür.

El-hazâyin[1286]: Ve dâhil-i kilisada bir hazîne vardur ki içinde cevâhir ile musanna‘ bir kuka vardur ki çorbacıların kukasına benzer ve depesinde bir büyük yâkūt-ı ahmer vardur ki bir vech ile behâ takdîr olunmaz[1287]. Ve bundan mâ‘adâ on iki murassa‘ tâc ve on iki altun cebe vardur ki üzerlerine dahi zî-kıymet incü dizilmişdür. Ve iki büyük yâkūt **[38a]** ve iki elmas ve zümürrüd ve gök yâkūt ve gayri dahi zî-kıymet taşlar dahi çokdur. Ve iki zî-kıymet gergedân boynuzı ve bir taşdan düzülme kâse-i Süleymânî dahi vardur ki envâ‘-i elvânla bezenmişdür. Ve bu şehirde yigirmi avret manastırı ve otuz erler manastırı vardur ve on sekiz kilisa ve on yedi bîmâr-hâne ve yüz on beş kullesi vardur ki cümleden mu‘azzamı Sin Marko kullesidür. Ve bu kulle bâzârında murabba‘u’ş-şekl düşmişdür. Yüz yigirmi ayak tūli ve kırk ayak arzı vardur. Ve bu şehrin dört mu‘teber bâzârı vardur ki bunların başı dahi Sin Marko bâzârı olup ve duka sarâyının etrâfındadur. Bunda azîm halk cem‘ olup her şeyden çok alış veriş olur. Ve bunda iki büyük direkler vardur. Birbirine harîr ile kuşanmışdur. Ve birine dahi Sin Markon dirler ki anda dahi bir arslan sûreti olup tucdan kanatları vardur ve ol iki

[1284] ve ehl-i ma‘rifet ve bir birlerine muhabbet ve iltifatlı tāifedür H (37^{b}) : - İ

[1285] tâne H (37^{b}) : - İ

[1286] **[Derkenar]:** Hazâin-i Venedik: Murassa‘ kuka (1), Murassa‘ tâc (12), Altun cebe (12), Büyük yâkūt (2), Büyük elmas (2) H (37^{b}) : - İ

[1287] musanna‘ bir kuka vardur ki çorbacıların kukasına benzer ve depesinde bir büyük yâkūt-ı ahmer vardur ki bir vech ile behâ takdîr olunmaz H (37^{b}) : - İ

direklerin arasında olan meydânda ağacdan üç direk dahi vardur[1288] ki üç kıral sancağın dikilmişdür. Biri Kıbrıs ve biri Girid ve biri Mora kıralının alâmetidür ki bunlar bu cezîreleri alup gālib olduklarına iftihâr ve beşâret içün vaz‘ itmişler idi. Ammâ hâliyâ üçi dahi saltanat-ı İslâm’a olup bi-hamdi’llâhi te‘âlâ livâ-yı iftihârları ve alem ve beşâretleri[1289] ser-nigûn olmışdur. Ve her çend ki bunlar bir kimseye siyâset itmek murâd eyleseler, iki direk mâbeyninde iderler ki şehir halkı âmmeten seyr ü temâşâ[1290] idüp ibret alalar. Ve bu şehirde yüz kırk yedi sahrîc dahi vardur. Ve tucdan düzülme yüz altmış Amelika sûreti dahi olup ve yigirmi üç at sûreti ve dokuz tuc kapusı dahi vardur.

Evsâf-ı tersâne: Ve bu şehrin tersânesinin etrâfı iki mîl kadar vâsi‘ ve geniş olup[1291] ve içinde bir mu‘azzam mühimmât-hânesi vardur ki âhenden ve nuhâsdan ve ağacdan ve gayri şeylerden mühimmât-ı sefer ki barutdan gayri bi’l-cümle ol mahzende mevcûd ve hâzırdur[1292]. Ve dahi gûn-â-gûn lengerler ve toplar ve gülle ve zencîrler ve humbara ve havânların hisâbı yokdur. Ve be-her yevm mengene ve sâir lâzime-i sefâyin ve mühimmât-ı sefer[1293] tasannu‘ olunup yapılmadadur. Ve bunlar ehl-i İslâm’dan ve sâirlerden ve korsanlardan aldıkları bayrakları ve bî-hisâb âlât-ı harb ve mâl-ı ganâyimi cümle bir yere cem‘ ve tertîb ile vaz‘ idüp ve üzerlerine mahsûs âdemler ta‘yîn ve her yevm silüp ve süpürüp pâk u pâkîze tutarlar. Ve seyr itmek isteyenlere mâni‘ olmayup seyr itdirirler ki anlar ile halka tefâhür iderler.

Nikâh-ı deryâ ve ahvâl-i sefâyin-i donanma: Ve bunların niçe hâzır ve müheyyâ çekdiri ve mavna[1294] ve kalyon ve furkate[1295] ve sâir gemileri dahi vardur. Ale’l-husûs vinçintor didikleri mavna ki nâm-ı diğerine poşen tavros dirler, be-her sene baş beğleri ve sâir beğler ve ehl-i dîvân ve ekâbir-i devlet ü vilâyet cümle ol mavnaya binüp Üstüvaryom nâm sedleri binâ olunduğı deryâ medhaline varup baş papasları birle deryâyı nikâh iderler, şöyle ki baş papas ve sâir ma‘an olan papaslar okuyup du‘â vü senâlarını her etrâfa efsûn idüp cümle efrûzlarını ve efsûnlarını[1296] tamâm itdikden sonra **[İ, I, 46a]** baş papas işâret idüp[1297] baş beğleri ya‘ni dukaları olan kimse deryâya bir altun yüzük atar. Zu‘mlarınca “Deryâyı nikâh itdik” diyü add iderler ki gûyâ bunlara

[1288] üç direk dahi vardur H (38ª) : üç direk dahi dikilüp İ (45ᵇ)
[1289] ve alem ve beşâretleri H (38ª) : - İ
[1290] ve temâşâ H (38ª) : - İ
[1291] ve geniş olup H (38ª): - İ
[1292] gayri bi’l-cümle ol mahzende mevcûd ve hâzırdur H (38ª) : mâ‘adâ anda mevcûddur İ (45ᵇ)
[1293] lâzime-i sefâyin ve mühimmât-ı sefer H (38ª) : - İ
[1294] ve mavna H (38ª) : - İ
[1295] ve furkate H (38ª) : - İ
[1296] ve efsûnlarını h (38ª) : - İ
[1297] baş papas işâret idüp H (38ª) : - İ

deryâ müsahhar olup rûy-i deryâda gezen sefînelerine bir zarar isâbet itmeye diyü i‘tikād iderler.

Kitâb-hâne: Ve bu şehirde bir kilisa içinde âmmeten vakf olunmış bir kitâb-hâne vardur ki sâbıkan İstanbul’da metrapolit olmış Besaryom nâmında bir kimse vakf itmişdür ki cemî‘-i fenden içinde bî-hisâb kitâb vardur. Ve San Yovan’ın dahi bir mükellef kitâb-hânesi olup ve niçe kitâb-hâneler dahi vardur. Ve âmme içün bir mu‘azzam ve latīf ve müferrih medrese dahi vardur ki ders-i âmmlar ta‘yîn olunup[1298] içinde her fenden ders okudurlar. Ve bu şehirde Riyalto nâm bir mükellef köprü dahi vardur. Ve bu şehirde bir mükellef darb-hâne vardur ki böyle mükellef darb-hâne bir yerde dahi yokdur. Ve bu şehirde yahûdîlerin dahi bir mu‘ayyen yerleri vardur ki ismine Keyto dirler.

Aded-i halk[1299]: Ve bu şehirde sâhib-i hâne yigirmi bin âdem add olunup ve üç bin kadar beğ ve beğzâde ve cem‘an üç yüz bin âdem hisâb itmişlerdür. Ve bu şehirde yüz elli mükellef ve müreffeh bağçe vardur.

Envâ‘-i halk: Ve bu şehrin halkı üç nev‘ üzredür, şöyle ki biri beğler ve beğzâdeler ve biri erbâb-ı dîvân ve kâtibler ve biri ehl-i hıref ve bâzârgânlardur. Bunların ise haddi ve pâyânı yokdur. Zîrâ cemî‘-i dünyâdan bunda bâzârgân bulunur. Mahzâ Arab ve Acem ve Türk ve Kürd ve Habeş ve Arnevid ve Boşnak ve Nemse ve Macar ve Hırvat[1300] **[38b]** ve Leh ve Moskov ve İspanyol ve Fransız ve Filemenk ve Ceneviz ve sâir kâfiristândan bu vilâyete bâzârgânlar gelüp bey‘ ve şirâ itmeleriyle yalnız gümrüğinden iki milyon guruş hâsıl olur ki yigirmi kerre yüz bin guruş idüp beş yüz guruş bir kîse olmak üzre dört bin kîse akça ider[1301].

Et-tefâhür: Ve bu Venedik tāifesi Devlet-i Aliyye zuhûrına gelince[1302] tefâhür kesb idüp dirler idi ki “Böyle bir sâhibi ve böyle bir hâmisi çok memleketi kimse ellerinden alamayup ve elden niçe memleket aldık ve cezâirler aldık ve belki bundan sonra dahi niçe vilâyetler alıruz” diyü mâl-i hülyâ ile mübâhât[1303] iderlerdi. Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye zuhûrından sonra taht-ı hükûmetlerinde olan vilâyetlerden deryâda olan cezîrelerin ekseri ve mu‘teber ve meşhûrları kırup seyf ile feth ü zabt olunmağla

[1298] ders-i âmlar ta‘yîn olunup H (38ᵃ) : - İ
[1299] aded-i halk H (38ᵃ) : - İ
[1300] **[Derkenâr] :** Gergedân boynuzı (2), kâse-i Süleymânî (1), manastır-ı ricâl (30), manastır-ı nisâ (20), tîmâr-hâne (17), kullehâ (115), kilisa (2), pazar yeri (4), sûret-i arslan (1), sancak-ı selâse (3), siyâset-gâh (1), sahrîc (147), sûret-i Amelîka (160), sûret-i at (23), tûc bâb (9), tersâne ve mühimmât-hâne (1), kitâb-hâne, medrese-i âmm, köprü-yi mükellef, darb-hâne, ahvâl-i nikâh-ı deryâ, bağçehâ (150). Bu mezkûrât bi’l-cümle Venedik şehrinin içindedür H (38ᵃ) : - İ
[1301] beş yüz guruş bir kîse olmak üzre dört bin kîse akça ider H (38ᵇ) : - İ
[1302] Devlet-i Aliyye zuhûrına gelince H (38ᵇ) : - İ
[1303] mübâhât H (38ᵇ) : müzâkere İ (46ᵃ)

ser-nigûn oldılar[1304]. Lâkin İtalya memleketinin ekser yerleri bunların zabtında olup bin seneden ziyâdedür ki ol vilâyetler bunların taht-ı hükûmetinde olup âhara mahkûm olmadılar. Ve ol hükümlerinde olan nevâhî[1305] ve şuhûr ve kasabât ve kurâları âbâdânî olup fenâ ve tenezzül bulmayup gün-be-gün ma‘mûr olmakdadur. Hattâ beynlerinde bir söz söylerler ki “Venedikleri sevmeyen Zühre yıldızını dahi sevmesün” dirler. Ve dahi şehrin cenûb tarafında bir cezîre vardur ki tūli bin hatve kadardur. İçinde güzel sarâylar ve latīf ve mesîre bağçeler vardur. Ve şimâl tarafında dahi bir mahalde birkaç hurde cezîreler vardur ki ol mahalle Morano dirler. Hazret-i Îsâ’dan bin dört yüz sene sonra mârru’z-zikr Tatar serdârı olan Atila’dan kaçan halk bu mahallerde saklanup halâs olmışlardur. Ve ol mahalde hâlâ bin kadar ev olup ve her evde bir müferrih bağçe olmağla gāyet güzel ve zeytûnlu yerdür.

Es-sınâyi‘: Ve bu Morano şehrinde olan halkın san‘atı[1306] envâ‘-i câm ve sâir sırça ve billûra müte‘allik şeyler bunda işlenüp ale’l-husûs memdûh u meşhûr olan endâm[1307] âyîneleri dahi bunda işlenüp ve hâlâ yigirmi dört furun vardur ki dâimâ bu gûne envâ‘-i şeyler yaparlar. Ve bu şehri Venedik şehri gibi bir dere iki bölük itmişdür. Ve bunun içinde dâimâ âteş yanmağla havâsı gāyetü’l-gāye sağdur ve bunda Güzâ nâm bir şehir dahi vardur ki limanı fâhir ve güzel limandur. Ve bu şehrin metâ‘ı dahi tuzdur.

Nâhiye-i Polizo: Bu nâhiyeyi şarken Venedik beğliği ve cenûben Foraza ve garben Varona ve şimâlen Padva hadd ider. Ve bunun baş şehrine Dovifo dirler ki nehr-i Po ile nehr-i İnza arasında vâki‘ olmışdur. Ve ekser-i arâzîsi göller ve bataklardur. Ammâ toprak olan yerleri gāyet mahsûldârdur. Ve bu nâhiyenin mukaddemâ Odra nâm mu‘azzam bir büyük şehri var idi ki ol körfes dahi anın ismiyle **[İ, I, 46b]** yâd olunurdı. Ve ol körfesin limanı bir ırmak ismiyle müsemmâ olup lâkin hâlâ Narova ırmağı dirler. Ve bu nâhiyenin birkaç şuhûr u kasabât dahi vardur, zikri tavîl olmağın resme nazara havâle ile terk olundı[1308].

Evsâf[1309]-ı Nâhiye-i Vikiyano: Ve diğer ismine Tiri Viçiyano dirler.

El-hudûd: Bu nâhiye şimâlen[1310] Panon ve Telitri ve garben Veyçinisiya ve cenûben Padava ve şarken Ferpoli nâhiyesi hadd ider. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Tiravi Govira dirler ki binâları güzel ve halkı zengin bir mükellef şehirdür. Ve mevkı‘i

[1304] Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye zuhûrından sonra taht-ı hükûmetlerinde olan vilâyetlerden deryâda olan cezîrelerin ekseri ve mu‘teber ve meşhûrları kırup seyf ile feth ü zabt olunmağla ser-nigûn oldılar H (38ᵇ) : - İ

[1305] ve ol hükümlerinde olan nevâhî H (38ᵇ) : iddi‘âsındadurlar ve ma‘mûr olaldan berü nevâhî İ (46ᵃ)

[1306] ve bu Morano şehrinde olan halkın san‘atı H (38ᵇ) : ve bunların san‘atı İ (46ᵃ)

[1307] endâm H (38ᵇ) : - İ

[1308] zikri tavîl olmağın resme nazara havâle ile terk olundı H (38ᵇ) : resme nazar oluna İ (46ᵇ)

[1309] evsâf İ (46ᵇ) : - H

[1310] şimâlne H (38ᵇ) : - İ

dahi bir vâdî içinde olup Sila ırmağı içinden geçer ve güzel çeşmeleri dahi vardur. Ve halkı ekseriyyâ okuyup yazmağla meşgūl ve ilm ü ma‘rifete mâil[1311] olmalarıyla bâzârgânlığa ol kadar hevesleri yokdur. Ve bunda bir kâdı oturur.

Et-türâb: Ve bunun yerleri gāyet münbit ve mahsûldâr olup ammâ arpası cümleden ziyâde olur. Ve buğdayı dahi gāyet ıslâh olmağla ol semtlerde bunun etmeği meşhûrdur. Ve koyunı ve yapağısı dahi çokdur. Ve bu nâhiyede Servali nâm bir kasaba vardur ki Müşino ırmağının kenârında vâki‘ olmışdur. Bu kasabada demir âlâtı ve cenk edâtı yaparlar[1312] ve işleri ziyâdesiyle ıslâh ve iyi olmağla şân ve şöhret bulmışdur. Ve bu kasabada fâhir çukalar nesc iderler. Ve bunun şimâlinde dağlar vardur ki bu vilâyete Nemse tāifesi ol semtden gelüp ve giderler. Ve cenûb tarafının evleri vâsi‘dür. Ve bunun ekser halkı ma‘denciler olup ma‘den çıkarmada ziyâde mahâretleri vardur.

El-vuhûş: Ve bunda çayır ve çemen çok olup ve envâ‘-i vuhûş u tuyûr-i yabanî hayvânâtı müştemil ormanları çok ve sularında dahi balığı firâvân olmağla bu ecilden envâ‘-i sayd u şikâr dahi çok olur.

Et-ta‘accüb[1313]: Ve bu şehir bir garîb mevki‘de vâki‘ olmışdur, şöyle ki şehrin yukarusında dâimâ rûzgâr esüp bir an münfekk olmaz. Ammâ aşağısında min külli’l-vücûh rûzgârın eseri müşâhede olmaz. Ve garâib bunda ki böyle iken ol yerin halkında aslâ ve kat‘â hastalık ve tā‘ûn ve hummâ olmaz. Ve bu semtin halkı ekseriyyâ eyyâmlarını cenk ü cidâl ve harb u kıtâl ile geçürürler. Ve bunda cereyân iden Menzola ırmağında bir hâssa vardur ki bunun ile su **[39a]** virilen demir gāyet keskin olur. Hattâ etrâf u eknâfdan gelüp bu suda kılıcların ve sâir âlâtların ve berberler dahi usturaların bunda bileyüp ve[1314] su ururlar.

Evsâf[1315]-ı Nâhiye-i Bilona ve Fülnira: Ve bu nâhiyeyi şarken Ferboli ve cenûben Niriviz ve garben Terinto ve şimâlen Kadora hadd ider. Ve baş şehrine dahi Bilono dirler. Bir havâsı mu‘tedil ve tarlaları münbit ve kasabaları ma‘mûr ve evleri ganîmetlü ve envâ‘-i meyveleri memlûdur. Ve niçe yerlerinde hârr suları ve latīf çeşmeleri ve niçe yerinde ma‘denleri ve niçe güzel ırmakları ve gölleri vardur ki envâ‘i balık firâvândur[1316]. Ve bunun meşhûr ırmağına Piyava dirler. Gāyet serî‘ cereyân idüp birkaç değirmen dönderür sudur. Ve göllerinin dahi meşhûrına Bazino dirler ki bunun içine üç büyük su dâhil olur. Ve kurbında niçe müferrih ormanlar vardur. Ve ekser ağacı

[1311] ve ilm ü ma‘rifete mâil H (38[b]) : - İ
[1312] yaparlar H (38[b]) : işlenür İ (46[b])
[1313] et-ta‘accüb H (38[b]) : - İ
[1314] bunda bileyüp ve H (39[a]) : - i
[1315] evsâf İ (46[b]) : - H
[1316] ki envâ‘i balık firâvândur H (39[a]) : - İ

pelîd olup her biri bir şecer-i müntehâdur. Ale'l-husûs bunda bir cins ağac biter ve bir mertebe uzun ve kalın olur ki ol ağac sâir yerlerde dahi olur ammâ tâ bu kadar bir mücessem ve uzun[1317] olmaz. Ve bu ağacı kesüp ve suya bırakup Venedik'e götürürler ve anda gemi kerestesi iderler. Nâhiye-i Foltora dahi bu nâhiyeye muttasıldur. Bunun baş şehrine dahi Foltora dirler. Bu dahi bir güzel şehirdür ki Azuna ırmağı kenârında vâki' olmışdur. Bu nâhiyenin ekser yerleri dağlıkdur. Ve buna birkaç sular dahi uğrar ki meşhûrı Çermoni ırmağıdur.

Evsâf-ı [İ, I, 47a] Nâhiye-i Kadorino: Bu nâhiye Venedik'in âhir nâhiyeleridür.

El-hudûd: Bu nâhiyeyi şarken Ferboli ve cenûben Yaylona ve garben Terento hadd ider. Ve garb tarafında Albus dağları vardur ki andan İtalya fasl olunur. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Beyoydi Kadori dirler. Ve bu nâhiyenin ırmakları çokdur, meşhûrına Biyavi dirler. Bu ırmak mukaddemâ Po ırmağı gibi bir büyük ırmak idi ammâ şimdi ol kadar değildür. Ve bu nâhiyede üç liman vardur. Birine işbu Biyavi[1318] ve birine Lonza ırmağı dâhil olur.

Evsâf[1319]-ı Nâhiye-i Ferboli: Bu nâhiyeyi şarken vilâyet-i Karinola ve şimâlen Albus dağı ve cenûben Venedik körfesi ile hadd olunur. Ve bu nâhiye kürsî-yi vilâyet olan[1320] Ferboli şehir ile yâd olunur. Ve bu şehri Venedik bin dört yüz yigirmi mîlâdında almışdur. Ve Natizoni dağından münşakk olan Natirozodiyo rmağı şehrin kenârından geçer. Ve bu şehrin ve nâhiyenin cümle[1321] ovası ırmaklar ile saky olunur. Ve bunun bağları ve ma'den-gâhları husûsan taş ma'deni çokdur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede ırmaklar dahi çokdur[1322]. En meşhûrına nehr-i Edra dirler ki bu nehirden jîve çıkar. Ve nehr-i Tiyaminto dahi Mavro dağından neb' idüp bu ırmakda kayıklarla gezerler. Ve bu ırmakda bir garîb hâssa ve ta'accüb idecek hâli vardur ki neb' itdüği yerde içine ağac atılsa taş olur. Ve nehr-i Edra etrâfında hârr sular dahi çokdur. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Odina dirler ki bir büyük ve ma'mûr[1323] şehirdür ve içinde her şey bulunur. Ve ekser-i halkı okumakda ve ticâretde ve her san'atda mâhirlerdür. Ve bu şehirde on altı bin ricâl-i kâmil hisâb olunmışdur. Ve bu nâhiyede bir mu'teber şehir dahi vardur ki Ekvilya dirler. Bunun Golgodi Tirişti nâm bir meşhûr boğazı vardur. Mezkûr Tatar serdârı olan Atila üç yüz elli dört mîlâdında bu

[1317] ve uzun H (39[a]) : - İ
[1318] işbu Biyavi H (39[a]) : bu ırmak İ (47[a])
[1319] evsâf İ (47[a]) : - H
[1320] kürsî-yi vilâyet olan H (39[a]) : - İ
[1321] cümle H (39[a]) : - İ
[1322] el-enhâr ve bu nâhiyede ırmaklar dahi çokdur H (39[a]) : - İ
[1323] ve ma'mûr H (39[a]) : - İ

şehri birkaç def‘a muhâsara idüp ve âkıbet içeri girüp ve halkını katl-i âmm idüp otuz yedi bin âdemlerini katl ve ol kadar dahi ziyâde nisvân ve kız ve oğlan esîr ve bî-hisâb mâl u erzâkların aldıkdan sonra şehri dahi yakup ve yıkup harâb itmişdür. Ve ba‘d-i zamân bir kücük kasaba kadar yapılup ve ba‘dehû tedrîc ile büyüyüp hâlâ evvelkinden ziyâde bir mu‘azzam ve ma‘mûr şehir olmışdur. Ve müslimânlardan hıfz içün taraf-ı şimâlinde iki kal‘a dahi binâ olunmışdur ki nehr-i Suvçiyo üzerine düşer ve bu kal‘aların birine Gıradiska ve birine Folyano dirler. Ve bu kal‘anın kurbında bir mu‘teber şehir dahi vardur ki Terensi dirler. Bunun dahi bir meşhûr boğazı vardur. Ve mukaddemâ Venedikler hükminde idi. Bin beş yüz üç mîlâdında Nemse kıralı ellerinden almışdur. Ve bu senede Balma kal‘ası binâ olunmışdur. Ve bu kal‘a Eküliya şehrinin şimâlindedür ve bu kal‘anın sekiz kapusı vardur. Ve bir büyük hendek birle ihâta olunmışdur. Ve müdevverü’ş-şekl bir metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve bunun sebeb-i binâsı bu oldı ki Venedikler bir yere cem‘ olup meşveret itdiler ki bu semte her zamân müslimânlar gelüp bu kadar emvâl ü erzâk yağma ve gāret idüp giderler, imdi tedbîr budur ki bunda bir metîn ve müstahkem kal‘a yapup ve içine ziyâde müstahfızlar koyup bu tarîk ile bu semtleri bunların şerrinden emîn itmek gerekdür diyü bu kal‘ayı binâ itmişlerdür. Ve bu nâhiyeye tâbi‘ olan[1324] şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ çokdur. Tahrîri tavîl olur, resimlerde muharrerdür, nazar oluna[1325].

Evsâf-ı vilâyet-i İstirya: Bu vilâyet dil gibi deryâya girüp gitmişdür ki Hırvat vilâyeti ile sınurdaşdur.

El-hudûd: Bu vilâyet cenûben nehr-i Ersal munsab olduğı Felanatiko boğazı ile ve şimâlen Karinola ve Albus **[İ, I, 47b]** dağları ve garben nehr-i Rizanomunsab olup **[39b]** Tersi körfesi ile ki aşağısı bahr-i Urya ya‘ni Venedik körfesidür. Ve şarken dahi Leybonya ile hadd olunur. Ve bu vilâyetin arzı kırk ve çevresi yüz yigirmi mîldür. Ammâ bir fenâ ve taşlık yerdür ve ekser-i mevâzi‘i bayır olup mahsûl alacak yerleri katı azdur. Ve ekser-i eşcârı zeytûn olup nihâyet gûn-â-gûn meyvesi dahi çokdur. Ve şimâl tarafının havâsı güzel olup ve anda bir büyük dağ vardur ki Monti Mayor dirler. Bunda vâfir müfredât-ı edviye ve tuz olur. Ve ormanlarında dahi gemi kerestesi çok olup ve mermer taşı dahi firâvândur. Venedik şehrine götürüp satarlar. Ve bu vilâyetin şehirleri ve kasabât ve kurâları çokdur lâkin fukarâdur. Ve bunun boğazında bir şehir vardur ki Kapodi İstirya dirler. Ve bu vilâyetin baş şehri dahi budur ki bir kücük adayı ihâta itmişdür, şöyle ki tūli bir mîl ve arzı üç ok atımı kadar karadan munfasıl olmışdur ve

[1324] olan İ (47ᵃ) : - H
[1325] tahrîri tavîl olur, resimlerde muharrerdür, nazar oluna H (39ᵃ) : resimden ma‘lûm olur İ (47ᵃ)

beynlerinde asmadan köprüleri vardur. Ve yolunda bir kal‘ası vardur ki dört kullesi vardur. Ve beş mîl ba‘îd yerde Absola nâm bir kal‘ası dahi vardur ki bunun dahi karaya bir taş-köprü iledür. Ve sâir kal‘aları dahi bunlardur ki icmâlen zikr olunur: Umago ve birine[1326] Çeytanora ya‘ni yeni şehir ve birine[1327] Barinzo ve birine[1328] Orzira ve birine[1329] Rodiyo ve birine[1330] Pula dirler. Ve gayri kasabât ve kurâları dahi çokdur, resme nazar oluna[1331].

El-liman: Ve bunun iki meşhûr limanı vardur ki en meşhûrına Orsiyo, diğer ismine[1332] Orso dirler.

El-burun: Ve bunun birkaç fenâ burunları dahi vardur ki dolaşması gāyet muhâtaralıdur[1333]. Cümleden meşhûrı Pula şehrinin kurbında olan burundur. Zîrâ bunda bir sarp ve su‘ûbetlü dağ vardur ki anın sebebiyle bu burunı dahi dolaşmak gāyet sarp ve muhâtaralarıolup gemi helâki eksik olmaz[1334]. Ve gayri burunları ve limanları dahi çokdur. Resme nazar itdikde ma‘lûm olur.

Evsâf-ı nâhiye-i Teranto: Bu nâhiye başka bir büyük beğlikdür.

El-hudûd: Bunı şarken Kaviçnisa ve cenûben Veyrona ve şimâlen Nemse hudûdı ve garben Bersiya hadd ider. Ve bu nâhiyenin baş şehrine dahi Terento dirler ki gerçi kücük şehirdür ammâ gāyet ma‘mûr ve âbâdân ve matbû‘ olup yolları vâsi‘ ve evleri güzel ve kal‘ası metîn ve müstahkem ve suları vâfir ve hattâ nehr-i Adziya’dan şehre bir damar uğrayup üzerinde bir köprüsi vardur ki tūli yüz kırk hatvedür. Ve bu şehrin etrâfı sarp dağlar ve uçurumlardur. Ve dağların üstünde dâimâ kar eksik olmaz ve bu iki boğazı vardur. Birinden şimâle ve birinden Varona şehrine gidilür. Ve bu şehrin kurbından üç ırmak geçer, cümlesi nehr-i Adziya’ya karışur. Ve bu nehr-i Adziya’nın başı Albus dağından üç ve beş gibi şakk olur. Ba‘dehû serî‘ cereyân birle garbdan şarka dolaşur. Ve bu şehrin ovası kücükdür ammâ müferrih bağçeler birle mâl-â-mâldur.

El-lisân: Ve bu şehrin halkı iki lisân söylerler, şöyle ki biri Nemse ve biri İtalya lisânıdur. Ve bu vilâyet Nemse’nin mesîre-gâhı ve İtalya’nın penâhıdur. Zîrâ niçe def‘a vâki‘ oldı ki İtalya’ya düşmen müstevlî oldukda ekser-i halkı kaçup bu vilâyetde halâs olmışlardur. Ve bu vilâyetin buğdayı az olur ve kışı dahi mülâyim olup ol kadar şedîd

[1326] ve birine H (39ᵇ) : - İ
[1327] ve birine H (39ᵇ) : - İ
[1328] ve birine H (39ᵇ) : - İ
[1329] ve birine H (39ᵇ) : - İ
[1330] ve birine H (39ᵇ) : - İ
[1331] remse nazar oluna H (39ᵇ) : - İ
[1332] diğer ismine H (39ᵇ) : yâhûd İ (47ᵇ)
[1333] dolaşması gāyet muhâtaralıdur H (39ᵇ) : - İ
[1334] ve muhâtaraları olup gemi helâki eksik olmaz H (39ᵇ) : - İ

olmaz. Nihâyet güz faslında ziyâdesiyle soğuk olur, şöyle ki suları bile buzlanur ve şems, esed burcında iken azîm ısıcak olur. Ve bunda bârgîr ve[1335] katır gibi sığırlara yük yükledürler. Ve bu vilâyetin yolları **[İ, I, 48a]** engebe-vârî düşmüşdür, şöyle ki kızak gibi bir şeye binüp fi'l-hâl aşağı inerler. Ve bu vilâyetin halkı musavvirlikde mâhirlerdür. Ve bunların hükûmeti kendi beğlerindedür[1336] kendüler iderler. Ve bu vilâyetin baş şehrinin dört kapusı ve dört bîmâr-hânesi ve iki manastırı ve beş varoşı vardur. Ve mukaddemâ bu vilâyete Toskano hâkimi hükm idüp ve ba'dehû Fransız alup ve andan dahi Nemse alup papaya bağışlayup hâlâ papa hükmindedür. Ve bin üç yüz yetmiş yedi mîlâdında cemî' kırallar ve papa ve baş papaslar bu şehirde cem' olup dîn meşvereti ve bahsi[1337] itmişlerdür ki azîm cem'iyyet idi. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz elli üç sene mürûr itmiş olur[1338].

El-ihtitâm: İtalya aksâmından[1339] olup Venedik cumhûrı hükûmeti add olunan vilâyetler işbu mahalde tamâm olup ve yine İtalya aksâmından ma'dûd olan ve dördinci kısım Ceneviz tāifesi zabtında olmağla hükm itdikleri vilâyetler ve cezîreler dahi başka bir fasıl ve kırallık ünvânıyla alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr[1340] zikr ü beyân olunur. Evvel zikr olunan kısımda dahi birkaç vilâyete duhûlleri zikr olundı. Bundan böyle fasl-ı Ceneviz ta'bîr olunup[1341] sâkin ve mütemekkin[1342] ve hükm itdikleri vilâyetler dahi İtalya aksâmının dördinci sahîfesi[1343] olup lâkin bu kısımda başlu başlarına bir cumhûr olup beyne'l-akrân bir hayli kuvvet ve cem'iyyet eshâbı fudûl **[40a]** ve müdemma' tāife olup ve beyne'l-cumhûr bir hayli nâm u şânları ve i'tibârları olup atîk millet olmalarıyla başka bir saltanat add iderler[1344]. Ammâ İtalya aksâmında Venedik gibi bunlar dahi bir müttefik ü müttehid cumhûrdur[1345].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Ceneviz ki İtalya'nın dördinci sahîfesidür ya'ni kısmıdur

[1335] bârgîr ve H (39ᵇ) : - İ
[1336] kendi beğlerindedür H (39ᵇ) : - İ
[1337] ve bahsi H (48ᵃ) : - İ
[1338] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz elli üç sene mürûr itmiş olur H (39ᵇ) : - İ
[1339] aksâmından H (39ᵇ) : hudûdından İ (48ᵃ)
[1340] ve'l-ihtisâr H (39ᵇ) : - İ
[1341] evvel zikr olunan kısımda dahi birkaç vilâyete duhûlleri zikr olundı. Bundan böyle fasl-ı Ceneviz ta'bîr olunup H (39ᵇ) : - İ
[1342] ve mütemekkin H (39ᵇ) : - İ
[1343] dördünci sahîfesi (39ᵇ) : dördüncisi İ (48ᵃ)
[1344] atîk millet olmalarıyla başka bir saltanat add iderler H (40ᵃ) : - İ
[1345] ammâ İtalya aksâmında Venedik gibi bunlar dahi bir müttefik ü müttehid cumhûrdur H (40ᵃ) : ammâ Venedik cumhûrından ma'dûdlardur H (48ᵃ)

Bu Ceneviz vilâyetine mukaddemâ Lebgoriya dirler idi. Ammâ beyne'n-nâs hâlâ[1346] Rubiradi Cinva dimekle yâd olunur ki kasr ile Cinva dirler. Mukaddemâ çok zamân bu Ceneviz tāifesi bir hayli kuvvet ve şöhret sâhibi olup deryâda ve karada çok memleketlere ve cezîrelere hükm iderlerdi. Ve hattâ Kırım adası ve Karadeniz'in tūli ve Rûmili yakası ve Ak-liman ve Sinop kal'ası ve ol etrâflarda[1347] olan kasabât ve kurâ cümle bunların hükminde idi. Muhassal hâlâ bunların sâkin olup taht-ı hükûmetlerinde olan vilâyetin dahi birkaç sahîfeleri ya'ni aksâmı vardur. Zîrâ bu Ceneviz'in nâhiyelerini nehr-i Varo ihâta itmez. Ol ecilden sâhife-i vâhidde tahrîr olunmamışdur. Ancak Niçya eczâlarına varur ve bâkī nâhiyeler nehr-i Mokra'nın şark tarafında uzun uzadıya düşmişdür, şöyle ki tâ Lononsa hudûdına şehr-i Şarzana ki Atroliba şehirleridür, anlara varınca mümted olmışdur. Ve şimâl cânibinde Abanino dağının ol bir tarafında dahi nâhiyeleri vardur.

El-hudûd: Ve bu Ceneviz ile Atroliya beynini nehr-i Makra fasl ider. Ve cenûben dahi tahtânî deryâsı ki ismine[1348] Leygostiko dirler. Ve garben nehr-i Forara ve cebel-i Albus başı ki Po ırmağının başı çıkduğı yerdür ve şarken Atroriya ve Bakra ırmağı hadd ider. Ve bu iki haddin ya'ni şark ve garb hadlerinin mâbeyni iki yüz mîldür. Ve bu vilâyetin nihâyet-i haddi Bedamonsiyo beğliği ve Monti Korato beğliği ve Milano beğliği ve Korsoka cezîresi ve gayrilerdür.

Evsâf-ı bilâd[1349]: Ve bu Cinva'nın tarlaları fenâdur. Eğerçi eküp biçerler ammâ hezârân[1350] hezâr zahmetler birle cidd ü sa'y ile iderler. Hattâ içlerinde bir ferd boş gezemiyüp ve avretleri bile çalışurlar. Ve mahsûli gāyet kıllet üzre olur. Hattâ bunların rencberlikde mukaddem olduklarından nâşî öyle nakl iderler ki bunlardan birisi bir hâmile avreti ücret ile tutup iş işlerken ol avrete muhâss ârız oldukda bir ağac dibine varup vaz'-ı haml ider. Veledini ağac yapraklarıyla örter, varup iş sâhibine mâ-vak'ayı i'lâm **[İ, I, 48b]** itdikde i'kād itmeyüp varup ol koduğı yerde gösterdikden sonra ilm-i yakīn hâsıl oldukda izin virür. Lâkin kemâl mertebe cibilliyet-i hubs ve hıssetinden nâşî ücretini tamâm virmeyüp[1351] günlük mürûr iden sâ'ati üzre kat' ile virüp ba'dehû izin virür. Bunlar tâ bu mertebe hisâbî ve hasîs ve denî ve dünyâ umûrında kılı kırk yarar ve bir daneyi hisâb ider, harîs ve tāmi' ve bî-rahm tāifedür. Ve bunların vilâyetinde mahsûl

[1346] hâlâ İ (48ᵃ) : - H
[1347] ve hattâ Kırım adası ve Karadeniz'in tūli ve Rûmili yakası ve Ak-liman ve Sinop kal'ası ve ol etrâflarda H (40ᵃ) : hattâ Kırım adası ve Karadeniz'in Anatolı yakasında olan Sinop kal'ası ve Ak-liman ve ol etrâflarda İ (48ᵃ)
[1348] ismine İ (48ᵃ) : - H
[1349] bilâd H (40ᵃ) : - İ
[1350] hezârân H (40ᵃ) : - İ
[1351] ücretini tamâm virmeyüp H (40ᵃ) : - İ

az olur ammâ dağlarında azîm[1352] niçe[1353] şecer-i müntehâsı çok ve bağ u bağçelerinde dahi envâ‘-i esmârı firâvân ve gāyet güzel ve a‘lâ kerestesi olmağla bunda gemi yapmak ucuz ve kisbân olduğı ecilden çok gemi ve kalyon[1354] yapup âhar milletlere satarlar.

Ahlâk-ı ricâl: Ve bu Ceneviz tāifesi gāyet çâpük ve mübâlağa kezzâb ve câhil ve hasîs ve denî ve bî-rahm ve hod-bîn ve bir akçanın üzerine dokuz takla atar. Ve hisâb ve kitâblarında kılı kırk yarar âdemlerdür. Ve lâkin bunlar birkaç nev‘-i tāife olmağın tabî‘atinde muhâlifleri vardur.

Ahlâk-ı nisâ: Ve bunların avretleri gāyet hûb-sûret ve mahbûb-sîret olup ve tabî‘atleri erlerine muhâlifdür. Hüsnlerine hulkları dahi mutābık olup şöyle ki her şeyde ma‘rifetlü ve âşüfte[1355], merhametlü ve cömerd ve hande-rûy olurlar. Ve ekseriyyâ beyâzlar giyüp ve saçlarını bir garîb tarz[1356] üzre bağlayup ve kendülerine bir mertebe zîb ü zînet virürler ki görenler dem-beste ve hayrân olurlar. Ve sarı saç beynlerinde ziyâde makbûl u mergūb olmağla ol sarı saçlara, sarı altun dinüp elâ gözlerin süzüp[1357] dâr-ı Mansûr-veş zülf düzerler ki görenler âşık olup Mansûr-veş zülfine asılsam ve mâr-veş sînesine sarılsam diyü ol ârzû ile öz cânından bezerler. Ve âdetleri dahi budur ki pazar ve gayri yerlere gitmek murâd itdiklerinde cevârî ve abîdden yanlarına kimse almayup esvâk u pazarda ve gayri yerlerde yalnız tek ü tenhâ gezerler. Ve her çend ki böyle bir yerde gezerler, envâ‘-i şükûfât ve gayri hûb râyihalu nebâtât ve ıtriyâtla göğüslerin bezeyüp ve ebdânların tılâ idüp zîb ü zînet ile gezerler. Ve’l-hâsıl bu Ceneviz avretleri gibi zînete mâil ve[1358] kendülerin terbiye ve zînet ile mukayyed sâir milletlerde yokdur.

El-enhâr: Ve bu Ceneviz’de ırmaklar dahi çokdur. Ve mu‘azzam[1359] ve meşhûrları bunlardur: Varo **[40b]** Pavlon, Rotoba, Marola, Porçikla, Forito, Ladina, Makra, Amarado, bu ırmak gerçi büyük değildür ammâ Fransa ile İtalya aralarında olmağla gāyet meşhûr ırmakdur ki Alpi dağından neb‘ idüp Salyo dağından geçer. Ba‘dehû Niz şehrinin garb tarafından sehl-i ba‘îdçe yerde deryâya munsab olur ve Pavlon ırmağı Miza şehrinden geçüp kurbında deryâya dökilür. Ve nehr-i Rotobalisa şarkîdur. Hâliyâ Lavorna dirler. Alpinga kurbından cereyân idüp ve Viniç kurbında deryâya munsab olur. Ve nehr-i Marola ki diğer nâmına Çenti dirler, bir latīf vâdîden

[1352] azîm H (40[a]) : - İ
[1353] niçe İ (48[b] :) - İ
[1354] ve kalyon H (40[a]) : - İ
[1355] ve âşüfte H (40[a]) : - İ
[1356] tarz H (40[b]) : san‘at İ (48[b])
[1357] elâ gözlerin süzüp H (40[b]) : - İ
[1358] zînete mâil ve H (40[b]) : - İ
[1359] ve mu‘azzam H (40[a]) : - İ

geçüp Marola kurbında deryâya karışur. Ve nehr-i Porçikla ve diğer ismine Porçiya dirler, Abanino dağından neb‘ idüp ve gāyet serî‘ cereyân birle deryâya munsab olur. Ve nehr-i Korito diğer nâmına Pizani dirler, Cinva şehrinin kurbında deryâya mümtezic olur. Ve gayri enhârı dahi sûretde görile.

El-cibâl: Ve bu Ceneviz vilâyetinin meşhûr dağları bunlardur: Malişta, Mal Monti, Çervar, Sevobi, Monsiyo, Cayinpiri, bu iki dağdan ve Labonya diğer nâmı Antina ve Ustuna dağlarından latīf sular neb‘ ider. Ve Leyto diğer **[İ, I, 49a]** hâlâ Lalbidil dirler. Ve cebel-i Berganilo’dan Palista’nın bir kısmı görünür. Ve bu dağ Bermaye şehrine geçer.

El-burun: Ve bu Ceneviz deryâsının burunları dahi çokdur. En meşhûrı Marola burnıdur ki hâlâ ismi Kapodila Mila dinür. Ve Soma burnına dahi hâliyâ Kapodi Monti dirler. Ve bu burunların semti gāyet fenâdur, şöyle ki sâfîce dağlıkdur[1360]. Ve gayri bir şey olmaz. Ve suları yukarudan gelür. Ziyâdesiyle sarp yerlerdür.

El-vâdî: Ve bu vilâyetin vâdîlerinin meşhûrı Onilya vâdîsidür ki bir müferrih yerde vâki‘ olmışdur. Etrâfında niçe ma‘mûr köyler vardur. Ve Porçikva vâdîsinin dahi çayırları güzel ve etrâfı ma‘mûrdur. Ve Abalina vâdîsinde gāyet latīf ağac kavunı olur. Ve limon ve turunc ve şeftâlû ve zeytûn ve sâir meyve dahi çokdur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin şehirleri ve kasabaları azdur. Ba‘zısı deryâ sâhilinde ve ba‘zısı karadur. Ammâ anlar dahi deryâya çok uzak değildür. Evvelâ Niz şehri ki Savoya’ya tâbi‘dür. Budamonciya’da Venti Milya şehri dahi mukaddemâ bir büyük şehir idi, birkaç def‘a muhâsara çekmekle[1361] hâlâ evvelki kadar yokdur. Ve buna karîb San Rimo nâm bir kasaba vardur ki vâfir limon ve ağac kavunı ve turunc ve hurmâ ve şeftâlû firâvân olur. Ve Alpinga kasabasının havâsı fenâdur. Zîrâ nehr-i Çinta bunun kurbından geçer. Kenârlarında kenevir ısladurlar, kohusı ufûnet hâsıl ider. Ve bunun otuz mîl ba‘îdinde Eriş nâm bir kal‘a vardur ki Turgud Paşa nâm kapudan bu kal‘ayı feth eyleyüp azîm ganâyim almışdur ki hisâba gelmez[1362]. Ve bu kal‘a Ceneviz şehrine karîbdür. Ve Vadi nâm kasaba dahi meşhûr ve müte‘ârif kasabadur ki Savona şehrine beş mîldür. Savona şehri dahi bir eski ve halkı kesîr ve alış verişi çok ve binâları mükellef ve limanı büyük ve vâsi‘ şehirdür. Ve cenûbında bir metîn ve müstahkem kal‘ası vardur. Lâkin Cenevizler bu limanı bozdılar ki bâzârgânları gelüp gümrük kaçırmayalar diyü.

[1360] taşlıkdur H (40^{b}) : dağlıkdur İ (49^{a})
[1361] birkaç def‘a muhâsara çekmekle H (40^{b}) : - İ
[1362] ki hisâba gelmez H (40^{b}) : - İ

Evsâf-ı şehr-i Cinva: Bu Cinva lafzının ma‘nâsı İtalya kapusı dimekdür. Vechi dahi budur ki bu şehir deryâ karşusında vâki‘ olmışdur. Ve şimâl tarafında olan dağa arka virüp ve sehl dahi sahrâya inüp istihkâm bulmışdur. Ve taraf-ı şimâli sarp dağlar eteğine dayanur. Ve bu şehir bir büyük ve mu‘azzam ve müzeyyen şehirdür, şöyle ki İtalya’da meşhûr olan Venedik şehrini geçdikden sonra bundan[1363] ma‘mûr ve mu‘azzam ve be-nâm ve meşhûr bu şehir olup Ceneviz cumhûrunun tahtgâhlarıdur. Ve bu şehri mukaddemâ Magrîb cânibinden Ma‘ûn nâm kimesne on iki bin gūl-misâl ve kavî-heykel cenkli asker ile gelüp ve ehl-i vilâyet gāfil iken basup ve[1364] alup ve ekser-i ehâlîsini kırup ve[1365] âmmeten şehri harâb u yebâb eyledi. Ve cümle gemilerini altun ve gümüş ve cevâhir ve zî-kıymet eşyâ ve kumâş ve çuka ve dîbâ ile doldurup ve birkaç hasnâ kız ve oğlan ve nisvân esîr alup gitdi. Şöyle ki alduğı mâlın hisâbı ve kitâbı mümkin değil idi[1366]. Ve ba‘dehû tekrâr yine binâ idüp ed‘âf u mudâ‘af istihkâm virdiler. Ve ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki yüz üç sene mukaddem idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz yigirmi yedi sene mürûr itmiş olur[1367]. Ve ol vakit bu şehir Rûmânîler hükminde idi. Ve bu şehrin cebhesi cenûba nâzır olup deryâ kenârında bir yamac yerde vâki‘ olmışdur ve şekli nısfu’l-dâire gibidür. Ve şimâl tarafında bir tabyası vardur ki gāyet metîndür. Ve şehrin ba‘zı yerleri ova ve ba‘zı yerleri dağdur. Ve bu Ceneviz şehri tevâbi‘âtıyla devri dört yüz mîldür. Ve bu şehirde gāyet çok alış veriş olur. Zîrâ niçe emkine-i ba‘îdeden bu şehre bâzârgânlar gelür. Ve etrâf u eknâfdan gelüp giden[1368] gemilerin hisâbı yokdur.

[İ, I, 49b] El-binâ: Ve bu şehrin binâları şol mertebe mükellef ve zînetlüdür ki gayri diyârlarda böyle **[41a]** zînetlü binâlı şehir yokdur, meğer Çin’de ola[1369]. Ve bu Ceneviz halkı gāyetü’l-gāye hubs u hısset ile mecbûl u meşhûr bir tāifedür. Ammâ binâ ilminde mâhir ve imâret-i binâya mâil ve kendü hazz-ı nefsleri içün fâhir evler ve köşkler yapup beyne’l-akrân anınla tefâhür iderler. Bu ecilden bunların memleketinde olan mükellef ve musanna‘ ve müzeyyen binâlar gayri memleketde nâdirdür.

Ahvâl-i donanma: Ve mukaddemâ bunlar Kırım adası ve Anatolı yakası ve Akdeniz’in dahi Anatolı yakası ve niçe cezîrelere ve hattâ Venedik körfesi dahi bunların

[1363] bundan H (40ᵇ) : - İ
[1364] basup ve H (40ᵇ) : - İ
[1365] ekser-i ehâlîsini kırup ve H (40ᵇ) : - İ
[1366] ve cümle gemilerini altun ve gümüş ve cevâhir ve zî-kıymet eşyâ ve kumâş ve çuka ve dîbâ ile doldurup ve birkaç hasnâ kız ve oğlan ve nisvân esîr alup gitdi. Şöyle ki alduğı mâlın hisâbı ve kitâbı mümkin değil idi H (40ᵇ) : - İ
[1367] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz yigirmi yedi sene mürûr itmiş olur H (40ᵇ) : - İ
[1368] gelüp giden İ (49ᵃ) : gelen H (40ᵇ)
[1369] meğer Çin’de ola H (41ᵃ) : - İ

hükminde olmağla azîm ve mükellef donanmaları çıkardı ki Akdeniz'de ve Karadeniz'de bunların donanması cümleden kavî ve meşhûr idi[1370]. Ammâ Devlet-i Osmâniyye zuhûrından sonra bunların mutasarrıf oldukları vilâyetlerin ekseriyyâsı ve bâ-husûs Kırım adası ve Anatolı yakasında olan cümle memleketleri[1371] darb-ı seyf-i İslâm'la[1372] feth ü zabt olunmakla hâliyâ sâkin oldukları vilâyet ki İtalya'nın dördinci kısmında ol bucakda sinüp kalmışlardur. Zîrâ zuhûr-ı İslâm'dan sonra Akdeniz'de ve Mısır ve Kudüs-i şerîf ve İskender'den ve Adana ve Alâiyye ve İzmir ve İstanbul ve sâir deryâ cenklerinde bunların gemileri ziyâde asâkir-i İslâm'a zahmet ve küffâra kuvvet virmişler idi. Âkıbet avn-i Bârî[1373] ve mu'cizât-ı Muhammedî ile dîn-i İslâm'a itdikleri ihânet bâ'is-i nigînleri olup ekser-i mâlik oldukları vilâyetler ve cezîreler darb-ı seyf-i İslâm'la ellerinden çıkup[1374], yüzi karasıyla varup ol bucakda kalmışlardur. Ammâ yine Devlet-i Aliyye'den gayri ebnâ-yı cinslerinden olup ol taraflarda olan memleket sâhibi cumhûr ve duka ve kıralları saymayup bir hayli müdemma' ve fudûl ve hod-bîn[1375] ve kuvvet-i mâliyye sâhibi müttefik[1376] tāife ve cumhûrdur. Ve bunların hâliyâ niçe müte'addid ve mahsûs kalyonları ve çekdiri ve sâir gemileri olup ve mahsûs kapudanları dahi vardur ki kalyonlarına karana dirler, mu'azzam kalyonlardur. Eğerçi gayri gemileri dahi çokdur ammâ ekseriyyâ bu kalyonları kullanurlar. Ve bunlar deryâ ilminde dahi gāyet[1377] mâhirlerdür. Ve bunlarda gemi kerestesi gāyet çok olmağla fâhir gemiler yaparlar. Ve bunların Korsuka cezîresinde dahi birkaç kereste gemileri vardur ki bunların i'tikādında bu gemilere evliyâ ve havâriyyûn gemileri dirler. Ve bu Cenevizlerin şimâl tarafında bir güzel ve müstahkem kal'aları vardur ki mukaddemâ bunun bir limanı ve bir metîn amelî iskelesi dahi var idi. Lâkin cenûb ve garb rûzgârlarına mukābil vâki' olmağla muhâtara ve mahzûrlı idi. Ve hâliyâ bozup garîb san'atlar birle ta'mîr ve mahfûz itmişlerdür ki insân hayrân olur. Ve bu şehrin taraf-ı garbında bir yüksek mevzı' vardur ki müte'ayyen âdemler bekliyüp her çend ki bir tarafdan düşmen zuhûr ide, anlar âteş gösterüp ol sâ'at haber iderler. Ve bu şehrin bir fâhir tersânesi vardur ki içinde hâzır ve müheyyâ kadırgalar durur ki iktizâ itdikde ol

[1370] ve mukaddemâ bunlar Kırım adası ve Anatolı yakası ve Akdeniz'in dahi Anatolı yakası ve niçe cezîrelere ve hattâ Venedik körfesi dahi bunların hükminde olmağla azîm ve mükellef donanmaları çıkardı ki Akdeniz'de ve Karadeniz'de bunların donanması cümleden kavî ve meşhûr idi H (41[a]) : ve mukaddemâ bunlar Kırım adası ve Anatolı yakası ve sâir çok yerlere hükûmet itmeleriyle azîm ve mükellef donanmaları çıkardı ki deryâda bunlar cümleden kavî ve meşhûr idi İ (49[b])

[1371] ve bâ-husûs Kırım adası ve Anatolı yakasında olan cümle memleketleri İ (49[b]) : - H

[1372] darb-ı seyf-i İslâm'la H (41[a]) : - İ

[1373] âkıbet avn-i Bârî H (41[a]) : ammâ elhamdüli'llâhi te'âlâ İ (49[b])

[1374] çıkup H (41[a]) : alup İ (49[b])

[1375] ve hod-bîn H (41[a]) : - İ

[1376] müttefik H (41[a]) : - İ

[1377] gāyet İ (49[b]) : - İ

sâ‘at çıkarurlar. Ve bu şehrin yolları güşâde ve ekseriyyâ evleri fevkānî ve yüksek binâ olunmışdur. Ve halkı dahi gāyet çok olup cemî‘an giydikleri esvâb siyâh atlâs ve sofdur.

El-mahallât: Ve bu Ceneviz şehrinin otuz iki mahallesi vardur. Ve baş mahallesi[1378] beğler sarâyı olan mahalledür ve sarâyı be-her yevm beş yüz sultāt bekler. Ve kal‘a ortasında bir Amelîk tasvîri yeri vardur ki mermerdendür **[İ, I, 50a]** ve masnû‘dur[1379]. Ve başına defne ağacından bir tâc urulmışdur. Ve üç müslimân sûreti dahi vardur ki başları aşağı ayaklarından asılmışdur. Ve bu Ceneviz halkı hazâkatde gayrilere iftihâr ve mübâhât iderler. Ale'l-husûs Yeni Dünya'yı bulan Kolonbo, Ceneviz olmağla hazâkat da‘vası mübâhesesinde anı dahi yâd ve îrâd ve anınla dahi iftihâr iderler.

Eşyâ-yı selâse: Bu üç şey Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm dünyâya geldikde üç pâdişâh cânibinden kendüye hediyye gelmişdür ki biri ıtr ve biri mür ve biri altundur. Ve bu şeyler bir tarîk ile bunların eline girüp ve ile'l-ân bunların elinde mahfûzdur.

Eşyâ-yı sâir nâdire: Ve dahi Hazret-i Yahyâ aleyhi's-selâmın demir keşküli ve kalçidoni nâm bir taş dahi bunlardadur. Ve ol taş bir kâse kadardur ki dünyâda misli ve mânendi ma‘dûmların biridür. Ve bunlardan gümüşden bir musanna‘[1380] hac dahi vardur ki dört âdem gücle kaldırur. Ve bunlardan mâ‘adâ ol ağac ki Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmı anın üzerinde salb itmişler dirler ve ol ağac dahi bunlardadur. Ve dahi Hazret-iYahyâ aleyhi's-selâmı zebh idüp içine kanı dökilen leğen dahi bunların zabtındadur. Ve bu eşyâları Loronso didikleri kilisada hıfz iderler. Hattâ kilisaya girdikde sağ tarafda olan dolabdadur[1381]. Ve dahi kilisanın sol tarafında olan dolabda bir musanna‘ zümürrüd kâse dahi vardur ki âlemde lâ-nazîr ve misli ma‘dûmların biri dahi ol kâsedür ve cümle kâfiristânda ma‘rûf u meşhûrdur. Ve bu kâsenin tarzı şeş köşe olup ve parmak kalınlığı ve bir karış amîki ve dört buçuk karış devri ve şekli amrudî ve aşağısı müdevver ve iki tarafında iki kolı olup ve üstâd-ı kâmil buna bir san‘at harc eylemişdür ki görenler **[41b]** hayrân olur. Ve bu kâseyi Cenevizler Filistīn ya‘ni Kudüs-i şerîfden getürmişlerdür. Ol zamân ki Paldonyo nâm kıral Kudüs-i şerîfi alduğı vakitde bu şeyleri dahi alup[1382] götürmişdür. Ve bu kilisa içinde bir kilisa dahi vardur ki kücükdür. Yahyâ kilisası dirler. Anda dahi bakırdan bir kücük direk vardur. Üzerinde Roma hudûdını yazar ki Roma pâdişâhlarından biri yazdırmışdur. Ve bu Ceneviz cumhûrının hükminde olan

[1378] ve baş mahallesi İ (41[a]) : - H
[1379] masnû‘dur İ (50[a]) : - H
[1380] musanna‘ İ (50[a]) : - H
[1381] dolabdadur H (41[a]) : dolabda mahfûzdur İ (50[a])
[1382] bu şeyleri dahi alup H (41[b]) : - İ

ba‘zı vilâyetler İtalya’nın ba‘zı aksâmında tahrîr olunmışdı. İtalya’nın işbu dördinci sâhifesi ki Ceneviz memleketi dinilür, bu mahalle gelince ba‘zı ahvâlleri ve Ceneviz şehrinin evsâfı beyân olundı. Ve bundan böyle bu kısımda hükm itdikleri nevâhî ve şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât tahrîr olunsa tavîl olur. Murâd olunan büyük ve kücük sâhib-i memleket olanların ayârını bilmek ve ta‘rîf ve temeyyüz eylemek olmağın ehl-i nazar olanlar bu mertebe ta‘rîfden bunların dahi ibâretini anlar ve bilür diyü resme nazara havâle ile terk olundı. Lâkin Korsuka cezîresi dahi bunların hükminde olup Akdeniz’de büyük ve ma‘rûf u meşhûr olan cezîrelerin biri olup mukaddemâ dahi başka bir hükûmet ve saltanat olmağın başka bir fasl ile tahrîr olundı[1383].

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Korsuka der-hükûmet-i cumhûr-ı Ceneviz[1384]

Ve bu cezîre dahi Cenevizler hükmindedür[1385]. Bu cezîrenin etrâfında on beş ada olup bu cezîrenin ve etrâf[1386]-ı kurbında olan adaların etrâfları pâk olup cümlesinin boğazından gemiler geçer. Ve bu Korsuko cezîresinin üç büyük limanı olup etrâfında demir ve yatak yerleri koltuk limanları dahi çokdur. Ve hattâ Piyâle Paşa donanma ile gelüp[1387] bunun bir koltuk limanında yatmışdur ki ismine Kalbi dirler. Böyle vâsi‘ koltuklar vardur[1388]. Ve bunun kurbında bir büyük, metîn kal‘a vardur ki ismine Korsuka dirler[1389].

El-hudûd: Ve bu cezîre şimâlen ve garben Ceneviz deryâsına nâzır olup ve şarken Teraniyo deryâsına münsedd olup ve cenûb tarafı dahi Serdinya cezîresinin[1390] karşusıyla mahdûddur. Ve bu cezîrede mukaddemâ Magribîler otururlardı. Sonra Yûnânîler alup Mağribîleri tard-ı memleket eylediler. Ve ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan dört yüz sene mukaddem idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin yüz otuz sene mürûr itmiş olur[1391]. Ve ba‘dehû Berino tāifesi

---

[1383] ve bu Ceneviz cumhûrının hükminde olan ba‘zı vilâyetler İtalya’nın ba‘zı aksâmında tahrîr olunmışdı. İtalya’nın işbu dördinci sâhifesi ki Ceneviz memleketi dinilür, bu mahalle gelince ba‘zı ahvâlleri ve Ceneviz şehrinin evsâfı beyân olundı. Ve bundan böyle bu kısımda hükm itdikleri nevâhî ve şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât tahrîr olunsa tavîl olur. Murâd olunan büyük ve kücük sâhib-i memleket olanların ayârını bilmek ve ta‘rîf ü temeyyüz eylemek olmağın ehl-i nazar olanlar bu mertebe ta‘rîfden bunların dahi ibâretini anlar ve bilür diyü resme nazara havâle ile terk olundı. Lâkin Korsuka cezîresi dahi bunların hükminde olup Akdeniz’de büyük ve ma‘rûf u meşhûr olan cezîrelerin biri olup mukaddemâ dahi başka bir hükûmet ve saltanat olmağın başka bir fasl ile tahrîr olundı H (41^{b}) : - İ

[1384] der-hükûmet-i cumhûr-ı Ceneviz H (41^{b}) : - H

[1385] ve bu cezîre dahi Cenevizler hükmindedür İ (50^{a}) : - H

[1386] etrâf H (41^{b}) : - İ

[1387] gelüp H (41^{b}) : - İ

[1388] böyle vâsi‘ koltuklar vardur H (41^{b}) : - İ

[1389] bir büyük, metîn kal‘a vardur ki ismine Korsuka dirler H (41^{b}) : bir büyük kal‘a vardur ki ismi budur İ (50^{a})

[1390] Serdinya cezîresinin H (41^{b}) : Serdinya’nın İ (50^{a})

[1391] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin yüz otuz sene mürûr itmiş olur H (41^{b}) : - İ

alup Yûnânîleri tard eylediler. Ve Niçiya kal‘asını yapup tahtgâh idindiler. Ve niçe zamân başka kırallık iddi‘âsıyla zabt idüp ve niçe vilâyetlere ve cezîrelere istîlâ itdiler. Ve ba‘dehû Rûmîler alup ehl-i cezîreyi esîr itdiler. Ve ba‘dehû ehl-i İslâm alup niçelerini katl idüp **[İ, I, 50b]** ve niçelerini esîr itdiler. Ve müslimânlardan sonra Cenevizler alup ve anlardan dahi Piza hâkimi alup ve ba‘dehû tekrâr Cenevizler alup hâliyâ anlarda karâr-gîr olmışdur. Ve her sene Cenevizler tarafından bir paşa gider[1392].

Ed-devâyir: Ve bu cezîre tūlânî düşmişdür, şöyle ki tūli[1393] yüz altmış ve arzı altmış mîl olup ve çevresi dört yüz kırk[1394] mîl ider.

El-havâ: Ve bu cezîrenin havâsı çendân letāfetlü değildür, belki sakīl mukassîdür. Ve her tarafı kayalar ve uçurum olmağla içerüsine girmekde gāyetü’l-gāye su‘ûbet ve güçlük vardur. Ve bu cezîrenin içerüsinde dahi ekser yerleri dağ ve taş olmağın buğdayı az olur ancak Atrora’ya nâzır olan yerleri sehilce düz yerlerdür. Ve tarlaları dahi enhâr ile saky olunur.

El-eşyâ: Ve bu cezîrede gerçi buğday ve sâir hubûbât az olur ammâ meyve envâ‘ı latīf ve hoş-hor olur. Ve incir ve üzümi gāyet çok olduğından mâ‘adâ meyvelerin mu‘teber ve makbûli ve cümle meyvenin sultānı makāmında olan üzümi gāyet çok ve lezîz ve hoş-hor olur. Ve zeytûnı firâvân[1395] ve balı dahi çok olur. Ammâ çendân kuvveti olmayup tatlı değildür. Zîrâ Pelataso nâm ağac bu cezîrede çok olmağla arular balı ol ağacdan aldıkları ecilden çendân tatlı değildür ammâ mübâlağa çokdur. Zîrâ ol ağac anda bî-nihâyedür. Ve bu cezîrede zerya didikleri bir cins zamk ve kato nâm bir cins taş katı çok olur. Ve bu taş bu cezîreye mahsûs olup gayri yerde olmaz. Kendüye nazar te’sîr itmemek içün Dimikrat hakîm bu taşı dâimâ üzerinde taşırdı.

El-me‘âdin: Bu cezîrede şab ve demir ma‘deni vardur. Ve Hosbuyi Vinko nâm ırmakda ve Nebya nâm göl etrâfında ve Dilaroya’da mahalleler vardur ve bu mahalleler San Fiyoronsi iskelesine yakındur. Ve Nevilon kurbında dahi birkaç dereler vardur ki her bâr kar ile doludur ve gāyet amîk derelerdür. Ve bu kar altından billûr çıkarurlar. Zîrâ billûr soğukdan tekevvün itmekle dâimâ kar olan yerlerde **[42a]** billûr tekevvün ider.

El-hayvânât: Ve bu cezîrede envâ‘-i gûne[1396] hayvânât bulunur. Husûsan sayd kelbleri gāyet iri ve yavuz[1397] olur. Ammâ atları fenâ ve taslak olur. Ve dahi muzmo

[1392] bir pala gider H (41ᵇ) : bir paşa irsâl iderler İ (50ᵇ)
[1393] ve bu cezîre tūlânî düşmişdür, şöyle ki tūli H (41ᵇ) : ve bu cezîrenin tūli İ (50ᵇ)
[1394] dört yüz kırk H (41ᵇ) üç yüz yigirmi İ (50ᵇ)
[1395] ve zeytûnı firâvân H (41ᵇ) : - İ
[1396] gûne H (42ᵃ) : muhtelife İ (50ᵇ)
[1397] ve yavuz H (42ᵃ) : - İ

dirler bir cins hayvân dahi olur ki bir ismine dahi mukmo dirler. Şeklen koça benzer. Ve tüyleri geyik kılına benzer ve boyı ve sathı geyik mikdârınca olur ve boynuzları dahi koc boynuzına benzer. Nihâyet bunun kulağının ardında boynuzı büklüm büklüm olup ve gāyet pek olur. Hattâ kırk-elli kadem yerden veyâ bir yüksek yerden[1398] sıçrayup başı üzerine düşer. Boynuzları başını korudup başına ve a'zâsına ve aslâ bir yerine hatā gelmez ve gāyet serî'u'l-hareke hayvândur ve gıdâsı dahi otlukdur. Ve eti dahi gāyet lezîzdür, bi-aynihî koyun etine benzer. Ammâ bu dahi lezîzdür. Ve bu hayvân ancak bu cezîrede ve bir de Serdinye cezîresinde olup gayri yerlerde olmaz.

El-aksâm: Ve bu cezîre iki kısımdur. Biri şarka nâzırdur ki ol semt cümle dağlardur. Ve biri Serdinya tarafına nâzır olup ol tarafın dağları azdur.

El-bilâd: Ve bu cezîrede mukaddemâ otuz üç ma'mûr şehir var idi ammâ çok millet müstevlî olup ve çok ser-encâm ve muhâsara çekmekle[1399] hâliyâ vasatü'l-hısâr olan şehirler bunlardur ki zikr olunur. Ve bunun baş şehrine Bastiya dirler ki baş hâkimi bunda oturur. Ve birine dahi Penyo dirler, ikinci hâkim bunda oturur. Ve sâir meşhûrları dahi bunlardur: Fiyoronsi, Korti, Argolyoli, Kalvi, Ubazo, Santa, Şibrodari, Portoçiyo. Ve sâir kasabât ve kurâları çokdur, resme nazara havâle ile ihtisâr olundı[1400].

El-enhâr: Ve bu cezîrenin enhârı dahi çokdur. Ammâ mu'teber ve ma'rûfları bunlardur. Cümlenin başı ve büyüği Voliviyo ırmağıdur ki San Koronso boğazına gider. **[İ, I, 51a]** Ve sâirler dahi bunlardur: Gulo, Navinano, Sagano diğer nâmına Leymoni dirler[1401], Papuzo, Osterikoni, Arino ırmaklarıdur.

El-burun: Ve bu cezîrenin sarp ve[1402] meşhûr burunları dahi vardur. En sarp[1403] ma'rûf burunına Tinkes ve yâhûd Mertilo dirler. Ve birine dahi Açiyo dirlerdi, hâliyâ Ponti Laçiyodla dirler. Ve Kızıl boğazda bir burun dahi vardur ki Penkadi Çizer dirler. Ve birine dahi Vebri Balo dirlerdi, hâliyâ Kapodi Gargano ve birine dahi Epdim dilerdi, hâliyâ Kapodi Fino dirler.

El-liman: Ve bunun iki mu'azzam limanı vardur ki her birine niçe büyük kalyonlar ve[1404] gemiler sığar. Birine San Foyoronso ve birine San Boninasiyo dirler. Ve mukaddemâ Serakozano ve Korsuko ile Serdinya arasında olan deryâdan mercân düşürürlerdi ammâ hâliyâ nâdir çıkar oldı.

[1398] veyâ bir yüksek yerden H (42ᵃ) : - İ
[1399] çok millet müstevlî olup ve çok ser-encâm ve muhâsara çekmekle H (42ᵃ) : - İ
[1400] resme nazara havâle ile ihtisâr olundı H (42ᵃ) : resme nazar oluna İ (50ᵇ)
[1401] dirler H (50ᵇ) : - İ
[1402] sarp ve H (51ᵃ) : - İ
[1403] sarp H (51ᵃ) : - İ
[1404] kalyonlar ve H (42ᵃ) : - İ

El-cibâl: Ve bu cezîrenin dağları dahi çokdur. Lâkin reçine çıkan dağları bunlardur ki çok şey hâsıl olur: İliya, Urya, Keybirtino, Tinda[1405], Valifko, Monti, Ruso. Ve bu dağların aşağısı[1406] sâfî ormanlık olmağla reçine çıkarırlar.

El-ahlâk[1407]: Ve bu cezîrenin halkı ekseriyyâ fakīrlerdür. Ammâ gāyet yaramaz tāife olup hayvân-sıfat ve kelb-tabî‘at âdemlerdür. Ve lâkin avretleri hasnâ ve mülâyim ve ma‘rifetlü ve âşıkına merhametlü olurlar.

İtalya’nın dördinci kısmı olup Ceneviz tāifesi hükminde olan vilâyetler dahi ale’l-icmâl bu mahalde[1408] tamâm olup bundan böyle yine İtalya aksâmından mukaddemâ başka bir büyük hükûmet ve niçe zamân başka bir saltanat ünvânıyla atup ve tutan Milano ve Matno hükûmetlerine[1409] şürû‘ idelim. Eğerçi bunlar mukaddemâ başlu başlarına hükm ider cumhûr ve cemâ‘at ve sâhib-i kuvvet idiler. Ammâ sonra bunlara Nemse tahakküm eyledi[1410]. Ve ba‘dehû Nemse’nin bir ihtilâli vaktinde âhar hükmine girüp ve anlardan dahi İspanya alup niçe zamân İspanya zabt itmiş. Ve lâkin ahd-i karîbde bundan evvel olan İspanya kıralı mürd oldukda evlâdı sagīr olup ve bu memleket hasretü’l-mülûk-i Frengistân olmağla Bec seferinden sonra bu memleket içün Nemse ile Fransız kıralı Koca Kıral ki Lodoviko’dur on dört sene cenk idüp ve âkıbet papa ve sâir kırallar dahi Nemse’ye mu‘în olup ve Koca Kıral dahi vefât itmekle musâlaha idüp Fransız kıralı yerine oğlunun ve yine oğlunun oğlu hâlâ kıral olan Lodoviko ol vakit kücük olmağla yerine vekîl nasb olunup ve İspanya’nın kızını nâmzed idüp bülûğa irdikde almak üzre ve İspanya vilâyetine evlâdı büyüyünce Fransa tarafından vekâlet olmak üzre musâlaha ile nizâ‘ı ber-taraf idüp bu takrîb ile işbu Milano ve Bergamo ve Napoli ve Misina ve Serdinya cezîrelerini Nemse zabt idüp zîr-i hükûmetinde kalmışlardur. Böyle olduğı hâlde işbu Milano memleketi Nemse saltanatı veyâ İtalya devleti tevâbi‘leri fasıllarında tahrîr olunmak gerek idi. Lâkin işbu Milano memleketi İtalya kısmı dâhilinde olmağla İtalya’da olan cümle saltanatlar **[42b]** ve hükûmetler ma‘lûm olmak içün yine İtalya fasıllarıyla zikri münâsib görilüp başka bir fasıl ile icmâlen zikrine şürû‘ oldı. İtalya’da başka bir büyük cumhûr ve ma‘mûr vilâyet olup ve lâkin hâliyâ Nemse’ye tâbi‘ ve mahkûmlardur[1411].

[1405] Tinda H (42ª) : - İ

[1406] aşağısı H (42ª) : altı İ (51ª)

[1407] el-ahlâk İ (51ª) : el-mahlûk H (42ª)

[1408] olup Ceneviz tāifesi hükminde olan vilâyetler dahi ale’l-icmâl bu mahalde H (42ª) : - İ

[1409] Milano ve Manto İ (51ª) : Milano cumhûrına H (42ª)

[1410] hükm ider cumhûr ve cemâ‘at ve sâhib-i kuvvet idiler. Ammâ sonra bunlara Nemse tahakküm eyledi H (42ª) : hükûmet idüp ve ba‘dehû Nemse hükmine girüp İ (51ª)

[1411] ve lâkin ahd-i karîbde bundan evvel olan İspanya kıralı mürd oldukda evlâdı sagīr olup ve bu memleket hasretü’l-mülûk-i Frengistân olmağla Bec seferinden sonra bu memleket içün Nemse ile Fransız kıralı Koca Kıral ki Lodoviko’dur on dört sene cenk idüp ve âkıbet papa ve sâir kırallar dahi Nemse’ye mu‘în olup ve Koca Kıral dahi

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve hükûmet-i Milano der-İtalya, mukaddemâ İspanya'ya tâbi' olup hâlâ Nemse'ye tâbi'dür[1412]

Bu Milano memleketi dahi İtalya'dan bir kısım olup bundan evvel zikr olunduğı üzre[1413] bu vilâyet dahi mukaddemâ başka bir büyük hükûmet ve kırallık idi. Nihâyet sonra Nemse'nin eline ve tasarrufına girüp niçe zamân zabt eyledi. Ve ba'dehû Nemse'nin bir ihtilâl ve za'fı vaktinde Yovanes Galiyos nâm kıral Milan şehrini ve ol taraflarda olan büldânı tâ Venedik'e varınca kırk kadar şehir, niçe kasabât ve kurâ tevâbi'âtıyla[1414] alup zabt itmiş iken cevr ü zulme meylânî olmağla ol vilâyetleri elinden çıkardı, şöyle ki vilâyet halkı baş kaldırup ve kendüni ve askerini vilâyetden tard idüp[1415] şöyle ki her nâhiye bir hükûmete tâbi' olup mahzâ kimi akça ile satılup cümleden biri Piza şehri tâbi'iyle Filoronsiya hâkimine satılup Verona ve Viçina şehirleri tâbi'leriyle kendülerden Venedik'e tâbi' olup ve Bergamo ve Berisiya ve Karmona şehirlerini dahi Venedikler[1416] sâhiblerinden akça ile satun aldılar. Ve bu ihtilâl vaktinde İspanya asker gönderüp bütün vilâyeti zabt eyleyüp asker ta'yîn eyledi[1417].

El-hudûd: Bu vilâyeti şimâlen Verona gölü ve garben Valizya ve şarken Bergamo ve cenûben Berma vilâyeti hadd ider ki nehr-i Po andan geçer. Ve bu vilâyet Lomberdiya'dan büyük ve hem latîfdür. Ve devri üç yüz mîl kadardur. Ve hâliyâ on şehri müştemil olup ve baş şehrine dahi Milano mîmin fethi ve kesri ile dahi yâd iderler[1418]. Ve bâkī şehirleri dahi bunlardur: Lançino, **[İ, I, 51b]** Kırımona, Ludo, Tortuna, Komo, Nora, Baviya, Veygovako, Aleksendiriya ve diğer nâmına Alsendirya

---

vefât itmekle musâlaha idüp Fransız kıralı yerine oğlunun ve yine oğlunun oğlu hâlâ kıral olan Lodoviko ol vakit kücük olmağla yerine vekîl nasb olunup ve İspanya'nın kızını nâmzed idüp bülûğa irdikde almak üzre ve İspanya vilâyetine evlâdı büyüyünce Fransa tarafından vekâlet olmak üzre musâlaha ile nizâ'ı ber-taraf idüp bu takrîb ile işbu Milano ve Bergamo ve Napoli ve Misina ve Serdinya cezîrelerini Nemse zabt idüp zîr-i hükûmetinde kalmışlardur. Böyle olduğı hâlde işbu Milano memleketi Nemse saltanatı veyâ İtalya devleti tevâbi'leri fasıllarında tahrîr olunmak gerek idi. Lâkin işbu Milano memleketi İtalya kısmı dâhilinde olmağla İtalya'da olan cümle saltanatlar ve hükûmetler ma'lûm olmak içün yine İtalya fasıllarıyla zikri münâsib görilüp başka bir fasıl ile icmâlen zikrine şürû' oldı. İtalya'da başka bir büyük cumhûr ve ma'mûr vilâyet olup ve lâkin hâliyâ Nemse'ye tâbi' ve mahkûmlardur H (42[a]-42[b]) : ve lâkin ahd-i karîbde yine Nemse hükûmetine dâhil olup ve hâlâ hâkimleri Nemse tarafından ta'yîn olunur. Ve böyle olduğı hâlde Nemse saltanatı tahrîrinde ve İspanya devleti faslında zikr olunmak lâzım idi lâkin İtalya hudûdında ve aksâmından olmağla bu mahalde zikri münâsib görüldi. Ve bir dahi Nemse'nin tahakküm itdikleri büyük hükûmetlere çok olup ve İspanya hükm itdüği memleketler dahi azîm olmağla anların saltanatları ta'rîfi fasıllarında fehmi tahfîf ve zikri taklîl içün başka bir fasl ile işbu İtalya hudûdında zikri müvecceh kılındı İ (51[a])

[1412] der-İtalya, mukaddemâ İspanya'ya tâbi' olup hâlâ Nemse'ye tâbi'dür H (42[b]) : tâbi'-i Nemse İ (51[a])
[1413] bu Milano memleketi dahi İtalya'dan bir kısım olup bundan evvel zikr olunduğı üzre H (42[b]) : - İ
[1414] kurâ tevâbi'âtıyla H (42[b]) : - İ
[1415] şöyle ki vilâyet halkı baş kaldırup ve kendüni ve askerini vilâyetden tard idüp H (42[b]) : - İ
[1416] Venedikler H (42[b]) : - İ
[1417] ve bu ihtilâl vaktinde İspanya asker gönderüp bütün vilâyeti zabt eyleyüp asker ta'yîn eyledi H (42[b]) : -İ
[1418] mîmin fethi ve kesri ile dahi yâd iderler H (42[b]) : dirler İ (51[a])

dahi dirler. Ve bu vilâyetin ırmakları ve gölleri çok ve arâzîsi münbit ve gāyet mahsûldârdur[1419].

El-eşyâ: Ve bu Milan şehrinin bağ u bağçeleri firâvân olup envâ‘-i meyvesi mevcûd u firâvân olup ve bâ-husûs enâr ve üzümi meşhûr ve gāyet memdûh[1420] olup ve Milan şehrinin etrâfında bir mertebe pirinc olur ki âdem ta‘accüb ider. Ve cümle İtalya halkı[1421] bu makūle şeyi bundan alurlar. Ve bunda gāyet latīf arpa cülâbı dahi yaparlar ki sâirlerde olmaz. Ve bunlar bir cins arpa pilavı pişirirler ki gāyet hoş ve latīf u hafîf ta‘âm olup bu dahi ancak bunlara mahsûsdur. Ve Kırımona şehrinin dahi tarlaları münbit ve buğdayı ve arpa ve sâir hubûbât ve eşyâsı çok olup[1422] ve keteni ise cümleden ziyâde olur. Ve çayır ve çemen ve koyun ve sığır ve gayri hayvânâtı dahi bî-nihâyedür.

El-îrâd: Ve mukaddemâ bu Milano vilâyetinin katı çok îrâdı olurdı. Ve lâkin İspanya hükmine girdikde zulmi çok olmağın re‘âyâsı perîşân ve tüccâr tāifesi az gelmekle yalnız tayyâranından seksen bin guruş olup ve bundan mâ‘ada harâc gibi ehl-i vilâyetden üç yüz bin guruş be-her sene alınup ve yüzde sekiz guruş gümrük almalarıyla bundan dahi senede yüz kırk bin guruş hâsıl olup ve dahi bu vilâyet halkı tuzı mîrîden almalarıyla şöyle yasak itmişlerdür ki gayri yerden bir kimse tuz getürüp satmağa kādir değildür. Ve bu tuz hizmeti dahi iki yüz otuz bin guruşa maktū‘dur. Ve bunlardan mâ‘adâ atlarından ve evlerinden ve sarâylarından dahi harac alup bunlardan dahi dört yüz bin guruş ve gâhi dahi ziyâde ve gâhi noksân olmak dahi vâki‘ olur. Ve cürm ü cinâyetlerinden dahi yüz bin guruş ve ziyâde ve noksân olmak vâki‘ olur. Ve bunların guruşlarına Kurunato dirler. Halk buna[1423] kara-guruş dirler ve İslâm beyninde[1424] kağıd-yırtan dahi dirler. Ve bunı ve Sivilye’ye Yeni Dünyâ bulundukdan sonra andan gelen gümüşün kesretinden nâşî çok ve firâvân kat‘ iderlerdi. Ve hattâ İspanya’da ve Yeni Dünyâ’da sivilyeyi çok kesüp on sivilye birçok bu minvâl üzre kat‘ idüp mahalline kaç iktizâ ider ise koparup virirlerdi. Ve sivil ve şol mertebe idi ki emtâ‘ almak içün Mısır’a ve İzmir’e ve İstanbul’a ve sâir bender iskelelere kalyon dolusı gelüp metâ‘ alurlardı. Esedî hisâbı yüzi, yüz on guruşa giderdi. Evâyili şöyle dursun, elli-altmış sene mukaddem dahi böyle idi. Ve halk dahi oğuz olup her niçe alurlar ise öyle virirlerdi. **[43a]** Ve ol vakitlerde yehûd ve nasârâdan hânlarda ve her kûşede böyle çok sarrâf olmayup câ-be-câ sarrâflar var idi. Anlar dahi biri bir altun bozdukda bir para sarrâfiyye

[1419] ve gāyet mahsûldârdur H (42ᵇ) : - İ
[1420] memdûh H (42ᵇ) : matbû‘ İ (51ᵇ)
[1421] halkı İ (51ᵇ) : - H
[1422] ve sâir hubûbât ve eşyâsı çok olup H (42ᵇ) : ve her şeyi çok olup İ (51ᵇ)
[1423] halk buna H (42ᵇ) : - İ
[1424] İslâm beyninde İ (51ᵇ) : - H

alup ve birine bir altun lâzım oldukda para ve bir gayri gümüş sikke virüp altun alurdı. veyâ altun virüp ve gayri gümüş sikke alup cüz'î şeye kanâ'at iderlerdi. Şimdiki sarrâflar gibi müsekkek zer ve sîme el karışdırup her birleri gündüz ahşam olunca her ne kadar altun ve gümüş sikke-i mütenevvia' eline girer ise ahşam oldukda cümlesini vezneden geçirüp bir buğday ve nısf buğday ağır gelen zer ve sîm her ne nev' sikke ise anı kenârından ince ile törpi ile törpileyüp ve izdiyâdına dahi kanâ'at itmeyüp tâm vezninden dahi bir buğday veyâ daha ziyâde serîka idüp "قطره قطره آب دریا شود"[1425] dinüldiği üzre vâfir zer u sîm peydâ idüp ve kal' idüp külçe iderler. Katreden göl olması şöyle dursun, zerre zerre gubârdan deryâda ada peydâ olup ve çöllerde kûh-misâl tepeler peydâ olduğı çok ve bu fakīr müşâhede dahi eyledim. Muhassal ol vakitlerde Yeni Dünyâ'dan kalyonlar dolı zer ve sîm ve sivilye ve kara-guruş ve bunun emsâli sikkeler mübâlağa çok gelüp yüzi, yüz on esedîye virürlerdi. Ve hâlis tamgalı gümüş on akça idi. Ve bu sikkelerin kârını sarrâflar bilmeyüp tüccâr tāifesi iderlerdi, şöyle ki ol vakitlerde İstanbul'da ve Burusa ve İzmir'de ve Haleb ve Şâm ve Bağdâd ve Basra'da ve gayri şehirlerde kâmrân bâzârgânlar var idi ki Hind u Sind'e gidüp envâ'-i emtâ' getürürlerdi. Ve Acem'e gidüp ipek ve gayri eşyâ getürirlerdi, şöyle ki beş yüz ve bin ve daha ziyâde kîseye mâlik bâzârgânlar var idi, bunlar getürdükleri metâ' ve ipekden ba'de'l-masraf ednâ on iki fâide itdikde "Bu sefer iyi fâide itdin" dirlerdi. Asıl bunların fâideleri zer ve sîmden idi ki bu cins kâfirî zer ve sîm sikkeleri düşürüp ve külçe tamgalı gümüş düşürüp Hind u Sind'e ve Acem'e götürüp çok fâide iderlerdi. Ve hattâ Burusa'da Yeşil-imâret mahallesinde Hâcı Ivaz nâm bir bâzârgân akrabâmız var idi. "Bir seferinde yigirmi bin guruş akça başından on üç kîse akça kazandım" diyü diyü nakl iderdi. Ol ecilden evvel halk ticârete heves idüp az zamânda kâmrân olurlardı. Şimdi gümüş behâya çıkmağla ticâreti bırakup halk sarrâf ve mürâbahacı oldı. Ve sîm ve zerin dahi behâya çıkduğına bâ'is, gerek İslâm memleketinde ve gerek kâfiristânda ma'denler kocayup zer ve sîm kalîl çıkar oldı. Ve bâ-husûs evâil-i fethde Yeni Dünyâ'dan senede elli-altmış kalyon zer ve sîm gelüp ve hattâ ibtidâlarında ol vilâyetde şol mertebe altun ve gümüş çok idi ki bir mahalde bir büyük tepe gümüş bulup "Bunı bu mahalle kim yığdı?" diyü suâl itdiklerinde "Bunı böyle gördük ve böyle bulduk, aslını kimse bilmez" diyü cevâb virmişler. Ol vakitlerde Yeni Dünyâ halkı altunı gümüş yerine ve gümüşi bakır yerine isti'mâl iderlerdi. Ve'l-hâsıl her yerde ma'denler kocayup ve Yeni Dünyâ'da dahi ma'denler yüz ve iki yüz kulaca değin vardı dirler. Ol ecilden zer ve sîm

[1425] Damlaya damlaya göl olur.

kalîl olup behâya çıkmağa bâ‘is budur. Yeni Dünyâ’da altun ve gümüş ne mertebe çok olduğı inşâallâhu te‘âlâ Yeni Dünyâ tahrîri faslında takrîr olunur. Varakı diğer gelelim sadedimize[1426].

El-asâkir: Ve bu Milan memleketi İspanya hükminde iken kendü tarafından olan muhâfızlardan mâ‘adâ işbu Milan şehrinden üç bin piyâde askeri var idi ki be-her mâh beşer guruş virilüp ve bin atlu dahi var idi ki on üçer guruş ulûfe virüp bunlar demir zırh giyerlerdi. Bunların ulûfelerini ve sâir umûrlarını masrafını vilâyet halkı virürler[1427]. Bunlar dâimâ Fransız ile cenkden hâlî değillerdür. Ve bu vilâyete İspanya tarafından bir büyük hâkim nasb olunup ve şehirli tarafından dahi bir ihtiyâr âdem baş olup[1428] ve on iki ihtiyâr âdem dahi ma‘an oturup hükûmet iderlerdi. Ve bu vilâyet mukaddemâ Savoya **[İ, I, 52a]** kıralının oğluna ocaklık idi, Fransız kıralı elinden alup ve ba‘dehû Papa ve Venedik ve Nemse ittifâk idüp Fransa’dan alup Maksemilyan nâm

[1426] ve bunı ve Sivilye’ye Yeni Dünyâ bulundıkdan sonra andan gelen gümüşün kesretinden nâşî çok ve firâvân kat‘ iderlerdi. Ve hattâ İspanya’da ve Yeni Dünyâ’da sivilyeyi çok kesüp on sivilye birçok bu minvâl üzre kat‘ idüp mahalline kaç iktizâ ider ise koparup virirlerdi. Ve sivilve şol mertebe idi ki emtâ‘ almak içün Mısır’a ve İzmir’e ve İstanbul’a ve sâir bender iskelelere kalyon dolusı gelüp metâ‘ alurlardı. Esedî hisâbı yüzi, yüz on guruşa giderdi. Evâyili şöyle dursun, elli-altmış sene mukaddem dahi böyle idi. Ve halk dahi oğuz olup her niçe alurlar ise öyle virirlerdi. Ve ol vakitlerde yehûd ve nasârâdan hânlarda ve her kûşede böyle çok sarrâf olmayup câ-be-câ sarrâflar var idi. Anlar dahi biri bir altun bozdukda bir para sarrâfiyye alup ve birine bir altun lâzım oldukda para ve bir gayri gümüş sikke virüp altun alurdı. veyâ altun virüp ve gayri gümüş sikke alup cüz’î şeye kanâ‘at iderlerdi. Şimdiki sarrâflar gibi müsekkek zer ve sîme el karışdırup her birleri gündüz ahşam olunca her ne kadar altun ve gümüş sikke-i mütenevvia‘ eline girer ise ahşam oldukda cümlesini vezneden geçirüp bir buğday ve nısf buğday ağır gelen zer ve sîm her ne nev‘ sikke ise anı kenârından ince ile törpi ile törpileyüp ve izdiyâdına dahi kanâ‘at itmeyüp tâm vezninden dahi bir buğday veyâ daha ziyâde serîka idüp “قطره قطره آب دریا شود” dinüldiği üzre vâfir zer ve sîm peydâ idüp ve kal‘ idüp külçe iderler. Katreden göl olması şöyle dursun, zerre zerre gubârdan deryâda ada peydâ olup ve çöllerde kûh-misâl tepeler peydâ olduğı çok ve bu fakīr müşâhede dahi eyledim. Muhassal ol vakitlerde Yeni Dünyâ’dan kalyonlar dolı zer ve sîm ve sivilye ve kara-guruş ve bunun emsâli sikkeler mübâlağa çok gelüp yüzi, yüz on esedîye virürlerdi. Ve hâlis tamgalı gümüş on akça idi. Ve bu sikkelerin kârını sarrâflar bilmeyüp tüccâr tāifesi iderlerdi, şöyle ki ol vakitlerde İstanbul’da ve Burusa ve İzmir’de ve Haleb ve Şâm ve Bağdâd ve Basra’da ve gayri şehirlerde kâmrân bâzârgânlar var idi ki Hind ü Sind’e gidüp envâ‘-i emtâ‘ getürürlerdi. Ve Acem’e gidüp ipek ve gayri eşyâ getürirlerdi, şöyle ki beş yüz ve bin ve daha ziyâde kîseye mâlik bâzârgânlar var idi, bunlar getürdikleri metâ‘ ve ipekden ba‘de’l-masraf ednâ on iki fâide itdikde “Bu sefer iyi fâide itdin” dirlerdi. Asıl bunların fâideleri zer u sîmden idi ki bu cins kâfirî zer u sîm sikkeleri düşürüp ve külçe tamgalı gümüş düşürüp Hind ü Sind’e ve Acem’e götürüp çok fâide iderlerdi. Ve hattâ Burusa’da Yeşil-imâret mahallesinde Hâcı Ivaz nâm bir bâzârgân akrabâmız var idi. “Bir seferinde yigirmi bin guruş akça başından on üç kîse akça kazandım” diyü diyü nakl iderdi. Ol ecilden evvel halk ticârete heves idüp az zamânda kâmrân olurlardı. Şimdi gümüş behâya çıkmağla ticâreti bırakup halk sarrâf ve mürâbahacı oldı. Ve sîm u zerin dahi behâya çıkduğına bâ‘is, gerek İslâm memleketinde ve gerek kâfiristânda ma‘denler kocayup zer u sîm kalîl çıkar oldı. Ve bâ-husûs evâil-i fetihde Yeni Dünyâ’dan senede elli-altmış kalyon zer u sîm gelüp ve hattâ ibtidâlarında ol vilâyetde şol mertebe altun ve gümüş çok idi ki bir mahalde bir büyük tepe gümüş bulup “Bunı bu mahalle kim yığdı?” diyü suâl itdiklerinde “Bunı böyle gördük ve böyle bulduk, aslını kimse bilmez” diyü cevâb virmişler. Ol vakitlerde Yeni Dünyâ halkı altunı gümüş yerine ve gümüşi bakır yerine isti‘mâl iderlerdi. Ve’l-hâsıl her yerde ma‘denler kocayup ve Yeni Dünyâ’da dahi ma‘denler yüz ve iki yüz kulaca değin vardı dirler. Ol ecilden zer u sîm kalîl olup behâya çıkmağa bâ‘is budur. Yeni Dünyâ’da altun ve gümüş ne mertebe çok olduğı inşâallâhu te‘âlâ Yeni Dünyâ tahrîri faslında takrîr olunur. Varakı diğer gelelim sadedimize H (42^{b}-43^{a}) : ve bu sikkeleri ve sivilye guruşları Yeni Dünyâ’yı zabt itdiklerinden sonra andan gelen gümüşün kesretinden nâşî gāyet çok ve firâvân kat‘ olunup elli-altmış sene mukaddem her memleketde mebzûlen münteşir ve gāyet çok olmağla Acem ve Hind ve Sind bâzârgânları düşürüp ol memleketlere götürüp darbhânelerine virdiklerinde vâfir fâide iderlerdi. Ammâ Yeni Dünyâ ma‘denlerinden evvelki gibi zer ve sîm çıkmaz olmağın ol sikkeleri az kat‘ olunup ve taşra memleketlere az çıkar oldı. Ve mukaddemâ bu Yeni Dünyâ’nın altun ve gümüşi sebebiyle altun ve gümüş çok ve behâsı az idi ve evâyillerde Yeni Dünyâ’da ne mertebe altun ve gümüş çıkduğı inşâallâhu te‘âlâ Yeni Dünyâ faslında takrîr olunur İ (51^{b})

[1427] ve sâir umûrlarını masrafını vilâyet halkı virürler İ (51^{b}) : ve sâir umûrlarını vilâyetler virürdi H (43^{a})

[1428] baş olup İ (51^{b}) : nasb olunup H (43^{a})

kimesneye virdiler. Ve ba‘d-i zamân İspanya kıralı alup niçe müddet hükminde idi. Ve yakın zamândaki bin yüz senesi yakınlarında[1429] İspanya kıralı vefât idüp kıral olacak[1430] evlâdı kalmamağla İspanya saltanatı ve bu memleketler zabtı içün birkaç sene Fransa ile Nemse beyninde azîm nizâ‘ ve cenk ü cidâl ve harb u kıtâl olup şöyle ki birkaç sene[1431] tavk-ı beşerden hâric misli dünyâda[1432] sebâk itmemiş cenkler sebebiyle tarafeynden niçe yüz bin âdem katl olunup ve cümle milel Nemse’ye mu‘în olmağla âkıbet işbu Milano ve Bergamo ve Napoli ve Çiçilya ve Serdinya, Nemse hükminde kalup İspanya saltanatı Fransa tarafından nasb olunmak üzre nizâ‘ı **[43b]** ber-taraf itmişler[1433]. İşbu Milano memleketini Nemse zabt itdikde otuz bin muhâfız asker komış idi. Ol vakitlerde bu hakīr Nemse’de esîr olup ve sene dahi bin yüz olmış idi. Ve ol vakit henüz sulh olmamışlar idi. Ve bundan sonra dahi birkaç sene cenk itmişler, sulhlerinden mukaddem bu hakīr halâs olmış idim. Ne yüzden sulh oldukları ma‘lûmum olmayup [1434]العهدة على الراوى nakl olundı[1435].

El-aksâm[1436]: Ve bu Milan ta‘bîr olunan memleket beş sûret ya‘ni beş kısım olmak üzredür ki kısm-ı evvelki Milan’dur, zikr olundı. Lâkin bu Milan ta‘bîr olunan dahi iki kısım olup ve bu zikr olunacak kısmına dahi Alabina dirler. Ve diğer kısm-ı şimâlî dahi ıtlâk iderler. Ve bu kısmın enhâr u bahîrâtı gāyet çokdur.

El-bahîrât: Ve bu vilâyetin en ma‘rûf gölüne Varbano dinüp ve diğer nâmına Lago Macori ya‘ni büyük göl dirler. Ve birine dahi Logano ve birine dahi Lago Orta ve birine dahi Lago Lariyo dirler ki hâliyâ Lago Komo dahi dirler[1437]. Ve sâir kücük gölleri dahi bî-hisâbdur, resimde görile.

El-enhâr: Ve bu kısmın ırmakları dahi çokdur. En meşhûrına Teyçiyono dirler ki Tazino nâm kasabanın ismiyle yâd olunur[1438]. Ve bu ırmak Sangotardo nâm dağdan neb‘ idüp ve birkaç ırmağla dahi karışup ba‘dehû Varbano gölüne munsab olur. Ve bu nehrin içinde altun kumı bulunur. Ve niçe latīfü’t-ta‘m balığı dahi çıkar. Ve bâ-husûs

[1429] ki bin yüz senesi yakınlarında H (43[a]) : - İ
[1430] kıral olacak H (43[a]) : - İ
[1431] birkaç sene H (43[a]) : - İ
[1432] dünyâda İ (52[a]) : - H
[1433] âkıbet işbu Milano ve Bergamo ve Napoli ve Çiçilya ve Serdinya, Nemse hükminde kalup İspanya saltanatı Fransa tarafından nasb olunmak üzre nizâ‘ı ber-taraf itmişler H (43[a]-43[b]) : - İ
[1434] Sorumluluk rivayet edenindir.
[1435] ol vakitlerde bu hakīr Nemse’de esîr olup ve sene dahi bin yüz olmış idi. Ve ol vakit henüz sulh olmamışlar idi. Ve bundan sonra dahi birkaç sene cenk itmişler, sulhlerinden mukaddem bu hakīr halâs olmış idim. Ne yüzden sulh oldukları ma‘lûmum olmayup العهدة على الراوى nakl olundı H (43[b]) : - İ
[1436] el-aksâm H (43[b]) : - İ
[1437] dahi dirler H (43[b]) : anılur İ (52[a])
[1438] yâd olunur H (43[b]) : müsemmâdur İ (52[a])

Timalo dirler bir cins lezîz balığı çıkar ki gayri yerde nâdirdür[1439]. Ve Lamborona nâm bir ırmak dahi vardur ki Foyoydi ve Moça nâm bu iki bu nehirden hâsıl olur ve ba‘dehû Milano suyına karışur. Ve Eda ve Toza ve niçe nehirler dahi vardur, sûretde nazar oluna.

El-bilâd: Ve bu kısmın büyük şehrine Komo dirler ki bu şehir gāyet atîkdür ve halkı dahi zengin âdemlerdür. Ve benî-âdeme lâzım olan eşyâ cümle bu şehirde mevcûd bulunur. Ve bütün şehrin tūli üç yüz ve arzı otuz istadyomdur. Ve bunun mevkı‘i bir göl içindedür ki envâ‘-i balıkları müştemil olup ale’l-husûs alabalığı gāyet çokdur. Ve anlarda mesel-i meşhûrdur ki alabalık olan suda elbette altun kumı bulunur. Ol kumı yuyup altunın havâssından bu lezzet hâsıl olur dirler[1440]. Ve bu gölün etrâfı çemenzâr ve sayd-gâhdur. Ve kurbında iki büyük suffa binâ olunmışdur ki şehir halkının teferrüc-gâhıdur. Ve ol suffalarda envâ‘-i oyun-bâz ve gûn-â-gûn söz ü sâz ve masharalar cem‘ olup halka lehv ü la‘b hünerlerini seyr u temâşâ itdirirler. Ve anlara mahsûs bir mahall dahi vardur ki anda kıssa-hˇânlar oturup selef hikâyelerini söylerler[1441]. Ve anlara karîb bir pınar vardur ki azîm sadâ ile ayağı göle dökilür. Ve bu pınarın bir garîb hâli vardur ki be-her yevm üç def‘a taşup tekrâr yine tükenür, şöyle ki hiç suyı kalmaz. Ve suyı dahi gāyetü’l-gāye soğukdur. Ve bu göle birkaç ırmak karışup ve birkaç ırmak bundan çıkar ki en meşhûrına nehr-i Eda dirler. Ve bu ırmak Albus dağından neb‘ idüp bu göle girer ve çıkar. Ve beş yüz mîl kadar cereyânda vâfir ırmakları müştemil oldukdan sonra Po ırmağına karışur. Ve Eda ırmağına karışan ırmakların dahi meşhûrı nehr-i Merbo’dur ki Bergama dağından neb‘ idüp ve Kırıma **[İ, I, 52b]** şehrine uğrayup ve ba‘dehû nehr-i Eda’ya karışur.

Sûret-i sâlis[1442], evsâf-ı şehr-i Milano: Diğer nâmına Medyola dirler. Ve bu şehir Potisnos ve Abdova nâm iki nehir ortasında vâki‘ olmışdur ki Avrupa eczâsından bir kısım olan İtalya mâliklerinde olan şehirlerin cümlesinden büyükdür[1443] ki Kızıl Elma’dan altı yüz on sene mukaddem Tuskata kıralı olan Ulanos nâm kıral binâ idüp ve binâsı dahi mükellef ve şîrîndür. Husûsâ kilisaları gāyet mükellefdür[1444]. Ve cümleden mükellefi Roma kilisasıdur. Varoşları dahi ma‘mûr olup ve amîk hendekler birle ihâta olunmışdur. Kal‘ası dahi gāyet metîn ve müstahkem ve devri sekiz mîlden ziyâdedür.

[1439] balığı çıkar ki gayri yerde nâdirdür H (43ᵇ) : balığı dahi olur İ (52ᵃ)
[1440] ol kumı yuyup altunın havâssından bu lezzet hâsıl olur dirler H (43ᵇ) : ve bundan altun kumı çıkarurlar İ (52ᵃ)
[1441] hikâyelerini söylerler H (43ᵇ) : hikâyelerini nakl iderler İ (52ᵃ)
[1442] sûret-i sâlis İ (52ᵇ) : - H
[1443] İtalya mâliklerinde olan şehirlerin cümlesinden büyükdür H (43ᵇ) : İtalya’nı en büyük şehridür ki İ (52ᵇ)
[1444] gāyet mükellefdür H (43ᵇ) : - İ

Ve dîvârları iki kat olup ve etrâfında musanna‘ ve demir arabalı kebîr vasat ve sagīr top ve[1445] misket ve tüfenkler ve humbaralar[1446] ile müzeyyendür. Ve bir büyük mükellef ve mülûke lâyık ve sezâ bir sarâyı dahi vardur ki bunun içinde dahi mâ-lâ-hisâb zırh ve cebe ve cevşen ve sâir âlâtı müctemi‘ bir cebehânesi vardur ki içinde olan âlât-ı harbin ve esbâb-ı cengin hisâbı yokdur. Ve bu şehrin bir meşhûr kapusı dahi vardur ki Porta Borya dirler, böyle mükellef ve mu‘azzam kapu dahi yokdur dirler[1447] ve bu şehirden niçe ırmaklar geçdüğinden mâ‘adâ niçe amîk ve vâsi‘ halîcler dahi vardur ki ba‘zılarını Fransız kıralı zabt idüp hükminde iken[1448] yapmışdur dirler. Bu halîcler ile bu şehre çok gemiler gelüp gitmekle bu şehride bâzârgânlar dahi çok olup ol ecilden içinde envâ‘-i sınâyi‘ vü bedâyi‘ işlenür ve etrâfında niçe mübâlağa ile mahsûl virür köyleri vardur ki aslâ bir şey taşradan gelmeğe ihtiyâcları **[44a]** yokdur.

Et-taksîm: Ve yine bundan akdem[1449] bu vilâyet ikiye taksîm olunmış idi, şöyle ki bir kısmına İspanya kıralı tarafından ve bir kısmına Milano şehrinden bir büyük âdem hükm iderdi.

El-hükkâm: Ve bu Milan memleketi on iki hükûmet ya‘ni sancak[1450] ve yetmiş iki[1451] kâdılık olup ve keşîş ve manastır ve kilisaları dahi bir kaç nev‘ rütbe ve i‘tibâr iledür. Ve mu‘teberleri otuz iki manastır olup ve bunlardan aşağı dahi otuz manastır olup ve bunlardan aşağı sekiz manastırdur. Ve bunlardan mâ‘adâ bir nev‘ otuz manastır dahi vardur. Ve bunlardan başka otuz iki manastır dahi vardur ki bunlarda her nev‘ âdem bulunur. Ve bunlardan mâ‘adâ otuz altı kızlar manastırı dahi vardur.

Kilisa ve ders-hâne: Ve bu vilâyetde iki yüz otuz iki kilisa ve yüz yigirmi medrese ve yigirmi beş kitâb-hâne vardur. Ve bu şehre mukaddemâ Fransız kıralları hükm iderdi sonra Soko Merçilo nâm kimesne hükminden çıkarup Rûmîlere virdi ve ba‘dehû Got tāifesi dahi anların elinden alup bunlardan dahi Macar tāifesi alup ve anlardan dahi Logonberdi tāifesi alup ve bunlardan dahi Nemse kıralı meşhûr Karlos alup ve ba‘d-i zamân Galiyoso zabt idüp ve bunun silsilesi bin üç yüz doksan beş mîlâdına değin mümted olup ve ba‘dehû ehl-i vilâyet Nemse kıralına mutī‘ oldılar. Ve ol zamân ol vakitde İspanya kıralı olan Karlo, Nemse kıralının akrabâsı olmağla ana

[1445] top ve H (43ᵇ) : - İ
[1446] ve humbaralarH (43ᵇ) : - İ
[1447] yokdur dilrer H (43ᵇ) : nâdirdür İ (52ᵇ)
[1448] zabt idüp hükminde iken H (43ᵇ) : zabtında iken İ (52ᵇ)
[1449] ve yine bundan akdem H (44ᵃ) : - İ
[1450] ya‘ni sancak H (44ᵃ) : - İ
[1451] yetmiş iki H (44ᵃ) : yetmiş bir İ (52ᵇ)

bağışlayup yakın zamâna değin İspanya hükminde olup ve ol kıralın nesli munkatı‘ olmağla hâliyâ yine Nemse kıralı zabt itmişdür.

Sûret-i râbi‘-i Milano: Ve bu memleketin bir kısmı dahi vardur ki cenûbîdur. Ve bu kısmın baş şehrine Tizinyo dinüp ve diğer nâmına hâlâ[1452] Pavya dirler. Gāyet güzel ve ma‘mûr şehirdür ve yolları dahi müstekīm tarh olunmışdur. Ve Agostino’nın ceddi dahi bu şehirde medfûn[1453] olup bir kuyu içindedür. Ve şehir halkı **[İ, I, 53a]** bu cesed içün senede bir yortu tutarlar ve ol kavm-i ahmâkān öyle zann u tahkīk iderler ki ol cesed ol gün kuyudan çıkar diyü azîm i‘tikād iderler. Ve bu şehirde tucdan düzülmüş bir musanna‘ve garîb[1454] sûret vardur ve bunda bir mükellef ve meşhûr medrese ve bir mükellef ve musanna‘ köprü dahi vardur. Ve şehrin hendeki su ile dolu olup şehri ihâta itmişdür. Ve bunda Milano’ya gidecek yolda kûşeleri yigirmi mîl kadar bir sâfîce orman vardur ki içine envâ‘-i muhtelife hayvânât salıvirüp örtmişlerdür ki murâd itdiklerinde sayd iderler. Ve bu kısma iki baron ya‘ni zâ‘im[1455] hükm ider. Ve dahi Po ırmağının beri tarafından Tortuna nâm bir şehir vardur ki ammâ[1456] ol kadar güzel ve memdûh değildür. Ammâ bunda dahi meşhûr üç şey vardur ki ta‘accübâtdandur[1457], garîb şeylerdür. Biri bir çeşmedür ki Hazret-i Yahyâ aleyhi’s-selâm doğduğı günde zâhir olmışdur. Ve biri dahi bir cins etmekleri vardur ki yemek murâd idüp kesdiklerinde kan gibi görünür. Ve üçünci bir taşdur ki içinden yağ çıkar ammâ hayli vâfir şey hâsıl olur, ta‘accüb olunur şeylerdür[1458].

Ve Elsendirya dirler bir şehir dahi vardur ki bunı bir papas yapup anın ismiyle müsemmâdur. Ve bu vilâyetin mahsûlâtı firâvân ve tarlarları güzel ve münbitdür.

Sûret-i hâmis-i Milan: Bu Milan sûretinin beşinci nevâhîyi Kırımona’dur.

El-hudud: Bu vilâyeti şimâlen nehr-i Oglıyo ki Berasiya tarlalarına geçer ve garben Kırıma şehri ve cenûben nehr-i Po ve şarken Mantova beğliği hadd ider. Ve Po ırmağı bu vilâyetin ol bir cânibini Barma nâm vilâyetden fasl ider ki ol da başka memleket anılur. Ve bu Kırımona nâhiyesinin baş şehrine Kıramona dirler ki bu dahi bir eski şehir olup ve mevkı‘i dahi Po ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur. Ve hattâ ırmak taşdıkda şehre dahi niçe[1459] zararı dokunur. Ve şehrin müferrih binâlu bâzâr yerleri olup

[1452] hâlâ İ (52[b]) : - H
[1453] medfûn H (44[a]) : - İ
[1454] ve garîb İ (53[a]) : - H
[1455] ya‘ni zâ‘im H (44[a]) : - İ
[1456] ammâ İ (44[a]) : - İ
[1457] ta‘accübâtdandur H (44[a]) : - İ
[1458] biri bir çeşmedür ki Hazret-i Yahyâ aleyhi’s-selâm doğduğı günde zâhir olmışdur. Ve biri dahi bir cins etmekleri vardur ki yemek murâd idüp kesdiklerinde kan gibi görünür. Ve üçünci bir taşdur ki içinden yağ çıkar ammâ hayli vâfir şey hâsıl olur, ta‘accüb olunur şeylerdür H (44[a]) : - İ
[1459] niçe İ (53[a]) : - H

ve kal‘ası dahi metîn ve müstahkemdür[1460]. Ve bir uzun kullesi vardur ki bin iki yüz seksen dört târîhinde binâ olunmışdur. Ve bu şehrin halkı çok cenk görüp ve çok muhâsara ve belâlar savmışlardur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin dahi mu‘teber ve meşhûr ırmağı Eda ırmağıdur ki cümle arâzîsi bu ırmak ile saky olunur. Ve birkaç ırmakları dahi vardur ki anlardan birine Olyo dirler ve diğer nâmına Ogliyo ve ekser-i halk İyo dirler. Ve bu ırmak Elbida’da Monta Ravolo nâm bir dağdan çıkar ki Eda ırmağı dahi andan çıkar ve bu ırmak Kamonika deresine elli mîl kadar ba‘îd uğrayup Sabino gölüne munsab olur ki ol gölün firâvân üzre ilan balığı çıkar. Ve bu nâhiyenin dahi niçe şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ ve çok ma‘mûr kurâları[1461] vardur. Cümleyi takrîr tavîl olup resme nazar olundukda ma‘lûm olur. Ve bu Milan memleketi mukaddemâ çok zamân başka bir büyük hükûmet olup **[44b]** ve niçe tavâyif eline dahi girüp ve ba‘dehû niçe zamân İspanya zabtından sonra hâliyâ Nemse zabt itmişdür.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve hükûmet-i Mantova, mukaddemâ İspanya hükminde olup hâliyâ Nemse zabt itmişdür[1462]

Ve bu vilâyet dahi Avrupa eczâsından olan İtalya’dan bir kısım olup ve bu dahi yine iki kısımdur. Mukaddemâ bu dahi başka bir büyük hükûmet ve kırallık olup ve bura niçe tavâyif eline düşüp âkıbet İspanya kıralı hükminde karâr-gîr olmış idi. Ve yakın zamânda İspanya’nın silsilesi munkatı‘ olmağla İspanya saltanatı içün birkaç sene Fransa ile Nemse ile azîm kıtâlleri olup ve âkıbet Nemse hükûmetinde kalup[1463] ve hâlâ Nemse kıralı hükmine dâhil olmışdur. Ne yüzden olduğı bundan evvel zikr olunmışdur[1464]. Ve Nemse zabt itdüği vakitlerde otuz bin muhâfız ta‘yîn itmiş idi. Milano gibi bu dahi bir büyük şehir olup ve sâir şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ı çok memleket olup alâ tarîki’l-ihtisâr her nâhiyenin baş şehirleri ve meşhûrları zikr olunur.

El-hudûd: Ve bu vilâyetin bir kısmına Çesbadana ve bir kısmına dahi Tiransiyadana dirler ve Çesbadana kısmı Lomberdiya memleketi içinde Po ırmağının beri tarafında vâki‘ olmışdur. Ve kısm-ı Tiransiyadana öte tarafına düşer. Ve şimâl tarafında Albus dağları vardur ki İtalya ile Gırizonlar mâbeynini fasl ider. Ve bunun

[1460] ve müstahkemdür H (44ᵃ) : - İ
[1461] kılâ‘ ve çok ma‘mûr kurâları H (44ᵃ) : - İ
[1462] fasl-ı der-beyân-ı hükûmet-i Mantova, mukaddemâ İspanya hükminde olup hâliyâ Nemse zabt itmişdür H (44ᵇ) : fasl-ı der-beyân-ı hükûmet-i memleket-i Mantova tâbi‘-i Nemse İ (44ᵇ)
[1463] ve yakın zamânda İspanya’nın silsilesi munkatı‘ olmağla İspanya saltanatı içün birkaç sen Fransa ile Nemse ile azîm kıtâlleri olup ve âkıbet Nemse hükûmetinde kalupİ (53ᵃ) : - H
[1464] ne yüzden olduğı bundan evvel zikr olunmışdur H (44ᵇ) : - İ

âhirlerinde Menciyo ve Sarka nâm ırmâklar cârî olur. Ve Penako **[İ, I, 53b]** yâhûd Ezka nâm göl dahi sağ tarafına ve garb tarafından dahi bu dağlar ihâta idüp İtalya ile Fransa arasını fasl ider. Ve taraf-ı cenûbı dahi Po ırmağının cüz'-i uzmâsı ile mülâsıkdur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyet halkı âkıl ve zeyrek tabî'atlü olup okumuş ve yazmış ve her ulûmda kemâle irmiş âdemleri çokdur. Ve dahi tüccârda ve erbâb-ı sınâyi'de zengin ve kâmrân âdemlerin hisâbı yokdur. Ve avretleri dahi hasnâ ve ma'rifetlü olup hüsnlerine mağrûren zîb u zînetle giyinüp ve kuşanmağa[1465] ve îş u işret ile zevk u safâya meftûn u mâillerdür.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin tarlaları ziyâdesiyle münbit ve mahsûldâr olup buğdayı ve arpası ve sâir hubûbâtı ve üzümi ve envâ'-i meyvesi firâvândur.

El-bahîra: Ve bu vilâyetde bir büyük göl vardur ki içine niçe büyük ırmaklar girer ve çıkar. Ve balığı hod hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûndur. Ve içinde kayıklar ile gezerler. Ve bu vilâyete envâ'-i tavâyif gelüp gitmişdür. Ve bu vilâyeti[1466] beri tarafdan ve öte cânibden Lombardiya ile Doransiya vilâyetleri hadd ider ve cenûb tarafını dahi Mudonya vilâyeti hadd itmişdür ki bu vilâyetin baş şehrine Mantova dirler ki bu şehir dahi Roma'dan ya'ni Kızıl Elma şehrinden üç yüz sene mukaddem binâ olunmışdur. Bu hisâb binâ olaldan târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin kırk üç sene mürûr itmiş olur[1467]. Ve bu şehir bir gölün ortasında vâki' olmışdur. Cevânib-i erba'asında[1468] köprüler vardur ve nehr-i Menciyo diğer ismine Evka dirler bu gölden çıkar. Ve şehrin mevkı'i sarp yerde ya'ni göl içinde olmağla bunun fethi gāyetü'l-gāye müte'assirdür. Ve içinde evleri mükellef ve[1469] zînetlü ve âdemleri zengin ve kâmrân olup şöyle ki zîb u zînetleri mükellef ve sîm u zerleri bî-nihâye olup hattâ ekserinin ekser-i âvânı zer u sîmdür dirler. Böyle su içinde ve müferrih yerde böyle bir şehr-i azîm olmamak gerekdür ki hem latîf ve hem gāyet sarp yerde vâki' olmışdur. Ve bu şehirde bir garîb sadâlı çan dahi vardur ki sadâsı gayrilere mugāyir bir garîb ü mehîb sadâdur. Ve bu şehirde iki zî-kıymet gergedân boynuzı dahi vardur. Ve nehr-i Menco bu gölden çıkup ve sehl-i mümted olup Po ırmağına karışur.

Evsâf[1470]-ı Nâhiye-i Mirandola: Bu vilâyet Po ırmağının orta cânibinin cenûb tarafına düşer. Ve bu şehri Kostantila oğlu binâ itmişdür ki bir havâsı mu'tedil yerde

[1465] giyinüp ve kuşanmağa H (44ᵇ) : - İ
[1466] ve bu vilâyeti H (44ᵇ) : - İ
[1467] bu hisâb binâ olaldan târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin kırk üç sene mürûr itmiş olur H (44ᵇ) : - İ
[1468] cevânib-i erba'asında H (44ᵇ) : ve etrâfında İ (53ᵇ)
[1469] mükellef H (44ᵇ) : - İ
[1470] evsâf H (44ᵇ) : - İ

vâki‘ olmışdur ki niçe şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ ve palankāt ve kurâyı müştemil olup ve yerleri münbit ve her şeyi firâvân olup ve âdemîsi dahi cömerd-dil ve cenk erbâbı ve gāyet şecî‘ ve bahâdur âdemlerdür.

Evsâf-ı vilâyet-i Modina: Ve bu dahi bir hükûmeti büyük ve şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı çok vilâyetdür.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken nehr-i Paraniyo ve şimâlen Mirendolano vilâyeti ve nehr-i Po ve garben cibâl-i **[45a]** Albus ve cenûben[1471] Abanino ki ol semt Toskana vilâyeti ve Ceneviz hudûdıdur. Ve bu vilâyetin sahrâları vâsi‘ ve müferrih yerleri çokdur. Ve bu vilâyetin güzel atlu askeri olup şöyle ki ilm-i ferâsetde cümle İtalya memleketine gālibdür. Zîrâ anlar at kullanmak bilmezler. Ammâ bunlar ziyâde kâfirce ilm-i ferâsete ve at isti‘mâline mâlik ve mâhirlerdür.

El-eşyâ: Ve bu vilâyetin bağları latīf ve üzümi ve inciri lezîz ve envâ‘-i meyvesi firâvân ve arâzîsi münbit olup her kangı hubûbât ekilse bitüp sâir yerlerden ziyâde mahsûl virür. Ve envâ‘-i sebzevât dahi çokdur. Ve bunun baş şehrine dahi Modina dirler ki Banaro ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur ve içinden mürûr ider ammâ gāyet sür‘at birle cereyân ider.

El-mahlûk: Ve bu şehrin ekser-i halkı ilimde ve cenkcilikde ve bâzârgânlıkda mâhirlerdür. Ve güzel medreseleri dahi olup içinde envâ‘-i ulûm ta‘allüm olunur. Ve bu şehirde bir duka oturur ki kıral rütbesidür. Ve bu vilâyetin meşhûr olan şehirlerinden birine dahi **[İ, I, 54a]** Rimçiyo ve diğer Reygiyo dahi dirler. Ve bu şehrin sol tarafından Korostolo nâm nehir[1472] geçer. Ve bu bir güzel ve ma‘mûr ve meşhûr[1473] şehirdür ve gāyet ganîmetlü ve mevkı‘i mahbûb ve içinde suyı mebzûl ve bağ u bağçeleri çok ve envâ‘-i müsmirresi firâvân bir matbû‘ ve dil-güşâ şehirdür. Ve bu vilâyetin ma‘rûf olan şehirlerinden birine dahi Karfinano dirler. Ve bu şehrin dahi nehr-i Serkıyo içinden geçer ki başı Abanino dağından gelüp ve bu şehri geçdikden sonra Loga vilâyetine girüp ve ba‘dehû deryâya dökilür. Halk galat-ı meşhûrla Loka dirler[1474]. Ve bu vilâyetin dahi niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı vardur. Cümleyi takrîr tavîl olur, resme nazar itdikde ma‘lûm olur[1475]. Ve bu vilâyeti dahi Nemse tarafından Forar hâkimi zabt ider.

[1471] cenûben İ (53[b]) : - H
[1472] nâm nehir H (45[a]) : - İ
[1473] ve meşhûr İ (54[a]) : - H
[1474] halk galat-ı meşhûrla Loka dirler H (45[a]) : - İ
[1475] cümleyi takrîr tavîl olur, resme nazar itdikde ma‘lûm olur H (45[a]) : cümleyi takrîr tafsîl iktizâ itmeğin resme nazara havâle olundı İ (54[a])

Evsâf-ı vilâyet-i Berma ve vilâyet-i Beya Cinsa: Ve bu vilâyet dahi bir büyük hükûmetdür[1476].

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Tiri Toriyo ve cenûben[1477] cemâ'at-i Ceneviz ve garben ve şimâlen vilâyet-i Milano ile mahdûddur. Ve bu vilâyetin baş şehrine dahi Berma dirler.

El-evsâf[1478]: Ve bu isim buna Berma ırmağından me'hûzdur. Ve bu şehrin binâsı latîf ve yolları müferrih ve müstakīm ve vâsi' ve pâkdür. Ve niçe mükellef sarâyları ve latîf çeşme-sârları ve müferrih bâzâr yerleri olup ve kal'ası dahi metîn ve müstahkemdür ve zahîresi dahi çokdur. Ve âdemleri çelebi ve cömerd ve insâniyyetlü olup ve havâsı dahi sağdur. Ve hattâ sâhib-i tahrîr dir ki "Ben bu şehirde üç âdem gördüm. İkisi yüz otuz yaşında ve birisi yüz yigirmi yaşında idi. Böyle iken yine hall ü akılda ve zinde idi. Ve bu şehirde Kızıl Elma şehrinde olan kilisaya müşâbih bir kilisa vardur. İçinde bir garīb ü acîb sadâlu çan vardur ki üç direk üzerine asılmışdur. Ve bu şehirde bir garīb, uzun kulle dahi vardur ki Botonya kullesine benzer. Bu kulleyi Tıroya'dan bir kimse yapmışdur. Ve bu şehirde bir büyük kâdı oturur ki pâyesi kâdı-asker pâyesidür. Ve bu vilâyete mukaddemâ Toskana hâkimi hükm iderdi. Sonra Modina hâkimi hükm idüp ve dahi sonra kendülerinden bir beğ nasb idüp ana tâbi' olmışlardı ki ismine Karinziyo dirlerdi. Ve hâliyâ anın silsilesi Nemse tarafından hâkim nasb olunur. Ve bu vilâyetin dahi tarlaları münbit ve çayır ve çemeni ve koyun ve sığırı çok olmağın peyniri ve yapağısı firâvân üzredür.

Miyâh-ı hârre: Ve bunda birkaç menfa'atlü hârr sular vardur ki niçe emrâza devâ vü şifâ olup etrâf u eknâfdan niçe hasta ve marîzlar gelüp şifâ vü safâ ile giderler.

Evsâf[1479]-ı Nâhiye-i Payaçinsa: Ve bu nâhiyenin baş şehrine dahi Payaçinsa dirler. Ve bu dahi gāyet eski şehir olup ve kal'ası dahi metîn ve müstahkem ve şehri ma'mûr ve mükellefdür. Ve bunı dahi Tıroya âdemlerinden bir âdem yapmışdur. Bunda herşey bulunur ve çokdur. Ve tarlaları dahi nehr-i Po kurbında olup ve gāyet münbit ve mahsûldârdur. Ve bu şehirde bir mükellef ve meşhûr manastır olup ve bir latîf ve meşhûr çeşmesi dahi vardur. Ve bunda bir büyük kâdı oturur ve bir mükellef medresesi dahi vardur ki içinde cemî'-i fünûndan ders okunur[1480]. Ve bu şehirde Fezenyoya ocakluğıdur.

[1476] hükûmetdür İ (54ª) : vilâyetdür H (45ª)
[1477] ve cenûben H (45ª) : - İ
[1478] el-evsâf H (45ª) : - İ
[1479] evsâf İ (54ª) : - H
[1480] cemî'-i fünûndan ders okunur H (45ª) : cemî'-i fünûn okunur İ (54ª)

El-emtâ‘: Ve nâhiyenin koyun ve sığır ve sâir hayvânâtı çok olup yapağısı ve peyniri meşhûr ve matbû‘ ve makbûl[1481] olmağla bunun peynirini bütün Avrupa’ya hediyye **[45b]** ve ber-güzâr götürürler. Ve envâ‘-i meyvesi dahi mebzûl ve firâvân olup ve yabânî vuhûş u tuyûrı çok olmağın sayd-gâhları dahi vardur. Ve’l-hâsıl işbu Mantova memleketi gāyet güzel ve ma‘mûr şehirdür. Ve kılâ‘ ve kasabâtı çok bir büyük hükûmet olup Avrupa eczâsından olup İtalya dâiresinden ma‘dûd bir kısm olup mukaddemâ İspanya hükûmetinde iken yakın zamânlarda İspanya kıralı vefât itmeğin Nemse hükûmetine dâhil olmağın[1482] gerek Mantova ve gerek **[İ, I, 54b]** Milano ve gerek İtalya’da olup Nemse zabtında olan vilâyetler Cermanya ya‘ni Nemse hükûmetleri fasıllarında tahrîr olunmak gerek idi. Bunlar İtalya dâiresi aksâmında olmağla İtalya dâiresinde olan vilâyetler hudûdı ma‘lûm olunmak içün işbu İtalya dâiresinde icmâl üzre birer sûret ile zikr olunup ve bundan böyle papa saltanatı dahi İtalya’da olmağın anın tahrîrine şürû‘ olundı[1483].

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat ve hükûmet[1484]-i Papa der-dâire[1485]-i memleket-i İtalya

Ma‘lûm ola ki papanın saltanatı büyük saltanatdur, şöyle ki her memleketde[1486] bunun havâssı ve medhûli vardur. Ammâ asıl hükûmetleri ve Kızıl Elma ta‘bîr olunan mu‘teber kilisaları ve papanın tahtgâhı Kızıl Elma ta‘bîr olunan Roma şehri olup[1487] ve papanın İtalya’da altı hükûmeti ve iki nâhiyesi vardur ki cümlesi büyük hükûmetlerdür. Ve her birinde niçe mu‘azzam ve ma‘mûr şehirler ve niçe kılâ‘ ve kasabât ve karyeler vardur ki ekser karyeleri çanlı, kulleli ve kilisa ve manastırlı kasaba-mânendî karyelerdür ki bunun hükûmeti İtalya’nın güzîde ve ma‘mûr u memdûh aksâmında vâki‘ olmışdur. Ve bu papanın saltanatı ve hükûmeti husûsı gāyet tafsîl ü tatvîle muhtâc olup ve tahrîr olundığı hâlde dahi niçe ahvâlleri muğlak ve simâ‘a ve rü’yete[1488] mevkūf ve muhtâc olmağla alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr ta‘rîf ü beyânı böyledür ki bunun evvelki hükûmeti İtalya’nın ortasında vâki‘ olmışdur ki Kızıl Elma şehri ile cümle Laçiyo’dur. Ve bu İtalya dâiresinde çok saltanat ve niçe millet medhûlleri olup şöyle ki papa

[1481] ve makbûl H (45^{b}) : - İ
[1482] yakın zamânlarda İspanya kıralı vefât itmeğin Nemse hükûmetine dâhil olmağın H (45^{b}) : ve hâlâ Nemse’ye mahkûmlardur İ (54^{a})
[1483] ve bundan böyle papa saltanatı dahi İtalya’da olmağın anın tahrîrine şürû‘ olundı H (45^{b}) : - İ
[1484] ve hükûmet H (45^{b}) : - İ
[1485] dâire H (45^{b}) : - İ
[1486] büyük saltanatdur şöyle ki her memleketde H (45^{b}) : saltanat olup her memleketde İ (54^{b})
[1487] ta‘bîr olunan Roma şehri olup H (45^{b}) : şehrinde olup İ (54^{b})
[1488] ve rü’yete H (45^{b}) : - İ

hükûmeti ve Kızıl Elma şehri ve Venedik ve Ceneviz hükûmeti olan vilâyetler ve zikr itdüğimiz cumhûr u cemâ'at ve hükûmetler[1489] bi'l-cümle İtalya ta'bîr olunup ve bunlardan mâ'adâ Nemse ve Fransa ve İspanya ve Loga ve sâir mülûk ve cumhûrların bu İtalya memâlikinde hükûmet ve medhûlleri olup işbu mahalle gelince birkaçı takrîr olundı ve bundan sonra zikr olunacak saltanatlarda mahalli ile beyân olunur.

Ve bu İtalya memleketi dahi Avrupa'dan bir cezîre[1490] olup ve Avrupa didikleri hod kavl-i Yûnâniyân vilâyetin ve Rûmiyân hükemâsı ve gayriler[1491] kavli üzre rub'-ı meskûnun biridür dirler[1492] şöyle ki Karadeniz ile Akdeniz'in bütün Rûmili tarafına Sebte boğazının nihâyetinde cümle frengistân ve kâfiristân ve İslâm ve Tataristân ve Moskov vilâyetinin dahi ekseri ve İdil suyının mâverâsına varınca bi'l-cümle Avrupa dinüp ve diğer Urpa ve Urupa dahi dirler ki bu memleketler ve bu hudûd rub'-ı meskûnın biri ola[1493]. Muhassal papanın evvelki hükûmeti İtalya'nın vasatında vâki' olup ikinci hükûmeti Toskaniya'nın bir kısmı ve Umpirya ve İsbolito beğliği ve Piroziya ve Bolonya[1494] ve Forara ve Felaminya Peyçentiyo ve Samya'dan bir kısım ve Orpino beğliği bunların her birinde papanın bir vekîli oturur. Ve bu vükelâ dahi kardinallerden olur ki bunlar dâimâ papa yanından münfekk olmazlar[1495] ve her birleri hükûmetleri olan yerlere taraflarından birer vekîl irsâl iderler.

Ed-dîvân: Ve bu Rim Papa'nın üç dîvânı vardur, şöyle ki biri fermânlar içün ve biri hükûmetler içün ve biri recâ ve ihsân içün. Ammâ salb ve siyâsete müte'allik ahvâl içün kendi tarafından bir kāim-makāmı vardur ki bu misillü umûr ve ahvâl ana tefvîz olunmışdur. Ve bu kāim-makāmın rütbesi kardinallerden aşağıdur.

Evsâf-ı Kardinalân: Papadan sonra bunların rütbesi cümleden a'lâdur. Ve bunlar yetmiş âdemden ziyâde olmaz ve bunlar bu kadar olmalarına bâ'is ve teşbîh[1496] budur ki **[46a]** Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm zamânında Havâriyyûnın cümlesi yetmiş âdem olmağla anlara teşbîh ve misâl itmişlerdür. Ve lâkin şimdi papa murâd itdikde gâh azaldup ve gâh çoğaldur. Ve bu kardinallere cemî' kırallardan hediyye ve pîşkeş[1497]

[1489] ve zikr itdüğimiz cumhûr u cemâ'at ve hükûmetler H (45ᵇ) : - İ
[1490] cezîre İ (54ᵇ) : kısım H (45ᵇ)
[1491] ve gayriler H (45ᵇ) : - İ
[1492] biridür dirler H (45ᵇ) : biri olup i (54ᵇ)
[1493] şöyle ki Karadeniz ile Akdeniz'in bütün Rûmili tarafına Sebte boğazının nihâyetinde cümle frengistân ve kâfiristân ve İslâm ve Tataristân ve Moskov vilâyetinin dahi ekseri ve İdil suyının mâverâsına varınca bi'l-cümle Avrupa dinüp ve diğer Urpa ve Urupa dahi dirler ki bu memleketler ve bu hudûd rub'-ı meskûnın biri ola H (45ᵇ) : şöyle ki cümle frengistân ve sâir kâfiristân ve memleket-i Moskov ve Tataristân memleketlerinden İdil suyunun mâverâsına varınca cümle Avrupa ta'bîr idüp ve diğer Urpa ve Urupa dahi dirle ki bu memleketlere bu hudûddur rub'-ı meskûnun birisi ola İ (54ᵇ)
[1494] ve Bolonya H (45ᵇ) : - İ
[1495] papa yanından münfekk olmazlar H (45ᵇ) : papa yanında olurlar İ (54ᵇ)
[1496] ve teşbîh H (45ᵇ) : - İ
[1497] ve peşkeş İ (54ᵇ) : - H

gelüp dostluk iderler. Ve mahabbet arz idüp kesb-i âşinâyî iderler ki belki rim[1498] papa ma‘zûl ola veyâ fevt olup bunlardan biri papa ola diyü arz-ı mahabbet ile hedâyâ ve pîşkeş irsâl iderler.

El-mukarreb: Papanın en mukarrebi karındaşı oğlu olur. Zîrâ papanın buyurması ve alup virmesi cemî‘an **[İ, I, 55a]** ana tefvîz olunmışdur ki cümle umûrı ol ider, kılar ve eğer karındaşı oğlu yoksa elbette anın yerine birini mukarreb idüp baş-kardinal iderler. Cümle hall ü akd anın zîr-i destinde olur ve bu kardinallerin rütbesi kıral rütbesidür.

El-merâtib: Ve bunların mertebesi dört nev‘ üzredür ki en a‘lâ rütbeleri günâh bağışlayıcılardur. Ve anlara niçe alçak papaslar vardur ki anda-bunda günâh bağışlayup gezerler. Ve ikinci rütbeleri kāim-makāmlardur ki anlar siyâsete müte‘allik da‘vâlara ve kilisalara nâzırlardur. Ve üçünci rütbe dahi papa vekîlleridür ki cemî‘-i kâdılıklar ve kaleme müte‘allik umûr ve bey‘ ve şirâ bunların nezâretindedür ve bunlar on iki âdemdür ki kıralların kapu kethüdâlarıdur, şöyle ki biri Nemse ve biri Fransa ve biri Portukal kıralları ve biri Aragonya hâkimi ve biri Milan hâkimi ve biri Pononya hâkimi ve ikisi dahi nefs-i Roma tarafından nasb olunmışlardur ki bunlar kapu kethüdâlığını akça ile satun alurlar, şöyle ki ba‘zıları yetmiş bin ve ba‘zıları seksen bin ve ba‘zıları daha ziyâde yüz ve yüz yigirmi bin guruşa değin virürler. Ve dördinci rütbe bunlardan aşağı olup anlar hâsekiler ve anlara tâbi‘ hazînedârlar ve serdârlardur. Ve on iki kücük kâdılıklar dahi vardur.

El-mahsûlât: Ve bu Kızıl Elma vilâyetinin yerleri mahsûldâr ve ganîmetlü olmağın papaya çok şey hâsıl olur, şöyle ki yalnız Pençino vilâyetinin zahîresi cümle vilâyete kifâyet ider. Hattâ bir def‘a Venedik’e kaht-ı galâ vâki‘ olup yalnız bu nâhiyeden yetmiş bin yük zahîre virilmişdür. Ve Felamonsi ve Laçod ve dahi Viterbo nâhiyeleri dahi gāyet münbit ve ma‘mûr olup şöyle dirler ki yalnız Felamonsi vilâyetinden hîn-i iktizâda yigirmi beş bin cenk erbâbı piyâde askeri çıkar. Lâkin bu vilâyet halkı gāyet fakīr ve medyûn âdemleri çokdur. Zîrâ bunların ekser akçaları mu‘âmeleye gider ve hem papa bunlardan çok tekâlif alur. Ve hem bunlar bir ahmak kavim olmalarıyla papaslar ve keşîşler günâh bağışlamak ve aforoz itmek ve bu misillü hîle ile kendülerinden tâ-be-key şey almalarıyla ol ecilden fakīr olmışlardur. Hattâ Tençito nâm kimesne papa olmazdan mukaddem beş milyon guruş vakf idüp

[1498] rim İ (54ᵇ) : - H

mu‘âmelesinden hâsıl olan akça, müslimânlar üzerine sefere sarf olsun diyü şart idüp ve bu kadar akça hâliyâ zimmetlerinde olup mürâbahaları çekerler.

Evsâf-ı şehr-i Kızıl Elma: Ve bu şehir mukaddemâ bir mu‘azzam ve büyük şehir idi ki çevresi on iki mîl kadar var idi. Lâkin mukaddemâ bunı birkaç def‘a İslâm askeri gāret itmeleriyle ol mahzûr yerlerini kasd idüp yerine tabyalar ve lağımlar yapmalarıyla hâlâ dokuz mîl kadar sûrı kalmışdur[1499]. Ve hisârının çevresinde üç yüz altmış kullesi vardur ve selefde yedi yüz kırk kulle idi. Ve hâliyâ bu şehrin mahallâtı on dört kısım üzredür.

El-enhâr: Ve bu şehrin suyı nehirlerden ve pınarlardandur, şöyle ki nehr-i Tobra şehrin ortasından geçer. Marana ırmağıyla şehrin ortasında karışurlar. Ve havâlî-i şehirde toprağı çendân münbit değildür. Ve havâsı dahi kesret-i mâ’dan nâşî ağırdur.

El-miyâh: Ve bu şehrin içinde vâfir pınarlar dahi vardur ki meşhûr ve ma‘rûfları Teyris ve İhmo pınarlarıdur ki suları gāyet latîf ve hafîf[1500] ve gür sulu pınarlardur.

El-cibâl: Ve bu şehrin hisârı içinde yedi dağ vardur ve üç yüzden ziyâde kilisası olup ve yer altında dahi niçe ma‘bed-hâneler vardur ki selefde cevr itdikleri ekâbirler anda gizlenürler idi. Ve yigirmi sekiz mu‘teber ve ziyâret-gâh makbereleri vardur ki ehâlî-yi şehirden mâ‘adâ etrâf u eknâfdan gelüp ziyâret iderler[1501]. Ve beş tane **[İ, I, 55b]** mükellef âmme müsâfir-hâneleri dahi vardur ki gelen müsâfirlerin ta‘âm ve şarâbları[1502] ol müsâfir-hânelerden virilüp bir akça almazlar. Ve bunlardan mâ‘adâ her millet ve tavâyif içün ve büyük âdemler içün dahi mahsûs **[46b]** müsâfir-hâneler vardur ki erbâbına göre her şeyleri a‘lâ ve pâk olmak üzre virürler[1503]. Hattâ ol müsâfir-hânelere ta‘yîn mahsûs avretler ve kızlar vardur ki ta‘yîn oldukları odaları silüp ve süpürüp[1504] ve gelen müsâfirlerin çâmeşûylarını yıkayup ve yatağını yapup hizmet iderler. Ve gayri hizmet murâd idene anı dahi edâ idüp dirîğ itmezler[1505]. Ve bu şehirde bir mükellef bîmâr-hâne dahi vardur. Ve cümle halk içün yigirmi medrese ve vâfir kitâb-hâne vardur ki cemî‘-i ulûmdan içinde bî-hisâb kitâb vardur. Hattâ Kostantin sarâyında olan her fenden kitâbın hisâbı olmayup ve her gün iki sâ‘at açık durup ve ehl-i hâcât gelüp hâfız-ı kütübden rehn ile istedüği kitâbı alup def‘-i hâcât itdikde yine getürüp teslîm idüp rehnini alurlar. Ve bu şehirde niçe âsâr ve su yolları ve nusret

[1499] kalmışdur H (46ᵃ) : vardur İ (55ᵃ)
[1500] ve hafîf H (46ᵃ) : - İ
[1501] vardur ki ehâlî-yi şehirden mâ‘adâ etrâf u eknâfdan gelüp ziyâret iderler H (46ᵃ) : - İ
[1502] dahi vardur ki gelen müsâfirlerin ta‘âm ve şarâbları H (46ᵃ) : olup şöyle ki ta‘âm ve meşrûbâtları
[1503] üzre virürler H (46ᵇ) : üzre virüp ri‘âyet iderler İ (55ᵇ)
[1504] odaları silüp ve süpürüp H (46ᵇ) : - İ
[1505] edâ idüp dirîğ itmezler İ (55ᵇ) : edâ iderler H (46ᵇ)

kemerleri vardur ki selefde olan kırallar[1506] bir seferden mansûr ve muzaffer geldikde şehir içinde anın geçdüği yerde bir âlî kantāra binâ iderlerdi ve alay ile cümle anın altından geçüp alâmet kalur idi. Ve dahi bu şehirde niçe üblişler ya‘ni dikili taşlar vardur ki Kızıl Elma meydânına vaz‘ olunmışdur ki yek-pâre taşdan ve musanna‘ olmak üzredür ve tucdan dökülmiş taşdan yapılmış at sûretleri dahi vardur ki[1507] bu zikr olunan beyhûde[1508] şeylerin her birlerine mâl-i firâvân harc ve sarf itmişlerdür. Ve niçe gemi yatakları ve tersâneleri dahi vardur[1509].

Evsâf-ı Kilisahâ: Bunda kilisalar dahi çokdur. Cümlenin başı ve mu‘teberi[1510] Roma kilisasıdur ki papa kendüsi anda oturur. Ve bundan gayri şehir içinde beş mu‘teber kilisa dahi vardur ki San Cevan ve biri San Petri ve biri hisâr içinde San Pavlo ve biri dahi Santa Marya Macora ve biri dahi San Loransiyo kilisalarıdur. Ve bu kilisalarda sekiz apiskopos oturur ki sâir piskopların başıdur ve rüesâlarıdur[1511]. Ve bunların dahi metbû‘ı Roma apiskoposıdur ki yigirmi sekiz keşîş kardinal dahi ilhâk olmışdur ki bunlar cemî‘ kardinallerin başıdur ve bunlar her zamân papa yanında olurlar. An-asl bunlar on iki rasûlin adedince olmakdur ve on sekiz kardinal dahi ilhâk olunmışdur. Ve Rim Papa tarafından dört patrik dahi vardur ki her biri bu memleketdedür, şöyle ki biri İstanbul’da ve biri İskenderiyye’de ve biri Kudüs-i şerîfde ve biri Antākıyye’de dururlar. Ve bu Kızıl Elma’da gāyet çok âdem vardur, şöyle ki müsâfirlerden mâ‘adâ nefs-i şehirli üç yüz bin âdem sayılup tahrîr olunmışdur. Ve bunda niçe ocak sâhibi beğ ve beğzâdeler vardur ki yigirmi bin altundan ve elli bin altuna değin medhûli ve îrâdı vardur. Ve bunların evlerinde başkaca dîvânları olur. Ve bu Kızıl Elma halkının arasında büyüklük ve kücüklük olmayup cümle halk müsâvîdür. Hattâ müsâfir olan kimesne dahi vilâyetinde nice ise bunda dahi öyledür ya‘ni ana kimse hakāret nazarıyla bakmağa kādir değildür.

El-mücerreb: Ve bu şehirde oturan âdem gitdikce büyük âdem ve rütbe sâhibi olur ve tāli‘i dahi sa‘îd olur ve hattâ kendü vilâyetinde fakīr ise bu şehre geldikde ganî olur. Bu ecilden etrâf u eknâfdan âdem gelüp bu şehirde sâkin olurlar.

El-asâkir: Ve bu Kızıl Elma şehrinin yigirmi beş bin askeri vardur, bunları papa beğler ve hâkimlere tevzî‘ itmişdür ki ahvâl-i cengi öğrenüp ve hem anlara hizmet

[1506] kırallar H (46ᵇ) : pâdişâhlar İ (55ᵇ)
[1507] ve tucdan dökülmiş taşdan yapılmış at sûretleri dahi vardur ki H (46ᵇ) : - İ
[1508] beyhûde H (46ᵇ) : - İ
[1509] ve niçe gemi yatakları ve tersâneleri dahi vardur H (46ᵇ) : - İ
[1510] bunda kilisalar dahi çokdur. Cümlenin başı ve mu‘teberi H (46ᵇ) : ve bunda olan kilisaların en mu‘teberi ve meşhûrı (55ᵇ)
[1511] başıdur ve rüesâlarıdur H (46ᵇ) : rüesâsı bunlardur İ (55ᵇ)

ideler. Ve bunların dahi gerek **[İ, I, 56a]** piyâde ve gerek atlu askerlerinin âyînleri ve zâbıtlarının ahvâli ve âyîni[1512] aynıyla Nemse ve Fransa'ya benzer[1513]. Lâkin bunun piyâdesine ayda beş guruş ve atlusına onar guruş ulûfe virürler. Ve papa sarâyında dahi iki yüz atlu ve iki yüz piyâde vardur ki bunlara Ezviça dirler. Bunlar gāyet tüvânâ ve müntehab ve asil-zâdelerden olup papa yanından ayrılmazlar. Ve bunların atlusının günde birer guruş ve piyâdesinin yarımşar guruş ulûfeleri olup ve silâh u bisâtlarını dahi gāyet a'lâ virürler. Bunlara altı ayda bir başdan ayağa varınca esvâb virürler ki dolamaları sâye çukanın a'lâsından olup ve sâir eşyâları dahi bi'l-cümle a'lâ virülür. Ve dolamalarına sırma şerît ve gümüş düğme virürler. Ve bundan mâ'adâ bunlara yılda bir yorgan[1514] ve döşek ve çârşeb ve yasdık virüp **[47a]** ve her hafta bunların çâmeşûy ve yorgan ve çârşeblerin yıkayup pâk itmek içün avretler ta'yîn olunmışdur ki her hafta gelüp esvâbların ve yatakların yıkayup pâk iderler. Zîrâ bunlar dâimâ papa yanında[1515] hizmet iderler. Ve her nereye gider ise rikâbında yürürler. Ol ecilden bunların her şeylerini a'lâ ve müzeyyen ve pâk virürler. Ve bunlara her gün papa yanına gelüp giden kırallardan ve ricâl-i saltanatlardan ve büyük avretlerden in'âm tarîkiyle çok şey hâsıl olur[1516]. Gerçi bunlar askerîden papa yanında muhâfız add olunurlar ammâ bunlar papa mukarrebleridür diyü halk ziyâde ta'zîm ü tekrîm idüp her birlerine bir a'lâ mansıb kadar şey hâsıl olur.

Asker-i diğer: Ve bunlarda bir cins asker dahi vardur ki anlar şehirlere tevzî' olunmışdur, şöyle ki Ravina'da yigirmi beş ve Ezviça ve Pençino nâhiyelerinde dahi yigirmi beşer atlu ve yigirmi beşer piyâde ve Ankonya'da kezâlik yigirmi beş atlu ve yigirmi beş piyâde ve Bolonya'da yüz piyâde ve elli atlu ve sâir ne kadar nâhiye var ise dahi hâlince bu minvâl üzre ta'yîn olunmışdur.

El-kılâ': Ve bu Kızıl Elma'ya tâbi' kal'alar dahi çokdur. Ba'zısı aslında metîndür ki Orvino kal'ası ve ana mânend niçe kal'alar dahi vardur. Ve ba'zı kal'aları dahi san'at ile müzeyyen itmişlerdür. Meselâ Kastelo ve San Nenciro ve İtanya ve Çevita Vika kal'aları gibi ki bunlar Napoli tarafında vâki'lerdür. Ve ba'zılar dahi metîn kal'alar iken İslâm donanması istîlâsı sebebiyle harâb olup şöyle ki ta'mîr idüp yapmağa kimse kādir değildür. Ve biri Efkona kal'asıdur ki taşı taş üstüne kalmamış idi. Lâkin otuz seneden ziyâdedür ki imâretine mübâşeret ve cidd ü sa'y itmeleriyle bir

[1512] ahvâli ve âyîni H (46^{b}) : takımı İ (56^{a})
[1513] Nemse ve Fransa'ya benzer H (46^{b}) : Nemse âyîni gibidür İ (56^{a})
[1514] ve bundan mâ'adâ bunlara yılda bir yorgan H (46^{b}) : ve bundan mâ'adâ altı ayda bir yorgan İ (56^{a})
[1515] yanında İ (56^{a}) : dergâhında H (47^{a})
[1516] gelüp giden kırallardan ve ricâl-i saltanatlardan ve büyük avretlerden in'âm tarîkiyle çok şey hâsıl olur H (47^{a}) : gelüp giden kırallardan ve büyük hâkimlerden ve büyük avretlerden in'âm tarîkiyle çok şey hâsıl olur İ (56^{a})

mu‘azzam[1517] ve metîn ve müstahkem kal‘a ve bir ma‘mûr u matbû‘ şehr-i meşhûr olup ve olmakdadur.

Îrâd-ı Papa: Bin beş yüz seksen beş mîlâdında papanın îrâdı hisâb olunmışdur ki ol vakitde târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz kırk beş sene mukaddem olmış olur, şöyle ki ol vakitde şarâbdan[1518] ve yağdan ve undan ve tuzdan ve etden ve bu makūle gayri şeylerden bir buçuk milyon guruş ve bundan mâ‘adâ erbâb-ı hizmetin bin guruş âidesi olan metrapolitlerden ve gayrilerden îrâdlarına göre bin guruşdan yüz guruş alurdı. Ve dahi bir cins akça ki mîrîye karz virilmişdür, ol akçadan sâhibi yüz guruşdan on iki guruş alup lâkin ol âdem öldükde akçayı mîrîye zabt idüp ve sâhibine virmeyüp âhara satarlar. Ve bir cins akça dahi virilmişdür ki anın dahi yüz guruşdan altı guruş mürâbahasını alurlar. Anın eshâbı istedüği zamân akçasını alup ve öldükde dahi vârislerine kalur ammâ ol akça ki yüzde on iki mürâbahası alınur, anın eshâbı murâd itdüği vakitde akçasını alamaz. Ancak mürâbahasını alup asıl mâlı kalur. Ol akçayı kaldırmağa kādir değildür. Ve mürd oldukda vârislerine **[İ, I, 56b]** dahi virmeyüp mîrîye zabt iderler. Muhassal papanın îrâdı mukaddem zikr itdüğimiz şeylerin gümrüğinden ve kırallardan ve niçe tezvîrâtdan senede beş milyon guruş kadar îrâdı olurdı. Ve bin doksan dört senesinde vâki‘ Bec seferinde kal‘a-yı mezbûrı dest-i asâkir-i İslâm’dan halâs içün cemî‘-i milel-i nasârâyaya mâl ve asker ile imdâd ve i‘ânet itmeleri içün irsâl itdüği aforoz kağıdlarında derc itdüği[1519] tedbîr-i şeytanat-tezvîri istidrâc-ı dîn-pezîrlerine muvaffak düşmekle ol vakitde asâkir-i İslâm’a vâki‘ olan inhizâm-ı ibret-nümâdan biri papaya olan i‘timâd u i‘tikādları ed‘âf-ı mudâ‘af olup ve belki ulûhiyyet[1520] mertebesinde ta‘zîm u tekrîm idüp ve îrâdı dahi niçe havâslar zamm olmağla îrâdı dahi ed‘âf u mudâ‘af olmışdur. Ve’l-hâsıl papanın saltanatı azîm olup eğer bunun hükûmetinde olan vilâyetlerin îrâdı bi’l-cümle kendüye olaydı, hisâbı ve kitâbı olmayaydı. Cümle hükûmetinde olan vilâyetler yukaruda zikr olundığı üzre kardinallere ve papaslara ve kâdılara ve beğlere ve sâirlere taksîm olunup bir vilâyeti ve hükûmeti virmeğe karışup âhar umûr u îrâdlarına aslâ dahl u ta‘arruz itmeğe kādir değildür ve itmeğe dahi iktizâ ve zarûret ve hâceti yokdur, meğer biri bir zulm idüp şikâyet iderler ise ol zamân “Niçün böyle idersin ve itdin” diyebilür[1521].

[1517] mu‘azzam İ (56[a]) : - H

[1518] olınmışdur ki ol vakitde târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz kırk beş sene mukaddem olmış olur, şöyle ki ol vakitde şarâbdan H (47[a]) : olunmışdur, bu minvâl üzre ki târîh-i İslâm’ın bin doksan dört senesine gelince şarâbdan İ (56[a])

[1519] derc itdüği H (47[a]) : olan İ (56[b])

[1520] ulûhiyyet İ (56[b]) : ilâh H (47[a])

[1521] meğer biri bir zulm idüp şikâyet iderler ise ol zamân “Niçün böyle idersin ve itdin” diyebilür H (47[a]) : - İ

Mertebe-i Papa: Ve bu papa cemî‘ hıristiyanın **[47b]** re’îsi ve büyüği ve Petri ve Havâriyyûnın vekîli ve bir yüzinde Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmın vekîlidür diyü zu‘m ve[1522] i‘tikād iderler. Ve âmme-i nasârâ bunun söziyle amel idüp kendünin re’y ve hükmi ile olan müşâvere neye müncer oldı ise ana muhâlif şey vücûda gelmez ve dîn husûsında dahi istedüğini îfâ ve istedüğini ihdâs ve istedüğini nefy ider. Ve şol meşveret ki Fransa yâhûd Seragon’dan biri gelüp anların re’yi ile olmışdur, papa anınla amel itmez ve kāil dahi olmaz. Ve her kim bir memlekete kıral olsa papa ana bir rütbe ta‘yîn idüp ve “Fülân vilâyetin kıralıdur” dimeyince ana kıral dimezler ve ol rütbede i‘tibâr itmezler. Zîrâ kırallık dahi bir kaç nev‘ rütbe ve pâye ile olup ve her rütbe ve pâyenin bir ismi vardur.

Da‘vâ-yı papa: Ve bu papanın iddi‘âsı[1523] budur ki kendünün tarîkinin ibtidâsı Havâriyyûnın başı olan Petri, ibtidâ işbu İtalya’ya gelüp ve ba‘dehû Antākıyye’ye gidüp ve yerine Kili Monto nâm kimesneyi vekîl idüp vaktâ kim Petri şehîd oldı, Kili Monto papa oldı. Ve andan sonra Ana Kelino nâm kimesne papa olup bunun zamânında papaslar çoğalmağa başladılar. Ve papa dahi halkının meşveretiyle nasb olmağa başladı. Zîrâ mukaddemâ vasıyyet birle nasb olunurdı ve dahi sonra ki mîlâdın üç yüz elli târîhinden sonra pâdişâhlar istedüği âdemi itmeğe başladılar ve üzerine dahi hükûmet idüp hattâ kendüden rüşvet dahi almağa başladılar, tâ ki bin iki yüz elli dokuz mîlâdına gelince bu vech ile müstemir olup ve ol sene ki Üçünci Aleksandira papa oldı, ol vakitde iki yüz mikdârı be-nâm ve sâhib-i kelâm ve erbâb-ı vakār ve cümle kefere i‘tibâr ider zû-fünûn kâdı ve ulemâ var idi. Bunlar bir yere cem‘ olup ittifâk itdiler ki “Bu bizim dînimiz ahvâli niçe olacakdır? Her vilâyetde bir kıral peydâ olup birbirlerine düşdiler. Büyük ve kücük bilinmez oldı ve peygamberimiz vekîli dînimiz ulusu papamızı kimse i‘tibâr itmeyüp sözi tutulmaz oldı. Ve pâdişâh makāmında olan büyük kırallarımız dahi riyâset da‘vâsıyla birbirlerine düşmeleriyle müslimânlar dahi fursat bulup Asya’da olan cümle hıristiyan vilâyetlerini elimizden alup Avrupa’ya dahi kadem basup pençe saldılar ve büyük kırallarımız hod kendü hazz-ı nefslerine düşüp dîn gayretini bırakdıklarından mâ‘adâ cümleye emr ü nehy idecek dînimiz ulusı ve peygamberimiz vasîsi papanın dahi azl ü nasbına karışup ve kendüden rüşvet dahi almağa başladılar. Bunun encâmı nice olsa gerekdür ve bu husûsa ittifâk ile bir nizâm virimez ise ve ol vech ile söz tutulmaz ise cümle hıristiyan memleketini müslimânlar elimizden alup ve dînimiz dahi müzmehil olmasına iştibâh yokdur. İmdi ba‘de’l-

[1522] zu‘m ve H (47ᵇ) : - İ
[1523] iddi‘âsı H (47ᵇ) : da‘vâsı İ (56ᵇ)

yevm[1524] papanın azl ü nasbı husûsında pâdişâhların ve gayri tavâyif-i avâmın müdâhale ve tasarrufı olmayup ve nasb olunmak lâzım geldikde yolıyla kardinallerden birisi papa olup ikinci kardinal baş olsun. Sümme ve sümme bu tertîb üzre silsile olsun" diyü ittifâk idüp ve min-ba'd ol tertîb üzre kalmışdur. Ve her çend ki papa nasb olunmak lâzım gelse bu tertîb üzre kardinallerin başı papa olur. Ammâ cemî'-i ulûmda mâhir ve cümleye gālib olmalıdur. Ve bu minvâl üzre papanın istiklâli târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz yetmiş bir sene mürûr itmiş olur[1525].

Evsâf[1526]-ı nasb-ı papa: İmdi bu kardinallerden papa nasb olmağa üç tarîk vardur. Biri taleb ile olur ki cümle kardinaller ve sâirler "Bu âdem cümlemizden a'lem ve bu mertebeye elyakk ve ehakkdur, bunı isteriz[1527]" diyü cümle ittifâkıyla olur ve biri dahi recâ ile veyâ hufyeten olur. Ammâ yine cümle kardinaller ol âdemin **[İ, I, 57a]** ilm ü ameline mu'terif olup cümleden âlim ola[1528]. Ve bu ecilden baş kardinal cümleden ziyâde şeb u rûz ulûm ü fünûn ve ma'ârife şugl ider ki kendüden âlim ve müstehık bulunmaya[1529]. Zîrâ kendüden aşağı âlim ve fâzıl bulunur ise da'vâ-yı isti'dâd ve mübâhese ile anı iderler. Ve bu kardinallerin rütbesi kıral rütbesidür ki yukaruda dahi zikr olunmışdur.

Ahvâl-i tevâbi'-i papa[1530]: Ve papanın tevâbi' ve levâhıkı ve erbâb-ı dîvânı kendüden izinsiz bir yere gidemezler. Ve kardinaller şehir içinde kendi sarâylarında otururlar. Bunlar gâh kırk ve gâh elli mevcûd bulunurlar. Ve ol on iki âdem ki kıralların kapu kethüdâlarıdur, dâimâ papa sarâyında otururlar. Ve sarây içinde yedi oda dahi vardur ki içinde papaslar otururlar. Ve bundan mâ'adâ bir hazînedâr **[48a]** odası ve bir arz odası[1531] dahi vardur. Ve re'îs yerinde bir kâtib ve papaya mahsûs sekiz iç oğlanı ve sekiz silahdârı dahi vardur ki bir yere gitdikde papanın eteklerini tutarlar. Ve kâtibler üzerine bir nâzır ve on iki muhâsebeci ve on iki dîvân kâtibleri ve anlardan aşağı yedi

[1524] bu bizim dînimiz ahvâli niçe olacakdır? Her vilâyetde bir kıral peydâ olup bir birlerine düşdiler. Büyük ve kücük bilinmez oldı ve peygamberimiz vekîli dînimiz ulusu papamızı kimse i'tibâr itmeyüp sözi tutulmaz oldı. Ve pâdişâh makāmında olan büyük kırallarımız dahi riyâset da'vâsıyla birbirlerine düşmeleriyle müslimânlar dahi fursat bulup Asya'da olan cümle hıristiyan vilâyetlerini elimizden alup Avrupa'ya dahi kadem basup pençe saldılar ve büyük kırallarımız hod kendü hazz-ı nefslerine düşüp dîn gayretini bırakdıklarından mâ'adâ cümleye emr ü nehy idecek dînimiz ulusı ve peygamberimiz vâsisi papanın dahi azl ü nasbına karışup ve kendüden rüşvet dahi almağa başladılar. Bunun encâmı nice olsa gerekdür ve bu husûsa ittifâk ile bir nizâm virimez ise ve ol vech ile söz tutulmaz ise cümle hıristiyan memleketini müslimânlar elimizden alup ve dînimiz dahi müzmehil olmasına iştibâh yokdur. İmdi ba'de'l-yevm H (47^{b}) : - İ

[1525] ve bu minvâl üzre papanın istiklâli târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz yetmiş bir sene mürûr itmiş olur H (47^{b}) : - İ

[1526] evsâf H (47^{b}) : ahvâl İ (56^{b})

[1527] bunı isteriz İ (56^{b}) : - H

[1528] cümleden âlim ola H (47^{b}) : müşârün ileyh olmağa muhtâcdur İ (57^{a})

[1529] şugl ider ki kendüden âlim ve müstehık bulınmaya H (47^{b}) : şugl ider ki tebdîl iktizâ itdikde kendüden a'lem ve efdal olmaya İ (57^{a})

[1530] ahvâl-i tevâbi'-i papa H (47^{b}) : et-tevâbi' İ (57^{a})

[1531] ve bir arz odası İ (57^{a}) : - H

kâtib dahi vardur. Ve defter-hânede bir mektûbcı ve anın eli altında yüz bir kâtib ve altmış kapucı ve yüz kırk âdem dahi vardur ki papa bir yere gitdikde bunlar tâc ve perde tutarlar. Ve San Petro'nun sekbân gibi dört yüz piyâdesi vardur. Ve San Pavlo'nun iki yüz papazı vardur ve seksen bir yazıcı ve yigirmi dört tevbe verici ve sulhcı ve yigirmi sekiz kâtib ve yüz dört mühr sâhibleri vardur ki bunların mühürleri kurşundur ve yüz âdem dahi vardur ki cenge müte'allik şey ta'lîm iderler. Ve hilâf-ı dîne dahi on dört âdem nâzır vardur ve altı âdem dahi vardur ki recâya müte'allik şeyi anlara müfevvazdur. Ve on âdem dahi vardur ki kabâhat yazıcılarıdur. Ve yüz kırk bir âdem dahi su nâzırlarıdur. Ve on altı âdem değnek urucılardur ki anlar dâimâ ellerinde kırmuzı değnek taşırlar. Ve altmış iki âdem dahi vardur ki anlar sarâyın rencberleri hüddâmıdur. Ve yigirmi altı âdem dahi vardur ki demir kapular huddâmıdur. Ve dört yüz on iki taksîmciler ve on dokuz âdem dahi yollar ve konaklar ahvâli içün ta'yîndür. Ve yigirmi dört âdem dahi pusâtlar hüddâmıdur. Ve iki yüz sipâhî ve üç yüz tüfenk-endâz yaya dahi vardur ki bunların cümlesi papa tevâbi'âtı ve huddâmıdur. Dâimâ papa sarâyından ve yanından ayrılmayup me'mûr oldukları hizmetleri görüp suâl ve cevâb virirler. Bunların cümlesi ulûfe ve sâir levâzımâtların papa virür[1532]. Sekizinci Aleksandira zamânında papanın îrâd ve mesârifi hisâb olunup ba'de'l-masraf bir senede bir milyon ve sekiz kerre yüz bin guruş izdiyâd-ı hazîne medhûli olmışdur, lâkin hâliyâ i'tibârı ve ünvânı ve îrâdı ol vakitlerden ed'âf u mudâ'af olmışdur. Kırallar bir vilâyet aldıkda ol vilâyetden havâss virürler. Ve ol vakitde Yeni Dünyâ zuhûr itmemiş idi. Ve bundan mâ'adâ Frenk tāifesi deryâdan Hind yolunı bilmezlerdi. Ve ol vakitden sonraca İspanya kıralı tarafından Yeni Dünyâ bulunup feth eyledikden sonra Hindüstân yolunı dahi bulup ve Hind ve Sind'de dahi çok vilâyetler ve cezîreler zabt itdüğinden mâ'adâ gerek Yeni Dünyâ'da ve gerek Hindüstân sâhillerinden ve gerek cezâyirlerinden çok yerler ve cezîreler ve sâir kırallar dahi alup zabt itmeleriyle papaya havâslar virilüp anlardan dahi çok şey hâsıl oluyorur[1533]. Ve'l-hâsıl işbu mahalle gelince papanın saltanatı ahvâli zikr olunup ve bundan böyle dahi taht-ı hükûmetinde olan vilâyetleri alâ-tarîki'l-ihtisâr tahrîre şürû' idelim.

Evsâf-ı nâhiye-i Forara: Bu nâhiye büyük hükûmetlerdendür.

[1532] bunların cümlesi ulûfe ve sâir levâzımâtların papa virür H (48ª) : - İ

[1533] kırallar bir vilâyet aldıkda ol vilâyetden havâs virürler. Ve ol vakitde Yeni Dünyâ zuhûr itmemiş idi. Ve bundan mâ'adâ Frenk tāifesi deryâdan Hind yolunı bilmezlerdi. Ve ol vakitden sonraca İspanya kıralı tarafından Yeni Dünyâ bulunup feth eyledikden sonra Hindüstân yolunı dahi bulup ve Hind ve Sind'de dahi çok vilâyetler ve cezîreler zabt itdüğinden mâ'adâ gerek Yeni Dünyâ'da ve gerek Hindüstân sâhillerinden ve gerek cezâyirlerinden çok yerler ve cezîreler ve sâir kırallar dahi alup zabt itmeleriyle papaya havâslar virilüp anlardan dahi çok şey hâsıl oluyorur H (48ª) : - İ

El-hudûd: Bu nâhiyeyi şarken Venedik körfesi ve cenûben Bolonya ve garben Mirandola ve şimâlen Polizeyno hadd ider. Ve bunun baş şehrine dahi Forara dirler ki bir ırmak kenârında vâki‘ güzel ve ma‘mûr ve meşhûr şehirdür. Ammâ havâsı fenâdur. Zîrâ etrâfı bataklıkdur. Nihâyet ol bataklık[1534] sebebiyle ol semtler düşmenden emîndür. Zîrâ her çend ki ol semte düşmen müstevlî olsa suları salıvirüp etrâfı sular ile mâl-â-mâl olur. Ve kal‘ası dahi iki katdur. Ve ana karîb bir kal‘a dahi vardur ki San Corci kal‘ası dirler. Ve bu nâhiyenin halkı çokdur. Ve bu şehir bir vâdî içinde vâki‘ olmışdur. Ve bir mükellef medrese **[İ, I, 57b]** ve bir kitâb-hânesi dahi vardur. Ve ana karîb bir vâdî vardur ki hâliyâ ismine Pelvadari dirler. Beş mîl kadar devri vardur. Ve gāyetle mesîre-gâhdur ve anda bir havz vardur ki şehre giden cümle sular andan taksîm olunur.

El-orman: Ve bunda bir müferrih orman dahi vardur ki etrâfı cümle bağlar ve bağçelerdür. Ve içinde bir av-gâh vardur ki murâd itdikleri vakitde ısdıyâd iderler. Ve bu ormanda ufak yaban eşeği ve yabanî Leh tavuğı ve sâir sayda yerler vuhûş u tuyûr gāyet çokdur. Ve lâkin bilâ-izn bir kimse sayd itmeğe kādir değildür.

Evsâf-ı nehr-i Po: Bu ırmak Veyzo dağının Ceneviz âhirinden bir nâhiyeden neb‘ ider ve ol yerin ismine Veyzendo dirler ki “Acâyib şey gör” dimekdür. İmdi ırmak-ı mezbûr mahall-i merkūmdan **[48b]** çıkup ba‘dehû niçe taşlık ve kayalıklardan akup ve yüksek yerlerden atılup bir ovaya dökülür. Ve anda bir değirmen suyı kadar olur ve ba‘dehû Papiza şehrine gidüp anda olan düz yerlere yayılur. Ve ba‘dehû Bariko kurbında bir yere cem‘ olup ve ba‘dehû Alpi dağından gelen suya karışup[1535] ve ba‘dehû niçe sulara dahi munsab olmağla bir mu‘azzam nehr olur. Ve ba‘dehû Lomberdiya vilâyetinden geçüp yedi mu‘azzam boğaz[1536] ile Venedik körfesinde deryâya mümtezic olur. Ve bu ırmakla kayıklar çâk Torino şehrine varınca giderler. Ve bu nehir gâh gâh taşup ol semtlere azîm zarar ider. Hattâ bin beş yüz kırk dört mîlâdında bir def‘a şol mertebe taşup cûş u hurûş eyledi ki sâir yerlere dahi çok zarar eyledi. Ve bu nehir[1537] taşduğı vakitde haziran ve temmuzda taşup ve gayri vakitlerde ale’s-seviyye cereyân ider. Zîrâ ol semtlerde olan dağların karı ol vakitlerde erimekle gāyet cûş u hurûş ider. Ol ecilden[1538] ol semtlerin halkı azîm sedler binâ idüp kendülerin seylden hıfz itmişlerdür ki ol binâlara âdem hayrân kalur. Ve ol seyl gelen[1539] boğazların evvelki Tarivid dirler ve ol boğazdan Ravina’ya gidilür. Ve ol boğazın ismine Katali Dimla

[1534] nihâyet ol bataklık H (48ᵃ) : - İ
[1535] karışup İ (57ᵇ) : - H
[1536] boğaz H (48ᵇ) : ağız İ (57ᵇ)
[1537] bu nehir H (48ᵇ) : - İ
[1538] ol ecilden H (48ᵇ) : - İ
[1539] ol seyl gelen H (48ᵇ) : - İ

dirler ve bir ismine dahi Venet ve diğer Di Santaber Tolu dirler ki bu köy ismiyle müsemmâdur. İkinci boğaza Porto Berima dirler. Üçünci boğaza Manavaka dirler ve dördünci boğaza Porto di Dolana dirler. Beşinci boğaza Porto di Labati dirler. Altıncı boğaza Porto di Anure dirler. Yedinci boğaza Porto di Dilafornaçi dirler. Ve bu boğazların cümlesinde altun kumı bulunur. Nitekim İspanya'da Tagoda nehrinde ve Rûmili'nde nehr-i Meric'de dahi böyledür ve bâ-husûs İnoz kurblarında deryâya karışacak yerlerde katı[1540] çokdur dirler. Ve bu nehr-i Po'ya otuz büyük ırmak karışur, kücük ırmakların hod hisâbı yokdur[1541]. Abanino dağından gelen büyük büyük ırmaklar bunlardur ki zikr olunur[1542]. Tataro, Sakarboya, Berma, Lavza, Seniçya, Banara, Veyno, Sentono, Sino ırmaklarıdur.

Ve Albus dağından gelen büyük ırmaklar dahi bunlardur: Dorya, Paltiya, Setora, Varana, Sisa, Teçino, Lamboro, Ada, Oluyo, Munzo ırmaklarıdur ki her birleri büyük ırmaklar olup bir yerden geçit virmez ırmaklardur ki bunların cümlesi nehr-i Po'ya mümtezic olurlar. Ve sâir karışan kücük ırmaklar dahi gāyet çokdur. Ve bu iki dağdan neb' idüp bu İtalya tarafına cereyân iden işbu zikr itdüğimiz nehr-i kebîrler ve zikri mümkin olmayan sagīr nehirlerden mâ'adâ cevânib-i erba'asında sâir aksâm-ı arza cereyân iden kebîr ü sagīr suların hisâbı olmayup mahalli ile anlar dahi zikr olunur, inşâallâhu te'âlâ[1543].

Muhassal işbu iki cebel-i azîm gāyet gözi yaşlu dağlardur. Ehlullâhdan birine suâl iderler ki işbu dünyâda cereyân iden sular ekseriyyâ dağlardan neb' idüp cereyân itdüğine hikmetullâh nedür, bize bildirin" dirler. Cevâb virür ki "İnsân-ı kâmil, âlem-i kübrâya teşbîh olunmağla ol âlemlerden biri dahi vücûd-ı insân dağa teşbîhdür ki insân ağladıkda gözlerinden yaş geldüği gibi ol dağlar leylen ve nehâren dehşet-i azamet-i Bârî te'âlâ içün ağlamalarıyla anların gözleri yaşıdur. Ey kişi! Sen dahi cehd eyle ki dâim ağlayasın. Zîrâ işbu fânî dünyâda gülenler, ukbâda ağlayup ve bunda ağlayanlar anda gülse gerekdür" diyü cevâb virür. Ve işbu iki cebel-i azîmin dahi bu mertebe göz yaşı döküp ağladıkları arz-ı mukaddesden ba'îd olup kâfiristânda halk olduklarına mahzûnen kesret-i pınarlarından nâşî olmak gerekdür, fe'h-hem[1544] varak-ı diğer.

[1540] deryâya karışacak yerlerde katı H (48ᵇ) : - İ
[1541] kücük ırmakların hod hisâbı yokdur H (48ᵇ) : - İ
[1542] ki zikr olunur H (48ᵇ) : - İ
[1543] ve bu iki dağdan neb' idüp bu İtalya tarafına cereyân iden işbu zikr itdüğimiz nehr-i kebîrler ve zikri mümkin olmayan sagīr nehirlerden mâ'adâ cevânib-i erba'asında sâir aksâm-ı arza cereyân iden kebîr ü sagīr suların hisâbı olmayup mahalli ile anlar dahi zikr olunur, inşâallâhu te'âlâ H (48ᵇ) : - İ
[1544] İyi anla.

Gelelim sadedimize[1545]. İşbu Forara nâhiyesi büyük hükûmet olup bu zikr itdüğimiz şehirlerden mâ‘adâ şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ı çokdur.

Evsâf-ı vilâyet-i Bolonya: Bu dahi papanın büyük hükûmetlerindendür.

El-hudûd: Bu vilâyeti cenûben Abanino dağı ve garben Modinya nâhiyesi ve şimâlen Forara vilâyeti ve şarken Kakınçiyo nâhiyesi hadd ider. Ve bu vilâyetin baş şehrine dahi Polonya dirler ki Abanino dağının zeylinde vâki olmışdur. Ve şimâl tarafı gāyet mahsûldâr olup ve sahrâ yerlerdür. Ve taraf-ı garbından nehr-i Reyno cereyân ider ve yağmur yağdıkda şehir içinden bir dere akar ve bu şehrin on iki **[İ, I, 58a]** kapusı olup ve dördi dört mîl kadar **[49a]** vardur ve binâları dahi gāyet mükellef ve güzeldür ve niçe mükellef kilisaları ve ders-hâne ve kitâb-hâne ve vâfir kulleleleri dahi vardur. Husûsan Zeynilo kullesi gāyet mürtefi‘ kulledür.

El-mahsûl: Ve bu şehirde elma ve emrûd ve incir ve üzüm ve zeytûn ve sâir envâ‘-i müsmirre ve gayr-i müsmirre müntehâ ve müferrih[1546] ağaclar ve gûn-â-gûn şükûfât çokdur. Ve ova yerlerinde buğday ve arpa ve bakla ve sâir hubûbât dahi firâvân olur. Ve keten ve kenevir ve iki nev‘ marul ve ipek kurdı ve çayır ve çemeni ve ormanlarında sayda müte‘allik hayvânât dahi hadd ü adedden efzûndur.

Miyâh-ı hârre: Ve bunda niçe hârr sular dahi vardur ki envâ‘-i emrâza devâ ve[1547] şifâdur.

El-mahlûk: Ve bu vilâyetin halkı dahi zengin ve hüsn-i hulk sâhibi ve muhibb-i müsâfir âdemlerdür. Ve bin dört yüz yigirmi dokuz mîlâdında Nemse kıralı bunda tâc giymişdür. Ol vakitde bunda cem‘ olan kesret-i nâs ta‘bîr olunmaz. Böyle iken yine bunda zahîreye usret çekilmedi. Ve bunda bir meşhûr medrese dahi vardur ki cemî‘-i ulûmdan ders okunur. Ve bu şehre bir kardinal hükm ider ve şehir halkından dahi kırk âdem vardur ki hükûmete karışur ammâ be-şârt-ı ân ki her iki ayda biri hâkim nasb olunup yerine âhar âdem ta‘yîn iderler ve gayrileri bunda dururlar. Ve bu vilâyetin halkı selefde başka bir cumhûr idi. Venediklerle birkaç def‘a azîm cenkler idüp ve âkıbet

[1545] muhassal işbu iki cebel-i azîm gāyet gözi yaşlu dağlardur. Ehlullâhdan birine suâl iderler ki işbu dünyâda cereyân iden sular ekseriyyâ dağlardan neb‘ idüp cereyân itdüğine hikmetullâh nedür, bize bildirin” dirler. Cevâb virür ki “İnsân-ı kâmil, âlem-i kübrâya teşbîh olunmağla ol âlemlerden biri dahi vücûd-ı insân dağa teşbîhdür ki insân ağladıkda gözlerinden yaş geldüği gibi ol dağlar leylen ve nehâren dehşet-i azamet-i Bârî te‘âlâ içün ağlamalarıyla anların gözleri yaşıdur. Ey kişi! Sen dahi cehd eyle ki dâim ağlayasın. Zîrâ işbu fânî dünyâda gülenler, ukbâda ağlayup ve bunda ağlayanlar anda gülse gerekdür” diyü cevâb virür. Ve işbu iki cebel-i azîmin dahi bu mertebe göz yaşı döküp ağladıkları arz-ı mukaddesden ba‘îd olup kâfiristânda halk olduklarına mahzûnen kesret-i pınarlarından nâşî olmak gerekdür, fe’h-hem varak-ı diğer. Gelelim sadedimize H (48^{b}) : - İ

[1546] müntehâ ve müferrih H (49^{a}) : - İ

[1547] devâ H (49^{a}) : - İ

anlara rağmen papaya tâbi‘ oldılar. Ve sâir şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı çokdur, zikri tavîl olur[1548], resme nazar oluna.

Evsâf-ı vilâyet-i Romana: Bu vilâyete Felamino dahi ıtlâk iderler ki bu isimde bir âdem asker çeküp bu vilâyeti zabt itmekle anın ismiyle dahi yâd olunmışdur ammâ hâliyâ meşhûr olan ismi Romaniya’dur ki büyük hükûmetdür.

El-hudûd: Bu vilâyeti cenûben Abanino dağları ve Toskana hudûdı ve garben Polonya vilâyeti ve şimâlen Varona kal‘ası ve nâhiyesi ve şarken Folya vilâyeti hadd ider.

El-mahsûl: Bu vilâyetin tarlaları güzel ve münbit olmağla hubûbâtı firâvân ve zevk ve safâya[1549] müte‘allik envâ‘-i eşyâsı mevcûd olup ve gûn-â-gûn eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirre bî-pâyân olup ve üzüm ve incir ve gayr-i fevâkihi ve zahîre müte‘allik hubûbâtı ve çayır ve çemen ve ormanları bî-pâyân olmağla[1550] sayd-gâh yerleri dahi çok olup ve latîf suları vardur ki âdeme hayât-ı cân[1551] virür.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde niçe yerde memlehâ ve envâ‘-i ma‘dengâhlar vardur ki altun ve gümüş ve nuhâs ve sâir ma‘denler dahi olup ve deryâsında hod kayıklarla hezâr gûne balıklar sayd iderler. Ve hattâ bu nâhiyenin baş şehri sâhil-i deryâda bir boğazda memnîdür ve hattâ Otaviyo nâm kıral Areymeno ırmağı üzerine bir fâhir köprü ve bir nusret kemeri binâ itmişdür ki görenler ta‘accüb idüp hayrân kalurlar. Ve bunun bayırları şarkdan garba varınca sâfî zeytûn ve incir ve üzüm ve envâ‘-i meyve ağaclarıyla mâl-â-mâldur. Ve sahrâları dahi vâsi‘ ve münbit olup güzel buğday olur.

Et-tasvîr: Ve bunun şimâl tarafında, Venedik körfesinde iki taş üzerinde kaysarın tasvîri resm olunmışdur ki Fransa pâdişâhına gālib olduğı zamân dönüşde tasvîrini işbu mahalde iki taş üzerine yapdırup vaz‘ itmişdür. Ve bu vilâyeti sâbıkan İstanbul kıralı zabt idüp ve ba‘dehû Longorbar tāifesi zabt idüp ve niçeler dahi müstevlî oldılar[1552] ve âhir-i kâr Nemse kıralı mu‘âvenetiyle papa hükûmetinde kalmışdur. Ve bu vilâyet gāyet ma‘mûr olup niçe mu‘azzam ve ma‘mûr şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ ve çok köyleri vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Ravina: Ve bu nâhiye dahi büyük hükûmetlerdendür. Deryâ sâhilindedür **[İ, I, 58b]** ve etrâfını sular ve bataklar ihâta idüp köyleri çok ve cümlesi ma‘mûrdur ve hâlbuki suları ve[1553] batakları çok iken havâsı fenâ değildür. Zîrâ suları

[1548] zikri tavîl olur H (49ᵃ) : -İ
[1549] zevk ve H (49ᵃ) : -İ
[1550] ve zahîre müte‘allik hubûbâtı ve çayır ve çemen ve ormanları bî-pâyân olmağla İ (58ᵃ) : - İ
[1551] cân H (49ᵃ) : - İ
[1552] ve niçeler dahi müstevlî oldılar H (49ᵃ) : - İ
[1553] hâlbuki suları ve H (49ᵃ) : - İ

batakların ufûnetini def‘ idüp ve batakları mahalli ile koruyup yerlerine ekin ve envâ‘-i hubûbât ve sebzevât[1554] dahi ekerler. Ve bunun baş şehrine dahi Ravina dirler ve bu şehirde bir garîb mermer direk vardur ki envâ‘-i renkler ile mülevven ve müzeyyen ve gāyet ile mücellâdur. Ve Garnata şehrinde dahi böyle direkler çokdur ve bu şehrin nısf-ı dâire gibi bir sâ‘ati vardur ki şemsin devrinin evkātını gösterür bir acîb ve garîb sâ‘atdür. **[49b]** Ve bu şehrin bir latīf limanı vardur ki Porto Nora dirler ki yeni liman dimekdür. Ve bundan mâ‘adâ Porto Portilo nâm bir büyük limanı dahi vardur ve bu şehirde bir büyük kâdı oturur. Ve mukaddemâ bu şehir niçe kırallar tahtgâhı olmışdur ve sonra Got tāifesi alup ve ba‘dehû Venedikler alup ve anlardan dahi Nemse alup papaya ilhâk itmişdür. Ve bunun peyniri ve yağı ve koyun ve sığır ve mezâri‘i ve çayır ve çemeni firâvândur. Ve bu nâhiyede İsparzi nâm bir ot biter ki çok emrâza mu‘âlecedür. Ve bu nâhiyede Çazna nâm bir şehir vardur ki Çezola ırmağının kenârında vâki‘ olmışdur. İtalya’ya andan yol geçer. Ve bu şehrin bir güzel tîmâr-hânesi dahi vardur ve halkı zengin ve çelebi âdemlerdür. Ve bir mükellef kitâb-hânesi dahi vardur. Ve Abanino dağının zeylinde bir meşhûr şehir dahi vardur ki Sarsina dirler. Baş kâdı bunda oturur. Ve buna tâbi‘ yigirmi kadar kasaba dahi vardur.

El-mahsûlât: Ve bu nâhiyenin toprağı güzel ve bağ ve bağçeleri firâvân ve latīf bağları ve güzel üzümi ve envâ‘-i meyvesi ve zeytûnı ve zeytûn yağı firâvân üzredür.

El-enhâr: Ve bunun birkaç ırmakları vardur. Cümlenin mu‘teberine Royiko dirler, gerçi ol kadar büyük ırmak değildür ammâ suyı gāyet latīf ve hafîf ve nazîfdür. Ve bu nâhiyenin sâir şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ı dahi çokdur.

Evsâf-ı eyâlet-i Orpino: Bu eyâlet dahi büyük hükûmetlerden olup sâir şehirlerinden mâ‘adâ yedi büyük ve ma‘mûr ve meşhûr şehirleri vardur ki baş şehrine Orpino dirler[1555]. Ve sâirlerinin dahi isimleri bunlardur: Bizaro, Ugobiyo, Kaliyo, Sanliyo, Kesem Boroni[1556], Sini Galya.

El-hudûd: Ve bu eyâleti cenûben Toskana şehri ve şimâlen bahr-i Venedik ve şarken Markato Nitana ve garben Romanoyola hadd ider. Ve bu Orpino şehrinin binâları güzel bir mu‘azzam ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû ve meşhûr ve bâzârgânı çok şehr-i ma‘rûfdur[1557].

[1554] ve sebzevât H (49ᵃ) : - İ

[1555] bu eyâlet dahi büyük hükûmetlerden olup sâir şehirlerinden mâ‘adâ yedi büyük ve ma‘mûr u meşhûr şehirleri vardur ki baş şehrine Orpino dirler H (49ᵇ) : - İ

[1556] Kesem Boroni H (49ᵇ) : - İ

[1557] şehr-i ma‘rûfdur H (49ᵇ) : şehirdür İ (58ᵇ)

El-mahsûl: Ve bu şehrin arâzîsi münbit ve envâ‘-i mahsûlâtı çok ve latîf bağları ve dil-güşâ bağçeleri ve envâ‘-i meyve ve gûn-â-gûn şükûfât ve sebzevâtı hadden bîrûndur. Ve bu şehrin tarlaları bir dağ yamacına düşmişdür.

El-mevkı‘: Ve bu şehir iki nehir ortasında vâki‘ olmışdur ki birine nehr-i Kolya ve birine nehr-i Metro dirler. Ve bu şehrin bir kullesi vardur ki yukarusına atla çıkılur. Ve bir mükellef kitâb-hânesi dahi vardur. Ve bunun meşhûr şehirlerinden biri dahi Bizaro şehridür ki Rûmîler binâ itmişdür. Gāyet ma‘mûr ve şenliklü ve kal‘ası dahi metîn ü mükellef olup deryâ kenârında vâki‘ olmışdur. Ammâ havâsı fenâ ve bataklıdur ve halkı dahi az mu‘ammer olurlar, şöyle ki elli yaşından ziyâde âdem az bulunur.

El-esmâr: Ve bu şehrin meyvesi gāyet çokdur. Üzüm ve incir ve zeytûn ve sâir meyvesi hadd ü adden efzûndur[1558] ve hattâ ol semtlerde meşhûr olmışdur ki bu şehrin halkı mukaddemâ manavlık ya‘ni akça ile meyve satmak bilmezlerdi ammâ hâliyâ öğrenmişlerdür. Ve bu şehrin tarlaları vâsi‘ ve münbit ve otlağı dahi firâvândur. Ve bu şehirde nehr-i Kolya ve nehr-i Azaro vardur ki Abanino dağından gelür. Ve üzerine Felamino köprüsi **[İ, I, 59a]** yapılmışdur. Ve bu köprü mermerden binâ olunup tūli otuz ve arzı yigirmi arşûn bir musanna‘ kemer üzerine binâ olunup ve ol mermerlerde niçe beytler ile Kostantin’in medhi yazılmışdur. Ve bu şehre karîb[1559] bir kücük nâhiye dahi vardur ki baş kasabasına Kano dirler. Ve kurbında nehr-i Arçila cârî olur ve bu kasabanın avretleri gāyet hüsndâr olmağla meşhûrdur. Ve bu eyâletin meşhûr olan şehirlerinin birine dahi Fosem Boroni dirler. Bu şehirde eski zamânın niçe âsârı vardur ve bir garîb kemer su yolı vardur ki envâ‘ mermer direkler ve gûn-â-gûn büyük taşlar ile binâ olunmışdur ki gāyet firâvândur. Ve bu şehrin kal‘ası gāyetde sarp ve yolları dahi fenâdur. Ve bundan geçen ırmak gāyetle sür‘atlü akar ve etrâfı düz değildür, sâfî inişlü yokuşlu yerlerdür, şöyle ki yukaruda olan âdem aşağıda olan âdemi kuş gibi görür. Ve bu şehre karîb Forto nâm dağdan gāyet mehîb ve müvahhiş bir mağara olup ve şimâl tarafından Metavro nâm bir ırmak cârî olur. Ve bu dağ acîb ü garîb[1560] demir kuşaklar ile kuşadılmışdur, şöyle ki tūli yetmiş ayak ve arzı otuz beş ayak ve irtifâ‘ı **[50a]** beş ayakdur ve üzerine yazılar yazılmışdur ki bunı kaysar pâdişâh bu ırmağa sedd olmak içün binâ itmişdür dirler. Ve bu eyâletin meşhûr şehirlerinin birine dahi Kali dirler. Ve bu şehir Benensola gibi iki ırmak mâbeyninde vâki‘ olmışdur ammâ binâsı gāyet mükellef ve matbû‘dur. Ve meşhûr şehirlerinin birine dahi Agabiyo dirler. Abanino

[1558] hadd ü adden efzûndur H (49ᵇ) : hadd ü hasrdan mütecâvizdür İ (58ᵇ)
[1559] şehre karîb İ (59ᵃ) : şehirde H (49ᵇ)
[1560] ve garîb H (49ᵇ) : - İ

dağının zeylinde vâki‘ olup bir binâsı ma‘mûr ve kadîm şehirdür. Ve içinde bir su akar ki cemî‘-i şehrin evlerine tevzî‘ ve taksîm olunmışdur. Ve bu şehrin halkı dahi gāyet çokdur ve ekseriyyâ bey‘ ve şirâları yapağı alup satmakdur. Ve tarlaları dahi münbit ve mahsûldâr olup ve latīf ve dil-güşâ bağ ve bağçeleri dahi olup envâ‘-i emsâr ve ezhârı câmi‘dür. Ve meşhûr şehrin birine dahi Seni Galiya dirler. Deryâ kenârında bir boğazda sedd-i sedîd olmışdur ki kal‘ası gāyet metîn ve müstahkemdür. Ammâ havâsı fenâ ve suyı azdur, şöyle ki dört mîl ba‘îd yerden gelür. Ve buna karîb bir metîn ve kadîm kal‘a dahi vardur ki bir güzel yerde vâki‘ olmışdur. Ve etrâfı yüksek dağlar olup havâsı dahi hûbdur. Lâkin âdemleri gāyetü’l-gāye serd âdemlerdür. Ve kal‘anın yolı gāyet dâr ve sarpdur. Ve meşhûr şehirlerin birine dahi San Liyo dirler. Bu şehir iki ırmak arasında bir bayır yerde vâki‘ olmışdur ki bunun tarlaları mahsûldâr olmağla ma‘rûf u meşhûrdur. Ve sâir şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ı dahi çokdur, tahrîri tavîl olmağın terk olundı[1561].

El-îrâd: Ve bu eyâletden ba‘de’l-masraf mîrî içün[1562] senede üç yüz bin guruş medhûli vardur. Ve bu vilâyetin âdemleri zengin ve arâzîsi münbitdür.

El-asker: Ve bu vilâyetin yigirmi bin kadar askeri vardur ki kal‘alar muhâfazası ve vilâyet hâkimleri yanına tevzî‘ olunmışdur ki ba‘zılarının masrafını vilâyetler çeküp ve ba‘zıları ol vilâyetler mâlından görülür. Hattâ bin altı yüz yigirmi altı mîlâdında Oryano nâm papa ki sekizinci papadur, bu vilâyetden bunlara cenk âlâtı içün yüz bin guruş almışdur. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz dört sene mürûr itmiş olur[1563]. Ve bu vilâyet Kızıl Elma’ya yüz yigirmi mîl kadar ba‘îddür.

Evsâf-ı vilâyet-i Ankona: Bu vilâyetin kadîmî ismi Pençino idi.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti cenûben Sabino Tomriya ve Abanino ve garben Obinona nâhiyesi ve şimâlen Venedik körfesi ve şarken Mazkiba nâhiyesi **[İ, I, 59b]** hadd ider. Bu vilâyetin arâzîsi gāyet mahsûldâr olup ve meyvesi dahi lezîz olur. Ale’l-husûs üzümi gāyet kesret ve lezzet ile meşhûrdur ve halkı dahi cenkci tāifedür.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin meşhûr şehirleri bunlardur: Ankona, Ringanati, San Lorinata, Kamarino, Fermo, Macirana ve niçe şuhûr u kasabâtı dahi vardur.

[1561] kasabât ve kılâ‘ı dahi çokdur, tahrîri tavîl olmağın terk olundı H (50ᵃ) : kılâ‘ ve kasabâtı resme nazar oluna İ (59ᵃ)

[1562] ve bu eyâletden ba‘de’l-masraf mîrî içün H (50ᵃ) : ve bu vilâyetin mîrî içün İ (59ᵃ)

[1563] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz dört sene mürûr itmiş olur H (50ᵃ) : - İ

El-liman[1564]**:** Ve bu vilâyetin sâhil tarafında birkaç limanı vardur. Cümleden meşhûrı Askoli limanıdur ve andan aşağıda Porto Fermano nâm bir liman dahi vardur ammâ fenâdur. Ve Fermano semtinde çok ma‘mûr kasabalar vardur ve nehr-i Kiti boğazına karîb bir mevzi‘ vardur ki Kamarino dirler. Ve bir ma‘rûf u mu‘teber şehir vardur ki ismine Macirana dirler. Çinti ırmağının öte tarafında iki dağ arasında vâki‘ olmışdur. Ve bundan yukarıda Tolontino ve ana karîb bir kal‘a dahi vardur ki Bolforti dirler. Sâhil-i deryâda bir büyük ve ma‘mûr kasaba vardur ki Çitano dirler. Nençiya ırmağının kenârında San Sorino nâm bir meşhûr kasaba vardur ki anın boğazında dahi Mozoni dirler iki tarafında ma‘mûr kasabalar vardur ve meşhûrına Vikantati dirler ve diğer ismine Riçito dirler ve dahi Potonnsa ırmağı kenârında bir azîm temâşâgâhı vardur. Velâkin bu semtin yerleri gāyet fenâdur hattâ ekini azîm[1565] zahmet ve hezâr meşakkat[1566] ile ekerler. Ve bu vilâyetde be-her sene iki def‘a panayır durur, şöyle ki cemî‘-i etrâf u eknâfdan âdemler cem‘ olup azîm alış veriş olur. Ve Riçito’dan sehl-i ba‘îd Santa Marya dirler bir kasaba dahi vardur ki metîn hendek ve dîvâr ile ihâta olunmışdur. Ve içinde bir mükellef cebe-hânesi vardur ki Aleksandira nâm papa içine vâfir âlât-ı harb komışdur. Ve bu kasabanın niçe müsâfir-hâneleri olup ve bir mükellef ve mu‘teber kilisası dahi vardur ki sâfî beyâz mermerden yapılmışdur. Ve cümle İtalya halkı bu kilisayı ziyârete gelürler. Ve bu kilisanın dâhilinde bir kücük kilisa dahi vardur ki Meryem Kilisası dirler. Ol dahi **[50b]** beyâz mermerden binâ olunup niçe musanna‘ tasvîrler birle zeyn itmişlerdür. Ve beynlerinde böyle zu‘m iderler ki bu kilisa kadîmde Kudüs-i şerîfde olup melekler andan kaldırup bunda getürmişdir diyü i‘tikād iderler. Ve Hazret-i Meryem’e Cebrâil aleyhi’s-selâm, Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm vilâdetini bu kilisada müjde eyledi diyü ol etrâfda olan cümle kefere[1567] bu i‘timâd ve i‘tikād üzre olmalarıyla be-her yevm etrâf u eknâfdan ve her milletden[1568] âdemler ve avretler gelüp ziyâret iderler. Ve hisâba gelmez[1569] niçe hedâyâ ve mâl ve cevâhir getürüp bu kilisada vakf iderler. Ve cümle huddâmlarına dahi azîm hedâyâ virüp ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve bu kilisada çok hayâlât-ı acîbe dahi görünür diyü mütevâtir iderler. Ve bu kasabaya karîb gāyet büyük bir karye vardur ki bî-hisâb horosları temlîk idüp ve besleyüp satarlar, büyük[1570] kârları budur, çok akça kazanırlar. Bu ahvâl dahi bu köye mahsûs

[1564] el-liman H (50ᵃ) : liman-ı sâhil İ (59ᵇ)
[1565] azîm H (50ᵃ) : hezâr İ (59ᵇ)
[1566] ve hezâr meşakkat H (50ᵃ) : - İ
[1567] kefere H (50ᵇ) : halk İ (59ᵇ)
[1568] ve her milletden İ (59ᵇ) : - H
[1569] hisâba gelmez H (50ᵇ) : - İ
[1570] büyük H (50ᵇ) : ekser İ (59ᵇ)

olup gayri yerlerde bu mertebe olmaz. Ve dahi Mozvina'dan on mîl kadar yerde Uzmo nâm bir şehir vardur ki latîf bağ ve bağçeleri ve güzel ve makbûl bağ ve peyniri olup sâir eşyâsı dahi firâvân üzre olup ve bir piskobun tahtgâhıdur.

Evsâf-ı vilâyet[1571]-i Ankona: Ve bu şehir Komor nam bir burunda vâki' olmışdur ammâ gāyet kadîm ve eski şehirdür. Ve halkı dahi zengin tāife olup ve limanı dahi güzeldür. Ve her tarafdan bâzârgânlar gelüp azîm bey' ve şirâ idüp müstefîd olurlar. Ve bu vilâyetin kadîmî sükkânı Yûnânî tāifesi olup ve evleri güzel ve mükellef ve binâları latîf ve musanna'dur. Ve limanı şimâl tarafına düşer, şöyle ki bu şehir limanın taraf-ı şimâlini ihâta **[İ, I, 60a]** itmişdür. Ve limanın vüs'atı dahi kemâldedür ve içine birkaç yüz gemi sığar. Ve aslâ bir rûzgârdan mahzûrı yokdur ve kenâr-ı deryâyâ mermer direkler dikilmişdür ki gemiler âlâtların ol direklere şedd iderler ya'ni bağlarlar[1572]. Ve sâbıkan iki kalın zencîri var idi, liman boğazına gererler idi ki düşmen gemileri girmeyeler. Lâkin hâliyâ İslâm donanmasından emîn olmalarıyla ol zencîrleri kaldırmışlardur. Ammâ hâliyâ eseri vardur ki sâbıkda bunı Rûmîler itmişler idi. Ve bu şehirde bir nusret kemeri vardur ve bu şehrin bir metîn kal'ası vardur ki altı tabyası vardur. Ve kal'ası[1573] içinde bir büyük mahzen vardur ki içine un korlar. Niçe yüz bin kîl zahîre alur bir büyük mahzendür ki bir yerde dahi misli yokdur[1574]. Ve Ankona şehrinin gerçi yolları uzundur ammâ dardur ve tarlarları münbit ve mahsûldâr olup ve bağ ve bağçeleri çokdur[1575]. Ve buna karîb İsizo nâm bir ırmak vardur ki bunun boğazında Roka nâm bir metîn kal'a binâ olunmışdur. Ve ol semtde vâfir ma'mûr köyler olmağla ol köyleri hıfz itmek içün bu kal'ayı binâ itmişlerdür ve ırmağının başı Abanino dağından neb' ider. Ve ol dokuz kitâbı te'lîf iden dokuz[1576] kızlar bu nehrin menba'ı olan mevki'de otururlardı. Ve bunlar dokuz kız idiler ki her biri bir kitâb te'lîf itmişlerdür[1577]. Cemî'-i kefere müşkillerini ol dokuz kitâbdan hall idüp gāyet i'tibâr u i'tikādları ve kavillerine i'timâdları vardur. Ve bu kızların ahvâli mukaddem dahi zikr olunmışdur. Ve bu semte karîb bir meşhûr[1578] kasaba dahi vardur ki Kabiryano dirler ve bu kasaba nehr-i Babo'nun ortasında vâki' olup gāyet meşhûr kasabadur. Ve bu ırmak İzi şehrinin kurbından geçüp daha aşağıda anın ismiyle müsemmâ olur. Ve ol kasaba

[1571] vilâyet H (50[b]) : şehir İ (59[b])
[1572] ya'ni bağlarlar İ (60[a]) : - H
[1573] ve kal'ası İ (60[a]) : - H
[1574] ki bir yerde dahi misli yokdur H (50[b]) : - İ
[1575] ve Ankona şehrinin gerçi yolları uzundur ammâ dardur ve tarlarları münbit ve mahsûldâr olup ve bağ u bağçeleri çokdur İ (60[a]) : - H
[1576] dokuz İ (60[a]) : - H
[1577] ve bunlar dokuz kız idiler ki her biri bir kitâb te'lîf itmişlerdür H (60[a]) : ve bu kitâbları ol mevzi'de te'lîf itmişlerdür ki İ (60[a])
[1578] meşhûr İ (60[a]) : - H

İtalya'nın meşhûr olan kasabalarının biridür. Ve bunlara kasaba ta'bîr olunur ammâ gāyet ma'mûr ve mükellef şehr-mânendî kasabalardur. Ve bunların her birinde meşhûr ve mecma'-ı âlem-i nâs ta'bîr olan panayırlardan ya'ni bâzârlarından birer bâzâr durur ki bu bâzârlarda cem' olan tüccâr tāifesi ve sâir ecnâs-ı muhtelife mahlûkun ve bu bâzârlarda olan alış verişin haddi ve hisâbı yokdur ki biri işbu Kapiryano[1579] ve biri Kırima ve biri Berta ve biri Parlo kasabalarında durur ki azîm meşhûr bâzârlardur. Ve cenûb tarafında dahi Norsiya nâm bir göl vardur ki Veynor dağı başına düşer. Ve halk böyle i'tikād idüp dirler ki bu göl içinde ecinne tāifesi sibâhat iderler ya'ni yüzerler. Zîrâ bu gölün suyı müdâmî hareket üzre olup bir mahalde sâkin olduğı yokdur, şöyle ki her bâr yukaru kalkup ve yine aşağı iner.

Evsâf-ı nâhiye-i Baroçiya: Ve bu nâhiye Kortona'nın şarkında, yigirmi mîl ba'îdinde vâki' olmışdur. Ve bu nâhiyenin iki büyük şehri vardur ki baş şehri Baroçiya dinür. Bir kal'ası kadîm ve metîn şehr-i azîmdür. Ve içinde niçe mu'azzam ve mükellef binâlar ve kulleler vardur. Ve içinde[1580] senede iki def'a bâzâr durur ve buna bir baş papas hükûmet ider. Halkı azdur ammâ gāyet cenkci tāifedür, şöyle ki papanın en ziyâde be-nâm cenkci askeri bunlardur. Ve mâbeynlerinde **[51a]** böyledür ki bunlardan bin âdem, sâirlerden beş bin âdem yerine i'tibâr iderler.

El-medâris: Ve bu şehirde yigirmi beş medrese vardur ki her fenden içinde ders okunur ve bir mükellef kitâb-hânesi dahi vardur ki cemî'-i ulûmdan içinde bî-hisâb kitâb vardur.

El-mahsûlât: Ve bu nâhiyenin balı ve yağı ve zeytûnı ve zeytûn yağı ve[1581] elması ve amrûdı ve inciri ve üzümi ve sâir meyvesi ve vâdîlerinde dahi arpası ve buğdayı ve gayri hubûbâtı firâvân olur.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede bir göl vardur ki Borokimya dirler. Bunun kurbında Magribîlerle Rûmîlerin bir azîm cengi vâki' olmağla bu göl ol cenk ile meşhûr olmışdur. Ve bunda iki derbend vardur ki Foyoronsa'ya gidilür. Ve andan **[İ, I, 60b]** dahi Usuba'ya varılur. Ve bu derbendin beş mîl kadar ortasında bir kasaba vardur ki ismine Lafaza dil Biyano kasabası[1582] dirler ve ol derbendden Arimçiyono şehrine gidilür. Ammâ bunun bir sarp yolı vardur ki ta'bîr olunmaz. Zîrâ bu dağın beş mîl kadar içine uğrar ve sâbıkan Mağribîlerden Alibar nâm kimesne bu derbendden zor ile geçüp

[1579] Kapiryano H (50[b]) : kasaba İ (60[a])
[1580] ve içinde H (50[b]) : - İ
[1581] ve zeytûn yağı İ (60[a]) : - İ
[1582] kasabası İ (60[b]) : - H

Rûmîlerden beş bin kadar asker[1583] esîr idüp ve on beş binden ziyâde âdemlerini katl itmişdür ve bir def'a dahi Fransızlar gelüp Rûmîlerden çok âdem katl idüp ve niçe bin âdemlerini esîr itdiler. Muhassal boğaz gāyet sarp ve meşhûr boğazdur. Ve sâir kılâ' ve kasabâtı resme nazar oluna.

Evsâf-ı nâhiye-i Orvito: Ve bunun baş şehrine dahi Orvito dirler ki bir yüksek yerde[1584] vâki' olmışdur. Ammâ yukarusı düz sahrâdur ve etrâfı dahi uçurumlu yerlerdür[1585]. Ve bunun kurbından bir yüksek su geçer. Ve bu şehrin bir tarafının havâsı sakīldür. Zîrâ ol tarafda kenevir işlerler. Ve bu şehrin bir mükellef kilisası dahi vardur ki semmâkī mermerden binâ olunmışdur ve pencerelerine niçe musanna' taşlar ve bir cins mücellâ mermerler konmışdur ki her bir taşı âyîne gibi şa'şa izhâr ider. Ve mermerden dahi bir Havvâ sûreti vaz' olunmışdur ki Hazret-i Âdem'in sa'linden çıkduğı sûreti göstermişlerdür. Hattâ bu sûret san'atla yapılmış olmayup belki "Hemân böyle Hüdâyî vâki' olmışdur" diyü i'tikād iderler. Ve hattâ görenler dahi "Bu mahlûk ameli değildür" diyü tahkīk iderler.

Çâh-ı amîk: Ve bu nâhiyede bir meşhûr ve amîk kuyı vardur ki suyunun yüz elli iki arşûn amîki vardur. Ve bu nâhiyede envâ'-i esmârı müştemil bağ ve bağçeler ve ferah-fezâ mesîre-gâhlar dahi çokdur. Ve sâirleri resimden görülür[1586].

Evsâf-ı vilâyet-i Umpirya: Ya'ni yeşil vilâyet dimekdür ki suları firâvân ve yağmur dahi çok yağmağla hiçbir vakitde sebzevâtı inkırâz bulmaduğı ecilden bu isimle tesmiye olunmışdur. Ve bu vilâyet altı nâhiyeyi müştemildür ki isimleri bunlardur: Sebilati, Nevçira, Kolito, Bevanakoti, Karni, Torçiya nâhiyeleridür. Ve baş nâhiyesinin baş şehrine dahi Sebiloti dirler. Ve bu vilâyet ekseriyyâ Abanino dağları tarafında vâki' olmışdur. Ve çok yerleri iniş ve yokuş yerlerdür.

El-mahsûlât: Ve bunda yağ ve zeytûn ve yağı ve bağ ve bağçelerinde envâ'-i meyve ve gûn-â-gûn şükûfât ve sebzevât çok olup ve düz yerlerinde dahi envâ'-i hubûbât mahsûli hadd ü hasrdan artıkdur.

Et-tavâyif: Ve bu vilâyetin halkı kadîm tāife olup hattâ ahvâl-i sâbıkalarını kimse bilmedüği ecilden mâbeynlerinde ve sâirler dahi bunların hakkında mütevâtiren bir galat-ı mesel söylerler ki bunlar Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm[1587] tūfânında kaçup bu dağlara çıkdılar ve tūfândan kurtulup ve ba'dehû bu vilâyetde olan[1588] halk bunlardan

[1583] asker H (51[a]) : âdem İ (60[b])
[1584] yerde H (51[a]) : dağda İ (60[b])
[1585] yerlerdür İ (60[b]) : - H
[1586] ve sâirleri resimden görülür H (51[a]) : sâir kasabâtı resme nazar oluna İ (60[b])
[1587] aleyhi's-selâm H (51[a]) : - İ
[1588] bu vilâyetde olan H (51[a]) : - İ

tevâlüd ve tenâsül itmişdür diyü mütevâtiren cümlesi i‘tikād-ı bâtıl iderler. Ve bu vilâyetin meşhûr olan şehirlerinden birine dahi Tevçira dirler ve bu şehir şimâl tarafında Abanino dağının yamacına düşer. Ve bu isimle müsemmâ dört şehir dahi vardur ki biri Bolya nâhiyesinde ve biri Fransa ülkesinde ve biri Kaspanya vilâyetinde ve biri bu vilâyetdedür. Ve bu şehirde ağacdan güzel mak‘at ve çanaklar ol makūle şeyler yaparlar. Ve buna karîb bir şehir dahi vardur ki ismine İspizo dirler ki İsi nâm bir dağ kurbında vâki‘ olmışdur. Ve bunun cenûbında Bevaniya nâm bir kücük nâhiye vardur ki diğer ismine Mevaniya dirler. Ve bu vilâyetin halkı zengin âdemler olup suları ve koyunları ve sığırları ve yapağı ve peynirler gāyetle çokdur. Ve bunda bir su vardur ki Terbolana dağından neb‘ idüp cereyân ider. Ammâ gāyetle sâfî su olduğından mâ‘adâ bir garîb hâssası dahi vardur ki kangı **[İ, I, 61a]** renklü sığır her dâim bundan su içse tebdîl-i sûret idüp beyâza munkalib olur. Ve selefde gelen Rûmîler bir kurbân itmek[1589] murâd eyledikde bu sudan içen sığırlardan alup kurbân iderlerdi. Ve ol itdikleri kurbânların boynuzlarını altunla tılâ idüp ana taparlardı.

Vasf-ı şehr-i Sebiloti: Bu şehir mukaddemâ gāyet mu‘teber ve meşhûr olup taht-ı Rûmiyân idi. Hattâ dahi niçe[1590] âsârları görünür ki ba‘zı mi‘mârlar gelüp ol binâlardan hüner ahz iderler. Ve bu şehirde Gotilerin ya‘ni İsveclerin[1591] dahi bir mu‘azzam ve meşhûr sarâyları var idi. Ve ilâ hâze’l-ân eser-i binâsı vardur. Ve bu şehrin bir güzel suyı vardur ki kemer birle gelüp bu şehir içinde tevzî‘ olur. Ve bunda yigirmi dört kemer üzerine binâ olunmış bir köprü vardur ki gāyet musanna‘ köprüdür. Ve sâbıkan bu şehri Magribîlerden Alibar nâm kimesne muhâsara idüp alamadı ammâ ol etrâflarda çok hakāret ü hasâret eyledi[1592]. Ve bu şehirde papa vekîli hükûmet ider. **[51b]** Ve muhtâru’n-nâs yetmiş âdem dahi vardur. Ve bu şehre tâbi‘ Torsiya nâm bir şehir dahi vardur ki gāyetle soğukdur. Zîrâ bunda dâimâ kar eksik olmaz ve şehir dahi dağ üzerinde vâki‘ olmışdur. Ve bu şehrin turpı gāyetle tatlu ve hem büyük olur, şöyle ki her dânesi on vakıyye ve dahi ziyâde gelür, şöyle ki altı-yedi dânesini bir eşek gücle götürür. Ve bu şehre karîb bir şehir dahi vardur ki Toren dirler. Bunun güzel tarlaları vardur, gāyet çok mahsûl virür. Ve bayır olan yerleri sâfî bağlardur. Ve envâ‘-i gûne meyvesi dahi çokdur. Ve bu şehirde bir mûhiş Amelîk sûreti dahi vardur. Ve bu şehrin güvercini dahi gāyet iri ve eti dahi lezîz[1593] olur, şöyle ki her biri tavuk kadar olur ve

[1589] itmek İ (61a) : - H
[1590] niçe İ (61ª) : - İ
[1591] ya‘ni İsveclerin H (51ª) : - İ
[1592] ammâ ol etrâflarda çok hakāret ü hasâret eyledi H (51ª) : - İ
[1593] ve eti dahi lezîz İ (61ª) : - H

dahi büyük olur. Ve Todi nâm bir şehir dahi vardur ki anın da mevzı‘i bir güzel yerde vâki‘ olmışdur. Ve arâzîsi dahi münbitdür. Ammâ bunun halkı çendân müttefik değildür. Ve bir kadîm şehir dahi vardur ki Amilya dirler ve bu şehir bir bayır yerde vâki‘ olmışdur. Ammâ bunun zeytûnı ve eşcâr-ı müsmirresi ve gayri müsmirresi vâfir ve buğdayı dahi firâvân olur. Ve bu semtin Felamino yolunda taşdan bir musanna‘ köprüsi vardur ki andan Taznaniya şehrine gidilür. Ve ol semte karîb yüksek nusret kemeri vardur ki sâfî mermer taşdan binâ olunmışdur ammâ gāyet âlî kemerdür. Hattâ görenler “Mânendini görmedik” dirler. Ve bir şehir dahi vardur ki Reyti dirler. Mukaddemâ bunda Sabin tāifesi otururdı.

Et-ta‘accüb: Ve bu şehirde bir garîb şey vâki‘ olmışdur, şöyle ki[1594] bir zamân ile bir katır doğurmışdur. Ve bu şehrin ekser yerleri bataklıkdur ammâ düz yerlerinde tarlaları gāyet ile mahsûldârdur. Ve bu vilâyete tâbi‘ niçe şuhûr ve kasabât dahi vardur, resimde mastūrdur.

Evsâf-ı San Petro ve vilâyet-i Sabina ve nâhiye-i Kızıl Elma: Ve bu Sabi’în tāifesi gāyet kadîm tāife olup ve şedîd ve galîz ve cenkci tāife idiler. Ve bu tāifenin ahvâli Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda mezkûrdur[1595]. Ve bunlar mukaddemâ tâ Venedik körfesine varınca zabt itmişler idi. Ve bunlar mukaddemâ on iki bölük tāife olup sâkin oldukları yerler gāyet ganîmetlü yerlerdür. Husûsâ zeytûnın haddi ve pâyânı yokdur. Ve bu vilâyetde pelit ağacı gāyet firâvân olur. Ve hattâ bunun yemişi ile hınzîrların ve sâir hayvânâtların beslerler. Ve bunların bağ u bağçeleri ve envâ‘-i meyveleri dahi vasfa gelmez.

El-hurûb: Ve bu tāife ekseriyyâ Rûmîler ile cenk iderlerdi ve cenk itmelerine bâ‘is kızları içün idi ve sebebi dahi bu idi ki Kızıl Elma binâ olunduğı vakitde içinde olan tāife erkek olup avretleri yok idi. Ve Sabi’în tāifesinin ise avretleri ve kızları çok olup ve hem gāyet güzeller idi. Ve Kızıl Elma’da olan askerî tāifesinin haftada bir günleri var idi ki ol gün kal‘adan çıkup bir meydânda at koşup ve cirîd ve sâir âlât-ı harb ile cenk ta‘lîm iderlerdi[1596]. Ve ol etrâfda olan Sabin tāifesinin avretleri ve kızları bunları **[İ, I, 61b]** seyre gelürlerdi. Bir gün bu askerî tāifesi müşâvere itdiler ki “Bizler böyle avretsiz niçeye değin avretsiz gezüp bekârlık zahmetin[1597] çekeriz diyü zâbıtlarına

[1594] şöyle ki İ (61a) : - H

[1595] ve şedîd ü galîz ve cenkci tāife idiler. Ve bu tāifenin ahvâli Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda mezkûrdur H (51ᵇ) : - İ

[1596] ve Kızıl Elma’da olan askerî tāifesinin haftada bir günleri var idi ki ol gün kal‘adan çıkup bir meydânda at koşup ve cirîd ve sâir âlât-ı harb ile cenk ta‘lîm iderlerdi H (51ᵇ) : ve bu askerinin bir günleri var idi ki ol gün Kızıl Elma’dan çıkup bir meydânda at koşup ve cirîd oynarlardı İ (61ᵃ)

[1597] zahmetin H (51ᵇ) : - İ

ifâde idüp “Elbette bir avret idinmeğe bir çâre gerekdür[1598]” diyü ibrâm itdiklerinde meğer anların dahi bekârlık cânlarına kâr idüp ol fikirde idiler ve ol fârislere böyle ta‘lîm idüp didiler ki “Kaçan taşra çıkarsız, ol kızlar ve avretler sizi seyre gelürler. Bizler size makreme salarız. Hemân ol vakitde hücûm idüp genc ve güzel avretlerden kapup kal‘aya[1599] götürün” diyü ta‘lîm itdiler. Ve asker dahi ol yevm-i ma‘hûdda taşra çıkup kendülerini seyre gelen kızları ve avretleri yağma idüp şehre götürdiler ve beri tarafdan Sabin tāifesi hâlden haberdâr olduklarında cem‘ olup bunlar ile azîm muhârebe vü mukātele eylediler ve niçe zamân cenkleri mümted olup tarafeynden çok âdem katl olundı. Âhir-i kâr ol avretler ve kızlar kendülerin kapan ol askerî tāifesine suâl idüp didiler ki “Niçün bizim akrabâlarımız ile cenk idersiz?” didiler. Anlar dahi “Sizin içün cenk ideriz” diyü cevâb virdiklerinde “Siz bizi cenk mahalline götürün. Biz anlara cevâb virelim” didiler. Bunlar dahi öyle itdiler. Vaktâ kim mahall-i cenk oldı, ol avretlerden birkaçı ilerü varup Sabina tāifesine nidâ idüp “Ey akrabâlarımız ve ey ata ve karındaşlarımız! Yok yere bizim içün cenk ü cidâl eylemen! Bunda bizim zevk u safâmız vardur. Bunlar bizi mu‘azzez ve mükerrem tutup cümle umûrlarını bize teslîm itmişlerdür. Mâbeyninizden husûmeti def‘ eylen!” didiklerinde anlar dahi cenkden fâriğ olup ve her birlerin alan âdemlere nikâh ile virüp[1600] sulh u salâh oldılar. Ve hâlâ ol semtlerde “Kızlar cengi” diyü darb-ı mesel olmışdur. Ve sâir şuhûr ve kasabâtı çokdur, tahrîri tavîl olur[1601], resme nazar oluna.

Evsâf-ı vilâyeti Tosya: Bu vilâyeti şarken nehr-i Tori ve garben şehr-i Marta ve cenûben bahr-i Roma ve şimâlen Umpiryana hadd ider. Ve bu vilâyetin arâzîsi mahsûldâr olup zeytûnı ve keteni ve üzümi ve envâ‘-i meyvesi firâvândur.

El-bahîra: Ve bu vilâyetde Vadi Mondi nâm bir göl vardur ki azîm furtunası olur. Ve bu göl müsellesü’ş-şekl olup ve suyı yeşile nâzirdür ve râyihası kibrîd gibi kokar. Ve bu göl içinde birkaç dâne seyyâre adalar vardur, şöyle ki göl içinde biten otluklar furtunalarda yerinden kopup ve kenârlara urup cem‘ olmalarıyla kökleri birbirleriyle mülâsık olup girift olmağla bu minvâl üzre çoğalup mürûr-ı zamân ile bir kücük ada kadar olup[1602] rûzgâr esdikce gölün içinde hareket-i hafîr birle ol tarafa bu tarafa gezerler ve bunı görenler bir azîm ada kıyâs iderler. Ve bu gölün hâliyâ meşhûr

[1598] elbette bir avret idinmeğe bir çâre gerekdür H (51ᵇ) : elbette bir avret idinmeğe çâre üzre olalım. Zîrâ mücerredlik cânımıza kâr itdi İ (61ᵇ)

[1599] kal‘aya H (51ᵇ) : bunda İ (61ᵇ)

[1600] ve her birlerin alan âdemlere nikâh ile virüp H (51ᵇ) : - İ

[1601] tahrîri tavîl olur H (51ᵇ) : - İ

[1602] şöyle ki göl içinde biten otlıklar furtunalarda yerinden kopup ve kenârlara urup cem‘ olmalarıyla kökleri birbirleriyle mülâsık olup girift olmağla bu minvâl üzre çoğalup mürûr-ı zamân ile bir kücük ada kadar olup H (51ᵇ) : şöyle ki otlukları cem‘ olmağın kökleri birbirine berkişüp ayniyle ada gibi olur İ (61ᵇ)

olan **[52a]** ismine Berasyano dirler. Ve bu gölün içerüsinde birkaç mağaralar vardur ki gâhîce anlardan su sıçrayup yukarı atılur ve bu gölde aslâ balık olmaz ammâ yaramaz yılanlar ve kaplumbağalar vardur. Ve buna tâbi‘ birkaç şuhûr ve kasabât dahi vardur, resimden görile[1603].

Evsâf-ı nâhiye-i San Petro: Ve bu nâhiyenin baş şehrine Vetriyo dirler. Cümle binâlar taşdan yapılmışdur ve vâfir kulleleri vardur. Ve ova yerleri mahsûldâr olup ve envâ‘-i meyvesi ve gûn-â-gûn şükûfât ve sebzesi firâvân olup ve bârid ve hârr suları dahi çokdur. Ve buna karîb Terkino nâm bir şehir vardur ki bir büyük şehirdür. Ve niçe şuhûr ve kasabâtı dahi vardur. Ve buna karîb bir müstakil nâhiye dahi vardur ki Barmana dirler, birkaç kulleleri ve müte‘addid kasabaları vardur. Ve bu nâhiyede Veyko nâm bir göl vardur ki meşhûr göldür ve Tori ırmağı dahi bu gölden çıkar[1604].

Nâhiye-i Berasiyano: Bu nâhiye dahi başka bir beğlik ve büyük hükûmetdür. Bunun baş şehrine ve kal‘asına dahi Berasiyano dirler ki gāyet güzel ve metîn ve müstahkem kal‘adur ki ol semtlerde metânetle ma‘rûf u meşhûrdur. Ve bu kal‘aya tâbi‘ çok kasabât ve kurâ vardur ki resme nazar itdikde ma‘lûm olur.

Evsâf-ı vilâyet-i Laçiyo: Ya‘ni Kızıl Elma üsti **[İ, I, 62a]** dimekdür. Kampana di Roma dirler[1605].Ve bunun dahi baş şehrine Roma dirler. Ve bu Roma nâhiyesi gāyetle ma‘mûr ve ganîmetlü nâhiyedür, lâkin ba‘zı yerleri bataklıkdur ve halkı dahi haşîn âdemlerdür ve bu âdemler aslında Misina adasından gelüp bunda tavattun itmişlerdür. Mukaddemâ bu vilâyetin baş şehrine Larinko dirler idi ve ol vakit vilâyetin tahtgâhı idi. Sonra Larino şehri oldı ki Torya beğlerinden bir beğ binâ itmişdür ki ol beğe Atipa dirlerdi. Ve bu şehirden sonra İlyano şehri binâ olunmışdur ki anı dahi bu beğin oğlu binâ itmişdür. Roma şehri dahi bundan sonra binâ olunmışdur ve ba‘dehû on mîl kadar sâhil-i deryâda Ustoba şehri binâ olunmışdur ki bir havâsı fenâ kal‘adur. Ve ana karîb Ustoya boğazı vardur ki nehr-i Tobri andan geçer. Mukaddemâ bu boğaz kenârında bir kal‘a var idi ki belki metânetde ana mânend kal‘a bulunmazdı. Gıri Goryo nâm papa bunun metânetine nazar idüp didi ki “Eğer bu kal‘a müslimânlar eline girecek olur ise gayri anları kim çıkarabilir? İmdi böyle olduğı hâlde bütün memleket dahi elden çıkmağa sebeb olur” diyü bütün kal‘ayı harâb u yebâb itdirmişdür. Ve sâhil-i deryânın beş mîl kadar ba‘îdinde Larinyo nâm kasaba vardur. Suları kibrîd gibi kokar ve deryâ sâhiline karîb bir şehir dahi vardur ki Tiraçina dirler. Bunun mevkı‘i ve yerleri gāyet

[1603] ve buna tâbi‘ birkaç şuhûr u kasabât dahi vardur, resimden görile H (52[a]) : ve birkaç şehir ve kasabâtı vardır İ (61[b])

[1604] bu gölden çıkar H (52[a]) : bu gölden münşak olur İ (61[b])

[1605] dirler İ (62[a]) : - H

fenâdur, şöyle ki sâfî taşlıkdur ve kendüsi dahi küçük şehirdür ammâ halkı ziyâdesiyle çokdur. Ve bu şehrin Roma'dan elli mîl kadar bu'dı vardur ve bunun tarlaları gāyet ile münbitdür. Ve bağları ve zeytûnı ve ağac kavunı ve limonı ve turuncı firâvândur. Ve bunda iri ilanlar dahi çokdur. Roma'nın şark ve şimâlinde bir atîk ve kadîm şehir dahi vardur ki mukaddemâ buna Kubor şehri dirlerdi. Ammâ hâliyâ Toli şehri dirler. Ve bu şehri Arkadin Anfibar nâm kimesne binâ itmişdür ki bu âdem anların indinde bir büyük evliyâdur dirler, şöyle ki bu öldükden sonra oğlu Arkad kilisaya girüp ibâdet iderken günlerden bir gün kilisa içinde olan putların birinden bir sadâ zuhûr idüp buna hitāb ider ki "Kalk Abo Rikins tāifesinin vilâyetine git!" dirler. Ve ol tāifenin bir ismi dahi Abo Reymans yâd olunur. Ve bu tāife Yûnân'dan Mora semtinden gelmişlerdür ki ol zamân Bâbil'de tebdîl-i elsine vâki' olmış idi ki ol vakit Hazret-i İbrâhîm aleyhi's-selâm zamânı idi. Ve bunlar ol vakit Babil'den ayrılup Akaya'ya geldiler ve andan dahi Misina adasına gidüp ve ba'd-i zamân bu semte gelmişlerdi. İmdi Arkad bunların bu semte geldiklerini işitdikde bunların zuhûrundan havfa düşüp üzerlerine asker çekdi ve bu vilâyetden tard u ihrâc idüp ve bu şehri binâ eyledi. Ve bu şehirde âsâr-ı acîbe ve binâ-yı garîbe bünyâd idüp ve niçe musanna' direkler ve binâlar yapmışdur ki insân hayrân olur. Ve hattâ mermer taş üzerinde bir at sûreti vaz' olunup ve ol at sûretini arslan sûretine gālib göstermişlerdür ki vehle-i evvelden nazar olundukda diri ve cenk iderler kıyâs olunur.

El-hadîka: Ve bu semte bir azîm bağçe vardur ki içinde cemî'-i eşcâr u esmâr ve envâ'-i ezhâr ve esnâf-ı şükûfât ve nebâtât mevcûd olup şöyle ki bunun misli ve mânendi ma'dûm olup bir yerde dahi bu bağçenin nazîri yokdur diyü meşhûrdur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetde ırmaklar dahi çokdur. Meşhûr olanlardan biri Novari diğer ismine Tibray dirler. Ve bu ırmak İtalya ırmaklarından **[İ, I, 62b]** ma'dûd olunup ve suyı dahi gāyetle beyâz ve latîfdür. Ve bunun menba'ı Abanino dağlarından gelüp ve buna karîb bir ırmak dahi neb' ider ki Leyri dirler. Bu iki ırmak vâfir mesâfe imtidâddan sonra deryâya karîb yerde birbiriyle karışup ve ba'dehû deryâya munsab olurlar. Ve birine dahi nehr-i Tibray dirler ki menba'ı bir küçük sudur ammâ giderek büyük ırmak olur. İçinde büyük gemiler gezer, şöyle ki çâk Mineyno'ya varulur ve andan öte küçük gemiler ve[1606] kayıklar ile Roma şehrinin ortasına varılur ve aslâ bir yerden gecit virmez ve Roma'dan aşağı iki bölük olup nihâyeti Ustoya kurbında deryâya munsab olur. Ale'n-netîce bunun imtidâdı bin yüz **[52b]** elli mîl kadar olur ve arzı dahi dört bu câra

[1606] gemiler ve H (52[a]) : - İ

kadar olur. Ve bu su gâhîce tuğyân idüp Kızıl Elma şehrine azîm zararlar ider ve bunun aslında gāyetü'l-latīfdür. Ammâ Anyana suyına karışdıkda fenâ olur. Zîrâ ol suyun güherçilesi olmağla bunı dahi bozar. Ve bu ırmak üzerinde katı çok köprüler vardur ammâ cümleden mu'teber ve meşhûrı[1607] Agostina binâ itdüği Oktavyo köprüsidür ki bu köprü içün azîm vakıflar ve çok âdemler ta'yîn olunmışdur ki dâim görüp gözedeler diyü ırmağa kırk iki ırmak karışup azîm ırmak olur ve boğaz kurbında bir kücük cezîre vardur ki ismine Sakra cezîresi dirler.

Fasl-ı vilâyet-i Atroya ki hâliyâ ismine Toskana dirler, der-hükûmet-i Papa[1608]

Bu vilâyet mukaddemâ başka kırallık olup ve bir zamân dahi başka cemâ'at ve bir zamân dahi üç bölük cemâ'at olup bunlar gāyet kuvvetli ve meşhûr tāife idiler ki çok vilâyetlere pençe salup ve istîlâ itmişlerdi. Nitekim bu mahalle gelince zikr olunan fasıllarda ba'zı istîlâ itdikleri vilâyetler zikr olunmışdur. Ve bu üç bölük tāifenin[1609] birine Kaboronsa ve birine Piza ve birine Seyina dirlerdi. Ve bu vilâyet İtalya'nın ortasında vâki' olup ve en güzîde kısmıdur. Ve Abanino tāifesinin ol bir tarafına mümted olmışdur. Ve bir vilâyet garb tarafında Ceneviz ve Loga nâhiyeleri ve şarken Katiyo İmri ve Laçiyo vilâyeti ve şimâlen Abanino dağları ve cenûben deryâ-yı tahtânî ile hadd olunur ki Tosko didikleri deryâdur. Ve bu vilâyetin tūli yüz yigirmi beş mîl olup ve arzı dahi ana karîbdür ve bu vilâyetin ba'zı yerleri ova ve ba'zı yerleri dağlıkdur, ammâ gāyet mahsûldârdur ve esmâr u eşcârı firâvândur ve zikr olduğı üzre bunlar üç bölük tāifedür ki biri deryâ sâhilinde ve biri vilâyetin zirve-i vasatında ve biri dahi Simino dağları olup bunlar gāyet eski tāifedür. Hattâ kıyâfetleri ve âdetleri eski tarz üzre olup ve bâ-husûs giydikleri ol uzun ferâceler ve ol kalpaklar ve takyelerine bağladıkları cümleten bunlardan me'hûzdur. Ve kuşların ötmelerinin her birine bir ma'nâ virürler. Ta'yîn ve ta'bîr itmek dahi anların âdet-i kadîmlerinden me'hûzdur ve[1610] hâtemi parmağa takmak dahi anların îcâdıdur. Hattâ beğlerin esvâb ve eskālleri ve ol tarz ile inüp ve binmeleri ve cirîd oynamak ve donanma itmek ve evlerde iskemle üzerinde oturmak ve evler binâ itmek cümle anlardan me'hûz olup ve ilâ hâzel-ân Kızıl Elma halkı evlâdlarını anda gönderüp ve okudup ve yazdırup anlardan tarz u tavr ve

[1607] ve meşhûrı H (52ᵇ) : - İ
[1608] der-hükûmet-i Papa H (52ᵇ) : - İ
[1609] çok vilâyetlere pençe salup ve istîlâ itmişlerdi. Nitekim bu mahalle gelince zikr olunan fasıllarda ba'zı istîlâ itdikleri vilâyetler zikr olunmışdur. Ve bu üç bölük tāifenin H (52ᵇ) : - İ
[1610] ve kuşların ötmelerinin her birine bir ma'nâ virürler. Ta'yîn ü ta'bîr itmek dahi anların âdet-i kadîmlerinden me'hûzdur ve H (52ᵇ) : - İ

âdâb öğrenürler. Ve bu vilâyete tâbi‘ on iki be-nâm ve meşhûr ve mu‘azzam şehirler vardur ki isimleri bunlardur: Loga, Piza, Bolonya, Voltera, Akalina, Feysola, Rozalana, Arniçiyo, Boraka, Goloziya, Kaloviya, Volsina. Goloziya’nın bir ismine dahi Koloz dirler ve bu şehirlere Fiyoronsa ve Pistoya şehirleri ve Poliça dağı dahi ilhâk olunmışdur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyetin halkı âkıl ve dânâ âdemler olup ve dilleri **[İ, I, 63a]** fasîh ve ekseri şâ‘ir ve her ilimde mâhir ve münşî ve ma‘rifetlü âdemlerdür. Ve mukaddemâ bunların elinde çok hükûmetler olup ve hâliyâ on iki büyük hükûmetler vardur ki bunların elinden alınmışdur ve bunlar Rûmîlerle çok cenk itmişlerdür. Hattâ bir cenkde on beş bin âdemleri katl olunmışdur. Ve âkıbet Rim Papa’ya mahkūm olup anın dînine girmişlerdür. Zîrâ ol vakitlerde bu vilâyeti Kostantin alup Rim Papa’ya bağışladı ve ba‘d-i zamân[1611] Nemse kırallarından Lodavik nâm kıral bu vilâyetlere istîlâ idüp[1612] papaya mukarrar eyledi. Ve bu kıral Nemse saltanatı zuhûrının istiklâlinden sonra ikinci kıraldur ki Karlos’ın oğlıdur[1613]. Ve ol vakit târîh-i mîlâddan sekiz yüz on yedi sene mürûr itmiş idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz on üç sene mürûr itmiş olur[1614].

El-cibâl: Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur, meşhûrları bunlardur: Çemno, Sorkonos, Nizolani dağlarıdur. Ve iki dağ dahi vardur ki birine Yubolyon, Monti Erkannariyo dirler. Ve Urmos ve Bisana ve niçe dağlar dahi vardur ammâ ma‘rûfları bunlardur.

El-liman: Ve limanlarının dahi ma‘rûfları bunlardur: Biri Lonosi limanıdur ki hâliyâ Sebiçya dirler. Bu liman nehr-i Mokra kurbında bir vâsi‘ ve latîf limandur ki etrâfı dağlar birle ihâta olunmışdur. Ve bu liman Serdinya cezîresine nâzırdur. Ve bunda mukaddemâ Lona dimekle ma‘rûf gāyet mu‘azzam bir şehir var idi. Ammâ hâliyâ harâb olup lâkin hâliyâ eser-i binâlarından niçe musanna‘ mermer direkler vardur ki âdemi gaşv[1615] ider. Ve dahi Vono limanı Arno boğazına karîb olup ve kurbında olan şehri bir beğ binâ itmişdür ki hâliyâ ana Aligorna dirler. Ve ana karîb bir yüksek kulle vardur ki gelüp geçen gemiler içün bâlâsında her gice kandîl yakarlar. Ve bunun dahi birkaç limanı vardur ki bunlardur: Porto Ferato ve diğer ismine Felirya dirler ve birine dahi Kaniza dirler ve birine dahi İskarino ve diğer nâmı Sakapolnes dirler ve birine dahi

[1611] ba‘d-i zamân H (52^{b}) : sonra dahi İ (63^{a})
[1612] bu vilâyetlere istîlâ idüp H (52^{b}) : - İ
[1613] ve bu kıral Nemse saltanatı zuhûrının istiklâlinden sonra ikinci kıraldur ki Karlos’ın oğlıdur H (52^{b}) : - İ
[1614] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz on üç sene mürûr itmiş olur H (52^{b}) : - İ
[1615] gaşv İ (53^{a}) : - H

Porto Terabano dirler ve bu limana mukaddemâ Rûmîler gelüp gitmekle anların ismiyle şöhret bulmışdur. Ve bu liman Roma'dan yüz yigirmi estadyom ba'îddür. **[53a]** Ve birine dahi Herkılo dirler ki bu semte karîbdür.

El-orman: Ve bu vilâyetin ormanlarının dahi meşhûrları bunlardur: Ronalsina ve Çeymina ve Mezyapsikodi ve Pakano ormanlarıdur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin meşhûr olan ırmakları bunlardur: Lavonsiya, Forido, Versilyano, Ozari, Orno ırmağı cümleden meşhûr ve mu'azzam ve vâsi' ırmakdur. Bunun başı Abanino dağından neb' idüp ve niçe taşlık arasından geçüp ve birkaç yüksek yerden atılup sağ ve sol birkaç ırmağı müştemil olup ve Feyoronsiya'dan uğrayup Pizi kurbında deryâya munsab olur.

El-kılâ': Ve bu vilâyetin Toskana'da kırk iki pâre metîn ve müstahkem kal'ası vardur. Ve bu kal'alarda dâimü'l-evkāt[1616] yigirmi beş bin muhâfız vardur. Ve ol kal'aların üçi Feyoronsi'de ve biri Livorna'da ve biri Pivorna'da dururdı[1617]. İlba adasında ve birkaçı Kızıl Elma etrâfında ve birkaçı Beroga etrâfındadur. Ve bu vilâyetin halkı iki bölük dahi olmışdur, şöyle ki biri eski ve biri yeni cemâ'at ta'bîr olunur ve ba'zıları dahi Rim Papa ve Nemse tarafındadur. Ve bu vilâyetde on sekiz hükûmet vardur. Cümlenin başı Feyoronsa hükûmetidür. Cem'an[1618] isimleri bunlardur: Feyoronsa, Piza, Pestoya, Kortona, Eziço, Ulanira, Mosyo Vaçiyano, Porgodi, Hansi, Tazola, Borgokoli, bunlara eski cemâ'at dirler. Ve yeni cemâ'at hükûmetleri dahi bunlardur: Ve bunların başı Sebina[1619], Monti Alçiyo, Bebina, Kolorya, **[İ, I, 63b]** Masa, Sovana, Gorsityo ve bunlardan gayri dahi hukûmet vardur ammâ küçük hukûmetler olmağın terk olundı.

Ta'rîf-i şehr-i Feyoronsiya: Ve diğer ismine Feyoronsi dahi dirler. Ve bu şehir Toskana'nın baş şehridür ve altı mîl devri olup ve içinde doksan bin ricâl-i kâmil add[1620] olunmışdur. Envara ırmağı bu şehrin ortasından geçer ve her kısmında dört büyük köprüsi vardur ki cümlesi mükellef köprülerdür ve esvākı cümle taşla kaldırım döşenmişdür ve şark ve şimâlinde bir gāyet müferrih ve hüsnü'l-manzar ovası vardur. Ve kal'anın dört büyük ve dört kücük sekiz kapusı vardur. Ve her kûşede yemiş ağaclarıyla mâl-â-mâldur. Ve taraf-ı garbında envâ'-i hubûbâtın ve sebzevâtın cümlesi firâvândur. Ve bayır yerleri âmmeten bağ u bağçelerdür ve havâsı dahi mu'tedildür. Ve

[1616] dâimü'l-evkāt H (53ª) : - İ
[1617] ve biri Pivorna'da dururdı H (53ª) : - İ
[1618] cem'an İ (63ª) : - H
[1619] ve bunların başı Sebina H (53ª) : Sebina İ (63ª)
[1620] kâmil add H (53ª) : - İ

kal‘ası bir mertebe metîn ve müstahkemdür ki ta‘bîr olunmaz. Ve evlerinin ve kilisalarının binâları mükellef ve her birleri kemâ-yenbagī zînet birle müzeyyendür. Bu ecilden bu şehre İtalya’nın çiçeği dirler. Ve cümleden biri bir Meryem kilisası vardur ki âmmeten binâsı beyâz ve siyâh ve kırmızı mermer taşla binâ olunmışdur. Ve içinde bir mu‘azzam kullesi vardur. Ve ol dahi bi’l-cümle mermerden düzülmişdür. Ve ana karîb bir müseddesü’ş-şekl kilisası dahi olup ol dahi be-gāyet musanna‘ kilisadur. Ve içinde mermer ile yapılmış bir büyük havz vardur ki kücük uşakları götürüp anda vaftîz iderler. Ve kapusında iki semmâkī direk vaz‘ olunmışdur ki mukaddemâ bu direkleri Mizi halkı Mağrib’den getürüp vaz‘ itmişlerdür. Ve bu kilisa içinde altun ve gümüş ve cevâhirden çok hazîne vardur. Ve dahi yüz otuz kadar bayrak vardur ki bu bayrakları Sebina halkıyla cenk itdikleri vakitde alup ve götürüp bu kilisa içinde vaz‘ itmişlerdür. Ve dahi bu şehirde yedi tîmâr-hâne ve altı manastır ve dokuz mekteb ve niçe mükellef sarâylar ve müferrih bağçeler ve bağlar vardur ki görenler hayrân kalur. Ale’l-husûs gölleri ve defne ağacı ve mersinler ve envâ‘-i şükûfâtı ta‘bîr olunmaz. Ve eski kal‘asının kapusında bir mu‘azzam balık kemüği asılmışdur ki bilâ-ihtiyâr âdemi dem-beste ve hayrân ider. Ve bu şehrin çeşmeleri ve dolâbları ve kulleleri ve mahzenleri dahi çokdur ve bunlara zahîre vaz‘ iderler. Ve bu şehirde otuz direk üzerine mebnî bir suffa vardur ki şehrin çelebileri ve ehl-i zevkleri hergün anda varup îş u nûş idüp zevk u safâ sürerler. Gāyet müferrih seyrângâhdur. Ve anda bir arslan-hâne dahi vardur ki içinde arslan ve kaplan ve pârs ve bebr ve peleng[1621] ve ayu ve Nomdiya sığırları ve gayri vahşî ve mûzî[1622] hayvânlar dahi çokdur.

Et-tâbâyi‘: Ve bu şehrin halkı gāyet akıllu ve lisânları fasîh ve niçe güzel sanâyi‘de mahâretlü âdemlerdür. Ve ekser ulûm-i Latin tahsîline sa‘y iderler. Ammâ ziyâdesiyle müte‘accib ve tama‘-kâr âdemlerdür. Ve avretleri dahi ziyâdesiyle hüsn-dâr ve şîve-kâr[1623] ve mülâyim olup şöyle ki kimseden şey dirîğ itmezler. Ve hattâ oğlanları dahi âşık-perest olup görenler meyl itsünler diyü esvâbların gāyet dâr ve zarîf giyerler. Ve’l-hâsıl büyüği ve kücüği âdeme karîb ve gāyet muhabbetlü ve ülfetlü âdemlerdür. Ve bu şehirde bin târîhinde bir mu‘azzam ihrâk olup iki binden ziyâde âdem bile yanmışdur. Ve bin dört yüz mîlâdında dahi bir azîm tā‘ûn olup ve otuz binden ziyâde âdem mürd oldı. Ve bu vilâyet mukaddemâ başka bir cemâ‘at olup ve ba‘dehû Nemse kıralларından Beşinci Karlo ocaklık itmişdür. Ve bin dört yüz otuz bir mîlâdında Latin

[1621] ve bebr ve peleng H (53ᵇ) : - İ
[1622] vahşî ve mûzî H (53ᵇ) : - İ
[1623] ve şîve-kâr H (53ᵇ) : - İ

dîninde olanlar ile Rûmîlerin bir azîm mücâdelesi olup hattâ beynlerini ıslâh içün ol vakit İstanbul kıralı olan Yovanes Belilogi **[İ, I, 64a]** İstanbul patrikini gönderüp beynlerinde husûmeti def‘ içün Latin dîni ile Rûm dînini bir eyleyüp araların fasl eylediler ve ol **[53b]** vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz doksan dokuz sene mürûr itmiş olur[1624].

Ta‘rîf-i şehr-i Piza: Bu şehri Yûnânîler binâ itmişlerdür ve deryâya karîb olup ortasından nehr-i Arto cereyân ider. Ve bu ırmak üzerinde üç be-nâm köprü vardur ki biri dört kemer üzerine ve biri beş kemer üzerine binâ olunmışdur. Ve bu şehrin altı kitâb-hânesi vardur ki her lisândan ve her fenden içinde kitâb vardur.

El-havâ[1625]: Ve bu şehrin havâsı fenâdur, lâkin hubûbâtı ve meyvesi ve sebzesi ve şükûfâtı ve ma‘denî taşları ve ormanları firâvândur. Hattâ ormanlarında fâhir kereste ağacları mâl-â-mâl olup ve bu şehrin ekser evlerinin içinde[1626] her birlerinin bir kullesi vardur, şöyle ki cem‘an on binden ziyâde kullesi vardur. Ve bu şehrin halkı zekiyyü’t-tab‘ ve tîz-fehm ve cenkci ve bahâdur ve zengin âdemlerdür. Hattâ bir def‘a Serdinya adasını alup zulmleri sebebiyle kendülerine za‘f gelüp Milano beğine satdılar ve ol dahi Feyoronsi beğine virdi. Ve bu şehirde bir büyük medrese ve bir büyük kilisa vardur ki Dumo kilisası dirler. Gāyet musanna‘ kilisadur[1627] şöyle ki yetmiş direk üzerine binâ olunup ve her bir direği Mağrib’den getirilüp gāyet latīf direklerdür. Ve bu kilisanın taşrasından çevresi beş yüz adımdur. Ve anda bir yer vardur ki ismine Kampo Santo dirler. Bu mevzi‘nin dört yüz seksen yedi ayak tūli ve yüz yetmiş ayak arzı olup ve beynlerinde mütevâtiren böyle zu‘m ve i‘tikād iderler ki bu yer Kudüs-i şerîfden ifrâz olunup işbu mahalle vaz‘ olunmışdur diyü kibâr u sıgār ve nisvânı[1628] bi-esrihim bu i‘tikād üzre ma‘kūdlardur[1629]. Ve hattâ kemâl-i i‘tibârlarından nâşî büyük âdemleri bu mekânda defn iderler. Ve öyle nakl iderler ki bu mevzi‘de meyyit ancak yigirmi dört sâ‘at durup tîz çürür dirler. Ve bu şehirde gāyet latīf ve lezîz kavun olur, şöyle ki bütün İtalya memleketinde böyle lezîz kavun olmaz.

Vasf-ı şehr-i Pestoya: Bu şehir ol kadar ma‘mûr değildür, lâkin[1630] Feyoronsa’ya varınca bir vâdî vardur ki latīf meyveler olur. Ve ol vâdî[1631] içinde bu

[1624] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz doksan dokuz sene mürûr itmiş olur H (53^{a}-53^{b}) : - İ
[1625] el-havâ H (53^{b}) : - İ
[1626] içinde H (53^{b}) : - İ
[1627] kilisadur H (53^{b}) : vâki olmışdur İ (64^{a})
[1628] ve nisvânı H (53^{b}) : - İ
[1629] ma‘kūdlardur H (53^{b}) : musırlardur İ (64^{a})
[1630] lâkin H (53^{b}) : - İ
[1631] ol vâdî H (53^{b}) : - İ

şehre tâbi‘ niçe[1632] kasabalar ve vâfir ma‘mûr köyler vardur ki kırk dört bin racülü’l-kâmil ta‘dâd olunmışdur. Racülü’l-kâmil budur ki cümle Frengistânda askerî ve papas ve keşîş ve ruhbânlardan gayri şuhûr ve kasabât ve kurâda sâkin, yigirmi yaşından altmış yaşına varınca her ne kadar âdem var ise harâc ve tekâlif-i şâkka içün deftere kayd iderler. Kaçan altmış yaşına bâliğ olur, emlâk ve öşrden gayri harâc ve tekâlif-i örfiyyeden mu‘âf iderler. Bu takrîb ile bir kasaba ve karyede kaç âdem noksân olmış ve kaç âdem racül-i kâmil olmışdur, bilürler. Bu ecilden her re‘âyânın erkek evlâdı oldukda ol nâhiye kâdısının siciline senediyle ve faslı ve günüyle ismini kayd iderler ki racül-i kâmil olup harâc ve tekâlife müstehık olduğunı andan bilürler[1633].

Vasf-ı şehr-i Tortona: Bu şehre gelince cenûb tarafından on dört mîl ba‘îd bir müferrih bağ u bağçesi ve meyvesi çok şehirdür. Ve Eziço şehri dahi Tortona şehrinin şimâlinde vâki‘ bir güzel şehir olup halkı âkıl ve yerleri mahsûldâr ve hubûbâtı münbit ve üzümi hadden efzûn ve sâir meyvesi dahi çokdur. Ve şehr-i Voliza dahi sahrânın bayırında vâki‘ olmışdur ve etrâfı uçurumlı yerler ve vâdîlerdür. Ve bu şehrin beş kapusı vardur ki her kapusında bir latîf pınar neb‘ ider. Ve buna karîb bir hârr su dahi vardur ki Monti Çerpiro dağından neb‘ ider. Ve ol suya Panidi Moryo dirler, gāyet amîk sudur ve kohusı kibrîde benzer ve gāyet serî‘ cereyân ider. Ve bu suya karîb yerde acîb ü garîb sadâlar işidilür. Ve dahi Veliçya kurbında[1634] bir hârr su neb‘ ider ki on arşun kadar yukarı atılur. Ve ol sudan kibrîd hâsıl olur. Ve bu suda bir hâlet var ki[1635] her çend ki sür‘atle akar bilürler ki yağmur yağar, fi’l-vâki‘ çok geçmez yağmur yağar. Ve bu suyun bir hâssası dahi vardur ki çamurını sabun yerine isti‘mâl iderler, şöyle ki esvâbı gāyet pâk ve beyâz ider. Ve bir hâssası dahi budur ki bu sudan her kim içse kabz ise fi’l-hâl ishâl olur ve ishâl ise kabz olur. Ve bundan mâ‘adâ niçe hâssalu sular dahi vardur. Ve bu Veliçya kurbında bir hârr[1636] su dahi neb‘ ider ammâ ol kadar tatlu değildür. Lâkin kangı hasteye içürseler bi-izni’llâhi te‘âlâ şifâ bulur ve doğurmakda usret çeken[1637] hâtunlara içürseler fi’l-hâl vaz‘-i **[İ, I, 64b]** haml ider. Ve Monti Elçiyo şehri dahi bir güzel şehir olup ve halkı ve her şeyi çok bir ma‘mûr u meşhûr şehirdür[1638].

[1632] bu şehre tâbi‘ niçe H (53ᵇ) : - İ

[1633] racülü’l-kâmil budur ki cümle Frengistânda askerî ve papas ve keşîş ve ruhbânlardan gayri şuhûr u kasabât u kurâda sâkin, yigirmi yaşından altmış yaşına varınca her ne kadar âdem var ise harâc ve tekâlif-i şâkka içün deftere kayd iderler. Kaçan altmış yaşına bâliğ olur, emlâk ve öşrden gayri harâc ve tekâlif-i örfiyyeden mu‘âf iderler. Bu takrîb ile bir kasaba ve karyede kaç âdem noksân olmış ve kaç âdem racül-i kâmil olmışdur, bilürler. Bu ecilden her re‘âyânın erkek evlâdı oldukda ol nâhiye kâdısının siciline senediyle ve faslı ve günüyle ismini kayd iderler ki racül-i kâmil olup harâc ve tekâlife müstehık olduğunı andan bilürler H (53ᵇ) : - İ

[1634] kurbında H (53ᵇ) : - İ

[1635] bir hâlet var ki H (53ᵇ) : bir garîb hâssa vardur ki İ (64ᵃ)

[1636] hâr H (53ᵇ) : sâf İ (64ᵃ)

[1637] usret çeken H (53ᵇ) : müte‘assir İ (64ᵃ)

[1638] halkı ve her şeyi çok bir ma‘mûr u meşhûr şehirdür H (53ᵇ) : halkı dahi çokdur İ (64ᵇ)

Evsâf[1639]-ı nâhiye-i Sebina: Ve bu nâhiye dahi büyük hükûmet olup tevâbi‘âtıyla bunlara yeni cemâ‘at dirler[1640]. Ve bu nâhiyenin baş şehrine dahi Sebina dirler. Arpiya ırmağının beri yanında zeyl-i cebelin bir mürtefi‘ yerinde vâki‘ olmışdur ammâ bir havâsı latīf yerdedür[1641]. Ve Roma şehrinden yüz estadyom kadar ba‘îddür ve bu şehir İtalya’nın teferrüc-gâhıdur. Ve taraf-ı cenûbında Arpiya ırmağı geçer ve bu şehir beyzıyyü’ş-şekl düşüp ve yolları tuğla birle düşenmişdür. Ve birkaç büyük kulleleri vardur ve çârşûları gāyet uzundur ve mükellef ve zengin âdemleri çokdur ve cümle âdemleri[1642] zînete mâildür. Ve bunda bir Meryem kilisası vardur ki gāyet meşhûr u mu‘teber kilisadur. **[54a]** Ol dokuz kızın te’lîf ve[1643] tasnîf itdikleri kitâblar ki gelmiş ve gelecek cümle ol kitâblarda tasvîr itmişlerdür, ol kitâbların cümlesi bu kilisadadur.

En-nisâ: Ve bu şehrin avretleri gāyet ile hasnâ ve ziyâde âşık-perest ve tekellümde şîve-kâr ve nazar-ı gamze-kâr[1644] ve eskerî şâ‘ir-tabî‘at, melîh-ülfet ve zarîf-sohbet olurlar[1645]. Ve hattâ cümle İtalya halkı bu Sebina avretlerinden güzel bir yerde ve bir milletde olmaz iddi‘â ve i‘tikād iderler.

El-medâris[1646]: Ve bu şehirde birkaç mükellef[1647] medrese ve birkaç[1648] kitâb-hâne ve bir tîmâr-hâne vardur ki senede seksen bin guruş îrâdı vardur. Mukaddemâ bu nâhiye başka bir hükûmet ve cemâ‘at olup başlu başlarına hükûmet iderlerdi. Zulmi çok olmağın ehâlîsi za‘îf olmalarıyla âhir-i kâr Feyoronsa’ya ilhâk olunup papa hükûmetindedürler[1649]. Koloziya şehri dahi Abanino dağının zeylinde vâki‘ olmışdur ve bu şehre Güzi dahi dirler. Ve ba‘zıları dahi Çoyo şehri ıtlâk iderler. Ve bu şehirde bir labiranto vardur, ya‘ni helozoniyyü’ş-şekl bir mahbesdür ki içine giren delîlsiz çıkamaz. Ve şehr-i Polonya dahi bir meşhûr-ı âfâk şehirdür. Ve gemi âlâtının envâ‘ı bunda işlenür ve aşağısında bir limanı vardur ki cemî‘-i rûzgârdan emîndür ve bu limanda Serdinya adası görünür. Ve buna karîb bir şehir dahi vardur ki ismine Pomino dirler, deryâ kenârında vâki‘ olmışdur ammâ tarlaları şol mertebe mahsûldârdur ki ta‘bîr olunmaz. Bu şehrin şeftâlüsi ve ayvası gāyet latīf olur. Ve zeytûnı ve envâ‘-i meyvesi

[1639] evsâf H (53ᵇ) : - İ
[1640] ve bu nâhiye dahi büyük hükûmet olup tevâbi‘âtıyla bunlara yeni cemâ‘at dirler H (53ᵇ) : - İ
[1641] yerdedür H (53ᵇ) : şehirdür İ (64ᵃ)
[1642] âdemleri H (53ᵇ) : halkı İ (64ᵃ)
[1643] te’lîf ve H (53ᵇ) : - İ
[1644] ve nazar-ı gamze-kâr H (54ᵃ) : - İ
[1645] melîh-ülfet ve zarîf-sohbet olurlar H (54ᵃ) : - İ
[1646] el-medâris H (54ᵃ) : - İ
[1647] mükellef İ (64ᵇ) : - İ
[1648] birkaç H (54ᵃ) : bir İ (64ᵇ)
[1649] papa hükûmetindedürler H (54ᵃ) : - İ

dahi firâvândur. Ve bundan bir latîf büyük su geçer ki beş ağız ile deryâya karışur. Ve bu şehrin deryâsında dahi gûn-â-gûn balıklar dahi gāyet çok[1650] çıkar.

Fasl-ı evsâf-ı cezîre-i İlva ve hâliyâ ism-i ma‘rûfına İlba dirler[1651], tâbi‘-i cemâ‘at-i Toskana der-hükûmet-i Papa[1652]

Bu cezîre Toskana deryâsıyla Korsuka ve sâhil-i deryâ[1653]-yı İtalya mâbeynine düşer ve Toskana sâhilinden on mîl ba‘îddür. Ve Korsuka cezîresinden dahi otuz mîl ba‘îddür. Batlamyus bunı böyle tahrîr ü takrîr eylemişdür ki bu cezîrede vâfir bakır ma‘deni çıkarup lâkin şimdi çıkmaz oldı. Nihayet demir ve kurşun ve kibrîd çok çıkar, lâkin bu ma‘den sâir ma‘denler gibi her yıl kazmağla[1654] çıkmaz. Belki yigirmi sende bir kazup çıkarurlar. İllâ demir ma‘deni her sene çıkar. Ve bu cezîrede ta‘accüb idecek[1655] bir garîb ahvâl vardur, şöyle ki yaz eyyâmlarında bunun kuyularının suyı gāyet çoğalup kış eyyâmlarında gāyet az olur.

İntişâr-ı sefîne: Ba‘de’n-Nûh aleyhi’s-selâm tevârih-i Yûnân ve Latin ve Rûmiyândan menkūldür ki Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmdan sonra ibtidâ gemi yapup ve deryâda gezen[1656] Mazoni nâmında bir âdemdür ki bu âdem Mora cezîresinde olan Erhos nâm şehre mensûbdur ki bu cezîrede sâkin olurdı. Bu âdem birkaç kimesneyi kendüye uydurup “Murâdım bir gemi yapup ben dahi âlemde bir nâm komakdur. Siz dahi sa‘y idüp bana mu‘âvenet ider misiz?” didikde anlar dahi ta‘ahhüd i‘ânet itmeleriyle vâkı‘â bir fâhir gemi yapup aşağı ve yukarı gezmeğe başladılar. Bunlar ibtidâ Limni cezîresine sataşup murâd itdikleri adaya çıkarlar ve anda birkaç gün ârâm ideler. Muhassal cezîreye çıkdılar, gördiler ki ol cezîre hâkimesi **[İ, I, 65a]** bir hasnâ kızdur, re’îs, mezbûr kızı gördükde bilâ-ihtiyâr âvâre ve dil-dâdesi[1657] oldı ve kız dahi ana âşıka ve meftûne olup ülfet ve ünsiyyet ile niçe müddet ahvâlleri mütemâdî olup ve bu kızdan iki evlâdı zuhûra geldi. Ve ba‘dehû sefînede olan tāife[1658] “Biz bu cezîrede niçe bir otururuz, kalk gidelim!” diyü ibrâm ve[1659] takâzâ itmeleriyle bi’z-zarûrî kalkup Kavala semtine vardıklarında yanaşup karaya çıkdılar ve anda bir mu‘azzam kilisa

[1650] çok H (54[a]) : - İ
[1651] dirler H (54[a]) : yâd olunur İ (64[b])
[1652] tâbi‘-i cemâ‘at-i Toskana der-hükûmet-i Papa H (54[a]) : - İ
[1653] deryâ H (54[a]) : - İ
[1654] kazmağla İ (64[b]) : - H
[1655] ta‘accüb idecek H (54[a]) : - İ
[1656] ve deryâda gezen H (54[a]) : - İ
[1657] âvâre ve dil-dâdesi H (54[a]) : âşık olup İ (65[a])
[1658] tāife H (54[a]) : yoldaşlar İ (65[a])
[1659] ibrâm ve H (54[a]) : - İ

görüp suâl itdiklerinde haber virdiler ki bu kilisa mutalsamdur[1660], içinde olan altun ve gümüş ve cevâhirin haddi ve pâyânı yokdur, lâkin yolunda mûzî ve yaramaz tılısım cânevârları çok olmağla yanına kimse varmağa kādir değildür. Ve vâzı‘ı dahi “Her kim bunı almağa kādir olur ise alsun” diyü bu cânevârları tılsım itmişdür diyü haber virdiler. Mazoni dahi bir kaç gün ârâm idüp vilâyet hâkimesine varup buluşdı. Meğer vilâyet hâkimesi hasnâlardan hasnâ bir kız idi ki[1661] ismine Madiya dirlerdi. Mazoni bir kaç eyyâm[1662] her gün kızın sarâyına gelüp görüşürdi[1663]. Ve Mazoni bir bahâdur ve güzel âdem olmağla ol kız dahi buna âşıka olup lâkin halkdan hicâb itmekle alâniyyeten buna kendüyi arz itmeğe sıkılup âhar bir mahall-i tenhâsında tebdîl-i câme oğlan kıyâfetinde[1664] Mazoni’ye gelüp ve dostluk arz idüp dir ki “Bunda bir mahbûbe kız vardur, sana âşık olmış[1665]. Eğer murâdınız olur ise hâk-pâye[1666] yüz sürmek recâ ider. Ammâ murâdı sizinle gece ile hufyeten karanlıkda buluşup müşerref olmakdur” didikde Mazoni’nin dahi cânına minnet bir iş, “Pek ma‘kūl” diyüp[1667] gice ile buluşmağa bir makāmı mahall-i ma‘hûd itdiler. Vaktâ kim ahşam olup vakit geldikde, iki tarafdan ol mahall-i ma‘hûda varup birbirleriyle buluşup murâd aldılar **[54b]** ve birkaç eyyâm bu hâl üzre mu‘âmele idüp eyyâm mütemâdî olup[1668] ve kız hâmile olup bunda bir evlâd zuhûra getürdi[1669]. Ve Mazoni’nin yoldaşları bunun hâline muttali‘ olamayup âhir-i kâr kendüye suâl idüp “Bir kaç gündür ki sen her gice tek ü tenhâ kande gidersin?” didiler ve ibrâm idüp “Elbette bu ahvâli bize dahi bildirmek gereksin” didiklerinde ol dahi zikr olduğı üzre “Şöyle bir ahvâl vâki‘ oldı kim” olduğunı izhâr itmeyüp kendüyi bildirmedi diyü hâlinden[1670] haber virdikde yoldaşlar dahi “Elbette bunda bir sır vardur. Muttali‘ olmak gerekdür” didiler. Ol bir gice kız ile mülâkī oldukda ibrâm-ı tâmm idüp “Kangı bağın gülüsün. Elbette bana kendüni bildirmek gereksin ve eğer bildirmezsen kalkup giderim. Bir dahi beni göremezsin” didikde kız dahi nâ-çâr kendüyi haber virdikde bildi ki her gice kendüye gelen vilâyet hâkimesi olan kız imiş. İmdi çünki ahvâl ma‘lûm oldı[1671], kız buna didi ki “Ben senden hâmile kaldım[1672]. Sana bir şân u şöhret virecek

[1660] mutalsamdur H (54[a]) : - İ
[1661] vilâyet hâkimesine varup buluşdı. Meğer vilâyet hâkimesi hasnâlardan hasnâ bir kız idi ki H (54[a]) : - İ
[1662] birkaç eyyâm H (54[a]) : - İ
[1663] görüşürdi H (54[a]) : buluşurdı İ (65[a])
[1664] tebdîl-i câme oğlan kıyâfetinde H (54[a]) : bir oğlan sûretinde huzûrına gelüp İ (65[a])
[1665] sana âşık olmış H (54[a]) : - İ
[1666] hâk-pâye H (54[a]) : hâke İ (65[a])
[1667] bir iş pek ma‘kūl diyüp H (54[a]) : bu kavle râzı olup İ (65[a])
[1668] idüp eyyâm mütemâdî olup H (54[b]) : - İ
[1669] bunda bir evlâd zuhûra getürdi İ (65[a]) : - İ
[1670] elbette bu ahvâli bize dahi bildirmek gereksin” didiklerinde ol dahi zikr olduğı üzre “Şöyle bir ahvâl vâki‘ oldı kim” olduğunı izhâr itmeyüp kendüyi bildirmedi diyü hâlinden H (54[b]) : - İ
[1671] çünki ahvâl ma‘lûm oldı H (54[b]) : - İ
[1672] ben senden hâmile kaldım H (54[b]) : - İ

şey olsa ki ben sana âşikâre avret oldukda halk bana ta‘n idüp ta‘yîb itmeseler” didikde bu dahi “Sen a‘lemsin” didi. Kız dahi buna bu kilisada olan defîne fethinin çâresini ve vech-i eshelini ta‘lîm eyledi. Ol dahi kızın ta‘lîmi üzre ol kilisada olan tılsımâtı ibtāl ve içinde olan defâyin-i bî-hisâbı ihrâc itdikde[1673] halk buna bir mertebe ikbâl ve i‘tibâr eylediler ki kendüyi koyıvirmeyüp üzerlerine hâkim ve pâdişâh itmek recâ eylediler[1674]. Ve ba‘dehû ol kızı avret idinüp min-ba‘d ol vilâyetde pâdişâh makāmında kalup ol kızdan evlâdlar vücûda gelüp çok zamân anın silsilesi ol vilâyetlerde pâdişâh oldı. Ve Mazoni ol defîneyi ihrâc [ile] ol vilâyetde kaldıkdan sonra Kavala’da ve ol etrâflarda[1675] çok âsâr ve binâlar yapdı ki ta‘accübât-ı dünyâdan idi. Hâlâ Kavala’da niçe eserleri bakıyyesi ma‘lûmdur dirler. Muhassal Mazoni ile ol kızın tūl [ü] dırâz kıssaları çokdur ki bu kız gāyet ile sihr ve efsûn bilmek ile meşhûr olup ve bunun Yûnânîler tevârîhinde çok hikâyetleri tahrîr olunmışdur. Muhassal işbu Mazoni zamânına gelince gemi olmayup büyük ve kücük bir ağac gövdesini alup anınla gezerlerdi ve deryâ geçmek murâd itdiklerinde sal bağlayup anınla geçerlerdi[1676]. Hâlâ dahi büyük sularda ve göllerde vardur ki ana çırnık dirler. Suları ve deryâları bununla geçerlerdi[1677]. Ve ol vakit Hazret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâmdan mukaddem, Hazret-i Hûd aleyhi’s-selâm asrında idi.

Gelelim yine sadedimize[1678]. Bu cezîre hâliyâ Toskana’ya tâbi‘ olup ve bu cezîrenin baş şehrine Tozmo Poli **[İ, I, 65b]** dirler. İki kal‘ası ve bir mükellef cebe-hânesi ve bir ma‘mûr tersânesi dahi vardur. Hâlâ efvâh-ı nâsda bu şehrin bir ismine dahi İli Agornav dirler. Bu cezîrede kenevir ve keten ve sâir gemiye müte‘allik olan eşyâ ve kereste çok olur. Ve bunun tersânesinde on iki kadurga ve bir kaç mavna dâimâ mevcûd olup ve bâzârgânları getürüp götürmek içün iki büyük çekdirileri[1679] dahi vardur ki eski zamândan kalma âdet ve kānûnlarıdur. Ammâ hâliyâ niçe şehniye ve karavula ve potaç ve fuhteler peydâ idüp[1680] rûy-i deryâda anlar ile korsanlık ya‘ni hırsızlık idüp gezerler.

[1673] kilisada olan tılsımâtı ibtāl ve içinde olan defâyin-i bî-hisâbı ihrâc itdikde H (54ᵇ) : kilisanın içinde olan mâl-ı firâvânı ihrâc itdikde İ (65ᵃ)

[1674] kendüyi koyıvirmeyüp üzerlerine hâkim ve pâdişâh itmek recâ eylediler H (54ᵇ) : kendüyi ol vilâyetden koyıvirmeyüp hâkim itmek murâd eylediler İ (65ᵃ)

[1675] ol kızdan evlâdlar vücûda gelüp çok zamân anın silsilesi ol vilâyetlerde pâdişâh oldı. Ve Mazoni ol defîneyi ihrâc [ile] ol vilâyetde kaldıkdan sonra Kavala’da ve ol etrâflarda H (54ᵇ) : - İ

[1676] ve deryâ geçmek murâd itdiklerinde sal bağlayup anınla geçerlerdi H (54ᵇ) : - İ

[1677] hâlâ dahi büyük sularda ve göllerde vardur ki ana çırnık dirler. Suları ve deryâları bununla geçerlerdi İ (65ᵃ) : - İ

[1678] gelelim yine sadedimize H (54ᵇ) : - İ

[1679] çekdirileri H (54ᵇ) : kadırgaları İ (65ᵇ)

[1680] potaç ve fuhteler peydâ idüp H (54ᵇ) : potaç ta‘bîr olunur korsanlık gemileri dahi îcâd ve ihdâs idüp İ (65ᵇ)

El-liman[1681]**:** Ve bu cezîrenin limanı dahi gāyet vâsi‘ ve güzel ve emîn limandur. Ve bundan mâ‘adâ birkaç limanları ve niçe burunları ve etrâfında birkaç kücük cezîreleri dahi vardur.

El-mahsûl[1682]**:** Ve bu cezîre gerçi dağlıkdur ammâ çok kasabaları ve ma‘mûr karyeleri olup kenevir ve keten ve sâir gemiye müte‘allik eşyâ ve kereste çok olur. Cümleyi takrîr tafsîl olur, resme nazar itdikde ma‘lûm olur[1683]. Ve bu cezîrenin baş şehrinin bir ismine dahi Aligornav dahi dirler.

Fasl-ı der-beyân-ı vilâyet-i cemâ‘at-i Loga, tâbi‘-i Papa der-İtalya[1684]

Ve bu vilâyetin hükûmeti dahi başka bir cemâ‘at olup papa hükûmetinden ma‘dûd bir büyük hükûmet olup ve halkı dahi gāyet cenkci ve hodbîn ve fudûl ve ekserî rûy-i deryâda korsanlıkda ve hırsızlıkda gezmeğe mâil ve heves iderler bir yaramaz tāifedür ve bu tāifenin memleketi çendân vâsi‘ değildür ammâ ziyâde ma‘mûr ve halkı çok ve ma‘den-i insân diyicek mertebe âdem ile memlû bir vilâyetdür.

El-hudûd: Bu vilâyeti şimâlen Modina beğliği ve şarken Bestodiya ve cenûben Piza vilâyeti ve garben Ceneviz hadd ider ve bu vilâyetin baş şehrine dahi Loga dirler ki Uçra yâhûd Serçiya nâm ırmak kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu ırmağın çamurı çok olmağın suyunun[1685] levni siyâh ve batyi hareket birle cârî olur. Ve bu şehrin halkı güzel âdemlerdür ammâ mahkûmiyyeti sevmezler ve gāyet gayûr ve cenkci âdemlerdür. Ve hattâ Roma halkı cengi bunlardan ahz itmişlerdür ve kal‘ası dahi gāyet metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve bu şehir Bona dağı kurbına düşüp hattâ yaz faslında şehir halkı işbu dağda otururlar. Ve bu şehri mukaddemâ Got tāifesi alup ve ba‘dehû İstanbul tarafından üzerine âdem ve[1686] azîm asker ta‘yîn olup ve yedi ay kadar muhâsara idüp bi’l-âhare yine ellerinden alup cümle hazâyin ü defâyini İstanbul’a götürdiler ki hisâb u kitâbı tahrîre sığmazdı. Ve bundan sonra Nemse kıralı alup papaya bağışlamışdur. Ve papa ziyâde te‘addî itmekle ehâlî-yi vilâyet ayağa kalkup cemâ‘at olmak üzre kendüler hükûmet ider oldılar. Bir vâfir zamân kimseye mutī‘ olmayup başlu başlarına oldılar. Ammâ Nemse kıralı tarafından tekrâr asker gelüp[1687] gûş-mâl virmeleriyle yine papaya mahkûm ve ser-fürû ider oldılar. Ammâ **[55a]** papa dahi kendülerin müdârâ ile tutup

[1681] el-liman H (54ᵇ) : - İ
[1682] el-mahsûl H (54ᵇ) : - İ
[1683] cümleyi takrîr tafsîl olur, resme nazar itdikde ma‘lûm olur İ (65ᵇ) : - H
[1684] der-İtalya H (54ᵇ) : - İ
[1685] suyunun İ (65ᵇ) : - İ
[1686] üzerine âdem ve İ (65ᵇ) : - H
[1687] asker gelüp İ (54ᵇ) : - H

âdetlerine ve kadîm âyînlerine dahl u ta‘arruz itmeyüp kendü hâllerine komağla hâliyâ başka bir cemâ‘at olmak üzre atup tutarlar[1688].

Evsâf-ı âyîn-i cemâ‘at[1689]: Ve bunların cemâ‘ati üç nev‘ üzredür, şöyle ki bir nev‘i dâimâ tebdîl iledür ve bir nev‘i dahi yüz altmış âdemdür ki senede bir kerre tebdîl olurlar. Ve bunların yüz yigirmisi dâimâ anda bulınmak gerekdür. Ve bir nev‘i dahi üç senede bir tebdîl olunur ki bunlar a‘yân-ı şehirden olup ve şehrin bir kısmına bunlardan üçer âdem ta‘yîn olunmışdur.

Et-taksîm: Ve bu şehir üçe taksîm olunmışdur ki birine Selvador ve birine San Parilso ve birine San Mavriçyo dirler. Ve üzerlerine ta‘yîn olunan âdemler Sinobirya didikleri dîvânlarına üşerler ki bu dîvâna üşen **[İ, I, 66a]** rüesâ üç senede bir tebdîl olur. Ve bunlardan alçak olan pâye başına bayrakdâr ta‘bîr iderler. Ve bu pâye sâhibi senede bir tebdîl olur. Ve her kısımdan dahi bir âdem ta‘yîn olunur ve tebdîl vaktinde mukannen âdetleri budur ki bir yere cem‘ olup herkes birer kağıda istedüği âdemin ismini yazup ol kağıdları birbirine karışdırup bir yere korlar. Ve ba‘dehû hâricden bir kücük oğlan getürürler ve ol oğlan tevekkeli bir kağıda yapışur ve ol kağıdı elinden alup okurlar. Her kimin ismine çıkar ise anı iderler. Ve bunlar munsab olduğı günden azl olduğı güne gelince sarâydan taşra çıkamazlar ve hattâ eğer çıkacak olurlar ise bilâ-emân katl iderler. Ve cümle me’kûlât ve meşrûbât ve sâir levâzımâtların cemâ‘at virürler. Ve ol bayrakdârın dahi hizmeti, re‘âyâdan haber getürüp ve götürmekdür. Zîrâ asıl söz re‘âyâdadur ve ekser-i müşâvere re‘âyâ arasında olup her ne üslûbda re’y ü tedbîr olur ise bayrakdâra ifâde iderler ve ol dahi cemâ‘at-i şehre i‘lâm ider. Ve re‘âyâ arasında bir dîvân dahi vardur ki gizlidan ta‘bîr iderler, şöyle ki ol dîvân erbâbı üç kimesnedür ki re‘âyâdan bir muhâlif şey murâd olundukda anlar men‘ idüp beynlerinde cevâb u savâb her ne ise anı iderler. Ve ol üç âdemin rütbesi bayrakdârdan a‘lâdur, şöyle ki hall ü akd anların elindedür. Ve her çend ki bir emr-i azîm olmak veyâ olmamak murâd ola, ancak kendü tenhâlarında meşvereti bir yere koyup halka “Şu şey şöyle olacak, oldı” diyü i‘lâm iderler. Haberi kiyâfet ider. Muhassal cüz’î ve küllî anların murâdı ve rızâsıyla olur.

Dîvân-ı diğer: Ve bunların bir dîvânları dahi vardur ki anın erbâbı on sekiz müsteşârdur. Ve her çend ki bir emr-i asîr müşâvere ola, evvelâ ol on sekiz âdem bir yere gelüp müşâvere iderler. Savâb gördükleri maslahat her nede karâr-gîr oldı ise mârru’z-zikr sâhibü’l-hall ve’l-akd olan kimesnelere arz olunur. Ve eğer ol güçlü olan

[1688] üzre atup tutarlar H (55ᵃ) : üzre hükm iderler İ (54ᵇ)
[1689] evsâf-ı âyîn-i cemâ‘at H (55ᵃ) : ahvâl-i cemâ‘at İ (65ᵇ)

şey ba‘zı da‘vâya ve bey‘ ve şirâya müte‘allik ise böyle şey meşverete muhtâc değildür. Ancak elli mîl kadar yerden üç dâne okumuş âdem getürüp anlara fasl itdirürler. Anın içün ki anlar hâtıra ve gönüle bakmayup hilâf-ı fikr[1690] itmezler. Ve ol getürdükleri üç âdemin biri alış-veriş içün ve borç içün ve biri dahi siyâset içün ve biri dahi voyvoda mesâbesinde ittihâz olunmışdur. Ve bu âdemleri dahi üç ayda bir tebdîl iderler. Ve bu üç âdemin üç ayda cemî‘-i hükm itdikleri şeyleri yazup ol müsteşârlara virüp anlar dahi sâhibü’l-hall ve’l-akd[1691] olanlara arz iderler. Anlar dahi murâdlarınca olanı kabûl idüp ve olmayanı kabûl itmezler. Ammâ ol üç âdemden voyvoda mesâbesinde olan kimesneyi hâricden gelen müsâfirlerin da‘vâ ve nizâ ve sâir ahvâllerine nâzırdur. Her ne işleri vâki‘ olur ise hiç kimseye danışmayup hükm ider. Ammâ hükminde bir hilâfı zuhûr idecek olur ise anı bir mertebe azâb-i elîm ile ölinceye habs-i medîd[1692] iderler ki ölmeği günde bin kerre recâ ider ammâ eline girmez.

Rütbe-i diğer: Ve bunlarda bir rütbe dahi vardur ki ashâbı tahsîl olunacak yerden akça tahsîl iderler. Ve şehrin her bir kısmından bir âdem dahi bâzârgânlara ta‘yîn olunmışdur. Anların dahi beynlerinden başka bir kâdıları vardur. Ve dahi dokuz âdem vardur ki anların mesâlihi şehrin zehâyirine ta‘yîn olunmışlardur. Ve altı âdem dahi mesâlih-i askere ta‘yîn olunmışdur. Ve taraf-ı şehri tanzîf **[İ, I, 66b]** içün üç müfettiş dahi vardur ki anların işi[1693] dâimâ sokakları sildirüp ve süpürdüp pâk itmekdür ve şehre gelüp giden âdemleri suâl ve teftîş idüp tā‘ûnlı veyâ hastalıklı yerden gelmiş ise şehirden ba‘îd yerde kırk gün nezâretde oturmayınca şehre komazlar. Ve bir âdem dahi vardur ki işsiz tenbel âdemleri suâl idüp ve boş âdem gezdümeyüp isti‘dâdına ve hâline göre bir işe ta‘yîn ider[1694]. Meselâ bir âdem ehemmi sâir a‘zâsı sağ ve kavî, böyleleri kürek çekmeğe ta‘yîn iderler ve yâhûd bir âdem sağ velâkin ihtiyâr olmış, kuvvet-i bedeniyyesi kalmamış, böyleleri yapağı dikmek ve fenâsını iyisinden ve siyâhını beyâzından ayırmak hizmetine ve bu misillü işlere ta‘yîn idüp cezâ ile halka sıklet itdirmezler, و قس على هذا[1695].[1696]

El-âdet: Ve bunlarda bir âdet dahi vardur ki bir âdem kabâhat eylese paskalyadan bir hafta mukaddem ol âdemin kabâhatini bir kağıda yazup dîvâna getürürler ve ba‘dehû nefy-i beled iderler. Ve nefyleri dahi elli mîl ba‘îd yerde olup eğer

[1690] fikr H (55ª) : hükm İ (66ª)
[1691] ve’l-akd H (55ª) : - İ
[1692] medîd İ (66ª) : - H
[1693] işi H (55ª) : mesâlihi İ (66ª)
[1694] ider İ (66ª) : - İ
[1695] و قس على هذا H (55ª) : - İ
[1696] Var buna kıyas et!

anda durmağa râzı olur ise hoş ve eğer râzı olmaz ise katl iderler. Ve bu şehirde sekiz müfettiş dahi vardur ki şehre gelen müsâfirleri teftîş idüp kandan gelür ve ne maslahata gelmişdür ve murâdı nedür ve bundan nereye gidecekdür, anları suâl iderler. Ve bu şehirde yüz sultāt vardur ki anlar şehirli olmayup elli mîl kadar yerden getürüp ulûfe itmişlerdür. Be-her mâh beşer guruş virürler. Ve bunlara dahi bir âdet nasb itmişlerdür ki şehrin dîvârından taşra **[55b]** çıkacak olur ise başını keserler. Ve şehrin her kapusından birkaç bekçileri vardur ki gice ve gündüz silâh ve pusâtlarıyla ol kapuları beklerler. Ve yine[1697] her kapuda ikişer kapucıları vardur ki dâimâ kapuyı beklerler, şöyle ki içerü girüp taşra çıkan anlardan kağıd almayınca şehre girüp ve taşra çıkamaz. Ve'l-hâsıl işbu tahtgâhları olan Loga şehri üzerine bir mertebe takayyüdleri ve ihtimâmları vardur ki nev-arûs kızdan zîb u zînet virmeğe takayyüd ve ihtimâmlarından ziyâdedür. Ve bu şehir gāyet mu'azzam ve ma'mûr ve müzeyyen ve kesret-i nâs ile memlû şehir olup ve kal'ası dahi kemâl mertebe metîn ve müstahkemdür. Ve halkı dahi gāyet şecî' ve bahâdur âdemlerdür. Ve bu cemâ'atden[1698] hîn-i iktizâda kırk-elli bin cenk erbâbı asker çıkmak mümkin bir tāifedür.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin meşhûr olan ırmaklarının ismine Çerkiyo dinüp ve diğer ismine dahi Serçiyo dirler ki Arno ırmağından mukaddemâ altı mîl ba'îd cereyân iderdi ammâ hâliyâ dört mîl kadar ancak kalmışdur. Ve gayri kücük ırmakları dahi çokdur[1699].

El-bahîra: Ve bu vilâyetin müte'ârif olan gölünün ismine Masaçiyo dirler. Latīf balığı çıkar, bir ma'rûf u meşhûr göldür.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin meşhûr olan dağının ismine Alçisimo dirler, gāyet ferah-fezâ dağdur.

El-esmâr[1700]: Ve bu vilâyetde envâ'-i gûne meyve ve sebze ve şukûfe mevcûd olup[1701] ve bâ-husûs kestanesi bir mertebe iri ve hem lezîz olur ki her biri elma kadar olur ve bir mertebe iri kestane ancak bu vilâyete mahsûs olup sâir memâlikde bu mertebe iri olmaz. Bu ecilden bunun kestanesini sâir vilâyetlere hediyye götürürler. Gāyet mu'teber ve makbûldür. Muhassalü'l-kelâm bu Loga tāifesi vilâyetinde niçe şuhûr ve kılâ' ve kasabât ve kurâları dahi çok olup cümleyi takrîri tavîl olur ancak bunlar dahi başka bir müttefik ve sâhib-i kuvvet cumhûr olup ve etrâflarında olan

[1697] ve yine H (55ᵇ) : - İ
[1698] bu cemâ'atden H (55ᵇ) : bunlardan İ (66ᵇ)
[1699] ve gayri kücük ırmakları dahi çokdur H (55ᵇ) : - İ
[1700] el-esmâr H (55ᵇ) : - İ
[1701] meyve ve sebze ve şukûfe mevcûd olup H (55ᵇ) : meyve firâvân olup İ (66ᵇ)

cemâ‘at ve hükkâm ve beğlere[1702] horoslanur **[İ, I, 67a]** keb-sûret mekrûslar olmağın ayârları ma‘lûm olmak içün ahvâl-i cüz’iyyâtlarından ihtisâr üzre zikr olundı. Ve külliyât-ı vilâyetleri resme nazar olundukda ma‘lûm olur.

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat-ı Kapamya der-İtalya tâbi‘-i Nemse, nâm-ı meşhûrına Napoli, diğer Anapoli ve Napolya dahi dirler[1703]

Bu memleket ez-kadîm İtalya’dan ma‘dûd bir büyük saltanat olup mukaddemâ Venedik hükminde idi. Ve bu memleket hasretü’l-mülûk olmağla niçe millet müstevlî olup bunun içün çok kıtâl olup dökülen kanın haddi ve nihâyeti yokdur. Ve ba‘dehû Tunkor Domano nâm bir meşhûr kâfir zuhûr idüp ve bunun on iki evlâdı dahi var idi kim her birleri vâfir asker cem‘ idüp İtalya’ya geçdiler. Ol memleketi oğullarına taksîm idüp şöyle kim Dobornoş nâm büyük oğluna Kalbirya ve Polya beğliğini virüp mâ‘adâsını dahi birer nâhiye olmak üzre hâllü hâlince oğullarına taksîm eyledi ve niçe müddet bu minvâl üzre zabt eylediler. Ve ba‘dehû bütün vilâyet ikiye taksîm olunup İtalya tarafından Napoli başka kırallık ve Sebina adası başka kırallık oldı. Ve mukaddemâ ise ikisi bir kırallık idi ve bundan sonra bu vilâyet Fransız eline girüp ve ba‘dehû İsvec alup ve ba‘dehû Nemse alup ve ba‘dehû İspanya alup ve ba‘dehû yine Fransız alup ve ba‘dehû yine İspanya alup ve ba‘dehû Ebü’l-Feth Sultân Muhammed Hân zamânında bu memleketin niçe kal‘ası ve Misina adası zabt olunup içlerine muhâfız asker ta‘yîn olundukdan sonra taraf-ı devletin Kırım tarafından ve Nemse ve Macar ve sâirler ve Anatolı tarafından dahi Acem ve Karaman-oğlı hareket ve fitneleri zuhûrıyla bunlar şerr ü fesâdları def‘iyle Devlet-i Aliyye’ye işgāl-i kesîre ve sefer-i azîme iktizâsı ile bu taraflar bir mikdâr ferâmûş olunmağla kâfirler bu işgāl-i kesîre arasında “fursatdur” diyü İspanya kıralı azîm asker ile gelüp cümle İtalya’dan ve Misina adasından İslâm askerini ihrâc idüp zabt eyledi. Ve bundan sonra iki yüz sene kadar İspanya zabtında kalup gāyet ma‘mûr olmışdur. Ve ba‘dehû İspanya kıralı vefât idüp kırallık içün İspanya memleketinde ihtilâl ve fitne vâki‘ olmağla bu vilâyet ve Misina ve Serdinya ve İtalya’da İspanya zabtında olan vilâyetler içün Nemse kıralı ile Fransız kıralının on dört sene kadar azîm cenk ü cidâl ve harb u kıtâlleri olup âkıbet cümle mu‘âvenetiyle Nemse tarafı gālib olup ve cenk iden Fransız kıralı Koca Kıral dahi vefât itmekle İspanya’nın kızını Koca Kıral’ın oğlunın ve oğlunın ve oğlu olup hâlâ

[1702] hükkâm ve beğlere H (55ᵇ) : hükkâmlarına horoslanup İ (66ᵇ)

[1703] H nüshasında bu başlık altında verilen bilgiler İ nüshasında 136a numaralı sayfadan itibaren anlatılmaktadır.

Fransa'da kıral olan Lodovigo'ya nâmzed idüp bu minvâl üzre sulh u salâh olmalarıyla İtalya'da olan Bergamo ve Amilano ve Mantora ve işbu Napoli saltanatını ve Misina ve Serdinya cezîreleri bi'l-cümle Nemse zabtında kalup ve bin otuz beş senesinde hâlâ Fransız kıralı olan Lodoriko, İspanya kıralının kızını alup nizâ'ları ber-taraf olmışdur.

[İ, I, 136b] Ahvâl-i hükûmet der-zamân-ı İspanya: Bu memleket İspanya hükminde iken on sekiz paşalık ve yigirmi beş beğlik ve yetmiş üç ocaklık ve elli dört ze'âmet ve bin tîmâr idi.

El-îrâd: Ve bu memleketde İspanya'ya ba'de'l-masraf be-her sene iki milyon ve beş kerre yüz bin guruş gelüp ve bundan mâ'adâ hediyye tarîkiyle her iki senede bir def'a bir milyon ve iki yüz bin sevilye guruşı gelürdi. Ve bunlardan mâ'adâ bekçiler içün be-her evden otuz birer garana alınup deryâ muhâfızları **[56a]** içün dahi yedişer garana ve yollar ta'mîri içün dahi dokuzar garana ve köyler ve tarlalar bekçileri ve nâzırları içün dahi beşer garana alurlardı.

Evsâf-ı asker der-zamân-ı İspanya: Ve bu cümle memleket içinde İspanya tarafından dört bin asker olup ve cümlesinin bir serdârı var idi. Ve deryâ kenârında olan kal'alarda bin altı yüz âdem olup ve bunlardan mâ'adâ cebe ve cevşen-gîr bin âdem dahi vardur ki on altı bölük olup ve her bölükde altmış âdem mevcûd bulınmak üzre idi. Ve üzerlerine bir vekîl nasb olunmışdur ki anın dahi yanında yüz âdem vardur. Anlardan mâ'adâ bir kolona oturur ki bunun dahi yanında yüz âdem vardur. Ve bu mezkûrâtdan mâ'adâ dört yüz atlu sipâhî dahi var idi ki bunlar dahi beş bölükdür. Ve bunlardan mâ'adâ bu memleketde her yüz evbaş papaslıklur ki vakt-i hâcetde hâzır bulunalar. Ve bu ecilden âmmeten evleri tahrîr olunup hisâb itmişlerdür ki cümlesi dört milyon ve on bir bin dört yüz elli dört ev tahrîr olunmışdur ki bu hisâb üzre öşren iki yüz kırk yedi bin dokuz yüz kırk bir nefer ider. Ve bu zikr olunan askeri dâimâ bu yoklama idüp şöyle kim bu âdemlerden birisi za'îf olsa veyâ marîz olsa veyâ kuvvetsiz olsa veyâ ihtiyâr olsa anı çıkarup yerine bir kavî cenk erbâbı âdem korlar idi. Ve'l-hâsıl bu İspanya kıralı mürd oldukda Nemse ile Fransa bu memleket içün on dört sene cenk idüp tarafeynden katl olunan âdemin hisâbı yokdur.

Evsâf-ı memleket-i Napoli[1704]: Ve bu memleketin devri bin dört yüz altmış mîl olup iki boynuzlı bir dil gibi vâki' olmışdur, şöyle ki şark ve cenûb semtine çıkup gitmişdür ve üç tarafı deryâ birle ihâta olunmışdur. Ve garb ve şimâl tarafı karaya

[1704] Napoli İ (136ᵇ) : - H

muttasıldur. Fevkānî ve tahtânî deryâya varınca yüz elli mîl olup ve edyak mahalli Santo Fimoya'dan deryâya varınca bahr-i Ponyo didikleri mahall yigirmi mîldür.

Taksîm-i kadîm: Ve bu memleket İspanyol'dan mukaddem yedi kısım idi ki bunlardur: Birine Tıradlavor, birine Benelpikana, birine Kalbirya, birine Tarinso, birine Bari, birine Polya, birine Abroçiyo dirlerdi.

Taksîm-i İspanya: Bu memleket üçünci def'a[1705] İspanya zabtına girdikde on iki kısım idüp ve her kısma bir isim ıtlâk itmişlerdür ki zikr olunur: Tıradlavor, Molya, Abriçiyo-yı dâhil, Abriçiyo-yı hâric **[İ, I, 137a]** Pirinçiya-yı dâhil, Pirinçiya-yı hâric, Kabitano, Bari, Bazlikana, Taranto.

Şuhûr ve kasabât: Ve bu saltanatın bin beş yüz altmış üç şuhûr ve kasabâtı olup ve baş ve mu'azzam olan şehirleri yigirmi mikdâr olur ki her birinde bir büyük kâdı oturur. Ve anlardan aşağı yüz yedi kâdılık dahi vardur ki bu kasabâtın dahi cümlesi şehr-mânendî ma'mûr ve büyük ve halkı dahi zengin âdemlerdür. Ve bunların ba'zısı deryâ sâhiline düşer ki içlerinde muhâfız asker olanları bunlardur: Abroziyo, Piskariya, Monkardoniya, Bazlika, Barlina, Tıranyo, Bazliya, Monopoli, Bardada, Berandizi, Tarinto, Geliboli, Tarinsiyo,Taraniyo, Korkona, Repdiyo, Kalabirya, Kapukayina, Tıradlavor.

İhdâs-ı kasabât-ı derber: Karada sonradan binâ olunan kasabât bunlardur: Abroçiyo, Çoptila, Piskara, Bestiçiya. Bunlar sonradan binâ olunup mâ'adâsı eski zamândan kalmışdur. Bertozi şehrinin iki metîn kal'ası olup Bari kal'asının istihkâmı meşhûrdur[1706]. Napoli şehrinin üç kal'ası vardur ki birine Kapva ve birine Santa ve birine Armoz dirler. Bu kal'aları İspanya yakında binâ itmişdür[1707].

El-liman[1708]: Ve bu vilâyetin limanları azdur ve boğazları çokdur. Korkona'ya ancak papa limanına gider ki bu limanın boğazına Mari Morto ya'ni ölmiş deryâ dimekdür ve yâhûd Kayatono limanına giderler ammâ bu liman dahi poyraz rûzgârından mütezarrurdur. Tarasoda Berkozi nâm bir liman dahi var idi. Bu limana yüz kadurga sığardı. Müslimân donanması havfından bunı kendüler bozup harâb itmişlerdür. Ve Tarintiyo'da olan Bazilkiya limanını dahi müslimânlar havfından bozmışlardur.

El-enhâr: Ve bu memleketde ırmaklar dahi çok olup büyükleri ve amîkleri ve meşhûrları bunlardur: Landi, Gazilbako, Voltorko, Tıradlavor, Varinciyo, Akriziyo,

[1705] üçünci def'a H (56[a]) : - İ
[1706] Bari kal'asının istihkâmı meşhûrdur H (56[a]) : Bari şehrinin bir kal'ası vardur İ (136[b])
[1707] bu kal'aları İspanya yakında binâ itmişdür H (56[a]) : ve bu kal'alar yakın zamânda binâ olunmışdur İ (136[b])
[1708] el-liman H (56[a]) : - İ

Evkıt, Kortori, Kandarolo, Soro ve nehr-i Ponto ve Eterko hâliyâ Çiskara dirler, Abroziyo nâhiyesinden cârî olur.

El-cezâir: Ve bu memleketin etrâfında altı meşhûr cezîreler vardur ki zikr olunur: Cezîre-i Tirinmeno, cezîre-i Libay, bu cezîre Kalbizya semtine düşer. Cezîre-i Nikita, cezîre-i Berukita, cezîre-i Kabirya, bu cezîre cümlesinden mu‘azzam ve vâsi‘dür. Cezîre-i Astikya, bu cezîre Tıradlavor’a tâbi‘dür. Ve bunun bir taş üzerinde vâki‘ gāyetle metîn ve sarp bir kal‘ası vardur.

Evsâf-ı Abraçiyo-yı dâhil ve hâric: Ve diğer nâmına Abroz dahi dirler. Bu isim hınzîrlardan me’hûzdur. Bu vilâyetde çok hınzîr beslerler, ol ecilden anın ismiyle tesmiye itdiler. Ve mukaddemâ bu vilâyetde Santi tāifesi mutavattın idi ki anlar Sabin ismiyle şöhret bulmışlardur. Ve bu vilâyetin havâsı latîf ve halkı çokdur. Deryâ tarafı düz olmağla yolı kolaydur. Ammâ ol bir tarafları dağ olmağın gāyetle fenâ ve sarpdur. Ve bu vilâyetde za‘ferân ve envâ‘-i hayvânât çok olup ve bâ-husûs hınzîrleri hadd ü hasra sığmaz. Ve bu vilâyetde za‘ferân dahi olur.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur. Yüksek ve meşhûr olanların biri Monti Vergo dağıdur ki Abanino dağına varınca[1709] imtidâd ider. Ve birine dahi Mayilabi dağı **[56b]** dirler ki gāyet vüs‘atden mâ‘adâ depesi dâimâ kar ile mestûrdur. Ve bundan vâfir ırmaklar dahi cereyân idüp ve ormanlarında envâ‘-i hayvânât mevcûd olup[1710] ve ayu gāyetle çokdur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin birkaç ırmakları vardur. En büyük ve ma‘rûf olanına nehr-i Kortori dirler. Bu ırmağın başı Tigarno dağından neb‘ idüp Lezinonsa gölünün kurbında Venedik körfesine munsab olur. **[İ, I, 137b]** Ve bu Abroziya-yı dahil kısmının baş şehrine Akvila dirler, gāyet güzel şehirdür. Ve Çepoynabana dirler bir mükellef ve meşhûr şehri dahi vardur ki deryâ sâhiline karîbdür. Ve bu nâhiyede Koçiyonos dirler bir meşhûr göl dahi vardur. Ve sâir şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı çokdur, resimden görile[1711].

Nâhiye-i Abroziya-yı tahtânî: Ve bu nâhiyenin dahi baş şehrine Lançiyano dirler ki bir bâzârgânı çok bender-i meşhûrdur. Ve buna İtalya ve Bosna ve Arnevid ve Hırvat ve Misina ve Serdinya ve Anatolı ve sâir yerlerden mayıs ve agustos aylarında iki kerre panakur kurulup ve ziyâde bâzârgân ve âdem cem‘ olup gāyet çok alış veriş olur. Ve bu nâhiyede Solmona nâm bir mu‘teber şehir dahi vardur. Ekseriyyâ halkı

[1709] Abanino dağına varınca H (56[a]) : - İ
[1710] envâ‘-i hayvânât mevcûd olup H (56[b]) : - İ
[1711] ve sâir şuhûr u kılâ‘ vü kasabâtı çokdur, resimden görile H (56[b]) : - İ

ma‘rifetlü celeb âdemlerdür. Ve Pişkar nâm bir şehir dahi vardur ki nehr-i Atarno boğazında vâki‘ olmışdur. Nehr-i mezbûr şehrin kurbında Venedik körfesine muttasıl olur. Ve bu nâhiyenin niçe niçe ma‘mûr kasaba ve köyleri dahi vardur ki sûretde mastūrdur.

Evsâf-ı vilâyet-i Napoli: Şehrinin nâhiyesinin ismine Kampaniya Foliça dirler ki “tāli‘i sa‘d vilâyet” dimekdür. Bu memleketin baş nâhiyesidür. Ve ba‘zı hükemâ buna ikinci Yemen dimişler ki anın tāli‘i sa‘d olmağla bunı dahi ana müşâbih tutup bu isimle müsemmâ itmişlerdür. Ammâ hâliyâ nâs beyninde bu nâhiye Tıradlavoda dimekle meşhûrdur.

El-eşyâ: Ve bu vilâyetde envâ‘-i meyve ve gûn-â-gûn üzüm ve latīf zeytûn ve ifrât üzre hubûbât ve her sebzevât ve cümle şükûfât ve ecnâs-ı hayvânât ve gāyr-i hâcât bi’l-cümle mevcûd ve firâvân olup her ne ki murâd olunsa aslâ bulunmadık şey yokdur. Bunı Yemen’e teşbîh itdiklerinin bir vechi dahi budur ve bu vilâyete İtalya cenneti dahi dirler.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti garben nehr-i Lebri ve şimâlen Abroço dağları ve şarken nehr-i Silar ve cenûben bahr-i Toskana birle hadd olunur. Ve bunun arâzîsi şol mertebe latīf ve münbitdür. Ba‘zı eşyâsında iki def‘a mahsûl virür. Husûsan mısır buğdayı ve yulaf ve ba‘zı meyve bir bahâr faslında mahsûl virüp ve bir de güze karîb eküp iki def‘a[1712] mahsûl alurlar. Ve şükûfât dahi ekseriyyâsı yılda iki def‘a açılur.

El-liman: Ve bunun Gaytana dirler bir limanı vardur ki gāyet meşhûr limandur. Ve Napoli şehrinin kendünün başka limanı vardur ammâ fenâdur. Ol ecilden çokluk gemi yatmaz. Ekseriyyâ Baya limanına gidüp anda yatarlar.

El-cebel: Ve bunun sâhil kurbında bir dağ vardur ki Veysorbo dirler. Napoli’nin kurbında şark tarafında vâki‘ olmışdur. Ve bu dağın başında gice ile âteş görünür. Hattâ varanlar öyle nakl iderler ki ke-mâ-kân azîm âteşler görinüp ve taşlar atılup ve zelzeleler olup kıyâmet kopar ve dünyâ yıkılur kıyâs olunur dirler. Ve ba‘zı evkātda ol âteş yana yana azîm göl cem‘ olup rûzgâr ile çâk Roma’ya ve gayri ba‘îd yerlere bile kül yağup yakup halk mutazarrır olup ve ta‘cîz olurlar.

Evsâf-ı nefs-i şehr-i Napoli: Ve bu şehir Kapamya saltanatının baş şehridür. Ve bu şehir Kızıl Elma şehrinden mukaddem bir meşhûr ve mu‘azzam şehir idi. Ve bunun havâsı okumağa gāyet münâsibdür, şöyle ki mevki‘i leb-i deryâda müferrih bayır eteğinde vâki‘ olup bağ u bağçelerinin nihâyeti yokdur. Ve bağların nihâyetinde bir

[1712] iki def‘a İ (137ᵇ) : - İ

büyük meydân vardur ki içinde üç kal‘ası olup hendeklerinin tūli seksen kademdür ve on sekiz kapusı vardur ve niçe vâsi‘ bâzâr yerleri ve pınarları vardur ki her birinin suyı âb-ı hayâtdan nişân virür. Ve ba‘zı pınarları vardur ki menba‘ından mızrâk boyı yukarı sıçrayup **[İ, I, 138a]** çıkar. Ve ba‘zıları dahi âdem gövdesi kadar kaynayup çıkar. Ve ba‘zıları dahi yetmiş, seksen ve yüz kadar lûle fıskıyeden atılup havza cereyân ider. Ve bu şehir kavsiyyü’ş-şekl-i müstakīldür ve çevresi dört mîldür. Ve bunun bâzârı Labyaçadil yâd olunur ki ba‘zılar dahi buna Olmo Bâzârı dirler. Bu bâzâr kal‘a kurbında durur ve ehâlî-yi şehir ekseriyyâ zengin âdemler olup şöyle ki mâlları hisâba gelmez.

Ed-dîvân: Ve bu şehirde bir dîvân olur ki anda altı âdem cem‘ olur, şöyle ki beşi beğlerden ve biri halk tarafından olur.

Et-taksîm: Ve bu şehir beş kısım üzre olup birine Kapva dirler ki anda yigirmi kadar ulu ve barklı âdem vardur. Ve ikinci kısmına Neydeva dirler ki anda yetmiş beş âdem vardur. Üçünci kısma Di Porto dirler ki bunda dahi yigirmi kadar âdem vardur. Ve dördinci kısma Montana dirler ve bunda dahi yigirmi iki âdem vardur. Ve beşinci kısma Portonova ya‘ni yeni kapu dirler ki on yedi âdem vardur. Bu zikr olunan âdemlerin her biri bir umûr üzerine me’mûr hâkimlerdür ve zâbıtlardur.

Kilisa ve manastır: Ve bunda bir meşhûr ve mu‘azzam ve mükellef Meryem Ana kilisası vardur ki gurebâ ve fukarâdan be-her yevm iki bin âdeme ta‘âm virürler. Ve bundan mâ‘adâ şol ma‘sûmlar ki vâlideyni olmayup yetîmdür, bunlar içün niçe süt analar ve dâyeler ta‘yîn olunmışdur ki kangı mahallede ve nerede olursa olsun bunda götürüp ol müte‘ayyen olan mevzi‘a ve dâyelere virüp ve cemî‘-i libâs ma‘ûnetlerini görüp ve büyüdüp terbiye iderler. Ve bunlar içün müte‘ayyen evler ve âdemler vardur ki kifâyet mikdârı sütlerin ve sâir ma‘ûnetlerin görürler. Ve bu kilisadan mâ‘adâ on dâne kızlar manastırı dahi vardur ki her birinde birkaç **[57a]** yüz keşîş kızlar olup ve her bir manastırın mübâlağa çok vakıf mâlları vardur.

Evsâf-ı kılâ‘-ı Napoli: Ve bunun yolunda Kastel Tovo nâm murabba‘u’ş-şekl kal‘a vardur ki iki kat hendeki olup gāyet metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve bunda kıral vekîli haftada iki def‘a dîvân ider. Ve bunda bir mükellef ve mu‘azzam ve musanna‘ kulle vardur ki Çeyzer hazînesi bundadur.

Hazâin-i Çeyzer: Evvelâ altun asâ ve mücevher ve murassa‘ kılıc ve cevâhir-i murassa‘ tâc ve mücevveher elmâs bunı her dâim elinde tutardı. Ve bir kebîr altun tâc ve mücevher kaftan ve bir yâkūt ve zümürrüd ile donanmış kadeh ve Çeyzer’in kendi tasvîri ve bu eşyâların cümlesi ol kullenin içinde mahfûzdur. Ve bu zikr olunan

eşyâların her biri musanna‘ ve zî-kıymet ve misli nâdir olmak üzredür. Ve bunlardan gayri olan zî-kıymet şeyler dahi bî-hisâbdur.

Cebehâne: Ve bu kal‘ada bir cebehâne vardur ki içinde olan âlât-ı harb ve mühimmât-ı seferin haddi ve hisâbı yokdur. Ve bundan mâ‘adâ birkaç musanna‘ tuc toplar vardur ki bu topları Saksonya kıralından almışdur. Ve Kapvano nâm bir kal‘a dahi vardur ki kapuya nâzırdur. Ve bir kal‘a dahi vardur ki Yumurta kal‘ası dirler, zîrâ şekli yumurtaya benzer[1713]. Ve bu kal‘a dahi deryâya nâzırdur. Ve bir depe üzerinde binâ olunmışdur ki etrâfını deryâ ihâta itmişdür. Ve bunlardan hâric bir kulle dahi vardur ki San Armo dirler. Bu kal‘a şehrin şimâlinde dağa nâzırdur. Ve bunda dahi muhâfızlar oturup bu tarafdan şehri muhâfaza iderler. Ve şehrin cenûbında bir liman vardur ki gāyet musanna‘ binâ olunmışdur. Ve ana karîb bir liman dahi vardur ki Mizno limanı dirler[1714] havâsı açıkluğından Napoli limanından görünür. Ve bu kal‘aların dördi dahi bu şehri muhâfaza içün binâ olunmışdur[1715].

At-hâne: Ve bu şehir içinde **[İ, I, 138b]** bir büyük âhûr vardur ki dâimâ içinde yüz re’s mümtâz[1716] at beslenüp ve terbiye idüp kırala senede on ikişer at getürürler. Ve bu Kapamya’da ve memleket-i İspanya’da gāyet güzel tasvîr gibi atlar çıkar, şöyle ki beş yüz altuna değin at satarlar lâkin kuyruğını keserler. Bu hakīr esîr iken suâl itdüm. Beli kuvvetlü olur ve çok yaşar diyü cevâb virdiler. Ammâ ma‘nâ böyle değil. Kıyâfetlerine kuyruklı at yakışmayayorur. Ol ecilden olmak gerekdür. Muhassal sâir memleket-i kâfiristânda bunlarda çıkan atlar gibi at çıkmayup lâkin güzel bârgîrler olur[1717].

El-hadâyık: Ve bu şehirde niçe mükellef ve matbû‘ bağçeler ve köşkler ve havuzlar ve fıskıyeler vardur ki insân hayrân olur. Ve bu şehirde olan bağçelerde cem‘ olan meyve ve şukûfe bir yerde dahi yokdur. Zîrâ bu dünyâda olanlardan mâ‘adâ Yeni Dünyâ’da ve Hindüstân’da[1718] olan cümle meyve ve şükûfâtı nasb-ı nefs idüp cem‘ itmişlerdür ki olmadık hiçbir şey yokdur.

[1713] benzerİ (138[a]) : - H

[1714] ki Mizno limanı dirler H (57[a]) : - İ

[1715] ve bu kal‘aların dördi dahi bu şehri muhâfaza içün binâ olunmışdur H (57[a]) : - İ

[1716] re’s mümtâz H (57[a]) : - İ

[1717] gāyet güzel tasvîr gibi atlar çıkar, şöyle ki beş yüz altuna değin at satarlar lâkin kuyruğını keserler. Bu hakīr esîr iken suâl itdüm. Beli kuvvetlü olur ve çok yaşar diyü cevâb virdiler. Ammâ ma‘nâ böyle değil. Kıyâfetlerine kuyruklı at yakışmayayorur. Ol ecilden olmak gerekdür. Muhassal sâir memleket-i kâfiristânda bunlarda çıkan atlar gibi at çıkmayup lâkin güzel bârgîrler olur H (57[b]) : gāyet güzel atlu çıkar, sâir frengistânda olmaz. Beş yüz altuna değin satarlar İ (138[b])

[1718] ve Hindüstân’da H (57[b]) : - İ

Medrese[1719]**:** Ve bu şehirde bir mükellef medrese vardur ki içinde cemî‘-i ulûmdan ders okunur ve gāyet mükellef medresedür. Ve bu şehirde demirciler yokdur. Bunlar içün an-kasdin şehrinden ba‘îdce bir yer ve mekân vaz‘ itmişlerdür ki dûd u duhânlarından ve çekdikleri sadâsından şehir halkı müte’ezzi ve bî-huzûr[1720] olup sıklet çekmeyeler diyü itmişlerdür. Ve bu şehrin her evinden çeşmeleri vardur ki ekseri Sebto ırmağından getürilmişdür. Ve bu şehrin her şeyleri ra‘nâ ve matbû‘ olup ammâ avretleri çendân hüsn-dâr değildür. Ekseriyyâsının burunları ve boğazları büyük olur.

El-mahsûlât: Ve bu şehrin tarlaları ve bayırları gāyetü’l-gāye mahsûldârdur, şöyle ki buğday ve arpası ve yulafı ve üzümi firâvân olup ammâ kayısısı az olur. Ve bu şehrin pek mükellef evleri ve sarâyları deryâ tarafına düşmişdür.

Evsâf-ı şehr-i Kapo: Bu şehre Yeni Kapva dirler ve Voltorno ırmağının sağ kenârında vâki‘ olmışdur. Deryâdan on iki mîl ba‘îd yerde bir sahrâdur. Ve ırmak-ı mezbûr bu şehrin cânib-i şimâlinden geçer ve garba dönüp ba‘dehû deryâya girer. Ve bu ırmak üzerinde bir taş köprü vardur. Ve şehrin şimâl tarafında Kaloy nâm bir şehir dahi vardur ki buna İslâm askeri ve gayri ba‘zı düşmen istîlâlarıyla eğer mevâzi‘leri harâb olmış idi ammâ hâliyâ ma‘mûr olmışdur ki evvelkinden ziyâde ma‘mûr olup ve istihkâm virmişlerdür. Ve bu semtde Koma nâm bir mu‘teber ve meşhûr kasaba vardur ki bu ismi deryâ talazından ahz itmişlerdür. Bir dağ depesinde vâki‘ olmışdur ve anda deryâ tanrısı diyü bir manastır binâ itmişlerdür ki her bâr azîm cem‘iyyet olup ve gāyet i‘tibâr iderler. Ve Tola nâm bir şehir dahi vardur ki Napoli’den on iki mîl ba‘îd vâki‘ olmışdur. Kal‘ası metîn ve hendeki amîk bir şehr-i azîmdür. Ve bunlardan mâ‘adâ bu nâhiyeye tâbi‘ niçe kasabât vardur ki bunlardur: Sura, Monto, Kasino, Nasıra, Alıgı, Telso, Kasirna, Cerazira, Orsa, Teyano, Kondi, Bozolo, Gayta kasabalarıdur.

Ölü-deniz: Ve Napoli şehrinin garb tarafında Mari Morto ya‘ni ölü deryâ dimekdür. Vech-i tesmiye vechen mine’l-vücûh bir rûzgârda gemilere bir zarar olmaz.

Balık-hâne: Ve bunda acîb u garîb balık-hâne vardur ki kırk sekiz kemeri ve dört suffası vardur ki her birinin ikişer yüz ellişer ayak ve yüz altmışar kadem arzı olup ve içinde bir havuz vardur ki yüz kadar gölden cem‘ olup ayağından birkaç yere su akar. Ve mağaralarının her birine kablumağa sûretinde birer ağız yapılmışdur ki ol ağızlardan havuza dökülür[1721]. Ve bu suffalar ol semtin teferrüc-gâhıdur. ehâlîsi gürûh-â-gürûh

[1719] medrese H (57^{b}) : - İ
[1720] ve bî-huzûr H (57^{b}) : - İ
[1721] ol ağızlardan havza dökülür H (57^{a}) : - İ

teferrüce gelüp ve balık sayd idüp zevklenürler ve sayd itdikleri balıkların mîrîsî vardur, virüp ve ba‘dehû kendülerden alurlar[1722].

El-miyâh: Ve bu Napoli’de ve etrâfında yüzden **[57b]** ziyâde neb‘ sular vardur ki cümlesi latîf ve hafîf ve nazîf sulardur.

Miyâh-ı hârre: Ve bu etrâflarda niçe hârr sular vardur ki ba‘zan kibrîd ve ba‘zan güherçile ve ba‘zan şîr ve ba‘zan ekşi ve ba‘zan zift kokar. **[İ, I, 139a]** Ve bunlarda bir su vardur ki niçe maksadlara ve gözi ağrıyan ve sâir merzâya gāyetde nâfi‘dür.

El-liman: Ve bunda meşhûr-ı âfâk bir liman vardur ki Papa limanı dirler[1723]. Sâbıkan etrâfı dahi gāyet ma‘mûr ve âbâdân olup ve niçe fevâhiş-hâneler dahi var idi. Ve ol tarafın âdemleri lehv ü la‘b ve zevke mübtelâ olup şöyle ki aslâ dünyevî ve uhrevî kasâvet çekmezlerdi. Ol sebebden bu limana Zühre limanı ta‘bîr itdiler. Ve Zühre körfesi dahi dirler. Hattâ Zühre içün anda bir manastır binâ itmişlerdi. Ve anın kurbında Utārid içün dahi bir manastır binâ idüp ismine Narolyo dirlerdi. Ve bunlardan mâ‘adâ gelüp giden müsâfir içün dahi niçe müsâfir-hâneler ve la‘b-hâneler[1724] yapmışlardı. Ammâ ol şeyleri İslâm donanması harâb u yebâb idüp lâkin şimdi[1725] ba‘zı âsârı peydâ olmışdur. Ve liman-ı mezbûrun etrâfında hâliyâ niçe azîm ve müferrih bağçeler ve niçe balık-hâneler vardur ki her bâr ol semtin halkı gelüp balığa ziyâde harîs olmalarıyla hem seyr idüp hem sayd-ı simâk ile muğtenim olup def‘-i ârzû iderler.

El-bahîrât: Ve bunda Arto nâm bir göl vardur ki gāyet fenâ râyihası vardur. Hattâ hayvânât dahi bu gölden su içmezler. Ve nakl olunur ki bu göl bir def‘a taşup ve deryâya karışup ve semtinde olan balıklar cümle ölüp ve suyun yüzine çıkup cümlesi karaya urdılar. Nihâyet şimdi ol mertebe değildür. Ve bu gölün suyı evvel böyle zehr-nâk ve mühlik olup[1726] sonra bu hâleti gitdüğinin hikmeti ne olduğunı kimse bilmedi. Lâkin ba‘zılar öyle ma‘nâ virdiler ki bir zelzelede ol gölün fenâ su çıkan gözi kapanup iyi su çıkan gözleri kalmak gerekdür diyü ma‘nâ virmişlerdür[1727]. [1728]العلم عندالله تعالي. Ve bu göle karîb bir göl dahi vardur ki ismine Anako dirler. Ve bu gölün etrâfı azîm bayırlar olup ve sâbıkda bu gölde gāyet çok envâ‘ balık olurdı. Ammâ hâliyâ yılanlar

[1722] balık sayd idüp zevklenürler ve sayd itdikleri balıkların mîrîsî vardur, virüp ve ba‘dehû kendülerden alurlar H (57ᵃ) : - İ

[1723] ki Papa limanı dirler H (57ᵇ) : - İ

[1724] ve la‘b-hâneler H (57ᵇ) : - İ

[1725] şimdi H (57ᵇ) : - İ

[1726] suyı evvel böyle zehr-nâk ve mühlik olup H (57ᵇ) : ve bu gölün suyı evvel böyle olup İ (139ᵃ)

[1727] iyi su çıkan gözleri kalmak gerekdür diyü ma‘nâ virmişlerdür H (57ᵇ) : ol ecilden mazarratı def‘ olmışdur diyü ma‘nâ virmişlerdür İ (139ᵃ)

[1728] Mutlak ilim Allah katındadır.

çok olmağla balık az oldı. Zâhiren ilanlar yimek gerekdür[1729]. Ve bu göle karîb bir mağara vardur, Atzo Kano ya‘ni kelb mağarası dirler. Vech-i tesmiyesine bâ‘is nakl iderler ki birkaç def‘a tecribe olunup her çend ki bir kelbi bu mağaraya korlar, hemân lâ-ya‘kıl olup bayılur, şöyle ki ölmiş kıyâs olunur. Ve ol sâ‘at kurbında[1730] olan göle daldırsalar bi’l-cümle gidüp hemân ke’l-evvel sıhhat bulur ve böyle itmeseler helâk olur. Ve bu gölün suyı envâ‘-i emrâz-ı insâna dahi nâfi‘dür. Ale’l-husûs istiskā marazına ve nikrîse gāyetü’l-gāye nâfi‘ ve şerefdür. Ammâ sağ âdeme dahi zararı mukarrerdür, şöyle ki hattâ bir def‘a tecribe içün bir müslimân esîrini komışlar. Ol dahi tākat getürmiş, hâlbuki îmân nûrı sebebiyle müslimânlar sâirlerden kuvvetlü ve gayretlü olurlar. Ve bunun içinde bir havuz vardur ve cehennem havuzı dirler. Ve ba‘zılar dahi şeytān kafesi havzı dirler.

El-âteş[1731]: Ve bu semtlerde olan dağlardan âteş çıkar. Hattâ ol semtin ahmakları öyle zu‘m iderler ki bu âteş Mora cezîresinde Arkayirama nâhiyesinde İstiba kurbında bir göl vardur ki cehennem gölü dirler, anın içinde olan ifrîtler ol âteşi üflerler diyü i‘tikād iderler. Ve ol göl katlarında gāyet makbûl ve mu‘teberdür. Hattâ Yûnânîlere yemîn virildikde hâşâ cümle Allah isnâd itdiklerine yemîn iderler ve bu gölün Allâhına yemîn itmezlerdi. Ve bu göl gāyet fenâ sulı göldür. Hattâ hayvânâtdan bir hayvân bundan içse ol sâ‘at helâk olur. Ve bu gölün etrâfında olan dağlardan azîm tütünler çıkar. Ba‘zılar ölye zu‘m ve i‘tikād idüp dirler ki “Yer altında ifrîtler vardur. Anlar âteş yakar” dirler. Ve hattâ Yûnân şu‘arâsı İnana dağından olan kuşları ve bu âteşi darb-ı mesel idüp yâd iderler.

Es-sahrâ[1732]: Ve bu İnana dağlarının aşağısında bir sahrâ vardur ki şekli beyzayyü’ş-şekldür. Tūli bin iki yüz elli ve arzı bin ayakdur. Bu sahrânın **[İ, I, 139b]** toprağı sâfî güldür, şöyle ki ol dağlarda yanan kükürdden hâsıl olur. Ve Efrenk tāifesi bu sahrâ a‘râfa benzer dirler ve bu ne cennetdür ve ne cehennemdür dirler. Ve bu sahrâda ba‘zı hayâlât ve ba‘zı gûne sadâlar dahi zuhûr ider.

El-mağara: Ve bu sahrâ kurbında bir mağara vardur ki içinde oda gibi bir mevki‘ vardur, su çıkar. Ve bu su kamere tâbi‘dür, şöyle ki kamer doğmağa başladıkda ol dahi akmağa başlar. Kamer büyüdükce bunun suyı dahi tedrîcle artup ve kamer eksilmeğe başladıkda bunun dahi suyı yine tedrîcle eksilüp âhirinde[1733] bi’l-külliye gāib

[1729] yılanlar çok olmağla balık az oldı. Zâhiren ilanlar yimek gerekdür H (57ᵇ) : yılanlar çok olmışlardur İ (139ᵃ)
[1730] kurbında H (57ᵇ) : taşrasında İ (139ᵃ)
[1731] el-âteş H (57ᵇ) : - İ
[1732] es-sahrâ H (57ᵇ) : - İ
[1733] yine tedrîcle eksilüp âhirinde H (57ᵇ) : - İ

olur. Ve ay tulû‘ itdikde yine zâhir olur, dâimâ hâli budur[1734]. Ve bu havza karîb bir havz vardur, bu havzdan akan su anda cem‘ olur. Tamâm dolduğı yerle iki bölük olup bir bölüği ilerü gidüp ve bir bölüği dahi aksine rücû‘ ider. Ve bunlardan mâ‘adâ daha ilerüde bir su dahi vardur ki bir güzel kokulu sudur. Yanına varan âdem gāyet terleyüp ve sehl oturup eğlense üşüyüp ve ditremeğe başlar[1735]. Ve andan içerüde bir havuz dahi vardur ki suyı gāyet amîk ve hârdur, şöyle ki yanına varan âdem mum ile gidemeyüp çerâğ yakmağa muhtâcdur. Zîrâ suyun harâretinden fi’l-hâl mum eriyüp su gibi akar ve bundan ilerü kimse gidemez. Zîrâ hem ısıcak şedîd olup ve hem buhâr gāyet çok olmağın mümkin değildür. Ve bundan ilerü ne vardur, Allâh’dan gayri kimse bilmez. Ve bu havuzlardan gayri niçe mağaralar vardur ki içlerinde buhârdan gayri şey yokdur. Ve bu mağaraların ismine Soda, Torsan, Cermato dirler ki ma‘nâsı terleme mağaraları dimekdür. Ammâ hâliyâ kibrîd mağaraları diyü meşhûrdur. Zîrâ içlerinde çok kibrîd **[58a]** vardur. Ve hattâ altuna benzer taşlar çıkarırlar. Ve ba‘zılarının altında gûn-â-gûn sadâlar çıkar hattâ âdem ayağını pekçe yere ursa niçe garîb sadâlar hiss olunur. Bundan ma‘lûmdur ki altı boşdur. Ve bu mağaralar niçe emrâza şifâdur. Husûsan bedeni za‘îf olanlara ve nikrîse ve niçe eski cerhi olanlara gerek taşra ve gerek içerüsinde olsun ve istiskāsı olanlara hod şol kadar nâfi‘dür ki ta‘bîr olunmaz. Ve bu semtde Baya nâm bir meşhûr kasaba vardur ki Napoli’ye gidecek yolda vâki‘ olmışdur. Ammâ bu kasabaya giden yoldan Basilpiyo nâm bir dağa uğrar ki gāyet sarp ve zahmetli yoldur ve lâkin hâliyâ dağın içini delüp bir yol itmişlerdür ki iki bin hatve kadar tūli vardur ve arzı dahi on iki hatvedür ammâ gāyetle karanlıkdur. Ol ecilden içinde birkaç yerde gice ve gündüz kandîl yakarlar ki gelüp ve gidenler birbirlerini göreler. Ve bu yolı kim binâ idüp ve bu dağı böyle delüp kim tarîk-i âmm itdüği hiçbir ferdin ma‘lûmları olmayup ammâ ba‘zı müverrihîn böyle tahrîr itmişlerdür ki mukaddemâ bunda çok ma‘denciler olup kaza kaza bu hâle getürüp ve ba‘d-i zamân Yûnânîler bu semte geldiklerinde hâzır kolaylanmış bulup ol sarp yolun zahmetini çekmeden halâs içün bu yolı açup tathîr eylediler. Lâkin karanlık olup birbirlerine geçmez olmağla birbirlerine ulaşdırup ve kandîller peydâ idüp ve yollarını tevsî‘ ve tathîr idüp böyle bir câdde yol itdiler diyü ma‘nâ virmişlerdür. Ve bu mağara kurbında yalı kenârında Potvoli nâm bir kal‘a vardur ki bir dağın zirve-i a‘lâsında vâki‘ olmışdur. Nakl olunur ki kadîm-i zamânda Susam adasının hâkimi üç karındaş idi. Ve cümleden bunun karındaşları baş olup ammâ gāyet zâlim idi. Hattâ ol karındaşlarının biri sâhib-i merhamet âdem olmağla bunun halka bu

[1734] ve ay tulû‘ itdikde yine zâhir olur, dâimâ hâli budur H (57^{b}) : - İ
[1735] üşüyüp ve ditremeğe başlar H (57^{b}) : üşümeğe başlar İ (139^{b})

mertebe eziyyet ve zulm itdüğine tahammül idemeyüp ve def‘ine dahi kādir olmamağla terk-i vatan idüp ve Fisagoros hakîmi dahi yanına alup ve bu mağaralar yanına gelüp bu kal‘ayı binâ itdiler. Ve hakîm-i mezbûr bunda geldikden sonra çok âdemler okumağa başladılar ve hattâ ilm-i hikmet bu hakîmden münteşir olup ve bir mertebe olmış idi ki **[İ, I, 140a]** üç yüz kâmil olmış[1736] telâmizi var idi. Ve ol semtin halkı dahi niçe kavânîn ve fâide öğrenüp ve niçe ma‘ârif ahz itmişlerdür. Hattâ Venedik ve Loga ve Ceneviz ve ba‘zı yerlerin dahi hükkâmı cemâ‘at olmak bu hakîmin îcâdıdur. Ve bu semtde dahi deryâ tanrısının ma‘bed-hânesi diyü bir yer var idi ve hâliyâ dahi niçe âsârı ve firâvânî acîb mermer[1737] direkleri ve kemerleri vardur ki âdem müte‘accib kalur. Ve bu tarafda gâhîce yeri kazarken niçe âdem kemikleri çıkar ki insân gördükde dem-beste ve hayrân olur. Ve bunda bir musanna‘ köprü vardur ki Beya’dan tâ Potvoli sâhiline varınca mümted olmışdur. Tūli üç mîl ve altı yüz hatvedür. Ve bu köprüyi Kaligola nâm bir kıral binâ itmişdür.

Evsâf-ı ocaklık-ı Molisi: Bir ocaklık dahi Kapamya saltanatının büyük hükûmetlerinin biridür.

El-hudûd: Bunı şarken Berlika ve cenûben Polya ve garben Beruçiya ve şimâlen Bolya vilâyeti hadd ider. Ve bu vilâyetin baş şehrine İsrinya dirler. Ve baş kasabasına dahi Beryano dirler. Ve sâir şuhûr u kasabâtı dahi çokdur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin ırmaklarının meşhûrı nehr-i Fortora’dur ki bu nâhiyenin ortasından geçer ve bu nehir yine bu nâhiyeden neb‘ ider.

El-bahîra: Ve bunun bir meşhûr gölü vardur ki ismine Loronzo dirler, latīf balığı olur.

Evsâf-ı nâhiye-i Pirinciyato: Hâric Pirinciyato dahidirler ve bu dahi büyük hükûmetdür. Ve baş şehrine Konza dirler. Okanto ırmağının kenârında vâki‘ olmışdur ve bir kaç meşhûr şehirleri dahi vardur. Cümleden birine Boni Vento dirler ki Sabato ırmağının kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehrin ismi rûzgârdan me’hûz olup zîrâ bunun rûzgârı ziyâde şedîd esmekle rûzgâr şehri dirler. Hattâ öyle şedîd eser ki ba‘zı vakitlerde âdemi ba‘zı vakitlerde[1738] atı ve esvâbıyla kaldırup götürür. Ve bu şehir Napoli’den otuz Cermanî mîldür ki yüz yigirmi Rûmî mîl ider[1739].

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin en mu‘teber ırmağı nehr-i Kalovil’dür ki yine bu nâhiyenin cenûbından neb‘ idüp şimâle teveccüh ider. Ve ba‘dehû garba akup Nomaro

[1736] kâmil olmış H (58[a]) : - İ
[1737] mermer H (58[a]) : - İ
[1738] ba‘zı vakiterde İ (128[b]) : - H
[1739] otuz Cermanî mîldür ki yüz yigirmi Rûmî mil ider H (58[a])

ırmağına munsab olur. Ve ba‘dehû Beni-vinto şehrinden geçüp nehr-i Sebato ile mümtezic oldukdan sonra Berazira dahi imtidâd gösterüp nehr-i Doltoryo’ya karışdıkda bir mu‘azzam ve amîk[1740] ırmak olur. Ve bu nâhiyede İryano dimekle ma‘rûf u meşhûr bir kasaba dahi vardur ki gāyet ma‘mûr ve şehr-mânend[1741] bir meşhûr kasabadur. Ve niçe şuhûr u kılâ‘ vü kasabâtı dahi vardur.

Evsâf-ı vilâyet-i Kapitanako: Ve bu vilâyetin kadîmî ismine Abolya dirlerdi. Büyük hükûmetin biri dahi budur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken bahr-i Bolya ve garben nâhiye-i Moliri ve cenûben Bazlikana ve şimâlen bahr-i Adirya ile hadd olunur.

Et-taksîm: Ve bu vilâyet üç kısımdur ki birine Davina dirler ki lisân-ı İtalya’da Bolyayyana dirler. Sahrâ yerleri çok olmağla bu isimle müsemmâ itmişlerdür. Ve birine dahi Ofanto dirler ve birine dahi Mosabya direr. Ve bu vilâyetin hubûbâtı ve meyvesi ve zeytûnı çokdur, gerçi yağmur az yağar ammâ çisi eksik olmaz. Ve esker tarlaları ırmaklardan saky olunur. Ve bu vilâyetin baş şehrine Mongoronya dirler. Bir müferrih yerde bir kaya üzerinde Gargano dağının mahall-i i‘vicâcında cânibinde vâki‘ olmışdur ki ol mahalle bir mikdâr deryâ girmişdür. Ve gāyet sarp bir kal‘ası dahi vardur ki deryâ kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehir gāyet güzel ve ma‘mûr şehirdür ve gāyet pâk tutarlar. Ve bunun mukaddemâ bir limanı ve tersânesi dahi var idi.

Es-sâhil: Ve bu semtde bir sâhil vardur ki gāyet çok ve iri yengeci olur. Hattâ Rûmlar yengeci sevdiklerinden **[58b]** ol sâhili yengec ismiyle tesmiye idüp Sibonto diyü yâd iderler. Ve Rodi nâm kasabada çok çiy yağar, hattâ tarlalarında yağmur yağmak ve ırmakla saky olunmak gınâsını virüp güzel ekinli olur. Ve Monti Santa dahi Ancelu dağı kurbında bir mu‘teber ve ma‘rûf kasabadur. Ve Gargano dahi buna karîbdür ve bu dağ gāyet yüksek dağdur ve niçe ormanları dahi müştemil olmağla akākīri dahi çok bulunur. Ve Abanino dağının başı dahi bu semtdedür, şöyle ki imtidâdının ibtidâsı **[İ, I, 129a]** bundan zuhûr idüp ve İtalya’dan geçüp deryâya iner ve anda bir boğaz ider ki Golgor di Rodi dirler ve Salbino nâm kasabada tuz yaparlar. Ve bunda bir göl vardur ki Salso dirler ve bundan mâ‘adâ iki göl dahi vardur ki birine Varto ve birine Lezna dirler, bunlar dahi mu‘teber göllerdür. Ve niçe göller dahi vardur ki[1742] resimde mastūrdur.

[1740] ve amîk H (58[a]) : - İ
[1741] ve şehr-mânend H (58[a]) : - İ
[1742] ve niçe göller dahi vardur ki H (58[b]) : - İ

El-enhâr: Ve bu vilâyeti şark ve cenûb tarafından Afento ırmağı hadd idüp ve Karabla ve Kandlaro dahi meşhûr ırmaklar olup Abanino dağından neb‘ iderler. Ve Tiro nâm bir ma‘rûf ırmak dahi vardur ve bu vilâyet mukaddemâ vâfir zamân başka bir kırallık idi.

Evsâf-ı cezâyir-i Dirmadiya: Bu cezîreler Kapinato vilâyeti yanında olan deryâda dört aded cezîrelerdür ki kenâra on altı mîl ba‘îdlerdür. Ve bunlara hâliyâ Tirmitana dirler. Ve bu cezîrelerde niçe yüksek ve mu‘azzam kayalar vardur. Ve cümleden büyük olan cezîreye Santa Marya dirler ki içinde Tiramitana dirler bir kasaba vardur ki içinde bir mükellef manastır olup ol cezîreyi bunun ismiyle yâd iderler ki cümle cezîrelere Tiramitana dirler. Ammâ başka başka isimleri dahi vardur. Birine San Nikola ve birine San Domito ve birine Gabrara adası dirler. Ve bu üçinden kücük bir harâb cezîre dahi vardur ki Tirabazo dirler, bir çıplak ve sengistân dağdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Birinciyato-yı dâhil: Ve bu vilâyete mukaddemâ Peçensiya vilâyeti dirler idi ki bunun vüs‘atı Barlika’dan Napoli ve Kastaro şehrine varınca mümted olmışdur ki büyük hükûmetin biri de budur. Ve bunda iki mu‘teber ve meşhûr şehir vardur ki birine Poli Kastaro ve birine San Lezno dirler. Ve Poli Kastaro duka tahtıdur. Deryâ kenârında mükellef limanlı bir ma‘mûr ve meşhûr[1743] şehirdür. Ve ol liman semtine Poli Kastaro körfesi dirler. Ve bunda Kastel Almarido Sitabya dirler bir kal‘a vardur. Sarto ırmağının cereyân olan boğazın iki mîl kadar dâhiline düşer. Gayilo nâm bir dağın zeylinde vâki‘ olmışdur. Ve dağın garb tarafında Menavra dirler bir burun vardur. Andan içeri Noçrah dimekle meşhûr bir şehir dahi vardur, deryâdan dokuz mîl ba‘îd vâki‘ olmışdur. Ve şehrin yukarusında Tiramonti nâm bir kal‘a vardur ki bir kaç dağların arasında vâki‘ olmışdur, ol ecilden bu isimle yâd olunmışdur. Ve San Sovarino kasabası dahi buna karîbdür. Ve bu bir garîb kasabadur ki kurbında birkaç bağ u bağçeleri müştemil bir vâdî vardur, be-gāyet hûb havâlı ve latîf vâdîdür. Ve bu semtde birkaç kasaba dahi vardur ki resme nazar oluna[1744]. İkinci kasaba ki Salarno dirler, bu dahi bir kadîm ü atîk şehirdür. Ve baş kâdıları bunda oturur. Ve içinde bir medrese vardur ki ilm-ı tıbb okunur. Ve bu şehrin sâir meyveleri dahi çokdur amma elması be-gāyet firâvândur. Ve bu şehrin on mîl kadar ba‘îdinde Bolon nâm bir kasaba vardur ki Bononyo dirler. Ve bu vilâyetde başka bir hükûmet dahi vardur ki Tiralavor dirler. Ve baş şehrine dahi Saronto dirler. Ve ana tâbi‘ iki kasaba dahi vardur. Birine Voyko ve

[1743] ve meşhûr H (58[b]) : ve müferrih İ (129[a])
[1744] ki resme nazar oluna İ (129[a]) : - H

birine Vesono dirler. Ve buna karîb Kapri[1745] nâm bir cezîre vardur ki içinde Foroçam nâm **[İ, I, 141a]** bir ma‘rûf u meşhûr kasaba vardur ki gāyet güzel ve ma‘mûr u matbû‘ kasabadur.

Evsâf-ı vilâyet-i Tira di Bari ve vilâyet-i Bazilkana: Bu dahi bunun hükûmetlerindendür.

El-hudûd: Bunı şimâlen Venedik körfesi ve garben iki Pirinciyato ve cenûben Kalbirya ve şarken Tira di Otranto ile hadd olunur. Ve bu vilâyet İtalya vilâyetleri mâbeynlerinde zenginlik ile meşhûr olmışdur. Zîrâ gāyetü’l-gāye ganîmetlü yerlerdür ve meyvesi hod kıyâsa gelmez. Ve mukaddemâ Bazliyo ve Kostantino kırallar ki İstanbul kıralları idi, niçe def‘a bu şehre müstevlî olup münhezim olmışlardur. Ve hâliyâ deryâ tarafında olan boğazları gāyet metîn ve müstahkem ve latīf balığı çıkar ve tarlaları dahi gāyet mahsûldârdur. Ve taraf-ı şarkında Mono Poli nâm bir şehir vardur ki gāyet metîn ve müstahkem kal‘ası vardur. Ve garb tarafında dahi Çeyoy ve Taço ve Molgota ve Pizali nâm kasabalar vardur. Ve ba‘dehû beş mîl yerde Tirani nâm bir şehir vardur ki mukaddemâ İslâm askeri bunı gāret idüp ve harâb itmekle ol sebebden vâfir müddet harâb yatup ve ba‘dehû yine ma‘mûr itmeleriyle hâliyâ içinde çok ocak-zâde ve kibâr evleri vardur. Ve mukaddemâ bir latīf limanı var idi ammâ kum dolmışdur. Ve bu şehirden Karinto’ya varınca ormanlıkdur. Ammâ ağacları sâfî bâdem ve zeytûn ağaclarıdur. Ve Barla nâm kasaba kal‘ası dahi bir metîn ve müstahkem kal‘adur, şöyle ki bütün İtalya’da metânetle meşhûr olan dört kal‘anın biridür. Ve bu kal‘anın ortasında bir amelîk sûreti vardur. Ol kal‘alarının üçünin dahi zikri sebkat itmişdür. Ammâ bundan böyle münâsebetle her birleri mahallinde tafsîl olunur.

Evsâf-ı nâhiye-i Bazlikata: Bu nâhiye bir taşlık ve bataklık ve yolları fenâ olmağla bu isimle tesmiye itmişlerdür ki ecder nâhiyesi dimek olur.

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi garben Silro ırmağı ve cenûben Kalabirya ve şimâlen Boliya ve Paroçi ve şarken Barya **[59a]** ile hadd olunur. Ve bunun baş şehrine Rinavoza dirler, bir güzel şehirdür ve bu şehre tâbi‘ çok kasabalar vardur ki ba‘zıları bunlardur: Çirinra, Monşo, Belvizo, Malgı, Moro, Potonza,Tirigarigo ve gayriler dahi vardur.

El-enhâr: Irmakları çokdur, ba‘zıları bunlardur: Birine Beravano ırmağıdur ki çok ırmaklar karışur. Ve ekser-i ba‘zıları Abanino dağındandur ve sâirleri dahi bunlardur: Mazinto, Agri, Salbendirla, Sino. Ve bu nâhiyenin sığırları gāyet çokdur. Ve bu nâhiyede çubukdan kalkan yaparlar ki gāyet musanna‘ ve güzel yaparlar.

[1745] Bu noktadan sonra İ nüshasının 129[a] sayfasının sonuna bağlanmaktadır.

Evsâf-ı nâhiye-i Otranto: Ve diğer ismine Linçita dirler. Bu dahi büyük hükûmetdür.

El-hudûd: Bunı cenûben Tiranto körfesi ve şarken bahr-i Adriya ve diğer nâmına Bonyo dirler. Ve şimâlen Bertozi nâhiyesi ve garben Polya ile hadd olunur. Ve bu vilâyeti bahr-i Bonya ile bahr-i Venedik hadd ider ya‘ni ihâta ider. Ve bu vilâyet dil gibi inhirâfla deryâya girüp gitmişdür, a‘raz-ı mevâzi‘i otuz mîl kadar olur. Ve bunun güzel havâsı vardur. Ammâ Birenvivip’den Otranto şehrine varınca deryâ kenârları bataklık ve sazlıkdur. Bu ecilden ol yerin havâsı sakīldür. Ve bu vilâyetin baş şehrine Otranto dirler, bir vâsi‘ iskelesi vardur. Ve lâkin poyrazlığı açıkdur. Ve şehrin mevki‘i deryâ kenârında bir kaya üzerindedür ve kal‘ası gāyetle metîn ve sarpdur. Ammâ bin dört yüz doksan bir mîlâdında bunı müslimânlar alup ve bozup ve halkını âmmeten bozup cân avretlerini ve eşyâlarını esîr itdiler ve içine muhâfız kodılar. Ve ba‘dehû İspanya kıralı alup ve müceddeden dîvâr çeküp ve ihtimâmla bir metîn ve müstahkem kal‘a eyledi. Ve bunun yerleri gāyet metîn ve münbit ve mahsûldâr **[İ, I, 141b]** olmağla ma‘rûf ve meşhûrdur.

Evsâf-ı şehr-i Gelibolı: Ve diğer nâmına Galiboli dirler ki ma‘nâsı güzel şehir dimekdür. Ve bir kücük ada şeklinde çenensoladur. Her tarafdan deryâ ihâta itmiş ve gāyetle büyük bir kaya üzerinde binâ olunmışdur. Ve bir köprü karaya ulaşmışdur. Ve gāyet güzel ve ma‘mûr ve müferrih şehirdür. Ve bu semt İtalya’nın kuyruğı gibidür. Ve bu kal‘anın bin sekiz yüz evi olup ve havâsı dahi gāyet latīfdür. Ve halkı Rûm dîni üzre olup ve Ceneviz’den buna çok bâzârgânlar gider.

El-mahsûlât: Ve bunun mahsûli zeytûn ve şarâb ve za‘ferân ve sâir levâzım-ı insân olan eşyâlardur. Ve bunda çok balık dahi sayd olunur. Ve şehre gidecek köprü kurbında bir sarp kal‘a ve bir meşhûr çeşme vardur ki kemer ile binâ olunmışdur. Ve eski zamândan dahi su kemerleri vardur. Bu kal‘ayı müslimânlar alup ve ba‘dehû Venedik alup ve ba‘dehû İspanya almış idi. Yakın zamân Nemse alup [anda] kalmışdur[1746]. Ve bu vilâyetin intihâsında bir burun vardur ki Santa Marya burnı dirler. Ve bu burundan Otranto burnına varınca yüz elli istadyom kadar mesâfedür. Ve anda bir neb‘ su vardur, deryâya gider ammâ gāyetle fenâ kokar. Hattâ anın semtine gemiler uğramazlar. Zîrâ kokusı her kimin dimâğına su‘ûd iderse helâk olur veyâ bir maraza mübtelâ olur.

[1746] yakın zamân Nemse alup [anda] kalmışdur H (59[a]) : - İ

Şehr-i Ternito: Ve bu şehir Venedik gibi deryâ içinde vâki‘ olmışdur ve halkı dahi gāyet ahmak ve nâdân[1747] tāifedür. Ve bu şehir mukaddemâ gāyet vâsi‘ ve güzel şehir idi ve bir güzel limanı dahi var idi. Ammâ hâliyâ bozulup battāl olmışdur ve lâkin balığı firâvân ve tarlaları münbit ve memlehaları dahi vardur. Ve bu semtin cevizi gāyet ince kabuklı olur ve inciri ve kestanesi iri ve yapağısı dahi gāyet mülâyim olur. Ve bu semtde kırmız böceği boyası dahi olur. Sekiz yüz seksen dört târîhinde Gedik Ahmed Paşa, donanma-yı hümâyûn ile bu semte gelüp bu şehri ve Polya vilâyetini ve niçe kal‘alar dahi alup ve ba‘dehû Ebü’l-Feth Sultān Muhammed Hân hazretleri merhûm oldukdan sonra İspanya kıralı alup niçe müddet anın hükminde idi. Ve yakın zamânda Nemse kıralı alup anın hükminde kalmışdur[1748].

Evsâf-ı şehr-i Berendiz: Bu bir yeni şehirdür ki yakın bin beş yüz otuz sekiz mîlâdında binâ olunmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz doksan iki sene mürûr itmiş olur[1749]. Ve bir metîn ve müstahkem kal‘ası vardur ki uzakdan geyik başı gibi görünür. Ve bunun bir vâsi‘ limanı ve[1750] iskelesi var idi ammâ hâliyâ kum dolup üç çekdiri sığacak kadar kalmışdur. Ve bu kal‘ayı bir def‘a Girid cezîresi halkı alup ve ba‘dehû yine İspanya kıralı aldı. Ve bunun tarlaları gāyet mahsûldâr ve eşcârları meyvedâr olup ve balı ve bal mumı ve yapağısı dahi çokdur. Ve bunun bir fâhir limanı dahi vardur ki hiçbir rûzgârdan mütezarrır olmaz. Ve bu semte Mora cezîresinden ve Anatolı’dan bâzârgânlar gelüp çok kayıklar ve iri gemiler gelür giderler. Ve Raç’dan iki yüz mîl ba‘îdinde Roma yolı vardur. Kızıl Elma’ya gitmek isteyen gemi bundan salar. Ve Dalmasiya ve Şibenike ve Kelise ve Kotora ve Nova’ya gidenler bundan gāyet âsân vech ile giderler. Ve hâliyâ bu şehri dahi Nemse zabt itmişdür[1751].

Evsâf-ı vilâyet-i Kalabirya: Yani güzel yağmurlı dimekdür ve diğer ismi Manya Garbiya dimekle ma‘rûf olup ve bu vilâyet mukaddemâ bir vâsi‘ vilâyet idi ammâ hâliyâ kücükdür. Ve mevki‘i İtalya evâhirinde bir dil gibi fevkānî ve tahtânî iki boğaz arasına mümted olmışdur ve büyük hükûmetlerdendür.

El-hudûd: Ve bunı şarken ve garben ve cenûben deryâ-yı Venedik ve bahr-i Toskana ve şimâlen Bazilika ile hadd olunur. Ve bunun tahtânî olan kısmının ismine büyük Garaçiyan dirler.

[1747] ve nâdân H (59[a]) : - İ

[1748] ve yakın zamânda Nemse kıralı alup anın hükminde kalmışdur H (59[a]) : - İ

[1749] ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz doksan iki sene mürûr itmiş olur H (59[a]) : - İ

[1750] limanı ve H (59[a]) : - İ

[1751] ve hâliyâ bu şehri dahi Nemse zabt itmişdür H (59[a]) : - İ

El-mahsûlât: Ve bu vilâyetin buğdayı ve arpası ve sâir hubûbâtı ve envâ‘-i zeytûnı ve yağı ve şekeri **[İ, I, 142a]** ve kudret helvâsı ve balı ve bal mumı ve zâtî ve amelî tuzı ve inciri ve turuncı ve limonı ve ağac kavunı ve gayri fevâkihi ve za‘ferânı ve ipeği ve keteni ve penbesi bî-hadd u bî-pâyân olup ve ba‘zı yerlerinde altun ve gümüş ma‘denleri dahi vardur. Ve her tarafından ırmaklar cârî ve mürûr idüp ve hârr ve bârid **[59b]** neb‘ sular ve çayır ve çemeni ve eşcâr-ı müsmirresi ve gayr-i müsmirresi ve ormanları sık ve dağlarında ganîmeti hadden artuk ve âdemîsi[1752] çok olup şöyle ki ma‘den-i insân diyicek mertebe kesret ile memlûdur.

El-burun: Ve bu vilâyetin burunları katı çokdur, ma‘rûf u meşhûrları bunlardur: Fela, Veyri, Suvari, Atikano, Omi, Herkola, Zafiri, diğer nâmı Borsano, bu burunun güzel limanı vardur. Setilo koloni burunlarıdur[1753] Yûnânîlerden meşhûrdur ki Feykoros hakîm bu vilâyetde çok oturup ve bir medrese yapmışdur dirler.

Körfeshâ: Bu vilâyetde körfesler dahi çokdur, meşhûrları bunlardur: Ofamiyo, Sekoylaçi, Abivina, Reyçiyo, Tirayano.

El-boğaz: Bunda bir ma‘rûf boğaz vardur ki ismine Sanana boğazı dirler.

El-orman: Ve bu vilâyetde ormanlar dahi çokdur. Cümlenin ma‘rûfı ve meşhûrı Reykinyo ormanıdur ki devri on iki mîldür. Envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirre eşcâr-ı mütenevvi‘a ile mâl-â-mâl pürdür ki bir müzeyyen ve fâhir orman olup ve bunda gāyet hâlis katrân yaparlar.

El-enhâr: Bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur. Mu‘teber ve meşhûrları bunlardur: Layno, Rokanalo, Çoybari, Farati, Savoto, Neyito, Narcis, Amano, Mozona, Metavro, Sinalasa, Çeniz, Tocyo, Alpiçi, Foraçi, Nerbonto, nâm-ı diğerine İlbas ırmağı dahi dirler.

Evsâf-ı nâhiye-i Kalapriya-yı tahtânî: Bu nâhiyenin baş şehrine Kozonra dirler. Cebel-i Abaçino’dan aşağı inilen yerde olup yeri bayır yerle ihâta olunmışdur. Mukaddemâ bir gāyet mu‘azzam ve meşhûr şehir idi. Bir def‘a bunı dahi İslâm donanması askeri ihrâk ve gāret ve azîm hakāret itmeleriyle ile’l-ân ol imâreti bulmamışdur. Ve Rozano nâm şehir dahi gāyet mükellef ve meşhûr şehirdür. Ve Vinina nâm şehrin dahi bir metîn ve müstahkem kal‘ası vardur ve Menapolçiyo nâm şehrin kurbında bir mevzi‘ vardur ki yigirmi kebîr direkler dikilmişdür. Ve bu nâhiyenin yerleri münbit ve bağ u bağçesi ve envâ‘-i meyvesi ve her sebzesi ve gûn-â-gûn şükûfesi bî-hadd ü bî-pâyândur. Ve niçe şuhûr ve kasabâtı vardur ki bu şehirlere tâbi‘dür.

[1752] ve âdemîsi H (59ᵇ) : - İ
[1753] koloni burunlarıdur H (59ᵇ) : - İ

Evsâf-ı Kalapriya-yı fevkānî: Ve bu nâhiyenin baş şehrine Reyçiyo dirler ve nakl iderler ki mukaddemâ bu semtde bir azîm zelzele olup hattâ Misina adası İtalya'dan ol zaman ayrılmışdur. Ve bu şehrin evvel[de] bir gāyet metîn kal'ası olup ol zamân yıkılmışdur diyü meşhûrdur.

İstîlâ-yı İslâm: Bin beş yüz kırk üç mîlâdında merhûm ve mağfûr-leh Sultān Süleymân Hân hazretlerinin kapudanı Hayreddîn Paşa donanma-yı hümâyûn ile gelüp bu şehri ve bu etrâfda niçe yerleri harâb u yebâb idüp gitmişdür. Ve bin beş yüz doksan dört mîlâdında tekrâr İslâm donanması gelüp bu semti cümle ihrâkun bi'n-nâr idüp harâb itmeleriyle felâket-zede olmışlardur. Yoksa mukaddemâ gāyetü'l-gāye ma'mûr ve mu'teber ve makbûl semtler idi, şöyle kim Pavlo nâm havâriyyûn bu semte geçüp eğlenmişdür diyü gāyet i'tibâr iderler. Ve bu şehre karîb iskele vardur ki ismine Katona dirler, Misina adasından buna kayıklar gelüp giderler. Mâbeyni altı mîl kadar ancak vardur ve dahi Bamonti nâm bir şehir vardur ki gāyet çok şeker kamışı biter, şeker yaparlar. Çok şeker ma'mel-hâneleri vardur[1754] bir mükellef şehirdür. Ve Herkoli boğazında bir kilisa vardur, Marbani Tiryaki dirler ve ba'zılar Tirvati dirler, ma'nâsı müselles kilisa dimek olur. Ve mukaddemâ buna "deryâ tanırısı kilisası" **[İ, I, 142b]** dirler idi. Ve içinde dahi deryâ tanrısı diyü bir tasvîr idüp ve elinde ucu çatal bir değnek göstermişlerdür ki bi-aynihî balıkcılar gedâlarına ya'ni sıbkın didiklerine benzerdi. Ve buna karîb Marçiyo nâm bir kasaba vardur ki halkı gāyet sert ve titiz[1755] ve yaramaz âdemlerdür. Ve kurbında Kastilo Veyko ya'ni eski kal'a dimekle ma'rûf bir kal'a vardur. Bunlarda altun ve gümüş ve sair ma'denler vardur ve ana karîb bir kal'a dahi vardur ki Kariton şehri[1756] dirler, ma'nâsı "ferka'atü'l-esâbi' şehri" dimek olur. Ve mukaddemâ olan sükkânı ferka'atü'l-esâbi' lu'bında mâhir olmalarıyla şehri dahi ol isimle tesmiye itmişlerdür. Ve bunda Fisagoros hakîm bir şehir dahi binâ itmişdür. Ve Olodinya nâm bir şehir dahi vardur ki "pehlevânlar şehri" dimek olur. Ve bunun sâbıkan olan halkı güreşçi ve pehlevân ve kuvvetlü olmalarıyla bu nâmıyla yâd iderler. Husûsan bunların be-her sene yortıları olup ol vakit sıgār u kibârı güreş tutarlardı. Hattâ bunlardan niçeleri Arkadya şehrine varup ve cümleye salâ idüp meydânda ehâlî-yi vilâyetden kimse arkaların yere getüremezdi. Ve Sipari şehri dahi mukaddemâ bir mükellef şehir olup ve niçe şehirler ve kasabalar ve hükûmetler buna tâbi' idi. Ammâ İslâm donanması askreri bir-iki def'a bu semtleri gāret ve ihrâkun bi'n-nâr itmeleriyle

[1754] şeker yaparlar. Çok şeker ma'mel-hâneleri vardur H (59ᵇ) : - İ
[1755] ve titiz H (59ᵇ) : - İ
[1756] şehri İ (142ᵇ) : - H

vâfir müddet çok yerleri harâb yatup ve Nemse hükûmetine dâhil oldukdan sonra imâret olunmakdadur. Ve Torbon nâm şehir dahi mükellef şehir olup mukaddemâ bunun be-her sene üç def'a bâzârı tururdı. Bu dahi vâfir zamân harâb yatup[1757] ve bunun bir boğazı vardur. Ve bu şehirlerin böyle harâb olmalarına bâ'is mukaddemâ birkaç def'a donanma-yı hümâyûn ile İslâm askeri bu vilâyetleri gāret ve harâb itmeleriyle[1758] ol ecilden niçe yıllar harâb kalmış idi. Lâkin kırk seneden ziyâdedür ki gün-be-gün ma'mûr u âbâdân olmak üzre olup ve cümlesi Nemse hükmindedür[1759]. Ve bu mahalle gelince İtalya aksâmından olan Kapamya saltanatı ve Napoli memleketi ta'bîr olunan vilâyetler dahi alâ tarîki'l-icmâl zikr olundı. Ve bundan böyle ez-kadîm İtalya aksâmından ma'dûd olup[1760] Kapamya saltanatı mülhekātından olan cezîreler tahrîrine şürû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.

[60a] Fasl-ı evsâf-ı cezîre-i Askiya ve diğer ismi Ariya ve cezîre-i Borovkiya dahi buna yakın ve ittisâli vardur[1761]

Ve bu cezîre dahi Kapamya saltanatında bir mu'teber ve büyük[1762] hükûmetdür ve bu iki cezîreye Otranto cezîresi dahi dirler ki sâbıkda olan hâkiminin ismidür ki gāyet imâreti atîk cezîredür ki çok yerlere müstevlî olmışdur. Ve tevârîh-i Yûnân ve Rûmiyândan menkūldür ki bu âdem mukaddemâ Arkadya kıralının oğlu idi ve bu kıralın evlâdı çok olmağın bu semtlere biraz asker ile bunı irsâl idüp geldikde gitdikce kuvvet bulup ve İtalya'ya geçdiler. Ve anda Kalabirya'yı alup ve karındaşını hâkim nasb idüp ve kendüsi yanına karındaşını alup varup Toskana'ya müstevlî oldukda hˇâh u nâ-hˇâh anı da alup vilâyet halkına çift sürmek ve ekin ekmek ve bağ ve bağçe irişdirmek[1763] öğretdi. Ve ol vakte gelince ekin ekmek ve[1764] çift sürmek bilmezlerdi. Ve bu Ariya ve bunun evlâd ve evlâdları bu vilâyetlerde çok zamân kıral olup ve niçe vilâyetlere dahi istîlâ itmişlerdür[1765]. Ve Yûnân târîhlerinde mastūrdur ki mukaddemâ Eskiya dağları Misina adasına muttasıl idi ve yukaruda zikr olunan zelzele sebebiyle munfasıl olmışdur. Ve hattâ kurbında olan cezâyir dahi bu minvâl üzre ada olmışdur dirler, şöyle ki ba'zıları deryâdan yüksek kalup ve ba'zıları gark olup gitmişdür. Hattâ

[1757] bu dahi vâfir zamân harâb yatup H (59[b]) : ol dahi harâbdur İ (142[a])
[1758] İslâm askeri bu vilâyetleri gāret ve harâb itmeleriyle H (59[b]) : İslâm askeri müstevlî olup İ (142[a])
[1759] ve cümlesi Nemse hükmindedür H (59[b]) : - İ
[1760] ez-kadîm İtalya aksâmından ma'dûd olup H (59[b]) : - İ
[1761] dahi buna yakın ve ittisâli vardur H (59[b]) : - İ
[1762] ve büyük H (59[b]) : - İ
[1763] sürmek ve ekin ekmek ve bağ u bağçe irişdirmek H (59[b]) : - İ
[1764] ekin ekmek ve H (59[b]) : - İ
[1765] ve bu Ariya ve bunun evlâd ve evlâdları bu vilâyetlerde çok zamân kıral olup ve niçe vilâyetlere dahi istîlâ itmişlerdür H (60[a]) : - İ

ile'l-ân limanlık havâda ba'zı binâları görünürler. Ve bu cezîrenin devri on yedi mîl olup kücükdür ammâ gāyetü'l-gāye ma'mûr ve âbâdân olup ve etrâfı kayalar ile ihâta olunmağla bir yerden gayri bir hâlle içerü girilmek mümkin olmamağla gāyet emîn ve mahfûz cezîredür. Ve bunun taraf-ı şarkında niçe hârr sular neb' ider. Ve bu cezîrenin baş şehrine dahi Eskiya dirler. Kal'ası gāyet metîn ve müstahkem ve şehri gāyet ma'mûr ve müzeyyen olup ve bu cezîrenin[1766] Benensola gibi karaya ittisâli vardur. Ve bu cezîrenin ekser-i damarları sâfîce kibrîd **[İ, I, 143a]** ma'deni olmağla bu ecilden ekseriyyâ azîm zelzele olur. Ve bu cezîrede şol kadar üzüm olur ki be-her sene beş bin kebîr fuçı şarâb çıkarup mîrîye haracını alurlar ki her bir fuçı bin vakiyyeden ziyâde şarâb alur. Ve sâir envâ'-i meyve ve sebzevât ve şükûfâtı firâvân olup hınta ve sâir hubûbât yerleri kalîl ve sengistân olmağla zirâ'at yerleri az olduğı ecilden hubûbât kısmı vefâ itmeyüp taşradan gelmeğe muhtâcdur. Lâkin zâtî ve ameli bağ u bağçeleri çokdur[1767]. Ve bunun vâfir kasabât ve kurâları vardur, resme nazar olundukda ma'lûm olur. Ve böyle kücük cezîreyi başka bir fasl ile saltanat ünvânıyla zikr olunduğına dahl olunur ise bâ'isi biri bu ki evvel zamânda başka bir hükûmet ve saltanat ile zabt olunan vilâyetleri bildirmek ve biri evvel zamânda saltanat iddi'âsıyla vilâyet zabt idenlerin ayârını bildirmek içün olup şöyle ki ol zamânda saltanat ile yâd olunan vilâyet ve mülûklerinden hâlâ Devlet-i Aliyye-i İslâm'ın bir tuğlı beğleri mu'anven ve zabt itdikleri yer vâsi' ve çokdur. Gerçi evvel zamânda dahi ba'zı büyük pâdişâhlar ve sâhib-i hurûclar zuhûr itmişdür ammâ matlabı riyâset da'vâsı olup hurûc itdikde kendüye ser-fürû idüp ve bir mikdâr şey virmeğe ta'ahhüd idenlere dahl u ta'arruz itmeyüp memleketinde ibkā olurdı, şöyle ki her kûşede bir mülûk olup kâfir ve müslim binden ziyâde pâdişâhlık iddi'âsıyla vilâyet zabt ider mülûk ve kıral olup bir birlerinin vilâyetine tama' ve dahl u ta'arruz ile dünyâ herc ü merc olmışdı. Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye zuhûrından sonra Anatolı'da ve Arabistân'da ve Kürdistân'da ve Rûmili'nde ve cezâyirlerde saltanat da'vâsıyla fitne ve fesâda urûc idüp memleketleri harâb ve re'âyâ vü berâyâ fukârasını berbâd iden tavâyif-i mülûkün vücûd-ı mazarrat-âlûdları ma'dûm idüp ibâdullâh şerlerinden emîn ve râhat olup hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz [1768]طول الله عمره و دولته hazretlerini taht-ı hükûmetlerinde yüz pâdişâhlıkdan ziyâde memleket vardur ki inşâallâhu te'âlâ

[1766] şehri gāyet ma'mûr u müzeyyen olup ve bu cezîrenin H (60[a]) : - i

[1767] ve sâir envâ'-i meyve ve sebzevât ve şükûfâtı firâvân olup hınta ve sâir hubûbât yerleri kalîl ve sengistân olmağla zirâ'at yerleri az olduğı ecilden hubûbât kısmı vefâ itmeyüp taşradan gelmeğe muhtâcdur. Lâkin zâtî ve ameli bağ u bağçeleri çokdur H (60[a]) : - İ

[1768] Allah ömrünü ve devletini uzun etsin.

ömrümüz müsâ‘ade idüp işbu mübâşeret itdüğimiz tahrîrâtımız itmâma irmek müyesser olur ise Fedâil-i Devlet-i Osmâniyyûn[1769]’ı delîl ve kıyâs ve isbât ile deryâdan bir katre ve hûrşîdden bir zerre tahrîr u tezkîre mübâşeret olunur, [1770]بعون الله تعالي وبالله التوفيق [1771].

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Serdinya tâbi‘-i saltanat-ı Kapamya ve ez-kadîm an ma‘dûd-ı kısm-ı İtalya ve hâlâ der-hükûmet-i Cermanya[1772]

Bu cezîre Akdeniz’de olan meşhûr ve ma‘rûf ve büyük ve mu‘teber olan cezîrelerin biridür. Ve mukaddemâ dahi başka bir kırallık olup ve ba‘dehû niçe millet müstevlî olup ve ba‘dehû İspanya alup yakın zamâna değin İspanya hükminde kalup İspanya kıralı mürd oldukda yakın zamânda Nemse kıralı alup hâlâ hükûmetindedür ve bir büyük hükûmetdür[1773].

El-hudûd: Ve bu cezîreyi şarken bahr-i Toskana ve cenûben Mağrîb yakası ve garben bahr-i Serdinya ve şimâlen Korsoka cezîresi birle hadd olunur. Ve tūli Kapod la Tosta burnından tâ Kaponavola burnına varınca yüz yetmiş mîldür. Ve a‘raz yeri garb ile şark beyninde Kapod la Kazba’dan tâ Kapo di Komito’ya **[60b]** varınca doksan mîl olup bu hisâb üzre devri dahi beş yüz yetmiş mîl olur ki Micilya ya‘ni Misina adasından cüz’î kücük olmış olur.

El-havâ[1774]: Ve bu cezîre ziyâde ma‘mûr ve mahsûldâr olup ve halk i‘tibârında Misina adası gibi havâsı fenâsıdur dirler ammâ ol kadar değildür. Ve bunda ma‘lûmdur ki halkı gāyetle kuvvetlü ve çehreli beyâz ve kırmuzıya mâil ve ten-dürüst olurlar[1775].

[1769] Varak 336a’da bu başlık mevcuttur.

[1770] Allahu teâlânın yardımıyla. Muvaffakiyet Allah’tandır.

[1771] ve böyle kücük cezîreyi başka bir fasl ile saltanat ünvânıyla zikr olundığına dahl olunur ise bâ‘isi biri bu ki evvel zamânda başka bir hükûmet ve saltanat ile zabt olunan vilâyetleri bildirmek ve biri evvel zamânda saltanat iddi‘âsıyla vilâyet zabt idenlerin ayârını bildirmek içün olup şöyle ki ol zamânda saltanat ile yâd olunan vilâyet ve mülûklerinden hâlâ Devlet-i Aliyye-i İslâm’ın bir tuğlı beğleri mu‘anven ve zabt itdikleri yer vâsi‘ ve çokdur. Gerçi evvel zamânda dahi ba‘zı büyük pâdişâhlar ve sâhib-i hurûclar zuhûr itmişdür ammâ matlabı riyâset da‘vâsı olup hurûc itdikde kendüye ser-fürû idüp ve bir mikdâr şey virmeğe ta‘ahhüd idenlere dahl ü ta‘arruz itmeyüp memleketinde ibkā olurdı, şöyle ki her kûşede bir mülûk olup kâfir ve müslim binden ziyâde pâdişâhlık iddi‘âsıyla vilâyet zabt ider mülûk ve kıral olup bir birlerinin vilâyetine tama‘ ve dahl ü ta‘arruz ile dünyâ herc ü merc olmışdı. Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye zuhûrından sonra Anatolı’da ve Arabistân’da ve Kürdistân’da ve Rûmili’nde ve cezâyirlerde saltanat da‘vâsıyla fitne ve fesâda urûc idüp memleketleri harâb ve re‘âyâ vü berâyâ fukârasını berbâd iden tavâyif-i mülûkin vücûd-ı mazarrat-âlûdları ma‘dûm idüp ibâdullâh şerlerinden emîn ü râhat olup hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz “tavvelllâhü ömrehû ve devletehû” hazretlerini taht-ı hükûmetlerinde yüz pâdişâhlıkdan ziyâde memleket vardur ki inşâallâhu te‘âlâ ömrümüz müsâ‘ade idüp işbu mübâşeret itdüğimiz tahrîrâtımız itmâma irmek müyesser olur ise Fedâil-i Devlet-i Osmâniyyûn[1771]’ı delîl ve kıyâs ve isbât ile deryâdan bir katre ve hurşîdden bir zerre tahrîr ve tezkîre mübâşeret olunur, بعون الله تعالي وبالله التوفيق H (60[a]) : - İ

[1772] tâbi‘-i saltanat-ı Kapamya ve ez-kadîm an ma‘dûd-ı kısm-ı İtalya ve hâlâ der-hükûmet-i Cermanya H (60[a]) : tâbi‘-i saltanat-ı Kapamya ya‘ni İspanya ve hâlâ Nemse tarafından Savoya kıralına virilmişdür İ (143[a])

[1773] başka bir kırallık olup ve ba‘dehû niçe millet müstevlî olup ve ba‘dehû İspanya alup yakın zamâna değin İspanya hükminde kalup İspanya kıralı mürd oldukda yakın zamânda Nemse kıralı alup hâlâ hükûmetindedür ve bir büyük hükûmetdür H (60[a]) : başka bir kırallık olup ve hâlâ İspanya saltanatında bir büyük hükûmetdür İ (143[a])

[1774] el-havâ H (60[a]) : - İ

[1775] ve ten-dürüst olurlar H (60[b]) : - İ

Ve bu dahi mücerrebdür ki havâsı alçak ve suyı sakīl olan vilâyetin ekseriyyâ ricâli za‘îf ve benzi çalık olup ve hummâ marazı çok olur ve fi’l-vâki‘ bu cezîrenin havâsı fenâ iki şehri vardur ki birine Ordosyanyo ve birine Boroza ve yâhûd Bosa dirler. Nihâyet-i İspanya’dan ve İtalya’dan ve gayri vilâyetlerden âdem ve bâzârgânlar çok gelüp ve çok müddet bu şehirlerde oturup aslâ bir maraz ve zarar görmezler. Ve bu da mücerrebdür ki âb u havâsı fenâ olan vilâyete bir müsâfir gelüp birkaç eyyâm otursa bi-eyyi hâl mizâcı münharif olur[1776]. Ve bu cezîrede yolyo ayından oktobir ayına varıncaya gāyet ısıcak olur ve hattâ ovalarda olan kasabât ve kurâda ol vakitlerde oturulmaz. Ammâ dağları dâimâ havâdâr yerlerdür, şöyle ki yazının ve kışının birbirlerinden tefâvüti yokdur.

El-enhâr: Ve bu cezîrede yedi ırmak olup anlar dahi ol kadar amîk ve büyük olamayup üçi büyücek olup deryâya varınca cereyân ider. Ve dördi bir mikdâr mesâfe cereyânından sonra mahv olur. Ve lâkin neb‘ pınarları gāyet çok olup ve hafîf sulardur[1777].

El-mahsûlât: Ve bu cezîrenin her şeyi firâvân olup şöyle ki koyun ve sığır makūlesi ve ale’l-husûs bağ u bağçesi ve gûn-â-gûn üzümi ve envâ‘-i meyvesi ve her nev‘ şükûfe ve sebzesi ve bâ-husûs buğdayı ve sâir hubûbesi add ü hasra sığmayup hattâ sâirlerinden mâ‘adâ yalnız buğdayından be-her sene beş kerre yüz bin mîze mahsûl alınup ve her mîze bir çuval ve her çuval İstanbulî on kîl olmak üzredür ki öşrin alurlar[1778] ve bundan mâ‘adâ bezi ve yapağısı ve deri ve gün makūlesi dahi nihâyetsiz olur. Ve bu eşyâları etrâfa götürüp satarlar ve buğday mahsûlini dahi İtalya’ya götürüp satarlar.

Ot-ı mühlike: Ve bu cezîrede bir ot vardur ki ismine varyosinas dirler. Aynî ile kerevize benzer. İnsânı bengî idüp hattâ yedikde güldürür. Aynî ile esrâr gibidür. Ve eğer ta‘âm ile bile dahi yise ağzını buruşdurur ve güler gibi olup ol hâlde öldürür. Ve bu otluk su kenârında olur.

Ed-devâb: Ve bu cezîre[de] ehlî ve yabanî[1779] bârgîr dahi gāyet çokdur ve ekseriyyâsı yabanîdür. Ve eğerçi bizim bârgîrlerimizden kücükdür ammâ gāyet kuvvetlü olur.

[1776] ve bu da mücerrebdür ki âb u havâsı fenâ olan vilâyete bir müsâfir gelüp birkaç eyyâm otursa bi-eyyi hâl mizâcı münharif olur H (60ᵇ) : - İ

[1777] el-enhâr: Ve bu cezîrede yedi ırmak olup anlar dahi ol kadar amîk ve büyük olamayup üçi büyücek olup deryâya varınca cereyân ider. Ve dördi bir mikdâr mesâfe cereyânından sonra mahv olur. Ve lâkin neb‘ pınarları gāyet çok olup ve hafîf sulardur H (60ᵇ) : - İ

[1778] ki öşrin alurlar H (60ᵇ) : - İ

[1779] ehlî ve yabanî H (60ᵇ) : - İ

El-vuhûş: Ve bu cezîrede yabanî hınzîr ve ayu ve keçi ve ciran[1780] şol mertebe çokdur ki hisâba gelmez ve kırmak ile tükenmek dahi olmaz. Ve Korsuka cezîresi evsâfında zikr olunan cânevâr bu cezîrede dahi çok olup ol cânevâr bu iki cezîreye mahsûs [olup] gayri yerde olmaz[1781]. Ve bu cezîrede ilan dahi olmaz ammâ "sulu ponga" nâm bir zehrli cânevâr vardur ki bu cezîrede dahi çokdur, örümceğe benzer bir kücük cânevârdur. Ammâ gāyet hazer olunacak muzır cânevârdur ki ekseriyyâ gümüş ma'denlerinde çok olur. Ve mu'tâdı hufyeten gelüp üzerinde oturduğı şeye zehrin bırakmayınca gitmez. Ve buna benzer bir kücük cânevâr dahi vardur ki ekseriyyâ tarlalarda gezer. İsmine verka dirler. Bu dahi zehrlidür ammâ âdemi incitmesi az vâki' olur. Ve bu cezîrede kurd dahi olmaz.

İstîlâ-yı İslâm: Bi dört yüz doksan altı mîlâdında İslâm donanması askeri Endelüs'i feth idüp ve Akdeniz adalarından dahi Babisa ve Mayorka ve Menorka ve Misina ve Malta **[İ, I, 143b]** adalarını aldıklarında işbu Serdinya cezîresini dahi feth itmişlerdi. Ve bir takrîb ile Endelüs, İslâm elinden çıkdıkda işbu cezîreleri dahî ma'an İspanya kıralı zabt itmişdi.

Et-taksîm: Ve bu Serdinya cezîresi dört kısımdur ki birine Kaposasara yâhûd Logodoro dirler. Ve birine dahi Karalitato dirler ve birine dahi Arboronsi dirler ve birine dahi Galoronsi dirler. Mukaddemâ bunların her birinde birer hâkim otururdı ammâ hâliyâ iki hükûmet itmişlerdür ki biri Sasara'da ve biri Karalitato'da oturur ve kıral tarafından dahi birer vekîl oturur.

Evsâf-ı nâhiye-i Sasara: Bu nâhiye gāyet ganîmetlü yerdür ve cümle arâzîsi ırmak ile saky olunur.

El-bilâd: Ve bu nâhiyenin havâsı hûb ve latīfdür. Ba'zı yerleri dağ ve ba'zı yerleri düz ve ova olup çayır ve çemeni firâvân olmağla hubûbâtı dahi çokdur ve aslâ bataklu yerleri olmamağla cümle nâhiyelerinden güzel ve makbûldür. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Sasara ve diğer Toritano dahi dirler. Ve bu şehir bir ırmak kenârında vâki' olup ve ırmak üzerinde iki köprüsi vardur ve deryâdan altı mîl ba'îddür. Ve arâzîsi münbit ve havâsı müferrih olup ve neb' suları dahi çokdur. Hattâ şehre üç mîl kadar yerde beş yüz kadar neb' suları vardur ki latīf sulardur. Ve ferah-fezâ bağ u bağçeleri firâvân olup ve latīf ve lezîz envâ'-i meyvesi dahi gāyet çokdur. Ve bu şehir cümle adaların şehirlerinden vâsi' olup ve içinde yigirmi binden ziyâde âdem vardur ki cümlesi zengin âdemlerdür ve husûsan bâzârgânları çokdur ve ekser-i âdemleri dahi

[1780] ve ciran H (60ᵇ) : - İ
[1781] ol cânevâr bu iki cezîreye mahsûs, gayri yerde olmaz H (60ᵇ) : - İ

okumuş olurlar. Zîrâ bunlarda âlim ve okumuş olmayan âdem sâhib-i rütbe olamaz ve i‘tibâr dahi itmezler. Ve bu şehirde **[61a]** iki mükellef medrese vardur ki içinde cemî‘-i ulûmdan ders okunur. Ve ikinci şehrine Alkavir dirler ve diğer ismine Alkiri dirler. Bu dahi deryâ boğazında bir metîn kal‘alu şehirdür ve tarlalarında su azdur ammâ yine mahsûldârdur. Ve ale’l-husûs üzümünün çokluğı kıyâsa gelmez. Ve deryâsında dahi ziyâdesiyle balık sayd olunur. Nihâyet-i limanı şey değildür ammâ sehl ba‘îdinde Porto Konti nâm bir fâhir liman dahi vardur ki katı vâfir gemi alur ve düşmenden dahi emîndür. Ve bu şehirde kıral vekîli oturur. Ve içinde yedi bin kadar âdem oturur. Ve bunda bir mükellef medrese vardur ki içinde ilm-i felsefe okunup ve ana müte‘allik ulûm u fünûn[1782] okunur. Ve Boza nâm şehir dahi bir bayırda deryâya karîb vâki‘ olup Tersa ırmağı bunun kenârından geçer. Bu bir büyük ırmakdur, çıkduğı yerde gāyet çok olmağın yaz eyyâmında şehrin havâsına halel virür. Ve bu şehrin tarlaları dahi münbit ve meyvesi çok olup ammâ halkı azdur. Ve beş bin kadar ricâl-i kâmil ancak bulunur. Ve Kastelo Aragonizi dahi bir hüdâyî ve metîn kal‘a olup ve derya kenârında vâki‘ olmışdur. Ve gāyet firâvân ve lezîz balığı vardur. Ve bunun tarlaları çok ve buğdayı firâvân olur ammâ sâir hubûbâtı az olur. Ve dört bin kadar racül-i kâmil ancak olur. Ve bunların racül-i kâmil add itdikleri yigirmi yaşından altmış yaşına varıncadur ki gerek her işe ve hizmete ve gerek cenk ü harbe kuvvet ve isti‘dâdı olup yigirmi yaşından aşağı olanı çocuk ve altmış yaşına varanı ihtiyâr ve bî-dermân add iderler[1783].

Evsâf-ı nâhiye-i Kalaritato: Ve diğer nâmına Kapo Kalbari dirler. Ve bu nâhiye şarka ve cenûba nâzırdur ve her biri ovadur ve batakları yokdur. Ammâ vâfir gölleri vardur ve havâsı dahi fenâdur. Ve akar suları dahi olmayup hattâ çifti yağmur suyuyla sürerler. Ve bu nâhiyenin iki mu‘teber ve meşhûr şehirleri vardur ki baş şehrine Kalibari dirler. Taraf-ı cenûbunda bir yerden üzerine vâki‘ olmışdur ve cümle rûzgârdan emîn ve mahfûzdur. Ve gāyet meşhûr limanı vardur. Ve bu şehir dört kısım üzre olup şöyle ki biri Kastelo dirler bir dağ üzerine binâ olunmışdur ve topları hisâr dâiresini ihâta itmişdür, şöyle ki gāyet metîn ve müstahkem ve mu‘azzam kal‘a olup ve bâkī aksâmı anın varoşlarıdur. Nihâyet suları az olup **[İ, I, 144a]** ve havâsı dahi fenâdur. Ve bunun yigirmi bin ricâl-i kâmil âdemi ya‘ni bunlar yigirmi ile altmış yaş mâbeyninde cenk erbâbı âdemîsi[1784] vardur. Ve limanı emîn olduğı ecilden içinde çok bâzârgânlar

[1782] ulûm u fünûn H (61[a]) : umûr İ (143[b])

[1783] ve bunların racül-i kâmil add itdikleri yigirmi yaşından altmış yaşına varıncadur ki gerek her işe ve hizmete ve gerek cenk ü harbe kuvvet ve isti‘dâdı olup yigirmi yaşından aşağı olanı çocuk ve altmış yaşına varanı ihtiyâr ve bî-dermân add iderler H (61[a]) : - İ

[1784] ya‘ni bunlar yigirmi ile altmış yaş mâbeyninde cenk erbâbı âdemîsi H (61[a]) : - İ

oturur. Ve İklirya şehri dahi deryâya karîb ve halkı ve hubûbâtı çok bir şehirdür ki on dört bin racül-i kâmil add olunmışdur[1785]. Ve Oristano şehri dahi deryâdan çok ba‘îd değildür ve batakları ve gölleri çok olmağın havâsı ve göllerinde yılan balığı ve sâir balıklar dahi çok olmağın sayd iderler, mîrîdür. Tarlaları münbit ve hubûbâtı firâvândur ammâ neb‘ suları çokdur[1786]. Ve bu zikr olunan bilâddan mâ‘adâ iki nâhiyesi ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve çok kurâsı vardur. Cümleyi takrîr tavîl olur, sûrete nazar oluna.

Evsâf-ı ahvâl-i bâkī: Ve bu cezîrenin halkı âmmeten hisâb olunmışdur ki beş kerre yüz bin ricâl-i kâmil ta‘dâd ve tahrîr olunmışdur.

El-enhâr: Ve bu cezîrede olan ırmaklar amîk değildür ve lâkin neb‘ suları gāyet çokdur ve vâfir dağları dahi vardur[1787].

Ed-dîvân: Ve bunda olan dîvânda kıral tarafından dört vekîl hâzır olup ve cezîre halkından dahi bir niçe okumuş âdem ve cemâ‘at tarafından dahi bir konsel ya‘ni vekîl olur ki ol senede bir tebdîl olur.

El-edyân: Ve bu cezîre halkı âmmeten papa dîni tutarlar ve evvelki Frenk dînidür. Ve bu cezîrede üç baş kâdı oturur ki biri Sasara’da ve biri Kalaritato’da ve biri dahi Aboronsi şehrinde oturur. Ve bunlardan mâ‘adâ dört kücük kâdılık dahi vardur.

Îrâd-ı Kilisalar: Ve bu cezîreden kilisalara âid olanlar zikr olunur. Sasara’dan 5000 guruş, Kalaritano’dan guruş 14000 ve Argoniz’den guruş 8000 ve Enboryani’den guruş 6000, Oralan’dan guruş 6000, İlgara’dan guruş 4000, Borosa’dan guruş 3000 ve cem‘an guruş 47.000. Ve bu zikr olunan kırk yedi bin guruş kilisalar âidesi olup ve bâkī şehirlerinden ve kasabalardan hâsıl olan akçalar imâmlara ve papaslara ta‘yîn olunmışdur ki tahrîr ü takrîr tavîl olur[1788].

Îrâd-ı kıral: Ve bu cezîrede ba‘de’l-masârif kırala dahi iki yüz bin guruş irsâl iderler. Ve bu zikr olunan emvâl mercândan ve morina balığından hâsıl olur.

El-ahlâk: Ve bu cezîrenin halkı ziyâde zor-ı bâzûya mâlik ve kuvvetlü olurlar. Ammâ çendân rencberlik itmezler. Ve bunlar ta‘âmı dahi az yirler. Ve bunlar muhibb-i müsâfir olup müsâfirlerlerine gāyet ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve birbirleriyle dahi iyi geçinüp ve muhabbetleşüp olur olmaz şey içün birbirleriyle nizâ‘ ve adâvet itmeyüp hüsn-i zindegâne iderler.

[1785] racül-i kâmil add olunmışdur H (61[a]) : racül-i kâmil âdem vardur İ (144[a])

[1786] tarlaları münbit ve hubûbâtı firâvândur ammâ neb‘ suları çokdur H (61[a]) : - İ

[1787] el-enhâr: ve bu cezîrede olan ırmaklar amîk değildür ve lâkin neb‘ suları gāyet çokdur ve vâfir dağları dahi vardur İ (144[a]) : - H

[1788] imâmlara ve papaslara ta‘yîn olunmışdur ki tahrîr ve takrîr tavîl olur H (61[a]) : papaslara ta‘yîn olunmışdur İ (144[a])

En-nisâ[1789]**:** Ve bu cezîrenin avretleri ziyâde hasnâ ve ma‘rifetlü ve mahabbetlü ve dil-dâdelerine merhametlü ve sohbetleri letāfetlü olup ve giyinüp ve kuşanmağa mâil ve libâsları pâk u zîbâ ve ekser giydikleri atlas ve dîbâ olmağla ekser ricâller ve belki âmmeleri zen-dost olup bunlar dahi ekseriyyâ harîr ve nâzik çuka giyerler.

El-lisân: Ve bunlar ekseriyyâ İspanya lisânı tekellüm iderler ve İtalya ve Katalonya lisânları dahi tekellüm idüp ve gayri lisânları dahi öğrenmeğe heves ve sa‘y iderler.

El-cezâir[1790]**:** Ve cezîrenin bunların etrâf-ı kurbında büyük ve kücük kırk dört cezîre olup ma‘rûflarının birine Ecder adası ve birine Kortolasa ve birine İzlovosa ya‘ni kızıl ada ve ikisine Mıgır adaları ve birine San Norbiye **[61b]** ve birine Canpere ve birine Madereventi ve birine Kikler ve birine Avret adası ve birine Kalimar adası dirler ve gayriler dahi. Ve bu cezîrenin etrâfında on dört yerde döküntüsü olup ve yedi büyük ve meşhûr burunları vardur. Ve yedi birer akar suları olup üçü büyük sulardur. Ve sâir neb‘ pınarları gāyet çok olup ba‘zılarının ayakları bu nehirlere munsab olup ve ba‘zıları bir mikdâr cereyândan sonra mahv olur. Ve bunun iki büyük limanı vardur ki zikr olundı. Ve sâir etrâfında kücük limanları ve demir yatakları çokdur ve bunun devri kaç mîl olduğı ihtilâfî olup halk yedi yüz mîl dirler ammâ Frenkler kavli ve portalan hisâbı üzre beş yüz yetmiş mîldür, esahhı dahi budur. Ve mukaddemâ bu cezîre çok tavâyif eline düşüp ve sonra Yûnânîlere ve daha sonra Rûmîlere ve ba‘dehû İspanya’ya ve ba‘dehû Endelüs fethinde bunı dahi müslimânlar alup ve ba‘dehû bir takrîb ile Endelüs ellerinden çıkdıkda bunı dahi İspanya kıralı zabt idüp hükminde kalmış idi. Ve bu yakınlarda İspanya kıralı vefât itdikde birkaç sene bu cezîre ve Misina ve Napoli saltanatını ve İtalya’da İspanya hükminde olan cemâ‘atler içün Fransa ile Nemse’nin on seneden ziyâde mukātelesi olup ve ol vakitler Bec vak‘ası zuhûr idüp birkaç sene dahi Devlet-i Aliyye tarafıyla muhârebe idüp ve ol esnâlarda işbu Serdinya ve Misina üzerine ve ba‘zı yerlere Nemse kıralı tarafından Savorya kıralı serdâr olup bu cezîre ve Misina cezîresi mevfûr yediyle zabt olunup ve Nemse ile Fransa’nın nizâ‘ı ber-taraf olup sulh olduklarında mârrü’z-zikr vilâyetler ve cezîreler Nemse hükminde kalmış idi. Lâkin ba‘dehû Savoya kıralının hizmeti mukābelesinde işbu Serdinya cezîresini Savoya kıralına virdi, anın hükmindedür dirler[1791].

[1789] en-nisâ H (61ᵃ) : - İ

[1790] el-cezâir H (61ᵃ) : - İ

[1791] ve cezîrenin bunların etrâf-ı kurbında büyük ve kücük kırk dört cezîre olup ma‘rûflarının birine Ecder adası ve birine Kortolasa ve birine İzlovosa ya‘ni kızıl ada ve ikisine Mıgır adaları ve birine San Norbiye **[61b]** ve birine Canpere ve birine Madereventi ve birine Kikler ve birine Avret adası ve birine Kalimar adası dirler ve gayriler dahi. Ve bu cezîrenin etrâfında on dört yerde döküntüsü olup ve yedi büyük ve meşhûr burunları vardur. Ve yedi birer

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Siçilya ya‘ni Misina tâbi‘-i saltanat-ı Kapamya [İ, I, 144b] ve hâlâ der-hükûmet-i Cermanya ya‘ni Nemse[1792]

Ve bu cezîre cümle indinde Akdeniz’de olan cezîrelerin başı ve mu‘teberidür ve cemî‘-i ümem-i nâssda ma‘rûf u meşhûr ve hasretü’l-mülûk olup ve cümle cezîrelerden münbit ve mahsûldâr ve âb ü havâsı mu‘tedil ve zevk u safâsı vâfir ve cümle levâzım-ı insân olan eşyâ bu cezîrede mevcûd ve mütekâsir olduğı dünyâda mütevâtir olup şöyle ki kemâ-yenbagī vasf u ta‘rîf eylemek mümkin değildür. Ve vasf olundığı hâlde dahi yalnız Atlas kitâbına sığmayup ve ke-mâ huve hakkuhû vasf u ta‘rîf olunmaz ancak a‘şâr-ı öşrinden bir öşri mertebe nakl ü ta‘rîf olunan budur ki evvelâ bu cezîre mukaddemâ İtalya’ya muttasıl idi. Bir zamân ile bir azîm zelzele olup anın sebebiyle ol vakit karadan ayrılup böyle cezîre kalmışdur. Ve Kıbrıs cezîresi dahi Anatolı’dan ol mahall ayrılup münfekk olmışdur. Ve Ağrıboz dahi Atina’dan öyle munfasıl olmışdur. Ve deryâda olan cezîrelerin kebîr ü sagīri ol zelzele sebebiyle böyle cezîre kalup ve niçeleri dahi gark olmışdur. Ve ol zelzelede âmmeten karada şehirler ve binâlar hedm ve niçeleri kün-fe-yekûn ve niçeleri dahi yere geçüp ve niçe dağlar bir birinden münfekk olup ve niçeleri dahi yerinden ovaya yürüyüp niçe şehirler ve kasabât ve kurâsı ve bağ u bağçesi ve mezâri‘i basup ovalar dağ ve dağ yeri sahrâ olup[1793] ve ba‘zı sular ve göller nâbûd olup ve ba‘zı su olmayan yerlerde su çıkup ve göller peydâ olup kıyametden bir alâmet olmağla ekser-i insân u hayvânâtın zühreleri çâk ve helâk ve sağ kalanları lâ-ya‘kıl ve lâl ve gaşy olup ve her birleri bu hâlle iki ve üç gün yatup ve akılları başlarına geldikde kimi lâl ya‘ni dilsiz ve kimi dahi lisânlarını unutup ve bundan böyle her millet müceddeden bir dil peydâ idüp tebeddül-i elsine ol zamân peydâ oldı dirler. Ve bu

akar suları olup üçi büyük sulardur. Ve sâir neb‘ pınarları gāyet çok olup ba‘zılarının ayakları bu nehirlere munsab olup ve ba‘zıları bir mikdâr cereyândan sonra mahv olur. Ve bunun iki büyük limanı vardur ki zikr olundı. Ve sâir etrâfında kücük limanları ve demir yatakları çokdur ve bunun devri kaç mil olduğı ihtilâfî olup halk yedi yüz mil dirler, ammâ Frenkler kavli ve portalan hisâbı üzre beş yüz yetmiş mîldür, esahhı dahi budur. Ve mukaddemâ bu cezîre çok tavâyif eline düşüp ve sonra Yunanîlere ve daha sonra Rûmîlere ve ba‘dehû İspanya’ya ve ba‘dehû Endelus fethinde bunı dahi müslimânlar alup ve ba‘dehû bir takrîb ile Endelüs ellerinden çıkdıkda bunı dahi İspanya kıralı zabt idüp hükminde kalmış idi. Ve bu yakınlarda İspanya kıralı vefât itdikde birkaç sene bu cezîre ve Misina ve Napoli saltanatını ve İtalya’da İspanya hükminde olan cemâ‘atler içün Fransa ile Nemse’nin on seneden ziyâde mukātelesi olup ve ol vakitler Bec vak‘ası zuhûr idüp birkaç sene dahi Devlet-i Aliyye tarafıyla muhârebe idüp ve ol esnâlarda işbu Serdinya ve Misina üzerine ve ba‘zı yerlere Nemse kıralı tarafından Savorya kıralı serdâr olup bu cezîre ve Misina cezîresi mefûr yediyle zabt olunup ve Nemse ile Fransa’nın nizâ‘ı ber-taraf olup sulh olduklarında mârrü’z-zikr vilâyetler ve cezîreler Nemse hükminde kalmış idi. Lâkin ba‘dehû Savoya kıralının hizmeti mukābelesinde işbu Serdinya cezîresini Savoya kıralına virdi, anın hükmindedür dirler H (61^{a}-61^{b}) : ve mukaddemâ bu cezîre çok tavâif eline geçüp ve sonra Yunanîler dahi ve sonra Rûmlara nakl idüp ve ba‘dehû Endelüs fethinde bunı müslimânlar alup ve ba‘dehû Endelüs ellerinden çıkdıkda bu cezîreyi dahi İspanya kıralı alup niçe müddetdür ki anın zabtında kalmış idi. Ve lâkin hâlâ Nemse kıralı tahakküm idüp hâkimleri anın izniyle zabt olunur mahkûmlardur İ (144^{a})

[1792] tâbi‘-i salatnat-ı Kapamya ve hâlâ der-hükûmet-i Cermanya ya‘ni Nemse H (61^{b}) : tâbi‘-i salatnat-ı Kapamya ya‘ni İspanya ve hâlâ mahkûm-ı Cermanya ya‘ni Nemse İ (144^{a})

[1793] ovalar dağ ve dağ yeri sahrâ olup H (61^{b}) : - İ

Misina adasının karadan ayruldığı yerin umkı kırk kulacdan ziyâdedür dirler. Ve boğazın mukābelesinde bir burun vardur, üzerine Silpo nâm bir kasaba binâ olunmışdur ki gemiciler bu burundan gāyet ihtirâz iderler. Zîrâ bu boğazın etrâfında ufak ve iri kayalar gāyet çokdur. Ve bu burunun mukābelesinde cezîrenin dahi bir fenâ[1794] burunı vardur ki anın dahi üstine Karo nâm bir kasaba vardur ki bu iki burunun arası bir buçuk mîl kadar ba‘îddür ve mesâfe cezîrenin en dar yeridür.

El-küfriyyât: Yûnân müverrihleri öyle tahrîr itmişlerdür ki mukaddemâ bu cezîrede olan tāife hâşâ sümme hâşâ güneş tanrısı bu cezîrede oturup bir gözli idi ve gözi dahi cebhesindedür diyüp ve bu i‘tikād-ı bâtıl üzre ibâdet iderlerdi. Ve bu tāife dahi âmmeten bir gözlü olup ve gözleri dahi cebhelerinde idi. Ve bunlardan sonra Endelus’dan Sokani nâm bir tāife gelüp iskân itdiler. Ve bunlar bunda geldikde gemi yok idi ve yapmak dahi bilmezler idi. Ve sonra Yûnân-ı evvel tāifesi gelüp gitmeğe başladıklarında anlardan gemi yapmak öğrendiler ve etrâf u eknâfa gidüp gelmeğe başladılar. Ve ba‘d-i zamân Kalabirya’dan bir beğ zuhûr idüp ismine Moskolo dirlerdi, bunda gelüp bu cezîreyi zabt idüp kıralı oldı. Ve ol vakit Tırayo’dan üç yüz ve Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan **[62a]** bin iki yüz yetmiş iki sene mukaddem idi ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin üç yüz sene mürûr itmiş olur[1795]. Ve min-ba‘d halk buna Muskolo cezîresi ıtlâk ider oldılar ve sonra gitdikce galatlanup tebdîl-i harf ide ile Miçilya dir oldılar. Lâkin hâliyâ Arablar buna Muskulya diyüp ve müslimânlar **[İ, I, 145a]** Misina adası dirler. Ve bundan sonra bu cezîreye Yûnânîlerden birkaç pâdişâh zabt idüp şöyle ki tâ evâil-i İslâm’da[1796] müslimânlar alınca Yûnânîler zabt idüp müslimânlardan dahi Romanîler alup ve bunlardan dahi Fransız alup ve bundan dahi Logonberda tāifesi alup ve bunlardan dahi İsvec tāifesi alup ve anlardan dahi Nemse alup ve bunlardan yine Fransız alup ve on sekiz sene zabt idüp ve ba‘dehû bir gice cezîre halkı ittifâk idüp ve cümle Fransızları kırup cezîreyi zabt itdiler ki mîlâddan bin iki yüz seksen sene geçmiş idi ve bu hisâb üzre târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz elli sene mürûr itmiş olur[1797]. Ve ba‘dehû Aragonya kıralı alup ve ba‘dehû nesli munkarız olmağın Ferdinando nâm İspanya kıralı

[1794] fenâ H (61^{b}) : - İ

[1795] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin üç yüz sene mürûr itmiş olur H (62^{a}) : - İ

[1796] evâil-i İslâm’da H (62^{a}) : - İ

[1797] ve bu hisâb üzre târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz elli sene mürûr itmiş olur H (62^{a}) : - İ

alup ol vakitden beri İspanya hükminde idi. Yukaruda zikr olundığı üzre yakın zamânda Nemse alup hâlâ Nemse zabtındadur[1798].

Evsâf-ı cezîre[1799]: Ve bu cezîrenin mevzı‘i haddü’z-zevâyâ ile üç cihât-ı muhtelife birle mümted olup biri garb tarafına gitmişdür ki mukaddemâ bunun ismine Lelyi Bavom dirlerdi ammâ hâliyâ Kapoporo dirler. Ve biri dahi şark ve şimâle gitmişdür ki hâliyâ Kapokaro dirler. Ve biri dahi cenûb ve şarka gitmişdür ki hâliyâ Basarom dirler. Ve bir burundan bir buruna varınca iki yüz elli beş mîldür. Ve bir burundan bir buruna dahi yüz doksan mîldür. Ve Basaro burnından Karo burnına varınca yüz altmış dört mîldür. Ve bu hisâb üzre devri altı yüz dokuz mîl olur ve konak hisâbınca tūli sekiz ve arzı üç menzil ider.

Et-taksîm: Ve bu cezîre üç kısma münkasemdür. Birine Validamona dirler ki bu kısımda Misina âdemleri sâkin olurlar. Ve birine dahi Valinronebiti dirler. Bu kısım dahi Basaro burnına nâzırdur ve imtidâdı Tila ırmağından Kila ırmağına varur. Ve bu semtde Serakoz halkı oturur. Ve birine dahi Mazara dirler ki Kapo burnı semtine düşer. Romanîler zabt iderken bu kısma İnbar tesmiye iderlerdi. Zîrâ bunda hâsıl olan buğday ve sâir hubûbâtın kesret ü vefreti dil ile ta‘bîr olunmaz. Ve’l-hâsıl bu cezîrenin havâsı letāfetini ve sağlığı ve arâzîsi mahsûldârlığı kâffe-i enâmda müsellem ve meşhûr olup şöyle ki mâ-tekaddemden bu ana gelince bu cezîre berekâtlı yerdür ve bunda olan eşyâ gayri bir diyârda dahi olmaz. Ve hattâ Yûnânîlerin kavli ve iddi‘âsı budur ki cemî‘-i dünyâya hubûbât bu cezîreden münteşir olmışdur dirler. Ve tevcîh-i bâtıl ve küfriyyâtları dahi[1800] böyle yazılmışdur ki hâşâ ne‘ûzu-billâh[1801] çok tanrılar vardur ve anlardan birisi bir avretdür ki ol avret zehâyir üzerine tanrı olup halk cümle hubûbâtı andan almışlardur diyüp ve ol avreti sonra Müşterî çalmışdur dirler ve i‘tikād-ı bâtıl iderler. Ve bu cezîrenin öte yerinde bir tarla vardur ki ismine Kapod la Çento Salmo dirler ki yüz levhası dimek olur. Ve bunlar bu tarlayı Zebûr-ı şerîf elvâhına tesmiye itmişlerdür. Ve anın içün yüz levhası dirler ki bunda bir müd tohum ekilse yüz müd mahsûl olur ve bundan mâ‘adâ Lontino tarlaları dahi birine yüz virür. Ve bu cezîrenin yerleri münbit olup her şey çok ve firâvân olduğından nâşî cezîre halkı dahi cömerd ve sehî âdemlerdür. Ve cemî‘-i ta‘âmları dahi nefâis birle şöhret bulmışdur. Zîrâ bunda gallât be-gāyet çok olduğından mâ‘adâ zeytûn ve şeker ve za‘ferân ve tuz makūlesi şeyler dahi firâvândur.

[1798] yukaruda zikr olundığı üzre yakın zamânda Nemse alup hâlâ Nemse zabtındadur H (62[a]) : - İ
[1799] evsâf-ı cezîre H (62[a]) : el-evsâf İ (145[a])
[1800] ve küfriyyâtları dahi H (62[a]) : - İ
[1801] hâşâ ne‘ûzu-billâh H (62[a]) : - İ

El-me‘âdin: Ve bu cezîrede altun ve gümüş ve zümürrüd ve yeşim gibi zî-kıymet taş ma‘denleri dahi çokdur. Ve alaca semmâkī mermer ma‘denleri dahi vardur.

El-hayvânât: Ve hayvânât kısmından öküz ve inek ve koyun ve sâir hayvânât bî-hadd ü bî-pâyân olup **[İ, I, 145b]** hemân şöyle gezerler.

El-vuhûş: Ve bu cezîrede vuhûş u tuyûrun hisâbı bilinmez. Husûsan keklik ve ana benzer belva nâm bir cins kuş gāyet çok olup lâkin bu kuşun burnı uzundur ve yerli ve yabânî doğan dahi çok olup hattâ yabânî olan doğanlar yerli olan doğanları tutarlar[1802].

Esmâ-yı deryâ: Ve bu cezîrenin deryâsını dahi esmâ-yı muhtelife birle tesmiye iderler, şöyle ki ba‘zıları Çiçilya deryâsı ve ba‘zıları Misina deryâsı ve ba‘zıları Toskana deryâsı diyüp ve ba‘zıları dahi gayri isimlerle tesmiye iderler. Ve bu deryânın tūli İtalya sâhilinde olan Selma burnından Lokoptora mukābelesine varınca yigirmi yedi mîldür. Ve bu Misina ile Reyça arasında bir girdâb vardur zîrâ bu mahallin deryâsı ol tarafdan, bu tarafdan azîm akıntı ile gelmekle girdâb ve cezr ü medd olur ve ol cezr ü medd olan mevzi‘a Karbodi dirler ki boğaza girecek yerdür. Ve hattâ gemiciler beyninde bir ma‘rûf u meşhûr mahall-i mahzûrdur.

El-bilâd: Ve bu cezîrede yüz yetmiş üç şuhûr ve kasabât vardur ki cümleden mu‘azzam ve meşhûr olan şehirler bunlardur: Misina, Kanasba, Tiryano, Paltirmo, Ikradina **[62b]** bir mu‘azzam ve ma‘rûf şehirdür.

Et-tahtgâh: Ve cümlesinin büyüği ve cezîrenin tahtgâhı Palsirmo şehri olup ve mukaddemâ başka kırallık iken dahi kırallar dahi bunda otururdı.

El-cibâl: Ve dağlarının dahi meşhûrı Atina dağıdur ki Katanya şehrinin kurbında vâki‘ olmışdur. Ve bu dağda dâimâ âteş eksik olmaz. İsmine Monti Pilo dirler, gāyet sivri depesi vardur ve devri elli mîldür. Ammâ bu dağın depesine çıkmak bir yoldan gayri mümkin değildür ve ol yola Lengo Agrosa dirler ve ol yoldan gidüldiği takdîrce dahi zirve-i a‘lâsına çıkmak mümkin değildür. Ancak ol yoldan gidüp yigirmi mîl kadar yukaruda Rindaçiyo nâm bir kasaba vardur, ana varılur. Ve bu mahalle varınca âsân vech ile çıkılur ve bu mahall Katanya’ya otuz mîl ba‘îddür. İmdi bu dağın ancak bu mahalline gelince varılur. Ve bundan yukaru gayri gidilmez, nihâyet bin beş yüz kırk bir mîlâdında olan kıral bunun yukarusının ahvâline vâkıf olmak murâd idüp ve on iki sâhib-i riyâzât erbâb-ı seyâhat ve ehl-i firâset ve zî-ma‘rifet coğrafî ta‘yîn idüp hezâr mertebe cidd ü sa‘yla yukarusına çıkup böyle haber virmişlerdür ki evvelâ bu

[1802] tutarlar İ (145ᵇ) : basar H (62ᵇ)

yolun üç yerinde üç ismi vardur ki birinin ismi Monti ve birinin Roza ve birinin Abarta'dur. Ve Monti Katanya'dan Santo Nikola'ya varınca mesâfesi on iki mîldür. Ve dağın zeyline yakın olan yerlerinde vâfir kasabalar ve köyler olup ve ol köyler gerçi yanık taşlı yerlerdür ammâ ganîmeti ve envâ'-i eşcâr-ı müsmirresi ve mahsûlâtı dâire-i akl ihâtasından hâricdür. Ve bu mertebe taşlık yer iken böyle mahsûl virmesinde hikmet nedür, bir ma'nâ virilmeyüp taşları yağlı olduğı ecilden midür yohsa ol yanan âteşden rûzgâr ile gelen külden midür ve yohsa bir âhar şey midür hele sırrı ve hikmeti ne olduğı nâ-ma'lûmdur. Ve hattâ bunda olan bağların şol kadar acâib üzümi olur ki ta'bîr olunmaz. Ve çayırı dahi bir gûne çayırdur ki ra'y olunan koyunları şol mertebe semiz olur ki eğer kulaklarından kan almasalar semizliğinden çatlayup helâk olması mukarrardur. Ve bunda güzel sular ve ırmaklar neb' ider. Ve bu semtde gâhî azîm âteşler yanup ve azîm[1803] taşlar atılup ve zelzele olur. Ve ba'zı suları gāib olup ve bir âhar yerden çıkar. Ve ba'zısı yine zuhûr idüp ve ba'zısı bi'l-külliye gāib olur. İmdi evvelki ismiyle müsemmâ olan yoldan yukarı geçdikde öte yol ki Roza dirler, ol dahi on **[İ, I, 146a]** iki mîldür ve yolda giderken bir manastıra uğrayup gördüler ki içinde azîm kara taşlar bağlamışdur. Bu taşların gāyet fenâ kokusı vardur ki insân tahammül idemez. Ve bundan ilerü bir ormanlık dahi vardur ki sâfî çam ve pelît ağacı ile memlû ve müzeyyendür. Ve anda ba'zı kücük gördiler ki ol etrâfda bu göllerden gayri yerde su bulunmaz. "Ve andan ötede on iki mîl kadar gidüp yukarı vardıkda vâfir kara sataşdık, hâlbuki ol vakt ağustos idi ve andan on iki mîl kadar dahi gidüp bu mevzi'a vardık ki ol mahalle eşek arkası dirler ve andan on iki mîl yerde bir âhar dağ gördük ki ol mevzi'a muttasıl olmış ve ol dağa buğday dağı dirler ve anda susuz dere bulduk. Bir sehl yerini kazdık, kardan soğuk bir su çıkdı. Hele ol sudan içüp daha yukarı azîmet itdik. Biraz gitdikde kadîmden kalmış bir eski ve hâlî râhib-hâneye râst geldik. Akşam vakti olmağın gice anda olup lâkin gāyetü'l-gāye soğuk çekdik. Her ne hâl ise sabâhlayup dahi yukarı azîmet ile bir vâdîye vardık ki anda bir suyı latif göl vardur, anı dahi geçüp bir kumsal yere râst geldik ve biraz dahi gitmek murâd itdik. Ammâ gāyet ta'b ve meşakkat çekdik ve ol mahalden aşağı nazar itdikde Çiçilya adası ve Kalabirya şol mertebe yakın görünür ki eliyle irişilür kıyâs olunurdı. Ve andan yukaru dahi bir çukura râst geldik. Ortasında kutrı iki karış kadar bir müdevver delik var ve ol delikden gâh azîm duhân ve gâh azîm âteş çıkup ve gâh sâkin olur ve gâh dahi bir garîb ü acîb ve mehîb sadâlar çıkar ki âdemi vehm alur. Ve ol çukurun etrâfı dört mîl kadar düz yerdür

[1803] azîm İ (145[b]) : - H

ve ötesi gitdikce teng ve sarp olup ve bir vech ile dahi ilerü gitmek mümkin olmayup ve bu mertebe şeylere muttali‘ olup girü aşağı rücû eyledik” diyü haber virmişler.

Hikâyet-i ibret ve gazabu’llâh: Ve bu zikr itdüğimiz Monti Pilo dağının bir ismine dahi Mücmel dağı dirler. Târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz dört senesinde İskenderiyye’de bir ihtiyâr esîrlikden çıkma müslimâna râst gelüp mukaddemâ Boğaz-hisârı cenginde esîr olup kırk sene kadar İspanya’da esîr olmış ve ekseriyyâ bu Misina adasında çekdirilerde imiş. Târîh-i mezkûrdan elli sene kadar mukaddem bu Misina adasında bir gazabu’llâh vâki‘[1804] olduğunı nakl eyledi ki kudret-i Hakk ile bu Mücmel dağında dâim yanan âteşden Katanya’ya ve dört mîl ba‘îd Noto nâm kasabaya bu âteşden bir kıgılcım sıçrayup cümle kasabanın binâlarını ve ahcâr u eşcârını ve insân u hayvanâtını yakup kül idüp ve bundan Katanya limanına dahi bir kıgılcım sıçrayup yedi-sekiz mîl yere değin ve deryânın suyunı yüzünden yağ gibi yakup ve hattâ ol vakit bir çekdiri ile bir hizmete ta‘yîn olunup havâ muhâlefetiyle bir âteş vâki‘ olan yere on mîl kadar ba‘îd bir limanda yatardık. Bu âteş vukū‘ında harâretinden limanda duramayup kalkup kaçdık. Yohsa sefînemiz yanardı. Hattâ çekdirinin zifti **[63a]** erimeğe başlamağla kalkup deryâya kaçdık ve[1805] bunun akabinde bir azîm zelzele olup Agosta şehrini harâb idüp ve ekser-i insânını ve hayvânını helâk idüp ve sâir şuhûr u kasabat u kurâda çok evler ve kilisa ve binâlar yıkup ve çok insân ve hayvân helâk olup kıyâmetden bir alâmet olmışdur diyü nakl eyledi. Bu hakīr mukaddemâ dahi bu hikâyeyi işitmiş idim, lâkin deryânın yanduğına i‘timâd gelmezdi[1806]. Ol ihtiyâra müsâdif düşdükde suâl idüp bi-lâ-te’emmül bu zikr itdüğimiz vech üzre takrîr idüp hattâ “Ol vakit bir kâfir çekdirisi ile bir hizmete ta‘yîn olunmış idik. Havâ muhâlif olmağla bu âteş vâki‘ olan mahalle on mîl kadar ba‘îd bir limanda yatardık. Bu âteş vukū‘ında harâretinden limanda duramayup firâr itdik. Yohsa sefînemiz yanayazdı. Hattâ kimini zifti erimeğe başlayup ve andan kalkup deryâya **[İ, I, 146b]** kaçdık diyü yemîn idüp haber virmişdür[1807]. Mûceb-i ibret bir hikâye olmağla münâsebetle işbu mahalde tahrîr olundı, [1808]نعوذ بالله من غضب الله

[1804] târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz dört senesinde İskenderiyye’de bir ihtiyâr esîrlikden çıkma müslimâna râst gelüp mukaddemâ Boğaz-hisârı cenginde esîr olup kırk sene kadar İspanya’da esîr olmış ve ekseriyyâ bu Misina adasında çekdirilerde imiş. Târîh-i mezkûrdan elli sene kadar mukaddem bu Misina adasında bir gazabu’llâh vâki‘ H (62^b) : işbu bin yüz otuz üç senesi ki târîhü’n-Nebî sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemdür, bundan elli sene mukaddem bir gazabu’llâh vâki‘ İ (145^b)

[1805] ve hattâ ol vakit bir çekdiri ile bir hizmete ta‘yîn olunup havâ muhâlefetiyle bir âteş vâki‘ olan yere on mil kadar ba‘îd bir limanda yatardık. Bu âteş vukū‘ında harâretinden limanda duramayup kalkup kaçdık. Yohsa sefînemiz yanardı, hattâ çekdirinin zifti **[63a]** erimeğe başlamağla kalkup deryâya kaçdık ve H (62^b-63^a) : - İ

[1806] lâkin deryânın yanduğına i‘timâd gelmezdi H (62^b) : deryâ suyı yanmak şüpbhem idi İ (146^a)

[1807] bi-lâ-te’emmül bu zikr itdüğimiz vech üzre takrîr idüp hattâ “Ol vakit bir kâfir çekdirisi ile bir hizmete ta‘yîn olunmış idik. Havâ muhâlif olmağla bu âteş vâki‘ olan mahalle on mil kadar ba‘îd bir limanda yatardık. Bu âteş vukū‘ında harâretinden limanda duramayup firâr itdik. Yohsa sefînemiz yanayazdı. Hattâ kimini zifti erimeğe

Mekân-ı Sîmurg-ı Ankā: Ve bu cezîre halkı böyle dirler ki Sîmurg-ı Ankā kuşunun mukaddemâ mekânı bu zikr itdüğimiz müntehâ dağın başında olup ve bu Misina adası tahtı idi diyü tahkīk bilüp ve beynlerinde meşhûr ve mütevâdirdür. Ve bu müntehâ dağından mâ'adâ[1809] Misina şehrinin kurbında bir dağ dahi vardur ki ismine Tamadi dirler. Ve Toza şehrine karîb bir dağ dahi vardur ki ismine Varya dirler. Bunlar müntehâ dağları olup ve gayri dağları dahi çokdur, resme nazar oluna.

El-enhâr: Ve bu cezîrenin ırmakları dahi çokdur ve ma'rûf ve meşhûrları bunlardur ki icmâl üzre zikr idelim: Barna, Simnos, Leyvincini, Siralgora, Ebisos, Ralkoza, Deyvilo, Zalza, Pelanya, Peliçisi, Arki, Tomini, Roza, Mariti, Kantira ve gayri kücük ırmakları dahi vardur ve neb' pınarlarının dahi hisâbı yokdur[1810].

El-îrâd: Ve bu cezîrenin îrâdı çokdur ale'l-infirât tahrîri tavîl olur, ancak ihtisâr üzre i'lâmı budur ki[1811] masârif-i asker ve umûr-ı sâire ve masârif-i kilisa ve manastır ve medâris ve kitâb-hâne ve tîmâr-hâne ve yetîm-hâne ve mekteblerden mâ'adâ kıral içün üç yüz elli bin sivilye[1812] guruşı irsâl olunur[1813]. Ve bu cezîrenin etrâfı ve zîr ü bâlâsı kurbında ve açığında büyük ve kücük yigirmi cezîre tevâbi'i olup büyüklerinden bâlâsı tarafında üç cezîre vardur ki birine Filyane dirler ki akarsuyı dahi vardur. Ve birine Şehidlev ve birine Kireçlik dirler. Ve açığında olan büyücek cezîrelerin birine Osinte ve birine Hayrino ve birine Eşkler ve birine Üzümli ve birine Tütünli ve birine Leyli ve birine Baklalı ve birine Yanar ve gayrileri kücükdür ve hâlîdür. Ve bu Misina'nın etrâf-ı kurbında mecmû'ı on dört kücük döküntü olup sâir etrâfları ve adalar boğazı bi'l-cümle pâk olup mahsûs limanlarından gayri etrâfında ve ol adalarda demir ve batak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bu cezîrenin bir burnı vardur ki Fenerlik dirler. Ol yerden ucında üç çatal alem tarzı bir kullesi vardur ki iki tarafında olanlar yüksek ve ortasında olan alçakdur[1814]. Gāyet büyük fenerlerle ucunda dahi gice ile fener yakarlar ki ol kulle ve fenerlerin tasvîri böyledür. Ve bu cezîrenin her ahvâlini takrîr müstakil bir büyük kitâb olmağa mütehammil olup lâkin ekser-i ahvâli meşhûr ve dillerde dâstân, icmâl ve ihtisâr üzre tahrîr ile iktifâ olunup ve Avrupa'dan bir kısım olan İtalya dâiresinde olan büyük ve kücük saltanatların ve mukaddemâ başka bir

başlayup ve andan kalkup deryâya **[İ, I, 146b]** kaçdık diyü yemîn idüp haber virmişdür İ (146^{a}-146^{b}) : yemîn-billâh itdi ki denizin yüzinde âteş üzerimize beri yürüyüp gelmekle demiri güçle alup kaçdık haber virmişdür. Hakk tarafından gazab oldukda bütün deryâyı yakmak dahi ba'îd değildür H (63^{a})

[1808] Allah'ın gazabından yine Allah'a sığınırız.

[1809] ve bu müntehâ dağından mâ'adâ H (63^{a}) : - İ

[1810] ve neb' pınarlarının dahi hisâbı yokdur H (63^{a}) : - İ

[1811] ale'l-infirât tahrîri tavîl olur, ancak ihtisâr üzre i'lâmı budur ki H (63^{a}) : - İ

[1812] sivilye H (63^{a}) : - İ

[1813] Bu noktadan sonra H nüshasının 118b sayfasına bağlanmaktadır.

[1814] Müellif, sayfanın derkenârına kulenin ufak bir temsilini çizmiştir.

kırallık i‘tibâr olunup ve hâlâ işbu asırda mahkûmiyyet ile cumhûr u cemâ‘at üzre zabt olunan vilâyet ve cezîrelerin dahi tahrîrine ihtitâm virildi. Ve bundan böyle Avrupa ki rub‘-ı meskûnun biridür, Septe boğazından Moskov’da olan İdil suyına varınca Avrupa ta‘bîr olunup ve bunun dahi niçe aksâmı vardur ve aksâmlarından bir kısım olan İtalya ve dâirinden ma‘dûd olan vilâyetler zikr olundı, bunlara Avrupa’nın sol kolu dirler. Ve bundan böyle Avrupa’nın orta kolunda olan aksâmlarından bir kısım olan Hungarya ki Macar vilâyetleridür ve Nemse vilâyetleri ve gayrilerdür, anların tahrîr ü tasvîrine şürû‘ idelim, [1815] بعون الله تعالى تم لنا بالخير [1816]

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Erdel ki Hungarya’dan ma‘dûd başka bir kısımdur[1817]

Bu memleket Macar lisânında Erdel dinüp ve bu vilâyetin[1818] etrâfını Hersinya ormanı ve Karpanos dağı ihâta itmekle Latin lisânında bu memlekete anlar[1819] Tiransilvanya dirler, ma‘nâsı, tiran ihâta ve silvan orman dimekdür. Ve bu memlekete Nemse lisânında Siyabin Porçin dirler ki ma‘nâsı yedi kal‘alı ve yedi kapulı dimekdür. Zîrâ bu vilâyetin vukū‘ı yüksek dağlar arasında vâki‘ olmağla içerü girmeğe yedi yolundan gayri yolı olmayup ve bu yedi yol ki boğazlardur, bunların her birinde birer metîn kal‘ası vardur[1820] ki ol memleketin bu kal‘alar kilidi mesâbesindedür ve bu memleket Hungarya’dan ya‘ni Macar memleketinden bir kısım olup ve Hungarya Avrupa’dan bir cüz’dür ki ol cüz’e Daçya dahi dirler ki Rûmili dimekdür[1821].

Et-tavâyif[1822]: Ve bu Erdel memleketinde üç nev‘ tāife vardur ki birine Sas ve birine Sekil ve birine Haydoşak dirler. Ve bu Haydoşak tāifesi hem sipâhî ve hem söz sâhibi ve hem re‘âyâdur. Beğlerine bâc ve harâc virüp ve iktizâ itdikde sefere **[63b]** dahi giderler.

El-kılâ‘: Ve bu Erdel memleketinde büyük ve kücük üç yüz altmış pâre kal‘a ve palankāt vardur ammâ büyük ve meşhûr[1823] olanlar bunlardur ki zikr olunur. Kürsî-yi

[1815] Allahu teâlânın yardımıyla. Allahım hayırla tamamla.

[1816] H nüshasında 55b’de “Fasl-ı der-beyân-ı saltanat-ı Kapamya der-İtalya tâbi‘-i Nemse, nâm-ı meşhûrına Napoli, diğer Anapoli ve Napolya dahi dirler” başlığından itibaren bu noktaya kadar yazılanlar İ nüshasında mevcut değildir.

[1817] ki Hungarya’dan ma‘dûd başka bir kısımdur H (63[a]) : - İ

[1818] ve bu vilâyetin H (63[a]) : - İ

[1819] anlar H (63[b]) : - İ

[1820] metîn kal‘ası vardur H (63[a]) : bir metîn kal‘a binâ olunmışdur İ (67[a])

[1821] Hungarya Avrupa’dan bir cüz’dür ki ol cüz’e Daçya dahi dirler ki Rûmili dimekdür H (63[a]) : Hungarya dahi Daçya’dan bir cezîredür ki Rûmili’dür. İ (67[a])

[1822] et-tavâyif H (63[a]) : - İ

[1823] büyük ve meşhûr H (63[b]) : meşhûr ve mu‘teber İ (67[a])

memleket ve baş kal‘asına Erdel-Beligradi dirler[1824]. Ve birine Sibin ve birine Desve ve birine Bestericya ve birine İçtevar ve birine Verat ve birine Saritan dirler ki her birleri mu‘azzam ve metîn ve müstahkem kal‘alardur.

Et-tahtgâh[1825]: Ve hâliyâ bu memleketin tahtgâhı olan şehrine Erdel-Beligradi’dür ki gāyet metîn ve müstahkem ve[1826] ma‘mûr binâları, mükellef ve serâyları âlî ve köşkleri müzeyyen olup envâ‘-i esmârı müştemil ferah-fezâ ve dil-güşâ bağ u bağçeleri firâvân olup gûn-â-gûn esmâr ve sebzevât ve şükûfât mâl-â-mâldur.

El-cibâl: Ve bi’l-cümle bu memleketin etrâfını ser-firâz dağlar ihâta itmişdür, şöyle ki ol dağlardan bir vechle bu memlekete vusûl mümkin değildür illâ zikr olundığı üzre yedi yerde olan boğazlardan girilür. Ve bu vilâyetin cenûbında olan dağ kemâl-i irtifâ‘ından nâşî fusûl-i erba‘ada kullelerinin cümlesinde kar eksik olmaz.

El-havâ: Ve bu vilâyetin kışı gāyet şedîd olur, zîrâ güneşin te’sîrine ol ser-firâz dağlar mâni‘ olur. Ammâ yaz günlerinde güneş ol dağlarda fürce bulup vilâyet içinde olan taşlar **[İ, I, 67b]** güneşin harâretinden kızmağla gāyet ısıcak olur lâkin havâsı yine sağdur. Ve bu vilâyetde ekseriyyâ ra‘d ve berk ve sâ‘ıka çok olmağla niçe mevâzı‘i yıldırım urup zararlar itmeden hâlî olmaz. Lâkin halkı bu hışma mu‘tâd olup alışmalarıyla aslâ havf u ızdırâbları olmaz ancak fülân karyeye veyâ fülân yere yıldırım inüp harâb veyâ helâk itmiş dirler[1827].

Et-türâb: Ve bu vilâyetin toprağı kemâl mertebe münbit ve mahsûldâr olup buğday ve arpa ve yulaf ve çavdar ve kapluca ve darı ve mısır buğdayı ve bâ-husûs bağ u bağçeleri mübâlağa olmağla üzümi ve envâ‘-i esmârı firâvân ve mebzûl olup ve üzümün kesretinden nâşî şarâbları dahi gāyet çok olup şöyle ki ricâl ve nisâ ve sıbyânları leyl ü nehâr nûş idüp bütün memlekete vefâ itdüğinden mâ‘adâ kesretinden nâşî[1828] Leh ve Moskov vilâyetlerine dahi götürüp satarlar.

El-mevâşî: Ve bu vilâyetin otlağı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân ve suları mebzûl ve bî-pâyân[1829] olmağla koyunı ve sığırı hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn olup ve gāyetde semiz ve etleri lezîz olur. Ve bu memleketde güzel atlar dahi çıkar ammâ tohum aygurından mâ‘adâsını iğdiş iderler. Güzel bârgîrleri olup[1830] “Erdel bârgîri” diyü cemî‘-i milletde makbûl ve meşhûr ve mu‘teberdür. Üç yüz guruşa değin bârgîr satarlar.

[1824] kürsî-yi memleket ve baş kal‘asına Erdel-Beligradi dirler H (63^{b}) : Erdel, Beligrad İ (67^{a})
[1825] et-tahtgâh H (63^{b}) : - İ
[1826] metîn ve müstahkem ve H (63^{b}) : - İ
[1827] harâb veyâ helâk itmiş dirler H (63^{b}) : hasâret itmiş dirler İ (67^{a})
[1828] ricâl ve nisâ ve sıbyânları leyl ü nehâr nûş idüp bütün memlekete vefâ itdüğinden mâ‘adâ kesretinden nâşî H (63^{b}) : - İ
[1829] ve pâyân H (63^{b}) : - İ
[1830] güzel bârgîrleri olup H (63^{b}) : - İ

El-vuhûş: Ve bu memleketde yabânî hayvânât ve vuhûş u tuyûr ve cerrende vü derrendenin[1831] kesret ü vefretinden nâşî bağ u bağçelerine ve ba‘zı davarlarına çok zarar iderler. Ve bâ-husûs bir cins siyâh ayu olur ki cümleden yavuz ve mazarratlıdur, anı dahi san‘atla sayd idüp helâk iderler. Ve postı makbûl ve mu‘teber olup at sağrısına ve kibâr yedeklerine kaplan postı yerine isti‘mâl iderler. Ve kâfiristânda büyük rütbe sâhiblerinin kâfirden ve müslimân esîrlerinden uzun boylu ve kaba bıyıklı gāyet gürbüz ve tüvânâ çukadâr yerine birkaç âdem vardur ki dâimâ yanından münfekk olmazlar. Bunların başına iskerlet çukadan haydûd tārzı bir uzun kalpak giydirüp şöyle ki heybetlü görinmek içün işbu ayunun postına ol kalpağın kenârına bir buçuk ve iki karış kadar kaplayup ve kalpağın çukası dahi uzun olup omuzlarından aşağı iner ve dolamaları dahi iskerlet çukadan ve her şeyleri a‘lâ olup ve belinde kılıc ve elinde gümüşli külünk her kande gitse at yanınca ve araba ve sentorı yanınca ma‘an gidüp ve hattâ ta‘âm yirken dahi koltuğından durup ba‘zı hizmet dahi iderler. Muhassal ol ayunun kürküni bu misillü şeylere isti‘mâl itmeleriyle[1832] her bir postı vâfir behâ ider. Ammâ gāyet yavuz olmağla sayyâdlardan gâhîce bu ayu dahi sayd ider. Ve bu vilâyetde hayvânât-ı vahşî çok olmağla ehâlî-yi memleket dahi sayd u şikâra mâillerdür.

El-me‘âdin: Ve bu memleketde envâ‘-i me‘âdin dahi çokdur. Husûsan güzel kaya tuzı çıkar ki aynî ile Eflak tuzı gibidür. Ve ta‘m[1833]-ı lezzetde belki ana gālibdür. Ve tuz çıkan yerleri[1834] çokdur lâkin mu‘teberleri bunlardur: Nort, Sazburg, Saltizburg, Mormoros. Bu vilâyetlerin ma‘denlerinde mâ-lâ nihâyedür. Altun ve gümüş ve bakır ma‘denleri dahi çokdur. Husûsan Abrok, Banya, Ofiri, Radini, Zalante vilâyetleri envâ‘-i[1835] me‘âdin kânıdur. Ve Zalante’de cümleden ziyâde mübâlağa çok bakır çıkar.

El-enhâr: Ve bu memleketde ırmaklar dahi çokdur. Ma‘rûf ve meşhûrları bunlardur ki birine Maris dirler ki Erdel dağlarından Boğdan haddinden çıkup ol memleketi fasl ider. Ve ba‘dehû Sekil ve Abilhil, Alpapolya ya‘ni Erdel-Belgıradi ki paytahtıdur ve ba‘dehû Tisa ve Litya şehirlerine uğrayup Litya ırmağına karışur. Ve bu ırmakda câ-be-câ altun kumı bulunur. Ve bundan gemiler tuz yükledüp Hungarya’ya

[1831] ve vuhûş u tuyûr ve cerrende vü derrendenin H (63ᵇ) : - İ

[1832] ve kâfiristânda büyük rütbe sâhiblerinin kâfirden ve müslimân esîrlerinden uzun boylu ve kaba bıyıklı gāyet gürbüz ve tüvânâ çukadâr yerine birkaç âdem vardur ki dâimâ yanından münfekk olmazlar. Bunların başına iskerlet çukadan haydûd tārzı bir uzun kalpak giydirüp şöyle ki heybetlü görinmek içün işbu ayunun postına ol kalpağın kenârına bir buçuk ve iki karış kadar kaplayup ve kalpağın çukası dahi uzun olup omuzlarından aşağı iner ve dolamaları dahi iskerlet çukadan ve her şeyleri a‘lâ olup ve belinde kılıc ve elinde gümüşli külünk her kande gitse at yanınca ve araba ve sentorı yanınca ma‘an gidüp ve hattâ ta‘âm yirken dahi koltuğından durup ba‘zı hizmet dahi iderler. Muhassal ol ayunun kürküni bu misillü şeylere isti‘mâl itmeleriyle H (63ᵇ) : - İ

[1833] ta‘m H (63ᵇ) : - İ

[1834] tuz çıkan yerleri H (63ᵇ) : tuz ma‘denleri İ (67ᵇ)

[1835] vilâyetleri envâ‘-i H (63ᵇ) : - İ

götürürler. Ve nehirlerin birine dahi Alona dirler ki Sekolya dağından neb‘ idüp Dorucan ile Sekolya mâbeynini fasl ider. Ve ba‘dehû Sebin vilâyetinden mürûr idüp Niğboli karşusında Tuna’ya karışur. Ve birine dahi Zamos suyı dirler ki Çetmar kal‘asına uğrayup ba‘dehû bir nehr-i azîm olur, şöyle ki içinde gemiler yürüyüp Macar vilâyetine gider. Ve ba‘dehû bu ırmak Tubisko **[64a]** ırmağına karışur. Ve birine dahi Oratos dirler ki altun ımrağı dimekdür. Ve bu ırmak Torda ırmağına ve[1836] şehrine uğrayup ve ba‘dehû Maros ırmağına karışur. Ve bunlar büyük ırmaklar olup[1837] ve bunlardan mâ‘adâ niçe kücük ırmaklar dahi vardur ve neb‘ pınarlarının ise haddi ve hisâbı yokdur. Ve bi’l-cümle bu memleketin ırmaklarının başı yine bu vilâyetden **[İ, I, 68a]** neb‘ idüp ve niçeleri birbirine mümtezic ve cem‘ olmağla her birleri mu‘azzam ırmaklar olur. Muhassal bu vilâyete âhar vilâyetden su gelmeyüp[1838] ve bu vilâyetden çıkup cereyân iden nehirler niçe vilâyetleri dahi saky idüp mürûr iderler. Ve’l-hâsıl böyle kesret-i mâ vü nân u nemek[1839] ve vefret-i ni‘am-ı firâvân ile muğtenim vilâyet az bulunur. Ve bu memleket gāyet mahfûz vilâyetdür, zîrâ etrâfını yüksek dağlar ihâta itmekle gûyâ bir şahsın başına bir külâh giydirilmiş gibidür. Ve bundan mâ‘adâ ol yedi yolun boğazlarının her birinde birer büyük ırmak akup ve birer metîn kal‘a dahi vardur ki böyle yolları mesdûd ve mahfûz ve içine girmesi sa‘b ve müşkil memleket nâdir olup ve belki misli dahi ma‘dûmdur.

Taksîm[1840]-i bilâd: Ve bu memleket üç kısım üzredür, şöyle ki biri Sakson ve biri Hungar ve birine Çekolya dirler. Ve bunlardan mâ‘adâ bu memlekete ecnâs-ı muhtelife tavâyif[1841] gelüp gitmişlerdür. Ve bu memleket sınurının nihâyet bulduğı yerde Eflak tāifelerinden bir kabîle[1842] vardur ki aslında bunları Kızıl Elma’dan gelmişdür dirler. Ve bu Roma’dan gelen[1843] tāife Macar’ın ve Moskov’un re‘âyâlarıdur, şöyle ki bunların şuhûr ve kasabâtında meskenleri olmayup dağıstân yerlerinden olup çobanlık ve rençberlik iderler. Ve bu memleketin en güzîde yerinde Saksonya tāifesi sâkin olurlar. Ve bu memleketin baş şehirlerinin birisi Şebeş şehridür ki diğer ismine Milabak dirler. Ve bunun suyı Molonbak dimekle ma‘rûfdur. Ve bu şehir Alpa Polya şehrine karîb bir vâdîde vâki‘ olmışdur ammâ bunun kal‘ası ol kadar metîn değildür. Ammâ içinde mükellef sarâylar ve hânlar çokdur. Ve bu şehir mukaddemâ Saksonya

[1836] ırmağına H (64ª) : - İ
[1837] ve bunlar büyük ırmaklar olup H (64ª) : -İ
[1838] su gelmeyüp H (64ª) : gelür su olmayup İ (68ª)
[1839] ve nemek H (64ª) : - İ
[1840] taksîm H (64ª) : - İ
[1841] tavâyif H (64ª) : - İ
[1842] tāifelerinden bir kabîle H (64ª) : tāifeleri İ (68ª)
[1843] Roma’dan gelen H (64ª) : - İ

kıralının tahtgâhı idi. Ve bu şehrin[1844] etrâfında olan sularda gāyet çok balık çıkar. Ve bu şehre karîb Vinç nâm bir kasaba vardur ki ve bu kasabada bir tāife vardur ki isimlerine Anaba Nista dirler. Ve bu tāifeyi[1845] Botlan Gabor nâm kıral Moraviya memleketinden getürüp bunda iskân itmişdür. Ve bu tāifenin ahvâlleri bu gûnedür ki bunlar her kangı vilâyetde olsalar erleri başka ve avretleri başka yerde olup ve mahalleleri dahi başka olur. Ve bunların cümlesi ehl-i sınâyi‘ olup kimi bıçak ve kimi mıkrâs yapup ve kimi kilid ve gayri evânî yapup ve kimi dahi çulhalık ve dizlik idüp muhassal[1846] bu gûne san‘at işleyüp kesb-i yedleriyle ta‘ayyüş iderler. Ve her mahallenin bir vekîl-i harcı olup yaptıkları metâ‘ı bâzâra götürüp satarlar ve akçasını ma‘ûnetlerine ve harâclarına sarf iderler. Ve bunlar her evde on ikişer âdem bir yerde olurlar ve her mahallenin işcisi ve çamaşurcısı başka olup ve avretlerin dahi kezâlik ahvâlleri böyledür. Ammâ gerek erlerin ve gerek avretlerin karakullukcıları yine kendü cinslerinden olup aslâ erler avretlere ve avretler erlere karışmazlar. Ve birbirlerinin mahallesine ve yanlarına varmaz[1847] lâkin bunlar her gün yigirmi dört sâ‘atde yedi kerre kilisaya varup erleri başka bir tarafda ve avretleri başka bir tarafda karşuya karşu ayağ üzre sâf bağlayup[1848] dururlar. Ve papaslarından va‘z u nasîhat dinlerler. Ve papaslarının dahi va‘zı budur ki[1849] “Ey hıristiyanlar! Hakk Te‘âlâ Hazret-i Âdem’i ve Havvâ’yı[1850] halk itdikde dimişdür ki “Yâ Âdem! Ben[1851] seni dünyâya ancak tevâlüd ve tenâsüb içün gönderdim. Hemân iş üzerine olup hatunun ile cimâ‘ itmeğe mukayyed ve meşgūl ol!” diyü emr itmişdür. İmdi bize dahi **[İ, I, 68b]** ziyâde gereklü olan budur ki ol işe mukayyed[1852] olup Allâh’ın emrini yerine getürmeğe sa‘y idelim[1853]” diyü bu misillü biraz hılt kelâm söyleyüp ve ba‘dehû kürsîden aşağı inüp ve bir mikdâr avretleri tarafına nazar idüp göz gezdirür ve kangısını beğenüp murad ider ise varup eline yapışup hücresine götürdükde sâir erler dahi bâkī avretleri tutan tutanın olup kilisa içinde etrâfda kücük hücreler yapmışlardur[1854], herkes bir hücreye götürüp iş görürler. Ve yarım sâ‘at kadar eğlenüp papas işini gördükden sonra bir çanı vardur, çalar herkes

[1844] bu şehrin H (64ª) : bunun İ (68ª)
[1845] bu tāifeyi H (64ª) : bunları İ (68ª)
[1846] dizlik idüp muhassal H (64ª) : - İ
[1847] aslâ erler avretlere ve avretler erlere karışmazlar. Ve birbirlerinin mahallesine ve yanlarına varmaz H (64ª) : aslâ ne erleri avretler yanına varurlar İ (68ª)
[1848] sâf bağlayup H (64ª) : - İ
[1849] ve papaslarının dahi va‘zı budur ki H (64ª) : ve papasları dahi bunlara böyle va‘z iderler ki İ (68ª)
[1850] ve Havvâ’yı H (64ª) : - İ
[1851] yâ Âdem ben İ (68ª) : - İ
[1852] mukayyed H (64ª) : meşgūl İ (68b)
[1853] idelim H (64ª) : ideviz İ (68ᵇ)
[1854] kilisa içinde etrâfda kücük hücreler yapmışlardur H (64ª) : - İ

avretleri salıvirüp erler bir kapudan ve karılar bir kapudan çıkup[1855] evlerine[1856] giderler. Papas işin bitirüp çan çalınca, işini bitiremeyen gayri avreti alıkoyamayup salı virmeğe muhtâcdur. Papas çanı çalınca halâl olup andan sonra harâm olur dirler[1857]. Ve bu tāife "Bu fi'l en büyük ibâdet budur", dirler. Ve her bâr ki avretler vaz'-ı haml iderler, eğer kız olur ise anası[1858] yanında alıkoyup ve oğlan olur ise memeden kesilince anası alıkoyup ve ba'dehû[1859] erlere gönderürler ve nesebleri kim olduğı bilmezler. Lâkin avret "Bu oğlan veyâ kız fülân âdemdendür"[1860] diyü haber virmesiyle "Fülân oğlu veyâ kızıdur" diyü i'tikād ve i'tibâr[1861] iderler. El-kıssa bu tāife birbirlerine buğz ve hased ve cenk ü cidâl nedür bilmezler. Ancak böyle bir ahmak tāifedür ki herkes kendü işine meşgūl olup ve yigirmi dört sâ'atde yedi kerre kilisaya varup her varışda bir gönli ârzû itdüği avreti kapmağa mukayyed ve meftûn olup[1862] vekîl-i harcları her birlerinin işledikleri işlerini düşürüp ve bâzârâ götürüp satacağı satup ve alacağı alup[1863] cüz'î ve küllî ma'ûnetleri her ne ise görürler.

El-orman: Ve bu vilâyetde azîm ormanlar dahi çok olmağla âhû ve hargûş ve sâir hayvânât mübâlağa çok olur.

Miyâh-ı hârre: Ve bu vilâyetde **[64b]** emrâz-ı muhtelifeye devâ vü şifâ olur ve niçeler vardur ki etrâf u eknâfdan hasta ve marîzler gelüp ve birkaç gün eğlenüp devâ vü şifâ ile avdet iderler. Mücerreb sulardur[1864].

Boğaz-ı evvel: Ve bu memleketin evvelki boğazından Garos ırmağı mürûr ider ki ism-i meşhûrına Zamos dirler. Ve bu ırmak boğaz içinden ol kadar azîm sadâ ile mürûr ider ki uzakdan işidenleri dehşet alup hayrân ve acîbe kalur. Ve sâir boğazlardan dahi birer büyük nehir mürûr ider, cümleyi takrîr tavîl olur, ihtisârı münâsib görüldi[1865].

Ahvâl-i sâire[1866]: Ve bu Erdel memleketinde ekseri Macar tāifesi sâkin olup Sakson tāifesi azdur. Ve bu vilâyetde iki hâkim oturup biri Macar tāifesine ve biri Sakson tāifesine hükm ider.

[1855] ve karılar bir kapudan çıkup H (64ᵃ) : - İ
[1856] evlerine İ (68ᵇ) : - H
[1857] papas işin bitirüp çan çalınca, işini bitiremeyen gayri avreti alıkoyamayup salı virmeğe muhtâcdur. Papas çanı çalınca halâl olup andan sonra harâm olur dirler H (64ᵃ) : - İ
[1858] anası H (64ᵃ) : - İ
[1859] ve ba'dehû H (64ᵃ) : - İ
[1860] fülân âdemdendür H (64ᵃ) : fülânındur İ (68ᵇ)
[1861] ve i'tibâr H (64ᵃ) : - İ
[1862] ve yigirmi dört sâ'atde yedi kerre kilisaya varup her varışda bir gönli ârzû itdüği avreti kapmağa mukayyed ve meftûn olup H (64ᵃ) : - İ
[1863] ve bâzârâ götürüp satacağı satup ve alacağı alup H (64ᵃ) : - İ
[1864] mücerreb sulardur H (64ᵇ) : - İ
[1865] ihtisârı münâsib görüldi İ (68ᵇ) : - H
[1866] sâire H (64ᵇ) : bâkī İ (68ᵇ)

En-nevâhî: Ve bu vilâyetin yedi boğaz ve yedi nâhiyesi vardur ve her nâhiyesinde birer büyük hâkim oturup ve her birinde birer baş papas dahi oturur ki ehâlîsine hükûmet ider. Ve bunların üstine bir hâkim dahi oturur ki ve bir papas dahi vardur ki cümlesi bunlara mütâba'at iderler. Bunlar Sibin şehrinde otururlar. Ve bu yedi nâhiyeden mâ'adâ bir nâhiye dahi vardur ki Merpis nâhiyesi[1867] dirler. Yigirmi dört büyük kasaba-mânend[1868] karyeleri vardur. Ve bu nâhiye Erdel'den başka bir kısım olup[1869] ve bu kısmın dahi niçe nâhiyeleri vardur ki her birlerinin başka zâbıtları olup Merpis baş nâhiyesidür[1870]. Sibin şehrinde olan baş hâkim bunlara karışmaz. Ancak harâclarını cem' idüp ve götürüp ana teslîm iderler. Ol dahi Erdel-Belgıradi'nde kırala irsâl iderler.

El-edyân: Ve cümle Sakson tāifesi Lutran dîninde olup ammâ Macar tāifesi içinde edyân-ı muhtelife vardur ki ve bu memlekete ibtidâ gelüp iskân iden Daçi tāifesi idi ki Tatar'dan bir nev' tāife olup ba'de't-tūfân gelüp bu vilâyetde sâkin olmışlar idi ki bunların bir kabîlesi dahi İstanbul tarafına münteşir olup ve iskân itmişler idi ki on iki arvo ya'ni bölük kabîle idiler[1871]. Ahvâlleri İstanbul faslında zikr olunmışdur. Muhassal bu Daçi tāifesinin bu Erdel vilâyetinde[1872] cümleden sonra kıral olan Riçebal nâm kıralını Tirayano nâm rim-papa, kıralı tutup katl idüp bu vilâyeti kendü memleketine ilhâk eyledi. Ve ba'd-i zamân bu vilâyeti Sakson kıralı zabt idüp ve bir zamân Nemse kıralı hükm idüp ve ba'dehû Macar alup[1873] ve Macar tarafından başka bir kırallık oldı. Ve bu memleketde olan Sakson tāifesi muhtelitdür, şöyle ki an-asl Nemse memleketinden gelüp kalmışlardur **[İ, I, 69a]** başka şehirleri ve kal'aları vardur. Ve bu vilâyetin tahtgâhı olan Erdel-belgıradi gāyet atîk ü kadîm tahtgâh olup şöyle ki Tıraçiya kıralı dahi bunda otururdı. Ve bu şehrin kemâl mertebe bir metîn kal'ası ve bir mu'azzam ve meşhûr topı vardur ki kort ta'bîr iderler ki bir yerde dahi böyle büyük top yokdur dirler[1874]. Ve bu şehrin vukū'ı birkaç küçük dağlar üstünde olup ve etrâfı ikişer mîl kadar düz yerlerdür.Ve Maros ırmağı cânib-i şarkīsine düşer, iki mîl bu'dı vardur ve mukaddemâ içinden mürûr iderdi, sonradan saptırmışlardur. Zîrâ şehrin suları çok ve suya ihtiyâc yok[1875]. Ve bu suyun ba'zı vakit şehre ve etrâfına zararı vâki' olurdı, ol

[1867] nâhiyesi İ (68ᵇ) : - İ
[1868] büyük kasaba-mânend H (64ᵇ) : - İ
[1869] ve bu nâhiye Erdel'den başka bir kısım olup H (64ᵇ) : - İ
[1870] Merpis baş nâhiyesidür H (64ᵇ) : - İ
[1871] on iki arvo ya'ni bölük kabîle idiler H (64ᵇ) : - İ
[1872] bu Erdel vilâyetinde H (64ᵇ) : - İ
[1873] ba'dehû Macar alup h (64ᵇ) : - İ
[1874] bir yerde dahi böyle büyük top yokdur dirler H (64ᵇ) : - İ
[1875] suya ihtiyâc yok H (64ᵇ) : - İ

ecilden böyle ba‘îd saptırmışlardur. Ve bu şehrin binâsı[1876] murabba‘u’ş-şekl vâki‘ olmışdur. Ve Kızıl Elma kıralı ki bu vilâyeti almışdur, atasının ismine Polya Agosta dirlerdi, bu şehirde mürd olup ve bunda defn olmağla bu şehre İlba Polya tesmiye itdiler. Ve bundan mâ‘adâ Erdelîlerin metânet ile ma‘rûf ve meşhûr[1877] üç kal‘aları dahi vardur ki birine Diva ve birine Nograş ve birine Çeyolasi dirler ki bu kal‘aların niçe ma‘mûr ve âbâdân köyleri vardur. Ve bu vilâyet halkı üç bölük tāifedür ki birine Hungar ya‘ni Macar ve birine Sakson ve birine dahi Çekoli tāifesi dirler ki bu tāife re‘âyâ olup dağlarda sâkin olurlar ve meskenleri dahi yedi mevzi‘dür ki isimleri[1878] bunlardur: Süpsi, Orbab, Gezoy, Kebik, Çarçiyo, Markos, Araynas. Ve bu tāifenin ekser-i san‘atları çulhalık ve rencberlik ve çobanlıkdur[1879].

Et-tabâyi‘: Ve bu Çekoli tāifesi[1880] gāyet haşînü’t-tab‘ âdemlerdür ammâ cenk erbâblarıdur. Ve tabî‘atları dahi Macar’a karîbdür ve müsâfire gāyet ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve bunlar beğlerine harâc ve hediyye nâmıyla bir şey virmezler. Ammâ sefer vâki‘ oldukça sefere gidüp ulûfe ve bir şey istemezler. Cümlesi on iki binden ziyâde cenk erbâbı asker bu minvâl üzre sefere giderler[1881].

Ahvâl-i asker-i kıral-ı Erdel[1882]: Ve bu saltanatın ulûfeli askerleri az olup lâkin mukaddemâ bir zamân kendü başlarına kıral olup ve Macar’ın dahi tuğyân ve iştihârı vaktinde otuz bin kadar atlu ve kırk-elli bin kadar piyâde ki yetmiş-seksen bin asker ile niçe def‘a cenk idüp ve adûlarına gālib oldukları vardur. Ve hattâ bunların tuğyânı vaktinde Nemse kıralı çok zamân elli bin kara guruş virüp şerlerini def‘ iderlerdi. Ol zamândan bunlar yetmiş-seksen bin askere mâlik idiler. Ve Devlet-i Osmâniyye[1883] zuhûrından sonra bu vilâyet feth olunca İslâm askeriyle dahi niçe sene mücâdele ve muhârebe idüp yorulmağla[1884] ve âkıbet ukelâsı meşveretiyle Devlet-i Aliyye’ye tâbi‘ olup harâc-güzârlığı kabûl itmeleriyle Devlet-i Aliyye’den[1885] tuğ ve sancak ve tabl ve alem virüp[1886] beyne’l-akrân mümtâz ve ser-firâz olup çok müddet sâye-i Devlet-i Aliyye’de[1887] düşmenlerinden emîn ü râhat ve başka kırallık ünvânıyla memleketinde

[1876] binâsı H (64ᵇ) : - İ
[1877] ve meşhûr H (64ᵇ) : - İ
[1878] isimleri H (64ᵇ) : - İ
[1879] ve rencberlik ve çobanlıkdur H (64ᵇ) : - İ
[1880] ve bu Çekoli tāifesi H (64ᵇ) : ve bunlar İ (69ᵃ)
[1881] cenk erbâbı asker bu minvâl üzre sefere giderler H (64ᵇ) : ziyâde asker olur İ (69ᵃ)
[1882] kıral-ı Erdel H (64ᵇ) : - İ
[1883] Osmâniyye İ (69ᵃ) : aliyye H (64ᵇ)
[1884] yorulmağla H (64ᵇ) : - İ
[1885] Devlet-i Aliyye’den H (64ᵇ) : taraf-ı devletden İ (69ᵃ)
[1886] virüp H (64ᵇ) : ihsânıyla İ (69ᵃ)
[1887] aliyyede H (64ᵇ) : pâdişâhîde İ (69ᵃ)

hükm ü hükûmet ile atup tutardı[1888]. Gerçi mukaddemâ Devlet-i Aliyye'ye tuğyân üzre olup vâfir zahmet virmiş idi ammâ başa çıkamayup âsitâne-i sa'âdet-âşiyânlarına **[65a]** bendeliğini kabûl itdikden sonra olan râhat ve emniyetleri lezzeti dimâğlarına su'ûd itmekle ancak bundan böyle vâki' olan seferleri sıdk ve hulûs ve istikāmet[1889] ile niçe hizmetlerde bulunmışlardur.

Nasb-ı kıral an taraf-ı Devlet-i Aliyye: Ve bu Erdel vilâyeti feth olup saltanat-ı Osmâniyye-i İslâmiyyeye ilhâk oldukdan sonra kırallarının nasbı bu minvâl üzre olurdı kim vaktâ ki kıralları fevt ola, ehâlî-yi memleket bir yere cem' olup ve beğzâdelerden birini kırallığa lâyık görüp cümle ittifâkıyla taraf-ı pâdişâhîye arz u i'lâm iderlerdi. Ve pâdişâh dahi recâ vü iltimâsları **[İ, I, 69b]** üzre icâzet virüp tuğ ve sancak ihsân idüp ve beğ nasb iderlerdi tâ kim bin doksan dört senesine gelince bu minvâl üzre olup vâki' olan seferlere yigirmi ve otuz bin kadar atlu ve piyâde asker ve birkaç[1890] kal'a kûr gibi iri toplar ve niçe ve niçe saf-şiken alay topları ve havân humbaralarıyla[1891] ve külliyetli cebehâne[1892] ve bî-nihâye zahîre ve birkaç yüz araba ile sefere gelürlerdi. Ve her ne hizmete fermân olunur ise edâsına sa'y idüp ve cümle asâkir-i İslâm'a hizmet ve[1893] mu'âvenet iderlerdi. Ve hattâ Bec kal'ası muhâsarasına gidildikde Yanık kal'ası kurbında olan Rabe ve Rayice suları üzerine binâ olunan cisr muhâfazasına ta'yîn idüp gidilmiş idi. Asâkir-i İslâm[1894] Bec altında iken Yanık kal'ası ve Komran adası muhâfazalarında olan kâfirler ittifâk idüp bir kaç def'a yigirmi-otuz bin kadar kâfir köprülere hücûm idüp[1895] köprüleri bozup ve zabt idüp asâkir-i İslâm'a ihtilâl virmek sevdâsıyla köprülere hücûm itdiklerinde Erdel askeri karşulayup birkaç def'a muhârebeleri olup tarafeynden çok âdem düşüp ve düşmen tarafında beş-altı kıt'a top alup ve çok âdemleri düşmekle birşey idemeyüp köprüleri hıfz u hırâset itdiler. Ve ba'dehû eyyâm-ı muhâsara altmış güne vardıkda[1896] cümle kâfirlerin imdâd u ittifâklarıyla çekirge-misâl asker-i bî-şumârıyla[1897] Bec kal'ası imdâdına irişdiklerinde Nemse kıralından ve sâir bile olan kırallardan Komran adasında ve Yanık kal'asında ve taşrasında olan tabura ve Erdel kıralına Tuna'dan ve karşu yakasında karadan mektûb

[1888] hükûmet ile atup tutardı H (64[b]) : hükûmet iderlerdi İ (69[a])
[1889] ve istikāmet H (65[a]) : - İ
[1890] birkaç H (65[a]) : niçe (69[b])
[1891] ve havân humbaralarıyla H (65[a]) : - İ
[1892] külliyetli cebehâne H (65[a]) : mükemmel cebehâne İ (69[b])
[1893] hizmet ve H (65[a]) : - İ
[1894] olunan cisr muhâfazasına ta'yîn idüp gidilmiş idi. Asâkir-i İslâm H (65[a]) : olunup asâkir-i İslâm murâd itdüği haberleri muhâfazasına ta'yîn itmişler idi. Asker İ (69[b])
[1895] köprülere hücûm idüp H (65[a]) : - İ
[1896] ve düşmen tarafında beş-altı kıt'a top alup ve çok âdemleri düşmekle birşey idemeyüp köprüleri hıfz u hırâset itdiler. Ve ba'dehû eyyâm-ı muhâsara altmış güne vardıkda H (65[a]) : - İ
[1897] asker-i bî-şumârıyla H (65[a]) : hisâba gelmez askeriyle İ (69[b])

ile âdemler irsâl idüp mefhûmında hâliyâ Bec[1898] imdâdına bî-hisâb asker ile gelüp irişmişizdür ve Türk askerine za‘f gelüp ve havfa düşüp ve mâbeynlerine ihtilâf ve ihtilâl vâki‘ olup kaçmak murâd itdiklerini ahz olunan diller haber virmişlerdür. Ve târîh-i meknûnun üçünci güni üzerlerine varup varmamız mukarrerdür. Kutkıbız kendülerin bozarız. Kutkıbız dimek inşâallah dimekdür. Erdel kıralı sensin ki köprüleri kesüp beriden kaçup “Varan Türk tāifesine yol virmeyüp cümlesini katl idesiz ve eğer muhâlefet ider iseniz sonra bir vechle ahdiniz kabûl itmeyüp eşedd-i ukûbet ile mu‘âteb olmanız mukarrer bilesiz” diyü gelen mektûbı kırâ‘at itdiklerinde ol dahi ricâl-i saltanatı ile müşâvere idüp “Ahvâl ber-aks olur ise ne itmek gerekdür?” diyü cevâb istedikde ukelâsı dirler ki “Bizim hükmimiz ve vilâyetimiz şimdiki hâlde Devlet-i Aliyye vilâyeti içindedür. Biz Nemse’ye tâbi‘ olduğumuz hâlde müslimânlara bozulmak vâki‘ olsa dahi girü döndüklerinde “Muhâlefet itdiniz” diyü bizim vilâyetimize uğrayup ve Tatarı uğradup vilâyetimizi harâb ve ehl ü ayâlimizi ve mâl ve erzâkımızı gāret idüp taş taş üzerinde kalmaz. İmdi Devlet-i Aliyye tarafında bulunup köprüleri muhâfaza ile mukayyed olmak bize enfa‘ ve hayırlıdur ve müslimân askerine bozulmak vâki‘ olursa dahi yine bize sâhib çıkup mu‘âvenet iderler. Ve bâ-husûs Nemse ile bizim vilâyetimiz mâbeyninde müslimânlar elinde bu kadar vilâyet ve kal‘alar var. Mevlâ kerîmdür. Hemân köprüleri muhâfaza itmek bize hayırlıdur” didikde kıral dahi “İşte söz budur” dir. Ve Yanık ve Komran muhâfazalarında ceneraller dahi haber gönderürler ki “Ne tursın? Köprüleri boz. Türki bozdılar. Yorgun asker gelmek üzredür. Yol virmeyüp cümlesini kıralım” didiklerinde Erdel dahi cümle askerini ve topunı karşu geçirüp ve köprünün öte başında olan metrislere ve muhâfız askere kuvvet virüp ve mukaddim olan toplardan mâ‘adâ toplar vaz‘ idüp muhâfazaya ihtimâm itdikde Yanık ve Komran askeri tekrâr köprülere hücûm itdikde Erdelîler ile azîm kıtâl idüp âkıbet yine Erdelîler gālib olup Nemseliler kaçup Yanık kal‘asına dar düşdiler. Ammâ vâfir Nemse kırup ve üç topını aldılar. Ve irtesi bozgun askerin evveli zuhûr itdikde Erdelîler kalpakların yire urup bir mertebe gırivv ve feryâd iderler ki ta‘bîr olunmaz. Muhassal cümle asker köprülerden geçüp Yanık kurbında olan Penakör sahrâsına cem‘ olup birkaç gün anda oturdılar. Erdelîler zahîresi ile geçüp aslâ zarûret ve muzâyaka çekmediler. Muhassal Erdel kıralının sâirlerden mâ‘adâ ol seferde Devlet-i Aliyye’ye hizmet ve sadâkat bir vechle ta‘bîr ve takrîr olunmaz. Lâkin bundan sonra Nemse kıralı cümleden mukaddem himmetini Erdel üzerine sarf idüp ve Erdel memleketini zabt idüp ve başlarından ve söz

[1898] Komran adasında ve Yanık kal‘asında ve taşrasında olan tabura ve Erdel kıralına Tuna’dan ve karşu yakasında karadan mektûb ile âdemler irsâl idüp mefhûmında hâliyâ Bec H (65ª) : - İ

sâhiblerinden çok âdem kırup ve bütün askerine kışla virüp vücûhla bir mertebe hakāret ve te‘addî itdiler ki takrîr olunmaz. Nâ-çâr Nemse’ye tâbi‘ ve harâc-güzâr oldılar. Ammâ Devlet-i Aliyye hükminde iken olan huzûr ve râhatlarını ve zevk u safâlarını yâd idüp ve ağlayup tahassür iderler.

Ve’l-hâsıl işbu Erdel memleketi gāyet ma‘mûr ve âbâdân ve toprağı dahi münbit ve mahsûldâr olup ve havâsı güzel ve suları hafîf ve avretleri gürbüz ve ten-dürüst ve[1899] hasnâdur. Ve hizmetkâr ve kelâmları zarîf ve şîvekâr ve bakışları hande-rûy ve gamze-kâr ve[1900] ma‘rifetlü ve mahabbetlü olup **[65b]** giyinüp kuşanmağa ve pâk gezmeğe mâillerdür. Ve bu memleketin büyük ve kücük[1901] üç yüz altmış pâre kılâ‘ ve palankātı ve bu cümleye tâbi‘ birkaç bin pâre ma‘mûr köyleri olup ve beğzâde ve kibâr ve kibâr-zâdelerin niçe müte‘addid çiftlikleri ve latīf bağ ve bağçeleri ve niçe sayd-gâhları ve niçe envâ‘-i simâkı müştemil enhâr ve bahîraları vardur ki ekser ırmaklarında altun kumı çıkar. Ve envâ‘-i ma‘denleri dahi çokdur[1902]. Ve bu memleketde hubûbât ve meyve ve sebzevât ve şükûfâtdan olmaz ve bulunmaz şey nâdir olup gāyet ile ucuzluk ve bolluk dil-güşâ ve matbû‘ memleketdür.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Hungarya ya‘ni Macar ve bunlara Engürüs dahi dinüp ve Banonya dahi dirler ve kadîm ismine Oni dirler

Ve bu memlekete ibtidâ gelüp iskân iden mahlûk kavm-i Tatar’dan bir nev‘ tāife idiler ki Ten suyı etrâfından gelüp bu memlekete iskân itmişlerdür, şöyle ki ba‘de’t-tūfân Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm evlâdlarından olan Yâfes bin Nûh oğlu Türk zürriyetlerinden olan kavm-i Tatar’dan bir kabîle idiler ki Ten suyı etrâfına münteşir olmışlardı. Ve ol vakitlerde olan mahlûkun ömürleri uzun ve kāmetleri dırâz ve bedenleri kavî olmağla ba‘d-i zamân şol mertebe çoğaldılar ki kesret-i insân ve mevâşîden yerleri dıyk olup birbirlerine sıklet virmeleriyle her kabîle kavmini alup insândan hâlî olan bir tarafa gidüp münteşir olduklarında işbu kavm-i Macar dahi işbu memlekete gelüp iskân eylediler. Ve bunların bir ismine dahi Salgal dahi dirler. Ve ol vakitlerde bunların ne şehirleri ve ne dînleri var idi ve ol vakitlerde ve ba‘dehû çok zamânlarda bunlarda bir âdet var idi ki bir oğlan doğdukda bir demiri kızdırup ol doğan oğlanın dizlerini dağlarlar idi ki “Büyüdükde sakalı bitüp cenkci olsun” dirlerdi. Ve dahi ihzârlarında ba‘zı kemiklerin kırarlardı kim “Seğirtmesi kolay olsun” dirlerdi. Ve

[1899] gürbüz ve ten-dürüst H (65[a]) : - İ
[1900] kelâmları zarîf ve şîvekâr ve bakışları hande-rûy ve gamze-kâr ve H (65[a]) : - İ
[1901] büyük ve kücük H (65[b]) : - İ
[1902] ve envâ‘-i ma‘denleri dahi çokdur H (65[b]) : - İ

ol vakitlerde çift ve çubuk bilmeyüp yemekleri çiğ et olup ve ba‘zı ot ve kök yerlerdi. Ve esvâbları dahi keten **[İ, I, 73a]** bezi ve koyun postı olup ve başlarına dahi koyun postından bir cins takye giyerlerdi ve ekseriyyâ toprak üzerinde yatarlardı. Ve bunlar evlâdlarını on iki yaşına varınca besleyüp gayri beslemezlerdi. Ve dâimâ kârları etrâf u eknâflarında olanlar üzerine sefer idüp ve ansızın hırsızlık dahi kârları idi. Ve sefere gitdiklerinde avretlerini ve eşyâlarını bir araba içine koyup bile götürürlerdi. Ve cenge girdiklerinde ityoh ityoh diyü cümlesi birden çağrışup şamata ve feryâd birle kör gibi girerlerdi. Ve hâliyâ dahi âdetleri böyledür.

El-ahlâk: Ve bunlar mukaddemâ yaramaz ve kîndâr ve inâdcı ve bî-rahm ve şedîd ve pelîd kavm olup aslâ dîn ü diyânet nedür bilmezlerdi. Lâkin ba‘d-i zamân yay yapmak ve çift sürmek ve ba‘zı sınâyi‘ vü bedâyi‘ öğrenüp ol vilâyetleri ma‘mûr u âbâdân ve halkı zengin ve kâmrân olup ve kıralları dahi nâm u nişân ile niçe az zamân çok memleketlere pençe salup memleketlerine istîlâ ve pâdişâhlarına gālib olmağla mahsûdü’l-akrân olmışlardı. Ve kadîmî olan ahvâl u etvârların ve me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsât ve mu‘tadların terk idüp zengin ve kâmrân olmışlardı. Ammâ cibilliyet-i kadîmelerinden hubz ve hısset ve inâd ve galzat-ı tabî‘atlerin terk itmeyüp ile’l-ân ol hısâl-ı zemîmeler ile mecbûllerdür[1903]. Ve bu memleketin ism-i kadîmine Oni dinüp vech-i tesmiye ibtidâ bu memlekete pâdişâh olan âdemin ismi Oni olmağla çâk dokuz yüz mîlâdına gelince bunun nesli kıral olup ve sene-i mezkûrede Hunrik nâm kıral memleketi zabt idüp bunun nesli dört yüz altmış yedi sene mümted olmışdur.

El-hudûd: Ve bu memleketi garben Meradiya ve İstirya ve Üstürya ki selefde Babonya-yı fevkānî dirler idi. Ve şimâlen Leh memleketi ve cenûben İskılavon ve

[1903] ve bu memlekete ibtidâ gelüp iskân iden mahlûk kavm-i Tatar’dan bir nev‘ tāife idiler ki Ten suyı etrâfından gelüp bu memlekete iskân itmişlerdür, şöyle ki ba‘de’t-tūfân Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm evlâdlarından olan Yâfes bin Nûh oğlu Türk zürriyetlerinden olan kavm-i Tatar’dan bir kabîle idiler ki Ten suyı etrâfına münteşir olmışlardı. Ve ol vakitlerde olan mahlûkun ömürleri uzun ve kāmetleri dırâz ve bedenleri kavî olmağla ba‘d-i zamân şol mertebe çoğaldılar ki kesret-i insân ve mevâşîden yerleri dıyk olup birbirlerine sıklet virmeleriyle her kabîle kavmini alup insândan hâlî olan bir tarafa gidüp münteşir olduklarında işbu kavm-i Macar dahi işbu memlekete gelüp iskân eylediler. Ve bunların bir ismine dahi Salgal dahi dirler. Ve ol vakitlerde bunların ne şehirleri ve ne dînleri var idi ve ol vakitlerde ve ba‘dehû çok zamânlarda bunlarda bir âdet var idi ki bir oğlan doğdukda bir demiri kızdırup ol doğan oğlanın dizlerini dağlarlar idi ki “Büyüdükde sakalı bitüp cengci olsun” dirlerdi. Ve dahi ihzârlarında ba‘zı kemiklerin kırarlardı kim “Seğirtmesi kolay olsun” dirlerdi. Ve ol vakitlerde çift ve çubuk bilmeyüp yemekleri çiğ et olup ve ba‘zı ot ve kök yerlerdi. Ve esvâbları dahi keten bezi ve koyun postı olup ve başlarına dahi koyun postından bir cins takye giyerlerdi ve ekseriyyâ toprak üzerinde yatarlardı. Ve bunlar evlâdlarını on iki yaşına varınca besleyüp gayri beslemezlerdi. Ve dâimâ kârları etrâf ve eknâflarında olanlar üzerine sefer idüp ve ansızın hırsızlık dahi kârları idi. Ve sefere gitdiklerinde avretlerini ve eşyâlarını bir araba içine koyup bile götürürlerdi. Ve cenge girdiklerinde ityoh ityoh diyü cümlesi birden çağrışup şamata ve feryâd birle kör gibi girerlerdi. Ve hâliyâ dahi âdetleri böyledür. El-ahlâk: Ve bunlar mukaddemâ yaramaz ve kîndâr ve inâdcı ve bî-rahm ve şedîd ve pelîd kavm olup aslâ dîn ü diyânet nedür bilmezlerdi. Lâkin ba‘d-i zamân yay yapmak ve çift sürmek ve ba‘zı sınâyi‘ vü bedâyi‘ öğrenüp ol vilâyetleri ma‘mûr ve âbâdân ve halkı zengin ve kâmrân olup ve kıralları dahi nâm u nişân ile niçe az zamân çok memleketlere pençe salup memleketlerine istîlâ ve pâdişâhlarına gālib olmağla mahsûdü’l-akrân olmışlardı. Ve kadîmî olan ahvâl ve etvârların ve me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsât ve mu‘tadların terk idüp zengin ve kâmrân olmışlardı. Ammâ cibilliyet-i kadîmelerinden hubz ve hısset ve inâd ve gılzat-ı tabî‘atlerin terk itmeyüp ile’l-ân ol hısâl-ı zemîmeler ile mecbûllerdür H (65^{b}) : - İ

Semendire memleketi hadd ider. Ve bu Macar memleketinde olan kal‘anın kesreti bir memleketde dahi olmayup ve mukaddemâ bu memleket yetmiş üç kısım olup ve ba‘dehû Macar arasında fitne ve ihtilâl vâki‘ olmağla alınmış kalup ve Devlet-i Osmâniyye zuhûrından[1904] sonra anın dahi yigirmi yedi kısmını İslâm zabt idüp ve yigirmi beşini dahi Nemse zabt idüp ve sekiz kısmı dahi Erdel tarafında zabt olunmış idi. Ve ba‘dehû bi’l-cümle Nemse hükmine dâhil olmışdur. Ve mukaddemâ bu Macar memleketi iki kısım add olunup biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunurdı. Fevkānî ta‘bîr olunan, Tuna’nın şark ve şimâl tarafında olan[1905] mâverâsıdur. Leh ve Erdel sınurlarına varıncadur. Ve tahtânî **[İ, I, 70b] ıtlâk** olunan Tuna’nın garb[1906] tarafıdur ki Budin ve Bec taraflarıdur.

Ve mukaddemâ bu Macar saltanatı müddet-i medîd bir mertebe kuvvetde idi ki Resûl-i kibriyâ aleyhi efdalü’t-tahiyyât işbu dünyâya teşrîf buyurup da‘vet-i İslâm’la me’mûr olunca bu Macar kavmi saltanatı cümle Rûmili’nde olan saltanatların kuvvetdârı olup şöyle ki Leh ve Moskov ve İsvec ve Nemse ve Fransa ve Hırvat ve Venedik ve Kızıl Elma ve gayrileri dahi ve İstanbul’a gelince müstevlî olup def‘-i şerr içün bunlara bâc u harâc virürlerdi. Ve mahalli ile ba‘zı istîlâ itdikleri vilâyetler icmâlen zikr olunur. Ve bunlar bu mertebe kuvvete mâlik iken sonra böyle zebûn ve mahkûm olmalarına bâ‘is Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi **[66a]** ve sellem hazretleri etrâf u eknâfda olan mülûke nâme-i şerîf buyurduklarında kimi itā‘at idüp şeref-i İslâm’la müşerrref olup ve kimi dahi özr ve illet îrâd idüp ve taraf-ı sa‘âdetlerinden varan resûllere ikrâm ve ri‘âyet idüp rıfk ile özr-hˇâh cevâb virdiler. Ve hattâ ol vakitde Nemse kıralı olan ricâl-i saltanatını cem‘ idüp da‘vetlerin icâbete tergīben bast-ı kelâm itdikde cümle halk gulüvv idüp şol mertebeye vardı ki kendüyi hal‘ ve helâk idüp âhar kıral nasb itmek mertebe kīl ü kāl oldukda didi ki “Benim murâdım sizi tecribe idi. Göreyim dînlerinde sâbitler midür diyü tecribe itdim” diyüp def‘-i meclis itdikde varan resûle “Ahvâli gördünüz. Bu saltanatdur. Vardıkda gördüğün gibi söyleyesin” diyüp ve özr-hˇâh nâme ve ba‘zı hedâyâ ile irsâl eyledi ve yalnız kendüsi hufyeten telkīn-i İslâm itdi dahi dirler. Ve Macar kıralına irsâl buyurdukları resûl gelüp nâme-i şerîfi virdikde gazaba gelüp hâşâ nâme-i şerîfi dört pâre idüp ve elçi-yi resûlullâhı dahi tekebbürâne ve tecebbürâne cevâblarla irsâl idüp ahvâli i‘lâm itdikde “Devleti dahi öyle olsun” diyü buyurmalarıyla ba‘de’l-yevm saltanat-ı Macar fitne ve ihtilâlden hâlî olmayup ve çok

[1904] Devlet-i Osmâniyye zuhûrından H (65^{b}) : - İ
[1905] şark ve şimâl tarafında olan H (65^{b}) : - İ
[1906] garb H (65^{b}) : beri İ (70^{b})

zamân geçmeyüp saltanat-ı Macar dahi dört bölük olup ve içinden kılıç çıkmaz oldı. Ve nâme-i şerîflerine ihânete cesâret iden mel‘ûnun biri dahi Nûşirevân’ın oğlu Acem şâhıdur ki anlara dahi “مزق الله ملكه[1907]” diyü bed-du‘â buyurmalarıyla ol vakitden anların memleketinden mesâib ve ihtilâl eksik değildür. Tafsîli Acem memleketi tahrîri faslında zikr olunur. Ve’l-hâsıl işbu Macar kavmi kadîmü’l-eyyâmdan beri bir anîd u şedîd kavim olup şöyle ki bir söz ki hayr ve şerr mâbeynlerinde ittifâk olunur, andan rücû‘ itmek ihtimâlleri yokdur, yâ anı icrâ iderler veyâ ifnâ-yı vücûd iderler. Ve hattâ hikâyet olunur ki bir zamân bunların kıralları münkarız olup kıral nasb itmek husûsında mâbeynlerinde azîm nizâ‘ vü kıtâl olup ve âkıbet def‘-i fitne vü kıtâl içün bunı dahi re’y itdiler ki ale’l-seher kal‘a kapusını açdıkda kapudan içerüye kim girer ise anı kıral itmeğe kavl ü karâr iderler. Nâgâh kapuyı açdıklarında cümleden mukaddem bir kelb içerü girer. Sözümüzden rücû‘ ve kavlimizden nükûl itmeyelim diyü ol kelbi kıral iderler ve dîbâ ve ser-â-ser çullar giydirüp ve tahtına oturdup ve başına tâc korlar ve âyînleri üzre dîvân sürüp azl ü nasb idüp ve salb ü siyâset iderler. Ve ta‘âm vakti geldikde ke-mâ fi’l-evvel ta‘âm ve şarâb çekilüp ve önine sofra kurılup ve kıral ile mukaddemâ ta‘âma oturmağa müste‘id olanlar yine ma‘an ta‘âma oturup yerlerdi. Bu minvâl üzre birkaç eyyâm mürûr itdikde bir gün yine ta‘âm yirler iken kelbin ağzından bir parça tavuk kebâbı kemiği sıçrayup yere düşdükde hemân kelb dahi kendüni ardınca tahtından aşağı atdıkda, başından tâcı yere düşdükde hemân anda olanlar “Uğur değildür ve hem ırz-ı saltanata şe’n virdi” diyü hücûm idüp ol kelbi pâre pâre itdiler ve dîvâra kan sıçrayup ol kanı her ne kadar sa‘y itdiler ise çıkmayup öyle kaldı.

Ahvâl-i hâlâ: Ve bu Macar tāifesi gāyet fudûl tāife olup tumturaklı esvâblar ve müzeyyen silâhlara ve güzel ve yüğrük atlara mâil olup ve libâsları dahi sâir milletlere mugāyir olup ser-tâ-pâ serhadlü libâs gibidür. Ammâ aslında dahi bu tarz libâs Macar’ın olup serhadlüler sonradan Macar’a taklîd iderek cümlesi giyer oldılar. Ve serhadlüler ile cenk itdiklerinde serhadlüler alınlarına birer makrame bağlayup birbirlerini andan fark iderler. Ve cenkde Macarlar mağlûb oldukda kurnaz olan Macar fi’l-hâl başına makrame bağlayup serhadlüler ile ma‘an aşağı yukarı cenk ider tavrını gösterüp bu hîle ile kendüni halâs ider. Ve serhadlüler dahi mağlûb oldukda başından makrameyi çıkarup bu takrîb ile kendüni halâs ider. Ve ba‘zı sıklet-i cenkde gerek serhadlüler ve gerek Macar kendü ebnâ-i cinsinden bir-iki âdemi mecrûh itmek dahi vâki‘ olur. Ve bu hîle ile kendüyi halâs ider. Ve bu Macar tāifesi zâhiren dürüst görünürler ammâ sâf-ı derûn

[1907] Allah da onun saltanatını parçalasın.

olmaz ve sözlerine dahi i‘tikād idilcek kavim değildür. Ve bu Macar memleketi gāyet soğuk olmağla cümle evlerinde sobaları vardur.

Et-ta‘âm: Ve hâlâ bu Macar tāifesi envâ‘-i ta‘âm tabh itmede sâir keferelere gālibdür, şöyle ki etden ve sütden ve sebzevâtdan ve hamîrden envâ‘-i ta‘âm tabh iderler. Ve bahârlı ta‘âmdan hazz iderler. Ve etmekleri hod meşhûr olup yigirmi ve yigirmi beş vakıyyeye değin somun yaparlar ve yine gāyet pişkin ve latīf olur ki iki ay dursa aslâ küflenüp bozulmaz. Ve bundan mâ‘adâ envâ‘-i gûne çörekler ve kâhîler yaparlar ki anlar lisânında kulac ta‘bîr iderler. Ve niçe gûne şeker işleri dahi yaparlar, lâkin ta‘âmı az yirler. Ve hattâ Nemse halkı çok yiyüp ve çok içmeleriyle bunların âdetleri kendülerine muhâlif görinüp Nemseler Macarları “açlıkdan ölüciler” diyüp ve Macarlar dahi Nemseleri çok yedikleri içün “öküzler” ve şarâbı çok içdikleri içün “şarhoşlar” diyü istihzâ idüp birbirlerine latīfe idüp ulaşurlar.

Ahlâk-ı nisâ: Ve bu Macar tāifesinin avretleri gāyet hasnâ ve pâk ve ten-dürüst ve ma‘rifetlü olup etmek ve ta‘âm ve dikiş ve nakış ve tezgâh ve sâir nisâya müte‘allik olan şeylerde ve hizmetlerde mâhir ve amelinde fâhirler olup ve pâk esvâb giymeğe mâillerdür, şöyle ki kibârları yakasına sırma ve kılabodan ve incü ile işlenmiş bir yün gömlek **[İ, I, 73b]** giyüp ve dahi **[66b]** üstine hem-çünân zebûn gibi bir dar şey giyüp ve önlerine kılabodanlı bir kırmuzı veyâ siyâh veyâ mâi harîr fûta tutınup ve fukarası kırk kalem peştemâl veyâ bir beyâz bez tutarlar. Muhassal gāyet pâk ve hizmetkâr ve ma‘rifetlü olup kıyâfetleri dahi sâirlere göre bir hoş ve tekellümde gerek kendü lisânları ve gerek Türkceleri yakışıklu olup ve ülfet ve sohbetleri dahi muhabbetlü olup ve safâlı olur.

El-lisân: Ve bu Macar lisânı başka bir lisân olup ve memleketlerinde kendü lisânlarından mâ‘adâ Nemse ve Boşnak ve müslimân lisânı dahi söylenür. Ve kendü lisânları sâir lisânlara uymaz, lâkin harfleri Latin harfleridür.

Evsâf-ı sikke: Bunların altun sikkeleri cümleye ma‘lûm bir şeydür ve bir cins sikkeleri dahi vardur ki penez dirler. Yüzi bir guruşa geçer. Ve bir akçaları dahi vardur ki petka dirler. İki yüzi bir guruşa geçer. Ve bu Macar kırallarının ekser-i îrâdı ma‘denlerden olup ve hattâ mukaddemâ Nemse’ye tâbi‘ olan Macar vilâyetinin ma‘denlerinden Nemse be-her sene yüz altmış bin altun gümrük virürlerdi ve otuz iki bin altun dahi gayri şeylerden virüp ve boyarlarına dahi otuz iki bin altun virürlerdi. İmdi bundan ma‘lûm ola ki bu Macar memleketi ma‘denlerinden ne kadar altun ve sularından dahi ne mertebe altun kumı çıkarmış ve bunun bir kıyâsı dahi budur ki her diyârda nisvân tāifesine bilezik ve gayri zînete müte‘allik her ne yapdırsalar ve ricâle

müte‘allik olan dârât ve sâir âlât her ne yapdırsalar Macar altunından yapdırdıklarından mâ‘adâ Acem ve Hind ve Sind bâzârgânları Macar altunı düşürüp ve Ka‘be-i şerîfe gidenler dahi ekseriyyâ Macar altunı götürüp bu takrîb ile niçe yüz bin kerre yüz bin hisâbından ziyâde hisâba gelmez altun ol vilâyetlere gidüp ve anda kalup girü gelmedüğinden mâ‘adâ âstâne-i sa‘âdetde ve sâir memâlik-i mahrûsede zînet ve âlât içün bozulan Macar altunının hisâbı dahi hisâba sığmaz iken hâliyâ cemî‘-i milel bunda Macar altunı sikkesiyle gezen herkesde hıfz olup mestûr olan altun hisâb olunmak lâzım gelüp mümkin olsa sâir sikkeler ile meskûk mevcûd altundan Macar altunı ed‘âf u mudâ‘af ziyâde bulunmak ihtimâli vardur. İmdi Macar memleketinin ma‘denlerinden ve nehirlerinden ne kadar altun ve altun kumı çıkduğı bundan mülâhaza oluna.

El-asâkir: Ve bu Macar saltanatının kuvveti ve itifâk u ittihâdı vaktinde piyâde ve süvârî iki yüz bin askerleri olurdı. Ve bunların piyâde askerine hayduk dinüp bunlar tüfenk kullanup ve müslimân gibi kılıc taşıyup ve isti‘mâl iderler. Ammâ bunlar tüfenki sol tarafında götürüp ve sol tarafından atmak kānûnlarıdur. Ve bunların tüfenkleri dahi sâirlere mugāyir başka bir tarzdur ve ekseriyyâ şeşhâne kullanırlar. Ve bunların atlularına husar dinüp halk, katane dirler. Ve bunların atluları üç nev‘ üzre olup bir nev‘i harbe ve kılıc ve bir salındırma tüfenk taşıyup ve bir nev‘i dahi demir tahta zırh giyüp ve başlarına demir tuğulga giyerler. Ammâ bu iki gürûhun bir kılıc ve bir çift atlu tabancası dahi olur. Ve bir nev‘i dahi bir çift atlu tabancası ve bir salındırma ki karabil ta‘bîr olunur ve bir kılıc ve bir demir topuz ve bir ince, gāyet uzun şeş dahi gaddâre yerine taşırlar ki ucu yere dokunur. Ve bu şeşi at üzerinden kılıfından çıkarmak güç olmağla Macar indinde ve serhadli mâbeyninde gāyet hüner add iderler. Ve bunlar kovmağa ve kaçmağa kolay olsun diyü dar esvâb giyerler ki libâsları cümleye ma‘lûm olup ve serhadlüler dahi Macarlar gibi esvâb giyüp ve at ve âlâtları dahi bi-aynihî Macara müşâbihdür. Ve bunlar umûm üzre sefere gitdiklerinde gûn-â-gûn kürkler ile kendülerin ve atların tezyîn iderler ki **[İ, I, 74a]** a‘dâlarına dehşet gele. Ve başlarına kibârları altun ve sâirleri gümüş ve ba‘zıları kartal kanadından çelenk takınırlar ve dâimâ anınla gezüp iftihâr iderler. Ve her ne kadar âdem katl itmiş ise ol kadar çelenk takınırlar. Ve bunlar cenge girdiklerinde düşmen üzerine hücûm itdiklerinde cümlesi birden iyyuh iyyuh diyü azîm şamata ile girüp evvel-i vehlede ardına ve önine kûr gibi koyurlurlar. Ammâ gāyet heybetlü ve âteş gibi yürürler. Eğer düşmenleri metânet idüp ve ol hücûmlarında birkaçını mecrûh ve katl idüp yerlerinde sâbit-kadem olurlar ise hemân ardlarına dönüp bir daha girü dönmezler meğer girüden piyâdeleri ve zâbıtları zor idüp kendü hâllerine komayalar. Lâkin ileri yürüyen alayları bir kerre girü

döndükden sonra bir daha yine düşmene dönüp işe yaradıkları az vâki‘ olmışdur. Ve Arnevid askerinin dahi hâli böyledür. Ve cümle cenkde ekseriyyâ ahvâl böyledür ki ibtidâ yürüyüşde kangı asker bân virüp veyâ girüler ise gayri ol mağlûbiyyet alâmeti olup ol asker gayri işe yaraması gāyet nâdir vâki‘ olmışdur. Nazar-ı i‘tibâr ibtidâ olan hücûmadur. Gāyet ihtiyât idecek vakitdür, fe’f-hem[1908].

El-âdet: Ve cümle kâfirler arasında bir âdet vardur ki Nemse kıralları Macar’a dahi mütesarrıf olup kıral olmayınca Kızıl Elma’ya dahi kıral olamaz. Ve Macar’a kıral olduğı vakitde kırk **[67a]** elli bin kadar âdem cem‘ olup kıralı kilisaya götürürler ve eline bir kılıc virüp ol dahi kılıcı dört yanına salar. Ve ba‘dehû kılafına koyup yemîn ider ki kimseye zulm ve gadr itmeye. Ve memleketlerini düşmenden hıfz u hırâset ide. Ve dînlerine ve âyînlerine dahl ü ta‘arruz itmeye ve ba‘dehû memleket halkı dahi yemîn iderler ki kendüye itā‘at üzre olup hıyânet itmeyeler. Ba‘dehû Macar tahtgâhı ki Poçon kal‘asıdur, birkaç gün ol şehirde oturup Macar voyvodalığını mukarrer idüp ve ba‘dehû kalkup tahtgâhı olan Beç’e gider. Zîrâ Macar voyvodalığı yine Macar’dan olup âhardan olmaz.

El-hükûmet: Ve bu Macar’da hükûmet dört nev‘ üzredür. Biri papaslar ve biri paşalar ve biri beğlerdür ki kiminin temlîki var ve kiminin yokdur. Ve biri dahi mu‘âfî şehrîlerdür. Voyvodalıkları yine Macar’dan olur ammâ Nemse kıralı tarafından dahi her kal‘ada ve şehirde ve kasabada muhâfız asker ta‘yîn hattâ Komran adasında sâir askerden mâ‘adâ Nemse tarafından dâimâ yigirmi beş çekdiri hâzır durur. Zîrâ aslında Komran adası Macar’ın olmağla i‘timâd itmeyüp ihtiyâten hem adayı ve hem Tuna kenârında olan Macar vilâyetlerini zabt içün bu çekdirileri hâzır ve müheyyâ tutup dâimâ ol tarafları gezüp cüst ü cû iderler.

El-âdet: Ve bu Macarlarda bir âdet vardur ki bir âdem mürd olsa mâlını oğluna virürler, kızına bir şey virmezler. Ve oğlu olmayup hemân kızı kalsa beytü’l-mâla zabt idüp yine kıza bir şey virmezler.

El-edyân: Ve bu Macar tāifesi içinde birkaç mezheb vardur. Biri Kalvin, biri Lutran, biri Aryo ve biri Nemse dîni ki ol papa dînidür. Ammâ Aryo dîni bu üçine muhâlifdür. Zîrâ bu Aryo dîninde olanlar hâşâ sümme hâşâ Allâh üçdür, diyüp ve Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmı halk itmedi dirler. Ve biri dahi Ana Batista dînidür ki bunların ahvâli Erdel faslında tafsîl üzre zikr olunmışdur, nazar oluna. Ve bu Macar memleketinde iki erki piskop vardur ki mukaddemâ bunun birisi Usturgon’da ve birisi

[1908] İyi anla.

Segitvar'da otururlardı. Ve bunların rütbesi elektör rütbesidür ya'ni kıral rütbelerinden bir rütbedür ki Nemse faslında takrîr olunur. Ve zuhûr-ı İslâm'dan sonra Resûl-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin nâme-i şerîflerine itdikleri ihânet cesâreti şe'âmetiyle bu Macar memleketinde fitne ve ihtilâl vâki' olmağa başlayup ve mukaddemâ bu vilâyetin ismine Banonya dirlerdi. Ve ba'dehû Roma kıralı olan Petri nâm kıral bu memlekete müstevlî olup ve çok halkını kırup memleketi zabt eyledi. Ve ba'd-i zamân Got ya'ni İsvec tāifesi gelüp zabt eyledi. Ve ba'dehû Oni ya'ni Rus tāifesi zabt idüp ve ba'dehû Longobaroy ya'ni İtalya'dan Milan tāifesi **[İ, I, 74b]** zabt idüp ve bunlardan sonra tekrâr Rus tāifesi alup ve âhir-i kâr mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmdan dokuz yüz sene mürûrında bir cins Tatar tāifesi gelüp ve cümle Rus tāifesini kırup ve kaçırup ve cümle Macar memleketini zabt idüp kaldılar.

Zuhûr-ı kavm-i Tatar-ı Hungar: Ve Macar ve Latin târîhlerinde mastūrdur ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmın bin üç yüz altmış yedi senesinde tekrâr Tatar vilâyetlerinden Hungar adlu bir memleket Tatarı dahi zuhûr idüp ve gelüp Oliten suyı kenârını ve ol etrâfı zabt itdikden sonra Avrupa'ya girüp uğraduğı memleketleri yakup ve yıkup gāret iderek işbu Banonya ya'ni Macar memleketini dahi zabt eyledi. Ve bu Tatar cem'an on kerre yüz bin asker olup ve dört serdârı var idi. Ol serdârların birine Kilit ve birine Kiva ve birine Kadiçe ve birine Atila dirler idi. Ve bu Atila nâm serdâr Macar kıralı olup ve Budin kal'asını taht idinüp oturdukdan sonra Buda adlu karındaşını yüz elli bin Tatar askeriyle Fransa vilâyetine gönderdi. Ve bunların bu hurûclarına mukāvemet mümkin olmaduğını Nemse kıralı ve ukelâsı mülâhaza idüp memleketlerini yağma ve gāretden halâs içün azîm mâl ve hedâyâ virüp ve tâbi' oldı. Ve yasakçı nâmıyla her vilâyete âdem alup bu takrîb ile bir mikdâr şerlerini def' idüp ve vilâyetini kırdırup vakt-i fursata nigerân oldı. Ammâ Fransa kıralı kendülerin saymayup ve hem ol vilâyetlere varımazlar ihtimâline zâhib olmışlardı. Muhassal Tatar askeri niçe vilâyetleri gāret iderek Fransız vilâyetinden şehr-i mu'azzam olan Avrilya şehrini muhâsara itdikde ol vakit Fransa kıralı olan Merum ve sâirlerden dahi Got kıralı Todorik ve Kızıl Elma kıralı Serd ile birlik olup Kıtlan vilâyetinden Tolosa nâm şehir kurbında azîm cenkler idüp ve âkıbet Tatar'ı bozdılar. Ve ba'dehû bozgun asker Atila'ya geldiklerinde gazaba gelüp tekrâr hisâba gelmez ve vilâyetlere sığmaz çekirge-misâl asker-i bî-şumâr ile Fransa vilâyetine yürüyüp ve bütün memleketi yakup ve yıkdıkdan sonra İskılavin ve İtalya **[67b]** memleketlerine pençe salup ve cümle anları dahi zabt idüp ve ba'dehû Kızıl Elma'yı dahi muhâsara itdikde Leyoni-i evvel olan papa gelüp buna azîm temennâ ve recâ itmeğin bu dahi Kızıl Elma muhâsarasından fâriğ olup ve İtalya'dan dahi rücû'

idüp ve Henor nâm İtalya kıralının ol vakitde gāyet hasnâ ve şöhret-nümâ bir kızı var idi ki dünyâda misli yok idi ve ismi Henorya idi ve ol kızı recâ içün azîm hedâyâ ile elçi göndermişler idi ki İtalya'yı ihrâk ve gāret itmeyüp tâbi‘ ve mahkûm olmak recâ itmişler idi. Kızı gördükde âşık olup ve anın hâtırı içün İtalya'yı aslâ incitmeyüp lâkin kızı nikâh ile almak murâd eyledi. Def‘-i şerr içün anların dahi cânına minnet, kızı virdiklerinde azîm düğün idüp yükler ile envâ‘-i cevâhir ve kumaşlar virüp ve gerdek olduğı gice kız ile cimâ‘ iderken burnından kan boşanup ve ol maraz sebeb-i mevti oldı. Ve ol Atila'nın ömri yüz yigirmi yaşında olup ve bu Hungar ve Tatar'ın Macar vilâyetine istîlâlarından târîh-i İslâmın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz seksen yedi sene mürûr itmiş olur. İmdi Atila helâk oldukda iki oğı kalup birine Eldar ve birine Çapa dirler idi. Ve bu iki karındaş arasında taht içün azîm husûmet vâki‘ olup ve halk dahi iki fırka olup azîm kıtâl eylediler. Eldar tarafı gālib olmağla Çapa İstanbul'a gidüp ve andan dahi Tatar vilâyetinde babası vilâyetine gidüp ve bu dahi mürd oldukda Aydo nâmında bir oğlu kalup Macar ittifâkıyla bunı kıral itdiler. Ve Eldar dahi mürd olup evlâdı kalmamağla, bu Aydo'nun silsilesi üreyüp Tokos nâm kırala gelince mümted olmışdur. Ve bu Tokos kıral oldukda azîm asker İtalya'ya sefer idüp **[İ, I, 75a]** ve İtalya kıralı dahi firâvânî mâl virüp girü döndürdi. Ve bu dahi girü döndükden sonra mürd olup Çiza nâm oğlu İstifan kıral oldukda Macar saltanatına gāyet kuvvet bulup ve'l-hâsıl bunun silsilesi gâh yalnız Macar'ı ve gâh Nemse ve Leh ve Selizya ve Bohemya'yı ya‘ni Çeh'i birden zabt idüp tâ ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmın bin dört yüz kırk dört senesinde Macar ve Leh memleketlerine kıral olan Vilad İslad nâm kıral Ebü'l-feth'in babası Sultān Murâd-ı sânî ile Varna kurbında azîm cenk idüp ve cenk içinde kıral düşüp ve askeri dahi târumâr olup ve asker-i İslâm kova-kıra Tuna'ya varınca şol mertebe kırdılar ki dört-beş menzil sahrâ ve bir tepe kâfir lâşesiyle çakıl taşı ve bostân bozuntusına döndi. Devlet-i Osmâniyyûnda olan büyük gazâların biri de işbu Varna muhâsarasıdur. Ve bin dört yüz altmış dört milâdında bu kıral cenkde mürd oldukda yerine Matiya Kozgun nâm kimesne kıral olup ve bu kıral iştihâr bulup Macar ve Selizya ve Moradiya vilâyetlerini zabt idüp ve Komran adasını ve kal‘alarını metîn ve müstahkem idüp ve bin dört yüz yetmiş beş mîlâdında bu kıral ve Leh kıralı ve ol semtlerde Nemse ve Bohemya ve gayri kırallarla cümlesi müşâvere idüp ve ittifâk u ittihâd idüp umûmen müslimânlar üzerine sefer itmek murâd eylediklerinde ol mahall İslâm askeri Dalmasiya ya‘ni Hersek semtlerinde seferde olup ve çok kâfir kırup ve ol vilâyetleri nehb ü gāret itdiklerinden mâ‘adâ üç yüz bin kadar esîr aldıklarını mesfûrûn kırallara haber virdiklerinde gözleri korkup havfa düşmeleriyle cümle kırallar sentebaş

oldılar. Nihâyet Macar kıralı âkıbet-endîş olmağla pâdişâha elçi gönderüp sulhı niyâz itdikde pâdişâh dahi recâlarını kabûl idüp sulh oldılar. Bu gazâ ki oldı, Ebu'l-feth zamânında olup pâdişâh hazretleri vefât itdikde oğlu Sultān Bâyezîd-i velî zamânında sulh olup ve ol dahi merhûm oldukda yerine oğlu Sultān Selîm hazretleri pâdişâh olup şark cânibinden Kızılbaş seferi ve Mısır cânibleri fethi ile meşgūl olmağla bu taraf ol sulh üzre kalmış idi. Ve ba'dehû Sultān Süleymân hazretleri pâdişâh oldukda küffâr tarafından sulha mügāyir ba'zı etvârları zuhûr itmeğin bin beş yüz yigirmi altı mîlâdında Macar elinden Belgrad kal'asını feth idüp ol etrâflarda olan niçe kılâ' ve kasabât dahi feth ü teshîr idüp ve ba'dehû yine Macar vilâyetlerinden Mihac ovası dimekle meşhûr mevzi'de Lodavik nâm kıral ile azîm cenk idüp ve askerinin ekserini kırup ve kıral dahi kaça kaça âhir-i kâr Kıraşte nâm ırmakda boğulup ve ba'dehû pâdişâh Budin kal'asını dahi zabt idüp çünki kısm-ı tahtânînin mu'teber kal'a ve şehirleri Yanık ve Komran ve Üstürgon'dur, bunlar ve gayriler dahi zabt olunup Yovan kimesneyi Macar'a kıral idüp fevkānî kısmını zabt itdikde ve ol bir kısmını Nemse kıralı olan beşinci Karlo'nun karındaşı Ferdinano'ya fâriğ olup ana tefvîz eylediler. Mezbûr dahi bu kısma kıral olup birkaç zamân **[68a]** zabt itdikden sonra Yovan'ın üzerine asker çeküp ve kendüsini katl idüp bütün Macar memleketini ve tahtını zabt idüp ba'dehû katl olan Yovan'ın oğlu Secirmon, babası yerine Macar kıralı olup ve lâkin kuvvet-i bâzûsı olmamağın Budin kal'asına kapanup ve Ferdinand üzerine gelüp muhâsara itdikde **[İ, I, 75b]** ol dahi Sultān Süleymân hazretlerine istinâd idüp istimdâd taleb itdikde Sultān Süleymân hazretleri dahi ol vakitde Hırvat memleketinde cenk üzerinde olunmağın imdâd irişmezden mukaddem mezbûr Ferdinando takayyüd ve sa'y idüp Budin kal'asını aldıkda tekrâr feryâdcı gelüp haber virdiklerinde pâdişâh-ı gayûr dahi asker-i firâvân ile ta'cîlen Budin üzerine gelüp darb-ı kahr ile Budin'i feth itdikden mâ'adâ üstüvâni-i Belgrad'ı ve Peçuy ve Tımışvar ve Vişgorad ve Lipova ve Sunluk ve Pespirim ve niçe kal'alar dahi tevâbi'âtıyla feth ü zabt idüp Secirmon'ı yine kal'a-i Budin'e kıral itdi. Beri cânibde Ferdinand'ın karındaşı olan Nemse kıralı Karlo mürd olup Nemse tahtını kendüye intikāl itmeğin Macar tahtına oğlu Maksimilyano'yı iclâs itdirüp ve kendüsi Nemse tahtında karâr eyledi. Ve bu Maksimilyan kıral oldukda pâdişâh hazretlerinin Acem ve Bağdâd ve deryâ tarafında eşgāl-i kesîre ve sefer-i azîmeleri vukū'ında fursat düşürüp birkaç kücük kal'a ve palankātı İslâm elinden alup ve pâdişâh-ı İskender-câh hazretleri berr ü bahrda mensûr u muzaffer oldukları kıral-ı mezbûrun mesmû'ı oldukda tefekkür ü tedebbür idüp bu umûrda mukayyed olup ahsen-i vech üzre tedbîr ve tedârük görilmez ise bu vilâyetlerin cümlesi müslimânlar elinde

berbâd ve pâymâl olması mukarrerdür. İmdi ayağıyla gelinse ölüm olmaz. Evlâ olan budur ki hemân az virüp ve çok yalvarup sulha taleb ve râgıb olmakdur diyü kahramân-ı zamân Sultān Süleymân Hân hazretlerine azîm niyâz-nâme ile elçi gönderdikde sekiz seneye değin sulha müsâ'ade buyruldı. Ve ba'dehû sekizinci sene başında Matiya nâm kimesne kıral oldukda tecdîd-i sulha tālib olup yigirmi seneye değin sulh olundı. Muhasssal bu sene içinde ve ba'dehû Nemse kırallarından ikinci Ferdinando ve üçünci Ferdinando ve Macar kıralları her pâdişâh cülûsunda sulha mugāyir ba'zı etvâr ile baht-ı menhûsların tecribe ile hareket itdirüp ve Devlet-i Aliyye'den gûşmâl virilüp ve boynuz isterken kulakdan çıkmalarıyla bir tedbîr ve hîle yine sulha tālib olurlardı tâ kim altı yüz elli sekiz mîlâdında Leyoboldi nâm kıral oldukda sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam Sultān Muhammed-i râbi' bin Sultān İbrâhîm Hân hazretleriyle tekrâr sulh olup tarafeyn emn ü emân üzre râhat olunmışdı. Ve bu mahalle gelince Macar tāifesinin zuhûrlarından ve ahvâl-i cüz'iyyâtlarından icmâl üzre zikr olundı. Bundan böyle dahi külliyâtlarından ya'ni memleketleri ahvâlinden icmâl ve ihtisâr üzre takrîr idelim.

Ve bu Macar memleketi iki kısım ıtlâk olunur ki birine fevkānî ve birine tahtânî ıtlâk iderler ki bu iki kısımda kılâ' gāyet çok olup ve sâir memleketlerde bu mertebe yokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur. Fevkānî ve tahtânîde ma'rûf u meşhûr olanlardan bir kaçını zikr idelim. Kısm-ı evvel fevkānî ta'bîr olunur.

Et-tahtgâh: Ve bu Macar kırallarının hâlâ olan tahtgâhlarına Poçon dinüp ve bir ismi dahi Poserburg dirler. Bunı taht itdiler ki Bec'den on mîl cermânî kadar ba'îd olup Tuna'nın şark ve şimâl tarafında Tuna kenârında bir mu'zzam ve ma'mûr ve mükellef ve matbû' şehr-i meşhûrdur. Nemse kıralı bu semtlere ibtidâ sefer itdikde varoş çevirüp ve bir büyük kal'a binâ itmişdür ki binâsı İtalya şehri gibi gāyet mükellef ve müzeyyendür. Havâsı latīf ve etrâfı dağıstân ve çemenistân ve bağ u bağçe ve bostân olup ve Nemse ve İtalya ve sâir vilâyetlerden bâzârgânlar gelüp bî-nihâye bey' ve şirâ olur. Ve bu şehirde iki lisân tekellüm olunur ki biri Macar ve biri Nemse lisânıdur. Ve mukaddemâ Macar kırallarının tahtgâhı üstüvani-i Belgrad olup İslâm aldıkdan sonra bu Poçon şehrini tahtgâh itdiler. Ve Nemse kıralları dahi bunda tâc giyer ve ne yüzden giydüği yukaruda zikr olunmışdur. Ve fevkānî kısmında olan şehirlerden birine dahi Nevhevsil ve birine Mitriya dirler ki bu kal'alar Uyvar'ın şimâl tarafında altı sâ'atlik yerde vâki' olmışlardur. Ve şehirleri ma'mûr ve kal'aları metîn ve müstahkemdür. Ve biri dahi Uyvar kal'asıdur ki bin yetmiş üç senesinde bunı İslâm feth itmişdür. Ve biri dahi Ternava şehridür ki bu şehir bir erki piskobun tahtgâhıdur. Mukaddemâ Üstürgon kal'asında otururdı. İslâm feth itdikden sonra bunı tahtgâh itmişdür ki şehri mu'azzam

ve kal‘ası müstahkemdür. Ve biri dahi Vitran şehri ve kal‘asıdur ki Vag ırmağı **[68b]** kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehir Lutranilerin tahtgâhıdur. Ve biri dahi İbris şehridür ki kal‘asına Zaros dirler. Ve bu şehir Rakofça oğlu hükminde idi ve bu şehirde üç lisân telaffuz olunur. Biri Macar, biri Nemse, biri Leh lisânıdur. Ve bunun cümle halkı Lutran dîni tutarlar. Ve birine dahi Kolkoc şehri dirler ki Vag ırmağı kenârında bir yüksek yerde vâki‘ olup gāyet metîn kal‘ası vardur. Mukaddemâ bunda Torzon kavmi olup ve hâliyâ Forgac kavmi hükmindedür. Ve bu şehirde dahi üç dürlü lisân söylenür. Ve bu şehre bir mîl kadar yerde emrâza devâ olur hârr sular ve ılıcalar vardur. Ve biri dahi Kaşko şehridür ki buna Kaşa dahi dirler. Hertad ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehir Hungarya-yı fevkānînin baş şehridür. Hâkimi Nemse tarafından olup ammâ topcıları Macar’dur, şöyle ki cümle cebehâne ve tophâne Macar[1909] elindedür. Bin doksan üç senesinde bunı İslâm feth idüp Kurus’e virmişlerdi. Ve bu şehir mesken-i bâzârgân şehir olup bir cânibi bağ ve bağçe ve sahrâ ve bir cânibi bir müferrih ve dil-güşâ dağdur ki niçe latîf suları cereyân idüp ve hezâr pınarları dahi neb‘ idüp[1910] hezâr-gûne şukûfeler ile müzeyyendür. Ve yine şehrin bir cânibinden bir nehr-i kebîr cereyân ider ki gāyet hafîf ve latîf sudur. Ve niçe dürlü latîf ve lezîz balığı dahi çıkar. Ve bunun kal‘ası üç kat olup ve evlerinin binâsı sâfî kârgîr ve mükellef ve her bir ev içinde bir pınar vardur ki âb-ı hayvândan nişân virür ve esvâkı cümle taş döşenmişdür. Ve şehir ortasında olan kilisada ve üzerinde gāyet mu‘azzam bir sâ‘at vardur, sadâsı iki sâ‘at yere gider[1911]. Ve biri dahi Tokay şehridür ki latîf bağları ve bağçeleri olup Tisa ve Burudug ırmaklarının kurbında vâki‘ olmışdur. Ve biri dahi Verad şehridür ki Macar[1912] ve Erdel vilâyetlerinin kilidi i‘tibâr olunur. Ve bu şehrin gāyet metîn kal‘ası vardur. Ve bir mîl kadar yerde hârr suları vardur ki niçe hastelere devâdur. Bunı dahi **[İ, I, 71a]** bin yetmiş senesinde İslâm zabt itmişdür. Ve bu kal‘anın yedi varoşı vardur ki her birini bir şehir i‘tibâr iderler ve her gün birinde bâzâr durur. Ve şehir içinden Sarıkerş nâm nehir cârî olur ve şehrin önünde bir sahrâsı vardur ki otlağı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân olup vâfir bağ u bağçe, vâfir suları vardur. Ve hîn-i iktizâda bunun varoşından yigirmi bin asker ale’l-fevr çıkardı. Ve birine dahi Unkovar dirler ki bu şehir Unog suyı kenârında vâki‘ olmışdur. Çarbetek ve Zemlin kal‘aları dahi buna karîbdür. Ve Zatmar nâm şehir dahi Zamos ırmağı kenârında bir metîn kal‘alu şehirdür. Ve Filek nâm kal‘a dahi bir yüksek dağ üzerinde vâki‘ olup bin doksan iki senesinde bunı dahi İslâm feth idüp Kurus’a

[1909] Macar H (68ᵇ) : anların İ (70ᵇ)
[1910] ve hezâr pınarları dahi neb‘ idüp H (68ᵇ) : - İ
[1911] sadâsı iki sâ‘at yere gider H (68ᵇ) : - İ
[1912] Macar H (68ᵇ) : Hungarya İ (70ᵇ)

virmişlerdi. Ve Segedin kal‘ası dahi Tisa suyı kenârında bir meşhûr kal‘adur. Ve Egri kal‘ası dahi Egri ırmağı kenârında[1913] bir metîn ve mu‘azzam kal‘adur. Ve bunun kurbında Arla kal‘ası vardur ki Egri kal‘asının yolı seddidür. Ve’l-hâsıl bu Egri kal‘ası Macar kal‘alarının gāyet mu‘teber ve meşhûr kal‘asıdur. Bin dört senesinde bunı Sultān Murâd-ı sâlisin oğlu[1914] Sultān Muhammed-i sâlis feth idüp bu kal‘a içün küffâr ile olan muhârebe ve mukātelenin misli sebkat itmeyüp Devlet-i Osmâniyye zuhûrından beri olan cenk ve gazâların a‘zamı budur ki Kıristos nâm sahrâda ol cenkde düşen at ve âdem kemikleri yakın zamânlara değin çakıl taşı gibi yatardı[1915]. Ve biri dahi Dobraçin ve Kevole ve Yatova kal‘alarıdur ki ma‘lûmdur. Ve meşhûr kal‘alardan[1916] biri dahi Tımışvar kal‘asıdur ki Tımış suyı bunun kenârındadur. Ve bu isim buna bu nehirden me’hûzdur[1917]. Ve bunun kasabası iki fırkadur ki şark tarafına Ak-mescid dirler ve garb cânibine Tımışvar dirler. Bir amîk hendeklü kal‘adur, şöyle ki bir cezîre-vârî, etrâfı sazlık ve bataklık olmağla mümteni‘ü’s-sülûkdür. Ve iç kal‘asının ardı göldür ki Tımış suyı cereyân idüp üzerine köprü kurulmışdur. Ve biri dahi Sunluk kal‘asıdur ki metânetle meşhûrdur. Tisa ve Zaçiyo suları içine uğrar ve Zaçiyo suyına Zelva dahi dirler. Ve bu su Hatvan nâm kal‘aya dahi uğrar. Ve bunlardan gayri kücük kal‘alar dahi olup ve palankātı ve kasabâtı gāyet çokdur.

Kısm-ı sâni ki Hungarya-yı tahtânî dirler: Bu kısmda olan meşhûr ve mu‘azzam kal‘alarından dahi alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr idelim. Ve bu kısımda evvelâ Budin kal‘asıdur ki bu kal‘a dahi Macar’ın tahtgâhlarındandur ki bir metîn ve müstahkem ve meşhûr ve mu‘azzam ve hasretü’l-mülûk bir kal‘adur ki Tuna’nın şatt-ı şimâlî-yi şarkīsi üzre vâki‘ olup cümle mahallât ve buyûtı dahîl-i sûrdadur. Ve Bec kal‘asına elli cermanî mîldür[1918] ki iki yüz rûmî mîl ider[1919]. Ve bunun karşusında Peşte kal‘ası vardur ki beyne-hümâdan **[69a]** nehr[1920]-i Tuna cârî olur ve tonbazlar üzerine ahşâbdan bir cisr-i azîm binâ olunmışdur. Dokuz yüz otuz altı senesinde merhûm Sultān Süleymân hazretleri[1921] bunı feth itmişdür. Ve bunda birkaç mükellef ve latīf ılıcalar dahi vardur ve bunun kurbında, Tuna içinde bir cezîre vardur ki ism-i kadîmine Hitzin Mark dirlerdi, hâliyâ Koyun Adası dirler. Ve cezîrenin birine dahi Komran Adası dirler

[1913] kenârında H (68ᵇ) : kurbında İ (71ᵃ)
[1914] Sultān Murâd-ı sâlisin oğlu H (68ᵇ) : - İ
[1915] ki Kıristos nâm sahrâda ol cenkde düşen at ve âdem kemikleri yakın zamânlara değin çakıl taşı gibi yatardı H (68ᵇ) : - İ
[1916] meşhûr kal‘alardan H (68ᵇ) : - İ
[1917] ve bu isim buna bu nehirden me’hûzdur H (68ᵇ) : - İ
[1918] Bec kal‘asına elli Cermanî mîldür H (68ᵇ) : Bec’e elli mîldür İ (71ᵃ)
[1919] iki yüz Rûmî mil ider H (68ᵇ) : - İ
[1920] nehr İ (71ᵃ) : - H
[1921] hazretleri H (69ᵃ) : - İ

ki meşhûrdur ve bunun bir ismine dahi Sekit dirler. Bu cezîrede üç yüz pâre köy vardur ve bunun tūli yigirmi mîl ve arzı dört mîle karîbdür. Poçun'dan tâ Komran adasına mümted olmışdur. Ve bu cezîrede on beş bin racül-i kâmil add olunmışdur. Ve gāyet mahsûldâr toprağı vardur ve niçe latīf ve müferrih bağ u bağçeler ve Tuna kenârında dil-güşâ mesîre-gâhlar ve köşkler vardur ki yaz günlerinde varup îş u nûş ve zevk u safâ iderler. Ve baş kal'asına Komran dirler. Cezâirin nihâyet-i şarkīsinde vâki' bir metîn ve müstahkem ve meşhûr-ı âlem kal'adur. Ve Ovar kal'ası dahi Litham ırmağı içinde cezîre-vârî düşmişdür. Ve biri dahi Tata kal'asıdur **[İ, I, 71b]** ki dört zirâ' enlü su ile memlû, hendek içinde metânetle meşhûr bir kal'adur. Semartin kal'ası dahi bir sahrâ içinde bir tilâl sagīr üzre vâki' olmışdur ki Yanık kal'asına iki fersah ba'îddür. Ve biri dahi Yovarin ya'ni Yanık kal'ası dimekle meşhûr-ı âlem olup ve bunun diğer nâmına Gülvar dahi dirler. Budin'den Bec yolunda olan Üsturgon'dan iki konak yerde hâliyâ bir belde-i azîmedür ki tūlânî sûr-i şimâlîsine Tuna'nın nehr-i cenûbîsi uğrayup ve taraf-ı garbında Raba nehri cârî olup ve taraf-ı cenûbından geçüp ve cânib-i şarkīsinde Tuna'ya karışur. Muhassal bu kal'a iki nehir ortasında cezîre gibi düşmişdür. Ve cânib-i garb ve cenûbında hısn-ı metîn tabyalar ve bedenler ve lağımlar ve püskürmeler[1922] ve amîk hendekler ve envâ'-ı sınâyi' vü bedâyi' birle metânet virilüp ve cânib-i garb ve[1923] şimâlinde varoşı vâki' olmışdur. Ve hendekinde bir asma köprüsi vardur ki bir başı varoşa muttasıl olup ve bir başı iç kal'aya muttasıldur ve dahi varoşunun üç kat kalın toprakdan binâ olunmış cesîm ve arîz dîvârları vardur ki her birinin on dört zirâ' arzı olup ve bir dîvâr mâbeyninde yine bir hendek ve lağımlar ve püskürmeler ve niçe sınâyi' vü bedâyi' ve şeytanatlar vardur. Ve bunda bir âdet vaz' itmişlerdür ki taşradan bir mesâlih içün içerü giren re'âyâ bir topra toprak getürüp ol beden üzerine dökmeğe muhtâcdur ve illâ içerü komazlar[1924]. Ve bundan mâ'adâ etrâf-ı erba'asında kücük depeler üzerinde kücük kal'alar vardur ki birbirlerine top irişür. Muhassal bu kal'a kadar sarp ve metîn ve cenk getürür zâtında çendân büyük olmayup vaz' kücük ammâ bir berzahı çok kal'a olmamak gerekdür[1925]. Ve Papa kal'ası dahi Raba suyından altı mîl ba'îd olup ve Pespire kal'ası dahi bir metîn kal'adur. Ve Üsturgon kal'ası dahi bundan iki merhale yukarı, Tuna'nın kenârında bir hısn-ı metîn, cemî'-i milel indinde mu'teber ve meşhûr kal'a olup Komran adasına yigirmi mîldür. Ve bu kal'ada latīf bağ

[1922] ve püskürmeler H (69[a]) : - İ
[1923] garb ve İ (71[b]) : - H
[1924] üzerine dökmeğe muhtâcdurve illâ içerü komazlar H (69[a]) : üzerine döker ve ile'l-ân İ (71[b])
[1925] zâtında çendân büyük olmayup vaz' kücük ammâ bir berzahı çok kal'a olmamak gerekdür H (69[a]) : kal'a nâdir vardur İ (71[b])

ve bağçeler ve mesîre-gâhlar[1926] ve hârr sular dahi vardur. Ve bunun bir ismine Kal‘a-i Gevhernigin dahi dirler. Ve bu kal‘aya havâle bir kal‘a dahi Depedelen dinüp ve Tuna üzerinde olan cisrin öte başında bir kal‘a dahi vardur ki ismine Cigerdelen dirler[1927].

Ve Üstoni-Belgrad dahi Budin’e giden yolun sol tarafında Şematorna sahrâsının vasatında vâki‘[1928] bir metîn ve müstahkem ve meşhûr-ı âlem bir kal‘a olup ve etrâfını su ihâta itmiş ve amîk hendeki vardur. Ve bu kal‘a kadîmde Macar tāifesinin tahtgâhları idi. Bunı İslâm feth itdikden sonra Poçun kal‘asını taht idindiler. Ve bu kal‘ada niçe kıral ve evliyâ i‘tibâr itdikleri büyük âdemler makberesi vardur diyü azîm i‘tibârları olup hattâ bu kal‘aya top dahi atmazlar. Ve bu kal‘adan beş sâ‘at ba‘îd Yanık yolunun sol tarafında Polata nâm bir güzel kal‘a dahi vardur ki bu kal‘anın muhâfızları gāyet bahâdur olup kâfir içinde nâm virmişlerdi. Ve Şiklavoş ve Kapuşvar ve Kopan kal‘aları dahi[1929] Budin yolunun sol tarafında birbirlerine karîb birer ve ikişer merhale olup ma‘rûf ve mu‘teber kal‘adur. Ve Peçuy kal‘ası dahi meşhûr-ı âlem ve memdûh-ı ümem kal‘a olup şöyle ki bu şehrin âb u havâsı latīf u hafîf ve envâ‘-i meyvesi mevcûd ve firâvân olup ve ricâl ü nisvânı mahbûb ve zekî ve ekserî okuyup yazmağa mâil olmalarıyla bu şehr-i ferîdü’d-dehrde çok âlim ve âlime ve hâfız ve hâfıze ve şâir ve şâire zuhûr iderdi. Ve hattâ Belgrad ve Bosna etrâflarında bir tālib-i künd-tabî‘at olsa “Var biraz eyyâm Peçuy’da eğlenüp ve okumağa şugl eyle ki tabî‘atin açılup zihn u zekâ hâsıl idesin” dirlerdi. Ve hikmet-i Hakk ile bunda okumağa şugl idenlerde mahrûm kalmış yokdur. Ve bu şehrin bir ismine dahi Gülşen-âbâd dimişlerdür. Ve meşhûr olan kal‘anın birine dahi Kanija, galat-ı meşhûrına **[69b]** Kanilce dirler[1930]. Zakan nâm şehir iki şakk olup etrâfını ihâta itmişdür ammâ geçid virmez. Ve bu kal‘anın hemân etrâfında bir cüz’î varılacak kuru yeri vardur. Ve yine kapu öninde olan hendekden asma köprüsi üzerinden geçilüp kal‘aya girilür[1931]. Ve gayrileri **[İ, I, 72a]** batak ve sazlık ve kamışlık ve oynak balçık olmağla içine düşen insân ve hayvân gark olur gider ve çıkmak ve çıkarmak mümkin değildür. Ve bu batak sebebiyle metânet cihetinden[1932] bunun evsâfı çok olup meşhûr-ı âlem kal‘aların biridür. Ve ma‘rûf u meşhûr olan kal‘aların biri de

[1926] ve mesîre-gâhlar H (69[a]) : - İ

[1927] ve bu kal‘aya havâle bir kal‘a dahi Depedelen dinüp ve Tuna üzerinde olan cisrin öte başında bir kal‘a dahi vardur ki ismine Cigerdelen dirler H (69[a]) : - İ

[1928] Şematorna sahrâsının vasatında vâki‘ H (69[a]) : - İ

[1929] kal‘aları dahi İ (71[b]) : - H

[1930] galat-ı meşhûrına Kanilce dirler H (69[a]-69[b]) : - İ

[1931] ve yine kapu öninde olan hendekden asma köprüsi üzerinden geçilüp kal‘aya girilür H (69[b]) : - İ

[1932] batak ve sazlık ve kamışlık ve oynak balçık olmağla içine düşen insân ve hayvân gark olur gider ve çıkmak ve çıkarmak mümkin değildür. Ve bu batak sebebiyle metânet cihetinden H (69[b]) : batak ihâta itmişdür ki ol batak yerlere fil dahi girse batup gider gāib olur, çıkmak ve çıkarmak dahi mümkin olmaz. Ve metânet husûsında İ (72[a])

Sigetvar kal‘asıdur ki ma‘nâsı beyâz kal‘a dimekdür. Ve bunun dahi etrâfını sular ve bataklar ihâta itmekle gāyet metânetle ma‘rûf u meşhûrdur. Ve mu‘teber ve makbûl kal‘aların biri budur. Merhûm ve mağfûr-leh Sultān Süleymân Hân hazretleri bu kal‘a altında rahmet-i Hakk’a peyveste olup âhir gazâ ve fetihleri işbu kal‘adur, rahmetu’llâhi aleyhi rahmeten vâsi‘aten[1933]. Ve bu tahtânî kısmında zikr olunan kal‘alardan mâ‘adâ niçe kücük kal‘alar dahi olup ve palankāt ve kasabât ve kurânın hod hisâbı yokdur. Bu memleketin ahvâli işbu zikr itdüğimiz kılâ‘lardan müşâhede ve ma‘lûm olur[1934].

El-cibâl: Ve bu Macar memleketinde dağlar dahi çok olup büyükleri ve[1935] meşhûrları bunlardur: Birine Kırbat dağı dirler ki ibtidâ Bosniya’dan mümted olup Mevaviya ve Selizya ve Hungarya ve Bolonya ve Rusiba’dan geçüp ve Erdel dağlarıyla bir olup ve ba‘dehû Karadeniz’e müntehî olur. Ve birine dahi Terçak dağı dirler. Ve bu dağın dahi birkaç şu‘abâtı vardur ki bunlardur: Monk, Vatir, Zervaris, Sitran, Erdel, Mokra, Bakova, Makak dağlarıdur.

Es-sahrâ: Bu memleketin ova ve sahrâları dahi çokdur. Meşhûrları bunlardur ki birine Başkakırı[1936] dirler ki Tisa suyından ve Varadin kal‘ası karşusından yukarı Budin ve Uyvar kal‘asına doğru çıkup gider bir sahrâ-yı azîmedür.Ve birine dahi Kıristos ovası dirler. Sonluk ve Eğri tarafından olup bir sahrâdur. Ve birine dahi Laçka dirler ki Pançova’dan Tımış suyında Tisa’ya varınca Laçka ta‘bîr olunur. Ve birine dahi Mihac ovası dirler, lâkin bu gayriler kadar yokdur ve kücükdür. Ve birine dahi Şematorna dirler ki Budin yolunda Seksar palanka ve kasabası[1937] kurbında olan asma köprü suyından Şematorna palankası ve Üstivani-yi Belgrad kal‘ası hudûdına varınca bir sahrâ-yı azîmedür[1938]. Ve birine dahi Penakor sahrâsı dirler ki Budin’den Yanık kal‘asına ve andan dahi Raba suyı kenârıyla iki konak öte bir sahrâ-yı vâsi‘a-i memdûdedür. Ve bu zikr olunan sahrâların dahi şu‘abâtı olup ve niçe kücük sahrâlar dahi vardur. Cümleyi takrîr tavîl olur. Ve bu zikr olunan ovaların her birinde niçe kılâ‘ vü palankāt ve kasabât ve bir kaç yüz pâre karyeleri olup cümlesi gāyet mahsûldâr ve âbdâr ve kiyâhı dahi mübâlağa ile bisyârdur.

[1933] ve mu‘teber ve makbûl kal‘aların biri budur. Merhûm ve mağfûr-leh Sultān Süleymân Hân hazretleri bu kal‘a altında rahmet-i Hakk’a peyveste olup âhir gazâ ve fetihleri işbu kal‘adur, rahmetu’llâhi aleyhi rahmeten vâsi‘aten H (69^{b}) : - İ

[1934] bu memleketin ahvâli işbu zikr itdüğimiz kılâ‘lardan müşâhede ve ma‘lûm olur H (72^{a}) : - İ

[1935] büyükleri ve H (69^{b}) : - İ

[1936] Başkakırı H (69^{b}) : Başka İ (72^{a})

[1937] palanka ve kasabası H (69^{b}) : palankası İ (72^{a})

[1938] sahrâ-yı azîmedür H (69^{b}) : sahrâ-yı pâyândur İ (72^{a})

El-enhâr: Ve bu Macar memleketinde ırmaklar dahi çokdur, mu‘azzam ve meşhûrları bunlardur: Baş ırmağı[1939] Tuna, Tırava, Tisa, Raba, Vag, Servisa, Hernat, Ecaviza, Tor, Palarmos, Arzutmış ve Sava ve Morava ve Tımış ve gayri kücük sular dahi gāyet çokdur ki kimi gecit virür ve kimi virmez[1940].

El-bahîrât: Ve bu memleketde göller dahi çokdur, mu‘azzam ve meşhûrları bunlardur ki birine Fertavor ve birine Pelaton gölü dirler. Bunlarda azîm balık çıkmağla mu‘teber göllerdür.

El-havâ: Ve bu Macar memleketinin esker yerlerinin[1941] havâsı medâr-ı i‘tidâlde[1942] vasat olup a‘lâ havâlı yerleri azdur ve elli dereceye karîb olan yerlerin havâsı fenâ ve ağır olup **[İ, I, 72b]** şöyle ki ol vilâyetlere varan müsâfir çokluk oturamaz, zîrâ insânın dalağını sakat ider, zîrâ suları fenâdur. Ve Tirbat dağının eteğinden bir su çıkar, gāyet fenâ ve zehir-nâk sudur. Ammâ bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ bu ırmağın suyı kamere-tabî‘at ile neb‘ idüp kamer büyüdükce bunun suyı çoğalup ve kamer azaldıkca bu dahi az olup kamer âhirinde oldukda bu dahi gāib olup hiç kalmaz. Ve kamer zuhûr itdikde ol dahi rakīk çıkup tedrîcle çoğalur, ay eksilmeye başladıkda bu dahi eksilür[1943] dâimâ hâli böyledür[1944]. Ve dahi Sebos Komita’dan bir cins su neb‘ ider ki toprakdan ayrıldıkda bi-emri’llâhi te‘âlâ taş olur. Ve Rusenbak gölü kurbında dahi bir pınar vardur ki suyı taş olduğından mâ‘adâ ol taşlarda envâ‘-i sûret olur. Ve dahi Veznos kal‘ası kurbında dahi bir neb‘ su olup yaz eyyâmlarında[1945] suyı donup ve kış eyyâmlarında[1946] ılıcak olur. Ve Filek kurbında dahi bir pınar vardur ki bir mağaradan taşra çıkarken insân sûretinde taş olur, [1947] والله على كل شي قدير

El-mahsûlât: Ve bu Macar memleketinin toprağı gāyet münbit ve mahsûldâr olup ba‘zı yerleri vardur ki buğday ve çavdar ve darı ve yulaf ve kapluca ve şa‘îr tarlaları[1948] içine atla içine girildikde âdemin başı berâber ekinin[1949] boyu olur. Ve ekser yerleri bağ u bağçelik olup envâ‘-i meyve mevcûd ve firâvân olup ve üzümünün hod

[1939] baş ırmağı H (69ᵇ) : - İ
[1940] ve Sava ve Morava ve Tımış ve gayri kücük sular dahi gāyet çokdur ki kimi gecit virür ve kimi virmez H (69ᵇ) : ve bunlardan mâ‘adâ çok kücük ırmaklar ve hâr u bâr ve neb‘ sular dahi çokdur. Ve bu ırmaklarda ekseriyyâ altun kumı dahi çıkar İ (72ᵃ)
[1941] ekser yerlerinin İ (72ᵃ) : - İ
[1942] medâr-ı i‘tidâlde H (69ᵇ) : - İ
[1943] ay eksilmeye başladıkda bu dahi eksilür İ (72ᵇ) : - İ
[1944] dâimâ hâli böyledür H (69ᵇ) : - İ
[1945] eyyâmlarında H (69ᵇ) : faslında İ (72ᵇ)
[1946] eyyâmlarında H (69ᵇ) : faslında İ (72ᵇ)
[1947] Allah herşeye kādirdir.
[1948] buğday ve çavdar ve darı ve yulaf ve kapluca ve şa‘îr tarlaları H (69ᵇ) : buğday tarlası İ (72ᵇ)
[1949] ekinin H (69ᵇ) : - İ

kesreti hadden bîrûn ve kıyâsdan **[70a]** efzûn olup ve gûn-â-gûn sebzevâtı dahi gāyet çok ve hem latīf olur.

El-me‘âdîn: Ve bu Macar memleketinde altun ve gümüş ve demir ve çelik ma‘denleri firâvân olup ve ba‘zı yerlerinde kıllet üzre bakır ma‘denleri dahi bulunur ve ırmaklarında altun kumı dahi çok çıkar.

El-hayvânât: Ve bu Macar memleketinde[1950] yabânî hayvânât dahi çok olur. Husûsan geyikleri ve hınzîrleri ve kurd ve tilku ve tavşan ve yabânî kuşlardan mâ‘adâ[1951] keklik ve sülün bî-nihâye olup ve sığır ve koyun ve sâir mevâşî dahi şol kadar çok olur ki bir kerre yalnız Peşte’den bir panayıra seksen bin sığır götürüp fürûht itdikleri meşhûrdur. Ve bu Macar vilâyetlerinde at dahi gāyet çok çıkar ammâ igdiş idüp aygura binmezler ve bunların atları[1952] gāyet kuvvetlü ve yüğrük ve cefâkâr olup ve hem cenge ve hamle yarar.

Tetimme-i kelâm[1953]: Mukaddemâ bu Macar tāifesi gāyet cenkci ve saltanatları kavî ve memleketleri vâsi‘ ve ma‘mûr olup çok memleketlere istîlâ itmişlerdi. Yukaruda zikr olundığı üzre her kemâlin zevâline bir şey bâ‘is olduğı mukarrer ve mücerreb ve mukadder olup ve bu def‘a dahi devletlerinin inkırâzına bâ‘is biri dahi budur ki mukaddemâ bunların saltanatlarına za‘f vâki‘ olmış iken Devlet-i Aliyye’ye istinâd idüp kendülerine mu‘âvenet ve tahtlarına ikâmet himmeti buyurup memleketlerinde zevk u safâ ile hükm ü hükûmet iderlerken kendü hâllerinde durmayup Katane eşkıyâları İslâm serhadlerinde ve Nemse hudûdlarında dest-dırâzlıkdan hâlî olmayup âşikâre ve nihânî nehb ü gāretden hâlî ve cibilliyet-i kadîmeleri olan hırsızlıkdan ârî olmamalarıyla iki devlet arasına fitne ve burûdet bırakmağa bâ‘is ve bâdî olup lâkin bin doksan dört senesinden beri **[İ, I, 76a]** [1954]من أعان ظالماً سلّط عليه buyrulduğı mısdâkınca[1955] cür’etleri hıyânete tahvîl olup beyne’l-kefere askerî ve sipâhî add olunurken ra‘ıyyete kayd olunup Nemse hükûmetinde ite dönmişlerdür. Ve mukaddemâ bu Macar tāifesi müttefik iken yüz bin atlu ve yüz bin piyâde askerine mâlik idiler. Ve hâliyâ dahi bu Macar memleketi ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû olup bunlardan asker taleb olunsa yine evvelki mertebe asker cem‘ olmak mümkin, lâkin yukaruda zikr olundığı üzre bunlar i‘timâd idicek millet olmamalarıyla Nemse bir vechle bunlara i‘timâd itmedüği ecilden bunlardan sefere çok âdem götürmeyüp sekiz-dokuz bin kadar atlu askeri götürüp anlar

[1950] ve bu Macar memleketinde H (70[a]) : ve bu memâlikde İ (72[b])
[1951] mâ‘adâ H (70[a]) : - İ
[1952] ammâ igdiş idüp aygura binmezler ve bunların atları H (70[a]) : - İ
[1953] kelâm H (70[a]) : - İ
[1954] Zerkeşî, *Tezkiretu fi’l-ehâdîsi’l-müştehire,* I, s.114. Kim bir zalime yardım ederse, ona musallat kılınır.
[1955]“من أعان ظالماً سلّط عليه” buyrulduğı mısdâkınca H (70[a]) : - İ

dahi Bec kurbında olan Pojon ve Leve ve Litre ve Kaşe ve Yanık ve Komran vilâyetlerinde doğmuş ve büyümüş ve Nemse'den kız almış ve virmiş ve akrabâ olmışlardan götürüp Tatar gibi ilerü ve girü iktizâ iden husûlarda isti'mâl ider. Lâkin yine taburı içine kondurmayup alarga kondurur. Ve yine hem düşmeni tarafına ve hem Macar tarafına dahi kıral ta'yîn idüp ihtimâl ve ihtiyât ider. İşbu Macar memleketi ve kavmi ve saltanatları ahvâlini bu mertebe takrîr ile iktifâ idüp bundan sonra Avrupa'dan bir cüz' olan Cermanya ya'ni Nemse ve ana tâbi' olan kırallar ve vilâyetler beyânına şürû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ. [1956] تم لنا بالخير

Fasl-ı der-beyân-ı memâlik ve saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse ve Almanya dahi dirler

Târîh-i ahvâl ve emârât ve silsile ve zuhûrdur. Ve memâlik[1957]-i Cermanya ya'ni Nemse ve bu ismi bunlara Latinler ve Romanîler komışlardur. Bâ'isi budur ki bunların memleketlerinin hudûdı Fransa hudûdına muttasıl olmağla Cermanya dimişlerdür. Ya'ni kardaşlar gibi dimek olur. Ve bunlara Tayic dahi dirler. Ve bunlardan her kime "Sen nesin?" diyü suâl olunsa "İh Tayic" diyü cevâb virürler. Ya'ni "Ben Nemse'yim" dimek olur. Ve ba'zıları "İh Nemseke" diyü cevâb virürler. Ve bu Nemse memleketinde her şeyin birkaç ismi olur. Ve ba'zı vilâyetlerinin[1958] dilleri birbirlerine muhâlif ve yoğun ve galîz olur ki kendüler dahi tercümân ile söyleşirler. Ve ba'zı âdem ve vilâyet ve sâir eşyâ isimleri vardur ki tavîl ve söylemesi sakīl olup[1959] ve ba'zıları dahi hemân bir veyâ iki ve üç[1960] harfle hafîf olur ki galîz ve hafîflerinden[1961] birkaçını zikr idelim.

Esmâ-i galîza: Furadarikos ve Yançinslavos, Markorontin Badin, San Bertolomyo, Azizi Gonom

Esmâ-i hafîfe: Bem, Tem, Her, Bec, Şav, Kot, Â. Bunların kimi âdem ve kimi vilâyet ve kimi su ve kimi **[70b]** gayri şeylerdür[1962] ve kıs alâ hâzâ. Ve bu Nemse milletinin nesebleri ve silsileleri ve istiklâl-i saltanatları tafsîl-i azîmeye[1963] muhtâc olup Yûnân-ı evvel ve sâni ve Latin ve Macar[1964] târîhlerinden Karlos nâm kıral bütün

[1956] Allahın yardımıyla. Bizim için hayırla tamamla.
[1957] memâlik İ (76[a]) : - İ
[1958] ba'zı vilâyetlerinin H (70[a]) : ba'zılarının İ (76[a])
[1959] olup İ (76[a]) : - H
[1960] ve üç H (70[a]) : - İ
[1961] galîz ve hafîflerinden H (70[a]) : - İ
[1962] gayri şeylerdür H (70[b]) : ve sâirler olup cümleyi ta'rîf tafsîl ider İ (76[a])
[1963] nesebleri ve silsileleri ve istiklâl-i saltanatları tafsîl-i azîmeye muhtâc H (70[b]) : nesebleri ve silsileleri ve zuhûrları ve saltanatları ahvâli tafsîle muhtâc İ (76[a])
[1964] Macar H (70[b]) : Frenk İ (76[a])

dünyâyı terceme ve resm[1965] itdürdiği coğrafiyyesinden alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr intihâb ve tahrîr olduğı üzre bunların aslı[1966] Soklab bin Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâma müntehî olur, şöyle kim işbu kitâbın evvelinde tafsîl olunduğı üzre Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm ba'de't-tūfân Hâm, Sâm, Yâfes nâmında üç evlâdını vahyullâh ile zürriyetleri ile ma'an[1967] rub'-ı meskûna ta'yîn ve taksîm idüp gönderdikde oğlunı şark cânibine ta'yîn idüp ve bu[1968] Yâfes'in Çin, Soklab, Mensec, Kümavi, Türk, Halh, Gez, **[İ, I, 76b]** Hızez, Rus, Sedsan, Baric nâmûn on bir oğlu olup ve bunların dahi her birlerinin birkaç evlâdı ve evlâd ve evlâdı olup ve her birlerinin başka kavm-i kabîleleri var idi. Muhassal iklîm-i Bâbil'den evlâdları ve kavm u kabîleleriyle[1969] şark ve şimâl taraflarına münteşir olduklarında Yâfes erşed evlâdı Türk ile Turan'da kalup ve sâir evlâdları dahi kavm u kabîleleriyle şark ve şimâl câniblerine münteşir oldılar. Ammâ Soklab bunlardan[1970] girüde Bâbil'de kalmış idi. Birkaç seneden sonra[1971] ol dahi kavm u kabîlesi ile göçüp karındaşı Rus sâkin olduğı memlekete gelüp anda iskân itmek murâd itdikde Rus dahi "Birâder seninle bile olmağa ve davarlarımıza otlağa teng ve sıklet olur, daha ilerüce var[1972]" didi. Ol dahi Kümavi olduğı vilâyete gelüp iskân itmek murâd itdikde ol dahi Rus gibi cevâb virmekle kalkup Hızez sâkin olduğı mevzı'ye gelüp ol dahi anlar gibi cevâb virüp râzı olmadıkda Soklab gücenüp "Yâ cânım oraya varırım daha ilerü git ve oraya varırım daha ilerü git dirsiz. Siz bu memleketleri satun mı aldınız?" diyü gazab-âlûd[1973] Kümavi ve Hızez üzerlerine[1974] asker çeküp mâbeynlerinde azîm muhârebe vü mukātele oldı. Ve âkıbet Soklab mağlûb olup varup iklîm-i sâbi' ardında bir kışı şedîd otlu ve sulu ve hâlî yerde konup ve yer altında zîr-i zemînler kazup iskân eylediler. Ve ba'dehû ol memleketleri tedrîcle ma'mûr u âbâdân eyleyüp kendülerine[1975] milk ü mekân eylediler ki hâlâ Leh ve Çeh didikleri memleketlerdür. Ve ba'de't-tūfân tuğyân ile asker çeküp cenk itmek ve karındaşlarıyla kıtâl eylemek ibtidâ işbu[1976] Soklab'da zuhûr itmekle buna Soklab-ı cebbâr didiler. Çünki ibtidâ memleketi Soklab ma'mûr eyledi. Ol vilâyetler kendü mülki gibi olup ve

[1965] resm H (70ᵇ) : tahrîr İ (76ᵃ)
[1966] aslı H (70ᵇ) : silsilesi İ (76ᵃ)
[1967] zürriyetleri ile ma'an H (70ᵇ) : - İ
[1968] oğlunı şark cânibine ta'yîn idüpve bu H (70ᵇ) : - İ
[1969] kavm ü kabîleleriyle H (70ᵇ) : zürriyetleriyle İ (76ᵇ)
[1970] bunlardan H (70ᵇ) : - İ
[1971] birkaç seneden sonra H (70ᵇ) : bunlardan sonra İ (76ᵇ)
[1972] daha ilerüce var H (70ᵇ) : - İ
[1973] yâ cânım oraya varırım daha ilerü git ve oraya varırım daha ilerü git dirsiz. Siz bu memleketleri satun mı aldınız diyü gazab-âlûd H (70ᵇ) : - İ
[1974] Kümavi ve Hızez üzerlerine H (70ᵇ) : karındaşları üzerine İ (76ᵇ)
[1975] kendülerine H (70ᵇ) : - İ
[1976] cenk itmek ve karındaşlarıyla kıtâl eylemek ibtidâ işbu H (70ᵇ) : karındaşlarıyla cenk itmek işbu İ (76ᵇ)

ol zamân Soklab'ın dahi yedi oğlu olup her birlerinin evlâdları ve kavm u kabîleleri var idi. Ol vilâyetleri oğullarına taksîm idüp ve kavm u kabîlesi üzerlerine herbirlerin hâkim ve zâbıt ve beğ nasb idüp evlâd ve evlâdlarına mevrûs oldı. Ve evlâdlarının isimleri bunlardur ki zikr olunur[1977]: Leyho, Çeyho, Seyho, Neymo, Peymo, Beymo, Toyho. Bunlar dahi ol etrâflara yayılup iskân itdikleri yerleri ma'mûr u âbâdân kendülerine milk ü mekân u evtân eylediler. Ve bunlar dahi evlâdlarının isimlerini kendü isimlerine müşâbih Leho, Çeho, Seho, Vemo, Nemo, Bemo, Toho ve ba'd-i zamân Leh ve Çeh, Vem, Nem, Bem, Seh, Tuh koyup muhassal tebdîl-i elsine vukū'ına gelince evlâd-ı Soklab bir lisân ve bir dîn üzre olup ve tebdîl-i elsine zuhûrından sonra her birlerinin dilleri ve dînleri birbirlerine muhâlif ve mugāyir oldı. Lâkin her birlerin sâkin oldukları memleketlerde kavm u kabîlesi üzerine hükm ü hükûmet ve hıfz u hırâset ile mukayyed olup ve ba'd-i zamân her birleri sâkin oldukları memleketde pâdişâhlık ve riyâset da'vâsıyla cenge âgāz itdiler[1978]. Ve bu yedi evlâd Soklab pederleri hayâtda iken be-her sene pederleri Soklab'ı ve cedleri Yâfes'i ziyârete varup ve bir kaç gün eğlenüp ve ba'dehû cümlesi cedleri Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâmın du'âsını alup avdet iderlerdi. Herkes sâkin oldukları memleketlerde kavm u kabîlesine hükm ü hükûmet üzre olup muhabbet ve ittihâd üzre zevk u safâ sürerlerdi[1979]. Muhassal tūfândan yüz elli sene mürûrında evlâd-ı Yâfes otuz üç fırka olup her bir karındaşı hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn idi. Şarkdan garba varınca münteşir oldılar. Ol iskân itdikleri memleketleri ma'mûr ve âbâdân eylediler[1980]. Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâm beş yüz elli sene ömür sürüp ve oğlu Soklab dahi altı yüz seneden ziyâde yaşayup hâl-i hayâtında cümle evlâd ve zürriyetleri kendülerine mutī' olup üzerlerine **[İ, I, 77a]** pâdişâh makāmında idi. Ve cümle zürriyetleri anın zamânında birbirleriyle ittifâk ve ittihâd üzre olup ve pederleri[1981] Soklab vefât itdikde yerine oğlu Çeho'yı velîahd idüp ve cümlesi anın itā'atinde olmalarını vasıyyet itmekle ol hâl üzre çâk tebelbül-i elsine zuhûrına ittifâk u ittihâd üzre olup[1982] ve bundan sonra dilleri ve dînleri birbirlerine mugāyir ve muhâlif olmağla mâbeynlerine tefrika ve adâvet düşüp birbirleriyle muhârebeye ve mukāteleye âgāz itmeleriyle niçe vilâyetleri pâymâl ve harâb eylediler. Ol zamâna değin kim ikisi

[1977] buna Soklab-ı cebbâr didiler. Çünki ibtidâ memleketi Soklab ma'mûr eyledi. Ol vilâyetler kendü mülki gibi olup ve ol zamân Soklab'ın dahi yedi oğlu olup her birlerinin evlâdları ve kavm u kabîleleri var idi. Ol vilâyetleri oğullarına taksîm idüp ve kavm u kabîlesi üzerlerine her birlerin hâkim ve zâbıt ve beğ nasb idüp evlâd ve evlâdlarına mevrûs oldı. Ve evlâdlarının isimleri bunlardur ki zikr olunur H (70^{b}) : ol vakit Soklab'ın dahi İ (76^{b})

[1978] da'vâsıyla cenge âgāz itdiler H (70^{b}) : iddi'âsında oldılar İ (76^{b})

[1979] herkes sâkin oldukları memleketlerde kavm ü kabîlesine hükm ü hükûmet üzre olup muhabbet ve ittihâd üzre zevk u safâ sürerlerdi İ (76^{b}) : - İ

[1980] ol iskân itdikleri memleketleri ma'mûr ve âbâdân eylediler İ (76^{b}) : - İ

[1981] ve cümle zürriyetleri anın zamânında birbirleriyle ittifâk ve ittihâd üzre olup ve pederleri İ (77^{a}) : - H

[1982] zuhûrına ittifâk u ittihâd üzre olup H (70^{b}) : zuhûrına gelince bir lisân ve bir dîn üzre olup İ (77^{a})

bir anadan ve batn-ı **[71a]** vâhidden olan Nem ile Se iki birâder-i cân berâber ittifâk u ittihâd idüp birbirlerine mu‘în olmalarıyla ol etrâflarda olan pâdişâhlara gālib[1983] ve çok vilâyetler zabt idüp Nemse diyü şöhret buldılar. Ya‘ni “İkisi bir oldılar” dimekdür. Ve bunlara Nemçe dahi dirler. Bâ‘isi bu kim bunlar Bohemya vilâyetini dahi zabt ve kadîmî ceddleri dahi Çeh olmağla Nemçe dahi dirler. Muhassal bu Nemse’de yedi kıral ta‘bîri ibtidâ bu memleketde Soklab’ın iskân iden yedi oğlundan ibâret olup ve bu vilâyetleri anlar ma‘mûr idüp ve iskân itmeleriyle bu vilâyetlerde olanlara yedi kıral ta‘bîr idüp ve bunların cümlesine Cermanya dahi dirler ki hâliyâ bu memleketlerde olan kıralların cümlesi Nemse’ye tâbi‘ olup ve Nemse’den ma‘dûdlardur. Ve bu memleketlerde kıral olanlara Nemse lisânında elektör dinüp ve Fransa’da[1984] Korfiş dirler. Ve gayrilere duka dirler ki cümle kıral rütbesidür. Ammâ pâye cihetinden her birine böyle isim ıtlâk itmişlerdür. Ve sonradan İsvec dahi Nemse’ye tâbi‘ olmağla sekizinci elektör add itdiler ammâ İsvec, Soklab evlâdından olmayup Soklab’ın karındaşı Mensec evlâdından olup giderek tebdîl-i harf ile İsvec dir oldılar, İsvec saltanatı faslında tahrîr olunur[1985]. Ve bu elektör pâyesinden ilerüdür[1986]. Ve’l-hâsıl Nemse’nin silsilesi Soklab’a müntehî olmağla atîk millet olup şöyle kim Soklab’ın iklîm-i Bâbil’den geçüp bu Leh ve Çeh memleketlerine iskân itmesi tūfândan seksen dokuz sene sonra olmış olur. [1987]لا يعلم الغيب إلّا الله Zîrâ tūfândan hemân altmış sene sonra Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm vefât itdi diyü İbn-i Abbâs radıyallâhu anhümâ hazretlerinden rivâyet olup ve intikāllerinden mukaddem ise vahyullâh ile üç oğlunı ve evlâd ve evlâdlarını[1988] kavm u kabîleleri rub‘-ı meskûna ta‘yîn ve taksîm itdikleri müttefekun aleyhdür. Ve oğlu Yâfes’i şark ve şimâl tarafına irsâl itdikde bundan akdem zikr olunan on bir evlâdının biri olan Soklab, Bâbil’de girü kalmış idi. Mezbûr Soklab birkaç seneden sonra hicret idüp karındaşları yanına geldikde bundan akdem birkaç satır yukaruda zikr olunduğı karındaşları yanına[1989] hâlî yer bulmayup ve gelüp işbu Leh ve Çeh ta‘bîr olunan memleketlere iskân eylediler. Lâkin karındaşlarından sonra iklîm-i Bâbil’de kaç sene meks itdüği ma‘lûm olmayup hemân beş veyâ on sene ancak meks itmişdür dirler[1990]. Zîrâ Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm evlâdlarını vahyullâh ile rub‘-ı meskûna ta‘yîn itmesi kırk ile altmış mâbeyninde olup ve İbn-i Abbâs radıyallâhu

[1983] olan pâdişâhlara gālib H (71[a]) : - İ
[1984] Fransa’da H (71[a]) : - İ
[1985] İsvec saltanatı faslında tahrîr olunur İ (77[a]) : - H
[1986] ve bu elektör pâyesinden ilerüdür H (71[a]) : - İ
[1987] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.
[1988] ve evlâd ve evlâdlarını İ (77[a]) : - H
[1989] bundan akdem birkaç satır yukaruda zikr olunduğı karındaşları yanına H (71[a]) : - İ
[1990] ancak meks itmişdür dirler H (71[a]) : mürûr itmişdür diyü menkūldür İ (77[a])

anhümâ rivâyeti üzre altmış sene sonra intikāl itdüği hâlde on seneden ziyâde girü kalmamak iktizâ ve hem vahy-i ilâhî ile me'mûr olmalarıyla çok mekse Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmdan ruhsat olmayup ve gazabu'llâh havfından kendüde dahi mekse cür'et olmamak iktizâ ider[1991].

Zuhûr-ı istiklâl-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse: Mukaddemâ bu Nemse kavmi saltanatı müstakil olmayup ekser-i ezmânda mahkûmiyyet üzre olup çok millet bunlara müstevlî olmışdur ve bir zamân dahi bunlar Fransa'ya tâbi' olup şöyle ki yedi yüz elli iki mîlâdında Fransa'ya kıral olan Pipino nâm kıralın iki oğlu var idi ki birine Karlo Manyo ve birine Karlo Mano dirlerdi. Yedi yüz elli altı mîlâdî senesinde Karlo Manyo'ya Nemse'de Bovarya kıralluğını virüp ve Karlo Mano'ya İtalya kıralluğını virdi. Ve yedi yüz altmış sekiz mîlâdında Pipino'yu kendü âdemleri katl itmekle yerine iki karındaş ber-vech-i iştirâk kıral oldılar. Ve yedi yüz yetmiş senesinde Karlo Manyo dahi vefât itmekle saltanat yalnız Karlo Manyo'ya kalup müstakil pâdişâh oldukda her ne tarafa sefer itse gālib olup ve çok memleket zabt idüp cümle kırallara hükmi cârî idi. Ve hattâ bunun zamânında İskenderiyye ve Reşîd ve Dimyât[1992] ve Kudüs-i şerîf iskelelerinde sultāt oturup ve hattâ Kudüs-i şerîfe tâbi' Akke iskelesinde dahi beş yüz Nemse var idi. İslâm kuvvetlendikde sâirlerde olanların cümlesi ref' ve ol vilâyetler feth olup lâkin Akke iskelesinde olanlar çoğalup kuvvet bulmalarıyla çok zamân kalmışlardı. Ve ba'd-i zamân seyf-i İslâm kuvveti ve darbıyla vire idüp ve kaçup ve varup Leh memleketinde Berusya ta'bîr olunan kısımda iskân eylediler. Bunların tafsîl-i ahvâli Leh faslında tahrîr olunur. Bu Nemse tāifesi saltanatı târîh-i merkūma gelince gâh tâbi' ve gâh metbû' geçinüp[1993] lâkin ulemâsı ve erbâb-ı ma'ârifi çok olmağla adûlarının

[1991] zîrâ Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm evlâdlarını vahyullâh ile rub'-ı meskûna ta'yîn itmesi kırk ile altmış mâbeyninde olup ve İbn-i Abbâs radıyallâhu anhümâ rivâyeti üzre altmış sene sonra intikāl itdüği hâlde on seneden ziyâde girü kalmamak iktizâ ve hem vahy-i ilâhî ile me'mûr olmalarıyla çok mekse Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmdan ruhsat olmayup ve gazabu'llâh havfından kendüde dahi mekse cür'et olmamak iktizâ ider H (71[a]) : - İ

[1992] zuhûr-ı istiklâl-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse: Mukaddemâ bu Nemse kavmi saltanatı müstakil olmayup ekser-i ezmânda mahkûmiyyet üzre olup çok millet bunlara müstevlî olmışdur ve bir zamân dahi bunlar Fransa'ya tâbi' olup şöyle ki yedi yüz elli iki mîlâdında Fransa'ya kıral olan Pipino nâm kıralın iki oğlu var idi ki birine Karlo Manyo ve birine Karlo Mano dirlerdi. Yedi yüz elli altı mîlâdî senesinde Karlo Manyo'ya Nemse'de Bovarya kıralluğını virüp ve Karlo Mano'ya İtalya kıralluğını virdi. Ve yedi yüz altmış sekiz mîlâdında Pipino'yu kendü âdemleri katl itmekle yerine iki karındaş ber-vech-i iştirâk kıral oldılar. Ve yedi yüz yetmiş senesinde Karlo Manyo dahi vefât itmekle saltanat yalnız Karlo Manyo'ya kalup müstakil pâdişâh oldukda her ne tarafa sefer itse gālib olup ve çok memleket zabt idüp cümle kırallara hükmi cârî idi. Ve hattâ bunun zamânında İskenderiyye ve Reşîd ve Dimyât H (71[a]) : ve bu Nemse milletinin ibtidâsından mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmın yedi yüz elli altı senesi ki târîh-i Nebî sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellemden yüz altmış dokuz sene mürûr itdikden sonra istiklâl üzre bu memlekete pâdişâh olan Karlos nâm pâdişâh-ı bâ-ihtişâm zamânında bunun saltanatları gāyet kuvvet bulup şöyle ki cemî'-i pâdişâhlara hükmi cârî olup hattâ kırk sekiz sene kadar Fransa ve on iki sene kadar dahi Kızıl Elma'ya pâdişâh olup elli sekiz sene pâdişâhlık itmişdür **[İ, I, 77b]** ki buna Karlo-yı kebîr dahi dirler. Hattâ bunı Nemseliler bizdendür ve Fransızlar bizdendür ve İspanyollar bizdendür diyü bununla iftihâr iderler. Hattâ bunun zamânında Mısır ve İskenderiyye ve Dimyât İ (77[a]-77[b])

[1993] Nemse tāifesi saltanatı târîh-i merkūma gelince gâh tâbi' ve gâh metbû' geçinüp H (71[a]) : Nemse saltanatı işbu Karlos zamânına gelince gâh kuvvet ve gâh za'f bulup İ (77[b])

za‘îflerine cenk ve emân[1994] ve kavîlerine müdârâ ve hîle ile fursat gözedüp ve niçe def‘a âhara mahkûm olup lâkin yine gayreti elden komayup gâh gālib ve gâh mağlûb ve âkıbet yedi yüz elli altı mîlâdından beri saltanatları kuvvet ve beyne’l-kefere şöhret bulmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz yetmiş dört sene mürûr itmiş olur ki ol vakitden beri Nemse milletinden kıral olanların esâmîleri bunlardur ki[1995]**[71b]** zikr olunur. Ve bunların evveli Karlo Manyo’dur[1996] ki Karlos dahi dirler. El-cülûs sene-i mîlâd: 756, saltanat: 58, vefâteş 814 ve ba‘dehû oğlu Lodarik ve ba‘dehû bunun oğlu Lotaryos ve ba‘dehû Lodavik-i sâni, bu kıral Kızıl Elma’dan müslimânları ihrâc itmişdür. Ve ba‘dehû İkinci Karlos ve ba‘dehû Paliyos ve ba‘dehû Üçünci Karlos ve ba‘dehû Urfolkos ve ba‘dehû Üçünci Lodavik ve ba‘dehû Konrados ve ba‘dehû Hanrikos ve ba‘dehû Oto ve ba‘dehû İkinci Oto, bu kıral müslimânlar ile çok cenk itmişdür. Ve ba‘dehû Üçünci Oto ve ba‘dehû İkinci Hanrikos ve ba‘dehû İkinci Konrados, bu kıral oldukda altı yaşında olup kırk yedi sene kırallık itmişdür. Ve ba‘dehû Üçünci Hanrikos ve ba‘dehû İkinci Lotaryos, bu kıral İsvec ile on üç sene azîm cenkler idüp ve âkıbet İsvec’e gālib olup vâfir kal‘alarını almışdur. Ve ba‘dehû Üçünci Konrados ve ba‘dehû Feradarikos ve ba‘dehû Dördünci Hanrikos, bu kıral bin yüz altı mîlâdında darben Misina adasını zabt itmişdür. Ve ba‘dehû Beşinci Hanrikos ve ba‘dehû Dördünci Oto ve ba‘dehû İkinci Feradarikos ve ba‘dehû Dördünci Konrados, bu kıral Napolya’yı zabt itmişdür. Ve ba‘dehû Rodolkos, bu kıral Bohemya’yı ya‘ni Çeh’i ve Üsturya’yı ve Kartanya’yı almışdur. Ve ba‘dehû Odolkos ve ba‘dehû Albirnos ve ba‘dehû Altıncı Hanrikos ve ba‘dehû Odarikos ve ba‘dehû Viçinlavos ve ba‘dehû Doberkos ve ba‘dehû Secirvendos ve ba‘dehû İkinci Albirnos ve ba‘dehû Üçünci Feradarikos ve ba‘dehû Maksim Liyanos ve ba‘dehû Dördünci Karilos, bu kıral mukaddemâ İspanya’da ve Yeni Dünyâ’da kıral olmışdur. Ve ba‘dehû Ferdinando ve ba‘dehû İkinci Maksimilyanos ve ba‘dehû Moldolgos ve ba‘dehû Mitas ve ba‘dehû İkinci Ferdinando ve ba‘dehû Üçünci Ferdinando ve ba‘dehû Dördinci Ferdinando ve ba‘dehû Leyonboldos ve ba‘dehû Beşinci Karlos ve ba‘dehû İkinci Leyoboldos, bin doksan dört senesinde[1997] Bec’e gidildikde bu kıral idi. Ve ba‘dehû

[1994] ve emân H (71a) : - İ

[1995] âkıbet yedi yüz elli altı mîlâdından beri saltanatları kuvvet ve beyne’l-kefere şöhret bulmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz yetmiş dört sene mürûr itmiş olur ki ol vakitden beri Nemse milletinden kıral olanların esâmîleri bunlardur ki zikr olunur H (71^{a}-71^{b}) : âkıbet işbu Karlo-yı kebîr zuhûr idüp saltanatlarına nizâm ve kuvvet virüp ve ol vakitden berü devletleri kuvvet ve beyne’l-mülûk şöhret bulmışdur ki ol vakitden berü Nemse saltanatına kıral olanların esâmîleri bunlardur ki ale’l-infirâd zikr olunur İ (77^{b})

[1996] Karlo Manyo’dur ki H (71^{a}) : - İ

[1997] bin doksan dört senesinde H (71^{a}) : - İ

Yosef Sekantos ve ba‘dehû Altıncı[1998] Karlos, münferiden 49 sene 1143 ve an istiklâl: 974[1999]. Ve bu zikr olunan[2000] kırallar ömürleri ve saltanatları ve ne tarîkle cülûs itdikleri ve seferleri ve zamânlarında olan nîk u bed ahvâlleri[2001] her birlerinin bir ve ikişer ve ba‘zılarının dahi ziyâde cild kitâb olmağın isimleri icmâlen **[İ, I, 78a]** zikr olundı. Ve bundan böyle saltanatları takrîrine şürû‘ idelim[2002].

Et-ta‘rîf: Ve bu Nemse saltanatının nizâmı ve ne kadar yere hükmi cârî olup ve ricâl-i devletlerinin ve askerlerinin ahvâli ve ricâl ü nisâlarının tabâyi‘ ve ahlâk ve memdûh u mezmûm ef‘âl ve âdetleri ve edyân-i bâtılları[2003] ve memdûh ve münbit ve gayr-i münbit ve matbû‘ ve nâ-matbû‘ olan yerleri ve ma‘rûf u meşhûr ve mu‘azzam olan şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâları ve envâ‘-i me‘âdin çıkan yerleri ve altun kumı çıkan ırmakları ve enhâr-ı meşhûr ve bahîraları ve neb‘ iden hârr ve bâr suları ve cibâl ve sahrâ ve orman ve balkan ve sayd-gâh ve teferrücgâh olan mevzi‘leri ve sun‘-ı kudret-i ilâhî ile niçe hârikü’l-âde agrab u garâyib ta‘accübât-ı ahvâl-i dünyâdan olan şeyleri ve edyân-ı muhtelife ve ma‘ârifleri ve ihtirâ‘ ve sınâyi‘ vü bedâyi‘lerinden ihtisâr üzre tahrîr idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[2004].

El-hükkâm: Evvelâ bu Cermanya’da ya‘ni Nemse saltanatında sekiz erki piskop, İslâm lisânında petropolit dirler, bunlar cümle papasların büyükleri ve re’îsleri olup rütbe-i âlî ve memleket ve asker sâhibleridür. Ve bunlardan sonra kırk dört papas dahi vardur kim bunlar nâzırlardur. Ve cümleden mu‘teber ve sâhib-i rütbe olan sekiz papasın dahi büyüği Mugda Porçinis hâkimidür ki kıraldan sonra budur. Ve bunun taht-ı hükûmetinde dahi hükûmet sâhibi beş piskop vardur[2005]. Ve bundan sonra Mogvi Nibitos hâkimidür ki bunun taht-ı hükûmetinde dahi hükûmet sâhibi on iki piskop vardur. Ve bunun hâkimi elektör erki piskopdur ve bundan elektör erki piskop Kolotis hâkimidür ki bunun taht-ı hükûmetinde dört hükûmet sâhibi piskop vardur. Ve bundan sonra elektör erki piskop vardur ki Tiri Veyronsis bunun hükûmetinde dahi üç piskop vardur. Ve bundan sonra dahi erki piskop Salisporçinis hâkimidür ki bunun hükûmetinde dahi yedi piskop vardur ve bu dâimâ papaya elçilik eyler. Ve bunlardan

---

[1998] altıncı H (71[a]) : - İ

[1999] sene 1143 ve an istiklâl 974 H (71[a]) : - İ

[2000] zikr olunan H (71[a]) : - İ

[2001] nîk u bed ahvâlleri H (71[a]) : niçe ahvâlleri İ (77[b])

[2002] ve bundan böyle saltanatları takrîrine şürû‘ idelim H (71[a]) : bunların ibtidâsı olan Karlos’dan târîh-i Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın bin yüz otuz sekiz senesine gelince dokuz yüz altmış dokuz sene mürûr itmiş olur İ (78[a])

[2003] edyân-ı bâtılları H (71[b]) : edyânları İ (78[a])

[2004] bedâyi‘lerinden ihtisâr üzre tahrîr idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ H (71[b]) : me‘ârifleri gāyetü’l-gāye tavîl ve tafsîle muhtâc olup lâkin alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr intihâb idüp tahrîrine şürû‘ idelim bi-avni’llâhi te‘âlâ İ (78[a])

[2005] taht-ı hükûmetinde dahi hükûmet sâhibi beş piskop vardur H (71[b]) : taht-ı hükûmetinde beş piskop vardur ki her biri bir büyük vilâyetler hâkimleridür İ (78[a])

mâ‘adâ üç erki piskop dahi vardur ki biri Veyina ya‘ni Bec piskobu ve biri dahi Veynovasta ve biri dahi Lavpaçinis erki piskoplarıdur. Ve ma‘lûm ola ki bu erki piskoplar kâdı asker yerine olan baş papaslardur ki bunlar elektör olurlar. Ve bunlardan aşağı olan kırk dört papas, mevâlî yerine olup bunlar elektör olamazlar ya‘ni kıral olamazlar[2006].

Evsâf-ı merâtib-i emâret: Ve bu Nemse saltanatında emâret birkaç nev‘ üzre olup mertebe-i **[72a]** evvel imparatordur ki millet[2007]-i Nemse’nin baş kıralıdur. Gûyâ bu devlet bir cism olup evvel kıral baş olmış ola. Ve ikinci mertebe havâss u avâm mertebesidür ki anlar papas ve elektör ve sâir avâm tarîkinde olan beğlerin rütbesidür. Ve üçünci mertebe ma‘ârif ve müsellem olan şehirlerin hükkâmı mertebesidür ki evvel şehirler aslâ teklîf ve tekâlif görmeyüp ve mâl ü menâle müte‘allik kırala bir şey virmeyüp lâkin sefer vaktinde tahammüllerine göre asker virürler. Pes imdi bu cümleten eshâb-ı merâtib kırala tâbi‘ olup her kim Nemse kıralı olur ise ana imparator dirler ki ve ol cümle üzerine ve hâkimlerine ve Macar’a ve Kızıl Elma’ya dahi kıral olmış olur.

El-âdet: Ve cümle **[İ, I, 78b]** kefere mâbeyninde bir âdet vardur ki Nemse kıralı Macar’a dahi kıral olmadıkça Kızıl Elma’ya dahi kıral olamaz. Zîrâ aslında Kuruna Macar’da olmağla Macar tahtgâhı olan Povçun kal‘asında tâc giyüp ve klıc kuşanmak kānûnlarıdur.

Esmâ-i kıral[2008]: Ve bu cümle üzerine baş olanın ya‘ni Nemse kıralını birkaç isimle yâd iderler. Birine imperator ve birine agustos ve birine çasar ve birine çeyzer ve birine kıral ve birine kayzeler ya‘ni kaysar dimekdür ki Nemseler kayzeler dirler. Selefde bu isimlerle meşhûr ve müşâr olanlar câmi‘dür dimek ola[2009]. Bu isimlerden imparator ile kayzeler cümleden mu‘teber ve mu‘anven olmağla kilisalarında bu isimlerle du‘âlarında zikr itmek rim papadan izine muhtâcdur. Ve ol dahi yeni kıral oldukdan sonra bir kal‘a feth idüp veyâ bir düşmeni üzerine gālib oldukdan sonra izin virüp du‘âlarında papaslar bu isimlerle yâd idüp du‘â iderler[2010].

Ahvâl-i nasb-ı kıral: Ve bu Nemse’de cümle üzerine pâdişâh olan pâdişâh nesli olmağa muhtâc olmayup yedi kıral dimekle meşhûr ve ma‘rûf olan elektörler ile rim papa re’yine mevkūf olup anlar her kimi murâd iderler ise ve ol rütbeye kimi lâyık görürler ise bunlar re’yi ile anı kıral iderler. Ve eğerçi mukaddemâ Karlo Manyo ki

[2006] ya‘ni kıral olamazlar H (71[b]) : - İ
[2007] millet H (72[a]) : - İ
[2008] esmâ-i kıral H (72[a]) : - İ
[2009] ya‘ni kaysar dimekdür ki Nemseler kayzeler dirler. Selefde bu isimlerle meşhûr ve müşâr olanlar câmi‘dür dimek ola H (72[a]) : - İ
[2010] papaslar bu isimlerle yâd idüp du‘â iderler H (72[a]) : du‘âlarında bu isimlerle yâd olunur İ (78[b])

Nemse saltanatının istiklâli bundandur[2011], bunun silsilesi niçe zamân mümted olmış idi ammâ Konrados nâm kimesne kıral oldukda bu Nemse arasında elektör nâmıyla yedi kimesne muhtâru'n-nâs dikdiler ki yalnız bu Nemse kırallığı[2012] anların meşveretiyle olup bunların re'yine müfevvaz ve munhsasır ola. Ve ba'dehû Üçünci Oto kıral zamânında Cermanya memleketinde olan Saksonya'dan Beşinci Gırigoryos nâm bir rim papa gelüp bu elektörler eline bir hatt virdi kim "Şimden sonra dahi bu elektörler re'yiyle her kim Kızıl Elma'ya kıral olur ise cümle Nemse kavmi üzerine dahi ol kıral olsun" diyüp hâlâ ol minvâl üzre kalmışdur. Ve gerçi Nemse kıralı işbu elektörler re'yiyle olur ammâ yine kırala şol mertebe mutī' ve münkād olup ta'zîm ü tekrîm iderler ki meclislerinde kıral ismi yâd oldukda cümlesi bundan hareket idüp ve şapkaların kaldırup tanırlar ve kıral olduğı şehirde yatdıklarında ayakların kıral sarâyına uzatmayup yâ başını veyâ yüzüni getürüp ve her hâlde bu mertebe ta'zîm ü tekrîm iderler.

Cülûs-ı kıral: Mukaddemâ Nemse kıralları cülûs itdikde bir mu'ayyen şehirleri olmayup[2013] âdetleri bu idi kim kangı şehirde murâd iderler ise anda cülûs itdirüp şöyle kim bir kānûn ve kāideleri yok idi. Lâkin sonra bir papa fermân itdi kim Fornak Fort şehrinde cülûs itdirüp gayri yere nakl olunmaya diyü ol şehri ta'yîn eyledi.

Îcâb-ı azl-i kıral[2014]: Ve bunda kıral olan azl olmaz illâ dört şey içün azl olunur kim biri ecel ve biri kendi ferâgati ve biri keşîş veyâ papas olmak murâd eyleye ve biri dînlerinde veyâ âdet ve kānûnlarında[2015] bir büyük kabâhat itmek ile olur. Ve bu dört şeyden biri vâki' oldukda baş elektör ki Mokonisyadi, re'îsülküttâba varup mektûblar yazdırup cümle elektörlere irsâl ider ki üç ay cümlesi Fornak Fort şehrinde mevcûd bulunalar. Ammâ kendileriyle ikişer yüz âdemden ziyâde götürmeyeler ki ehâlî-yi vilâyete sıklet ve zulm olmaya. Anlar dahi geldiklerinde şehr-i mezbûrda olan San Bertolomyo kilisası ki havâriyyûndan biri anda medfûndur dirler, ol ecilden gāyet i'tibâr itdikleri kilisadur, bu cümle elektörler ol kilisaya girüp müşâvere iderler. Ammâ her biri bir odaya girüp ve ba'dehû bir yere cem' olurlar. Ve ibtidâ baş elektör İncîl'e yemîn ider ki bir sâlih ve mu'temedün aleyh âdem nasb eyleye ki bu mertebeye lâyık ve müstehık ola, yohsa akça ile ve garaz-ı nefs içün itmeye. Ve sâirleri dahi bu minvâl üzre yemîn idüp ve ba'dehû bir yere otururlar. Ve her biri bir kağıd yazup "Fülân âdemi

[2011] ki Nemse saltanatının istiklâli bundandur H (78[b]) : - İ
[2012] kırallığı H (72[a]) : milleti İ (78[b])
[2013] Nemse kıralları cülûs itdikde bir mu'ayyen şehirleri olmayup H (72[a]) : - İ
[2014] îcâb-ı azl-i kıral H (72[a]) : - İ
[2015] veyâ âdet ve kānûnlarında H (72[a]) : - İ

isteriz” dirler. Ve ol kağıdları **[72b]** bir kutı içine koyup ve ba‘dehû açup okurlar. Ve ol kağıdların **[İ, I, 79a]** içinde her kimin ismi çok ise anı kıral iderler.

Eyyâm-ı müşâvere: Ve bunların müşâvereleri otuz gün içinde tamâm olmaludur. Ammâ her ne vakit müşâvere olursa ibtidâ baş elektör söze başlayup ve ba‘dehû sâirleri yolları ve rütbeleri ile söze başlarlar. Ve bu müşâvereleri otuz gün içinde tamâm olmayup sözi bir yere koyamazlar ise ehâlî-yi vilâyet bunlara kuru etmek ile sudan gayri bir şey virmezler ve bir yere habs idüp taşra dahi çıkarmazlar tâ ki sözi bir yere koyup birini pâdişâh ideler. İmdi bunlar dahi muztarr olup elbette asâyı birine diküp ta‘yîn-i emâret iderler. Çünki meşveret tamâm olur, ol pâdişâh olacak âdemi aralarına getürürler ve birkaç şeye yemîn virürler. Evvelâ Frenk dîninde olup ol dînde karâr-dâde ola. Sâniyen adâlet üzre hükûmet idüp ve her kim olur ise hâtıra bakup ve mâla tama‘ itmeye. Ve sâlisen altun hattla amel idüp anda her ne olmış ve her ne yazılmış ise aksini itmeye. Ve altun hatt didikleri budur ki selefde geçen pâdişâhların kānûnları ve memdûh ve müstahsen olan umûr ve cumhûr ve nasîhatleri yazılmışdur. Ve râbi‘an bu elektörlerin ellerine tekrâr ahd-nâmeler vire ki zabt idegeldikleri vilâyetleri ke’l-evvel yine zabt idüp hükm ideler. Ve hâmisen mühîm olan işler ki pâdişâhlığa müte‘allikdür, yalnız başıyla itmeyüp bunların re’yi ve meşvereti ile ide ve kendü silsilesinden dahi kimesneyi bunlar ile müşâvere itmeyince pâdişâh itmeye. Ve sâdisen Nemse memleketinden taşra çıkmağa ve sâbi‘an birine bir şehir veyâ hükûmet virmelü oldukda bu elektörlere danışmayınca virmeye ki ol şeye mutehammil ve müstahık olduğunı anlar dahi bilüp mukırr ve mu‘terif olalar. Ve’l-hâsıl bu zikr itdüğimiz şeyleri ve niçe umûr ve ahvâlleri dahi bir bir kendüye yâd idüp ve yemîn virüp dirler ki “Bu pâdişâhlık bir hizmetdârlık olupsana bâkī ve müstakil değildür illâ senin istiklâlinin adl ve insâf ve mürürret ve hıfz u hırâset ve memleket-i re‘âyâ vü berâyânın emniyyet ve râhat ve senden hoşnûd olup hayr du‘âlarını almakdur[2016]. Yohsa kendü bildü[ğini] itmek içün değildür[2017]” diyü bu misillü niçe nasîhat-âmîz cevâblar kendüye tefhîm idüp ve yemîn virürler ki ol dahi “Bu şeyleri cümle kabûl itdüm ve edâsına sa‘y iderim” diyü “Umûrlara sizlerden dahi bana mu‘âvenet taleb iderim” didikden sonra kıralı alup Ukoz Gırata şehrine götürürler ve anda olan kilisaya korlar. Ve anda bir tuzlı yağ vardur, baş elektör ol yağdan alup kıralın eline sürer ve ba‘dehû götürüp taht üzerine oturdurlar ve ba‘dehû başına bir demir tâc giydirürler ve ba‘dehû Milan şehrine götürüp anın dahi erki piskobı bir gümüş tâc giydirür. Ve

[2016] hayr du‘âlarını almakdur İ (79[a]) : - H
[2017] yohsa kendü bildü[ğini] itmek içün değildür H (72[b]) : - İ

ba‘dehû Boraga şehrine götürüp papa dahi bir mücevher tâc gönderüp “Giyesin” diyü izin virür. Ve “Kızıl Elma’ya bırak” dahi dirler[2018]. Ammâ bu tâclar ol şehirlerde giymeğe mahsûs olmayup kangı şehirde murâd iderler ise giydirürler. Hattâ rim papa tarafından ol tâcı bir âdem ile irsâl idüp “Her kande istersen giyesin” diyü izin virür, lâkin ekseriyyâ Norinbarga şehrinde giydirürler ve yâhûd Habsburg şehrinde giydirürler. Ve kıral tâcı giydikden sonra sağ eline bir dünyâ kürresi ve sol eline bir çubuk virürler ki zu‘mlarıyla “Bütün dünyâ hükûmeti senin elinde oldı” dimek ola.

Sohbet-i kıral ma‘a papa: Kıral ile papa bir yere gelmek vâki‘ oldukda müsâhabet arasında kıral papaya ikrâm ve ta‘zîm ile söyledikde “seynör lebeyden” dir, ma‘nâsı “benim sevdiğim” dimekdür ve papa dahi kıral ta‘zîm murâd idüp söyledikde[2019] “serlika **[İ, I, 79b]** mayistad” diyü hitâb idüp ma‘nâsı “yüksek kaysar ve cümle pâdişâhların evlâsı” dimek ola.

Evsâf-ı elektörân: Bunlara bu isim muhtâru’n-nâs ve muhtâr-ı memleket dimekdür ve halk mâbeyninde[2020] bunlara “yedi kıral” dahi dirler. Ve bunlara Nemse ve Fransa ve İsvec lisânında[2021] kurfiş dahi dirler. Ve Nemse saltanatının cemî‘-i umûrı ve hall ü akdi bunlar elindedür.

Ve her çend ki kıral bir şey itmek murâd eyleye, elektörler ile müşâvere itmeğe muhtâcdur[2022]. Eğer anlar ol işe ma‘kūl ve münâsib dirler ise ol şey vücûda gelür ve anlar ma‘kūl görmezler ise vücûda gelmez. Ve bunlar mîlâdın bin üç yüz elli târîhinde Üçünci[2023] Gıragoryus papanın tedbîri ile îcâd olmışlardur. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz seksen sene mürûr itmiş olur[2024]. Ve bunların bu tedbîrlerine bâ‘is, vaktâ kim selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûr idüp Sultān Orhan pâdişâh oldukda Rûmili’ne asker geçirüp az asker ile çok gazâlar idüp ve çok vilâyet feth eyledi. Ve ba‘dehû oğlu Sultān Murâd Hân Gāzî-i Hüdâvendgâr pâdişâh oldukda Edirne ve gayri vilâyetler dahi feth idüp ve her tarafa asker ve akın salup her kande teveccüh itdiler ise az asker ile çok gazâ idüp ve çok vilâyetler feth itmeyle kâfir havfa düşüp “Eğer bir tedbîr idüp ittifâk olunmaz ise müslimânlar cümle kâfiristânı zabt itmeleri mukarrerdür” diyü her memleketin büyük papasları ve rim papaya cem‘ olup cümle üzerine bir şey ve gayrileri ana tâbi‘ ve mu‘în olup muhâlefet itmemeleri ve ol

[2018] ve “Kızıl Elma’ya bırak” dahi dirler İ (79[a]) : - İ
[2019] papa dahi kıral ta‘zîm murâd idüp söyledikde H (72[b]) : papa dahi kırala hitâb itdikde İ (79[a])
[2020] halk mâbeyninde bunlara İ (79[b]) : - İ
[2021] lisânında İ (79[b]) : - H
[2022] müşâvere itmeğe muhtâcdur H (72[b]) : müşâvere idüp İ (79[b])
[2023] üçünci İ (79[b]) : - H
[2024] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz seksen sene mürûr itmiş olur H (72[b]) : - İ

dahi anların memleketine bilâ-mûcib dahl u ta‘arruz itmemek üzre bu elektörleri zikr olundığı îcâd ve bu minvâl ahd ü peymân ve Nemse saltanatına bu vech üzre nizâm virmişlerdür ki Üçünci Gıragoryus nâm rim papa zamânında ve Sultān Murâd Hân Gāzî Hüdâvendgâr vaktinde îcâd itmişlerdür. Ve eğerçi bunlar Nemse kıralına bu vech ile itā‘atleri vardur ammâ bunların her birlerinin baş kıral kadar ve daha ziyâde hükmlerinde vilâyetleri ve askere kuvvetleri vardur. Nemse kıralı faslından sonra her birlerinin zabt itdikleri birer fasl ile tahrîr olunur[2025].[2026]

Ve bunların zuhûrından sonra Nemse saltanatı nizâm ve kuvvet bulup tâ ki merhûm ve mağfûr-leh[2027] Sultān Süleymân hazretlerinin zamân-ı sa‘âdetlerine gelince sâir mülûk-i Nasârâ üzerine tasallut ve galebe idüp niçelerini hal‘ ve niçelerini galebe ile kendüye mahkûm ve harâc-güzâr itdiklerinden mâ‘adâ niçe tekâlif-i şâkka ve envâ‘-i evzâ‘-i nâ-hemvâr ile cânlarından bîzâr itmekle pâdişâh-ı kahramân-ı zamân ve sâhib-kırân-ı devrân hazretlerine şekvâ ve âsitâne-i sa‘âdet-ünvânlarına ilticâ itmeleriyle niçe def‘a bi’n-nefs kendüleri ve niçe def‘a serdâr-ı azîmü’ş-şân ile asker-i encüm-şumârları irsâl olunup ve ekseriyyâ mansûren ve mesrûren fütuhât-ı kesîre ile avdet olunup ve ba‘zı seferlerde dahi kesret-i berf u bârân şiddet-i bâd **[73a]** ve serd ü şitâ vuku‘uyla bilâ-fütûh avdet dahi vaki‘ olmışdur ammâ yine memâlik-i küffârdan çok vilâyetler gāret olunup asâkir-i İslâm, envâ‘-i emtâ‘ vü emvâl ve eşyâ vü âsâr ile pür-ganâyim avdet itmeleriyle kâfirlerin ciğerlerin sûzân ve derûnların nâle vü efgān ile pür-ahzân iderlerdi. Ve’l-hâsıl pâdişâh-ı gayûr kuvvetiyle her ne kadar mağdûr ve mazlûm kırallar ve dukalar[2028] var ise yine memleketine ve saltanatına mâlik olup[2029] ve ahz-ı intikām itmeleriyle Nemse saltanatına za‘f ve ve hazînesine müzâyaka tārî olup ve pâdişâh-ı sâhib-seyf hazretlerinin kuvvetiyle[2030] Erdel kıralına dahi senede elli bin kara guruş virüp bu tarîkle şerlerinden emîn olurlardı[2031]. Ve yedi kıral ta‘bîr olunan elektörlerden

[2025] ve bunların bu tedbîrlerine bâ‘is, vaktâ kim selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûr idüp Sultān Orhan pâdişâh oldukda Rûmili’ne asker geçirüp az asker ile çok gazâlar idüp ve çok vilâyet feth eyledi. Ve ba‘dehû oğlu Sultān Murâd Hân Gāzî-i Hüdâvendgâr pâdişâh oldukda Edirne ve gayri vilâyetler dahi feth idüp ve her tarafa asker ve akın salup her kande teveccüh itdiler ise az asker ile çok gazâ idüp ve çok vilâyetler feth itmeyle kâfir havfa düşüp “Eğer bir tedbîr idüp ittifâk olunmaz ise müslimânlar cümle kâfiristânı zabt itmeleri mukarrerdür” diyü her memleketin büyük papasları ve rîm papaya cem‘ olup cümle üzerine bir şey ve gayrileri ana tâbi‘ ve mu‘în olup muhâlefet itmemeleri ve ol dahi anların memleketine bilâ-mûcib dahl u ta‘arruz itmemek üzre bu elektörleri zikr olundığı îcâd ve bu minvâl ahd ü peymân ve Nemse saltanatına bu vech üzre nizâm virmişlerdür ki Üçünci Gıragoryus nâm rim papa zamânında ve Sultān Murâd Hân Gāzî Hüdâvendgâr vaktinde îcâd itmişlerdür. Ve eğerçi bunlar Nemse kıralına bu vech ile itā‘atleri vardur ammâ bunların her birlerinin baş kıral kadar ve daha ziyâde hükmlerinde vilâyetleri ve askere kuvvetleri vardur. Nemse kıralı faslından sonra her birlerinin zabt itdikleri birer fasl ile tahrîr olunur H (72^{b}) : - İ

[2026] Bu paragraf vr.72b’de derkenâr olarak yer almaktadır.

[2027] merhûm ve mağfûr-leh H (72^{b}) : - İ

[2028] kırallar ve dukalar H (73^{a}) : pâdişâhlar

[2029] mâlik olup H (73^{a}) : mutasarrıf olup İ (79^{a})

[2030] olup ve pâdişâh-ı sâhib-seyf hazretlerinin kuvvetiyle H (73^{a}) : - İ

[2031] bu tarîkle şerlerinden emîn olurlardı H (73^{a}) : tarîkle hıfz iderlerdi İ (79^{a})

dahi ba‘zıları kendüye muhâlefet idüp ve isyân iderlerdi. Ve hattâ sekizinci elektör olan İsvec kıralı bir-iki def‘a kal‘asını muhâsara idüp kal‘ayı alamadı. Ammâ etrâf u eknâfını yakup ve yıkup azîm hakāret itmişdür, mâcerâları çokdur[2032], tahrîr olunsa tavîl olur. Ve’l-hâsıl bin altı yüz seksen bir mîlâdı ki târîh-i İslâm’ın bin doksan dört senesidür, ol vakitlere gelince devletlerine bir mikdâr za‘f vâki‘ olmış idi. Zîrâ elektörlerin çendân ittihâd ve ittifâkları olmayup seyf-i İslâm’ı ferâmûş itmişlerdi. Bin doksan iki ve doksan üç senelerinde taraf-ı Devlet-i Aliyye’den Filek ve Leve ve Litre ve Kaşe kal‘aları feth olunup ve Kurus’e virilüp ve niçe vilâyetler gāret olunup azîm gûşmâl virildüğinden mâ‘adâ bin altı yüz seksen bir mîlâdı ki târîh-i Nebevî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın[2033] bin doksan dört senesinde dahi misli sebkat itmemiş asker-i bî-şumâr ile Bec’e sefer idüp on beş-yigirmi konak yere değin şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâları gāret ve ihrâkun bi’n-nâr olunduğundan mâ‘adâ Bec kal‘ası dahi muhâsara olunduğı cümle kâfiristânda şüyû‘ bul[duk]da cân başlarına sıçrayup ve rim papa dahi havfa düşüp ve cümle kâfiristâna aforoz kağıdları irsâl idüp mefhûmında "Türk tāifesi Bec kal‘asını muhâsara idüp ve on beş-yigirmi konak yere değin bi’l-cümle ihrâkun bi’n-nâr idüp erlerini katl ve avret ve oğlan ve kızlarını esîr idüp kıyâmetden bir alâmet olmağla bu âteşi söğündürmeğe imdâd ve i‘ânet itmek cümle hıristiyan ricâl ve nisâlarına farz olmışdur. Ve eğer müsâmaha olunur ise vara vara bu âteş cümleye sirâyet itmesi mukarrerdür” diyü kağıdlar vusûl buldukda cümle milel-i nasârâ ve gayret-i dîniyye ve hamiyyet-i cinsiyyelerine binâen imdâd virüp çegirge-misâl asker ile İslâm askeri üzerine geldiklerinde düşmen ile gereği gibi cenk itmeden girü dönmeğe bâ‘is ne olduğı ihtitâm-ı kitâbda “Fedâil-i Osmâniyyûn[2034]” faslında zikr olunur, inşâallâhu te‘âlâ. Çünki asâkir-i İslâm gaflet ile bu hâl üzre avdet itdi ammâ imdâda gelen cemî‘-i millet-i kefere ol vilâyete olan mesâib ve hakāreti gördüklerinde cümlesi ibret-bîn olup tekrâr müceddeden ittifâk ve ittihâd itmeleriyle saltanatlarına kuvvet ve askerlerine kesret ve hazînelerine vefret hâsıl olmışdur[2035].

[2032] mâcerâları çokdur H (73[a]) : - İ

[2033] bin altı yüz seksen bir mîlâdı ki târîh-i Nebevî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın İ (79b) : - H

[2034] Bu başlık eserin vr.336. sayfasında yer almaktadır.

[2035] dahi misli sebkat itmemiş asker-i bî-şumâr ile Bec’e sefer idüp on beş-yigirmi konak yere değin şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâları gāret ve ihrâkun bi’n-nâr olunduğından mâ‘adâ Bec kal‘ası dahi muhâsara olunduğı cümle kâfiristânda şüyû‘ bul[duk]da cân başlarına sıçrayup ve rim papa dahi havfa düşüp ve cümle kâfiristâna aforoz kağıdları irsâl idüp mefhûmında "Türk tāifesi Bec kal‘asını muhâsara idüp ve on beş-yigirmi konak yere değin bi’l-cümle ihrâkun bi’n-nâr idüp erlerini katl ve avret ve oğlan ve kızlarını esîr idüp kıyâmetden bir alâmet olmağla bu âteşi söğündürmeğe imdâd ve i‘ânet itmek cümle hıristiyan ricâl ü nisâlarına farz olmışdur. Ve eğer müsâmaha olunur ise vara vara bu âteş cümleye sirâyet itmesi mukarrerdür” diyü kağıdlar vusûl buldukda cümle milel-i nasârâ ve gayret-i dîniyye ve hamiyyet-i cinsiyyelerine binâen imdâd virüp çegirge-misâl asker ile İslâm askeri üzerine geldiklerinde düşmen ile gereği gibi cenk itmeden girü dönmeğe bâ‘is ne olduğı ihtitâm-ı kitâbda “Fedâil-i Osmâniyyûn[2035]” faslında zikr olunur, inşâallâhu te‘âlâ. Çünki asâkir-i İslâm gaflet ile bu hâl üzre avdet itdi ammâ imdâda gelen cemî‘-i millet-i kefere ol vilâyete olan mesâib ve hakāreti gördüklerinde cümlesi ibret-bîn olup tekrâr

Aded-i Elektörân[2036]**:** Ve bu Nemse'ye tâbi' memleket sâhibi elektörler yedi aded olup sonra İsvec dahi dâhil olup sekizinci elektördür. Ve üç dahi papaslardan olmağla on bir elektör[2037] olur ki bunlar **[İ, I, 80a]** kıral pâyesinde olup dukalardan pâyelidür. Ve bunlara halk "yedi kıral" ta'bîr iderler. Ve bunlardan âhar millete dahi kıral olup ve Nemse'ye baş kıral dahi olurlar. Ve hattâ bin yüz yigirmi altı târîhinde İngilis kıralı olan Anna nâm avret vefât itdikde evlâdı kalmayup yerine Nemse elektörlerinden Anover vilâyetinden getürüp Corci Pirimo nâm elektöri kıral itmişlerdür. Hâlâ ol kıral sağ olmak gerekdür[2038]. Ve bu elektörler nevbet ile baş kıral tarafından sefere ta'yîn olundukda otuz bin asker ve otuz kıt'a top ile ve on iki humbara havânı ile sefere gitmek kānûnlarıdur. Ve sâir gitmeyenleri iktizâsına göre imdâd virürler.

Rütbe-i ism-i hizmet: Ve Nemse kıralına pâye virüp uluvv-i şânına velâyet itmek içün[2039] Nemse kıralı hizmetinde bu elektörlere bir rütbe ile isim ta'yîn itmişlerdür. Ve bundan böyle kıral rütbesinde olan erki piskop ve Bohemya kıralı ve komite ve duka ve markiyalardan dahi yedi hizmet rütbesi vardur ki zikr olunur.

Merâtib-i hizmet der-nezd-i çasar: Ve bunların mu'teberi Mogvinsiya İrtiya erki piskobıdur ki Cermanya'nın ya'ni Nemse saltanatının baş re'îsi dimek olur. Ve bundan sonra Tıras İrtiya erki piskobıdur ki Fransa ve Ulus vilâyetlerinin baş re'îsi dimek olur. Ve bundan sonra Koloniya erki piskobıdur ki İtalya vilâyetinin baş re'îsi dimek olur. Ve ba'dehû Bohemya kıralıdur ki Erkiyabin Sarna dirler, ya'ni kıralın baş sâkīsi dimek olur. Ve ba'dehû Rin Pelatinato komitodur ki kıralın baş çâşnigîr dimek olur. Ve ba'dehû Sasonya-dukatodur ki kıralın silahdârı dimek olur. Ve ba'dehû Markıya Borendeburgdur ki kıralın kaftancısı dimek olur. Ve bunlar bu hizmetleri görmezler, her biri bir vilâyetde hükûmet iderler. Ancak dîvâna **[73b]** ve bâ-husûs cennet[2040] senesi rim papaya gitdiklerinde ol hizmetler makāmında otururlar. Nemse kıralının uluvv-i şân ve azamet-i saltanatına delâlet ire.

---

müceddeden ittifâk u ittihâd itmeleriyle saltanatlarına kuvvet ve askerlerine kesret ve hazînelerine vefret hâsıl olmışdur H (73ᵃ) : Bec seferi vukū'ında cümle milel-i Nasârâ'nın gayret-i dîniyyeleri ve cem'iyyet-i hubsiyyelerine binâen rim papa sâir papaslar re'yiyle bile cümle elektörler ve sâir kırallar ittifâk ve ittihâdlarıyla saltanatlarına kuvvet ve askerlerine kesret ve hazînelerine vefret gelüp ve ile'l-ân terakkī ve izdiyâd bulmadadur İ (79ᵇ)

[2036] aded-i elektörân H (73ᵃ) : - İ

[2037] elektör H (73ᵃ) : kıral İ (79ᵇ)

[2038] kıral pâyesinde olup dukalardan pâyelidür. Ve bunlara halk "yedi kıral" ta'bîr iderler. Ve bunlardan âhar millete dahi kıral olup ve Nemse'ye baş kıral dahi olurlar. Ve hattâ bin yüz yigirmi altı târîhinde İngilis kıralı olan Anna nâm avret vefât itdikde evlâdı kalmayup yerine Nemse elektörlerinden Anover vilâyetinden getürüp Corci Pirimo nâm elektöri kıral itmişlerdür. Hâlâ ol kıral sağ olmak gerekdür H (73ᵃ) : - İ

[2039] rütbe-i ism-i hizmet: Ve Nemse kıralına pâye virüp uluvv-i şânına velâyet itmek içün H (73ᵃ) : - İ

[2040] cennet H (73ᵇ) : - İ

Ta‘rîf-i sene-i cennet: Cennet senesi didikleri budur ki yigirmi beş senede bir cemî‘ kırallar Kızıl Elma’ya varup cem‘ olurlar ve itdikleri günâhlarını bi’l-cümle papaya nakl iderler. Papa dahi bir dahi itmemek üzre tenbîh ve nasîhat idüp[2041] cümle günâhlarını bağışlayup zu‘mınca cennetlik ider. Ve ol cem‘iyyetlerinde papayı kilisaya götürürler, şöyle ki papayı bir ata bindirürler, gûyâ ol bütün dünyâ ola. Ve Nemse kıralın atının yularını eline alur ve Fransız kıralı sağ üzengisini tutar. Ve sol üzengisini İspanya kıralı tutar ki zu‘mlarında papa bütün dünyâdur ve dünyânın yuları Nemse kıralı elindedür dimek ola. Dünyânın durmasına bunlar dahi dayanıvirürler dimek ola. Ve sâir kırallar dahi kimi önünce ve kimi ardınca ve kimi iki tarafeynin ihâta idüp ve bunların her biri dünyâ umûrında ve hizmetinde bir şeye teşbîh idüp bu minvâl üzre papadan gayri cümlesi yayan kilisaya götürürler. Ve kilisada herkesin günâhını bağışlayup ve ba‘dehû alay ile bu minvâl üzre sarâyına götürür. Ve papa dahi cümlesine bir mükellef[2042] ziyâfet idüp ve ellerine birer cennetlik kağıdı virüp herkes ke’l-evvel memleketlerini zabt idüp ve adl ü adâlet ve hıfz u hırâset-i memleket itmeleri içün tenbîh ve te’kîd idüp izin virür. Ba‘dehû herkes memleketlerine gider[2043]. Ve bu cennet senesinde kırallardan ve avretlerinden ve sâir kâfirlerden papaya şol mertebe hediyye ve mâl gelür ki hisâba gelmez. Ve kilisaya bî-hisâb mâl ve cevâhir vakf idüp giderler.

Evsâf-ı devâyir: Ve zikr-i sâbık üzre bu Nemse saltanatı birkaç kısım üzredür ki anlara dâire ta‘bîr olunur ya‘ni her biri bir memleketdür. Ve ol devâyirin her birinde bir dîvân-i pâdişâhî tertîb olunmışdur ki mîlâdın bin beş yüz senesine gelince altı dâire idi ve ba‘dehû bin beş yüz yigirmi iki mîlâdında Novarinburg’da on dâire ya‘ni on hükûmet vaz‘ itmişdür. Ve bu dâire halkı kendü cemâ‘atinden bir avâm intihâb idüp hâkim nasb iderler ki papas olmayup yâ kıral-zâde yâ komis veyâ baz ola veyâ hod büyük beğlerden ola. Ve ol cemâ‘atden ana dört vezîr ta‘yîn iderler ki anlar dahi avâm tāifesinden olur. Ve bu takdîrce **[İ, I, 80b]** İsvec ile on bir dâire olur. Ve bu on dâire eshâbları dahi üç nev‘ üzre olup biri elektörler ve biri prensler ve biri büyük şehirlerin büyük âdemlerinden ve beğlerinden olur ki bu on bir dâirede dahi niçe büyük vilâyet ve asker sâhibi hükkâm olur. Meselâ Devlet-i Aliyye’de bir eyâletde üç tuğlu ve iki tuğlu ve bir tuğlu beğler olduğı gibi[2044].

[2041] bir dahi itmemek üzre tenbîh ve nasîhat idüp H (73ᵇ) : - İ

[2042] cümlesine bir mükellef H (73ᵇ) : cümle kırallara İ (80ᵃ)

[2043] virüp herkes ke’l-evvel memleketlerini zabt idüp ve adl ü adâlet ve hıfz u hırâset-i memleket itmeleri içün tenbîh ve te’kîd idüp izin virür. Ba‘dehû herkes memleketlerine gider İ (80ᵃ) : vilâyetine gitmeğe izin virüp cehenneme yollar H (73ᵇ)

[2044] meselâ Devlet-i Aliyye’de bir eyâletde üç tuğlu ve iki tuğlu ve bir tuğlu beğler olduğı gibi H (73ᵇ) : - İ

Merâtib-i elektörân: Ve bu on dâireden Bohemya ya‘ni Çeh[2045] kıralı cümle elektörlerin üstine oturup hattâ kıralın avretinin dahi üstine oturur[2046]. Ve bu kıralların birinden bir kabâhat zuhûr itse çasar ya‘ni baş kıral anı azle ve katle kādir olur. Lâkin kabâhati cümle elektörlere ve rim papaya i‘lâm idüp cürmini ve kabâhatini anlar dahi bilüp iktizâsına göre yine anların re’yi ve ma‘rifeti ile ider. Hattâ Rin Pelatino elektörünün Dördünci Ferdinand ve baş kıral zamânında hıyâneti zâhir olup elektörliğini Bevarya dukasına virüp ve Pelatinato’yı dahi darb-ı dest ile alup ve tâ bin altı yüz kırk sekiz mîlâdına gelince kendüsi zabt idüp sonra İsvec ile sulh oldukda Pelatinato’yı elektörlük ile İsvec’e virüp virmeyesi dahi ol vech üzre şart olmışdur ki silsilesi munkatı‘ olunca elektör olup ve ba‘dehû yine yedi kala ve bu Nemse’ye tâbi‘ olan memleketden kıral rütbesinde hükûmetler çokdur ammâ bunların kadîmî asılları Soklab’ın bu memleketlere ibtidâ nüzûl ve iskân iden yedi oğlundan ibâret olmağla i‘tibâr olunan yedi kıral olup ve sâirler pâye hükminde i‘tibâr olunur. Ve bu yedi elektörden biri fevt olsa veyâ azl îcâb itse ol sâhib-i pâye olanlardan birine anın memleketini ve elektörliğini virüp hâkim nasb iderler. Ve asıl olan yedi elektörün biri olur ve i‘tibâr ol vilâyetedür[2047]. Ve târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz senesinden beri[2048] Macar ve Leh ve Hırvat ve İspanya ve Fransa[2049] Erdel’den ve gayriden istîlâ itdikleri vilâyetlere ve cezîrelere ki Misina ve Serdinya’dur[2050] nasb itdikleri hâkimleri ne rütbe ve ne pâye ile nasb itdikleri sıhhatı ma‘lûmum olmadı[2051], ol ecilden tahrîr olmadı[2052]. Ancak her birlerininin mukaddemâ kendü hükümlerinde iken olan saltanatları faslında tahrîr ve zikr olunduğı üzre mukāyese ile mülâhaza olundukda ma‘lûm olur.

Hükûmet-i nev‘-i sâni: Ve bu Nemse saltanatının ikinci hükûmeti hükûmetinde dört erki piskop vardur ki bunlar dahi vilâyet ve asker sâhibi ve kıral rütbesinde olup ve bunların hükûmetlerinde dahi yigirmi sekiz hükûmet sâhibi piskop vardur ki sekizi baş keşîşlerden erkek olup ve on üçi kızlardan baş keşîşlerdür. Ve her büyük şehirlerde ikişer koliz ya‘ni **[74a]** sipâhî dahi vardur.Ve İstirya nâhiyesinin bai dukası Fransız neslinden olup ve on bir beğ ve iki mari markıyon[2053] dahi vardur. Zîrâ an-asl

[2045] ya‘ni Çeh H (73ᵇ) : - İ
[2046] kıralın avretinin dahi üstine oturur H (73ᵇ) : - İ
[2047] ve i‘tibâr ol vilâyetedür H (73ᵇ) : - İ
[2048] ve târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz senesinden beri H (73ᵇ) : - İ
[2049] ve Fransa İ (80ᵇ) : - İ
[2050] ve cezîrelere ki Misina ve Serdinya’dur H (73ᵇ) : - İ
[2051] mâ‘lûmum olmadı H (73ᵇ) : ma‘lûm olmadı İ (80ᵇ)
[2052] ol ecilden tahrîr olmadı İ (80ᵇ) : - H
[2053] mari markıyon H (74ᵃ) : erkıyo İ (80ᵇ)

Fransız'dan alınmağın Markinler oturur. Ve büyük komitler ve baronlar ve aşağı merâtibden birkaç âdemler hükûmet ider.

Hükûmet-i nev'-i sâlis: Üçünci hükûmet baş şehirlerin büyük âdemlerinindür. Bunlar dahi dîvâna ve umûr-ı cumhûr-ı meşvereti ve hükûmetlerine karışurlar. Ve bu dâirelerin dîvânlarından mâ'adâ saltanatda vâki' olan mühim da'vâları fasl içün Sipirya şehrinde bir dîvân-i sultânî dahi vaz' olunmışdur ki anın kâdısı yâ sultân yâ komis veyâ baron olur. Ve çasar tarafından ana altı vezîre ta'yîn olunur ki ikisi komis ve yâhûd baron ve ikisi dahi dînlerinde fakīh ve ikisi beğler ki çasar mülki olan vilâyetde olurlar. Ve bunlardan mâ'adâ her elektör tarafından dahi birer âdem ve her dâire tarafından birer âdem gönderürler ki nısfı beğlerden ve nısfı erbâb-ı dînden intihâb iderler.

Dîvân-ı çasar: Budur ki sefer içün ve yâhûd bir umûr-ı mu'azzama içün ve yâhûd intihâ-yı serhadlerinden düşmenleri tarafından bir şey **[İ, I, 81a]** vâki' oldukda i'lâm içün dîvân murâd eylese evvelâ reîsülküttâbı da'vet idüp ve fermânlar yazdırup baş elektöre teslîm ider ve ol dahi cümle elektörlere zikri sebkat iden eshâb-ı merâtibe irsâl ve tenbîh iderler ki "Elbette[2054] üç ay içinde çasar huzûrında mevcûd ve hâzır bulunmak gereksiz" diyü etrâf u eknâfa âdemler irsâl ider. Ve cümle med'uvv olanlar geldiklerinde her birlerinin mahsûs yerleri vardur ve müşâvereyi anda bir yere kodukdan sonra mahsûs iki âdem vardur ki biri Bevarya hâkimi ve biri Mugonçiya hâkimidür, bunlar sâhib-i arzdur, müşâverelerini bunların birine i'lâm iderler. Ammâ ol müşâvere dîne müte'allik ise mogontenosa söylerler. Ol dahi çasara telhîs ider. Ve eğer müşâvere sefere veyâ ol makūle umûr-ı saltanata müte'allik böyle umûrları bavaros olan kimesne telhîs ider[2055]. Ve prensler dahi böyle müşâverelerde eğer olsun ve eğer olmasın dirler. Bir alâmetleri vadur ki ol alâmeti bi'l-cümle bir kutı içine koyup ve ba'dehû çıkarırlar. Ve herkesin rütbesi hisâbınca sözleri nüfûz bulur. Ve bunların içinde ba'zı rütbe vardur ki iki âdem yerine geçer ve ba'zılarını üç âdem yerine tutarlar. İmdi bu minvâl ve hisâb üzre cemî'-i alâmetleri bir yere getürüp hisâb iderler. Her kangı cânib gālib gelür ise anınla amel iderler. Lâkin evvelki dâire sâhibleri ki elektörlerdür, anlar lisânıyla söylerler ve söylediklerini tahrîr iderler.

Mekân-ı umûr-ı cumhûr: Umûr-ı azîme-i cumhûr[2056] ve dîvânının biri Fornak Fort şehrinde olup ve bu dîvânda çasar tarafından bir nâzır vardur ki beğzâdelerdendür, dîvânda her ne olursa bi-aynihî çasara nakl ider. Ve bu nâzırın eli altında dört baron

[2054] elbette H (74[a]) : - İ

[2055] ve eğer müşâvere sefere veyâ ol makūle umûr-ı saltanata müte'allik böyle umûrları bavaros olan kimesne telhîs ider İ (81a) : - H

[2056] cumhûr H (74[a]) : - İ

vardur ve ol baronların dahi eli altında elli âdem vardur ki anlar dahi sâhib-i hükûmetdür. Ve ol elli âdemin yigirmi altısı rim papa dîninde ve yigirmi dördi Agusto dîninde ya‘ni Lutran dîninde ve Kalvin dîninde olurlar. Ve bu elli âdemin senelik ulûfeleri vardur, lâkin müsâvî olmayup rütbelerine göre olur. En başlarının ulûfesi senede bin taliz ya‘ni gara guruş sümme sümme iki yüze değin iner.

Dîvân-ı rûziyye: Ve her gün olan dîvân kıralın kendü sarâyında olur. Ve bu dîvânda büyük dukaların ahvâli ve mu‘azzam umûrlar ve çasarın îrâd ve masârifi ahvâli görülür.

Mertebe-i arz: Ve bu dîvânda ibtidâ elektörlerin umûr ve ahvâlleri arz olunur. Ve bunda sonra dîvân hâkimlerinin ve ba‘dehû reîsülküttâbın ve sâir kaleme müte‘allik küttâbın umûr-ı ahvâlleri ve ba‘dehû kücük hâkimlerin ve ba‘dehû her memleket hâkimlerinin ve ba‘dehû şehir hâkimlerinin ahvâli arz olunur. Ve bunlardan mâ‘adâ dört âdem dahi vardur ki Nemse kıralı tarafından her biri bir bender şehrin iskelesinde oturup ve her birinin taht-ı hükûmetinde niçe şehirler ve kal‘alar vardur ki deryâ kenârlarında vâki‘ olmışdur. Ve ol hâkimler anda gelüp ve giden ahvâline ve ol taraflardan irsâl iktizâ iden zehâir ve sâir[2057] emtâ‘ içün otururlar ki ol şehrin ismi bunlardur: Lobika, Koloniya, Poronsberg, Daniska. Ve bunlardan mâ‘adâ Nemse kıralının birkaç sâhib-i i‘tibâr bâzârgânları vardur ki hâric-i etrâfda olan ülkelerde her biri bir mu‘azzam şehirde oturup alış veriş **[İ, I, 81b]** iderler ki ol şehirler bunlardur: Biri İngilis memleketinde Ant Verpiya şehrinde oturup ve biri Moskov memleketinde Nov Govriya şehrinde otururdı ammâ andan kaldırup hâlâ Nora şehrinde oturur. Ve biri Danya kıralı hükminde Asiyatka’da oturur. Ve bu şehir bir mu‘azzam ve bâzârgân yatağı olup âmme-i âlemden bu şehre bâzârgânlar gelüp hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn alış-veriş olur. Ve hattâ bâzârgânlar mâbeyninde şöyledür ki bir kimse bâzârgân olamaz, illâ meğer bu şehirde pervede olmış ola yâhûd bu şehirde niçe müddet oturup **[74b]** resm-i bâzârgânî ne ise öğrenmiş ola. Ve bu şehirde akça ile alış veriş olmaz ancak her memleketin metâ‘ı ile değiş iderler, âdetleri budur.

El-âdet: Ve bu şehirde bir âdet dahi vardur ki bundan demir[2058] ve bakır ve kalay ve tüfenk ve bârût çıkarup gayri vilâyete götürmek yasak olup[2059] azîm ihtimam iderler. Muhassal bu dîvânda[2060] bundan sonra bu benderlerde ve şehirlerde olan hükkâm ve bâzârgânların gelen kağıdların mefhûmı arz olunur.

[2057] sâir İ (81ᵃ) : - İ
[2058] el-âdet ve bu şehirde bir âdet dahi vardur ki bundan demir H (74ᵇ) : ve bu şehirden demir İ (81ᵇ)
[2059] götürmek yasak olup H (74ᵇ) : götürüp satmak yasak olup İ (81ᵇ)
[2060] muhassal bu dîvânda H (74ᵇ) : hâsılı İ (81ᵇ)

El-edyân: Ve bu Nemse memleketinde ve tevâbi‘âtında olanların dîni birkaç nev‘ üzre olup evvelâ biri papa dînidür ki ol frenk dînidür. Ve buna Kataloş dahi dirler. Ve biri Lutrinî dînidür ki galat-ı meşhûrına Lutran dirler[2061]. Ekseriyyâsı bu dîndedür. Ve biri dahi Kalvinî dîni ve biri dahi Papista dîni ve biri dahi Yehûd dîni olup ve Nemse kıralı papa dîninde olmağla vâfir zamândur ki Yehûd dîninde olanlardan mâ‘adâsı Nemse kıralı hâtır içün Frenk dînine girüp ve ba‘zılarını dahi kerhen rücû‘ itdirmek dahi vâki‘ olmışdur. Ve hattâ yakın zamândan beri Rûm ve Ermeni tāifesi istikbâlleri dahi i‘tibâr ideyorurlar dirler. Galata ve İstanbul ve İzmir ve Sakız ve gayri balyozlar oturan vilâyetlerde çokdur dirler. Ve Yehûd tāifesi Frengistân’da her vilâyetde çokdur[2062]. Anların dînine[2063] dahl u ta‘arruz itdiklerine bâ‘is, anlar harâc-güzâr alış veriş erbâbı bâzârgân olup ve hem anlardan askerî olmamağla anları dînlerinden rücû‘ itdirmeğe ve idene dahi çendân i‘tibâr itmezler. Ve Nemse kıralı Frenk dîninde olmağla bin yüz senesinden beri ba‘zı kırallar ve prensler ve dukalar ve hattâ bundan akdem Moskov kıralı olan Ak-beğ ta‘bîr olan kıral oldukda Nemse dînine ve libâsına girüp memlekete vardıkda ehâlîsini dînlerinden rücû‘ idüp Nemse dînine girmek ve libâslarını dahi tebdîl idüp Nemse libâsı giymek teklîf itdikde kabûl itmemeleriyle niçe[2064] söz sâhibi dîninde muta‘assıb olup rücû‘dan imtinâ‘ idenlerden vâfir âdem katl idüp ve hâliyâ Moskov kıralı ve ricâl-i saltanat ve askerî tāifesinin ekseri Frenk dînine ve libâsına girmişlerdür. Ve Saksonya kıralı ve cümle vilâyet ehâlîsi âmmeten Lutran dîninde iken Leh’e kıral oldukdan sonra Nemse kıralı hâtırı içün kendüsi Frenk dînine girüp ve fitne havfından cümle memleketi halkına bu husûs içün ta‘arruz idemeyüp ehâlîsi bi’l-cümle Lutran dînindedür. Rûm’dan mâ‘adâ sâir edyân-ı keferede olan ta‘dâd olunmak lâzım gelse[2065] Lutran dîninde olanlar ziyâdedür. Ve Lutran dîni îcâd olalı iki yüz yıldan ziyâdece olup îcâdı bir garîb hikâye olmağın alâ tarîki’l-ihtisâr zikr ü beyân idelim.

Hikâyet-i îcâd-ı dîn-i Lutran: Ve bu dîni îcâd iden bir papasdur ki Nemse’ye tâbi‘ Bevarya memleketi kıralının tahtgâhı olan Minh şehrinde olurdı. Ve bu şehre

[2061] galat-ı meşhûrına Lutran dirler H (74ᵇ) : efvâh-ı nâsda Lutran dîni dimekle meşhûrdur İ (81ᵇ)

[2062] ve hattâ yakın zamândan beri Rûm ve Ermeni tāifesi istikbâlleri dahi i‘tibâr ideyorurlar dirler. Galata ve İstanbul ve İzmir ve Sakız ve gayri balyozlar oturan vilâyetlerde çokdur dirler. Ve Yehûd tāifesi Frengistân’da her vilâyetde çokdur H (74ᵇ) : - İ

[2063] anların dînine H (74ᵇ) : Yehûdîlere harâc-güzâr İ (81ᵇ)

[2064] Frenk dîninde olmağla bin yüz senesinden beri ba‘zı kırallar ve prensler ve dukalar ve hattâ bundan akdem Moskov kıralı olan Ak-beğ ta‘bîr olan kıral oldukda Nemse dînine ve libâsına girüp memlekete vardıkda ehâlîsini dînlerinden rücû‘ idüp Nemse dînine girmek ve libâslarını dahi tebdîl idüp Nemse libâsı giymek teklîf itdikde kabûl itmemeleriyle niçe H (74ᵇ) : Frenk dîninde olmağla niçe kırallar dahi Frenk dînine girüp hattâ Moskov kıralı ibtidâ kıral oldukda Nemse dînine ve libâsına girüp memlekete vardıkda ehâlîsini eski dînlerinden rücû‘ ve libâslarını tahvîl itdirmek içün azîm ihtimâm idüp ve niçe İ (81ᵇ)

[2065] Rûm’dan mâ‘adâ sâir edyân-ı keferede olan ta‘dâd olunmak lâzım gelse H (74ᵇ) : - İ

Mibih dahi dirler[2066]. Ve bu papas bu şehrin baş kilisası olan Agışteni kilisasında baş papas olup ismine Lutro ve diğer ismine Patri Martin dirlerdi. Ve ol asırda ilm ü salâh ile ma‘rûf u meşhûr olup cemî‘-i kefere mâbeyninde papadan ziyâde i‘tibâr ve i‘tikādları var idi. Ve yine ol şehirde Liriyot Koloşdor nâm kilisa var idi kim yine bu isimle müsemmâ bir kız yapdırmış idi. Ve ol kilisada olan keşîş kızların başına ve cümleden ziyâde okumuşına[2067] Yuk Firad Katerina dirlerdi kim gāyetü’l-gāye güzel ve âkıl ve okumuş **[İ, I, 82a]** ve sâliha kız idi ve ol papasdan okurdı. Ve ol papas bu kıza âşık oldı ammâ dînlerinde[2068] papaslara evlenmek ve keşîş kızlara kocaya varmak câiz olmayup ve kızın sevdâ-yı aşkıyla ser-gerdân ve vâle vü hayrân kalup ne çâre ideceğin bilmezdi[2069]. Ve âkıbet bir kitâb te’lîf idüp mefhûmında bir âdem ekl ü şürb itdikde elbette anda kuvvet-i şehvet dahi galebe ider. Ve ol mahall vesvese-i şeytāniyye ve tekāzâ-yı buhâr-ı fevkāniyye dahi gālib olur. Ve ol vesvese nikābı def‘ itmek olmaz illâ cimâ‘ def‘ ider. Ve nikâhlı avreti olmayup zinâ itse günâhı çok. Hakk te‘âlâ insânı ve cemî-i hayvânātı çift halk idüp zürriyet hâsıl ideyorurlar. İmdi gerek er ve gerek avret kemâle erdikde evlenmek, bin yıl bir mağarada kapanup ibâdet itmekden efdaldür. Zîrâ kemâle irmiş gerek er ve gerek avret hareket-i şehvetinden halâs olamaz illâ cimâ‘ ile olur. Ve harâma mu‘âmele[2070] itse günâh-ı kebâir ve bâ-husûs imâm ve ruhbân olanlar cemî‘-i vesâvis-i dünyâdan halâs olmağa muhtâcdur. Ve olmaduğı hâlde niçe imâm ve ruhbân olabilür. İmdi papaslar evlenüp ve keşîş kızlar kocaya varmak gerekdür ki vesveseden kurtulup namâzları ve ibâdetleri ve imâmetleri sahîh ve kabûl ola diyü bir mufassal kitâb te’lîf idüp[2071] ve ol te’lif itdiği kitâbda sâirlere mu‘ârız ve mugāyir niçe bu misillü mesâil tahrîr idüp ve kızlara okuyuvirdikde zâhiran beşeriyyet hasebiyle ol takāzâ kızda dahi olmak gerek. Bu takrîb ile[2072] kızı **[75a]** kendüye bend ve tâbi‘ idüp ve lâkin cümle edyân-ı keferede papaslara evlenmek ve keşîş kızlara kocaya varmak memnû‘ olmağın ol şehirde olan Bavrin Hans nâm meyhânede kız ile müşâvereyi bir yere koyup ve bir menzil arabasına binüp yine ol memleketde on sekiz sâ‘at yerde gāyet mu‘azzam ve meşhûr olan Avişburg nâm şehre firâr itdiler. Ve ol şehr-i azîmin hâkimi kendünün gāyet muhibb ve[2073] mu‘temedi olmağla ana müsâfir olup ve te’lîf kitâbı

[2066] ve bu şehre Mibih dahi dirler H (74^{b}) : -İ
[2067] ve cümleden ziyâde okumuşına H (74^{b}) : - İ
[2068] dînlerinde H (74^{b}) : - İ
[2069] ser-gerdân ve vâle-hayrân kalup ne çâre ideceğin bilmezdi H (74^{b}) :ser-gerdân olup İ (82^{a})
[2070] Hakk te‘âlâ insânı ve cemî-i hayvânātı çift halk idüp zürriyet hâsıl ideyorurlar. İmdi gerek er ve gerek avret kemâle erdikde evlenmek, bin yıl bir mağarada kapanup ibâdet itmekden efdaldür. Zîrâ kemâle irmiş gerek er ve gerek avret hareket-i şehvetinden halâs olamaz illâ cimâ‘ ile olur. Ve harâma mu‘âmele H (74^{b}) : - İ
[2071] bir mufassal kitâb te’lîf idüp H (74^{b}) : - İ
[2072] zâhiran beşeriyyet hasebiyle ol takāzâ kızda dahi olmak gerek. Bu takrîb ile H (74^{b}) : - İ
[2073] muhibb ve H (75^{a}) : - İ

anlara okuyıvirüp ve papasların ve keşîşlerin halkın avretlerine itdikleri mel‘anet ve fesâdlarını[2074] ve sâir ef‘âl-i zemîmelerini takrîr itdikde cümlesi kavlini tahkīk ve sözini tasdîk itdiler. Ve ba‘dehû ol şehrin baş kilisasında kürsîye çıkup va‘z itdikde ol şehirde olan halk âmmeten buna tâbi‘ olup ve ol kızı âyînleri üzre buna nikâh idüp virdiler. Ve sâir papasların ve keşîş kızların dahi cânına minnet bir ma‘nâ olmağın cümlesi buna tâbi‘ olup evlendiler. Ve bunun ahvâli cümle kâfiristâna şâyi‘ oldukda ibret sâhibleri olanlara bu bir ma‘kūl şey görinüp şöyle ki “Avretlerimiz ve kızlarımız papasların şerr ü fesâdından halâs oldı. Bunun sözi hakdur” diyü ekseriyyâ halk bunun dînine girüp ve cemî‘-i kâfiristâna münteşir oldı. Ve hâliyâ şol mertebe çoğalmışdur ki sâir edyânın sülüsânı mertebe vardur ve sâir edyânda olanlar papas ile karıları içerüde günâh çıkarup kendüleri taşra kapu mandalı gibi olup kalmışlardur. Ve papa ve Nemse papasları cem‘ olup bununla birkaç def‘a azîm mübâhese idüp ilzâm idemediklerinden mâ‘adâ bunun tarafında halk çok ve gālib olmağla fitne ve fesâd[2075] havfından sükût idüp ve ile’l-ân bunun dîni çoğalmadadur. Çünki bunun dîni şöhret bulup ilzâm idemediler, bu papasının ismi Lutro[2076] iken rim papa ve Nemse ve Fransa papasları hased idüp Lutran dîni diyü ad komışlardur ki hak dînden çıkmış dimek ola. Ve’l-hâsıl hâlâ Lutran dîninde olan memleketler ve kırallar ve cumhûrlardur ki alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr olunur: İngilis, İsvec, Danimarka, Holoşdan, Borendeburg, Bevarya, Filemenk, Korofon Boranyar, Korfişdi Honobol[2077], Saksonya, İşvabiland, Pirinsin[2078] Verdinburg.

El-cumhûr: Ve cumhûrlardan Lutran dîninde olan memleketler bunlardur: Olom ve tevâbi‘âtı, Nerinberg ve tevâbi‘âtı, Nerlin ve tevâbi‘âtı, Firan Fort ve tevâbi‘âtı[2079], Aroşburg ve tevâbi‘âtı. Bunlar cümlesi büyük memleketler ve kırallık ve cumhûrlar[2080] olup umûm üzre Lutran dîninde olanlardur ki kıllet üzre içlerinde kıllet üzre[2081] **[İ, I, 82b] sâir** edyândan dahi bulunur. Ve Frenk ve Kalvinî ve Papista ve Yehûd dîninde olan vilâyetlerde dahi Lutran dîninde çok bulunur.

Ez-zamân[2082]: Ve bu Lutran dînini îcâdı ahd-i karîbde olup zuhûr u şuhûrı iki seneden ziyâdecedür[2083]. Bu Lutran dînini îcâd iden âdem mîlâdın bin dört yüz seksen üç senesinde doğup ve bin beş yüz yigirmi mîlâdı senesinde papa dîninden çıkup Lutran

[2074] ve fesâdlarını H (75ª) : - İ
[2075] ve fesâd İ (82ª) :- İ
[2076] Lutro H (75ª) : Patri Martin İ (82ª)
[2077] Honobol H (75ª) : - İ
[2078] Pirinsin H (75ª) : - İ
[2079] Nerlin ve tevâbi‘âtı, Firan Fort ve tevâbi‘âtı H (75ª) : - İ
[2080] ve kırallık ve cumhûrlar H (75ª) : - İ
[2081] kıllet üzre İ (82ᵇ) : - H
[2082] ez-zamân H (75ª) : - İ
[2083] ahd-i karîbde olup zuhûr u şuhûrı iki seneden ziyâdecedür H (82ᵇ) : - İ

dînini îcâd idüp ve bin beş yüz kırk altı mîlâdı senesinde altmış üç yaşında mürd olmışdur. Bu hisâb üzre Lutran dîni îcâd olalı târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz on sene mürûr itmiş olur[2084].

El-îrâd: Târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz elli ve yüz altmış sene mukaddem[2085] Nemse kıralının kendüye mahsûs olan îrâdı üç yüz bin altun kadar ancak hâsıl olup ve ol kadar dahi elektörlerden ve dukalardan ve prenslerden ve beğlerden ve sâir hükkâmdan gelen hedâyâ ve pîşkeş alurlardı. Bâ'isi bu idi kim Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra bu Nemse üzerine İslâm askeri[2086] sefer idüp ve niçe kılâ' ve[2087] memleketlerini feth ve zabt idüp ve niçe vilâyetlerini dahi nehb ü gāret ve ihrâkun bi'n-nâr ve harâb u yebâb itdikleri ezmânda sefer mümted olmağla[2088] mülûk-ı nasârâdan dahi dil-gîr olanlar dahi vakt-i fursatdur diyü ahz-ı intikām içün hücûm idüp muhassal kesret-i sefer sebebiyle hazînesine muzâyaka ve saltanatına ihtilâl vâki' olup îrâdı masrafını ihâta itmeyüp kilisalardan ve ba'zı kırallardan akça istikrâz itmekle medyûn-ı müsteğrak olmışlardı. Ve ba'dehû Gara Gıryos nâm papanın tedbîri ile yedi kıral ta'bîr olunan elektörlere ve sâir hükkâma nasîhat idüp ve barışdırup ve askerî tāifesine dahi nizâm virmekle saltanatlarına kuvvet gelüp düşmenlerinin kimine galebe ve kimine sulh ve kimine müdârâ idüp kemâ fi'l-evvel saltanatına kuvvet ve hazînesine vefret hâsıl olup işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz elli ve yüz altmış sene mukaddem[2089] sâir milel-i nasârâdan niçe memleketler almışlardur ki ve ol zabt itdüği vilâyetlerden mahsûs kırala hâss ta'yîn olunan vilâyetlerdür ki zikr olunur: Hungarya, Soklavonya, Hırvat, Bohemya, velâkin Bohemya'yı İsvec'den satun almışdur ve dahi Selizya ve Meraviya ve Losamiya ve Sitriya ve Kırantiya **[75b]** vilâyetleridür. Ve İsvec'den aldığı vilâyetler dahi bunlardur: Komitya, Litlıgva, Husenberg, Bunilenberg, Heygop. Ve ba'zı memâlikde dahi kırala mahsûs yerler olup ol memleketler faslında beyân olunur. Ve bu zikr itdüğimiz havâslarda niçe şuhûr ve kılâ' ve kasabât ve kurâ vardur ki hâsılları kırala mahsûs olup her birinden mâl-ı kesîr hâsıl olur. Ve sâir vilâyet ve şuhûr ve kılâ' ve kasabât ve kurâların her biri bir âdemin olup aslâ kıral anlara karışmaz, lâkin sefer mahallinde her birleri rütbelerine göre ve kadîmî kānûn ve

[2084] bu hisâb üzre Lutran dîni îcâd olalı târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz on sene mürûr itmiş olur H (75[a]) : böyle olduğı hâlde îcâdınadn işbu bin yüz otuz üç senesi İslâm târîhine gelince iki yüz bir sene mürûr itmiş olur İ (82[b])

[2085] târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz elli ve yüz altmış sene mukaddem H (75[a]) : işbu bin yüz otuz senesinden yüz kırk sene mukaddem İ (82[b])

[2086] askeri H (75[a]) : - İ

[2087] kılâ' ve İ (82[b]) : - İ

[2088] sefer mümted olmağla İ (82[b]) : - H

[2089] işbu bin yüz kırk üç senesinden yüz elli ve yüz altmış sene mukaddem H (75[a]) : işbu tahrîr vakti ki bin yüz otuz üç senesidür, bundan yüz kırk-yüz elli sene mukaddem İ (82[b])

tahammüllerine göre asker virüp ve mükemmel mühimmât ve tedârükiyle sefere gelüp ve cenk mahallinde yemîn ve yâhûd yesârda yeri her nerede ise bayrağı ve askeri ile ol mahalde durup akrânlarından girü kalmayup yararlık itmeğe sa‘y iderler. Ve ne kadar askeri var ise cümlesinin libâsı bir renk olmaludur ki cenge kangı asker yararlık ider ve kangı asker cebânlık ider, libâslarından ma‘lûm olur[2090]. Zîrâ bunlarda kendünün ve askerinin cenkde yararlığı müşâhede oldukdan sonra nâm u nişân sâhibi olup rütbe-i âlî sâhibi olur. Ve meğer biri fevt ola ve yâhûd azli mûcib bir töhmeti vâki‘ ola, ol vakit yoluyla ilerü rütbeye nâil olur. Zîrâ yolsuz kimse birinin üzerine geçemez. Ve bunlarda bir âdemde iki umûr ve[2091] iki hizmet olmaz. Ve bir yere hizmete ta‘yîn itseler, ol gelince âhardan birine vekîl itmeyüp yine ol gürûhda anın altında olanı vekîl iderler, âhar cinsden ve tarîkden itmezler.

Et-töhmet: Ve bunlarda büyük töhmet ve ayıp[2092] **[İ, I, 83a]** cenk mahallinde cebânlık idüp[2093] akrânlarından girü kalmak ve yâhûd ol vakit kendüde bir telâş müşâhede olunmakdan ziyâde töhmet-i azîme yokdur[2094]. Böyle âdemleri asker başı itmek değil, ricâlden add itmezler[2095].

El-i‘tibâr: Ve bunlarda i‘tibâr ve nâm u nişân sâhibi olmak iki vech ile olur. Biri budur ki cenk mahallinde kendünün ve askerinin yararlığı ve asker-perverliği mukābelesinde[2096] müşâhede olmağla olur. Ve biri dahi mahall-i müşâverede anın re’yi ve tedbîri ile feth ü nusrete bâ‘is ola ve yâhûd bir düşmenleriyle cenk iderken mağlûbiyyet görinüp selâmetden me’yûs olmışlar iken[2097] birinin re’yi ve tedbîri veyâ hîlesiyle ardlarını ve askerlerini selâmet çıkarmağa sebeb ola. İşbu vech-i sâni erbâbı gāyet makbûl ve mu‘teber olup bunun nef‘i âmm olmağla[2098] böylelere âlî mertebe virdiklerinden mâ‘adâ altun zencîr ikrâmıyla dahi müşârun ileyh bi’l-benân iderler. Ve cümle mâbeyninde altun zencîr ikrâmından büyük nâm u nişân ve ikrâm olmaz[2099]. Ve altun zencîr ikrâmı ol âdeme olur ki anın re’yi ve tedbîri ile düşmene gālib ve yâhûd kendüsi serdâr olup azîm fütûhât ve düşmene gālib oldukda iderler. Bundan gayri şeyde

[2090] yeri her nerede ise bayrağı ve askeri ile ol mahalde durup akrânlarından girü kalmayup yararlık itmeğe sa‘y iderler. Ve ne kadar askeri var ise cümlesinin libâsı bir renk olmaludur ki cenge kangı asker yararlık ider ve kangı asker cebânlık ider, libâslarından ma‘lûm olur H (75^{b}) : - İ

[2091] iki umûr ve H (75^{b}) : - İ

[2092] ayıp H (75^{b}) : kabâhat İ (82^{b})

[2093] idüp H (75^{b}) : - İ

[2094] kalmak ve yâhûd ol vakit kendüde bir telâş müşâhede olunmakdan ziyâde töhmet-i azîme yokdur İ (83^{a}) : - H

[2095] böyle âdemleri asker başı itmek değil, ricâlden add itmezler H (75^{b}) : - İ

[2096] ve asker-perverliği mukābelesinde İ (83^{a}) : - H

[2097] selâmetden me’yûs olmışlar iken H (75^{b}) : necâtdan ümîd kat‘ itmiş iken İ (83^{a})

[2098] bunun nef‘i âmm olmağla İ (75^{b}) : - İ

[2099] ve cümle mâbeyninde altun zencîr ikrâmından büyük nâm u nişân ve ikrâm olmaz H (75^{b}) : - İ

dünyâ mâlını virse itmezler[2100]. Ol ecilden cümle kıral-zâde ve beğzâde ve kibâr-zâdeler gurbet gezüp ve okuyup-yazup ilm ü ma‘rifet öğrenmeğe ve bâ-husûs ilm-i seferde ve terbiye-i askerde mâhir olup isti‘dâd hâsıl itmeğe sa‘y ve ihtimâm[2101] iderler. Zîrâ bunlarda okuyup-yazmak bilmeyen âdem sâhib-i rütbe ve sâhib-i asker olamaz. Ve hîn-i müşâverede i‘tibâr olacak âkılâne ve müdebbirâne söz söylemeğe isti‘dâdı olmayan âdem umûr-ı azîme meşveretine dâhil olup söz söylemeğe kādir olamaz. Ol ecilden gurbet gezüp ve okuyup ve yazup ilm ü ma‘rifet hâsıl itmeğe heves iderler. Zîrâ on âdeme baş olan ve ednâ bir işde olan hiç olmaduğı hâlde tezkire okuyup ve yazmağa kādir olmayınca itmezler[2102]. Ve bâ-husûs ilm-i târîhe gāyet i‘itbâr ve şuglleri vardur.

Evsâf-ı dâire ya‘ni memâlik-i Cermanya ya‘ni Nemse[2103]: Bundan evvel yukaruda zikr olunduğı üzre bin altı yüz seksen beş mîlâdına gelince İsvec’den mâ‘adâ memâlik-i Nemse on dâire olup halk mâbeyninde yedi kıral ta‘bîr itdikleri memleketlerdür ki ale’l-infirâd isimleri zikr olunur[2104]. Baş dâiresine Üsturya dirler ki Nemse kıralı[2105] anda olur. Ve bunun tahtgâhına Bec dinüp Nemse lisânında[2106] Veyina ve dahi Vim dahi dirler, mahalli ile ta‘rîf olunur. Ve birine dahi Forankonya dâiresi dirler[2107]. Ve birine dahi Bevarya dâiresi dirler ki Lutran dîni bu dâirede zuhûr idüp ve Nemse saltanatının isti‘lâli dahi bu memleketden zuhûr itmişdür ki yukaruda zikr olunmışdur. Ve birine dahi Sevoy dâiresi dirler ki buna Seviviya dahi dirler. Ve birine dahi Reyno dâiresi dinüp bu isim buna bir ırmakdan me’hûzdur. Ve birine dahi Vesenkalya dâiresi dirler ve birine dahi Saksonya dâiresi dirler. Ve birine dahi İstirya dâiresi dirler ve birine dahi Borgondiya dâiresi dirler ve birine dahi Reynan dâiresi dirler ki bunların her birinde niçe büyük hükûmetler olup ve her birinde birkaç nâhiye ve her nâhiyede bir hâkim olup ve niçe mu‘azzam şehirler ve kal‘alar ve niçe kasabât ve çok köyler ve niçe büyük kilisa ve manastır ve medrese ve kitâb-hâne ve tîmâr-hâne ve müsâfir-hâne ve yetîm-hâne ve darb-hâne ve cebehâne ve top-hâneler vardur ki her bir dâire ya‘ni kırallık i‘tibâr olunan memleketler ve Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye’de bir eyâlet olup ve ol eyâletde birkaç iki tuğlu paşa ve beğ muhassal voyvoda ve zâ‘im ve sipâh ve serdâr ve havâs ve evkāf ve mollâ ve birkaç kâdı olduğı gibi bir eyâlete bir

[2100] ve altun zencîr ikrâmı ol âdeme olur ki anın re’yi ve tedbîri ile düşmene gālib ve yâhûd kendüsi serdâr olup azîm fütûhât ve düşmene gālib oldukda iderler. Bundan gayri şeyde dünyâ mâlını virse itmezler İ (83[a]) : - H

[2101] ve ihtimâm H (75[b]) : - İ

[2102] zîrâ on âdeme baş olan ve ednâ bir işde olan hiç olmaduğı hâlde tezkire okuyup ve yazmağa kādir olmayınca itmezler H (75[b]) : şöyle ki ol âdeme baş olup ve ednâ umûrda olanlarda câhil ve nâdân olmayup İ (83[a])

[2103] evsâf-ı dâire ya‘ni memâlik-i Cermanya ya‘ni Nemse H (75[b]) : evsâf-ı memâlk-i Cermanya İ (83[a])

[2104] ki ale’l-infirâd isimleri zikr olunur H (75[b]) : isimleri bunlardur İ (83[a])

[2105] kıralı H (75[b]) : çasarı İ (83[a])

[2106] Nemse lisânında İ (83[a]) : - H

[2107] ve birine dahi Forankonya dâiresi dirler H (75[b]) : - İ

dâire ve kırallık i‘tibâr iderler. Ve ol kırallık i‘tibâr olunan her bir dâire çasar dâiresi ve cümle saltanatları âyîn-i ahvâli tahrîrinden sonra her birleri[2108] **[76a]** birer fasl ile alâ tarîki’l-ihtisâr tahrîr olunur, inşâallâhu te‘âlâ.

El-hudûd: Ve bu Cermanya memleketi ya‘ni Nemse memleketini[2109] garben Fransız ve cenûben İtalya ve şarken Leh ve Macar ve şimâlen Bahr-i Paltikom hadd ider. Ve cümle Cermanya ta‘bîr olunan memleketlerin devri[2110] dört yüz altmış beş logadur ki seyr-i vasat birle doksan üç konak olur ki bunlar sekiz sâ‘at yola seyr-i vasat i‘tibâr iderler. Ve ba‘dehû altıncı ve yedinci iklîmleri mürûr idüp ve taraf-ı cenûbında atval-i nehârı on beş sâ‘atden ziyâde olup ve taraf-ı şimâlinde on yedi sâ‘atde bir rub‘ olur.

Et-taksîm: Ve bu Cermanya memleketi iki kısma munkasem olup biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur. Ve bunlar dahi tekrâr iki kısma munkasem olup[2111] **[İ, I, 83b]** her bir kısımda yine fevkānî ve tahtânî i‘tibâr olunur. Ve bundan mâ‘adâ her kısımda olan hükûmetlerde[2112] dahi fevkānî ve tahtânî olmak üzre taksîm ve i‘tibâr iderler. Ve bundan mâ‘adâ zikr olunan on dâirenin her birlerinin[2113] niçe fürû‘âtı vardur ki büyük hükûmetler olup ve her birinde niçe büyük nâhiyeler ve hükûmetler ve ze‘âmet ve sipâhîlikler olup ve bunların dahi fevkānî ve tahtânî taksîmleri vardur lâkin bu kadar kırallık[2114] memleketlerin her birlerinin fürû‘âtı ve nâhiyelerinin dahi başka başka taksîmâtı ve hudûdânı olup ol vech ile tahrîrâtı gāyet mutavvel[2115] ve birer büyük[2116] cild kitâb olmağın bütün Cermanya’nın fevkānî ve tahtânî ta‘bîr olunan iki kısımda olan on dâireyi fürû‘âtlarıyla birer fasl ile alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr idelim ki fehmi âsân ola.

Kısm-ı fevkānî ma‘a eczâ: Kısm-ı fevkānî Tuna’nın garb ve cenûb tarafıdur. Anda olan memâlik ve eczâları bunlardur[2117]: Palatinato, Forangonya, Bevarya, Üsturya, İsterya, Kırantiya, Tirolana, Belvçiya, İlsaçiya, Vermançiya, İsbirna vilâyetleridür[2118].

[2108] ve Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye’de bir eyâlet olup ve ol eyâletde birkaç iki tuğlu paşa ve beğ muhassal voyvoda ve zâ‘im ve sipâh ve serdâr ve havâs ve evkāf ve mollâ ve birkaç kâdî olduğı gibi bir eyâlete bir dâire ve kırallık i‘tibâr iderler. Ve ol kırallık i‘tibâr olunan her bir dâire çasar dâiresi ve cümle saltanatları âyîn-i ahvâli tahrîrinden sonra her birleri H (75[b]) : - İ

[2109] ya‘ni Nemse memleketini İ (83[a]) : - H

[2110] ve cümle Cermanya ta‘bîr olunan memleketlerin devri H (76[a]) : ve bunun devri İ (83[a])

[2111] iki kısma munkasem olup H (76[a]) : iki kısım olup İ (83[a])

[2112] her kısımda olan hükûmetlerde H (76[a]) : her hükûmetde İ (83[b])

[2113] her birlerinin İ (83[b]) : - İ

[2114] kırallık İ (83[b]) : - H

[2115] hudûdânı olup ol vech ile tahrîrâtı gāyet mutavvel H (76[a]) : hudûdı tahrîrâtı gāyet mutavvel İ (83[a])

[2116] büyük İ (83[a]) : - H

[2117] kısm-ı fevkānî Tuna’nın garb ve cenûb tarafıdur. Anda olan memâlik ve eczâları bunlardur H (76[a]) : - İ

[2118] vilâyetleridür H (76[a]) : - İ

Kısm-ı tahtânî ma‘a eczâ: Kısm-ı tahtânî Tuna’nın şark ve şimâl tarafıdur ki anda olan memâlik ve eczâları bunlardur[2119]: Berabinsiya, Filendirya, Zolandiya, Holandiya, Çildirya, Sütgalya, Hasiya, Saksonya, Borandeberg, Bomraniya, Miga, Bolitan, Lazendiya, Burusvik, Lunaburg, Hulsaçiya, Bohemya, Meraviya, Silizya, Losaçiya, Rikfelendiya, Mesniya, Tirançiya, Mogonsiya, bu memleket iki kısmın mâbeyninde vâki‘ olmışdur. Ve bu zikr itdüğimiz fevkānî ve tahtânî vilâyetlerin her birleri büyük hükûmetler olup her dâirenin faslında ihtisâr üzre tahrîr olunur.

El-cibâl: Ve bu Cermanya memleketinde dağlar dahi çokdur, cümleyi takrîr tavîl olur. Gāyet mu‘azzam ve meşhûrlarından birkaçını zikr idelim: Birine Bohimsik dirler ki bu dağ cümle Bohemya’yı ya‘ni Çeh vilâyetini ihâta ider. Ve birine dahi Dashasik dinüp ve diğer nâmına Malaboçi dirler. Ve birine dahi Abnobi dirler ki bu dağlar Hasiya memleketindedür. Ve birine dahi Herçini ve birine dahi Kortis dirler ki bu dağlar Macar ile Nemse mâbeynini fasl ider. Ve birine dahi Kırmitiş ve birine dahi Sagos dirler ki bu dağlar Üsturya ve İlsaçiya ve Lonranciya memleketleri beynini fasl ider. Ve birine dahi Vingar dirler ki Rik Felendiya vilâyetinde vâki‘ olmışdur ve bu vilâyetin bir ismine dahi Fıktelburg dirler. Ve birine dahi Albiyom dirler. Ve birine dahi Albus dağı dirler ki gāyet mu‘azzam ve meşhûr dağdur. Ve bu dağ Nemse ile Fransız ve İtalya mâbeyninde dîvâr gibi vâki‘ olup[2120] bu dağın çok memleketde ve saltanatda duhûli olmağla[2121] zikri iktizâ ider.

El-orman: Ve bu Cermanya memleketinde ormanlar dahi çokdur. Agrab ve garâibât-ı dünyâdan olan mu‘azzam ve meşhûrına Hersiya ormanı dirler ki bir zamân bunun tūli altmış konak ve arzı dokuz konak idi. Lâkin her gelen pâdişâhlar bunı kırdırup ba‘zı yerlerini imâret ve bağ u bağçe ve zirâ‘at itdirmişlerdür. Ve hâliyâ bu asırda dahi niçe şu‘beleri, niçe vilâyetlerde bulunmağla esâmî-yi muhtelife birle tesmiye olunur. Ve ba‘zı yerde buna Nigrasilo yani kara orman dirler. Ve ekser ağacları çam ağacı olup ve bir mertebe müntehâ olur ki sâirlerde böyle müntehâ ağaclar nâdir bulunur. Ve bu ormana Nemse lisânında Şuvatizvalt dirler. Ve bu orman taşrada Tatar memleketine değin mümted olur. Hattâ ol semtlerde buna karanuluk orman dirler. Ve bunda niçe mûzî ve yırtıcı cânavârlar çok olmağla içine girmek mümkin ve müyesser değildür. Ve niçe hârikü’l-âde koyun ve keçi ve sâir hayvânât vardur ki nısf-ı esfeli koyun ve keçi ve nısf-ı a‘lâsı insândur. Ve niçe mahlûk dahi vardur ki an-asl böyle

[2119] kısm-ı tahtânî Tuna’nın şark ve şimâl tarafıdur ki anda olan memâlik ve eczâları bunlardur H (76[a]) : bu semtde olanlar efrâdıyla bunlardur İ (83[a])

[2120] bu dağ Nemse ile Fransız ve İtalya mâbeyninde dîvâr gibi vâki‘ olup H (76[a]) : -İ

[2121] duhûli olmağla H (76[a]) : - İ

mahlûk olduğı ecilden içerüsine duhûl müyesser değildür. Ol ecilden karanuluk orman diyü meşhûr olmışdur. Ve sâir memleketlerde olan isimleri dahi bunlardur: Hidilberga vilâyeti **[İ, I, 84a]** kurbında Hertizvalt dirler. Ve Toronciya vilâyetinde Toronçervalt ormanı dirler.

El-enhâr: Ve bu Cermanya memleketinin ırmakları şol mertebe **[76b]** mu‘azzam ve kesret ü vefret üzredür ki sâir memleketlere bununla iftihâr iderler, şöyle ki cümlesini takrîr tavîl olur lâkin mu‘azzam[2122] ve meşhûr olanlardan birkaçını zikr idelim ki zîrâ sâir ırmakların cümlesi bunlara munsab ve mümtezic olur. Evvelâ biri nehr-i Tuna’dır ki meşhûr-ı âlem bir nehir olup aşağıda Albus dağı vasfında tafsîl üzre zikr olunur. Ve biri dahi Men ırmağıdur. Ve birine Albus ve birine Naykar ve birine Asirios ve birine Baderos ve birine Veysorçes ve birine Amas dirler ki cümlesi mu‘azzam ırmaklar olup dâimü’l-evkāt içlerinde büyük ve mu‘azzam gemiler yürür. Ve bunlara mümtezic olan ırmaklar ki[2123] gemi geçit virür ve gemi geçit virmez çok sular karışup kücük suların hod haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu zikr olunan ırmakların cümlesi yine bu Cermanya memleketinden hurûc u zuhûr[2124] idüp ve bunlardan mâ‘adâ azametle meşhûr olan Sava, Tırava, Tisa, Tımış, Morava suları dahi Nemse hükûmetinde olan memleketlerden beri cereyân ider. Ammâ bunlar Cermanya’dan hurûc itmeyüp Hungarya ya‘ni[2125] Macar ve Erdel ve Selizya ve Hırvat ve İskılavon vilâyetlerinden zuhûr ve cereyân[2126] idüp ve bunlar dahi cümlesi Tuna’ya munsab olur.

El-bahîrât ya‘ni göller: Ve bu Cermanya memleketinde mukaddemâ ormanlar ve göller ve balçıklar ve bataklu yerler çok olup ancak Nori ve Banonya’dan gayri çendân letāfetlü yerler yok idi. sâirlerinin havâsı fenâ ve gāyet sakīl idi. Ve ba‘d-i zamân her gelen pâdişâhlar ol ormanları kırdırup ve gölleri ve batak ve balçıkları kurudup yerlerini bağ ve bağçe ve bostân ve zirâ‘at ve hırâset içün[2127] tarla ve mer‘â itmeleriyle hâliyâ havâsı bir mertebe latīf ve ıslâh olmışdur ki niçe zamân anda tā‘ûn olduğunı bilmezler ve âdemîsi dahi sâir vilâyetlerden ziyâde yaşamağla ma‘den-i insân diyicek mertebe kesret-i nâs ile memlûdur.

Miyâh-ı hârre: Ve bu Nemse memleketinde çok yerde ıssı sular dahi neb‘ ider lâkin gāyet hâssıyyet ile meşhûr ve mücerreb[2128] olanları bunlardur: Merkıya

[2122] cümlesini takrîr tavîl olur lâkin mu‘azzam H (76ᵇ) : cümlesini takrîr gāyet tavîl iktizâ itmeğin gāyet mu‘azzzam İ (84ᵃ)
[2123] bunlara mümtezic olan ırmaklar ki İ (84ᵃ) : bunların her birine H (76ᵇ)
[2124] ve zuhûr İ (84ᵃ) : - H
[2125] Hungarya ya‘ni H (76ᵇ) : - İ
[2126] ve cereyân İ (84ᵃ) : - H
[2127] zirâ‘at ve hırâset içün H (76ᵇ) : - İ
[2128] mücerreb H (76ᵇ) : müte‘ârif İ (84ᵃ)

memleketinde Bada şehrinde vâfir miyâh-ı hârre neb‘ ider ki kibrîd ve şâb ma‘denlerden mürûr idüp hasta ve marîzlara şifâsı mücerreb ve meşhûr olmağla niçe vilâyetlerden ve uzak yerlerden hasta ve marîzlar gelüp şifâ ve sıhhat ile avdet iderler. Ve bunlardan mâ‘adâ Bofortozm ve Zeylan şehirlerinde dahi hârr sular çıkar ammâ hikmet-i Hudâ gāyet ile ekşidür. Ve dahi Sokvalbak ve Vizvak şehirleri kurbında dahi vâfir hârr sular çıkar lâkin gāyet şedîdü’l-hârre olmağla bârid su zamm itmeyince girilmez. Ve sâirlerinin dahi memleketler faslında zikri gelür.

Evsâf-ı türâb: Ve bu Cermanya memleketinin toprağı gāyet münbit olup şöyle ki buğday ve arpa ve çavdar ve yulaf ve kapluca ve darı ve nohut ve bakla ki envâ‘-i meyve ve sebze ve gûn-â-gûn şukûfe gāyet firâvân ve çok olur. Ve Reyken ve Veyler Nesiya ve Kisber Çensiya ve İlsaçiya ve Vanladiya ve Tiftali vilâyetlerinde siyâh üzüm çok olur lâkin ve her vilâyetde bir gûne üzüm çok, şöyle ki Reyno ırmağı kenârında Bilatitano-yi tahtânîde beyâz üzüm çok olur. Ve bunların gerek meyve ve sebze ve gerek hubûbât her vilâyetin toprağı ve âb u havâsı hükmi ile toprağını tecribe idüp ol vilâyetin toprağında kangı[2129] şey münbit ve çok virür ise **[İ, I, 84b]** ol tohumı eküp ve ol meyveyi diküp zahmetlerini havâ ve yerlerini mu‘attal itmezler. Ve hattâ agac altlarında gölgede birşey hâsıl olmaz iken tecribe ile gölgede hâsıl olur. Ve ba‘zı şeyler eküp ağac altlarını dahi boş komazlar[2130].

El-me‘âdin: Ve bu Cermanya memâlikinde çok yerde envâ‘-i me‘âdin çıkup ve çok nehirlerinde dahi altun kumı çıkar. Cümlesini takrîr tavîl olur, ancak meşhûr ve müte‘ârif olup ve her bâr çok çıkan yerlerden ve nehirlerden birkaçını zikr idelim. Evvelâ Seltiz şehrinin kurbında olan ma‘denlerde altun çok çıkup ve ba‘zı ırmaklarında dahi altun kumı çok çıkar. Husûsa Hasiya vilâyetinde Ori ırmağında altun kumı gāyet çok çıkar. Ve dahi İflenes ve İlsaçiya ve Saksonya ve Mestiya ve Bohemya ve Bevarya vilâyetlerinin ma‘denlerinde gümüş çok çıkar. Ve Macar dağları kurbında altun ve bakır çok çıkar. Ve Misina ve Edilberg ve Ramalberg ve Esillikvalt vilâyetlerinde kalay ma‘deni çok çıkar. Ve dahi Ramalberg vilâyetinde Gorsiya şehri kurbında ve dahi Vabertal vilâyetinde Soklostav şehrinin kurbında kurşun ma‘deni çok çıkar. Ve dahi Bohemya dağlarında ve Sokonbakit ve Ekrom vilâyetlerinde zıbık ma‘denleri çok çıkup ve demir ma‘denleri hod cümle memleketlerinde her yerde bulunur. Ve ba‘zı yerlerde lâciverd dahi bulunur.

[2129] toprağını tecribe idüp ol vilâyetin toprağında H (76^{b}) : - İ

[2130] ve hattâ agac altlarında gölgede birşey hâsıl olmaz iken tecribe ile gölgede hâsıl olur. Ve ba‘zı şeyler eküp ağac altlarını dahi boş komazlar H (76^{b}) : - İ

Ma‘âdin-i taş: Ve bu Cermanya memleketinde kadimya nâm bir cins taş olur ki ol taşı bakır ile kal‘ ideler, pirinc **[77a]** olur. Ve bir cins taş dahi olur ki ayniyle lahana rengine benzer. Ol taşdan yüzük ve ba‘zı şeyler dahi yaparlar. Ve obonkös nâm bir cins taş dahi vardur ki insân tırnağına benzer. Ve kopayoz nâm bir yeşil taş dahi vardur ki zümürrüde benzer. Ve dahi valabastirom nâm bir nev‘ yumuşak ve hâm olur ki bundan latîf billûr çıkup ve ol billûrdan envâ‘-i şeyler yaparlar ki gûn-â-gûn musanna‘ kâse ve bardak ve sürâhî ve kadehler yaparlar.

Me‘âdin-i tuz: Ve bu Cermanya memleketinde niçe yerlerde tuz ma‘denleri dahi vardur ki meşhûrları bunlardur: Lunaberg, Saksona, Hani, Petrolo, Sevoyoya, Bevarya, Üsturya, Salaburg şehirlerinde olan tuz ma‘denleri meşhûrdur[2131]. Ve bu memlehâlardan mîrîlerine çok şey hâsıl olur.

El-hayvânât: Ve bu Cermanya memleketlerinde envâ‘-i hayvânât ve mevâşî dahi gāyet kesret üzre olup ve bâ-husûs koyun ve keçi ve sığır ve hınzîr ve bâ-husûs kuvvetlü ve mücessem atlar olur ki kurızonos dirler. Ve dahi Hasiya ve Bohemya vilâyetlerinde bir cins kırmuzıya mâil atlar dahi olur ki gāyet kuvvetlü ve matbû‘ ve makbûldür. Ve bir cins geyik şeklinde öküz dahi olur ki iki kulağının arasında gāyet müstakīm ve uzun bir boynuzı olur ki ol boynuzun doruğuna karîb dalları ve budakları dahi olur. Ve dahi valtis dirler bir cins hayvân dahi olur ki şekli keçiye benzer ve lâkin andan sehl iri ve postı dahi alaca olur ve ayakları dahi yek-pâre olup hiç mefâsılı yokdur. Ve bu hayvân[2132] uyudukda bir ağaca dayanup uyurlar. Ve sayyâdlar dahi bunların her bâr dayandıkları ağacları nişânlayup anlar otlamağa gitdiklerinde ol ağacları kesüp cüz’i ilişik alıkorlar. Vaktâ kim ol hayvânların uyhu vakti geldikde ke’l-evvel ol ağaclara gelüp istinâd itdiklerinde[2133] ol ağac dahi tahrîk-i hafîf birle yıkıldıkda ol hayvân dahi bile yıkılup ve ayaklarının mefâsılı olmaduğı ecilden teziyye kalkamayup vâfir zahmet ile kalkmağla şikârbâzlar dahi gözedüp **[İ, I, 85a]** ale’l-fevr kemîn-gâhdan çıkup tutarlar. Ve dahi ori nâm bir cins hayvân dahi olur ki fîl cüssesinden cüz’î kücük olur. Şekli ve rengi öküze benzer ammâ gāyet kuvvetlü ve serîü’l-hareket olur. İnsânî ve sâir hayvânî râst geldikde pâre pâre ider, gāyet yaramaz hayvândur. Ve bunı şol tarîk ile sayd iderler ki yeri kazup kuyı gibi iderler. Ve üzerini hafîf çalı ve çırpı ile örterler. Ol dahi otlarken üstine uğrayup ve içine düşdükde gayri çıkamaz, bu tarîk ile sayd iderler.

[2131] şehirlerinde olan tuz ma‘denleri meşhûrdur İ (84ᵇ) : bu şehirlerde olan tuz meşhûrdur H (77ᵃ)
[2132] bu hayvân H (77ᵃ) : - İ
[2133] istinâd itdiklerindeH (76ᵇ) : istinâd idüp uyudıklarında İ (84ᵇ)

Ahlâk-ı ricâl: Ve bu Cermanya halkı hüsnü'l-manzar ve beyâz tenlü ve kırmuzıya mâil ve cesîm ve acı kuvvetlü ve ekseriyyâ gök ve gök ela gözlü ve sarı saçlu ve beyâza mâil saru saçlu ve ba'zen beyâz dahi bulunur. Ve beyâz saç gāyet mu'teber ve makbûl olmağla yüz altuna değin alurlar[2134]. Ve bunlar kāsiyü'l-kalb olurlar ve lâkin âkıllu ve her ulûmda mâhirler[2135] ve ilm-i mûsikīde dahi kâmil ve isti'mâline mâillerdür. Ve niçe sınâyi' vü bedâyi' îcâdına sâyi'lerdür. Ve dostluklarında metîn ve düşmenliklerinde dahi sâbit-kademdürler[2136]. Ve beğzâde ve kibâr-zâdeleri dâimü'd-dehr okuyup yazmağa meşgūl ve ma'rifet öğrenmeğe meftûnlardur. Ve vilâyet-be-vilâyet gezüp envâ'-i elsine ve gûn-â-gûn cenk ahvâli ve asker terbiyesi ve ta'lîmine ve âlât-ı cenk isti'mâline ve hattâ matrak öğrenmeğe ta'lîm ve sa'y iderler. Ve bunlarda okuyup yazmak bilmeyen ve gurbet gezüp germ ü serd görmeyen âdeme i'tibâr itmezler. Ve lâkin nefislerine mağlûb olup îş u nûş ve sâz u söz ve sohbet-i nisvân ve ülfet-i sıbyân ve cem'iyyet-i yârâna mübtelâ olup[2137], eğer bay ve eğer gedâ birbirlerinin elbette bir dil-dâdesi ve mahbûbe ve ma'şûkası vardur. Bu hakīr esîr iken bu ahvâllerini ba'zılarından suâl ve muâheze ve ta'rîz[2138] itdüğimde "İnsânı aşk kāl ve kâmil ider[2139]. Âşık olmayan âdem hemân bir başı bağlu[2140] hayvân gibidür. Âşık olmayan âdemde[2141]yigitlik ve cür'et ve ve sehâvet ve merhamet[2142] olmaz" dirler. Ve bunların indinde hısset ve cebânlık gāyet mezmûm olup böyle âdemlere aslâ i'tibâr itmezler. Ve bu Nemse tāifesinin askerîsi ekseri züğürd ve müflis olup neferât kısmı ise ömrinde on guruşa mâlik olmaz. Ve seferde dahi eline bin guruş bir yere komayup telef iderler[2143]. Zîrâ ekseriyyâsı ve belki cümlesi aşk-bâz ve mübtelâ-yı söz ü saz ve meftûn-ı işve-nâz olup yiyüp içmeğe ve yedirüp içürmeğe ve kumar oynamağa mübtelâ olup kat'â bir kâr-ı kesbe ve ticârete heves itmezler ve ideyim dise râzı olmazlar[2144]. Ve ellerine geçen akça yeme ve içme ve sâz u söze ve avrete ve kağıd ve kumar oynamağa sarf idüp[2145] ve hattâ kibârları ve kıralları dahi kağıd ve kumar oynamağa ve aşk-bâzlığa mübtelâ ve

[2134] ve beyâza mâil saru saçlu ve ba'zen beyâz dahi bulunur. Ve beyâz saç gāyet mu'teber ve makbûl olmağla yüz altuna değin alurlar H (77[a]) : - İ

[2135] ve her ulûmda mâhirler H (77[a]) : - İ

[2136] ve dostluklarında metîn ve düşmenliklerinde dahi sâbit-kademdürler H (77[a]) : - İ

[2137] sâz u söz ve sohbet-i nisvân ve ülfet-i sıbyân ve cem'iyyet-i yârâna mübtelâ olup H (77[a]) : - İ

[2138] ve ta'rîz H (77[a]) : - İ

[2139] insânı aşk kāl ve kâmil ider H (77[a]) : - İ

[2140] bir başı bağlu H (77[a]) : - İ

[2141] âşık olmayan âdemde H (77[a]) : anda İ (85[a])

[2142] ve merhamet H (77[a]) : - İ

[2143] neferât kısmı ise ömrinde on guruşa mâlik olmaz. Ve seferde dahi eline bin guruş bir yere komayup telef iderler H (77[a]) : - İ

[2144] ve ideyim dise râzı olmazlar H (77[a]) : - İ

[2145] ve ellerine geçen akça yeme ve içme ve saz u söze ve avrete ve kağıd ve kumar oynamağa sarf idüp H (77[a]) : - İ

mâillerdü, şöyle ki ba‘zı kibârları bir gün içinde cümle mâlını aldırup ve kırallar dahi **[77b]** kal‘a alup ve kal‘a virdikleri vardur. Ve bu ecilden avretleri kocalarını dâimâ tecessüsden hâlî olmayup kağıd ve kumar oynaduğını haber aldıkda varup kocasını bi-eyyi-hâl kaldırup götürür ki ütülüp mâlı telef olmaya[2146]. Muhassal Nemse’nin erleri müsrif ve aşk-bâz ve yiyüp içmeğe mâil olup mâl tutmak husûsında erlerinden avretleri mübessıra ve müdebbire ve mümessike olurlar[2147].

Ahlâk-ı nisâ: Ve bu Cermanya avretleri dahi güzelleri gāyet güzel olurlar. Lâkin âşık-perest ve şîve-kâr ve gamze-dâr ve âşıkına vefâdâr[2148] olurlar, şöyle kim yek nazarda âsûdeyi âşufte ve âvâreyi dildâde ve meftûn iderler. Hâlbuki evlerinde[2149] ve seyr ü sulûklarında ve gayri vakitlerinde sâir memâlik-i nisvân gibi kaşlarına rastık, gözlerine sürme ve parmaklarına kına ve sâir düzgün bilmezler. Lâkin tarzları üzre hâline göre kibârları[2150] envâ‘-i kumâş ve dîbâdan zîbâ libâs-ı fâhire ile kendülerin tezyîn idüp tāvûs-veş reftâr ve[2151] cevelân idüp nâz ve şîve ile güftâr u reftâr irmeğe[2152] mu‘tâd ve mâillerdür.

Beyt[2153]:

حاجت مشّاطه نیست روی دلارام را[2154]

dinildiği üzre hakkā ki hüsn-i zâtiyelerine zînet-i ârızıyyeye dahi hâcet **[İ, I, 85a]** yokdur. Ve gāyet âşık-perest olup sekiz-dokuz yaşına vardıkda cümle ilm-i fetâneti tekmîl idüp kendüye birkaç meftûn[2155] dildâde sâyd ve peydâ iderler. Ve lâkin her ma‘rifetde müste‘idler olup hâne umûrında ve mâl ve erzâk tasarrufında ve hüddâm isti‘mâlinde gāyetle mâhire[2156] ve müdebbire ve mübessıra ve mümessike olup ve bâ-husûs ta‘âm tabhı ve nakış ve dikiş ve firâşda alış veriş hizmetinde envâ‘-i etvâr ve evzâ‘-i mahzûza ile bende-i dil-fikâr iderler. Ve ale’l-husûs çâmeşûy gasli ve ba‘de’t-ta‘âm kap ve kacak evânî gasli husûsında bir mertebe takayyüd ve ihtimâm iderler ki

---

[2146] kağıd ve kumar oynaduğını haber aldıkda varup kocasını bi-eyyi-hâl kaldırup götürür ki ütülüp mâlı telef olmaya H (77ᵇ) : kağıd oynar iken mağlûbiyyetini haber aldıkda varup kocasını bi-eyyi-hâl men‘ idüp kaldırup götürür ki dahi ziyâde şey eğitmeye İ (85ᵃ)

[2147] muhassal Nemse’nin erleri müsrif ve aşk-bâz ve yiyüp içmeğe mâil olup mâl tutmak husûsında erlerinden avretleri mübessıra ve müdebbire ve mümessike olurlar H (77ᵇ) : muhassal mâl tutmak husûsında erlerinden avretleri mubsırra mümekkise olurlar İ (85ᵃ)

[2148] âşıkına vefâdâr H (77ᵇ) : - İ

[2149] evlerinde H (77ᵃ) : - İ

[2150] kibârları İ (85ᵃ) : - H

[2151] reftâr ve H (77ᵇ) : - İ

[2152] şîve ile güftâr u reftâr irmeğe H (77ᵃ) : şîve ile salınup reftâr itmeğe İ (85ᵃ)

[2153] beyt H (77ᵇ) : mısrâ‘ İ (85ᵃ)

[2154] Güzel yüzü süslemeye hacet yoktur.

[2155] meftûn H (77ᵇ) : âşık İ (85ᵇ)

[2156] mâhire H (77ᵇ) : âkıle İ (85ᵇ)

çâmeşûy henüz tezgâhda nesc olmış[2157] ve kapları dahi her vakitde köpük ile yıkayup henüz kalaycı elinden gelmiş gibi iderler.Ve ta‘âm vaktinde her ne kadar büyük âdem olur ise dahi ve hattâ kıralın avreti bile hademesi eteklerin tutarak[2158] matbaha iner ve ta‘âma nazar ider. Ve ta‘âm vaz‘ olunacak kaplara bakar ve eline alup şemm ider. Ve eğer ta‘âmda bir kusûr ve evânîde bir yağ ve pas râyihası olacak olur ise ol hizmetlere me’mûr olanların vay[2159] hâline. Muhassal a‘lâ ve ednânın dâiresi hall ü akdi avretler elinde olup ve mâl zabt itmek husûsında erlerinden a‘lem ve âkil ve mümessike ve mazbûta[2160] olurlar.

Ahlâk-ı tabâyi‘-i muhtelife: Ve bu Cermanya memleketleri halkının tabâyi‘leri birbirlerine muhtelif olup şöyle ki Fornak Fort halkı gāyetle ahmak ve hayvân-tabî‘at âdemlerdür. Ve Bevarya halkı müsrif ve ekûl olup lâkin gāyetle cengci olurlar. Ve Soveydiya halkı iki bildiğini edici ve söz tutmaz tāifedür. Ve Mesniya halkı zengin ve hüsn-i hulk sâhibi yüzlü ve hod-bîn ve inâdcı ve kendü ve cömerd ve müsâfire mükrim âdemlerdür. Ve Saksonya halkı münâfık ve mu‘ânid olup ammâ buna tâbi‘ Reyno ırmağının fevkānîsinde olan halk iyi âdemler olup ve ziyâde hizmetkâr ve mu‘temed ve hem gāyet muhibb-i müsâfir âdemlerdür.

Es-sınâyi‘ vü bedâyi‘[2161]: Ve bu Cermanya halkı kuyumculuk ve sâ‘atcilik gibi niçe envâ‘-i sınâyi‘ vü bedâyi‘ birle mâhirlerdür. Evvelâ Foronik şehrinde acâyib musanna‘ sâ‘atler yaparlar ki insân hayrân kalur. İbtidâ sâ‘at ihtirâ‘ı dahi bu şehirde zuhûr itmiş dirler. Ve Olmenos halkı dahi top dökmekde mâhirlerdür, güzel ve musanna‘ top dökerler ki nazîre kabûl itmez. Ve dahi Foriburg halkı billûrdan güzel gözlük ve dûrbîn ve gûn-â-gûn bardaklar ve kâseler ve sürâhî ve kadehler ve envâ‘-i şeyler yapmada mâhirlerdür. Ve Agusta şehrinde abanosdan bir dolap yapılmışdur ki kendü kendüye döner. Hakkā ki bir garîb-i acîbe-i sınâyi‘den lâ-nazîr şeydür. İmdi âmme-i Cermanya’da[2162] her ne kadar hadîd ve pirinc ve nühâs sınâyi‘ îcâd ve ihtirâ‘ olunmış ise Norinberg vilâyetinde bir çobanın ihtirâ‘ıdur ve top dökmek ve tüfenk yapmak ve bârût yapmak Bernodos Sokvarçis nâm bir keşîş ihtirâ‘ıdur ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın[2163] bin yüz yigirmi beş senesinde vâki‘ olup bu hisâb üzre târîh-i

[2157] nesc olmış İ (85ᵇ) : - H
[2158] hademesi eteklerin tutarak H (77ᵇ) : hademesiyle İ (85ᵃ)
[2159] vay İ (85ᵇ) : - H
[2160] mazbûta İ (85ᵇ) : - H
[2161] vü bedâyi‘ H (77ᵇ) : - İ
[2162] amme-i Cermanya’İ (85ᵇ) : âmmeten H (77ᵇ)
[2163] mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın H (77ᵇ) : mîlâdın İ (85ᵇ)

İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz beş sene mürûr itmiş olur[2164]. Ve kitâb basmak ihtirâ'ı dahi Betavo vilâyetinde erbâb-ı dîvândan Lavronçiyos Kostavo nâmında bir kimsenin îcâdıdur.

Zînet-i hâne-i kibâr: Ve bu Cermanya memleketinde olan kibârların evlerinde döşeme ve yasdık ve minder ve mak'at olmaz. **[İ, I, 86a]** Ancak dîvârlarını tezyîn iderler, şöyle kim kimi serâser ve kimi dîbâ ve kimi atlas ve kimi Hind kalemkârîsi[2165] ve gayri herkes mikdârınca evlerinin dîvârlarına perde asup zînet iderler[2166]. Lâkin kibârları ekseriyyâ Hind kalemkârîsi asup **[78a]** cümleden makbûl ve mu'teber olup ve yorganların dahi kalemkârîden iderler[2167]. Zîrâ anlar yerde oturmayup cümlesi iskemle üzerinde otururlar. Ve yatakları evlerinin bir kûşesinde yüklük gibi bir yüksek yerde olup ve döşekleri kuş tüğüyle dolmış gibi bir ve kimi iki ve üç döşek âdemine göre birbiri üzerine[2168] bırakup ve bir baş ve bir yüz yasduğı anlar dahi kuş tüğüyle dolmış ve[2169] bir kenârları müşebbak işlenmiş beyâz çârşeb ve bir yorgan dâimâ hâzır bırakılmış durur. Ve sabâh kalkdıklarında tâzeleyüp yine hâzır iderler. Ve erbâbına göre önine bir perde asarlar[2170]. Her ne vakit uyumak veyâ ehliyle halvet olmak murâd ider ise döşeklerini perde ardında hâzır bulurlar.

Evsâf-ı taht-ı kıral: Ve Nemse kıralının tahtgâhına efvâh-ı âlemde meşhûr olan ismine Bec dirler ki diğer ismine Veyina[2171] dinüp ve diğer ismine Vem dahi dirler ki Üsturya tahtgâhı hudûdından Tuna ırmağı kenârında garb cânibinde vâki' olmışdur[2172]. Ve mukaddemâ bu şehrin hisârı yok idi. Mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmın bin iki yüz târîhinde İngilis kıralı Kudüs-i şerîfe gidüp döndükde[2173] gelürken bu Üsturya'ya uğrayup geçerken Nemse kıralı üzerine varup esîr itdi. Ve niçe zamân habs itdikden sonra bu Bec şehrinin çevresini hisâr itmek şartıyla salıvirüp ve ol dahi ahdine vefâ idüp hisârını yapdı. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz otuz sene mürûr itmiş olur. Ve Bec şehrinin hisârı yapıldıkdan[2174] sonra kıral olan İkinci

---

[2164] târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz beş sene mürûr itmiş olur H (77ᵇ) : târîh-i nebevî sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellemin işbu bin yüz otuz üç senesine gelince beş yüz doksan sekiz sene mürûr itmiş olur İ (85ᵇ)

[2165] ve kimi Hind kalemkârîsi H (77ᵇ) : - İ

[2166] asup zînet iderler İ (86ᵃ) : asarlar H (77ᵇ)

[2167] lâkin kibârları ekseriyyâ Hind kalemkârîsi asup cümleden makbûl ve mu'teber olup ve yorganların dahi kalemkârîden iderler H (77ᵇ-78ᵃ) : - İ

[2168] âdemine göre birbiri üzerine H (78ᵃ) : - İ

[2169] ve bir yüz yasduğı anlar dahi kuş tüğiyle dolmış ve H (78ᵃ) : - İ

[2170] asarlar H (78ᵃ) : askı durur İ (86ᵃ)

[2171] meşhûr olan ismine Bec dirler ki diğer ismine Veyina H (78ᵃ) : meşhûr olan Bec şehridür ki Nemse lisânında buna Veyine İ (86ᵃ)

[2172] garb cânibinde vâki' olmışdur H (78ᵃ) : yukarudan berü sağ tarafında İ (86ᵃ)

[2173] gidüp döndükde H (78ᵃ) : - İ

[2174] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz otuz sene mürûr itmiş olur. Ve Bec şehrinin hisârı yapıldıkdan H (78ᵃ) : - İ

Forodarikos bin iki yüz otuz altı mîlâdı senesinde bu Bec şehrini tahtgâh idinüp ile'l-hâze'l-ân bu şehir tahtgâh-ı Nemse olmışdur ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz doksan dört sene mürûr itmiş olur[2175]. Ve mukaddemâ bu şehir ol kadar büyük değil idi. Tahtgâh oldukdan sonra kal'asının sûrını tevsî' idüp ve[2176] etrâfında amîk hendekler ve makās-vârî metîn ve müstahkem tabyalar birle ihâta olunup ve varoşı dahi gāyet büyük ve ma'mûr ve kesret-i nâs ile memlû olmağla ma'den-i insân dimek olur[2177]. Ve kal'a içinde olan baş kilisasına İstifano kilisası dirler ki depesinde altundan bir şekl-i hilâl vaz' olunmışdur. Aslı budur ki[2178]mîlâdın bin beş yüz yigirmi dokuz senesinde merhûm Sultān Süleymân Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân[2179] hazretleri bu Bec kal'asını muhâsara itdikde ibtidâ topı bu kilisanın depesinde alem yerine olan haçı atup hedm itmeleriyle ibtidâ topı bu kubbeye atmağla sonra ol alâmeti vaz' itmişlerdür[2180]. Ve bir ay kadar kal'ayı döğüp şiddet-i serd[2181] ve berf ü bârân vukū'ıyla fethi müyesser olmayup avdet itdiler. Ol vakitde târîh işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz bir sene-i şemsiyye mürûr itmiş olur[2182]. Ve ba'dehû bin beş yüz doksan mîlâdında bir azîm zelzele vâki' olup çok evler ve binâlar yıkılup ve niçe bin insân ve hayvân helâk olmışdur. Ve ba'dehû otuz altı senesinden sonra mîlâdın[2183] bin altı yüz yigirmi altı senesinde ve ba'dehû tekrâr bin altı yüz yigirmi yedi mîlâdında iki def'a azîm ihrâk vâki' oldı ki ekser-i binâları ihrâk oldı[2184]. Ve yine ol esnâlarda İsvec askeri gelüp ve bu Bec kal'asını muhâsara idüp eğerçi kal'ayı[2185] alamadı ammâ mübâlağa çok âdem düşüp varoşını ve ol etrâflarda çok şehir ve kasaba ve kurâ yakup ve yıkup ve[2186] harâb u yebâb idüp azîm hasâret idüp gitdi[2187]. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz iki sene mürûr itmiş olur[2188].

[2175] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz doksan dört sene mürûr itmiş olur H (78[a]) : - İ

[2176] sûrını tevsî' idüp ve H (78[a]) : - İ

[2177] ma'den-i insân dimek olur H (78[a]) : ma'den-i insân diyicek mertebe kesret-i nâs ile doludur İ (86[a])

[2178] budur ki İ (86[a]) : - H

[2179] aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân H (78[a]) : - İ

[2180] ibtidâ topı bu kilisanın depesinde alem yerine olan haçı atup hedm itmeleriyle ibtidâ topı bu kubbeye atmağla sonra ol alâmeti vaz' itmişlerdür H (78[a]) : ibtidâ bu kilisaya top atup İ (86[a])

[2181] serd H (78[a]) : - İ

[2182] ol vakitde târîh işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz bir sene-i şemsiyyemürûr itmiş olur H (78[a]) : - İ

[2183] otuz altı senesinden sonra mîlâdın H (78[a]) : - İ

[2184] ki ekser-i binâları ihrâk oldı H (78[a]) : - İ

[2185] kal'ayı H (78[a]) : şehri İ (85[b])

[2186] yakup ve yıkup ve H (78[a]) : - İ

[2187] idüp gitdi H (78[a]) : itmişdür İ (85[b])

[2188] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz iki sene mürûr itmiş olur H (78[a]) : - İ

Evsâf-ı ta‘mîr ve binâ-yı kal‘a-i ve şehr-i Bec[2189]: Ve bu iki büyük ihrâkdan sonra[2190] ve İsvec muhâsarasından sonra içerüsi harâb ve kal‘ası dahi ta‘mîre[2191] muhtâc olmağla ol vech ile ta‘mîr itmişlerdür ki kal‘a dîvârına muttasıl dâiren mâ-dâr sultāt odaları yapup ve sâir sokaklarını hendese birle tūlen ve arzen satranc-vâr[2192] dört sokak idüp şöyle ki her sokağın arzı iki araba birbirine karşu geldikde birbirine **[İ, I, 86a]** zahmet virmeyüp yan yana[2193] geçdüğinden mâ‘adâ iki tarafından birer atlu dahi geçer ve cümle çakıl taşlarıyla döşenüp ve her sokakda mezbele arabaları vardur. Geçen tavarların biri levs itse ol sâ‘at süpürüp[2194] ve arabaya koyup ve götürüp taşra dökerler. Her sokak başında bekçiler ve ikişer top konup ve ahşam oldukda her sokak başına zencîr çekerler. Ve olur olmaz fukarâ âdemler bu Bec kal‘ası içinde olamaz[2195]. Zîrâ her âdem kal‘a içinde eve mâlik olamaz ve kirâ ile olayım dise kirâ dahi bahâlı olup olamaz[2196]. Kal‘a içinde ekseriyyâ ricâl-i saltanat ve beğzâdeler ve askerî tāifesi ve ağır bâzârgânlar ve mütehammil âdemler olup ve evlerinin binâları fevkānî ve tahtânî[2197] bi’l-cümle **[78b]** kârgîr ve metîn ve müstahkem ve matbah ve soba odaları[2198] ve ocakları kavî ve âteşden emîn ve mahfûz[2199] olmak üzre mi‘mâr ma‘rifetiyle binâ olunmış iken mahsûs ocak süpürücileri ta‘yîn olunmış iken yine ihrâkdan gāyet ihtirâz itmeleriyle ol ocak süpürücilerden[2200] her ay iki âdem gelüp nerdübân ve sâir âlâtlarıyla her ne kadar âteş yanmış ocak var ise süpürüp ocak başına Osmânî hisâbı üzre[2201] onar akça alup giderler. Kimse “Niçün süpürürsün?” dimeğe ve akçasın virmemeğe kādir değildür[2202]. Ve bunların beş-altı nev‘ timur âlâtları[2203] vardur ki kimi kaşağı gibi kaşıyacak[2204] ve kimi çekecek ve kimi sivri ara ara yerlerin ayıklayacak. Muhassal bir mertebe pâk iderler ki gûyâ dülger içinden henüz çıkmış gibi pâk iderler[2205]. Ve bunların ocaklarının içi vâsi‘ olup bir âdem nerdübân ile çıkup aslâ zahmet çekmeyüp

[2189] evsâf-ı ta‘mîr ve binâ-yı kal‘a-i ve şehr-i Bec H (78ᵃ) : evsâf-ı binâ-yı Bec İ (85ᵇ)
[2190] ihrâkdan sonra İ (85ᵇ) : ihrâk H (78ᵃ)
[2191] ve kal‘ası dahi ta‘mîre H (78ᵃ) : - İ
[2192] satranc-vâr H (78ᵃ) : - İ
[2193] yan yana H (78ᵃ) : - İ
[2194] süpürüp H (78ᵃ) : tathîr idüp İ (85ᵇ)
[2195] fukarâ âdemler bu Bec kal‘ası içinde olamaz H (78ᵃ) : olur olmaz âdem kal‘a içinde sâkin olmayup İ (86ᵇ)
[2196] zîrâ her âdem kal‘a içinde eve mâlik olamaz ve kirâ ile olayım dise kirâ dahi behâlı olup olamaz H (78ᵃ)
[2197] fevkānî ve tahtânî H (78ᵃ) : - İ
[2198] odaları ve H (78ᵇ) : - İ
[2199] ve mahfûz H (78ᵇ) : - İ
[2200] ta‘yîn olunmış iken yine ihrâkdan gāyet ihtirâz itmeleriyle ol ocak süpürücilerden H (78ᵇ) : - İ
[2201] Osmânî hisâbı üzre H (78ᵇ) : - İ
[2202] kimse “Niçün süpürürsün” dimeğe ve akçasın virmemeğe kādir değildür H (78ᵇ) : kimse süpürtmemeğe ve akçalarını ketm itmeğe kādir değildür İ (86ᵇ)
[2203] beş-altı nev‘ timur âlâtları İ (86ᵇ) : birkaç nev‘ âlâtları H (78ᵇ)
[2204] kaşıyacak İ (86ᵇ) : - H
[2205] henüz çıkmış gibi pâk iderler H (78ᵇ) : henüz çıkmışdur İ (86ᵇ)

cevânib-i erba‘asına döner ve bunların san‘atı yaz günlerinde kesâd olup zîrâ yaz eyyâmlarında matbahlarından gayri yerde âteş yanmaz ammâ şitâ eyyâmlarında bir hânede kaç oda var ise şiddet-i şitâdan nâşî her odada bir soba olup[2206] cümlesinde âteş yanmağa muhtâcdur. Ve bâ-husûs sultāt odalarında bir mertebe âteş yakarlar ki hemân bütün gün ve bütün gice çıplak[2207] gömlek ile oturup kâğıd oynayup ve tırapense depüp ve saz ve söz ile otururlar[2208]. Zîrâ bunların gerek atlu ve gerek piyâdeleri[2209] haftada bir günden gayri kendü[2210] bayrağı altından neferâtı yanından ayrılmağa ve bir an münfek olmağa[2211] kādir değildür. Hemân kendü bayrağı altında olan kamaratları ya‘ni yoldaşları yanında bulunmağa muhtâcdurlar. Ve bunların odunları ve otlakları mîrîden virilüp re‘âyâ ta‘yîn olunmışdur[2212].

Hükûmet-i Bec: Ve bu şehirde iki nev‘ hükûmet dahi vardur ki biri şehir içine girüp çıkan âdemlerin ve dahi eşyâların muhâsebesini virüp ve biri dahi salb u siyâset hükûmetidür ki anı bir beğzâde görür. Ve bu şehirde dört dîvân dahi vardur ki birinde piskoplar ve beğler ve papaslar cem‘ olurlar. Ve birinde komiteler ve beğzâdeler ve baronlar cem‘ olurlar. Ve dördüncide şehrin büyük âdemleri cem‘ olurlar.

Masârif-i kal‘a-i Bec ve cebehâne: Ve bu şehre tâbi‘ yerlerin tarlalarından her ne kadar mahsûl olur ise anı iddihâr idüp şehrin iktizâ iden umûr-ı mühimmesine sarf iderler. Meselâ şöyle kim kal‘anın dîvârı yıkılsa ve yâhûd cebehânesi eksilse bu misillü iktizâ iden umûrlarına ol iddihâr itdikleri mahsûl îrâdından görürler. Ve bunda bir büyük dîvân dahi olur kim anı Bec kal‘asının baş papası görür. Ve ol dîvânda bi’l-cümle papaslar ve keşîşler ve ruhbânlar ve müderrisler[2213] cem‘ olup kilisalara ve manastırlara ve medrese ve kitâb-hânelere müte‘allik olan umûr ve ahvâller görülür. Ve bu Bec halkında rim papa dîninden gayri dîn yokdur ola ki Frenk dînidür.

El-medâris: Ve bu Cermanya’da kıral olanlar okuyup yazmak içün niçe mükellef ve mu‘azzam medreseler ve kitâb-hâneler[2214] binâ itmişlerdür ki her birinde envâ‘-i ulûmdan niçe kitâblar vakf idüp mu‘allim ve mu‘allemlerine dahi azîm şeyler vakf itmişlerdür ki ol medreselerden şöhret-nümâ ve mu‘azzam olanları bunlardur: Agosta, Bazilya, Mogvinçiya, Kolonya, Agripa, bunlar Bec’de olan medreselerdür.

[2206] şiddet-i şitâdan nâşî her odada bir soba olup İ (86ᵇ) : - İ
[2207] bütün gün ve bütün gice (86ᵇ) : - İ
[2208] oturup kâğıd oynayup ve tırapense depüp ve saz ve söz ile otururlar İ (86ᵇ) : - H
[2209] gerek atlu ve gerek piyâdeleri H (78ᵇ) : askerî tāifesi İ (86ᵇ)
[2210] kendü İ (86ᵇ) : - H
[2211] ve bir an münfek olmağa İ (86ᵇ) : - H
[2212] re‘âyâ ta‘yîn olunmışdur H (87ᵇ) : - İ
[2213] ve ruhbânlar ve müderrisler İ (86ᵇ) : - H
[2214] ve kitâb-hânler İ (86ᵇ) : - H

Bunların evkāfı **[İ, I, 87a]** ve bunlarda olan envâ‘-i ulûmdan kitâbın hisâbı yokdur. Ve sâir şehirlerde olan ders-hâne ve kitâb-hâne ve kilisa ve manastır ve müsâfir-hâne ve eytâm-hânelerin evsâfı ve ta‘dâdı vilâyetler faslında zikr olunur.

Evsâf-ı cezîrehâ-yı Tuna der-kurb-ı Bec[2215]: Ve bu Bec şehri kurbında Tuna içinde birkaç cezîreler vardur ki birinin ismine Cezîretü’l-Yehûd dirler ki Tuna üzerinde meşhûr olan taş köprüden[2216] ötede vâki‘ olmışdur. Ve bu cezîrede Nemse yehûdîleri sâkin olup sâir milletden kimse olmaz. Ve bir cezîre dahi vardur ki sâfî ormanlık olup içine envâ‘-i gûne[2217] hayvânât salıvirüp örtmişlerdür ki kıral sayd murâd itdikde ol cezîreye varup ıstıyâd ider. Ve hattâ etrâf-ı cezîreyi yoğun[2218] tahtalarla cümle ihâta itmişlerdür ki ol hayvânların kendülerin suya atup firâr itmeyeler. Ve yine bu cezîre içinde iki mîl kadar mevzi‘i düz bir mesîre-gâh ve çemen-zâr[2219] vardur ki latîf gölgeli niçe ulu ağaclar ferah-fezâ yer[2220] olmağla gürûh-â-gürûh avretler varup îş u nûş idüp envâ‘-i gûne fısk u fesâd iderler, bir kimse men‘ u def‘e kādir olamaz.

El-mahallât: Ve bu Bec şehrinde altı mahalle vardur. Ya‘ni altı nev‘ tāife olur ki biri Cermanî, biri İtalî, biri Macarî, biri Lehî, biri Soklavonî, biri Fransavî olup lâkin çoğu Nemse’dür.

Evsâf-ı sikke: Ve bu Nemse memâlikinde çok yerde darb-hâne vardur ki bir sahib-i hükûmet olan kendü ismine göre sikke peydâ idüp kat‘ iderler ki üç yüz yerden ziyâde sâhib-i sikke vardur. Ve bu sâhib-i sikke olanların dahi rütbeleri vardur ki zikr olunur. Evvelâ Nemse kıralı ve ba‘dehû elektörler ve ba‘dehû prensler ve ba‘dehû metropolitler ve ba‘dehû piskoplar ya‘ni beğler ki anlar papaslıkdan gelmişlerdür **[79a]** ve ba‘dehû ba‘zı baronlar ya‘ni zâ‘imlerdür ki sikke kat‘ iderler[2221]. Ve bu darbhâneler ol şehirlerde olur ki inbir yalis ya‘ni beğlik ola. Anlara pâdişâh şehirleri ta‘bîr iderler ki ol şehri kıraldan satın almış olurlar ve yâhûd kıral bağışlamış ola. Ve ol şehirlerden harâcdan gayri şey alınmaz ve hükûmetlerine dahi kıral karışmaz. Lâkin bunlardan birisi fevt olsa bir âharına virildikde sikke içün dahi tekrâr kıraldan izne muhtâcdur ve ayârı alçak ve noksân olmamak içün kıral tarafından bir nâzır ta‘yîn olunmışdur. Ve her vilâyetin sikke[si] her bâr yoklanup ayârı noksân çıkarsa ol nâzırı ve sikke sâhibini

[2215] evsâf-ı cezîrehâ-yı Tuna der-kurb-ı Bec H (78^{b}) : evsâf-ı cezîreler İ (87^{a})
[2216] Tuna üzerinde meşhûr olan Taş köprüden H (78^{b}) : meşhûr köprüden öte İ (87^{a})
[2217] gûne İ (87^{a}) : - H
[2218] yoğun H (78^{b}) : - İ
[2219] mesîre-gâh ve çemen-zâr H (78^{b}) : mesîregâh vardur ki İ (87^{a})
[2220] ferah-fezâ yer H (78^{b}) : - İ
[2221] ki sikke kat‘ iderler H (79^{a}) : - İ

eşedd-i azâb ile katl iderler[2222]. Ve bunlarda gerek kıral ve gerek sâir sikke erbâbının ekser-i îrâdları ma‘denlerden olup ve bâ-husûs dağlarda ve sahrâlarda çıkan altun ve gümüş ve bakır ve kurşun ve kalay ve timur ve pirinc ve çelik ve zıbık[2223] ve kibrîd ve sırça ve billûr ve ba‘zı taş ve mür ve günlük ve sâir bunlara müte‘allik olan eşyâlardan mâ‘adâ[2224] ba‘zı ırmaklarında mübâlağa altun kumı çıkup ve ba‘zı ırmaklarından nohut kadar[2225] karpuz ve kabak çekirdeği ve nohut kadar altun bulunur ki aslâ tekrâr tenkīh ve kal‘ itmeğe[2226] hâcet yokdur. Ve bu suda çıkan altun gāyet hâlis ve mülâyim olur. Ve halk lisânında meşhûr olan sualtunı bundan ibâretdür. Ve cümle hükemâ kavlinde alabalık çıkan suda elbette altun kumı dahi olur dirler. Lâkin altun aşağı süzülüp üzerini çamur ve kum örtmekle halk bundan gāfildür, yohsa bir sudaki alabalık ola anda altun kumı olmamak muhâldür[2227]. Ve altun kumı çok çıkan sular bundan sonra zikr **[İ, I, 87b]** olunacak memleketler fasıllarında vilâyet ve sular[2228] ta‘rîflerinde meşhûr ve müte‘ârif olanları[2229] zikr olunur. Ve bundan böyle Nemse kıralı ebnâ-yı cinsinden olup Nemse’ye tâbi‘ olan elektörüler ki halk lisânında yedi kıral ta‘bîr iderler, bunların memleketleri dâiresi ve kurûf ve prens ve erki piskoplar ki bunlar dahi kıral rütbesindedür ve bunlardan mâ‘adâ her dâire ya‘ni her saltanatda olan büyük hükûmetleri alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr ü beyân idelim . Ve bu dahi ma‘lûm ola ki Nemse çasarının kendü tahtı olan Bec dâiresidür ki Nemse kıralının dâiresidür. Ve sâir dâirelerde ba‘zı dâire ya‘ni memleket ve kırallık vardur ki Nemse kıralı dâiresinden vâki‘ ve ma‘mûr çokdur. Her dâire faslı tahrîrinde alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr ü beyân olundukda mülâhaza ile ma‘lûmları olur[2230].

[2222] ve ayârı alçak ve noksân olmamak içün kıral tarafından bir nâzır ta‘yîn olunmışdur. Ve her vilâyetin sikke[si] her bâr yoklanup ayârı noksân çıkarsa ol nâzırı ve sikke sâhibini eşedd-i azâb ile katl iderler H (79^{a}) : ve Nemse memleketinde kat‘ olunan her nev‘ sikkenin ismi ve ayârı ve kaç akçaya geçdüği takrîri gayet tafsîl iktizâ itmeğin terk olundı İ (87^{a})

[2223] zıbık H (79^{a}) : - İ

[2224] ve sâir bunlara müte‘allik olan eşyâlardan mâ‘adâ H (79^{a}) : - İ

[2225] nohut kadar İ (87^{a}) : - H

[2226] ve kal‘ H (79^{a}) : - İ

[2227] lâkin altun aşağı süzülüp üzerini çamur ve kum örtnekle halk bundan gāfildür, yohsa bir sudaki alabalık ola anda altun kumı olmamak muhâldür İ (87^{a}) : - H

[2228] ve sular H (79^{a}) : - İ

[2229] meşhûr ve müte‘ârif H İ (87^{b}) : - H

[2230] Nemse kıralı ebnâ-yı cinsinden olup Nemse’ye tâbi‘ olan elektörüler ki halk lisânında yedi kıral ta‘bîr iderler, bunların memleketleri dâiresi ve kurûf ve prens ve erki piskoplar ki bunlar dahi kıral rütbesindedür ve bunlardan mâ‘adâ her dâire ya‘ni her saltanatda olan büyük hükûmetleri alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr ü beyân idelim . Ve bu dahi ma‘lûm ola ki Nemse çasarının kendü tahtı olan Bec dâiresidür ki Nemse kıralının dâiresidür. Ve sâir dâirelerde ba‘zı dâire ya‘ni memleket ve kırallık vardur ki Nemse kıralı dâiresinden vâki‘ ve ma‘mûr çokdur. Her dâire faslı tahrîrinde alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr ü beyân olundukda mülâhaza ile ma‘lûmları olur İ (87^{b}) : çasarının kendi tahtgâhı tâbi‘i dâiresi vilâyetlerin tahrîr ve ba‘dehû Nemse’ye tâbi‘ Cermanya’dan ma‘dûd olup yedi kıral ta‘bîr olunan ve dâireler ta‘rîfine ve ba‘dehû askerleri ahvâline şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ. Zîrâ bu elektörlerin ba‘zılarının dâireleri ya‘ni memleketleri nefs-i çasar dâiresinden vasi‘ ve ma‘mûr ve çokdur H (79^{a})

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat[2231] dâire-i çasar, bunun tahtı Üsturya-i tahtânîden vâki‘ olmışdur[2232]

Ma‘lûm ola ki bu nefs-i Nemse çasarı dâiresi ve sâir dâireler bi’l-cümle iki kısma münkasim olup birine fevkānî ve birine tahtânî ta‘bîr iderler. Ve bunlar dahi tekrâr fevkānî ve tahtânî ta‘bîr olunup ve her dâirede olan hükûmetler dahi yine iki kısm olup birine fevkānî ve birine tahtânî ta‘bîr olunup ve her dâirede olan hükûmetler dahi yine iki kısım olup birine fevkānî ve birine tahtânî ta‘bîr iderler[2233]. Lâkin her birlerini bu minvâl üzre tevcîh ve takrîr gāyet tafsîl iktizâ idüp ihtisâr ve matlûb ve beyne’l-icmâ‘ makbûl u mahbûb olmağın fevkānî ve tahtânî kısımların icmâl ve ihtisâr üzre zikr idelim. Evvelâ Nemse kıralının tahtı olan Bec kal‘ası ve[2234] Üsturya-i tahtânîde vâki‘ Cermanya vilâyetinin taraf-ı cenûbında olan memleketden olmağla bu isimle tesmiye olunmışdur ki Üstur’un ma‘nâsı cenûb dimekdür. Batlamyus ve Botrakatirya ve Rakati tāifeleri bu vilâyetde otururlardı. Ve Leh lisânında bu memleket âdemlerine Rakoşi dirler. Dokuz yüz yigirmi sekiz mîlâdında bu vilâyete ve Bevarya vilâyetine Macar tāifesi müstevlî olup ve ba‘d-i zamân Nemse tāifesi almışdur. Ve hâlâ bunun tavâyifi Frenk ve Saksoneş fürû‘ındandur.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Hungarya ve cenûben İstirya ve garben Bevarya ve şimâlen Moraviya ki nehr-i Tayno hadd ider. Bunun tūlı kırk altı konak ve arzı üç konakdur. Ve bu memleketin ortasından Unus ırmağı cârî olup ırmak-ı mezbûrun öte cânibine fevkānî ve beri cânibine tahtânî dirler.

El-ahlâk: Ve bu vilâyet halkı gerçi hüsnü’l-manzar ve hûb-rûlardur ammâ tabî‘atları fenâ ve mest-i müdâm ve hoyrad ve densizlerdür. Ve ekseri beğzâdeler olmağın gāyetde hod-bîn ve mağrûrlardur. Ve bunlarda herkesin esvâbı başka olup anı giyerler, şöyle ki herkes mertebesinden ziyâde esvâb giymek yasakdur. Ve giymeğe kādir değildür, ammâ bunlar gāyetde sâdıku’l-kavl ve sâhib-i sofra âdemler olup şöyle kim en ednâ âdemin beş-altı dürlü ta‘âmı olur. Ve avretleri dahi gāyet hasnâ olup oda hizmetlerini bitürdikden sonra kızları ve huddâmları birle meyhâneye gidüp îş u nûşa ve ve trans ya‘ni horos depmeğe mübtelâ ve mâiller olup kimse[2235] ve erleri dahi bir söz söyleyüp men‘ ve def‘ itmeğe kādir değildür. Zîrâ tâ evvelden âdetleri böyle cârî

[2231] memleket ve saltanat İ (87ᵇ) : - H

[2232] bunun tahtı Üsturya-i tahtânîden vâki‘ olmışdur H (79ᵃ) : bunun tahtı olan yere Üsturya-yı tahtânî dirler İ (87ᵇ)

[2233] ve bunlar dahi tekrâr fevkānî ve tahtânî ta‘bîr olunup ve her dâirede olan hükûmetler dahi yine iki kısm olup birine fevkānî ve birine tahtânî ta‘bîr olıup ve her dâirede olan hükûmetler dahi yine iki kısım olup birine fevkānî ve birine tahtânî ta‘bîr iderler İ (79ᵃ) : - H

[2234] Bec kal‘ası ve H (79ᵃ) : - İ

[2235] mübtelâ ve mâiller olup kimse H (79ᵃ) : - İ

olmışdur. Ve ekseriyyâ erleri ve avretleri âşık-perest olup ve kızları dahi kocayı kendüler peydâ idüp sekiz-dokuz yaşına girdikde elbette kendüye bir âşık peydâ iderler. Ve bunlarda bekâret da‘vâsı olmayup evlâd getürmemiş avret bunlar indinde kız hükmindedür.

Es-siyâb[2236]: Ve bunların erleri ve avretleri esvâb giymede Fransa’ya **[İ, I, 88a]** taklîd iderler. **[79b]** ve bunlar Talyan lisânına mâil olup bay u gedâ ve ricâl ü nisâsı[2237] ta‘lîm idüp öğrenmeğe sa‘y iderler.

El-asâkir: Ve bu Üsturya-i tahtânîden[2238] sefer vaktinde on bin piyâde ve iki bin atlu askeri çıkar.

El-kılâ‘: Ve bu Üsturya-i tahtânîde[2239] ol kadar metîn ve mu‘azzam kal‘alar yokdur. Ve şöhret-nümâ kal‘aları[2240] bunlardur: Baş kal‘asına Veyina ve nâm-ı diğerine Vem dirler ki efvâh-ı âlemde Bec dimekle ma‘rûf u meşhûrdur. Bunun tafsîli yukaruda kıral tahtı ahvâli evsâfında zikr olunmışdur, nazar oluna. Ve bu meşhûr olan kal‘aların[2241] birine dahi Meliku ve birine dahi Napoli ve birine dahi Gotonyo ve birine dahi Veynavburg dirler. Bu kal‘alar Bec’den sehilce metîndür. Ve bu Üsturya-i tahtânide fırkateler dahi vardur ki Nemse lisânında kalyon dirler. Ve bu Bec şehrine tâbi‘ birkaç nâhiyeler dahi vardur ki kıralın kendü mülkidür. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât dahi vardur.

Evsâf-ı Üsturya-i fevkānî ve tevâbi‘ihâ: Bu vilâyete Turnos Üsturya dahi dirler.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin baş şehrine Linc dirler ki[2242] Tuna’nın iki cânibinde vâki‘ olmışdur ki bir mu‘azzam ve meşhûr ve ma‘mûr şehirdür. Ve şehrin ortasında karşuya geçmeğe[2243] tonbazlar üzerine bir cisri dahi vardur. Ve bu şehrin senede iki azîm pazarı vardur ki ağustosda ve biri dahi kızıl yumurtada[2244] olur ki bî-kıyâs alış veriş olur. Ve bin beş yüz otuz iki mîlâdında bunı müslimânlar muhâsara itdiler lâkin alamadılar. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz doksan sekiz sene mürûr itmiş olur[2245].

[2236] es-siyâb H (79[a]) : - İ
[2237] bay u gedâ ve ricâl ü nisâsı H (79[b]) : - İ
[2238] Üsturya-i tahtânîden H (79[b]) : Üsturya’dan İ (88[a])
[2239] Üsturya-i tahtânîde H (79[b]) : Üsturya’dan İ (88[a])
[2240] kal‘aları H (79[b]) : - İ
[2241] bu meşhûr olan kal‘aların H (79[b]) : - İ
[2242] dirler ki İ (88[a]) : - H
[2243] karşuya geçmeğe H (79[b]) : - İ
[2244] kızıl yumurtada H (79[b]) : paskalyada İ (88[a])
[2245] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz doksan sekiz sene mürûr itmiş olur H (79[b]) : - İ

Et-türâb: Ve bu dâirede Salisburg, Üstur, Bohemyana vilâyetlerinin ba‘zı yerleri ekinlik ve ba‘zı yerleri bağ u bağçe ve çayırlık ve mer‘â ve ırmaklarında dahi çok balık çıkup vuhûş u tuyûr ve sâir hayvânât dahi firâvândur. Ve esker yerleri dağlık ve ormanlık olup ve dağlarında timur ve bakır ma‘denleri ve niçe yerlerinde dahi tuzlu sular vardur ki tuz yaparlar.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin baş ırmağı Tuna’dur. Ve Anasos nâm bir ırmak dahi Rakıstab nâm karyeden gelüp İsterce’den ve ba‘dehû Delükan Sitin’den geçüp niçe enhârı müctemi‘ olmağla bir nehr-i azîm olup[2246] Tuna’ya mümtezic olur.

El-bahîrât: Ve bu vilâyetde niçe göller dahi vardur ki en mu‘teberine Cumuned dirler, Diras ırmağı andan çıkar ve niçe mesâfe kat‘ itdikden sonra Tuna’ya karışur. Ve dahi Diyaltirsi nâmında bir gölü dahi vardur ki bu semtde Tuna ırmağı gāyet şedîd ü mehîb akar. Zîrâ ekser yerleri taşlık ve amîkdür. Ve dahi bu vilâyetde Gamonda ve diğer ismi Cumonda ismiyle yâd olunur bir şehr-i azîm dahi vardur ki Cumond gölünün içinde binâ olunup hüsnle şöhret-nümâ bir mu‘azzam[2247] ve dil-güşâ şehr-i ma‘mûrdur[2248]. Ve bunun bir azîm[2249] mahallesi vardur ki Üsturya’ya ve Kara Meziva’ya ve gayri şehirlere götürüp satalar. Ve bu dâire-i fevkānîde dahi niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât dahi çokdur. Ve Nemse kıralına mahsûs olan Üsturya dâiresini dahi bir fasl ile tahrîr idelim[2250].

Fasl-ı der-beyân-ı Üsturya-i fevkānî ve tahtânî, tâbi‘-i nefs-i kıral-ı Nemse[2251] ve tevâbi‘ihâ

Evvelâ Üsturya-i fevkānî tahrîrinin ihtisâr budur ki bu memleketde Karamizid dirler bir şehir vardur ki Tuna kenârında bir güzel yerde vâki‘ olmışdur. Bağ ve bağçeleri ve mesîre-gâhları çok olup ve ekser-i sükkânı tüccâr olmağla senede iki azîm bâzârı durur. Ve dahi Barin nâm bir ma‘mûr şehir vardur ki niçe hârr suları olup ve mükellef hammâmlar yapup etrâf şehirlerden ve kasaba ve karyelerden niçe hasta ve marîzlar gelüp şifâ vü sıhhat ile gider. Gāyet hâssalu meşhûr sulardur. Ve Kasten Çensi nâm göl kenârında sâkin olan ehâlîsi penbe ve ketandan güzel esvâblar nesc iderler.

[2246] niçe enhârı müctemi‘ olmağla bir nehr-i azîm olup H (79^{b}) : - İ
[2247] mu‘azzam H (79^{b}) : müferrih İ (88^{a})
[2248] dil-güşâ şehr-i ma‘mûrdur H (79^{b}) : dil-güşâdur İ (88^{a})
[2249] azîm İ (88^{a}) : - H
[2250] ve Nemse kıralına mahsûs olan Üsturya dâiresini dahi bir fasl ile tahrîr idelim H (79^{b}) : cümleyi takrîr gāyet tavîl olmağın birkaçının takrîri ile iktifâ olundı İ (88^{a})
[2251] tâbi‘-i nefs-i kıral-ı Nemse H (79^{b}) : - İ

El-me‘âdin: Mesniya ve Bohemya ve Teyrol Komes kurblarında gāyet çok gümüş ve bakır çıkar. Hattâ nakl iderler ki İspanya halkı Yeni Dünyâ’yı bulmazdan evvel gümüşi bunlardan alurlardı. Ve bunlarda geyik ve karaca ve kadırga balığı çok olup **[İ, I, 88b]** İtalya vilâyetlerine götürüp satarlar. Ve bu Üsturya vilâyetlerinde envâ‘-i âletler ve billûrdan ve şîşeden envâ‘i şeyler îcâd idüp husûsan gāyet güzel pusula yaparlar ki fevkinde olmaz. Ve böyle musanna‘ şeyler ekseriyyâ Fornak Fort **[80a]** şehri[2252] bâzârında satılur ki ol bir azîm bâzârdur.

Kılâ‘-i sâir alâ ta‘rîf-i ihtisâr[2253]: Ve Yenapolis ve Nuvesnad kal‘aları ol kadar metîn kal‘alar değildür, lâkin şehirler gāyet ma‘mûrdur ve Pirişladiya ve Selizya ve Gıras kal‘aları Morava kenârında güzel kal‘alardur. Ve Karigola vilâyetinde ve Alabak ve Badirom, Merkıya, Karolostiyadiyo, Koprançiya, Zagrapiya kal‘aları metîn kal‘alardur. Ve Kuruçiya vilâyeti içinde Siyinya, Peteryinya, Şeyşik kal‘aları dahi metîn kal‘alardur. Ve Gorçenisi vilâyeti içinde Gıradişka dahi metîn kal‘a olup ol vilâyetin anahtarıdur. Ve Kayrolo vilâyetinde Rovirdan dahi bir metîn kal‘adur. Ve Borsya kavmi içinde Reyno ırmağı kenârında Berkoziya dahi bir metîn kal‘adur. Ve Gırizo Gotom vilâyetinde bir metîn kal‘a vardur ki hattâ Nemse kıralına dahi kavminin bir hoş itā‘atleri yokdur. Ve Bevariya hudûdında dahi Kopestinnem kal‘a metîndür. Ve bu zikr olunan kal‘alar Üsturya-i fevkānî dâiresinde olup gāyet metîn ve müstahkem ü mu‘azzam kal‘alardur ki bunların her birlerine tâbi‘ niçe şehirler ve kal‘alar ve kasabalar vardur.

Evsâf-ı kılâ‘în-i sâhil-i deryâ-yı Peltikom: Ve buna Paltikom dahi dirler. Ve bu Nemse’nin Peltikom deryâsı kenârında dahi niçe kal‘aları dahi vardur lâkin metîn ve müstahkem ve meşhûr u mu‘azzam olan bunlardur: Hanburg, Rostokiyom, Lubika. Bu kal‘alar baş olup gāyet metîn ve müstahkem ve meşhûr ve mu‘azzam kal‘alardur ki iskeleleri dahi bender olmağla Hind ve Sind ve Zirbal ve Portukal ve Yemen ve Çin ve Maçin ve Hıta ve Hoten ve Türk ve Arab ve Acem ve diğer dünyâ metâ‘larıyla rûy-i deryâda tüccâr-ı Frenk işbu iskelelerde bulunup her birlerinde niçe[2254] azîmü’l-cüsse kalyonlar yüklerini boşaldup ve metâ‘larını satup ve yine ol vilâyet metâ‘larından kendü vilâyetlerine lâzım ve muhtâc olan emtâ‘ ve eşyâ ile tahmîl idüp müreffehü’l-bâl revân olurlar. Ve bu iskelelerde insâna lâzım olan eşyâdan olmadık ve bulunmadık bir şey yokdur. Ve bu benderlerin ehâlîsi dahi ekseriyyâ bâzârgân olmalarına gāyet zengin

[2252] şehri H (80ᵃ) : - İ
[2253] alâ ta‘rîf-i ihtisâr H (80ᵃ) : - İ
[2254] niçe İ (88ᵇ) : - H

âdemlerdür. Ve bu benderlerin iskelelerinin gümrüğinden gāyet çok mâl hâsıl olur. Ve bunlara tâbi‘ niçe iskeleler dahi vardur.

Evsâf-ı Üsturya-i tahtânî ve tevâbi‘ihâ: Ve bu dâireyi şarken Hungarya ve garben Üsturya-i fevkānî ve cenûben cibâl-i Üsturya ve şimâlen Bohemya ve Meraviya hadd ider. Ve bu vilâyetin gāyetle güzel bağları vardur ammâ havâsı fenâ ve sakīldür. Ve toprağı dahi şol mertebe yumuşakdur ki çifti bârgîr ile sürerler. Bu ecilden buğdayı ve sâir hubûbâtı ve sebze ve şukûfâtı[2255] çok olur. Ve bu vilâyetde latīf za‘ferân dahi olur. Ve Himborg yanında Sebus nâm dağ öninde zencebîl dahi olur.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde gümüş ve bakır ve timur ma‘denleri çok çıkar. Ammâ altun gāyetle az çıkar. Ve bu vilâyetde at ve araba gāyetle çok olur ve ormanlarında envâ‘ sayda yarar hayvânları[2256] ve ırmaklarında gûn-â-gûn[2257] balıkları dahi bî-şumâr olur. Ve bu vilâyetin dahi mu‘teber ırmağı Tuna’dur. Ve bundan gayri birkaç ırmak dahi vardur ki bunlardur: Büyük Kırımî, Suyus, İbsa, Malikos, Tolmalita, bu ırmak Üsturya ile Hungarya beynini fasl ider. Ve birine dahi Tita dirler. Bu ırmak dahi Meravya’yı Üsturya’dan fasl ider.

El-cibâl: Ve bu vilâyetde azîm dağlar dahi vâfirdür ve meşhûrı Kalinburg nâm bir cebel-i azîmdür ki Neyoburg’dan tâ Diravom semtine değin mümted olup ve ismi dahi birkaç yerde tebdîl olur.

El-orman: Ve bunda birkaç orman dahi vardur ki ma‘rûfları bunlardur: Forbi İstad, Kongolsin ve bu ormanın **[İ, I, 89a]** bir kısmı Herçinya ormanındadur. Ve bu Üsturya-i tahtânî dâiresinde çok şehirler ve kasabalar ve kal‘alar dahi çokdur. Ve bu mahalle gelince iki fasılda zikr itdüğimiz Üsturya-i fevkānî ve tahtânî ve Üsturya-i fevkānî ve tahtânî dört büyük hükûmetler ki zikr olundı, bunlar Bec dâiresi add olunup ve bu dört kısmın dahi her birinde niçe büyük hükûmetler ve nâhiyeler olup her nâhiyede olan şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâ ve sâir ahvâlleri tafsîlen zikr olunsa müstakil bir cild kitâb olmak lāzım gelmeğin[2258] alâ tarîki’l-ihtisâr tahrîr olundı ki zevi’l-ukūlün bu kadar işâretden mefhûm-ı malûmları olur. Ve bundan böyle Cermanya’dan ma‘dûd ve metbû‘ olan yedi kıral ta‘bîr itdikleri elektörler ve prensler ve erki piskoplar dâirelerinin tahrîrine şürû‘ idelim, بعون الله تعالى تم لنا بالخير.[2259][2260]

[2255] hubûbâtı ve sebze ve şükûfâtı H (80ᵃ) : mahsûlâtı İ (88ᵇ)
[2256] envâ‘ sayda yarar hayvânları H (80ᵃ) : envâ‘ saydları İ (88ᵇ)
[2257] gûn-â-gûn H (80ᵃ) : - İ
[2258] müstakil bir cild kitâb olmak lāzım gelmeğin H (80ᵃ) : gāyet tavîl olmağın İ (89ᵃ)
[2259] ve bundan böyle Cermanya’dan ma‘dûd ve metbû‘ olan yedi kıral ta‘bîr itdikleri elektörler ve prensler ve erki piskoplar dâirelerinin tahrîrine şürû‘ idelim, بعون الله تعالى تم لنا بالخير H (80ᵃ) : ve bundan böyle Nemse’ye tâbi‘ olan sâir dâireleri dahi birer fasl ile fevkānî ve tahtânî alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr ü beyâna şürû‘ idelim İ (89ᵃ)
[2260] Allahın yardımıyla. Bizim için hayırla tamamla.

[80b] Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Bohemya ya‘ni Çeh

Mukaddemâ bu vilâyetin bânisinin ismi Çeh olmağla bu vilâyete dahi Çeh ıtlâk olunmışdur. Ve Nemse’nin kadîmî nesilleri dahi bunlardan münşa‘ib ve münteşir olmışdur. Ve bu memleket elektöri ya‘ni kıralı dîvân-ı çasarda cümle elektörler üzerine oturup ve hattâ kıralın avretinin dahi üstüne oturur. Yukaruda dahi zikr olunmışdur, nazar oluna. Ve bu vilâyetin baş şehri bir orman içinde beyzıyyü’ş-şekl düşmişdür. Ve mukaddemâ bunı İsvec tāifesi alup ve niçe müddet içinde tavattun itmişlerdür. Ammâ Batlamyus tahrîrinde bu vilâyet an-asl Cermanîler ya‘ni Nemseler tahtı olup ve ba‘dehû bir zamân devletlerinin za‘fı ve inkırâzı[2261] vaktinde yerlerine Fransa tavâyifi gelüp bir zamân zabt itdiler. Ve ba‘dehû Merkomati tāifesi Fransa elinden alup bir zamân dahi anlar zabtında oldı. Ve ba‘dehû Soklavon’dan ya‘ni Soklab neslinden iki duka zuhûr itdi kim birine Leyho ve birine Çeyho dirlerdi. Ol iki karındaş bu semtlere hurûc ve bu vilâyetde olan kavmi kaçırup Çeyho nâm duka Bohemya’yı ve Leyho nâm duka Bolonya’yı zabt idüp ve bundan sonra birine Leh ve birine Çeh dir oldılar.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Meraviya ve Silizya ve garben Koris ve cenûben Üsturya ve şimâlen Mesniya hadd ider. Ve mukaddemâ[2262] bu vilâyetin alâmeti zemîni gāyet beyâz bir kara kuş idi, sonra Furodariko Barbarosi tebdîl idüp kırmuzı zemîn üzre iki kuyruklı ve başına altun tâc giymiş bir arslan tasvîr itdirmişdür. Ve bu vilâyet poyraz hubûbına mazhar olmağın havâsı sert ve soğuk olmağla gāyet sağdur. Arpa ve buğday ve sâir gallât gāyet mahsûldâr olur. Ve etibbâya lâzım olan cemî‘-i akākīr ve a‘şâba müte‘allik edviye bu vilâyetin dağ ve sahrâlarında bulunur ve gāyet latīf za‘ferân dahi olur. Ammâ hemân zeytûn olmaz, nitekim Cermanya’nın cemî‘ ülkelerinde olmaz. Zeytûn Fransa ve İtalya vilâyetlerinden gelür.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyet toprağının ziyâde hâssası ve i‘tibârı budur ki bunun ma‘denleri damarlarında bir mertebe altun ve gümüş bulunur ki sâir memleket ma‘denlerinde bu mertebe bulunmaz. Hattâ nakl iderler ki niçe yerlerinde kazarken onar vakıyye mikdârı altun parçaları çıkar. Ve bunun her yerinde altun çıkar ammâ mübâlağa ile çok çıkması Çelroban ve Korintosi vilâyetlerinde çok çıkar. Ve Kurumla ve Berdavis ve Lutenberg vilâyetlerinde dahi gümüş çok çıkar. Ve bunlarda gümüşden mâ‘adâ bakır ve kalay ve kurşun ve zıbık ve kibrîd ve şâb ve sırça dahi çok çıkar. Ve Beravon kasabasında timur ve değirmen taşı ma‘deni çok çıkar. Ve bunda bir cins taş dahi

[2261] inkırâzı İ (89ᵃ) : - H
[2262] ve mukaddemâ H (80ᵇ) : ve kadîmde İ (89ᵃ)

bulunur ki anı cevâhirden add iderler. Ve bu taşın ismine pesbido ya‘ni yeşim taşı dirler. Ve bu cevher derin sularda ve dağlarda bulunur. Ve âteş rengi bir nev‘ taş dahi bulunur ki gice **[İ, I, 89b]** ile ziyâsı çıkar. İsmine karbon-kolos dirler. Ve bir nev‘ yeşil taş dahi olur kim zümürrüde benzer ve ba‘zısı zümürrüdden fark olunmaz.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetin ormanlarında yabânî hayvânât ve mûzî[2263] cânevârlar bî-hisâb olup ve bir cins su sığırı dahi olur ki katı çokdur. Nihâyet ayu ve kurd ve ilan ve akreb az olup ammâ tilkü ve geyik gāyet çokdur.

Câmûs-ı mûzî: Ve bunda bir cins su sığırı dahi olur ki gāyet zehr-nâk ve mûzî cânevârdur. Ve bu hayvânın bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ ağzında tulumı vardur. Yakınına varan insân ve hayvâna ol tulumdan su serper. Eğer bir katresi birine dokunacak olursa ne‘ûzu billâh ol sâ‘at yanup helâk olur. Ve bu hayvân gezdiği yerlerde cümle hayvânât bundan firâr iderler.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin meşhûr ve mu‘azzam olan ırmağına Albus ırmağı dirler ki bunun menba‘ı Avost şehri kurbında bir yüksek dağdan çıkar, şöyle ki on mikdâr ırmak birbirlerine karîb neb‘ idüp ve birbirlerine mümtezic olup ve[2264] cenûb tarafına akup aşağı indikde birkaç suyla dahi cem‘ olup ve ba‘dehû Moltaviya’ya uğrayup anda dahi birkaç suyı müştemil olup ve ba‘dehû Mesniya’ya uğrar. Ve bunda buna Lab ırmağı dirler. Ve ba‘dehû Volka ve Usloyo vilâyetlerinden geçüp birkaç ırmağı dahi müştemil olup ve ba‘dehû Boraga şehrinin ortasından geçüp ve bundan sonra dahi birkaç ırmaklar munsab olmağla bir azîm ve amîk nehir olur. Ve bu ırmaklardan mâ‘adâ **[81a]** niçe ırmaklar dahi vardur ki içlerinde nohut kadar altun parçaları bulunur, şöyle kim tekrâr kal‘ itmeğe hâcet yokdur. Ve bahîrâta benzer birkaç suları dahi vardur ki incü sadefi çıkar ve neb‘ ider bârid ve hârr suları bî-nihâyedür.

El-ahlâk: Ve bu vilâyetin halkı yaramaz ve tabî‘atları muhtelifdür. Ve gāyet mağrûr ve tafralı âdemlerdür. Lâkin rencberliğe ve işlemeğe dayanırlar. Ve bunlar yeni ve şöhretli esvâblar giymeğe mâillerdür. Ve şol müsâfirler ki gayri vilâyetlerden gelmişlerdür, anları temeshur ve istihzâ iderler ve ekser-i evkātde birbirleriyle dahi gavgā iderler. Ve bu memleket eğerçi mukaddemâ birkaç kısma munkasem olmışdur, Nemse kıralı Dördünci Karlos bu memleketi on beş nâhiyeye taksîm itmişdür ki bunlardur: Nâhiye-i evvel Boraga nâhiyesidür ki cümle memleketin baş nâhiyesidür. Zîrâ bu memleketin tahtgâhı bir şehr-i azîmdür[2265]. Ve biri dahi Karlozmend ve biri dahi

[2263] mûzî H (80ᵇ) : - İ
[2264] şöyle ki on mikdâr ırmak birbirlerine karîb neb‘ idüp ve birbirlerine mümtezic olup ve H (80ᵇ) : - İ
[2265] tahtgâhı bir şehr-i azîmdür H (80ᵇ) : tahtgâhıdur İ (89ᵇ)

Hiradçin ve biri dahi Kordimon ve biri dahi Çeslavitin ve biri dahi Pakinin ve biri dahi Roltavin ve biri dahi Bodboroçin ve biri dahi Perakin ve biri dahi Pelçnin ve biri dahi Rakvaviniçin ve biri dahi İslanin ve biri dahi Zataçin ve biri dahi Leytomiriçin ve biri dahi Bolosladiyo nâhiyeleridür.

Evsâf-ı şehr-i Boraga: Bu şehir Bohemya ya‘ni Çeh[2266] memleketinin ortasında vâki‘ olmışdur ki gāyetle güzel ve mu‘azzam ve ma‘mûr şehirdür. Ve tahtgâh-ı memleket olup Nemse kıralı bunda tâc giyer. Ve bu şehri Leybosa nâm kıral binâ itmişdür ki ol kıral bir avret idi. Gāyet mu‘azzam şehir olmağla üç[2267] kısma taksîm olunmışdur ki birine eski ve birine yeni ve birine kücük Boraga dirler. Ve eski ile kücük arasından Moldavya nâm bir ırmak geçer ki mâbeyninde bir musanna‘ ve mükellef ve metîn köprü binâ olunmışdur ki on altı kantarası ya‘ni kemeri[2268] vardur ve her başında birer kullesi olup ve kenârlarında dahi kücük kulleler vardur ki eski ile yeni ırmağın sağ tarafına düşer. Ve Kücük Boraga sol tarafda vâki‘ olmışdur ve eski ile yeninin mâbeynini bir meydân fasl ider. Ve mukaddemâ bir dîvâr ve hendek ile fasl olunmış idi ammâ hâliyâ ol **[İ, I, 90a]** dîvârı yıkup ve hendeki doldurup yerini bağ u bağçe ve tarlalar itmişlerdür. Ve bu şehr-i mu‘azzam hasretü’l-mülûk olmağla başına çok felâketler gelmişdür. Evvelâ dokuz yüz otuz mîlâdında Üçünci Henrikos Nemse kıralı bu şehre müstevlî olup bir mertebe zulm itmişdür ki diller ta‘bîrinde ve kalemler tahrîrinde âcizdür. Ve âkıbet cümle ehâlîsini harâca kesüp ve ba‘dehû kalkmışdur. Ve bin üç yüz on altı mîlâdında dahi Loçenberg hâkimi Yovenes bu şehri kılıc ile feth idüp bir niçe zamân zabt itmişdür. Ve ba‘dehû Macar kırallarından Secin Mondi nâm kıral muhâsara idüp ve darben ve kahren alup ve niçe yıllar Macar kıralları oturup ve sonra bin dört yüz yigirmi altı mîlâdında Macar arasında fitneler peydâ olmağa başlayup ve âhirü’l-emr İsvec tāifesi alup ve anlardan dahi Nemse kıralı satun alup ve hâlâ Nemse hükûmetinde olup kıral hâssıdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Karlozmend: Bunun baş şehrine Kavrizman ve diğer Kavrizmesko dahi dirler. Boraga şehrine beş cermanî mîldür ki yigirmi Rûmî mîl ider[2269]. Ve bu nâhiyenin Boklin nâm bir şehri vardur ki içinde çok Yehûdiler sâkin olurlar. Ve bu nâhiyede birkaç mu‘âf ve müsellem şehirler vardur ki kıral hâssıdur. Ve birkaç kal‘a ve şehirlerin dahi sâhibleri vardur. Ve bunda bir kilisa vardur ki içinde

[2266] Bohemya ya‘ni Çeh H (80^{b}) : - İ

[2267] ve tahtgâh-ı memleket olup Nemse kıralı bunda tâc giyer. Ve bu şehri Leybosa nâm kıral binâ itmişdür ki ol kıral bir avret idi. Gāyet mu‘azzam şehir olmağla üç İ (89^{b}) : - H

[2268] ya‘ni kemeri H (80^{b}) : - İ

[2269] ki yigirmi Rûmî mil ider H (81^{a}) : - İ

Boşnak lisânı tekellüm idüp ve okuyup gayri dil tekellüm itmezler. Ve bu nâhiyede kereste kesilür çok ormanlar vardur. Envâ‘ kereste kat‘ idüp[2270] Boraga şehrine ve sâirlere götürüp satarlar. Ve Boklin şehri dahi gāyet ma‘mûr u meşhûrdur.

Evsâf[2271]-ı nâhiye-i Hiradçin: Bu nâhiyenin baş şehrine Hiradaçensi dirler. Ve bunun garbında Selavinsi ve şimâlinde Karfotosin dağları ve Selizya ormanı ve şarkında İskato ve cenûbında dahi Korodi Monsi burnı ile mahdûddur. Ve bu nâhiyede dahi mu‘âf ve müsellem birkaç şehir ve kal‘a ve kasaba kıral hâssı olup mâ‘adâsı beğlerin ve ocak-zâdelerindür. Ve bunun baş şehrine Hiradisko dahi dirler. Nehr-i Albus ve nehr-i Vorliçak ırmakları kurbında bir yüksek yerde[2272] vâki‘ olup ve havâsı dahi gāyet latīfdür. Ve bu şehri yedi yüz seksen iki mîlânda Dobrosla nâm kıral binâ itmişdür ki şeklen Boroga’ya benzer ve halkı dahi gāyet çokdur. Ve bunda bir medrese vardur ki vakfı çok ve mu‘azzam medresedür ki içinde cemî‘-i ulûmdan ders okudurlar. Ve bu şehirde[2273] erki piskop dorom dirler bir dîvân sarâyı vardur ki anda bir avret dîvân ider[2274].

Evsâf-ı nâhiye[2275]-i Kordimon: Ve bu nâhiyede dahi kıralın birkaç mu‘âf ve müsellem şehirleri ve kal‘a[2276] ve kasabaları olup mâ‘adâ beğlerin ve ocak-zâdelerindür.Ve bu nâhiyede Borodiçiya nâm bir metîn kal‘a **[81b]** vardur ki Alb ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur. Ve bunda kadîmden yerler vardur ki balık sayd iderler, şol tarîk ile ki tarlalarında ba‘zı yerleri vardur ki ırmakdan su salıvirürler, birkaç gün içinde çok balık cem‘ olur, ba‘dehû suyı kesüp istedikleri vakitde sayd iderler. Ve hattâ bu minvâl üzre dört yüz kadar yerleri vardur ki bu minvâl üzre balık sayd iderler ve niçe meydânları ve ormanları vardur ki sâir hayvânât sayd iderler.

Evsâf-ı nâhiye-i Çeslavin: Ve bu nâhiyenin baş şehrinin ismi dahi budur ve bunâ tâbi‘ Konta nâm bir şehir vardur ki güzel ma‘denleri vardur. Gümüş ve bakır gāyet çok çıkar. Ve bu şehir Çeslavin’e yarım konakdur. Ve bunun taraf-ı cenûbında Burud nâm bir şehir dahi vardur ki Sezavi ırmağı kenârında vâki‘ olup bunda dahi çok ma‘denler vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i [İ, I, 90b] Pakinin: Ve buna Bakin dahi dirler. Ve bu nâhiyede dahi kıralın birkaç mu‘âf ve müsellem şehirleri ve kasabaları vardur ki birine Tabur

[2270] envâ‘ keresta kat‘ idüp H (81[a]) : - İ
[2271] evsâf H (81[a]) : - İ
[2272] bir yüksek yerde H (81[a]) : - İ
[2273] ve bu şehire H (81[b]) : ve bunda İ (90[a])
[2274] ider İ (90[a]) : - H
[2275] evsâf-ı nâhiye H (81[a]) : - İ
[2276] ve kal‘a İH (81[a]) : - İ

dirler. Bohemya lisânında tabur[2277] kal‘a dimekdür. Ve bu kal‘a bir dağ üstünde vâki‘ olmağla gāyet metîn kal‘adur. Bir def‘a muhâsara olup yedi ay azîm muhârebe olup alınmadı ve âkıbet zahîreleri kalmayup nâçâr[2278] vire ile virilmişdür. Ve Loçniça nâm bir şehir dahi vardur ki envâ‘-i ma‘denleri ve suları gāyet firâvândur. Ve dahi Tina nâm bir ma‘mûr şehir dahi vardur ki ma‘nâsı[2279] “yedi kerre dolaşur” dimekdür. Ve dahi Volna nâm şehrinde latīf selamon balığı olur. Ve dahi Bovyigoviç nâm şehrinde gāyet çok ma‘denler vardur. Ve dahi Veykinya nâm şehri bir taşlık içinde vâki‘ olmışdur ammâ gāyet ma‘mûr ve güzel ve her şeyi firâvândur[2280]. Ve bu dahi Boni Sudiya nâm şehrinde dahi gāyet çok sırça olur.

Evsâf-ı nâhiye-i Voltavin: Bu dahi Pakinin nâm nâhiyesine karîb tūlânî[2281] bir kücük nâhiyedür. Volta ırmağının üzerinde tūlânî vâki‘ olmışdur. Bu nâhiyeyi şarken ve şimâlen Kavrizman ve cenûben Pakinin ve garben Borakin hadd ider. Ve bu nâhiyenin[2282] baş şehirlerinin birine Sodolcani ve birine Sodisavogvi dirler.

Evsâf-ı nâhiye-i Bodborodiçin: Bod yüksek, borod kal‘a dimekdür. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Beravra dirler ki Mesniya ırmağı kenârında Boraga’ya karîb vâki‘ olmışdur. Ve bunun Tetino nâm kal‘ası kurbında bir ırmak vardur, içinde altun parçaları bulunur ve ol ırmak Mesniya’ya karışur. Ve dahi Çeni Tensi nâm kal‘asında altun ma‘deni ve Komaroz nâm kal‘asında dahi timur ma‘deni vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Porakin: Ve bu nâhiyenin Porakto nâm bir metîn ve müstahkem kal‘ası olup ve bu nâhiye sâirlerinden büyük ve latīfdür. Ve halk lisânında buna Poraknesko dirler. Ve bunda dahi Nemse kıralının mu‘âfları ve beğleri ve ocak-zâdeleri hükmi vardur. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Peysika dirler, bir mu‘azzam şehirdür ki Tavi ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve nehr-i Bilançi bunun kurbında cereyân ider. Ve bu ırmakdan çok altun kumı çıkar. Ve bunun bir cins balığı olur ki kum balığı dirler, gāyet lezîz balıkdur ki bir yerde bu lezzetde balık yokdur dirler. Ve bu balık altun kumı yer, bu lezzet anda hâsıl olur diyü ma‘nâ virürler[2283]. Ve bu nâhiyenin Sosiço yâhûd Sotiçiyo[2284] dimekle ma‘rûf bir mu‘azzam şehri dahi vardur ki ma‘denlerinde firâvân üzre altun çıkar ve ırmağında dahi altun kumı çıkar. Ve Betava

[2277] tabur H (81ᵇ) : - İ
[2278] nâçâr H (81ᵇ) : - İ
[2279] ma‘nâsı İ (90ᵇ) : - İ
[2280] güzel ve her şeyi firâvândur H (81ᵇ) : güzel şehirdür İ (90ᵇ)
[2281] tūlânî İ (90ᵇ) : - H
[2282] ve bu nâhiyenin H (81ᵇ) : - İ
[2283] ki bir yerde bu lezzetde balık yokdur dirler. Ve bu balık altun kumı yer, bu lezzet anda hâsıl olur diyü ma‘nâ virürler H (81ᵇ) : - İ
[2284] yâhûd Sotiçiyo H (81ᵇ) : - İ

ırmağı bunun kurbından geçer. Ve bu nâhiyede Volkaviya ırmağının etrâfında bî-hisâb meyve ağacları vardur. Ve Berama şehrinde ve Bovariya kasabasında gümüş ma‘deni çokdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Pelçinin: Diğer Bolztotsi dahi dirler. Bu nâhiye dahi güzel nâhiyedür. Ve baş şehrine Bolzina dirler ve diğer ismine Belsika dirler. Bu dahi bir güzel şehir olup ve bir hudâî kal‘adur ki nehr-i Mizam ile nehr-i Bordaviçi mâbeyninde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin beşinci şehrine Rokit Sana dirler, orman içinde yüksek yerde binâ olunmış şehir olup ve güzel mahsûldâr tarlaları ve envâ‘-i meyveyi müştemil bağçeleri[2285] dahi çokdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Rakvaniçin: Ve buna Loçansis ve diğer Rataçin dahi dirler. Ve bu nâhiyenin buğdayı gāyet mahsûldâr olup ve bağları dahi katı çokdur. Ve bunun baş şehrine Ançiyom dirler, bir güzel ve ma‘mûr şehirdür. Ve bundan birkaç ırmak geçer ki birine Ohoris ve birine Oragri dirler, üzerinde bir köprüsi vardur. Azîm batağı ve balçığı olmağın binâ itmişlerdür[2286] yohsa ol kadar derin değildür. Bûy virür sudur. Ve dahi Ratiyom nâm şehir dahi ma‘rûf **[İ, I, 91a]** ve meşhûr ve ma‘mûr[2287] olup baş şehre üç cermanî mîldür ve Kadana şehri dahi Orcis ırmağı kenârında vâki‘ olup bunda dahi gümüş ma‘deni çok çıkar. Ve İslavyorya ve Lavtirakiya **[82a]** ve Sekon Feldiyan nâm şehirlerinde dahi kalay ma‘denleri vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i İslanin: Ve diğer ismine İslandayo dahi dirler. Ve bu nâhiyenin ormanı ve dağları çokdur. Ve bunun baş şehrine Rakonyo dirler. Bu isim İstakosdan alınmağla bu nâhiyenin nişânı dahi istakosdur. Ve buna karîb Kordoklodo nâm bir kal‘a vardur, büyük âdemleri anda habs iderler. Ve bu nâhiyede güzel kereste olur, su ile Boraga şehrine götürüp satarlar. Ve bunun baş şehri bir dağ eteğinde vâki‘ olup ve ol dağın eteğinde[2288] tuzlu su çıkduğı içün İslanin didiler, ma‘nâsı tuzlu dimekdür. Ve ol sudan latīf tuz yaparlar.

Evsâf-ı nâhiye-i Zanaçin: Bu nâhiyenin Odinça nâm bir ma‘rûf kal‘ası ve bir meşhûr şehri vardur ki ekser-i sükkânı bâzârgân olup ve senede üç bâzârı durup azîm alış veriş olur. Ve buna tâbi‘ birkaç şehirler ve kasabalar dahi vardur. Ve ol semtlerde böyle ma‘rûf u meşhûr olmışdur ki bu nâhiyenin oğlanları puşt ve Boraga şehrinin[2289] kızları bir ağanın rusbisi[2290] olur.

[2285] envâ‘-i meyveyi müştemil bağçeleri H (81[b]) : - İ
[2286] itmişlerdür İ (90[b]) : - H
[2287] ve ma‘mûr H (81[b]) : - İ
[2288] ol dağın eteğinde H (82[a]) : ol dağda İ (91[a])
[2289] Boraga şehrinin H (82[a]) : - İ
[2290] kızları bir ağanın rusbisi H (82[a]) : kızları rusbi olur İ (91[a])

Evsâf-ı nâhiye-i Leytomiziçin: Bunun baş şehrinin dahi ismi budur. Albus ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehrin halkı çok ve havâsı dahi latîfdür. Ve bunda üç dürlü balık çıkar ki birine morina ve birine mersin ve birine salamon dirler. Ve bu şehirde elma dahi gāyet çok olup ve sâir yemişler ve bâ-husûs buğdayı gāyet ile[2291] firâvân olur. Ve dahi Berarzi Tirabaniçe dirler bir şehir dahi vardur ki timur ma‘deni çokdur. Ve dağ kurbında İsta nâm[2292] bir şehir dahi vardur ki andan bir kücük[2293] su çıkar ve Albi ırmağı dahi kurbından geçüp iki damar olur. Ve bir damarı Mesni karışup azîm ve amîk ırmak olur ve hattâ içinde kayıklar ve büyük gemiler[2294] gezüp işlemekle bâzârgânlar gelüp ve gidüp azîm satubâzâr olur. Ve Melikom nâm şehrinde dahi güzel değimen taşı çıkar.

Evsâf-ı nâhiye-i Boloslaviyo: Bu nâhiye gāyet ucuzluk ve âdemleri çok olup bunun kurbında yine Boloslaviya nâm bir şehir vardur ki içinde envâ‘-i san‘atlar ile su akıtmışlardur ki insân hayrân olur[2295]. İmdi bu zikr itdüğimiz on beş nâhiyede olan şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtın ba‘zıları kıralın olup anlara mu‘âf ve müsellem dirler ve ba‘zıları beğ ve beğzâdelerin ve ba‘zıları dahi ocaklıkdur. Her birlerinin ta‘dâdı ve isimleri ve her ahvâlleriyle tahrîr gāyet tavîl olmağın icmâlen zikr olundı[2296]. Ve bu on beş nâhiyeden mâ‘adâ üç nâhiye dahi sonradan alınup ve müstakil hâkimler nasb olunup Bohemya’ya ilhâk olunmışdur ki zikr olunur.

Evsâf-ı ilhâk-ı nevâhîye-i selâse: Gılac, Avay Kırana, Loknansis nâhiyeleridür. Evvelki Gılac nâhiyesini şarken ve şimâlen Selizya ve garben Hiradçin hadd ider. Ve ikinci Avay Kırana[2297] nâhiyesini şarken Zataçin ve cenûben Bevarya ve Belatinato ve garben Olesenko hadd ider. Ve bu nâhiye gāyet bollukdur. Bunda bir beğ oturur ve bu beğ senede bir dîvân ider ki ehl-i dîvân otuz beş bin kadar cem‘ olup dîvânda oturur. Ve sâirleri ehl-i hırefdür. Ve bu dîvânda cemî‘-i umûr ve ahvâl tahrîr ve cem‘ olup hulâsası kırala arz olunur. Ve bu nâhiyenin dört yerinde hârr suları vardur ve halkı dahi gāyet çokdur. Ve bu nâhiyenin halkı ekseriyyâ deriye müte‘allik şeyler işlerler.

Ve üçünci Loktansis nâhiyesini **[İ, I, 91b]** şarken Loçansis ve garben Ditlendiya hadd ider. Ve bunun baş şehrine Loktom dinüp ve diğer Loket dahi dirler. Ve kurbında bir hudâyî kal‘a vardur ki bir dağ başında binâ olunmışdur. Ve bu nâhiyenin meşhûr

---

[2291] gāyet ile İ (91ᵃ) : - H
[2292] İsta nâm İ (91ᵃ) : - H
[2293] kücük İ (91ᵃ) : - H
[2294] ve büyük gemiler H (82ᵃ) : - İ
[2295] olur H (82ᵃ) : - İ
[2296] her birlerinin ta‘dâdı ve isimleri ve her ahvâlleriyle tahrîr gāyet tavîl olmağın icmâlen zikr olundı H (82ᵃ) : - İ
[2297] Avay Gırana H (82ᵃ) : - İ

şehirlerinden birine Karolita dirler, hârr ılıca dimek olur. Ve bâkī şehirleri ve kasabaları dahi çokdur. Pes imdi bu Çeh İskılavon'dan ya'ni Boşnak'dan[2298] gelüp altı yüz kırk dokuz mîlâdından berü bunun silsilesi uzayup tâ Olad İslavo'ya gelmişdür ki bu duka iken bunı Dördinci Henrikos Nemse kıralı, Kızıl Elma'ya dahi kıral oldukda bunı Bohemya'ya kıral idüp ve ba'dehû bin yüz elli dokuz mîlâdında İkinci Olad İslavo kıral iken üzerine putperesler gelüp azîm harb u kıtâlden sonra bunlar gālib oldılar. Lâkin galebelerine bâ'is bu oldı kim ol zamân bu memleketde yehûdîler çok idi, anlar dahi bir yere cem' olup putpereslerle azîm kıtâl itdiler. Ve âkıbet yehûdîler gālib oldukda musâlaha idüp gitdiler. Ve ba'dehû yehûdlar dahi bunda başka bir kilisa yapup hattâ ol vakitden beri anlarda yehûd tāifesi mu'teber olup ve hem çokdur. Ve mukaddemâ bu vilâyete Leh kıralı hükm iderdi, sonra Nemse kıralı alup birine ol şartla virmişdür ki kendünün ve evlâdının hâl-i hayâtında kimseye karışmayup kendüsi tasarruf ide. Ve nâhiye-i evvelde birkaç meşhûr şehirler vardur ki mu'azzam ve mu'teberleri bunlardur: Kiltava, Lavino, Homil **[82b]** şehirleridür. Bohemya memleketi ya'ni Çeh dâiresi dahi işbu mahalde tamâm oldı[2299].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Gılakıs Komita[2300]: Bu ilhâka Gılakıs Komita dirler. Ve bu vilâyet mukaddemâ Selizya'dan idi ve hem güzelidür lâkin bin üç yüz yigirmi altı mîlâdında Henriko beği olan Yovanes bu vilâyeti ve dahi Ranislaviya'yi Bohemya kıralına bağışlayup başka bir büyük hükûmet olmışdur. Ve bu vilâyet her tarafdan dağlar birle ihâta olup hattâ bunun taraf-ı cenûbını Sodini ve Novigridi dağları ihâta itmişdür. Ve Nemse lisânında oldağa Eskiniberg dirler. Ve bu dağın eteğinden Tisa ırmağının başı çıkar ve şark tarafında Veysinberg nâm dağda niçe hisâbsız cânevarlar vardur, bu ecilden saydı dahi çok olur. Ve dahi Durgol'dan Esel nâm bir dağ dahi vardur ki ma'nâsı altun eşiği dimekdür. Zîrâ bu dağda gāyet firâvân altun çıkar ve gümüş ma'deni dahi vardur. Ve şimâl tarafında olan dağlara Bohimberg ve Silberg dirler ve Silberg dimenin ma'nâsı gümüşli dağ dimekdür. Ve garbda olan dağlara Dofanis ve Cefantilisi dirler. Bunlarda dahi ma'denler vardur[2301].

El-enhâr: Ve bu vilâyetde sular dahi çokdur lâkin mu'teber ve meşhûrları bunlardur: Tisa, Lavina, Peyistina, Bepila, Ayistoris ırmaklarıdur ki bunlarda gāyet çok balık çıkar.

[2298] ya'ni Boşnak'dan İ (91ᵇ) : - H
[2299] Bohemya memleketi ya'ni Çeh dâiresi dahi işbu mahalde tamâm oldı İ (91ᵇ) : - H
[2300] fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Gılakıs Komita H (91ᵇ) : ilhâk-ı diğer H (82ᵇ)
[2301] bunlarda dahi ma'denler vardur H (82ᵇ) : - İ

Eş-şuhûr: Ve bu memleketde şehirler dahi çokdur. Meşhûr ve mu‘azzam olanları bunlardur: Hayil Zordi, Teytel Valdi, Gılac, Vartarikin, Sitayin. Bunlardan mâ‘adâ niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı olup işbu zikr itdüğimiz suların kenârında vâki‘ olmışlardur.

El-mahsûl: Ve bu vilâyetin tarlaları münbit olmağla buğdayı ve sâir hubûbâtı ve envâ‘-i meyve ve sebzevâtı[2302] firâvân olup[2303] ve mer‘â ve kiyâhı firâvân olmağla koyun ve sığır ve bârgîrleri dahi gāyet çok olur.

Et-tahtgâh[2304]: Ve bu vilâyetin baş şehrine Gılac dirler ki gāyet müferrih binâlı evleri olup ve mu‘azzam ve ma‘mûr[2305] şehirdür. Ve kurbında **[İ, I, 92a]** bir yüksek kal‘ası dahi olup gāyet metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve gāyet müzeyyen kilisa ve medreseleri ve müsâfir-hâne ve tîmâr-hâneleri dahi vardur[2306].

Et-tabâyi‘: Ve bu şehrin âdemleri zekî ve ehl-i ma‘rifet olup ve çok okumuş ve tekmîl-i ulûm itmiş kâmil âdemler çıkar. Ve hattâ bu şehirden mukaddemâ niçe coğrafiyacı ve etıbbâ[2307] ve hükemâ zuhûr itmişdür dirler. Ve bu nâhiye büyük nâhiye olup mukaddemâ Selizya’dan olup lâkin yukaruda zikr olundığı üzre[2308] sonradan Bohemya’ya ilhâk olunmışdur. Ve ma‘denleri çok olmağla îrâdları katı çok olup ve ziyâde ma‘mûr vilâyet olmağla hîn-i iktizâda on iki binden ziyâde cenkci asker çıkar.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i dâire-i Selizya- fevkānî[2309] tâbi‘-i Nemse[2310]

Bu ismin ma‘nâsı “bu vilâyete çok âdem gelmişdür” dimekdür. Bu memleket iki kısımdur, biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunup iki fasl üzre tahrîr ve zikr olunur. Ve ol iki kısmın dahi fevkānî ve tahtânî kısımları vardur. Ve her kısımda niçe nâhiyeler ve büyük hükûmetler vardur[2311]. Mukaddemâ bu vilâyetde Merkomafi tāifesi olurdı sonra Leh tāifesi alup ve niçe zamân anların hükminde olup[2312] ve ba‘dehû Nemse kıralı alup anın hükminde kalmışdur. Ve bu memleketin tūli kırk cermanî mîldür ki yüz altmış rûmî mil ider[2313]. Ve arzı dahi yigirmi cermanî mîl olup seksen rûmî mîl ider[2314] ve

[2302] ve sebzevâtı H (82ᵇ) : - İ
[2303] firâvân olup İ (91ᵇ) : - H
[2304] et-tahtgâh H (82ᵇ) : - İ
[2305] ve ma‘mûr H (82ᵇ) : - İ
[2306] ve gāyet müzeyyen kilisa ve medreseleri ve müsâfir-hâne ve tîmâr-hâneleri dahi vardur H (82ᵇ) : - İ
[2307] ve etıbbâ H (82ᵇ) : - İ
[2308] lâkin yukaruda zikr olundugı üzre İ (92ᵃ) : - H
[2309] fevkānî İ (92ᵃ) : - H
[2310] tâbi‘-i Nemse H (82ᵇ) : - İ
[2311] ve her kısımda niçe nâhiyeler ve büyük hükûmetler vardur H (82ᵇ) : - İ
[2312] ve niçe zamân anların hükminde olup H (82ᵇ) : - İ
[2313] ki yüz altmış rûmî mil ider H (82ᵇ) : - İ
[2314] seksen rûmî mil ider H (82ᵇ) : - İ

derecât hisâbıyla tūli otuz ikiden tâ otuz dereceye varınca ve arzı dokuz dereceye varınca ve kırk dakīkadan tâ elli iki derece ve kırk dakīkaya varınca mümted olmışdur. Ve bu memleketin şekli münharif ve tūlânîdür.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken ve şimâlen Bolonya ve cenûben Meraviya ve Hercinya ormanı ve garben Losaçiya ve Bohemya'dan dahi bir cüz' hadd ider. Ve bunun ba'zı yeri dağlık ve ba'zı yeri meydândur. Ve meydân olan yerleri şimâl tarafında olup zîrâ ol tarafda aslâ dağ yokdur ancak kücük peşteler vardur. Ve Selizya'nın ortasında ba'zı meydânlar olup ve sâirleri dağlıkdur. Ve bu dağlarda niçe latīf ormanlar vardur ki güzel kereste ağacları ve odun ve meyve ağacları dahi bulunur.

El-cibâl: Ve bu memleketin meşhûr dağlarından birine Zabot ve diğer ismine dahi Rotensis dinüp ve Nemse lisânında Dorzut-tenberg dirler. Bu dağın yukarusında güzel meydânlar vardur. Ve bu memleketin devri bir dört yüz mîldür[2315] ve taraf-ı cenûbında Soditi dağı ve ba'zı yerlerinde Herçinya ormanı vardur. Ve birine dahi Risenberg dirler. Bu dağda altun ve gümüş ve bakır ma'denleri vardur. **[83a]** Ammâ bu dağın yukarusına kimse çıkamaz. Hikmeti ne olduğunı öyle nakl iderler ki bunun yukarusında ecinne ve[2316] şeytānlar vardur ki gûn-â-gûn sûretlerde görünürler. Mahzâ gâh keşîş ve gâh maymun ve gâh kuzgun karga ve gâh su sığırı ve ve gâh ayu ve ilan[2317] ve sâir mûhiş suver-i muhtelifede görinüp yukaru çıkmağa dikkat idene hücûm iderler. Ve bunun yukarusında hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn altun ve gümüş ma'denleri olup lâkin bu suver-i muhtelifede görinen şeytānlardan varmak mümkin olmayup çok pâdişâhlar sa'y idüp def'lerine çâre bulmadılar. Eğer bunların def'ine[2318] bir kâmil efsûn bilür âdem olup ol şeytānları[2319] def' ideydi, ol ma'denlere mâlik olurlardı diyü ol semtin halkı bu i'tikād üzre haber virürler. Ve Meraviya tarafında olan dağlar dahi bunlardur ki zikr olunur[2320]: Rasnisika ve Mihrişka ve Çesenkita. Ve bu dağlar Meraviya'yı ve Selizya'dan fasl iderler. Bu dağlarda dahi altun ve gümüş ve siyâh kurşun ve sâir ma'denler vardur.

Et-türâb: Ve bu memleketin şimâl tarafı mukaddemâ çendân münbit değil idi, sâfî ağaclık ve ormanlık idi. Ammâ hâliyâ ormanlarını kırup ve ağaclarını kesüp tarlalık itmişlerdür. Şol kadar buğday ve arpa ve darı ve yulaf ve sâir hayvânât ve sebzevât olur ki vasfa gelmez.

[2315] bu memleketin devri bir dört yüz mîldür İ (92ª) : - İ
[2316] ecinne ve H (83ª) : - İ
[2317] ve ilan H (83ª) : - İ
[2318] çok pâdişâhlar sa'y idüp def'lerine çâre bulmadılar. Eğer bunların def'ine H (83ª) : - İ
[2319] ol şeytānları H (83ª) : - İ
[2320] ki zikr olunur H (83ª) : - İ

El-mevâşî: Ve bu vilâyetin otlağı vâsi‘ **[İ, I, 92b]** ve çayır ve çemeni çok olmağla koyun ve sığır ve bârgîrleri dahi çokdur. Ve bu memleketde[2321] üzüm bağları ve gûn-â-gûn meyve bağçeleri dahi gāyet çokdur. Ve bu memleketde envâ‘-i me‘âdin katı çokdur. Mu‘teber ve meşhûr olanlardan birkaçını zikr idelim.

Me‘âdin-i zer: Altun çok çıkan şehir ve kasabalar bunlardur: Leyonma ve Golaberga ve İsteri ve Goruya ve Vekin Sitayin ve Lenecnavoya ve Gorona şehirleri ve Sebercen kasabası Çigatay ve Odergold ve Gozid dağlarında altun çok çıkup ve altunı dahi hâlis olup Macar altunı ayârındadur. Ve hattâ Zekomentila nâhiyesinde mübâlağa çok çıkup şöyle ki ba‘zı mahalde iri altun parçaları çıkar ki beşer ve onar vakıyye gelür. Altun kumı çıkan nehirler bunlardur: Kanos ve Bohiros ve Zakos ve İsara ve Corcinec ve Azberga nehirler[de] çok çıkar. Ve birkaç nâhiye dahi vardur ki ma‘denlerinde altun ma‘deni ve sularında altun kumı bulunur lâkin bunlar mertebe çok çıkmaz[2322].

Me‘âdin-i sîm: Ve dahi gümüş çok çıkan şehirler bunlardur: Selizburg, Kondivic, Betonya, Rigni İstayin, Gonesberg, Didmendor, Zovidinc, Zamotsif, Zamakderos Meydânı, Gabilaköy, Lendosgot, İnradi, Çefentoz şehirleridür.

Me‘âdin-i nuhâs: Bakır çok çıkan şehirler bunlardur: Goldberg, Kobgirik dahi dirler. Alestariyo, Kaysnis, Zoçten, Montel, Gardisberg, Ciran, Kavirabak, Oldokrdoron şehirleridür.

Me‘âdin-i kurşun: Beyâz ve siyâh kurşun çıkan şehirler bunlardur. Ciran, Kavirbak, Oldokdoron şehirlerinde beyâz kurşun çıkup ve Ternaviçiyom nâhiyesinin şuhûr ve kasabâtında siyâh kurşun çıkar ki sarı toprakdan çıkup hem çok çıkar.

Me‘âdin-i timur: Ve bu memleketin timur ma‘deni çok yerde çıkup ve bâ-husûs Sagom kasabası sahrâsının her yerinde kuyular kazup hisâbsız çıkar.

Me‘âdin-i eftimun ve sâire: Çıkan yerler bunlardur: Sokri, Borav, Zok Mentel şehirlerinde ve Çefteni sahrâsında eftimun çok çıkar. Ve Bokılberg nâhiyesinde bir cins yeşil taş olur, bu taşı pişirirler, mürekkeb gibi olur. Ve Meladi nâhiyesinde bir cins mâi taş olur ki cevâhirlenür ve[2323] Totaviçi şehrinde kurşundan bir şey çıkar ki ismine liyakriçiyom dirler, bundan lâceverd yaparlar. Ve dahi kırmuzı boya ve şâb ve kibrîd dahi çıkar. Ve dahi bir cins mermer taş çıkar ki andan latīf kirec yaparlar. Ve semmâkīye müşâbih bir cins taş dahi çıkar ki gāyet letāfetlü taşdur.

[2321] bu memleketde İ (92ᵇ) : - H

[2322] ve birkaç nâhiye dahi vardur ki ma‘denlerinde altun ma‘deni ve sularında altun kumı bulunur lâkin bunlar mertebe çok çıkmaz İ (92ᵇ) : - İ

[2323] cevâhirlenür ve H (83ᵃ) : - İ

Me‘âdin-i sırça: Ve bu memleketde birkaç şehirde sırça furunları vardur ki meşhûrları İstirigam ve Soveydinçık ve gayri şehirler dahi ve bu şehre karîb Çorci dağında aynı kîl-i Ermenî benzer bir kırmuzı toprak olur kim fâhir bardaklar yaparlar. Ve Lıgniçisinsi nâm nâhiyede bir cins beyâz toprak vardur ki kırdıkdan sonra taşdan pek olur. Bundan dahi bardaklar ve sâir evânî yaparlar. Ve bir cins beyâz toprak dahi vardur ki bi-aynihî tīn-i mahtûma benzer. Bu toprağı bir hâzık hekîm bulmışdur. Ol vakitden beri anda olan hekîmler ba‘zı emrâza isti‘mâl iderler, mücerrebleri olmışdur[2324]. Bu memleketde envâ‘-i me‘âdin çokdur, ammâ gerek dağlarda ve gerek ovalarında vechen mine’l-vücûh tuz ma‘deni yokdur. Âhar memleketden gelmeğe muhtâcdur. Ol ecilden bu vilâyetde tuz gāyet mu‘teber ve azîzdür.

El-hayvânât: Bu memleketin koyun ve keçi makūlesinden mâ‘adâ vahşî hayvânâtdan [2325]geyik, karaca ve gürg-i beyâz ve gayri nev‘ tavşan ve kurd ve tilkü ve çakal **[İ, I, 93a]** ve yabânî gelincik ve kakum ve sansar ve teyin sâir sayda yarar hayvânât katı çokdur. Hattâ vilâyet halkı bu makūle **[83b]** saydı çokca olan ormanların etrâfını çevirüp dîvâr gibi iderler ki murâd itdikde içine girüp sayd iderler. Ve ol cânevârlar dahi firâra mecâl bulmayup giriftâr olurlar.

Et-tuyûr: Ve bunlardan mâ‘adâ[2326] kaz ve tavuk ve ördek ve güvercin ve yabânî kaz ve ördek ve tavuk ve sülün ve keklik ve Leh tavuğı ve turna ve çil ve kara tavuk ve kara kuş ve sığırcık ve kerkes ve doğan ve atmaca[2327] ve üveyi ve baykuş ve saka kuşı ve florya ve bülbül ve serçe ve bıldırcın ve bunlara müşâbih her ne kadar sagīr u kebîr[2328] tuyûr-ı ecnâsla mâl-â-mâldur. Ve mısır tavuğı hod gāyet çok ve mâbeynlerinde gāyet mu‘teber ve makbûldür.

El-enhâr: Ve bu memleketde çok ırmaklar dahi vardur ki ekserinin kenârlarında buğday değirmenleri ve kereste bıçkıları ve kâğıd-hâne ve velense denkleri vardur. Ve en büyük nehirleri Odira ve Baderus olup Nemse lisânında Odra dirler ki bu ırmak Leh ile Cermanya beynini fasl ider. Ve bu ırmağın başı ibtidâ Meraviya’dan başlayup ve ba‘dehû Markiya’ya ve ba‘dehû Meranya’ya ve ba‘dehû İstatinom’dan geçüp bir mu‘azzam ırmak olur. Ve ba‘dehû Paltikom semtinde deryâya munsab olur. Ve büyük ırmağının birine dahi Katos dinüp Nemse lisânında Reyakatirbak dirler. Ve bu ırmak bin altı yüz sekiz mîlâdında cûş u hurûşa gelüp bir mertebe tuğyân itmişdür ki bu vilâyet

[2324] mücerrebleri olmışdur H (83[a]) : - İ
[2325] vahşî hayvânâtdan (83[a]) : niçe yabânî İ (92[b])
[2326] mâ‘adâ H (83[b]) : - İ
[2327] ve atmaca H (83[b]) : - İ
[2328] her ne kadar sagīr u kebîr İ (93[a]) : - İ

bağ u bağçelerini ve âmmeten hayvânlarını ve yüz yigirmi binden ziyâde âdemlerini gark ve helâk itmişdür. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yigirmi iki sene mürûr itmiş olur[2329]. Ve niçe ırmaklar dahi vardur.

El-bahîrât: Ve bu memleketde niçe göller dahi vardur. Meşhûrlardan Koniçin-serboni dirler ve birine dahi İslavicin ve birine dahi Kolimon dirler. Evvelâ Çekento dağında bir mu'azzam ve mu'teber göl vardur ki suyı siyâh olup ve garbdan cenûba mümted olup ve gāyet amîk göldür. Ve içinde aslâ balık olmaz. Ve kurbında bir kücük göl dahi vardur ki şark tarafından çok sular karışmağla ve gāyet çok fâhir sazan balığı çıkar. Ve Pista nâm bir göl dahi vardur ki yakında zikr itdüğimiz gibi tarlalık iken balık avlamak içün su salıvirüp göl itmişlerdür. Ve bu içinde envâ' balıklar olup husûsan gümüş balığı ve dahi virdes dirler bir cins yeşil balık ve tekir balığı gāyet çok ve latīf ve lezîz olur. Ve bir cins beyâz ve kırmuzı benli balık dahi vardur ki tūli bir buçuk arşûn kadar olur ammâ gāyet lezîz ve makbûl balıkdur. Ve morina ve yılan balığı ise firâvân olur. Ve dahi Ozi Bosensi nâm gölde mersin ve salamon balığı çok çıkar.

Et-tāli' ve't-tabâyi': Ve bu memleketin tāli'i sünbüle burcında ve yıldızı Utārid olmağın âdemlerinin tabî'atleri kasâvet ve sevdâya gālibdür, şöyle ki ömren sürûr u nişâtları yokdur. Ve bunlar hakkında dimişler ki[2330] eğer bunlar okuyup yazmağa meşgūl olalardı, bu marazdan halâs olup fikirlerini ol semte sarf itmekle sâf-tabî'at olurlardı. Ve bunlar her ne murâd itseler ellerinden gelüp ve ol şeyi hem musanna' iderler. Ve bu vilâyetin halkı ekseriyyâsı orta boylu olup tavîl ve kasîrleri kalîl ve nâdirdür[2331].

Ahlâk-ı nisâ: Ve bu memleketin avretleri gāyetle âkıle ve sîm-ten olup ve hûblukda dahi şöyle kim gören âdem hayrân[2332] olur. Ve her birleri dürlü dürlü san'atlarda mâhir olup anlarda san'atsız âdem ve avret bulunmaz. Zîrâ âmmeten bunlarda âdet budur ki kızlarını okudup **[İ, I, 93b]** ve yazdırup ve nakış ve dikiş ve tezgâh ve derzîlik ve niçe san'atlar öğredüp[2333] ve ma'rifet ta'lîm idüp ve ba'dehû ere virürler. Zîrâ almağa tālib olanın akrabâsı gelüp her ne kadar ma'rifeti var ise suâl idüp ve ol ma'rifetlerini görürler.

[2329] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yigirmi iki sene mürûr itmiş olur H (83[b]) : - İ
[2330] ve bunlar hakkında dimişler ki H (83[b]) : - İ
[2331] olup tavîl ve kasîrleri kalîl ve nâdirdür H (83[b]) : olurlar İ (93[a])
[2332] hayrân İ (93[a]) : haste-beden H (83[b])
[2333] ve tezgâh ve derzîlik ve niçe san'atlar öğredüp H (83[b]) : - İ

El-me'kûlât: Ve bunların me'kûlât ve meşrûbâtları dahi sâirlerden iyidür, şöyle ki koyun ve sığır[2334] etinden ve sütden envâ'-i ta'âm tabh iderler. Ve lahana ve şalgam ve kabak ve patlıcan ve bunlara benzer sâir sebzevâtdan dahi şeyler tabh idüp ekl iderler ve gûn-â-gûn pişirürler[2335]. Ve sâde yağları dahi gāyet sâf ve pâk ve tayyib râyihalı olur, şöyle kim ta'âmda âdemin dimâğını mu'attar ider. Ve bunlar ekseriyyâ arpa suyı içerler. Ve bunların arpa suları gayri milletde dahi meşhûr ve makbûl[2336] olup ve yapdıkları vakitde mart ayında yaparlar. Ol ayda yapılan bir seneye değin bozulmaz. Muhassal bunlarda olan arpa suyı âhar diyârlarda olmaz dirler[2337].

El-emtâ': Ve bunların bey' ve şirâsı buğday ve arpa ve sâir hubûbât ve balık ve arpa suyı ve peynir ve yapağı ve çuka ve keten ve bez ve bal mumı ve don yağı[2338] ve gün ve kırmuzı boya ve sığır ve koyun ve kurşun ve timurdan yapılan envâ'-i eşyâlardur.

[84a] El-edyân: Ve bunlar mukaddemâ putperest idiler, lâkin dokuz yüz altmış dokuz mîlâdından sonra hırıstiyan oldılar. Ve bunlarda dahi Ana Batista didikleri tāife vardur ve bu tāifenin emvâl ve erzâkları iştirâk üzre olup hattâ avretlerini dahi iştirâk üzre isti'mâl iderler. Ve bu tāifenin ahvâlleri Erdel faslında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna.

Et-taksîmü'l-evvel: Mukaddemâ bu memleketde dört prens ya'ni ocak-zâde beğler var idi kim biri Leh'den ve biri Borandaburg'dan ve biri Bohemya'dan ve biri Fransız'dan idi. Ve ilâ hâze'l-ân silsileleri vardur. Ve bunlardan mâ'adâ niçe baronlar ya'ni ze'âmet sâhibleri ve dahi niçe sipâhî ve niçe piskoplar var idi kim anlar kilisa âdemleridür. Ve Nemse tarafından dahi bir ceneral ve birkaç dukalar vardur ki dükeli memleketin ba'zı yerleri kıralın ve ba'zı yerleri prenslerin ve ba'zı yerleri sipâhîlerindür. Ammâ bu cümle üzerine ceneral baş olup serdâr makāmındadur. Ve bu zikr itdüğimiz hükkâmın cümlesi dîvânda otururlar. Ve bunlar müşâvere itdiklerinde İslaviya şehrinde iderler. Ve bu vilâyet mukaddemâ altı kısım idi, sonra üç olup ve dahi sonra iki kısım olmışdur ki biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur. Ve her bir kısmın şehirleri çokdur, lâkin fevkānîde ve tahtânîde baş ve mu'teber ve büyük hâkimler oturup ve niçe ilhâk ve tevâbi'âtı olan baş şehirler icmâl üzre bunlardur:

[2334] ve sığır H (83ᵇ) : - İ
[2335] ve lahana ve şalgam ve kabak ve patlıcan ve bunlara benzer sâir sebzevâtdan dahi şeyler tabh idüp ekl iderler ve gûn-â-gûn pişirürler H (83ᵇ) : - İ
[2336] ve makbûl H (83ᵇ) : - İ
[2337] dirler H (83ᵇ) : - İ
[2338] ve don yağı H (83ᵇ) : - İ

El-fevkānî: Fevkānîde olan[2339] Yaycerondorf, Korobad, Ratiyor, Tesken, Ovlen, Barbaroyat ve diğer ismine Belbansi dirler ki fevkānînin baş şehirleri bunlardur.

Et-tahtânî: Ve tahtânîde olan baş şehirler bunlardur: Gorotav, Tansa, Beririk, Pirislav, Ovelsen, Mosterbeg, Sevidnic, Korosin, Bavorlilic, Gologav, Sagan, Vartinberg, Meyilestisberg, Tirakinberg şehirleridür.

Taksîm-i sânî: Ve bu Selizya'nın on altı dukası ve dört baronı vardur ki her birleri müstakilen nâhiyede otururlar.

Taksîm-i sâlis: Ve bu Selizya'yı dört dâire ya'ni dört büyük hükûmet itmişlerdür ki her birleri niçe hâkimlere hükm iderler.

Taksîm-i râbi': Ve bu Selizya'yı iki **[İ, I, 94a]** kısım itmişlerdür ki biri Cermanî ve biri Bolonya tarafından olur. Cermanî tarafından olan papa dîni üzre olup ve Bolonya tarafından olan putpereslerdür. Ve bu taksîm Bec seferinden otuz sene mukaddem idi ve hâliyâ cümle hükkâmı Cermanî ya'ni Nemse tarafındandur. Ve bunda iki şehir vardur ki birine Ohla ve birine Kantarora dirler. Bunların halkı bi'l-cümle[2340] Leh lisânı tekellüm iderler.

Taksîm-i hâmis: Ve bu Selizya-i hâric içün ale's-seviyye dört kısım itmişlerdür.

Taksîm-i sâdis: Ve bu Selizya'yı iki kısım dahi itmişlerdür ki şöyle kim biri sahrâlar ve biri dağlardur.

Evsâf-ı vilâyet-i dukayân-i Selizya-i fevkānî: Fevkānîde olan dukalığın birine[2341] Ratiborin dirler, bu nâhiyeyi şarken Bolonya ve şimâlen Duka Ayolonsi ve garben Opavinsi ve cenûben Tezkinsi hadd ider. Ve bunun baş şehrine Rati Borya dirler, bir mükellef kal'ası vardur ki Yadirva ırmağı kenârında vâki' olmışdur. Havâsı latīf ve tarlaları münbit ve çayır ve meyvesi bol ve firâvân olup ve bunda bir mu'teber ve meşhûr Meryem Ana kilisası[2342] dahi vardur. Ve bu vilâyetin evleri tahta ağacdan çatma olup ve nişânı dahi bir beyâz tekerlek üzerinde vaz' olunmış bir kara kuşdur. Ve bu nâhiyede Losa nâm bir kasaba vardur ki içinde at pazarı durup ve niçe vilâyetlerden âdem cem' olup at alurlar. Katı çok at satılur, ta'dâdı istib'âd olunur ve mîrîye bundan çok mâl hâsıl olur[2343]. Ve bu nâhiyeye tâbi' niçe şuhûr ve kasabât vardur, resme nazar oluna.

[2339] el-fevkānî fevkānîde H (84[a]) : - İ
[2340] bunların halkı bi'l-cümle H (84[a]) : bu şehir halkı İ (94[a])
[2341] fevkānîde olan dukalığın birine H (84[a]) : ve bu vilâyete İ (94[a])
[2342] kilisası İ (94[a]) : - H
[2343] ta'dâdı istib'âd olunur ve mîrîye bundan çok mâl hâsıl olur H (84[a]) : - İ

Evsâf-ı nâhiye-i Baronat: Ve bu vilâyete Belisa-yı fevkānî dirler. Ve bu vilâyeti şarken Bolonya ve cenûben Bomratiya ve garben Oyavinsi Dukato ve şimâlen Rati Borensi ile hadd olunur. Ve bunun baş şehrine Toskin dirler. İlsa ırmağı kenârında Vakır Bani dağı eteğinde vâki‘ olmışdur. Ve ekser-i sükkânı bâzârgân olup ve havâsı dahi latīf ve envâ‘-i müsmirre ve gayri müsmirre ağacları müştemil ve niçe hayvânât ve vahşî vuhûş u tuyûr ile memlû niçe ormanları vardur. Ve hattâ Hungarya cânibinde bir azîm orman dahi vardur. Ve bu şehirde güzel[2344] tüfenkler yaparlar. Ve bu vilâyetin nişânı bir beyâz hayvân olup ve zemîni mâidür. Ve yanında rengi sarı bir kara kuş sûreti dahi vardur. Ve sâir şehirleri ve kasabaları resimden görile.

Evsâf-ı nâhiye-i Duka-i Obadnisin: Ve buna Norbavin dahi **[84b]** dirler ve bunı şarken Duka Toskin ve garben Meraviya ve şimâlen Karnovoya ki Orya ırmağı ihâta itmişdür. Ve bunun baş şehrine Toryaviya dirler, bir halkı çok, ma‘mûr[2345] ve büyük şehirdür ve tarlaları mahsûldâr ve havâsı dahi gāyet latīfdür. Ve bunda bir ma‘mûr şehr-mânend[2346] kasaba vardur ki isimine İncilisberg dirler. Bunda bir güzel ve meşhûr altun ma‘deni vardur ki çok altun çıkar[2347].

Evsâf-ı nâhiye-i Duka Abolonsi: Ve bu vilâyeti şarken Bolonya ve cenûben Korizotisi ve garben Bori Çensi hadd ider. Ve bu nâhiye büyük hükûmet ve büyük vilâyetdür. Ve içinde bir büyük ormanı dahi vardur. Ve bunun baş şehrine Abolya dirler. Havâsı latīf ve ehâlîsi Leh lisânı tekellüm iderler. Ve bu şehirde dîvân olur. Bundan akdem kıralı, Leh kıralından bir milyon ya‘ni on kerre yüz bin altun karz alup bu şehri tevâbi‘âtıyla rehn komış idi. Ve Bec seferi senesine gelince ol akçayı edâ idemeyüp rehn tarîkiyle Leh kıralında kalmış idi. Leh kıralının Devlet-i Aliyye ile sulhı var iken[2348] ol sefer-i nâ-meymûnda [2349]من أعان ظالماً سلّط عليه hadîs-i şerîfi ma‘nâ-yı latīfi üzre[2350] ol sefer-i nâ-meymûnda bilâ-mûceb nakz-ı sulh idüp[2351] cümle milletden ziyâde Nemse’ye imdâd idüp şöyle ki otuz binden ziyâde asker ile hattâ altı bin zırh-pûş gürbüz atlu ile bi’n-nefs kendüsi bile gelüp tâbûr muhârebesinde evvel asâkir-i İslâm üzerine at sürüp ve kılıc çeken ol olduğından mâ‘adâ sene-i âtîde Ciğerdelen muhârebesinde ve Uyvar kal‘ası muhârebesinde cümleden ziyâde Nemse’ye takviyet ve imdâd idüp ve Devlet-i Aliyye’ye ihânet itmekle ol seferden sonra Nemse kıralı üzerine

[2344] güzel H (84[a]) : - İ
[2345] ma‘mûr H (84[b]) : - İ
[2346] şehr-mânend H (84[b]) : - İ
[2347] ki çok altun çıkar H (84[b]) : - İ
[2348] Leh kıralının Devlet-i Aliyye ile sulhı var iken H (84[b]) : - İ
[2349] Zerkeşî, *Tezkiretu fi’l-ehâdîsi’l-müştehire,* I, s.114. Kim bir zalime yardım ederse, ona musallat kılınır.
[2350] hadîs-i şerîfi ma‘nâ-yı latīfi üzre H (94[a]) : mısdâkınca H (84[b])
[2351] nakz-ı sulh idüp H (84[b]) : - İ

asker çeküp[2352] ve cümle memleketini ve saltanatını zabt idüp ve ol akçayı edâ itmek değil, saltanatını dahi Saksonya kıralı Na‘l-kıran’a virmişdür[2353]. **[İ, I, 94b]** Tafsîli Leh memleketi faslında zikr olunur. Muhassal bu vilâyetde Leh hudûdına muttasıl Botina nâm bir kasaba vardur ki şehr-mânend bir mükellef kasaba olup tarlaları gāyet münbit ve havâsı latīf olduğından mâ‘adâ bunda gümüş ma‘deni dahi çokdur. Ve Kücük Gologoviya nâm kasabanın dahi tarlaları gāyet münbit olup ve havâsı dahi hoşdur. Ve dahi Tavostad ve Boddinca şehirleri Leh hudûdında olup bunlarda mübâlağa[2354] çok buğday ve sâir hubûbât hâsıl olur. Ve sâir şehirleri ve kasabaları resimden ma‘lûm olur[2355].

Evsâf-ı nâhiye-i Karnovinsi Dukato: Ve bu vilâyetin şekli müsellesdür. Ve bunı şimâlen Abolotos ve şarken ve cenûben ve garben Obavinsis ile hadd olur. Ve bu vilâyetin baş şehrine Macron Dorf ve diğer nâmına Karno Viya dimekle ma‘rûfdur ki nehr-i Oyo kenârında vâki‘[2356] gāyetle güzel bir mu‘azzam ve meşhûr şehir olup mahsûli ve mevâşîsi firâvân ve cümle dağları yeşilistân ve sahrâları çemenistân ve bağ ve bostândur. Ve bu Selizya-yı fevkānîde[2357] zikr itdüğimiz vilâyetler büyük hükûmetler olup her birlerine tâbi‘ niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât olup cümleyi takrîr tavîl olmağın ihtisâr olundı[2358].

Evsâf-ı Selizya-yı tahtânî: Ve bu kısmın dahi meşhûr kılâ‘ı çok ve ma‘mûr ve niçe büyük hükûmetler vardur[2359]. Ve Selizya’nın tahtânî kısmına Korsens Dukato dahi dirler. Ve bu memleket dahi gāyet ma‘mûr ve münbit ve şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı çok olup ve niçe büyük hükûmetler vardur ki alâ tarîki’l-ihtisâr zikr olunur.

El-hudûd[2360]: Ve bu vilâyeti şarken Bolonya ve şimâlen dahi Bolonya ve garben Borendeberg ve cenûben Losaçiya ile hadd olunur. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Korsen dirler. Ve bunun kurbında Barbara ile Badirva ırmağı cem‘ olurlar. Ve bu şehir gāyetle güzel ve ma‘mûr ve büyük şehir olup ve Badirva suyı kenârında vâki‘ bir havâsı hûb ve

---

[2352] şöyle ki otuz binden ziyâde asker ile hattâ altı bin zırh-pûş gürbüz atlu ile bi’n-nefs kendüsi bile gelüp tâbûr muhârebesinde evvel asâkir-i İslâm üzerine at sürüp ve kılıc çeken ol olduğından mâ‘adâ sene-i âtîde Ciğerdelen muhârebesinde ve Uyvar kal‘ası muhârebesinde cümleden ziyâde Nemse’ye takviyet ve imdâd idüp ve Devlet-i Aliyye’ye ihânet itmekle ol seferden sonra Nemse kıralı üzerine asker çeküp H (84^{b}) : - İ

[2353] cümle memleketini ve saltanatını zabt idüp ve ol akçayı edâ itmek değil, saltanatını dahi Saksonya kıralı Na‘l-kıran’a virmişdür H (84^{b}) : cümle memleketini Nemse kıral[ı] zabt idüp ve ol akça[yı] dahi edâ itmeyüp rehn tarîkiyle olan bu vilâyetden mâ‘adâ cümle Leh memleketi dahi Nemse tarafından zabt olunup ve saltanatlarına inkırâz vâki‘ olmışdur İ (94^{a}-94^{b})

[2354] mübâlağa H (84^{b}) : - İ

[2355] ve sâir şehirleri ve kasabaları resimden ma‘lûm olur H (84^{b}) : - İ

[2356] vâki‘ H (84^{b}) : - İ

[2357] ve sahrâları çemenistân ve bağ ve bostândur. Ve bu Selizya-yı fevkānîde H (84^{b}) : - İ

[2358] cümleyi takrîr tavîl olmağın ihtisâr olundı H (84^{b}) : resimde mastūrdur İ (94^{b})

[2359] ve bu kısmın dahi meşhûr kılâ‘ı çok ve ma‘mûr ve niçe büyük hükûmetler vardur H (84^{b}) : - İ

[2360] ve bu memleket dahi gāyet ma‘mûr ve münbit ve şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı çok olup ve niçe büyük hükûmetler vardur ki alâ tarîki’l-ihtisâr zikr olunur. El-hudûd İ (94^{b}) : - H

toprağı münbit ve bağ u bağçesi firâvân olup envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre-i şecerenin hisâbı yokdur. Ve bu şehre tâbi‘ niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât dahi vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Duka Sifatsi: Ve bunun şekli kavs gibidür. Ve bu vilâyeti garben iki Losaçiya ve şimâlen Kovonsi ve şarken Gologonsi ve cenûben Bayavratim hadd ider. Ve bunun baş şehrine San Manim dirler. Büyük ormanları vardur. Ve bu şehirde güzel timur çıkar. Ve mukaddemâ bu şehri Nemse kıralı satun almış idi. Ve bunun keçisinin yapağısı gāyet ince ve mülâyim ve meşhûr [2361] ve makbûl olmağla kıymeti dahi sâirlerden ed‘âf-ı behâ ile satılur. Ve gayri şehirleri ve kasabaları dahi çokdur[2362].

Evsâf-ı nâhiye[2363]-i Oloztonsis Dukato ve Monsetura Borcins Dukato: Ve bu vilâyeti şarken ve şimâlen Barotanos ve Terakinberg ve garben Volavinsis hadd ider. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Olona dinüp ve Olo Sinçiya dahi dirler. Ve bunun bir güzel ve metîn[2364] kal‘ası dahi vardur. Ve havâsı dahi gāyet sağ olup ve her şeyi **[85a]** bollukdur. Ve bunların nişânı bir zemîni kırmuzı ve başı şu‘âlu uçar kara kuşdur ki pençesinde bir beyâz çubuk tutar. Ve Terinçiyan’ın nişânı zemîni mâi bir beyâz evdür ki iki kapusı olup ve ikisinin mâbeyninde bir altun yıldız ve kapu içinde bir büyük ev vardur. Ve bu vilâyetde üç büyük mu‘âf baronlar vardur ki birine Terakinberg dirler. Porti ırmağı kenârındadur. Ve bunun etrâfı balçık olup ve bu suda güzel balık çıkar. Ve birine dahi Milsink dirler ki Porta ırmağı kenârındadur. Ve üçünci barona dahi Vartenberg dirler ki Oveyda ırmağına sehl-i karîbdür. Bunların her birlerinin hükminde olan şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ ve sâir ahvâllerini tahrîr tavîl olmağın icmâl üzre tahrîr olundı[2365].

Evsâf-ı nâhiye-i Boricins Dukato: Ve bu vilâyeti şarken Bolonya ve şimâlen Pirinslavini Dukato ve cenûben Gorot Kano ve garben Piskopdonsi Dukato hadd ider. Bunun baş şehrine Boriga dirler ki gāyet güzel şehirdür. Bori ırmağı kenârında bir güzel yerde vâki‘ **[İ, I, 95a]** olmışdur. Ve içinde bir büyük medrese vardur ki her fenden ders okurlar. Ve bu şehirde dîvân dahi olur.

El-âdet: Ve bunlarda birkaç[2366] âdet vardur: Evvelâ pazar-irtesi güni aslâ iş işlemezler. Ve bir de gice ile hammâm açmazlar. Ve biri dahi şehir içinden aslâ koyun

[2361] ve meşhûr İ (94ᵇ) - H
[2362] ve gayri şehirleri ve kasabaları dahi çokdur H (84ᵇ) : - İ
[2363] nâhiye H (84ᵇ) : - İ
[2364] ve metîn H (84ᵇ) : - İ
[2365] bunların her birlerinin hükminde olan şuhûr ve kasabât ve kılâ‘ ve sâir ahvâllerini tahrîr tavîl olmağın icmâl üzre tahrîr olundı H (85ᵃ) : - İ
[2366] kaç İ (95ᵃ) : - H

ve keçi ve sığır[2367] hayvân geçirmezler. Ve hattâ otluk ve saman dahi geçirmeyüp bir mahalde ve çârşû ve bâzârda sokakları[2368] pâk ü pâkîze tutarlar. Ve bunların nişânı üç gemi demiri âletler ki bir halka içine girmişdür ve zemîni kırmuzıdur. Ve bu vilâyetde bir mu‘teber kasaba dahi vardur ki altun ve gümüş ma‘denleri vardur. Ve Selizberg nâm kasabada dahi gümüş ma‘denleri vardur. Ve sâir şuhûr ve kasabâtı dahi çokdur, resme nazar oluna.

Evsâf-ı nâhiye-i Yavora Vinsi Dukato: Ve bu vilâyetin şekli bir surâhî şîşesine müşâbihdür, şöyle ki anın gibi bunun dahi boynu vardur. Bir tarafı cenûb ve bir tarafı şimâldür. Ve garb tarafına dahi Bohemya ve Losaciya düşer. Ve bu vilâyete dört piskop hükm ider ki birine Borenc Lavinsi ve birine Loyoperçi ve birine Herkeburçin ve birine Yavravins dirler. Ve bu dukanın ancak bir şehri olup ve ana tâbi‘ birkaç karyeleri vardur. Ve şehrin ismine Yavorya dirler. Güzel tarlaları vardur ve gāyet çok mahsûl virür ve kal‘ası dahi metîndür. Ve içinde bir kilisası vardur ki gāyetde mükellefdür. Ve havâsı dahi latîf olup ve ferah-fezâ mesîreleri dahi çokdur. Ve bunların nişânları[2369] bir velî kimesne bir at üzerinde ferâcesi kesik ve atının rengi kül rengi olup ve zemîni mâidür. Ve sâir şuhûr u kasabâta piskoplar hükm iderler[2370].

Evsâf-ı nâhiye-i Heres Keborçin: Bunun etrâfı ormanlar ve dağlar ile ihâta olunmışdur. Ve bunun baş şehrine dahi Heres Keborçin dirler. Ma‘nâsı geyik dağları dimek olur. Zîrâ bunun dağlarında gāyet çok geyik olur. Ve bunun dağlarından kesüp ve sal bağlayup Po ırmağına götürüp ol semtde olan şehirlerde satarlar.

Miyâh-ı hârre[2371]: Ve bunda niçe nâfi‘ hârr sular dahi vardur ki ol sular üstüne hammâmlar ve havzlar[2372] binâ olunup etrâfdan hasteler ve marîzlar gelüp şifâ vü safâ ile avdet iderler[2373]. Ve bunda Sekmi Debrik nâm bir meşhûr kasaba vardur ki çifte dağın eteğinde vâki‘ olmışdur. Bunda gāyet çok timur çıkar. Ve dahi Komgorberg nâm bir dağ vardur ki bakır dağı dimekdür, çok bakır çıkar[2374]. Ve dahi Rikos dağları vardur ki mukaddemâ bu dağlarda ve Bomerom ırmağı kurbında yetmiş aded bakır furunları var idi lâkin şimdi az kalmışdur.

[2367] ve keçi ve sığır H (85ª) : - İ
[2368] ve çârşû ve bâzârda sokakları H (85ª) : - İ
[2369] ve bunların nişânları İ (95ª) : - H
[2370] ve sâir şuhûr u kasabâta piskoplar hükm iderler H (85ª) : - İ
[2371] miyâh-ı hârre H (85ª) : - İ
[2372] ve havzlar H (85ª) : - İ
[2373] binâ olunup etrâfdan hasteler ve merîzlar gelüp şifâ vü safâ ile avdet iderler H (85ª) : binâ olunmışdur İ (95ª)
[2374] çok bakır çıkar H (85ª) : - İ

Evsâf-ı nâhiye-i Lubrik: Ve bunun baş şehrinin dahi ismi budur. Bir ırmak kenârında vâki‘ bir güzel şehirdür. Ve tarlaları dahi gāyet mahsûldâr olup ve müferrih bağçeleri ve bağları dahi[2375] vâfirdür. Ve bunda makbûl ve güzel yapağı olur ki sâirlerden ziyâde behâ ile satılur, makbûl ve meşhûrdur. Ve Gırıtinberg nâm bir meşhûr kasabası vardur ki ekser-i sükkânı bâzârgân ve zengin âdemlerdür. Ve bu kasaba[2376] Kusi ırmağı kenârında bir güzel yerde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin kurbında Pontizlavin nâm bir kücük[2377] nâhiye dahi vardur ki buna Boloslaviya dahi dirler. Ve bu nâhiye cümlesinden kücükdür ammâ güzel sahrâları ve tarlaları ve pınarları ve bağçeleri çokdur. Ve havâsı dahi güzel ve sağdur. Ve Boyer ırmağı dahi bundan geçer. Ve bu nâhiye şehrine Boloslaviya dirler. Bir meşhûr ve ma‘mûr ve güzel şehirdür.

Evsâf-ı nâhiye-i Golovav Dukato: Ve bunı dahi şarken **[85b]** ve şimâlen Bolonya ve cenûben Bolgoviçin ve garben iki dâire ki birine Kori Pista ve birine Goroborçin dirler, bunlar hadd ider. Büyük nâhiyedür. Ve bu dâire Odra ırmağı tarafında vâki‘ olmışdur. Ve bunda çok köyler ve münbit tarlalar ve envâ‘-i meyveler ve güzel ve latīf olur. Ve bu nâhiyenin ekser-i âdemleri beğzâdeler olup ve bu nâhiyeyi sekiz kısım olmak üzre taksîm itmişlerdür. Ve her birine bir dâire ta‘bîr olunur ki isimleri bunlardur: Birine Gologavin ve birine Sofi Postin ve birine Goravin **[İ, I, 95b]** ve birine Polçavin ve birine Poten ve birine İsbirtavin ve birine Koristakan ve birine Oranberçin. Evvel dâirenin baş şehrine Gologaviya dirler ki beyzıyyü’ş-şekl düşmişdür. Ve içinde bir mükellef kilisası vardur ki bütün Selizya’da ana mânend kilisa yokdur ve havâsı dahi gāyet güzeldür. Ve ikinci dâirenin baş şehrine dahi Soki Postin dirler ki Yadirva ırmağı orta tarafında vâki‘ olmışdur, mükellef şehirdür[2378]. Ve üçünci dâirenin baş şehrine dahi Orar dirler ki bunda buğday çok olur. Ve bu nâhiyede Toskirnav dimekle meşhûr bir kasaba vardur ki Londorine çukaya[2379] müşâbih ince çuka nesc iderler ki gāyet nâzik ve mu‘teberdür. Ve dördünci dâirenin baş şehrine dahi Polgavic dirler ki Goltabak ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur, bir latīf ve ma‘mûr şehirdür[2380]. Ve beşinci dâirenin baş şehrine İsbirota dirler, bir güzel şehirdür ve havâsı dahi gāyet sağ ve müferrihdür. Ve altıncı dâirenin baş şehrine dahi Poten dirler ki ortasından Yadirva ırmağı mürûr ider, bir büyük şehr-i meşhûrdur[2381]. Ve yedinci dâirenin baş şehrine Fori

[2375] ve bağları dahi H (85ᵃ) : - İ
[2376] ve zengin âdemlerdür. Ve bu kasaba H (85ᵃ) : - İ
[2377] bir kücük H (85ᵃ) : - İ
[2378] mükellef şehirdür H (85ᵇ) : - İ
[2379] çukaya H (85ᵇ) : - İ
[2380] bir latīf ve ma‘mûr şehirdür H (85ᵇ) : - İ
[2381] bir büyük şehr-i meşhûrdur H (85ᵇ) : - İ

Bistatin dirler ki bir yüksek yerde vâki‘ olmışdur. Ve diğer Alotro Polis ve bu şehirde dahi güzel çukalar nesc iderler. Ve bunun ağacları çokdur ammâ havâsı fenâdur. Ve bu şehir kurbında birkaç ırmağın başı neb‘ ider. Ve bu dâirede çok bey‘ ve şirâ olur ve hem çok at satılur[2382]. Ve sekizinci dâirenin baş şehrine Goronberg dirler ki bunun dahi güzel dağları ve latīf çayırı olup ve tarlalarında dahi mahsûlleri çok olur. Ve bunda birkaç hâslu hârr sular vardur ki niçe emrâza devâ ve şifâsı mücerrebdür[2383].

Evsâf-ı ze‘âmet-i Baronat-i Karolat: Bu dahi birkaç nâhiyedür. Bunda Padora ırmağı birkaç bölük olur. Ve bunun iki kasabası vardur ki birine Karolat ve birine Poten dirler. Ve bunun tarlarları münbit olup ve azîm ormanları vardur ki her bir orman niçe ecnâs-ı hayvânâtı müştemil azîm saydlar zevki iderler[2384]. Ve bunda bir meşhûr kasaba dahi vardur ki Ternavic dirler. Koriti dağlarının eteğinde vâki‘ olmışdur. Ve bunda gümüş ve kurşun ma‘denleri vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Dolavinsi Dukato: Ve bu vilâyetin ba‘zı yerleri ormanlu ve ba‘zı yerleri tarlalıdur. Bunun tarlaları münbit ve havâsı sağ ve latīfdür. Ve bu vilâyet dahi altı nâhiyeye taksîm olunmışdur[2385] ki bunlardur: Hirin İstadin, Vintezinçin, Volavin, Ravdin, İsteytovin, Rodtezinin. İmdi Hirin İstadin Osi ırmağı kurbında vâki‘ Vintezinçin nâhiyesinin baş şehrine Vintezik dirler, bir kücük dağ üstünde vâki‘ olmışdur. Volavin nâhiyesinin baş şehrine Volaya dirler ki su içinde vâki‘ olmışdur. Güzel ve metîn kal‘ası vardur. Ve bunda güzel çukalar nesc iderler. Ve bunun kurbında Nosi ve yâhûd Tinc dirler bir ma‘rûf ve meşhûr göl vardur. Ve İsteytovin nâhiyesinin dahi baş şehrine İstinav dirler ki Odra ırmağının kenârında vâki‘ olmışdur. Ve Rodtezinin nâhiyesinin baş şehrine Rodzend dirler ki Boros ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Liftiçiyo Dukato: Bu dahi Selizya-yı tahtânîye tâbi‘dür. Ve bunun baş şehrine dahi Liftinc dirler. Gāyet latīf havâsı vardur. Ve bu vilâyet dahi yedi nâhiyedür ki isimleri bunlardur: Lobnin, Kordrahidin, Barokviçin, Abrorhidin, Haynovin, Goldberçin, Lifniçiyom. İmdi Lifniçiyom dukası Kortrahidin’de oturur. Bunun baş şehrine Verat İslaviya dirler. Kat Azbak **[İ, I, 96a]** ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin nişânı iki beyâz miftâhdur ki birbirine bağlanmışdur ve zemîni dahi mâidür. Ve Abrorehidi, bu nâhiye cümlesinden ormanlıdur. Ve hattâ cevânib-i erba‘asını ormanlar kaplamışdur. Ve Goldberçin nâhiyesinin baş şehrine

[2382] ve hem çok at satılur İ (95ᵇ) : - H
[2383] devâ ve şifâsı mücerrebdür H (85ᵇ) : şifâ ve devâdur İ (95ᵇ)
[2384] saydlar zevki iderler H (85ᵇ) : sayd iderler İ (95ᵇ)
[2385] altı nâhiyeye taksîm olunmışdur H (85ᵇ) : altı nâhiyedür İ (95ᵇ)

Golobergo dirler ki binâsı ağacdandur[2386] ve havâsı dahi güzeldür. Bunda altun **[86a]** ma‘deni vardur. Ve hattâ nakl iderler ki bir kerre yedi gün içinde otuz yedi buçuk vakıyye altun çıkmışdur. Ve bunda olan Katom ırmağında dahi altun kumı çıkar. Ve bu nâhiyede tuz ma‘deni dahi çokdur ve havâsı güzel ve tarlaları dahi münbitdür. Ve Haynovin nâhiyesinin baş şehrine dahi Hayin Dıksam dirler, gāyet güzel şehirdür. Katom ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve Barofviçin nâhiyesinin baş şehrine dahi böyle dirler. Kalizbak ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Bir güzel kal‘ası ve latīf bağları vardur. Ve yedinci nâhiye cümle kurâlardur ki iki yüz on beş köydür.

Evsâf-ı vilâyet-i Pirinsilavinsi Dukato[2387]: Ve bu vilâyet cümle Selizya’nın başıdur. Ve bu vilâyeti şarken Beriçin ve cenûben Sevidinçin ve garben Ligniçin ve şimâlen Olistensi nâhiyeleri hadd ider. Ve bunun baş şehrine Volat İsladiya dirler ki Orra ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur ve havâsı dahi fenâdur ammâ gāyet ucuzlukdur ve meyvesi dahi çokdur. Ve bu vilâyet dahi üç nâhiyedür ki birine vilâyet-i İslavinsi ve birine Neyoforonsi ve birine Tam İslavinsi dirler. Evvelki nâhiyenin baş şehrine Volat İslavinsi dirler ki içinde çok bâzârgânlar vardur ve niçe alış veriş olur. Ve bu gāyet müferrih ve mükellef ve mu‘azzam[2388] şehirdür. Ve hattâ dirler ki bu şehir cümle Cermanya ya‘ni Nemse memâliki şehirlerinin güzelidür. Ve aslında bu şehri Verat İsladiya nâm Bohemya ya‘ni Çeh kıralı binâ itmişdür. Ve bu vilâyeti bin yüz yetmiş mîlâdında bir def‘a Tatar gelüp ihrâk ve gāret[2389] itmişdür ki kırk binden ziyâde esîr alup ve emvâlin hod haddi ve hisâbı yokdur. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz altmış sene mürûr itmiş olur[2390]. Ve ikinci nâhiyenin baş şehrine Teyomar dirler. Varat İslaviya’dan dört cermanî mil ba‘âiddür. Ve üçünci nâhiyenin baş şehrine Tam İslaviya dirler ve bunun kurbında dahi bir nâhiye vardur ki Kanit Nis dirler ve baş şehrine dahi Kanit dirler ki Badiva ırmağı kenârından geçer bir güzel şehirdür[2391].

Evsâf-ı nâhiye-i Sekondoni Çensi Dukato: Ve bu vilâyet dâire şekli vâki‘ olmışdur. Ve gāyetle bolluk ve kasabaları çok nâhiyedür. Ve bu dahi beş nâhiyedür ki isimleri budur[2392]: Birine Landhoş ve birine Bolken Hanin ve birine İsteri Çensim ve birine Riken Bakinsin ve birine Sekoyd Nihiçin diğer Vezid Neyçensi dirler. Nâhiye-i

[2386] tahtadandur İ (96ª) : ağacdandur H (85ᵇ)
[2387] dukato İ (96ª) : - H
[2388] ve mükellef ve mu‘azzam H (86ª) : - İ
[2389] ve gāret H (86ª) : - İ
[2390] ki kırk binden ziyâde esîr alup ve emvâlin hod haddi ve hisâbı yokdur. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz altmış sene mürûr itmiş olur H (86ª) : - İ
[2391] bir güzel şehirdür H (86ª) : - İ
[2392] isimleri budur H (86ª) : - İ

evvelin baş şehrine Zevidniçiyom dirler. Ve bunun nişânı bir hınzîr sûretidür. Ve bunun Gotesberg nâmında bir mükellef şehr-mânend kasabası vardur ki Yefyos dağları kurbında vâki‘ olmışdur.

El-me‘âdin[2393]: Ve bu kasabada gümüş ve bakır ve siyâh kurşun ma‘denleri vardur. Ve bir cins taş dahi vardur ki odun yerine yakarlar. Ve nâhiye-i sâninin baş şehrine Rikin Pakiyom dirler ki bunda çok çulhalar vardur. Ve üçünci nâhiyenin baş şehrine Landis Hanim dirler ki Po ırmağı bundan geçer. Ve dördünci nâhiyenin baş şehrine Polken Hayin dirler. Bir yüksek yerde kal‘ası vardur. Ve İsterigam nâm ırmak kenârında vâki‘ **[İ, I, 96b]** olmışdur. Ve beşinci nâhiyenin baş şehrine Gortka[2394] dirler ki toprağı münbit[2395] ve bir havâsı güzel ve kendüsi letāfetlü şehr-i memdûhdur[2396]. Ve bunda tīn-i mahtûm çıkar.

Evsâf-ı nâhiye-i Gortkanos Dukato: Ve bunun baş şehrine İsteri Govim[2397] dirler ki havâsı latīf ve kendüsi güzel bir ma‘mûr şehirdür. Ve cemî‘[2398]-i etrâfı ormanlık birle ihâta olunmışdur. Ve gāyet bolluk ve ucuzluk şehirdür. Ve Tisa şehri dahi yine Nisa ırmağı kenârına karîb bir hûb havâlı şehr-i mergūbdur[2399]. Ve içinde bâzârgân çok olup ve envâ‘-i sınâyi‘ dahi işlenür. Ve dahi Zok Mantil diğer nâmı Edil İstayin şehri Meradorom dağları eteğinde vâki‘ olmışdur. Ve bu şehirde altun ve gümüş ve bakır ve timur ma‘denleri olup ve çok samakolar vardur. Ve bunda envâ‘ timur evânî işliyenler çokdur ammâ hırsızları dahi çokdur. Ve bu mahalde Cermanya’dan ma‘dûd Nemse’ye tâbi‘ Avrupa’dan bir cüz’ olan Selizya-yı fevkānî ve tahtânî nevâhîleri evsâfı ale’l-ihtisâr ihtitâm olundı.

[86b] Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i Meraviya, mukaddemâ Marindihun dirlerdi, tâbi‘-i Nemse[2400]

Ve bu memlekete Meraviya tesmiyesi içinden mürûr iden ırmakdan me’hûzdur. Ve mukaddemâ bu dâirenin bir müstakil kıralı var idi kim Bohemya’ya ya‘ni Çeh vilâyetine ve Bolonya’ya ki Leh memleketini dahi tagallüben hükm iderdi. Mârru’z-zikr Nemse saltanatına şân u şöhret viren Karlos nâm Nemse kıralı bu memleketi alup ve yalnız bir duka virüp ve Bohemya’yı ve Bolonya’yı dahi başka başka dukalık idüp

[2393] el-me‘âdin İn (96ª) : - H
[2394] Gortka H (86ª) : Gorim İ (96ᵇ)
[2395] toprağı münbit İ (96ᵇ) : - H
[2396] kendüsi letāfetlü şehr-i memdûhdur H (86ª) : - İ
[2397] İsteri Govim H (86ª) : Gortka İ (96ᵇ)
[2398] cemî‘ İ (96ᵇ) : - H
[2399] şehr-i mergūbdur H (86ª) : şehirdür İ (96ᵇ)
[2400] tâbi‘-i Nemse H (86ᵇ) : - İ

Nemse saltanatına tâbi‘ ve ilhâk itmişdi. Ve bu kıral vefât itdikden sonra bunlarda tekrâr müstakil kırallar zuhûr idüp vâfir zamân başlu başlarına kırallık sürüp atup tutdılar. Ve ba‘dehû bu vilâyeti İsvec zabt idüp ve sonra İsvec’den Nemse kıralı satun alup ilâ hâze’l-ân Nemse hükûmetinde kalmışdı.

El-hudûd: Ve bu memleketi Bohemya kurbında üç tarafını ormanlar ve dağlar ihâta idüp ve ırmaklar birle çevrilmişdür, şöyle ki şarken Hungarya dağları ve garben Bohemya ve şimâlen Selizya dağları ve ormanları ve ırmakları ve cenûben Üsturya hadd ider. Ve bu vilâyetin âb u havâsı mülâyim olmağla her şey tez müte‘affin olup fâsid olur. Ammâ halkı kesret ü vefret üzredür. Hubûbâtı ve bağı ve bağçeleri ve ma‘denleri çok vilâyetdür.

Et-ta‘accüb: Ve bu vilâyetde bir ta‘accüb idecek şey vardur, şöyle ki bunda bir mertebe mürr-i sâfî ve günlük olur ki sâir vilâyetlerde ağacda biter. Bunda toprakdan çıkar yeri kazup çıkarırlar. Ammâ ancak Avarisko nâm nâhiyesinde olup gayri yerde bulunmaz. Ve hattâ âdem şeklinde cümle a‘zâsı ve[2401] ricâl ü nisânın ferci ve zekeri şeklinde günlük çıkar. Ve İsteriberg nâhiyesinde dahi yeri kazarken tâmmetü’l-a‘zâ ve’l-kıyâfet bir âdem sûreti bitmiş sâfî mür bulındı. Ve bu vilâyetin içerüsinde niçe düz yerler ve[2402] sahrâlar ve tarlalar olup ve dahi içerüsinde niçe bayırlı yerler ve bî-hisâb[2403] bağlar vardur. Ve bunda za‘ferân dahi olur. Ve bu memleketin cümle yerleri ma‘mûr olup şöyle ki cümle mevâşîleri otlak idecek yerleri azdur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyet halkının tabî‘atleri bi-aynihî Bohemya halkının tabî‘atleri gibidür ve lisânları Cermanî ve Boşnak karışık tekellüm iderler.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin baş şehrine **[İ, I, 97a]** Ulmoc dirler ki piskop tahtgâhıdur. Ve bu şehir Meravo ırmağı kenârında[2404] vâki‘ olmışdur. Ve bu şehre etrâf u eknâfdan bâzârgânlar gelüp azîm satu ve bâzâr olur. Ve bin iki yüz kırk bir mîlâdında Tatar gelüp bu şehri muhâsara idüp ve bu vilâyetden azîm[2405] ganîmet almışdur ki hisâba gelmez. Ve Burin ve diğer nâmına Borona dirler ki bu şehir Mariko tahtıdur. Ve bu dahi mükellef şehr-i azîm olup ve bir metîn ve mükellef kal‘ası dahi vardur. Ve İsfaric dirler Hungarya içinde vâki‘ omışdur ve bin altı yüz yigirmi üç mîlâdında Macar kıralı olan Butlen Gabor müslimândan imdâd alup ve bu memleketin askeri ile azîm mukātele idüp ve İslâm askeri bu memleketi gāret idüp ve şol mertebe doyum olmışdur

[2401] cümle a‘zâsı ve H (86^{b}) : - İ
[2402] niçe düz yerler ve H (86^{b}) : - İ
[2403] bî-hisâb H (86^{b}) : - İ
[2404] kenârında H (86^{b}) : mâbeyninde İ (97^{a})
[2405] azîm İ (97^{a}) : - H

ki fakīr ve ganîsi dahi ömren ihtiyâcdan müstağnî olmışlardur[2406]. Ve İglaviya şehri dahi güzel ve ma‘mûr şehir olup İgla ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehirde güzel çuka nesc ider bir bâzârgânı çok şehirdür. Ve İstirazinc şehri dahi Hungarya yolunda vâki‘ olup güzel bağları ve bağçeleri ve mesîregâhları olup ve iki mükellef köprüleri dahi vardur ki meşhûr köprülerdür. Ve Toyi İstavom ve diğer Tovako nâm şehir dahi Ulmoc ile Tormos arasında vâki‘ olup gāyet ferah-fezâ şehirdür. Ve Terpiç şehri dahi İglam ırmağı kurbında vâki‘ olup ve bunda birkaç latīf ılıcalar vardur ki etrâfdan niçe hasta ve marîzler gelüp ve birkaç [gün] eğlenüp şifâ ve safâ ile avdet iderler. Ve bunda güzel çukalar nesc iderler. Ger hemân İngilis çukasına benzer. Ve Ayesgörk nâm bir meşhûr şehr-mânend ma‘mûr kasaba dahi vardur ki Mecvah nâm ırmak kenârında vâki‘ olup ve bu şehre yakındur. Ve bunda mükellef şâfî ılıcalar vardur. Ve Ezbağ şehri dahi Tiyam ırmağı kenârında Boraga’ya ve Bec’e gidilen yol üzerinde vâki‘ bir büyük ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû meşhûr ve memerr-i nâs bir şehr-i azîmdür.

El-enhâr: Ve bu dâirede ırmaklar dahi çokdur. Lâkin mu‘azzam ve meşhûr olanları bunlardur. Ve cümleden mu‘teber ve meşhûrı Meraviya ırmağıdur ki Ulmoc’a uğrayup ve ba‘dehû Batonya’ya ve ba‘dehû Tuna’ya karışur. Ve nehr-i Odra dahi mu‘azzam nehir olup[2407] Okyanus **[87a]** deryâsına karışur. Ve bu ırmakda çok gûne kuşlar vardur. Ve nehr-i Hamâ dahi çok yerleri ve tarlaları saky idüp bir fâidesi çok sudur. Ve İzvana ve İzvita nâm ırmaklarda dahi gāyet çok balık çıkar. Ve Erdel ve Selizya’da zikri sebkat iden Ana Batista tāifesi ki emvâl ve erzâkları ve hattâ avretleri dahi iştirâk üzre olan tāife bu vilâyetde dahi çokdur. Ve bu vilâyetde iki komot dahi vardur ki biri Hukon Valt ve biri Sonberg’de otururlar. Ve bunlara tâbi‘ niçe kasabât ve kurâ dahi vardur. Ve bu dâirede birkaç zâ‘im dahi vardur ki her birleri başka bir nâhiyede otururlar. Ve bu memleketde zikr itdüğimiz şehirlerin her birlerinin niçe tevâbi‘ât-ı şehirleri ve kal‘aları ve kasabaları olup gāyetle ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir vilâyetdür ki her birlerini tahrîr gāyet tavîl olmağla icmâlen zikri ile iktifâ olundı.

Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i İstirya-yı Kırantiya ve memleket[2408]-i Vindirom ve Korinola, Karinola dahi dirler ve Korvaçiya, bu vilâyete Hırvatlık dahi dirler

[2406] ve bu dahi mükellef şehr-i azîm olup ve bir metîn ve mükellef kal‘ası dahi vardur. Ve İsfaric dirler Hungarya içinde vâki‘ omışdur ve bin altı yüz yigirmi üç mîlâdında Macar kıralı olan Butlen Gabor müslimândan imdâd alup ve bu memleketin askeri ile azîm mukātele idüp ve İslâm askeri bu memleketi gāret idüp ve şol mertebe doyum olmışdur ki fakīr ve ganîsi dahi ömren ihtiyâcdan müstağnî olmışlardur İ (97[a]) : - H

[2407] mu‘azzam nehir olup H (86[b]) : - İ

[2408] memleket İ (97[b]) : nevâhî H (87[a])

[İ, I, 97b] Ve bu memleket ya‘ni eyâlet[2409] Üsturya dukalarının mülkleridür ve Nemse kıralına tâbi‘lerdür. Bir kırallık i‘tibârıyla Nemse’ye tâbi‘ olan dâirelerin biridür[2410]. Evvelâ İstirya-yı Kırantiya’yı beyân idelim.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Hungarya ve cenûben Korinola ve garben Korinya[2411] ve şimâlen Üsturya hadd ider. Ve bunda olan Sokla ırmağı İstirya’yı Soklavon’dan fasl ider. Ve kadîmden bir büyük nâhiye olup iki kısımdur ki birine fevkānî ve birine tahtânî ıtlâk iderler. Fevkānîyi Mora ırmağı fasl ider ve tahtânî Tırava ve Mora ırmakları mâbeyninde vâki‘ olmışdur. Ve bu vilâyetin Rakanirburg ve Lotenburg nâm şehirlerinde[2412] gāyet güzel bağları vardur. Ve bu vilâyetin tarlası çok ve gāyet münbit olup ve niçe yabânî hayvânâtı ve cânevarları müştemil ormanları ve ılıcaları[2413] olup ve dağlarında timur ve tuz ma‘denleri çokdur. Ve fevkānî İstirya sâfî dağlık olup ammâ otlağı gāyet çok olmağın firâvân üzre koyun ve sığır olur ve havâsı dahi hûbdur. Ve tahtânî İstirya’nın havâsı gāyet fenâ olup zîrâ bu vilâyetde olan sular ziyâde fenâ olmağla ekseriyyâ ricâl ü nisâlarının boyunlarında koşe ya‘ni ur hâsıl olur. Böyle bir maraza mübtelâ olurlar.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin baş ırmağı Tırava ve Mora ırmakları olup ve niçe bunlardan kücük ırmaklar dahi vardur kimi geçit virür ve kimi virmez[2414]. Cümlesi Tuna’ya mümtezic olur.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin meşhûr ve mu‘teber olan dağına Noriçi dirler ki Albus dağından bir şu‘bedür.

El-bilâd: Ve bu İstirya-yı tahtânînin baş şehrine[2415] Goriçiyom dirler ki Mora ırmağının kenârında vâki‘ olmışdur ve binâsı dahi bir dağ üstünde vâki‘ olmışdur ki her tarafı dağlar birle ihâta olunmışdur. Ve bu şehirde be-her sene azîm bâzâr durup çok vilâyetlerden bâzârgân ve emtâ‘ gelüp bî-hisâb harîd ü fürûht olur[2416]. Ve bu şehirde gāyet mükellef bir medrese ve bir dîvân-hâne dahi vardur ki dîvân olur. Ve bin beş yüz otuz mîlâdında bu şehri müslimânlar almışdur ki azîm ganîmet olmışlardur, lâkin kal‘ası alınmadı.

[2409] ya‘ni eyâlet H (87[a]) : - İ
[2410] bir kırallık i‘tibârıyla Nemse’ye tâbi‘ olan dâirelerin biridür H (87[a]) : - İ
[2411] ve garben Korinya H (87[a]) : - İ
[2412] nâm şehirlerinde İ (97[b]) : nâhiyelerinde H (87[a])
[2413] ve ılıcaları H (87[a]) : - İ
[2414] kimi geçid virür ve kimi virmez H (87[a])
[2415] şehrine İ (97[b]) : - H
[2416] çok vilâyetlerden bâzârgân ve emtâ‘ gelüp bî-hisâb harîd ü fürûht olur H (87[a]) : - İ

Evsâf[2417]**-ı fevkānî:** Ve bu İstirya-yı Kırantiya-yı fevkānînin baş şehrine Yodenburg dirler ki bu dahi Mora ırmağı kenârında bir ma‘mûr ve güzel şehirdür. Ve Marikburg diğer nâmı Marçina şehri Gariçiya’dan dokuz cermanî milba‘îd olup bu dahi tahtânîye tâbi‘ bir meşhûr ve[2418] güzel şehirdür. Ve bunda dahi senede iki def‘a bâzâr durur. Ve dahi Varin kasabası Sava ırmağının ol bir tarafında olup ve bir güzel kal‘ası dahi vardur. Ve Rakoz şehrinin dahi azîm bağ u bağçeleri olup gāyet güzel ve matbû‘ şehirdür. Ve bu semtde[2419] birkaç şehirler ve kasaba ve kal‘alar dahi olup gerçi İstirya’dan değildür, ammâ hâliyâ Nemse kıralı anlara dahi asker komağla İstirya hükminde olmışdur. Cümleden biri Hungarya hudûdında olan Beraz Dinon şehridür ki Tırava ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve biri dahi Kobraniça kal‘asıdur ki bir metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve biri dahi Kaniçe kal‘asıdur ki halk buna Kanlıca dirler. Ve diğer Boşnak[2420] lisânında Kanija dahi dirler ki metânetde meşhûr-ı âlem[2421] bir kal‘adur. Ve biri dahi Segitvar **[87b]** kal‘asıdur ki bu dahi metânetle meşhûr-ı âlem[2422] bir kal‘adur. Ve Çekatorna nâm kal‘ada mukaddemâ[2423] Zirin-oğlı otururdı, bu dahi bir meşhûr kal‘adur. Ve biri dahi Diligrad kal‘asıdur ki Tırava ile Mora ırmağı bunun kurbından geçüp[2424] mümtezic olurlar. Bu dahi bir güzel ve metîn kal‘adur.

Et-tabâyi‘: Ve bu vilâyet halkı kalın ve yoğun ve galîz âdemlerdür. Ekseriyyâ erlerinin ve avretlerinin boyunlarında ur olur. Ve bunlar gāyet işci ve cefâkâr ve rencberlikde mâhir mahlûk olup kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve ve cengci âdemlerdür. Ve dînleri dahi Lutran dînidür.

Evsâf-ı vilâyet-i Karinola: Ve bu vilâyet kadîmde **[İ, I, 98a]** Banonya-yı fevkānîye tâbi‘ olup ve bunı İstor hadd ider. Ve İtalya’ya ya‘ni Venedik’e karîbdür. Ve bu vilâyet dahi iki kısımdur ki biri fevkānî ve biri tahtânî ta‘bîr olunur. Fevkānînin yerleri[2425] ratb olup ve tahtânînin tarlaları[2426] yâbisdür. Ve bu vilâyet dağlar içinde vâki‘ olup bağları ve bağçeleri ve envâ‘-i meyveleri ve zeytûnı firâvân olup ve buğdayı dahi gāyet çok olur.

Et-tahtânî: İşbu Karinola-yı tahtânîyye Kıraştiya dahi dirler.

[2417] evsâf H (87[a]) : - İ
[2418] meşhûr ve H (87[a]) : - İ
[2419] ve bu semtde H (87[a]) : - İ
[2420] Boşnak H (87[a]) : serhad İ (97[b])
[2421] âlem H (87[a]) : âfâk İ (97[b])
[2422] âlem İ (97[b]) : - H
[2423] mukaddemâ H (87[b]) : - İ
[2424] kurbından gelüp H (87[b]) kurbında İ (97[b])
[2425] yerleri H (87[b]) : tarlaları İ (97[b])
[2426] tarlaları H (87[b]) : - İ

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Vindirom ve Merkıya ve garben Polnorom ve cenûben Çestikom boğazı ve şimâlen dağlar ile mahdûddur. Ve bu nâhiye ol kadar büyük değildür. Ve bunun baş şehrine Lasiyom dirler ve diğer nâmına Laos dahi dirler ki bu şehir Laos dağları eteğine düşer. Ve bunda çok at hâsıl olur ammâ yüke ve[2427] işe çokluk dayanmaz. Ve bunun halkı dahi yoğun ve galîz âdemler olup ve bunlar Vindirom lisânı tekellüm iderler ammâ gāyet fenâ ve yoğun lisândur. Ve kendüler dahi murdâr tāife olup şöyle ki hınzîrler ile yatup kalkarlar. Ekseriyyâ me'kûlâtları hınzîr eti olup koyunlarında ve ceblerinde hınzîr pasdırması taşırlar[2428]. Ve bu nâhiyenin mu'teber ve büyük[2429] ırmağı Sava ırmağıdur ki buna niçe ırmaklar karışup bir mu'azzam ırmak olur. Ve niçe vilâyetler geçüp Belgrad kal'ası kurbında merhûm Sultān Süleymân kullesi dibinde[2430] Tuna'ya karışur. Nisan ve mayıs aylarında azîm tugyân ve cûş u hurûş ider[2431].

El-bahîre: Ve bu nâhiyede Çonbiç Zorsi nâm bir bataklı göl vardur ki her tarafını dağlar ve ormanlar ihâta itmişdür. Ve ol dağların ba'zısı Çalin ve ba'zısı Alpiyom dağlarıdur ki çâk İtalya'ya ya'ni Venedik hudûdına mümted olur. Ve bu dağlarda niçe sular vardur ki niçe yerde yatup ve niçe yerde çıkar. Ve gölün umkı ba'zı yerde on sekiz ve ba'zı yerde bir kulac olup ve her zamân balığı eksik olmaz. Ve bu göle şark tarafından üç ve cenûb tarafından dört ırmak girüp ve gayri taraflarından dahi çok kücük ırmaklar dahi munsab olur[2432]. Hikmet bu ki bu göle her ne kadar su girse aslâ ziyâde ve noksân olmaz ve dâimü'l-evkāt bir karâr üzre durur. Ve ahyânen cûş u hurûşa gelüp kendü kendüye bir mertebe tugyân ider ki yanına kimse yakın varmak mümkin olmaz. Ve gâh gâh kuruyup yerine ekin ekerler. Ve kış zamânı oldukda suyı yine avdet dolar. Hikmeti ne olduğunı kimse bilmez, böyle bir garîb [ü] acîb göldür. Ve bunda bir ta'accüb idecek ahvâl dahi vardur, şöyle ki ol dağlar ki bu gölün etrâfını ihâta itmişdür[2433], ol dağlarda çok geyikler vardur ki ekserînin kursaklarında ufak altun bulunur. Bu dahi ta'accübâtdan bir garîb ü acîb hikmetdür[2434].

Evsâf-ı nâhiye-i Vindirom: Ve diğer nâmına Vinta dahi dirler. Ve bu vilâyetin baş şehrine Labak yâhûd Lobyana dirler. Ve bu şehirde dîvân olur. Ve anda Nemse

[2427] yüke ve H (87ᵇ) : - İ
[2428] ekseriyyâ me'kûlâtları hınzîr eti olup koyunlarında ve ceblerinde hınzîr pasdırması taşırlar H (87ᵇ) : - İ
[2429] ve büyük H (87ᵇ) : - İ
[2430] merhûm Sultān Süleymân kullesi dibinde H (87ᵇ) : - İ
[2431] nisan ve mayıs aylarında azîm tugyân ve cûş u hurûş ider. El-bahîra H (87ᵇ) : - İ
[2432] şark tarafından üç ve cenûb tarafından dört ırmak girüp ve gayri taraflarından dahi çok kücük ırmaklar dahi munsab olur H (87ᵇ) : şark tarafından dört ırmak munsab olur İ (98ᵃ)
[2433] hikmeti ne olduğunı kimse bilmez, böyle bir garîb [ü] acîb göldür. Ve bunda bir ta'accüb idecek ahvâl dahi vardur, şöyle ki ol dağlar ki bu gölün etrâfını ihâta itmişdür H (87ᵇ) : - İ
[2434] bu dahi ta'accübâtdan bir garîb ü acîb hikmetdür H (87ᵇ) : - İ

lisânı tekellüm iderler. Ve bu vilâyetin havâsı gāyet sakīldür. Ve bu nâhiyede bir ma‘mûr kasaba vardur ki halkı an-asl İsvecler olmağın İsvec lisânı tekellüm iderler. Ve bu kasabanın Goroc Kold nâm bir güzel kal‘ası vardur ki tahtânî Korinola’da vâki‘ olmışdur ve Sava ırmağına karîbdür. Ve Gorka ırmağı kurbında bir kal‘ası dahi vardur ki Landistiras dirler. Bunun kurbında bir uzun dağ vardur. Anda vâfir Eflak tāifesi vardur ki anlara İskoki dirler. Bunlar Rûm dîni tutarlar ve Nemse kıralına harâc virmezler. Ammâ sefer vaktinde her evden birer âdem virürler ki odun ve otluk ve yol tathîri ve cisr ta‘mîri ve bu misillü hizmetlere istihdâm iderler. Ve Metlinka nâm kasaba dahi Kolya ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Bin dört yüz otuz bir mîlâdında bunı müslimânlar alup azîm doyum olmışdur. Ve ba‘d-ı zamân bin beş yüz yetmiş sekiz mîlâdında tekrâr İslâm askeri üzerine gelüp yine feth itdiler ve içine muhâfız asker kodılar. Ve ba‘dehû vilâyet halkı ve Hırvat tāifesi birlik olup bir vakt-i gafletlerinde üzerlerine **[88a]** gelüp ve müslimânlardan **[İ, I, 98b]** alup ol vakitden beri kalmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz elli iki sene mürûr itmiş olur[2435]. Ve dahi Verat Monzor-i fevkānî ve Korinola nâhiyeleri Sava ırmağı kenârındadur[2436]. Ve Vikseyburg şehri Korinola’dadur. Ve Sitka ve diğer nâm Sifya kal‘ası Dalmasiya vilâyetinde bir metîn kal‘adur. Ve bunda bir ocaklık vardur, Ora ırmağıyla Sava ırmağı mâbeyninde vâki‘ olmışdur ki baş şehrine Çilya ve yâhûd Zilya dirler ki Sabinim ırmağı kurbındadur. Ve bu şehirde tevâbi‘âtıyla Nemse ve Vindirom ve İskılavon, üç lisân tekellüm iderler. Ve bu zikr itdüğimiz vilâyetler Hırvat vilâyetlerinden ma‘dûd olup ve lâkin birkaç nev‘ ve isimleri müteferrik ve âyîn ü tabâyi‘leri muhtelif bir galîz ü şedîd ve yoğun tāife olup ve lâkin vilâyetleri gāyet metîn ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû ve ucuzluk olup cümlesi Nemse hükûmetinde olan devâyirden[2437] bir dâire ta‘bîr olunur.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Karintiya tâbi‘-i Nemse[2438]

Ve bu dâire mukaddemâ[2439] Banonya’dan bir kısım idi ya‘ni kadîmde bu memleket dahi[2440] Macar hükûmetinde idi. Mukaddemâ Macar saltanatının fitne ve ihtilâli vakti ki Hungar Tatarı istîlâsı fitnesinde[2441] başka bir hükûmet olup cumhûren

[2435] ol vakitden beri kalmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz elli iki sene mürûr itmiş olur H (88ᵃ) : - İ
[2436] kurbındadur İ (98ᵇ) : kenârındadur H (88ᵃ)
[2437] olan devâyirden H (88ᵃ) : - İ
[2438] tâbi‘-i Nemse H (88ᵃ) : - İ
[2439] mukaddemâ H (88ᵃ) : - İ
[2440] kadîmde bu memleket dahi İ (98ᵇ) : - H
[2441] ihtilâli vakti ki Hungar Tatarı istîlâsı fitnesinde H (88ᵃ) : - İ

zabt-ı memleket itdiler. Ve ba‘dehû niçe millet müstevlî olup ve âkıbet bi’l-cümle Nemse zabt idüp hâliyâ bir kırallık vilâyet i‘tibâriyle Nemse hükûmeti dâirelerinin biridür.

El-hudûd: Ve bunı şarken ve şimâlen İstirya ve garben ve cenûben Albus dağları hadd ider. Ve bu memleket dahi iki kısım olup biri fevkānî ve biri tahtânî ta‘bîr olunur. Ve fevkānî ta‘bîr olunan Molva ve Lizam ırmakları arasında vâki‘ olup ve tahtânî ta‘bîr olunan Olizam ve Londam ırmakları beyninde vâki‘ olmışdur. Ve bu vilâyet soğuk olup ve dağları dahi çokdur. Ammâ dört büyük dağları vardur ki birine Lavrondi ve diğer Lavronsi dirler. Kızıl Yumurta vaktinde bunda üçünci haftada bir azîm cem‘iyyet olup şöyle kim niçe bin âdem cem‘ olup bî-hisâb alış veriş olur.

El-bahîrât[2442]: Ve bu vilâyetde birkaç göller vardur, cümlenin a‘zamı Div Ritsi gölidür ki iki cermanî mîl olup sekiz sâ‘at ider.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur lâkin büyükleri ve mu‘teberleri Tırava ve Gorga Lavenda ırmakları olup ve gayriler dahi[2443] cem‘an yüz yigirmi kadar ırmak olur.

Et-türâb: Ve bu vilâyetin toprağı gāyet münbit olup mübâlağa buğday olur. Venedik’e götürüp satarlar. Ve otlağı çok ve kiyâhı firâvân olmağla koyunları ve sığırları gāyet çok olur.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetin ba‘zı yerlerinde altun ve gümüş ve bakır ve timur ma‘denleri dahi vardur.

El-âdet: Ve bunlarda bir garîb[2444] âdet vardur, şöyle ki kıral tarafından bir hâkim nasb olunup geldikde vilâyet halkı bir yere cem‘ olurlar. Ve ol vilâyetde bir büyük taş vardur, beynlerinde bir âdem ta‘yîn idüp ol taş üzerine oturdurlar ve sağ yanına bir sığır ve sol tarafına bir kısrak korlar. Ve ba‘dehû kıral tarafından hâkim gelen kimse dahi etrâfını on bayrak ihâta itdüği üzre ol mahalle gelür. Yakın geldikde durur ve ol taş üzerinde oturan âdem birine suâl idüp dir ki “Bu kadar tafra ve asker[2445] ile gelen âdem ne asl âdemdür ve bu da bizim gibi âdem midür yohsa gayri gûne midür?” dir. Ve anda olan âdemler dahi cevâb iderler ki “Bu gelen âdem kıral tarafından gelür bir paşadur” dirler. Tekrâr suâl idüp dirler ki “Bu âdem ne maslahat içün gelmişdür? Bu kadar asker ile bizi soymak mı ister veyâ bir gayri mesâlihi var mı?” dir. Cevâb virürler ki “Gayri maslahat yokdur. Ancak bizim içün **[İ, I, 99a]** gelmişdür ki düşmenimizi def‘i

[2442] bî-hisâb alış veriş olur. El-bahîrât H (88ᵃ) : - İ
[2443] ve gayriler dahi H (88ᵃ) : - İ
[2444] garîb H (88ᵃ) : - İ
[2445] ve asker H (88ᵃ) : - İ

düp bizi a‘dâdan hıfz u hırâset içün gelmişdür” dirler. Ve tekrâr suâl ider ki “Hoş, güzel! Bu paşa sûretde şecî‘ görünür ammâ şecâ‘ati var mıdur ve hıristiyan dîni tutar mı?” dirler. Anlar dahi “Belî, her dâim ol dîn üzre kāimdür ve şecî‘dür. Ve düşmenden bizi hıfz [ider]” dirler. Ol dahi[2446] “Çünki bu paşa böyledür, yâ ben bunda ne maslahat içün otururum? Ben bundan kalkarım ammâ kalkduğımda **[88b]** bana ne virirsiz?” dir. Anlar dahi “İşte[2447] sana bu sığırı ve kısrağı ve altmış altun ve paşanın dahi üst esvâbını viririz” dirler. Ol dahi “Kabûl itdüm” dir ve paşa dahi ana hitāb idüp dir ki “Senin ve evlâdının harâcını almayayım” dir. Ve ba‘dehû ol âdem taşdan idüp ve paşanın arkasını sille-i hafîfe ile urur. Ve paşa dahi ol taş üzerine çıkup oturur ve kılıcı çıkarup yemîn ider ki “Bu âdemin virdiklerinin cümlesini tutup kimseye zulm itmem” diyüp ve kılıcı sağa ve sola salup niyâmına koyup[2448] ol taşdan iner. Ve andan kilisaya varup anda dahi yemîn ider[2449]. Ve ba‘dehû kendüye bir âlî ziyâfet iderler. Ve bundan sonra dağılup herkes kendü işiyle meşgūl olurlar.

Âdet-i diğer: Ve bu vilâyetde Kılaçin Fort nâm şehirde dahi bir âdetleri vardur ki gāyet hırsızı sevmezler. Bir kimsenin cüz’î şeyini bulsalar[2450] âdem asarlar. Üc gün durdukdan sonra eğer tahkīk, hırsızlık olmayup iftirâ olunmış ise indirüp defn iderler. Ve eğer hırsızlığı yakīnen ma‘lûm olur ise aslâ indirmeyüp durduğı yerde çürüyüp gider.

Evsâf-ı şehr-i Kılaçin Fort: Ve bu şehrin bir ismine dahi Gılan Fort dirler ki kurbında olan arz ismiyle tesmiye olunmışdur. Ve mukaddemâ bu şehir kurbında bir cenk-i azîm olmışdur ki dukanın yigirmi bin kadar askeri bi’l-külliye kırılmışdur. Ve bu şehrin gāyetle güzel binâları ve mükellef sarâyları vardur ki ekseriyyâ münekkaşdur. Ve dahi Vitrink ve diğer nâmına Viktorya dirler, yakın zamânda bu vilâyete buğday yağmışdur. Ve bin dört yüz yetmiş üç mîlâdında ibtidâ İslâm akseri işbu Kırintiya vilâyetine gelüp çok yerleri berbâd ve harâb itmişlerdür. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz elli yedi sene mürûr itmiş olur[2451]. Ve Lako kasabası dahi Tırava ırmağı kenârında bir müferrih kasabadur ki cümle evleri münakkaş ve mükellefdür ve bir güzel köprüsi dahi vardur ve Fori Sak şehri dahi İstirya-yı fevkānî

[2446] ve şecî‘dür. Ve düşmenden bizi hıfz [ider]” dirler. Ol dahi H (99ᵃ) : - İ
[2447] işte H (88ᵇ) : - İ
[2448] niyâmına koyup H (88ᵇ) : - İ
[2449] anda dahi yemîn ider H (88ᵇ) : - İ
[2450] bulsalar İ (99ᵃ) : - H
[2451] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz elli yedi sene mürûr itmiş olur H (88ᵇ) : - İ

haddinde vâki‘ olup etrâfı dağlar birle ihâta olunmışdur. Ve gāyet güzel ve münbit tarlaları vardur. Ve dahi Lonardi nâm kasabanın bir güzel ve metîn[2452] kal‘ası vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Salizburg: Ve bu vilâyetde erki piskop oturur. Ve bunda tuz çok olmağla tuz ismiyle müsemma olmışdur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken İstirya-yı fevkānî ve Üsturya ve cenûben Kırintiya ve garben Bevariya hadd ider. Ve bu vilâyetin baş şehrine dahi Salizburg dinüp ve diğer Uyvarimyad dahi dirler. Ve bunda Beryonsi dimekle ma‘rûf gāyetle güzel bir kal‘a vardur. Ve bu şehir Alb dağları mâbeyninde vâki‘ olmışdur. Ve bunda gümüş ve bakır ma‘denleri vardur[2453].

El-cibâl: Ve bu nâhiyede dağlar dahi çokdur, en meşhûr olan dağının ismine Vadista Bertaver dirler, müntehâ dağdur[2454].

El-orman: Ve bunun Herdiyog nâmında bir meşhûr ormanı vardur ki içinde envâ‘-i vahşî hayvânât mevcûddur[2455].

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin ırmakları **[İ, I, 99b]** dahi çokdur. Meşhûr olan Mora ve Tırava’dur ki gölden çıkarlar. Ve Anasi ve Gırıyor ırmakları dahi meşhûr ırmaklardur. Ve bu ırmakların balığı dahi çokdur. Ve bu vilâyetde Radistad nâm bir şehir vardur ki Anasom ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur ki etrâfını niçe dağlar ihâta itmişdür. Hikmetu’llâh ile bin iki yüz elli yedi mîlâdında bu şehirde bir avret iki boynuzlı bir oğlan doğurmışdur ki doğmazdan on dört gün mukaddem sadâsı işidilirdi. والله على كل شي قدير[2456] Ve bu mevlidin vukū‘ından târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince dört yüz yetmiş üç sene mürûr itmiş olur[2457]. Ve Halin şehri dahi Salzam ırmağı kenârındadur. Bunda çok tuz yaparlar.

Et-ta‘accüb: Bin beşyüz yetmiş üc mîlâdında ol tuz ma‘den-gâhını kazarken dokuz karış boylu sâfî tuz olmış bir âdem çıkmışdur ki saçı ve sakalı ve cümle esvâbı dahi bile tuz olmış bulundı. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz elli yedi sene mukaddem olmış olur[2458].

Evsâf-ı nâhiye-i Tiravlis Komitato: Ve bu nâhiye bir tavîl ve arîz vilâyetdür, şöyle ki tūli otuz ve arzı yigirmi cermanî mîldür ve ba‘zı yerlerinde tarlaları vardur

[2452] ve metîn H (88^{b}) : - İ
[2453] ve bunda gümüş ve bakır ma‘denleri vardur H (88^{b}) : - İ
[2454] müntehâ dağdur H (88^{b}) : - İ
[2455] içinde envâ‘-i vahşî hayvânât mevcûddur H (88^{b}) : - İ
[2456] Allah herşeye kādirdir.
[2457] ve bu mevlidin vukū‘ından târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince dört yüz yetmiş üç sene mürûr itmiş olur H (88^{b}) : ve bu mevlidin vukū‘ı Devlet-i Osmâniyye zuhûrından on sene kadar mukaddem vâki‘ olmış olur İ (99^{a})
[2458] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz elli yedi sene mukaddem olmış olur H (88^{b}) : - İ

ammâ ekseriyyâ dağlıkdur. Evvelâ Albus dağı Bec'den tâ Tırava ırmağına gelince mümted olmışdur ve bu vilâyeti iki kısım itmişdür ki biri şimâl tarafına düşer. Ve bunda olanlar Nemse lisânı tekellüm iderler. Ve bir kısmı **[89a]** dahi cenûb tarafına düşer ki sükkânı Talyan lisânı tekellüm iderler. Ve kısm-ı şimâlîde ma'den çok olup ve kısm-ı cenûbîde bağ u bağçe çokdur. Ve bu iki kısımda dahi buğday çok olur ve Hala nâm şehirde tuz çokdur ve bir mükellef darbhânesi dahi vardur. Ve bu vilâyetde gûn-â-gûn boyalar ve envâ' taşlar husûsan billûr gāyet çok olup envâ' bardaklar ve kâse ve kadehler ve gûn-â-gûn şeyler yaparlar ki her yerde makbûl ve mu'teberdür[2459]. Ve Sokvarinsi dağında gāyet çok gümüş çıkar ve ol semtde bu dağ gāyet yüksek olup şöyle ki irtifâ'ı altı mîldür ve depesinde her bâr kar ve buz eksik olmaz.

El-enhâr[2460]: Ve bu dağdan otuz kadar ırmak hurûc idüp şimâl tarafına cereyân iderler. Abnos ırmağına karışup ve cenûb tarafına akanlar Atis ırmağına munsab olur. Ve Aynos ırmağı cümle Teyrolos vilâyetlerinin yerlerini saky idüp ve ba'dehû Bevarya memleketine gider ve anda tebdîl-i ism ile[2461] Aynoboli müsammâ olur. Ve ba'dehû Anistat şehrinden geçüp Toridonto vilâyetinin baş şehrine uğrayup ve ba'dehû Lakarin vâdîsine ve ba'dehû Pirilo vilâyetine ve ba'dehû Venedik körfesinde deryâya mümtezic olur. Ve iki ırmak dahi vardur ki birine Sila ve birine Asanos dirler. Başları birbirlerine karîbdür. Ve bunlar Sila Oynom ırmağına gidüp ve ba'dehû Ovini Pont bu ırmağa karışup ve bu ırmakda altun kumı bulunur ve Sabyona yâhûd Sin nâm ırmak Bolsano şehrine uğrar ki ekser-i sükkânı bâzârgândur ve içine gemi yanaşur ve niçe ırmaklar dahi vardur, zikri tavîl olur[2462], resimde görile.

Evsâf-ı nâhiye-i Tiravlis: İşbu vilâyetin şimâl tarafından Tırava ve Oynos ırmakları geçüp ve bu vilâyetin iki baş şehri vardur ki gāyet ma'mûr ve müzeyyen ve mu'azzam şehirlerdür. Ve bunlardan mâ'adâ on beş şehri ve on altı şehr-mânend büyük kasabası ve altmış medrese ve manastırı olup ve bunlarda prensler ve baronlar ve komitler ve yüz kırk iki beğzâdeler otururlar ki üç yüz elli mükellef sarâyları olup ve bin kadar köyleri dahi vardur. Ve bu vilâyetin baş şehrine **[İ, I, 100a]** Ovini Bont dirler ki içinde dîvân olur. Ve gāyet mükellef bir cebehânesi dahi vardur ki içinde bir sefere kifâyet idecek kadar cemî[2463]'-i mühimmât-ı sefer ve âlât-ı harb[2464] mevcûd olup üzerine mu'ayyen âdemler vardur ki her bâr silüp ve süpürüp pâk u pâkîze tutarlar. Ve

[2459] ve mu'teberdür H (89ª) : - İ
[2460] el-enhâr H (89ª) : - İ
[2461] tebdîl-i ism ile H (89ª) : - İ
[2462] zikri tavîl olur H (89ª) : - İ
[2463] kadar cemî' H (89ª) : - İ
[2464] âlât-ı harb İ (100ª) : - H

Nemse'ye tâbi' bir kırallık i'tibâr olunan Karintiya memleketi dâiresi alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr itmâm olundı.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Bevariya ve bu memlekete Bayo dahi dirler

Nemse saltanatının istiklâli ibtidâ bu memleketden zuhûr itmişdür, şöyle ki mukaddemâ Cermanya kıralları Fransa tarafından nasb olunurdı. Yedi yüz elli altı mîlâdında Fransız kıralı Pipino nâm kıral Karlo Manyo nâm oğluna işbu Bevariya kıralluğını virüp babası vefât itdikde yerine hem Fransa'ya ve hem Nemse'ye kıral olup ve ba'dehû İtalya'ya ve Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve sâirlere dahi gālib olmağla ibtidâ elektör iken kıral olup ve ba'dehû imparator olmışdur ki ne yüzden zuhûr itdüği yukaruda Nemse faslında zikr olunmışdur. Ve ba'zı ahvâli dahi Fransa faslında beyân olunur[2465]. Ve bu memleketin pâyitahtı olan şehrine Minih dinüp ve Minih dahi dirler. Ve Lutran dîni dahi bu şehirden zuhûr itmişdür ki yukaruda tafsîlen zikr olunmışdur. Ve bu memleketin halkı gāyet sert ve şedîd ve cenkci olmağla Bec vak'asında bunun askeri cümleden mukaddem Bec içine girüp ve imdâd idüp ve Uyvar ve Budin kal'alarına dahi ibtidâ bunun askeri girmekle kıral buna kızını virdi ki ol vakit işbu Bevariya elektörünün ya'ni kıralının ismine Barfiş dinüp Barferş dahi dirlerdi. Ve ol vakitlerde Fransız kıralı bunun kız karındaşını tutardı. Ve bin doksan dokuz senesinde bunı Belgrad üzerine serdâr idüp gāyet yaramaz ve şedîd olmağla Fransız kıralı olan enişteşi üzerine dahi serdâr olup gitmişdür. Ve ba'dehû Nemse kıralına dahi isyân idüp vâfir zahmet virmişdür. Ol vakitde yigirmi-yigirmi beş yaşında idi[2466]. Ve ba'dehû Fransız araya girüp barışdırmışdur. **[89b]** Ve hâlâ bu memleket Nemse'ye tâbi' olup hâkimi Nemse tarafından elekötürlük ile nasb olunur ki ma'nâsı yine kıral dimekdür. Ve'l-hâsıl bu memleket halkı aslında Fransızdan gelmişdür ki mukaddemâ olan halkı üç nev' tāife idiler ki birine Tarici ve birine Nevrici ve birine Vendalçi dirlerdi.

El-hudûd: Bu dâireyi şarken Üsturya ve garben İsviya ve cenûben Barinçiya ve şimâlen Fırankonya ırmağı hadd ider. Ve bunun havâsı gāyet güzeldür ammâ tarlalarında çendân buğday olmaz. Nihâyet bağ u bağçeleri ve envâ'-i meyveleri ve

[2465] Nemse saltanatının istiklâli ibtidâ bu memleketden zuhûr itmişdür, şöyle ki mukaddemâ Cermanya kıralları Fransa tarafından nasb olunurdı. Yedi yüz elli altı mîlâdında Fransız kıralı Pipino nâm kıral Karlo Manyo nâm oğluna işbu Bevariya kıralluğını virüp babası vefât itdikde yerine hem Fransa'ya ve hem Nemse'ye kıral olup ve ba'dehû İtalya'ya ve Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve sâirlere dahi gālib olmağla ibtidâ elektör iken kıral olup ve ba'dehû imperator olmışdur ki ne yüzden zuhûr itdüği yukaruda Nemse faslında zikr olunmışdur. Ve ba'zı ahvâli dahi Fransa faslında beyân olunur H (89[a]) : - İ

[2466] vâfir zahmet virmişdür. Ol vakitde yigirmi-yigirmi beş yaşında idi H (89[a]) : - İ

şükûfe ve sebzeleri firâvân ve[2467] hınzîrleri dahi gāyet çok [olup] ve iri [olup], besleyüp Avrupa vilâyetlerine götürüp yigirmişer guruş ve dahi ziyâde satarlar.

El-emtâ‘: Ve bu memleketde tuz ve envâ‘-i fevâkihe ve üzüm ve hadîd ve koyun ve sığır ve at ve yapağı ve envâ‘-i tuyûr-hâne ki ve yabânî[2468] tuyûr ve şikâr cânvarları ve palamud ve yabânî elma ve hınzîr ve geyik ve sığın gāyet çok olup ammâ hâkim rızâsı olmadıkca hâkimin sayd u şikâr itmek cürm-i azîmdür.

El-mesâfe[2469]: Ve bu memleketin tūlen mesâfesi otuz ve arzen yigirmi dokuz cermanî mîl olup şöyle ki cümlede ma‘rûf olan dört mîle Cermanya’da ya‘ni Nemse’de bir mîl i‘tibâr iderler[2470]. Bu hisâb üzre tūli yüz yigirmi ve arzı yüz on altı rûmî mîl ider.

El-enhâr: Ve bu memleketin ırmakları dahi çokdur. Baş ırmakları Tuna ve Esari ve Litra ırmaklarıdur. Ve Esari ırmağı gāyet serî‘ü’l-cereyân ırmakdur.

El-bahîrât: Ve bu dâirenin vâfir gölleri dahi olur ki meşhûrları bunlardur: Orzini, Amrizi, Veyrimrizi, Dorzoni gölleridür ki bunların her birinde bir gûne balık çok çıkar.

El-cibâl: Ve bu memleketin dağları çokdur ve gāyet yüksek ve mu‘azzam[2471] ve meşhûr olanları Albus, Veykıça, Potine dağlarıdur.

El-orman: Ve bu memleketin ormanları dahi çokdur. Lâkin ekseri Herçinya ormanının şu‘beleridür ki cümleden birine Henirdok ormanı dirler. İçinde cemî‘-i hayvânât-ı vahşiyye[2472] bulunur.

El-mahlûk[2473]: Ve bu memleketin mevâşîsi ve hınzîrları çok ve buğdayı azîz olmağla ekser-i halkı çift sürüp ve çobanlık iderler. Ve bu vilâyetin halkı müsâfir sevmezler ve cemî‘an avretlerine mağlûb olup ve hâkimlerini ziyâde sevüp ve gāyet itā‘at iderler ki cümle mâlını alsa ve her ne teklîf **[İ, I, 100b]** itse gücenmezler. Ve İspanya âdemleriyle dostluk iderler. Ve lisânları dahi İsvey gibi olup ve sözlerinde Ermenî sözi çok ve mahlûtdur.

Es-siyâb: Ve bunlar Üsturya esvâbı giyüp ve beğleri ve büyük âdemleri Fransa esvâbı ve alçak âdemleri İtalya esvâbı[2474] giyerler.

El-edyân: Ve mukaddemâ bunlar hezâr gûne eşyâya tapup ale’l-husûs mîşe ağacını cümleden azîz ve evlâ bilürlerdi. Ve Cermanya halkının dahi ibâdetleri bu idi.

[2467] ve şükûfe ve sebzeleri firâvân ve H (89ᵇ) : - İ
[2468] ve yapağı ve envâ‘-i tuyûr-hâne ki ve yabânî H (89ᵇ) : - İ
[2469] el-mesâfe H (89ᵇ) : - İ
[2470] şöyle ki cümlede ma‘rûf olan dört mile Cermanya’da ya‘ni Nemse’de bir mil i‘tibâr iderler H (89ᵇ) : - İ
[2471] ve mu‘azzam H (89ᵇ) : - İ
[2472] vahşiyye H (89) : - İ
[2473] el-mahlûk H (89ᵇ) : evsâf-ı halk İ (100ᵃ)
[2474] alçak âdemleri İtalya esvâbı H (89ᵇ) : - İ

Sonra tanassur idüp ve ba‘dehû hâlâ bunlar Lutran dînine girmişlerdür ki Lutran dîni bu vilâyetde zuhûr itmişdür.

Et-taksîm: Ve bu memleket dahi ikiye taksîm olunmışdur. Biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur, şöyle ki fevkānî garba ve tahtânî şarka düşer. Ve fevkānînin cenûbında, Albus dağının kurbında ırmakları ve gölleri ve ormanları çokdur ammâ tarlaları azdur. Ancak Tuna ve Esari semtlerinde biraz yerleri vardur.

En-nehâyî: Ve bu memleketin nâhiyeleri dahi çokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur, ihtisâr üzre birkaçını zikr idelim, sâirleri bunlardan ma‘lûm olur[2475]. Evvelâ birine Nortgaviya ve diğer ismine Fevkānî Bevarya dirler ki içinde erki piskop oturur, bunların rütbesi elektör rütbesidür. Ya‘ni Nemse’ye tâbi‘ kırallar rütbesi kadar vardur[2476]. Ve nâhiyenin birine dahi Salizburg dirler ki piskoplukdur ki bunların rütbesi duka rütbesidür. Ve sâir piskopluk olan nâhiyeleri dahi bunlardur: Baropinsa, Ferbizençinsa, Raterbotinsa nâhiyeleridür. Ve Nevborlaçens nâhiyesi dukalıkdur ve Linzigradiyo ve Loktizok nâhiyeleri dahi ze‘âmetdür. İmdi bu zikr olunan nevâhîden gayri bir mu‘azzam şehir dahi vardur ki Nemse kıralının hâssıdur[2477]. Ve bu zikr olunan nevâhîden mâ‘adâ bu memleketin bâkī yerleri elektörlükdür.

El-bilâd: Ve bu memleketin otuz dört şehri ve kırk altı kasabası ve yetmiş iki dahi papaslar şehri ve kasabası vardur.

Evsâf-ı Bevarya-yı fevkānî: Ve bu vilâyetin baş ve mu‘azzam olan şehirleri bunlardur ki birine Moyakiyom dirler. Esara ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu ırmak Anibonin dağından gelüp ve şimâl tarafına akupve ba‘dehû Tuna’ya munsab olur. Ve bu şehrin binâları güzel ve bir büyük ve ma‘mûr şehr-i azîmdür. Ve içinde bir büyük kilisası vardur ki Petri nâm havâriyyûn anda medfûndur dirler. Ve bu kilisada erganun çalarlar. Ve bu şehirde üç yüz altmış ayak bir kulle vardur ve bu şehirde duka oturmak içün bir büyük **[90a]** sarây dahi vardur. Ve ol sarây içinde bir arslan-hâne vardur ki içinde cemî‘-i hayvânât mevcûddur. Ve bu şehrin yolları vâsi‘ tarh olunmışdur ve gāyet pâk tutarlar ve evleri dahi gāyet müzeyyen ve güzeldür. Ve Esara ırmağı üç şıkk olup şehir içinden geçer ve Forizanka şehri dahi Mozaci ırmağı kenârında gāyet güzel bir şehirdür ki bir kücük dağ üstünde vâki‘ olmışdur ve tarlaları çok olup ve gāyet münbit ve mahsûldârdur. Ve İzari nâm ırmak bundan geçer.

[2475] sâirleri bunlardan ma‘lûm olur İ (100ᵇ) : İcmâl olunan şuhûr ve kasabâtda ma‘lûm olur H (89ᵇ)
[2476] ya‘ni Nemse’ye tâbi‘ kırallar rütbesi kadar vardur H (89ᵇ) : - İ
[2477] vardur ki Nemse kıralının hâssıdur H (89ᵇ) : vardur ki kıralındur İ (100ᵇ)

Çâh-ı acîb: Ve bunda bir meşhûr kuyu vardur ki gāyet güzel suyı vardur. Bu kuyunun suyı bir zamân ile kırk sene kadar gāib olup ve sonra yine ke'l-evvel zuhûr itmişdür.

İstilâ-yı Macar: Ve menkūldür ki bu şehri Macar askeri muhâsara idüp ve ol vakitde bu şehirde bir meşhûr ve i'tikādlarında ziyâde azîz add itdikleri bir papas var idi. Macar kal'ayı tazyîk itdikde ol papa kal'a bedenine çıkup cevânib-i erba'asına bir efsûn itdikde bi-emri'llâhi te'âlâ bir bulut peydâ olup ve cümle bu şehri kaplayup ve Macarların gözünden nihân olup ve üzerlerine şiddet-i berk u bârân ve yah[2478] vukū'ıyla durmağa mecâlleri kalmayup ve bir çâre itmeğe imkân dahi olmamağla âkıbet hâib ve hâsir[2479] kalkup gitdiler. Ve yine **[İ , 101a]** menkūldür ki bin yüz elli dokuz mîlâdında bu şehre yıldırım inüp cümleten ihrâk ve çok insân ve hayvân helâk itmişdür. Ve bu şehirde bir mükellef darb-hâne dahi vardur ki zer u sîmden sikke kat' iderler. Ve İnkol İstadiyo nâm şehir dahi Tuna ırmağına karîb ve kal'ası metîn ve müstahkemlikle ma'rûf u meşhûrdur. Ve hattâ bu semtlere düşmen geldikde dukalar bu kal'ada otururlar. Ve bu şehrin havâsı dahi latîf olup ve tarlaları dahi münbit ve[2480] mahsûldârdur. Ve bunda bir Meryem Ana kilisası ve içinde tasvîri vardur ki zer u zîver birle tezyîn itmişlerdür ki üzerinde yalnız elli bin mikdârı altun olup ve sâir cevâhir u zevâhirin haddi ve hisâbı yokdur. Ve bir Mîkâil sûreti dahi vardur ki ol dahi kezâlik altun ve cevâhir ile bezenmişdür ki hisâba gelmez. Ve Utanga şehri dahi Orinom ırmağı kurbında olup ve bunda dukaların tahtı vardur. Ve bu vilâyetin havâsı hoş ve latîf[2481] olup ve vuhûş u tuyûrı ve yabânî cânevaları çok olmağın saydı dahi çok olur. Ve Rikin Hal kasabasında dahi tuz ma'denleri ve neb' suları çokdur. Ve Rikin Kal kasabasında dahi hârr sular çok olup ve ol bir kasabaya yakın ve gāyet güzel ve ferah-fezâ kasabadur.

Evsâf-ı Bevarya-yı kısm-ı tahtânî: Ve bu kısımda elektör oturmakla tafsîl üzre başka bir fasl ile tahrîr itmişlerdür lâkin biz icmâl ve ihtisâr idüp bir fasılda tahrîr eyledik. Ve bu kısmın dahi nâhiyeleri ve şuhûr ve kılâ' ve kasabâtları çokdur. Baş şehirlerinden birkaçının zikri ile ihtitâm virelim[2482]. Ve bu kısmın baş şehirlerinden birine Ratizbota dirler ki Tuna ırmağına karîbdür. Ve bu şehrin kurbından iki ırmak cârî olur ki birine Naba ve birine Viglos dirler ki bu ırmaklara gemiler girer. Ve kadîmden bu şehir tahtgâh idi ve bunun bir amîk hendeki ve bir güzel kal'ası vardur. Ve üç yüz

[2478] ve yah H (90ᵃ) : - İ
[2479] ve hâsir İ (100ᵇ) : - H
[2480] münbit ve H (90ᵃ) : - İ
[2481] ve latîf H (90ᵃ) : - İ
[2482] lâkin biz icmâl ve ihtisâr idüp bir fasılda tahrîr eyledik. Ve bu kısmın dahi nâhiyeleri ve şuhûr ve kılâ' ve kasabâtları çokdur. Baş şehirlerinden birkaçının zikri ile ihtitâm virelim H (90ᵃ) : - İ

altmış kilisası ve iki güzel ve mu‘azzam[2483] köprüsi vardur ki biri Tuna üzerine ve biri Vignos ırmağı üzerindedür ki sekiz yüz adım kadar tūli olup gāyet mükellef ve musanna‘ olup nevâdirât-ı dünyâdandur. Ve birine dahi[2484] Betaviyom ve diğer ismine Basavo dirler, bu şehirde piskop oturur ki senede seksen bin kara guruş âidesi vardur. Ve bunun bir kasabası vardur ki Ayli İstad dirler. İlcam ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur. Ve bu ırmakda incü bulunur. Ve bu semtlerde olan köylerin evleri bi’l-cümle çatma ağacdandur. Ve birine dahi Titan Valid dirler ki bir büyük ve ma‘rûf şehir olup şöyle ki bağ u bağçeleri ve mesîre-gâhları ve av-gâhları çokdur. Ve bu şehrin[2485] kurbında Tuna’ya birkaç ırmak munsab olur. Ve bu şehri Lodavik nâm Nemse kıralı binâ itdikde bin yüz yetmiş mîlâdında temelini bırakup ve iki senede tamâm taht idinmişdür. Ve bu şehrin bir mükellef kilisası ve bir acâib kal‘ası dahi vardur ve gāyet çok bağları ve bağçeleri olup ve ekseriyyâ kibâr bağçevânları Fransızdur, zîrâ anlar bağçevânlık ilminde gāyet mâhirlerdür. Ve bu şehrin ve tevâbi‘âtının mer‘âlarında çayırları dahi çokdur. Ve birine İstiravnik dirler. Tuna kenârında vâki‘ baş şehirlerdendür. Ve bu şehir Ratizbona’dan altı cermanî mîl kadar ba‘îd olup ve bu şehri **[90b]** Bevarya dukası Lodavik bin iki yüz mîlâdında binâ itmişdür ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince beş yüz otuz sene mürûr itmiş olur[2486]. Ve bu şehirde dîvân olur ve çok vilâyetde bâzârgân cem‘ olup azîm alış veriş olur.

El-îrâd: Ve bu memleketde be-her sene iki milyon guruş elektör âidesi olup ve bir hafta içinde otuz bin cenk erbâbı asker cem‘ olur ve hem bu memleketin askeri husûsan yayası[2487] gāyet cenkci olur.

Evsâf[2488]-ı cebehâne: Ve bu vilâyetde iki yerde iki **[İ, I, 101b]** azîm cebehâne vardur ki biri Monato şehrinde ve biri dahi İnkol İstad şehrinde olup ve içinde cemî‘-i mühimmâtıyla altı yüz kıt‘a top ve yigirmi bin tüfenk ve silâh ve ol kadar şîş vardur ki her bâr[2489] bunları silüp ve süpürüp pâk ü pâkîze tutmak ve saykal virmek içün[2490] mahsûs âdemler ve zâbıtlar ta‘yîn olunmışdur ki be-her yevm mukayyed olurlar. Ve elektörlerin kendü cânı içün mahsûs bin atlu ve bin piyâde vardur ki sefer ve hazerde yanından ayrılmayup sarâyını beklerler. Nemse’ye tâbi‘ dâire fasılları tahrîri itmâm

[2483] ve mu‘azzam H (90[a]) : - İ
[2484] ve birine dahi H (90[a]) : - İ
[2485] bu şehrin H (90[a]) : bunun İ (101[a])
[2486] ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince beş yüz otuz sene mürûr itmiş olur H (90[b]) : - İ
[2487] husûsan yayası H (90[a]) : - İ
[2488] evsâf H (90[b]) : - İ
[2489] her bâr H (90[b]) : - İ
[2490] içün H (90[b]) : - İ

oldukda Nemse'nin askeri ta'rîfi faslında bunların bu mahsûs askerlerinin tafsîli dahi ta'rîf olunur[2491]. Ve her çend ki elektör fevt olur, yerini evlâdlarının büyüğine Nemse kıralı tarafından virilür ve eğer evlâdı yok ise ol vilâyet dukalarından birine elektörlük ile virilür. Bir kırallık memleket kırallık olmak üzre Nemse'ye tâbi' dâireden işbu Bevarya dâiresi dahi ale'l-icmâl ve'l-ihtisâr işbu mertebe takrîr ile itmâm olundı[2492].

Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i Nova Fransa ve nâm-ı diğerine Polatinatos Boverya dahi dirler

Ve dâireye ya'ni eyâlete Polatinatos Boverya ıtlâkına bâ'is ol bir Polatinato'dan fark içün dinilmişdür. Zîrâ bu isimle yâd olunmış iki vilâyet olup biri Polatinato-yı Reyno ve biri Polatinato-yı Boverya'dur ki fevkānî Hersislerin âhir haddindedür ki hâlâ Nemse lisânında bu vilâyete Fort Goviya dirler ki şimâl toprağı dimek olur.

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Vitlandiya ve şarken Bohemya ve cenûben Hanakanyo ve Sevaviya ve Forankotyanik dahi ba'zı ülkeleri hadd ider. Ve bu dâirenin tūli yigirmi iki ve arzı on dokuz cermanî mîldür. Ve bu vilâyetde mu'âf şehirler vardur ki bunlardur: Norinberg, Loktenberg, Vanstiklen. Ve bu şehirlerde matonlar otururlar ve Uygıram ve Alpoçin nâm şehirlerde komitler oturur. Ve bu vilâyetin havâsı latīfdür ammâ biraz burûdet üzredür ve bu ecilden âdemleri kuvvetlü ve ten-dürüst olurlar. Ve bu vilâyetin[2493] bağları yokdur ammâ ma'denleri firâvândur. Hattâ Ponikor nâm dağda lâceverd taş dahi bulunur.

El-cibâl: Ve bu semtin en meşhûr dağına Fektelberg dirler ki altı cermanî mîl kadar devri olur.

El-enhâr: Ve bu dağdan dört ırmak neb' ider ki birine Meyno ve birine Napo ve birine Sala ve birine Aygıra dirler. Ve bu ırmaklar dört cihâta cereyân iderler ve bunlardan mâ'adâ niçe ırmaklar dahi vardur ki birine Dingic dirler. Bu ırmak Veysinberg'den baş gösterüp Heresnekburg ve Forinburg[2494] şehirlerine uğrar. Ve Hernebos dahi Pilato Natonok ortasından geçer. Ve bu vilâyet ormanlar birle ihâta olunmışdur.

[2491] ve elektörlerin kendü cânı içün mahsûs bin atlu ve bin piyâde vardur ki sefer ve hazerde yanından ayrılmayup sarâyını beklerler. Nemse'ye tâbi' dâire fasılları tahrîri itmâm oldukda Nemse'nin askeri ta'rîfi faslında bunların bu mahsûs askerlerinin tafsîli dahi ta'rîf olunur H (90ᵇ) : ve elektör sarâyında dahi bin kadar tevâbi' ve levâhık ve huddâm ve bekci ve sultāt vardurz İ (101ᵇ)

[2492] bir kırallık memleket kırallık olmak üzre Nemse'ye tâbi' dâireden işbu Bevarya dâiresi dahi ale'l-icmâl ve'l-ihtisâr işbu mertebe takrîr ile itmâm olundı H (90ᵇ) : - İ

[2493] ve bu vilâyetin H (90ᵇ) : - İ

[2494] ve Forinburg H (90ᵇ) : - İ

El-bilâd: Ve bu memleketin şehirleri dahi çokdur. Birkaç mu‘azzam ve meşhûrlarını zikr idelim. Ve bunun baş şehrine Norinberg dirler ki gāyet ma‘mûr ve mu‘azzam şehir olup şöyle ki cümle Cermanya şehirlerinden mu‘azzamdur. Ve bir metîn hisârı dahi vardur ve ortasından Biken Bisyos nâm bir nehir geçer ve bu ırmak üzerine mebnî on bir taş köprüsi vardur ki şehrin iki kısmını birbirine muttasıl kılmışdur ya‘ni bu su şehri iki bölük itmişdür, bu köprülerden geçerler[2495]. Ve şehrin içinde bu su üzerinde altmış sekiz değirmen ve yüz yigirmi meydân vardur ve bundan mâ‘adâ bu şehirde yüz on tatlı su kuyusı ve on iki yerde pınar ve on üç çârşû hammâmı ve hisârının altı büyük kapusı vardur. Ve bunda gāyet çok yerli ve yabancı[2496] bâzârgân olup azîm bey‘ ve şirâ olur ve kesret-i nâs ve vefret-i ecnâs-ı muhtelife ile memlû ve[2497] meşhûr bir şehr-i azîmdür ki Nemse kıralının hükminde olan şehirlerin cümlesinden büyükdür[2498]. Ve dahi İmbirga şehrinin dahi güzel metîn ve müstahkem kal‘ası vardur. Ve buna karîb yerde Velisa ırmağı Nayom ırmağıyla mümtezic olup **[91a]** ve ba‘dehû Tuna’ya karışur. Ve bu şehrin halkı ekseriyyâ demircilik idüp her ne kadar demire müte‘allik şey var ise yapmakda mâhir olup[2499] bununla meşhûrlardur. Ve âlât-ı kat‘a müte‘allik yapdıkları şeyler dahi gāyet keskin olur[2500]. Ve Neyoburg şehri dahi bir büyük ve meşhûr şehir olup ve buna tâbi‘ **[İ, I, 102a]** çok kasabalar ve köyler vardur. Ve bunun bir ismine dahi Neyoburg Polatinato dirler ve Lagoçonga şehri dahi mu‘teber şehirlerdendür. Ve bu şehirde dahi çulhalar çok olup çuka ve kumâş ve kirpâsa müte‘allik şeyler nesc iderler[2501] ve Münhim kasabasında iğneciler çok olup fâhir iğne yaparlar ki her yerde makbûldür.

Nâhiye-i Nova Fransa: Ya‘ni Yeni Fransız. Bu nâhiye dahi büyük nâhiye olup ve bunun şimâl tarafında Norinberg ve garb ve cenûb tarafında Alkıştit ze‘âmeti vâki‘ olmışdur ki anlar hadd ider. Ve bu nâhiyenin baş şehrine Noro Markıt ve diğer nâmına Novarkor dirler, ya‘ni yeni bâzâr dimekdür. Ve bu şehirde kalay ma‘deni çok olup ve tarlaları güzel ve düz ve mahsûldâr olup ve çayır ve çemeni çok olmağla mevâşîsi dahi firâvândur. Ve bağ u bağçeleri dahi çok olup ve sayd u şikârı ve cümle nâhiyede olan

[2495] ya‘ni bu su şehri iki bölük itmişdür, bu köprülerden geçerler H (90^{b}) : - İ
[2496] yerli ve yabancı H (90^{b}) : - İ
[2497] ve vefret-i ecnâs-ı muhtelife ile memlû ve H (90^{b}) : - İ
[2498] ki Nemse kıralının hükminde olan şehirlerin cümlesinden büyükdür H (90^{b}) : - İ
[2499] her ne kadar demire müte‘allik şey var ise yapmakda mâhir olup H (90^{b}) : - İ
[2500] ve âlât-ı kat‘a müte‘allik yapdıkları şeyler dahi gāyet keskin olur H (90^{b}) : - İ
[2501] çuka ve kumâş ve kirpasa müte‘allik şeyler nesc iderler H (91^{a}) : - İ

sularında dahi balıkları çok ve firâvân olur. Ve Nemse'ye tâbi' olan ve dâireden işbu Nova Fransa dâiresi dahi vech-i meşrûh üzre icmâlen bu mahalde itmâm olundı[2502].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat[2503]-ı Saksonya, tâbi'-i Cermanya ya'ni Nemse[2504]

Ve bu memleket dahi iki kısım olup biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur. Ve bunun halkı atîk millet ve kadîm saltanat ve vâsi' memleket olup mukaddemâ bunı Batlamyus tahrîr itmişdür[2505] ammâ şimdi ol mertebe yokdur ve lâkin Nemse'ye tâbi' olup bir kırallık olmak üzre i'tibâr olunan ve dâirelerin cümlesinden vâsi' ve çokdur. Ve mukaddemâ bu Saksonya tāifesi vâfir müddet çok memleketlere istîlâları vaki' olup ve çok pâdişâhlara tagallüb ve tahakküm iderlerdi [2506]. Ve hattâ bir zamân İtalya'ya ve İstanbul nevâhîlerine gelince istîlâ itmişlerdi ki bu mahalle gelince tahrîr itdiğimiz memleketler fasıllarında istîlâ itdikleri vilâyetler takrîr olunmışdur ve niçe vilâyetlerde hâlâ bunların nesli bâkīdür[2507]. Ve Nemse saltanatına istiklâl viren Karlos nâm kıral zuhûr itdikde bunların memleketine sefer idüp ve çok askerlerini kırup ve çok vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba'dehû oğlu Lodavik kıral olup ol dahi çok askerlerini kırup ve niçe vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba'dehû gelen kırallarla cenk idüp ve başa çıkamayup zebûn olmağla âkıbet Nemse'ye tâbi' olup ve elektörlük ile hâliyâ Nemse'ye tâbi' dâirelerden bir dâire add olunur ve bunun yakın zamânda olan elektörine ya'ni kıralına Na'l-kıran dinüp ve bin yüz yedi senesinde merhûm Sultān Mustafa Han hazretleri sefer-i hümâyûna azîmet itdiklerinde Nemse kıralı tarafından serdâr-ı murdâr nasb olunup geldikde münhezim olmışdur. Ve ba'dehû bunı Leh memleketine dahi kıral idüp ve ol vakitlerde Nemse, Fransa ile bozuk olmağla bu Na'l-kıran'a Fransa'ya rağmen kenik pâyesi dahi virmişdür. Ve kefere mâbeyninde kırallık birkaç pâye olup ve her pâyenin bir ismi vardur. Nemse kıralına imparator dirler ki bu isim Nemse kıralına mahsûs olup ve bundan mâ'adâ çasar ve agustos dahi dirler ve bu isimler cümleden

---

[2502] ve Nemse'ye tâbi' olan ve dâireden işbu Nova Fransa dâiresi dahi vech-i meşrûh üzre icmâlen bu mahalde itmâm olundı H (91[a]) : - İ

[2503] ve saltanat H (91[a]) : - İ

[2504] tâbi'-i Cermanya ya'ni Nemse H (91[a]) : - İ

[2505] ve bunun halkı atîk millet ve kadîm saltanat ve vâsi' memleket olup mukaddemâ bunı Batlamyus tahrîr itmişdür H (91[a]) : ve bu memleket mukaddemâ bir mu'azzam ve vâsi' memleket olup Batlamyus tahrîr itmişdür İ (102[a])

[2506] bu Saksonya tāifesi vâfir müddet çok memleketlere istîlâları vaki' olup ve çok pâdişâhlara tagallüb ve tahakküm iderlerdi İ (102[a]) : bu Saksonya saltanatıçok memleketlere istîlâ ve pençe salup niçe kırallara tahakküm iderlerdi H (91[a])

[2507] ve hattâ bir zamân İtalya'ya ve İstanbul nevâhîlerine gelince istîlâ itmişlerdi ki bu mahalle gelince tahrîr itdiğimiz memleketler fasıllarında istîlâ itdikleri vilâyetler takrîr olunmışdur ve niçe vilâyetlerde hâlâ bunların nesli bâkīdür H (91[a]) : - İ

büyükdür. Ve bunlardan mâ‘adâ isimler sâirlere ıtlâk olunur ki kıral, çayzar, çar, agosti, rakotoliko, ostikratiya, kenik, elektör, korfiş, duka, bunların cümlesi kıral dimekdür, ancak rütbede farkı vardur. Ve Fransa kıralına pâdişâh dinüp sâirlere bu isim ile iftihâr iderler. Vech-i tesmiye, Fransa memleketi faslında zikr olunur. Ve'l-hâsıl bu Saksonya dâiresi vâsi‘ memleket ve atîk millet ve eski saltanatdur[2508].

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken İlba ırmağı ve şimâlen bahr-i Paltikom ve cenûben Herçinya ormanı ve garben nehr-i Rayno hadd iderdi ammâ hâliyâ ol kadar yokdur ve birkaç nâhiyeleri müştemildür ki zikr olunur. Ve bu memleket dahi iki kısma munkasem olmışdur ki biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur. Ve fevkānî olan kısım dahi üç nev‘ hükûmetdür ki biri papaslar ve biri dukalar ve biri mu‘âf şehirlerdür ki bu hükûmetlerin dahi her birinin birkaç nâhiyesi ve[2509] her nâhiyesinde azîm **[İ, I, 102b]** şehirler **[91b]** ve niçe kasabât ve kırallar olup ve her nâhiyenin baş ve mu‘azzam olan şehirlerini ve ba‘zı umûr ve ahvâllerini ihtisâr üzre zikr idelim.

Evsâf-ı nefs-i Saksonya-yı fevkānî[2510]: Bunun hâkimi elektördür ki yedi kıral ta‘bîr itdiklerinin biridür. Ve bunun tahtgâhı olan baş şehrine Veykaburg dirler ki bir düz yerde, Alpi ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur ki kal‘asının hendeki altmış ayakdur. Ve topları dahi çokdur, şöyle ki iki kat dizilmişdür ve beş tabyası vardur ve taraf-ı şimâli binâ kadar ve şark tarafından Alpi ırmağı cereyân ider.

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Losaçiya-yı tahtânî ve cenûben Mesniya ve garben Halinsiya ve şimâlen Borandaburg hadd ider.

[2508] ve ba‘dehû oğlu Lodavik kıral olup ol dahi çok askerlerini kırup ve niçe vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba‘dehû gelen kırallarla cenk idüp ve başa çıkamayup zebûn olmağla âkıbet Nemse'ye tâbi‘ olup ve elektörlik ile hâliyâ Nemse'ye tâbi‘ dâirelerden bir dâire add olunur ve bunun yakın zamânda olan elektörine ya‘ni kıralına Na‘l-kıran dinüp ve bin yüz yedi senesinde merhûm Sultān Mustafa Han hazretleri sefer-i hümâyûna azîmet itdiklerinde Nemse kıralı tarafından serdâr-ı murdâr nasb olunup geldikde münhezim olmışdur. Ve ba‘dehû bunı Leh memleketine dahi kıral idüp ve ol vakitlerde Nemse, Fransa ile bozuk olmağla bu Na‘l-kıran'a Fransa'ya rağmen kenik pâyesi dahi virmişdür ve kefere mâbeyninde kırallık birkaç pâye olup ve her pâyenin bir ismi vardur. Nemse kıralına imparator dirler ki bu isim Nemse kıralına mahsûs olup ve bundan mâ‘adâ çasar ve agustos dahi dirler ve bu isimler cümleden büyükdür. Ve bunlardan mâ‘adâ isimler sâirlere ıtlâk olunur ki kıral, çayzar, çar, agosti, rakotoliko, ostikratiya, kenik, elektör, korfiş, duka, bunların cümlesi kıral dimekdür, ancak rütbede farkı vardur. Ve Fransa kıralına pâdişâh dinüp sâirlere bu isim ile iftihâr iderler. Vech-i tesmiye, Fransa memleketi faslında zikr olunur. Ve'l-hâsıl bu Saksonya dâiresi vâsi‘ memleket ve atîk millet ve eski saltanatdur H (91[a]) : hâlâ bu asırda olan kıralları ki Na‘l-kıran diyü meşhûr olup ve bunı Leh memleketine dahi kıral idüp ve Fransız'a rağmen kenik pâyesi dahi virmişdür. Ve kefere mâbeyninde kırallık birkça rütbe olup her bir ta‘bîr bir isim ile ıtlâk ve i‘tibâr iderler. Meselâ Nemse kıralının yukaruda zikr olunduğı üzre birkaç ismi olup bu isimle ancak Nemse kıralına yâd olunur. Ve sâir büyük kırallar ki Nemse kıralından aşağı i‘tibâr iderler. Anlara kenik dirler ki mâbeynlerinde bu isim kıral isminden âlîdür. Ve bundan aşağı kıral ve elektör ve duka ve niçe isimleri vardur. Ve kenik rütbesinde ma‘dûd olan kırallar bunlardur. Fransa ve Moskov ve Portukal ve İngilis ve İspanya ve şimdi Saksonya ve Leh kıralı olan Na‘l-kıran dahi kenik rütbesi virmişlerdür ki bunlardan gayriye kendik dimeyüp her birine bir isim ıtlâk iderler. Ve mukaddemâ Fransa cümle keniklerin üzerinde iken Koca Kıral öldükden sonra Moskov kıralını kenik ol itmişdür. Ve bu isimleri ve rütbeleri papa ile Nemse kıralı ta‘yîn iderler. Ve cümle bir yere gelmek vâki‘ oldukda her biri ol isimler pâyesiyle otururlar. Ve bunların bu ahvâlleri dahi gāyet uzun bir hikâyedür ancak Soksonya kıralına kenik pâyesi virdikleri münâsebetiyle ihtisâren beyân olundı İ (102[a])

[2509] dahi her birinin birkaç nâhiyesi ve H (91[a]) : - İ

[2510] Yukarı Saksonya kısmı İ nüshasının 104a ve 104b sayfasında anlatılmıştır.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin havâsı gāyet hûb ve buğdayı ve sâir hubûbâtı çok ve koyun ve sığır ve balık nev‘inin haddi ve hisâbı yok ve meyve ve sebze ve sâir eşyâ dahi gāyet çokdur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyetin halkı ekseriyyâ bâlâ-kadr ve ten-dürüst ve beyâz tenlü ve kırmuzı yüzlü ve cesîm ve acı kuvvetlü olup lâkin ekser-i halkı sârıklardur. Ammâ ziyâde ahde vefâ ider kavimdür, şöyle ki beynlerinden sözden dönmek kadar büyük günâh yokdur. Ve bu tāife lâ-büdd üç fırkadan hâlî değillerdür. Yâ çoban, yâ çiftçi veyâ cenkci olurlar. Ve bu vilâyet mukaddemâ Venedik gibi cumhûr olup on iki âdem hükûmet iderdi. Ammâ hâlâ elektörlük olmışdur.

El-âdet: Ve bunlarda bir âdet vardur, bir âdem hırsızlıkda tutılsa eğer şehir içinde tutılmış ise ol sâ‘at katl iderler ve eğer hâric-i şehirde tutılmış ise salı virüp bir zecr itmezler.

Âdet-i diğer: Ve bir âdetleri dahi budur ki bir âdem yalan yere yemîn idüp döner ise eğer sefer zamânı ise bir zecr itmezler ve eğer sefer zamânı değil ise nefy-i beled idüp sürerler ve bir dahi ol şehre uğratmazlar.

Âdet-i diğer: Ve bunların bir âdetler dahi budur ki oğulları olsun ve kızları olsun şehirliye virmeyüp kızlarını yabândan gelen âdeme virüp ve oğullarına yabândan kız alurlar.

Es-siyâb: Ve bunların libâsı sâir Frenklere muhâlifdür, şöyle ki bunlar esvâbı uzun giyerler ve her şeyi yenleri içine korlar ve başlarına bir cins takye giyüp sâir Frenkler gibi şapka giymezler.

El-edyân: Ve bunlar ekseriyyâ Lutran dîninde olup ve Kalvinî dîni dahi isti‘mâl iderler ve hâlâ olan elektörleri Nemse kıralı hâtırı içün Frenk dînine girmişdür, yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna.

El-lisân: Ve bu vilâyet halkının dilleri muhâlifdür, şöyle ki Alb ırmağının öte tarafında Vindor lisânı tekellüm idüp ve ba‘zan Fransa ve ba‘zı Nemse ve ba‘zı İtalya dili dahi söylerler.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin en mu‘teber ırmağı Alb ırmağı olup meşhûr ırmakdur. Ve bu vilâyete tâbi‘ Tergaviya şehri dahi Alb ırmağı kenârında bir düz yerde vâki‘, güzel ve ma‘mûr şehirdür. **[İ, I, 104b]** Ve bu şehirde gümüş ma‘denleri çok olup ve çok çıkmağla be-her sene bir milyon guruş hâkim medhûli olur.

El-asâkir: Ve bu vilâyetden hîn-i iktizâda sekiz bin atlu ve yigirmi bin piyâde asker çıkar ve bin kadar beğzâdeleri dahi vardur ve bunların cebehânesi Veynaberg ve

Derensodi kal‘alarında durur ki gāyet ma‘mûr ve her mühimmât-ı sefer ve âlât-ı harb mevcûddur.

Evsâf-ı nâhiye-i hâl: Bu nâhiye piskoplukdur.

El-hudûd: Bunı şarken Saksonya-yı fevkānî ve garben Mesniya ve cenûben Menskolt ve şimâlen İnhiltin hadd ider. Mukaddemâ bu vilâyetde Hermondori tāifesi sâkin olurdı. Ve bundan bir kaynamış su çıkar ki andan tuz yaparlar ve nakl ider ki bu suyı ibtidâ hınzîrlardan istidlâl idüp bulmışlardur, şöyle ki hınzîrleri otlamağa irsâl itdiklerinde ol mevzı‘ya gidüp gayri yere tecâvüz itmediklerinden bu mahalde tuz olmak gerekdür diyü ol mevzı‘yi hafr itdiklerinde fi’l-hakīka işbu tuz bu hârr su çıkup ve hâlâ bir azîm memleha olmışdur ki etrâfında yüz yedi aded memleha kulübesi vardur ki tuz yaparlar. Ve bu nâhiyenin baş şehrinin ismine dahi Hal dirler ve bunun bir meşhûr ve mu‘azzam kullesi vardur ki içinde çan çalınur. Ve bir mükellef cebehânesi ve kitâb-hânesi dahi vardur. Ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât-ı tâbi‘i dahi vardur.

Evsâf-ı vilâyet-i Losaçiya: Ve bu vilâyet dahi Mesniya’dan mefrûz olup Albus ve Odra ırmaklarıyla Bohemya dağları arasında vâki‘ olmışdur. Ve bu vilâyeti cenûben Bohemya ve garben Mesniya ve şimâlen Borandaburg ve şarken Selizya hadd ider. Ve mukaddemâ bu dahi Mesniya’ya tâbi‘ olup ve sonra Bohemya’ya tâbi‘ idüp biri fevkānî ve biri tahtânî iki kısım itmişlerdür. Fevkānîde olanların lisânı başka tarz üzre olup ammâ tahtânîde olanların **[92a]** lisânı Selizya’ya mutābıkdur. Ve fevkānînin şehirleri bunlardur: En mu‘teberleri Gorliçinyom ve Bodisina ve Zeytaviya ve Lavonya, bunda hâkim oturur ve Gorliçinyom şehrine Nemse lisânında Borenda İstad dirler. Nehr-i Tisa kenârında vâki‘dür ki ırmak üzerinde ağac ve Zeytaviya şehrinde buğday ve ormanlar çokdur. Ve gāyet ucuzluk ve her şey firâvân şehirdür. Ve bu fevkānî kısmının mu‘teber ırmağı Tisa ırmağıdur. Ve kısm-ı tahtânî, şimâl tarafına düşüp Fornek Fort’dan tâ nehr-i Adra’ya varınca mümted olmışdur. Şark tarafında Selizya’da nihâyet bulup ve cenûb tarafında fevkānî Losaçiya’ya dayanup ve garb tarafında fevkānî Saksonya’ya muttasıl olur. Ve bu vilâyet kumsal olup ol ecilden çokluk ucuzluk değildür. Ve bunun ormanları ve suları çokdur ve bunun dört şehri Saksonya hâkimine hâssdur ki biri Lobya ve biri Kalodiya ve biri Gobina ve biri Luka şehirleridür. Ve bu Losaçiya vilâyetinin fevkānî ve tahtânî kısımlarında dahi niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtları vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Mesniya: Ve bu nâhiye büyük nâhiye olup şarken Losaçiya ve cenûben Bohemya ve garben Toronçiya [2511] dağlar ile ihâta olunmışdur ki ve şimâlen

[2511] büyük nâhiye olup H (92ᵃ) : - İ

Saksonya ile mahdûddur. Ve bu vilâyet dahi iki kısımdur ve biri fevkānî ve biri tahtânî ki şark tarafına düşer ve buna Eski Mesniya dirler ve bu semt tâ nehr-i Alpi'ye varınca mümted olmışdur. Ve bu yerler sâfî sahrâlar ve sular ve ormanlar ve fevkānî kısmı dahi kezâlik böyledür. Nihâyet ol semtde me'âdin ve hayvânât çokcadur. Ve bu vilâyetin halkı gāyet cenkci tāifedür.

El-bilâd: Ve bu nâhiyede meyveler çokdur ve yabânî bal dahi çokdur ve ekser-i ma'denleri dahi gümüşdür ve tarlaları gāyet münbit ve mer'âsı ve kiyâhı çokluğundan nâşî koyunı ve sığırı gāyet çok ve semiz ve eti dahi lezîz olur. Ve havâsı dahi latīf ve sağdur.

Eş-şuhûr: Ve bu nâhiyenin şehirleri çok olup baş şehirleri üçdür ki birine Doridon ve birine Yebsiya ve birine Mesniya dirler[2512]. Ve Mesniya şehrinin üç kal'ası vardur ve mevkı'i dahi dağ üstüne düşmişdür. Ve ol kal'aların biri kıralın ve biri şehir hâkiminin ve biri piskopundur. Ve bunda bir musanna' köprü vardur ki sekiz yüz adım tūli vardur. Ve bu şehre karîb Sokofonburg nâmında bir kasaba vardur. Bir dağda vâki' olmışdur ki ol dağda firâvânî gümüş ma'denleri vardur. Ve şehr-i Yebsiya dahi Lisna ırmağı üzerinde binâ olunmışdur. Ve ekser-i sükkânı bâzârgândur ve etrâfında mükellef bağçeler vardur ve halkı hüsnü'l-manzar ve ehl-i zevk âdemlerdür. Ve bu şehirde be-her sene üç panayır olur ki her birinde niçe bin âdem cem' olup azîm alış veriş olur. Ve şehr-i Doridon dahi Alpi ırmağının iki tarafında binâ olunup mâbeyninde bir musanna' köprüsi vardur ki bunun dahi tūli sekiz yüz yigirmi dört kemer üzerine binâ olunmışdur. Ve bu köprü kurbında bir mu'teber kal'a vardur ki içinde bir arslan-hâne olup anda niçe arslanlar ve kaplanlar ve parslar ve gûn-â-gûn yabânî derende[2513] cânvarlar mevcûddur. Ve bunda bir mükellef cebehâne dahi vardur ki Saksonya dukasının cebehânesi anın içinde hıfz olunur. Ve bu cebehânede cenge müte'allik olmadık hiçbir âlât yokdur ve garîb ve acîb[2514] ve musanna' âlâtlar[2515] eski zamândan kalma mu'azzam ve tavîl ve girân âlât-ı harbler dahi vardur ki görenler hayrân ve engüşt-ber-dehân müte'accib kalurlar.

Evsâf[2516]-ı nâhiye-i Altin Dukato: Ve diğer nâmına Belisinburg dirler. Bu nâhiye Belisa ırmağının kenârında niçe bağçeleri müştemil olup gûn-â-gûn envâ'-i

[2512] dirler İ (102[b]) : - H
[2513] derende H (92[a]) : - İ
[2514] acîb H (92[a]) : -İ
[2515] âlâtlar H (92[a]) : - İ
[2516] evsâf H (92[a]) : - İ

müsmirre ve ferah-fezâ gayr-i müsmirre bâlâ-kadd ağaclar ve müferrih[2517] köşkler ve işret-gâhlar çok olup ve buna tâbi‘ birkaç kasabât dahi vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Vevit Lendiya: Bunun halkı İsvec’den gelmişdür ammâ hâliyâ bunda Nemse lisânı tekellüm olunur. Ve bu nâhiyenin a‘zamü’l-aksâm olan kısmı Saksonya dukasının hükmindedür.

El-hudûd[2518]: Ve bu nâhiyeyi şarken ve cenûben cibâl-i Bohemya ve şimâlen Mesniya ve garben Toronçiya hadd ider. Ve bu vilâyetin dağları ve ormanları çokdur ve havâsı güzel ve yerleri münbit ve buğdayı çok olup ve meyvesi dahi firâvândur. Ve bunun baş şehrine Pilavin dinüp ve nâm-ı diğerine Hunsburg dirler. Ve bir kal‘ası vardur ki ismine Olsençiyom ve diğer ismine Veytozburg dirler. Ve bu şehirde be-her sene dört **[İ, I, 103a]** def‘a azîm bâzâr olur ve bu şehir **[92b]** Altiram ırmağı kenârında vâki‘ bir mu‘azzam şehirdür. Ve niçe şuhûr ve kasabât tevâbi‘âtları dahi vardur.

Evsâf-ı vilâyet-i Tiranciya: Ve diğer nâmına Toronciya dahi dirler. Ve bu vilâyet mukaddemâ müstakilen kırallık idi. Nemse hükûmetine ilhâk olundukdan sonra Linrigvaviyo piskobına hâss olup ve on sekiz büyük ze‘âmet taksîm olunmışdur. Ve bu vilâyet nehr-i Sala ile Veyrama ırmağının mâbeyninde vâki‘ olmışdur.

El-hudûd: Ve bu vilâyetin bir tarafını nehr-i Sala ve bir tarafını nehr-i Veyrana ve bir tarafını Herçinya ormanı ve bir tarafını Toronciya ormanı hadd ider. Ve bu vilâyetin tūli ve arzı berâberdür ki on ikişer cermanî mîldür ki kırk sekiz mîl ider[2519]. Ve bu vilâyet kemâl mertebe ma‘mûr ve gāyet[2520] mahsûldâr olup şöyle ki sâir mahsûlâtından mâ‘adâ çivit boyası otı dahi çok olur ve bu ot ile Bertani tāifesinin gelinleri ve avretleri ebdânlarını boyayup zencîler levnine taklîd iderler ve ba‘zı a‘yâdda uryân gezerler. Ve bu vilâyetde on sekiz büyük ze‘âmet ve yüz kırk dört şehir ve ol kadar kasaba ve iki bin köy ve yüz elli kal‘ayı müştemildür.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur ammâ büyükleri ve meşhûrları bunlardur: Sala, Veyrama, Ons Fort, Ayla, Ceyra ırmaklarıdur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin baş şehrine Avfavoda dirler ki Ceyra ırmağı üzerinde vâki‘ olmışdur. Ve bu şehirde dağ üzerinde binâ olunmış bir mu‘azzam ve mu‘teber kilisa vardur ki Petro nâm havâriyyûn ismiyle yâd iderler. Ve bunun içinde iki ejder tasvîr olunmışdur ki birinin ağzı açıkdur. Gûyâ bir âdemi yutmak ister ve biri dahi bir kücük ma‘sûma ağız acdırmışdur.

[2517] müferrih İ (102[b]) : - H
[2518] el-hudûd H (92[a]) : - İ
[2519] ki kırk sekiz mil ider H (92[b]) : - İ
[2520] ma‘mûr ve gāyet İ (103[a]) : - H

El-edyân: Ve bu vilâyetin halkı mukaddemâ putperest idiler ve sonra tanassur itdiler ve hâlâ Lutran dîni tutarlar.

Et-tarîk: Ve bu şehrin etrâfı sular ve bataklar olmağla gice ile yüksek yerlerde kandîl yakarlar ki gelen yolcılar batağa düşmeyeler. Ve Mogonciya şehrinde dahi bir âdet vardur ki be-her sene şehir halkı cem‘ olup hâkimlerinin huzûrında yemîn iderler ki aslâ itā‘atden çıkmayup her bâr anın re’yiyle amel ideler[2521] ve hâkimlerine dahi yemîn virürler ki kimseye zulm itmeye ve garaz dahi itmeye. Ve bunun bâ‘isi bu idi ki mukaddemâ bunlara hâkimleri bir zulm idüp ve şehirli dahi tecemmu‘ ile hâkimlerini katl itmeleriyle ol memleketin kıralı, asker çeküp “Çünki size zulm itdi, niçün bana i‘lâm itmeyüp katl itdiniz?” diyü ol şehir halkına nefîr-i âmm idüp nısfından ziyâde ricâlini katl idüp ve ol vak‘a ferâmûş olmamak içün ol zamândan beri bu âdeti, bu şehirde kānûn itdiler ki tarafeyn mütenebbih ola[2522]. Ve Sonbors Havsin nâm bir kal‘a vardur ki Vipra ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu kal‘ada bir kücük oğlan tasvîri vardur ve cevfi boşdur ve bu tasvîr eski zamândan kalma olup buna ne âteş ve ne elmas ve ne polad[2523] ve ne bir ma‘den ve ne bir gayri şey kâr ve te’sîr itmeyüp ve ilâ hâze’l-ân bunun künhüne ve aslına ve mâhiyyetine kimse bir ma‘nâ virüp bilinememişdür.

Evsâf-ı nâhiye-i Bilik Veymarinsi: Ve bunun baş şehrine dahi Veymariya dirler. Ve bu şehir Almi ırmağı kenârında bir güzel büyük şehirdür. Ve hâlâ Saksonya dukalarının tahtıdur. Ve bunda bir mükellef bağçe vardur ki[2524] Almi ırmağı içinden geçer ve saky itdikden sonra Sala ırmağına mümtezic olur. Ve bu bağçe gāyet büyükdür, içinde envâ‘-i meyve ve sebze ve şükûfe mevcûd olup ve birkaç yerinde köşkler ve havzlar vardur ki kibârlar varup anda îş u nûş idüp zevk iderler. Ve bu bağçe içinde mu‘ayyen[2525] seksen bağçevân vardur ki kimi meyve ağacları ve kimi sebzevât **[İ, I, 103b]** ve şükûfât ve kimi dahi bostân zamânı kavun ve karpuz ve hıyar ve kabak ve bâdincân ve lahana[2526] ve bunlara müte‘allik şeyler üzerine ta‘yîn ve mahsûs olup ve her birlerinin üzerine birer baş vardur ki ol şeylerin gars u hars ve terbiye ve hizmetine mukayyed olup ve bunlar birbirlerinin umûrına karışmaz. Meselâ sebzeci şükûfeci

[2521] hâkimlerinin huzûrında yemîn iderler ki aslâ itā‘atden çıkmayup her bâr anın re’yiyle amel ideler H (92^{b}) : - İ

[2522] ve bunun bâ‘isi bu idi ki mukaddemâ bunlara hâkimleri bir zulm idüp ve şehirli dahi tecemmu‘ ile hâkimlerini katl itmeleriyle ol memleketin kıralı, asker çeküp “Çünki size zulm itdi, niçün bana i‘lâm itmeyüp katl itdiniz?” diyü ol şehir halkına nefîr-i âmm idüp nısfından ziyâde ricâlini katl idüp ve ol vak‘a ferâmûş olmamak içün ol zamândan beri bu âdeti, bu şehirde kānûn itdiler ki tarafeyn mütenebbih ola H (92^{b}) : - İ

[2523] ve ne polad H (92^{b}) : - İ

[2524] Almi ırmağı kenârında bir güzel büyük şehirdür. Ve hâlâ Saksonya dukalarının tahtıdur. Ve bunda bir mükellef bağçe vardur ki İ (103^{a}) : - H

[2525] ve bu bağçe içinde mu‘ayyen H (92^{b}) : ve içinde İ (103^{a})

[2526] ve bâdincân ve lahana H (92^{b}) : - İ

gürûhına ve umûrına karışmayup ve yardım itmeyüp ve sebzeci ve şükûfe ve şükûfeci dahi sebze ekmeğe kādir değildür[2527]. Ve ba‘zı mücrimleri dahi bu bağçeye koyup ayağında timur ile hizmet itdirirler. Ve bu bağçe kimsenin temlîki olmayup her kim duka olur ise ana mahsûs olup ve bu bağçeden dukaya[2528] on bin altun virürler. Ve cihân gezenler “Böyle bir büyük ve îrâdlı ve mesîre-gâhlı bağçe görmedik” dirler[2529]. Ve bu nâhiye büyük nâhiye olup ve nişânı ve zemîni sarı ve başında kırmuzı tâclu bir arslandur ve yanında bir kalkan durur. Ve bin altı yüz on üç mîlâdında bir azîm yağmur **[93a]** yağup ve tūfân oldı ki niçe kasabât ve kurâ ve niçe bin insân ve hayvânâtı gark ve helâk itmişdür. Ve ol mesâibden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz on yedi sene mürûr itmiş olur[2530]. Veyna kasabasında dahi bir musanna‘ ve güzel köprü vardur. Ve Potil İstad şehri dahi nehr-i Losan kurbında olup ve bunda be-her sene bir bâzâr vardur ki sâir şeylerden mâ‘adâ gāyet çok koyun alınup ve satılur. Ve Kabrocberg şehri[2531] dahi nehr-i Veyram kurbında olup ve bunda dahi bir güzel köprü ve vâfir bağ u bağçeleri olup ve bunda dahi azîm bâzâr durup ve gāyet çok timur satılur[2532].

Evsâf-ı nâhiye-i İstakiyo Dukato: Ve bunun baş şehrine dahi İstak dirler. Ve Dejburg nâm bir büyük kal‘ası vardur ve bunun bir büyük kasabası dahi vardur ki Kopvorok kasabası dirler. Nehr-i Korim Pam kurbında vâki‘ olmışdur. Ve dahi[2533] Viglikinsin Komitato nâhiyeleri dahi Toronciya vasatında olup Viglikin nâm bir be-nâm[2534] ve müstahkem kal‘ası vardur ki Arfozdiyad ile Gota mâbeyninde bir dağ üstünde vâki‘ olmışdur ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı vardur.

Evsâf[2535]-ı nâhiye-i Sokvart Zenburg Komitato: Ve bu nâhiyenin dahi birkaç kasabâtı ve vâfir köyleri olup ve komisinin senede otuz bin guruş mu‘ayyen medhûli vardur. Ve dahi Sala kurbında iki piskopluk vardur ki birine Mersiburg ve birine Tadomburg dirler. Be-her sene bunda bir azîm bâzâr durur ve nakl iderler ki Mersiburg’da bir kerre bir mu‘azzam top gibi bir şey atılup cümle şehir ve niçe bin

[2527] meselâ sebzeci şükûfeci gürûhına ve umûrına karışmayup ve yardım itmeyüp ve sebzeci ve şükûfe ve şükûfeci dahi sebze ekmeğe kādir değildür H (92ᵇ) : - İ
[2528] dukaya H (92ᵇ) : - İ
[2529] ve cihân gezenler “Böyle bir büyük ve îrâdlı ve mesîre-gâhlı bağçe görmedik” dirler H (92ᵇ) : - İ
[2530] ve ol mesâibden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz on yedi sene mürûr itmiş olur H (93ᵃ) : - İ
[2531] şehri H (93ᵃ) : - İ
[2532] azîm bâzâr durup ve gāyet çok timur satılur H (93ᵃ) : azîm timur bâzârı durur İ (103ᵇ)
[2533] olmışdur. Ve dahi İ (103ᵇ) : - H
[2534] be-nâm H (93ᵃ) : metîn İ (103ᵇ)
[2535] evsâaf H (93ᵃ) : - İ

insân ve hayvân ihrâk ve helâk olmışdur[2536]. Ve bunda Kodlinburg nâm bir şehir vardur. Bu şehri keşîş kızlar zabt iderler.

Nâhiye-i Manis Fold Komitato: Ve bu nâhiye dahi fevkānî Saksonya'ya tâbi'dür ki nehr-i Sala ile nehr-i Beyserem arasında vâki' olmışdur.

El-hudûd: Bu nâhiyeyi şarken Sala ve garben Burutburg ve cenûben Toronciya hadd ider. Ve bu nâhiyeye mukaddemâ dört komüs hükm iderdi ammâ hâliyâ bir komüs hükm ider. Ve baş şehrine Manskold dirler. Ve kurbında olan dağa Maliburg dirler. Ve bunda bir cins siyâh taş çıkar ki kazarlar iken içerüsinde katrân ile vâfir bakır çıkar. Ve bir taş dahi olur ki rengi altuna ve nuhâsa müşâbihdür, şöyle ki çıkardıkdan sonra âteş ile yakup ve içinde olan ma'den eriyüp su gibi olup akar. Ve ol taşdan envâ'-i hayvânât sûreti müşâhede olunur, şöyle ki Korino gölünde olan yılan balığı ve envâ'-i gayr-i hayvânât gibi ve gâh horos gibi ve gâh sâfî münakkaş görünür. Ve Oslariya ülkesinde vâki' altun ve gümüş ve nuhâs ma'denlerinden mâ'adâ vâfir tuz ma'denleri vardur ki tuz çıkarırlar. Ve bu vilâyetin koyunı çok olmağın bunda yapağı dahi firâvândur. Ve bunda Otran komüsün be-her sene kırk bin guruş **[İ, I, 104a]** medhûli olup ve bu şehirde senede iki def'a bâzâr durur ve etrâf u eknâfdan çok âdem cem' olup ve bî-nihâye bey' ve şirâ olunur. Ve buna karîb Eysel Bun nâm bir şehir dahi vardur ki gāyet büyük şehirdür. Ve bunda çok ma'den çıkar ve bunun kurbında dahi bir cins taş çıkar ki odun yerine yakarlar.

Evsâf-ı nâhiye-i İnhiltiyos: Ve bunı şarken Saksonya ve şimâlen Migdaburg ve cenûben Mens Foldiya ve garben Helyir İstadin hadd ider. Ve bu nâhiye Hercinsiya ormanı kurbındadur. Ve bunun baş şehrine Veysor dirler ki beğlik tahtıdur. Ve bunun kenârında Molta nâm ırmak cârî olup ve yine kurbında Alpi ırmağına karışur. Ve ana karîb bir güzel kal'ası da vardur ve bu dahi büyük ve ma'mûr nâhiyelerden ve havâsı müferrih ve bağ u bağçeleri çok ve latīf ve meyveleri lezîz ve her şeyi firâvân ve niçe şehir ve kasabâtı müştemil ma'rûf[2537] nâhiyedür.

Evsâf-ı nâhiye-i Saksonya-yı tahtânî: Ve bu tahtânî kısmının mukaddemâ dâireleri çok idi ammâ şimdi ol kadar yokdur ve lâkin[2538] şimdi olan dâireler ki içinde piskop oturur, cümle dâirelere başdur. Ve bu dâire ta'bîr olunan bir eyâlet mesâbesindedür ki içinde niçe nevâhîler ve sancaklar vardur. Ve her nevâhîlerinde niçe şehir ve kal'alar ve kasabalar vardur ki ol dâireler ya'ni eyâletler[2539] bunlardur ki birine

[2536] ihrâk ve helâk olmışdur H (93[a]) : yanmışdur İ (103[b])
[2537] ve niçe şehir ve kasabâtı müştemil ma'rûf H (93[a]) : - İ
[2538] şimdi ol kadar yokdur ve lâkin H (93[a]) : - İ
[2539] ya'ni eyâletler H (93[a]) : - İ

Migdaburg ve birine Bizenvik ve birine Leytenburg ve birine Bermensi ve birine Verdanonsi ve birine Müklenburg ve birine Lavonburg ve birine Holsaciya ve birine Rançinburg **[İ, I, 105a]** ve birine Helbirastadinsi ve birine Haldis ve birine Himdid Mariya dirler[2540].

El-hudûd:[93b] Ve bu cümle dâireleri[2541] şarken Bomraniya ve Marki ve Borandaburg ve cenûben Hasiya ve Toronka ve Vostfaliya'dan bir kısım ve Forinraya-yı şarkī ve bahr-i Cermnaya'dan ve bahr-i Paltikom'dan hadd olunur. Ve bu vilâyetin dört dukalığı vardur ki birine Lonaburçen ve birine Borosviçin ve birine Lavontorçen ve birine Müklenburg dirler. Evvelâ bu vilâyetden Müklenburg'un hudûdı şarken Boranya ve garben nehr-i Alpi ve cenûben Eski Markiya ve şimâlen bahr-i Paltikom ile hadd olunur. Ve mukaddemâ bunda ya'ni Müklenburg vilâyetinde[2542] Vandal tāifesi sâkin olurlardı. Ve bunun güzel şehirleri vardur ki cem'an on altı şehir olup her birlerinin niçe kasabât ve kurâ tâbi'âtları dahi vardur. Ve bu şehrin her birleri tevâbi'âtları bir nâhiyedür ki[2543] bu on altı nâhiyenin her birlerinin başka hâkimleri vardur ki ol nâhiyeler bunlardur: Birine Mogapolitan dirler ve birine dahi Vendaliko Dukato dirler ve birine dahi Soronsi Komitato dinüp ve baş şehrine Sorin dirler. Ve birine dahi Rostokin dinüp ve baş şehrine Rostok dirler. Ve bu Rostok şehri[2544] şehir gāyet mu'azzam şehirdür, şöyle ki yüz kırk mahallesi ve yedi köprüsi ve bir darb-hânesi ve dört hâkimi ve vâfir mükellef[2545] medreseleri dahi vardur. Ve birine dahi Sitargadin dinüp ve baş şehrine Borendeburg dirler. Ve birine dahi Piskop Bukabalya dirler ve birine dahi Mogapolitan dirler ve baş şehrine Vesmariya dirler ki bir güzel ve metîn[2546] kal'ası ve bir emîn ve mahfûz limanlu şehirdür. Deryâ kenârında vâki' olup memerr-i bâzârgân ve mecma'-ı tüccârân şehir olup[2547] ve arâzîsi dahi gāyet münbit olup ale'l-husûs buğdayı ve meyvesi ve koyun ve sığır makūlesi firâvân olmağla gāyet ucuzluk ve bolluk şehir olup Lobika şehrinden sekiz mîl ba'îddür. Güzel ormanları ve müferrih gölleri müştemil olmağla fâhir vuhûş u tuyûr ve simâk saydı zevki dahi çok olur. Ve bunda birkaç kücük dağlar dahi vardur ve birine dahi Vandaliko dinüp baş şehrine Gostodo dirler. Bir güzel kal'alı şehirdür. Bu şehrin içinde prens oturur. Rostok şehrinden dört mîl ba'îddür. Ve birine dahi Malkin dinüp ve baş şehrine Moklin dirler.

[2540] dirler H (93[a]) : - İ
[2541] ve bu cümle dâireleri H (93[b]) : ve bu vilâyet İ (105[a])
[2542] ya'ni Müklenburg vilâyetinde H (93[b]) : - İ
[2543] ve bu şehrin her birleri tevâbi'âtları bir nâhiyedür ki H (93[b]) : - İ
[2544] ve bu şehir H (93[b]) : Rostok şehri İ (105[a]):
[2545] mükellef İ (105[a]) : - İ
[2546] ve metîn H (93[b]) : ve latīf İ (105[a])
[2547] şehir olup H (93[b]) : - İ

Borendeburg'dan dört mîl ba'îddür ve Peyna ırmağının kenârında vâki'dür ki işbu ırmak Maklin gölünden çıkar ve ba'dehû Gomariko nâm göle munsab olur. Ve bu iki göl gāyet amîk göllerdür. Ve bu vilâyetin âhir hudûdında Lobika nâm gāyet metîn kal'alı bir şehir dahi vardur ki ekser-i sükkânı bâzârgân olup ve bir latîf limanı dahi olmağla niçe gemiler gelüp giderler. Ve bu vilâyetde tuz azîz olmağla gemiler ile firâvân tuz gelüp fürûht itdiklerinde azîm müstefîd olurlar. Ve bu şehir meşhûr olup ve içinde Nemse'ye tâbi' iki beğzâde oturur. Ve sâir nevâhî ve şuhûr ve kılâ' ve kasabât ve kurâ ve ahvâl-i hükkâmân ve âdet ve edyân ve tabâyi'-i ricâl ü nisvân tahrîri mutavvel olup memleket-i Saksonya'nın işbu zikr olunan tahtânî dâiresinin dört kısmından bir kısmı icmâl ve ihtisâr üzre zikr ile ihtitâm virildi ki sâirleri dahi buna kıyâs olundukda Avrupa'da Cermanya kısmında olan kırallıklarda Saksonya ta'bîr olunan memleketin cümleden vâsi' olduğı beyân içün bu mertebe takrîr olundı[2548].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Borendeburg, tâbi'-i Nemse[2549]

[İ, I, 105b] Ve bu memleketin altmış cermanî milimtidâdı olup ve hâlâ cümle indinde meşhûr olan mîl-i Rûmî hisâbıyla[2550] iki yüz kırk mîl olur. Ve bu dâire şol mertebe ma'mûrdur ki bütün kâfiristânda bu mertebe vilâyet yokdur dirler, şöyle ki bir sahrâya[2551] uzakdan nazar olunsa şuhûr ve kılâ' ve kasabât ve kurânın kesretinden nâşî binâları birbirine mülâsık ve yek-pâre bir şehir kıyâs olunur. Ve bu memleket dört kısım olup her biri başka ocaklık ve başka bir büyük hükûmetdür. Evvelki dâirede Borendeburg markıyosı oturur ki Nemse tarafından elektördür[2552] ve Cermanya beğleri arasında[2553] cümleden ziyâde mâldâr ve kuvvetlü add olunur. Ve bu memleketden ya'ni dört dâireden iki yüz bin asker çıkardırlar ve kuvvet-i mâliyeleri ise hisâba gelmez. Ve ikinci dâireye İns Yakins dirler ve üçünci dâireye Kolbanakis dirler ve dördünci dâireye Yacvendorof **[94a]** dirler.

El-hudûd: Ve bu memleketi cenûben Saksonya ve şimâlen Bomraniya ve şarken Bolonya ve garben Lonaburg hadd ider.

[2548] memleket-i Saksonya'nın işbu zikr olunan tahtânî dâiresinin dört kısmından bir kısmı icmâl ve ihtisâr üzre zikr ile ihtitâm virildi ki sâirleri dahi buna kıyâs olundukda Avrupa'da Cermanya kısmında olan kırallıklarda Saksonya ta'bîr olunan memleketin cümleden vâsi' olduğı beyân içün bu mertebe takrîr olundı H (93^{b}) : bir kısım hükûmetleri ahvâllerinden alâ tarîki'l-ihtisâr zikr ile ihtitâm olundı ki sâirleri dahi buna kıyâs oluna İ (105^{a})

[2549] fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Borendeburg, tâbi'-i Nemse H (93^{b}) : Fasl-ı der-beyân-ı Borendeburg İ (105^{a})

[2550] mîl-i Rûmî hisâbıyla H (93^{b}) : mîl hisâbı üzre İ (105^{b})

[2551] bütün kâfiristânda bu mertebe vilâyet yokdur dirler, şöyle ki bir sahrâya H (93^{b}) : - İ

[2552] Nemse tarafından elektördür H (93^{b}) : Nemse elektöridür İ (105^{b})

[2553] arasında İ (105^{b}) : - İ

En-nişân: Ve bu vilâyetin mukademâ nişânı bir siyâh horos olup ayakları ve burnı altun varak ile müzehheb ve zemîni kırmuzı ve iki mâi kuşak idi ve sonra tebdîl idüp hâlâ bir kırmuzı levn kara kuş ve zemîni beyâz olup ve tebdîle sebeb bu idi ki bir def'a bu vilâyete bir kavî düşmen gelüp azîm kıtâl olmışdur ki tarafeynden katl olunan âdem kanı ırmak-vârî revân ve cereyân itmişdür[2554]. Ol cenge alâmet ve nişân içün tebdîl itmişlerdür.

El-enhâr: Ve bu dâirede ırmaklar dahi çokdur, baş ırmağına Albus dirler ki başı Bohemya dağından on aded kaynak pınarlardan gelür ve birkaç ırmaklar ve sular dahi vardur ki mu'azzam ırmaklar olup vâsi' ve amîk olmalarıyla çok gemiler gelür.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin baş şehrine Berandeburg dinüp ve diğer nâmına Borenselo dahi dirler ve niçe büyük şehirden mâ'adâ dört yüz yetmiş beş kasabası ve çok köyler tevâbi'âtı vardur ve bu vilâyetin bağları ve bağçeleri firâvân ve arâzîsi münbit ve mahsûldâr olup ehlî ve yabânî envâ'-i hayvânâtı ve geyik ve karaca ve hanâziri ve sâir hayvânâtı müştemil ormanları dahi çokdur. Ve niçe müferrih dil-güşâ dağları ve meydânları vardur ki her birinde envâ'-i mîşeler ve gûn-â-gûn şükûfeler bulunur. Husûsan sokorniya nâm ot ekseriyyâ Fornak Fort ve Beskoya etrâfında bulunur ve gılanka ya'ni toplak didikleri kök ki boyun ağrısına devâ içün isti'mâl iderler ve ol semtlerde bulunur. Ve hacerü'l-ukāb didikleri taş dahi bu vilâyetde olur ve semtde bu taşın ismine Atinis dirler ve nakl iderler ki ukāb kuşı bu taşı bulup yuvasına komayınca yumurtlamaz ve ol taşın içerüsi mücevvef ve yazılı ve rengi kırmuzıya mâildür.

El-mahlûk: Ve bu vilâyetde mukaddemâ Vandal ve Fordat ve Got ve gayri tavâyif tavattun idüp gûn-â-gûn ibâdât-ı batılaya hizmet idüp ve şöyle ki hâşâ[2555] iki tanrı vardur diyü i'tikād iderlerdi. Birine Zertaboh ya'ni kara ve yaramaz tanrı diyüp ve birine dahi Sondavic ya'ni beyâz ve güzel tanrı dirlerdi ki iyi amel güzel ilâhdan ve fenâ amel kara ilâhdan gelür diyüp hulâsatü'l-kelâm âdemin her ne kadar tāli'i sa'îd olsa güzel tanrıdan ve tāli'i nuhûsında olsa siyâh tanrıdan **[İ, I, 106a]** gelür diyüp[2556] ve bunların bu siyâh tanrı tasvîrlerine şeytān aleyhi'l-la'ne hulûl idüp ve gâhî bunlarla söyleşüp ve gâh kendülere cevâb virmedikde "bunda küsdi" diyü bir âdemi boğazlayup kurbân iderlerdi ki ibâdetleri böyle âdem katl itmek idi. Bu amelden bunlar mahzûz olup ve "Siyâh tanrı, âdem kurbânından hazz ider" diyü kârları böyle âdem katl itmek idi. Ve bunların bu fi'llerinden sonra şeytān aleyhi'l-la'ne ol tasvîr içinden bunlara

[2554] revân ve cereyân itmişdür H (94[a]) : revân olmışdur İ (105[b])
[2555] hâşâ H (94[a]) : - İ
[2556] hulâsatü'l-kelâm âdemin her ne kadar tali'i sa'îd olsa güzel tanrıdan ve tāli'i nuhûsında olsa siyâh tanrıdan gelür diyüp İ (105[b]-106[a]) : - H

söyleyüp ba‘zı[2557] olacak ve gelecek şeylerden haber virirdi. Ve’l-hâsıl bunların bu fi‘lleri içün hristiyan dîninde olanlar bunların üzerine sefer idüp ve niçe yıllar cenk idüp azîm kıtâl olmışdur. Ve âkıbet ol âdem katlinden fâriğ olup hrıstiyan oldılar ve ba‘dehû Lutran dînine girüp[2558] hâliyâ Lutran dîni tutarlar.

Es-sınâyi‘: Ve bu vilâyet halkı âmmeten ehl-i sınâyi‘ olup ricâl ü nisâsında aslâ boş gezer ve san‘atsız ve işsiz bir âdem yokdur ve olsa dahi râzı olmayup elbette anı bir işe ta‘yîn iderler. Ve hattâ çiftci ve çobanları dahi bir san‘at öğrenüp hem ra‘y ider ve hem ol san‘atı işler. sâir vilâyet çobanları gibi bir ağaç sâyesinde bütün gün yatup boş durmazlar ve çiftci dahi zirâ‘atden sonra hasâd vaktine değin ve harman tamâm oldukdan sonra zirâ‘at vaktine değin tenbel ve boş durmayup san‘atını işlerler. Ve bu vilâyet halkının[2559] her san‘atında mahâretleri olup a‘lâ yaparlar ve cengâverlikde mâhirler ve sayd u şikâra mâiller ve ilm ü ma‘ârifde kâmiller olup[2560] ve hattâ avretleri dahi şikâra[2561] gidüp av avlarlar ve murâd itdiklerinde kendüler dahi sayd olupiki zevki birden hâsıl iderler.

El-hükkâm: Ve bu memleket götüri dört eyâlet olmak üzre taksîm olunmışdur ki birine Yeni Markıya ve birine Eski Markıya ve birine Medya Markıya ya‘ni Orta Markıya dirler ki bunların üçi dahi Borandeburg’a tâbi‘dür. Ve birine dahi Romen Monsi Komitato dirler ki bunların tafsîli gāyet tavîldür lâkin her birini icmâl ve ihtisâr üzre birer sûret ile beyân idelim[2562].

Evsâf-ı Eski Markıya: Bu sancak Alpi ırmağından tâ Lonaburg ırmağına varınca mümted olmışdur.

El-hudûd: Şarken ve şimâlen Alpi ırmağı ve cenûben Ora ırmağı ve garben Lerodos Raçin hadd ider. Tūli ve arzı yedişer cermanî mîldür ve bunu şehr-manendî yedi **[94b]** kasabası ve iki meşhûr şehirleri vardur ki ol kasabalar bunlardur[2563]: İstindaliya, Solet Keyula, Gardasbon, Sahosyom, Toncermond, Variz, Üsturburg kasabalarıdur ve baş kasabasına İstindal dirler ki nehr-i Okta kenârında vâki‘ olmışdur ve Solet Kuyula kasabasına Solet Vadil dahi dirler. Ve bu kasaba Hazret-i Îsâ aleyhi’s-

[2557] ba‘zı İ (106[a]) : - H
[2558] ve ba‘dehû Lutran dînine girüp H (94[a]) : - İ
[2559] ve hattâ çiftci ve çobanları dahi bir san‘at öğrenüp hem ra‘y ider ve hem ol san‘atı işler. sâir vilâyet çobanları gibi bir ağaç sâyesinde bütün gün yatup boş durmazlar ve çiftci dahi zirâ‘atden sonra hasâd vaktine değin ve harman tamâm oldukdan sonra zirâ‘at vaktine değin tenbel ve boş durmayup san‘atını işlerler. Ve bu vilâyet halkının H (94[a]) : - İ
[2560] ve ilm ü ma‘ârifde kâmiller olup H (94[a]) : - İ
[2561] şikâra H (94[a]) : - İ
[2562] ki bunların tafsîli gāyet tavîldür lâkin her birini icmâl ve ihtisâr üzre birer sûret ile beyân idelim H (94[a]) : ve bunların her biri içün icmâl ve ihtisâr üzre birer sûret an-karîb zikr olunur İ (106[a])
[2563] ve iki meşhûr şehirleri vardur ki ol kasabalar bunlardur H (94[b]) bunlardur İ (106[a])

selâmdan üç yüz sekiz sene mukaddem binâ olunmışdur ve Pinran ırmağı kenârında olup ol zamân bunun halkı şems-perestler idi. Ve hâliyâ bu kasaba bir mu‘azzam şehir olmışdur ki havâsı latîf ve tarlaları münbit ve meyvesi ve koyunı ve sığırı ve çayır ve mer‘âsı[2564] firâvândur. Ve Gardasbon kasabası dahi Dolmildi ırmağı kenârındadur ve Sohosyom kasabası dahi Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan dört yüz sene mukaddem binâ olunup nehr-i Mond kenârında ve bu dahi hâlâ bir mükellef şehir olmışdur ve Toncermond kasabası dahi Albus ırmağı kenârındadur. Varin kasabası dahi Alpi ırmağı kenârında vâki‘ olup bu dahi bir mükellef ve meşhûr şehir olmışdur[2565] ve Üsturburg kasabası dahi nehr-i Yisi ile nehr-i Oktan mâbeynlerinde şehr-mânend olmışdur ve ol iki şehrin birine Alyor dirler ki nehr-i Albus kenârına düşer. Ve birine dahi Nis Markıt dirler, gāyet mükellef ve meşhûr şehirdür.

Evsâf-ı Medya Markıya: Ya‘ni orta sancak dimekdür. Ve bu vilâyet Borendeburg’un ortasında olup tūli ve arzı yigirmi sekiz cermanî mîldür.

El-hudûd: [İ, I, 106b] Ve bu vilâyet hudûdı Alp ırmağından tâ Havila ve Sobos ırmağına varınca mümted olmışdur ve arâzîsini dahi bu ırmaklar saky ider ve mukaddemâ bu vilâyetde İsvec tāifesi oturup Borendeburg’ı taht idinmişlerdi ve Nemse kıralı alup elektörlük itmişdür. Ve Havila ırmağı bu semtden cârî olup ve şehrin içinden geçmekle şehri iki kısm ider ki birine eski ve birine yeni ıtlâk iderler. İmdi bu nâhiyeye ve baş şehrine Havila dirler ve buna karîb Bondon dirler bir mu‘azzam ve metîn ve müstahkem kal‘a vardur ve bu vilâyetin mu‘azzam ve meşhûr olan şehirlerinden birine dahi Rabi Novoya dimekle ma‘rûfdur ki Havila ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve biri dahi Fornak Fort şehridür ki nehr-i Odra kurbında olup ve her sene içinde üç def‘a azîm bâzâr durur.

Et-ta‘accüb: Ve bunda ta‘accübâtdan bir garîb şey vardur, şöyle ki bunun bağlarından bir kücük ırmak geçer ki gerek esvâb ve gerek gayri şeyi her ne olur ise olsun bu suyun içine düşen şey taş olur. Ve mu‘azzam ve meşhûr olan şehirlerinden biri dahi Felkon Haçiya şehridür ki içinde bâzârgânlar oturup ve çok vilâyetlerden bâzârgân gelmekle içinde gümrük oturur ve gümrüğünden dahi çok mâl hâsıl olur.

Evsâf-ı Yeni Markıya: Ve bu vilâyeti Eski Markıya ve nehr-i Odra fasl ider. Ve bu dahi Bomraniya’dan tâ Bolonya’ya varınca mümted olmışdur ki yigirmi dört cermanî mîl mesâfedür. Ve bu nâhiyenin tarlaları gāyetde münbit ve mevâşîsi gāyet çok ve

[2564] ve mer‘âsı H (94ᵇ) : - İ

[2565] Varin kasabası dahi Alpi ırmağı kenârında vâki‘ olup bu dahi bir mükellef ve meşhûr şehir olmışdur H (94ᵇ) : - İ

envâ‘-i meyvesi ve balığı firâvân ve ormanları dahi müferrihdür. Ve bu vilâyetin baş şehrine Kosterino dirler ki hâliyâ Markıya'nın tahtıdur ve içinde gümrük dahi oturur. Ve bunun deryâsında mercân gibi bir cins kırmuzı taş bulunur ki ol taşı vaz‘-ı haml itmekde ızdırâbı müşdedd olan avretler elinde tutup ve üzerinde götürse bi-izni'llâhi te‘âlâ fi'l-hâl meşakkatden halâs olup vaz‘-ı haml ider. Ve Konsberg nâm[2566] bir mu‘teber şehir dahi vardur ki bu şehrin kurbında bir kücük nâhiye dahi vardur ki cermanî yedi mîl kadar büyüklüği vardur. Bu nâhiyede şab ma‘denleri vardur ve bu vilâyetin Korosensi Dukato nâm bir nâhiyesi dahi vardur ki Selizya'dan bir kısımdur ve baş şehrine Korosan dirler ki nehr-i Odla kenârındadur ve Markıya Odla nâm nâhiye dahi vardur ki Eski Markıya'dan tâ Bomraniya'ya mümted olmışdur. Ve baş şehrine Boraterlo dirler. Ve bu iki nâhiye dahi büyük nâhiyelerdür. Sûret-i külliyeye nazar olundukda ma‘lûm olur.

Evsâf[2567]-ı Romon Nonsi Komitato: Ve buna Robin Nonsi nâhiyesi dahi dirler ve Borif Sinsi nâhiyesi dahi Yeni Markıya ile Eski Markıya mâbeynindedür. Ve bunun meyvesi ve kavunı firâvândur ve baş kasabasına Rabin dirler. Ve bunun dahi meyvesi ve koyun ve sığırı gāyet çokdur ve Borif Sinsi nâhiyesi dahi Alpi ırmağından tâ Moklinburg'a varınca mümted olmışdur ve bu nâhiye öbüründen vâsi‘cedür ve andan eskidür ve baş kasabasına Havilberg dirler ki Alpi ırmağına sehl-i karîbdür. Ve bu nâhiyenin mukaddemâ olan sükkânı hırsızlık ve kesicilik mu‘tâdları olmağla hâliyâ hırsız tāifesi dimekle ma‘rûflardur. Ve'l-hâsıl bu memleket âmmeten Borendeburg markıyosunun hükminde olup ve bu vilâyetin **[İ, I, 107a]** elli bir mu‘ayyen ve büyük şehirleri ve altmış dört orta şehirleri **[95a]** ve on altı kücük şehirleri ve otuz sâde hisârı yani varoşsuz kal‘aları ve on aded şikârgâh ağılları vardur ki beş mîl kadar ağıl dîvâr çekilüp içinde envâ‘-i hayvânât-i şikâr örtmişlerdür ki murâd itdikde markıyo varup istedüğini sayd ider ve gāyet mükellef ve mu‘azzam on yedi[2568] manastırları dahi olup ve sâir manastırların ve kilisaların hisâbı yokdur. Ve bu zikr olunan şehirlerden ve kal‘alardan mâ‘adâ kasabât ve kurâlarının hisâbı olmayup Cermanya memâlikinde ve dâirelerinde gāyet ile ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû ve kuvvet-i mâl ile meşhûr ve kesret-i asker ile mütevâtir bir memleket olup hîn-i iktizâda iki yüz bin asker hâsıl olur dirler[2569].

[2566] nâm İ (106ᵇ) : - H
[2567] evsâf İ (106ᵇ) : - H
[2568] on yedi H (95ᵃ) : - İ
[2569] hîn-i iktizâda iki yüz bin asker hâsıl olur dirler H (95ᵃ) : iktizâ itdikde bu memleketden iki yüz bin cenk erbâbı asker cem‘ olmak mümkindür İ (107ᵃ)

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve dâire[2570]-i Bomraniya, tâbi‘-i saltanat-ı Cermanya ya‘ni Nemse[2571]

Ve bu memleket kavsiyyü’ş-şekl düşmişdür.

El-hudûd: Bu memleketi şimâlen bahr-i Paltikom ve şarken Bovargarnino ki ol semt Bolonya ve Borendeburg’a karîb olup Borosiya ki Daniska’ya karîbdür. Ve garben Danya ve İsvec deryâsı ve Migabolonsi hadd idüp ve bu devlet mukaddemâ kırallık idi ve Nemse hükmine girdikde iki kısım olup ve bir kısmı dahi dört dukalık olup ve biri paşalık ve biri piskopluk ve biri komitlik ve iki dahi ze‘âmetdür. Kısm-ı evvel İsten Fit Dukato ve Bomraniya ve Golenberg dağı ki tâ Tosinom’da nihâyet bulur ve kısm-ı sânî Berestina ırmağıyla nehr-i Veytola mâbeynindedür ve İstaniyom dimekle ma‘rûf nâhiyede olur ki Binam ile İnam ırmakları arasındadur. Ve ikinci duka nefs-i Bomraniya’da oturur ki bu nâhiye İnam ile Biram mâbeyninde vâki‘dür. Üçünci duka Sobya’da oturur. Dördünci duka Vendaliya’da oturur ve Romalberg ve Rohavald ve İslaviya ve Üstuliya nâm yerlere dahi hükm ider ve paşa dahi Ruçiya vilâyetine hükm ider ki baş şehrine dahi Ruçiya dirler ve kadîmde bu Ruçiya vilâyeti dahi bir kırallık idi ve İstiralamod nâm şehir dahi ana tâbi‘dür ve andan mâ‘adâ birkaç tâbi‘i dahi vardur ki bunlardur: Berdom, Mozi, Basiha, Gorima, Levitrayom ve gayriler dahi vardur. Ve piskop hükminde olan yerlerin baş şehrine Kamino dinüp ve sâirlerine dahi Kosino ve Kolberg ve Korilin ve Boliçiyo ve Bolrovim dirler ve Karyonvald şehirleri dahi ana tâbi‘dür. Ve komit hükminde olan yerlerin baş şehrine dahi Gotergo dirler ve ze‘âmetler dahi Levinburg ve Bokoviç nâm mevzi‘lerdür ki niçe şuhûr ve kasabât ve kurâları vardur.

El-havâ: Ve bu vilâyetin havâsı mu‘tedil olup şöyle ki deryâ tarafında olan yerlerde aslâ tā‘ûn olmaz.

El-cibâl: Ve bu memletin meşhûr olan dağının [ismine][2572] Kosinim dirler ki Govlondberg şehri bunun kurbındadur. Ve birine dahi Veyvikol dirler, meşhûr ve yüksek dağdur. Ve İsmolsino nâm dağ dahi anın kurbındadur ve Daniska kurbında Osa dağı ve Sedinom kurbında olan Goçi dağı dahi yüce dağdur.

El-emtâ‘: Ve bu vilâyet gāyet ucuzlukdur, şöyle ki buğdayı ve arpası ve gayri hubûbâtı be-gāyet münbit ve firâvân olur ve keten ve kenevir ve koyun ve sığır ve

[2570] dâire H (95ª) : - İ
[2571] tâbi‘-i saltanat-ı Cermanya ya‘ni Nemse H (95ª) : - İ
[2572] yerlerde aslâ tā‘ûn olmaz. El-cibâl: Ve bu memletin meşhûr olan dağının [ismine] H (95ª) : - İ

yapağı ve peynir ve bal ve mumı ve sâde yağı ve don yağı ve iri ve kuvvetlü at ve hınzîrleri dahi çokdur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin şehirlerinden Bardom nâm şehirde meydânlar çok olup ve bâzârgân yatağı ve içinde envâ‘-i sınâyi‘ işlenür ve nesc olur bir güzel ve mu‘azzam şehirdür[2573]. Ve bunun ırmaklarında ve göllerinde kücük kayıklar gezüp ve firâvân üzre balığı çıkar ve envâ‘-i hayvânât-ı vahşîyi[2574] müştemil müferrih ormanları dahi vardur. Ve bu şehirde duka oturur ve İstadino şehri dahi cümle Bomraniya’da olan şehirlerin reîsi olup Odra ırmağı kenârında vâki‘ gāyet bolluk ve ucuzluk bir şehirdür. Ve bunun ormanlarında gāyet güzel gemi kerestesi olmağla bunda güzel gemiler bünyâd **[İ, I, 107b]** iderler ve gölleri ve ırmakları dahi vâfir olup ve bir metîn kal‘ası ve bir musanna‘ köprüsi dahi vardur ve bundan Daniska’ya gidilür. Ve İstirasonda nâm kal‘a dahi deryâ kenârında bir metîn kal‘adur ki kurbında niçe müferrih ormanlar ve limanında dahi envâ‘-i lezîz balıklar dahi sayd olunur ve Kolberg kal‘ası dahi deryâ kenârında bir metîn kal‘adur.

El-cezâir: Ve bu dâireye tâbi‘ birkaç cezîreler dahi **[95b]** vardur ki birine cezîre-i Vilna dirler. Bu cezîre müsellesü’ş-şekl olup ve her tarafı dörder cermanî mîldür ve gāyet memerr-i bâzâgân bir cezîredür ki elsine-i dünyânın ekseri bunda telaffuz ve tekellüm[2575] olunur. Zîrâ bunda Hind u Sind ve Danya ve İsvec ve Got ve İslavin ve Rusya ve Lutran ve Kalvini ve Moskov ve Leh ve Macar ve Portukal ve Ceneviz ve Filemenk ve Venedik ve İtalya[2576] ve İspanya ve Fransa ve Portaviz ve Yehûd ve her ne kadar milel-i küfristân[2577] bâzârgânları var ise bu cezîre bunlardan bâzârgân bulunur. Ve bu zikr olunan tavâyifin her birinin bu cezîrede başka başka mahallesi vardur. Ve mukaddemâ papa dîninde olanları bu cezîreye komazlardı, hâliyâ kor oldılar, zîrâ şimdi Nemse hükûmetine tâbi‘dür. Ve bu cezîrenin baş şehrine Polino dirler ki cermanî bir mîldür ve bu şehir gāyet ma‘mûr ve ehâlîsi dahi gāyet zengin âdemlerdür. Ve bu cezîrenin an-asl mutavattın olan halkı ne‘ûzü billâh ve hâşâ “Birkaç tanrı vardur” diyü i‘tikād-ı bâtıl[2578] iderlerdi. Birine Harvit dirler ki Utārid dimekdür. Anı “Zengin ve fakīr ve büyük ve kücük tanrısıdur” dirlerdi. Ve birine Marvit dinüp Merrîh dimekdür. Bunu “Bâzârgânlar ve askerî üzerine tanrıdur” diyü i‘tikād iderlerdi. Ve üçünciye Piyalbug

[2573] nesc olur bir güzel ve mu‘azzam şehirdür H (95[a]) : bir güzel şehirdür İ (107[a])
[2574] vahşîyi H (95[a]) : - İ
[2575] ve tekellüm İ (107[b]) : - İ
[2576] ve İtalya H (95[b]) : - İ
[2577] keferistân H (95[b]) : nasârâ İ (107[b])
[2578] bâtıl H (95[b]) : - İ

dinüp ve dördünciye Zernabug[2579] dirlerdi ki birine beyâz ve birine siyâh tanrı dinüp biri hayr ve biri şerr tanrısıdur dirlerdi, böyle bir galîz ve pelîd[2580] ve şedîd kavm idiler ve sonra Nemse kıralı Karlos bunlar üzerine sefer idüp papaslarından ve başlarından[2581] çok âdem katl idüp Nemse hükûmetine ilhâk itmekle hâliyâ Frenk dînine girmişlerdür. Ve bu tāife gāyet cemmâ‘ olup ekalli be-her yevm üç-dört cimâ itmeyince râhat olmazlar[2582]. Ve bunlar ekseriyyâ Danya halkıyla[2583] cenk iderler. Ve bu cezîre kurbında bir cezîre dahi vardur ki Osadom dirler. Yoluno’nun garb tarafına düşer ve yedi mîl ba‘îdi vardur ve bunda dahi çok bâzârgânlar gelüp giderler, azîm bey‘ ve şirâ olur bir ma‘mûr adadur.

Cezîre-i Roçiya: Bu cezîre Peltikom deryâsının adalarındandur. Ve bu cezîreyi garben ve cenûben Bomraniya memleketi hadd ider. Ve bu cezîre selefde şimdikinden büyücek idi, zîrâ kurbında olan Rodon nâm cezîre ile bunun arasında ancak bir dar boğaz var idi, sonra bir azîm furtuna olup bir buçuk mîl kadar yerini[2584] deryâ alup ve ol su alduğı yer şol kadar amîk olmışdur ki her ne kadar büyük kalyon olsa ol mahalden geçer ve ol mevzı‘i yeni geçit tesmiye itdiler. Ve bu cezîre tūli ve arzı yedişer mîl olup ve devri yigirmi sekiz mîldür. Ve lâkin cezîresinde penensolalar ve kücük cezîreler olduğından mâ‘adâ körfezlerine ve ortasına girmişdür ve deryâ kulakları bir mertebe çokdur ki anlar dahi hisâb olunsa yetmiş mîlden ziyâde mesâhası olmış olur. Ve bu cezîrenin toprağı gāyet münbit olup ve atları ve sığırları ve koyunları ve cânavarları gāyet büyük ve hem çok olur ammâ bu cezîre[de] kurd ve büyük kirpi olmaz. Lâkin Veytovila cezîresinde Veynensola’sında olur. Ve bu cezîre halkı gāyet cenkci tāife olup ekseriyyâ cenkleri Danya ve Bomraniya âdemleriyledür.

El-lisân: Ve bu cezîre halkının lisânları Bomraniya ve Boşnak dillerine gāyet karîb bir lisândur.

El-edyân: Ve bu cezîre halkı hâliyâ put-perestlerdür ammâ ahvâl-i kadîmeleri bir papasa taparlardı. Ol papas mürd oldukdan sonra tasvîr idüp sağ eline**[İ, I, 108a]** yedi ma‘denden düzülmiş bir boynuz virüp ve içine bir su komışlardur ki “Dâimü’d-dehr ol papas ol suyı içer” diyü i‘tikād idüp ve sol eline dahi bir ok ve yay virüp bir yerde komışlar idi ki “Anın yerine geçen baş[2585] papas senede bir kerre ol mevzi‘ye

[2579] dinüp ve dördünciye Zernabug H (95^{b}) : - İ
[2580] ve pelîd H (95^{b}) : - İ
[2581] ve başlarından H (95^{b}) : - İ
[2582] ekalli be-her yevm üç-dört cimâ itmeyince râhat olmazlar H (95^{b}) : - İ
[2583] halkıyla İ (107^{b}) : kıralıyla H (95^{b})
[2584] yerini H (95^{b}) : - İ
[2585] baş İ (108^{a}) : - H

varup ol sûretin elinde olan boynuzun içindeki suya nazar ider ve eğer ol su azalmış ise ol sene kahd olur" diyü ve eğer çoğalmış ise "Ganîmet olur" diyü halka haber virürdi. Ve bâ-husûs ol baş papas binüp ol suya bakmağa[2586] gitmek içün üç yüz at beslerdi ve ol atlar içinde bütün beyâz bir at olmağa muhtâc idi ki ol sûreti görmeğe gitdiklerinde baş papas ol beyâz[2587] ata binüp ve ziyâdece sür'at idüp at terledikde halka hitāb idüp dir idi ki "Benim atıma bile nazar idin ki sizin içün ne kadar ta'b ve zahmet çeker" diyüp halkı idlâl iderdi. Ve bu tasvîr Ankona şehrinde dururdı ve ol şehir bir burun kenârında bir dağ üstünde vâki' olup ve bir metîn kal'ası dahi vardur. Ve bunun kurbında Kırantina nâm bir şehir dahi vardur ki gāyet mükellef ve ma'mûr şehirdür. Ve bu cezîrenin kasabâtı dahi bunlardur: Berga, Sagrit, Yenksot **[96a]** ve gayriler dahi. Bu cezîreden mahallinde yedi bin cenkci çıkar, ammâ on beş bin askere mu'âdil tutarlar. Ve bu cezîre kurbında Yasmond nâmında bir bonensola dahi vardur ki taraf-ı şarkında olan burunda birkaç mağaralar vardur ve anlara karîb bir siyâh göl vardur ki be-gāyet amîk göldür. Ve bunun balığı gerçi çokdur ammâ halkının i'tikādı böyledür ki bu balıklar ağrıya ve ağa girmezler ve ağla dahi sayd olmazlar dirler. Ve hattâ bir balıkçı bir gün bir kayık peydâ idüp ol göle kor ki irtesi gün ağını ve sâir âlâtını dahi getürüp balık sayd eyleye, irtesi ol mahalle geldikde kayığı bulmayup ta'accüb ile kayığı ararken görür ki bir gāyet müntehâ ağacın çâk zirve-i a'lâsına çıkarmışlar. Sayyâd bunı gördükde be-gāyet ta'accübüne binâen savt-ı a'lâ ile çağırup "Bu kayığı gürûh-ı şeyâtīnden bu ağacın depesine kangı şeytān çıkarmışdur?" didikde gaybdan bir sadâ[2588] zuhûr ider ki bu amelde zümre-i şeyâtīnden kimesnenin medhali yokdur, belki Neyşil nâm karındaşım ile ben itdüm" diyü cevâb virür. Ve bu hikâyet ol vilâyetde ile'l-ân mütevâtiren nakl olunur. Ve'l-hâsıl bu cezîrede gerçi gemi kerestesi olacak ağaclar yokdur, ammâ odunı ve sâir kereste olacak ağacları gāyet çokdur. Ale'l-husûs Semunet adasında bir sık orman vardur ki azîm intifâ' iderler. Ve hâliyâ bu cezîre iki kıral arasında vâki' olmışdur ki biri İsvec ve biri işbu Bomraniya beğidür ki Nemse[2589] kıralına tâbi'dür.Ve bu Bomraniya memleketi mukaddemâ çok zamân[2590] iki kırallık olup ve hâliyâ Nemse'ye tâbi' memleketlerden bir kırallık i'tibârıyla bir dâire dahi budur.

[2586] ol suya bakmağa H (95[b]) : - İ
[2587] baş papas ol beyâz H (95[b]) : - İ
[2588] Derkenârda müellifin notu olarak şu ibare kayıtlıdır: "Bu ameli iden Allâhu a'lem ecinne olmak ihtimaldür." Bu ifade İ nüshasında yoktur.
[2589] beğidür ki Nemse H (96[a]) : - İ
[2590] çok zamân H (96[a]) : - İ

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Holsaçiya ve Veytinsis Dukato, tâbi‘-i Cermanya ya‘ni Nemse[2591]

Ve bu memleket yigirmi ikinci ve yigirmi üçünci ve yigirmi dördinci medâr altındadur ve arzı elli üç buçuk ve dereceden tâ elli beş dereceye değin mümted olmışdur ve cenûbında etval-i nehârî on yedi sâ‘at ve şimâlîsinde on yedi sâ‘at[2592] bir rub‘ olur. Ve bu dâirenin tūli Nebrog’dan tâ Kolanik’a varınca yigirmi dokuz mîldür ki yüz on altı mîl ider.

El-bilâd[2593]: Ve bu vilâyetin yigirmi büyük şehri ve yigirmi dört kal‘ası ve otuz dokuz büyük kasabası ve iki yüz seksen bir kücük kasabası ve dört yüz otuz altı büyük kilisası ve yüz yetmiş üç çiftliği ve iki bin sekiz yüz kırk iki karyesi ve iki yüz otuz altı su değirmeni vardur ki a‘lâsı on iki ve ednâsı iki taşlu olup ve bir taşlusı nâdirdür.

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Danya ve nehr-i Sokortburg[2594] ve nehr-i **[İ, I, 108b]** Koldin ki bunlar Peltikom deryâsına munsab olurlar ve şarken bahr-i Peltikom ki anda birkaç cezîreler olup bu vilâyete mülhakkdur ki birine Alsin ve birine Ravi ve birine Komavin cezîreleri dirler. Ve cenûben dahi ırmağı ve Alco ırmağı ve garben Çemerko deryâsı hadd ider. Ve bu semtde dahi birkaç cezîreler vardur ki cümlesi bu vilâyete mülhakdur. Ve bu vilâyetin şekli İtalya gibi dil şekli olup iki tarafı deryâdur, şöyle ki bir tarafında bahr-i Peltikom ve bir tarafında bahr-i Çemerko vâki‘ olmışdur.

El-emtâ‘: Ve bu vilâyetin toprağı ol kadar münbit değildür, lâkin deryâ kurbında olmağın her şeyi firâvân bulunur. Ve bunda tuz dahi çıkar ammâ çendân şey değildür. Ve bu vilâyetde akākīr ve a‘şâb ve rûgan-ı sâde ve mum yağı ve yapağı ve koyun ve sığır ve deri ve gayri şeyler firâvândur.

El-liman: Ve bu vilâyetin latīf ve emîn limanları çokdur[2595]. Bahr-i Çemerko’da vâki‘ olanlar bunlardur: Hamburg, Golovçik, İstadiyo, İtzeyhova, Tononga, Hosevmo, Rotabol ve gayriler dahi vardur, lâkin meşhûr ve mu‘teberleri[2596] bunlardur. Ve bahr-i Cermanya’da ya‘ni Nemse deryâsında olan[2597] mu‘teber limanlar bunlardur: Danya, Cermanya, Lovina, İsviçya, Norviçiya, İngilis, Filemenk, Fransa, İspanya, İtalya ve Borsiya ve gayriler dahi vardur. Ve bu ecilden bu semte çok gemiler ve bâzârgânlar gelüp ve giderler. Ve bahr-i Peltikom’un dahi mu‘teber limanları bunlardur: Folizburg,

[2591] tâbi‘-i Cermanya ya‘ni Nemse H (96[a]) : - İ
[2592] ve şimâlîsinde on yedi sâ‘at H (96[a]) : - İ
[2593] el-bilâd H (96[a]) : - İ
[2594] nehr-i Sokortburg H (96[a]) : - İ
[2595] çokdur H (96[a]) : vardur İ (108[b])
[2596] ve mu‘teberleri H (96[a]) : - İ
[2597] ya‘ni Nemse deryâsında olan H (96[a]) : - İ

Hadris, Lebda, İnrad, Sonderburg, Novastad, Lobika ve gayriler dahi vardur, lâkin ma‘rûf u meşhûrları bunlardur. Ve bu vilâyetde olan sular ve göller balık yatağı olmağla gāyet çok balık çıkar ve amelî dahi **[96b]** çok göller peydâ idüp[2598] ve içine balıklar salıvirüp ve az zamâda çoğalmışdur ki murâd itdikleri vakitde sayd iderler. Ve deryâdan dahi selamon ve luçi ve sazan ve mersin ve sâir envâ‘-i gûne balıklar çıkar ki haddi ve pâyânı yokdur.

El-cibâl: Ve bu semtin çokluk müntehâ[2599] dağları yokdur ve meşhûrları bunlardur: Seycaberg, Helgolandiya dağlarıdur ki deryâ kenârına düşer. Ve birkaç kücük dağları dahi vardur.

El-enhâr: Ve bu dâirenin şöhret-nümâ olan ırmakları dahi bunlardur: Valfirya, Albus ya‘ni Dora, Ustura, Sakontina, Pela, Olsturya, Tirava, Penaviya, Terbina, Nisa ve gayriler dahi çokdur, büyükleri bunlardur[2600].

El-orman[2601]: Ve bu vilâyetin Peltikom deryâsı kenârında niçe mu‘teber ormanları dahi vardur ve bu Holsaçiya vilâyeti âmmeten Nemse’ye tâbi‘dür ancak Selervik nâhiyesi Danya kıralına tâbi‘dür ki meşhûr ve mu‘azzam olan şehirleri bunlardur: Selezvik, Felenezburg, Rondosburg, İtzihoma, Oldos, Folva, Hadik, Lipya, Tondarin, Kıriya, Egerne Fort ve gayri şuhûr ve kasabâtı çokdur.

El-ahlâk: Ve bu nâhiyenin yalı semtinde olan halkı haşînü’t-tab‘ ve gāyet cenkci tāifedür ve ilm-i mellâhiyye ya‘ni gemicilik ilminde dahi gāyet mahâretleri vardur. Ve gayri sınâyi‘ dahi bilürler.

El-edyân: Ve bu vilâyet halkı Lutran ve Kalvinî dîni tutarlar. Ve Selezvik vilâyetinden ve Dalenya memleketinden hîn-i iktizâda yüz bin güzîde cenk erbâbı asker çıkar.

Evsâf-ı Vit Marsiya Dukako: Ve bu vilâyete Holsaçiya dukatluğı dahi dirler. Zîrâ an-asl Holsaçiya’dan ifrâz olunup başka bir kısım kılınmışdur ve hâliyâ Danya kıralı tarafından dahi bunda iki pirincip oturup hükm iderler ammâ Bolonya ve Lobaçin ve Binaberg nâhiyeleri Nemse hükmindedür.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şimâlen nehr-i Aydir[2602] ve garben bahr-i Cermanya ve şarken bahr-i Peltikom ve cenûnben nehr-i Albus hadd ider ki bahr-i Çemenberka’ya munsab olur. Ve bu vilâyet iki deryâ arasında vâki‘ olmağla gāyet ucuzluk ve bolluk

[2598] ve amelî dahiçok göller peydâ idüp H (96[a]-96[b]) : ve bunlardan mâ‘adâ dahi çok göller peydâ olup İ (108[b])
[2599] çokluk müntehâ dağları yokdur H (96[a]) : çendâ dağları yokdur İ (108[b])
[2600] büyükleri bunlardur H (96[a]) : - İ
[2601] el-orman H (96[a]) : - İ
[2602] Aydir İ (108[b]) : - H

vilâyetdür. Ve bu vilâyetin ibtidâ **[İ, I, 109a]** arzında Hamburg nâm bir büyük şehir vardur, elli üç derece ve yigirmi altı dakīkadur. Ve şimâlinde olan Venderburg nâm şehir vardur ki bunda arzı elli dört derece ve yigirmi altı[2603] dakīkadur ve etval-i nehârî on yedi sâ‘ate karîbdür ve tūli Mersiya’dan tâ Bovasta’da varınca mümted olmışdur ki[2604] bahr-i Peltikom kenârında vâki‘dür ve bu mesâfe on cermanî mîl kadar olup ve devri otuz altı cermanî mîl olup ve yüz kırk dört rûmî mîl ider[2605]. Ve bu vilâyetin[2606] bağ u bağçeleri ve çayır ve çemeni ve hayvânâtı çok olup ale’l-husûs bahr-i Peltikom sâhillerinde olan tarlaları gāyet münbitdür.

El-cibâl: Ve bunun meşhûr olan dağlarının birine Seycaberg ve birine Salberg dirler.

El-enhâr: Bunun meşhûr ırmakları Aydora ve Üstura ve Tırava ve Alpi ırmakları olup cümleden mu‘azzam olan Alpi ırmağıdur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyetin halkı beyâz tenlü ve sarı saçlu ve gazûb olup ve lâkin zeyrek fikrli ve gāyetle müsâfire ri‘âyetlü ve sözlerine sâdık ve ahdine vefâ ider kavimdür, şöyle ki bir söz ağızlarından çıkdıkdan sonra ömren ol sözine muhâlif amel zuhûr itmek ihtimâli yokdur. Zîrâ bunlar sözine muhâlefet itmeği gāyet büyük günâh bilürler. Ve avretleri dahi gāyetü’l-gāye güzel ve ma‘rifetlü ve âşıkına vefâdâr ve merhametlü ve güzel sohbet ve latīf ülfetlü olup[2607] ve pâk ve güzel libâs giyüp ve bezenmeğe ve evlerini dahi gāyet pâk tutmağa mâillerdür.

Evsâf-ı vilâyet-i nefs-i Holsaçiya: Ve bu vilâyeti şimâlen Aydora ırmağı ve şarken Asontina ki tâ Bolononsi gölüne varur ve cenûben İstora ırmağı ve garben Vit Marsiya hadd ider. Ve bunun tūli dokuz cermanî mîldür ki Hohin Horna’dan tâ Asontina’ya varınca mümted olmışdur ve arzı dahi Aydora’dan İstora’ya varınca beş cermani mîldür.

El-enhâr: Ve bunun en mu‘teber ve büyük[2608] ırmağı Aydora ırmağıdur ki Balohondori kurbında bir kücük ormandan çıkar ve Arnovons nâm göle gidüp anı bir mu‘azzam göl ider ve ba‘dehû yine çıkup ve Berhovons’a uğrayup ve birkaç ırmağı dahi müştemil olup âhirü’l-emr birkaç yeri devr idüp bahr-i Okyanus’a munsab olur ki ol mahalle bahr-i Cermanya ve bahr-i Kıyom dirler. Ve bu vilâyetde birkaç ze‘âmetler

[2603] yigirmi altı H (96ᵇ) : yigirmi İ (109ᵃ)
[2604] varınca mümted olmışdur ki H (96ᵇ) : varınca değin İ (109ᵃ)
[2605] ve yüz kırk dört rûmî mil ider H (96ᵇ) : - İ
[2606] ve bu vilâyetin H (96ᵇ) : ve bunun İ (109ᵃ)
[2607] sohbet ve latīf ülfetlü olup H (96ᵇ) : güzel ülfetlü olup İ (109ᵃ)
[2608] ve büyük H (96ᵇ) : - İ

dahi vardur ki birine Randizburg dirler[2609]. Ve bu nâhiye çokluk[2610] münbit değildür, zîrâ balçığı çok ve yerleri kumsal ve ormanları vâfirdür. Ve bu vilâyet dahi Danya kıralı hükminde olup ve baş şehri ki **[97a]** Holsaçiya'dur, birkaç göl ile ihâta olunup hemân bir cezîre içinde gibidür ve ekser-i sükkânı bâzârgân olup ve balığı dahi çokdur ve gāyet ma'mûr ve meşhûr şehr-i azîmdür. Ve ze'âmetlerin birine dahi Keylo dinüp ve birine dahi Boros Holmensi ve birine dahi Hanravonosi dirler ki büyük ze'âmetler olup ve bunların şuhûr ve kasabât ve kurâları ve ormanları ve gölleri ve batakları ve suları dahi[2611] çokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur, resme nazar itdikde ma'lûm olur. Ve bu ze'âmetlerin medhûlleri on beş bin altundan ziyâde olur.

Evsâf-ı vilâyet-i Vagrina: Ve bu vilâyetin dahi tūli şimâlden cenûba varınca bahr-i Peltikom'dan Terva ırmağına varınca sekiz ve ba'zı yerde arzı beş ve altı cermanî mîldür.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şimâlen bahr-i Peltikom ve cezîre-i Namira ve garben Holsaçiya ve Üstur Mariya ve cenûben dahi yine **[İ, I, 109b]** Üsturya ve[2612] Saksonya-yı tahtânî hadd ider. Ve bu vilâyet Arvontina ırmağı ve Tirava ırmağı ve bahr-i Peltikom aralarında cezîre-vârî vâki' olmışdur, şöyle ki cezîre gibi su içinde kalmışdur. Ve bunlardan mâ'adâ gölleri ve ırmakları ve ormanları dahi çokdur.

El-metâ': Ve bu vilâyetde meyve kısmı ve koyun ve sığır ve hınzîr ve sâir mevâşî ve yabânî hayvânât dahi gāyet çokdur.

El-liman: Ve bunun birkaç güzel limanları vardur ki bunlardur: Tiravamond, Lobika, Bovasnad, Çinhanin, Asiknablis limanlarıdur[2613]. Ve bu nâhiyede âdem gāyet çokdur ve bunun baş şehrine Bolona dirler ve bunun birkaç kasabaları dahi vardur ki ma'rûfları bunlardur: Novastad, Ovlos, Kalvam, Tirava, Monda Lunkenburg, Oldenburg kasabalarıdur.

El-enhâr: Ve gāyet mu'teber ırmakları bunlardur: Tirava, Zontina, Sekontina ırmaklarıdur ki nehr-i Tirava ve niçe vilâyetleri dolaşup ve niçe ırmakları müştemil olup ve niçe göllere girüp ve yine cenûb ve tekrâr niçe kasabât ve kurâya uğrayup ve âhir-i kâr Tiramonda gölüne girüp ve bahr-i Peltikom'a munsab olur. Ve Sekontina ırmağı dahi bu tarz cereyân idüp bahr-i Peltikom'a munsab olur.

[2609] dirler İ (109[a]) : - H
[2610] çokluk H (96[b]) : çendân İ (109[a])
[2611] ve suları dahi İ (109[a]) : - H
[2612] ve cenûben dahi yine Üsturya ve İ (109[a]-109[b]) : - H
[2613] limanlarıdur H (97[a]) : - İ

El-edyân ve't-tabâyi': Ve bu vilâyetin kadîmî halkı Vandal ve Soklavon tāifeleri idiler ki put-perestler idi ammâ hâliyâ Lutran dîni tutarlar ammâ mukaddemâ bunların dâimâ kârları hırsızlık idi ve lâkin müsâfire be-gāyet ri'âyet iderlerdi ve hattâ içlerinden birisi müsâfire ri'âyet itmese anın evini ve mâlını yağma ve tâlân idüp ve kendüyi dahi ol vilâyetden nefy idüp bir daha ol vilâyete getürmezlerdi. Ammâ hâlâ ol yağma ve tâlân mu'tâdını terk idüp lâkin müsâfire ri'âyet ve ikrâmları kemâliyle tabî'atlarında merkûz u mecbûldür.

Et-taksîm: Ve bu vilâyet iki kısımdur, biri cenûbî ki zikr olundı ve biri dahi şimâlîdür ki bu dahi yine iki kısımdur, biri şimâlî ve biri cenûbî ta'bîr olunur. Şimâlî olan kısım gāyet bolluk ve ucuzluk olup gölleri ve suları dahi çokdur. Ve birine dahi Sehlin Ninsis gölü dirler ki devri üç mîldür[2614]. Ve kurbında iki kasaba vardur ki birine Selo ve birine Senhovis kasabası[2615] dirler ve bu göle on ırmak girer. Ve bunun iki boğazı vardur ki suyı denize gider. Ol boğazların biri Salsohor kurbında ve biri dahi Pasadorsi gölü kurbındadur ve bu gölden firâvân üzre sayd-i simâk olur ve bu göl müsellesü'ş-şekldür.

El-enhâr: Ve bunun meşhûr ırmağına Koronbug dirler ki Korbok nâm köyden gelür. Ve bu dahi birkaç ırmağı müştemil olup ve Helonkam kasabasına uğrayup ve Novastad kurbında bir boğaza karışur.

Manastır-ı duhter: Ve bunda bir kızlar manastırı vardur ki gāyet mükellef ve meşhûr manastırdur[2616]. Târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesinden doksan sene mukaddem bu manastırda gāyetü'l-gāye güzel bir keşîş-i riyâzet-keş bir kız var idi ki[2617] görenler ve bütün dünyâ gezenler "Felekde bunun misli gelmiş-görülmiş değildür" diyü meşhûr olmağla ol kızın tasvîrini resm idüp bütün kâfiristâna, kırallara ve kibârlara götürüp ve ile'l-ân Frengistân'da güzel kız tasvîr itdiklerinde ekseriyyâ ol kızın tasvîrini iderler. Ve ol manastırda ibâdet-keş olup ömrüni ifnâ itmiş ve hâlâ[2618] **[İ, I, 110a]** bu manastırda olan kızlar murâd itdiklerinde kocaya varurlar. Zîrâ Lutran dîni zuhûr itdikde bu vilâyet halkı Lutran dînine girüp bunlar papas söziyle amel itmezler[2619].

[2614] ki devri üç mîldür İ (109ᵇ) : - H

[2615] kasabası İ (109ᵇ) : - H

[2616] gāyet mükellef ve meşhûr manastırdur H (97ᵃ) : içinde gāyet hasnâlıkla meşhûr bir kız vardur ki İ (109ᵇ)

[2617] târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesinden doksan sene mukaddem bu manastırda gāyetü'l-gāye güzel bir keşîş-i riyâzet-keş bir kız var idi ki H (97ᵃ) : - İ

[2618] ol kızın tasvîrini resm idüp bütün kâfiristâna, kırallara ve kibârlara götürüp ve ile'l-ân Frengistân'da güzel kız tasvîr itdiklerinde ekseriyyâ ol kızın tasvîrini iderler. Ve ol manastırda ibâdet-keş olup ömrüni ifnâ itmiş ve hâlâ h (97ᵃ) : ve bu kızın asrı işbu bin yüz otuz üç senesi târîhü'n-Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan seksen sene mukaddem olup ol manastırda riyâzet-keş olup ta'abbüd ve tanassur iderdi İ (109ᵇ)

[2619] zîrâ Lutran dîni zuhûr itdikde bu vilâyet halkı Lutran dînine girüp bunlar papas söziyle amel itmezler H (97ᵃ) : anlar Lutran dîninde olup bunlar papa söziyle amel itmezler İ (110ᵃ)

Nâhiye-i Oldenburg: Ve bu nâhiye kısm-ı şimâlîde cezîre gibi idi ammâ hâliyâ taraf-ı garbında olan Borokat nâm ırmak kum süre süre bir tarafı sedd gibi olmışdur. Ve bu nâhiyenin baş kasabasına Oldenburg dirler ki Vagriya'nın tahtgâhı idi. Ve buna çok gemiler gelür ve gider. Ve bu nâhiyeye muttasıl Çesmavinsi nâm bir nâhiye dahi vardur ki ana keşîşler hükm ider ve baş kasabasına dahi Çesma dirler.

Evsâf-ı kısmi'l-cenûbî: Bu dahi iki kısım gibidür, biri piskoplukdur, ana Lobanonsi dirler ve biri dukalıkdur ki ana Bolononsi dirler **[97b]** ve bu kısmın baş şehrine Lobta dirler. Bir metîn kal'alu ve bâzârgân yatağı mu'âf ve müsellem bir bender-i şehr-i azîmdür. Ve bu kısma hâliyâ Venedikler gibi on iki hâkim hükm ider ve Danya kıralına dahi itā'atleri vardur. Ve Bolononsi dahi başka bir nâhiye olup ve başka bir pirinciya hükm ider. Ve baş şehrine Bolona dirler ki bir latīf yerde vâki' olmışdur ve Sebte gölü bir tarafını ihâta itmişdür ve garb tarafında bir uzun köprüsi ve bir metîn ve müstahkem kal'ası dahi vardur ki kal'a-i Seycaburg ve ol köprüye Ahranzburg dirler. Ve bu nâhiye dahi iki kısımdur ki biri Vagriya ve biri Sütur Mariya semtine düşer. Ve bunun arâzîsi gāyet münbit olup ve envâ'-i şükûfât ve sebzevât ve meyve kısmı dahi firâvândur. Lâkin Sotor Mariya semti çendân letāfetlü değildür. Seycaburg şehrinin gāyet metîn kal'ası dahi vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Sotor Mariya: Bu nâhiyenin âdemleri üç nev' üzredür ki biri Holsaçiya ve biri Sütur Mariya ve biri Holza Torom tāifesidür.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şimâlen Süturya ve nefs-i Holsaçiya ve garben Albus ırmağı ve şarken dahi ırmak-ı mezbûr ze'âmeti hadd ider. Ve bu vilâyetin ba'zı yerleri düz ve ba'zı yerleri çalılık ve balçıklardur ve bunda neb' sular vardur ki âdeme hayât virür.

El-cibâl: Ve bu vilâyetde Nordovi nâm bir meşhûr dağ vardur ki çâk depe üstünde bir dikili taş vardur ki Henrik nâm kıral binâ idüp dikmişdür ki gāyet musanna' ve ta'accübât-ı dünyâdan bir şeydür.

El-enhâr: Ve bu vilâyetde ırmaklar dahi çokdur, meşhûrlarından birine Beyla dirler ki iki damar ile mümted olmışdur ve Torinodi ırmağıyla mümtezic olup ol semt de bir mu'azzam gölden münşakk olur ve bir ırmağı dahi müştemil olup ve bir mevzi'i cezîre ider ki ol cezîreye Torito Vinsi dirler. Ve ba'dehû ırmak-ı mezbûr Berhodorf şehrine uğrayup ve şehr-i Lobika şehrine tâbi'dür ve ba'dehû Hamburg kasabasından geçüp ve iki şıkk olur ki biri sağa ve biri sola cereyân ider ve sola giden Berbil Vodor nâm mevzi'a uğrayup anı cezîre-vârî ihâta ider ve hattâ ana Vodor cezîresi ıtlâk olunur. Ve ba'dehû ol semtde balçık ve bataklık olur ve sağa giden damarı dahi Hamburg'dan

geçüp Alpi ırmağına karışur ve bu ırmağın mesâfesi yedi cermanî mîl kadar olur. Ve bir ırmağına dahi Olsatora dirler ki bu dahi iki damar olup cereyân ider, şöyle ki bir damarına Olsitora dirler Cuzbok kurbında neb‘ ider, Alpi ırmağına mümtezic olur **[İ, I, 110b]** ve bir damarına dahi Omasi Ersfelt dirler ki bu ırmak niçe neb‘ sulardan cem‘ olup giderek büyük ve amîk u arîz ırmak olur ve ba‘dehû nehr-i İstirya’ya karışur. Ve birine dahi Bina ırmağı dirler ki Barakin Dorb kurbında neb‘ idüp bir mu‘azzam göle gider ve ba‘dehû çıkup birkaç şehirlere uğrar ve çok yerleri balçık ve batak[2620] idüp ve ba‘dehû Alpi ırmağına munsab olur. Ve dördünci ırmağına[2621] Luncolbuk dirler ki başı Ancil nâm köyden neb‘ idüp Hamburg kurbında Alpi ırmağına karışur. Ve beşinci ırmağı dahi bir kücük ırmakdur ki iki damardan hâsıl olur. Birine Sovorbug dirler, bir mevzi‘i cezîre ider ve ba‘dehû bir balçığa uğrayup ve Agirya’ya ve Holsaçiya’ya ve Üstur Mariya’ya uğrayup ve ba‘dehû Alpi cânibine cereyân idüp ve dahi niçe ırmakları ve gölleri müştemil olur ve sâir ırmakları ve gölleri dahi vardur[2622].

Evsâf-ı nevâhî-i zu‘amâ: Sitin Hort ze‘âmeti Holsaçiya hâkiminin taht-ı hükûmetinde olup bu ze‘âmetden senede on altı bin talir ya‘ni kara guruş hâsıl olur. Ve ze‘âmet-i Tormus Potel, bunun kasabası dahi bu isimle müsemmâdur. Ve bu dahi Holsaçiya hâkimine tâbi‘dür ve ze‘âmet-i Toridkor ve Zayinburg ve bundan birkaç kasabalar vardur ki balıklarını kimse çalmasun diyü[2623] muhâfaza içün binâ olunmışdur. Zîrâ fevka’l-hadd balık çıkup[2624] mîrîden gayri kimse balık sayd itmek yasakdur.

El-cezâir: Ve bu semtde Alpi ırmağının birkaç cezîreleri vardur ki şimâl tarafında olanların ismine Deybova ve Rot Alpi ve cenûb tarafında olanlara Deyzvalbapi dirler ve ze‘âmet-i Sitayinburg balçıklar içinde vâki‘ olmışdur. Ve bunda birkaç kasaba ve kal‘alar vardur ve baş şehrine Borontinberg dirler ve birkaç şehirler dahi vardur ki kıral hükmindedür. Birine İnzi Hova dirler ve birine Komya ve birine Pelitra ve birine Goloçtadiya dirler. Ve bu şehirde Danya’dan gemiler gelüp Alpi ırmağıyla tâ bu kal‘aya irişür.

Evsâf[2625]-ı nâhiye-i Bononberg Komitato: Ve bu nâhiye Hamburg nâhiyelerindendür. Ve bunun kurbında Barmistadbor nâm bir kücük nâhiye dahi vardur.

Evsâf-ı nehr-i Albus: Bu ırmak Cermanya’nın mu‘azzam ırmağı olup ve bu ırmak Amalika dağlarından gelüp **[98a]** ve bunun neb‘ itdüği semte Riyazinberg dirler

[2620] ve batak H (110ᵇ)
[2621] ve dördünci ırmağına İ (110ᵇ) : ve bir ırmağına dahi H (97ᵇ)
[2622] dahi vardur H (97ᵇ) : sûretde mastūrdur İ (110ᵇ)
[2623] kimse çalmasun diyü H (97ᵇ) : - İ
[2624] fevka’l-hadd balık çıkup H (97ᵇ) : - İ
[2625] evsâf H (97ᵇ) : - İ

ve ol mevzi‘i Bohemya ve Selizya hadd ider ve bu nehrin çıkduğı dereye “şeytān deresi” dirler. İmdi anda birkaç neb‘ sular cem‘ olup ve cenûba gidüp nehr-i Obava ve nehr-i Motoce ve nehr-i Vertica ismiyle müsemmâ olan ırmakları müştemil olup ve ba‘dehû şimâle gidüp ve nehr-i Moltava yâd olunan ırmağı ve birkaç ırmağı dahi müştemil olup ve ba‘dehû Agriya ve Mesniya ve Midburg semtlerine uğrayup ve anlarda olan ırmakları dahi müştemil olup ve ba‘dehû Lonaburg vilâyetinden geçüp ve Hamburg kurbında azîm yataklar ve kamış ve sazlıklar[2626] ve cezîreler idüp ve ba‘dehû ol semtde iki isimle müsemmâ olur ki biri Sagri Alpi ve biri Albusdor Alpi anulduğı Eski Kam ve Kozlak ve Bilvardir vilâyetleridür ki bu tarafda niçe **[İ, I, 111a]** yerlere kum süre süre niçe tarlalar itmişdür. Ve Sagri Alpi ile müsemmâ olan tarafda Yeni Gama ve Korkorvoder ve Öksa Novorodi vilâyetleri vardur. Bu tarafda dahi niçe yerleri cezîre ve niçe cezîreleri[2627] vilâyet ider. Ve bu ecilden Lonaburg hâkimi ile Hamburg hâkimi arasında cenk eksik olmaz, zîrâ gitdikce Hamburg semtini kara idüp ol bir semtini su ve batak[2628] ider. Ve ol cezîre olan ve cezîre iken vilâyet olan yerler ise cümle Lonaburg hâkiminin hükûmetindedür ve su basdıkca Hamburg tarafı kara olup zabt itmeğin cenk itmeden hâlî olmazlar. İmdi bundan bu ırmak on altı cermanî mîl kadar mesâfe ile cereyân idüp bahr-i Cermanya’ya munsab olur ve deryâya kavuşduğı yerde azîm bataklar idüp ve sazlıklar ve sa‘blar ider. Ve cem‘an bu ırmağın mecrâsının imtidâdı yigirmi iki cermanî mîl olup ve rûmî seksen sekiz mîl ider, lâkin etrâfdan çok ırmaklar gelüp karışmağla gāyet mu‘azzam ve Tuna’ya mu‘âdil bir ırmak olur[2629].

Evsâf-ı vilâyet-i Vit Mariya: Ve bu vilâyeti Abdora ırmağı ihâta ider. Ve bu vilâyet iki kısımdur, şöyle ki biri kumsal ve biri balçıkludur. Ancak bir dar yeri vardur ki nehr-i Aydovan’ın şimâline düşer. Hattâ bu vilâyete düşmen musallat oldukda ehl-i vilâyet balçık içine kaçup emîn olurlar. Ve bunda bir kasaba vardur, Maldirbiyom dirler, gāyet metîn ve müstahkem kal‘ası vardur ve bu kasaba cenûb tarafına düşer ve hattâ ol tarafa gelen düşmeni bundan gözedürler. Ve şimâl tarafında batak içinde iki kal‘a dahi vardur ki ol tarafdan gelen düşmeni dahi anlardan dîde-bânlık iderler. Ve bunun iki tarafı ormanlık olup şöyle ki ol ormanlar ma‘ûniyetiyle az asker, niçe yüz bin askeri içerü duhûl itdirmezler.

[2626] ve sazlıklar H (97[b]) : - İ
[2627] ve niçe cezîreleri H (98[a]) : - İ
[2628] ve batak H (98[a]) : - İ
[2629] yigirmi iki cermanî mil olup ve rûmî seksen sekiz mil ider, lâkin etrâfdan çok ırmaklar gelüp karışmağla gāyet mu‘azzam ve Tuna’ya mu‘âdil bir ırmak olur H (98[a]) : yigirmi iki cermani mil kadar mesâfe olur İ (111[a])

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Çeslav ırmağı ve şimâlen Forizvons ve garben Rindburg ve cenûben Velstirya balçıkları hadd ider. Ve bunun mesâfesi Aydar'dan Borons Botilya'ya varınca yedi ve arzı ba'zı yerde üç bucuk cermanî mîldür. Ve bunun şimâl tarafında Danya kıralı ve cenûb tarafını Holsaçiya hâkimi zabt ider ve bu vilâyetin havâsı latîf ve halkı uzun boyludur ve acı kuvvetlü ve cenk eri âdemlerdür. Ve baş kasabaları Maldorb ve Hüveyda kasabalarıdur.

Evsâf-ı vilâyet-i Bermansis erki piskobati: Ve bu vilâyeti dahi Veysorçi ve Alpi ırmakları ihâta ider.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Lonaburg ve garben Oldenburg ve şimâlen bahr-ı Okyanus ve cenûben Honisi hadd ider. Ve bu vilâyetin ırmakları tarafında olan yerleri latîf ve ağacları çok ve müntehâdur[2630]. Ve baş şehrine Borimon dirler ki mu'âf şehirdür ve ekser-i sükkânı bâzârgândur. Ve bu şehir Veyvork ırmağı kenârında vâki' olmışdur ve bir latîf kal'ası vardur ki hendeki gāyet amîkdür. Ve bu şehirde bir meşhûr medrese vardur ki içinde cemî'-i fünûn ve envâ'-i elsine ta'allüm olunur. Ve bu şehrin havâsı güzel ve sağdur ve içinde bir darb-hâne dahi vardur ki dâimü'd-dehr zer u sîmden sikke kat' olunur. Ve bu şehir bin altı yüz kırk beş mîlâdında İsvec hükmine girmiş idi ammâ sonra Nemse alup hâliyâ Nemse hükûmetindedür[2631]. Ve'l-hâsıl işbu Holsaçiya memleketi faslında zikr olunan cümle vilâyetler mukaddemâ[2632] dört kısım olup ve dört kıral zabt iderdi. Ve Nemse saltanatı zuhûr ve istiklâl itdikden sonra Nemse kıralları zabt idüp ve kıralları ref' idüp[2633] vech-i meşrûh üzre taksîm ve tevcîh itmeleriyle hâliyâ Nemse tevâbi'âtı dâirelerinden bir kırallık vilâyet olmak üzre ma'dûd bir dâiredür[2634]. **[İ, I, 111b]**

[98b] Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i Lonaburg, tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse[2635]

Bu dâire mukaddemâ Saksonya-yı tahtânîye mülhakk idi, Nemse'ye tâbi' ve mahkûm oldukda başka dâire olmak üzre taksîm olundı[2636].

[2630] çok ve müntehâdur H (98[a]) : çokdur İ (111[a])
[2631] hâliyâ Nemse hükûmetindedür H (98[a]) : - İ
[2632] mukaddemâ İ (111[a]) : - H
[2633] ve Nemse saltanatı zuhûr ve istiklâl itdikden sonra Nemse kıralları zabt idüp ve kıralları ref' idüp H (98[a]) : ve ba'dehû Nemse hükûmetine dâhil oldukda İ (111[a])
[2634] Nemse tevâbi'âtı dâirelerinden bir kırallık vilâyet olmak üzre ma'dûd bir dâiredür H (98[a]) : Nemse saltanatı dâirelerinin birisi dahi bu olmak üzre ma'dûddur İ (111[a])
[2635] tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse H (98[a]) : - İ
[2636] Nemse'ye tâbi' ve mahkûm oldukda başka dâire olmak üzre taksîm olundı H (98[b]) : - İ

El-hudûd: Ve bu vilâyetin etrâfını Borendeburg ihâta ider ki Maklinburg, Mebdenburg, Sekavonburg, Etvarburg, Oldenburg ve Beramonsi ve Alpi ırmağı ve Sürk ırmağı hadd idüp ve ihâta ider. Ve bu dâirenin[2637] ormanları ve çalılıkları çokdur ve bu vilâyetin baş şehrine Lonenburg dirler. İçinde bir pınar çıkar ki tuz yaparlar ve çok yerinde dahi tuz bulunur ve hattâ bütün vilâyetin ekser-i mahsûli tuzdan hâsıl olur. Ve bu şehirden Hamburg'a altı mîl ve Berima'ya on iki mîl mesâfedür. Ve bunda Çila nâm bir şehir vardur ki gāyet metîn ve müstahkem kal'ası olup ve dukanın tahtgâhı bu kal'adur. Ve bu şehir nehr-i Albira üzerine binâ olunmışdur ve ol ırmakdan mübâlağa ile balık çıkar. Ve bu şehir memerr-i nâs ve bâzârgân yatağı ve uğrağı yerdür ve birkaç şehir dahi vardur ki bu şehre tâbi' olup ve isimleri dahi bunlardur. Birine Hamburg dirler ki Lozam nâm ırmak kenârında vâki' olmışdur. Ve birine dahi Olt Zina dirler ki vilâyetin ortasında vâki' olmışdur ve Barddik ve Ranaberga şehirleri ve bunlardan mâ'adâ birkaç kasabalar dahi vardur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin en mu'teber ırmağı Alpi ırmağı olup üstünde üç yerde gümrük alınur. Biri İstakin ve biri Pitzagova ve biri dahi Buleyka şehirlerinde otururlar. Bu gümrüklerden çok mâl hâsıl olur[2638]. Ve Alira ve gayri ırmaklar dahi vardur.

El-orman: Ve bu vilâyetde niçe yabânî hayvânâtı müştemil ormanlar dahi çokdur, şöyle ki her birinde olan hınzîr ve geyik ve tavşan ve tilkü ve kurdun haddi ve pâyânı yokdur. Bu ecilden sayd ile meşhûr vilâyetdür. Ve mu'ayyen avcılar vardur, sayd itdikleri canevarlardan gümrük alur ve vâfir mâl hâsıl olur. Zîrâ anlarda kurd ve ayu postı makbûl olup vâfir akça ider[2639].

Evsâf-ı vilâyet-i Bonzoy Mensi Dukato: Bu nâhiye Herçinya ormanından çâk Alpi ırmağına varınca mümted olmışdur.

El-hudûd: Ve bunun hudûdı Migdaburg ve Halbirastad vilâyetleridür.

El-bilâd: Ve bu vilâyet gāyet ucuzluk ve bolluk vilâyetdür, zîrâ arâzîsi gāyet münbit olup ale'l-husûs bir mertebe buğdayı olur ki tarlalarına kök iken atla giren âdem görinmez.

El-ahlâk[2640]: Ve bu vilâyet halkı gāyet muhibb-i müsâfir olup evine bir müsâfir gelse birkaç zamândan berü gāib olmış akrabâsı gelmiş mertebe hazz idüp azîm ri'âyet

[2637] dâirenin H (98ᵇ) : vilâyetin İ (111ᵇ)
[2638] bu gümrüklerden çok mâl hâsıl olur H (98ᵇ) : - İ
[2639] ve mu'ayyen avcılar vardur, sayd itdikleri canevarlardan gümrük alur ve vâfir mâl hâsıl olur. Zîrâ anlarda kurd ve ayu postı makbûl olup vâfir akça ider H (98ᵇ) : - İ
[2640] el-ahlâk H (98ᵇ) : - İ

iderler[2641]. Ve askerîleri dahi çokdur. Hîn-i iktizâda birkaç gün içinde on binden ziyâde cenk erbâbı âdem cem‘ olur.

El-edyân: Ve bu vilâyet halkı âmmeten Lutran dîni tutarlar ve bu vilâyetin baş şehrine Boronruvik dirler ki Okra ırmağı ortasından geçer ve bu ırmağın başı Hatonika ormanından gelür. Ve bu şehrin dîvârları iki katdur.Ve bundan mâ‘adâ birkaç şehirleri dahi vardur ki bunlardur: Helomistad, Fovastad, Hanober, bu şehir Leyna ırmağının üstüne düşer ve senede dört def‘a bâzârı durur. Ve bu ırmak şehir içinde on altı bölük olup her biri bu şehre uğrar ve ol şehirlerden biri Himlin ve biri Volfon ve biri Botel kal‘asıdur ki duka anda oturur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin baş ırmağı Neya ırmağıdur ki Bentiçin kasabasından neb‘ ider.

Evsâf-ı vilâyet-i Migdaburg erki piskobati: Ve bu vilâyete elektörlerden bir erki piskop hükm ider. Ve bu vilâyet dahi Alpi ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur.

El-hudûd: Ve bunı dahi şarken Saksonya ve şimâlen Eski Markıya ve garben Boronzoy Çensi ve cenûben Halirastad hadd ider. Ve bunun baş şehrine Mikdaburg dirler ki Alpi ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve buna tâbi‘ niçe şuhûr ve kasabât vardur, cümleyi takrîr tavîl olur[2642]. **[İ, I, 112a]** Ve bu vilâyet elektörünün senede elli bin altun mukannen medhûli vardur, vilâyetin imâreti bundan mülâhaza oluna[2643].

Evsâf-ı vilâyet-i Halirastad piskobati: Ve bu vilâyetin tarlaları dahi gāyet münbit olup şöyle ki atla tarla içine giren âdem görünmez[2644].

Âdet-i papas: Ve bu vilâyet papasının bir fenâ âdeti vardur, şöyle ki perhîzlerinden[2645] bir gün mukadem anda olan cümle kefereyi cem‘ idüp “Her kimin günâhı var ise gelüp söylesün” diyü nidâ itdirir ve anlardan dahi günâhı takrîr ve i‘tirâf idenlerin başlarını **[99a]** açdırup gül ve toprak saçar. Ve ba‘dehû bunları kovar ve dir ki “İmdi Âdem’i cennetden kovdukları gibi siz dahi kovuldunuz” diyüp ve halka dahi tenbîh ider ki bunlar ile hiç kimse söyleşüp ve âşinâlık dahi itmesün” dir ve halk dahi bunlardan nefret idüp bir ferd âşinâlık itmek değil, selâm virüp ve selâmını dahi almazlar. Ve eğer er ise avreti ve avret ise eri bile nefret idüp bir ferd âşinâlık idüp yüzine bakmazlar ve tâ orucları tamâm olunca bu mu‘âmeleyi iderler, kaçan kim orucları tamâm olur, ol merdûdları papas tekrâr yine çağırup dir ki “Sizin günâhlarınızı

[2641] evine bir müsâfir gelse birkaç zamândan berü gāib olmış akrabâsı gelmiş mertebe hazz idüp azîm ri‘âyet iderler H (98[b]) : - İ

[2642] vardur, cümleyi takrîr tavîl olur H (98[b]) : vardurki resimde mastūrdur İ (111[b])

[2643] vilâyetin imâreti bundan mülâhaza oluna H (98[b]) : - İ

[2644] atla tarla içine giren âdem görinmez H (98[b]) : tarla içine atlu girse görinmez İ (112[a])

[2645] perhîzlerinden H (98[b]) : oruçlarından İ (112[a])

afv idüp bağışladım. Varın yine hâlinizde olun" diyüp icâzet virür ve herkes yine işine meşgūl olur[2646]. Ve bu vilâyetin baş şehrine Halbirastad dirler ki gāyet mükellef kal'ası vardur. Ve buna tâbi' bir nâhiye dahi vardur ki ismine Heldis Heminsis dirler ki baş şehrine dahi Hildis Him dirler, bir güzel nâhiyedür. Ve birkaç şehirleri ve[2647] kasabaları ve çok köyleri dahi vardur, cümleyi takrîr tafsîl olur[2648] resimde mastūrdur. Ve bu Lonaburg dâiresi dahi bir kırallık i'tibârıyla Nemse'ye tâbi' dâirelerden bir dâiredür[2649].

Fasl-ı der-memleket-i Vostfaliya, tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse[2650]

Bu memlekete bu isim Üst Valya'dan me'hûzdur. Üst, Saksonya lisânında maşrık dimekdür ve valy dimek dahi tay dimekdür ve[2651] sebeb-i tesmiye dahi budur ki vilâyetin nişânı bir kücük at sûretidür ve bir ma'nâsı dahi Vost mağrib ma'nâsınadur ki mağrib âdemleri dimekdür.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Veyser Cim ve cenûben Hasiya dağları ve garben Reyno ırmağı ve şimâlen Forizya balçıkları hadd ider. Ve bu dâirede üç nev' hükûmet vardur: Biri papaslar ve biri beğler ve biri mu'âf şehirlerdür. Ve bu vilâyetin kadîmî halkı Tetoni tāifesidür.

El-havâ: Ve bu vilâyetin havâsı gāyet güzeldür velâkin yerleri ol kadar mahsûldâr değildür ve ormanları dahi çokdur.

El-me'âdin: Ve bu vilâyetin Hasiya dağlarında bakır ve hadîd ve kurşun ma'denleri olup ve Karyakıyo şehrinin kurbında altun ma'deni çıkar.

Evsâf-ı nâhiye-i Vosfaliya Dukato: Ve bu nâhiyede bir komit oturur ki tahtı Arterberg şehridür ki Dora ırmağı üzerine binâ olunmışdur[2652].

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Valda Çensi ve cenûben Hasiya ve garben Merkis Kolnod ve şimâlen Momkanistir hadd ider. Ve bu nâhiyede bir komit oturur ki tahtı Erterberg şehridür ki Dora ırmağı üzerine binâ olunmışdur[2653]. Ve bu vilâyetin dağları çokdur ancak Lobiya'da yokdur ve ormanları ve düz yerleri azdur.

[2646] ve herkes yine işine meşgūl olur H (98[b]) : - İ
[2647] şehirleri ve H (99[a]) : - İ
[2648] cümleyi takrîr tafsîl olur İ (112[a]) : - İ
[2649] ve bu Lonaburg dâiresi dahi bir kırallık i'tibârıyla Nemse'ye tâbi' dâirelerden bir dâiredür H (99[a]) : - İ
[2650] tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse H (99[a]) : - İ
[2651] ve valy dimek dahi tay dimekdür ve H (99[a]) : - İ
[2652] ve bu nâhiyede bir komit oturur ki tahtı Arterberg şehridür ki Dora ırmağı üzerine binâ olunmışdur. H (99[a]) : - İ
[2653] ve bu nâhiyede bir komit oturur ki tahtı Erterberg şehridür ki Dora ırmağı üzerine binân olunmışdur İ (112[a]) : - H

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur, cümlesinin mu‘teber ve meşhûrları Dora ırmağıdur ki ol semtde olan cümle ırmaklar buna munsab olur.

El-me‘âdin: Ve bu nâhiyede envâ‘-i me‘âdin çıkar ki bunlardur: Altun, gümüş, kurşun, demir, güherçile, şab, kükürd ve latīf mermer taşı ve gayri envâ‘ taşlar dahi bulunur. Ve baş şehri ki Veyerla dirler, bunda tuz ma‘deni dahi çıkar.

Evsâf-ı nâhiye-i Monosterinsi piskobati: Bu vilâyet bütün Vostfaliya’nın en mu‘azzam kısmıdur. Ve bu vilâyetin koyunı ve sığırı ve yapağısı ve hınzîrı çokdur **[İ, I, 112b]** ve ormanları ve mer‘âsı ve çayır ve çemeni firâvândur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Üstaburg ve şimâlen İstayin Modronsi ve garben Kelidiyom ve cenûben Merkıya hadd ider. Ve bu vilâyet Lipya ve Foriryo ırmakları arasında vâki‘ olmışdur ve niçe latīf meydânları vardur ve birkaç kücük dağları dahi vardur ve Namerburg kurbında olan dağlarda mermer taşlar çıkar.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin mu‘teber ırmağına Amasin dirler ki içinde büyük gemiler yürüyüp tâ Monoster şehrine gelür ve Lipya dahi bir mu‘azzam ırmakdur.

Et-taksîm: Ve bu vilâyet iki kısımdur, biri cenûbî ve biri şimâlî i‘tibâr olunur. Ve cenûbî olan kısım Leyha’dan Borin’e varınca mümted olmışdur ve şimâlî olan kısım dahi Agostiya’dan Oldenburg’a varınca mümted olur. Ve bu vilâyetin en mu‘azzam şehrine Molostor dirler, bir düz yerde vâki‘ olup iki tarafından Lipya ırmağı cârî olur ve sekiz kapusı vardur ve bir mükellef medresesi dahi vardur ki içinde cemî‘-i ulûm u[2654] fünûn okunur. Ve bu şehrin halkı iki def‘a vaftiz olurlar. Ve bu şehirde be-her sene altı bâzâr durur ve evkāt-ı bâzârda kimse kimseye rencîde itmeğe kādir değildür, gerek a‘lâ ve gerek ednâ ve gerek akrân akrânı döğse ve söğse ol sâ‘at anı dahi katl iderler, kadîmden **[99b]** âdetleri böyle vaz‘ olunmışdur. Ve bu şehir gāyet ucuzluk ve bollukdur ve cemî‘-i eşyâ bunda mevcûd bulunur. Ve dahi niçe bilâd ve kasabât ve tevâbi‘âtı vardur ki[2655]taraf-ı garbında olan şehre Kopus Foldiya dirler, birkaç kücük[2656] neb‘ suları vardur ki gāyet latīf sulardur ve çayır ve çemeni dahi çokdur. Ve Koltizyom nâm şehrin dahi güzel tarlaları vardur ve şimâl tarafında olan Rina şehri dahi bir bâzârgân yatağı ve tuz ma‘deni şehirdür.

El-ahlâk: Ve bu semtin halkı beyâz tenlü ve gāyet ırgatlu olup ve envâ‘-i san‘atlarda mâhirler ve cenkde dahi bahâdur olup ve avretleri dahi gāyet hasnâlar olup nisâya ta‘alluk olan işlerde[2657] ma‘rifetlü ve dil-dânelerine[2658] merhametlü olurlar. Ve

[2654] ulûm ve H (99[a]) : - İ
[2655] ve dahi niçe bilâd ve kasabât ve tevâbi‘âtı vardur ki İ (112[b]) : - H
[2656] kücük İ (112[b]) : - H
[2657] nisâya ta‘alluk olan işlerde H (99[b]) : - İ

bu cenûbî kısmında niçe bilâd ve kasabât tevâbi‘âtı dahi vardur[2659]. Ve kısm-ı şimâlî bir düz yerde vâki‘ olup ekser yerleri kumsal ve balçıkdur ve en güzel yeri Vitrinnosi nâhiyesidür ki bir düz yerde vâki‘ olmışdur.

El-enhâr: Ve bu kısmın en büyük ırmağı Amas Hasa Hunga ırmağıdur ki bu ırmak Romor gölü içinde geçüp Oldenburg’a varur ve içinde büyük gemiler gezer. Ve bu ırmak Berima kurbında ve Besvork ırmağına karışur. Ve bu kısmında dahi şuhûr ve kasabâtı çokdur, zikri tavîl olur. Meşhûr ve be-nâm kal‘ası Mabinam dimekle ma‘rûf olup gāyet güzel şehir ve metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve bu semtde gāyet çok balık çıkar. Ve İstinbulg nâm şehirde eski mezârları kazarken envâ‘-i gûne iri sahanlar ve gāyet büyük kazganlar ve gûn-â-gûn evânîler ve bardaklar bulunup ve gāyet büyük âdem kemikleri dahi çıkar ki görenler ta‘accüb idüp hayrân kalurlar[2660]. Ve bu semtde şol taşlar dahi çıkar ki odun yerine yakarlar. Ve ekseriyyâ Sadirlendiya semtinde olur ve bu semtin yabânî hayvânâtı ve kuşları çok olup ve koyunları ufak olur ammâ eti gāyet lezîz olur.

Evsâf-ı vilâyet-i Badir Bornonsi piskobati: Ve bu vilâyet mukaddemâ bir başka kırallık idi ve hâliyâ yine büyük hükûmetlerdendür. Ve birkaç nevâhî ve çok şuhûr ve kasabâtı vardur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Boronsdik Dukato ve Hasiya ve cenûben Valdaçinsi Komitato ve garben Vostfaliya-yı şimâlî hadd ider. Ve bu vilâyetin neb‘ ider suları çokdur, şöyle ki üç yüz mikdârı olur. Ve hattâ bu sulardan[2661] birkaç **[İ, I, 113a]** cezîreler vardur ki bu sulardan peydâ olmışdur. Ve bunda birkaç sular dahi vardur ki Vikim nâm köyler kurbında vâfir cezr u meddi olur. Ve bunlardan mâ‘adâ birkaç ırmaklar dahi vardur ki Lokta Voni kurbında toprağa girüp gāib olur ve tekrâr yine Badir Boron kurbında baş gösterüp hurûc ider[2662].

El-mahsûl: Ve bu vilâyetin toprağı münbit ve kiyâhı firâvân olmağla buğdayı[2663] ve sâir hubûbâtı ve envâ‘-i esmâr ve ezhârı[2664] ve mevâşî ve hınzîri ve ehlî ve yabânî hayvânâtı firâvândur.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde timur ve kurşun ve tuz ve gûn-â-gûn latīf ma‘denî taşlar ve mermer taşlar dahi çokdur. Ve ba‘zı sularında altun kumı dahi bulunur.

[2658] dil-dânelerine H (99[a]) : âşıklarına İ (112[b])
[2659] ve bu cenûbî kısmında niçe bilâd ve kasabât tevâbi‘âtı dahi vardur H (99[b]) : - İ
[2660] ki görenler ta‘accüb idüp hayrân kalurlar H (99[b]) : - İ
[2661] bu sulardan H (98[b]) : - İ
[2662] baş gösterüp hurûc ider H (99[b]) : baş gösterür İ (113[a])
[2663] buğday H (99[b]) : - İ
[2664] ve ezhârı H (99[b]) : - İ

El-cibâl: Ve bu vilâyetin ortasından birkaç dağlar geçer ki İstadburg kasabasından tâ Moron kasabasına varınca imtidâd itmişdür. Ve bu dağların beri tarafında olan yerleri düz ve yollukdur ve öte tarafında olan yerleri çendân şey değildür. Ancak otlağı çok olmağla hayvânâtı firâvândur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları çokdur[2665], meşhûr ve mu'azzam olan ırmağına Amas dirler ki bir vâdî içinden geçüp ve taraf-ı şarkdan uğrayup ve ba'dehû Doralto ırmağına karışur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin baş şehrine Badirburg dirler ki bir büyük ve ma'mûr şehir olup ve içinde gāyet mükellef bir medrese dahi vardur ki cemî'-i ulûmdan ders okunur. Ve bu şehre tâbi' yigirmi beş şehir dahi vardur ki cümle kasabât ve kurâsıyla bu şehre tâbi'dür. Ve bu şehrin tarlaları mahsûldâr olup ve güzel mesîre-gâh bağ u bağçeleri dahi vardur. Ve bunda bir güzel dağ dahi vardur ki ismine Solet Konin dirler. Bu dağdan latīf tuz çıkar. Ve Borin dahi mükellef şehir olup mukaddemâ kıral tahtı idi. Ve dağların öte başında Varburg nâm şehir dahi gāyet güzel ve matbû' şehir olup Deymila ırmağı kenârında vâki' olmışdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Üstaburg piskobati: Ve bu nâhiyenin baş şehrine dahi Ösenburg dirler ki arâzîsini Hasiya ırmağı saky ider ve kasabalarının meşhûrına Hovanburg dirler. Ve bu kasaba Domaliyo gölünün ırmağı kurbında vâki' olmışdur ve bunda güzel doğanlar olur. Ve ırmağ-ı mezbûr kasabanın ortasından geçer. Ve bu **[100a]** kasabanın güzel tarlaları ve çayırları olup ammâ gölleri ve balçığı dahi çokdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Pinit Him Komitato: Vebu vilâyet Sitin Fort ve bu vilâyet Vostfalya'da vâki' olmışdur. Şark ve şimâl tarafını Monesterinsi ve garb tarafını vilâyet-i Linçisi ve cenûb tarafını Tiransi Lanya hadd ider. Ve bu nâhiyenin baş şerhrine Pinit Him dirler ve tevâbi'âtî şehirler dahi bunlardur: Zin Hos, Sokot Vorp, Toret Hoven şehirleri olup ve kasabât ve kurâları dahi çokdur. Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur, baş ırmağının ismine Neykota dirler.

Evsâf-ı nâhiye-i Sitayin Kortonsi: Ve bu nâhiye Pit Himon nâhiyesinin şark tarafında vâki' olmışdur ve baş şehrine Burg Sitayin dinüp ve baş ırmağına Aa dirler ki nâhiye-i Çiyal ortasından geçer. Ve birkaç şehir ve kasaba tevâbi'si dahi vardur[2666].

Evsâf-ı nâhiye-i Oldenburg Komitato: Ve bu vilâyetin hayvânâtı çok ve toprağı mahsûldâr ve mevâşîsi firâvân ve sâde yağı mebzûl ve ale'l-husûs peyniri cümle

[2665] ırmakları çokdur H (99[b]) : - İ
[2666] ve birkaç şehir ve kasaba tevâbi'si dahi vardur H (100[a]) : - İ

Cermanya içinde meşhûrdur. Ve bu vilâyetin sığırları **[İ, I, 113b]** dahi gāyet lezîz ve semiz olur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Bermensi ve cenûben Monosterinsi ve garben Umdonos ve şimâlen Bodastovariya ve Verzoçi hadd ider. Ve bunun baş şehrine dahi Oldenburg dirler. Ve bu şehrin kal'ası dahi metîn ve hendeki gāyet amîk olup Honta ırmağı ortasından geçer. Ve bunun meşhûr olan kasabaları bunlardur: Vestoztodi, Neydburg, Dolmen Hodest kasabalarıdur. Ve bu vilâyetin baş ırmağına Honta dirler ve buna Horna ve Lana ırmakları dahi müştemil oldukdan sonra Oldenburg'a cereyân ider. Ve Cermanya saltanatına tâbi'[2667] Vostfalya dâiresi dahi alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr işbu mahalde itmâm olundı.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Forizya-yı şarkî, tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse[2668]

Ve bu vilâyetin etrâfı Dolano boğazı ve Amaziya ve Veysork ve Monster ve Oldenburg ile hadd olunur.

En-nevâhî[2669]: Ve bu dâire on bir nâhiyedür, şöyle ki her birinde bir nev' tāife olur. Evvelki nâhiye tāifesine Oriker dirler ve bunların meskenleri balçıklu ve meyvesi az ve fenâ yerlerdür. Bunların on yedi köyleri vardur, ammâ büyük köylerdür. İkinci nâhiye tāifesine Merdomi dirler ve bunların dahi yerleri kumsal ve balçığı çok fenâ vilâyetdür ve on beş köyleri vardur. Üçünci nâhiye tāifesine Loncen dirler ve bunların dahi yerlerinde batak çok olmağla vilâyetlerine düşmen girmek gücdür ve on köyleri vardur. Dördünci nâhiye tāifesine Amas dirler. Bunların vilâyetleri güzel yerler olup ve gāyet ucuzluk nâhiyedür ve hemân iki köyleri vardur ammâ kasabaya mu'âdil büyük köylerdür. Beşinci nâhiye tāifesine Borikmur dirler. Bunların vilâyetlerinin bir tarafı deryâ kenârına düşer. Bunların kasabaları ve yigirmi köyleri ve birkaç limanları vardur. Altıncı nâhiye tāifesine Nordon dirler, bir körfes kenârında vâki' olup ve bu nâhiyede Emdin nâm bir mu'teber şehir vardur ki halkı gāyet zengin âdemlerdür. Hasiya ırmağı kuvvetiyle bunda çok ufak gemiler gelür ve giderler. Ve bu nâhiyede gemi kerestesi çok olmağın Fransız'dan ve İngilis'den ve Danya'dan ve İsvec'den ve Norviçiya'dan bunda çok âdemler gelüp envâ'-i gûne gemiler ve kalyonlar yapdırup ve Hasiya ırmağıyla yüzdürüp deryâya vardıkda vilâyetlerine götürürler. Ve bu şehrin bir güzel ve metîn

[2667] ve Cermanya saltanatına tâbi' H (100ᵃ) : - İ
[2668] tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse H (100ᵃ) : - İ
[2669] ve bu vilâyetin etrâfı Dolano boğazı ve Amaziya ve Veysork ve Monster ve Oldenburg ile hadd olunur. En-nevâhî İ (113ᵇ) : - H

kal‘ası da vardur. Ve bu nâhiyeyi mukaddemâ İngilis kıralı zabt iderdi, sonra Nemse kıralı almışdur ve otuz köyi vardur[2670]. Yedinci nâhiye tāifesine Harlik dirler, birkaç kasabası ve vâfir karyesi vardur. Sekizinci nâhiyenin tāifesine Vanforni dirler. Bunun üç kasabası ve on altı köyi vardur. Dokuzuncı nâhiyenin tāifesine Ostoçin dirler, iki kasabası ve on bir karyesi vardur. Onuncı nâhiye tāifesine Rosterin dirler, bir şehri ve iki kasabası ve vâfir köyleri vardur. On birinci nâhiyenin tāifesine Rincin dirler, vâfir kasabât ve karyesi vardur. Ve bunlardan mâ‘adâ bir nâhiye dahi vardur ki ze‘âmet gibidür. İsmine Deyvir dirler, bir ma‘mûr nâhiyedür, şöyle ki hemân otuz kadar mükellef manastırı vardur, sâir şuhûr ve kasabâtı buna kıyas oluna. Ve bundan böyle nevâhîleri zikr idelim[2671].

[100b] Evsâf-ı nâhiye-i Kalyoya Dukato ve Rastin Timari: Ve bu nâhiye Reyno ırmağının iki tarafında vâki‘ olmışdur.

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Bercensi ve şimâlen Zotfaniya ve garben Çidirya ve cenûben Filoronsi hadd ider.

[İ, I, 114a] El-bilâd: Ve bu vilâyetin şehirleri çokdur[2672] mu‘teber ve meşhûr şehirleri bunlardur: Borik, Mesentin, Kalyovi, Falkar, Garbatvis, Emrik, Riz, Vasil, Devizburg, Nogrit nâm şehirlerdür. Ve Nogrit şehrinde bir mükellef medrese vardur ve Vasil şehri bir bâzârgânı çok ve toprağı gāyet münbit şehirdür.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin ırmakları çokdur, mu‘teber ve meşhûrları bunlardur[2673]: Reyno, Nirsa ırmaklarıdur. Ve bu vilâyetde Deviz Bozçensi nâm bir meşhûr orman vardur ammâ Toto Bozençensi ormanı cümleden mu‘azzamdur.

Nâhiye-i Vevastin Timari: Bu nâhiye Mosa ırmağı kenârına varınca mümted olmışdur ve Beranisa ve Coldurya mâbeynlerine düşer birkaç kasabât ve şehirleri vardur[2674].

Nâhiye-i Morka Komitato: Ve bu nâhiyenin mu‘teber şehirleri bunlardur: Ham, Merklonon, Dorf Mond, Porakizvald, Süvist, bu şehir büyük ve ucuzluk şehirdür ve Vordina şehri dahi Dora ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Toprağı münbit ve koyunı çok ve dağları yeşilistan ve yabânî hayvânâtı ve hınzîri firâvândur. Ve bunda[2675] Asen

[2670] sonra Nemse kıralı almışdur ve otuz köyi vardur H (100[a]) : - İ
[2671] sâir şuhûr ve kasabâtı buna kıyas oluna. Ve bundan böyle nevâhîleri zikr idelim H (100[a]) : - İ
[2672] şehirleri çokdur H (100[b]) : - İ
[2673] ve bu nâhiyenin ırmakları çokdur, mu‘teber ve meşhûrları bunlardur H (100[b]) : meşhûr ırmakları İ (114[a])
[2674] birkaç kasabât ve şehirleri vardur H (100[b]) : - İ
[2675] ve bunda H (100[b]) : - İ

nâm bir kasaba vardur ki güzel tüfenkler yaparlar ve arâzîsi münbit ve suları çokdur ve bunda odun yerine yanan[2676] taş dahi bulunur.

Nâhiye-i Ravnezberg: Bu nâhiyeyi şimâlen Mondonsi ve şarken Lengoronsi ve cenûben Badir Boronsi ve garben Monsterensi ile hadd olunur. Ve bunun mu‘teber kal‘ası dahi Ravnezberg yâd olunur. Ve bundan gayri beş kal‘ası ve birkaç kasabası dahi vardur. Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Boliyaçensi Dukato: Ve bu nâhiyenin baş şehrine Gavlik dirler.

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Çildirya ve garben Leyodinsi ve cenûben Lonaburg ve şarken Kolvinsi hadd ider[2677]. Ve bu vilâyet Rovor nâm ırmak etrâfına mümted olmışdur. Ve bu vilâyeti Nemse’nin bir ihtilâli vaktinde gâh Nemse ve gâh İspanya kıralı zabt iderdi. Ve hattâ bin altı yüz yigirmi iki mîlâdında bu kal‘ayı İspanya kıralı zabt itmiş idi. Sonra Venedikler gibi cumhûr olup İspanya’nın hükminden çıkmışlardı. Ve ba‘dehû yine Nemse kıralı zabt eyledi ve daha mukaddem niçe zamân başka bir kırallık idi.

El-bilâd: Ve bu nâhiyenin şehirleri ve kal‘aları[2678] çokdur ve mükellef ve meşhûrları bunlardur: Doren, Neyok, Comund, Monsterigal, Öskörkan, Boyror, Goronburg, Alçin, Boyoslar, Lentok, Toyer, Sit Bart, Gancilt şehirleri ve kal‘alarıdur[2679]. Ve bunda bir meşhûr şehir dahi vardur ki Akviz Gıran dirler ve Filemenk lisânında Aken dirler. Linburg’dan üç mîl kadarca ba‘îd olup bir düz yerde vâki‘ olmışdur. Ve gāyet metîn ve müstahkem kal‘ası dahi olup bir meşhûr ve mu‘teber şehr-i azîmdür.

El-me‘âdin: Ve bunda tuz ve kükürd ve şab ma‘deni çıkar.

Miyâh-ı hârre: Ve bunda bir niçe hârr sular vardur ki kicik marazına mübtelâ olanlara devâ ve şifâdur[2680] ve şol avret ki tez hâmile olmak murâd ider, ol suda gasl itdikde bi-inâyeti’llâhi te‘âlâ tîz hâmile olur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin ırmakları dahi çokdur[2681] en meşhûr ırmağı Dovor yâd olunur ki bu nâhiyenin ortasından geçüp Doramond kurbında Mosa ırmağına

---

[2676] yanan H (100[b]) : isti‘mâl olunan İ (114[a])

[2677] ve bunun mu‘teber kal‘ası dahi Ravnezberg yâd olunur. Ve bundan gayri beş kal‘ası ve birkaç kasabası dahi vardur. Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur.Evsâf-ı nâhiye-i Boliyaçensi Dukato: Ve bu nâhiyenin baş şehrine Gavlik dirler.El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi şarken Çildirya ve garben Leyodinsi ve cenûben Lonaburg ve şarken Kolvinsi hadd ider H (100[b]) : - İ

[2678] ve kal‘aları İ (114[a]) : - H

[2679] şehirleri ve kal‘alarıdur H (100[b]) : şehirleridür İ (114[a])

[2680] ve şifâdur H (100[b]) : - İ

[2681] ırmakları dahi çokdur H (100[b]) : - İ

karışur. Ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı dahi olup cümleyi takrîr tavîl olur. Büyük hükûmet ve ma‘mûr vilâyet ve mukaddemâ başka bir kıralı var idi[2682].

Evsâf-ı Montonsis Dukato nâhiyesi: Ve diğer ismine Berçensis dirler. Ve bu nâhiye tâ Versalya-yı tahtâniye değin mümted olur.

El-hudûd: Ve bu nâhiyeyi garben nehr-i Reyno ve şarken ve şimâlen Kalyoya hadd ider ve baş şehri ki duka anda oturur, Dosli Dorb şehri dimekle ma‘rûfdur ki Reyno ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve ol meşhûr olan şecerü’l-fahm bunda dahi bulunur ve Solonga nâm şehirde dahi timur âlâtı işlenür ki ol semtlerde **[İ, I, 114b]** bunun timur âlâtı ve evânî meşhûr u makbûldur. Valvir Vald nâm şehirde dahi güzel kaliça işlenür ki ince iplikden yaparlar. Hattâ bütün Cermanya’da bunların kaliçaları makbûl ü mu‘teberdür. Ve bu nâhiyeye bütün dağlar birle ihâta olunmışdur ve birkaç şuhûr ve kasabâtı dahi vardur[2683].

Evsâf-ı nâhiye-i Leyodinçins Dukato: Ve bu nâhiye dahi büyük hükûmetdür ve bunı[2684] şimâlen Leyodçins ve cenûben Locen Borcensi ve garben Berayinsa ve şarken nehr-i Kosa ile mahdûddur. Ve bunda timur ma‘deni dahi çok olup ve baş şehrine Lici dirler ki Mosa ırmağı kenârında **[101a]** dağlar ile ihâta olunmışdur. Ve bu ırmak ol semtde birkaç cezîre ider ve ol cezîreler ki her birinde niçe köyler vardur. Ve bu şehirde neb‘ ider sular dahi çokdur, şöyle ki her evde su bulunur ve bu şehrin devri dört mîldür ve içinde bağ u bağçeleri ve güzel binâlı evleri ve manastırları ve bir mükellef medresesi vardur. Ve bu şehirde otuz iki san‘at vardur ki her birinin başka zâbıtı olup şöyle ki ol zâbıta danışmayınca ol san‘ata el sürülmez ve işlenmez. Ve bunun Boylon Kasil nâm bir kal‘ası vardur ki ol kal‘a tahtdur ve bir dağ üzerine binâ olunmışdur ve gāyetü’l-gāye sarp kal‘adur[2685]. Ve Tobini nâm şehirde çok kurşun ma‘denleri olup ve dağlarında mermer taşı ma‘deni dahi çokdur. Ve Tongori nâm şehir dahi Aykil nâm ırmak kenârında Licey’den üç mîl ba‘îd olup ve bunda bir su vardur ki cemî‘-i emrâza mübtelâ olanlara devâdur. Ale’l-husûs mesânede olan taşı[2686] ale’l-fevr zâil ider ve bunun ta‘mı ve râyihası timura benzer ve hattâ öyle nakl iderler ki bu suyı âteşe kodukda bulanık olur ve çıkarken kırmızı görünür. Ve Hiyev nâm kasabanın dahi toprağı latîf ve münbit ve çayırı çok ve koyunı firâvân ve timur ma‘deni dahi çok çıkar.

[2682] ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı dahi olup cümleyi takrîr tavîl olur. Büyük hükûmet ve ma‘mûr vilâyet ve mukaddemâ başka bir kıralı var idi H (100ᵇ) : - İ

[2683] ve birkaç şuhûr ve kasabâtı dahi vardur H (114ᵇ) : - İ

[2684] dahi büyük hükûmetdür ve bunı H (100ᵇ) : - İ

[2685] ve gāyetü’l-gāye sarp kal‘adur H (100ᵇ) : - İ

[2686] taşı H (100ᵇ) : kumı İ (114ᵇ)

Ve Santiron nâm şehir dahi gāyet mükellef ve meşhûr şehir olup[2687] mukaddemâ Fransız kıralının tahtı idi ve Çerya dahi bir güzel kal‘alu şehir olup ve bunda kibrîd ma‘deni vardur ve bunda Gövarmond nâm bir dağ vardur ki “gecitli dağ” dimekdür. Zîrâ bunun ancak bir yolı olup ve ol yol dahi bu dağdan geçmeğe muhtâc olup bir gayri yerden dahi yolı yokdur. Ve bu nâhiye gāyet ma‘mûr vilâyet olup ve mukaddemâ tavâyif-i mülûk asırlarında niçe zamân[2688] başka kırallık olup ve bir zamân dahi Fransa tahtgâhı dahi olmışdur. Ve Nemse saltanatı istiklâlinden sonra Nemse kıralı zabt idüp bir kırallık vilâyet i‘tibârıyla Nemse’ye mahkûm ve dâirelerden bir dâire add olunur[2689].

Fasl-ı der-beyân-ı vilâyet-i Kalvinsa Erki Piskobati, tâbi‘-i saltanat-ı Cermanya ya‘ni Nemse

Ve bu vilâyet büyük vilâyet olup ve hâkimi dahi elektör rütbesinde ya‘ni [kıral][2690] rütbesindedür. Evsâfı alâ tarikîl’l-icmâl zikr olunur[2691].

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şimâlen Loyor ve şarken Mononsi ve cenûben Tirivirinsi ve garben Boliya hadd ider.

Et-taksîm: Ve bu vilâyet iki kısımdur, biri fevkānî ve biri tahtânî ta‘bîr olunur. Fevkānî kısmının mu‘teber ve meşhûr[2692] şehirleri bunlardur: Kaloniya, Agrişina, Bona, Bervil, Beroviler, Reçinbak, Koçen Him, Biken Him, Nuzenburg, Zolbik, Sitin Fold, Andirnak, Altin Viyo, Kerin, Zones. Ve tahtânî kısmı dahi Reyno ırmağının garb tarafına düşmişdür ki şehirleri Leyno, Evayeronka, Ordin Cin, Evaydit, Ovonkirken, Neviş, Litberga, Alinberg, Dorston, Deklinkosen, Horonburg, Vavon şehirleridür. Ve bu vilâyetde iki büyük ze‘âmet dahi vardur ki Bona şehri ve Reyno ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu vilâyetin elli palanka **[İ, I, 115a]** tevâbi‘âtı dahi vardur. Ve bu vilâyetin toprağı münbit ve bağları latīf ve bağçeleri dil-güşâ ve meyvesi hûb ve envâ‘-ı hayvânâtı müştemil ormanları mergūb ve dağları mahbûb vilâyetdür. Ve Nus şehri dahi Kaloniya’dan altı mîl kadar ba‘îd Arpiya ırmağı kenârında iki kat dîvârlı ve amîk hendeklü bir şehirdür. Ve bunun gümrüği Reyno ırmağı kenârında vâki‘ olımışdur. Ve bir mükellef darb-hânesi dahi vardur. Ve bunların nişânı bir kara kuşdur ki altun varak ile tasvîr olunmışdur ve bir siyâh kalkan üzerine oturmuş gösterilmişdür. Ve Kaloniya

[2687] ve meşhûr şehir olup H (114[b]) : - İ
[2688] tavâyif-i mülûk asırlarında niçe zamân H (101[a]) : - İ
[2689] ve Nemse saltanatı istiklâlinden sonra Nemse kıralı zabt idüp bir kırallık vilâyet i‘tibârıyla Nemse’ye mahkûm ve dâirelerden bir dâire add olunur H (101[a]) : - İ
[2690] ya‘ni [kıral] H (101[a]) : - İ
[2691] evsâfı alâ tarikîl’l-icmâl zikr olunur H (101[a]) : - İ
[2692] mu‘teber ve meşhûr H (101[a]) : - İ

şehri dahi bir kilisası ve medresesi çok ve gāyetle ma‘mûr ve mu‘azzam [2693] ve güzel şehirdür. Ve devri altı buçuk mîl kadar çevirüp ve otuz dört kapusı vardur ve haftada üç pazarı durur. Mecma‘ü’n-nâs ve gāyet çok bâzârgân vardur. Ve bu şehirde niçe niçe kayıklar ve kücük gemiler gelür ve hattâ Cermanya içinde bundan büyük ve ma‘mûr şehir yokdur dirler. Ve bu dâireden hîn-i iktizâda kırk bin cenkci asker çıkar. Gāyet ma‘mûr vilâyet olup ve her nevâhî ve şehirleri tahrîr olunsa tavîl iktizâ ider ve hâliyâ bir kırallık vilâyet i‘tibârıyla Nemse’ye tâbi‘ ve dâireden bir dâiredür ki ihtisâr üzre zikr olundı ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı dahi vardur[2694].

[101b] Fasl-ı der-beyân-ı vilâyet-i Tiri Veyonsi Erki Piskobati , tâbi‘-i saltanat-ı Cermanya ya‘ni Nemse[2695]

Ve bu dâire dahi Nemse’ye tâbi‘ kıral rütbesinde olan büyük hükûmetlerdendür.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şimâlen Seviviya ve şarken Renfovoya ve cenûben Üsturasiya ve garben Loçenburg hadd ider ve bu vilâyetin havâsı bulutludur ve ekser-i evkātda gök gürler ve yağmur yağar. Zîrâ etrâfında dağlar ve vâdîleri ve nem-nâk yerleri çokdur. Ol ecilden buhâr, havâya munkalib olup böyle şey hâsıl olur dirler, be-kavl-i hükemâ[2696]. Ve bu vilâyetin baş şehrine Tiriveyrinsi dirler. Ve mukaddemâ buna Agosta şehri dirlerdi ve Batlamyus’dan menkūldür ki bu şehir gāyet eskidür, şöyle ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki sene mukaddem binâ olunmışdur ve bu hisâb üzre târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin yedi yüz otuz sene mürûr itmiş olur[2697]. Ve selefde çok pâdişâhlara tahtgâh olmışdur. Ve buna tâbi‘ çok şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât vardur. Meşhûrlarından bir kaçını zikr idelim: Birine Koblic dirler ki bu şehir Mosa ırmağıyla Reyno ırmağı cem‘ olduğı mahalde vâki‘ olup toprağı gāyet latîf ve münbit, bağları ve bağçeleri ve ferah-fezâ mesîre-gâhları çok olup ve Mosa ırmağı üzerine mebnî gāyet musanna‘ köprüsi vardur ki buna karîb Arin Borat Sitayin nâm bir kal‘a dahi vilâyeti hıfz içün binâ olunup gāyet metîn ve müstahkem kal‘adur. Ve bu şehirde vefret üzre balık saydı dahi olur.

Et-tarîk: Ve bu memleketin ekser yolları ormanlıkdur, bâ-husûs Mosa ırmağı kenârlarında olan yerler sâfî ormanlıkdur ve meyvelikdür ki ta‘bîr olunmaz.

[2693] ve mu‘azzam H (101[a]) : - İ

[2694] gāyet ma‘mûr vilâyet olup ve her nevâhî ve şehirleri tahrîr olunsa tavîl iktizâ ider ve hâliyâ bir kırallık vilâyet i‘tibârıyla Nemse’ye tâbi‘ ve dâireden bir dâiredür ki ihtisâr üzre zikr olundı ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı dahi vardur H (101[a])

[2695] tâbi‘-i saltanat-ı Cermanya ya‘ni Nemse H (101[a]) : - İ

[2696] be-kavl-i hükemâ H (101[b]) : - İ

[2697] ve bu hisâb üzre târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin yedi yüz otuz sene mürûr itmiş olur H (101[a]) : - İ

El-hayvânât: Ve bu vilâyetin dağlarında dahi hayvânâtın haddi ve pâyânı yokdur ve vâdîlerinde dahi vuhûş u tuyûr bî-hisâb olmağla ekser-i nâs cibâl ve sahrâ ve enhârlarda sayd safâsıyla meşgūllerdür.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde gümüş ve timur ve kurşun ma‘denleri dahi çokdur. Hattâ bir def‘a Mayitsi şehrinde bir parça gümüş bulunmışdur, vezni katı mübâlağa olmağla kal‘ u kat‘ itmeyince vezn itmek mümkin olmamışdur.

El-bahîrât: Ve bu vilâyetin gölleri dahi çokdur, ammâ iki göl vardur ki gāyet amîk göllerdür. Birine Alminsa ve birine Layginsa dirler. Ve bu göllerde sarı ve yeşil taşlar bulunur ki gevher bulunur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur, mu‘teberi Mosa ırmağıdur ki Bociso nâm dağdan gelüp Komlinc nâm mevzi‘de Reyno ırmağına karışur.

Evsâf-ı vilâyet-i İflens: Bu vilâyetin bir kısmı Tiraviransi hâkimine ve bir kısmı dahi Bocel Borcensi hâkimine tâbi‘dür. Ve bu vilâyet gāyet dağlık ve soğuk ve havâsı bulutludur ammâ neb‘ suları ve koyunı çokdur. Ve cümlesi beyâz olur, şöyle ki ilâc içün murâd olunsa bütün vilâyetde bir siyâh koyun bulunmaz. Ve bu vilâyet koyunlarının süti dahi gāyet çokdur ki sâir vilâyet koyunlarından iki üç kat ziyâde çıkar. Ve bu vilâyetin sularında dahi balık bî-şumâr olur ve birkaç neb‘ hârr sular dahi vardur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin şehirleri çokdur ve birkaç şehirlerini zikr idelim: Zebla, Korononburg, Sulebda, Helinta. Bu şehirler kurbında timur ma‘deni çıkar ve niçe samako furunları vardur ki çok timur işlenür. Ve Mondermoskit ve Caversitin nâm şehirlerinde dahi latīf sebzevât ve bostân olur. Ve ale’l-husûs marul ve kavun ve hıyar şol mertebe çok ve güzel olur ki İtalya’da olmaz. Ve bu vilâyetin ibtidâ olan piskobunun ismine Ornabos dirler ki bu âdem Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm telâmizinden bir ma‘rûf u meşhûr kimesnedür diyü azîm i‘tikād iderler. Ve bu vilâyetin baş şehrine Mogvinsiya dirler ki niçe şuhûr ve kasabât tevâbi‘i dahi vardur ve ol semtlerde bu şehrin kal‘ası metânetle ma‘rûf u meşhûr olup ve niçe latīf bağları ve müferrih bağçeleri dahi çokdur. Ve bu vilâyetin havâsı dahi latīf ve suları hafîf olup ve niçe hûnî ve vahşî hayvânâtı müştemil dağları dahi çok olmağla bu vilâyetin halkı dahi sayd u şikâra mâil ve meşgūllerdür.

El-enhâr: Ve bu vilâyetde ırmaklar dahi çokdur, meşhûr ve mu‘azzam olan Reyno ırmağıdur ki bu ırmak Cermanya dâireleri ırmaklarının en mu‘azzamıdur ve gāyet amîk olup şöyle ki yazda ve kışda içinde sagīr ü kebîr gemiler ve kalyonlar gezüp ve niçe menzil-i mesâfe vilâyetlere ve şehirlere varur. Ve bu ırmak Labonsiya nâm dağlardan gelür ki Batlamyus ve Calinos anlara Albus dağları tesmiye itmişdür. **[102a]**

Zîrâ bunlar dahi Albus dağından bir şu‘bedür. Ve bu nehir çıkduğı iki neb‘ sudan münşakk olup ve bir yerinden yarım konak ba‘îddür, şöyle ki biri şimâlde ve biri şark ve cenûbda vâki‘ olmışdur. Birinin ismi evvelki Reyno ve birinin ismi Gorki Reyno ile ma‘rûfdur. İmdi bunlar biraz mesâfe akup mümted oldukda iki göl olur ki birbirlerinden büyücekdür. Büyüğüne Dobvodon ve diğer ismine Konstansiya gölü dirler ve kücüğine dahi Çeyçir ve diğer nâmına Vintom dinüp ve diğer nâmına dahi Sela dirler. Ve bu gölden envâ‘-i gûne balıklar çıkar. Pes bunlardan çıkup cânib-i garba teveccüh iderken niçe gölleri dahi müştemil oldukdan sonra Bazliya şehrine uğrayup ve ol şehirde bunun üzerinde bir meşhûr köprüsi vardur ki gāyet musanna‘ köprüdür. Ve ol aradan dahi şimâle teveccüh idüp Mesoforya nâm vilâyetin tahtgâhı olan Boska şehrine uğrayup ve bu şehirde bir musanna‘ dolab yapmışlardur ki bu ırmakdan suyı yukaru çıkarup bütün şehri saky ider. Ve bundan geçüp Arcinto Rato nâm şehre varur ki bunda bir acâib kulle vardur ki gayri yerde bu kullenin misli ve mânendi yokdur. Ve ba‘dehû Mogvinsiya ve diğer Monc nâm şehre uğrayup ve girü garb semtine teveccüh idüp Vinc şehrine uğrayup saky itdikden sonra Karatil üzerine dönüp ve ba‘dehû Kolon şehrine uğrayup bunda Vora ırmağını müştemil olup ve ba‘dehû Veysile şehrine uğrayup anda dahi Alpi ırmağı karışup ve ba‘dehû Betaviya vilâyetine gidüp ve sınur kurbında iki fırka olup bir fırkası Aranakom şehrine uğrayup ve ba‘dehû Ana şehrine vardıkda anda tebdîl-i ism idüp Moza dimekle ma‘rûf olur ve anda mecrâsı gāyet vâsi‘ olup ve sol kenârında binâ olunan Cerol Neyom şehrine uğrayup ve ba‘dehû Bedidla vilâyetinden ve şehirlerinden geçüp Okyanus deryâsına munsab olur ve deryâya karışduğı mevzi‘de azîm cezr u medd ider ve bahr-ı Okyanus’dan Yeni Dünya’ya gidilür.

Der-beyânü’l-medd ü cezr be-kavl-i hükemâ

Ma‘lûm ola ki deryânın cezr u meddine bâ‘is kamer olduğı müsbet ve müberhendür. Zîrâ kamerin ahvâli ber-karâr olmayup ihtilâf üzre olmağla medd ü cezr dahi muhtelif olur. Pes bundan ma‘lûm olur ki deryâ kamere tâbi‘dür. Şöyle ki kamerin bir devri olan yigirmi dört sâ‘atde deryânın dahi iki kerre cezr ü meddi olur. Bu minvâl üzre ki kamer ufk-ı şarkīden çıkup dâire-i nısfu’n-nehâra varınca deryâ kabarur ve kamer dâire-i nısfu’n-nehârı geçüp ufk-ı garbîye varınca deryâ çekilür. Ve garban sonra tahte’l-ufkda nokta-i semt-i kademe varınca girü deryâ kabarup medd ider. Ve andan geçüp ufk-ı şarkīye varınca girü inüp cezr ider. İmdi her yerin ufkına ve nısfu’n-nehârına nisbet, bu emr-i mukarrerdür. Muhassal kamer bir vakt-i mu‘ayyende ufk-ı şarkī ve garbî dâire-i nısfu’n-nehâra gelmeyüp evkāt-i muhtelifede olduğı gibi medd ü

cezr ahvâli dahi ol vakitlerde menût u merbûtdur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki kamer bedr olduğı vakitde deryâyı tahrîk itdüği gibi nâkısu’n-nûr olduğı zamânda dahi öyle tahrîk idemez. Ale’n-netîce deryânın meddi, kamer nûrı ziyâdece oldukca deryânın temevvüci dahi ziyâde olur ve kamerin nûrı noksân oldukda deryânın dahi kuvveti nâkıs ve hareketi za‘îf olur. Ve eğer kamer inzârla nâzır olup ratb menziline uğrarsa deryânın meddi hadd-i mu‘tâddan efzûn olur. Ve eğer Merrîh’e nâzır olup yâbis menziline uğrarsa medd az olur. Ve bu husûsda burûcun dahi tulū‘ına dahi i‘tibâr vardur, şöyle ki eğer kamer burûc-ı müstakīmde tulû‘ bulunur ise deryânın meddi bir zamân mümted olur ve eğer burûc mu‘avvicetü’t-tulûda bulunur ise ana göre nâkıs olur. Zîrâ niçe def‘a müşâhede olunmışdur. Ve deryânın cezr ü meddi ezmine-i müsâviyede olmaz, meğer kamer burûc-ı i‘tidâlde olup arz olmaya. Ol vakitde ezmine-i müsâviyede olması mukarrer ve muhakkak olur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki deryânın ba‘zı semtleri kamerin nûrından ziyâde müte’essir olup ba‘zı âhar yerden ziyâde medd ü cezri olur. Sebebi mukâbele-i in‘ikâs-i şu‘âîdür. Zîrâ kamer şimâlî iken bir dürlü te’sîr idüp ve cenûbî iken bir âhar vechle te’sîri zuhûr ider. Ve şimâlde iken sevâhil-i şimâlînin meddi ziyâde olur. Ve deryânın ba‘zı yerlerinin meddi azhar ve ezyed ve ba‘zı yerin enkas u ahfâ görünür. Cümleden biri ki Cermanya deryâsının meddi şol mertebe azdur ki gücle hiss olunur, meğer rûzgâr şiddetiyle müteharrik ve muztarib olup hareket ide. Hattâ karayel esdikce **[102b]** ziyâdece kabarup ammâ taşması hiç vâki‘ olmamışdur, eğerçi vâfir mu‘azzam enhâr munsab olur ve döküldüği sevâhilde hurûş-ı deryâ karşılayup berâber çıkarmaz ve kenârlarda magāralar girüp çukur itmez, lâkin hem-vâr kenârlarda olan enhâr suhûlet birle karışup mümtezic olur ki gerçi İspanya ve Atlas ve Okyanus deryâlarının amîkı teftîş ve imtihânı hadd-i imkândan geçmişdür ve üç ve dört yüz kulac iskandil ile dibine ancak irilür ammâ Cermanya denizinin ekser yerde amîkı altmış zirâ‘ kadar olur ve ziyâde derin yerleri yüz zirâ‘dan ziyâde olmaz illâ Noviçiya’nın ba‘zı sevâhilinde bir mertebe amîk olur ki nihâyeti ve dibi ma‘lûm olmaz[2698]. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki sâir

[2698] ve selefde çok pâdişâhlara tahtgâh olmışdur. Ve buna tâbi‘ çok şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât vardur. Meşhûrlarından bir kaçını zikr idelim: Birine Koblic dirler ki bu şehir Mosa ırmağıyla Reyno ırmağı cem‘ olduğı mahalde vâki‘ olup toprağı gāyet latīf ve münbit, bağları ve bağçeleri ve ferah-fezâ mesîre-gâhları çok olup ve Mosa ırmağı üzerine mebnî gāyet musanna‘ köprüsi vardur ki buna karîb Arin Borat Sitayin nâm bir kal‘a dahi vilâyeti hıfz içün binâ olunup gāyet metîn ü müstahkem kal‘adur. Ve bu şehirde vefret üzre balık saydı dahi olur.

Et-tarîk: Ve bu memleketin ekser yolları ormanlıkdur, bâ-husûs Mosa ırmağı kenârlarında olan yerler sâfî ormanlıkdur ve meyvelikdür ki ta‘bîr olunmaz.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetin dağlarında dahi hayvânâtın haddi ve pâyânı yokdur ve vâdîlerinde dahi vuhûş u tuyûr bî-hisâb olmağla ekser-i nâs cibâl ve sahrâ ve enhârlarda sayd safâsıyla meşgūllerdür.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde gümüş ve timur ve kurşun ma‘denleri dahi çokdur. Hattâ bir def‘a Mayitsi şehrinde bir parça gümüş bulınmışdur, vezni katı mübâlağa olmağla kal‘ u kat‘ itmeyince vezn itmek mümkin olmamışdur.

El-bahîrât: Ve bu vilâyetin gölleri dahi çokdur, ammâ iki göl vardur ki gāyet amîk göllerdür. Birine Alminsa ve birine Layginsa dirler. Ve bu göllerde sarı ve yeşil taşlar bulunur ki gevher bulunur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur, mu‘teberi Mosa ırmağıdur ki Bociso nâm dağdan gelüp Komlinc nâm mevzi‘de Reyno ırmağına karışur.

Evsâf-ı vilâyet-i İflens: Bu vilâyetin bir kısmı Tiraviransi hâkimine ve bir kısmı dahi Bocel Borcensi hâkimine tâbi‘dür. Ve bu vilâyet gāyet dağlık ve soğuk ve hevâsı bulutludur ammâ neb‘ suları ve koyunı çokdur. Ve cümlesi beyâz olur, şöyle ki ilâc için murâd olunsa bütün vilâyetde bir siyâh koyun bulunmaz. Ve bu vilâyet koyunlarının südi dahi gāyet çokdur ki sâir vilâyet koyunlarından iki üç kat ziyâde çıkar. Ve bu vilâyetin sularında dahi balık bî-şumâr olur ve birkaç neb‘ hârr sular dahi vardur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin şehirleri çokdur ve birkaç şehirlerini zikr idelim: Zebla, Korononburg, Sulebda, Helinta. Bu şehirler kurbında timur ma‘deni çıkar ve niçe samako furunları vardur ki çok timur işlenür. Ve Mondermoskit ve Caversitin nâm şehirlerinde dahi latîf sebzevât ve bostân olur. Ve ale’l-husûs marul ve kavun ve hıyar şol mertebe çok ve güzel olur ki İtalya’da olmaz. Ve bu vilâyetin ibtidâ olan piskobunun ismine Ornabos dirler ki bu âdem Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm telâmizinden bir ma‘rûf u meşhûr kimesnedür diyü azîm i‘tikād iderler. Ve bu vilâyetin baş şehrine Mogvinsiya dirler ki niçe şuhûr ve kasabât tevâbi‘i dahi vardur ve ol semtlerde bu şehrin kal‘ası metânetle ma‘rûf u meşhûr olup ve niçe latîf bağları ve müferrih bağçeleri dahi çokdur. Ve bu vilâyetin hevâsı dahi latîf ve suları hafîf olup ve niçe hûnî ve vahşî hayvânâtı müşmetil dağları dahi çok olmağla bu vilâyetin halkı dahi sayd u şikâra mâil ve meşgūllerdür.

El-enhâr: Ve bu vilâyetde ırmaklar dahi çokdur, meşhûr u mu‘azzam olan Reyno ırmağıdur ki bu ırmak Cermanya dâireleri ırmaklarının en mu‘azzamıdur ve gāyet amîk olup şöyle ki yazda ve kışda içinde sagīr ü kebîr gemiler ve kalyonlar gezüp ve niçe menzil-i mesâfe vilâyetlere ve şehirlere varur. Ve bu ırmak Labonsiya nâm dağlardan gelür ki Batlamyus ve Calinos anlara Albus dağları tesmiye itmişdür. **[102a]** Zîrâ bunlar dahi Albus dağından bir şu‘bedür. Ve bu nehir çıkduğı iki neb‘ sudan münşakk olup ve bir yerinden yarım konak ba‘îddür, şöyle ki biri şimâlde ve biri şark ve cenûbda vâki‘ olmışdur. Birinin ismi evvelki Reyno ve birinin ismi Gorki Reyno ile ma‘rûfdur. İmdi bunlar biraz mesâfe akup mümted oldukda iki göl olur ki birbirlerinden büyücekdür. Büyüğüne Dobvodon ve diğer ismine Konstansiya gölü dirler ve kücüğine dahi Çeyçir ve diğer nâmına Vintom dinüp ve diğer nâmına dahi Sela dirler. Ve bu gölden envâ‘-i gûne balıklar çıkar. Pes bunlardan çıkup cânib-i garba teveccüh iderken niçe gölleri dahi müştemil oldukdan sonra Bazliya şehrine uğrayup ve ol şehirde bunun üzerinde bir meşhûr köprüsi vardur ki gāyet musanna‘ köprüdür. Ve ol aradan dahi şimâle teveccüh idüp Mesoforya nâm vilâyetin tahtgâhı olan Boska şehrine uğrayup ve bu şehirde bir musanna‘ dolab yapmışlardur ki bu ırmakdan suyı yukaru çıkarup bütün şehri saky ider. Ve bundan geçüp Arcinto Rato nâm şehre varur ki bunda bir acâib kulle vardur ki gayri yerde bu kullenin misli ve mânendi yokdur. Ve ba‘dehû Mogvinsiya ve diğer Monc nâm şehre uğrayup ve girü garb semtine teveccüh idüp Vinc şehrine uğrayup saky itdikden sonra Karatil üzerine dönüp ve ba‘dehû Kolon şehrine uğrayup bunda Vora ırmağını müştemil olup ve ba‘dehû Veysile şehrine uğrayup anda dahi Alpi ırmağı karışup ve ba‘dehû Betaviya vilâyetine gidüp ve sınur kurbında iki fırka olup bir fırkası Aranakom şehrine uğrayup ve ba‘dehû Ana şehrine vardıkda anda tebdîl-i ism idüp Moza dimekle ma‘rûf olur ve anda mecrâsı gāyet vâsi‘ olup ve sol kenârında binâ olunan Cerol Neyom şehrine uğrayup ve ba‘dehû Bedidla vilâyetinden ve şehirlerinden geçüp Okyanus deryâsına munsab olur ve deryâya karışduğı mevzi‘de azîm cezr u medd ider ve bahr-ı Okyanus’dan Yeni Dünya’ya gidilür.

Der-beyânü’l-medd ü cezr be-kavl-i hükemâ

Ma‘lûm ola ki deryânın cezr u meddine bâ‘is kamer olduğı müsbet ve müberhendür. Zîrâ kamerin ahvâli ber-karâr olmayup ihtilâf üzre olmağla medd ü cezr dahi muhtelif olur. Pes bundan ma‘lûm olur ki deryâ kamere tâbi‘dür. Şöyle ki kamerin bir devri olan yigirmi dört sâ‘atde deryânın dahi iki kerre cezr ü meddi olur. Bu minvâl üzre ki kamer ufk-ı şarkīden çıkup dâire-i nısfu’n-nehâra varınca deryâ kabarur ve kamer dâire-i nısfu’n-nehâri geçüp ufk-ı garbîye varınca deryâ çekilür. Ve garban sonra tahte’l-ufkda nokta-i semt-i kademe varınca girü deryâ kabarup medd ider. Ve andan geçüp ufk-ı şarkīye varınca girü inüp cezr ider. İmdi her yerin ufkına ve nısfu’n-nehârına nisbet, bu emr-i mukarrerdür. Muhassal kamer bir vakt-i mu‘ayyende ufk-ı şarkī ve garbî dâire-i nısfu’n-nehâra gelmeyüp evkāt-i muhtelifede olduğı gibi medd ü cezr ahvâli dahi ol vakitlerde menût u merbûtdur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki kamer bedr olduğı vakitde deryâyı tahrîk itdüği gibi nâkısu’n-nûr olduğı zamânda dahi öyle tahrîk idemez. Ale’n-netîce deryânın meddi, kamer nûrı ziyâdece oldukca deryânın temevvüci dahi ziyâde olur ve kamerin nûrı noksân oldukda deryânın dahi kuvveti nâkıs ve hareketi za‘îf olur. Ve eğer kamer inzârla nâzır olup ratb menziline uğrarsa deryânın meddi hadd-i mu‘tâddan efzûn olur. Ve eğer Merrîh’e nâzır olup yâbis menziline uğrarsa medd az olur. Ve bu husûsda burûcun dahi tulū‘ına dahi i‘tibâr vardur, şöyle ki eğer kamer burûc-ı müstakīmde tulû‘ bulunur ise deryânın meddi bir zamân mümted olur ve eğer burûc mu‘avvicetü’t-tulûda bulunur ise ana göre nâkıs olur. Zîrâ niçe def‘a müşâhede olunmışdur. Ve deryânın cezr ü meddi ezmine-i müsâviyede olmaz, meğer kamer burûc-ı i‘tidâlde olup arz olmaya. Ol vakitde ezmine-i müsâviyede olması mukarrer ve muhakkak olur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki deryânın ba‘zı semtleri kamerin nûrından ziyâde müte’essir olup ba‘zı âhar yerden ziyâde medd ü cezri olur. Sebebi mukâbele-i in‘ikâs-i şu‘âîdür. Zîrâ kamer şimâlî iken bir dürlü te’sîr idüp ve cenûbî iken bir âhar vechle te’sîri zuhûr ider. Ve şimâlde iken sevâhil-i şimâlînin meddi ziyâde olur. Ve deryânın ba‘zı yerlerinin meddi azhar ve ezyed ve ba‘zı yerin enkas u ahfâ görünür. Cümleden biri ki Cermanya deryâsının meddi şol mertebe azdur ki gücle hiss olunur, meğer rûzgâr şiddetiyle müteharrik ve muztarib olup hareket ide. Hattâ karayel esdikce **[102b]** ziyâdece kabarup ammâ taşması hiç vâki‘ olmamışdur, eğerçi vâfir mu‘azzam enhâr munsab olur ve döküldüği sevâhilde hurûş-ı deryâ karşılayup berâber çıkarmaz ve kenârlarda magāralar girüp çukur itmez, lâkin hem-vâr kenârlarda olan enhârr suhûlet birle karışup mümtezic olur ki gerçi İspanya ve Atlas ve Okyanus deryâlarının amîkı teftîş ve imtihânı hadd-i imkândan geçmişdür ve üç ve dört yüz kulac iskandil ile dibine ancak irilür. Ammâ Cermanya denizinin ekser yerde amîkı altmış zirâ‘ kadar olur ve ziyâde derin yerleri yüz zirâ‘dan ziyâde olmaz illâ Noviçiya’nın ba‘zı sevâhilinde bir mertebe amîk olur ki nihâyeti ve dibi ma‘lûm olmaz H (101^{a}-102^{a}-102^{b}) : - İ

deryâların suyı gāyet acı iken Karadeniz'in suyı anlar mertebe acı olmayup zarûret hâlinde içmek ve ta'âma isti'mâl itmek mertebesindedür. Sebebi budur ki Leh ve Moskov ve Tatar ve Rûmili ve Anatolı ve gayri etrâflardan vâfir mu'azzam tatlu sular buna karışup ve ol semtlerde şemsin te'sîri dahi az olmağın suyun eczâ-i latîfesini cezb idemez ve bu dahi vâki ve müşâheddür ki âhar deryâların tahammül idüp götürdüği sefâin-i mu'azzamayı yükleriyle bu kara deryâ götüremez. Meselâ Akdeniz'de on bin kîl yük götüren bir gemi bu Karadeniz'de noksân götürür. Meselâ Akdeniz'de bir sefîne on bin kîl hınta alup ve on karış suya indiği hâlde bu Karadeniz'de dahi ol sefîneye yine on bin kîl hınta tahmîl olundukda on bir ve on iki karış suya inüp baskın olur ve Karadeniz tahammül itdüğini sefîne gezen büyük sular dahi tahammül idemez. Zîrâ acı suyun cevheri kesîf olmağın kuvveti dahi ziyâde olup ve yüki ziyâde tahammül ider. Ammâ tatlu su anın muhâlifidür. Ve bu dahi ma'lûm ola ki tatlu suda sibâhat itmek Karadeniz'de sibâhat itmeden ya'ni yüzmeden âsândur ve Karadeniz'de yüzmek Akdeniz'de yüzmekden ve Akdeniz'de yüzmek dış denizde yüzmekden âsândur. Zîrâ acı ve kesîf suda yüzmek âdemi yorup menzil alamaz. Ve buna delîldür ki tatlu suda sefîneler deryâdan ziyâde yürüyüp menzil alur. Ammâ deryâ suyı acı ve kesîf olmağla ol mertebe serî' yüzemez ammâ yüki ziyâde tahammül ider. Muhassalu'l-kelâm Karadeniz'in suyı Akdeniz'den tatlu ve hafîf ve Akdeniz'in suyı dış denizin suyundan tatlu ve hafîf olup ve dış denizin suyı deryâ-yı Muhît'den tatlu ve hafîf olup ve deryâ-yı Muhît'in suyı cümleden acı ve galîz ve kesîf olup ve ba'zı semtlerde şol mertebe acı olurmış ki âdemin dokunduğı yerini kabardur imiş. **[İ, I, 115b]** Ve hikmet-i Hakk ile ba'zı semtlerde ve cezâirlerde tatlu ve hafîf ve latîf olduğunı dahi nakl iderler. والله على كل شي قدير[2699] Bu bâbda söz çokdur, tavîl olur. Bundan böyle Cermanya'dan bâkī kalan vilâyetler faslına şurû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ[2700].

Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i Reyno Palatinako tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse[2701]

Ve bu memleket iki kısım olup biri fevkānî ve biri tahtânî yâd olunur. Ve fevkānî olan kısım Bevarya'dan Tuna ırmağına varınca mümted olur ve tahtânî kısım dahi Reyno ırmağından imtidâd gösterür.

[2699] Allah herşeye kādirdir.

[2700] ve hafîf ve latîf olduğunı dahi nakl iderler. والله على كل شي قدير Bu bâbda söz çokdur, tavîl olur. Bundan böyle Cermanya'dan bâkī kalan vilâyetler faslına şurû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ H (102ᵇ) : tatlu olup içmeğe ve çâmeşûy gasline isti'mâl olunduğı menkūldür. Vallâhu alâ külli şey'in kadîr. Bu bâbda söz çokdur. Bundan böyle sadedimize şürû' idelim İ (115ᵇ)

[2701] tâbi'-i saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse H (102ᵇ) : - İ

El-hudûd: Ve bu dâireyi garben Boni Bontino ve şarken Furankonya ve şimâlen Manos ve cenûben Vavolsaçiya hadd ider. Ve Reyno ırmağı bu vilâyetin ötesinden geçer ve bir tarafından ortasından Nokaris cereyân ider.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin baş şehrine Heydil Berga dirler. Neyotom ırmağı kenârında vâki‘ bir şehr-i mu‘azzamdur. Ve bu ülke cümleten akîbdür ve taraf-ı şimâli sâfî kestane ve bulut ve ormanlık olup ve envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre ile mâl-â-mâldur. Ve bağları latîf ve bağçeleri müferrih ve toprağı münbit ve ırmaklarından gûn-â-gûn latîf balıklar çıkup ve güzel köprüleri dahi vardur ki ekseriyyâ a‘şâbdandur[2702]. Ve bu şehrin bir mükellef darb-hânesi dahi vardur ki dâimâ zer ve sîm sikke kat‘ iderler. Ve Korikni Tal nâm şehir dahi bir memerr-i bâzârgân şehirdür, şöyle ki envâ‘-i emti‘a ve akmişe ve çuka ve cümle insâna müte‘allik lâzım olan eşyâ mevcûd olup azîm harîd u fürûht olur.Ve Obon Him nâm şehir dahi Reyno ırmağı kenârında bir güzel tarlalı şehirdür ve latîf bağ u bağçeleri ve mesîre-gâhları dahi çokdur. Ve Cerimşi Hinyom nâm şehrin dahi gāyet **[103a]** metîn kal‘ası vardur ammâ etrâfı bataklu olmağla havâsı fenâdur. Ve Borina şehrinin dahi meyvesi ve bağları ve ormanları çokdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Simronsi: Ve bu nâhiyenin dahi şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtı çokdur ve baş şehrine Simran dirler ki Simral ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur ve bu ırmakda altun kumı çıkar ve Rehidil Berga kurbında olan ormanda Adriya nâm bir nev‘ kuşun azîm kesret ü vefreti vardur ki ormanlarda ekser-i eşcâr anın yuvasından görinmez ve bu kuşlar su kuşlarından bir nev‘ kuşdur ki ta‘ayyüşi dahi sudur ammâ yağmurdan ve furtunadan bir mertebe havf-nâkdür ki yağmur yağup ve furtuna olacak vakitlerde pervâz idüp ve havâya perrân olup kendülerin halâs kaydında olurlar. Ve bu nâhiyenin niçe şuhûr ve kasabât tevâbi‘âtı dahi vardur[2703].

Evsâf-ı nâhiye-i Zoy Burugan: Ve bu vilâyetin baş şehrinin ismi dahi budur ki iki ırmak mâbeyninde vâki‘ olmışdur ve güzel köprüleri vardur ve gāyet ma‘mûr u meşhûr şehir olup ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât tevâbi‘âtı vardur.

Evsâf[2704]-ı nâhiye-i Ser Burugon: Baş şehrinin ismi dahi budur. Nehr-i Sar kenârında vâki‘ bir güzel şehir olup ve bir metîn ve müstahkem kal‘ası dahi vardur. Ve Senberburg nâm bir büyük şehir dahi vardur ki içinde dîvân olur ve Romaçiya nâm şehrin dahi latîf buğdayı ve gāyet güzel ve münbit tarlaları çok ve havâsı dahi gāyetde latîfdür. Ve bu dâireye altıncı dâire hâkimi hükm ider ki dördünci elektördür ve bu

[2702] a‘şâbdandur H (102ᵇ) : ağac ve tahtadandur İ (115ᵇ)
[2703] ve bu nâhiyenin niçe şuhûr ve kasabât tevâbi‘âtı dahi vardur H (115ᵇ) : - İ
[2704] evsâf H (102ᵇ) : - İ

dâirede cümle kırk sekiz şehir olup cümlenin baş ve mu‘teber ve meşhûrı Heydil Berga şehridür ki arzı kırk dokuz derece ve yigirmi dakīka olup gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir şehr-i azîmdür.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur[2705] baş ırmakları Reyno ve Nokaros ırmaklarıdur. Ve bu ırmak Ladaburg **[İ, I, 116a]** kurbında Reyno ırmağına karışur.

El-orman: Ve bu vilâyetin ormanları dahi çokdur. Mu‘teber olanı Otonoyka ve Herçinya ormanlarıdur ki evsâfı yukaruda tafsîl üzre zikr olunmışdur. Nemse’ye tâbi‘ Cermanya’dan ma‘dûd dâirelerin biridür ki ihtisâr üzre işbu mahalde itmâm olundı[2706].

Fasl-ı memleket-i Hasiya-yı fevkānî ve Komita-yı Toktamon ve diğer nâmına Kanzila dirler, tâbi‘-i Cermanya ya‘ni Nemse[2707]

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken[2708] Foldonsi ve cenûben Vitraviya ve garben Nisaviya ve şimâlen Hasiya-yı tahtânî hadd ider.

Eş-şuhûr: Ve bu memleketin şehirleri çokdur, ma‘rûf ve meşhûr ve mu‘azzam olanları bunlardur: Makı Mali, Poçi, Diyatzonsi, Rinkaviya, Kosem Min, Tiraviyom, Konik Sitayin, Nasu, Sulmon, Vitcen Sitayin, Neyda ve ze‘âmet-i Besti Nonsi ve sancak-ı Laniyo ve bu sancak Lahini ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu vilâyetin baş şehrine Marbok dirler, Lano ırmağı kenârındadur. Ve bu şehrin tahtı olup gāyet ma‘mûr ve güzel şehirdür. Ve bu şehirde dîvân olur ve bu Lano ırmağının suyı niçe hastalara şifâdur, şöyle ki hârr sular kadar nef‘i mücerrebdür[2709] ve balığı dahi lezîz olur. Ve bu nehirde altun kumı dahi bulunur ve üzerinde bir güzel köprüsi dahi vardur ki etrâf-ı kenârlarında niçe ferah-fezâ ve dil-güşâ bağçeleri ve mesîre-gâhları ve kurbında bir müferrih ormanı dahi vardur. Ve bu şehrin tarlaları münbit ve çayır ve çemeni çok olmağla koyun ve keçi ve sığır ve bârgîrleri dahi firâvândur. Ve bu şehirde bir mükellef medrese dahi vardur ki içinde envâ‘-i ulûm ta‘allüm iderler. Ve bu şehrin ekser-i halkı cenk-âver ve yarâr âdemlerdür. Ve buna tâbi‘[2710] Çeyli nâm şehir dahi Fornak Fort’dan altı mîl ba‘îd olup ve bir ma‘mûr cebehânesi ve bir mükellef medresesi vardur ki etrâfdan niçe halk gelüp tahsîl-i ulûm iderler. Ve Fezginberg nâm şehirde dahi

[2705] ırmakları dahi çokdur H (112ᵇ) : - İ
[2706] Nemse’ye tâbi‘ Cermanya’dan ma‘dûd dâirelerin biridür ki ihtisâr üzre işbu mahalde itmâm olundı H (103ᵃ) : - İ
[2707] tâbi‘-i Cermanya ya‘ni Nemse H (103ᵃ) : - İ
[2708] şarken H (103ᵃ) : - İ
[2709] mücerrebdür H (103ᵃ) : müşâhede olunup İ (116ᵃ)
[2710] buna tâbi‘ İ (116ᵃ) : - H

güzel darb-hâne olup ve bu şehrin hâkimi kırmızı muma mühür basar. Zîrâ Nemse memleketinde hâkimler mühür basmakda müsâvî olmayup rütbesine göre olur, şöyle ki mühr basmak beş nev‘ üzredür. Kırmızı, beyâz, siyâh, mâi, sarı muma basarlar[2711]. Cümleden mu‘teber olan kırmızı muma mühr basmakdur. Ve Goronberga nâm şehrin dahi bir metîn kal‘ası vardur. Ve envâ‘-i vahşî hayvânâtı müştemil bir saydgâh ormanı dahi vardur ki be-her vakt saydı anda iderler. Ve Hertizberg nâm şehrin **[103b]** dahi nevâhîsi güzel olup şöyle ki buğdayı ve sâir hubûbâtı çok olur ve ormanları ve hınzîrları vâfir ve ırmaklarında balığı firâvân ve havâsı dahi hûbdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Katimali Boka el-fevkānî[2712]: Bu nâhiye Reyno ırmağından Valt ormanına varınca mümted olmışdur. Baş şehrine Dorum İstad dirler, bir latîf kal‘ası vardur ve gāyet meyvedâr mahaldür, şöyle ki bağları ve bağçeleri bî-şumâr olup envâ‘-i meyveden mâ‘adâ bâdem ve kestane ve zeytûn ağacları dahi bî-pâyândur. Ve bu nâhiyede gümüş ve bakır ma‘denleri olup ve havâsı dahi latîfdür ve niçe şehirler ve kasabalar tâbi‘i dahi vardur[2713].

Evsâf[2714]-ı nâhiye-i Nasoya: Ve bu vilâyet gāyetü’l-gāyet rutūbet üzre olmağın Nasoya didiler ki nas dimek ratb dimekdür. Ve bu vilâyet birkaç memleketdür.

El-hudûd: Cenûben Nasoyveyla Borcensi ve şarken Aysburg ve şimâlen Vostfaliya ve garben Bercensi hadd ider. Ve bu nâhiyede birkaç ze‘âmet ve yigirmi altı darb-hâne vardur ki altun ve gümüş ve bakır[2715] sikke kat‘ oluduğundan mâ‘adâ mankūr dahi kat‘ iderler[2716]. Ve bu vilâyetin dağları ve ormanları ve bağ u bağçeleri latîf ve yerleri mahsûldârdur ve niçe envâ‘-i me‘âdin olup ve Secanonsi nâm şehirde bir cins taş olur ki eridirler, timur çıkar. **[İ, I, 116b]** Hattâ ol demirden top dânesi dökerler ki gāyet musaykal ve mücellâ çıkar. Ve ol semtde kazgan ve tencere ve sahn ve gayri evânîler dahi ol timurdan yaparlar. Gāyet ıslâh timurdur ki ma‘denlerden böyle timur çıkmaz[2717]. Ve Delinburg ve Forodunberg vilâyetlerinde dahi fâhir çelik yaparlar. Ve Borbacensi’den dahi kurşun ve bakır çok çıkar. Ve İris Baçensi nâm karyede sırça furunları vardur.

[2711] muma basarlar İ (116[a]) : - H
[2712] el-fevkānî İ (116[a]) : - H
[2713] ve niçe şehirler ve kasabalar tâbi‘i dahi vardur H (116[a]) : - İ
[2714] evsâf H (103[b]) : - İ
[2715] ve bakır H (103[b]) : - İ
[2716] sikke kat‘ oluduğından mâ‘adâ mankūr dahi kat‘ iderler H (103[b]) : sikke darb olunur İ (116[a])
[2717] gāyet ıslâh timurdur ki ma‘denlerden böyle timur çıkmaz H (103[b]) : - İ

El-orman: Ve bu nâhiyede ormanlar dahi çokdur, en meşhûr ve mu‘teberine[2718] Vestirvald dirler ki Herçinya ormanından bir kısımdur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin en meşhûr olan ırmağına Lansitin kurbında olan Lano nâm ırmakdur ki Reyno ırmağına karışur.

Miyâh-ı hârre: Ve bundan birkaç hâsslu hârr sular vardur ki Komorça’da olan suların cümle nef‘inden mâ‘adâ mesânede olan taşı tefnît idüp izâle ider.

Evsâf[2719]-ı nâhiye-i Katı Maliboka el-tahtânî[2720]: Ve diğer ismine Tenzilaburg dirler. Ve bu vilâyet dahi nehr-i Reyno ile Ringariya arasında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin dağları ve bağları çokdur ve birkaç hârr suları da vardur ammâ acıdur.

El-cibâl: Ve birkaç dağları da vardur ki meşhûrına Hunsurg dimekle ma‘rûf ve[2721] meşhûrdur.

El-kılâ‘: Ve bu dağlar içinde bir niçe kal‘alar ve kasabalar vardur ki baş kasabasına Sankovam dirler. Cümleden metîn ve müstahkem olan kal‘asına Rayinkols dirler ki bu kal‘ada gümrük alınur. Ve Hohin nâm kal‘a dahi bir dağ depesinde vâki‘ olup bir neb‘ suyı vardur ki eyyâm-ı şitâda ıssı ve hengâm-ı sayfda soğukdur.

Evsâf[2722]-ı nâhiye-i Dic Komitato: Ve bu vilâyet Lani ırmağının iki tarafında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin toprağı münbit ve tarlaları güzel ve bağ u bağçeleri firâvân olup ve baş şehrine dahi Dinc dirler. Ve bu nâhiyenin Veysbad ve dahi Vinsi nâm kasabalarında meyvenin bir mertebe kesret ü vefreti vardur ki ta‘bîr olunmaz. Ve hikmet-i Hakk ile sâir memleketlerde ekseriyyâ bir sene çok olup ve bir sene az virür. Ammâ bunlarda her meyve be-her sene çok virür[2723]. Ve dahi Viz Barsi nâm kasabanın dahi güzel buğdayı olur ve vâfir bağ u bağçeleri dahi vardur. Ve bu kasabanın Fornak Fort şehrine dört cermanî[2724] milkadar bu‘dı olup ve içinde bir darbhânesi dahi vardur. Ve niçe şuhûr ve kasabâtı dahi vardur[2725].

Evsâf[2726]-ı nâhiye-i İsburg Komitato: Ve bu vilâyet dahi Veydal ırmağı kenârına düşer. Vesma ırmağı dahi içinden geçer ve baş kasabasına dahi İsenburg dirler ve Sema ırmağı kurbında olup ve bir metîn kal‘ası dahi vardur ki meşhûrdur. Ve havâsı

[2718] ve bu nâhiyede ormanlar dahi çokdur, en meşhûr ve mu‘teberine H (103ᵇ) : ve ol semtin mu‘teber ormanına İ (116ᵇ)

[2719] evsâf H (103ᵇ) : - İ

[2720] el-tahtânî İ (116ᵇ) : - H

[2721] ma‘rûf ve H (103ᵇ) : - İ

[2722] evsâf H (103ᵇ) : - İ

[2723] ve hikmet-i Hakk ile sâir memleketlerde ekseriyyâ bir sene çok olup ve bir sene az virür. Ammâ bunlarda her meyve be-her sene çok virür H (103ᵇ) : - İ

[2724] vermanî H (103ᵇ) : - İ

[2725] ve niçe şuhûr ve kasabâtı dahi vardur H (103ᵇ) : - İ

[2726] evsâf H (103ᵇ) : - İ

sağ ve üzümi ve meyvesi ve çayır ve çemeni ve koyunı ve sâir hayvânâtı dahi çokdur. Ve Babilsitan nâm kasaba dahi komit tahtıdur. Ve bir kal‘ası da vardur ki bir dağ üstine binâ olunmışdur.

Evsâf[2727]-ı nâhiye-i Solmonsi Komitato: Bu vilâyeti şarken Vitra Viya ve şimâlen Ladlinburg ve garben Vizbansi hadd ider. Ve baş şehrine Solmon dirler ve dahi Volado Bakom nâm kasabasında tīn-i mahtûm çıkar. Ve birkaç şehir ve kasabaları dahi vardur[2728].

Evsâf[2729]-ı nâhiye-i Vitra Viya Komitato: Bu nâhiye şarken Forankonya ve şimâlen tahtânî Hasiya ve cenûben Novinsi ve garben Solmonsi ile hadd olunur. Ve bu nâhiyede birkaç mu‘âf şehirler vardur ki bunlardur: Forizburg ve Fornak Fort **[104a]** ve Hanavo şehirleri ve gayriler dahi ve Hanavo şehrinin havâsı latīf ve ve üzümi ve buğdayı ve sâir hubûbâtı ve envâ‘-i esmârı ve neb‘ suları çokdur. Ve Forizburg şehri dahi bir dağ üzerinde binâ olunmışdur, be-her sene dört mu‘azzam bâzârı durur ve bunun bir meşhûr ve musanna‘[2730] kullesi[2731] vardur ki suyı seksen ayak nerdübân ile ol kulleden inilür. Ve Bertizbak şehrinin dahi bir metîn kal‘ası olup ve müferrih bağ u bağçeleri dahi çokdur. Ve bu şehir **[117a]** Foriz Berga kurbına düşer.

Evsâf-ı nâhiye-i Hana Komitato: Ve bu nâhiyenin halkı ziyâde cenk-âver âdemlerdür. Ve tarlaları münbit ve buğdayı çok ve latīf olup ve bunda timur ma‘deni dahi çokdur. Ve bunun baş şehrine Hanvona dirler ki Fornek Fort’dan iki cermanî mîl ba‘îddür. Ve Hoza nâm şehir dahi Kontos ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur. Ve bunun kurbında İsbisaro nâm bir meşhûr orman vardur ki tūli yigirmi ve arzı beş mîldür.

Evsâf[2732]-ı nâhiye-i Konfos Sitin Komitato: Bunun baş şehri dahi bu isimle zikr olunur. Ve bu şehrin latīf bağları ve bağçeleri olup ve buğdayı ve sâir hubûbâtı ve sebzevâtı ve envâ‘-i meyve ve şükûfâtı firâvân olup ve envâ‘-i hayvânât müştemil ve hınzîri çok ormanı vardur. Ve Ursol nâm şehrin dahi güzel buğdayı olur.

Evsâf[2733]-ı nâhiye-i Vit Çensitayin Komitato: Bu nâhiye dört ırmak menba‘ında birkaç dağlar içinde vâki‘ olmışdur. Ve ol ırmakların birine Lano ve birine Veyla ve birine Seyga ve birine Aydir ıtlâk olunur. Ve bu nâhiyenin havâsı latīf olup ve

[2727] evsâf H (103ᵇ) : - İ
[2728] ve birkaç şehir ve kasabaları dahi vardur H (103ᵇ) : - i
[2729] evsâf H (103ᵇ) : - İ
[2730] musanna‘ H (104ᵃ) : - İ
[2731] kullesi H (104ᵃ) : kal‘ası İ (116ᵇ)
[2732] evsâf H (104ᵃ) : - İ
[2733] evsâf H (104ᵃ) : - İ

müferrih ormanı ve ırmaklarının dahi balığı firâvân üzredür. Ve niçe şuhûr ve kasabâtı dahi vardur[2734].

Evsâf[2735]-ı nâhiye-i Nebdan Komitato: Ve bu nâhiye büyük nâhiye olup bütün Hasiya-yı fevkānînün baş nâhiyesidür[2736]. Vitrandesinburg ve Tiraviya bu nâhiyeye tâbi‘ olup gāyet ucuzluk ve meyvesi ve hubûbâtı çok olup ve bu nâhiyede tuz dahi yaparlar. Ve bunun baş kasabasına Neyda dirler ki gāyet metîn ve latīf kal‘ası dahi vardur.

Evsâf-ı şehr-i Fornak Fort: Ve bu vilâyetin baş şehri bu olup[2737] Meyno ırmağının üzerinde binâ olunmışdur. Ve bu ırmak şehri iki bölük idüp birine büyük ve birine kücük Fornak Fort dirler ki Saksin Hosiyom dimekle ma‘rûf olur. Ve bu şehir gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve meşhûr-ı âfâk şehir olup[2738] Nemse kıralı tahta geçü[p] pâdişâh olduğı vakitde işbu şehirde tâc giyüp ve tahta oturur[2739].

Âdet-i imtihân: Ve bu Nemse’de bir âdet vardur ki iki âdem beyninde taht içün nizâ‘ vâki‘ olsa bu şehirde imtihân olurlar[2740], şöyle ki tüfenkden mâ‘adâ âlât-ı cenk ile meydâna çıkup yâ âlât-ı harb ile ve yâhûd[2741] meşt meşte ve kucak kucağa cenk idüp ricâl ü nisvân seyr ü temâşâ iderler[2742]. Her kangısı gālib gelür ise anı pâdişâh iderler. Ve imtihân olmak iktizâ itdikde bir kā‘ideleri vardur: Eğer birinin kuvvet-i bedeniyyesi ziyâde ve biri za‘îf ise âlât-ı harb ile cenk idüp kangısı evvel darb idüp cerh irişdirür ise birbirlerinden ayırup ol mecrûhı mağlûb bilüp ol cârihi gālib add idüp pâdişâh iderler[2743]. Ol ecilden kıraldan ednâ bir zâbıta gelince ve hattâ sultātlarına dahi[2744] matrak ta‘lîm iderler. Zîrâ bunların gerek zâbıtān ve gerek askerî tāifesinin sohbet ve cem‘iyyetlerinde ve seyr u sülûklarında müzâkereleri ve da‘vâları yiğitlik ve yararlılık olup sâ‘at-be-sâ‘at kalkup birbirleriyle şîş ile matrak oynarlar. Ve ba‘zı mahal aralarına nizâ‘ vâki‘ olup birbirlerini meydâna okurlar ve hasmâne cenk idüp sâirleri temâşâ iderler[2745]. Hemân birine cerâhat vâki‘ oldukda ol sâ‘at aralıyup cârîhi gālib, mecrûhı

[2734] ve niçe şuhûr ve kasabâtı dahi vardur H (104ª) : - İ
[2735] evsâf H (104ª) : - İ
[2736] ve bu nâhiye büyük nâhiye olup bütün Hasiya-yı fevkānînün baş nâhiyesidür H (104ª) : - İ
[2737] ve bu vilâyetin baş şehri bu olup H (104ª) : ve bu şehir İ (117ª)
[2738] ve bu şehir gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve meşhûr-ı âfâk şehir olup H (104ª) : - İ
[2739] ve tahta oturur H (104ª) : - İ
[2740] imtihân olurlar H (104ª) : birbirlerini meydâna okurlar İ (117ª)
[2741] âlât-ı cenk ile meydâna çıkup yâ âlât-ı harb ile ve yâhûd H (104ª) : - İ
[2742] ricâl ü nisvân seyr ü temâşâ iderler H (104ª) : - İ
[2743] ve imtihân olmak iktizâ itdikde bir kā‘ideleri vardur: Eğer birinin kuvvet-i bedeniyyesi ziyâde ve biri za‘îf ise âlât-ı harb ile cenk idüp kangısı evvel darb idüp cerh irişdirür ise birbirlerinden ayırup ol mecrûhı mağlûb bilüp ol cârîhi gālib add idüp pâdişâh iderler H (104ª) : - İ
[2744] ve hattâ sultātlarına dahi H (104ª) : - İ
[2745] ve hasmâne cenk idüp sâirleri temâşâ iderler H (104ª) : - İ

mağlûb bilürler[2746]. Böyle imtihân kıral meclisinde dahi vâki‘ olur ve bunda bir hudûdları dahi vardur: Âlât-ı cerh ile cenk itdiklerinde kasığından aşağı ve memelerinde yukaru darb itmeğe muhtâcdur. Memelerinden aşağı kasığına varınca darb itmek memnû‘dur. Sultāt ve ba‘zı fuzûl beğzâde ve kibâr-zâdelerde tabanca ile imtihân ve cenk itmeleri dahi vâki‘ olur. Tabanca ile cenk itmek avretler hâtırı içün olur, şöyle ki bunlarda bay u gedânın elbette bir ma‘şûkası ve dil-dânesi olup hiç tehî âdem yokdur[2747]. Ol ma‘şûkaları mâbeyninde “Benim âşıkım, senin âşıkından yarardur ve yiğitdür” diyü nizâ‘ itmeleriyle ol ecilden imtihân olduklarında ekseriyyâ bunlar birbirlerini tabanca-i tüfenk ile imtihâna da‘vet iderler. Ve bu imtihânlarında âdem helâk olmak vâki‘ olur. Ve bu imtihân da‘vâsı evvel Fransız’da dahi olup ve aslı dahi Fransız’dan me’hûzdur. Ammâ yakın **[104b]** vefât iden Koca Kıral bu imtihânı yasak itmişdür. Bu imtihân ahvâli takrîri çokdur, tavîl olur[2748]. **[İ, I, 117b]** Ve’l-hâsıl işbu Fornak Fort gāyet matbû‘ ve mergūb ve mu‘azzam[2749] şehir olup müferrih bağları ve ferah-fezâ bağçeleri ve dil-güşâ mesîre-gâhları vardur ki takrîr ile beyân mümkin değildür. Ve zevk u safâya ve huzûz-ı nefse müte‘allik şeylerde hiç mâni‘ ve mezâhim dahi yokdur. Ve bu şehirde be-her sene dört def‘a büyük bâzâr durur ki hiçbir yerde böyle cem‘iyyet ve çok bâzârlık olmaz ve bu vilâyet dahi Cermanya’dan Nemse’ye tâbi‘ dâirelerin biridür[2750].

Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i Hasiya-yı tahtânî ve Langıraviya an-Cermanya, tâbi‘-i saltanat-ı Nemse

Ve bu dâireye saltanat-ı Kapamya dahi dirler.

El-hudûd: Ve bu vilâyetin şarken Toronciya ve cenûben Fırankoniya ve garben Esenkaliya ve şimâlen Boronze Veyçensi hadd ider. Ve bu dâirenin ekser yerleri dağlık ve ba‘zı yerleri meydân ve düzdür.

[2746] ol sâ‘at aralıyup cârîhi gālib, mecrûhı mağlûb bilürler H (104[a]) : ol sâ‘at aralarına girüp men‘ iderler ve ol mecrûhı mağlûb ve cârîhi gālib add iderler İ (117[a])

[2747] ve bunda bir hudûdları dahi vardur: Âlât-ı cerh ile cenk itdiklerinde kasığından aşağı ve memelerinde yukaru darb itmeğe muhtâcdur. Memelerinden aşağı kasığına varınca darb itmek memnû‘dur. Sultāt ve ba‘zı fuzûl beğzâde ve kibâr-zâdelerde tabanca ile imtihân ve cenk itmeleri dahi vâki‘ olur. Tabanca ile cenk itmek avretler hâtırı içün olur, şöyle ki bunlarda bay u gedânın elbette bir ma‘şûkası ve dil-dânesi olup hiç tehî âdem yokdur H (104[a]) : - İ

[2748] itmeleriyle ol ecilden imtihân olduklarında ekseriyyâ bunlar birbirlerini tabanca, tüfenk ile imtihâna da‘vet iderler. Ve bu imtihânlarında âdem helâk olmak vâki‘ olur. Ve bu imtihân da‘vâsı evvel Fransız’da dahi olup ve aslı dahi Fransız’dan me’hûzdur. Ammâ yakın **[104b]** yakın vefât iden koca kıral bu imtihânı yasak itmişdür. Bu imtihân ahvâli takrîri çokdur, tavîl olur H (104[a]-104[b]) : itmeleriyle âşıklarını imtihâna tergīb idüp ve ma‘şûkaları dahi seyr ü temâşâ iderler. Ve ba‘zı vakitde tabanca ile dahi cenk iderler. Hikâyeleri uzundur, böyle imtihânları cerâhatden ba‘zıları bir-iki ay mecrûh yatup ve ba‘zıları **[İ, I, 117b]** helâk olmak dahi vâki‘ olur İ (117[a]-117[b])

[2749] ve mu‘azzam H (104[b]) : - İ

[2750] ve bu vilâyet dahi Cermanya’dan Nemse’ye tâbi‘ dâirelerin biridür H (104[b]) : - İ

El-bilâd[2751]**:** Ve bu vilâyetin havâsı sağ ve tarlaları mahsûldâr ve keten ve sâir şeyleri çokdur. Ve bunda hacerü'l-fahm didikleri taş dahi gāyet çok olur, odun yerine yakarlar. Ve niçe neb‘ suları vardur ammâ acıdur ve niçe hârr suları dahi vardur. Ve bu vilâyetde tuz ma‘denleri dahi firâvân ve hânegî ve yabânî vuhûş u tuyûr ve gayri vahşî hayvânât cânevar nev‘i dahi çokdur[2752].

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur, mu‘teber ve meşhûrları[2753] Lobya ve Veyzrek ırmaklarıdur ki envâ‘i balıkları dahi çıkar.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur, meşhûrları Maliburg ve Tavnom dağlarıdur.

Et-taksîm: Ve bu vilâyet iki kısım olup biri fevkānî ve biri tahtânî ta‘bîr olunur. Fevkānî kısmı alâ tarîki'l-icmâl zikr olundı[2754]. Ve bu tahtânî kısım Ziçin Hayim ve Eleddonhos ve Foldons'a varınca mümted olmışdur. Ve bu vilâyetin baş şehrine Kasinlo Kator dirler. Fold ırmağının kenârında gāyet latīf tarlaları vardur. Ve Tersola nâm şehrinin dahi koyunı çok olmağın ekser-i mahsûli koyun ve yapağıdan hâsıl olur ve ikinci şehrine İskerviga dirler ki Viram ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bir kücük peşte üzerinde olup ve bunun Hamburg nâm bir büyük ve mu‘teber kilisaları vardur ki üzeri bakır ile örtülmişdür. Ve bu şehrin müferrih bağçeleri ve sayd-gâhları dahi vardur.

Evsâf[2755]**-ı nâhiye-i Zimçinhay Komitato:** Bunun baş şehri Sifalma ırmağı kenârında vâki‘ olup etrâfı batak ve balçık olmağla kal‘ası gāyet sarp ve metîn ve düşmenden emîn kal‘adur. Ve hendeki dahi iki katdur[2756] ve bunun Sokvart Zonburg nâm şehrin iki tarafında olan dağları timur ve şâb ma‘denleri çokdur. Ve bunlardan mâ‘adâ şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtları olup meşhûrları bunlardur[2757].

Evsâf[2758]**-ı nâhiye-i Hersek Foldonsi:** Bu nâhiyeyi cenûben Bokoniya ve garben ve şimâlen ve şarken Hasiya-yı fevkānî[2759] hadd ider ve bu nâhiyelerin tarlaları münbit ve ormanları müferrih ve envâ‘ kuşları ve sâir sayda müte‘allik hayvânâtı dahi çokdur. Ve bunun baş şehrine Hersek Fold dirler ki Fold ırmağı kenârında vâki‘

[2751] el-bilâd İ (117ᵇ) : - İ
[2752] hânegî ve yabânî vuhûş u tuyûr ve gayri vahşî hayvânât cânevar nev‘i dahi çokdur H (104ᵇ) : olup ve yabânî ve ehlî hayvânâtı dahi çokdur İ (117ᵇ)
[2753] dahi çokdur, mu‘teber ve meşhûrları H (104ᵇ) : - İ
[2754] et-taksîm: Ve bu vilâyet iki kısım olup biri fevkānî ve biri tahtânî ta‘bîr olunur. Fevkānî kısmı alâ tarîki'l-icmâl zikr olundı H (104ᵇ) : - İ
[2755] evsâf H (104ᵇ) : - İ
[2756] kal‘ası gāyet sarp ve metîn ve düşmenden emîn kal‘adur. Ve hendeki dahi iki katdur H (104ᵇ) : - İ
[2757] ve bunlardan mâ‘adâ şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtları olup meşhûrları bunlardur H (104ᵇ) : - İ
[2758] evsâf H (104ᵇ) : - İ
[2759] fevkānî H (104ᵇ) : - İ

olmışdur. Ve bunun sekiz palankātı ve bir mu‘teber kal‘ası vardur ki Honk dirler, bunda envâ‘ timur âlâtı işlenür.

Evsâf[2760]-ı nâhiye-i Valdakiya: Bu nâhiye Reyno ırmağı etrâfında olan dâirelerden beşinci dâire olup büyük hükûmetdür, şöyle ki bunda üç nev‘ hükûmet vardur ki biri papaslık ve biri beğlik ve biri mu‘âf şehirlerin hükûmetidür. Ve bu vilâyetin tūli ve arzı altışar cermanî mîl olup ve cümle vilâyetde buğday gāyet çok olup ve hem latīf olur ve gāyet ucuzluk ve bolluk vilâyetdür. Ve bunun niçe yerinde ma‘denler dahi vardur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Hasiya ve garben Folonsi ve şimâlen Baver **[İ, I, 118a]** Bonsi ve cenûben dahi Hasiya ile hadd olunur. Ve bu nâhiyede dahi odun yerine yakdıkları taş çokdur ve yabânî ve ehlî hayvânâtın kesretinden nâşî güzel av-gâh yerleri dahi çokdur.

El-bilâd: Ve bunun baş şehrine Valdakiya dirler, latīf ve metîn kal‘ası vardur ki Aydar ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve Kovrabakimo nâm şehir kurbında dahi bir fâhir kal‘a vardur ki bir dağ üstine binâ olunmışdur. Ve bu dağda bir altun ma‘deni dahi vardur. Ve Hosen nâm kal‘a kurbında dahi bakır ma‘deni vardur. Ve Doda kal‘ası dimekle ma‘rûf u meşhûr bir kal‘a ve şehir dahi vardur ki etrâfında latīf sayd safâsı **[105a]** olur. Ve dahi Vildoçen nâm bir metîn kal‘ası dahi vardur ki timur ve bakır ve kurşun ma‘denleri vardur. Ve bunun kurbında birkaç acı sular dahi vardur. Ve İsenburg’da dahi odun yerine yakdıkları taş dahi çok olup ve timur ma‘deni dahi vardur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin meşhûr ırmağı Adra ırmağıdur ki içinde altun kumı çıkar. Ve bu ırmağın menba‘ı Nasoyi dağındadur ve niçe şuhûr ve kılâ‘ı ve kasabâtı dahi vardur ki resimde mastūrdur[2761]. Ve Cermanya’dan ma‘dûd dâirelerin biri dahi budur ki Nemse’ye tâbi‘dür[2762].

Fasl-ı der-beyân-ı dâire[2763]-i Forankoniya an-Cermanya, tâbi‘-i saltanat-ı Nemse[2764]

Bu dâire Cermanya’dan evvelki dâire add olunur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti cenûben Seviviya ve şimâlen Hasiya ve garben nehr-i Reyno ve şimâlen Bohemya ile hadd olunur.

[2760] evsâf H (104[b]) : - İ
[2761] ki resimde mastūrdur İ (118[a]) : - H
[2762] ve Cermanya’dan ma‘dûd dâirelerin biri dahi budur ki Nemse’ye tâbi‘dür H (105[a]) : - İ
[2763] dâire H (105[a]) : nâhiye İ (118[a])
[2764] an-Cermanya tâbi‘-i saltanat-ı Nemse H (105[a]) : - İ

El-bilâd: Ve bu vilâyetin havâsı hûb ve yerleri münbit ve buğdayı ve arpası çok ve ba‘zı yerlerinde bağçeleri dahi vardur. Ve bu vilâyetde gılıçerza nâm bir nev‘ kök gāyet çokdur, etıbbâ isti‘mâl iderler[2765]. Ve bu vilâyetin âdemi gāyet cencki olur ve bunun baş şehrine Heri Bolis dirler ki ma‘nâsı “otluğı yeşil” dimekdür, zîrâ etrâfında bağ u bağçeleri ve bostânları ve sebze-vârları[2766] çokdur. Ve bir tarafında bir köprüsi vardur ki andan dağa gidilür. Ve bir mükellef ve meşhûr medresesi dahi olup envâ‘-i ulûm okunur[2767].

Evsâf-ı nâhiye-i Hona Bercensi: Bu nâhiye dahi Forankonya’dan bir kısımdur. Ve cânib-i şarkīsine düşer ve tâbi‘ nâhiyeleri dahi vardur[2768].

El-hudûd: Ve bu nâhiye ve şarken ve şimâlen Toronciya ve cenûben Meynom ve garben cebel-i Demiran ile hadd olur. Ve bu vilâyetde demir ma‘denleri çok olup ve sularında balığı ve cibâl ve sahrâsında sayda yarar envâ‘ kuşlar dahi firâvândur. Ve bunun ırmakları dahi çokdur, mu‘teber ve ma‘rûfları Viyrik ırmağıdur.

Evsâf-ı nâhiye-i İrbak Komitato: Ve bu nâhiye dahi Forankonya’dan bir kısımdur ve baş şehrine İrbak dirler, Reyno ırmağı etrâflarına düşer. Ve bu vilâyetin havâsı latīf ve buğdayı ve meyvesi ve ehlî ve yabânî hayvânâtı dahi çokdur.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin mu‘teber ırmakları Meyno ve Nokari ırmaklarıdur.Ve bu kısmın birkaç nâhiyeleri dahi vardur ki komitler hükûmetidür ki birine Hohin ve birine Vihayin ve birine Vartayin dirler ve gayriler dahi vardur. Ve bu vilâyetin ba‘zı yerlerinde bağları dahi vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i Vertim Komitato: Ve bu vilâyeti şarken Herbi Poltiya ve garben Otzinka ve cenûben Hohin Levin ve şimâlen Sebi Sotor dağı birle hadd olunur. Ve bu nâhiyenin dahi havâsı latīf ve buğdayı firâvân olup ve niçe yerde müferrih bağlar ve latīf bağçeleri ve münbit tarlaları ve güzel toprağı ve vâsi‘ otlağı vardur.

El-enhâr: [İ, I, 118b] Navira ve Meyno ırmakları bu nâhiyenin içinden geçüp tarlaları saky ider ve baş şehrine Vertim dirler ki Meyno ırmağıyla Tavbira ırmağı birbirlerine karışduğı yerde vâki‘ olmışdur ve ekser-i sükkânı bâzârgândur ve halkı dahi Lutran dîni üzredür ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve tevâbi‘âtı vardur.

Evsâf-ı nâhiye-i arz[2769]-ı Norim Berga: Ve bu vilâyetin halkı mukaddemâ Tuna kenârında olurlardı. Sonra ol yerleri terk idüp Herçinya ırmağı kurbında, Bogonsi

[2765] etıbbâ isti‘mâl iderler H (105ᵃ) : - İ
[2766] sebze-vârları H (105ᵃ) : - İ
[2767] envâ‘-i ulûm okunur H (105ᵃ) : - İ
[2768] ve tâbi‘ nâhiyeleri dahi vardur H (105ᵃ) : - İ
[2769] arz H (105ᵃ) : - İ

ırmağı kenârında bir kal‘a ve bir şehr-i mu‘azzam binâ itmişlerdür. Ve hattâ ol kal‘aya hâlâ Bogonsi dirler ki anda niçe niçe musanna‘ dolablar ve timur âlâtına müte‘allik envâ‘-i san‘atlar ve îcâdlar birle şöhret-nümâ olmışdur. Ve hâliyâ bunlar Venedikler gibi cumhûr olup öyle hükûmet iderler ve lâkin Nemse kıralına tâbi‘lerdür. Ve bunlar üç nev‘ tāifedür, şöyle ki bir nev‘i bâzârgân ve bir nev‘i cenkci ve bir nev‘i erbâb-ı sınâyi‘dür. Ve bunlarda cem‘an yigirmi sekiz ocak vardur. Ve bunlardan aşağı iki yüz âdem dahi vardur ki iktizâ itdikde bu mertebe sâhibleriyle dahi müşâvere iderler. Ve bunlardan mâ‘adâ üç âdem dahi vardur ki anlar cümlenin re’îsleridür. Ve bunlar gāyet[2770]okumuş âdemlerden olur ve bu hâkimler ayda bir tebdîl olunur ve hâliyâ Nemse kıralı tasarrufındadur. Ammâ âyîn-i kadîmlerini tagyîr itmeyüp yine ol vaz‘-ı kadîmleri[2771] üzre Nemse’ye mahkûmlardur. Ve bu vilâyetin baş şehrine dahi Norim Berga dirler, devri sekiz mîldür ve dîvârı üç kat ve hendekleri arîz u amîk olup şöyle ki umkı ve arzı yigirmişer arşûndur ve her iki dîvârın arasından su geçer. Ve bu şehir bir yeşilistân ve ağaclık **[105b]** yerde vâki‘ olup etrâfında iki yüz mikdârî kulleleri ve her birinde niçe pâsbân ve bekcileri vardur ki bir aduvv zuhûr itdikde şehri haberdâr iderler ve hilâf-ı cins bir kuş uçsa, nereden geldüğini ve ne tarafa gitdiğini haber alup i‘lâm iderler. Ve bu kullelerin her birinde niçe toplar ve şâhî ve meskenler dizilmişdür.

El-ebvâb: Ve bu şehrin altı mu‘azzam kapusı vardur ki her kapuda bir metîn ve müstahkem ve mu‘azzam tabyası vardur ve etrâfında olan enhâr üzerinde ve hendek dîvârlarında cereyân iden sular üzerinde olan kücük köprülerden mâ‘adâ müte‘addid on iki köprüsi dahi vardur ki musanna‘ ve mu‘azzam ve benâm[2772] ve meşhûr köprülerdür. Ve bu şehrin kurbında olan ırmağın içinde iki cezîre vardur ki bu şehrin mesîre-gâhı ol cezîrelerdür. Ve ol cezîrelerde bir hârr su neb‘ ider ki niçe hastalara ve marîzlere devâ vü şifâsı mücerrebdür. Ve bunda kâğıd-hâne ve timur ve bakır samakoları dahi vardur, şöyle ki bunda yapılan kılıc ve mîh ve şîş[2773] ve bıçak ve balta ve sâir evânî-i âhen ve sahn ve tencere ve ol makūle bakır evânî her vilâyetde makbûl ve mu‘teberdür[2774]. Ve bunda bakırdan ve timurdan gûn-â-gûn teller dahi çekerler.Ve ırmak-ı mezbûr yigirmi mikdârî damar ile şehrin içinde tevzî‘ olunmışdur. Ve bu nâhiyede bir dağ üzerinde bir cins taş keserler ki kesüldiği vakitde gāyet yumuşak olup ve hevâ kesb itdikde taş gibi

[2770] bunlar gāyet H (105[a]) : anlar İ (118[b])
[2771] yine ol vaz‘-ı kadîmleri H (105[a]) : yine ol va‘zları İ (118[b])
[2772] ve benâm H (105[b]) : - İ
[2773] ve mîh ve şîş H (105[b]) : - İ
[2774] makbûl ü mu‘teberdür H (105[b]) : makbûldür İ (118[b])

gāyet pek ve katı olur[2775]. Ve bu şehrin içinde bir meşhûr ve mükellef Meryem Ana kilisası vardur ki gāyet i‘tibâr ideler ve yine şehrin içinde bir dağ üstünde bir metîn ve müstahkem iç kal‘a binâ olunmışdur ki şehrin cevânib-i **[İ, I, 119a]** erba‘asını gözedür. Ve bu şehir Avrupa’nın ya‘ni rub‘-ı meskûnun biri add olunan rûy-i arzın[2776] vasat-ı a‘lâsında vâki‘ olmışdur.

Et-tavâyif: Ve bu şehrin sükkânı dört millet tāifedür ki her birlerinin lisânı başka olup ve her bir tāife bir semtde oturur ki biri İsvec ve biri Fransız ve biri Bevarika ve biri Nemse’dür. Ve bu şehrin bir mükellef cebehânesi ve tophânesi vardur ki bir seferlik[2777] mühimmât-ı sefer ve âlât-ı harb mevcûddur. Ve bir meşhûr ve ma‘rûf medresesi dahi vardur ki içinde cemî‘-i ulûm okunur.

El-enhâr: Ve bu şehirden ve kurbından ve bütün nâhiyelerden cereyân iden meşhûr ve büyük ırmaklardur ki biri Sortizyak ve biri Ronih ve biri Aridlak ve biri Bognic ve biri Tuna’dur ki kurbından geçer. Ve Tuna hod meşhûr-ı âlem bir mu‘azzam su olup[2778] Cermanya vilâyetleri fasılları tamâm oldukdan sonra işbu nehr-i Tuna’nın dahi hurûc itdüği mevzi‘den deryâya kavuşduğı boğazlara varınca tafsîl üzre takrîr ve beyân[2779] olunur. Cermanya’dan ma‘dûd Nemse saltanatına tâbi‘devâyirden işbu Forankonya dahi bir dâiredür[2780].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Seviviya an-Cermanya, tâbi‘-i saltanat-ı Nemse ve hâkim-i Borgaviya[2781]

Ve bu memleket mukaddemâ müstakilen[2782] bir kırallık idi ve sonra Nemse hükmine girüp ve bir dukalık oldı. Ve ba‘dehû iki kısım olup biri Nemse kıralı ve biri dahi Borgaviya hâkimi zabtında olup ve ba‘dehû bi’l-cümle Nemse’ye tâbi‘ olup bir kırallık i‘tibârıyla Nemse dâirelerinden bir dâire olmak üzre ma‘dûddur. Ve hâliyâ bu dâireye Cermanya-yı fevkānî dirler.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Bevarya ve şimâlen dahi Bevarya Dukato ve Palatinato ve garben Holsaçiya ve cenûben Helviçiya hadd ider. Ve bu vilâyetin ba‘zı yerleri düz ve ba‘zı yerleri dağlıkdur. Ve envâ‘-i hubûbâtı müştemil niçe sayd-gâh

---

[2775] hava kesb itdikde taş gibi gāyet pek ve katı olur H (105^{b}) : havâ dokundukda gāyet pek ve katı olur İ (118^{b})

[2776] ya‘ni rub‘-ı meskûnun biri add olunan rûy-i arzın H (105^{b}) : - İ

[2777] bir seferlik H (105^{b}) : cemî‘ İ (119^{a})

[2778] ve Tuna hod meşhûr-ı âlem bir mu‘azzam su olup H (105^{b}) : - İ

[2779] ve beyân İ (119^{a}) : - İ

[2780] Cermanya’dan ma‘dûd Nemse saltanatına tâbi‘ devâyirden işbu Forankonya dahi bir dâiredür H (105^{b}) : - İ

[2781] an-Cermanya, tâbi‘-i saltanat-ı Nemse ve hâkim-i Borgaviya H (105^{b}) : - İ

[2782] müstakilen H (105^{b}) : başka İ (119^{a})

ormanları vardur ve havâsı dahi latīf ve buğdayı ve sâir hubûbâtı ve sebze ve şukûfâtı çokdur[2783].

El-me‘âdin: Ve bunun dağlı yerlerinde gümüş ve timur ve bakır dahi çıkar.

El-ahlâk[2784]: Ve bu vilâyetin âdemleri güzel ve sâdıku’l-kavl ve gāyet cenkci tāife olup ve ekserî bâzârganlardur. Ve bu vilâyetin halkı sâbıkda zikr olunan on dâirenin dördüncüsidür. Ve bu vilâyet birkaç kısma taksîm olunmışdur.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetin koyun ve sığırı çok ve semiz ve eti dahi lezîz olup ve berrâkî vahşî hayvânâtı ve tuyûrı dahi firâvândur[2785].

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmakları dahi çokdur, meşhûr u ma‘rûfları[2786] bunlardur: Tuna, Reyno, Nokavis, Leykos, Vertavos, İra, Mondila ve gayriler dahi vardur.

Ta‘rîf-i şuhûr-ı mu‘âf[2787]: Ve bu kısımda birkaç mu‘âf şehirler vardur ki bunlardur: Agosta, Hala, Kostançiya, Nord Linka **[106a]** Comunda şehirleridür ki Agosta şehri Leygo ırmağı kenârında bir latīf ve ma‘mûr ve meşhûr şehirdür, şöyle ki fâhir bağçeleri ve envâ‘-i meyve ve sebze ve balığı ve kuşları çokdur. Ve bu şehrin bir ismine dahi Agosburg dirler. Ve Kostançiya şehri dahi Bodan nâm göl ile Vanto gölü mâbeyninde vâki‘ bir tarlaları latīf ve buğdayı firâvân ve meyvesi ve zeytûnı çok şehirdür. Ve Hala şehri dahi Kokro nâm ırmak kenârında, bir dağ üzerinde kal‘ası metîn ve tuz ma‘denleri çok bir şehirdür ki yüz on yerde memlehası vardur. Ve bu memlehalar kurbında yedi dâne kal‘a binâ olunmışdur ki bu memlehaları muhâfaza iderler. Ve bu şehirde bir mükellef darb-hâne dahi vardur ki dâimâ altun ve gümüş sikke kat‘ olunur. Ve Comunda nâm şehirde dahi güzel tesbîh yaparlar. Bundan gayri ma‘rûf ve mu‘teber şeyleri yokdur. Ve bu şehrin bir ismine dahi Gomodod dirler. Ve Nord Linka şehri dahi Veyçiya-yı tahtânî içinde hendeki su ile dolmuş bir büyük şehir ve kal‘ası dahi metîndür. Ve ekser-i sükkânı bâzârgân olup **[İ, I, 119b]** ince bezler ve envâ‘-i kumâş ve dîbâ kürkler satarlar. Ve bu şehirde senede bir kerre azîm bâzâr durur. Ve bin altı yüz yigirmi dört mîlâdında bunda İsvoya tāifesi gelüp Nemseler ile azîm cenk idüp ve on binden ziyâde Nemse katl idüp ve altı bin âdemlerini dahi esîr idüp ve hattâ baş serdârlarını dahi tutup üç yüz bayrak ve on bin at ve dört bin yüklü araba ve sekiz kıt‘a top ve cümle çâder ve ordu bâzârlarını zabt itdiler. Ve ba‘dehû papa araya girüp

[2783] sebze ve şukûfâtı çokdur H (105[b]) : sebzevâtı çokdur İ (119[a])
[2784] el-ahlâk H (105[b]) : - İ
[2785] berrâkî vahşî hayvânâtı ve tuyûrı dahi firâvândur H (105[b]) : ve hem çokdur İ (119[a])
[2786] ve ma‘rûfları H (105[b]) : - İ
[2787] mu‘âf İ (119[a]) : meşhûr H (105[b])

mürâca‘at ile sulh oldılar, şol şartla ki Lutran dîninden çıkmayalar. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz altı sene mürûr itmiş olur[2788]. Ve dahi Dotveyla nâm şehir Nikror ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur ki Tuna’nın başına karîbdür. Ve bu semtde balık saydı içün üç yüz mikdârî amelî göl peydâ itmişlerdür. Murâd itdikleri vakitde sayd-ı simâk iderler. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtları dahi vardur ki Seviviya memleketinin tahtânî ta‘bîr olunan kısmıdur ki zikr olundı, bundan sonra dahi fevkānî kısmı dahi ihtisâr üzre zikr idelim[2789].

Evsâf-ı nevâhî[2790]-i Seviviya-yı fevkānî: Ve diğer nâmına Algoroya dahi dirler. Ve bu vilâyete mukaddemâ Almanya dahi dirlerdi ki Almano nâm göl ismiyle tesmiye olunmış idi.

El-hudûd: Ve bu vilâyet şimâlen Tuna ve şarken Leygo ve ve diğer nâmı Dolek ve cenûben Alpi Sevoya ve garben Ukravino gölü ki nâm-ı diğerine Bodamiko gölü dirler ve bu göl iki kısım üzre yâd olunur ki biri fevkānî ve biri tahtânî yâd olunur. Tahtânîsi Bodamiko anılup ve Uyo’dan tâ Berezmin’e varınca fevkānî anılur. Ve Kostançiya’dan tâ Almanya gölüne varınca tahtânî ıtlak olunur ve Reyno ırmağı dahi bu gölden geçer. Ve bu bir mu‘azzam göldür, şöyle ki tūli yedi ve arzı iki cermanî mîl olup ve bir yerde arzı üç mîl kadar olur ve Osvoya’yı Helvaçiya’dan fasl ider ve etrâfı ganîmetlü ve meyveleri ve her şeyi çok ucuzluk ve bolluk yerlerdür.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin toprağı yâbis ve âdemleri sert tāifedür ammâ atları ve koyunları ve sığırları çok ve arpaları dahi firâvândur.

El-enhâr[2791]: Ve bu vilâyetin en mu‘teber ırmağına Eyler dirler ki Alpi dağından neb‘ idüp ve Lebeytam’a uğrayup Ulma kurbında Tuna’ya karışur.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin meşhûr dağlarının birine Revok ve birine Sitafik dirler.

Eş-şuhûr: Ve bu vilâyetin meşhûr olan mu‘azzam şehirleri bunlardur: Gıravnosburg, bunun kal‘asının ismine İtizberg dirler ki Sekos ırmağı kurbından[2792] geçer. Ve bu şehrin güzel bağçeleri ve bağları olup eşcâr-ı müsmirresi ve gayri müsmirresi firâvândur. Ve İncer şehri dahi bir büyük şehir olup Obraz ırmağı kenârında binâ olunmışdur. Ve bu şehirde latīf ince bezler işlenür ve kağıdı dahi mu‘teber ve meşhûrdur. Ve ırmak üstine bir latīf köprüsi dahi vardur. Ve Kombota nâm şehir dahi

[2788] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz altı sene mürûr itmiş olur H (106[a]) : - İ

[2789] ve bunlardan mâ‘adâ niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabâtları dahi vardur ki Seviviya memleketinin tahtânî ta‘bîr olunan kısmıdur ki zikr olundı, bundan sonra dahi fevkānî kısmı dahi ihtisâr üzre zikr idelim H (106[a]) : - İ

[2790] evsâf-ı nevâhî H (106[a]) : fasl-ı der-beyân-ı vilâyet İ (119[b])

[2791] el-enhâr H (106[a]) : - İ

[2792] kurbından H (106[a]) : kenârından İ (119[b])

Eyler ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bir ma‘mûr darbhânesi dahi vardur ve bu şehre çok bâzârgânlar gelür. Ve bu şehirde dahi fâhir ince bezler işlenür ve bu şehrin nişânı bir kara kuşdur ki bir hattı siyâh ve bir hattı altun ve başında tâcı olur. Ve bu şehrin hâkimi dahi kırmuzı muma mühr urur ve niçe şehirlere ve kılâ‘ ve kasabâta hükm ider. Ve Mamina şehri dahi mu‘âf şehirlerden biri olup Ulma şehrine altı mîl ba‘îd yerde bir latîf şehirdür ve kurbında **[106b]** bir latîf su neb‘ ider ki kış eyyâmında her ne kadar şedîd soğuk olsa donmaz. Ve Badon nâm şehir dahi bir dağ üzerinde vâki‘ olmış **[İ, I, 120a]** bir mükellef ve ma‘mûr şehirdür[2793] ve kal‘ası dahi metîn olup ve ekser evlerinde[2794] hârr su akar. Ve buğdayı ve envâ‘-i meyvesi ve sebzesi[2795] dahi çokdur. Ve Dorlak nâm şehir dahi güzel şehir olup ve niçe müferrih bağ u bağçeleri ve mesîre-gâhları[2796] vardur. Ve Bernogaçiya şehri dahi bağları ve bağçeleri güzel ve buğdayı ve şa‘îri çok bir ma‘mûr ve ucuzluk şehirdür. Ve Rotenburg dahi bir kal‘ası metîn ve müstahkem şehir olup vâdîsinde bir hârr acı su vardur ki niçe hastalıklara ve marîzlere devâ vü[2797] şifâdur. Ve Donaverta şehri dahi Tuna ve İnc ırmakları kurbında Ulma şehrine dokuz mîl yerde vâki‘ olmışdur. Ve buna karîb bir vâdî vardur ki şehir anın ismiyle müsemmâdur ve anda birkaç neb‘ sular olup Tuna ırmağına munsab olurlar. Ve bu şehirde ve tevâbi‘âtında koyun ve sığır ve yapağı[2798] ve yabânî ve hayvânât ve kuşlar dahi çokdur.

Evsâf-ı nâhiye-i Simrincen Sekiralb: Bu nâhiyenin toprağı gāyet yâbis ve pek olup şöyle ki çifti, on üç çift öküz ile sürerler. Ve bunun ormanlarında ve dağlarında yabânî hayvânât ve kuşların hisâbı yokdur. Ve Aylari nâm şehir dahi mu‘âf şehirlerden olup bunda bir mükellef Meryem Ana kilisası vardur ki bütün Cermanya’da nazîri yokdur. Ve bu şehirde dîvân dahi olur, gāyet ma‘mûr ve mükellef ve matbû‘[2799] şehirdür.

Evsâf-ı vilâyet-i Lindavinsi: Ve bunun baş şehrine Lindaviya dirler ki mu‘âf şehirlerden olup Kostaçinya gölünde bir cezîrede vâki‘ olmışdur. Ve bu gölün devri bin dört yüz elli adımdur ve üstünde bir köprüsi vardur ki iki yüz doksan adım tūli vardur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Algavoya ve garben Heloçiya ve cenûben[2800] Gırizonom vilâyeti ve şimâlen Sovaya’dan bir kısım hadd ider. Ve bu vilâyetin cânib-i

[2793] bir mükellef ve ma‘mûr şehirdür H (106ᵇ) : - İ
[2794] ekser evlerinde H (106ᵇ) : her evlerinde İ (120ᵃ)
[2795] ve sebzesi H (106ᵇ) : - İ
[2796] ve mesîregâhları çokdur H (106ᵇ) : vardur İ (120ᵃ)
[2797] devâ ve H (106ᵇ) : - İ
[2798] ve yapağı İ (120ᵃ) : - H
[2799] ve matbû‘ İ (120ᵃ) : - H
[2800] ve cenûben İ (120ᵃ) : - H

garbında latīf vâdîler vardur ki ol vâdîlere Benonsola ta‘bîr iderler, ma‘nâsı “cezîreye benzer” dimek olur ve etrâflarında niçe bağlar ve bağçeler vardur. Ve bunda bir mükellef manastır dahi vardur ki içinde kızlar oturur. Ve bunda keşîş olan kızlar murâd itdikde kocaya varurlar, kimse mâni‘ olamaz[2801]. Zîrâ bunlar papa dîninde olmayup[2802] Lutran dîninde olmalarıyla papa söziyle amel itmezler. Ve bu şehirde bir mükellef darb-hâne dahi vardur. Ve bunun haftada bir bâzârı durur ki çok yerden âdem ve bâzârgân gelüp cem‘ olup azîm bey‘ ü şirâ olur ve her bâzârda dört yüz kadar ve dahi ziyâde[2803] at arabalarıyla metâ‘ getürürler ki otuz şehirden bu bâzâra âdem cem‘ olur ve her ne hâcet olsa bu bâzârda bulunur. Ve bunun cânib-i şimalîsi gāyet yeşilistân ve bağ u bağçelerdür ki ta‘bîr olunmaz.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin tevâbi‘âtında Oporlotga nâm şehir bir dağ üzerinde, bir gölün kenârında vâki‘ olmışdur ki latīf bağları ve bağçeleri ve envâ‘-i meyvesi ve sebzevâtı[2804] firâvândur. Ve bu şehrin hendekinden her bâr taş kesüp binâlarına sarf itmekle gāyet amîk hendek olmışdur. Ve Bokoron nâm şehir dahi mu‘âf şehirlerden Uporlonga ile Lindaviya arasında vâki‘ olup gāyet metîn kal‘ası vardur. Ve halkı dahi çok ve gāyet zengin âdemlerdür.

Evsâf-ı bahîre-i Kostançiya: Ve bu göl iki kısımdur, biri fevkānî ve biri tahtânî yâd olunur. Tūli yedi ve arzı üç mîldür ve umkı üç yüz arşûn ve içinde üç cezîre vardur ki biri fevkānî tarafına düşüp ismine Mondoya cezîresi dirler. Ve biri tahtânî tarafına düşer ki Riknaviya dirler. Üçünci Lindaviya şehri **[İ, I, 120b]** içine düşer. Böyle amîk göl bir yerde dahi yokdur ve içinde envâ‘ balıklar ve niçe gûne suda olan acâib mahlûklar olup ve ziyâdesiyle büyük balıklar dahi olur.

Evsâf-ı vilâyet-i Viritmberg: Ve bu vilâyet devâyir-i mezkûrâtın dördüncisidür. Ve bunun Sevoya’ya karîb Üstongardiya nâm bir metîn kal‘alı şehri vardur ki ekser-i halkı Fransız’dan gelmedür. Ve bu vilâyetin etrâfını Nokri ve Vindalçiya ve Nodik ihâta idüp ve garb tarafını Reyno Palantino ki ol semtde siyâh ormanlar vardur ve cenûb tarafını Uboni ve Albus dağları ve şimâl tarafını Furonkonya ve Oternisi ormanı hadd ider. Ve bu vilâyetin mesâfesi beş konak olup nihâyet toprağı çendân münbit değildür, şöyle ki kara orman tarafı olan yerlerin toprağı kırmızı ve kumlı olup ve Nokaris ırmağı tarafında olan yerlerin dahi havâsı fenâdur ammâ koyunı ve ağacları ve meyvesi ve

[2801] kimse mâni‘ olamaz İ (120[a]) : - H
[2802] papa dîninde olmayup H (106[b]) : - İ
[2803] dahi ziyâde H (106[b]) : - İ
[2804] ve sebzevâtı H (106[b]) : - İ

çayırı ve ormanları çokdur. Ve ekser ağacları meşedür ve bu vilâyetde on üç ze‘âmet vardur.

Et-taksîm: Ve bu vilâyet iki kısımdur, biri fevkānî ve biri tahtânî ta‘bîr **[107a]** olunur. Fevkānî kısmının baş şehrine Sukodgariya dirler ki bu şehirde duka oturur. Ve bu kısımda on beş komit vardur ve tahtânî kısmının baş şehrine dahi İstod Gırata dirler ki bu tahtânî nâhiyesinin tahtgâhıdur ki Nokadom ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehir[2805] Kaniskıyom şehrinden yarım cermanî[2806] milba‘îddür ve latīf bağçeleri dahi vardur. Ve kal‘ası hod metîn ve müstahkemdür ki üç kat dîvârı olup ve taraf-ı şarkında dahi bir mükellef köprüsi vardur. Ve ol köprü semtinde bir müferrih ve meşhûr bağçe vardur ki ol semtlerde andan mükellef bağçe yokdur. İçinde envâ‘-i meyve ve sebze ve şükûfe mevcûd olduğından mâ‘adâ ve içinde[2807] gûn-â-gûn kuşlar içün ve gayri hayvânât içün yerler binâ olunmışdur ki içinde envâ‘-i berende vü derende hayvânât ve tuyûr vardur ki kıral seyr ü temâşâ itmek murâd itdikde anda gelüp seyr ü sayd iderler[2808]. Ve anda bir mahall dahi vardur ki içine giren âdem delîlsiz yol bulup çıkamaz. Buna halezoniyyü’ş-şekl dirler, bu bir musanna‘ şeydür[2809].

Evsâf-ı nâhiye-i Tonboga: Bu nâhiye Nokarom ırmağı kenârındadur. Toprağı güzel ve buğdayı münbit ve bağları çokdur. Ve bunda bir latīf medrese dahi vardur ki içinde cemî‘-i ulûm okunur. Ve Rotlinga şehri dahi mu‘âf şehirlerden olup Öknos nâm ırmak, Nokaris ırmağıyla karışduğı mahalde vâki‘ olmışdur. Katiskadyo şehrinde yarım cermanî mîl ba‘îddür. Ve latīf bağçeleri olup ve kal‘ası dahi gāyet metîn ve müstahkemdür. Ve bu şehirde gümrük oturur ve halkı dahi Lutran dîni tutarlar. Ve Habil Borom şehri dahi mu‘âf şehirlerden olup Nokaro ırmağı kenârındadur ve bu şehirde birkaç hârr sular dahi vardur ki hasta ve marîzlere[2810] devâ vü şifâsı halk beyninde mücerreb ve meşhûr olmağla ba‘îd yerlerden ve etrâf u eknâflardan hasta ve marîzler gelüp ve birkaç gün oturup sıhhat ile avdet iderler. Cermanya’da olup bir kırallık vilâyet i‘tibârıyla Nemse’ye tâbi‘ devâyirin biridür[2811].

[2805] bu şehir H (107[a]) : - İ

[2806] cermanî H (107[a]) : - İ

[2807] envâ‘-i meyve ve sebze ve şükûfe mevcûd olduğından mâ‘adâ ve içinde H (107[a]) : - İ

[2808] envâ‘-i berrende vü derrende hayvânât ve tuyûr vardur ki kıral seyr ü temâşâ itmek murâd itdikde anda gelüp seyr ü sayd iderler H (107) : - İ

[2809] buna halezoniyyü’ş-şekl dirler, bu bir musanna‘ şeydür H (107[a]) : halezoniyyü’ş-şekldür İ (120[b])

[2810] hasta ve marîzlere H (107[a]) : hastalara İ (120[b])

[2811] Cermanya’da olup bir kırallık vilâyet i‘tibârıyla Nemse’ye tâbi‘ devâyirin biridür H (107[a]) : gāyet ma‘mûr ve meşhûrdur İ (120[b])

Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i İlsaçiya an-Cermanya ya‘ni Nemse[2812] ve bu vilâyet dahi beşinci dâiredendür

Ve bu vilâyet dâirenin üst yanında vâki‘ olup ve iki kısımdur, biri fevkānî ve biri tahtânî yâd olunur.

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken Helvaçiya ve garben Lonarinkiya ve cenûben Helviçiya’nın bir kısmı ve şimâlen Virnekburg ile hadd olunur.

El-bilâd: Ve bu vilâyetin yerleri güzel ve münbit olup buğdayı ve sâir hubûbâtı güzel ve bağları dahi çokdur. Ale’l-husûs Sungorya’nın yerleri gāyetle mahsûldâr olup ve latīf bağları vardur ki ekser-i eşcârı kestane ağaclarıdur. Ve niçe yerinde gümüş ve bakır ve kurşun ma‘denleri **[İ, I, 121a]** vardur, ale’l-husûs Debirtal vâdîsinde gāyet çok çıkar[2813].

El-hayvânât: Ve bu vilâyetde sığır ve bârgîr ve yabânî at[2814] ve kakum ve envâ‘-i âhûları bî-hadd u bî-kıyâsdur. Ve koyunu ve peyniri vâfir ve hem latīf ve fâhir olur ve sığırları hod gāyet büyük olur. Ve bu vilâyet mukaddemâ başka bir kırallık idi ve sonra Fransız alup niçe zamân Fransız hükminde olup ve ba‘dehû Nemse ile Fransız bu vilâyet içün çok kıtâl idüp ve âkıbet Nemse zabt idüp hükûmetinde kalmışdur.

El-edyân: Ve bu vilâyet halkı üç dîn üzre olup ba‘zıları Lutran ve ba‘zıları Kalvinî ve ba‘zıları papa dîni üzre olup lâkin Lutran dîninde olanlar çokdur.

Şuhûr ve kılâ‘: Ve bu vilâyetin kırk altı şehri ve elli kadar kal‘ası ve niçe kasabası vardur ki ba‘zıları ovada ve ba‘zıları dağda vâki‘ olmışdur.

Et-tahtânî[2815]: Ve bu dâirenin tahtânî kısmında olan baş şehrine Sitrazburg dirler ve diğer ismine Arçintovat dirler, bir mu‘teber ve meşhûr şehirdür. Nehr-i Aylos ile Porsoka ırmakları ortasından geçer. Ve bu şehirde gāyet mükellef ve musanna‘ ve meşhûr ve büyük kilisa ve kulle vardur ki böyle büyük ve musanna‘ kulle bir yerde dahi olmayup[2816] yigirmi yedi senede tamâm olmışdur. Ve bir meşhûr ve büyük topı dahi vardur ki içine yedi âdem sığar.

Acâyibât-ı erba‘a: Ve bu şehirde acâyibâtdan dört şey vardur ki biri kullesinin büyüklüği ve musanna‘luğı ve biri dahi cebehânesinin büyüklüği ve musanna‘luğı ve içinde olan mühimmât-ı cebehânenin kesret ü vefreti **[107b]** ve biri dahi bunda bir büyük gergedân boynuzı vardur ki misli dünyâda ma‘dûmdur. Ve biri dahi bir büyük ve

[2812] an-Cermanya ya‘ni Nemse H (107a) : - İ
[2813] çıkar İ (121a) : - H
[2814] sığır ve bârgîr ve yabânî at H (107a) : sığır ve büyük öküzi ve atları İ (121a)
[2815] et-tahtânî H (107a) : - İ
[2816] ki böyle büyük ve musanna‘ kulle bir yerde dahi olmayup H (107a) : - İ

acâib ve mükellef medrese vardur ki evkāfı ve içinde envâ‘-i ulûmdan vakf olan kitâbı ve medresenin binâsı ve imâreti bir yerde dahi olmayup vasfı mümkin değildür. Ve bu şehir bi-aynihî Venedik gibi su içinde olup ve bunda bâzâgân dahi gāyet çokdur, azîm alış veriş olur. Ve bunun Venedik şehrine vücûhla terakkīsi vardur ki havâsı gāyet latīf olup ve etrâfı yeşilistân ve ağacları ve ormanları dahi çokdur. Ve Reyno ırmağı üzerine ağac ipi gibi üstine bir cisr dahi vardur.

El-îrâd[2817]**:** Ve bu şehirden be-her sene üç yüz bin guruş mîrî hâsıl olur.

El-fevkānî[2818]**:** Ve kısm-ı fevkānînin baş şehrine dahi Kolmariya dirler. Aylor ırmağı kurbında vâki‘ olmışdur. Toprağı gāyet latīf ve çayırı güzel ve koyunı çok ve meyvesi firâvân ve tarlaları münbit ve mahsûldâr ve sebze ve şükûfâtı mebzûl[2819] ve bağ u bağçeleri ve mesîre-gâhları çokdur. Ve bunun kurbından dört ırmak cârî olmağla bu şehre her biri letāfet ve zevk virmişdür.

Evsâf-ı nâhiye-i Songoya: Ve bu vilâyeti şimâlen Esasiya ve şarken nehr-i Reyno ve garben Fıransiya ve cenûben Helosiya ile hadd olunur. Ve bu vilâyetin bağları ve bağçeleri[2820] latīf ve yerleri münbit ve buğdayı çok olur. Ve bu vilâyetin bir güzel ve meşhûr kal‘ası vardur ki ismine Tano dirler. Ve Encelburg şehri dahi cebel-i Rotok kurbında olup firâvânî bağları vardur. Ve Molin Hozin dahi mu‘âf şehirlerden olup bağ u bağçeleri firâvân ve buğdayı gāyet çok olur. Ve bu vilâyetde bir komit oturur ve baş kasabasına Beligaret dirler ve gayri kasaba ve kal‘aları dahi vardur, sûretden görile[2821].

Evsâf-ı nâhiye-i Bezirgoya: Ya‘ni “güzel kal‘a” dimek olur ve baş şehrine dahi Bezirak dirler. **[İ, I, 121b]** Bir kücük dağ üzerinde binâ olunmışdur ve Reyno ırmağının garb tarafında vâki‘ olmışdur. Ve bir metîn ve müstahkem kal‘ası dahi vardur. Ve bunda çok ma‘den dahi olup ve bir latīf su dahi neb‘ ider ki dolab ile ol sudan şehri saky iderler. Ve Foribburg dahi bir güzel kasaba olup vilâyetin tahtgâhıdur ki bunda duka oturur. Ve bir güzel ve meşhûr medresesi dahi vardur. Ve bunda gümüş ma‘deni dahi çok çıkar. Ve bu vilâyet Mortina’dan Bazliya’ya varınca mümted olmışdur. Ve bu vilâyete iki hâkim hükm ider ki biri Nemse tarafından ve biri Markıyo Barinsi tarafından olur. Ve bâkī şehirleri ve kasabaları ve kal‘aları ve suları ve dağları ve gölleri

[2817] el-îrâd H (107ᵇ) : - İ
[2818] el-fevkāni (107ᵇ) : - İ
[2819] tarlaları münbit ve mahsûldâr ve sebze ve şükûfâtı mebzûl H (107ᵇ) : - İ
[2820] ve bağçeleri H (107ᵇ) : - İ
[2821] sûretden görile H (107ᵇ) : sûretde mastūrdur İ (121ᵃ)

çokdur, resme nazar oluna[2822]. Nemse'ye tâbi' bir kırallık i'tibârıyla bu dahi bir dâiredür[2823].

Fasl-ı der-beyân-ı dâire-i Kırantiya-yı cenûbî, bu memleket Nemse hükminde olan vilâyetlerin mu'teberidür[2824]

Ve bu dâire Nemse vilâyetinin âhiridür ki İtalya'ya ve Venedik'e muttasıldur. Ve bu dâire bir vâsi' ve ma'mûr memleketdür ki içinde iki elektör oturur. Ve cümle vilâyetlerin mu'teberidür.

El-hudûd: Ve bunı şarken matla'-ı sayfî ki Tırlarazi ve halk lisânında Tolga dirler ve garben matla'-ı i'tidâl ki anda Albus dağının başı olup ve ol mahalde Fransa'dan Terponsi vardur. Ve cenûben matla'-ı Şotuyke ki anda cebel-i Tertiyo vardur ve şimâlen ba'zı Tırladori ve ba'zan Albus dağları birle hadd olunur. Ve ol dağlar ol mahalli Cermanya'dan fasl ider. Ve Albus dağına bir dukanın dîvârıdur dirler. Ve bu vilâyetin ibtidâsı Dorya ırmağının neb' itdiği yerden tâ Lokobotra'ya varınca mümted olmışdur ki ol mesâfe seksen mîl olup yigirmi cermanî mîl ider[2825]. Ve a'razı Daro'dan tâ Ersiya'ya varınca yigirmi mîldür ki cermani beş mîl ider[2826]. Ustuyok'dan hâliyâ Piskara dirler, tâ Tiris'e varınca andan dahi Tirino nâm bir göl vardur, on beş mîl olup ve edyak-ı arzı dört mîldür ki cümle devri Ersiya'dan rûmî bin mîl ider. Ve bu vilâyetin en ortasında Reyatino nâm bir kasaba vardur ki hâliyâ Çoytano dukası dirler. Ve bunda Kotilya nâm bir göl dahi vardur.

El-evsâf: Ve bu vilâyetin ortasında Anino dağları mümted olmışdur ve eteklerinde olan yerlerin tarlası gāyetde münbitdür. Ve Volinos gölü kurbında olan tarlaları dahi kezâlik münbit olup ve havâsı dahi sağ ve latīfdür. Ve bu semte şemsin dahi şu'â'ı ziyâde dokunur.

El-ahlâk: Ve bu vilâyet halkı gāyetle âkıller ve her san'atda kâmiller ve ilm-i mûsikīde dahi mâhirlerdür ve isti'mâline dahi mâillerdür[2827].

[108a] En-nisâ: Ve bu vilâyetin[2828] avretleri dahi gāyetle hasnâ ve şîvekârlar ve âşıklarına mûnis ve vefâdârlar olup ve nisvâna müte'allik her ma'rifetde kâmil ve

[2822] gölleri çokdur, resme nazar oluna H (107ᵇ) : gölleri sûretde mastūrdur İ (121ᵇ)
[2823] Nemse'ye tâbi' bir kırallık i'tibârıyla bu dahi bir dâiredür H (107ᵇ) : - İ
[2824] bu memleket Nemse hükminde olan vilâyetlerin mu'teberidür H (107ᵇ) : - İ
[2825] yigirmi cermanî mil ider İ (121ᵇ) : - H
[2826] cermanî beş mil ider (121ᵇ) : - H
[2827] ve isti'mâline dahi mâillerdür H (107ᵇ) : - İ
[2828] en-nisâ: ve bu vilâyetin H (107ᵇ) : - İ

giyinüp kuşanmağa ve pâk libâslar giymeğe mâillerdür. Ve ev çeküp çevirmede dahi mâhirlerdür[2829].

El-eşcâr ve'l-esmâr: Ve bu vilâyetde gûn-â-gûn esmâr ve hezâr nev‘ ezhâr ve akākīr ve a‘şâb firâvândur. Ale'l-husûs ayva ve erik ve elma ve amrûd ve bu makūle meyve kısmı ile mâl-â-mâldur. Ve kücük kutular içinde satdıkları Frenk eriğinin[2830] a‘lâsı bu vilâyet ile Fransa'da olur. Ve bu vilâyetde olan bâlâ-kadd sanevber ağacı sâir diyârlarda olmaz. Ve bu vilâyetin havâsının letāfetinden her kangı ağacı dikseler tahallüf itmeyüp tutar. Ve ekser ormanı kestanelikdür. Ve bu vilâyetde her dem bahâr olup koyunları kuzusuz ve ve ağacları yemişsiz olmaz.

El-me‘âdin: Ve bu vilâyetde envâ‘-i me‘âdin taşlar ve sâir felizâtın kesreti haddi mütecâviz olup ve Forom Cerliyo'da ve Eyder ırmağı kurbında zıbık ve şâb ma‘denleri vardur. Ve Kayniniya Feliça'da ba‘zı lağımlar vardur **[İ, I, 122a]** ki kibrîd çıkar ve Volerta'da Sebolsina ırmağı kurbında üç mîl yerde birkaç bayır vardur ki tuz çıkar. Ve anda envâ‘i taşlar dahi keserler ki ekseri mermerdür ki ammâ alabastır nâm bir tür beyâz mermerdür ki gayri yerlerde nazîri nâdir bulunur. Ve niçe zî-kıymet taşlar dahi vâfirdür. Ve bunda bir cins erguvânî boya dahi olur ki anınla çuka boyarlar. Gāyet mu‘teber ve zî-kıymet boyadur ve ismine dahi kokum dirler ve laceverd ve zâc dahi bulunur.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetde yabânî hayvânâtın ve kuşların dahi haddi ve hasrı yokdur. Husûsan kartal ve voltor dirler bir cins kuş dahi vardur. Kuvvet-i şâmmesi şol mertebe kavîdür ki yüz mîl kadar yerden lâşe kohusını duyar.

Et-tavâyif[2831]: Ve bu vilâyetde envâ‘-i tavâyif tavattun ider ki her biri bir semtden gelmişlerdür. Zîrâ gāyet müferrih ve havâsı latīf[2832] vilâyet olmağın her kangı vilâyet âdemîsi olursa olsun müsâferet ile bunda gelüp bir kaç gün eğlense kendü vilâyetini unudup ve terk idüp bunda kalur. Ve cümleden kat‘-ı nazar bu vilâyet avretlerinin hüsn ü zîbâsı ve şîve vü nâzı[2833] bir diyârda ve milletde nâdir olmağla her gelen âdem elbette birine âşık olup ve dil-beste ve beden-haste olup kalur.

Ta‘rîf-i bilâd[2834]: Ve bu vilâyetin yerleri zîbâ ve meyvesi firâvân ve lezîz ve a‘lâ olup ve dağ ve bağı ve çayır ve çemeni ve gûn-â-gûn ezhâr ve şükûfâtı ve enhâr ve

[2829] ve nisvâna müte‘allik her ma‘rifetde kâmil ve giyinüp kuşanmağa ve pâk libâslar giymeğe mâillerdür. Ve ev çeküp çevirmede dahi mâhirlerdür H (108ª) : - İ
[2830] Frenk eriğinin İ (121ᵇ) : erik H (108ª)
[2831] et-tavâyif H (108ª) : el-mahlûk İ (122ª)
[2832] ve havâsı latīf H (108ª) : - İ
[2833] ve şîve ve nâzı H (108ª) : - İ
[2834] ta‘rîf-i bilâd H (108ª) : et-ta‘rîf İ (122ª)

bahîrâtı ve müferrih ormanları ve latîf ve dil-güşâ mesîre-gâhları hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûndur. Ve bunda olan latîf ve hafîf ve lezîz üzüm belki bir yerde dahi yokdur. Ve sâir meyveleri dahi gāyet a‘lâ ve âb-dâr[2835] ve lezîz olur. Ve ekser-i arâzîsinin Nîl-vârî bir sâkī ırmağı vardur, şöyle kim bir köyi dahi yokdur kim suyı olmaya ve şuhûr ve kasabâtında ve bağ u bağçelerinde olan havzlar ve fıskıye ve selsebiller ve köşklerin vasfı kābil-i ta‘bîr değildür.

Et-tabâyi‘: Ve bu vilâyetin halkı bi’t-tab‘ okuyup yazmağa ve her kangı ma‘rifet olursa ve ne gûne san‘at görürse kemâ-yenbagī[2836] öğrenüp kâmil ve mâhir olmağa mâil ve sâ‘îlerdür[2837].

El-binâ: Ve bu vilâyetde olan şuhûr ve kasabâtın bi’l-cümle binâları mükellef ve musanna‘ ve müzeyyen olup hattâ köylerinde dahi mükellef ve bî-nazîr binâları çokdur.

Evsâf-ı cebel-i Albus: Ve bu vilâyetin meşhûr olan dağına Albus dirler ki bu dağ gāyetde yüksek ve müntehâ dağ olup şöyle ki İtalya’yı ve Galya’yı ve Galya’yı Cermanya’dan fasl idüp bir hüdâyî dîvâr gibi âsumâna ser çekmişdür ve fusûl-i erba‘ada zîrve-i a‘lâsında kar eksik olmaz ve dâimâ beyâz görünür. Ol ecilden Albus dağı diyü tesmiye itmişlerdür ki ma‘nâsı “beyâz dağ” dimek olur[2838]. Ve bu dağın ibtidâsı Vada’dan bed’ idüp tâ Felamanikon tarlasının âhirinde intihâ bulur ki ana Tersa dirler. Ve bu dağın arzı yüz mîl kadar olup ve ırmağı tamâm otuz mîldür. Ve hattâ nakl iderler ki ba‘zı râhibler du‘â itmek içün senede bir def‘a bu dağın zirve-i a‘lâsına karîb yukarusına çıkarlar ve yanlarınca kurbân götürürler. Ol kurbânı boğazlayup anda âteşe yakarlar ve külüni ve ba‘zı şeylerini anda koyup giderler. İrtesi sene tekrâr vardıklarında ol küli ve gayrilerini her ne hey’et üzre kodılar ise yine öyle bulurlar. Ya‘ni cebel-i mezkûrun yukarusında havâ ve rûzgâr olmayup ve yağmur dahi yağmamağla **[108b]** her ne vaz‘ olunsa niçe müddet mürûrından sonra alâ-hâlihî vaz‘ı üzre kalup **[İ, I, 122b]** öyle bulurlar. Ve eğerçi bu dağın etrâfı dumansız olmaz ammâ yukarusı açıklıkdur, hattâ hiçbir şey bile bitmez, nihâyet ortası ya‘ni yarı yerine varınca ekinlik ve çayır ve çemeni çokdur. Ve ehlî ve yabânî hayvânâtı dahi şol mertebe çokdur ki kendü başlarına sürüyle gezerler. Ve ba‘zı yerinde evler ve müsâfir-hâneler vardur ki gelüp-giden müsâfirîn içün binâ olunmışdur.

El-aksâm: Ve bu dağın aksâm-ı müte‘addidesi dahi vardur ki her biri bir isim ile yâd olunur ve meşhûrları sekiz kısımdur ki bunlardur: Martimya, Kotya, Goraba,

[2835] ve âbdâr H (108ª) : - İ
[2836] kemâ-yenbagī İ (122ª) : - H
[2837] kâmil ve mâhir olmağa mâil ve sâ‘îlerdür H (108ª) : mâhir olmağla mâiller ve sâillerdür İ (122ª)
[2838] ki ma‘nâsı “beyâz dağ” dimek olur H (108ª) : - İ

Banina, Veytika, Norika, Karinka, Boliya, diğer nâmına Batoka dirler. Ve Martimya yâd olunan kısım Marti ırmağından isim almışdur. Ve bu kısım[2839] Verlo dağına varınca mümted olmışdur ki Baro nâm ırmak andan cârî olur.

El-enhâr: Ve bu dağdan neb‘ iden pınarların hisâbı yokdur lâkin dört ırmak dahi bunda neb‘ idüp cârî olur ki gāyet mu‘azzam ve meşhûr-ı âlem ırmaklar olup birine Bados ve nâm-ı diğerine Po dirler ve birine dahi Dodanos dirler. Bu ırmak Galiya’da ya‘ni Fransa’da Kampa ırmağına karışur ve gāyet mu‘azzam ırmak olur. Ve birine dahi Reynos dirler ki bu ırmak dahi Cermanya’dan ve Galiya’dan ya‘ni Nemse memâlikinden ve Fransa vilâyetinden geçüp gāyet azametle[2840] deryâ-yı Okyanus’a karışur. Ve biri dahi Tuna ırmağıdur ki meşhûr-ı âlem ve âbı memdûh-ı benî-Âdem[2841] olup tafsîl-i evsâfı işbu dâire itmânında başka bir fasl ile tahrîr ve zikr[2842] olunur.

El-bahîrât: Ve bu dağda niçe göller dahi vardur ve bu dâirenin işbu Albus dağından mâ‘adâ bir mu‘azzam dağı dahi vardur ki Cermanya’yı ve Galiya’yı Toronciya’dan fasl ider. Ve bu dağın ismine Abanino dirler ki ibtidâsı Abanino’dan başlayup iki kısım olur ki biri fevkānî ve biri tahtânî ıtlâk olunur. Ve tahtânî olan kısım Albus dağından başlayup Nuns gölüne varınca mümted olur. Ve fevkānî kısmı dahi bu gölden tâ Seyina şehrine ve ba‘dehû Vebyola semtine dönüp ve ortasından geçüp Nor boğazına gider. Ve bunda niçe göller vardur ve en meşhûrı Çeniz dağının ortasında olan göldür.

El-orman: Ve bu vilâyetde çok ormanlar dahi vardur ki meşhûrları bunlardur: Vatirvoya, Posto, Dimonta, Feyatona dimekle ma‘rûf olan Bedilsan ormanı Vitriyom şehrine gidecek yoldadur. Diminya dağının üzerinde bir orman dahi vardur ki Cermanya ormanlarından yolsuz ve hevl-nâk gider. Ve hattâ bu ana gelince delîlsiz bir ferd anda yol bulmamışdur ve aslâ kılaguzsuz bir kimse gitmeğe cür’et idemez. Ve Masiyo’da Kapanas ülkesinde Ferdinya nâm orman dahi vardur ki mukaddemâ ol semtin halkı bu ormanı ma‘bûd ittihâz idüp ana ibâdet iderlerdi. Ve Semikos nâm ırmak yanında bu orman dahi vardur ki bunun dahi kadîmî halkı bunı dahi tanrı diyü ibâdet iderlerdi. Ve Kapmaniya’dan ve Diyana Atolika’da ve Lokosakro’da dahi niçe ormanlar vardur. Ve Galinariya’da dahi bir müferrih orman vardur. Ve Dintiliye’de dahi iki orman olur ki birine Çonvarçiya ve birine Diyana dirler.

[2839] ve bu kısım İ (122ᵇ) : - H
[2840] ya‘ni Nemse memâlikinden ve Fransa vilâyetinden geçüp gāyet azametle H (108ᵇ) : - İ
[2841] ve âbı memdûh-ı benî-Âdem H (108ᵇ) : - İ
[2842] ve zikr H (108ᵇ) : ve beyân İ (122ᵇ)

Evsâf-ı nevâhî: Ve bu vilâyetde[2843] elli ocak ve on beş markonato vardur ki bir nev‘ zeâmetdür. Ve birkaç nâhiye dahi vardur ve yigirmi büyük manastır dahi vardur ki her biri mu‘azzam ve mükellef ve vakfı çok manastırlardur. Ol ze‘âmetlerin be-her sene beş bin ve on bin altun ve dahi ziyâde[2844] îrâdları olup beş bin altunda noksan yokdur[2845].

El-bilâd: Ve bu vilâyetin şehirleri çendân büyük **[İ, I, 123a]** ve mu‘azzam değildür. Zîrâ beğleri ve zu‘emâları herkes kendü ze‘âmetinde ve hükminde olan şehirler ve kasabalarında ve çiftliklerinde oturup hükm ü hükûmet iderler. Ve bu vilâyetin halkı gāyet çok olup şöyle ki kesretlerinden nâşî birbirlerini bilmezler[2846]. Ve bu vilâyetin cem‘an üç yüz kasabası vardur ki her birlerleri şehr-mânendî[2847] gāyet ma‘mûr ve mükellef ve müzeyyen kasabalardur ve cümlesi sekiz kâdılıkdur ki bunlardur: Biri Virçilo ve biri İsto ve biri Aboridya ve diğer nâmı Borya dahi dirler ve birine Agosta ve birine Korino ve birine Monterigal ve diğer ismine Mondovinsi dahi dirler. Ve birine Norosanensi ve birine Salisiyos dirler. Pes imdi Viriçlo ve İsno nâhiyelerinin hisârları metîn ve binâları matbû‘ ve musanna‘ olup ve tarlaları dahi münbit ve güzeldür. Ve bunda büyük âdemlerin evleri vardur ve bu nâhiyelerin[2848] arâzîleri dahi ırmak birle saky olunur ve bayır olan yerleri ve mesîre-gâhları gāyet müferrihdür. Ve bunda bir vâsi‘ sahrâ dahi vardur ki engebe şeklinde vâki‘ **[109a]** olmışdur. Ve bunda hayvânât ve bal arısı dahi çok olup ve balı firâvân ve hem gāyet latīf olur. Ve Agosta şehrini dahi bu isimde bir pâdişâh binâ itmişdür ki bu şehir Albus ve Vitono dağlarının aşağısında vâki‘ olmışdur. Ve bu iki dağın mâbeyninde iki yol vardur, biri büyük ve biri kücük. Büyük yoldan Vilziya şehrine ve kücük yoldan Tirantaziya şehrine gidilür. Ve büyük yolun sol tarafında olan tarlalarında buğday mahsûli çok olup ve sağ tarafı ekseriyyâ bağlık ve bağçelik ile müzeyyendür. Ve bu şehrin kal‘ası gāyet metîn ve müstahkem olup ve[2849] şehrin halkı dahi gāyet çokdur. Ve yolları dahi gāyet teng ve sarpdur. Ve hattâ bir def‘a Fransız askeri bu semte geçmek murâd eyledikde bu vilâyet askeri yolları ve boğazları alup sedd ü bend itmeleriyle niçe müddet cidd ü sa‘y eyleyüp ve bî-şumâr hazîne ve cebehâne sarf idüp ve çok asker dahi

[2843] ve bu vilâyetde H (108^{b}) : - İ
[2844] ve dahi ziyâde H (108^{b}) : - İ
[2845] îrâdları olup beş bin altunda noksan yokdur H (108^{b}) : îrâdları vardur İ (122^{b})
[2846] şöyle ki kesretlerinden nâşî birbirlerini bilmezler H (108^{b}) : bir mertebe ki birbirlerini bilmezler İ (123^{a})
[2847] her birlerleri şehr-mânendî H (108^{b}) : - İ
[2848] ve bu nâhiyelerin H (108^{b}) : ve bunların İ (123^{a})
[2849] kal‘ası gāyet metîn ü müstahkem olup ve H (109^{a}) : - İ

telef itdirüp ve maksûdını husûle getüremeyüp mağmûm ve me'yûs avdet idüp gitmişdür.

Et-tahtgâh: Ve bu vilâyetin tahtgâhı olan şehrine Torino dinüp gāyet ma'rûf ve ma'mûr ve meşhûr şehir olup içinde mükellef medreseler ve kilisalar ve beğler ve ağalar ve beğzâdeler sâkin olmağla[2850] gāyet mükellef ve müzeyyen sarâylar dahi çokdur. Ve bu şehir murabba' şekli düşmişdür, şöyle ki Po ırmağına yakın bir dağın zeylinde vâki' olmışdur ve mevkı'i dahi metîn ve müstahkem olup ve dört büyük kapusı vardur ve tarlaları dahi gāyet mahsûldâr olup ve nâhiyesinde samako kâr-hâneleri dahi çokdur. Firâvân üzre timur çıkar ve bunun muhammesü'ş-şekl bir kal'ası vardur ki bir ırmak birle ihâta olunmışdur ve içinde gölleri ve envâ'-i hayvânâtı müştemil ormanı dahi vardur. Zîrâ altı mîl kadar vüs'ati olup ol hayvânâtı ehâlîsi ve hükkâmı sonradan peydâ idüp örtmişlerdür ki her çend sayd murâd iderler, istedikleri kadar sayd idüp mâ'adâsına ta'arruz itmezler. Ve ol ırmağın kurbında bir dağ vardur ki gāyet latīf ve lezîz yemişi olur ki gayri yerlerde ol mertebe olmaz. Ve mu'azzam ve latīf bağ ve bağçeleri dahi bî-hisâbdur.

El-hâsıl işbu Kırantiya-yı cenûbîde fenâ yer olmayup birbirlerinden mümtâz ve mahsûldâr olup meyve ve hayvânât ve sebze ve şükûfâta müte'allik olmadık her birşey yokdur ve hem herşeyi a'lâ ve latīf ve lezîz ve mümtâz olur. Yerleri gāyet münbit ve mahsûldâr olup meyve ve şükûfât ve sebzevâta müte'allik şeyler dahi gāyet a'lâ ve latīf ve lezîz olur. Ve bağ u bağçe ve mesîre-gâhlarının hadd ü nihâyeti olmayup her tarafının bir gûne letāfeti ve sâir vilâyetlere vücûh ile tefâvüti olup ricâl ü nisâları ekseriyyâ mahbûb ve mahbûbe ve okumuş ve yazmış ve her ma'ârif ve san'atde kemâle **[İ, I, 123b]** irmiş, hüsn-i hulk sâhibleri, muhibb-i müsâfir ve sâdıku'l-kavl ve cenkde dahi bahâdur ve cümle ulûmdan mâ'adâ[2851] ilm-i mûsikīde dahi mâhir ve isti'mâline mâhir ve hüsn-i hulkla fâhirler olup[2852] ve bu memleket hükkâmı ve beğzâde ve askerî tāifesi çok olmağla ilm-i cenkde dahi fâhir ve şecâ'atde dahi mâhirlerdür ve terbiye-i askerde dahi kâmiller olup lâkin a'lâ ve ednânın elbette bir dil-dâdesi ve ricâl ü nisâlarının[2853] bir âşık ve ma'şûkası vardur. Zîrâ bunlarda ez-kadîm aşk-bâzlık ve âşık-perestlik örf ve âdetleri olup ayb değildür. Ve bu ahvâl kendülerinden suâl olundukda "Âşık olan âdem şecî' ve bahâdur olup ve nâ-kes ve muhannesi dahi sehî ve cömerd

[2850] sâkin olmağla H (109[a]) : çok olmağla İ (123[a])
[2851] ve cümle ulûmdan mâ'adâ H (109[a]) : - İ
[2852] ve isti'mâline mâhir ve hüsn-i hulkla fâhirler olup H (109[a]) : - İ
[2853] ve ricâl ü nisâlarının H (109[a]) : ve herkesin İ (123[b])

ider” diyü cevâb virürler[2854]. Ve ma‘şûkaları dahi âşıklarının yararlığı ve bahâdurlığı ile birbirlerine iftihâr iderler. Ve bu Kırantiya-yı cenûbîde âdem gāyet çok olup ma‘den-i insân dimek mertebesinde insân ile pür ve memlû olup hîn-i iktizâda bu vilâyetden piyâde ve süvârî yüz bin asker çıkar ve askerleri dahi gāyet cenkci ve bahâdur olur[2855]. Zîrâ ekseriyyâ bunların da cenki Fransız ile olmağla ziyâde tüfenk-endâz ve âteş-bâz ve cenkde hîle-sâz bir tāifedür ki vilâyetlerini Fransız’dan halâs itdiklerinden mâ‘adâ sedd ü sedîd gibi olmışlardur[2856]. İtmâm-ı kelâm Nemse saltanatında[2857] bütün Cermanya memleketinde olan hükûmetlerde buna mu‘âdil yer olmayup ve her ahvâlini takrîr ve gereği gibi tahrîr gāyet tavîl olmağın icmâl ve ihtisâr üzre bu mertebe takrîr ile iktifâ olunup ve Cermanya saltanatının ki Nemse dimekle ma‘rûf u meşhûrdur, işbu mahalde tamâm oldı. Lâkin iki saltanat dahi vardur ki birine Danimarka ve birine Got ya‘ni İsvec dinüp bunların ikisi atîk ve büyük saltanat olup ve cümle kâfiristân saltanatlarından kadîm olup Nemse saltanatı istiklâlinden sonra hâh u nâ-hâh Nemse’ye ser-fürû itmişlerdür. Ammâ yine bunlara medâr idüp elektör add iderler. Ve hattâ İsvec’e sekizinci **[109b]** elektör dirler. Bunların dahi tab‘iyyetleri sebebiyle Nemse devâyirinde tahrîr u takrîr olunmak olurdı. Lâkin bunlar kadîm millet ve atîk saltanat olup ilâ hâze’l-an mahsûdü’l-akrân kırallar olduklarından mâ‘adâ Avrupa’nın sağ kolı kısmında Leh ve Moskov câniblerinde olmalarıyla Cermanya dâirelerinde tahrîr olunmayup sol kol kısmı tahrîrinde bir fasl ile tahrîr olunurlar. Ve Cermanya ki Nemse’dür, târîh-i İslâm’ın bin doksan dört senesine gelince Nemse saltanatına tâbi‘ olan vilâyetlerin ta‘rîf u takrîri işbu mahalde itmâm olup ve nehr-i Tuna ki[2858] meşhûr-ı âlem ve âbı dahi memdûh-ı benî-Âdem olup ve Nemse memleketinden beri cereyân itmekle sâir vilâyetlere bununla

[2854] zîrâ bunlarda ez-kadîm aşk-bâzlık ve âşık-perestlik örf ü âdetleri olup ayb değildür. Ve bu ahvâl kendülerinden suâl olundukda “Âşık olan âdem şecî‘ ve bahâdur olup ve nâ-kes ve muhannesi dahi sehî ve cömerd ider” diyü cevâb virürler H (109[a]) : zîrâ bunlarda âşık olan âdem şecî‘ ve bahadur olup nâkes ve muhannes nâdir olur diyü anlarda âşıklık ayb değildür İ (123[b])

[2855] yüz bin asker çıkar ve askerleri dahi gāyet cenkci ve bahâdur olur H (109[a]) : yüz bin cenk erbâbı askuer cem‘ olmak mümkindür İ (123[b])

[2856] ki vilâyetlerini Fransız’dan halâs itdiklerinden mâ‘adâ sedd ü sedîd gibi olmışlardur H (109[a]) : - İ

[2857] Nemse saltanatında H (109[a]) : - İ

[2858] Cermanya saltanatının ki Nemse dimekle ma‘rûf u meşhûrdur, işbu mahalde tamâm oldı. Lâkin iki saltanat dahi vardur ki birine Danimarka ve birine Got ya‘ni İsvec dinüp bunların ikisi atîk ve büyük saltanat olup ve cümle kâfiristân saltanatlarından kadîm olup Nemse saltanatı istiklâlinden sonra hâh u nâ-hâh Nemse’ye ser-fürû itmişlerdür. Ammâ yine bunlara medâr idüp elektör add iderler. Ve hattâ İsvec’e sekizinci **[109b]** elektör dirler. Bunların dahi tab‘iyyetleri sebebiyle Nemse devâyirinde tahrîr u takrîr olunmak olurdı. Lâkin bunlar kadîm millet ve atîk saltanat olup ilâ hâze’l-ân mahsûdü’l-akrân kırallar olduklarından mâ‘adâ Avrupa’nın sağ kolı kısmında Leh ve Moskov câniblerinde olmalarıyla Cermanya dâirelerinde tahrîr olunmayup sol kol kısmı tahrîrinde bir fasl ile tahrîr olunurlar. Ve Cermanya ki Nemse’dür, târîh-i İslâm’ın bin doksan dört senesine gelince Nemse saltanatına tâbi‘ olan vilâyetlerin ta‘rîf ü takrîri işbu mahalde itmâm olup ve nehr-i Tuna ki H (109[a]-109[b]) : ve Cermanya ki Nemse’dür mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın bin altı yüz seksen beş senesi ki târîhü’n-Nebî sallallâhu aleyhi ve sellemin bin doksan dört senesidür, işbu sene-i merkūma gelince Nemse kıralına tâbi‘ ve Cermanya’dan ma‘dûd olan memleketlerin ta‘rîf ve takrîri işbu mahalde tamâm olup İ (123[b])

dahi iftihâr ve mübâhât ideler. Ve bu nehr-i azîmin[2859] zuhûr u hurûcı halkın ma‘lûmları olmayup her biri bir ma‘nâ virmeleriyle bunun dahi hurûcından Karadeniz’e duhûl idince cereyân itdüği mesâfe ve vilâyetlerin zikri lâzım gelüp başka bir fasl ile zikr ü beyân olundukdan sonra Nemse’nin asker ahvâli ve nizâm-ı saltanatı beyânına şurû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[2860].

Fasl-ı der-beyân-ı hurûc ve cereyân-ı nehr-i Tuna[2861]

Ma‘lûm ola ki bu nehr-i Tuna müşâhede birle tahrîr olunmamışdur, şöyle ki vâsi‘ ve müstemirr-i cereyân birle bir kücük peşteden cereyân ider ki ol peştenin on zirâ‘ irtifâ‘ı vardur. Ve bu peşte Albus dağı şu‘belerinden bir şu‘bedür. Ve bu ırmak iki yerden münşakk ve hurûc idüp ve ba‘dehû biraz sâzlıklara yayılup ve sonra yine bir yere cem‘ olup ve gitdikce uğradığı ve geçdiği memleketlerde niçe enhârı müştemil olmağın bir mu‘azzam ırmak olur ki deryâlardan bir deryâ dimek dahi olur. Zîrâ o deryâlara karışan sular mahv olduğı gibi çıkduğı yerden deryâya varınca bî-hisâb sular karışup ba‘zılar nazarda kendüsi mertebe görünür iken buna munsab oldukda mahv olur. Kemâl-i azametinden nâşî aslâ fark eylemez. Ve bu çıkduğı yerden niçe memleketlere ve niçe milletlere uğrayup şöyle ki ibtidâ Aylizka vilâyetine ve ba‘dehû Seviviya vilâyetine ve ba‘dehû Bevariya vilâyetine ve ba‘dehû Cermanya[2862] ve ba‘dehû Üsturya ki Bec dâiresidür ve ba‘dehû Komra adası ve Yanık dâiresi ve bütün Hungarya memleketi tūli ve ba‘dehû Sirem ve Belgrad ve Semender’den geçüp ve Budin ve Niğbolu ve Ruscuk ve Silistre vilâyetini ve İsakça kurbında münşakk olup[2863] niçe cezîreler ve kırlalar ve kamışlık ve bataklar idüp ve ba‘dehû kol kol olup yedi boğaz birle Karadeniz’e munsab olur[2864]. Ve ol boğazların üçi büyük ve dördi kücükdür. Ammâ biri cümleden büyükdür. Evvelki Kili boğazıdur, şöyle ki Karadeniz’e karışduğı yerde poyraz ve yıldız havâlarında otuz-kırk mîl kadar yere değin tahfîf ve tatlu ider. Ve büyük boğazın biri dahi Sone boğazıdur ki ol dahi büyük ve amîk boğazdur. Ve birine

[2859] ve âbı dahi memdûh-ı benî-Âdem olup ve Nemse memleketinden beri cereyân itmekle sâir vilâyetlere bununla dahi iftihâr ve mübâhât ideler. Ve bu nehr-i azîmin H (109ᵇ) : - İ

[2860] bunun dahi hurûcından Karadeniz’e duhûl idince cereyân itdüği mesâfe ve vilâyetlerin zikri lâzım gelüp başka bir fasl ile zikr ü beyân olundukdan sonra Nemse’nin asker ahvâli ve nizâm-ı saltanatı beyânına şurû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ H (109ᵇ) : anın dahi ta‘rîfi mühim ve zikri münâsib olup işbu Kırantiya-yı cenûbîde Albus dağından hurûc ve Nemse memleketinden beri cereyân itmekle zikri lâzım gelüp ve başka bir fasıl ile zikr ü beyân olundukdan sonra Nemse’nin askeri ahvâli ve nizâm-ı saltanatını beyân ve şurû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ İ (123ᵇ)

[2861] fasl-ı der-beyân-ı hurûc ve cereyân-ı nehr-i Tuna H (109ᵇ) : fasl-ı der-beyân-ı nehr-i Tuna İ (123ᵇ)

[2862] ve ba‘dehû Cermanya H (109ᵇ) : - İ

[2863] Yanık dâiresi ve bütün Hungarya memleketi tūli ve ba‘dehû Sirem ve Belgrad ve Semendere’den geçüp ve Budin ve Niğbolu ve Ruscuk ve Silistre vilâyetini ve İsakça kurbında münşakk olup H (109ᵇ) : Yanık kal‘ası ve Üsturgon ve Budin ve Sirem ve Belgrad ve Semendere ve Bulgar ve Silistre vilâyetlerini geçüp ve İsakça kurbında münşakk olup İ (123ᵇ)

[2864] birle Karadeniz’e munsab olur H (109) : birle deryâya munsab mümtezic olur İ (123ᵇ)

dahi Hıdırilyas[2865] boğazı dinüp ve bu boğaz cümleden vâsi‘dür ammâ açık ve düz yerde olmağla bir karâr **[İ, I, 124a]** üzre olmayup ânen-fe-ânen deryâ kum sürüp her vakitde bir tarafını sığ ve topuk itmeğle çendân büyük gemiler bu boğaza rağbet itmeyüp ihtirâz iderler. Ammâ Kili ve Sonye boğazında her bâr her ne kadar büyük gemiler olursa mürûr u ubûr itmekle dâimâ bu iki boğazdan mürûr u ubûr iderler. Ve ol kücük boğazlardan Tuna tonbazları ve balıkcı kayıkları işlerler[2866]. Ve bu Tuna suyı İsakça kal‘asından deryâya varınca niçe cezîreler ve kamışlıklar ve sazlıklar ider ki on günde devr olmaz. Ve bunların içinde şol mertebe kırla ya‘ni balık-hâneler vardur ki balık avlayup tuzlayup kıtār kıtār yığmışlardur ki insân hayrân kalur[2867]. Ve zikr itdiğimiz boğazlardan Karadeniz’den envâ‘-i gûne balıklar sürü sürü Tuna’ya girüp ol sazlıklarda olan kırlalarda yumurta döküp şol mertebe balık olur ki bir harmân kadar yerde birkaç sandal dolusı balık çıkar ve şol mertebe mücessem ve büyük balıklar çıkar ki karnından iki yüz ve üç yüz vakıyye hayvâr çıkar. Bunı dahi büyük fuçılar içinde tuzlayup muhassal ol balık-hânelerde olan balık yığınlarını ve havyâr fuçılarını gören âdem[2868] “Bu mertebe şeyi kim yer?” diyü ta‘accüb idüp hayrân kalur. Ammâ etrâf u eknâfdan gemiler gelüp ve Rûmili’nden fevc fevc arabalar gelüp Rûmili’ne ve Leh ve Macar vilâyetine ve gemiler ile Anatolı yalılarına ve İstanbul’a ve firengistâna götürürler[2869]. Ve bu Tuna suyının letāfetinden nâşî balığı dahi semiz ve lezîz olup şöyle ki sazan balığı sâir sularda kaba ve alçak ve lezzetsiz iken Tuna’nın lezzetlü ve memdûhdur. Ve hattâ cümle Tuna balıklarında içini doldururlar, kuzı zamânı ikisi bir yere cem‘ olsa kuzı dolması üzerine tercîh olunur. Tuna yalılarında memdûd ve

[2865] ammâ biri cümleden büyükdür. Evvelki Kili boğazıdur, şöyle ki Karadeniz’e karışduğı yerde poyraz ve yıldız havâlarında otuz-kırk mil kadar yere değin tahfîf ve tatlu ider. Ve büyük boğazın biri dahi Sone boğazıdur ki ol dahi büyük ve amîk boğazdur. Ve birine dahi Hıdırilyas İ (123^{b}) : Ol büyük boğazların birine Kili boğazı ve birine Sonye boğazı ve birine Hıdırilyas H (109^{b})

[2866] boğazında her bâr her ne kadar büyük gemiler olursa mürûr u ubûr itmekle dâimâ bu iki boğazdan mürûr u ubûr iderler. Ve ol kücük boğazlardan Tuna tonbazları ve balıkcı kayıkları işlerler H (109^{b}) : boğazlarında her bâr büyük gemiler ve kalyonlar mürûr u ubûr iderler. Ve sâir boğazlardan dahi ufak gemiler ve Tuna gemileri ve balıkçı kayıkları dahi her bâr mürûr u ubûr iderler İ (124^{a})

[2867] İsakça kal‘asından deryâya varınca niçe cezîreler ve kamışlıklar ve sazlıklar ider ki on günde devr olmaz. Ve bunların içinde şol mertebe kırla ya‘ni balık-hâneler vardur ki balık avlayup tuzlayup kıtār kıtār yığmışlardur ki insân hayrân kalur H (109^{b}) : İsakça kal‘ası geçdikden sonra ve bâ-husûs Dolça ve Kili kal‘alarından yukaruda deryâya varınca aşağılarında niçe cezîreler ve sazlıklar idüp ve ol sazlıklar içinde bî-hisâb kırlalar vardur ki ol kırlalarda niçe balıkhâneler vardur ki balık avlayup tuzlarlar İ (124^{a})

[2868] ve şol mertebe mücessem ve büyük balıklar çıkar ki karnından iki yüz ve üç yüz vakıyye hayvâr çıkar. Bunı dahi büyük fuçılar içinde tuzlayup muhassal ol balık-hânelerde olan balık yığınlarını ve havyâr fuçılarını gören âdem H (109^{b}) : ve karnından havyarlarını alup ve balığı kurudup ve tuzlayup kebîr ü sagīr fuçılara doldurmışlardur ki ol balıklarını ve ol mu‘azzam bî-hisâb havyar fuçılarını âdem gördükde İ (124^{a})

[2869] Rûmili’ne ve Leh ve Macar vilâyetine ve gemiler ile Anatolı yalılarına ve İstanbul’a ve firengistâna götürürler H (109^{b}) : ve sefîneler ile Anatolı ve İstanbul ve Frengistân’a götürürler İ (124^{a})

makbûldür. Ve bu nehr-i Tuna'da şol mertebe mu'azzam balıklar çıkar ki ba'zılarından iki yüz ve üç yüz vakıyye dahi ziyâde çıkduğı meşhûr ve mütevâtirdür[2870].

Ta'rîf-i İnlik Boğazı: Bu Tuna'da olan **[110a]** Timurkapu kurbında İnlik boğazı dirler bir mevzi' vardur ki iki dağ arasında vâki' olup dağları kayalık ve dardur. Bu mevzi'de direk çekmeğe bir yer dahi olmamağla ol mahalli geçince sefîneler azîm zahmet ve meşakkat çekmeleriyle ol vakitlerde ol vilâyetlere mâlik[2871] Tiraba Fonro nâmında bir kız melikesi var idi, ol mahalli âsân geçmeğe bir acâib âsâr eyledi, şöyle ki ol İnlik didikleri mahall iki dağ arasında vâki' ve dağları dahi hüdâyî dîvâr gibi yalçın kayalık ve teng olup ve ol mahallin tūli yarım sâ'at kadar mesâfe ve arzı ba'zı yerinde kuvvetlüce âdem el taşı atsa karşuya irişmek ihtimâli olup teng olmağla bu mahalli geçince Tuna dahi gāyet amîk olup[2872] direk çekicek yer olmayup ve akıntı olmağla kürek ile geçmek dahi olmamağla îcâd itdiği âsârı bu idi kim ol yalçın kayaları bir âdem yürüyecek kadar kat' itdirüp şöyle kim dîvâra raf ve kilvi gibi kat' itdirüp bir âdem yürüyecek kadar yol itdirdikden sonra ol boğazı çıkınca su tarafına âdem belinden yukaruca timur korkulık yapdırup ve boğaz ağzında dahi karşuya karşu iki kal'a yapdırup ve gice oldukda zencîr çekerlerdi ve hem andan geçen sefînelerden gümrük alurlardı. Ve ol kız pâdişâhı gāyet hasnâlardan olmağla Oryanus nâm pâdişâh ol kıza âşık olup almağa tālib oldukda, ol kız imtinâ' idüp cevâb virdi ki "Çünki pâdişâh bulunduk, pâdişâhlığa lâyık değildür ki kimsenin zîr-i tasarrufında olayız" dimesiyle üzerine sefer idüp vâfir kıtâlden sonra kız pâdişâhı olan fakīrenin askeri mağlûb oldukda ol kız firâr idüp ele getürememekle harâret-i aşkından ol kızın yapduğı kal'aları ve ol yedek çekmek içün îcâd eyledüği yerleri bozdurup harâb itdirmişdür. Ve ilâ hâze'l-an ba'zı âsârı bâkīdür. Ve bu İnlik ta'bîr olunan mevzi'gāyet teng ve amîk olup[2873] **[İ, I, 124b]** direk çekmek ve kürek ile geçmek müşkil olmağla bu mahalle geldiklerinde yedek iplerini Tuna gemileri sandal yerine isti'mâl itdikleri kücük çırnık içine alup kürek ol yedek irişdüği yere vardıklarında bir kayaya bağlayup ve ba'dehû gemi içinden çeke çeke ol mahalle vardıklarında ve tekrâr yine ol yedeği çırnık içine alup ilerüde bir yere dahi bend idüp yine gemi içinden çeke çeke varurlar. Muhassal ol boğazı böyle azâb ile mürûr iderler ve böyle gemi içinden ipi çeküp ilerü varmağa ve bir berzah

[2870] ve bu nehr-i Tuna'da şol mertebe mu'azzam balıklar çıkar ki ba'zılarından iki yüz ve üç yüz vakıyye dahi ziyâde çıkduğı meşhûr ve mütevâtirdür İ (124[a]) : - H

[2871] dirler bir mevzi' vardur ki iki tarafı yalçın kaya dağ u tenk ve bu mevzi'de Tuna dahi gāyet amîk direk çekmeğe bir dahi olmamağla ol mahalli geçince sefîneler azîm zahmet ve meşakkat çekmeleriyle ol vakitlerde ol vilâyetlere mâlikH (110[a]) : - İ

[2872] ve ol mahallin tūli yarım sâ'at kadar mesâfe ve arzı ba'zı yerinde kuvvetlüce âdem el taşı atsa karşuya irişmek ihtimâli olup tenk olmağla bu mahalli geçince Tuna dahi gāyet amîk olup H (110[a]) : - İ

[2873] gāyet tenk ve amîk olup H (110[a]) : gāyet dar olup İ (124[b])

geçmeğe Tuna gemicileri lisânında “nanek” dinüp ve deryâ gemileri lisânında “tonoz” dirler[2874]. Ve ol boğazı böyle azâb ile geçüp Poreçe kasabası deresine varurlar ve ol mahalli geçmek dahi gāyet sarp ve muhâtara ve mahzûrlıdur, zîrâ Tuna ol mevzi‘de gāyet vâsi‘ ve iki tarafı vâfir yer sığ ve yedek çekecek yer olmamağla yedeği bir dağ başından çekmeğe muhtâc olup ve bir yedek erişmemekle iki ve üç yedeği birbirlerine ekleyüp dağ üzerinden çekerler. Ve ol mahalde yedeği dahi geminin başına bağlarlar. Ve yedeği dağ başından çekerler ve gemi Tuna’nın ortasından gidüp dümen tutan re’îs yedek çekenlere sadâsını gücle irişdirür. Ve yedeği bu mahalde gāyet te’ennî ile çekerler. Zîrâ yedek uzun olmağla kuvveti az olup zor itseler gemi başına su biriküp ve yedek kurılup gemi zavoş olur. Gemi dürülmeğe Tuna gemicileri lisânında “zavoş” dirler. Gemi başına su biriküp zor itdikde yedeği biraz boş komağa muhtâcdur ki gemi bir mikdâr durur gibi tahfîf itmekle ol cem‘ olan su geçmekle gemi yine yoluna yürür. Gâhî yedeği boş koyup suyı geçirmeseler geminin başını su alup gemiyi bir tarafa devirür. Böyle mahalde dümenci yedekcilere “boş kon, çekin” diyü savt-ı a‘lâ çağırır ve yedeği dağ başından çeküp ba‘îd olmağla re’îs yedekcilere sadâsını güçle irişdirür. Şöyle ki biraz boş koyup çekmemek iktizâ ittikde savt-i a‘lâ “Hû mori hû” diyü bağırup ve yine çekmek iktizâ itdikde “Hâ mori hâ” diyü çağırur. Durmağa ve çekmeğe işâretleri budur. Tuna’da bu mahalli mürûr itmeğe bundan muhâtara ve mahzûrlı yer olmayup gemiciler bu mevzi‘de gāyet ihtirâz iderler. Zîrâ bunda gemi hâriş olmak eksik değildür ve hattâ bu mahalle geldikde gemi içinde olan yolcılar dahi taşra Borece kasabasına varınca yarım sâ‘at kadar mesâfedür, yayan giderler[2875].

[2874] direk çekmek ve kürek ile geçmek müşkil olmağla bu mahalle geldiklerinde yedek iplerini Tuna gemileri sandal yerine isti‘mâl itdikleri kücük çibirnik içine alup kürek ol yedek irişdüği yere vardıklarında bir kayaya bağlayup ve ba‘dehû gemi içinden çeke çeke ol mahalle vardıklarında ve tekrâr yine ol yedeği çirnik içine alup ilerüde bir yere dahi bend idüp yine gemi içinden çeke çeke varurlar. Muhassal ol boğazı böyle azâb ile mürûr iderler ve böyle gemi içinden ipi çeküp ilerü varmağa ve bir berzah geçmeğe Tuna gemicileri lisânında “nanek” dinüp ve deryâ gemileri lisânında “tonoz” dirler H (110[b]) : şöyle ki el taşı atıldıkda karşuya irişür ba‘zı yerleri vardur. Ve bu boğaz içinde Tuna gāyet amîk olup ol mahalde yedek çekmek mümkin olmamağla bu mahalle geldiklerinde yedek iplerini bir çibirnik içine koyup ve ilerüde bir kayaya bağlayup ve ba‘dehû gemi içinden çeke çeke ol mahalle varup ve tekrâr ipi çirnik ile ilerü getürüp ve bir yere dahi bağlayup muhassal ol boğazı böyle azâb ile geçerler. Ve böyle yedek ipini ilerü bağlayup da gemiden çeke çeke varmağa Tuna gemicileri lisânında “nanek” dinüp deryâ gemicileri lisâsında “tonoz” dirler İ (124[b])

[2875] zîrâ Tuna ol mevzi‘de gāyet vâsi‘ ve iki tarafı vâfir yer sığ ve yedek çekecek yer olmamağla yedeği bir dağ başından çekmeğe muhtâc olup ve bir yedek erişmemekle iki ve üç yedeği birbirlerine ekleyüp dağ üzerinden çekerler. Ve ol mahalde yedeği dahi geminin başına bağlarlar. Ve yedeği dağ başından çekerler ve gemi Tuna’nın ortasından gidüp dümen tutan re’îs yedek çekenlere sadâsını gücle irişdirür. Ve yedeği bu mahalde gāyet te’ennî ile çekerler. Zîrâ yedek uzun olmağla kuvveti az olup zor itseler gemi başına su biriküp ve yedek kurılup gemi zavoş olur. Gemi dürülmeğe Tuna gemicileri lisânında “zavoş” dirler. Gemi başına su biriküp zor itdikde yedeği biraz boş komağa muhtâcdur ki gemi bir mikdâr durur gibi tahfîf itmekle ol cem‘ olan su geçmekle gemi yine yoluna yürür. Gâhî yedeği boş koyup suyı geçirmeseler geminin başını su alup gemiyi bir tarafa devirür. Böyle mahalde dümenci yedekcilere “boş kon, çekin” diyü savt-ı a‘lâ çağırır ve yedeği dağ başından çeküp ba‘îd olmağla re’îs yedekcilere sadâsını güçle irişdirür. Şöyle ki biraz boş koyup çekmemek iktizâ ittikde savt-i a‘lâ “Hû mori hû” diyü bağırup ve yine çekmek iktizâ itdikde “Hâ mori hâ” diyü çağırur. Durmağa ve çekmeğe işâretleri budur. Tuna’da bu mahalli mürûr itmeğe bundan muhâtara ve mahzûrlı yer olmayup gemiciler bu mevzi‘de gāyet ihtirâz iderler. Zîrâ bunda gemi zavoş olmak eksik değildür ve hattâ bu mahalle geldikde gemi içinde olan yolcılar dahi taşra Borece kasabasına

Ta‘rîf-i girdâb: Ve bu girdâb ta‘bîr olunan mevzi‘ iki yerdedür ki birine Timurkapu dirler, fethü’l-İslâm kal‘ası ve kasabasıyla İnlik ta‘bîr olunan yerlerin mâbeyninde olup ve Tahtalı girdâbı Poreçe kasabasıyla Tobra palankası mâbeynindedür. Ve girdâb didikleri ve cümle su akduğı yerler büyük kayalı ve su gāyet sür‘at ve şiddet ile **[110b]** akmağla âdem bakmağa cür’et idemez. Ve bir mertebe sür‘at ve mehâbet ile akar ki bir-iki sâ‘at yerden sadâsı işidilür. Ve Timurkapı’nın yedi akıntısı ve Tahtalı girdâbının on sekiz akıntısı vardur ki girdâb ta‘bîr olunan suyun sür‘at ve şiddet ile akduğı yerlere dirler, şöyle ki beş âdem ile yedek çekildikleri gemi ol akıntulara geldikde on beş yigirmi âdem çeküp ve dümeni dahi ipler ve ağaclar ile muhkem sarup ve dört-beş âdem tutmağa muhtâc olup ve yedek ipini dahi başka ve kalın takup ve iki yerinden yedek bağlayup çekerler. Ve ol akıntıları geçirmeğe mîrî yedeklü âletler ile birkaç yüz cerrahorlar vardur. Ol akıntıları anlar ile geçürürler. Muhassal sefer vaktinde mîrîye ta‘alluk olan sefâyini geçirmeğe vâfir masraf girüp ve re‘âyâya dahi vâfir ta‘addî ve masraf olur. Ve Timurkapı girdâbı yarım sâ‘at kadar yer ve Tahtalı girdâbı dahi **[İ, I, 125a]** bir buçuk sâ‘at kadar mesâfe iken böyle zahmet ve meşakkat ile mürûr itmeğe muhtâc olmağın üçer ve dörder günde güçle geçerler, bir hayli umûr-ı azîme işdür.

Ta‘rîf-i saldım: Ve bu Tuna’da gemilere saldıma muhtâc yerler dahi vardur ve saldım didikleri budur ki beri tarafa yedek çekecek yer olmayup karşu tarafa geçmeğe dirler. Timurkapı’nın saldımı olmayup Tahtalı girdâbının iki saldımı vardur. Muhassal Tolca kal‘asından Belgrad’a varınca on bir saldım olup ve Belgrad’dan Budin’e varınca otuz sekiz saldım vardur.

Ta‘rîf[2876]-i imtizâc-ı enhâr: Tuna’nın neb‘ itdiği yerden Karadeniz’den munsab olduğı yere varınca karışan büyük ve kücük suların hisâbı yokdur ve cümleden kat‘-ı nazar[2877] altmış büyük ırmaklar karışur ki memleket fasıllarında ekseri zikr olunmışdur ki İslâm içinde isimleri istimâ‘ olunmağla meşhûr değildür, lâkin ne mertebe mu‘azzam ırmak olup kemâl-i azametinden karışan sular mahv olup fark itmedüği ma‘lûm olmak içün[2878] Budin kal‘asından aşağı nazarda kendüye mu‘âdil ve İslâm içinde ma‘lûm u

varınca yarım sâ‘at kadar mesâfedür, yayan giderler H (109^{b}) zîrâ ol mahalde Tuna vâsi‘ olup ve beride yedek beri sığ olmağla gemi Tuna’nın ortasından gitmeğe muhtâc ve yedeği dahi dağdan geçmek iktizâ itmekle iki yedeği birbirine bağlayup ve dağ başında çeküp gemi içinde dümen tutan re’îs sadâsı yedek çekenlere güçle irişdirür. Ve mahzûrlarına bâ‘is, yedek böyle uzun oldukda kuvveti dahi az olup zor itseler yedek kırılup gemi dahiz zovoş olup gark olur. Gemi devrilmeğe zavoş dirler. Ol mahalde sefîne telef olması eksik olmaz. Ve bu mahalli geçdikden sonra Boreçe kasabasına varur ki Tahtalı girdâbının ibtidâsıdur İ (124^{b})

[2876] ta‘rîf H (110^{b}) : - İ

[2877] ve cümleden kat‘-ı nazar H (110^{b}) : - İ

[2878] ki İslâm içinde isimleri istimâ‘ olunmağla meşhûr değildür, lâkin ne mertebe mu‘azzam ırmak olup kemâl-i azametinden karışan sular mahv olup fark itmedüği ma‘lûm olmak için H (110^{b}) : - İ

meşhûr olup karışan mu‘azzam sulardur ki mahall-i imtizâcları dahi zikr olunur: Sava, Nise, Tırava, Tamış, Morava ırmaklarıdur ki bunların her birleri mu‘azzam sular olup Tuna’ya mülhak olurlar ammâ kemâl-i azametinden aslâ fark itmeyüp mahv olurlar.

Mahall-i imtizâc-ı enhâr-ı mezkûrûn: Ve bu suların nehr-i Tuna’ya karışduğı yerler böyledür ki nehr-i Tırava, Ösik kal‘ası kurbından geçüp Ösik kal‘asından yarım sâ‘at ba‘îd[2879] Dal ve Ardod kasabaları kurbında Tuna’ya munsab olur. Ve bu Tırava suyı üzerine[2880] Ösik kal‘ası ittisâlinden tonbazlar üzerine bir cisr olup ve sudan hâric bir buçuk sâ‘at kadar mesâfe Darde palankasına varınca batak olmağla cisr ittisâlinden palanka-i mezkûra varınca kazıklar üzerine elvâh ve a‘şâbdan bir cisr-i memdûd vardur ki ta‘accübât-ı binâdan Ösik köprüsi diyü meşhûr-ı âlemdür. Ve bu cisr-i tavîli merhûm u mağfûr Sultān Süleymân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri binâ itdirüp ve ta‘mîr ve termîmi içün Kırıntılık ta‘bîr olunan nevâhî re‘âyâsını cemî‘-i tekâlifden mu‘âf ve müsellem idüp bu cisr-i memdûde ta‘yîn itmişdür ki on iki bin reâyâ olmak üzre meşhûrdur. Ve bu cisrin iki taraf yatağında fâhir eğir firâvândur. Ve Nise suyı Belgrad’dan sekiz sâ‘at mesâfe olan İslamkaman kal‘ası kurbında Tuna’ya mümtezic olur. Ve bu nehrin balığı gayri suların balığından lezîz olmak üzre meşhûrdur. Ve nehr-i Sava dahi Belgrad kal‘asının aşağı hisârı dibinde merhûm Sultān Süleymân hazretleri binâ itdiği mu‘azzam kullenin dibinde Tuna’ya karışur. Ve nehr-i Tımış, Belgrad’a karîb Viş Titse nâm karyeden yarım sâ‘at mikdârı aşağıda Tuna’ya mülhakk olur. Ve nehr-i Morava, Semendire kal‘asından aşağı merhûm Ebu’l-feth Sultān Muhammed hazretlerinin binâ itdiği Koyloc nâm kal‘a ile İhrâm kal‘ası mâbeyninde Tuna’ya dâhil olur. Ve bunlardan mâ‘adâ Erdel ve Eflak ve Boğdan memleketlerinden ve beri yakadan karışan büyük ve kücük ırmakların takrîr hisâbı olmayup cümleyi tavîl olur. Ve bu zikr itdiğimiz birkaç nehirlerin ismi ve cismi meşhûr u ma‘lûmdur ki nazarda her birleri Tuna’ya mu‘âdil görünür iken Tuna’nın kemâl mertebe azamet-i vüs‘at ve amîkinden nâşî bu mümtezic olan sular dahi gıdâ-yı rûh gibi mahv olup aslâ artmaz[2881].

İmtidâd-ı cereyân-ı Tuna: Ve bunun ibtidâ hurûc itdüği yer ki Albus dağıdur, ol mahalden deryâya varınca bin iki yüz mîldür dirler. Bu mahalle gelince Cermanya ya‘ni Nemse memâliki ve tevâbi‘i ale’l-infirâd zikr olundı. Bundan böyle umûr-ı

[2879] Ösik kal‘asından yarım sâ‘at ba‘îd H (110^{b}) : Ösik kal‘asından aşağıda İ (125^{a})

[2880] bu Tırava suyı üzerine İ (125^{a}) : ve bu nehir üzerine H (110^{b})

[2881] ve bu zikr itdiğimiz birkaç nehirlerin ismi ve cismi meşhûr u ma‘lûmdur ki nazarda her birleri Tuna’ya mu‘âdil görünür iken Tuna’nın kemâl mertebe azamet-i vüs‘at ve amîkinden nâşî bu mümtezic olan sular dahi gıdâ-yı rûh gibi mahv olup aslâ artmaz H (110^{b}) : Tuna’ya imtizâclarında gûyâ gıdâ-yı rûh olur gibi mahv olup aslâ fark eylemez İ (125^{a})

saltanat ve ahvâl-i askerlerinden dahi bir mikdâr takrîr idüp âhar millet ve diğer saltanat tahrîrine mübâşeret idelim[2882].

[111a] Fasl-ı der-beyân-ı nizâm-ı asker ve ba‘zı umûr-ı saltanat-ı Cermanya ya‘ni Nemse ve tevâbi‘ihâ

Bu fasl, Nemse’nin ve ana tâbi‘ olan kıral ve duka ve ze‘âmet ve sâir memleket ve vilâyet[2883] ve asker sâhiblerinin âyîn-i askerleri ve ulûfe ve ta‘yîn ve sâir umûr-ı ahvâlleri beyânındadur ki gāyet tavîl takrîre muhtâc olup **[İ, I, 125b]** ve takrîr olunduğı hâlde niçe ahvâlleri simâ‘a ve niçe ahvâlleri rü’yete muhtâc olup[2884] el-hâletü hâzihî nefs-i Nemse kıralının âyînlerini[2885] ve nizâmlarını ve ulûfe ve ta‘yîn ve libâs[2886] ve sâir umûrlarını alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr idelim ki cümle tâbi‘ olan kıral ve sâir asker sâhiblerinin dahi böyledür. Lâkin Leh ve Moskov ve Macar ve Venedik ve Ceneviz ve ba‘zılarında ulûfe ve isimlerinde mugāyeretleri vardur ve sâirleri bi’l-cümle Nemse ve Fransız’a taklîd ve teşbîh iderler[2887]. Ve dahi evveli İsvec’den me’hûzdur ki İsvec saltanatı cümleden çok mukaddemdür. Ne zamân zuhûr itdikleri İsvec faslında zikr olunur, inşâallâhu te‘âlâ.

Ahvâl-i baronân: Ya‘nî zu‘emâ. Bunlarda zu‘emâ büyük âdemler olup şöyle ki kıral nesilleri ve kıral-zâde nisvân oğulları, prensler[2888] ve vüzerâ ve büyük âdemler ve beğzâdelerden olup her biri memleketinin hâkimi ve vilâyetinin rütbe ve tahammüline göre[2889] asker ve sikke sâhibi ve ba‘zılar kırmızu muma mühr basup ve hîn-i müşâverede iskemle sâhibi ve söz erbâbı olup bunların dahi pâye ve rütbeleri mugāyirdür ki büyükleri prenslerdür ve ekseriyyâ bunlar asker üzerine serdâr olurlar[2890] ve ba‘zılarını dahi nâzır ta‘yîn iderler. Ve bunların medhûli beş bin altundan elli bin[2891] altuna değin olur ve bunların sefer vaktinde rütbesine göre askerleri ve sağda ve yâhûd solda mu‘ayyen yerleri olup kendü bayrağı ve askeri ile ol gitgide cenk idüp murâd

[2882] bu mahalle gelince Cermanya ya‘ni Nemse memâliki ve tevâbi‘i ale’l-infirâd zikr olundı. Bundan böyle umûr-ı saltanat ve ahvâl-i askerlerinden dahi bir mikdâr takrîr idüp âhar millet ve diğer saltanat tahrîrine mübâşeret idelim H (110[b]) : - İ

[2883] kıral ve duka ve ze‘âmet ve sâir memleket ve vilâyet H (111[a]) : kıralların ve sâir memleket İ (125[a])

[2884] ahvâlleri simâ‘a ve niçe ahvâlleri rü’yete muhtâc olup H (111[a]) : çok şeyleri simâ‘a mevkūf İ (125[a])

[2885] nefs-i Nemse kıralının âyînlerini H (111[a]) : bir sefere ne kadar âdem gidebilür ve ol askerlerinin âyînlerini İ (125[a])

[2886] ve ta‘yîn ve libâs H (111[a]) : - İ

[2887] taklîd ve teşbîh iderler H (111[a]) : teşbîhdür İ (125[a])

[2888] prensler H (111[a]) : - İ

[2889] ve vilâyetinin rütbe ve tahammüline göre H (111[a]) : - İ

[2890] olup bunların dahi pâye ve rütbeleri mugâyirdür ki büyükleri prenslerdür ve ekseriyyâ bunlar asker üzerine serdâr olurlar H (111[a]) : ve ba‘zıları asker üzerine serdâr ta‘yîn olunup İ (125[b])

[2891] elli bin H (111[a]) : yigirmi bin İ (125[b])

itdiği yere[2892] gidemezler ve sefer ber-taraf oldukda mu‘ayyen olan askerini dağıtup ve terbiye ve teslîm idüp mevcûd olmaludur ki hîn-i iktizâda nereye fermân olur ise hemân ol gün ve ol sâ‘at çıkarlar. “Asker yazup ve tedârük görelim” diyemezler[2893] ve bunlardan her memleketde vâfir vardur. Yukaruda memleketler fasıllarında zikr olunmışdur.

Ahvâl-i kolizan: Ya‘ni tîmâr sipâhîleri. Bunlar dahi beğzâde ve ocak-zâdelerden olup bunlar dahi tahammüline göre bayrak ve askerî cebeli sâhibleri olup lâkin zu‘emâ gibi sâhib-i sikke ve erbâb-ı iskemle olmayup ve kırmuzı muma dahi mühr uramazlar. Ve bunların dahi medhûli ya‘nî îrâdı[2894] bin altundan beş ve on bin altuna değin[2895] olur ve zu‘emâdan biri bir büyük işde bulunup bir âlî rütbeye nâil olmak iktizâ itdikde cümle zu‘emâ ve sipâhiyâna silsile olup[2896] işbu sipâhîlerin başı zu‘emâ gürûhına nakl olunup zu‘emânın ve zimmetine nakl olunur[2897]. Ve ikinci sipâhî baş olup ve mülâzimlerden biri en aşağıda sipâh zümresine dâhil olur. Ve’l-hâsıl gerek zü‘emâ ve gerek erbâb-ı tîmâr sefere me’mûr olduklarında îrâd ve rütbelerine göre mükemmel cebeli asker ve tedârükleriyle sefere gelüp ve her seferde bunlardan vâfir bulunup ve bunlar kibâr-zâde ve beğzâdelerden olmağla[2898] gāyet fuzûl tāife olup cenk mahallinde birbirlerine rağmen cebe satmak ve yararlık ile şöhret verüp ve tâc kazanmak içün[2899] “Cebe satmak niçe olur göstereyim yârâna” diyü asker önünde göğüs gerüp fuzûlâne yana yana cenk iden ve okunı ilerüde arayan işde bu misillü beğzâdelerdür ki beyne’l-akrân yararlık ile nâm ve şân kazanup dahi a‘lâ rütbeye nâil olmağa sa‘y iderler[2900]. Ve’l-hâsıl işbu Nemse’de ve sâir kırallarda cümle on âdeme baş olan zâbıtān askerinin ilerüsinde yürüyüp ve askerin ardına ta‘yîn zâbıtlar dahi vardur. Ol ecilden neferât dahi zâbıtlardan girü kalamazlar ve girü kalmak değil, böyle mahalde birisi ardına baksa, girüde olan zâbıtān şîşi bilâ-emân[2901] gözine sokarlar.

Asâkir-i ulûfeliyân: Bunların bu ahvâlleri dahi tafsîle[2902] muhtâc olup şöyle ki sâir tâbi‘ olan memleket sâhibi kırallar ve prensler ve dukalar ve piskoplar ve zâ‘imler

[2892] murâd itdüği yere H (111a) : âhar yere İ (125b)
[2893] ve sefer ber-taraf oldukda mu‘ayyen olan askerini dağıtup ve terbiye ve teslîm idüp mevcûd olmaludur ki hîn-i iktizâda nereye fermân olur ise hemân ol gün ve ol sâ‘at çıkarlar. “Asker yazup ve tedârük görelim” diyemezler H (111a) : - İ
[2894] medhûli ya‘nî îrâdı H (111a) : medhûlleri İ (125b)
[2895] beş ve on bin altuna değin H (111a) : beş bin altuna değin İ (125b)
[2896] cümle zu‘emâ ve sipâhiyâna silsile olup H (111a) : - İ
[2897] zu‘emânın ve zimmetine nakl olunur H (111a) : - İ
[2898] kibâr-zâde ve beğzâdelerden olmağla H (111a) : - İ
[2899] şöhret verüp ve tâc kazanmak içün H (111a) : nâm kazanmak içün İ (125b)
[2900] beyne’l-akrân yararlık ile nâm ve şân kazanup dahi a‘lâ rütbeye nâil olmağa sa‘y iderler H (111a) : kendülerini ve askerlerini âteşe sokarlar İ (125b)
[2901] bilâ-emân İ (125b) : - H
[2902] tafsîle H (111a) : tafsîl-i azîme İ (125b)

ve sipâhîler ve beğzâde ve beğler ve gayriler ki vilâyet hâkimleridür[2903] bunlardan mâ‘adâ yalnız Nemse kıralının atlu ve piyâde kırk bin ulûfeli askeri olup ziyâde ve noksân olmaz[2904]. **[İ, I, 126a]** Sefer mahalli noksân olanların birine tekmîl idüp muhâfazası mühim olan kılâ‘lardan mâ‘adâsı sefere ta‘yîn olup ve sâir kırallardan ve vilâyet sâhiblerinden tahammüllerine göre imdâd virürler. Zîrâ cümle vilâyetleri askere taksîm olunmağla mîrîlerinin dahi kırk bin âdemden ziyâdeye tahammüli yokdur. Böyle olduğı hâlde sefer iktizâ itdikde sâir kendüye tâbi‘ vilâyetlerin büyük ve kücük yukarudan beri zikr olunmışdur. Her memleketin iktizâsı mertebe muhâfızlarından mâ‘adâ ber-mûceb-i kānûn her memleketden gelen asker ile mîlâdın bin altı yüz seksen beş senesi ki târîhü’n-Nebî sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin bin doksan dört senesidür ki âhar yerlere sefer iktizâ idüp ve yâhûd ba‘zı düşmenleri havfından serhadlerine ziyâde muhâfız komış ve taşralarına dahi ihtiyât asker ta‘yîn itmek iktizâ itmeyüp cümle bir tarafa sefer itmek çün cem‘ olduklarında yüz bin atlu ve yüz bin piyâde ve iki yüz bin askeri cem‘ olmak mümkin idi. Ve ol târîhe gelince bu kadar asker cem‘ olmasına bâ‘is yukarudan beri zikr itdüğimiz memleketler imdâdlarıyla olurdı[2905]. Ve bu Nemse’ye tâbi‘ kırallar ki vardur, bunlara elektör dirler, bunlardan biri nevbet ile serdâr olup sefere gitmek oldukda otuz bin asker ve altmış kıt‘a top ve on iki humbara havânı ile gitmek kānûnlarıdur ve cümle masraf kendüden olmaludur ve lâkin ba‘zılarının îrâdı teng olmağla nısf-ı masrafını Nemse kıralı virür. Zîrâ bunların asker masrafı ve sefer harcı ağırdur, an-karîb zikr olunur[2906].

Evsâf-ı süvârî ve ulûfeliyân-ı hâssa: Ya‘ni kapu kulları[2907]. Ma‘lûm ola ki ulûfelü atlu askerleri meselâ kapu kulları askerleri ki Devlet-i Osmâniyye’de Dergâh-ı

[2903] ve beğzâde ve beğler ve gayriler ki vilâyet hâkimleridür H (111[a]) : ve sâir hâkimler ki İ (125[b])

[2904] ziyâde ve noksân olmaz İ (125[b]) : ziyâde değildür H (111[a])

[2905] sefer mahalli noksân olanların birine tekmîl idüp muhâfazası mühim olan kılâ‘lardan mâ‘adâsı sefere ta‘yîn olup ve sâir kırallardan ve vilâyet sâhiblerinden tahammüllerine göre imdâd virürler. Zîrâ cümle vilâyetleri askere taksîm olunmağla mîrîlerinin dahi kırk bin âdemden ziyâdeye tahammüli yokdur. Böyle olduğı hâlde sefer iktizâ itdikde sâir kendüye tâbi‘ vilâyetlerin büyük ve kücük yukarudan beri zikr olunmışdur. Her memleketin iktizâsı mertebe muhâfızlarından mâ‘adâ ber-mûcib-i kānûn her memleketden gelen asker ile mîlâdın bin altı yüz seksen beş senesi ki târîhü’n-Nebî sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin bin doksan dört senesidür ki âhar yerlere sefer iktizâ idüp ve yahu ba‘zı düşmenleri havfından serhadlerine ziyâde muhâfız komış ve taşralarına dahi ihtiyât asker ta‘yîn itmek iktizâ itmeyüp cümle bir tarafa sefer itmek çün cem‘ olduklarında yüz bin atlu ve yüz bin piyâde ve iki yüz bin askeri cem‘ olmak mümkin idi. Ve ol târîhe gelince bu kadar asker cem‘ olmasına bâ‘is yukarudan beri zikr itdüğimiz memleketler imdâdlarıyla olurdı İ (126[a]) : zîrâ vilâyetleri yukaruda zikr itdiğimiz üzre asker sâhiblerine taksîm olunmağla, mîrîlerinin dahi ancak bu rütbeye tahammüli vardur. Ve bir büyük seferleri zuhûr itdikde iktizâsı mühim serhadlerinin askeri ta‘yîn olunup bir gayri yere asker göndermek veyâ ihtiyâten serhadlerine ziyâde asker ta‘yîn itmek iktizâ itmeyüp yalnız bir tarafa sevk-i sefer itmek iktizâ itse, târîh-i İslâm’ın bin doksan dört senesine gelince Nemse kıralının kendü askeri ve sâir zikr itdiğimiz asker**[111b]** sâhibleri imdâdıyla yüz bin atlu ve yüz bin piyâde, iki yüz bin asker ile gidebilürlerdi ve bu kadar asker cem‘ine bâ‘is yukarudan beri zikr itdiğimiz kırallar ve sâir vilâyet sâhibleri imdâdlarıyla olurdı H (111[a]-111[b])

[2906] an-karîb zikr olunur H (111[b]) : aşağıda zikr olundukda ma‘lûm olur İ (126[a])

[2907] hâssa: ya‘ni kapu kulları H (111[b]) : - İ

Âlî kulları ta‘bîr olunur[2908]. Ve bunların atlu askerleri dahi birkaç nev‘ üzredür, şöyle ki evvelâ her kıralın kendü cânı muhâfazasıyçün mahsûs bin atlusı olur ki bunların ismine haçir rekmend dirler. Bunlar dâimâ kıralları yanından ayrılmazlar ve cenk mahallinde dahi kıralı muhâfaza iderler. Ve bunların niçe mertebeleri ve âyînleri dahi vardur ve cümleyi takrîr tavîl olur, ihtisâr üzre budur kim bunları olur olmaz âdemden itmezler. Cümlesi yine asilzâdelerden olur ve bunların yevmî yüz guruş ulûfeleri olup ve atları ve pusâtları ve âlât-ı harbleri[2909] sâirlerden[2910] a‘lâ ve mükemmel olur. Zîrâ dâimâ bunlar kıral yanından ve kapusından nevbet ile münfek olmayup ve kıral huzûrında hizmet dahi iderler. Ol ecilden bunların üst ve esvâbları dahi ıslâh çukadan virilüp sırma şerit ve gümüş ve yâhûd sırma düğmeli olur ve lâkin her kıralın nişânı her ne ise bunların dolamaları ol renk çukadan olup yakaları ve yenleri pervâzı âhar renkden olur ve bu dahi takrîri tavîl bir umûrdur. Birini zikr idelim, sâirleri dahi ana kıyâs oluna. Meselâ Bevarya kıralının nişânı mâi dolama olup yakaları ve yenleri çevirmesi kırmuzı çukadur. Bevarya askerinin cenk mahallinde askeri bundan ma‘lûm olur ve sâir her ne kadar elvân renk var ise her biri bir kıral ve asker ve memleket sâhibi hükkâmın alâmeti olup sufûf-ı askerde her ne vilâyet askeri ise nazar olundukda libâslarından ma‘lûm olur. Ol ecilden her vilâyet askeri me’mûr olduğı gedüği zabt idüp ve sâirlerden ziyâde cenk ile nâm [ve] şân kazanmağa sa‘y idüp gayret iderler. Gelelim sadedimize, işbu kıralların husûsî olan bin atlunun[2911] bir ahd [ve] yemînleri vardur. İşâreti budur ki bir bayrakda kaç nefer var ise pirincden veyâ gümüşden birer kücük mîh yapdırırlar, şöyle kim ol mîhı ellerinde tutup ve ol bayrağın papası öninde “Cümlemiz kırılınca cenk idüp bayrağımızı düşmene virmeziz” diyü kitâblarına ve dînlerine yemîn idüp ve başlarına çevirüp ve gözlerine sürüp ve ba‘dehû bu yemîn üzre papas öninde bayrakları sığırını mıhlarlar ve sâir atlu gürûhı dahi böyledür. Cümle kıralların kendü cânı içün mahsûs böyle bin atlu ve bin piyâdesi olup Nemse kıralının beş yüz atlu ve beş yüz piyâdesi olur. Bunun dahi ziyâde olmak lâzım görünür iken noksân olmağa bâ‘is[2912] Nemse kıralı

[2908] ma‘lûm ola ki ulûfelü atlu askerleri meselâ kapu kulları askerleri ki Devlet-i Osmâniyye’de Dergâh-ı Âlî kulları ta‘bîr olunur H (111[b]) : - İ

[2909] ve âlât-ı harbleri H (111[b]) : - İ

[2910] sâirlerden İ (126[a]) : - H

[2911] yakaları ve yenleri pervâzı âhar renkden olur ve bu dahi takrîri tavîl bir umûrdur. Birini zikr idelim, sâirleri dahi ana kıyâs oluna. Meselâ Bevarya kıralının nişânı mâi dolama olup yakaları ve yenleri çevirmesi kırmuzı çukadur. Bevarya askerinin cenk mahallinde askeri bundan ma‘lûm olur ve sâir her ne kadar elvân renk var ise her biri bir kıral ve asker ve memleket sâhibi hükkâmın alâmeti olup sufûf-ı askerde her ne vilâyet askeri ise nazar olundukda libâslarından ma‘lûm olur. Ol ecilden her vilâyet askeri me’mûr olduğı gedüği zabt idüp ve sâirlerden ziyâde cenk ile nâm [u] şân kazanmağa sa‘y idüp gayret iderler. Gelelim sadedimize, işbu kıralların husûsî olan bin atlunun H (111[b]) : - İ

[2912] ve beş yüz piyâdesi olur. Bunun dahi ziyâde olmak lâzım görünür iken noksân olmağa bâ‘is H (111[b]) Nemse kıralının beş yüz olur, noksân olmağa bâ‘is İ (126[a])

kendüsi sefere gitmediği içindür[2913]. **[İ, I, 126b]** Zîrâ bu asker mutlak kırallarının kendü cânını muhâfazası içündür.

Süvârî-yi diğer: Ve bunlarda bir nev‘ atlu dahi vardur ki ismine tırakonin regmend dirler. Ve bunların bir ismine dahi[2914] iştark tırakonin dahi dirler. Ma‘nâsı “kuvvetli regmend” dimekdür. Ve bunların regmendi bin iki yüzden, bin beş yüze varınca olur, bin iki yüzden aşağı olmaz. Her regmend on bayrakdur ve bunlar şeşhâne boylu tüfenk taşırlar ve birer çift kubûr içinde peştu tüfenkleri[2915] dahi vardur. Ve bunların cümlesinin eğer kaşında birer kazma virür. Âhen kürekleri dahi vardur ki cenk iderken kendülerine bir za‘f geldikde cümlesi atlarından inüp metris alurlar. Ve on âdemin birisi atlarını tutup sâirleri cenk iderler. Ve bunların ceneralleri̇nin ve obruşlarının hemân surnaları olup tablları yokdur ve askerlerinin dahi surnaları olmayup yaya tabılları vardur ki yolda giderken at üzerinde ve metrise girdikde yerde çalup iktizâsına göre askerlerini ol tabl sadâsı işâretiyle kollarlar.

Süvârî-yi diğer: Ve bunlarda bir nev‘ süvârî dahi vardur ki cümlesi timur zırh giyerler. Ve bunların zırhları örme olmayup tahta gibidür[2916]. Ve bunların ismine kurazir regmend dirler. Ma‘nâsı “demirli regmend” dimekdür. Ve bunlar birer boylu tüfenk ve bir çift kapur tüfenk[2917] dahi taşırlar ki boyları ikişer karışdan ziyâde ve on dört ve on altı dirhem kurşun atar[2918]. Ve bu demirli regmend kırallarına kuvvetine göre olup şöyle ki üçden on ikiye varınca olur ve her regmend bin iki yüzden bin beş yüze varınca olup ve on bayrak olur. Ve bunların ceneralleri̇nin **[112a]** ikişer tirenpete ve birer hirpavkorları vardur ki gümüşden olup kös gibi bir şeydür. Anın eğer karşısına bağlu olup at üzerinde çalarlar ve ceneralden gayri olan dokuz bayrak sâhiblerine “ritmasdır” dirler ki halk bunlara “kapudan” dirler. Bunların hemân birer tirenpeteleri olup gayri şeyleri yokdur ve iktizâsına göre askerlerini ol tirenpe ile kullanurlar[2919].

[2913] sefere gitmediği içündür H (111ᵇ) : sefere gitmeyüp ol ecilden noksân olur İ (126ᵃ-127ᵇ)
[2914] bunların bir ismine dahi H (111ᵇ) : ve bunlara İ (126ᵇ)
[2915] kubûr içinde peştu tüfenkleri (111ᵇ) : birer çift peştuları İ (127ᵇ)
[2916] ve bunların zırhları örme olmayup tahta gibidür H (111ᵇ) : - İ
[2917] bir çift kapur tüfenk H (111ᵇ) : birer çift atlu tabanca İ (126ᵇ)
[2918] boyları ikişer karışdan ziyâde ve on dört ve on altı dirhem kurşun atar H (111ᵇ) : - İ
[2919] kuvvetlerine göre olup şöyle ki üçden on ikiye varınca olur ve her regmend bin iki yüzden bin beş yüze varınca olup ve on bayrak olur. Ve bunların ceneralleri̇nin **[112a]** ikişer tirenpete ve birer hirpavkorları vardur ki gümüşden olup kös gibi bir şeydür. Anın eğer karşısına bağlu olup at üzerinde çalarlar ve ceneralden gayri olan dokuz bayrak sâhiblerine “ritmasdır” dirler ki halk bunlara “kapudan” dirler. Bunların hemân birer tirenpeteleri olup gayri şeyleri yokdur ve iktizâsına göre askerlerini ol tirenpe ile kullanurlar H (111ᵇ-112ᵃ) : kuvvetine göre ba‘zılarının üç ve ba‘zılarının beş ve altı regmendi olup ve her regmend bin iki yüzden bin beş yüz[e] varınca olup ve on bayrak olur. Ve bunların ceneralleri̇nin ikişer tirenpe ve birer hirpavo korları vardur ki komışlardur rigmasdırlar ki bir bayrak sâhibidir. Bunlara halk lisânında kapudan dirler ki birer regmendde kaç bayrak sâhibi var ise fekad birer tirenpeleri olup gayri şeyleri yokdur. İktizâsına göre askerlerini ol tirenpe sadâsıyla kullanurlar İ (126ᵇ)

Süvârî-yi diğer: Ve bunların bir nev‘ atlusı dahi vardur ki bunlar cümleden çokdur ve bunların ismine turop regmend ya‘ni “yüğrük regmendleri” dirler. Bundan ol[2920] zikr itdiğimiz askerlerini ve piyâdelerini meymene ve meysere alay kurdukdan sonra[2921] işbu turop regmendlerini dahi askerlerin girüsinde bir mikdâr alargaca üç yerdeki iki başlarda ve bir ortada beşer bin ve altışar bin ba‘zı büyük seferlerinde dahi ziyâde üç küme idüp[2922] hâzır-baş korlar ki cenk mahallinde askerlerinin kangı tarafına bir za‘f vâki‘ olsa ol tarafa olan kümeye işâret iderler, der-akab âteş gibi yürüyüp imdâd iderler. Ve bu imdâd itmek işâretlerinde dahi bir musanna‘ şeyleri vardur ki imdâd içün hâzır duran üç küme asker kangısına işâret iderler ise ol küme yürür ve cümlesine işâret olur ise cümlesi yürür ve eğer bir mikdârına işâret iderler, ol mikdâr yürür ve sâirleri bunda durur[2923]. Ve bunda dahi bir musanna‘ ve dakîk ve firâset ve zarâfetleri vardur. Meselâ her kümede beşer kemenddâr var, ammâ içinde iki regmendi ya‘ni iki asker imdâd itmek kifâyet ider. Ol zamân ol iki regmendi tirenpede ismiyle işâret iderler ki bilâ-te’hîr yürüyeler[2924]. **[İ, I, 127a]** Bu mahall ta‘yîn itdikleri kaç regmend ise bilâ-te’hîr yürüyüp imdâd iderler. Bunların bu işâret ta‘lîmleri gāyet musanna‘ ve müdekkık olup ta‘accübâtdan bir şeydür. Ve bu turup ta‘bîr olunan atları birer salındırma ya‘ni karabine tüfenk ve bir çift kabur ve atlu tabancası taşırlar. Bunlar atlu serdengeçti yerinedür ki cenk mahallinde askerin iki tarafına öküz boynuzı yürüyen dahi bunlardur. Ve bunlar bir yere yürümek emr olduklarında âteş gibi yürüyüp uğradıkları yeri yâ sökerler veyâ cümlesi kırılurlar. Bunlar içün girü kaçmak yokdur ve böyle bir kıtâl-i azîmde bunları ta‘yîn ve kol kol askere tenbîh ü te’kîd itmek içün kıral tarafından dört âdem vardur ki dördünün dahi pâye ve rütbesi ve ismi bir olup “ceneral adudent” dirler ki bunlar çavuş-başı makāmındadur ve her kıralda bu dört âdem vardur. Bunlar gāyet yüğrük atlara binüp ve kendüler dahi bahâdur âdemlerdür[2925]. Böyle cenk mahallinde ikisi askerin sağ tarafında ve ikisi sol tarafında serdârın yanında orta yerde ya‘ni safların

[2920] turop regmend ya‘ni “yüğrük regmendleri” dirler. Bundan ol H (112[a]) : turop dirler. Cenk mahallinde İ (126[b])

[2921] meymene ve meysere alay kurdukdan sonra H (112[a]) : yemîn ü yesârda yerleri yerlerine virüp bi’l-cümle askerlerini tertîb etdikden sonra İ (126[b])

[2922] beşer bin ve altışar bin ba‘zı büyük seferlerinde dahi ziyâde üç küme idüp H (112[a]) : sekiz bin ve onar bin üç küme idüp İ (126[b])

[2923] ve bu imdâd itmek işâretlerinde dahi bir musanna‘ şeyleri vardur ki imdâd içün hâzır duran üç küme asker kangısına işâret iderler ise ol küme yürür ve cümlesine işâret olur ise cümlesi yürür ve eğer bir mikdârına işâret iderler, ol mikdâr yürür ve sâirleri bunda durur H (112[a]) : ve bu imdâd irişmek işâretlerinde dahi bir musanna‘ şeyleri vardur ki bu üç yerde duran küme askerlerin her birleri kaç bin âdem ise cümlesi bîrûn yürümek işâret iderler ise ol mikdârı yürüyüp sâirleri yerinde durur İ (126[b])

[2924] beşer kemenddâr var, ammâ içinde iki regmendi ya‘ni iki asker imdâd itmek kifâyet ider. Ol zamân ol iki regmendi tirenpede ismiyle işâret iderler ki bilâ-te’hîr yürüyeler H (112[a]) : on bin âdem ammâ her regmendin cenerallerinin ismi var ve ol regmendlerde üç regmend yürüsün diyü işâret itdiklerinde birbirlerine bakup yürümeğe te’hîr etmesünler İ (126[b])

[2925] ve kendüler dahi bahâdur âdemlerdür H (112[a]) : - İ

ortasında askerin hareketine bakarlar ve her ne gürûhda batîh hareket veyâ za‘f müşâhede iderler ise bâd gibi irişüp istimâlet ve takviyet virüp “Bu ne şekl hareketdür?” diyü tenbîh ve te’kîd idüp gayret virür. Ve eğer imdâd iktizâsı var ise imdâd iderler ya‘ni anlara imdâd ve asker ta‘yîn iderler. Ve bunlar kırallar ile her ne kadar gizlü iş ve umûr ve ahvâl ve esrâr var ise bunlar cevâb götürüp ve getirirler. Ve bunların yolları budur ki regmend sâhibi cenerallerden birisi mürd oldukda bu dört âdemin eskisi anın yerine geçer ya‘ni ceneral olur. Ve bu dört âdem dâimâ kıral ile sohbet idüp yanından münfekk olmazlar. Ve kırallarıyla ta‘âma dahi ma‘an otururlar.

Ta‘rîf-i zâbıtân-ı süvârî: Ve bunların zâbıtları ahvâli dahi gāyet tafsîle muhtâc olup ihtisâr üzre beyânı budur ki[2926] on bayrağa bir regmend dirler ve on âdeme dahi bir konpe dinüp ve bir ismine dahi kamarat dirler ki uvaşık dimekdür[2927]. Ve bir regmendin baş zâbıtına ceneral dirler ve bu cenerallerin dahi rütbeleri vardur ve pâye ve nişânları dahi vardur ve ceneralden sonra obruş laytanam vardur ve bunda aşağı obruş[2928] raht mastır vardur ki evveli baş çavuş ve ikinci kethüdâ yerine olup bunlarda baş çavuşlar kethüdâdan pâye-vâr olup ve Devlet-i Aliyye’ye mugāyirdür[2929]. Ve bunlardan sonra yedi rit mastır vardur ki bunlar dahi bayrak sâhibi olup halk lisânında bunlara kapudan dirler ki anlar da bölük-başı dimekdür[2930]. Ve bunlardan sonra bayrakdârdur ki kanrivik dirler. Ve bunlardan sonra laytanamdur ki bayrak çavuşudur[2931]. Ve bundan sonra forizdür ki bayrak yazıcı olup ol bayrağın ta‘yînlerini ve sâir umûrlarını ol görür ve bundan sonra raht mastırdur ki bu baş eski olup baş değnek sâhibidür ve bundan sonra kabraldur ki ikinci eskidür[2932]. Ve bu her bayrakda on olup bir regmendde yüz **[112b]** ve bunlardan mâ‘adâ foraritadur ki on âdemin üçünci eskisi olup her bayrakda on ve bir regmend yüz olur, bunların hizmeti nevbet değiştirmek vakti geldikde bunlar götürüp ve getirirler ve kendüleri nevbet beklemezler. Nefer ile farkları hemân budur. Ve bunlardan mâ‘adâsı her regmendde bir konakçı-başı vardur ki vartir mastır dirler ve yine her regmendde bir vag mastır vardur ki ol regmendde her ne kadar araba var ise anlar sürüp ve yolları her nerede ise kondurup ve göçürür. Ve bunlardan mâ‘adâ her regmendde bir derfterdâr vardur ki ulûfelerini ve sâir umûrlarını ol görür ki ismine komisari dirler. Ve

[2926] ve bunların zâbıtları ahvâli dahi gāyet tafsîle muhtâc olup ihtisâr üzre beyânı budur ki İ (127ª) : zâbıtânı ahvâli ta‘rîfi ihtisâr üzre budur ki H (112ª)

[2927] ve bir ismine dahi kamarat dirler ki uvaşık dimekdür H (127ª) : - İ

[2928] obruş İ (127ª) : - H

[2929] vardur ki evveli baş çavuş ve ikinci kethüdâ yerine olup bunlarda baş çavuşlar kethüdâdan pâye-vâr olup ve Devlet-i Aliyye’ye mugāyirdür H (112ª) : - İ

[2930] anlar da bölük-başı dimekdür H (112ª) : - İ

[2931] ki bayrak çavuşudur H (112ª)

[2932] baş değnek sâhibidür ve bundan sonra kabraldur ki ikinci eskidür H (112ª) : - İ

bunlardan mâ‘adâ her bayrakda bir papas vardur ki namâzları vaktini haber idüp[2933] ve önlerine geçüp âyînleri üzre imâmet ider ve bunlardan mâ‘adâ her ceneralin bir meyhânecisi **[İ, I, 127b]** vardur ki ismine markidan dirler ve her bayrakda dahi bir meyhâneci vardur. Ammâ cümlesinin başı olup[2934] cümlesi bunun şarâb ve arakını satarlar ve ekseriyyâ meyhâneciler avretlerdür[2935]. Ve her bayrakda birkaç ulu sultāt vardur ki kârları ol bayrak çâderlerinin ardına konup sultātların esvâbların yıkayup ve ta‘âmların pişirivirüp ve şarâb ve arak ve gayri şeyler satup alış veriş idüp akça kazanırlar. Ve'l-hâsıl on bayrağa bir regmend dirler. Baş bayrak cenereallikdür ki ma‘nâsı paşa dimekdür[2936]. Bunun dahi bir labitnamı vardur ki kapudan labitnam dirler. Ve sâir bayrakda her ne kadar zikr itdüğimiz rütbeler var ise cümlesi işbu ceneral bayrağında dahi vardur[2937]. İkinci bayrak obruş labitnamındur ki baş-çavuş dimekdür[2938]. Ve üçünci bayrak obruş râht mastırındur ki kethüdâ dimekdür. Ve bâkī yedi bayrağa atluda rit mastır ve piyâdede hatman dirler ki çorbacı dimekdür. Atlu askerinde birer regmendin zâbıtları ve nizâmları vech-i meşrûh üzredür[2939].

Rütbe-i diğer: Ve bunlarda gerek atlu ve gerek yayada ceneralden aşağı[2940] bir rütbe dahi vardur ki bin âdeme başdur. İsmine obruş dirler. Ve bunun regmendi dahi on bayrak ve bin neferdür. Ve ceneral ve regmende zikr itdüğimiz zâbıtān ve sâir âyînleri bi'l-cümle bunlarda dahi vardur ancak rütbesi ceneralden a aşağı olup ve eskiyüp yolı geldikde ceneral olur. Ve bunun ltında olan obruş labitnam bunun yerine olup ve sâir zâbıtānlar dahi aşağıdan yukaru bi'l-cümle yürüyüp silsile iderler. Ve ceneral olan obruş-ı evvel ceneral olanların dümenine oturur[2941] ve birkaç sene durup ve sefer virüp ve eskiyüp yolı geldikde vezâret rütbesi virilür.

Ta‘rîf[2942]-i merâtib-i ceneralân: Ve cenerallerin dahi rütbeleri ve isimleri birkaç nev‘ üzre olup icmâlen zikr idelim[2943]. Evveli ceneral-i ermey ve ceneral-i taloriye ve ceneral kanteriye ve ceneral-i sayd mastır ve cenereal-i labitnam ve ceneral-i vaht mastır, bunlar iki tuğlu rütbesi olup[2944] ve bunların başı ceneral-i ermeydür ki

[2933] namâzları vaktini haber idüp İ (127ᵃ) : - H
[2934] cümlesinin başı olup İ (127ᵇ) : - H
[2935] ve ekseriyyâ meyhâneciler avretlerdür H (112ᵇ) : - İ
[2936] ma‘nâsı paşa dimekdür H (112ᵇ) : - İ
[2937] bunun dahi bir labitnamı vardur ki kapudan labitnam dirler. Ve sâir bayrakda her ne kadar zikr itdüğimiz rütbeler var ise cümlesi işbu ceneral bayrağında dahi vardur İ (127ᵇ) : - İ
[2938] baş-çavuş dimekdür H (112ᵇ) : - İ
[2939] atlu askerinde birer regmendin zâbıtları ve nizâmları vech-i meşrûh üzredür H (112ᵇ) : - İ
[2940] ceneralden aşağı H (112ᵇ) : - İ
[2941] obruş-ı evvel ceneral olanların dümenine oturur H (112ᵇ) : - İ
[2942] ta‘rîf H (112ᵇ) : evsâf İ (127ᵇ)
[2943] icmâlen zikr idelim H (112ᵇ) : - İ
[2944] bunlar iki tuğlu rütbesi olup H (112ᵇ) : - İ

cümlenin üzerine oturur[2945] ve bir vezâret gediği düşdükde bu vezîr olur. Aşağıdan yukaru silsile olup ve obruşlar ki vardur, bir tuğlu beğ pâyesi olup[2946] bunların başı cenerallik dümenine gelür ve kıs alâ hâzihî. Muhassal bunların asker ahvâli gāyet tavîl ve muğlak ve dakīk olup bu mertebe takrîrden ehl-i irfânın ma‘lûmları olur.

Evsâf-ı defterdârân: Ve bunlarda defterdârlar büyük ve okumuş ve zû-fünûn âdemlerden olur[2947]. Ve baş defterdâr vüzerâ rütbesinde olup ismine ceneral komisari dirler ve büyük saltanatlara elçi irsâl itmek lâzım geldikde ekseriyyâ işbu baş defterdârı irsâl iderler[2948]. sâirlerinde birkaç pâye ve rütbe dahi vardur ki bu baş defterdârdan aşağı olana obur komisari ve bundan aşağı olana laytinam komisari dirler ki bunların biri îrâd ve biri masraf defterdârıdur ki îrâd ve masrafın cem‘ini baş defterdâra i‘lâm iderler. Ol dahi sene-i sâbıka mukāyese idüp izdiyâdı neden gelmiş ve noksânı neden îcâb itmişdür, gereği gibi teftîş ve tefahhus idüp kırala arz u i‘lâm ider[2949]. Ve bunlardan aşağı olanlara hemân komisari dirler ki bunlar çokdur. Bunları taşrada ba‘zı umûr-ı mîrîye ve mâl cem‘ine ve serhadlere ve seraskerler yanına ta‘yîn iderler. Taşralarda olan emvâl-i mîrîyi bunlar tahsîl idüp ve bunların askeri yokdur, hemân üç-dört huddâmı olup anlar dahi ücretle tutulmışdur. Mâl tahsîline me’mûr olduğı vilâyetin askerîsinden iktizâsına göre atlu ve piyâde ta‘yîn iderler. Her nereye gönderür ise giderler ve nevbet bekleyüp hizmet iderler ve kendüden ta‘âm ve hizmet diyü bir şey taleb itmezler. Bin kîse emvâli bu minvâl üzre üç ve dört huddâmla tahsîl idüp ve mâl-i mîrîyi telef ve izâ‘at itmezler[2950]. Ve bunlar dahi eskidikce yolıyla ceneral komisari olurlar.

Evsâf-ı ahvâl[2951]-i asâkir-i piyâdegân: Ve bunların piyâde askerleri dahi birkaç nev‘ olup şöyle kim atluda zikr itdüğimiz üzre işbu piyâde askerinden dahi cümle kıralların kendü cânı içün binden bin beş yüze varınca mahsûs bir regmendi **[113a]** olup ve baş kıralın beş yüz olur. Atludan noksân olmağa bâ‘is baş kıral sefere gitmediği

[2945] cümlenin üzerine oturur H (112ᵇ) : - İ
[2946] bir tuğlu beğ pâyesi olup H (112ᵇ) : - İ
[2947] ve bunlarda defterdârlar büyük ve okumuş ve zû-fünûn âdemlerden olur H (112ᵇ) : - İ
[2948] ve büyük saltanatlara elçi irsâl itmek lâzım geldikde ekseriyyâ işbu baş defterdârı irsâl iderler H (112ᵇ) : - İ
[2949] bunların biri îrâd ve biri masraf defterdârıdur ki îrâd ve masrafın cem‘ini baş defterdâra i‘lâm iderler. Ol dahi sene-i sâbıka mukāyese idüp izdiyâdı neden gelmiş ve noksânı neden îcâb itmişdür, gereği gibi teftîş ü tefahhus idüp kırala arz u i‘lâm ider H (112ᵇ) : - İ
[2950] bunları taşrada ba‘zı umûr-ı mîrîye ve mâl cem‘ine ve serhadlere ve seraskerler yanına ta‘yîn iderler. Taşralarda olan emvâl-i mîrîyi bunlar tahsîl idüp ve bunların askeri yokdur, hemân üç-dört huddâmı olup anlar dahi ücretle tutulmışdur. Mâl tahsîline me’mûr olduğı vilâyetin askerîsinden iktizâsına göre atlu ve piyâde ta‘yîn iderler. Her nereye gönderür ise giderler ve nevbet bekleyüp hizmet iderler ve kendüden ta‘âm ve hizmet diyü bir şey taleb itmezler. Bin kîse emvâli bu minvâl üzre üç ve dört huddâmla tahsîl idüp ve mâl-i mîrîyi telef ve izâ‘at itmezler H (112ᵇ) : bunları taşrada ya‘ni umûr-ı mîriyyeye ve serhadlere ta‘yîn iderler. Ve bunların askerleri yokdur. İktizâsına göre atludan ve yayadan ve sâir regmendlerden bunların yanına âdem ta‘yîn idüp nevbetlerini bekleyüp ve hizmet iderler İ (127ᵇ)
[2951] ahvâl İ (127ᵇ) : - H

içündür. Ve bu mahsûs olan regmendin ismine layit regmendi dirler ve atluda olan gibi asilzâdelerden ve sâir **[İ, I, 128a]** regmendlrerin bahâdur ve güzîdelerinden müntehab olup sefer ve hazerde kıralları yanından ayrılmazlar. Ve bunların ulûfeleri Osmânî akçası hisâbı üzre yedişer para olup ve kobralları ki on âdeme başdur, bunlara yarımşar koldin dirler ki on dört para ider. Ve bunların dahi âlât-ı cenkleri a'lâ ve giydikleri libâsları ıslâh çukadan zîbâ olup[2952] şapka ve dolamalarına sırma şerit ve düğme virürler ve ba'zılarına gümüş düğme virürler ve her kıralın nişânı her ne renk ise ol renk çuka virürler. Ve bu regmendin dahi gāyet gürbüz ve bahâdurlarından yüz yigirmiden yüz elli nefere varınca intihâb idüp başka bir bayrakdur ki ismine kırane vithatman dirler ki sâir hatmanların üzerine oturur. Bunlar el humbaracılarıdur ki bunların dahi libâsları[2953] sâir sultātlardan a'lâ ve müzeyyen olur, lâkin bunlar şapka giymeyüp iskerlet çuka, uzun haydûd kalpağı[2954] giyerler ki omuzlarından aşağıdur ve sırmalu kaytan ve[2955] püsküllleri dahi vardur ve kalpaklarının kenârına ayu postunun gāyet ıslâhından bir buçuk karış kadar kürk kaplarlar ki mehîb görineler. Ve bunlar dâimâ boğazlarında telatinden birer çanta taşırlar ki metris basdıkda ve bir kal'aya yürüyüş itdikde[2956] içinde onar ve on beşer el humbarası kurup ve cümle askerin öninde yürüyüp el humbarası atarlar ve bunların bayrağı öninde on iki perde üzerine düzülmiş on iki surna çalınur ki evveli gāyet kaba ve sümme sümme birbirinden tîz nihâyeti gāyet tîz ve çok olmak üzre perdelerine bir mertebe imtidâc virüp uydurmışlardur ki bir garîb sadâlu huzûz-ı nefsâniyyeden şey olmışdur[2957]. Ba'zı evkātda bunı kıral huzûrında ve vüzerâ meclisinde dahi çalarlar. Ve bunların sâir piyâde bayrakları gibi[2958] tabılları olmayup hemân işte bu on iki surnadur ki bu humbaracı bayraklarına mahsûs olup sâir bayraklar çaldıramazlar. Ve bu surnacılar okumuş ve ilm-i mûsikī tekmîl itmiş âdemlerden olur. Zîrâ bunlar olur olmaz meclislerde ve vakitlerde[2959] çalmayup büyük meclislerde ve ahşam ve sabâh vakitlerinde çalarlar. Ve bunların intihâb ve ifrâz oldukları regmend ki vardur, ismine layib regmendi dirler. Ve bunun dahi on iki tablı çalınur ki ismine torom işlav dirler ki ikisi baş bayrak içün urup ve sâir bayrakların biridür. Yolda giderken bayrak öninde çalarak giderler ve seferde olduklarında veyâ vilâyetlerinde olduklarında

[2952] zîbâ olup H (112[b]) : - İ
[2953] libâsları H (113[a]) : - İ
[2954] uzun haydûd kalpağı H (113[a]) : uzun kalpak İ (128[a])
[2955] kaytan ve H (113[a]) : - İ
[2956] metris basdıkda ve bir kal'aya yürüyüş itdikde H (113[a]) : seferlerde cenk mahallinde iktizâ itdikde İ (128[a])
[2957] bir garîb sadâlu huzûz-ı nefsâniyyeden şey olmışdur H (113[a]) : bir garîb sadâlu şey olmuşdur İ (128[a])
[2958] sâir piyâde bayrakları gibi H (113[a]) : sâirler gibi İ (128[a])
[2959] ve vakitlerde H (113[a]) : - İ

sabâha yakın bu on iki davulcı bir yere cem‘ olup cümlesi birden çalarak çâderlerini ve yâhûd sokakları dolaşup halkı uyandırırlar. Ve bu tabılcıların dahi bir başları vardur ki ismine torom koblar dirler ve cümle piyâde regmendleri cenerallerinin hirpavkori olmayup ya‘ni atlu tablı olmayup hemân ikişer tıranpeleri vardur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki kıralların kendü cânı muhâfazıyçün mahsûs olan atlu ve piyâde regmendlerinin[2960] ceneralleri yokdur, lâkin sâir regmendlerden ceneralden aşağı her ne kadar zâbıt rütbesi var ise cümlesi vardur, yukaruda zikr olunmışdur, anlara kıyâs oluna.

Ve’l-hâsıl kırallara mahsûs olan atlu neferâtın regmendine haçir raytar dinüp ve piyâde neferâtının regmendine[2961] **[İ, I, 128b]** layib moşkıtır dirler ve sâirlerine atluda raytar ve piyâdede moşkıtır dirler. Meger “Kangı regmendsin?” diyü suâl iderler,ol zamân regmendinin ve ceneralinin dahi[2962] ismine muzâf idüp söyleyeler, ammâ bu husûslarda elbette regmendi ismini muzâf idüp söylemeğe muhtâcdur ve bu mahsûs olan regmendlerden mâ‘adâ gerek atlu ve gerek piyâde askerlerinin ulûfe ve libâs ve âlât-ı harbleri müsâvî olup an-karîb zikr olunur.

Evsâf-ı zâbıtān-ı cebehâne ve tophâne ve humbaracıyân-ı havân ve top-arabacıyân[2963]: Ve bunlarda cebecibaşı büyük rütbe olup ve[2964] cenerallerden olup cümle âlât-ı harb ve esbâb-ı darb ve top ve humbara ve sâir mühimmât-ı seferiyye ve hattâ cümle sultātlara verilecek **[İ, I, 129b]** yolluk esvâbı ki başlarına giyecek şapkalarından[2965] tâ ayaklarına giyecek papuş ve çorablarına varınca cebecibaşı zabtında olup ve gerçi topcıyân ve humbaracıyân dahi başları ve zâbıtları vardur ammâ cümlesi yine cebecibaşı hükminde olup ol ta‘yîn ider[2966]. Ve bunlarda üç ceneral rütbesi vardur ki birine mendalsayk mastır ve birine ceneral taloriye ve birine ceneral kantarıye dinüp cümlesinin başı felet sayk mastır olup ve bunların dahi asker takımı sâir regmendler gibi **[113b]** bin iki yüzden bin beş yüze varınca olur ve cümle zâbıtānları dahi sâir regmendler[2967] gibidür. Ve cümle topçı ve humbaracı bunların regmendinden ta‘yîn olunur ki isimleri bunlardur:

[2960] kıralların kendü cânı muhâfazıyçün mahsûs olan atlu ve piyâde regmendlerinin H (113^{a}) : kırallar içün gerek atlu ve gerek yaya işbu zikr itdüğimiz regmendlerin İ (128^{a})

[2961] ve piyâde neferâtının regmendine H (113^{a}) : ve mahsûs olan neferâtına İ (128^{a}-128^{b})

[2962] ve ceneralinin dahi H (113^{a}) : - İ

[2963] ve top arabacıyân H (113^{a}) : - İ

[2964] büyük rütbe olup ve H (113^{a}) : - İ

[2965] başlarına giyecek şapkalarından H (113^{a}) : - İ

[2966] ve gerçi topcıyân ve humbaracıyân dahi başları ve zâbıtları vardur ammâ cümlesi yine cebecibaşı hükminde olup ol ta‘yîn ider H (113^{a}) : mahallinde tevzî‘ iderler İ (128^{b})

[2967] sâir regmendler H (113^{b}) : anlar İ (129^{b})

Zâbıtān-ı topcıyân: Topcı-başının ismine layitnam işdok mastır dirler ki baş çavuş dimekdür[2968]. Bunlarda cümle askerde baş çavuşlar kul kethüdâlarından rütbelidür ve[2969] bundan sonra vaht işdok mastırdur ki kethüdâdur. Ve bundan sonra dahi kapudan işdok mastırdur ki baş bölük-başı ve baş değnek sâhibidür[2970].

Zâbıtān-ı humbaracıyân ve havân[2971]: Humbaracı-başısı poçi leytinam dinüp ve bundan sonra poçı vaht mastır ve bundan sonra poçı kapudan dirler. Ve bu zikr itdüğimiz zâbıtānın bayraklarında dahi sâir bayraklarda olan zâbıtlar nevbet değiştirici foraraytara varınca vardur ki iktizâsına göre bu bayrak sâhibleri bu üç regmendlerden ta‘yîn olunurlar[2972].

Ahvâl-i mi‘mârân: Bunlarda mi‘mârlar dahi çokdur. Cümlenin başına ve zâbıtlarına ceneral inincirir dirler. Büyük rütbedür hattâ şehirlerde hıntov ile gezer ve lağımcılar dahi mi‘mârlardan olur. Cümlesi bu mi‘mâra tâbi‘dür. Lâkin bunun askeri yokdur ammâ çavuşları ve kethüdâları ve kobralları vardur ki iktizâ iden umûr ve husûslarda haber getürüp ve götürürler ve işciler üzerine nezâret iderler ve mu‘temedlik iderler. Ve metris almak iktizâ itdikde işbu mi‘mâr başı ma‘rifetiyle olup ve taburları konmak dahi bu mi‘mâr başının resmi üzre konarlar[2973].

Evsâf-ı cengci-i meşhûr: Ve bu millet-i Cermanya’da ya‘ni[2974] Nemse’de cengâverlik ile meşhûr olan Forankonya’nın atlusı ve Teyrol ve Ezok ve Vostfalya’nın yayası meşhûr u ma‘rûfdur. Ve bu Nemse saltanatında ve tevâbi‘âtında[2975] cümle piyâde askerlerinin zâbıtlarının harbeleri vardur ki cenk mahallinde elinde anı tutarlar. Kobralları ki on âdeme başdur, anların harbeleri çataldur ki Devlet-i Aliyye’de ana yeniçeri harbesi dirler ve sâir zâbıtānın çatalı yokdur, ana harbe-i çoban dirler. Cenk mahallinde cümle zâbıtlar anı isti‘mâl iderler ve harbelerinde her birinin rütbelerine göre alâmetleri vardur. Ve bu iki nev‘ harbe Devlet-i Aliyye’de dahi vardur ki cenk mahallinde tüfengi olmayanlara virürler lâkin kırk seneden ziyâdedür ki çokluk i‘tibâr ve isti‘mâl itmez oldılar. Ammâ cenk mahallinde her bir âlât-ı harbin isti‘mâl idecek vakti vardur. İki birbiriyle karma karış oldukda aslâ tüfenk isti‘mâl olunmaz. Bu

[2968] dirler ki baş çavuş dimekdür H (113ᵇ) : - İ
[2969] bunlarda cümle askerde baş çavuşlar kul kethüdâlarından rütbelidür ve H (113ᵇ) : - İ
[2970] ki baş bölük-başı ve baş değnek sâhibidür H (113ᵇ) : - İ
[2971] ve havân İ (129ᵇ) : - İ
[2972] ve bu zikr itdüğimiz zâbıtānın bayraklarında dahi sâir bayraklarda olan zâbıtlar nevbet değiştirici foraraytara varınca vardur ki iktizâsına göre bu bayrak sâhibleri bu üç regmendlerden ta‘yîn olunurlar H (113ᵇ) : bunların dahi bayrağı altında kendülerden aşağı olan zâbıtlar kobrala ve nevbet değiştirici foraraytara varınca bi’l-cümle vardur, iktizâsına göre bi’l-cümle bu regmendlerden ta‘yîn olunurlar İ (129ᵇ)
[2973] ve metris almak iktizâ itdikde işbu mi‘mâr başı ma‘rifetiyle olup ve taburları konmak dahi bu mi‘mâr başının resmi üzre konarlar H (113ᵇ) : - İ
[2974] millet-i Cermanya’da ya‘ni H (113ᵇ) : - İ
[2975] Nemse saltanatında ve tevâbi‘âtında H (113ᵇ) : ve bu Nemse’nin cem‘an

mahalde kılıc ve harbe ve gaddâre ve topuz ve külünk ve balta ve satur ve hançere ve bıçak ve bunlardan biri eline girmediği hâlde eline bir matrak veyâ odun her ne girer ise şaşup kalmayup bunlardan ne bulur ise cümlesi ol mahall işe yarar. Hemân eline ve ayağına cüst u çâpük olalar, zîrâ böyle karışık cenginde top ve tüfenk ve humbara ve ok battāl olup isti‘mâl olunmaz. Ve bu harbe şarampov zabtına cümle âlâtdan enfe‘dür ki kazıklar arasından sokup aradan olana sokarlar. Ve bu şarampov ve tonuz dâmı zabtı içün iki tarafdan işbu çoban harbesi ve şiş ile cenk olur[2976]. Ve’l-hâsıl bunların her ahvâllerini takrîr tavîl olur murâd, askerlerini ve nizâm-ı saltanatlarını beyân olup icmâl ve ihtisâr üzre zikr olundı. Ve bundan böyle dahi atlu ve piyâde askerlerine virdikleri ulûfe ve sâir levâzımlarını ve ta‘yînlerini ve ne kadar ulûfelü askerleri olduğunı ve her memleketde ne kadar muhâfız askerleri olduğunı dahi[2977] alâ tarîki’l-icmâl zikr u beyân idelim.

Atlu asâkirine virdikleri ulûfe ve nân[2978] ve sâir eşyâlardur ki zikr u beyân olunur

Bârgîr ma‘ bisât-ı mükemmel (1), boylu tüfenk ma‘ silâh-ı mükemmel (1), kabur tüfenk (1 çift), mec (1), şapka (1), yağmurlık (1), dolama (1), gömlek (1), şalvar (1), kûderî kuşak (1), uzun[2979] çorap (1 çift), çizme (1 çift), pabuş (1 çift), câg (1), şa‘ îr yem (1), etmek 360 dirhem (1), kûderî kamizol, bu bir libâsdur ki dolama altına giyerler, kûderîdendir. At tîmâr itdikde dolamalarını çıkarup kirlenmesin diyü bununla tîmâr iderler. Bu şey atluya mahsûs olup piyâdeye virmezler[2980]. Ulûfe-i sâde (10), timur giyenlere sâde (12) atlu askerine bu kadar eşyâ ve ulûfe virürler. Sefer avdetinde on sekiz pâre virüp etmeğini ve arpasını kat‘ iderler ki bârgîri ve kendüni ol akça beslemeğe muhtâcdur. Ve bu atlu askerinin ulûfesi müsâvî olmayup ba‘zılarının ziyâde

[2976] kobralları ki on âdeme başdur, anların harbeleri çataldur ki Devlet-i Aliyye’de ana yeniçeri harbesi dirler ve sâir zâbıtānın çatalı yokdur, ana harbe-i çoban dirler. Cenk mahallinde cümle zâbıtlar anı isti‘mâl iderler ve harbelerinde her birinin rütbelerine göre alâmetleri vardur. Ve bu iki nev‘ harbe Devlet-i Aliyye’de dahi vardur ki cenk mahallinde tüfengi olmayanlara virürler lâkin kırk seneden ziyâdedür ki çokluk i‘tibâr ve isti‘mâl itmez oldılar.Ammâ cenk mahallinde her bir âlât-ı harbin isti‘mâl idecek vakti vardur. İki birbiriyle karma karış oldukda aslâ tüfenk isti‘mâl olunmaz. Bu mahalde kılıc ve harbe ve gaddâre ve topuz ve külünk ve balta ve satur ve hançere ve bıçak ve bunlardan biri eline girmediği hâlde eline bir matrak veyâ odun her ne girer ise şaşup kalmayup bunlardan ne bulur ise cümlesi ol mahall işe yarar. Hemân eline ve ayağına cüst u çâpük olalar, zîrâ böyle karışık cenginde top ve tüfenk ve humbara ve ok ve battāl olup isti‘mâl olunmaz. Ve bu harbe şarampov zabtına cümle âlâtdan enfe‘dür ki kazıklar arasından sokup aradan olana sokarlar. Ve bu şarampov ve tonuz damı zabtı içün iki tarafdan işbu çoban harbesi ve şiş ile cenk olur H (113^{b}) : ve harbelerinde her birlerinin rütbelerine göre alâmetleri vardur ve kobralları yeniçeri harbesi gibi çatallı harbe taşırlar İ (129^{b})

[2977] ve ta‘yînlerini ve ne kadar ulûfelü askerleri olduğunı ve her memleketde ne kadar muhâfız askerleri olduğunı dahi İ (129^{b}) : - H

[2978] ve nân H (113^{b}) : - İ

[2979] uzun İ (129^{b}) : - H

[2980] bu bir libâsdur ki dolama altına giyerler. Kerderinde at tîmâr itdikde dolamalarını çıkarup kirlenmesin diyü bununla tîmâr iderler. Bu şey atluya mahsûs olup piyâdeye virmezler H (113^{b}) : - İ

ve noksân dahi olur. Ve Nemse'ye tâbi' olan kıralların dahi ekseriyyâ vergileri ve tarz u tavrları bunun gibidiür[2981].

Piyâde askerlerine virdikleri ulûfe ve sâir eşyâlardur ki zikr olunur[2982]

Boylu tüfenk (1), silâh-ı mükemmel (1), mec (1), şapka (1), yağmurlık (1), dolama (1), gömlek (2), şalvâr (1) **[İ, I, 130a]** kûderî kuşak (1), uzun[2983] çorap (2), babuş (2 çift), dağarcık (1), etmek 360 dirhem (1), ulûfe be-hisâb-ı akça[2984]-i Osmânî (4), çâder (1), Gerek atlu ve gerek piyâde on âdeme bir çâder virürler. Atluda nevbet ile biri çâderi ve biri direğini **[114a]** terkide götürürler. Ve piyâdeler dahi nevbet ile[2985] arkasında biri çâderi ve biri direklerini götürürler ve etmekleri ikişer funtadur ki yüz seksen dirheme bir funta dirler. Bu hisâb üzre bir etmek üç yüz altmış dirhem olur. Ve iki günlük etmeği birden virürler. Ol ecilden etmekleri çataldur ve etmeklerinin tuzı yokdur ve çavdarlıdur ve kıymetinin ekseri çavdardur. Çavdar etmeği âdeme yarayup semiz ve kuvvetlü ider dirler[2986]. Ve bir etmeğin bir altuna dahi olursa da ketm itmeyüp virürler. Ve bunlar sefere gitdiklerinde cümle askerin altı aylık nân ve şa'îrlerini tedârük itdiklerinden sonra ihtiyâten üç aylık dahi ziyâde tedârük iderler. Ve sefînelerinde etmek furunları vardur ve bunlar ba'zı vakitlerde bir aylık etmeklerini kasabât ve kurâlarda tabh itdirüp ve sefînelere doldurup ma'an taşırlar. Tâbûrları sefînelerden ba'îd konmak iktizâ iden yerlerde arabalar ile tâburlarına nakl iderler. Ve bu Nemse'nin piyâde askerinde ulûfeleri üç sınıf üzre olup şöyle ki Nemse milletinden olanlara Osmânî akça hisâbı on ikişer akça ve Fransız'dan olanlara on beşer akça ve Forankonya'dan yigirmişer akça virürler. Bâ'isi bu kim bunların ikisi de Nemse'ye hasm-ı kavî olmalarıyla askerlerini kendü tarafına meyl itdirüp "Anların askerlerinin arasına Nemse'ye gidenlerimize[2987] varanlara şöyle ri'âyet iderlermiş" diyü askerleri arasına fitne bırakmak lâzım gelse belki rub'ı ve[2988] humsı mertebe Fransız ve Forankonya'nın zabt u rabtı şedîd olmakla[2989] ol ecillerden kaçup Nemse'ye gelür ve Nemse askeri ta'dâd olunmak lâzım gelse belki rub'ı ve humsı mertebe Fransız ve Forankonya bulunur. Ve gayri girü dahi gidemezler, kendüleri katl iderler. Ol ecilden cenk

[2981] ve Nemse'ye tâbi' olan kıralların dahi ekseriyyâ vergileri ve tarz u tavrları bunun gibidiür İ (129[b]) : - İ
[2982] ki zikr olunur H (113[b]) : - İ
[2983] uzun İ (130[a]) : - İ
[2984] akça-i Osmânî İ (130[a]) : Osmânî sâde H (114[a])
[2985] nevbet ile H (114[a]) : - İ
[2986] ve etmeklerinin tuzı yokdur ve çavdarlıdur ve kıymetinin ekseri çavdardur. Çavdar etmeği âdeme yarayup semiz ve kuvvetlü ider dirler H (114[a]) : - İ
[2987] anların askerlerinin arasına Nemse'ye gidenlerimize İ (130[a]) : Nemse'ye varanlara H (114[a])
[2988] rub'ı ve H (114[a]) : - İ
[2989] ve Forankonya'nın zabt u rabtı şedîd olmakla H (114[a]) : - İ

mahallinde bunlar cümleden ziyâde cenk iderler ve hem Fransız tāifesi top ve humbara isti‘mâlinde ziyâde mâhir olmalarıyla ekseriyyâ topçıları ve humbaracıları Fransızdur ve hattâ bundan akdem zikr itdüğimiz el humbaracılar âyînini dahi Fransız’dan ahz itmişlerdür ve cenk umûrında ve asker terbiyesinde Fransız cümleye gālibdür ve hem Fransız saltanatının istiklâli üç yüz otuz altı sene mukaddem olup Nemse’ye tahakküm iderlerdi. Fransa faslında zikr olunur[2990].

Ve’l-hâsıl Nemse işbu zikr itdiğümiz şeylerden mâ‘adâ me’kûlât ve meşrûbâta müte‘allik[2991] bir şey virmeyüp şarâb ve et virdiklerinin aslı yokdur. Gönli et ve şarâb istedikde meyhâneciden çetele ile alup ulûfesi çıkdıkda cümle akçasını meyhâneci elinden alup yine tekrâr borc ider ve meyhânecinin mîrîye virdikleri olmağla sultātlara virdikleri akçanın nısfı mertebesi bu takrîb ile[2992] yine mîrîlerine râci‘ olur. Ve meyhâneciler dahi hemân istedüği mertebe her bâr virmeyüp[2993] ulûfesi ihrâcında edâ idecek mertebe virürler. Zîrâ ziyâde virüp alamadığı hâlde zâbıtın kapusına[2994] şekvâya vardıkda “Sen sultāt ehvâlini bilmez misin? Niçün ziyâde şey virdin?” diyü meyhâneciye dahi ziyâde[2995] itâb iderler. Ve bu Nemse’nin sultātları gāyet fakīr ömründe on guruşa mâlik olmazlar. Zîrâ bunların askerî tāifesinde kat‘â alış veriş itmek yokdur, meğer vilâyetinde şeyi olup veyâ anası ve babası olup harclık irsâl ideler. Ve sultāt yazıldıkdan sonra “Sefer tamâm oldı” diyü bırakup gitme[ye] dahi kādir değildür. Bu ecilden fakīr ve muhtâclar olup meğer vilâyetinden harclık gele veya[2996] seferde eline birşey gire. Ve ol dahi kibâra müte‘allik olup kendüye lâyık olmayan şeyi zâbıtına götürmeğe muhtâc olup şöyle ki meselâ eline kırk-elli guruşluk birşey girse anı zâbıtına götürmelidür. Ol dahi eline insâfına göre beş-on **[İ, I, 130b]** guruş virüp elinden alur. Bu takrîb ile akça görüp lâkin bu Nemse tāifesi gāyet ekûl ve müsrif ve nefislerine mağlûb ve cemmâ‘[2997] ve kumarbâz ve mübtelâ-yı söz ü sâz ve aşkbâz olmalarıyla eline

[2990] cenk mahallinde bunlar cümleden ziyâde cenk iderler ve hem Fransız tāifesi top ve humbara isti‘mâlinde ziyâde mâhir olmalarıyla ekseriyyâ topçıları ve humbaracıları Fransızdur ve hattâ bundan akdem zikr itdüğimiz el humbaracılar âyînini dahi Fransız’dan ahz itmişlerdür ve cenk umûrında ve asker terbiyesinde Fransız cümleye gālibdür ve hem Fransız saltanatının istiklâli üç yüz otuz altı sene mukaddem olup Nemse’ye tahakküm iderlerdi. Fransa faslında zikr olunur H (114ª) :cenk mahallinde bunlar gāyet sa‘y idüp cân u baş fedâ ederler. Bâ-husûs Fransız tāifesi humbara ve top ilminde mâhir olmalarıyla Nemse’nin ekseriyyâ topcılar ve humabaracılar Fransız’dur. Hattâ yukaruda zikr itdüğimiz el humbaracılarını ve niçe cenk âyînlerini dahi Fransızdan ahz itmişlerdür dirler. Cenk umûrında ve asker terbiyesinde Fransız cümleye gālibdür İ (130ª)

[2991] me’kûlât ve meşrûbâta müte‘allik H (114ª) : - İ

[2992] bu takrîb ile H (114ª) : - İ

[2993] hemân istedüği mertebe her bâr virmeyüp H (114ª) : hemân istedikleri kadar İ (130ª)

[2994] zâbıtın kapusına İ (130ª) : - H

[2995] meyhâneciye dahi ziyâde H (114ª) : - İ

[2996] meger vilâyetinde şeyi olup veyâ anası ve babası olup harclık irsâl ideler. Ve sultāt yazıldıkdan sonra “Sefer tamâm oldı” diyü bırakup gitme[ye] dahi kādir değildür. Bu ecilden fakīr ve muhtâclar olup meğer vilâyetinden harclık gele veyâ H (114ª)

[2997] ve cemmâ‘ İ (130ᵇ) : - H

bin altun[2998] girse, on güne komayup meyhânede yime ve içme ve saz ve söz ve kumar oynamağa ve fâhişeye telef ve sarf[2999] idüp yine bir akçası kalmayup ulûfesi çıkınca etmeği tuza basup ve ekl idüp kanâ‘at iderler. Ve lâkin zâbıtları zengin olup yatar mâlı ve akārı[3000] olmaduğı hâlde beyne’l-akrân rütbesine göre zarûret çekmeyecek kadar şey ta‘yîn olunmışdur ki ol dahi haddi tecâvüz itmeyüp rütbesine göre hareket ider.

El-huddâm[3001]**:** Ve bunlarda boğaz masrafı ile kendü hazz-ı nefislerinden mâ‘adâ ünvân ve ihtişâm ve huddâm masrafı yokdur, şöyle ki Devlet-i Aliyye’de bir yeniçeri çorbacısının seferde ekalli beş-altı huddâmı olur. Ve bunlarda çorbacıya hatman dirler. Bir huddâmı olup ol dahi yolluk iledür. Senesi sekiz ve on guruş ile bir kat libâsdur. Ve cümle libâsı dahi on guruşa mükemmel olur. Ve ba‘zan bayrak neferâtından alur ki ana bir şey virmeyüp libâsı dahi sultāt libâsından virilüp ve akça dahi virmezler ki ulûfe alur. Fakīr bir boğaz harcı vardur lâkin **[114b]** bayrak neferâtından huddâm nâdir vâki‘ olup ekseriyyâ ücret ile tutarlar ki bayrak neferâtı noksân olmaya ve ol hatmana dahi senede bir kerre birer kat libâs yıllık virürler ki ol regmendin nişânı ne ise ol renk çuka virürler, gayri renk giyemez. Muhassal bir piyâde bayrağında hatman ki çorbacıdur, bu bu üçi bir huddâm ile ata binerler. Ve litnam ki çavuşdur ve fendirik ki bayrakdârdur ve forir ki yazıcıdur ve bir de papas ata binüp bir bayrakda sekiz âdemden gayri atlu olmaz ve bunlar dahi neferâtdan hâricdür. Ve bir bayrakda yüzden yüz elli neferâta varınca olup ve bir regmend ta‘bîr olunan on bayrak olup ve her regmendin rütbesine göre bin neferden bin beş yüze varıncadur. Muhassal on âdeme baş olandan vüzerâya varınca rütbesine göre beyne’l-akrân ta‘yîn ve kānûn olan ünvân ve ihtişâm ve huddâm itmeyüp haddi tecâvüz itmemeleriyle zâbıtānda zarûret çeker âdem olmayup ve a‘lâ rütbe sâhiblerinden âdem vardur ki mâlının hisâbını bilmezler[3002].

[2998] bin altun H (114ª) : bin guruş İ (130ª)
[2999] ve sarf H (114ª) : - İ
[3000] ve akārı H (114ª) : - İ
[3001] ki ol dahi haddi tecâvüz itmeyüp rütbesine göre hareket ider el-huddâm H (114ª) : - İ
[3002] şöyle ki Devlet-i Aliyye’de bir yeniçeri çorbacısının seferde ekalli beş-altı huddâmı olur. Ve bunlarda çorbacıya hatman dirler. Bir huddâmı olup ol dahi yolluk iledür. Senesi sekiz ve on guruş ile bir kat libâsdur. Ve cümle libâsı dahi on guruşa mükemmel olur. Ve ba‘zan bayrak neferâtından alur ki ana bir şey virmeyüp libâsı dahi sultāt libâsından virilüp ve akça dahi virmezler ki ulûfe alur. Fakīr bir boğaz harcı vardur lâkin **[114b]** bayrak neferâtından huddâm nâdir vâki‘ olup ekseriyyâ ücret ile tutarlar ki bayrak neferâtı noksân olmaya ve ol hatmana dahi senede bir kerre birer kat libâs yıllık virürler ki ol regmendin nişânı ne ise ol renk çuka virürler, gayri renk giyemez. Muhassal bir piyâde bayrağında hatman ki çorbacıdur, bu bu üçi bir huddâm ile ata binerler, ve litnam ki çavuşdur ve fendirik ki bayrakdârdur ve forir ki yazıcıdur ve bir de papas ata binüp bir bayrakda sekiz âdemden gayri atlu olmaz ve bunlar dahi neferâtdan hâricdür. Ve bir bayrakda yüzden yüz elli neferâta varınca olup ve bir regmend ta‘bîr olunan on bayrak olup ve her regmendin rütbesine göre bin neferden bin beş yüze varıncadur. Muhassal on âdeme baş olandan vüzerâya varınca rütbesine göre beyne’l-akrân ta‘yîn ve kānûn olan ünvân ve ihtişâm ve huddâm itmeyüp haddi tecâvüz itmemeleriyle zâbıtānda zarûret çeker âdem olmayup ve a‘lâ rütbe sâhiblerinden âdem vardur ki mâlının hisâbını bilmezler H (114ª-114ᵇ) : bir bayrak sâhibi hatmanın bir huddâmı olup ol dahi bayrağı neferâtından olmağla bir şey virmeyüp ve giydüği cümle esvâbı dahi bâlâda zikr itdüğimiz üzre senede bir kerre mîrîden virilüp

Evsâf-ı tanzîm-i zâbıtān-ı der-vakt-i sefer[3003]: Bunlarda ceneral ya‘ni paşa[3004] birkaç rütbe üzre olup sefer vaktinde tanzîmleri dahi[3005] müsâvî değildür. Cümlenin eskisi ve başına ceneral ermey dirler. Cümle iki tuğlu rütbesinde olanların başı ve eskisi olup ve bunun regmendi bin beş yüz neferdür[3006]. Bir vezâret düşdükde bu zât rütbesine nâil olup ve bunun altında olan ikinci ceneral başı olup ve aşağıdan yukaru silsile olur ki yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna. Ve sefer vaktinde bu ceneral ermey her kim ise otuz iki bin talir ya‘ni kara guruş virürler ki sefer tedârüki ve matbah harcı ve sâir umûrını tedârük eyleye[3007]. Ve ikinci ceneral taloriyedür ki buna otuz bin talir virürler. Üçünci ceneral fanteriyyeye yigirmi sekiz bin talir virürler. Ve dördünci cenereal sayd mastıra yigirmi altı bin talir virürler ve beşinci ceneral layitnamdur ki buna yigirmi dört bin talir virürler. Altıncı ceneral vaht mastırdur ki buna yigirmi iki bin talir virürler ve kifâyet mikdârı etmek dahi virürler ki sefere varup gelince etmekden gayri cümle mâlzemelerin kendüler görürler. Ve neferâta virdikleri ulûfe ve sâir eşyâlar bundan akdem zikr olunmışdur ve her regmendde bir defterdâr vardur ki bu şeyleri anlar virürler. Ve her regmendde bir obruş leytinam vardur ki sekiz bin talir virürler ve yine her regmendde bir vaht mastır vardur ki buna altı bin talir virürler. Ve bunlardan sonra her regmendde yedi bayrak sâhibi dahi vardur ki bunlara hatman dirler ya‘ni çorbacı dimekdür. Bunlara yevmî on altı sultāt ulûfesi ve etmeği virilüp ve sefer vaktinde on altı neferin mevâcibi ne kadar akça ider ise ol kadar tanzîm virürler[3008]. Ve bundan aşağı her bayrakda bir layitnam vardur ki sekiz nefer ulûfesi ve etmeği virilüp ve sefer vaktinde bir senelik ulûfe kadar tanzîm virilür. Bundan sonra fotririkdür ki ya‘ni bayrakdâr dimekdür, buna altı nefer ulûfesi ve etmeği virilüp ve sefer vaktinde bir senelik ulûfe kadar tanzîm virilür. Ve bundan sonra forirdür ki yazıcı dimekdür, buna dahi dört nefer ulûfesi ve etmeği virüp ve sefer vaktinde bir senelik ulûfe kadar tanzîm virilür. Ve yine her bayrakda **[İ, I, 131a]** bir feletbabin vardur ki bu baş eski ve baş değnek sâhibidür ki

---

anınla hizmet ider, şöyle ki sultātlar hizmetinden kurtulup ve her bâr birkaç nev‘ ta’âm ve şarâb içdüği ecilden şol mertebe hizmet ider ki pervâne gibi döner. Ol hatmanın dahi libâsı mîrîden virilüp ol regmendin libâsı her ne renkde ise anı giyüp “Benim gönlüm bir âhar renk libâs ister, anı alup giyeyim” dise idemez. Hemân ol regmendin nişânı ne ise, kırmızı ve mâî ve siyâh ve beyâz ve sarı ve sâir anı giyer. Muhassal her biri haddi tecâvüz idmeyüp ve kānûnlarına mugāyir hareket itmeğe kādir olmamalarıyla başlarında zengin âdemler vardur ki mâlının hisâbı bilinmez İ (130^{b}) :

[3003] evsâf-ı tanzîm-i zâbıtān-ı der-vakt-i sefer H (114^{b}) : Cenerallere ve bunlardan aşağı olan sâir zâbıtlara virdikleri ulûfe ve harc-ı matbahları beyân olunur İ (130^{b})

[3004] ya‘ni paşa H (114^{b}) : - İ

[3005] sefer vaktinde tanzîmleri dahi H (114^{b}) : virdikleri dahi İ (130^{b})

[3006] cümle iki tuğlu rütbesinde olanların başı ve eskisi olup ve bunun regmendi bin beş yüz neferdür H (114^{b}) : - İ

[3007] ya‘ni kara guruş virürler ki sefer tedârüki ve matbah harcı ve sâir umûrını tedârük eyleye H (114^{b}) : - İ

[3008] mevâcibi ne kadar akça ider ise ol kadar tanzîm virürler H (114^{b}) : bir senelik ulûfesi kadar tanzîm akçası virürler İ (130^{b})

ol bayrakda olan neferâta ta‘zîr lâzım geldikde[3009] bu döver. Buna üç nefer ulûfesi ve etmeği ve bir senelik ulûfeleri kadar tanzîm virürler[3010]. Eğer bayrakda büyük ve kücük her ne kadar zâbıt ve elinde değnek taşır âdem var ise bir şeye tahavvürlendikde neferâtı dövebilür, karşu komağa ve âhardan biri “Bunı niçün döversin?” dimeğe kādir değildür. Ammâ bir büyük kabâhat idüp baş zâbıta şekvâ olundukda kitâbları hükmince ve kānûnları üzre mûceb-i ibret içün cümle muvâcehesinde ta‘zîrini ve siyâsetini bu ider. Ve bir de bunlar her gün bir meydânları vardur ki tüfenk ta‘lîm iderler. Meselâ bir bayrakda kaç neferât var ise üç veyâ dört saf iderler. Ve feletbabin önlerine geçüp “Tüfenklerinizi kaldırın, şöyle idin, böyle idin” diyü cemî‘-i fennini tamâm itdikde “fayir!” ya‘ni “âteş idin!” didikde ilerüde olan saflar diz çöküp en girüde olan saf neferâtı birden âteş idüp bezyir terkîbi birden patlayup içlerinden birinin veyâ ikisinin tüfengi sonra patlar ise anları meydâna çeküp iki sultāt kollarından tutup ibtidâ feletbabin arkasına on değnek darb idüp ve ba‘dehû ol bayrakda olan on kobral dahi beşer değnek ururlar ki “Niçün sen tüfengine mukayyed olmazsın! Tüfengin başka sadâ virdi” dirler. Ve eğer bir dahi vâki‘ olur ise on kadar tüfengi birbirlerine bağlayup halka gibi boğazına geçürüp ahşama değin ayak üzerinde ol meydânda durdururlar. Ve eğer **[115a]** bir dahi vâki‘ olur ise ağacdan bir eşik vardur ki arkası bir keskin tahtadur, ol eşiğe bindirürler ve ayaklarına beşer ve onar tüfenk asarlar. Beş sâ‘at, on sâ‘at anın üzerinde durdurup ba‘zılarının helâk olması dahi vâki‘ olurmış. Bunların bu tüfengin ta‘lîmi gāyet müdekkık ve zikri tavîl ve ta‘rîf ile anlanmayup birkaç def‘a görmeğe muhtâcdur ki ma‘lûm ola. Gelelim yine sadedimize[3011]. Her bayrakda yine on kobral vardur ki her birleri[3012] on âdeme baş olup ve ikinci eskidür. Ve bunlar dahi değnek sâhibi olup ve[3013] bu on âdeme bir konpe dinüp ve bunlar seferde ve hazerde

[3009] ta‘zîr lâzım geldikde H (114^{b}) : - İ

[3010] buna üç nefer ulûfesi ve etmeği ve bir senelik ulûfeleri kadar tanzîm virürler İ (131^{a}) : - H

[3011] eğer bayrakda büyük ve kücük her ne kadar zâbıt ve elinde değnek taşır âdem var ise bir şeye tahavvürlendikde neferâtı dövebilür, karşu komağa ve âhardan biri “Bunı niçün döversin?” dimeğe kādir değildür. Ammâ bir büyük kabâhat idüp baş zâbıta şekvâ olundukda kitâbları hükmince ve kānûnları üzre mûceb-i ibret içün cümle muvâcehesinde ta‘zîrini ve siyâsetini bu ider. Ve bir de bunlar her gün bir meydânları vardur ki tüfenk ta‘lîm iderler. Meselâ bir bayrakda kaç neferât var ise üç veyâ dört saf iderler. Ve feletbabin önlerine geçüp “Tüfenklerinizi kaldırın, şöyle idin, böyle idin” diyü cemî‘-i fennini tamâm itdikde “fayir!” ya‘ni “âteş idin!” didikde ilerüde olan saflar diz çöküp en girüde olan saf neferâtı birden âteş idüp bezyir terkîbi birden patlayup içlerinden birinin veyâ ikisinin tüfenki sonra patlar ise anları meydâna çeküp iki sultāt kollarından tutup ibtidâ feletbabin arkasına on değnek darb idüp ve ba‘dehû ol bayrakda olan on kobral dahi beşer değnek ururlar ki “Niçün sen tüfengine mukayyed olmazsın! Tüfengin başka sadâ virdi” dirler. Ve eğer bir dahi vâki‘ olur ise on kadar tüfengi birbirlerine bağlayup halka gibi boğazına geçürüp ahşama değin ayak üzerinde ol meydânda durdururlar. Ve eğer **[115a]** bir dahi vâki‘ olur ise ağacdan bir eşik vardur ki arkası bir keskin tahtadur, ol eşiğe bindirürler ve ayaklarına beşer ve onar tüfenk asarlar. Beş sâ‘at, on sâ‘at anın üzerinde durdurup ba‘zılarının helâk olması dahi vâki‘ olurmış. Bunların bu tüfengin ta‘lîmi gāyet müdekkık ve zikri tavîl ve ta‘rîf ile anlanmayup birkaç def‘a görmeğe muhtâcdur ki ma‘lûm ola. Gelelim yine sadedimize H (114^{b}-115^{a}) : - İ

[3012] her birleri İ (131^{a}) : - H

[3013] ve ikinci eskidür. Ve bunlar dahi değnek sâhibi olup ve H (115^{a}) : - İ

birbirlerinden ayrılmayup ve bir çâderde olurlar[3014] ve bunlara kamarat dahi dirler. Ma'nâsı odaşık dimekdür. Ve bu kobralların sultātlardan hemân iki akça ve bir etmek ziyâdesi vardur ve bunlardan sonra üçünci eski vardur ki foraraytar dirler. Bunlar her bayrakda bir neferdür ve bunların sultātlardan ziyâde bir şeyi yokdur ancak nevbetçileri bu götürüp ve bu getirür, kendüsi nevbet beklemez. Hemân rütbesinin farkı ve fâidesi budur ve bir regmend on bayrakdur. Biri ceneralin ve biri obruş layitnamın ve biri obruş vaht mastırın ve biri bayrak hatmanlarınındur ki çorbacı dimekdür. Ve bunların biri ya'ni ceneralleri tebdîl olmak lâzım geldikde tâ aşağıda nevbet değişdiriciden yukaru silsile iderler. Lâkin ber-mûceb-i azl töhmeti veyâ mevti veyâ cenk yüzinden cebâneti vâki' olup veyâ dahi asker-perverlikde mahâreti olmaya[3015].

Evsâf-ı obruş[3016]: Ve bunlarda bir rütbe dahi vardur ki obruş dirler ki beğ pâyesidür[3017]. Bunların dahi her ahvâlleri zikr itdiğümiz ceneral regmendlerine müşâbihdür, ana kıyâs oluna. Ve bunun regmendi bin nefer ve on bayrakdur. Ve zikr itdüğimiz ceneral bayrağında her ne kadar zâbıtān var ise bu obruş regmendlerinde dahi vardur. Lâkin zâbıtların ulûfe ve tanzîmlerinde bunların noksânı vardur. Obruşlarda on altı bin guruş matbah behâ virilüp ve obruş layitnamlarına on altı bin ve obruş vaht mastırların yine dört bin virilüp ve hatmanlarına on iki nefer ulûfesi ve etmeği ve bir senelik ulûfeleri kadar layitnamlar altı neferin ve fendiklerine dört neferin ve foriyerlerin üç neferin ve kalitbaniler yine iki neferin ulûfe ve nânları virüp ve bir senelik ulûfeleri kadar tanzîm virürler. Ve kobralların dahi sultātlardan bir akça ve bir etmek ziyâdesi olup ve cenerallere silsile oldukda baş obruş ceneral katarna vardıkda bu obruş bayrağında dahi aşağıdan yukaru yürüyüp silsile iderler. Ve cümle obruşların regmendi dahi buna kıyâs oluna[3018].

Evsâf-ı tabl ve surnâ: Ve bunlarda gerek vüzerâ ve gerek iki tuğlu ve gerek bir tuğlu beğ pâyesinde olan atlu ve piyâde regmend sâhibi olanların ve her bayraklarının ünvân-ı debdebe-i saltanat alâmetleri vardur ki sefer ve hazerde anları çalu, rütbe ve

[3014] ve bunlar seferde ve hazerde birbirlerinden ayrılmayup ve bir çâderde olurlar H (115[a]) : - İ

[3015] lâkin ber-mûcib-i azl töhmeti veyâ mevti veyâ cenk yüzinden cebâneti vâki' olup veyâ dahi asker-perverlikde mahâreti olmaya H (115[a]) : - İ

[3016] evsâf-ı obruş H (115[a]) : - İ

[3017] ve bunlarda bir rütbe dahi vardur ki obruş dirler ki beğ pâyesidür H (115[a]) : ve bu Nemse saltanatında ceneralden aşağı obruş dirler bir pâye vardur ki İ (131[a])

[3018] ve bunun regmendi bin nefer ve on bayrakdur. Ve zikr itdüğimiz ceneral bayrağında her ne kadar zâbıtān var ise bu obruş regmendlerinde dahi vardur. Lâkin zâbıtların ulûfe ve tanzîmlerinde bunların noksânı vardur. Obruşlarda on altı bin guruş matbah behâ virilüp ve obruş layitnamlarına on altı bin ve obruş vaht mastırların yine dört bin virilüp ve hatmanlarına on iki nefer ulûfesi ve etmeği ve bir senelik ulûfeleri kadar layitnamlar altı neferin ve fendiklerine dört neferin ve foriyerlerin üç neferin ve kalitbaniler yine iki neferin ulûfe ve nânları virüp ve bir senelik ulûfeleri kadar tanzîm virürler. Ve kobralların dahi sultātlardan bir akça ve bir etmek ziyâdesi olup ve cenerallere silsile oldukda baş obruş ceneral katarna vardıkda bu obruş bayrağında dahi aşağıdan yukaru yürüyüp silsile iderler. Ve cümle obruşların regmendi dahi buna kıyâs oluna İ (131[a]) : - H

nişânları anlar ile ma‘lûm olup ve askerlerini dahi anınla işâret idüp isti‘mâl iderler ki bundan akdem ta‘rîf olunmışdur, nazar oluna[3019]. Ve’l-hâsıl gerek atlu ve gerek piyâde, her gün ahşam ve sabâh ve cenk mahallinde işbu zikr itdüğimiz tabl ve surnâ ve terenpete ve hirpavkorları ile askerlerini isti‘mâl iderler ve neferâtlarını ta‘lîm ile şol mertebe ilgürmişlerdür ki bizim çekdiri sefînelerinde sipsi didikleri şey ile esîrlere işâret idüp bapzanları kullanup der-akab ol iş vücûda geldiği gibi bunlar dahi bu zikr itdüğimiz şeyler sadâsıyla askerlerini kullanup ve cenk mahallinde dahi ilerü ve girü durmak ve yürüyüp ve te’hîr itmek ve atmak ve atmamak ve “sağ ve sol ve girü ve ilerü durun” ve “kalkın” ve “tîz tîz yürün” veyâ “ağır yürün” **[İ, I, 131b]** diyü iktizâsına göre işbu şeyleri çalup askeri[3020] ol şeyler sadâsı ve işâretiyle isti‘mâl idüp aslâ söylemeğe ve “şöyle idin ve böyle idin” diyü çağırup bağırmağa hâcetleri yokdur. Ve askerlerine bu mertebe nizâm ve ta‘lîm ve mazbût ve merbût ve kendülerine mutī‘ ve mağlûb eylemek işbu Nemse milletine ve tevâbi‘âtına ve İsvec ve Fransa’ya mahsûs olup[3021] ve bu husûsda cümle millete Fransız, cümleye gālib olup ve çok şeyi andan ahz itmişlerdür dirler[3022]. Ve ba‘zı şeyler yine kendüler dahi mukırlardur[3023]. Ve askerlerini tüfenk ilminde şol mertebeye irgürmişlerdür ki[3024] bu hakīr esîr iken bin kadar atluyı karşuya karşu dizüp ayniyle rehâvî ve beyâtî makāmında o usûl ile tüfenk atdıklarını birkaç def‘a seyr itdim ki gûyâ beste okurlar gibi tüfenk atalar. İşde bunı Fransız’dan me’hûzdur[3025].

Evsâf-ı tedârük-i zâbıtān-ı kibâr u sıgār[3026] der-vakt-i sefer alâ rütbetihâ[3027]: Ve bunlar seferde etmek ile şa‘îrden gayri şey virmeyüp rütbe sâhibleri hâline göre sefîne ve araba tedârük idüp cemî‘-i zehâyir ve sâir levâzım-ı seferlerin tahmîl idüp öküz arabalarına ve gerek at arabalarına iki çift ve üç çift öküz ve at koşup iki bin-üç bin vakıyye eşyâ tahmîl iderler, aslâ şikest olmaz ve birkaç nev‘ çam gemileri vardur ki ba‘zılarının üsti örtüli ve kıç tarafında latīf köşki olup ve bir nev‘ üzre çam

[3019] evsâf-ı tabl ve surnâ: Ve bunlarda gerek vüzerâ ve gerek iki tuğlu ve gerek bir tuğlu beğ pâyesinde olan atlu ve piyâde regmend sâhibi olanların ve her bayraklarının ünvân-ı debdebe-i saltanat alâmetleri vardur ki sefer ve hazerde anları çalu, rütbe ve nişânları anlar ile ma‘lûm olup ve askerlerini dahi anınla işâret idüp isti‘mâl iderler ki bundan akdem ta‘rîf olunmışdur, nazar oluna H (115[a]) : ve bu regmendlerin her bayrağında ba‘zılarının bakırdan kûse müşâbih tabılları vardur ki ismine hirpavkor dirler. Anın kaşına kûs tarzı bağlayup çalarlar ve bundan mâ‘adâ atluda her bayrakda ba‘zıları gümüş ve ba‘zıları bakırdan tirenpeleri dahi vardur. Ve yine yayada ve atluda ba‘zılarının ba‘zılarının dahi surnâları vardur ki yukaruda tafsîl olunmışdur İ (131[a])

[3020] askeri H (115[a]) : - İ

[3021] ve askerlerine bu mertebe nizâm ve ta‘lîm ve mazbût ve merbût ve kendülerine mutī‘ ve mağlûb eylemek işbu Nemse milletine ve tevâbi‘âtına ve İsvec ve Fransa’ya mahsûs olup İ (131[b]) : - H

[3022] dirler H (115[a]) : - İ

[3023] ve ba‘zı şeyler yine kendüler dahi mukırlardur İ (131[b]) : - H

[3024] ve askerlerini tüfenk ilminde şol mertebeye irgürmişlerdür ki H (115[a]) : - İ

[3025] işde bunı Fransız’dan me’hûzdur İ (131[b]) : - H

[3026] kibâr u sıgār H (115[a]) : - İ

[3027] alâ rütbetihâ H (115[a]) : - İ

sefîneleri vardur ki beş binden on bine varınca İstanbulî kîl hınta ve şa‘îr alur. Dakīk ve peksimed ve şa‘îre müte‘allik şeyleri doldurup ve büyük rütbe sâhibleri iki tarafına ve ortasına başdan başa iki kat kafes yapdırup kaz ve ördek ve tavuk ve gayri tuyûr ile doldururlar[3028]. Ve hattâ ba‘zı kibârın mahsûs sebzevât gemisi vardur ki salata ve ma‘denus ve ispanak ve sâir sebzevâta ekdirüp ma‘an götürürler. Konak mahalline geldikde araba ve âdem gönderüp her ne lâzım ise sebzevâta varınca alup ve arabaya tahmîl idüp çâderlerine **[115b]** getirürler. Ve bunlarda gemi tedârüki gāyet âsân ve ucuzdur. Zîrâ iki tarafından Tuna’ya beş-on konak ve dahi ziyâde mesâfeden büyük sular ile gemiler gelüp Tuna’ya karışur ve ol kenârında gemi kerestesi olur. Müntehâ çam ağaçları olmağla su kenârında beş-altı bin kîl hınta alur. Bir gemi yapup şöyle ki aslâ timura müte‘allik bir mismârı olmayup cümle ağac çividür, beş-altı bin kîl şa‘îr alur. Bir çam sefînesini on beş yigirmi guruşa virürler ve huddâm dahi ucuz olup altı aylığı beş-altı guruşa iki kürekci ve bir dümenci tutup ve su akıntısıyla üç âdem kifâyet ider ve kifâyet ve âdet mikdârı dakīklerin ve tuzların dahi virürler. Etmeklerin dahi kendüler gemi içinde pişirüp ve konağa vardıklarında balık avlayup ve ba‘zı su böcekleri avlayup ekl iderler. Ve bundan mâ‘adâ zâbıtān kısmı âdemine göre sürüyle koyun ve sığır ve hınzîr peydâ idüp ve çoban tutup ve asker ile ma‘an sürerler. Muhassal büyük sular yukarudan beri akmağla bunlara gerek masraf ve gerek zehâyir ve sâir levâzımât nakline fâidesi çokdur. Zîrâ aşağıdan yukar[u] yigirmi âdem çekdiği bir gemisi yukarudan aşağı üç âdem kifâyet ider ve hem aşağıdan yukaru yigirmi âdem çeküp on günde aldıkları menzili yukarudan aşağı akıntı mu‘âvenetiyle bir günde gelür. Ve hem hîn-i iktizâda yukarudan beri su akıntısıyla bir gün ve bir gicede gelen gemi aşağıdan yukaru on günde ancak gelür. Ve birisi dahi bu ki bunlarda bu cins huddâm ucuz olup altı ayluğı beş-altı guruş ile altı guruşluk esvâba hizmet iderler. Ve günde bir etmekden gayri şey dahi virmezler. Bir et çokluğı bir de gâhîce yüz dirhem kadar söğüş gibi sığır eti ve bir mikdâr suyından virdiklerinde ol gün suyına etmek doğrayup ekl iderler. Ve ol et parçasını saklayup bir vakt-i âharda ekl idüp “Ben bugün et yidim” diyü sâir ebnâ-yı cinslerine **[İ, I, 132a]** tefâhür iderler. Ve bu cins fukarâ ve sultāt tāifesi

[3028] cemî‘-i zehâyir ve sâir levâzım-ı seferlerin tahmîl idüp öküz arabalarına ve gerek at arabalarına iki çift ve üç çift öküz ve at koşup iki bin, üç bin vakıyye eşyâ tahmîl iderler, aslâ şikest olmaz ve birkaç nev‘ çâm gemileri vardur ki ba‘zılarının üsti örtüli ve kıç tarafında latīf köşki olup ve bir nev‘ üzre çâm sefîneleri vardur kibeş binden on bine varınca İstanbulî kîl hınta ve şa‘îr alur. Dakīk ve peksimed ve şa‘îre müte‘allik şeyleri doldurup ve büyük rütbe sâhibleri iki tarafına ve ortasına başdan başa iki kat kafes yapdırup (115[a]) : cemî‘-i levâzımını tahmîl idüp iktizâ itdikde ihrâc iderler. Cüm şeylerini sefînelere ve arabalara tahmîl idüp aslâ davarlarda yükleri olmayup bi’l-cümle salt biniş etvârlarıdur. Ve arabalarını hod bir mertebe metîn ve kavîdür ki iki-üç bin vakıyye yol tahmîl iderler. Öküz arabalarına iki-üç ve dört çift öküz koşup ve at arabaları dahi kezâlik böyle olup iki öküz ve bu iki bârgîrli arabaları yokdur. Ve ilerü rütbe sâhibleri sürü ile koyun ve sığır ve hınzîr tedârük idüp ve çoban tutup ma‘an sürerler. Ve kaz ve tavuk ve ördek ve mısır tavuğı ve ba‘zı kuşlar içün iki tarafı kafesli sefîne ve araba peydâ idüp İ (131[b])

balık yiyecek olur ise hod kemüğini çiçek gibi şapkasına sokup "Ben balık yidim" diyü iftihâr iderler. Ve bunların bu ahvâlini takrîrden murâd, eğer askerî ve eğer huddâm herkes hâline şükrân üzre göregeldiklerine kanâ'at ve sabr u tahammül idüp başlarına boğaz ve esvâb, âilesiyle tekâzâ ve elem virmeyüp kemâl mertebe itā'at ve inkıyâdlarını beyândur[3029]. Ve'l-hâsıl bu sular yukarudan beri akmağla seferlerinin her umûrına ve masraflarına ed'âf u mudâ'af fâidesi ve kuvveti ve mu'âveneti olmağla bunda sefer itmek âsândur.

Ve Bec seferinden sonra ba'zı büyük ceneralleri kıtār peydâ idüp gümüş evânîlerini kıtār ile taşır oldılar. Zîrâ anların ünvân ve iftihârları altun ve gümüş evânîsi ile olmağın sefere gitdiklerinde şol mertebe gümüş evânisi götürürler ki hattâ bu hakīrin mâliki olan Ceneral İştanodon nâm vezîrin yigirmi sekiz gümüş şam'dânı olup ve sâir evânîleri buna kıyâs oluna. Ve evlerinde hod şol mertebe gümüş ve altun evânîleri vardur ki ta'bîr olunmaz. İki yüz kîselik gümüş ve altun evânili âdemleri çokdur.

Ta'rîf-i itmâm-i sefer-i asker: Ve bunların seferi tamâm olup sene-i âtîyede yine sefere girmek iktizâ itmedikde ulûfeli asker ahvâli budur ki[3030] saltanatları umûrı hizmeti ve serhadleri muhâfazasıyçün lüzûmı mertebe alıkoyup sâirlerinin ulûfe ve etmek ta'yînini kat' idüp ve eline kağıd ve izn virilür ve herkes vilâyetine varup san'atı ve kârı her ne ise anı işlemekle mukayyed ve meşgūl olup ve aslâ teklîf ü tekâlif virmezler. Lâkin ne vakt sefer iktizâ ider ise sağ kalanlarına sefere gelmeğe muhtâcdur ve her ne vakt gelüp mevcûd bulınmak fermân olur ise karîb ü ba'îd olan bi'l-cümle ol ta'yîn olunan vakitde gelüp[3031] mevcûd bulunup bir gün girü kalamaz ve bir takrîb ile kendüyi ihfâ idemez, meğer hasta veyâ marîz ola. Böyleleri ol vilâyet hâkimi ism ü resmi ve ol mübtelâ olduğı illet ile[3032] i'lâm ider ve bir mahalli ile tecessüs iderler. Hilâf çıkar ise ikisini de katl iderler ve böyle bir marîz olanların ve mürd olanların yerine müceddeden âdem tahrîr iderler ve sağ kalup gelenleri yine silâh ve pusâtlarını virüp bayrağı altına mevcûd defterine[3033] tahrîr iderler. Ve ol bundan yine ulûfe ve nân ta'yîn

[3029] ve hem hîn-i iktizâda yukarudan beri su akındısıyla bir gün ve bir gicede gelen gemi aşağıdan yukaru on günde ancak gelür. Ve birisi dahi bu ki bunlarda bu cins huddâm ucuz olup altı ayluğı beş-altı guruş ile altı guruşluk esvâba hizmet iderler. Ve günde bir etmekden gayri şey dahi virmezler. Bir et çokluğı bir de gâhîce yüz dirhem kadar sekuş gibi sığırâtı ve bir mikdâr suyından virdiklerinde ol gün suyına etmek doğrayup ekl iderler. Ve ol et parçasını saklayup bir vakt-i âharda ekl idüp "Ben bugün et yidim" diyü sâir ebnâ-yı cinslerine **[İ, I, 132a]** tefâhür iderler. Ve bu cins fukarâ ve sultāt tāifesi balık yiyecek olur ise hod kemüğini çiçek gibi şapkasına sokup "Ben balık yidim" diyü iftihâr iderler. Ve bunların bu ahvâlini takrîrden murâd, eğer askerî ve eğer huddâm herkes hâline şükrân üzre göregeldiklerine kanâ'at ve sabr u tahammül idüp başlarına boğaz ve esvâb, âilesiyle tekâzâ ve elem virmeyüp kemâl mertebe itā'at ve inkıyâdlarını beyândur İ (131^{b}-132^{a}) : - H

[3030] ulûfeli asker ahvâli budur ki H (115^{b}) : - İ

[3031] olan bi'l-cümle ol ta'yîn olunan vakitde gelüp İ (132^{a}) : - H

[3032] hâkimi ism ü resmi ve ol mübtelâ olduğı illet ile İ (132^{a}) : - H

[3033] bayrağı altına mevcûd defterine İ (132^{a}) : - H

iderler. Ve müceddeden tahrîr itdiklerini bir kal‘aya muhâfız ta‘yîn idüp yerine eski sultātlardan çıkarup sefere götürürler. Zîrâ anlar indinde birkaç sefer virmiş eski âdemi yüz âdem yerine tutarlar[3034]. Ve hattâ müceddeden tahrîr itdikleri sultātları serhadlere ta‘yîn idüp ve yerlerine ol serhadden cenk görmiş eski sultātlardan çıkarup sefere götürürler[3035]. Ve ol kal‘ada bırakdıkları yeni neferâtı âlât-ı harb ve tüfenk kullanmağı ve cenk ahvâlini ta‘lîm ü terbiye iderler.

Ahvâl-i mecrûhân: Ve bunlar seferde mecrûh olanlara tîmâr itmek içün her regmendde cerrâhlar ta‘yîn idüp[3036] ve her birlerine mîrîden hâzır yapılmış uzun sebîke gibi iki başların mühürli melhem virüp iktizâ itdikde her regmendde olan[3037] yaralulara tîmâr itdirirler. Ve bu yaralulara bakup tîmâr idüp ve câmeşûyların gasl ve hizmet itmek ve perhîz çorbaların pişirüp virmek içün beş yaraluya bir avret ta‘yîn iderler ve masrafını bi’l-cümle mîrîden virürler. Eğerçi sâir vakitlerde etmekden gayri bir şey virmezler ammâ mecrûh oldukda iki vakitde mîrîden perhîz çorbası virürler ve hattâ serdâr olan gâhîce yaralu çâderlerini gezüp ahvâllerine **[İ, I, 132b]** muttali‘ olur ve hâtırların sorup tesellî virür. Ba‘zı atîk sultāt vardur ki ism ü resmleri kıral dahi bilür. Böyle atîk sultātlara serdâr gelüp “Babacığım hâlin nicedür?” diyü hâtırın sorup ve harclık virüp ve matbahından ba‘zı ta‘âm dahi gönderür.

Ahvâl-i mütekā‘idîn: Ve bunlarda tekā‘üd olmak müşkil olup gāyet tekayyüd ve ihtimâm iderler. Şöyle ki seferde mecrûh olup tüfenk ve kılıc kullanmağa ve meşy ü harekete mâni‘ olan âdemi[3038] mutasarrıf olduğı ulûfesiyle takā‘üd iderler ve ba‘zılarını ziyâde ile dahi iderler ki anlar kilisa kapusında cerr itmeğe sezâ olmayanlardur. Ve bunlarda değme âdemi tekā‘üd itmezler, şöyle ki[3039] bir gözi çıksa tekā‘üd itmezler, bir elinde iki-üç parmağı gitse bâkī kalan iki parmağı tüfenk atmağa ve kılıc tutmağa mâni‘ olmaya, anı dahi itmezler ve bir kolı gitse anı iderler[3040]. Ve sağ ve sol i‘tibârları dahi vardur. Muhassal bunların bu tekā‘üd ahvâlleri dahi bir uzun ve dakīk hikâyedür, tavîl olur. Tekā‘üde müstehak olanların eline zâbıtları arz virüp kâdıya irsâl iderler ve kâdı

[3034] ve müceddeden tahrîr itdiklerini bir kal‘aya muhâfız ta‘yîn idüp yerine eski sultātlardan çıkarup sefere götürürler. Zîrâ anlar indinde birkaç sefer virmiş eski âdemi yüz âdem yerine tutarlar H (115^{b}) : ve sefere gelmeyenlerin yerine müceddeden âdem peydâ itmede usret yok iken eski sultātlara bu mertebe takayyüd itmelerine bâ‘is budur ki anların indinde böyledür ki birkaç sefer virmiş ve cenk görmiş eski eski sultātın biri yüz âdemden makbûl tutarlar ve evlâdları gibi severler İ (132^{a})

[3035] ve hattâ müceddeden tahrîr itdikleri sultātları serhadelere ta‘yîn idüp ve yerlerine ol serhadden cenk görmiş eski sultātlardan çıkarup sefere götürürler İ (132^{a}) : - H

[3036] her regmendde cerrâhlar ta‘yîn idüp H (115^{b}) : mahsûs cerrâhları olup İ (132^{a})

[3037] iktizâ itdikde her regmendde olan İ (132^{a}) : - H

[3038] ve bunlarda tekā‘üd olmak müşkil olup gāyet tekayyüd ve ihtimâm iderler. Şöyle ki seferde mecrûh olup tüfenk ve kılıc kullanmağa ve meşvy ü harekete mâni‘ olan âdemi H (115^{b}) : ve bu yaralulardan mecrûh kalup silâh ve pusât kullanmağa ve sefere meşy [ü] hareketi olmayanlara İ (132^{a})

[3039] ve bunlarda değme âdemi tekā‘üd itmezler, şöyle ki H (115^{b}) : - İ

[3040] ve bir kolı gitse anı iderler İ (132^{b}) : - H

tekrâr bakup fi'l-vâki‘ âlât-ı harb isti‘mâline mâni‘ ise eline arz virüp kırala irsâl ider. **[116a]** Ve kıral dahi ahvâl-i kadîmesini ve san‘atını suâl idüp ve ba‘de'l-yevm ol san‘atını dahi işlemeğe ol cerâhati mâni‘ olduğı ma‘lûm oldukda ol âdemi bilâ-isrâf ve lâ-zarûre geçinecek kadar şey ol vilâyet mîrîsinden ta‘yîn idüp kâdının hüccet üzerine hatt çeküp tekā‘üd iderler. Ve eğer ol mecrûhun cerâhati âlât-ı harb isti‘mâline mâni‘ olup ve cenge yaramayup lâkin san‘atını işlemeğe mâni‘ olmayanları hemân mutasarrıf olduğı ulûfesiyle tekā‘üd iderler ki sikke-i Osmânî hisâbınca on iki akçadur ve bu tekā‘üdlere ol vilâyet halkı gāyet i‘tibâr iderler[3041]. "Bu bizim dînimiz gayretine mecrûh olmışdur" diyü ikrâm iderler. Muhassal bunlarda bu tekā‘üd ahvâli gāyet müdekkık işdür.

Âdet-i garîb: Ve bunların sultātları zâbıtān yanına bir mahsûs varmak iktizâ itdikde birkaç nev‘ üzre varurlar, şöyle ki kapudanı yanına vardıkda tüfengi omuzunda tutup ve şabkasını bir eline alup başı açık suâl ve cevâb tamâm olunca öyle durur ve dahi ilerü zâbıt yanına vardıkda şabkasını çıkarmayup ve tüfenginin tabancısını koltuğı altına alup ve tüfengin başını aşağı tutup öyle durur ve sâirlerinin dahi her birlerine bir vâdîleri dahi vardur, zikri tavîl olur[3042]. Muhassal bunların sultātları suâl ve cevâb ile kıral huzûrına varmak dahi olur. Varmak vâki‘ oldukda şabkasını çıkarmayup bir tarafına kecrev idüp ve fuzûlâne bir ayağını ilerü ve bir ayağını girü koyup ve tüfengini kıralın göğsine doğru âteş ider tarzı tutup suâl ve cevâb tamâm olunca bu tarz u tavr ile durur. Ve kıral bir taşra gitdikde dahi sarây kapusında selâma durduklarında dahi yine bu tarz üzre dururlar. Bunun ma‘nâsı bu ola ki sultātlara cür'et hâsıl olup kimseden havf itmeyeler[3043]. Bu âdetleri dahi bir garîb âdet olmağın zikr olundı.

Evsâf-ı itā‘at ve imdâd-ı milel-i Nasârâ: Bu Nemse kıralına sâir kıralların itā‘at idüp ve imdâd virmelerine bâ‘is budur ki [3044]الكفر ملة واحدة buyrulmışdur. Ve bu dünyâda olan küffâr zümresi fırkası yedi yüzden ziyâde fırka ta‘dâd olunmışdur ki birinin dili birine ve âyîn-i küfrleri birine uymayup birbirlerinin dînine ve âyînlerine dahl ü ta‘arruzdan[3045] hâlî değillerdür. Böyle iken her birleri "İncîl-i şerîf kitâbımız ve

[3041] ve eğer ol mecrûhun cerâhati âlât-ı harb isti‘mâline mâni‘ olup ve cenge yaramayup lâkin san‘atını işlemeğe mâni‘ olmayanları hemân mutasarrıf olduğı ulûfesiyle tekā‘üd iderler ki sikke-i Osmânî hisâbınca on iki akçadur ve bu tekā‘üdlere ol vilâyet halkı gāyet i‘tibâr iderler H (116ᵃ) : - İ

[3042] şöyle ki kapudanı yanına vardıkda tüfengi omuzında tutup ve şabkasını bir eline alup başı açık suâl ve cevâb tamâm olunca öyle durur ve dahi ilerü zâbıt yanına vardıkda şabkasını çıkarmayup ve tüfenginin tabancısını koltuğı altına alup ve tüfengin başını aşağı tutup öyle durur ve sâirlerinin dahi her birlerine bir vâdîleri dahi vardur, zikri tavîl olur H (116ᵃ) : - İ

[3043] bunun ma‘nâsı bu ola ki sultātlara cür'et hâsıl olup kimseden havf itmeyeler H (116ᵃ) : bunun ma‘nâsı bu olacakdur kim "Benim sultātlarım cürmî olup kimseden havf itmezler" dimek ola İ (132ᵇ)

[3044] Küfür tek millettir.

[3045] dahl ü ta‘arruzdan H (116ᵃ) : dahlden İ (132ᵇ)

Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm peygamberimizdür" ve ekseriyyâsı dahi hâşâ "ilâhımız[3046]" diyü iddi'â ve i'tikād[3047] iderler. Ve bâ-husûs "Kızıl Elma'da medfûn olan havâriyyûnun reîsi ve yer yüzinde Hazret- Îsâ aleyhi's-selâmın vekîli ve vasîsidür" dirler. Ve'l-hâsıl Kızıl Elma'da medfûn olana bir mertebe i'tikād ve i'timâdları vardur ki "Hazret-i Îsâ'dan sonra efdal-i nâs budur dirler[3048]." Ol ecilden ilâ hâze'l-ân[3049] Kızıl Elma'ya **[İ, I,133a]** papa olanlara dahi bir mertebe ta'zîm u tekrîm iderler ki yukaruda "cennet senesi" i'tibâr itdikleri senede kıralların itdikleri ta'zîm ü tekrîmden ma'lûm olur. Ve bu Nemse kıralları Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve cümle kırallardan kendülerini büyük add itdiklerine dirler ki Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm zamânında ve havâriyyûn zamânında Nemse kıralı ol tarafa dahi mutasarrıf olup Hazret-i Îsâ tarafından da'vete varan havâriyyûna sâirleri ihânet idüp ve ol vakit Nemse kıralı bulunan kıral da'vete icâbet ve havâriyyûna ri'âyet ve sâirlerinin şerrinden hıfz u hırâset idüp ve dîn-i Îsâ'yı kabûl itmeleriyle Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm bunların saltanatlarının bekāsına du'â itmişdür. Ol havâriyyûnı azîm ri'âyet ve ikrâm ile içlerinde alıkomışlar olup ve ba'dehû vefât itdikde Kızıl Elma'ya defn idüp ve ol zamândan berü Kızıl Elma'ya papa olanları yer yüzinde Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm vekîli ve havâriyyûnun vasîsi bilüp ve ol zamân Kızıl Elma'ya Nemse kıralı pâdişâh bulunmağla cümle pâdişâhlar üzerine halîfe makāmında olup "Cümle pâdişâhların ulusuyuz" diyü kīl ü kāl iderler. Ve'l-hâsıl ol vakit böyle olduğı vâki' olduğı hâlde arasından çok zamân mürûr itmeyüp bir yehûdî hîlesiyle İncîl-i şerîf ahkâmını birbirlerine mugāyir birkaç nüsha yazup ve ba'dehû ol nüshalar sebebiyle İncîl-i şerîf ahkâmından çıkup ve küfr ü dalâlet birle niçe fırka olup ve ol yehûdî hîlesiyle birbirlerine mugāyir ve muhâlif olan bâtıl ahkâmlara i'tikādları sebebiyle cümlesi küfr ü dalâlet ile birbirleriyle nizâ' ve cidâlde kaldıkları cemî'-i kütüb-i mu'teberâtda muharrer ve mastūrdur[3050].

[3046] ve ekseriyyâsı dahi hâşâ ilâhımız İ (132[b]) : - H

[3047] ve i'tikād İ (132[b]) : - H

[3048] ve'l-hâsıl Kızıl Elma'da medfûn olana bir mertebe i'tikād ve i'timâdları vardur ki Hazret-i Îsâ'dan sonra efdal-i nâs budur dirler İ (132[b]) : - H

[3049] ilâ hâze'l-ân İ (132[b]) : - H

[3050] ve bu Nemse kıralları Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve cümle kırallardan kendülerini büyük add itdiklerine dirler ki Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm zamânında ve havâriyyûn zamânında Nemse kıralı ol tarafa dahi mutasarrıf olup Hazret-i Îsâ tarafından da'vete varan havâriyyûna sâirleri ihânet idüp ve ol vakit Nemse kıralı bulunan kıral da'vete icâbet ve havâriyyûna ri'âyet ve sâirlerinin şerrinden hıfz u hırâset idüp ve dîn-i Îsâ'yı kabûl itmeleriyle Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm bunların saltanatlarının bekāsına du'â itmişdür. Ol havâriyyûnı azîm ri'âyet ve ikrâm ile içlerinde alıkomışlar olup ve ba'dehû vefât itdikde Kızıl Elma'ya defn idüp ve ol zamândan berü Kızıl Elma'ya papa olanları yer yüzinde Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm vekîli ve havâriyyûnun vasîsi bilüp ve ol zamân Kızıl Elma'ya Nemse kıralı pâdişâh bulunmağla cümle pâdişâhlar üzerine halîfe makāmında olup "Cümle pâdişâhların ulusuyuz" diyü kīl ü kāl iderler. Ve'l-hâsıl ol vakit böyle olduğı vâki' olduğı hâlde arasından çok zamân mürûr itmeyüp bir yehûdî hîlesiyle İncîl-i şerîf ahkâmını birbirlerine mugāyir birkaç nüsha yazup ve ba'dehû ol nüshalar sebebiyle İncîl-i şerîf ahkâmından çıkup ve küfr ü dalâlet birle niçe fırka olup ve ol yehûdî hîlesiyle birbirlerine mugāyir ve muhâlif olan bâtıl ahkâmlara i'tikādları sebebiyle cümlesi küfr ü dalâlet ile birbirleriyle nizâ' ve cidâlde kaldıkları cemî'-i kütüb-i mu'teberâtda muharrer ve mastūrdur İ (133[a]) : - H

Muhassal-ı kelâm hâlâ Kızıl Elma'ya papa olanlar ve Nemse kıralı Katoloş ya'ni Frenk dîninde olup papayı yer yüzinde Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmın vekîli ve Nemse kıralını dahi dînlerinin hâmîsi ve cümle pâdişâhlardan büyük ve ulusı[3051] add itmek zu'mıyla bir vilâyete kıral nasb itmek iktizâ itdikde papa ol vilâyet halkına "Fülân âdem vilâyetinize ve sizlerin üzerine kıral nasb olunmışdur. Kendüyi kıral bilüp itā'at idesiz" diyü kağıd göndermeyüp ve Nemse kıralından dahi kılıc kuşanmayınca ol âdemi kıral itmezler. Ve bu minvâl üzre Nemse kıralını imparator ya'ni halîfe makāmında bilüp ve[3052] papanın dahi imdâd itmek içün virdüği aforoz kağıdına i'tibâren cümlesi imdâd virürler. Ve Nemse kıralıyla bir âherinin cengi olsa dahi İslâm üzerine Nemse kıralının seferi vâki' olsa te'hîr idüp "dîn gayreti" diyü imdâd virürler. Ammâ Fransız papaya ve Nemse kıralına çokluk i'tibâr itmez[3053].

İsyân-ı kıralân alâ kıral-ı Nemse[3054]: sâir kırallardan cihet-i saltanat ve gayret-i dîniyye [ve] nefsâniyyet[3055] ile kırallardan birisi isyân itdikde fi'l-hâl Nemse kıralı[3056] papaya âdem gönderüp "Fülân kıral itā'atimizden çıkup isyân itmişdür" diyü üzerine sefer itmek içün aforoz kağıdı ya'ni fetvâ ve izin taleb ider. Ve papa dahi bir kağıd yazup bir papas ile[3057] ol isyân iden kırala irsâl ider ve mazmûnında "Dîn-i Îsâ'dan ve millet-i hıristiyandan olan dostumuz fülân kıralı arz-ı muhabbetden sonra muhibbâna inhâ ve nasîhat[3058] olunur ki hâlâ dînimiz hâmisi ve pâdişâhlar ulusı, şehenşâh-ı âlem olan[3059] imparator hazretlerine muhâlefet ve isyânınız istimâ' olunmışdur. Cümleniz dîn karındaşı ve pâdişâhlık yoldaşısız. Lâkin hâlâ ol cümleniz üzerine şer'an imparator olmağla cümleniz itā'atinde olup ulunuz bilmek üzerinize farzdur. Ve eğer anlar tarafında taht-ı hükûmetinizde mühemmâ[3060] olan memleketlere bir dahl ü ta'arruz olunduğı var ise ana bizim dahi rızâmız yokdur. Şer'an tenbîh idüp mâbeyninizi ıslâh idelim ve eğer igvâ-yı şeytān ile **[116b]** ve igvâ-yı a'vân ile nefsâniyyete tâbi' olup **[İ, I, 133b]** beyne'l-mülûk kendüne şöhret ve takviyet virmek ise bu zâhib olduğun sevdâdan fâriğ olasın. Yeziz ve Marya'nın ya'ni İsâ ve Meryem'in nazarı bunlara olmağla bu

[3051] cümle pâdişâhlardan büyük ve ulusı H (116[a]) : cümle pâdişâhların ulusı İ (133[a])
[3052] bir vilâyete kıral nasb itmek iktizâ itdikde papa ol vilâyet halkına "Fülân âdem vilâyetinize ve sizlerin üzerine kıral nasb olunmışdur. Kendüyi kıral bilüp itā'at idesiz" diyü kağıd göndermeyüp ve Nemse kıralından dahi kılıc kuşanmayınca ol âdemi kıral itmezler. Ve bu minvâl üzre Nemse kıralını imparator ya'ni halîfe makāmında bilüp ve H (116[a]) : - İ
[3053] ammâ Fransız papaya ve Nemse kıralına çokluk i'tibâr itmez H (116[a]) : - İ
[3054] alâ kıral-ı Nemse H (116[a]) : - İ
[3055] [ve] nefsâniyyet H (116[a]) : - İ
[3056] fi'l-hâl Nemse kıralı İ (133[a]) : - H
[3057] bir papas ile İ (133[a]) : - H
[3058] ve nasîhat İ (133[a]) : - H
[3059] şehenşâh-ı âlem olan H (116[a]) : - İ
[3060] mühemmâ İ (133[a]) : - H

zâhib olduğun sevdâ dînimizde[3061] bâtıl olup müyesser olmayacakdur[3062]. Bu sevdâdan fârig olup da[3063] imdi Hakk te‘âlânın sana virdiği memleket ve devlet ve ni‘metin kadri ve kıymetini bilüp ve şükrini idüp ve taht-ı hükûmetinde olan vilâyetini ki adl ü dâd ile ma‘mûr idüp ve re‘âyâ fukarâsını kendinden râzı ve hoşnûd idüp hayır du‘âların alasın ve taht-ı hükûmetinde olan vilâyetine kanâ‘at idüp ve hıfz u hırâset itmeğe sa‘y ü himmet idesin. Ve eğer bu sevdâdan fârig olmazsan âsî ve bâgī olup üzerine sefer itmek farz olur ve mutasarrıf olduğun vilâyetler dahi elinden çıkup saltanatının âhara nakl ideceğini mukarrer bilesin. Zîrâ selefde ve ahd-i karîbde bu hânedân-ı kadîme ihânet kasd iden pâdişâhlardan kangısı nâil-i murâd olmışdur?[3064] Niçelerinin elinden saltanatı çıkdığından mâ‘adâ vücûdı ma‘dûm olup ve devleti munkarız olmışdur. Encâmını mülâhaza idesin! Dünyâda nedâmet çekdikden mâ‘adâ âhiretde dahi dökülen kanın günâhı boynuna olup kendüni cehennemde bulursun!” diyü kağıd irsâl ider. Ve eğer fârig olmaz ise üzerine sefer itmek içün çasara ve ana tâbi‘ olan kırallara ve sâir vilâyet sâhibi olan hükkâma izin kağıdı ya‘ni fetvâ virür. Ve üzerine sefer itdiklerinde mukāvemete kādir olmayup sulha mürâca‘at itdikde tekrâr kendüye küfr üzerine küfr telkīn idüp ve saltanatına yine kendüye ibkā iderler ve cürmini afv mukābelesinde kırala ve papaya ve Roma kilisasına[3065] biraz şey irsâliyyesi dahi kavl ü şart iderler.

İsyân-ı Fransız alâ Nemse[3066]: Bec seferi senesinden sonra Fransız kıralı bozuşdukda papa araya girüp barışdırmak içün aforoz kağıdı gönderüp mefhûmında “Müslimânların imparator hazretleri üzerine azîm tugyânı olup dîn gayretine cümle hıristiyan imdâd eylemek üzerlerinize farz iken bu vakitde sen dahi bu tarafdan isyân eylemek, dînimize ihânet idüp ve dînimiz düşmeni olan Türk tāifesine yardım itmekdür. Böyle olduğı hâlde niçe hıristiyanem dirsin? İmdi tevbe ve istiğfâr idüp çasar hazretleriyle birlik olup müslimânlardan gereği gibi intikām alalım. Ve eğer fârig olmaz isen seni hıristiyanlıkdan çıkarırız. Böyle olduğun hâlde ebedî cehennnemlik olursun!” diyü kağıdı vardıkda pür-âteş olup ve nâmesin pâreleyüp cevâb virdi ki “Halt itmiş ve yabâna söylemiş! Cennetlik ve cehennemlik itmek Allâh’a mahsûsdur. Hele cehennemden kendüni kurtarmasın da gayrilerini kosun. Ve bu söz ile kendüsi ebedî Cehennemde kalur bir alây ahmak tāifeleri aldayup gezer, bildiklerinden kalmasnlar” diyü haber gönderüp ve ol sene İspanya’dan ve Nemse’den çok kal‘alar alup ve çok

[3061] dînimizde İ (133ᵇ) : - H
[3062] müyesser olmayacakdur H (116ᵇ) : - İ
[3063] bu sevdâdan fârig olup da H (116ᵇ) : - İ
[3064] kangısı nâil-i murâd olmışdur H (116ᵃ) : - İ
[3065] ve Roma kilisasına H (116ᵇ) : kilisaya İ (133ᵇ)
[3066] isyân-ı Fransız alâ Nemse H (116ᵇ) : - İ

askerlerini kırmağla papa cemî‘ kırallara haber gönderüp Fransız üzerine Nemse imdâd virmelerin fermân eyledi. Muhassal on dört sene mâbeynlerinde çok kıtâl olup ekser-i kırallar Nemse tarafında olup imdâd virdiklerinden gayri Nemse’ye tâbi‘ Cermanya kırallarından mâ‘adâ bir seferde İngilis ve Filemenk ve Ceneviz ve Holoştan ve İspanya kıralları ma‘an gidüp[3067] beş kerre yüz bin askerden ziyâde olup ve Fransız’ın iki yüz bin askeri var idi. Yine Fransız gālib olup birkaç def‘a şol mertebe kıtâl itmişlerdür ki diller takrîrinde ve kalemler tahrîrinde âcizdür. Bunların çok def‘a azîm cenkleri olmışdur ammâ üç def‘a ale’l-ittifâk cenkleri vâki‘ olmışdur ki misli vâki‘ olmış değildür. Ol cenklerin biri Fillori cengi olup bu cengde Fransa’nın serdârı ve baş vezîri Ceneral Liksanburg idi ki bir kücük ve koca âdem idi. Ve büyük cengin biri dahi İştankir cengidür ki bu cengde Fransa’nın serdârı Ceneral Dokdomen idi ki Ceneral Liksanburg mürd olup yerine bu vezîr olmış idi. Ve bu cengde Fransız kıralının oğlu Kenik Dafin bile idi. Ve büyük cengin biri dahi Dermond cengidür ki bunda dahi serdâr yine bu olup ve kıralın oğlu dahi yine bile idi. Ve bu cenklerde ale’s-seher tarafeynden cenk kurulup ahşama değin bilâ-fâsıla atılan top ve tüfenk ve humbara ve sâir âteş işlerinin dûd u duhânından şeb-i zalâm gibi gözler görmeyüp ve sadâlarından kulaklar işitmeyüp ahşam oldukda cengden fâriğ olup tarafeynden mâbeyninde meydânda kırkar-ellişer bin âdem maktûl kalmağla, irtesi birbirlerine vire idüp ve maktûllerini ayırup defn itmek içün üç **[İ, I, 134a]** gün cengi ârâm ve te’hîr idüp[3068] re‘âyâya ve beldârlara birer ve ikişer sâ‘at yeri hark itdirüp ve maktûllerini **[117a]** içine toldurup üzerlerini toprak ile örtüp ve papaslar okuyup ve ba‘dehû cümle sultātlar üzerlerine üçer kerre tüfenk atup atarlardı[3069] ve irtesi cenge yine mübâşeret iderler ve birkaç satır mukaddem zikr itdüğimiz beş kerre yüz bin asker ve ol kırallar ma‘an olan cem‘iyyet senesi cümle

[3067] Bec seferi senesinden sonra Fransız kıralı bozuşdukda papa araya girüp barışdırmak içün aforoz kağıdı gönderüp mefhûmında müslimânların imparator hazretleri üzerine azîm tugyânı olup dîn gayretine cümle hıristiyan imdâd eylemek üzerlerinize farz iken bu vakitde sen dahi bu tarafdan isyân eylemek, dînimize ihânet idüp ve dînimiz düşmeni olan Türk tāifesine yardım itmekdür. Böyle olduğı hâlde niçe hıristiyanem dirsin? İmdi tevbe ve istiğfâr idüp çasar hazretleriyle birlik olup müslimânlardan gereği gibi intikām alalım. Ve eğer fâriğ olmaz isen seni hıristiyanlıkdan çıkarırız. Böyle olduğun hâlde ebedî cehennnemlik olursun!” diyü kağıdı vardıkda pür-âteş olup ve nâmesin pâreleyüp cevâb virdi ki “Halt itmiş ve yabâna söylemiş! Cennetlik ve cehennemlik itmek Allâh’a mahsusdur. Hele cehennemden kendüni kurtarmasın da gayrilerini kosun. Ve bu söz ile kendüsi ebedî Cehennemde kalur bir alây ahmak tāifeleri aldayup gezer, bildiklerinden kalmasnlar” diyü haber gönderüp ve ol sene İspanya’dan ve Nemse’den çok kal‘alar alup ve çok askerlerini kırmağla papa cemî‘ kırallara haber gönderüp Fransız üzerine Nemse imdâd virmelerin fermân eyledi. Muhassal on dört sene mâbeynlerinde çok kıtâl olup ekser-i kırallar Nemse tarafında olup imdâd virdiklerinden gayri Nemse’ye tâbi‘ Cermanya kırallarından mâ‘adâ bir seferde İngilis ve Filemenk ve Ceneviz ve Holoştan ve İspanya kıralları ma‘an gidüp H (116^{b}) : bu hakīr Nemse’de esîr iken Fransız birkaç sene birkaç sene papa ve aforoz kâğıdını dinlemeyüp Nemse’den ve İspanya’dan vâfir vilâyet ve kal‘a alup ve azîm sıkışdırmağla cümle kırallar Nemse’ye imdâd virdiklerinden mâ‘adâ vâfir kırallar dahi bi’n-nefs kendüler ma‘an gidüp İ (133^{b})

[3068] ve te’hîr idüp H (117^{a}) : - İ

[3069] üzerlerini toprak ile örtüp ve papaslar okuyup ve ba‘dehû cümle sultātlar üzerlerine üçer kerre tüfenk atup atarlardı H (117^{a}) : üzerlerini örttürüp ve cümle sultātlarına üzerlerine üçer yaylım tüfenk itdirüp İ (134^{a})

askerini Fransız üç bölük idüp üç koldan yürüyüş idüp[3070] on iki bin İspanya ve on iki bin Holoştan ve altı binden ziyâde Bec ve Çeh ve on beş bin kadar Nemse askerini kılıcdan geçirüp ve uğrına geleni çekinmeyüp ve sâir kırallar dahi[3071] tâkat getüremeyüp ve bozulup ekseriyya top ve tüfenk ve humbara ve cebehâne ve ahmâl ü eskâllerini bırakup firâr itmeleriyle aldıkları eşyâ kaleme ve hisâba gelmez idi. Filemenk ile İngilis aşağı tarafda ve İsvec yukaru başda bulınmağla bir mikdâr atlar dayanup ve askerleri az kırılup ve top ve cebehâne ve sâir eşyâlarını çıkarup sâir kollarda kırılandan mâ‘adâ sağ kalanlarda dahi yarasız âdem az olup ve Nemse'nin ekserinin gözlerin çıkarup öyle kayuvirmişdür. Ve ol senelerde bu fakīr Nemse'de esîr olup ve behâ kesüp Belgrad'a götürmişlerdi ki Niş'i ve Vidin'i Nemse almış idi. Kış oldukda ol cenkden avdet iden askerden Belgrad'a bin Nemse gelüp bütün kış Fransız ile itdikleri cengi ve Fransız'ın metânet ve mahâretini zikr idüp ikrâr iderlerdi. Ve ol sene papa Fransız'ı hıristiyanlıkdan çıkarup cehennemlik itmiş idi ki "Bizim dînimiz düşmeni olan müslimânlar ile cenk iderken sen dahi ma‘nen anlara yardım ideyorsun" diyü azîm nizâ‘ ve kīl ü kālleri geçmişdür. Hâlâ Fransızlara Nemseliler "Kılani Osmanlı" ya‘ni "Kücük Osmanlı" diyü latīfe iderler[3072].

Hattâ bu hakīr esîr iken meclislerinde kapudanlardan bir Fransız bulunsa birbirlerine ulaşmağı ve latīfe itmeği sevdiklerinden nâşî "Ey Hasan işte bu kapudan kücük Türk'dür" diyü ulaşup ve bir Venedikli bulundukda "Ey Hasan bunı bilür misin? Bunlar kedi yapanlardur" diyü ulaşup anlar dahi Nemse'ye "İşte bu sığırdur, öküzdür" diyü ulaşurlar. Birbirlerine latīfe olmak üzre böyle şaka iderlerdi. Nemse ekûl olup ve şarâbı dahi çok içmeleriyle sığıra teşbîh ile ulaşurlardı[3073].

[3070] birkaç satır mukaddem zikr itdüğimiz beş kerre yüz bin asker ve ol kırallar ma‘an olan cem‘iyyet senesi cümle askerini Fransız üç bölük idüp üç koldan yürüyüş idüp H (133[b]) : âkıbet bir gün yürüyüş idüp İ (134[a])

[3071] ve altı binden ziyâde Bec ve Çeh ve on beş bin kadar Nemse askerini kılıcdan geçirüp ve uğrına geleni çekinmeyüp ve sâir kırallar dahi H (117[a]) : altı bin kadar Bem askerini çiğneyüp içlerinden sağ âdem nâdir kurtulup ve sâir kırallar dahi İ (134[a])

[3072] Filemenk ile İngilis aşağı tarafda ve İsvec yukaru başda bulınmağla bir mikdâr atlar dayanup ve askerleri az kırılup ve top ve cebehâne ve sâir eşyâlarını çıkarup sâir kollarda kırılandan mâ‘adâ sağ kalanlarda dahi yarasız âdem az olup ve Nemse'nin ekserinin gözlerin çıkarup öyle kayuvirmişdür. Ve ol senelerde bu fakīr Nemse'de esîr olup ve behâ kesüp Belgrad'a götürmişlerdi ki Niş'i ve Vidin'i Nemse almış idi. Kış oldukda ol cenkden avdet iden askerden Belgrad'a bin Nemse gelüp bütün kış Fransız ile itdikleri cengi ve Fransız'ın metânet ve mahâretini zikr idüp ikrâr iderlerdi. Ve ol sene papa Fransız'ı hıristiyanlıkdan çıkarup cehennemlik itmiş idi ki bizim dînimiz düşmeni olan müslimânlar ile cenk iderken sen dahi ma‘nen anlara yardım ideyorsun" diyü azîm nizâ‘ ve kīl ü kālleri geçmişdür. Hâlâ Fransızlara Nemseliler "Kılani Osmânlı" ya‘ni "Kücük Osmânlı" diyü latīfe iderler H (117[a]) : Filemenk ile İngilis aşağı tarafda bulunup bir mikdâr anların kavli dayanup askerlerinden az kırılup ve eşyâlarını ma‘an çıkarmışlardur. Yohsa sâir kollarda ve sağ kalanlarda dahi yarasız âdem az bulunup cümle ordularını dahi Fransız ahz eylemişdür. Ve ol vakitlerde Nemse ile Devlet-i Aliyye'nin cengi olmağla ma‘nen sen bizim dînimiz düşmenine yardım idersin diyü ol vakitlerde Fransız'ı papa hıristiyanlıkdan çıkarup cehennemlik itmeğle cümle küffârın mağbûzı ve menfûrı ve merdûdı olmış idi. Hâlâ bu vakitlerde mâbeynleri ıslâh olmak gerekdür. Ve Nemse içinde Fıransız'a "Kılan Osmânlı" ya‘ni "Kücük Osmânlı" dirler İ (134[a])

[3073] hattâ bu hakīr esîr iken meclislerinde kapudanlardan bir Fransız bulunsa birbirlerine ulaşmağı ve latīfe itmeği sevdiklerinden nâşî "Ey Hasan işte bu kapudan kücük Türk'dür" diyü ulaşup ve bir Venedikli bulundukda "Ey Hasan bunı bilür misin? Bunlar kedi yapanlardur" diyü ulaşup anlar dahi Nemse'ye "İşte bu sığırdur, öküzdür" diyü

Ve'l-hâsıl böyle cenk olur mı diyü i'timâd olunmaz ise ol vakitlerde Nemse'de esîr olup ve Fransıza kaçmak ve cengde bulınmış, esîrlikden çıkma hayâtda âdemler vardur, suâl olundukda şüpheleri def' olur[3074].

İmdâd-ı küffâr[3075] alâ İslâm: Ve bu Nemse'nin İslâm üzerine seferi oldukda cümle kırallar[3076] imdâd virmeleri böyledür ki rim papa tarafından her memleketlere aforoz kağıdı gidüp ve papaslar ile her tarafa irsâl ider[3077]. Mefhûmında "Fülân ve fülân vilâyetlerinin kıral ve prens ve duka ve sâir hükkâm ve cümle hıristiyanın ricâl ve nisâları! Ma'lûm ola ki[3078] dînimiz düşmeni ve hasm-ı kavî olan Türk tāifesinin evvel bahârda azîm cem'iyyet ile memleket-i hıristiyandan fülân tarafa istîlâ ve kasd-ı mazarratları olduğı muhakkak ve mukarrer olmışdur. Ve cümlenin ma'lûmları ola ki bunlar gadabu'llâhdan halk olunmış bir tāife-i nâ-hâife[3079] olup ve bunlarda aslâ merhamet ve kalblerinde rikkat olmayup mu'tâdları, uğradıkları ve vardıkları vilâyetleri yakup ve yıkmak ve kilisalarını harâb itmek ve ricâl ü nisvân ve ihtiyârlarını katl idüp ve genclerini esîr idüp envâ'-i eziyyet ve cefâ ile kendülerine[3080] hizmet itdirmek olup ve uğradıkları yerlerde bir dahi ot bitmez ve horos **[İ, I, 134b]** ötmez ve tütün tütmez. Âteş gibi yakıcı ve seyl-misâl yıkıcı ve kanlar içici ve evlâdların anasından ve babasından ayırıcı bir hûnî mahlûk olup[3081] imdi bu âteşi söğündürmeğe ve bu seylin yolun tutmağa imdâd ve i'ânet[3082] eylemek cümle hıristiyanın ricâl ü nisâları üzerlerine farz olmışdur. İmdi dîn gayreti ve sevâb niyyetine mâl ile ve vücûd ile imdâd ve i'ânet idüp ve dîn gayretine sarf olmak içün[3083] zekâtlarınızı cem' idüp varan papaslar ile çasar tarafına irsâl eyleyesiz. Ve eğer bu âteşi söğündürmeğe imdâd ve i'ânet itmeğe müsâmaha iderseniz bu âteş vara vara sizlere dahi sirâyet itmesi mukarrerdür[3084]" diyü

---

ulaşurlar. Birbirlerine latîfe olmak üzre böyle şaka iderlerdi. Nemse ekûl olup ve şarâbı dahi çok içmeleriyle sığıra teşbîh ile ulaşurlardı İ (134[a]) : - H

[3074] ve'l-hâsıl böyle cenk olur mı diyü i'timâd olunmaz ise ol vakitlerde Nemse'de esîr olup ve Fransıza kaçmak ve cengde bulınmış, esîrlikden çıkma hayâtda âdemler vardur, suâl olundukda şüpheleri def' olur H (117[a]) : ve'l-hâsıl ol vakitlerde bunların cenkleri ta'accübâtdan bir ahvâl olup gāyet tafsîl bir hikâyedür. Ve bu cenklerden bulınmış ve esîrlikden çıkma âdemler çokdur. Böyle cenk olur mı diyü i'timâd itmeyenler esîrlerden suâl itdikde şübheleri vâki' olur İ (134[a])

[3075] küffâr H (117[a]) : sefer İ (134[a])

[3076] cümle kırallar H (117[a]) : cümle küffârın İ (134[a])

[3077] ve papaslar ile her tarafa irsâl ider İ (134[a]) : - H

[3078] mazmûnında fülân ve fülân vilâyetlerinin kıral ve prens ve duka ve sâir hükkâm ve cümle hıristiyanın ricâl ü nisâları ma'lûm ola ki H (117[a]) : mazmûnı böyledür ki fülân memleketde dîn-i Mesîhâ hizmetinde olan hristiyan üzerlerine kıral ve sâir hükkâm ve ehâlî-yi vilâyetden olan cümle ricâl ve nisvânın ma'lûmları ola ki İ (134[a])

[3079] bir tāife-i nâ-hâife H (117[a]) : bir tāife İ (134[a])

[3080] kendülerine İ (134[a]) : - H

[3081] ve evlâdların anasından ve babasından ayırıcı bir hûnî mahlûk olup H (117[a]) : - İ

[3082] bu seylin yolun tutmağa imdâd u i'ânet H (117[a]) : ve bu seylin yolını sedd idüp tutmağa mu'âvenet eylemek İ (134[b])

[3083] mâl ile ve vücûd ile imdâd u i'ânet idüp ve dîn gayretine sarf olmak içün H (117[a]) : - İ

[3084] ve eğer bu âteşi söğündürmeğe imdâd u i'ânet itmeğe müsâmaha iderseniz bu âteş vara vara sizlere dahi sirâyet itmesi mukarrerdür H (117[a]) : - İ

irsâl itdüği kağıd kilisalarında okundukda ricâl ve nisâları cûş u hurûşa gelüp hemân herkes ez-dil ü cân ol gün nukūd u eşyâya müte‘allik imdâda mübâşeret iderler. Ve ba‘zı evlâdı olanlar küllî varını virüp kendüleri terk-i dünyâ ve keşîş ve ruhbân olurlar. Ve bu imdâd virdikleri dahi böyledür ki kıral olanlar ol vakitde bozuk olur ise dahi cengi te’hîr idüp imdâd-ı asker virüp ve sâirleri kimi takviyet[3085] ve kimi mühimmât-ı sefere müte‘allik eşyâ virüp meselâ ba‘zı vilâyetde tüfenk ve kılıc ve ba‘zı vilâyetde barut ve kurşun ve ba‘zı vilâyetde zahîre ve yâhûd bârgîr veyâ öküz arabası ve yâhûd kimi çok ve ucuz ve irsâli kolay bu misillü sefere müte‘allik şeyler irsâl iderler[3086]. Ve hattâ ba‘zı ricâl ve nisâ top veyâ humbara havânı dökdürüp ve üzerine tasvîrini ve târîhini[3087] ve ismini yazdırup irsâl iderler. **[117b]** Üzeri musavver ve müzeyyen toplar anlardur. Bu takrîb ile çok şey hâsıl olur ve bu imdâd virenlerin ellerine kağıd virüp “Günâhları bağışlanup cennetlik olmışdur” dir. Mürd oldukda ol kağıdı bile defn iderler. Ve bu hîle ile papaya ve sâir papaslara dahi çok der-âmed hâsıl olur. Bu hakīr Nemse’de esîr iken Sofya senesi ki Niş’i ve Vidin’i kâfir alup[3088] Arab Paşa ol sene serdâr idi. Bundan akdem zikr itdüğimiz Fransız ile olan büyük cenklerinin biri ol senede idi ki iki def‘a Nemse askerini bozup ve ba‘dehû cümle kırallar imdâd virüp ve zikr itdüğimiz birkaç kıral dahi ma‘an gitmişler idi. Ammâ yine gālib olmağla[3089] azîm sıkılmışlar idi. Zîrâ ol vakitlerde Macar ve Hırvat ve Leh’den ve Erdel’den ve gayri istîlâ itdüği milletlerden emîn olmayup[3090] bir hoş kabza-i tasarrufına girmemekle ol taraflara dahi tâ-be-key asker ta‘yîn itmekle kesret-i masraflarından hazînelerine muzâyaka ve askerlerine dahi za‘f vâki‘ olmış idi. Ve hattâ ol Arab Paşa serdâr olduğı sene Nemse’nin Belgrad tarafına ilerüce on altı bin Nemse askeri gelmiş idi ki küsüri dahi girüden gelmek üzre iken Fransız üzerine ta‘yîn olunan askerlerinin bozulduğı haberi gelmekle İslâm üzerine girüden gelicek askeri Fransız tarafına irsâl[3091] ve nefîr-i âmm idüp göndermeleriyle beri tarafda tâbûrları on altı bin Nemse ile kalup ve Fransız tarafına gönderdüği askerin dahi tekrâr bozulduğı haberi gelmeğle ol tarafın kaydına

[3085] kimi takviyet H (117[a]) : kimi nukūd İ (135[a])

[3086] yâhûd bârgîr veyâ öküz araba ve yâhûd kimi çok ve ucuz ve irsâli kolay bu misillü sefere müte‘allik şeyler irsâl iderler H (117[a]) : yâhûd bârgîr ve yâhûd araba ve yâhûd gemi çok vardur, bu misillü sefere müte‘allik şeylerden yapdırup irsâl iderler İ (135[a])

[3087] ve târîhini H (117[a]) : - İ

[3088] Niş’i ve Vidin’i kâfir alup H (117[b]) : - İ

[3089] iki def‘a Nemse askerini bozup ve ba‘dehû cümle kırallar imdâd virüp ve zikr itdüğimiz birkaç kıral dahi ma‘an gitmişler idi. Ammâ yine gālib olmağla H (117[b]) : - İ

[3090] ve Erdel’den ve gayri istîlâ itdüği milletlerden emîn olmayup H (117[b]) : ba‘zı milletden dahi emîn olmayup İ (134[b])

[3091] irsâl H (117[b]) : ta‘yîn İ (134[b])

düşüp beri tarafa gayri asker tekrâr idüp irsâl idemediler[3092]. Ol sene İslâm askerinin azîm cem‘iyyeti olup ve bi’z-zât Sultān Süleymân Hân hazretleri dahi ma‘an azîmet-i sefer itdikleri şuyû‘ buldukda Belgrad’dan mâ‘adâ Budim’e varınca elden gidüp İslâm alur diyü me’yûs olmışlardı[3093]. Ve Belgrad ta‘mîrine dahi başlayalı çok olmayup nısfı mertebe ta‘mîr olunmamış idi. Ve Fransız galebesi işidilüp girüden gelicek, asker dahi Fransız tarafına ta‘yîn olunduğı haberi geldikde ümîd kat‘ idüp[3094] tâbûrlarında olan Serdâr Pirinskobi ki meşhûr olan Pirins Levi’nin gayridür, Belgrad kumandanı Ceneral İştarinberg ve Varadin kumandanı Ceneral Şafinberg ve Ösik kumandanı Ceneral Abrimal ve tâbûrlarında olan Ceneral Hofin Kirik ve Ceneral Sayzer ve Ceneral Bikilomi ve Ceneral İşnirham ve Ceneral Kabrara ve obruşlar ve gayriler ile müşâvere ve kırala gönderdikleri feryâd-nâmelerinde yazdıklarıdur[3095]:

El-mefhûm: Şehinşâh-ı âlem imparator hazretlerinin rikâb-ı hümâyûnlarına du‘âdan sonra işbu sene-i mübârekede[3096] Türk ahvâlinden suâl buyurulur ise bu mertebe cem‘iyyetleri ve tedbîr ü tedârükleri bir târîhde dahi olmış ve görülmiş değildür. Şöyle ki gökde yıldızlar gibi hisâbı olmayup ve bi’n-nefs pâdişâhları dahi biledür. Ve Belgrad kal‘ası dahi nâ-tamâm olup her tarafı açıkdur. Böyle ağır askere ne kal‘anın ve ne bizim mukāvemet idüp dayanacak hâlimiz yokdur. Girüden gelicek asker Fransız üzerine ta‘yîn buyrulmış[3097]. Eğer bize biraz asker imdâd olmaz ise tâbûr olan asker ve bu tarafda olan kal‘alar pâymâl olmasına iştibâh [yokdur.] Zîrâ Türk askeri yanında biz bir katre mesâbesindeyiz. Böyle az asker ile deryâ-misâl askere karşu varmak deryâya akan sular gibi mahv olmamızda iştibâh yokdur. Ve eğer bunlara bir gayri yüzden tedbîr olunmaz ise bizden Viyodim’e varınca bu vilâyetler elden gidüp kesr-i arz-ı saltanat olup Macar ve Hırvat ve Erdel dahi baş kaldırup anlara tâbi‘olmaları

[3092] ve Fransız tarafına gönderdüği askerin dahi tekrâr bozulduğı haberi gelmeğle ol tarafın kaydına düşüp beri tarafa gayri asker tekrâr idüp irsâl idemediler H (117ᵇ) : - İ

[3093] ve bi’z-zât Sultān Süleymân Hân hazretleri dahi ma‘an azîmet-i sefer itdikleri şuyû‘ buldukda Belgrad’dan mâ‘adâ Budim’e varınca elden gidüp İslâm alur diyü me’yûs olmışlardı H (117ᵇ) : Belgrad’dan me’yûs olup İ (134ᵇ)

[3094] ve Belgrad ta‘mîrine dahi başlayalı çok olmayup nısfı mertebe ta‘mîr olunmamış idi. Ve Fransız galebesi işidilüp girüden gelicek asker dahi Fransız tarafına ta‘yîn olunduğı haberi geldikde ümîd kat‘ idüp H (117ᵇ) : - İ

[3095] ve tâbûrlarında olan Ceneral Hofin Kirik ve Ceneral Sayzer ve Ceneral Bikilomi ve Ceneral İşnirham ve Ceneral Kabrara ve obruşlar ve gayriler ile müşâvere ve kırala gönderdikleri feryâd-nâmelerinde yazdıklarıdur H (117ᵇ) : ve tâbûrlarında olan sâir ceneraller ile müşâvere idüp kırala bir feryâd-nâme irsâl itdiler İ (134ᵇ)

[3096] el-mefhûm**:**şehinşâh-ı âlem imparator hazretlerinin rikâb-ı hümâyûnlarına du‘âdan sonra işbu sene-i mübârekede H (117ᵇ) : - İ

[3097] şöyle ki gökde yıldızlar gibi hisâbı olmayup ve bi’n-nefs pâdişâhları dahi biledür. Ve Belgrad kal‘ası dahi nâ-tamâm olup her tarafı açıkdur. Böyle ağır askere ne kal‘anın ve ne bizim mukāvemet idüp dayanacak hâlimiz yokdur. Girüden gelicek asker Fransız üzerine ta‘yîn buyrulmış H (117ᵇ) : gökde yıldızlara müşâbihdür ve girüden gelicek asker dahi Fransız tarafında ta‘yîn ve irsâl olunmağla tâbûra olan cümle asker ve ve Belgrad kal‘ası ve belki Budin’e varınca bunlar elinde pâymâl olmak ihtimâli vardur İ (134ᵇ)

mukarrerdür. Ve her ne yüzden fermân buyrulur ise fermân devlelü imparator hazretlerinindür[3098].

Fermân[3099]-ı kıral: Türk askeri tarafına ta‘yîn olunan asker-i zafer-şi‘ârım üzerine serdârım olan[3100] Pirinskoyi ve sâir ceneral ve asker başlarıma du‘âdan sonra[3101] inhâ olunur ki irsâl itdüğiniz mahzarınız gelüp vusûl bulup[3102] mefhûmı ma‘lûmumuz olmışdur. Şelmi ya‘ni Şeytān Fransız’ın azîm tugyânı olmağla size olunacak asker bi-hasebi’l-iktizâ Fransız tarafına irsâl olunup ve vakt dahi tenk olmağla gayri asker tedârük ve irsâl itmek mümkin değildür[3103]. Lâkin Budim’den Belgrad’a varınca kal‘alarda olan muhâfız askerin iki bölüği çıkup tâbûrda yanınıza varmak üzre ta‘yîn olunmışlardur ki on dört bin askerdür, bundan mâ‘adâ haydûdlar cenerali Paldiyak dahi on sekiz bin haydûd ile varup[3104] yanınızda bulınmak üzre ta‘yîn olunmışdur ki an-karîb yanınıza **[118a]** varurlar. İmdi Belgrad altından kalkup ve Morava suyı kenârında tâbûr kurup suyı geçmeğe ve köprü yapmağa mâni‘ olup gün geçiresiz ve bir yerden köprü kurup geçmeğe mübâşeret itmeğe başladıklarında mâni‘ olmak mümkin olmaduğı hâlde tâbûrdan çıkup mürûr idecekleri balkanların bir âher yerinde tâbûr idüp bu minvâl üzre mürûrlarına eyyâm geçirüp tedrîcle Belgrad altına gelesiz ve anda dahi bir metîn tâbûr idüp def‘aten Belgrad’a gelmelerine biraz eyyâm mâni‘ olasız. Ve anda dahi mukāvemet mümkin olmaduğı ma‘lûmınız oldukda Zemon tarafına geçüp anda dahi bir tâbûr idüp sefîneler ile Belgrad’a asker virüp be-her yevm imdâd idesiz. Ve eğer kendüler ile mukāvemet ve Belgrad’ı halâs itmek mümkin olmayacağı ve yürüyüş idüp alacakları mertebeye geldüği ma‘lûmunuz oldukda vire idüp içinde olan ricâl ve nisâyı katl ve esîr itdirmeyesiz. Göreyim sizi, birkaç eyyâm dahi bu minvâl üzre gün geçiresiz ki bunların askeri kasıma bir-iki ay kaldıkda girü dönmeğe başlayup men‘ idemezler. Ve bâ-husûs ednâ bir kal‘a aldıklarından sonra kaçmağa başlarlar ve Morava suyını

[3098] eğer bize biraz asker imdâd olmaz ise tâbûr olan asker ve bu tarafda olan kal‘alar pâymâl olmasına iştibâh [yokdur.] Zîrâ Türk askeri yanında biz bir katre mesâbesindeyiz. Böyle az asker ile deryâ-misâl askere karşu varmak deryâya akan sular gibi mahv olmamızda iştibâh yokdur. Ve eğer bunlara bir gayri yüzden tedbîr olunmaz ise bizden Viyodim’e varınca bu vilâyetler elden gidüp kesr-i arz-ı saltanat olup Macar ve Hırvat ve Erdel dahi baş kaldırup anlara tâbi‘ olmaları mukarrerdür. Ve her ne yüzden fermân buyrulur ise fermân devlelü imparator hazretlerinindür H (117[b]) : eğer bize imdâd olunmaz ise bizden ve bu kal‘alardan ümîd **[İ, I, 135a]** kat‘ idesiz. Ve her ne yüzden hareket emr olunur ise bir gün evvel ve bir sâ‘at mukaddem i‘lâm buyurıla ki anınla amel idelim İ (134[b]-135[a])

[3099] fermân H (117[b]) : haber İ (135[a])

[3100] Türk askeri tarafına ta‘yîn olunan asker-i zafer-şi‘ârım üzerine serdârım olan H (117[b]) : Türk askeri tarafına serdârım olan İ (135[a])

[3101] ve asker başlarıma du‘âdan sonra H (117[b]) : - İ

[3102] vusûl bulup İ (135[a]) : - H

[3103] bi-hasebi’l-iktizâ Fransız tarafına irsâl olunup ve vakt dahi tenk olmağla gayri asker tedârük ve irsâl itmek mümkin değildür H (117[b]) : bi-hasebi’l-iktizâ Fransız üzerine irsâl eylemek mühim olmağla ol cânibe ta‘yîn ve ve irsâl olunup İ (135[a])

[3104] haydûd ile varup H (117[b]) : haydûdlar cem‘ idüp İ (135[a])

geçdiklerinde Begodna'dan Belgrad kal'asına gelince olan palankaları ve Semendire kal'asını boşaldup çıkan halkı Belgrad'a vaz' eyleyesiz. Göreyim sizi, gayret idüp âkılâne ve müdebbirâne hareket idesiz. Ammâ kotkıbis ya'ni inşâallâh siz gālib olursuz. Zîrâ bu sene Türkün çokluğı ve pâdişâhları bile olup Sofya'ya dâhil oldukları dahi ma'lûmumuz ammâ bir deli Arab'ı serasker idüp pâdişâhları ve vezîrleri Sofya'da kalup kesret-i askerlerine binâen cümlesi gurûra düşüp kendü zevk u safâlarında îş u nûşla gāfillerdür. Ve askerlerinin kesretinden nâşî birbirlerinden haberleri olmayup ve dağ ve bağ ve ormanlarda herkes istedüği yerlerde gezüp aslâ nizâmları yokdur. Askerin çokluğı gurûra bâ'is olup ve gurûrun şe'âmeti mağlûbiyyeti mûcibdür. Az asker çok askere gālib olagelmişdür. Sizleri Yeziz Marya'ya emânet itdim. Ya'ni Îsâ ve Meryem'e emânet itdim. Aslâ elem üzre olmayasız" diyü kâğıd geldikde[3105] Belgrad altından kalkup[3106] Morava suyı kenârına varup tâbûra girdiler. Ve birkaç gün anda meks idüp Arab Paşa yanına ta'yîn olunan asker ile Niş'e dâhil oldukda Alacahisâr semtinden on bin kadar Tatar geçüp ol taraf köyleri gāret idüp ve Belgrad'dan tâbûra irsâl itdikleri dört yüz araba etmeği Hasan Paşa palankası ile Kolar mâbeyninde râst gelüp arabalar ile

[3105] imdi Belgrad altından kalkup ve Morava suyı kenârındatâbûr kurup suyı geçmeğe ve köprü yapmağa mâni' olup gün geçiresiz ve bir yerden köprü kurup geçmeğe mübâşeret itmeğe başladıklarında mâni' olmak mümkin olmaduğı hâlde tâbûrdan çıkup mürûr idecekleri balkanların bir âher yerinde tâbûr idüp bu minvâl üzre mürûrlarına eyyâm geçrirüp tedrîcle Belgrad altına gelesiz ve anda dahi bir metîn tâbûr idüp def'aten Belgrad'a gelmelerine biraz eyyâm mâni' olasız. Ve anda dahi mukāvemet mümkin olmaduğı ma'lûmınız oldukda Zemon tarafına geçüp anda dahi bir tâbûr idüp sefîneler ile Belgrad'a asker virüp be-her yevm imdâd idesiz. Ve eğer kendüler ile mukāvemet ve Belgrad'ı halâs itmek mümkin olmayacağı ve yürüyüş idüp alacakları mertebeye geldüği ma'lûmunuz oldukda vire idüp içinde olan ricâl ü nisâyı katl ve esîr itdirmeyesiz. Göreyim sizi, birkaç eyyâm dahi bu minvâl üzre gün geçiresiz ki bunların askeri Kasım'a bir-iki ay kaldıkda girü dönmeğe başlayup men' idemezler. Ve bâ-husûs ednâ bir kal'a aldıklarından sonra kaçmağa başlarlar ve Morava suyını geçdiklerinde Begodna'dan Belgrad kal'asına gelince olan palankaları ve Semendire kal'asını boşaldup çıkan halkı Belgrad'a vaz' eyleyesiz. Göreyim sizi, gayret idüp âkılâne ve müdebbirâne hareket idesiz. Ammâ kotkıbis ya'ni inşâallâh siz gālib olursuz. Zîrâ bu sene Türkün çokluğı ve pâdişâhları bile olup Sofya'ya dâhil oldukları dahi ma'lûmumuz ammâ bir deli Arab'ı serasker idüp pâdişâhları ve vezîrleri Sofya'da kalup kesret-i askerlerine binâen cümlesi gurûra düşüp kendü zevk u safâlarında îş u nûşla gāfillerdür. Ve askerlerinin kesretinden nâşî birbirlerinden haberleri olmayup ve dağ ve bağ ve ormanlarda herkes istedüği yerlerde gezüp aslâ nizâmları yokdur. Askerin çokluğı gurûra bâ'is olup ve gurûrun şe'âmeti mağlûbiyyeti mûcibdür. Az asker çok askere gālib olagelmişdür. Sizleri Yeziz Marya'ya emânet itdim. Ya'ni Îsâ ve Meryem'e emânet itdim. Aslâ elem üzre olmayasız" diyü kâğıd geldikde H (118[a]) : Marova suyı kenârında ormanlara tahassun idüp dîn gayretine düşmen ile mukāvemet idüp o suyu mürûrda ve ol balkanları ubûrda birkaç gün yol virmeyüp mürûr-ı eyyâma sa'y idesin. Gerçi Türk askerinin çokluğı bizim dahi ma'lûmumuzdur ammâ içlerinde müdebbirleri ve askerlerinin nizâmı olmayup ve bir deli Arabı dahi serdâr itmişlerdür ve kesret-i askerlerine istinâden cümle başları gurûra düşüp kendü zevk u safâlarında îş ü işret ile gāfillerdür. İmdi hâtırınız hoş tutun, aslâ elem üzre olmayasız. Askerin çokluğı gurûra bâ'is olup ve gurûrun şenâmeti inhizâmı mûcib olup az asker çok askere galib olagelmişdür. Sizi Yiziz Marya'ya ya'ni Îsâ ve Meryem'e emânet itdim. Aslâ elem üzre olmayasız. Hemân gayret idüp gün geçirmeğe sa'y idesiz ve üzerinize geldiklerinde tâbûrdan cenk idüp ve ol mahalde bir sıklet oldukda çıkup âhar yerde tahassun idesiz. Bu minvâl üzre tedrîcle Belgrad'a gelüp ve anlar dahi ardınızdan gelürler ise Zemun yakasına çıkup bir metîn tâbûr idüp içine giresiz. Ve Tuna'dan gemiler ile hergün kal'aya imdâd idesiz. Ve eğer kendüler ile mukāvemet mümkin olmayup ve kal'ayı dahi halâs kābil değil ise şol vakte değin gayret idesiz ki bir gün dahi geçer ise yürüyüş idüp alacakları muhakkak ma'lûm oldukda vire idüp ve içinde olan askerî tāifesini ve sâirlerini katl ve esîr itdiresiz. Vakit yakın gelmişdür. Bunların askeri kasımdan iki-üç ay mukaddem kaçmağa başlayup ve bâ-husûs ednâ bir kal'a aldıklarından sonra askerleri girü döndürüp zabt kādir değildür. Göreyim seni! Âkılâne hareket idüp tâbûrda olan askeri gāyet muhâfaza idüp düşmene mağlûb itmeyesiz. Zîrâ taşra askeri bozuldukda gayri ol memleketden ve kal'alarından dahi hayır olmaz. Ammâ "kut kıs" ya'ni inşâallâhu te'âlâ bu şeylerin birisi olmaz, yine siz gālib olursuz" diyü haber geldikde İ (135[a])

[3106] Belgrad altından kalkup H (118[a]) : - İ

ta‘yîn olunan üç yüz Nemse’yi ve cümle arabacıları katl idüp ve anlarla ma‘an giden tüccâr arabalarında olan eşyâyı ve ol etmekleri yağma ve gāret itdiklerinden mâ‘adâ havâle etrâfını dahi yağma ve Belgrad varoşına karîb gelüp gāret itmeleriyle Belgrad içinde vâveylâ kopup Belgrad’dan me’yûs olmalarıyla esîri olan Nemseler esîrlerinden emân virilüp kal‘ayı aldıklarında “Beni kesdirmesin, esîr eyle!” diyü yalvarup ahd ü emân aldılar. Zîrâ Belgrad’da olan sultātları tâbûra getürüp fakīr bin sultāt kalmış idi. Çünki Tatar Belgrad altına gelince gāret idüp ve ba‘de’l-yevm Belgrad’dan tâbûra nân u zahîre gelmeğe yollar kesildi ve asker-i İslâm dahi Morava suyına gelüp geçmeğe başladı, tâbûrdan çıkup Belgrad’a varmağa cân atmak üzre Pancana yoluna ormandan çıkmak üzre iken asker-i İslâm’ın mukaddem cünbişinden ayrılup çete tarîkiyle ilerü giden Yel Kovan başsız buğsız biraz askerin üzerine çıkup bir yaylım top ve tüfenk atdıkları gibi dağılup girü kaçmalarıyla Arab Paşa haber **[I, I, 135b]** aldıkda at boynına düşüp ve gömleği yenlerini bağlayup ve boynına geçürüp elinde mızrâk ve başında pûşî ol tarafa bu tarafa at koşup huvdur huvdur diyüp gezer. Ol dereli ve depeli ve ormanlı teng yerlerde askerin birbirinden haberi yok. Böyle sû-i tedbîr ile bilâ-cenk asker-i İslâm inhizâmına ve Devlet-i İslâm’ın kesr-i ırzına bâ‘is oldılar. Ve hattâ kâfirler bunlardan havf idüp Belgrad altına düşmeğe cân atup kaçup gider iken ve Belgrad’dan Budim’e varınca ümîd kat‘ itmiş iken ser-i kârda olanların gurûrları ve sû-i tedbîrleri şe’âmetiyle asker-i İslâm’ın inhizâmından mâ‘adâ Niş ve Vidin’i alup ve Ceneral Bikilomi nâm atlu cenerali Üsküb’e ve Dıragoman boğazına varınca gāret itmeğe bâ‘is oldı. Çünki Arab Paşa iyi at kullanup ve iyi mızrâk isti‘mâl ider imiş, yanına biraz asker ta‘yîn itmekle düşmene cevâb virilür imiş **[118b]** beyhûde yere bu kadar mutantan tedârük görüp ve mâl telef idüp de şevketlü pâdişâh ile askerin çoğunı ve güzîdesini Sofya sahrâsında alıkomağa bâ‘is olan bî-şu‘ûr ricâl-i devlete hayvân-ı nâtık dinmez de ne dinür? Hakk sübhânehû ve te‘âlâ bu misillü bî-şu‘ûr ve nâ-ehl olanları ricâl-i devlet ve mukarreb-i saltanat olmakdan ba‘îd eyleye. Âmîn. Ve hattâ bu hakīr ol sene esîrlikle Belgrad’da bulunup tarafeynden nîk u bed zikr idecek ahvâller çok, tavîl olur. Ol seferden dönüp gelen Nemseler vâfir zamân Arab Paşa’yı havdır havdır diyü taklîd ve mezâk iderlerdi[3107]. Gelelim sadedimize… Aslı Fransız Belgrad’da ikinci papas ile dost

[3107] ve hattâ kâfirler bunlardan havf idüp Belgrad altına düşmeğe cân atup kaçup gider iken ve Belgrad’dan Budim’e varınca ümîd kat‘ itmiş iken ser-i kârda olanların gurûrları ve sû-i tedbîrleri şe’âmetiyle asker-i İslâm’ın inhizâmından mâ‘adâ Niş ve Vidin’i alup ve Ceneral Bikilomi nâm atlu cenerali Üsküb’e ve Dıragoman boğazına varınca gāret itmeğe bâ‘is oldı. Çünki Arab Paşa iyi at kullanup ve iyi mızrâk isti‘mâl ider imiş, yanına biraz asker ta‘yîn itmekle düşmene cevâb virilür imiş **[118b]** beyhûde yere bu kadar mutantan tedârük görüp ve mâl telef idüp de şevketlü pâdişâh ile askerin çoğunı ve güzîdesini Sofya sahrâsında alıkomağa bâ‘is olan bî-şu‘ûr ricâl-i devlete hayvân-ı nâtık dinmez de ne dinür? Hakk sübhânehû ve te‘âlâ bu misillü bî-şu‘ûr ve nâ-ehl olanları ricâl-i devlet ve mukarreb-i saltanat olmakdan ba‘îd eyleye. Âmîn. Ve hattâ bu hakīr ol sene esîrlikle Belgrad’da bulunup tarafeynden

olup her gün görüşüp[3108] ve Türkçe öğrenmeğe ve okumağa heves idüp ol bizden ve bu hakīr andan ba‘zı suâl idüp yazardık. Birgün müzâkeremiz Nemse’nin ve Fransa’nın îrâd ve masraflar münâsib düşdükde bunların müslimân üzerine seferi oldukda birkaç sâtır yukaruda zikr olunduğı üzre rim papa etrâf u eknâfa kağıd gönderüp “Çasar hazretlerinin dînimiz düşmeni müslimânlar üzerine seferi muhakkak olmağla dîn gayretine mâlla ve vücûdla imdâd eylemek cümleniz üzerine farz olmışdur[3109], zekâtlarınızı irsâl idesiz!” diyü aforoz kâğıdı irsâl itmekle herkes zekâtlarını imdâd-ı sefer içün irsâl iderler ve ba‘zıları cümle varını virüp kendüsi keşîş ve ruhbân olurlar[3110]. İşbu sene imdâd-ı sefer içün yüz otuz bin zî-kudret ricâl ve nisâdan zekât gelmişdür ki iki-üç sefere vefâ idüp dahi izdiyâd kalur diyü papanın kağıdı sûretini okuyıvirdi[3111]. Ve “Bu akçadan, gayri umûra dahi sarf iderler mi?” diyü suâl itdiğimde “Hayır, bu zekât akçasını hemân müslimân seferine ve müslimân hudûdlarında olan intihâ-yı serhadlere sarf idüp gayri umûra bir akçasını sarf itmezler” diyü cevâb virmişdür. Ve’l-hâsıl Nemse’nin sâir kırallar üzerine tahakküm idüp imparator ya‘ni cümle kırallardan büyük ve bi-lâ teşbîh halîfe makāmında olduğına bâ‘is, papaya ve Macar’a dahi kıral olduğı içündür[3112]. Zîrâ Macar’a kıral olmayan Nemse’ye ve Kızıl Elma’ya dahi kıral olamaz. Ve’l-hâsıl Nemse’nin sâir kırallardan büyük add olunduğına bâ‘is, Macar’a ve Roma’ya kıral olup ve papanın aforoz kâğıdıyladur ki bir vilâyetin kıralı mürd oldukda papa “Fülân âdem kıralınızdur, kabûl idüp kendüye bî‘at [ve] itā‘at idesiz” diyüp ve Nemse kıralından kılıc kuşanmayınca ol vilâyet halkı ana kıral diyüp ve kabûl itmezler. Ammâ Fransız bunun muhâlifidür[3113]. Ve Nemse’nin cümleye ser-fürû itmelerine bâ‘isi biri dahi, bunlar kadîm millet olup ekseriyyâ bu milletin yâ oğlu veyâ kızı tarafından nesli ve zürriyeti karışup lâ-büdd bir tarafdan karâbetleri vardur ki bu mahalle gelince memleket fasıllarında münâsebetle ba‘zıları zikr olundı. Ve ba‘zıları

---

nîk u bed zikr idecek ahvâller çok, tavîl olur. Ol seferden dönüp gelen Nemseler vâfir zamân Arab Paşa’yı havdır havdır diyü taklîd ve mezâk iderlerdi H (118[a]-118[b]) : - İ

[3108] her gün görüşüp İ (135[b]) : - H

[3109] çasar hazretlerinin dînimiz düşmeni müslimânlar üzerine seferi muhakkak olmağla dîn gayretine mâlla ve vücûdla imdâd eylemek cümleniz üzerine farz olmışdur H (118[b]) : - İ

[3110] diyü aforoz kâğıdı irsâl itmekle herkes zekâtlarını imdâd-ı sefer içün irsâl iderler. Ve ba‘zıları cümle varını virüp kendüsi keşîş ve ruhbân olurlar H (118[b]) : herkes zekâtlarını imdâd-ı sefer içün virürler İ (135[b])

[3111] zekât gelmişdür ki iki-üç sefere vefâ idüp dahi izdiyâd kalur diyü papanın kağıdı sûretini okuyıvirdi H (118[b]) : iki sefer masrafından ziyâdedür ve bu yukaruda zikr itdüğimiz papanın kâğıdını okuyuvirdi İ (135[b])

[3112] imparator ya‘ni cümle kırallardan büyük ve bi-lâ teşbîh halîfe makāmında olduğına bâ‘is, papaya ve Macar’a dahi kıral olduğıçündür H (118[b]) : tahakküm ve nüfûz itdüğine bâ‘is Kızıl Elma bunun hükminde olup ve rim papa mu‘âvenetiyledür İ (135[b])

[3113] zîrâ Macar’a kıral olmayan Nemse’ye ve Kızıl Elma’ya dahi kıral olamaz. Ve’l-hâsıl Nemse’nin sâir kırallardan büyük add olunduğına bâ‘is Macar’a ve Roma’ya kıral olup ve papanın aforoz kâğıdıyladur ki bir vilâyetin kıralı mürd oldukda papa “Fülân âdem kıralınızdur, kabûl idüp kendüye bî‘at [ve] itā‘at idesiz” diyüp ve Nemse kıralından kılıc kuşanmayınca ol vilâyet halkı ana kıral diyüp ve kabûl itmezler. Ammâ Fransız bunun muhâlifidür H (118[b]) : - İ

dahi bundan sonra zikr olunacak saltanatlarda zikri gelse gerekdür ki her millete arapsaçı ve sarmaşık ağacı gibi sarmaş dolaşık olmışdur[3114]. Ve'l-hâsıl yukarudan beri zikr itdüğimiz Cermanya kavmi ve saltanat umûrı ve asker nizâmı ahvâli gāyet muğlak ve çok şeylerinin fehmi mutlak simâ'a mevkūf olup ve sâir kıralların dahi umûr-ı saltanatları ve nizâm-ı memleket ve âyîn-i askerleri Nemse ile Fransa'ya müşâbih ve taklîd itmeleriyle cümlesinde takrîr ile tavîl ve tasdî' olmamak içün fehmi mümkin olacak mertebe zikr olundı. sâirleri dahi bunlara kıyâs oluna. Ve bunların saltanat âyîni ve nizâm-ı askerleri Calinos ve Batlamyus tedbîri ile olup İskender'den me'hûzdur dirler[3115].

Zîrâ bundan böyle bin doksan dört senesine gelince ez-kadîm ne kadar ulûfelü askerleri olup ve târîh-i mezbûrdan sonra istîlâ itdüği memleketlere ne kadar ulûfelü asker muhâfız ta'yîn itdikleri ve ol vakitlerde ma'lûmum olduğı üzre tahrîr ve terkīm idüp ve bundan sonra âhar saltanatlar ve memleketler zikrine şürû' idelim. Nemse kıralının ez-kadîm ulûfelü askerleri İspanya'dan olduğı Napoli memleketi muhâfazasıyçün diğer İspanya'dan olduğı Amilano memleket muhâfazıyçün ve diğer İspanya'dan olduğı Mantova memleketi muhâfız asker bu zikr olunan memleketler içün birkaç sene Fransız ile azîm kıtâl ve tarafeynden birkaç yüz bin âdem helâk ve âkıbet Nemse tarafından vech-i meşrûh üzre zabt olunmış idi. Bu memleketler İspanya kıralı hükminde iken iki yüz elli bin âdem ile muhâfaza olunurdı. Evsâfı memleket faslında zikr olunur ki Leh memleketinde ulûfe muhâfaza asker Erdel ve Kurs ve sâir Macar memleketleri muhâfazasında Hırvat memleketinde ulûfelü muhâfız asker ve ol vakitlerde Devlet-i Aliyye ile henüz sulh olmayup ve Fransız ile dahi bozuk olup işbu zikr olunan memleketlere vech-i meşrûh üzre ta'yîn olunan askerin ulûfe ve sâir masrafları yine bu memleketler îrâdından virilüp ve ba'de'l-masraf her bir memleketden vâfir hazîne dahi irsâl olunurdı. Ve hattâ ol vakitlerde yalnız Erdel'den ba'de'l-masraf üç bin kîse gelürdi. Ve bu vakitlerde ahvâlleri ma'lûmum değildür. Ve'l-hâsıl Nemse zuhûr idelden berü bu mertebe kuvvet ve şöhret ile bu memleketlere mutasarrıf ve nâil ve mâlik olduğı yokdur. Tevârîhlere nazar itdikde ma'lûm olur[3116].

[3114] ve ba'zıları dahi bundan sonra zikr olunacak saltanatlarda zikri gelse gerekdür ki her millete arapsaçı ve sarmaşık ağacı gibi sarmaş dolaşık olmışdur H (118[b]) : - İ

[3115] İskender'den me'hûzdur dirler H (118[b]) : - İ

[3116] zîrâ bundan böyle bin doksan dört senesine gelince ez-kadîm ne kadar ulûfelü askerleri olup ve târîh-i mezbûrdan sonra istîlâ itdüği memleketlere ne kadar ulûfelü asker muhâfız ta'yîn itdikleri ve ol vakitlerde ma'lûmum olduğı üzre tahrîr ve terkīm idüp ve bundan sonra âhar saltanatlar ve memleketler zikrine şürû' idelim. Nemse kıralının ez-kadîm ulûfelü askerleri İspanya'dan olduğı Napoli memleketi muhâfazasıyçün diğer İspanya'dan olduğı Amilano memleket muhâfazıyçün ve diğer İspanya'dan olduğı Mantova memleketi muhâfız asker bu zikr olunan memleketler içün birkaç sene Franszız ile azîm kıtâl ve tarafeynden birkaç yüz bin âdem helâk ve âkıbet Nemse tarafından vech-i meşrûh üzre zabt olunmış idi. Bu memleketler İspanya kıralı hükminde iken iki yüz elli bin âdem

Bu mahalde Cermanya ya‘ni Nemse kavmi ahvâli ve saltanatları nizâmı ve tevâbi‘âtları alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr zikr olundı. Bundan böyle diğer millet ve âhar saltanat zikrine şürû‘ idelim. [3117] تم لنا بالخير

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat-ı Beliçya ya‘ni Filemenk ve Beliçya-yı tahtânî ve diğer Nederlet dahi dirler

Ve bunların memleketi sâhil-i deryâda ve deryâ-yı Muhît’de olan memleketlerdendür. Ve halk mâbeyninde tahtânî ıtlâk olunur. Ammâ Avrupa’nın coğrafiyyeleri indinde Filandirya memleketi tesmiye iderler. Ve ba‘zılar dahi tebe‘iyyet halkı ıtlâk iderler. Ve bunların lisânı ve kānûn ve kāideleri Alaman’a müşâbih olmağla Tahtânî Alaman dahi ta‘bîr iderler.

Ahvâl-i ibtidâ-yı hükûmet ve evsâf-ı saltanat: Ve bu memlekete ibtidâ kıral olan **[119a]** kimse Nemse’ye tâbi‘ bir beğ idi ki ismine Filipa ibn Yovan dirlerdi ve buna beğlik babasından kalmış idi. Filendirya ve Artizya ve Meklina vilâyetlerini zabt iderdi. Ve ba‘dehû bir akrabâsı fevt olup mutasarrıf olduğı Namork sancağı dahi kendüye intikāl idüp ve ba‘dehû bin dört yüz yigirmi sekiz mîlâdında Filipo nâm bir akrabâsı[3118] dahi fevt olup zabt itdüği vilâyetler ki Berapançiya ve Limburg ve tevâbi‘ ve levâhıklarıyla buna nakl idüp işbu mezkûrâta bi’l-cümle mâlik ve beğ oldı. Ve bin dört yüz otuz dört mîlâdında bilâ-nizâ‘ tahta geçüp kıral olmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz doksan altı sene mürûr itmiş olur[3119]. Ve ba‘dehû cülûsından altı sene mürûrında Zabila nâm bir avret akrabâsı[3120] dahi fevt olup Loçamburg memleketi dahi kendüye intikāl eyledi. Zîrâ bu vilâyet gerçi Nemse kıralının idi ammâ Devlet-i Osmâniyye zuhûrından sonra İslâm askeri Rûmili’ne geçüp Engürüs ve Hırvat ve Soklavon ve Serdiye ve Bosna vilâyetlerine pençe salmalarıyla seyf-i İslâm’dan bu memleketleri halâs kaydına düşüp kesret-i sefer

---

ile muhâfaza olunurdı. Evsâfı memleket faslında zikr olunur ki Leh memleketinde ulûfe muhâfaza asker Erdel ve Kurs ve sâir Macar memleketleri muhâfazasında Hırvat memleketinde ulûfelü muhâfız asker ve ol vakitlerde Devlet-i Aliyye ile henüz sulh olmayup ve Fransız ile dahi bozuk olup işbu zikr olunan memleketlere vech-i meşrûh üzre ta‘yîn olunan askerin ulûfe ve sâir masrafları yine bu memleketler îrâdından virilüp ve ba‘de’l-masraf her bir memleketden vâfir hazîne dahi irsâl olunurdı. Ve hattâ ol vakitlerde yalnız Erdel’den ba‘de’l-masraf üç bin kîse gelürdi. Ve bu vakitlerde ahvâlleri ma‘lûmum değildür. Ve’l-hâsıl Nemse zuhûr idelden berü bu mertebe kuvvet ve şöhret ile bu memleketlere mutasarrıf ve nâil ve mâlik olduğı yokdur. Tevârîhlere nazar itdikde ma‘lûm olur İ (135^{b}-136^{a})

[3117] (Allahım) hayırla tamamla.

[3118] akrabâsı H (119^{a}) : hasmı İ (146^{b})

[3119] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz doksan altı sene mürûr itmiş olur H (119^{a}) : târîhü’n-nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın sekiz yüz kırk üç senesinde olmış olup bu hisâb üzre bunların saltanatı zuhûrı işbu bin yüz otuz sekiz senesi târîhine gelince iki yüz doksan bir sene mürûr itmiş olur İ (146^{b})

[3120] akrabâsı H (119^{b}) : hasmı İ (146^{b})

sebebiyle hazînesine za‘f ve muzâyaka düşüp etrâf kırallardan ve kilisalardan ve zî-kudretlerden karz akça istidâne idüp ve ol vakitlerde mârru’z-zikr işbu Zabila nâm avretden dahi va‘de ile bir def‘a yüz bin altun ve bir def‘a dahi yüz bin guruş ve bir def‘a dahi yüz yigirmi bin guruş karz alup borclu olmış idi. Ve alduğı akçaların va‘desi geçüp ol avret akçasını istedikde muzâyakası sebebiyle viremiyüp ol akçalar mukābelesinde bu vilâyeti **[İ, I, 147a]** virmiş idi. Ol avret dahi vefât itmekle bu vilâyet dahi mezbûr Filipa’ya intikāl idüp cümle memleket kendüye müsellem ve mahkûm olmış idi. İmdi mezbûr Filipa dahi bin dört yüz altmış altı mîlâdında fevt olup ve bir oğlu kalup cümle memleket ana intikāl eyledi ki ismine Karlo dirlerdi. Ve bu oğlan kıral oldukdan sonra çok seferler ve azîm[3121] cenkler idüp ve her seferinde düşmenlerine gālib olmağla Karlovi-i Cenkci dimekle ma‘rûf u meşhûr oldı ve tevsî‘-i memleket idüp seyf ile zabt itdüği vilâyetlerden mâ‘adâ Çildirya ve Sotfatina vilâyetlerinin dahi kimini akça ile ve kimini mîrâsla alup ve ziyâde bahâdur ve asker-perver olmağla Nemse kıralı bunı serdâr idüp Fransız üzerine gönderdi ve cenkde düşdi. Ve ol vakit târîh-i mîlâd dahi bin dört yüz yetmiş yedi idi. İmdi bu Karlo fevt oldukda bir kızı kaldı ki ismine Meryem dinüp babasının cümle memleketi buna intikāl idicek Nemse kıralı ve Fransız kıralı kızı oğullarına alıvirmek murâd itdiklerinde bu kız içün mâbeynlerinde çok nizâ‘ ve cenk ü cidâl ve harb u kıtâl olup âkıbet Nemse tarafı gālib olup Maksimilyan’a nikâh idüp aldıkdan sonra Fransız kıralı gāyet gücenüp ve ziyâde asker cem‘ idüp Borgondiya vilâyetinden biraz ve gayriden dahi kal‘alar alup[3122] ve Maksimilyan dahi ahz-i intikām içün asker-i azîm cem‘ idüp ve babası Nemse kıralından dahi imdâd alup ve Fransız üzerine sefer idüp alduğı vilâyetleri tekrâr alup tekmîl-i ırz ve ahz-i intikām eyledi. Ve ba‘dehû bin dört yüz seksen iki mîlâdında Meryem dahi fevt olup bir oğlu ve bir kızı kaldı ki oğlanın ismine Filib dirler idi. Dört yaşında iken vâlidesinin saltanatı buna intikāl idüp babası vekâleten vilâyeti zabt u rabt eylemek murâd itdikde ehâlî-yi vilâyet bunı istemeyüp azîm nizâ‘ itdiler. Hattâ oğlanın babası ki Nemse kıralının oğlıdur, anı habs eylediler. Ba‘dehû oğlan recâ idüp habsden çıkardılar ve sâir vilâyetin halkı bunun vekâletine râzı oldılar. Ammâ Folandirya vilâyetinin halkı kāil olmadılar. Hele birkaç zamân bu minvâl üzre zabt idüp ve itā‘atleri içün Nemse kıralı haber gönderdi ki “Eğer itā‘at itmezseniz günâhınız boynunuza. Asker-i bî-şumâr irsâl idüp cümleniz katl-i âmm idüp ve memleketlerde dahi bir taşı taş üzerine komam.” Ve bu haber vâsıl oldukda[3123]

[3121] azîm H (119[b]) : - İ

[3122] dahi kal‘alar alup H (119[a]) : ve gayriden biraz vilâyet İ (147[a])

[3123] eğer itā‘at itmezseniz günâhınız boynunuza. Asker-i bî-şumâr irsâl idüp cümleniz katl-i âmm idüp ve memleketlerde dahi bir taşı taş üzerine komam.” Ve bu haber vâsıl oldukda H (119[a]) : - İ

bi'z-zarûrî Folandirya halkı dahi serfürû itdiler ve niçe müddet bilâ-nizâ' oğlanın babası vekâleten zabt eyledi. Ve oğlan büyüdükden sonra kendüsi zabt idüp ve İspanya kıralının kızını aldı ve hikmet-i Hudâ çok zamân geçmeyüp İspanya kıralı fevt olup gayri evlâdı kalmamağla cümle memleketi ve saltanatı kızına intikāl eyledi. Ve bu kerre mezbûr Filip hem kendi memleketi olan **[119b]** Filemenk vilâyetine ve hem İspanya memleketine kıral oldı. İkinci senede kendüsi vefât idüp iki oğlu ve dört kızı kaldı. Ve büyük oğlunun ismine Karlo dinüp bu oğlan İspanya ve Filemenk vilâyetlerine kıral olduğundan mâ'adâ bin beş yüz on mîlâdında bunı Nemse tāifesi dahi kendülerine kıral idüp ser-fürû itmeleriyle Kızıl Elma'ya ve Macar'a dahi kıral olmağın bundan sonra [3124] ismine Karlo-yı Kebîr ıtlâk ider oldılar. Ve bu oğlan Fransa ile çok cenk idüp ve hattâ ol vakitlerde Fransız kıralı olan Franciskop'ı esîr idüp araya papa ve niçe kırallar girüp barışdıkdan sonra âzâd itmişdür. Ve bu vakāyi'den sonra mezbûr Karlo, Biçaro nâm kapudanı serdâr idüp Yeni Dünyâ'ya irsâl eyledi. Vardıkda yüz binden ziyâde âdem kılıcdan geçirüp ve niçe memleketler feth ve kıralларını esîr idüp Meksika ve Peru memleketleri işbu Karlo-yı Kebîr zamânında zabt olundı ki dünyânın biri garb ve biri şark memleketleri kıralları idi ki niçe kırallara tahakküm idüp Yeni Dünyâ'nın en büyük saltanatları idi[3125]. Ve niçe zamân böyle kâmrânlıkla pâdişâhlık sürüp ve ba'dehû kıralluğı kücük karındaşı Ferdinando'ya ferâgat idüp ve kendüsi Beroni Manastırı'na girüp ve terk-i dünyâ idüp bin beş yüz elli sekiz mîlâdında vefât idüp Filip nâm bir oğlu kalup ol dahi Beliçya **[İ, I, 147b]** ve İspanya ve gayri vilâyetlere dahi kıral olup ve bunun zamânında Holandiya zâbıtları ol vilâyete rencîde ve zulm[3126] itmekle azîm cenk ve kavgā olup ve bunun taht-ı hükûmetinden çıkup ve beynlerinde vâfir cenkler olup husûmet üzre kaldılar. Âhir-i kâr İspanya kıralı olan Dördünci Filip'in zamânında bin altı yüz kırk sekiz mîlâdî târîhinde bunlarla sulh idüp ve bunlara bikaç vilâyet bağışlayup kavgāyı def' eyledi. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen iki sene mürûr itmiş olur[3127]. İmdi işbu Filemenk memleketinin ibtidâ saltanatları ne yüzden zuhûr itdüği beyân olundı ve bundan böyle sadedimize coğrafiyaya müte'allik ahvâlinden ve nizâm-ı saltanat ve âyîn-i askerlerinden ve sâir ahvâllerinden beyân idelim[3128].

[3124] Kızıl Elma'ya ve Macar'a dahi kıral olmağın bundan sonra H (119ᵇ) : - İ

[3125] ki dünyânın biri garb ve biri şark memleketleri kıralları idi ki niçe kırallara tahakküm idüp Yeni Dünyâ'nın en büyük saltanatları idi H (119ᵇ) : - İ

[3126] ve zulm H (119ᵇ) : - İ

[3127] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen iki sene mürûr itmiş olur H (119ᵇ) : - İ

[3128] ve nizâm-ı saltanat ve âyîn-i askerlerinden ve sâir ahvâllerinden beyân idelim H (119ᵇ) : - İ

Evvelâ sûret-i Beliçya'ya ya'ni Filemenk memleketi tahrîr ve taksîm ve tavsîfini tahrîr idelim.

El-hudûd: Ve bu memleket bahr-i Okyanus sâhillerinden olan vilâyetlerden Holandiya ve Foriziya ve cenûben Fransız memleketinden Kampaniya ve Peykaroya nâm vilâyetler ve Lotarinciya'dan dahi bir kısım ve garben dahi bahr-i Muhît'den Beritaniya nâm bir cezîre birle hadd olunur ki ol semtde Artizya ve Peykaroya vilâyetleri vardur. Ve şarken dahi Hanoniya vilâyetleriyle ve Nemse vilâyetlerinden Vostfaliya ve Forizya nâm vilâyetler ile Reyno ırmağı kenârına düşen Çildirya ile Lotarinciya'dan gelen nehr-i Moza ile münsed ve mahdûd[3129] olur. Ve bu Beliçya kadar çok memleket ve çok saltanat hudûdına müntehî olur bir memleket ve saltanat dahi yokdur.

Ed-derecât[3130]: Ve bunun tūli yedi buçuk derecedür. Ya'ni yigirmi iki buçukdan otuz dereceye müntehî olur. Ve arzı beş derecedür ki kırk dokuzdan elli dörde varınca müntehî olup mümted olmışdur.

El-iklîm: Ve bunun mevki'i yedinci iklîm ortasından sekizinci iklîm nihâyetine varınca mümted olmışdur. Vasatında etval-i nehârî on altı sâ'at ve intihâsında on yedi dereceye karîbdür. Ve medârât-i arzıyyesiden on altıncı medâr ile yigirmi birinci medâr arasındadur.

Et-taksîm: İşbu sûret ya'ni bu memleket on sekiz vilâyeti ya'ni eyâleti müştemildür ki her birlerinde niçe mu'azzam ve mükellef şuhûr ve kılâ' ve niçe kasabât ve çok kurâ ve büyük hükûmetler vardur ki esâmî-i memâlik bunlardur: Berapinçiya, Limork, Lutzenburg, Filandirya, Artizya, Hanonya, Namorçihya, Markıyona, Novay Miroya, Mekliniya, Oltraykıya, Çildirya, Zotfaniya, Holandiya, Zeylandiya, Foriziya, Nirsasiyalanya, Gıroytonya.

Taksîm-i diğer[3131]: Bu memleketi Beşinci Karlos nâm kıral zabt eyleyüp bu vech üzre hükûmet iderdi ki Berayinciya, Limburg, Lotenburg, Çildirya,bu dört vilâyetde dukaları oturup Filandirya, Artizya, Hanonya, Holondiya, Zeylandiya, Atamorçiya, Zotfaniya, bu yedi vilâyetde komitleri oturup ve bunların emâretleri Roma'nın markıyonlarınındur ve bunların dört baş şehirleri vardur ki bunlardur: Neyonla, Livanyo, Berokisla, Vantovarya ki hâliyâ Berançiya'nın bir kısmıdur. Ve beş

[3129] ve mahdûd H (119ᵇ) : - İ
[3130] ed-derecât H (119ᵇ) : - İ
[3131] taksîm-i diğer H (119ᵇ) : - İ

vilâyeti dahi beğlerindür ki bunlardur: Forizya-yı garbî, Meklinya **[120a]** Oltaraçiktom ve Tiransislaniya ve Goroninfa vilâyetleridür.

Kılâ‘-ı metîn: Ve bu Filemenk memleketinde metîn kal‘alı şehirler çokdur, lâkin kal‘ası ziyâde metânetle meşhûr olan şuhûr ve kasabâtları bunlardur: Livanivom, Berokisla, Antoriya, Silvarsis, diğer ismine Boldok dirler, Ganda, Biroz, Hibra, Meklina, Karakom, İtrayakom, Torlakom, Motos, Lifsana, Ensivala, Dorohtom, Amistirdam, Gökdörnom, Batahorom, Namorkom, Niyamagom, Tiraçiktom ve gayriler dahi çokdur. Gāyet metîn ve mu‘azzam meşhûrları bunlardur. İmdi bu memleketin şuhûr ve kasabâtları çok ve ma‘mûr ve kurâları bî-hadd memleket olmağın bu memleketden niçe imparatorlar ve pâdişâhlar ve büyük dukalar ve sultânlar zuhûr itmekle mertebesi Fransız vilâyetinden a‘lâ ve eşref ve mu‘teber add iderler. Ve’l-hâsıl bu memleketin iki yüz seksen mu‘azzam hisârlı **[İ, I, 148a]** şehirleri ve kasabaları vardur ki her bir kasabaları dahi bir şehr-mânenddür. Ve altı bin üç yüz köyi vardur ki her birlerinde çanlı ve kulleli kilisaları vardur. Ve sâir kücük köyleri dahi çokdur ve niçe dizdârlı ve askerli kal‘aları dahi vardur ve mevki‘i dahi gāyet latîf vâki‘ olmışdur. Ve bu Filemenk memleketi İtalya mîliyle bin mîlden ziyâdece olup ve Belçiya lugasıyla üç yüz kırk loga devri vardur.

El-ahlâk: Ve bu memleketin halkı kadîmetü’l-ezmândan cengle meşhûrlardur, şöyle ki hattâ kaysarın kuvvet ve şöhreti vaktinde azîm asker cem‘ idüp memleket-i Roma’yı tahrîb kasd itdikde Roma bunlardan istimdâd taleb idüp bunlar dahi def‘i içün etrâfda olan şehirlerden imdâd içün asker cem‘ idüp şöyle ki Bovos şehrinden altı bin ve Sovason şehrinden elli bin ve Tezoyom şehrinden dahi elli bin ve Amins ve Aras vilâyetlerinden on bin ve Soritom vilâyetinden yigirmi beş bin ve Menapiyom’dan dokuz bin ve Kalis’den on bin ve Derdon’dan yigirmi bin ve Edanikon’dan on sekiz bin ve Kondorizom ve Aboron ve Semanom vilâyetlerinden kırk bin. Muhassal bu zikr itdüğimiz vilâyetlerden tamâm iki yüz yetmiş iki bin asker cem‘ ve kaysarın dahi üç yüz altmış sekiz bin askeri var iken mukāvemet idemiyüp ve dönüp gitdi. Bundan ma‘lûmdur ki Belçiya halkı ne mertebe kuvvete ve ne mertebe cenkciye mâlik ve cenkci tāifedür. Ve bu Filemenk tāifesi hûb-sûret ve mahbûb-sîret ve orta boylu ve yassı boyunlu olurlar. Ve ekseriyyâ gerek erkek ve gerek avretlerinin belleri ve batnları semiz olur. Ale’l-husûs avretleri gāyet hasnâ olduğundan mâ‘adâ bu hâlet dahi kendülere ziyâdesiyle hüsn ü letāfet virüp görenler bi’z-zarûrî ikbâl-i tab‘ iderler ve gāyetle ma‘rifetlü ve iz‘ânlu olup ve pâk olurlar. Ve Holandiya ve Forizya âdemleri ekseriyyâ uzun boylu ve iri kemikli olurlar. Ve kadîmde bu vilâyet halkı gāyet iri âdemler olup

hattâ ba‘zı atîk kubûrlarda ba‘zı yerlerde iri âdem kemikleri çıkar ki görenler hayrân olurlar[3132]. Ve bu Filemenk tāifesi gerek karada ve gerek deryâda gāyet bahâdur ve cenkâverdür. Ve hattâ selefde dahi pâdişâhlardan birisi âdem ölince “Beliçiya âdemi ola” diyü darb-ı mesel idüp ve hattâ Nemse’nin cümleden mu‘teber sâhib-i şân olan Nemse saltanatına istiklâl viren ve asrında sâhib-kıranlık da‘vâsını iden Karlos nâm kıral bu Beliçiya askeri kuvvetiyle cümleye gālib ve elli sekiz sene kırallık idüp cümleye tahakküm itmişdür.

Et-tabâyi‘[3133]: Ve bu Filemenk tāifesi zekiyyü’t-tab‘ olup âlim ve her ma‘rifetde kâmil ve ilm-i cenkde mâhir olurlar, şöyle ki bin altı yüz kırk sekiz mîlâdında niçe niçe vilâyetin halkı birlik olup bunlara hücûm itdiler, yine mukāvemet idemeyüp mürâca‘at ile sulh oldılar. Ve deryâda hod yedi iklîm ve dört kûşede gemileri gezüp aslâ ebnâ-yı cinslerinden[3134] önlerine kimse geldüği yokdur. Ve bunlar gemicilik ilminde dahi mâhir olup gemilerinin varmaduğı yer kalmamışdur. Ve hattâ bin seksen sekiz senesinde Danya’nın Zonda nâm boğazından geçdiler ki anlardan mukaddem ol mevzi‘e nev‘-i beşerden varmış ve kadem basmış yoğ idi. Ve bin beş yüz elli beş mîlâdında dahi şimâl tarafına Çin ve Yaban adasına varup ve Hind vilâyetlerinin yakın yollarını arayup tâ yetmiş yedi derece arzına değin keşfler şöyle kim tâ Agyatis boğazını geçüp Oçin ırmağına varmışlardur. İmdi deryâ ilminde dahi bunların ne mertebe mâhir ve kâmil olduğına bu delîl kâfidür.

El-lisân: Ve bu Filemenk tāifesinin[3135] **[İ, I, 148a] sâir**lere galebe ve kemâllerinden mâ‘adâ bir kemâl ve ma‘rifeleri dahi budur ki oturdukları yerde niçe elsine-i muhtelife ta‘lîm ve ta‘allüm idüp öğrenmeğe sa‘y iderler, şöyle ki Fransız ve Nemse ve İngilis ve Fernek ve İspanya ve Portaviz ve Sırf ve Latin[3136] lisânlarından mâ‘adâ İbrânî ve Keldânî ve Arabî ve Fârsî[3137] ve Hindî ve Türkî[3138] lugatlarını dahi bilür ve söyler çok kimesne bulunur. Ve Filemenk lisânı hod Fransız ve Nemse lisânı karışık bir lisândur. Ve bunların lisânına Latinler Tavtoni lisânı diyüp sâir milletler Filemenk lisânı dirler. Ve ba‘zıları dir ki bu Tavtoni lisânı Rûm diline karîbdür, şöyle ki

[3132] ve bu Filemenk tāifesi hûb-sûret ve mahbûb-sîret ve orta boylu ve yassı boyunlu olurlar. Ve ekseriyyâ gerek erkek ve gerek avretlerinin belleri ve batnları semiz olur. Ale’l-husûs avretleri gāyet hasnâ olduğından mâ‘adâ bu hâlet dahi kendülere ziyâdesiyle hüsn ü letāfet virüp görenler bi’z-zarûrî ikbâl-i tab‘ iderler ve gāyetle ma‘rifetlü ve iz‘ânlu olup ve pâk olurlar. Ve Holandiya ve Forizya âdemleri ekseriyyâ uzun boylu ve iri kemikli olurlar. Ve kadîmde bu vilâyet halkı gāyet iri âdemler olup hattâ ba‘zı atîk kubûrlarda ba‘zı yerlerde iri âdem kemikleri çıkar ki görenler hayrân olurlar İ (148[a]) : - H

[3133] et-tabâyi‘ H (120[a]) : - İ

[3134] ebnâ-yı cinslerinden H (120[a]) : - İ

[3135] ve bu Filemenk tāifesinin H (120[a]) : ve bunların İ (148[b])

[3136] Portaviz ve Sırf ve Latin H (120[a]) : - İ

[3137] ve Fârsî H (120[a]) : - İ

[3138] ve Türkî H (120[a]) : - İ

ba‘zı telaffuzları vardur ki Rûmlar dahi ol lafzı ol ma‘nâda isti‘mâl iderler. Amma bu Filemenk lisânı ta‘allüm ve telaffuzda be-gāyet güçdür. Zîrâ bunların **[120b]** lisânına çok lisân telaffuzı karışur[3139]. Ve’l-hâsıl bunların çoğu bu zikr itdüğimiz lisânları bilüp ve öğrenmeğe heves ve sa‘y iderler. Ve bunlar tasvîr ve nakş ahvâlini dahi ke-mâ-yenbagī bilürler, şöyle ki zeyt veyâ ceviz yağını boyaya katup isti‘mâl iderler.

Evsâf-ı neccâr ve ehl-i hıref: Bu memleketde niçe ankā ve ehl-i ukūl bâzârgânlar vardur ki âmmeten ehl-i vilâyetin mâl cihetinden kuvvet-i kalbleri bunlardur ki cemî‘-i dünyâya bunlar metâ‘ götürüp ve irsâl idüp tahsîl-i emvâl iderler. Ve bunlarda şol mertebe mâldâr âdemler vardur ki mâlları takrîr olunsa i‘timâd olunmayup istib‘âd olunur. Ammâ birini ta‘rîf idelim, şöyle ki bu hakīr bin doksan dokuz ve bin yüz senelerinde Nemse’de esîr iken bu Filemenk memleketinde Amistirdam nâm bir bâzârgân-ı Yehûd nakl iderlerdi. Şöyle ki bahr-i Muhît’de niçe kalyonları ve âdemleri gezüp ve müteahhid yehûdî Hindüstân’dan sac ağacından elvâh ve kereste getürdüp ve bir kârgîr mahzen binâ itdirüp ve ol sac ağacı elvâh ve kerestesinden yüz aded varol yapdırır. Şöyle ki her varolun boyı bir kulac ve eni dahi bir kulac olup ve gümüş çenberler yapdırup ve dâiren-mâ-dâr sac ağacından kerevid çatdırup ol varolları kerevid üzerine dizüp ve cümlesini altun ile doldurur ve etrâfdan gelen büyük âdemler varup seyr iderler diyü nakl iderlerdi. [3140]العهدة على الراوى Ve bu Filemenk niçe şeyde üstâdiyyetleri kemâlindedür ki çuka ve haliçe ve gāyetü’l-gāye ince keten bezi ki tülbend dahi ince ve latīf keten bezi nesc iderler. Böyle iken hâlbuki sâir bezlerden ziyâde dayanır hattâ ol bezi İspanya ve Afrika ve Avrupa ve Hind ve Yeni Dünyâ’ya götürüp ağır behâ ile satarlar. Ve ipekden dahi niçe esvâblar peydâ iderler ki gayrilerde[3141] nazîri bulunmaz. Ve bu tāife ziyâde âkıl olduklarından nâşî kücük oğlancıklar ve kız cocukları bile ricâl ü nisâya müte‘allik olan sınâyi‘i ta‘lîm idüp ve her biri bir kâr ardınca olup tahsîl-i mâl itmeğe sa‘y iderler. Ve niçe şeyler ihtirâ‘ ve şuyû‘ı dahi bunlardan zuhûr idüp evvelâ ilm-i mûsikīye müte‘allik sazlardan ki vardur, cümleden biri arganon didikleri saz dahi bunların îcâdıdur. Ve keten basması ve yağlı nakş ve sırçaya renk virmek ve hâliçelere nakş itmek ve çalar sâ‘at dahi bunların ihtirâ‘ı olup bu şeyler her millete bunlardan münteşir olmış ola dirler. Lâkin her şeye nakş ve renk vermek ve tasvîr yazmak ibtidâ Çin’den zuhûr itdüği müsellem olup lâkin câiz ki bu semtlere ibtidâ bunlardan münteşir olmuş ola. Ve bu vilâyet halkı aslâ kasâvet

[3139] zîrâ bunların **[120b]** lisânına çok lisân telaffuzı karışur H (120^{a}-120^{b}) : - İ
[3140] Sorumluluk rivayet edenindir.
[3141] gayrilerde H (120^{b}) : etrâf u eknâfda İ (148^{b})

çekmek ve gam u gussa itmekden beri olmalarıyla sakalları dahi geç ağarur, meğer kevkebi[3142] Zuhal'a mensûb ola. Ve bu millet ekseriyyâ kanâ'at sâhibi olup tama'kârlığı ve insâfsızlığı ve zebûna kıyıcılığı[3143] sevmezler. Nihâyet bunların avretleri ile çokluk ülfetleri olmayup soğuk mu'âmele iderler. Ve bunların mâbeyninde zinâ itmek gāyet ayblu şey olup ve bu hâlleri dahi kemâl-i akıllarından nâşîdür. Ve bunlarda benlik ve hased ve gazab ve buğz u adâvât[3144] mezmûm olmağla bu ecilden bunlar ile ünsiyyet ve dostluk âsân vech ile olur. Ammâ ticâret hâlinde sıkuları çok olup hisâb ve kitâblarında kılı kırk yarup ve bir dâne ki hisâb idüp ve kangı şey akça ider ve mâl ne tarîk ile kazanılur ve kangı kâr fâidelidür, ana sülûk ve heves iderler. Ve bir âdetleri dahi budur ki ev içinde olan levâzımı çârşû ve bâzârdan bi'l-cümle avretleri alup getürürler. Ve bunların yortuları dahi Frenklerden **[İ, I, 149a]** sonra olup ve ba'zılar dahi Frenkler gibidür.

Âsâr-ı binâ: Ve bu Belçiya memleketinde vâfir eklizyalar ve manastırlar ve abasiyalar ve savmi'alar ve müsâfirhâneler ve tîmârhâneler ve medreseler ve kilisalar ve fukarâhâneler ve eytâmhâneler bî-hisâb olup ve hattâ Anta Varbiya şehrinde bu makūle kırk iki mükellef ve evkāfı çok hâneler vardur. Ve bunlardan mâ'adâ bir Meryem Eklizyası vardur ki sâfî mermerden binâ olunup dört yüz yigirmi kadem vüs'ati vardur.

El-merâtib: Ve bu vilâyet halkı beyninde üç mertebe vardur ki evvelâ râhiblerdür ki cümleye tasaddur iderler. Sâniyen a'yân-ı vilâyet olan dukalar ve komitler ve markıyolardur. Sâlisen her bir vilâyetin baş şehri ol vilâyet hâkiminin rütbesidür ki ol vilâyet hâkimi oldukda ol rütbeye nâil olur ki kendüye ve yâhûd memlekete müte'allik bir maslahat vâki' olsa bundan haber irsâl idüp i'lâm iderler. Ve bu Belçiya'da dört dâne apiskobakos ve dört meşhûr akadima vardur ki cümleden mu'teberi Lovanisis akadimasıdur.

Ahvâl-i dîvân: Ve selefde bu devletin iki dîvânı olurdı ki biri erkân-ı devlet ve biri havâss dîvânı idi. Ve hâliyen konselet sitayis dimekle ma'rûf olan erkân-ı devlet dîvânı müdebbir hâkim huzûrında olur. Ve bu dîvânda bir mahsûs hâkim tasaddur ider ki **[121a]** ana perazidan dö konsel dirler ve bi'l-cümle vilâyetin ahvâli bu dîvânda görülür ve hârikü'l-âde bir sa'b da'vâ zuhûr itdikde altun pusâtlı tarîkatın âdemleri görür ki tovazondor dirler, bunlar görür. Ve bu tarîk İspanya'ya mahsûsdur ki bunlar pâdişâh tarîkatinin şeyhidür dirler. Ve bu dîvân-ı hâssa ki serdâr dîvânıdur, hâkimin

[3142] kevkebi H (120ᵇ) : - İ
[3143] ve zebûna kıyıcılığı H (120ᵇ) : - İ
[3144] buğz u adâvât H (120ᵇ) : - İ

kendüsi anda olur ve bu hâkime gorornor dirler ki müdebbir ma‘nâsınadur. Bu âdem pâdişâh yâhûd kāim-makām tarafından olur ve bu dîvâna on iki müderris dahi hâzır olur. Ve bir dîvân dahi vardur ki ana konsel refinas dirler. Mâl-i mâliyye ma‘nâsınadur ve birine dahi ceneral reysiyor dirler, kābız-ı mâl dimekdür. Ve üç galoroma ve bir komisari ya‘ni defterdâr ve iki gorafra ya‘ni kethüdâ vardur. Ve Barokisla şehrinde bir dîvân-ı pâdişâhî dahi vardur ki mâl dîvânının bir rüknüdür ve Luksenburg hazînedârlarının tezkerelerini bu dîvânda alurlar. Ve bu dîvânlardan mâ‘adâ bu memleketde üç muhâsebe-hâne vardur ki Beliçya muhâsebesi dirler. Ve bunlardan mâ‘adâ[3145] Holandiya’da ve Çildirya’da dahi birer muhâsebe-hâne vardur. Ve bu muhâsebe-hânelerin dahi cümlesinin muhâsebesi feynas dîvânında görülür. Ve bu dîvân huddâmı Beliçya’nın baş hâkimi olan ceneraldür. Ve emâkin-i muhtelifede on iki veyâ on sekiz fakīh müderris ile bir baş beraziz mu‘tâd üzre dîvân kurarlar ki her ne kadar da‘vâ olur ise cümlesi istimâ‘ idüp kitâb ve kānûnlarına muhâlif biri gaflet itdikde gayrileri “Böyle değildür, hatā oldı” diyü hükmi redd iderler.

Ahvâl-i asker: Ve bu vilâyet askerinden sulh u salâh zamânında kıralın bir mahsûs askeri yokdur, illâ serhadlerde birkaç bölük vardur ve gāyet muhâfazası mühim olan kal‘aları yigirmi altı kal‘adur ki anların kifâyet mikdârı muhâfızları vardur. Ve kadîmde vaz‘ olunan Fransa dahi hâliyâ mevcûddur ve hâliyâ[3146] Nemse kıralı olan Beşinci Karlos bin beş yüz kırk yedi mîlâdında bunları tecdîd itmişdür. Ve bunlara cumhûr lisânında pindaver dirler. Ma‘nâsı âdet-i bölük dimekdür. Ve bunlar üç bin güzîde **[İ, I, 149b]** ve müntehab atludur ki ziyâde ve noksân olmaz ve bunlar on dört bölükdür ki vilâyetin baş beğlerine koşulurlar. Ve bunların başka zâbıtları ve kethüdâları ve çavuşları vardur. Ve bu on dört bölüğün dahi üstünde bir asker-i müfettiş dahi vardur.

Ahvâl-i donanma: Ve bu Filemenk saltanatının başka donanmaları yokdur, lâkin her iskelede vâfir hâzır gemiler bulunur. Vakt-i hâcetde sâhiblerine tahammüline göre ücret ile tutup ve mîrîden donadup ve kifâyet mikdârı asker koyup mahalline irsâl iderler ve ol ecilden sefînelerden biri cenkde gark veyâ bir zarar olur ise sâhibine behâsı virilür. Velâkin yetmiş-seksen seneden beri otuz ve kırk kadar mahsûs kalyonları olup Hindüstân’dan aldıkları cezâyir ve vilâyetleri muhâfaza iderler[3147]. Zîrâ bunların Hindüstân’da ve sâhillerinde çok cezîreler ve vilâyetler zabt itmişlerdür. Ve bunların

[3145] Beliçya muhâsebesi dirler. Ve bunlardan mâ‘adâ H (121ᵃ) : - İ
[3146] ve hâliyâ H (121ᵃ) : ve dahi İ (149ᵃ)
[3147] ve lâkin yetmiş-seksen seneden beri otuz ve kırk kadar mahsûs kalyonları olup Hindüstân’dan aldıkları cezâyir ve vilâyetleri muhâfaza iderler H (121ᵃ) : - İ

sefere müte‘allik cebehânesi ve silâh ve tüfenk ve top ve humbara ve sâir levâzımât makūlesi Meklina şehrinde hıfz oluna gelmişdür.

Ahvâl-i zâbıtān: Ve bunların beğlerin ve zâbıtların ve şehir a‘yânının mülk-i mevrûsı olan eşyâsı çârpâ ve tuyûr ve mahsûs şikârgâhları vardur ki gayri kimesneler sayd u şikâr idemezler. Ancak Berabançiya’da beş orman vardur ki cümlesi beğe mahsûs olup ve bâkī yerlerde herkes gelüp ve tuyûr ile sayd iderler. Ammâ ağla ve tuzağla şikâr itmek beynlerinde câiz değildür.

Ahvâl-i tertîb-i dîvân ve kānûn-ı cedîd: Ve bunların kıralı bir yeni kānûn vaz‘ itmek veyâ bir yeni harâc taleb itmek murâd itse bir mekânda bir vakt ta‘yîn idüp anda dîvân ider. Ve ekser-i dîvân Berüksel şehrinde olur, zîrâ tahtgâh-ı memleketdür. Ve Berabançiya halkı vilâyetlerden hâric dîvâna varmazlar ve cümle Belçiya vilâyetinin eshâb-ı merâtiblerini bi’l-cümle lutfla da‘vet iderler. Bî-tereddüd icâbet idüp gelmezler ise anlardan cerîme almak kānûnlarıdur. Ve muhassal cümlesi dîvâna hâzır olurlar ve âmmeten ehl-i merâtib üç derece üzerinedür ki evvelki eklizya âdemleridür. Ve ba‘dehû şürefâ ve ba‘dehû şehir a‘yânı ve ba‘zı kücük beğler ve şehirlerden borçi maçiteri dimekle ma‘rûf olan şehir kethüdâlarının dereceleridür. Ve Filendirya vilâyetinden yalnız bir elçi veyâ bir vekîl irsâl iderler. Ve üç merâtib ki zirk olundı, bu vilâyetde olan işbu üç mertebe eshâblarının cümlesine ol elçi, kāim-makām ve vekîl olur. Nihâyet her rütbe sâhibleri kendü tarafından bir vekîl dahi irsâl itmeğe kādir olurlar. Ve Holandiya’dan iki rütbe vekîli irsâl idüp ve eklizya rütbesine i‘tibâr itmezler. Zîrâ anlar Kalvinî dîninde olmalarıyla bunlarda eklizya i‘tibârı olmaz. **[121b]** İmdi işbu eshâb-ı dîvân ve erbâb-ı merâtib bi’l-cümle cem‘ olup dîvân germ-â-germ oldukda kıral ne hükm ve ne murâd ider ise reîsülküttâb eshâb-ı merâtibe gāyet mülâyemet ve rıfkla arz u i‘lâm ider. Anlar dahi eğer pâdişâh akça istemiş ise râzı olup ve akça hâzır bulınmaduğı hâlde hil‘at tahsîline mehl alup ve ba‘dehû tedârük idüp virür. Ve duka pâyesiyle tasaddur idenler her birleri hisselerine yigirmişer ustufri altun virürler. Ustufri bunlarda bir mu‘âmeledür ammâ ta‘dâdı ma‘lûmum olmaduğından beyân olunmadı[3148]. Ve’l-hâsıl bu Filemenk devletinde yukarudan beri zikr itdüğimiz büyük hükûmetlerin her birlerinin bir gûne âdet ve kānûnları ve tarz u tavırları ve niçe şehir ve mu‘azzam ve büyük kılâ‘ ve kasabât ve kurâları ve cibâl ü sahrâ ve enhâr ve halîçleri ve deryâ tugyânını sedd ü bend içün olan sınâyi‘ vü bedâyi‘leri hod takrîr ile akl ihâta itmeyüp râvîsi tekzîb olunur mertebe ameller olup ve görüldüği hâlde dahi bu ameller insândan

[3148] ammâ ta‘dâdı ma‘lûmum olmaduğından beyân olunmadı H (121ᵇ) : - İ

ba‘îddür diyü iştibâhdan hâlî olunmaz[3149] ancak ba‘zıları alâ tarîki’l-ihtisâr zikr idüp ve bi’l-ittifâk olan umûr-ı saltanatlarının bâkī ahvâlini nihâyetde zikr idelim, inşâallâhu te‘âlâ.

El-havâ: [İ, I, 150a] Ve bu vilâyetin havâsı gerçi biraz sakīl add olunur ammâ be-gāyet sağdur. Zîrâ rutūbeti ziyâde olmağla hazm-ı ta‘âm ve iştihâsı ve takviyesi kemâldedür ve bu sebebden halkı ziyâdesiyle ekûl olmayaydı sıhhatle ömür sürüp[3150] çok yaşarlardı. Ve bunun yaz gününde sivrisineği ve karasineği Zeyla vilâyetinden gayri yerde olmaz, anda sivrisinek çok olur. Ve bu memleketde gök gürlemek ve şimşek yalamak ve zelzele olmak az vâki‘ olup ve taşlı yerleri dahi az vâki‘ olup[3151] ve dağlı yerleri dahi azdur. Ancak Loçenburg nâhiyesinde ve Hanonya ve Lavoka vilâyetinde birkaç dağlar vardur. Ve Felandirya ve dahi Veylançiya vilâyetleri kumsaldur. Mâ‘adâ yerleri be-gāyet münbit ve mahsûldâr olup arpası ve buğdayı ve yulafı ve sâir hubûbâtı[3152] çok olup ve hattâ üç nev‘ yulafı olur. Ve hattâ Felandirya-yı Halkan ve Filemendirya-yı Filemenk ve Artasiya ve Hanonya ve Zolandiya ve Çildirya ve Leyodçiya vilâyetlerinin mahsûldârlığı dil ile ta‘bîri mümkin değildür. Ve bunlarda ekini şems, mîzâna girdikde ekerler ve ba‘dehû soğuklar olup ve yağmurlar yağup bitmek başlar. Ve bunlarda bir nev‘ tohm olur ki kabuğı siyâh ve içi gāyet beyâz ve mikdârı mercimekden iricek üç kûşeli olur. Anı buğdaya katup etmek iderler ve bulgur dahi idüp ve tavuğa ve kaza ve ördeğe ve sâir devâbba dahi virürler ve ismine bevaykot dirler.

Et-türâb[3153]: Ve bu vilâyetin toprağı gāyet yumuşak olup ve hattâ çifti ekseriyyâ bârgîr ile sürerler.

El-esmâr: Ve bu vilâyetde amrûd ve elma ve kiras ve vişne ve erik ve dut ve şeftâlû ve kayısı ve zerdâlû ve ceviz ve fındık ve muşmula ve ba‘zı yerlerinde kestane ve gayri bâğî ve dağî meyveler dahi[3154] firâvân olur. Ve ba‘zı yerlerinde üzüm dahi olur ammâ bir hoşça tatlu olmaz. Ve bu vilâyetin eşcârı be-gāyet sık ve hem-vâr ve latīfü’l-manzar ve mürti‘u’l-kāme olur. Hûsûsen mîşe ve çenâr ve köknar ve çam ağacları ki kadd ü kāmetlerini gördükde âdem hayrân olur lâkin serv be-gāyet nâdir bulunur. Ve ıhlamur ağacı hod hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn olup ve hattâ kömürinden barut

[3149] ve deryâ tugyânını sedd ü bend içün olan sınâyi‘ vü bedâyi‘leri hod takrîr ile akl ihâta itmeyüp râvîsi tekzîb olunur mertebe ameller olup ve görüldüği hâlde dahi bu ameller insândan ba‘îddür diyü iştibâhdan hâlî olunmaz H (121^{b}) : - İ

[3150] sıhhatle ömür sürüp H (121^{b}) : - İ

[3151] ve taşlı yerleri dahi az vâki‘ olup H (121^{b}) : - İ

[3152] sâir hubûbâtı H (121^{b}) : - İ

[3153] et-türâb H (121^{b}) : - İ

[3154] ve gayri bâğî ve dağî meyveler dahi H (121^{b}) : ve gayri meyveler dahi İ (150^{a})

yaparlar ki söğüt kömürinden a‘lâ olur. Ve bunun yaprağı tâze olursa dahi hayvân yimez. Ve bu vilâyetde agu ağacı dahi çok olur ve Latin lisânında buna nakos dirler. Bunun ağacından yay yapmak gāyet münâsib olur. Ve bu ağacın usâresi ziyâde keskin semmdür ki semm-i kātildür ve su kenârlarında biter bir cins ağac dahi vardur ki şekli cevize benzer. Ve bu ağac ancak bu vilâyete mahsûs olup gayri vilâyetlerde bulunmaz. Ve bu vilâyetde bir gûne ıhlamur dahi olur ki london ta‘bîr iderler. On sekiz senede âdem gövdesi kadar olur ve boyu dahi gāyetü’l-gāye uzun olur. Ve bu vilâyetde vechen mine’l-vücûh zeytûn ağacı bulunmaz. Ve bu vilâyetin bostân yemişleri ziyâde firâvân olur. Lâkin kavun ve karpuz ol kadar âbdâr olmaz. Ve bu vilâyetlerin otları dahi üçünci ve dördünci derecede hârr ve bâr ve tabî‘atlu olur ve niçe müshil otlar dahi bulunur. Etıbbâ devşirip mu‘âleceye isti‘mâl iderler.

El-hayvânât: Ve bu vilâyetin ekser yerinde zehr-nâk hayvânât ki yılan ve akreb ve kök ve yeşil ve ol makūle haşerât yokdur. Ancak ba‘zı yerlerde nedret üzre bulunur. Anlardan götürüp tiryâk yaparlar.

El-mevâşî: Ve bu vilâyetde çayır ve çemen çok olduğından nâşî koyun ve sığır firâvân **[122a]** olur ammâ su sığırı olmaz ve sığırları gāyet büyük olur ve hattâ Korizya ve Holandiya vilâyetlerinin gāyet iri ve mücessem sığırları olur ki altı yüz ve yedi yüz vakıyye eti gelür. Ve hattâ bir vakitde Meklina şehrinde bir öküz **[İ, I, 150b]** zebh itdiler ki bin vakıyyeden ziyâde eti gelüp ve bu ecilden komitin kapusı üzerine ol öküzi tasvîr itmişlerdür ki ile’l-ân komit sarâyı kapusında ol tasvîr durur. Ve ineklerin memeleri dahi şol mertebe sütlü olur ki Holandiya’nın ba‘zı yerlerinde yaz eyyâmlarında bir inekden bir vakitde kırk ve dört rehmina süt sağarlar ki doksan dirheme bir rehmina dirler. Ve koyunı gāyet iri ve semiz ve eti dahi lezîz olup kuzusı ve buzağusı dahi kezâlik lezîz olur. Ve dahi Holandiya ve Felandirya ve Çildirya’nın koyunları üçer ve dörder kuzulayup ve sığırlarının dahi ekseri ikişer buzağılar. Ve bu sebebden bu semtlerde süt ve yoğurd ve peynir ve sâde yağı şol mertebe ifrât üzre çok olur ki ta‘bîr olunmaz. Ve atları dahi gāyet azîmü’l-cüsse olup tahmîle ve cenge iyidür ammâ çok yaşamaz.

El-me‘âdin: Ve bu memleketde tuz ve kibrîd ve şâb olmaz, ancak kıllet üzre Leborçiya'da bulunur. Ammâ demir ve bakır ve kurşun ma‘denleri vardur ve gayrileri sâir vilâyetlerden gelüp bey‘ ve şirâ iderler. Nihâyet kırmuzı aşı boyası be-gāyet çok olup âhar diyârlara ekseriyyâ bu vilâyetden götürürler.

El-enhâr ve’l-gadâyir ve’l-halîc: Ve bu memleketin gölleri ve balık havuzları ki amel ile mahsûs yapmışlardur ve sazlıkları ve amelî halîcleri kesret ü vefret üzre olup

ve enhâr yatağı azdur. Ammâ gayri vilâyetlerden neb‘ iden ırmakların niçesi bu semtin deryâsına munsab olmağın bu vilâyetlere uğrar. Ve bu büyüklük ile meşhûr u ma‘rûf olanları beş ırmakdur ki bunlardur: Reyno, Moza, İskald, Açino, Amaz. Bu beş ırmak gāyet mu‘azzam ımaklar olup ve bu memleketden geçüp bahr-ı Okyanus’a karışur. Ve bunlardan mâ‘adâ geçen ırmaklar dahi çokdur. Ve ol zikr olunan beş ırmaklardan Reyno ırmağı cümleden mu‘azzam olup bunun başı bir yüksek dağdan neb‘ ider ki ol dağa Batlamyus, Adola dağı tesmiye itmişdür. Ammâ ol semtde olan halk Danoçilberg dirler. Ve Moza ırmağı dahi bir yüksek dağdan çıkup sâbıkan buna Vocano dağı dirlerdi ve hâliyâ Vadamont dirler. Ve bu ırmak niçe vilâyetleri ve dağları mürûr idüp Berila nâm bir vâsi‘ boğazla deryâ-yı Okyanus’a munsab olur ve kenâr-ı deryâdan vâfir mesâfe tatlu ider. Ve bundan bir mu‘azzam fâide hâsıl olur, şöyle ki ol tatlu olan yerine niçe kerre yüz bin balık cem‘ olup alel-husûs oksi nâm bir cins balık vardur ki gāyetü’l-gāye tatlu suyı sevmekle anda gelüp âsân vechle sayd olunur. Bu hâssa bu suya mahsûs olup âhar sularda bu hâssa yokdur. Ve bu balık işbu Moza ırmağından gayri suya girmez ve balık Akdeniz’de olan balıklardan lezîzdür. Ve bu suda olan balığın levni gümüş gibi berrâk olup ve ba‘zıları vezinde yüz vakıyyeden ziyâdedür ve tūli dahi on iki kademden ziyâde olur. Ve bunun mevsimi ve çok çıkması mâh-ı nîsândan[3155] ale’t-tevâlî üç aydan ziyâde çıkar. Ve terona ve selamon ve niçe gûne balıklar dahi çıkar. Ve cemî‘-i evkātda bunun balık saydı eksiz olmaz ve deryâdan gelen balıklardan mâ‘adâ kendi kuvvet-i tab‘iyyesi hâssasıyla terona ve lanpitra nâm balıkları dahi olur. Ve lanpitra nâm balık bahâr faslında çıkar. Ve nehr-i İskald dahi niçe bilâd ve sahrâları i‘vicâc ile dolaşup ve niçe nehirler karışup ve Folandirya sevâhilinde azîm sadâ birle cereyân idüp **[İ, I, 151a]** ve İskaldiya kurbında bir gāyet vâsi‘ ağız birle ve deryâ-yı Okyanus’a mümtezic olur. Ve deryâya karışduğı mevzi‘ Moza ırmağına karîb olmağla bu damarda deryâdan çok balıklar gelür. Zîrâ bu nehir iki ağız ile deryâya karışur, takrîri tavîl olmağla biz ihtisâr itdik. Ve bu zikr itdüğimiz ağızda kalkan ve morina ve salamon ve pisi ve terkoş ve hamsi balığının irisi ki ana serda ta‘bîr iderler, bahâr ile tâbistân mâbeynindebir iki-üç ay mikdârı şol mertebe çok çıkar ki haddi ve pâyânı olmaz. Fukarâsı dahi bunı âsân vechle sayd idüp ta‘ayyüş iderler. Ve bunlardan mâ‘adâ bu damarda deryâdan niçe deryâ kelbleri ve korsiyo balıkları girer ki bu balık iki nev‘dür, şöyle ki bir nev‘i kunduza benzer, ana kursun dirler. Ve sâir balıklar gibi yumurta dökmez, kara hayvânları gibi karada **[122b]** yavrular. Doğduğı vakitde karaya çıkup ve yavrulayup ve

[3155] ve bunun mevsimi ve çok çıkması mâh-ı nîsândan H (122[a]) : ve bunu nisan ayından İ (150[b])

on iki günden sonra biraz büyüyüp ve ba‘dehû deryâya getürür ve kara hayvânları gibi yavrularını bu dahi emzirür. Ve deryâ köpekleri dahi bunculayın karada yavrular. Ve bu ırmağın kendü kuvvet-i tab‘iyyesinden niçe envâ‘ balıklar dahi tevellüd ve tekevvün ider ki meşhûrları bunlardur: Losiyos ve bariyos ve agrisponbos ve tenka balıklarıdur ki bunlar âhar vilâyetlerde bulunmaz. Ve dahi envâ‘-i simâk olur ki tavşan ve yılan balıkları ve gayriler âmmeten bunda mevcûddur. Ve dördünci ırmak nehr-i Açino’dur ki buna Oha ırmağı dahi dirler. Bu dahi Reyno kurbında neb‘ idüp Santa Omar manastırına ve Garalinfa’ya uğrayup ve niçe vilâyetler geçüp ve ba‘dehû bahr-i Okyanus’a gıdâ olur. Ve beşinci Amaz ırmağıdur ki diğer ismine Amaziyos dahi dirler. Ve bu dahi niçe vilâyetlerden mürûr idüp ve niçe sular alup Ambida nâm köy kurbında bir büyük göl olup Dolardi nâm isimle müsemmâ olup ve ırmak-ı mezbûr gölün ol bir tarafından geçüp ve vâfir vilâyetlerden mürûr idüp ve kemâl ve vefret üzre bir ağız ile bahr-ı Okyanus’a munsab olur. İmdi bu beş ırmakların zikri tamâm oldı ve bunlardan küçük ırmakları dahi icmâlen zikr idelim ki bunların ba‘zı vakitlerde atla geçmek ba‘zılarını mümkin olur ve ba‘zılarından yaz ve kış geçmek mümkin olmaz. Bunlardur[3156]: İsa, Mosla, Lisya, Sanber, Deyla, Sina, diğer Lasis dahi dirler, Dimra, Dira, Nita, Revir, Berkla, Neyris, Veykıt, İskarya, Tenara, Hanya, Kers. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe kesîrü’s-simâk ve vâfirü’l-menfa‘at ırmaklar dahi gāyet çokdur.

Evsâf-ı enhâr-ı amelî: Ve bu zikr olunan enhârdan mâ‘adâ amelî ırmaklar dahi vardur ki Buruksel, Gandis, Vandalburg vilâyetlerinde olan kârizler gibi şöyle ki kazup birkaç mîl tavîl itmişlerdür. Hattâ içinde kayıklar ve kücük gemiler gezer ve hattâ niçe şehirler ve[3157] kasabalar vardur ki damar şakk idüp ve halîc itmişlerdür ki gemiler gelüp bey‘ ve şirâ itmek âsân ola. Ve bu vilâyetin pınar suları dağlardan gayri yerde katı az yerde bulunur. Ammâ bu vilâyetlerin gölleri ve havzları ve batakları bî-hadd ü bî-şumâr olmağla bu vilâyetler anlar sebebiyle gāyet metânet kesb itmişdür, şöyle ki düşmen zuhûr itdikde ol havz ve halîclerden yollarına su salıvirüp bir vechle geçmek mümkin olmaz[3158].

Evsâf-ı def‘-i tuğyân-ı deryâ: Ve bu semtin deryâsı ba‘zı evkātda tugyân idüp cûş u hurûşa geldikde gāyet hevl-nâk olup ve ba‘zı evkātda bütün vilâyeti basup gark iderdi. Husûsan Zelandiya kenârlarında tūfân ve zarar ve hatar eksik olmazdı. Âkıbet

[3156] bunların ba‘zı vakitlerde atla geçmek ba‘zılarını mümkin olur ve ba‘zılarından yaz ve kış geçmek mümkin olmaz. Bunlardur H (122^{b}) : - İ

[3157] ve kücük gemiler gezer ve hattâ niçe şehirler ve H (122^{b}) : - İ

[3158] şöyle ki düşmen zuhûr itdikde ol havz ve halîclerden yollarına su salıvirüp bir vechle geçmek mümkin olmaz H (122^{b}) : - İ

ehâlî-yi vilâyet ittifâk ve ittihâd idüp bir mu‘azzam sedd ü bend binâ itmişlerdür ki insân gördükde hayrân olup “Bu insân binâsı ve ameli değildür” diyü dem-beste ve hayrân kalur[3159]. Ve ol sedd sebebiyle hücûm-ı deryâdan emîn olup def‘-i tuğyân itmişlerdür. Ve ol semtlerde mazarratları rûzgâr-ı garb ve cenûb rûzgârlarıdur. Ve ekseriyyâ medd ve tugyân şems takdiyeteyn-i i‘tidâleynde olur ve kamer hilâl ve bedr olduğı zamânda olur. Zîrâ kamer şemse mukābil ve mukārin **[İ, I, 151b]** oldukca deryânın azîm medd ve furtunaları olur. Ve bu vilâyet Avrupa’nın ve sâir yerlerin iskelesi mesâbesindedür, şöyle ki etrâf u eknâfda olan tüccâr bunda cem‘ olurlar. Ve bundan böyle bahr-i Okyanus’dan hadd ü hasrdan mütecâviz balık sayd iderler. Şöyle ki Fransa ve İspanya ve Cermanya ve İngilis ve İtalya vilâyetlerine tuzlu balık bundan gider. Husûsan salamon ve alk balıkları bundan gayri yerden varmaz. Zîrâ bu balıklar dahi bu vilâyetde mübâlağa çok çıkar. Ve bu etrâflarda balık ticâreti cümle ticâretlerden enfa‘ ve fâideli olmağla cümleden mu‘teber olan balık ticâretidür.

El-envâ‘: Ve bu vilâyetde envâ‘ balık çokdur, şöyle ki rûy-i deryâda bir yerde dahi bu Filemenk vilâyetlerinde olan envâ‘ balığın kesreti yokdur. Bu mahalle gelince ba‘zı sular ve vilâyetler ta‘rîfinde ba‘zıları takrîr olundı. Anlardan mâ‘adâ envâ‘i dahi çokdur[3160] cümleyi takrîr tavîl olur. Ve bu mahalde dahi üç nev‘ini beyân idelim. Evvelâ bir nev‘i sincâbiyyü’l-levn olup büyük azalos dirler, ya‘ni eşek balığı dimek olur. Ve biri dahi alk ve biri salamon balığıdur. Ve lâkin alk balığı cümleden ziyâde mahsûldâr olup zîrâ bu balık ırmaklarda ve iç denizlerde ve İspanya kenârlarında hiçbir yerde bulunmaz. Ancak Okyanus-i şimâlîde bulunur, şöyle ki bu balık nevrûzun ibtidâsından deryânın dibinde taraf-ı şimâlîden cenûba irtihâl idüp bir mertebe kesret ü vefret ve tugyân ile gelür ki hücûmına sayyâdların **[123a]** dâm ve tuzak ve ağları tākat getürmeyüp pârelenür. Ve ol vakitlerde Holandiya ve Zelandiya ve Forinriya ve Galiya ve İngilisya ve İtalya ve İskosiya’dan donanma gemileri gelüp istedikleri kadar sayd idüp ve tuzlayup vilâyetlerine götürürler. Ve bunların gemileri büyük karınlu ve aftas burunlu olur. Ve ol gemilere boza dirler. Ve bir cins balık dahi vardur, şöyle ki deryâdan çıkduğı sâ‘at ölür. Ol ecilden âhar ücretle kassâb tutup boğazlarlar ve fi’l-hâl tuzlayup ve fuçılara korlar ve satdıkları vakitde çıkarup bakarlar ve süti ve yumurtası olmayanı tekrâr tuzlayup ve fuçılara koyup ve ehl-i hibre gelüp imtihân iderler ve iyisini ayırup ve hâkim mührle fuçıları mühürleyüp a‘lâ olmak üzre satarlar. Ve bu tuzlu balık

[3159] bu insân binâsı ve ameli değildür diyü dem-beste ve hayrân kalur H (122^{b}) : - İ

[3160] şöyle ki rûy-i deryâda bir yerde dahi bu Filemenk vilâyetlerinde olan envâ‘ balığın kesreti yokdur. Bu mahalle gelince ba‘zı sular ve vilâyetler ta‘rîfinde ba‘zıları takrîr olundı. Anlardan mâ‘adâ envâ‘i dahi çokdur H (122^{b}) : - İ

ekseriyyâ yaş durur. Ve bir cins balık dahi vardur ki anı duhânda kurudurlar. Rengi nuhâs rengine benzer ve bunun ismine surt dirler. Ve bir nev‘ine dahi ezillos macor dirler ki büyük eşek dimekdür. Ve cumhûr lisânında kabliyo dirler[3161]. Ve bu balığın her biri vezinde yigirmi vakıyyeden ziyâde gelür ve gāyet latīf balıkdur ve tuzlanan balığın üçünci nev‘ine salamon dirler. Tâze tuzlu iken gāyet lezîz olur ve hattâ bu zikr itdüğimiz balıklardan mîrîye senede iki yüz bin altun hâsıl olur. Muhassal işbu Filemenk memleketinde olan envâ‘ balıklar kesret ü vefreti bir yerde dahi olmayup beyt:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری[3162]

mefhûmı üzre Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âleme tecellî kıldıkda eğer mukırr ve eğer münkir kısmetlerini ketm itmeyüp her memleketde olan kullarının vech-i ma‘âşlarına vesîle ve sebeb bir şey ile tecellî ve hâtırlarını tesellî kılmışdur ki anınla ta‘ayyüş idüp sâirlerine ol şey ile iftihâr ve mübâhât iderler. İşbu Filemenk memleketi dahi bu zikr itdüğimiz envâ‘ balık ve sâir yerlerde olmayan envâ‘-i simâkla müftehir ve mahsûd-ı memleket olmışdur ki bu memleketde olan envâ‘ balığın kesret ü vefreti bir yerde dahi olmayup ve bâ-husûs niçe gûne balıklar vardur ki bir yerde dahi olmayup işbu memlekete mahsûsdur.

El-cibâl: Ve bu memleketin ekser yerleri düz ve sahn ve sahrâ yerler olup bayır yerleri ve dağları azdur. Ancak Luksenburg’da ve Namor’da ve Holandiya’nın ba‘zı yerlerinde ve Leyodiyom sancağında vâfir dağlar vardur. Ammâ öyle müntehâ dağlar yokdur.

El-orman: Ve bu memleketde ormanlar dahi çokdur. Cümleden mu‘azzam ve meşhûrı Ardivana nâm ormandur **[İ, I, 152a]** ki Fransız vilâyetinin ormanlarının cümlesinden mu‘azzamdur. Ve bunun başı Reyno ırmağından ibtidâ idüp Tiravirdor memleketinden geçüp Dens vilâyetine değin mümted olur, şöyle ki mukaddemâ tūli beş yüz mîlden ziyâde idi, nihâyet her bâr kesilüp yeri dağ ve bağçe ve tarlalar ve âbâdânlık olmağla hâlâ otuz loga kadar kalmışdur. Ve bunun ortasında Sentorburg nâm bir mu‘azzam şehir vardur. Ve bu orman ehâlî lisânında Ardon dimekle ma‘rûf olup ve Hanonya vilâyetinde bir orman dahi vardur ki ismine Leyodiyom ve diğer ismine Morvadiya dirler. Bu dahi büyük orman olup içinde niçe köyler ve kasabalar ve müdâmî

[3161] ki büyük eşek dimekdür. Ve cumhûr lisânında kabliyo dirler H (122[b]) : - İ

[3162] Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsi iş başındadır. Sen de ekmeğini çıkarasın ve onu gafletle yemeyesin.

akar sular ile müferrih yerler vardur. Ve ekser-i halkı kömür yakup anınla nef‘lenürler. Ve mukaddemâ bunun içinde Karyotariya nâmında bir tavâyif olurdı. Ve hâliyâ bunlardan Arkıya ormanı içinde kasaba-mânendi bir büyük köy olup ve köyün üzerinde bir mükellef hisâr binâ olunmışdur ki Berelmond beğlerinin mesken-i me’lûflarıdur. Ve Hanonya’nın mîşe-zârî bir orman[ı] dahi vardur ki Sinta dinüp ve diğer ismine Amanat ormanı ve kadîmî ismine Dens dirler. Ammâ ehâlî-yi vilâyet Raymon dirler. Gāyet sık ormandur. Demir nâm bir mükellef mülk yeri olmağın mezbûr beğ ve nesillerinden intikāl idegelen Hanonya’nın büyük şikârbâzı olup ve mansıb[ı] dahi büyük ve âlî olup işbu orman sâhibine mahsûsdur. Ve dahi Hanonya’da bundan gayri bir orman dahi vardur. Fagniyacins dinüp ve diğer nâmına Silvafitsis dirler. Mukaddemâ bu ormanda bir tāife var idi kim ayakları keçiye benzerdi ve keçi gibi boynuzları dahi var idi. Ammâ çehreleri insân çehresi gibi olup ve hâliyâ dahi bu ormanda bu makūle mahlûk bulunur. Ve bu ormanın tūli on altı lugadur. Ve Berançiya memleketinde dahi bir orman vardur ki Sonyas dirler ve diğer nâmına Sogonyas yâd olunur. Ve bu orman bir mu‘teber ormandur. Gerçi bunun **[123b]** devri yedi loga kadardur ammâ etrâfdan cem‘an keresteyi bundan kat‘ iderler ve bundan alurlar. Ve her kesilen ağac seksen ve yüz yıllık ağaclardur. Ve hattâ bu ormandan be-her sene kıral âidesi yigirmi bin altun olur ve bunda şol mertebe şehirler ve kasabalar ve karyeler vardur ki ve çok mükellef manastırlar vardur ki görenler hayrân ve dem-beste ve lâl[3163] olurlar. Beğler ve şehirliler gelüp yazı bunda kışlarlar ve dahi Mardal nâm orman Lovanyanis şehri kurbında bir latīf ve büyük ve avgâh ormandur. Ve dahi Zaventerloya nâm orman Lovanya ile Beruksel ve Veylo ve Verdiya mâbeyninde vâki‘ olmışdur. Bu orman Zaventirya nâm karyeye mülhak olmağla anın ismiyle tesmiye olunmışdur. Diğer nâmına Savontirya dirler. Ve dahi Goronühüt nâm orman Berabançiya memleketinde nehr-i Oda menba‘ı kurbında olup şöyle ki ırmak-ı mezbûr bunun üst tarafından hurûc idüp ve ba‘dehû kendüye Netaya suyı dahi karışur. Ve bu orman mukaddemâ Torenholet sâhibesi olan Marya nâm melikenin şikârgâhı idi. Ve Marlin ve Neyapa ve Nona ve Bores ve Bosek ve İktirvald ve Podaliyom ve Arma ve Seytensilo ormanları dahi mu‘teber ve meşhûr ve her birleri bir vilâyete müte‘allik ve büyük hâkimlere ve beğlere mahsûs olup ve her birlerinin evsâfını tahrîr tavîl olmağla esâmîleri icmâliyle ihtitâm olundı.

Hayvânât-ı vahşî: Ve bu ormanlarda gûn-â-gûn sayd hayvânları dahi vardur, şöyle ki sığın ve karaca ve ada tavşanı ve kurt ve tilkü ve yabânî hınzîr ve bu makūle

[3163] ve lâl H (123ᵇ) : - İ

hayvânât katı çokdur. Ve hattâ ehâlî-yi vilâyet **[İ, I, 152b]** sayd içün niçe mu‘allem kelbler beslerler ki gāyet mu‘ammeldür. Ve hattâ İngilis’den niçe iri kelbler getürürler ki anlara samson dirler. Beynlerinde gāyet makbûldür.

Envâ‘-i kilâb-ı sayd[3164]: Bunlarda bir cins kilâb olur ki iki nev‘dür. Biri orta boylu ve biri dahi kücükdür. Ve bu gāyet makbûl olmağla niçe uzak memleketlerden gelüp alurlar. Ammâ bu vilâyetden çıkınca bu vilâyetde itdiği mertebe hüner ve ma‘rifet izhâr idemez. Ve bir nev‘ tüylü köpek dahi vardur ki suda urılan kuşları suya girüp çıkarur. Frenkler buna parinos dirler ki tüylü dimekdür. Ve dahi Patav tāifesi bir cins kelb dahi bulmışlardur ki ol tüylüden sehl büyükdür ve yassı çeneli olup ve ol kadar yüğrük olur ki ta‘bîr olunmaz. Ve hattâ deryâda urulup mecrûh olan kuşı kova kova yoruldup tutar ve gāyet yüğrük ve kuvvetlü ve büyük tâzîleri dahi olur. Ve bu vilâyetde fâhir zerdavâ ve yabân gelinciği olur ki gāyet makbûl u mergūb kürkleri olur ki sâir vilâyetlerde olmaz. Ve bu vilâyetde ayu ve kirpi olmaz. Lâzım oldukda şimâl tarafından getürdürler. Ve arslan ve kaplan ve pârs ve bebr ve fîl ve gergedân gibi hayvânâtlar dahi olmaz. Bunları Afrika tarafından getürürler.

Et-tuyûr: Ve bu memleketde ehlî ve yabânî tavuk ve kaz ve ördek ve mısır tavuğı ve keklik ve sülün ve kumru ve çil ve kara tavuk ve sâir kuşlar bî-hadd ü bî-pâyândur.

Evsâf-ı şehr-i Andvarpiya: Bu şehrin vech-i tesmiyesi oldur ki mukaddemâ bunun hâkimi Amâlika’dan bir büyük ve meşhûr âdem idi ki her bir dişi birer karış idi. Hâlbuki fî-zamânınâ âdemin dişi bir dirhem ve bir buçuk dirhem ancak gelür. Ve bu âdemin her bir dişi yüz otuz dirhem idi. İmdi otuz iki dişi ne kadar ve başı ve gövdesi ne mertebe büyük[3165] olduğı bundan mülâhaza oluna. Ve bu âdem ol vilâyetde hâkim iken ol vilâyetden geçen tüccârın metâ‘ın nısfını bâc alurdı. Virmeğe muhâlefet idenlerin sağ elini kesüp ırmağa atardı. Ve hâlâ ol vilâyetin alâmeti bir kesik eldür. Ve el-ân bu şehrin mahkemesinde ol âdemin alâmeti içün niçe iri âdem kemikleri hıfz olunmışdur ki görenler hayrân olur. İmdi bu şehir ol âdemin ismiyle tesmiye olunmışdur. Ve bu şehir gāyet mu‘azzam şehir olup şöyle ki iki yüz esvâkı vardur ve deryâya dört mîl bu‘dı vardur. Ve bu şehre sefîneler gelmek içün İskald ırmağına azîm sedler ve binâlar yapup îcâd itmişlerdür ki ol ırmakla bu şehre katı firâvân gemiler gelüp giderler ki ba‘zı evkātda dört-beş yüz gemi birden gelüp ve ol kadar boş gemi dahi birden giderler. Ve kara semtinden dahi gelen arabaların ve tavarların hisâbı yokdur. Hattâ böyle tahrîr

[3164] envâ‘-i kilâb-ı sayd H (123ᵇ) : evsâf-ı kilâb İ (125ᵇ)
[3165] büyük H (123ᵇ) : - İ

itmişlerdür ki be-her sene beş yüz milyon gümüş ki yüz otuz milyon altun ider ki bu kadar bâzârlık **[124a]** olur. Ve ırmak-ı mezbûrun arzı bin altmış ayak ve umkı dahi altmış ayak olup ve şehrin sûrunun çevresi on dört bin sekiz yüz on iki hatve olup ve on üç kapusı vardur. Ve şehrin dâhilinde ırmakdan me'hûz amelî sekiz yüz aded kebîr halîcler vardur ki her birinin içinde niçe iri kalyonlar gezer. Ve bu halîcler amelî olup bunlarda olan sınâyi' vü bedâyi' ve mesârif olan mâlın hisâbı dâire-i tasavvurdan hâricdür. Ve dahi Meklina şehri bir mu'azzam ve atîk ve havâsı mu'tedil ve her şeyi bol ve firâvân olup nehr-i Depilya kenârında vâki' olmış bir şehr-i azîmdür. Bin beş yüz dokuz mîlâdında bu şehre bir sâ'ıka inmişdür ki çok yerleri harâb idüp ve ihrâkun bi'n-nâr itmişdür. Ve niçe bin insân ve hayvân ihrâk ve helâk olup ve dört **[İ, I, 153a]** yüzden ziyâde âdem ol havfla lâl ya'ni dilsiz olmışdur ki ölince öyle dilsiz kalmışlardur. Ve hattâ su içinde dahi bî-hisâb balıklar ve sâir hayvânlar dahi yanmışdur. Ve bu yıldırım esnâsında bir azîm zelzele olup çâk tâ Anti ve Arpiya vilâyetlerine varup çok binâlar harâb ve âdemler helâk itmişdür. Ve dahi Holandiya vilâyetinin ekser yerlerinin altı boş ve mücevvef olup ve bu vilâyetin devri altmış mîl kadardur. Ve bu vilâyeti Reyno ve Moza ırmakları saky ider. Ammâ niçe cedveller ve niçe damarlar peydâ itmişlerdür ki isimleri bunlardur: Lenka, Rotira, İstila, Kovavka, Şetiya, Vokta. Bunların her birleri bir san'at birle yapılup ve bunlardan mâ'adâ niçe acîb ü garîb san'atlar birle dolaplar yapılmışdur ki rûzgâr ile dönüp bir yerden bir yere suyı ol dolaplar birle akıdup ve boşaldurlar. Ve her ne kadar firâvânî su olsa bir garîb tulumba peydâ itmişlerdür ki ân-ı vâhidde bir halîcin suyını bununla boşaldup ve mübâza bir tarafdan düşmen zuhûr itse ol tulumba ile yolları ve sahrâları gark itmek mümkin olur. Ve birkaç dahi etmek iktizâ itmekle vâki' olmışdur. Ve bu san'at çok tasavvur ve mülâhaza götürür, büyük san'at ve işdür. Zîrâ bu halîcin suyını istedüği yere akıtmak ve ân-ı vâhidde boşaltmak ve murâd itdikde hem-çünân doldurmak gāyet büyük san'at ve işdür. Tasavvur olundukda akl ihâta eylemez. Zîrâ bu halîclerde iri gemiler ve kalyonlar gezüp ve deryâdan dahi bu halîclere gemiler girüp istediği şehirlere giderler. Böyle olduğı hâlde her bir halîcde ne mertebe çok su olduğı mülâhaza oluna. Ve bu Filemenk memleketinde bu misillü halîclerin ve cedvellerin ve dolapların ve sedlerin ve bendlerin[3166] hisâbı yokdur. Ve bunlar bu san'atları Çin'den ahz idüp ve Çin'de bundan a'ceb ü agreb ve dâire-i akldan hâric bu misillü şeylerin hisâbı yokdur. Çin memleketi fasıllarında ta'rîf ü beyân olunur, inşâallâhu teâlâ. Ve bu Holandiya memleketinde su

[3166] ve bendlerin H (124[a]) : - İ

sığırı çok ve azîmü'l-cüsse ve mübâlağa çok süt virür. Ve hattâ be-her sene sütden mîrîlerine on kerre yüz bin karola hâsıl olur ki anlarda bir cins akça olup lâkin kaçı bir altuna olduğı ma'lûmum olmadı[3167]. Ve bunda gāyet iri ve kuvvetli atlar dahi olur. Ve dahi bu vilâyetde Vihac nâm ormanda yabân keçisi süriyle gezer, şöyle ki hisâba gelmez. Ve sayda müte'allik sâir vuhûş u tuyûr dahi hadden bîrûn ve efzûndur. Ve bu Holandiya'ya tâbi' Amistirdam şehri dahi mu'azzam şehir olup rub'-ı meskûnda gemiler ve bâzârgânlar gelüp şöyle ki be-her yevm yüz kadar kalyon gelüp ve ol kadar dahi gitmeden hâlî değildür. Ve bu şehirde olan mâldâr bâzârgânın haddi olmayup şöyle ki beş-on milyon guruşa mâlik bâzârgânlar çokdur ki ma'den-i tüccâr dimek olur[3168]. Ve bin dört yüz yigirmi iki mîlâdında Holandiya-i şimâlî tarafında deryâ bir mertebe tugyân itmişdür ki her bir mevci dağlar gibi ve dahi yüksek görünür idi. Çok yerler basup mâ-lâ-hisâb âdem ve koyun ve sığır ve gayri hayvân helâk idüp ve bu tūfân ol semtlerde meşhûr u müte'ârifdür. Ve Loçanburg şehrinin âdemleri kendi lisânların tekellüm itmeyüp Nemse ve Fransa lisânı tekellüm iderler. Ve bu şehir dahi bir büyük ve ma'mûr şehir olup ve bunlarda bir âdet vardur ki beğlerin ve beğzâdelerin silsilesine takayyüd idüp ziyâde mahfûz ve mu'teber tutarlar. Ve hattâ eski beğzâdeler yeni beğzâdelere **[124b]** kız virüp ve kız almazlar ki millet-i müstakılle gibi olup nesillerine gayri silsile karışup ayblu olmayalar. **[İ, I, 153b]** Bu şehrin âdemleri okumağa ve her ilmi öğrenmeğe gāyet sa'y iderler. Ve bunlarda bir âdet dahi vardur ki re'âyâdan birine katl îcâb itse mukaddemâ birkaç gün gûn-â-gûn azâb idüp ve ölmekden bin beter itmeyince katl itmezler. Ve bu şehrin isminin ma'nâsı şems şehri dimek olup ve büyük hükûmetdür. Ve dahi Filendirya vilâyetinde bir âdet vardur ki bir esvâb mezâd itdiklerinde ibtidâ ziyâde behâ ile müzâyede iderler. Meselâ bir esvâb beş yüz akça değer olsa ibtidâ bin akça diyü çağırur ve sonra dokuz yüzde ve ba'dehû sekiz yüze diyüp kimse sâhib çıkmaz, tâ ki değer behâsına inüp beş yüz akça diyü çağırdıkda almak murâd iden âdem "minen minen" ya'ni getür "Getür ben alırım" diyü sâhib çıkup alur.

El-âdet[3169]: Ve bu vilâyetde âdetdür ki bir avretin zînâdan bir evlâdı hâsıl olsa, ol avret öldükde mîrâsını ol veled-i zînâya virürler. Ve bu Filendirya'da Gand şehrinin ortasından üç ırmak geçer ki biri İskald ve biri Liza ve biri Levin'[dir]. Ve bunlardan mâ'adâ bir azîm halîc vardur ki Neyovart dirler. Ve bu sular üç halîce akup ve andan

[3167] lâkin kaçı bir altuna olduğı ma'lûmum olmadı H (124[a]) : - İ
[3168] ma'den-i tüccâr dimek olur H (124[a]) : - İ
[3169] el-âdet H (124[a]) : - İ

Sas dimekle ma‘rûf ağız ile nehr-i Okyanus’a munsab olur. Ve bu halîc ile bu şehre niçe niçe vilâyetlerden gemiler gelür. Ve bu maslahat içün azîm hâtıra hutūr itmez ve görenler dem-beste ve hayrân olup akıllar irmez ve fikirler ihâta itmez mertebe azîm sedler ve bendler ve pektler peydâ ve îcâd itmişlerdür ki görenler “Bunları dîvler ve perîler yapmak gerekdür. Nev‘-i beşerden böyle amel hâsıl olmak muhâldür” diyü i‘tikād itmezler. Ve bu şehrin sâir ebniyesi ahvâli bundan ma‘lûm olur. Ve dahi Avostad kasabasında mukaddemâ balıkcılar sâkin olurdı. Bin dört yüz mîlâdında bunda yedi dâne azîmü’l-cüsse balıklar sayd olunmışdur ki her birinin tūli yetmiş dört ayak olup ve bu gûne birkaç dâne mücessem deryâ hınzîri dahi zuhûr itmişdür. Ve bunlar bir havfla kendülerin limana atup ol tarîkle ahz olunmışlardur. Ammâ bunlara deryâda ne gûne hayvân musallat oldı ki anın havfından kendülerin halâs içün bu limana bırakdılar, ma‘lûm olmadı. Ve hâlâ bunda bir mu‘azzam kal‘a binâ olunmışdur ki on yedi mu‘azzam tabyası vardur. Bin altı yüz bir senesinde bunı Fransız muhâsara idüp[3170] şol mertebe cenk olmışdur ki içerüde ve taşrada yüz on bin âdem katl olunup ve âkıbet alımayup gitmişdür. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur[3171].

Evsâf-ı Zeylandiya: Ve bu vilâyetin halkı gāyet müdebbir ve ekseri orta boylu ve kaviyyü’l-bünye olurlar.

Nisâ-yı mücessem: Ve bu vilâyetde tenâsüb-i a‘zâ ile uzun boylu gāyet hasnâ bir avret zuhûr itdi ki sâir nisâ anın yanında cüce mesâbesinde idi ve kuvvetde dahi bir mertebede idi ki her batmânı yüz otuz dirhem olmak üzre dört yüz batmân şey alur iki dâne fuçıları ki her birlerini ikişer âdem yerinden hareket itdiremez iken ol avret ol iki fuçıyı âsân vechle iki eliyle kaldırup niçe ister ise oynadırdı ve ol vakitde Fransa kıralı olan Karlo bunların düğünine gelmiş idi ve ol avreti gördükde alup vilâyetine götürdi. Ve bu avretin zuhûr[ı] yüz seneden ziyâdecedür[3172].

Ve dahi şehr-i Oltraykit şehr-i mu‘azzam olup nehr-i Reyno bunun ortasından geçer. Atîk ve ma‘mûr ve mu‘azzam şehirdür ki otuz beş köprüsi olup ve etrâfında elli kadar kasabası ve bir büyük **[İ, I, 154a]** depesi ve bir amîk halîci ve dört yerinde seddi ve beş mu‘azzam kullesi ve kilisası vardur ki birine Meryem Kilisası dinüp ve’l-hâsıl mukaddemâ bu kilisada hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn altun ve gümüş evânî ve incü ve cevâhir bî-hisâb olup ve halk dahi gāyet i‘tibâr itmeleriyle papa hased idüp

[3170] Fransız muhâsara idüp H (124^{b}) : düşmen muhâsara idüp İ (153^{b})

[3171] ve âkıbet alımayup gitmişdür. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur H (124^{b}) : - İ

[3172] ve bu avretin zuhûr[ı] yüz seneden ziyâdecedür H (124^{b}) : ve bunun vukū‘ı ahd-i karîbdür İ (153^{b})

mâbeynlerinde burûdet vâki‘ olmağla bu kilisayı yakmak içün papa, Nemse kıralına haber göndermeğin Nemse kıralı üzerine varup harâb itdikde temelinde bir direk çıkdı ki üzerinde birkaç sâtır yazı yazmışlar ki “Fülân zamânda bunda bir tāife gelüp bu kilisayı hedm itse gerekdür” diyü tahrîr olunmış. Ol hattı mâ-sadak mefhûmı ma‘lûmları oldukda nâdim oldılar ammâ kilisayı temeline varınca bi’l-külliye hedm ü gāret itmiş bulundılar. Ve dahi Forizya-yı garbîde Nisya vilâyetinin cenûb tarafında ba‘zı iri **[125a]** taşlar vardur ki her birleri bir büyük ev kadar olup ve çoğunun içi oda gibi mücevvef ve kimi henüz bütün ve kimi cüz’î mübâşeret olunmış nâ-tamâm. Ve’l-hâsıl bunları bu minvâl üzre yerinden kal‘ idüp ve bu gûne içlerin tecvîf iden kimdür ve ne zamân olmışdur aslâ bir ferdin ma‘lûmı olmamışdur.

Evsâf-ı ba‘zı cezâir[3173] der-hükûmet-i Filemenk: Ve bu Filemenk hükûmetinde çok cezîreler vardur. Cümlesini takrîr tavîl olur ancak ba‘zılarında ta‘accübât-ı dünyâdan ve hârikü’l-âdet eşyâ ve hayvânât olan cezîrelerden ba‘zılarını alâ tarîki’l-ihtisâr zikr idelim.

Cezîre-i Tulan: Bu cezîrenin iki mu‘teber kasabası vardur. Birine Tulan ve birine San Martin Sobek dirler. Ve bu kasabalar gāyet atîk olup ve bunların envâ‘-i vuhûş u tuyûrı müştemil bir latīf ve müferrih mîşezârı vardur ki bu mîşezârda kara kuşun bir mertebe kesret ü vefreti vardur ki hisâba gelmez, şöyle ki her bir ağacın başı bunların âşiyânından nâşîdür.

Cezîre-i Vodoy Folendiya: Ma‘nâsı güğercin cezîresi dimekdür. Ve bunda ol kadar güğercin vardur ki hisâbını ancak Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri bilür. Ve birkaç kasabât ve kurâsı olup ve devri on dört mîldür.

Cezîre-i Kadisand: Bu cezîre Filendirya’ya tâbi‘ olup limanları ve köyleri çokdur. Ve bunun kal‘ası metîn ve cenk âlâtı firâvân olmağla değme bir cenk ile alınmak mümkin değildür. Ve arâzîsi dahi latīf ve münbit olup güzel buğdayı ve meyvesi çokdur. Ve bunun taraf-ı şarkında bir kücük hükûmet dahi vardur ki ismine Hitlendivan Berkins dirler ki hem kasabanın ve hem yerin ismidür. Ve kasabası ismiyle bir hükûmet dahi vardur ki Neyavron Havon ve diğer nâmına Bolendvan Gorvi dirler. Ve buna karîb Nokrek nâm bir kasaba dahi vardur. Ve dahi Filendirya’ya tâbi‘ Maldikam şehrinin Veykabusok nâm karyesinde kalay ma‘deni vardur, şöyle ki bu kalay ma‘deni İpro semtinden beri su ile gelür. Bir cins taşdan çıkarırlar ki ol taşı su götürüp bu köy kurbında cem‘ eyler. Ehl-i vilâyet dahi ol taşı düşürüp terbiye ile kalay

[3173] metinde “cevâzir.”

çıkarırlar. Ve dahi şehr-i Santo Orma'da nehr-i A kenârında vâki' olmışdur ve bunda bir büyük göl vardur. Nehr-i A andan münşakk olur. Ve bu göl niçe cezîreleri müştemildür, şöyle ki ol cezîrelere bir yerde karâr-dâde olmayup dâimâ hareket üzre gezerler, şöyle ki su üzerinde mu'allak durup **[İ, I, 154b]** rûzgâr esdikce hareket-i hafîf birle bir yandan bir yana hareket idüp gezerler[3174]. Ve bu adaların böyle olmasının hikmetinde öyle nakl iderler ki mukaddemâ bu göl içinde bir cins otlak biterdi ki gāyet üreyüp şöyle çoğaldı ki rûzgâr esdikce ol gölün temevvüc ve telâtumından ol otlak kürre kürre kökinden kopup ve su yüzinde çoğalup ve birbirlerine sıkışup rûzgâr esdikce kamışlığa sürüp karâr kıla kıla kenârdan rûzgâr ile kalkan gubâr ve zerrât üzerinde karâr ide ide mu'azzam ada olup müddet-i medîd bu hâl üzre karaya muttasıl olmağla gitdikce büyüyüp ve ba'd-i zamân bir azîm tūfân ve furtuna vâki' oldukda işbu göl dahi cûş u hurûşa gelüp ve bu karaya muttasıl olan cezîre dahi karadan munfasıl ve birkaç parça olup rûzgâr şiddetiyle karadan ayrılup ve her bir kıt'ası başka bir cezîre olup rûzgâra tebe'iyyet ile ol göl içinde hareket-i hafîf ve te'ennî ile böyle gezer ki garb rûzgârı esdikce te'ennî ve hareket-i hafîfe ile şarka ve şark rûzgârı esdikce garba teveccüh idüp ve kıs alâ hâzâ gayri rûzgârlarda dahi hem-çünân göl içinde gezerler[3175]. Ve hâliyâ ehl-i vilâyet hayvânlarını ol adalara salıvirüp yazda ve kışda anların çayırını ra'y iderler. Ve bu adaların altında mâ-lâ-hisâb balıklar vardur ki harr ve berd eserlerini def' itmek böyle adaların altına cem' olup ma'an gezerler. Ve sayyâdlar dahi âsân vechle sayd iderler. Ve'l-hâsıl işbu Beliçya'da ve buna tâbi' cezîreler ta'accübâtdan şeyler çok olup bu mahalle gelince alâ tarîki'l-ihtisâr zikr ü beyân olunan umûr ve ahvâllerinden ayâr ve kuvvet-i saltanatları ehl-i hıredmendânın ma'lûmları olur. Ve bundan böyle dahi tāifenin zuhûr ve istiklâl ve kānûn ve kā'idelerinden dahi alâ tarîki'l-ihtisâr tahrîr ü beyân idüp ve ba'dehû âhar millet ve diğer saltanat tahrîrine şürû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.

Evsâf-ı istiklâl ve ba'z-ı kavânîn-i saltanat ve memleket-i Filemenk: Ma'lûm ola ki[3176] işbu Filemenk memleketi Avrupa'nın dokuzuncı kısmıdur. Ve bu Filemenk tāifesi Nemse milletinden ve saltanatından ma'dûd olup ve ba'dehû **[125b]** yine Nemse kıralı evlâdlarından İspanya saltanatına mâlik kırallar hükûmetine dâhil ve tâbi' olmalarıyla niçe müddet dahi İspanya hükûmetinde oldılar. Ammâ böyle serîr-i mülk idüp bîgânenin zîr-i destinde mahkûm olmaklığı kendülerine revâ görmeyüp ve seyf

[3174] hareket idüp gezerler H (125[a]) : hareket iderler İ (154[b])

[3175] şarka ve şark rûzgârı esdikce garba teveccüh idüp ve kıs alâ hâzâ gayri rûzgârlarda dahi hem-çünân göl içinde gezerler H (125[a]) : - İ

[3176] ma'lûm ola ki İ (154[b]) : - İ

gayreti miyân-ı metânete bend idüp Venedik-misâl bunlar dahi cemâ‘at ittifâkını savâb görüp ve bu hâlle kendüler zabt-ı memleket idüp ve mahkûmiyyetden çıkup başka bir saltanat ve cemâ‘aten zabt-ı memleket eylediler

Et-taksîm: Ve mukaddemâ bunların memleketinde olan on yedi hükûmeti dahi Cermanya’nın yedi elektörlerine teşbîhen yedi kısm itdiler ki bunlardur[3177]: Çildirya ma‘a Zotfaniya, Holandiya, Zeylandiya, Teraykinom, Torensizialaniya, Koriziya, Koroninga ma‘a Omlandiza vilâyetleridür ki her birlerinde niçe büyük hükûmetler ve sancaklar vardur[3178]. Eğerçi bu memleket aksâmı İspanya’dan azdur ammâ bunun halkı çok ve zengin ve ekseri bâzâgân olup ve cenkde ve alış veriş ahvâlinde ve donanmada bunlar anlara gālibdür. Ve Filemenkler cemî‘-i kānûn ve kā‘ideleri bunlarda dahi mevcûddur, şöyle ki bin beş yüz yetmiş dokuz mîlâdında bunlar bu tarz u tavr üzre hurûc idüp ve ubûr gösterüp ve İspanya ile çok cenkler idüp ve bilâhare İspanya’ya gālib olmışlardur. Ve bunlar İspanya hükûmetinden çıkup başka bir cumhûr ve saltanat **[İ, I, 155a]** olalı târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz elli bir sene mürûr itmiş olur[3179]. Ve bunlar niçe vechle ittifâk u ittihâd ve kavl ü şart ve kānûn-ı saltanatları olmak üzre cumhûr itmişlerdür ki bir kaçını zikr idelim. Evvelâ cümleden biri budur ki Holandiya ve sâir vilâyetler ki kendülere müte‘allikdür, dâimâ birbirleriyle yek-dil ve yek-cihet olup ve sözleri bir ola ve söyleşdikleri umûra müte‘allik ahvâl aslâ ve kat‘â ve min-ba‘d ifşâ olmaya. Ve ikinci budur ki her şey ki birbirlerine bahş ideler ve yâhûd satarlar min-ba‘d ol sözden rücû‘ itmeyeler. Ve üçünci, mukaddemâ mu‘âf olan şehirler ke’l-evvel mu‘af ve müsellem ola. Ve dördünci, cemî‘-i da‘vâ ve nizâ‘larını bîgâneye fasl itdirmeyüp kendü mâbeynlerinde fasl ideler. Ve beşinci, her kimin üzerine düşmen gelür ise mâlla ve cânla karşu durup yardım ideler. Ve altıncı, etrâflarında olan düşmen haberini işidilür, sâir şey mâni‘ ve illet itmeyüp mu‘âvenet ideler. Yedinci, herkes beğlerine tebe‘iyyet idüp ve beğlerden biri bir âharın re‘âyâsına dahl u ta‘arruz eylese kāil olmayalar. Sekizinci, her kal‘a ki metîn ve müstahkem olmaya, anı ta‘mîr ve termîm idüp ve komşuluğında olanlar dahi yardım ideler. Dokuzuncı, cemî‘-i memleketde gümrüklerden ve öşrlerden ve sâirlerden tahsîl olunan mâl bir yere cem‘ olunup cümle ma‘rifetiyle mahall-i lüzûma sarf oluna. Onuncı, bir şehre asker uğradıkda ol askerin harcı ve levâzımı ol şehirden virile. On birinci,

[3177] et-taksîm: Ve mukaddemâ bunların memleketinde olan on yedi hükûmeti dahi Cermanya’nın yedi elektörlerine teşbîhen yedi kısm itdiler ki bunlardur İ (154^{b}) : - H

[3178] vilâyetleridür ki her birlerinde niçe büyük hükûmetler ve sancaklar vardur H (125^{a}) : - İ

[3179] târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince yüz elli bir sene mürûr itmiş olur H (125^{b}) : işbu bin yüz otuz üç târîhü’n-Nebî sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve selleme gelince yüz kırk iki sene mürûr itmiş olur İ (155^{a})

oğlanları on sekiz yaşına bâliğ oldukda ism ü resmiyle defter-i tekâlife yazılup ve altmış yaşına varınca kendüden tekâlif alınup ve ba‘dehû kendüye denile ki “Min-ba‘d senin hizmetin mu‘âf oldı, muhayyersin. İster isen hizmet it ve ister isen itme” dinile. Zîrâ elbette yazılduğı vakitde ol kimesne öyle söylemeğe muhtâcdur ki “Şimden girü sizin hizmetinize bel bağladım, her ne ki emr iderseniz ben hâzır ve âmâdeyim” dir. İmdi vaktâ ki sinni altmış yaşına vara, anı makām-ı tahayyürde korlar. On ikinci, cümle memleketde olan eğer cenk ve eğer sulh ve eğer sâir mesâlih-i umûr-ı devlet cümle ma‘rifetiyle olup ve mâbeyninde ihtilâl vâki‘ oldukda kangı tarafın kāili ziyâde ise ekall, eksere tâbi‘ olup ekser ile amel oluna. On üçünci, her halkda bir âdem ki bir şeyi bey‘ ve şirâ itmek murâd itdikde serserî itmeyüp elbette ma‘rifet-i cemâ‘at ile ide. On dördünci, her beğin kendi re‘âyâsı kendüye bir mertebe mutī‘ ve munkād olmak gerekdür ki kendünün izni olmadıkca birinden kalkup bir âhar yere gitmeye. On beşinci, cümle memleket-i Filemenk’de sikke bir olup aslâ ve kat‘â tebdîl ve tagyîr olmaya. On altıncı, herkes kangı dîn üzre olur ise olsun, hiçbir ferdin dînine dahl u ta‘arruz olunmaya. Hattâ bir âdemin birkaç oğlu olup biri Lutrin ve biri Kalvin ve biri Papa ve biri Ermen ve biri Rûm ve hattâ biri müslimân olsa dahi aslâ babaları ta‘arruz itmeye. Ve lâkin bu yakınlarda bu kānûnı tebdîl idüp cümlesi Kalvin dîni tutmışlardur. Zîrâ anların i‘tikādında “Hâlisü’l-ayâr dîn budur” dirler. On yedinci, her kim Filemenk vilâyetinde baş kaldırır ise cümleten kalkup ana nasîhat ideler ve eğer rücû‘ ider ise fe-bihâ ve illâ cemâ‘at başı her ne fermân **[İ, I, 155b]** ider ise ana göre amel ideler. On sekizinci, Filemenk tāifesinden bir tāife gerek kendi vilâyetlerinden olsun ve gerek âhar **[126a]** diyârlarda olsun bulunsun, kānûn-ı Filemenk’e muhâlif amelde olmaya. On dokuzuncı, her ne kadar sarp da‘vâ olursa olsun anı bir aydan ziyâde geçürmiyüp fasl ideler. Ve yigirminci budur ki her kaçan bir tarafdan düşmen zuhûr ide veyâ bir tarafdan haber gele[3180] veyâ bir gayri şey zuhûr ide, bi-lâ te’hîr ve ale’l-fevr etrâfa haber irsâl olunup cümleye i‘lâm oluna. Ve bunlardan mâ‘adâ bu memleketde olan yedi kısmın her birinin bir baş şehri vardur ki ol kısma tâbi‘ her ne kadar şehir var ise ol şehirlerin birisi be-her sene nevbet ile baş şehir ola. Ve her cemâ‘at içinde lâ-büdd bir cemâ‘at başı ola gelmişdür. İmdi ol dahi be-her sene tebdîl olup bir âharı cümleye ser-firâz olup cemâ‘at başı ola. Ve bu cemâ‘at başlarının hizmet-i lâzimeleri budur ki vaktâ ki bir cânibden elçi gele yâhûd bir yere elçi irsâl olunmak lâzım gelse veyâ sulh olunmak îcâb eyleye, bu

[3180] veyâ bir tarafdan haber gele H (126ª) : - İ

yedi cemâ‘at başı olan kimesneler elinde olup her ne yüzden ma‘kūl görürler ise öyle iderler.

Ed-dîvân: Ve bunlarda bir mahsûs dîvân vardur ki mezbûr cemâ‘at başları umûr-ı askeri anda müşâvere iderler. Ve bu yedi kimesnenin üzerine bir baş nâzır müsteşâr dahi vardur ki cümlesi anınla meşveret itmekle meşveret iderler. Ve ol âdem her hafta tebdîl olur ve yerine âharı nasb olunur. Ve bir reisülküttâb dahi vardur ki ol müsteşâr altında oturup her çend ki müşâvere olur, ol müsteşâr murâdını ana işâret ider ve reîs dahi yazup ifâde ider. Ve eğer bir büyük ve gāyetü’l-gāye güç maslahat ola, bu dîvândan mâ‘adâ bir dîvân dahi vardur ki ol dîvândan büyükdür ve hattâ anlar dahi büyük dîvân ta‘bîr iderler. Ammâ bu dîvân nâdir olur. Ve bunlardan mâ‘adâ bir dîvân dahi vardur ki istano dîvânı dirler. Ve bir dîvân dahi vardur ki ana aksâm-ı seb‘a âdemleri gelür, şöyle ki Çildirya’dan iki âdem ve Holandiya’dan üç âdem ve Zeylandiya’dan iki âdem ve Foriziya’dan dahi iki âdem ve bâkī vilâyetlerden birer âdem gelüp ve bu dîvânda meşveret olundukda altı sözün dördi tutulup ve ikisi redd olunur. Ve on sözün altısı tutulup dördi redd olunur. Ya‘ni cild-i sâbıkda sebkat itdüği üzre eshâb-ı meşâvere bir yere gelüp bir nohuda veyâ bir kağıda veyâ bir gayri şeye olsun veyâ olmasun diyü yazarlar. Ve cümlesini bir şey içine korlar ve ba‘dehû çıkarup okurlar. Eğer altı âdemin dördi olsun yazmış ise ol dört âdemin söziyle amel iderler. Ve on âdemin altısı olsun, dördi olmasun yazmış ise ol altı âdemin söziyle amel iderler. Ve’l-hâsıl cemî‘-i umûrlarında ekall, eksere tebe‘iyyet iderler. Ve bir dîvân dahi vardur ki anda sikkeye ve akçaya ve emvâl ve erzâka müte‘allik umûr görülür. Ve bir âhar dîvân dahi vardur ki anda deryâya ve sefâine müte‘allik ahvâl görülür ki biri Holandiya ve biri Foriziya ve biri Zolandiya’da olur. Zîrâ bu üç vilâyetin her birinde birer bender vardur ki gümrüklerinden bî-hisâb mâl hâsıl olur. Ol ecilden bu dîvân bunlara mahsûsdur. Evvelâ Holandiya’da üç bender vardur ki bunlardur: İstirdam, Rotam, Hornato ve bunun diğer ismine Horlim dahi dirler. Ve Zolandiya’da olana Meydelburg dirler ve Forizya’da olana Harlikon dirler. İmdi bu benderlerin her birinde birer muhtâr olur ki anları her nâhiyeden birer âdem ihtiyâr idüp nasb itmişlerdür. Ve anlardan mâ‘adâ bir âdem dahi vaz‘ olunmışdur ki sırra müte‘allik olan ahvâl cemî‘an **[İ, I, 156a]** ana tefvîz olunmışdur. Ve bir âdem dahi vardur ki mîrîye müte‘allik eşyâ ana sipâriş olunup bir kimesne vefât idüp oğlu kalmasa, emvâl ve erzâkını mîrîye kabz ider. Ve’l-hâsıl bu zikr olunan eşyâya müte‘allik da‘vâlar cem‘an Faga şehrinde görülür. Ve cenk gemilerinin ve sâir sefâinin umûrı bunun hâkimine müfevvezdür ve cemî‘ gemilerin mürûr u ubûrı bunun umûrına merbûtdur, şöyle ki bundan izin olmadıkca bir ferd gidüp

ve gelmeğe kādir değildür. Ve üç ayda bir def‘a buna gümrük muhâsebesini virürler. Ve ol vilâyet ki kılıc ile feth olunmışdur ve yâhûd bir tarîkle sonradan alınmışdur, anların hükkâmının rütbesi bunlardan aşağıdur. Ve bunların Yeni Dünyâ’da ve Hindüstân’da zûr-ı bâzû ile alup zabt itdikleri memleketler içün dahi iki dîvânları vardur, şöyle ki ol iki dîvân bunların ol iki memleketde olan vilâyetleri umûrına menût u merbûtdur. Ve mukaddemâ İspanya kıralı kuvvetde iken bunlara yasak idüp Yeni Dünyâ’ya ve Hindüstân’a **[126b]** gitmeden bunları men‘ ve def‘ itmek murâd itdikde bunların güclerine gelüp ve İspanya kıralına mutī‘ ve mahkûm iken itā‘atden hurûc ve muhâlefet itmeleriyle aralarında çok nizâ‘ ve cenk ü cidâl ve harb u kıtâl geçüp ve âkıbet gālib olup darben ve kahren Yeni Dünyâ’ya ve Hindüstân’a varup gelmeğe başlayup ve bu iki memleketden berr ü bahrlarından vâfir vilâyetler ve cezîreler zabt idüp ve bundan sonra mahkûmiyyetden çıkup başlu başlarına bir saltanat olup ve ile’l-ân devletleri kuvvet bulmakdadur, şöyle ki bundan akdem[3181] Hindüstân’da pâdişâh olan meşhûr-ı âlem Evrengzîb vefât itdikden sonra Hindüstân’dan vâfir vilâyetler ve kal‘alar alup ve müceddeden ba‘zı kal‘alar dahi yapup ol semtlerde cümleden ziyâde nâm u şânları münteşir olmışdur. Ve hattâ mukaddemâ Çin memleketine ve bâ-husûs Hind ve Çin’den ba‘îd ve saltanatı dahi bunlardan kuvvetlü olan Yaban cezîresi saltanatı ki cevâhirin elmasından mâ‘adâsı anın dağlarından gelüp ve andan öte saltanat olmayup ve ne olduğunı dahi kimse bilmez. İşbu Çin ve Yaban cezîresi iskelelerine mukaddemâ Portukal’dan gayri millet varmaz iken şimdi ol semtlere dahi bunların sefîneleri varmağa başlamışdur. Muhassalu’l-kelâm rûy-i deryâda bunların sefîneleri varmaduğı yer olmayup ânen-fe-ânen ol semtlerde kuvvetleri ve nâmları mütezâid olmakdadur. Ve Hindüstân sâhillerinde ve deryâsında aldıkları vilâyetler ve cezîreler Hindüstân faslı tahrîrinde zikr olunur[3182].

Îrâd-ı tayarât: Ve bu Filemenk devletinin îrâdları dahi çokdur ve âdetâ olan îrâdlarından mâ‘adâ Holandiya’dan yüz bin ve Forizya’dan on bir bin ve Zeylandiya’dan dokuz bin folorina ya‘ni sivilya ve kara guruş îrâdları olur ki kimi mektûbdan ve kimi bu makūle şeyden hâsıl olur. Ya‘ni anlarda âdet budur ki bir âdem bir yere mektûb irsâl itmek murâd itdikde cânib-i mîrîye bir altun virmeğe muhtâcdur. İşbu misillü hevâyî şeylerden dahi bu mertebe îrâd hâsıl idüp gāyet müdebbir ve hisâbî tāifedür.

[3181] bundan akdem H (126ᵇ) : - İ

[3182] ve Hindüstân sâhillerinde ve deryâsında aldıkları vilâyetler ve cezîreler Hindüstân faslı tahrîrinde zikr olunur H (126ᵇ) : - İ

El-hırâs: Ve bu memleketin metâneti ve hıfz u hırâseti sâir deryâlardan eblağ ve âsândur[3183], şöyle ki kal‘aları gāyetü’l-gāye metîn ve müstahkem olduğından gayri istedikleri vakitde deryânın suyunı etrâfına ihâta itdirüp ve murâd itdiklerinde yine girü ircâ itdirirler. Tarîki yukaruda zikr olunmışdur. Ve bunların cenk ilminde ve âteş san‘atında dahi mahâretleri vardur ki ta‘bîr olunmaz. Ve gemi ve ilm-i harîtada dahi kâmillerdür ve beynleri dahi gāyet **[İ, I, 156b]** müttefik ve kemâl mertebe muhabbet ve muvâfakat üzre olup ve aslâ birbirlerine tekebbür ü tecebbür itmeyüp kemâl mertebe muvâfakat ve ünsiyyet üzredür. Ve bunların askeri Cermanya ve Fransa ve İngilis ve Saksonya’dan ve yerlüden cem‘ olur.[3184]

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat-ı Galiya ya‘ni Fransa ve kadîmî isimlerine Kolo dirlerdi

Bunlara bu Fransa ismini[3185] Nemseliler komışlardur. Bunların aslı Cermanya’dan olup ve bunların ol vakitlerde Cermanya’da dahi kimesneden havfları ve tebe‘iyyetleri[3186] olmayup başlu başlarına bildiklerini ve ellerinden geldiklerini iderlerdi. Âkıbet Cermanya’dan ya‘ni Nemse’den ve Vandal vilâyetinden[3187] ayrılup işbu memlekete gelüp iskân itmeleriyle bunlara Frans didiler. Ma‘nâsı mu‘ânid dimekdür. Ve bunlara Latin lisânında Galiyos dirler. Ma‘nâsı horos dimekdür. Vech-i teşbîh bunlar bir gavgâcı ve cenkci millet olmağla horosa teşbîh itmişlerdür[3188].

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Nemse ve İsvis ve Savori ve bir mikdâr Talyan ve Albus dağı ve şimâlen dış deniz ve İngilis boğazı ve Lamanka deryâsı ve Filendirya vilâyeti ve cenûben Meditraniyo ya‘ni Akdeniz ve İspanya memleketi Septe boğazına varınca ve garben bahr-i Usyan ya‘ni bahr-i Muhît hadd ider.

Ed-derecât: Ve bu memleket tūlen otuz derece mâbeynindde olup ve arzen kırk iki ve elli iki derece mâbeyninde olup tūlen üç yüz loga ki dokuz yüz mîl ider. Ve arzen iki yüz elli beş loga ki yedi yüz altmış beş mîl ider ki devri beş bin altı yüz mîldür. Ve bundan mâ‘adâ sâir vilâyetlerde ve Yeni Dünyâ’da dahi çok vilâyetler zabt idüp hâlâ taht-ı hükûmetlerindedür. Mahalli ile ba‘zıları zikr olundı ve ba‘zıları dahi mahallerinde zikr olunur.

[3183] eblağ ve âsândur H (126^{b}) : eblağdur İ (156^{a})
[3184] Bu noktadan sonra İ nüshası 185a’ya bağlanmaktadır.
[3185] bu Fransa ismini H (126^{b}) : bu ismi İ (185^{a})
[3186] kimesneden havfları ve tebe‘iyyetleri H (126^{b}) : kimseye tebe‘iyyetleri İ (185^{a})
[3187] Nemse’den ve Vandal vilâyetinden İ (185^{a}) : - H
[3188] ve bunlara Latin lisânında Galiyos dirler. Ma‘nâsı horos dimekdür. Vech-i teşbîh bunlar bir gavgâcı ve cenkci millet olmağla horosa teşbîh itmişlerdür H (126^{b}) : - İ

El-evveliyât: Ve mukaddemâ bunlar başlu başlarına bir tāife olup **[127a]** pâdişâhları olmayup ve bir gayri pâdişâha dahi itā‘atleri yok idi. Mu‘tâdları etrâf u eknâfa sefer idüp gāret itmek idi. Ve ba‘d-i zamân tavâyif-i mülûk gibi olup ve lâkin bunların avretleri gāyet âkıle ve müdebbire ve bahâdure olmalarıyla yine gālib olup çok zamân hükm ü hükûmet ve azl ü nasb avretleri elinde olup ve ba‘d-i zamân zahmet ve kıtâl ile hükm ü hükûmeti avretlerden ref‘ idüp erlere tahvîl itdirince çok zahmet çeküp ve çok kanlar dökmişlerdür. Ve evâilde bunlar gāyet şedîd ve serd ve hûnî ve hodbîn ve kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve millet olup bir vechle kimesneye ser-fürû itmezlerdi.

Ahlâk-ı hâlâ: Ve bu Fransa tāifesi beyâz tenlü ve kızıl yüzlü ve sarı ve beyâz saçlu ve gök ve gök-elâ ve sarı elâ gözli olup esmerü’l-levn ve kara gözli ve kara kaşlu ricâl ü nisâ az vâki‘ olup ve olsa dahi anlar indinde makbûl değildür[3189]. Lâkin kumral kaşlu ve saçluları çokdur. Hüsnü’l-manzar ve hande-rûy ve hoş-sohbet ve melîhü’l-izzet ve müdâhene ve mülâyemetden mahzûzlardur. Ve her husûsda bir millete ve kavme mağlûb ve dûn olmakluğı kabûl itmeyüp ve mu‘terif olmazlar. Meselâ bir saltanat ve memleket ve cenk ve kesret-i asker ve vefret-i hazîne ve imâret-i bilâd ve’l-hâsıl dünyâda her ne kadar memdûh ve makbûl şey ve amelî insân var ise cümlesinde kendülerin sâirlerden mümtâz ve âlî tutup ilzâm kabûl itmezler. Ve hakīkat-i hâlde dahi zuhûr-ı saltanatlarından beri cenk husûsında sâir milletlere gālib ve müsellem ve cenkâverlikle meşhûr olup şöyle ki cümle millet-i kefere mâbeyninde mahsûdü’l-akrân olmağla birkaç yüz seneden beri bunlar ile cenk ü kıtâl itmedik **[İ, I, 185a]** bir millet kalmayup ve kirâren ve mirâren niçeler ittifâk ile bunlara sefer idüp ve hattâ bu kıraldan mukaddem vefât iden Koca Kıral zamânında otuz sene kadar birkaç kıral üzerine sefer idüp ve bir def‘a karada sekiz yerden düşmen zuhûr idüp yine cümlesine cevâb virmişlerdür. Ve bunlar ne mertebe cenkci oldukları Nemse faslında münâsebetle tahrîr olunmışdur, nazar oluna. Ve bunların istiklâl-i saltanatı Nemse’den mukaddem olmağla ahvâl-i askerden çok şeyi bunlardan ahz itmişlerdür. Ve bunlar bir mu‘ânid ve gayûr millet olup zor ile ve mürâca‘at ile bir düşmenleriyle mahkûm oldukları yokdur. Ve bunlar bir işe mübâşeret itdiklerinde bi-eyyi-hâl anı başa çıkmayınca ferâgat itmezler. Ve dahi bunlar bir seyyâre kavm olup berr ü bahrda gezmedikleri memleket ve varmadıkları vilâyet olmayup beğzâde ve kibâr-zâdeleri okuyup yazmağa ve vilâyet gezüp envâ‘-i lisân ve ma‘rifet öğrenmeğe sa‘y iderler. Ve içlerinde beş-on lisân bilür

[3189] ve olsa dahi anlar indinde makbûl değildür H (127[a]) : - İ

beğzâdeleri çokdur. Ve bunlar dostluklarında kavî ve düşmenliklerinde dahi sâbit-kademlerdür.

Zuhûr-ı istiklâl[3190]-i saltanat: Ve bunların aslı Cermanya'dan ayrılup gelmişlerdür. Ammâ saltanatlarının istiklâli ve zuhûrı Nemse'den üç yüz otuz altı sene mukaddem olup şöyle ki bunların saltanatının zuhûrı mîlâdın dört yüz yigirminci senesinde zuhûr idüp ve Nemse'nin yedi yüz elli altı milâdında zuhûr itmişlerdür ki Nemse faslında ne yüzden zuhûr itdikleri tahrîr olunmışdur nazar oluna. Ve bunların saltanatları zuhûrından târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin üç yüz on sene mürûr itmiş olur[3191]. Gerçi mukaddemâ dahi her milletde ve bunlarda kırallar var idi ammâ tavâyif-i mülûk gibi olup her memleketde kırallık iddi'âsında birkaç kıral olup müstakil bir âdemi pâdişâh bilüp itā'at itmezlerdi[3192]. Ve ol vakitlerde İspanya cümlesinden kavî ve müstakil olmağla ana ser-fürû iderlerdi.

Esmâ-i kıralân: Ve bunların zuhûr-ı istiklâllerinden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince kaç kıral gelmişdür ki zikr olunur[3193]. Ve bunlarda ibtidâ istiklâl üzre kıral olanın ismine Feremondo dirlerdi ki mîlâdın dört yüz yigirmi senesinde istiklâl üzre kıral oldı. Ve ba'dehû Kılodiyoni kıral olup lakabına Riçiyo dirlerdi. Ve ba'dehû oğlu Merovayo kıral olup ve ba'dehû Kilderiko kıral oldı. Ammâ zâlim olmağla kırallıkdan azl olunup yerine Acidyo nâm kimesneyi kıral itdiler. Ve on seneden sonra, mukaddem azl olunan kıral, askere ve re'âyâya ba'zı şeyler va'd itmekle tekrâr anı getirüp kıral idüp ol birini ma'zûl itdiler. Ve bundan sonra on altı sene dahi kırallık eyledi. Ve bundan sonra yerine Kolodo Riko nâm kimesne kıral olup bu dahi vefât itdikde üç oğlu kaldı ki birine Kildeberko ve birine Lodomiro ve birine Kılotaniyo dinüp bu üç karındaş memleketi taksîm idüp ittifâkla babaları zamânıyla yetmiş bir sene saltanat sürüp ve beş yüz elli dokuz mîlâdında **[127b]** iki karındaşı vefât idüp Kılataniyo yalnız bütün memlekete kıral oldukda bunun Kıramine nâm oğlu ammuları öldükden sonra babasına isyân idüp kırallık iddi'âsına düşmekle vâfir cenk ü cidâlden sonra

[3190] istiklâl H (127[a]) : - İ

[3191] zuhûr itmişlerdür ki Nemse faslında ne yüzden zuhûr itdikleri tahrîr olunmışdur nazar oluna. Ve bunların saltanatları zuhûrından târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin üç yüz on sene mürûr itmiş olur H (127[a]) : ve Nemse'nin yedi yüz elli altı senesinde Karlos'dan hisâb iderler. Ve bu minvâl üzre bunların saltanatları zuhûrından işbu bin yüz otuz üç târîhü'n-Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma gelince bin üç yüz bir sene mürûr itmiş olur İ (185[b])

[3192] ammâ tavâyif-i mülûk gibi olup her memleketde kırallık iddi'âsında birkaç kıral olup müstakil bir âdemi pâdişâh bilüp itā'at itmezlerdi H (127[a]) : lâkin târîhlerde müstakil saltanat tahrîri kaydından mukaddem olanlar müstakil olmayup tavâyif-i mülûk mesâbesinde her bir memleketde birkaç kırallık da'vâsında âdemler olup müstakil bir âdemi pâdişâh bilüp itā'atlari yok idi İ (185[b])

[3193] ve ol vakitlerde İspanya cümlesinden kavî ve müstakil olmağla ana ser-fürû iderlerdi. Esmâ-i kıralân: Ve bunların zuhûr-ı istiklâllerinden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üc senesine gelince kaç kıral gelmişdür ki zikr olunur H (127[a])

babası bunı katl idüp ve âhar avretden beş evlâdı var idi ki birine Kontano ve birine Kilderiko ve birine Kariberto ve birine Gontarako ve birine Siciberko dinüp babaları vefât itdikde bunlar dahi vilâyeti taksîm idüp bir seneden sonra Kariberto vefât idüp ve Siciberko'yı dahi otururken dahi birisi urup katl eyledi. Ve yigirmi dört seneden sonra Kilderiko dahi ale'l-gafle katl olundukda bunun dahi dört yaşında Filotanyo nâm bir oğlu kalup ve bu oğlan dayısı mu'âvenetiyle saltanatını zabt idüp ve çok cenkler ve niçe vilâyetler zabt idüp ve on **[İ, I, 186a]** altı seneden sonra dayısı vefât idüp ve bundan sonra dahi yigirmi sene hükûmet idüp mecmû'ı kırk dört sene kırallık idüp altı yüz yigirmi sekiz senesinde vefât idüp yerine oğulları Dagoberto ve Aroberto nâm oğulları iştirâken zabt-i memleket idüp altı yüz otuz dokuzda Aroberto ve altı yüz kırk dörtde Dagoberto dahi vefât itdikde bunun iki oğlu kalup birine Siciberto ve birine Kıloveo dirlerdi, bunlar dahi iştirâken zabt-ı memleket idüp ve on altı seneden sonra Siciberto vefât idüp Kıloveo yalnız başına yigirmi üç sene dahi müstakil kıral olup bu kıral İspanya ve Lombar ve İskılovin tāifeleriyle çok cenk itmişdür. Vefât itdikde bunun dahi üç oğlu kaldı ki Kılotariyo ve birine Kilderiko ve birine Tiari dirler idi. Ve bunlar dahi babaları yerini iştirâken zabt idüp ve altı yüz altmış dörtde Kılotaryo ve altı yüz altmış yedide Kilderiko dahi vefât itmekle Tiari yalnız müstakil kıral olup bunun üzerine ba'zılar tuğyân eylediler ammâ bir şey idemediler. Yigirmi üç [sene] yalnız zabt-ı memleket idüp[3194] ve altı yüz doksan senesinde bu dahi vefât itdikde iki oğlu kalup birine Kıloveo ve birine Kildeberto dinüp ve bu bir şey istemeyüp uzlet ihtiyâr itmekle yalnız Kıloveo zabt-ı saltanat idüp dört seneden sonra altı yüz doksan üç senesinde bi-lâ-veled fevt olmağla uzlet ihtiyâr iden karındaşı Kildeberto kıral olup ve yedi yüz on senesinde bu dahi vefât idüp yerine oğlu Dagoberko kıral olup beş seneden sonra yedi yüz on beş senesinde maktûl bulunmağla yerine oğlu Dani Ella yâhûd Kilperiko kıral olup bu dahi yedi yüz on dokuz senesinde vefât idüp yerine Tiberiyo kıral olup bunun zamânında iki def'a İspanyol'a sefer itmişdür. Ve bu dahi vefât itdikde yerine Kilderiko kıral olup ve bundan sonra âhar silsileden Karolinçi nâm kıral silsilesinden Pipito nâm kimesne kıral oldı ki bir kücük âdem idi. Ve bu kıral Saksonya memleketi üzerine sefer idüp ve gālib olup harâc bağlamışdur. Ve Lonkabardiya'ya dahi sefer idüp gālib olmışdur. Ve bu, on altı sene kıral olup yedi yüz altmış sekiz senesinde bunı âdemleri katl idüp yerini oğulları Karlomano ve biri Karlomanyo iştirâken zabt idüp ve yedi yüz yetmiş senesinde Karlomano vefât idüp Karlomanyo yalnız zabt idüp ve buna Karlos

[3194] yigirmi üç [sene] yalnız zabt-ı memleket idüp H (127[b]) : - İ

dahi dirler. Ve bu kıral hem Fransa'ya ve Nemse'ye ve Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve giderek cümle kırallara gālib olup ve imparator dahi olmışdur ki Nemse saltanatının ibtidâ istiklâli bu kıraldan zuhûr itmişdür ki ne yüzden zuhûr itdüği Nemse faslında tahrîr olunmışdur, nazar oluna. Ve bu, kıral oldukdan sonra Macar'a ve Saksonya'ya sefer idüp ve ikisine dahi gālib olup ve çok askerlerini kırup vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba'dehû Lonkobardiyo kıralı üzerine sefer idüp ve askerini bozup ve kıralı olan Desideryo nâm kıralını esîr idüp ve vilâyetini zabt eyledi. Ve yedi yüz yetmiş dört senesinde nefy eyledi. Ve ol etrâflarda papaya dahi bir sancak vilâyet virmişdür. Ve İspanya üzerine Seraçin tāifesi müstevlî olup bundan imdâd taleb itdikde imdâd virüp ve Seraçin tāifesini kaçırmağla Nevara ve Aragona vilâyetlerini zabt idüp ve kadîmden kalan timur tâcı dahi alup ol zamân mâlik olmışdur ki Nemse saltanatı işbu kıral zamânında zuhûr ve şöhret bulup elli sekiz sene Nemse'ye ve kırk sekiz sene Fransa'ya ve on iki sene kadar Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve sâir kırallar dahi buna ser-fürû itmeleriyle papa bu kırala imparatorluk virmişdür ki cümle kıralların büyüği dimekdür. Nemse lisânında buna karlos dirler[3195]. Ve bunun hâl-i hayâtında **[128a]** iki oğlu var idi ki birine Pipino ve birine Lodaviko dirlerdi. Pipino'yu İtalya'ya **[İ, I, 186b]** ve Lodaviko'yı Akvitanya'ya kıral itmiş idi. Ve bundan sonra tekrâr Saksonya baş kaldırup isyân itmekle mezbûr Karlomanko üzerlerine varup birkaç büyük âdemlerini ve dört bin beş yüz sultātlarını dahi katl idüp ve memleketi zabt itmişdür. Ve bu vakitde Macar baş kaldırup ve İtalya'yı basup harâb itdiği haberi geldikde andan avdet idüp Macar üzerine biraz asker ile bir serdâr ta'yîn idüp vardıkda Macar'ı bozup ve kırup kaçırdıkdan sonra niçe bellü başlularından esîr idüp götürmişlerdür. Çünki Karlomanko bu kadar fütûhât itdi, ol vakitlerde şark tarafında olan pâdişâha imparator dirlerdi, papa dahi "Garb tarafında dahi bir imparator olmak lâzımdur, olsun" diyü işbu Karlo'yı imparator ismi pâyesiyle cümle kırallar üzerine tefevvuk itdirdi. İmparator dimek ma'nâsı cümle pâdişâhların başı ve ulusı dimek olur. Ve ol vakit sekiz yüz ile sekiz yüz bir mâbeyninde idi. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur. Ve bu ibtidâ imparator olan Karlo, babası zamânında dört yaşında iken Nemse'ye kıral itmiş idi. Babası vefât itdikde Fransa'ya dahi kıral olup ve elli sekiz sene kırallık idüp sekiz yüz on dört mîlâdında altmış iki yaşında vefât idüp yerine oğlu Lodaviko Piyo imparator oldı. Piyonun ma'nâsı merhametlü dimekdür. Ve bu imparator oldukda üç oğlu var idi ki birine Lotariko dinüp

[3195] Nemse lisânında buna Karlos dirler İ (186[a]) : - H

bunı papanın ve parlementonun ittifâklarıyla saltanata şerîk itdiler. Ve Pipino nâm oğlu Akvitanya memleketine kıral idüp ve Lodaviko nâm oğlunı Bavira vilâyetine kıral idüp ve tâcını dahi virdiler. Ve Lodaviko imparator oldukda babası gibi bu dahi cümleye kıral olup ve avretinin İsmine İrmengando dirlerdi. Papa bunun ismine Agosti diyü isim virüp ve ikisine dahi ya‘ni kocasına ve avretine dahi tâc giydirüp ol vakitlerde papa olanın ismi Beşinci İstifoni idi ve ol zamândan beri imparator olanlara Agostos dahi dirler. Ve tekrâr Macar baş kaldırup isyân itmekle sekiz yüz yigirmi mîlâdında üzerlerine asker ta‘yîn idüp ve çok Macar kırup ve niçe bellü başlularını esîr idüp götürdüklerinde cümlesini katl idüp haklarından gelmişdür. Ve bunun avreti fevt olup Cermanya’dan ya‘ni Nemse’den bir avret alup ismine Codita Kovalga dirlerdi ki bir kıral kızı idi. Ve bundan bir oğlu olup ismini Karlo koyup ve memleketin büyük kısmını buna virüp ve Lotarbo nâm oğlunı dahi şerîk itdikde beğzâdelerin gücine gelüp Akvitanya’da kıral olan Pipino’ya haber gönderüp babası üzerine sefer itdirmişlerdür. Babaları dahi çünki ahvâl böyledür, def‘-i fitne içün tekrâr memleketi oğullarına taksîm eyledi. Ve ba‘dehû sekiz yüz otuz dokuz ve yâhûd kırk mîlâdında Lodoriko Perimo altmış dört yaşında vefât itdikde yerine kücük oğlu Karlo-i Köse kıral olup Lotaryo ve Lodoriko nâm karındaşlarıyla iştirâken zabt-ı memleket itdiler. Lâkin iştirâk sebebiyle aralarına fitne düşüp ve birbirleriyle çok cenk ve kıtâl idüp yüz binden ziyâde âdem ve baş beğzâdelerinden dahi vâfir beğzâdeler katl olmakluğa bâ‘is Lotaryo bir hisseye kāil olmayup **[İ, I, 187a]** iki hisse taleb itdiğçün olmış idi. İki karındaş bir olup mukāvemet idememeleriyle emân virilüp barışdıklarında Karlo-i Köse ile Lodoviko Fransa memleketinde ve Lotaryo’ya İtalya memleketi virilüp sulh oldılar. Ve sekiz yüz elli beş senesinde Lotaryo kırallığı bırakup keşîş olmağla sekiz yüz altmış dokuz senesinde vefât idüp ve karındaşı Lodoriko dahi sekiz yüz altmış iki mîlâdında vefât itmekle cümle saltanat Köse Karlo’ya yalnız kalup ve sekiz yüz seksen mîlâdında bu dahi vefât idüp yerine oğlu Lodoriko Balbo ya‘ni peltek kıral olup ve sekiz yüz seksen yedide dahi vefât idüp yerine oğlu Karlo on dört yaşında kıral olup otuz yedi sene saltanat sürüp lâkin asrında vâfir vekâyi‘ler zuhûr itmekle âkıbet bunı habs idüp dokuz yüz otuz sekiz senesinde mağmûmen vefât itmişdür. Ve bunun hayâtında oğlu Lodoriko İngiltere’ye firâr itmiş idi. Babası öldikde bunı getürüp kıral itdiler. Ve bunun beş oğlu olup üçi vefât eyledi. Ve kendüsi dahi dokuz yüz elli dört **[128b]** mîlâdında vefât itdikde yerine bunun oğlu Lotaryo kıral olup ve bunun vaktinde Otoni nâm imparator gelüp pâyitaht olan Parici şehrini muhâsara idüp ve Lotaryo dahi asker cem‘ idüp geldikde mezbûr Otoni’yi kaçırmışdur ve bu otuz bir sene kırallık idüp dokuz yüz seksen altı mîlâdında

vefât itdikde yerine oğlu Lodoviko kıral olup ve bir bucuk sene kırallık idüp vefât itdikde evlâdı kalmamağla silsile-i sânî olan Karolivinci dahi bunda munkarız olup silsile-i sâlisden Ogokapeto nâm kimesne kıral olup babası vefât itdikde büyük oğlu yerine kıral olmağı bu kānûn itmişdür. Bu dahi sekiz sene kıral olup dokuz yüz doksan altı mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Roberto kıral olup bu dahi bin otuz üç mîlâdında vefât idüp üç oğlu kaldı. Birine Ariko ve birine Roberto ve birine Odo dinüp babaları vefâtında sonra bunun oğlu Eriko kral oldı. Ve bunun dahi üç oğlu olup birine Filipo ve birine Oto ve birine Roberto dirlerdi[3196]. Bin altmış mîlâdında babaları vefât itdikde bunu oğlu Filipo kıral olup on beş yaşında idi. Kırk beş sene kırallık idüp bin yüz altmış mîlâdında vefat itdikde vâfir oğulları kalup yerine büyük oğlu Lodoriko Gıraso ya‘ni semiz kıral olup ve otuz sene kırallık idüp bin yüz otuz yedi mîlâdında altmış yaşında iken vefât itdikde vâfir oğulları kalup bunun oğlu Lodoriko Covan ya‘ni genç kıral olup kırk üç sene kırallık idüp bin yüz seksen mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Filipo Sekondo ya‘ni İkinci Filipo kıral olmışdur. Ve bu kıral yehûdîleri Fransa memleketinden nefy itmişdür. Kırk iki sene kıral olup elli dokuz yaşında iken bin iki yüz yigirmi mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Lodoriko Leone ya‘ni arslan kıral olup bu kıral İngilis ile çok cenk idüp ve üç sene kırallık sürüp bin iki yüz yigirmi altı mîlâdında otuz dokuz yaşında vefât itdikde altı oğlu kalup yerine büyük oğlu Lodariko Santo ya‘ni evliyâ kıral olup ve bunun zamânında **[İ, I, 187b]** Tatar hân hırsitiyan olup ve buna elçi gönderüp dînsiz olduğunı i‘lân itmişdür. Ve bu dahi vefât itdikde çok evlâdı kalup yerine büyük oğlu Üçünci Filipo Avdaçi ya‘ni yüreklü kıral olup ve bu dahi vefât itdikde bunun oğullarından birisi ki ismine Odoardo dinüp İngilitere’ye kıral olmışdur. Ve bu Filipo Avdaci bin iki yüz seksen altıda fevt olup yerine oğlu Dördünci Filipo Belo ya‘ni güzel, yigirmi dokuz sene kırallık idüp kırk sekiz yaşında iken bin üç yüz on dört mîlâdında vefât itdikde vâfir oğlu kalup yerine büyük oğlu Onucı Lodoriko bir seneden ziyâdece kırallık idüp bin üç yüz on altı mîlâdında vefât idüp oğlu kalmamağla karındaşı Beşinci Filipo Longo ya‘ni uzun kıral olup bin üç yüz yigirmi mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Dördünci Karlo Belo ya‘ni güzel kıral olup ve yedi seneden sonra bin üç yüz yigirmi sekiz mîlâdında vefât idüp yerine Altıncı Filipo nâm kimesne kıral olup bunun zamânında İngilitere ile çok cenkler olup Fransa tahtı olan Parici şehrine gelince İngiltere kıralı olan Ordo Ardo gelüp ve bu vilâyetlere çok zarar ve hakāret itmişdür. Ve bu vefât itdikde yerine oğlu Covano kıral oldukda bu dahi İngiltere’ye

[3196] dirlerdi İ (187ᵃ) : - H

mağlûb olup ve esîr oldu. Ve ba‘dehû papa araya girüp[3197] barışık idüp halâs oldı. Ve bundan sonra Beşinci Karlo Savyo ya‘ni âkıl, altı sene kıral olup bin üç yüz seksen mîlâdında kırk iki yaşında vefât itdikde büyük oğlu Altıncı Karlo on üç yaşında kıral olup ve bunun İzabela nâm kızını İngiltere kıralı olan Rikardo alup bu sebebden barışık itmişlerdür. Kırk iki sene kırallık idüp bin dört yüz yigirmi iki senesinde vefât itdikde yerine Yedinci Karlo Vinçitori ya‘ni gāzî kıral olup ve bunun zamânında dahi İngiltere yine bozuşup lâkin gālib olmışdur. Otuz dokuz sene kıral olup elli dokuz yaşında iken bin döt yüz altmış bir mîlâdında vefât itdikde iki oğlu kalup büyük oğlu Karlo saltanat istemeyüp keşîş olmağla kücük oğlu On birinci Lodoriko yerine kıral olup yigirmi sene kırallık itdikden sonra altmış bir yaşında, bin dört yüz seksen üç mîlâdında **[129a]** vefât itdikde üç oğlu var idi ki ikisi vefât idüp kücük oğlu Sekizinci Karlo on dört yaşında kıral olup ve on beş sene kırallık idüp yigirmi dokuz yaşında iken bin dört yüz doksan sekiz mîlâdında vefât itmişdür. Bunun zamânında Cicilya cezîresini ve Napolya’yı feth itmişdür. Ve bundan sonra On İkinci Lodoriko nâm kimesne bunun avretini alup ve bin beş yüz on beş mîlâdında vefât itdikde evlâdı kalmamağla yerine Fırançesko Pirimo ya‘ni bu isimde ibtidâ kıral dimekdür, yigirmi beş yaşında iken kıral olup ve bu kıral Milano ve Napoli ve İtalya ve İngiltere ve papa ile çok cenkler idüp ve otuz üç sene kıral olup elli sekiz yaşında bin beş yüz kırk yedi mîlâdında vefât itdikde iki oğlu kalup yerine büyük oğlu Aneriko on iki sene kıral olup ve kırk iki yaşında **[İ, I, 188a]** bin beş yüz elli dokuz mîlâdında vefât itdikde, bunu dahi üç oğlu kalup birine Fırançesko ve birine Karlo ve birine Alasandiro dinüp babası yerine büyük oğlu İkinci Fırançesko kıral olup ve bir seneden sonra bi-lâ-veled fevt oldukda yerine karındaşı Dokuzuncı Karlo on yaşında kıral olup ve on üç seneden sonra yigirmi beş yaşında iken bin beş yüz yetmiş dört senesinde bu dahi bi-lâ-veled fevt olmağla yerine Üçünci Aneriko nâm kimesne kıral oldı ki bu âdem Leh memleketinde kıral idi, Karlo’nun bi-lâ-veled fevt olduğunı işitdikde Leh’den gelüp kıral olmışdur. On beş sene kırallık idüp ve ba‘dehû bir gün taşraya ava gidüp avdet itdikde şehre girer iken bir âdem tebdîl-i câme keşîş sûretinde bunı urup katl itmişdür. Bu dahi otuz sekiz yaşında iken bin beş yüz seksen dokuz mîlâdında bi-lâ-veled maktûl olmışdur. Ve bunun yerine Dördünci Ariko Gıranda ya‘ni büyük kıral olup yigirmi bir seneden sonra bin altı yüz on senesinde Üçünci Fırançesko Reveylak nâm kimesne bunı katl idüp ve bunun üç oğlu kalup yerine büyük oğlu On Üçünci Lodoriko sekiz buçuk yaşında iken kıral olup ve sonra İspanya ile çok

[3197] ve ba‘dehû papa araya girüp H (128^{b}) : - İ

cenk idüp ve ba‘dehû İspanya kıralının Anna nâm kızını alup sulh olmışdur. Ve otuz üç sene kırallık idüp kırk yaşında iken bin altı yüz kırk üç senesinden sonra vefât idüp yerine oğlu On Dördünci Lodoriko kıral olup şöyle ki kıral oldukda dört buçuk yaşında idi, hâlâ bu asırda[3198] kıral olandan mukaddem olup Koca Kıral dimekle meşhûr ve ma‘rûf olan kıraldur ki bunun itdüği seferleri ve cenkleri feth ü zabt itdüği vilâyetleri ve ta‘accübât-ı dünyâdan yapduğı binâları ve sâir şeyleri Frengistân’da bir kıral itmiş değildür. Ve bu kıral[3199] yetmiş bir bucuk sene kırallık idüp yetmiş altı sene ömür sürüp bin yedi yüz on dört mîlâdında vefât idüp evlâdı kalmamağla oğlunun ve ba‘dehû oğlunun oğlu On Beşinci Lodoriko dört yaşında kıral olup lâkin bunlarda on dört yaşına girmeyince tahta oturup ve tâc giymek kānûnları olmamağla ceddi olan koca kıralın karındaşı Dokt Orliyan nâm kimesne vekâlet idüp ve kānûnları üzre kemâle irdikde mezbûr On Beşinci Lodoriko tahta çıkup ve tâc giyüp ve hâlâ İspanya kıralı olan Lobrence Dosteri nâm kıralın İnkanti nâm kız karındaşını almışdur. Ve hâlâ İspanya’da işbu On Beşinci Lodoriko kıraldur. (1143)[3200]. Ve bu kıral vefât ider ise yerine kıral olacak âdemin ismine Dofdobergon dirler. Ve bu kırmızu ile zikr olunan yalnız müstakil kıral olanlar olup ve iştirâk üzre kıral olanlar dahi çokdur ki ale’l-esâmî zikr olunmışdur[3201].

Ta‘rîf-i ba‘z-ı ahvâl-i Koca Kıral[3202]: Bunun ismine Lodoriko Logfiran ya‘ni büyük dimekdür. Yetmiş bir buçuk sene kırallık itmişdür[3203]. Ve bunun mevlûdı pâyhtatları olan Parici şehrine bir buçuk sâ‘at ba‘îd Seycerma nâm şehirde bin altı yüz otuz sekiz mîlâdı eylülünün beşinci güni doğup ve dört buçuk yaşında iken kıral olup ve bin altı yüz kırk üç mîlâdında eski hisârın kilisasında aralık yigirmi birinci güni vaftiz itdiler. Ve yigirmi üç günden sonra tahta geçer didiler ki dört buçuk yaşında idi. Ve kānûnları üzre büyüyüp on dört yaşına girüp bâliğ olunca yerine vâlidesi vekîl olup cümle hükm ü hükûmet anın elinde idi. Ve bu kıral olduğı günden her ne umûra

[3198] İ nüshasında burada “Sene 1133” ibâresi mevcutdur.

[3199] hâlâ bu asırda kıral olandan mukaddem olup Koca Kıral dimekle meşhûr ve ma‘rûf olan kıraldur ki bunun itdüği seferleri ve cenkleri feth ü zabt itdüği vilâyetleri ve ta‘accübât-ı dünyâdan yapduğı binâları ve sâir şeyleri Frengistân’da bir kıral itmiş değildür. Ve bu kıral İ (188[a]) : - H

[3200] Hasan Esîrî burada içinde bulunduğu 1143 hicrî senesini de rakamla yazmıştır.

[3201] On Beşinci Lodoriko tahta çıkup ve tâc giyüp ve hâlâ İspanya kıralı olan Lobrence Dosteri nâm kıralın İnkanti nâm kız karındaşını almışdur. Ve hâlâ İspanya’da işbu On Beşinci Lodoriko kıraldur. (1143). Ve bu kıral vefât ider ise yerine kıral olacak âdemin ismine Dofdobergon dirler. Ve bu kırmızu ile zikr olunan yalnız müstakil kıral olanlar olup ve iştirâk üzre kıral olanlar dahi çokdur ki ale’l-esâmî zikr olunmışdur H (129[a]) : On Beşinci Lodoriko dört yaşında iken kıral olup ve lâkin bunlarda on dört yaşına girmeyince tahta oturup ve tâc giymek kānûnları olmamağla yerine vekîli hükûmet ider ki ismine Doktorliyan dirler. Ve bu vekîli olan âdem vefât iden Koca Kıral karındaşıdur. Ve târîh-i İslâm dahi bin yüz otuz üç senesidür İ (188[a])

[3202] Başlık altında anlatılan 14. Louis’dir.

[3203] yetmiş bir buçuk sene kırallık itmişdür H (129[a]) : - İ

mübâşeret itdiler ise âsân vechle vücûda gelüp seferde olan askerlerinin dahi gālib ve[3204] mansûr **[İ, I, 188b]** oldukları haberi gelüp şöyle ki ol kıral olduğı gün düşmenlerine gālib oldukları **[129b]** haberi gelüp ve bundan sonra dahi her ne tarafa sefer itdiler ise mansûr olup ve tahta geçdüği sene İtalya'dan Okro vilâyetini feth ve Katalonya semtinden dahi Tiyon vilâyetini feth idüp ve irtesi sene Bevarya askerini bozup azîm mukātele olmağla bu cenge[3205] Donanin cengi diyü meşhûrdur ve yine bu sene içinde Firibor ve Biriskay ve Gıravlin ve Firizbor ve İspiro ve Varmo ve Meyansa vilâyetlerini tevâbi'âtlarıyla zabt idüp ve bin altı yüz kırk beş mîlâdında Katalonya semtinde İspanya askerini bozup ve bunların serdârına Darkor dirlerdi ve bu cenk haziranın yigirmi ikisinde idi ve yine ağustosun üçünci güni Nemse askeriyle azîm cenk idüp ve askerlerini bozup ve Nemse'nin serdârı olan Mersi dahi cengde düşmişdür. Ve bin altı yüz kırk altı mîlâdında dahi Kortire ve Berko ve Mardik ve Donger ve İbro ve Forne ve Tortozi vilâyetlerini alup ve üzerlerine gelen düşmen askerlerine dahi gālib olup kimse mukāvemet idememekle cümle Fransızlar bunı uğur tutup ez-dil ü cân muhabbet itmeleriyle sâir milletler bunun tulû'ından havfa düşüp buğz u hased bağladılar. Ve bin altı yüz kırk yedi mîlâdında Moster nâm şehirde Nemse ile sulh oldılar. Ve bin altı yüz kırk sekiz mîlâdında pâyitaht olan Parici şehrinde olan hükkâm ile büyük vilâyetler hâkimleri mâbeynlerine şikāk vâki' olmağla birbirlerine düşüp encâmı azîm kıtâle müeddî ve bâ'is olmağla bu aralıkda[3206] düşmenleri fursat bulup Marsiloni ve Donger ve Kazal ve Kıravaline vilâyetlerini alup kıral vâlidesi dahi vüzerâsıyla Parici şehrinden çıkup ve sâhib-i fitne olan hükkâmı ahz idüp haklarından gelmek içün Parici şehrini muhâsara itmek murâd eyledikde kal'a anahtalarını gönderüp emân dilemeleriyle muhâsaradan fârig olup ve ol sâhib-i fitne olan hükkâmı ahz ve habs eyledi. Ve bu vak'a bin altı yüz kırk dokuz mîlâdında vâki' olmışdur. Ve bin altı yüz elli senesinde ol mahbûslar içün tekrâr baş kaldırup ve ol hapsleri çıkarup mansıblarını virüp zabt itdiler. Ve bin altı yüz elli bir senesinde dahi ol taşrada olan zorbaları ahz içün Kardinal Mezarine nâm kimesneyi serdâr idüp üzerlerine gönderdikde bir iş görememekle kıral kendüsi vâlidesiyle üzerlerine varup ve ol zorbalar dahi Koveyne vilâyetinde Borgo nâm gāyet sarp olan kal'aya kaçdıklarında kıral dahi üzerlerine varup ve zorbalar dahi andan çıkup Konyak nâm mahalle kaçup tecemmu' itdiler. Kıral ol Borgo kal'asını yer ile yeksân hedm itdikden sonra üzerlerine varup azîm kıtâlden sonra zorbalar bozulup

[3204] dahi gālib ve H (129[a]) : - İ
[3205] azîm mukātele olmağla bu cenge H (129[b]) : - İ
[3206] müeddî ve bâ'is olmağla bu aralıkda H (129[b]) : kıtāl itmeleriyle İ (188[b])

ve niçe bin âdemleri ve çok söz sâhibleri katl olundukdan sonra bâkīleri emân dileyüp ve emânlarına müsâ'ade olundukda tekrâr avdet idüp Parici şehrine gelüp pâdişâha mutī' oldılar ki ol zorba başların isimleri bunlardur: Menehol, Ratel, Mozog, Belgarde. Ve bunlar kıral ile bile bin altı yüz elli dört mîlâdında iki def'a İspanya üzerine sefere gidüp ve iki seferde dahi İspanya askerini bozmışlardur ki ve bu cengin birine İtalya'da Roked cengi ve birine dahi Katalonya'da Bor de Lis cengi dirler ki bir sahrâ-yı azîmdür. Ve bu cenklerde tarafeynden yüz binden ziyâde âdem katl olunup lâkin İspanya askerinin maktûli ez'âf u muzâ'af idi[3207]. Ve yine ol senede haziranın yedinci pazar güni kıral tahta cülûs idüp ve yine Bosna'da Katalonya'dan Tenay kal'asını feth idüp **[İ, I, 189a]** ve Araz nâm mahalde Fransız kavminden bir düşmen ile cenk idüp gālib olmışlardur. Ve yine ol senede Komde nâm kal'ayı alup ve dahi Kilek ve Lansa ve Sekvelan ve Mardik ve Montomedi ve Dükgerk kal'alarını alup ve Filendirya'da ve İtalya'da ve Katalonya'da cenk idüp ve üçünün dahi askerlerini bozmışdur. Ve bundan sonra asker barışmak istemekle, İspanya ile barışık idüp ve bin altı yüz altmış mîlâdında olunup İspanya kıralı Sekizinci Filipo'nun Marya Tereze Dotriş nâm kızını alup ve ağustosun yigirmi beşinci güni Parici şehrine geldiler. Ve bu kızdan bir oğlu olup ismini Lodoviko Dofen kodılar. Ve bundan sonra bin altı yüz altmış yedi mîlâdına gelince [tahta] oturup askere ve vilâyete ve re'âyâya ve îrâd ve masraflarına müte'allik umûrlarına nizâm virüp ve ba'dehû bin altı yüz altmış yedi mîlâdında kāin-atası olan İspanya kıralı vefât idüp avretine **[130a]** vilâyetinden düşen hissesine virmeğe muhâlefet itmeleriyle üzerlerine sefer idüp Torna ve Dova ve Forna ve Atis ve Odnardo ve Alost ve Velilo vilâyetlerini alup ve bundan sonra biraz asker gönderüp bi'l-cümle Fıranşo Kontey vilâyetlerini alup tekrâr yine sulh oldılar. Ve bin altı yüz altmış sekiz mîlâdında İslâm askeri Engürüs üzerine sefer itdikde Engürüs'e vâfir imdâd-ı asker virüp üzerlerine Konko Lini[3208] nâm prensi serdâr idüp gönderdikde araya girüp barışık itmemişdür. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altmış iki sene mürûr itmiş olur ki Bec seferinden on üç sene mukaddem olmış olur[3209]. Ve bin altı yüz yetmiş iki mîlâdında Filemenk üzerine sefer itdikde İspanya ve Nemse ve İtalya, Filemenk'e imdâd virüp lâkin mukāvemet idememeleriyle ol seferde Fransa Uruzva ve Hovezen ve Renberg ve Rahel ve Hemmerik ve Arnem ve Rosburg ve Zotfen ve

[3207] ve bu cenklerde tarafeynden yüz binden ziyâde âdem katl olunup lâkin İspanya askerinin maktûli ez'âf u muzâ'af idi H (129[b]) : - İ

[3208] Konko Lini H (130[a]) : Konko İ (189[a])

[3209] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altmış iki sene mürûr itmiş olur ki Bec seferinden on üç sene mukaddem olmış olur H (130[a]) : - İ

Hoverden ve Loren ve Kontey vilâyetlerini bi'l-cümle tevâbi'âtlarıyla alup ve Bommel ve Betto adalarını dahi zabt idüp ve kıral yolda giderken dahi Masterik nâm metîn ve müstahkem kal'ayı muhâsara idüp yigirmi günde feth eyledi. Ve seferden girü döndüklerinde Filemenkler haber alup Hoverden kal'asını gelüp muhâsara itmeleriyle tekrâr biraz asker üzerine Cenaral Liksanburg nâm kimesne[yi] serdâr idüp vardıkda Filemenk askerini bozup ve kaçırup kal'ayı muhâsaradan halâs eyledi. Ve bin altı yüz yetmiş dört mîlâdında Bezanson ve Dolo vilâyetlerini alup ve ba'zı serdârları dahi Nemse'den ve sâirlerden ba'zı vilâyetler almışlardur. Ve bin altı yüz yetmiş beş senesinde Limburg kal'asını ve tevâbi'âtını Nemse'den almışdur ve bin altı yüz yetmiş yedi mîlâdında bir ay içinde Veransiya kal'asını ve Kamberi ve Sekto Umor kal'alarını alup ve kıralın karındaşı dahi işbu sene Nemse askerini bozmışdur. Ve Nemse dahi bu sene içinde gelüp Firozburg ve Tireva kal'alarını alup ve Fransız dahi Firibor kal'asını alup ve sene 1677 âhirlerinde Kan ve İpro kal'alarını muhâsara idüp ve lâkin bu sene içinde alamıyup bin altı yüz yetmiş sekiz mîlâdının ibtidâsında feth itmişdür. Ve yine bu sene donanmaları İspanya donanmasıyla Cicilya ya'ni Misina adası kurbında cenk idüp İspanya donanmasını bozmışlardur. Ve yine bu sene Yeni Dünyâ'da, Filemenkler elinden vâfir vilâyetler almışladur. Ve bu sene ağustosunun üçünci güni Filemenk ile sulh olmışlardur. Ve eylülün on yedisinde dahi İspanya ile sulh olmışlardur. Ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelice elli iki sene mürûr itmiş olur[3210]. Ve'l-hâsıl işbu **[İ, I, 189b]** Koca Kıral berr ü bahrda be-her sene seferden hâlî değil iken yine çok yerlerde ba'zı binâ-yı azîmeler ve köprüler ve nusret kemerleri ve sarâylar ve bağçeler ve tîmâr-hâne ve yetîm-hâne ve medrese ve kitâb-hâneler ve mektebler ve müsâfir-hâneler ve niçe ta'accübât-ı dünyâdan şeyler yapmışdur ki bunun itdüği şeyleri bütün frengistânda bir kıral itmeyüp[3211] görenler dem-beste ve hayrân olur. Ve cümleden biri Akdeniz'den Dış-deniz'e açtuğı halîc ve boğazdur ki ta'accübât-ı dünyâdan olup bunı insân itdüğine görenlere dahi i'timâd gelmez. Bâ'isi ne olduğı ihtisâr üzre[3212] zikr olunur.

Evsâf-ı halîc an-deryâ-yı Muhît ilâ deryâ-yı Meditraniyo ya'ni Akdeniz: Ve bu halîci hafr idüp açmağa bâ'is bu oldı ki bu kıral oldukdan sonra her ne tarafa sefer itse düşmenlerine gālib olup ve çok memleket feth ü zabt itmekle mahsûdü'l-akrân olup

[3210] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelice elli iki sene mürûr itmiş olur H (130[a]) : - İ

[3211] bunun itdüği şeyleri bütün frengistânda bir kıral itmeyüp H (130[a]) : - İ

[3212] ta'accübât-ı dünyâdan olup bunı insân itdüğine görenlere dahi i'timâd gelmez. Bâ'isi ne olduğı ihtisâr üzre H (130[a]) : - İ

cümle kırallar buna adû olup ve deryâda gezen tüccâr sefînelerine ta‘arruzdan hâlî olmamalarıyla bâzârgânlar şekvâ itdiklerinde bu umûrun dahi nizâmına ve tüccârın emniyyetine mübâşeret itdikde Lankıtdok sancağı defterdârı olan Reged nâm kimesne âkıl ve kâmil ve ilm-i hendesede mâhir ve zû-fünûn âdem olup ve hem gāyetde mâldâr kimesne olup cevâba tasaddî eyledi ki “Eğer bu memleketin vasatında olan arzının ezyak yerinde bir halîc hafr olup deryâ-yı Muhît’den bahr-i Meditraniyo’ya ulaşdırmağa himmet-i pâdişâhî buyrulur ise niçe bin emyâl yeri dolaşmak iktizâ itmeyüp kücük sefîneler ve donanmalar ile emtâ‘larını deryâdan nakl idüp tüccâr tāifesine ve sâir ebnâ-i sebîle her vechle enfa‘ ve âsân **[130b]** olup şerr-i düşmenden emîn ve niçe bin emvâl yeri dolaşup zahmet çekmekden ve deryâ havfından ve masrafından berî ve emîn olmalarıyla etrâf u eknâfdan tüccâr tāifesinin bu tarafa gelmeğe rağbet ve i‘tibârları ziyâde olup ve bu sebebden gümrükler mâlından ed‘âf u mudâ‘af îrâd hâsıl olmasına iştibâh yokdur” didikde pâdişâh dahi bir mikdâr tefekkür ve te’emmül idüp didi ki “Ol tahmîn itdüğin yeri bir kerre ben dahi varup göreyim” dir. Muhassal yol tedârüki fermân idüp vüzerâsı ve nüdemâsı ve niçe zû-fünûn ukalâsıyla binüp cibâl ü sahrâ ve dere ve depe cümlesini görüp tahmîn ve te’emmül iderek mahall-i mezbûrı tamâm seyr idüp gördüklerinde cümleye bu bir emr-i asîr iş görinüp “Bunun vücûd-pezîr olması emr-i muhâldür” didiler. “Ve olduğı hâlde dahi yüz bin âdem ile yüz yılda vücûda gelmez. Böyle olduğı hâlde yüz bin kîse akça masraf ile olmaz[3213]. Bunı selefde gelen pâdişâhlar dahi murâd itdiler ammâ bu sebebden fâriğ oldılar” didiklerinde ol mühendis-i âkıl “Pâdişâhım, bunların tasavvurları beyhûdedür, ben kuluna on beş bin âdem ver! Pâdişâhımın himmeti ile ben bunı kotkıbıs ya‘ni[3214] inşâallâhu te‘âlâ on beş seneye değin itmâm idüp kıyâmete değin bir eser-i hayr-azîmeniz ve du‘â-yı hayr ile yâd olmanızı me’mûl iderim” didikde kıral dahi cevâb virür ki “Gerçi bu iş muhâl mertebesinde bir emr-i azîme olup ve bâ-husûs kesret-i seferlerden nâşî hazînemize dahi muzâyaka var. Ammâ ben pâdişâh olup da mâl sarfı ve vücûd bezli ve amelî insân sa‘yiyle vücûda gelmesi mümkin olan umûrun bi’n-nefs üzerine gelüp de zahmet ve masrafdan ictinâben ihmâl ve müsâmaha itmek nâmûs-ı saltanata lâyık değildür” diyüp hemân ol gün mübâşeretine ve mâlzemesi tedârükine fermân eyledi.

Mübâşeret-i hafr-ı [İ, I, 190a] halîc: Ve bunun hafrı resmine bin altı yüz altmış dört mîlâdında resmini idüp ve mühimmât-ı lâzimesi tedârük olunup ve bin altı yüz

[3213] ve olduğı hâlde dahi yüz bin âdem ile yüz yılda vücûda gelmez. Böyle olduğı hâlde yüz bin kîse akça masraf ile olmaz H (130^{b}) : - İ

[3214] kotkıbıs ya‘ni H (130^{b}) : - İ

altmış altı mîlâdında hafrına mübâşeret itdiler. Ve mezbûr mühendis Defterdâr[3215] Reged, üzerine nâzır ta‘yîn olunup on beş bin ırgad ve üstâd ve amelî ile takayyüd ve sa‘y idüp[3216] on dördünci senede tekmîl olup ve ol sene mezbûr Reged dahi vefât eyledi. Ve bu halîcin ismini Katel Robal kodılar. Ma‘nâsı “pâdişâh boğazı” dimekdür.

Ta‘rîf-i tūl u arz ve amîk-i halîc: Ve bunun hafr olunan yerlerinden mâ‘adâ niçe iki dağın mâbeyninde dereler ve alçak yerler vardur ki hafr itmeğe hâcet olmayup her bir bu misillü kazma hâcet olmayan yerlerin ba‘zı beş mîl ve ba‘zan on mîl ve yigirmi ve otuz ve dahi ziyâde hafr iktizâ itmeyen yerlerden mâ‘adâ mahsûs hafr itdiklerinin tūli otuz üç loga mesâfedür ki doksan dokuz mîl ider[3217]. Ve arzı dahi otuz üç büyük arşûn olup ve amîki dahi dört arşun ve bir rub‘ olmak üzredür. Ve bu halîcin hafr olunan yolunda niçe dağlar ve dere ve depeler olmağla ba‘zılarını bi’l-küliyye kal‘ u kam‘ idüp ve ba‘zılarını niçe sedler ve bendler itmişlerdür ki ba‘zı yerlerde gemiler aşağıdan bu kadar gitmek iktizâ itmekle itdikleri sınâyi‘ vü bedâyi‘i akl ihâta itmeyüp görenler vâle vü hayrân olur. Ve bu halîcin iki tarafından gelen kebîr ü sagīr sulardan zarar olup bu harkı bozmamak içün iki tarafdan gelen suların ba‘zılarını niçe sedler ve bendler ve kemerler ile âhar tarafa çevirüp ve ba‘zıları çevirmek mümkin olmamağla ol halîcin altından ve ba‘zıların üstünden kemerlere alup eski yoluna gitmeğe sınâyi‘-i acîbe ve bedâyi‘-i garîbe ile eski yoluna cereyân itdirmişlerdür ki insân hayrân olur. Ve hattâ iki mîl kadar bir dağı delüp ve niçe yerinde kandîller yakup gemiler ol dağın altından geçerler. Ve’l-hâsıl işbu halîcin sınâyi‘ vü bedâyi‘ini görenler “Hâşâ ki bunu insân itmiş ola” diyü i‘timâd itmezler.

El-mesârif: Ve bu halîce mübâşeret itdiklerinde cemî‘-i halk “Bu iş vücûda gelmez” dinüldüği hâlde dahi müddet-i medîde mürûrı ve yüz bin kîse ile olmaz i‘tikād iderlerdi. Ammâ bunı ta‘rîf ve sevk iden zû-fünûn mühendis-i âkıl ve üstâd-ı kâmil sadâkati ve ihtimâmı ile her umûrı ve iş anın re’y ü tedbîriyle on dört senede tekmîl olup mecmû‘ı on üç milyon[3218] sülüs mesârif ile tekmîl oldı ki Fransızların mu‘âmelesi sülüs hisâbıdur ki anlarda fülân kadar guruş ve akça dimeyüp fülân sülüse viririm ve fülân kadar sülüs oldı dirler, âdetleri böyledür[3219]. Muhassal cümle îrâd ve masrafları

[3215] defterdâr H (130ᵇ) : - İ

[3216] takayyüd ve sa‘y idüp H (130ᵇ) : - İ

[3217] ve bunun hafr olunan yerlerinden mâ‘adâ niçe iki dağın mâbeyninde dereler ve alçak yerler vardur ki hafr itmeğe hâcet olmayup her bir bu misillü kazma hâcet olmayan yerlerin ba‘zı beş mil ve ba‘zan on mil ve yigirmi ve otuz ve dahi ziyâde hafr iktizâ itmeyen yerlerden mâ‘adâ mahsûs hafr itdiklerinin tūli otuz üç loga mesâfedür ki doksan dokuz mil ider H (130ᵇ) : - İ

[3218] **[Derkenâr]:** On kerre yüz bin şeye bir milyon dirler.

[3219] ki anlarda fülân kadar guruş ve akça dimeyüp fülân sülüse viririm ve fülân kadar sülüs oldı dirler, âdetleri böyledür H (130ᵇ) : - İ

sülüsdür ve üç sülüs, bir guruş olup **[131a]** ve beş yüz guruş bir kîse olmak üzre sekiz bin altı yüz altmış altı buçuk kîse ve birkaç guruş dahi ziyâde ider. Ve bu halîc tamâm oldukda bâzârgânlar cem‘ olup giden masrafın nısfını bâzârgânlar virmek üzre ricâ itmeleriyle[3220] altı milyon dokuz yüz yigirmi bin sekiz yüz on sekiz sülüsini pâdişâh virüp ve altı milyon yetmiş dokuz bin yüz seksen iki sülüsini kendü talebleri ve recâlarıyla bâzârgânlar virmişdür. Ve bu mühendis işbu halîc tamâm olduğı sene vefât itmekle kıral azîm müte’ellim olup mâtem itmişdür, şöyle ki “Bu işi bunca zamân kimse vücûda gelür dimeyüp bu âdem ilm ü ma‘rifeti ve sadâkati ile zamân-ı kalîlde az masraf ve âsân vechle itmâm idüp böyle bir eser-i azîme bâ‘is oldı. Hayfâ ki zamânında birkaç sene dahi sağ kalmadı” diyü azîm gam-nâk olup cânı içün çok in‘âm ve ihsânlar eyledi. Ve’l-hâsıl bu kıral zamânında olan seferler ve fütûhâtlar ve bundan mâ‘adâ niçe yerlerde dahi binâlar ve ta‘accübât-ı dünyâdan olan şeyleri cümle kâfiristânda bir pâdişâh itmemişdür. Cümleyi takrîr mümkin olmamağın itdüği seferlerden ve yapduğı şeylerden bu mertebe takrîr ile iktifâ idüp[3221] **[İ, I, 190b]** Ve bundan sonra Fransa memleketi ve saltanatı ahvâlinden dahi ihtisâr üzre zikr u beyân idelim.

Et-taksîm: Ve bu memleketde on büyük sancak ve yigirmi beş bunlardan kücük sancaklar vardur ki her birlerinde niçe mu‘azzam şehirler ve hükûmetler vardur.

Sancakhâ[3222]-i kebîr: Ve on kebîr sancakdan birine Pikardi dirler ki buna tâbi‘ büyük ve kücük kırk sekiz şehir olup ve altı aded büyük ve baş şehirleri vardur ki isimleri bunlardur: Amey, Nevbok, Senkanten, Sovazom, Laon, Bove şehirleridür. Ve birine dahi Normandi sancağı dirler ki buna elli altı şehir tâbi‘ olup ve bunun dahi altı büyük baş şehirleri vardur ki bunlardur: Rovan, Kaçin, Dipey, Lisyo, Avranş, Hevre şehirleridür. Ve birine dahi Biretani sancağı dirler ki bunun otuz dört şehir tevâbi‘âtı olup altı büyük baş şehirleri vardur ki bunlardur: Ren, Nakto, Segmelo, Dol, Ven, Kornovaylo şehirleridür. Birine dahi Burgon sancağı dirler ki buna tâbi‘ dahi kırk dokuz şehir olup ve altı büyük baş şehirleri vardur ki bunlardur: Dijon, Sehin, Şelon, Makon, Hozer, Oten şehirleridür. Ve birine dahi Koveyn dirler ki buna tâbi‘ yetmiş altı şehir vardur. Ve bunun altı büyük baş şehirleri vardur ki bunlardur: Bordo, Oşok, Ajen, Kondom, Komneyro, Lektor şehirleridür. Ve birine dahi Porovans sancağı dirler ki kırk şehir tâbi‘ olup ve altı büyük baş şehirleri vardur ki bunlardur: As, Arli, Marseyli,

[3220] ve bu halîc tamâm oldukda bâzârgânlar cem‘ olup giden masrafın nısfını bâzârgânlar virmek üzre ricâ itmeleriyle H (131ª) : - İ

[3221] cümleyi takrîr mümkin olmamağın itdüği seferlerden ve yapduğı şeylerden bu mertebe takrîr ile iktifâ idüp H (190ª) : - H

[3222] sancakhâ H (131ª) : - İ

Tolon, Sistiron, Teraskon şehirleridür. Ve birine dahi Şempano sancağı dirler ki buna tâbi‘ dahi kırk yedi şehir olup ve altı büyük baş şehirleridür ki bunlardur: Ren, Tiroyi, Lankıri, Şelok, Sürmani, Ratel, Vitri şehirleridür. Ve birine dahi Loverin sancağı dirler ki buna tâbi‘ kırk üç şehir olup ve bunun dahi altı büyük ve baş şehirleri vardur ki bunlardur: Kilarmon, Riyon, Nontigran, Sekfilor, Orillak, Moryak şehirleridür. Ve birine dahi Lankıdomi sancağı dirler ki buna tâbi‘ elli dört şehir olup ve bunun altı büyük baş şehirleri vardur ki bunlardur: Tolozo, Mogperye, Nismi, Narboni, Bezyer, Alpi şehirleridür. Ve birine dahi Dofine sancağı dirler ki buna tâbi‘ yigirmi üç şehir olup ve bunun dahi altı büyük ve baş şehirleri vardur ki bunlardur: Kırnoyi, Veyino, Amirbin, Velans, Roman, Mogtelimar şehirleridür. Ve bu zikr olunan on büyük sancak vüzerâ sancaklarıdur.

Sancakhâ[3223]-i sagīr: Kısm-ı sânîde dahi yigirmi beş sancak vardur ki bunlar paşalar sancaklarıdur ve bunlarda dahi niçe büyük mu‘azzam şehirler ve kal‘alar vardur. Ol sancakların birine Lil Fransa dirler ki buna tâbi‘ elli dokuz şehir olup ve baş şehrine Parici dirler, tahtgâh-ı memleketdür. Ve birine dahi Bolonva dirler ki buna tâbi‘ on bir şehir olup ve bu sancağın baş şehrine dahi Bolonva dirler. Ve birine dahi Şarten sancağı dirler ki buna tâbi‘ yigirmi bir şehir olup ve baş şehrine Şart dirler. Ve birine dahi Men sancağı dirler ki buna tâbi‘ otuz şehir olup ve baş şehrine Mans dirler. Ve birine dahi Anjon sancağı dirler ki buna tâbi‘ yigirmi dokuz şehir olup ve baş şehrine Anjer dirler. Ve birine dahi Toren sancağı dirler ki otuz sekiz şehir tâbi‘ olup ve baş şehrine Tor **[131b]** dirler. Ve birine dahi Boso sancağı dirler ki buna tâbi‘ on dört şehir olup ve baş şehrine Orliyan dirler. Ve birine dahi Niver Nova sancağı **[İ, I, 191a]** dirler ki otuz beş şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Never dirler. Ve birine dahi Forez sancağı dirler ki on şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Rovano dirler. Ve birine dahi Liyone sancağı dirler ki on bir şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Liyok dirler. Ve birine dahi Bojolva sancağı dirler ki on altı şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Bojo dirler. Ve birine dahi Vilfiranşe sancağı dirler ki buna tâbi‘ on dört şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Belle dirler. Ve birine dahi Lebri sancağı dirler ki otuz üç şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Borjo dirler. Ve birine dahi Leburbon sancağı dirler ki on yedi şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Molebin dirler. Ve birine dahi Vele dirler ki buna tâbi‘ on şehir olup ve baş şehrine Lupyi dirler. Ve birine dahi Kırsi sancağı dirler ki yigirmi sekiz şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Kahhor dirler. Ve birine dahi Limorken dirler ki bu sancağı tâbi‘ on dört şehir

[3223] sancakhâ H (131[a]) : - İ

olup ve baş şehrine Limoni dirler. Ve birine dahi Sektokjo sancağı dirler ki dokuz şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Senkantay dirler. Ve birine dahi Lipidons sancağı dirler ki yedi şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Roşel dirler. Ve birine dahi Bovato sancağı dirler, on altı şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine dahi Bonye dirler. Ve birine dahi Lankome sancağı dirler ki on dört şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Ankolmi dirler. Ve birine dahi Perikor sancağı dirler ki on altı şehr-i tâbi‘ olup ve baş şehrine Periko dirler. Ve birine dahi Levivra dirler ki on bir şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehrine Vivor dirler. Ve birine dahi Lekonte Venesek sancağı dirler ki on beş şehr-i tâbi‘i olup ve baş şehirleri üçdür ki birine Avinyo ve birine Karpantire dirler ki bu iki, papanın hâssıdur. Ve birine dahi Orance dirler ki bu sancakda bir prens oturur.

Aded-i şuhûr: Ve bu memleketde büyük ve kücük bin otuz şehir ve köylerin hod hisâbı yokdur. Ve ekseri çanlı ve kulleli ve kilisalı kasaba-mânend olup aslâ zirâ‘at ve hırâset ve bağ u bağçe ve koru ve mer‘â olmadık battâl ve arz-ı hâliye bir karış yer yokdur. Ve halkı dahi şol mertebe çokdur ki kesretlerinden nâşî ma‘den-i insân dimek dahi olur. Zîrâ avretleri ekseriyyâ doğurup ve üçer ve dörder ve dahi vâki‘ olur[3224].

Evsâf-ı şehr-i Parici: Ve bu memleketin tahtgâhına Parici dinüp ve galat-ı meşhûrına Pariz dahi dirler. Gāyet mu‘azzam ve müzeyyen ve ma‘mûr ve matbû‘ şehir olup şöyle ki bunun mevki‘i müstedîran nehr-i Sena kurbında vâki‘ olmışdur ki devri yedi loga olup mîl hisâbı yigirmi bir mîl ider. Tūlen otuza varınca ve arzen dahi kırk dokuz derece olur. Ve bu şehrin evsâfı gāyet çokdur ancak ihtisâr üzre ba‘zı şehirlerini ta‘rîf idelim[3225]. Mahallât (52), sokak (830), hâne[3226] (104000), kilisa-yı kebîr (51), manastır-ı ricâl-i kebîr (52), manastır-ı kızlar-ı kebîr (78), bunların her birinde beşer yüz ve altışar yüz keşîş ve ruhbân ve ricâl ve duhterân olup ve gayri kücük kilisa ve manastırlar dahi çokdur. Mu‘azzam medrese (55), mekteb (155), asbital **[İ, I, 191a]** ya‘ni tîmâr-hâne (30), çeşme-i kebîr (60), meydân (83), nusret kemeri (8), bâb-ı kebîr (8), köprü-i mu‘azzam (10) ve bu köprülerin her birinin yigirmi sekiz ve otuz kantarası vardur, şöyle ki Sena dimekle meşhûr ve mu‘azzam nehir, şehrin ortasından geçüp cereyân itmekle şehri iki kısm idüp bu köprüler şehir içinde bu su üzerinde binâ olunmışdur ki kiminden yaya ve kiminden atlu ve kiminden araba ve kiminden

[3224] zîrâ avretleri ekseriyyâ doğurup ve üçer ve dörder ve dahi vâki‘ olur H (131[b]) : - İ
[3225] şehirlerini ta‘rîf idelim H (131[b]) : ahvâlini vasf idelim İ (191[a])
[3226] hâne İ (191[a]) : buyût H (131[b])

hayvânât geçüp birbirlerine sıklet virüp izdihâm virmemek içün ta‘yîn itmişlerdür ki ta‘yîn olunan köprülerden geçüp birbirlerine sıklet virmezler[3227].

El-cezâyir: Ve bu Sena suyı şehir içinde üç cezîre idüp baş cezîre bu şehir kadar vardur ki gāyet ma‘mûr ve mu‘azzam sarâylar olup ve bunda dîvân dahi olur. Ve baş kilisaları ve baş papasları ve baş ve asbitalleri ya‘ni tîmâr-hâneleri dahi bu cezîrede olup ve her bâr içinde beş-altı bin haste ve marîz tîmâr olunur. Ve şehir halkı dahi sevâb içün ba‘zıları haftada bir ve ba‘zıları ayda bir kerre varup sabâhdan ahşama değin hizmet iderler. Ve ikinci cezîrede ekseriyyâ erbâb-ı dîvân sarâyları vardur. Ve üçünci cezîrede cümle kereste ve odun ve taş ve kirec ve sâir binâya müte‘allik şeyler satılur.

Sarây-ı kıral: Kıralın büyük sarâyı şehir içinde olan Pera Rayal **[132a]** mahallesinde olup ve südde mahallesinde dahi iki sarâyı vardur. Ve taşra şehirlerde dahi Sandiyo Niziyo şehrinde ve Rens şehrinde dahi birer mu‘azzam ve mükellef sarâyları vardur.

El-binâ: Ve bu şehr-i Parici’nin binâları gāyet musanna‘ ve metîn ve müzeyyen olup cümlesi fevkānîdür, şöyle ki ekseriyyâsı üç ve dört tabaka olup ve beş, altı ve yedi tabaka dahi vardur. İki tabakalı olur azdur. Ve şol mertebe mu‘azzam ve ma‘mûr ve müzeyyen şehirdür ki günde birkaç kerre yüz bin âdem bu şehre gelüp ve ol kadar çıkar. Ve bu şehre rub‘-ı meskûndan bâzârgân gelüp insâna lâzım olan şeylerde bulunmadık hiçbir şeyi yokdur. Ve bâzârgân dahi gāyet çok olmağla, her milleti sâkin olacak yerleri ve mahalleleri başka başka olup ve her tāife üzerine bir nigeh-bân zâbıt ta‘yîn olunmışdur ki aslâ bir kimsenin mâlına ve ırzına müte‘allik bir kimse dahl ü ta‘arruz itmeğe kādir değildür. Ve her tāifenin mahalleleri ve sâkin olacak yerleri başka olup ve her birlerine başka nigeh-bân ve zâbıt ta‘yîn itmelerine bâ‘is, yalnız mâl ve ırzları içün olmayup ihtimâldür ki tüccâr bahânesiyle tecessüs içün gelmiş âdem ola diyü dâimâ cemî‘-i ahvâl ve esrârlarını tecessüs ve ıttılâ‘ itmeye dahi mukayyedlerdür.

Aded-i insân der-şehr-i Parici[3228]: Ve bu vilâyetde mârrû’z-zikr On Dördünci Lodoriko nâm koca kıral zamânında bir kaht olup agniyâ ve fukarâsını bileyüp muztarrînlerine mîrîden nafaka ta‘yîn idüp ve ba‘zılarını dahi agniyâlara taksîm itmek içün Parici şehrinde olan insânı ta‘dâd itdirdikde[3229] şîr-horde ma‘sûmândan mâ‘adâ nân

[3227] ki kiminden yaya ve kiminden atlu ve kiminden araba ve kiminden hayvânât geçüp birbirlerine sıklet virüp izdihâm virmemek içün ta‘yîn itmişlerdür ki ta‘yîn olunan köprülerden geçüp birbirlerine sıklet virmezler H (131[b]) : - İ

[3228] der-şehr-i Parici H (132[a]) : - İ

[3229] insânı ta‘dâd itdirdikde İ (191[b]) : - H

ve ta‘âma muhtâc olan ricâl ve nisâ ve sıbyân, üç milyon ya‘ni otuz kerre yüz bin nefs bulunup fukarâsını agniyâya taksîm ve bir mikdârına mîrîden nafaka ta‘yîn itdiler.

Tahrîr-i diğer: Ve bu şehirde bir şey dahi tahrîr olunmışdur ki otuz sene kadar berr ü bahrda ale’t-tevâlî seferler takrîbiyle hazînelerine muzâyakaya vâki‘ olup kilisalardan ve gayrilerden akça istikrâz itmek iktizâ itdikde bir âdem arzıhâl idüp dir ki “Pâdişâhım! Bu şehirde her ne kadar koçu arabası var ise hemân bu senelik imdâd-ı sefer içün her araba başına sekizer altun virsünler. Zîrâ koçu arabasına binen ricâl ü nisâ cümlesi zî-kudret ve kemâl-i vüs‘atden nâşî olmağla bundan fukarâya bir zulm ve zarar gelmek îcâb eylemez” dir. Pâdişâh dahi “Bundan ne hâsıl **[İ, I, 192a]** olacak ki sefere imdâdı ola?” didikde ol arzıhâl viren âdem “Pâdişâhım, siz bana fermân virin, bundan üç bin kîseden ziyâde akça hâsıl olur” dimesiyle ta‘accüben[3230] “Bu dahi ma‘lûmumuz olsun” diyü fermân virdiklerinde ol âdem şehir içinde olan koçu arabalarını tahrîr idüp şöyle ki seksen bin koçu arabası tahrîr olundı ki ekseri dörder ve altışar bârgîrli olup ikişer bârgîrli nâdir idi. Her arabadan sekizer altun alınup yedi yüz yigirmi bin altun cem‘ oldı ki üç bin beş yüz kîseden ziyâde ider. Ve böyle çok araba olduğına bâ‘is, bunlar avretlerine mağlûb oldukları içündür ki mukaddemâ dahi hükm ü hükûmet ve azl [ü] nasb avretler elinde olup erlere tahvîl idince çok kıtâl ve zahmet çekmişlerdür ki yukaruda zikr olunmışdur[3231].

Ahlâk-ı nisâ: Ve bu Fransız milletinin avretleri gāyetü’l-gāye hasnâ olduklarından mâ‘adâ gāyet çeri ve cesûr ve ma‘rifetlü ve mahabbetlü ve âşıkına merhametlü ve şîvekâr ve gamzekâr ve mûnis ve vefârdâr olup[3232] ve cümle frengistânda Fransız avretlerini güzellikde mümtâz ve müsellem tutarlar. Ve ba‘zı güzelleri olur ki bay u gedâ[3233] her kim görse gaşy ve mütelâşî olur. Ve hem gāyet ile kendülerin müzeyyen idüp pâk libâslar giyüp ve tāvûs-veş cevelân idüp ve salınup[3234] reftâr itmeğe ve görenleri bende ve dil-fikâr itmeğe mâillerdür. Ve bu Fransız milletinin ricâl ve nisâlarının tarzı sâir Frenk tāifesine hoş görünmekle kibârları ve beğzâde ve şehirlilerin ricâl ve nisâları libâslarını bunlara taklîd iderler. Ve’l-hâsıl bu Fransız’ın avretleri ez-kadîm vücûhla erlerine gālib olup ve erleri gibi gayûr ve cesûr ve fuzûl olmalarıyla cemî‘-i ricâl-i zî-kudretin avretleri her kande gitseler araba ile gitmekle cümle birer arabaya muhtâc olup ol sebebden bu şehirde koçu arabası gāyet çokdur.

[3230] ta‘accüben H (132[a]) : - İ

[3231] ki mukaddemâ dahi hükm ü hükûmet ve azl [ü] nasb avretler elinde olup erlere tahvîl idince çok kıtâl ve zahmet çekmişlerdür ki yukaruda zikr olunmışdur H (132[a]) : - İ

[3232] ve mûnis ve vefârdâr olup H (132[a]) : - İ

[3233] bay u gedâ İ (192[a]) : - H

[3234] cevelân idüp ve salınup H (132[a]) : - İ

En-nikâh: Ve bunların ve ekseriyyâ Frenk tāifesinin kızları kocayı kendüler bulup sekiz-dokuz yaşına vardıkda elbette kendüye bir âşık peydâ idüp ve belki birbirleriyle görüşüp ve ba‘dehû kocaya varurlar, şöyle ki bunlar kocayı satun alurlar. Hâline göre **[132b]** on guruşdan yüz kîse ve dahi ziyâde virürler. Kaçan bir kızı birine söz iderler, her şehirde bir mu‘ayyen yer vardur ki mahkeme gibi anda bir mu‘ayyen âdem ve kâtibler vardur, kızın babası ve akrabâsı ve kız ve oğlan ve babası ve akrabâsı hem-çünân ol mahall-i ma‘hûdda olan âdemin huzûrına varup “Bu kız bu oğlana varsa gerekdür ve bu kızın emyâl ve eşyâsı ve ma‘rifeti budur ve bu varacağı âdeme dahi şu kadar guruş virecekdür” dirler. Ol âdem dahi kızın ve oğlanın ve baba ve analarının isimlerin suâl idüp ve vireceği mâlı ve ol güni ve ol sâ‘ati ve hattâ ne fasılda idiğini bi’l-cümle kayd idüp ve ellerine bir i‘lâm virür. Ve ba‘dehû cümlesi kilisaya giderler ve ol i‘lâmı baş papasın eline virürler. Okudukdan sonra oğlan ile kızı el ele virüp “Bu minvâl üzre birbirlerinizi kabûl itdiniz mi?” diyü suâl ider. “Etdik” didiklerinden sonra ol alacak âdem, kızın parmağına bir halka geçirüp gayri nikâhları tamâm olup avreti alur.

El-edyân: Ve bu Fransa kavmi Kataloş dîni üzredür ve bu Parici şehri hakkında “Avretlerin cenneti ve erlerin zahmetidür” dirler, şöyle kim bu şehirde hemân hükm ü hükûmet sanki avretler elindedür. Zîrâ umûr-ı sefer ve ahvâl-i askerden mâ‘adâ umûr-ı husûs ve herkesin dâireleri hall ü akdi avretler elindedür.

El-hadâik: Ve bu pâyitaht olan Parici şehrinin varoşundan taşra cevânib-i erba‘asında yigirmi beş aded mu‘azzam ve müferrih ve mükellef bağçe-i kıral vardur ki **[İ, I, 192b]** bu dünyâda ve Yeni Dünyâ’da her ne kadar meyve ve şükûfe ve sebze var ise bunlarda dahi mevcûd olup ve bu bağçelerde olan sınâyi‘ vü bedâyi‘ne insân hayrân olur. Ve bu bağçelerin birinin üzeri demir tel ile örüli olup alıcı kuşlardan mâ‘adâ bu dünyâda her ne kadar yavaş kuş var ise[3235] bunda mevcûd olup örtmişlerdür ki kıral murâd itdikde varup seyr idüp istedüğini sayd ider. Ve bu bağçelerin biri dahi halezonî-şekl olup içine giren delîlsiz çıkamaz. Ve bunun kırk çeşmesi olup ve her çeşmenin bir fıskiyyesi ve havzı vardur. Muhassal bu yigirmi beş bağçenin her birinin bir gûne resmi ve tarhı olup ve bir gûne letāfetleri vardur. Ve bu şehre mu‘âdil birkaç şehirler dahi vardur.

El-havâ: Ve bu memleketin havâsı ne pek soğuk ve ne pek ısıcak, i‘tidâl üzre olup ve lâkin yıldız tarafı şitâsı sâirlerden soğuk ve kıble ve kıble tarafı sâirlerden ısıcak olup ammâ yine mu‘tedildür.

[3235] yavaş kuş var ise H (132ᵇ) : perende kuş var ise İ (192ᵇ)

Et-türâb: Ve bu memleketin toprağı gāyet latīf ve münbit olup şöyle ki buğday ve arpa ve çavdar ve darı ve sâir hubûbât mahsûldâr olur ve lâkin memleketleri gāyet ile ma‘mûr ve izdihâm ve ba‘zı yerleri sengistân ve dağıstân ve ormanistân olup ve bağ u bağçe ve bostânları dahi çok ve halkı dahi hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn olmağla memleketlerinde hâsıl olan buğday ve arpa vefâ itmeyüp Avrupa ve İtalya ve sâir vilâyetler gemiler ile çok gelmekle firâvân üzre bulunur. Gemiler sebebiyle ihtiyâc ve zarûret çekmezler[3236] ammâ bahâlıcadur[3237].

El-esmâr: Ve bu memleketde meyve ve sebze ve şükûfe kısmından olmadık bir şey yokdur. Zîrâ bunlar bağçevân ilminde mâhir olup bu dünyâda olan cümle meyve ve sebze ve şükûfe var ise mevcûd itdiklerinden mâ‘adâ Yeni Dünyâ’da ve Hindüstân’da olan meyveleri dahi mevcûd itmişlerdür. Ve her meyveleri dahi latīf ve lezîz olup cümleden biri erikdür ki kücük kutular ile götürüp Fransız eriği diyü nebât şekeri bahâsına satarlar. Ve zeytûnı dahi gāyet latīf terbiye iderler ve kücük varollara koyup sâir vilâyetlede kibâra hediyye götürürler. Ve bağ u bağçelerinin hod hisâbı olmayup ve gāyet latīf u lezîz üzümleri olmağla bunların hamrı kâfiristânda cümleden makbûl olup ve sâir vilâyet hamrından ed‘âf bahâ ile satarlar. Ve anberiyye ta‘bîr itdikleri şey dahi bunların ihtirâ‘ıdur.

El-emtâ‘: Ve bunlarda birkaç nev‘ çuka olduğından mâ‘adâ envâ‘-i kumâş ve dîbâ ve envâ‘ bezler nesc iderler. Ve envâ‘-i sâ‘at ve boylu kapudan tüfengi ve atlu pisdoları dahi yaparlar ki sâir milletlerde dahi makbûl ve mu‘teberdür, şöyle ki bir çift pisdo yüz altuna değin satılur[3238]. Ve sâir ne kadar sınâyi‘ vü bedâyi‘ var ise cümlesi bunlarda mevcûd olup ve bâ-husûs ilm-i harîta ve mellâhîde kemâl mertebe mâhirlerdür[3239].

El-hayvânât: Ve bunlarda koyun ve keçi ve sığır ve hınzîr gāyet çok olur ve kuvvetlü ve cins atlar dahi çok olup kendüler dahi sâirlere nisbet fâris geçinürler.

El-vuhûş ve’t-tuyûr: Ve bu memleketin dağlarında ve ormanlarında ve sahrâlarında **[133a]** ayu ve kurt ve yabânî hınzîr ve geyik ve tilkü ve tavşan ve yabân kedisi ve sâir cânvârlar çok olup ve tuyûr kısmından yabânî kaz ve ördek ve yabân tavuğı ve keklik ve çil ve sülün ve turna ve kuvı ve hind tavuğı ve sâir yenir ve yenmez kebîr ü sagīr hânegî ve yabânî kuşlar çok olmağla bunlar mu‘allem kilâb ve tâzî ve

[3236] gemiler sebebiyle ihtiyâc ve zarûret çekmezler İ (192^{b}) : - H
[3237] ammâ bahâlıcadur H (132^{b}) : - İ
[3238] şöyle ki bir çift pisdo yüz altuna değin satılur H (132^{b}) : - İ
[3239] ve bâ-husûs ilm-i harîta ve mellâhîde kemâl mertebe mâhirlerdür H (132^{b}) : - İ

zagar ve samson[3240] ve doğan ve şâhin ve ispir ve balaban[3241] ve hattâ karakuş **[İ, I, 193a]** ile vaktinde ve mahallinde[3242] dahi sayd iderler.

Es-simâk[3243]: Ve bunların Akdeniz'de ve Dış Deniz'de medhalleri olduğından mâ'adâ[3244] mu'azzam enhâr u bahîreleri dahi olmağla envâ'-i simâk saydıyla mugtenim olup safâ kesb iderler balık firâvandur.

Ada-yı seyyâre: Ve bunlarda bir büyük göl vardur ki içinde dört seyyâre adalar vardur. Ya'ni su üzerinde gezerler. Bunların hikmeti ve bâ'isi ne olduğı Filemenk memleketi faslında tafsîlen beyân olunmışdur, ana nazar oluna.

El-orman: Ve bunlarda ormanlar dahi çokdur, ammâ cümlesi mîrîdür ve üzerlerine mu'ayyen âdemler vardur ki bi-lâ-izn kimse bir asâ kadar şeyi kesmeğe kādir değildür. Ve bu ormanlardan mîrîlerine çok şey hâsıl olur. Ve bu ormanların ahvâli budur ki eger büyük ve eger kücük her bir ormanı dört kısm itmişlerdür ki her tarafından odun ve kereste kat' itmezler, şöyle ki ol dört bölüği birinden başlayup sekiz sene vezn ile ya'ni büyük ve müntehâ ağacların cümlesi dal ve budakların bıçkı ile kat' idüp ve asl kütüği ve kökü yerinde kalur. Ve ol kat' itdikleri dal ve budakların odun olacağını ve kereste olacağını ve hattâ ufak çalı ve çırpılarını bayır bayır kat' idüp yakarlar ve her birine bir narh konmışdur, isteyenler akçasını virüp alurlar. Ve bir ağacı kökünden kat' itmek lâzım geldiklerine iki ağac gars iderler. Bu minvâl üzre bir kısmı sekiz kat' olunup tamâm oldukda bir kısmını dahi kat' itmeğe mübâşeret iderler ve nevbet dördünci kısma gelüp anın dahi senesi tamâm olunca evvel senelerde kat' olunan ağaclar, dal-budak salup ve kökinden kat' olup yerine gars olunan ağaclar büyüyüp cümlesi evvel hâlinden ziyâde müntehâ ağaclar olur ve bir nevbet dahi gelince otuz iki sene olup bir devr mürûr itmiş olur. Ve ba'zı sulu ormanları sekiz senede bir kısmını kat' idüp ve suyı kıt olan ormanların her bir kısmını on yılda bir kat' iderler. Bâ'isi, sulu olan yerde ağac tez büyür ve bunların bu ormanlarına bir terbiyeleri dahi vardur, şöyle ki dört senede bir odun ve kereste olmayup işe yaramayan çalı ve diken ve bî-ma'nâ ağacları kökünden çıkarup ve ayıklayup ve yabana atup pâk iderler, şöyle ki bağçe ağacları gibi terbiye iderler. Ve hattâ kurak olup suya muhtâc oldukda su salı virüp bağçe ve ekin gibi sularlar. Ve bu takrîb ile ormanlarına noksân gelmeyüp oduna ve keresteye muzâyaka ve zarûret çekmezler.

[3240] ve zagar ve samson H (133[a]) : - İ
[3241] ve balaban H (133[a]) : - İ
[3242] vaktinde ve mahallinde İ (193[a]) : - H
[3243] es-simâk H (133[a]) : - İ
[3244] Akdeniz'de ve Dış Deniz'de medhalleri olduğından mâ'adâ H (133[a]) : - İ

El-me‘âdin: Ve bu memleketin envâ‘-i ma‘denleri dahi çokdur, şöyle ki her vilâyetde bir gûne ma‘den çıkar vilâyetleri zikri ile tavîl olur. Bütün memleketde çıkan ma‘denler bunlardur ki altun ve gümüş, bakır, kurşun, timur, kibrît, güherçile, mermer taş, billur, sırça, tuz. Muhassal ma‘denî olan şeylerde bu memleketden çıkmadık bir şey yokdur ki sâir vilâyetden gelmeğe ihtiyâc yokdur. Ve’l-hâsıl bu Fransa memleketi Avrupa eczâsından bir büyük ve ma‘mûr memleket olup cümleyi takrîr gāyet tavîl olur. Lâkin ehl-i irfân bu mertebe takrîrden ayârları ma‘lûmları olduğına iştibâh eclinden her ahvâllerden alâ tarîki’l-ihtisâr tahrîr olundı. Ve bundan böyle dahi âyîn-i saltanat ve ahvâl-i askerlerinden dahi ihtisâr üzre zikr idelim.

Evsâf-ı cülûs: Ve bu Fransa kırallarının cülûsları budur ki kıralları hasta olup şifâ bulmayacağı ma‘lûmları oldukda kıral olacak âdem her kim ise getürüp hâzır iderler ki fevt olduğı anda tahta çıkarup te’hîr itmezler. Ve sâir millet gibi birkaç gün müşâvere **[İ, I, 193b]** idüp[3245] te’hîr idüp fülânı yok, fülânı idelim diyü müşâvere ve te’hîr itmezler. Ve kıral vefât itdüği sâ‘at yerine kıral olup tahta oturan tarafından büyük meydânda olan kulleye bir âdem gidüp âdeten çaldıkları tranbetlerine mugāyir[3246] bir gûne tranbetleri vardur, anı birkaç def‘a çalar. Ve halk dahi gürûh-â-gürûh gelüp meydâna cem‘ olduklarında bir âdem üç kerre savt-ı a‘lâ ile çağırup dir ki “Sanmanız ki pâdişâhınız ölmüşdür. Pâdişâhlar ölmez. Pâdişâhlar ölmez. Pâdişâhlar ölmez **[133b]** ve hâlâ pâdişâhınız sağ olup fülân âdem pâdişâhınızdur, tahta oturuyorur[3247]” didikde kim pâdişâh olduğı ma‘lûmları olur. Gerçi pâdişâh olup hemân ol günden hükm ü hükûmete başlayup ve herkes gediklerinde hizmetinde olurlar. Ammâ asl-ı cülûs bundan sonra olur, şöyle ki ol vefât iden kıralın karnını yarup bağırsaklarını çıkarup ve kokmayacak ba‘zı şeyler doldurup ve bütün vücûduna pelesan yağı ve sâir yağlar tılâ iderler ve ba‘dehû her ne kadar müzeyyen esvâbı var ise giydirüp ve her ne kadar dârât ve ihtişâm ve zînete müte‘allik şeyleri var ise kendünün mahsûs odasına donadurlar ve meyyiti dahi taht üzerine çıkarup gûyâ hayâtda gibi oturdurlar ve yigirmi dört papas gelüp ve on ikisi sağda ve on ikisi solda oturup kırk gün ve kırk gice okurlar. Ve hâl-i hayâtında iki vakitde ne şekil ta‘âmı çıkar ise yine ol minvâl üzre çıkup ve karşusına sofra korlar. Ve her gün taşradan yigirmi dört fukarâ getürüp iki vakitde ol ta‘âmı yidirirler ki kuşluk ta‘âmına başka ve ahşam ta‘âmına başka fukarâ getürürler. Ve ta‘âm yendikden sonra başdan ayağa bir kat libâs giydirüp ve ellerine dahi ikişer altun virirler. Ve kırk gün

[3245] müşâvere idüp İ (193[b]) : - H
[3246] âdeten çaldıkları tranbetlerine mugāyir H (133[a]) : - İ
[3247] tahta oturuyorur H (133[b]) : - İ

tamâm olunca kıralın her ne kadar kendüye mahsûs huddâmı var ise ve her birleri ne hizmete me'mûr ve ta'yîn olunmışlar ise bu iki vakitde fukarâya yedirdikleri ta'âmın hizmetini kırala itdikleri gibi idüp sanki kıral sofrada oturup ana hizmet ider gibi hareket iderler. Ve kırk gün tamâm oldukda ol meyyiti bir kurşun tâbûta vaz' idüp bir hantûra korlar. Ve cümle vüzerâ ve vükelâ ve erbâb-ı dîvân ve sâir hükkâm ve hatta yerine olan kıral dahi ma'an ahşamdan sonra pâyitaht olan Parici şehrinden çıkup cümle a'lâ vü ednânın ve hattâ kıralın dahi ellerinde[3248] birer büyük bal mumı, ol fevt olan kıralın koçu arabası öninde yollu yollarıyla yürüyüp Parici şehrinden altı sâ'at mesâfe San Riyo Niziyo nâm şehr-i mu'azzamda olan kilisa-i kebîre defn iderler, şöyle ki bu kilisada bir mu'azzam kubbe vardur ki cümle Fransa kırallarını ol kubbe içinde olan zîr-i zemîne defn iderler. Ve ol zîr-i zemînin evsâfı budur ki ol kubbenin orta yerinde bir zîr-i zemîn vardur ki ol kubbenin cirmi kadardur. Ve orta yerinde bir kapusı olup ve ol zîr-i zemînin etrâfı altı tabaka olup nihâyetine on iki pâye ile anılur, bir meyyit iletdiklerinde, en yukaruda olan meyyiti aşağı indirüp ve anın altındaki meyyiti dahi aşağı sümme ve sümme aşağı birer pâye indirüp en yukaru tabakaya ol meyyiti korlar. Ve'l-hâsıl ol meyyiti vaz' itdikden **[İ, I, 193b]** sonra ibtidâ baş vezîr gelüp ol kıralın virdiği mühri yukarudan aşağı atar ki anın orta yeri kuyı gibi amîkdür. Ve ba'dehû sâir hükkâma virdikleri hükûmet nişânı ve alâmeti ve değnekleri ol delikden aşağı bırakurlar, şöyle ki kadîmden i'tibâr itdikleri bir kılıc ve bir topuzdan mâ'adâsını ol kuyı içine bırakurlar ve ba'dehû kapusını kapayup mühürlerler. Ve baş papas kürsîye çıkup "Bu dünyâya gelen elbette ölür. Hemân dünyâya gelen pâdişâhlara ve sâir[lere] gerekdür ki hüsn-i hulk sâhibi olup iyi işler işleyüp hayrât u hasenât eyleye" diyü mahalle münâsib niçe va'z u nasîhatden sonra sâir papaslar dahi okuyup ve du'â iderler. Ve ba'dehû cânı içün in'âm ve ihsânlar iderler ki hisâba gelmez. Ve ba'dehû kilisadan çıkup ve yeni kıralın önine düşüp alây-ı azîm ile ol şehirde olan kıral sarâyına götürüp tahta oturdurlar. Ve bir âdem kıral karşusında, sarây kurbında bir yüksek yere çıkup savt-i a'lâ ile nidâ ider ki ol vefât iden kıral sağlığında memdûh u mezmûm ve makbûl ü menfûr her ne itmiş ise halka takrîr ve ta'rîf ider, şöyle ki memdûh olan işlerini medh u senâ idüp ve mezmûm şeylerini dahi hüsn-i terbiye ile söyleyüp dir ki "Bu vefât iden kıraldan ba'zı nâ-ma'kūl şeyler dahi zâhir ve vâki' olmış, itmese makbûl idi. Ammâ beşeriyyet hasebiyle yanıldı, itdi sonra peşîmân oldı ve dünyâda yanılmaz âdem olmaz. Ammâ herkese lâ-büddür ki fenâ işde bulunmadan ihtirâz itmek gerekdür" diyü bu

[3248] cümle a'lâ vü ednânın ve hattâ kıralın dahi ellerinde H (133[b]) : cümle erkân-ı saltanat her birlerinin elinde İ (193[b])

misillü terbiye ile söyleyüp aşağı iner. Ve bu âdetlerinden murâd, kıral-ı cedîde terbiye ve nasîhatdür.

[134a] Âdet-i yemîn: Ve bunlarda âdet budur ki bir yeni cülûs vâki‘ oldukda üç def‘a cülûs ider ki biri vefât itdüği gün ve biri dahi vefât iden kıralı işbu şehirde defn itdikden yine bu şehirde olur. Ve biri dahi tâc giydüği şehirde olur. Ve bu ikinci def‘ada yeni kıral olana üç şey içün yemîn virürler ki biri eski kānûnlara ri‘âyet idüp bozmaya ve biri dahi dînlerinde küfre müte‘allik olan şeylerden birisi bir âdemden vâki‘ olsa veyâ bir söziyle veyâ hod yalan yere yemîn itse bi-lâ-emân katl olunup evlâdı olur ise dahi mu‘âvenet ve müsâmaha ve avf itmeye. Ve bir dahi merd-i da‘vâ ile birbirlerini meydâna da‘vet itmeyeler. Ve bu merd-i da‘vâ didikleri budur ki a‘lâ ve ednâ birkaç âdem bir meclisde oturur iken sohbetleri sefer ve cenge ve cür’et ve yararlığa geldikde “Ben senden cür’etli ve bahâdurum” diyü keyf-i germiyyetî ile nizâ‘a düşdüklerinden birbirlerin meydâna okuyup ve kalkup mec ve şiş ile cenk idüp ve halk kendülerin seyr iderler. Ve kangısı evvel cerâhat irişdirir ise araya girüp münfekk iderler. Ve giderek tabanca tüfenk ile cenk itmeğe başlayup be-her yevm birkaç kat olmağla halk birbirlerine düşüp âkıbet iki tarafın dahi ya‘ni kātil ve maktûlün akrabâ ve ta‘allükleri ayağa kalkup azîm fitne ve fesâda müeddî olmağla yasak itmelerine bâ‘is oldı. Ammâ mâbeynlerinde böyle merd-i da‘vâ oldukda bi-lâ-âlât-ı kıtâl meşd ve muşta cenk idüp kangısı basar ise anı gālib add iderler. Ve âlât-ı cerh ile cüz’î mecrûh itse ikisini dahi katl iderler[3249]. Ve bu üç şeye yemîn virdikden sonra ibtidâ erki piskoplar ki bunlar müftî ve kâdı-asker rütbeleridür ve sâir piskoplar ki mevâlî rütbesidür, bunlar bî‘at idüp kendüye mutī‘ ve münkād ve mu‘âvenet itmek içün yemîn iderler. Ve ba‘dehû vüzerâ ve erbâb-ı saltanat yollarıyla bî‘at idüp sadâkat üzre hizmet itmeğe cümlesi yemîn iderler. Ve bî‘atleri tamâm oldukda herkesin mansıblarını mukarrer idüp ve vefât iden kıralın hizmetinde olanlar dahi mukaddemâ ne hizmetde iseler yine ol hizmetlere ta‘yîn iderler.

Bî‘at-i sâlis ve tâc: Ve vefât iden kıralı defn idüp ve cümleye bî‘at itdikden sonra avdet idüp pâyitaht olan Parici şehrine gelüp hükm ü hükûmet itmeğe başlar. Ve bunların tâcı pâyitahtları olan Parici şehrine on beş sâ‘at mesâfe bir mu‘azzam ve

[3249] ve bu merd-i da‘vâ didikleri budur ki a‘lâ ve ednâ birkaç âdem bir meclisde oturur iken sohbetleri sefer ve cenge ve cür’et ve yararlığa geldikde “Ben senden cür’etli ve bahâdurum” diyü keyf-i germiyyetî ile nizâ‘a düşdüklerinden birbirlerin meydâna okuyup ve kalkup mec ve şiş ile cenk idüp ve halk kendülerin seyr iderler. Ve kangısı evvel cerâhat irişdirir ise araya girüp münfekk iderler. Ve giderek tabanca tüfenk ile cenk itmeğe başlayup be-her yevm birkaç kat olmağla halk birbirlerine düşüp âkıbet iki tarafın dahi ya‘ni kātil ve maktûlün akrabâ ve ta‘allükleri ayağa kalkup azîm fitne ve fesâda müeddî olmağla yasak itmelerine bâ‘is oldı. Ammâ mâbeynlerinde böyle merd-i da‘vâ oldukda bi-lâ-âlât-ı kıtâl meşd ve muşda cenk idüp kangısı basar ise anı gālib add iderler. Ve âlât-ı cerh ile cüz’î mecrûh itse ikisini dahi katl iderler H (134[a]) : - İ

ma‘mûr ve meşhûr şehir vardur ki ismine Rens dirler, anda durup ve tâcı anda giyerler. Ve o şehre varmazdan mukaddem dört ay evvel cümle memâlikde olan büyük ve kücük hükkâma ve kişi-zâdelere fermânlar irsâl iderler ki “Fülân ayın fülân güni Rens şehrinde kıral tâc giyse gerekdür. Sizler dahi ol şehirde mevcûd bulunasız” diyü âgâh iderler. Anlar dahi ba‘îd ü karîb cümlesi ol gün mevcûd bulunurlar. Ve beride kıral yanında olan cümle büyük ve kücük ricâl-i devlet ve hükkâm-ı saltanat ile kalkup ol şehre **[İ, I, 194b]** varacakları gün anda cem‘ olan mahlûk, cümlesi istikbâle çıkup alay ile doğru baş kilisaya götürürler. Ve ol kilisada olan mâl ü cevâhirin haddi ve hisâbı olmayup ve ol gün kilisayı dahi gāyet tezyîn iderler ki ta‘bîr olunmaz. Ve ol kilisada taht gibi bir yüksek yer vardur, kıralı anda çıkarup oturdurlar. Ve baş erki piskop başına tâc giydirüp ve bundan mâ‘adâ birkaç libâs ve birkaç kürk dahi vardur ki ol güne mahsûs olup anları dahi giydirirler. Ve ba‘dehû baş papas va‘z idüp çok okuyup ve du‘â itdikden sonra kilisadan çıkup alay ile ol şehirde olan sarâya ve bunlarda iki büyük alay ve cem‘iyyet vardur ki biri işbu tâc giydiği gün olup ve biri dahi karısı geldüği ve eğer karısı yok ise alınup gelin götürdikleri gün olur ki birkaç yüz bin âdem cem‘ olur. Ve ol gün eğer kıral ve eğer ricâl-i saltanat ve hükkâm-ı devlet ve sâir zî-kudret ne kadar zînet ve dârât ve ihtişâma mâlik ise ol gün izhâr itmeğe muhtâcdur. Muhassal tâc giydiği gün gelüp sarâyına oturdukda mühri baş vezîrine teslîm idüp ve ba‘dehû ol kılıcı dahi eline virür. Ve bundan gayri üç vezîr dahi vardur ki her biri bir umûra müsellem olup cemî‘-i umûr-ı saltanatları bu dört vezîrin elinde olup ve birinin umûrına **[134b]** ol biri karışmaz. Ve lâkin bir sefer meşvereti ve barışmak hareketi veyâ bir tarafdan elçi gelüp veyâ elçi göndermek tedârüki iktizâ itdikde cümle vüzerâ ve vükelâ ve bâ-husûs erki piskoplar ve sâir piskoplar ve gayri büyük ve kücük hükkâmlar mevcûd olup ve birkaç gün müşâvere idüp cümle ittifâkıyla sözi bir yere koyup anınla amel iderler.

Aded-i erki piskopân: Ve bu Fransa saltanatında on beş erki piskop vardur ki her ne kadar büyük umûr vâki‘ olur ise nihâyeti bunların re’yine muhtâc ve mevkūfdur. Ve bunların mâ-dûnunda dahi yüz yigirmi apiskoplar vardur ki bunların ve erki piskopların merâtib ve ahvâlleri Nemse faslında mufassalan zikr olunmışdur ki bunların merâtib ve mekādîr ve i‘tibârları ol minvâl üzre olmağla her saltanat tahrîrinde zikr itmekle tafsîle muhtâc olmamak içün anda tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna.

Ed-dîvân: Ve bu Fransa saltanatında sekiz yerde dîvân olur ki biri pâyitahtları olan Parici şehrinde olup galat-ı meşhûrına Pariz dirler[3250] ve biri dahi Toloze şehrinde

[3250] galat-ı meşhûrına Pariz dirler H (134^{b}) : - İ

olup ve biri dahi Kırtobil şehrinde ve biri dahi Bordoda şehrinde ve biri dahi Dijonda şehrinde ve biri dahi Rovande şehrinde ve biri dahi Es şehrinde ve biri dahi Ren şehrinde olur.

Esmâ-i kıral: Sekiz yüz bir senesinde Fransa ve Nemse ve Kızıl Elma'ya kıral olan Karlo Manyo'ya virilmişdir ki bu bundan evvel imparator yok idi[3251]. Ve bu Fransa kıralларının asıl ismine roye dinüp ve ba'dehû kıral dinüp ve bir zamân dahi imparator ve agustos dinüp ve ba'dehû imparatorluk Nemse kıralarına mahsûs oldukda kıral dinüp ve ba'dehû Ebü'l-Feth zamânında Devlet-i Aliyye'ye itā'at ve bir hizmeti zâhir olmağla nâme-i hümâyûnlarında Fransa pâdişâhı diyü ikrâm itmeleriyle ol zamândan beri Devlet-i Aliyye'den nâme-i hümâyûn irsâl olundukda "Fransa pâdişâhı" diyü yazmak kānûn olup ve ol dahi bu isimle sâirlere iftihâr idüp dîvân ve meclislerinde erbâb-ı saltanat "Pâdişâhım şöyle oldı ve böyle oldı" diyü cevâb virüp "Kıralım" diyü söylemezler[3252]. **[İ, I, 195a]**

Ahvâl-i asker: Ve bu Fransa tāifesine cemî'-i millet adû olup mahsûdü'l-akrân bir devlet ve düşmenleri çok olmağla askerleri ve sefer tedârükleri gāyet çokdur[3253] şöyle ki cümle ile barışık olup ve bir yere seferleri olmaduğı vakitde yüz seksen bin ulûfe askerleri olur. Zîrâ bunun hasmı çok olup vakt-i gaflet ve fursata müterakkıb olmalarıyla metîn ve müstahkem mu'azzam kal'aları çok olup muhâfazaları içün kifâyet mikdârı asker ve levâzımâtların eksik itmeyüp barışıkız diyü gaflet ve ihmâl idüp ve mesârifinden kaçmazlar. Ve bir sefer iktizâ itdikde üç yüz ve dört yüz bin askere kādir olurlar. Ve hâlâ işbu asırda olan kıraldan mukaddem olan kıral ki ismine Lodoviko dinürdi[3254], karada sekiz yerden üzerine düşmen zuhûr idüp her tarafdan üzerine hücûm itdiklerinde ol dahi var kuvvetini bâzûya getürüp[3255] beş yüz elli bin asker cem' eyleyüp ve düşmenleri üzerine taksîm idüp birer serdâr ile gönderdikde cümle düşmenlerini bozup gālib olmışlardur. Ve yine ol sene deryâda dahi İspanya'ya İngilis ve Filemenk ve Portukal ve Ceneviz ve Danmarka ve Papa imdâd virmeleriyle yedi yüzden ziyâde bir azîm gemi cem'iyyet olmağla ol dahi gayret idüp beş yüzden ziyâde cenk gemisi

[3251] sekiz yüz bir senesinde Fransa ve Nemse ve Kızıl Elma'ya kıral olan Karlo Manyo'ya virilmişdir ki bu bundan evvel imparator yok idi H (134[b]) : - İ

[3252] ve ba'dehû Ebü'l-Feth zamânında Devlet-i Aliyye'ye itā'at ve bir hizmeti zâhir olmağla nâme-i hümâyûnlarında Fransa pâdişâhı diyü ikrâm itmeleriyle ol zamândan beri Devlet-i Aliyye'den nâme-i hümâyûn irsâl olundukda "Fransa pâdişâhı" diyü yazmak kānûn olup ve ol dahi bu isimle sâirlere iftihâr idüp dîvân ve meclislerinde erbâb-ı saltanat "Pâdişâhım şöyle oldı ve böyle oldı" diyü cevâb virüp "Kıralım" diyü söylemezler H (134[b]) : - İ

[3253] ve bu Fransa tāifesine cemî'-i millet adû olup mahsûdü'l-akrân bir devlet ve düşmenleri çok olmağla askerleri ve sefer tedârükleri gāyet çokdur H (134[b]) : ve bu Fransa pâdişâhlarının askerleri gāyet çokdur İ (195[a])

[3254] mukaddem olan kıral ki ismine Lodoviko dinürdi H (134[b]) : mukaddem olan meşhûr Koca Kıral zamânında İ (195[a])

[3255] her tarafdan üzerine hücûm itdiklerinde ol dahi var kuvvetini bâzûya getürüp H (134[b]) : - İ

tedârük ve içlerine iki yüz elli bin cenkci asker koyup cenk itdiklerinde İspanya donanmasını bozmışlardur.

El-asker[3256]: Ve bu Fransa memleketinde temlîk ve ze‘âmet ve tîmâr olmayup cümlesi ulûfelü askerdür, şöyle ki atlu ve piyâdenin ulûfeleri muttarid olmayup atlunun ziyâdedür. Gerek atlu ve gerek piyâde neferâtlarının ulûfeleri müsâvî olup ve zâbıtlarının dahi rütbelerine göre ulûfeleri müsâvî olup ve bir rütbe yukarı çıkdıkda ol rütbenin ulûfesine nâil olur[3257]. Cümleyi takrîr tafsîl olur, lâkin Nemse faslında atlu ve piyâde ve sâirlerinin ulûfe ve âyînleri tafsîl üzre zirk olunmışdur ki her bir saltanatda tahrîr ile mutavvel olmaya. Ve bu Fransa saltanatı Nemse’den üç yüz otuz altı sene mukaddem olmağla ekseriyyâ nizâm-ı akseri ve âyîn-i devleti bunlardan ahz itmişlerdür.

Muhâfız-ı sarây ve kıral[3258]: Ve bu Fransa devletinde kıral sarâyını ve kıralı hıfz içün mahsûs olan asker Nemse’den ve sâir kırallardan çokdur, şöyle ki iki bin dört yüz İsvis askeri vardur ki bunlar Fransa’dan bir nev‘ **[135a]** tāife olup ve gāyet cenkci ve gayretlü ve hakīkatlü âdemlerdür ki bir âdemden bir iyilik görüp ve bir def‘a etmeğini yese ol âdemin yolunda cân u baş virürler gāyet mu‘temed tāifedür. Ve bunlardan mâ‘adâ üç bin yedi yüz âdem dahi olur ki cümlesi Fransız beğzâdelerinden ve ocak-zâdelerinden olur. Ve bunların ulûfeleri ağır ve esbâb ve pusâtları mükemmel ve a‘lâ olur. Mecmû‘ı altı bin yüz sarây ve kıral bekcisi mahsûsları vardur[3259]. Ve bunların cümlesinin başına ceneral kıran porove dirler ki gāyet büyük rütbedür. Ve pâdişâh sarâyının anahtarları bunun zabtında olur. Ve bu rütbe sâhibi tebdîl oldukda sadâkat ile hizmet idüp kat‘â bir hıyânet itmemek üzre pâdişâh huzûrında yemîn ider ve ba‘dehû anahtarları teslîm iderler. Ve bu dahi bu zikr itdüğimiz muhâfızların kendüden aşağı olan rütbe sâhiblerinden bu minvâl üzre ahd ü yemîn alur. Ve bunlarda yemîne gāyet i‘timâd ve i‘tikād iderler. Zîrâ bunlarda yalan yere yemîn itmek veyâ bir şey içün yemîn idüp sonra anı icrâ itmemek gāyet büyük günâh olup “Kâfir oldı” diyü anı katl iderler. Bu husûs içün hîn-ı cülûsda kıral olana dahi yemîn virürler, yukaruda zikr olunmışdur[3260].

Evsâf-ı cebehâne: Ve bunların düşmeni çok olmağla cümlesi serhad kal‘alarında mükemmel cebehâneleri mevcûd ve hâzır olduğından mâ‘adâ pâyitahtları

[3256] el-asker H (134[b]) : - İ

[3257] atlunun ziyâdedür. Gerek atlu ve gerek piyâde neferâtlarının ulûfeleri müsâvî olup ve zâbıtlarının dahi rütbelerine göre ulûfeleri müsâvî olup ve bir rütbe yukarı çıkdıkda ol rütbenin ulûfesine nâil olur H (134[b]) : - İ

[3258] ve kıral H (134[b]) : - İ

[3259] mecmû‘ı altı bin yüz sarây ve kıral bekcisi mahsûsları vardur H (135[a]) : - İ

[3260] bu husûs içün hîn-ı cülûsda kıral olana dahi yemîn virürler, yukaruda zikr olunmışdur H (135[a]) : - İ

olan Parici şehrinde bir cebehâneleri vardur ki bir sefer vaktinde hâzır bulınmak içün üç yüz bin asker donatmağa ol kadar tüfenk ve silâh ve mec ve kılıc ve şiş ve sâir mühimmâtları ve kırk bin demir cebe ve cevşenleri dahi mevcûd ve hâzırdur. Ve bunların cebeleri örme olmayup tahta gibidür. Lâkin gāyet musaykaldur[3261]. Ve bu cümle âlât-ı cengi dâimâ pâk ü pâkîze itmek içün mu‘ayyen âdemler ve üzerlerine zâbıtlar ve nâzırlar vardur ki dâimâ silüp ve süpürüp pâk ü pâkîze iderler. Ve ayda bir kerre baş vezîri ve mârrû’z-zikr üç vezîr ma‘an varup cümle umûr bu dört vezîre mütehassır **[İ, I, 195b]** virilüp[3262] ol mühimmâtlara nazar idüp ecnâsıyla bakarlar. Ve eğer bunda bir pas ve kusûr bulurlar ise ol mühimmât üzerine ta‘yîn olunan zâbıtlarına ukūbet iderler. Ve üç ayda bir kıral dahi varup seyr ider. Ve bundan mâ‘adâ düşmenden aldıkları âlât-ı harb ve esbâb-ı darb vaz‘ olunmış bir cebehâneleri dahi vardur ki bunda olan mühimmât-ı seferin haddi ve pâyânı olmayup sâirlerden mâ‘adâ hemân kırk binden ziyâde bayrak vardur. Ve bunların dahi üzerine çok âdem ta‘yîn olunmışdur ki be-her yevm bunları dahi silüp ve süpürüp pâk ü pâkîze tutarlar. Ve lâkin gerek sefer içün mevcûd olan ve gerek bu mühimmât-ı mândegân olan mühimmâtlar üzerine ta‘yîn olunan âdemler mübtedî ve nâ-ehil olmayup her âlâtın erbâbı ta‘yîn olunmışdur, şöyle ki tüfenkler üzerine tüfenk esnâfından ve kıs alâ hâzâ. Her şeye yine ol san‘at erbâbından ta‘yîn olunmışdur ki her ecnâs-ı âlâtın birinde bir kusûr bulundukda anın üzerine ta‘yîn olunan âdemlerin hakkından gelüp işci başı kusûrı içün mîrâhûrı, mîrâhûrcı içün işci başını mu’âheze itmezler.

Evsâf-ı tersâne ve sefîne: Ve bunların bir tersâneleri dahi gāyet ma‘mûr ve mükellefdür, şöyle ki beş yüz kıt‘a cenk gemileri mühimmâtı mevcûd ve hâzır olup bunları dahi görüp ve gözedüp pâk tutmak içün âdemler ta‘yîn itmişlerdür ki dâimü’l-evkāt silüp ve süpürüp pâk tutarlar. Ve hattâ top ve humbara havânlarını ve sâir timur evânlarını dahi dâimâ musaykal ve mücellâ tutarlar. Muhassal bunların bu tarafa seferleri olmaduğı hâlde dahi ihtiyâten iki yüz kadar büyük-kücük cenk gemileri mevcûd bulunur. Zîrâ bunların deryâda dahi düşmenleri çokdur. Ve bâ-husûs deryâda bunlara İngilis hasm-ı kavî ve İspanya dahi düşmenleri olup ve bunların hod deryâda gemileri çok ve kuvvetleri ziyâde olup saltanatları faslında tahrîr olunur. Ve’l-hâsıl bu Fransa tāifesi atîk millet ve büyük saltanat olup hıfz u hırâset-i memleket ve cüyûş-ı kesret ve cenkde dahi mahâret sâhibi millet olup asker umûrı ve cenk tedbîrini ekser millet bunlara taklîd iderler. Ve top ve humbara isti‘mâlinde dahi cümleden mâhir ve

[3261] ve bunların cebeleri örme olmayup tahta gibidür. Lâkin gāyet musaykaldur H (135^{a}) : - İ
[3262] umûr bu dört vezîre mütehassır virilüp İ (195^{a}-195^{b}) : - H

kâmillerdür. Muhassal bunların her ahvâli takrîr olunsa gāyet tavîl olur. Ve bu kitâbımızdan maksûd işbu asırda **[135b]** rûy-i arzda müslim ve kâfir, sâhib-i sikke ve mâlik-i memleket, büyük ve kücük ve tâbi‘ ve metbû‘ pâdişâh ve sâhib-i memleket mülûk ve cumhûrların memleketi ve kuvvet-i mâliyye ve nizâm-ı askerlerini ifâde ve i‘lâm olmağın ihtisâr ile ihtimâm virildi.

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat-ı Ankıliya ya‘ni İngilis, kadîmî isimlerine Biritaniya dirlerdi

Ve bu İngilis kavmi mukaddemâ Fransa milleti Cerman’dan ayrılup geldiklerinde bunlar dahi anlar ile ma‘an gelüp Fransa ile İspanya mâbeyninde hâlâ zabtlarında olan sâhil-i deryâda sâkin olup bunlara Biritani kavmi dirlerdi. Ve ba‘d-i zamân İngilitere’ye mâlik oldukdan sonra İngilis dinüp ve ol etrâflarda hâlâ bunlara Biritaniya dirler. Ve bunlara sonradan Albiyoni dahi didiler, ya‘ni beyâz dimekdür. Zîrâ **[196a]** bunların dağları dâimâ kardan beyâz durmağla bu isimle dahi tesmiye iderler. Ve bunlara Angili dahi dirler, ya‘ni melâike gibi dimekdür. Vech-i teşbîh, mukaddemâ bunlar her ahvâlde hüsn-i hulk sâhibleri olmağla melâikeye teşbîh itdiler. Ve bunların memleketi üç cezîredür ki birine İngiltere dinüp ve birine dahi İskosiye dirler ki birbirlerine gāyet yakındur. Ve birine dahi İrlanda dirler ki İngiltere’ye altmış mîldür. Ve bu İngilis kıralı İngiltere cezîresinde oturup saltanatlarının baş cezîresi budur ki tūli üç yüz otuz ve arzı iki yüz seksen ve devri bin üç yüz mîl olup müsellesü’l-vech vâki‘ olmışdur. Ve bu cezîrede gāyet ile ma‘mûr ve mükellef ve mu‘azzam şehirler ve kasabalar ve çok köyler vardur, şöyle ki üç yüz elli altı[sı] meşhûr olup ve tahtgâhları Londora şehridür ki mahalli ile aşağıda ta‘rîf olunur.

Zuhûr-ı saltanat: Mukaddemâ bunlara gâh Fransa ve gâh İspanya hükm idüp ve bir zamân dahi cemâ‘at gibi zabt-ı memleket itdiler. Sekiz yüz bir mîlâdında Nemse kıralı meşhûr Karlos mu‘âveneti ve papa izniyle Eciberto Pirimo nâm kimesne tahta geçüp kıral ünvânıyla başka kırallık ve saltanat ile yâd olunmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur. Ve bu kıral otuz yedi sene kıral olup sekiz yüz otuz sekiz senesinde vefât idüp ve bundan sonra yerine Eleyko kıral olup yigirmi seneden sonra vefât idüp sekiz yüz elli sekiz mîlâdında yerine Ayitaldo kıral olup ve bundan sonra Atilberdo ve ba‘dehû Ayilberdo ve ba‘dehû Aloreydo ve ba‘dehû Edvardo ba‘dehû Alestano kıral olup ve bunun zamânına gelince bütün İngilitere cezîresi tâbi‘ olmayup bu kıral zamânında bi’l-cümle tâbi‘ ve mahkûm olmışlardur. Ve ba‘dehû Ademondo ve ba‘dehû

Aldireydo ve ba‘dehû Adoyino ve ba‘dehû Alikardo ve ba‘dehû Santa Edvardo Matire ya‘ni şehîd evliyâ dimekdür, ba‘dehû Atilerbedo ve ba‘dehû Edmando ve ba‘dehû Kunoto ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû İkinci Kunoto ve ba‘dehû Santo Ado Ardo ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû Kolielmo ve bu kıral bin altmış yedi mîlâdında Normandiya vilâyeti dukası idi, sene-i mezkûrda seksen kıt‘a cenk gemileriyle ale’l-gafle bu cezîreye gelüp yanaşdıkda cümle gemileri yakup didi ki “İşte gemiler yandı, size necât yokdur, illâ gereği gibi cenk idüp bu cezîreyi feth eylemekdür” didi. Asker dahi ümîd kat‘ idüp cân u baş ile cenk idüp ve İngiltere kıralı olan İkinci Araldo’yı kaçırup ve askerinin ekserini kırup bütün cezîreyi zabt eyledi. Ve yigirmi bir sene kırallık idüp ve bin seksen sekiz mîlâdında vefât idüp yerine Kolielmo nâm oğlu kıral oldı. Ve ba‘dehû Ariko kıral olup vefât itdikde oğlu kalmayup yerine Leh beğzâdelerinden İstifano Konte Poloniko nâm beğzâde Nemse kıralı ve papa mu‘âvenetiyle kıral olup on dokuz seneden sonra bin yüz elli beş senesinde vefât itdikde yerine Ariko olup ve otuz beş seneden sonra vefât idüp yerine Rikardo Pirimo kıral olup ve ba‘dehû Covani ve ba‘dehû Üçünci Ariko elli altı sene kıral olup ve ba‘dehû Üçünci Edvardo ve ba‘dehû diğer Dördünci Edvardo ve ba‘dehû diğer Beşinci Edvardo kıral olup **[136a]** bu dahi elli bir sene kıral olup ve ba‘dehû Rikardo ve ba‘dehû Ariko ve ba‘dehû diğer Ariko kıral olup bu kıral Fransa pâdişâhı Karlosto’nun Katarine nâm kızını almışdur. Ve ba‘dehû Ariko altmış bir sene kıral olup bunun zamânında çok seferler olmışdur ve bundan sonra Edvardo iki ay kadar kıral olup on bir yaşında kıral olmışdur ve yine ol sene vefât itmişdür. Ve ba‘dehû Arikardo ve ba‘dehû Ariko kıral olup bunun zamânında Lutran olmışdur. Ve bu dahi bin beş yüz kırk **[İ, I, 196b]** yedi mîlâdında vefât idüp yerine Yedinci Edvardo kıral olup vefât itdikde evlâdı kalmamağla Yedinci Anriko’nun kızı Marya kıral olup ve bunu İspanya kıralı olan İkinci Filipo almağla bu sebebden İngiltere’ye dahi kıral olmışdur. Mukaddemâ ise işbu Marya İskosya’ya kıral olup ve kız karındaşı Elizabeta İngiltere’de kıral idi, çünki Marya’yı İspanya kıralı alup ve vilâyetine götürdi, İskosya’da yerine vekîl koyup ve İngilitere’ye dahi İspanya kıralı kuvvetiyle şerîk olup ve Marya papa dîninde olup Elizabeta Lutran dîninde idi. Biraz eyyâm Elizabeta sükût idüp ve ba‘dehû kız karındaşını zarâfet ile da‘vet idüp İngilitere’ye geldikde katl idüp cümle İngilitere’ye Elizabeta kıral oldı, der-sene 1558. Ve mezbûre Elizabeta gāyet âkıle ve müdebbire ve hasnâ ve fettân-ı cihân olup ve cümle İngilis milletine kıral olup ve kız karındaşını dahi katl itmekle İspanya kıralı ile dahi hasm oldı ve gördi kim Fransa ve Venedik ve Ceneviz Devlet-i Aliyye’ye dostluk itmeleriyle taraf-ı devletde elçileri oturup vücûhla kendülere fâidesi var, bu dahi vâfir hedâyâ ile Devlet-i Aliyye’ye bir elçi

gönderüp bir ahd-nâme recâ eyledi ki bunun dahi Âsitâne-i Sa‘âdet’de bir elçisi oturup tüccâr gemileri Âsitâne-i Sa‘âdet’e ve sâir iskelelere gelüp gideler. Ve taraf-ı devletden dahi ricâsı kabûl olup ahd-nâme-i hümâyûn virilmekle o zamândan beri gemileri gelüp ve gidüp ve memâlik-i mahrûsede olan iskelelere dahi gemileri gelüp gitmeden hâlî değildür. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz altmış üç sene mürûr itmiş olur. Ve bu kız elli beş sene kırallık idüp İngilis saltanatında bunun itdüği işleri bir kıral itmiş değildür. Ve buna niçe kırallar ve kıral-zâdeler tālib ve râgıb olup azîm hedâyâ ile elçi gönderüp geldikde rûy-i dil gösterüp avk ve te’hîr ve va‘de-i karîbe ile aldayup ve ba‘dehû yine varmazdı. “Niçün böyle idesiz?”didikde “Elli yıldur ki beyne’l-mülûk pehlevânlık idüp de lâyık mıdur ki bundan sonra basılup arkam yere gele” dir imiş. Zîrâ bunun zamânında berr ü bahrda kangı düşmen ile cenk oldı, cümlesine gālib olmışdur[3263]. Âkıbet vefât idince kimseye varmayup ve bin altı yüz üç senesinde vefât idüp yerine Yakomo nâm kimesne kıral oldı. Ve bu dahi vefât itdikde yerine Karlo Üstuvardo nâm kimesne kıral olup ve bu kıral Nemse kıralının Anrika Marya nâm kız karındaşını alup ve bin altı yüz kırk dokuz mîlâdında İngilis halkı bu kıralı katl itmişdür. Ve bundan sonra yerine oğlu Karlo otuz beş sene kıral olup bin altı yüz seksen dört mîlâdında vefât idüp karındaşı Yakomo ya‘nî Ya‘kûb kıral olup dört seneden sonra bin altı yüz seksen sekiz mîlâdında vefât idüp yerine İkinci Marya nâm kızı kıral olup Filemenk beğzâdelerinden Goli Elmo kimesneye varup ve iştirâken kıral olup ve beş sene on aydan sonra avreti vefât itmekle kendüsi müstakil kıral olup Fransa üzerine çok sefer idüp karada ve deryâda Fransa’ya gālib olup şöyle ki bunun zamânında Fransa üzerine çok düşmen hücûm idüp deryâdan buna Filemenk ve İspanya ve Portukal ve Ceneviz ve Danimarka ve gayrileri imdâd virüp Fransa donanmasıyla üç gün ve üç gice lâ-yenkatı‘ cenk idüp ve âkıbet Fransa donanması bozulup ve ekser gemileri gark u hark ve âdemleri katl ü helâk ve öşri mertebesi **[İ, I, 197a]** halâs olmamağla ol vakitden beri deryâda İngilis, Fransa’ya gālib olmak üzre add olunup şöhret bulmışdur. Vâki‘-i hâlde o zamândan beri deryâda Fransızlara bir havf ârız olmışdur ki üç Fransız sefînesi bir İngilis’e mukāvemet itmeden havf iderler. Muhassal deryâda Fransa donanması ol vakitden beri zebûn olup şöhreti İngilis’e râci‘ olmışdur[3264]. Ve’l-hâsıl işbu Goli Elmo avreti vefâtından sonra yedi sene ve iki ay dahi

[3263] “Niçün böyle idesiz?” didikde “Elli yıldur ki beyne’l-mülûk pehlevânlık idüp de lâyık mıdur ki bundan sonra basılup arkam yere gele” dir imiş. Zîrâ bunun zamânında berr ü bahrda kangı düşmen ile cenk oldı, cümlesine gālib olmışdur H (136[a]) : - İ

[3264] vâki‘-i hâlde o zamândan beri deryâda Fransızlara bir havf ârız olmışdur ki üç Fransız sefînesi bir İngilis’e mukāvemet itmeden havf iderler. Muhassal deryâda Fransa donanması ol vakitden beri zebûn olup şöhreti İngilis’e râci‘ olmışdur H (136[a]) : - İ

kıral olup evvel ve âhir on üç sene kırallık idüp bin yedi yüz bir mîlâdında vefât idüp bunu yerine mârrû'z-zikr Marya'nın **[136b]** kız karındaşı Anna nâm kız kıral olup ve bu dahi on üç sene kırallık idüp Fransa ile çok cenkler itmişdür. Ve bu kız Danimarka şehzâdelerinden Pirins Corci'ye varmış idi. Bundan dokuz evlâdı olup cümle[si] hayâtında vefât idüp evlâdı kalmamağla kocası dahi kıral olmamışdur. Ve ba'dehû Fransa ile barışık itdikden sonra bin yedi yüz on dört mîlâdında vefât itdikde Nemse elektörlerinden Anover vilâyetinden Corci Pirimo nâm kimesne Nemse ve papa mu'âvenet ve murâdlarıyla İngilis memâlikine kıral olup buna gelince ricâl ü nisâ kıral olan kırk sekiz neferdür, kıral olmışdur ki târîh-i İslâm dahi bin yüz kırk üç olup kıral olalı on altı sene mürûr itmiş olur. Ve bu millet sert ve hod-bîn olmağla çok kırallarını katl itmişlerdür. Her birlerinin sebebi ve bâ'isi zikr olunsa tavîl olmağın ihtisâr üzre esâmîleri ta'rîf olundı. Ve bunların saltanatlarının zuhûrı Nemse'den kırk beş sene ve Fransa'dan üç yüz seksen bir sene sonradur.

Ahvâl-i kadîm: Ve bunlar bu vilâyetlere gelüp sâkin olduklarında ekin ve biçin bilmeyüp süt ve et ve ba'zı otlak ve ağaç kabukları ve hayvânât etleri yiyüp ve esvâbları dahi hayvânât derisi olup ve sefere gitdiklerinde düşmene heybetlü görünmek içün yüzlerini ve ebdânlarını siyâh ve kırmızı ile boyarlardı. Ve kilisaya ve sefere gitdiklerinde çıplak gidüp ve sefere gitdiklerinde araba ile giderlerdi. Ve bunların kılıcları bakırdan olup ve eğri orak gibi bir şey idi. Harbe ve mızrâk dahi isti'mâl iderlerdi. Ve evleri agacdan ve agac kabuğından olup ekseri çâderlerde olup ve bunlarda baba kızını ve karındaş kız karındaşını tasarruf idüp ve avretlerini dahi iştirâken isti'mâl idüp hayvân-misâl bir tāife idiler[3265].

Ahvâl-i hâlâ: Ve bu İngilis halkı hâlâ gāyet güzel ve insâniyyetlü ve okumuş ve ma'rifetlü âdemler olup ve bâ-husûs beğzâdeleri muhabbetden ve insâniyyetden ve akılda ve ma'rifetde ve ülfet ve sohbetde ve müsâfire ikrâm ve ri'âyetde ve mâlda bir millet bunlara müşâbih ve müşârik olmayup ta'accüb idecek bir ahvâldür. Ve okumuşları her ulûmda kâmil ve ilm-i mûsikīde dahi mâhir ve isti'mâline mâil olup ve ehl-i sınâyi' olanlar dahi her şeyden fâhirlerdür. Ve dahi bunlar bir seyyâre kavm olup deryâda bunların gemileri varmaduğı yer olmayup ilm-i haritada ve fenn-i mellâhiyyede ve gemi kullanmada dahi kâmil ve misilleri nâdirdür. Ve dahi bunlar gāyet cenkci tāife ve bahâdur olup karada ve deryâda düşmenleri zuhûr itdikde aslâ te'hîr itmeyüp ale'l-fevr üzerine varup cenk iderler yâ düşmenlerini bozarlar veyâ cümlesi kırılup kaçmağı

[3265] ve bunlarda baba kızını ve karındaş kız karındaşını tasarruf idüp ve avretlerini dahi iştirâken isti'mâl idüp hayvân-misâl bir tāife idiler H (136[b]) : - İ

ve esîr olmağı irtikâb **[İ, I, 197b]** itmezler. Ve deryâda gemileri hod meşhûrdur ki düşmen gālib oldukda gemilerini virüp ve kendülerini esîr itmeği irtikâb itmeyüp geminin cebehânesine âteş idüp gemilerini hark u gark ve kendülerin helâk iderler. Bu ecilden düşmen gālib olduğı hâlde dahi bunların gemilerine yakın varmağa ve çatmağa ihtirâz iderler. Ve bunlar müsâfire dahi gāyet ri'âyet ve ikrâm iderler, şöyle ki bunların vilâyetine varan müsâfire bir kimse hakāret nazarıyla bakmağa kādir değildür, şöyle ki asker ise asker ve tüccâr ise tüccâr ve ehl-i sınâyi'den ise ehl-i sınâyi' ecnâsıyla her gün nevbet ile ziyâfet idüp ve istedüği yerde gezüp bir akça harc itdirmezler. Ve dahi bunlar işe mübâşeret itdiklerinde ol işi veyâ san'atı veyâ ma'rifeti başa çıkmayınca ve bir hoş tekmîl itmeyince fârig olmazlar.

El-libâs: Ve bunların ricâl ve nisâlarının libâsları Fransa libâsına müşâbihdür.

En-nisâ: Ve bunların avretleri dahi gāyetü'l-gāye hasnâ ve güzellikde mümtâz ve müntehâ olup şöyle kim reftârda tāvûs-misâl ve güftârda şîrîn-makāl, hande-rûy ve hoş-hûy, latīf-sohbet ve melîh-ülfet, muhabbetlü ve dil-dâdesine merhametlü olduklarından mâ'adâ cümlesi okumuş ve her ma'rifeti öğrenmiş olurlar, şöyle ki bay u gedâ, eğer oğlan ve eğer kız on dört yaşını tekmîl idince okudup ve ba'dehû çıkarup kızlarını avretlere müte'allik olan sınâyi' vü bedâyi' öğredürler ki ibtidâ ta'âm ta'lîm idüp ve ba'dehû gasl-i çâmeşûy ve ba'dehû dikiş ve nakış ve tezgâh ve sâir nisâya müte'allik her ne ma'rifet var ise cümlesini öğredüp kâmil olduklarından sonra kocaya virürler. Ve biri almağa tālib oldukda ibtidâ ilmini ve ba'dehû cümle ma'rifetini ve mâlını ve hattâ ilm-i mûsikī bildiğini dahi takrîr iderler. Ol ecilden bunların avretleri **[137a]** bi'l-cümle okumuş ve her ma'rifeti öğrenmiş kâmile ve ev dâiresi husûsında müdebbire ve mübassıra ve mâhire olurlar. Ve'l-hâsıl bu İngilis milletinde câhil âdem olmayup hattâ gemicileri dahi okumuş ve yazıcı olurlar.

El-edyân: Ve mukaddemâ bunların aslâ dîn ü diyânetleri ve bir kitâba tebe'iyyetleri olmayup Brutosilviyo Bostomo'nun oğlu ve bu dahi Anaba Voladiya'nın oğlıdur diyü buna taparlardı. Ve ba'dehû put-perest olup ve ba'dehû beş yüz doksan altı mîlâdı ki Grakoryo Pirimo nâm papa zamânında hıristiyan olup ve ba'dehû bin beş yüz kırk yedi mîlâdında Lutran mezhebine tâbi' olmışlardur.

El-mahsûlât: Ve bu vilâyetin tarlaları gāyet latīf ve mahsûldâr olup şöyle ki kendülerine vefâ itdüğinden mâ'adâ âhar vilâyetlere ve Fransa'ya götürüp satarlar. Ve bunlar tarlalarından iki mahsûl alurlar. Zîrâ bunların vilâyetlerine on beş-yigirmi günde bir yağmur yağmağla dâimâ yeşillik ve çayır ve çemeni firâvân olur. Tarlalarında arpa ve buğdayı biçdikden sonra yerinde azîm ot biter, hayvânâtlarına yedirirler. Ve ba'dehû

tekrâr yerine bakla ve böğrülce ve mercimek ve nohud ve sâir hubûbât eküp bir mahsûl dahi alurlar. Ve bunlar gāyet harîs-i mâl ve çalışkan âdemler olmağla ricâl ü nisâlarını işsiz âdem olmayup ve yerlerinde dahi bir karış hâlî ve tehî ve nef‘den beri yerleri yokdur.

El-mevâşî: Ve bu İngiltere’de koyun ve keçi ve sığır ve at ve hınzîr çok olup ve sığırları beş-altı yüz vakıyye gelür. Ve atları dahi iri ve kuvvetlü ve iri olup ve hınzîrları dahi iri olur. Ammâ koyunları ufak olup ve lâkin eti **[İ, I, 198a]** gāyet lezîz olur.

El-vuhûş: Ve bunlarda yabânî hayvânlardan karaca ve geyik ve kurt ve tilkü ve ayu ve hınzîr dahi çok olur.

El-emtâ‘: Ve bunların metâ‘ı çuka ve dîbâ ve hıtâyî ve sâir envâ‘-i kumâş ve bez ve gayri bu dünyâda her ne kadar şey ve sınâyi‘ vü bedâyi‘ var ise bunlarda mevcûd olup ve bir memleketde bir yeni şey îcâd olsa bi-eyyi-hâl ol şeyi bunlar dahi öğrenüp yapmayınca olmazlar. Ve eğer bir fâideli şey ise gayri ana herkes heves idüp işlerler. Ve eğer fâideli değil ise ol şeyi gāyet a‘lâ yapup kırallarına gösterürler. Ve eğer fâidesi olduğunı ve olmadığını dahi arz iderler. Eğer fâideli ise gayri herkes heves idüp işlemeğe izin virürler. Ve eğer fâidesi yok ise isti‘dâdları ma‘lûm olup terk itmelerine izin virürler. Ve’l-hâsıl bunlar her san‘atda ve ilm ü ma‘rifetde gāyet müste‘id millet olmağla her ne îcâd olsa bunlar dahi anı öğrenüp ve yapmağa muhtâcdurlar.

El-esmâr: Ve bunlarda cemî‘ meyve mevcûd olup lâkin zeytûn olmaz. Ve enâr ve bâdem dahi kıllet ü nedret üzre olur ve üzüm gāyet münbit ve çok olur. Ammâ bunların kışı şedîd ve havâsı soğuk olup üzümleri bir hoş tatlu olmamağla şarâbları mu‘teber olmaduğı ecilden çokluk heves itmezler. Ve hubûbât kısmı gāyet münbit ve mahsûldâr olmamağla bağ olacak yerleri tarla idüp ve buğdayını Fransa’ya götürüp satarlar ve yerine şarâb alurlar. Ve bunlarda şarâb âhar vilâyetlerden gelmeğe muhtâc olmağla mu‘teber ve behâlı olduğı ecilden kibârı şarâb içüp ve sâirleri ekseriyyâ arpa suyu içerler. Muhassal bunlar gāyet hisâbî tāife olmağla ba‘zı ağac ki vardur, gölgesi altında bir şey bitmez, ol misillü meyve ağacına ve meyvesine i‘tibâr itmeyüp gars itmezler. Ve her şeyi tecribe idüp eğer meyve ve eğer hubûbât münbit olmayan şey eküp ve diküp yerlerini battāl ve zahmetlerini hebâ itmezler. Ve tecribesiz ba‘zı meyve ağacları altına şey eküp ol kadar yeri dahi tehî ve boş komayup münbit olan tecribeli şeyi ekerler[3266].

[3266] münbit olan tecribeli şeyi ekerler H (137[a]) : - İ

El-orman: Ve bunların ormanlarında müntehâ sanevber ve gayri envâ‘ ağaclar çokdur ve lâkin elli yaşına varmayınca bir ağacı kat‘ itmezler. Ve bunlarda bir binâ veyâ bir gemi içün bir ağac dibinden kat‘ itdiklerinde anın yerine iki ağac dahi dikerler. Ve ol kat‘ itdikleri ağacın kereste yerlerini kereste ve odun olacak yerini odun ve çırpılarını dahi başka bir yere cem‘ idüp başka satarlar. Ve’l-hâsıl eczâsından ve dal ve budaklarından bir asâ kadar şeyi zâyi‘ itmezler. Ve beş senede bir ol ormanda işe yaramayan hâlî ve çırpı makūlesini ayıklayup pâk ve tatyîr iderler ki ağaclara sıklet virmeyeler. Ve kurak oldukda sobaya muhtâc olanlara su salıvirüp bağ u bağçe gibi sularlar.

El-enhâr: Ve bu **[137b]** İngiltere cezîresinde beş yüz kadar neb‘ pınarlar olup ve bunlardan mâ‘adâ birkaç mu‘azzam ırmaklar dahi vardur ki her birleri birkaç şehre uğrayup ve niçelerinin dahi içine iri gemiler girüp ve niçe şehirlere varur ki ol büyük ırmakların isimleri bunlardur ki zikr olunur. Birine Tamis dirler ki cümle nehirlerinin büyüğüdür[3267]. Ve birine dahi Medvayi ve birine dahi Soverin ve birine dahi Umber ve birine dahi Tirnet ve birine dahi Aoze dirler ki bunlar büyük ırmaklar olup ve çok balık çıkar.

Miyâh-ı hârre: Ve bu cezîrede niçe neb‘ hârr sular vardur ki meşhûrlarının birine Bat ve birine Tonbaric dirler ki bunlar niçe emrâza devâ vü şifâ olduğı mücerreb olmağla etrâf u eknâfdan çok hasta ve marîzler gelüp ve birkaç gün eğlenüp şifâ vü safâ ile avdet idüp giderler.

El-bilâd: Ve bu İngilitere cezîresinde **[İ, I, 198b]** üç yüz elli altı şehir olup tahtgâhları olan baş şehrine Londora dirler ki gāyet mu‘azzam şehirdür. Ve cümle şehirlerini tahrîr tavîl olur. Başları olan Londora şehrini ihtisâren zikr idelim.

Evsâf-ı şehr-i Londora: Ve bu şehir gāyet mu‘azzam şehirdür, şöyle ki cümle frengistânda bundan mu‘azzam ve ma‘mûr ve mükellef şehir olmayup bunun büyüklüği hakkında mübâlaga iderler. Ammâ esahhı budur ki bu şehir tūlânî düşüp şöyle ki tūli sekiz loga ve arzı iki buçuk logadur ki devri yigirmi dört mîl ider. Ve deryâdan altmış mîl ba‘îd olup lâkin Tamis suyı şehrin ortasından geçmekle üzerinde bir mu‘azzam ve musanna‘ köprü vardur ki on dokuz mu‘azzam kemer üzerine binâ olunup tūli bir mîl kadardur ki bu köprü ta‘accübât-ı dünyâdan olanın biridür. Ve bunun kemerli altından büyük kalyonlar geçer ve köprü üzerinde iki tarafında mu‘azzam evler ve binâlar[3268]

[3267] dirler ki cümle nehirlerinin büyüğüdür H (137ᵇ) : - İ
[3268] binâlar H (137ᵇ) : sarâylar İ (198ᵇ)

vardur ki ta‘bîr olunmaz[3269]. Ve bu köprünün arzı beş yüz arşun kadar vardur ve bu şehirde ta‘accübât ve garâibât çokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur, ancak birkaçını zikr idelim. Evvelâ bu şehrin evleri bi’l-cümle fevkānî olup iki tabakadan altı tabakaya varıncadur ki hiç tahtânî hâne yokdur. Ve binâları dahi gāyet mükellef ve müzeyyen olup ve metîn ve müstahkemdür. Ve bu şehrin yüz yigirmi bin hânesi vardur. Ve yüz otuz beş mahalle ve beş bin ve yüz bir mükellef ve müzeyyen İngilis mezhebi kilisası olup ve sâir mezhebde olanlar içün dahi seksen kilisaları vardur.

Mekteb-i fukarâ: Ve bu şehirde fukarâ çocukları içün yüz on sekiz mu‘azzam ve mükellef mekteb vardur ki cümle fukarâ çocukları okuyup bir akça virmezler ve cümle ma‘ûnetleri ve senede birer kat libâsları mîrîden virilür. Ve bu mekteblerde üç bin kırk dört oğlan ve iki bin yedi yüz seksen üç kız mu‘ayyen olup ve bunlardan birisi ölüp ve yâhûd büyüyüp on dört yaşına girüp mektebden çıkmak lâzım geldikde yerine birini dahi getürüp ziyâde ve noksân itmezler. Ve bu oğlanlar ve kızlar bu mekteblere girdikde on yaşına girmeyince çıkmak murâd itseler çıkamazlar[3270]. Ve on dört yaşına girdikden sonra dahi komayup ve çıkarup isti‘dâdlarına göre bir san‘ata virürler. Ve bu sebebden bu İngilis avretleri ve gemicileri ve ednâ rencberleri dahi okuyup yazarlar. Ve bundan mâ‘adâ beğzâde ve kibâr-zâde mektebleri dahi vardur ki ekseriyyâ taşrada bir ferah-fezâ yerde olurlar. Ve’l-hâsıl işbu Londora şehrinde ve taşra varoşlarında iki binden ziyâde mekteb olup ve niçe mükellef medreseler ve kitâb-hâneler ve müsâfir-hâneler ve tîmâr-hâneler olup ve üzerlerine mu‘ayyen âdemler vardur ki cemî‘-i levâzımların ve hizmetlerin idüp ve cümle masrafları mîrîden virilüp[3271] bir akça harc itdirmezler.

Evsâf-ı cezîre-i İskosya, tâbi‘-i saltanat-ı İngilis: Ve bu cezîre dahi büyük ve ma‘mûr cezîre olup ve mukaddemâ başka kırallık olup çok vilâyetlere istîlâ ve tahakküm iderlerdi. Ve bu cezîrede istiklâl üzre kırallık İngiltere’den dört yüz seksen altı sene mukaddemdür ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın üç yüz on beşde zuhûr idüp ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz on beş sene mürûr itmiş olur[3272]. Ve İngiltere’de saltanat sekiz yüz bir mîlâdında zuhûr idüp ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz yigirmi dokuz

[3269] ki ta‘bîr olunmaz H (137ᵇ) : - İ

[3270] ve bu oğlanlar ve kızlar bu mekteblere girdikde on yaşına girmeyince çıkmak murâd itseler çıkamazlar H (137ᵇ) : - İ

[3271] cümle masrafları mîrîden virilüp H (137ᵇ) : - İ

[3272] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dört yüz on beş sene mürûr itmiş olur H (137ᵇ) : - İ

sene mürûr itmiş olur[3273]. **[138a]** Ve bu İskosya cezîresinde saltanat zuhûrından bin altı yüz kırk dokuz mîlâdında İngilitere'ye tâbi' ve mahkûm olunca yüz altı kıral gelmişdür. Ve bu cezîre İngilitere'ye tâbi' olalı târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen bir sene mürûr itmiş olur[3274]. Ve bu cezîre İngiltere'ye gāyet karîb olup şöyle ki mâbeyni on iki mîl kadardur. Ve bu **[İ, I, 199a]** İskosya cezîresinin tūli dört yüz seksen ve arzı ba'zı yerde otuz ve ba'zı yerde on iki mîl olup ve devri bin yüz mîl kadar olur.

Eş-şuhûr[3275]: Ve bu cezîrede seksen dokuz şehir olup ve pâyitaht olan şehrin ismine Adinbore dirler ki gāyet ma'mûr ve mu'azzam şehir olup şöyle ki bunun devri beş logadur ki on beş mîl ider.

El-mahlûk: Ve bu cezîrenin kadîmî halkına Bitori dirlerdi, ma'nâsı nakş-kâr dimekdür. Bâ'isi bu kim mukaddemâ bunlar ebdânlarını boyayup envâ' boya ile dürlü dürlü nakşlar iderlerdi ve kızmış demir ile bâzûların ve ellerine sûretler yaparlardı ve insân etini yiyüp ve bâ-husûs avret memesi gāyet mu'teber ve makbûl ta'âmları olup ve bir ziyâfetlerinde avret memesi olmasa anı büyük ziyâfet add itmezlerdi[3276]. Ve bunlar gündüz çokluk şey yimeyüp gice ile yiyüp içerlerdi. Ve şarâbları olmayup envâ' otluğı kaynadup anın suyunı şarâb yerine içerlerdi.

El-asker: Ve ol vakitlerde bunların askerî tāifesi un çorbası yiyüp ve sefer vaktinde her ne bulurlar ise yiyüp ve bâ-husûs düşmenlerinden ahz itdikleri esîrleri yerlerdi. Ve sefer vaktinde saçlarını koyuvirüp ve sefer olmaduğı vakitde başlarını tıraş idüp ve alınlarına perçem korlardı. Ve bunlar seferde bozulduklarında bir dahi evlerine gelemeyüp dağlara kaçarlardı. Ve kaçan bir dahi düşmenlerine gālib olurlar, ol vakit evlerine gelürlerdi. Ve bunlarda iki tevâbi' sâhibi âdem birbirleriyle çekişüp veyâ döğüşürler, cümle tevâbi' ana yardım idüp yâ anı halâs iderler veyâ hod cümlesi katl olunca döğüşürlerdi. Ve hattâ ağacları bir yerden düşse ve eğer kara ve eğer su ve eğer âteş cümle tevâbi'i dahi kendülerin ardınca bırakup eğer halâs mümkin ise halâs idüp ve eğer mümkin değil ise cümlesi ma'an helâk olurlardı.

Âlât-ı harb: Bunlar mukaddemâ[3277] sefere gitdiklerinde kılıc ve sapan taşı ile cenk idüp ve ba'zıları harbe ve mızrâk ve ok dahi kullanurlardı. Ve bir âdem seferden

[3273] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dokuz yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur H (137[b]) : - İ

[3274] ve bu cezîre İngilitere'ye tâbi' olalı târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen bir sene mürûr itmiş olur H (138[a]) : - İ

[3275] eş-şuhûr H (138[a]) : - İ

[3276] ve bir ziyâfetlerinde avret memesi olmasa anı büyük ziyâfet add itmezlerdi H (138[a]) : - İ

[3277] mukaddemâ H (138[a]) : - İ

kaçsa bi-lâ emân katl iderlerdi. Ve bunların hâmile ve koca avretlerinden gayrisi dahi sefere gidüp yolda bir yabânî hayvâna râst gelse öldürüp ve kılıclarının ucunı kanına bulaşdırup uğur tutarlardı ve kendüler dahi kanından yalarlardı.

El-âdet: Ve evvel zamânlarda[3278] bunlardan birisi âdetlerine muhâlif bir yaramazlık itse anı suya veyâ deryâya atup helâk iderlerdi. Ve beğzâdelerinden birisi vefât itse her ne kadar düşmen katl olunmış ise mezârına ol kadar put korlardı. Muhassal bunlar gāyet şedîd ve pelîd ve galîz ve hûnî ve hayvân-misâl tāife idiler ki aslâ bir mekrûh şeyden ictinâbları yoğdı.

Ahvâl-i tabâyi‘-i hâlâ: Ve bu cezîre halkı hâlâ hasûd ve mağrûr ve hod-bîn tāife olup şöyle ki kendülerden gayri bu dünyâda bir tāifeyi ve âyînlerini beğenmeyüp “Bizden âkıl yokdur” dirler. Lâkin bunlar dahi müsâvî olmayup iki nev‘ üzre tāifedür ki biri işbu zikr itdüğimiz ahlâk-i zemîme[3279] tabî‘atinde hayvân-misâl bir galîz ve pelîd tāifedür ve bir gürûhı iyi ve âkıl âdemlerdür ki kıble tarafında olurlar ve bunlar İngilis halkı tabî‘atinde olup ve İngilis lisânı tekellüm iderler. Ve şimâl tarafında olanlar hod-bîn ve bed-ahlâk olup lisânları ve âyînleri ve tabî‘atleri İrlanda halkı gibidür. Zîrâ bunlar aslında dahi andan gelmişlerdür. **[İ, I, 199b]** Ve’l-hâsıl işbu cezîre halkı gāyet cenkci tāife olup tüfenkden mâ‘adâ eski zamânda isti‘mâl itdikleri âlât-ı harbden uzun şiş ve tavîl kılıc ve ok ve yay ve harbe ve mızrâk ve sapan dahi isti‘mâl iderler. Ve bunlar her vechle İngiltere halkından cenk-âver olup şöyle ki açlığa ve susuzluğa ve işe güce ve sâir insâna güc olup nefse ağır gelen şeylere sabr u tahammül itmede anlardan **[138b]** ziyâdedürler. Ve kıble tarafında olan halk gāyet âkıl ve müdekkık ve ma‘rifetlü ve gayretlü olup ricâl ü nisâsı her ne ilme ve amele ve sanâyi‘ ve ma‘ârife mübâşeret itseler bi-eyyi-hâl anı başa çıkarup tekmîl iderler. Ve bundan mâ‘adâ bunlar gāyet hakīkatlü ve muhabbetlü, tuz-etmek hakkını gözedür, sâdıkü’l-kavl, ahde vefâ ider tāife olmalarıyla Fransa kıralları kendüyi muhâfaza içün bunlardan mukarreb iderler.

El-bilâd: Ve bu vezîrede seksen dokuz mükellef ve ma‘mûr ve mu‘azzam şehir olup ve köylerinin hod hisâbı yokdur dirler[3280] ve yerleri dahi münbit ve mahsûldâr olup şöyle ki zahîre ve me’kûlât kısmı kendülerine kifâyet itdikden mâ‘adâ Fransa vilâyetine ve âhar diyârlara götürüp satarlar. Ve bağ u bağçelerinin hod haddi ve hisâbı olmayup meyve kısmından ve şükûfe nev‘inden bu cezîrede olmadık ve bulunmadık şey nâdirdür.

[3278] ve evvel zamânlarda H (138[a]) : - İ
[3279] zemîme H (138[a]) : - İ
[3280] dirler İ (199[b]) : - H

El-enhâr[3281]**:** Ve enhâr-ı cârî ve neb‘ pınarları firâvân olmağla envâ‘-i tuyûrun dahi hisâbı olmayup berr ü bahrlerinde ve enhârlarında ısyâd-ı tuyûr ve sayd-ı simâk ile muğtenimlerdür. Ve bağ u bağçelerde zevk u safâ ve îş u nûş ve sâz u söz ve mahbûbe-i dilsûz ile ülfet ve sohbet ve birbirlerine ziyâfet itmeğe mu‘tâd u mâillerdür.

El-asker: Ve bu cezîrede insân dahi gāyet çok olup şöyle ki hîn-i iktizâda yüz bin cenk erbâbı âdem çıkar. Bu cezîre ahvâli dahi çokdur, bu mertebe ile iktifâ idüp ihtitâm virelim.

Evsâf-ı cezîre-i İrlanda tâbi‘-i saltanat-ı İngilis: Ve bu cezîreye mukaddemâ İberniye dirlerdi. Bâ‘isi budur kim bunı ibtidâ İspanya kırallarından İbero nâm kimesne zabt itmekle İberniye dirlerdi. Ve bu cezîre dahi İngiltere cezîresine altmış mîl mesâfe olup bunun tūli üç yüz ve arzı doksan mîl olup ve devri yedi yüz seksen mîl kadardur ki beyzıyyü’ş-şekl düşmişdür.

Eş-şuhûr[3282]**:** Ve bu cezîrede yetmiş beş mükellef ve ma‘mûr şehir vardur. Mukaddemâ bu cezîre dahi başka kırallık idi, yakın zamânda İngiltere’ye ilhâk ve tâbi‘ olmışdur. Ammâ bunları yine müdârâ ile tutup âyîn-i kadîm ve mu‘tâdlarına dahl ü ta‘arruz itmezler. Ve mukaddemâ bu cezîre halkı gāyet galîz ü şedîd ve anîd ü pelîd kavm olup şöyle ki aslâ çift ve çubuk bilmeyüp insân eti ve hayvânâtdan dahi her ne bulurlar ise yirlerdi. Ve bunların babaları ve anaları mürd oldukda bunları evlâdları yirlerdi ve yimeği sevâb add iderlerdi. Ve bunlar cenge gitdiklerinde bir yoldaşları düşse, anın kanını yüzlerine ve gözlerine sürüp ve dilleriyle dahi yalarlardı. Ve birinin evlâdı doğdukda anası, babasının kılıcı ucunı ol doğan çocuğun ağzına virüp ağzı kanadıkda ol kan ile babasına virüp ol çocuk kanı yalar iken babası ve anası ve yanında bulunanlar du‘â idüp dirlerdi ki “Bu oğlan yürekli ve cenkci olup düşmenleri kanını **[İ, I, 200a]** dahi böyle yalasın” diyü du‘â iderlerdi ve “Kendüsi dahi cenkde ölsün” dirlerdi. Ve bunların vilâyetine âhar diyârdan[3283] müsâfir gelmezdi, zîrâ her kim gelse tutup ekl iderlerdi. Ve esvâbları dahi kepe gibi bir şey olup omuzlarına atarlardı. Erleri ve avretleri dahi bu minvâl üzre olup ve kılıcları bakırdan ve kabzası balık dişi idi. Muhassal aslâ dîn ü diyânet bilmeyüp niçe şeylere taparlardı. Ve ba‘d-i zamân put-perest olup ve ba‘dehû Hıristiyan olup ve Lutran mezhebine girmişlerdür.

Ahvâl-i hâlâ: Ve bunlar hâlâ dahi kuvvetlü ve yüreklü ve cengci ve inâdî tāife olup ve aslâ havf nedür bilmeyüp ölmeyi uyumak kıyâs iderler. Ve bunlar kadar açlığa

[3281] el-enhâr H (138ᵇ) : - İ
[3282] eş-şuhûr H (138ᵇ) : - İ
[3283] âhar diyârdan H (138ᵇ) : - İ

ve susuzlığa ve her cefâya sabr ü tahammül ider bir millet yokdur ve lâkin gāyet müsâfir sevmezler. Ammâ birbirlerine gāyet muhabbet ve ri‘âyet iderler. Ve dahi sözlerine sâbit-kadem olup bir söz ki söylerler ve bir şey ki ikrâr iderler, eğer hayır ve eğer şer bi-eyyi-hâl anı icrâ iderler. Ve bunların doğduğı günden iyisi iyi ve kemi kem kücükden her ne tabî‘atde ise ölince ol tabî‘atde kalup tebdîl-i ahlâk ve tahvîl-i tabî‘at olmaz. Bu ahvâlleri dahi ta‘accübât idecek bir ahvâldür.

El-âdet: Ve bunlarda sâirlere mugāyir âdetleri dahi vardur. Biri bu ki birinin evlâdı oldukda babasının ismini korlar ve lâkin babası ölmeyince komazlar ki kendüye ölüm tez gelmesin diyü te’hîr iderler. Ve doğduğı vakitde vaftiz idüp isim yerine kırmızı ise kırmızı, beyâz ise beyâz ve siyâh ise siyâh **[139a]** ve uzun ve kısa ve bu misillü isim koyup anınla çağırırlar. Ve babası mürd oldukda anın ismini koyup lâkin evvelki ismini dahi muzâf idüp babası ismi Yani ise Kızıl Yani ve gayri ise Beyâz Kosta ve Siyâh Petri diyüp babası ismini dahi yâd iderler[3284]. Ve bir âdetleri dahi budur ki bir avret doğurdukda çocuğu memeden kesilince kocası ile bir mu‘âmele itmeyüp ve çocukları hasta oldukda eski bevl ya‘ni sidik ile yıkayup ilâc iderler. Ve bir âdetleri dahi budur ki bunların dihkānîleri ya‘ni[3285] köylüleri yeni ay gördükde dizleri üzerine çöküp zu‘mlarınca du‘â iderler ki “Bizi niçe sağlıkda buldun ise yine öyle bırak” dirlerdi. Ve bir âdetleri dahi budur ki bir âdem bunların atına veyâ bir gayri hayvânına “Allâh bağışlasun, güzeldür” dise, ol hayvân üç gün içinde hasta olsa, sâhibi ol âdeme varup “Sen benim atıma nazar itdin, gel kulağına oku” diyü ol dahi okur. Eğer üç gün içinde ol hayvân helâk olsa ol âdeme ödedürler. Ve dahi bunların birisi mürd olsa anın cümle dostı şol mertebe ye’s ve mâtem iderler ki ol şehri veyâ kasaba veyâ köyi velveleye virürler. Ve dahi bunların birbiriyle latīfe itmeği ve ulaşmağı sevmezler. Ve bunlarda ilm-i mûsikī gāyet makbûl ve mu‘teber olup ve mûsikī ve sâz ve söz bilenler yanlarında gāyet makbûl ve mu‘azzez ve mükerremdür[3286]. Ve dahi bunların hırsızları gāyet mâhir olup şöyle ki kendü kilisalarından dahi şey çalarlar.

El-me’kûlât: Ve bunların me’kûlâtı et ve süt ve peynir ve sâde yağı ve yulaf kaşası ve sebzevât ve ba‘zı kökler yiyüp ve pek aç olduklarında eski âdetleri üzre çiğ et dahi yirler. Ve bunlar sığır ve koyun kanını sâde yağına karışdırup yirler. Ve dahi bunlar yakılmış şarâb içerler ve bunların yanında at gāyet makbûl olmağla buğdayları

[3284] babası mürd oldukda anın ismini koyuplâkin evvelki ismini dahi muzâf idüp babası ismi Yani ise Kızıl Yani ve gayri ise Beyâz Kosta ve Siyâh Petri diyüp babası ismini dahi yâd iderler H (139[a]) : babası mürd oldukda anın ismini korlar İ (200[a])

[3285] dihkānîleri ya‘ni H (138[b]) : - İ

[3286] gāyet makbûl ve mu‘azzez ve mükerremdür H (139[a]) : gāyet makbûl ve mu‘teber olup İ (200[a])

saklayup atlarına yedirürler. Ve bunların erleri ve avretleri baş açık gezüp ve sefere gitdiklerinde başlarına timur togulga giyerler. Hâlâ bunların avretleri seferde erleriyle berâber, belki erlerinden ziyâde cenk iderler[3287]. **[İ, I, 200b]** Ve bunlarda hırsız çok olmağla cümle hayvânları taşrada yatırmayup şehir ve kasaba ve köy kurbında yatırırlar ve sabâha değin beklerler. Ve bunlar tenbel ve iş sevmez âdemler olup ve tenbel olanı severler. Ol ecilden hırsızları çokdur. Ve bunlardan birisi bir şey çalup isbât olundukda ol şeyi sâhibine virüp ol hırsıza bir şey itmezler. Ve bunlarda birisi birine adâvet itse beş-on âdem ile gelüp evini yağma ve gāret iderler. Ve ol dahi fursat gözedüp ahz-ı intikām iderler. Ve bunlarda aslâ barışmak dahi yokdur. Ve bunlarda avret ata binmek yokdur ve gāyet ayb ve belki kabâhat mertebesindedür[3288]. Ol ecilden bi'l-cümle arabaya binerler. Ve bunlarda bir âdet dahi vardur ki bir âdeme ölüm îcâb itdikde cellâdları urup katl itdikden sonra her ne kadar cellâdları dahi var ise ol lâşeye birer kılıc dahi ururlar. Ve dahi bunlarda bir büyük âdem mürd oldukda ol şehirde ve köylerde her ne kadar avret var ise mâtem idüp ve saçlarını yolup ve başlarına toprak saçup feryâd u figān iderler. Ve dahi bunlar kilisalarına ve papaslarına gāyet ri'âyet ve ikrâm iderler. Ve bir kabâhat sâhibi kaçup kilisaya girse ana bir şey itmezler.

El-lisân: Ve bunların lisânı başka olup İngilis lisânı tekellüm itmezler ve söyleyene dahi adâvet iderler. Ve gerçi şimdi İngilis'e tâbi' olmışlardur ammâ yine İngilis sevmezler. Ve hattâ İngilis'den kız alup virmezler. Ve bunları İngilis dahi müdârâ ile tutarlar, zîrâ bunlar gāyet kuvvetlü ve şedîd ve galîz tāife olup ve gāyet mu'ânid kavimdür ki bir kerre bir şeye mu'âraza itdikde sözini elbette icrâ itmeyince olmaz. Nevm ile mevt yanlarında müsâvîdür.

El-asker: Ve bu cezîrede hîn-i iktizâda seksen bin cenkci çıkar ki iki yüz bin askere bi-lâ-havf karşu varurlar[3289]. Ve deryâda dahi bunlar gāyet meşhûr olup şöyle ki bir gemide bunlardan beş âdem bulunsa düşmene mağlûb olduklarında gemiyi yakup kendülerin esîr itmezler ve gemi içinde bulunan sâir halk "vire idelim" diseler bir vechle bunlar râzı olmayup meğer bunları evvel katl iderler ki vire ideler, böyle bir şedîd ve anîd ve pelîd kavimdür.

El-bilâd: Ve bu cezîre gāyet ma'mûr olup şöyle ki yetmiş beş ma'mûr ve mükellef şehirleri olup tahtgâhları **[139b]** olan baş şehirlerine Dublin dirler. Gāyet ma'mûr ve mu'azzam şehirdür ki devri on bir mîl çevirür. Ve sâir şehirleri dahi cümlesi

[3287] hâlâ bunların avretleri seferde erleriyle berâber, belki erlerinden ziyâde cenk iderler H (139[a]) : ve hâla bunların avretleri erleriyle berâber cenk iderler İ (200[a])
[3288] ve belki kabâhat mertebesindedür H (139[a]) : - İ
[3289] ki iki yüz bin askere bi-lâ-havf karşu varurlar H (139[a]) : - İ

mükellef ve ma‘mûr ve büyük şehir olup ve köyleri dahi gāyet çok ve toprakları münbit ve mahsûldâr ve bağ u bağçeleri firâvân ve envâ‘ meyveleri bî-şumâr ve mevâşîsi bisyâr ve havâsı latīf ve sağ olup ve mukaddemâ başlu başlarına bir saltanat idi. Ve bunların ahvâli ve sergüzeşti çokdur, tahrîri tavîl olur. Bundan böyle tâbi‘ oldukları İngilis saltanatı ve askeri ahvâline şürû‘ idelim.

Ahvâl-i saltanat ve askerî-i İngilis: Ve bunların saltanatı dahi büyük saltanat olup şöyle ki bu zikr itdiğimiz üç cezîreden mâ‘adâ Hindüstân sâhillerinde ve Yeni Dünyâ’da dahi[3290] niçe vilâyetler zabt itmişlerdür. Ve bunların kesret-i mâl ve vefret-i safâin ile ma‘rûf ve meşhûr bir tāife olup şöyle ki bunlar gāyet âkıl ve müdebbir ve hüsn-i hulk sâhibi olup[3291] îrâd ve masraf **[İ, II, 201a]** hisâbında ve mâl cem‘i husûsında kılı kırk bulup ve bir dâneyi beyhûde yere harc ve masraf itmeyüp ne kimse aldatmağa ve aldanmağa heves ve irtikâb itmezler ki aldatmağı günâh ve aldanmağı hamâkat add iderler[3292].

El-kılâ‘[3293]: Ve bunların memleketinde kal‘alar az olup öyle mu‘azzam ve mükellef ve metîn ve müstahkem kal‘ası olmayup ve yapmağa dahi heves itmezler. Ve bu ahvâl kendülerden suâl olundukda iki vech üzre cevâb virürler. Biri bu ki kal‘a yapmak, kal‘aya istinâd itmek düşmenden havf itmeden nâşî olup “Bizim hod kimseden havfımız yokdur kim gelür ise işde meydân, gelsün beri!” dirler. Ve biri dahi budur ki bunların memleketleri cezîreler olup düşmenleri geldikde deryâdan sefîneler ile gelmeğe muhtâc olmağın cümle düşmenleriyle barışmak olup düşmenden emîn ve havfları olmaduğı hâlde dahi üç yüz kadar cenk gemileri hâzır ve mevcûd olup mekr-i düşmenden emîn ve gāfil olmazlar. Ve bunların dahi şöhretleri dahi sefîneler ile olmağla “Bizim kal‘alarımız işbu cenk gemilerimizdür” diyü cevâb virürler. Ve bunların eğer bozuk ve eğer barışık vilâyetleri ve deryâları muhâfazasiyçün dâim üç yüz kadar kebîr ü sagīr cenk gemileri hâzır olup gaflet itmezler. Ve bundan mâ‘adâ bunların rub‘-ı meskûnda olan deryâlarda ticâretde gezen gemilerinin haddi olmayup ve bundan mâ‘adâ zikr itdüğimiz üç mu‘azzam cezîrenin limanlarında âmed ü şod beş-altı yüz bâzârgân kalyonları eksik olmayup ale’l-gafle bir düşmenleri zuhûr itdikde bunlardan iktizâsı mertebe kalyonlara asker ve mühimmât koyup beş-on gün içinde beş-altı yüz ve belki dahi ziyâde kalyon donatmak mümkindür. Zîrâ bunların karadan havfı olmayup

[3290] ve Yeni Dünyâ’da dahi H (139ᵇ) : - İ
[3291] ve hüsn-i hulk sâhibi olup H (139ᵇ) : - İ
[3292] ne kimse aldatmağa ve aldanmağa heves ve irtikâb itmezler ki aldatmağı günâh ve aldanmağı hamâkat add iderler H (139ᵇ) : - İ
[3293] el-kılâ‘ H (139ᵇ) : - İ

mahzûrları ancak deryâdan olmağla beş-altı yüz kalyon donatmak içün cümle mühimmâtları hâzır ve mevcûd olup ve asker tedârükine dahi müzâyakaları olmayup cümle ricâlleri gemicilik ilminde mâhir olduklarından mâ‘adâ avretleri dahi deryâ ilminde ve sefîne ahvâlinde âlimlerdür. Zîrâ anlarda avretler dahi sefîne ile âhar vilâyetlere ticârete gidüp ve niçe mütemevvile avretleri dahi vardur ki birkaç kıt‘a kalyonları olup ticâretde gezerler. Zîrâ bu İngilis tāifesinin ekseriyyâ kârları ve ma‘îşetleri deryâları sefîne ile ticâretden olmağla çok havâtîn vardur ki birkaç kıt‘a kalyonı ve içinde birkaç yüz kîse akça sermâyesi dahi olup Hind ü Sind ve Çîn ü Mâçîn ve Afrika ve Yeni Dünyâ ve cümle kâfiristân ve memâlik-i İslâm iskelelerinde bunların tüccâr gemileri işleyüp hiç varmadıkları memleket yokdur. Ve bunların bâzârgân gemileri dahi gāyet mükellef donadup ve kavî ve müstahkem gemilerdür ki hiç cenk gemilerinden farkı yokdur. Zîrâ bir düşmene râst geldiklerinde cenk gemisi kadar cenk idüp gemiyi virmezler.

Evsâf-ı sefâin-i donanma-i hâlâ[3294] der-barışık: Bin yedi yüz on sekiz mîlâdı ki târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz senesinde cümle düşmenleriyle sulh olup memleketleri muhâfazıyçün ihtiyâten mevcûd alıkodıkları donanma gemileridür ki zikr olunur. Ve bunlar dahi müsâvî olmayup birkaç nev‘ üzredür ki envâ‘ı bunlardur:

Sefîne-i kapudan: top: 110, nefer: 750.

Def‘a-i sefâin:7, top: 100, nefer: 780.

Def‘a-i sefâin: 14, top: 90, nefer: 680.

Def‘a-i sefâin: 41, top: 80, nefer: 450.

Def‘a-i sefâin: 69, top: 90, nefer: 360.

Def‘a-i sefâin: 47, top: 40, nefer: 150.

Def‘a-i sefâin: 24, top: 20, nefer: 130.

Def‘a-i sefâin: 30, top: 14, nefer: 100.

Sefâin-i kıt‘ât: 233, top-hâ: 12270, nefer-hâ: 70210

[140a] Bin yüz otuz İslâm târîhinde bunlar cümle düşmenleriyle sulh olup memleketleri muhâfazasıyçün ihtiyâten vech-i meşhûr üzre iki yüz otuz üç cenk gemisi alıkomışlardur ki mutlak bunlar vilâyetlerini sefîneler ile muhâfaza **[İ, II, 201b]** itmeleriyle karada bunların askeri azdur.

Asâkir-i berr: Ve bu İngilis saltanatının bir seferleri olmaduğı vakitlerde saltanatları hizmeti ve ba‘zı kal‘aları muhâfazasıyçün mecmû‘ı otuz bin kadar askerleri

[3294] hâlâ İ (201[a]) : der-barışık H (139[b])

ancak olup ve seferleri oldukda yüz bin piyâde ve altmış bin atlu askerleri olur. Ve pek sıkletleri olsa iki yüz bin askerleri olur.

El-îrâd: Bin yüz otuz İslâm târîhinde bunların îrâdını tahrîr itmişlerdür, şöyle ki öşürden mâ‘adâ gümrüklerinden ve şarâb ve boza ve bağ u bağçe ve sâir şeylerden yigirmi beş bin üç yüz kırk altı kîse îrâd-ı mîrî hâsıl olmışdur. Ve sefer iktizâ itdikde öşür dahi aldıklarında andan dahi bundan ziyâde şey hâsıl olur. Zîrâ bunlar sefer olmaduğı vakitlerde öşür almazlar.

Îrâd-ı kıral: Ve bu zikr olunan mîrî îrâdlarından mâ‘adâ kırala mahsûs olan hâsslardan ve kilisalardan üç bin sekiz yüz yetmiş üç kîse guruş kıral îrâdı tahrîr olunmışdur. Ve bundan mâ‘adâ kıralın mahsûs kalyonları ve bâzârgânları ve her birinde sermâyesi vardur ki helâl yimek içün ticâretinde gezüp senede bir kerre muhâsebelerin görüp ol gemiler ticâretinden dahi çok şey hâsıl olur[3295].

El-me‘âdin: Ve bunlarda kurşun ve kalay ve demir ve bakır ve kükürd ve güherçile[3296] ve sâir ma‘denler çokdur, lâkin altun ve gümüş ma‘denleri az olmağla bunları dahi tecribe ve numûne ile şöyle tahrîr itmişlerdür ki beş senede ba‘de’l-masraf üç bin iki yüz kîselik altun ve bin iki yüz kîselik gümüş çıkmışdur.

Ahvâl-i sikke: Ve bunların altun ve gümüş üzerine sikkeleri dahi vardur, lâkin bunların sikkeleri kendü vilâyetlerinden çıkmak yasak olup şöyle ki birisi bir altun veyâ bir gümüş sikke çıkarsa cümle mâlını mîrîye kabz iderler.

El-cülûs: Ve bunların kıralı tahta geçdikde selefde geçen kıralların kānûnı üzre amel idüp kendüden bir şey ihdâs itmemek içün yemîn virürler. Ve ba‘dehû ibtidâ erki piskopları ve ba‘dehû sâir piskoplar ve ba‘dehû prensler ve ba‘dehû vezîrler ve ba‘dehû sâirler yolları ve gürûhlarıyla bî‘at idüp ve sadâkat ile hizmet itmek içün yemîn iderler. Muhassal bunların cümle kānûn-ı saltanatları ve ricâl-i devletleri ve âyîn-i askerleri Fransa’ya teşbîh olup lâkin ba‘zı şeylerde ve hükûmetlerde ve rütbelerde hemân isimleri tebdîl olunmışdur. Yohsa piyâde ve süvârî askerlerinin âyînleri bi’l-cümle Fransa gibidür. Nemse faslında tahrîr olunmışdur, nazar oluna[3297].

El-sancak: Ve bu İngilis saltanatında kırk sancak vardur ki her birlerini mîl hisâbı üzre taksîm idüp şöyle ki her birlerinin devri elli mîlden seksen mîle varınca çevirir. Ve her birlerini ismi ve resmi ile tahrîr gāyet tavîl olup mutlakā bunların kuvveti

[3295] ve bundan mâ‘adâ kıralın mahsûs kalyonları ve bâzârgânları ve her birinde sermâyesi vardur ki helâl yimek içün ticâretinde gezüp senede bir kerre muhâsebelerin görüp ol gemiler ticâretinden dahi çok şey hâsıl olur H (140[a]) : - İ

[3296] ve kükürd ve güherçile H (140[a]) : - İ

[3297] Nemse faslında tahrîr olunmışdur, nazar oluna İ (201[b]) : - İ

ve şöhreti donanma gemileriyle olmağın dâimü'l-evkāt ekser-i ihtimâmları ve şuglleri cenk gemilerine olup gemileriyle iftihâr iderler. Vâki'-i hâlde gemi ilminde mahâretleri gayri milletlere gālibdür. Ve bunların memleketi gāyet ile ma'mûr ve mazbût olup şöyle ki bunlar gāyet ile harîs-i dünyâ ve çalışkan tāife olmağla ricâl ü nisâlarında işsiz âdem yokdur. Gündüz işlerinden mâ'adâ giceye dahi bir iş peydâ idüp gicelerde dahi bir mikdâr iş işleyüp birkaç akça kazanırlar. Ve bunlarda gāyet zengin âdemler çokdur, şöyle ki ricâl ü nisâlarında kırk-elli bin guruş akār ve emlâk îrâdlı ve iki-üç milyon nukūd sâhibi çok bulunur. Ve bunlarda kırk-elli bin guruşa mâlik âdeme zengin dinmeyüp ednâ a'yân i'tibâr iderler[3298]. Ve bunlar gāyet hisâbî ve hasîs ve denî-tabî'at olup alış verişlerinde ve hisâb ve kitâblarında kılı kırk yarup bir dânesinden fâriğ olmazlar. Ammâ binâya mâil olmalarıyla **[İ, 202a]** şol mertebe mükellef ve müzeyyen evleri ve sarâyları ve bağ u bağçe ve havz ve köşkleri vardur ki sâir milletlere gālibdür. Bu mertebe hıssetleri var iken binâya bu mertebe akça sarf itdikleri ta'accübâtdan garîb ü acîb ahvâldür.

[140b] Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat-ı Portukal

Bunların ismine Portegize dinüp memleketleri ismine Portukal dirler. Ve bu tāife atîk millet olup şöyle ki bunların nesli Hâm bin Nûh aleyhi's-selâma müntehî olur. Ve bu memleket Dış-deniz'de İspanya ile Fransa mâbeyninde, sâhil-i deryâda olup tūli üç yüz otuz ve arzı yüz elli mîl olup ve devri bin mîl kadar olur.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Fransa ve şimâlen Filemenk ve cenûben İspanya ve garben dış deniz hadd ider. Ve bu memleket sâhil-i deryâda olup altı yüz pâre mükellef şehirleri vardur, tahtgâhları olan baş şehirlerinin ismine Lizbone dinüp deryâ kenârında gāyet mu'azzam ve ma'mûr ve bâzârgân yatağı şehirdür ki bunda olan müsâfirîn ve mücâvirîn bâzâgânın hisâbı yokdur. Ve bu memleketin üç yerde tahtgâh şehri vardur ki biri zikr olundı. Birine dahi Boraga dinüp ve birine dahi Avora dirler ki üçi dahi gāyet ma'mûr ve mu'azzam şehirlerdür. Ve bunlar Hindüstânlı gibi seneyi üç fasl idüp kıralları her şehri dörder ay tahtgâh idüp bu takrîble memleketi devr idüp her ahvâllerine muttali' olur. Ve bu kadîm memleketlerinden mâ'adâ yakınlarında Algaror memleketini dahi feth idüp hâlâ zabtlarındadur ki bu dahi çok zamân başlu başlarına bir kırallık olup bir ma'mûr ve güzel memleketdür ki iki yüz seksen beş pâre ma'mûr ve mükellef şehirleri vardur. Ve bu memleket dahi sâhil-i deryâ-yı Muhît'de olup tūli iki

[3298] ednâ a'yân i'tibâr iderler H (140[a]) : - İ

yüz yigirmi ve arzı doksan mîl olup ve devri yedi yüz mîle karîbdür. Ve bundan mâ‘adâ Sind memleketinde çok yerler ve cezîreler zabt itmişlerdür ki sâhilde zabt itdikleri vilâyetlerin baş şehrine Koga dirler ki bir ma‘mûr ve mu‘azzam ve bâzârgân yatağı şehirdür. Ve bu vilâyeti muhâfaza içün altmış kıt‘a mu‘azzam cenk gemileri dâimü’l-evkāt bu etrâflarda gezüp yaz ve kış münfekk olmazlar. Ve dahi Hindüstân’da bir pâdişâhlık vilâyet zabt itmişlerdür ki ismine Malaka dirler. Ve dahi Malaka cezîrelerini dahi bi’l-cümle zabt itmişlerdür. Ve dahi Çin gibi saltanat-ı uzmâ ve memleket-i kübrâ ve asker-i lâ-yuhsâ sâhibi pâdişâhı aldayup hîle ile deryâ kenârlarında birkaç kal‘alar yapup ve metânet virüp yerleşdikden sonra ahdine ve kavline vefât itmeyüp ve tarafından zabt eyledi. Mahalli ile Çin faslında zikr olunur. Ve dahi Çin iklîmine müntehî olan Yaban cezîresi ki bir tarafı nihâyet-i Yeni Dünyâ’ya ve bir tarafı sedd-i Ye’cûc’e müntehî olan saltanat-ı uzmâ ve memleket-i kübrâ ve Çin iklîmini ihâta iden kavm-i Tatar-ı lâ-yuhsâ dahi bu Yaban cezîresi pâdişâhından havf üzre olup ve envâ‘-i zî-kıymet cevâhir bunun dağlarında olup ve cibâl ü sahrâlarında altun ve gümüş ma‘denleri ve sularında altun kumı bî-nihâye olup ve memleketlerine dahi Çin halkından gayri kimseyi komazlar iken işbu Portukal tāifesi gāyet mekkâr ve hîlekâr kavm olmağla bunlara bir takrîb ile kesb-i âşinâyî ve dostluk idüp imtizâc itmeleriyle bunların sefîneleri varup ve rûy-i dil gösterüp ve ol **[İ, II, 202b]** vilâyetde olmayan gerek a‘lâ ve gerek ednâ horde ve mürde ve kaba koba şeyler ve ba‘zı meyveler ve hattâ anlarda olmayan sâz u söz ve mel‘abeler götürüp yerine envâ‘-i cevâhir ve zevâhir ve altun ve gümüş alup ez‘âf u muzâ‘af fâide itmeleriyle ol sebebden bunlara bir mertebe kuvvet-i mâliyye hâsıl olmışdur ki mâl cihetinden bunlara bir millet mu‘âdil olamaz.

Ahvâl-i kadîm: Bunlar mukaddemâ gelüp bu vilâyete iskân itdiklerinde aslâ çift ve çubuk ve ekin ve biçin bilmeyüp deryâdan balık ve karadan vuhûş u tuyûr ahz idüp ve her ne gûne cânevâr ve tuyûr var ise ekl idüp ve ba‘zı ot ve kök ve âdem eti dahi yiyüp ve seferde ahz itdikleri esîrleri dahi yirlerdi ve ekseriyyâ uryân gezüp ve kış günlerinde hayvân postları giyüp ve örtünürlerdi. Ve evleri zîr-i zemînler ve magara olup ve ba‘d-i zamân haymelerde olup ba‘zı libâs giymeğe ve evler yapmağa başladılar. Ve niçe müddet bu hâl üzre başlu başlarına olup etrâf u eknâflarına sefer idüp nehb ü gāret iderlerdi. Ve dîn ü diyânet bilmeyüp hacer ve şecer ve ba‘zı hayvâna tapup ilâh ittihâz iderlerdi. Ve ba‘d-i zamân putperest olup ve beş yüz elli mîlâdında hıristiyan olup papa mezhebine tâbi‘lerdür. Ve bunlar niçe zamân cumhûr gibi başlu başlarına zabt-ı memleket itdiler ve ba‘dehû İspanya saltanatı kuvvet bulup bunların memleketini

dahi zabt idüp çok zamân **[141a]** dahi İspanya'ya mahkûm olmışlardur ki İspanya'nın bir büyük hükûmeti idi.

Zuhûr-ı saltanat-ı istiklâl[3299]: Bunların üzerine İspanya tarafından beğ nasb olunan Eneriko nâm kimesne İspanya'nın düşmenleri tarafından bir işgāl-i kesîre ve za'fı vaktindeki bin yüz on iki mîlâdında İspanya hükûmetinden çıkup ve tahta çıkup ve tâc giyüp başka bir saltanat olmak üzre zabt-ı memleket eyledi ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz on dokuz sene mürûr itmiş olur[3300]. Ve ba'dehû Alfonso kıral olup bin yüz seksen beş senesinde doksan yaşında vefât idüp yerine Sansiyo kıral olup ve yigirmi sene kırallık idüp bin iki yüz elli sekiz senesinde, elli sekiz yaşında vefât idüp yerine İkinci Alfonso on iki sene kıral olup otuz sekiz yaşında vefât itmişdür. Ve ba'dehû İkinci Sansiyo kıral olup yigirmi seneden sonra bin iki yüz yetmiş sekiz senesinde vefât itmişdür. Ve ba'dehû Diyo Niziyo Agrikola kıral olup altmış dört yaşında, bin üç yüz yigirmi beş senesinde vefât itdikde yerine Üçünci Alfonso kıral olup otuz bir seneden sonra altmış yedi yaşında iken bin üç yüz elli yedi senesinde vefât idüp yerine Piyetro nâm kimesne kıral olup kırk yedi yaşında iken bin üç yüz altmış sekiz mîlâdında vefât itmişdür. Yerine Ferdinando on beş sene kıral olup kırk üç yaşında iken bin üç yüz seksen üç mîlâdında vefât idüp yerine Covani kıral olup ve elli iki sene kırallık idüp bin dört yüz otuz üç mîlâdında vefât itdikde yerine Edvardo kıral olup yigirmi seneden sonra bin dört yüz seksen üç mîlâdında vefât idüp ve bundan sonra vilâyetde ihtilâl vâki' olmağla otuz sene kadar memleket kıralsız kalup niçe vekâyi'ler ve fitneler olmışdur. Takrîri gāyet tafsîl iktizâ itmeğin terk olundı. Ve âkıbet Alesfonso nâm kimesne kıral **[İ, II, 203a]** olup ve beş seneden sonra bu dahi vefât itdikde yerine İkinci Covani kıral oldı. Ve bunun on yedi yaşında bir oğlu var idi ki gāyet severdi, bu oğlu bir gün at koşdurur iken atdan düşüp vefât itmekle oğlunun muhabbeti kasâveti ile kırk yaşında iken bin dört yüz doksan beş mîlâdında vefât itmişdür ve bundan sonra Amanovale dahi otuz dokuz sene kıral olup bin beş yüz otuz dört mîlâdında vefât itdikde yerine Üçünci Covani on sene kıral olup bin beş yüz kırk dört senesinde vefât itdikde yerine Sebastiyano otuz dört sene kıral olup bin beş yüz yetmiş sekiz mîlâdında vefât itdikde yerine olan Enriko iki sene kıral olup vefât itdikde Donan Antonyo on beş sene kıral olup bin beş yüz doksan beş

[3299] ednâ a'yân i'tibâr iderler H (141[a]) : - İ

[3300] ve tahta çıkup ve tâc giyüp başka bir saltanat olmak üzre zabt-ı memleket eyledi ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz on dokuz sene mürûr itmiş olur H (141[a]) : tahta çıkup vilâyeti zabt etmişdir ki bunların saltanatı zuhûrından târîhü'n-Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince altı yüz dokuz sene mürûr itmiş olur İ (202[b])

mîlâdında vefât [idüp] yerine Filipo kıral olup yigimi altı seneden sonra bin altı yüz yigirmi bir mîlâdında vefât idüp yerine İkinci Filipo kıral oldukda on dokuz sene kırallık idüp bin altı yüz kırk mîlâdında vefât itdikde, yerine Dördünci Covani kıral olup ve bundan sonra dahi Beşinci Alfonso kıral olup ve bundan sonra İkinci Piyetro kıral olmışdur. Târîh-i İslâm dahi bin yüz kırk üç senesidür. Neferen: 23. Ve bu Portukal saltanatı zuhûr ideli yigirmi üç kıral gelüp zuhûr-ı istiklâllerinden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz on dokuz sene mürûr itmiş olur. Ve bu Portukal saltanatının zuhûrı sâir Frenk saltanatlarından sonradur. Ammâ yevmen-fe-yevmen kuvvet bulmakdadur, şöyle ki karada mâl ile ve deryâda gemi ve asker ile bir millet ve bir saltanat bunlara mu'âdil olamaz. Bâ'isi an-karîb zikr olunur. Ve bunların deryâ-yı Muhît'de ve Afrika ve deryâ-yı Okynanus'da ve sâirlerinde sefîneleri varmadığı yer olmayup ve bâ-husûs Hind u Sind ve Çîn u Mâçîn deryâlarında bunların sefâini müşârün-ileyhi bi'l-benân olmışdur. Ve eğer Evrengzib gibi bir pâdişâh-ı sâhib-i şân zuhûr itmez ise gerek Portukal ve gerek sâir Frenk tāifesi bütün Hindüstân'da istîlâlarından havf olunur. Zîrâ Hind ü Sind sâhillerinde ve cezâirlerinde çok vilâyet zabt itmişlerdür. Ve bunların İngilis ve Filemenk ile azîm ülfet ve muhabbetleri olmağla bunlar dahi çok vilâyetler ve cezîreler zabt itmişlerdür. Ve zabt itdikleri vilâyetler ve cezîreler Hind memleketi faslında zikr olunur[3301].

Es-sefâin: Ve hâlâ bunların üç yüz pâre cenk gemileri vardur ki dâimü'l- **[141b]** evkāt deryâ sâhilleri olan vilâyetlerde gezüp muhâfaza iderler. Ve beş yüz pâre gemi donatacak mühimmâtları dahi tersânelerinde hâzır ve mevcûd olup ve tüccâr gemilerinin hod hisâbı olmayup ve bunların dahi her birleri mükellef, sanki cenk gemileri gibi olup ve iskelelerinin her birinde on beş-yigirmiden kırk ve elliye varınca tüccâr kalyonları mevcûddur. İktizâ itdikde bunlardan dahi lüzûmı mertebesinde ücret ile tutup birisi gark ve helâk olsa ister ise yerine gemisi gibi bir gemi alıvirürler, ister ise behâsını virürler. Bu takrîb ile beş-altı yüz pâre ve dahi ziyâde gemi tedârükine usret çekmezler.

El-asker: Ve bunların dahi sefer olmaduğı vakitlerde İngilis gibi askerleri azdur. Saltanatları hizmeti ve intihâ-yı serhadları muhâfazasıyçün mecmû'ı otuz bin kadar askerleri ancak olur. Anları dahi âhar vilâyetlerden aldıkları kal'alara korlar. Ve bunların vilâyetleri sâhil-i deryâ olmağla ekser şehirleri deryâ kenârında vâki' olmağla her şehrin limanında birkaç pâre cenk gemisi bulunur. Ve pâyitahtları olan Lizbone şehrinde ise kendülerden ve âhar memleketlerden beş-altı yüz pâre tüccâr sefînesi

[3301] ve zabt itdikleri vilâyetler ve cezîreler Hind memleketi faslında zikr olunur H (141[a]) : - İ

limanından eksik olmaz. Gemilerin sirenleri ve direkleri kesretinden nâşî **[İ, II, 203b]** uzakdan orman gibi görünür ve karada sefer iktizâ itdikde yüz bin piyâde ve elli bin atlu askerleri olur. Ve sefer ber-taraf oldukda iktizâsı mertebe alıkoyup ve sâirlerine izin virürler. Ve bunların saltanatları ve askerleri âyîni İngilis'e müşâbihdür.

El-îrâd: Bunların elfondok dirler bir îrâdları vardur ki pâyitahtları olan[3302] Lizbone şehrinde virilür ki altı yüz otuz altı bin guruşdur. Ve odundan dahi yigirmi altı bin yedi yüz elli sivilye gelür. Ve dahi bunlarda bir cins öşr vardur ki yüzde beş alurlar. Ve bu dahi on sekiz bin sivilyedür. Ve şarâbdan ve zeytûn yağından ve balıkdan ve etden ve meyveden ve kara Arablardan iki yüz yigirmi beş bin silivye alınur. Ve dahi akome nâm şarâbdan yigirmi iki bin beş yüz sivilye alurlar. Ve kassâb-hânelerden on yedi bin beş yüz siviye alınur. Ve porto seko ya'ni kuru limondan doksan bin sivilye alınur. Ve konsolado nâm bir avâirleri vardur ki yüzde üç alurlar. Bundan dahi yigirmi bin sivilye alurlar ve karne ya'ni kağıd oyunundan on üç bin beş yüz sivilye alurlar. Ve dîvân kâtibinden ya'ni re'îsden on yedi bin beş yüz sivilye alurlar ve liman kâtibinden bin yedi yüz elli sivilye alurlar. Ve bakam boyasından altmış bin sivilye alurlar ve Hind metâ'ından üç yüz bin sivilye alurlar. Ve baharât nev'inden yetmiş beş yüz yetmiş beş bin sivilye alurlar. Ve Afrika'dan on üç bin sivilye alurlar. Ve San Katerino şarâbından bin dokuz yüz elli sivilye alurlar ve Hind metâ'ı vaz' hândan üç bin sivilye alurlar ve Setobomal vilâyeti hazînesinden ba'de'l-masraf kırk bin sivilye alurlar ve Portukal vilâyetinin ba'zı şehir ve kasabalarından elli iki bin beş yüz sivilye alurlar. Ve bir akça fâidesi vardur ki bin dokuz yüz kırk beş sivilye alurlar ki bu mezkûrûnun cümlesi iki milyon üç yüz dört bin sekiz yüz doksan beş sivilye ider ki bu isim bunlarda bir cins mu'âmeledür ki her biri yedi buçuk guruşdur.

Def'a: Almoksasi Zato vilâyetinden on dört bin seksen dört tokad gelür ve dahi Viyano vilâyetinden dört milyon üç yüz altmış dört bin beş yüz seksen dört guruş gelür ki mecmû'ı yetmiş bin kîse akça olur. Ve dahi envâ'-i me'âdinlerden be-her sene beş bin üç yüz kîse dahi hâsıl olur.

Îrâd-ı kıral: Ve Portukal kıralının dahi hâsıllarından ve kilisalardan dört bin sekiz yüz kîse îrâdı olup ve bundan mâ'adâ kıral mülki kırk pâre kalyon vardur ki her birinin içinde üç yüzden beş yüz kîseye varınca sermâye olup ve mahsûs bâzârgânı vardur ki Hind ü Sind ve Çîn u Mâçîn ve Afrika ve Yeni Dünya ve bâ-husûs Yaban cezîresine ticârete gidüp her ne fâ'iz olur ise kıralındur. Bundan dahi senede birkaç bin

[3302] pâyitahtları olan H (141[b]) : - İ

kîse akça hâsıl [olur]. Ve bu zikr olunan îrâdlar târîh-i İslâm'ın bin seksen târîhinde olup ol vakitden berü Hind sâhillerinde çok vilâyetler ve deryâsında cezîreler zabt itmişlerdür ki bunlardan dahi mübâlağa mâl hâsıl olur, lâkin adedi ma'lûmum olmadı[3303]. Ve'l-hâsıl kâfiristânda karada mâl ve deryâda gemi ile bunlara bir saltanat mu'âdil olamaz.

El-ahlâk: Ve Portukal tāifesi âkıl ve âlim ve müdekkik ve müdebbir ve hüsn-i hulk sâhibi tāife olup şöyle ki **[142a]** sözlerine sâbit-kadem ve sâdıku'l-kavl tāifedür. Ve bir söz ki söylerler ve bir kavl ki iderler lâ-büdd anı icrâ iderler. Meselâ birinden bir şey almak murâd itdikde **[İ, 204a]** ol dahi "Ben bu şeyi sana şu behâya virdim" diyü ikrâr idüp el tutuşdukda on bin altunluk şeye on altun bırakup "Fülân gün gelür akçanı virür ve metâ'ı kaldırdım" diyüp gitdikde ol metâ'a âhardan biri gelüp bir ol kadar ziyâde akça virse kabûl itmeyüp "Bunı fülân âdeme fürûht itdim, var anınla rızâlaş" diyü virmeyüp sözinden ve kavlinden rücû' itmezler ve gāyet ignâyî-tab' sâhibi âdemlerdür, lâkin hisâb ve kitâblarında kılı kırk bölüp bir akçayı ne ziyâde alur ve ne bir akçayı fâriğ olurlar[3304]. Ve bunlar gāyet muhibb-i müsâfir âdemler olup vilâyetlerine varan müsâfire gāyet i'zâz ve ikrâm idüp kimse hakāret nazarıyla bakmağa kādir değildür.

El-bilâd: Ve bunların memleketi gāyet ile ma'mûr olup şöyle ki cümle kâfiristânda imâret-i bilâd cihetinden İngilis ile bunların vilâyeti kadar ma'mûr vilâyet olmayup bir karış hâlî ve tehî yer olmayup bi'l-cümle bâğ u bostân ve bağçe ve mer'â ve dağ ve ormanları koru olup bunlar şol mertebe hisâbî ve müdekkık tāifedür ki bir dağda ve ormanda kaç ağac vardur ve her biri ne işe yarar ve ne vakitde kesmeğe yarar, bilürler.

Et-türâb: Ve bu Portukal vilâyetinin toprağı gāyet mahsûldâr olup ve olmayan yerleri dahi terbiye ve amel ile ıslâh itmişlerdür ki[3305] cemî'-i hubûbât ve sebzevât ve esmâr bunda mevcûd olup ve bu vilâyetde niçe meyve ve şükûfe vardur ki sâir vilâyetlerde yokdur ve olduğı hâlde dahi bu vilâyetde olduğı mertebe ıslâh olmaz. Ve hattâ portokal didikleri limon ve turunc bu vilâyetden münteşir olup bir vakıyye ve dahi ziyâde portokal olup limon ve turunc ve ağac kavununun hod hisâbı olmayup ve bağ u bağçelerinin hod haddi ve nihâyeti yokdur. Ve halkı dahi zevke ve îş u nûş ve işrete

[3303] bundan dahi senede birkaç bin kîse akça hâsıl [olur]. Ve bu zikr olunan îrâdlar târîh-i İslâm'ın bin seksen târîhinde olup ol vakitden berü Hind sâhillerinde çok vilâyetler ve deryâsında cezîreler zabt itmişlerdür ki bunlardan dahi mübâlağa mâl hâsıl olur,lâkin adedi ma'lûmum olmadı. H (141^{b}) : - İ

[3304] gāyet agnâyî-tab' sâhibi âdemlerdür, lâkin hisâb ve kitâblarında kılı kırk bölüp bir akçayı ne ziyâde alur ve ne bir akçayı fâriğ olurlar H (142^{a}) : - İ

[3305] ve olmayan yerleri dahi terbiye ve amel ile ıslâh itmişlerdür ki H (142^{a}) : - İ

mâil olmalarıyla bir mertebe mükellef ve müzeyyen bağ u bağçeleri ve musanna‘ köşkleri ve havz ve fıskıyyeleri vardur ki ta‘rîf ve takrîri kābil değildür.

Es-sınâyi‘: Ve bu tāife envâ‘-i sınâyi‘ vü bedâyi‘de dahi mâhirlerdür, şöyle ki Hind u Sind ve Çîn u Mâçîn’de işlenen emtâ‘ bunlarda dahi işlenür. Zîrâ bunların ekser gemileri ve bâzârgânları ol vilâyetlere varup tereddüt ve ihtilâtları ziyâde olmağla her şeyi anlardan ahz itmişlerdür. Ve hattâ bunlar Çin’e taklîd fağfûr ve Hind’e taklîd libâs dahi işlerler ammâ Hallâk-ı cihân âleme tecellî itdikde eğer mukırr ve eğer münkir her memleket halkının vech-i me‘âşlarına vesîle ve sebeb bir şey ile tecellî ve hâtırlarını tesellî kılmışdur ki ol vilâyetde olan emtâ‘ ve eşyâ sâir vilâyetlerde olmaz ve olduğı hâlde dahi ol mertebe makbûl ve mu‘teber olmaz. Ol tecellî olan şey ile ta‘ayyüş idüp sâirlere ol şeyler ile iftihâr ve mübâhât iderler. Bunlar dahi Hind’e ve Çin’e taklîd şeyler yapup ve nesc iderler. Ammâ ol hüsn ü letāfet ve i‘tibâr olmaz. Zîrâ Hakk sübhânehû ve te‘âlâ her vilâyetde olan şeye âb u havâ hâssası te’sîri ile dahi tecellî itmekle anın dahi hal‘li te’sîri mukarrerdür. Ve’l-hâsıl gerek bunlarda ve gerek sâir milletlerde Hind ü Sind ve Çîn u Mâçîn emtâ‘larına taklîd ve müşâbih şeyler yapup nesc iderler. Ammâ ol memleketlerde olan emtâ‘ın hüsn ü letāfeti olmaz. Meselâ memâlik-i İslâmiyye’den olan Engüri şehrinde nesc olunan sof ki vardur, bu diyâra mahsûs olup rûy-i arzda bir memleketde dahi olmaz. Ve bundan iplik alup vilâyetlerine götürüp bütün frengistânda çendân çalışup mümkin olup idememişlerdür. Ve bunun emsâli her vilâyete bir şey tecellî olmışdur ki âhar vilâyetde ve gayri milletde olmaz ve olduğı hâlde dahi hüsnü letāfet ve i‘tibâr olmaz. Ve’l-hâsıl işbu Portukal memleketinde nesc olunmaz ve bir metâ‘ yapılmaz bir eşyâ olmayup ve hattâ yakın zamânlarda iri fincânlar ve kalın kâseler yapup her memlekete münteşir olmağla ekseriyyâ halk “kavîdür” diyü ana i‘tibâr idüp ve Çin fağfûrı bir mikdâr i‘tibârdan düşmiş idi. Ve ba‘dehû Kütâhiyye zuhûr itdikde gûn-â-gûn fincânlar ve kâseler ve gülâbdân ve buhûrdânlar peydâ itmeleriyle âmmeten halk ana düşüp ve behâsı dahi gāyet ucuz olmağla Çin fağfûrına ve Portukal fağfûrına kimse i‘tibâr itmez oldı. Ve mahsûs bâzârgânlar peydâ olup Kütâhiyye fincânı ve sâir evânîden alup Arabistân ve Kürdistân ve Acemistân ve Frengistân ve hattâ Ka‘be-i şerîfe götürüp ve andan dahi Habeş ve Yemen ve Hind ü Sind ve Çin’e gider oldı[3306]. Muhassal Kütâhiyye, Portukal ve Çin fâğfûrını **[142b]** bi’l-külliye i‘tibârdan düşürmişdür. **[İ, II, 204b]** Ve’l-hâsıl Portukal kavmi Hind ü Sind ve Çîn u Mâçîn

[3306] ve behâsı dahi gāyet ucuz olmağla Çin fağfûrına ve Portukal fağfûrına kimse i‘tibâr itmez oldı. Ve mahsûs bâzârgânlar peydâ olup Kütâhiyye fincânı ve sâir evânîden alup Arabistân ve Kürdistân ve Acemistân ve Frengistân ve hattâ Ka‘be-i şerîfe götürüp ve andan dahi Habeş ve Yemen ve Hind ü Sind ve Çin’e gider oldı H (142[a]) : - İ

deryâlarında gāyet kuvvet ve şöhret bulup ol semtlerde havfun ani'l-mahlûk kabîlinden olmışdur ve gemileri dahi Yaban cezîresine varup gelmekle mâl ve cevâhirde bunlara bir millet mu'âdil olamaz[3307].

El-edyân: Bunlar mukaddema envâ'-i şeye ibâdet iderlerdi. Ve ba'dehû putperest olup ve ba'd-i zamân Hıristiyan olmışlardur ki papa mezhebidür. Ve bu kilisalarına gāyet ta'zîm ve papaslarına dahi gāyet ikrâm ve i'tibâr iderler. Ve memleketlerinde mükellef ve mu'azzam kilisalarının ve ricâl ü nisâ manastırlarının ve medrese ve kitâb-hâne ve tîmâr-hâne ve ma'sûm-hâne ve müsâfir-hâne ve mekteblerin hisâbı olmayup cümleyi takrîr tavîl olur, bundan akdem zikr olunan saltanatlara kıyâs oluna. Bunların ekser-i âyîn ve ahvâli İngilis'e müşâbih olup ve İngilis ayârında ve belki dahi ziyâdedür.

[İ, II, 306a] Fasl-ı der-beyân-ı saltanat ve memleket-i Yiberye ya'ni İspanya[3308]

Ve ma'lûm ola ki bu İspanya tāifesi kadîm millet ve atîk saltanat ve büyük devlet olup şöyle ki bunların saltanatları zuhûrı ve istiklâli Fransa'dan ve Nemse'den ve İngilis'den mukaddem olup[3309] ve bir zamân cümleye tahakküm dahi itmişlerdür. Ve bunların zabt itdikleri cezîreler ve vilâyetler dahi sâirlerden ed'âf u mudâ'af olup ve memleket cihetinden cümleden çok ve büyük devletdür. Ve bunlar bir seyyâre kavim olup şöyle ki rûy-i deryâda gezmedikleri ve varmadıkları yer olmayup ve Yeni Dünyâ'yı dahi bunlar bulup ve ne tarîkle buldukları Yeni Dünyâ faslında zikr olunur. Ve bundan mâ'adâ Frenk tāifesi Hindüstân yolunı bilmeyüp varmış yok idi. Hind deryâsına varup sâhil-i deryâda kal'alar binâ idüp ve ba'dehû ol sâhillerde ve cezîrelerde çok vilâyetler zabt iden dahi bunlardur ki zabt itdikleri vilâyetler ve cezîreler Hind faslı tahrîrinde zikr olunur. Ve mukaddemâ bunlar İngilis ve Portukal ve İtalya ve niçelere dahi tahakküm itmişlerdür. Ve bunlardan mâ'adâ Napoliye ki saltanat-ı Kapamya dirler, bunı dahi zabt idüp ve Amilano ve Mantova ve Bergamo vilâyetlerini ve Serdinya ve Çiçilya cezîrelerini dahi zabt itmişlerdür. Bunları yakın zamânda Nemse zabt idüp hâlâ taht-ı hükûmetindedür.

[3307] ve gemileri dahi Yaban cezîresine varup gelmekle mâl ve cevâhirde bunlara bir millet mu'âdil olamaz H (142[b]) : - İ

[3308] Bu başlık İ nüshasının II.cildinin 306a numaralı varağında yer almaktadır.

[3309] ve istiklâli Fransa'dan ve Nemse'den ve İngilis'den mukaddem olup H (142[b]) : istiklâli cümle Frenk saltanatlarından mukaddem olup İ (306a)

El-hudûd: Ve kadîmden İspanya ta‘bîr olunan memleket iki kısım olup bir kısmını altı yüz loga çevirür ki bin sekiz yüz mîl ider ve bir bölüğini dahi üç yüz yigirmi loga çevirür ki dokuz yüz altmış mîl ider. Ve bu memleketleri şimâlen Fransa ve Portukal ve garben dış deniz ve şarken Kapere Yani dağları hadd ider. Ve bu memleketde niçe büyük hükûmetler ve birkaç kırallıklar vardur ki mahalli ile zikr olunur.

Ahvâl-i kadîm: Ve bu tāife mukaddemâ Afrika’dan gelüp bu memleketde iskân itmişlerdür, şöyle ki bunların silsilesi Hâm bin Nûh aleyhi’s-selâma müntehî olur. Ve bu tāife mukaddemâ çift sürüp ekin ekmek bilmezlerdi ve deryâdan ve göllerden ve nehirden[3310] balık avlayup ve karada niçe **[İ, II, 306b]** hayvân sayd idüp yerlerdi. Ve etmek yerine pelîd yiyüp ve luhûmât kısmını çok yirlerdi ve çok su içerlerdi. Ve yimek yidiklerinde yanları üzerine yatup yirlerdi ve âdem eti dahi yiyüp ve her ne cins hayvân olur ise yirlerdi[3311]. Ve ba‘d-i zamân ekin ekmek öğrenüp ve lâkin avretleri çift sürüp rencberlik iderlerdi. Ve mukaddemâ bunlar gāyet titiz ve acûl ve hûnî kavm olup birine daldıkda aslâ bunlar içün merhamet ve afv itmek yok idi. Ve esvâbları siyâh ve kısa idi. Ve bevilleriyle dişlerini ve bedenlerini yıkarlardı. Ve bunlardan birinin avreti doğurdukda anın yerine kocası döşeğe[3312] yatup ve doğuran avret ayağa kalkınca her ne mu‘âmele ve ilâc ve hizmet iderler ise kocasına iderlerdi. Ve aslâ avret döşeğe yatmazdı. Ve bunlar çok oruc tutup açlığa ve susuzlığa ve her dürlü cefâya tahammül iderlerdi. Ve bunlar cenge gitdiklerinde atluları piyâdelerine imdâd iderlerdi, şöyle ki piyâdelerine za‘f vâki‘ oldukda atluları atdan inüp yayan varup imdâd iderlerdi. Ve bunlar cenkde katl itdikleri düşmenlerini defn idüp etrâfına putlar dizerlerdi. Ve bunların gerek erkek ve gerek avret **[143a]** gāyet suda yüzmek bilürlerdi ve dâimâ ta‘lîm iderlerdi ve bunlar atlarını ve pusâtlarını kendü vücûdlarından azîz ve kıymetlü tutarlardı ve sefere gitdiklerinde anaları bir kalkan virüp dir idi ki “Ya bununla kal veyâ bununla gel” dir idi. Ve bunların üzerine bir kavî düşmen geldikde kaçmağa mecâli olmayan ihtiyâr veyâ marîz âdemleri ve avretleri ve çocukları anaları ve babaları evlâdlarını ve evlâdları ve analarını ve babalarını esîr olmasun diyü katl iderlerdi.

Ahvâl-i hâlâ: Ve bu İspanya tāifesinin hâlâ olan ahvâlleri ve tabâyi‘leri budur ki bunlar her şeyden gāyet cefâkâr olup şöyle ki açlığa ve susuzlığa ve çıplaklığa ve her müşkil işler ki vardur, cümlesine sabr ü tahammül iderler. Ve hâlâ bunlarda birkaç gün

[3310] ve nehirden H (142ᵇ) : - İ
[3311] ve her ne cins hayvân olur ise yirlerdi H (142ᵇ) : - İ
[3312] döşeğe İ (306ᵇ) : - H

açlık ve susuzluk ve sefillik çeken âdem gāyet makbûl olmağla “Ben bu kadar eyyâm aç ve susuz ve çıplak gezdüm” diyü iftihâr iderler. Ve bunlar cenkci tāife olup cumhûr-ı cenkde birbirlerine gayret ile gāyet cenk iderler. Ve lâkin yalnız bir hasmı ile mukābeleye cesâretleri yokdur. Ve dahi bunlar gāyet bahîl ve hasîs ve hisâbî kavm olup ve müsâfir dahi sevmezler. Ve boğazlarına gāyet sabr ve mümsik olup lâkin giyinüp kuşanmağa ve ihtişâma mâillerdür. Ve dahi bunlar gāyet mağrûr olup şöyle ki kendülerin cümle milletden âkıl ve bahâdur ve müdebbir tutarlar. Ve “Benî-Âdem’in a‘lasıyız” dirler. Ve bunlarda yağsız yabân otuyla geçinen fukarâsı bir ziyâfete vardıkda her ta‘âma elbette bir bahâne bulur. Ve bunların şol mertebe gurûrları vardur ki bir eskici hasta olur, oğlu “Baba bana bir nasîhat eyle” dir. Babası dahi dir ki “Sakın oğul kimseye açlık ve zarûret ile ahvâlini keşf itme” dir. Bu hakīr indinde bu nasîhat gāyet güzel ve makbûl nasîhatdür[3313]. Ve dahi bir gün bir Fransız, bir İspanya avretine râst gelür ki yanında çırlak ve çıplak pâ-bürehne üç evlâdı var. Gāyet fakīre olmağla ol Fransız merhamet idüp “Şunun birini bana vir. Giydirüp kuşadayım” didikde ol avret gurûrından nâşî “Beklesin ki benim oğlum hizmetkâr ola, bir gün ola ki bu benim oğlum sebebiyle bu vilâyetler ma‘mûr ve âbâdân ola” diyü cevâb virüp oğlunı virmez. Ve bunlar böyle mağrûr tāifedür ki evinde kaba bir hasır üzerinde yatan âdem bir mükellef eve vardıkda her mükellef varur gibi musâhebet iderler. Ve bunlar böyle mağrûr ve kendülerini **[İ, II, 307a]** medh idici, fudûl ve bahîl ve tama‘kâr ve hisâbî tāife olup bunların vilâyetine varan âdem her vechle bunları medh idüp ve pâye virüp müdâhene itmeğe muhtâcdur ki iyi geçinüp ve mesâlihi her ne ise âsân vechle göre.

Ahvâl-i memdûh: Ve bunların iki memdûh şeyleri vardur. Biri bu ki ağızlarından fâhiş söz ve herze ve hezeyân çıkmaz. Ve söyleyeni ta‘zîr ve ukūbet iderler[3314]. Ve biri dahi bu ki avretleri mestûredür, şöyle ki bir kocası olan avret, fâhişelik itdüği ma‘lûmları oldukda anı âteşe yakarlar. Ol ecilden avretleri mestûredür.

El-edyân: Ve bunlar papa[3315] dîndedür ki ol Frenk dînidür. Ve bunların dînsizliklerine dahi bir mertebe muhabbet ve i‘tikādları vardur ki hiçbir vechle i‘tkikādlarına halel gelmeyüp ve bir vechle ilzâm kabûl itmezler. Ve bunların kırallarının dahi dînlerine kemâl mertebe i‘tikād ve muhabbeti olduğıyçün “Roma kilisasının sağ eli” ta‘bîr iderler.

[3313] bu hakīr indinde bu nasîhat gāyet güzel ve makbûl nasîhatdür H (143[a]) : - İ
[3314] ve söyleyeni ta‘zîr ve ukûbet iderler H (143[a]) : - İ
[3315] papa İ (307[a]) : - İ

İsm-i kıral: Ve bunlar kırallarına Ranın gılzat ve şiddet-i teşdîdi ile Rakatoliko dirler[3316]. Ve dahi bunlar bu dünyâda bir milleti sevip ve âyînlerin beğenmezler. Ammâ bunları dahi kimse ve bir millet sevmez.

El-memâlik: Ve bu İspanya memleketinde sekiz büyük sancak vardur ki mukaddemâ her birleri başka bir kırallık olup ve istiklâl-i saltanatlarından sonra dahi yine kırallık pâyesiyle nizâm virmeleriyle ve hâlâ ol vilâyetlerin hâkimlerine kıral i‘tibâr iderler ki ol vilâyetlerin ismi bunlardur. Birine Katalonya dirler ki bu vilâyetin halkı gāyet acûl ve sevdâyî olurlar. Ve birine dahi Aragona dirler ki bu vilâyetin halkı uslu ve hakīkatlü âdemlerdür. Ve birine dahi Valense dirler ki gāyet ma‘mûr vilâyet olup bunun halkı gāyet sehî ve latīfe-gû âdemler olup ve bunların eski âdetlerinden hâric bir şeyi itdirmeyüp ve itmek murâd olunsa kırallarına dahi karşu korlar. Ve birine dahi Gıranata dirler ki bunun halkı cenkci ve insâniyyetlü ve sözlerine sâbit-kadem âdemlerdür. Ve birine dahi Endeluz dirler ki bunun halkı gāyet mahbûb ve hem şecî‘ olurlar. Ve birine dahi Estere Mane dirler ki ismine Estira Madora dahi dirler. Bunun halkı gāyet mülebbis ve muhteşem ve âkil âdemlerdür. Ve bunların elinden çok **[143b]** büyük işler gelür. Ve birine dahi Nevarre dirler ki bunlar her şeyde tîz-fehm ve tîz-dest olup ma‘rifetlü âdemlerdür. Ve birine dahi Piskalya dirler ki bunun halkı gāyet şedîd ve anîd olup zor ile kimseye ser-fürû itmezler.

Aded-i erki piskopât[3317]: Ve bu İspanya saltanatında yedi erki piskop vardur. Ve bunlardan mâ‘adâ kırk apiskopos vardur ve baş erki piskop Toleydo sancağı hâkimidür ki kıraldan ve kıralın oğlundan sonra pâyede budur ki buna Kanciliro di Kastilya dirler ki re’îs-i saltanat dimekdür ki cümle saltanatın hall ü akdi bunun elindedür ve ol kırk apiskoposların yedisi buna tâbi‘dür. Ve ikinci erki piskop Sivilya hâkimidür ki buna dahi üç apiskopos tâbi‘dür. Ve üçünci Komposkola hâkimdür ki buna dahi iki apiskopos tâbi‘dür. Ve dördünci Gıranata hâkimidür ki buna dahi beş apiskopos tâbi‘dür. Ve beşinci Valense hâkimidür ki buna dahi dört apiskopos tâbi‘dür. Ve altıncı Tere Gona hâkimidür ki buna dahi yedi apiskopos tâbi‘dür. Yedinci Seragosa hâkimidür ki buna dahi dört apiskopos tâbi‘dür. Ve bâkī apiskoposlar boşdur. Ve bu zikr olunan yedi sancak, büyük sancaklardur.

Îrâd-ı erki piskopân: Ve bu yedi erki piskopların senede elli altı bin dobye îrâdları vardur ki her dobye yedi buçuk sivilya guruşuna bir dobye dirler. Ve zikr olunan

[3316] ism-i kıral: Ve bunlar kırallarına Ranın gılzat ve şiddet-i teşdîdi ile Rakatoliko dirler H (143[a]) : ve bunlar kırallarına rakatoliko dirler İ (307[a])

[3317] aded-i erki piskopât H (143[b]) : evsâf-ı piskopât İ (307[a])

kırk apiskoposların dahi altı yüz bin dobye îrâdları olup ve bunların baş apiskoposlarının dahi bir milyon ve iki yüz bin dobye îrâdı **[İ, II, 307b]** vardur. Ve bunlardan mâ‘adâ gerek erkek ve gerek kızlar manastırının ancak hisâbı olunur. Ve Kastilya sancağında olan Burgos şehrinde bir kızlar manastırı vardur ki bu manastırda prenslerin ve beğzâdelerin kızları olur ki bunlar cümle kıral nesilleri olup ecânibden komazlar. Ve bu manastırda baş keşîş olan kız yigirmi kal‘aya ve yigirmi dört kasabaya hükm ider. Ve bu İspanya milletinden dört âdem papa olmışdur ki isimleri bunlardur: Birine On ikinci Covani ve birine On üçünci Benedeko ve birine Üçünci Kalisto ve birine dahi Alasandiro dirler.

El-imparator: Ve yine bu İspanyoldan on bir kıral imparator olmışdur ki isimleri bunlardur: Vespariyano ve oğlu Tino, Terve, Treyano, Adiryano, Marko Avreliyo, Antonyo Folosefe, Teyodoriyo, Covane, Alfonso Ferdinando

Zuhûr-i istiklâl-i saltanat: Ve bu İspanya tāifesi atîk millet olup evâyillerde bunların memleketinde kırallık da‘vâsında çok âdemler olup dâimâ birbirleriyle cenk ü cidâl ve harb u kıtâl idüp tavâyif-i mülûk gibi olmışlardur. Ve ol vakitlerde İsvec tāifesinin kuvveti ziyâde olmağla her memlekete ve İtalya semtlerine istîlâ itdikde bu İspanya memleketine İsvec tarafından Got tāifesi müstevlî olup niçe zamân zabt idüp tahakküm itdiler. Muhassal bunların ihtilâfları ve şiddetleri sebebiyle bunlara niçe millet müstevlî olduğından mâ‘adâ mağrib cânibinden[3318] Arab tāifesi dahi hücûm idüp çok vilâyetlerini zabt ve niçe müddet taht-ı hükûmetlerinde kalmış idi. Ol zabt itdikleri vilâyetler an-karîb zikr olunur[3319]. Ve ba‘dehû mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın üç yüz kırk üç senesinde cümle ittifâkıyla Etanariko nâm kimesneyi kıral idüp ve cümle kırallık da‘vâsında olan bâgīler dahi ser-fürû ve itā‘at idüp[3320] ve bu kıral olan âdem okumuş ve gāyet âkıl ve müdebbir ve bahâdur âdem olmağla hüsn-i tedbîr ile bi’l-cümle zabt-i memleket eyledi. Ve yukaruda zikr itdüğimiz sekiz büyük sancak ki vardur, kadîmden bunlar bu vilâyetleri kıral rütbesiyle zabt idüp lâkin saltanatları ve rakībleri çok olmağla bir düşmen zuhûr itdikde yalnız def‘ine kādir olmayup ve rakībleri dahi imdâd itmemekle vilâyetleri ihtilâl ve fitneden ve gāretden hâlî olmamağla cümle papaslar ve sâir ukalâ cem‘ olup “Eğer cümle memleket üzerine bir baş kıral nasb idüp ve sâir kırallık ile memleket zabt idenler ana tâbi‘ olup berren ve bahren bir düşmen zuhûr itdikde cümlesi imdâd virüp el-birlik itmezler ise bütün memleket ihtilâlden hâlî

[3318] mağrib cânibinden H (143ᵇ) : - İ
[3319] ol zabt itdikleri vilâyetler an-karîb zikr olunur H (143ᵇ) : - İ
[3320] ve cümle kırallık da‘vâsında olan bâgīler dahi ser-fürû ve itā‘at idüp H (143ᵇ) : - İ

olmayup âhara mahkûm olmakda iştibâh yokdur" diyü papa izni ve cümle ma'rifetiyle işbu Etanariko mâm kimesneyi bütün memlekete kıral ve sâir ana tâbi' olup[3321] hîn-i iktizâda imdâd virmelerine kavl ü şart itmeleriyle devletleri kuvvet bulup müstakil bir büyük saltanat ve her tarafdan çok vilâyetler ve cezîreler zabt itmişlerdür ki icmâlen yukaruda zikr olunmışdur. Ve bu millet **[144a]** bir serd ve titiz tāife olmalarıyla çok kıralların katl itmişlerdür. Ve bu milletin istiklâllerinden sonra berr ü bahrde zabt itdikleri memleket ve cezîrelerin dahi zikri gāyet tavîl olmağla bundan akdem icmâlen birkaçı zikr olundı. Hind ü Sind'de ve Yeni Dünyâ'da zabt itdikleri vilâyetler ve cezîreler dahi yine anların faslında tahrîr olunur[3322]. Ancak zuhûr-i istiklâl-i saltanatlarından târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince[3323] müstakil kıral olanları alâ tarîki'l-ihtisâr zikr idelim. Evvelâ Etanariko nâm kimesne üç yüz kırk üç mîlâdında kıral olup ve elli beş sene kırallık idüp niçe vilâyetler ve cezîreler zabt idüp üç yüz doksan sekiz mîlâdında vefât idüp yerine Alariko on dokuz sene kıral olup ve ba'dehû bunı Katalonya sancağında Barzilo nâm şehirde dört yüz on yedi mîlâdında katl itdiler. Ve bundan sonra Sibahriko kıral olup ve bir seneden sonra bunı dahi katl itdiler. Ve hâlâ mezârı ma'lûmdur[3324]. Yerine Valiye kıral olup bu dahi bir seneden sonra eceli ile vefât itdikde yerine Tavodoriko kıral olup bunun altı oğlu oldı ki birine **[İ, II, 308a]** Torismondo ve birine Navodoriko ve birine Firideriko ve birine Eneriko ve birine Riçimoro ve birine Hamiriko dinüp ve iki kızı dahi var idi. Dört yüz elli bir mîlâdında babaları vefât itdikde yerine büyük oğlu Torismondo kıral olup lâkin gāyet mağrûr ve zâlim olmağla bunı, karındaşları Firideriko ve Tavodoriko dört yüz elli dört senesinde katl idüp yerine Tavodoriko kıral oldı. Ve ba'dehû kıralluğı bırakup keşîş oldukda vefât idüp dört yüz elli yedi mîlâdında yerine karındaşı Eneriko kıral olup ve dört yüz seksen üç mîlâdında bu dahi vefât itdikde bunun ikinci oğlu Alariko kıral oldı. Beş yüz altı mîlâdında Fransa seferinde eceli ile vefât itdikde yerine oğlu Hanzalriko beş yaşında kıral olup bu dahi beş yüz on mîlâdında vefât idüp yerine Amalariko kıral olup beş yüz on beş mîlâdında bu dahi vefât idüp yerine Teodavo otuz üç sene kırallık idüp beş yüz

[3321] saltanatları ve rakībleri çok olmağla bir düşmen zuhûr itdikde yalnız def'ine kādir olmayup ve rakībleri dahi imdâd itmemekle vilâyetleri ihtilâl ve fitneden ve gāretden hâlî olmamağla cümle papaslar ve sâir ukalâ cem' olup "Eğer cümle memleket üzerine bir baş kıral nasb idüp ve sâir kırallık ile memleket zabt idenler ana tâbi' olup berren ve bahren bir düşmen zuhûr itdikde cümlesi imdâd virüp el-birlik itmezler ise bütün memleket ihtilâlden hâlî olmayup âhara mahkûm olmakda iştibâh yokdur" diyü papa izni ve cümle ma'rifetiyle işbu Etanariko mâm kimesneyi bütün memlekete kıral ve sâir ana tâbi' olup H (143^{b}) : - İ

[3322] Hind ü Sind'de ve Yeni Dünyâ'da zabt itdikleri vilâyetler ve cezîreler dahi yine anların faslında tahrîr olunur H (144^{a}) : - İ

[3323] târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince H (144^{a}) : târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz otuz dört senesine gelince İ (307^{b})

[3324] ve hâlâ mezârı ma'lûmdur İ (307^{b}) : - İ

kırk sekiz mîlâdında katl olunup yerine Teodizelo kıral olup gāyet zânî olmağla bir sene ve altı ay ve üç gün kırallık idüp birgün ahşam ta‘âmını yer iken bunı basup katl itdiler. Ve yerine Acila kıral olup hevâyî olmağla beş sene üç aydan sonra beş yüz elli dört mîlâdında katl olunup yerine Etanacildo on beş sene kıral olup ve beş yüz altmış yedi mîlâdında vefât idüp yerine Lipva kıral olup ve beş yüz yetmiş sekiz mîlâdında vefât idüp yerine Leviklido on sekiz sene kıral olup beş yüz doksan beş mîlâdında vefât idüp yerine ikinci olan Lipva kıral olup bu dahi altı yüz üç mîlâdında vefât idüp yerine Videriko kıral olup yedi seneden sonra altı yüz on mîlâdında ahşam ta‘âmı yer iken cumhûr ile basup başını kesdiler ve ayağına ip takup sokaklarda süridiler. Ve yerine Kondemaro on ay kadar kıral olup vefât itdikde yerine Sizebuto kıral olup bu âdem gāyet bahâdur idi ve Yahûdîleri İspanya memleketinden cümle ihrâc idüp sürmişdür. Ve bu dahi altı yüz yigirmi bir mîlâdında vefât idüp yerine kücük oğlu Rakrido kıral oldukda üç aydan sonra vefât idüp yerine İsvintila kıral olup gāyet sehî ve muhteşem âdem idi. Kıralluğı bir sabî oğluna vasıyyet itdüğiyçün altı yüz otuz bir mîlâdında kendüni ve avretini ve hem oğlunı katl itdiler. Yerine Sisenando kıral olup altı yüz otuz dokuz mîlâdında vefât idüp yerine Tulga kıral olup gāyet âkıl ve müdebbir ve keskin âdem idi, iki sene dört aydan sonra altı yüz kırk bir mîlâdında vefât idüp yerine Filavyo Gıvinda İsvinto zor ile kıral oldı, lâkin gāyet âkıl ve müdebbir ve âdil âdem idi, ihtiyâr oldukda Folave Rikçan İsvinto nâm kimesneyi kendüye şerîk idüp altı yüz yetmiş iki mîlâdında vefât itdi lâkin mesmûmen vefât itdi dirler. Yerine Bamba nâm kimesneyi zor ile kıral itdiler. Gāyet iyi âdem idi, âkıbet keşîş olup altı yüz seksen mîlâdında vefât idüp yerine Folato Arviko kıral olup bu dahi altı yüz seksen yedi mîlâdında vefât idüp yerine Aciga kıral olup on dört seneden sonra yedi yüz bir mîlâdında vefât idüp yerine bunun Vitise kıral olup gāyet **[İ, II, 308b]** zâlim idi, bu kıral Yahûdîlere İspanya’ya gelmek içün izin virüp ve yedi yüz on bir mîlâdında vefât idüp bunun yerine **[144b]** Rodriko kıral olup ve yedi yüz on dört senesinde cenkde düşüp yerine Pelaçiyo kıral olup zor ile olmışdur. Ve bunun zamânında İspanya memleketine Arab müstevlî olup ve ekser vilâyetlerini zabt itdiler. Ve yedi yüz otuz altı mîlâdında vefât idüp yerine Kavile kıral olup ve bir gün ava çıkup hasûd âdem olmağla bir yavuz ayuya râst geldiler. “Kimse gelmesün bunı ben yalnız katl ideyim” diyüp ol ayu ile cenk iderken yedi yüz otuz dokuz mîlâdında ol ayu bunı katl idüp[3325] yerine Alfonso kıral oldı. Gāyet âkıl ve bahâdur ve müdebbir âdem idi. Bunun zamânında Arab ile azîm cenkler oldı ve Arab

[3325] katl idüp H (144ᵇ) : pâre pâre eyledi İ (308ᵇ)

alduğı yerlerin ekseri yine zabt olundı. Ve bu kıral yedi yüz elli yedi mîlâdında altmış dört yaşında vefât itmişdür. İşbu senede Nemse saltanatına istiklâl virüp Fransa ve Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve cümle kırallara gālib olup imparator olan Nemse kıralı Karlos işbu senede cülûs itmişdür ki Nemse saltanatının istiklâlini bundan hisâb iderlerler[3326]. Gelelim yine sadedimize. Ve bu Alfonso vefât itdikde yerine oğlu Foroyilla kıral olup bunun zamânında Arab cenginde bir seferde elli bin âdem düşüp ve bundan sonra karındaşını katl idüp ve kızını almağla bu husûslar içün yedi yüz altmış sekiz mîladında kendüyi dahi katl itdiler. Ve yerine Avrelyo kıral olup ve yedi yüz yetmiş dört mîlâdında vefât idüp yerine Mora Gato kıral olup bunun dokuz erkek ve on bir kız evlâdı olup yedi yüz doksan beş mîlâdında vefât itdikde yerine büyük oğlu Vermondo kıral olup bu dahi yedi yüz doksan dokuz mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Alfonso kıral olup ve lâkin terk-i dünyâ âdem olmağla alduğı kızın yanına varmayup vefât itdikde bikr kaldı. Sekiz yüz yigirmi dört senesinde vefât idüp yerine Zamyiro kıral olup ve bu kıral cümle fevâhişleri âteşe yakup ve hırsızların iki gözlerini çıkarmışdur. Ve bunun zamânında Arab ile azîm cenk olup ve Arab askerini bozup altmış bin sekiz yüz kırk dört Arab maktûl bulundı. Ve sekiz yüz otuz bir senesinde vefât idüp yerine Ordone nâm oğlu kıral olup âkıl ve âdil âdem idi. Sekiz yüz elli iki senesinde vefât idüp ikinci Ordone Gırando ya'ni büyük kıral olup on dört yaşında idi. Bu dahi Arab ile çok cenkler idüp ve cenkde uğurlu olmağla Arab'a gālib olmışdur. Ve bunun dört karındaşı olup ittifâk ile buna ihânet kasd itmeleriyle dördünün dahi gözlerini a'mâ itmişdür. Ve bunun avreti oğlunun hâtırı içün bununla çok cenk idüp ve âkıbet kocasına gālib ve habs idüp dokuz yüz on senesinde mahbûsen vefât idüp yerine oğlu Garziye kıral olup ve gāyet bahâdur olmağla Arab cenklerinde serdârlarını kendü eliyle katl idüp ve askerini bozmışdur. Üç yıl bir aydan sonra dokuz yüz on üç senesinde vefât idüp yerine Üçünci Ordone kıral olup bu dahi Arabla **[İ, II, 309a]** çok cenk itmişdür. Ve bunun altı erkek ve bir kız evlâdı olup dokuz yüz yigirmi üç senesinde vefât idüp yerine karındaşı Feroyle zor ile kıral olmışdur. Ve gāyet kātil olmağla kıral olmazdan mukaddem oğlu olup dokuz yüz yigirmi dört senesinde vefât idüp yerine Dördünci Alfonso nâm oğlu kıral olup[3327] lâkin ol kadar hall ü akdi

[3326] işbu senede Nemse saltanatına istiklâl virüp Fransa ve Kızıl Elma'ya dahi kıral olup ve cümle kırallara gālib olup imparator olan Nemse kıralı Karlos işbu senede cülûs itmişdür ki Nemse saltanatının istiklâlini bundan hisâb iderlerler İ (308ᵇ) : Ve bu kıral vefât itdüği sene Nemse saltanatının istiklâli zuhûr itmişdür ki Nemse saltanatını bundan hisâb iderler H (144ᵇ)

[3327] lâkin terk-i dünyâ âdem olmağla alduğı kızın yanına varmayup vefât itdikde bikr kaldı. Sekiz yüz yigirmi dört senesinde vefât idüp yerine Zamyiro kıral olup ve bu kıral cümle fevâhişleri âteşe yakup ve hırsızların iki gözlerini çıkarmışdur. Ve bunun zamânında Arab ile azîm cenk olup ve Arab askerini bozup altmış bin sekiz yüz kırk dört Arab maktûl bulundı. Ve sekiz yüz otuz bir senesinde vefât idüp yerine Ordone nâm oğlu kıral olup âkıl ve âdil

olmamağla altı buçuk seneden sonra dokuz yüz otuz bir mîlâdında kıralluğı terk idüp keşîş oldı. Ve yerine karındaşı Ramiroya bunun ferâgatından kıral oldukda iki karındaşının gözlerini çıkarup ve dokuz yüz elli senesinde vefât idüp yerine Dördünci Ordone kıral olup ve dokuz yüz elli dört senesinde dahi vefât idüp yerine Sanko Gıraso kıral olup kıralluğa hall ü akdi olmamağla bunı katl itmek murâd itdiklerinde firâr idüp Nevarre kıralına varup anda kaldı. Yerine Beşinci Ordone kıral oldı lâkin re'âyâya zulm itmekle bunı nefy idüp ve tekrâr Sanko Gıraso'yı getürüp kıral itdiklerinde Ordone'nin ardına düşüp ve tutup habs eyledi ve mahbûsen vefât eyledi. Ve Sanko dahi dokuz yüz yetmiş mîlâdında vefât idüp yerine beş yaşında iken oğlu Ramiro kıral olup dokuz yüz seksen iki mîlâdında vefât idüp yerine Veremondo Bodagırozo ya'ni nikrîsli kıral olup bu iki def'a kıral olup ve çok evlâdı olup dokuz yüz doksan dokuzda vefât idüp yerine Altıncı Alfonso kıral olup bin yigimi sekiz mîlâdında vefât idüp yerine Üçünci Veremondo kıral olup otuz sekiz mîlâdında vefât idüp oğlu olmamağla kıralluğı kız karındaşı Sankıye nâm kıza virüp ve ba'dehû bu kızı Nevarre kıralının oğlu Ferdinando alup ve bundan bir oğlu olup ve bin altmış beş mîlâdında Ferdinando dahi vefât itdikde yerine oğlu Üçünci Sankıyo kıral olup zulmi sebebiyle bunı bin yetmiş beş mîlâdında Zamori nâm kimesne katl idüp ve bundan sonra Yedinci Alfonso Valinte ya'ni yiğit kıral olup ve bu karındaşı kıral olmazdan mukaddem keşîş olmış idi, karındaşı katl olundukdan sonra çıkup kıral olmışdur. Ve bu Arablar ile çok cenk idüp ve aldıkları vilâyetleri yine ellerinden almışdur. Ve bin yüz on dokuz mîlâdında vefât itdikde yerine beşikde iken oğlu Sekizinci Alfonso kıral olup bu dahi bin yüz elli yedi mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Dördünci Sankıyo kıral olup bir sene on bir günden sonra vefât idüp yerine Dokuzuncı Alfonso kıral oldukda Anariko nâm İngilis kıralının Ala Onore nâm kızını alup elli yedi yaşında iken bin iki yüz on dört mîlâdında vefât idüp yerine İkinci Eneriko on bir yaşında kıral olup bin iki yüz on yedi senesinde vefât itmişdür. Yerine Alfonso'nun oğlu İkinci Ferdinando Alisanto ya'ni evliyâ kıral olup ve bin iki yüz yigirmi mîlâdında Nemse kıralı Filipo'nun Beyatrici nâm kızını alup ve kızdan yedi oğlu oldı ki isimleri bunlardur: Alfonso Leon, Federiko, Ferdinando, Eneriko, Filipo,

---

âdem idi. Sekiz yüz elli iki senesinde vefât idüp ikinci Ordone Gırando ya'ni büyük kıral olup on dört yaşında idi. Bu dahi Arab ile çok cenkler idüp ve cenkde uğurlu olmağla Arab'a gālib olmışdur. Ve bunun dört karındaşı olup ittifât ile buna ihânet kasd itmeleriyle dördünün dahi gözlerini a'mâ itmişdür. Ve bunun avreti olğlunun hâtırı içün bununla çok cenk idüp ve âkıbet kocasına gālib ve habs idüp dokuz yüz on senesinde mahbûsen vefât idüp yerine oğlu Garziye kıral olup ve gāyet bahâdur olmağla Arab cenklerinde serdârlarını kendü eliyle katl idüp ve askerini bozmışdur. Üç yıl bir aydan sonra dokuz yüz on üç senesinde vefât idüp yerine Üçünci Ordone kıral olup bu dahi Arabla [İ, II, 309a] çok cenk itmişdür. Ve bunun altı erkek ve bir kız evlâdı olup dokuz yüz yigirmi üç senesinde vefât idüp yerine karındaşı Feroyle zor ile kıral olmışdur. Ve gāyet kātil olmağla kıral olmazdan mukaddem oğlu olup dokuz yüz yigirmi dört senesinde vefât idüp yerine Dördünci Alfonso nâm oğlu kıral olup İ (308^{b}-309^{a}) : - H

Sankıyo ve birine dahi Ammanovala dirlerdi. Bin iki yüz elli iki mîlâdında babaları[3328] vefât idüp **[İ, II 309b]** yerine büyük oğlu Onuncı Alfonso Leon kıral olup sonra dedesi olan Nemse kıralı vefât idüp bunı, yerine kıral itmek murâd itdiler. Yolda gider iken vefât idüp **[145a]** bin iki yüz seksen yedi mîlâdında yerine karıdaşı Beşinci Sankıyo kıral olup bu dahi bin iki yüz doksan yedi mîlâdında vefât idüp karındaşı Üçünci Ferdinando kıral olup bu dahi bin üç yüz sekiz mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Üçünci Alfonso bir yaşında ve yigirmi altı günlük iken kıral olup yerine büyük anası Marye nâm avret vekâlet idüp ve büyüdikde bin üç yüz elli mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Piyetro Kordovile ya‘ni zâlim, kâtil kıral olup on beş yaşında iken vâlidesini ve hem karındaşlarını katl idüp ve bir Fransız’da bulunmağla asker ile üzerine gelüp cenk itdiklerinde[3329] mağlûb olup firâr itmekle yerine karındaşı Eriko kıral oldı. Ve firâr iden karındaşı İngilis’den ve İspanya’dan çok asker cem‘ idüp üzerine geldikde Eriko’nun askeri az bulunmağla bozulup ve kaçup tekrâr zor ile yine kıral oldı. Ammâ askere va‘d itdüği şeyi virmemekle karındaşı dahi tekrâr Fransız’dan asker cem‘ idüp üzerine geldikde va‘d itdüği şeyi virmedüği içün asker buna yardım idüp ve bunı karındaşı tutup ve habs idüp ve bin üç yüz altmış dokuz mîlâdında katl idüp tekrâr yine kendüsi kıral oldı. Ve bin üç yüz yetmiş sekiz mîlâdında mesmûmen vefât eyledi. Yerine Covani Pirimo kıral olup bin üç yüz seksen sekiz mîlâdında bu dahi vefât itdikde yerine Üçünci Eneriko kıral olup bir celîl âdem idi. Bin dört yüz dört mîlâdında vefât idüp yerine oğlu İkinci Covani yigirmi iki aylık iken kıral olup bin dört yüz elli dört mîlâdında vefât idüp yerine Dördünci Eneriko kıral olup ve[3330] bunun evlâdı olmayup bin dört yüz yetmiş beş senesinde vefât idüp yerine Beşinci Ferdinando kıral olup ve bu kıral cümle Yahûdîleri vilâyetden sürmişdür. Bin beş yüz altı senesinde vefât idüp yerine Nemse kıralının oğlu Filipo kıral olup bin beş yüz yedi mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Karlo Kıvınto kıral olup bin beş yüz on yedide Kastilya’ya dahi kıral olup ve bin beş yüz on sekizde Aragona ve Nevarre ve Napoli ve Cicilya’ya dahi kıral olup ve bin beş yüz on dokuzda Nemse imparatorı olup ve Portukal kıralının kızını dahi alup ve bin beş yüz otuz mîlâdında keşîş olup yerine oğlu İkinci Filipo kıral olup ve bin beş yüz altmış dokuzda vefât idüp yerine Üçünci Filipo kıral olup bin altı yüz yigirmi bir mîlâdında vefât idüp yerine Dördünci Filipo kıral oldukda Fransa kıralı Eneriko Algıranda’nın ya‘ni büyük, bunun Elizabeta nâm kızını alup ve bin altı yüz yetmiş beş mîlâdında vefât idüp yerine

[3328] babaları H (144[b]) : - İ
[3329] cenk itdiklerinde H (145[a]) : - İ
[3330] celîl âdem idi. Bin dört yüz dört mîlâdında vefât idüp yerine oğlu İkinci Covani yigirmi iki aylık iken kıral olup bin dört yüz elli dört mîlâdında vefât idüp yerine Dördünci Eneriko kıral olup ve H (145[a]) : - İ

Üçünci Karlo kıral olup bin altı yüz doksan yedi evâsıtında hasta oldukda kıralluğı Fransa'ya vasıyyet idüp vefât itdikde Nemse zabt itmek murâd itmeğin mâbeynlerine nizâ' ve düşmenlikle on dört sene ale't-tevâlî birbirleriyle cenk ü cidâl ve harb ü kıtâl ve bu sebebden niçe vilâyetler harâb ve tarafeynden kırılan askerin hod hisâbı olmayup ve âkıbet cümle mu'âveneti ve papa yardımı ile Nemse tarafından Dördünci Karlo nasb olunup ve lâkin yine fitne ve nizâ' munkatı' olmayup ve ehâlî-yi memleket dahi tarafeyn olup ve belki ekserinin **[İ, II, 109b]** meyli Fransa tarafına olmağla âkıbet teskîn-i fitne içün papanın ve sâir kıralların ittifâkıyla müsâlaha idüp Napoli saltanatı ve Milano ve Mantova ve Bergamo cemâ'atleri[3331] ve Cicilya ve Serdinya cezîreleri tevâbi'âtıyla Nemse'de kalup ve İspanya memleketine hâlâ Fransa kıralı olan Lodoriko'nun ammusi Beşinci Filipo emâneten kıral olup ve Fransa'ya hâlâ kıral olan Lodoriko küçük olup ve İspa kızı İnfanti dahi küçük olmağla ikisi dahi büyüdükde birbirlerine virmek nâmzed ve kavl ü şart idüp müsâlaha idüp ve bülûğa irdikde kızı alup ve kızın karındaşı Lobrençe Dosteri[3332] İspanya'ya kıral ve bu dahi hâlâ Fransa kıralı olan Lodoriko'nun ammusi Dokardorliya'nın Mompasi nâm kızını alup bu târikle akrabâ olup müsâlaha itmişlerdür. Ve hâlâ olan İspanya kıralının küçük karındaşının ismine Dük Firnandi dirler. Neferen (76).

Ve İspanya saltanatının istiklâlinden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin üç yüz seksen sekiz sene mürûr idüp ve yetmiş altı kıral gelmişdür ki iki def'a cülûs itmişleri dahi vâki' olmışdur ki zikr olunmışdur[3333].

[145b] Es-sancakhâ: Ve bu İspanya memâlikinde sancaklar ve şehirler dahi çokdur, ihtisâr üzre zikr idelim. Birine Alkabriya sancağı dirler. Bunun tūli yigirmi yedi logadur ki seksen bir mîl ider ve arzı sekiz logadur ki yigirmi dört mîl idüp ve devri iki yüz on mîl ider. Ve bunun dört baş şehirleri vardur ki bunlardur: Birine Toylame ve birine Lagoz ve birine Fano ve birine Seylos dirler.

Hükûmet-i Kastolya: Ve bu hükûmet kırallık i'tibâr olunur ki bu hükûmete tâbi' olan sancaklar bunlardur ki birine Andalosya ve birine İstere Madora ve birine Gıranata ve birine Morçiye ve birine Kastilya Nova ve birine Kastilya Veke ya'ni eski ve birine Galsiya ve birine Astorya ve birine Leçiyona ve birine Piskalya ve birine

[3331] cemâ'atleri H (145[a]) : - İ

[3332] ve İspa kızı İnfanti dahi kücük olmağla ikisi dahi büyüdükde birbirlerine virmek nâmzed ve kavl ü şart idüp müsâlaha idüp ve bülûğa irdikde kızı alup ve kızın karındaşı Lobrençe Dosteri H (145[a]) : işbu tahrîrimiz târîh-i İslâm'ın bin yüz otuz dört senesinde vâki'dür ki İ (310[a])

[3333] ve İspanya saltanatının istiklâlinden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin üç yüz seksen sekiz sene mürûr idüp ve yetmiş altı kıral gelmişdür ki iki def'a cülûs itmişleri dahi vâki' olmışdur ki zikr olunmışdur H (145[a]) : - İ

İgviyos Kova ve birine Alave ve diğer Vendalya dahi dirler. Ve bu vilâyet gāyet ma‘mûr ve münbit ve atları dahi gāyet çok olup ve Hindüstân’dan gelen gemiler buna gelüp ve bunun gümrüğinden bir buçuk milyon iskot hâsıl olur. Ve bu sancağın baş şehrine Sivilya dirler ki gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehirdür ve mâbeynlerinde darb-ı meseldür ki “Tanrı te‘âlâ sevdiği âdeme Sivilya şehrinde bir ev virür” dirler. Ve birine du‘â itdiklerinde “Hakk te‘âlâ senin kısmetini Sivilya’dan virüp ve bir ev dahi virsün” dirler. En büyük du‘âları budur. Ve dahi dirler ki Sivilya şehrini görmeyen ta‘accübât-ı dünyâyı dahi görmiş olmaz. Ve bu şehri Arkola Liyoko nâm kimesne binâ itmişdür. Ve bu şehri mağribli feth idüp târîh-i İslâm’ın altı yüz altmış senesinde Ferdinando nâm kıral yine Arablar elinden almışdur. Ve bu sancakda olan mua‘azzam şehrin birine dahi Kordova dirler ki Beti nâm mu‘azzam ırmak kenârında vâki‘ olmışdur. Ve meşhûr olan felsefelerden Lokano ve Seneka ve Aviçene ve niçeler dahi bu şehirden zuhûr itmişdür. Ve ibtidâ deriz kısmına tabâkat itmek dahi bu şehirden zuhûr itmişdür dirler. Ve bunlar sahtiyâna kordovano dirler ki şehir isminden me’hûzdur. Ve bu şehirde bir büyük kilisa vardur ki yigirmi dört kapusı olup ve üç yüz altmış beş gāyet latīf siyâh mermer direkleri vardur. Ve bu kilisayı ibtidâ Arab tāifesi yapup câmi‘ itmişlerdi. Ol ecilden hâlâ ismine Mescidiyye dirler. Ve şehri Arab elinden bin doksan iki mîlâdında almışlardur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur[3334]. Ve mu‘azzam olan şehrin birine dahi Yaen dirler[3335]. Gāyet güzel ve mu‘azzam şehir olup ve her şeyi firâvândur. Ve birine dahi Baize dinüp sâbıkâ Vasiye dirlerdi. Bu şehri **[İ, II, 310b]** Arab elinden bin iki yüz on iki mîlâdında yürüyüş ile alup ve katl-i âmm idüp iki yüz bin Arab katl itmişlerdür. Ve mu‘azzam şehin birine dahi Acye dirler. Ve bunda bir mu‘azzam köprü vardur ki nevâdirât-ı dünyâdandur. Ve bu şehirde gāyet ıslâh çuka nesc iderler. Ve bu şehri Arab elinden bin iki yüz otuz dokuzda almışlardur. Ve birine dahi Abrise ve diğer ismine Venedik dahi dirler. Ve bunun içinde gāyet eski bir kal‘a vardur. Ve birine dahi Asune dirler, bunun suyı azdur. Ammâ zeytûnı gāyet çokdur. Ve birine dahi İkserez dirler. Gāyet ma‘mûr ve güzel ve her şeyi firâvân şehr-i azîmdür. Ve birine dahi Niyeble dirler. Gāyet eski şehir olup ve gāyet ma‘mûr ve matbû‘ şehirdür. Ve birine dahi Porte Sante Marye dirler. Bunda gāyet latīf ve çok tuz olur ve gāyet çok mâl hâsıl olur. Ve birine dahi büyük şehrin Sanlo Kardibara Meyde dirler. Bu şehir Sivilya şehrinin miftâhıdur.

[3334] ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur H (145[b]) : ki ol vakitden işbu bin yüz otuz dört senesi İslâm târîhine gelince altı yüz otuz sene mürûr itmiş olur İ (310[a])

[3335] dirler İ (310[a]) : - H

Ve gāyet mükellef limanı dahi vardur ve bir zamân şeytān kilisası dirlerdi. Ve birine dahi Medine Sidoniye ve birine dahi Arkoz dirler ki bir kaya üzerinde binâ olunmışdur. Ve birine dahi Karmebne ve birine dahi Vaeyne ve birine dahi Alkale ve birine dahi Cibralmal ve birine dahi Kades ve birine dahi Eskere Marora dinüp mukaddemâ bunı dahi Arab zabt idüp bin otuz bir mîlâdında İspanya almışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz bir sene mürûr itmiş olur[3336]. Ve sâir şehirleri dahi çokdur. Bunlar gāyet mu'azzam ve ma'mûr ve kal'aları dahi gāyet metîn ve müstahkem olan şehirlerdür.

Sancak-ı Gıranata: Bu dahi Kastolya'ya tâbi' olup ve bu sancağın tūli altmış ve arzı yigirmi beş ve devri iki yüz otuz logadur ki altı yüz doksan mîl ider. Ve bunun nişânı enârdur. Ve bu sancağın baş şehrine Gıranata dirler ki **[146a]** bin dört yüz doksan mîlâdında Arab'dan alınmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur[3337]. Ve bu şehrin içinde gāyet mu'azzam ve müzeyyen bir kilisa vardur ki aslı câmi' idi. Ve mu'azzam şehrin birine dahi Elambire ve birine dahi Aloesim dirler. Bunlarda gāyet güzel atlas ve dîbâ ve sâir kumâş nesc iderler. Ve birine dahi Antik Verola dirler. Havâsı gāyet latīf olup ve şehrin içinde on bin çeşme vardur.

Sancak-ı Malaga: Bunun iki baş şehri vardur ki Cezâyir'e karşıdur. Ve bu vilâyet Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmdan bin üç yüz sene mukadddem idi. Ve bunun şehirlerinin birine dahi Valos Malaga ve birine dahi Artici dirler ki etrâfı kayalıkdur. Ve birine dahi Aronde dirler ki bir dağın başında olup etrâfı ırmaklar ile çevrilmişdür. Ve birine dahi Zekra dirler ki bir taş üzerinde binâ olunup çıkması gāyet müşkil ve sarp kal'adur. Ve birine dahi Almerye dirler ki bin yüz kırk yedi mîlâdında Arab elinden alınmışdur. Ve birine dahi Antikvero ve birine dahi Kartomo ve birine dahi Kadik ve birine dahi Base ve birine dahi Salo Boreyne dirler. Ve bunun gāyet metîn iki kat kal'ası vardur. Ve birine dahi Morçiye dirler. Bunda Alfonso kıralın mezârı vardur. Ve bu şehir dahi bin iki yüz altmış beş mîlâdında Arab'dan alınmışdur. Ve birine dahi Karteceyne dirler. Bunun bir güzel limanı vardur ki iki yüz çekdiri sığar.

Sancak-ı Toleydo: Dirler ki İspanya memlektinde baş sancak ve baş şehir **[İ, II, 311a]** budur ve ibtidâ encüm dahi bu şehirde zuhûr itmişdür dirler. Ve bu şehirde bir

[3336] ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince altı yüz bir sene mürûr itmiş olur H (145[b]) : ki ol vakitden târîh- İslâm'ın işbu bin yüz otuz dört senesine gelince beş yüz doksan iki sene mürûr itmiş olur İ (310[a])

[3337] ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur H (146[b]) : ki ol vakitden târîh- İslâm'ın işbu bin yüz otuz dört senesine gelince iki yüz otuz sene mürûr itmiş olur İ (310[a])

kilisa vardur ki İspanya memleketinde olan kilisaların cümlesinden büyükdür ve bu şehrin suyı yüksekden gelmekle ekseriyyâ kemer ile evlerinin üstünden geçer. Ve bunda Büyük Karlo bir büyük sarây binâsına mübâşeret itmişdür ki ol zamândan beri tekmîl olmamışdur. Ve bu şehri Alfonso kıral bin seksen beş mîlâdında Arab elinden almışdur ki ol zamândan târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin altmış dört sene mürûr itmiş olur[3338].

Et-tahtgâh: Ve bu İspanya saltanatının pâyitâhtına Madrid dirler ki bu sancakda olup gāyet mu'azzam ve ma'mûr ve müzeyyen ve havâsı latīf şehr-i meşhûrdur. Ve bu şehirde bir manastır vardur ki ismine San Loronso manastırı dirler. Ve bu manastırın şol mertebe musanna' ve müzeyyen binâsı vardur ki dünyânın sekizinci ta'accübâtıdur, dirler. Ve bu manastıra İkinci Alfonso kıral dahi yigirmi milyon altun harc eylemişdür. Ve bu şehrin evlerinin ve sarâylarının ve kilisa ve manastırlarının ve medrese ve kitâbhâne ve mekteb ve tîmârhâne ve yetîmhânelerinin binâları gāyet mükellef ve müzeyyen olup ve bâzâgânının haddi ve hisâbı yokdur. Ve insâna lâzım olan cemî'-i eşyâ bi'l-cümle bu şehirde bulunur. Ve mu'azzam olan şehrin birine dahi Sekoviya dirler ki bu şehrin içinde üç meşhûr şey vardur. Biri kıral sarâyı ve biri darbhâne, sikke su kuvvetiyle kesilür, şöyle ki bir günde otuz bin üskut kesilür. Ve bu üskut ta'bîr olunan kara guruşa müşâbih bir sikkedür ki İslâm lisânında buna kağıd yırtan dirler. Ve biri dahi suyıdur ki yüz yetmiş yedi kemer ile gelür ki her bir kemer gāyet mu'azzamdur. Ve bu şehirde hiç dilenci ve hâline göre muhtâc yokdur[3339]. Zirâ gerek a'mâ ve gerek sâir özür ve güzâyiş sevmezler. Tenbel fukarâyı bi'l-cümle birer işe ta'yîn itmişlerdür ki anınla ta'ayyüş iderler. Cümle a'mâları körük çekmeğe ve sâir sâhib-i özr olanları dahi özrine mâni' olmayacak bir işe ta'yîn itmişlerdür. Ve meşhûr olan şehrin birine dahi Lomansiya dirler. Evâyilde bu şehirde dört bin cenk erbâbı muhâfız var iken üzerlerine kırk bin askerî gelüp ale't-tevâlî on dört sene muhâsara idüp ve âkıbet açlıkdan muztarr olmalarıyla ibtidâ avretlerini ve ba'dehû evlâdlarını ve pîr ü ihtiyâr ve hasta ve marîzlerini ve hattâ analarını ve babalarını ve ba'dehû kendülerini dahi bi'l-cümle katl idüp vire ile düşmene mağlûb olmakluğı ve esîrliği kabûl itmediler. Ve bir-iki gün kal'adan aslâ bir ferd baş göstermeyüp sîyt u sadâ zâhir olmadıkda Rûmîler bir takrîb ile kal'anın bedenine bir âdem çıkarup ahvâle vâkıf oldukda kal'a

[3338] ki ol zamândan târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin altmış dört sene mürûr itmiş olur H (146[b]) : ki ol vakitden târîh- İslâm'ın işbu bin yüz otuz yedi sene mürûr itmiş olur İ (311[a])

[3339] dilenci ve hâline göre muhtâc yokdur H (146[b]) : - İ

kapularını açup ve kal‘ayı **[146b]** bu hâl üzre aldılar. Fakīr bir avret kendüyi ihfâ itmekle sağ kalup bulduklarında suâl idüp mâ-vaka‘i ol avret haber virmişdür.

Sancak-ı Logforogno: Ve bu sancağın dahi şehirleri çok olup cümlesi ma‘mûr ve mükellef şehirlerdür.

Sancak-ı Eski Kastilya: Ve bunun dahi on sekiz mükellef şehirleri vardur.

Sancak-ı Galiçya: Bunda beş mükellef şehir olup ve dört büyük ırmak vardur. Ve bunda ma‘denler dahi çok olup ve dağıstan ve sarp yerler dahi çokdur.

Sancak-ı Astorya: Ve bunda dahi yigirmi yedi şehir olup ve bunda ziyâde sarp yerler vardur ve dağları ve ormanları dahi çokdur. Ve bu sancakda **[İ, II, 311b]** şehir vardur[3340].

Sancak-ı Leon: Ve bu sancağı yedi yüz yigirmi iki mîlâdında Arab’dan almışlardur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz sene mürûr itmiş olur[3341]. Ve bunun baş şehrine dahi Leon dinüp ve bunun içinde bir mu‘azzam ve meşhûr kilisa vardur ki içinde yedi kıral ve bir imparator mezârı vardur. Ve bu sancağın Zamore nâm bir mu‘azzam şehrini sekiz yüz seksen sekiz mîlâdında[3342] Arab temelinden yıkmışdur ve ba‘dehû Alfonso kıral âhar yerde kurbında tekrâr binâ itmişdür. Ve bu sancağın bundan mâ‘adâ on dört mükellef şehri dahi vardur.

Sancak-ı Piskalye: Bunu tūli ve arzı on birer loga olup ve devri yüz otuz iki mîl ider[3343]. Sarp ve dağıstân yerlerdür ve lisânları dahi İspanya lisânının gayri olup ve baş şehrine Bilbao dirler ki gāyet güzel ve matbû‘ şehir olup ve bundan mâ‘adâ yigirmi şehri dahi vardur.

Sancak-ı Ikvi Poskova: Bunun devri otuz altı logadur ki yüz sekiz mîl ider. Ve bu sancakda demir ve çelik ma‘denleri çokdur ve baş şehrine Taloze dirler. Ve bundan mâ‘adâ on yedi şehirleri dahi vardur. Ve bunun San Sebastiyano şehrinde bir mükellef zâkī limanı vardur ki mahfûz limandur.

Sancak-ı Yesaci: Bunun dahi limanı vardur, pek büyük liman değildür. Ammâ gāyet amîkdür. Ve bu sancağın etrâfı dağıstân olup ve havâsı hûbdur, şöyle ki i‘tidâl üzre olup ne soğuk ve ne ısıcakdur. Ve bundan gayri altı şehirleri dahi vardur.

[3340] ve bu sancakda şehir vardur İ (311^{a}-311^{b}) : - H

[3341] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz sene mürûr itmiş olur H (146^{b}) : ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz dört senesine gelince tamâm bin sene mürûr itmiş olur İ (311^{b})

[3342] sekiz yüz seksen sekiz mîlâdında İ (311^{a}) : - H

[3343] ve devri yüz otuz iki mîl ider H (146^{b}) : - İ

Sancak-ı Elba: Ve bunun tūli yigirmi sekiz ve arzı on sekiz loga olup ve baş şehrine Vitorya dirler. Ve bu şehir bin yüz seksen mîlâdında binâ olunmışdur. Ve gayri şehirleri dahi çokdur.

Hükûmet-i Aragona: Ve bu hükûmet "üçünci kırallık" ta'bîr olunup ve buna tâbi' üç sancak vardur ki bir Aragona sancağı olup sarp ve korudur. Ve bunun baş şehrine Saragoza dirler. Bin yüz on sekiz mîlâdında Arab'dan alınmışdur. Ve bu sancağın on dokuz şehri dahi vardur ve biri dahi Katalonya sancağıdur ki baş şehrine Barzelona dirler. Ve bundan mâ'adâ bu sancağın altmış altı şehri dahi vardur. Ve bu sancakda altı yüz bin âdem sayılmışdur. Ve bunların içinde yüz bin kadar Fransız vardur ki envâ'-i sınâyi' işleyüp ve rencberlik iderler.

Sancak-ı Valense: Ve bunun baş şehrinin dahi ismi budur. Ve bu sancak gāyet güzel olmağla İspanya'nın bağçesi dirler. Ve âdemleri gāyet mahabbetlü ve ülfetlü ve müsâfire dahi ri'âyetlüdür. Ve bu sancakdan iki âdem rim papa olmışdur ki birinin ismine Kalisto dinüp ve birine Altıncı Aleksandira dirlerdi. Ve baş şehrinden mâ'adâ bu sancakdan otuz beş şehir dahi vardur.

El-cezâyir: Ve bu sancağa tâbi' iki yüz cezîre dahi vardur ki birine Mayorka dirler. Bunun tūli yüz mîl olup ve devri dört yüz seksen mîldür. Ve birine dahi Manorka dirler. Bunun devri altı yüz elli mîldür ve Mayorka cezîresinde gāyet çok buğday ve şarâb ve tuz ve zeyt yağı ve peynir ve koyun ve sığır ve yabânî hayvânât dahi şol mertebe çokdur ki pasdırma yapup ve âhar vilâyetlere götürüp satarlar. Ve bunda mersin dahi gāyet çok olup bunun çiçeğinden bir yağ çıkarurlar ki gāyet latīf kokar. Ve bu cezîrenin üç baş şehri vardur ve en baş şehrinin on kapusı olup ve bunda **[İ, II, 312a]** altı bin ocak vardur. Ve bu adalar arasında iki kücük adalar dahi vardur ki birine Avise dirler, yüz mîl çevirür. Bunda katı çok buğday olur ve sâir hubûbât dahi firâvân olur. Ve envâ'-i meyve ve sebze gāyet latīf ve inciri dahi olur. Ve bu cezîrede ilan ve akreb ve sâir zehrnâk cânavar olmaz. Ve birine dahi Kolobrariye dirler. Ve bu cezîrede ilan katı çokdur. Ve bu cezîrenin devri yetmiş mîldür. Ve bu zikr itdüğimiz dört cezîreye sâbıkan Cinnezine dirlerdi, ma'nâsı çıplak dimekdür. Zîrâ ol zamân bu cezîrelerin **[147a]** halkı çıplak gezerlerdi ve ba'dehû bunlar korsanlıkda gezüp ve âlât-ı harbleri sapan idi, şöyle ki kücük iken enârları etmek ve sâir yiyecek kısmını bir yüksek yere koyup ve evlâdı etmek istedikde "İşde yukaruda duruyorur. İndir de ye!" diyü gösterivirüp ve evlâdı dahi sapan taşı atup indirince çalışup kücükden böyle ta'lîm ve terbiye idüp sapan taşı

atmada bir mertebe mâhir olurlardı ki bir serçeye atup tahallüf itmeyüp ururlardı[3344]. Kastilya sancağına tâbi‘ olan cezîreler bunlardur ki birine Porto Santo dinüp ve birine dahi Maderya dirler. Buna yedi ada tâbi‘dür ki “Kanarya Adaları” dirler. İsimleri bunlardur ki birine Kanarya Gıranda ve birine Tenezife ve birine Palma ve birine Gomebre ve birine Aliro ve birine Lanzerota ve birine Forteventora dirler.

Et-ta‘rîf[3345]: Ve Maderya adasında kereste ağacları çokdur. Ve bu ada Sebte boğazından yüz altmış dört loga uzakdur ve bu adada bâğ gāyet çokdur. Mübâlağa şîre olur, şöyle ki be-her sene İspanya kıralına on iki bin fuçı şarâb virdikleri vardur. Ve bu cezîrenin dört büyük ve mükellef şehirleri vardur ve Büyük Kanarya’nın baş şehrine dahi Kanarya dirler. Ve bundan mâ‘adâ üç şehirleri dahi vardur. Ve buna kanarya tesmiyesine bâ‘is, bunda bir cins köpek olduğıyçün didiler. Ve sâir adalarda şeker kamışı gāyet çok ve şekerleri dahi gāyet ıslâh olur ve gayri şeyleri dahi çokdur. Ve Tenezife cezîresi cümle ova olup lâkin ortasında bir dağ vardur ki on beş loga yüksek olup ismine Toreyire dirler ve bu dağdan dâimâ alev çıkar. Ve bu adanın tūli on yedi loga olup iki şehri vardur. Ve Palma cezîresinin yigirmi beş loga olup ve bu cezîrede şarâb ve şeker çok olur. Ve Gomebre cezîresinin tūli sekiz loga olup ve Aliro cezîresini altı loga çevirür. Ve bunun tatlu suyı kıtdur. Ve Lanzerota cezîresinin tūli on iki loga olup ve bu cezîrede çokluk şey olmaz ve lâkin yabân keçisinin kesretinden nâşî etinden çok pasdırma yaparlar ve âhar vilâyetlere dahi götürüp satarlar. Ve Forteventora cezîresinin tūli on bir loga ve arzı on logadur.

El-havâ: Ve bu İspanya memleketinin şimâl tarafı gāyet soğuk olup yolları ve dağları dahi sarpdur ve lâkin yaz eyyâmlarında havâsı latīf olup ve toprağı dahi gāyet münbitdür ve koyunlarının yapağısı bütün dünyâ yapağısından makbûl ve mu‘teberdür ve behâsı dahi sâirlerden ziyâdedür.

El-mevâşî: Ve bu İspanya memleketinin Endelus sancağında ziyâde güzel atlar çıkar ve Üstüryan’nın atları gāyet kuvvetlü olur ve Portukal’da gāyet yüğrük atlar olmağla rûzgâr-oğlı **[İ, II, 112b]** dirler. Ve Kastilya sancağında gāyet ıslâh katır çıkup koyunları dahi gāyet çokdur ve lâkin sığırları az olur. Ve tuyûr kısmı hod bî-hisâbdur. Ve bağ u bağçeleri çok olmağla şarâbları ve envâ‘ meyveleri ve sebzevâtları ve bâ-husûs limon ve turunc ve ağac kavunı dahi lâ-yu‘add olur. Ve envâ‘-i şükûfât dahi lâ-yu‘add olur. Ve mahalleleri dahi çok olmağla mâl firâvân hâsıl olur.

[3344] sapan taşı atmada bir mertebe mâhir olurlardı ki bir serçeye atup tahallüf itmeyüp ururlardı H (147ª) : - İ
[3345] et-ta‘rîf H (147ª) : el-evsâf İ (312ª)

El-me‘âdin: Ve bu İspanya memleketinde altun ve gümüş ve timur ve kurşun ve jîve ve sâir ma‘denler dahi çokdur ve lâkin altun ve gümüş ma‘denlerini işletmeyüp âhar vilâyetlerde zabt itdikleri yerlerden ve Hindüstân’dan ve Yeni Dünyâ’dan getürürler. Ve bu ma‘denleri işletmediklerine bâ‘is ihtimâldür ki “Ol vilâyetler elimizden çıkup elimiz irmez ve hükmümüz geçmez ola. Ol zamân vilâyetimizde olan altun ve gümüş ma‘denleri hâzır defîne ve hazîne gibidür” dirler. Ve bunların demirleri gāyet ıslâh olmağla yapdıkları kılıc ve sâir evânî gāyet keskin olur ve bakırları dahi gāyet ıslâh olmağla envâ‘ şeyler yapup ve tel dahi çekerler.

El-iftihâr: Ve bu İspanya tāifesi “Birkaç şeyde sâir milletlere ve vilâyetlere tefevvukumuz vardur” diyü iddi‘â ve iftihâr iderler ki ol iftihâr itdikleri şeyler bunlardur: Envâ‘-i hubûbât ve sebzevât ve şükûfât ve gûn-â-gûn meyve ve ferah-fezâ ve dil-güşâ[3346] mesîregâh ve avgâh ve latīf envâ‘ balık ve cümle millet indinde makbûl şarâbları ve metîn ve müstahkem kal‘aları ve ma‘mûr olan yerleri ve mükemmel binâları ve sarâyları ve sürûr ve mağrûr atları ve makbûl katırları ve latīf etmekleri ve lezîz lebeni ve makbûl peyniri ve meşhûr balı ve çok zeytûnı ve yağı ve ferah-fezâ za‘ferânı ve ipeği ve zengin ma‘denleri **[147b]** ve âdemlerinin akılları ve cesâretleri ve tîz-fehm oldukları ve kırallarına i‘tikād ve muhabbetleri ve her ilm ü ma‘rifet âsân vech ile tahsîl itmeğe isti‘dâdları vardur diyü kendülerini “Sâ’ir milletler üzerine tefevvukumuz vardur” diyü[3347] iftihâr iderler.

El-enhâr: Ve bu İspanya memleketinde yüz elli büyük ırmak olup cümleyi takrîr tavîl olur, ancak içlerinde birkaç mu‘azzam ve meşhûrlarını zikr idelim. Evvelâ cümlenin büyüğine Ayro dirler ki bu ırmak Monte İdopeyda nâm dağdan iki neb‘ gözden hurûc idüp bu dağ Piskalya’ya karîb olup ve çıkduğı mahalden Akdeniz’e varınca dört yüz elli mîl mesâfe-i cermanî vardur[3348] ve Tordoze nâm mahalde Akdeniz’e munsab olur. Ve büyük ırmağının birine dahi Doryo dirler ki Nomasiyo vilâyetinden neb‘ idüp ve yüz yigirmi loga yer cermanî ider ki üç yüz altmış mîl ider. Ve Porto nâm mahalde Akdeniz’den mümtezic olur. Ve bunun çıkduğı mevzi‘a Sire di Kotole dirler. Ve birine dahi Nago dirler ki bunda altun kumı bulunup ve gāyet çok balık dahi olur. Ve bu nehir Orosepdi dağlarından neb‘ idüp ve dört yüz kırk mîl mesâfe-i cermanîden sonra Lizbone nâm mahalde deryâya munsab olur. Ve birine dahi Ano dirler, bu nehir Kampomenteyil nâm dağdan neb‘ idüp ve çok vilâyetler geçdikden

[3346] ve dil-güşâ İ (312ᵇ) : - H
[3347] üzerine tefevvukumuz vardur diyü H (147ᵇ) : - İ
[3348] mesâfe-i cermanî vardur (147ᵇ) : cereyân idüp İ (312ᵇ)

sonra yedi loga kadar yer gāib olup ve ba‘dehû Vilarte nâm yerde yine çıkup ve niçe vilayetler dahi mürûr idüp ve ba‘dehû Dış-deniz’e munsab olur. Ve lâkin bunun suyu alçak olup ve balıkları dahi lezzetsiz olur. Ammâ ilan balığı gāyet çok olup **[İ, II, 313a]** ve hem lezîz ve makbûldür. Ve bu nehirler İspanya’nın Dış-deniz’den ve Akdeniz’den niçe konak yerlere varınca büyük gemiler ve kalyonlar girüp gezen mu‘azzam nehirlerdür.

Aded-i Köprühâ: Ve bu İspanya memâlikinde mecmû‘ı yedi yüz mükellef ve mu‘azzam köprü olup ağac köprüsi nedret üzredür.

Ed-devâir: Ve bu İspanya memleketinin devrinin şekli aynî ile öküz derisine müşâbihdür.

El-burun: Ve dış denizde Portukal semtinde olan burunların birine Kapo di Lospenas dinüp ve birine dahi Kapo di Ortkal ve birine dahi Kapo di San Vinçense ve birine dahi Kapo di Neryo ve birine dahi Kapo di Artabro ve birine dahi Kapo di Kaşyaz dirler. Akdeniz’de olan burunların birine Kapo di Gane dirler, bunda bir taş bulunur ki ismine agata dirler. Bunı hançer ve bıçak kabzası ve yüzük dahi yaparlar, makbûl ve zî-kıymet taşdur. Ve birine dahi Kapo di Depalos dinüp mukaddemâ İskombirariya dirler idi. Ve birine dahi Kapo di Martini dinüp sâbıkâ Firariya dirlerdi. Ve birine dahi Kapo di Kıreos dirler, Fransa denizine bakar. Ve gayri burunlar dahi çokdur, lâkin meşhûr ve mu‘azzam mürûrı sa‘b olan[3349] burunlar bunlardur.

El-liman: Ve İspanya’nın meşhûr olan limanlarının birine Porte San Sibastina ve birine dahi Porte Bilbao ve birine dahi Porte Ribadavo ve birine Porte Ferol ve birine dahi Porte Korone ve birine dahi Porte Codad ve birine dahi Porte Divpoverto ve birine dahi Porte Lizbone ve birine dahi Porte Setobal ve birine dahi Porte Sante Marya ve birine dahi Porte Sanlo Kardiyarameyde ve birine dahi Porte Kalismalis dirler. Ve birine dahi Porte Galis ve birine dahi Porte Cibraltar dirler ki Sebte boğazında olup şimdi İngilis zabtındadur. Ve birine dahi Porte Malaga ve birine dahi Porte Karteceyne ve birine dahi Porte İlgante ve birine dahi Porte Gırayo ve birine dahi Porte Valense ve birine dahi Porte Terakone ve birine dahi Porte Barzelona dinüp ve çokdur. Lâkin meşhûr ve mu‘teberleri bunlardur.

El-cibâl: Ve bu İspanya memleketinde dağlar dahi çokdur, meşhûrları ve büyükleri bunlardur: Evvelâ birine Monti Pireni dirler ki ma‘nâsı ateş dağı dimekdür. Ve bunun tūli seksen logadur ki iki yüz kırk mîl ider. Akdeniz’den Dış-deniz’e varınca

[3349] mürûrı sa‘b olan H (147[b]) : - İ

mümted olmışdur. Ve buna ismi tūfândan sonra komışlardur. Ve bunun şu‘besi vardur ki Santo Adriyani dirler. Gāyet sarpdur, yolından ancak bir katır geçer. Ve bu dağın yolında bir magara vardur ki içinde bir kilisa ve bir mahalle vardur. Ve bir büyük çeşme vardur ki ta‘accübât-ı dünyâdandur. Ve birine dahi İdobiya dinüp ve birine dahi Orospeyda dirler ki gāyet büyük dağdur. Ve birine dahi Kalpe dirler ki bu dahi gāyet mu‘azzam ve meşhûr dağdur.

El-bahîrât: Ve bu İspanya memleketinde göller dahi çokdur, ta‘accübâtdan olan birkaçını zikr idelim. Evvelâ birine Bayaran dirler ki yağmur yağmazdan ve furtuna olmazdan mukaddem bu gölden bir garîb ü acîb sadâ zâhir olur ki on sekiz mîl yerden işidilür. Ve yağmur **[148a]** yağacağını gölün sadâsından istidlâl iderler. Ve birine dahi Monte İsnelle dirler, ya‘ni yıldız dağının depesinde bir göl vardur ki deryâya on iki loga, ya‘ni otuz altı mîl ba‘îd olup deryâda bir gemi pâre**[İ, II, 313b]**-lendikde ol geminin kereste parçaları bu gölde bulunur ve deryâda furtuna oldukda bunda dahi olur. Ve dahi Piskalbe’de bir göl vardur ki bir zamân ile bu gölü yıldırım urup içinde on iki büyük balta bulındı. Ve dahi Valense vilâyetine karîb bir göl dahi vardur ki ismine Albofera dirler, gāyet büyük göl olup ve gāyet çok ve latīf balıkları olmağla bu gölden çok şey hâsıl olur.

Miyâh-ı hârre-i nâfi‘a: Ve Portukal’a karîb Kalitsiye bir dere vardur ki ismine Miniyo dirler. Bu derenin içinden bir göz neb‘ ider ki ol gözün dahi ismine Borka dirler. Şol mertebe ıssıdur ki yumurtayı pişirür ve bunun suyı niçe hastalıklara ve emrâza[3350] şifâdur. Ve dahi Burgos şehrine karîb bir nehir vardur ki ishâle uğrayan âdem içse fi’l-hâl def‘ ider. Ve Maliga’ya yakın bir su dahi vardur ki mesâne zahmeti olan âdem bu sudan içse ol taş zâil olur. Ve dahi Logo vilâyetinde Galitsiye sancağında birkaç hârr ve bârid sular vardur ki envâ‘-i maraza devâ vü şifâdur. Ve dahi İstere Matore sancağında Badaboz şehrinde bin beş yüz neb‘ pınarlar vardur.

El-orman: Ve bu İspanya memleketinde odun ve kereste içün katı çok ormanlar vardur ki fenâ bulmamak içün bağçe gibi terbiye ve muhâfaza idüp ve çok îrâd hâsıl olur. Ve bunlar ormanları ne yüzden muhâfaza ve terbiye itdikleri Fransa faslında tafsîlen zikr olunmışdur. Bunlar dahi anlar gibidür, ana nazar oluna.

Arab zabt idüp ve sonra yine İspanya alduğı vilâyetlerdür ki, hulefâ-i Benî-Ümeyye’den Fâtımiyyûn ve Eyyûbiyye ve Âl-i Abbâsiyyûndan Mağrib vâfir ve Afrikıya’dan feth ü zabt idüp ve ba‘dehû yine bir vakt-i fursatda yine İspanya zabt

[3350] ve emrâza H (148ᵃ) : - İ

itdüği vilâyetlerdür ki[3351] biri Toleydo vilâyeti tevâbi‘âtıyla Arap alup 371 sene zabtlarında olup ve sonra yine Arab’dan İspanya almışdur. Ve dahi Kordova vilâyetini tevâbi‘âtıyla 322 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur ve dahi Moçye kıralluğı vilâyetini tevâbi‘âtıyla bi’l-cümle 527 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur. Ve dahi Yaen şehrini tevâbi‘âtıyla 129 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur. Ve dahi Sivilye vilâyetini tevâbi‘âtıyla 55 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur. Ve dahi Alcezîre vilâyetini tevâbi‘âtıyla 630 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur. Ve dahi Cibiltere vilâyetini tevâbi‘âtıyla 748 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur. Ve dahi Gıranata kıralluğını tevâbi‘âtıyla bi’l-cümle 170 sene Arab zabt idüp ve ba‘dehû yine İspanya almışdur. Ve bu Gıranata vilâyetini İspanya zabt itdikde iki yüz bin Arab mürted olup kalmışlardı. Ve biraz müddetden sonra bunlar meşveret idüp[3352] baş kaldırmak sevdâsına düşmeleriyle kıral haber aldıkda bunlara üç ay mühlet virüp çıkup gitsinler didi. Ve bin altı yüz bir mîlâdında karşu Afrika’da bir yer zemîne geçüp şöyle ki Afrika’nın eczâsından olan Berber-zemîn vilâyetlerinin hâlî olan yerleri bunlar ile ma‘mûr ve âbâdân olmışdur. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[3353].

El-îrâd: Ve bu İspanya saltanatının îrâdı dahi gāyet çok olup ve lâkin bunlar mağrûr ve fudûl ve hisâbî ve her şeyde ünvân ve ihtişâmı sürüp ve her şeyden kendülerini sâir milletden e‘âzım itmeleriyle ta‘dâdlarında dahi ünvân olmak içün îrâd ve masraflarını marevedis hisâb ider. Ve bu marevedis bunlarda bir cins mangurdur ki üç yüz kırk üçi bir sivilyeye geçer. **[İ, II, 314a]** Ve bunların kîse veyâ altun veyâ guruş mu‘âmelesi itmeyüp on sikke ile îrâd ve masraf hisâbı itdiklerine bâ‘is budur ki[3354] bunlar gāyet hasîs ve hisâbî millet olup îrâd ve masraflarında bir mangur fevt olmamak içün olup ve biri dahi ta‘dâd-ı îrâdda ünvân içün itmişlerdür. Ve bunların bin altı yüz yetmiş iki mîlâdında îrâdlarını ve mîrîrlerini mütehannî üzre tahrîr itmişlerdür ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesinde gelince elli dokuz sene

[3351] hulefâ-yı Benî-Ümeyye’den Fâtımiyyûn ve Eyyûbiyye ve Âl-i Abbâsiyyûndan mağrib vâfir ve Afrikıya’dan feth ü zabt idüp ve ba‘dehû yine bir vakt-i fursatda yine İspanya zabt itdüği vilâyetlerdür ki H (148[a]) : - İ

[3352] bunlar meşveret idüp H (148[a]) : - İ

[3353] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (148[a]) : ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz dört senesine gelince yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (313[b])

[3354] ve bunların kîse veyâ altun veyâ guruş mu‘âmelesi itmeyüp on sikke ile îrâd ve masraf hisâbı itdiklerine bâ‘is budur ki H (148[a]) : ve marevidis itdiklerinin bâ‘isi dahi budur ki İ (314[a])

mukaddem olmış olur ki ol tahrîrleri **[148b]** budur[3355]. Evvelâ tuzhânelerden senede dokuz milyon marevedis hâsıl olur ve dahi Vis Poskova ve Peskalya'dan Kastilya'ya geçen tüccârdan yetmiş milyon olup ve Liyon tüccârlarından bir milyon ve Astorya vilâyetine gelenlerden üç yüz yetmiş sekiz milyon ve Bilbao vilâyetinden dört yüz doksan milyon ve Burgos şehrinden on yedi milyon ve Merindal vilâyetinden iki milyon altmış altı bin marevedis ve Monto Duko'dan yalnız otuz dört milyon maveredis ve Reyoksa'dan üç milyon ve Reytorya'dan yalnız iki yüz altmış dokuz bin maveredis ve Hepro'dan iki milyon ve Piskoa sancağından bir milyon ve yüz seksen bin ve meşhûr olan Dimir sancağından yalnız demirden yalnız elli bin ve dahi Merindales ki Eski Kastilya'da olur, yalnız dokuz yüz kırk iki bin ve Mine şehrinden yalnız iki yüz yigirmi sekiz bin ve Lugrokno sancağından yedi milyon ve yedi yüz kırk altı bin ve Yankos şehrinden ve tarlalarından ve etrâfından yalnız beş yüz kırk bin ve Sando Domeniko de Lakalansava şehrinden dört milyon ve sekiz yüz iki bin ve Diko şehrinden bir milyon ve beş yüz kırk beş bin ve Konde Monyo vilâyetinden dört milyon altı yüz on iki bin ve Merindal Dikastiro Kıseyris vilâyetinden sekiz milyon ve dört yüz seksen beş bin ve Çeriyavo şehrinden bir milyon ve dokuz yüz altmış sekiz bin ve Munzon Merindalni'den iki milyon ve iki yüz yetmiş altı bin ve Palenkad Kanpoz şehirlerinden on altı milyon ve dokuz yüz kırk altı bin ve Karbon şehrinden dört milyon ve dokuz yüz kırk sekiz bin ve Kariyon Merindal'dan iki milyon dokuz yüz on bin ve dahi Veka'dan yalnız altı yüz elli sekiz bin ve Sagon şehrinden iki milyon ve yüz yigirmi beş bin ve Kampo Merindal'dan bir milyon ve yedi yüz otuz bir bin ve dahi Valt Miranda'dan yalnız beş yüz elli yedi bin ve deryâ kenârında olan dört şehrinden üç milyon altı yüz on altı bin ve İstor beğliğinden ve Ovaviedo şehrinden on iki milyon ve üç yüz kırk sekiz bin ve Logo şehrinden dört milyon ve yüz otuz yedi bin ve Mondo Nebdo şehrinden bir milyon ve yedi yüz otuz iki bin ve Orense şehrinden altı milyon ve beş yüz sekiz bin ve Kompostele Di Sanyakamo şehrinden ve erki piskop tahtından on sekiz milyon ve yüz on iki bin ve Toy şehrinden beş milyon ve sekiz yüz yigirmi yedi bin ve Ponto Fertada şehrinden bir milyon ve dokuz yüz yetmiş beş bin ve Leyon şehrinden ve piskoposluk yerinden altı milyon ve üç yüz elli bin ve Astorka şehrinden ve dahi piskoposlukdan iki milyon ve dört yüz elli bin ve Kavadiyat ve Astorka'dan yalnız yedi yüz doksan yedi bin ve Astorya baryozundan yalnız iki yüz otuz iki bin ve Zamora şehrinden ve

[3355] ve bunların bin altı yüz yetmiş iki mîlâdında îrâdlarını ve mîrîrlerini mütehannî üzre tahrîr itmişlerdür ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesinde gelince elli dokuz sene mukaddem olmış olur ki ol tahrîrleri [148b] budur H (148[a]-148[b]) : ve târîh-i mîlâdın bin altı yüz yetmiş iki sene ki târîh-i İslâm'ın bin seksen dört senesi ider ki bunların mîrî îrâdlarıdur ki zikr olunur İ (314[a])

tevâbi‘âtından on beş milyon ve yüz yigirmi beş bin ve Toro şehrinden on bir milyon ve yüz **[İ, II, 314b]** yigirmi iki bin ve Oreyne şehrinden yalnız altmış iki bin ve Karana deresinden iki milyon ve üç yüz otuz beş bin ve Raçil şehrinden yalnız yigirmi beş bin ve Selamento şehrinden ve tevâbi‘âtından yigirmi dört milyon ve üç yüz bin ve Rodiko şehrinden on milyon ve üç yüz kırk beş bin ve Tirikvaroz şehrinden yalnız dört yüz on yedi bin ve Olmilyo şehrinden yalnız kırk yedi bin ve dahi Tordisilye şehrinden ve tevâbi‘âtından iki milyon altı yüz bin ve Valadolid şehrinden ve tevâbi‘âtından yigirmi dokuz milyon ve yedi yüz otuz bin ve Torde Umoş şehrinden yalnız sekiz yüz yigirmi bin ve Medina şehrinden ve tevâbi‘âtından otuz bir milyon ve üç yüz altmış beş bin ve Olmeydo şehrinden ve tevâbi‘âtından iki milyon yüz kırk dokuz bin ve Nave şehrinden yalnız üç yüz otuz üç bin ve Madirgal şehrinden yalnız altı yüz seksen iki bin ve Arevalo şehrinden ve tevâbi‘âtından beş milyon üç yüz on bin ve Avilye şehrinden ve tevâbi‘âtından on dokuz milyon ve üç yüz altmış sekiz bin ve Sogoviye şehrinden ve tevâbi‘âtından on iki milyon ve dört yüz seksen bin ve Arende şehrinden üç milyon ve üç yüz elli bin ve Rova şehrinden bir milyon ve beş yüz seksen iki bin ve Gomeyl şehrinden elli dört bin ve Sepulveyde şehrinden ve tevâbi‘âtından on milyon ve iki yüz seksen bin ve Osone şehrinden ve tevâbi‘âtından dört milyon ve Agrade ve Karaçine şehirlerinden iki milyon ve seksen üç bin ve Molite şehrinden ve tevâbi‘âtından beş milyon ve yedi yüz doksan bir bin ve Çiko Ense şehrinden ve tevâbi‘âtından üç milyon ve altı yüz yetmiş iki bin ve Kovanse şehrinden ve tevâbi‘âtından yigirmi dört milyon ve altı yüz kırk beş bin ve Hovete şehrinden **[149a]** ve tevâbi‘âtından on yedi milyon ve yüz doksan altı bin ve Vilaryon şehrinden iki milyon ve beş yüz on yedi bin ve Vileyna sancağından otuz bir milyon ve yüz bin ve Belmond şehrinden yalnız dört yüz yetmiş altı bin ve Lorka şehrinden ve tevâbi‘âtından beş milyon ve Alkariz şehrinden ve tevâbi‘âtından on altı milyon ve doksan dört bin ve Sefore şehrinden ve tevâbi‘âtından on bir milyon ve doksan bir bin ve Vilenova şehrinden ve tevâbi‘âtından sekiz milyon ve altı yüz altmış dört bin ve Poçe şehrinden yalnız yüz altmış bin ve Zorine vilâyetinden bir milyon yüz seksen sekiz bin ve Talamenka ve tevâbi‘atından on sekiz milyon ve iki yüz elli bin ve Yepes şehrinden dört milyon ve yigirmi üç bin ve Ukane şehrinden ve tevâbi‘âtından on üç milyon ve yüz on üç bin ve dahi Govadalabanbara şehrinden ve tevâbi‘âtından on bir milyon ve altmış dört bin ve Rostoro’dan bir milyon ve iki yüz altmış bin ve Kobas şehrinden yalnız yüz yigirmi yedi bin ve Govalapar şehrinden yüz altmış bin ve İkli Askas şehrinden ve tevâbi‘âtından iki milyon ve iki yüz doksan yedi bin ve Toleydo’dan ve tevâbi‘âtından yetmiş üç milyon ve Montasko’nun

hizmetlerinden on dokuz milyon ve yüz elli üç bin ve Piri Orako di San Covani yerlerinden **[İ, II, 315a]** yedi milyon ve elli beş bin ve Almagoro şehrinden ve sancağından yedi milyon ve elli beş bin ve dahi Kalanira Veniyabennidan'dan üç milyon ve yedi yüz elli beş bin ve Govidat şehrinden dört milyon ve yüz elli bin Peyizansiya şehrinden ve tevâbi'âtından on sekiz milyon ve on sekiz bin ve Korksilo şehrinden on iki milyon ve iki yüz yigirmi dört bin ve Karçeri şehrinden ve tevâbi'âtından yedi milyon ve sekiz yüz elli bin ve Talavere yerlerinden on dört milyon ve üç yüz yigirmi bin ve Badayoz şehrinden ve tevâbi'âtından dokuz milyon ve yetmiş bir bin ve Alkantere şehrinden ve tevâbi'âtından dokuz milyon ve yüz kırk üç bin ve dahi Kalatirave'nin mart otı avâyidi içün üç milyon dört yüz seksen bir bin ve Serne sancağından ve Meride şehrinden ve tevâbi'âtından yigirmi sekiz milyon ve sekiz yüz dört bin ve Fovante ve Kovadalgınal şehrinden ve tevâbi'âtından on milyon ve sekiz bin ve Bodayoz'dan yalnız yüz yedi bin ve Sivilya şehrinden ve tevâbi'âtından ve yüz seksen dört milyon ve üç yüz seksen yedi bin ve Palma ve Tebe şehirlerinden sekiz yüz on sekiz bin ve dahi Liareyne şehrinden üç milyon ve yüz yigirmi beş bin ve Kadis şehrinin iskoposlukdan on bir milyon ve seksen bin ve Cibraltar ve Kırantira şehirlerinden ve tevâbi'âtlarından yigirmi sekiz milyon ve dokuz yüz elli bin ve Lore şehrinden yalnız altı yüz seksen bin ve Açibe ve Kordore şehirlerinden yigirmi üç milyon ve dokuz yüz doksan sekiz bin ve Kordova'nın baş yerlerinden on yedi milyon ve altmış iki bin ve Andoksarve Erbeyde şehirlerinden ve tevâbi'âtlarından on altı milyon ve dört yüz kırk bin ve Bayitsan ve Kıvirada şehirlerinden on sekiz milyon ve yedi yüz otuz dört bin ve Karvorle yerlerinden sekiz milyon ve sekiz yüz seksen bin ve Martoz ve Yean şehirlerinden ve tevâbi'âtlarından yigirmi yedi milyon ve sekiz yüz on altı bin ve Gıranata şehirlerinden ve tevâbi'âtlarından kırk dört milyon ve dokuz yüz seksen sekiz bin ve Polkeyne ve Ronde şehirlerinden beş milyon ve yedi yüz kırk bin ve Kanarya ve Tenziga ve Palme cezîrelerinden on milyon ve iki yüz bin ve Kastilya kırallıklarının hizmetlerinden yüz dört milyon ve üç yüz elli bin ve Valense ve Aragona ve Nevare liman haklarından kırk dokuz milyon ve elli bin ve yapağı izniyçün elli üç milyon ve beş yüz seksen altı bin ve Sivilye gümrüğünden yüz elli dört milyon ve üç yüz on dokuz bin ve Hin gümrüğünden altmış yedi milyon ve beğlik îrâdı ki akçadan gelür, yigirmi iki milyon ve kıral tarafından virilen üç mansıbdan doksan sekiz milyon ve otluk icâresinden **[149b]** otuz yedi milyon ve beş yüz bin ve civadan yetmiş beş milyon ve susidye nâm hizmetden altmış beş milyon ve kilisa ve piskoplardan yüz on milyon ve ba'zı hizmetlerden ki kücükdür, yedi milyon ve yetmiş altı bin ve

Hindüstân'dan gelen üç yüz **[İ, II, 315b]** milyon ve Nevara kırallığından otuz beş milyon ve sekiz yüz bin, Valense ve Aragona ve Katalonya kırallıklarından yetmiş beş milyon ve Cicilya ki Misina dimekle meşhûrdur, bu cezîreden ba'de'l-masraf[3356] sekiz yüz yetmiş beş milyon ve Anapoli kırallığından ve Kalavra'dan dört yüz elli milyon ve Milano'dan üç yüz milyon ve Filandire ve Borgonye'den yedi yüz milyon ve Hartalar avâyidinden yigirmi milyon ve çukadan on milyon marevedis hâsıl olur. Ve Serdinye ve Mayorka ve Minorka cezîrelerinin îrâdı yine muhâfızlarına masraf olup bir şey gelmez. Ve bu mahalle gelince terkīm olunan maveredis mecmû'ı on üç milyon ve kırk sekiz bin altun üskoti ider ki mâbeynlerinde altun, üskoti didikleri bir mu'âmele olup sikke değildür. Ve her bir altun üskoti didikleri yedi bucuk guruşdur ve maveredis didikleri mankur ki vardur, üç yüz kırk üçi bir gümüş uskotına geçer ki kara guruşa benzer bir sikkedür. Ve mâbeynlerinde sivilye ile behâsı berâberdür. Ve bu hisâb üzre bir milyon maveredis yalnız iki bin dokuz yüz yüz on beş buçuk uskot ve yâhûd sivilye bir milyon maveredis ider. Bundan mâ'adâ bir îrâdları dahi vardur ki Mantova vilâyetinden yalnız beş yüz seksen dokuz bin gümüş üskoti gelür ki her biri sivilye hisâbına geçer. Ve bunların bir îrâdları dahi vardur ki müsâfir akçası dirler. Ve bundan dahi on altı bin üç yüz seksen yedi altun üskoti gelür ki her biri yedişer buçuk guruş olmak üzre bir mu'âmeledür. Ve'l-hâsıl bu zikr ü terkīm olunan îrâdlardur ki cümlesi iki yüz bin kîseden zîyâdece ider lâkin bu zikr itdüğimiz vilâyetlerden bin yüz senesinden mukaddemce ve muahharca birkaç vilâyet ve cezîreleri Nemse zabt idüp İspanya saltanatından ihrâc ve Nemse saltanatına tâbi' ve ilhâk olmışlardur ki bunlardur Misina, Serdinya, Mayorka, Minorka, Napoli, Kalavra, Milano ve Mantova ve Filandira ve Burgonye ki bunları Nemse zabt itmişdür ve îrâdları dahi Nemse'ye râci'dür[3357].

Evsâf-ı îrâd-ı erki piskobân: Neferen 7. Ve bu yedi neferin dahi başları ve büyükleri Toleydo[3358] erki piskopı ve hâkimidür ki bunun iki yüz kırk altun üskoti îrâdı vardur ki her üskot yedi bin guruş ta'bîr olunur[3359]. Ve ikinci erki piskop Sivilye hâkimidür. Bunun seksen bin altun üskoti îrâdı vardur. Ve üçünci Sanya Komo erki piskobudur ki bunun yigirmi dört bin altun üskoti îrâdı vardur. Ve dördünci Valense

[3356] ba'de'l-masraf İ (315ᵇ) : - İ

[3357] ve'l-hâsıl bu zikr ü terkīm olunan îrâdlardur ki cümlesi iki yüz bin kîseden zîyâdece ider lâkin bu zikr itdüğimiz vilâyetlerden bin yüz senesinden mukaddemce ve muahharca birkaç vilâyet ve cezîreleri Nemse zabt idüp İspanya saltanatından ihrâc ve Nemse saltanatına tâbi' ve ilhâk olmışlardur ki bunlardur Misina, Serdinya, Mayorka, Minorka, Napoli, Kalavra, Milano ve Mantova ve Filandira ve Burgonye ki bunları Nemse zabt itmişdür ve îrâdları dahi Nemse'ye râci'dür H (149ᵇ) : - İ

[3358] neferen 7. Ve bu yedi neferin dahi başları ve büyükleri Toleydo H (149ᵇ) : neferen baş erki piskop Toleydo'nundur ki İ (315ᵇ)

[3359] her üskot yedi bin guruş ta'bîr olunur H (149ᵇ) : - İ

erki piskobudur ki bunun otuz bin altun üskoti îrâdı vardur. Ve beşinci Saragoza erki piskobudur ki bunun elli bin altun üskoti îrâdı vardur. Ve altıncı Terakona erki piskobudur ki bunun on altı bin altun üskoti îrâdı vardur. Ve yedinci Burgos erki piskobudur ki bunun otuz bin altun üskoti îrâdı vardur.

Ve bu erki piskoplara tâbi‘ olan sâir piskoplardur ki adedleri ve îrâdları zikr olunur: Baş olan[3360] Toleydo erki piskobına tâbi‘ piskop neferen 7. Evveli Karitse piskobudur ki bunun îrâdı 45.000 uskot, ikinci Kordova piskobudur ki bunun îrâdı 46.000 uskot, üçünci Valense piskobudur ki bunun îrâdı 30.000, dördünci Sikoviya piskobudur ki bunun îrâdı 24.000, beşinci Usma piskobudur ki bunun îrâdı 26.000, altıncı Sancivan pikobudur ki bunun îrâdı 20.000 uskot ve yedinci Uyla piskobudur ki bunun îrâdı 20.000 uskot, Sivilyae erki piskobuna tâbi‘ piskop, neferen 3. Evvelâ Malaga piskobudur ki bunun îrâdı 30.000 uskot, ikinci Kadiz piskobudur ki bunun îrâdı 12.000 uskot, üçünci Kanarya piskobudur ki bunun îrâdı 12.000 uskot. Sanyakomo erki piskobuna tâbi‘ piskop neferen 10. Evvelâ Korye piskobudur ki bunun îrâdı 24.000, ikinci Pelaçens piskobudur ki bunun îrâdı 40.000 uskot, üçünci Astorga piskobudur ki bunun îrâdı 18.000 uskot ve dördünci Kamire piskobudur ki bunun îrâdı 20.000 uskot ve beşinci Selamenga piskobudur ki bunun îrâdı 24.000 uskot ve altıncı Rodiroko piskobudur ki bunun **[150a]** îrâdı 10.000 uskot ve yedinci Mondoneydo şehrinin piskobudur ki bunun îrâdı 12.000 uskot ve sekizinci Orense piskobudur ki bunun îrâdı 8000 uskot ve dokuzuncı Loga piskobudur ki bunun îrâdı 8000 uskot ve onuncı Novin piskobudur ki bunun îrâdı 4000 uskot. Ve dahi Gıranata erki piskobuna tâbi‘ piskop neferen 2. Biri Elmer piskobudur ki bunun îrâdı 4000 uskot ve ikinci Kovadir pikobudur ki bunun îrâdı 7000 uskot. Ve dahi Valense erki piskobuna tâbi‘ piskop **[İ, II, 316a]** neferen 4. Biri Orko piskobudur ki bunun îrâdı 8000 uskot ve ikinci Soforva piskobudur ki bunun îrâdı 10.000 uskot ve üçünci Olvestira piskobudur ki bunun îrâdı 6000 uskot ve dördünci Kari piskobudur ki bunun îrâdı 16.000 uskot. Ve dahi Burgos erkis piskobuna tâbi‘ piskop neferen 2. Biri Kalavora piskobudur ki bunun îrâdı 20.000 uskot ve ikinci Panpolona piskobudur ki bunun dahi îrâdı 20.000 uskot. Ve bu tabi‘âtlardan mâ‘adâ erki piskoplara tâbi‘ olmayup başlu başlarına iki piskop dahi vardur ki bunlardur: Biri Lio piskobudur ki bunun îrâdı 14.000 uskot ve biri dahi Ovi Edo piskobudur ki bunun îrâdı 21.000 uskotdur. Ve bu zikr olunan yedi erki piskoplar ve bunlara tâbi‘ olan piskoplar ve başlu başına olan iki piskoplar ki vardur, her birleri

[3360] baş olan H (149ᵇ) : - İ

vilâyet ve kal‘a ve asker sâhibleri olup cümle umûr-ı saltanat bunların re’yi ve meşveretiyle olur. Ve baş erki piskop ki vardur, kıraldan sonra pâyede bundan büyük âdem yokdur ve saltanatlarını bir sefîneye teşbîh ve baş erki piskobı re’îs-i sefîneye misâl itmeleriyle cümle saltanatlarının hall ü akdi bunun re’yine merbût u menûtdur. Ve lâkin bu dahi cemî‘-i ulûm u fünûnda cümlenin a‘lemi ve mâhiri olmağa muhtâcdur ki baş erki piskop ola. Zîrâ bu müftî makāmında ve altısı kâdıasker ve tâbi‘ olan piskoplar mevâlî mesâbesindedür[3361].

El-asâkir: Ve bu İspanya’nın düşmenleri çok olmağla mu‘azzam kal‘aları gāyet çok olmağın muhâfız-ı kılâ‘ askerleri gāyet çokdur. Ve seferleri olmaduğı vakitlerde kiyâfet mikdârı alıkoyup ve sâirlerine izin virürler. Ve karada seferleri oldukda yüz bin piyâde ve yüz bin atlu askerleri olur.

Es-sefâin: Ve bu İspanya’nın donanma gemileri dahi çokdur, şöyle ki be-her sene Hind ü Sind ve Yeni Dünyâ câniblerine dahi donanma gemileri çıkmağa muhtâc olmağla her bâr iki yüz pâre cenk gemileri mevcûd olur ve rûy-i deryâda ticâretle gezen gemilerinin hod hisâbı olmayup hîn-i iktizâda anlardan kirâ ile lüzûmı mertebe tutup ve eğer cenkde gark olur ise behâsını virüp ve yâhûd bir yeri sakat olur ise anı tazmîn iderler. Bu vechle hîn-i iktizâda az zamân içinde birkaç yüz pâre gemi donadup çıkarabilürler. Ve hattâ bir def‘a beş yüz kıt‘a gemi donadup Fransız donanmasına gālib olmışlardur. Ve bir def‘a dahi yedi yüz kadar gemi donadup ale’l-gafle Tūnus üzerine gelmek murâd itdüğini haber alup ehâlî-i vilâyet mukāvemet idemeyeceklerini fehm itmeleriyle mâl virmek kuvvetiyle def‘ itdiler, virdikleri mâl mübâlağa çok idi. Ammâ ba‘d-i zamân anlar dahi ahz-i intikām ve kâfirlere çok zarar itmişlerdür ki Berber-zemîn faslında takrîr olunur[3362]. Ve’l-hâsıl bunların saltanatı sâir Efrenc saltanatlarından mukaddem ve memleketleri ve îrâdları ve askerleri çok ve lâkin sâir Frenk tāifesi mertebe cengâverler değildür. Ve halkı hodbîn ve mağrûr ve denî olup ve bunlar bu dünyâda bir milleti sevüp beğenmezler. Ammâ bunları dahi bir millet sevüp beğenmezler. Ve bunı dahi bu mertebe ile tamâm idelim.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Savoya Dukato

[3361] zîrâ bu müftî makāmında ve altısı kâdıasker ve tâbi‘ olan piskoplar mevâli mesâbesindedür H (150a) : - İ

[3362] ammâ ba‘d-i zamân anlar dahi ahz-i intikām ve kâfirlere çok zarar itmişlerdür ki Berber-zemîn faslında takrîr olunur H (150ª) : - İ

El-hudûd: Ve bu vilâyeti şarken İtalya ve garben Nemse ve cenûben Fransa ve bir mikdârını dahi şarken Milano ve şimâlen dahi ile mahdûddur. Bunlar atîk millet olup ve hükûmetleri dahi zamân-ı ba‘îddür.

El-ahlâk: Ve bu millet gāyet cenkci ve sâhib-i kanâ‘at olup her şeye ve her cefâya sâbirlerdür, şöyle ki yimede ve içmede ve giyinüp ve kuşanmada vasatü’l-hâl olup ve herkes hâline göre hareket idüp ve herkes yorganına göre ayağını uzadup ve ziyâde mâl ve ünvân kaydı yokdur. İ‘tibâr ve hevesleri ilm ü ma‘rifet ve cengâverik **[150b]** mahâret kesb eylemekdür ve sözlerine sâbit-kadem ve ahdlerine **[İ, II, 316b]** vefâ idici ve muhibb-i müsâfirlerdür.

El-hükkâm: Ve bunların hükûmeti altı yüz mîlâdından bin yigirmi yedi mîlâdına gelince Sasonya kıralı neslinden olanlar zabt iderlerdi. Ve bundan sonra duka i‘tibârıyla kendülerinden zabt olunmağa başladı. Ve ibtidâ olan dukanın ismine Unberto dinüp bin yigirmi yedi senesinde duka olup ve bin kırk sekiz mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Amadiye duka oldı. Ve bu dahi bin yetmiş beş mîlâdında vefât idüp yerine oğlu İkinci Unberto kıral olup ve bunun Adelide nâm kızını ol zamân Fransız kıralı olan Lodoriko Gıraso nâm kıral almışdur. Ve bu dahi 1109 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu İkinci Amadiye kıral olup ve bu dahi 1154 mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Üçünci Unberto kıral oldı. Ve bu dahi 1201 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Komazo kıral olup ve bu dahi 1233 mîlâdında vefât itdikde yerine Üçünci Amadiye oğlu kıral oldı. Ve bu dahi 1236 mîlâdında vefât itdikde yerine karındaşı Dördünci Amadiye kıral olup ve bu yetmiş yedi senesinde dukalık idüp ve bu dahi 1323 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Etvardo kıral oldı. Ve bu dahi 1329 mîlâdında vefât itdikde yerine Beşinci Amadiye kıral olup ve bu dahi 1342 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Altıncı Amadiye kıral olup ve bu dahi 1383 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Yedinci Amadiye kıral olup ve bu dahi 1397 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu oldı ki bu mahalle gelince bunlara Kont di Savoya dirlerdi. Ve bundan sonra oğlu Sekizinci Amadiye ibtidâ kırallık pâyesiyle yâd olup ve bunun bin dört yüz otuz dokuz mîlâdında papa ve ismini dahi tebdîl idüp Filiçe Kıvinto kodı. Ve lâkin evveli olan âdem, papa olmak kānûnları olmamağla papalıkdan azl itdiler. Ve ba‘dehû 1452 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Lodoriko kıral olup ve bu Kıbrıs kıralının Anna Lozikyane nâm kızını almışdur. Ve bu dahi 1466 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Dokuzuncı Amadiye kıral olup ve bu dahi Fransa kıralı Yedinci Kalo’nun Bolanta nâm kızını almışdur. Ve bu dahi 1476 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Filiberto kıral olup ve bu dahi 1482 mîlâdında bi-lâ-veled fevt olmağla yerine karındaşı Karlo Pirimo kıral olup

ve bu dahi 1490 mîlâdında vefât itmekle yerine oğlu İkinci Karlo kıral oldı. Ve bu dahi vefât itdikde yerine Filipo kıral olup ve bu dahi 1497 mîlâdında vefât itdikde yerine İkinci Filiberto kıral oldı. Ve bu kıral Masilmano nâm imparatorun Mavkarina kızını almışdur. Ve bu dahi 1503 mîlâdında bi-lâ-veled vefât itmekle yerine Üçünci Karlo kıral olup ve bu dahi Portukal kıralı olan Amanovala'nın Beyatriçye nâm kızını almışdur. Ve bu dahi 1554 mîlâdında vefât itdikde yerine oğlu Üçünci Amanoval Filiberto kıral olup ve bu dahi Fransçesko Pirimo nâm Fransız kıralının Margarita nâm kızını almışdur. Ve bu dahi 1580 mîlâdında vefât itdikde yerine Dördünci Karlo Amanovala kıral oldı. Ve bu dahi Fransa'nın İkinci Filipo nâm kıralın Katarine nâm kızını almışdur. Ve bundan beş oğlu olup ve ba'dehû 1630 mîlâdında vefât itdikde yerine Vitriyo Amadyo kıral olup ve bu dahi Fransa kıralı Büyük Ariko **[İ, II, 317a]** nâm kıralın Kıristina nâm kızını almışdur. Ve bu dahi 1638 mîlâdında vefât itdikde yerine Françesko Çenyito ve bu dahi vefât itdikde yerine Karlo Amanovala kıral olmışdur. Ve bundan sonra kıral olanlara tevfîk müyesser olmamağın mechûl kalmamışdur. Niçesi bulundukda derkenâr olunur diyü arada kaldım. Ba'dehû buldukda kenâra tahrîr eyledim, kenârdur[3363].

Evsâf-ı bakıyye-i kıralân: Ve bu dahi 1670 mîlâdında vefât idüp ve bu kıral oldukda Fransa kıralının Firansiza nâm kızını almışdı. Vefât itdikde yerine Vektor Amade Fıransivis kıral olup ve bu dahi Fransa kıralının karındaşı Duka Orliya'nın Anna Marya kızını almışdur. Ve ba'dehû bu kıral Fransız üzerine sefer içün cümle ittifâkıyla olan Özburg müşâverelerinde bu kıral dahi dâhil olup Fransa üzerine gitdiklerinde Fransız tarafından serdâr olan Ceneral Kantan ile İstaferto nâm mevzi'de mukābil olup misli sebak itmemiş, akıllar çâk olur mertebe azîm muhârebe vü mukāteleden sonra Fransız askeri gālib olup ve bu kıral dahi ol meşveretde mu'âvenetde ma'an bulunduğı içün Fransa kıralı bunun ekser vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba'dehû araya kırallar ve papaslar girüp sulh itdiler, şol şartla ki kal'alarını bi'l-cümle girü **[151a]** virüp ve ol dahi kızını Fransa kıralının oğlunun oğluna virüp bu minvâl üzre sulh olmışlardur. Ve Fransa kıralı dahi cümle alduğı kal'alarını girü virmişdür[3364]. Ve bu ahvâller bin yüz senesinden sonraca olmışdur[3365].

[3363] ve bundan sonra kıral olanlara tevfîk müyesser olmamağın mechûl kalmamışdur. Niçesi bulundukda derkenâr olunur diyü arada kaldım. Ba'dehû buldukda kenâra tahrîr eyledim, kenârdur. Evsâf-ı bakıyye-i kıralân İ (317[a]) : - H

[3364] ve Fransa kıralı dahi cümle alduğı kal'alarını girü virmişdür İ (317[a]) : - H

[3365] ve bu ahvâller bin yüz senesinden sonraca olmışdur H (151[a]) : - İ

El-bilâd: Ve bunların kal‘aları ve memleketleri büyük ve kuvvetleri ziyâde olup ve cümleden mu‘azzam ve meşhûr olan kal‘alarının birine Kıveyma Novarola dinüp ve birine dahi Memili Ano dirler ki gāyet metîn ve müstahkem ve mu‘azzam[3366] kal‘alardur. Ve bunların memleketi dağıstân ve sarp görünür ammâ içinde envâ‘-i hubûbât ve gûn-â-gûn meyve ve sebzevât mevcûd ve firâvân olup ve gāyet latīf şeyler olur. Ve bunların memleketinde sekiz kerre yüz bin âdem sayılmışdur. Ve bunların memleketinde ihtişâm ve ünvân ve zulm yokdur. Ve bu şeyleri vasatü’l-hâl üzredür[3367].

El-îrâd: Ve bunların mîrî îrâdları beş kerre yüz bin sivilye olup ve cümle mîrî masrafları dahi üç yüz seksen bin sivilye ve yüz yigirmi bin sivilye izdiyâd-ı mîrîleri kalur. Hıfz idüp sefer iktizâ itdikde lüzûmı mertebe masraf iderler.

Et-tâbi‘[3368]: Ve bunlara yedi sancak dahi tâbi‘ olup ve yedi baş şehirleri vardur ki bunlar dahi bir kırallık i‘tibâr olunur. Ve en baş sancağına ve şehrine Pibe Monto dirler ki elli kâdılık ve on beş markizakı oturur ve yigirmi manastırı vardur ki her birinin yigirmişer köyi vardur. Ve bu yedi baş şehirden mâ‘adâ çok şehr-mânend kasabaları ve kasaba-mânend mu‘azzam köyleri vardur ki gāyet ma‘mûr vilâyetdür. Bir gün birine Pipe Monto diyü suâl itdiler, ol dahi kemâl-i imâretine binâen Pipe Monto bir şehirdür ki üç yüz mîl çevirür diyü cevâb virür. Ya‘ni bunun hükminde olan devri üç yüz mîl yer kemâl-i i‘tibârından sanki bu şehre mülâsıkdur dimek ola.

El-asker: Ve bunların kal‘aları muhâfazasından mâ‘adâ saltanatları hizmeti içün askerleri azdur. Zîrâ bunlar müttefik bir tāife olup ünvân ve ihtişâm ve beyhûde masraf istemezler ve itmezler. Dervîş-meşreb bir kavim olup[3369] ve lâkin gāyet cenkci tāifedür ve memleketleri dahi kemâl mertebe ma‘mûr ve havâsı dahi latīf olmağla kırallıklar içinde memleketlerini cevâhire ve kıraallarını şâhine teşbîh iderler ki cevâhirde kücükdür ammâ behâsı ziyâdedür ve şâhin dahi kücükdür ammâ iki-üç kendüsi kadar kuşı alur. Ve bunlar eğerçi sâirlere göre **[İ, II, 317b]** memleketleri az ve kırallıkları duka i‘tibârıyla kücükdür ammâ vilâyetlerinin imâreti ve askerlerinin cür’et ve cengâverliği[3370] cihetinden değme kırallıklar bunlara mu‘âdil olamaz. Ve hem kadîm millet ve atîk ocak olmağla kefere indinde ve kırallar mâbeyninde nesebleri dahi mu‘teber ve makbûl olmağın bunlardan papa olup ve büyük kırallar ve imparatorlar

[3366] ve mu‘azzam İ (317ª) : - H

[3367] ve bunların memleketinde ihtişâm ve ünvân ve zulm yokdur. Ve bu şeyleri vasatü’l-hâl üzredür H (151ª) : - İ

[3368] et-tâbi‘ İ (317ª) : - H

[3369] ve bunların kal‘aları muhâfazasından mâ‘adâ saltanatları hizmeti içün askerleri azdur. Zîrâ bunlar müttefik bir tāife olup ünvân ve ihtişâm ve beyhûde masraf istemezler ve itmezler. Derviş-meşreb bir kavim olup H (151ª) : - İ

[3370] ve cengâverliği H (151ª) : - İ

bunlardan kız alup virmişlerdür ki zikr olundı. Ve hîn-i iktizâda altmış bin piyâde ve atlu askerleri olur ammâ yüz bin ve dahi ziyâde düşmen ile mukāvemet iderler[3371]. Ve bunlar bir zamân başlu başlarına olup ve bir zamân ve bir zamân Fransa'ya tâbi' ve bir zamân İspanya'ya mu'în ve ba'dehû Nemse'ye tâbi' olup ve bundan akdem Nemse'nin Fransa ile Napoli ve Mantova ve Milano ve Bergamo ve Misina ve Serdinya içün birkaç sene azîm mukāteleleri olup Misina ve Serdinya üzerlerine ve ba'zılara dahi Nemse tarafından işbu Savoya kıralını serdâr ta'yîn idüp ve ol cezîreleri ve ba'zı vilâyetleri işbu Savoya kıralı feth itmekle ol hizmetleri mukābelesinde Serdinya cezîresini işbu Savoya kıralına virmiş idi ki Akdeniz'de olan büyük ve mu'teber ve meşhûr olan cezîrelerin biridür ki İtalya sahîfesinde başka bir fasl ile ta'rîf olunmışdur, nazar oluna. Ve bu Savoya kıralları bir zamân Kıbrıs cezîresini dahi zabt idüp ve hâlâ rim papanın kırallar teşrîfâtı defterinde Kıbrıs kıralı diyü mukayyed ve ile'l-ân Kıbrıs içün bir bayrağı olup ve kırallar mâbeyninde Kıbrıs kıralı dahi dirler. Ne vechle Kıbrıs kıralı olduğı Kıbrıs faslında tafsîlen zikr olunur. Ve bu mahalle gelince bütün Rûmili ki Deşt-i Kıpçak ve Moskov memleketi nihâyetinden Septe boğazı nihâyetine varınca Avrupa ta'bîr olunan aksâmlarından orta kol ve sol kol tahrîr olunup ve bundan böyle sağ kol tahrîrine mübâşeret idelim, بعون الله تعالى تمّ لنا بالخير[3372].[3373]

[151b] Fasl-ı der-beyân-ı nehr-i Özi ve evsâf-ı tāife-i Kazak[3374]

Evvelâ nehr-i Özi'yi ta'rîf idüp ve ba'dehû Kazak tāifesi ahvâlini tahrîr idelim.

[3371] ve hîn-i iktizâda altmış bin piyâde ve atlu askerleri olur ammâ yüz bin ve dahi ziyâde düşmen ile mukāvemet iderler H (151[a]) : - İ

[3372] ve bunlar bir zamân başlu başlarına olup ve bir zamân ve bir zamân Fransa'ya tâbi' ve bir zamân İspanya'ya mu'în ve ba'dehû Nemse'ye tâbi' olup ve bundan akdem Nemse'nin Fransa ile Napoli ve Mantova ve Milano ve Bergamo ve Misina ve Serdinya içün birkaç sene azîm mukāteleleri olup Misina ve Serdinya üzerlerine ve ba'zılara dahi Nemse tarafından işbu Savoya kıralını serdâr ta'yîn idüp ve ol cezîreleri ve ba'zı vilâyetleri işbu Savoya kıralı feth itmekle ol hizmetleri mukābelesinde Serdinya cezîresini işbu Savoya kıralına virmiş idi ki Akdeniz'de olan büyük ve mu'teber ve meşhûr olan cezîrelerin biridür ki İtalya sahîfesinde başka bir fasl ile ta'rîf olunmışdur, nazar oluna. Ve bu Savoya kıralları bir zamân Kıbrıs cezîresini dahi zabt idüp ve hâlâ rim papanın kırallar teşrîfâtı defterinde Kıbrıs kıralı diyü mukayyed ve ile'l-ân Kıbrıs içün bir bayrağı olup ve kırallar mâbeyninde Kıbrıs kıralı dahi dirler. Ne vechle Kıbrıs kıralı olduğı Kıbrıs faslında tafsîlen zikr olunur. Ve bu mahalle gelince bütün Rûmili ki Deşt-i Kıpçak ve Moskov memleketi nihâyetinden Septe boğazı nihâyetine varınca Avrupa ta'bîr olunan aksâmlarından orta kol ve sol kol tahrîr olunup ve bundan böyle sağ kol tahrîrine mübâşeret idelim, بعون الله تعالى تم لنا بالخير H (151[a]) : ve mukaddemâ başka kırallık olup ve ba'dehû İspanya hükmine girüp ve ba'dehû Nemse hükûmetine giren Serdiye cezîresi dahi hâlâ bunlar hükmindedür. Bâ'isi bu ki İspanya saltanatı içün Nemse ile Fransa niçe sene cenk ü cidâl ve harb u kıtâl itdikleri vaktide Sicilya Adası ki Arablar Cicilya ve İslâm lisânında Misina dirler, ol cenk senelerinde Nemse tarafından bu Savoya kıralı bu cezîre üzerine serdar ta'yîn olup ve urup zabt itmişdi. Ve ba'd-i zamân Nemse ile Fransa'nın mâbeynleri müsâlaha oldukda işbu Misina Adası Nemse tarafından zabt olunup ve mukābelesinde Serdinye cezîresini Savoya kıralınına virmekle hâlâ Serdinye cezîresi dahi bunlar zabtındadur. Ve mukaddemâ bunlar Kıbrıs cezîresine dahi mutasarrıf olmalarıyla papanın kırallar teşrîfâtı defterinde Kıbrıs kıralı kaydı mevcûd olup ve ile'l-ân kırallar mâbeyninde kıbrıs kıralı dahi dirler İ (317[b])

[3373] Allahın yardımıyla. Bizim için hayırla tamamla.

[3374] Bu başlık İ nüshasının I. cildinin 162[a] numaralı sayfasında yer almaktadır.

El-esmâ[3375]**:** Ve bu nehre lisân-ı Moskov ve Rus ve Leh ve Litvan ve Kazak lisânlarında Deniber dirler ki bunun başı Deniber nâm bir köyün kurbından çıkup ve ba‘dehû Vosma kasabasına uğrayup ve ba‘dehû Semolensk şehrine ve ba‘dehû Muhlo ve ba‘dehû Orsa şehirlerine ve ba‘dehû Ruhaçor ve içlerine uğrayup ve anda meşhûr olan Verev ırmağı ve Bozazina suyı buna karışup ve ba‘dehû Raçisa şehrine ve ba‘dehû Leyovagrodi şehrine uğrayup ve Sus ırmağını alup ve ba‘dehû Keyuviya şehrine uğrayup ve bunda Zizna ırmağını alup ve ba‘dehû Çerkas kal‘asına uğrayup ve ba‘dehû Özi kal‘ası kurbında Karadeniz’e karışur. Ve bu ırmağa zikr olunan büyük sulardan mâ‘adâ çok sular dahi karışup Özi kal‘ası kurbında azîm büyük ve vâsi‘ ırmak olur. Husûsan Keyuviya’dan Özi kal‘asına gelince içinde cezîreler vardur **[İ, I, 162b]** ki hisâbını Allâh bilür. Ve ol cezîrelerin tugyân vaktinde su çıkmayup ve ba‘zı cezîrelerinde Kazaklar olur ki gāyet çokdur. Cümlesini takrîr tavîl olur, Kazaklar ahvâli takrîrinde birkaç meşhûrları ta‘rîf olu[nu]r.

Evsâf-ı asl ve ba‘z-ı ahvâl-i tāife-i Kazak: Ve bu Kazak tāifesinin aslı Rûs bin Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm evlâdları neslinden münşakk olup şöyle ki Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm üç evlâdını vahyullâhla rub‘-ı meskûna ta‘yîn itdikde oğlu Yâfes’i on bir oğlu ve oğullarının oğlu ve kavm ü kabîleleriyle işbu şark ve şimâl câniblerine irsâl itdikde Rus nâmında olan oğlu işbu semtlere gelüp iskân itdikde[3376] Rus’un dahi on sekiz oğlu olup ve anların dahi her birlerinin evlâd ve evlâdları olup ve büyük oğlunun ismi Kazak olmağla bu memleketlere münteşir olup şöyle ki bu memleketleri memlû idüp girüden gelenlere iskân idecek yer bulunmadı. Nemse faslında zikr olunmuşdur. Leh ve Moskov fasıllarında dahi zikri îcâb ider[3377]. Muhassal Kazak dahi Rus evlâdlarından olup lâkin her kabîle bir isim ıtlâk itmeleriyle fülân kazağı diyü ol ismi yâd iderler.

El-lisân: Ve hâlâ cümle Kazak tāifesinin lisânları Rus lisânıdur ki Kazak dahi Rus tāifesinden ve belki hâlisindendür[3378].

El-edyân: Ve bunlar mukaddemâ niçe edyân-ı bâtıla ibâdet iderlerdi. Ve ba‘dehû Rûm dînine zâhib olup cümlesi ana ibâdet iderler.

El-ahlâk[3379]**:** Ve bu Kazak tāifesi gāyet galîz ü şedîd ve anîd ü pelîd tāife olup dünyâda her ne kadar yaramazlık şey var ise anı idüp ancak çok oruc tutarlar. Ve “Bu

[3375] el-esmâ H (151ᵇ) : - İ
[3376] Rus nâmında olan oğlu işbu semtlere gelüp iskân itdikde İ (162ᵇ) : - H
[3377] Leh ve Moskov fasıllarında dahi zikri îcâb ider H (151ᵇ) : - İ
[3378] ki Kazak dahi Rus tāifesinden ve belki hâlisindendür H (151ᵇ) : - İ
[3379] el-ahlâk H (151ᵇ) : - İ

oruc sebebiyle cennete gireriz" diyü iddi'â iderler.Ve bu kavim gāyet titiz ve hûnî ve hîlekâr olup şöyle ki cüz'î şey içün birbirleriyle dahi azîm gavgā iderler. Ve hattâ içlerinde âdet olmışdur ki yedi-sekiz senede bir hâkimlerine baş kaldırup bir gayri hâkim iderler. Ammâ bunlar ıssı ve soğuk ve açlık ve susuzluk ve ırgadlık ve tâbûr yapmak ve kal'a yapmak ve yıkmak ve bu misillü meşakkatlü şeylere tahammül itmekde üstlerine gelür olmaz.

El-efrâk: Ve bu Kazak tāifesi birkaç fırka tāife olup cümleden ma'rûf ve meşhûrları Zaborya ya'ni "Öte cânib Kazaklarıdur" ki bunlar Keyuviya'da ve Özi suyunun öte taraflarında ve cezîrelerinde sâkin olurlar. Ve bu Kazak tāifesi ziyâde cenkci ve hem gāyet çokdur. Hattâ dirler ki birkaç gün içinde bunlardan kırk-elli bin âdem cem' olmak mümkindür. Ve mukaddemâ bunlardan gâh on bin ve gâh dahi ziyâde korsanlığa çıkup Asya'dan sinüp ve Trabzon ve ol kıyılardan tâ İstanbul boğazına karîb gāret iderlerdi. Ve bir def'a boğazdan içeri girüp Beğkoz ve Tarabya ve Yeniköy'e varınca urup çok hasâret itdiler. Ve bundan böyle Rûmili kıyılarından Varna ve İsyoli ve Kavarne ve Köstence etrâflarını[3380] ve kasabât ve kurâlarını urup azîm gāret ü hasâret iderlerdi.

Es-sınâyi': Ve bunlar gemicilik ve marangozluk ve demircilik ve dürgerlik ve çiftçilik ve sâir bu misillü san'atlarda ve zahmetlü ve ağır işlerde ve bâ-husûs kürek erbâblarıdur ki nazîrleri yokdur. Ve avretleri dahi ziyâde işci ve hasnâ ve her hizmete müste'id olup ve bâ-husûs firâş erbâbı vardur ki bu hizmete dahi cümleden mümtâz ve müsellem oldukları müttefekun aleyhdür.

El-asker: Ve bu Kazak tāifesinin yayası gāyet cenkci olup ve lâkin aslâ at üzerinde mahâretleri yokdur. Ve hattâ musannif-i kitâb **[152a]** rivâyet itmişdür ki "Bir kerre ben hâzır idüm. İki yüz Leh atlusı iki bin Kazak atlusını bozdılar ve kırdılar. **[İ, I, 163a]** Ve ammâ bir kerre dahi bin yaya Kazak, yüz arabayı metris idüp yüz bin kadar Leh ve Tatar askerine karşu koyup cenk itdiler. Ve bu kadar bin âdem bir şey idemeyüp ve âkıbet bırakup gitdiler."

Ahvâl-i re'âyâ: Ve bu Kazak'da olan re'âyâ dahi gāyet çokdur ammâ ahvâlleri ziyâde mükedderdür. Zîrâ bunlarda haftada üç gün kendüsi hayvânlarıyla ağalarına işlediklerinden mâ'adâ arpa ve buğday ve koyun ve keçi ve sığır ve sâir hayvânlardan öşrüni virdikden sonra her ne zamân yortuları olursa tavuk ve ördek ve yumurta ve odun ve sâir bu misillü şeyler virdikden sonra üç senede bir kerre koyun ve keçi ve

[3380] ve İsyoli ve Kavarne ve Köstence etrâflarını H (151[b]) : - İ

sığırlarının ve hınzîrlarının[3381] üçde birini ağaları alur. Ve bu Zaborya Kazakları an-asl çok olup ve bir zamân bunlar tugyân idüp[3382] Leh üzerine hücûm itdiler. Ve hattâ birkaç def'a askerini bozup ve Leh içinde olan Rus vilâyetlerden çok yerler almışlardur. Ve bunlar çok zamân kelb-i akūr gibi her tarafa hücûm idüp ve her ne tarafa hücûm idüp vardılar ise azulu hınzîr gibi çalup kimse önlerine duramazlardı. Ve hattâ İtalya'ya varınca gāret itmişlerdi[3383]. Devlet-i Osmâniyye ve saltanat-ı İslâmiyye zuhûr idince bunlara kimse garîm ve bir devlet-i mezâhim olup şerlerini def'e kādir olamadılar idi. Ve ba'dehû Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra dahi birkaç sâtır mukaddem zikr olunduğı üzre İslâm memleketine dahi hufyeten kayıklar ile gelüp Karadeniz'in Anatolı ve Rûmili kıyılarını nehb ü gāretden hâlî olmamalarıyla taraf-ı Devlet'den dahi donanma gemileri ta'yîn olundukda [3384]الكفر ملة واحدة fehvâsınca Leh ve Moskov kıralları dahi mâlen kendülerine kuvvet virüp ve tahrîk itmeleriyle yetmiş-seksen kıt'a Kazak kayıklarıyla çıkmağa başlayup ve her kayıkda kırkar ve ellişer cenkci Kazak var idi[3385]. Böyle olduğı hâlde Devlet-i Aliyye'den dahi birkaç sene büyük donanma Karadeniz'e ta'yîn olunup lâkin Kazaklar âşikâre duramayup ve kayıklarının altı düz olmağla sığılara gitmeleriyle donanma-yı hümâyûn sefîneleri ise sığılara varmak mümkin olmaduğından bir vakt-i fursatda yine sığılara gelüp ve çalup ve çarpup kaçmalarıyla mikdârlarını bildirmek mümkin olmayup ve Özi suyından gelecek yollarına dahi kal'alar yapılup yine def'leri mümkin olmayup iki yüz seneden ziyâde Devlet-i Aliyye'ye zahmet ve azîm masraf olmışdı. Ve korsanlığa ne vechle çıkdıkları an-karîb zikr olunur. Ve'l-hâsıl merhûm ve mağfûr Sultān Muhammed-i râbi' hazretlerinin evâsıt-ı saltanatlarına gelince be-her pâdişâh asrında be-her sene bunlar üzerine berr ü bahrda asker ta'yîn ve memleketlerinin her cânibini ihâta ve müddet-i medîd bu kadar sâl vilâyetleri nehb ü gāret olunup[3386] devr-i Âdem'den beri kendülerden mâ'adâ yâd ayak basmayan vilâyetlerini asâkir-i İslâm ve kavm-i Tatar gāret idüp seyf-i İslâm'la cibâl ü sahrâları kâfir kanıyla misâl-i lâlezâr olduğından mâ'adâ kebîr ü sagīr zükûr u nisâ esîrleriyle bütün memâlik-i mahrûse dolup ve hâlâ bu asırlarda üç yüz guruşa

[3381] ve hınzîrlarının H (152[a]) : - İ
[3382] tugyân idüp H (152[a]) : - İ
[3383] ve hattâ İtalya'ya varınca gāret itmişlerdi H (152[a]) : - İ
[3384] Küfür tek millettir.
[3385] الكفر ملة واحدة fehvâsınca Leh ve Moskov kıralları dahi mâlen kendülerine kuvvet virüp ve tahrîk itmeleriyle yetmiş-seksen kıt'a Kazak kayıklarıyla çıkmağa başlayup ve her kayıkda kırkar ve ellişer cenkci Kazak var idi H (152[a]) : - İ

[3386] ve'l-hâsıl merhûm ve mağfûr Sultān Muhammed-i râbi' hazretlerinin evâsıt-ı saltanatlarına gelince be-her pâdişâh asrında be-her sene bunlar üzerine berr ü bahrda asker ta'yîn ve memleketlerinin her cânibini ihâta ve müddet-i medîd bu kadar sâl vilâyetleri nehb ü gāret olunup H (152[a]) : - İ

virmedikleri gulâm ve cevârî ve Rus esîrleri yetmiş-seksen ve yüz guruşa firân idi esîrin ucuzluğından nâşî evlerde cevârî ve gulâm memlû olduğından mâ‘adâ her vilâyetde olan çiftliklerde karısı ve bir-iki evlâdlarıyla birkaç Rus esîri Kazağı bulunurdı. Ve deryâ beğleri yetmiş-seksen ve yüz guruşa kürek erbâbı a‘lâ Kazak alurlardı. Ve’l-hâsıl âkıbet bunların burnı ve kol ve kanadı seyf-i İslâm kırup sente baş yatarlar. Yohsa bu Rus kavmi havfun ani’l-mahlûk bir şedîd ve pelîd ve anîd kavm-i kesirdür. Ve bunlar kadîmü’l-eyyâmdan beri gereği gibi bir pâdişâha itā‘at ve bellü bir dîne hizmet itdikleri olmayup dünyâda her ne kadar yaramazlık var ise işleyüp ve müddet-i medîd bunların kârı hırsızlık ve niçe memlekete istîlâ ve hattâ Kızıl Elma’ya varınca tasallut ve gāret itdikleri ve memâlik-i İslâmiyye’ye dahi itdikleri hasâret Devlet-i Aliyye’ye **[İ, I, 163b]** virdikleri zahmet tevârîh ve coğrafiyyelerde[3387] muharrerdür. Ve âkıbet zikr olunduğı üzre seyf-i İslâm bunları zebûn idüp bozdı. Kuvvetleri şikest, sente-baş olup sûreten Moskov kıralına tâbi‘ ve itā‘at itmişler gibidür ammâ Moskov kıralı dahi bunları müdârâ ile tutup ve mutlak seferleri vukū‘ında güzîde askeri ve kalb kuvveti ve tüfenk-endâzı Rus Kazakları olup nefs-i Moskov muhannes ve cebân kavimdür. Ve bu Rus kavmi şol mertebe çok tāifedür ki bütün Moskov ve Leh **[152b]** vilâyetleri Rus ile memlû olduğından mâ‘adâ Bulgar-zemîn’de ve Tataristân’da dahi çokdur. Ve Moskov dahi Rus’dan münşa‘ibdür. Muhassal işbu memleketlerde olan Rus ve Kazak kavminin haddi ve hisâbı olmayup ancak hayvân-misâl bir tāife olup ve fırak-ı dâlle-i mütekâsire olmalarıyla birbirlerine adüvv olmalarıyla ittifâkları olmadığı ecilden kimi Moskov kıralına ve kimi Leh kıralına tâbi‘ olup ekseri re‘âyâ ve kimi dahi askerî ve ocaklık tarzı kendülerine müsâmaha ve müdâhene ile ol kavm-i ahmakları iskân ve kendülerine askeri olmak üzre ta‘dâd ve ra‘iyyetde olanları dahi her kabîlenin hatman ve kotaman nâmında olan zâbıtları kuvvetiyle zabt idüp tekâlif alurlardı. Yohsa işbu kendi cinslerinden olan askerî Kazakları mu‘în olmayup ve müttefik olsalardı kavm-i Moskov ve tāife-i Leh bu Rus kavmine kahve-altı dahi olmazlardı. Lâkin gāyet ahmak, insân-hey’et ve hayvân-tab‘îat bir kavm olmalarıyla âbâ vü ecdâdlarından göre geldikleri üzre kanâ‘at ve itā‘at idüp başlarına değirmen döndürseler dahi “Nedür bu?” dimeyüp sabr ü tahammül ider. Ve bu Rus kavminin kesretlerinden gılzat ve şiddetlerinden nâşî Beni’l-Asfar kavmi bunlardur dinildüği dahi cümleye ma‘lûm bir rivâyetdür.

El-mekân: Ve bu dahi ma‘lûm ola ki işbu Zaborya Kazakları üzerlerine sefer itmek gāyet sa‘b ve müşkildür. Zîrâ bunların memleketinde çok büyük sular vardur ki ol

[3387] ve memâlik-i İslâmiyye’ye dahi itdikleri hasâret Devlet-i Aliyye’ye [İ, I, 163b] virdikleri zahmet tevârîh ve coğrafiyyelerde H (163^{a}-163^{b}) : - İ

sularda bî-hisâb cezîreler ve bataklar ve kamışlıklar ve geçmesi müşkil yerler çok olup ve bunlar ekseriyyâ böyle cezîrelerde tahassun iderler ve hattâ bunların baş hatmanları Tomakosta cezîresinde oturur. Bin altı yüz kırk sekiz mîlâdında Leh kıralı var kuvveti bâzûya getürüp yüz bin kadar asker ve azîm tedârük ve mühimmât-ı sefer ile gelüp ve bu cezîreyi muhâsara idüp ve kırk-elli gün kadar azîm ikdâm ve sa‘y idüp ve bu vechle zafer bulmayup ve birkaç bin askeri kırılup bir iş idememekle âkıbet bırakup gitmişdür. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen üç sene mürûr itmiş olur[3388]. Ve bu cezîreye karîb bir cezîre dahi vardur ki ismine Çuto Miyalik dirler. Ya‘ni "şeytān değirmeni cezîresi" dimekdür ki bu bir büyük cezîredür ve etrâfında dahi hadden bîrûn kücük cezîreler vardur ki cümlesinde Kazaklar oturup kimseden havf itmezler. Ve bunlarda çok âlât-ı harb vardur. Zirâ evvel korsanlıkda gezerken cümle aldıkları âlât-ı harb ve esvâb-ı cenk bu cezîrede durur[3389]. Ve buna bu ecilden Vevasko ya‘ni "asker hazînesi" dirler. Ve Kazakların kayıklar dahi bunda donanur ve bunlar lisânında çete kayıklarına çolti dirler ve İslâm lisânında şapka ıtlâk iderler ki Tuna'da ve sâir büyük sularda olan cenkci ocaklık sefînelerinin ismidür. Ve bu Kazak kayıklarının altı düzdür ve tahtalarının tūli kırk ve arzı bir ayakdur ve şapkalarının dahi tūli altmış ve arzı on ve on iki ayakdur ve irtifâ‘ı dahi sekiz ayak olup ve su girmesin diyü bir cins ağac kabuğından talazlık dahi korlar. Ve her kayıklarında ve ba‘zılarında on iki **[İ, I, 164a]** ve ba‘zılarında on altı çift kürekleri vardur ve kayıklarını iki boy itmeğe bâ‘is, ba‘zı yerde on altı çift küreği olan kayıkları kenâra varmaduğı yerlerde andan kücük olan on iki çift küreği olan kayıklar varup murâdları her ne ise görmek içün iki boy iderler. Ve bunların dümeni dahi iki kürek olup biri başda ve biri kıçda durup istedikleri tarafa çevirirler.

Âdet-i sefer: Ve bu Kazaklar korsanlığa gitmek murâd itdiklerinde âdetleri budur ki ibtidâ eski Kazaklardan biri ki kapudan şeklindedür, cümlesi bir yere cem‘ olup içlerinden kangısı ve zûr-ı bâzûya mâlik ve zengin ise anı kendülerine hatman iderler. Eğer ol âdem istignâ idüp "istemem" ve yâhûd "hakkından gelemem" diyicek olursa ol sâ‘at anı katl iderler. İmdi ol âdem dimek gerekdür ki "Allâh sizden râzı olsun ki beni hatman itdiniz. Ben dahi şimden sonra sizin içün çalışup cenk husûsında ve gayri şeyinizde size mu‘âvenet ve yardım iderim" didikde bunlar dahi ana alkış idüp ve müsâfaha iderler. Ve bundan sonra hatman olup hükm ü hükûmet ider ve istedüğini

[3388] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen üç sene mürûr itmiş olur H (152[b]) : - İ

[3389] ve bunlarda çok âlât-ı harb vardur. Zirâ evvel korsanlıkda gezerken cümle aldıkları âlât-ı harb ve esvâb-ı cenk bu cezîrede durur H (152[b]) : - İ

döğüp ve istedüğini katl ider. Aslâ kimse muhâlefet eylemez. Eğer ki bu âdem bu minvâl üzre ikrâhen hatman olur ammâ bir azîm muhâtarası dahi vardur, şöyle kim bir korsanlığa veyâ hırsızlığa gitdiklerinde eğer ellerine **[153a]** çok şey girer ise "Hatmanımızın tāli'i güzeldür" dirler ve i'tibâr iderler. Ve eğer ellerine bir şey girmeyüp ve yâhûd az şey girer ise "Bu hatmanın tāli'i menhûsdur" diyü katl iderler ve cemî'-i ahvâllerinin iyilüğini ve kemlüğini hatmandan bilüp ana isnâd iderler. Ve kaçan Karadeniz'e gitmek murâd itdiklerinde Moskov kıralın danışup ve ba'dehû nasb olunan hatmandan mühimmâtlarını alup ve ne semte gitmelü ise ana danışup sözine göre amel iderler. Ve ba'dehû Üskorbiniça ve Veşko cezîrelerine gidüp ve anda büyük şabkalar yapup tamâm oldukdan sonra zahîrelerini ve peksimedlerini ve darılarını ve sâir kumanyalarını görürler. Ve bunların gemi içinde ve karada ekseriyyâ pişirdikleri darıdan lapadur ki ol darının mukaddemâ kabuğını çıkarup ve terbiye itmişlerdür ki ismine kaşe dirler. Cemî'-i kâfiristânda mu'teberdür lâkin bunların ekser yedikleri budur. Ve bu darıyı una karışdırup bir cins çorba dahi pişirirler ki ana somaka dirler. Gāyet mu'teberleridür.

Et-tenbîh: Ve bunlar korsanlığa gitdiklerinde "Kimse şarâb içmesin!" diyü tenbîh idüp yasak iderler, şöyle ki eğer aralarında birisini sarhoş görseler ol sâ'at katl iderler.

Evkāt-ı azîmet: Ve bunlar korsanlığa gitmek murâd itseler ekseriyyâ güz vakitlerinde giderler ve kayıklara binüp Özi suyıyla giderler ve her kayıkda ellişer ve dahi ziyâde eksik âdem olup ve lâkin birbiri üzerine ellişer âdem olmak üzre alurlar. Ve âdem başına iki vakıyye barut ve ana kifâyet idecek kadar kurşun dahi virürler ve fişeklik dahi götürürler. Ve ba'dehû vardıkları yerin gerek Tatar ve gerek Anatolı yakasıdur, cümle kayıklarını saklayup ve kendüleri karaya çıkup on beş gün kadar gezerler. Ammâ bunlar böyle korsanlığa gitdiklerinde benâm cenkci ve fitnebâz âdemler götürüp cenk ahvâlini bilmeyen olur olmaz çolpa âdemleri götürmezler. Ve eğer yollarında birkaç müslimân çekdirisi ve fırkası bekledüğini haber alurlar ise ya'ni Özi suyu boğazını beklerler ise Kazaklar dahi Özi suyuyla gelüp ol bekleyen gemilerden üç loga kadar ba'îd yerde kalup şol vakte değin ârâm iderler ki gicenin gāyet karanlık vaktinde hemân **[İ, I, 164b]** cümlesi birden dest-be-kürek idüp su akındısı ve kürek mu'âvenetiyle bekleyen gemilerin karşu yakasından[3390] yel gibi geçüp fi'l-hâl Karadeniz'e çıkarlar ve Anatolı yakasını tutup ve eğer rûzgâr yok ise dahi kırk sâ'atde

[3390] ve kürek mu'âvenetiyle bekleyen gemilerin karşu yakasından H (153ª) : - İ

kürek ile Anatolı'ya geçerler ve kayıklarından çıkup on mîl yere değin karada dahi gezerler. Ve bu mesâfede ellerine her ne girer ise alup ol sâ'at dönerler. Ve eğer deryâda çekdirilere râst gelürler ise yakarlar ve eğer çekdiriler az ise hemân göz karardup ve be-her çekdiriye beşer ve onar kayık hücûm idüp ve top altına girüp ve bâ-husûs giceye kalur ise hod bi-lâ havf her tarafdan sarılup kimi cenk idüp ve kimi balta ile dümenini kesmeğe ve çekdiriyi delmeğe ve kimi dahi paçavra ile gemiyi yakmağa ki sudan söğünmez ba'zı eczâ ve rûgan ile yapılmış ba'zı paçavralar ile kimini mismâr ile gemiye mıhlayup ve âteş idüp ve kimini dahi çekdiri ve ne gûne gemi ise içine atup ve bu takrîb ile gemi içinde olanları şaşırup ve bu mertebe geldikde hod çekdiri içinde olan payzanlar dahi baş kaldırup anlar dahi ber-belâ olmalarıyla gemileri zabt idüp içinde evvelâ esîrler halâs ve müslimânları katl idüp ve ba'dehû gemileri gark u hark itdirirlerdi. Bu minvâl üzre birkaç def'a vâki' olmağla birkaç def'a umûm donanma ile Karadeniz'e ta'yîn olunup ele getüremediler ve şerlerini dahi def' idemediler. Ve bunlar çekdirilerden aslâ korkmazlar. Zîrâ çekdiriler kürek ile bunlara irişmezler ve irişdüği hâlde dahi bunlar sığlara kaçup çekdiriler ise derin sulara muhtâc olup bunlar varduğı sulara varamazlar. Ve bu Kazak kayıkları çekdirilerden gündüzlerde ve derin sularda korkarlar ki uzakda top ile bunları çil yavrusı gibi dağıdırlar. Ammâ gice ile korkmayup ve ale'l-gafle hücûm idüp ve göz karardup her çekdiriye beşer ve onar kayık sarılur idi ve her kayıkda ise altışar müntehab bahâdur Kazak olup bir gemiye on kayık hücûm idüp çatdıkda beş yüz Kazak olur ve gemi içinde olan esîrler dahi ol vakitde baş kaldırup bir belâ dahi anlar olmağla bu tarîkle çok def'a kesr-i ırza bâ'is olmışdur.

Aded-i kayık: Ve bunlar Anatolı yakasını gārete gitdiklerinde **[153b]** yüz kayıkdan eksik olmazlardı. Ve bunlar bir vakitde sinüp etrâflarını birkaç konak içerü urup gāret itdiklerinde ve dahi Varna câniblerini hasâret itdiklerinde ve dahi İstanbul boğazını içeri girüp Yeniköy'e gelince iki tarafı urup gāret itdiklerinde dört yüz ve dahi ziyâde kayıkları var idi. Muhassal bunlar Devlet-i Aliyye'ye bir büyük saltanatdan ziyâde zahmet virüp ve masraf çekdirmişlerdür. Müddet-i medîd be-her sene berr ü bahrden bunlar üzerine sefer ve asker ta'yîn olunup yazın asâkir-i İslâm ve kışın Tatar bunların vilâyetlerini gāret ve katl olunan âdemlerinin nihâyet ve alınan esîrlerinin hisâb ve kitâbına aded yok iken aslâ kendülerine bir fütûr gelmeyüp ve âkıbet Sultān Muhammed-i râbi' zamânında tākatları tāk olup kuvvet-i bâzûları şikest olup müsâlaha ile sente-baş olmışdur. Ve hâlâ Moskov kıralına tâbi'lerdür ammâ Moskov kıralı dahi bunlara müdârâ ider. Ve mukaddemâ Leh kıralı ile Moskov kıralının muhâsame ve kıtâlleri evkātlarinde işbu Kazak tāifesi kangı tarafa tâbi' olur ise ol taraf gālib olurdı.

Ve hattâ Kazak mu‘âvenetiyle Leh kırallarından Moskov tāifesini ve tahtını zabt ve yine Kazak mu‘âvenetiyle Moskov kırallarından Leh memleketine ve tahtına mâlik olmışları vardur ki fasıllar tahrîrinde takrîr olunup ve hâlâ Leh üzerine Moskov gālib olup tefevvukuna bâ‘is ekser Kazak milleti Moskov’a tâbi‘ olduğıyçündür. Yohsa Leh saltanatı mukaddemâ Moskov’dan evvel ve hem kuvvetli idi.

Âdet-i avdet-i firâr-ı Kazak: Ve bu Kazak tāifesinin kayıkları az olup çekdirilerden havf itdiklerinde Özi suyı tarafına kaçmayup Taman ile Kereş mâbeynlerine gidüp ve anda Albon göline girüp anda giderler. Ammâ ol tarafın ormanluğı ve kamışluğı ve batakluğı azîm zahmet çekerler ki tavk-i beşerden hâric olup bir millet bu meşakkete tahammül idemez. Şöyle ki birkaç konak yerde kayıklarını kızak ile getürüp ve ba‘dehû yine suya girerler. Ve bu minvâl üzre birkaç def‘a sudan karaya ve karadan suya girüp bu zahmet ve meşakkati çekerler. Ve ba‘dehû Meyva ırmağı kenârına giderler. Ol ırmak ile çâk Çavoda ırmağına varurlar ki mâbeynleri bir loga ya‘ni üç mîldür. Ve bundan dahi kayıklarını çıkarup Semara ırmağına götürürler. Ve bu ırmak Kodak kal‘asına üç mîldür ve bu ırmak ile bu kal‘a karşusında üç mîl alargadan geçüp ve vâfir gidüp Özi suyına girerler. Ve Özi suyıyla mekân-ı cehennemlikleri olan cezîrelerine giderler. Ve’l-hâsıl yigirmi-otuz konak yeri böyle meşakketle dolaşup kendülerini ve kayıklarını selâmete çıkarırlar. Ve bu mertebe cefâ ve belâ ve meşakkate bâ-husûs yaraya dayanmağı nev‘-i beşerden bir millet tahammül idemez.

Mu‘âlece-i cerâhat: Ve bu Kazakların yaralılarına mu‘âleceleri budur ki sarı toprağı tükürük **[İ, I, 165a]** ile yara üzerine ururlar. Anınla yarası bitüp iyi olur. Ne melhem ve ne tabîb ve ne cerrâh isterler. Ammâ ol sarı toprak gāyet hâlis olmaludur ki içinde ufak taş ve kum ve gayri şey olmaya. Ve bunların hastalarına dahi bir gayri ilâcları vardur, şöyle ki bir hastanın harâreti ziyâde olsa birgün içinde harâretini def‘ iderler. Ve mu‘âleceleri budur ki biraz baruta sehilce arâk katup ol mecrûr hastaya içirürler ve ba‘dehû biraz yatırurlar. Yigirmi dört sâ‘ate varınca harâreti def‘ olur, şifâ bulur[3391].

Tabh-ı tâ‘am: Ve bu Kazakların bir yerde ellerine et veyâ balık girüp ammâ tencereleri olmasa bir ağac tekne veyâ çanak içine ol eti koyup ve üzerine karârınca su korlar ve birkaç tâne taşı âteşde kızdırup ve ol su içine korlar. Ve birkaç def‘a böyle idüp ve ol şey içinde pişirüp yerler ve suyını dahi içerler.

[3391] şifâ bulur İ (165ª) : - H

Âdet-i nikâh: Ve bunların kızları kendüsi beğendüği ere varurlar. Ammâ zengini zengine ve fakīri fakīre varmak şartdur. Ve bunların kızları büyüyüp bülûğa irdikden sonra gayri ana ve baba hükminden ve zabtından çıkup istedüği yere giderler ve istedüği âdeme varurlar, şöyle ki bir kız hadd-i bülûğa irmiş olup nazarı bir kimseye ta‘alluk itse, ol kız anın evini haber alup varur ve ol âdemin yanına oturur. “Ben seni fülân yerde gördüm ve beğendim ve sana gönül virdim. Elbette beni al” diyü kendüni arz ider. Ve ba‘dehû ol âdemin kavm ü kabîlesine dahi varup “Ben sizin fülân âdeminizi beğendim. Ana varmak isterim. Anı benimle düğün itmek gereksiz” dir. Anlar dahi eğerçi anın sözini redde kādir olamazlar ammâ biraz istiğnâ yüzini gösterüp “Bizim oğlanımız dahi kücükdür. Öyle şey itmek bilmez” diyü biraz böyle söz söylerler. Ammâ redd idüp “Mutlak seni istemez” dimeğe kādir olamazlar. Zîrâ eğer redd idecek olurlar ise **[154a]** kız cânibinden olan akrabâ ve ta‘allukātları gayrete düşüp “Bizim kızımızı beğenmediniz” diyü mâbeynlerine azîm adâvet ve husûmet düşüp kıtâl itmek dahi vâki‘ olur[3392]. Muhassal biraz mükâlemeden sonra kāil olup olacak olurlar. Ve ba‘dehû birbirlerine ziyâfet idüp ve düğün idüp sâz u söz ve horos deperler[3393]. Ve ba‘dehû kızı ol güveği olacak âdemin hısımları yanında anadan doğma soyup ve cemî‘-i a‘zâsına bakup ve hattâ ol mahall-i ma‘hûdını dahi yoklarlar ki bozuk olup bir hîle itmeyeler diyü. Muhassal kızın her tarafını yokladıkdan sonra kızı döşeğe yatırırlar ve der-akab güveğini dahi yanına korlar. Ve ol sâ‘at kızla cimâ‘ idüp bozar. Ve ba‘dehu güveği taşra çıkup ve döşeğine nazar iderler. Ve eğer kan yok ise herîfe haber iderler. “Bu kızın ahvâli budur, dilersen böyle kabûl eyle ve dilemezsen salıvir” dirler. Ol deyince diler ise öyle ider ve eğer kız çıkup kan bulur ise ol kan bulaşık çârşebi bir sırık başına bağlayup bayrak iderler. Ve bütün kasaba içinde tabl u sûrnâ ile gezdirirler. Gayri ol kız ol âdemin avreti olur.

Âdet-i diğer: Ve bunlarda bir âdet dahi vardur, şöyle ki bir cem‘iyyetlerinde horos deperler iken bir kimse bir kız kapup ve ol kızı bir orman veyâ bir âhar yere götürüp bozsa, eğer yigirmi dört sâ‘at içinde tutulur ise anı katl‘ iderler ve eğer sonra tutulur ise ol kızı ana virürler. Ve bunlarda ziyâde yüğrük olan âdem gāyet makbûldür. Anı bahâdur add idüp ve sâhib-i rütbe iderler.

Et-türâb: Ve bunların yeri gāyet münbit **[İ, I, 165b]** ve şol kadar ucuzlukdur ki ta‘bîri kābil değildür. Ve bunlar bu kadar arpa ve buğdayı neylerler diyü insân hayrân

[3392] kıtâl itmek dahi vâki‘ olur H (154[a]) : - İ
[3393] ve ba‘dehû birbirlerine ziyâfet idüp ve düğün idüp sâz u söz ve horos deperler H (154[a]) : - İ

kalur. Bir kîl-i İstanbulî pek a‘lâ buğday iki para dahi ziyâdeye olmaz[3394] ve hattâ öyle nakl iderler ki eğer bu Özi suyu içinde olan kamışlıklar olmayaydı İstanbul’a ol kadar buğday ve arpa gelirdi ki belki kîli iki paraya olaydı. Ve ol kamışlıklardan dahi iki-üç bin kîl alur kücük gemiler ile dahi Özi kal‘asına gelmek ve andan büyük gemilere nakl ve tahmîl itmek mümkin ammâ bu Kazaklar gāyet şedîd ve galîz ve vahşî ve dîn-i İslâm’a bir mertebe aduvv-i ekberdür ki zahîre virmek değil, mümkin olsa İslâm memleketine akmağa suların yolını sedd ü bend iderlerdi.

Mevzi‘-i neyistân[3395]: Ve ol kamışlık Keyodiya’dan altı mîl aşağıdan elli mîl kadar mesâfedür. Ammâ on üç kıt‘a mevzi‘dedür. Ve bu Kazak vilâyeti gerçi gāyet bolluk ve ucuzlukdur ammâ akça gāyet kalîl ve azîzdür. Ol ecilden bunlar korsanlık ve hırsızlık idüp akça peydâ iderler.

Evsâf-ı şuhûr ve kasabât ve kılâ‘: Ve bu Kazak tāifesinin şuhûr ve kasabât ve kal‘aları çok olup lâkin öyle mu‘azzam şehirleri yokdur ve köylerinin ise haddi ve hisâbı yokdur. Ancak mu‘teber ve meşhûrlarından alâ tarîki’l-i ihtisâr birkaçını zikr idelim. Ve bunların mu‘teber ve meşhûr olan kasabalarından biri İsnabiki kasabası ve Reyko kal‘asıdur ki Özi semtine düşer. Bunı Tatar geçmemek içün binâ itmişlerdür ve sâirleri dahi bunlardur: Teritmoro, Berislaviya, Boboliska, Domonto, Borvikar, Vovonaka, Bokin, Çehrin, Domirva, Korilo, Korimeno, Bersilav, bu bir metîn kal‘a olup içinde altı bin ev vardur. Ve Kodak kal‘ası dahi gāyet sarp ve metîn kal‘a olup Karadeniz’in miftâhıdur dirler ve dahi Tiratimor kal‘ası sular içinde bünyâd olunup ve etrâfı dahi taşlık ve gāyet metîn kal‘a olmağla Tatar havfı oldukda ziyâde zî-kıymet şeylerini bu kal‘aya getürüp korlar ve gayri kal‘aları dahi vardur, lâkin gāyet metânetle meşhûrları bunlardur. Ve dahi Kazak vilâyetinde Romano nâm bir büyük şehir vardur ki gāyet mu‘teber ve makbûl şehirleri olup ve sefer zamânı oldukda bu şehre cem‘ olup müşâverelerini ve cümle tedârük-i seferlerini işbu şehirde iderler. Ve bunun ismiyle müsemmâ bir cezîre dahi vardur ve dahi evâilde Özi kal‘ası işbu Kazakların olup ve ba‘de’l-feth buna karîb birkaç kal‘alar yapdılar ki Kazak kayıkları geçmeye, ammâ fâidesi olmayup yine geçerlerdi. Ve hattâ Kazaklar istihzâ idüp “Bizler bu bekcilerden âciz olduk, öte geçemiyoruz” diyü temeshur iderlerdi. Anlar ki binâ olundı, Togan ve Nusretkirman ve Mübârek ve Kirman kal‘alarıdur. Ve mukaddemâ Akkirman kal‘ası ve Bucak vilâyeti dahi işbu Kazakların vilâyeti idi. Gāyet metîn ve mahsûldâr **[154b]** ve mer‘âsı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân, güzel vilâyetler ve bu bucakda Tatarlar sâkin olurlar ki

[3394] bir kîl-i İstanbulî pek a‘lâ buğday iki para dahi ziyâdeye olmaz H (154ᵃ) : - İ
[3395] mevzi‘-i neyistân H (154ᵃ) : - İ

tūli on iki ve arzı altı logadur. Evsâfı ve sâkin olan Tatarların ahvâli Kırım tahrîrinde ta‘rîf olunur.

El-cezâir: Ve bu Kazakların sâkin oldukları cezîreler dahi çokdur. Ma‘rûf ve meşhûrlarından birkaçını zikr idelim. Romano, Tadogkirord, Tarinskirog, Sürukagora, Sekolgova, Çenvi, Konski, bunun tūli üç ve arzı bir logadur ve bu cezîrede mübâlağa çok balık çıkar. Ve birine dahi Gozay İstervo ve İstorvik ve Kozaki İstervo ve Tavil Çanil ve bu iki cezîre büyük cezîreler olup her ne kadar büyük su olsa bu cezîreleri basmaz. Ve bu cezîrede bir ağaç vardur ki ismine tavola dirler. Levni kırmuzı olup ve abanos gibi gāyet pekdür. Ve kaçan bir atın sidiği tutulsa ol ağacın dalından bir çubuk alup ol atı ururlar. Bi-emri’llâhi te‘âlâ sidik yolı açılup sağılur. Ve birine dahi Dolni cezîresi dirler ya‘ni âzâd kamışluğı dimekdür. Ve birine dahi Koşanoviça dirler **[İ, I, 166a]** ya‘ni mesîregâh dimekdür. Ve bu cezîrede Kazaklar birbirine ziyâfet idüp horos deperler. Ve birine dahi Koçi Kosof ve diğer ismine Koritka dirler. Ve bu mahalden sonra Özi suyı büyümeğe başlar. Ve birine dahi Velikiustero dirler. Bu mahalde Tatar semtinden gelen Konskavura ırmağı gāyet serî‘ akar. Ve bu mahalden sonra Özi suyına karışur ve birine dahi Toma Koska cezîresi dirler. Murabba‘u’ş-şekl olup kutrı üç logadur. Ormanı çok ve mevki‘-i arzı latīf olmağla mukaddemâ Kazakların baş hatmanı olan Hemil Niçinki bunda otururdı. Zîrâ bu cezîreyi muhâsara itmek mümkin değildür. Ve hattâ bin altı yüz kırk sekiz mîlâdında Leh kıralı bî-hadd asker ve Tatar ile gelüp bir şey itmeğe kādir olmamışdur. Ve birine dahi Çurko Komiyalik dirler. Ya‘ni “şeytān değirmeni cezîresi” dimekdür. Bu cezîre dahi büyük cezîre olup ve etrâfda hadden bîrûn cezîreler vardur ki cümlesinde Kazaklar oturup kimseden havf itmezler. Ve bunda gāyet çok cebehâne ve âlât-ı harb olup ve Kazakların kayıkları dahi bunda donanur. Ve bunlara Sakbiniça Veveska dirler, ya‘ni “asker cezîresi” dimekdür. Ve birine dahi Kir dirler, tūli beş loga olup bir düz yerdedür. Ve bunda ağaç ve kamış çokdur ve bunun kurbında Velikavoda dirler bir su vardur, ya‘ni “büyük su” dimekdür. Ammâ cezîreleri azdur. Ve Nosokoka cezîresi dahi iki loga olup Tatarlar bundan geçerler. Ve birine dahi Kosmako dinüp ve birine dahi Tovan dirler. Bu dahi geçit yeridür ve bunun kurbında Özi suyı iki bölük olup biri Tatar semtine akar ki Konskavoda dinüp ve bir damarına dahi Özi suyı dirler ve ol Tatar semtine akan damarında yarımşar mîl iki cezîre vardur ki birine Kozako ve birine dahi Porhor dirler. Ve bu zikr olunan cezîreler meşhûr ve ma‘rûf olup ve bunlardan mâ‘adâ çok cezîreler dahi vardur ki cümlesinde Kazaklar olur. Ammâ ekseriyyâ kamışlık ve ormanlık ve bataklık olmağla bulunması ve varılması

mümkin olmayup düşmen değil dost bile varamaz[3396]. Ancak yine kayıklar ile kendüler yürürler.

Aded-i geçit yerleri: Ve bu Kazak vilâyetinin geçit yerleri beş yerdedür ki isimleri bunlardur: Birine Koçkoso ve birine Nosaka ve birine Tevan ve birine Porho ve biri dahi Özi kal‘ası kurbındadur. Ammâ bu geçit gāyet arîz olup dört mîl kadar vardur. İşbu Kazak memleketlerine bu beş yerden gayri asker geçecek bir gayri yerleri yokdur. Ve Özi kal‘asından yukarı Pog ırmağı vardur ki İslâm lisânında buna Aksu dirler. Bu dahi Özi suyuna karışur. Ve bunda dahi müsellesü’ş-şekl bir cezîre vardur ki Kazaklar olur. Ve’l-hâsıl bu sular ve kamışlıklar ve bataklar ve cezîreler sebebiyle bunların vilâyetlerine varmak gāyet müşkil ve asîr olup meğer kışın buz oldukda varıla. Ve geçit yerlerinden gayri yerden varılmak muhâl. Ve bu geçitleri tüfenk-endâz Kazaklar zabt itdikde yine geçmek muhâl olup meğer haberi olmaya. Ve haber olmaduğı hâlde dahi ne‘ûzu billâh ol vilâyetlerin sovuğına kim tākat getürebilür?[3397] Ve kışın sefere gitmek Tatarlara mahsûs iken bu Kazak tāifesi sovuğa ve ısıcağa ve açluğa ve sâir cefâlı şeylere tahammül itmede Tatarlardan ed‘âfdur.

Evsâf-ı Kazak-ı Ten: Ve bu Kazak kavminin meşhûr ve mu‘teberlerinin bir gürûhı dahi Ten Kazağı olup Azak kal‘ası kurbında Yukarı Ten suyu kenârında iki tarafında olur ki bunların sâkin oldukları kal‘a ve palankāta **[155a]** kirman ta‘bîr **[İ, I, 166a]** iderler. Ve halk lisânında otuz iki kirman olmak üzre meşhûrdur. Ammâ elli dört kirmandur. Ve bunlar dahi Moskov kıralına tâbi‘ olup ve gāyet cenkci ve şedîd ve galîz tāifedür ve bunların her birinde Moskov kıralı tarafından bir hâkim vardur ammâ asıl söz ve zabt u rabt Kazaklar tarafından olan zâbıt elindedür ki ismine kotman dirler. Ve bu kirmanların başı ve büyüği olanın ismine “Çerkes-kirman” dirler ki Azak kal‘asına yedi sâ‘at mesâfe olup gāyet ma‘mûr ve bâzârgân yatağı bir ma‘rûf ve meşhûrdur ve kesret-i nâs ile memlû olup kal‘ası ve cümle evleri çatma ağacdandur[3398]. Ve bir düşmen zuhûr itse ân-ı vâhidde beş-altı bin Kazak tüfenk kapup kapuya ve beden başlarına seğirdüp ve cümlesi cem‘ oldukda on iki binden ziyâde cenk erbâbı tüfenk-endâz Kazak çıkar. Moskov ile henüz müsâlaha olunmadan işbu Kirman Kazaklar çete kayıklarıyla Azak etrâflarından âdem alup ta‘arruzdan hâlî olmamalarıyla ol vakitlerde Azak vâlisi olan merhûm Receb Paşa hazretleri bu fakīr ile mahfî müşâvere idüp buyurdı ki “Murâdım Devlet-i Aliyye’ye arz idüp ve biraz asker ve eyâlet ve mühimmât isteyüp bu

[3396] düşmen değil dost bile varamaz H (154[b]) : - İ
[3397] ve haber olmaduğı hâlde dahi ne‘ûzü bi’llâh ol vilâyetlerin sovuğına kim tākat getürebilür H (154[b]) : - İ
[3398] cümle evleri çatma ağacdandur H (155[a]) : - İ

Çerkes-kirman üzerine sefer itmekdür. Sen ne dirsin?" didi. Bu fakīr dahi Devlet-i Aliyye'nin bunlar ile sulh olmak gāileleri olup ara yerde iş ve nizâ' hemân hudûda kalmış diniyorur. Böyle olduğı hâlde Devlet-i Aliyye iştibâh ve eşgāle düşüp biraz asker ta'yîn buyurduklarında düşmen dahi haber alup az zamânda bir azîm asker gönderüp iş büyüye ve bir iş görülmedüği hâlde "İhtilâle bâ'is oldunuz" diyü ithâm ideler. Arz iderseniz Moskov çarının iltimâsıyla Devlet-i Aliyye'nin müsâlaha mükâlemesi vakti olmağla Moskov hudûdına ve re'âyâsına gerek Tatar ve gerek Azak muhâfazasında olan askerî gürûhına ber-mûceb-i emr-i âlî tenbîh olunup "Kat'an bir dahl ü ta'arruz olunduğı yok iken Moskov'a tâbi' Kalmak tāifesi karada ve Azak kurbında olan Çerkes-kirman ta'bîr olunur ve baş kirmanları Kazakları sudan Azak etrâflarına ta'arruzdan ve ebnâ-yı sebîli ve tüccâr tāifesini nehb ü gāretden hâlî olmayup ta'dâdları haddi tecâvüz itmişdür. Eğer musâlahaya müsâ'ade muhakkak murâd-ı devlet ise ol tarafda olan kapu kethüdâlarına tenbîh buyurup gerek Kalmak ve gerek Kazak tāifelerini zabt ve men' u def' itsinler. Zîrâ nâmûs-ı saltanata şe'n virür mertebe ta'arruzları haddi tecâvüz itmişdür." Ve bu dahi ma'lûm-ı devletleri buyurıla ki "Azak'da bu kadar asker ve Tatar olup da bu mertebe ta'arruzlarına tahammüle bâ'is nedür?" buyurulur ise "Evliyâü'n-ni'am efendilerimizin emr-i âlîlerine imtisâlen olup ve eğer fermân-ı âlî ve izn-i şerîfleri olur ise himmet-i aliyyeleri ve du'â-yı hayrları berekâtıyla Çerkes-kirman'ın feth ü zabtı inâyetu'llâhdan me'mûldür diyü" arz eylen. "Eğer izin virürler ise taraf-ı devletden ne askere ve ne mühimmâta muhtâc" didiğimde âsân vechle fethini ta'rîf ü takrîr itdiğimde te'emmül ü tefekkür idüp ve olacağını dahi kemâl mertebe aklı ihâta ve müşâhede idüp ve bu hakīre "Bu sırrı kimseye söyleme" diyü tenbîh idüp ve irtesi gün bir bahâne ile bir Azak nâfesi kürk giydirüp ve bu minvâl üzre arz eylemek üzre iken musâlaha olunup ve hudûd kat'ına âdemler ta'yîn olunduğı haberleri geldi. Ve bu dahi ma'lûm ola ki Moskov kıralının haberi olmayup ve tâbûr ile taşrada askeri olmaduğı hâlde Çerkes-kirman'ın fethi gāyet âsândur, lâkin Moskov Devlet-i Aliyye ile sulh üzre oldukda anın Azak'a komşı olduğunın fâidesi vardur. Zîrâ niçe şey vardur ki Azak ana muhtâc ve niçe şey vardur ki Çerkes-kirman Azak'a muhtâc olup odun Azak'a andan gelmeğe muhtâc olup gayri yerde yokdur. Ve bundan mâ'adâ dakīk ve rûgan ve ba'zı sebze ve envâ' kürk ve bez ve niçe şeyler gelüp ve Azak'dan dahi kuruyemiş ve ceviz ve fındık ve bu misillü şeyler gider. Ammân andan çok emtâ' gelür ve bu sebebden Azak muhâfazasında olanlar ticâret ile varup ve anlar tarafından dahi gelüp tarafeynden azîm alış-veriş olmağla Azak'da âdem kalmağa bâ'is ol Çerkes-kirman'ın ticâretidür, yohsa Azak bir taş ahûrı cezîre-misâl yerdür. Ve bir fâidesi dahi budur ki baş kirmanları

olmağla Kazak eşkıyâsının şerriden Azak etrâfları emîn olur. Zîrâ anların zâbıtlarının izni olmadıkça **[155b]** korsanlığa ve hırsızlığa bir kimse çıkamaz[3399]. Ve'l-hâsıl mukaddemâ zikr itdüğimiz Zaborya Kazağıyla işbu Ten Kazakları eğerçi Moskov kıralına tâbi'lerdür ammâ Moskov kıralı bunlara müdârâ ile mu'âmele ider. Ve Zaborya Kazakları Özi suyı etrâflarında ve bu kirmanlarda olan Kazaklar Ten suyı câniblerinden Moskov memleketine sedd-i sedîd ve siper[3400] gibi olmışlardur. Ve bunlar dahi birkaç bölükdür. Her birlerinin takrîri tavîl olur, başları bunlardur. Ve bunlardan mâ'adâ memâlik-i İslâm'a yakın[3401] olan birkaç Kazak dahi vardur ki birine Berebaş dirler ve birine Potkali ve birine Sirke ve birine Celâlî Kazağı dirler ve gayriler dahi çokdur.

El-hayvânât: Ve bu Zaborya Kazağının vilâyetlerinde çok gûne hayvân ve tuyûr vardur ki sâir vilâyetlerde olmaz. Birkaçını zikr idelim. Evvelâ birine bobaki dirler ki küçük tavşana benzer ve rengi kırmuzıya mâil sarıdur. Ve dört dişi vardur ki ikisi üstünde ve ikisi altında olur ve bu hayvân mîzândan sonra toprağa girüp aslâ baş göstermez tâ ki mart ayı gelür, ol zamân hurûc idüp taşra çıkar. Ammâ bu cânevarın ahvâli akla sığmaz garâib-i ahvâldür ki mahzâ maymun gibi hiss ve idrâk sâhibidür ve insân gibi gençleri ve sağları pîrlerine ve hastalarına hizmet iderler. Ve hizmetleri dahi budur ki hasta ve pîr olan arkası üzerine yatar ve ol sağları kuru otlak getürüp anın karnı

[3399] Moskov ile henûz müsâlaha olunmadan işbu kirman Kazaklar çete kayıklar ile Azak etrâflarından âdem alup ta'arruzdan hâlî olmamalarıyla ol vakitlerde Azak vâlisi olan merhûm Receb Paşa hazretleri bu fakîr ile mahfî müşâvere idüp buyurdı ki "Murâdım Devlet-i Aliyye'ye arz idüp ve biraz asker ve eyâlet ve mühimmât isteyüp bu Çerkes-kirman üzerine sefer itmekdür. Sen ne dirsin?" didi. Bu fakîr dahi Devlet-i Aliyye'nin bunlar ile sulh olmak gāileleri olup ara yerde iş ve nizâ' hemân hudûda kalmış diniyorur. Böyle olduğı hâlde Devlet-i Aliyye iştibâh ve eşgāle düşüp biraz asker ta'yîn buyurduklarında düşmen dahi haber alup az zamânda bir azîm asker gönderüp iş büyüye ve bir iş görülmedüği hâlde ihtilâle bâ'is oldunuz diyü ithâm ideler. Arz iderseniz Moskov çarının iltimâsıyla Devlet-i Aliyye'nin müsâlaha mükâlemesi vakti olmağla Moskov hudûdına ve re'âyâsına gerek Tatar ve gerek Azak muhâfazasında olan askerî gürûhına ber-mûceb-i emr-i âlî tenbîh olunup kat'an bir dahl ü ta'arruz olunduğı yok iken Moskov'a tâbi' kalmak tāifesi karada ve Azak'a kurbında olan Çerkes-kirman ta'bîr olunur ve baş kirmanları Kazakları sudan Azak etrâflarına ta'arruzdan ve ebnâ-i sebîli ve tüccâr tāifesini nehb ü gāretden hâlî olmayup ta'dâdları haddi tecâvüz itmişdür. Eğer musâlahaya müsâ'ade muhakkak murâd-ı devlet ise ol tarafda olan kapu kethüdâlarına tenbîh buyurup gerek kalmak ve gerek Kazak tāifelerini zabt ve men' ve def' itsinler. Zîrâ nâmûs-ı saltanata şe'n virür mertebe ta'arruzları haddi tecâvüz itmişdür. Ve bu dahi ma'lûm-ı devletleri buyurıla ki Azak'da bu kadar asker ve Tatar olup da bu mertebe ta'arruzlarına tahammüle bâ'is nedür buyurulur ise evliyâyü'n-ni'am efendilerimizin emr-i âlîlerine imtisâlen olup ve eğer fermân-ı âlî ve izn-i şerîfleri olur ise himmet-i aliyyeleri ve du'â-yı hayrları berekâtıyla Çerkes-kirman'ın feth ü zabtı inâyetu'llâhdan me'mûldür diyü arz eylen. Eğer izin virür ise taraf-ı devletden ne askere ve ne mühimmâta muhtâc" didiğimde âsân vechle fethini ta'rîf ü takrîr itdiğimde te'emmül ve tefekkür idüp veolacağını dahi kemâl mertebe aklı ihâta ve müşâhede idüp ve bu hakīre "Bu sırrı kimseye söyleme" diyü tenbîh idüp ve irtesi gün bir bahâne ile bir Azak nâfesi kürk giydirüp ve bu minvâl üzre arz eylemek üzre iken musâlaha olunup ve hudûd kat'ına âdemler ta'yîn olunduğı haberleri geldi. Ve bu dahi ma'lûm ola ki Moskov kıralının haberi olmayup ve tâbûr ile taşrada askeri olmaduğı hâlde Çerkes-kirman'ın fethi gāyet âsândur, lâkin Moskov Devlet-i Aliyye ile sulh üzre oldukda anın Azak'a komşı olduğunın fâidesi vardur. Zîrâ niçe şey vardur ki Azak ana muhtâc ve niçe şey vardur ki Çerkes-kirman Azak'a muhtâc olup odun Azak'a andan gelmeğe muhtâc olup gayri yerde yokdur. Ve bundan mâ'adâ dakīk ve rûgan ve ba'zı sebze ve envâ' kürk ve bez ve niçe şeyler gelüp ve Azak'dan dahi kurıyemiş ve ceviz ve fındık ve bu misillü şeyler gider. Ammân andan çok emtâ' gelür ve bu sebebden Azak muhâfazasında olanlar ticâret ile varup ve anlar tarafından dahi gelüp tarafeynden azîm alış-veriş olmağla Azak'da âdem kalmağa bâ'is ol Çerkes-kirman'ın ticâretidür, yohsa Azak bir taş ahûrı cezîre-misâl yerdür. Ve bir fâidesi dahi budur ki baş kirmanları olmağla Kazak eşkıyâsının şerriden Azak etrâfları emîn olur. Zîrâ anların zâbıtlarının izni olmadıkça **[155b]** korsanlığa ve hırsızlığa bir kimse çıkamaz H (155^{a}-155^{b}) : - İ

[3400] ve siper İ (166^{b}) : - H

[3401] memâlik-i İslâm'a yakın H (155^{b}) : - İ

üzerine korlar. Zîrâ anların gıdâsı kuru otlukdur. Ve ba‘dehû kuyruğından sürüyüp yuvalarına götürürler ve yuvaları dahi yer altındadur. Ve insân gibi dolapları ve rafları vardur ve meyyitlerini dahi insân gibi defn iderler. Ve hattâ kabirleri dahi başka bir yerde olur. Ve bunların sekizi ve onu bir yerde olurlar ve bu hayvân ayâr ayında gāyet yavaş olur. Ve ol zamân bunları sayd itmek kolay olduğıyçün bunları ol ayda sayd iderler. Ve sayd itmenin dahi tarîki budur ki yuvalarının ağzına ağ kurup ve ba‘dehû yuvaları içine su salıvirürler. Ve bunlar dahi sudan kaçup taşra çıkdıklarında yuva ağzında olan ağa giriftâr olurlar. Ve bu hayvânı tutduklarında evlerde dahi alışdırup beslerler. Zîrâ insân her ne yer ise maymun gibi bunlar dahi yerler ve hattâ şarâb ve arâk dahi içerler. Ve sarhoş oldukda envâ‘ cilveler idüp bi’z-zarûrî âdemi güldürürler. Ve bu cânevarın câsûsları dahi vardur, şöyle ki kaçan yuvalarından çıkmak murâd iderler, ibtidâ ol câsûsları yuvaları ağzına çıkup sağa ve sola ve cevânib-i erba‘asına nazar ider. Eğer bir şey görür ve görmez yuvalarına girüp sâirlerine haber virür. Anlar dahi kendülerine zararlı şey olmaduğını bildiklerinde yuvalarından çıkup dururlar. **[İ, I, 167a]** Ve ol kara kulakları olan terkâr bunlardan bir mikdâr ilerü gidüp etrâfı[3402] cüst u cû ider. İnsândan ve kendülerine[3403] zararlu hayvândan bir şey görür ise bir yüksek yere çıkup ve bir ayağını kaldırup bir sadâ ider. Ve anlar dahi anlayup gizlenürler. Ve eğer bir zararlı şey yok ise yine ana göre sadâ ider. Anlar dahi yanına varup otlamağa dağılurlar. Ve bu hayvân ancak iki yerde olur ki biri Sula ırmağı kenârında ve biri Mespora ırmağı kenârında olurlar. Ve bu semtde Özi suyından çâk Moskov hudûdına varınca yigirmi mîlden ziyâde yerlerde araba ve at gezmek mümkin değildür. Zîrâ bu hayvânların yuvaları yerin altında olup delik ve deşik ve altı boş olmağla at ve araba yürümek mümkin değildür.

Hayvân-ı diğer: Ve bu Kazak’da bir cins hayvân dahi vardur ki ismine sonaki dirler. Şeklen yabân keçisine benzer ve keçi gibi iki boynuzları vardur. Ammâ sırçaya benzer ve rengi dahi kestane kabuğına benzer. Ve tüyi gāyet ince ve yumuşak ve seyrek olur. Ve ayakları dahi yumuşak ve seyrek olur. Ve bu hayvân sâir hayvânlar gibi önine yürümeyüp ardın ardın yürür. Ve burnı var ammâ delikleri yokdur. يفعل الله مايشاء والله على كل شي قدير[3404] Ve bu hayvânın eti gāyet lezîz olup yabân keçisi eti ta‘mındadur. Ve bu Kazaklarda cümle hânegî hayvân mevcûd ve firâvân olduğından mâ‘adâ karaca ve geyik ve yabân koyunı ve keçisi ve yabân sığırı ve yabânî hınzîr dahi gāyet çok olup ve

[3402] etrâfı H (155ᵇ) : - İ
[3403] insândan ve kendülerine H (155ᵇ) : - İ
[3404] Allah dilediğini yapar, O herşeye kādirdir.

derende kısmından ayu ve kurt ve şegāl ve tilkü ve tavşan ve gayriler dahi çokdur. Ve bunlarda yabân atları dahi gāyet çok olup şöyle kim yetmiş-seksen-yüzi ve dahi ziyâde birden gezmekle ba‘zı vakitlerde birbirlerini kovup oynaşmalarıyla uzakdan **[156a]** gördüklerinde Tatar kıyâs idüp havfa düşerler. Ve bu atlar kücük iken tutulup beslense dahi terbiye ve ta‘lîm kabûl idüp yavaş olmazlar. Ancak eti lezîz olup hemân buzağı etine müşâbihdür ve bunların ayakları sığır ve koyun ayağı gibi kısa olup ve lâkin bu atların ol kadar kuvveti ve mecâli yokdur. Yohsa âdeme çok zarâr iderlerdi. Ve bunlarda yabân keçisi dahi çok ve hem iri olur. Ve dahi bunlarda bir cins seyrek yapağılı ve kuyruğı kısa koyun olur ki gāyet semiz ve eti dahi lezîz olur. Ve bunların kibârları bir cins iri köpekler beslerler ki ol köpeklere araba çekdirirler. Ve bu Kazaklarda turna ve yabân kazı ve ördek ve sâir kuşlar dahi çokdur.

Tayr-i acîb: Ve bunlarda bir cins kuş dahi vardur ki boynında bir cins torbası vardur ve tuttuğı balığı ol torba içine toldurup ve ba‘dehû karaya çıkup ekl ider. Ve eğer yavruları var ise yavrularına dahi virür. Ve bu cins kuş Yeni Dünyâ’da dahi çokdur. Ve’l-hâsıl bu Kazak tāifesi sâkin olduğı vilâyetlerde niçe şuhûr ve kılâ‘ ve çok kasabât ve karye ve çok ma‘mûr cezâirler olup mutlakan Moskov kıralının cenk erbâbı ve kalb kuvveti işbu ve gayri Kazak tavâifi olup ve Moskov memleketine sedd-i sedîd gibi olmışlardur[3405]. Ve gāyet cenkci ve galîz ve şedîd ve pelîd kavim olup Devlet-i Aliyye zuhûr idince bunlar bellü bir pâdişâha ser-fürû idüp mutī‘ olmamışlardı. Gâh Moskov’a tâbi‘ olup Leh’e gālib olurlardı ve gâh Leh’e yardım idüp Leh Moskov’a gālib olup tahtını zabt iderdi. Muhassal işbu Kazak kavmi kangı tarafa yardım ider ise ol taraf gālib olurdı[3406]. Ve bunların mu‘tâdları ve kârları dâimâ berr ü bahrda hırsızlık ve korsanlık idüp ve etrâf u eknâfları yakup ve yıkup nehb ü gāret itmek idi. Ve bunların şerr ü şürûrından etrâf u eknâfda olan pâdişâhlar âciz olmışlardı. Ve Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra niçe sene memâlik-i İslâm hudûdlarında hırsızlıkdan hâlî olmamalarıyla berr ü bahrdan üzerlerine ve memleketlerine asker ve gāretkâr Tatar-ı bâd-reftâr ta‘yîn ve irsâl olundukda niçe vilâyetleri nehb ü gāret ve ihrâk olundukda Moskov kıralına istinâd ve tâbi‘ oldılar ki anın kuvvetiyle ahz-i intikām ideler. Ve ol dahi bunlara mağrûren Devlet-i Aliyye’ye muhâlefet ve ihânete âgāz itmekle taraf-ı devletden asker ile birkaç def‘a sipeh-sâlâr serdâr-ı azîmü’ş-şân ta‘yîn ve irsâl olunup avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ve himmet-i pâdişâhî ile cümlesinde mansûr u

[3405] ve Moskov memleketine sedd-i sedîd gibi olmışlardur H (156ª) : - İ

[3406] ser-fürû idüp mutī‘ olmamışlardı. Gâh Moskov’a tâbi‘ olup Leh’e gālib olurlardı ve gâh Leh’e yardım idüp Leh Moskov’a gālib olup tahtını zabt iderdi. Muhassal işbu Kazak kavmi kangı tarafa yardım ider ise ol taraf gālib olurdı H (156ª) : - İ

muzaffer avdet ve niçe vilâyetlerini nehb ü gāret olunup ve ba‘dehû bin seksen yedi senesinde dahi vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı ekrem Kara Mustafa Paşa asâkir-i encüm-şumâr ile serdâr-ı azîmü’ş-şân ta‘yîn ve irsâl olundukda Çehrin’e varınca yolda ve yemîn ü yesârda olan vilâyetleri asâkir-i İslâm ve Tatar gāret ve ihrâkun bi’n-nâr itdiklerinden mâ‘adâ metânetle meşhûr olan Çehrin kal‘asını muhâsara itdikde kal‘ayı dest-i İslâm’dan istihlâs zu‘mıyla üç yüz binden ziyâde kâfir gelüp cenk itdiklerinde münhezim olup firâr kaydıyla Çehrin kurbından geçen nehr-i azîmin cisri kâfirlerin izdihâmına tākat getüremeyüp bozulmağla girüden asâkir-i İslâm’ın seyfi havfından kâfirler cânların halâs ümmidiyle kendülerin suya urup şol mertebe kâfir suya gark u helâk oldı ki at ve âdem lâşesi kesretinden su taşup ordu-yı hümâyûndan vâfir çâderlere çıkdı. Ve bu vakitlerde kal‘ada cebehânesi atup ve kal‘anın dîvârının bir tarafını hedm itmekle asâkir-i İslâm yürüyüş idüp içinde sağ kalan kâfirleri tu‘me-i şemşîr idüp ve kal‘ayı feth ü zabt ve ba‘dehû lağım ile kal‘ayı atup avdet olundı. Muhassal ol sefer-i meymûnda iki yüz binden ziyâde kâfir katl ve gark u hark u ark olunup mansûren ve mesrûren pür-ganâyim avdet olundı. Ve bundan sonra mukāvemetden ümîd kat‘ [idüp] sulha ilticâ idüp ve ol sulhda işbu Zaborya Kazağı dahi Mokov’a tâbi‘ olmak üzre kaldı. Muhassal işbu musâlaha gelince müddet-i medîd niçe sâl işbu Kazak kavmi memleketlerinden seyf-i İslâm çıkmayup[3407] ve ekser vilâyetlerin harâb u yebâb idüp şol mertebe ricâl ü nisâ ve gulâm u duhter esîrler taşıdılar ki Deşt-i Kıpçak’da, aksâ-yı magribde Septe boğazına varınca memâlik-i İslâm pür olmışdur. **[156b]** Ve âkıbet tākatlari tāk olup ve bir dahi İslâm memâliki **[İ, I, 167b]** tarafına bakmağa cür’et itmeyüp ve Moskov kıralına tâbi‘ olmak üzre sente-baş kalmışlardur. Ve lâkin altmış sene kadar vardur ki bunlar seyf-i İslâm’dan ve gāret-i Tatar’dan emîn olmalarıyla kemâ fi’l-evvel çoğalup ve ol harâb olan vilâyetleri dahi ma‘mûr olup lâkin mukaddemâ başlarına gelen mesâibi ferâmûş itmeyüp sente-baş yatarlar. Ammâ bunlardan gāfil

[3407] ve ol dahi bunlara mağrûren Devlet-i Aliyye’ye muhâlefet ve ihânete âgāz itmekle taraf-ı devletden asker ile birkaç def‘a sipeh-sâlâr serdâr-ı azîmü’ş-şân ta‘yîn ve irsâl olunup avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ve himmet-i pâdişâhî ile cümlesinde mansûr u muzaffer avdet ve niçe vilâyetlerini nehb ü gāret olunup ve ba‘dehû bin seksen yedi senesinde dahi vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı ekrem Kara Mustafa Paşa asâkir-i encüm-şumâr ile serdâr-ı azîmü’ş-şân ta‘yîn ve irsâl olundukda Çehrin’e varınca yolda ve yemîn ü yesârda olan vilâyetleri asâkir-i İslâm ve Tatar gāret ve ihrâkun bi’n-nâr itdiklerinden mâ‘adâ metânetle meşhûr olan Çehrin kal‘asını muhâsara itdikde kal‘ayı dest-i İslâm’dan istihlâs zu‘mıyla üç yüz binden ziyâde kâfir gelüp cenk itdiklerinde münhezim olup firâr kaydıyla Çehrin kurbından geçen nehr-i azîmin cisri kâfirlerin izdihâmına tākat getüremeyüp bozulmağla girüden asâkir-i İslâm’ın seyfi havfından kâfirler cânların halâs ümmidiyle kendülerin suya urup şol mertebe kâfir suya gark u helâk oldı ki at ve âdem lâşesi kesretinden su taşup ordu-yı hümâyûndan vâfir çâderlere çıkdı. Ve bu vakitlerde kal‘ada cebehânesi atup ve kal‘anın dîvârının bir tarafını hedm itmekle asâkir-i İslâm yürüyüş idüp içinde sağ kalan kâfirleri tu‘me-i şemşîr idüp ve kal‘ayı feth ü zabt ve ba‘dehû lağım ile kal‘ayı atup avdet olundı. Muhassal ol sefer-i meymûnda iki yüz binden ziyâde kâfir katl ve gark u hark u ark olunup mansûren ve mesrûren pür-ganâyim avdet olundı. Ve bundan sonra mukāvemetden ümîd kat‘ [idüp] sulha ilticâ idüp ve ol sulhda işbu Zaborya Kazağı dahi Mokov’a tâbi‘ olmak üzre kaldı. Muhassal işbu musâlaha gelince müddet-i müdîd niçe sâl işbu Kazak kavmi memleketlerinden seyf-i İslâm çıkmayup H (156[a]) : - İ

olmamaludur. Zîrâ İslâm hudûdına cümleden akrab ve ol sular ve cezîreler sebebiyle vilâyetlerine duhûl sa‘b ve müşkil olmağla bir kavî düşmenden add olunur[3408]. Ve bu kavim Kazak ve Rus ikisi bir millet ve gāyet çok mahlûk olup ve bunlarda sâir millet ve tavâife muhâlif ahvâl-i bed-fe‘âl ve bedâyi‘-i bed-fe‘âl çok olup insân-sûret ve şeytân-haslet bir galîz ü şedîd bir kavm-i pelîd ü anîdlerdür ki bunların kesretlerinden nâşî ekser kavilde Beni’l-Asfar kavmi bunlar olmak ihtimâlini dahi virmişlerdür.

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat-ı Leh ve bunlara Vandal ve Bolonya dahi dirler[3409]

Ve bu Leh tāifesi kadîm millet ve atîk saltanat olup şöyle ki ba‘de’t-tūfân işbu memleket insândan tehî iken Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmın üç evlâdı zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle rub‘ı meskûna münteşir olmaları bâbında vahy-i ilâhî buyruldukda oğlu Yâfes’i on bir oğlu ve oğullarının oğulları ve zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle şark ve şimâl tarafına ta‘yîn idüp gönderdikde Rus nâmında olan oğlu gelüp Rusiya memleketine nüzûl ve evlâd ve zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle iskân itdiler ki ol Moskov memleketidür. Ve ba‘dehû girüden karındaşı Soklab dahi gelüp iskân itdüği memâlikde iskân itmek murâd itdikde Rus dahi “Birâder, bu memleket seninle ikimize dar olup sıklet ve otlağa zarûret olur. Daha ilerüde hâlî yerler çokdur. Daha ilerüce var” didikde Kümavi ve Hazer yanlarına gelüp anlar dahi Rus gibi cevâb virdiklerinde Soklab gücenüp “Siz bu yerleri satun mı aldınız?” diyü “Nere gelsem dahi ilerü var dirsiz” diyü nizâ‘ iderek encâmı kıtâle müeddî oldukda Kümavi ile Hazer birlik olup cenk itdiklerinde Soklab bozulup ve varup işbu Leh ve Çeh ta‘bîr olunan otu ve suyı çok ve kışı şedîd arz-ı hâliye konup ve yer altında zîr-i zemînler kazup iskân ve kendülere mülk ü mekân itdiler ki hâlâ ol vilâyetlere bilâd-ı Sekâlibe dirler. Nemse faslında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna[3410]. Ve ba‘d-i zamân işbu Soklab

[3408] ve lâkin altmış sene kadar vardur ki bunlar seyf-i İslâm’dan ve gāret-i Tatar’dan emîn olmalarıyla kemâ fi’l-evvel çoğalup ve ol harâb olan vilâyetleri dahi ma‘mûr olup lâkin mukaddemâ başlarına gelen mesâibi ferâmûş itmeyüp sente baş yatarlar. Ammâ bunlardan gāfil olmamaludur. Zîrâ İslâm hudûdına cümleden akrab ve ol sular ve cezîreler sebebiyle vilâyetlerine duhûl sa‘b ve müşkil olmağla bir kavî düşmenden add olunur H (156[a]) :- İ

[3409] Bu başlık İ nüshasının 156b numaralı sayfasında yer almaktadır.

[3410] oğlu Yâfes’i on bir oğlu ve oğullarının oğulları ve zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle şark ve şimâl tarafına ta‘yîn idüp gönderdikde Rus nâmında olan oğlu gelüp Rusiya memleketine nüzûl ve evlâd ve zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle iskân itdiler ki ol Moskov memleketidür. Ve ba‘dehû girüden karındaşı Soklab dahi gelüp iskân itdüği memâlikde iskân itmek murâd itdikde Rus dahi “Birâder, bu memleket seninle ikimize dar olup sıklet ve otlağa zarûret olur. Daha ilerüde hâlî yerler çokdur. Daha ilerüce var” didikde Kümavi ve Hazer yanlarına gelüp anlar dahi Rus gibi cevâb virdiklerinde Soklab gücenüp “Siz bu yerleri satun mı aldınız?” diyü “Nere gelsem dahi ilerü var dirsiz” diyü nizâ‘ iderek encâmı kıtâle müeddî oldukda Kümavi ile Hazer birlik olup cenk itdiklerinde Soklab bozulup ve varup işbu Leh ve Çeh ta‘bîr olunan otı ve suyı çok ve kışı şedîd arz-ı hâlîye konup ve yer altında zîr-i zemînler kazup iskân ve kendülere mülk ü mekân itdiler ki hâlâ ol vilâyetlere bilâd-ı Sekâlibe dirler. Nemse faslında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna H (156[b]) : - İ

neslinden Sermadiya nâm kimesne kavm ü kabîlesiyle gelüp Setola ırmağı kenârlarının âb u havâsından hazz idüp iskân itdiler. Ve ba‘zılar dahi rıhlet idüp Herçinya ormanında mütemekkin oldılar. Ve ba‘zıları dahi Albo ırmağı ve Baltikom boğazı tarafına intişâr buldılar. İmdi bu tāife çoğaldıkca tevâlüd ve tenâsülleri Meraviya ve İskılavonya memleketlerine ve ol semtlere yayılup ve ol vilâyetleri zabt idüp nâm u nişân sâhibi oldılar. Ve müddet-i medîdden sonra mâbeynlerine fitne düşüp azîm kıtâller vâki‘ olmağla birbirlerini tu‘me-i şemşîr idüp ol semtlerde Vandal memleketi ve saltanatı diyü ma‘lûm ve meşhûr ve mahsûdü’l-akrân iken ihtilâlleri sebebiyle saltanatlarına za‘f vâki‘ olup ekser yerleri tekrâren yine hâlî kaldı. Ve bu esnâda yine bu nesilden Yanya’da olan kıralın iki oğlu var idi ki birine Leh ve birine Çeh dinüp ve bu iki karındaş İskılavonya memleketinde sâkin olurlardı. Leh ismiyle yâd olunan hâlî kalan Vandal vilâyetine gelüp havâsı gāyet latīf olduğına binâen bir kal‘a bünyâd idüp kendüye taht itmekle Leh memleketi diyü isim virildi. Ve hâliyâ ol semtlerde İskılavon lisânı tekellüm olunur. Ve dahi câ-be-câ Vandal vilâyeti dahi dirler. Ve lâkin a‘zam aksâmı Bolonya olmağla bütün Leh **[İ, I, 157b]** memleketine Bolonya dirler. Ve Çeh ismiyle müsemmâ olan karındaşı dahi Bohemya semtine gidüp ol diyârda Boraga nâm bir kal‘a bünyâd idüp tahtgâh idinmişdür ki Bohemya faslında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna.

El-hudûd: Ve bu memleketi garben Borandeburg ve Bomraniya ve Silizya ve şimâlen bahr-i Baltikom ve İsvec ve şarken Litvanya ve Tatar[3411] ve cenûben Eflak ve Boğdan **[157a]** memleketleri sedd ider. Ve bu memleketin tūli yigirmi yedi ve arzı yigirmi dört konakdur.

Et-taksîm: Ve bu memleket sekiz kısımdur ki isimleri bulardur: Birine Büyük Bolonya ve birine Kücük Bolonya ve birine Litvaniya ve birine Burusiya ve birine Kırmuzı Rusiya ve birine Bodolya ve birine Mazoya ve birine Kovaviya [dirler]. Ve bunların her biri büyük hükûmetler olup ve her birinde birkaç paşalık vardur. Büyük Bolonya’da iki paşalık vardur ki birine Boznanya ve birine Kalisya dirler. Ve Kücük Bolonya’da üç paşalık vardur ki birine Korakorya ve birine Sindurmerya ve birine Lublin dirler. Ve Koyadiya iki paşalıkdur ki birine Bosnin ve birine Aynoladiya dirler. Ve Mazoya bir paşalıkdur ve Burusiya üç paşalıkdur ki birine Kolomya ve birine Marinburg ve birine Bomraniya dirler. Ve Kırmuzı Rusiya dahi iki paşalıkdur ki birine Belziya ve birine Volinya dirler. Ve Bodilya dahi bir paşalıkdur ve Litvanya dahi bir

[3411] ve Tatar H (157ᵇ) : - İ

paşalıkdur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki bu vilâyetlerin paşalıkları ba‘zı iki ve ba‘zı üç dinilmişdür ammâ kiminde beş ve kiminde sekiz paşalık vardur. Cümleyi takrîr tavîl olmağın büyük ve mu‘teber olanları zikr olundı. Gayrilerini zikrine ta‘arruz olunmadı[3412].

Evsâf-ı memleket: Ve bu memleketin ekser yerleri düz ve açıkdur ve düz olan yerleri garb ve şimâl tarafına düşer. Bu semtin dağları azdur ve dağları Bodolya semtinde vâki‘ olmışdur ki Boğdan ve Hungar düşer. Ve bu Leh memleketi mukadddemâ ekseriyyâ ormanlık idi, her gelen tavâif ağacların kırup yerlerin tarlalar ve bağ u bağçeler itmişlerdür.

El-havâ: Ve bu memleketin havâsı latīf ve sağdur ve lâkin kışı gāyet şedîd olur. Hattâ dirler ki su yukarudan akarken tâ aşağı varınca donar. Ve bir âdem ağak üzerine kalkup ibrikinden su akıtsa yere inince donar. Ve bu mertebe şedîd soğuk iken hikmet-i Bârî ile vâfir diyârlarında elma ve amrûd ve erik ve şetfâlî ve kirâs ve vişne ve niçe meyveler dahi be-gāyet latīf olur. Ve hattâ kışı hafîf oldukda üzümi dahi latīf olur. Nihâyet kış şedîd oldukda ol kadar şey olmaz. Ve bu üzüm asmaları dağ eteklerinde ve kuytı yerlerde ve lodos ve kıbleye karşu olan yerlerinde olup her yerinde olmaz.

Enhâr ve bahîrât[3413]: Ve bu Leh memleketinde enhâr ve bahîrât gāyet çokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur, ba‘zı havâss-ı eşyâ münâsebetiyle mahallinde ba‘zıları icmâlen zikr olunur.

El-me‘âdin: Ve bu Leh memleketinin dağlarında ve sâir yerlerinde ve nehirlerinde ve göllerinde ve deryâsında me‘âdin ve sâir misillü şeylerdür ki bunlardur: Gümüş, bakır, kurşun, zıbık, demir, tuz, kehribâr, sırça ve billûr. Ve ba‘zı taşlar dahi çıkar ve bu vilâyetin tuzları iki nev‘dür. Biri Eflak tuzı gibi kayadur, yerden çıkar. Ve biri dahi suyı kaynadup hâsıl iderler.

Ta‘rîf-i kehribâr: Ve bu kehribâr Sermatiko deryâ sâhilinde deryâ mevciyle kenâr-ı deryâya çıkup ol vilâyetin halkı devşirirler. Bu kehribâr deryâda iken yumuşak olup kenâra çıkdıkda pek olur. Ve bu kehribâr birkaç birkaç gölde dahi çıkar. Cümleden biri Pişya gölidür ki ol göl Berimya vilâyetinde vâki‘ olmışdur.

Seng-i garîb: Büyük Bolonya’da Sirem nâm kasaba dağlarında bir cins taş çıkar ki yanar taş dirler. Bu taş mermere benzer. Ammâ gāyet yumuşakdur. Ve garâibden biri budur ki yeri kazdıklarında **[İ, I, 157b]** envâ‘ bardaklar ve kâseler ve sahnlar ve tencereler bulurlar ki toprakda iken gāyet yumuşak olup taşra çıkdıkda mermer gibi

[3412] gayrilerini zikrine ta‘arruz olunmadı H (157b) : - İ
[3413] enhâr ve bahîrât H (157a) : - İ

gāyet pek olur. Ve buna böyle ma‘nâ virmişlerdür ki bu eşyâlar hikmet-i Hakk ile kendü kendüye tekevvün ider diyü ma‘nâ virmişlerdür.

El-cibâl: Ve bu memleketde dağlar az olup ve olanları dahi sâir memleket dağları gibi ser-firâz ve müntehâ olmayup el-hâletü hâzihî ma‘rûf ve meşhûr ve büyük olan dağları bunlardur. Biri Sermatiya dağlarıdur ki bu dağlar Rusiya ve Bolonya ve Hungarya memleketlerini fasl ider. Ve bu memleketin benâm olan dağına Kırbat dağı dirler ki Bolonya vilâyetinde vâki‘ olup âsumâna ser çekmişdür ki en büyük dağı budur[3414].

El-enhâr: Ve bu memleketin suları dahi gāyet çokdur ammâ içinde büyük gemiler yürüyecek mertebe büyük suları olmayup ma‘rûf u meşhûr ve büyük olan suları bunlardur: Veystola, Donayik, San Verta, Veyr, Verta, Nuns, Torla, Burut, Aksu, Bog, Beribet, Terva, Direyva, Boterva **[157b]** ve bu ırmağın bir hâssası vardur ki zehrnâk olan hayvânlar ki yılan ve akreb ve sâir her ne kadar zehrnâk hayvân var ise bu ırmakdan kaçup aslâ yanına yaklaşmazlar.

El-bahîrât: Ve bu Leh memleketinde göller dahi çokdur, meşhûr ve ma‘rûfları bunlardur: Hab, Hafe, Ovosin, Maryaburg vilâyetinde dahi göller çokdur ki bunlardur: Partaçin, Loyno, Vosin, Baçin, ve bu Moraniya’da olan göller bunlardur: Üstor, Zonag, Pokovinc, İslev Kovoya ve Kokol. Ve Arinyas vilâyetinde olan göller bunlardur: Dadi, Zain, Erneg, Bişya, Belanik. Ve sâirlerde dahi birkaç göller vardur ki birine Gobil ve birine Beyila gölü dirler ki beyâz göl dimekdür. Ammâ bu suyun renginin muhâlifi isim komışlardur. Zîrâ bu su gāyet siyâhdur. Ve bu suda bir hâssa vardur ki nisan ve ayâr aylarında bu sulardan bir âdem gasl itse siyâh olur. Ve dahi Beliz vilâyetinde bir acâib göl vardur ki iki senede veyâ üç senede bir kerre azîm sadâ peydâ olup suyı gāyet olur. Ve ba‘d-i zamân yine gelüp dolar ve bunun suyı gāib oldukda kurbında bir dağ vardur ki içinde azîm magāralar vardur, çekilen sular ol magāralara dolar ve tekrâr yine göle döndükde iri sazan ve kalkan gibi ve envâ‘ balıklar ile gelür. Ve dahi Bodolya vilâyetinin hâlî olan semtinde Özi suyı kurbında bir göl vardur ki yaz günlerinde bi-emri’llâhi te‘âlâ ol göle şimşek şu‘â‘ı düşdükde suyı donar, şöyle ki üstünden arabalar geçer. Nihâyet cüz’î yağmur yağdıkda fi’l-hâl dona çevrilür.

El-hayvânât: Ve bu memleketde envâ‘-i devâb ve derende nev‘i hayvânât dahi gāyet çok olup ve iki nev‘ tavşanı vardur ve geyik ve ayu ve kurt ve tilkü ve çakal ve zordol ve kaplana benzer bir cins hayvân olur ki kürki mu‘teber ve makbûldür. Ammâ

[3414] en büyük dağı budur H (157ᵇ) : - İ

bu vilâyetde deve ve katır ve eşek olmaz. Bunları âhar vilâyetden getürürler. Ammâ bu vilâyete geldikde dayanamayup tîz helâk olur.

Et-tuyûr: Ve bu memleketde turna ve Leh tavuğı ve keklik ve çil ve hânegî kaz ve ördek ve tavuk ve gügercin ve yabânî kaz ve ördek ve tavuk ve sünlün ve şâhin **[İ, I, 158a]** ve doğan ve karakuş ve kartal ve çaylak ve atmaca ve gayri büyük kuşlar gāyet çok olup ve envâ‘ kücük yenir ve yenmez kuşların hod haddi ve hasrı yokdur.

Tuyûr-ı mahsûs: Ve bu vilâyete mahsûs iki nev‘ kuş dahi vardur ki sâir vilâyetlerde olmaz. Birine senigola dirler ki dâimâ kar içinde olur ve kar içinde yavru çıkarur. Ve biri dahi ayakları yeşil ve kendüsi çile benzer bir kuşdur ki ol kuşı her kim yir ise yüreğine korhu düşüp ve ditremeğe başlar.

El-lisân: Ve bu Leh kavminin lisânı Rus ve Moskov ve Bohemya ve Meraviya ve Selizya ve Hırvat ve Sirem lisânlarına müşâbihdür. Ya‘ni bu lisânlardan bunların lisânına birkaç lafz karışur. Ve Nemse lisânı dahi bilürler ve kitâblarını Latin lisânı üzre okurlar ve dîvânlarında dahi Latin lisânı tekellüm iderler ve mektûb ve fermânlarını dahi Latince yazarlar. Ammâ Burusiya vilâyetinde sâfî Nemse lisânı tekellüm iderler, zîrâ Nemse’den gelmişlerdür. Ve hattâ bunların kitâbları dahi Nemse lisânı üzredür. Ve Rus olanlar iki lisân tekellüm iderler. Biri Rus ve biri Leh lisânıdur. Ve bu Leh vilâyetinde Ermeni dahi çok olmağla Ermeni lisânı dahi tekellüm iderler. Ve bunlarda Yehûd tāifesi dahi çok olup bunlar Nemse lisânı tekellüm iderler. Ammâ bunlar işbu Leh memleketi aksâmından olan Mazoya ve Burusiya vilâyetlerine varamazlar. Ve eğer birisi varacak olur ise ol sâ‘at katl iderler, hiçbir Yehûd varamaz. Muhassal işbu Leh lisânına çok millet lisânı karışmağla bunların lisânını öğrenmek gücdür[3415].

El-ahlâk: Ve bu Leh tāifesi ekseriyyâ beyâz tenlü ve saçları sarı ve beyâza mâil ve ekseriyyâ boylu ve orta semiz olurlar. Ve avretleri semizliği sevmezler. Ve bu tāife bir sâde-dil kavimdür ki aslâ kin gütmezler. Bunları aldatmak kolay olduğından vilâyetlerine Ermeni ve Yehûd tāifesi çok varur. Ve Ermeniler ekseriyyâ evlenüp kalurlar. Ve sâir tavâif tüccârları çok varup azîm müstefîd olurlar. Ve bunlar muhibb-i müsâfir olup ve gāyet ri‘âyet ve ikrâm iderler. Şöyle ki müsâfiri olmadığı vakt arayup bulup evlerine götürdüklerinde envâ‘-i nevâziş birle sohbet **[158a]** iderler. Ve eğer ol müsâfir bir ma‘rûf ve san‘at bilür ise ol san‘atı veyâ ma‘rifeti andan öğrenmeğe sa‘y iderler. Ve bunlar ekseriyyâ birbirlerine ve akrabâ ve dostlarına gûn-â-gûn ziyâfet itmeden hâlî olmazlar. Ve bunlar evlâdlarını mektebe virüp okudup yazdırup ve ma‘rifet

[3415] hiçbir Yehûd varamaz. Muhassal işbu Leh lisânına çok millet lisânı karışmağla bunların lisânını öğrenmek gücdür H (157[b]) : - İ

öğretmeğe ve Latin dili öğrenmeğe dahi sa‘y iderler. Ve hattâ kibârları kızlarını dahi okudup ve ba‘dehû işcilik ve nakış ve dikiş ve çulhalık ve terzilik ve kürkcülük öğretmeğe takayyud-i tâmm iderler. Ve bunların kızları ve oğlanları, anaları ve babaları yanında kol kola virüp horos deperler. Anları seyr idüp anaları ve babaları safâ kesb iderler. Ve kızları birbirine kulaguzluk idüp anaya ve babaya danışmadan kocaya varurlar. Ve bu Leh tāifesi ne Leh tāifesi kadar akça kazanurlar ise şarâba ve yiyüp içmeğe virürler. Ve gāyet yiyüp ve içüp sâz u söz ve sohbet-i nisvân-ı dilsûza mâil olmalarıyla[3416] kıralın ekser-i îrâdı meyhânelerden hâsıl olur.

En-nisâ: Ve bu Leh avretleri azîm ve zenî üzre hüsnde müsellem ve her ma‘rifetde mükemmel olup şöyle ki her ne kadar ta‘âm ve şeker işleri ve gayri ma‘rifet var ise bilmeyen kızı kocaya almazlar. Demir ve kalayudan işlerinde hod fâhirlerdür[3417]. Ve bunlar gerek ta‘âm ve gerek libâs ve gayri şeylerde dahi sâir milletden pâk olup dâimâ güzel ve pâk libâslar giyüp ve evinin **[İ, I, 158b]** içini dahi tezyîn idüp pâk tutmağa mâillerdür. Ve mâl hıfz itmek ve ev dâiresi çevirmek husûsında dahi erlerinden mümsik ve mahfûz olurlar. Ve böyle güzelleri dahi olur ki gören nefsânî âdemler tahammül idemeyüp gaşy olması vâki‘ olur[3418].

El-bilâd: Ve bu memleketin büyük şehirleri ve mu‘azzam ve metîn kal‘aları azdur ve ekseriyyâ kasabalar ve köyler ve çiftliklerdür. Ve bunlarda dahi Tatar havfından bir palanka yapmışlardur. Ve bu memleketin baş şehrine Korkova dirler ki vilâyetin tahtgâhıdur. Ve kal‘ası dahi gāyet metîn ve müstahkemdür. Ve bunda bir mu‘azzam medrese vardur ki envâ‘-i ulûm okunur. Ve dahi Bodolya’nın baş ve mu‘azzam kal‘ası Kamaniçe kal‘asıdur ki rûy-i arzda metânetle ma‘rûf u meşhûr olan kal‘aların biridür[3419]. Ve Burusiya vilâyetinde dahi Daniska kal‘ası bir limân âhirinde vâki‘ olmış bir metîn ve müstahkem kal‘adur ki bütün Leh memleketinin kileri i‘tibâr olunur. Ve Ayfa şehrinün dahi kal‘ası metîn ve müstahkem ve şehri dahi gāyet ma‘mûrdur. Ve dahi Maryaburg şehrinin dahi metânetle ma‘rûf bir kal‘ası vardur. Ve Haylezburg ve Vermiya şehirleri dahi mu‘azzam şehirler olup ve kal‘aları dahi metîn ve müstahkemdür. Ve Büyük Bolonya’nın baş şehrine Peznaniya dirler ki bu dahi tahtgâh ve bâzârgân yatağı bir şehr-i azîmdür. Ve Kücük Bolonya’nın baş şehrine dahi Sindomezya dirler ki gāyet ma‘mûr ve makbûl şehirdür. Ve Rus şehirlerinin mu‘teberi

[3416] ve gāyet yiyüp ve içüp sâz u söz ve sohbet-i nisvân-ı dilsûza mâil olmalarıyla H (158ª) : - İ
[3417] demir ve kalayudan işlerinde hod fâhirlerdür H (158ª) : - İ
[3418] ve böyle güzelleri dahi olur ki gören nefsânî âdemler tahammül idemeyüp gaşy olması vâki‘ olur H (158ª) : - İ
[3419] ma‘rûf u meşhûr olan kal‘aların biridür H (158ª) : meşhûr-ı âlem bir hudâyî kal‘adur İ (158ᵇ)

Albo ırmağı kurbında bir metîn kal‘alı mu‘azzam şehirdür. Ve Halon nâm şehir dahi bir bender ve bâzârgânı çok şehr-i meşhûrdur. Ve Mazoya’nın baş şehrine dahi Versaviya dirler bir güzel ve matbû‘ şehr-i ma‘mûrdur. Ve Korbaviya vilâyetinin dahi mu‘teber ve ma‘rûf şehirleri bunlardur ki birine Berista ve birine Velad İslaviya ve birine Bolta ve birine Lotra kal‘aları dirler ki birkaç kal‘adur ve birine Tozya ve birine Kola ve birine Alpink ve birine Ayga ve birine Maryaburg ve birine Veriya ve birine Haylanburg şehirleri dahi büyük şehirler olup ve kal‘aları dahi metîn ve müstahkem olup Burusiya’ya tâbi‘dür. Muhassal Leh memleketinde mu‘azzam şehirler ve metânetle ma‘rûf olan kal‘alar bulunup her birlerinin ta‘rîfi tavîl olmağın icmâlen isimleri ta‘rîfiyle zikr olundı.

Evsâf-ı beğzâdegân: Ve bu Leh kavminin beğzâdeleri iki nev‘ üzredür ki biri papaslardur ve bir kısmı gayrilerdür ki anlar atlu sipâhîlerdür. Ve ol cins beğzâdeler tîmâr alup Yehûdîlere satarlar. Ve bunların tîmâr ve ze‘âmetlerinin ba‘zılarını kıral virüp ve ba‘zıları dahi babalarından kalmışdur ve ba‘zılarını dahi kıraldan satun almışlardur.

El-âdet: Ve bunlarda âdet budur ki eğer beğzâdenin birisi ticârete veyâ bir gayri kâra heves itse beğlikden düşmiş olur. Ammâ çift sürmek mâni‘ değil. Ve eğer bir beğzâde zükûrât düşse zengin olan beğzâdeye yanaşup hizmet ider. Ve ol dahi anın harcını görüp sefer vaktinde bir kılıc ve bir tüfenk virür. Ve eğer kendünün atı var ise biner ve eğer yok ise yayan yürüyüp sefere öyle gider. Ve zengin olan beğzâdeler bununla iftihâr iderler. Zîrâ anlarda her ne kadar çok âdem ile sefere gider ise ol kadar mu‘teber ve sâhib-i vakār ve erbâb-ı kelâm olurlar.

Evsâf-ı papasân: Ve bu Leh kavminin ekseri okuyup **[158b]** yazmağa ve ma‘rifet öğrenmeğe meşgūllerdür. Zîrâ bunlarda okuyup yazmak bilmeyen âdem mâbeynlerinde rezîl olup aslâ anı âdem yerine koymayup i‘tibâr itmezler. Ve bunlarda papaslar dahi birkaç nev‘ üzre olup ve her nev‘i bir cins libâs **[İ, I, 159a]** giymeleriyle rütbeleri ve nev‘leri esvâblarından ma‘lûm olur. Ve cümlenin başı erki piskopdur.

Ahvâl-i sikke: Ve bu Leh saltanatının sikkeleri azdur ve mukaddemâ ise hiç yok idi ve ba‘dehû Büyük Kazimir nâm kıral zamânında gümüşden ve bakırdan sikke peydâ eylediler ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesinden iki yüz altmış sene mukaddem idi[3420]. Ve ba‘dehû Sersen Moton nâm kimesne kıral oldukda Macar altunı gibi altun kat‘ itmeğe başladılar. Ol dahi yüz elli sene kadar zamân mürûr

[3420] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesinden iki yüz altmış sene mukaddem idi H (158[b]) : ki işbu bin yüz otuz üç senesi İslâm târîhinden iki yüz elli sene kadar mukaddemdür İ (159[a])

itmişdür. Ve bunlar altun kat‘ itmeğe başladıkdan sonra altun behâya çıkmağa başladı. Ve bunların bir cins akçaları dahi vardur ki nısfı gümüş ve nısfı bakırdur. Ve bu akçanın doksanı bir guruşa geçer ve hâlis gümüşden bir cins sikkeleri dahi vardur ki ana balka dirler. Evvel anlarda altı akçaya geçerdi. Ve bir cins sikkeleri dahi vardur ki üç akçaya geçerdi. Ve bu sikkeler Eflak ve Boğdan içinde râyic olup gezen bu sikkeler olup şimdi bulunmaz oldı ve behâsı dahi ziyâdeye çıkdı ve az bulunur oldı. Zîrâ bunları Yehûdîler ve Ermenî[3421] ve Acemler kefereleri ve sâir tüccâr kavmi devşirdi. Ve Acem vilâyetine ve âhar diyârlara götürüp[3422] ve kâl itdirüp azîm fâide itmeleriyle ed‘âfı mertebe behâya çıkup ve az bulunur oldı. Ve dahi Daniska’da iki nev‘ rub‘-i kat‘ birinin dördi bir guruşa ve birinin altısı bir guruşa geçerdi. Ammâ hâliyâ bunlar dahi İstanbul’da ve sâir vilâyetlerde ziyâdeye geçer oldı. Ve bunlarda mankūr dahi vardur ki üçi bir akçaya geçer.

Ahvâl-i kıral: Ve bunların kırallarının ahvâli budur ki fasl-ı ibtidâsında tahrîr olunduğı üzre bu tāifenin aslı Soklab bin Nûh aleyhi’s-selâm evlâd ve zürriyetleriyle gelüp bu memlekete münteşir olup iskân itdiklerinden sonra[3423] ol vakitlerin lisânı üzre beğlerine ban dirlerdi. Müddet-i medîd kavm ü kabîlesi üzerine herkes hükm ü hükûmet ile zabt-ı memleket idüp ve niçe vilâyetlere dahi hükm iderlerdi. Ve ba‘d-i zamân mâbeynlerine adâvet ve fitne düşmekle niçe müddet cenk ü cidâl ve harb u kıtâl ile ara yerde re‘âyâ vü berâyâ pâymâl olmağla âhar vilâyetlere hicret ve iskân itmeleriyle memleketinin ekser yerleri hâlî ve harâb olup ve saltanatlarına dahi za‘f tārî olmağla ol vakitlerde mukaddemâ yine işbu tāifeden münşe‘ab ve münteşir olan Yanya kıralı oğlu Leh nâm oğlu gelüp işbu Vandal vilâyetini zabt idüp kıral oldı. Ve bir niçe müddet mürûrından sonra vilâyet ke-mâ fi’l-evvel ma‘mûr oldukdan sonra Venedikler gibi on iki hükûmet olmak üzre cumhûran zabt-ı memleket itmeleriyle saltanatları kuvvet bulup ve ol vakitlerde cumhûr başlarına ban dirlerdi. Lâkin bunların saltanatları gāyet kuvvet bulmağla ol vakitlerde Kızıl Elma’ya dahi kıral olan Nemse kıralı bunların zuhûr u tulû‘larından havfa düşüp arada muhabbete bir vesîle olmak içün bin bir mîlâdında Leh banı olan Boloslav nâm kimesneye tâc gönderüp ve kıral ünvânıyla yâd olunmağa izin

[3421] ve Ermenî İ (159[a]) : - H

[3422] ve Acem vilâyetine ve âhar diyârlara götürüp İ (159[a]) : - H

[3423] bu tāifenin aslı Soklab bin Nûh aleyhi’s-selâm evlâd ve zürriyetleriyle gelüpbu memlekete münteşir olup iskân itdiklerinden sonra H (158[b]) : bu tāife ba‘de’t-tūfân işbu memlekete iskân itdiklerinden sonra İ (159[a])

virmekle ol zamânlardan beri kıral ünvânıyla yâd olunmağa başladı ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yedi yüz otuz sene mürûr itmiş olur[3424].

Ahvâl-i hükûmet: [İ, I, 159b] Ve bu Leh memleketinde hükûmeti papaslar ve beğler ve paşalar ider, şöyle ki istedüği âdemi kıral iderler. Ve kıral itdikleri âdem hemân heyûlâ gibi oturup kendüden bir şey virmeğe ve itmeğe kādir değildür, meğer beğler ve papaslar ve paşalar ile müşâvere ide. Ol zamân anlar münâsib görür ise murâd itdüği şey husûle gelür ve illâ kendü başlarına bir şeye kādir olamaz. Ve sâir şeylerde ki sikke îcâd itmek ve yeniden bir şey kānûn itmek ve oğlunı yerine kıral itmek gibi şeyler dahi böyledür ki tâ anlar izn virmeyince kādir değildür.

Evsâf[3425]-ı nasb-ı kıral: Ve bunlarda kıral nasb olunduğı vakitde kıral olacak âdeme ibtidâ yemîn virürler ki mukaddemâ olan kānûnlarıyla amel idüp ziyâde ve noksân itmeye. Ve dahi paşalar ve beğler ve dukalar ve sâir hâkimler herkes yine yerlerinde oturalar. Ve evvelki kıral niçe kendü hâlinde oturmış ise bu dahi öyle otura ve zabt itdüği memleketin hudûdı ne kadar ise noksân itmeyüp ziyâde itmeğe sa'y eyleye. Ve eğer bir vilâyet aldıracak olur ise yine almağa sa'y eyleye. Ve eğer almak mümkin olmaz ise ana mânend bir gayri vilâyet ala ve bu minvâl üzre yemîn virdikden [sonra] Leh'in eski tahtgâhı olan Kenzina şehrine götürüp ve ba'dehû Korkova şehrine götürüp tâc giydirürler. **[159a]** Ve iki erki piskop, iki yanında tutup sağ eline bir altun virürler ki "Hükûmeti sana virdik" dimek ola ve sol eline bir altun top virürler ki ma'nâsı "Dünyâyı sana virdik" dimek ola. Ve ba'dehû ellerine ve göğsine pelesan yağı sürerler ve andan sonra üç gün ziyâfet idüp ve ba'dehû bir taht üzerine çıkarup eline bir kılıc virürler. Ol dahi gılâfından çıkarup şark ve şimâl ve garb ve cenûb ve dört cânibe sallar. Ve ba'dehû gılâfına koyup oturur. Beğlerin ve hâkimlerin mansıbların mukarrer ider. Ve ba'dehû anda olan ehl-i dîvân yemîn iderler ki mâdâm ki mukaddemâ itdüği yemînden hâric hareket ve bir şey itmeye bunlar dahi kendüye her vechle mutī' ve münkād olalar. Ve ba'dehû kendü sarâyına gidüp ol dahi bir âlî ziyâfet ider. Ve ba'dehû kıral ne şekl tâc giymiş ise avretine dahi öyle tâc giydirüp ve kırala itdikleri gibi ana dahi tevkīr ve ta'zîm iderler ammâ kıral gibi buna yemîn virmezler. Ve eğer kıral fevt olup yeri hâlî kalursa yerine tâ bir kimesneyi kıral idince erki piskop yerine oturup hükm ü hükûmet ider. Zîrâ kıral oldukda dahi cemî'-i hall ü akd ve zabt u rabt yine bunun elinde olup ve cümle umûr bunun re'yine mevkūfdur.

[3424] ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yedi yüz otuz sene mürûr itmiş olur H (158[a]) : ve'l-hâsıl işbu Leh kıralları kırallık ünvânıyla müsemmâ olan işbu bin yüz otuz üç senesi târîhü'n-Nebî sallallâhu te'âlâ aleyhi ve selleme gelince yedi yüz yigirmi sene mürûr itmiş olur. El-ilmü inda'llâhi te'âlâ İ (159[a])

[3425] evsâf İ (159[b]) : - H

Îrâd-ı kıral: Mukaddemâ bu Leh kıralının îrâdı firâvân üzre idi ve ba‘dehû az kalmışdur. Zîrâ mukaddemâ köylerden ve âdemlerden ve büyük ve kücük beğlerden ve sâirlerden harâc alup ve arpa ve buğday ve koyun ve sığır ve bârgîr ve hınzîr ve gayrilerden dahi akça alurdı. Bunlardan mâ‘adâ kıralın beğlikden atları ve sığırları ve arabaları ve av içün kuşları ve kelpleri beslenirdi. Ammâ hâliyâ papaslar ve beğler ve büyük âdemler bir şey virmezler oldılar. Ancak köylerde olan âdemlerden senede âdem başına ikişer akça alur ve tuz mahsûli olan ma‘denlerden harcı çıkdıkdan sonra bâkī kalan akça kıralındur ve gümrükden ve beytü’l-mâlden hâsıl olan akça dahi kıralındur. Meğer ki bir köprü veyâ bir yer yıkılmış ola, ol vakit gümrük **[İ, I, 160a]** ve beytü’l-mâl akçasından ta‘mîr idüp bâkīsini kırala virürler[3426]. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki gümrükden ve beytü’l-mâlden çok mâl hâsıl olur. Zîrâ bu Leh memleketine berr ü bahrden ve yedi iklîm, dört kûşeden tüccâr metâ‘ getürürler. Ve bu vilâyet emtâ‘ından alup vilâyetlerine götürürler. Bu sebebden gümrüklerden çok mâl hâsıl olur ve sefer oldukda beğler ve papaslar ve büyük âdemler sefer umûrı içün her ne lâzım ise yardım idüp ve kal‘a ta‘mîrlerine dahi yardım iderler[3427].

Îrâd[3428]-ı gümrük: Ve bunlarda gümrük iki nev‘ üzre alınur, şöyle ki uzakdan gelenden çok alup yakından gelenden az alurlar. Ve Yehûdîlerden cümleden ziyâde alurlar.

Mahall-i masraf[3429]: Ve bu gümrükden hâsıl olan akça sarâya ve elçilere ve ta‘mîr-i kal‘aya ve top ve tüfenk ve cebehâne ve mühimmât-ı sefere ve bahşîşe ve kızlarına cihâz gibi şeylere masraf olup bâkī kalan akça kırala virilür. Ve bu gümrüklerden mübâlağa ile mâl cem‘ olur ki senede birkaç kerre yüz bin altun hâsıl olur, zîrâ bu memlekete yedi iklîm ve dört kûşeden bâzârgân gelüp ve iskelelerine dahi cemî‘-i küffârdan Hind ü Sind ve Çîn u Mâçîn ve Hıtâ ve Hoten[3430] metâ‘larından sefîneler ile metâ‘ gelüp ve götürdükleri emtâ‘ı fürûht itdikden sonra bu memleket emtâ‘ıyla sefînelerini tekrâr tahmîl idüp avdet itmeleriyle iki def‘a gümrük alınmış olur. Ve âmed ü şod gemileri hod hisâbı yokdur ve bu vilâyete getürdükleri ve ba‘dehû bu

[3426] ve beytü’l-mâl akçasından ta‘mîr idüp bâkīsini kırala virürler H (159ª) : ve beytü’l-mâlden çok mâl hâsıl olur İ (160ª)

[3427] zîrâ bu Leh memleketine berr ü bahrden ve yedi iklîm, dört kûşeden tüccâr metâ‘ getürürler. Ve bu vilâyet emtâ‘ından alup vilâyetlerine götürürler. Bu sebebden gümrüklerden çok mâl hâsıl olur ve sefer oldukda beğler ve papaslar ve büyük âdemler sefer umûrı içün her ne lâzım ise yardım idüp ve kal‘a ta‘mîrlerine dahi yardım iderler H (159ª) : - İ

[3428] îrâd H (159ª) : ahvâl İ (160ª)

[3429] mahall-i masraf H (159ª) : - İ

[3430] ve Maçin ve Hıtâ ve Hoten H (159ª) : - İ

diyârdan aldıkları eşyâlar hod cümlesi zî-kıymet olup en ednâsı kürk ve beze müte‘allik eşyâlardur.

Tertîb-i dîvân: Dîvân erbâbının evveli kıral olup ve ba‘dehû iki erki piskopdur ki birine keniznak ve birine albonk dirler. Ve bunların biri sağda ve biri solda otururlar. Ve ba‘dehû on dört eyâlet sâhibi piskoplardur ki yedişer yedişer iki tarafda otururlar. Ve ba‘dehû şehir ve kal‘a sâhibleri olan otuz sekiz beğler ve kapudanlardur. Ve ba‘dehû dizdârlar otuz bir âdem oturur. Ve ba‘dehû anlardan aşağı otuz iki âdem oturur. Ve ba‘dehû çavuş başı ve re’îs gibi on âdem oturur. Ve bunlarda paşaların başı Korkova hatmanıdur ki bunlar paşaya hatman dirler. Ve bunlarda çavuş-başı ve reîsülküttâb ikişer âdemdür ki birisi Bolonya ve birisi Litvanya çavuş-başısı ve reîsülküttâbıdur. Ve reîsülküttâbın bir vekîli vardur ki mühr anın elindedür. Ve defterdâr dahi kezâlik. Ve bunlarda defterdâr dahi iki âdemdür ve kapucılar kethüdâsı dahi iki âdem olup telhîs olan şeyleri kırala anlar gösterür. Ve bu zikr itdiğimiz erbâb-ı dîvân cem‘an yüz kırk yedi âdem olup **[159b]** bir umûr-ı mu‘azzama meşvereti divânı iktizâ itdikde anlara iki ay mukaddem Kineznanek erki piskopı ulak gönderüp haber virür ki “Fülân gün ve fülân zamân büyük dîvân olacakdur. Her vilâyetden ikişer âdem irsâl idesiz” dir. Ol ta‘yîn olunan vakitde mevcûd bulunmak üzre her vilâyetden ikişer âdem irsâl idüp vekîl iderler ve ol elçiler geldiklerinde başka bir konağa kondurup tamâmen erbâb-ı dîvân meşvereti bir yere karâr-dâde itdikden sonra ol müşâvere seferî midür ve yâhûd suhlî midür her ne ise gelüp ol elçilere takrîr iderler. Ve ol elçilerin birisi veyâ ikisi “Bu maslahatı olur” diyü kabûl iderlerse, ol iş olur ve eğer “Olmaz” dir ise ol iş olmaz. Ve dahi bu Leh saltanatında iki büyük hatman vardur ki birine Korkova hatmanı ve birine Poli hatmanı dirler ki müslimânlar ana Kır hatmanı dirler. Zîrâ poli dimek kır ve meydân yeri dimekdür. Ve bu hatmanın dîvânın yeri olmaduğı ecilden dîvânda oturmaz ammâ baş vezîr gibidür. Zîrâ askeri ol tertîb idüp ve cümle asker ve umûr-ı sefer bunun eli altındadur. **[İ, I, 160b]** Ve bu bulunmaduğı zamân bir kücük hatman dahi vardur ki ol hizmeti bu görür.

Huddâm-ı mahsûs[3431]: Ve kıralın hizmetinde mahsûs bir silahdâr ve bir mîrâhûr ve bir baş sâkī ve bir avcı başı ve bir hazînedâr başı ve bir çâşnigîr başı vardur ki bunlar kıralın mahsûs huddâmlarıdur. Ve bir reîsülküttâb dahi vardur ammâ bu rütbeye gelen âdem papaslar ve beğzâdeler mâbeyninde yoluyla gelür. Meselâ

[3431] huddâm-ı mahsûs H (159ᵇ) : - İ

reîsülküttâb fevt oldukda yerine papaslardan yoluyla yeri reîs olur. Ve biri dahi mürd olsa yoluyla beğzâdelerden biri reîs olur. Bu minvâl üzre münâvebe ile olurlar.

Ahvâl-i avret-i kıral: Ve bunlarda âdet budur ki kıralın her ne kadar âdemi var ise avretinin dahi ol kadar âdemi olur. Meselâ kethüdâ ve hazînedâr ve sâkī ve avcı başı ve hattâ iç oğlanları ve gayri her ne kadar huddâm var ise avretinin dahi vardur[3432].

Ahvâl-i papasân: Cümlenin başı erki piskopdur ki bunun kethüdâları makāmında niçe papaslar vardur ki ba‘zıları günâh bağışlayıcı ve ba‘zıları va‘z idici ve ba‘zıları ders okuducı ve ba‘zıları imâmlık idüp ve ba‘zıları mûsikī ta‘lîm idici olup ve bu mûsikī ta‘lîm idenlere kantori dirler ki bunlar gāyet makbûl ve mu‘teber[3433] âdemlerdür. Ve cümle papaslara erki piskop hükm ider ve keşîşler dahi vardur ki baş papas hükm ider.

Ahvâl-i re‘âyâ: Ve bunlarda re‘âyânın ba‘zısı kıralın ve ba‘zısı papasların ve ba‘zısı beğlerin hükmindedür. Ve bunların ekser re‘âyâsı Rus’dur ve bunlar hükûmeti altında olduğı ağasına haftada iki gün iş işleyüp ve an-asl Leh olan re‘âyâ haftada bir gün işlerler.

Diğer ahvâl-i dîvân: Ve bu Leh memleketinde hükûmet idüp beyne’n-nâs da‘vâ fasl itmek içün kıral dîvânından mâ‘adâ iki şehirde dahi dîvân olur ki ol dîvânın biri rûz-ı kasımdan kızıl yumurtaya gelince Petrikoya şehrinde durup ve kızıl yumurtadan rûz-ı kasıma değin Lublin şehrinde olur. Ve mukaddemâ kıral dîvânından gayri yerde olmazdı. Bin beş yüz yetmiş sekiz mîlâdında Asifono nâm kıral bu iki şehirde dahi dîvân olmağı kānûn idüp ve zikr itdüğimiz üzre iki vaktin dîvânını bu iki şehre ta‘yîn itmişdür. Uzak yerde olan ehl-i mesâlihin mesâlihleri mu‘attal olmayup ve niçe ihtiyâr ve marazı kıral dîvânına gelmeğe muhtâc olmayup zahmet çekmesünler diyü îcâd-ı kānûn itmişdür. Ve bu iki şehir her tarafa karîb vâki‘ olmağla bu şehirlere mahsûs itmişdür.

El-âdet: Ve bu iki şehirde olan dîvân hükûmetinde âdet-i kānûnları budur ki bir âdem, bir âdem hasmını hâkime da‘vet itse, ol dahi gelmese andan iki kat cerîme alurlar. Ve eğer bir âdem bir âdemi katl itse, yigirmi dört sâ‘at içinde ele girer ise anı katl iderler ve eğer yigirmi dört sâ‘at içinde girmeyüp sonra tutulsa maktûlun kan behâsını alurlar. Ve eğer maktûl re‘âyâdan ise iki diyet alurlar ki biri maktûlün ağasına

[3432] iç oğlanları ve gayri her ne kadar huddâm var ise avretinin dahi vardur H (159ᵇ) : içoğlanları vardur İ (160ᵇ)

[3433] ve mu‘teber İ (160ᵇ) : - H

virilüp ve birini vârislerine virürler. Ve eğer beğlerden birini katl itse bir diyet alup bir sene ve altı hafta dahi habs-i medîd iderler.

Ahvâl-i sefer: Ve bunların sefer zamânında âdetleri budur ki üç kerre münâdîler nidâ idüp üçünci def'ada elbette sefere kalkarlar. Ve bunlarda beğ olan elbette sefere gitmek gerekdür. Fakīr ve yabân dahi olursa ve eğer gitmez ise köylerini ve tarlalarını elinden alup âhara virürler. Ve bir âdetleri dahi budur ki bunlardan birinin atı helâk olsa, kıral ana helâk olan atı gibi bir at virür ve esîr oldukda esîrlikden halâs idüp behâsını virür[3434]. Ve bu Leh **[İ, I, 161a]** kıralı sınurdan **[160a]** çıkmak aslâ câiz değildür. Ve eğer iktizâ hasebiyle gitmek iktizâ itse askerden her bir âdeme beşer morka akça virmek kānûnlarıdur. Ve dahi Leh askerinden aslâ yayan kimesne olmaz. Bunların yaya askerleri Nemse'den ve Macar'dan ve Kazak'dan ve gayrilerden akça ile tutarlar. Ve dahi kal'a ve tâbûr yapmak ve hendek kazmak iktizâ itdikde şehirden ve kasabalardan re'âyâ olanlardan on âdemden bir âdem alup işledürler. Ve bunların kadîmî mu'tâdları budur ki sefer olduğı zamânda anlara mîrîden üçer guruş ulûfe virilüp atını ve kendüni köylüler beslerler ve piyâde askerine bir guruş ve bir tevliyet virüp ve re'âyâ beslerler ve sefer olmaduğı zamân ne ulûfe virürler ve ne yiyecek virürler. Kendü kârlarıyla geçine giderler. Ve dahi bunlar sefer oldukda papaslardan ve beğlerden ve şehirliden bir kerre harâc alurlar ammâ bir kerre alurlar ve meğer tekrâr bir azîm ve mühimli sefer dahi zuhûr ide, ol vakt yine alurlar.

Evsâf-ı vilâyet-i Burusiya: İmdi bu Leh memleketi ve saltanatı ahvâli alâ vechi'l-ihtisâr zikr olundı ve lâkin ez-kadîm Leh memleketi aksâmından olan işbu Burusiya vilâyeti cümleden ma'mûr ve makbûl[3435] olup şuhûr ve kılâ' ve kasabâtı çok ve cezâirleri dahi mevfûrdur ve halkı zengin ve cenk-âverlik ile meşhûr ve bâzârgânı çok ve kesret-i nâs ile memlû olup ve cümle Leh memleketinin âb-ı rûyı ve mûcib-i iftihârlarıdur.

Et-tavâif: Ve bu Burusiya halkı ahvâli hakkında olan rivâyet budur ki Nemse faslında icmâlen zikr olunduğı üzre Nemse'nin sâhib-i şân olan Karlos nâm kıral asrında cümle kırallara gālib oldukda Kudüs-i şerîf semtinde Akke dimekle ma'rûf iskele dahi beş yüz nefer sultāt ta'yîn eyledi ve ol vakitler[3436] dîn-i İslâm zuhûrının evâili olup dâimâ ehl-i İslâm ile cenk idüp zarardan hâlî değillerdi. Ve bunlar ol semtde niçe müddet sâkin olup mâlzemeleri kıral tarafından gelürdi. Ve ba'dehû Nemse

[3434] halâs idüp behâsını virür H (159[b]) : halâs ider İ (160[b])
[3435] ve makbûl H (159[b]) : - İ
[3436] ve ol vakitler H (160[a]) : - İ

tarafından bunlara mu‘âvenet olunmayup hâlleri üzre kalmışlardı. Bin yüz seksen sekiz mîlâdında bahâdurân-ı İslâm’dan birkaç yüz âdem bunların üzerine hücûm itmeleriyle bunlar dahi Milan kıralından imdâd isteyüp ol dahi çekdiriler ve gemiler ile otuz bin kadar imdâd gönderüp bunlara takviye virdi. Ve dâimâ müslimânlar ile cenk idüp ammâ avn-i Hakk ile İslâm askeri bunlardan çok âdem katl idüp bunları sındırmışlardı. Ve bu esnâda Nemse tarafından sekiz nefer zengin ve mâldâr âdemler gelüp bunların bu ahvâllerine muttali‘ oldukda Akke içinde bir tîmârhâne binâ itdiler ki bunların yaralularına ve hastalarına[3437] anda tîmâr oluna. Ve Kudüs-i şerîf patriki dahi bu sekiz âdemin böyle hayrât itdiklerini işitdikde bunlara bir rütbe ta‘yîn idüp ve bir alâmet virüp ve ol sekiz âdemin biri ki ismine Henrik Valpot dirlerdi, bunı üzerlerine baş eyledi ki zu‘mınca ol semti bunlara ocaklık idüp ve cemî‘-i tekâlifden mu‘âf olmak üzre virüp ve bundan sonra etrâfdan cenge yarar âdemlerden işidenler gelüp gûyâ “Tûnus ve Cezâir gibi ocaklık sâhibi olduk” diyü yigirmi bin kadar âdem cem‘ oldı ve bunlara gelüp yazılanlar dahi beyne’l-kefere sâhib-i rütbe gibi i‘tibâr olurdı. Çünki bunlar bu vech üzre kuvvet buldılar, müslimâlara zarardan hâlî olmazlardı. Ve ba‘dehû[3438] her ictimâ‘ın iftirâkı lâbüdd olduğı üzre beri cânibden dahi ehl-i İslâm kuvvet bulup **[İ, I, 161b]** ve niçe vilâyetlere pençe salup bin iki yüz on mîlâdında Kudüs-i şerîf cânibinden birkaç bin güzîde İslâm askeri gelüp ve azîm cenk ü cidâl ve harb u kıtâl idüp ve âkıbet kavm-i mezbûrı mevkı‘-i mezbûrdan târumâr ve mekânların zabt idüp ve bakıyyetü’s-süyûfları ferd-i vâhid kalmamak üzre emân ile ol vilâyetden ihrâc ve sefîne-süvâr olup kaça kaça İstanbul’a ve andan dahi Leh memleketine düşüp ahvâllerini Leh kıralına i‘lâm itdiklerinde ol dahi Burusiya vilâyetini bunlara virdi ki ol semtlerde olan putperestlerle cenk idüp muhâfaza itmek şartıyla bunlara virdi. Zîrâ ol vakitlerde ol memleket Tatar’dan ve etrâfında olan putperestlerden ekseriyyâ harâb u yebâb olmış idi ve çok yerleri boş kalmış idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur[3439]. Ve’l-hâsıl bunlar bu minvâl üzre gelüp bu memlekete tavattun idüp vilâyeti ma‘mûr ve evlâd ve zürriyetleri mevfûr olup **[160b]** “Tâ bin iki yüz elli iki mîlâdına gelince bu hâl üzre zabt-ı memleket idüp râhat ve emniyyet üzre olduk” dirler. Lâkin târîh-i merkūmda bunları Tatar basup ve baş hâkimlerini dahi katl eylediler ve Tatarlar elleri irdüği mertebe vilâyetleri yakup ve yıkup gitdiklerinde bunlar dahi bu vartayı savdıkdan sonra Tataın hasm-ı kavî olduğunı

[3437] bunların yaralularına ve hastalarına H (160ᵃ) : bunların zahmdârlarına İ (161ᵃ)

[3438] ve ba‘dehû H (160ᵃ) : -İ

[3439] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur H (160ᵃ) : - İ

bilüp memleketi ve kendülerini muhâfaza içün metîn ve müstahkem kal‘alar binâ itmeğe başladılar. Ve bin iki yüz altmış üç mîlâdında Berendeburg kal‘asını yapup ve bundan böyle ânen-fe-ânen kuvvet buldukda bu kerre Leh kıralına dahi ser-fürû itmeyüp ve memleketine dahi el uzatmağa başlayup ve az kaldı ki cümle Leh memleketini zabt iderler. Ve Leh kıralı dahi bunların hurûc u zuhûrlarından havfla başına tedârük görüp her ne hâl idiyse itdi, bunlar ile sulh oldı. Ve bundan sonra dahi niçe vakâyi‘ zuhûr idüp ve bunların dahi mâbeynlerine tefrika ve fitne düşmekle bu vilâyetin bir mikdârını İsvec kıralı alup ve sâirleri Leh kıralı hükminde iken ve ba‘dehû bu memleket bi’l-cümle Nemse kıralı hükmine girüp ve mahkûm u magmûm olmışlardur.

Hikâyet-i ibret: Bu Leh memleketinde Büyük Bolonya’da Gopil gölinin kenârında cezîre gibi bir kasaba olup âb u havâsı güzel ve latîf olmağla zamân ile bu kıral bunda sâkin olurdı ve ol kıralın çok akrabâsı olup ve içlerinde niçe âkıl ve mu‘teber kimesneler olup bunda halk gāyet tevkīr ve ihtirâm iderlerdi. Kıral, halkın bunlara i‘tibârlarından “Kıralluğı elimden alurlar” diyü havfa düşüp gün-be-gün bu endîşe kalbine ihtilâc virüp bilâhare igvâ-yı şeytān ile bunı savâb ve fikr-i fâsidesine cevâb buldı ki ol akrabâlarını bi’l-cümlesini cem‘ idüp ziyâfet eyleye ve ol ziyâfetde cümlesini zehr-âlûd eyleye. İşbu tedbîr itdüği habâseti icrâ diüp cümlesini[3440] helâk eyledi ve dünyâyı kendüye bâkī kalur sandı. Çünki bu habâseti icrâ ile[3441] hâtırı hoş olup ve bu sürûr ile îş u nûş idüp ve zevk u safâya meşgūl oldı, Hakk sübhânehû ve te‘âlânın emriyle bir gice ol cezîrede şol mertebe sıçanlar peydâ oldı ki hisâbını ancak Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri bilür. Ve ol kıral-ı hâin “Adû ve rakīblerimi helâk itdim, bana gayri kimse garîm olmaz” diyü câme-i hˇâbında bî-bâk ü bî-pervâ sarhoş ve medhûş yatar iken bengîler helvâya üşüp kapdıkları gibi bî-nihâye sıçanlar üşüp ân-ı vâhidde yiyüp hemân kemikleri kaldı ve dünyâdan ma‘dûm oldı. Ve ol kıralın ismi Nobil dimekle meşhûr ve ol vilâyetlerde bunun hikâyesi hâlâ dillerde **[İ, I, 162a]** dâstân ve mezkûrdur.

El-ihtitâm[3442]: Ve’l-hâsıl işbu Leh memleketi kadîm saltanat ve halkı atîk millet olup ve bütün memleket on dört sancak ve her sancakda niçe büyük hükûmetler ve çok şehirler ve kal‘alar ve bî-hisâb kasabât ve kurâlar olup ve niçe zamân bunlar niçe vilâyetlere istîlâ ve kırallarına gālib olup mahsûdü’l-akrân bir saltanat ve memdûh-ı cihân bir memleket olup başlu başlarına hükûmet ile kâmrân ve zevk u safâlarında atup

[3440] cem‘ idüp ziyâfet eyleye ve ol ziyâfetde cümlesini zehr-âlûd eyleye. İşbu tedbîr itdüği habâseti icrâ diüp cümlesini İ (161ᵇ) : - H

[3441] çünki bu habâseti icrâ ile İ (161ᵇ) : - H

[3442] el-ihtitâm H (160ᵇ) : - İ

tutarlar iken bin doksan dört senesinde vâki‘ Bec seferine azîmet olundukda hod Devlet-i Aliyye ile sulh üzre olmağla sefere azîmet olundukda ber-mûceb-i kānûn-ı devlet kendülerini âgâh idüp terkâr Devlet-i Aliyye ile sulha ahd ü mîsâk idüp i‘timâd virmiş iken Bec altına varıldıkdan sonra asâkir-i İslâm üzerine cem‘ olup gelen düşmen-i şeytanat-karîn ile kırk bin kadar Leh askeriyle imdâda gelüp şöyle ki hemân on bin kadar âhen-pûş güzîde atlusı var idi ve cenk mahallinde cümleden mukaddem İslâm üzerine at salup ve kılıc çeken bunlar idi. Ve ba‘dehû Budin altına gelindikde Uyvar kal‘ası üzerine Nemse tarafından serdâr olan ve Cigerdelen nâm palanka kurbında Uyvar imdâdına giden asâkir-i İslâm ile itdikleri cenkde dahi cümleden ziyâde düşmene mu‘în olup ve ol mahalde olan vekā‘i-i uzmâya mutlakā bu Leh askeri bâ‘is olup ve hattâ ol mukātelede bostâncı-başılıkdan çıkma vezîr-i mükerrem Mustafa Paşa’yı ve niçeleri dahi esîr idüp vilâyetine götürmişlerdür. Ve’l-hâsıl taraf-ı devlet ile sulh içinde iken bi-lâ-mûcib sulhı bozup Devlet-i Aliyye’ye bu mertebe ihânete bâ‘is ve bir illet yok iken [3443]من أعان ظالماً سلّط عليه mısdâkınca taraf-ı Devlet-i İslâm’a itdikleri ihânet ve habâset yollarına gelüp şöyle ki yardım idüp mu‘în oldukları kavmi Hakk sübhânehû ve te‘âlâ üzerlerine musallat idüp ve bütün memleketlerini zabt idüp ve kıralların ref‘ ve sâir ricâllerini hükûmetden def‘ idüp ve tarafından hâkimler ta‘yîn ve hilâf-ı cinslerinden olan Saksonya kavminden Na’l-kıran’ı üzerlerine kıral **[161a]** nasb idüp beyne’l-kefere cenkci ve atlu ve sipâh yâd olunurlar iken cümlesi ra‘iyyet ve belki abd-i memlûk mertebesinde Nemse hükûmetinde hor ve hakīr ve zelîl ve rezîl mahkûm olup kalmışlardur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ işbu dîn-i İslâm’a ihânet üzre olan adûlarının cümlesini magmûm ve mahzûn ve ser-nigûn[3444] eyleye. Âmîn. Yâ rabbe’l-âlemîn[3445].

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat ve memleket-i Çimbiri ya‘ni Danimarka ve Danya dahi dirler[3446, 3447]

Ve bu Danimarka tāifesi dahi kadîm millet ve atîk saltanat olup şöyle ki bunların nesilleri dahi Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâma müntehî olur. Ve bunlar mukaddemâ gāyet tavîlü'l-kāme ve kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve anîd ü pelîd bir kavm olup şöyle ki bunların kitâbları ve bir dîne tebe‘iyyetleri olmayup niçe hacer ü şecer ve ba‘zı

[3443] Kim bir zalime yardım ederse, ona musallat kılınır.
[3444] ve mahzûn ve ser-nigûn H (161[a]) : - İ
[3445] yâ rabbe’l-âlemîn İ (162[a]) : bi-hürmeti zâtike’l-kerîm H (161[a])
[3446] Bu başlık İ nüshasının 182b numaralı sayfasında yer almaktadır.
[3447] ve Danya dahi dirler H (161[a]) : - İ

hayvânâta dahi taparlardı. Ve kârları etrâf u eknâfı gāret ve hırsızlık olup ve bir pâdişâha itā‘atleri dahi yok idi. Ve hayvânâtdan her ne bulur ise yiyüp ve sularında ve göllerinde balık çok olmağla sayd idüp ekl iderlerdi. Ve ba‘d-i zamân çift sürmek ve ekin ekmek ve bağ u bağçe irişdirmek ve binâlar yapmağa mübâşeret idüp vilâyetlerini ma‘mûr u âbâdân eyleyüp ve deryâda sefîneler peydâ idüp etrâf u eknâfda gezmeğe başladılar. Ve ol vakitlerde bunlar sefere gitdiklerinde avretleri dahi yalın ayak bunlar ile ma‘an sefere gidüp erlerinden ziyâde cenk iderlerdi. Ve bunlar askeri bozduklarında aldıkları esîrleri avretlerine teslîm idüp ve avretlerin ellerinde yalın kılıc ve bir eliyle esîrin yakasından tutup asker ortasından geçirüp ve asker iki tarafa durup seyr iderlerdi. Ve ol esîrleri askerden hâric bir dağa veyâ bir yüksek yere götürüp cümlesini avretler katl idüp kanlarını dağdan aşağı askere doğru akıdup ve asker seyr idüp iftihâr iderlerdi[3448]. Ve ol katl itdikleri âdemlerin karınlarını dahi yarup yüreklerine bakarlardı. Ve bir nişânları var idi ki bir asker ile dahi cenk itdiklerinde ol nişân ile bozaruz ve bozuluruz diyü hükm iderlerdi. Ve ba‘dehû içlerinden birini kıral idüp ve saltanatları bir mertebe kuvvet bulmış idi ki çâk Karadeniz’e gelince müstevlî olup ve pâdişâhlarına gālib olmışlardı. Ve bir zamân dahi Nemse ile bir olup Fransa memleketi ve cümle İtalya vilâyetlerini zabt idüp ve on sekiz kerre İzlanda cezîresini ve on kerre İngilitere cezîresini zabt idüp ve İskosya cezîresini dahi bunlara harâc virürdi ve Saksonya dahi harâc virürdi ve yigirmi dört kerre dahi İskılavon’a sefer idüp azîm hakāret ve çok gāret itmeleriyle âkıbet vilâyetlerini terk idüp Aylorya vilâyetlerine gelüp ve kendü vilâyetlerinin ismini koyup İskılavonya didiler. Ve on sekiz def‘a dahi İsvec ve Got ile cenk idüp ve âkıbet bir zamân niçe müddet Danimarka’ya tâbi‘ oldılar. Ve’l-hâsıl bunların saltanatları dahi gāyet atîk olup ve çok kıral gelmişdür ki her birlerinin zamânında çok vekāyi‘ler zuhûr itmişdür ki takrîri bir cild kitâba sığmaz. Ancak zuhûrlarından bu asra gelince ne kadar kıral gelmişdür, isimlerini zikr idelim[3449].

Zuhûr-ı saltanat: Ve bunların saltanatı târîhi sâirlere mugāyir ve muhâlifdür, şöyle ki bunların zuhûrı hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan iki bin dokuz yüz altmış altı sene sonradan tahrîr ve hisâb[3450] iderler. Böyle olduğı hâlde İsvec gibi bunlar dahi[3451] **[İ, I, 183a]** gāyet atîk saltanat olmış olur, şöyle ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bâ-kavl-i cumhûr-ı erbâb-ı târîh dört bin üç yüz doksan üç sene

[3448] aşağı askere doğrı akıdup ve asker seyr idüp iftihâr iderlerdi H (161[a]) : dağdan aşağı akıdurlardı İ (182[b])

[3449] ki her birlerinin zamânında çok vekāyi‘ler zuhûr itmişdür ki takrîri bir cild kitâba sığmaz. Ancak zuhûrlarından bu asra gelince ne kadar kıral gelmişdür, isimlerini zikr idelim H (161[a]) : - İ

[3450] ve hisâb H (161[a]) : - İ

[3451] İsvec gibi bunlar dahi H (161[a]) : - İ

mürûr itmiş olur[3452] ve lâkin bunlar bir şedîd kavm olmalarıyla çok kırallarını katl itmişlerdür. Ve bunlara ibtidâ kıral olan âdemin ismine Dan Valda Vomil dirlerdi. Ve ba‘dehû olana Loteyro ve ba‘dehû İskiyolo ve ba‘dehû Gıram ve ba‘dehû Odinko ve ba‘dehû Gıramo ve ba‘dehû Foronte ve ba‘dehû Aldano ve ba‘dehû Rove ve ba‘dehû Alko ve ba‘dehû Rolfolene ve ba‘dehû Beyardo, bu kıral İsvec vilâyetine dahi kıral olmışdur. Ve ba‘dehû Rotbeyro ve ba‘dehû Roriko ve ba‘dehû Vincelyeto ve ba‘dehû Bernondo ve ba‘dehû Ofeyne Cigante ya‘ni div ve ba‘dehû İkinci Dan ve ba‘dehû Okleyto ve ba‘dehû Forotone ve ba‘dehû Üçünci Dan ve ba‘dehû Firidlaga **[161b]** ve ba‘dehû Forotone ve ba‘dehû İyarto ve ba‘dehû Firidleyga ve ba‘dehû Forotone ve bu kıral mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın yetmiş altı senesinde kıral olmışdur ve ba‘dehû Yacilona ve ba‘dehû Ulao ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû Forotone ve ba‘dehû Aldano ve ba‘dehû Araldo, bunı İsvec kıralı katl itmişdür ve ba‘dehû karındaşı Aldano kıral oldukda İsvec memleketini zabt idüp ve kıralını esîr itdi ve ba‘dehû Okvino ve ba‘dehû Sivardo ve ba‘dehû Aldano ve Araldo ve ba‘dehû Ulao ve ba‘dehû Sivardo ve ba‘dehû Bokloyeo ve ba‘dehû Siveldo Pirimo ve ba‘dehû Sifaro ve ba‘dehû Silveldo ve ba‘dehû Aldano ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû Ayte Fançola ya‘ni kızcağız ve ba‘dehû Ulo ve ba‘dehû Ovindo ve ba‘dehû Sivardo ve ba‘dehû Bertovdove ba‘dehû Barmeriko ve ba‘dehû diğer Barmeriko ve ba‘dehû Boridonono ve ba‘dehû Siverdo ve ba‘dehû Aniyoni ve ba‘dehû Biyoro ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû Kormone ve ba‘dehû Potriko ve ba‘dehû Ulao ve ba‘dehû Aminko ve ba‘dehû Sikvardo ve ba‘dehû Renirolokobort bu kırala gelince bunlar putperest olup bunun zamânında Hıristiyan olmışlardur (826). Ve birkaç eyyâmdan sonra kıral kendüsi yine putperest ve ol gice çatlayup helâk olmışdur. Ve ba‘dehû Ubone ve ba‘dehû Sikvardo ve bu kıral Hıristiyan olmışdur ve ba‘dehû Ariko ve ba‘dehû diğer Ariko ve ba‘dehû Kanoko, bu dahi putperest oldı ve ba‘dehû Forotone, bu kıral Hıristiyan oldı ve ba‘dehû Kormo ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû İzvenona ve bu kıral İngilitere’yi zabt itmişdür ve ba‘dehû Kanoto ve ba‘dehû diğer Kanato ve ba‘dehû Manyo ve ba‘dehû İzvenona ve ba‘dehû Araldo ve ba‘dehû Sen Konoto ya‘ni evliyâ, bu kıral kilisada iken İzlanda halkından gelüp bunı katl itmişlerdür ve ba‘dehû Ulao ve ba‘dehû Ariko, bu kıral Kudüs-i şerîfi ziyârete gider iken vefât itmişdür ve ba‘dehû Nikola, bunı katl itdiler (1135). Ve ba‘dehû Anriko, bunı dahi katl itdiler (1139). Ve ba‘dehû Ariko, bu kıral bin yüz elli yedi mîlâdında keşîş olup yerine ba‘dehû oğlu İzvenona kıral olup bu dahi cenkde iken katl olundı (1182).

[3452] şöyle ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bâ-kavl-i cumhûr-ı erbâb-ı târîh dört bin üç yüz doksan üç sene mürûr itmiş olur H (161[a]) : - İ

Ve ba‘dehû Valdimaro ve ba‘dehû Kanonto ve ba‘dehû Valdimaro ve ba‘dehû Ariko, bunı karındaşı Ablele katl idüp deryâya bırakmışdur (1250). Ve ba‘dehû Ablele kıral olup ve iki seneden sonra cenkde iken bir köylü bunı katl itmişdür. **[İ, I, 183b]** Ve ba‘dehû Kıristoforo ve ba‘dehû oğlu Ariko kıral olup bunı dahi kendi âdemleri katl itmişdür (1286). Ve ba‘dehû Ariko ve ba‘dehû Kıristoforo ve ba‘dehû Valdimaro ve ba‘dehû Ulao ve ba‘dehû karındaşı Ariko, bu kıral kücük olmağla vâlidesi Markarita vekâlet itmişdür. 1439 mîlâdında vefât idüp yerine diğer Ariko kıral olmışdur. Ve ba‘dehû Kıristokoro ve ba‘dehû Kıristiyano ve ba‘dehû Covani ve ba‘dehû Kıristi Arko ve ba‘dehû Federiko ve bu kıral zamânında Lutran olmışdur (1562). Ve ba‘dehû Kıristiyano ve ba‘dehû Federiko ve ba‘dehû Kıristiyano ve ba‘dehû Federiko kıral olup bin yedi yüz on iki mîlâdında vefât idüp ve ba‘dehû yerine oğlu kıral olmışdur ki Moskov ile cenkde bozulup ve Bender kal‘asına gelüp Devlet-i Aliyye’ye istinâd idüp ve ba‘dehû yine vilâyetine vardıkda bu kıral ile cenkde düşen İsvec kıralı bunun zamânında vâki‘ olmışdur[3453]. Târîh-i İslâm dahi bin yüz otuz üç senesidür. Neferen: 106. Ve bunların zuhûrlarından târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz üç senesine gelince[3454] yüz altı kıral olmışdur ki her birlerinin zamânında niçe azîm seferler ve vekā‘iler olup ve bâ-husûs bunların İsvec ile olan mâcerâları müstakil bir cild kitâba sığmayup ve ile’l-ân cenk itmeden hâlî değillerdür. Ve kadîmü’l-eyyâmdan beri bunların saltanatları bir akrân ve ayâr olup meselâ kefe-i mîzân gibi gâh biri ve gâh biri gālib olup farkları yokdur.

El-hudûd: Ve bunların memleketini şimâlen İsvec ve cenûben Cermanya ve şarken Moskov vilâyeti ve Marbaldiko denizi ve garben dış deniz hadd ider.

El-bilâd: Ve bunların saltanatı on bir sancak olup her birlerinde niçe mu‘azzam şehirler ve kal‘alar ve çok kasabât ve kurâlar olup gāyet ma‘mûr vilâyetdür ki bir arz hâlî ve sâhibsiz bir karış yer olmayup ve toprağı dahi latīf ve mahsûldâr ve her hubûbât firâvân üzre olur.

Et-tahtgâh[3455]: Ve bunların tahtgâhları olan şehrin ismine Kopinagın dirler. Gāyet ma‘mûr ve mu‘azzam ve müzeyyen şehir olup şöyle ki rub‘-ı meskûn emtâ‘ıyla bu şehre bâzârgânlar gelüp insâna lâzım olan eşyâlardan bu şehirde bulunmaz bir şey yokdur. Ve bunların ormanları ve batakları ve müntehâ dağları ve büyük suları ve

[3453] Moskov ile cenkde bozulup ve Bender kal‘asına gelüp Devlet-i Aliyye’ye istinâd idüp ve ba‘dehû yine vilâyetine vardıkda bu kıral ile cenkde düşen İsvec kıralı bunun zamânında vâki‘ olmışdur H (161^{b}) : - İ

[3454] ve bunların zuhûrlarından târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz üç senesine gelince H (161^{b}) : ve bunların zuhûrlarından işbu bin yüz otuz üç senesine gelince İ (183^{b})

[3455] et-tahtgâh H (161^{b}) : - İ

gölleri dahi gāyet çokdur, şöyle ki karada vuhûş u tuyûr ve nehirlerinde ve göllerinde ve deryâsında dahi simâk envâ‘ından haddi ve hisâbı **[162a]** olmayup ehâlîsi dahi daimâ sayd u şikâra mâil ve meşgūldür.

El-cezâir: Ve bunların deryâda ve göllerde ve büyük sularda cezîreleri dahi gāyet çokdur. Lâkin meşhûr ve makbûl on dört cezîreleri vardur ki baş cezîrelerine İzlan dirler ki ma‘mûr cezîre olup şöyle ki hemân mükellef kal‘alı on dört mu‘azzam şehri vardur. Her bir şehirlerini ve sâir cezîrelerini ale’l-infirâd tahrîr tavîl olur lâkin bunların cezîreleri dahi vardur ki ta‘accübâtdan olup kudret-i sun‘-ı Bâr[î] te‘âlâyı beyân içün[3456] tafsîlen zikr idelim. Bu cezîrenin ismine Gırin Ayland dirler. Ma‘nâsı “yeşil ada” dimekdür. Bu cezîre gāyet güzel ve büyük cezîredür. Ammâ gāyetü’l-gāye soğuk olmağla insân sâkin olmak mümkin olmaduğı ecilden hâlîdür. Yaz günlerinde üç ay kadar balık avlamak içün varup hemân avdet idüp kaçarlar. Zîrâ vaktini geçirecek olur ise halâs mümkin olmayup helâk olurlar. Ve bu cezîrede envâ‘-i gûne büyük balıklar gāyet çok olmağla **[İ, I, 184a]** ol vakitde her milletden niçe gemiler ve kalyonlar varup ve balık ile doldurup dönerler. Ve bu cezîrede kışın gün gāyet kısa olup şöyle ki gün doğduğı ile dolanduğı bir olur. Yatsunun vakti yokdur. Ve bu cezîre[yi] ma‘mûr eylemek içün bunlar ve İsvec ve İngilis ve Filemenk çok sa‘y itdiler lâkin mümkin olmadı. Anda bırakdıkları âdemleri geldiklerinde bi’l-cümle helâk olmış bulurlardı ve sebebi dahi ma‘lûm olmadı. Ve âkıbet bunı tedbîr itdiler ki on iki okumuş ve zû-fünûn âdemin bir senelik me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsâtlarını ve soğuk ve def‘i içün olan malzemelerini ma‘-ziyâdet[3457] görivirüp ve soğuk te’sîr itmeyecek bir metîn ve müstahkem sobalı ev dahi yapıvirüp ve ma‘-ziyâdet odun dahi koyıvirüp ol âdemler bırakdılar. Gelecek seneye değin be-her yevm olan vekā‘iyi tahrîr ideler ki ma‘lûmları oldukda ana göre tedârük görüp ma‘mûr ideler. Ve bu âdemleri bu minvâl üzre bırakup irtesi sene yazın vardıklarında cümlesini yine ölmüş buldılar lâkin ölmezden mukaddem bir mikdâr tahrîr itdikleri kağıdların mefhûmından “Kaçan şitâ vakti geldi. Lâ-yenkatı‘ kar yağmağa başladı. Ve böyle soğuk oldı ki sobaya ma‘-ziyâdet âteş yakdık, aslâ fâidesi olmadı. Ve iki gün içinde kar sâkin olduğumuz evin ol kadar dahi yukarusına çıkup ve aslâ bir menfes olur yer kalmayup ve etmek dahi mümkin olmayup soğunun şiddetine tahammül idemeyüp fülân yoldaşımız donup helâk ve biraz evkātdan sonra fülân yoldaşımız dahi helâk ve fülân vakitde dahi fülân yoldaşımız helâk oldı” diyü on bir nefere değin tahrîr idüp on ikinci tahrîr olmayup cümlesini helâk olmış buldılar. Ve

[3456] kudret-i sun‘-ı Bâr[î] te‘âlâyı beyân içün H (162[a]) : - İ
[3457] ma‘-ziyâdet H (162[a]) : - İ

bundan sonra ma‘lûmları oldı ki ol cezîrenin soğuğuna ve karına nihâyet olmayup ve âteş dahi te’sîr itmemekle tedbîrden fâriğ olup hâlâ öyle hâlîdür. Ve yaz oldukda üç ay kadar varup mübâlağa çok balık sayd idüp dönerler. Ve bu cezîrede yazın kaz ve ördek ve envâ‘-i tuyûrun dahi hisâbı olmayup kışa karîb cümlesi giderler. Ve kadîmî ol cezîrede sâkin ve bu memleketler olmaz. Ba‘zı vuhûş u tuyûr dahi vardur dirler.

El-ahlâk: Ve bu Danimarka tāifesi hâliyâ dahi kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve ve gāyet cenkci olup beyâz tenlü ve kırmuzı yüzlü, sarı ve beyâz saçlu, gök ve sarı elâ gözlü, mahbûb-sûret ve hoş-sohbet ve gāyet muhibb-i müsâfir ve müsâfire gāyet ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve bunlar okuyup yazmağa ve vilâyet-be-vilâyet gezüp ilm ü ma‘rifet öğrenmeğe mâiller olup ve berr ü bahrda dahi sayd u şikâra mübtelâ ve mâhirlerdür.

Ahlâk-ı zemîme: Ve bunların gerçi ahlâk-ı memdûhaları vardur ammâ niçe ahlâk-ı zemîmeleri dahi vardur, şöyle ki bunlar gurûrlarından nâşî kendülerini ve sâirlerden âlî tutarlar. Ve çok ta‘âm yiyüp ve çok şarâb içerler ve gāyet sert ve titiz ve âteşî-tabî‘at olup birbirleriyle dahi kavgā ve nizâ‘dan hâli olmayup ve hattâ çok kıralларını ve hâkimlerini dahi katl itmişlerdür.

En-nisâ[3458]: Ve bunların avretleri dahi gāyet hasnâ ve gürbüze ve bahâdura olup[3459] ve ekseriyyâ okumuş ve her ma‘rifeti öğrenmiş kâmile olup cümle dâireleri umûrı hall ü akdi avretleri elinde olup ve lâkin gāyet hasîs ve sert-tabî‘at olup erleri kadar ve belki dahi ziyâde cesâretleri vardur. Ve hattâ erleri gibi tüfenk ve tâzî **[İ, I, 184b]** ve zağar ve doğan ve sâir ecnâs alıcı kuşlar ile sayd u şikâr iderler. Ve kemâl-i huşûnetlerinden nâşî kendülerinin murâdı olmayınca kimseye şikâr dahi olmazlar.

[162b] El-havâ: Ve bu memleket gāyet soğuk olup lâkin yine sağ ve latīf olmağla bunlarda hastalık az ve tā‘ûn hod gāyet[3460] nâdir vâki‘ olur. Âb u havâsının letāfetinden nâşî ömürleri dahi uzun olur, şöyle ki yüz yigirmi-yüz otuz yaşında ricâl ü nisâ çok bulunur.

El-libâs: Ve bunların erlerinin ve avretlerinin libâsları Nemse libâsı gibidür.

El-lisân: Ve bunların lisânı başka dil olup ve lâkin ekseriyyâ Nemse lisânı mahlûtdur, şöyle ki Nemse’nin şehri ve bunların dağı gibidür.

El-edyân: Ve mukademâ bunların çok zamân kitâbları ve bir dîne tebe‘iyyetleri olmayup hacer u şecere ve ba‘zı hayvân ve niçe şeylere taparlardı. Ve ba‘d-i zamân

[3458] en-nisâ İ (184[a]) : - İ
[3459] ve gürbüze ve bahâdura olup H (162[a]) : - İ
[3460] ve tā‘ûn hod gāyet H (162[b]) : - İ

putperest olup ve ba‘dehû sekiz yüz yigirmi altı mîlâdında Hıristiyan olup ve ba‘dehû bin beş yüz altmış mîlâdında Lutran oldılar. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yetmiş bir sene mürûr itmiş olur[3461].

El-emtâ‘: Ve bu millet gāyet âkıl ve[3462] zû-fünûn olmağla bunlarda her sınâyi‘ vü bedâyi‘ mevcûd olup ve çuka ve kirpas ve envâ‘-i kumâş nesc olunup ve hattâ ibtidâ tüfenk îcâdı bunlardan zuhûr idüp bir keşîş îcâdıdur diyü cemî‘ Yûnân ve Latin ve Talyan ve Frenc târîhlerinde mastūr ve mukayyeddür[3463]. Ve bunların memleketinde müntehâ dağlar ve ormanlar çok olmağla gāyet mu‘azzam ve makbûl gemi keresteleri dahi olur. Ve zift ve katrân ve buğday ve arpa ve çavdar dahi gāyet çok olur. Ve sığır ve koyun ve deri ve sâde ve iç yağı ve yapağı ve keten ve kenevir gāyet firâvân çok olur. Ve bunların atları dahi gāyet mücessem ve kuvvetlü olur. Ol ecilden Nemse ve Fransa cebehâne ve tophâne ve zahîre ve hazîne arabalarına bârgîrleri ve ekseriyyâ bunlardan alurlar. Ve bunlar çifti dahi ekseriyyâ bârgîr ve pulluk ile sürerler. Ve pulluğa üç-dört çift bârgîr koşarlar.

El-îrâd: Ve bunların kıral hâssından altı yüz bin guruş hâsıl olup ve bundan mâ‘adâ bunlarda bir boğaz vardur ki ismine Sunt dirler. Ma‘nâsı dibsiz dimekdür. Bundan geçen gemilerden altışar guruş alurlar. Yazın gün olur ki beş-altı yüz pâre gemi geçer. Ekalli iki yüz pâre gemi geçer ve bundan dahi yevmî bin iki yüz guruş virürler. Ve dahi âhar vilâyete giden sığırlardan dahi birer guruş alınup bundan dahi senede elli bin guruş virürler. Ve arpa ve sâde yağı ve don yağı ve deri ve hınzîr yağından dahi yüz elli bin guruş virürler. Ve gümrüklerinden dahi bir buçuk milyon guruş hâsıl olup ve sâirleri ve öşürleri ve cizyeleri hâsılı asker ve mühimmât-ı sefer umûrına ahz u masraf iderler. Ve bu tāife gāyet âlî-cenâb ve fuzûlî ve cenkci olup ve bunlar indinde hırsızlık gāyet alçak ve en büyük kabâhat ve ayb olmağla bunlarda aslâ hırsızlık olmaz ve olduğı hâlde ednâ bir şey içün, meselâ bir tavuk veyâ bir yumurta içün âdem katl idüp aslâ afv itmezler. Ol ecilden bunların mâlları ve yolları emîn ve mahfûzdur.

El-asker: Ve bunların mukaddemâ gāyet çok askerleri **[İ, I, 185a]** ve deryâda dahi yüz pâre cenk kalyonları var idi. Ve lâkin hâlâ otuz-kırk pâre cenk kalyonları ve üç yüz pâre bâzârgân kalyonları vardur. Ve kara askerleri dahi atlu ve piyâde yetmiş-seksen bin olur ve âyîn-i askerleri Nemse’ye ve Fransa’ya teşbîhdür. Cümle kırallarının

[3461] ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yetmiş bir sene mürûr itmiş olur H (162ᵇ) : şöyle ki işbu bin yüz otuz üç târîhü’n-Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma gelince yüz altmış olur İ (184ᵇ)

[3462] âkıl ve İ (184ᵇ) : - H

[3463] diyü cemî‘ Yunan ve Latin ve Talyan ve Frenc târîhlerinde mastūr ve mukayyeddür H (162ᵇ) : - İ

fasıllarında her birlerinin askerleri ahvâl ve kānûn ve kā‘ideleri takrîr ile tafsîle hâcet olmamak içün Nemse faslında tafsîlen zikr olunmışdur, ana nazar idüp kıyâs oluna[3464].

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat ve memleket-i İsvec ve Got ve bunlara İzvecsiya dahi dirler.[3465]

Ve ma‘lûm ola ki[3466] bu İsvec tāifesi kadîm millet ve atîk saltanat olup şöyle ki cümle Avrupa’da kırallık ünvânıyla tâc giyüp ve bunlardan evvel tahta oturmuş bir millet yokdur. Ve ol vakitden beri bunlardan çok kırallar gelmişdür. Ve bunların nesebleri Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâma müntehî olur, şöyle ki vahyu’llâh ile Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm on bir **[İ, I, 178b]** nefer sulbî evlâdı ve evlâd ve evlâdı ve kavm ü kabîleleri ile şark ve şimâle münteşir olduklarında Mensec nâmında olan oğlu, evlâdları ve kavm ü kabîleleriyle gelüp işbu memlekete iskân itdiklerinde Mensec’in dahi on iki evlâdı var idi ve büyük oğlunun ismine Magog dinüp ibn-i ibn-i Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm ibtidâ bu memlekete pâdişâh olup ve bu memlekete Bilâd-ı Mensec dirlerdi. Ve giderek tebdîl-i harf ile İsvec dir oldılar. Muhassal tūfândan yüz kırk sene mürûrından işbu Magog bu memlekete pâdişâh olup ve bunun dahi beş evlâdı var idi ki **[163a]** birine Yizvenone ve birine Gotar dinüp sonra buna Got dir oldılar. Ve bu memleketin bir kısmında bunun silsilesi çok zamân kıral olmışdur. Ve birine Tor ve birine Cerman ve birine Obbo dirlerdi. Magog’dan sonra tūfândan iki yüz kırk altı sene mürûrında işbu Obbo kıral olup Upsaliya şehrini bu binâ itmişdür ve altmış beş sene kıral olup vefât itdikde yerine olan üçünci kıralın ismine Sigoni dirlerdi. Siktonya şehrini dahi bu kıral binâ itmişdür. Ve bunun zamânında memleket iki kısım olup İsvecler ile Gotîler ayrılup başka başka hükûmet ve tevzî‘ itmişlerdür. Ve bundan sonra bir niçe zamân dahi Venedik gibi olup ve ba‘dehû yine müstakil kırallık oldı. Ve bundan sonra bunların saltanatları çok zamân bir mertebe kuvvet ve şevket bulmış idi ki Moskov ve Leh ve Macar ve Silizya ve Saksonya ve Nemse ve Fransa ve İtalya ve Kızıl Elma ve Ceneviz ve Filemenk ve cümle Rûmili ki ismine Daçya dirler, ol vakitlerde altı kırallık idi, çâk İstanbul’a gelince olan kırallara gālib olmışlardı. Tâ otuz dördünci kırala gelince ki ismine Arigo dirlerdi ve bu kıral Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm zamânında idi ve bundan sonra Rûmîler saltanatı kuvvet bulup bunların saltanatlarına ol esnâlarda bir mikdâr tezellül ve tenezzül vâki‘ olup ve ba‘d-i zamân Nemse saltanatı istiklâli zuhûr idüp

[3464] cümle kırallarının fasıllarında her birlerinin askerleri ahvâl ve kānûn ve kā‘ideleri takrîr ile tafsîle hâcet olmamak içün Nemse faslında tafsîlen zikr olunmışdur, ana nazar idüp kıyâs oluna İ (185[a]) : - H

[3465] Bu başlık İ nüshasının I. cildinin 178a numaları sayfasında yer almaktadır.

[3466] ma‘lûm ola ki H (162[b]) : - İ

sâhib-i şân olan Karlos nâm pâdişâh-ı bâ-ihtişâm elli sekiz sene kadar sâhib-i seyf-i zamân olup cümle millet kırallarına gālib ve hükmi revân olmağla işbu İsvecler üzerine dahi sefer idüp gālib oldukda niçe vilâyet ve kılâ'ların zabt idüp ve âkıbet musâlaha ile tâbi' olmışlar idi kim tâ yüz yigirmi yedinci kırala gelince değin ki bin altı yüz elli mîlâdında Hıristino nâmında bir kız kıral olup ve dört seneden sonra bin altı yüz elli dört mîlâdında kıralluğı ammûsı oğlu olan Karol Gostavo nâm kimesneye ferâgat idüp kendüsi keşîş olmışdur. Ve'l-hâsıl bunların saltanatı gāyet eski olup ve çok pâdişâhlar gelmişdür ve her birlerinin zamânında niçe seferler ve niçe vekāyi' ve fitneler vâki' olmışdur ki cümleyi takrîr gāyet tavîl olur ancak ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bu millete kıral olanları icmâlen zikr idelim[3467].

Esmâ-i kıralân: Magog, bunun diğer ismine İsvinono dirledi, Oybo, Sigoni, Berikoni, Umolgo, Omel, Gotila, Sinçino, İskarino, Sipdagro, Asmondo, Unoni, Undinko, Raganro, Oteberoto, Atila, Roriko, Atila, Botoildo, Karlo, Ariko, Gırimro, Tordone, Gotaro, Adolgo, Algoto, Lidoro, Alariko, Çestilo, Çetriko, Sivardo, Karlo, Ariko, Aldano, Unkavito, Rayinoldo, Amondo, Akone, İnkone, Anriko, Forotone, Obra, Usteyno **[İ, I, 179a]** Atila, Dinero, Dacero, İncimaro, İncilalo, Cermondo, Akvino, Acillo, Gonaro, Fasto, Gotmondo, Edillo, Üstano, İnceman, Barno, Revaldo, İsvermano, Torodone, Rodolgo, Atino, Atila, Tordone, Alfoto, Gostago, Arto, Akvino, Karlo (4), Karlo (5), Biceyro, Anriko, Torilo, Biorno, Alariko, Binero, bunun zamânı 800 mîlâdında gelince putperest olup Nemse kıralı olan meşhûr Karlos bunların üzerine sefer idüp ve çok vilâyetlerin alup ve bunun zamânında Hıristiyan olmalarıyla sulh olmışlardur. Ve ba'dehû Boratmondokro, Amondo İspizyo, Akvino Rode, Sivardofro, Neroto, Karlo, İncivalo, Ulao, İsfone, Anriko, Eriko, Anrikoorsel, Ulao, Şangononko, Ulao, Amando, İstenkillo, İnfone, Alistano, Filipo, İnfone, Ranaldo, Kanafosdi, Manyo, İzverko, Karlo (7), Santo Anriko, Kanoto, İzverko, Ariko, Covani, Anriko Sopo ya'ni topal, Valdemaro, Manyola Dalao, Biricbero, Manyo İzmark, Alberto, Markarita kızdur ki 1390 senesinde kıral olup bir seneden sonra azl itmişlerdür. Ariko, Kıristo Foro, Karlo Kanato, Kıristi Arno, İstenoni, İzvanto, Kıristi Arno, İzvanto, İstenone, Kıristi Arno, Gostavo, Ariko, Covani **[163b]** Sicizmondo, Karlo Gostavo (9), Adolgo, Kıristina bir kızdur, 1650 mîlâdında kıral olup dört seneden sonra kıralluğı ammûsı oğlu Karlo Gostavo'ya ferâgat idüp kendüsi keşîş olmışdur. Ve bundan sonra On birinci Karlo kıral

[3467] ancak ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bu millete kıral olanları icmâlen zikr idelim H (163[a]) : işbu bin yüz otuz üç senesi târîhü'n-Nebî sallallâhu te'âlâ aleyhi ve selleme gelince işbu milletde olan kıralların isimleridür ki ale'l-infirâd ve ihtisâr üzre zikr olunur ki bunlardur İ (178[b])

olup ve ba‘dehû On ikinci Karlo bin altı yüz doksan yedi mîlâdında kıral olup ve ba‘dehû Moskov ile çok cenk idüp mağlûb oldukda memleketine gitmek mümkin olmamağla sağ kalan askeriyle Bender kal‘asına gelüp ve Devlet-i Aliyye’ye dahîl düşmekle iki seneden ziyâde Devlet-i Aliyye’den mesârifi ma‘-ziyâde görilüp ve ba‘dehû yanına asker ta‘yîn olunup emîn ve sâlim memleketine îsâl ve tahtına iclâs[3468] olunan kıraldur ki bunun vekāyi‘i cümleye ma‘lûm bir hikâye olmağın tafsîle hâcet olmayup ihtisâr olundı[3469]. Ve ba‘dehû bin yedi yüz on sekiz mîlâdında Danimarka ile cenk iderken kendüye bir top güllesi isâbetle helâk oldukda yerine kıral olacak evlâdı ve bir gayri rakībi olmamağla yerine kız karındaşı kıral olmışdur dirler. Ve bundan sonra bu fakīr galebe-i üdvân ve hasûdân şerriyle Bâb-ı Devlet-i Aliyye’den dûr ve âkıbet işbu cezîre-i gam-âlûd olan Limni’de iskâna me’mûr olunmağla müdded-i medîd nesyen mensiyyâ acz ü zarûret ızdırâbıyla kalup ve bundan sonra ve hâlâ ahvâlleri ma‘lûmum olmayup ve bu mahalle gelince olan mecmû‘ı kıral neferen 139[3470]. Ve bu İsvec kavminin zuhûrlarından târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz senesine gelince bunlara yüz otuz dokuz kıral gelmişdür ki ba‘de’t-tūfân rub‘-ı meskûnun biri ta‘bîr olunan Avrupa saltanatlarında bunlardan atîk saltanat olmayup ve ol vakitden beri gâh gālib ve gâh mağlûb ve hâkim ve gâh mahkûm, memleketlerinde sâkin olup saltanatlarına zevâl ile ecânibden birine ve âhar millete nakl ve inkırâz bulduğı yokdur.

El-hudûd: Ve bu İsvec memleketi şarken Moskov ve garben bir mikdâr yıldız tarafından Danimarka ve cenûben Magrib Beyanko körfezi ya‘ni beyâz deniz ve bir mikdâr Leh ve bir mikdâr yine Danimarka ile mahdûddur.

Ahvâl-i memleket: Ve mukaddemâ bunların **[İ, I, 179b]** memleketi çok zamân altı hükûmet idi ki birine İsvecye ve birine Lapland ve birine Gotland ve birine Finland ve birine İnfira ve birine Lovinya dirlerdi. Ve mukaddemâ bir zamân dahi bunların saltanatı iki kısm olup şimâlîsine İsvec ve cenûbîsine Got dinüp ve bu Got saltanatı yedi piskop ve dokuz vilâyet olup ve bu dahi iki kısm idi ki birine Got ve birine Üsturgot dinüp baş piskop Upsalens şehrinde ve vilâyetinde oturup hükûmet iderdi. Ve İsvec vilâyeti dahi on iki vilâyet ya‘ni eyâlet olup ve ba‘dehû hâlâ cümle Got memleketi ve kal‘aları ve şehirleri ve beytü’l-mâl ve gümrükleri bi’l-cümle İsvec kıralının olup cümlesi bir saltanat olmışdur.

[3468] ve tahtına iclâs İ (179[a]) : - H

[3469] bunun vekāyi‘i cümleye ma‘lûm bir hikâye olmağın tafsîle hâcet olmayup ihtisâr olundı İ (179[a]) : - İ

[3470] ve bundan sonra bu fakīr galebe-i üdvân ve hasûdân şerriyle Bâb-ı Devlet-i Aliyye’den dûr ve âkıbet işbu cezîre-i gam-âlûd olan Limni’de iskâna me’mûr olunmağla müdded-i medîd nesyen mensiyyâ acz ü zarûret ızdırâbıyla kalup ve bundan sonra ve hâlâ alvâlleri ma‘lûmum olmayup ve bu mahalle gelince olan mecmû‘ı kıral neferen 139 H (163b) : - İ

El-ahlâk: Mukaddemâ bunlar bu memlekete gelüp iskân itdiklerinde bir galîz ü şedîd ve kuvvetlü kavm olup çift ve çubuk nedür bilmeyüp ve me'kûlâtları balık ve ehlî ve yabânî hayvânât ve tuyûr eti olup ve Tatar gibi hemân nîm-puhte ekl idüp ve kış zahîrelerini güneşde kurudup pek şitâda muzâyaka vakitlerinde ekl iderlerdi. Ve esvâbları dahi hayvânât postı ve derisi olup yazın derisini kışın postını giyerlerdi. Ve örtü ve döşekleri dahi hayvânât postı idi ve silâhları dahi ok ve yay ve harbe ve sapan idi. Ve gāyet cenkci, kaviyyü'l-bünye ve şedîdü'l-kuvvet tāife olup ve avretleri dahi erlerinden ziyâde cenkâver olup ve her husûsda erlerine gālib olup ekser hükm ü hükûmet avretler elinde olup ve gāyet mestûreler idi. Ya'ni erlerinden gayri ecnebiyle bir mu'âmele itmek gāyet ayb ve kabâhat idi. Duysalar erlerine danışmayup ol avreti cem' olup katl iderlerdi[3471].

Ahlâk-ı hâlâ: Ve bu İsvec kavmi hâlâ dahi kaviyyü'l-bünye ve hüsnü'l-manzar, beyâz tenlü ve kırmızı yüzlü ve sarı ve beyâz saçlu ve gök ve sarı elâ gözlü ve gāyet cenkci olup ve şimâl tarafında olan halk bunlardan za'îf ve zelîl olup ve dahi ilerüsinde nihâyetde olan halk hâlâ etmek nedür bilmeyüp ve gāyet soğuk olup ekser-i ta'ayyüşleri balık ve hayvânât etidür.

En-nisâ: Ve bunların avretleri gāyet hasnâ ve ten-dürüst ve tenâsüb a'zâya mâlik ve ekseri okumuş ve nisâya müte'allik olan cümle ma'rifeti öğrenmiş, âkıle ve müdebbire ve işci olurlar, şöyle ki aslâ boş durmayup şeb u rûz iş meşgūl olup bir ân boş durmazlar. Ve lâkin tabî'atları serd olup ve hışnları gālibdür. Ve ekseriyyâ mestûreler olup vây hâline birine gönül virüp âşık olanın![3472] Zîrâ bunların sâir millet nisvânı gibi aşk-bâzları nâdir vâki' olup fevâhiş kısmı yanlarında gāyet mezmûm ve rezîl olup şöyle ki bir menkûha **[164a]** avret, bir nâ-mahrem ile mu'âmele itdüği ma'lûm olsa, erlerden ziyâde avretleri da'vâcı olup ol avreti katl itdirirler. Bir vechle halâs mümkin değildür. Kadîmü'l-eyyâmdan cibill-i mu'tâdları budur[3473]. Lâkin fevâhiş-hânelerde olanlara mâni' olmazlar.

El-edyân: Mukaddemâ bunların bir kitâbları ve bir dîne tebe'iyyetleri olmayup envâ' agac ve taş ve niçe hayvâna ve büyük âdemlerine tapup ve hattâ beğlerinden biri mürd olsa, anı salb idüp vücûdı eriyüp kalmayınca ibâdet iderlerdi. Ve niçe bu misillü zî-rûh ve cemâdât envâ'ından şeylere taparlardı. Ve ba'dehû putperest olup ve ba'd-i

[3471] duysalar erlerine danışmayup ol avreti cem' olup katl iderlerdi H (163[b]) : - İ

[3472] ve hışnları gālibdür. Ve ekseriyyâ mestûreler olup vây hâline birine gönül virüp âşık olanın! H (163[b]) : - İ

[3473] kadîmü'l-eyyâmdan cibill-i mu'tâdları budur H (164[a]) : - İ

zamân mârru'z-zikr Nemse kıralı bunlar üzerine sefer idüp ve çok vilâyetlerin alup ol vakitde Hıristiyan oldılar. Ve ba'dehû Frenk dîninden **[İ, I, 180a]** çıkup Lutran oldılar.

El-lisân: Ve bunların lisânları dahi başka bir dildür. Ammâ ekseriyyâ Nemse ve Fransa lisânı dahi isti'mâl iderler.

Es-siyâb: Ve bunların ricâl ü nisâlarının libâsı Fransa'ya taklîd ve müşâbihdür. Zîrâ millet-i Efrenciyye'de Fransa'nın ricâl ü nisâ libâsları sâirlere göre şehrî olup ve bâ-husûs avretlerinin sâirlerden müstahsen ve zarîfdür[3474].

El-havâ: Ve bu İsvec memleketinin havâsı şitâ eyyâmlarında gāyet soğukdur. Ve lâkin yaz eyyâmlarında gāyet müferrih ve latīf olmağla âdemleri dahi sağ ve tendürüst ve kuvvetlü ve yüreklü olurlar ve hastalık az ve tā'ûn nâdir vâki' olup ve çok yaşarlar. Ve hattâ bunlarda yüz yigirmi ve yüz otuz yaşında ricâl ve nisâ çok bulunur.

El-bilâd: Ve mukaddemâ çok zamân bunların niçe memlekete ve çok saltanata hükmleri geçdüğinden mâ'adâ ve kadîmî kendü memleketlerinde bin şehirleri olup ve kılâ' ve kasabât ve kurâlarının hod hisâbı yok idi ve lâkin şimdi az kalmışdur. Bâ'isi aşağıda zikr olunur.

Et-türâb[3475]: Ve bunların vilâyetinin toprağı gāyet latīf ve münbit olup arpa ve buğday ve yulaf ve darı ve sâir hubûbât gāyet çok olur.

El-mevâşî: Ve bu vilâyetin mer'âsı vâsi' ve kiyâhı çok olmağla koyun ve keçi ve sığır ve hınzîrları gāyet çok olup ve iri ve kuvvetlü atları dahi firâvândur.

El-vuhûş: Ve bu memleketin dağlarında ve ormanlarında geyik ve yabân keçisi ve koyunı ve yabân sığırı ve atları ve hınzîrları ve ayu ve kurt ve tilkü ve tavşan ve sâir ecnâs-ı hayvânât dahi çokdur.

Et-tuyûr: Ve bu memleketde ehlî ve yabânî tavuk ve kaz ve ördek ve çil ve keklik ve Leh tavuğı ve turna ve sâir ecnâs kuşların hisâbı yokdur. Zîrâ bu vilâyetde sular ve göller çok olmağla envâ'-i tuyûrdan mâ'adâ sularında ve göllerinde ve deryâsında mübâlağa çok envâ'-i simâk dahi çıkar.

Ahvâl-i saltanat: Ve bunlarda bir kıral nasb olunmak lâzım geldikde âdetleri budur kim ibtidâen âkıl ve müdebbir ve sâhib-i vilâyet ki anlar elektörler mertebesinde on iki âdemdür ki anlara mevatnek dirler, cümlesi bir yere gelüp gününi ve sâ'atini zabt idüp bunlar her kimi murâd iderler ise anı kıral iderler. Ve bu aralıkda niçe âyîn ve erkân ve çok güft ü gû ve âdetleri vardur. Cümleyi takrîr tavîl olur, ihtisâr idelim. Evvelâ ol kıral nasb itdikleri âdeme yemîn virürler. Ve yemînleri dahi böyledür ki ibtidâ

[3474] müstahsen ve zarîfdür H (164[a]) : makbûl ve matbû'dur İ (180[a])
[3475] et-türâb H (164[a]) : - İ

kıral yemîn ve ahd ider ki dâimâ Hazret-i Allâh'a muhabbet üzre ola ve kilisaları ve vakfları ta'mîr ide ve kimseye zulm itmeye ve mukaddemâ niçe buldı ise ol tarîka gidüp eski kānûna muhâlefet itmeye. Ve selef kırallara ne mikdâr şey ta'yîn olunmış ise ana kanâ'at idüp ziyâde taleb itmeye ve yeniden bir şey ihdâs itemeye. Ve bundan sonra İncîl'i ve evliyâ add itdiklerinin birkaç kemiklerini getürüp anların üzerine dahi yemîn virürler. Ve ba'dehû ol on iki mevatnekler dahi[3476] yemîn iderler ki bunlar memleket sâhibi elektör rütbesindedür ki her memleketlerinde tahta geçdikde bu minvâl üzre yemîn itmişlerdür, işbu İsvec saltanatı bu on iki âdem elinde olup bunların re'yi ve ma'rifeti olmadıkça İsvec kıralı başlu başına bir iş itmeğe kādir değildür. Ve bu on iki vilâyet ba'de't-tūfân cedleri gelüp **[İ, I, 180b]** iskân itdüği vilâyetlerdür ki irsen bunlarda intikāl ile ocaklık olmışdur. Ve bunlar elektör pâyesinde olup her birleri asker sâhibi olup ve kıral âyîni üzre umûr ve ahvâlde hâline göre ricâl ve erbâb-ı dîvân ve âyîn-i erkânları vardur ve mutasarrıf **[164b]** vilâyetlerde bunlara mevatnek dir, ma'nâsı kıral dimekdür. Ve lâkin cümlesi baş kırala tâbi'dür. Ve'l-hâsıl kıral olan âdemi bu on iki vilâyeti gezdirüp memleket âdemlerine teslîm iderler ve anlar dahi kilisalarına götürüp yukaruda zikr itdüğimiz üzre[3477] yemîn virürler. Ve kendüler dahi mâdâm ki yemîn virdikleri şeylerin birinin hilâfı zuhûr itmedikçe her vechle kendüye mu'âvenet idüp ve mutī' olmak üzre yemîm iderler ve bu minvâl üzre on iki vilâyet tamâm oldukdan sonra kendüye azîm alay ile Opsalina şenhrine götürüp baş kilisada başına tâc giydirüp tahta oturdurlar. Ve bundan sonra kendüye on iki musâhib ta'yîn iderler ki her birleri âlim ve âkil ve her umûrda müdebbir ve kâmil âdemler olup ve bunların dahi başları erki piskopdur ki dâimâ kıralın yanından münfekk olmaz, şöyle ki dînlerinden ibâdet ve sevâb add itdiklerinden mâ'adâ îş u nûş ve sâz u söz ve mahbûbe-i dilsûz ve ışretlerinde dahi anlar hâzır bulunurlar. Zîrâ cemî'-i kefere mâbeyninde avretleriyle meclisde ma'an oturup yeme ve içme ve raks ve sâz u söz ayb olmayup mubâh ve câiz ve belki sevâb bilmeleriyle mu'tâdları böyledür. Ve lâkin herkes akrânı ve ebnâ-i cinsiyle idüp ve hattâ kendüler dahi avretleriyle ma'an el ele yapışup horos deperler, ayb değildür. Cümle kefere ahvâli böyledür[3478]. Muhassal böyle meclis-ı hâssında dahi hâzır ve mevcûd bulunup ecânibden kimseyi dâhil itmezler. Her ne amel itseler ol musâhibler ma'an bulınmağa muhtâcdur. Ve'l-hâsıl tâc giyüp ve tahta geçdikde birkaç

[3476] ol on iki mevatnekler dahi H (164[a]) : elektörler dahi İ (180[a])
[3477] yukaruda zikr itdüğimiz üzre H (164[b]) : - İ
[3478] zîrâ cemî'-i kefere mâbeyninde avretleriyle meclisde ma'an oturup yeme ve içme ve raks ve sâz u söz ayb olmayup mubâh ve câiz ve belki sevâb bilmeleriyle mu'tâdları böyledür. Ve lâkin herkes akrânı ve ebnâ-i cinsiyle idüp ve hattâ kendüler dahi avretleriyle ma'an el ele yapışup horos deperler, ayb değildür. Cümle kefere ahvâli böyledür H (164[b]) : - İ

gün Opsaliya şehrinde oturup ve ba‘dehû pâyitahtları olan İstokolmo şehrine varup tahta oturur. Ve herkes zabt idegeldüği vilâyetleri zabt itmeleriyçün ellerine müceddeden ahkâmlar virüp hükm ü hükûmete başlar. Ve bu şehir gāyet ma‘mûr ve mu‘azzam ve deryâ kenârında vâki‘ bâzârgân yatağı bender şehridür ki gümrüğünden birçok milyon guruş hâsıl olur. Ve bu şehrin devri üç logadur ki dokuz mîl ider. Muhassal kıral bu şehre gelüp oturdukdan sonra her tarafdan kendüye ve avretine çürümez ve eskimez ve telef olmaz şeylerden ya‘ni cevâhir kısmından ve altun ve gümüş evânine mü‘teallik olan şeylerden girân-bahâ ve zî-kıymet şeylerden[3479] hediyyeler getürüp teslîm iderler. Ve bu gelen hediyyeleri tahrîr idüp dirler ki “Bu şeylere hâl-i hayâtınıza mutasarrıf olup vefât itdüğinizde mîrî içün zabt olunur” dirler. Fi’l-vâki‘ öldüklerinde evlâdlarına virmeyüp mîrîye zabt iderler. Ve bu sebebden bunların hazînelerine cem‘ olan mâlın haddi ve hisâbı olmayup bir saltanatda bunlar mertebe mâl ve cevâhir cem‘iyyeti olmayup zarûret hâlinde iktizâsı mertebe alup umûr-ı sefere harc u masraf iderler.

El-âdet: Ve bunlarda kadîmden bir âdet vardur ki biri kıral oldukda ol memleketde her ne kadar kal‘a ve şehir ve kasabât ve kurâ var ise bunlardan bir kal‘a veyâ şehir veyâ kasaba veyâ kurâ, birini düşmen alsa elbette anı kırala ödedürler. Zîrâ ibtidâ kıral oldukda her ne kadar mevcûd virdiler ise cümelesini düşmenden hıfz u hırâset itmek üzre zart iderler. İmdi bu ecilden zamânında düşmen kal‘a almak vâki‘ olsa kıral ol kal‘ayı almağa sa‘y itmeğe muhtâcdur. Ve almak mümkin olmaduğı hâlde ana mu‘âdil bir kal‘a veyâ bir şehir almalıdur. Ve lâkin âmmeten memleketin kibâr **[İ, I, 181a]** u sıgār ricâl ü nisvânı kimi vücûd ve kimi mâl ile mu‘âvenet iderler lâkin işbu asırlarda ol âdetleri icrâ olmaz oldı. Zîrâ Nemse ve Danimarka ve Saksonya ve Moskov kendülerinden vâfir kal‘alar alup ve saltanatlarına bir mikdâr za‘f ve tezellül vâki‘ olmağla kangı yerin halâs iderler? Zîrâ [3480]آفة الشهرة buyurulduğı her kemâlin bir zevâli mukarrer olduğı hikmetu’llâhda cârîdür[3481].

Ahvâl-i asker: Ve bunların askeri ol şartla olur ki atlusı yüğrük ve kuvvetlü, at besleyüp behâsı kırk guruşdan aşağı olmaya[3482]. Ve cümle pusâtı kavî ve mükemmel ola. Kaçan bir sipâhî mürd olsa yerine bir âhar âdem bulup yazarlar kim cenk erbâbı olup atı ve silâh ve pusâtı pâk ve mükemmel ve kavî ola. Evvelâ suâl iderler ki “Bu âdem niçedür? Ahvâl-i cengi bilür mi ve atı ve pusâtı ma‘mûr mı ve tarlası ve mülki

[3479] ve zî-kıymet şeylerden H (164[b]) : - İ

[3480] Şöhret âfettir.

[3481] lâkin işbu asırlarda ol âdetleri icrâ olmaz oldı. Zîrâ Nemse ve Danimarka ve Saksonya ve Moskov kendülerinden vâfir kal‘alar alup ve saltanatlarına bir mikdâr za‘f ve tezellül vâki‘ olmağla kangı yerin halâs iderler? Zîrâ “eş-şuhretü âfetün” buyurulduğı her kemâlin bir zevâli mukarrer olduğı hikmetu’llâhda cârîdür H (164[b]) : - İ

[3482] behâsı kırk guruşdan aşağı olmaya H (164[b]) : behâsı kırk guruş değer ola İ (181[a])

kendüyi besler mi?" diyüp bu şartlar ma'lûm oldukdan sonra kıyâfetini yazup ve kendüye tenbîh iderler ki "Sefer olduğı vakitde mükemmel pusâtınla hâzır olasın ve sefer olmaduğı vakitde **[165a]** şems seratān burcına dâhil olduğı hînde Opsalya şehri ki eski tahtgâhıdur, anda yoklama olur. Mevcûd bulunmak gereksin" diyü ziyâdesiyle tenbîh ve te'kîd iderler. Ve ol vakt geldikde ba'îd ü karîb olanlar bi'l-cümle cem' olup mevcûd bulunurlar. Ve bu sipâhîlerden birisi sakat olup veyâ bir gayri hâl ile âciz ve sefer iktidârı olmasa, anın yerine oğlunı veyâ hod bir akrabâsını getürüp "Ben gayri sakat ve âciz oldum ve bunı yerime getürdüm" dir. Ol getürdüği âdeme ve atına ve silâhına bakarlar. Kendüsi kuvvetlü ve atı yüğrük ve silâhı mükemmel ise kabûl iderler ve anın yerine yazarlar. Ve eğer sefer vaktinde birisi hasta olsa yerine oğlunı yazarlar ve oğlu cenge yaramaz ise akrabâsından birini gönderür. Ol gönderdüği âdem ol hastanın akrabâsı olup ve bir yerde olurlar ise kabûl iderler ve bir yerde olmazlar ise kabûl itmezler. Meselâ ol hasta gönderdiği âdem ile ikisi bir köyde veyâ kasabada olurlar ise kabûl iderler ve olmaz ise kabûl itmezler. Ve başka başka köyde veyâ kasabada olup ve akrabâsı değil ise kabûl itmezler.

Âdet-i diğer: Ve bunlarda bir âdem seferden kaçsa anı tutup kırk guruş cerîmesini alurlar ve yerini çalup min-ba'd askerî itmeyüp ve ra'iyyet kayd idüp harâc alurlar. Ve mûcib-i ibret içün ra'iyyete müte'allik olan cemî'-i müşkil işlere anı istihdâm iderler. Ve bu kaçanları kapudanları i'lâm itmeğe muhtâcdur ve eğer itmezler ise haber aldıklarında anı katl iderler. Ve eğer kaçdığında on iki veyâ altı âdem şehâdet iderler ise ol kaçan âdemi dahi katl iderler.

Ahvâl-i re'âyâ: Ve bunlarda askerîden mâ'adâ bi'l-cümle harâc alurlar. Ol ecilden be-her sene yoklama idüp askerî ile re'âyâyı tefrîk ve ma'lûm idinirler, şöyle ki sene-i sâbıkdan bir re'âyâ noksân olsa, ne sebeb ile noksân olduğunı gereği gibi teftîş idüp sıhhatiyle ma'lûm idinürler ve re'âyâ husûsında bir mertebe takayyüd ve ihtimâm iderler ki gelecek sene ra'iyyete kayd idüp harâc alınacak oğlanları dahi bi'l-cümle başka defter idüp sene-i âtiyede sağ kalanları ra'iyyete kayd idüp harâc alurlar. Ve bir re'âyânın oğlan evlâdı oldukda târîhini ve ismini babası ismi yanına kayd iderer ki harâc müstahak olduğunı ol târîhden bilürler[3483]. Ve'l-hâsıl gelecek sene vücûda gelecek îrâdlarını bir sene mukaddem ma'lûm idinürler. Ve bunlarda kızlardan ve avretlerden dahi harâc alurlar. Eğer bir sipâhî mürd olsa anın kızı kalsa ol kız ve avreti harâc

[3483] ve bir re'âyânın oğlan evlâdı oldukda târîhini ve ismini babası ismi yanına kayd iderer ki harâc müstahak olduğunı ol târîhden bilürler H (181[a]) : - İ

virmezler, meğer ol avret ere vardıkda vardığı âdem ehl-i ra‘iyyet ola, ol vakt harâc virürler.

Ahvâl-i râh: Ve bu İsvec memleketinde her iki-üç sâ‘at yerinde bir hân vardur ki her şeyi bulunur. Ve her şeye dahi bir karâr üzre narh virmişlerdür ki ziyâde ve noksâna satılmaz ve mahsûs hâncıları vardur ve yolcu çok gelüp hâna sığmadıkda kurbında olan kasaba ve köylerde anlara yer bulur. Ve konak sâhibi dahi herkese istediği şeyleri akçasıyla virüp ve bir akçasını kimse ketm **[İ, I, 181b]** itmeğe ve virmemeğe kādir değildür. Ve eğer hâncı anda bulunmasa ol yerin hâkimi anda cerîme alur ve cerîmesi dahi üç morkadur ki aralarında bir cins mu‘âmeledür. Ve eğer bir kimse bir kimseden darb ile bir şey alsa ol alduğı şeyin iki kat behâsını virdirüp ve kırk guruş dahi cerîmesini alurlar.

Ahvâl-i hükkâm-ı şuhûr: Ve bu İsvec memleketinde bir şehrin hâkimi mürd olsa veyâ hod maktûl olmak lâzım gelse ol şehir halkı cem‘ olup sipâh tarafından altı âdem ve re‘âyâ tarafından altı âdem ve bir piskop ve iki papas, bu on beş âdem üç âdemi ihtiyâr idüp kırala irsâl iderler. Kıral dahi bu üç âdemden kangısını murâd iderse ana virüp ol âdem şehir hâkimi olur ve kendüye dirler ki “Kimseye zulm itme ve rüşvet ve hediyye alma” diyü tenbîh iderler. Ve eğer ol hâkim bir kimseden hediyye alduğı haber alınsa, ol alduğı hediyyeyi elinden alup ve kendüni ma‘zûl iderler ve kırk guruş cerîmesini dahi alup ve ol âdemi bir dahi hâkim itmezler. Ve şehir hâkimlerinin haftada bir kerre dîvânı olur ve âdetleri budur ki da‘vâcıdan üç morka alurlar.

El-cezâir: Ve bu İsvec hükûmetinde deryâda çok cezîreler vardur ve lâkin gāyet sengistân olmağla mu‘teber olmayup çendân ma‘mûr değildür. **[165b]** Hemân ma‘mûr ve meşhûr cezîreleri vardur ki ismine Godlan dirler. Gāyet ma‘mûr cezîre olup ve büyüklüği Rodos cezîresi kadardur ki devri yüz elli beş mîldür.

Âyîn ve ta‘dâd-ı asker: Ve mukaddemâ bu İsvec saltanatının kuvveti ve ittifâk ve ittihâdları vaktinde karada yüz elli bin atlu ve piyâde ve deryâda dahi yüz pâre cenk kalyonları var idi kim bunlar[3484] Kızıl Elma’ya ve İstanbul’a gelince ne kadar kıral var ise gālib olmışlardı. Tâ ol vakte değin kim bin altı yüz elli dört senesinde mârru’z-zikr Karol Gostavo kıral oldukda Nemse saltanatının kuvveti zamânı olmağla ol tarafa istinâd idüp ve tahtı kendü evlâdlarına mahsûs olmak üzre idüp ve niçe âyîn-i kadîmelerin bozmağla ricâl-i saltanat mâbeynine ihtilâl düşüp ve bu aralıkda Nemse ile dahi bozuşup muhâfelet itmekle ol vakitde Nemse kıralı olan Leyoboldos bunların

[3484] karada yüz elli bin atlu ve piyâde ve deryâda dahi yüz pâre cenk kalyonları var idi kim bunlar (165^{b}) : saltanatları bir mertebe kuvvet bulmış idi kim İ (181^{b})

üzerine sefer idüp ve askerlerini bozup ve niçe şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâlarına ve hattâ Pelatina nâmında olan mu‘azzam ve metânetle meşhûr kal‘alarını dahi alup ve niçe kal‘alarını dahi darb-ı dest ile alup ve ba‘dehû şol şartla sulh oldılar ki Pelatinayo’yı Bevarya dukasına elektörlük ile virüp sekizinci elektör ola ve evlâdı münkarız oldukda elektör yine yedi kala. Ve’l-hâsıl mezbûr kıral bunların âdet-i kadîm ve kānûn-ı me’lûfelerinden birkaç şeylerini bozup ve kendüsi ba‘zı şeyler kānûn ve îcâd itmekle memleket ve re’y-i tedbîr sâhibleri olan on iki mevatnek mâbeynlerine tefrika ve şikāk düşmekle her tarafdan sâir düşmenleri dahi hücûm itmekle bundan böyle saltanatlarına tezelzül vâki‘ olup ve ile’l-ân za‘f üzre olmadadur. Ve mukaddemâ bunların kuvvet ve ittihâdları zamânında berr ü bahrda Moskov ve Leh ve Danimarka ve Saksonya ve Macar ve Bohemya ve Silizya ve Berende ve İtalya ve Nemse ve sâirlerden feth ü zabt itdikleri vilâyetleri ve cezîreleri ekseriyyâ yine ellerinden aldıklarından mâ‘adâ ez-kadîm kendü ve memleketlerinden dahi çok vilâyetleri düşmenleri zabt itmişdür. Ve hattâ bunların kuvvetleri zamânında Moskov’un **[İ, I, 182a]** en büyük hükûmeti olan Karilpa vilâyeti ki Keymon ırmağından tâ Oniga ırmağına varınca ki bu ırmak Doga göline girer ve bu vilâyet gāyet ma‘mûr ve büyük vilâyetdür. Cümleden kat‘-ı nazar birkaç mu‘azzam ve bâzârgân yatağı şehirleri ve metîn kal‘aları vardur ki birine Karilya ve birine Noteburg ve birine Ankirya ve birine dahi Veyburg şehirleri mükellef ve ma‘mûr kal‘aları metîn ve müstahkem, şöyle ki kal‘anın birinin ismine Kekes Holom dirler ki üç kat dîvârı ve hendeki olup gāyet sarp ve metîn kal‘adur. Ve bunlardan mâ‘adâ çok şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâsı olup toprağı münbit ve otlağı vâsi‘ olmağla koyun ve sığır ve bârgîr ve sâir hayvânâtın haddi ve hubûbât ve me’kûlât nev‘inden hisâbı olmayup gāyet ile ma‘mûr ve ucuzluk vilâyet-i meşhûrdur. Ve bu vilâyet içün Moskov ile birkaç sene cenk ü cidâl ve harb u kıtâl idüp tarafeynden katl olunan âdemin haddi ve hisâbı olmayup ve âkıbet bin altı yüz on yedi mîlâdında bu vilâyet içün İsvec kıralı Moskov kıralının tahtını alup zabt itmekle bi’z-zarûrî Moskov kıralı işbu Karilya vilâyetini ve bundan mâ‘adâ birkaç vilâyetler dahi virüp ve niçe kırallar ricâsıyla Moskov’a tahtını virüp sulh olmışlardı. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz on dört sene mürûr itmiş olur[3485]. Ve’l-hâsıl mukaddemâ bunların saltanatlarının bu mertebe kuvveti ve şöhreti var iken mârru’z-zikr Karol Gostavo nâm kimesne kıral oldukda bunların birkaç kānûn-ı kadîme ve âdet-i

[3485] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz on dört sene mürûr itmiş olur H (165[b]) : işbu mâcerâ vukū‘ından târîhü’n-Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın bin yüz otuz üç senesine gelince yüz dört sene mürûr itmiş olur İ (182[a])

me’lûfelerini bozup ve yeniden ba‘zı şeyler îcâd ve ihdâs itmekle devletlerinin nizâmı bozulup ve ricâl-i saltanatları mâbeynine tefrika ve ihtilâl vâki‘ olmağla devletlerine tezelzül ve za‘f vâki‘ [olup] düşmenlerine fursat düşürüp berr ü bahrda İsvec aldığı vilâyetlerini yine alup ve Moskov kıralı dahi işbu asırlarda Karliya vilâyetini ve gayrilerini dahi bi’l-cümle yine alduğından mâ‘adâ İsvec’den dahi ba‘zı vilâyetler almışdur.

El-husemâ: Ve bu İsvec kavminin Fransa gibi hasmı ve hasûdı çokdur, şöyle ki bunların baş düşmeni Danimarka olup saltanatları zuhûrından beri berr ü bahrda cenk ü cidâlleri eksik olmayup tarafeynden dökülen kanın ve katl olunan âdemin haddi ve hisâbı yokdur. Ve ile’l-ân işbu asırda **[166a]** dahi birbirleriyle cenk itmeden hâlî değillerdür. Ve hattâ Moskov ile cenk idüp bozuldukda Bender kal‘asına gelüp Devlet-i Aliyye mu‘âvenetiyle yine memleket ve tahtına varan kıral bin yedi yüz on sekiz mîlâdı ki târîh-i İslâm’ın bin yüz otuz senesi ider, târîh-i mezbûrda Danimarka ile cenk iderken kendüye bir top güllesi isâbet idüp helâk oldukda evlâdı kalmamağla yerine kız karındaşı geçdi diyü Mısır’da Fransa ve İngilis balyoz haber virmişlerdür. العهدة على الراوى[3486] Ve sâir düşmenleri dahi bundan akdemce zikr olunmışdur. Ve’l-hâsıl bunlar gāyet şecî‘ ve bahâdur ve cenkci tāife olmağla on bini, otuz-kırk bin âdeme karşu varmağa havf itmezler. Ve nakl iderler ki sâir milletlerden biri, düşmeni üzerine sefere gitdikde teyemmünen bunlardan dahi biraz asker alur. Ve bu İsvec kıralları regmendinin dolamaları ve bayrağı alâmeti ve nişânı sarı olup imdâda gitdiklerinde piyâde ve atluda birer regmend sarı giyerler. Ve cenkde cümle asker bozulup ve ekser askerleri kırılmak vâki‘ oldukda bu İsvec askerleri bozulmayup ve kırılmayup selâmet çıkarlar. Bu hâlet bunlara mahsûs bir garîb hâletdür diyü nakl iderler.

El-asâkir-i hâlâ: Ve bunların saltanatlarının kuvveti zamânında karada askerleri ve deryâda cenk kalyonları çok idi ki yukaruda zikr olunmışdur. Ve hâlâ işbu asırda **[İ, I, 182b]** atlu ve piyâde karada elli-altmış bin askerleri ve deryâda dahi kırk-elli pâre cenk gemileri ancak olur. Böyle iken hâlâ yine berr ü bahrda Moskov ve Danimarka ile cenkden hâlî değillerdür. Ve bunların süvârî ve piyâde askerlerinin âyîn-i cenkleri Nemse faslında vasf ve ta‘rîf itdüğimiz üzre olup ve bunların saltanatı dahi cümleden mukaddem olmağla niçe âyîn-i saltanat ve tedbîr-i asker ve ahvâl-i cenk bunlardan me’hûzdur dirler. Ve’l-hâsıl bunlar kadîm millet ve atîk saltanat olup gāyet cenkci ve

[3486] Sorumluluk rivayet edenindir.

hûnî ve hodbîn tāife olup[3487] ve bunların ekser-i ahvâli meşhûr olmağla ez-kadîm ve hâlâ olan ahvâllerden ihtisâr üzre zikr olundı.

Fasl-ı der-beyân memleket ve saltanat-ı Rusiya ya‘ni Moskov[3488]

Ve bu Moskov memleketi Rusiya memleketinde ya‘ni Rus memleketinden bir cüz’ olmağla Rusiya dirler. Ve bunlara Moskov tesmiyesine bâ‘is, lafz-ı Moskov bir ırmak ismidür ki hâlâ[3489] tahtgâhları olan şehrin ortasından mürûr itmekle şehrin ve sükkânının dahi ismine Moskov ıtlâk itdiler. Ve bu şehrin ismi aslında Moskovya olup sonradan Moskov diyü galat-ı meşhûr oldı. Ve bu memleket Rusiya’dan olup ve Rusiya dahi üç nev‘ üzredür ki birine Kırmuzı Rusiya ve birine Beyâz Rusiya ve birine Siyâh Rusiya dirler ki Kırmuzı Rusya Leh memleketine mülhak olup ve Beyâz Rusiya Litvaniya memleketine mebsût olup ve Siyâh Rusiya Moskov memleketine tâbi‘dür.

Bâ‘is-i tesmiye-i memleket: Ve bu memleket Rusiya ıtlâkına bâ‘is, ba‘de’t-tūfân Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmın evlâdlarından olan Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm vahyullâh ile şark ve şimâl câniblerine on bir evlâdı ve evlâdlarının evlâdı ve kavm ü kabîleleriyle hicret itdiklerinde Rus nâmında olan oğlunın dahi on sekiz evlâdı var idi ki cümle evlâdları ve kavm ü kabîleleriyle gelüp işbu üç memlekete nüzûl idüp münteşir oldılar. Ve ol vilâyetleri kendülerine evtān ve ma‘mûr u âbâdân itmeleriyle Rusiya memleketi diyü tesmiye itdiler. Ve Rus tāifesi gelüp bu memlekete iskân itdiklerinde bu üç vilâyeti kesret-i insân ve vefret-i mevâşîlerinden nâşî mâl-â-mâl doldurup girüden gelen karındaşlarına iskân idicek yer bulunmamağla girüden gelen Soklab ile karındaşları[3490] aralarında cenk ü cidâl vâki‘ olduğı Leh ve Çeh[3491] ve Nemse fasıllarında takrîr olunmışdur, nazar oluna. Ve bu Moskov memleketinde sâkin olan Tatar’dan mâ‘adâ olan sükkânı gerek Moskov ve gerek Kazak ve gerek Rus bi’l-cümle Rus evlâdlarından münşe‘ab olup her bir kabîle kimi beğlerinden ve kimi sâkin oldukları vilâyet ve yâhûd ol vilâyetde akan nehr-i cârî ile yâd ve zikr olunmışdur ki Moskov tāifesi ve tahtgâhları olan şehir içinden mürûr iden nehr ile tesmiye olunup ve Ten suyı kenârlarında olan Kazakların her bir **[166b]** kabîlenin bir ismi var iken cümlesine Ten Kazağı dimekle meşhûrdur. Ve kıs alâ hâzâ[3492].

[3487] ve’l-hâsıl bunlar kadîm millet ve atîk saltanat olup gāyet cenkci ve hûnî ve hodbîn tāife olup H (182[b]) : - İ

[3488] Bu başlık İ nüshasının I. cildinin 171b numaralı sayfasında yer almaktadır.

[3489] hâlâ H (166[a]) : - İ

[3490] Soklab ile karındaşları H (166[a]) : - İ

[3491] Leh ve Çeh H (166[a]) : - İ

[3492] münşe‘ab olup her bir kabîle kimi beğlerinden ve kimi sâkin oldukları vilâyet ve yâhûd ol vilâyetde akan nehr-i cârî ile yâd u zikr olunmışdur ki Moskov tāifesi ve tahtgâhları olan şehir içinden mürûr iden nehr ile

El-hudûd: Ve bu Moskov vilâyetini Novazimla ve Labya ve şarken Nogay Tatarı ve cenûben Kırım Tatarı ve garben Bolonya ve Litavaniya hadd ider.

Et-tūl ve'l-arz[3493]: Ve cümle Moskov kıralı hükm itdüği memleketin tūli dört bin iki yüz altmış mîl olup ve arzı dahi Lovinya'dan tâ Sibirya'ya varınca dört bin dört yüz mîldür. Ve gerçi bu Moskov memleketi gāyet büyük ve vâsi' memleketdür ammâ ecnâs-ı muhtelife Tatar sebebiyle boş ve hâlî yerleri çokdur.

El-edyân: Mukaddemâ bu Moskov tāifesi puta taparlardı, çâk ol vakte değin ki Havâriyyûn bu vilâyetlere uğrayup ve bunlar dahi İncîl'e îmân getürüp ve birkaç zamândan sonra yine eski dînlerine girdiler. Ve ba'dehû dokuz yüz kırk iki mîlâdında Rûm dînine girmişlerdür ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç mîlâdına gelince yedi yüz seksen dokuz sene mürûr itmiş olur[3494]. Lâkin işbu asırlarda kıral olup mürd olan Ak Beğ[3495] didikleri kıral oldukda Nemse dînine girüp ve Nemse libâsı giyüp evvelki Frenk dîni ve libâsıdur ve vilâyetine varup tahtına oturdukda Moskov askerine cenk ta'lîm itmek içün üç bin atlu ve üç bin yaya alup ve Moskov tāife[sini] dahi dîne da'vet papadan kırk zû-fünûn okumuş papas-ı şeytanat-karîn alup vardıkda ricâl-i saltanatını ve sâirlerini Frenk dînine da'vet idüp azîm kīl ü kāl ve güft ü gû olup ve muhâlefet iden söz sâhiblerinden çok âdem katl idüp ve hattâ kendü elinde balta ile çok âdem katl eyledi dirler[3496]. Ve âkıbet kimi tav'an ve kimi kerhen Frenk dînine girüp ve Frenk şapkası ve libâsı giyüp askerî tāifesini cümle Frenk dînine girüp ve re'âyâdan kendü talebi ve rızâsıyla olmayanlara ta'arruz itmeyüp Rûm dîninde kaldılar. Ve kıral olup Frenk dînine girdüği vakitlerde Nemse ile Fransa'nın cengi olmağla Moskov kıralına kenik rütbesi virdiler ki zu'mlarıyla Fransızdan büyük ola. Ve kefere mâbeyninde kırallık birkaç pâyedür ki ol pâyeleri papa virüp ve teşrîfât defterine kayd ider. Ve bu kenik rütbesi büyük rütbe olmağla Fransa'ya rağmen kenik pâyesi virüp teşrîfâtlarında Mokov'ı Fransa üzerine kayd itdiler. Ve bu fakīr ol vakitlerde Nemse'de esîr idim ve bunlar bunı Fransa'ya rağmen itdiler. Ammâ kadîmü'l-eyyâmdan

---

tesmiye olunup ve Ten suyı kenârlarında olan Kazakların her bir [166b]kabîlenin bir ismi var iken cümlesine Ten Kazağı dimekle meşhûrdur. Ve kıs alâ hâzâ H (166^{a}-166^{b}) : münşe'ab olup sonradan isimleri müte'addid ve müteferrık olmışlardur İ (171^{b})

[3493] et-tūl ve'l-arz H (166^{b}) : - İ

[3494] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç mîlâdına gelince yedi yüz seksen dokuz sene mürûr itmiş olur H (166^{b}) : - İ

[3495] lâkin işbu asırlarda kıral olup mürd olan Ak Beğ H (166^{b}) : ve hâlâ bu asırlarda kıral olan Ak Beğ İ (171^{b})

[3496] evvelki Frenk dîni ve libâsıdur ve vilâyetine varup tahtına oturdukda Moskov askerine cenk ta'lîm itmek içün üç bin atlu ve üç bin yaya alup ve Moskov tāife[sini] dahi dîne da'vet papadan kırk zû-fünûn okumuş papas-ı şeytanat-karîn alup vardıkda ricâl-i saltanatını ve sâirlerini Frenk dînine da'vet idüp azîm kīl ü kāl ve güft ü gû olup ve muhâlefet iden söz sâhiblerinden çok âdem katl idüp ve hattâ kendü elinde balta ile çok âdem katl eyledi dirler H (166^{b}) : - İ

Fransa'nın oğullarına kenik dirler ve hem Fransa saltanatı atîk saltanat ve büyük kıral olduğundan mâ'adâ Fransa pâdişâhı ismiyle dahi yâd olunur ve bundan gayriye dimezler. Varak-ı diğer, gelelim sadedimize[3497]. Ve'l-hâsıl bunlar dirler ki Havâriyyûn ibtidâ Rus'un tahtı olan Keyuviya şehrine gelüp ve ba'dehû Nogorodiya'ya ve ba'dehû **[İ, I, 172a]** deryâya girüp Kızıl Elma'ya vardılar ve Rûm kıralı bunları şehîd itdi dirler. Ve bu Moskov memleketinde iki büyük metrepolit vardur ki büyüği Neyogorviya'da oturup ikinci Rustiya'da oturur ve bunlar siyâh esvâb giyüp ve üstine bir büyük ferâce dahi giyerler ki göğsinde üç satır beyâz ırmak sûreti yazılmışdur ki bunun ma'nâsı su gibi dîni sâfî dimek ola. Ve birinin ma'nâsı dîni pâk olduğına işâret ola. Ve birinin ma'nâsı derûnî ilm deryâsı dimek ola. Ve bu Moskov milletinin papasları ve dahi ruhbân ve keşîşleri aslâ et yimezler.

El-yemîn: Ve bu Moskov'da yemînleri budur ki "Anam ve babam köpek olsun ve ben dahi köpek olayım, bana ve anlara la'net olsun" dirler.

En-nikâh: Ve bu Moskov tâifesinin nikâhları Rûm gibidür ki anası ve babası rızâsı olmadıkça kız, kocaya varamaz. Ve âdetleri budur ki kızlarını kocaya virdikde anası ve babası yemîn iderler ki "Kızdur, kimse bozmadı, biz kefîl oluruz" diyüp ve ba'dehû virürler. Ammâ Frenkler bunların hilâfıdur. Zîrâ Frenkleri kızları kocayı kendüler bulup ve buluşup ve belki görüşüp andan sonra varurlar, rızâ-yı vâlideyne hâcet yokdur.

El-âdet: Budur ki eğer bir âdem avretini döğer ise ol avretini sever dirler ve eğer döğmez ise ol âdem avretini sevmez dirler. Ve bunlarda zinâ ve livâta dahi ayb değildür.

Et-talâk: Ve bunlarda talâk böyle olur ki kocasıyla avret bir makremeyi tutup ikisi iki tarafından çekerler ve makremeyi yırtarlar. Ve ba'dehû er avrete dir "Varasın ol tarafa git" ve avret dahi "Varasın dahi ol tarafa git" dirler. Gayri müfârakat itmiş olurlar.

El-ahlâk: Ve bu Moskov kavminin ekseriyyâ boyları uzun ve bedenleri semiz **[167a]** ve ekseriyyâsı kara yağız olurlar. Ve kadîmden bunlar böyle bir soy olmağla Kara Rusya dirler[3498].

[3497] ve re'âyâdan kendü talebi ve rızâsıyla olmayanlara ta'arruz itmeyüp Rûm dîninde kaldılar. Ve kıral olup Frenk dînine girdüği vakitlerde Nemse ile Fransa'nın cengi olmağla Moskov kıralına kenik rütbesi virdiler ki zu'mlarıyla Fransızdan büyük ola. Ve kefere mâbeyninde kırallık birkaç pâyedür ki ol pâyeleri papa virüp ve teşrîfât defterine kayd ider. Ve bu kenik rütbesi büyük rütbe olmağla Fransa'ya rağmen kenik pâyesi virüp teşrîfâtlarında Mokov'ı Fransa üzerine kayd itdiler. Ve bu fakîr ol vakitlerde Nemse'de esîr idim ve bunlar bunı Fransa'ya rağmen itdiler. Ammâ kadîmü'l-eyyâmdan Fransa'nın oğullarına kenik dirler ve hem Fransa saltanatı atîk saltanat ve büyük kıral olduğından mâ'adâ Fransa pâdişâhı ismiyle dahi yâd olunur ve bundan gayriye dimezler. Varak-ı diğer, gelelim sadedimize H (166[b]) : - İ

[3498] ve kadîmden bunlar böyle bir soy olmağla Kara Rusya dirler H (167[a]) : - İ

En-nisâ[3499]**:** Ve bunların avretleri dahi ten-dürüst ve ekseri kaviyye ve buğday tenlü ve kara yağız olup ve pek beyâzları nâdir bulunur. Ve buğday tenlü ve kara kaşlu ve kara gözlü ve kırmuzı yüzlü ve tenâsüb a‘zâya mâlik, gömlek dolusı güzelleri vardur ki görenleri şaşurur. Ve bu Moskov avretleri gāyet[3500] şehvet-perest olup aslâ bir şeyden ictinâbları yokdur. Anlarda ayb mün‘adim olup isteyenlere buhl idüp dirîğ itmezler. Ve re‘âyâ avretlerinin ekseriyyâ etleri sert ve huşûnet üzre olduğından derileri çatlayup ve akılları dahi az ve gāyet ahmak olurlar. Zîrâ bunların re‘âyâları gāyet fakīr olmağla[3501] ta‘âmları soğan, sarımsak, pırasa ve turb ve şalgam ve lahana gibi şeyler yiyüp ve üzerine arak içüp ve yatup uyurlar. Ve bunlarda sarhoşluk ayb olmayup belki makbûl ve mu‘teberdür. Ve bunlarda şarâb yokdur, âhar memleketden gelmeğe muhtâc olmağla be-her vakıyyesini yarım guruşa ve bir zoltaya virürler. Kibârlarına mahsûs olup lâkin arak ve pivo ve arpa suyı gāyet çok ve ucuz olmağla sâir halk ve re‘âyâ bunları zehirlenürler[3502]. Ve şarâb bahâlı olmağla kibârları içün anı dahi her bâr içmeyüp bir azîz müsâfiri geldikde veyâ bir ziyâfetlerinde veyâ bed-nâm ve yortularında isti‘mâl idüp veyâ bir meyyitleri vâki‘ oldukda maşatlığında fincân ile cânı içün ulaşdırup mezârı içine dahi bir şîşe ile bir mikdâr şarâb ve bir kadeh dahi korlar ki ol meyyit içün dirler. Ve böyle vaktinde fukarâsı bir kadeh şarâba nâil oldukda “Ben bugün bir kadeh şarâb içdüm” diyü iftihâr ider. Ve bunlarda bal suyı ve arâk gāyet çok olup her bâr agniyâsı bal suyı ve fukarâsı saman suyı içerler.

Es-siyâb: Ve bu Moskov tāifesinin esvâbları uzun ve bol olup herkes rütbesine göre gûn-â-gûn esvâb giyerler. Ve cümle evleri soba ve furûnludur. Ve bunların beğzâdeleri başların tıraş iderler. Meğer kıral ana gazab **[İ, I, 172b]** itmiş ola, ol zamân tıraş olmayup ve yüzüni dahi örter ancak anların beğzâde oldukları kalpaklarından ma‘lûm olur. Zîrâ anların kalpaklarının kenârına siyâh tilkü kürkü dikilüp yakalarına incü ve cevâhir dizerler. Ve gömlekleri keten bezinden olup esvâbları üzerine giyerler ve kaftânlarının ba‘zısı serâser ve ba‘zısı atlas olup cevâhir ile işlenmişdür. Dolamaları uzun olup ve üzerine bir dar kaftân giyerler ve kuşaklarına bir kaşık ve bir bıçak asarlar. Ve dahi üstine ipekden ve altundan dikilmiş bir bol esvâb giyerler ve dahi üstine bir cins

[3499] en-nisâ H (167ª) : - İ

[3500] ve ekseri kaviyye ve buğday enlü ve kara yağız olup ve pek beyâzları nâdir bulunur. Ve buğday enlü ve kara kaşlu ve kara gözlü ve kırmuzı yüzlü ve tenâsüb a‘zâya mâlik, gömlek dolusı güzelleri vardur ki görenleri şaşurur. Ve bu Moskov avretleri gāyet H (167ª) : - İ

[3501] bunların re‘âyâları gāyet fakīr olmağla H (167ª) : - İ

[3502] ve bunlarda şarâb yokdur, âhar memleketden gelmeğe muhtâc olmağla be-her vakıyyesini yarım guruşa ve bir zoltaya virürler. Kibârlarına mahsûs olup lâkin arak ve pivo ve arpa suyı gāyet çok ve ucuz olmağla sâir halk ve re‘âyâ bunları zehirlenürler H (167ª) : ve bu Moskov vilâyeti gāyet soğuk olmağla bunlarda bağ ve üzüm gāyet nedret üzre olup ol ecilden şarâb âhar ve Azak vilâyetlerinden gelmekle gāyet mu‘teber ve bahâlı olup ancak kibârları nâil olabilürler İ (172ª)

hafîf ve gāyet ince ve yakası münakkaş esvâb dahi giyerler. Ve taşra çıkdıkda ferâce gibi bir esvâb dahi giyerler. Ve bunların çakşırları Acem gibi sahtiyândandur ve üzerine çukadan sırma ve ipek ile işlenmiş pâpûş giyerler ve ata dahi anın ile binerler. Ve avretleri dahi başlarına kırmuzı sandal örtüp ve takyeleri altun ile işlenmiş ve üzerine incü ve cevâhir dizilmiş ve kenârına samûr dikilmiş takye giyerler. Ve arkalarına bir büyük esvâb giyerler ki düğmeleri altun ve incü ve cevâhirden olur. Ve yakalarına samûr dikerler. Ve anın altına bir bol ve yenleri kısa bir şey dahi giyerler. Ve bilezikler dahi altun ve incü ve cevâhirden olur ve ayaklarına beyâz ve sarı ve mâi sahtiyândan pâpûş giyüp ve büyük kibârları sırma ve ba‘zı cevâhir dahi dikerler. Ve alçak âdemleri bir gömlek ve üstine kaba ve alçak çukadan dolama gibi bir şey giyüp ve kış oldukda kuzı kürki kaplarlar. Ve başlarına dahi tilkü derisinden bir kalpak ve ayaklarına çarık gibi bir şey giyüp ve yaz günlerinde hemân bir kalın gömlek giyüp ve avretleri dahi erleri gibidür.

Ahvâl-i re‘âyâ: Ve bu Moskov re‘âyâsı ekseriyyâ Rus ve Kazak tāifesi olup ve bunlar dahi niçe nev‘ tāifedür. Ve bunlardan mâ‘adâ Tatar kavmidür ki anlar dahi birkaç nev‘ tāifedür. İşbu faslın âhirinde zikr olunur. Ve bu Moskov re‘âyâsı hemân esîr gibi olup ve esîrden dahi hor ve hakīr ve zelîl ve rezîldür. Ve hattâ beğlerin, beğzâdelerin dahi i‘tibârları dahi yokdur. Zîrâ bu memleketin şehirlerinde ve kasabalarında ve kal‘alarında her ne hâsıl olur ise cümlesi mîrîdür. Ve kıral ba‘zı tarlaları ve köyleri beğlerden ba‘zı âdeme virür. Ve istedüği zamân yine elinden alur. Ve hattâ dîvân halkının dîvân güni giydikleri libâsları dahi mîrînin olup ve dîvân tamâm oldukda çıkarup hazînedâr başına teslîm iderler **[167b]** Ve bu Moskov re‘âyâsı şol mertebe fakīr ve mazlûm ve ağalarından korkarlar ki cemî‘-i mahsûlini ve tavuklarını ve kazlarını ve kızlarını dahi murâd itse elinden alup ne ister ise ider. Ve bunların re‘âyâsı haftada dört gün ağalarına işleyüp ve iki gün kendüne işlerler ve haftada bir gün işlemezler ve ol ki bâzârdur. Ve bunların ağalarından aldıkları tarlaların mahsûli ancak harâclarına ve kendülerine irişür. Ve ehl-i sınâyi‘ işledikleri eşyâlar dahi gāyet ucuz olup ve ırgad hod günde iki pâreye işler ve kaht oldukda işledikleri boğazlarına yetişmez. Ve şehirli ve bâzârgânlar ise kazandıkları kırala vergilerine yetmez. Ve hattâ dirler ki bir âdemin vergisinden ziyâde akçası olsa kıralın niçe dîdebânları vardur ki kırala haber virürler. Ol âdemi getürdüp suâl ider, eğer ikrâr ider ise ana göre vergisini ziyâde iderler ve eğer ikrâr itmez ise darb-ı şedîd ve siyâset ile ikrâr itdirüp cemî‘-i mâlını elinden alurlar. Ve eğer bir âdemin borcı olup hâkime getürseler bu dahi ikrâr idüp virür ise hoş ve eğer inkâr ider ise ikrâr idince döğüp ve habs iderler. Ve eğer edâ idemez ise ol **[İ, I, 173a]**

âdemi akça sâhibine virüp borcunı edâ idince kulluk itdirirler. Ve'l-hâsıl bunların re'âyâsı esîrden eşedd-i rencîde fakr üzre olup ve hattâ fakr aczinden kendülerini ve babalarını ve analarını ve oğullarını ve kızlarını satarlar[3503]. Ve bunlar beyninde baba oğlunı dört kerre satar. Ve bunlarda böyle fakīrler vardur ki "Bana bir parça etmek virüp karnımı doyur da istersen sat ve istersen öldür" diyü tazarru' idüp teslîm olur.

El-havâ: Ve bu Moskov memleketinin havâsı gāyet sert olup bir mertebe soğuk olur ki kış günlerinde mezâr kazmak mümkin olmayup meyyitlerini çâk don çözülince te'hîr idüp don çözükdükden sonra defn iderler. Ammâ havâsı şol mertebe soğukdur ki Ten ırmağının menba'ı ardında ve şimâl ve şark tarafında aslâ tā'ûn olmaz. Ammâ bunun bedeli bir maraz vardur ki Karlo dirler, gāyet mühlik marazdur. Başa ve bağırsaklara ârız olur, mübtelâ olanlar birkaç gün içinde helâk olup halâs olması katı az vâki' olur. Ve bunlarda bir meyyit vâki' oldukda papaslar "Bu meyyit içün cennet kapusını açasız" [dirler]. Havâriyyûna bir mektûb yazup ve ol kağıdı göğsi üstine koyup ma'an defn iderler ki ol kağıd sebebiyle doğru cennete gider diyü i'tikād iderler. Ve bu hîle ile papaslar dahi çok akça peydâ iderler.

Et-türâb: Ve bu Moskov memleketinin toprağı birkaç nev'dür, şöyle ki ba'zı yerleri gāyet münbit ve ba'zı yerleri kumlu ve ba'zı yerleri batak ve gāyet fenâ olup ve ormanları dahi çok olmağla envâ'-i mûzî ve yırtıcı cânevarlar çok olup ve ayuları gāyet iri ve siyâh ve yavuz kurtları[3504] bir mertebe çokdur ki niçe köyler basup insân ve hayvândan niçelerini helâk idüp çok zarar iderler.

El-mahsûl: Ve bu memleketin mahsûli buğday ve arpa ve çavdar ve darı çok olup ve gāyet ucuzdur. Ve dahi pesi nitka dirler bir cins buğdayı vardur ki ta'mı pirinc ta'mına benzer. Ve bunda birkaç vilâyet vardur ki aslâ etmek bilmezler. Lâkin bir cins kök vardur ki voknoy dirler, andan etmek yaparlar. Ve bir cins ağac dahi vardur ki anın dahi üzerinden etmek yaparlar. Ve bu Moskov memleketinde sâir memleketlere muhâlif ve mugāyir âdetler ve hârikü'l-âde çok şeyler ve hayvânlar ve sükkânında dahi ecnâs ve suver-ı muhtelife insân ve tavâif-i Tatarân vardur ki insân acîb kalup vâlâ vü hayrân olur. Aşağıda münâsebetiyle birkaçı ale'l-ihtisâr zikr olunur.

Evsâf-ı metâ' ve bey' ve şirâ: Ve bu Moskov memleketinin metâ'ı ve ekser bey' ve şirâsı envâ'-i hayvânât postu olup hem kendüler giyüp ve hem sâir memleketlere götürüp fürûht iderler. Baş ve makbûl kürkleri saban ve tilkü ve samûrdur

[3503] kendülerini ve babalarını ve analarını ve oğullarını ve kızlarını satarlar H (167[b]) : kendülerini ve babalarını ve oğullarını satarlar İ (173[a])

[3504] siyâh ve yavuz kurdları İ (173[a]) : - H

ki pek a‘lâ samûr Petzora memleketinden çıkar ve siyâh ve kırmuzı ve beyâz tilkü kürkleri Sibirya memleketinden çıkar ve kakum zervova ve kunduz ve sincâb ve kurt ve bebr gayri kürkleri çoğu Peleskoya memleketi ve gayrilerden dahi gelür. Ve Beraslav ve Volga vilâyetlerinde bal ve bal mumı ve don yağı gāyet çok olup ve su sığırı ve kara sığır dahi çokdur. Ve Volga’da mersin balığı dahi çokdur. Ve Velesko vilâyetinde keten çokdur. Ve İsmolensko vilâyetinde kenevir çok olup ve bunda ve Donya vilâyetlerinin ağaclarından gāyet çok zift çıkar. Ve İstari ve Rusya memleketlerinde ve dahi Ecderhân kurbında dahi ba‘zı yerlerde tuz çıkar. Ve Donya ırmağı kenârında Korilya vilâyetinde sırçaya benzer bir taş çıkar ki ol semtde andan fânûs **[168a]** yaparlar ve gayri şey dahi **[İ, I, 173b]** yaparlar. Ve bu Moskov memleketinde demirden gayri ma‘denler yokdur.

El-bilâd: Ve bu Moskov saltanatında olan hükûmetlerdür ki isimleri bunlardur: Mosko, Rizinya, Semulenko, Mozabiko, Rostoviya, Berislav, Toyernos, Suzdaliya, Baroslaviya, Çirbak, Kola, Kologa, Rotinya, Kasnoviya, Surya, Belisko ve Reskoviya ve Yekloki, Toric, Büyük Novograd, Beyila, Ozira, Kor, Tovira, Vuçkay, Veski Biçin, Ugloc, Devina, Vestoyoga, Petzora, Logda, Vetiga, Sipirba, Bulgar, Kazan, Berimya, Bogra, Bogaorda, Samorya, Ubdora, Kondora, Loko Morya, Loviya, Korila, Galic, Kasterom, Çerostina, Ecderhân ve bu şehir Tatar şehridür ve Kazan şehrine on konakdur ve bâzârgânı gāyet çokdur. Ve bu şehrin mevki‘i bir cezîrede vâki‘ olmışdur ki tūli on iki ve arzı üç mîldür. Ve bu zikr olunan vilâyetler büyük hükûmetler olup her birinde niçe şehirler ve kal‘alar ve kasabât ve kurâlar olup her birlerinin ta‘rîfi gāyet tavîl olur. Ancak birkaçında ta‘accübâtdan istimâ‘ olunmamış agreb ü garâib şeyler olmağla aşağıda bu memleketde sâkin tavâif-i Tatar ta‘rîfinde ihtisâr üzre zikr ideriz inşâallâhu te‘âlâ.

El-enhâr: Ve bu memleketde ırmaklar dahi çokdur, lâkin mu‘azzam ve meşhûr olanları zikr idelim. Evvelâ Volga ırmağı ki diğer ismine Edil dirler ki memleket gezen seyyâhlar “Bundan büyük su görmedik” dirler[3505]. Ve birine dahi Rovina dirler ve birine dahi Burustona ve diğer ismine Özi Suyı dirler. Ve birine dahi Tenay dirler, galat-ı meşhûrına Ten Suyı dirler. Ve bu Savayvana gölinden çıkar ve bu gölün arzı beş yüz mîldür. Ve birine dahi Kücük Ten dirler. Ve bir ırmak dahi vardur ki Siprenis vilâyetinden çıkup Azak kurbında Büyük Ten’e karışur. Ve birine dahi Dovina dirler ki Novogrodiya vilâyetinden çıkup çâk Riga kurbında Bahr-i Paltikom’a karışur. Ve birine dahi Orniga dirler, niçe vilâyetler dolaşup ve Volga ırmağına mülhak olur.

[3505] dirler ki memleket gezen seyyâhlar “Bundan büyük su görmedik” dirler H (168ª) : - İ

Evsâf-ı nehr-i Volga: Ya‘ni Edil ve ba‘zılar dahi İtil dirler. Ve bu ırmağın menba‘ı Bofor Novons gölidür. Ve bu ırmak Volga göline lâhık olup çıkduğı içün Volga ırmağı dirler. Ve bu nehir şarka ve cenûba cereyân idüp ve çok suları celb idüp ve niçe vilâyetlere uğrayup cereyân ider ki ol vilâyetlerin ismi budur: Toyra, Oviglic, Kaşterom, Galiçya, Novogrod, Kazan, Nogay memleketlerin geçüp Ecderhân kurbında yetmiş iki boğaz ile Acem deryâsına munsab olur. Ve bu ırmağa Ecderhân kurbında Ten suyı gāyet karîb olup şöyle ki mâbeynlerinde altı mîl kadar mesâfe kalmışdur ve infisâlleri resimlerde ve haritalarda gösterilmişdür, nazar oluna. Ve menkūldür ki Sultān Selîm-i sânî aleyhi’r-rahmetü’s-Sübhânî zamānında hân olan Kazak Tatarı Der-i Devlet-mekîn’e Moskov kıralından şikâyet idüp nehreyn-i mezbûreyn mâbeynlerinde olan mesâfe hafr olup birbirlerine karışdıkda müştekiyyün anh olan ve ol deryâlar teshîri tedbîrine sevk u tergīb idüp ve sevâhil-i Geylân ve Taberistân’a dahi zafer-i sefâin mümkin olduğunı hiss ü ihbâr itmeğin pâdişâh-ı melikü’l-kadr hazretleri dahi dokuz yüz yetmiş altı senesinde ve donanma-yı hümâyûn ile kapudan paşa-yı celîlü’l-kadrlerini irsâl idüp Azak’a vardıklarında ba‘dehû hâssa kayıklar ile mahall-i mezbûra hurûc idüp ve üç ay kadar kazılup mahall-i mezbûrun ancak sülüsi mertebe kazılup sülüsânı kaldıkda soğuklar olmağa başladıkda asker içinde bir güft ü gû oldı ki “Bî-vakt şimdiden böyle soğuklar oluyorur ve birkaç günden sonra şiddet-i şitâdan bunda temekkün münkin olmayup **[İ, I, 174a]** cümlemiz helâk oluruz. Evlâ olan bir gün evvel selâmete çıkmak yegdür” diyü kazma ve kürek ve sâir evânîleri bırakup ferâgat itdiler. Ve bundan böyle ba‘zı mevâki‘-i seferler vukū‘ıyla taraf-ı devletden mukayyed olmayup ferâmûş olmağla ol hâl üzre kalmışdur. Ol semtlerde olan Tatarlar “Eğer bu iş husûle mevsûl olaydı bu sular kuvvetiyle ve gemiler sebebiyle gerek Acem ve gerek Moskov vilâyetlerine sefer âsân olurdı” dirler[3506]. Ve bu Volga suyında ve sâirlerinden azîm balıklar çıkup ve bâ-husûs Ten suyında çıkan **[168b]** balıkların haddi ve hisâbı olmayup şöyle ki Azak kal‘ası mukaddem ve sonra Moskov’da iken kal‘anın cümle mesârifi balıkdan ve havyardan ihâta itdüğinden mâ‘adâ kırala ve sâirlere birkaç bin kantār ve kuru mersin balığı ve tuzlı envâ‘ salamura balığı ve havyar irsâl iderlerdi. Ve hâlâ yine Ten Kazakları avlayup kayık kayık götürdüklerinden mâ‘adâ Azak halkı dahi anlardan satun alup ve kurudup ve fuçılara salamura idüp ve havyarını dahi fuçılara ve kursaklara doldurup gemiler ile İstanbul’a ve Rûmili’ne ve Akdeniz’e[3507] götürüp

[3506] ol semtlerde olan Tatarlar “Eğer bu iş husûle mevsûl olaydı bu sular kuvvetiyle ve gemiler sebebiyle gerek Acem ve gerek Moskov vilâyetlerine sefer âsan olurdı” dirler H (168ᵃ) : - İ

[3507] ve Akdeniz’e H (168ᵇ) : ve sâir vilâyerlere İ (174ᵃ)

satarlar. Ve mersin balığı kurudurlar ve şol mertebe mu‘azzam balıklar çıkar ki yüz ve iki yüz vakıyye ve dahi ziyâde havyarı çıkar dirler. Ve Ten suyunun her yerinde balık çok çıkar ammâ Azak kurbında Ölüdeniz’e varınca kırk-elli mîl kadar yerde şol mertebe çokdur ki haddi ve hisâbı yokdur[3508]. Ve eğer bu balık yatağı olan mevzi‘lere balıkhâneler yapup mîrî içün zabt olunsa mîrîye bir büyük îrâd olurdı.

Evsâf-ı kıral-ı Moskov[3509]: Ve mukaddemâ bu Moskov tāifesi gerçi kıral nasb iderlerdi ammâ hükmi nüfûz bulmayup herkes bildiğini işleyüp söz, vilâyet zabt iden hükkâm ve beğlerde idi. Kıralları müstakil değil idi tâ şol vakte değin ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın[3510] bin beş yüz senesinde Gıbril ve diğer nâmı Vasil nâm kimesne kıral oldukda bir takrîb ile cümle söz sâhiblerini katl idüp ve ba‘dehû sâirlere dahi hükmi nâfiz ve cârî oldı. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[3511]. Ve bundan sonra dahi birkaç âdem kıral olup ve ba‘dehû Vasilyos Tovasko nâm kimesne kıral oldukda bin altı yüz yigirmi beş mîlâdında Leh ile cenk idüp ve bozulup Leh kıralı bunı esîr idüp Varşova şehri kal‘asında habs idüp ve kendüsi Moskov tahtını zabt eyledi. Ve ol kıral habsde mürd oldukda bütün Moskovlular ayağa kalkup bin kırk iki İslâm târîhinde Aleksi Mihalovic nâm kıralzâde on beş yaşında iken kıral nasb itdiler. Eğerçi mukaddemâ sâir kefere mâbeyninde Moskov kırallarına kıral dimeyüp duka dirlerdi lâkin bu kıral oldukda İsvec kıralı ve Leh kıralı ile çok cenkler idüp ve mukaddemâ aldıkları kal‘aları alduğından mâ‘adâ anlardan dahi çok vilâyetler zabt idüp gāyet âkıl ve müdebbir ve nefsinde dahi yarar ve bahâdur olmağla buna kıral dimek lâyık ve müstehakdur diyü papa ve Nemse kıral dimeğe izn virüp ve kıral pâyesine kayd itdiler. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince kıral i‘tibâr olalı yüz bir sene mürûr itmiş olur[3512]. Ve bu Moskov kırallarına çar dahi dirler[3513].

El-âdet: Ve bunlarda bir âdet vardur ki kızıl yumurtadan sekiz gün mukaddem patrik bir eşeğe biner ve kıral eşeğin yularını eline alup yayan yederek Tiroyis kilisasına

[3508] ve mersin balığı kurudurlar ve şol mertebe mu‘azzam balıklar çıkar ki yüz ve iki yüz vakıyye ve dahi ziyâde havyarı çıkar dirler. Ve Ten suyunun her yerinde balık çok çıkar ammâ Azak kurbında Ölüdeniz’e varınca kırk-elli mil kadar yerde şol mertebe çokdur ki haddi ve hisâbı yokdur H (168^{b}) : - İ

[3509] Moskov H (168^{b}) : - İ

[3510] vilâyet zabt iden hükkâm ve beğlerde idi. Kıralları müstakil değil idi tâ şol vakte değin ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın H (168^{b}) : - İ

[3511] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (168^{b}) : işbu yüz otuz üç senesine gelince iki yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (174^{a})

[3512] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince kıral i‘tibâr olalı yüz bir sene mürûr itmiş olur H (168^{b}) : işbu bin yüz otuz üç senesine gelince doksan bir sene mürûr itmiş olur İ (174^{a})

[3513] ve bu Moskov kırallarına çar dahi dirler H (168^{b}) : - İ

götürür ve anda kıralın günâhın bağışlayup cennetlik[3514] ider. Ve bu kilise Ayasofya misâli olan gāyet i‘tibâr itdikleri kilisadur[3515].

Aded-i ehl-i dîvân: Ve bu Moskov saltanatında dîvâna girenlerin cümlesi yüz elli âdemdür ki bunların ba‘zıları mücevher libâs giyerler. Ve bu erbâb-ı dîvânın en başları patrik vezîrdür ki cemî‘-i umûr ana müfevvazdur. Ve andan aşağı mîrâhûrdur ki atlar ve cebehâne ve sarâyın libâsı anın hükminde ve zabtındadur. Ve ba‘dehû musâhibler ve kâtibler ve ba‘dehû silahdâr ve sâkī ve büyük beğzâdelerdür ki şehrler ve kal‘alar hâkimleridür ki her bâr kıral yanından ayrılmazlar ve hükûmetlerine vekîl nasb iderler. Ve bu beğzâdeler kırala gelüp **[İ, I, 174b]** elleriyle alınlarını vurmak gerekdür ki ma‘nâsı “Sana inandım” dimek ola. Ve bu beğler ve hüddâm ve sarây ve elçiler cem‘an kendi yanlarından yiyüp içerler. Zîrâ bunlara senevî ta‘yîn olunan avâyidlerinden mâ‘adâ ulûfe ve dîvân ta‘âmı virmek âdetleri değildür. Ve bu erbâb-ı dîvânı ve dukaları ve beğzâdeleri gâh gâh kıral döver. Ve bunlar dahi “Kıral beni sevdiğinden terbiye virdi” diyü tefâhür iderler.

Ahvâl-i dîvân: Ve bu Moskov saltanatında her ne vâki‘ olur ise papaslardan ve beğlerden bir niçe kimse ile müşâvere itmeyince kādir değildür. Ve bunların dîvânı böyle olur ki kaçan cum‘a güni olur. İbtidâ kıral gelür ve ba‘dehû yigirmi kadar beğzâdeler gelür ve ba‘dehû yigirmi kadar papaslar gelür ki başları patrikdür. Ve ba‘dehû iki metrepolit ve iki piskop gelür. Patrik, kıralın göğsüni öpüp dâire-i kıralda oturur. Zîrâ bunların dört dâireleri vardur ve her dâirede **[169a]** on iki âdem oturur. Mâ‘adâsı iskemle üzerinde otururlar. Ve bir dîvân kâtibi vardur ki “Ehl-i dîvâna kıral şöyle didi ve böyle didi” diyü i‘lâm idüp ve anlar dahi müşâvere iderler. Ol iş ne yüzden karâr virilür ise içlerinden bir keşîş kıral önüne varup “Şöyle müşâvere itdiler. Siz ne dirsiz?” diyü i‘lâm ider. Ve kıral dahi ne söylese ol kâtib yazar. Müşâvere tamâmından sonra ehl-i dîvâna kıral bir azîm ziyâfet ider ve ba‘de’t-ta‘âm herkes dağılup giderler.

El-merâtib: Ve bu Moskov kavmi dört mertebe ve birkaç pâye ve nev‘ üzredür ki zikr olunur. Beğzâdegân, paşayân, voyvodogân, boyarân. Ve bundan mâ‘adâ dört pâye dahi vardur ki her bir sâhib-i pâyenin eli altında birkaç vilâyet vardur. Pâye-i evvele bersos dirler ki elçiler ve reîsülküttâblar mertebesidür. Ve pâye-i sânîye rosi roni dirler ki büyük mîrâhûrlar mertebesidür ve pâye-i sâlis yumust noli dirler ki baş hâkim rütbesidür ve pâye-i erba‘aya voski dovernis dirler ki bu dahi baş hâkim dimekdür. Ve bu rütbe sâhibinin hükmi altında olan memâlik bunlardur. Kazan, Ecderhân, Bulgar

[3514] Metinde “cehennemlik”.
[3515] cennetlik ider. Ve bu kilise Ayasofya misâli olan gāyet i‘tibâr itdikleri kilisadur H (168[b]) : - İ

ya‘ni Volga ve bunlardan mâ‘adâ bir kıral vekîli vardur ki ana vokin dirler. Bunun eli altında otuz altı kasaba vardur ki subaşılarına gonbovastartis dirler ve harâc devşiren yasakcılarına sotos koyi istartis dirler. Bunları be-her sene tebdîl iderler. Ve bu Moskov memleketinin en büyük mansıbları bunlardur ki zikr olunur: İsmolensk, Vevisko, Nogorod, Kazan, nefs-i Moskov şehridür ki bunun hâkimi kıraldur ve bu şehirden harâc cem‘ine iki beğzâde ta‘yîn olunmışdur ve bunda on bir hâkim dahi ta‘yîn olunmışdur ki bunlar kādî yerine oturup cum‘a güni hükûmet iderler. Ve bu şehirde Tatar havfından dâimâ on iki bin tüfenk-endâz beğler [vardur].

Evsâf-ı şehr-i Moskov: Bu şehir Moskov kıralının tahtgâhıdur ki şekli müstedîr şekline karîbdür. Ve bu şehri devri on iki mîldür ki İstanbul sûrından bir mîl eksikdür. Târîh-i İslâm’ın bin yetmiş bir senesinde bu şehri Leh kıralı alup ammâ kal‘asını alamamışdur. Ve bu şehirden ihrâk eksik olmaz, zîrâ cümleleri çam ağacından çatma kerestedür. Ve cümle Moskov vilâyetinin evleri böyledür. Bu fakīrin kavliyle bu şehri ve gerek sâirlerini fî-zamânînâ feth itmek âsândur. Zîrâ Leh kıralı anı alamaduğı vakitlerde top-tüfenk var idi ammâ humbaranın şöhreti yok idi. Girid cenginden ve bâ-husûs Bec seferinden beri havân humbarasıyla kal‘a içine atılacak yağlı paçavralar ve fuçular ve sepet ve envâ‘-i âteş işleri peydâ olmışdur ki yere düşdükde yarım sâ‘at kadar yanar ve alevi hod iki âdem boyundan ziyâde kalkup su dökdükde şiddeti dahi ziyâde olup muhassal deryâya düşse tamâm yanmayınca söğünmez. Ve bu şeyleri Bec seferinden sonra Nemse ile Fransa peydâ idüp ve Devlet-i Aliyye humbaracıları bilmezler. Bu Moskov vilâyeti gibi a‘şâbdan binâlı kal‘aların içine yigirmi otuz dânesi birden atıldıkda kangı birini men‘ ve itfâ idebilürler. Ve bâ-husûs cümle kerestesi çam ola, bir kerre âteş değdikde kibrîdin bir nev‘idür. Ve bu sebebden Moskov şehrinde ve sâirlerinde ihrâk eksik olmayup ve kış oldukda hod âteş çok olmağla her mahallede mu‘ayyen bekçiler vardur ki bir yerde ihrâk vâki‘ oldukda büyümeden der-akab itfâ iderler. Bu mertebe ihtimâmları var iken yine ihrâk eksik olmaz[3516]. Cümle evleri ve sâir binâları çatma ağacdan olup ancak kapularını ve pencerelerini timurdan iderler ki âteş

[3516] ve cümle Moskov vilâyetinin evleri böyledür. Bu fakīrin kavliyle bu şehri ve gerek sâirlerini fî-zamânînâ feth itmek âsândur. Zîrâ Leh kıralı anı alamaduğı vakitlerde top-tüfenk var idi ammâ humbaranın şöhreti yok idi. Girid cenginden ve bâ-husûs Bec seferinden beri havân humbarasıyla kal‘a içine atılacak yağlı paçavralar ve fuçular ve sebet ve envâ‘-i âteş işleri peydâ olmışdur ki yere düşdükde yarım sâ‘at kadar yanar ve alevi hod iki âdem boyundan ziyâde kalkup su dökdükde şiddeti dahi ziyâde olup muhassal deryâya düşse tamâm yanmayınca söğünmez. Ve bu şeyleri Bec seferinden sonra Nemse ile Fransa peydâ idüp ve Devlet-i Aliyye humbaracıları bilmezler. Bu Moskov vilâyeti gibi a‘şâbdan binâlı kal‘aların içine yigirmi otuz dânesi birden atıldıkda kangı birini men‘ ve itfâ idebilürler. Ve bâ-husûs cümle kerestesi çam ola, bir kerre âteş değdikde kibrîdin bir nev‘idür. Ve bu sebebden Moskov şehrinde ve sâirlerinde ihrâk eksik olmayup ve kış oldukda hod âteş çok olmağla her mahallede mu‘ayyen bekçiler vardur ki bir yerde ihrâk vâki‘ oldukda büyümeden der-akab itfâ iderler. Bu mertebe ihtimâmları var iken yine ihrâk eksik olmaz H (169ª) : - İ

içeri girmeye. Ve yağmur yağdıkda bu şehirde balçıkdan gezilmez, lâkin ba‘zı yerlerini tahta döşemişlerdür ki ol hâlle **[İ, I, 175a]** gezerler. Ve bu şehrin bir meydânı vardur ki her gün azîm pazarı durur. Ve her esnâfın başka yerleri ve odaları olup birbirlerine mahlût değillerdür. Ve bin beş yüz yetmiş bir mîlâdında Kırım Tatarı gelüp bu şehri bi’l-cümle yakmışdur ve ol vakitlerde sâir binâlardan mâ‘adâ kırk bir bin ma‘dûd hânesi var idi. Ve sonra yine ta‘mîr idüp ve kal‘alarının istihkâmına dahi azîm ihtimâm itmişlerdür. Ve bu vak‘adan târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz altmış sene mürûr itmiş olur[3517].

Et-taksîm: Ve hâliyâ bu şehir dört kısım olup ve her kısmında bir dîvâr ve bir amîk hendek hafr idüp ve dîvârın ortasında bir metîn kal‘a yapmışlar ki **[169b]** Kitegorod dirler ve bu kal‘a içinde kıral sarâyı vardur ki anın dahi kal‘a gibi dîvârları vardur ve binâsı taşdur. Ve ol sarâya Kırım Linagorod dirler. Ve bu kal‘a içinde kıral sarâyı ile dâimâ kıral yanında mevcûd olmak iktizâ iden ricâl-i saltanatları sükkânlarından gayri hâricden kimsenin binâsı yokdur ve Üçünci İstergorod dirler. Ve dördünci kısma İsterlak İslaboda dirler ki cenûb tarafına vâki‘ olmışdur. Ve nehr-i Moskov bu kısımdan cereyân ider ve bu kısmı sonradan Yarliyo nâm kıral îcâd itmişdür. Ve Tatar’dan kıral muhâfaza içün on iki bin âdem ta‘yîn itmişdür ki ol vakitden berü hâlâ mevcûd olmak kānûnlarıdur. Ve bu askere ziyâde ruhsat virmişlerdür ki mukaddemâ askerî tāifesine bal mumı içmek yasak iken bunlara izin virmişlerdür. Ve bu şehrin evleri üçer tabaka olup ve cümle çatma ağacdandur.

El-kilisa: Ve bu şehirde çok kilisalar vardur ve cümlenin büyüği ve mu‘teberi Tiroyis kilisalarıdur ki bunun ma‘nâsı “El-ebu ve’l-ibni ve’r-Rûhü’l-Kuds” dimekdür. Ve bu kilisanın binâsı gāyet musanna‘ ve mükellef olmağın Yan Bizleviş kıral bunun mi‘mârını çağırup bir âhar vilâyetde dahi böyle bir kilisa yapmasın” diyü iki gözlerini çıkartmışdur. Ve bu kilisaya ziyâde i‘tibâr ve i‘tikādlarına binâen kıralları defn iderler. Ve bir mu‘teber kilisaları dahi vardur ki Yovan kilisası dirler, bunun bir çanı vardur ki on beş bin vakıyye tuçdan yapılmışdur dirler.

Evsâf-ı sarây-ı kıral: Ve bu kıral sarâyı olan kal‘a gāyet metîn olup dîvârları tuğla ile yapılmışdur ki arzı on beş ayakdur. Bir tarafından Volga ırmağı geçüp ve bir tarafı derin hendekdür ve içinde latīf bağçeleri ve bu kal‘anın ortasında iki mu‘teber kal‘ası vardur ammâ birisi gāyet yüksekdür. Ve bu kulle yaldızlıdur ve ikinci kullede bir büyük çan vardur ki çaldıkları zamân yigirmi dört âdem güçle çeküp sallarlar. Ve bu

[3517] ve bu vak‘adan târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz altmış sene mürûr itmiş olur H (169b) : işbu vak‘adan beri bin yüz otuz üç senesine gelince yüz elli sene mürûr itmiş olur İ (175[a])

çanı her zamân çalmayup ancak büyük yurtlarında ve elçi gelüp kırala buluşdukda ve bir dahi Tatar geldüği vakitde çalarlar.

Âmeden-i elçi: Kaçan bir tarafdan elçi gelür, kıralın fâhir libâslu yüz iç oğlanı vardur ki elçiyi getürüp kırala anlar buluşdururlar. Kıral dahi başına mücevher tâc ve arkasına dahi müzeyyen ve mücevher libâs giyüp ve elinde bir asâ tutup ve altun ve cevâhir ile müzeyyen bir taht üzerine ve ta‘âm evânîsi dahi bi’l-cümle **[İ, I, 175b]** altun ve gümüş ve cevâhirden olup ve bu kıral sofrasından gayri dört sofra dahi vardur ki cümlesi gümüşdür. Ve ziyâde yakın rütbe sâhibleri kıral sofrasına oturup mâ‘adâsı ol dört sofrada oturur. Ve hizmet iden yüz iç oğlanları ki vardur, ta‘âm tamâm yenince üç-dört dürlü fâhir, birbirinden a‘lâ ve mükellef esvâb tebdîl idüp giyerler. Ve ol ta‘âma oturanları kıral adlu adınca çağırdıkda anlar dahi “Kıral beni unutmamış” diyü tefâhür iderler.

El-asker: Ve bu Moskov kıralının askeri gāyet çokdur, lâkin nefs-i Moskov cebân ve muhannes tāife olup evvel bir kerre cenge kör gibi girerler. İçinden birkaç âdem düşüp ve mecrûh oldukda bir kerre girü döndüklerinde yüz bin olsa yüz âdeme karşu koymayup girü kaçarlar ve tutulduğı vakitde dahi aslâ el kaldırmayup teslîm olurlar. Mahzâ bir âdem beş yüz bin içine biri girse böyle bir mahalde birisi el kaldırmayup cümlesini katl itmek veyâ hınzîr sürer gibi sürüp götürmek mümkin olur. Lâkin bunun piyâde askerinde cenge dayanan Rus Kazağıdur ki gāyet şedîd ve cenkci ve tüfenk-endâz kavimdür ki bir şeyin ardına siperlendikde ölmeyince bırakup kaçmazlar. Ve Moskov’un ve Kazağı’nın atlusı dahi şey değildür. Cenkci atlusı Kalmak’dur. Ve bu Moskov’un atluda ve yayada askerlerinin âyîni nakli tavîl olur ve hem âyîn-i kadîmelerin terk idüp Ak Beğ didikleri Nemse dînine ve Frenk libâsı giydikde üç atlu ve üç yaya Nemse askeri alup ma‘an götürdüği Moskov askerine Nemse tarzı cenk ta‘lîm ideler. Ve ol zamândan beri ile’l-ân Moskov’un atlusına ve yayasına her gün ta‘lîm iderler. Ol ecilden el-hâletü hâzihî ahvâllerine nazar ile Nemse’ye kıyâs olunmak üzre terk olundı. Lâkin her âyîn ve kā‘idelerini ta‘lîm öğrenmek mümkindür ammâ her millete cür’et ve cebânet hulkî ve cibillî olmağla bunlar hod kadîmü’l-eyyâmdan beri cebânet cibilli olmalarıyla bu hakīrin kavli ve mülâhazası budur ki[3518] âyîn-i Nemse öğrendikleri hâlde mahallinde cür’et ve icrâ itmemek gerekdür. Bu husûsda delîl çok, gelelim sadedimize. Bu Moskov kıralının mahallinde murâd itse beş yüz bin asker **[170a]** tedârük idebilür. Ammâ sâir milletden

[3518] bu hakīrin kavli ve mülâhazası budur ki İ (175ᵇ) : - H

yüz bin âdeme mukāvemet idemezler. Bunun cenkci askeri Kazak'dur yohsa nefs-i Moskov cebândur[3519].

Et-tabâyi': Ve bu Moskov kavmi gāyet denî ve hasîs olmalarıyla aslâ müsâfir sevmezler ve garîb olup vilâyetlerine varan âdemi dahi gayri salıvirmezler. Ve bunlarda okuyup yazmak dahi az olup ekseriyyâ câhiller ve ahmaklar ve nâdânlar ve cebânlar olup ve re'âyâsı hod hemân berrânî hayvân-misâldür[3520].

Ahvâl-i sikke: Ve bu Moskov memleketinde altun ve gümüş ma'deni olmayup demirden gayri ma'den yokdur. Altun ve gümüş âhar vilâyetlerden gelür ve bunların mahsûs darbhâneleri yokdur. Sikkelerini kuyumculara kat' itdirürler. Ammâ bir şey zamm itmeyüp gāyet hâlis gümüşden kat' iderler. Ve bunların akçası dört nev' üzredür ki biri Moskov şehri akçasıdur ve biri dahi Norograd akçası ve biri dahi Tobrons akçası ve biri dahi Peleskovinsi akçasıdur. Ve bu akçalara cifga dirler. Ve Moskov şehri akçasının bir yüzünde bir ecderi mızrâk ile vurmuş bir âdemin sûreti ve ol bir tarafında kıralın ismi yazılmışdur. Bu akçanın altmışı bir Macar altunına geçer. Ve Novograd akçasının bir tarafında kıralın sûreti taht üzerinde oturur ve bir âdem dahi yanında kırala secde ve ol bir tarafında Novogradiya ismi yazılmışdur. Ve bu akçanın otuzı bir altuna geçer. Ve Tobrons akçasının iki yüzinde dahi kıralın sûreti basılmışdur ve bu akçanın altmışı bir altuna geçer. Ve Peleskovinsi akçasının **[İ, I, 176a]** bir tarafında bir sığır başı ki tâc giymişdür ve bir tarafında vilâyet ismi yazılmışdur. Ve bakırdan bir akçaları dahi vardur ki kırkı bir Moskov akçasına geçer ve ismine pola dirler. Ufak akça yerine bu râyicdür ki ekseriyyâ me'kûlât ve sebzevât kısmını bir ve iki ve üç sümme ve sümme işbu mankūr ile alup virürler. Zîrâ bunlarda me'kûlât ve sebzevât kısmı gāyet ucuz olup meselâ bir mankūra beş-altı yumurta ve iki-üç mankūra bir tavuk ve bir mankūra bir vakıyye süt ve yoğurt[3521] virürler.

Evsâf-ı ba'zı-ı tavâif-i Tatarân ki Moskov hükminde olan memleketlerde sâkin olurlar: Evvelâ şimâl tarafında olan memleketinde Eştek didikleri Tatar sâkin olurlar ki gāyet çok tāife olup bu tāife müslimânlardur. Bunlar Volga ırmağının iki tarafında olurlar ve her tarafında olan tavâifin başka başka isimleri vardur. Ve şimâl tarafında olanlara Logovi ya'ni münhafiz dirler. Ve cenûbında olanlara Nagorvi ya'ni mürtefi' dirler. Ve bu tāifenin eğerçi çoğu müslimânlardur ammâ içlerinde ba'zı âdemler ve avretler vardur ki san'at-ı sihirde mâhirlerdür. Ve bunlar gāyet çok tāife olup

[3519] bunun cenkci askeri Kazak'dur yohsa nefs-i Moskov cebândur H (170[a]) : - İ
[3520] cebânlar olup ve re'âyâsı hod hemân berrânî hayvân-misâldür H (170[a]) : cebânlar olur İ (175[b])
[3521] ve yoğurt İ (176[a]) : - H

me'kûlâtları ekseriyyâ bal ve yabânî hayvânât etleridür. Ve bunlarda mübâlağa çok bal olur. Ve bu tāife gāyet cenkci olup ve güzel ok atarlar. Ve hattâ küçük oğullarına bile nişânı urmayınca ta'âm virmezler. Ve bunlar Moskov kıralına harâc virürler. Ve bu memleketde olan Novogrod şehri bu memleketin baş şehridür. Bunda bir kilisa vardur ki Ayasofya'ya taklîd ve müşâbih binâ olunmağla ismine dahi Ayasofya dirler ve gāyet mu'teberleridür.

Tāife-i Mordova[3522]**:** Bunlar Nizi Nogrodiya'nın cenûb-ı şarkīsi tarafında Uka ırmağının şarkında azîm ormanlar içinde tavattun itmişlerdür ki bunlar dahi başka bir tāifedür ve lisânları dahi gāyet yoğun olup ve ziyâde cenkci tāifedür ve cenkleri dahi ancak okladur ve yayları ve okları dahi büyükdür ve bunların ba'zıları müslimân ve ba'zıları putperestlerdür. Ve bu tāifenin avretleri güzel görinmek içün tırnaklarını siyâh idüp ve başları açık gezerler. Ve dahi Ecderhân bir büyük şehir olup Kazan şehrine on konakdur. Ve bu şehir, Tatarlar şehri olup ve gāyet ucuzluk ve bolluk ve bâzârgân yatağı mu'azzam ve mükellef şehirdür. Ve bunlar cümle Tataın çelebileridür. Ve bunların aslı eski Baniski ve Kozacki Tatarlarından münşa'ib olmağla sâir Tatarlar yanında bunlar yabancı gibidür. Ve bunlar gāyet cenkci ve tîr-endâz olup şöyle ki göz irdüği yerden nişânı ururlar. Ve bunlar eğerçi Moskov ile sulh idüp re'âyâ olmışlardur ammâ sâir re'âyâ gibi rezîl olmayup ve Moskov dahi bunları müdârâ ile görür. Ve bunların içinde dahi i'tikād-ı bâtıla ve sihre mukayyed bir kavim olup ve gâhîce Moskov'a ısyân dahi iderler. **[170b]** Ve Çigay vilâyetinde bir hâssa vardur ki bu memleketde her kangı renkde hayvân varsa elbette beyâz olur. Ve dahi memleket-i Sibirya'da solak nâm bir hayvân olur ki şeklen koyuna benzer. Bu hayvânın boynuzı gāyet makbûl ve zî-kıymetdür. Ammâ ol hayvân tabl âvâzına mâ'ildür, şöyle kim tabl âvâzını işitdikde raks ederek yanına gelür. Hattâ ol vilâyet Tatar'ı bu hayvânı ol lu'bla sayd idüp etinin yiyüp boynuzunı satarlar. Hançer ve bıçak kabzası ve sâir şeyler yaparlar bir mu'teber şeydür ve eti dahi koyun eti gibidür[3523].

Memleket-i Bulgar: Bu memleketin halkı Rus lisânı tekellüm iderler lâkin müslimânlardur. Ve ekser-i sükkânı Nogay Tatarlarıdur. Ve bu memleket büyük memleket olup etval-i nehârî vaktinde on gün kadar işânın vakti **[İ, I, 176b]** yokdur. Zîrâ şafak gāib olmadan mukaddem fecr-i sâdık tulû' ider. Ve bu memleket mukaddemâ gāyet ma'mûr idi ve hânı dahi gāyet kuvvetli. Timur zuhûr itdikde buna nâme gönderüp

[3522] tāife-i Mordova H (170[a]) : - İ

[3523] etinin yiyüp boynuzunı satarlar. Hançer ve bıçak kabzası ve sâir şeyler yaparlar bir mu'teber şeydür ve eti dahi koyun eti gibidür H (170[b]) : - İ

otağına da‘vet eyledi. Kabûl itmeyüp huşûnetle cevâb gönderdi. Timur dahi gazaba gelüp üzerlerine sefer idüp mukābil olduklarında Timur askeri zebûn oldı. Hemân girü dönüp vilâyetine gitdi ve tekrâr asker cem‘ idüp beş kerre yüz binden ziyâde asker ile geleceğin haber aldıkda ol dahi ana mu‘âdil asker cem‘ idüp karşu vardı. İki deryâ-misâl asker lâ-yenkatı‘ üç gün üç gice cenk idüp ve âkıbet Timur askeri gālib oldukda Bulgar hânı askerinin ekserini kırup ve bütün vilâyetin şuhûr ve kasabât ve kurâlarını yakup harâb idüp şol mertebe âdem katl eyledi ki hisâbı ancak Hazret-i Allâh bilür. Ol vakitden beri ol vilâyet evvelki imâretini bulmayup ve ol mesâibden sonra Moskov’a tâbi‘ olmışlardur. Ve bu vilâyetin halkının vech-i me‘âşlarına bir şey ile tecellî ve hâtırlarını tesellî kılmışdur ki Süheyl Yıldızı ibtidâ Yemen’e tulû‘ idüp ve ba‘dehû birkaç vilâyete tulû‘ idüp ve bu Bulgar memleketine dahi tulû‘ ider dirler. Ve her tulû‘ itdüği vilâyetin birinde bir şeyine te’sîri sebebiyle ol şey ol vilâyetde çok ve hem a‘lâ olup ol vilâyetin halkı anınla iftihâr ve mübâhat iderler. Ve bu memlekete tulû‘ının te’sîri ve havâssı telâtîne olup şöyle ki ol yıldız tulû‘ına yakın bir meydâna bin yığın deri yığarlar ki her bir yığın bin bir deri olmak üzre harman idüp ve ol tulû‘ ideceği gice cümle a‘lâ vü ednâ varup ve kurbânlar hâzır idüp ve du‘âlar idüp tulû‘ına muntazır olurlar. Ve tulû‘ idüp şu‘lesi dokunduğı anda, ol yığınların içinden birisi emr-i Hakk ile âteş alup yanar ve der-akab bir hafîf rûzgâr çıkup ve duhânı sâir yığınlar üzerine dağıdur. Tamâm yanup tütün dahi ref‘ oldukda ol cümle yığınlarda bu râyiha peydâ olur ve her kimin yığını yanmış ise sâirleri ol âdeme birer deri virüp anın dahi bin derisi olup cümlesi hemân bir deri zarar iderler diyü nakl iderler. Ve dahi nakl iderler ki ol vilâyetde bir cins ot var imiş, Süheyl tulû‘ itdikde ol otda dahi bu râyiha peydâ olup ol ot ile derileri tabâgat iderler. Bu râyiha te’sîr ider ammâ bunı isti‘mâl itdikce kokusı gider. Ammâ ol tütünden cezb iden iksir gibidür, kokusı zâil olmaz ve hem kokusının dahi dahli ve farkı vardur, anı erbâbı fark ider diyü nakl iderler. [3524]العهدة على الراوى Ve nâkili dahi Bağdâd’a Acem ve Tatar hâcıları gelüp ve telâtin getürdiler. Mollâ Kemâl nâmında bir Bulgar Tatarı hâcısından menkūldür[3525]. Ve dahi memleket-i Bermiya’da

[3524] Sorumluluk rivayet edenindir.

[3525] ve bu memleket mukaddemâ gāyet ma‘mûr idi ve hânı dahi gāyet kuvvetli. Timur zuhûr itdikde buna nâme gönderüp otağına da‘vet eyledi. Kabûl itmeyüp huşûnetle cevâb gönderdi. Timur dahi gazaba gelüp üzerlerine sefer idüp mukābil olduklarında Timur askeri zebûn oldı. Hemân girü dönüp vilâyetine gitdi ve tekrâr asker cem‘ idüp beş kerre yüz binden ziyâde asker ile geleceğin haber aldıkda ol dahi ana mu‘âdil asker cem‘ idüp karşu vardı. İki deryâ-misâl asker lâ-yenkatı‘ üç gün üç gice cenk idüp ve âkıbet Timur askeri gālib oldukda Bulgar hânı askerinin ekserini kırup ve bütün vilâyetin şuhûr ve kasabât ve kurâlarını yakup harâb idüp şol mertebe âdem katl eyledi ki hisâbı ancak Hazret-i Allâh bilür. Ol vakitden beri ol vilâyet evvelki imâretini bulmayup ve ol mesâibden sonra Moskov’a tâbi‘ olmışlardur. Ve bu vilâyetin halkının vech-i me‘âşlarına bir şey ile tecellî ve hâtırlarını tesellî kılmışdur ki Süheyl Yıldızı ibtidâ Yemen’e tulû‘ idüp ve ba‘dehû birkaç vilâyete tulû‘ idüp ve bu Bulgar memleketine dahi tulû‘ ider dirler. Ve her tulû‘ itdüği vilâyetin birinde bir şeyine te’sîri sebebiyle ol şey ol vilâyetde çok ve hem a‘lâ olup ol vilâyetin halkı anınla iftihâr ve mübâhat iderler. Ve bu memlekete tulû‘ının te’sîri ve havâssı

Tatar'dan bir nev' tāife vardur ki aslâ etmek yimezler. Ekseriyyâ hayvânât etiyle ta'ayyüş iderler ve lisânları dahi başka bir tarz üzre olup ve ekseriyyâ orman içinde sâkin olurlar ve putperestlerdür. Ve kış güninde kızak üzerinde otururlar. Ve bunların gāyet iri ve mücessed kelbleri vardur ve hattâ kış günlerinde buz üstünde kızaklarını ve hattâ arabalarını kelblere çekdirürler. Ve bu tāife gāyet serî'lerdür ki at ile berâber seğirdürler. Ve bunlarda bir tāife dahi vardur ki beşer-altışar karış kadar birer çatal ağacdan pâpûş yapup anı giydikde ucu demirli bir değnek dahi eline alup gezerler. Ve hattâ ol ayak ile tilkiye ve tavşana bile yanaşırlar. Ve kaçan önine bir çukur ve yahut bir depe gelse elindeki değneğe dayanup ve sıçrayup zahmetsiz geçerler.

Memleket-i Samuriya: Ya'ni birbirlerini yiyiciler. Ve bunun etval-i enhârı dokuz haftadur. Ve bu memleketde samûr ve kakum ve zerdeçal dahi çokdur. Ve dahi kurt ve ayu ve tavşan dahi gāyet firâvândur. Ve tavşanı bi'l-cümle beyâz olur. Ve bu vilâyet gāyet soğukdur. **[171a]** Buzu rûz-ı hızrdan sonra çözülmeğe başlar. Ve bu vilâyetin envâ' kuşları ve yabânî hayvânâtları ve makbûl ve ağır-behâlı kürkleri firâvândur. Ve bu vilâyet deryâ kurbında olmağla sâhillerinde latīf balıklar çıkar. Ve bir cins balık dahi vardur ki ismine mors dirler. Bu balık gâh deryâda ve gâh karada gezer ve bunun sığır sadâsı gibi sadâsı vardur ve ayakları dahi kunduz gibi kısadur. Ve bunun göğsi büyük olup ak'as gibi taşra çıkmışdur. Ve gâhî deryâdan çıkup dağlara gider ve dişleri uzun fil dişine benzer. Ve karada gezerken dişine dayana dayana gezer. Ve dağda hayvânât avlayup ekl iderler. Ve insân dahi bulur ise ekl ider. Ve avcılar vardur, avlayup etini yirler ve dişini satarlar. Hançer, bıçak ve kılıc kabzası ve gayri şeyler yapdıkları işde bu balığın dişidür ki makbûl ve mu'teberdür. Ve bu vilâyetin deryâsında kadırga balığı dahi vardur.

El-mahlûk[3526]: Ve bu vilâyetin halkının lisânları dahi başka olup bir lisâna uymaz. Ve boyları dahi kısadur, şöyle kim bir arşûndan ziyâde olmaz. Yüzleri yassı ve esmer ve başları büyük ve gözleri kücük ve ayakları eğridür ammâ gāyet yüğrükdür. Ve bunlar gerçi cücelerdür ammâ gāyet kuvvetlü ve tîr-endâzlardur. Ve bunlar yabân

telâtîne olup şöyle ki ol yıldız tulû'ına yakın bir meydâna bin yığın deri yığarlar ki her bir yığın bin bir deri olmak üzre harman idüp ve ol tulû' ideceği gice cümle a'lâ vü ednâ varup ve kurbânlar hâzır idüp ve du'âlar idüp tulû'ına muntazır olurlar. Ve tulû' idüp şu'lesi dokunduğı anda, ol yığınların içinden birisi emr-i Hakk ile âteş alup yanar ve der-akab bir hafîf rûzgâr çıkup ve duhânı sâir yığınlar üzerine dağıdur. Tamâm yanup tütün dahi ref' oldukda ol cümle yığınlarda bu râyiha peydâ olur ve her kimin yığını yanmış ise sâirleri ol âdeme birer deri virüp anın dahi bin derisi olup cümlesi hemân bir deri zarar iderler diyü nakl iderler. Ve dahi nakl iderler ki ol vilâyetde bir cins ot var imiş, Süheyl tulû' itdikde ol otda dahi bu râyiha peydâ olup ol ot ile derileri tabâgat iderler. Bu râyiha te'sîr ider ammâ bunı isti'mâl itdikce kokusı gider. Ammâ ol tütünden cezb iden iskir gibidür, kokusı zâil olmaz ve hem kokusının dahi dahli ve farkı vardur, anı erbâbı fark ider diyü nakl iderler.العهدة على الراوى Ve nâkili dahi Bağdâd'a Acem ve Tatar hâcıları gelüp ve telâtîn getürdiler. Mollâ Kemâl nâmında bir Bulgar Tatarı hâcısından menkūldür H (170[b]) : - İ

[3526] el-mahlûk H (171[a]) : - İ

hayvânâtı sayd idüp etini çiğ yirler ve ba‘zan güneşde kurudup kışa azık iderler. Siyâh tilkü ve sammûrun a‘lâsı bunlarda olur. Ve bunların ekseriyyâ kendüleri geyik postu giyüp ve yaz günlerinde çevirüp asdarını giyerler. Ve bunların keçileri ve geyikleri gāyet iri olup arabalarını ve kızaklarını keçilere ve geyiklere çekdirirler. Ve bunların iki tasvîrleri vardur ki deryâ kenârına götürüp korlar. Anda ol tasvîrlere ve aya ve güne taparlar. Ve önlerine geyik boynuzı dahi koyup ma‘an ibâdet iderler. Ve bu tāife dahi Moskov kıralına harâc virürler.

Memleket-i Lokomorya: Ve bu memleket sâhil-i deryâda şimâl tarafında olup ve bunda sâkin olan kavim ormanlarda çâderler birle oturup ve bu vilâyetde envâ‘-i cevâhir ve incü ve altun çıkup ve ekseriyyâ Gorostina şehrine götürüp satarlar. Ve bunların içinde bir cins tāife vardur ki meyyitü’ş-şitâ dirler. Ve bunlar kurbağa gibi kasımın yigirmi ikinci güni ölmeğe başlayup ve ölenler dahi öyle kalurlar. Mâdâm ki kış olur anlardan sağ âdem kalmaz. Vaktâ ki sevrin üçünci derecesi **[İ, I, 177a]** gelür, bunlar dirilmeğe başlarlar. Ve sağ olduklarında[3527] yine ke’l-evvel herkes işin işleyüp ve alış-veriş itmeğe başlarlar ve yine kasım yaklaşdıkda Gorostina kal‘asına varup öleceği hînde ellerinde olan cevâhir ve incü[3528] ve altunlarını emânet koyup ölürler. Ve gelecek sene yine hayât bulduklarında alup satarlar, tâ ömürleri tamâm olunca bu minvâl üzre kışın ölüp sevrde yine hayât bulurlar. Tâ ömürleri tamâm olunca bu minvâl üzre kışın ölüp sevrde yine hayât bulurlar[3529]. Ve bu semtde bir ırmak vardur ki Tokmin dirler. Bunda bir cins balık olur ki aynî ile insâna benzer. Ve bu semtde ecnâs-ı muhtelife insân vardur ki bunların kimi boylu ve kiminin başı kelb başına benzer. Ve bir cins tavâif mağaralarda sâkin olurlar. [3530] والله على كل شي قدير

Memleket-i Livoya: Ve bu memleket dahi Lokomorya kurbındadur. Ve bunun halkı dahi deryâ sâhilinde olurlar. Ve gāyet yoğun ve bed-çehre tāifedür ve aslâ etmek nedür bilmeyüp hayvânât etiyle ta‘ayyüş iderler. Ve bu vilâyet gāyet soğuk olup evlerini ağac kabuğıyla örterler. Ve libâsları dahi hayvânât postudur. Ve âlât-ı harbleri dahi ok ve yaydur. Ve bunlara bir müsâfir gelse gāyet ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve hattâ avretlerini dahi tenhâ koyup giderler ki ne ister ise ide ve hattâ avretlerine suâl iderler eğer bir şey itdi dir ise ol müsâfire dahi ziyâde ri‘âyet iderler. Ve eğer bir şey itmedi dir ise ol müsâfirin yüzine bakmayup adâvet iderler. Ve bunlarda aslâ akça olmayup cümle lâzım olan şeyleri değiş ile alup virürler.

[3527] sağ olduklarında H (171[a]) : - İ
[3528] ve incü H (171[a]) : - İ
[3529] tâ ömürleri tamâm olunca bu minvâl üzre kışın ölüp sevrde yine hayât bulurlar İ (177[a]) : - H
[3530] Allah herşeye kādirdir.

Memleket-i Korila: Ve diğer Korlen dahi dirler. Ve bu vilâyet hem şehir ve hem şehirden cereyân ider nehr ismiyle müsemmâdur. Ve bu memleketin on cermanî mîl kadar yerini İsvec kıralı zabt ider. Ve altmış cermanî mîl kadar yerini Moskov kıralı zabt ider. Ve bu memleketin etval-i enhârı yigirmi buçuk sâ‘at olup ve şimâl cânibinde karaya yigirmi mîl kadar Solvoski nâm cezîresinin garb tarafında Nikola şehri ve bir latîf limanı vardur ki bunun etval-i enhârı yigirmi iki **[171b]** sâ‘atdür. Ve bu zikr itdüğimiz memleketlerde sâkin olan tavâif birkaç nev‘ tāife olup ecnâs-ı Tatar’dan münşe‘abdur. İsimleri bunlardur: Vogolic, Ugrobi, İrtsak, Gorostin, Tümen ve bu Tevmen’den galat olup Tümen dimişlerdür. Ve bu zikr itdüğimiz tavâif, Seybot ve Sols ırmaklarından tâ Obi ırmağına varınca münbesıt olmışlardur ki hadd ü hasrları lâ-yuhsâdur. Ve bunların niçe şehirleri ve kasabaları ve kal‘aları dahi vardur ve hattâ zikri sebkat iden meyyitü’ş-şitâ tāifesi dahi Gorostina’nın kal‘asına gelüp cevher-fürûşlık iderler ve tavâif-i mezkûrânın inbisât buldukları mesâfe altmış konak menzil olup ve ekseriyyâ çâderler ile konar ve göçer tāife olup sular kenârında ve ormanlarda ve sahrâlarda sâkin olurlar. Ve gâhîce birbirlerine sefer idüp azîm cenk u cidâl ve harb u kıtâl iderler. Ve birbirlerinin mâl ve erzâklarını dahi nehb ü gāret iderler. Ve bu tavâif cümlesi Moskov’a harâc virürler.

Ahvâl-i Tatar-ı sahrâ-nişîn: Ve bu Moskov’da bir niçe göçer evli Tatarlar kabâili dahi intişâr bulmışlardur ki ekseri Moskov ile sulh üzredür ki isimleri bunlardur: Bulgar, Simo, Zavilhân Tatarlarıdur ki bunları Moskov müdârâ ile mu‘âmele ider. Ve bunlardan mâ‘adâ Kazan ve Ecderhân ve Yedisan ve Nogay ve Karakalpak ve Kumuk ve Eştek Tatarlarıdur ki cümlesi Moskov’a tâbi‘lerdür. Ve bunlardan Nogay ile Yedisan’dan bir mikdâr Tatar çıkup Azak ile Tuman ve Timur-kapu mâbeynleri sahrâlarında sâkin oldılar. Ve bunlardan **[İ, I, 177a]** mâ‘adâ Seybaniski ve Kozaski ve Yarsikerdi ve Tümensi Tatarları ki çâk Takano’ya değin memdûd olmışlardur. Ve bu kabâil Hıtay hânına tâbi‘lerdür. Ve bunların mesken-i me’vâları Samuriya ve Sibirya memleketlerine karîbdür. Ve bu semtin halkı arîz yüzlü ve uzun bıyıklı ve ba‘zıları kırmuzı yüzlü olurlar. Ve bu tāife gāyet cemmâ‘ olup şöyle ki en za‘îfleri günde üç-dört cimâ‘ iderler. Ve bunların me’kûlâtları av ve balık etleridür. Ammâ mine’l-vücûh hınzîr eti yimezler. Ve bunlar müslimân gibi sünnet olurlar ve senede üç gün oruc dahi tutarlar.

El-me'kûlât[3531]**:** Ve bunlar seferlerde bir şey bulmadıkları vakitlerde bindiği atın birini fasd idüp ve kanını emüp anınla karnın doyururlar. Ve bunların bir gıdâları dahi südi kurudup iktizâ itdiği vakitde gıdâ iderler. Ve eğer yaz fasıllarında yiyecek bulmazlar ise envâ' otlu ve köklü ile ta'ayyüş idüp geçinürler. Ve bunlar aslâ tuz ve tuzlu şey yimezler, zîrâ anların zu'mınca tuz nazara mâni'dür ve tuz yimeyen âdem hasta dahi olmaz ve sâhib-i basar olur dirler. Ve bunlar gice ile yolu yıldızlardan bulurlar. Ve bunlarda çok avret almak câiz olup ve hattâ çok avreti olan âdem yanlarında gāyet makbûl ve mu'teberdür. Ve bunların erlerinin ve avretlerinin esvâbları bir tarz üzre olup fukarâsı koyun postu ve agniyâsı bez giyerler. Ve ziyâde mükellef avretleri başlarına bir makreme örterler. Ve bunlar âmmeten göçer evliler olup ve gāyet cenkci tāifedür ve cengi dahi okla iderler. Ve bunlar cenge gitdiklerinde askerlerini dört bin dört bin taksîm idüp birkaç bölük iderler. Evvelâ bir bölüği hây u hûy ve sît u sadâ ile yürüyüp ve ok menziline geldiklerinde cümlesi birden okların atup yan virürler. Ve der-akab bir bölüği dahi bu minvâl üzre hücûm idüp hâ-kezâ fe-hâ-kezâ nevbet ile birbirleri akabince hücûm idüp böyle cenk iderler. Bunların cengi bu üslûb olduğıyçün ekser-i evkātda düşmenlerine gālib olurlar. Ve böyle oldukları içün bunlardan kimse esîr dahi alamaz. Ve bu Tatar hâkimleri dahi Moskov ile barışıkdur.

Tāife-i Tumna: Ve bu Tatarlar aya ve güne ve yıldıza ve ağaca ve taşlara taparlar. Ve kıllet üzre içlerinde müslimânları dahi bulunur. Ve bunlar Hıtay Tatarına tâbi'lerdür. Zîrâ cenk husûsında ana mürâca'at idüp ve sefer itdikde anın re'yi ve meşvereti ve izniyle iderler[3532]. Ve Nogay ya'ni Mağrib Tatarları dahi Kazan Tatarının şimâl ve şarkīsine düşüp ammâ evlerinin bir tarafı Bulgar ırmağı kenârından tâ Acem deryâsına ve bir tarafı Yayık ırmağı kenârına varınca münsedd olur ki ol ırmağın başı Sorinsi memleketinden çıkar. Ve bunların mahall-i izdimâmları İskarac nâm bir şehirdür ki üç memleketin baş şehridür. Biri Bulgar ve biri Soronsi ve biri Vokay memleketidür ki her birleri vâsi' memleketdür. Ve bu Nogay Tatarı gāyet büyük kabîle olmağla Ulu Nogay dahi dirler[3533]. Ve bunlar müsâfire gāyet ri'âyet iderler. **[172a]** Ve bunların me'kûlât kısmından at eti ziyâde mu'teberleri olmağla pek büyük ziyâfetleri dahi at etidür. Ve atları hod şol mertebe çokdur ki hisâbını bilmezler. Ve bunlar hîç cenkden hâlî olmazlar ve hattâ Moskov kıralı dahi mürâca'at ider ve eğer sâir yere seferleri yok ise Moskov kıralına yigirmi bin ve otuz bin asker imdâd virürler. Ve bu Nogay

[3531] el-me'kûlât İ (177ᵇ) : - H

[3532] zîrâ cenk husûsında ana mürâca'at idüp ve sefer itdikde anın re'yi ve meşvereti ve izniyle iderler H (171ᵇ) : - İ

[3533] ve bu Nogay Tatarı gāyet büyük kabîle olmağla Ulu Nogay dahi dirler H (171ᵇ) : - İ

hânlarına iskaric ve diğer ismine siranic dirler ki İskarayic şehrinde oturur. Ve bu şehir mukaddemâ Tuman Tatarlarının tahtı idi ki bunların hânının ismine Kimyak dirlerdi. Ve bunların nesli Cengiz Hân'dan olup şöyle ki ibtidâ Cengiz Hân pâdişâh oldukdan sonra yerine oğlu Yovan Curci ve ba'dehû Zayin Hân pâdişâh olup bu hâna Batı Buhan dahi dirlerdi. Ve Buhan bin iki yüz otuz altı mîlâdında müslimân **[İ, I, 178a]** olup cümle Rus ve Leh ve Selizya ve Macar ve Moravya memleketlerini zabt idüp İslâm meymeneti ve kuvvetiyle her ne tarafa sefer itdiyse gālib olup nâmı âleme münteşir oldı. Ve Buhan İslâm'la müşerref olmalıdan târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz doksan beş sene mürûr itmiş olur[3534]. Ve ba'dehû oğlu Özbek Hân hân oldukda dahi batnen ba'de batnin kuvvet bulup tâ ki Toktamış Hân hân oldukdan sonra aralarına buğz ve hased girüp birbirlerinin hilâfında olmalarıyla kendülerine bir perîşânlık vâki' olup fırka fırka oldılar. Ve bu esnâda ki mîlâdın bin beş yüz elli iki senesinde Yovanes Bazliyo nâm kimesne Moskov'a kıral oldukda işbu Tatarların ihtilâf ve perîşânlıkları ma'lûmı oldukda fursat ganîmetdür diyü[3535] Kazan ve Ecderhân semtinde olup birbirleriyle hasm olan kabâilin zebûnlarına sâhib çıkup ol kavî olan hasmı üzerine ma'an sefer idüp ve ekser askerlerini kırup ve vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba'd-i zamân ol sâhib çıkduğı zebûn kabîlelere dahi birer bahâne idüp ve anların dahi üzerlerine sefer idüp cenge yarayanlarını kırup bu takrîb ile cümlesini zebûn idüp ve gözlerin korkudup kendüye tâbi' ve harâc-güzâr eyledi. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yetmiş dokuz sene mürûr itmiş olur[3536]. Ve'l-hâsıl bu Moskov hükmi memâlikinde olan envâ'-i akvâm-ı Tatarların haddi ve hisâbı olmayup kaleme gelmek mümkin değildür. Ve bunlarda her bir kabîle vardur ki on kerre yüz bin cenk erbâbı çıkmak mümkin iken Moskov'a re'âyâ ve harâc-güzâr olmalarına bâ'is, dâimâ birbirleriyle cenk ü cidâlden hâlî olmayup ihtilâl ve iftirâk üzre olmalarıyla Moskov'a mürâca'at ve zebûn olmışlardur. Ve hem bu kavm-i Tatar'ın mâl ve erzâkı koyun ve keçi ve bârgîr olup ve haddi ve hisâbı olmayup bunlar ise otlu ve sulu vâsi' otlağa muhtâc olup bir âhar yere kalkalım diseler, kesret-i mevâşîlerinden nâşî anlara vefâ idecek yer bulunmaz. Ve sâkin oldukları yerler ise otlu ve sulu, vâsi' mer'âlar olup ve

[3534] İslâm meymeneti ve kuvvetiyle her ne tarafa sefer itdiyse gālib olup nâmı âleme münteşir oldı. Ve Buhan İslâm'la müşerref olmalıdan târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz doksan beş sene mürûr itmiş olur H (172[a]) : - İ

[3535] fursat ganîmetdür diyü H (172[a]) : - İ

[3536] birbirleriyle hasm olan kabâilin zebûnlarına sâhib çıkup ol kavî olan hasmı üzerine ma'an sefer idüp ve ekser askerlerini kırup ve vilâyetlerini zabt eyledi. Ve ba'd-i zamân ol sâhib çıkduğı zebûn kabîlelere dahi birer bahâne idüp ve anların dahi üzerlerine sefer idüp cenge yarayanlarını kırup bu takrîb ile cümlesini zebûn idüp ve gözlerin korkudup kendüye tâbi' ve harâc-güzâr eyledi. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yetmiş dokuz sene mürûr itmiş olur H (172[a]) : - İ

Moskov dahi kendülerini müdârâ ve rıfk ile tutmağla aldanup kalmışlardur[3537]. Ve hattâ iki kavm-i Tatar birbirleriyle ittifâk ve müsâlaha üzre olsalar lâbüdd Moskov bir takrîb ile mâbeynlerine bir fitne ve ihtilâl bırakup bozuşdururlar ki birbirleri derdine düşüp ittifâk ve ittihâd üzre olmayalar. Ve bu akvâm-ı Tatar gūl-hey'et ve hayvân-tabî'at, ahmak ve câhil ve nâdân tāife olmalarıyla bunları aldayup tefrika düşürmek âsândur. Ve eğer bunlar mâbeynlerinde ihtilâl ve iftirâk olmayup birbirleriyle ittifâk ve ittihâdları ve cümlesi bir pâdişâha itā'at ve emrine mütâbe'atları olaydı Moskov değil, ne'ûzu-billâh kesretlerinden nâşî Ye'cûc ve Me'cûc gibi[3538] âlemi harâb idüp fenâya virürlerdi. Ve mukaddemâ birkaçı hurûc ve fesâda urûc itmeleriyle âleme velvele ve yerlere zelzele virdikleri tevârîhlerde mastūrdur. Ve hattâ bir def'a Hungar nâm bir kabîle-i Tatar dört serdâr ve on kerre yüz bin asker ile Ten suyını geçüp ve uğradıkları memâliki gāret ve bütün Macar memleketini zabt ve Budim'i taht idüp çâk Fransa ve İtalya vilâyetlerine varınca istîlâ itdikleri Macar faslında tafsîl olunmışdur, nazar oluna[3539]. Muhassal bu Moskov hükminde olan memâlikde sâkin tavâif-i muhtelifenin ve hâriku'l-âdet, agrab u garâib ve a'cebu mine'l-acâib insân ve hayvânlarının ahvâllerini tafsîl itmek tavîl olmağla ba'zılarının ahvâl ve etvârlarından alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr zikr olundı. Zevi'l-ukūlün bu mertebe takrîrden ma'lûmları **[172b]** olur. Ve bu zikr itdüğimiz akvâm-ı Tatar'dan mâ'adâ Kırım Tatarları zikrine şürû' idüp iklîm-i Tūrân'da olan kabâil-i Tatar ve Etrâk ve Arab kabâillerin ve ba'dehû Mâverâ Tatarların zikr idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ[3540].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Kırım ve ahvâl-i Tatar ve evsâf-ı Buçak[3541]

Ma'lûm ola ki bu memleket-i Kırım Deşt-i Kıpçak'dan bir kısım olup Özi ve Akkirman dahi Deşt-i Kıpçak'dan ma'dûd olup ve Deşt-i Kıpçak bir havâsı güzel ve suyu latîf ve otlağı vâsi' ve kiyâhı firâvân olmağla koyun ve sığır ve ılkılarının hisâbı yokdur.

[3537] ve hem bu kavm-i Tatar'ın mâl u erzâkı koyun ve keçi ve bârgîr olup ve haddi ve hisâbı olmayup bunlar ise otlu ve sulu vâsi' otlağa muhtâc olup bir âhar yere kalkalım diseler, kesret-i mevâşîlerinden nâşî anlara vefâ idecek yer bulunmaz. Ve sâkin oldukları yerler ise otlu ve sulu, vâsi' mer'âlar olup ve Moskov dahi kendülerini müdârâ ve rıfk ile tutmağla aldanup kalmışlardur H (172[a]) : - İ

[3538] kesretlerinden nâşî Ye'cûc ve Me'cûc gibi H (172[a]) : - İ

[3539] işbu kitâbın dahi Kırım ve Macar memleketleri faslında bir mikdâr takrîr ü beyân olunmışdur, nazar oluna H (172[a]) : işbu kitâbın dahi Kırım ve Macar memleketleri faslında bir mikdâr takrîr ü beyân olunmışdur, nazar oluna İ (178[a])

[3540] ve bu zikr itdüğimiz akvâm-ı Tatar'dan mâ'adâ Kırım Tatarları zikrine şürû' idüp iklîm-i Tūrân'da olan kabâil-i Tatar ve Etrâk ve Arab kabâillerin ve ba'dehû Mâverâ Tatarların zikr idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ H (178[a]) : ve bu zikr itdüğimiz şeylerden ve Tatarlardan mâ'adâ mâverâ-yı Çin'de ve etrâfında birkaç nev' Tatarlar vardur ki ahvâlleri ve saltanatları Çîn u Mâçîn ve Hıtâ vü Hoten fasıllarında tahrîr ü beyân olunmışdur İ (178[a])

[3541] Bu başlık İ nüshasının I. cildinin 167b numaralı sayfasında yer almaktadır.

El-hudûd: Ve Deşt-i Kıpçak'ın cânib-i kıblesini Bahr-i Kulzüm ve Bahr-i Nebtıs ya'ni Karadeniz muhît olup ve ol iki denizin arasında Çerkes ve Abaza ve Gürci dağları olup ve şark cânibi Harezm ve Etrâr ve Sognak memleketleridür ki nihâyeti Türkistân ve Hıtay ve Çin hudûdlarına varur. Ve şimâl cânibi beriyyeler ve hâlî kum deryâlarıdur. Ve garb tarafı Rus ve Bulgar ve memâlik-i Devlet-i İslâm ile mahdûddur. Ve mukaddemâ Harizm'den bir kāfile çıkup at arabalarıyla üç ay şenlik içinden Kırım'a gelüp aslâ ve kat'â zâd u zahîre getürmezlerdi. Kabîleden kabîleye konup ve göçerlerdi. Ve bu Deşt-i Kıpçak'da olan tavâif ekseriyyâ hayme-nişîn göçer-evli olup binâ olunmış şehirleri az idi. Ve meşhûr olan şehirleri bunlardur: Sarây, Ertak, Saracon, Turhân, Azak, Kırım, Kefe, Ecderhân ve bu Deşt-i Kıpçak'a Kırım'dan pâdişâh olanları ifâde-i takrîr münkin olmayup ve lâkin âl-i Cengiz'den Deşt-i Kıpçak'a evvel hükm iden Cuci Hân'dur ki fevk oldukda hânlık içün oğulları arasında azîm nizâ' olup ve âkıbet hânlık, oğlu Bereket Hân'da karâr kıldıkda mezbûra hidâyetu'llâh irişüp müslimân oldukda Tatar tāifesinin İslâm'a gelmelerini emr eyledi ve İdil kurbında Sarây nâm şehri binâ idüp tahtgâh idindi. Hâlâ Kırım'da olan Sarây şehrinin gayridür ki gāyet mu'azzam şehir idi. Ve ulemâ ve sulehâya gāyet rağbet ve i'tibâr idüp her cânibden ulemâ ve meşâyıh gürûh-â-gürûh Sarây'a gelüp cem' oldılar. Cümleden biri Allâme Kutbüddîn-i Râzî ve Muhtâr bin Mahmûd-ı Zâhidî ve Sa'düddîn-i Teftâzânî ve Seyyîd Celâl Şârihü'l-Hâcibiyye ve Hâfizuddîn-i Bezzâzî ve Ahmed-i Hocendî ve bunlardan mâ'adâ Hanefî ve Şâfi'î kuzât ve müderrisîn ve sâir ehl-i ma'ârif ve kemâlât gelüp cem' oldılar. Ve bu şehr-i Sarây nehr-i İtil'den bulunma bir azîm ırmağın kenârında olup seyyâhân-ı âlem ittifâkıyla işbu nehr-i İtil gibi nehr-i azîm yokdur dirler. Rusya memleketinden gelüp Bahr-i Kulzüm'e mülhakk olur. Ve'l-hâsıl ba'd-i zamân Timur zuhûr idüp bi'l-cümle bu memleketi harâb idüp ve ekser halkını kırup ve ba'zılarını dahi bu memleketden sürüp çıkardı. Ve Deşt-i Kıpçak hâlâ harâb olup ve halkının kalîl ve zebûn olması Timur vak'asından beridür. Yohsa kadîmü'l-eyyâmdan işbu Deşt-i Kıpçak hânları cümleden kuvvetlü olup ve hattâ Bereket Hân İslâm[la] müşerref oldukdan sonra altı yüz altmış târîhinde Hülagu ile mâbeynlerine vahşet vâki' olup ve altı yüz altmış birde ikisi dahi azîm asker cem' idüp akıllar çâk olur mertebe cenk itdiklerinde âkıbet İslâm bereketiyle Bereket Hân gālib olup Hülagu az asker ile kaçup güçle halâs oldı. Ve ba'dehû Bereket Hân İstanbul üzerine gelüp kal'a dîvârına gelince etrâf u eknâfını azîm gāret idüp ve âkıbet kaysar vâfir mâl virüp ve harâc kabûl idüp sulh oldı. Ve altı yüz altmış üçde Hülagu mürd olup yerine oğlu Abaka Hân hân oldukda babası intikāmı içün azîm asker cem' itdüğini Bereket Hân haber aldıkda andan mukaddem üzerine azîm

cenk itdiler. Ve âkıbet İslâm şerefiyle ana dahi gālib olup ve hattâ çok askerini kırup ol dahi az asker ile kaçup gücle halâs oldı. Ve altı yüz altmış beşde Bereket Hân merhûm olup Mengü Timur bin Togan bin Bayto bin Tolı bin Cengiz Hân hân olup ve ol dahi Bereket Hân sîreti üzerine hareket idüp kâmrânlıkla hân oldı. Ve bundan sonra dahi Timur zuhûrına gelince her ne kadar hân gelmiş ise kâmrân üzre **[173a]** hân olup her birlerinin ahvâli takrîri tavîl olur ve Timur vaktinde hân, Toktamış olup ve bu dahi hân olunca çok sergüzeşt vardur. Ve âkıbet yedi yüz doksan üçde Timurlenk Semerkand'dan kalkup Deşt-i Kıpçak'a girüp üç ay kadar deştde gezüp yakup ve yıkdı. Ve âkıbet âhar aksâ-yı bilâd-ı şimâlî ki Bulgardur, anda Toktamış Hân ile mülâkāt olup bi-lâ-fâsıla üç gün üç gice cenk idüp ve âkıbet Timur gālib oldı. Ve gālib olması dahi cenkden mukaddem Toktamış'ın ümerâsına sirran âdem gönderüp azîm va'd ü va'îdler idüp anlar ile akd-i müvâlât itmiş idi. Cenk gününde niçe kabîle ayrılup Timurlenk askerine lâhık oldılar. Ol sebebden Toktamış cânibine za'f vâki' oldı. Ve ol kabîleye Akna dinüp ve ba'dehû Timurlenk ile bile Rûm'a gelüp Edirne nevâhîsinde ve Baba kazâsında tavattun itdiler. Ve Timur Hân Cuci neslinden Günçe Oğlan'ı hân idüp kendüsi Semerkand'a gitdi. Ve bundan sonra dahi Toktamış Hân yine zuhûr idüp ve bundan sonra dahi çok hânlar ve hânlık içün azîm kıtâller olup ve âkıbet hânlık Muhammed Hân oğlu Hacı Giray Hân üzerinde karâr idüp mezbûr gāyet âkil ve dîndâr ve ehl-i hayr kimesne idi. Ve sekiz yüz seksen hudûdında bu dahi vefât idüp on iki oğlu kalmağla hânlık miyânlarında azîm mukātele olup kimi on gün ve kimi bir ay ve kimi dahi ziyâde hânlık idüp Tatar tāifesi küllî ızdırâba düşdiler, şöyle ki niçe seneden beri aralarından kılıc çıkmayup kırılan Tatar'ın haddi ve hisâbı yok idi. Ve bu Tatarların fetreti kahramân-ı zamân Ebü'l-feth Sultān Muhammed Hân hazretlerinin sem'-i hümâyûnları oldukda vezîr-i a'zamları Gedik Ahmed Paşa'yı biraz asker ve donanma-yı hümâyûn ile Kırım üzerine gönderüp vardıkda Kefe kal'asını Frenk elinden alup ve ba'dehû Menkûb kal'asını muhâsara idüp içinde çok Rûm keferesi olmağla niçe tedbîr ü hîle ile anı dahi feth idüp ve içinde bulunan beğzâdeleri tutup dergâh-ı pâdişâha gönderdi. Ve ol kal'a içinde Hacı Giray Hân oğlu Menkli Giray Hân dahi bulunup anı dahi ol esîrlerle ma'an Bâb-ı Âlî'ye gönderdi. Meğer mezbûr mukaddemâ Tatar ümerâsından İbik Beğ mu'âvenetiyle birkaç gün hân olup ve ba'dehû karındaşları galebe itmekle kaçup Menkûb kal'asına varmış idi ve cümle beğleri pâdişâh Boğaz-hisârı'nda habs itdirüp ve birkaç günden sonra Kefe cânibinden gelen beğler cümle katl olunmak bâbında fermân olundukda Mengli Giray Hân âbdest alup iki rek'at namâz kılmak recâ itmekle anı sonraya koyup sâir küffâr ümerâsını katl idüp ve Mengli Hân iki rek'at namâzı tamâm

itmekle cellâd yanında hâzır ve muntazır dururken emr-i pâdişâhî geldi ki Tatar beğzâdesi katl olunmaya. Ve ba‘dehû Mengli Giray Hân içün bir konak ta‘yîn olunup ve kifâyet mikdârı ta‘âm ve şarâb ta‘yîn olundı. Ve ba‘dehû Tatar tarafından İbik Beğ’den âdem geldi ki “Bu tarafda hân gibi hânımız olmaduğından Tatarın hâli harâb olmışdur ve işitdik ki bizim hânımız bâb-ı sa‘âdetde imiş. Lutf idüp anı biraz asker ile bu tarafa yollayasız. Bu memleketler bi’l-cümle pâdişâhın olsun ve Mengli Giray Hân kendülerin nâib olsun” diyü recâ itmeleriyle sultânü’l-mu‘azzam Sultân Muhammed Hân hazretleri dahi Mengli Giray Hân’a tuğ ve alem virüp ve biraz asker ile Kefe cânibine gönderdi. Tatar, anı göricek karşu gelüp hânlığa kabûl itdiler. Ve ol vakitden ilâ hâzâ Deşt-i Kıpçak hânlığı taraf-ı Devlet-i Aliyye’den nasb ve ta‘yîn ve Tatar tāifesi dahi emîn ve râhat oldılar. Ve ol vakitden beri olan hânların ahvâli cümleye ma‘lûm olmağla zikre hâcet yokdur. Bundan böyle el-hâletü hâzihî Kırım ahvâlini ve halkını ta‘rîf idelim[3542].

[3542] ma‘lûm ola ki bu memleket-i Kırım Deşt-i Kıpçak’dan bir kısım olup Özi ve Akkirman dahi Deşt-i Kıpçak’dan ma‘dûd olup ve Deşt-i Kıpçak bir havâsı güzel ve suyı latîf ve otlağı vâsi‘ ve kiyâhı firâvân olmağla koyun ve sığır ve ılkılarının hisâbı yokdur.

El-hudûd: Ve Deşt-i Kıpçak’ın cânib-i kıblesini Bahr-i Kulzüm ve Bahr-i Nebtıs ya‘ni Karadeniz muhît olup ve ol iki denizin arasında Çerkes ve Abaza ve Gürci dağları olup ve şark cânibi Harezm ve Etrâr ve Sognak memleketleridür ki nihâyeti Türkistân ve Hıtay ve Çin hudûdlarına varur. Ve şimâl cânibi beriyyeler ve hâlî kum deryâlarıdur. Ve garb tarafı Rus ve Bulgar ve memâlik-i Devlet-i İslâm ile mahdûddur. Ve mukaddemâ Harizm’den bir kāfile çıkup at arabalarıyla üç ay şenlik içinden Kırım’a gelüp aslâ ve kat‘â zâd u zahîre getürmezlerdi. Kabîleden kabîleye konup ve göçerlerdi. Ve bu Deşt-i Kıpçak’da olan tavâif ekseriyyâ hayme-nişîn göçer ve evli olup binâ olunmış şehirleri az idi. Ve meşhûr olan şehirleri bunlardur: Sarây, Ertak, Saracon, Turhân, Azak, Kırım, Kefe, Ecderhân ve bu Deşt-i Kıpçak’a Kırım’dan pâdişâh olanları ifâde-i takrîr münkin olmayup ve lâkin âl-i Cengiz’den Deşt-i Kıpçak’a evvel hükm iden Cuci hândur ki fevk oldukda hânlık içün oğulları arasında azîm nizâ‘ olup ve âkıbet hânlık, oğlu Bereket Hân’da karâr kıldıkda mezbûra hidâyetu’llâh irişüp müslimân oldukda Tatar tāifesinin İslâm’a gelmelerini emr eyledi ve İdil kurbında Sarây nâm şehri binâ idüp tahtgâh idindi. Hâlâ Kırım’da olan Sarây şehrinin gayridür ki gāyet mu‘azzam şehir idi. Ve ulemâ ve sulehâya gāyet rağbet ve i‘tibâr idüp her cânibden ulemâ ve meşâyıh gürûh-â-gürûh Sarây’a gelüp cem‘ oldılar. Cümleden biri Allâme Kutbüddîn-i Râzî ve Muhtâr bin Mahmûd-ı Zâhidî ve Sa‘düddîn-i Teftâzânî ve Seyyîd Celâl Şârihü’l-Hâcibiyye ve Hâfizuddîn-i Bezzâzî ve Ahmed-i Hocendî ve bunlardan mâ‘adâ Hanefî ve Şâfi‘î kuzât ve müderrisîn ve sâir ehl-i ma‘ârif u kemâlât gelüp cem‘ oldılar. Ve bu şehr-i Sarây nehr-i İtil’den bulunma bir azîm ırmağın kenârında olup seyyâhân-ı âlem ittifâkıyla işbu nehr-i İtil gibi nehr-i azîm yokdur dirler. Rusya memleketinden gelüp Bahr-i Kulzüm’e mülhakk olur. Ve’l-hâsıl ba‘d-i zamân Timur zuhûr idüp bi’l-cümle bu memleketi harâb idüp ve ekser halkını kırup ve ba‘zılarını dahi bu memleketden sürüp çıkardı. Ve Deşt-i Kıpçak hâlâ harâb olup ve halkının kalîl ve zebûn olması Timur vak‘asından beridür. Yohsa kadîmü’l-eyyâmdan işbu Deşt-i Kıpçak hânları cümleden kuvvetlü olup ve hattâ Bereket Hân İslâm[la] müşerref oldukdan sonra altı yüz altmış târîhinde Hülagu ile mâbeynlerine vahşet vâki‘ olup ve altı yüz altmış birde ikisi dahi azîm asker cem‘ idüp akıllar çâk olur mertebe cenk itdiklerinde âkıbet İslâm bereketiyle Bereket Hân gālib olup Hülagu az asker ile kaçup gücle halâs oldı. Ve ba‘dehû Bereket Hân İstanbul üzerine gelüp kal‘a dîvârına gelince etrâf u eknâfını azîm gāret idüp ve âkıbet kaysar vâfir mâl virüp ve harâc kabûl idüp sulh oldı. Ve altı yüz altmış üçde Hülagu mürd olup yerine oğlu Abaka Hân hân oldukda babası intikāmı içün azîm asker cem‘ itdüğini Bereket Hân haber aldıkda andan mukaddem üzerine azîm cenk itdiler. Ve âkıbet İslâm şerefiyle ana dahi gālib olup ve hattâ çok askerini kırup ol dahi az asker ile kaçup gücle halâs oldı. Ve altı yüz altmış beşde Bereket Hân merhûm olup Mengü Timur bin Togan bin Bayto bin Tolı bin Cengiz Hân hân olup ve ol dahi Bereket Hân siyreti üzerine hareket idüp kâmrânlıkla hân oldı. Ve bundan sonra dahi Timur zuhûrına gelince her ne kadar hân gelmiş ise kâmrân üzre **[173a]** hân olup her birlerinin ahvâli takrîri tavîl olur ve Timur vaktinde hân, Toktamış olup ve bu dahi hân olunca çok sergüzeşt vardur. Ve âkıbet yedi yüz doksan üçde Timurlenk Semerkand’dan kalkup Deşt-i Kıpçak’a girüp üç ay kadar deştde gezüp yakup ve yıkdı. Ve âkıbet âhar aksâ-yı bilâd-ı şimâli ki Bulgardur, anda Toktamış Hân ile mülâkāt olup bi-lâ-fâsıla üç gün üç gice cenk idüp ve âkıbet Timur gālib oldı. Ve gālib olması dahi cenkden mukaddem Toktamış’ın ümerâsına sırran âdem gönderüp azîm va‘d ü va‘îdler idüp anlar ile akd-i müvâlât itmiş idi. Cenk gününde niçe kabîle ayrılup Timurlenk askerine lâhık oldılar. Ol sebebden Toktamış cânibine za‘f vâki‘ oldı. Ve ol kabîleye Akna dinüp ve ba‘dehû Timurlenk ile bile Rûm’a gelüp Edirne nevâhîsinde ve Baba kazâsında tavattun itdiler. Ve Timur Hân Cuci neslinden Günçe Oğlan’ı hân idüp kendüsi Semerkand’a gitdi. Ve bundan sonra

El-hudûd: Ve bu Kırım memleketini şimâlen Moskov ve cenûben Kara Deniz ve garben Kazak memleketiyle ol mahalde Özi suyı ve şarken dahi Ölüdeniz ve mâverâsı Tuman ve Temrük kal‘aları ve Çerkes ve Heyhât sahrâlarıdur. Ve bu memleketde sâkin olan Tatarlara “Kücük Tatar” ta‘bîr iderler ki Büyük Tatar’dan gelmişlerdür. Ve Büyük Tatar’a “Ulu Nogay” dirler. Gāyetü’l-gāye çok tāife ve büyük kabîledür. Ve bu dahi iki nev‘dür. Bir nev‘i Özi suyuyla Ten suyı arasında olan vâsi‘ sahrâlarda sâkin olup ve Öli deryâsı mâverâsında Heyhât sahrâsında ve Tuman ve Temrük ve Azak’dan Timur-kapı’ya varınca münteşir olmışlardur ki ba‘zıları nevbetçe konar **[173b]** ve göçer tāife olup mevâşîleri gāyet çokdur. Ve bir nev‘i dahi Moskov kıralına tâbi‘ ve za‘f-ı îmânlarından Moskov’a harâc virüp ve sefer vaktinde imdâd-ı asker virürler ki zikr olunmışdur. Bunlar gāyetü’l-gāye çokluk kabîle olup[3543] lâkin Tatar kabâili mâbeyninde bunlar ol kadar cenkci add olunmazlar ve gayrileri Kırım hânına tâbi‘lerdür ki Kırım Tatarı dirler.

Sebeb-i tesmiye: Ve bunlara Kırım Tatarı tesmiye olunmağa sebeb, mukaddemâ bunlar ayrılup bu vilâyete geldiklerinde ibtidâ Kırım kasabasına iskân ve anı kendülerine tahtgâh idinmeleriyle Kırım Tatarı diyü ad virdiler ammâ asılları Kücük Tatar’dan gelmedür. Ve bunların pâdişâhlarına hân ta‘bîr olunur ve hâlâ Devlet-i

---

dahi Toktamış Hân yine zuhûr idüp ve bundan sonra dahi çok hânlar ve hânlık içün azîm kıtâller olup ve âkıbet hânlık Muhammed Hân oğlu Hacı Girây Hân üzerinde karâr idüp mezbûr gāyet âkil ve dîndâr ve ehl-i hayr kimesne idi. Ve sekiz yüz seksen hudûdında bu dahi vefât idüp on iki oğlu kalmağla hânlık miyânlarında azîm mukātele olup kimi on gün ve kimi bir ay ve kimi dahi ziyâde hânlık idüp Tatar tāifesi küllî ızdırâba düşdiler, şöyle ki niçe seneden beri aralarından kılıc çıkmayup kırılan Tatar’ın haddi ve hisâbı yok idi. Ve bu Tatarların fetreti kahramân-ı zamân Ebü’l-feth Sultān Muhammed Hân hazretlerinin sem‘-i hümâyûnları oldukda vezîr-i a‘zamları Gedik Ahmed Paşa’yı biraz asker ve donanma-yı hümâyûn ile Kırım üzerine gönderüp vardıkda Kefe kal‘asını Frenk elinden alup ve ba‘dehû Menkûb kal‘asını muhâsara idüp içinde çok Rûm keferesi olmağla niçe tedbîr ü hîle ile anı dahi feth idüp ve içinde bulunan beğzâdeleri tutup dergâh-ı pâdişâha gönderdi. Ve ol kal‘a içinde Hacı Girây Hân oğlu Menkli Girây Hân dahi bulunup anı dahi ol esîrlerle ma‘an bâb-ı âlîye gönderdi. Meğer mezbûr mukaddemâ Tatar ümerâsından İbik Beğ mu‘âvenetiyle birkaç gün hân olup ve ba‘dehû karındaşları galebe itmekle kaçup Menkûb kal‘asına varmış idi ve cümle beğleri pâdişâh Boğaz-hisârı’nda habs itdirüp ve birkaç günden sonra Kefe cânibinden gelen beğler cümle katl olunmak bâbında fermân olundukda Mengli Girây Hân âbdest alup iki rek‘at namâz kılmak ricâ itmekle anı sonraya koyup sâir küffâr ümerâsını katl idüp ve Mengli Hân iki rek‘at namâzı tamâm itmekle cellâd yanında hâzır ve muntazır dururken emr-i pâdişâhî geldi ki Tatar beğzâdesi katl olunmaya. Ve ba‘dehû Mengli Girây Hân içün bir konak ta‘yîn olunup ve kifâyet mikdârı ta‘âm ve şarâb ta‘yîn olundı. Ve ba‘dehû Tatar tarafından İbik Beğ’den âdem geldi ki “Bu tarafda hân gibi hânımız olmaduğından Tataın hâli harâb olmışdur ve işitdik ki bizim hânımız bâb-ı sa‘âdetde imiş. Lutf idüp anı biraz asker ile bu tarafa yollayasız. Bu memleketler bi’l-cümle pâdişâhın olsun ve Mengli Girây Hân kendülerin nâib olsun” diyü ricâ itmeleriyle sultānü’l-mu‘azzam Sultān Muhammed Hân hazretleri dahi Mengli Girây Hân’a tūğ ve alem virüp ve biraz asker ile Kefe cânibine gönderdi. Tatar, anı göricek karşu gelüp hânlığa kabûl itdiler. Ve ol vakitden ilâ hâzâ Deşt-i Kıpçak hânlığı taraf-ı Devlet-i Aliyye’den nasb u ta‘yîn ve Tatar tāifesi dahi emîn ü râhat oldılar. Ve ol vakitden beri olan hânların ahvâli cümleye ma‘lûm olmağla zikre hâcet yokdur. Bundan böyle el-hâletü hâzihî Kırım ahvâlini ve halkını ta‘rîf idelim H (172^{b}-173^{a}) : ve ma‘lûm ola ki bu zikr itdüğimiz Kazak tāifesi ekseriyyâ Moskov’a tâbi‘ olmağla Azak faslından sonra Moskov memleketi tahrîr olunmak gerek idi lâkin Buçak’dan çâk Azak’a ve Timurkapu’dan Ecderhân’a varınca deryâ kenârında ve deryâdan ba‘îd karalarında bi’l-cümle ecnâs-ı Tatar sâkin olup ve bunların mâverâsında bi’l-cümle Rus Kazakları sâkin olup sınurdaş olmalarıyla karîne atf olunduğı üzre Moskov’dan mukaddem Tatar ve Kırım ahvâli tahrîr olunmak münâsib görülmeğin memleket-i Kırım ve Tatar evsâfına şürû‘ olundı, şöyle ki bu Kırım ta‘bîr olunan memleket gāyet vâsi‘ olup Karadeniz ile Ölideniz ta‘bîr olunan deryâ kenârıyla mâbeynlerinde vâki‘ve mümted olmışdur İ (167^{b})

[3543] bunlar gāyetü’l-gāye çokluk kabîle olup H (173^{a}) : ve bu Nogay Tatarı iki nev‘ üzre olup birine Büyük ve birine Kücük Nogay dirler lâkin Tatar kabîleleri mâbeyninde bunlar ol kadar cenkci add olunmazlar İ (167^{b})

Osmâniyye ve saltanat-ı İslâmiyye'ye tâbi' olup azl ü nasbı taraf-ı Devlet-i Aliyye'den olur. Ve bunlar gâh u bî-gâh Moskov ve Leh ve Kazak ve Litvanya ve Rus vilâyetlerine çapul idüp elli-altmış bin ve gâh ve dahi ziyâde esîr götürürler.

El-mevki': Ve bu Kırım cezîresinin mevkı'i Karadeniz'e muttasıl olup ancak deryâya karışmağa ara yerde yarım cermanî kadar ya'ni iki mîl kadar kara yer olup ve ol mevzi'de bir yüksek dağ şekli vâki' olmışdur ki ol mahall Ur Boğazı dimekle meşhûrdur. Ve bunda bir kasaba vardur ki mukaddemâ hemân bir hendeki var idi. Umku yedi ayak ve arzı yigirmi ayak idi[3544]. Ve hâlâ Devlet-i Aliyye'den kal'ası tecdîd olunup ismi Ur kal'ası dimekle ma'rûf u meşhûr olup ve muhâfazasıyçün içine dergâh-ı âlî kullarından yeniçeri ve cebeci ve topcı ve mühimmât ta'yîn ve vaz' olunmışdur. Ve içinde Tatar hân tarafından dahi bir beğ oturur ki Tatarlar beyninde büyük rütbe olup Ur Beği diyü meşhûrdur. Ve bu vilâyetin işbu Ur kal'ası kapusı ve miftâhı gibidür[3545]. Ve bu kal'anın hendeki deryâya varınca imtidâd ider.

Et-türâb: Ve bu vilâyetin toprağı münbit ve mevâşîsi dahi firâvândur. Ammâ bu vilâyetin halkı çokluk ekin ekmeğe mukayyed değillerdür. Hemân kendülerine kifâyet mikdârı ekerler, zîrâ izdiyâdı akça itmez. Ve en yakın iskelesi Gözleve kasabası olup otuz sekiz sâ'at mesâfedür. Ana indirseler kereste vefâ itmez. Böyle olduğı hâlde bu vilâyetin otlağı vâsi' ve kiyâhı hadden efzûn olmağla koyun ve sâir mevâşî beslemeğe heves idüp ve âb [u] havâsı ve kiyâhı dahi koyun ve sâir mevâşî kısmına yaramağla **[İ, I, 168a]** on bin ve on beş bin koyuna mâlik âdemler vardur. Ve bunların koyunları Ur kal'ası mâverâsında olan sahrâda gezer ki Ur kapusından Kıl-buruna gelince kırk sâ'at kadar mesâfe olup ve arzı tarafı hod Rus vilâyetine doğru pâyânı yokdur[3546]. Ve bunların koyunları işbu sahrâda ot içinde deryâda balık gibi yüzüp gark olup gezerler. Ve sâir mevâşîleri ki sığır ve bârgîr ve kısrakdur. Bunların dahi haddi ve hisâbı yokdur ve yâbânî olan hayvân ve cânevarlar ki geyik ve yaban koyunı ve keçisi ve kurt ve tilkü ve tavşan ve hınzîr ve sâirlerinin dahi haddi ve hisâbı yokdur.

El-bilâd: Ve bu Kırım adasının gerçi şuhûr ve kasabât ve kılâ'ları azdur ammâ köylerinin haddi ve hisâbı yokdur. Ve bundan mukaddem ve hâlâ mevcûd ve ma'mûr olan şuhûr ve kasabât ve kılâ'lardur ki zikr olunur: Kefe, Kırım, Bahçesarâyı, Mebilgat, Tuzluk, Kalamtiya, Menkûb, Balıklova, bunun bir güzel limânı vardur, İnkirman,

[3544] ve arzı yigirmi ayak idi H (173[a]) : - İ

[3545] ve muhâfazasıyçün içine dergâh-ı âlî kullarından yeniçeri ve cebeci ve topcı ve mühimmât ta'yîn ve vaz' olunmışdur. Ve içinde Tatar hân tarafından dahi bir beğ oturur ki Tatarlar beyninde büyük rütbe olup Ur Beği diyü meşhûrdur. Ve bu vilâyetin işbu Ur kal'ası kapusı ve miftâhı gibidür H (173[a]) : - İ

[3546] Ur kapusından Kıl-buruna gelince kırk sâ'at kadar mesâfe olup ve arzı tarafı hod Rus vilâyetine doğrı pâyânı yokdur H (173[b]) : - İ

Karasu, buna Babadağı dahi dirler. Meşhûr olan Babadağı'nın gayridür, Gözleve, Akmescid, Almaköyi, diğer Almasarâyı dahi dirler. Ve bunlardan mâ'adâ Kereş, Yeni Kal'a, Sovanlık, Tuman, Temrük, Kuşte, Azak, gerçi bunlardan bir kaçı Kırım adasından değildür ammâ ehâlîsi ve sükkânı Tatar olup ve hân hükûmetine dâhil olmalarıyla Kırım adasından add olunurlar. Ve bu Kırım adasının devri kavl-i muhtelife üzre sekiz yüz mîldür dirler. Ve bunun baş şehrine Kefe dirler ki şehri ve kal'ası mu'azzam ve bâzârgân yatağı bir bender-i şehr-i meşhûrdur. Ve taraf-ı Devlet'ten içinde iki tuğlu[3547] bir paşa oturur. Gāyetle memdûh ve matbû' bir şehirdür[3548].

El-mahlûk: Ve bu şehrin halkı hüsnü'l-manzar ve garîb-dost ve muhibb-i müsâfir âdemler olup ve ehâlîsi üç nev' üzredür ki bir bölüği okuyup yazmağa meşgūl olmağla bundan çok âlim ve fâzıl ve mü'ellif ve musannif zuhûr itmişdür. Ve hamele-i Kur'ân'ı dahi çokdur[3549]. Ve bir bölüği dahi tüccârdur ki ekseriyyâsı İstanbul'a metâ' ve me'kûlât ve esîr götürüp ve gayri vilâyetlere dahi giderler. Ve bir bölüği dahi erbâb-ı sınâyi' **[174a]** ve rencberdür.

En-nisâ: Ve bu şehrin hatunları dahi gāyetü'l-gāye hasnâ ve ekseri okumuş ve her bâr hâfız-ı Kur'ân-ı azîmü'ş-şân dahi vâfir bulunur. Ve bâ-husûs ta'âm tabhı ve tezgâh ve nakış ve dikiş ve terzîlik ve kürkçülük ba'zı kazzâz işi ve nisâya müte'allik olan işlerde ve[3550] ma'rifetlerde mâhir ve kâmillerdür. Erlerinin ve kendülerinin esvâblarını ve kürklerini ekseriyyâ hatunlar diker.

Evsâf-ı Bağçe-sarây[3551]: Bu şehir hânların tahtgâhıdur. İki tarafı dağ bir derenin iki tarafında uzun uzadıya bir şehirdür ki gāyet çukur yerde vâki' olmağla çâk üzerine varmayınca görünmez. Akl ile havâsı sakīl olmak iktizâ ideken âb u havâsının hiffet ve letāfeti değme yerlerde bulunmaz. Ve bâ-husûs evvel-bahâr oldukda derenin iki tarafında olan evlerin ve bağçelerin envâ'-i gûne meyve ağaçlarının şükûfeleri açıldıkda gûyâ bütün şehir beyâz sâdeler giymiş gibi görünür. Ve figān-ı andelîb vakitlerinde hod kesret ü vefretlerinden nâşî bülbül sadâsından insân gice ile safâdan mest ve hayrân olur. Ve bu şehrin ortasından mürûr iden derenin ağaclarda olan bülbülün kesreti değme yerde bulunmaz. Ve bu şehirde erbâb-ı ma'ârif ve tālib-i ilm ve ehl-i sınâyi' ve tüccâr dahi çokdur. Ve bu cezîrede olan büyük kasabanın biri dahi Gözleve kasabasıdur ki şehir dimek dahi olur ve ehâlîsi muhibb-i müsâfir ve ri'âyetlü âdemlerdür. Ve iskelesi

[3547] iki tūğlu H (173[b]) : - İ
[3548] gāyetle memdûh ve matbû' bir şehirdür H (173[b]) : - İ
[3549] ve hamele-i Kur'ân'ı dahi çokdur H (173[b]) : - İ
[3550] ba'zı kazzâz işi ve nisâya müte'allik olan işlerde ve H (174[a]) : - İ
[3551] evsâf-ı Bağçe-sarây H (173[b]) : - İ

dahi azîm işleyüp İstanbul'a ve Anatolı yakasına iki yüzden ziyâde arpa ve buğday ve darı ve tuz ve yapağı ve kürk ve esîr ve yağ ve sâir zevâhir ile sefâin tahmîl olunduğından mâ'adâ Kazak ve Moskov ve Leh vilâyetlerinden bâzârgânlar kürk ve ba'zı emtâ' götürüp azîm alış-veriş olur. Ve bundan mâ'adâ içinde dâimü'l-evkāt beş yüz kadar tālib-i ilm Tatar softası eksik olmayup ve âlim ve fâzıl ulemâsı ve müccerred hâfız-ı Kur'ân vâfir âdemler dahi eksik olmaz[3552].

Emtâ'-i cezîre: Ve bu Kırım adasının metâ'ı buğday ve arpa ve darı ve koyun ve sığır ve bârgîr ve yapağı ve yağ ve peynir ve tuz ve bal ve bal mumı ve don yağı ve mum ve gön ve sagrı ve kürk Moskov ve Kazak'dan gelür. Ve esîr ve ba'zı bez ve esvâba müte'allik şeyler dahi olur ki İstanbul'a ve sâir vilâyetlere götürürler.

El-esmâr: [İ, I, 168b] Ve bu Kırım cezîresinde envâ'-i meyve dahi gāyet çok ve ucuz olur, şöyle ki üzüm ve elma ve amrûd ve erik birkaç nev' üzre olup gāyet latīf ve lezîz olur. Bâ-husûs her nev' amrûd ve elması latīf olduğından mâ'adâ bu diyârda olan[3553] sadâk ta'bîr olunan semtin elması[3554] ve Bozlagan amrûdı gāyet latīf ve âbdâr olur ki gayri diyârlarda nâdir bulunur. Ve dahi ceviz ve fındık ve muşmula ve üves ve bu makūle meyveler dahi firâvândur. Ve kavun ve karpuz dahi gāyet latīf ve lezîz ve hem çok olur, şöyle ki bir araba bostânı on paraya virürler. Ve bundan mâ'adâ sebzevâta müte'allik her ne kadar şey var ise mevcûd olup ve hattâ pırasa dahi çok olur. Muhassal işbu Kırım cezîresi toprağı gāyet münbit ve mahsûldâr olup şöyle ki hubûbât ve sebzevât ve meyve kısmından ve şükûfe nev'inden bu cezîrede olmadık ve bulunmadık hiçbir şey olmayup ve hem her şey gāyet ucuzdur.

El-otlak: Tatar hânın lâzimme-i mevcûd olan atlarından mâ'adâsı orada beslenür. Ve gâhîce Kazaklar Tenga suyından geçüp hânın atlarından çalarlar.

El-feth: Ve mukaddemâ bu Kırım cezîresini Ceneviz zabt iderdi. Sekiz yüz seksen yedi târîhinde merhûm Ebü'l-Feth Sultân Muhammed hazretleri Gedik Ahmed Paşa nâm vezîrini donanma-yı hümâyûn ve asker-i azîm ile gönderüp ve Kefe kal'asını feth itdikden sonra Menkûb kal'asını dahi muhâsara idüp feth ü teshîr itdikde içinde olan Nasârâ'yı ve Rûm'ı esîr idüp ve kal'a-i mezbûr içinde Hâcı Giray Hân evlâdından Mengli Giray Hân'a müsâdüf düşüp ve anı dahî esîr idüp Sultân Muhammed hazretlerine irsâl eyledi. Pâdişâh hazretleri dahi hân-ı merkûmı birkaç eyyâm habs

[3552] ve bundan mâ'adâ içinde dâimü'l-evkāt beş yüz kadar tālib-i ilm Tatar softası eksik olmayup ve âlim ve fâzıl ulemâsı ve müccerred hâfız-ı Kur'ân vâfir âdemler dahi eksik olmaz H (174[a]) : bâzârgân yatağı bir bender yerdür İ (168[a])

[3553] mâ'adâ bu diyârda olan İ (168[b]) : - H

[3554] sadâk ta'bîr olunan semtin elması H (174[a]) : - İ

itdikden sonra âzâd idüp ve ol eyyâmlarda Mirzâ Beğ Devlet-i Aliyye'ye arzuhâl gönderüp hânlık umûrı mu'attal oldı. Memleket pâdişâhın olup Mengli Hân vekâleten zabt itmek üzre halâs buyurup ve Kırım cânibine irsâl olunmasını recâ etmekle pâdişâh-ı âgâh hazretleri dahi recâsını kabûl idüp Mengli Giray'ı hân nasb idüp ve tabl u alem virüp ve yanına biraz asker ta'yîn eyleyüp irsâl eyledi. Kırım'a karîb vardıkda Mirzâ Beğ dahi kendü tevâbi'âtı ve biraz Tatar ihtiyâr-ı İstanbul idüp azîm tevkīr u tekrîm birle Kırım hânlığı serîrine azîm alay u ihtişâm birle iclâs itdiler. Ve hâlâ olan hânların silsilesinden olup Bağçesarâyı'nda otururlar ve Kefe kal'asında pâdişâh tarafından bir paşa oturup ve sâir kasabât ve kal'alarının evsâfını tatvîl-i kelâmdan ictinâb ile terk idelim. Ve Kırım cezîresinin bir iki-üç bin kadar köyleri vardur[3555].

Ahlâk-ı tabâyi'-i Tatar-ı Kırım: Ve mukaddemâ bu Kırım Tatarı orta boylu ve acı kuvvetlü ve arkaları arîz ya'ni yağrınlu ve boynu kısa ve başı büyük ve gözleri kücük ve siyâh ve içinde kırmızı damarları olup ve burnı eftas ve saçları siyâh ve gāyet cenkci ve hizmet-güzâr ve ıssı ve soğuğa tahammül ider tāife olup ve kücük ma'sûmlarını tuzlu su ile yıkayup terbiye itmeleriyle bunlar tuzı gāyet severlerdi. Ve bunlar yedi yaşından sonra evlâdlarını at üzerinde aşağı ve yukarı gezdirüp ve suda yüzmek ta'lîm idüp ve on iki yaşına girdikde ma'an sefere götürürlerdi. Ve atlarını dahi kemâl mertebe suda yüzmek öğrenme içün her gün suyun beri tarafından öte tarafa ve ol tarafdan beri tarafa geçirüp ta'lîm itmeleriyle her ne kadar büyük su olsa bi-lâ-zahmet sâhibini ma'an geçürürdi[3556].

El-libâs ve'l-âlât: Ve ol zamânlarda bunlar tilki kürkünden **[174b]** kısacık esvâb giyüp ve tilkü kürkünden ve kuyruğından deri kalpak giyüp ve ba'zıları dahi koyun postundan teres giyüp çuka ve kumâş ne idüğini bilmezlerdi. Ve bunlar sefere gitdiklerinde yigirmi-otuz ok ve bir kılıc ve bir bıçak ve bir torba ki içine esîr bağlamak tokmak kayışından ipler ve bir çakmak ve taş ve biraz kav ve kibrîd **[İ, I, 169a]** koyup

[3555]el-feth: Ve mukaddemâ bu Kırım cezîresini Ceneviz zabt iderdi. Sekiz yüz seksen yedi târîhinde merhûm Ebu'l-Feth Sultân Muhammed hazretleri Gedik Ahmed Paşa nâm vezîrini donanma-yı hümâyûn ve asker-i azîm ile gönderüp ve Kefe kal'asını feth itdikden sonra Menkûb kal'asını dahi muhâsara idüp feth ü teshîr itdikde içinde olan Nasârâ'yı ve Rûm'ı esîr idüp ve kal'a-i mezbûr içinde Hâcı Girây Hân evlâdndan Mengli Girây Hân'a müsâdüf düşüp ve anı dahi esîr idüp Sultân Muhammed hazretlerine irsâl eyledi. Pâdişâh hazretleri dahi hân-ı merkûmı birkaç eyyâm habs itdikden sonra âzâd idüp ve ol eyyâmlarda Mirzâ Beğ Devlet-i Aliyye'ye arzuhâl gönderüp hânlık umûrı mu'attal oldı. Memleket pâdişâhın olup Mengli Hân vekâleten zabt itmek üzre halâs buyurup ve Kırım cânibine irsâl olunmasını ricâ etmekle pâdişâh-ı âgâh hazretleri dahi ricâsını kabûl idüp Mengli Girây'ı hân nasb idüp ve tabl u alem virüp ve yanına biraz asker ta'yîn eyleyüp irsâl eyledi. Kırım'a karîb vardıkda Mirzâ Beğ dahi kendü tevâbi'âtı ve biraz Tatar ihtiyâr-ı İstanbul idüp azîm tevkīr u tekrîm birle Kırım hânlığı serîrine azîm âlây u ihtişâm birle iclâs itdiler. Ve hâlâ olan hânların silsilesinden olup Bağçesarâyı'nda otururlar ve Kefe kal'asında pâdişâh tarafından bir paşa oturup ve sâir kasabât ve kal'alarının evsâfını tatvîl-i kelâmdan ictinâb ile terk idelim. Ve Kırım cezîresinin bir iki-üç bin kadar köyleri vardur İ (168[b]) : - H

[3556] ve atlarını dahi kemâl mertebe suda yüzmek öğrenme içün her gün suyun beri tarafından öte tarafa ve ol tarafdan beri tarafa geçirüp ta'lîm itmeleriyle her ne kadar büyük su olsa bi-lâ-zahmet sâhibini ma'an geçürürdi H (174[a]) : - İ

ma‘an götürürlerdi. Ve arkalarına tilkü ve kurt derilerinden acîb ü garîb kürkler ve başlarına kalpak giyüp bu hey’et-i acîb ve tarz-ı mehîb birle ata binüp cümlesi birden sür’at birle çalkanup gitdiklerinde gûyâ bir seyl-i azîm gibi akup gitdiklerinde yerlere zelzele ve dağlara velvele düşüp ve birkaç sâ‘at yerden bir sadâ-yı azîm ile bunların geçdüği fehm olunurdı. Ve bunlar bu hey’et-i acîb ile at üzerinde maymûn askeri gibi görünürlerdi. Ve bunların her birinin birkaç atı olup iki atlusı nâdir olurdı[3557]. Biri yoruldukda birine binerlerdi ve bu sebebden bunlar kaçan âdeme tez irişüp ve kaçmak iktizâ itdikde bunlara kimse irişemezdi. Ve bir gicede yigirmi sâ‘atden ziyâde yol alurlardı[3558]. Ve bunların atları ise kendülerine ve işlerine bir mertebe mûnis olmışlardur ki konak yerine vardıklarında eğerlerini alup ve atlarını çayıra salıvirürlerdi. Kaçan göc mahalli olur, tutmak içün aramağa ve komağa hâcet olmayup sâhibi bir garîb sadâ ve isimleriyle çağırdıkda otlamağı bırakup ve başlarını kaldırup kişneyerek sadâsından sâhibini bulup yanına gelürlerdi. Ve bu kadar âdem içinde sâhibini sadâsından hiss idüp bulurlardı ve aslâ sâhibine zahmet virmezlerdi ve kaç atı var ise yanyana çatup yola gitdikde cümlesi berâber yürüyüp sâhibini ve durdukda der-akab anlar dahi durup ve sâhibi yürüdükde ol anda anlar dahi yürüyüp aslâ deh-çüş dimeğe hâcet yok idi. Ve bunların atları cümle iğdiş olup aslâ aygur ata binmezler. Ve bunların atları gerçi gösterişde çirkîndür ammâ gāyet kuvvetlü olup yola ve cefâya dayanurlar. Ve yol yürümede bunlara kimse yoldaş olamaz. Ve hâlâ işbu asırda olan Tatarlarda işbu zikr itdüğimiz âyînlerinden ba‘zıları vardur[3559].

Et-ta‘âm: Ve bu Tatarların ta‘âmlarının makbûli at eti olup dişi koyun ve keçi eti yanlarında mezmûmdur. Ammâ erkek koyun ve keçi eti makbûl olup ve sığır etini hod sığırlar gibi yirler. Ve bunlar eti kazgana su içine bırakup nısf mertebe pişdikde çıkarup etini bıçak ile kesüp yirler ve suyunı dahi çanak çanak içerler. Ve balığı dahi hem-çünân böyle pişirüp ve suyunı içerler. Ve kemâliyle pişmiş eti çürümüş diyü hazz itmezler. Ve bunlar sağ ve bir özürsüz atı boğazlamayı câiz görmeyüp sakat ve özürli olan atı boğazlarlar. Ve bunlarda âdetdür ki bir at boğazladıklarında dört bölük idüp üç hissesini yirler ve bir hissesini yoldaşlarına alıkorlar. Ve ba‘zı seferlerinde eti pişirmeğe vakit olmadıkda bir parça eti eğer altına koyup yolda giderken bârgîrin harâreti ile bir cüz’î gider gibi oldukda çıkarup at üzerinde giderken dişiyle koparup yirler. Ve bunların etmekleri dahi çiğ olup hamîri bir cüz’î âteşe bırakup yirler. Ve bu Tatar kavminde çok

[3557] iki atlusı nâdir olurdı H (174ᵇ) : - İ
[3558] ve bir gicede yigirmi sâ‘atden ziyâde yol alurlardı H (174ᵇ) : - İ
[3559] ve hâlâ işbu asırda olan Tatarlarda işbu zikr itdüğimiz âyînlerinden ba‘zıları vardur H (174ᵇ) : - İ

tāife vardur ki ömren etmek yimezler ve etmek nedür bilmezler ve etmeğe çöp başı dirler. Ve bu Tatar kavminin ekser gıdâsı boza olup ellerine boza girdikde gayri bir şey istemeyüp anınla kanâ‘at iderler. Ve bunların bayları su yerine at süti içerler ve fukarâsı ve huddâmları ve esîrleri yağ çıkardıkları ayran suyını içerler. Ve ba‘zı kabîleler vardur ki aş ve etmek yerine dahi mutlaka hemân gıdâları bu olup sabâhla her birlerine bir çanak ayran suyı virüp ve bir işe veyâ çobanlığa gidenlerin tulumlarına ayran suyı koyıvirüp anı gıdâ iderler. Kücükden böyle alışmalarıyla gıdâları budur. Bunlar konar-göçer tāifedür ve ahyânen kibârları bir davar boğazlayup zikr itdüğimiz üzre suda bir mikdâr kaynadup etmeksiz yiyüp ve suyını içerler. Ve bunlar sefere gitdiklerinde bir-iki vakıyye talkan götürürler. Ve talkan budur ki darıyı kavırup ve kabuğını çıkarup ve el değirmeninde çeküp ma‘an götürürler. İki-üç gün bir şey bulmayup ziyâde muzâyaka güninde ol undan bir mikdâr bir çanağa biraz su koyup ve bulamac gibi idüp **[175a]** içerler. Hem ta‘âm ve hem su yerini **[İ, I, 169b]** tutup gayri şeye hâcetleri olmaz. Ve ba‘zı seferlerde pek muzâyaka olup muztarr oldukda anın birini fast idüp ve kanını emüp anı gıdâ idinmek dahi olurmış[3560]. Ve bunlar evlerinde oldukları vakitlerde yazda ve kışda sayd u şikâr dahi iderler, şöyle ki bunlar doğan ve şâhin ve atmaca ile envâ‘-i tuyûr sayd itmede dahi mâhirler olup ve şitâda dahi tâzî ve zağar ve kilâbla ve yâhûd ağ veyâ tuzakla envâ‘-i yabânî hayvân ve cânevârlar sayd itmede dahi fâhirlerdür.

Ahvâl-i sefer-ı akın: Ve taraf-ı devletden hân sefere me’mûr olundukda kırk bin Tatar ile gidüp ve bir sultân ta‘yîn olundukda yigirmi bin Tatar ile gitmek üzre kānûndur ammâ şimdi nısfı ile bile gitmez oldılar[3561]. Ve bunlar akına gitmeğe çapul dirler[3562]. Çapula gitdiklerinde kış ortasında giderler. Zîrâ Moskov ve Leh memleketlerinde kış şedîd olup cümle sular donmağla buz üzerinden geçerler. Zîrâ ol memleketlerde büyük ve kücük sular ve bataklar çok olmağla yazın sefer itmek gücdür. Ammâ kışın seferde her ne tarafdan olursa gidilür. Ve sular dahi şol mertebe kalın buz tutar ki tâ mart ayı âhirlerine dek çözülmez. Ve bunların atları na‘lsız olup ol ecilden tırnakları kızup kara ve buza dayanırlar. Ve bunlar çapula giderken yap giderler. Çok menzil sürüp atlarını yormazlar. Ammâ dönüş itdiklerinde çok menzil sürerler ve Kazak görmesün diyü ekseriyyâ yoldan sapup vâdîlerde yürürler ve aslâ âteş yakmazlar. Ve yürüdükleri vakitde bölük gibi yürüyüp ve durmak iktizâ itdikde rub‘-ı sâ‘at kadar

[3560] ve ba‘zı seferlerde pek muzâyaka olup muztar oldukda anın birini fast idüp ve kanını emüp anı gıdâ idinmek dahi olurmış H (175[a]) : - İ

[3561] ve taraf-ı devletden hân sefere me’mûr olundukda kırk bin Tatar ile gidüp ve bir sultân ta‘yîn olundukda yigirmi bin Tatar ile gitmek üzre kānûndur ammâ şimdi nısfı ile bile gitmez oldılar İ (169[b]) : - H

[3562] ve bunlar akına gitmeğe çapul dirler H (175[a]) : - İ

ancak durup ve at kaşandırup ve boru çalındığı gibi hemân yine yürürler. Ve ol urulacak yere vardıkda ol asker üzerine baş olan sultān veyâ mîrzâ her kim ise bir yere iner veyâ yanında kalacakları alıkoyup ve ba‘dehû sâirlerine izn virür. Hemân izn olur, cümle Tatar birden tündbâl gibi kopup ve seyl gibi akup birbirlerini geçerek ve çiğneyerek bu kadar bin Tataın atlarının darbı sadâsı ve sadâkatlarının çapıldısı ile yerlere zelzele ve dağlara velvele düşüp bir mertebe toz-duman koparurlar ki vuhûş u tuyûr dahi şaşup kaçmağa mecâlleri olmaz. Ve bunların yürüyüşlerinde olan heybet ve salâbetleri kıyâmetden bir alâmet olup ta‘rîfi mümkin olmayup görmeğe muhtâcdur. Ve bunların bu yağma yürüyüşleri gibi düşmen üzerine dahi böyle yürümek olaydı, önlerine siper ve hâil olmazdı. Ve’l-hâsıl bunlar bu minvâl üzre cevânib-i erba‘alarında olan kasabât ve kurâya yürüyüp ve ba‘zı çapullarda iki-üç konak yere değin her ne kadar kasabât ve kurâ var ise bir tarafdan yağma idüp ve bir tarafdan âteş urup ve bunların evleri sık ve köyleri cümle çatma ağac olmağla bir mertebe şedîd yanar ki gice oldukda gûyâ âteş deryâsı gibi görünür. Ve bunlar böyle çapula gitdiklerinde kâfir vilâyetinde ibtidâ râst geldikleri kasabât ve kurâya aslâ ta‘arruz itmeyüp ve birkaç konak içeri girüp ziyâde ma‘mûr ve köyleri çok yere varurlar ki askerin cümlesi doyum olalar. Ve böyle bir ma‘mûr vilâyete vardıklarında üzerlerine baş olan her kim ise orta yerde kalup ve sâirleri cevânib-i erba‘aya dağılurlar ve zikr itdüğimiz üzre ale’l-gafle bunlar zuhûr idüp ve bu heybet ve salâbetle yürüyüp ve yakup ve yıkup ve niçelerinin kanın döküp kıyâmetden bir alâmet olmağla çok ricâl ü nisâ ve sıbyânın ziyâdesi çâk olup helâk olmış bulurlar. Ve’l-hâsıl cümle aldıkları esîr ve sâir eşyâyı ol serdârları kalduğı yere götürüp **[İ, I, 170a]** cem‘ iderler. İki gün kadar oturup râhat iderler. Ve eğer ol yere üzerlerine Kazak geleceğini haber alup veyâ şübhe iderler ise ol yerden hareket idüp gayri gizli yerde râhat iderler.

Âdet-i avdet: Ve bunlar doyumlukla girü avdet itdiklerinde üç bölük olurlar. Bir bölüği doyumlukla ilerü gidüp ve bir bölüği bunların ardınca ve bir bölüği dahi girüden giderler. Ve selâmete çıkdıklarında esîrleri taksîm iderler. Ammâ bunlarda merhamet olmaduğından nâşî anayı kızdan ve babayı oğuldan ve karındaşı karındaşdan ayırup esîrcilere satarlar. Anlar dahi İstanbul’a ve âhar diyârlara götürüp satarlar. Ve bunlara sefer avdetinde ba‘zı kerre Kazak irişüp ve yolların alup bunlara sıkılmak vâki‘ oldukda bir mikdâr esîr kırârlar ki Kazaklara merhamet gelüp yol vireler. Ve eğer fâriğ olmazlar ise bir mikdâr **[175b]** esîr dahi kırarlar. Ve eğer yine fâriğ olmazlar ise bi’l-cümle esîrleri kırup ve İstanbul’a müte‘allik olan şeyleri dahi yakup sebükbâr olurlar ve

sebükbâr oldukda hod kavm-i Tatar her nereden olur ise yol bulup kendülerini selâmete çıkarurlar. Ve gâhî böyle olmak dahi vâki olur[3563].

Evsâf-ı Tatar-ı Bucak: Ve bunlar Tuna ile Turla ırmakları mâbeynlerinde olan mevzi‘de olurlar ki ol mevzi‘ye Bucak sahrâsı dirler. Ve bunlardan dahi on bin kadar cenkci çıkar ve her bin âdemin bir başı olur. Ve bunlar dahi bozuk olduklarında kışda ve yazda Kazak ve Leh memleketlerine başka sefer idüp memleketlerini gāret idüp ve çok esîr ve mâl ile gelürlerdi. Ve bunları erbâb-ı cenk ve Tatar mâbeyninde Kırım Tatarından kuvvetlü ve cenkci tutarlar. Ve bunlar dahi Kırım hânına tâbi‘lerdür ve bunlar dahi çapula gitmek murâd itdiklerinde âdetleri budur ki mâbeynlerinde sefer sadâsını çıkarup her işiden gider, şöyle ki mekânlarından yüz mîl kadar bir yerde cem‘ olurlar ve ba‘dehû bölük bölük olup ve her bölüği yine birbirine yakın giderler. Ammâ en ortasında dip alayları gider ve haber almak içün etrâfa câsûslar gönderüp cüst u cû iderler. Ve bu minvâl üzre Turla ve Aksu’yı geçüp Kazak vilâyetine girerler ve akın idüp iki gün kadar gāret iderler ve aldıkları doyumluğı bir yere cem‘ idüp girü virmezler. Ammâ Kazak tāifesi dahi haber aldıkda dar yollara arabalar ile cenkci korlar ki Tatarlara yol virmeyeler. Ve bunlara dahi câsûslar haber virdikde eğer arabalar az ise üzerine varup cenk iderler. Ve eğer Kazağı bozarlar ise içerü vilâyetlerine girüp harâb u yebâb iderler. Ve ol semtde bir cins otluk olur ki Tatar geçdikde iz olur. Mukaddemâ Kazak bunların bu izleriyle ardlarına düşüp aldıklarını bırakdırurlardı ve sonra Tatarlar bir tedbîr ve hîle itdiler ki ol mahalle geldiklerinde cevânib-i erba‘asını çiğneyüp birkaç günlük yol şaşırmalarıyla Kazaklar, bunların ahvâline muttali‘ olmazlar oldılar. Ve bunlar yol şaşırdıklarında nişân ile şaşırurlar ki sonra girü döndüklerinde yolu bulalar. Ve bu ecilden bunların izi bulunmaz oldılar. Ve buldukları hâlde dahi bunlar meğer uyur bulunup veyâ ta‘âm yirken bulunalar. Ve böyle bulundukları hâlde dahi yine bir mikdâr gözcüleri olup gāfil olmazlar. Bu ecilden değme hâlde bunların üzerine Kazak gelüp zafer bulamaz. Zîrâ bunlar gāyet cenkci ve ok atmada mâhirler olup şöyle ki at üzerinde önine oku ne şekl atarlar ise girüsine dahi öyle atarlar ve düşmene ok atmada dahi bir tedbîrleri vardur ki biri biri ardına birkaç küme olup ilerüde olan küme göz karardup âteş gibi düşmen üzerine hûlayup göğüs göğüse yakın vardıklarında cümlesi birden oklarını düşmana atup yan virürler ve der-akab ardında olan küme hûlayup anlar dahi hem-çünân cümle birden okların serpüp yan virdikde der-akab biri dahi der-akab biri dahi bu minvâl üzre düşmene göz açdırmayup ve okların dahi beyhûde yere

[3563] ve gâhî böyle olmak dahi vâki olur H (175ᵇ) : - İ

atmayup düşmeni şaşırup gālib olurlar. Ve bunların atları dahi Leh atlarından yüğrük ve kuvvetlü olur ve gāyet suda dahi yüzerler, şöyle ki Kazak ve Leh ırmaklarını ve Özi suyunı doğru doğruya kesdirüp geçerler. Zîrâ bunlar her bâr atlarını suya urup beri tarafdan öte tarafa **[İ, I, 170b]** ve öte tarafdan beri tarafa geçirüp yüzmek ta‘lîm iderler. Ol ecilden bunların atları ziyâde suda yüzerler. Ve bu Tatar tāifesi bir suya gelüp geçmek lâzım geldikde birkaç dâne uzun kamışlar kesüp ve sal gibi birbirine bağlayup atının ve kendünün pusâtlarını ve esvâbını üzerine koyup ve ol salı, atının kuyruğına bağlayup ve ba‘dehû kendüsi çıplak atın üzerine binüp ve elinde kamçı bu minvâl üzre suyı geçerler. Ve esîr oldukda anları dahi ol kamışdan sal üzerine bindirüp kamışdan salın ne kadar kuvveti olsa gerek fakīrler beline değin ve dahi ziyâde su içinde birbirlerine sarılup bir tarafdan soğuk ve bir tarafdan su havfı, fâkīrler ditreyi ditreyi suyı böyle azâbla geçerler. Ve’l-hâsıl cümle nev‘-i beşerde olan mahlûk içinde Tatar kavmi gibi bî-rahm ve hûnî ve çokluk kavm olmayup şöyle ki dünyâda olan ecnâs-ı muhtelife insânın nısfı mertebe ve belki dahi ziyâde dimek **[176a]** olur[3564]. Mesken-i me’vâlarının ibtidâsı Buçak ve Kırım ve Ten suyı kenârı ve mâverâsı ve Moskov vilâyeti ve Timur-kapu ve Ecderhân ve Kazgan ve Bulgar ve nehr-i İdil sâhili ve mâverâsı ve Deşt-i Kıpçak ve Ceyhûn ve Seyhûn kenârları ve mâverâları ve Turan ve Türkistân ve Hıta ve Hoten ve Çîn [u] Mâçîn ve nehr-i Za‘ferân sâhilleri ve mâverâsı ve bâ-husûs Yaban Adası ki nihâyeti Yeni Dünyâ hudûdına müntehî olur ve sedd-i Ye’cûc ve Me’cûc ve zulumâta varınca ecnâs-ı muhtelife Tatar ile mâl-â-mâl olup haddi ve hisâblarını Hazret-i Allâh’dan gayri kimse bilmez. Ve bu kavm-i Tatar’da niçe saltanatları vardur ki işbu Kırım ve Bucak Tatarlarının cümlesi ol kabîlelerin birinin içinde bir cemâ‘ati kadar olmaz. Ve bu kavm-i Tatar’ın birkaç nev‘i ve kabîleleri ve birkaç saltanatları Moskov memleketi faslında ve Çin memleketi mâverâsı faslında ve Yaban cezîresi faslında alâ tarîki’l-ihtisâr zikr olunur. Ve’l-hâsıl dünyâda işbu kavm-i Tatar’dan çok bir tāife olmayup[3565] ve bunların silsilesi Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâmın erşed evlâdı Türk’e müntehî olup cümle kabâil-i Tatar ve Türkmen kavminin aslı Yâfes oğlu Türk’e müntehî olur. Ve bu mahalle gelince tahrîr olunan memleketler faslında birkaçı zikr olunmışdur, nazar oluna. Ve hattâ niçe tevârîh-i mu‘teberâtda kavm-i

[3564] şöyle ki dünyâda olan ecnâs-ı muhtelife insânın nısfı mertebe ve belki dahi ziyâde dimek **[176a]** olur H (175^{b}-176^{a}) : ve bu dünyâda Tatar’dan çok bir millet dahi yokdur, şöyle ki dünyâda olan insândan kavm-i Tatar nısfından ziyâde olmak ihtimâli vardur İ (170^{b})

[3565] ve bu kavm-i Tatar’da niçe saltanatları vardur ki işbu Kırım ve Bucak Tatarlarının cümlesi ol kabîlelerin birinin içinde bir cemâ‘ati kadar olmaz. Ve bu kavm-i Tatar’ın birkaç nev‘i ve kabîleleri ve birkaç saltanatları Moskov memleketi faslında ve Çin memleketi mâverâsı faslında ve Yaban cezîresi faslında alâ tarîki’l-ihtisâr zikr olunur. Ve’l-hâsıl dünyâda işbu kavm-i Tatar’dan çok bir tāife olmayup İ (170^{b}) : - H

Ye'cûc ve Me'cûc dahi işbu Türk'ün neslindedür dinüp ve bu dünyâda bunlar kadar sefk-i dem etmiş bir mahlûk olmayup ve ba'de't-tūfân her ne kadar mülûk-i ızâm zuhûr itmiş ise Yemen'den zuhûr idüp şöyle ki kimi kâfir ve kimi müslim ve kimi peygamberlerden idiler ki isimleri bunlardur: Evvelleri Şedîd ve Şeddâd ve ba'dehû Nemrûd ve Buhtunnasr, bunların cümlesi kâfirler idi.

El-müslim: Ve İslâm pâdişâhları bunlardur: Tübba'-i Yemenî. Bunun hakkında peygamberdür dahi denmişdür ve İskender-i ûlâ ve kübrâ dahi dirler. Ve bunda dahi peygamber ihtilâfı olduğı cümleye ma'lûmdur. Ve Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm ve Hazret-i Belkīs, bunların cümlesi Yemen pâdişâhları idiler ki saltanatlarının kuvveti ve askerlerinin kesret ü vefreti ne mertebede olduğı cümleye ma'lûm bir ma'nâ olup ve bunların cümlesinin za'îfesi Hazret-i Belkīs'dur ki Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm nâme-i şerîfi ile İslâm'a da'vet itdikde Hazret-i Belkīs'in otuz üç kerre yüz bin askeri var idi.

Eshâb-ı hurûc: Ve sâhib-i hurûcların isimleri bunlardur ki evveli Hûşenk ve Peşenk ve Efrâsiyâb ve ahd-i karîbde Cengiz ve Hülagu Hân ve Timur-ı Gürgân ve biri dahi Hungar nâmında bir nev'-i Tatardur **[İ, I, 171a]** ki bütün kâfiristâna müstevlî olup ve Macar mülkine kıral olmışdur ki Macar faslında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna[3566]. Ve ba'de't-tūfân işbu dünyâ insândan hâlî iken ekser-i memâlik vilâyetlere işbu kavm-i Tatar gelüp iskân itmişlerdür. Ve hattâ İstanbul ve etrâflarına dahi bir nev' Tatar gelüp iskân ve ma'mûr itdikleri İstanbul faslında tahrîr olunmışdur. Zîrâ bu ana gelince her ne kadar sâhib-i hurûc var ise Tatardan zuhûr idüp ve her ne kadar mülûk-i ızâm gelmiş ise aynen zuhûr idüp kimi müslim ve kimi kâfir ve kimi peygamber ve kimi velî takrîrleri tavîl olur. Muhassal-ı kelâm sadedimize gelüp Kırım hânlarının ve Tatarlarının bâkī âdetleri ve hâlâ bu asırda olan ahvâllerini dahi alâ tarîki'l-ihtisâr zikr idüp Kırım faslına dahi ihtitâm virelim.

[3566] ve bu mahalle gelince tahrîr olunan memleketler faslında birkaçı zirk olunmışdur, nazar oluna. Ve hattâ niçe tevârîh-i mu'teberâtda kavm-i Ye'cûc ve Me'cûc dahi işbu Türk'ün neslindedür dinüp ve bu dünyâda bunlar kadar sefk-i dem etmiş bir mahlûk olmayup ve ba'de't-tūfân her ne kadar mülûk-i ızâm zuhûr itmiş ise Yemen'den zuhûr idüp şöyle ki kimi kâfir ve kimi müslim ve kimi peygamberlerden idiler ki isimleri bunlardur: Evvelleri Şedîd ve Şeddâd ve ba'dehû Nemrûd ve Buhtunnasr, bunların cümlesi kâfirler idi.

El-müslim: Ve İslâm pâdişâhları bunlardur: Tub'-ı Yemenî, bunun hakkında peygamberdür dahi denmişdür ve İskender-i ûlâ ve kübrâ dahi dirler. Ve bunda dahi peygamber ihtilâfı olduğı cümleye ma'lûmdur. Ve Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm ve Hazret-i Belkīs, bunların cümlesi Yemen pâdişâhları idiler ki saltanatlarının kuvveti ve askerlerinin kesret ü vefreti ne mertebede olduğı cümleye ma'lûm bir ma'nâ olup ve bunların cümlesinin za'îfesi Hazret-i Belkīs'dur ki Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm nâme-i şerîfi ile İslâm'a da'vet itdikde Hazret-i Belkīs'in otuz üç kerre yüz bin askeri var idi.

Eshâb-ı hurûc: Ve sâhib-i hurûcların isimleri bunlardur ki evveli Hûşenk ve Peşenk ve Afrâsiyâb ve ahd-i karîbde Cengiz ve Hülâgû Hân ve Timur-ı Gürgân ve biri dahi Hungar nâmında bir nev'-i Tatardur **[İ, I, 171a]** ki bütün kâfiristâna müstevlî olup ve Macar mülkine kıral olmışdur ki Macar faslında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna İ (170^{b}-171^{a}) : - H

El-âdet: Ve Kırım hânlarının dünyâya evlâdı geldikde küçük iken[3567] Çerkes'e veyâ Abaza'ya[3568] gönderüp anda terbiye itdirirler. Ve büyüdükden sonra taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye gönderürler ve pâdişâh hazretleri kendüye ma'îşet ta'yîn ve ihsân ider. Ve kızlarını dahi kücük iken yakın akrabâlarından birine virüp terbiye itdirirler. Ve büyüdükde meşhûr mîrzâlardan birine virürler.

Ahvâl-i hâlâ: Ve bu mahalle gelince zikr itdüğimizin ekseri eski ahvâlleri olup çok zamândur ki Moskov ve Leh ve Kazak ile barışık olmağla işbu Kırım ve Bucak Tatarları dahi tebdîl-i ahlâk idüp ekseriyyâ sâir-i nâs gibi râhata ve tenbelliğe düşüp alış veriş itmek ve kantār terâzû tutmak bilmezler iken şimdi her birinin elinde terâzî ve belinde kantār ve sâir tavâif manavlarından ziyâde olmışdur. Ve mukaddemâ bunların mehâbet ve heybetlerinin biri, sefere gitdiklerinde hayvân postunda ser-tâ-pâ giydikleri libâs-ı Tatarî idi ki mukaddemâ bunları görmeyen ba'zı ahmak âdemleri "Bunlar yabân âdemleri olup bir şey bulmadıkları zamân âdem dahi yerler" diyü inandırup merak iderlerdi. Ve kâfiristânda hod ağlayan çokcuklarını "Tatar işitür, ağlama!" diyü döndürürlerdi[3569]. Ve bunlar mukaddemâ çuka ve kumâş ne idüğini bilmeyüp bi'l-cümle deriden kürk ve başlarına dahi deriden börk giyüp ve kış günlerinde hod ayu ve kurt postundan içi ve taşrası tüğlü kürk giyüp ve bir kayış kuşanup ve başına dahi hem-çünân kalpak giyüp ve gözlerine indirüp uzakdan ve yakından bir mûhiş ve heybetlü asker idiler ki görenleri heybet alurdı. Şimdi ol libâs-ı mehîblerin terk idüp hâline göre çuka ve kumâş ve ednâsı abâ giyüp mu'tâdlarını tahvîl ve libâslarını tebdîl itmeleriyle kendülerden heybet-i Tatarî gitmişdür. Ve mukaddemâ bunların şehirlerinde ve kasabalarında olan ehâlîsinin ta'âmları boza ve nısf-puhte et suyı olup ve mükeyyifâtdan bozadan gayri bir şey bilmez iken şimdi ekseriyyâsı kahve ve tütün ve berşe ve afyona bir mertebe mübtelâ olmışlardur ki sâir milletlerde bunlar mertebe bengî yokdur. Ve bunlar mukaddemâ cenk ve cür'et ile meşhûr bir tāife iken bu mükeyyifâta mübtelâ olalı tiryâkî ve bengî olmalarıyla kendülerden cür'et gidüp cebânet ârız olup cenk erbâbı az kalmışdur. Zîrâ afyon ve berş-bînlerin bedenine za'f ve aklına teşvîş ve derûnına havf müstevlî olur ve şuhûr u kasabâtında olanların bir gürûhı dahi İstanbul çelebilerine taklîd idüp ve şehirlikde İstanbul çelebilerini suya götürürler ve susuz getürürler. Ve'l-hâsıl bunlar hilkat ve hilkat-ı libâsîden çıkalı **[İ, I, 171b]** küffâr

[3567] küçük iken İ (171[a]) : - H
[3568] veyâ Abaza'ya H (176[a]) : - İ
[3569] libâs-ı Tatarî idi ki mukaddemâ bunları görmeyen ba'zı ahmak âdemleri "Bunlar yabân âdemleri olup bir şey bulmadıkları zamân âdem dahi yirler" diyü inandırup mezâk iderlerdi. Ve kâfiristânda hod ağlayan çokcuklarını "Tatar işidür, ağlama!" diyü döndürürlerdi H (176[a]) : libâs-ı Tatarî ol hey'et ile bunları mukaddem görmiyenler "Bunlar gūl u yâbân âdemlerdür" diyü çok kimseleri inandırup mezâk iderlerdi İ (171[a])

içinde dahi evvelki mertebe nâm u şânları kalmayup ve seferde dahi evvelki hizmeti idemeyüp bunlar dahi sâir nâs ve asker mesâbesinde **[176b]** olmışlardur. Kırım cezîre[si] evsâfı ve Tatarlarının ahvâli dahi işbu mertebe takrîr ile ihtitâm virilüp Çerkes ve Abaza memleketleri Deşt-i Kıpçak aksâmından olmağla anları dahi ta‘rîf idüp ve ba‘dehû Turan takrîrine mübâşeret idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ ve billâhi’t-tevfîk[3570].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve ahvâl-i Abaza[3571]

Ve bu kavm-i Abaza atîk millet olup şöyle ki Yâfes bin [Nûh] aleyhi’s-selâmın Rus nâmında olan oğlu bundan akdem Moskov ve Leh fasıllarında zikr olunduğı üzre[3572] evlâd ve zürriyetleri ve kavm ü kabîleleriyle Rusya memleketinlerine münteşir olduklarından sonra Rus zürriyetleri neslinden işbu Abaza dahi bir kabîlede beğ mesâbesinde olup lâkin kendüsi ve kabîlesi hulkı gāyet sert ve titîz âdemler olmağla etrâflarında olan kabîleler ile hoş geçinmeyüp dâimâ nizâ‘ üzre olmalarıyla ol vakitde pâdişâhları makāmında olana dahi itā‘at itmeyüp karşu komağla üzerine asker ta‘yîn idüp bozulmağla her nereye vardı ise kendülerin kabûl itmeleleriyle gelüp hâlâ sâkin oldukları sârb ve sengistân ve eşcâristân dağlarda iskân ve kendülerine dârü’l-emân idüp ve gitdikçe zürriyyetleri çoğalup bir büyük kabîle oldılar ki asılları Rus’dan münşe‘ab bir kavm-i anîd ve şedîd ve pelîdlerdür.

El-hudûd: Ve bunların sâkin oldukları yerler Çerkes dağının kıble tarafında ve dağın gāyet sarp yerlerinde dağın Karadeniz’e müntehî olan ucundan Kûh-ı Elburz berâberine varıncadur ki[3573] garb tarafında ve Karadeniz ve şark cânibi Gürcistân’a ve şimâl tarafları bütün Çerkes dağına müntehî olur ammâ bunlarda tūl ve arz i‘tibâr olacak hudûd ve sınurları yokdur. Tūli tahmînen nısf-ı arz-ı Çerkes kadar ancak vardur, lâkin Abaza halkı gāyet çok olup şöyle ki Çerkes halkının onı kadar vardur[3574].

El-bilâd: Ve bunların şuhûr ve kasabâtları olmayup bi’l-cümle kurâlardur ve karyerleri hod şöyle çokdur ki adedini kendüler dahi bilmezler.

El-lisân: Ve bunların dilleri dahi birbirlerine muhâlif olup şöyle ki her karyenin dilleri başka olup bir karyeli bir karyenin dilini bilmezler ve lâkin Çerkes dilini dahi bilüp söylerler ve birbirlerine düşmenlerdür.

[3570] Çerkes ve Abaza memleketleri Deşt-i Kıpçak aksâmından olmağla anları dahi ta‘rîf idüp ve ba‘dehû Turan takrîrine mübâşeret idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ ve billâhi’t-tevfîk H (176^{b}) : - İ

[3571] Bu başlık İ nüshasının II. cildinin 390a numaralı sayfasında yer almaktadır.

[3572] Rus nâmında olan oğlu bundan akdem Moskov ve Leh fasıllarında zikr olunduğı üzre H (176^{b}) : - İ

[3573] ve dağın gāyet sarp yerlerinde dağın Karadeniz’e müntehî olan ucundan Kûh-ı Elburz berâberine varıncadur ki İ (390^{a})

[3574] şöyle ki Çerkes halkının onı kadar vardur H (176^{b}) : onı kadar olmak ihtimâli vardur İ (390^{a})

El-hükkâm: Ve bunların başları ve beğleri ve zâbıt ve hâkimleri olmayup ve ba‘zılarının beğleri vardur ammâ kimseye hükm itmeğe ve zabt u rabt itmeğe kādir değillerdür. Bir kimse bir kimseye itā‘at idüp baş eğmezler. Her biri kılıcı ve postalıyla söyleşürler. Ve bir karye halkı yigirmi karye ile düşmen olurlar ve yine aslâ pervâ itmezler. Zîrâ cümle karyeleri dağıstânın gāyet sarp yerlerindedür ki bir vechle düşmen değil, dost bile varmak mümkin değildür. Ale’l-husûs atlu varmak hîç kābil değildür. Bu vechden birbirleriyle düşmen olurlar ve aslâ havf ve pervâ itmezler. Ve kârları hemân kârları fursat gözedüp birbirlerin urmak ve tutup esîr itmek ve mâlını gāret itmekdür.

Âlât-ı harb: Ve bunların âlât-ı harbleri tüfenk ve kılıc ve ok ve yay olup ve okı ve yayı kendüler yaparlar. Ve tüfengin ve kılıcın pek a‘lâsın alur ve zırh dahi giyerler. Bir zırha veyâ bir cevherdârî tüfenk veyâ kılıca bir esîr virürler. Ve bu âlâtları ekseriyyâ müslim ve kâfir Laz tüccârları tāifesi götürüp mübâdele ile satarlar. Ve bu Abaza halkı gāyet tîr-endâz ve tüfenk-endâz olup ve bâ-husûs kılıc çalmada dahi gāyet mâhirlerdür[3575].

Et-türâb: Ve bunların zirâ‘at idecek tarlaları gāyet kalîl olup ekinlerini çapa ile ekerler. Ve mahsûs bağ u bağçeleri dahi olmayup lâkin yabânî meyveleri gāyet çokdur. Husûsan ceviz ve kestane mâ-lâ-nihâye olup anınla iddihâr iderler. Ve dağları gāyet sarp ve müntehâ olup ve eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirre-i mütenevvi‘anın haddi ve pâyânı olmayup böyle kadd-bâlâ ve müntehâ eşcâr gayri yerlerde nâdir bulunur. Ve neb‘ pınarları ve enhâr-ı cârîleri dahi gāyet çok olup ve âb u havâsının letāfeti hod ta‘bîr olunmaz.

El-vuhûş: Ve dağlarında ve ormanlarında vahşî tuyûr ve cânevâr envâ‘ının dahi hisâbı olmadığından mâ‘adâ **[177a]** vaşak kürki cânevârının makbûli ve aslahı[3576] bunun dağlarında çok olup ve avlayup satarlar. Ve çemşir ağacı dahi mübâlağa çok olmağla gemiler yüklenüp İstanbul’a ve sâir vilâyetlere götürüp satarlar. İşbu çemşir ve vaşak kürkinden vâfir intifâ‘ları vardur.

El-edyân: [İ, II, 390b] Ve bunların cümlesi mecûsîdür lâkin dilleri gibi dînleri dahi birbirlerine muhâlif olup her bir karye halkının âyîn-i küfrlerinde başka âyînleri

[3575] âlât-ı harb: Ve bunların âlât-ı harbleri tüfenk ve kılıc ve ok ve yay olup ve okı ve yayı kendüler yaparlar. Ve tüfengin ve kılıcın pek a‘lâsın alur ve zırh dahi giyerler. Bir zırha veyâ bir cevherdârî tüfenk veyâ kılıca bir esîr virürler. Ve bu âlâtları ekseriyyâ müslim ve kâfir Laz tüccârları tāifesi götürüp mübâdele ile satarlar. Ve bu Abaza halkı gāyet tîr-endâz ve tüfenk-endâz olup ve bâ-husûs kılıc çalmada dahi gāyet mâhirlerdür H (190[a]) : - İ

[3576] ve ıslahı H (190[a]) : - İ

vardur. Muhassal bunlarda tahrîre bir tarz tarz ve âyîn ve mezheb ve dîn ve bir nizâm u intizâm yokdur.

Et-tabâyi‘: Ve bu Abaza tāifesi gāyet sert ve titîz ve hûnî ve bî-rahm ve cesûr ve bahâdur ve kılıc çalmada hod mâhir olurlar. Ve bir kerre bir şeye tehevvürlendikde kendü evlâd ve akrabâsına dahi merhameti yokdur. Ve bir şeye inâd itdikde o şeyi yâ icrâ ider veyâ ölür veyâ öldürür. Ölmek ile uyumak yanlarında müsâvîdür.

En-nisâ: Erleri gibi avretleri dahi sert-tabî‘at[3577] olup lâkin Rus gibi her hizmete müste‘id ve işci[3578] olup ve kendülerinin ve erlerinin esvâb ve kürklerini dahi avretleri dikerler. Ve güzelleri olur ki nazîre kabûl itmez. Ve bunlar dahi Rus gibi işledikce ve doğurdukca tavlanup ve güzel ve ten-dürüst olurlar[3579].

El-kabâil: Ve bunların kabîleleri çokdur, lâkin baş ve meşhûr kabîleleri ikidür ki birine Çeraç dirler, baş kabîledür. Ve bunlar tâ Gürcistân’a muttasıl olan yerde olurlar. Ve bir kabîlesine dahi Basti-oğulları ta‘bîr olunur. Dağın tâ beri ucında ya‘ni Kırım tarafına müntehî olan ucında olurlar. Ve bu kabîlelerin beği vardur lâkin zikr olunduğı üzre zabt u rabta kādir değildür. Ve bu Basti-oğullarının olduğı yerlere ba‘zı bâzârgânlar varup alış veriş iderler. Ve Karadeniz’e ba‘zı gemiler dahi varup anlara müte‘allik şeyler getürüp ve anlarda olan eşyâ ve vaşak ve tilkü[3580] kürkleri ve esîr ile mübâdele iderler ve gayri tüccârlar dahi vardur ki çemşir ağacı ve ba‘zı latīf kereste ağacı ve kestane ve ceviz ve elma tahmîl idüp ve İstanbul’a götürüp azîm müstefîd olurlar[3581]. Ve gemiler yatmağa latīf limanları vardur ve bâ-husûs Gelincik limanı dirler bir limanı vardur ki Karadeniz’de öyle liman yokdur. Ve bu Basti-oğullarından içerü bir tüccâr ve bir kimse gitmeğe kādir değildür. Muhassal işbu kavm-i Abaza bu ana gelince gereği gibi bir pâdişâhın hükmine girüp ser-fürû itdikleri yokdur ve kendü ebnâ-yı cinslerinden olan beğlerine dahi mahkûm olmayup herkes başlu başına gezer ve bildüğini ider bir tāife-i şedîd ve anîd ve pelîdlerdür.

Fasl-ı der-beyân-ı memkeket ve ahvâl-i kavm-i Çerkes

Ve bu Çerkes kavmi Abaza’dan münşe‘abdur dirler[3582].

[3577] erleri gibi avretleri dahi serd-tabî‘at H (177[a]) : ve nisâları dahi serd olup İ (390[b])

[3578] ve işci H (177[a]) : - İ

[3579] ve kendülerinin ve erlerinin esvâb ve kürklerini dahi avretleri dikerler. Ve güzelleri olur ki nazîre kabûl itmez. Ve bunlar dahi Rus gibi işledikce ve doğurdukca tavlanup ve güzel ve ten-dürüst olurlar H (177[a]) : ve bâ-husûs gāyet güzelleri olur ki ta‘bîr olunmaz. Ve bunlar dahi Rus gibi doğurdukca ten-dürüstlenüp hüsn-i zâtiyyelerine halel gelmez, العهدة على الراوى İ (390[b])

[3580] ve vaşak ve tilkü H (177[a]) : - İ

[3581] ki çemşir ağacı ve ba‘zı latīf kereste ağacı ve kestane ve ceviz ve elma tahmîl idüp ve İstanbul’a götürüp azîm müstefîd olurlar H (177[a]) : - İ

[3582] ve bu Çerkes kavmi Abaza’dan münşe‘abdur dirler H (177[a]) : - İ

El-hudûd: Ve bu Çerkes memleketi şarken bahr-i Geylan ve garben Karadeniz ve cenûben muttasıl-ı Kûhistân ve şimâlen Sahrâ-yı Heyhât'da müntehîdür. Ve sâkin oldukları yerlerin tūli yüz sâ'atlik mikdârı yerdür.

El-cibâl: Cümlesi muttasıl bir dağ olup ve meşhûr-ı âlem olan Kûh-ı Elburz çâk öte yerde vâki' olmışdur ki bunun bâlâsına su'ûd mümkin değildür ve dâimâ yukarusında berf ve bârân ve sehâb eksik olmaz. Ve memâlik-i Çerkes'in küllîsi mezkûr kûhistânın şimâl tarafında sıra ile düşmişdür ve Arak ta'bîr olunan yerde tamâm olur. Ve arz i'tibâr olunur yeri yokdur zîrâ ale'd-devâm bir yerde karâr-dâde olmadıklarından mu'ayyen ve ma'lûmu'l-hudûd değildür. Ve bu kûhistânın kıble tarafı Kûh-ı Elburz berâberine değin bütün Abaza halkı olup ve andan öte Gürcistân'dur.

El-enhâr: Ve bu Çerkes vilâyetinin gölleri yokdur ammâ neb' pınarlarının ve ırmaklarının hisâbı olmayup ırmaklarının nısfı Karadeniz'e ve nısfı Geylân Denizi'ne döker ve Karadeniz'e karışan büyük sularında balığın kesretine gāyet yokdur. Ve Bahr-i Geylân'a karışan enhârının dahi her birinde olan balık bundan on kat ziyâdedür ve hattâ kemâl-i kesretinden el ile tutmak mümkindür ve envâ' balık olduğından mâ'adâ alabalık dahi gāyet çokdur ve hem iri olur, şöyle ki her biri yigirmi ve otuz **[177b]** vakıyye gelür.

El-havâ: Havâsının letāfeti ve âbının hiffeti cihetinden cümle vilâyetlere gālib ve müsellem dimek olur.

El-hayvânât: sâir memâlikde olan hayvânâtın cümlesi bu vilâyetde dahi olup hem çok ve hem ıslâh olur ve bâ-husûs güzel ve mümtâz atları ve bârgîrleri olur **[İ, II, 391a]** ve hem bunların ata gāyet rağbet ve i'tibârları olur.

El-vuhûş: Gayri memâlikde olan vahşî hayvânâtın bu vilâyetde dahi hisâbı olmaduğından mâ'adâ yabân sığırı olur ki ismine tonbay dirler. Gāyet iri olur ki andan iri hayvân olmaz, meğer fîl ola. Ve bir nev' hayvân dahi vardur ki deveye benzer ve büyüklükde dahi deve kadar olur ve başında geyik boynuzı gibi boynuzları olup ve adına bolan dirler. Ve vaşak cânevarı dahi olup lâkin Abaza mertebe çok değildür[3583]. Ve sâir vahşî hayvânâtın dahi hisâbı yokdur.

Et-tuyûr: sâir memleketde olan tuyûr-ı hânegînin cümlesi mevcûd olduğından mâ'adâ ekle sâlih ve gayri-sâlih kebîr ü sagīr tuyûr-ı mütenevvi'anın hisâbı olmayup bu ecilden sayd u şikâra mâil ve ilminde mâhirlerdür.

[3583] ve vaşak cânevarı dahi olup lâkin Abaza mertebe çok değildür H (191[a]) : - İ

El-esmâr: Ve bunların bağ u bağçeleri ile meyveleri olmayup yabânî her meyve çokdur ve iyi olur. Ve sâir memâlikde olmayan ba‘zı yabânî meyveler dahi ve mahsûs eküp ve terbiye ile hâsıl olma sebzeleri dahi kalîl olup ve heves itmezler[3584].

El-eşcâr: Ve bunda müntehâ ağacların nihâyeti olmayup ve büyüklüğine dahi gāyet yokdur. Ve hattâ ağac kovuğına ayu girüp yavru çıkarur.

El-hubûbât: Ve bunlar her hubûbâtı ekerler. Yerleri münbit olmağla ziyâdesiyle çok olur.

Es-sınâyi‘: Ve bu Çerkes kavminin ekser sınâyi‘ vü bedâyi‘leri âlât-ı harb ve kat‘a müte‘allik şeylerdür ki kılıc ve tüfenk, mızrâk, harbe, hışt[3585] bıçak ve hançer, zırh, ok, yay ve tîr ve kalkan ve sâir evânî-i âhen yapup ve hem ıslâh yaparlar. Ve sularının havâssından her yapdıkları âlât-ı kat‘ gāyet keskin olur[3586]. Ve bâ-husûs gāyet güzel ve zarîf ve matbû‘ raht ve tüfenk ve kılıc ve zırh ve tîrkeş donadurlar ki Çerkesîce diyü her milletde makbûl ve mu‘teberdür. Ve kepken dirler keçeden bir libâsları vardur ki anı yağmurluk yerine giyerler. Aslâ yağmur te’sîr eylemez. Keçeyi bir mertebe terbiye itmişlerdür ki perankon çuka kadar kavîliği vardur[3587]. Ve sâir giydikleri libâslarını dahi cümle kendüler nesc idüp muhassal çuka ve kumâş ve boğasıdan mâ‘adâsı cümle kendi amelleridür ve ekserini dahi koyun yününden yaparlar. Ve giyim libâsları tarzı ve âlât-ı harbleri tavr-ı İslâm’dan sonra cümle milletden matbû‘ ve mu‘teber ve münâsibdür.

Ahlâk-ı memdûha: Ve bu Çerkes tāifesi mevzûnü’l-kadd ve mahbûbü’l-vech ve bahâdur olup vilâyetlerine varan gurebâ ve müsâfirîne gāyet ri‘âyet ve ikrâm idüp mâl ve cânına bir ihânet itmezler. Islâh ata ve güzel pusâta ve pâk libâsa mâillerdür. Ve ekseriyyâ atluları zırhlı olup ve gāyet cenkci olurlar. Muhassal atlarına ve silâh ve pusâtlarına bir vechle söz yokdur zîrâ herkes yimez ve içmez, bir ıslâh at ve birkaç güzel ve pâk silâh ve pusât idinmeğe sa‘y iderler. Ve bunların âlât-ı pusâtları ok, yay, mızrâk, kılıc ve tüfenk ve zırhdur.

Ahlâk-ı zemîme: Ve bu Çerkes tāifesi sert-tabî‘at ve mu‘ânid-hilkat olmalarıyla akvâl ü ef‘âllerinde devâm devâm ve sebâtları yokdur. Ve bu ahvâl-i zemîmelerinde كل شىء يرجـــــع إلى أصـــــله[3588] buyurulduğı[3589] asılları olan Abaza’ya müşâbihdür.

[3584] kalîl olup ve heves itmezler H (177[b]) : kalîl ve nâdirdür İ (İ, II, 391[a])

[3585] harbe, hışt H (177[b]) : - İ

[3586] ve sularının havâssından her yapdıkları âlât-ı kat‘ gāyet keskin olur H (177[b]) : - İ

[3587] ki anı yağmurluk yerine giyerler. Aslâ yağmur te’sîr eylemez. Keçeyi bir mertebe terbiye itmişlerdür ki perankon çuka kadar kavîliği vardur H (177[b]) : - İ

[3588] Herşey aslına rücu eder.

[3589] كل شىء يرجـــــع إلى أصـــــله buyurulduğı H (177[b]) : - İ

En-nisâ: Ve bu Çerkes avretlerinin kaddi mevzûn ve hüsni sâirlerden efzûn ve tenâsüb a‘zâları uygun olup ricâle mahabbetlü ve ziyâde ri‘âyetlü ve firâş hizmetinde nezâket ve letâfetlü ve elleri ma‘rifetlü olup şöyle ki nakış ve dikiş ve nesc ve terzilik ve kürkcülük gibi şeylerde gāyet mâhirler olup ve hattâ kendülerinin ve erlerinin libâs ve kürklerini dahi avretleri dikerler. Ve bundan mâ‘adâ ibrişimden kîse ve çorap ve eldiven ve bıçak kaytanı ve şeritleri[3590] ve sâir şeyler yaparlar ki Sakız cezîresi avretlerine gāliblerdür.

Ez-zemîme: Ve bunların dahi erleri tabî‘atleri sert ve gāyet kıskanc ve küskün olurlar[3591] ve matbah hizmeti ve bunun emsâli ağır işlere ve hizmetlere el virmeyüp tahammül idemezler. Ve bir gayrileri vardur ki küskün ve küstâh olurlar[3592].

El-envâ‘[3593]: Ve bu Çerkes tāifesi birkaç nev‘ kabîle olup ve çingâne dahi çokdur. Ve bunlarda bir soy vardur ki çehrede beyâz ve güzel ammâ gövdesi esmer olup çehresine uymaz ve hem kolları ve baldırları kıllı olur. Ve doğurdukda memeleleri dahi gāyet büyük **[178a]** olur ve bir soyları dahi vardur ki ricâl ve nisâlarının bülûğa erince başları kel ve gövdeleri gicikli olur. Ve büyüdükde dahi **[İ, II, 391b]** yaz günlerinde bir işe veyâ bir şeye sıkılmak vâki‘ oldukda ol gicik marazı nev‘an hareket ider. Çerkes câriyesi teserrî itmek murâd idenler bu zikr itdüğimiz nişânlara mukayyed olmak gerekdür. Zîrâ evlenmekden murâd evlâd hâsıl itmekdür. Böyle olduğı hâlde asla çeküp evlâdda dahi olur[3594].

El-lisân: Ve bu Çerkes kavminin lisânları cemî‘-i elsineden başka bir lisân olup ve imlâya dahi gelmez ve cümlesi Tatarca dahi bilürler ve içlerinde ba‘zı Türkce bilülerleri dahi vardur[3595]. Ve bunların cümlesi sekiz kabîle olup dördünün lisânı bir ve dördünün lisânı başkadur. Lâkin cümlesi birbirlerinin dillerini bilürler ve hemân farkları şehirli ile karyeli gibidür.

El-edyân: Ve bunların dînlerinde ihtilâf vardur, zîrâ beğleri ve sipâhîleri namâz kılup ve oruç tutarlar ve lâkin âyîn-i keferelerini dahi icrâ iderler. Ve bu vechle ba‘zıları İslâmlarına ve ba‘zıları küfrlerine zâhib olmışlardur. Ammâ bu fakīr dir ki bir def‘a İslâm’dan çıkup küfri kabûl iden mürted olup katl îcâb itdikde bunlar hod günde birkaç

[3590] eldiven ve bıçak kaytânı ve şeritleri H (177^{b}) : - İ
[3591] ez-zemîme: Ve bunların dahi erleri tabî‘atleri serd ve gāyet kıskanc ve küskün olurlar H (177^{b}) : - İ
[3592] ve bir gayrileri vardur ki küskün ve küstah olurlar H (177^{b}) : - İ
[3593] el-envâ‘ H (177^{b}) : - İ
[3594] Çerkes câriyesi teserrî itmek murâd idenler bu zikr itdüğimiz nişânlare mukayyed olmak gerekdür. Zîrâ evlenmekden murâd evlâd hâsıl itmekdür. Böyle olduğı hâlde asla açeküp evlâdda dahi olur. H (178^{a}) : anlar içinde yigirmi-otuz sene durup ve esîrcilik idenlerden ve Tatar mîrzâlarından menkūldür ki العهدة على الراوى İ (İ, II, 191^{b})
[3595] ve içlerinde ba‘zı Türkce bilülerleri dahi vardur H (179^{a}) : - İ

def‘a müslim ve birkaç def‘a küfri kabûl itmeleriyle İslâmlarına zâhib olmak niçe olur?[3596]

En-nikâh: Ve bunların nikâhları dahi edyânlarına mevkūf olup ancak nikâh iderler. Sıhhati ve adem-i sıhhati dînlerine göredür.

El-kabâil: Ve bu Çerkes kavmi sekiz kabîledür ki her birinin hâkimleri başka olup ve hâkimleri dahi yine kendü beğleridür. Ve her bir kabîlenin araları on beşer-yigirmişer sâ‘at yerdür.

Esmâ-i kabâil: Bestini, Kemirköy, Bizadog, Hatukay, Jane, Büyük Kabartı, Kücük Kabartı. Ve bu Kücük Kabartı dahi iki bölük kabîledür ki ol birine dahi Çilaksani dirler. Ve bununla sekiz kabîle olur.

El-asker: Ve bunların askerleri azdur, en çoğunun iki bin atlusı çıkar. Ve bu atlu askerleri sipâhîlerdür ve piyâdeleri çokdur. Bunlar re‘âyâlardur ve cümlesi pâk silâhîdür. Hîn-i iktizâda atlu ve piyâde otuz bin kadar asker cem‘ idebilürler[3597].

El-îrâd: Ve bunların îrâdları cerâim olup gayri îrâdları yokdur.

Eş-şuhûr: Ve bunların şehirleri ve kasabaları yokdur, lâkin her kabîlenin köyleri çokdur.

El-me‘âdin: Ve bunların demir ile kurşundan gayri ma‘denleri dahi yokdur.

Et-ta‘âm: Ve bunların ta‘âmları et ve balık ve tuyûr-ı hânegî ve yabânî ve luhûm-ı sayd olup ve darıdan bir cins lapa yaparlar ki pasta ta‘bîr iderler, ekser-i ta‘âmları ve makbûl ve mu‘tebeleridür. Ve bozaları dahi gāyet çokdur.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve ahvâl-i Gürciyân[3598]

Ve bunlar atîk millet ve vâsi‘ memleket[3599] **[İ, II, 389a]** olup aslında Acem tāifesinden münşe‘ab bir kabîledür ki Ermeni ve Kürd dahi Acem’den münşe‘abdur dirler. Gerçi lisânları ve dînleri başkadur ammâ sîmâda ve sadâda ve harekât u sekenâtda ve libâsda ve ekser ahvâlde Acem’e müşâbehetleri vardur.

El-hudûd: Ve bu Gürcistân’ın bir tarafı Acem ve bir tarafı bilâd-ı Rûm ve bir tarafı Geylân ve bir tarafı Abaza ve bir tarafı Moskov ve bir tarafı Heyhât sahrâsına müntehî olur ki mukaddemâ bunların memleketinin tūli kırk konak mesâfe olup çok metîn ve müstahkem kal‘aları ve mükellef, ma‘mûr şuhûr ve kasabaları olup ve

[3596] ammâ bu fakīr dir ki bir def‘a İslâm’dan çıkup küfri kabûl iden mürted olup katl îcâb itdikde bunlar hod günde birkaç def‘a müslim ve birkaç def‘a küfri kabûl itmeleriyle İslâmlarına zâhib olmak niçe olur? H (178[a]) : - İ

[3597] hîn-i iktizâda atlu ve piyâde otuz bin kadar asker cem‘ idebilürler H (179[a]) : - İ

[3598] Bu başlık İ nühasının II. cildinin 388b numaralı sayfasında yer almaktadır.

[3599] ve vâsi‘ memleket İ (389[a]) : - H

köylerinin hod haddi ve hisâbı yok idi. Ve çok zamân dahi başka pâdişâhları olup ve çok mâcerâ ve hikâyetleri vardur ki zikri tavîl olup Taberî'de ve Şâhnâme'de ve niçe tevârîhlerde muharrerdür. Ve bu Gürci tāifesi çokluk millet ve ma'mûr memleket olup el-hâletü hâzihî[3600] ba'zı vilâyet ve kal'aları, Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye'den zabt olunup ve ba'zıların Acem ahz idüp ve hâlâ ba'zan Devlet-i Aliyye'ye tâbi' olup ve ekseriyyâsı kadîmü'l-eyyâmdan Acem'e tâbi' olmalarıyla hâlâ Acem'in tüfenk-endâz piyâdesi ve şâh kapusında hizmetde olan mahsûsları Gürci **[178b]** tāifesidür. Ve bu Gürci tāifesi gāyet çok milletdür, şöyle ki Rus'dan sonra bunlar cümleden ziyâdedür. Ve buna delîlin biri budur ki hâlâ Memâlik-i Mahrûsa'da olan Rus kölesi ve câriyesinden Gürci ed'âfdur ve bâ-husûs Anatolı'nın ekser bilâdında ve Kürdistân ve Arabistân'da ve Bağdâd ve Basra câniblerinde[3601] ekseriyyâ isti'mâl itdikleri Gürci esîrleridür. Ve Hindüstân'da dahi Gürci esîrleridür ve Acem'de hod hisâbları yokdur. Muhassal bir bereketli tāifedür.

Et-tabâyi': Ve bu Gürci tāifesinin tabî'atları ve akılları hafîf olup ve ekseriyyâsı gāyet oğuz ve ahmak ve salb olurlar lâkin doğru ve hakīkatlü olup efendisinin mâlına ve cânına ve ırzına kasd ve ihânet itmek nâdir vâki' olmışdur. Ve hattâ Bağdâd ve Basra ve Haleb ve Musul'da ba'zı büyük bâzârgânlar[3602] yüz ve iki yüz ve dahi ziyâde kîse akça ile Hindüstân'a gönderüp ve Hindüstân hod iklîm-i vâsi' ve ecnâs-ı muhtelife nâs ile memlû olup ve bir tarafa gidüp kalmak mümkin iken sadâkat ve hakīkatine binâen kaçmayup ve mâlını telef itmeyüp ve imsâk üzre geçinüp ve getürdüği emtâ'ı fürûht ve ol vilâyet metâ'larından harîd gelürler. Ve hîn-i muhâsebede efendisinin tasavvur itdüği masrafdan ekall-i kalîl masraf defteri virürler ki âdem hayrân kalur. Ve ne kıyâfet ve esvâb ile gitmiş ise yine anınla gelüp üstine ve başına bir şey itmemiş, öylece gelürler[3603]. Bu hakīrin Bağdâd ve Basra'da ve ba'zı dostlarımızın köleleri Hindüstân'dan ikişer-üçer yüz kîselik mâl ile köleleri geldikde hîç üzerlerine ve kıyâfetlerine düşmez sadâkatlerine ve hizmetlerine ta'accüb eyledim[3604]. Muhassal mâl

[3600] ve çok zamân dahi başka pâdişâhları olup ve çok mâcerâ ve hikâyetleri vardur ki zikri tavîl olup Taberî'de ve Şâhnâme'de ve niçe tevârîhlerde muharrerdür. Ve bu Gürci tāifesi çokluk millet ve ma'mûr memleket olup el-hâletü hâzihî H (179[a]) : - İ

[3601] ve Bağdâd ve Basra câniblerinde H (178[b]) : - İ

[3602] hattâ Bağdâd ve Basra ve Haleb ve Musul'da ba'zı büyük bâzârgânlar H (178[b]) ve hattâ Bağdâd ve Basra ve ol etrâflarda ba'zı büyük bâzârgânlar İ (389[a])

[3603] ve hîn-i muhâsebede efendisinin tasavvur itdüği masrafdan ekall-i kalîl masraf deftteri virürler ki âdem hayrân kalur. Ve ne kıyâfet ve esvâb ile gitmiş ise yine anınla gelüp üstine ve başına bir şey itmemiş, öylece gelürler H (178[b]) : - İ

[3604] bu hakīrin Bağdâd ve Basra'da ve ba'zı dostlarımızın köleleri Hindüstân'dan ikişer-üçer yüz kîselik mâl ile köleleri geldikde hîç üzerlerine ve kıyâfetlerine düşmez sadâkatlerine ve hizmetlerine ta'accüb eyledim İ (389[a]) : Bağdat ve Basra ve ba'zı dostlarımız kölelerini gönderürlerdi ki aslâ üzerine kıyâfetine düşmez varup geldikde ta'accüb iderdim H (178[b])

ve cânı muhâfazasıyçün Gürci gulâmı cümleden yeğdür. Ammâ ağır işlere çendân tahammülleri yokdur, şöyle ki çifte, harhende ve deveci ve oduncı ve hammâl ve bunların emsâli hizmetlere yaramazlar lâkin bağçevân ve sakā ve ev hizmeti ve bâ-husûs kapucılık lisân ve hey'etine gāyet çesbân olup efendisi her ne tenbîh ider ise anınla amel idüp "Üç gün bir ayağ üzre dur" dise durup ve kapudan içerü hod kelb değil, kedi dahi komaz. Ve hem gāyet ehl-i kanâ'at olup ve hasîs olurlar. Ve bu Gürci tāifesinde gāyet bahâdur ve zor-ı bâzûya mâlik âdemler çok çıkup şöyle ki at na'lını kırarlar.

El-gulâm: Ve bu Gürci gulâmlarında[3605] hadd-i bülûğa irince gāyet mahbûb olurlar ve bülûğa irdikde koynundan ve cebeninden sakalı çıkup ve tebdîl-i sîmâ iderler ve Kürd ve Ermeni gibi gövdeleleri dahi kıllu olurlar. Muhassal doğru ve hakīkatlü olup ve gāyet bahâdur ve zûr-âverleri çokdur. Ve hattâ Rüstem-i dâstân dahi Gürci idi diyü iddi'â ve iftihâr iderler.

En-nisâ: Ve bunlarda gāyetü'l-gāye çehre ve sîmâda güzel ve mahbûbeler olur ki tasvîre benzer. Lâkin bunların ekseriyyâ gövdeleri çehrelerine uymayup bir mikdâr esmer olur ve ekseriyyâ dahi elleri **[İ, II, 389b]** ve ayakları iri ve kolları ve baldırları kıllu olur ve bâkire iken gāyet çehredâr olup evlâd doğurdukda bozulup çehrelerinde olan hüsn ü letāfet noksan-pezîr olup ve memeleri dahi büyük olur. Muhassal sîmâlarına göre nisâya lâzım ser-tâ-pâ tenâsüb a'zâya mâlik ve zikr itdüğimiz uyûbdan müberrâ, ayıbsız güzelleri az bulunur lâkin çehrede şol mertebe güzelleri olur ki görenler vâle vü hayrân kalur ve hattâ[3606] "Güzel arasan Gürcistân'a, mâl istersen Hindüstân'a var" dimişlerdür. Ve hattâ Ferhâd'ın ma'şûkası ve Acem şâhı[3607] Hüsrev'in karısı olan Şîrîn'i dahi Gürci idi dirler. Ve'l-hâsıl Gürci câriyeleri dahi erleri gibi ağır işlere ve aşcılığa el virmeyüp lâkin nakış ve dikiş ve ev hizmetine gāyet müste'idlerdür[3608].

El-bilâd: Ve bunların memleketleri ekseriyyâ dağlık ve ormanlık ve sarp yerlerdür ammâ yerleri münbit olup zirâ'at ve hırâset idecek ve bağ ve bağçeleri ve meyveleri gāyet çokdur. Ve hattâ ormanlarının kesret ü vefretinden nâşî şarâblarını bağlarında yapup ve fuçıları ile yine bağları içinde bırakup ve yanına bir kadeh dahi korlar ki yoldan geçenler susadıkda istedüği kadar içsin dirler. Zîrâ anlarda me'kûlât kısmı akça ile satılmayup birbirlerine mübâdele iderler. Meselâ birine biraz yağ lâzım

[3605] el-gulâm: Ve bu Gürci gulâmlarında H (389[a]) : - İ
[3606] ki görenler vâle vü hayrân kalur ve hattâ H (178[b]) : - İ
[3607] Acem şâhı H (178[b]) : - İ
[3608] ve'l-hâsıl Gürci câriyeleri dahi erleri gibi ağır işlere ve aşcılığa el virmeyüp lâkin nakış ve dikiş ve ev hizmetine gāyet müste'idlerdür H (178[b]) : - İ

olsa komşusından alup ve ana dahi ne lâzım ise yerine virür. Ve bunlarda akça gāyet kıt ve azîz olup esvâbdan gayri şey akça ile satılmayup cümle değiş iledür. Ve esvâbdan dahi mübâdele ile alup virürler[3609].

Âb u havâ[3610]: [179a] Ve bu memleketin suları hafîf ve havâsı latîf olup şöyle ki neb‘ pınarlarının ve enhâr-ı cârîlerinin hadd ü nihâyeti yokdur. Ve nehirlerinde envâ‘-i simâk bî-nihâye olup ve ekser nehirlerinde alabalık dahi çokdur.[3611] Ve ehlî ve yabânî vuhûş u tuyûrun dahi hisâbı yokdur.

El-hükkâm: Ve bunların mukaddemâ çok zamân başka pâdişâhları olup ve çok şehirleri ve kal‘aları olup ve hattâ Gence ve Tiflis ve Geylân ve Kütans ve Ardahan ve Ahısha ve Kars ve Erzurûm dahi bunların hükminde idi[3612]. Ve ba‘dehû Acem pâdişâhları tahakküm idüp ve ba‘dehû Acem hükminden çıkup üç karındaş memleketi taksîm idüp üç hânlık olmak üzre memleketi zabt itdiler ki birine Kütanis ve birine Eşcil ve birine Kurye hânı dirlerdi ki ve ile’l-ân memleketleri bu minvâl üzre yâd olunur. Ve hâlâ Kütanis ve Ardahan ve niçe kılâ‘ ve tevâbi‘âtları Devlet-i Aliyye tarafından zabt olunup ve bu hânlıkların büyüği Kütanis hânlığıdur ki çok yere ve kabîleye hükm iderdi. Ve bunların hânlıkları ve beğlikleri ocaklık olup birbirlerinin vilâyetine ve hükûmetine karışmazlardı. Ve bunlarda her kabîlenin hânı ve beği olup ve lâkin bu üç hâna tâbi‘lerdür[3613].

El-kabâil: Kütanis hânına tâbi‘ olan kabâilin birine Sağ Başcı dirler ki büyük kabîle olup ve bunların kesretlerinden nâşî mukaddemâ Acem pâdişâhları bunlardan havf idüp müdârâ iderlerdi. Ve bunlar Kütanis hânının dahi itā‘atinden çıkup ve içlerinden başka hân diküp başlu başlarına olmışlardur ki hîn-i iktizâda bunlardan kırk-elli bin cenk erbâbı tüfenk-endâz asker cem‘ olmak mümkindür. Ve Acem pâdişâhlarının tüfenk-endâz piyâde askeri ve kapu hizmeti kulları bunlardandur dirler. El-hâletü hâzihî bunlar işbu asırda yedi karındaş olup ikisi başıdur ki birinin ismine Pate ve birinin ismine Simon dirler. Ve gayrilerinin dahi vilâyetleri vardur ve lâkin bu ikisi başdur, bunlara itā‘at iderler. Gürci’nin cümleden ziyâde cenkci ve kuvvetli kabîlesi bunlardur.

[3609] esvâbdan gayri şey akça ile satılmayup cümle değiş iledür. Ve esvâbdan dahi mübâdele ile alup virürler H (178[b]) : esvâbdan gayri şey nâdir akça ile satılur İ (389[b])

[3610] ab u havâ H (178[b]) : el-havâ İ (389[b])

[3611] ve ekser nehirlerinde alabalık dahi çokdur H (179[a]) : - İ

[3612] ve çok şehirleri ve kal‘aları olup ve hattâ Gence ve Tiflis ve Geylân ve Kütans ve Ardahan ve Ahısha ve Kars ve Erzurûm dahi bunların hükminde idi H (179[a]) : - İ

[3613] ve bunlarda her kabîlenin hânı ve beği olup ve lâkin bu üç hâna tâbi‘lerdür H (179[a]) : - İ

Kabîle-i Dâdiyân: Bunlar dahi Kütanis hudûdından olup başka beğleri vardur ki gâh itā‘at ve gâh isyân iderler. Ve bu kabîleden dahi hîn-i iktizâda on bin kadar tüfenkli asker çıkar.

Kabîle-i Merkel: Ve bunlara Mikril dahi dirler. Bunlar dahi Kütanis tâbi‘inden olup gāyet çokluk kabîledür ammâ sâirleri gibi cenkci değillerdür. Ve bunların dahi başka beğleri vardur.

Kabîle-i Çuhayli: Bunlar dahi Kütanis hükminde olup ve bunlardan dahi hîn-i iktizâda üç-dört bin cenkci çıkar. Ve bunların dahi başka beğleri vardur.

Kabîle-i Selütmande: Ve bunlar dahi Kütanis hükminde olup gāyet çokluk ve cümlenin kuvvetlüsidür ve vilâyetleri dahi çok vâsi‘ olup şöyle ki bir tarafı Moskov’a ve bir tarafı Abaza ve Merkel’e ve bir tarafı Heyhât sahrâsına **[İ, II, 390a]** ve bir tarafı Acem’e müntehî olur. Ve içlerinde birkaç beğleri vardur ki ocaklık olup birbirlerinin vilâyetlerine karışmazlar ve lâkin birbirleriyle bozuşup kıtâl iderler. Bâ‘isi dahi birbirlerinin re‘âyâsını çalup satarlar, ol sebebden aralarına adâvet ve husûmet düşüp muhârebe ve mukātele iderler. Ve bunların beğlerinin kârı dâimâ birbirlerinin re‘âyâlarının kızlarını ve oğlanlarını ve erlerini ve avretlerini çaldırup ve kapdırup satmakdur. Ve hattâ kendi re‘âyâlarında dahi akça idecek bir güzel kız veyâ oğlan zuhûr itse bi-eyyi-hâl anı çaldırup satarlar[3614]. Muhassal işbu Gürci vilâyetleri hayli vâsi‘ ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir memleket ve millet olup lâkin ekseriyyâ dağlık ve kayalık ve ormanlık ve sarp yerler olmağla bunların vilâyetlerine sefer itmek gāyet meşakkatlü ve zahmetlidür.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat-ı Îrân ya‘ni Acem, bu memlekete Latin ve Yûnân lisânında Parsiya dirler[3615]

Ma‘lûm ola ki bu memleket Asya eczâlarından bir vâsi‘ memleket ve büyük saltanat ve ehâlîsi dahi atîk millet olup şöyle ki ba‘de’t-tūfân rûy-i arzda ibtidâ tâc giyüp ve tahta oturup ve pâdişâhlık ünvânıyla yâd olup ve âyîn-i saltanat vaz‘ **[179b]** iden Keyûmers bin Sâm bin Nûh aleyhi’s-selâmdur diyü cemî‘-i kütüb-i tevârîh-i mu‘teberâtda[3616] muharrer ve mastūrdur. Ve bu sebebden işbu Keyûmers hakkında “ceddü’l-mülûk” diyü ma‘rûf u meşhûr olmışdur ammâ ma‘nâ böyle değildür. Gerçi

[3614] ve bunların beğlerinin kârı dâimâ birbirlerinin re‘âyâlarının kızlarını ve oğlanlarını ve erlerini ve avretlerini çaldırup ve kapdırup satmakdur. Ve hattâ kendi re‘âyâlarında dahi akça idecek bir güzel kız veyâ oğlan zuhûr itse bi-eyyi-hâl anı çaldırup satarlar H (179[a]) : - İ

[3615] Bu başlık İ nüshasının II. cildinin 374a numaralı sayfasında yer almaktadır.

[3616] mu‘teberâtda H (179[b]) : - İ

dünyâda ibtidâ pâdişâh olan budur ammâ ol vakiterde Sâm neslinden olanların ceddi olup şark ve şimâlde Yâfes ve garb ve cenûb etrâflarında Hâm evlâdlarından pâdişâhlar zuhûr itmişdür diyü işbu kitâbın evvelinde ta‘rîfen zikr olunmışdur, nazar oluna. Lâkin bu Îrân halkı kadîm millet ve atîk saltanat ve büyük devlet ve vâsi‘ memleket olup şöyle ki Kahtâniyân ve Kiyâniyân asırlarında bu Îrân saltanatı cümleden mu‘azzam ve muhteşem ve kuvvetlü olup rub‘-ı meskûn pâdişâhlarına gālib olmışlardur. Târîh-i Taberî’de ve Şâhnâme’de tafsîli[ne] nazar oluna[3617]. Ve ba‘dehû Eşkiniyân tabakasında dahi birkaç pâdişâh zamânında ol kuvvet ve tumturakı bulmışdur. Cümle tabakātda gelen pâdişâhları takrîr tavîl, ancak içlerinde ma‘rûf ve meşhûr olanlardan bir kaçını icmâlen zikr idelim. Evvelâ Keyûmers, **[İ, II, 374a]** Cemşîd, Menûçehr, Dahhâk-i Mârî, Ferîdûn, Keykâvus, Keyhüsrev, Keykubâd, Dârâ, Behrâm, Enûşirevân zamânlarında olan kuvvet-i saltanatları cümleye ma‘lûm ve meşhûrdur. Ve bu tabakāt mâbeynlerinde dahi saltanatlarnda ba‘zı ihtilâl vâki‘ olmışdur ammâ zuhûr-ı İslâm’da Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri Enûşirevân’ın oğlu Kisrâ’ya nâme-i şerîf irsâl idüp İslâm’a da‘vet itdiklerinde hâşâ nâme-i şerîflerine ihânet ve adem-i itā‘at itmeleriyle Resûl-i kibriyâ aleyhi efdalü’t-tehâyâ hazretleri dahi مزّق الله ملكه[3618] diyü bed-du‘â itmeleriyle ol vakitden beri saltanatları ihtilâl ve tezellülden hâlî olmayup ve kırk-elli sene mürûr itmeyüp bir semtden bir âhar millet zuhûr ve istîlâ idüp[3619] ve mukaddemâ bunlar şecâ‘at ve cesâret ile meşhûr bir tāife iken ol vakitden beri cesâretleri dahi cebânete tahvîl olmışdur.

El-ihtilâl: Ve bu Îrân memleketinde İslâm’dan mukaddem[3620] vâki‘ olan ihtilâl ve istîlâ ile zabt-ı memleket idüp niçe sene saltanat iden tavâifdür ki icmâlen zikr olunur. Evvelâ bu memleketi Âsirî nâm millet zabt idüp ve ba‘dehû Meydî tāifesi zabt idüp ve ba‘dehû Maçedonî tāifesi ya‘ni İskender zabt idüp ve ba‘dehû Seraçin ya‘ni Garb ve ba‘dehû Tatar ve her tarafından niçe millet müstevlî olup ve târîh-i İslâm’ın on birinci senesinde bu tāife-i Acem’in üçünci silsilesinden Yezdicerd tahta geçüp saltanatlarına bir mikdâr nizâm ve kuvvet virüp ve Hazret-i Ömer radıyallâhu anh bunları İslâm’a da‘vet idüp kabûl itmemeleriyle târîh-i İslâm’ın otuz birinci senesinde bunların üzerine asker ta‘yîn ve Hazret-i Sâriye’yi serdâr nasb idüp gönderdikde varup Nihâvend sahrâsında mukābil olduklarında tāife-i mecûs gāyet çok olmağla asâkir-i İslâm’a za‘f vâki‘ oldukda cum‘a güni idi, Hazret-i Ömer radıyallâhu anh minberde

[3617] Târîh-i Taberî’de ve Şâhnâme’de tafsîli[ne] nazar oluna H (179ᵇ) : - İ
[3618] Allah onun mülkünü parçalasın.
[3619] ve kırk-elli sene mürûr itmeyüp bir semtden bir âhar millet zuhûr ve istîlâ idüp H (179ᵇ) : - İ
[3620] İslâm’dan mukaddem H (179ᵇ) : - İ

hutbe okurken Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri kerâmet ile asâkir-i İslâm’ın ahvâlini ilhâm itdikde minberden üç kerre يا سارية الجبل[3621] diyü nidâ itdikde Hazret-i Sâriye ve asker de eshâb-ı kirâmdan dahi niçeler işidüp ol cenk itdikleri mevzı‘in kurbında olan dağa arka virdiklerinde asker-i İslâm kuvvetlenüp mecûsîler mağlûb olup ve çok askeri katl olunup ve Yezdicerd katl ve[3622] kızı esîr olup ve Dirafşi Kâviyân didikleri meşhûr u mu‘teber bayrakları ki vardur, Dahhâk-i Mârî’den beri gelen Acem pâdişâhları dür-i girân-bahâ ve elmâs ve yâkūt ve sâir zî-kıymet cevâhir vaz‘ idüp tezyîn itmişlerdür ki üzerinde olan cevâhirin hisâbı yok idi, ol bayrak dahi alınup[3623] Medîne-i münevvereye getürdüklerinde Hazret-i Ömer radıyallâhu anh ol bayrağın cevâhirlerin satdırup humsunı beytü’l-mâla koyup ve bâkīsinden asker-i İslâm’a taksîm itdikde dörder yüz altun atluya ve ikişer yüz altun piyâdelere taksîm düşmişdür. Ve kızı Şehrebânû’yı esîr idüp[3624] getürdüklerinde pâdişâhzâdeler esîr olmak câiz olmamağın Hazret-i İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerine virmişlerdür ki mahalli ile zikr olunur. Ve’l-hâsıl ol cenkde Yezdicerd firâr idüp ve ba‘dehû Hazret-i Osmân radıyallâhu anh hilâfetinde cenkde Yezdicerd askeri bozulup ve kendüsi firâr idüp ve bir değirmene varup ihtifâ itdikde değirmenci esvâbına tama‘ idüp katl eylemekle Acem saltanatı munkarız olup bütün memleketi İslâm zabt eyledi, şöyle ki hulefâ-i Abbâsiyyûn asrında[3625] iki yüz beş senesinde **[180a]** Me’mûn Halîfe zamânında Tāhiriyye zuhûr idüp ve bunlardan beş pâdişâh gelüp elli altı sene mümted olup saltanat sürmişlerdür. Ve bundan sonra iki yüz elli dokuz senesinde Saffâriyyûn zuhûr idüp ve bunlardan üç pâdişâh gelüp ve saltanatları otuz dört sene mümted olmışdur. Ve bundan sonra Sâmâniyyân zuhûr idüp ve bunlardan dokuz pâdişâh gelüp ve saltanatları yüz on sene mümted olmışdur. Ve bunlardan sonra dahi Gazneviyyûn zuhûr idüp ve bunlardan on pâdişâh gelmişdür ki saltanatları yüz elli beş sene mümted olmışdur. Ve bunlardan sonra Gūriyyûn zuhûr idüp ve bunlardan beş pâdişâh gelmişdür ki saltanatları altmış dört sene mümted olmışdur. Ve bunlardan sonra Harezmiyyûn zuhûr itmişdür ki bunların evveline Kutbüddîn Muhammed dinüp ve bunlardan dört pâdişâh gelüp saltanatları**[İ, II, 375a]**

[3621] Ey Sâriye! Dağa (yanaş)!

[3622] Yezdicerd katl ve İ (374^{b}) : - H

[3623] ve Dirafşi Kâviyân didikleri meşhûr u mu‘teber bayrakları ki vardur, Dahhâk-i Mârî’den beri gelen Acem pâdişâhları dür-i gîrân-bahâ ve elmâs ve yâkūt ve sâir zî-kıymet cevâhir vaz‘ idüp tezyîn itmişlerdür ki üzerinde olan cevâhirin hisâbı yok idi, ol bayrak dahi alınup H (179^{b}) : - İ

[3624] bayrağın cevâhirlerin satdırup humsunı beytü’l-mâle koyup ve bâkīsinden asker-i İslâm’a taksîm itdikde dörder yüz altun atluya ve ikişer yüz altun piyâdelere taksîm düşmişdür. Ve kızı Şehrebânû’yı esîr idüp H (179^{b}) : - İ

[3625] ve’l-hâsıl ol cenkde Yezdicerd firâr idüp ve ba‘dehû Hazret-i Osmân radıyallâhu anh hilâfetinde cenkde Yezdicerd askeri bozulup ve kendüsi firâr idüp ve bir değimena varup ihtifâ itdikde değimencı esvâbına tama‘ idüp katl eylemekle Acem saltanatı munkarız olup bütün memleketi İslâm zabt eyledi, şöyle ki hulefâ-yı Abbâsiyyûn asrında H (179^{b}) : - İ

on dokuz sene mümted olmışdur ve altı yüz yigirmi sekiz senesinde bunlar üzerine Cengiz Hân hurûc ve saltanatların zabt idüp ve oğlu Ohotoy Hân'ı pâdişâh itmişdür. Ve buna göre saltanat-ı Acem Cengiz ve Hülagü neslinden Moğol zabtında olup ve bunlardan on sekiz pâdişâh gelüp saltanatları yüz sekiz sene mümted olmışdur. Ve yedi yüz otuz altı senesinde Timur hurûc idüp ve Âzerbaycân saltanatını zabt idüp sekiz yüz yetmiş üç senesine gelince silsile-i Timuriyyûn mümted olmışdur. Ve bunlardan mâ'adâ bu mahalle gelince otuz kadar sâhib-i hurûc mülûk zuhûr itmişdür ki kimi bir tarafını ve kimi nısfını zabt idüp her birlerin ta'rîf tavîl olur. İtmâm-ı memâlikde zuhûr-ı İslâm'dan işbu asra gelince ne kadar İslâm saltanatı gelmişdür ve zabtları neredür, tahrîr olunsa gerekdür, andan ma'lûm olur. Ve bunı tahrîrden murâd Resûl-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin Acem saltanatı hakkında مزّق الله ملكه[3626] buyurdukları kelâm-ı mu'ciz-beyânları te'sîriyle Yezdicerd'den sonra saltanat-ı Îrân Acem tāifesinden zikr itdüğimiz üzre niçe tavâif-i muhtelife hükmine girüp ve sekiz yüz yetmiş üç senesinde nesl-i Acem'den Yûsuf zuhûr idüp ve ba'dehû Anur ve ba'dehû İskender ve ba'dehû Yovavonka ve ba'dehû oğlu Açenali ve ba'dehû Uzun Hasan ve ba'dehû oğulları Hâlid ve[3627] Ya'kūb ve Bay Sungur ve Bostân ve Ağmar ve Elvan ve Murâd Beğ, bunı bir cenkde İsmâ'îl-i Safevî katl itmişdür. Ve bu tabakātın zamânında saltanatları adûdan ve rakībden hâlî olmayup ömürleri cenk ü cidâl ü hırâş-ı cân ile geçüp ve[3628] ba'dehû dokuz yüz yigirmi senesinde Şâh İsmâ'îl-i Safevî zuhûr idüp Acem saltanatına tekrâr biraz revnak ve kuvvet gelmeğle, ortalığı hâlî kıyâs idüp etrâf-ı mülûk zu'efâ üzerlerine at sürüp ve ba'dehû Devlet-i Aliyye tarafına dahi geçer ve mu'âmele itmeğe başlamağla sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam, kahramân-ı zamân Sultān Selîm Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri yümn ü ikbâl ve sa'âdet ü iclâl ile bi'n-nefs üzerine teşrîf buyurup Çaldıran nâm mevzi'de mukābil olup cenk-i azîmden sonra Kızılbaş-ı bed-ma'âş askeri münhezim olup askerinin ve büyük beğlerinin ekseri tu'me-i şemşîr ve niçeleri ve avreti Tâclı Hânım dahi esîr olup ve kendüsi dahi ahz olunmış mertebede iken bir hîle ile halâs olup firâr itmeğle niçe

[3626] Allah onun mülkünü parçalasın.

[3627] ve bunlardan mâ'adâ bu mahalle gelince otuz kadar sâhib-i hurûc mülûk zuhûr itmişdür ki kimi bir tarafını ve kimi nısfını zabt idüp her birlerin ta'rîf tavîl olur. İtmâm-ı memâlikde zuhûr-ı İslâm'dan işbu asra gelince ne kadar İslâm saltanatı gelmişdür ve zabtları neredür, tahrîr olunsa gerekdür, andan ma'lûm olur. Ve bunı tahrîrden murâd Resûl-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin Acem saltanatı hakkında "*Mezzaka'llâhü milkehû*" buyurdukları kelâm-ı mu'ciz-beyânları te'sîriyle Yezdicerd'den sonra saltanat-ı Îrân Acem tāifesinden zikr itdüğimiz üzre niçe tavâif-i muhtelife hükmine girüp ve sekiz yüz yetmiş üç senesinde nesl-i Acem'den Yûsuf zuhûr idüp ve ba'dehû Anur ve ba'dehû İskender ve ba'dehû Yovavonka ve ba'dehû oğlu Açenali ve ba'dehû Uzun Hasan ve ba'dehû oğulları Hâlid ve H (180[a]) : - İ

[3628] ve bu tabakātın zamânında saltanatları adûdan ve rakībden hâlî olmayup ömürleri cenk ü cidâl ü hırâş-ı cân ile geçüp ve H (375[a]) : - İ

vilâyetleri zabt olunup bir mertebe gûşmâl virildi ki bir dahi davranacak hâli kalmayup gelecek sene yine sefer idüp bütün memleketi zabt olunmak üzre iken elçi gönderüp emân dileyüp emân virilmeğle ilâ âhiri'l-ömr bir dahi herekete mecâli olmadı. Cümleye ma'lûm bir gazâ-yı ekberdür, münâsebetle icmâlen zikri lâzım geldi. Ve kendüsi helâk oldukdan[3629] sonra yerine oğlu Tahmâsb ve ba'dehû bunun oğlu İsmâ'îl-i sânî ve ba'dehû Muhammed Hudâbende ve ba'dehû oğlu Abbâs ve ba'dehû Şâh Safî ve ba'dehû Şâh Abbâs-ı sânî ve ba'dehû Üçünci Şâh İsmâ'îl ve ba'dehû Şâh Hüseyin şâh oldukda ismine şâh dimeyüp sultân dinmek fermân eyledi. Ve bundan mâ'adâ ez-kadîm olan âdet ve kānûn-ı saltanatları bozup ve müceddeden işler îcâd ve ihdâs itmekle beğleri ve ricâl-i saltanatları muğber-i hâtır olup ve müneccimleri dahi istihrâc idüp bir sultān-ı zamânda Acem saltanatı bir âhar millete nakl idecekdür diyü haber virdiklerinde ısgā itmeyüp "Her kim bana şâh dir, eşedd-i ukūbet ile katl iderim" diyüp ve sikkesinde sultān darb itdirüp ve yüz on dokuz senesinde tāife-i Etrâk'dan Agvân nâm kabîleden Mîr Veys hurûc idüp Kazhâr kal'asını tevâbi'âtıyla zabt idüp ve birkaç def'a üzerine asker-i azîm ta'yîn idüp cümlesinde **[180b]** münhezim olmalarıyla "Siz bana ihânet ideyorsuz" diyü hânlar hânını katl idüp ve iki yüz bin asker ile kendüsi gidüp gitdikde iki sâ'at mukāvemet idemeyüp otuz binden ziyâde askerini kırup ve şâhı esîr idüp ve gelüp tahtgâh-ı Îrân olan Isfahân şehrini Veysîler zabt idüp ve bu arada şâhın oğlu Tahmâsb Moskov'a varup vâfir asker-i imdâd alup ve Kızılbaş'dan dahi başına çok asker cem' ve Veysîler üzerine geldiklerinde mukāvemet idemeyeceğini bilüp ve cümle hazâine müte'allik nukūd ve cevâhir ve emtâ'ı Kazhâr'a irsâl ve kendüsi dahi Isfahân'ı bırakup Kazhâr'a gitmekle Şâh Tahmâsb Isfahân'da tahta cülûs idüp hâlâ şâhıdur[3630]. Sene 1143. Ve bundan sonra ne zuhûr idecekdür, [3631]لا يعلم الغيب إلّا الله

[3629] ve kuvvet gelmeğle, ortalığı hâlî kıyâs idüp etrâf-ı mülûk zu'efâ üzerlerine at sürüp ve ba'dehû Devlet-i Aliyye tarafına dahi geçer ve mu'âmele itmeğe başlamağla sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam, kahramân-ı zamân Sultān Selîm Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri yümn ü ikbâl ve sa'âdet ü iclâl ile bi'n-nefs üzerine teşrîf buyurup Çaldıran nâm mevzi'de mukābil olup cenk-i azîmden sonra Kızılbaş-ı bed-ma'âş askeri münhezim olup askerinin ve büyük beğlerinin ekseri tu'me-i şemşîr ve niçeleri ve avreti Tâclı Hânım dahi esîr olup ve kendüsi dahi ahz olunmış mertebede iken bir hîle ile halâs olup firâr itmeğle niçe vilâyetleri zabt olunup bir mertebe gûşmâl virildi ki bir dahi davranacak hâli kalmayup gelecek sene yine sefer idüp bütün memleketi zabt olunmak üzre iken elçi gönderüp emân dileyüp emân virilmeğle ilâ âhiri'l-ömr bir dahi herekete mecâli olmadı. Cümleye ma'lûm bir gazâ-yı ekberdür, münâsebetle icmâlen zikri lâzım geldi. Ve kendüsi helâk oldukdan H (180[a]) : - İ

[3630] ve kuvvet gelmeğle ortalığı hâlî kıyâs idüp etrâf-ı mülûk zu'efâ üzerlerine at sürüp ve ba'dehû Devlet-i Aliyye tarafına dahi geçer ve mu'âmele itmeğe başlamağla sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam, kahramân-ı zamân Sultān Selîm Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri yümn ü ikbâl ve sa'âdet ü iclâl ile bi'n-nefs üzerine teşrîf buyurup Çaldıran nâm mevzi'de mukābil olup cenk-i azîmden sonra Kızılbaş-ı bed-ma'âş askeri münhezim olup askerinin ve büyük beğlerinin ekseri tu'me-i şemşîr ve niçeleri ve avreti Tâclı Hânım dahi esîr olup ve kendüsi dahi ahz olunmış mertebede iken bir hîle ile halâs olup firâr itmeğle niçe vilâyetleri zabt olunup bir mertebe gûşmâl virildi ki bir dahi davranacak hâli kalmayup gelecek sene yine sefer idüp bütün memleketi zabt olunmak üzre iken elçi gönderüp emân dileyüp emân virilmeğle ilâ âhiri'l-ömr bir dahi herekete mecâli olmadı. Cümleye ma'lûm bir gazâ-yı ekberdür, münâsebetle icmâlen zikri lâzım geldi. Ve kendüsi helâk oldukdan H (180[a]-180[b]) : - İ

[3631] Gaybı Allah'tan başkası bilmez.

Evsâf-ı evveliyyât[3632]**:** Ve bu mahalle gelince memleket-i Îrân'da pâdişâh olan tabakāt alâ tarîki'l-ihtisâr zikr olundı, lâkin nefs-i tāife-i Acem ta'bîr olunan tavâifin zuhûr idüp saltanat-ı Îrân'ı zabt itdikleri Yûnân ve Latin ve Rûmiyân târîhlerinde ba'de't-tūfân üç bin dört yüz altmış sekiz sene mürûrında olup ve Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmdan beş yüz otuz altı sene mukaddem idi ki ibtidâ tahta cülûs idenin ismine Aşimenz dirlerdi ki Kambizaz'ın babası ve Siroz'un ceddidür. Ve bunun zürriyetinin âhiri Dârâ idi ki Acem saltanatını İskender bunun elinden alup ve İskender'den sonra Acem saltanatı Partozlara geçüp ve ba'dehû mîlâdın iki yüz yigirmi sekizinde Partoz tāifesi elinden tekrâr Artakserser nâm Acem zabt idüp ikinci def'a saltanatlarının ibtidâsı bu oldı. Ve bundan sonra pâdişâh olanlara tahfîf-i kelâm içün ekâsira dir oldılar. Ve bunun silsilesi mîlâdın altı yüz otuz iki senesine gelince mümted olup Yezdicerd zamânında münkarız olup İslâm pâdişâhları ve sâhib-i hurûclar zabt idüp ve ba'dehû târîh-i İslâm'ın sekiz yüz yetmiş üç senesinde Acem tāifesinden Yûsuf nâm kimesne zuhûr idüp ve hâlâ işbu asırda şâh olanlar anın neslindendür ki zikr olunmışdur. İskender, memleket-i Îrân'ı Dârâ elinden aldıkda tūli üç bin beş yüz mîl olup ve arzı dahi iki bin beş yüz mîl idi[3633].

El-hudûd: Bu memleketi şimâlen Buni Marikasbiyo gölü ya'ni Geylân Denizi**[İ, II, 375b]** ve Özbek vilâyeti ve Oksu ırmağı ve Kafkasaso dağı ve şarken İndu nâm ırmak ki Hind ırmaklarındandur ve Kampiya ve Moğol memleketi ve cenûben Dış-deniz ve Fâris körfezi ve Ürmüs memleketi ve garben Kürdistân dağları ve Furât suyu ve Dicle ırmağı ve Diyâr-ı Bekr ve Ermeniyân memleketi hadd iderdi.

El-bilâd: İskender bu memleketi zabt itdikde sâir bâc u harâc viren memleketlerden mâ'adâ işbu Îrân saltanatı hükminde ma'dûd olan vilâyetler ve sancaklardur ki alâ tarîki'l-icmâl zikr olunur: Cedrusiye, Karamaniye, Rirancane, Arakosiye, Baktiryane, İrkaniye, Ariye, Paritye diğer Cedrusiye ki Hind'e karîbdür, Paropamizi, Parizeyni, Ürmüs cezîresi ki elmâs ve pîrûze ve incü çıkar, Modomastika, Samidaçi, Armuze ki hâlâ ismine Kirman dirler, Diranciyan ki hâlâ ismine Sicistân dirler, Daravane, Kandehor ki hâlâ Kazhâr dirler, Zabilistân, Horâsân, Balbir, Mediya, Mercana ve Esrite'nin bir hissesi ve Suzbana ve Kaldiya ve nefs-i Fâris ve Lare Koziye ve bu sancakların her birlerinden mukaddemâ beş yüzden bin şehre değin var idi, şöyle

[3632] evsâf-ı evveliyyât H (180[b]) : - İ

[3633] ve hâlâ işbu asırda şâh olanlar anın neslindendür ki zikr olunmışdur. İskender, memleket-i Îrân'ı Dârâ elinden aldıkda tūli üç bin beş yüz mil olup ve arzı dahi iki bin beş yüz mil idi H (180[b]) : dokuz yüz yigirmi senesinde Şâh İsmâîl istiklâl virmişdür. Ve'l-hâsıl bu hisâb üzre tāife-i Acem'den saltanat zuhûrunun ibtidâsından işbu târîh-i İslâm'ın bin yüz otuz üç senesine gelince bin iki yüz elli sekiz sene mürûr itmiş olur ki hâlâ olan pâdişâhlarına Sultân Hüseyin Mîrzâ dirler İ (375[a])

ki Baktiryane sancağında bin şehir olup Bahtire nâm şehir tahtgâhları idi ve bunun halkı mukaddemâ meyyitlerini köpeklere virürlerdi. Ve bunlardan mâ‘adâ bir sancakları dahi var idi ki ismine Diyâr-ı Komend dinüp ve bu sancakda birkaç millet tāifesi olurdı ki birine Nisey ve birine Asteveyni ve birine Mozdorani ve birine Kaziroti ve birine Avbari ve birine Elimandiri ve birine Borci dinüp ve bu sancağın üç baş şehirleri var idi ki gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr olup birine Aziye ve birine Bitakse ve birine Aleksandiriyye dirlerdi. Ve bunlar bir memleket dahi zabt iderlerdi ki Partiye dinüp ve hâlâ Irâk-ı Acem bunun dahi dört büyük sancağı var idi ki birine Kamizeyne ve birine Parteyine ve birine Peravtiçine ve birine Tabeyn dinüp ve bu Tabeyn sancağının baş şehrine Akotompile dirlerdi ki ma‘nâsı “yüz kapulu” dimek idi. Gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehir olup yüz kapusı var idi ve bunun üç mu‘azzam şehri dahi var idi kim Amborodakıs ve birine Arakakane ve birine Çeredifone dinüp bunlar şimdi yokdur **[181a]** Ve bu Irâk’da bir sancak dahi vardur ki Kasayin dinüp ve bir ismine dahi Ecişnan dirler ve hâlâ pâyitahtları olan Isfahân şehri işbu sancakdadur. Ve bu Irâk memleketinin halkı gāyet mübâhî iderler ki bunlar indinde hırsızlık ve zinâ ayb olmayup ve hattâ kız karındaşlarını dahi tasarruf iderlerdi. Ve bu Îrân saltanatında bir sancak dahi vardur ki ol zamân ismine Persile dinüp şimdi Fâris dirler. Büyük sancak olup mukaddemâ ve ba‘dehû çok zamân başka bir saltanat olmışdur ki ba‘de’t-tūfân ibtidâ saltanat bu sancakda zuhûr itmişdür. Ve mukaddemâ bunda dahi birkaç nev‘ millet olurlardı ki birine Çezebati ve birine Rabti ve birine İpofaçi ve birine Suzey ve birine Mogori ve birine İstabeyi dirlerdi. Ve bir sancağına dahi Parita Çeyni ve birine dahi Mizdiye ve birine dahi Mardini ve birine dahi Tevaçeyni ve birine dahi Susiane, diğer ismine Eleran dinüp bunda bir millet olurdı ki Elimey dirlerdi. Ve bir sancağına dahi Meliteyna ve birine dahi Kabameyna ve birine dahi Karaçisya ve birine dahi Kaltepiti dirlerdi ki bunun bir münbit ovası olup ismine Deyro dirler ki dünyâda böyle münbit yer yokdur dirler. Ve bu ovada üç ırmak vardur ki birine Mozeyo ve birine Orento ve birine Oleyo dirler. Bunun suyı gāyet latîf ve hafîf **[İ, II, 376a]** ve billûr gibi sâf olmağla pâdişâhlar bu sudan içerlerdi. Ve bu sancağın şimdiki ismine Şusitan dinüp ve bunda bir tāife olurdı ki ismine Kazey dirlerdi. Ve bu Îrân memleketinde başka bir memleket dahi var idi ki mukaddemâ birkaç isimle müsemmâ olup Âsirya, Ubeyne, Sarc, Adirinse, Azumiye, Mesul dinüp şimdi Kûhistan dirler. Ve bunun birkaç sancakları vardur ki birine Orapakıti ve birine Apolini Açe ve birine Sitaçeyni ve birine Adyabeyni ve birine Kalaçeyni ve birine Arbilyite ve bu memleketde olan halka Garameyi ve Sambari dirlerdi. Ve bunun dört ırmağı vardur ki birine Tigri ve birine

Liko ve birine Kapero ve birine Gorko dinüp ve bunun üç baş şehri var idi ki birine Neyno ve birine Nimve ve birine Arbele dirlerdi. Ve bu Îrân'da bir vilâyet dahi var idi ki Medye dinüp şimdi Sarh [dirler]. Ve bu vilâyetde birkaç millet olurdı ki birine Kasbi ve birine Kadozi ve birine Ceyli ve birine Dirbelici ve birine Avariçi ve birine Mardi ve birine Markasi ve birine Sagarsi ve birine Tapori ve birine Sidici ve birine Vedasi ve birine Kardoki dinüp buna sonra Gordini didiler. Ve bu vilâyetin birkaç sancakları vardur ki birine Atro ve birine Pariye ve birine Koromiterna ve birine Sagria Nika ve birine Raçiana ve birine Dariti ve birine Kapavo ve birine Ordina ve birine Siromedya dirlerdi.

El-enhâr: Ve bu vilâyetin ırmaklarının birine Kambize ve birine Çiro ve birine Mardo ve birine İstirato ve birine Koride dirlerdi.

El-cibâl: Ve bu vilâyetin dağları dahi çokdur. Birine Koreyno ve birine Tasoniyo ve birine Urente ve birine Zagro ve birine Koatre dirler. Ve bu vilâyetin baş şehirlerinin birine Akbetana ve birine Arsaçya ve birine Çiropoli ve birine Avropo ve birine Türkmen ve birine Derbend ve birine Nemay ve birine Erkes ve birine Zeken ve birine Miren ve birine Perdan ve birine Erdebîl dirler ki hâlâ olan Acem şâhı nesli bu şehirden zuhûr itmişdür ve Acem şâhları bu şehirde kılıc kuşanur. Ve bu vilâyetin en baş şehrine Tebrîz dirler ki mukaddemâ gāyet mu'azzam ve ma'mûr şehir şehir olup şöyle ki etrâfını yigirmi mîl çevirirdi. Ve çok zamân tahtgâh-ı Îrân bu şehir olup ve bundan sonra bir zamân Kazvîn taht olup ve ba'dehû Isfahân şehrini taht itmişlerdür. Ve mukaddemâ bu Acem saltanatının baş sancağına Tersepoli dinüp baş şehrinin ve kal'asının dahi ismi bu olup şehrinin ve kal'asının binâları ta'accübât-ı dünyâdan idi. İskender bunı feth itdikden sonra bir gün ziyâdece mest olup şehrin imâret ve zînetine ve kal'asının metânet ve letāfetine bakup ta'accüb iderken kendüye bir gazab ve hased ârız olmağla bi'l-cümle şehrin binâlarını ihrâk ve kal'ayı dahi hedm ü gāret itdirmişdür. Ve bu vilâyetin mu'azzam ve ma'mûr olan şehirlerinin birine dahi Aksime ve birine dahi Tuvaçi ve birine dahi Pesagarra ve birine dahi Merasiyo ve birine dahi Şîrâz dirler ki bu şehir Cemşîd'in tahtı idi. Ol vakitlerde ve ba'dehû çok zamân bu şehir gāyet mu'azzam ve ma'mûr olup şöyle ki yigirmi beş mîl çevirirdi. Ve mukaddemâ bu vilâyetin halkı güneşe taparlardı ki ismine Çetran diyüp ve bunların büyük **[181b]** yemînleri güneşe yemîn itmek idi. İskender Îrân saltanatını zabt itdikde bu mahalle gelince tahrîr olunan memleketler tâbi' idi. El-hâletü hâzihî bu Acem saltanatında işbu

asırlarda[3634] **[İ, II, 376b]** on beş eyâlet kalmışdur ki her birinde niçe sancaklar ve hükûmetler vardur ki ol eyâletlerin birine Şîrâz ve birine Geylân dinüp buna Moskov keferesi istîlâ itmişdür. Ve biri Deylomon ve biri Irâk-ı Acem ki kudemâ buna Mediya dirlerdi. Ve biri Huveyme vilâyetidür ki mukaddemâ Parte ve Mercana dirlerdi. Ve biri Kürdistân ki Esirya'nın bir hissesidür ve Gürcistân'dan bir mikdâr. Ve biri Horâsân ve biri Kirman ve biri Sistân ve biri Maşirâm ve biri Kazhâr ve bunı cümle tevâbi'âtıyla Mîr Veys zabt itmişdür. Ve biri Zabilistân, bunı dahi Mîr Veys zabt itmişdür dirler. Ve biri Taberistân ve biri Kordiyak vilâyetleridür.

Şuhûr-ı mu'azzam: Ve bu eyâletlerin meşhûr ve mu'azzam ve baş şehirleri bunlardur ki biri hâlâ pâyitahtları olan Isfahân şehridür ki Acemler bu şehir "nısf-ı cihân" diyü iftihâr idüp hılt iderler. Ve biri dahi Kirman ve biri Kum ve biri Kasyan ve biri Şuster ki cümle vilâyetlere kalem bundan münteşir olur. Ve biri Tebrîz'dür ki mukaddemâ pâyitaht idi. Ve biri Şemahi ve biri Ürmüs ve biri dahi Erdebîl şehridür ki işbu asırda olan Acem şâhlarının nesli bu şehirden zuhûr itmişdür. Ve biri Derbend ve biri Şirâz şehridür ki Cemşîd'in tahtı olup âb u havâ ve zevk u safâ ve sâir ahvâl-i dünyâ cihetinden böyle bir şehr-i ferah-fezâ yokdur dirler. Ve biri Sicistân ve biri Sistân şehridür ki Rüstem ve Burzi ve sâir sâhib-kırânların tahtıdur. Ve biri Kavdel ve biri Lar şehridür ki mukaddemâ bu şehir Gavlengin Gavsuvar nâm pehlevân-ı zamân pâdişâhın tahtgâhı idi. Ve biri dahi Herât şehridür ki çok zamân tahtgâh-ı saltanat olmağla ta'accübât-ı ebniyeden çok sarâylar ve binâlar olduğından mâ'adâ bunda iki medrese vardur ki fevkānî ve tahtânî beşer yüz hücresi var dirler. Ve Mollâ Câmî hazretleri dahi işbu şehirde Lengercâm nâm mevzi'de medfûndur. Ve biri dahi Daraycerd ve biri dahi Meksât şehirleridür ki mukaddemâ bunların her birlerinde pâdişâhlar sâkin olup niçe âlî sarâylar ve binâlar yapup tahtgâh idinmişlerdür. Ve sâir şehirleri dahi çokdur lâkin kürsî-i memleket bunlardur ve kasabât ve kurâlarının hod hisâbı yokdur.

El-havâ: Ve bu Acem memleketinin havâsı mıntıka-i i'tidâlde olup bu memleketi ortadan bir dağ tefrîk ider ve bu dağın cenûb tarafında olan vilâyetlerin havâsı hârr olup ve şimâl cânibinde olan vilâyetlerin havâsı mu'tedildür. Ve mukademmâ Acem pâdişâhları bu memleketin havâsı hükmine göre her faslı bir vilâyetde geçürürlerdi, şöyle ki yaz faslında İkbetanya şehrinde ve kış faslında Suse şehrinde ve bahâr ve güz fasıllarında Persepolis ve yâhûd Bâbil vilâyetinde olurlardı.

[3634] saltanatında işbu asırlarda H (181[b]) : - İ

El-enhâr: Ve bu Acem memleketinde sular dahi gāyet çokdur. Mu‘azzam ve meşhûrları bunlardur: Birine İndus dirler ki Hind ırmaklarından olup Acem ile Hind mâbeynini fasl ider, gāyet mu‘azzam sudur. Ve biri dahi Ceyhûn suyudur ki Îrân ile Tūrân mâbeynini fasl ider. Ve birine Tigri ve birine Liko ve birine Kabru ve birine Gorko ve birine Kambize ve birine Çiro ve birine Mardo ve birine İstirako ve birine Koride ve birine Muzebu ve birine Tursak ve birine Orento ve birine Oleyo dirler ki bunun suyı gāyet latīf ve hafîf ve billûr gibi sâf olmağla mukaddemâ pâdişâhlar bu sudan içerlerdi. Ve sâir kücük suların ve pınarların dahi haddi ve hisâbı olmayup ancak mu‘azzam ve meşhûrları bunlardur. Lâkin ekseriyyâ Acem memleketinin suları sakīl olup hafîf ve memdûh suları azdur.

El-cibâl: Ve bu Acem memleketinde dağlar dahi çokdur. Ma‘rûf ve mu‘azzamları bunlardur ki birine Kafkaso ve birine Koeyno ve birine Tasoniyo ve birine Orente ve birine Zagro ve birine Kovatre ve birine Lar ve birine Mâzenderân dirler. Ve sâir dağlar dahi çokdur ve Gürcistân ve Kürdistân dağları dahi müntehâ ve sarp dağlardur.

Et-türâb: Ve bu Acem memleketi toprağı müsâvî olmayup ba‘zı yerleri münbit ve ba‘zı yerleri yâbisdür, şöyle ki ba‘zı yerleri sahrâ ve kumlu ve ufak kırmuzı taşlu olup ve kenger otı gāyet çok olur. Ve dağıstân **[182a]** olan yerleri ve Geylân vilâyeti gāyet münbit olup dağlarından nüzûl iden ırmaklar bağ u bağçelerini ve tarlalarını saky itmekle hubûbât nev‘inden tarlalarına buğday ve arpa ve pirinç ve nohut ve bakla ve mısır buğdayı ve penbe ve keten eküp gayri şey çokluk ekmezler. Zîrâ bunlar gāyet çok mahsûl virür. Ve Geylân vilâyetinde hod gāyet çok ipek olur ve penbe dahi firâvân olur ve sular sebebiyle cemî‘-i sebzevât çok olur.

El-esmâr: Ve bu Acem memleketinde envâ‘-i meyve dahi mevcûd olup ve hem gāyet latīf ve lezîz olur. Ve bâ-husûs bunun kavunı ve karpuzı **[İ, II, 377a]** ve üzüm ve kayısı ve erik ve enâr ve ayva ve birkaç nev‘ amrûd ve elma olur ki gāyet a‘lâ ve latīf olur. Ve bunda bir cins erik olur ki âlû-yı Buhârî dirler. Ve bir cins kayısı dahi olur ki husrev-i şâhî dirler, ricâl-i devlete hediyye gelür. Ve bir nev‘ enâr olur, kabuğı gāyet ince ve içinde dânesi iri nohut ve kücük fındık kadar ve çekirdeği gāyet rakīk ve aslâ telefi dahi yokdur. Ve bir nev‘ ayva dahi olur ki yarım vakıyye ve üç yüz dirhem gelür ve gāyet latīf ve âbdâr olur. Bir kuvvetlüce âdem sıksa limon gibi akar. Ve envâ‘-i gûne üzümleri olduğından mâ‘adâ üç nev‘ kişniş üzümi olur ki bir nev‘i âdeten olan gibi siyâh ve bir nev‘i kırmuzı ve bir nev‘i beyâza mâil yeşil olur ki gāyet latīf ve müferrih olup bu memlekete mahsûsdur.

El-mevâşî: Ve bunlarda koyun ve keçi ve sığır ve câmûs ve at ve katır ve eşek ve deve dahi firâvân olur ve gāyet güzel çapkun bârgîr ve at ve katır olur ki beş yüz guruşa değin harîd u fürûht ve Basra'ya karîb Hüveyze sancağında mümtâz atlar çıkar ki cümlesi kır olur. Ve bu Acem tāifesi ata gāyet i'tibâr ve rağbet idüp ve tîmâr iderler, şöyle ki bunlar arpaya pirinç ve kesilmiş saman karışdırup virürler. Ve bunlar indinde bin guruşa değin at alınup ve satılur. Ve bunlarda gāyet güzel ve iri ve kuvvetlü develer dahi vardur ki kırk ve elli batmân yük tahmîl iderler.

Et-tuyûr: Ve bu Acem memleketinde ehlî ve yabânî tuyûr dahi firâvân olup şöyle ki kaz ve ördek ve tavuk ve mısır tavuğı ve keklik ve çil ve dürrâc ve sülün ve sâir alıcı kuşlardan dahi güzel doğan ve şâhin ve ispir ve balaban ve atmaca ve sungur dahi çok olup lâkin sungur Moskov'dan gelür. Ve bu Acem tāifesi kuş avına mâil ve sayd ilminde mâhir olmalarıyla ekser-i evkātda sayd u şikâra meşgūllerdür.

El-vuhûş: Ve bu Acem memleketinde müntehâ dağlar çok olmağla envâ' yırtıcı cânaverler dahi çok olup şöyle ki arslan ve kaplan ve pars ve ayu ve kurt ve çakal ve tilkü ve gayri derende hayvân çokdur ve geyik ve karaca ve ba'zı sahrâlarında cîran dahi olur. Ve yabân keçisi ve koyunı ve sığırı dahi vardur. Ve tavşan zerdavâ ve sansar çok olup ve karsık dahi bulunur.

El-me'âdin: Ve bu memleketde tuz ve demir ve neft **[İ, II, 377b]** ve kükürd ve güherçile ve bakır ve kurşun ve sırça ve çini ma'denleri vardur. Ve altun ve gümüş ma'denleri dahi vardur ve lâkin kalîl çıkup ihrâcı masrafını ihâta itmemekle ihrâc itmezler. Ve bu memleketde çıkan ma'denî mûmyâ gāyet hâlis ve nâfi' olup ve buna mu'âdil mûmyâ rûy-i arzda bir memleketde dahi olmayup bunlara mahsûsdur. Ve fîrûze ma'deni dahi bunlardadur.

El-emtâ': Ve bu Acem memleketinde Hind'e taklîd envâ'-i emtâ' ve kumâş ve alaca nesc idüp ve gayri şeyler dahi yaparlar ve lâkin cümlesi kalb olup az zamânda boyası solup ve şeffâf ve letāfeti gidüp ve kabarur. Ancak tas ta'bîr olunur dîbâ ve zerbâf nesc iderler ki a'lâ ve mu'teberdür. Ve memdûh şeylerinin biri dahi Horâsânî oda döşemeleridür ki bu dahi bunlara mahsûs olup makbûl ve mu'teberdür. Ve a'lâ ve memdûh olan metâ'larının biri dahi ibrişim ve sâde dîvân haliçelerdür ki her ne kadar büyük dîvânhâne olsa ana göre nesc iderler ki gayri milletlerde yokdur. Muhassal beş kîse ve altı kîse haliçe yaparlar ki görmeyince i'timâd gelmez. Ol haliçelerden Devlet-i Aliyye'ye elçiler ile hediyye gelüp ve bir de Bağdâd'da Hazret-i İmâm-ı Ali ve İmâm hazretlerinin merkad-i şerîflerinde vardur ki insân hayrân olur. Ve bu Acem **[182b]** memleketinin büyük metâ'ı dahi ipek olup ve şol mertebe çok ipek olur ki kendü

memleketlerinde masraf olandan mâ‘adâ taşra memleketlere ekalli yigirmi bin dank ipek gider ki her bir dank yigirmi ve yigirmi dört batmân bağlanur ki her batmân altışar vakıyye olmak üzredür. Ve bu mertebe ağır dank bağlamalarına bâ‘is, birkaç yerde gümrük ve bâc virmeleriyle ta‘dâdda yük az olmak içindür. Zîrâ fürûht idecekleri vilâyete varınca yollarda olan gümrük ve bâcdârlar yük sayup vezn itmezler ve mahall yerine vardıkda vezn iderler. Ve bu mertebe yüki deve çeker mi dinür ise Acem develeri dahi ziyâde bile çeker lâkin mu‘tâdları ekseriyyâ kırk batmân ve kırk dört batmân ve kırk sekiz dahi tahmîl iderler. Ve bunların bir büyük metâ‘ları penbedür ki gāyet çok penbe olur. Ve bu Acem saltanatının bir büyük îrâdları incüdür ki Bahreyn’den çıkar ve üzerinde bir hân oturur. Ve âdetleri budur ki mahsûs dalgıçlar vardur ve etrâf u eknâfdan bâzârgânlar gelüp ol dalgıçların bir tobrası vardur, ol tobra dolusı incü sadefinin mîrîsi vardur, üzerine olan hâna virür. Ve ba‘dehû dalgıç dalar ve sadefi çıkarur ve sadefde olan incüyi çıkarurlar. Bir gırbâlları vardur, ol incüyi korlar. Aşağı geçeni ol bâzârgâna virüp ve geçmeyüp üstünde kalanları mîrî içün ahz iderler. Ve bir sadefden on-on iki boy incü çıkar. Ba‘zı sadefde mîrî içün ahz olunacak bir incü çıkmayup cümlesini bâzârgân alur. Ve ba‘zı sadefde dahi bi’l-cümle hurde ve kücük incüsi çıkup bâzârgâna dahi yaramayup mîrîye peşîn virdiği akça dahi gider. Muhassal kumar oyunı gibi bir şeydür ki bu incüden çok bâzârgân cümle mâlını telef idüp müflis olur ve ba‘zıları dahi ed‘âf u mudâ‘af fâide idüp kâmrân olurlar. Ve bu Bahreyn’den mâ‘adâ Habeş vilâyetinde ve Yeni Dünyâ’da ve Frengistân’da ve Hindüstân’da ve Çin’de ve sâir çok vilâyetlerin dahi deryâsında ve göllerinde ve ba‘zı büyük sularında dahi incü çıkar ammâ Bahreyn’den çıkan incü cümleden a‘lâ ve mu‘teberdür ki geç sararup ve dîr kocayup fenâ bulur. Ve’l-hâsıl işbu Acem memleketinde ecnâs-ı muhtelife tüccâr tāifesinin hisâbı yokdur. Ve bunların on iki yerde bender iskeleleri olmağla Hind ü Sind ve Çîn u Mâçîn ve Yemen ve Habeş ve Frenk ve Afrika’dan envâ‘-i emtâ‘ ile gemiler gelüp ve bâzârgânlar geldüğinden mâ‘adâ Arabistân ve Kürdistân ve Anatolı ve Rûmili ve Türkistân ve Moskov ve Rus ve Leh vilâyetlerinden dahi bâzârgân gelüp emtâ‘ların fürûht ve kendülerine lâzım bu vilâyet emtâ‘ından harîd idüp bu sebebden rûzmerre **[İ, II, 378a]** bu memlekete birkaç yerden kârbân gelüp ve kârbân çıkar. Bu memleketde bu sebebden insâna lâzım ve isti‘mâl olan eşyâlardan bulunmaz bir şey yokdur[3635].

[3635] bu memleketde bu sebebden insâna lâzım ve isti‘mâl olan eşyâlardan bulunmaz bir şey yokdur H (378[a]) : - H

Mahlûk-ı evvel[3636]**:** Ve bu Îrân halkı kadîm millet ve atîk saltanat ve vâsi‘ memleket olup ve halkı dahi kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve ve cenkci tāife olup ve saltanatları dahi cümleden âlî ve muhteşem olup çâk Enûşirevân zevâline gelince pâdişâhları cihân pâdişâhlarına gālib idi. Zîrâ her ne kadar sâhib-kırân pehlevân-ı cihân gelmiş ise Afrasiyâb ve Burzî’den mâ‘adâsı[3637] işbu Îrân’dan zuhûr idüp işbu Îrân pâdişâhlarının mu‘îni ve sâhib-kırân pehlevânları olmağla Îrân pâdişâhları cümleye gālib idiler. Ol pehlevânların evveli Tahmûres-i Divbend ba‘dehû Kerşasıb-ı âhen-dest idi ki Dahhâk-i Mârî zamânında idi. Bunı bir ecder helâk eyledi. Ve ba‘dehû oğlu Kahramân-ı kâtil idi ki Ferîdûn zamânında idi. Ve ba‘dehû oğlu Nerîmân oğlu Sâm ve ba‘dehû Zâl oğlu Rüstem-i Dâstân idiler ki bunlar cümle Kiyâniyân zamânında idiler ki Sâm, Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın pehlevânı idi. Ol vechile buna Sâm-ı sâm-süvâr dahi dirlerdi. Zîrâ ba‘zı katli lâzım gelen ba‘zı dîv ve insân ve cânevar katli içün buluta binüp ve rûzgâra emr idüp ve bunı götürüp varup katl iderdi dirler. Ve Rüstem dahi Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm zamânına irişüp Hazret-i Süleymân aleyhisselâm dîne da‘vet ve kendüye itā‘at içün âdem gönderüp vardıkda Rüstem[i] bir hasmı elinde helâk olmış buldı diyü rivâyet nakl ider. Ve ol vakitlerde niçe bunlara mu‘âdil pehlevânlar dahi olmağla bu Îrân pâdişâhları cümleye gālib olmışlardı. Ve Afrasiyâb Tūrân pâdişâhı ve gāyet bahâdur pehlevân idi ve Burzî dahi Tūrân’dan zuhûr idüp lâkin Rüstem’in oğlu Sührâb’ın oğlu olduğı ma‘lûm oldukda Afrasiyâb’dan ayrılup dedesi **[183a]** Rüstem yanına varmağla Afrasiyâb’ın za‘fına bâ‘is oldı. Muhassal ibtidâ âyîn-i saltanat bu Îrân’da zuhûr idüp ve bundan mâ‘adâ[3638] işbu dünyâda olan sınâyi‘ vü bedâyi‘ ve insân isti‘mâl itdüği şeyler ki vardur, ekseri Cemşîd itdüği îcâdlar olup ve mukaddemâ bu Cemşîd müstecâbü’d-da‘ve ve sâlih âdem olmağla her ne du‘â itse kabûl olup ol şey husûl-pezîr olurdı. Ve hattâ pîrlik za‘fı gelmeyüp ve âdem ölmemek içün du‘â itmekle kavl-i muhtelife üzre kırk sene kadar kimse ölmeyüp ve pîrlik za‘fı dahi gelmedi. Ve kendüden bu misillü şeyler zuhûr itmekle şeytān aleyhi’l-la‘ne vesvesesiyle ilâhiyyet

[3636] evvel H (182^{b}) : - İ

[3637] Afrasiyâb ve Burzî’den mâ‘adâsı H (182^{b}) : - İ

[3638] ol pehlevânların evveli Tahmûres-i Divbend ba‘dehû Kerşasıb-ı âhen-dest idi ki Dahhâk-i Mârî zamânında idi. Bunı bir ecder helâk eyledi. Ve ba‘dehû oğlu Kahramân-ı kâtil idi ki Ferîdûn zamânında idi. Ve ba‘dehû oğlu Neriman oğlu Sâm ve ba‘dehû Zâl oğlu Rüstem-i dâstân idiler ki bunlar cümle Kiyâniyân zamânında idiler ki Sâm, Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın pehlevânı idi. Ol vechile buna Sâm-ı sâm-süvâr dahi dirlerdi. Zîrâ ba‘zı katli lâzım gelen ba‘zı dîv ve insân ve cânever katli içün buluta binüp ve rûzgâra emr idüp ve bunı götürüp varup katl iderdi dirler. Ve Rüstem dahi Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm zamânına irişüp Hazret-i Süleymân aleyhisselâm dîne da‘vet ve kendüye itā‘at içün âdem gönderüp vardıkda Rüstem[i] bir hasmı elinde helâk olmış buldı diyü rivâyet nakl ider. Ve ol vakitlerde niçe bunlara mu‘âdil pehlevânlar dahi olmağla bu Îrân pâdişâhları cümleye gālib olmışlardı. Ve Afrasiyâb Tūrân pâdişâhı ve gāyet behadur pehlevân idi ve Burzi dahi Tūrân’dan zuhûr idüp lâkin Rüstem’in oğlu Sührâb’ın oğlu olduğı ma‘lûm oldukda Afrasiyâb’dan ayrılup dedesi **[183a]** Rüstem yanına varmağla Afrasiyâb’ın za‘fına bâ‘is oldı. Muhassal ibtidâ âyîn-i saltanat bu Îrân’da zuhûr idüp ve bundan mâ‘adâ H (182^{b}-183^{a}) : - İ

da‘vâsına başlayup cemî‘-i menâhı mübâh olmak üzre ruhsat virüp ve münteşir olmağla Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Dahhâk-i Mârî’yi kendüye musallat idüp tahtını zabt ve kendüni katl eyledi ve cemî‘-i halk dahi ibâhate mu‘tâd olmalarıyla bunun zamânında dahi cümle halk mübâhî olup şöyle ki hırsızlık ve zinâ ayb olmayup akrabâlarını ve hattâ kız karındaşlarını isti‘mâl iderlerdi. Ve ba‘dehû şeytān aleyhi’l-la‘ne Dahhâk’in iki omuzlarından öpüp ve iki ilan gibi şey peydâ [olup] azîm veca’ ve zahmet virüp def‘inde etıbbâ âciz oldılar. Şeytān aleyhi’l-la‘ne bir gün hâzık tabîb sûretine girüp geldikde “Bunun ilâcı nâ-bâliğ beyni sürmekdür” diyü mekr itmekle ol zâlim ve cebbâr dahi günde dört ma‘sûm katl itdirüp beyni ol ilanlara virmekle veca’ı def‘ olup kavl-i muhtelife ile iki yüz seneden ziyâde bu tılısmı idüp ammâ bir âkil vezîrî var idi, halka merhamet idüp iki keçi beyni katup ol zebh olacak ma‘sûmların ikisini âzâd iderdi. Ammâ “Dağlara firâr idin” diyü tenbîh iderdi, zîrâ mu‘ayyen âdemler var idi ki mahalle mahalle gezüp nevbet ile herkes[in] evlâdını alup vezîre götürürdi. Ol dahi ikisini âzâd idüp ve ikisini cellâda katl itdirüp ve iki keçi beyni katup ve mühürleyüp gönderürdi. Ve bu sebebden halk dahi birbirlerine hasım olup birbirlerinin evlâdlarını gamz iderlerdi. Ve ol âzâd itdikleri sarp dağlara ve mağaralara kaçup ihtifâ iderlerdi. Ve hâlâ ol dağlarda olan Ekrâd ol âzâd olup firâr idenlerden tenâsül itmedür dirler. Fi’l-vâki‘ ol dağlarda olan Ekrâd tāifesi şeklen bir millete benzemeyüp yabân âdemîsine benzerler. Ve bunların içlerinde ba‘zı kuyruklu kılı ve ser-tâ-pâ kıllu kürkler vardur ki elleri üsti ve bütün yüzleri dahi kıllu çehreleri hemân ayu ve maymuna benzer. Ve bunlar hakkında dirler ki ol âzâd idüp dağlara ihtifâ iden nisâyla ayu cimâ‘ idüp ve evlâd doğurmalarıyla ol nesilden olanlar üreyüp ve emr-i Hakk ile evlâdları böyle kıllu ve kuyruklı olurlar dirler. Zîrâ eğer ayu ve eğer maymun erkeği, insânın avretlerine ve dişisi, insânın erkeğine gāyet harîs ve mâildür dirler. Ve hattâ bir tenhâ buldukda avreti cimâ‘ itmeyince salıvirmez ve dişisi dahi kendüyi itdirmeyince pâre pâre ider salıvirmez dirler. Ve Habeş’de ve Hind’de avret hâtırı içün köy basar dirler. Nakl-i sahîh hikâyeleri çokdur, tavîl olur. Muhassal bu Îrân memleketinde tavâif-i muhtelife çok olup ve bâ-husûs bu nakl itdüğimiz dağî Kürtlerin hiç ayudan farkları olmayup ve tabî‘atleri dahi haşîn ve yoğun olup hayvân-misâl ve gūl-hısâl olup ve bu dağlarda yabân âdemi dahi vardur dirler.

El-edyân: Ve mukaddemâ işbu Îrân’da olan tavâif-i muhtelife âteş-perest olup ve dahi aya ve güne ve yıldızlara ve putlara ve niçe şeylere taparlardı[3639]. Ve hâlâ ol

[3639] ve niçe şeylere taparlardı H (183[a]) : - İ

nakl itdüğimiz Kürdler ile'l-ân şeytāna ve siyâh kelbe taparlar. Ve mecûsîler ve ba'zılar[3640] şol vakte değin edyân-ı bâtılada oldılar ki târîh-i İslâm'ın otuz birinci senesinde Hazret-i Ömer radıyallâhu anh hilâfetinde Acem şâhı olan Yezdicerd katl olunup memleketi zabt olundukda cümle Acem tāifesi müslimân olup câmi'ler ve mükellef medreseler ve kitâbhâneler ve mektebler yapılup şol mertebe ilme mâil ve iştigāl itdiler ki bunlardan niçe müellif ve musannif ve zû-fünûn ulemâ ve fuzelâ zuhûr itmiş idi ki sâir İslâm memleketinde olan ulemâya ve füzelâya gālib olmışlardı, şöyle ki çok zamân bu Acem memleketi menba'-ı ulûm u ma'ârif olup vücûhla sâir memleketlere tefevvukları var idi.

Zuhûr-ı Revâfız: Dokuz yüz yigirmi senesinde Şâh İsmâ'îl, Şeyh Haydar nâm râfizî igvâsıyla mezheb-i revâfıza girüp bundan sonra **[183b]** cümle halk الناس على دين ملوكهم[3641] buyurulduğı üzre revâfız olup sebb-i Şeyhayn ve buğz-ı müslimîn âşikâre oldı. Ve bunların dalâletle hâlâ zâhib oldukları mezheblerine bir mertebe i'tikādları vardur ki cümle İslâm ulemâsından mâ'adâ her ne kadar İncîl ve Tevrât ve Zebûr ulemâsı dahi cem' olsalar zâhib oldukları mezheb-ı bâtıllarından rücû' itmeyüp ve bir vechle ilzâm kabûl itmezler[3642]. Ve hattâ bunlar hakkında cemî'-i Frenk târîhlerinde "Acem tāifesi müslimânız ve kitâbımız Kur'ândur dirler ammâ bunlar Kur'ân'ı müslimânlar gibi tefsîr itmeyüp ve bir dervîş bunları dalâlete düşürüp anın kavli üzre tefsîr iderler diyü" dahl ile tahrîr itmişlerdür. Gerçi revâfız, evvel dahi var idi ammâ âşikâre olmayup mahfî idi. Şâh İsmâ'îl zamânında âşikâre oldı.

El-ahlâk: Ve bu Acem halkı orta boylu ve buğday enlü ve kara yağız ve kara gözlü ve kara kaşlu olurlar. Kırmuzı ve sarı ve beyâz saçlu makbûl olmayup ikrâh iderler. Ve bunlar başlarını tırâş idüp ve sakallarını koyuvirürler. Velâkin müslimânlara müşâbih olmamak içün[3643] şol mertebe kırkarlar ki bir aylık sakal mertebesinde kırkup şöyle ki bir büyücek kehle girse dahi görünür. Ve askerleri dahi mehîb görünmek **[İ, II, 379a]** içün bıyıklarını kırkmayup ve altına yasdık koyuvirüp ağızları görinmez. Ve bunların kendülerine vakār ve letāfet içün bir tavır yürümeleri vardur ammâ aslâ bir letāfet ve vakār yokdur diyü bunı dahi Frenk târîhlerinde dahl idüp görenler dıhk iderler diyü tahrîr itmişlerdür. Ve bu Acem tāifesinin kır sakalluları sakallarını boyayup ve cümle ricâlleri ellerine ve ayaklarına hınnâ yakup ve hattâ husyeteynlerine dahi

[3640] ve hâlâ ol nakl itdüğimiz Kürdler ile'l-ân şeytāna ve siyâh kelbe taparlar. Ve mecûsîler ve ba'zılar H (183[a]) : - İ

[3641] İnsanlar yöneticilerinin dini üzerinedir.

[3642] rücû' itmeyüp ve bir vechle ilzâm kabûl itmezler H (183[b]) : rücû' itmezler İ (378[b])

[3643] velâkin müslimânlara müşâbih olmamak içün H (183[b]) : - İ

yakarlar. Ve hammâma gitdiklerinde hod hınnâ ve boya ve ba‘zı şeyler götürüp ser-tâ-pâ ebdânlarına sürerler ve avretlerden ziyâde tecemmülât götürüp ve cümlesini isti‘mâl ve icrâ idince hammâmda avretlerden ziyâde meks iderler.

Ve bu da ma‘lûm ola ki ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at mevlûdlerinden vefâtlarına gelince anâsır-ı erba‘a hükmince her unsûra duhûl itdikde bir gûne hüsn ü letāfet zâhir olup mevlûdlerinden vefâtlarına değin dört kerre güzel olurlar şöyle ki eyyâm-ı şebâblarında ve yiğitlik eyyâmlarında ve kühûlet evkātlarında. Her birinde bir gûne hüsn ü letāfet olduğından mâ‘adâ eyyâm-ı şeyhûhete varmak müyesser oldukda dahi ak sakal ve yüzünde nûr-ı İslâm leme‘ân idüp başka bir hüsn ü letāfet dahi zahîr olur ammâ bu revâfız tāifelerinin eyyâm-ı şebâblarından yiğitlik ve kühûlet vakitlerinde başka bir bâr ve hey’et olup ve şeyhûhete vardıklarında bir mertebe bed-likā olurlar ki ta‘bîr olunmaz. Bunlara bu ahvâl buğz-ı Şeyhâyn ve adâvet-i müslimîn itdiklerinden çehrelerinde nûr eseri kalmayup memsûh gibi olurlar.

El-lisân: Ve bu Acem lisânı Latin ve Yûnân târîhlerinde “Eski Alman lisânıdur” dirler. Arabî lisânından sonra bir latīf ve belîğ lisândur ki Fârsî dirler. Lâkin şimdi isti‘mâl itdikleri lisânın eski lisânlarından farkı vardur. Nitekim hâlâ tekellüm olunan Türkî lisân Çağatay lisânından me’hûz olup ve ba‘dehû tebdîl-i hurûf ve tagyîr-i i‘râb ile terbiye idüp bir nâzik ve latīf ve zarîf ve cümle lisânı müştemil ve mahlût bir lisân olduğı gibi bu Fârsî lisânı dahi tebdîl-i harf ve tagyîr-i i‘râb ile bir belîğ lisân idüp kadîmî lisânlarından nezâket ve zarâfetde farkı vardur. Ve zuhûr-ı İslâm’dan sonra bunların ulûmı Arabî ve Fârisî olmağla ulemâsı Arabî bilüp ve ekseriyyâsı dahi Türkî lisân bilürler. Ve bunların harfleri dahi Arabî olup ulemâları her fende mâhir ve cümle ma‘rifetde kâmil olup ve ma‘rifet-i kitâbetde ve ilm-i erkāmda ve birkaç nev‘ hatda ve bâ-husûs hatt-ı ta‘lîkde cümleye gālib ve müsellem olmışlardur. Ve bu Acem tāifesinde gāyet üstâd nakkāş ve musavvirler dahi çok olup ve hattâ musavvirlikde Bihzâd taş diküp müsellem olmış iken Burusa’dan Fahrî zuhûr itmekle tev’emeyn yâd olurlar. Ve Fahrî hâlâ Burusa’da medfûndur. Ve bu Acem tāifesi dahi ma‘rifet-i şi’rde dahi gāyet mâhir olup şöyle ki ekseriyyâ meclisleri müşâ‘are ile geçüp ve müsâhebet ve kelâmları ağır ve şâirâne ve zarîfânedür. Ve bu Acem tāifesi ilm-i mûsikīde dahi mâhir ve isti‘mâline mâil olmalarıyla bay u gedânın meclis-i sohbetlerinde hânende vü sâzende eksik olmaz. Ve hattâ dağlarda çobânları ve yollarda hayme-keş ve sekkânîleri dahi âgâze ile gezerler[3644]. Ve bâ-husûs bunların kadîm tahtgâhları olan Şîrâz şehri menba‘-ı

[3644] ve hattâ dağlarda çobânları ve yollarda heyme-keş ve sekkânîleri dahi âgâze ile gezerler H (183[b]) : - İ

ulemâ ve şuarâ **[184a]** ve erbâb-ı ma‘ârif ve zurefâ olup ve hattâ Şeyh Sa‘dî ve Ḫˇâce Hâfız ve Pend-i Attâr ve niçe kâmil şu‘arâ ve çok fâzıl ulemâ işbu şehirden zuhûr idüp Hikmet-i Hakk ile âb u havâsı letāfeti te’sîrinden ekseriyyâ ricâl ü nisâsı şâ‘ir ve şâ‘ire olduklarından mâ‘adâ dâimü’l-evkāt binden ziyâde bâkire kız hâfıze eksik olmaz dirler. Ve âhar diyârlarda ilme heves idüp tabî‘ati tünd olanlar bu şehre gelüp tabî‘atleri güşâde ve zihnleri ziyâde olup ilmden feyz-yâb olup mahrûm kalmazlar. Ve bunlardan mâ‘adâ bu şehrin ricâl ve nisâsı gāyet mahbûb ve mahbûbe **[İ, II, 379b]** olup ve bu şehrin güzellerini niçe şu‘arâ medh idüp ve hattâ Ḫˇâce Hâfız dahi medh itmişdür ki

اگر آن ترك شیرازی به دست آرد دل ما را

به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را[3645]

diyü medh idüp bu şehrin bir mahbûbunun hâline gönül saltanatını ve küllî varını virmekle fakīr Ḫˇâce Hâfız müflis ve mendebûr kalduğı cümleye ma‘lûm bir hikâyedür. Ve bu Acem tāifesi bu şehrin ricâl ve nisâsı zekî ve reşîd olup ve güzel olduklarını ve âb u havâsını Süheyl yıldızının te’sîrine dahi isnâd iderler. Hikâyet iderler ki Süheyl yıldızı ki vardur, ibtidâ Yemen’de tulû‘ idüp ve ba‘dehû Ka‘be-i şerîfde Bağdâd ve Basra ve Acem vilâyetinin ba‘zı yerlerinde ve Maron’da dahi görinüp andan beride görünmez. Ve Bulgar vilâyetinde dahi görünür[3646]. İbtidâ tulû‘ından her gün bir mikdâr yüksek çıkup bir vilâyetde görünür. Ve hükmi dahi kırk gün olup gāib olur. Ve her göründüği vilâyete te’sîrini bir şeye nisbet iderler. Hikâyesi tavîldür ancak ihtisâr üzre birkaçını zikr idelim. Evvelâ Yemen’in kahvesine ve yemenî ta‘bîr olunan[3647] taşına ve Basra’nın hurmâsına ve Lahsa’nın devesine ve Cevâzer’in câmûsına ve Şüster şehrinin kalemine[3648], işbu Şîrâz şehrinin nisâları hüsnine ve rüşd ü reşâdetlerine[3649] nisbet iderler. Ve mücerrebleri üzre ile’l-ân âdet-i müstemirreleri budur ki Süheyl yıldızı işbu Şîrâz’da görinecek gicenin gündüzinde her ne kadar genc ve koca nisâ tāifesi var ise cümlesi hammâma varup ve[3650] âdetleri üzre başlarına ve ellerine ve ayaklarına hınnâ yakup ve sâir meşşâteleri dahi her ne ise ebdânlarına tılâ ve her ne kadar pâk libâsları var ise giyinüp ve kuşanup ve damları üzerine çıkup Süheyl yıldızının tulû‘ idecek muntazır olup şenlik ve şâdmânlık ile dururlar. Çünki Süheyl yıldızı tulû‘ ider, sabâh olunca ol yıldıza karşu otururlar. Ve ol yıldızın tulû‘ı dahi

[3645] Eğer o Türk güzeli gönlümüzü ele geçirirse, onun bir beni için Semerkand ve Buhara’yı bağışlarım.
[3646] ve Bulgar vilâyetinde dahi görünür H (184[a]) : - İ
[3647] ta‘bîr olunan İ (379[b]) : - H
[3648] Şüster şehrinin kalemine H (379[b]) : - İ
[3649] rüşd ü reşâdetlerine H (379[b]) : - İ
[3650] hammâma varup ve H (379[b]) : - İ

sabâha yakın olur, çünki sabâh olup hikmet-i Hakk ile kehûlete varmış havâtînin yüzünün buruşukları gidüp tarâvet hâsıl olur. Ve genç olanların hüsn ü letāfeti ed‘âf olur. Ve kırk gün kadar bu hâlet zâil olmaz dirler. Muhassal işbu te’sîrden mâ‘adâ rüşd ü zekâ ve kuvvet-i hâfıza te’sîri dahi vardur dirler. Ve bu Şîrâz şehri halkından mâ‘adâ sâir vilâyetleri halkı dahi ekseriyyâ reşîd ve müdrik olup zamîrleri ilm ü ma‘rifete rûşendür. Ve cümle ulûm ve ma‘âriflerinden mâ‘adâ ilm-i tıbda gāyet mâhir ve ilm-i cerâhatde dahi fâhir olup ve ilm-i nücûm ve zâyirçe ve fenn-i felsefede dahi kâmilleri çokdur. Ammâ ahmakları dahi gāyet ahmak olurlar[3651]. Ve bu Acem halkı ulemâlarına gāyet ta‘zîm ve tekrîm idüp cemî-i umûr-ı azîmelerini anların re’yi ve meşvereti ile iderler. Ve her şehirlerinde müftî ve kâdıları câmi‘ soffalarında oturup icrâ-yı ahkâm iderler. Ve mîrîden ta‘yîn-i vazîfeleri olup anınla ta‘ayyüş iderler. Ve bunların imâmları dahi vardur. Ammâ imâm ardında cemâ‘atle namâz kılmazlar. Ve bunlar namâz vakti oldukda cümlesi birden ezân okurlar ammâ namâzı başlu başlarına kılup cum‘a namâzından gayri imâm ardında cemâ‘atle namâz kılmazlar. İmâm ma‘sûm gerekdür diyü illet iderler[3652]. Ve bunların imâmlarının vazîfesi olmayup vakf-ı emlâk ve bağ u bağçeleri vardur ki anların hâsılından geçinürler. Ve bunlarda her âdem imâm olamaz. Âlim ve fâzıl ve sâlih olup ve çârşû-yı bâzârda ve avâm kapularında devr-ı ebvâb idüp gezemezler, meğer bir umûr içün hâkim tarafından çağırılmış olalar. Ve eğer bi-lâ-mûcib böyle yerlere **[İ, II, 380a]** varacak olur ise anın ardında namâz kılmayup ve azl iderler[3653]. İmâm olan âdem hemân evinde oturup ders okutmağa muhtâcdur lâkin refâhiyyet üzre geçinecek kadar hâsılları vardur ve hattâ bir imâmın avreti vefât itse mahalle ehâlîsi gelüp kendüye suâl **[184b]** iderler, eğer kız ve eğer seyyibe kangısını isterem dir ise her kande güzel kız ve avret var ise bi-eyyi-hâl anı alıvirürler ki imâmın avreti cümleden güzel olmağa muhtâcdur ki vesvese-i nefsâniyyeden beri olup ve ma‘îşet ve libâsda dahi zarûret teşvîşi olmaya ki imâmeti câiz ola dirler[3654]. Ve bir sefere gitdiklerinde birkaç günlük namâzı birden kılup ve kazâ iderler. Ve savmlarında dahi yıldız göremeyince iftār itmezler. Ve sefere gitdiklerinde dahi yimeyüp oruç tutarlar. On iki imâmdan sonra imâm-ı ma‘sûm yokdur diyü i‘tikād iderler[3655]. Ve bu

[3651] ammâ ahmakları dahi gāyet ahmak olurlar H (379^{b}) : - İ

[3652] ammâ imâm ardında cemâ‘atle namâz kılmazlar. Ve bunlar namâz vakti oldukda cümlesi birden ezân okurlar ammâ namâzı başlu başlarına kılup cum‘a namâzından gayri imâm ardında cemâ‘atle namâz kılmazlar. İmâm ma‘sûm gerekdür diyü illet iderler H (379^{b}) : - İ

[3653] ve eğer bi-lâ-mûcib böyle yerlere [İ, II, 380a] varacak olur ise anın ardında namâz kılmayup ve azl iderler İ (379^{b}-380^{a}) : - H

[3654] ve ma‘îşet ve libâs zarûreti teşvîşi dahi olmayup imâmeti câiz ola dirler İ (380^{a}) : - H

[3655] ve bir sefere gitdiklerinde birkaç günlük namâzı birden kılup ve kazâ iderler. Ve savmlarında dahi yıldız göremeyince iftār itmezler. Ve sefere gitdiklerinde dahi yimeyüp oruç tutarlar. On iki imâmdan sonra imâm-ı ma‘sûm yokdur diyü i‘tikād iderler İ (380^{a}) : - İ

Acem memlektinde gāyet mükellef ve mu‘azzam câmi‘ler vardur ammâ minâreleri yokdur. Bâ‘isi, “Minâre Hazret-i Ömer zamânında ihdâs oldı” diyü bu husûsda dahi buğzlarını icrâ iderler. Ve bu namâzda secdeyi bir yassı toprak üzerine iderler ki ol toprağı Hazret-i İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerinin merkad-i şerîfleri başı ucında bir mevzi‘den alurlar ki gāyet mu‘teberleri olup ağrlığınca akça alurlar. Ve bu Acem memleketinde gāyet mükellef ve mu‘azzam medreseler ve kitâbhâneler ve imâret ve bîmârhâneler[3656] vardur ki cemî‘-i fünûndan ders okudurlar ve bîmârhânelerin cemî‘-i masârifi mîrîden virilüp fukarâ ve marzâya mu‘âlece idüp akça almazlar. Ve medreselerde hod suhtelerin hisâbı olmayup çorba ve nân virüp cum‘a gicelerinde pilâv virürler[3657]. Ve bu Acem tāifesi müsâfirlerine gāyet i‘zâz ve ikrâm ve dil-nüvâz olup ve bâ-husûs kendü ebnâ-yı cinslerinden olmayan müsâfirlerine gāyet ikrâm idüp ammâ ikrâmları hakīkī olmayup mecâzî iderler. Ve bunlar dostluklarında vefâdâr olup iyilüği ferâmûş itmezler ve adâvetlarinde dahi gāyet şedîd olup zâhiren bâtınen adâvetlerini icrâ idüp ahz-i intikāma sa‘y iderler.

Târîh-i eyyâm u sâl: Ve bu Acem tāifesinin gün ve yıl hisâbları şemsiyye olup bir sene üç yüz almış beş gün olmak üzre add iderler. Ve bunların Yezdicerd hisâbları dahi vardur ki hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın on birinci senesindedür ki Yezdicerd’in tahta cülûs itdüği senedür.

Yevm-i Nevrûz[3658]: Ve bu Acem Nevrûz günine dahi gāyet i‘tibâr iderler, şöyle ki ıydeynü’ş-şerifeynden ziyâde i‘tibâr idüp ıyd-i ekber iderler[3659]. Ve her vilâyetlerinde azîm şenlikler ve şâdmânlıklar idüp ve me‘âcînler yiyüp ve libâs-ı cedîdler giyüp ve sâz ü söz ve işret ve mahbûb ve mahbûbe-i dilsûz iderler ki bir âdem Nevrûz gününde ne hâl üzre bulunur ise sene tamâmına değin ömri ol hâl üzre mürûr ider diyü i‘tikād-ı bâtıl iderler. Büyük bayramları işbu Nevrûz **[İ, II, 380b]** güni olup[3660] ve hattâ memleketlerinde olan cümle şâhlarına ve ricâl-i saltanatlarına hediyye ve pîşkeşlerini Nevrûz güni virürler ki nevrûziyye dirler. Ve bunların bu ıyd-i Nevrûzları Menûçehr zamânında kalmadur ki tahta cülûs idüp ve Dahhâk-ı Mârî katl olunduğı gündür ki hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan üç bin üç yüz doksan sekiz senesinde idi. Ve ol

[3656] ve kitâbhâneler ve imâret ve bîmârhâneler H (184^{b}) : - İ
[3657] çorba ve nân virüp cum‘a gicelerinde pilâv virürler H (184^{b}) : - İ
[3658] yevm-i Nevrûz H (184^{b}) : - İ
[3659] şöyle ki ıydeynü’ş-şerifeynden ziyâde i‘tibâr idüp ıyd-i ekber iderler H (184^{b}) : - İ
[3660] büyük bayramları işbu Nevrûz güni olup İ (380^{a}-380^{b}) : - H

vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz yüz altmış bir sene mürûr itmiş olur[3661].

Mâtem-i Âşûrâ: Ve bunlar İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerinin mâtemi içün Âşûrâ güni azîm mâtem idüp ol gün bay u gedâ ve ricâl ü nisâ aslâ bir kâr ve kesb ve umûr-ı dünyâya meşgūl olmayup baş açık, yalın ayak ve sîne çâk, kiminin elinde bıçak ve kiminin taş[3662], sînelerine ve ebdânlarını urarak, kollarını ve sînelerini şerha şerha idüp kan akıdarak[3663] "Âh Hüseyin, vâh Hüseyin!" diyü feryâd iderek esvâk ve mahallâtı ve kibâr evlerini ve hattâ şâh sarâyını dahi gezerler. Ve'l-hâsıl ol gün bay u gedâ ve ricâl ü nisâ bi-eyyi-hâl bir yerlerinden kan çıkarup ve hattâ beşikde olan kücük ma'sûmlarının dahi bir yerinden kan çıkarırlar.

Es-siyâb: Ve bu Acem tāifesinin arkalarına ve ayaklarına[3664] giydikleri libâsları Frenk'e müşâbih olup lâkin Frenkler çuka giyüp bunlar âdemine ve hâline göre dîbâ ve envâ'-i kumâş ve basma çit ve boğası giyüp ve sağ peştini altına ve sol peştini üstine giyerler. Ve Frenkler dolaması ardına yırtmaç koyup bunlar komazlar. Ve ayaklarına giydikleri çizme ve pâpûş ve çorabları dahi Frenk'e müşâbihdür. Ve başlarına bir acîb tarz üzre alaca mendîl sararlar, şöyle ki kibârları sırma ve kalâbdân ile nesc olunmış ve fukarâsı sâde harîrden alaca veyâ iplikden alaca mendîl sarup ve ba'zıları dahi beyâz sarup ve seyyid geçinenleri yeşil sararlar. Tarzı cümleye ma'lûmdur[3665].

En-nisâ: Ve bu Acem avretlerinde gāyet hasnâları olur ki ekseriyyâ buğday tenli ve kara kaşlu ve kara gözlü ve kara saçlu[3666] ve tenâsüb a'zâlar ve kımuzı yüzlü olup beyâzları az olur. Sarı saçlu ve kırmuzı saçlu ve gök ve sarı ve ala gözlü mâbeynlerinde makbûl olmayup menfûrlarıdur. Lâkin kaşı ve gözi ve kirpikleri siyâh **[185a]** gāyet güzelleri olur. Ve bâ-husûs Isfahân avretlerinin gözleri gāyet güzel olmağla şu'arâdan biri, mısrâ'[3667]:

Şâh-ı Acem'den almak ister Isfahân'ı gözlerin

diyü medh itmişdür. Ve libâs ve zînetleri kibârlarının envâ'-i cevâhir ve altun ve incü ve dîbâ ve envâ'-i kumâş olup ellerine ve ayaklarına hınnâ ve gözlerine sürme ve ebdânlarına envâ'-i ıtriyyât tılâsına mukayyedlerdür. Ve lâkin şalvârları topukları

[3661] idüp ve Dahhâk-ı Mârî katl olunduğı gündür ki hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan üç bin üç yüz doksan sekiz senesinde idi. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz yüz altmış bir sene mürûr itmiş olur H (184^{b}) : - İ

[3662] kiminin elinde bıçak ve kiminin taş H (184^{b}) : ve iki ellerinde taş İ (380^{b})

[3663] kollarını ve sînelerini şerha şerha idüp kan akıdarak H (184^{b}) : - İ

[3664] ve ayaklarına H (184^{b}) : - İ

[3665] tarzı cümleye ma'lûmdur H (184^{b}) : - İ

[3666] ve kara saçlu İ (180^{b}) : - H

[3667] mısrâ' İ (380^{b}) : beyt H (185^{a})

berâberi kısa ve paçaları dar olmağla bir münâsebetsiz ve yakışıksız şey oluyorur ve taşra çıkdıklarında bir tarz-ı hoş-nümâ üzre peçe tutarlar. Ve bunlarda fevâhiş dahi gāyet çok olup ve lâkin başka yerleri olmağla ehl-i perde olanları gāyet ile mestûre olup ve gāyet muhâfaza iderler, şöyle ki bir ehl-i perde avret bir yere giderken etrâf u eknâfına ve bir âdemin yüzine bakmak gāyet büyük ayb olmağla hemân başını aşağı tutup ve önine bakarlar. Ve âdet ve tenbîhleri dahi böyledür. Yolda giderken bir âdem avretlere karşu gelse eğer bir gayri sokāk var ise ol âdem ol sokağa sapup ve eğer yok ise yüzüni avretler geçince dîvâra çevirmeğe muhtâcdur. Ve eğer böyle itmeyüp avretlere bakacak olur ise ol âdeme eşedd-i ta‘zîr iderler. Ve avretlerini kefere ve Yehûd avretlerine göstermeyüp ve hammâmları dahi başkadur.

El-âdet: Ve bu Acem tāifesinde bir âdet dahi vardur ki yağmur yağduğı gün kefere ve Yehûd taşra çıkmak yasakdur, şöyle ki kefere ve Yehûd kendülerde ve libâsları da necisdür. Yanından geçerken **[İ, II, 181a]** bir âdeme dokunur ise necs ider diyü takvâ-yı kelb iderler. Ve kefere ve Yehûd’un zebh itdiklerini dahi yimezler[3668] ve çârşû ve sokākda dahi kelb gezdirmeyüp katl iderler. Ve bunlar, kelb cinsindendür diyü tilkü ve kurt kürküni giymeyüp ve zerdavâ ve sansar kürkini dahi murdârdur diyü giymezler ve ekseri kuzı kürki giyerler ki mâi ve siyâh kuzı kürki giyerler ki ol mâi gāyet mu‘teberleridür ki a‘lâsı iki yüz guruşa ve dahi ziyâdeye satılur. Tūrân’dan gelür, Tūrân faslında takrîr olunur. Ve bunlar bütün samûr dahi giymeyüp içine kuzu kaplayup ünvân ve mehâbet içün önine bir mikdâr kaplamağı câiz görürler. Ve bunlar ribâ-horlara ve ayağ üzre bevl idenlere gāyet adâvet ve[3669] dahl iderler.

Fevâhiş-hâne: Ve bu Acem memleketinde fevâhiş-hâneler dahi çok olup şöyle ki mahsûs mükellef ve mu‘azzam hân-misâl fevkānî ve tahtânî ve derûnî ve bîrûnî odaları olup ve bunlarda niçe mükellefe avretler vardur ki birkaç câriyesi olup her biri bir saz çalup ve kimi rakkās[e]dur. Ve mahsûs işcileri dahi vardur ki matbahda birkaç nev‘ ta‘âm ve kebâb ve şarâb ve arâk ve nukl hâzır ve mevcûd olup fesâda varan âdem aslâ taşradan bir şey almağa hâcet yokdur. Ve taşra kapuda bir kodoş oturur. İçerü girdikde ruspi vardur, virür[3670]. Ve oda oda gezer, kangısını murâd ider ise anda kalur. Narhı vardur, virür ve kaç gün oturur ise mâni‘ ve mezâhim yok ve murâd ider ise mehterhâne götürüp ana dahi mâni‘ yok. Ve çengîlerin dahi her faslına deyr-i kesb olup çaldırur. Ve ta‘âm ve şarâbdan her ne ister ise hâzır götürürler, yiyüp ve içüp fısk u

[3668] ve kefere ve Yehûd’un zebh itdiklerini dahi yimezler H (185ª) : - İ
[3669] adâvet ve H (185ª) : - İ
[3670] ve taşra kapuda bir kodoş oturur. İçerü girdikde derkisbi vardur, virür H (185ª) : - İ

fesâdı murâdı üzre tamâm oldukda bi't-tamâm akçasını virüp bir akça ketm itmeğe kādir değildür. Ve bu fevâhiş başları taşra bir yere gitdikde kemer-raht ve mükellef pusât ile at ve katır ve yanında şâtır dahi taşırlar. Ve yaz günlerinde bağ u bağçelere gidüp fısk murâd iden âdem istedüği avreti götürüp bir kol çengî veyâ mehterhâne ile oturup kimse bir söz söylemeğe ve dahl u ta'arruz itmeğe kādir değildür. Ve bu fevâhiş dahi üç nev' üzre, bir nev'i beğler ve paşalar ve büyük âdemlere ve urup ve çalup ve çağırup ve fısk idenler gayri yere ve olur olmaz âdem ile görüşemezler. Ve bir nev'i dahi büyük bâzârgânlar ve anlara mu'âdil âdemler ile ve bir nev'i ednâ mertebede her kim olur ise olsun anlar ile fısk iderler. Ve bu fevâhiş-hâne kapularında birkaç yasakcı ile bir kotoşbaşı oturur. Ol avretlerin vergilerinden mâ'adâ girenden ve çıkandan âdetleri üzre akça alurlar. Ve her vilâyetde bu fevâhiş-hânelerden çok mâl hâsıl olup ve bundan hâsıl olan emvâli âteş umûrlarına sarf iderler, **[185b]** şöyle ki odun ve kömür ve meş'al ve mum ve kandîl ve gayri yanan şeylere masraf iderler. Ve bu fevâhiş-hânelerde taşradan gelen kâmrân bâzârgânlardan ve kendü vilâyetlerinden çok mîrâs-yediler ve mütemevvil âdemler müflis ve mendebûr olurlar. Ve bu fevâhiş-hânelere bu mertebe ruhsat virdiklerine dahl ile mu'âraza ve suâl olundukda ehl-i ırza perde olup ve hem sâlih ile fâsık tefrîk olur diyü cevâb-ı nâ-ma'kūl virürler. Ve lâkin oğlan ile bir âdemi mahall-i töhmet yerde görseler eşedd-i ukūbet ile ta'zîr idüp ve isbât oldukda ikisini dahi katl iderler. Muhassal bu fevâhiş-hâneler sebebiyle memleketlerinde erâzil ve eşkıyâdan ve askerî tāifesinden esvâk ve mahallâtda ve çârşû ve bâzârda ve bağ u bağçelerde bir kimsenin ehline ve evlâdına ulaşup ve dahl ü ta'arruz itmek değil, yüzine bile bakmağa dahi kādir değildür. Muhassal mukaddemâ bu Acem tāifesi ulûm ve ma'ârifde ve sınâyi' vü bedâyi'de ve umûr-ı saltanat ve nizâm-ı memleketde ve adl ü dâdda ve muhâfaza-i ra'iyyet ve mahâret-i cenkde sâir milletlere **[İ, II, 381b]** tefevvukları olup muhassenâtları gāyet çok idi. Nitekim Şâh İsmâ'îl zuhûr idüp ve mezheb-i revâfız şüyû' buldukda[3671] tebdîl-i ahlâk idüp muhassenâtdan olan ahvâlleri gāyet kalîl kalup ef'âl-i zemîme ile mübâhî bir tāife olmışlardur ki[3672] ahlâk-i zemîmelerinden ihtisâr üzre birkaçını zikr idelim.

Ahlâk-i zemîme: Ve bu Acem tāifesi zâhiren gāyet muvakkar ve sâhib-i hayâ ve müte'assıb görünürler ammâ bâtınen gāyet nefslerine mağlûb olup cemî'-i fısk u fücûrı mürtekiblerdür. Ve cümleden kat'-ı nazar sebb-i Şeyhâyn ve buğz-ı müslimîn ve adâvet-i eshâb-ı güzîn idüp müslimânları mâbeynlerinde yâd itdikçe "Seg-i sünnî şöyle itdi ve

[3671] nitekim Şâh İsmâ'îl zuhûr idüp ve mezheb-i revâfız şüyû' buldukda H (185ᵇ) : - İ
[3672] ef'âl-i zemîme ile mübâhî bir tāife olmışlardur ki H (185ᵇ) : - İ

böyle itdi" diyü tahkīr iderler. Ve dâimâ müslimânları kelb lafzı ile zikr iderler. Ve lâkin bir müslimân ile sohbet itdiklerinde bir mertebe arz-ı mahabbet gösterüp temelluk iderler ki peder-i müşfik ve muhibb-i sadâketden kıyâs olunur. Ammâ nifâkāne olup derûnen bir mertebe ehl-i İslâm'a buğz ve garazları vardur ki kâfirlerde ol mertebe buğz yokdur. Ve biri dahi budur ki bunlar zinâ ve ribâ ve şarâb ve kumar ve afyon ve berş ve esrâr ve benglik harâmdur dirler ve lâkin cümlesi mut'ayı helâldür diyüp bay u gedâsı istimtâ' iderler. Ve hattâ şâhları dahi her kande bir hasnâ kız haber alsa getürdüp istimtâ' idüp birkaç gün def'-i ârzû itdikden sonra çıkarup nikâhla bir âdeme virür. Ve bunlara şâh-pesend dirler. Ve hattâ ulemâsı ve vüzerâsı bir sefere gitdiklerinde ve on iki imâmı ziyârete gitdiklerinde ve hattâ Ka'be-i şerîfe gitdiklerinde mut'a ile avret götürürler ki zu'mlar ve mezhebleri üzre harâma meyl itmemek takvâ add iderler[3673] ve şarâbı harâmdur dirler ammâ eline girenlerde içmezleri nâdirdür. Ve içlerinde ba'zıları "Şarâbın sekri harâmdur ve yerleri dahi vardur" dirler, şöyle ki "Hakk Te'âlâ şarâbı evvel medh idüp ve mut'ayı helâl itmiş iken sonra zemm idüp ve harâm itmede zâtına noksân îcâb idüp bunları Hazret-i Ömer haram itmişdür" diyü ol celîlü'l-kadr hazretlerine kemâl mertebe buğz u adâvetlerinden nâşî isnâdla kâfir olurlar. Ve biri dahi "Terâvîh namâzını cemâ'atle kılmak ve beş vakit namâzı cemâ'atle kılmak Hazret-i Ömer sünnetidür" diyü bâtınen olan adâvetleri zâhir olmamak içün "İmâm ma'sûm gerekdür" diyü imâmı bahâne idüp cemâ'atle namâz kılmazlar. Ve biri dahi savm u salât ve hacc u zekât ve âbdest ve sâir ferâiz, vâcibât ve sünen-i Resûlullâh'dan olan mesâil-i şer'iyyeyi tebdîl ve tagyîr idüp ve âyet-i mensûhların ahkâmı nesh olmamışdur diyüp ve mısḥaflarına ba'zı mensûh ziyâde âyetler yazup ve ba'zı âyetleri dahi Hazret-i Osmân cem' ve tertîbine mugāyir ve Hafs kırâatına muhâlif ve kavl-i İmâm-ı A'zam hazretlerine mu'ârız ma'nâ virdikleri ahvâlleri ulemâ-i İslâm beyninde ma'lûm bir ma'nâ olup ve bu bâbda cümle Frenk târîhlerinde "Acemler Kur'ân okuruz dirler ve lâkin bunlar Kur'ân'ı müslimânlar gibi tefsîr itmeyüp anlara muhâlif ma'nâ ile tefsîr iderler" diyü dahl itmişlerdür. Ve biri de budur ki elli-altmış seneden beri bu Acem tāifesi şarâb ve arakdan mâ'adâ afyon ve berş yiyüp ve bunlardan mâ'adâ "Bu müferrih, bu mukavvî, bu neşât virür" diyü birkaç nev' ma'cûn ve hubûbât yiyüp ve bunlardan mâ'adâ ekseriyyâsı esrâr ve beng yiyüp ve haşîş içmeleriyle tiryâkî ve bengî-yüz olmışlardur. **[186a]** Ve hattâ her vilâyetlerinde **[İ, II, 182a]** mîrî haşîş-hâneler vardur ki her birinin birkaç bin guruş katyı olup ve ol haşîş-hânelerde şarâb ve arakdan mâ'adâ

[3673] ki zu'mlar ve mezhebleri üzre harâma meyl itmemek takvâ add iderler H (185[b]) : - İ

afyon ve berş ve esrâr ve benglik ve haşîş didikleri bi'l-cümle mevcûd olup ve haşîş ve esrâr didikleri şeyler hod şarâb ve arakdan galîz ve şedîd keyf verür şeylerdür. Birkaç gün içen âdem bir dahi terk itmek mümkin değildür dirler. Ve'l-hâsıl bu kavm-i Acem bu zikr itdüğimiz mükeyyifâta mübtelâ olmalarıyla ekseriyyâsı bengî-yüz ve cebân olmışlardur. Ve biri dahi mîrî kumar-hâneler olup mîrîden satarlar ve halkı dahi kumar oynamağa mübtelâ olmalarıyla niçe kâmrân âdemler berbâd olurlar. Ve biri dahi budur ki bunların cümlesi duhâna mübtelâ olup duhânı nargile didikleri şîşe ile içerler. Çubuk yerine kamçı gibi bir şeydür ki andan mass iderler. Ve kibârlarının bu nargile içün mahsûs bir huddâmı olup ve hattâ sokakda at üzerinde bir yere gider iken yanınca ol huddâm nargilesin götürüp ol at üzerinde mass idüp kor kor itdirerek giderler ki kibârlarının yanınca nargilesi gitmek esbâb-ı ünvân ve ihtişâmlarındandur. Ve kibârlarının gāyet musanna' ve mücevher nargileleri olur ki yüz ve iki yüz altuna nargile vardur. Ve bu nargile duhânını göğüse çekmeğe muhtâc olmağla içenlerin cümlesi dıyk-ı sadra mübtelâdur. Ve biri dahi budur ki müslimânlara teşbîh olmasun diyü sakallarını kırkup ve bıyıklarını büyük iderler. Ve sakallarını şol mertebe kırkarlar ki bir büyük kehle girse dahi görünür. Bunı dahi mutlak müslimânlara teşbîh olmasun diyü iderler ve iki Acem öninden bir müslimân geçse "Hele bak seg-i sünnî geçiyorur ve sakalı eşek kuyruğına benzer" diyü istihzâ iderler[3674]. Ve biri dahi bunlar gāyet hasîs ve denî ve hisâbî kavm olup bunların hakkında "Acem'de sehâ, fellâhda[3675] hayâ ta'accübât-ı ahvâl-i dünyâdandur" dinilmişdür. Ve lâkin bunlar ebnâ-yı cinslerinden gayri görüşdükleri âdemlere veyâ müsâfirlerine riyâ ile bir mertebe ri'âyet ve ikrâm ve arz-ı muhabbet ve temelluk iderler ki kendü ebnâ-yı cinslerinden kıyâs olunur[3676]. Ve biri dahi bunlar gāyet kezzâb ve öğüngen tāife olup ve kezzâb olmayanı dahi sevmezler. Ve biri dahi bunlar cümle milletden kendülerin âlî ve âkıl tutup bir milletin dînin ve aslını ve mezhebini beğenmezler. Ve kendülerini dahi her ahvâlde bir millet dahi beğenmezler. Ve bu Acem tāifesi iki sınıfdur, şöyle ki bir sınıfı ilm ü ma'ârifde ve sınâyi' vü bedâyi'de gāyet reşîd ve müdrik ve zamîrleri rûşendür ve lâkin hod-bîn ve hod-pesend olup bir vechle ilzâm kabûl itmezler ve zâhiren kabûl itmek gösterdikde dahi bâtınen mülzem olmazlar. Ve lâkin kendülerinin ebnâ-yı cinslerinden gayriyle musâhebetde müdâhene fark itmeyüp gerçek kıyâsıyla hazz idüp gerçek kıyâs iderler

[3674] bunı dahi mutlak müslimânlara teşbîh olmasun diyü iderler ve iki Acem öninden bir müslimân geçse "Hele bak seg-i sünnî geçiyorur ve sakalı eşek kuyruğına benzer" diyü istihzâ iderler H (186[a]) : - İ

[3675] fellâhdan H (186[a]) : Arabdan İ (382[a])

[3676] ve lâkin bunlar ebnâ-yı cinslerinden gayri görüşdükleri âdemlere veyâ müsâfirlerine riyâ ile bir mertebe ri'âyet ve ikrâm ve arz-ı muhabbet ve temellük iderler ki kendü ebnâ-yı cinslerinden kıyâs olunur İ (382[a]) : - H

belhiyyetleri dahi vardur. Ve bir sınıfı dahi gāyet ahmak ve ebleh olurlar. Ve buna delîl budur ki taraf-ı Devlet'e bunların elçileri geldikde her ne kadar âlî ve müzeyyen âlât ve esvâb ve ihtişâmları var ise elçilerini düzüp tekmîl itdiklerinde elçi ta'yîn itdikleri ve yanınca ta'yîn itdikleri âdemler dahi gāyet âkil ve reşîd ve âlim ve zû-fünûn olmak üzre intihâb idüp ve huddâm ta'yîn itdikleri dahi bahâdur ve libâsı pâk ve âkıl olmak üzre ta'yîn iderler. Ammâ gerek elçileri ve gerek ma'an gelen ulemâ ve erbâb-ı ma'ârifleri İstanbul ulemâsı yanında ve erbâb-ı ma'ârif ve zurefâsı indinde vücûhla mülzem mashara olurlar. Ammâ belhiyyetlerinde nâşî kendülerine anlamak ve bir infi'âl gelmez ve ahmakları dahi bir mertebedür ki yakın zamânlarda gelen elçi tevâbi'inden biri Sultān Bâyezîd'de bir altun bozmak murâd ider, görür ki bir Arnevid, meydânda tablası içinde beş-on kadar simit **[İ, II, 382b]** iskemle üzerine komuş durur. Ol Acem dahi elinde altun yanına varup "Şol altunı bozıvir" dir. Arnevid fehm ider ki bu âdem ahmakdur. Altunı elinden alup "Sen bunda dur, ben varayım para getüreyim" diyüp kaçar. Acem, tabla yanında vâfir zamân[3677] bekler, görür ki Arnevid gelmedi. Gelüp geçene "Hay baba! Bu kârhânenin sâhibi kande gidüpdür?" diyü başında tabla elinde iskemle ile gezüp suâl ider. Şehir oğlanları dahi "Şöyle gitdi ve böyle gitdi" diyü kendüyi vâfir zamân mezâk iderlerken bir tülbendci Acem Ermenîsi kendüye reng olduğunı söyledikde denâetinden nâşî mecmû'ı on pâre itmez şeyleri hicâb itmeyüp "Hay mari konkay" diyü sökerek tabla ile iskemleyi konaklarına götürür. Ve birine dahi bir fâhişeyi câriye diyü fürûht iderler. Birkaç günden sonra ol avret hammâma gitdikde alan Acem dahi niçe gidüp avret hammâma girdikde ol hammâm kapusında oturur. Ol avret içeri girdikde kendü ile mev'ûd olan avretin ferâcesini giyüp taşra çıkarlar. Ve ol Acem'e "Bunda ne otursun?" diyüp ol dahi "İçeride câriyem vardur, anı beklerim" didikde ol avretler dahi "Pek bekle" diyü istihzâ idüp gülüşerek giderler. Hamâkatinden nâşî fark itmez[3678]. Ve bunun emsâli gerek İstanbul'da ve gerek sâir vilâyetlerde ve bâ-husûs Bağdâd'da ziyârete gelenlere[3679] hezâr reng iderler ve mezâk idüp dadaklanurlar. Belhiyyetlerinden **[186b]** nâşî fehm itmezler. Kendülerine infi'âl gelmez ve bunların sulbiyetlerinden nâşî bu misillü hîle ile aldatmaları kolaydur. Ammâ ulemâlarını mesâil-i şer'iyyede ve erbâb-ı ma'âriflerini ebyât ve eş'ârda ilzâm itmek müşkil olup ilzâm

[3677] vâfir zamân İ (382[b]) : - İ

[3678] ve birine dahi bir fâhişeyi câriye diyü fürûht iderler. Birkaç günden sonra ol avret hammâma gitdikde alan Acem dahi niçe gidüp avret hammâma girdikde ol hammâm kapusında oturur. Ol avret içeri girdikde kendü ile mev'ûd olan avretin ferâcesini giyüp taşra çıkarlar. Ve ol Acem'e "Bunda ne otursun?" diyüp ol dahi "İçeride câriyem vardur, anı beklerim" didikde ol avretler dahi "Pek bekle" diyü istihzâ idüp gülüşerek giderler. Hamâkatinden nâşî fark itmez İ (182[b]) : - İ

[3679] ve bâ-husûs Bağdâd'da ziyârete gelenlere H (186[a]) : - İ

kabûl itmezler[3680]. Muhassal herkes bulunduğı şeyin ya‘ni ulûm-ı ma‘ârifin ve sınâyi‘ vü bedâyi‘nin hakāyık ü dakāyıkına ve kemâl ü itmâmına şugl ile ancak içinde bulunduğı şeyin itmâmına zihnlerin sarf itmekle sâir umûr ve ahvâl-i hâriciyyede mahâretleri yokdur ammâ sınâyi‘lerinde mâhirlerdür.

Ahvâl[3681]-i binâ: Ve bu Acem tāifesinin binâları dahi gāyet metîn ve mükellef olup mu‘azzam ve müzeyyen ve münakkaş binâları ve[3682] sarâyları çokdur. Zîrâ bunların binâ ve tüccâr ve âhengerleri ve nakkâş ve nessâcları gāyet üstâd ve kâmil olup sâir milletlere gālibdür, delîllerinin takrîri tavîl olur ancak Meşhedeyni’ş-Şerîfeyn’e Tūs şehrinde İmâm-ı Ali Rızâ hazretlerinin türbe-i şerîflerine vaz‘ itdikleri kapularda ve sandûkaları etrâfında olan âhen[3683] şebekelerde ve döşemeleri olan kebîr ibrişim[3684] kaliçelerde olan nukūş-ı garîbe ve kapularda ve âhen ve pulâd üzerlerinde olan hüsn-i hatt ve sâir sınâyi‘ vü bedâyi‘-i acîbelerine[3685] insân hayrân olur. Ol makām-ı şerîflere varup irfân göziyle bakanların ma‘lûmlarıdur. Ve bâ-husûs bu Acem tāifesi ma‘rifet-i nakşde gāyet mâhir olup ve bâ-husûs altun ve lâceverde verdikleri âb u tâb ve hüsn ü letāfet ma‘rûf u meşhûr olup ve cümleye müsellemdür. Lâkin âb u havâsı hâssının dahlindendür dirler[3686]. Ve mücellidleri dahi gāyet musanna‘ ve latīf ve fâhir kitâb cildi yaparlar. Ve bu Acem memleketinde Sistân vilâyetinde ta‘accübât-ı dünyâdan bir sarây vardur ki dört yüz mu‘azzam mermer sütûn üzerine olup ve lâkin şimdi harâbdur ve ismine Eyvân-ı Kerşâsb-ı âhen-dest dirler ki ol **[İ, II, 183a]** binâ itdirmişdür. Ve ondan sonra Kahramân ve Nerîmân ve Sâm ve Rüstem ve Burzî dahi taht idinmişlerdi. Şimdi harâbdur ammâ[3687] bâkī kalan eser-i binâlarına insân hayrân kalur, şöyle ki ol mu‘azzam mermer sütûnlar ve mu‘azzam mermer at yemlikleri vardur ki böyle mu‘azzam mermerleri nereden getürdiler ve niçe nakl itdiler ve mahallerine niçe vaz‘ itdiler, akl ihâta itmez. Ve atlarına su virmek içün bir büyük havz vardur ki hâlâ mevcûd olup azîm mermer ile binâ olunmışdur. Bir tarafından su girüp ve bir tarafından çıkar. Hâlâ eseri harâbe yerde olup ve ol sahrâdan ve ormandan gāyet büyük ve mücessem atlar gelüp ol havzdan su içüp yine çöle ve ormana giderler. Kimse yanlarına varmağa kādir değildür ve ayaklarının izi deve izinden büyük olup ol atları Rüstem’in atlarından tenâsül

[3680] kendülerine infi‘âl gelmez ve bunların salbiyetlerinden nâşî bu misillü hîle ile aldatmaları kolaydur. Ammâ ulemâlarını mesâil-i şer‘iyyede ve erbâb-ı ma‘âriflerini ebyât ve eş‘ârda ilzâm itmek müşkil olup ilzâm kabûl itmezler İ (382^{b}) : - H

[3681] ahvâl H (186^{b}) : - İ

[3682] binâları H (186^{b}) : - İ

[3683] âhen H (186^{b}) : - İ

[3684] ibrişim H (186^{b}) : - İ

[3685] ve sâir sınâyi‘ vü bedâyi‘-i acîbelerine H (186^{b}) : - İ

[3686] lâkin âb u havâsı hvâssının dahlindendür dirler İ (382^{b}) : - H

[3687] şimdi harâbdur ammâ H (186^{b}) : - İ

itmedür dirler. Yabânî olup ve ormanlarda tenâsül idüp üremişlerdür. Ve bu atlar gāyet mücessem ve yavuz ve kuvvetlü olup kebîr ü sagīrlerinden ahz idüp isti‘mâl itmek bir vechle mümkin değildür. Zîrâ anların şerrinden ol ormanlara âdem varmak değil, arslan dahi varamaz[3688]. Ve bunların mahsûs avcıları vardur ki, üç-dört âdem dirhemli tüfenkler ile bunların gelüp geçdikleri ve gezdikleri yerlerde ve yollarda tırkaza girüp ya‘ni bir çukur kazup içine girerler[3689]. Lâkin ol atlar gāyet mücessem ve kuvvetlü olmalarıyla değme bir yaradan yakalamağa kaç âdem ise ol dirhemli tüfenkleri birden atup lâ-büdd iki-üç yerinden mecrûh olup yıkılur. Ol zamân varup zebh idüp etini ve derisini ve başını ve cigerini satarlar. Ve kâmil olanlarının beş-altı yüz vakıyye eti gelür diyü nakl iderler.

Evânî-hâne: Ve bu Acem kibârlarının evlerinin döşemeleri müferrih kaliçeler ve latīf Horâsânî keçeler ile döşenüp ve pâk tutarlar. Ve ta‘âm ve şarâb ve evânîleri dahi gāyet pâk olup şöyle ki hâlis fağfûr ve altun ve gümüş ve sâf billûr sahan ve tepsi ve kâse ve tabak isti‘mâl iderler ve lâkin yasdıkları yokdur[3690].

Et-ta‘âm: Ve bu Acem tāifesinin müte‘addid ta‘âmları dahi çokdur, lâkin ziyâde mu‘teber ve ikbâl itdikleri ta‘âm pilâv olup ve birkaç nev‘ pilâv tabh iderler. Ve her birlerini gāyet latīf ve a‘lâ tabh iderler ki fusûl-i erba‘da tabh iderler[3691]. İsimleri bunlardur: Baş pilâvları kapûnîdür ki semiz koyun veyâ kuzu veyâ tavuk eti ve nohut ve bâdem ve fıstık ve kişniş ve envâ‘-i bahâr dahi vaz‘ idüp gāyet latīf ve a‘lâ yaparlar. Ve biri şille pilâv ve biri çille pilâv ve biri şebîn pilâv ve biri kavadut pilâv ve biri vişne pilâv ve biri isbinak pilâv ve biri kuku pilâv ve biri dahi mu‘allâ ve müzekkî pilâvdur. Ve biri dahi mâş pilavdur ki cümlesini a‘lâ yaparlar. Ve gāyet güzel çorba dahi pişirürler ve çorbaları dahi birkaç nev‘ şeydendür ki pirinç ve un ve mâş ve buğday **[187a]** ve nohut-âb ve böğrülce ve meslûka ki koyun ve kuzı ve tavuk etinden olur ve havuc zamânı ise ekseriyyâ çorbalarına havuc dahi doğrayup ve mukavvîdür diyü birkaç dahi pişirürler. Ve şalgam zamânı ise nârencî çorbası pişirürler, şöyle ki koyun eti kıymasını un ile yoğurup ve iri köfteler yapup ve şalgam doğrayup ve nârenc suyı koyup tabh ider. Basara ve göğse nâfi‘ ve kuvvetdür diyü gāyet mu‘teberleridür. Ve kebâb ve köfte kebâbı dahi mu‘teberleridür. Ve isbinak dahi gāyet mu‘teberleri birkaç nev‘**[İ, II, 183b]** tabh iderler. Ve envâ‘-i sebzevât dahi mu‘teberleridür. Ve luhûmâtdan envâ‘-i ta‘âm tabh idüp ve baklava ve börek ve birkaç nev‘ hamur işi ta‘âmları dahi

[3688] zîrâ anların şerrinden ol ormanlara âdem varmak değil, arslan dahi varamaz H (186ᵇ) : - İ
[3689] ya‘ni bir çukur kazup içine girerler H (186ᵇ) : - İ
[3690] ve lâkin yasdıkları yokdur H (186ᵇ) : - İ
[3691] fusûl-i erba‘da tabh iderler H (186ᵇ) : - İ

vardur. Ve sütlü ve muhallebi ve pâlûde ve zerde dahi tabh iderler. Ve bunların her bâr isti‘mâl itdikleri pilâv olmağla sofralarında zerde ile pâlûde-i ter eksik olmaz ve pâlûde Keykâvus zamânında îcâd olmışdur dirler, şöyle ki Keykâvus sadâ’ marazına mübtelâ olup etıbbâdan ilâc taleb itdikde pâlûdeyi îcâd itdiler ve kırk gün aç karnına birer kâse ıssı pâlûde içirüp def‘ itdiler. Hikmetini suâl itdikde sudâ‘ marazı insânın beyni noksân oldukda sudâ‘ ârız olur, aç karnına ıssı pâlûde içdikde beyni dolup sadâ def‘ olur diyü cevâb virdiler. Ve bir hâssası dahi budur ki bir âdem bir sakīl ta‘âm yiyüp hazm idemese, üzerine pâlûde yidikde ol sıkleti def‘ idüp ve hazm itdirür. Ve dahi bu Acem tāifesi envâ‘-i gûne latīf hoşâb ve envâ‘-i şeylerden gāyet güzel mi‘de-güşâ turşular yapup ve envâ‘-i gûne sükkerî mülebbes ve hamur işleri ve envâ‘-i meyveden mürabbalar ve gûn-â-gûn şerbetler ve sükkerî ve aselî halvâlar ve ma‘cûnlar yapmada dahi mâhirlerdür. Ve ta‘âm vakti herkesin önine kâse ile şerbet ve hoşâb korlar. Ve bunlar hoşâbı kable’t-ta‘âm yiyüp ve kahveyi dahi ta‘âmdan evvel içerler. Ve şerbet kâsesi içine reyhân tohumı korlar, def‘-i harâret idüp ve takviyeti vardur dirler. Vâkı‘de bir latīf ve ve matbû‘ şey olur. Ve dahi yaz günlerinde tohm-ı pervîn ya‘ni semiz otunun lu‘âbını çıkarup ve bir kâse ile gece ayaza koyup sabâh kalkdıkda içüp bir-iki sâ‘at sol tarafına yatup ve ba‘dehû kalkarlar, ciğeri tâzeleyüp ve harâreti teskîn ider diyü kibârları müdâvemetine mukdim ve gāyet mu‘teberleridür.

El-hulviyyât: Ve bu Acem tāifesi yetmiş-seksen seneden beri[3692]envâ‘-i mükeyyifâta mübtelâ olmalarıyla hulviyyât kısmına gāyet mâil olup sofralarından bir-iki gûne helvâ dahi eksik olmaz. Ve bu sebebden her vilâyetde bunların hulviyyât çârşûları olup envâ‘-i gûne helvâ ve mültebis ve şeker işleri ve şerbet ve ma‘cûn ve mürabbâ ve tatluya müte‘allik şeyler satarlar, şöyle ki bunların ricâl-i saltanatı dîvânı savdıkdan sonra işbu hulviyyât çârşûsına uğrayup ve bir dükkân öninde etmek başını çeküp istedüği mükeyyifâtdan ve hulviyâtdan alup evlerine giderler. Ve bunların niçe huddâmları var iken böyle itmeleri kemâl-i hısset ve denâetlerindendür ki huddâmlarına i‘timâd itmeyüp şâyet harîdinde noksân alup ve içinden bir mikdâr ekl ide diyü kendüler alurlar. Ve bunlarda bu âdetleri dahi örf-âdet olmağla mâbeynlerinden ayb değildür[3693]. Ve bunlar faslına göre germ u serd eşribeye mâil olup ve bâ-husûs kış eyyâmlarında sa‘leb ve çây şerbetine gāyet müdâvemetleri vardur. Muhassal bu kavm-i Acem ekl ü şürbde ve harekât u sekenâtda nücûm ve tıbba i‘tikādları olup şöyle ki bir yola gitmek murâd itse veyâ libâs kesmek veyâ hammâma girmek veyâ tıraş olmak ve gayri

[3692] yetmiş-seksen seneden beri H (187ᵃ) : - İ
[3693] ve bunlarda bu âdetleri dahi örf-âdet olmağla mâbeynlerinden ayb değildür H (187ᵃ) : - İ

umûrlarda nücûm ve melhameye bakup anınla amel iderler ammâ bunlar gāyet nefsâniyyet sâhibi olup cimâ‘ çok idüp ve envâ‘-i mükeyyifâta mübtelâ olmalarıyla ekseriyyâ alîl ve marîz ve cebân olup ve duhânı dahi nargile ile içmeleriyle dıyk-ı sadra mübtelâ olmışlardur. Ve bu kavm-i A‘câm etmeğe gāyet ta‘zîm ve i‘tibâr itmeleriyle envâ‘-i **[İ, II, 183b]** gûne nân ve çörekler tabh iderler. Buğdayına ve dakīkına tabhına gāyet hizmet ve ihtimâm itmeleriyle gāyet a‘lâ yaparlar. Ve bunlar etmeğe dahi çörek dirler. Ve bunlar kahveye dahi mübtelâ olup lâkin aç karnına şeker ile içüp ta‘âmdan evvel içüp ta‘âm üzerine kahve içmeğe cevâz virmezler.

Ahvâl-i saltanat: Ve bu Acem saltanatı mûris olup şöyle ki birkaç evlâdı oldukda ibtidâ büyük oğlu şâh olup ve ba‘dehû sümme sümme şâh olurlar. Ve hattâ piç evlâdı var ise ol dahi şâh olur, şöyle ki bu Acem şâhları mut‘a ile senede vâfir kız ve avret[3694] isti‘mâl iderler ve hâmile kalur ise anı sahîh **[187b]** evlâd add iderler. Ve belki asl-ı menkūhasından olan evlâdından ziyâde bâtına i‘tibâr iderler[3695]. Zîrâ Hazret-i Ali radıyallâhu anh ve Eshâb-ı kirâmdan çok kimesneler ve On İki İmâm mut‘a itmişlerdür diyü ol celîlü’ş-şân hazerâtına[3696] isnâd ve iftirâ[3697] iderler. Ve bu mut‘ayı Hazret-i Ömer radıyallâhu anh men‘ itmişdür diyü ol azîmü’ş-şân hazretlerine olan buğz u adâvetlerinden nâşî mut‘a itmeği sevâb add iderler[3698]. Ve bunların şâhları müstakil olup şöyle ki nîk ü bed her ne murâd ider ise aslâ muhâlefet ider yokdur ve hattâ her kimin kızını murâd ider ise muhâlefet itmeyüp belki peder ve mâderi ve akrabâları memnûn ve mahzûz olurlar ki ana şâh-pesend dirler. Mut‘a ile birkaç gün kullanup ve def‘-i ârzû itdikden sonra çıkarup küfvüne göre birine virür. Ve bunlar şâhlarına gāyet ta‘zîm ü tekrîm idüp evlerinde ayaklarını şâh sarâyı tarafına uzadup yatmazlar[3699]. Ve bunlar pâdişâhlarına şâh diyüp ve mâbeynlerinde kıble-i âlem dahi dirler. Ve hâlâ olan şâhlarından mukaddem olan şâh dimeği yasak idüp ismini Sultān Hüseyin komış idi. Ve buna gelince sultān dinildüği olmayup yukaruda zikr olunmışdur.

El-âdet: Ve bu Acem şâhları gâh gâh cümle haremi ile şehri ve çârşû ve bâzârı gezmek murâd itdikde çârşû ve bâzârı tezyîn idüp her ne kadar mâl ve metâ‘ı ve cevâhiri var ise dükkânda meydâna koyup ve ricâlden kimse kalmayup şehirden taşra

[3694] ve avret H (187[a]) : - İ
[3695] ve belki asl-ı menkūhasından olan evlâdından ziyâde bâtına i‘tibâr iderler İ (384[a]) : - H
[3696] ol celîlü’ş-şân hazerâtına H (187[a]) : - İ
[3697] ve iftirâ H (187[a]) : - İ
[3698] itmişdür diyü ol azîmü’ş-şân hazretlerine olan buğz u adâvetlerinden nâşî müt‘a itmeği sevâb add iderler H (187[b]) : - İ
[3699] müt‘a ile birkaç gün kullanup ve def‘-i ârzû itdikden sonra çıkarup küfvüne göre birine virür. Ve bunlar şâhlarına gāyet ta‘zîm ü tekrîm idüp evlerinde ayaklarını şâh sarâyı tarafına uzadup yatmazlar H (187[b]) : Ve bu kavm-i A‘câm şâhlarına gāyet mutī‘ olup ve kemâl mertebe ta‘zîm ve ikrâm ile yâd iderler İ (384[a]) : - İ

çıkarlar. Şâh dahi cümle haremiyle gezüp seyr ü temâşâ iderler ammâ kimsenin bir şeyini almazlar ve bir beğendikleri şey var ise anı alup bir kağıd bırakırlar. "Fülân şey alınmışdur. Gelüp akçasın alasın" dirler[3700]. Ve şâh rikâbında hizmet içün cevârîlerden âdetleri üzre şâtırlar ve peykler ve çukadârlar ve çavuşlar vardur, böyle günlerde anlar hizmet iderler ve ma'an gezerler. Ve hattâ Isfahân kurbında[3701] Çulha ta'bîr olunan şehir gāyet ma'mûr ve mükellef şehir olup cümle Hind ü Sind'e ticâret iden[3702] zengin bâzârgânlar anda olurlar. Cümlesi Ermenî'dür. Ve bu şehrin elli dört tahta çalınur büyük kilisası vardur. Ve bunların nisâları gāyet güzel olmağla senede bir kerre şâh ol şehre varup dört kız almak mu'tâdlarıdur, şöyle ki vakti geldikde hadem ü haşemi ile varup şehre karîb konar. Ve ba'dehû şehirde her ne kadar ricâl var ise şehirden taşra çıkarlar. Ve şehirde her ne kadar avret ve kız var ise kendülerin tezyîn idüp ve evlerini ve esvâklarını pâk ve tathîr iderler. Ve şâh dahi yalnız kendüsi ol câriye huddâmlarıyla şehre varup ve vâfir yere değin ayağı altına kumâş döşerler. Ve şâh şehre girdikde ol kumâşları şâtırlar ve peykler devşirüp anda kalurlar. Şehre girdikde ol cevârî şâtırları ve peykleri ve çavuşları rikâbında yürürler[3703]. Ve şâh elinde içi anber dolu müşebbek ve dört altun elma tutar ve şehri gezer ve sokaklarda iki tarafa avretler ve kızlar dururlar. Ve şâh dahi âheste âheste gezüp iki tarafına nazar ider ve[3704] kangı kızı beğenir ise elindeki elmayı üzerine atar. Ve kız dahi elmayı kapup ve öpüp ve ta'zîm içün başı berâberine kaldırır mahsûs avretler vardur. Ol sâ'at ol kızı kapup ta'zîm ile götürürler. Muhassal bu minvâl üzre dört kızı alup istimtâ' ider. Def'-i ârzû itdikden sonra çıkarup ricâlden birine nikâhla virür. Ve bu şehirden kudûmiyye diyü şâha dokuz yüz tümen akça dahi virürler ki ol altı gurûş bir zoltaya bir tümen dirler.

Ricâl-i saltanat: Ve bu Acem saltanatında baş vezîrlerine i'timâdü'd-devle diyüp ve hânlar-hânı dahi dirler. Ve seraskerlerine **[İ, II, 184b]** sipâh-sâlâr dirler ki asker umûrını ol görür. Ve bunlarda iki defterdâr vardur ki birine müstevfî-i hâssa ve birine müstevfî-i memâlik dirler ki biri îrâd ve biri masrafa me'mûrdur. Ve gayri vilâyetlerde dahi birer defterdâr vardur ki mâl-i mîrî cem' idüp bunlara irsâl iderler.

El-îrâd: Ve bunların îrâdlarının bir hissesi ba'zı arâzîlerin temlîkinden ve gümrüklerden ve darbhânelerden ve ipekden ve penbeden ve sâirlerden ve mukāta'âtdan

[3700] iderler ammâ kimsenin bir şeyini almazlar ve bir beğendikleri şey var ise anı alup bir kağıd bırakırlar. "Fülân şey alınmışdur. Gelüp akçasın alasın" dirler H (187ᵇ) : - İ

[3701] Isfahân kurbında H (187ᵇ) : - İ

[3702] Hind ü Sind'e ticâret iden H (187ᵇ) : - İ

[3703] şehre girdikde ol cevârî şâtırları ve peykleri ve çavuşları rikâbında yürürler H (187ᵇ) : - İ

[3704] ve sokaklarda iki tarafa avretler ve kızlar dururlar. Ve şâh dahi âheste âheste gezüp iki tarafına nazar ider ve H (187ᵇ) : - İ

ve saydgâhlardan ve bâclardan ve bir büyük îrâdları dahi Ermenîler harâcındandur ki mübâlağa çok mâl hâsıl olur. Ve dahi incüden ve[3705] ba‘zı cevâhir ma‘denlerinden ve altun ve gümüşden mâ‘adâ sâir me‘âdinden ve mûmyâdan olup îrâdları çok ve masrafları mazbût olup ve ba‘de’l-masraf çok mâl der-hazîne iderler. Ve fevâhiş-hânelerden hâsıl olan **[188a]** âteş umûrlarına sarf iderler.

El-asker: Mukaddemâ bu Acem saltanatı cümleden âlî ve askerleri çok olup ve ol zamânlarda top ve tüfenk ve humbar ve gayri âteş işleri olmamağla kılıc cenginde bu Acem askerine bir millet mukāvemet idemeyüp cenkci add olunurlardı[3706]. Ve âyîn-i saltanat ve libâs ve dârâtları dahi cümle millete hoş-nümâ görinüp pesendîde olmışlardı. Zuhûr İslâm’dan Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin da‘vet-i İslâm içün irsâl buyurdukları nâme-i şerîfleri derûnında adem-i itā‘atlerinden mâ‘adâ nâme-i şerîfe itdikleri ihânet ve mel‘anetleri lâyık-ı nikbetleri olup ol zamândan beri bunların saltanatı herc ü merc olup ve bâ-husûs Yezdicerd inkırâz bulup ve ol vakitden bu ana gelince niçe tavâif hükmine girüp kimi bütün ve kimi bir tarafını zabt idüp tāife-i Acem’de karâr-dâde olduğı yokdur. Ve ba‘dehû Şâh İsmâ‘îl zuhûr idüp saltanatları bir mikdâr revnak ve şöhret bulmış idi. Ammâ Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye’ye kec-mu‘âmele idüp ihânet kasd itmekle merhûm ve mağfûr-leh Sultān Selîm Hân-ı sâhib-kırân-ı zamân mikdârını bildirmeyüp ve niçe vilâyetlerin zabt idüp ve ba‘dehû emân ile emîn u halâs olup ilâ âhiri’l-ömr harekete mecâli olmadı[3707]. Ve bu Şâh İsmâ‘îl dahi millet-i Acem’den olmak üzre zuhûr itdi ammâ sıhhati ma‘lûm olmayup ve hem siyâdet da‘vâ idüp ve hâlâ işbu asra gelince olan şâhlar anın neslinden olmalarıyla anlar dahi siyâdet da‘vâ iderler. Muhassal işbu kavm-i A‘câm mukaddemâ gāyet şecî‘ ve bahâdur ve cenk umûrında mâhir ve libâs ve dârâtları dahi cümleye fâhir görinüp zuhûr-ı saltanatlarından beri Îrân ve Tūrân ve Hind ü Sind ve Çîn u Mâçîn’e varınca cümleye gālibler iken Resûl-i kibriyâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın nâme-i şerîflerine itdikleri ihânet ve mel‘anetlerinde [3708]مزّق الله ملكه buyurduklarından beri saltanatları tezellül ve ihtilâlden hâlî olmayup ve cesâretleri dahi cebânete tahvîl olup ve kırk-elli sene mürûr[3709] itmeyüp bir fitne zuhûr idüp yâ saltanatlarını veyâ bir tarafını zabt iden âhar mülûk isimleriyle tahrîr olunsa tavîl olur. Tevârîhlerde mastūrdur, nazar oluna. Ve dahi

[3705] ve dahi incüden ve H (187[b]) : - İ

[3706] ve ol zamânlarda top ve tüfenk ve humbar ve gayri âteş işleri olmamağla kılıc cenginde bu Acem askerine bir millet mukāvemet idemeyüp cenkci add olunurlardı H (187[b]) : - İ

[3707] ammâ Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye’ye kec-mu‘âmele idüp ihânet kasd itmekle merhûm ve mağfûr-leh Sultān Selîm Hân-ı sâhib-kırân-ı zamân mikdârını bildirmeyüp ve niçe vilâyetlerin zabt idüp ve ba‘dehû emân ile emîn u halâs olup ilâ âhiri’l-ömr harekete mecâli olmadı H (188[a]) : - İ

[3708] Allah onun saltanatını parçalasın.

[3709] ve kırk-elli sene mürûr H (188[a]) : ve otuz ve kırk ve seksen ve yüz İ (384[b]) : - İ

bunların mukaddemâ libâs ve dârâtları ve etvârları cümle milletlere müstahsen ve pesen-dîde görinüyor iken zuhûr-ı İslâm'dan ve Sâhib-i sa'âdetin bed-du'âlarından sonra cümle millete bârid görinüp şöyle ki cümle çengîler ve mukallidler ve zıll-i hayâl lu'blarında ekseriyyâ işbu kavm-i A'câm'ın libâs ve zâtlarıyla ve Yehûdîler ile taklîd idüp temâşâ idenlere bunları mezâk idiler. Ve bunların cebân olduklarına delîlin biri dahi budur ki işbu asırda zuhûr iden Mîr Veys bunların saltanatları yanında bir ednâ kabîle makāmında iken yüz on dokuz senesinde beş-on bin a'vân ile Kazhâr gibi kal'ayı cümle tevâbi'âtıyla zabt itdikde kirâren ve mirâren üzerine vâfir asker ta'yîn idüp her vardıklarında münhezim olup ve âkıbetinde iki yüz bin asker ile Şâh Hüseyin kendüsi varup Mîr Veys askeri bunların humsı mertebe yok iken, mukābil olup cenge âgâz itdiklerinde iki sâ'at kadar dayanmayup münhezim olmalarıyla atludan kırdıklarından mâ'adâ otuz bin kadar piyâdesini katl idüp ve şâhı tutup gözlerine mîl çeküp ve doğru gelüp pâyitahtları olan Isfahân şehrini cümle hazâin ve defâini ile zabt itdikde oğlu Şâh Tahmâsb başına yetmiş-seksen bin asker cem' idüp iki-üç sene serserî gezüp üzerine gelmeğe cür'et idemeyüp ve âkıbet Moskov kıralına varup dahîl düşüp saltanat-ı Îrân'ın cümleden münbit ve güzîdesi olan Geylân memleketini virmekle ol dahi yetmiş-seksen bin kadar cenkci tüfenk-endâz Kazak ve Frenk ve kebîr u sagīr vafir top ve humbara ile imdâd virüp ve yüz binden ziyâde Kızılbaş askeriyle Isfahân üzerine yürümeleriyle Mîr Veys oğlu dahi Isfahân şehrinde olan hazâin ve defâin ve behâda ağır ve götürmekde hafîf her ne kadar şey var ise Kazhâr'a gidüp Isfahân'ı tehî bırakup gitmekle Şâh Tahmâsb tahta cülûs idüp saltanat-ı Îrân'ı zabt eyledi. Yohsa yalnız Kızılbaş askeri olaydı bırakup gitmezdi. Zîrâ Veysîlerin dahi Acem gibi top ve tüfenk ve humbaraya yüzleri ve mahâretleri yokdur[3710].

El-hâletü hâzâ: Ve bu Acem saltanatının mukaddemâ askerleri gāyet çok idi, şöyle ki kendü ebnâ-yı **[188b]** cinslerinden mâ'adâ cümle Ekrâd ve Etrâk kabîleleri ve Gürci ve Lazki ve Kumuk ve Teke, Yamut ve hudûd ve sınurlarında olan millet bi'l-

[3710] ve bunların cebân olduklarına delîlin biri dahi budur ki işbu asırda zuhûr iden Mîr Veys bunların saltanatları yanında bir ednâ kabîle makāmında iken yüz on dokuz senesinde beş-on bin a'vân ile Kazhâr gibi kal'ayı cümle tevâbi'âtıyla zabt itdikde kirâren ve mirâren üzerine vâfir asker ta'yîn idüp her vardıklarında münhezim olup ve âkıbetinde iki yüz bin asker ile Şâh Hüseyin kendüsi varup Mîr Veys askeri bunların humsı mertebe yok iken, mukābil olup cenge âgâz itdiklerinde iki sâ'at kadar dayanmayup münhezim olmalarıyla atludan kırdıklarından mâ'adâ otuz bin kadar piyâdesini katl idüp ve şâhı tutup gözlerine mîl çeküp ve doğrı gelüp pâyitahtları olan Isfahân şehrini cümle hazâin ve defâini ile zabt itdikde oğlu Şâh Tahmâsb başına yetmiş-seksen bin asker cem' idüp iki-üç sene serserî gezüp üzerine gelmeğe cür'et idemeyüp ve âkıbet Moskov kıralına varup dahîl düşüp saltanat-ı Îrân'ın cümleden münbit ve güzîdesi olan Geylân memleketini virmekle ol dahi yetmiş-seksen bin kadar cenkci tüfenk-endâz Kazak ve Frenk ve kebîr u sagīr vafir top ve humbara ile imdâd virüp ve yüz binden ziyâde Kızılbaş askeriyle Isfahân üzerine yürümeleriyle Mîr Veys oğlu dahi Isfahân şehrinde olan hazâin ve defâin ve behâda ağır ve götürmekde hafîf her ne kadar şey var ise Kazhâr'a gidüp Isfahân'ı tehî bırakup gitmekle Şâh Tahmâsb tahta cülûs idüp saltanat-ı Îrân'ı zabt eyledi. Yohsa yalnız Kızılbaş askeri olaydı bırakup gitmezdi. Zîrâ Veysîlerin dahi Acem gibi top ve tüfenk ve humbaraya yüzleri ve mahâretleri yokdur H (188[a]) : - İ

cümle bunlara tâbi‘ olup imdâd virürlerdi. Ve hattâ bunlar üzerine hurûc iden Agvân tāifesi dahi bunlar ile Tūrân ve Hind sınurlarında olmağla bunlar dahi imdâd virürlerdi. Ve dahi bunlar ile Agvân mâbeyninde bir büyük kabîle vardur ki Türkmen’den ma‘dûd olup isimlerine Bellûc dirler. Bellûc ta‘bîr olunan millet dahi bunlara tâbi‘ olup güzîde atluları ve cenkci suvârîleri bunlar idi ki kırk-elli bin asker **[İ, II, 385a]** gelürdi[3711]. Mukaddemâ bunlar gāyet çok ve cenkci tāife olmalarıyla Îrân ve Tūrân ve Hind u Sind’de ser-fürû itmeyüp çok zamân başlu başlarına bildiklerini idüp[3712] mahkûmiyyetden çıkmışlardur. Enûşirevân’a dahi itā‘at itmeyüp etrâf u eknâfı gāret itmeleriyle Enûşirevân asker-i azîm ile bunların üzerine varup birkaç mesâff-ı azîm harb u kıtâlden sonra âkıbet Enîşirevân gālib oldukda bunların gāyet şiddet ü gılzatlarını görüp muttali‘ olmağla bir vakt-i âharda dahi cem‘iyyet idüp çok fesâda bâ‘is olurlar diyü nefîr-i âmm idüp koltuğında ve kasuğında kıl bitenlerini bi’l-cümle katl itdirüp ve içlerinde re’y ü tedbîr sâhiblerini dahi avretlerini dahi katl itdirüp ol zamândan beri bu tāifeye za‘f vâki‘ olup ve lâkin hâlâ yine kırk-elli bin cenk erbâbı asker çıkar ve ekseriyyâ[3713] bunlar atludur ve göçer evlidür. Evvel bunlar dahi Acem askeri idiler ve cümle sünnî müslimândur. Muhassal bu zikr itdüğimiz kabâil ile Acem şâhları dört-beş lek askere mâlik olurlardı. Lâkin Acem’de mezheb-i revâfız zuhûr idelden beri bu kabâilin ekseri sünnî olmağla Acem’e adû-yı ekber olmışlardur. Ve hattâ Kumuk kabîlesini dahi Acem Yarlıkvirdi ve sâir Ekrâd ve Etrâk kabîleleri ki vardur, Ahısha ve Erzurûm’dan çâk Bağdâd’dan on konak aşağı Laz dağlarında olan Kürdler ile ve beride olan Gürcilerden mâ‘adâsı ekseriyyâ sünnî olup Acem’e adûlardur ve eskeri Devlet-i Aliyye’ye tâbi‘lerdür ve Acem’den rû-gerdân olmışlardur ki mukaddemâ bunlar bi’l-cümle Acem’in güzîde askerleri idiler. Ve Acem memleketi vâsi‘ memleket ve atîk saltanat olmağla el-hâletü hâzihî iki lek ve belki üç lek[3714] askere mâlik olabilürler. Yüz bin askere bir lek dirler ve lâkin bu zikr itdüğimiz kabâil bunlardan rû-gerdân olaldan beri hâlâ olan askerleri cenkci olmayup ve bâ-husûs top ve tüfenke aslâ yüzleri yokdur. Yüz bini yigirmi-otuz bin eyüce cenkci askere mukāvemet idemezler. Yetmiş-seksen seneden beri bunlar üzerine bir kavî düşmen zuhûr itdüği olmamağla bir kapalı kutu gibi ahvâlleri mestûr ve pinhân kalmışlardı. Devlet-i Aliyye’nin emânı sebebiyle Etrâk ve Ekrâd’dan olan husemâsı ser-i bürîde ve hâmûş olmalarıyla zevk u safâ ile râhat bulup

[3711] Bellûc ta‘bîr olunan millet dahi bunlara tâbi‘ olup güzîde atluları ve cenkci suvârîleri bunlar idi ki kırk-elli bin asker gelürdi İ (384^{b}-185^{a})
[3712] bildiklerini idüp İ (385^{a}) : - H
[3713] ekseriyyâ H (385^{a}) : - İ
[3714] belki üç lek H (385^{a}) : - İ

ve cengi ferâmûş, ekseri afyon ve berş ve sâir mükeyyifâta mübtelâ ve meşgûl olmalarıyla ol ma‘kūllerinin ise bi’l-külliye cür’etleri cebânete tebdîl olup tiryâkî ve bengî-yüz olmışlardur. Ve bu mükeyyifâta mübtelâ olanlar hod bi’l-cümle ricâl-i saltanatları ve ser-i kârda olanları ve zî-kudretleridür[3715]. Ve hattâ bu hakīr yüz on senesinden yüz yigirmi senesine gelince Bağdâd’da ve[3716] Basra fethi ve Abbâs-oğlı cengi ve nehr-i Ziyâb harkı hafrında[3717] ve Müntefık ve Zebîd ve Benî-Umeyr ve Benî-Mâlik ve Âl-i Garîr ve Şemmâr ve Benî-Cemîl cenklerinde ma‘an olup ve ba‘dehû iki sene Bağdâd defterdârlığı ile Meşhedeyni’ş-Şerîfeyn tevliyeti ma‘an ihsân olunup be-her sene Acemlerden Meşhedeyni’ş-Şerîfeyn ziyâretine beş-altı bin ve dahi ziyâde âdem ziyârete hânlar gelürdi ve bunların içinde aslâ bir cenkci ve askerî reviş ve cünbüşi ve hareketi olmamağla hânları ve[3718] ba‘zı ulemâ ve erbâb-ı ma‘ârifleri ile hem-sohbet olup saltanat ve asker müzâkeresi oldukda bu hakīr “Acebdür ki bu sizin nökerlerinizde ya‘ni[3719] askerinizde zamâne cenkleri âlâtı ve zâtlarında dahi cenkci hareketi ve cünbişi yokdur” didiğimde “Belî, sözün hakdur” dirlerdi. Ve bâ-husûs bunlar ve gerek sizler afyon ve berş ve esrâr ve haşîş ve envâ‘-i mükeyyifâta mübtelâ olmuşsuz ve bunların hükmi ise vücûda za‘f ve kalbe havf ârız olmakdur” didim. İçinden birisi âh-ı serd çeküp [3720]الناس على دين ملوكهم dinildüği üzre “Şâhımız ve cümle ricâl-i saltanatımız bu hâlde olup her kande varsan bunları teklîf-i muhâlefet mümkin değil. Ol ecilden âmmeten halk böyledür[3721]. Yetmiş-seksen seneden beri Devlet-i Osmâniyye himâyesinde cümle düşmenlerimizden emîn ve[3722] **[İ, II, 385b]** akvâm-ı Tatar ve Çağatay ve Ekrâd ve Etrâk şerlerinden[3723] emîn ve râhat olmağla belki ferâmûş idüp cümlemiz zevk u safâ-pûze ve bengî olmuşuzdur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Devlet-i Osmâniyye’ye kuvvet ve nusret virüp devletlerin **[189a]** dâim eylesün! Zîrâ himâyelerinde düşmenlerimizden emîn ve râhat oturuyoruz ve eğer böyle olmasa bizi Gebr ve Tatar ve Etrâk ve Ekrâd memleketimizi yağma iderlerdi. Zîrâ yigirmi-otuz bin cenk erbâbı bir düşmenimiz zuhûr itse cümle askerimiz mukāvemete kādir olmadıkları

[3715] ve cengi ferâmûş, ekseri afyon ve berş ve sâir mükeyyifâta mübtelâ ve meşgūl olmalarıyla ol ma‘kūllerinin ise bi’l-külliye cür’etleri cebânete tebdîl olup tiryâkî ve bengîyüz olmışlardur. Ve bu mükeyyifâta mübtelâ olanlar hod bi’l-cümle ricâl-i saltanatları ve ser-i kârda olanları ve zî-kudretleridür H (188^{b}) : - İ

[3716] Bağdâd’da İ (385^{a}) : - H

[3717] cengi ve nehr-i Ziyâb harkı hafrında H (188^{b}) : - İ

[3718] Acemlerden Meşhedeyni’ş-Şerîfeyn ziyâretine beş-altı bin ve dahi ziyâde âdem ziyârete hânlarda gelürdi ve bunların içinde aslâ bir cenkci ve askerî-reviş ve cünbüşi ve hareketi olmamağla hânları ve H (188^{b}) : - İ

[3719] nökerlerinizde ya‘ni H (188^{b}) : - İ

[3720] İnsanlar yöneticilerinin dini üzerinedir.

[3721] الناس على دين ملوكهم dinildüği üzre “Şâhımız ve cümle ricâl-i saltanatımız bu hâlde olup her kande varsan bunları teklîf-i muhâlefet mümkin değil. Ol ecilden âmmeten halk böyledür H (188^{b}) : - İ

[3722] cümle düşmenlerimizden emîn ve H (188^{b}) : - İ

[3723] ve Ekrâd ve Etrâk şerlerinden H (188^{b}) : - İ

ma‘lûmumuzdur[3724]” diyü ağlayup ez-derûn Devlet-i Aliyye’ye[3725] du‘â iderlerdi. Ve hemân ol sene ki yüz on dokuz senesidür, Mîr Veys zuhûr idüp Kazhâr kal‘asını aldığı haberi zuhûr eyledi. Birkaç dahi def‘a üzerine yetmiş-seksen ve yüz bin asker ta‘yîn idüp mukāvemet idememeleriyle Devlet-i Aliyye’den imdâd ve recâ eylediler. Müsâ‘ade olunmamağla otuz bin kadar asker ile tahtgâhlarını gelüp zabt eyledi[3726].

Ahvâl-i Bebe Süleymân[3727]: Ve nefs-i Acem’in cebân olduklarına delîlin biri dahi Bebe Süleymân’dur ki Acem hudûdında Devlet-i Aliyye hükûmetinde Şehrizor eyâletine tâbi‘ Ekrâd tāifesi beğlerinden bir sancakdur, Acem hudûdında olmalarıyla hudûdda olan Acem hânıyla bir nizâ‘ları vâki‘ olup giderek nizâ‘ları cenge müeddî oldukda Bebe Süleymân gālib olup ahvâli şâhına i‘lâm itdikde Devlet-i Aliyye’ye istîzân itmeden Bebe Süleymân üzerine beş-altı hân ta‘yîn idüp geldiklerinde anları dahi bozup ekserini kırmağla terkâr dahi ziyâde asker gönderüp anları dahi bozup kırmağla âkıbet Devlet-i Aliyye’ye elçi gönderüp iştikâ itmekle “Acem ile bizim sulhımız vardur. Ba‘de’l-yevm kendü hâlinizde olup Acem hudûdına dahl u ta‘arruz itmeyesiz” diyü fermân-ı celîlü’l-kadr irsâl olundukda kavm-i Ekrâd’da cibillî olan inâd damarları germ olup itā‘at-i fermân itmemeleriyle def‘-i fitne içün üzerlerine Musul ve Şehrizor ve Bağdâd eyâleti askeri fetvâ-yı şerîf mûcebince ta‘yîn ve ol vakt Bağdâd vâlisi olan El-Hâcc İsmâîl Paşa serdâr nasb olunmağla ukalâsı “Ulü’l-emre itā‘at itmezsek, âsî oluruz” diyü her biri bir tarafa dağılup ve cühelâsı “Ne olmak ihtimâli var!” diyü ta‘annüd idüp yerlerinde kalurlar. Ve Acem tarafından dahi otuz bin kadar asker ile on iki hân ta‘yîn olunup ve taraf-ı Devlet’den ta‘yîn olunan asker varmazdan mukaddem Acem askeri gelüp ve ahvâl-i perîşânlarını haber aldıkda bi-lâ-te’hîr üzerlerine gelüp ve vâfirini kırup ve sâirleri evlerini ve ıyâllerini bırakup firâr itdiler. Ve bunlar ehl-i İslâm’a bir mertebe adû-yı ekberdür ki bir cüz’i fursat buldukda aslâ merhamet itmeyüp katl iderler. Ve bir müslimân katl itmeği kâfir katl itmeden ziyâde savâb add iderler, çünki Devlet-i Aliyye’nin kuvvetiyle düşmenlerinden intikām aldılar gerek idi ki hâtır sayup evlâd ve ıyâle dahl u ta‘arruz itmeyeler tâ bâliğ oğlanları dahi katl idüp ve ne kadar avret var ise belinden aşağı esvâblarını kesüp keşf-i avret ile çâderleri arasında gezdirüp istedikleri mel‘aneti itdiler. Ve üç gün İsmâîl Paşa dahi iki konak kala menzile gelüp iş bitmiş

[3724] zîrâ yigirmi-otuz bin cenk erbâbı bir düşmenimiz zuhûr itse cümle askerimiz mukāvemete kādir olmadıkları ma‘lûmumuzdur İ (385^{b}) : - H

[3725] Devlet-i Aliyye’ye İ (385^{b}) : - H

[3726] ve hemân ol sene ki yüz on dokuz senesidür, Mîr Veys zuhûr idüp Kazhâr kal‘asını aldığı haberi zuhûr eyledi. Birkaç dahi def‘a üzerine yetmiş-seksen ve yüz bin asker ta‘yîn idüp mukāvemet idememeleriyle Devlet-i Aliyye’den imdâd ve ricâ eylediler. Müsâ‘ade olunmamağla otuz bin kadar asker ile tahtgâhlarını gelüp zabt eyledi H (189^{a}) : - İ

[3727] ahvâl-i Bebe Süleymân (189^{a}) : - İ

bulmağla iki-üç oturup askere izn virüp ve kendüsi dahi Bağdâd'a avdet eyledi[3728]. Ve bunlar ehl-i İslâm'a bu mertebe mehîn tāifedür. Ve bunlar cenkci tāife olmadıkları bundan dahi ma'lûmdur ki bir sancakbeğine mukāvemet idemediler. Ve bu Acem saltanatının mahsûs pâdişâh askerleri az olup bir seferleri vâki' oldukda büyük ve kücük hânları ve beğleri rütbesine göre ve mansıbının îrâdına göre akça ile âdem tutup sefere gelürler. Ve ekser askerleri atlu olup Türkmen'den ve Ekrâd'dan olan atluları kılıca gelür iyi atludur[3729] ve piyâde askerleri ve şâh nökerleri ya'nî mîrî askerleri[3730] ekseri Gürci'dür ki bunlar tüfenk-endâzdurlar.

El-âlât: Mukaddemâ bunların âlât-ı harbleri kılıç, mızrâk, harbe, hışt ve demir topuz ve ok ve yay ve zenberek idi[3731]. Top ve tüfenk ve humbara ve sâir âteş işleri bilmezlerdi. Bin on beş târîhinden beri heves idüp peydâ itmişlerdür ki târîh-i merkūmda Tebrîz cenginde Şâh Abbâs peydâ itmişdür ki Fransız'dan ve sâirlerden topçı ve humbaracı ve tüfenkci ve metris ve lağım ve[3732] gayri âteş işlerinde mâhirlerden âdem getürdüp kendü askerlerine ta'lîm itdirmişdür. Ol vakitden işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş olur. Ve bunlar eğerçi top ve humbara peydâ itmişlerdür[3733] ammâ isti'mâline mahâretleri ve hîn-i iktizâda hükmini icrâya cesâret ve isti'mâline isti'dâdları yokdur. Ve piyâdelerinin tüfenkleri maşalı ve

[3728] Acem hudûdında olmalarıyla hudûdda olan Acem hânıyla bir nizâ'ları vâki' olup giderek nizâ'ları cenge müeddî oldukda Bebe Süleymân gālib olup ahvâli şâhına i'lâm itdikde Devlet-i Aliyye'ye istîzân itmeden Bebe Süleymân üzerine beş-altı hân ta'yîn idüp geldiklerinde anları dahi bozup ekserini kırmağla terkâr dahi ziyâde asker gönderüp anları dahi bozup kırmağla âkıbet Devlet-i Aliyye'ye elçi gönderüp iştikâ itmekle "Acem ile bizim sulhımız vardur. Ba'de'l-yevm kendü hâlinizde olup Acem hudûdına dahl ü ta'arruz itmeyesiz" diyü fermân-ı celîlü'l-kadr irsâl olundukda kavm-i Ekrâd'da cibillî olan inâd damarları germ olup itā'at-i fermân itmemeleriyle def'-i fitne içün üzerlerine Musul ve Şehrezor ve Bağdâd eyâleti askeri fetvâ-yı şerîf mûcebince ta'yîn ve ol vakt Bağdâd vâlisi olan El-Hâcc İsmâîl Paşa serdâr nasb olunmağla ukalâsı "Ulü'l-emre itā'at itmezsek, âsî oluruz" diyü her biri bir tarafa dağılup ve cühelâsı "Ne olmak ihtimâli var!" diyü ta'annüd idüp yerlerinde kalurlar. Ve Acem tarafından dahi otuz bin kadar asker ile on iki hân ta'yîn olunup ve taraf-ı Devlet'den ta'yîn olunan asker varmazdan mukaddem Acem askeri gelüp ve ahvâl-i perîşânlarını haber aldıkda bi-lâ-te'hîr üzerlerine gelüp ve vâfirini kırup ve sâirleri evlerini ve ıyâllerini bırakup firâr itdiler. Ve bunlar ehl-i İslâm'a bir mertebe adû-yı ekberdür ki bir cüz'i fursat buldukda aslâ merhamet itmeyüp katl iderler. Ve bir müslimân katl itmeği kâfir katl itmeden ziyâde savâb add iderler, çünki Devlet-i Aliyye'nin kuvvetiyle düşmenlerinden intikām aldılar gerek idi ki hâtır sayup evlâd ve ıyâle dahl ü ta'arruz itmeyeler tâ bâliğ oğlanları dahi katl idüp ve ne kadar avret var ise belinden aşağı esvâblarını kesüp keşf-i avret ile çâderleri arasında gezdirüp istedikleri mel'aneti itdiler. Ve üç gün İsmâîl Paşa dahi iki konak kala menzile gelüp iş bitmiş bulmağla iki-üç oturup askere izn virüp ve kendüsi dahi Bağdâd'a avdet eyledi H (189[a]) : Acem hudûdına karîb olmağla tugyân idüp Acem hudûdlarına ve hattâ bir def'a on iki büyük hânları ta'yîn olunup anları dahi bozmalarıyla mezbûrdan Devlet-i Aliyye'ye iştikâ ve istîlâsını def'e ricâ itdiklerinde Devlet-i Aliyye'den kendü hâllerinde olmak içün tenbîh ve fermân olundukda yine mütenebbih olmamalarıyla fetavâ-yı şerîfe mûcebince üzerine asker ta'yîn olunup vâlisi El-Hâcc İsmâîl Paşa serdâr nasb olunup vardıklarında ukelâsı "Ulü'l-emre itā'at etmez isen bâgī ve âsî oluruz" diyü perîşân olmalarıyla bâkī kalan cühelâları dahi bozılup Devlet-i Aliyye mu'âvenetiyle ahz-ı intikām idüp emîn oldılar. İ (385[a])

[3729] ve ekser askerleri atlu olup Türkmen'den ve Ekrâd'dan olan atluları kılıca gelür iyi atludur H (189[a]) : - İ

[3730] ve şâh nokerleri ya'nî mîrî askerleri H (189[a]) : - İ

[3731] bunların âlât-ı harbleri kılıç, mızrâk, harbe, hışt ve demir topuz ve ok ve yay ve zenberek idi H (189[a]) : - İ

[3732] ve tüfenkci ve metris ve lağım ve H (189[a]) : - İ

[3733] ol vakitden işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş olur. Ve bunlar eğerçi top ve humbara peydâ itmişlerdür H (189[a]) : - İ

kundağı Frenk'e müşâbih olup[3734] iki dirhemden beş dirheme varınca kurşun atup ziyâde dirhemli tüfenkleri yokdur ve olduğı hâlde dahi az olup ve Rûm yiğitleridür ve piyâdelerinde tîr-endâzları dahi olup kılıc ve harbe ve topuz dahi isti'mâl iderler. **[189b]** Ve bunlarda Hindîler gibi kılıc oynar âdemler dahi çokdur ammâ cebânetlerinden cenkde icrâ idemezler[3735].

Es-süvârî: Ve bu Acem askerinin ekseri atlu olup ilm-i ferâsetde mâhirleri vardur. Ve bunların atlusı kılıc ve kalkan ve ok ve mızrâk taşıyup ve ba'zan tüfenk dahi isti'mâl iderler. Ve meşhûr hüner ve ferâsetleri top ve cevgân la'bı olup Rûm fârisleri gibi cirîd oynayamayup cirîd oynamak Rûm yiğitlerine mahsûs olup ve mızrâk kullanmak ve mahallinde icrâ itmek Arablara mahsûsdur[3736]. Ve top ve cevgân **[İ, II, 386a]** oynamada Acemler mâhir olup lâkin cenk mahallinde işe yaramayup siper ve temâşâ lu'blarının biridür.Ve bunların atluları top ve tüfenk olmaduğı hâlde hayli kılıc kullanır askerdür lâkin on beş-yigirmi pâre top ile on beş-yigirmi iyü tüfenk isti'mâl ider askere yüz bini mukāvemet idemez. El-hâletü hâzihî atlu ve yaya iki yüz bin asker cem' idebilürler[3737].

Ve Rûm fârisleri mâbeynlerinde ve pâdişâhları önünde ve vüzerâ huzûrında cirîd oynamada itdikleri cesâreti ve icrâ itdikleri ferâseti düşmen cenginde dahi iderler. Âlât-ı harbe ihtiyâc olmayup cirîdleri darbıyla düşmen alaylarını sökerlerdi. Zîrâ âdem, Fârislerin cirîd oyununda birbirlerine urdukları odun darbına sâir millet tākat getüremeyüp ve gelür iken eğer boşaldup def' itmeği dahi bilmezler. Rûm Fârislerinin bu cirîd oynadıklarını sâir millet ta'accüb idüp cenk add iderlerdi. Ve hattâ Murtazâ Paşa Bağdâd vâlisi iken cirîd meydânına çıkup harharî cirîd oynarken sekbân bir tarafında ve sarıca bir tarafda durup gayri ile birbirlerine şol mertebe cirîd ururlar ki tarafeynden niçe âdem ve at mecrûh olup yatar ve ol mahalde menzil ile Acemden bir elçi gelüp bunları temâşâ idüp ve bunları cenk ider kıyâs idüp yanında olanlara "Hây imdiki bu ne menem savaşdur" diyü suâl ider. Ve bu mertebe cebân ve ahmak kavimdür ki cirîd oyunı ile cengi fark itmezler. Muhassal bu kavm-i A'câm Resûl-i kibriyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâmın nâme-i şerîflerine itdikleri ihânet sebebiyle lisân-ı cevher-feşânlarından sudûr iden kelâm-ı dürer-bârlarından beri bu saltanat-ı A'câm fitne ve fesâddan hâlî olmayup cür'etleri cebânete tahvîl olup ve ahvâl ü etvârları ve libâs u

[3734] ve kundağı Frenk'e müşâbih olup H (189[a]) : - İ
[3735] cebânetlerinden cenkde icrâ idemezler H (189[a]) : ammâ mahallinde icrâ idemezler İ (385[b]) : - İ
[3736] mahsûsdur H (189[b]) : - İ
[3737] ve bunların atluları top ve tüfenk olmaduğı hâlde hayli kılıc kullanır askerdür lâkin on beş-yigirmi pâre top ile on beş-yigirmi iyü tüfenk isti'mâl ider askere yüz bini mukāvemet idemez. El-hâletü hâzihî atlu ve yaya iki yüz bin asker cem' idebilürler H (189[b]) : - İ

destârları sâir milletlerde bârid görinüp mezâk itmişlerdür. Ve ol vakitden berü bunlar üzerine her ne millet sefer ider ise saltanatları zabt itmişdür. Mukaddemâsı tevârîhlerde mastūr ve muharrer olup ve hâlâ işbu bin yüz on dokuz senesinde zuhûr u hurûc iden Mîr Veys ki vardur, Kandehâr semtinde Hind hudûdında Tūrân akvâmı kabâilinden bir kabîle olup ibtidâ ekall-i kalîl asker ile hurûc u zuhûr idüp Kandehâr gibi kal‘a-i uzmâyı feth ü zabt idüp ve bundan sonra dahi birkaç sene on beş-yigirmi bin asker ile niçe mesâff-ı cenk idüp ve niçe vilâyetlerini alup ve kendüler iki ve üç lek askere ve çok tüfenk-endâz askere ve niçe top ve humbara âteş işlerine mâlik iken cebânetleri sebebiyle mukāvemete kādir olmayup ve ol âteş işlerini gereği gibi isti‘mâle mahâret ve isti‘dâdları olmamağla el-hâletü hâzihî pâyitahtlarına gelince Mîr İgvân zabt idüp ve zabtlarında az vilâyet kalmışdur dirler. Ve bu kavm-i A’câm’ın zuhûr-ı İslâm’dan sonra Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine adem-i itā‘atlerinden mâ‘adâ halîfe-i Resûl Ebû Bekr-i Sıddîk ve Ömerü’l-Fârûk hazerâtı hilâfetlerinde dahi da‘vetlerine icâbet itmeyüp ve niçe def‘a üzerlerine asker ta‘yîn ve irsâl olunup azîm muhârebeler itmişlerdür. Ve âkıbet Hazret-i Ömer hilâfetinde Yezdicerd zamânında Nihâvend cenginde asâkir-i İslâm gālib ve tāife-i Mecûs mağlûb olup ve pâdişâhları olan Yezdicerd katl olunmağla saltanatları tekrâr munkarız olduğı yukarıda tafsîlen zikr olunmışdur. Ve ol vakitde Yezdicerd’in kızı esîr olup halîfe-i zamân Ömerü’l-Fârûk radıyallâhu anh hazretlerine getürdüklerinde İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerine tezvîcen virmişlerdür. Hikâyet olunur ki ol zamân ki Yezdicerd’in kızı Şehrebânû’ya esîren Medîne-i Münevvere’ye getürdiler. Halîfe-i zamân **[İ, II, 386b]** ve sâir Eshâb-ı kirâm hazerâtı azîm i‘zâz ve ikrâm idüp kendüye konak ta‘yîn idüp ve cümle mâlzemesini gördiler. Ve mezbûre gāyet âkıle olup ve hüsn ü cemâlde dahi ol asırda dünyâda misli lâ-nazîr idi. Pâdişâh-zâdeler esîr olmak lâyık ve câiz değildür diyü Eshâb-ı kirâmdan birine virmek içün kendüye haber gönderdiklerinde varan resûle “Virecekleri âdemi bi’l-mu‘âyene ben kendim görmeyince varmam” diyü cevâb gönderdi.

El-bâ‘is: Ve bunun “Beni virecekleri âdemi ben kendim görmeyince varmam” diyü illet itdüğine bâ‘is bu idi ki birkaç gün mukaddem rü’yâsında Hazret-i Fâtıma radıyallâhu anhâ hazretlerini rü’yâsında görür, şöyle ki bunu bir âlî sarâya götürürler ki aslâ dünyâ sarâylarına benzemeyüp bütün dünyâ mâlı bir kapusına mu‘âdil olamaz. “Bu sarây kimindür?” diyü suâl itdikde Hazret-i Muhammed aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın kızı, Hazret-i Ali’nin hâtunı Fâtımatü'z-Zehrâ’nındur” diyü haber virürler. İçerü girüp bir âlî odaya götürürler. Görür ki Hazret-i Fâtıma sadr-ı meclisde bir tarz-ı zînet ü

salâbet ile oturup niçe pâdişâh kızları ve hâtunları âdâb ile el kavşurup ve ba‘zıları otururlar. Şehrebânû vardıkda cümlesi karşulayup ve Hazret-i Fâtıma dahi ayağa kalkup ve yanına da‘vet idüp vardıkda der-âgūş ile iki gözlerinden öpüp “Sen benim dünyâ ve âhiret gelinim ve kızımsın” diyü yanına oturdup “Pencereden aşağı nazar eyle!” diyüp bakdıkda İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerini gösterüp “İşte senin erin bu olacakdur” dir. Hâbdan bî-dâr oldukda hayâl-i aşkı derûnında câygîr olup ve Hazret-i Fâtımatü’z-Zehrâ hazretlerini dahi ol makām-ı âlîde bu mertebe dârât ve ünvânda görmekle mecûsî iken dîn-i İslâm’a girüp lâkin Hazret-i Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerinin hayâliyle hâb ve râhatı terk idüp bu rü’yânın encâmına intizârda iken kendüyi Eshâb-ı kibârdan birine tezvîc itmek haberi geldikde “Beni virecekleri âdemi görmeyince kimseye varmam” diyü cevâb virdüğinin hikmeti bu idi. Çünki kendüden böyle haber geldi, yol üzerinde bir pencereye oturdup mezbûre gāyetü’l-gāye hasnâlardan olmağla cümle Eshâb-ı kibâr kendülerine zîb u zînet virüp ibtidâ halîfe-i zamân Hazret-i Ömer radıyallâhu anh kerr ü ferr ile önünden geçüp kendüyi arz eyledikde yanına ta‘yîn itdikleri mu‘arref hâtunlarına “Bu geçen âdem kimdür? Gâyet heybetlü kişidür” diyü suâl itdikde “Halîfe-i zamân Hazret-i Ömer radıyallâhu anhdur” diyü ta‘rîf itdiklerinde “Gāyet gazûb âdeme benzer. Kendüyi gördüğümde cümle vücûduma lerze düşdi ve hem sinni şeyhûhete irmiş. Ben henüz nev-resîde tâze nihâl ve açılmadık gonce gülüm. Bu bana münâsib değildür” diyü cevâb virüp ve ba‘dehû Hazret-i Osmân radıyallâhu anh geçüp kim olduğunı haber virdiklerinde ana dahi böyle cevâb virüp ve ba‘dehû Hazret-i Ali radıyallâhu anh geçüp “Bu kimdür?” diyü suâl itdikde “Hazret-i Fâtıma’nın eri meşhûr-ı âlem olan Ali’dür” didiklerinde “Gāyet muvakkar ve heybetlü ve bana er olmağa lâyıkdur ammâ Hazret-i Fâtıma’nın firâşına girmeğe hayâ iderim” diyü cevâb virüp redd eyledi. Ve ba‘dehû Hazret-i İmâm-ı Hasan radıyallâhu anh geçüp suâl itdikde “Hazret-i Fâtıma’nın büyük oğlu İmâm-ı Hasan’dur” didiklerinde işte bu gāyet güzel, benim küfvüm ve lâyıkımdur ammâ çok yüz görmişdür, vefâ gelmez” diyü cevâb ile anı dahi redd eyledi. Zîrâ Hazret-i İmâm-ı Hasan radıyallâhu anh **[İ, II, 387a]** gāyet çok hâtun alup ve talâk virmiş idi, şöyle ki alup boşaduğı iki yüze bâliğ idi. Ve böyle çok hâtun alup boşaduğına bâ‘is bu idi ki bir gün Hazret-i Server-i kâinât aleyhi efdalü’s-salavât buyurur ki “Benim evlâdlarımdan birine bir hâtun nasb olsa gerekdür ki her bâr bikr olup görüldükde misli ve nazîri olmayup ve âhiretde dahi hâtunı olup ve kendü vefâtından sonra dahi kimse yüzüni görmese gerekdür” diyü haber virmeleriyle İmâm-ı Hasan hazretleri ol hâtun kendüye müyesser olmak sevdâsıyla çok hâtun alup boşaduğına bâ‘is bu idi. Ve hattâ Hazret-i

Ali radıyallâhu anh Eshâb-ı kirâma “Sakın İmâm-ı Hasan’a kız virmeyin. Evlâdınıza yazıkdur” dir idi. Ammâ Eshâb-ı kirâm “Irkımız ırk-ı Resûlullâh’a meslek ve münsik olsun” diyü bin cânla kızlarını virmeğe tālib ve râgıb olurlardı. Ve hem İmâm-ı Hasan hazretleri başından serresine varınca nûr-ı mahz-ı kevneyn olan Resûl-i ekrem ve Nebî-i muhterem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine benzeyüp ve İmâm-ı Hasan hazretleri gāyet güzel olmağla zamânesi kızları ve hâtunları bin cânla taht-ı nikâhına girmeğe tālibe ve râgıbe olup “Bir gün olsun firâşına girmek müyesser oldı” diyü küllî varını bezl idüp gelürlerdi. Ve’l-hâsıl Hazret-i İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh dahi kerr ü ferrle ve izz ü vakâr ile Şehrebânû’nun önünden geçdikde rü’yâsında gördüği âdem olmağla “Bu geçen kimdür?” diyüp “İşte bu geçen Hazret-i Fâtıma’nın küçük oğlu İmâm-ı Hüseyin’dür” diyü haber virdiklerinde ol dahi “İşte bu gāyet muvakkar ve sinni şebâb olmağla küffüm ve lâyıkım olup bundan gayri kimseye varmam” diyü cevâb virüp ve rü’yâsını dahi takrîr ider. Ve’l-hâsıl İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerine nikâh idüp virdiler. Ve birkaç günden sonra bir gün İmâm-ı Hasan hazretlerine dir ki “Birâder, ceddimiz Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin haber virdikleri hâtun bize müyesser oldı.” Ve bu haberi virmekle bundan sonra İmâm-ı Hasan hazretleri hâtun alup talâk virmeden fâriğ olur ve İmâm-ı Hüseyin hazretleri Kerbelâ’da şehîd oldukda ol hâtun İmâm-ı Hüseyin hazretlerinin mahsûs olan atına süvâr olup nâbûd u nâ-peydâ olup hayât u memâtlarından bir eser zuhûr itmemişdür. Bütün Arab ve Acem’de mütevâtiren meşhûr olup Sa’âdet-nâme ve niçe müstakil kitâblarda muharrer ve mastūrdur[3738].

[3738] ve Rûm fârisleri mâbeynlerinde ve pâdişâhları önünde ve vüzerâ huzûrında cirîd oynamada itdikleri cesâreti ve icrâ itdikleri firâseti düşmen cenginde dahi iderler. Âlât-ı harbe ihtiyâc olmayup cirîdleri darbıyla düşmen alaylarını sökerlerdi. Zîrâ âdem, Fârislerin cirîd oyununda birbirlerine urdukları odun darbına sâir millet tākat getüremeyüp ve gelür iken eğer boşaldup def‘ itmeği dahi bilmezler. Rûm Fârislerinin bu cirîd oynadıklarını sâir millet ta‘accüb idüp cenk add iderlerdi. Ve hattâ Murtazâ Paşa Bağdâd vâlisi iken cirîd meydânına çıkup harharî cirîd oynarken sekbân bir tarafında ve sarıca bir tarafda durup gayri ile birbirlerine şol mertebe cirîd ururlar ki tarafeynden niçe âdem ve at mecrûh olup yatar ve ol mahalde menzil ile Acemden bir elçi gelüp bunları temâşâ idüp ve bunları cenk ider kıyâs idüp yanında olanlara “Hây imdiki bu nemedem savaşdur” diyü suâl ider. Ve bu mertebe cebân ve ahmak kavimdür ki cirîd oyunı ile cengi fark itmezler. Muhassal bu kavm-i A’câm Resûl-i Kibriyâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın nâme-i şerîflerine itdikleri ihânet sebebiyle lisân-ı cevher-feşânlarından sudûr iden kelâm-ı dürer-bârlarından beri bu saltanat-ı A’câm fitne ve fesâddan hâlî olmayup cür’etleri cebânete tahvîl olup ve ahvâl ü etvârları ve libâs u destârları sâir milletlerde bârid görinüp mezâk itmişlerdür. Ve ol vakitden berü bunlar üzerine her ne millet sefer ider ise saltanatları zabt itmişdür. Mukaddemâsı tevârîhlerde mastūr ve muharrer olup ve hâlâ işbu bin yüz on dokuz senesinde zuhûr u hurûc iden Mîr Veys ki vardur, Kandehâr semtinde Hind hudûdında Tūrân akvâmı kabâilinden bir kabîle olup ibtidâ ekall-i kalîl asker ile hurûc u zuhûr idüp Kandehâr gibi kal‘a-i uzmâyı feth ü zabt idüp ve bundan sonra dahi birkaç sene on beş-yigirmi bin asker ile niçe mesâff-ı cenk idüp ve niçe vilâyetlerini alup ve kendüler iki ve üç lek askere ve çok tüfenk-endâz askere ve niçe top ve humbara âteş işlerine mâlik iken cebânetleri sebebiyle mukāvemete kādir olmayup ve ol âteş işlerini gereği gibi isti‘mâle mahâret ve isti‘dâdları olmamağla el-hâletü hâzihî pâyitahtlarına gelince Mîr İgvân zabt idüp ve zabtlarında az vilâyet kalmışdur dirler. Ve bu kavm-i A’câm’ın zuhûr-ı İslâm’dan sonra Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine adem-i itā‘atlerinden mâ‘adâ halîfe-i resûl Ebû Bekr-i Sıddîk ve Ömerü’l-Fârûk hazerâtı hilâfetlerinde dahi da‘vetlerine icâbet itmeyüp ve niçe def‘a üzerlerine asker ta‘yîn ve irsâl olunup azîm muhârebeler itmişlerdür. Ve âkıbet Hazret-i Ömer hilâfetinde Yezdicerd zamânında Nihâvend cenginde asâkir-i İslâm gālib ve tāife-i Mecûs mağlûb olup ve pâdişâhları olan Yezdicerd katl olunmağla saltanatları tekrâr munkarız olduğı yukarıda tafsîlen zikr olunmışdur. Ve ol

El-i‘tibâr: Ve bu Acem tāifesinin şâhlar içinde ziyâde sevüp ve hayf ve mâtem itdikleri Yezdicerd’dür ki muhabbeten mâtem itdiklerinin iki vechi vardur ki biri mârru’z-zikr kızını Hazret-i İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh aldığıyçün olup ve mâtem ve hayfları Hazret-i Ömer radıyallâhu anh zamânında katl olundığı içündür. Biri muhabbet ve biri Hazret-i Fârûk’a buğz u adâvetlerinden nâşîdür ki mâtem iderler. Ve bu adâvetleri zâhir olmasun diyü setr iderler. Yohsa Hazret-i İmâm-ı Hüseyin

---

vakitde Yezdicerd’in kızı esîr olup halîfe-i zamân Ömerü’l-Fârûk radıyallâhu anh hazretlerine getürdiklerinde İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerine tezvîcen virmişlerdür. Hikâyet olunur ki ol zamân ki Yezdicerd’in kızı Şehrebânû’ya esîren Medîne-i Münevvere’ye getürdiler. Halîfe-i zamân [İ, II, 386b] ve sâir Eshâb-ı Kirâm hazerâtı azîm i‘zâz ve ikrâm idüp kendüye konak ta‘yîn idüp ve cümle mâlzemesini gördiler. Ve mezbûre gāyet âkıle olup ve hüsn ü cemâlde dahi ol asırda dünyâda misli lâ-nazîr idi. Pâdişâh-zâdeler esîr olmak lâyık ve câiz değildür diyü Eshâb-ı Kirâm’dan birine virmek içün kendüye haber gönderdiklerinde varan resûle “Virecekleri âdemi bi’l-mu‘âyene ben kendim görmeyince varmam” diyü cevâb gönderdi.

El-bâ‘is: Ve bunun beni virecekleri âdemi ben kendim görmeyince varmam diyü illet itdüğine bâ‘is bu idi ki birkaç gün mukaddem rü’yâsında Hazret-i Fâtıma radıyallâhu anhâ hazretlerini rü’yâsında görür, şöyle ki bunı bir âlî sarâya götürürler ki aslâ dünyâ sarâylarına benzemeyüp bütün dünyâ mâlı bir kapusına mu‘âdil olamaz. “Bu sarây kimindür?” diyü suâl itdikde Hazret-i Muhammed aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın kızı, Hazret-i Alî’nin hâtunı Fâtımatü'z-Zehrâ’nındur diyü haber virürler. İçerü girüp bir âlî odaya götürürler. Görür ki Hazret-i Fâtıma sadr-ı meclisde bir tarz-ı zînet ü salâbet ile oturup niçe pâdişâh kızları ve hâtunları âdâb ile el kavşurup ve ba‘zıları otururlar. Şehrebânû vardıkda cümlesi karşulayup ve Hazret-i Fâtıma dahi ayağa kalkup ve yanına da‘vet idüp vardıkda der-âgūş ile iki gözlerinden öpüp “Sen benim dünyâ ve âhiret gelinim ve kızımsın” diyü yanına oturdup “Pencereden aşağı nazar eyle!” diyüp bakdıkda İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerini gösterüp “İşte senin erin bu olacakdur” dir. Hâbdan bî-dâr oldukda hayâl-i aşkı derûnında câygîr olup ve Hazret-i Fâtımatü’z-Zehrâ hazretlerini dahi ol makām-ı âlîde bu mertebe dârât ve ünvânda görmekle mecûsî iken dîn-i İslâm’a girüp lâkin Hazret-i Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerinin hayâliyle hâb ve râhatı terk idüp bu rü’yânın encâmına intizârda iken kendüyi Eshâb-ı kibârdan birine tezvîc itmek haberi geldikde “Beni virecekleri âdemi görmeyince kimseye varmam” diyü cevâb virdüğinin hikmeti bu idi. Çünki kendüden böyle haber geldi yol üzerinde bir pencereye oturdup mezbûre gāyetü’l-gāye hasnâlardan olmağla cümle Eshâb-ı kibâr kendülerine zîb u zînet virüp ibtidâ halîfe-i zamân Hazret-i Ömer radıyallâhu anh kerr ü ferr ile önünden geçüp kendüyi arz eyledikde yanına ta‘yîn itdikleri mu‘arref hâtunlarına “Bu geçen âdem kimdür? Gâyet heybetlü kişidür” diyü suâl itdikde “Halîfe-i zamân Hazret-i Ömer radıyallâhu anhdur” diyü ta‘rîf itdiklerinde “Gāyet gazûb âdeme benzer. Kendüyi gördüğümde cümle vücûdıma lerze düşdi ve hem sinni şeyhûhete irmiş. Ben henüz nev-resîde tâze nihâl ve açılmadık gonce gülüm. Bu bana münâsib değildür” diyü cevâb virüp ve ba‘dehû Hazret-i Osmân radıyallâhu anh geçüp kim olduğunı haber virdiklerinde ana dahi böyle cevâb virüp ve ba‘dehû Hazret-i Ali radıyallâhu anh geçüp “Bu kimdür?” diyü suâl itdikde “Hazret-i Fâtıma’nın eri meşhûr-ı âlem olan Alî’dür” didiklerinde “Gāyet muvakkar ve heybetlü ve bana er olmağa lâyıkdur ammâ Hazret-i Fâtıma’nın firâşına girmeğe hayâ iderim” diyü cevâb virüp red eyledi. Ve ba‘dehû Hazret-i İmâm-ı Hasan radıyallâhu anh geçüp suâl itdikde “Hazret-i Fâtıma’nın büyük oğlu İmâm-ı Hasan’dur” didiklerinde işte bu gāyet güzel, benim küfvüm ve lâyıkımdur ammâ çok yüz görmişdür, vefâ gelmez” diyü cevâb ile anı dahi red eyledi. Zîrâ Hazret-i İmâm-ı Hasan radıyallâhu anh [İ, II, 387a] gāyet çok hâtun alup ve talâk virmiş idi, şöyle ki alup boşaduğı iki yüze bâliğ idi. Ve böyle çok hâtun alup boşadığına bâ‘is bu idi ki bir gün Hazret-i Server-i Kâinât aleyhi efdalü’s-salât buyurur ki “Benim evlâdlarımdan birine bir hâtun nasb olsa gerekdür ki her bâr bikr olup görüldükde misli ve nazîri olmayup ve âhiretde dahi hâtunı olup ve kendü vefâtından sonra dahi kimse yüzüni görmese gerekdür” diyü haber virmeleriyle İmâm-ı Hasan hazretleri ol hâtun kendüye müyesser olmak sevdâsıyla çok hâtun alup boşaduğına bâ‘is bu idi. Ve hattâ Hazret-i Ali radıyallâhu anh Eshâb-ı Kirâm’a “Sakın İmâm-ı Hasan’a kız virmeyin. Evlâdınıza yazıkdur” dir idi. Ammâ Eshâb-ı Kirâm “Irkımız ırk-ı Resûlullâh’a meslek ve münsik olsun” diyü bin cânla kızlarını virmeğe tālib ve râgıb olurlardı. Ve hem İmâm-ı Hasan hazretleri başından serresine varınca nûr-ı mahz-ı kevneyn olan Resûl-i ekrem ve Nebî-i muhterem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine benzeyüp ve İmâm-ı Hasan hazretleri gāyet güzel olmağla zamânesi kızları ve hâtunları bin cânla taht-ı nikâhına girmeğe tālibe ve râgıbe olup bir gün olsun firâşına girmek müyesser oldı diyü küllî varını bezl idüp gelürlerdi. Ve’l-hâsıl Hazret-i İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh dahi kerr ü ferrle ve izz ü vakâr ile Şehrebânû’nun önünden geçdikde rü’yâsında gördüği âdem olmağla “Bu geçen kimdür?” diyüp “İşte bu geçen Hazret-i Fâtıma’nın küçük oğlu İmâm-ı Hüseyin’dür” diyü haber virdiklerinde ol dahi “İşte bu gāyet muvakkar ve sinni şebâb olmağla küffüm ve lâyıkım olup bundan gayri kimseye varmam” diyü cevâb virüp ve rü’yâsını dahi takrîr ider. Ve’l-hâsıl İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anh hazretlerine nikâh idüp virdiler. Ve birkaç günden sonra bir gün İmâm-ı Hasan hazretlerine dir ki “Birâder, ceddimiz Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin haber virdikleri hâtun bize müyesser oldı. Ve bu haberi virmekle bundan sonra İmâm-ı Hasan hazretleri hâtun alup talâk virmeden fârig olur ve İmâm-ı Hüseyin hazretleri belâda şehîd oldukda ol hâtun İmâm-ı Hüseyin hazretlerinin mahsûs olan atına süvâr olup nâbûd u nâpeydâ olup hayât u memâtlarından bir eser zuhûr itmemişdür. Bütün Arab ve Acem’de mütevâtiren meşhûr olup Sa’âdet-nâme ve niçe müstakil kitâblarda muharrer ve mastūrdur İ (386^{a}-386^{b}-387^{a}) : - H

hazretlerine Âşûra'da itdikleri mâtem gibi bunun katl olunduğı gün dahi öyle mâtem iderlerdi. Lâkin kemâl-i muhabbetlerinden nâşî nâmı ferâmûş olmayup dâimü'l-evkāt yâd olsun diyü zarâfetle **[İ, II, 387b]** bir Yezdicerd târîhleri vardur ki "Târîh-i Yezdicerdî" diyüp ve "Târîh-i Şehriyârî" dahi dirler. Ve bir i'tibâr itdikleri dahi Şâh İsmâîl'dür ki "Mezheb-i rafzıyyeti âşikâr itdi" diyü ana dahi gāyet i'tibâr idüp pek büyük sâhib-i kerâmet âdem bilürler[3739]. Muhassal bu kavm-i A'câm zâhiri bâtına uymaz bir hîlekâr ve gitîdâr ve gaddâr tāife-i nâ-hâife olup ve hattâ bu tāife derûnen müslimânlara adû-yı ekber olduklarından mâ'adâ bir milletin dînini ve mezhebini ve âyînlerini beğenmezler ve sevmezler iken kangı milletin vilâyetine varsalar, kavmiyle görüşüp sohbet ve ülfet itdiklerinden nifâkâne bir mertebe temelluk ve rûy-i dil ve muhabbet[3740] gösterürler ki gûyâ hemân kendü ebnâ-yı cinslerinden kıyâs iderler. Ve hattâ anların libâsına girerler ve İslâm memleketine gelenler ticâret ile geldiklerinde ser-tâ-pâ müslimân libâsı giyüp ve ekseriyyâ yeşil çuka ve yeşil kavuk giyerler[3741]. Ve cemâ'at ile namâz kılmazlar iken cemâ'ati fevt itmeyüp ve saff-ı evvelde ve imâm ardında kılup[3742] ve kürsî dibinde va'z u nasîhat dinleyüp konağına vardıkda tekrâr namâzını i'âde ve kazâ idüp âyîn-i mezheblerini icrâ iderler. Ve vilâyetlerine vardıkda yine kendü libâslarını giyerler, böyle bir musanna', hîlesâz ve mekkâr[3743] ve âyîn-i mezheblerinde muta'assıb ve anîd bir kavm-i mudıldur.

Et-tahtgâh: Ve bu Acem memleketinde tahtgâh olmış şehirler çokdur ve gayri mu'azzam ve ma'mûr şehirler ve niçelerinden ta'accübât-ı dünyâdan binâlar dahi çokdur. Her birlerini takrîr tavîl olur, ihtisâren birkaçını zikr idelim. Evvelâ hâlâ tahtgâhları olan Isfahân şehrinde olan ta'accübâtdan birkaçını zikr idüp ihtitâm virelim. Evvelâ bu Isfahân şehri gāyet mu'azzam ve müzeyyen ve ma'mûr ve kesret-i nâs ile memlû olup yedi iklîm ve dört kûşeden bâzârgân gelüp rûzmerre her tarafdan kârbân gelüp ve kârbân çıkar lâkin kesret-i nâs ve galebe-i hayvândan nâşî gündüz kârbân girüp ve çıkmak mümkin olmamağla gice girüp gice çıkar. Ve Acem tāifesi bu şehre "nısf-ı cihân" diyü i'tibâr iderler. Ve bu şehrin bir ismine dahi Dârü'l-Yehûd dinüp "Deccâl-i la'în bu şehirden zuhûr u hurûc itse gerekdür" diyü rivâyet nakl iderler. Ve bu şehrin derûn ve bîrûnında gāyet çok latîf ve dil-güşâ bağçeler ve mesîregâhlar ve köşkler ve

[3739] ve bir i'tibâr itdikleri dahi Şâh İsmâîl'dür ki mezheb-i Rafzıyyet'i âşikâr itdi diyü ana dahi gāyet i'tibâr idüp pek büyük sâhib-i kerâmet âdem bilürler H (189ᵇ) : - İ
[3740] ve muhabbet H (189ᵇ) : - İ
[3741] ve ekseriyyâ yeşil çuka ve yeşil kavuk giyerler H (189ᵇ) : - İ
[3742] ve saff-ı evvelde ve imâm ardında kılup H (189ᵇ) : - İ
[3743] ve mekkâr H (189ᵇ) : - İ

havzlar vardur, insân hayrân olur[3744]. Ve bâ-husûs şâh sarâyında olan nukūş-ı garîbe ve sınâyi‘-i acîbeden âdem acebe kalur ve hattâ Devlet-i Aliyye’nin yeni sarâyda olan incüli köşke taklîd bir köşk dahi binâ itmişlerdür ki şâhın kışla sarâyı kurbında olup şol mertebe sınâyi‘ vü bedâyi‘ ile binâ idüp şol mertebe envâ‘-i cevâhir ile tezyîn itmişlerdür ki ta‘accübâtdandur. Ve dahi şâhın yaz faslında oturacak sarâyı vardur ki Çâr-bâğ-ı sîmîn kurbında olup **[190a]** sarâyın pencereleri Çâr-bâğ’a nâzırdur. Ve bu Çâr-bâğ meşhûr olup ve bunun berende ve derende ve yavaş cânevarlar içün başka başka mekânlar olup ve bundan mâ‘adâ alıcı kuşlardan mâ‘adâ kebîr ü sagīr her ne kadar yavaş kuşlar var ise bunlar içün timur tel ile örülmiş bir mu‘azzam kubbe vardur ki devri bir mîlden ziyâdedür. Bu mertebe yüksek ve vâsi‘ ve direksiz tel kubbe çökmeyüp kubbe-misâl durduğına bir kimsenin aklı irmemişdür. Her ne kadar eti yinir büyük ve kücük kuşlar var ise bunun içinde mevcûd olup ve bu kuşlar yatmak ve yuva yapmak içün bâlâ ve pes içinde envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre ile memlû olup büyük tāir kuşlar yüksek ağaclarda ve kücük kuşlar alçak ağaclarda ve orman içinde yatup ve yuva yapup zamânında yavru çıkarurlar ve şol mertebe üreyüp çoğalmışdur ki hisâba gelmez. Şâh, murâd itdikde varup istedüğini sayd ider. Ve bu kuşlar mu‘ayyen arpa ve buğday ve darı ve sâir yedikleri şeyleri vardur ki her gün virürler ve orta yerinden bir değirmen suyı kadar su akar[3745]. Muhassal bu kuşlar mekânı ta‘accübâtdan olup ve dünyâda bir misli dahi yokdur dirler. Ve bu Çâr-bâğ’ın kurbında ta‘accübâtdan bir azîm köprü vardur ki nukūş-ı garîbe ve sınâyi‘-i **[İ, II, 188a]** acîbe ile bi’l-cümle kâşî olup erler ve avretler ve yüklü davarlar ve boş davarlar ve sığır ve koyun ve deve geçmek içüp başka başka yolları olup birinin geçdüği yoldan biri geçmez gāyet ma‘mûr ve musanna‘ ve müzeyyen bî-misl köprü-i azîmdür[3746]. Ve köprü başında gülle minâre nâmında iki mîl vardur ki sâfî kuş kemiğinden olup şöyle ki Şâh Abbâs bunı sayd itdüği kuşlar kemüğinden binâ itmişdür. Ve bu Acem memleketinde mu‘azzam şehirler ve ta‘accübâtdan şeyler çokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur ve bu kitâbımızda ihtisâr matlûb olup icmâlen ba‘zı ahvâllerini ve mu‘teber şehirlerini zikr idelim.

Evvelâ Acem memleketinin cümlesine saltanat-ı Îrân dirler. Ve bu dahi iki kısm olup bir kısmına Arzü’l-cibâl dirler ki iklîm-i Horâsân ve Irâk-ı Acem’dür. Ol mertebe

[3744] insân hayrân olur H (189[b]) : - İ

[3745] ve şol mertebe üreyüp çoğalmışdur ki hisâba gelmez. Şâh murâd itdikde varup istedüğini sayd ider. Ve bu kuşlar mu‘ayyen arpa ve buğday ve darı ve sâir yedikleri şeyleri vardur ki her gün virürler ve orta yerinden bir değirmen suyı kadar su akar H (190[a]) : - İ

[3746] köprü-yi azîmdür İ (388[a]) : köprüdür H (190[a])

iklîm-i azîm ve memleket-i kadîmdür ki mukaddemâ kasabât ve kurâsından mâ‘adâ beş yüz kadar azîmü’l-binâ şehri var idi. Ammâ şimdi niçesi harâb ve âşiyân-ı bûm u gurâbdur ve niçeler dahi evvelki mertebe imâreti bulmamışdur. Ve harâb olmalarına bâ‘is, Cengiz ve Hülagu ve Timur ve Tatar ve tavâif-i mülûk fitneleridür. Ve bu kısımda niçe büyük nevâhîler vardur ki niçelerinde birer pâdişâh otururdı. Ol vilâyetler bunlardur[3747]: Horâsân, Cürcân, Şîrvân, Geylân, Âzerbaycân, Kirmân ve Erdebîl ve Şîrâz ve Kandehâr ve Hemedân, bunlar cümlesi pâdişâhlık idi. Mukaddemâ Hemedân esnâf-ı kusûr-ı sürûr-ı bî-kusûr gāyet ma‘mûr bir şehir idi ve halkının mâla meyli ziyâde ve ekserinin tab‘ı ilm ve ma‘rifete güşâde ve hüsn-i hulkla âmâde idi. Ve bu şehre bir mu‘azzam kemer ile su getürülmişdür ki ta‘accübât-ı dünyâdandur. Ebû Mûsâ Eş‘arî bunı feth itdikde kenisalarında Hazret-i Danyâl aleyhi’s-selâmın cism-i latīfini bir mermer tâbût içinde bulup ellerinden aldı ve çıkarmasunlar diyü hendeseyle nehr-i Tüşter içine defn eyledi. Ve Azerbaycân’ın kadîm tahtgâhı ve şehr-i azîmi Tebrîz’dür ki üzeri niçe âlî bünyân ise zîr-i zemînleri dahi kem-â-kân öyle ma‘mûrdur. Ve saltanat-ı Îrân’ın bir kısmına dahi Arzü’l-Fârs dirler, vasat-ı ma‘mûre-i zemîndür. Ve mukaddemâ bunı dahi beş kerreye ya‘ni beş nâhiyeye taksîm itmişlerdür ki anlar kürre dirler. Nâhiye-i evvel Kürre-i Şabuzî’dür ki şehr-i meşhûrdur. Hüsn-i behcet ve imâret ve letāfetde Istahr şehrine benzer ki bânîsi ismiyle müsemmâdur. Dârâb-kerd şehri dahi İskender’den mukaddem binâ olunmış bir şehr-i azîmdür ki ortasında kubbe gibi bir âlî dağ vardur ve hisârının hendeki su ile dolu ve amîk olmağla içinde balık memlûdur. Ve bunda ma‘den-i mûmyâ dirler bir mağara vardur ki her bâr üzerinde niçe bekçiler vardur ve kapusı mühürlidür. Yılda bir kerre açarlar ve bir taş içre ufak kum gibi cem‘ olmış bulurlar. İkinci kerrenin baş şehrine Istahr dinüp bir medîne-i celîledür ki memleket-i Fârs’in a‘zam-ı bilâdıdur. Kadîmden âbâdân olan şehirlerinin dârü’l-melikidür. Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm bir gün Taberiyye’den Istahr şehrine gelüp âb u havâsından ve imâret ü letāfetinden hazz itmekle bir câmi‘ binâ **[190b]** ider. El-ân mevcûd olup Mescid-i Süleymân dirler. Ve bu şehrin bağçelerinde bir cins elma olur ki bir tarafı gāyet lezîz ve bir tarafı gāyet ekşidür. Üçünci kerreye Şâbûr-ı Sânî dinüp Cündî Şâbûr dahi dirler ki bu nevâhîde kesret-i enhâr ve vefret-i eşcâr-ı meyvedâr bî-nihâye olup ve gāyet ma‘mûr ve meşhûr ve kasabât ve kurâ tâbi‘leri vardur. Dördünci kerre Erdeşîr bin Şâbûr’dur ki şehr-i Şîrâz-i mümtâz bu kerrededür. Tūli üç milden ziyâde olup hisâr yokdur. Ve buna şehr-i Fîrûz-âbâd dahi dirler. Âb u havâsı mu‘tedil ve etrâfı güşâde

[3747] ol vilâyetler bunlardur H (190[a]) : - İ

olup gāyet atîk şehirdür. Cemşîd'in **[İ, II, 388a]** tahtı olup kadîm tahtgâh olup ve[3748] mukaddemâ Acem şâhlarının âteş-gedeleri ve ma'bed-hâne-i bâtılları ve mecûsîleri anda olurlardı. Ve bu şehrin ricâl ü nisâları ekseriyyâ zeyrek ve okumuş ve şâ'ir ve şâ'ire ve hâfız ve hâfıze ve mahbûb ve mahbûbe olup ve zengin âdemleri çokdur. Ve şol kadar latîf ve lezîz meyvesi ve vücûhla zevk u safâsı ve îş u işret ve ferah u tarabı çok şehr-i dil-firîbdür ki buna gelen gurebâ ve ehl-i tüccârdan çok kimesneler yigirmi-otuz sene müsâfir olup ve vilâyetini ve evlâd u ıyâlini ferâmûş idenler çokdur. Şeyh Sa'dî ve Hˇâce Hâfız ve niçe ulemâ ve fuzelâ ve şu'arâ bu şehirdendür[3749]. Ve bunun yakınında bir kûh-i felek-nişînde bir hısn-ı hasîn kal'a vardur ki Hudâ-yı Rabbü'l-âlemîn ﴿وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾[3750] âyeti anın mülki hakkında tebyîn itmişdür. Ve bu şehrin evsâfı gāyet çokdur ve yukaruda dahi münâsebetle bir mikdâr zikr olunmışdur. Ve Fârs'ın beşinci kerresi Sûs şehir olup şehr-i ekberi medîne-i askerdür ki ekser halkı silâh-ı cenk işleyüp ve dahi latîf siyâb-ı bî-hisâb işlenür ki mülûke hedâyâ götürürler. Ve diyâr-ı Fârs'ta kılâ'-ı menî' ve husûn-ı refî' ve müdün-i kadîm ve şehr-i azîm bîsyâr ve bî-şumârdur. Ve diyâr-ı Mekrân Fars ile Mekrân mâbeyninde olup iklîm-i azîm ve nevâhîsi dilîm olup şehr-i Besim anın bilâd-ı ızâmındandur. Halkı gāyet mâldâr ve ehl-i gınâ ve ekseri tüccâr olup Hind ü Sind'e giderler. Ve mülûk-i Acem'den âlât-ı harb ve esbâb-ı darb ve âvân-ı lehv ve lu'b-ı şirbleri anda işlenür ve şehr-i Hürmüz dahi sâhil-i deryâda Cürcân şehrine yakın olup gāyet hârr yerdür. Anda çıkan dür-i şehvâr dünyâda bir yerde dahi olmaz. Cürcân şehri dahi sâhil-i bahrde bir büyük şehir olup şehrin ortasından bir nehr-i kebîr mürûr ider ve cânibeyninde dahi iki şehr-i ma'mûr vardur ki mu'azzam şehirlerdür. Sâbıkda başka pâdişâhı olup nevâhî ve kurâsından mâ'adâ dokuz yüz kılâ'-i refî'ü'l-binâsı var idi. Ve Fârs'da meşhûr ve mu'teber olan şehrin biri dahi iklîm-i sâlisde Istahr vilâyetinde Beyzâ şehridür ki bir beyâz kal'ası olduğıyçün Beyzâ dinilmişdür ve Fârisîde ismine Nişâneg dirler. Vâfîr gallât-ı kesîretü'l-hayrât ve tayyibetü'l-hevâ ve a'zebetü'l-mâlî şehr-i ekberdür. Ve bunda aslâ ilan ve akreb olmaz ve bir nev' üzümi olur ki her dânesi on miskāl gelür ve bir nev' elması olur ki

[3748] âb u havâsı mu'tedil ve etrâfı güşâde olup gāyet atîk şehirdür. Cemşîd'in tahtı olup kadîm tahtgâh olup ve İ (387^{b}-388^{a})

[3749] ve bu şehrin ricâl ü nisâları ekseriyyâ zeyrek ve okumuş ve şâ'ir ve şâ'ire ve hâfız ve hâfıze ve mahbûb ve mahbûbe olup ve zengin âdemleri çokdur. Ve şol kadar latîf ve lezîz meyvesi ve vücûhla zevk u safâsı ve îş u işret ve ferahu tarabı çok şehr-i dil-firîbdür ki buna gelen gurebâ ve ehl-i tüccârdan çok kimesneler yigirmi-otuz sene müsâfir olup ve vilâyetini ve evlâd u ıyâlini ferâmûş idenler çokdur. Şeyh Sa'dî ve Hâce Hâfız ve niçe ulemâ ve fuzelâ ve şu'arâ bu şehirdendür İ (388^{b}) : - H

[3750] Kehf, 79. âyetten nâkıs iktibas.

değirmiliği iki karış olup Hüseyin bin Mansûr-ı Hallâc[3751] ve İmâm-ı Kâdî Nâsırüddîn Abdullâh sâhibü'l-kitâb ve't-tevâli'[3752] bu şehre mensûblardur. Ve bu şehirden Şîrâz'a sekiz fersah olup tūli yetmiş sekiz ve arzı otuz derecedür. Ve bu Acem saltanatında ma'rûf ve meşhûr olan[3753] Erdebîl şehridür ki kadîm şehr-i azîm olup lakin halkı Etrâk ve Ekrâd ve mâil-i cefâ vü hûn-rîz ve dil-âzârlardur. Ve Tūs şehri aslında iki şehir olup birine Tūfân ve birine Tayrân dirler. Dağlarında ma'âdin-i fıdda ve hadîd ve nuhâs bî-kıyâs olup ve fîrûzec ve billûr ve mermer gibi ahcâr-ı mülevvene gayri mahsûrdur. Ve bu Acem memleketi kadîm memleket ve atîk saltanat olup ve ibtidâ saltanat dahi bu memleketden zuhûr itmekle gāyet ma'mûr ve kesret-i insân ile memlû olmağla saltanatları zuhûr-ı İslâm'a gelince cümleye gālib ve âlî iken Resûl-i kibriyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâmın da'vetlerine icâbet itmeyüp ve nâme-i şerîflerine dahi itdikleri ihânet sebebiyle kelâm-ı dürer-bârlarından pertev-endâz olan kelâm-ı mu'ciz-beyânlarından beri bunların memleketine hezâr millet müstevlî olup içinden kılıc eksik olmamağla hüsn ü letāfetine ve zînet ü imâretine halel gelmişdür. Yohsa evvel bundan ma'mûr memleket ve büyük saltanat yok idi[3754].

El-âdet: Ve bu Acem şâhlarının meclisinde bir âdetleri vardur ki gül zamânında meclis-i şâha duhûl iden ricâl-i saltanatın ellerine birer gül virüp âhir revâyih-ı tayyibe götürmezler. Ve tâze hurmâ zamânında sofralarına hulviyyâta müte'allik şey getürmezler. Ve kavun vaktinde şerbet ve hoşâba müte'allik şey getürmezler diyü. Îrân ile Tūrân gāyet atîk ma'mûre-i memleket ve büyük saltanat olmağla bunların mâcerâları çokdur. Taberî ile Şâhnâme'de muharrerdür, nazar oluna[3755].

[191a] Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat-ı Tūrân ve cümlesine Türkistân dahi dirler[3756]

Ve bu Tūrân memleketi dahi Asya aksâmından bir büyük kısım olup[3757] bu memleketin kavmi dahi kadîm ve atîk saltanat ve vâsi' memleket olup ve rûy-i arzda

[3751] Hallâc İ (388ᵇ) : -H
[3752] sâhibü'l-kitâb ve't-tevâli' H (388ᵇ) : - İ
[3753] ve bu Acem saltanatında ma'rûf ve meşhûr olan H (388ᵇ) : - İ
[3754] zuhûr-ı İslâm'a gelince cümleye gālib ve âlî iken Resûl-i Kibriyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâmın da'vetlerine icâbet itmeyüp ve nâme-i şerîflerine dahi itdikleri ihânet sebebiyle kelâm-ı dürer-bârlarından pertev-endâz olan kelâm-ı mu'ciz-beyânlarından beri bunların memleketine hezâr millet müstevlî olup içinden kılıc eksik olmamağla hüsn ü letāfetine ve zînet ü imâretine halel gelmişdür. Yohsa evvel bundan ma'mûr memleket ve büyük saltanat yok idi H (190ᵇ) : cümleden âlî olup ve ba'dehû niçe tavâif eline geçdüği yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna İ (388ᵇ)
[3755] Îrân ile Tūrân gāyet atîk ma'mûre-i memleket ve büyük saltanat olmağla bunların mâcerâları çokdur. Taberî ile Şâhnâme'de muharrerdür, nazar oluna H (190ᵇ) : - İ
[3756] Bu başlık İ nüshasının 367b numaralı sayfasında yer almaktadır.
[3757] ve bu Tūrân memleketi dahi Asya aksâmından bir büyük kısm olup H (191ᵃ) : - İ

ba‘de’t-tūfân ma‘mûr ve âbâdân olup ve ibtidâ pâdişâhlık ünvânıyla yâd olunmak ve tâc giyüp ve tahta oturmak ibtidâ Îrân ile işbu Tūrân’da vâki‘ olmışdur, şöyle ki işbu kitâbın evvelinde tahrîr olunduğı üzre ba‘de’t-tūfân vahyullâh ile iklîm-i Bâbil’den on bir evlâdı ve evlâd ve evlâdı ile ve her birlerinin kavm ü kabîleleriyle hicret iden Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâm evlâdlarının her birin kavm ü kabîleleriyle şark ve şimâle münteşir idüp kendüsi Türk ismiyle müsemmâ olan oğlu ve oğlunun oğulları ve kabîleleriyle işbu Tūrân’da nüzûl ve iskân itdiler. Ve ol vakitlerde Türk’ün dahi on iki evlâdı olup kavm [ü] kabîleleriyle işbu iklîm Tūrân’a münteşir olmışlardur ki hâlâ ol kabîleler ve ba‘zı vilâyetler ve ba‘zı cibâl ve sahrâ ve sular ol mahall[e] gelüp iskân iden Türk evlâdları ve evlâd ve evlâdları ismiyle yâd olunurlar. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ işbu Türk’ün evlâd ve zürriyetlerine bir mertebe bereket ve ömürlerine mümted virdi ki bütün şark ve şimâl taraflarını doldurdılar. Cümle Tatar ve Türkmen tāifeleri işbu Türk neslindendür diyü niçe kütüb-i mu‘teberâtda muharrer ve mastūrdur ve hattâ Ye’cûc ve Me’cûc kavmi dahi işbu Türk neslindendür dirler. Muhassal bunun evvel ismine Türkistân dinüp ve ba‘dehû Ferîdûn evlâdlarından Tūr nâmında olan kimse bu memlekete pâdişâh olmağla Tūrân didiler. Ve ba‘dehû Peşenk ve ba‘dehû oğlu Efrâsiyâb pâdişâh olup ve bu memleket bin yıl kadar müstakil bir saltanat olduğından mâ‘adâ çok memkeketlere müstevlî olup ve pâdişâhlarına gālib olmalarıyla bâc u harâc alurlardı. Ve ol zamân ki Kiyâniyân’dan Keykâvus ve Keyhüsrev asrında Efrâsiyâb’ın itdüği cenk ü cidâl ve harb u kıtâl sebebiyle rûy-i arzda katl olunan insânın ve dökilen kanın haddi ve hisâbı olmayup cihânı velveleye ve rûy-i arzı zelzeleye virmişlerdi. Bir zamân Efrâsiyâb Îrân’a galebe idüp vâfir yerini istîlâ itmişdi. Ve ba‘dehû Keyhüsrev zamânında Îrân’da çok sâhib-kırân pehlevânlar zuhûr itdi ki Kahramân ve Nerîmân ve Sâm ve Rüstem ve Burzî ve bunlara mu‘âdil niçeler dahi zuhûr itmekle Kiyâniyân saltanatı gāyet kuvvet bulup[3758] Efrâsiyâb’dan gayri kendülerine ser-fürû itmez bir pâdişâh yok idi. İki pâdişâh-ı cebbârın nefsâniyyetleri sebebiyle yüz seneden ziyâde ale’t-tevâlî olan **[İ, II, 368a]** harb u kıtâl sebebiyle Îrân ve Tūrân’dan çok vilâyetler harâb ve hisâb u kitâba gelmez âdem katl olunmağla ile’l-ân anların zamânından çok yerler harâb olup ve ol vakitlerde ölen insânın nısfı ve belki sülüsi mertebe yokdur dirler. Ve bu Efrâsiyâb kendüsi gāyetü’l-gāye şedîdü’l-kuvve ve kaviyyü’l-bünye ve tavîlü’l-kāme âdem olup kendüye mu‘âdil pehlevân yok idi. Ve asker içinde dahi niçe bin kendü emsâli

[3758] bir zamân Afrâsiyâb Îrân’a galebe idüp vâfir yerini istîlâ itmişdi. Ve ba‘dehû Keyhüsrev zamânında Îrân’da çok sâhib-kırân pehlevânlar zuhûr itdi ki Kahramân ve Nerîmân ve Sâm ve Rüstem ve Burzî ve bunlara mu‘âdil niçeler dahi zuhûr itmekle Kiyâniyân saltanatı gāyet kuvvet bulup H (191[a]) : zîrâ Kiyâniyân asrında Acem pâdişâhları ve saltanatları gāyet kuvvet ve şevket bulup İ (367[b])

bahâdurlar ve pehlevânlar olmağla bir asker mukāvemet idemezdi. Lâkin Kiyâniyân'dan dahi Kahramân neslinden Nerîmân ve Sâm ve Zâl-i Rüstem ve Sohrâb ve Burzî ve Ferâmüz nâmında sâhib-kırânlar ve niçe bunlara mu'âdil pehlevân-ı zamânlar kuvveti ve mu'âveneti ile bunca müddet Efrâsiyâb ile cenk idüp yine ser-fürûr itmemişdür[3759]. Ve'l-hâsıl Îrân'da Kiyâniyân ve Tūrân'da Efrâsiyâb'dan sonra ol tumturakı ve kuvveti ve Îrân ve Tūrân ol imâreti bulmamışdur. İki tarafdan harâb olan vilâyetler hâlî ve tehî ve niçe cibâl ü sahrâ şöyle kalup âşiyân-ı vuhûş u tuyûr ve bûm u şûm olmışdur[3760]. Ve Efrâsiyâb'dan sonra bu memleket fitne ve ihtilâlden hâlî olmayup gâh tavâif-i mülûk gibi her tarafında bir pâdişâh ve gâh Îrân'a tâbi' olup sâhib-i hurûc olmalarıyla dünyâyı harâb idüp rûy-i zemîni insân kanıyla lâlezâra döndürmişlerdür ki niçe târîhlerde bâ-husûs Şehnâme'de mufassalan[3761] muharrerdür. Ve'l-hâsıl işbu dünyâda her ne kadar sâhib-i hurûc zuhûr itmiş ise işbu Tūrân'dan kavm-i Tatar'dan ve Türkmen tāifesinden zuhûr itmişdür ki mukaddemâ zuhûr idenlerden mâ'adâ zuhûr-ı İslâm'dan sonra hurûc idenler bunlardan dört tabaka Âl-i Selçuk ve Saffâriyyûn ve Âl-i Büveyh ve Sebüktegin ve Harezmiyyûn ve Cengiz ve Hülagu ve Timur ve ale'l-husûs Devlet-i Aliyye'nin cedd-i emcedeleri işbu Mâverâü'n-nehr'den gelmişlerdür ki cümlesinin silsilesi Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâma müntehî olur. Ve zuhûr-ı İslâm'dan mukaddem ve sonra dahi kâfiristâna hurûc idüp zabt-ı memleket idenlerin ahvâli memleket fasıllarında zikr olunmışdur ki cümlesi işbu Tūrân'dan kavm-i Tatar'dan zuhûr itmişdür ve hâlâ işbu dünyâda mevcûd olan pâdişâhlar ta'dâd olunmak lâzım gelse ekseri Yâfes bin Nûh aleyhi's-selâma müntehî olur.

Ahvâl-i hâlâ: İşbu Tūrân iklîm-i vâsi' olup her ahvâli takrîr olunsa atlas kitâbına sığmaz ancak matlûbımız işbu asırda olan pâdişâhların ahvâlini beyân olmağla[3762] **[191b]** hâlâ işbu asırda ki sene bin yüz kırk üçdür, cümle Tūrân üç kısım olmışdur ki üçünin dahi hutbesi okunup ve sikkesi kat' olunur. Ve anlar lisânında pâdişâhlarına hân ta'bîr iderler ve her birlerinin hükm itdikleri memleketde niçe büyük aşâ'ir ve kabâil sâhibleri beğler ve hânlar dahi vardur ammâ hutbe ve sikke sâhibleri değildür, sâhib-i sikke olan büyük hânlara tâbi'lerdür.

[3759] ve bu Afrâsiyâb kendüsi gāyetü'l-gāye şedîdü'l-kuvve ve kaviyyü'l-bünye ve tavîlü'l-kāme âdem olup kendüye mu'âdil pehlevân yok idi. Ve asker içinde dahi niçe bin kendü emsâli bahâdurlar ve pehlevânlar olmağla bir asker mukāvemet idemezdi. Lâkin Kiyâniyân'dan dahi Kahramân neslinden Nerîmân ve Sâm ve Zâl-i Rüstem ve Sührâb ve Burzi ve Ferâmez nâmında sâhib-kırânlar ve niçe bunlara mu'âdil pehlevân-ı zamânlar kuvveti ve mu'âveneti ile bunca müddet Afrâsiyâb ile cenk idüp yine ser-fürûr itmemişdür H (368[a]) : - İ

[3760] iki tarafdan harâb olan vilâyetler hâlî ve tehî ve niçe cibâl ü sahrâ şöyle kalup âşiyân-ı vuhûş u tuyûr ve bûm u şûm olmışdur H (191[a]) : - İ

[3761] bâ-husûs Şehnâme'de mufassalanH (191[a]) : - İ

[3762] işbu Tūrân iklîm-i vâsi' olup her ahvâli takrîr olunsa atlas kitâbına sığmaz ancak matlûbımız işbu asırda olan pâdişâhların ahvâlini beyân olmağla H (191[a]) : - İ

Fasl-ı kısm-ı evvele hükm iden hânın ismine Gayûr Hân dirler

Ve bunun tahtgâhı olan şehrin ismine Taşken dirler ki gāyet mu‘azzam şehir olup ve kal‘ası dahi gāyet metîn ve müstahkemdür. Ve etrâfını Sîrbûy nâm ırmak ihâta idüp ve kurbında bir büyük nehir dahi cereyân ider ki Pişken-i Ferîdûn dirler. Ve bu şehir Efrâsiyâb’ın baş tahtgâhı idi. Ve bu vilâyetin gāyet mu‘azzam olan şehrinin birine dahi Yasi dirler ki meşhûr olan Hâce Ahmed-i Yesevî’nin vilâyetidür. Ve bu şehrin bir ismine dahi **[İ, II, 368b]** gāyet büyük olduğından[3763] Türkistân dirler. Ve bu vilâyetden gāyet büyük bir nehir cereyân ider ki ismine Erdiş dirler[3764], deryâ-yı Muhît’e karışur ve başı Moskov vilâyetinden gelür. Ve bu vilâyetin deryâ-yı Muhît kenârında ve Erdiş suyı kenârlarında iskân iden halka Tura kavmi dirler ki gāyet çokluk kavm olup cümlesi müslimândur. Ve bunların kesretlerinden nâşî gâh sekiz ve gâh on iki hânları olur lâkin sâhib-i hutbe ve sikke olan hâna mutī‘lerdür. Ve bunların nihâyetinde, Erdiş suyu başında Eşdek kavmi olurlar. Bunlar dahi gāyet çokluk kavimdür[3765]. Ve bu hânın hükminde olan yerlerin cümlesine Türkistân dinüp ve arz-ı Harezm dahi dirler. Aslında arz-ı Horâsân’dan munkatı‘ olup Mâverâü’n-nehr’den ba‘îddür ve çevresi ekser yerleri dağlık ve mehîb-fezâ ve sahrâdur. Azîm iklîm olup mesâfesi üç aylık yoldur. Ve bu memleketden çok fuzelâ-yı dehr zuhûr itmişdür ve hattâ sâhibü’t-tesânifi’l-kesîre menba‘ü’l-ulûmi’l-arîze imâmü’l-allâme mü’ellif-i Fahr-i Harezm andandur. Ve anın ibtidâ a‘mâlinden Şâhiriyye nâm şehr-i azîmdür ki vaz‘ında iki pâre şehir olup biri şarkīdür ki bir nehr-i azîm kenârında vâki‘ olmışdur. Ve ismine Vi‘âş dirler ve biri garbîdür ki Cisr cânibine dirler. Bir garîb tarh düşmişdür.

El-bahîra: Ve bu Harezm’de bir göl vardur ki tūli üç yüz mîl olup ve suyı gāyet acıdur ve ayağı akup gidecek bir yer dahi yokdur. Ve nehr-i Ceyhûn ve nehr-i Seyhûn ale’d-devâm içine akar. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe büyük ırmaklar ve sular akar ve lâkin aslâ acılığı gitmez ve artmaz ve eksilmez ve sırrını dahi kimse bilmez.

El-acîb: Ve bu deryâ içinde ba‘zı zamân insân şeklinde bir mehîb şahıs zâhir olup suyun üzerinde ayağ üzre durur ve halk anı mu‘ayyeneten görürler. Üç kelimât söyler ve lâkin ne didüği anlanmaz ve yine suya dalup gider. Ve bunun hakkında tecribe ile dirler ki her kaçan bu şahs zâhir olur, mülûklerinden biri fevt olur diyü mücerrebleridür, لا يعلم الغيب إلّا الله[3766]. Ve bu memleketde sâkin zikr itdüğimiz iki

[3763] gāyet büyük olduğından H (191ᵇ) : - İ
[3764] Erdiş dirler H (368ᵇ) : - İ
[3765] bunlar dahi gāyet çokluk kavimdür H (191ᵇ) : - İ
[3766] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.

kabîleden mâ‘adâ çok kabâil dahi olup ve lâkin cümlesinin aslı ve başı dört kabîledür ki sâirleri bunlardan münşe‘ab olup ve bunlardan ma‘dûddur ki iki kabîlesi müslimân ve iki kabîlesi kafîrlerdür. Müslimân olan kabîlenin birine Kırgıl ve birine Kazak dirler ki her birlerinde niçe kabâil vardur. Ve kâfir olan kabîlelerin birine Rus ve birine Büyük Kalmuk dirler ki gāyet çok ve galîz ve şedîd ve pelîd kavim olup ve çok kabîleleri vardur.

İsm-i kadîm[3767]**:** Ve bu Kalmuk ta‘bîr olunan kavmin kadîmî isimlerine Durben Oyrak dinüp Kalmuk ismine sonradan Özbekler komışlardur ki[3768] Özbek faslında, Buhârâ zikrinde beyân olunur. Ve bu Kalmuk kabîleleri gāyet çokdur ve lâkin başları dört kabîledür ki birine Durbend ve birine Turgavot ve birine Koşugot ve birine Çongari dinüp sâirleri bunlara tâbi‘ olup aslında dahi bunlardan münşe‘abdur. Ve bunların her biri gāyet çok kavim olup şöyle ki haddi ve hisâbları yokdur. Hikâyet olunur ki bin yüz iki senesinde Çongari kabîlesi beği olan Keken nâm hân Çin pâdişâhının kızının evsâfını işidüp âşık olmağla almağa tālib olup vâfir hediyye ile elçi gönderür. Vardıkda **[192a]** Çin pâdişâhı dahi “Ne köpekdür ki benim kızımı alur” diyü vâfir serzeniş ve âzâr ile elçiyi kovar. Elçi gelüp Keken Hân’a cevâbını nakl itdikde pür-âteş olup ve ol sâ‘at etrâf-ı kabâile âdemler gönderüp “Çin üzerine seferim vardur, mâl isteyen yanıma gelsün!” dir. Çin ise mâl ve cevâhir dolu mu‘azzam memleket olduğı meşhûr u ma‘lûmları olmağla gāret işitdiklerinde etrâf-ı kabâilden gürûh-â-gürûh[3769] şol mertebe asker cem‘ olur ki cümlesi birden gitmek mümkin olmamağla askeri üç bölük idüp bunların beş kerre yüz bin asker ile kendüsi ilerü gidüp ve bir bölük askere, avretini baş idüp ve bir bölüğine kücük karındaşını baş idüp birbirlerinden onar ve on beşer konak alarga giderlerdi. Ammâ kendüler ile Çin mâbeyninde bir çöl ve berzah yer olup on beş konak susuz ve otsuz ve ıssız bir tîh olup çünki kendüsi ilerü gitdi, ılgar idüp hezâr meşakkat ile ol berzahı geçüp Çin hudûdına vardılar. Çin pâdişâhı dahi niçe yüz bin asker ile karşu gelüp cenge âgâz itdiklerinde acele ile gelmeleri içün avretine ve karındaşına âdemler gönderür, meğer karındaşının avret mu‘âmeleleri var imiş, avret yanında olan asker ile ol berzaha yakın geldiklerinde girüden hânın karındaşı haber gönderür ki “Sen nereye gidersin? Eğer kocan Çin askerini bozar ise memleketi zabt

[3767] ism-i kadîm H (191^{b}) : - İ

[3768] Özbekler komışlardur ki H (191^{b}) : tesmiye olunmışdur ki İ (368^{b})

[3769] vâfir hediyye ile elçi gönderür. Vardıkda **[192a]** Çin pâdişâhı dahi “Ne köpekdür ki benim kızımı alur” diyü vâfir serzeniş ve âzâr ile elçiyi kovar. Elçi gelüp Keken Hân’a cevâbını nakl itdikde pür-âteş olup ve ol sâ‘at etrâf-ı kabâile âdemler gönderüp “Çin üzerine seferim vardur, mâl isteyen yanıma gelsün!” dir. Çin ise mâl ve cevâhir dolu mu‘azzam memleket olduğı meşhûr u ma‘lûmları olmağla gāret işitdiklerinde etrâf-ı kabâilden gürûh-â-gürûh H (191^{b}) : - İ

idüp ve Çin pâdişâhının kızını dahi alur ve seni câriye mesâbesinde bırakır. Çin askeri gāyet çokdur[3770]. Eğer biz girü dönüp varmazsak Çin askeri anı bozar ve kırar ve sağ kalanlar dahi ol berzah çöli geçemeyüp cümlesi helâk olur. Ve eğer biz dahi varırsak Çin askeri mukāvemet idemez. Çin'i zabt idüp kızını alur ve seni bırakır. Sonra peşîmân olursın[3771]. Eğer biz varmazsak anlar bi'l-cümle helâk olur. Ol zamân ben hân olup sen dahi benim olursun" dir. Avrete bu haber geldikde hemân girü döner ve hânın gönderdüği âdemler ol berzaha gelüp askerden nişân yok. Ilgar ile her ne hâl ise ol berzahı geçüp hâlden haberdâr olduklarında bir dahi anlar da gidüp haber virmeğe mecâlleri olmaz ve hân ile Çin askeri cenk itmede ve girü dönüp kaçmak dahi mümkin değil ve Çin askerinin vilâyetleri girüden pey-der-pey askerleri ve zahîreleri gelmekde ve bunlar yorgun ve zahîreleri yok[3772]. **[İ, II, 369a]** Ve ol eyyâmlarda girüde olan askerlere ale'l-acele gelesiz diyü âdem gönderüp çöle değin gelüp ve ol çölü dahi geçüp askerden nâm u nişân olmamağla girü dönüp haber virdikde[3773] gayri ümîd kat' idüp ve ölüm eri olup şol mertebe cenk iderler ki Çin askeri gibi asker-i bî-pâyânı birkaç def'a bozmak mertebesine olurlar. Ve âkıbet tâb u tevânları kalmayup döğüşe döğüşe cümlesi tu'me-i şemşîr olup ve girü kaçanlar dahi ol çölde aç-susuz cümlesi helâk olurlar. Ve beride kücük karındaşı hân olup ve avretini alur. Ve bunlar ne mertebe çok ve cenkci tāife oldukları bundan ma'lûmdur ki bir bölük yorgun asker ile Çin gibi askeri çok ve cencki kavmi birkaç def'a bozmak mertebesine getürüp ve bâ-husûs Çin askerinin topu ve birkaç yüz bin tüfenkli askerleri var iken otuz-kırk gün gayret idüp lâ-yenkatı' cenk idüp Çin askerini bozmak mertebesine getürmişlerdür. Ve eğer girüden ol iki bölük asker dahi geleydi tahkîk Çin'i alup ve ba'dehû Hind'e müstevlî olup ve belki Cengiz gibi sâir memleketlere dahi pençe salarlar diyü ol tarafda yüz on iki senesinde hacca gitmek içün iki yüz kadar Özbek ve gayriden Bağdâd'a Tatar hâcıları gelüp anlar nakl itmişlerdür[3774]. Hattâ bunların ne mertebe çok olduklarına bir delîl dahi nakl itdiler ki Türkistân nihâyetinde Hıta hudûdında Seyrân nâm bir kal'a vardur ki dünyâda andan büyük kal'a yokdur dirler. Cenge giderken ol kal'aya uğrayup askerine tenbîh ider ki

[3770] Çin askeri gāyet çokdur H (192[a]) : - İ

[3771] ve eğer biz dahi varırsak Çin askeri mukāvemet idemez. Çin'i zabt idüp kızını alur ve seni bırakır. Sonra peşîmân olursın H (191[a]) : - İ

[3772] avrete bu haber geldikde hemân girü döner ve hânın gönderdüği âdemler ol berzaha gelüp askerden nişân yok. Ilgar ile her ne hâl ise ol berzahı geçüp hâlden haberdâr olduklarında bir dahi anlar da gidüp haber virmeğe mecâlleri olmaz ve hân ile Çin askeri cenk itmede ve girü dönüp kaçmak dahi mümkin değil ve Çin askerinin vilâyetleri girüden pey-der-pey askerleri ve zahîreleri gelmekde ve bunlar yorgun ve zahîreleri yok H (191[a]) : - İ

[3773] ve ol eyyâmlarda girüde olan askerlere ale'l-acele gelesiz diyü âdem gönderüp çöle değin gelüp ve ol çöli dahi geçüp askerden nâm u nişân olmamağla girü dönüp haber virdikde İ (369[a]) : - H

[3774]ve ba'dehû Hind'e müstevlî olup ve belki Cengiz gibi sâir memleketlere dahi pençe salarlar diyü ol tarafda yüz on iki senesinde Hacca gitmek içün iki yüz kadar Özbek ve gayriden Bağdâd'a Tatar hâcıları gelüp anlar nakl itmişlerdür H (192[a]) : - İ

“Gideceğimiz Çin’dür. Seyrân kal‘asını ister mi ki ayağınız tozu ile yürüyüp herkes mızrâğını hendekine atup ve mızrâk ile hendeki doldurup ve mızrâk üzerinden yürüyüş idüp kal‘ayı alasız?” dir. Ve asker dahi yürür ve ba‘dehû herkes mızrâğını atup hendek dolduğundan mâ‘adâ kal‘a bendine berâber mızrâk bağladıkda yürüyüp kal‘ayı alurlar. Ve bundan sonra yol üzerinde uğradıkları yerlerde ve Tibet vilâyetinde çok kal‘aları böyle gāret iderler. Muhassal bunların hakkında öyle nakl iderler ki eğer bunlar bu takrîb ile helâk olmayalardı, bunun hurûcı bir sâhib-i hurûca benzemeyüp Cengiz ve Hülagu ve Timur’dan ziyâde musîbet **[192b]** ve belâ-yı azîm olurdı diyüp zîrâ hemân ibtidâdan bunın başına cem‘ olan asker, anların askerinden çok idi diyü nakl itdiler. Ve ba‘d-i zamân garaz-ı udvân hilâf-ı nihâyesiyle Sakız’da ikāmetimiz fermân olunup bin yüz otuz dört ve otuz beş senelerinde ikāmetde iken merhûm Devlet Giray Hân hazretlerine bir gün münâsebetle “Bağdâd’da Özbek hâcıları şöyle bir ahvâl nakl itdiler, vâkı‘ mıdur?” didiğimde “Belî vâkı‘dur. Hakk te‘âlâ ibâdullâha merhamet idüp tez helâk itdi. Yohsa pek büyük mesâib olurdı” diyü tasdîk itmesiyle münâsebetle bu fasılda zikr olundı. Ol vakitden işbu bin yüz kırk üç senesine gelince kırk iki sene mürûr itmiş olur[3775]. İmdi bu kavm-i Kalmuk ne mertebe çok ve galîz ve şedîd ve anîd ve pelîd oldukları bundan ma‘lûmdur. Ve bundan böyle Tūrân’ın ikinci kısmına şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ

Fasl ve bu ikinci kısma işbu asırda hân olanın ismine Şîr Gāzî Hân dirler

Ve bu memlekete Harezm dirler ki Türkistân’dan bir büyük kısımdur ki vâsi‘ ve büyük ve kesret-i nâs ile memlû ve imâret-i bilâd ve letāfet-i âb u havâ ile meşhûr başka bir saltanat-ı ma‘rûfedür ki mukaddemâ bu memlekete mutasarrıf olanlar niçe memleketlere pençe salup ve çok pâdişâhları tahtından indirüp ve bütün Îrân’a tahakküm idüp ve hattâ Hıta pâdişâhına dahi gālib ve Harezmiyyûn asrında devletleri bir mertebeye varmış idi ki otağı öninde tavâif-i mülûkden altun çomaklar ile yigirmi sekiz pâdişâh nevbet çalardı[3776]. Ve bu kısımdan çok sâhib-i hurûclar zuhûr itmişdür, takrîrleri tavîl olur. “الشهرة آفة[3777]” dinildüği üzre[3778] Cengiz Hân’ın hurûcına bunların

[3775] ve ba‘d-i zamân garaz-ı udvân hilâf-ı nihâyesiyle Sakız’da ikāmetimiz fermân olunup bin yüz otuz dört ve otuz beş senelerinde ikāmetde iken merhûm Devlet Girây Hân hazretlerine bir gün münâsebetle Bağdâd’da Özbek hâcıları şöyle bir ahvâl nakl itdiler, vâkı‘ mıdur?” didiğimde “Belî vâkı‘dur. Hakk te‘âlâ ıbâdu’llâha merhamet idüp tez helâk itdi. Yohsa pek büyük mesâib olurdı” diyü tasdîk itmesiyle münâsebetle bu fasılda zikr olundı. Ol vakitden işbu bin yüz kırk üç senesine gelince kırk iki sene mürûr itmiş olur H (192[b]) : - İ

[3776] niçe memleketlere pençe salup ve çok pâdişâhları tahtından indirüp ve bütün Îrân’a tahakküm idüp ve hattâ Hıta pâdişâhına dahi gālib ve Harzemiyyûın asrında devletleri bir mertebeye varmış idi ki otağı öninde tavâif-i mülûkden altun çomaklar ile yigirmi sekiz pâdişâh nevbet çalardı H (192[b]) : niçe memleketlere ve saltanatlara ve hattâ Acem ve Bağdâd’da dahi tahakküm idüp mülûk-i Harezmiyûn diyü târîhlerde muharrer ve mastūr olup İ (369[a])

[3777] Şöhret, âfetdir.

gurûrı bâ‘is olup ve saltanatlarının dahi inkırâz bulup âhara nakl itmesine bâ‘is oldı. Ve hattâ Ebû Müslim bunlardan mukaddem Benî Ümeyye üzerine bu vilâyetde hurûc idüp Benî Ümeyye’nin inkırâzına ve Âl-i Abbâs’ın zuhûrına bu memleket askerinin kuvvetiyle olup Benî Ümeyye’yi ref‘ idüp Âl-i Abbâs’ı halîfe idince **[İ, II, 369b]** dökülen kanın haddi ve hisâbı yokdur. Ve ba‘d-i zamân Harezmiyyûndan Sultān Muhammed Hodâbend’e hurûc idüp ve memleket-i Îrân’ı geçüp Bağdâd’a yakın Ya‘kūbe nâm mevzi‘a gelüp kondukda halîfeye Bağdâd tarafından Şeyh Şihâbüddîn-i Sühreverdî[3779] hazretleri elçilikle gönderilüp vardıkda hazret-i şeyh-i mezbûrda hayli şevket ve azamet müşâhede idüp şöyle ki mülûk-i etrâf cümle gelüp ser-be-zemîn karşusunda el kavuşdurup durmışlar gördi. Kendüsi bir ser-â-ser çetrde tahtı üzerinde mehâbetle oturur, hazret-i şeyhe oturmak teklîf itmeyüp kıyâm üzre kaldı ve hazret-i şeyh Allâhu te‘âlâya hamd ü senâ idüp Âl-i Abbâs’ın fazîletini idüp kelâm içinde lafzatullâh yâd oldukça Harezmşâh ta‘zîmen diz üzerine kalkardı ve aslâ şeyhe i‘tibâr ve iltifât itmeyüp ve ba‘dehû “Bu senin ta‘rîf itdüğin ahlâk bunlarda yokdur ve halîfenin habsinde Âl-i Gıyâs mahbûs olup tenâsül iderler. Âl-i Gıyâs bunların zamânında muhân ve zelîl olmışlardur. Pes isterim ki halîfenin yerine bir dîndâr halîfe nasb edem ki Âl-i Gıyâs’a hürmet eyleye” didi. Ve şeyh dahi mahzûnü’l-kalb ve mugber-i hâtır avdet idüp ve bed-du‘â eyledi ve gelüp bu vech üzre halîfeye haber virdikde halîfe dahi me’yûs oldı. Ve hazret-i şeyhin inkisârıyla hikmet-i Hudâ Harezmşâh askeri üzerine hârikü’l-âde üç gün ve üç gice azîm kar yağup ve azîm furtuna ve soğuk olup ve kar mızrâk boyu çıkup ve çâderleri yıkup ve askerinin eli ve ayağı donup ve çok âdem ve hayvân donup azîm belâya giriftâr olmalarıyla kalkup girü dönüp Horâsân’a teveccüh eyledi ve hükm itdüği memleketlerden halîfenin hutbesini izâle eyledi. Bunun mâcerâsı çokdur ve bundan sonra Çin’e pençe salup Cengiz Hân’ın hurûc u fesâdına bâ‘is ve kendülerden dahi saltanat inkırâzına sebeb oldı. Muhassal bu memleket halkı mukaddemâ gāyet çok ve şedîd ve cenkci ve hûnî kavim olup ve ekseriyyâsı Tatar ve kabîle-i Türkmen idi. Cengiz ve Hülagu ve ba‘dehû Timur istîlâlarında bu vilâyetde kırılan halkın haddi ve hisâbı olmayup ol vakitden beri çok yerleri harâb ve kendülerine dahi bir mikdâr za‘f vâki‘ olup evvelki imâreti bulmamışdur[3780].

[3778] takrîrleri tavîl olur. “الشهرة آفة” dinildüği üzre H (192ᵇ) : - İ

[3779] Bağdâd’a yakın Ya‘kūbe nâm mevzi‘a gelüp kondukda halîfeye Bağdâd tarafından Şeyh Şihâbüddîn-i Sühreverdî H (192ᵇ) : Bağdâd’a yakın geldikde halîfe tarafından Şeyh Şihâbüddîn-i Sühreverdi İ (369ᵇ)

[3780] hazret-i şeyh-i mezbûrda hayli şevket ve azamet müşâhede idüp şöyle ki mülûk-i etrâf cümle gelüp ser-be-zemîn karşusında el kavışdırup durmışlar gördi. Kendüsi bir serâser çetrede tahtı üzerinde mehâbetle oturur, hazret-i şeyhe oturmak teklîf itmeyüp kıyâm üzre kaldı ve hazret-i şeyh Allâhu te‘âlâya hamd ü senâ idüp Âl-i Abbâs’ın fazîletini idüp kelâm içinde lafzatullâh yâd oldukça Harezm Şâh ta‘zîmen diz üzerine kalkardı ve aslâ şeyhe i‘tibâr ve iltifât itmeyüp ve ba‘dehû “Bu senin ta‘rîf itdüğin ahlâk bunlarda yokdur ve halîfenin habsinde Âl-i Gıyâs

El-kabâil: Ve bu memleketde hâlâ sâkin olan Tatar **[193a]** kavminin baş kabîlesi Benefşe Hân neslinden olup seksen bin kazgān ta‘bîr olunur ki bunlar dahi niçe kabâildür. Ve biri dahi Mankışlak Türkmeni’dür ki Büyük Türkmen dirler. Bunlar dahi gāyet çok tāife ve niçe kabâil-i muhtelife olup ve bunların sâkin oldukları yerlere Mankışlak ta‘bîr olunur ki büyük ve vâsi‘ vilâyet olup nihâyeti Moskov vilâyetine varur.

Et-tahtgâh: Ve bu kısmın tahtgâhına Hive şehri dirler, gāyet büyük ve ma‘mûr şehir olup Harezm saltanatı[3781] hânları bu şehirde oturur. Ceyhûn suyunun kum içinde gāib olduğı mevzi‘ bu şehre karîbdür. Ve bunun hükminde olan büyük şehrin birine dahi Hezarist ve birine dahi Akmescid ve birine dahi Telli Sendidan dirler ki Ebû Müslim’in ibtidâ hurûcında Mervânîlerden kaçup necât bulduğı kal‘adur ki kumluk içinde gāyet sarp kal‘adur. Ve birine Hankāh dinüp ve birine Mankışlak dirler. Ve sâir kücük şehirleri ve kasabaları dahi çokdur, mu‘azzam ve meşhûrları bunlardur. Ve bu vilâyetlerin azîm ferah-fezâ ve dil-güşâ bâğ u bağçeleri ve envâ‘-i müsmirre ve gayri müsmirre memlû ve sâye-endâz dıraht-ı müntehâ mesîregâhları çokdur ve âb u havâsı dahi gāyet latīf ve sağ olup hummâ ve tā‘ûn ve sâir emrâz-ı müzmîne mübtelâ gāyet nâdir vâki‘ olur. Ve bu memleket ekseriyyâ sahrâ ve kumluk olup şöyle ki Hive şehrinden Ecderhân’a gelince kırk konak mesâfe çöl olup ve bunun nihâyetinden sonra Eşdek Tatarı olur ki başları seksen bin kazgān ta‘bîr olunur. Ve bundan münşe‘ab çok kabâil dahi vardur ki hisâbları yokdur[3782]. Ve bunlara karîb Kumuk Tatarı vardur ki bunlar dahi kırk bin kazgān ta‘bîr olunur. Ve bunlardan münşe‘ab niçe kabâil vardur ki bunlar dahi çok kabâildür. Ve bunların kurbında İdil suyu kenârında Kücük Kalmuk vardur ki başka hânları olup hâlâ işbu asırda olan hânlarının ismine Ayuka Hân dirler. Bunlar dahi çok kavim olup ekser-i evkātda Moskov’a tâbi‘ olup vakt-i hâcetde asker

---

mahbûs olup tenâsül iderler. Âl-i Gıyâs bunların zamânında mehân u zelîl olmışlardur. Pes isterim ki halîfenin yerine bir dindâr halîfe nasb edem ki Âl-i Gıyâs’a hürmet eyleye didi. Ve Şeyh dahi mahzûnü’l-kalb ve mugber-i hâtır avdet idüp ve bed-du‘â eyledi ve gelüp bu vech üzre halîfeye haber virdikde halîfe dahi me’yûs oldı. Ve Hazret-i Şeyh’in inkisârıyla hikmet-i Hudâ Harezmşâh askeri üzerine hârikü’l-âde üç gün ve üç gice azîm kar yağup ve azîm furtuna ve soğuk olup ve kar mızrâk boyı çıkup ve çâderleri yıkup ve askerinin eli ve ayağı donup ve çok âdem ve hayvân donup azîm belâya giriftâr olmalarıyla kalkup girü dönüp Horâsân’a teveccüh eyledi ve hükm itdüği memleketlerden halîfenin hutbesini izâle eyledi. Bunun mâcerâsı çokdur ve bundan sonra Çin’e pençe salup Cengiz Hân’ın hurûc u fesâdına bâ‘is ve kendülerden dahi saltanat inkırâzına sebeb oldı. Muhassal bu memleket halkı mukaddemâ gāyet çok ve şedîd ve cenkci ve hûnî kavim olup ve ekseriyyâsı Tatar ve kabîle-i Türkmen idi. Cengiz ve Hülagu ve ba‘dehû Timur istîlâlarında bu vilâyetde kırılan halkın haddi ve hisâbı olmayup ol vakitden beri çok yerleri harâb ve kendülerine dahi bir mikdâr za‘f vâki‘ olup evvelki imâreti bulmamışdur H (192^{b}) : recâsı geçmeyüp me’yûs olduklarında emr-i Hakk ile hârikü’l-âde azîm kar yağup ve furtuna olup ve gāyet soğuk olmağla kendülerine gadab-i Bârî olduğunı fehm idüp girü memlekete rücû‘ idüp vardıkdan sonra Çin tarafına dahi kasd idüp ve ol taraflarda olan tāife niçe ta‘dâd olmağla üzerlerine Cengiz hurûc idüp memleketlerini ve saltanatlarını ne vechle zabt itdüği tevârîhlerde muharrer ve mastūr ve cümleye ma‘lûm bir hikâyedür. Ve’l-hâsıl işbu kavm-i Harezmiyûn gāyet şedîd ve cenkci ve hûnî kavm olup ve esker askerleri kavm-i Tatar ve kabîle-i Türkmen[dür] İ (369^{b})

[3781] Harezm saltanatı İ (369^{b}) : - İ

[3782] ki hisâbları yokdur İ (869^{b}) : - H

virüp yardım iderler. Moskov'un cengci atlusı bunlardur. Ve'l-hâsıl bu zikr itdüğimiz cümle göçer evli olup ve ba'zılarının çamur evleri dahi vardur ki kışın sâkin olurlar.

Fasl Asya'dan bir kısm olup Tūrân ta'bîr olunan kısmın üçünci kısmı beyânındadur

Tūrân'ın işbu üçünci kısmı vâsi' memleket ve ma'mûr vilâyet ve kadîm saltanat ve atîk millet olup el hâletü hâzihî bu memlekete Özbek hânları hükm idüp ve[3783] hâlâ işbu asırda olan hânın ismine Ebü'l-Feyz Hân dirler. Ve bu hânın hükm itdüği memleketi mesâfesi Buhârâ'dan çâk Ceyhûn suyı kenârında **[İ, II, 370[a]]** Çâr-dolab kal'asına varınca mesâfedür ki çok ma'mûr ve mu'azzam şehirleri olup ve ta'accübâtdan çok binâlar vardur ki mahalli ile birkaçı zikr olunur.

Et-tahtgâh: Ve bu memleketin hâlâ olan tahtı Buhârâ şehridür ki gāyet ma'mûr ve mu'azzam ve menba'-i ulûm ve mecma'-i ulemâ ve matla'-ı evliyâ bir şehr-i ferîdü'd-dehrdür ki bundan çok mü'ellif ve musannif ulemâ ve niçe kerâmet-bâhir sâhibi kibâr-ı evliyâ zuhûr itdüği cümleye ma'lûm bir ma'nâdur. Ve mu'azzam olan şehrin biri dahi Semerkand şehridür ki mukaddemâ bu dahi tahtgâh idi. Ve bu şehirler hakkında

Semerkand saykalî rûy-i zemîn est
Buhârî kuvvet-i İslâm-ı dîn est
Meşhedî künbedî sebz-i binâ şod
Hâvâric hâne-i rûy-i zemîn est

dinilmişdür[3784]. Ve büyük şehirlerinin birine dahi Pişket ve birine Andican ve birine Kuzar ve birine Çizah ve birine Kaşgar ve birine Yârkend ve birine Sebz ve birine Karşi ve birine Toplak ve birine Hisâr ve birine Uri ve birine Bağlam ve birine Bedehşân ve birine Kunduz ve birine Talikan ve birine Nemendân ve birine Heçattu ve birine Dergüzin ve birine Meymene dirler. Ve gayri kasabâtları dahi çokdur. Ve bu şehirler Ceyhûn suyu kenârında ve yakınında olup ve bunlarda gāyet güzel ve makbûl atlar çıkar. Asl-ı Özbek ta'bîr olunan kabâil, Tūrân memleketinin işbu kısmında olup bunlarda iki kısm olup birine Özbek ve birine Çağatay dirler.

[3783] Tūrân'ın işbu üçünci kısmı vâsi' memleket ve ma'mûr vilâyet ve kadîm saltanat ve atîk millet olup el hâletü hâzihî bu memlekete Özbek hânları hükm idüp ve H (193[a]) : - İ

[3784] Ve bu şehirler hakkında
Semekand saykalî rûy-i zemîn est
Buhârî kuvvet-i İslâm-ı dîn est
Meşhedî künbedî sebz-i binâ şod
Hâvâric hâne-i rûy-i zemîn est
dinilmişdür H (193[b]) : - İ

El-kabâil: Ve bunlar otuz iki kabîle i‘tibâr olunur ammâ her birinden münşe‘ab niçe kabâil dahi vardur ki anlara oymak ta‘bîr olunur. Ve bu kabâilin **[193b]** baş kabîlesine Hıtây-Kıpçak dinüp ve birine dahi Bin ve birine Yüz ve birine Lokens ve birine Babu ve birine Katagan ve birine Durmen ve birine Sarây ve birine Oğlan dirler, hâlâ Kırım hânları bu Oğlan kabîlesi neslindendür. Ve birine dahi Konugrat ve birine Min ve birine Kıyat ve birine Açemeyli ve birine Nayman ve birine Mankıt ve birine Çağatay dirler ki Timur bu kabîledendür. Ve birine Hezari ve birine Galçe dirler ki bunlar cümlesi yaya ve tüfenkli ve cenkci tāifedür. Ve birine Hezare dirler ki bunlar Bedahşân semtinde dağlarda olup cümle ricâl ve nisâları uzun boylu ve tüfenk-endâz ve gāyet cenkci tāifedür. Ve birine dahi Kıyanlık dirler, bunlar Semerkand semtinde olurlar. Ve birine Yedisan ve birine Burgod dirler ki Âl-i Cengiz’dendür. Ve birine Öngüsol ve birine dahi Tekeyamut, bunların başları büyük ve gözleri gāyet kücük ve kulakları yassı ve gövdeleri arîz ve göğüsleri vâsi‘ ve tabî‘atleri galîz ve gāyet cenkci ve şedîd ve havfun ani’l-mahlûk bir tāifedür. Ve biri Kıyat Türkmeni’dür ki büyük kabîle olup ve bundan ve bundan münşe‘ab birkaç kabîle dahi vardur[3785].

Kabâil-i diğer: Ve bu zikr itdüğimiz kabâilden mâ‘adâ yetmiş kabîle dahi vardur ki Arab ta‘bîr iderler. Cümlesi göçer evlidür ve evleri dahi Moytaf Karaçöl olup ve zikr itdüğimiz kabâilden göçer evlilerin beyâz ve siyâh keçeden Türkmen obalarıdur. Ve bu kabâil Ceyhûn suyu kenârında olurlar. Ve bunların koyunları ekseriyyâ mâî olup ve kıllet üzre dahi siyâhî dahi olur. Ve bu koyun bunlara mahsûs olup ve bu mâî koyunların postu Acem’de ve ol vilâyetlerde gāyet makbûl ve mu‘teber, behâsı ziyâde olup şöyle ki iki yüz guruşa ve dahi ziyâdeye bir kürk satarlar ve kalpak dahi yaparlar. Ve bu mâî koyun bunlara mahsûs olup sâir milletlerde olmaz ve olduğı hâlde dahi bu mertebe ıslâh ve makbûl olmaz. Hakk te‘âlâ bu millete dahi bununla tecellî idüp ekser-i me‘âşları bu mâî koyunlardandur[3786].

Kabâil-i diğer: Ve bu kısımda **[İ, II, 370b]** otuz iki kabîle dahi vardur ki Hacegân dirler. Ve ekseri emîrler olmağla Hâcegân Seyyidler dahi dirler. Saltanat-ı Tūrân’ın hall ü akdi ve pâdişâhlarının azl ü nasbı bunların elindedür. Ve başları dahi üç kabîledür ki birine Hâce-i Dehbîd dinüp Timurlenk bu kabîledendür. Ve birine dahi Hâce-i Ahrâr dirler ki bunlar Semerkand’da olurlar. Ve birine dahi Hâce-i Cûbâr dirler ki bunlar hâlâ pâyitaht olan Buhârâ’da olurlar. Ve gayrileri dahi her biri bir büyük

[3785] ve biri Kıyat Türkmeni’dür ki büyük kabîle olup ve bundan ve bundan münşe‘ab birkaç kabîle dahi vardur H (193[b]) : - İ

[3786] Hakk te‘âlâ bu millete dahi bununla tecellî idüp ekser-i me‘âşları bu mâî koyunlardandur H (193[b]) : - İ

şehirde olup a‘yân ve eşrâfları ve kibârları şehirlerde olup ve sâir ehâlî-yi kabâil kasabât ve kurâlarda olurlar. Ve bunlar ekseriyyâ ulemâ ve seyyidler olup cümle hall ü akd ve azl ü nasb bunlar elindedür ve saltanatlarında olan merâtib-i ulemâ ve vüzerâ ve mîr-i mîrân ve sâir büyük ve kücük merâtib-i saltanat ve hükûmet ve erbâb-ı zu‘emâ ve ehl-i tîmâr işbu otuz iki kabîleden olurlar.

Kabâil-i diğer: Tūrân’ın işbu kısmından ma‘dûd Hind ve Acem hudûdlarına mülâsık olup Ekrâd’dan add olunur[3787] bir tāife dahi vardur ki isimlerine Agvan dirler. Bunların sâkin oldukları mevzi‘ler ekseriyyâ dağlık ve sarp yerler olmağla cümle yaya olup beğlerinden ve başlarından gayri ata biner âdem kalîldür. Ve bu tāife Kavil ile Buhârâ arasında olup asıl tahtgâhları Lahor şehridür ki Hindüstân’dan almışlardur. Ve ba‘de’s-sulh Hind pâdişâhı bunlara yarlık ta‘yîn idüp hîn-i iktizâda imdâd-ı asker virüp tebe‘iyyet iderler. Ve bunlar “Hürmüz Şâh neslindeniz” diyü iddi‘â ve iftihâr iderler ve ekseriyyâsı seyyid geçinürler. Ve bu Agvan tāifesi dahi birkaç kabîle olup iki kabîlesi başdur ki sâirleri anlara tebe‘iyyet iderler. Ve ol baş kabîlenin birine İspizeyd ve birine dahi Gılçe dirler ve hâlâ Acem şâhı üzerine hurûc iden Mîr Veys işbu İspizeyd kabîlesindendür. Ve bunlardan münşe‘ab niçe kabâil dahi vardur ancak bu iki kabîle baş olup sâirleri bunlara tâbi‘ olup re‘âyâ makāmındadur. Ve bu Agvan tāifesi gāyet tüfenk-endâz ve cenkci tāife olup ekseriyyâ piyâdedürler. Hîn-i iktizâda bunlardan yetmiş-seksen bin asker çıkar ve lâkin beş-altı bin atlu ancak olurdı zîrâ evvel ferâsetde mahâretleri yok idi. Acem üzerine hurûc itdikden sonra Acem memleketinden mübâlağa çok at almalarıyla şimdi ekseri atlu olup ve ilm-i ferâsete heves itdiler diyü nakl iderler.

Kabâil-i diğer: Ve bunlarda bir kabîle dahi vardur ki baş kabîlesine Kâferî Siyâhpûş dinüp bu kavm bi’l-cümle ser-tâ-pâ siyâh ve kısa esvâb giyerler. Ve bunlar dahi birkaç kabîle olup ve gāyet şedîd ve cenkci **[194a]** tāifedür ki cümlesi yaya ve tüfenkli olup hîn-i iktizâda bunlardan dahi kırk-elli bin yaya askeri çıkmak mümkindür diyü nakl iderler[3788].

El-cibâl: Ve Tūrân’ın işbu kısmında dağlar çok olup mu‘azzam ve meşhûrlarının birine Hızah ve birine Sebz ve birine Pisket ve birine Semerkand ve birine Tenigan ve birine Hisâr ve birine Toplak ve birine Kunduz ve birine Elburz dirler ki Çerkes’de olanın gayridür. Ve sâir dağlar dahi çokdur ve mu‘azzamları bunlardur.

El-enhâr: Ve bu memleketde sular dahi çokdur. Mu‘azzam ve meşhûr olanlardan biri Ceyhûn suyudur ki Îrân ile Tūrân’ın mâbeynini fasl ider. Ve bunun başı

[3787] Hind ve Acem hudûdlarına mülâsık olup Ekrâd’dan add olunur H (193[b]) : - İ
[3788] diyü nakl iderler H (194[a]) : - İ

Belh'den üç konak içerü Talekan nâm vilâyetden bir dağdan kıbleye karşu beş yüz yerden neb‘ idüp ve aşağı inüp bir mikdâr cereyândan sonra cümlesi bir yere cem‘ olup serî‘ü'l-cereyân bir mu‘azzam nehr olur ki Ceyhûn diyü meşhûr-ı âlem ve memdûh-ı benî-Âdem bir ırmak olur ki Harezm pâyitahtı olan Hive şehri kurbunda kumluk içinde gāib olur. Ve birine dahi Sürhâb dirler ki kırmızı akar. **[İ, II, 371a]** Bunun başı uzakdan gelmekle çok ırmaklar karışup Ceyhûn'dan büyük bir nehirdür. Nehr-i Hayber dirler ki bu dahi büyük sudur. Ve bunun hurûc itdüği mevzi‘ye bend-i Hayber dinüp şöyle ki bu nehrin müctemi‘ olduğı mevzi‘nin cevânib-i erba‘ası dağ olup cereyân idecek sebîli olmamağla göl gibi mahbûs olup aslâ bir tarafa cereyânı yok idi. Hazret-i Ali radıyallâhu anh bu tarafa gelüp ve suya muzâyaka olmağla bu dağa iki parmağıyla urdukda ol mahbûs olan sudan iki göz neb‘ idüp cereyân itmekle suya nehr-i Hayber ve ol mevzi‘ye bend-i Hayber tesmiye itdiler. Ve ol vilâyetlerde olan halk gelüp ziyâret iderler. Ve bu nehr, Belh kurbında iki bölük olup biri Belh vilâyetine ve biri dahi Acem hükminde olan Horâsân vilâyetine cereyân ider. Ve bu nehr dahi Ceyhûn'dan büyükdür. Ve birine dahi Sebiz dirler, Ceyhûn kadar vardur. Ve birine dahi Huhek dirler ki Semerkand'a iki sâ‘at yerden neb‘ idüp vâfir mesâfe cereyânda niçe sular karışmağla bir büyük nehir olur. Ve birine dahi Seyrân suyı dirler ki Semerkand'a iki günlük yoldan mürûr idüp mu‘azzam sudur. Ve birine dahi Âb-ı Sefîr dirler ki Semerkand kal‘ası kurbında mürûr ider. Ve birine dahi Ak-su dinüp ve birine dahi Fereb suyu dinüp ve sâir sular dahi mu‘azzamları bunlardur ki kimi Ceyhûn kadar ve kimi Ceyhûn'dan büyük sulardur. Ve bu suların iki tarafında olan aşâir ve kabâilin haddi ve hisâbı yokdur. Ve birine dahi Pulusefil dirler ki Semerkand şehrinin içinden mürûr ider ve şehir içinde bu nehir üzerinde sekiz mu‘azzam köprüsi vardur ki her birlerinin üçer ve dörder büyük ve vâsi‘ kemerleri vardur ki gāyet güzel yerlerdür[3789].

Evsâf-ı şehr-i Semerkand: Ve bu şehir gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve meşhûr ve hasretü'l-mülûk[3790] bir şehr-i memdûh olup ve bunda olan ta‘accübât-ı dünyâ çokdur. Cümleyi takrîr tavîl olur ancak birkaçını zikr idelim. Evvelâ bunda bir câmi‘-i şerîf vardur ki yigirmi dört büyük kubbesi ve yigirmi dört kapusı vardur. Ve üç yerde müezzinler mahfeli olup ve câmi‘in taşra havlusında bir büyük havz vardur ki bir değirmen suyından ziyâde su bir tarafdan girüp ve bir tarafından çıkar ve havlunun taşra etrâfında âbdest almak içün musluklar vardur ki birkaç yüz lülesi olup dâimâ suları yabâna cereyân ider ve iki minâresi vardur ve bu câmi‘de bayram namâzıyla cum‘a

[3789] vardur ki gāyet güzel yerlerdür H (194[a]) : - İ
[3790] ve hasretü'l-mülûk H (194[a]) : - İ

namâzından gayri kılınmaz. Ve bu câmi‘in cümle dîvârları ve direkleri ve döşemeleri latīf elvân mermerlerdendür ki ta‘accübâtdan bir binâdur.

El-medâris: Ve bu şehirde medreseler dahi çokdur. Mu‘azzam ve meşhûr olanlarını ihtisâr üzre zikr idelim. Evvelâ karşuya karşu üç medrese vardur ki birine Medrese-i Sultān Hüseyin Mîrzâ ve birine Medrese-i Yalakbek ve birine Medrese-i Yalaktuş Mîrzâ dirler ki bunların her birinin fevkānî ve tahtânî[3791] beşer yüz kadar odaları olup ve bunların cümle binâları ve devr-i dîvârları ve cümle odaları latīf mermerden olup ve teferrücgâh şeylerle tezyîn itmişlerdür. Ve bu medreselerin ortalarında birer latīf câmi‘ dahi binâ itmişlerdür ki her birlerinin ikişer minâreleri vardur. Medreselerde olanlar ve çârşû ve bâzârda ve etrâf mahallelerde olanlar gelüp bu câmi‘lerde namâz kılarlar. Ve bu medreselerin meydânları dahi pâk mermerler ile döşenüp ve her birinin içerülerine birer değirmen suyı kadar **[194b]** su cümle hücurâtı dolaşup ve ba‘dehû taşra akar. Ve bu hücrelerin her birinde ikişer tālib olup ve günde iki vakt ta‘âm virüp ve günde ikişer akça vazîfe virürler ve hücreye ikişer mum dahi virürler. Ve evvel bu şehre okumak içün şol mertebe âdem gelür imiş ki cemî‘-i medresenin hücurâtında bu hücreler olmamağla bir hücreye girmeğe mülâzemet çekerler imiş. Bir hücre boş oldukda mülâzemetde kangısı eski ise anı korlar imiş. Fî zamâninâ ilme rağbet kalmadı diyü Rûm’dan ve âhar memâlikden ev gelmez olmağla hücurâtın ekseri boş kalmışdur dirler. Ve bunlardan mâ‘adâ şehrin kenârında bir mu‘azzam medrese **[İ, II, 371a]** dahi vardur ki Medrese-i Hânım dirler. Ve bunun dahi fevkānî ve tahtânî beş yüz odası olup cümle binâsı latīf mermerden ve müferrih kâşîden gāyet mükellef ve musanna‘ binâsı vardur ki ta‘accübâtdandur. Ve lâkin bunun câmi‘i yokdur. Ve bunun tucdan yekpâre dökülmiş iki mu‘azzam kanadlı bir kapusı vardur ki dâimâ birisi kapalı ve bir kanadı açık durur. Açık duran kapanmak ve kapalı olan açılmak mümkin olmayup hikmeti ve sırrı ma‘lûm değil. Ve ol vilâyetde bu kapu hakkında dirler ki gökden biri ve suya biri yere düşmişdür ve ba‘dehû kaldırup işbu medreseye kapu vaz‘ itmişler ammâ açılup ve kapanmaduğının sırrını kimse bilmez diyü nakl iderler. Ve bundan mâ‘adâ bu medresenin altı demir kapusı dahi olup ol kapulardan girüp çıkarlar. Ve bu medrese şimdi harâba müşrif olmışdur dirler. Ve bunlardan Semerkand şehrinin kenârında Timurlenk türbesi ve câmi‘i ve bir medrese ve kitâbhâne ve tîmârhâne ve bir Nakşibendî tekyesi ve bir mu‘azzam imâreti ve yüz kadar evleri vardur ki cümlesi başka bir hisâr içinde olup ve ol mevzi‘in ismine Gûrmîr dirler.

[3791] fevkānî ve tahtânî H (371[a]) : - İ

Cümlesinin binâları latīf mermerden ve latīf kâşîden olup ve türbesinin kapusı yeşil ve binâsı şol mertebe müzeyyendür ki ta‘bîr olunmaz. Ve sandûkası yekpâre ve gāyet mücellâ âyîne-misâl bir siyâh mermerden olup bir nazîri dahi yokdur dirler. Ve türbesi içinde yedi evlâdı dahi medfûndur ve türbesinde her gün üç hatm-i şerîf okunur ki biri ale’s-seher ve biri ba‘de’z-zuhr ve biri ba‘de’l-asr okunur. Ve bunun içün otuz hâfız ta‘yîndür ki her vakitde bir cüz’ düşer. Ve bundan mâ‘adâ cum‘a gicesi dahi ba‘de’l-işâ bir hatm-i şerîf okunup du‘âsını itdikden sonra ol hâfızlara helvâ çıkar. Ve kitâbhânesinde hod kitâbın hisâbı olmayup başka mütevellîsi ve hâfız-ı kütübi ve kâtibi ve her bâr silüp ve süpürmek içün huddâmları olup erbâb-ı hâcâta defter ile ve kefîl ile virüp itmâm-ı kırâ’atden sonra teslîm idüp terkīn iderler. Ve bunun türbe ve câmi‘ ve medrese ve kitâbhâne ve tîmârhâne ve tabhhâne ve tekke dervîşleri ve huddâmları ve medrese talebeleri içün azîm evkāfı vardur ki bu mertebe vakf gayri yerde yokdur dirler. Ve bunun imâretinde günde üç vakt ta‘âm çıkup sabâhla mâş ve pirinç mahlût çorba çıkup ve öğle vakti pilâv ve ahşam dahi pilâv ve zerde çıkar. Ve pazar-irtesi ve cum‘a gicesi helvâ çıkar ki cümle huddâm ve dervîşân ve tālibândan mâ‘adâ ol hisâr içinde olan evlere dahi bi’l-cümle ta‘âm ve nân virürler. Ve bunlardan mâ‘adâ taşradan gelen fukarâya dahi virürler. Ve bu Gûrmîr hisârının üç kapusı olup biri şark ve biri garb ve biri şimâldedür. Ve bu hisâr içinde gāyet büyük bir havz vardur ki bir değimen suyından ziyâde su gelüp bir tarafından girüp bir tarafıdan girüp ve bir tarafından çıkar. Ve bu havz maksemdür ve bu havzdan künkler ile câmi‘ye ve medreseye ve tekyeye ve imârete ve sâire başka başka sular akıtmışlardur. Ve bu medresenin altmış odası olup gāyet mükellef ve müzeyyen medresedür ki içinde bağçesi ve envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve şükûfe-i mütenevvi‘a ile memlûdur.

Medrese-i diğer: Ve bu Gûrmîr’e karîb bir medrese dahi vardur ki Medrese-i Rûhâbâd dirler. Bunun etrâfını dîvâr çevirmişdür. Ve bu medrese Timur oğlunun olup şöyle ki içinde müferrih ve dil-güşâ bağçesi vardur ki envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirre ile memlû sâye-endâz-ı nişîn olup ve içinde bir latīf köşk ve havz ve fıskıyesi vardur ki ekseriyyâ kibâr-ı ulemâ ve erbâb-ı ma‘ârif varup anda sohbet ve işret iderler. Ulemâ ve erbâb-ı ma‘ârifden gayriyi komazlar. Ve bu sûrun içinde dahi bir câmi‘ ve bir medrese ve bir tekye ve bir imâret ve altmış kadar evler vardur ki **[İ, II, 372a]** bu evkāflar hademeleri sâkin olup cümlesi imâretden ta‘âm virürler. Ve bundan mâ‘adâ niçe medreseler dahi **[195a]** vardur ki cümlesi talebe ile dolu olup şöyle ki bu Semerkand’da tālib-i ilmin hisâbı yokdur. Ve bunda okuyup kemâl-i tahsîl itdikde Buhârâ şehrine varup reîs-i ulemâ huzûrında imtihân olup isbât-ı ulûm itdikde du‘â

idüp[3792] tekmîlle izn ile eline işâret senedi virürler. Ve ba‘dehû kendüye bir medrese veyâ ders-i âmm veyâ gayri bir ma‘îşet ta‘yîn iderler. Ve bu Özbek vilâyetinde hall ü akd ulemâ elinde [olup] okumış olmayan âdem hükûmet ve zâbıtlık umûrlarına giremez. Rağbet ve i‘tibâr ulemâya olup ve cümle umûr ulemânın elinde olmağla ednâ fakīr âdem evlâdını okutmağa virüp ve eğer müste‘id olup ilmden behre-yâb olur ise ol evlâd sebebiyle kendüsi dahi mükerrem ve mu‘teber olup zarûretden halâs olur[3793]. Bu ecilden herkes ilm ü ma‘rifete meyl idüp herkes evlâdını okutmağa sa‘y iderler. Ve bu sebebden bu vilâyetlerde talebe-i ulûmun hisâbı yokdur.

El-hammâm: Ve bu Semerkand şehrinde hammâmlar dahi çokdur lâkin ol üç medrese kurbında bir mu‘azzam hammâm vardur ki dünyâda misli olmayup ta‘accübât-ı dünyâdan bir hammâmdur, ismine Hammâm-ı Mîrzâ dirler. Ve bu hammâmın içinde yigirmi dört halveti olup her birinin bir kapusı ve kubbesi vardur. Ve her birlerinin der ü dîvârları ve kubbeleri bir renk-i mücellâ ve latīf mermer ile binâ olunmışdur ki aslâ birinin camı bir yerden aydınlık girecek yeri olmayup ve lâkin kubbesinden bir mertebe aydınlık ve rûşendür ki gûyâ kubbesi yekpâre ve billûr gibi ziyâ virüp sanki hemân meydânda oturur gibi rûşendür. Ve ol halvetlerin cümlesinin kubbesi üzerinde bir kuş geçse, ne cins kuş olduğı bilinür. Ammâ ta‘accüb ve hikmet bu ki ol halvetlerin kubbesi üzerine çıkup aşağı halvete bakıldıkda aslâ bir şey görünmeyüp karanlık görünür. Bu ahvâle kimsenin aklı irüp bir ma‘nâ virmemişdür. Ancak hükemâ ameliyle tılsım olmak gerekdür diyü ma‘nâ virürler. Ve bu yigirmi dört halvetin ortasında bir mu‘azzam kubbesi ve kubbe altında bir büyük soffası vardur ki ol kubbenin ve der ü dîvârlarının ve soffasının ve meydânının halvetlerinden hâric ol soffa etrâfında yigirmi dört kurne dahi vardur ki bi’l-cümle latīf beyâz mermerden olup ve bu büyük kubbenin kırk beş camı vardur ki hammâma varanlar ibtidâ bu soffada bir mikdâr oturup ve dellâk ovup eğer kese sürünür ise ol halvetin birine girer ve hemân gusl ider ise ol soffa etrâfında olan yigirmi dört kurnenin birinde gasl ider. Ve bunun hâricinde dört halvet dahi vardur ki anlarda ustura tutarlar ve taşra camekânında dahi bir mu‘azzam kubbesi ve üç soffası ve orta yerinde bir büyük şâdervânı vardur ki bi’l-cümle binâları ve döşemeleri ve kurna ve içerüde ve taşrada olan direkleri ve şâdervânı âmmeten latīf beyâz mermerdendür. Ve bu hammâmın bir ta‘accüb idecek ahvâli dahi vardur, şöyle ki bu hammâma aslâ avret giremez. Eğer avret girecek olur ise çatlayup helâk olur.

[3792] du‘â idüp H (195[a]) : - İ
[3793] mu‘teber olup zarûretden halâs olur H (195[a]) : mu‘teber olurlar İ (372[a])

El-hadâik: Ve bu Semerkand şehrinde bâğ u bağçenin haddi ve hisâbı olmayup ancak hemân gāyet mu‘azzam ve mükellef dört bağçesi vardur ki bunlar bağçeye dahi bâğ dirler. Ve ol dört bağçenin birine Bâğ-ı Zegan ve birine Bâğ-ı Garîbân ve birine Bâğ-ı Mîrzâ ve birine Bâğ-ı Hânım dirler ki gāyet mu‘azzam ve mükellef olup şöyle ki içinde latīf mermer ve kâşîlerle yapılmış köşkler ve soffalar ve fıskıye ve selsebillerden mâ‘adâ iki değirmen suyı kadar su içinde akup ve su kenârında latīf nişîmenler vardur ki envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre, bâlâ-kadd, latīf ağaclar pîç-â-pîç kol kola virüp sâye-endâz-ı nişîmângâh olmışlardur. **[İ, II, 372b]** Ehâlî-yi a‘yân varup îş u nûşla zevk u safâ iderler. Ve bu Semerkand’da envâ‘-i meyve mevcûd olup ve hem gāyet latīf ve lezîz ve makbûl olur, şöyle ki bu vilâyetin eriğine âlû-yı buhârâ ve kayısısına husrev-i şâhî dirler ve sâir meyveleri dahi bunlara kıyâsdur. Âb u havâsı latīf ve envâ‘-i meyvesi mebzûl ve lezîz ve envâ‘-i sebzevâtı firâvân ve hubûbât bî-hadd ü bî-pâyân ucuzluk ganî vilâyet olup bunı saykalî rûy-i zemîn dahi dimişlerdür.

Evsâf-ı şehr-i Buhârâ: Ve bu Buhârâ şehri gāyet atîk ve mu‘azzam ve mükellef ve ma‘mûr ve mübârek ve hasretü’l-mülûk bir şehir olup Tūrân’ın baş tahtgâhı olup ve hâlâ olan Ebü’l-Feyz Hân dahi bunda olur. Ve bu şehir menba‘-i ulemâ ve füzelâ ve matla‘-i evliyâ vü etkıyâ olup şöyle ki ilme hevesi idüp sâir vilâyetlerde feyz-yâb olamayanlar bu şehre **[195b]** geldiklerinde tab‘îatleri güşâde ve zihinleri ziyâde olup ve ilimden behre-yâb olup mahrûm kalmazlar. Ve sâir vilâyetlerde okuyanlar dahi ekseriyyâ gelüp bu şehirde tekmîl-i ulûm iderler. Ve bu şehirde çok mükellef câmi‘ler ve medreseler ve kitâbhâneler ve tekyeler ve imâretler ve bîmârhâneler ve mükellef sarâylar ve ferah-fezâ bağçeler ve bağlar ve dil-güşâ köşkler ve havz ve fıskiyyeler ve sâye-endâz dıraht, çemenzâr mesîregâhlar bî-nihâye olup ve gāyet mükellef iki medrese vardur ki her birinin yüz kadar odaları olup ve binâları gāyet tekellüfâne ve içinde sâkin olan dânişmendlerin ilmi sâir talebelerden ziyâde olmağa muhtâcdur ki bu medreselerde hücreye nâil olabile. Ve bu medreselerin müderrislerinin pâyesi dahi cümleden âlî ve söz sâhibleri olup ve vazîfe ve ta‘înâtları dahi gāyet çokdur ve cemî‘-i ulûmda yed-i tūlâsı olmayan âdem bu medreselere müderris olamaz ve tefsîr-i şerîf ve hadîs-i şerîf okumağa isti‘dâdı olmayan tālib bu medreselerde **[İ, II, 373a]** hücreye nâil olamaz. Ve bu medreselerin müderrisleri baş söz sâhibi olup zîrâ saltanat-ı Tūrân’ın hall ü akdi hâcegân elinde olup ve bunlar dahi üç sınıf üzredür ki bir sınıfı bu şehirde ve bir sınıfı Dehbîd şehrinde ve bir sınıfı Semerkand şehrinde olurlar ki yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna.

Evsâf-ı havz-ı Leysek: Ve bu zikr itdüğimiz karşu-be-karşu olan iki medrese kurbında bir büyük havz vardur ki Havz-ı Leysek dirler. Ma‘nâsı lisân-ı Çağatay’da[3794] yalamakdur. Vech-i tesmiye, Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri işbu Tūrân’da sâkin olan akvâmı İslâm’a da‘vet ile nâme-i şerîf irsâl buyurup vardıkda ibtidâ Çağatay ta‘bîr olunan üç kabîlenin başları da‘vetlerine icâbet idüp İslâm’ı kabûl itdikde saltanat-ı Tūrân’da her ne kadar aşâ‘ir ve kabâil var ise âdemler irsâl idüp “Hâlâ Ka‘be’de zuhûr iden peygamber ki Hazret-i Muhammed aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdur, bizi İslâm’a da‘vet buyurmışlar, anın hakk peygamber olup dîni ve kitâbı hakk olduğına şüphemiz kalmayup dîn-i İslâm’ı kabûl itmişizdür. İmdi sizler dahi gelüp bu hak dîne girüp dünyâ ve âhiret devletine nâil olasız” diyü her kabâile haberler vâsıl oldukda Agvan ve Belluc ve Kumuk ve Eşdek ve Yedisân ve Nogay ve Türkmen ve Arab ve Tūrâ ve Kırgıl ve Kazak ta‘bîr olunan ve sâirler dahi fevc fevc gelüp nâme-i şerîfi öpüp yüzlerine sürmek içün bir mertebe izdihâm ve hücûm itdiler ki nâme pârelendi. Ve kesret-i nâsdan araya kılıc girmek mertebesine varmağla âkıbet bunı tedbîr itdiler ki nâme-i şerîfin pârelerini bir havz içine koyup herkes içüp yüz sürmüş gibi olur diyü işbu havz içine kodılar. Ve her kabîle ol sudan içdiler. Ve havzın suyı kalmadıkda havzı çamurını dahi dilleriyle yaladılar. Ve bundan sonra bu havzın ismi Havz-ı Lebsek tesmiye olundı.

Vech-i tesmiye-i Kalmuk: Ve ol zamân ki da‘vet-i İslâm içün Kalmuk kabîlesine dahi âdem göndermişlerdi. Vardıkda anların başları ve papasları müşâvere idüp “Biz atamız ve dedemiz dîninde kaldık. Bizden varur yokdur” diyü cevâb göndermeleriyle ol zamân bunları tahkīr içün “Kaldık” diyüp ve ba‘dehû “Kalmuk” dir oldılar. Ve bu Kalmuk kavmi kadîmü’l-eyyâmdan beri bir galîz ve şedîd ve anîd ve pelîd kavm olup aslâ bir dîne tebe‘iyyetleri ve bir münkerden ictinâbları olmayup birbirlerinin avretlerini ve akrabâlarını ve karındaş[3795] ve hattâ oğlunun avretini dahi tasarruf idüp baba oğlunun sadâğına bir ok koyınca ne lâzım gelür dirler imiş[3796]. Ve her ne kadar avret murâd iderler ise alurlar ve bunlar niçe kabâildür ki âteşe ve hacere ve şecere ve niçe şeylere tapup ve meyyitlerini dahi fâle bakup ol fâllarına i‘timâdları üzre kimini cümle evi ve mâlıyla âteşe yakup ve kimini evi içinde cümle mâl ve erzâkıyla bırakup ol hâl ile “kün fe-yekûn” olur gider[3797]. Ve kimini suya bırakup şöyle ki ipler ile

[3794] lisân-ı Çağatay’da H (373[a]) : -İ
[3795] ve karındaş H (195[b]) : - İ
[3796] oğlunun avretini dahi tasarruf idüp baba oğlunun sadâğına bir ok koyınca ne lâzım gelür dirler imiş H (195[b]) : - İ
[3797] ol hâl ile “kün fe-yekûn” olur gider H (195[b]) : - İ

belinden ve başından ve ayağından bağlayup ve kavî kazıklar ile suyun dibine bend iderler. Bunlar her ahvâlde ve şekl ü şemâilde bir kavme müşâhebetleri yokdur ve çoklukda dahi haddi ve hisâbları olmayup gūl-misâl ve dîv-hısâl bir tāife-i nâ-hâifedür. Ve'l-hâsıl ol Havz-ı Leysek hâlâ mevcûd olup etrâf u eknâfdan niçe marzâlar gelüp eceli tamâm olmayanlar bu sudan içüp gasl itdikde tez sıhhat **[İ, II, 373b]** bulup ol marazı çok çekmez[3798] ve dahi vaz'-ı hamlde usret çeken avretler bu sudan içdikde usretden halâs olur ve söylemeyen ma'sûmlara içirdiklerinde dili açılup ve tez söyleyüp **[196a]** ve fasîhü'l-lisân olur dirler. Ve okumağa tabî'atı tünd olanlar bunda gelüp bu sudan içdikde tab'ı güşâde olup ilmden behreyâb olur dirler. Muhassal işbu[3799] Buhârâ şehrinde ve Tūrân'ın sâir şehirlerinde ta'accübâtdan binâlar ve sâir şeyler gāyet çok olup bundan mâ'adâ âmmeten Tūrân'da olan ecnâs-ı muhtelife Tatar ve Etrâk ve sâirlerin haddi ve hisâbının ancak Hazret-i Allâh bilür. Ve her ne kadar sâhib-i hurûc itmiş ise işbu kavm-i Tūrân'dan hurûc u zuhûr itmişdür[3800].

Âdet-i hasene: Ve bu Buhârâ şehrinde ve bu saltanata tâbi' her ne kadar şehir ve kasabalar var ise Hazret-i Ömer radıyallâhu anh hazretlerinden kalma bir âdet-i haseneleri vardur, şöyle ki kayışdan bir turreleri vardur, namâz vakti geldikde çârşû ve bâzârda bir âdem "es-salâh" diyü nidâ ider. Halk namâza gitdikde ol şehir ve kasabanın kâdîsının nâibi iki-üç âdem ile ol turre eline alup çârşû ve bâzârı ve esvâkı dolaşup gezer. Bi-lâ özr-i Şer'î cemâ'ate gitmeyenlerden her kimi bulur ise esvâbını soyup ve ol turre ile çıplak gövdesine darb ider. Ve birkaç def'a böyle ahz olunan âdemi mahalleden ve ol şehirden nefy iderler.

Et-türâb: Ve bu vilâyetin toprağı gāyet münbit ve mahsûldâr olup şöyle ki cümle hubûbât mevcûd olup ve hem sâir memâlikden ed'âf mahsûl virür ve bâ-husûs pirinç ve mâş bir mertebe çok olur ki ednâ fukarâ pirinç ve mâş [ile] ta'ayyüş iderler.

El-esmâr: Ve bu vilâyetde meyve dahi gāyet firâvân ve mebzûl olup ve hem gāyet a'lâ ve lezîz olur. Ve bâ-husûs bunda olan erik bir yerde dahi olmayup âlû-yi buhârâ diyü rûy-i arzda ma'rûf u meşhûrdur. Ve bâ-husûs işbu Buhârâ şehrinde olan kavun bu dünyâda bir yerde dahi olmaz. Ol ecilden gayri hastalıklara devâ vü şifâ bilürler ve hastaları kavun zamânı getürüp bostâna bırakurlar. Eceli yok ise emr-i Hakk ile tez şifâ ve sıhhat bulur ve kavun zamânı değil ise kavun kurusı yedirürler, mu'âleceleri budur. Ve bunlar kavunı kurudıyorurlar, gāyet latīf ve hoş-hûrşî oluyorur.

[3798] bulup ol marazı çok çekmez H (195[b]) : ve şifâ ile avdet iderler İ (373[b])

[3799] ve okumağa tabî'atı tünd olanlar bunda gelüp bu sudan içdikde tab'ı güşâde olup ilmden behreyâb olur dirler. Muhassal işbu H (373[b]) : - İ

[3800] ve her ne kadar sâhib-i hurûc itmiş ise işbu kavm-i Tūrân'dan hurûc u zuhûr itmişdür H (373[a]) : - İ

Bu hakīr Bağdâd defterdârı ve Meşhedeyni'ş-Şerîfeyn mütevellîsi iken Özbek hânları hacc-ı şerîfe giderken Bağdâd'a uğrayup ziyârete geldiklerinde kutular ile kavun kurusı ve âlû-yi Buhârâ ve tenzûh-ı Hıtâyî hediyye virdiler. Kavun kurusını ol zamân gördüm, gāyet latīf şey. Ve bunların kavuna bu mertebe i'tibâr ve i'tikād itdiklerine bâ'is, Resûl-i fahru'l-âlemîn sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine "Kavundan sevgili bir meyve yok idi" diyü Ebû Hüreyre radıyallâhu anh hazretlerinden bir hadîs-i şerîf rivâyet iderler. Çünki "Sâhib-i sa'âdet bunı cümle meyvelerden ziyâde sevüp cemî'-i emrâza şifâ buyurdılar" diyü i'tikād-ı tâmları sebebiyle kavunlarına böyle lezzet ve hastalarına devâ ihsân eylemek i'tibâr ve i'tikād sebebiyle olmak mülâhaza kavuna bu mertebe lezzet ve hâssıyyet işbu Buhârâ şehrine mahsûs olup gayri vilâyetlerde yokdur.

Ahlâk-ı Tatar[3801]: Ve bu Tūrân'da olan ecnâs-ı muhtelife Tatarlarda ve gayri milletlerde bir hâl vardur ki sâir memâlikde olan mahlûklarda yokdur, şöyle ki sâir memâlikde olan akvâm anâsır-ı erba'a üzre tabî'atleri birbirlerine muhâlif ve mugāyirdür. Meselâ ba'zıları alîl-tab' ve ba'zıları nâzik-tab' olup ekl ü şürbde ve harekât u sekenâtda ve libâsda ihtiyât itmeğe muhtâclardur, şöyle ki ba'zılarının tabî'ati her ta'âmı ve her meyveyi kabûl itmeyüp dâimâ perhîz üzre olup ve dâimâ kendüyi rûzgârdan ve ekall-i soğukdan muhâfazaya muhtâc olup yaz günlerinde dahi kış libâsı giyüp ve kışın hod şol mertebe libâs giyerler ki yayan cüz'î yere gitmeğe mecâli olmaz. Ve ata bindikde üç-dört âdeme muhtâc ki ata bindireler. Piyâde ve süvârî yarım sâ'at bir yere gitseler tâb u tevânı kalmayup birkaç gün humâreti ve zahmetini çekerler. Ve mu'tâdından birini fevt itse mîzâcı bozulup birkaç [gün] zahmet çekerler. Ve bu misillü âdemler ve bu tabî'atde perver çelebîler ifrâz olunup açlığa ve susuzluğa ve ıssı ve

[3801] Âdet-i hasene: Ve bu Buhârâ şehrinde ve bu saltanata tâbi' her ne kadar şehir ve kasabalar var ise Hazret-i Ömer radıyallâhu anh hazretlerinden kalma bir âdet-i haseneleri vardur, şöyle ki kayışdan bir turreleri vardur, namâz vakti geldikde çârşû ve bâzârda bir âdem "es-salâh" diyü nidâ ider. Halk namâza gitdikde ol şehir ve kasabanın kâdîsının nâibi iki-üç âdem ile ol turre eline alup çârşû ve bâzârı ve esvâkı dolaşup gezer. Bi-lâ özr-i Şer'î cemâ'ate gitmeyenlerden her kimi bulur ise esvâbını soyup ve ol turre ile çıplak gövdesine darb ider. Ve birkaç def'a böyle ahz olunan âdemi mahalleden ve ol şehirden nefy iderler.

Et-türâb: Ve bu vilâyetin toprağı gāyet münbit ve mahsûldâr olup şöyle ki cümle hubûbât mevcûd olup ve hem sâir memâlikden ed'âf mahsûl virür ve bâ-husûs pirinç ve mâş bir mertebe çok olur ki ednâ fukarâ pirinç ve mâş [ile] ta'ayyüş iderler.

El-esmâr: Ve bu vilâyetde meyve dahi gāyet firâvân ve mebzûl olup ve hem gāyet a'lâ ve lezîz olur. Ve bâ-husûs bunda olan erik bir yerde dahi olmayup âluvî-yi Buhârâ diyü rûy-i arzda ma'rûf u meşhûrdur. Ve bâ-husûs işbu Buhârâ şehrinde olan kavun bu dünyâda bir yerde dahi olmaz. Ol ecilden gayri hastalıklara devâ vü şifâ bilürler ve hastaları kavun zamânı getürüp bostâna bırakurlar. Eceli yok ise emr-i Hakk ile tez şifâ ve sıhhat bulur ve kavun zamânı değil ise kavun kurusı yedirürler, mu'âleceleri budur. Ve bunlar kavunı kurudıyorurlar, gāyet latīf ve hoş-hûrşî oluyorur. Bu hakīr Bağdâd defterdârı ve Meşhedeyni'ş-Şerîfeyen mütevellîsi iken Özbek hânları hacc-ı şerîfe giderken Bağdâd'a uğrayup ziyârete geldiklerinde kutular ile kavun kurusı ve âluvî-yî Buhârâ ve tenezzûh-i Hıtâyî hediyye virdiler. Kavun kurusını ol zamân gördüm, gāyet latīf şey. Ve bunların kavuna bu mertebe i'tibâr ve i'tikād itdiklerine bâ'is Resûl-i fahri'l-âlemîn sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine "Kavundan sevgili bir meyve yok idi" diyü Ebû Hüreyre radıyallâhu anh hazretlerinden bir hadîs-i şerîf rivâyet iderler. Çünki "Sâhib-i sa'âdet bunı cümle meyvelerden ziyâde sevüp cemî'-i emrâza şifâ buyurdılar" diyü i'tikād-ı tâmları sebebiyle kavunlarına böyle lezzet ve hastalarına devâ ihsân eylemek i'tibâr ve i'tikād sebebiyle olmak mülâhaza kavuna bu mertebe lezzet ve hâssıyyet işbu Buhârâ şehrine mahsûs olup gayri vilâyetlerde yokdur. Ahlâk-ı Tatar H (196[a]) : - İ

soğuğa ve uykusuzlığa ve sâir iktizâ iden cefâlı şeylere sabr u tahammül ider. Âdem onda bir bulunmaz ammâ bu akvâm-ı Türkistân bay u gedâ tabî‘atinde ve her ahvâle müsâvî olup sefer ve hazerde buldukları zamân yiyüp ve bulmadıkları zamân üç gün sabr u tahammül iderler. Ve her eline her ne girer ise yermiyüp ekl iderler. Meselâ eline buğday yarması ve yâhûd darı yarması çorbası girdikde pilic ve kuzı çorbası rütbesinde yiyüp yermezler. Ve eğer ellerine sığır eti veyâ at eti veyâ koyun eti girdikde hod eğer evlerinde iseler bir kazgana koyup ve su doldurup **[196b]** nîm-puht oldukda etini bıçak ile kesüp kuzı kebâbı i‘tibârıyla ve suyunı şeker şerbeti pâyesiyle çanak çanak içerler. Ve eğer yolda bulunur ise âteş üzerine bırakup yarı pişmiş, yarı çiğ çeke çeke yerler. Ne etmek isterler ve ne gayri şey isterler. Ve bulmadıkları [zamân] üç gün tahammül iderler. Ammâ ellerine girdikde sığırlar gibi her biri on âdem kadar yerler. Azak’da Nogay Tatarlarından on altı Tatar bir gice içinde üç yüz vakıyye gelür bir büyük Nogay öküzüni eti ve ciğeri ve başı ve işkembe ve bağırsaklarıyla ve ba‘dehû derisini dahi yiyüp ve yedi âdem dahi bir bârgîri hem-çünân derisiyle yemişlerdür. Ve hâlâ ol yiyenler Azak’da yaşlılardur. Ve birine Gāibvirdi dirler ki Azak’da başlı bayraklarında baş ağadur. Tafsîli garîb hikâyedür, tavîl olmağın ihtisâr itdik[3802]. Ve bunlarda çok kavim vardur ki çiğ et yirler ve ehlî ve yabânî hayvânlardan dahi her ne olur ise çiğ ve matbûh ekl idüp ve bir şey bulmadıkları vakitde bindüği atdan kan alup ve emüp ta‘ayyüş iderler. Ne başları ağırur ve ne imtilâ olurlar. Ve vakt-i hâblarında dahi örtü ve döşek kaydı olmayup kuru yer ile döşekde yatmak ve başı altına yasdık yerine bir ağac veyâ bir taş koyup yatmak müsâvîdür. Ve’l-hâsıl bunlar sefere gitdiklerinde bunlar içün bu zikr itdüğimiz şeyler tedârüki gāilesi olmayup ve bunlarda berd ve harr gamı ve sular geçmek elemi ve davarlarına alîk gamı olmayup ve konak yerine vardıklarında davarlarının eğerini alıvirüp kıra salıvirürler. Ot var ise yerler, çalı ve çırpı ve ağac kabuğı ve dallarıyla dahi geçinirler. Ve eğer kış olup kar var ise ayaklarıyla karı aşup ot ve kök çıkarup yerler ve lâkin bunlar lâ-büdd bir otlu ve sulu vâsi‘ yer olmayınca konmazlar. Konak yeri uzak olduğı hâlde dahi bi-eyyi-hâl sürüp varurlar. Zîrâ yolda bunlar linger ile gitmeleriyle yigirmi sâ‘at yolı yedi-sekiz sâ‘atde alurlar. Ve atları eşkinle yürürse kamçı ile urup leng itdirür. “Konak niçün içinde eşkin ile yürütmezsin?”

[3802] ve eğer ellerine sığır eti veyâ at eti veyâ koyun eti girdikde hod eğer evlerinde iseler bir kazgana koyup ve su doldurup nîm-puht oldukda etini bıçak ile kesüp kuzı kebâbı i‘tibârıyla ve suyını şeker şerbeti pâyesiyle çanak çanak içerler. Ve eğer yolda bulunur ise âteş üzerine bırakup yarı pişmiş, yarı çiğ çeke çeke yerler. Ne etmek isterler ve ne gayri şey isterler. Ve bulmadıkları [zamân] üç gün tahammül iderler. Ammâ ellerine girdikde sığırlar gibi her biri on âdem kadar yerler. Azak’da Nogay Tatarlarından on altı Tatar bir gice içinde üç yüz vakıyye gelür bir büyük Nogay öküzini eti ve ciğeri ve başı ve işkembe ve bağırsaklarıyla ve ba‘dehû derisini dahi yiyüp ve yedi âdem dahi bir bârgîri hem-çünân derisiyle yemişlerdür. Ve hâlâ ol yiyenler Azak’da yaşlılardur. Ve birine Gāibvirdi dirler ki Azak’da başlı bayraklarında baş ağadur. Tafsîli garîb hikâyedür, tavîl olmağın ihtisâr itdik H (196^{a}-196^{b})

dinildikde eşkin ile at pek yürürler ammâ linkle yürüdükde yorulmaz dirler. Ve bunların başında deri kalpak ve arkasında ve şalvarında dahi deriden libâs ve belinde kuşak, birine bir kayış bu heykel-i acûbe ile cümlesi birden lengle çalkanup gitdiklerinde dağlara velvele ve yerlere zelzel düşüp bir sadâ-yı garîb peydâ olur ki bir-iki sâ‘at birden geçdikleri ma‘lûm olur. At üzerinde maymun gibi görünürler. Ve bunlar cenkde dahi birbirlerinden girü kalmazlar ve bunların indinde tekebbür ve tecebbür olmayup bir çoban gelse doğru **[İ, II, 374a]** hânları ve beğleri yanına varup sözi ve işi ne ise söyler ve lâkin cümle kabâil-i Tatar ve eğer müslim ve eğer münkir beğlerine ve ihtiyârlarına ve bâ-husûs okumışlarına bir mertebe itā‘at ve i‘tibârları vardur ki atalarından ve dedelerinden ziyâde i‘tibâr iderler. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ işbu Tūrân’da ve gayride olan kavm-i Tatar’a tefrika virüp birbirlerin sevmeyüp cenk ü cidâlden hâlî değillerdür, şöyle ki bir kabîle bir âhar kabîle ile ve yâhûd bir kabîleden yüzer ve ikişer yüzer ev birbirlerine düşmen olup bir-iki sene nizâ‘ ve cidâlleri olup ve birbirlerini gāret dahi iderler. Ve eğer bunlar mâbeyninde ittifâk ve ittihâd olup yalnız bir pâdişâha itā‘atleri olaydı, bütün dünyâ bunlara mukāvemete kādir olamazdı. Zîrâ sâir akvâmın tahammül idemiyecekleri zikr itdüğimiz mu‘tâd ve âdetlerinden mâ‘adâ sâir milletin tahammül idemiyecek mu‘tâdlarının biri de budur ki bunlar sefere şitâ eyyâmlarında giderler. Ve sâir millet yaz olmadıkça sefere gidemezler ve gitdikler[i] hâlde dahi bir iş göremezler. Ammâ bunların ve davarlarının indinde yaz ile şitâ birdür ve şitâda gitmeden mahzûzlardur ki bir suya vardıklarında buz üzerinden geçüp ve yazın suyu geçmek zahmeti vardur. Muhassal bu kavm-i Tatar gazabullâh’dan halk olunmış bir mahlûk olup âteş gibi yakıcı ve seyl gibi yıkıcı ve kanlar içici bir tāifedür ki aslâ bunlarda merhamet ve kalblerinde rikkat olmayup ba‘de’t-tūfân dünyâ ma‘mûr olaldan beri rûy-i arzda bunların dökdükleri kanın ve itdikleri fesâdın haddi ve pâyânı olmayup evvel zamândan beri şöyle dursun Cengiz ve Hülagu ve Timur fitnelerinde dökülen kan ve olan fesâd tevârîhlerde mastūr olup cümleye ma‘lûm bir mesâibdür. Cümle pâdişâhlara bu kavm-i Tatar kadar düşmen yokdur. Zîrâ Çin gibi saltanat-ı uzmâ ve Hind gibi memleket-i vüs‘â bunlara mukāvemet idemeyüp hâlâ işbu kavm-i Tatar hükmindedür ki Hindüstân Timur evlâdları ve Çin memleketi Tayno Tatarı **[197a]** Umihân yakın zamânda zabt itmişdür ki târîh-i mîlâd bin altı yüz kırk beşde idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen altı sene mürûr itmiş olur ve ile’l-ân zabtlarındadur[3803].

[3803] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince seksen altı sene mürûr itmiş olur ve ile’l-ân zabtlarındadur H (197[a]) : - İ

Mesâfe-i Tūrân: Ve bu Tūrân ta‘bîr olunan memâlik gāyet büyük memleket olup şöyle ki bunun mesâfesini Yûnân ve Latin ve Rûmiyân mühendisler tūlen altı bin üç yüz ve arzen iki bin dört yüz mîl olmak üzre tahrîr itmişlerdür, lâkin ziyâde-noksân olmak ihtimâli dahi vardur, [3804]لا يعلم الغيب إلّا الله

Fasl-ı der-beyân-ı iklîm ve saltanat-ı Hindüstân[3805]

Ma‘lûm-ı enâm ve meşhûr-ı âlemdür ki rûy-i arzda ibtidâ ma‘mûr ve âbâdân olan işbu Hindüstân memleketidür, şöyle ki Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm cennetden hubût itdikde işbu Hind memleketinde olmak üzre meşhûr olan Serendîb dağına nüzûl idüp halk bu dağı Hindüstân’da karada kıyâs iderler ammâ karada olmayup karaya karîb bir cezîredür ki aşağıda tafsîl üzre zikr olunur. Âdem aleyhi’s-selâm bu dağa nüzûl idüp ve[3806] ol memleketin cibâl ve sahrâlarında tek ü tenhâ zâr u giryân ve nâle vü efgānla gezüp mübârek gözü yaşı gezdüği yerleri seyl-âb idüp vuhûş u tuyûr nûş itdiklerinde “Hiç böyle lezîz ve latīf su nûş itdüğimiz yokdur” diyü birbirleriyle söyleşdiklerinde kendüyi istihzâ iderler kıyâsıyla nâle ve efgānını ve tazarru‘ ve niyâzını dahi ziyâde iderdi. Ve bunun efgānından melekler dahi âciz olup “Yâ Rabbî! Âdem kulunun du‘â ve tevbesini kabûl eyle[3807]. Zâr u giryânı bizi âciz idüp tesbîh ve tezkîrimize mâni‘ oluyorur” diyü anlar dahi du‘â iderlerdi. Ve’l-hâsıl kavl-i muhtelife üzre dört yüz yıl ağlayup ve mübârek gözleri yaşından gezdüği cibâl ü sahrâlar gözi yaşıyla seyl-âb idüp ve gözi yaşı mütereşşah olan yerlerde envâ‘-i bahârât ve şükûfât ve revâyih-ı tayyibât ve akākīr ve a‘şâb-ı nâfi‘ât peydâ olup bu kadar müddet hicâb ve hacâletinden bir kerre başın kaldırup semâya nazar itmedi. Muhassal tevbesi kabûl olup ve Hazret-i Havvâ ile buluşup tenâsül idüp ve zürriyeti çoğalup ta‘mîr-i bilâda me’mûr oldukda ibtidâ binâ bu Serendîb’de olup ve ba‘dehû Hazret-i Âdem evlâdlarından Keyûmers pâdişâh olmışdur ki ba‘de’t-tūfân pâdişâh olan Keyûmers Nûh evlâdıdur ki Keyûmers-i evvelin evsâfı Târîh-i Taberî’de mufassaldur. Ve kable’t-tūfân bu memleketin ismine İndus dirlerdi. Vech-i tesmiye, bu memleketde gāyet mu‘azzam nehr olup ismine İndus dinmekle andan me’hûz idi.

El-imâret: Ve kable’t-tūfân bu memleketde beş bin şehir var idi ki şimdi dünyâda olan öyle mu‘azzam ve ma‘mûr şehir yokdur.

[3804] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.

[3805] Bu başlık İ nüshasının II. cildinin 348b sayfasında yer almaktadır.

[3806] halk bu dağı Hindüstân’da karada kıyâs iderler ammâ karada olmayup karaya karîb bir cezîredür ki aşağıda tafsîl üzre zikr olunur. Âdem aleyhi’s-selâm bu dağa nüzûl idüp ve H (348[b]) : - İ

[3807] du‘â ve tevbesini kabûl eyle H (197[a]) : - İ

El-hudûd: Ve bu memleketi garben Acem memleketi ve şarken nehr-i Gançu ve cibâl-i Demaspis ve Miandire nâm dağlar ki Çin ile mâbeynlerini tefrîk iderler ve şimâlen cebel-i İmavos ve cenûben Bengâle körfesi ve bahr-i Hind ki Kalesod nâm mahalle varınca hadd ider.

Ed-derecât: Ve bu iklîm Asya eczâlarının a‘zamı olup bunun tūlî derecât hükmi üzre yüz altıdan yüz elli dereceye varup ve arzı şimâlen yediden kırk dereceye varıncadur ki tūlen iki bin sekiz yüz ve arzen iki bin iki yüz elli mîl olup ve devri on bin yüz mîl olur. Ve Hind iklîminin işbu zikr itdüğimiz karada olan mesâfeden mâ‘adâ deryâsında olan cezîrelerin haddi ve hisâbı olmayup mahalli ile yakın olan ma‘rûf u meşhûrlarından birkaçını zikr ideriz inşâallâhu te‘âlâ.

Ahvâl-i ba‘de’t-tūfân: Ve tūfândan sonra işbu rûy-i zemîn insândan tehî ve hâlî kaldıkda işbu kitâbın evvelinde tahrîr ve takrîr olunduğı üzre Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmın üç evlâdı zürriyetleri **[İ, II, 349a]** ve kavm ü kabîleleriyle rub‘-ı meskûna ta‘yîn ve münteşir olduklarında Hâm bin Nûh aleyhi’s-selâmın Hind ve Sind nâmında olan iki oğlu evlâdları ve kavm ü kabîleleriyle gelüp bu memlekete iskân itmeleriyle işbu iki memleketin dahi birine Hind ve birine Sind dirler.

Et-taksîm: Ve ol vakitlerde bu memleket iki kısım olup ve ba‘d-i zamân üç kısım **[197b]** ya‘ni üç pâdişâhlık olmışdur ki her birinde niçe pâdişâhlık vardur ammâ bunlara tâbi‘lerdür. Ve ol üç kısmın birine Hind ve birine Mancin ya‘ni Sind ve birine dahi Gıranmogor dirler ki Hindüstân pâdişâhı diyü meşhûr olan pâdişâh işbu kısımda olur, cümlenin büyüği ve[3808] başıdur. Ve bu kısımda pâdişâh olanlar Timur neslindendür. Ve bu pâdişâh Timur neslinden olmağla Frenk tāifesi ve gayri kefere buna saltanat-ı Moğol dirler, büyük saltanatdur.

El-hudûd: Ve bunun hudûdı şimâlen memleket-i Tatar ve garben Acem memleketi ve cenûben ba‘zı Hindüstân memleketi kısmı vilâyetleri ve şarken kendü saltanatı baş şehirleri sancakları ile müsemmâ vilâyetlerle mahdûddur ki isimleri bunlardur: Agra, Lahor, Rivil, Cenupar, Kişmir, Şeytur, Bando, Jeselmera, Bengâle, Navkıraket, Bişar, Güzarate, Samyal ve gayriler ile dahi mahdûd olup bunlar gāyet büyük hükûmetler ve sancaklardur. Ve ol iki kısım ki vardur, senbûse-şekl olup şöyle ki bunların mâbeynini Bengâle körfezi fasl idüp bir kısmı garb tarafına düşer ki nehr-i Gance’nin beri tarafıdur. Ve buna dahi iki saltanat hükm ider ki birine Kolkonde ve birine Visabor dirler ve diğer nâmına İdalkam dahi dirler. Ve bunlardan mâ‘adâ bu

[3808] büyüği ve H (197ᵇ) : - İ

kısımda Samorin ve Kuşin saltanatlarının dahi hükûmetleri olup ve dahi ba‘zı ocaklık beğlerin dahi hisseleri vardur. Ve dahi bunda Deman ve Balislor ve Ganara ve gayri memleketler vardur ki başka hükûmetlerdür. Ve bu kısmın yalı tarafında Portukal ve Filemenk tāifelerinin zabt itdikleri yerler vardur ki mahalli ile zikr olunur. Üçünci kısım ki vardur, bu nehr-i Gançe’nin şark tarafına düşer. Ve bu dahi üç kısma taksîm olunmışdur. Evvelki kısmı şimâlî olup en büyük kısmıdur, şöyle ki Ave ve Pegun ve Avekan pâdişâhlarının saltanatları şumûlündedür ki Birakmene tāifelerinin kadîm vilâyetleridür. İkinci kısmı Siyâm pâdişâhının saltanatı üçünci kısım şark tarafına düşüp Koşin Şina ve Tunkin memleketleri şumûlinde olur.

El-kıssa: Bu Hindüstân’da kudemâ-yı Yûnâniyân coğrafîleri bunun hakkında öyle rivâyet itmişlerdür ki mukaddemâ bunda dokuz bin nev‘ ya‘ni tāife var idi ki her birleri hisâba gelmezlerdi. Ve bunların başları ve meşhûrları üç tāife idiler ki birine Birakmani ve birine Cenufisdi ve birine Puru dirlerdi ki bunlar gāyet kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve ve tavîlü’l-kāme ve cenkci ve gāyet çok tāife olup İskender-i kübrâ bunların üzerine sefer itmek murâd idüp lâkin bunların kemâl-i şiddet ve kesretlerinden te’hîr idüp varmadı ki bunların kesret ve şiddetleri def‘ine kādir ve mu‘âdil asker cem‘ itmek ve ana göre tedârük görmek üzre iken İkender vefât idüp hâlleri üzre kaldılar. Ve ba‘d-i zamân Acem pâdişâhları Kiyâniyân’dan niçe pâdişâhlar bunlar üzerine çok seferler idüp ve âkıbet ol vakitlerde zuhûr iden Kahramân ve Nerîmân ve Sâm ve Zâl ve Rüstem ve Burzî niçe bunlar emsâli sâhib-kırân pehlevânlar kuvvetiyle bunlara **[İ, II, 349b]** gālib olup ve ekserini tu‘me-i şemşîr idüp ve cümle memleketlerini zabt idüp Îrân saltanatına ilhâk itdiler. Ve bakıyyetü’s-süyûfları dağlarda ve magāralarda başlu başlarına gezüp yabân âdemleri gibi kalmışlardı. Ve Kiyâniyân’dan sonra yine bunlardan pâdişâh zuhûr idüp bir hayli kuvvet ve şevket buldılar[3809]. Ve ba‘d-i zamân İskender-i sânî-i Rûmî zuhûr idüp Acem saltanatını zabt itdikden sonra işbu Hind memleketine gelüp ol dahi mübâlağa âdemlerini katl idüp ve Hind memleketini dahi zabt eyleyüp tarafından pâdişâh nasb eyledi. Ve İskender vefât itdikden sonra Puru neslinden tekrâr beş pâdişâh zuhûr idüp ve her birleri bir tarafını zabt idüp ve zabt itdikleri memleketlerde oğullarına dahi sancaklar virüp ve babaları vefâtından sonra ol zabt itdikleri memleketlerde oğullarına dahi sancaklar virüp ve babaları vefâtından sonra ol zabt itdikleri memleketlerde başka pâdişâhlık olmak üzre zabt-ı memleket itdiler. Ol sebebden Hind memâlikinde ve cezîrelerinde saltanat nâmıyla zabt-ı

[3809] ve Kiyâniyân’dan sonra yine bunlardan pâdişâh zuhûr idüp bir hayli kuvvet ve şevket buldılar H (197[b]) : - İ

memleket ider çok müslim ve mecûsî ve kâfir ve putperest kırallar ve pâdişâhlar vardur ve lâkin cümlesinin başı ve kuvvetlüsi Hind pâdişâhı dimekle meşhûr olan pâdişâhdur ki Gıranmagor memleketinde oturup cümlesinin başı ve kuvvetlüsidür[3810]. Ve Frenk tāifesi bunun saltanatına saltanat-ı Moğol dirler. Vech-i tesmiye, hâlâ bu kısımda pâdişâh olanlar Timur neslinden olmağla saltanat-ı Moğol dirler.

Duhûl-i Frenk be-memleket-i Hindüstân: Ve ma'lûm ola ki bin dört yüz doksan yedi mîlâdı ki târîh-i İslâm'ın dokuz yüz otuz senesi ider ki iş zikr olunan seneden[3811] mukaddemâ Frenk tāifesi **[198a]** Hindüstân'a varmayup ve yolunı dahi bilmezlerdi. Portukal tāife-i seyyâh-ı deryâ bir kapudan Afrikıya deryâsını dolaşup Hindüstân sâhillerine varup yollarını ve ahvâllerine muttali' oldukda gelüp İspanya kıralına haber virüp ve ol dahi bin dört yüz doksan yedi mîlâdında birkaç pâre gemi ile Govaz Bogma nâm kimesneyi serdâr idüp vâfir Portukal askeriyle gönderüp ol etrâfa vardıklarında deryâ kenârlarında şenlik olmamağla kıyâs itdiler ki kimse yokdur. Hemân deryâ kenârında kal'alar binâsına mübâşeret itdiler. Kal'a tamâm oldukda sefîneler ile biraz âdem bırakup ve yanına vâfir asker alup deryâdan alarga olan tavâife ve şenliğe vardılar. Ve niçe tavâif-i muhtelife buldılar ki Hindî ve yehûdî ve Arab ve Acem ve Şînî ve hıristiyan ve mecûsî ve gayriler dahi Hindüstân'da edyân-ı bâtıla-i muhtelife gāyet çokdur. Ve bunda olan hıristiyanları varup Santo Mazo nâm havâriyyûn hırisiyan etmiş idi ve ba'dehû İspanya ol semtlere vâfir asker ile bir vezîr serdâr idüp gönderdikde varup ol semtlerde tedrîcle vâfir vilâyetler zabt idüp[3812] ve iktizâsı olan yerlere dahi metîn ve müstahkem kal'alar yapup sâhillerde ve karada ve cezîrelerde çok vilâyetler zabt eyledi. Ve ba'dehû Filemenk haber alup ol dahi varup niçe vilâyetler ve cezîreler alup ve kal'alar yapup ve ile'l-ân vilâyetler zabt itmededürler ki zabt itdikleri vilâyetler ve cezîreler mahalli ile zikr olunur.

Et-tahtgâh: Ve bu Hindüstân pâdişâhının tahtgâhı olan şehirleri çokdur ve baş tahtgâh olan şehrin ismine Dili dirler ki bunun evsâfı ta'bîr olunmayup her ahvâli ta'accübât-ı dünyâdandur. Ve birine dahi Elkayır dinüp Frenkler bu şehre Gampaya dirler, gāyet mu'azzam ve ma'mûr şehir olup etrâfı yedi büyük dîvâr ile çevrilmişdür. Ve bu şehre cemî'-i dünyâdan tüccâr gelür ve hâlâ tahtgâh olan şehrin ismine Cihânâbâd dirler ki bu şehri Evrengzîb binâ itmişdür ki cihânda şimdi böyle büyük şehir

[3810] cümlesinin başı ve kuvvetlüsidür H (197[b]) : cümlesinin başı olup İ (349[a])

[3811] bin dört yüz doksan yedi mîlâdı ki târîh-i İslâm'ın dokuz yüz otuz senesi ider ki iş zikr olunan seneden İ (349[a]) : - İ

[3812] ve ba'dehû İspanya ol semtlere vâfir asker ile bir vezîr serdâr idüp gönderdikde varup ol semtlerde tedrîcle vâfir vilâyetler zabt idüp H (198[b]) : - İ

yokdur dirler, şöyle ki bir kapusından **[İ, II, 350a]** bir kapuya üç buçuk sâ‘at olup ve gāyet ma‘mûr ve kesret-i nâs ile pür olup cümlesi müslimân ve ekseri Moğol tāifesindendür. Timur kabîlesindendür[3813]. Ve bu Hindüstân saltanatında bir âdet vardur ki pâdişâhları vefât itdikde yerine olan pâdişâh müceddeden bir şehir binâ idüp ve esvâba müte‘allik bir şey ihtirâ‘ ve îcâd eylemek kānûnlarıdur. Evrenzîb bu şehr-i uzmâyı binâ idüp ve evrenşâhî didikleri kumâşı dahi bu îcâd itdirmişdür. Ol ecilden evrenşâhî tesmiye olunmışdur. Ve bu şehrin içinden iki ırmak mürûr ider ki birine Dili ve birine Cihânâbâd dirler. Ve Dili suyı üzerinde üç mu‘azzam köprü vardur ki birinin yigirmi dört ve birinin on dokuz ve birinin on sekiz büyük ve yüksek kemerleri olup ve tonbaz üzerine dahi çok cisrler vardur.

Et-tâbi‘: Hindüstân iklîminde olan âhar saltanatlardan Hind pâdişâhına mahsûs ve tâbi‘ olan şehirlerdür ki Narsinka saltanatından Hind pâdişâhına tâbi‘ iki şehir vardur ki birine Kanmandel ve birine Maliyepur dirler. Gāyet mu‘azzam şehirlerdür ve lâkin bunlarda bi’l-cümle hıristiyanlar olur. Ve Havâriyyûndan Sante Mazo bunda medfûndur dirler. Ve bu saltanatdan İspanya iki şehir zabt itmişdür ki birine Narsinka ve birine Biznagar dirler. Ve bu saltanatda Portukal dahi üç şehir zabt itmişdür ki birine Unor ve birine Patekale ve birine Mankalur dirler. Ve dahi Malebar memleketi saltanatında Hind pâdişâhına tâbi‘ yedi mu‘azzam şehir vardur ki birine Kalikut ve birine Kananur ve birine Gogolte ve birine Kırankanor ve birine Kukin ve birine Kogulan ve birine Tiravenkor dirler ki bu şehirlerin başı Kalikon şehridür. Ve bu şehirlerden Kokin şehrini Portukal almışdur. Ve bunda gāyet çok biber hâsıl olur. Ve bu memleket gāyet ma‘mûr olup bunun tāifesi kırallarına Samuri dirler, ma‘nâsı pâdişâhların büyüği ve yerin tanrısı dimek ola. Ve Gampaye şehrine karîb iki şehir vardur ki gāyet büyük ve kal‘aları metîn olup bunları İspanya zabt itmişdür ki birine Diyu ve birine Daminon dirler. Bunların biri karada ve biri deryâ kenârındadur. Ve bunlardan mâ‘adâ Erdivani sancağını dahi cümle zabt itmişdür. Ve dahi Ave nâm memleket **[198b]** pâdişâhı dahi Hind pâdişâhına tâbi‘ olup bu memleketde çok cevâhir çıkup ve güzel atlar hâsıl olup ve fîl dahi gāyet çokdur. Ve Seyan memleketi pâdişâhı dahi Hind pâdişâhına tâbi‘ olup büyük ve gāyet ma‘mûr memleketdür. Ve bunun baş şehrine dahi Seyan dinüp gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehirdür. Ve bir mu‘azzam şehir dahi vardur ki ismine Melaka dinüp etrâfını yigirmi mîl çevirür. Ve bunda gāyet çok envâ‘-i ticâret olur. Ve bu saltanat dahi Hind pâdişâhına harâc virür. Ve dahi Dekavo nâm bir memleket vardur ki elmâs çıkar. Bunun dahi

[3813] Timur kabîlesindendür H (198ᵇ) : - İ

pâdişâhı Hind pâdişâhına harâc yerine elmâs virür, gāyet kuvvetdâr pâdişâhdur. Her ne zamân Hind pâdişâhına muhâlefet idüp harâc virmese emr-i Hakk ile elmâs çıkmaz olurmış. Ve dahi Pego memleketi pâdişâhı Hind pâdişâhına tâbi‘ olup ve bunun baş şehrinin ismine dahi Pego dirler ki bu memleket şehirlerinin cümlesinin mu‘azzamı ve ma‘mûrı ve güzelidür. Ve dahi bu Hindüstân memleketinde Uruksa ve Bengâle ve Pego ve Kambuya ve Erkam ve Mandeo ve Multan ve Sanka ve Çitor ve Arakan sancakları büyük hükûmet olup şöyle ki her birleri bir saltanat i‘tibâr olunur. Bunlar dahi bi’l-cümle **[İ, II, 350b]** Hind pâdişâhı hükmindedür.

Evsâf-ı cezâir-i deryâ-yı Hindüstân: Bu Hindüstân deryâsının tūli ve arzı ve nihâyeti nâ-ma‘lûm bir ummân-ı bî-girândur ki yigirmi binden ziyâde cezâiri ma‘lûm ve ihbâr olunup ecnâs-ı muhtelife halâyık ile memlû olup şöyle ki binde birin takrîr ve tahrîr ile beyân-ı kābil-i imkân değildür. İcmâlen ba‘zı ahvâli beyânı budur ki bu deryâ bahr-i Muhît’den ayrılup girü mülâkī olduğı yerler bilünmedüği ziyâde azamet ve vüs‘atdendür dirler ve nakl iderler ki be-her sene altı ay bâd-ı şimâl ve altı ay bâd-ı cenûb eser. Vaktâ ki şems-i münevver burc-ı hûtı makarr idinüp nokta-i rebî‘ıyye karîb olan emvâc ve zulumât hâsıl olup sefîne gezmesi mümkin olmaz. Ammâ nokta-i harîfiyye yakın oldukda heyecân-ı deryâ sâkin olup rükûbı mümkin olur. Ve bu deryânın cezâirleri ve acâibâtı beyânında kimsede tākat yokdur ve hem işbu kitâbımızdan matlûb ihtisâr ve işbu asrı beyân olmağla hâlâ İslâm ve Frenk gemileri ile tüccâr varup harîd ve fürûht-ı emtâ‘ olan cezâirlerden ma‘rûf ve meşhûrlarından ihtisâren birkaçını zikr idelim[3814]. Evvelâ birine cezîre-i Sumatra dirler ki gāyet büyük cezîre olup ve bunda on saltanat vardur ki cümlesi mecûsîlerdür. Ve bunların baş saltanatına Âkam dinüp ve baş şehrinin ismi dahi budur ki gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehirdür. Ve bu cezîrenin devri iki bin mîl kadardur ve Âkam kıralı Filemenk ile dost olmağla gemileri gelüp gayrileri komazlar[3815]. Ve saltanatların birine dahi Perir ve birine dahi Tiguo ve birine dahi Piri Amama ve birine dahi Palinyeo dinüp bu kıral Portukal ile dost olmağla gemileri gelür ve gider. Ve birine dahi Sumatra dirler ki

[3814] bu Hindüstân deryâsının tūli ve arzı ve nihâyeti nâ-ma‘lûm bir ummân-ı bî-girândur ki yigirmi binden ziyâde cezâiri ma‘lûm ve ihbâr olunup ecnâs-ı muhtelife halâyık ile memlû olup şöyle ki binde birin takrîr ve tahrîr ile beyân-ı kābil-i imkân değildür. İcmâlen ba‘zı ahvâli beyânı budur ki bu deryâ bahr-i Muhît’den ayrılup girü mülâkī olduğı yerler bilünmedüği ziyâde azamet ve vüs‘atdendür dirler ve nakl iderler ki be-her sene altı ay bâd-ı şimâl ve altı ay bâd-ı cenûb eser. Vaktâ ki şems-i münevver burc-ı hûtı makarr idinüp nokta-i rebî‘ıyye karîb olan emvâc ve zulumât hâsıl olup sefîne gezmesi mümkin olmaz. Ammâ nokta-i harîfiyye yakın oldukda heyecân-ı deryâ sâkin olup rükûbı mümkin olur. Ve bu deryânın cezâirleri ve acâibâtı beyânında kimsede tākat yokdur ve hem işbu kitâbımızdan matlûb ihtisâr ve işbu asrı beyân olmağla hâlâ İslâm ve Frenk gemileri ile tüccâr varup harîd ü fürûht-ı emtâ‘ olan cezâirlerden ma‘rûf ve meşhûrlarından ihtisâren birkaçını zikr idelim H (198^{b}) : ve bu Hindüstân deryâsında katı çok cezîreler vardur ki niçelerinin ahvâlleri nâ-ma‘lûmdur. Ancak ma‘rûf u meşhûr olanlardan birkaçını tahrîr idelim İ (350^{b})

[3815] gemileri gelüp gayrileri komazlar H (198^{b}) : gemiler işler İ (350^{b})

cezîrenin ismidür. Ve birine dahi Naproyano ve birine dahi Korı ve birine dahi Zeylan dirler. Ve bu cezîrede pirinç ve envâ‘-i buhâr ve biber ve kırmuzı biber mübâlağa çok olup ve kuvvetlü ve yavuz ve cengci filler dahi çokdur.

Cezîre-i Yave: Bu cezîre dahi gāyet büyük olup ol ecilden bunun bir ismine dahi Pikolmondo dirler ki ma‘nâsı kücük dünyâ dimekdür. Ve hâlâ bu cezîre bütün ma‘lûm olmamışdur. Ve bunda dahi birkaç saltanat olup ve başlarına Bantem dirler ki baş şehrinin dahi ismi budur. Gāyet mu‘azzam ve halkı çok ve zengin bir şehr-i azîmdür ki ta‘accübâtdandur. Ve sâir şehirleri dahi çokdur. Ve bu cezîrede envâ‘-i buhârât ve sâir eşyâ gāyet çok olduğından mâ‘adâ şol mertebe biber olur ki bütün Cermanya’da bu kadar olmaz. Ve bu cezîre evsâfı gāyet tavîl olmağın ihtisâr olundı. Ve bundan gayri bir Yave dahi vardur ki ismine Kücük Yave dirler. Bunun tūli altı yüz kırk ve arzı yüz yigirmi mîl olup ve devri bin beş yüz mîldür. Ve bunda dahi iki saltanat olup ve niçe büyük hükûmetleri ve sancakları vardur. Ve bu cezîrede dahi envâ‘-i buhârât ve niçe gûne hayvânât dahi çokdur. Ve dahi birbirlerine karîb üç büyük cezîreler dahi vardur ki birine[3816] Kuriyon ve birine Yapara ve birine Yakatira [dirler], buna şimdi Betavya dirler. Büyük cezîrelerdür ve bu cezîreler kenâra yakındur. Ve bunlar mukaddemâ Hindüstân pâdişâhı hükminde idi ve lâkin şimdi bunları Filemenk zabt idüp çok metîn ve müstahkem kal‘alar yapmışdur. Ve bu cezîrenin nişânı Filemenk bayrağında bir çıplak kılıc ve defneden bir tâcdur. **[199a]** Ve bu cezîrelerin hâkimlerini üç senede bir tebdîl iderler.

Cezîre-i Borneye: Ve bu cezîre dahi gāyet büyük cezîre olup şöyle ki bunun tūli altı yüz kırk ve arzı dört yüz yigirmi mîl olup ve devri iki bin yigirmi mîl ider. Ve bu cezîre gāyet ma‘mûr olup şöyle ki me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsât ve insâna lâzım olan her mühimmât bu cezîrede mevcûd olup ve bundan mâ‘adâ bu cezîrede elmas dahi çıkar. Ve bu cezîrede at dahi çokdur ve lâkin kücük olurlar. Ve bu cezîrenin baş şehrine dahi Borneye dirler ve elli beş şehirleri dahi vardur ki mu‘azam ve baş şehirleri olup ve gayriler dahi çokdur. Ve pâyitahtları olan Borneye şehri leb-i deryâda olup kal‘ası gāyet metîn ve müstahkem olup ve içinde çok müstahfiz asker vardur ve bu cezîrede dahi üç saltanat olup başları Borneye saltanatıdur.

Cezîre-i Sukdani ve Cezîre-i Bandermasiye: Bunlar dahi büyük **[İ, II, 351a]** ve ma‘mûr ve bâzârgân yatağı cezîreler olup bunlar dahi Hind pâdişâhına tâbi‘lerdür.

[3816] birbirlerine karîb üç büyük cezîreler dahi vardur ki birine H (198ᵇ) : - İ

Cezîre-i Tunarisin: Mukaddemâ bunun ismine Zilan dirlerdi. Bu cezîrede gāyet çok büyük ağaclar olup ve niçelerinin dâimâ çiçeği ve meyvesi eksik olmaz. Ve bu cezîrede her meyve ve buhâr mevcûddur. Ve bu cezîrenin fîli dahi cümleden makbûldür. Ve bu cezîre mukaddemâ bir büyük saltanat idi, sonra dokuz saltanat olup en iyi birine Kolmuvaoli dirler. Ve bunda bir kal‘a vardur ki ismine Kolombo dirler. Bu kal‘a bir zamân Portukal’ın idi ve ba‘dehû Filemenk almışdur. Ve bu cezîrede gāyet çok emtâ‘ ve buhâr olmağla çok gemiler gelür ve gāyet çok alış veriş olur.

El-cezâir: Bunlar birkaç cezîredür ki İspanya kıralı zabt itmişdür. İcmâlen zikr idelim: Birine Çelebes dirler ki bir memdûh cezîre olup ve hem bunda gāyet çok karanfil olur. Ve birine dahi Çilolu ve birine Çeylam dirler ki bunlar dahi büyük ve ma‘mûr adalardur. Ve bunlardan gayri Bakıyan ve Tidor ve Tornate ve Moviyer ve Makıyan cezîreleridür ki birbirlerine gāyet karîb düşüp ve yağmur yağdıkda bunlar toprağı sünger gibi kabarur. Ve bu cezîrelerden envâ‘-i bahârât ve Hind cevizi ve zencebîl ve ûd ağacının dahi a‘lâsı olur. Ve hümâ kuşu ulusı dahi işbu cezîrelerde bulunup sâir yerlerde bulunmaz[3817]. Ve bu cezîrelerin ticâreti gāyet müstefîd olup ve lâkin havâları gāyet fenâ ve sakīl olmağla değme tüccâr varamaz. Ancak gāyet harîs-i mâl olup yâ devlet başa veyâ kuzgun leşe diyen bâzârgânlar giderler. Ammâ gidenlerden onda biri sağ ve sağlim çıkmayup ve çıkanlar dahi bir emrâz-ı müzmine ile çıkarlar. Ve ol cezîrelerin emtâ‘ı ol cezîrelerin âdemleriyle âhar cezîre iskelelerine götürüp fürûht iderler. Ve bu cezîreleri dahi İspanya zabt itmişdür. Ve bu cezîrelerde sakız dahi olur ve bu cezîrelerden Ternane cezîresinde gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr bir şehir vardur ki ismine Cemalma dirler, ma‘nâsı cevâhirli şehir dimekdür. Gāyet zengin âdemleri vardur.

Cezîre-i Çeneon: Bu cezîrede dahi sâir bahârâtdan mâ‘adâ gāyet çok hind cevizi olur. Ve Embiyone cezîresinde dahi gāyet çok karanfil olur ve dahi Bayde cezîresini ve buna karîb altı cezîre dahi Filemenk zabt idüp bunlarda dahi hind cevizi ve karanfil ve tıbba müte‘allik ba‘zı akākīr ve a‘şâb çokdur.

Cezîre-i Kampaye: Bu dahi meşhûr cezîrelerden olup buna tâbi‘ birkaç cezîreler dahi vardur ki Filipo nâm İspanya kıralı bunları zabt idüp ve bunların en büyüğine Lozaniye dirler ki bunun leb-i deryâsında bu kıral bir büyük şehir ve kal‘a yapmışdur ki ismine Matilya dirler.

[3817] ve hümâ kuşı ulusı dahi işbu cezîrelerde bulunup sâir yerlerde bulunmaz İ (351[a]) : - H

Cezîre-i Tandil: Ve bu dahi gāyet ma‘mûr ve meşhûr cezîre olup bunı dahi İspanya zabt itmişdür.

Cezîre-i Mindaneo: Bu dahi gāyet ma‘mûr ve büyük ve alış verişi çok cezîre olup bu cezîreye İspanya’dan gayrisi varmağa komazlar.

Cezîre-i Ürmüs: Bu cezîre Çin tarafına düşer. Gāyet ma‘mûr ve zengin cezîre olmağla bunı almak içün Filemenk çok cenk idüp Tugvan nâm kal‘asını alup ve bu kal‘adan otuz **[İ, II, 351b]** altı mîl ba‘îd bir kal‘asını dahi Portukal zabt itmişdür[3818] ve bunlardan mâ‘adâ çok cezîreler dahi vardur. Frenk tāifesi bu memlekete gelmezden mukaddem bu cezîrelerin cümlesi Hind pâdişâhına tâbi‘ler idi ve harâc virürlerdi. Ve ba‘dehû yukaruda zikr olunduğı üzre Frenk tāifesi gelüp vech-i meşrûh üzre kimini bütün ve ba‘zılarını bir mikdâr zabt idüp ve sâhillerde ve karalarda dahi çok vilâyetler zabt itmişlerdür. Husûsan Evrengzîb merhûm öleli çok vilâyetler ve cezîreler almışlardur. Ve Frenkler bunun Afrikıya’dan yolını bulmazdan mukaddem bu Hindüstân’a karadan Acem ve Özbek ve Çağatay ve Bellûc ve Agvân ve mâverâ-yı Çin etrâflarından gidüp ve gelüp ve gemiler ile dahi Basra ve Acem benderlerine işleyüp Afrikıya deryâsıyla dolaşup bu Hindüstân’a gemi gelüp Frenk tāifesi bunların ahvâline muttali‘ değillerdi. Ve ba‘d-i zamân Frenk tāifelerinden İspanya ve Portukal ve Filemenk ve İngilis ve Fransız tāifeleri bu Hind memleketi sâhillerine ve cezîrelerine münteşir olup her biri bir tarafa müstevlî olduklarında Hindüstân pâdişâhı dahi bunların def‘i gāilesine düşüp lâkin Frenklerin cengi top ve tüfenk ve humbara ile olup ve ol vakitlerde ise bu âletler Hindüstân’a ma‘rûf olmayup bunların cengi ok ve yay ve kılıc ve mızrâk ve harbe ve sapan taşı olup ve top ve tüfenk isti‘mâlinde mahâretleri yok idi. Bu sebebden bunların def‘i içün her tarafa çok asker irsâl ve niçe yıllar ceng ü cidâl ve harb u kıtâl mümted olup ve Frenklerin top u tüfenkleri sebebiyle Hind askerine za‘f vâkı‘ olmağla Frenkler der-i deryâ sâhillerinde ve karalarında ve cezîrelerinde çok memleketler zabt idüp ve bunların bu işgālleri ve tezelzülleri vaktinde Acem dahi ba‘zı vilâyetlerine müstevlî olup Kâbilistân ve Zâbilistân memleketlerinden ve sâirlerden çok vilâyetlerini ve kal‘alarını zabt eyledi. Ve ba‘dehû Evrengzîb pâdişâh öldükde Frenklerle ve Acemlerle çok cenkler idüp ve ba‘zı vilâyetleri halâs ve ba‘zıları yerlerinde kalup müsâlaha ile memleket âsûde-hâl olmuş idi[3819]. Frenk tāifesi

[3818] zabt itmişdür İ (351ᵇ) : - H

[3819] husûsan Evrengzîb merhûm öleli çok vilâyetler ve cezîreler almışlardur. Ve Frenkler bunun Afrikıya’dan yolını bulmazdan mukaddem bu Hindüstân’a karadan Acem ve Özbek ve Çağatay ve Bellûc ve Agvân ve mâverâ-yı Çin etrâflarından gidüp ve gelüp ve gemiler ile dahi Basra ve Acem benderlerine işleyüp Afrikıya deryâsıyla dolaşup bu Hindüstân’a gemi gelüp Frenk tāifesi bunların ahvâline muttali‘ değillerdi. Ve ba‘d-i zamân Frenk tāifelerinden İspanya ve Portukal ve Filemenk ve İngilis ve Fransız tāifeleri bu Hind memleketi sâhillerine ve

Hindüstân'a **[199b]** kadem-i şûmları basalıdan berü târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz otuz dört sene mürûr itmişdür. Ve bunlardan mâ'adâ on beş-yigirmi seneden beri Frenk tāifesi karada ve cezîrelerde dahi çok vilâyetler ve cezîreler almışlar ammâ sıhhat ve isimleri ma'lûmum olmamağla mevkūf kondı[3820].

El-cibâl: Ve bu Hindüstân memâlikinde ve cezîrelerinde ser-firâz ve müntehâ dağlar dahi çokdur. İçlerinden birkaç meşhûrlarını zikr idelim. Evvelâ birine cebel-i Demaspins ve birine Miandire dirler ki müntehâ dağlar olup ve bunlar Çin ile Hind memleketini fasl iderler. Ve birine dahi cebel-i İmaos dirler ki şimâl tarafında olup şimâlen Hind memleketini bu dağ hadd ider ve birine dahi cebel-i Perapamize dirler ki bunun hakkında cebel-i Kāf'dan bir damardur dirler. Ve birine dahi Sitilye dinüp gāyet müntehâ dağdur ki bunun hakkında dahi kûh-ı Kāf'dan bir şu'bedür dirler. Ve niçeler dahi vardur ancak bunlar gāyet mu'azzam ve müntehâ olup zîrve-i a'lâsına duhûl mümkin olmayan dağlardur ki her birlerinde eşcâr-ı müntehâ ve ahcâr-ı garîbe ve akākīr ve a'şâb-ı nâfi'a ve şükûfât-ı mütenevvi'a ve tuyûr ve cerâd ve derende ve devâbdan sâir memleketlerde olmaz ve bulunmaz şeyler ki haddi ve hisâbı yokdur.

Evsâf-ı cebel-i Serendîb: Ve bu cebel-i Serendîb hakkında lisân-ı efvâhda **[İ, II, 352a]** güft u gû çok olup ve ba'zıları dahi aslı yokdur dirler ve ba'zı dervîş-kıyâfet kâzibler dahi "Serendîb'e vardım ve şöyle gördüm ve böyle gördüm ve şöyle itdim" diyü kendülerine i'tibâr virürler. Ve halk dahi bu cebel-i mübâreki Hindüstân toprağı karasında olmak üzre bilürler ve bunların cümlesi hilâfdur. Ve bunun sıhhat ve mâ-vaka'ı budur ki Serendîb Dağı bir cezîrenin ortasındadur ki ol cezîrenin ismine Seylân dirler. Çin ile Hind mâbeyninde olup lâkin Hind toprağı karasına karîbdür. Ve bu cezîre Hind deryâsı içinde bir mu'azzam ve meşhûr ve gāyet ma'mûrdur. Vech-i tesmiye Hind lisânında cezîreye "dîb" dinüp ve "seren" dahi "sî" ma'nâsına olmağla Serendîb didiler. Ve bu dağ işbu Seylân cezîresinin ortasında vâki' bir mu'azzam ve müntehâ ve ser-firâz dağdur ki deryâdan birkaç yüz emyâl yerden görünür didikleri işbu dağdur ki lisân-ı

---

cezîrelerine münteşir olup her biri bir tarafa müstevlî olduklarında Hindüstân pâdişâhı dahi bunların def'i gāilesine düşüp lâkin Frenklerin cengi top ve tüfenk ve humbara ile olup ve ol vakitlerde ise bu âletler Hindüstân'a ma'rûf olmayup bunların cengi ok ve yay ve kılıc ve mızrâk ve harbe ve sapan taşı olup ve top ve tüfenk isti'mâlinde mahâretleri yok idi. Bu sebebden bunların def'i için her tarafa çok asker irsâl ve niçe yıllar ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl mümted olup ve Frenklerin top u tüfenkleri sebebiyle Hind askerine za'f vâkı' olmağla Frenkler der-i deryâ sâhillerinde ve karalarında ve cezîrelerinde çok memleketler zabt idüp ve bunların bu işgālleri ve tezelzülleri vaktinde Acem dahi ba'zı vilâyetlerine müstevlî olup Kâbilistân ve Zâbilistân memleketlerinden ve sâirlerden çok vilâyetlerini ve kal'alarını zabt eyledi. Ve ba'dehû Evrengzîb pâdişâh öldikde Frenklerle ve Acemlerle çok cenkler idüp ve ba'zı vilâyetleri halâs ve ba'zıları yerlerinde kalup müsâlaha ile memleket âsûde-hâl olmuş idi İ (351^{b}) : - H

[3820] Frenk tāifesi Hindüstân'a [199b] kadem-i şûmları basalıdan berü târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki yüz otuz dört sene mürûr itmişdür. Ve bunlardan mâ'adâ on beş-yigirmi seneden beri Frenk tāifesi karada ve cezîrelerde dahi çok vilâyetler ve cezîreler almışlar ammâ sıhhat ve isimleri ma'lûmum olmamağla mevkūf kondı H (199^{a}-199) : ve Evrengzîb merhûm öldikden sonra Frenk tāifesi her tarafa müstevlî olup çok vilâyetler ve cezîreler almışlardur İ (351^{b})

Arab'da bu dağın ismine Râhûn dirler. Portukal ve gayrilerin lisânı Türkcesinde buna Âdem cezîresi dirler. Ve bu cezîrenin devri iki bin milden ziyâde olup ve Serendîb dağının mevkı'i dahi bu cezîrenin vasatında olup bunun devri üç yüz milden ziyâde olup ve irtifâ'ı sıhhatiyle ma'lûm değildür. Zîrâ bu dağın nısfı mertebesine varmış ve ahvâline muttali' olmış yokdur. Başı bulutlardan yukaru olup ba'îd yerlerden görünür. Vasatını bulutlar kaplayup ve niçe acîb u garîb hâletler ve heybetler ve ba'zı mûhiş cânevarlar ve hayvânlar kesret ve mazarratından yukarularına varılmak mümkin olmayup ve nısfından aşağı olan yerleri ma'mûr ve âbâdân olup müferrih yerler ve nehirler ve envâ'-i şükûfe ve eşcâr ile müzeyyen mesîregâhlar vardur ki dünyâda misli olmayup revâyih-i tayyibeden âdem mest olur. Ve Hazret-i Âdem aleyhi's-selâmın yatup ve oturup ve namâz kılup ve ibâdet itdüği yerler vardur ki ziyâret iderler. Ve ol memleket halkı Hazret-i Âdem aleyhi's-selâmı anda medfûndur diyü ziyâret iderler. Ve gicelerde bu dağın etrâfında ve zîrve-i bâlâsında niçe alâmet ve hâletler vâki' olur ki insân tahammül idemez. Ve her gice yağmur yağup ve gündüz yağmaz. Ve bu hakīr bu cebelin hakkında söyledikleri sözlere ve ol dervîş-kıyâfet kâzib seyyâhların kelâmlarına çendân i'timâd itmeyüp iştibâh üzre idim. Bağdâd ve Basra'da Hind bâzargânlarından çok kimesnelere suâl idüp "Ol yer uzak yerdür, varmadık ve varmak dahi müşkildür" diyü cevâb virürlerdi. Bin yüz on altı senesinde Evrengzîb'in şeyhi bir kırk-elli kadar etıbbâ' ve talebeleriyle ve bir on kadar ulemâ-yı Hind ile İmâm-ı A'zam hazretlerini ve Meşhedeyni'ş-Şerîfeyn'i ziyârete gelüp ve andan hacc-ı şerîfe gitmek içün Bağdâd'a gelüp ve mezbûr şeyh ile Evrengzîb dahi fukarâya bahş itmek içün kırk bin altun virüp ve kendülerin dahi cümle masrafını virüp Bağdâd'a geldiklerinde bir ay kadar oturup bunlar bir mertebe sâlih ve mütedeyyin âdemler idi ki vasf itmek mümkin değildür. Üç-dört def'a bir bağçede sabâhdan ahşama değin meclislerine dâhil oldum. Mahsûs hâfızları olup ve Bağdâd'da meşhûr olan hâfızlardan dahi cem' idüp vakt-be-vakt bir aşr-i Kur'ân okudup Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın te'sîrinden lerzân ve gözleri giryân olup ve ba'zı mertebe vakitlerde gaşy mertebesine varurdı. Nûr-ı mahz bir ihtiyâr idi ki heybet-i salâhından yüzüne bir hoş nazar itmek olmadı. Muhassal bunı pâdişâh himmetiyle Serendîb'e Hazret-i Âdem makāmlarına ziyârete varduğını istimâ' idüp lâkin kendüsi çokluk dünyâ kelâmı söylemeyüp ve bu cins suâl dahi su'-i edeb olduğından suâle cür'et idemeyüp hele bir gün ziyâretler münâsebetiyle kalkup ve elin öpüp Serendîb ahvâlinden suâl itdüğimde kendüsiyle ma'an olan ve Serendîb'e bile giden efendinin birine takrîrini emr itdikde yukarudan berü zikr itdüğimiz ahvâlleri vech-i meşrûh üzre ta'rîf idüp ve "Ol dağa vardım ve yukarusına çıkdım diyenler hilâf söylerler ve bu

mahallere varmak dahi müşkil olup ve her âdeme dahi yol virmezler. Pâdişâh himmetine mevkūf bir ahvâldür" diyü nakl itdiler. Ve bu cezîre şimdi Filemenk zabt itmişdür dirler[3821].

El-mülûk[3822]: Ve bu cezîrenin pâdişâhı gāyet kuvvetdâr olup ve putperestdür ki dîvânında elinde cevâhir ile murassa' zî-kıymet bir put tutar.

El-müşîr[3823]: Ve bunun müşîrleri otuz iki âdemdür ki dördi Hindî ve dördi yehûdî ve dördi nasrânî ve dördi dahi müslimândur. Ve bunun baş şehrinin ismine Agne dirler ki gāyet mu'azzam ve ma'mûr ve kal'ası dahi ziyâdesiyle metîn ve müstahkem olup deryâ kenârında bir bender-i azîmedür. Ve bundan içerü gitmeğe ecânibden kimseyi koyıvermezler. Her ne millet tüccârı olursa harîd ü fürûhtını bu şehirde itmeğe muhtâcdur. Ve bundan on iki mu'azzam şehirleri dahi vardur ki ol tarafa varanlar isimleriyle bile muttali' olmamışlardur. Ve bu cezîrede cemî'-i şehirlerinin ve kasabâtlarının emtâ'ı bi'l-cümle işbu bender olan Agne şehrine gelüp anda satılur. Ve bu cezîrede cemî'-i bahârât mevcûd olup ve revâyihlardan dahi her şey mevcûd olup ve hem sâirlerden a'lâdur. Ve tıbba müte'allik olan akākīr ve a'şâb dahi bi'l-cümle **[200a]** bunda mevcûd olup ve ûd ağacının ıslâhı ve darçının dahi gāyet keskin ve a'lâsı işbu cezîrede olur ki seylânî dirler. Ve buna darçın tesmiyesine bâ'is, bunun isti'mâli Çin'den zuhûr itmekle dâr-ı çin didiler, şöyle ki bir Hindî, Çin'e varup görür ki bu darçın ağacının kabuğını soyup ta'âmla isti'mâl iderler. Hind'e geldikde haber virüp anlar dahi isti'mâl itmeğe başladılar. Hind'de dahi var idi ammâ isti'mâl olduğunı bilmezlerdi.

El-anber: Ve bu cezîrede anber dahi çokdur ammâ bunlar hakkında birkaç rivâyet söylerler, şöyle ki kimi deryâda bir hayvân vardur, levsidür dirler ve kimi

[3821] ve bu hakīr bu cebelin hakkında söyledikleri sözlere ve ol dervîş-kıyâfet kâzib seyyâhların kelâmlarına çendân i'timâd itmeyüp iştibâh üzre idim. Bağdâd ve Basra'da Hind bâzargânlarından çok kimesnelere suâl idüp "Ol yer uzak yerdür, varmadık ve varmak dahi müşkildür" diyü cevâb virürlerdi. Bin yüz on altı senesinde Evrengzîb'in şeyhi bir kırk-elli kadar etıbbâ' ve talebeleriyle ve bir on kadar ulemâ-yı Hind ile İmâm-ı A'zam hazretlerini ve Meşhedeyni'ş-Şerîfeyn'i ziyârete gelüp ve andan hacc-ı şerîfe gitmek içün Bağdâd'a gelüp ve mezbûr şeyh ile Evrengzîb dahi fukarâya bahş itmek içün kırk bin altun virüp ve kendülerin dahi cümle masrafını virüp Bağdâd'a geldiklerinde bir ay kadar oturup bunlar bir mertebe sâlih ve mütedeyyin âdemler idi ki vasf itmek mümkin değildür. Üç-dört def'a bir bağçede sabâhdan ahşama değin meclislerine dâhil oldum. Mahsûs hâfızları olup ve Bağdâd'da meşhûr olan hâfızlardan dahi cem' idüp vakt-be-vakt bir aşr-i Kur'ân okudup Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ın te'sîrinden lerzân ve gözleri giryân olup ve ba'zı mertebe vakitlerde gaşy mertebesine varurdı. Nûr-mahz bir ihtiyâr idi ki heybet-i salâhından yüzine bir hoş nazar itmek olmadı. Muhassal bunı pâdişâh himmetiyle Serendîb'e Hazret-i Âdem makāmlarına ziyârete varduğını istimâ' idüp lâkin kendüsi çokluk dünyâ kelâmı söylemeyüp ve bu cins suâl dahi su-i edeb olduğından suâle cür'et idemeyüp hele bir gün ziyâretler münâsebetiyle kalkup ve elin öpüp Serendîb ahvâlinden suâl itdüğimde kendüsiyle ma'an olan ve Serendîb'e bile giden efendinin birine takrîrini emr itdikde yukarudan berü zikr itdüğimiz ahvâlleri vech-i meşrûh üzre ta'rîf idüp ve "Ol dağa vardım ve yukarusına çıkdım diyenler hilâf söylerler ve bu mahallere varmak dahi müşkil olup ve her âdeme dahi yol virmezler. Pâdişâh himmetine mevkūf bir ahvâldür" diyü nakl itdiler. Ve bu cezîre şimdi Filemenk zabt itmişdür dirler İ (353[a]) : - H

[3822] el-mülûk H (199[b]) : - İ

[3823] el-müşîr H (199[b]) : - İ

balıkdandur dirler ve kimi arıdandur dirler. Ammâ esahhı budur ki bu cezîrenin baş şehrinden mâ‘adâ gemi yanaşcak yer olmayup şöyle ki müntehâ dağlık ve sarp ve kayalık olup ve bu kayalarda bir cins arılar vardur ki her biri serçe kadar vardur. Ol arıların levsi aka aka yuvaları ağzına biriküp ve top olup sarkar, şedîd rûzgâr ve yağmur oldukda kopup deryâya düşer, lâkin suya batmayup yüzer, şöyle ki ba‘zıları bir ma‘sûm başı ve kücük karpuz kadar olur ve ba‘zılarına balık râst gelüp bel‘ ider ve hazm idemeyüp kusar ve mu‘ayyen âdemler vardur, kayıklar gezüp râst geldiklerini alurlar. **[İ, II, 352b]** Ve bu anber üç nev‘dür, biri bu ki ol arının yuvası altına gice ile varup çubukda çit örerler ve düşdükde ol çit üzerinde kalur. Varup yoklayup alurlar. Buna su değmemişdür, ol ecilden kuvveti ziyâde olup buna anber sârâ dirler, hâlis anber budur. Ve ba‘zılarını dahi gice ile varup uzun sırıklarla düşürmek mümkin olurmış ve ba‘zıları dahi suya düşüp ve birkaç gün su üzerinde gezüp râst geldiklerinde alurlar. Bunun zikr itdüğimizden azdur. Ve biri dahi balık yudar ve ba‘dehû hazm idemeyüp kusar ve deryâ yüzinde dahi birkaç gün gezer ve ba‘dehû sayyâdlar bulur alurlar. Bunun kuvveti cümleden azdur ve bu zenbûrların yuvası Serendîb dağının bâlâsında dahi vardur dirler ve lâkin bâlâsına su‘ûd bir vechle mümkin olmayup ve lâkin ziyâdece seyl oldukda aşağı indirüp bulurlarmış ve ba‘zı cezîrelerde dahi olurmış. Anları dahi bu vechle alurlar diyü nakl iderler.

El-ûd: Ve bu cezîrenin ûdı dahi a‘lâ olur ve bu ûd dahi beş nev‘ üzre olup birine serî dirler ve birine miyânî ve birine bîhî dirler ve birine sa‘fî ve birine dahi kumâyirî dirler. A‘lâsı miyânî ve ba‘dehû serî ve ba‘dehû bîhî ve ba‘dehû sa‘fîdür ki bu kabadur. Ve her ağacda bu dört nev‘ vardur ve kumâyirî dahi yağlı ve ağır ve âteşde kaynar, lâkin kokusı mâverdî gibi tatlu ve matbû‘ değildür ancak bunı her âdem fark itmeyüp erbâbı fark ider. Ve bu kumâyirî ağacında dahi bu dört nev‘ mevcûddur ve bu kumâyirî ûdı süt ile kaynadurlar ve ba‘dehû ûd yağı sürerler ve ba‘dehû kurşun ile saykal virüp siyâhlanur ve ağırlığı ise zâtî halka mâverdî diyü kezb idüp satarlar ve ekseriyyâ satdıkları budur ve lâkin mu‘âcene kuvveti mâverdîden ziyâdedür dirler[3824].

[3824] el-ûd: Ve bu cezîrenin ûdı dahi a‘lâ olur ve bu ûd dahi beş nev‘ üzre olup birine serî dirler ve birine miyânî ve birine bîhî dirler ve birine sa‘fî ve birine dahi kumâyirî dirler. A‘lâsı miyânî ve ba‘dehû serî ve ba‘dehû bîhî ve ba‘dehû sa‘fîdür ki bu kabadur. Ve her ağacda bu dört nev‘ vardur ve kumâyirî dahi yağlı ve ağır ve âteşde kaynar, lâkin kokusı mâverdî gibi tatlu ve matbû‘ değildür ancak bunı her âdem fark itmeyüp erbâbı fark ider. Ve bu kumâyirî ağacında dahi bu dört nev‘ mevcûddur ve bu kumâyirî ûdı süd ile kaynadurlar ve ba‘dehû ûd yağı sürerler ve ba‘dehû kurşun ile saykal virüp siyâhlanur ve ağırlığı ise zâtî halka mâverdî diyü kezb idüp satarlar ve ekseriyyâ satdıkları budur ve lâkin mu‘âcene kuvveti mâverdîden ziyâdedür dirler H (200[a]) : - İ

El-cevâhir: Ve bu cezîrede her gûne cevâhir dahi çıkar ve bir cins elmas dahi çıkar ki cümle cevâhirleri anınla hakk iderler ve bunun ismine Arabca sunde'l-begā dirler.

El-me'âdin: Ve bunda altun ve gümüş ve gayriler dahi vardur. Ve hattâ billûrun gāyet sâf ve a'lâsı olur ki bir âhar yerde dahi olmaz.

El-vuhûş: Ve bu cezîrede bi'l-cümle vuhûş u tuyûr mevcûd olup muhassal işbu cezîrede ve Serendîb dağında bu dünyâda olan me'kûlâta müte'allik meyve ve sebze ve şükûfât ve bahârât ve nebâtât ve hayvânât ve eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre ve tıbba müte'allik akākīr ve a'şâb be-her hâl kalîl u kesîr olmadık hiçbir şey yokdur, lâkin envâ'-i bahârât ve şükûfât ve revâyih-i tayyibât gāyet çok olup şöyle ki ol celîlü'l-kadr Âdem-i safî aleyhi's-selâmın müttereşşah olan gözü yaşı te'sîrinden ol cebel ve cezîrenin toprağı ve çemen ve kiyâhı hâlâ mu'attar ider dirler.

El-enhâr: Ve bu Hindüstân memleketinde sular dahi gāyet çokdur, lâkin cümlenin mu'azzamı iki sudur ki birine Gançe ve diğer Gançu dahi dirler. Ve bu nehir gāyet büyük su olup şöyle ki bunun arzının en edyak yeri on mîl olup ve umkı dahi yigirmi beş kulacdur. Ve bunda incü ve altun kumı **[200b]** dahi çıkarurlar. Ve bu nehir Parupamizu nâm dağdan neb' idüp ve niçe vilâyetler dolaşup ve nihâyetinde yedi boğaz ile bahr-i Hind'e munsab olur. Ve birine dahi İndu ve diğer İndus dahi dirler. Ve bu ırmak dahi gāyet mu'azzamdur, şöyle ki arzının en edyak yeri altı mîl olup ve umkı dahi on beş kulacdur. Ve bu nehre on dokuz büyük ırmak karışup ve kücük suların hod hisâbı yokdur. Ve bu nehir Setilye memleketi dağlarından neb' ider ki Kûh-ı Kāf şu'belerindendür dirler. Ve bu nehirlerde çok gûne su hayvânâtları vardur ki sâir sularda görülmemiş agrab u garâib hayvânlar ve cânevar ve balıklar olduğından mâ'adâ **[İ, II, 353b]** bir cins-i latīf ve lezîz balık vardur ki bir latīf ve matbû' râyihası dahi olmağla ismine dahi misk balığı dirler ve takviyeti dahi vardur diyü gāyet makbûl ve ziyâde bahâlı satılup olur olmaz âdem alup ekl idemez. Ve bu sularda sakankur didikleri balık dahi vardur. Ve bu sakankur didikleri balık iki nev' üzre olup biri berrî ve biri bahrîdür ki birisi deryâ-yı Necef'de kum içinde olur. Necef deryâsının suyı yokdur, kum deryâsıdur ki Kûfe şehrine bir sâ'at kadar meşhed-i İmâm-ı Ali radıyallâhu anh hazretlerinin türbe-i şerîfleri kurbındadur. Kum içinde suda yüzer gibi yüzer. Arablar tutup Bağdâd'a götürüp satarlar. Ve bahr-i Yesi ve bahr-i Ummân'da işbu zikr itdüğimiz iki sularda olur. Erkeğinin iki zekeri ve dişisinin ferci olur ve şeklen kertenkeleye benzer ve sokduğı âdem ölür. Eğer âdem ise şişer ise kurtulur, sunkur ölür. Ma'cûn idüp yiseler mübâlağa şehvet getürür ve elde tutulsa dahi tahrîk-i âlet ider. Ve

Serâsem-i Hindî dir ki "Bunun kuyruğundan yüzük yapup ve üstine bir maymun nakş idüp parmağına geçirdikde zekeri fi'l-hâl kuvvete gelüp mübâlağa ile kavî ve saht kalkar. Berrîsinden bahrîsinin kuvveti ve te'sîri ziyâdedür[3825] ve bu balık işbu zikr itdüğimiz mahallerde çıkup gayri yerlerde yokdur. Ve bu mahallerde dahi gāyet nedret üzre çıkmağla ol sebebden makbûl ve behâsı dahi girândur. Hakk sübhânehû ve te'âlânın hikmeti ile her şeyin iyisi ve nef'lüsi az olup ve behâsı ağır olur. Ve hattâ benî-Âdem'in dahi hayırlusı ve nef'lüsi ve efdali peygamberler ve evliyâlar ve sulehâlar ve ulemâlar olup ve sâir bizim gibi dünyâ kalabalığı olan hayvân-misâl âdemler ile ta'dâd olunmak lâzım gelinse niçe yüz bin âdeme bir âdem düşmez. Muhassal her şeyin iyisi ve nef'lüsi ve hayırlusı kalîl ve azîzdür.

El-havâ: Ve bu Hindüstân'ın havâsı gāyet hârdur, zîrâ mıntıka-i mahrûkanın altına vâki' olup güneşin şu'â'ı ziyâde dokunmakla te'sîri dahi ziyâdedür. Ve lâkin yağmur çok yağup ve rûzgârlar ziyâde esmekle yine i'tidâl üzredür. Ve iklîmleri muhtelif olmağla havâları bile muhtelifdür.

El-fasıl: Ve bu Hindüstân memletinin fasılları dahi sâirlere muhâlifdür, şöyle ki sâirlerde dört fasıl i'tibâr olunup bunların faslı ikidür ki dört ay kış ve sekiz ay yaz faslı i'tibâr iderler. Ve evkātları dahi mugāyirdür, zîrâ Rûm'da ve gayrilerde yaz eyyâmları anlarda kış eyyâmlarıdur. Anlar şitâ eyyâmlarının ismine gün, güleyd, agustos, setumber dirler ki haziran ve temmuz ve âb ve eylül aylarıdur. Ve bu dört aylarda ale't-tevâlî yağmurlar yağup kış olur ve sâir aylarda bi'l-cümle yaz i'tibâr iderler. Bunlarda güz i'tibârı yokdur. Ve ba'zı memleketleri dahi vardur ki seneyi üç fasıl i'tibâr idüp ve dört ay bahâr ve dört ay kış ve dört ay yaz i'tibâr idüp bunlarda dahi güz faslı i'tibârı yokdur.

El-bahîre: Ve bu Hindüstân memleketinde göller dahi çokdur ve bir mu'azzam göl vardur ki Marikasbiyo dinüp ve bir ismine dahi Maridihala dinüp ve diğer ismine dahi Maridibako dirler. Gāyet mu'azzam ve ta'accübâtdan bir göldür, şöyle ki bunun tūli bin üç yüz elli mîl olup ve arzı dahi beş yüz mîldür ve suyı dahi tatludur. Ve bu göle gāyet çok sular girüp ve lâkin ayağı olmayup bir yere akmaz. Ba'zı sular dahi vardur ki yüksek dağlardan ve kayalardan bu göle atlayup aslâ altına bir katre su düşmez. Gemi gibi altından yolcılar geçer. Ve bu gölün kenârları yol olup yazın yolcılar bunun

[3825] erkeğinin iki zekeri ve dişisinin ferci olur ve şeklen kertenkeleye benzer ve sokduğı âdem ölür. Eğer âdem ise şişer ise kurtulur, sunkur ölür. Ma'cûn idüp yiseler mübâlağa şehvet getürür ve elde tutulsa dahi tahrîk-i âlet ider. Ve Serâsem-i Hindî dir ki "Bunun kuyruğundan yüzük yapup ve üstine bir maymun nakş idüp parmağına geçirdikde zekeri fi'l-hâl kuvvete gelüp mübâlağa ile kavî ve saht kalkar. Berrîsinden bahrîsinin kuvveti ve te'sîri ziyâdedür H (200[b]) : - İ

kenârıyla gidüp ve kış eyyâmlarında yağmurlar yağup ve sular tuğyân itmekle **[201a]** ol yolları su basup kimse geçemez oldukda bu yolcuların mesâfeleri ba‘îd ve zahmetleri çok olup beş günlük yolı on-on beş günde zahmetle varmak **[İ, II, 354a]** iktizâ itmekle bu ecilden bunı çok arayup tecessüs itdiler ki ayağını bulup dıyk olan yerlerini tathîr ve tevsî‘ itmek murâd itdiler ammâ bir yerde ayağı bulunmayup ve bu yerinden yol itmek dahi bir vechle bir mümkin yeri olmadığından böyle ma‘nâ virdiler ki bunun suyı içinden bir yolı olup deryâya akmak gerekdür diyü ma‘nâ virdiler.

Et-türâb: Ve bu Hindüstân memleketi toprağı gāyet münbit olup bereketli vilâyetdür. Ammâ buğdayı az olup pirinç ve mısır buğdayı mübâlağa çok olur ve bunun pirinci sâir memlekete mugāyirdür, şöyle ki çavdar gibi ince ve uzunca olur ammâ pişdikde her biri kızılcık çekirdeği gibi olur ki bu pirincden olduğına âdeme i‘timâd gelmez ve sâir hubûbât dahi çokdur.

El-esmâr: Ve bu memleketde envâ‘-i esmâr mevcûd olduğından mâ‘adâ sâir memleketlerde olmayan niçe meyveler dahi vardur ki ba‘zılarının murabbâlarını yaparlar ve lâkin bu memleketde zeytûn ve bâdem ve cevz-i rûmî[3826] yokdur. Ve ba‘zı içi çekirdekli meyveler olmaz dirler. Ve ba‘zı vilâyetlerinde kıllet ve nedret üzre olurmuş ammâ böyle kıllet ve nedret üzre olan şeylere ke’l-adem dinür[3827].

El-bahârât: Ve bu Hind memleketinde ve cezîrelerinde envâ‘-i bahârât mevcûd ve firâvân olup bütün dünyâya bundan münteşir olup kifâyet ider.

El-evsâf[3828]: Ve Hind cevizi ağacı bir menfa‘atlü mübârek ağacdur, şöyle ki ayniyle hurmâ ağacı gibi bir şey zâyi‘ olmaz intifâ‘ iderler. Evvelâ meyvesinden etmek yapar ve yağ çıkarup yerler ve kabuğından kâse ve kaşık ve hokkâ ve fincân ve zarf ve ba‘zı şeyler dahi yaparlar ve kabuğı içinde olan ince zârdan iplik eğirüp kumâş nesc iderler ve ağacından kereste ve ba‘zı şeyler yaparlar ve yaprağını evleri üzerine örterler. Ve dahi kâğıd yerine isti‘mâl idüp üzerine yazı yazarlar ve bakkāl ve attârlar dahi kâğıd yerine isti‘mâl idüp harîd ü fürûht itdikleri şeyi vaz‘ iderler. Ve bunun ağacının suyından alup ve şerbet idüp içerler. Ve suyını almanın tarîki budur ki ve ol ağacın bir yerini delerler ve ol delüğe bir çubuk sokarlar ve altına bir şey korlar. Ol cubuk ucundan akar, zîrâ gāyet rutûbetlü ağac olmağla çok suyı akup ol kap doldukda alup şerbet yerine içerler, şöyle ki hamr gibi keyf virür ve lâkin yigirmi dört sâ‘ati geçdikden sonra ekşi olup bozulur, anı sirke iderler.

[3826] ve ceviz-i Rûmî H (201ᵃ) : - İ

[3827] ve ba‘zı içi çekirdekli meyveler olmaz dirler. Ve ba‘zı vilâyetlerinde kıllet ve nedret üzre olurmuş ammâ böyle kıllet ve nedret üzre olan şeylere ke’l-adem dinür İ (354ᵃ) : - H

[3828] el-evsâf H (201ᵃ) : - İ

El-me‘âdin: Ve bu memleketde niçe yerde altun ve gümüş ve bakır ve demir ve kalay ve sâir ma‘denî olan şeyler ve incü çıkup ve üç yerde mahsûs elmas ma‘denleri vardur ki biri Golkonde sancağına tâbi‘ olup beş konak mesâfe olan Reul Konde şehri kurbında olup ve biri dahi Ganya vilâyetindedür ki Golkonde’ye yedi konakdur ve biri dahi Sümul şehrindedür ki Bengâle vilâyetindedür.

El-emtâ‘: Ve bu Hindüstân emtâ‘ı ipek ve penbe ve ipekden envâ‘-i kumâş ve penbeden dahi niçe gûne tülbend ve boğası ve destâr yaparlar ki gerek penbe ve gerek harîrden nesc olunan eşyâların her birinin bir ismi olup ta‘dâd olunsa isimleri yüzden ziyâde olur. Ve bunları üç nev‘ üzre işlerler ki biri a‘lâ ve biri evsat ve biri ednâdur. Ve bunların dahi niçe envâ‘ı ve ismi ve behâda farkı vardur. Ve bu harîr ve penbeden olan emtâ‘ları bütün dünyâya münteşir olup bunlardan hâsıl olan mâl hesâb ve kaleme gelmez. Ve dahi bunların bir büyük metâ‘ları dahi koyun ve keçi ve deve yapağısıdur ki bunlardan niçe gûne şeyler yaparlar, şöyle ki kârhâne işi donluk şalları nesc iderler ki üç yüz guruş ider ve kemer bendler ve ketfî şallar ve sâir şeyler dahi nesc iderlerler. Ve bunların bu metâ‘ları dahi rûy-i arza münteşir olup bu metâ‘lardan hâsıl olan mâl dahi hisâba gelmez[3829]. Ve bunların bir metâ‘ı dahi güherçile ve çivit ve envâ‘-ı bahârât ve şekerdür ki bunlardan hâsıl olan mâl dahi hisâbdan hâricdür. Ve bunlardan mâ‘adâ incü ve elmas ve cevâhirdür **[İ, II, 354b]** ki bunları dahi taşraya her ne millet olursa olsun virürler ammâ altun ve gümüş sikkesiz vilâyetlerden taşra çıkmadan kalur destâr uçlarında ve ba‘zı kumâşlarda nesc olunmış sırma ve kalâbdândan gayri çıkmaz **[201b]** ve bu zikr itdüğimiz envâ‘-i cevâhir ve emtâ‘ harîdi içün bütün dünyâda olan müslim ve kâfir ve edyân-ı muhtelifeden bâzârgânlar gelüp ve niçe kalyonlar dolusı meskûk sîm ü zer gelüp bu zikr olunan emtâ‘ ve cevâhirden her ne murâdı ise alurlar. Be-her sene Hindüstân’a gelen sîm u zer hisâb olunmak lâzım gelse hîç kimse hisâb ve kitâbına kādir olamaz ve ol memleketde kalup bir dahi taşra vilâyete çıkmaz. Altun ve gümüş alup taşra virdikleri emtâ‘-ı cevâhirden mâ‘adâsı serî‘ü’z-zevâl olup şöyle ki eskiyüp fenâ bulup ve paçavra olup mezbeliliğe atarlar. Ammâ ol memlekete varan sîm u zer ilâ mâ-şâallâh ol vilâyetde kalur. Ve ol memlekete giden meskûk ve gayri meskûk altun ve gümüşi darbhâneye virüp kendü sikkelerini kat‘ itdürmeğe muhtâcdur. Zîrâ kendü

[3829] yaparlar ki gerek penbe ve gerek harîrden nesc olunan eşyâların her birinin bir ismi olup ta‘dâd olunsa isimleri yüzden ziyâde olur. Ve bunları üç nev‘ üzre işlerler ki biri a‘lâ ve biri evsat ve biri ednâdur. Ve bunların dahi niçe envâ‘ı ve ismi ve behâda farkı vardur. Ve bu harîr ve penbeden olan emtâ‘ları bütün dünyâya münteşir olup bunlardan hâsıl olan mâl hesâb ve kaleme gelmez. Ve dahi bunların bir büyük metâ‘ları dahi koyun ve keçi ve deve yapağısıdur ki bunlardan niçe gûne şeyler yaparlar, şöyle ki kârhâne işi donluk şalları nesc iderler ki üç yüz guruş ider ve kemer bendler ve ketfî şallar ve sâir şeyler dahi nesc iderlerler. Ve bunların bu metâ‘ları dahi rûy-i arza münteşir olup bu metâ‘lardan hâsıl olan mâl dahi hisâba gelmez H (201[a]) : - İ

sikkelerinden gayri sikke geçmez. Ve bu Hindüstân memleketinde birkaç yerde altun ve gümüş ma‘denleri vardur ammâ az çıkar[3830].

Hikâyet-i acîb: Ve bu Hindüstân memleketinin şark cânibi nihâyetinde, deryâ kenârında bir altun neb‘i nakl iderler ki deryâya muttasıl bir müntehâ dağın dibinden bir kayadan serçe parmak kadar altun neb‘ idüp deryâya akar. Ve ol dağ gāyet müntehâ ve sarp dağ olup kuş dahi per ü bâl ile geçemez. Ancak bu dağın bir boğazı vardur ammâ ol boğaza ve ol semtlere kimse varmağa kādir değildür. Zîrâ ol boğazdan bir cins karınca çıkar ki her birleri bir deve kadar olup ol boğazı ve ol semtleri zabt idüp insân değil, sâir hayvânlar dahi ol karıncalar şerrinden ol semtlere varmak kābil değildür ve şol mertebe çokdur ki haddi ve hisâbları yokdur ve sür‘atde dahi uçan kuşa irişürler. Sabâh oldukda niçe yüz bini ol boğazdan çıkup ol etrâfa münteşir olurlar ve ahşam oldukda yine ol boğazdan içerü girerler. Ve bunlar böyle yavuzdur ki bir deveyi ısırsa, keskin kılıc gibi iki pâre iderler ve bir koyunı yerden yudarlar. Ve ol mahalle Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm varup seyr ü temâşâ ider ammâ bu hayvânları def‘ idüp ve ol neb‘ iden altun mevzi‘i zabt olunmağa mukayyed olamazlar. Zâhiren Hakk sübhânehû ve te‘âlânın izn-i şerîfi olmamak gerekdür. Ve’l-hâsıl mukaddemâ kuvvet-i kāhircesi niçe pâdişâhlar niçe kerre yüz bin ve envâ‘-ı tedbîr ve tedârük ve niçe bin fîller ile sefer idüp ol karıncalar def‘ine bir çâre idemeyüp ve bunlardan fîller dahi kaçup ve niçe bin insân ve hayvân helâk olmağla gayri me’yûs olup fârig olmışlardur diyü menkūldür. Kudret-i Hakk’dan ba‘îd olmayup [3831] والله على كل شيء قدير

El-vuhûş: Ve bu Hindüstân memleketinde envâ‘-i hayvânât mevcûd olduğından gayri sâir memâlikde olmayan hayvânât dahi çokdur. Evvelâ fîlin bir mertebe kesret ü vefreti vardur. Berrânîlerinden mâ‘adâ Hindüstân gibi memleket-i vüs‘ânın cemî‘-i meşhûr kasabât ve kurâlarında a‘yân ve fukarâsı katır ve hımâr[3832] ve deve ve araba yerine ekseriyyâ fîl istihdâm iderler. Ahmâl ve eskāl ve sâir eşyâlarını tahmîl idüp fîller ile nakl iderler ve kendüler dahi süvâr olup istedüği yere yalnız giderler. Aslâ muhâlefet ve tecâvüzlük itmez. Ve bundan mâ‘adâ saltanatlarında dahi bunlara cenk ta‘lîm idüp sefer vaktinde asker yerine istihdâm iderler ve üzerlerine kerevit gibi bir şey çatup devede ve deve gönünden siper yapup şöyle ki ol gönleri dîvâr gibi iki kat çeküp ikisinin arasına yapağı doldurup ve her fîlin üzerine dörder kemândâr koyup ol siper

[3830] ammâ ol memlekete varan sîm u zer ilâ mâ-şâ Allâh ol vilâyetde kalur. Ve ol memlekete giden meskûk ve gayri meskûk altun ve gümüşi darbhâneye virüp kendü sikkelerini kat‘ itdürmeğe muhtâcdur. Zîrâ kendü sikkelerinden gayri sikke geçmez. Ve bu Hindüstân memleketinde birkaç yerde altun ve gümüş ma‘denleri vardur ammâ az çıkar H (201[b]) : - İ

[3831] Allah herşeye kādirdir.

[3832] ve hımâr H (201[b]) : - İ

ardından ok atarlar. Ve bu siperlere ok ve kurşun geçmez. Ve fîlin hortûmına dahi kılıc gibi bir keskin âlet bağlayup anınla cenk ider, lâkin âteşi sevmeyüp ve tüfenk sadâsını işitdikde ve âteş gördükde gayri zabt olmayup girü kaçar. Ammâ kılıc cenginde âdemden ziyâde cenk ider[3833]. Hindüstân memleketinde her ne kadar saltanat var ise cümle pâdişâhlarının ve vüzerâsının ve **[İ, II, 355a]** beğlerinin ve sâir hükkâmlarının cenk içün başka mahsûs fîlleri vardur ve yakında merhûm olan Evrenzîb daimâ on iki bin cenk fîli besledüği meşhûrdur[3834]. Ve bundan mâ‘adâ bu memleketde gergedân dahi çokdur. Ve bu hayvân **[202a]** gāyet kuvvetlü ve yavuz hayvân olup bundan fîl dahi havf ider. Ve bunun başında bir uzun ve kavî boynuzı vardur ki fîle sallayup başı üzerine kaldırur. Ba‘zılar bir dahi çıkaramayup fîl ölüp ve cümle a‘zâsı eriyüp mahv olunca başında kalur. Ve fîlin yağı eriyüp ve gözlerine akup kör olur. Ve bu hayvân dahi ta‘lîm kabûl ider ve mukaddemâ ba‘zı şecî‘ pehlevânlar cenkde işbu gergedâna süvâr olurlardı ve hâlâ dahi ba‘zı kibârlarda vardur ammâ nedret üzredür. Bâ‘isi, fîller bundan havf itmekle ol ecilden i‘tibâr itmezler. Ve bunun boynuzı gāyet makbûl ve behâsı ağırdur. Ve bundan kâse ve bıçak ve hançer kabzası ve ba‘zı şeyler yaparlar. Bir zehr-nâk şey oldukda hareket idüp çatlar. Ve zurnepa dirler bir cânevar dahi vardur ki bu dahi gāyet yavuz ve yaramaz hayvân olup fîl ve gergedân ve sâir hayvânlar dahi bundan kaçarlar ve derende nev‘inden bu memleketde arslan ve kaplan ve pars ve kurt ve ayu ve bu misillü kebîr ü sagīr cânevarlardan mâ‘adâ bu memleketde bebr dirler bir [hayvân] dahi vardur ki bu hayvân cümlesinden kuvvetlü ve şedîd ve yaramaz hayvândur. Bunun derisine ok geçmez ve kılıc kesmez diyü meşhûdur, şöyle ki Rüstem-i Dâstân bunun postına mâlik olmağla bunun postını giyüp ol sebebden kendüye ok ve kılıc te’sîr itmezdi. Ve bu memleketde bir kücük hayvân dahi vardur ki ters kepçe dirler. Bu hayvân gerçi cüssede kücük ve kuvvetde za‘îfdür ammâ bunun bevli ve nefesi semm-i kātil olup her ne şekl olursa bunun bevlinden bir katre dokunacak olur ise ol sâ‘at su gibi eriyüp helâk olur. Ve bu cânevar hayvânların içeceği yere varup suya bevl ider ki bir hayvân ekl [itse] helâk oldukda ekl ider. Hakk sübhânehû hayvânâta hiss ile tecellî itmeğin su vakti oldukda cümle hayvânlar gelüp gergedânın gelmesine muntazır olup su içmezler. Kaçan gergedân gelür, boynuzını suya sokup karışdırur ve ba‘dehû içüp gider. Ve sâir hayvânlar dahi gelüp içerler. Ve bu hayvân bir tarîkla bir şey bulmayup pek aç

[3833] ve üzerlerine kerevit gibi bir şey çatup devede ve deve gönünden siper yapup şöyle ki ol gönleri dîvâr gibi iki kat çeküp ikisinin arasına yapağı doldurup ve her fîlin üzerine dörder kemândâr koyup ol siper ardından ok atarlar. Ve bu siperlere ok ve kurşun geçmez. Ve fîlin hortûmına dahi kılıc gibi bir keskin âlet bağlayup anınla cenk ider, lâkin âteşi sevmeyüp ve tüfenk sadâsını işitdikde ve âteş gördükde gayri zabt olmayup girü kaçar. Ammâ kılıc cenginde âdemden ziyâde cenk ider H (201ᵇ) : - İ

[3834] ve yakında merhûm olan Evrenzîb daimâ on iki bin cenk fîli besledüği meşhûrdur H (201ᵇ) : - İ

oldukda bu zikr itdüğimiz hayvânlara hücûm ider ki bevl atup hayvânlar dahi bunun önünden gürûh-â-gürûh kaçarlar. Lâ-büdd bu kadar hayvân içinde bir za‘îfine irişüp bevl atar, ol sâ‘at ol hayvân helâk olur ve ol dahi ekl ider[3835]. Bunun ahvâli meşhûrdur ammâ münâsebetle zikr olundı.

Et-tuyûr: Ve bu memleketde ehlî ve yabânî tuyûr kısmının dahi hisâbı olmayup ve sâir memâlikde olmayan tuyûr kısmı dahi çokdur, lâkin ekseri mu‘teber olmayup ve mu‘teber olanlardan biri tūtī ve biri papagan kuşlarıdur ve biri dahi hümâ kuşı ulûsı nedret üzre ba‘zı cezîrede bulunur. Ve mu‘teber olan kuşlardan biri dahi kokonosdur ki bunun burnından kaşık ve ba‘zı şeyler yaparlar[3836].

Murg-ı deh: Ba‘zı cezâir-i Hind’de olur ki gāyet büyük kuşdur, şöyle ki sâyesi bir büyük şehri örter. Şeyh Mecdüddîn’den menkūldür ki şehr-i Kos’da bir medresede oturup müsâhebet iderken münâsebetle murg-ı deh anılup meclisde olanlardan biri “Azametde işbu medrese kadar var mıdur?” didikde şeyh, “Hây seyyidim! Bu şehir kadar da vardur”. Ve ba‘zı müsâfirîn dahi dirler ki “Biz ol cezîreye uğradık, bir yarım yumurtası bir kubbe-i azîm kadar var ve kırk kadar kimesne idik. Ta‘accübât içine girüp vâfir raks ve semâ‘ eyledik” dir. Lâkin bu kuş mazlûm olup karada insân ve hayvândan birine ta‘arruz ve zarar itmez. Deryâdan azîmü’l-cüsse balıklar ve ba‘zı deryâ cânevarları tutup ta‘ayyüş ider dirler. Ve cümle kuşlar hilkatinde cümlenin a‘zamı sîmurg-ı ankādur ki yüzi insâna benzermiş. Evvel zamânda halâyık içinde gezüp çok fesâd idermiş, şol vakte gelince ki Hanzala Peygamber aleyhi’s-selâm zamânında bir pâdişâh kızını bir pâdişâha bî-hisâb cihâz ile virüp gelin götürürlerken kapup götürmekle Hanzala Peygamber’e şekvâ itdiler. Ol dahi bed-du‘â idüp benî-Âdem olan yerden ref‘ olmak içün Hakk te‘âlâya niyâz itmekle Hakk sübhânehû ve te‘âlâ emriyle çâk hatt-ı istivâdan öte bahr-i Muhît’de bir hâlî cezîreye atılup anda mekân tutdı. Kuvvet ve cesâmetde şöyledür ki Benî-âdem içinde **[202b]** bir deveyi veyâ fîli çaylak piliç kapar gibi kapup yudardı. Ve hâlâ ol cezîrede olan fîl ve gergedan ve arslan ve kaplan ve sâir kebîr ü sagīr hayvânlar kendüye mutī‘ olup ve ol dahi kendüye mutī‘ oldukların bilüp birin incitmez. Ammâ deryâdan azîmü’l-cüsse balık veyâ tîn tutup yer ve bâkīsini bir yüksek yere kor. sâir hayvânlar yer iken kendüsi seyr ider. Ve uçdukda gāyet muhkem yel gibi ve taşkın su gibi sıyt virüp bir iki konak yerden geçdüği ma‘lûm

[3835] ve bu hayvân bir tarîkla bir şey bulmayup pek aç oldukda bu zikr itdüğimiz hayvânlara hücûm ider ki bevl atup hayvânlar dahi bunun önünden gürûh-â-gürûh kaçarlar. Lâ-büdd bu kadar hayvân içinde bir za‘îfine irişüp bevl atar, ol sâ‘at ol hayvân helâk olur ve ol dahi ekl ider H (202[a]) : - İ

[3836] ve mu‘teber olan kuşlardan biri dahi kokonosdur ki bunun burnından kaşık ve ba‘zı şeyler yaparlar H (202[a]) : - İ

olurmış. Bahr-i Muhît'de bir gemi yol azup muhâlif rûzgâr ile giderken bir karanlık sâye zuhûr-ı sîmurg idüğini bilüp altına varmağla cân atup du'â iderler. Hemân emr-i Hakk ile önlerine düşüp selâmete çıkarup ve dönüp gider. Ve bunı bin yedi yüz yıl yaşayup ve eşi vardur dirler, şöyle ki beş yüz yılda tezevvüc idüp eğer yavrusı dişi olur ise anası odun cem' idüp ve babası tırnağıyla âteş peydâ idüp dişisini yakup yavrusını tezevvüc ider ve eğer yavrusı erkek olur ise hem-çünân babasını yakup anası ana dişi olur. Ammâ şimdi mekânı ba'îd ve kendüsi mevcûd olmaduğından tabî'ate ba'îd gelüp nitekim halk içinde ismi mevcûd ve cismi ma'dûm olanların biri ankā, biri kimyâ, biri vefâ dinilmekle ba'zılar bunun aslı yokdur dirler. Ammâ kadîmü'l-eyyâmdan beri tevâtüren sîmurg-ı ankā diyü niçe hikâyeler zikr olunagelmiş iken kudretullâhda bunı istib'âd idenler işbu kevn [ü] mekânı halk iden Hazret-i Allâh'ın kudret ü kuvveti indinde bir sivrisinek kadar olmaduğını te'emmül ve tefekkür itsinler[3837].

El-cerâd: Ve bu Hindüstân memleketinin ba'zı semtlerinde ve cezîrelerinde şol mertebe mücessem ve tavîl ilanlar olur ki yüz arşûn kadar olur. Ve ba'zı iri akrebler dahi olur ki bir karışdan ziyâde olup ilanlar dahi bundan kaçarlar. Ve ba'zı keler ve kertenkele olur ki cüssede tâzî kadar olur ve zehirli ve zehirsiz ne kadar cerât ve cerende var ise her yerde çokdur.

El-eşcâr: Ve bu Hind memleketinde envâ'-i eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre mevcûd olduğından mâ'adâ çok eşcâr vardur ki sâir memleketlerde olmaz. Makbûl ve mu'teberleriden birkaçını zikr idelim. Evvelâ biri ûd ağacıdur ki cennet ağaclardan olup

[3837] murg-ı deh: Ba'zı cezâir-i Hind'de olur ki gāyet büyük kuşdur, şöyle ki sâyesi bir büyük şehri örter. Şeyh Mecdüddîn'den menkūldür ki şehr-i Kos'da bir medresede oturup müsâhebet iderken münâsebetle murg-ı deh anılup meclisde olanlardan biri "Azametde işbu medrese kadar var mıdur?" didikde şeyh, "Hây seyyidim! Bu şehir kadar da vardur". Ve ba'zı müsâfirîn dahi dirler ki "Biz ol cezîreye uğradık, bir yarım yumurtası bir kubbe-i azîm kadar var ve kırk kadar kimesne idik. Ta'accübât içine girüp vâfir raks u semâ' eyledik" dir. Lâkin bu kuş mazlûm olup karada insân ve hayvândan birine ta'arruz ve zarar itmez. Deryâdan azîmü'l-cüsse balıklar ve ba'zı deryâ cânevarları tutup ta'ayyüş ider dirler. Ve cümle kuşlar hilkatinde cümlenin a'zamı sîmurg-ı ankādur ki yüzi insâna benzermiş. Evvel zamânda halâyık içinde gezüp çok fesâd idermiş, şol vakte gelince ki Hanzala Peygamber aleyhi's-selâm zamânında bir pâdişâh kızını bir pâdişâha bî-hisâb çihâz ile virüp gelin götürürlerken kapup götürmekle Hanzala Peygabere şekvâ itdiler. Ol dahi bed-du'â idüp "Benî-âdem olan yerden ref' olmak içün" Hakk te'âlâya niyâz itmekle Hakk sübhânehû ve te'âlâ emriyle çâk hatt-ı istivâdan öte bahr-i Muhît'de bir hâlî cezîreye atılup anda mekân tutdı. Kuvvet ve cesâmetde şöyledür ki Benî-âdem içinde [202b]bir deveyi veyâ fîli çaylak piliç kapar gibi kapup yudardı. Ve hâlâ ol cezîrede olan fîl ve gergedan ve arslan ve kaplan ve sâir kebîr ü sagīr hayvânlar kendüye mutī' olup ve ol dahi kendüye mutī' oldukların bilüp birin incitmez. Ammâ deryâdan azîmü'l-cüsse balık veyâ tîn tutup yer ve bâkīsini bir yüksek yere kor. sâir hayvânlar yer iken kendüsi seyr ider. Ve uçdukda gāyet muhkem yel gibi ve taşkın su gibi sıyd virüp bir iki konak yerden geçdüği ma'lûm olurmış. Bahr-i Muhît'de bir gemi yol azup muhâlif rûzgâr ile giderken bir karanlık sâye zuhûr-ı sîmurg idüğini bilüp altına varmağla cân atup du'â iderler. Hemân emr-i Hakk ile önlerine düşüp selâmete çıkarup ve dönüp gider. Ve bunı bin yedi yüz yıl yaşayup ve eşi vardur dirler, şöyle ki beş yüz yılda tezevvüc idüp eğer yavrusı dişi olur ise anası odun cem' idüp ve babası tırnağıyla âteş peydâ idüp dişisini yakup yavrusını tezevvüc ider ve eğer yavrusı erkek olur ise hem-çünân babasını yakup anası ana dişi olur. Ammâ şimdi mekânı ba'îd ve kendüsi mevcûd olmaduğından tabî'ate ba'îd gelüp nitekim halk içinde ismi mevcûd ve cismi ma'dûm olanların biri ankā, biri kimyâ, biri vefâ dinilmekle ba'zılar bunun aslı yokdur dirler. Ammâ kadîmü'l-eyyâmdan beri tevâtüren sîmurg-ı ankā diyü niçe hikâyeler zikr olunagelmiş iken kudretu'llâhda bunı istib'âd idenler işbu kevn [ü] mekânı halk iden Hazret-i Allâh'ın kudret ü kuvveti indinde bir sivrisinek kadar olmaduğını te'emmül ve tefekkür itsinler H (202^{a}-202^{b}) : - İ

sâir memâlikde olmaz. Ve biri sandal ağacı ve biri argace ve biri kalenbek ve biri darçın ve biri berencil ve biri karanfil ve biri kakule ve biri hind cevizi ve biri ceviz-i bevâ ve biri bakam ve biri abinos ve biri sac ağacıdur ki gāyet pek ağac olup cümle kibâr evleri kerestesi bundandur. Ve Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmın sefînesi işbu sac ağacıyla ûd ağacından binâ olunmışdur dirler. Ve sâir revâyih-i tayyibesi olan ağaclardan dahi var idi **[İ, II, 355b]** dirler. Ve bu Hind memleketinin çenâr ağacı gāyet cevherli olup bunun elvâhından gûn-â-gûn latīf çekmeceler ve devâtlar ve niçe müferrih şeyler yaparlar. Ve dahi büyük sanduklar ve kutular ve kibâr evlerine kapular ve dolaplar yaparlar ki gāyet makbûl ve mu'teberdür. Ve bu zikr itdüğimiz ağacların ba'zıları Çin'de ve Yeni Dünyâ'da dahi vardur. Ve sâir bî-bâr ve nâ-ma'lûm ağaclar dahi çokdur. Muhassal işbu Hindüstân memleketinin berr ü bahirlerinde ve cezîrelerinde işbu dünyâda mevcûd olan vuhûş u tuyûr ve esmâr ve sebzevât ve şükûfât ve revâhiyât-ı tayyibât ve akākīr ve a'şâb ve envâ'-i me'âdin ve gûn-â-gûn cevâhir ve dürr-i girân mevcûd ve bî-nihâye olup hiç olmadık ve bulunmadık bir şey yokdur. Lâkin memleket-i vâsi'a olmağla bir tarafda olmayan bir tarafda olur. Ve ba'zıları dahi kıllet üzre olmağla anı ke'l-adem add iderler. Yohsa bu dünyâda mevcûd olan cemî'-i eşyâ bu memleketden münteşir olup ve hattâ insânın dahi intişârı dahi bu memleketdendür.

El-mahlûk: Ve bu Hindüstân memâlikinde ve cezîrelerinde insân katı çokdur, şöyle ki ma'den-i insân dahi dimek olur. Ve bunlar esmerü'l-levn olup ve mevzûn-kadd ve lâger ve mu'tedilü'l-lahm, kaviyyü'l-bünye ve şedîdü'l-kuvve ve cemmâ' ve cüst ü çâpük ve sâbir ve kâni' ve her cefâya ve müşkil işlere tahammül idüp ve açlığa ve susuzlığa ve uyhuya[3838] sâbirlerdür. Ve ekseriyyâ günde bir kerre ta'âm yiyüp anı dahi kıllet üzre kanâ'at iderler. Ve bulmaduğı hâlde dahi iki-üç gün tahammül idüp vücûdına bir za'f gelmez. Ve bunlarda hastalık ve emrâz-ı müzmine olmayup ve tā'ûn hod gāyet nâdir vâki' olur. Ve bunların sakalları dahi **[203a]** geç ağarur. Ve altmış-yetmiş yaşında âdemlerin ekseriyyâ sîmâlarından otuz-kırk yaşında kıyâs olunup ve sakallarında dahi beyâz bulunmaz. Ve bunlarda a'mâ ve topal ve çolak âdem nâdir olup ve seksen ve yüz yaşında cümle dişleri sağ ve incü gibi durur ve yüz yigirmi-yüz otuz yaşında ricâl ve nisâ çokdur. Ve bunların seksen-yüz yaşında olan ihtiyârları sâir memâlik ihtiyârları gibi düşkün ve asâya muhtâc olmayup kehûlet mertebesinde cünbüş ü hareket iderler. Ve bunlarda elli-altmış yaşında vefât iden âdeme "Genç öldi" diyü te'essüf iderler. Ve

[3838] ve uyhuya H (203[b]) : - İ

bunlar dâimâ ağızlarında bir ot çiğnerler ki dişler beyâz ve kavî ve dudakların kırmuzı ider. Ve bunlar hurmâdan şarâb ve pirincden boza yapup anı içerler.

El-ulûm: Ve bu memleketin gerek müslimân ve gerek sâir edyân-ı muhtelife olanlar ilm-i tıbb ve ilm-i nücûm ve ilm-i hisâbda mâhirler olup **[İ, II, 356a]** ve İslâm ulemâsında ilm-i tefsîr ve hadîs-i şerîfde gāyet mâhirleri olup gāyet ikrâm ve i‘tibâr iderler. Ve sâir mevâdda çendân mahâretleri yokdur. Ve bu Hind memâlikinde olan cemî‘-i edyân-ı muhtelifede hisâblarını kameriyye hisâbı üzre isti‘mâl iderler.

El-edyân: Ve bu Hindüstân iklîminde ve cezîrelerinde edyân-ı bâtıla-ı muhtelifenin hisâbı olmayup ve müslimânları dahi iki fırkadur ki biri hâlisü’l-ayâr[3839] Hanefiyyü’l-mezheb olup ve biri şi‘î olup lâkin “Şâfi‘ mezhebiz” dirler. Ve bu iklîmde ve cezâyirlerinde olan mahlûkātın ekseri putperest ve âteşperest ve gâvperest ve şeytānperest ve sâir eşyâ-yı muhtelifeye ve suver-i mütenevvi‘aya ve hacer ü şecere ve şems u kamer ve encümlere ve âb u hâke tapan mahlûkun hisâbı olmayup rub‘-ı meskûnda işbu Hindüstân kadar fırka-i dâlle-i muhtelife bir memleketde dahi yokdur. Ve bu memleketde müslimânlar bu edyân-ı muhtelifede olan edyân-ı muhtelifenin öşri mertebe yok iken el-hamdü’lillâhi te‘âlâ nûr[3840]-ı İslâm kuvvetiyle yine cümlesine gālib olup tahakküm iderler. Ve bu memleketde ez-kadîm olan edyân-ı bâtıladan mâ‘adâ Frenk tāifesi dahi çok vilâyetler ve cezîreler[3841] zabt itmekle ol zabt itdikleri vilâyetlerin halkı dahi ekseriyyâ Frenk dînine girmişlerdür. Ve ol edyân-ı bâtılalardan birkaçının âyîn-i bâtıllarından ve ibâdet diyü itdiklerinden zikr idelim[3842]. Evvelâ bir tāife vardur ki kendü dînlerinden hâric bir kimse dokunsa murdâr oldı diyü anınla kimse ta‘âm yimeyüp ve anı üç kerre suya daldırmayınca pâk oldı dimezler.

Nev‘-i diğer: Ve bir nev‘ tāife dahi vardur ki hemân kendü tabh itdiği ta‘âmdan gayri ta’âm yimezler yâhûd kendü putlarına hizmet iden huddâmları tabh itmeğe muhtâcdur. Ve bir kavim ineğe tapup ve gāyet ikrâm iderler. Bir ineği ser-â-ser çul ve envâ‘-i zî-kıymet cevâhirlerle tezyîn idüp ana taparlar. Ve anın mayısını gözlerine sürme gibi çeküp ve za‘ferân karışdırup ve alınlarına bir hatt çeküp ve ba‘dehû evlerinden taşra çıkarlar[3843]. Ve bunlar hulûlî mezhebinde olup dirler ki “Bir âdem

[3839] hâlisü’l-ayâr H (203ᵃ) : - İ
[3840] el-hamdü’lillâhi te‘âlâ nûr H (203ᵃ) : - İ
[3841] çok vilâyetler ve cezîreler H (203ᵃ) : çok yerleİ (356ᵃ)
[3842] ve ol edyân-ı bâtılalardan birkaçının âyîn-i bâtıllarından ve ibâdet diyü itdiklerinden zikr idelim H (203ᵃ) : - İ
[3843] bir ineği ser-â-ser çul ve envâ‘-i zî-kıymet cevâhirlerle tezyîn idüp ana taparlar. Ve anın mayısını gözlerine sürme gibi çeküp ve za‘ferân karışdırup ve alınlarına bir hatt çeküp ve ba‘dehû evlerinden taşra çıkarlar H (203ᵃ) : - İ

öldükde anın cânı bir hayvâna hulûl ider. Eğer ameli sâlih ise anın cânı ineğe hulûl ider" dirler.

Nev'-i diğer: Ve bu memleketde bir nev' tāife dahi vardur ki bir âdem öldükde anı âteşe yakarlar ve avreti dahi kocasıyla ma'an kendüni âteşe yakmağa muhtâcdur. Ve eğer yakılmaz ise aralarında kendüyi bir mertebe rezîl ve zelîl ve hor u hakīr iderler ki ölmeği ister, eline girmez. Ve eğer kücük evlâdları var ise anların hizmeti ve terbiyesi içün muhkem ahd ü yemîn itmeğe muhtâcdur ki anı yakmayalar. Ve bunların bu âdetlerine bâ'is, evvel zamânda bunların avretleri kocalarından hazz itmeyüp hoşnûd olmadıkda kocalarına zehr virüp helâk oldukda bir âhar istedüği kocaya varurlardı. Ve ba'd-i zamân bunlardan bir pâdişâh zuhûr itdi ki bunların kocaları öldükde avretini dahi ma'an âteşe yakmak emr idüp ve ol zamândan beri ol pâdişâhın hükmi bir dîn ahkâmı gibi cârî ve bâkī kaldı.

Ahvâl-i putperesân[3844]: Ve bu memleketde putperesler nev'i gāyet çokdur ve lâkin âyînleri birbirine muhâlifdür. Ve bunların çokları ve meşhûrları yedi nev' tāifedür ki âyîn-i bâtıllarından ihtisâr üzre birer mikdâr zikr idelim. Ve ol yedi gürûhun isimleri bunlardur ki birine Beramin ve birine Kedris ve birine Rasbotes ve birine Bencan ve birine Cuces ve birine Şerades ve birine Verkabas dinüp ve bunlardan **[203b]** mâ'adâ bir gürûh tāife dahi vardur ki fakīr **[İ, II, 356b]** dirler.

Et-ta'rîf: Ve bunlardan evvelki Beramin tāifesi "Biz kadîm ve meşhûr olan feylesoflar neslindeniz" diyü da'vâ idüp iftihâr iderler. Ve bunların büyük putlarının ismine Perabiram diyüp buna tanrıdur diyü taparlar ve dirler ki her şeyin hâlıkı ve müsebbibi budur dirler ve dahi dirler ki bunun üç oğlu vardur, üçi bir tanrı olmışdur dirler. Ve bu tāifenin ilm-i hisâba gāyet i'tibâr ve şugulleri vardur ki Benaris nâm mu'azzam şehirlerinde bu ilm içün mahsûs bir mu'azzam medreseleri vardur ki gāyet çok vakfı vardur. Ve bunlar husûs u kusûf ilmine dahi gāyet çalışup ve kemâl mertebe mâhirleri vardur. Ve bu tāife sâirler indinde makbûl ve mu'teber olup umûr-ı dîn bunlara tefvîz olunduğından mâ'adâ ba'zı saltanat umûrı tedbîrlerini teslîm iderler. Ve Rasbotes gürûhı dahi samarat mezhebinde olup ve Bencan tāifesinden sayılur. Ve bu samarat didikleri hulûlî mezhebidür ki insân öldükden sonra rûhı kuşlara hulûl ider dirler. Ve bunlar kuşlar uçmalarına ve sadâlarına envâ'-i ma'nâ virürler ve ba'zı sevdikleri dostlarına hayr ve şer olacak ve gelicek şeylerden haber virürler. Ve bu tāife cenk ve harb itmeğe dahi mâiller olmağla ol sebebden bunlara Rasbote dirler ki ma'nâsı

[3844] ahvâl-i putperesân H (203[a]) : - İ

cenkci dimekdür. Ve Kedriş tāifesi dahi sığırdan gayri cemî‘-i hayvânâtı yirler. Ve bu tāife bi’l-cümle alış veriş ve ticâretle meşgūllerdür. Ve Bencan tāifesi dahi ticârete mâil olup bunların işleri ve şugulleri hemân akça tebdîl idüp poliçecilik idüp akça kazanmakdur. Ve bunlar hisâb ve kitâbda Yehûdilerden ziyâdedür. Ve bunlarda gāyet zengin ve mâldâr âdemler vardur ki râvîsi tekzîb olunur mertebe mâla mâlik âdemler katı çokdur. Ve bunların ta‘âmları tereyağı ve süt ve kaymak ve peynir ve yogurd ve pirinç ve sâir hayvânât ve meyve ve sebze ve şeker işleri ki envâ‘-i mülebbes ve murabbâ ve şarâba ve etmek olup zî-rûh kısmından ve zebh olup kan çıkan luhûmât nev‘inden kat‘â ekl itmezler. Ve bunlar günde bir kerre ta‘âm yirler zîrâ ta‘âm yedikden sonra bunlar gusl itmeğe muhtâc olup ve hattâ kücük çocuklarını dahi yıkarlar. Ol sebebden günde bir kerre ta‘âm yirler[3845]. Ve bunlar dahi her gün ale’s-seher sığır mayısı ile za‘ferânı karışdırup iki kaşı ortasından elif gibi bir hatt çekerler ve ba‘dehû taşra çıkarlar[3846]. Ve bunlar dahi meyyitlerini âteşe yakup ve avretlerini dahi ma‘an ihrâk iderler, şöyle ki birisi mürd oldukda anın avreti dahi kendüyi tezyîn idüp ve sâir avretler kendüyi gelin götürür gibi sâz ve söz ve deflerle ve ebyât ve eş‘âr ile medh iderek âteş kenârına götürürler. Ve ol avret dahi raks iderek âteş kenârına geldikde kendüyi âteşe atup ihrâk olur. Ve ol muganniyelerin ebyât ve eş‘ârında “Ne kutludur buna ki dünyâda zahmetden kurtulup kocasıyla zevk u safâya gitdiler. Bizi bu dünyâ meşakkatinde bırakdılar” diyü niçe bu misillü kelâm-ı türrehâtla ve hılt-ı kelâmla medh idüp ve öyle i‘tikād iderler[3847]. Ve bunlara gûrî dahi dirler. Ve Cuces tāifesi seyyâh-misâl memleket gezüp ve hâr vilâyetleri sâirlere tercîh idüp kalurlar ve hattâ ba‘zıları hâlî ve tehî yerlere varup ve halk dahi bunları evliyâdur diyü sadakalar virüp anınla geçinürler. Ve ba‘zıları dahi hiçbir şey yimeyüp ve bir şey kabûl itmeyüp ba‘zı otlar ve köklerle geçinürler. Ve ba‘zıları dahi ma‘bedhâneleri kapusında bi-lâ-taharrük **[İ, II, 357a]** ayağ üzre üryân birkaç sene durup bunları halk evliyâdur diyü me’kûlât ve meşrûbât getürüp ve ağzına koyıvirüp ve murdârlığını giderüp sevâb ümîd iderler[3848]. Ve ba‘zılar dahi seyâhatlerinde otların ve köklerin ve ba‘zı hacer ü şecerlerin hâssasını öğrenüp geldiklerinde halkı kerâmet diyü aldadırlar. Ve bu tāifenin bir başları vardur ki senede bir kerre azl idüp bir âharını nasb iderler. Ve bu tāifenin amelleri ve işleri bâtıl olup ömürlerini böyle riyâ ve dekk ile geçirüp ve kendü cânlarına böyle cefâ ve eziyyet

[3845] ol sebebden günde bir kerre ta‘âm yirler H (203[a]) : - İ
[3846] ve ba‘dehû taşra çıkarlar İ (356b) : - H
[3847] hılt-ı kelâmla medh idüp ve öyle i‘tikād iderler H (203[b]) : hılt-ı kelâm iderler İ (356[b])
[3848] birkaç sene durup bunları halk evliyâdur diyü me’kûlât ve meşrûbât getürüp ve ağzına koyıvirüp ve murdârlığını giderüp sevâb ümîd iderler H (203[b]) : - İ

iderler. Ve Şerades tāifesi dahi Rasbotes tāifesi gibi cenge heves idüp anınla meşgūllerdür, şöyle ki anların ekseri atlu olup ve bunlar piyâdedür. Ve bunlara sudres dahi dirler. Ve bunlar ok ve yay ve harbe ve kılıc ve sapan taşıyla cenk iderler ve sapanlarını başlarına sarup taşırlar. Ve sapan taşı atmada bir mertebe mahâretleri vardur ki bir serçeye atsalar tahallüf itmeyüp urular. **[204a]** Ve bunlar gāyet matrak dahi bilürler, şöyle ki elinde bir matrak veyâ kalkan oldukda üç-dört kılıclı âdem bir zahm idemez[3849]. Ve bunlarda şol mertebe cüst u çâbük âdemler vardur ki bir katar deveyi yanyana yatırup ve pertâv idüp üzerlerinden geçer ve her ne kadar yüğrük at olursa berâber koşar[3850]. Verkayas tāifesi amelleri budur ki bunlar ruhbânlar gibi birkaçı bir yere cem‘ olup öyle yiyüp içerler. Ve bunlar şol mertebe fakra i‘tibâr iderler ki sâir agyinânın sofrası artuğına kanâ‘at iderler. Ve bunlar cânlu şey yimekden şol mertebe ihtirâz iderler ki suyı dahi kaynadup içerler. İhtimâldür ki içinde gāyet kücük ve nazarî hayâl bir hayvân ola dirler. Ve suyı kaynatdıklarının bir sebebi dahi, bunlar suyun dahi cânı vardur dirler, kaynatdıkda cânı izâle olur dirler[3851]. Ve bunların riyâları şol mertebedür ki ellerinde birer süpürge taşıyup yolda giderken ayakları basacak yeri süpürürler ki “Bir kücük hayvân var ise basup helâk itmeyelim” dirler. Ve bunlar beyâz esvâb giyüp ve dâimâ yalın ayak ve başı açık öyle gezerler. Ve bunlar niçe şeylere dahi nezr iderler, şöyle ki avret yanına varmamağa ve sakalını traş idüp veyâhûd yolmağı sevâb add iderler. Ve niçe bu misillü amel-i bâtılları vardur.

El-fakīr: Ve bu fakīr didikleri tāife dervîş-misâl bir kavim olup cümle ricâl ü nisâları her ne kadar ağır ve zahmetlü ve güç iş var ise irtikâb idüp ve anı işleyüp ta‘ayyüş iderler. Ve bunlar aslâ yeryüzinde yatmazlar, bir yoğun ip üzerine yatak yapup yatarlar, lâkin ayakların aslâ uzatmayup büzülüp yatarlar[3852]. Ve bunlardan ba‘zıları bir tenhâ yere varup ser-tâ-pâ bürehne bir ayak veyâ iki ayak üzre veyâhûd iki dizleri üzre oturup ve bir elini yukaru kaldırup ve bir elini koltuğı altına bend idüp veyâhûd dîvân durur gibi iki ellerin kavuşdurup veyâhûd iki yukaru kaldırup veyâhûd tepesine parmaklarıyla bend idüp muhassal her biri tarz üzre ol mekânda kazığa urulmış gibi niçe mâh u sâl ol hâl üzre aslâ yerinden hareket itmeyüp ve oturmayup ve yatmayup ve uyhusı geldikde ayağ üzre uyuyup ve durduğı yerde murdârlayıp hâl üzre gayri aluş ve mu‘tâd olup kalur. Ve sâir halk dahi bunları evliyâdur diyü gelüp murdârlığın atılayup

[3849] üç-dört kılıclı âdem bir zahm idemez H (203[b]) : üç-dört kılıclı âdemden korunurlar İ (357[a])

[3850] ve bunlarda şol mertebe cüst u çâbük âdemler vardur ki bir katar deveyi yan yana yatırup ve pertâv idüp üzerlerinden geçer ve her ne kadar yükrük at olursa berâber koşar H (203[b]) : - İ

[3851] izâle olur dirler H (203[b]) : izâle olur diyü i‘tikād iderler İ (357[a])

[3852] bir yoğun ip üzerine yatak yapup yatarlar, lâkin ayakların aslâ uzatmayup büzülüp yatarlar H (204[a]) : - İ

ağzına ta‘âm ve şarâb virüp hizmet itmeği sevâb add iderler. Ve bunlardan ba‘zıları yigirmi-otuz gün bir şey yimez. Ve bunlar bu hâlle niçe mâh u sâl durmakdan abanosa dönüp ve ellerini her ne gûne komışlar ve tutmışlar ise öyle kalup bir dahi eski hâline rücû‘ itmek mümkin olmaz. **[İ, II, 357b]** Ve’l-hâsıl bunlar ol durduğı yerde hemân[3853] kadîde dönüp ol hâlle mürd olup giderler[3854]. Ve bunlara şeytān hulûl idüp ba‘zı olmış ve olacak şeylerden haber virmekle bu dahi gelüp gidenlere haber virmekle ol kavm-i ahmâkān bunı kerâmetdür veyâ evliyâdur diyü ol murdâr ellerin ve ayakların öpüp du‘â taleb iderler. Ve’l-hâsıl bu Hindüstân memâlikinde bu misillü edyân-ı bâtıla-i muhtelifenin ve putperestlerin hisâbı yokdur. Lâkin ehl-i İslâm olanlar Hanefiyyü’l-mezheb, sâlih ve mütedeyyin ve emr-i ma‘rûfa mutī‘ ve nehy-i münkerden ictinâb idüp her ahvâlde şer‘-i şerîfe gāyet mutī‘ ve munkādlardur[3855]. Hikmetullâh Hakk sübhânehû ve te‘âlâ celle celâluhû hazretleri âleme tecellî kıldıkda hikmetlerinden dört kavme birer hikmet-i mukadder itmişdür ki sâir akvâmda yokdur, şöyle ki Hind kavminin parmakları ma‘rifetine, Arab kavminin lisânına, Yûnân kavminin aklına, Rûm halkının hüsnine virmişdür ki bu dört hikmet bu dört kavme mahsûsdur.

Et-ta‘rîf: Evvelâ Hind kavminin parmakları yapdıkları ve nesc itdikleri emtâ‘ ve eşyâlardan ince ve a‘lâ destârlar ve şeritler ve gayri nev‘ tülbendler ve üstlükler ve âbânîler ve burûclar ve câlîsî ve çegendûz kotanîler ve telli muhtârhânîler ve latīf Tūsî ve Kişmirî kemerbendler ve ketifî şallar ve donluk kârhâne işi sâde ve çegenli ve kalabudanlı şallar ve sûzenî mak‘adlar ve kalemkârî perdeler ve yorgan yüzleri ve mûmîleri ve sâir bu misillü eşyâlar, penbe ve harîr ve yünden yaparlar. Bunlardan gayri dahi a‘şâb ve elvâhdan yapdıkları çekmeler ve devâtlar ve niçe **[204b]** şeyler ki vardur. Gerek a‘şâb ve gerek sîm u zer ve nuhâs ve âhenden ve sâirlerden yapdıkları şeyler ve nesc itdikleri kumâş ve libâslar bir milletde ve bir memleketde dahi olmadığı cemî-i zevi’l-enzâr ve ulü’l-enzârın ma‘lûmları bir ahvâldür.

El-fesâhat: Ve sübhânehû ve te‘âlâ fesâhat ve belâgati Arab lisânına inzâl ve ihsân itmişdür ki işbu dünyâda tekellüm olunan lisânların efdali ve belâgat ve fesâhatda pâdişâhı makāmında olduğı Kur’ân-ı azîmü’ş-şân Arabî olduğı delîl ve burhân yeter[3856].

El-akl: Hakk sübhânehû ve te‘âlâ aklı kavm-i Yûnâniyân’ın kalbine ilhâk ve ilkā ve[3857] ihsân itmişdür ki hâlâ işbu İslâm içinde isti‘mâl olunan niçe ulûm-ı fünûn ve

[3853] ve’l-hâsıl bunlar ol durduğı yerde hemân İ (357ᵇ) : - İ
[3854] ol hâlle mürd olup giderler H (204ᵃ) : - İ
[3855] lâkin ehl-i İslâm olanlar Hanefiyyü’l-mezheb, sâlih ve mütedeyyin ve emr-i ma‘rûfa mutī‘ ve nehy-i münkerden ictinâb idüp her ahvâlde şer‘-i şerîfe gāyet mutī‘ ve munkādlardur H (204ᵃ) : - İ
[3856] fesâhatda pâdişâhı makāmında olduğı Kur’ân-ı azîmü’ş-şân Arabî olduğı delîl ve burhân yeter H (204ᵇ) : fesâhat ve halâvet ve letāfet olmaduğı müsellem ve imzâ olunmışdur İ (357ᵇ)

ilm-i hendese ve nücûm ve zâyirce ve ilm-i harîta ve ilm-i mûsikī ve libâs[3858] ve âlât-ı lâzimûn ve sınâyi‘ vü bedâyi‘-i şâyi‘ûn ki vardur, ekseriyyâ Yûnâniyânın îcâd ve ihtirâ‘ıdur[3859].

El-hüsn: Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hüsn ü cemâl ve hikmetini dahi Rûm memleketi halkına inzâl ve ihsân itmişdür ki Rûm memleketinde olan ricâl ü nisânın hüsn ü cemâli ve tarâvet ü letâfeti bir milletde ve bir memleketde dahi olmayup[3860] ve bâ-husûs ehl-i İslâm olanların rûy-i cebîninde olan nûr-i İslâm ke’ş-şemsi ve’l-kamer lem‘ân ve ayândur ki ekser-i nâs bu ma‘nâyı tefrîk ve temyîzde kāsır ve nâdânlardur. Ve eğerçi sâir milletlerde dahi güzel vardur, ol nazarda güzel görünür ve ba‘dehû bakdıkça bî-ân ve bî-nûr görünür ammâ ehl-i İslâm güzellerine nazar itdikçe hüsn ü letâfeti ziyâde görünür ve Rûm halkı ile sâir milletlerin şekl ü şemâil ve sîmâda dahi farkı vardur. Arab ve Ekrâd başka sîmâdur. Ekseriyyâ Ekrâd’ın sîmâda Arab’a müşâbeheti olup ve bir nev‘i dahi çingâneye müşâbihtür. Ve Acem ve Gürci ve Ermenî bunların sîmâları dahi birbirlerine müşâbihdür. Rus ve Abaza ve Çerkes bunlar birbirlerine müşâbihdür. Ve Leh ile Yehûd birbirlerine müşâbihdür. Ve Macar ve Hırvat ve Boşnak ve Arnevid birbirlerine müşâbihdür. İspanya’dan mâ‘adâ cümle Frenk birbirlerine müşâbih olup İspanya’nın Arab’a müşâbeheti vardur. Zîrâ ekseriyyâ esmer ve lâger ve ince bacaklı olurlar. Ve kavm-i Tatar başka sîmâ olup bir kavme benzemezler. Bu müşâbeheti ahvâli ekser i‘tibârıyladur, bunı fark gāyet dakīkdür. Ehl-i İslâm başka bir sîmâdur ki el-âyet: [3861]﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فی اَحْسَنِ تَقْویمٍ﴾ buyrulduğı üzre ahsen-i takvîm ile güzel Rûm memâlikinde yine ehl-i İslâm’da bulunur[3862]. Ve’l-hâsıl işbu Hindüstân kavmi sâirler nazarında hakīr ve za‘îf ve lâger ve nahîf bir tāifedür ammâ nev‘-i insânda yedleriyle ve parmaklarıyla nesc olup ve yapılan gayri eşyâlarda cümleden mümtâz ve müşârün-ileyh bir tāifedür. Ve bâ-husûs ta‘âm tabhı ve envâ‘-i eşribe ve murabbâlar

---

[3857] kalbine ilhâk ve ilkā ve H (204[b]) : - İ

[3858] hendese ve nücûm ve zâyirce ve ilm-i harîta ve ilm-i mûsikī ve libâs H (204[b]) : - İ

[3859] ekseriyyâ Yunaniyânın îcâd ve ihtirâ‘ıdur H (204[b]) işbu kavm-i Yunan’dan zuhûr idüp münteşir olmışdur İ (358[b])

[3860] inzâl ve ihsân itmişdür ki Rûm memleketinde olan ricâl ü nisânın hüsn ü cemâli ve tarâvet ü letâfeti bir milletde ve bir memleketde dahi olmayup İ (358[b]) : - İ

[3861] Tîn, 4. âyet.

[3862] ve eğerçi sâir milletlerde dahi güzel vardur, ol nazarda güzel görünür ve ba‘dehû bakdıkça bî-ân u bî-nûr görünür ammâ ehl-i İslâm güzellerine nazar itdikçe hüsn ü letâfeti ziyâde görünür ve Rûm halkı ile sâir milletlerin şekl ü şemâil ve sîmâda dahi farkı vardur. Arab ve Ekrâd başka sîmâdur. Ekseriyyâ Ekrâd’ın sîmâda Arab’a müşâbeheti olup ve bir nev‘i dahi çingâneye müşâbihtür. Ve Acem ve Gürci ve Ermeni bunların sîmâları dahi birbirlerine müşâbihdür. Rus ve Abaza ve Çerkes bunlar birbirlerine müşâbihdür. Ve Leh ile Yehûd birbirlerine müşâbihdür. Ve Macar ve Hırvat ve Boşnak ve Arnevid birbirlerine müşâbihdür. İspanya’dan mâ‘adâ cümle Frenk birbirlerine müşâbih olup İspanya’nın Arab’a müşâbeheti vardur. Zîrâ ekseriyyâ esmer ve lâger ve ince bacaklı olurlar. Ve kavm-i Tatar başka sîmâ olup bir kavme benzemezler. Bu müşâbeheti ahvâli ekser i‘tibârıyladur, bunı fark gāyet dakīkdür. Ehl-i İslâm başka bir sîmâdur ki el-âyet: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فی اَحْسَنِ تَقْویمٍ﴾” buyrulduğı üzre ahsen-i takvîm ile güzel Rûm memâlikinde yine ehl-i İslâm’da bulunur H (204[b]) : - İ

terbiyesi ve gûn-â-gûn hubûbât mülebbesleri yapması ve envâ‘-i ıtriyyât edhânı ihrâcında bir mertebe kemâl ve mahâretleri vardur ki bu şeylerde dahi bir millet bunlara mu‘âdil olamamışlardur.

Et-tabâyi‘: Ve bu Hindüstân kavminin tabî‘atleri cins ve hısset ile mecbûl olup ve müsâfir dahi sevmezler. Ve bunlarda şol mertebe mâldâr ve zengin âdemler vardur ki mâllarının hisâbını bilmeyüp böyle iken kendü boğazlarına dahi bir mertebe imsâkleri **[İ, II, 358a]** vardur ki bütün gün ahşama değin aç gezerler, şöyle ki gündüzlerde dükkânlarında veyâ hânda bir akça bakla alup ve eğer hıyâr zamânı [ise] bir akça hıyâr veyâhûd hâs ta‘bîr olunan salata veyâ birkaç hurmâ ile kanâ‘at iderler. Ve bu Hind memâlikinde a‘yân-ı vilâyet tüccâr tāifesidür ve hânda odaları vardur. Gündüzlerde hânda otururlar. Bin kîse ve dahi ziyâde mâla [mâlik] olan âdem ve dükkânda ve hânda oturan âdem bir kutu içine biraz bakla ve bir kutu içine nohut ve bir kutu içine biraz dakīk ve yanına bir gülbe şeker kamışı koyup ve bir kutu içine biraz bâdem ve bir kutu içine katır boncuğı koyup ol memleketde sâil dahi gāyet çok olup keşkûl ta‘bîr olunur şey ile gezüp cerr iderler. Bu sâil geldikde keşkûline bir nohut veyâ bir bakla veyâ gülbe şeker kaşığıyla bir kaşık dakīk virüp ve pek merhamet itdüğine bir bâdem veyâ bir katır boncuğı virüp birini pûş-rû itmezler. Ve bundan ne hâsıl olur dinür, ahşamdan gezer, konağına geldikde ol keşkûlde cem‘ olan şeyleri birbirlerinden ayırup başka başka yere kor. Ve böyle bir hafta cem‘ itdüği şeyleri satup anınla ta‘ayyüş iderler. Ve bu Hindüstân’da gerçi zengin âdemler çok ve akça dahi çok ammâ fukarâsı dahi bir mertebe **[205a]** çokdur ki haddi ve hisâbı yokdur. Ve fukarâsı gide gide zengin olmak dahi nâdir vâki‘ olur, meğer bâzârgânlardan biri biraz mâl ile âhar memleketlere ticâret ile göndere. Zîrâ ol vakitlerde zengin olmak irsle olur, aslında mâlı olmayan iş işlemekle akça arturup zengin olamaz. Zîrâ mahlûk gāyet çok olmağla akça gāyet azîz olup şöyle ki akşama değin iğne urup sûzenî mak‘ad işleyen âdemler günde iki para anca kazanur ve etmeği dahi kendüsi yanındadur. Böyle olduğı hâlde herkes ecdâdından gördüği üzre hâlinden şekvâ üzre olup libâs ve me‘âşda ecdâdından gördüği üzre kanâ‘at ider. Ve fukarâsının libâsı hurde yamalı hırkadur ki bu dahi tabaka üzredür ki bir tabakası gāyet fakīrdür ki sokaklarda ve mezbelelerde gezüp halkın eskiyüp atduğı eskileri devşirüp ve yıkayup sağ olan yerlerini ayırup ve ufak ufak birbirine diküp giyer. Bir tabakası dahi birkaç akça virüp terzilerden işe yaramaz ufak kırpıntı alur ve ol kırpıntı zolta ve rub‘ ve pâre kadar her ne kadar olur ise birbirlerine diküp giyerler. Muhassal fukarâsı lâ-yu‘ad ve lâ yuhsâdur.

El-a‘yân: Ve bu Hindüstân’da a‘yân[3863] tüccâr tāifesidür ki zengin ve mâldâr âdemler çokdur, şöyle ki etrâf u eknâfa üç-dört bin kîselik emtâ‘ ve cevâhir ile köleleri ve âdemleri ve kalyonları[3864] gider ve gelür bâzârgânları katı çokdur. Ve yüz ve iki yüz ve beş yüz kîseli âdeme ednâ ve bin kîseli âdeme evsat ve bundan ziyâde olanlara a‘lâ i‘tibâr iderler ki kendü mâbeynlerinde ve halk indinde ve ricâl-i saltanat indinde dahi ri‘âyet ve ikrâmları mâlına göredür. Bu ecilden bunlar mâl cem‘ idüp ve evi üzerine bayrak diküp a‘lâ gürûhına dâhil olmağa sa‘y iderler ki bin kîse akçaya mâlik oldukda evi üzerine bir bayrak diker. Ve ol bayrağı dikmek dahi pâdişâh iznine muhtâcdur, şöyle ki bir âdem bin kîseye mâlik olup bayrak dikmek murâd itdikde şâhbendere varup bâzârgânları dahi da‘vet idüp bir âlî ziyâfet ider ve her birlerine hediyyeler virür. Ve ba‘dehû cümle önüne düşüp vezîre götürürler. Vezîr dahi pâdişâha götürüp “Şâhbender sa‘âdetlü pâdişâhımızın sâye-i devletinde bu âdem bin kîse akçaya mâlik olup evi üzerine bayrak vaz‘ itmek recâ ider ve hâlâ ol kadar mâla mâlikdür. Fermân, sa‘âdetlü pâdişâhımız hazretlerinindür” diyü şehâdet idüp ve pâdişâh dahi bayrak virüp alay ile ve mehterhâne ile götürüp evi üzerine dikerler. Ve ol bayrağa bir âdem ta‘yîn idüp ahşam kaldırup **[İ, II, 358b]** sabâh vaz‘ ider. Ve bundan sonra ol âdem pâdişâh ma‘lûmı olup beyne’l-akrân mertebe sâhibi ve söz sâhibi olup inüp benim de haddini icrâ ider. Ve bu bayrak dimek bunlar indinde gāyet büyük iftihâr olup ve avretler arasında dahi eri bayrak sâhibi olanların bir cem‘iyyetlerde i‘tibâr ve pâyeleri vardur. Ve’l-hâsıl bunlarda yüz-iki yüz kîseli âdemlere bâzargân dayanmayup bu ayârda olanlara virürler[3865].

El-mesârif: Ve bu Hind tāifesi gāyet hasîs ve hisâbî tāife olup ammâ nefslerine zebûn ve mağlûblardur. Ya‘ni gāyet nefsânî ve mücemmi‘ olmalarıyla avretlerine mağlûb olup haracları çok ve ağırdur[3866], şöyle ki âdemine ve küfvine göre be-her yevm ıtr ve şükûfe ve meyve ve ta‘âm ve şarâb ve sükkerî mülebbes ve murabbâ ta‘yînleri vardur, şöyle ki bunların kibâr avretleri hizmete müte‘allik aslâ bir şey itmeyüp hemân yiyüp ve içüp ve gülüp ve oynayup çeng u çegāne ve saz u sözle zevk u safâ idüp kendü vücûdlarını terbiye idüp ve zînet virmeden gayri işleri yokdur.

En-nisâ[3867]**:** Ve bu Hindüstân’ın âb u havâsı avretlere yaramağla hüsn-i sîmâda erlerine muhâlifdür, şöyle ki Hindüstân halkının ricâli ekseriyyâ esmer ve lâger olup beyâz ve lahm ve şahm sâhibleri azdur ve anlar dahi Rûm halkından mütevellidlerdür.

[3863] a‘yân H (205[a]) : - İ

[3864] ve kalyonları H (205[a]) : - İ

[3865] ve’l-hâsıl bunlarda yüz-iki yüz kîseli âdemlere bâzargân dayanmayup bu ayârda olanlara virürler H (358[b]) : - İ

[3866] çok ve ağırdur İ (358[b]) : çokdur H (205[a])

[3867] Bu başlık İ nüshasının 359a sayfasında yer almaktadır.

Ammâ avretlerine hüsn ü cemâl ve tenâsüb a‘zâya mâlik avretler vardur ki nazîre kabûl itmez. Ve bâ-husûs Kişmîr’de kudretden sürmelü ve cîrân gözlü ve buğday enlü ve hilâl kaşlu ve incü dişli ve kırmuzı yanaklu ve kiraz dudaklu ve gabgablu tenâsüb a‘zâ sâhibesi hûb-sûret ve melîh-ülfet ve hoş-sohbet avretler vardur ki âhar memleketlerde misli ve nazîri nâdir bulunur. Ve hattâ yakın zamânda İstanbul’a elçi gelüp haremini ma‘an getürmiş idi. Kabasakal mahallesinde **[205b]** Kapucıbaşı Kara Bayram’ın evine kondurmışlardı. Avretinin hüsnü şuyû‘ bulmağla kibârdan çok havâtîn görmeğe gelüp ve ol mahallede hem-civâr ihtiyâre hemşîremiz var idi. Ol dahi varup görmüş. “Hâlâ İstanbul’da bu güzellikde avret yokdur” diyü nakl eyledi. İstanbul’da mat‘ûnen vefât idüp yine hemşîremiz gasl eyledi. Hikmet-i Hakk ile ricâli çirkin olan tāifenin avretleri güzel oluyorur. Kavm-i Tatar ve Kalmuk ve Kürd ve Türkmen ricâlleri ma‘lûm ammâ ekseriyyâ avretlerinde güzel olur ki âdemi şaşırur.

El-âdet: Ve bu Hindüstân’ın kibârlarının vakt-i hâbda âdetleri budur ki eğer er, eğer avret gāyet a‘lâ ve ince burûcdan birer gecelik bol ve vâsi‘ gömlekleri vardur. Her gice anı giyüp yatarlar, şöyle ki yatak mahalli oldukda eri içerü gelmezden mukaddem avreti soyunup ol gice gömleği giyer ve ba‘dehû döşek ortasına[3868] oturur ve şîşe ile ıtr-i şâhî getürüp bir mikdâr ucuna korlar. Başından ayağına varınca tılâ ider ve ba‘dehû döşeğe ve yorgana gül suyı serperler ve ba‘dehû buhûrdâna biraz ûd ve anber koyup ol avret gömleği içinden üzerine tutar ve yorganı dahi câriyeler dört tarafından başı üzerine tutup buhûr tamâm oldukda işâret idüp kaldırurlar. Hemân avret dahi ol anber ve ûdun tütünüyle yorgana sarılup yatar ve eri dahi içerü geldikde soyunup câriyeler anı dahi bu minvâl [üzre] buhûrlayup ve ba‘dehû avretin döşeğine girüp yatarlar. Âdet-i kibârları budur, ammâ zihî hûb âdet![3869]

Et-ta‘âm: Ve bunlarda kahvealtı yokdur. Sabâh oldukda yâ gülbeşeker veyâ murabbâlardan kangısını ister ise bir kaşık ve iki kaşık yiyüp iki fincân kahve içerler. Ve kahveye şeker koyup ve bâdem yağı ve yâhûd ûd ve karanfil yağı koyup ve ûd veyâ anber eküp içerler. Lâkin bunları faslına göre isti‘mâl iderler. Ve bunların kibârlarının mahsûs olan ta‘âmı gāyet terbiyeli ve latîf ve pâk olup şöyle ki bahâr kısmı iktizâsı olana envâ‘-i bahâr koyup ve takviyeti hâtırı içün anber dahi koyup veyâ üzerine ekerler. Ve bunlarda envâ‘-i ta‘âm çokdur ammâ cümleden ziyâde i‘tibârları çorbaya ve köfte kebâbı ve birkaç nev‘ pilâv olup lâkin cümleden ziyâde ikbâl ve i‘tibârları koyunî pilâvıdur ki kuzu veyâ tavuk veyâ koyun etiyle olup en makbûl ta‘âmları pilavdur ammâ

[3868] ortasına H (205^{b}) : üzerine İ (358^{b})
[3869] âdet-i kibârları budur, ammâ zehî hûb âdet H (205^{b}) : - İ

bir mertebe latîf tabh iderler ki ta‘bîr olunmaz. Ahşam yiyecek ta‘âmı bir âdem mahsûs pilavda hizmet idüp aşına ve pirincine ve içine vaz‘ olucak[3870] nohut ve bâdem ve kişniş ve fıstık ve envâ‘-i bahâr dahi korlar. Ve neberdâd ve kaygane ile ve gayri şeyler ile niçe gûne pilavları dahi vardur. Ve mu‘allâ ve müzekkî ta‘bîr olunur bir pilavları dahi vardur ki lâkin cümleden **[İ, II 359a]** makbûl ve mu‘teber olan ol zikr itdüğimiz pilavdur. Ve envâ‘ çorbaları gāyet latîf tabh idüp husûsan köfte kebâbını dahi gāyet ra‘nâ iderler. Ve sâir luhûmât ve hamîr işi ta‘âmları dahi çok olup cümlesini harçlı ve hizmet pâk ve latîf yaparlar. Ve soğuk ta‘âmları ki vardur bi’l-cümle gül susuz itmeyüp cümlesine gül suyı korlar. Ve bunların gül suları gāyet keskin kokar[3871]. Birkaç nev‘ hoşâb envâ‘-i tûrşî ve sebzevât ve kâseler ile sofralarına şerbet dahi korlar. Ve bunların ziyâfetleri olmaduğı vakitde iki-üç nev‘ ta‘âmdan ziyâde tabh itmezler ve kendülere mahsûs ta‘âmdan etbâ‘ yimezler zîrâ ancak kendülerine kifâyet idecek kadar tabh idüp huddâm ta‘âmları başkadur. Ve ziyâfetlerinde dahi ta‘âmlarının envâ‘ı azdur ammâ cümle sükkerî ve gāyet a‘lâ tabh iderler ve şeker işleri ve murabbâ envâ‘-i eşribede gāyet mâhirlerdür. Ve bunların ilm-i tıbba gāyet şugulleri ve i‘tibârları olmağla gerek ta‘âm ve gerek şarâb ve gerek murabbâ ve ger[ek] meyve ve gerek sebze, vaktine göre isti‘mâl idüp ya‘ni yazın hârr şeyler ve kışın tabî‘atı bârid şeyler yiyüp ve içmeden gāyet ictinâb ve ihtirâz iderler. Ve bu Hind hükemâsı kavliyle bir âdem yemede ve içmede ve hareket ve sekenâtda ve nevmde ve cimâ‘da vakt-i zamânlarına göre ri‘âyet ve i‘tibâr idüp ve i‘tidâl üzre amel itse ömr-i tabî‘i yüz yigirmi yıldur. Anâsır-ı erba‘a üzre lâ-büdd ol âdem yüz yigirmi yıl yaşar dirler. Ve’l-hâsıl bunlar gāyet hasîs ve denî bir tāifedür ammâ haremleri tarafına masrafları çok olup ve imsâk dahi idemezler ve libâs ve cevâhirleri hod bir mertebe ağırdur ki takrîri istib‘âd olunur.

Ahvâl-i asker: Ve bu Hindüstân saltanatının askeri gāyet çok olup ve düşmenleri dahi çokdur, şöyle ki garb tarafında Acem ve Agvât ve Belûc ve şarken ve şimâlen Tatar ve Çin ve Yaban cezîresi mahlûkları ve cenûben ve sâhilen Frenk tāifesi ve cezîrelerinde hod ecnâs-ı mütenevvi‘a ve edyân-ı muhtelife kıralları bunlara aduvv olmalarıyla her taraf muhâfazalarında birer vezîr-i serdâr ile niçe bin muhâfız asker ve birkaç bin mu‘allem cenk fîlleri vardur. Ve bu Hind tāifesi cenge heves itmeği severler

[3870] en makbûl ta‘âmları pilavdur ammâ bir mertebe latîf tabh iderler ki ta‘bîr olunmaz. Ahşam yiyecek ta‘âmı bir âdem mahsûs pilavda hizmet idüp aşına ve pirincine ve içine vaz‘ olucak H (205^{b}) : - İ

[3871] ve neberdâd ve kaygane ile ve gayri şeyler ile niçe gûne pilavları dahi vardur. Ve mu‘allâ ve müzekkî ta‘bîr olunur bir pilavları dahi vardur ki lâkin cümleden [İ, II 359a] makbûl ve mu‘teber olan ol zikr itdüğimiz pilavdur. Ve envâ‘ çorbaları gāyet latîf tabh idüp husûsan köfte kebâbını dahi gāyet ra‘nâ iderler. Ve sâir luhûmât ve hamîr işi ta‘âmları dahi çok olup cümlesini harçlı ve hizmet pâk ve latîf yaparlar. Ve soğuk ta‘âmları ki vardur bi’l-cümle gül susuz itmeyüp cümlesine gül suyı korlar. Ve bunların gül suları gāyet keskin kokar İ (358^{b}-259^{a}) : - H

ve mukaddemâ bunların cengi kılıc ve ok ve yay ve sapan ve mızrâk ve harbe ve hışt idi ammâ şimdi Frenk tāifesi ol taraflara **[206a]** müstevlî olalı top ve tüfenk dahi isti‘mâl idüp güzel tüfenk kullanır âdemler peydâ itmişlerdür, lâkin ekseri yine Rûm yiğitleridür. Ve ma‘lûm ola ki Hindüstân askerinin piyâdesi atlusından cenkcidür ve eğer top ve tüfenk olmasa kılıc cenginde bunlar ile kimse cenk idemezdi. Zîrâ bu Hind kavmi sebük-rûh ve cüst u çâbük tāifedür, şöyle ki bunlarda **[İ, II, 359b]** çok âdem vardur ki meşhûr yüğrük atla berâber koşar ve belki geçer. Ve bir katar deveyi yatırup pertâv edip sıçrar ve bunlarda iki elinde kılıç ikisini birden fer-â-fer başı ve ayağı altından çevirüp ve iki eliyle bir şeye urup sağ eli ile niçe keser, sol eli ile öyle keser ve seğirdüp gelüp yere ayağın urup havâya kalkar. Ve havâ[da] takla dönüp yere ayağ üzre durur. Ve kılıc ile lu‘blar ve hünerler iderler ki âdem hayrân olur. Ve bu kılıc cenginden ise eline ve ayağına çâpük olmaludur. Bunlar ise atla berâber seğirdüp ve sıçrayup bir âdem başı üstünden geçmek bunlar indinde emr-i esheldür. Ve bunlar ok atmada ve matrak ilminde dahi mâhirlerdür. Elinde matrak bulundukda üç-dört kılıca karşu kor. Ve sapan taşı atmada hod bir mertebe mahâretleri vardur ki bir serçeye atsalar tahallüf itmeyüp ururlar. Muhassal eğer top-tüfenk olmasa çâpüklükleri sebebiyle bunlarla kimse cenk idemezdi. Ammâ top ve tüfenge gāyet muhanneslerdür. Ve eğerçi şimdi bunlar dahi tüfenge heves idüp iyi tüfenk atarlar vardur ammâ mahallinde cebânlıkları sebebiyle edâ ve cür’ete kādir değillerdür[3872]. Ve bunların böyle sebük-rûh ve cüst u çâpük olmaları ta‘âmı az yiyüp ve suyı dahi az içdikleridür. Ve bularda sâ‘îler var imiş ki suya idmân idüp bir hafta ve on gün su içmeyüp bir günde otuz-kırk sâ‘at yol yürürlermiş. Ve bu Hindüstân’da ulak içün menzilhâneler ve bârgîr yokdur ve sâ‘at başına bir âdem konmışdur. Bir vilâyete fermân irsâl itdiklerinde evvel menzil başında olan âdeme virürler. Ol dahi dolıdizgin segirdüp ilerüde durana, ol dahi alup ol yerine ulaşdırur. Bu minvâl üzre elden ele bir günde yüz sâ‘at yere vâsıl olur. Ve cevâbı gelmelü ise hem-çünân irtesi gün cevâbı gelür[3873].

Cenk-i fîl: Ve bu hayvân gāyet müdrik olup her ne ta‘lîm olunsa tîz fehm ider. Ve hattâ bir lisân bilmez âdem ile bir fîli getürüp ikisine bir şey ta‘lîm idüp söyleseler, ol söyledikleri lisânı ol âdemden mukaddem tîz anlayup fehm ider dirler. Ve bunlara

[3872] ammâ top ve tüfenge gāyet muhanneslerdür. Ve eğerçi şimdi bunlar dahi tüfenge heves idüp iyi tüfenk atarlar vardur ammâ mahallinde cebânlıkları sebebiyle edâ ve cür’ete kādir değillerdür H (206ª) : - İ

[3873] ve bunların böyle sebük-rûh ve cüst u çâpük olmaları ta‘âmı az yiyüp ve suyı dahi az içdikleridür. Ve bularda sâ‘îler varimiş ki suya itmân idüp bir hafta ve on gün su içmeyüp bir günde otuz-kırk sâ‘at yol yürürlermiş. Ve bu Hindüstân’da ulak içün menzilhâneler ve bârgîr yokdur ve sâ‘at başına bir âdem konmışdur. Bir vilâyete fermân irsâl itdiklerinde evvel menzil başında olan âdeme virürler. Ol dahi dolı-dizgin segirdüp ilerüde durana, ol dahi alup ol yerine ulaşdırur. Bu minvâl üzre elden ele bir günde yüz sâ‘at yere vâsıl olur. Ve cevâbı gelmelü ise hem-çünân irtesi gün cevâbı gelür H (206ª) : - İ

cenk ta‘lîm iderler, şöyle ki hortûmına kılıc bağlayup mahallinde yemîn ü yesâr ve önine gelenleri çalar. Ve bunların hortûmına bağladıkları kılıc tarzı başka bir şeydür. Ve bunların mu‘allimleri vardur ki her gün bunları ta‘lîm idüp ve birbirleriyle döğüştürüp ve güleşdirürler ve koşdurup seyr iderler. Ve cenge gitdiklerinde bu fîllerin üzerine günden bir siper yapup iki tarafına sekiz ve on ve on iki âdem oturup ok ve tüfenk ile ol fîl üzerinden cenk iderler[3874]. Ve bu fîller dahi mağlûbiyyeti fehm idüp bir seferde askerin bozulduğını fehm itdikde bir kerre girü döndükden sonra bir dahi düşmen üzerine döndürmek muhâl olup âdemden ziyâde kaçarlar. Cür’etde ve cebânlıkda hemân âdem gibidür. Meselâ ba‘zı vilâyetin âdemleri çeri ve cesûr olup ve ba‘zı vilâyetlerin muhannes ve cebân olduğı gibi bu fîllerin dahi ba‘zı memleketde olanları yavuz ve şedîd yüreklü olup her ne üzerine salsa uğrar. Ve ba‘zı semtin fîlleri yavaş ve ürkek olup mahallinde her bir şey üzerine varamaz. Ayniyle insân gibi yararı yarar ve korkağı korkak olur. Ve bu hâlet at kısmında dahi vardur. Ve bu fîllerin yürümekde ve seğirtmekde ve kuvvetde ve cüssede birbirlerinden farkları vardur ki ayniyle at gibidür.

Aded-i asker: Ve bu Hindüstân saltanatının askeri gāyet çokdur, şöyle ki atlu ve piyâde bir milyon ya‘ni on kerre yüz bin asker ve kırk bin fîlleri vardur. Zîrâ **[İ, II, 360a]** bunlarda kırk büyük eyâlet ya‘ni büyük hükûmet vardur[3875] ki her birleri ve saltanat i‘tibar olunur. Ve bunlarda ba‘zı hükûmet vardur ki Çin ve Yaban cezîresi ve Acem ve Tatar ve deryâ tarafları hudûdına düşmekle ol vilâyetler muhâfazıyçün yüzer binden ziyâde asker ve birkaç bin fîl ile ale’d-devâm ol vilâyetlerde mevcûd olup ol vilâyetleri muhâfaza iderler. Ve bunlardan mâ‘adâ bir büyük seferleri vâki‘ oldukda yine bir milyon atlu ve yaya ile sefere gidebilürler. Ve bunların saltanatında on iki bin cenk fîli mevcûd olmak ünvân-ı saltanatlarındandur. Ve hattâ Timurlenk **[206b]** bunlar üzerine sefer ideceğini haber aldıklarında bunlara tâbi‘ pâdişâhlara dahi haber idüp “Ahvâl böyledür eğer bunun def‘ine gönül birliği idüp yardım itmezseniz bu âteş sizlere dahi sirâyet itmesi mukarrerdür” diyü imdâd taleb itmekle ol pâdişâhlar dahi cümlesi imdâd virmeleriyle iki milyon asker ve kırk bin fîl ile Timurlenk’e karşu vardılar.

Sefer-i Timur alâ Hindüstân: Timurlenk Hindüstân’a sefer itmek murâd itdikde Hindüstân pâdişâhlarının ittifâk ve ittihâdlarını ve iki milyon asker ve kırk bin fîl cem‘ itdiklerini haber aldıkda ukalâsıyla meşveret idüp “Ahvâl böyle, bunların askerinden ve çokluğundan havf olunmaz. Ammâ kırk bin cenk fîli hâzır idüp ve

[3874] ve cenge gitdiklerinde bu fîllerin üzerine günden bir siper yapup iki tarafına sekiz ve on ve on iki âdem oturup ok ve tüfenk ile ol fîl üzerinden cenk iderler İ (359ᵇ) : - İ

[3875] kırk büyük eyâlet ya‘ni büyük hükûmet vardur H (206ᵃ) : kırk sancak ya‘ni büyük hükûmet İ (360ᵃ)

üzerlerine siperler yapup kemândârlar tedârük itmişler. Bu kadar fîl ile cenk müşkil, buna ne tedârük görmek gerekdür?" didikde ulemâdan tevârîh-âşinâ biri kelâma tasaddî idüp dir ki "Pâdişâhım! İskender-i Rûmî dünyâyı dolaşup Hindüstân'a geldikde Puru pâdişâhı böyle kırk bin ve bî-hisâb asker ile karşu geldi ammâ feylesoflar tedbîri ile Hindüstân askerini yine kendü fîlleri kırup pâymâl itmeleriyle bütün Hindüstân'ı zabt idüp ve tarafından pâdişâh zabt idüp ve ba'dehû geçüp gitdi. Ve tedbîrleri dahi böyle idi ki bu fîl kısmı âteşi gāyet sevmeyüp âteşden kaçar. Ve hây u hûy ve şamata ve tabl u sûrnâ sadâlarını dahi sevmeyüp kaçar. Böyle olmağa birkaç bin bârgîr ve esterin semerlerini sudan söğünmez ba'zı eczâ ve neft yağlı paçavralar ile doldurup ve semerlerini dahi tılâ idüp ve kapak gibi nuhâsdan vâfir evânî yapdırup cenk mahallinde ol davarların kuyruğına bağlayup ve ol davarların semerlerine âteş idüp fîller üzerine sürdiler. Fîller âteşi görüp ve ol davarların kuyruğına bend itdikleri bakır ve evânî sadâsını ve hây ve hûyı işitdikde ürküp geri döndiler. Fîlbânlar çengâl urup bir vechle zabt idemeyüp ve üzerlerinde olan kemândârları yere bırakup ve asker üzerine uğrayup ayağ altında helâk itmeleriyle cenge dahi hâcet kalmayup bütün Hindüstân'ı bu vechle feth ve zabt eyledi" didikde hemân ol sâ'at bu şeyler tedârükine fermân eyledi. Ve ol tedârük itdikleri hîleleri bunlardur ki zikr olunur. Evvelâ itdikleri tedbîrin biri zikr itdüğimiz üzre yigirmi bin kadar bârgîr ve katırın semerlerini tedârük itdiler. Ve ikinci tedârükler bârgîrlerin kuyruğına bağlamak içün ince sahn ve kapak tarzı bakır yaptırup ve her birine bir delik yapdırup ve birer tokmak kayışı bağlayup birkaç yüz yük bakır hâzır eylediler. Ve üçünci tedbîrleri bu idi ki sehpa didikleri bıtrak gibi bir şeydür ki yere bırakdıkda bir sivrisi yukaru kalur. Ve bundan dahi niçe yüz yük yapdırup hâzır itdiler. Ve dördünci tedbîrleri bu idi ki cümle askerine ortası bütün deliksiz bir na'l yapdırdı ki cenk güni bu batrakları fîllerin geleceği alayları yolına dökdükleri vakitde ve ol âteş davarlarını fîller üzerine sürdiklerinde atlar ayağına yatmamak içün ol gün atlarını bu yekpâre na'l ile na'layalar. Ve bu na'lları dahi yapdırup cümle askere birer değim na'l virüp ve tenbîh itdiler ki cenk mahalline varmazdan bir gün mukaddem na'llar ile atla na'layalar. Ve bu şeyler hâzır olup ve sâir tedârüklerin gördükden sonra misâl-i cerâd asker-i bî-şumâr ve ecnâs-ı muhtelife Tatar-ı hûnhâr ile cûş u hurûş idüp Hindüstân'a azîmet **[İ, II, 360b]** itdiler.

Ahvâl-i asker-i Timur: Ve bu Timur askerinin ahvâli böyle idi ki sefere gitdiklerinde aslâ zahîreye müte'allik davarlarına alîka müte'allik bir şey getürmeyüp çâder ve örtü ve döşek ve atlarına çul, bu misillü bir şey götürmezlerdi. Ve yolda giderken vuhûş u tuyûrdan her ne bulur ise sayd idüp ekl iderlerdi. Ve kondukları yerde

olan sularda dahi balık ve kaplumbağa ve sâir her ne olur ise tutup ekl iderlerdi[3876]. Ve ba‘zı otlar ve kökler devşirüp ve sulardan balık avlayup yerlerdi. Ve kesret-i insân ve davar dahi şol mertebe idi ki asker içinden kuş uçsa yol bulup çıkamazdı. Zîrâ bu kavm-i Tatar kuş ilminde mâhir ve sayd u şikâra mâil olmalarıyla ordularında şâhin, ispir, balaban ve doğan ve karagöz ve sungur ve atmaca ve hattâ kara kuşları dahi var idi ki elçi kuşların dahi hisâbı yok idi. Ve her nereden bir kuş kalksa ilerüden ve girüden ve sağdan ve soldan kuşlar salı-**[207a]**virüp bi-eyyi-hâl tutarlardı.

El-istidrâc: Ve bunların istidrâcı dahi şol mertebe idi ki bir gün bir gāyet koca Tatar ve atlında atı dahi zebûn ve elinde bir zebûn doğan av ararken su kenârında bir kuş görüp elindeki doğanı ol kuşa salar. Zebûnlıkdan biraz uçup bir yere konar ve ba‘dehû yine biraz uçup bir yere konar. Bu minvâl üzre üçüncide varup ol kuşı tutar. Gûyâ ol kuş bağlu gibi durup kaçmağa mecâli olmaz. Ârifin biri bunı temâşâ idüp bunların kuvvet-i istidrâclarına ta‘accüb ider. Ve bunun gibi karada ve suda her ne görseler kendülerine musahhar olup firâra mecâlleri olmazdı. Ve atları dahi bir şey bulunmaduğı vakitlerde ağac yaprağı ve dalları ve kabuğı ve çalı ve çırpı ile geçinüp ve ayağıyla yeri kazup ba‘zı otlar ve kökler ile geçinürlerdi. Ve kendüler hod vuhûş u tuyûrdan her ne olur ise yiyüp ve bulmadıkları vakitlerde üç gün bir şey yimeseler sabr u tahammül iderlerdi. Ve buldukları vakitlerde dahi her biri birkaç âdem kadar yerlerdi. Ve Timur’a itā‘atleri şol mertebe idi ki eğer cenkde ve eğer gayri şeyde kendülerine emr itdikde âteş dahi olursa çekirge gibi uğrayup kesretelerinden nâşî ol âteşi söğündürüp ve su ise doldurup birbirleri üzerinden geçerlerdi.

Ahvâl-i cenk: Çünki Hind iklîmine duhûl itdiler, Hindüstân pâdişâhı ve ana tâbi‘ pâdişâhlar iki milyon asker ve kırk bin cenk fîli Timur’ı istikbâl idüp iki deryâ-misâl asker karşuya karşu konup yarın cenk olacakdur. Timur ol tedârük itdüği bârgîrleri ve semerlerini ve ol bakırları hâzır itdirüp ve ol batrakları dahi gice ile ol cenk olacak mahalle birkaç sâ‘at yere değin[3877] dökdürüp ve atları na‘lladup sabâh oldukda Hind askeri kesretlerine ve fîllerine mağrûren deryâ gibi cûş ve seyl gibi hurûş idüp ve ol kırk bin fîlî askeri önine dizüp siper eyledi. Ve fîller ardına piyâde askerlerini sâf-ber-sâf dizüp ve anların ardına dahi gürûh-â-gürûh atlu askerlerini tertîb ve her fîl üzerine sekiz ve onar kemândârlar koyup bu tertîb-i te’ennî Timur askeri üzerine yürüdiler ve her fîl üzerinde siper ve onar ve on ikişer âdem olup kuvvet-i fîlleri işbu fîller idi[3878] ve

[3876] ve kondukları yerde olan sularda dahi balık ve kaplumbağa ve sâir her ne olur ise tutup ekl iderlerdi H (206ᵇ) : - İ

[3877] birkaç sâ‘at yere değin İ (360ᵇ) : - H

[3878] ve her fîl üzerinde siper ve onar ve on ikişer âdem olup kuvvet-i fîlleri işbu fîller idi İ (360ᵇ) : - İ

birbirlerine yakın geldiklerinde Timur askerini gözlerine kesdirüp fîllere cengâl urup sür‘atle yürüyüp ol bıtraklar üzerine geldiklerinde fîllerin ayağına batup başka hareket itmeğe başladıklarında Timur askeri za‘f gösterüp te’ennî ile girü çekildiklerinde fîlbânlar cengâl urup sür‘atle ilerü gideler ki Timur askerini ürküdeler ammâ **[İ, II, 361a]** haberleri yok ki ol bıtrakların ayağına batmağla ilerü gitmek değil, üzerlerinde olan Hindîleri ve siperler silkinüp yere bırakmağa başladıklarında Timur tarafından dahi ol bârgîrlerde ve katırlarda olan semerlere âteş idüp mızrâklar ile fîller üzerine sürdiler. Fîller âteşi görüp ve kuyruklarında olan bakırların şamatasını ve bu kadar tabl ve sûrnâ sadâsını işitdiklerinde hemân girü dönüp ve üzerlerinde olan Hindîler yere atup ve dolu dizgin yaya askeri üzerine uğrayup pâymâl iderek ol dip askeri üzerine yürüdüklerinde anlar dahi şaşup beri tarafdan Tatarlar dahi sırık urup ol âteş davarlarını fîller ardınca sürerler ve âteş dahi arkalarına te’sîr idüp çünki Timur askeri tarafına kaçmağa yol yok, ol kaçan fîllerin ardına düşüp ol eczâ ile olan paçavralar ise ne mertebe şedîd yanar, Allâhu ekber! Âteşden bir asker bunlar üzerine yürüyüş idüp ve ol bakırların ve bu kadar tabl ve sûrnâ ve Tatarların hây u hûyları sadâsından göklere velvele ve yerlere zelzele düşmekle kıyâmetden bir alâmet olup ve ol cenk fîllerinden mâ‘adâ ordularında olan yüz binden ziyâde ahmâl ü eskāl fîlleri ve sâir davarları dahi ürküp önlerine gelen atlu ve piyâde fakīr Hindîleri çiğneyüp pâymâl itmeleriyle gelen askerlerinin öşri mertebe halâs olmayup ve sâirlerin dahi Tatarlar kırup ve bu takrîb ile bütün ordularını ve bârgâh ve bengâhlarını ve mâl ve erzâklarını zabt idüp ve ba‘dehû Hind memleketi tahtgâhına varup oturdukda ol cenkde helâk olan pâdişâhların ve büyük hükûmetlerin ve sâir sancakların cümlesine tarafından pâdişâhlar ve hâkimler nasb idüp **[207b]** bir sene içinde böyle saltanat-ı uzmâ ve memleket-i vüs‘âyı kendüye tâbi‘ ve müsahhar idüp ve ile’l-ân Hind’in baş saltanatı pâdişâhı Timur neslindendür. Ol ecilden buna saltanat-ı Moğol dahi dirler. Ve sâir müstevlî olup alduğı ve harâb idüp âşiyân-ı bûm u gurâb itdüği vilâyetleri böyle bir vechle ve tedbîr ve âsân vechle kabza-i teshîre getürüp rûy-i arzda dökdüği kanın ve itdüği zulm ü fesâdın vasf u ta‘rîfi kalem ile tahrîr ve lisân ile takrîr mümkin olmayup hemân yalnız Bağdâd’dan **[İ, II, 361b]** on iki kerre yüz bin ricâl ve nisâ ve sıbyân katl olunmışdur diyü menkūldür. Timur’un Hind’i[3879] zabt idüp ve Îrân tarafında istiklâlinden sonra rûy-i arzda sultānu’r-Rûm merhûm Yıldırım Bâyezîd’den mâ‘adâ kendüye ser-fürû idüp kulunum dimez ve bâc u harâc virmez bir pâdişâh kalmamış idi. Hurûc idüp cenk ile mürûr iden senelerden mâ‘adâ otuz altı sene

[3879] Bu kısımdan sonraki bilgiler İ nüshasının 437b, 438a ve 438b varaklarında görülmektedir. Fakat anlatılanların düzeni H nüshasından farklı olduğundan ilgili kısım aşağıda dipnotta gösterilmiştir.

bu minvâl üzre pâdişâh olup Rûm etrâflarında ve Arabistân hudûdlarında dolaşup ve Haleb ve Şâm'ı alup Rûm tarafına ta'arruz itmezdi ki "Bunlar dâimâ küffâra gazâ idüp bilâd-ı İslâm'a sedd-i sedîd olmışlardur" diyü müsâmaha iderdi ki eğer bir rûy-i dil gösterüp tâbi' olmak ihtimâli olur ise kız virüp ve kız alup akrabâ olmak idi. Ve gâhî bir şey bahâne idüp muhabbetnâme-i elçi gönderüp zamîrin yoklardı. Ammâ Sultān gāyet gazûb ve gayûr pâdişâh olmağla gelen elçilere aslâ iltifât itmeyüp nâmenin mefhûmını tekebbürâne ve tecebbürâne tahrîr itdirdi ve Timur yine müsâmaha iderdi ve hem dâimâ tāli'in yokladup gāyet kuvvetde bulurlardı. Ve yanında olan ulemâ dahi vakti düşdükçe Timur'ı Rûm'a seferden men' iderlerdi. Ammâ sonralarda merhûm pâdişâhın tekebbür ve tecebbür ve gazabı müştedd olup sefk-i dimâya meyl itmekle nakl olunur ki şeyhü'l-vâsılîn Hâmid-i Aksarâyî hazretleri varup nâ-meşrû' ve münker-i sefk-i dimâ ve tekebbür ve tecebbür ve gazab husûsları içün kendüye [nasîhat] itdikde şeyh hazretlerine "Kec eyledi" ve şeyh-i mezbûr dahi "Şöyle zann olunur ki Hakk te'âlâ sana bir adüvv musallat eyleye ki anın def'ine kādir olmayasın" didi. Ve ba'dehû kutbü'l-vâsılîn Hazret-i Emîr-i Buhârî kuddise sirrehü'l-azîz hazretleri dahi varup ol husûslar içün tenbîh ve nasîhat itdikde Yıldırım Hân ana dahi gazab idüp helâkine kasd itmekle Hazret-i Emîr bed-du'â idüp اللّٰهمَّ سلِّط عليه عَدُوًّا لا يستطيع دفعه[3880] didi. Ve bu esnâlarda Bağdâd pâdişâhı Sultān Ahmed ve Âzerbaycân pâdişâhı Kara Yûsuf kaçup Sultān Yıldırım yanına gelmişler idi. Anların igvâsıyla pâdişâh kalkup Aydın ve Saruhân ve Germiyan vilâyetlerin alup ve Menteşe'yi dahi alup zabt eyledi. Ve ba'dehû Kara-Osmân vilâyetinden Sivas ve Malâtıyye'yi alup ve ba'dehû Erzurûm ve Erzincân sâhibi Taharten Beğ'e âdem gönderüp harâc istedi. Ol dahi itā'at ve inkıyâd eyledi. Lâkin pâdişâh anın ahdine i'timâd itmeyüp ehl ü ıyâlini sürüp Burusa'ya götürdi. Ve Tāhir Beğ dahi ahvâlden gāyet melûl olup Timurlenk'e varup âşikâre eyledi. Ve Timur dahi bunca senelerden beri belki itā'at ider diyü üzerine gelmeğe müsâmaha ve hem tāli'inden hazer iderdi. Çünki itā'atden ümîd kat' idüp ve alduğı vilâyetlerin beğleri dahi kaçup Timur yanına varup şekvâ itmeleriyle Timur[3881] dahi nâme yazup gönderdi ki "Taharten Beğ kadîmî bizim âsitânımızda müntesib olduğı mülûkümüz iken ana ta'arruz eylemek vaz'-ı ma'kūl değildür. İmdi anın ehl ü iyâlini ve memleketini kendüye teslîm idüp ve bundan mâ'adâ benim hasmım olan Sultān Ahmed'i ve Kara

[3880] Allahım, onun üzerine def edemeyeceği bir düşman musallat eyle!

[3881] Bu kısımdan başlamak üzere, "Mektûb-ı Sultān Yıldırım Hân" başlığının muhteviyatı da dahil olarak İ nüshasında 438b'de görülmektedir. Bu kısımlardaki bilgiler İ nüshasında ayrı ayrı yerlerde bulunduğundan edisyon kritik yapmaya uygun olmayıp gereken yerlerde dipnotlarla açıklamalar yapılmıştır.

Yûsuf'ı tarafımıza gönder ve yâhûd vilâyetinden sür çıkar ve illâ mâbeynimizde harb u kıtâl mukarrerdür" didi.

Mektûb-ı Sultān Yıldırım Hân: Çünki Timur'un mektûbı vâsıl oldı, bir mektûb-ı irtihâb-üslûb yazup gönderdi ki evvel kendünin şiddet ve kuvvetin ve haseb ü nesebin ve fütûhât ve gazavâtın ve ba'dehû Timur'un fürû-mâyeliğin ve zâlim ve hûnî olup ehl-i hîle ve hud'a olduğın beyân idüp ve şimdiye değin cenk itdiği selâtīnin kimin hîle ve kiminin askeri az ve za'îf ve cenk âlâtı olmadığından nâşî anlara galebesi olduğından gurûrı olduğunı beyân idüp ve ba'dehû asker-i Rûm'un kesret ü vefretlerin ve harb ü kıtâlde mümâresetlerin cündün min cünûdillâh olup ve dâim küffâr ile gazâ ve cihâdda oldukların izhâr ve iş'âr eyleyüp ve âhir-i mektûbında dahi didi ki "Bilirüm ki **[208a]** elbette benim bu makālim senin bu cânibe gelmene tahrîke bâ'is olur ve eğer gelmez isen taht-ı ismetinde olan helâlin üç talâk ile senden boş olsun ve eğer ben dahi sana mukābil olup varmazsam taht-ı ismetimde olan menkûham benden üç talâk müfârık olsun!" diyüp reîsülküttâb bir terbiye ideyim diyü te'ennî itdikde "Yaz, benim söylediğimi yaz!" diyü tahavvürinden ve gazabından oturduğı yerden sürüne sürüne orta gelür. Nâme, der-i Timur'a vâsıl oldukda "Hây hây! Osmân-oğlı sâde-dil imiş. Pâdişâhlar nâmesinde nisâ[3882] zikr olmak gāyet ayb ve kabîhdür. Şimden girü varup kendümizi bildirmek iktizâ eyledi" diyüp ve ol vakt Karabağlarda kışlada idi ve ol vakitlerde pâdişâh dahi İstanbul'ı muhâsara idüp almak mertebesinde tazyîk itmiş idi. İstanbul içinde bir mahalle ve bir câmi' yapup ve bir kādî nasb idüp ve müslimânlara dahl ü ta'arruz olunmamak üzre kâfirlerle sulh olup ve mancınıkları bozup Burusa'ya geldi. Ve Timur dahi a'yân-ı saltanatı ile Rûm'a gitmeği müşâvere idüp her birisi aklı irdiği mertebe söyleyüp nâgâh içlerinden reîs-i müneccimîn Abdullâh-ı Lisân nâm kimesne ayağa kalkup "Eğer hân hazretleri Rûm'a teveccüh buyurur ise şübhe yokdur ki mansûr ve muzaffer olur[3883]. Zîrâ bu senede sâ'at-i fülânda bir kuyruklu yıldız doğup ve ba'dehû sâ'at-i fülânda maşrık tarafından dahi öyle bir yıldız zuhûr itse gerekdür. Muhyiddînü'l-Arabiyyü'l-Magribiyyü't-Tāiyyü'l-Endelüsî Melâhim nâm kitâbında dir ki " إذا ظهر ذو ذواية في طرف المغرب ثم ظهر ذلک في المشرق والشمس في برج الحمل فإن ملكا بين طرف المشرق يسير إلى طرف الروم ويغلب عليها ويأسر ملكها"[3884] dimişdür diyicek bu haberden Timur

[3882] nisâ İ (438^{b}) : - H

[3883] Bu kısımdaki bazı bilgiler İ 438b'de bulunmaktadır. Yazarın İ nüshasında ayrı ayrı bölümlerde yazdığı bilgileri H nüshasında âdeta harmanlayarak aynı kısımda yazdığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, bu kısımla ilgili olarak metnin içine İ'ye dair bir varak numarası yazmayıp gerekli yerlerde dipnotlarla açıklama yapılması uygun görülmüştür.

[3884] Bir iktidar sahibi mağrib tarafından çıktığında sonra güneş koç burcunda iken bunun benzeri şark tarafında çıktığında maşrık tarafından bir melik Rum tarafına gider, oraya hükmeder ve onun melikini esir alır.

gāyet mesrûr olup azm-i meyşûmını cânib-i Rûm'a tasmîm eyledi. Ve beri tarafdan pâdişâh dahi azîm asker cem‘ idüp ve Frenk'e dahi haber gönderüp on iki bin Frenk dahi mu‘âvenete geldi. Ve Sivas ve Karaman etrâflarında olan Kara Tatarlara dahi âdem gönderüp da‘vet eyledi[3885]. Mezbûrlar Tūrân-zemînden Hülagu Hân ile gelüp Tebrîz

[3885] H nüshasında "Hind'i zabt idüp... da‘vet eyledi" ifadeleri arasında bulunan bilgiler İ nüshasında 437b, 438a ve 438b varaklarında görülmekte olup ilgili kısım şu şekildedir: Bu misillü sefk-i dimâ' ve münker ve tekebbür ve tecebbür ve ref‘-i gazab husûsları içün nasîhat itmeğe Şeyh Hâmid-i Aksarâyî hazretlerine recâ itmeleriyle varup nasîhat itdikde şeyhe gazab-âlûd kec nazar idüp perîşân-hâtır itdikde şeyh dahi şöyle zann olunur ki "Hakk te‘âlâ sana bir adû musallat eyleye ki def‘ine kādir olmayasın didi. Ve ba‘dehû kutbu'l-vâsılîn Hazret-i Emîr-i Buhârî kuddise sirruhu'l-azîz hazretleri dahi ol husûslar içün varup nasîhat itdikde ana dahi gazab idüp helâkine kasd eyledi. Ve hazret-i Emîr dahi du‘â idüp اللَّهمَّ سلِّط عليه عَدُوًّا لا يستطيع دفعه didi. Ahvâl-i Timur: Otuz seneden ziyâde idi ki Timur Îrân ve Tūrân ve Deşt-i Kıpçak ve Bulgar ve Harzem ve Hind ü Sind ve ba‘zı Irâk ve Acem ve Horâsân ve saltanat-ı Osmâniyye hükminden hâric olan memâlik-i Rûm'da gezüp pâdişâhlarının kimini hal‘ ve esîr ve kimini katl ve memleketini gāret ve tarafından pâdişâhlar ve hâkimler nasb idüp memâlik-i Osmâniyye'ye çendân meyli olmayup ve hem ihtirâz üzre idi. Ve her bâr bir şey'i bahâne idüp mükâtebât ile âdem gönderüp rıfkla arz-ı muhabbet iderdi ki ol dahi kendüye ser-fürû idüp arz-ı muhabbet eyleye ki dünyâda Sultān Yıldırım'dan gayrı kendüye ser-fürû itmez ve "Kulunum" dimez bir pâdişâh kalmamış idi. Ammâ her ne kadar mektûb gönderüp arz-ı muhabbet gösterür ise Sultān Yıldırım Hân iltifât itmeyüp huşûnet ile redd-i cevâb iderdi. Ve Timur dahi hazm idüp dir idi ki "Bunlar küffâr ile cihâd idüp memâlik-i İslâmiyye'ye sedd-i sedîd gibidür" dir idi. Ammâ Timur yanında cemî‘-i ulûm ve ma‘ârif ve sınâyi‘in kâmilleri cem‘ olduğından gayrı ilm-i nücûmda mâhir ve kâmiller olup ve her bâr Sultān Yıldırım Bâyezîd'in tāli‘in yoklayup kuvvetde bulmalarıyla Timur'a haber virdiklerinde Rûm'a sefere meyl itmeyüp te'hîr iderdi. Ve mukaddemâ Hülâgû fitnesinde Âl-i Selçuk'a za‘f vâki‘ oldukda ümerâsı isyân idüp her biri zabt itdikleri sancaklarda müstakil pâdişâhlık iddi‘âsıyla isimlerine hutbe okudup ve sikke kat‘ itdürüp Devlet-i Osmâniyye zuhûr itdikde mezbûrların şerr ü fesâdları ve zulm ü te‘addî ve ba‘zı nâ-meşrû‘ münkerâta meyl ve sülûk itmeleriyle الناس على دين ملوكهم mefhûmı üzre sâir halkın dahi ekseri tâbi‘ olup cümleden biri mûm söğündüren didikleri münker şüyû‘ bulup her vilâyetde münteşir olmağla üzerlerine sefer idüp ve ekseriyyâ Sultān Yıldırım Bâyezîd hazretleri bunların vilâyetlerin zabt ve ol münkerleri ref‘ içün çok âdem katl idüp saltanat da‘vâsında olan beğleri kaçup Timur yanına varup Rûm'a gelmeğe tahrîk iderlerdi, ammâ Timur ihtirâz iderdi. Ve Timur yanında olan ulemâ dahi mahalli düşdükçe nezâketle ref‘ine sa‘y iderlerdi. Ve bu vaktlerde Yıldırım Hân Erzincân pâdişâhı Taharten üzerine sefer idüp Kemâh'ı aldıkda Taharten emân dileyüp senede biraz şey virmek üzre ta‘ahhüd itmekle yine yerinde ibkā eyledi, ammâ i‘timâd itmeyüp alâ-tarîku'r-rehn evlâd u ayâlini sürüp Burusa'ya gitmekle Taharten pek incinüp Timur'a şekvâya vardı ki Timur tevâbi‘âtından geçinürdi. Ve ol vakt Timur dahi Karabağ'a kışlamış idi. Erkân-ı saltanatı ile Rûm'a gelmeği müşâvere idüp ve her birisi aklı irdüği mertebe söyleyüp güft ü gû itdiler. Ve nâ-gâh içlerinden re's-i müneccimîn Abdu'llâh-ı Lisân ayağa kalkup "Eğer hân hazretleri Rûm'a müteveccih olur ise şübhe yokdur ki gālib [İ, III, 438b] olursız. Zîrâ işbu senede sâ‘at-i fülânda mağrib cânibinden bir kuyruklı yıldız doğar. Ve ba‘dehû sâ‘at-i fülânda maşrık tarafından dahi öyle bir yıldız doğsa gerekdür. Muhyiddînü'l-Arabî el-Mağribî et-Tāî el-Endelüsî Melâhim nâm kitâbında dir ki " إذا ظهر ذو ذواية في طرف المغرب ثم ظهر ذلك في المشرق والشمس في برج الحمل فإن ملكا بين طرف المشرق يسير إلى طرف الروم ويغلب عليها ويأسر ملكها" didikde bu haberden Timur gāyet mesrûr olup azm-i meyşûmını cânib-i Rûm'a tasmîm eyledi. Ve Sultān Yıldırım Bâyezîd'e bir mektûb yazup gönderdi ki "Benüm aduvvüm olan Bağdâd pâdişâhı Sultān Ahmed ve Kara Yûsuf'ı tarafımıza göndermeniz içün bundan akdem muhabbet-nâme irsâl olunmışdı. Pâdişâhlara lâyık olmayan elfâz-ı nâ-sezâ ile redd-i cevâb itdüğinizden mâ‘adâ devletimiz müntesiblerinden Taharten Beğ'in evlâd u ayâlini dahi cebren Burusa'ya nakl itmiş[siz]. İmdi Kemâh'ı virüp ve Taharten Beğ'in evlâd u ayâlini ikrâmla yollayup ve Sultān Ahmed ile Kara Yûsuf'ı cânibimize gönder ve yâhud memleketden çıkar ve cenge hâzır ol" didi. Ve ol vakt Sultān Yıldırım Hân hazretleri İstanbul'ı muhâsara ve tazyîk itmiş idi. Kâfirler senede on bin altun virüp ve İstanbul içinde bir mahalle yapup müslimânlar sâkin olmak ve bir kādı nasb eylemek üzre kâfirler ile sulh olup ve mancınıkları bozup Timur üzerine gitmek azîmet idüp gönderdüği mektûb mefhûmında kendünün şiddet ve kuvvetin ve haseb ü nesebin ve fütûhâtın ve gazavâtın beyân ve Timurlenk'in fürû-mâyeliğin ve zâlim ve hûnî ve ehl-i hîle ve hud‘a olduğunı ve şimdiye değin cenk itdiği selâtînin kimini [hîle] ve kiminin askeri kalîl vey at u yerağı olmamağla galebesinden gurûrı olduğunı beyân idüp ve ba‘dehû asker-i Rûm'un kesret ve kuvvetlerin ve harb ü kıtâlde mümâresetlerin cündün min cün[û]dillâh olup ve dâim küffâr ile gazâ ve cihâdda oldukların izhâr u iş‘âr idüp ve ihtitâm-ı mektûbında: "Bilirüm ki benim bu makālim senin bu cânibe gelmene bâ‘is olur ve eğer gelmezsen taht-ı ismetinde olan helâlin üç talâk senden boş olsun ve eğer ben dahi sana mukābil olup varmazsam taht-ı ismetimde olan menkûham üç talâk benden müfârık olsun!" didi. Bu misillü nâ-münâsib elfâzla nâme göndermeği ricâl-i saltanat revâ görmediler. Ammâ bir vechle men‘a dahi kādir olmadılar. Mektûb Timur'[a] varup kırâat olundukda "Hây hây! Osmân-oğlı sâde-dil imiş. Pâdişâhlar nâmesinde nisâ zikri sû-i edebdendür. Şimden girü üzerine varmak lazım geldi" diyü sekiz yüz dört târîhinde mâr u cerâd misâl asker-i bî-şümâr Tatar-ı hûn-hâr ile Kemâh üzerine geldi. Kemâh'ın bir tarafı nehr ve bir cânibi bir azîm vâdî ve iki cânibi azîm sa‘b dağlar olmağla Timur emr idüp ol vâdîyi taş ile doldırup Tatar üzerinden yürüdükde ehl-i kal‘a dileyüp taşra çıkdılar. Ve Timur kendi tarafından asker koyup zabt eyledi. Ve ba‘dehû emr idüp ol vâdîde olan taşları kaldırdılar. Tatar'ın kesretinden nâşî ân-ı vâhidde ol sahrâyı tathîr itdiler. Ve andan kalkup Ka[y]seriyye üzerine geldi. Ve ba‘dehû Engüri'ye gelüp muhâsara eyledi. Ve bu tarafda Sultān Yıldırım Bâyezîd Hân hazretleri dahi asker cem‘ idüp ve tedârik görüp ve Frenk tāifesine dahi âdem gönderüp on iki bin Frenk geldi

nevâhîsinde karâr itmişlerdi ve ba‘dehû kalkup Sivas ve Karaman etrâflarına gelüp tavattun idüp ve çoğalup bir hayli şevket tutmışlardı. Anlardan dahi yigirmi binden ziyâde Tatar gelüp azîm asker ile Timur üzerine teveccüh eyledi ve kasd itdi ki düşmen hudûd-ı memlekete girmeden düşmenin ardın ala. Ve bu sevdâyla câdde yoldan **[İ, III, 439a]**[3886] gitmeyüp sa‘b yollardan gidüp gitmeğin askere ta‘b u meşakkatden yorgunluk ârız olup Burusa’dan on beş günde sekiz yüz dört senesi zilhiccesinin yigirmi altınca selâse güni ba‘de’l-asr mahall-i kıtâle irişüp ve irtesi çehârşenbe güni ale’s-seher cenge kalkup mukāteleye âgâz itdiler. Ve Timur ise mukaddemâ Kara Tatar’a haber gönderüp ve kendiler ile hem-cins olduklarını i‘lâmla niçe mevâ‘id ve istimâlet ile kendü tarafına itā‘at ve mu‘âvenete da‘vet itmiş idi. Anlar dahi va‘d itmekle[3887] hîn-i cenkde ayrılup Timur tarafına vardılar ve ba‘dehû Karaman ve Germiyan ve Menteşe askeri dahi ayrılup Timur yanına vardılar. Zîrâ bu vilâyetlerin beğleri mukaddemâ kaçup Timur yanına varmışlardı. Ahvâl böyle olmağla pâdişâh askerine za‘f vâki‘ olup bu hâli görünce oğlu Süleymân Çelebi, Rûm askerini alup Burusa’ya teveccüh eyledi. Ve diğer oğlu Mûsâ Çelebi dahi vezîr-i a‘zam Rûmili askeriyle ayrılup ve Gelibolı’dan geçüp varup Edirne’de tahta cülûs eyledi ve diğer oğlu Sultān Muhammed Amâsiyye beği idi, gereği gibi merdâne ve dîlîrâne muhkem kıtâl ü cenk idüp ammâ gördi ki deryâ-misâl asker ile mukāvemet mümkin değil, hemân kendi askeriyle kağan arslan gibi hücûm idüp kendülerin hâle-misâl ihâta iden Tatar askerini yarup kıtâl iderek Amâsiyye’ye gitdi. Ve Frenk tāifesi dahi muhkem cenk-i kıtâl idüp gördiler ki kendülerden kimse kalmadı, anlar dahi cenk iderek çekilüp bir tarafa gitdiler. Ve pâdişâh bülend-himmet ve gāyet gayûr olmağla cenk yerinden kaçmağı revâ görmedi. Yohsa irtikâb itse ol dahi bir cânibe revân olup halâs olurdı. Yanında beş-altı bin âdem anca kalup vakt-i asra değin dirilmeyüp düşmen hod cevânib-i erba‘ların kat-ender-kat kuşadup deryâya düşmiş katre gibi kaldılar ammâ pâdişâhın elinde yalın-kılıc dört yanından düşmen tarafından “Pâdişâhım verin kılıcı, bırak” diyü çağırurlar ve Timurlenk’den ise pey-der-pey kapucı-başılar **[208b]** gelüp “Olmaya ki kendüye bir zarar idesiz, kendüni rıfk ile getüresiz” dimesiyle kimse bir âlet ile uramaz ammâ kendünin elinde kılıc, üzerlerine hücûm itdikce önünden savuşıvirürlerdi. Vakt-i asrda tâb u tevânı kalmayup gaşy oldukda Sultān Mahmûd bin Süyurgatmış nâm varup elinden tutup ve bir ata bindirüp ta‘zîm ile Timurlenk’e getürdiler. Otak kapusında niçe pâdişâhlar ve hânlar ve sâirler

[3886] Bu kısımdaki bilgiler İ nüshasının 439a varağında bulunmaktadır. Bu sebeple ilgili varak numarası kaydedilmiştir.

[3887] anlar dahi va‘d itmekle İ (439ª) : - H

kat-ender-kat dizilüp ve yakın geldikde Timur dahi otağ kapusında değin istikbâle çıkup ve atdan indirüp yanına geldikde eline yapışup ve tahtı yanında muttasıl bir taht kodurmış idi, ana oturdup ve dil-nüvâzlıklar idüp "Bizim murâdımız böyle değil idi, biz size muhabbet arz itdikce siz bizden vahşet idüp huşûnet itdiniz. Ammâ hâtırınızı hoş tutup elem üzre olmayasız. İnşâallâhu te'âlâ saltanat-ı Rûm'ı sizden dirîğ ve tehî itmeziz" diyü tesellâ-yı hâtırı müş'ir kelimât ile dil-nüvâzlıklar eyledi. Ve ba'dehû ta'âm gelüp sofrayı pâdişâhın önine kodurdı ve ba'de'l-ta'âm kendü otağı kurbında kurdurup hâzır itdirdüği otağa teklîf idüp "Buyrun biraz râhat olun, [3888]الايام بيننا didi ve ta'zîm ve tekrîm ile otağa gönderüp her ne kadar etbâ' ve huddâmı var ise buldurup yanına virdi ve azîm ta'yîn ve ta'yînât virdi ve def'-i gam içün yanına ulemâdan ve nüdemâdan niçe kimseler ta'yîn itdi ki gâhîce varup kendü ile müsâhabet idüp def'-i gam ideler. Ammâ pâdişâh gāyet gayûr âdem olmağla elem ve gussadan hummâ-yı muhrikaya uğrayup mîzâcı münharif oldukda kendüye hâzık tabîbler ta'yîn eyledi ammâ pâdişâh-ı gayûr Timur'un bu mertebe kesr-i nefs ve sâhib-i kerem olup mukaddemâ mâbeynlerinde olan bu kadar ratb ü yâbis cevâbların birini lisâna getürmeyüp ve bu hâlde iken kendüye itdüği ta'zîm ve ikrâma hicâbından elemi ve marazı dahi ziyâde oldı. Ve'l-hâsıl pâdişâhın marazı günden güne müşted olup ve Timur dahi göç itmekle iki tarafı kafeslü bir musanna' ve mücevher ve müzeyyen taht-ı revâna bindirüp öyle götürdi ve Burusa'ya gelüp vâfir hasâret eyledi. Ve andan gelüp Kütâhiyye'de karâr idüp Aydın ve Saruhân[3889] ve Germiyan ve Karaman ve Menteşe vilâyetlerini yine eski

[3888] Günler aramızdadır.

[3889] bu vilâyetlerin beğleri mukaddemâ kaçup Timur yanına varmışlardı. Ahvâl böyle olmağla pâdişâh askerine za'f vâki' olup bu hâli görince oğlu Süleymân Çelebi, Rûm askerini alup Burusa'ya teveccüh eyledi. Ve diğer oğlu Mûsâ Çelebi dahi vezîr-i a'zam Rûmili askeriyle ayrılup ve Gelibolı'dan geçüp varup Edirne'de tahta cülûs eyledi ve diğer oğlu Sultān Muhammed Amâsiyye beği idi, gereği gibi merdâne ve dilîrâne muhkem kıtâl ü cenk idüp ammâ gördi ki deryâ-misâl asker ile mukāvemet mümkin değil, hemân kendi askeriyle kağan arslan gibi hücûm idüp kendülerin hâle-misâl ihâta iden Tatar askerini yarup kıtâl iderek Amâsiyye'ye gitdi. Ve Frenk tāifesi dahi muhkem cenk-i kıtâl idüp gördiler ki kendülerden kimse kalmadı, anlar dahi cenk iderek çekilüp bir tarafa gitdiler. Ve pâdişâh bülend-himmet ve gāyet gayûr olmağla cenk yerinden kaçmağı revâ görmedi. Yohsa irtikâb itse ol dahi bir cânibe revân olup halâs olurdı. Yanında beş-altı bin âdem anca kalup vakt-i asra değin dirilmeyüp düşmen hod cevânib-i erba'ların kat-ender-kat kuşadup deryâya düşmiş katre gibi kaldılar ammâ pâdişâhın elinde yalın-kılıc dört yanından düşmen tarafından "Pâdişâhım verin kılıcı, bırak" diyü çağırurlar ve Timurlenk'den ise pey-der-pey kapucı başılar gelüp olmaya ki kendüye bir zarar idesiz, kendüni rıfk ile getüresiz dimesiyle kimse bir âlet ile uramaz ammâ kendünin elinde kılıc, üzerlerine hücûm itdikce öninden savuşıvirürlerdi. Vakt-i asrda tâb u tevânı kalmayup gaşy oldukda Sultān Mahmûd bin Süyurgatmış nâm varup elinden tutup ve bir ata bindirüp ta'zîm ile Timurlenk'e getürdiler. Otak kapusında niçe pâdişâhlar ve hânlar ve sâirler kat-ender-kat dizilüp ve yakın geldikde Timur dahi otağ kapusında değin istikbâle çıkup ve atdan indirüp yanına geldikde eline yapışup ve tahtı yanında muttasıl bir taht kodurmış idi, ana oturdup ve dil-nüvâzlıklar idüp "Bizim murâdımız böyle değil idi, biz size muhabbet arz itdikce siz bizden vahşet idüp huşûnet itdiniz. Ammâ hâtırınızı hoş tutup elem üzre olmayasız. İnşâallâhu te'âlâ saltanat-ı Rûm'ı sizden dirîğ ve tehî itmeziz" diyü tesellâ-yı hâtırı müş'ir kelimât ile dil-nüvâzlıklar eyledi. Ve ba'dehû ta'âm gelüp sofrayı pâdişâhın önine kodurdı ve ba'de'l-ta'âm kendü otağı kurbında kurdurup hâzır itdirdüği otağa teklîf idüp "Buyrun biraz râhat olun, الايام بيننا didi ve ta'zîm ve tekrîm ile otağa gönderüp her ne kadar etbâ' ve huddâmı var ise buldurup yanına virdi ve azîm ta'yîn ve ta'yînât virdi ve def'-i gam içün yanına ulemâdan ve nüdemâdan niçe kimseler ta'yîn itdi ki gâhîce varup kendü ile müsâhabet idüp def'-i gam ideler. Ammâ pâdişâh gāyet gayûr âdem olmağla elem ve gussadan hummâ-yı muhrikaya uğrayup mîzâcı münharif oldukda kendüye hâzık tabîbler ta'yîn

sâhiblerine ta‘yîn[3890] ve askerin etrâfa gönderüp çok fesâd ve hasâret itdiler. Ve yine bu sene İzmir’i Frenk elinden alup içinde olan bi’l-cümle küffârı katl eyledi. Ve ba‘dehû Hamîd vilâyetine girüp meks eyledi. Ve Sultān Yıldırım Hân’ın marazı gāyet **[İ, III, 439b]** müşted olmağla hâtırın sormağa vardı. Gördi ki hâli mükedder, “Eğer bir vasıyyetin var ise söyle icrâ idelim” didi. Pâdişâh dahi “Senden üç[3891] nesne recâ iderim. Biri bu ki sâir memleket halkı gibi Rûm halkını katl-i âmm eyleme! Zîrâ anlar kuvvet-i İslâm ve aduvv-i ehl-i azlâm olup anlara za‘f tārî olunca tamâm İslâm halel-pezîr olması mukarrardur. Ve biri dahi Rûm’da olan kılâ ve husûnı yıkup harâb itme! Zîrâ bu hisârlar melâz-ı dîn ve penâh-ı mücâhidîndür. Ve biri dahi bu ki Rûm halkı Tatar’ın hilâf-ı cinsleri olmağla anların cevrine tahammül itmeyüp vilâyetin harâbına bâ‘is olur. Bunlara yine içlerinden birini pâdişâh eyle!” didikde “Bildim murâdını. Ya‘ni oğullarımdan birini et dimek istersiz” diyüp hemân ol sâ‘at Burusa’da olan Süleymân Çelebi’ye Rûm saltanatını virdi. Ve ol dahi Timur’a vâfir hedâyâ gönderdi. “Ve biri dahi bu ki memleket-i Rûm’dan Kara Tatar’ı çıkarasın! Zîrâ anlar menba‘-i şerr ü fesâd ve mevâdd-i nuhûset ve dalâlet-nihâddur. Ve sen dahi şerlerinden emîn olma! Zîrâ ehl-i İslâm’a anlar Nasârâ’dan ziyâde zarardur” diyüp ve Timur dahi vasıyyetlerini kabûl itdi ve ba‘zı ahmâl ü eskāl ile pâdişâhı Akşehir’e gönderdi. Ve kendüsi gider oldukda ol Kara Tatar’ı götürüp didi ki “Siz bana lâzım olan hizmeti edâ eylediniz.

---

eyledi ammâ pâdişâh-ı gayûr Timur’un bu mertebe kesr-i nefs ve sâhib-i kerem olup mukaddemâ mâbeynlerinde olan bu kadar ratb ü yâbis cevâbların birini lisâna getürmeyüp ve bu hâlde iken kendüye itdüği ta‘zîm ve ikrâma hicâbından elemi ve marazı dahi ziyâde oldı. Ve’l-hâsıl pâdişâhın marazı günden güne müşted olup ve Timur dahi göç itmekle iki tarafı kafeslü bir musanna‘ ve mücevher ve müzeyyen taht-ı revâna bindirüp öyle götürdi ve Burusa’ya gelüp vâfir hasâret eyledi. Ve andan gelüp Kütâhiyye’de karâr idüp Aydın ve Saruhân H (208[a]-208[b]) : beğleri Timur yanında idi. Ve ba‘dehû Karaman ve Germiyan ve Menteşe ve Aydın ve Saruhan askeri dahi ayrılup Timur yanına vardılar. Zîrâ memleketleri zabt olundukda ve saltanat da‘vâsında olan beğleri kaçup Timur yanına varmışlardı. Ahvâl böyle oldukda Sultān Yıldırım Hân hazretlerine za‘f vâki‘ olmağla oğlu Süleymân Çelebi ahvâli göricek Rûm askerini alup Burusa’ya teveccüh eyledi. Ve diğer oğlu Mûsâ Çelebi dahi Rûmili askeri ile kaçup varup Edirne [de] tahta geçdi. Ve diğer oğlu Sultān Muhammed gereği gibi merdâne cenk eyledi, ammâ gördi ki ol kadar gūl misâl asker-i bî-şümâra mukāvemet mümkin değildür. Kendünün askeriyle kağan arslan gibi düşmen alayların söküp kıtâl iderek Amâsiyye’ye gitdi. Zîrâ ol vaktlerde Amâsiyye’de beğ idi. Ve Frenk tāifesi dahi ol gün muhkem cenk idüp ve âhir gördiler ki kendülerden gayrı kimse kalmadı, anlar dahi kıtâl iderek bir tarafa revân oldılar. Ve Yıldırım Hân yanında yeniçeri ve sâirden beş bin kadar yeniçeri ve ancak ol kadar dahi atlu kalup bu hâl üzre vakt-i asra değin cenk idüp ve düşmen kat-ender-kat hâle-vâr etrâfın çevirüp cenk iderlerdi. Ve ol mahal Timur’dan pey-der-pey âdem gelürdi ki “Pâdişâha bir zarar itdürmeyüp rıfk ile getüresiz” dir idi. Ammâ elinde kılıç şîr-i jiyân gibi durup yanına varmağa kimse cür’et itmeyüp ve uzakdan bir şey ile urmağa dahi Timur’dan havf iderlerdi. “Pâdişâhım kılıcı bırak ve korkma” diyü Timur beğleri çağırurlardı. Ol fârig olmayup cenk iderdi. Ve âkıbet tâb u tuvânı kalmayup ve bayılup gaşy oldukda Sultān Mahmûd bin Süyurgatmış hân nâm irişüp ve bir ata süvâr idüp Timur’a götürdüklerinde otağ kapusına karşu çıkup ve tahtı kurbında bir tahta oturdup fevka’l-hadd i‘zâz u ikrâm eyledi ve tesliye-i hâtır idüp “Bizüm size murâdımız böyle değil idi. Biz size her ne kadar mülâyemet itdik ise siz bize huşûnet itdiniz. Ammâ hâtırınız hoş olsun ki saltanat-ı Rûm’ı yine sizden hâlî itmezüz” didi ve otağı kurbında mahsûs bir otak kurdırup cümle etbâ‘ı ve ma‘an alınan esîrlerle bile olurlardı. Ve Sultān Yıldırım Hân hazretleri gāyet gayûr ve bülend-himmet ve bahâdır olmağla cenk yerinden firârı revâ görmedi. Ve illâ irtikâb itse bir cânibe revâne olup halâs olurdı. Ve ba‘dehû nebîresi Muhammed Sultān’ı Burusa’ya gönderüp ve Timur kendüsi Kütâhiyye’ye varup anda karâr eyledi. Ve askeri her cânibe gönderüp çok fesâd ve hasâret itdiler ki kış irişdikde Timur Menteşe’ye varup anda kışladı. Ve oğlu Şâh dahi Germiyan’a ve Muhammed Sultān’ı Saruhân’a gönderüp ve Menteşe ve Saruhân ve Aydın İ (439[a])

[3890] ta‘yîn İ (439[a]) : - H

[3891] üç H (208[b]) : dört İ (439[b])

Şimdi ana mukābil cezâ eylemek bana dahi lâzım olmışdur. Benden sonra Yıldırım evlâdları tahkīk sizi incitmek mukarrerdür. İmdi cemî‘ yat u yerağınızı göreyim. Alçak olanların yerine a‘lâ virüp ve dahi ziyâde lâzım vireyim ve size mu‘âvenet ve müzâheret ideyim” didi. Anlar dahi gerçek zann idüp dağlar gibi yat u yerakların getürüp dağlar gibi otağı önine yığdılar. Timur evvel ol âlâtları zabt eyledi ve ba‘dehû emr itdi ki “Herkes müsâfirinin kaydın görsün” diyü emr idüp ol anda on iki binden ziyâde Tatar katl itdiler. Ve sâirlerini ve ehl ü iyâllerini âdemler ta‘yîn idüp hımâr-ı vahşî gibi sürüp Mâverâü’n-**[209a]**nehr’e îsâl idüp ve ba‘dehû her kabîleyi birer nâhiye-i ba‘îdeye dağıdup cem‘iyyetlerin perîşân ve kârların müzmehil eyledi ve merhûm Yıldırım Hân’ın vasıyyetini edâ idüp intikāmlarını alıvirdi. Ve Sultān[3892] Yıldırım Hân hannâk ve dîk-ı nefes marazından sekiz yüz beş şa‘bânının on dördünci pençşenbe güni rahmet-i Hakk’a peyveste olup Timurlenk işitdikde mahzûn olup ve ağlayup dir ki “Benim ana niyyetim hayr olup eğer vefât itmese yine anı memleketinde bıraksam gerek idi” dir. Efvâh-ı nâsda Timur, Sultān Yıldırım’ı kafese kodı ve eziyyet itdi didiklerinin aslı yokdur lâkin Sultān Yıldırım Hân hazretlerinin başına gelen ahvâl mutlak tekebbür ve tecebbür ve nâ-meşrû‘ sefk-i dimâ ve münker ve ol iki azîzlerin bed-du‘â ve inkisârlarıyla olduğına iştibâh yokdur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ cümlemizi kibr u gurûrdan hıfz eyleye, âmîn! Ve’l-hâsıl Timur’un hurûcından vefâtına gelince nîk u bed ef‘âl ve ahvâli gāyet mutavvel olup Özbek’de Târîh-i Taberî’den çok birkaç cild kitâbdur. Kendünin vefâtından sonra evlâdlarından Îrân-ı Tūrân’da nasb itdüği pâdişâhlar munkarız-ı fıkd işbu Hindüstân’da kalmışdur ki on ikinci karnda Evrenzîb pâdişâh oldukda salâh ve takvâsı ve adl ü adâleti ve şer‘-i şerîfe kemâl mertebe itā‘at ve i‘tibâr ve ulemâ ve sulehâya rağbeti sebebiyle saltanat-ı Hind’e azîm revnak ve şöhret virüp ve seksen seneden ziyâde saltanat sürüp ve çok gazâlar ve fütûhâtlar idüp salâh-ı hâl ve adl ü dâd ile memleketi ma‘mûr ve âbâdân idüp iklîm-i Hindüstân’da olan cemî‘-i edyân-ı bâtıla pâdişâhları üzerine seyf-i İslâm’ı gālib idüp saltanat-ı Hind’de İslâm pâdişâhlarından bunun itdüği gazâları ve hayrât u hasenâtları bir pâdişâh itmiş değildür. Bunun evvel ve âhir ahvâli tahrîr olunsa müstakil bir kitâba sığmayup ve bunun ekser-i ahvâl-i memdûhası meşhûr olmağla bu mertebe ta‘rîf ile iktifâ olunup ve bundan sonra

[3892] İ nüshasında aynı bilgilerin aynı ifadelerle farklı farklı yerlerde tekrar edildiği görülmektedir. Bu kısımlardaki bilgiler İ 439b’de görülmekle birlikte İ 362a’da da kısmen mevcuttur. Aşağıdaki “Evsâf-ı zuhûr ve hurûc-ı Timur” ve “Ahlâk-ı Timur” kısımları ise İ 362b’de yer almaktadır. İlgili varak numaraları metnin içinde gösterilmiştir.

saltanatının ahvâli ve hâlâ olan pâdişâhının ahvâli beyân olunup âhar memleket ve diğer saltanat zikrine şurû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[3893].

[3893] H nüshasındaki “sâ’ir memleket halkı gibi Rûm halkını... bi-avni’llâhi te‘âlâ” ifadelerinin İ’deki düzende karşılığı şu şekildedir: Rûm halkı kavm-i Tatar’ın cevrine tâkat getürmeyüp perâkende ve perîşân olmalarıyla bu vilâyetlerin harâb olması mukarrerdür. Ve bunlara yine kendü içlerinden pâdişâh nasb idesiz” didikde “Murâdınızı bildim. Ya‘ni benim evlâdlarımdan birini eyle dimek istersiz. Kabûl itdim” diyüp ve hemân ol sâ‘at Burusa’ya âdem gönderüp saltanatı Süleymân Çelebi’ye tefvîz eyledi. Ve Süleymân Çelebi dahi Timur’a vâfir hediye gönderdi. “Ve recânın biri dahi budur ki sâir memleket halkı gibi Rûm halkını katl-i âmm itmeyesin. Zîrâ bunlar dâimâ küffâra gazâ idüp kuvvet-i ehl-i İslâm ve aduvv-i ehl-i izlâm olup anlara za‘f târî olıcak tamâm-ı İslâm halel-pezîr olmak mukarrardur. Ve biri dahi bu ki bunda kılâ‘ ve husûnı harâb itmeyesin. Zîrâ bu hisârlar penâh-ı dîn ve melâz-ı mücâhidîndür. Ve biri dahi bu ki Kara Tatar’ı memleket-i Rûm’da komayup çıkarasın! Zîrâ anlar menba‘-i şerr ü fesâd ve mevâdd-i nuhûset ü dalâlet-nihâd olup ve sen dahi şerlerinden emîn olmayasın. Zîrâ ehl-i İslâm’a Nasârâ’dan ziyâde muzırdur” didikde Timur dahi ber-muktezâ-yı “İnnâ aradnâl emânete ale’s-semâvâti ve’l-ardi ve’l-cibâli fe ebeyne en yahmilnehâ ve eşfakne minhâ ve hamelehâl insânu, innehû kâne zalûmen cehûlâ” ol emânet vasiyyetleri kabûl idip ve Yıldırım Hân hazretlerini ol vilâyetlerden aldığı ahmâl ü eskāl ile ma‘an Akşehr’e gönderüp anda hafakān ve dîk-ı nefes marazından sekiz [yüz] beş şa‘bânının on dördünci pençşenbe güni rahmet-i Hakk’a peyveste oldı. Timurlenk işitdikde azîm mahzûn olup “Benim ana niyyetim hayr idi ve yine memleketinde koyup gitsem gerek idi” diyüp halk bunı “Sultān Yıldırım’ın vefātından hazz idüp gāyet mesrûr oldı” dirler, ammâ bunun aslı yokdur. Ve eğer Timur’un ana ihânet kasdı olsa cenkde gālib oldukda pey-der-pey âdem gönderüp “Zinhâr pâdişâha bir zarar irgürmeyüp rıfk ile getüresiz” dir miydi? Ve getürdüklerinde fevka’l-hadd i‘zâz u ikrâm idüp ve hasteliği müşted oldukda vasiyyet taleb idüp ve itdüği vasiyyetlerini kabûl idüp oğlunı yerine pâdişâh nasb idüp vefât itdikde cenâzelerin Burusa’ya götürüp türbe-i şerîfine defn itmeğe zahmet virür miydi? Zîrâ Timur, memleketini zabt itdüği pâdişâhların ekserini katl idüp ve dâimü’l-evkāt kırk nefer mülûk Timur inüp ve bindikde otağı kapusında selâma dururlardı. Ammâ Sultān Yıldırım Hân hazretlerini nesli pâk olup cedd-i a‘lâları hâkān bin hakān Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâma müntehî olduğına binâen gāyet ta‘zîm ü tekrîm idüp ve zamîrinde bir ihânet olmayup ve cihângîrlik sevdâsında olup Sultān Yıldırım Hân hazretlerinden mâ‘adâ kendüye ser-fürû itmez bir pâdişâh kalmayup ve niçe sene etrâf u eknâfda dolaşup “Bolayki hüsn-i hâl ile itā‘at ve arz-ı muhabbet ide” di[yü] sa‘y itdi. Gitdikce Sultān Yıldırım Hân hazretlerinin gazabı müştedd ve muhâlefeti mümtedd olup bundan evvel zikr itdüğimiz üzre gönderdüği mektûb mefhûmından sonra itā‘atinden kat‘-ı ümîd idüp üzerine geldi. Ve bu mertebe fursat düşmiş iken bir ihânet itmeyüp haseb ü neseblerine ri‘âyete fevka’l-hadd i‘zâz u ikrâm idüp halk lisânında söylenen sözlerin birinin aslı yokdur. Zîrâ gerçi Timur hûnî, zâlim ve cebbâr idi, ammâ birkaç ahlâk-ı memdûhası var idi. Biri bu ki nesl-i pâk olan pâdişâhlara ve pâdişâhzâdelere ve ulemâya ve sulehâya ve erbâb-ı ma‘ârife ve hattâ ehl-i sınâyi‘den san‘atında mâhir olanlardan üstâd demürci ve bennâ ve muganiyye ve sâzendeye varınca [İ, III, 440a] rağbet ve i‘tibâr iderdi. Geleceğe ivmez ve geçene hayf itmez, ulemâ ve ukelâ ile birkaç def‘a müşâvere itmeyince bir umûr-ı azîme meşveretsiz mübâşeret itmez, gayûr ve cesûr ve sahî ve bülend-himmet olup ulüvv-i cenâbı şol mertebe idi ki meclisinde hâlâ müte‘ârif olan halkın oynaduğı şatrancı oynamağa tenezzül itmeyüp şatranc-ı kebîr oynadurdı. Ve hâlâ ol şatranc özbekde vardur dirler. Ve’l-hâsıl Sultān Yıldırım Hân vefât idüp Timur vilâyetine gitmek murâd itdikde Kara Tatar’ı getürüp didi ki “Siz bana lâzım olan hizmeti edâ itdiniz. Biz dahi size cezâ itmek lâzım olmışdur. İmdi benden sonra Yıldırım Hân oğulları sizi incitmek mukarrardur. İmdi cemî‘-i âlât ve yerağınızı getürün göreyim. Ve cenge yaramayanlarını tebdîl idüp ve dahi ziyâde iktizâsı olanları vireyim” didikde anlar da gerçek kıyâsıyla âlât-ı harblerini dağlar gibi Timur otağı önine yığdıklarında “Herkes müsâfirlerini katl itsün” diyü emr idüp Sultān Yıldırım Hân hazretlerine ihânet iden Kara Tatar’dan ân-ı vâhidde on iki bin Tatar katl idüp ve ba‘dehû âdemler ta‘yîn idüp sâkin oldukları yerlerden bi’l-cümle erlerini ve avretlerini vahşî hayvânlar gibi sürüp Mâverâü’n-nehr’e vâsıl oldı. Ve andan dahi her kabîle birbirlerinden ba‘îd nâhiyelere dağılup cem‘iyyetlerin perîşân ve kârların muzmahil idüp Sultān Yıldırım Hân’ın vasiyyetin yerine getürüp ve intikāmını alıvirdi. Ve kendü dahi vesvese-i şerlerinden emîn oldı. Zîrâ mezbûr kavm ziyâde kuvvet tutup hurûc itmek mertebesine varup ve zamîrlerinde dahi cây-gîr idi. Gerçi Devlet-i Osmâniyye’de bu vâkı‘a zuhûr itdi, ammâ Timur dahi gayrı Rûm’a ayak basmak müyesser olmayup ve saltanat Yıldırım Hân oğlu Sultān Muhammed’de karâr-dâde olup Timur tarafından Rûm’a pâdişâh ve beğ nasb olanların ve pederine isyân idüp vakt-i cenkde Timur yanına varan tavâyif-i mülûk ve ehl-i tuğyânın bi’l-cümle kârları muzmahil ve vilâyetlerin zabt idüp ke’l-evvel belki dahi ziyâde saltanata nizâm ve şöhret virüp ve kâfirlerden dahi çok vilâyetler feth idüp müceddid-i saltanat oldı. Ve zamân-ı azda çok iş görüp tecdîd-i saltanat itmekle Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâma Âdem-i sânî dinildüği gibi Yıldırım Hân oğlu Sultān Muhammed’e dahi Osmân-ı sânî dimek olur. Ve bundan sonra yevmen-fe-yevmen saltanat kuvvet bulup yedi iklîmde cenk idüp seyfle berr ü bahrde memleket ve cezâyirler feth idüp sultānü’l-berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-haremeyni’l-muhteremeyn olmak müyesser olup selef-i selâtînden bu mertebeye vâsıl olmak birine müyesser olmış değildür. Zuhûr-ı Osmâniyyûndan mukaddem dünyâyı tavâyif-i mülûk kaplayup memleket-i Rûm’dan ve Arabistân’dan mâ‘adâ memâlik-i Îrân’ın dahi her tarafını tavâyif-i mülûk zabt idüp şöyle ki Erzincân ve Şîrvân ve Kirmân ve Isfahân ve Âzerbâycân ve Horâsân ve Diyâr-ı Bekr ve Mardîn ve Musul ve Boğdan ve Şiraz ve Hemedan ve Tebriz ve niçelerine dahi tavâyif-i mülûk müstevlî olmağla saltanat-ı acem nâ-yâb olmış idi. Ve Devlet-i Osmâniyye zuhûrından sonra bunların niçeleri zabt ve mülûkleri ref‘ ve şerleri def‘ olmağla saltanat-ı acem yine zuhûra gelüp Devlet-i Aliyye’nin himâye ve müsâ‘ade[siyle] saltanatları kuvvet ve şöhret bulmış iken Şâh İsmâ‘îl-i Râfizî kendi hâlinde durmayup memâlik-i mahrûseden ba‘zılarına dest-dırâzlık itmekle merhûm Sultān Selîm Hân kahramân-ı zamân ve sahib-kırân-ı devrân hazretleri üzerine varup ve mikdârını bildirüp ve bütün memleketi ahz ü zabt itmek mertebesinde gālib oldukda emân dileyüp selâtīn-i Osmâniyyûnun [İ, III, 440b] kadîmü’l-eyyâmdan mu‘tâdları zebûn-küşlük olmayup ehl-i cürmün

[İ, II, 362b][3894] Evsâf-ı zuhûr ve hurûc-ı Timur: Timur'un zuhûr ve hurûcunun icmâl üzre takrîr ve ta'rîfi budur ki bunun bir büyük vâlidesi vardur ki gāyet kâhine ve sâhire olup her bâr "Benim evlâdlarımdan bir sâhib-i hurûc zuhûr itse gerekdür ki şarka ve garba cümle pâdişâhlara gālib olsa gerekdür" dir idi. Çünki vâlidesi Timur'a hâmile oldı, eyyâm-ı hamlde vâlidesine hâriku'l-âde niçe hâletler vâki' olmağla azîm havflar ve zahmetler çeküp ve Timur'un mahall-i vilâdetinde gökden bir heybetlü âteş düşüp sadâsını ve şu'lesini birkaç konak yerden müşâhede itdiler. Ve bundan mâ'ada Timur doğdukda iki elleri dolu olup şems kan ile doğup kimi kasabât ve kimi cellâd ve kimi harâmî olur diyü ma'nâ virdiler. Çünki Timur üç-dört yaşına girdi, akrânı sıbyân ile oynadıkda kendüsi bir çöpe ya'ni değneğe binüp ve sâir sıbyân çukadar ve şâtır ve sirâc idüp oynarlardı. Ve yedi-sekiz yaşına vardıkda kendüsi bir yüksek yere oturup ve sâir akrânlarından kimini vezîr ve kimini paşa ve beğ ve kimini kādî ve kimini defterdâr ve sâir erbâb-ı saltanat ve hattâ birini subaşı ve cellâd dahi idüp kimini azl ve kimini nasb ve kimini salb ve siyâset idüp oynarlardı. Ve bulûğa erdikde gündüzlerde ırgadlık ve rencberlik idüp ve biraz akça cem' itdikde akrân yâverlerinden birkaç âdem cem' idüp bir pilâv veyâhûd helvâ tabh idüp yedirdikden sonra yine kendüsi bir yüksek yere oturup nakl itdüğimiz üzre dîvân sürüp oynarlardı. Birkaç sene böyle mürûr idüp kendü akrân ve emsâllerinden niçe bin erâzil ile yârân olup pilâv ve helvâ yedirmeğle anlar indinde hayli bir i'tibâr kesb idüp veliyy-i ni'metleri mertebe olmuş idi. Ve bunun ahvâli şuyû' bulup ve hattâ pâdişâhın dahi ma'lûmı olup cünûna haml idüp mukayyed olmazlardı.

Ahlâk-ı Timur: Timur'un hadd-i bulûğından sonra mu'tâdı bu idi ki her kande bir ulemâ ve meşâyıh ve ihtiyâra râst gelse ve yâhûd haber alsa varup elini öpüp tekrîmden sonra "Bir murâdım vardur ki husûline du'â recâ iderim" dir idi. Bu hâl üzre birkaç sene mürûrından sonra Semerkand'da Şeyh Şemseddîn-i Fahûrî hazretlerinin evsâfın işidüp du'â recâsıyla ziyâretine azîmet idüp vardıkda tehî-dest varmağa hicâb idüp ammâ hediyye almağa akçası dahi yok ve satacak bir şeyi dahi olmayup hemân iki gömleği var idi, eski gömleği giyüp ve yeni gömleği mezâda virüp satdı ki bir koyun kurbân alup boş varmaya. Ve ol satduğı gömleğin akçasıyla bir koyun almak murâd itdikde ol kadar akçaya koyun virmeyüp bir keçi teklîf itdiler. Nâçâr "Keçi olsun" diyü alup şeyhe vardı. Ammâ ol gün ihyâ günleri olmağla dervîşleri zikrullâh iderlerdi.

cürmini afv itmek hısâl-i hamîdelerinden olmağla **العفو زكاة الظفر** mefhûmu üzre afv idüp mutlak saltanat-ı Îrân'ı dahi tavâyif-i mülûk elinden halâs idüp saltanatı vâhid itmekle sebeb selâtīn-i Osmâniyyûnun musâ'adesiyle olmışdur. İ'timâd itmeyen mahalline nazar itdikde ma'lûmları olur

[3894] Bu kısım İ 362b'nin dördüncü satırında başladığı için ilgili varak numarası kaydedilmiştir.

Timur dahi tekye kapusında keçinin kulağından tutup te'hîr eyledi. Çünki tevhîdleri tamâm oldı, şeyh dervîşlere hitāb idüp "Ey dervîşler! Kapumıza bir sâil **[İ, II, 363a]** gelüp murâdı husûline bizden du'â recâ ider. Ammâ recâ itdüğü şey âhiret devleti yanında bir pul değmez iken böyle ednâ şeye dînini ve âhiret devletini tercîh ediyor. Çünki kapumıza geldi, mahrûm göndermek revâ değildür. Biz du'â idelim, siz âmîn diyin" diyüp du'â itdikden sonra "Çağırın gelsün" diyüp geldikde şeyhin elini öpüp ve keçi ihdâ eyledi. Şeyh, Timur'a "Yüri, şimdengirü vaktidür" diyüp taşra çıkup yolda gider iken kendüye bir sürûr ve neşât ve hâlet vâki' oldı ki gûyâ hemân murâdı hâsıl oldı. Ol sürûr ile yolda gider iken iki âdem birbiriyle kavgā idüp biri kavî ve biri za'îf. Kavî olan za'îfi darb ider gördükde Timur merhamete gelüp kurtarmak murâd itdikde ol kavî olan âdem Timur'a dahi karşu kodukda Timur dahi ol âdemi niçe darb itse ol sâ'at cânı çıkup anda hâzır olanlar "Bre koman şunu, âdem katl itdi" diyüp Timur'ı tutmak murâd itdiklerinde firâr idüp Timur gāyet kuvvetlü ve çâpük âdem olmağla irişmediler. Ve ol mahal pâdişâh atları çayıra çıkmış idi. Kaçup at oğlanları yanına düşdi. Ve ol vakitlerde âdet bu idi ki böyle bir kabâhat-i azîme sâhibi böyle bir askeri yanına ve hayl düşdükde katle müstehak cürmi dahi var ise halâs olurdı. Ve ile'l-ân bu âdet çok millet içinde bâkīdür. Timur at oğlanları yanında kalup ma'an atlara hizmet idüp hikmet-i Hudâ atlara bir hastalık ârız olup mîrâhûr na'lbend cem' idüp "Buna şu lâzım ve bu lâzımdur" diyü ilâc itmek müşâveresinde iken Timur dahi yap yap yanlarına varup "Bunların ilâcı ve marazı sizin dediğiniz gibi olmayup bunların ilâcı ve marazı budur" didikde mîrâhûr "Sen at ahvâlini bilürsün" didikde Timur dahi "Ben atın her ne kadar marazı var ise gördüğüm sâ'at fark iderim" didikde mîrâhûr dahi "Eğer bu atlara ilâc idüp iyi idebilürsen sana azîm ihsân iderim" diyüp ve ilâc itdikde cümlesi iyi olmağla mîrâhûr bunun at ilminde mahâretini ve harekât u sekenâtını beğenüp kendüsine kethüdâ itdi. Vâki'-i hâlde Timur at ilminde gāyet mâhir idi. Birkaç eyyâmdan sonra pâdişâh tarafından birkaç at taleb olmağla mîrâhûr atları Timur ile gönderüp ve at ilminde mahâretini ve ba'zı ahvâlini ta'rîf idüp medh eyledi. Atlar vusûl bulup pâdişâh seyr iderken itdüği suâllere Timur âdâb-ı mülûk üzre cevâblar virdikde pâdişâh bunun cevâblarından ve harekât u sekenâtlarından hazz idüp mîrâhûr itdi ve günden güne muhabbeti ziyâde olmağla kendüye nedîm idüp ve hem kemâl irmiş bir hemşîresi olup anı dahi nikâh idüp Timur'a virdi. Ve birkaç eyyâmdan sonra bir gice haremde ehliyle musâhabet iderken hatunı Timur'un ta'azzüm ve tekebbürine tahammül idemeyüp "Karındaşım Allâh'dan bulsun. Beni senin kadar kadir ve kıymet bilmez âdeme lâyık gördi kim yanında kadir ve hürmetim olmayup ve belki câriye kadar dahi hürmetim

yokdur” didikde Timur ziyâdece mestâne bulunup ve hem gāyet anûd ve muvakkar âdem olmağla “Sen beni beğenmedin mi? Benim silsilem senin **[İ, II, 363b]** karındaşından büyük pâdişâh idi” diyüp ve göğsüne bir mest niçe urdı ise ol sâ‘at fakīrenin cânı çıkdı. Çünki kendüden böyle bir kabâhat zuhûr itdi, her ne kadar mâlı ve götürmeğe âsân şeyi var ise alup ve cümle tevâbi‘âtıyla birer ata süvâr olup firâr itdiler. Sabâh oldukda pâdişâh ahvâlden haberdâr olup birkaç yüz âdem ile bir kapucıbaşı ta‘yîn eyledi ki tutup pâdişâha getüreler. Ilgar idüp irişdiklerinde Timur cenk idüp ve kapucıbaşını ve ma‘an gelen askerin ekserini kırup ve at ve esvâblarını alup ve “At ve esvâb ve mâl isteyen yanıma gelsün” diyüp ve aldığı şeyleri yanına gelenlere bahş itmekle yanına dört yüz kadar âdem cem‘ olup gayri etrâf u eknâfı nehb ü gāret itmeğe başladılar. Ve kapucıbaşının ahvâli pâdişâhın ma‘lûmı oldukda bir iki bin kadar âdem ile bir hân ta‘yîn idüp vardıklarında anlar ile dahi cenk idüp azîm kıtâlden sonra ol askeri dahi bozup ve çok âdemlerini katl idüp ve anların dahi at ve pusâtlarını ve sâir eşyâlarını yanına cem‘ olan eşkıyâya bahş idüp ve ahvâli şuyû‘ buldukda nikbeti hâlinde kendüsiyle oynayup pilâv ve helvâ irgürdiği yârânları ve etrâf u eknâfdan işiden erâzili ve ednâ gürûh-â-gürûh yanına gelüp on iki bin kadar âdem cem‘ oldukda ba‘zı kal‘alara dahi müstevlî olmağa başlamağla nefîr-i âmm idüp bi’n-nefs pâdişâh kendüsi üzerine sefer idüp vardıklarında pâdişâh askerini dahi bozup ardlarından kova ve kıra pâdişâh varup kal‘ayı tahasun itdi. Timur dahi ta‘kīb idüp kal‘ayı muhâsara eyledi. Ve âkıbet darb-ı destle kal‘ayı alup ve katl-i âmm idüp ve pâdişâhı dahi katl idüp ve tahtına cülûs eyledi. Ve ba‘dehû ol memleket hükkâmına nâmeler irsâl idüp ez-dil ü cân gelüp bî‘at ve itā‘at idenlere mansıbâtını mukarrar ve ibkā ve azîm ri‘âyet ve ikrâm idüp ve muhâlefet idenler üzerine asker ta‘yîn ve yâhûd kendü varup ol vilâyeti zabt ve ehâlîsini katl-i âmm itmekle halka havf müstevlî olup her tarafdan elçiler ve hedâyâlar gelüp itā‘at itmeğe başladılar. Ve ol memleketi müstakilen kabza-i tasarrufa getürdükden sonra etrâf u eknâfına ve karîb ü ba‘îdinde olan mülûk üzerine ve memleketlerine müstevlî olup memleketlerini ihrâkun bi’n-nâr ve emvâl ü erzâklarını nehb ü gāret ve ehâlîsini katl-i âmm idüp cihânda dökdüği kanın ve itdüği zulm ü fesâdın haddi ve pâyânı olmayup ve bunun istidrâcı şol mertebeye varmış idi ki ibtidâ hurûc idüp seyr ü seferlerinden mâ‘adâ otuz altı sene müstakil pâdişâh olup şarken ve garben kendüye muhâlefet ider ve nâmesi vardıkda kulum dimez ve kendüye bâc u harâc virüp ve hediyye göndermez Sultān Yıldırım’dan gayri bir pâdişâh kalmamış idi. Ve anlar ile mâcerâları dahi zikr olunmışdur. Ve dâimü’l-evkāt kırk pâdişâh ve pâdişâh-zâde ma‘an gezdirüp seyr ü sülûkında önünce yürüdüp ve otağı kapusında dest-ber-dest ayak üzre

selâmına dururlardı. Ve bunların birini "Fülân pâdişâh gelsün" diyü içeri da'vet itdikde "Beni Timur ismimle yâd ve zikr itdi" diyü sâirlere iftihâr iderdi[3895].

[3895] evsâf-ı zuhûr ve hurûc-ı Timur: Timur'un zuhûr ve hurûcunun icmâl üzre takrîr ve ta'rîfi budur ki bunun bir büyük vâlidesi vardur ki gāyet kâhine ve sâhire olup her bâr "Benim evlâdlarımdan bir sâhib-i hurûc zuhûr itse gerekdür ki şarka ve garba cümle pâdişâhlara gālib olsa gerekdür dir idi. Çünki vâlidesi Timur'a hâmile oldı, eyyâm-ı hamlde vâlidesine hâriku'l-âde niçe hâletler vâki' olmağla azîm havflar ve zahmetler çeküp ve Timur'un mahall-i vilâdetinde gökden bir heybetlü âteş düşüp sadâsını ve şu'lesini birkaç konak yerden müşâhede itdiler. Ve bundan mâ'ada Timur doğdukda iki elleri dolu olup şems kan ile doğup kimi kasabât ve kimi cellâd ve kimi harâmî olur diyü ma'nâ virdiler. Çünki Timur üç-dört yaşına girdi, akrânı sıbyân ile oynadıkda kendüsi bir çöpe ya'ni değneğe binüp ve sâir sıbyân çukadar ve şâtır ve sirâc idüp oynarlardı. Ve yedi-sekiz yaşına vardıkda kendüsi bir yüksek yere oturup ve sâir akrânlarından kimini vezîr ve kimini paşa ve beğ ve kimini kâdî ve kimini defterdâr ve sâir erbâb-ı saltanat ve hattâ birini subaşı ve cellâd dahi idüp kimini azl ve kimini nasb ve kimini salb u siyâset idüp oynarlardı. Ve bulûga erdikde gündüzlerde ırgâdlık ve rencberlik idüp ve biraz akça cem' itdikde akrân yâverlerinden birkaç âdem cem' idüp bir pilav veyahud helvâ tabh idüp yedirdikden sonra yine kendüsi bir yüksek yere oturup nakl itdüğimiz üzre dîvân sürüp oynarlardı. Birkaç sene böyle mürûr idüp kendü akrân ve emsâllerinden niçe bin evânî ve erâzil ile yârân olup pilav ve helvâ yedirmeğle anlar indinde hayli bir i'tibâr kesb idüp veliyy-i ni'metleri mertebe olmuş idi. Ve bunun ahvâli şuyû' bulup ve hattâ pâdişâhın dahi ma'lûmı olup cünûna haml idüp mukayyed olmazlardı.

Ahlâk-ı Timur: Timur'un hadd-i bulûğından sonra mu'tâdı bu idi ki her kande bir ulemâ ve meşâyıh ve ihtiyâra râst gelse ve yâhûd haber alsa varup elini öpüp tekrîmden sonra "Bir murâdım vardur ki husûline du'â ricâ iderim" dir idi. Bu hâl üzre birkaç sene mürûrından sonra Semerkand'da Şeyh Şemseddîn-i Fahorî hazretlerinin evsâfın işidüp du'â ricâsıyla ziyâretine azîmet idüp vardıkda tehî-dest varmağa hicâb idüp ammâ hediyye almağa akçası dahi yok. Ve satacak bir şeyi dahi olmayup hemân iki gömleği var idi, eski gömleği giyüp ve yeni gömleği mezâda virüp satdı ki bir koyun kurbân alup boş varmaya. Ve ol satduğı gömleğin akçasıyla bir koyun almak murâd itdikde ol kadar akçaya koyun virmeyüp bir keçi teklîf itdiler. Nâçâr "Keçi olsun" diyü alup şeyhe vardı. Ammâ ol gün ihyâ günleri olmağla dervîşleri zikrullâh iderlerdi. Timur dahi tekye kapusında keçinin kulağından tutup te'hîr eyledi. Çünki tevhîdleri tamâm oldı, şeyh dervîşlere hitâb idüp "Ey dervîşler! Kapumıza bir sâil [İ, II, 363a] gelüp murâdı husûline bizden du'â ricâ ider. Ammâ ricâ itdüğü şey âhiret devleti yanında bir pul değmez iken böyle ednâ şeye dînini ve âhiret devletini tercîh ideyor. Çünki kapumıza geldi mahrûm göndermek revâ değildür. Biz du'â idelim, siz âmîn diyin" diyüp du'â itdikden sonra "Çağırın, gelsün" diyüp geldikde şeyhin elini öpüp ve keçi ihdâ eyledi. Şeyh, Timur'a "Yüri, şimdengirü vaktidür" diyüp taşra çıkup yolda gider iken kendüye bir sürûr u nişât ve hâlet vâki' oldı ki gûyâ hemân murâdı hâsıl oldı. Ol sürûr ile yolda gider iken iki âdem birbiriyle kavgā idüp biri kavî ve biri za'îf. Kavî olan za'îfi darb ider gördükde Timur merhamete gelüp kurtarmak murâd itdikde ol kavî olan âdem Timur'a dahi karşu kodukda Timur dahi ol âdemi niçe darb itse ol sâ'at cânı çıkup anda hâzır olanlar "Bre koman, şunı âdem katl itdi" diyüp Timur'ı tutmak murâd itdiklerinde firâr idüp Timur gāyet kuvvetlü ve çâpük âdem olmağla irişmediler. Ve ol mahal pâdişâh atları çayıra çıkmış idi. Kaçup at oğlanları yanına düşdi. Ve ol vakitlerde âdet bu idi ki böyle bir kabâhat-i azîme sâhibi böyle bir askeri yanına ve hayl düşdikde katle müstehak cürmi dahi var ise halâs olurdı. Ve ile'l-ân bu âdet çok millet içinde bâkīdür. Timur at oğlanları yanında kalup ma'an atlara hizmet idüp hikmet-i Hudâ atlara bir hastalık ârız olup mirâhûr na'lbend cem' idüp "buna şu lâzım ve bu lâzımdur" diyü ilâc itmek müşâveresinde iken Timur dahi yap yap yanlarına varup "Bunların ilâcı ve marazı sizin dediğiniz gibi olmayup bunların ilâcı ve marazı budur" didikde mirâhûr "Sen at ahvâlini bilürsin" didikde Timur dahi "Ben atın her ne kadar marazı var ise gördüğüm sâ'at fark iderim" didikde mirâhûr dahi "Eğer bu atlara ilâc idüp iyi idebilürsen sana azîm ihsân iderim" diyüp ve ilâc itdikde cümlesi iyi olmağla mirâhûr bunun at ilminde mahâretini ve harekât u sekenâtını beğenüp kendüsinüe kethüdâ itdi. Vâki'-i hâlde Timur at ilminde gāyet mâhir idi. Birkaç eyyâmdan sonra pâdişâh tarafından birkaç at taleb olmağla mirâhûr atları Timur ile gönderüp ve at ilminde mahâretini ve ba'zı ahvâlini ta'rîf idüp medh eyledi. Atlar vusûl bulup pâdişâh seyr iderken itdüği suâllere Timur âdâb-ı mülûk üzre cevâblar virdikde pâdişâh bunun cevâblarından ve harekât u sekenâtlarından hazz idüp mirâhûr itdi. Ve günden güne muhabbeti ziyâde olmağla kendüye nedîm idüp ve hem kemâl irmiş bir hemşîresi olup anı dahi nikâh idüp Timur'a virdi ve birkaç eyyâmdan sonra bir gice haremde ehliyle musâhabet iderken hatunı Timur'un ta'azzüm ve tekebbürine tahammül idemeyüp "Karındaşım Allâh'dan bulsun. Beni senin kadar kadr ü kıymet bilmez âdeme lâyık gördi kim yanında kadr ü hürmetim olmayup ve belki câriye kadar dahi hürmetim yokdur" didikde Timur ziyâdece mestâne bulunup ve hem gāyet anûd u muvakkar âdem olmağla "Sen beni beğenmedin mi? Benim silsilem senin [İ, II, 363b] karındaşından büyük pâdişâh idi" diyüp ve göğsine bir mest niçe urdı ise ol sâ'at fakīrenin cânı çıkdı. Çünki kendüden böyle bir kabâhat zuhûr itdi, her ne kadar mâlı ve götürmeğe âsân şeyi var ise alup ve cümle tevâbi'âtıyla birer ata süvâr olup firâr itdiler. Sabâh oldukda pâdişâh ahvâlden haberdâr olup birkaç yüz âdem ile bir kapucıbaşı ta'yîn eyledi ki tutup pâdişâha getüreler. Ilgar idüp irişdiklerinde Timur cenk idüp ve kapucıbaşını ve ma'an gelen askerin ekserini kırup ve at ve esvâblarını alup ve "At ve esvâb ve mâl isteyen yanıma gelsün" diyüp ve alduğı şeyleri yanına gelenlere bahş itmekle yanına dört yüz kadar âdem cem' olup gayri etrâf u eknâfı nehb ü gāret itmeğe başladılar. Ve kapucıbaşının ahvâli pâdişâhın ma'lûmı oldukda bir iki bin kadar âdem ile bir hân ta'yîn idüp vardıklarında anlar ile dahi cenk idüp azîm kıtâlden sonra ol askeri dahi bozup ve çok âdemlerini katl idüp ve anların dahi at ve pusâtlarını ve sâir eşyâlarını yanına cem' olan eşkıyâya bahş idüp ve ahvâli şuyû' buldukda nikbeti hâlinde kendüsiyle oynayup pilav ve helvâ iderdüği yârânları ve etrâf u eknâfdan işiden erâzili ve ednâ gürûh-â-gürûh yanına gelüp on iki bin kadar âdem cem' oldukda ba'zı kal'alara dahi müstevlî olmağa başlamağla nefîr-i âmm idüp bi'n-nefs pâdişâh kendüsi üzerine sefer idüp vardıklarında pâdişâh askerini dahi bozup ardlarından kova ve kıra pâdişâh varup kal'ayı tahasun itdi. Timur

Ahvâl-i hâlâ: Evrenzîb vefâtından sonra saltanat-ı Hind'in beyânı budur ki çünki Evrenzîb dâr-ı fenâdan dâr-ı bekāya rıhlet alâmetleri zuhûr itdi, ol vakitlerde üç oğlu var idi ki büyük oğlunun ismine Kâmbahş dinüp bu oğlu Deken memleketi ve Büyük Gucerat ve Kücük Gucerat ve Bengâle memleketlerinde ve tevâbi'âtlarında babası tarafından pâdişâhlık ünvânıyla hâkim idi. Ve ortanca oğlu Şâh Ekber dahi Lahor ve Kişmîr ve Kâbil ve Celâlâbâd ve Çeyrakan ve Gûrbend ve Bonmamiya ve Özbek hudûdının baş serhaddi olan Kehmert'e varınca bir pâdişâhlık olmak üzre virmiş idi ki her birleri azîm memleketler olup büyük oğlu ve ortanca oğlu bu memleketlere tevâbi'âtıyla babaları tarafından hâkim ve pâdişâh idiler ki her birlerinin hükûmetinde niçe büyük eyâletler ve sancaklar ve hükûmetler var idi. Ve kücük oğlu gāyet âlim ve âkil ve sâlih olmağla kendü yanında vezîr-i müşîrlerinden idi. Çünki kendüsi hayâtdan ümîd kat' itdi, saltanatı bu üç oğluna taksîm eyledi. Şöyle ki büyük oğlu ve ortanca oğlu ke'l-evvel zabt itdikleri memleketlerde pâdişâh olup ve saltanat-ı Hind kücük oğlunun olup Cihânâbâd'da şehenşâh-i Hindüstân olmak üzre vasıyyet itmekle vefât itdikde kücük oğlu yerine cülûs idüp pâdişâh oldukda ortanca karındaşı Şâh Ekber, babası vasıyyetine râzı olmayup "Ol benden kücükdür, taht benimdür" diyü asker cem' idüp Cihânâbâd üzerine yürüdi, şöyle ki üç gürûh askeri olup biri müslimân ve biri Râfizî ve biri Mecûsî olup ve her birleri yüz yigirmişer bin âdem idi. Cihânâbâd'a geldiklerinde müslimân olanlar ayrılup "Biz müslimân üzerine kılıc çeküp cenk itmeziz" didiler ve Revâfız ve Mecûsî askeri dahi didiler ki "Sünnîler sana yâr olmayup ayrıldılar, biz ne içün cenk ideriz? Ve ol zamân cenk ideriz ki bunlara gālib olup tahta cülûs itdikde bizim recâlarımızı kabûl ideceğine ahd ü yemîn idüp ve i'timâd itdirmek gereksin ki biz dahi senin uğruna cân u baş ile çalışup cenk ideyiz" didiklerinde ol dahi ahd ü yemîn itdi ki "Çünki müslimânlar bana yâr olmayup böyle ihânet itdiler, eğer benim yolumda çalışup tahtı zabt idersem her ne recâ iderseniz kabûl idüp ve cümle umûr-ı saltanatı

---

dahi ta'kīb idüp kal'ayı muhâsara eyledi. Ve âkıbet darb-ı destle kal'ayı alup ve katl-i âmm idüp ve pâdişâhı dahi katl idüp ve tahtına cülûs eyledi. Ve ba'dehû ol memleket hükkâmına nâmeler irsâl idüp ez-dil ü cân gelüp bî'at ve itā'at idenlere mansıbâtını mukarrar ve ibkā ve azîm ri'âyet ve ikrâm idüp ve muhâlefet idenler üzerine asker ta'yîn ve yâhûd kendü varup ol vilâyeti zabt ve ehâlîsini katl-i âmm itmekle halka havf müstevlî olup her tarafdan elçiler ve hedâyâlar gelüp itā'at itmeğe başladılar. Ve ol memleketi müstakilen kabza-i tasarrufa getürdikden sonra etrâf u eknâfına ve karîb ü ba'îdinde olan mülûk üzerine ve memleketlerine müstevlî olup memleketlerini ihrâkun bi'n-nâr ve emvâl ü erzâklarını nehb ü gāret ve ehâlîsini katl-i âmm idüp cihânda dökdüği kanın ve itdüği zulm ü fesâdın haddi ve pâyânı olmayup ve bunun istidrâcı şol mertebeye varmış idi ki ibtidâ hurûc idüp seyr ü seferlerinden mâ'adâ otuz altı sene müstakil pâdişâh olup şarken ve garben kendüye muhâlefet ider ve nâmesi vardıkda kulum dimez ve kendüye bâc u harâc virüp ve hediyye göndermez Sultān Yıldırım'dan gayri bir pâdişâh kalmamış idi. Ve anlar ile mâcerâları dahi zikr olunmışdur. Ve dâimü'l-evkāt kırk pâdişâh ve pâdişâh-zâde ma'an gezdirüp seyr ü sülûkında önünce yürüdüp ve otağı kapusında dest-ber-dest ayak üzre selâmına dururlardı. Ve bunların birini fülân pâdişâhı gelsün diyü içeri da'vet itdikde "Beni Timur ismimle yâd u zikr itdi" diyü sâirlere iftihâr iderdi İ (362^{b}-363^{a}-363^{b}) : -H

sizinle görüp ve müslimânları bir dahi umûr-ı saltanata karışdırmayup **[209b]** ve askerî itmeyem" didi. Bu ahd üzerine cenge mübâşeret itdiklerinde kücük karındaşının askeri bozulup ve karındaşını tutup katl idüp ve Cihânâbâd'ı zabt [idüp] tahta cülûs eyledi. Ve bu ahvâli büyük **[İ, II, 367a]** karındaşı olan Kâmbahş işitdikde "Çünki babamız vasıyyeti tutulmayup darben tahtını zabt eyledik, böyle olduğı hâlde ben senden büyük olduğum hasebiyle taht benim hakkımdur" diyü da'vâ ile ol dahi asker cem' idüp Cihânâbâd üzerine gelüp cenk itdiklerinde ol dahi bozulup ve büyük karındaşını tutup katl itmekle Şâh Ekber[3896] bütün Hindüstân'a müstakil pâdişâh oldı.

Ve bu Hindüstân'da koyun gāyet az olup ekseriyyâ yedikleri keçi ve sığır eti olup ve başında olan askeri dahi bir bölüği Rafizî ve bir bölüği Mecûsî olup mukaddemâ kendüleriyle olan kavli ve ahdi üzre Râfizîler didiler ki "Hutbede Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân zikrini kaldır" dimeleriyle tenbîh idüp kaldırdı. Ve Mecûsîler sığıra tapmalarıyla anlar dahi sığır zebh olmağı men' idüp ve kâfirlerden harâc almakluğı ref' itdiler. Ve mukaddemâ ise birbirleriyle cenk iderken müslimânlar mukayyed olmayup cümlesi Evrenzîb evlâdıdur diyü anın hâtırı içün birinin tarafını tutmayup ve hem müslimânlar ile cenk itmek ne lâzımdur diyü mukayyed olmamışlardı. Ammâ gitdikçe gavgā büyüyüp ve fitne çoğalup ve revâfız ve mecûsî kuvvetlenüp ve bâ-husûs sığır zebhi ve harâc ref'i ve bâ-husûs üç Çehâr-ı Yâr-ı Resûl'ün ism-i şerîfleri hutbeden men' idüp ve âşikâre sebbâblar zuhûr idüp müslimânların ahvâli perîşân olmağla mukaddemâ baş vezîr olan Gāzî Dîn'in bir oğlu var idi ki ismine Kılıc Hân dinüp mezbûr gāyet sâlih ve âlim âdem olmağla terk-i dünyâ idüp bir medresede olurdı. Müslimânlardan niçe kimseler varup "Bu ahvâl neye varacakdur? Pâdişâhımız dînden çıkdı. Râfizî ve Mecûsî İslâm üzerine galebe itdi" didiklerinde cümle medreselerde olan tāliblere ve tekyelerde olan dervîşlere haber idüp ve cümle ulemâ ve meşâyıh kalkup ve cümle şehirde olan müslimânlar dahi gulüvv idüp sarâya vardılar. Şâh Ekber'e nasîhat idüp "Çünki bir işdür oldı, tevbe ve istiğfâr idüp ve tecdîd-i îmân eyle ve üç Çehâr-ı Yār-i Resûlullâh'ın ism-i şerîfleri hutbede zikr olsun ve kâfirlerden harâc alınsun ve sığır zebh olsun ve ecdâdın âyîni üzre amel ve hareket itmek üzre yine pâdişâhımız olup bî'at idelim" didiklerinde "Benim bunlarla ahd ü kavlim vardur, ahdimden rücû' itmem" dimesiyle kendüyi tahtdan indirüp ve boynunı urdılar ve yerine anın oğlu Ferruh Siyer'i pâdişâh itdiler ki hâlâ ol pâdişâh olup gāyet âkil ve sâlih ve âlim olmağla babasının itdiği âyîn ve bedâyi'-i münkerleri ve zulmleri bi'l-külliye def' ü ref' idüp ve pederini idlâl iden

[3896] Şâh Ekber H (209[b]) : - İ

revâfız ve mecûsdan söz sâhiblerinden ve gayrilerden çok âdem katl idüp ve saltanat da‘vâsında iken pederi ve ammileri ile altı-yedi sene vâki‘ olan cenk ü cidâl ve harb u kıtâl eyyâmlarında harâb olan vilâyetleri ma‘mûr idüp ve ol fitne arasında ba‘zı düşmenleri fursat bulup aldıkları vilâyetleri dest-i a‘dâdan halâs idüp yine memlekete ceddi Evrenzîb gibi revnak virüp ve saltanata nâm u şân virmek me’mûl olunur dirler. Ve Kılıc Hân’ı dahi vezîr idüp cümle umûr-ı saltanatı anın re’yine tefvîz itmişdür. Ve bu Hindüstân memleketi gāyet vâsi‘ ve ma‘mûr olup şöyle ki Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm cennetden hübût itdikde işbu Hindüstân iklîminde Serendîb dağına hübût **[İ, II, 367a]** idüp ve ol dağ karaya yakın Seylân nâm bir cezîrenin vasatında vâki‘ olmışdur ki tafsîlen yukaruda zikr olunmışdur. İbtidâ bu vilâyete nüzûl itmekle rûy-i arzda ibtidâ insân ile ma‘mûr ve tezyîn olan işbu Hindüstân memleketi olup bunun her ahvâlini vasf u ta‘rîf eylemek mümkin olmayup ve olduğı hâlde dahi yine kusûrdan hâlî olmaz. Ve bu memleketde kırkdan ziyâde müslimân ve mecûs ve putperest ve şemsperest ve gayri şeylere tapar millet pâdişâhları olup lâkin cümlesinin başı olup Hindüstân pâdişâhı diyü meşhûr olan pâdişâhın memleketine Gıranmagov dinüp ve hâlâ olan pâdişâhları Tūrân’dan zuhûr iden Timur neslinden olmağla buna saltanat-ı Moğol dahi dirler.

[210a] Fasl-ı der-beyân-ı selâtīn-i Tatarân ki mâverâ-yı Çin sâkin şodegân[3897]

Ma‘lûm ola ki Çin memleketinin mâverâsında kavm-i Tatar’dan dokuz saltanat vardur ki ba‘de’t-tūfân işbu dünyâda zuhûr ve hurûc idüp dünyâyı harâb iden bi’l-cümle bunlardan zuhûr itmişdür. Ve her birleri on kerre yüz bin ve dahi ziyâde asker ile hurûc itmek lâ-şeydür. Ve hattâ Cengiz dahi bunlardan hurûc itmişdür[3898] ve bunlar dahi birbirleri ile kıtâlden hâlî değillerdür, bu ecilden birbirleri derûnına düşmişlerdür[3899]. Yohsa iâzen billâhi te‘âlâ[3900] ittifâkları olsa bunlara kimse mukābil olamayup âlemi fenâya virürlerdi. Ve âkıbet Çin gibi memleket-i uzmâ ve saltanat-ı kübrâ bunların elinden halâs olmayup ve bütün memleketi zabt idüp ile’l-ân pâdişâhları işbu kavm-i Tatar’dandur ki ne tarîk ile zabt itdikleri Çin memâliki fasılları âhirinde tahrîr olunur. Ve bu Tatarların ahvâlini alâ tarîki’l-ihtisâr zikr idüp ve ba‘dehû Çin memleketi ve saltanatı fasıllarına şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ.

[3897] Bu başlık İ nüshasının II. cildinin 204b sayfasında yer almaktadır.
[3898] ve hattâ Cengiz dahi bunlardan hurûc itmişdür H (210[a]) : - İ
[3899] bu ecilden birbirleri derûnına düşmişlerdür H (204[b]) : - İ
[3900] iâzen billâhi te‘âlâ İ (204[b]) : - H

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Neyula: Bunlara Şark Tatarı dahi dirler ki memleket-i Avrupa halkı bilmezler.

El-hudûd[3901]**:** Ve bunların memleketini garben Kilanker memleketi ve cenûben Kurya memleketi ve şarken Künk Tunk ırmağı ve şimâlen dahi Kıyon memleketine müntehî olur. Ve bu memlekete Hana pâdişâhı oğullarıyla girüp çok âdem katl itmişdür. Ve ba‘dehû Tunga nâm pâdişâh girüp ol dahi çok Tatar kırup buna Veyko tesmiye itmişlerdür. Ve bu memleketde Naymenk nâm pâdişâh zamânında birkaç kal‘a bünyâd olunup ve içlerine çok muhâfız asker ta‘yîn olunup Neyula diyü tesmiye olunup ol zamân pâdişâhlarına itā‘at idüp harâc virmeğe başladılar. Ve bu Tatarların evi ekseriyyâ yer altında olup ve gāyet yavuz tāife olmağla şecî‘ ve bahâdur âdemi severler. Ve dahi hırsızlık ve yağmacılık yanlarında gāyet makbûldür. Ve bunların libâsları hayvânât derisidür[3902].

Et-ta‘âm: Ve bunlar çiğ et yiyüp ve hayvânât dahi **[İ, II, 205a]** sayd idüp çiğ yirler. Ve darı ununı su ile karışdırup içerler. Ve bunların ok atmakda ve sayd itmekde gāyet mahâretleri olup şöyle ki cemî‘ işleri avretleri görüp kendüleri ellerinde kuş ve yanlarında tazı ve zağar, ekseriyyâ kırlarda sayd u şikârda gezerler. Ve bunlar birkaç nev‘ olup ve çok ahvâlleri mechûl ve nâ-ma‘lûmdur. Ancak Çinîler coğrafiyyesinden tahrîr olunmışdur. Zîrâ bunların memleketine varup içlerinde gezmek mümkin değildür. Ve bunların aslı ne yerden gelmişdür ve ne zamândur ma‘lûm olmayup ancak Hana nâm pâdişâh zamânından beri olan ahvâlleri ma‘lûm olup tahrîr olunmışdur ki ol zamân Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki yüz altı sene mukaddem idi ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz otuz yedi sene mürûr itmiş olur[3903]. Ve bunlara Kin dahi dirler, ma‘nâsı Altun Tatarları dimekdür. Zîrâ bunların vilâyetlerinin dağlarında mübâlağa çok altun olmağla Tatarlar bu dağlara “Allâh’ın dağları ve mekânıdur” dirler ve bu dağlara ibâdet iderler.

El-âdet[3904]**:** Ve bunlarda bir âdet vardur ki bunlardan bir âdem mürd olsa kendüyi ve hizmet-güzârını ve atlarını ve silâh ve pusâtlarını[3905] bile âteşe yakarlar ki “Ol meyyit atına binsün ve silâhını kuşansun ve ol hizmetkârları hizmet itsünler” dirler. Ve bunlar âteşperest olup bir galîz ve şedîd ve hûnî, hayvân-tabî‘at ve gūl-hey’et[3906]

[3901] el-hudûd İ (204[b]) : - H
[3902] ve bunların libâsları hayvânât derisidür H (210[a]) : - İ
[3903] ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz otuz yedi sene mürûr itmiş olur H (210[a]) : ki işbu bin yüz otuz üç târîh-i İslâm’a gelince bin dokuz yüz yigirmi yedi sene mürûr itmiş olur İ (205[a])
[3904] el-âdet H (210[a]) : - İ
[3905] ve pusâtlarını H (210[a]) : - İ
[3906] ve gūl-hey’et H (210[a]) : - İ

tāife olup ve bunların memleketleri vâsi‘ ve kendülerinin hod haddi ve hisâbı olmayup hâlâ bunların ekser ahvâli nâ-ma‘lûm ve mechûldür.

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Yubi: İkinci Tatar’a Yubi Tatari dirler.

El-hudûd: Ve bunların memleketini şarken Yaban deryâsı ve cenûben Kurya memleketi ki Leyaotong memleketine muttasıldur ki büyük dîvâr ile fasl olunmışdur ve garben Lin Huvank ırmağı ile mahdûd olup ve bu ırmak gāyet mu‘azzam ırmak olup çok vilâyetler dolaşur, şöyle ki Tatar memleketi ve Kin Lakor memleketinden mürûr ider. Ve bu Tatarlar gāyet çok ve şedîd kavim olup Çin memleketinin büyük düşmenleridür, şöyle ki Senga pâdişâh zamânında bu Tatarlar Çin memleketine bir mertebe hücûm idüp **[210b]** çekir[ge]-misâl yürüyüş itmişlerdür ki şimâl ve cenûb semtine otuz-kırk konak yeri mâl-â-mâl doldurmışlardur ki Leyaotnok ve Bikenik ve Şansi ve Şinsi ve Şankonk vilâyetleri ki azîm ma‘mûr vilâyetlerdür, şöyle ki kasabât ve kurâlarından mâ‘adâ dört yüz kadar mu‘azzam ve mükellef şehirlerini alup yağma ve gāret itmeleriyle Garb Tatarları hased idüp cenûb tarafından anlar dahi Çin’e girüp Şark Tatarlar ile bir mertebe harb u kıtâl itmişlerdür ki insân ve hayvân kanı seyl gibi akup ve Şark Tatarları mâl-i ganâyim ve envâ‘-i cevâhir hâmile avret gibi olmalarıyla âkıbet bozulup kaçmalarıyla Magrib Tatarları ardına düşüp cümle aldıkları doyumluğı bırakdırdıklarından mâ‘adâ vilâyetlerine girüp nısfından ziyâdesini nehb ü gāret ve harâb itmişlerdür. Ve andan dönüp Çin memleketini alup ve içlerinden bir pâdişâh nasb eylediler ki ismine Uveyne dirlerdi. Ve ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin iki yüz yetmiş sekiz sene mukaddem idi. Ve ol vakitden târîh İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz sene mürûr itmiş olur[3907]. Ve bu Tatarların sâir ahvâlleri Kıta ve Mencin fasıllarında **[İ, II, 205b]** tafsîlen zikr olunur. Zîrâ bunlar niçe zamân Çin saltanatını zabt idüp ve ehâlîsinden harâc almışlardur. Ve bu Tatarlar gāyet cenkci ve şedîd ve galîz ve bî-rahm olup ve kesretden hod çekirge-misâl bir tāife-i nâ-hâifelerdür.

Evsâf[3908]-ı saltanat-ı Tatarân-ı sahrâ-nişîn: Üçünci saltanat Tatar-ı sahrâ-nişînlerdür ki bunlar konar göçer tāife-i hayme-nişîn olup ve yer altında evleri dahi vardur ki şitâ eyyâmlarında sâkin olurlar. Ve bunların ipekden yapılma acîb u garîb haymeleri ve obaları vardur ki üzerleri müşemma‘ örtülüdür ve hem gāyetle hafîfdür ki ân-ı vâhidde kurup ve bozarlar. Ve altlarına müslimân tarzı güzel döşemeleri ve harîr kaliçeleri olup üzerinde otururlar. Zîrâ ehl-i Çin Frenk gibi iskemle üzerinde otururlar.

[3907] ve ol vakitden târîh İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz sene mürûr itmiş olur H (210[b]) : ol vakitden işbu bin yüz otuz üç târîhü’n-Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma gelince iki bin dokuz yüz doksan dokuz sene mürûr itmiş olur İ (205[a])

[3908] evsâf H (205[b]) : - İ

Ve bu Tatarların kibârlarının gûn-â-gûn çâderleri ve obaları vardur ki ba‘zıları ipekden ve ba‘zıları atlas ve dîbâ ve serâserden olup ve içinde müte‘addid odaları dahi vardur. Ve bundan mâ‘adâ bu Tatarların yüz yigirmi dört mu‘azzam ve ma‘mûr şehirleri dahi vardur ki Uveyne pâdişâh zamânında yapılmışdur ki bu şehirlerde cümle erbâb-ı sınâyi‘ ve tüccâr konup göçmeğe mecâli olmayan ihtiyârlar sâkin olurlar. Ve baş şehrinin ismine Movanko dinüp ve bu vilâyete Çin lisânında Marko Çin dirler. Ve bu Tatarlar gāyet zengin ve mâldâr tāife olup şöyle ki göçe gitdiklerinde altunlarını misk-i cîrânî derisine ve gümüşe müte‘allik akçalarını buzağı derisine koyup ve tahmîl itdikleri deve veyâ bârgîr veyâ öküzi donadup ma‘an âşikâre götürüp akrânlarına iftihâr iderler.

Es-siyâb: Ve bunlar giyinüp kuşanmağa ve zînetlü esvâb giymeğe mâillerdür, şöyle ki gûn-â-gûn kürkler giyüp kaplarını serâserden ve atlas ve gayri kumâşdan âdemîsine göre giyerler. Ve bunlar libâsı Çin’den alup envâ‘ kürkler ile değiş iderler ki samûr, kakum, sincab, tilkü, misk kedisi ve yabân sıçanı ve zerdavâ ve tîn ve kurt ve gayri kürklerle mübâdele iderler. Ve bunların esvâbı gāyet uzun ve yenleri dar olup ve enli kuşak kuşanup ve iki tarafına birer makreme takınup ve bir tütün kîsesi sokup ve bir bıçak asarlar. Ve bunların esvâbı uzun olmağla herkesin belinde bir çengâl vaz‘ olunmışdur ki esvâblarının eteklerini kaldırup ol çengâle asarlar ve ol çengâl dahi altun ve gümüş ve pirinç ve bakır ve timurdan âdemine göre olur. Ve ba‘zı kibârları ol çengâle zî-kıymet cevâhir dahi vaz‘ iderler ve bunların erleri ve avretleri yaz ve kış eldiven ile gezerler, şöyle ki ba‘zılarının serâser ve gayri kumâşdan olup gāyet mükellef eldivenleri vardur. Ve kışın âdemine göre başına kalpak giyüp ve yaz eyyâmlarında saman sapından ve sazdan fâhir başa giyecek şey yaparlar ki görenler hayrân olur. Ve bunlar başlarına giydikleri kalpaklarının ortasına serâserden veyâ terbiye olunmış at kılından sarık gibi sararlar.

El-ahlâk: Ve bunlar beyâz tenlü ve kırmuzı yüzlü, kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve ve gāyet şecî‘ **[211a]** kalîlü’l-kelâm, gayûr ve muvakkar ve müeddeb tāife olup ve cenk ahvâlinde ve at binüp silâh ve pusât isti‘mâlinde dahi mâhirlerdür. Yedi-sekiz yaşından **[İ, II, 206a]** sonra evlâdlarına ata binmek ve ok atmak ve kılıc çalmak ve at üzerinde âlât kullanmağı ta‘lîm iderler. Ve her gün ba‘de’l-asr bir meydâna çıkup akrân akrânıyla evlâdlarına at koşusı itdirüp ve at üzerinden ok atdırup ve sâir âlât isti‘mâl itdirüp seyr iderler. Ol sebebden kücük yaşlarından beri akrân gayretiyle silâhşörlükde bir mertebe mâhir olurlar ki at üzerinde dolu dizgin koşarken girüsine ok atup nişânı ururlar.

El-me'kûlât: Ve bunlar eti yarı pişmiş ve yarı çiğ yerler ve bunlar sayd ilminde dahi gāyet mâhirler olup şöyle ki tazı ve zağar ve doğan ve şâhin ve balaban ve ispir ve atmaca ve sâir sayd kuşları dahi olduğından mâ'adâ kara kuşı dahi öğredüp anınla dahi ıstıyâd iderler ki sayda gāyet mâiller ve ilminde mâhirler ve yağmada dahi fâhirlerdür.

Âlât-ı sefer: Ve bunlarda her âdemin başına togulgaları ve demir tahta cebeleri olup bir mertebe mücellâ ve musaykal ve pâk tutarlar ki âdem bakdıkda gözleri kamaşur. Ve bunlara değme şey te'sîr idüp geçmez. Sefere gitdiklerinde başlarına ve arkalarına giyüp giderler ve atlarına na'l urmazlar. Ve bunlar müslimânlara hakāret nazarıyla bakarlar. Kaçan bir müslimân görseler "hây hây" diyü temashur iderler. Zîrâ evâil-i İslâm'da Çinîler müslimânlardan imdâd isteyüp imdâda giderler iken bunlar önlerin alup kırmalarıyla ana binâen temashur iderler. Ve ol vakit Çin pâdişâhı Taymenk idi. Ve bir def'a dahi Rûmlar ve bir def'a dahi Rûmlar müslimânlardan imdâd taleb idüp giderken yine bu Tatarlar önlerin alup kırmışlardur. Ol zamândan beri müslimânları sevmeyüp hakāret nazarıyla nazar iderler. Kaçan görseler "hey hey" diyü istihzâ iderler. Ve bunlar semtine bu vilâyetlerden müslimân varmaz ve lâkin Özbek ve Hârezm ve Nogay Tatarı ve Hindüstân'dan müslimân tüccârları varurlar ki Hıtâ vilâyetine ticârete giderler. Bunları gördükde istihzâ iderler[3909].

Ve bu Tatarlar dahi meyyitlerini âteşe yakarlar. Ve ol meyyiti her kim ziyâde sever ise kendüsini âteşe atup bile yanar. Ve bu Tatarların lisânı gayri Tatarlardan kolaydur zîrâ Fârsî ile mahlûtdur. Ve bunlar gāyet sâhirlerdür ve harfleri dahi Arabî gibidür ve Arabî gibi okurlar. Ve harfleri altmış harf olup ve tarzı dahi böyledür: Lâ, ley, lî, lev, lû, liyâ, pey, pî, pû, pev ve cümle harfleri böyledür.

Ve bu Tatarların vilâyetinde yâkūt taşı çıkar. Aslı budur ki bunların memleketlerinin bir tarafı Yaban adasına düşmekle deryâ furtuna itdikçe Yaban adasından deryâ furtunasıyla bunların sâhillerine gelür. Ve bunlar dâimâ deryâ kenârlarında gezüp bulurlar. Ve bu Tatarların deryâsında bir nev' balık olur kim ayniyle su sığırına benzer. Lâkin bu dahi büyük olur ki uzunluğı on arşûndan ziyâde olur. Boynuzı ve pulu yokdur. Ve dahi bu Tatarlarda bir cins kuş olur ki ismine haytunk cek dirler, gāyet ile yavuz kuşdur. Yabân ördeğini ve kazı ve turnayı fi'l-hâl tutar.

El-cibâl: Ve bunların memleketinde müntehâ dağlar dahi çokdur ve bir dağları vardur ki gāyet müntehâ olup ismine Kin dirler. Ve bu dağ iki kısımdur, şöyle ki biri şark ve biri garb tarafına memdûd olup **[İ, II, 206b]** ayniyle Nemse ile Fransa ve

[3909] bunları gördükde istihzâ iderler İ (206[a]) : - H

İtalya'yı birbirlerinden fasl iden[3910] Albus dağına benzer. Ve bir dağ dahi vardur ki ol dahi gāyet yüksek olup ismine Kanci dirler. Tūli yüz otuz mîl olup ve bunun kurbında bir göl vardur ki büyüklüği on iki mîldür. Ve bu gölden iki büyük ırmak çıkup birine Yalu dirler ki cenûb tarafına akar ve birine dahi Künk Kunk dirler ki şimâl tarafına akar. Ve bu dağdan bir ırmak dahi çıkar ki ismine Sunga dirler. Ve bu ırmak Künk Kunk ırmağına karışup ve ba'dehû bahr-i Ayvom'a munsab olur.

Evsâf[3911]-ı saltanat-ı Tatar-ı Neyul Hân: Dördünci saltanata Neyul Hân dinüp ve yâhûd Yako ve Yaso dahi[3912] dirler. Ve hâlâ meşhûr olan isimlerine Yobi dirler. **[211b]** Ve bunların memleketi şimâl semtinde olup ve deryâya karîblerdür. Ve bunlara Yobi tesmiye itmelerinin vechi bu lafzı balık derisinden ahz idüp Tatarlar komışlardur. Bâ'isi budur ki bunların deryâsında bir cins balık olur ki cümle togulga ve zırhlarını ol balık derisinden yaparlar ki buna ok geçmez ve kılıc kesmez bir garîb şeydür. Cenge gitdiklerinde başlarına ve arkalarına bunı giyerler[3913]. Ve bunlara Yako ve Yaso dimelerine dahi bâ'is, bu memlekete her kim pâdişâh olur ise Çin lisânında Yako dinüp ve sâir lisânda Yaso dirler. Ve bunların vilâyetinde bir göl vardur ki ismine Pey dirler. Devri on sekiz mîl olup bu gölde gāyet çok balık vardur. Ve bunların vilâyetlerinde orman dahi çok olup ekseriyyâ ormanlarda sâkin olurlar. Ve bu ecilden bunlara orman âdemleri dahi dirler. Ve bunların sâkin oldukları yerden Miyako şehrine iki yüz elli mîldür.

Es-siyâb: Ve bunların libâsı hayvânât derisi olup yaz günlerinde derisi tarafı giyüp ve şitâ eyyâmlarında tüğlü tarafını giyerler. Ve lâkin gāyet latīf tabâgat iderler. Ve envâ'-i renk ile boyayup ve kibârlarının libâslarını niçe gûne cevâhir ve zevâhir ve altun ve kaytan ve şerît ile tezyîn iderler ki harîrden ve dîbâdan latīf bir şey olur. Ve ekseriyyâ bu libâsları misk-i cîrânî postından yaparlar. Kibârlarının böyle müzeyyen olan libâslarının yaz giyecekleri tüğleri dahi tabâgat olup hemân sâde deridür ki ve bir cins latīf tabâgat ve terbiye iderler ki harîrden dahi nerm ve latīf olur. Ve ba'dehû âdemine göre zîb u zînet iderler.

El-kıyâfet: Ve bu Tatarlar gerçi insândur, ammâ heykelleri muhâlif olup şöyle ki bunların kāmetleri hârikü'l-âde tavîl olup ve bıyıkları ve sakalları uzundur, şöyle ki bıyıklarının ucu omuzlarını geçüp enseden ba'zı vakit birbirlerine bağlarlar ve sakalları dahi dizlerine varur. Ve bunlar gāyet çok şarâb içerler ve içdikleri zamânda bıyıklarını

[3910] Nemse ile Fransa ve İtalya'yı birbirlerinden fasl iden H (211[a]) : - İ
[3911] evsâf H (211[a]) : - İ
[3912] ve Yaso dahi H (211[a]) : - İ
[3913] cenge gitdiklerinde başlarına ve arkalarına bunı giyerler H (211[a]) : - İ

bir cubuk ile kaldırup ve ba‘dehû içerler. Zîrâ bıyıkları ağızlarını örtmişdür. Ve bu tāife gāyet çok ve galîz ve şedîd ve gāyet cenkci ve cesûr olmalarıyla Yaban cezîresi halkı bunlardan gāyet ihtirâz idüp bunların tarafına azîm asker ta‘yîn idüp ihtimâm ve ihtirâz iderler. Ve bunlardan birisi cenkde mecrûh olsa tuzlu suyla yıkarlar, fi’l-hâl yarası iyi olur. Ve bunlar cenge gitdiklerinde demirden göğüslerine sahîfe giyerler ki gāyet mücellâ ve musaykaldur. Ve kılıclarını başlarına bağlayup ucu omuzına varup ve bâkīsi ol bir omuzına varur. Ve bunların her ahvâl ve etvârları sâir tavâif-i insâna mugāyir ve muhâlif olup aslâ bir kavme müşâbehetleri yokdur.

El-edyân: Ve bunların aslâ dînleri yokdur ancak semâya taparlar. Ve bunlar kemâl-i gılzat u şiddetlerinden nâşî birbirleriyle dahi cenkden hâlî olmazlar. **[İ, II, 207a]** Ve bunlar aslâ ekin ve biçmek ve etmek nedür bilmezler.

Et-ta‘âm: Ve bunların ta‘âmı[3914] envâ‘-i hayvânât ve balık ve ba‘zı otlar ve kökler ve meyveler ve süt ve peynîr ve bu cins şeyler yiyüp ve çiğ et dahi yirler. Ve bunlar Yaban adasına gāyet yakın olup ancak mâbeynlerinde bir boğaz vardur ve bunların mevâşîleri gāyet çokdur. Hisâb olunmak lâzım gelse hisâb ve kitâba gelmez, zîrâ bunların memleketi gāyet vâsi‘ ve sâfî mer‘â ve otlak olmağla kiyâhı bir mertebe firâvân ve çokdur ki ta‘bîr olunmaz. Ol ecilden mevâşîleri dahi bî-hadd ü bî-pâyân olur. Ve bunların atları dahi gāyet mücessem ve kuvvetlü olur. Ve bunların memleketleri Leya Otköden’den çâk İnyan boğazına değin mümted olur ki andan ortası Yeni Dünyâ toprağıdur. Ve bu mesâfenin mikdârı dahi yigirmi derecedür.

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Teyno: Beşinci Tatar saltanatına Teyno dirler ki[3915] bunların memleketi maşrıkdan magribe müntehî olup çâk Tunk Konk ırmağına ve Çin sahrâsına müntehî olmışdur. Ve bu memlekete halk lisânında Tana dirler. Ve bunlar eğerçi gāyet çok tāifedür ammâ **[212a]** çendân cenkci değillerdür. Zîrâ Çin kavmi bunlar ile cenk idüp ve bunlara gālib olup zebûn itmeleriyle Çin’e harâc virmişlerdür[3916]. Ve bunlar birkaç nev‘ olup dürlü dürlü isimleri vardur, şöyle ki bunların Çin pâdişâhı olana Hana pâdişâhından beri ahvâlleri bozulup ve ba‘dehû Uveyne nâm Çin pâdişâhı zor ile bunları zabt idüp harâc-güzâr itmişdür ve ba‘dehû Tatardan bir âdem zuhûr idüp ismine Küvayu dirlerdi ki bu âdem Tatarlar ile çok cenk idüp ve bî-hadd ü bî-hisâb Tatar kırup ve ba‘dehû pâdişâhlık Tukiva’ya intikāl idüp ve ol esnâda Tenga pâdişâhının bir oğlu zuhûr idüp ve baş kaldırup Tukiva’yı bozmışdur

[3914] et-ta‘âm: ve bunların ta‘âmı H (211^{b}) : - İ

[3915] beşinci Tatar saltanatına Teyno dirler ki H (211^{b}) : - İ

[3916] zîrâ Çin kavmi bunlar ile cenk idüp ve bunlara gālib olup zebûn itmeleriyle Çin’e harâc virmişlerdür İ (307^{a}) : - İ

ve ol esnâda şimâl semtinde olan Tatarlar baş kaldırup Tenga pâdişâhının oğlunı bozmışlardur. Ve ba‘dehû bu Tatarlar Senga pâdişâhı neslinden bir kimesneyi getürüp ve ana imdâd idüp didiler ki “Var, Çin’i zabt eyle!” Ol dahi Çin üzerine sefer idüp bir iş idemedi. Ve âkıbet Uveyne pâdişâhının oğlu bunı bozup ve kendüsi iklîm-i Çin’e pâdişâh oldı. Ve ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin iki yüz yetmiş sekiz sene mürûr itmiş idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz elli üç sene mürûr itmiş olur[3917]. Ve bu Tatarlar otlu ve sulu sahrâlara konup göçmeği severler.

Es-siyâb: Ve bunların dahi libâsları hayvânât postu olup ammâ gāyet latīf tabâgat idüp kibârlarının gāyet müzeyyendür.

Et-tabâyi‘: Ve bunlar gāyet sert ve şedîd ve erkli tāife olup şöyle ki bir şeye tahavvürlendikden sonra aslâ merhabet ve afv nedür bilmezler. Anasına ve babasına ve karındaş ve akrabâsına ve evlâdına dahi merhametleri yokdur ve hattâ küçük evlâdlarının bir şeyine darıldıklarında yere çarpup helâk itdikleri çok vâki‘ olur. Bunlar böyle bî-rahm ve magzûb tāifedür. Ve bunlarda bir âdem mürd olsa âteşe yakmağa götürürlerken horos depüp ve ricâl ü nisâları envâ‘ saz u söz ve şenlikler idüp ve ba‘dehû âteşe yakarlar. Ve böyle itmek büyük âdemlerine mahsûs olup alçak âdemlerini bir ağaca asup ve yanına kûzeler ile sular korlar. Ve üç seneden sonra bâkī kalan azm-ı vücûdını indirüp âteşe yakarlar.

El-cibâl: Ve bunların memleketinde İn dirler bir mu‘azzam dağ vardur. Hane nâm kimesne Çin pâdişâhı iken bunların Hıyao nâm pâdişâhları üzerine sefer idüp ve bu Tatarları ol dağ kurbında **[İ, II, 307b]** bozup bir mertebe kırmışdur ki kanları seyl gibi akup şöyle ki sekiz kerre yüz bin Tatar katl olunmışdur dirler. Ve hâlâ bu Tatarlar ol dağa vardıklarında azîm âh-vâh idüp te’essüf iderler. Ve bir dağ dahi vardur ki ismine Lankiyosiyo dirler. Bu dağ yanında dahi mezbûr Çin pâdişâhı Hane ile cenk idüp ve yüz binden ziyâde Tatar katl idüp ve yetmiş bin dahi esîr alup Çin’e götürmişlerdür. Ve bunlarda bir dağ dahi vardur ki Yançin dirler. Ma‘nâsı ziyâfet dağı dimekdür. Ve bunun aslı budur ki Yavo nâm Çin pâdişâhı bu dağ kurbında işbu Tatarlar ile azîm cenk idüp ve bunları bozup iki yüz binden ziyâde Tatar katl itmişdür ve bunun şükrânesine cümle askerine ziyâfet itmekle bu isimle müsemmâ itdiler. Ve bu Yavo pâdişâh bu Tatarlar ile

[3917] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz elli üç sene mürûr itmiş olur H (212[a]) : ki ol vakitden târîhü’n-Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın bin yüz otuz üç senesine gelince dört yüz kırk üç sene mürûr itmiş olur İ (307[a])

cenk itdüğinde bir milyon ve yüz elli bin askeri var idi, on bir kerre yüz bin ve elli bin asker ider[3918].

Ed-devâb: Ve bu Tatarların devâbları gāyet çok olup şöyle ki hisâb olunmak mümkin değildür. Bunların koyunları ve kuyrukları gāyet büyükdür, şöyle ki elli-altmış vakıyye eti ve yigirmi vakıyye kuyruğı gelür. Ve eti dahi gāyet lezîzdür. Ve atları dahi gāyet yavuz ve kuvvetlü ve boyunları kısa ve yoğun olur ammâ gāyet cefâkâr yüğrük olur. Ve develeri dahi gāyet çok olup kezâlik iri olur. Ve bunlarda bir cins saz vardur ki develerinin önince çalarlar ve dirler ki bu sazın sadâsından develer hazz idüp güzel yürür dirler ve hem yorulmaz dirler. Ve bu sazı ve demirden ve yâhûd bakırdan yaparlar. Ve ol sâz içinde dil gibi bir şey vardur ki ağızlarına alup üfürdüklerinde **[212b]** parmaklarıyla ol dili tahrîk idüp aynî ile tavr-ı nebe' gibi bir garîb sadâd çıkar.

El-acîb: Ve bunların vilâyetind*e* bir cins otlak olur ki taş üzerinde biter ve bu otu aslâ âteş yakmaz ve âteş içine bırakdıklarında kıpkırmuzı olur ve ba'dehû çıkardıkda soğuyup evvelki tabî'atine varur. Ve bu otlak kenevîr gibi tez kırılur ve eğer su içine konsa balçık gibi olup mahv olur. Ve bu otluğa Kızıl Elma lisânında Ezisto dirler. Ve mukaddemâ Kızıl Elma halkı bu otdan bez yapup ve meyyitlerini bu beze sarup âteşe yakarlardı ve hattâ külü zâyi' olmasun diyü bu otlakdan bir kandîl yapup yakarlardı ki aslâ söğünmezdi. Ve Hıristiyan olduklarında bu âdetlerini terk itmişlerdür.

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Semhan: Altıncı saltanata Semhan dirler. Bu isim bunlara Çin lisanı üzre olup ve Tatarlar lisânında bunlara dahi Tayno dirler. Ve bu isim hem memleket ve hem şehir ismidür ve bu şehre Çin lisânı üzre Süku dirler, gāyet mu'azzam ve ma'mûr şehir olup ve kal'ası dahi metîn ve müstahkemdür. Ve bu vilâyetin şarkında İmav dirler bir dağ vardur ki Çin'e tâbi'dür ve çok şehirleri vardur. Ve bu Semhan memleketi pâdişâhları beyâz esvâblar giyüp ve ta'âmı dahi altun ve gümüş sahnlardan ve gāyet latîf fağfûrlardan yiyüp ve şarâbı dahi fağfûr kadehden içerler. Ve Cengiz Hân'ın zuhûrı dahi ibtidâ bu memleketden olup ve Çin'e dahi müstakil pâdişâh olup zabt itmişdür ve hâlâ işbu Semhan memleketine pâdişâh olanlar Cengiz Hân neslindendür. Ve bu Cengiz Hân bir zamân ile Çin vilâyetine girüp zabt itmişdür. Ne takrîb ile girdüği Çin faslında mahalli ile beyân olunur. Ve Timurlenk Hân dahi Anatolı ve Hindüstân'ı aldıkdan sonra Çin'e dahi sefer itmeği murâd eyleyüp ve azîm asker cem' eyleyüp birkaç konak gitdikde ömri vefâ itmeyüp ve bunun zuhûrı mîlâdın bin dört yüz iki senesinde **[İ, II, 208a]** ve hicret-i Resûlullâh sallallâhu te'âlâ

[3918] on bir kerre yüz bin ve ellin bin asker ider H (212[a]) : - İ

aleyhi ve sellemin yedi yüz altmış iki senesinde idi. Ol vakit Çin pâdişâhı ismine Tay Kunk dirlerdi. Ve bu pâdişâh Taymenk pâdişâhı neslidendür[3919].

Zuhûr-ı Cengiz Hân: Ve bunun zuhûrı hakkında Celâleddîn Harzemşâh'ın nişancısı olan Ahmed Nesevî Târîhi'nde dir ki tahkīkān Çîn u Mâçîn ziyâde vâsi‘ memleket ve büyük saltanat olup şöyle ki tūlen ve arzen altı aylık yol olup ve her bir aylık yerine bir hân hükm idüp ve lâkin cümlesi tahtgâh olan Tamgac nâm şehirde mukīm olan hâna mutī‘lerdür. Ve Hıtâ ve Hoten dahi üç hânlık memleket olup bunlar dahi Çin'e tâbi‘lerdür. Ve mukaddemâ Yaban cezîresi dahi Çin'e tâbi‘ idi. Muhassal Cengiz Hân'ın zuhûrına bâ‘is, ol vakitlerde Çin'de olan altı hânlardan birisinin ismine Duşihan dirlerdi ki Cengiz'in ammetesinin zevci idi, mezbûr Duşihan fevt oldukda Cengiz'in ammetesi mezbûre hâtun zevcinin civârında olan Kişlu Hân'a ve gayrilere haber gönderüp karındaşı oğlu Cengiz'e fevt olan zevci yeri virilüp hân olmasını ricâ eyledi. Ve ol civârında olan hânlar dahi ricâsını kabûl idüp büyük hâna arz itdiler. Ve büyük hân, Cengiz'i istihkār idüp hân olmağa lâyık görmedi ve arz iden hânlara dahi serzeniş eyledi. Ve ol hânlar dahi "Ricâmız kabûl olmadı" diyü incinüp büyük hâna muhâlefet itdiler ve âkıbet mâbeynlerinde cenk vâki‘ olup azîm mukātele ve muhârebeden sonra âkıbet büyük hân mağlûb, Kişlu Hân ve Duşlu Hân ve Cengiz tahta istîlâ idüp üçü ber-vech-i iştirâk zabt ve hükm itdiler. Ve büyük hân bi'z-zarûrî anlara mürâca‘at idüp sulhla anı dahi kendü memleketinden biraz yer ta‘yîn idüp virdiler. Ve ba‘dehû Duşlu Hân fevt olup ve çok zamân geçmeyüp Kişlu Hân dahi fevt oldı. Ve mezbûrun kendü ismine Kişlu nâm oğlu kalup tâze olmağla Cengiz Hân ana i‘tibâr itmeyüp ve mezbûr dahi incinüp ve asker ile ayrılup bir kûşede karâr eyledi. Ve Cengiz dahi anın incindüğinden "Sonu iyi olmaz, bu tedârüki görülmek gerekdür" diyü birkaç def‘a asker gönderüp ve âkıbet Kişlu Hân tarafı za‘îf oldukda Cengiz Hân anın cengine gönderüp oğlu Duşihan'ı **[213a]** gönderüp varup cenk itdiklerinde Kişlu Hân'ı bozup ve tutup başını kesüp babasına gönderdi. Ve bundan sonra Cengiz Hân hânlıkda rakîbsiz ve müteferrid kalup bütün Çin'e hükm eyledi[3920].

[3919] ve Cengiz Hân'ın zuhûrı dahi ibtidâ bu memleketden olup ve Çin'e dahi müstakil pâdişâh olup zabt itmişdür ve hâlâ işbu Semhan memleketine pâdişâh olanlar Cengiz Hân neslindendür. Ve bu Cengiz Hân bir zamân ile Çin vilâyetine girüp zabt itmişdür. Ne takrîb ile girdüği Çin faslında mahalli ile beyân olunur. Ve Timurlenk Hân dahi Anatolı ve Hindüstân'ı aldıkdan sonra Çin'e dahi sefer itmeği murâd eyleyüp ve azîm asker cem‘ eyleyüp birkaç konak gitdikde ömri vefâ itmeyüp ve bunun zuhûrı mîlâdın bin dört yüz iki senesinde [İ, II, 208a] ve hicret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin yedi yüz altmış iki senesinde idi. Ol vakit Çin pâdişâhı ismine Tay Kunk dirlerdi. Ve bu pâdişâh Taymenk pâdişâhı neslidendür İ (207^{b}-208^{a}) : - H

[3920] zuhûr-ı Cengiz Hân: Ve bunun zuhûrı hakkında Celâleddîn Harzemşâh'ın nişancısı olan Ahmed Nesevî Târîhi'nde dir ki tahkīkān Çîn u Mâçîn ziyâde vâsi‘ memleket ve büyük saltanat olup şöyle ki tūlen ve arzen altı aylık yol olup ve her bir aylık yerine bir hân hükm idüp ve lâkin cümlesi tahtgâh olan Tamgac nâm şehirde mukīm olan hâna mutī‘lerdür. Ve Hıtâ ve Hoten dahi üç hânlık memleket olup bunlar dahi Çin'e tâbi‘lerdür. Ve mukaddemâ Yaban cezîresi dahi Çin'e tâbi‘ idi. Muhassal Cengiz Hân'ın zuhûrına bâ‘is, ol vakitlerde Çin'de olan altı hânlardan

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Seyfan: Yedinci saltanata Seyfan dirler. Bu ismin ma‘nâsı “garîb semti” dimekdür. Ve bu semtde birkaç vilâyet dahi vardur ki isimleri bunlardur: Özükünk, Keynik, Tibet. Ve bunlardan mâ‘adâ iki saltanat dahi vardur ki birine Çeyo ve birine Kinçugo dirler. Ve Çin halkı dirler ki bu semtin âdemleri iyi âdemlerdür ve tabî‘atleri güzel ve sülûkları memdûh olup ve bunların şehirleri dahi çokdur, şöyle ki cümlesi metîn dîvârlar ve amîk hendeklerle ihâta olunmışdur. Ve bunların hudûdı Min dağından olup ve nehr-i Za‘ferân bunların memleketinden geçer. Ve bu memleket tūlen ve arzen müntehâ dağlarla ihâta olunmışdur ve dahi Künlon ve Damas dağlarıyla kavuşurlar. Ve nehr-i Za‘ferân’ın başı dahi andan çıkar, gāyet mu‘azzam ırmak olur ki zikri Çin fasıllarında gelür. Ve dahi bunların memleketlerinin garb tarafında bir göl vardur ki ismine Kine [dirler]. Bu gölden birkaç ırmak çıkar ki mu‘azzam ırmaklar olur, Çin memleketleri fasıllarında zikr olunur.

El-edyân: Ve bunların dînine Meydinine dirler. Ya‘ni mecûs dimekdür. Ve bunlar tasvîrlere taparlar ve i‘tikād iderler ki cân bedenden çıkup birine dahi girer. İyi âdem ise iyi, hayvân ve fenâ âdem ise fenâ hayvâna girer dirler. Ve bunlar gāyet güzel kaliçeler işlerler ki meşhûr ve mu‘teberdür. Ve bunların bir cins mevâşîsi dahi gāyet çokdur ve lâkin gāyet güzel atlar çıkar ki sâirlerde olmaz. Ve bunların çok mu‘azzam şehirleri olup ve köylerinin hod hisâbı yokdur. Ve şehirlerinde envâ‘-i sınâyi‘ vü bedâyi‘ işlenüp ve tüccârları dahi gāyet çokdur, Çin’e götürüp satarlar. Ve memleketleri gāyet vâsi‘ ve ma‘mûr ve halkı dahi bir mertebe çokdur ki dünyânın halkı bu memlekete cem‘ olmış kıyâs olunur. Ammâ bunlar sâir Tatarlar gibi hırsızlık idüp ve etrâf u eknâfı gāret itmeğe heves itmeyüp kimseye ta‘arruz itmezler meğer âhardan vilâyetlerine te‘addî olur ise ol zamân ahz-i intikāma sa‘y iderler ve intikāmların komazlar. Muhassal sâirlerden uslu ve muvakkarlardur.

---

birisinin ismine Duşihan dirlerdi ki Cengiz’in ammetesinin zevci idi, mezbûr Duşihan fevt oldukda Cengiz’in ammetesi mezbûre hâtun zevcinin civârında olan Kişlu Hân’a ve gayrilere haber gönderüp karındaşı oğlu Cengiz’e fevt olan zevci yeri virilüp hân olmasını ricâ eyledi. Ve ol civârında olan hânlar dahi ricâsını kabûl idüp büyük hâna arz itdiler. Ve büyük hân, Cengiz’i istihkār idüp hân olmağa lâyık görmedi ve arz iden hânlara dahi serzeniş eyledi. Ve ol hânlar dahi “Ricâmız kabûl olmadı” diyü incinüp büyük hâna muhâlefet itdiler ve âkıbet mâbeynlerinde cenk vâki‘ olup azîm mukātele ve muhârebeden sonra âkıbet büyük hân mağlûb, Kişlu Hân ve Duşlu Hân ve Cengiz tahta istîlâ idüp üçi ber-vech-i iştirâk zabt ve hükm itdiler. Ve büyük hân bi’z-zarûrî anlara mürâca‘at idüp sulhla anı dahi kendü memleketinden biraz yer ta‘yîn idüp virdiler. Ve ba‘dehû Duşlu Hân fevt olup ve çok zamân geçmeyüp Kişlu Hân dahi fevt oldı. Ve mezbûrun kendü ismine Kişlu nâm oğlu kalup tâze olmağla Cengiz Hân ana i‘tibâr itmeyüp ve mezbûr dahi incinüp ve asker ile ayrılup bir kûşede karâr eyledi. Ve Cengiz dahi anın incindüğinden “Sonı iyi olmaz, bu tedârüki görülmek gerekdür” diyü birkaç def‘a asker gönderüp ve âkıbet Kişlu Hân tarafı za‘îf oldukda Cengiz Hân anın cengine gönderüp oğlu Duşihan’ı [213a] gönderüp varup cenk itdiklerinde Kişlu Hân’ı bozup ve tutup başını kesüp babasına gönderdi. Ve bundan sonra Cengiz Hân hânlıkda rakîbsiz ve müteferrid kalup bütün Çin’e hükm eyledi H (212^{b}-213^{a}) : - İ

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Lavos: Sekizinci saltanata Lavos Tatarı dirler[3921]. Bunların memleketi cenûb semtinde olup deryâdan yüz loga ba‘îddür ki üç yüz mîl ider. Ve bu memleketin bağ u bağçesi gāyet çok olup şöyle ki Hindüstân’da her ne kadar meyve var ise bu memleketde dahi vardur ve üzüm dahi olur ammâ şey değildür. Ve bunlarda su sığırı ve hınzîr ve tavuk dahi gāyet çok olur. Ve bu memleketde pirinç dahi mübâlağa çok olur. Zîrâ suları gāyet çok olmağla yerleri dâimâ ratb üzre olup ve Tibet dağlarından kar eriyüp bu vilâyetlere akmağla ayniyle Nîl-i mübârek gibi her birlerini saky ider. Ve bu memleketde bir garîb hikmetullâh var, şöyle ki senede hemân iki def‘a yağmur yağup gayri yağmaz, kaçan yağar yağar, çifti ol vakt sürüp ve ekin ekerler **[İ, II, 208b]** ve ba‘dehû ırmaklardan saky iderler. Ve bunlar pirinç üzerine gāyet çok su salıvirürler ve dirler ki “Pirinç üzerine su ne kadar yüksek çıkarsa, pirinç dahi ol kadar çok olur” dirler. Ve “Her ne kadar su alçak olur ise pirinç dahi ol kadar alçak ya‘ni az olur” dirler. Ve Seyan ve Kinyaye memleketleri dahi böyledür, suyı bir mertebe salarlar ki içinde gemiler gezer.

El-enhâr: Ve bu memleketin ortasından bir büyük nehir akar ki ismine Lunk Muyin dirler. Ol vilâyeti saky ider ve ba‘dehû iki bölinüp bir bölüği Seyan memleketine gidüp ve memleketi ihâta ider. Ve bu ırmak bir mertebe taşar ki ve büyük olur ki seksen loga kadar ya‘ni iki yüz kırk mîl[3922] yere değin içine iri gemiler girer. Ve bu ırmak yüksek yerlerden akup ve ba‘zı yerleri dahi alçak olmağla bendler yapup ve garâib san‘atlar itmişlerdür ki gemiler gelüp **[213b]** gitmeğe âsân ola. Ve bu bendleri gören âdem hayrân kalup insân ameli ve binâsı olduğunı akl ihâta idüp i‘timâd gelmez[3923]. Ve bu vilâyetde fîl ve gergedân dahi çokdur ve bu gergedân boynuzları Çin iklîminde gāyet makbûl ve mu‘teberdür.

El-me‘âdin: Ve bu memleketde altun ve gümüş ve kalay ve güherçile ma‘denleri dahi gāyet çokdur ve misk dahi gāyet çokdur ammâ Gannan memleketi bunlara karîb olmağla andan gelür. Zîrâ bu memlekete muttasıldur. Ve bu misk hayvânının bir garîb hâli vardur, şöyle ki bu hayvânı bir âhar vilâyete götürseler yaşamayup helâk olur. Ve bunların gümüşden sikke ve akçaları dahi vardur ammâ alçak şeyler aldıklarında, meselâ meyve ve sebze ve yumurta ve soğan ve sarımsak ve bunlar emsâli şeyleri katır boncuğı ile alurlar. Ve bunlar katır boncuğına kovaşi dirler. Ve

[3921] sekizinci saltanata Lavos Tatarı dirler H (213[a]) : - İ
[3922] ya‘ni iki yüz kırk mil H (213[a]) : - İ
[3923] hayrân kalup insân ameli ve binâsı olduğunı akl ihâta idüp i‘timâd gelmez H (213[b]) : hayrân kalur İ (308[b])

bunların bir nev‘ gümüş akçaları dahi vardur ki ismine rigali dirler ve her rigali bin iki yüz katır boncuğına olup bu minvâl üzre bozup sarf iderler.

El-lisân: Ve bu Tatarların lisânı dahi başka olup ve lâkin Çin lisânına karîbdür.

El-hudûd: Ve bu memleket Tunk Kink ve Kuçin Çine memleketlerine muttasıl olup ve şarken Kanikya saltanatı ve cenûben Kempaya ve Seyan memleketi ve garben Peygo memleketi ve şimâlen Yuvnan saltanatı ile mahdûd olup Çin mâverâsında olan Tatar saltanatlarında bunlar kadar çok memlekete ve saltanata muttasıl bir tāife yokdur. Ve bunlar Çin ve Tunkinens ve Kimyaya ve Seyan memleketleri ile alış veriş iderler. Ve kadîmden bunlar Çin’e tâbi‘ olup ve Yuvnan memleketi hâkimi bunlara hükm iderdi ve ba‘dehû isyân idüp başka bir saltanat olmışlardur. Zîrâ bunlar bir câhil ve sâhib-i tafra ve mağrûr ve mu‘ânid ve sert tāife olup ve okuyup yazmak bilmezler. Ve bunlar gāyet zengin ve mâldâr tāife olup mâl ve cevâhirlerinin hisâbı yokdur.

El-libâs[3924]**:** Ve bunlar gāyet müzeyyen ve ağır behâlı ve münakkaş ve musavvar esvâblar giyüp ve dudaklarına ve kulaklarına ve burunlarına cevâhir küpeler asarlar ve kollarına ve boyunlarına ve topuklarına altun tavk ve bilezik ve halhallar dahi takarlar. Ve dahi yüzlerini ve boyunlarını ve dudaklarını çivit ile iğneleyüp dürlü dürlü nakışlar iderler. Ve bu memleketin en ekal arzı on yedi derece olup ve yigirmi iki dereceye değin varur.

El-cibâl: Ve bu memleketin büyük dağları dahi çokdur lâkin en mu‘azzam ve müntehâlarının birine Külev ve birine Küvençin dirler ki bu dağın kurbında bir büyük kemer vardur, ismine Çenkü dirler ve anda bir mu‘azzam köprü dahi vardur ki ismine Yav dirler. Ve bir büyük tasvîr dahi vardur ki ismine Yun dirler. Bu şeyler ta‘accübâtdan şeyler ve binâlardur.

Eş-şuhûr[3925]**:** Ve bu memleketin şehirleri **[İ, II, 209a]** dahi çokdur ve baş şehrinin ismine Lunk Movayin dirler ki gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve kesret-i bâzârgân ile memlû şehir olup şöyle ki bunun devri beş buçuk logadur ki on altı buçuk mîl ider[3926]. Ve bu şehrin kurbında bir büyük nehir cereyân ider ki Layso dirler. Ve bir mu‘azzam göl dahi vardur ki ismine Lank dirler. Ve bu gölden gāyet çok envâ‘-i simâk çıkar ve bu tāifenin memleketlerinin ahvâli tavîldür ancak murâd her saltanatın ayârını beyân olmağla Çin gibi saltanatın mahkûmiyyetinden çıkdıklarından ma‘lûm olur[3927].

[3924] el-libâs H (213^{b}) : - İ

[3925] bu şeyler ta‘accübâtdan şeyler ve binâlardur. Eş-şuhûr H (213^{b}) : - İ

[3926] ki on altı buçuk mil ider H (213^{b}) : - İ

[3927] ve bu tāifenin memleketlerinin ahvâli tavîldür ancak murâd her saltanatın ayârını beyân olmağla Çin gibi saltanatın mahkûmiyyetinden çıkdıklarından ma‘lûm olur H (213^{b}) : ve bunların ahvâli gāye çok olup tafsîl iktizâ ider ve bu mertebe ile iktifâ idelim İ (209^{a})

Evsâf-ı saltanat-ı Tatar-ı Gannân: Dokuzuncı saltanata Gannân dinüp Çin lisânında Kunk Kink ve yâhûd Kavgi ve yâhûd Kuçin Çine dirler. Seyan pâdişâhının oğlu Hayao pâdişâh oldukda gāyet şecî‘ ve âkıl ve müdebbir olmağla bunlara gālib olup ve bu memlekete tahakküm itmişdür. Ve Çin iklîminden çok âdem getürüp bu diyârda iskân itdirmişdür. Ve lâkin bunlar Çin halkı ile imtizâc ve ihtilât idemeyüp ve bilâhare ayrılup ve[3928] kaçup içlerinden pâdişâh nasb itmişlerdür. Ve ba‘dehû Taymenk pâdişâhının oğlu ki ismine Hunhu dirler, bu memleketi zabt idüp ve ba‘dehû Tatar fitnelerinden bu vilâyetde üç pâdişâh peydâ olup ve her biri bir tarafını zabt itmişlerdür. Ve ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin dört yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş idi. Ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz üç sene mürûr itmiş olur[3929]. Ve bu üç kıral birbirlerine düşüp azîm mukāteleden sonra bu memleketi üç bölük idüp **[214a]** ve her bölüğini biri zabt idüp hâlâ üç saltanat olmışdur[3930].

El-mahlûk: Ve bu memleketin halkı gāyet maryol tabî‘at olup hâkimlerine itā‘atleri yokdur. Ve bunların saçları uzun olup avretleri gibi ardına salıvirürler. Ve sakallarını kırkup ve sık sık bedenlerini yıkarlar. Ve bunlar su içine tebevvül iderler, gayri yere bevl itmezler. Ve taşradan gelen müsâfirlerine sebzevât ve hadravât makūlesiyle ziyâfet idüp ve gāyet ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve bunların ta‘âmı envâ‘ olup ve meyveleri dahi gāyet çokdur.

El-lisân: Ve bunların lisânı Çin lisânına uymayup başka harfleri vardur ve lâkin dînleri Çin dîni üzredür. Ve bunlarda ipek ve penbe gāyetü’l-gāye çok olmağla envâ‘-i gûne kumâşlar ve gayri şeyler nesc idüp yaparlar ki gāyet a‘lâ serâser dahi dokurlar. Ve bu vilâyetde bir cins ağac olur ki ruzamalya dirler. Ve bu ağacdan nâzik yağ çıkarurlar ve bekkam ağacı dahi gāyet çokdur. Ve boyadıkları esvâblar kırmız boyası gibi aslâ bozulmaz ve bozulmaduğına san‘atları dahi budur ki bu memleketde maymun gāyet çokdur ve bunlarda bir nev‘ maymun vardur ki senk senk dirler. Bu maymunları şarâbla sayd iderler, şöyle ki bir kap içine şarâb korlar ve kendüler bir yere saklanurlar. Ve ba‘dehû maymunlar gelüp ve ol şarâbı içdiklerinde sarhoş olup lâ-ya‘kıl olurlar ve harekete mecâlleri olmaz. Ol mahal kemîninden çıkup ve tutup boğazlarlar. Ve bu maymunların kanıyla ipek ve bez yaparlar ve bekkam dahi katarlar ve bu maymunların

[3928] ayrılup ve H (213^{b}) : - İ

[3929] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç yüz üç sene mürûr itmiş olur H (213^{b}) : hicret-i Resûl aleyhi’s-selâmdan işbu bin yüz otuz üç senesine gelince iki yüz doksan üç sene mürûr itmiş olur İ (209^{a})

[3930] zabt idüp hâlâ üç saltanat olmışdur H (214^{a}) : zabt itdiler İ (209^{a})

boyası bir vechle esvâbdan çıkmak ihtimâli yokdur. Ve bu memleketde bir cins hayvân vardur ki insâna benzer ve lâkin bunun elleri uzundur ve rengi siyâhdur ve ser-tâ-pâ kıllıdur ve gāyet yüğrük ve kuvvetlüdür. Ve insânı bulup tutdukda ekl ider. Ve bu hayvân insânı gördükde dıhk idüp dürlü dürlü oynayup **[İ, II, 209b]** ve takla atup ve envâ‘-i temelluklar gösterüp bu takrîb ile yaklaşdıkda çüst u çâpük sıçrayup ve ahz idüp ve boğup ekl ider.

El-cibâl: Ve bu memleketin dağları çokdur lâkin mu‘azzam ve meşhûrlarının birine Gülu dirler ve bunun dibinde gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr bir şehir vardur ki ol dahi bu isimle müsemmâdur. Ve birine dahi Keven ve birine dahi Lunk dirler ve gayri dağlar dahi çokdur ve lâkin gāyet mu‘azzam ve müntehâları bunlardur.

El-enhâr: Ve bu memleketin ırmakları dahi gāyet çok olup lâkin cümlesinin büyüğine Layso dirler ki gāyet mu‘azzam ve meşhûrdur. Ve Çin mâverâsında cevânib-i erba‘asında olan Tatar kavminden büyük saltanatlar olan dokuz saltanatın zikri ihtisâr üzre bu mahalde tamâm oldı. Ve lâkin bunların nihâyetlerinde öte nev‘ Tatardan niçe tavâif dahi vardur ki memleketlerine varmış ve içlerine girüp umûr-ı ahvâllerine vâkıf olmış âdem olmayup ve varmak dahi mümkin olmaduğı ecilden hâlâ mevkūf u mechûl kalmışdur. Zîrâ gūl-misâl ve dîv-hısâl ve bir mahlûka müşâbehetleri yokdur ve hadd ü addlerini dahi Hazret-i Allâh’dan gayri kimse bilmez. Ve bu şark tarafında olan Tatar kavminin haddi ve nihâyeti olmayup ve ba‘de’t-tūfân dahi rûy-i arz insândan hâlî ve tehî iken İstanbul etrâflarına on iki ardo ya‘ni kabîle gelüp iskân idüp ve bunlardan mâ‘adâ ki Edil suyından Septe boğazına varınca bütün Rûmili yakasına Avrupa dirler ki rub‘-ı meskûnun biridür. Ve bu kısımda dahi ibtidâ gelüp iskân idüp ol vilâyetleri insân ile ma‘mûr iden çok vilâyetlerin mahlûkının aslı ve silsilesi Tatar’dan olup ve tāife-i Macar’ın dahi aslı Macar olup Tūrân’dan gelüp iskân itmişlerdür ki hâlâ Tatar içinde dahi bir vilâyet vardur ki Macar vilâyeti dirler. Aslında dahi bir sert ve şedîd kavm olmalarıyla bunları Cengiz ve Hülagu ve ba‘dehû Timur şol mertebe katl-i âmm itmişdür ki yedi yaşından yukarusını katl ve vilâyetler harâb itmekle sağ kalanlar etrâf u eknâfa dağılup ve kalanlar dahi za‘îf ve kalîl olmalarıyla Tatar kabîleleri içinde şöhretleri yokdur[3931]. Ve hattâ Ye’cûc ve Me’cûc kavmini dahi kavm-i Tatar’dan

[3931] zîrâ gūl-misâl ve dîv-hısâl ve bir mahlûka müşâbehetleri yokdur ve hadd ü addlerini dahi Hazret-i Allâh’dan gayri kimse bilmez. Ve bu şark tarafında olan Tatar kavminin haddi ve nihâyeti olmayup ve ba‘de’t-tūfân dahi rûy-i arz insândan hâlî ve tehî iken İstanbul etrâflarına on iki ardo ya‘ni kabîle gelüp iskân idüp ve bunlardan mâ‘adâ ki Edil suyından Septe boğazına varınca bütün Rûmili yakasına Avrupa dirler ki rub‘-ı meskûnun biridür. Ve bu kısımda dahi ibtidâ gelüp iskân idüp ol vilâyetleri insân ile ma‘mûr iden çok vilâyetlerin mahlûkının aslı ve silsilesi Tatar’dan olup ve tāife-i Macar’ın dahi aslı Macar olup Tūrân’dan gelüp iskân itmişlerdür ki hâlâ Tatar içinde dahi bir vilâyet vardur ki Macar vilâyeti dirler. Aslında dahi bir serd ve şedîd kavm olmalarıyla bunları Cengiz ve Hülagu ve ba‘dehû Timur şol mertebe katl-i âmm itmişdür ki yedi yaşından yukarusını katl ve vilâyetler harâb

münşe‘abdur diyü niçe kütüb-i tevârîh-i mu‘teberâtda muharrer ve mastūr olup ve hâlâ cümlenin mu‘teberi olan Mir’ât-ı Kâinât’da dahi mezkûrdur[3932]. Temmeti’l-kelâm ve varak-ı diğer. Ve bundan böyle saltanat-ı Çin tahrîrine **[214b]** vasat-ı tafsîl birle şürû‘ idelim. Zîrâ bu Çin saltanatı ve memleketi büyük olup ve halkının dahi ahvâl ve etvârları ve tabâyi‘-i memdûh ve mezmûmları ve ilm ü ma‘rifetleri sâirlere muhâlif ve mugāyir olup ve bundan mâ‘adâ memleketde olan müntehâ dağlar ve ulu sular çok olup ve her vilâyetde ve dağlarında ve şehirlerinde agreb ü garâib ta‘accübâtdan şeyler çok olduğından mâ‘adâ sâir memleketlerde olmadık hârikü’l-âde şeyler ve vuhûş u tuyûr ve ta‘accübâtdan şeylerin hisâbı yokdur.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket ve saltanat-ı Asya ya‘ni Çin

Bu Çin lisânında “د” ve “ر” harfleri aslâ telaffuz olunmaz. Ma‘lûm ola ki iklîm-i Çin, Kitâb-ı Atlas Macor beyânı üzre ki vâsıfı Martinos nâm kimesne ale’t-tafsîl keşîde-i silk-i sütūr kılup bu minvâl üzre şerh u beyân eylemişdür ki Asya’nın büyük kısmı ve mu‘teber iklîmi iklîm-i Çin’dür. Ol vechle ki Asya’nın aksâmından cüz’-i a‘zamı ve cümlenin makbûl ve mu‘teberidür. Ana binâen ki Çin kavmi Asya’nın arz-ı aksâmının cümlesinden akdem ve eşref ve efdalidür diyü iddi‘â iderler. Ve işbu sâhib-i müellif dahi dimişdür ki “Bu kısmın medhinde biz dahi mecbûruz, anınçün ki Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm cennetden hubût itdikde ibtidâen bu mahalle nâzil olmışdur ve ba‘dehû sâir beşer münteşir olup etrâf-ı cevânibe iskân itmişlerdür. Ve ibtidâen şerî‘at ve ibâdet ve tā‘at ve hurûf-ı teheccî ve okumak ve yazmak ve ulûm ve sınâyi‘ ve sıgār ü kibār mahkûmiyyetleri ve hükûmetleri ibtidâen bu kısımda vâki‘ olmışdur. İmdi bu kısm cümle aksâmdan eşref ve efdal ve mu‘teberdür ve cümle Çin târîhlerinde mastūrdur ki “Okuyup yazmak ve hendese ve nücûm ve mûsikī ve felsefiyyât ve ilm-i hikmet ve siyâset ve sâirler dahi ibtidâen işbu iklîm-i Çin’de münteşir olup şöyle ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan üç bin sene mukaddem iklîm-i Çin’de mevcûd idi” diyü muharrerdür. Böyle olduğı hâlde ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin yedi yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[3933]. **[İ, II, 210a]**

itmekle sağ kalanlar etrâf u eknâfa dağılup ve kalanlar dahi za‘îf ve kalîl olmalarıyla Tatar kabîleleri içinde şöhretleri yokdur H (214[a]) : - İ

[3932] ve hâlâ cümlenin mu‘teberi olan Mir’ât-ı Kâinât’da dahi mezkûrdur H (214[a]) : - İ

[3933] şöyle ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan üç bin sene mukaddem iklîm-i Çin’de mevcûd idi” diyü muharrerdür. Böyle olduğı hâlde ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin yedi yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (214[b]) : ve bu hisâb üzre hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince dört bin [İ, II, 210a] yedi yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (209b-210a)

Ta‘rîf-i İsm: Ve bu Çin isminde çok kimseler ihtilâf itmişlerdür. Lisân-ı Arabîde ba‘zıları Çîn ve ba‘zıları Sîn dirler. Ve kudemâ-yı Yûnâniyân Sina ve Sin diyüp ve ba‘zı lisânda Sirka ve yâhûd Siyem ve lisân-ı Tatar’da Kata ve yâhûd istihzâ içün Mencin dirler ki ma‘nâsı ahmak ve yoğun dimekdür. Vech-i teşbîhleri oldur ki kavm-i Çin ekseriyyâ mute‘azzım ve mağrûr olmalarıyla ana binâen ve tefhîm ve taglîz ve tahmîk iderler. Ve bu Çin kavmi kemâl-i hodbîd[3934] ve gurûrlarından nâşî kimseyi vilâyetlerine komazlar. Ve bu cihetden Kaşgar memleketine Arab ve Acem ve Türkistân bâzârgânları her üç senede bir elçi nâmıyla varurlar ve illâ tüccâr ve gayri kimesneler komazlar. Ve bu varan bâzârgânları dahi bir mu‘ayyen yerleri vardur, ana koyup ve aslâ kapudan taşra çıkarmayup ol vaz‘ itdikleri mevzi‘de harîd ü fürûht idecek şeyleri ol mekânda alup ve satup ve avdetlerinde hudûdı çıkınca gice yürüyüp gündüz bir mevzi‘de yatarlar. Ve bu tarafdan mahsûs elçi geldikde dahi hudûd-ı Çin’de bir yere kondurup i‘lâm iderler, pâyitahtlarına varmağa izn oldukda ol elçiyi dahi gice yürüdüp gündüz bir yere kondurup aslâ taşra çıkarmazlar. Ve bu minvâl üzre gelüp giderler[3935]. Ve musannif-i kitâb dimiş ki “On iki sene oturdum, bu zikr olunan isimlerin yerini Çin halkı isti‘mâl itmeyüp ancak lafz-ı Mencin Tatar lisânındadur. Ve Çin halkı pâdişâhlarına kongova ve diğer kongoy dahi dirler. Ve bu ismi bir mu‘teber memleketlerinden almışlardur ki ol memleket iklîm-i Çin’in ortasında olup anınla müsemmâdur. Ve Çin halkı bu i‘tikāddadur ki “Çin, dünyânın ortası ola ve kongovanın ma‘nâsı oldur ki bağçenin ortası ve yâhûd bağçenin mu‘teber çiçeği menzilesindeyiz” dirler. Ve bu iki isimler ki zikr olundı, meşhûr ve kadîmî isimleridür. Ve bu cihetden kavm-i Çin Tatar’a cemî‘-i ezmânda tefâhür iderler ki **[215a]** “Bizler dünyânın vasat-ı riyâzında sâkinleriz ve hadîka-i dünyânın makbûl çiçekleri menzilesindeyiz” dirler. Ve ba‘d-i zamân gelen pâdişâhların isimleri ba‘zı vakâyi‘den me’hûzlardur, nitekim Tay Menk pâdişâhın devletinin eski ismi Taymenk olup ve ba‘dehû tagyîr olunup Taymehenk didikleri gibi imdi işbu Çin’in isimlerinde ve vech-i tesmiyelerinde ihtilâfı zikr ü beyân olundı. Ammâ akrabı ve sıhhat-ı ism-i kadîmi budur ki ba‘de’t-tūfân vahyullâh ile Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm üç evlâdını zürriyetleriyle ve kavm ü kabîleleriyle rub‘-ı meskûna münteşir itdikde oğlu Yâfes’in on bir oğlu ve kavm ü kabîleleri ile şark ve şimâl taraflarına ta‘yîn idüp gönderdikde birinin ismi Çin olup anı

[3934] ve bu Çin kavmi kemâl-i hodbîd ve gurûrlarından H (214[b]) : ve bunlar gurûrlarından İ (210[a])

[3935] ve bu varan bâzârgânları dahi bir mu‘ayyen yerleri vardur, ana koyup ve aslâ kapudan taşra çıkarmayup ol vaz‘ itdikleri mevzi‘de harîd ü fürûht idecek şeyleri ol mekânda alup ve satup ve avdetlerinde hudûdı çıkınca gice yürüyüp gündüz bir mevzi‘de yatarlar. Ve bu tarafdan mahsûs elçi geldikde dahi hudûd-ı Çin’de bir yere kondurup i‘lâm iderler, pâyitahtlarına varmağa izn oldukda ol elçiyi dahi gice yürüdüp gündüz bir yere kondurup aslâ taşra çıkarmazlar. Ve bu minvâl üzre gelüp giderler H (214[b]) : - İ

işbu Çin tarafına gönderüp iskân itmekle işbu memleketin dahi ismine Çin didiler. Ve Çin'in dahi Maçin nâmında bir oğlu var idi ki ol dahi kavm ü kabîlesiyle bir semte konup ma'mûr itmekle ol memleketin ismine Maçin didiler. Ve Çin memleketinin kadîm ismi Çin ve Maçin ıtlâk olunur[3936]. Ve bu memleketin ismine Hind tāifesi dahi Çih dirler.

El-hudûd: Ve bu iklîm-i Çin'in cânib-i şarkīsinde bahr-i Ayvo ihâta ider ki Hind deryâsından bir halîc olup ittisâli bahr-i muhîtedür. Ve bu deryâya ehl-i Çin deryâ-yı Tunk dirler ki ma'nâsı şark deryâsı dimekdür. Ve bu deryâ şimâlden cenûba ve hattâ garba varınca bu iki tarafı ihâta itmişdür ve cânib-i şimâlîsinde kavm-i Tatar'ın kadîmî memleketleridür ki Neyoka ve Neyolhan ve ba'zı memleket ki Tayno dirler. Ve bu taraf meşhûr olan gāyet tavîl ve kavî dîvâr ile iklîm-i Çin bunlardan munfasıl olmışdur.

Evsâf-ı dîvâr-ı meşhûr[3937]: Ve bu Çin'de olan meşhûr dîvâr dünyânın acâibâtlarından bir binâdur ki dört büyük memleketi mürûr idüp ve ihâta ider ki tūli bin altı yüz elli mîldür. Ve bu dîvârın ibtidâsı bahr-i Çin'den nehr-i Yalvakarvay'a varup bu nehir Tatar ırmaklarından gāyet mu'azzam bir ırmakdur ki bundan işbu dîvârın **[İ, II, 210b]** intihâsı Kin şehrine ve Kin dağına müntehî olur. Ve bu mahalden dahi Za'ferân geçer ki gāyet mua'zzam, deryâ-misâl bir ırmakdur. Ve bu dîvârın cümlesi bütün olup ancak iki yerde gedikleri ya'ni girecek boğazları vardur ki biri Sun şehri yanında Peykin memleketi kurbında dağlar keser ve biri dahi nehr-i Za'ferân sair kücük ırmaklar keser. Ve bu dîvârın gedik olan ya'ni Çin memkeketine girmeğe yol olan yerlerine azîm metîn ve müstahkem kal'alar ve hendekler ve kulleler ve niçe sınâyi' vü bedâyi'ler ve niçe bin muhâfız asker ve sâkin olacak odalar yapup kal'alarına ve tabyalarına ve kullelerine niçe bin büyük ve kücük toplar ve misket tüfenkler ve lağımlar ve püskürmeler ve cenk ü harbe müte'allik sâir vaz' itdikleri âlât-ı cengin hisâbı olmayup ve bu geçitlerde olan sınâyi' vü bedâyi'i ve tedârük-i harbi görenler "Bu geçitlerden kuş dahi geçmek muhâldür" diyü ta'accüb iderler. Ve bu dîvâr muhâfazıyçün elâne bir milyon ya'ni on kerre yüz bin muhâfıza yakīndür.

El-irtifâ' ve'l-arz[3938]: Ve bu dîvârın irtifâ'ı otuz ve arzı on beş ve ba'zı yerlerde on iki arşûndur. Eğerçi bu dîvâr sebebiyle Tatar şerrinden emîn oldılar ammâ âkıbet halâs olmayup şöyle ki bir vakitde şitâ gāyet şedîd olup ve deryâ dolmağla buz üzerinden dolaşup Çin'e girüp zabt itmeleriyle ile'l-ân pâdişâhları ol Tatar neslinden

[3936] ve Çin memleketinin kadîm ismi Çin ve Maçin ıtlâk olunur H (215ª) : - İ
[3937] meşhûr H (215ª) : - İ
[3938] el-irtifâ' ve'l-arz H (215ª) : - İ

olup ve ol Tatarlar hükmindedür ki ne tarîkle zabt itdikleri aşağıda tafsîlen zikr olunur. Ve'l-hâsıl bu dîvârı Şiv nâmında bir pâdişâh-ı sâhib-i şân ve sâhib-kırân-ı zamân binâ itmişdür ki bu pâdişâh nefsinde dahi kuvvet-i kāhireye mâlik pehlevân olmağla çok büyük sefer ve azîm cenkler ve bî-hisâb kanlar döküp ve bu dîvârdan mâ'adâ niçe metîn ve mu'azzam binâlar ve sarâylar ve agreb ü garâib şeyler yapmışdur ki bunun itdüği şeyleri bir pâdişâh itmiş değildür. Ve bu pâdişâh cümle Çin'i zabt idüp ve cümle kavm-i Tatar ile çok cenkler idüp ve her cenkde gālib ve mansûr ve muzaffer olup ve cümle Tatarlara gālib olup ve hattâ harâc almışdur. Ve bundan sonra ukelâsıyla müşâvere idüp bu dîvârın yapılmasına himmet ve mübâşeret itmişdür ki min-ba'd Çin'e Tatar hücûm itmeyeler. **[215b]** Ve bu dîvâr işbu pâdişâhın cülûsından yigirmi sene sonra binâ olunmışdur ki ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmdan iki yüz on beş sen mukaddem olup ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz kırk altı sene mürûr itmiş olur[3939]. Ve bu dîvâr beş senede tekmîl olmışdur, şöyle ki bu dîvârı yapmak içün çok âdem cem' itmişlerdür ki cemî' Çin memâlikinde olan ricâl hisâb olundukda yigirmi yaşından altmış yaşına varınca olanlardan her on âdemden üç âdem alup bu hisâb üzre on sekiz milyon âdem cem' olmışdur. Ve ibtidâ deryâ tarafından başlayup şöyle ki evsâh-ı hadîd ile büyük gemileri doldurup ve mu'azzam sandûkalar yapup ve içlerini evsâf-ı hadîd ve ahcârla doldurup ve ba'dehû yatırup bu minvâl üzre on iki arşûn amîk yere değin deryâyı doldurup ol dîvâra temel bırakdılar ki Tatarlar deryâ tarafından dolaşup Çin'e girmeyeler. Ve bu dîvârın ibtidâsı zikr olunduğı üzre şarkdan deryâ kenârına ve ba'dehû Leya Utonk memleketine mürûr idüp ve ba'dehû Biking ve Şansi ve Şinsi memleketlerine **[İ, II, 211a]** i'vicâc ile mürûr idüp ve ba'dehû nehr-i Za'ferân'a müntehî olup ve cânib-i garbda şimâlindeki Tayno memleketine ve Kum sahrâsına ki mâverâsı Semhan ve Kaşgar memleketleridür ve bundan sonra dahi Perestiyan ve Tibet ve Seygan ve Meyin ve Peygo ve Lavos ve Tunkink ve Kuçin Çin'e müntehî olur. Muhassal işbu Çin iklîminin mesâfesi Nikbo şehrinden Damas dağlarına varıncadur ki bu mesâfenin mikdârı yigirmi beş derecedür ve arzı dahi on sekizden kırk dereceye varınca müntehî olur. Ve böyle bir büyük ve ma'mûr iklîm hâlâ bu pâdişâh hükminde olup ve hâlbuki bunun mâverâsında zikr itdüğimiz dokuz aded ecnâs-ı Tatar-ı hûnhâr saltanatları bu memlekete hasret ve aduv olup ve bu kabîlelerin her biri tugyân ve hurûc itdiklerinde âleme velvele ve rûy-ı

[3939] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz kırk altı sene mürûr itmiş olur H (215[b]) : ve ol vakitden hicret-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan işbu bin yüz otuz üç senesine gelince bin dokuz yüz otuz altı sene mürûr itmiş olur İ (210[b])

zemîne zelzele virüp niçe pâdişâhları tahtından cüdâ ve memleketlerini harâb u yebâb itmiş havfun ani'l-mahlûk bir tāife iken cümlesini ikât idüp ve kendü memleketini şerlerinden emîn ve hıfz u hırâset itmek ziyâde büyük kuvvetdedür ki aşağıda mahalli ile zikr ü beyân olunur. Ve musannif-i kitâb ya'ni bu memleketi keşf u tahrîr[3940] iden coğrafî dimiş ki iklîm-i râbi'in biri olan Avrupa'da böyle bir saltanat ve böyle bir iklîm vâki' olmamışdur. Ve bu Çin iklîmi her ne kadar medh olunsa hakkı ibkā olunmak mümkin değildür. Zîrâ bu memleketdür ki hudâyî dağlar birle ihâta olunup düşmenden emînlerdür ve deryâ tarafı dahi dayk yerler olmağla donanma yanaşmak mümkin değildür ve şimâl tarafında dahi ol metîn mebnî dîvâr mâverâsı hâlî sahrâlar olup ve cânib-i garbîsi yüksek dağlardur ki husûsan Damas dağı azîm ser-firâz ve müntehâ dağ olup Çin ile Hind'in mâbeyninde vâki' olmışdur ki bu dağın mahsûs olan yolundan mâ'adâ değme perende tayr ile âhar yerinden geçmek mümkin değildür. Ve bi'l-cümle cibâl-i müntehâ ve kılâ'-ı menî'a ve kurâ-yı vesî'a ve sahrâ-yı dil-güşâyı müştemil bir cây-ı mergūb ve mesken-i mahbûbdur ki cümle memâlikden mahbûb u mergūbdur. Ve bu Çin iklîminin evveli ki anda Hibnan nâm bir cezîre vâki'dür ki etval-i nehârı on üç sâ'at olup ve iklîmin âhiri ki iklîm-i sâdisin evveline müntehî olur ve anda memleket-i Pikink ve Leya Utonk ve anda etval-i nehârı on beş sâ'at olur. Ve bu iklîmde haddü'l-i'tidâl mürûr eylemez ammâ medârü's-seratān mürûr eyler. Ve bu iklîmin ba'zı yerleri mu'tedil olup ve ba'zı yerleri hâr ve ba'zı yerleri bâriddür. Ve bu ihtilâf tūl-i arz hasebiyle olup zîrâ şimâl tarafı azîm kar yağup ve soğuk olur ki ırmakları bile müncemid olur. Ve cenûb tarafı ki hârdur, anda eşcâr ve esmâr hâsıl olur ki cümle Avrupa'da ve sâir diyârlarda olan cemî'-i meyveler mevcûd olup ve bundan mâ'adâ niçe niçe meyveler ve şükûfeler ve akākīr-i nâfi'alar ve niçe şeyler dahi vardur ki sâir memâlikde olmaz ve ammâ bu vilâyetde dahi zeytûn ve bâdem olmaz.

El-havâ: Ve bu memleketin âb u havâsı hûb ve latīf olmağla toprağı münbit ve kiyâhı çok ve mevâşîleri firâvândur. **[216a]** Ve bunun âb u havâsı ve toprağı latīf olmağla sâir yerlerde bir virürse bunda ed'âfı hâsıl olur. Ve bu Çin iklîminde her şey olur, hemân bir de ûd olmaz. Ve ol dahi Hind'den mübâlağa çok gelür, zîrâ Hind iklîmi bu iklîme muttasıldur ki gûyâ Çin'den add olunur. Ve bu memleketin iskeleleri dahi çok olmağla rub'-ı meskûndan gemiler gelüp ve giderler ki haddi ve hisâbları yokdur. Ve bi'l-cümle bu memleketin hayr ve menâfi'i çok ve mehâsinine nihâyet yok ve bu

[3940] ve tahrîr H (215ᵇ) : - İ

cümleden eşbeh-i iklîm olduğına cümle **[İ, II, 211b]** seyyâhân-ı âfâk ale'l-ittifâk nâkıl ve kāillerdür.

Et-taksîm: Ve bu Çin iklîmini vücûh-ı muhtelife birle taksîm itmişlerdür, şöyle ki bu memleketi ibtidâ Kesono nâm pâdişâh on iki memâlike taksîm eyleyüp ve bundan sonra Ayvo nâm pâdişâh dokuz memâlike taksîm eyledi ki bu pâdişâh mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmdan iki bin iki yüz altmış sene mukaddem idi, ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz yüz doksan bir sene mürûr itmiş olur[3941]. Ve ol zamân bu memleketin mesâfesi arzı otuz dereceden kırk derece arzına değin müntehî olurdı ve ol vakitde hudûdları Tunhi ırmağından Kink ırmağına varınca idi ki sonra tedrîcle on sekiz dereceye varınca dahi zabt idüp ve etrâfdan tavâif-i muhtelife getürüp ol etrâflarda iskân itmişlerdür. Tamâm mertebe ma'mûr oldukdan sonra cümle Çin iklîmini on sekiz memlekete taksîm itmişlerdür ve deryâ tarafında dahi altı memleket vâki' olmışdur ki isimleri bunlardur: Pikink, Şantonk, Nankink, Key Keyank, Fokin, Kedonk, Tonk. Ve karadan şimâl tarafında beş memleket vâki' olmışdur ki isimleri bunlardur: Şinsi, Sekvan, Kunkiyu, Yunnan, Leya Utonk. Ve buna cezîreye müşâbih bir vilâyet dahi mühak olmışdur ki ismine Kurya adası dirler. Ve bunlar ki zikr olundı, cümlesi mukaddemâ Çin pâdişâhı hükminde olup bâc u harâc virürlerdi. Ve âkıbet niçe Tatar-ı hûnhârdan halâs olmayup ve hâlâ Tatar hükmine girmişdür.

Evsâf-ı cezâir-i bahr-i Çin: Ve bu çin hatt-ı istivâdan yukaru on üç derece yerden cânib-i şarkīsinde bahr-i Muhît'den ayrılup ve cânib-i garba mümted olup cânib-i cenûbdan güzârân ider ki tūli bin beş yüz fersahdur. Ve bundan dahi bir halîc, Mekrân ve Fârs ve Kirmân'a uğrayup ve ba'dehû cenûba mâil olup ve arz-ı Yemâme'den güzarân idüp ol bahre vâsıl olur ki dört yüz kırk fersahdur. Ve Yenlic Kulzüm dahi ibtidâ bahr-i Çin'in intihâsından cihet-i şimâle gidüp Yemen'in garbîsinden ve arz-ı Tihâme'den geçüp medîne-i Kulzüm'de nihâyet bulur. Ve cihet-i cenûbı dahi bilâd-ı Sa'îd ve cezîre-i Sevâkin'den ve bilâd-ı Habeş'de bahr-i Hind'de gāyet bulur ki tūli bin dört yüz mîl olup ve ka'rından deryâ yüzine çıkmış dağları ve taşları çok olmağla delîlsiz gemiler gezemezler. Ve'l-hâsıl bu zikr itdüğimiz halîcden mâ'adâ asl-i bahr-i Çin bir deryâdur ki emvâcı hatarnâk ve efvâcı hevlnâk olup hadd ü idrâkden bîrûn ve efzûn bir deryâ-yı bî-pâyân ve ummân-ı bî-girândur ki hîcânî zuhûr ve ayân olmasını ölü balıklar görünmesinden ve sükûn ve karârını bir ak kuş vardur ki anın âşikâre

[3941] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz yüz doksan bir sene mürûr itmiş olur H (216ᵃ) : hicret-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince ol vakitden berü üç bin dokuz yüz seksen bir sene mürûr itmiş olur İ (211ᵇ)

olmasından istidlâl iderler. Ve nakl iderler ki bu deryâdan rûy üzre bir dânesi yüz bin altun değer-i zî-kıymet dür ve güheri çıkar dirler. Ve bu deryânın cezâiri ol mertebe çokdur ki hisâbını ancak Hazret-i Allâh bilür. Ve hattâ niçe pâdişâhlar bunun nihâyeti ma'lûm olmak [içün] birkaç pâre gemiye iki-üç senelik zahîre vaz' idüp ve cemî-i ulûm u fünûnda mâhir niçe kâmil âdemler koyup gönderdiklerinde[3942] on iki bin sekiz yüz cezîresi ta'dâd ve ıttılâ' müyesser olup mâ'adâsına ıttılâ' olmak ve dahi ilerü gitmek mümkin olmamışdur. Ve bunlardan dahi ecnâs-ı muhtelife insân ile ma'mûr ve memlû olup tüccâr varup gelmek mümkin, mâ'adâsına kimse varup gelmez. Ve bu cezîrelerin cümlesini takrîr tavîl olur, lâkin içlerinden birkaçını ihtisâr üzre zikr idelim. Zîrâ bu cezîrelerde me'âdin-i zeheb ve fıdda ve cevâhir gayri mahsûrdur.

Cezîre-i Zâbih: Hudûd-ı Çin ve Maçin ve aksâ-yı Hind-zemînde birbirine muttasıl yüzden ziyâde cezâirdür. Muhammed bin Zekeriyyâ **[216b]** dir ki ol cezâirin pâdişâhlarına Melik Bihrâc dirler. Her gün hazînesine iki yüz batmân altun gelür ki be-her batmân altı yüz filoridür. Ammâ anda olan tavâif-i insân her vechile mânend-i hayvân, kelâmları iz'ân olunmayup bir lisân müşâbeheti yokdur. Ve ba'zı cezâirinde her birinin boyunları altun zencîr ile bağlu âdemler olup buldukları şeyi ekl iderler. Ve ol yerin kedilerinin yarasa gibi kanadları olup sâir murg-ı tāir gibi uçarlar. Ve zübât didikleri ıtr hayvânı dahi anda çok olup dirildikde koltuklarından gümüş mil'aka ile alurlar. Ve cebel-i Nuzat didikleri dağda fîlden büyük hayyât çok olup ve câmûsdan büyük maymun bisyârdur. Ve sâkin olan halâyıkın sözleri aslâ anlanmak mümkin olmayup ve yeşil ve kırmuzı kanadları olup hîn-i iktizâda kuş gibi uçarlar. İbn-i Sîrîn hazretleri dir ki gülistânlarında ba'zı muhtelifü'l-elvân gülleri olur ki birbirin alup ve bir torbaya koyup bağçeden taşra çıkardıklarında torba içinden âteş peydâ olup ve cümle gülleri yakup torbaya zarar olmaz. Ve ol yeri halkından bu etvâr-ı acîbetü'l-âsârı suâl itdüğimde "Bu gülün menâfi'i bî-nihâyedür ammâ alup taşra çıkarması kâbil değildür" diyü cevâb virdiler dimiş.

Cezîre-i Râmeti: Ve bu cezîrenin şuhûr ve imâret ve me'âdini gāyet çok olup tafsîlen ihbârı hadd ü inhisâr olmağa iktidâr yokdur. Ve ba'zı **[İ, III, 371a]** acîbetü'l-hilka ve garîbetü'l-hey'e halk vardur ki bir gemi gelüp geçerken ağızlarına anber alup yüze yüze balık gibi gelüp ol gemide olan tüccâra anberi virüp yerine hadîd alur. Ve ağzına alup yüze yüze yine cezîresine götürüp neylediklerin kimse bilmez ve hakīkati

[3942] niçe pâdişâhlar bunun nihâyeti ma'lûm olmak [içün] birkaç pâre gemiye iki-üç senelik zahîre vaz' idüp ve cemî-i ulûm u fünûnda mâhir niçe kâmil âdemler koyup gönderdiklerinde H (216[a]) : - İ

anlamaz. Altun ve gümüş virseler, almayup hadîd alurlar[3943]. Ve bir cins sûret-i kerîh ve şekl-i bedîh tāifesi olur ki ardında uzun kuyrukları olup ve bedenleri envâ‘-i hayvânâta müşâbih olup ve garîbü’l-eşkâl hayvânât dahi bî-hisâbdur.

Cezîre-i Silâh: Me‘âdin-i zehebi vâfir ve envâ‘-i eşcârı mütekâsir bir niçe cezîre olup halkı melik-i Çin’e her yıl bî-hisâb mâl ve hedâyâ irsâl iderler. Ve eğer göndermeseler emr-i Hakk ile vilâyetlerine yağmur yağmayup kaht olurmış. Cezîre-i Şerende ve cezîre-i Atkote[3944] ve cezîre-i Gire ve cezîre-i Komire gāyet mu‘azzam ve vâsi‘ ve memâlik-i bî-gāye olup ve bunlarda ümem ve tavâif mâ-lâ-nihâyedür.

Cezîre-i Karid: Bir cezîre-i kebîredür ki külliyen maymun olur ve hattâ melikleri dahi olup sözün tutarlar ve emrin yerine getürürler. Ve buna karîb iki cezîre dahi vardur ki birine Harta ve birine Kırta dirler. Ve bunlar dahi maymun cezîreleridür, lâkin bunlarda olan maymunlar gāyet müdrik olmağla hîle ile niçesin tutup tüccâra satarlar. Ve hîleleri dahi budur ki bir yere biraz şarâb korlar ve kendüler saklanırlar. Maymunlar gelüp şarâbı içdiklerinde sarhoş olup ve yıkılup yatup kaçmağa mecâlleri olmaz. Ol zamân tutup satarlar. Ve anlar dahi evlerinde sâir huddâm gibi istihdâm iderler. Zîrâ gāyet kābil-i zekâvet ve kâmil olmağla ekser evlerde beslerler.

Cezîre-i Peşîmân: Anda olan tāifenin adûsı çok olmağın bir baş kesmeyince evlendirmezler. Ve her ne kadar baş keser ise ol kadar avret tezvîc iderler. Ol dahi anınla tefâhur ider. Büyük tefâhur ve i‘tibârları budur.

Cezîre-i Zeheb: Bu cezîrede altun ve gümüş ma‘denleri gāyet çok olmağla halk kelblerine ve sâir hayvânlarına tavk ve ba‘zı şeyler yapup sarf iderler.

Cezîre-i Benân ve cezîre-i Azmetan: Ve bu cezîrelerde sâkin olan acîbü’l-hilka tāife-i insân gayri âdem gördüklerinde emân virmeyüp yerler.

Cezîre-i Vakvâk: Kesret-i me‘âdin-i zeheb ile meşhûr olup ve bunun yedi yüz cezâir tâbi‘i vardur ve her bâr bunun melik-i tâcdârı avret olup ismine Mühre dirler. Ve tahtgâhı olan cezîrenin ismine Aynota dirler. Esnâf-ı hazâini firâvân ve cevâhir ve defâini bî-pâyân olup azamet ve şevketi beyânı kābil-i imkân değildür. Mufassal dört cevâhiri ebkâr-ı hizmet-i hâssa içün dâimâ yanında karâr idüp bî-hadd ü bî-şümâr asker-i encüm-şi‘âr yemîn ü yesârında pâydâr ve ber-karâr olup dört bin mikdârı vüzerâ ve ümerâ ve kibârı altun sandalı üzre yerli yerinde sâkin olurlar. Ve niçe altun kaftan giyüp ve zerrîn na‘leyn giyerler. Ve şecer ve kavak dirler azîm eşcârı olup meyvesi insâna benzer. Cümle a‘zâsı, eli ve ayağı kemâkân şekl-i insân olup saçlarından asılmış gibi

[3943] altun ve gümüş virseler, almayup hadîd alurlar H (216ᵇ) : - İ
[3944] Atkote H (216ᵇ) : Atkoçe İ (571ᵃ)

biter ve niçesi avret sûretinde olup memeleri ve fercleri zâhirdür. Kemâliyle **[217a]** oldukda yere düşüp bir kerre "vâk" diyü çağırır. Halk varup alup yerler. Ve ba'zı kimseler düşdüği gibi avret şekli olana cimâ' iderlermiş. Ol mertebe râyiha-i tayyibe ve lezlet-i cimâ' hâsıl olumış ki dünyâ avretlerinde olmaz imiş. Ve ağacdan düşdükden sonra diri gibi birkaç sâ'at hâleti olurmış. Ve sâir acîbül'l-hilka hayvânı ve âb u revânı firâvândur ammâ ortasında bir seyl-i katrân gibi nehir akar ki deryâya geldikde balıkları ihrâk ider. Cezîre-i Cuce ve[3945] cezîre-i Şerçe insân ve hayvân ile memlû ve ma'mûr ve âb u revânı ve bağ u bostânı hadden bîrûn olup hayvânât-ı acîbe ve menâfi'ât-ı garîbesi gayri mahsûrdur. Ve cezâir-i sıgārı dahi gayri mahsûrdûr ve halâyıkı silâh ve âlât ile gemilere binüp gezerler. Ve her birleri Arab **[İ, III, 371b]** hatunları gibi burunlarına altun halhal takarlar.

Cezâir-i Maid: Buna tâbi' birkaç cezâir dahi olup müntehâ dağları ve ser-firâz eşcârları olup ekser Çin gemilerini anda yaparlar. Bilâd ve kurâsı vâfir ve halâyıkı mütekâsirdür.

Cezîre-i Sehâb: Gâhî bunun üzerinde bir pâre sehâb peydâ olup muhkem rûzgâr ile çâk deryâya dolaşur. Hemân azîm furtuna olup deryâ öyle hareket ider ki bin gemiden biri halâs olmaz.

Cezîre-i Hindî ve **Cezîre-i Kulat:** Kezâlik azîm büyük cezîreler olup mahlûkāt ve hayvânât ile dolu olup pâdişâhlarına zübeyr dirler. Azamet ve şevketi kābil-i tahrîr değildür[3946].

Cezîre-i Busar ve **Cezîre-i Lasiye:** İki cezîre-i kebîredür ki şuhûr ve kasabât ve kurâ insân ve hayvân ile ma'mûr ve memlûdur. Ve avretleri gāyet güzel olup hüsn-i hulkla meşhûrdur.

Cezîre-i Reyhân ve cezîre-i Temre[3947]: Bilâd ve kurâsı firâvân olup hayvânât ve insân ile hadden bîrûn memlûdur. Temrenin tūli dört aylık yol olup kesret-i imâret ile bir cezîre-i makbûldür. Reyhân dârü'l-memlekesine dirler. İhtirâkü'l-Âfâk sâhibidir ki "Bunun öyle büyük eşcârı olur ki birinden beş yüz âdem alur ki bir gemi yaparlar ve yalnız bir meyvesinden yüzden ziyâde âdem doyar. Cezîre-i şâmile ve Bihter Alâşüvâr ve Ahvâr müntehâ cezîrelerdür.

Cezîre-i Nisâ: Ehâlîsi külliyen avretdür. Ba'zısı bâd-ı şimâlden ve ba'zısı bir azîm ağac vardur, ana sürünmeden hâmile olurlar. Sahrâsında altun, yerden ağac gibi

[3945] cezîre-i Cuce ve H (217[a]) : - İ
[3946] azamet ve şevketi kābil-i tahrîr değildür H (217[a]) : - İ
[3947] ve cezîre-i Temre H (217[a]) : - İ

bitüp ve andan mâ‘adâ külliyen türâbı zeheb ve bî-hisâbdur. Hikâyet olunur ki bir gemi muhâlif rûzgâr ve furtuna ile ol cezîreye düşüp gark oldukda içlerinden bir âdem halâs olup ol cezîreye çıkar. Mezbûrı tutup katl itmek içün bir avrete virürler. Ol dahi esirgeyüp bir tahtaya bağlayup deryâya salar. Deryânın mevci âhar bir kenâra atup Çin’e gelür ve kıssayı pâdişâha ihbâr ider. Pâdişâh da ba‘zı gemi tedârük idüp ve niçe zamân deryâda gezüp âhar bir haber ve cezîreden eser bulmayup ve bezüp girü döner.

Cezîre-i Atvârân: Bu cezîrede maymun ve gergedan firâvân olup İskender buna karîb bir cezîreye gelür ki bedenleri insâna ve başları sibâ‘ ve arslana benzer bir cins hayvân görür ki hemân insân göründükde gāib olurlar.

Cezâir-i akrab-ı sâhil[3948]: Ve bu Çin iklîminin sâhiline yakın müte‘addid bî-nihâye cezîreler vardur ki cümlenin büyüğine Heynan dirler. Ve dahi Emako kurbında çok cezîreler vardur ki bu cezîreler birbirlerine gāyet yakın olmalarıyla uzakdan nazar olundukda bir cezîre kıyâs olunur. Ve bu cezîrelerin cümleden yakını Kamuza adasıdur ki Çin lisânında bu cezîreye Livko dirler. Ve bunun mukābelesinde Fukin memleketi karada vâki‘ olmışdur. Ve Tinkbu burnı kurbında bir güzel cezîre dahi vardur ki ismine Kemevşan dirler. Ve şimâl semtinde dahi Kurye cezîresi vâki‘ olmışdur ki bu cezîreler gāyet ma‘mûr ve meşhûr ve makbûl cezîrelerdür. Her ahvâllerini takrîr gāyet tavîl olur ancak aşağıda memleketler faslında ba‘zı ahvâlleri ihtisâr üzre zikr olunur.

El-eşkâl: Ve bu iklîm-i Çin’in eşkâli murabba‘a karîbdür ve bunun iki burnı vardur ki birine Tunk dirler ki bu yerden Tenkbu şehrine karîbdür. Ve bu şehirden Yaban adasına gemi eyyâmı yürüyüşüyle kırk sâ‘atlik mesâfedür. Ve ikinci buruna Şantonk dirler. Ve Tenkbu şehri kurbında bir körfes vardur ki bi-aynihî Venedik körfesine müşâbihdür.

El-evsâf: [217b] Ve bu memlekete çok düşmen müstevlî olmışdur ammâ kemâl-i imâretinden nâşî revnak ve imâretine fütûr gelmemişdür, şöyle ki bu Çin iklîminde bir şeye zarûret yokdur, cemî‘-i eşyâ firâvân üzre bulunur.

Et-ta‘âm: Ve bu memleketin ekâbirlerinin ta‘âmı koyun ve sığır ve keçi ve hınzîr ve envâ‘-i hânegî ve vahşî tuyûr ve sebzevât olup ve re‘âyâsı at ve katır ve eşek ve köpek ve ba‘zı böcek dahi isti‘mâl ve ekl iderler. Ve bu iklîmde bir cins tāife vardur ki aslâ et kısmı yemezler, şöyle ki zî-rûh kısmından bir şey ekl itmezler ve kemâl-i mertebe ictinâb ve ihtirâz idüp kerîh add iderler.

[3948] cezâir-i akrab-ı sâhil H (217ᵃ) : el-cezâir İ (211ᵇ)

Es-simâk: Ve bu iklîmin **[İ, II, 212a]** deryâlarında ve nehirlerinde firâvân üzre balık olup sayd iderler. Ve dahi san‘at ile balıkhâneler peydâ itmişlerdür ki ırmakdan tarlalarına su salıvirüp şol mertebe akıdurlar ki tamâm göl gibi olup çok balık cem‘ olur. Ve ba‘dehû yolunı kesüp sayd iderler. Ve kış faslında ba‘zı yerlerde bu balık içün yapdıkları göller müncemid olup murâd itdiklerinde buzu kırup altından tâze balık alurlar. Ve yaz faslında bu bahîrelerde olan balığı tutup ve diri götürüp kibâra satarlar. Ve diri götürmelerinin san‘atı budur ki gemi içini pâk yıkarlar ve eğer deryâ balığı ise deryâ suyı ve tatlu su balığı ise tatlu su ile doldurup ve sayd itdikleri balıkları içine vaz‘ idüp bu san‘atla diri götürüp balık kalîl ve makbûl olan vilâyetlere götürüp kibâra fürûht iderler[3949].

El-harîr[3950]: Ve bu Çin memâlikinde ipek gāyet çok olur. Husûsan Kink memleketinde bir mertebe çok olur ki dil ile vasfı mümkin değildür. Zîrâ senede iki def‘a mahsûl alurlar ve ipekden iki def‘a mahsûl almak ancak işbu Çin memleketine mahsûs olup ve bu ipek san‘atı bu memleketde gāyet eskidür, şöyle ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki bin seksen sene mukaddem olup sâir ekālime bundan münteşir olmışdur dirler. Ve bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin sekiz yüz on bir sene mürûr itmiş olur[3951]. Böyle olduğı hâlde işbu bu dut ya‘ni[3952] ipek kurdı hakkında olan rivâyet-i meşhûre ki ipek kurdı Eyyûb aleyhi’s-selâmın ibtilâda mübârek beden-i şerîflerin ekl iden kurdcukların ağızları lu‘âbından olup Hakk sübhânehû ve te‘âlâ ol sabr-ı belâ ile memdûh olan peygamber-i celîlü’l-kadr hazretlerinin beden-i şerîflerin ekl iden kurdcağızlar lu‘âbından kullarına zînet ve iftihâr içün ipek yapmak hâssasını ihsân itdi. İpek zuhûrı ol vakitden beri olmışdur didikleri müttefekun aleyh olan takvîm-i târîhlerde akrab ve muvâfık olmağla ol hikâyenin sıhhatına delâlet ider. [3953]لا يعلم الغيب إلّا الله Ve dahi top san‘atı ve ilm-i hey’et ve mıknatıs ma‘rifeti bu iklîmden inbisât olup sâir ekālime bundan münteşir olmışdur dirler. Lâkin top ihtirâ‘ı Danimarka’da bir keşîş ihtirâ‘ı olup zuhûr ve intişârı yedi yüz elli seneden ziyâdecedür. Ve cemî‘-i ekālim ve mahlûka intişâr ve şüyû‘ ve şöhreti beş yüz sene kadardur.

[3949] ve diri götürmelerinin san‘atı budur ki gemi içini pâk yıkarlar ve eğer deryâ balığı ise deryâ suyı ve tatlu su balığı ise tatlu su ile doldurup ve sayd itdikleri balıkları içine vaz‘ idüp bu san‘atla diri götürüp balık kalîl ve makbûl olan vilâyetlere götürüp kibâra fürûht iderler H (217[b]) : ve diri götürmelerinin san‘atı, gemi içine doldurup balıkları içine koyup bir san‘atla diri götürüp ekâbirlere fürûht iderler İ (212[a])

[3950] el-harîr H (217[b]) : - İ

[3951] ve bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin sekiz yüz on bir sene mürûr itmiş olur H (217[b]) : bu hisâb üzre ol vakitden hicret-i Resûl aleyhi’s-selâmdan işbu bin yüz otuz üç senesine gelince üç bin sekiz yüz bir sene mürûr itmiş olur İ (212[a])

[3952] dut ya‘ni H (217[b]) : - İ

[3953] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.

Zuhûr-ı penbe der-Çin[3954]: Ve mukaddemâ Çin memleketinde penbe yok idi, lâkin beş yüz sene vardur ki Asya'dan tohm getürüp hâsıl itmişlerdür. Ammâ hâlâ bir mertebe çok olur ki sâir memâlikden on kat ziyâde olup ve her bir kozağı yumurtadan büyük ve penbesi dahi gāyet ıslâh ve özlü ve kuvvetlü olmağla esvâb ve tülbend yaparlar ki insân hayrân kalur.

El-enhâr: Ve bu Çin iklîminin mu'azzam ırmakları ve hârr ve bârid neb' pınarları hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn olup cümlesini tahrîr ve gereği gibi takrîr gāyet tavîl olur ancak her memleket evsâfında ba'zıları zikr olunur. Zîrâ bu memleketde zâtî olan nehirlerden mâ'adâ niçe yerler hafr ve niçe kam' u kat' idüp ve yollar açup ve halîcler kazup ve bahîreler ihdâs idüp ve niçe suları birbirlerine katup ve ba'zı suların dahi kesret-i azametinden nâşî ba'zı vilâyetlere zararı olmağla gûşiş-i tâm ve sa'y u ihtimâm ile bir mikdârını bulup suya zarûret ve ihtiyâcı olan vilâyetlere akıtmışlardur ki sınâyi' vü bedâyi' ile olan sedd ü bendlerine ve bu mertebe sa'y ü ihtimâmlarına insân vâle vü hayrân [kalur]. Ve'l-hâsıl su olmayan nevâhîlerine ihtimâm ile su akıdup yerlerini saky iderler ki hiçbir karyeleri ve lâbir yerleri ve bağ u bağçeleri yokdur ki zâtî ve amelî su ile saky olmaya. Ve bu sebebden ziyâdesiyle çok mahsûl alurlar. Ol ecilden işbu Çin **[218a]** memâliki kemâl mertebe ucuzluk ve ganî memleketdür. Zîrâ senede iki def'a eküp ve iki mahsûl alurlar ve bundan mâ'adâ **[İ, II, 212b]** zâtî ve amelî içinde büyük gemiler yürür suları ve gölleri ve halîcleri çok olmağla bu memleketde sefâin bî-hadd ve lâ-yu'addur. Ve ba'zı ırmakları gāyet serî' akar ve hatta dirler ki Pekink'den dağa varınca altı yüz mîl yeri gemiler yigirmi dört sâ'atde kat' iderler. Ve bu gemilerin ekser memerrleri Keyenkan memleketinden şark semtinden Sukon şehrine varup çok şehirlere ve kasabalara uğrarlar.

Evsâf-ı Nehr-i Za'ferân: Ve bu nehre Çin lisânı üzre Huvenk dirler, ma'nâsı bulanık dimekdür. Böyle bulanık olduğı ecilden Hind ve Sind ve kavm-i Tatar nehr-i Za'ferân dirler. Zîrâ Çin lisânında kat'â "د" ve "ر" harfleri isti'mâl olunmaz, yokdur. Ve bu ırmak gāyet serî' akar, şöyle ki bakmağa cür'et ve tahammül olunmaz. Ve bu ırmak gāyet mu'azzam ve vâsi' ve amîk ve serî' cereyân itmekle rûy-i arzda bundan mu'azzam ırmak yokdur. Ve bu ırmak gāyet çok ırmakları alur ve üç yüz yigirmi beş mîl kadar yürüdükden sonra buna Huvenk ırmağı dahi karışur ki mu'azzam ırmak olup ol ırmak karışmağla ehl-i Çin bu isimle yâd iderler. Ve bunun arzı ba'zı yerde üç mîl ve ba'zı yerde dahi ziyâde olur. Ve bu nehrin menba'ı Kunlun nâm dağdan yüz gözden

[3954] zuhûr-ı penbe der-Çin H (217[b]) : - İ

çıkup ve ba‘dehû göl olur ki ismine Sunk Siyu dirler. Ve bu gölün devri on mîl kadar olup ve ba‘dehû bu gölden çıkup şark ve şimâl cânibine cereyân ider. Ve Seygan ve Tabno memleketlerini dahi mürûr itdikden sonra Linkav ve Kink şehirlerine uğrar ki bu şehir Çin pâdişâhına mutī‘ değildür. Ve bu vilâyetleri dahi geçdikden sonra Şinsi memleketi semtine şarka gider ve ol semtin yerlerini saky ider ki ol mahal büyük dîvârın âhiridür. Ve ba‘dehû şimâl semtine hâlî yerlere iki yüz kırk mîl kadar akup devr ider. Ve ba‘dehû dîvâr-ı ma‘hûddan geçüp Çin memleketine girdikde Şazi ve Şinsi memleketlerinin mâbeynini fasl ider. Ve ba‘dehû Şontonk memleketine mümted olur ve andan dahi Nankink memleketine geçüp ve Huykan şehrine varur. Ve bu semtde gāyet bulanık ve serî‘ akar ve ba‘dehû deryâ-yı Çin’e munsab olur. Ve nakl olunur ki bu ırmak mukaddemâ Pekink ve Şontonk vilâyetlerinin ekser yerlerini basardı ve ba‘dehû Çin halkı ilm-i hendese ma‘rifeti ve mahâreti [ile] bu ırmağı saptırup eski cereyân itdüği yere bir kücük ırmak alıkoyup ve çoğunı âhar yerlere akıtdılar ki bu umûrda olan sınâyi‘ vü bedâyi‘lerine insân engüşt-ber-dehân ve vâle vü hayrân olur. Ve bu su gāyet bulanık akmağla bundan aldıkları suyı içmek murâd itdiklerinde bir kap içine alup ve ba‘dehû üzerine biraz pekmez toprağı korlar. Fi’l-hâl durulup sâf billûr gibi olur. Gāyet latīf ve hafîf ve lezîz sudur.

El-me‘âdin: Ve bu Çin iklîminde envâ‘-i me‘âdin çok olup husûsâ altun ve gümüş ma‘denleri firâvân olup lâkin her yerden çıkarmağa takayyüd itmezler. Ol sebebden ki kazarken toprağı çöküp âdem helâk olur, anınçün mukayyed olmazlar. Zîrâ bunlar re‘âyâlarını ziyâde sıyânet iderler. Bir re‘âyâ helâk olmamak içün bin kîse akçayı terk iderler. Ve ba‘zı insân vechle çıkması mümkin olan yerlerden çıkarurlar. Ve bu memleketin ırmaklarında dahi altun kumı gāyet çok çıkar. Ve bundan mâ‘adâ bu vilâyetin ma‘denlerinde bakır ve demir ve kalay ve zıbık ve **[İ, II, 213a]** ve silikon ve laceverd ve billûr ve pirinç ve güherçile ve kibrîd[3955] ve dahi küprim dirler bir ma‘den vardur ki bunı gümüş gibi eridüp ve Avrupa’ya ya‘ni Frengistân’a götürüp satarlar. Ve bu ma‘denden toplar ve havânlar ve cam taslar ve şamdânlar ve bunlara müşâbih niçe şeyler yapup satarlar.

Ahvâl-i sikke: Ve bu Çin saltanatının altundan ve gümüşden olan sikkeleri damgalıdur ve alış veriş itdiklerinde terâzû ile alup virürler. Ve altun ve gümüş olan sikkelerini dâimâ yoklayup kemâl mertebe hâlis olmak üzre kal itdirüp takayyüd iderler. Ve dahi bakırdan damgalu mankūr kat‘ itdirüp isti‘mâl iderler. Ve anı dahi dâimâ

[3955] billûr ve pirinç ve güherçile ve kibrîd H (218[a]) : - İ

yoklayup kemâl mertebe hâlis bakırdan iderler. Bir akça ve iki akça ve yarım akça üçü dördi bir akça olan şeyler ve sebzevât ve meyve **[218b]** ve bu misillü şeyleri bi'l-cümle mankūr ile alır veriş iderler.

Aded-i şuhûr-ı kebîr: Ve bu Çin iklîminde gāyet mu'azzam olan yüz elli şehirdür ki her birleri on beşden otuz mîle varınca çevirür. Ve bunlardan kücük bin iki yüz yigirmi altı şehir dahi vardur ki bunlar dahi altı mîlden on beş mile varınca çevirür. Ve altı milden aşağı olanlara kasaba dirler ki gāyet çok olup ve kurâlarının hod hisâbı yokdur. Ve bu şehirlerin dîvârları yüksek ve hendekleri amîk ve gāyet ma'mûr ve binâları mükellefdür. Ve bu memleketin hâkimlerinin rütbesi şehirlerinden ma'lûmdur. Rütbesi âlî olana mu'azzam şehir virürler ve rütbesi alçak olana kücük şehir virürler ki rütbeleri bundan ma'lûm olur. Ol merâtib dahi mîl hesâbı üzredür. Ve bu Çin halkı büyük şehirlerine Ko diyüp ve kücük şehirlerine Kev diyüp ve diğer Hıyyen dahi dirler. Ve kasabalarına dahi Kin dirler.

Mikdâr-ı ehâlî-i Çin: Ve bu Çin iklîminde gāyet çok insân vardur ve hattâ bu vilâyete gelen müsâfirler âdemin kesretinden nâşî bu vilâyetde her avret beşer ve onar evlâd doğurur kıyâs iderler. Zîrâ her vilâyetde omuz omuzı sökmez ve bir hâlî ve tehî makām ve mekân bulunmaz, gāyet izdihâmdur. Ve musannif-i kitâb dir ki "Cümle Çin defterlerinde tahrîr olunmışdur ki cümle Çin'in re'âyâsı elli sekiz milyon ve dokuz yüz on dört bin iki yüz seksen dört âdemdür." Ve dahi hisâb olunup defterlerinde mastūr ve mukayyeddür ki cemî'an iklîm-i Çin'de büyük ve kücük ricâl ve nisâ ve askerî ve re'âyâ umûmen hisâb olunup iki yüz milyon âdem mevcûd bulınmışdur. Ve bu Çin iklîminde mahlûkını saymak kolaydur, zîrâ anlarda âdet böyledür ki her evde ne kadar büyük ve kücük ricâl ve nisâ ve sabî ve oğlan ve kız var ise bir tahta üzerine yazup ve kapularının üzerine mıhlarlar. Ve eğer ol ev sâhibi yazmasa veyâ hilâf yazsa anı katl iderler, kānûnları böyledür. Ve dahi her on evde büyük ve kücük kaç âdem var ise bir yere cem' idüp ve bir tahtaya yazup onuncı evin kapusı üzerine mıhlarlar. Ve her sene başında cemî'-i vilâyet hâkimleri her cinsin müfredâtıyla ta'dâdlarını meselâ şu kadar ricâl ve nisâ ve şu kadar nâ-bâliğ sabî oğlan ve kız diyü tahrîr ve terkīm idüp defterlerini yekûn üzre pâdişâhlarına irsâl iderler ve defterlere nazar iderler. Meselâ geçen sene bir şehirden gelen defter ile takbîk iderler, geçen seneden ziyâde ve yâhûd noksân olmağa bâ'is ne olduğı be-her sene pâdişâhlarının ma'lûmı olmalıdur ve ta'dâdlarının kolay olmasının bir vechi dahi cümle şuhûr ve kasabât ve kurâlarının evleri çırpı ile on en bir

sırada ve nihâyetinde bir sokāk ve ba‘dehû yine bu minvâl üzre olup karmaşık ve eğri ve büğri sokākları ve karışık evleri olmamağla ta‘dâdı kolaydur[3956].

Es-sınâyi‘: Ve bu Çin kavmi gāyet zekî olup akılları Aristotalis aklına mu‘âdildür. Ve hattâ cümle Frenk kavmi kendülerden gayri bir milletin aklını ve ma‘rifetini beğenmezler iken kavm-i Çin’in aklı ve ma‘rifeti bizden ziyâdedür diyü i‘tirâf iderler. **[İ, II, 213b]** Dünyâda bir ma‘rifet veya[3957] bir san‘at yokdur ki anı bilmeyeler. Ve kendülerden dürlü dürlü şeyler peydâ iderler ve harîrden gûn-â-gûn kumâşlar ve metâ‘lar peydâ iderler ki insân hayrân kalur. Ve fağfûrdan dahi müzehheb kâseler ve fincânlar yaparlar ki anlara mahsûsdur. Pâdişâhlarına gönderürler. Ol musanna‘ olan şeyleri âhara satmak yasakdur. Ve ol dahi bir köyde işlenür ve sâir yerlerde olmaz. Ve âhar memleketlere çıkan çanak çömlek mesâbesindedür ve hattâ köpek kemiklerinden ve tavuk tüylerinden ve hınzîr kıllarından gûn-â-gûn şeyler yapup ve Frengistân’a gönderüp satarlar. Ve bunlar libâslarını dahi bir tarîk ile dikerler ki gören âdem acîbe kalup ne vechle dikdiklerini ta‘akkul demez. Ve abanos haşîbinden ve fîl dişinden ve mercândan güherbârdan ve mermerden ve firûzecden şeyler yaparlar ki insân hayrân kalur. Ve zeygden bir cins güherbâr yaparlar ki her gören güherbâr ma‘deni üzre tercîh idüp ve zâtının gāyet a‘lâsıdur diyü hükm ider. Ve dahi pirincden sırça yapup ve nakkâşları hod bir vech ile taklîd kabûl itmeyüp ve hattâ renklü ezhârdan envâ‘-i vuhûş u tuyûr tasvîri yaparlar ki ancak hemân hareket ve nat‘ları yokdur. Ve eşyâ üzerine tılâ itdikleri sandalos hod bunlara mahsûs olup **[219a]** şöyle ki musaykal pulad ve mir’âtlara mürûr-ı zamân ile cilâlarına zevâl ve keder vâki‘ olur. Ammâ bunların vaz‘ itdikleri sandalos yüz yıl su içinde yatsa safvet-i cilâsına keder ve noksân vâki‘ olmaz. Ve dahi iğne ile iş ve nakış işlerler ki akıllar hayrân ve fikirler sergerdân olur. Ve bunlarda gemi san‘atı ve pusula ve bârût yapmak dahi gāyet eskidür.

Ahvâl-i çift: Ve dahi Çin iklîminde çift sürmek gāyet makbûl ve mu‘teber olup ve âsân vechini dahi bulmışlardur. Ve Çin ehâlîsi beyninde çift süren âdem sâhib-i rütbe olur ve bunların hâkimleri ve zâbıtları yine içlerinden da‘vâ ve nizâ‘larını yine kendülerden olan zâbıtları görüp ve dîvân-ı pâdişâha i‘lâmı ve iktizâ iden umûr ve husûsları içün bir mu‘ayyen günleri olup ve ol gün dîvânda işbu çiftçilerin umûr ve husûslarından mâ‘adâ bir umûr görülmez ve dîvâna bunlardan mâ‘adâ da‘vâ ile kimse gelmez. Ve bunların ihtiyârlarının ve başlarının dîvân-ı pâdişâhîde mekânları ve

[3956] ve ta‘dâdlarının kolay olmasının bir vechi dahi cümle şuhûr ve kasabât ve kurâlarının evleri çırpı ile on en bir sırada ve nihâyetinde bir sokāk ve ba‘dehû yine bu minvâl üzre olup karmaşık ve eğri ve büğri sokākları ve karışık evleri olmamağla ta‘dâdı kolaydur H (218[b]) : - İ

[3957] Metinde “ve lâ”

iskemleleri olup ol bunlara mahsûs olan dîvân güninde herkes yolıyla otururlar. Muhassal bunlara herkes ri‘âyet ve ikrâm idüp babaları ve velîleri nazarıyla i‘tibârlarıyla ikrâm itmeleriyle herkes çift sürmeğe heves iderler. Ol ecilden bunlarda bir karış hâlî ve tehî yer bulunmaz. Ve hattâ münbit olmayan yerleri san‘at ile ıslâh iderler, şöyle ki üzerine su salup gübre döküp ve âhârdan yerden ıslâh toprak götürüp mahlût ve memcûz idüp ve kirizme idüp her ne hâl ise terbiye ve san‘atla bi-eyyi-hâl a‘lâ mahsûl virür yer itdikde ihtiyârları ve hâkim ve zâbıtları mâbeyninde kendüye bir pâye ve i‘tibâr virürler. Ve bu sebebden bu memleketin cibâl ve sahrâsında zirâ‘at ve hırâset olmadık bir karış hâlî ve tehî yerleri yokdur. Ve bunlar mu‘tâd üzre öşr ve mu‘ayyen olan vergilerini virdiklerinden mâ‘adâ kendülerinin rızâları olmadıkça sâir avâm ve hükkâm ve askerî tāifesinden bunların bir yumurtalarına kimse vaz‘-ı yed itmeğe kādir değildür ve itdüği hâlde elini keserler. Ve bu sebebden köyleri gāyet ma‘mûr ve re‘âyâsı mu‘teber ve mefhûr ve her mahsûlleri mevfûr olmağla bunların öşrinden bir mertebe mâl hâsıl olur ki rûy-i arzda olan saltanatlarda **[İ, II, 214a]** buna mu‘âdil öşr[3958] yokdur. Ve’l-hâsıl bunların re‘âyâları zulümden mahmî ve mahfûz olmalarıyla herkes zirâ‘at ve hırâsete meşgūl ve mahsûlleri mevfûr olmağla işbu[3959] Çin memleketi bu mertebe kesret-i nâs ile memlû iken re‘âyâsı ma‘mûr olmağla gāyet bolluk ve ucuzluk olup me’kûlât ve meşrûbâta müte‘allik bir şeye zarûret yokdur.

Tayr-i acîb: Ve bu Çin memleketinde bir mûnis kuş vardur ki şeklen kaza benzer. Boynu ve burnu uzun olup lâkin burnı eğridür. Ve bu kuşı kayığa korlar, deryâda ve göllerde ve büyük sularda bu kuş ile balık sayd iderler. Ve bu kuşun ma‘rifeti, balığı gördüği gibi fi’l-hâl suya varup ve ol balığı alup taşra çıkardıkda ağzından alurlar ve çıkarduğı balık bir vakıyye ve iki vakıyye ve dahi ziyâde gelür. Ve bu kuşun boynuna bir demir halka geçürmişlerdür ki ol tutduğı balığı yutmaya. Kaçan balığı taşra çıkarur, yutmağa ibrâm ve ikdâm ider ve ol halkadan yudamadıkda feryâda başlar. Gûyâ “Gelin bana imdâd idin ki balığı yutayım” dir. Ammâ balığı ağzından alup tekrâr suya salarlar. Kezâ-fe-kezâ bu minvâl üzre balık sayd idüp murâdları üzre karâr oldukda en sona çıkarduğı balığı yutdurup fâriğ olurlar. Zîrâ karnı doydukda gayri suya dalmaz[3960].

[3958] öşr H (219ª) : - İ

[3959] bunların re‘âyâları zulümden mahmî ve mahfûz olmalarıyla herkes zirâ‘at ve hırâsete meşgūl ve mahsûlleri mevfûr olmağla işbu İ (214ª) : - H

[3960] sayd idüp murâdları üzre karâr oldukda en sona çıkarduğı balığı yutdurup fâriğ olurlar. Zîrâ karnı doydukda gayri suya dalmaz H (219ª) : sayd iderler İ (214ª)

Evsâf-ı ilm ü ma‘rifet: Ve bu Çin ulemâsı gāyet zekîdür, şöyle ki ilm-i ferâset ve esârîr ve hendese ve necâret ve ebniye ve nücûm ve felsefe ve âdâb ve mûsikī ve gayrilerde dahi mâhirlerdür. Ve husûsan tabîbleri cemî‘-i milletden mâhir olup ve kolay şey ile ilâc iderler. Ve bunlarda gāyet atîk bir tıbb kitâbı vardur ki içinde ilâcât ve a‘şâb ve akākīr ve ahcâr vardur ki bu kitâb muktezâsınca her maraza ilâc iderler. Ve itdikleri ilâc tahallüf itmeyüp ale’l-fevr sıhhat bulur. Ve Çin tabîbleri indinde kan aldırmak memnû‘dur. Ve ahvâl-i nabzı ise kemâl mertebe bilüp ziyâde mâhirlerdür. Ve nabzdan her marazı teşhîs idüp ana göre devâsını iderler. Ve bunlar indinde nabz altı nev‘ üzre olup üçü yüksek ve üçü alçak diyü i‘tibâr iderler. **[219b]** Ve bu altı mertebeden insânda her ne kadar maraz var ise cümlesini altı mertebe üzre fehm idüp ana göre devâsını iderler, şöyle ki evvelki nabzı tutduklarında ma‘lûm idinirler ki ol âdemin kalbinde ne vardur ve ikinci dalakda ve ciğerde ne maraz vardur ve üçüncide karnında her ne maraz var ise ma‘lûm idinürler ve birlerinden insânın bedeninde olan emrâzı ma‘lûm idinürler. Kaçan tabîb hastanın nabzını tutdukda yarım sâ‘at mikdârı tutup anâsır-ı erba‘a hükmi üzre yoklayup te’emmül ve tefekkür iderler. Ve hattâ bunların indinde karuradan marazı fehm itmek ilm-i tıbbın ednâ mertebesidür dirler. Ve ikinci mertebesi, marazın serçe parmağına bir rişte bağlayup ve ol marazı görmeyüp ve bir delikden ol rişteyi tutup ol marazın illetini ol rištenin hareketinden fehm idüp ana göre ilâc iderler. Üçünci mertebe kemâl-i ma‘rifetdür, şöyle ki bir yere elekden geçme kül dökerler ve ba‘dehû ol marîzı çıplak ayak ile ol kül üzerinden yürüdürler. Ayağı izine nazar idüp bunun marazı şudur ve ilâcı budur diyüp haber virür ve ana göre ilâc iderler. Ve eğer ilâc pezîr olmayup ölecek ise ana göre şâfî cevâb virüp “Bir-iki ve üç gün müsâfirinizdür, ri‘âyet idin” dir. Ve hattâ bu mertebe kemâlleri vardur ki ta‘yîn itdüği günde ve ol vakitde vefât ider. Ve bunlarda kan almakdan gāyet ihtirâz iderler, meğer kan almak ziyâde iktizâ eyleye, ol mahal alurlar. Ve kan **[İ, II, 214b]** almak içün neşter kullanmağa dahi ziyâde ta‘lîm ve takayyüd iderler, şöyle ki bunların cerrâhları, şâgirdlerini ta‘lîm itdikde ibtidâ iki kâğıdı birbiri üzerine koyup ve eline neşter virüp ol kâğıd ile ta‘lîm iderler, şöyle ki birkaç eyyâm mürûrından sonra kâğıda nazar idüp ve eğer altındaki kâğıdda neşter te’sîri nişânı yok ise bir kâğıd dahi zamm idüp sümme ve sümme yedi kat kâğıda varına zamm idüp ta‘lîm iderler. Ve bu kâğıdda kâmil oldukda kumâş ile ta‘lîm idüp bir kumâş ve bir kâğıd koyup en aşağısında olan kâğıda nazar iderler. Eğer neşter te’sîri yok ise gayri anın kemâline hükm idüp kan almağa izn virürler. Ve’l-hâsıl tabâbetde rişte ile külden maraz fark idüp ve cerrâh ma‘rifetinde neşter isti‘mâlinde bu mertebe isti‘dâdları hâsıl itmedikce üstâd-ı kâmil add itmezler.

Bîmârhâne[3961]**:** Ve bu Çin memâlikinde niçe bîmârhâneler vardur. Her birlerinde niçe hâzık tabîb ve üstâd-ı cerrâhlar ta‘yîn olunmışdur ki her ne kadar illet ve marîz var ise ol bîmârhânelerde mu‘âlece idüp cemî‘-i levâzım ve mesârifi mîrîdendür, kimse bir akça taleb itmez[3962]. Ve ba‘zı sıhhat bulmayup vefât iden marîzların derûnî olan marazında mâbeynlerinde ihtilâf vâki‘ oldukda ol meyyitin karnını yarup ciger ve dalak ve işkembe ve böğrün ve bağırsaklarına ve hattâ damarlarına dahi nazar idüp ol marîzin illeti ne olduğı kemâl mertebe cümlenin ma‘lûmları oldukda her kimin kavli vâki‘ çıkar ise anı kâmil add iderler. Ve bunların bu ilimde dahi kemâl mertebe takayyüd ve ihtimâm ve i‘tibârları olup ve gāyet kâmilleri dahi vardur ki bir milletde bunlar mertebe yokdur[3963]. Ve bunların bu umûrda dahi ahvâlleri ve hikâyeleri gāyet tavîl olup bu ma‘rifetlerinde dahi bu mertebe takrîr ile iktifâ idelim.

El-kimyâ: Ve bu Çin hukemâsı ilm-i kimyâya dahi kemâl mertebe mukayyedlerdür. Ve bu iksîrin beden-i insâna kemâl mertebe fâidesi vardur ve bu iksîrden her kim bir dank mikdârı tenâvül eylese cemî‘-i emrâzdan halâs olur dirler. Ve ömr-i tabî‘iyyesine varınca değin selâmet üzre olup vücûdı bir marazdan rahnedâr-ı illet olmaz dirler. Ve dirler ki “Bizim murâdımız altun ve gümüş yapmak olmayup belki bu iksîr yapmakdan murâdımız muhâfaza-ı bedendür ki tâ âhir-i ömre varınca bedenimizde bir emrâz zâhir olmayup ömrümüz tamâm olunca râhat ve safâ ile geçürmekdür” dirler.

El-edyân: Ve Çin halkının üç i‘tikādları vardur ki biri felsefe ve biri putperest ve biri dehrî mezhebidür. Ve bu üçden, felsefe gāyet mu‘teberleridür ve ilm-i felsefe bilmeyen âdem hâkim ve zâbıt olamaz ve ol kimseye mansıb dahi virmezler. Ve ehl-i Çin’in i‘tikādlarında “Felsefe gökden nâzil olmışdur” dirler ve lisân-ı Çin’de felsefeye senga dirler. Ve bu senga ibtidâ-i zâtiyyâtdan bahs idüp ve ba‘dehû evliyâdan ve ba‘dehû îcâd-ı ademden ve ba‘dehû harekât-ı eflâkdan ve ba‘dehû nücûmdan ve ba‘dehû felâhatden ve ba‘dehû gayrilerden bahs ider ve dirler ki “Beş şey insânın mehâsininden add olunur ve her insâna lâzımdur ki bu beş şey ile mukayyed olalar. **[220a]** Birisi itā‘at-i vâlideyn ve birisi hatunıyla hüsn-i zindegânî ve birisi pâdişâhlarına itā‘at ve muhhabet ve birisi halk ile iyi geçinmek ve birisi küçük karındaş, büyük karındaşına itā‘at itmek.” Bu beş şeyi dînlerinde farz bilürler. Ve bunlar insânın mehâsininden üç yüz dürlü şey add iderler. Meselâ pâklık ve edeb ve uslu ve merhamet ve kerem ve atā ve hüner ve afv ve şecâ‘at ve sabr ve tahammül ve kanâ‘at ve hazm ve

[3961] bîmârhâne H (219ᵇ) : - İ
[3962] kimse bir akça taleb itmez İ (214ᵇ) : - H
[3963] ve bunların bu ilimde dahi kemâl mertebe takayyüd ve ihtimâm ve i‘tibârları olup ve gāyet kâmilleri dahi vardur ki bir milletde bunlar mertebe yokdur H (219ᵇ) : - İ

meskenet ve bunların emsâli gibi. Ve bu Çin halkı ilm-i ahkâmı ve gelecek ve olacak **[İ, II, 315a]** şeye bakmağı sevmezler ve lâkin ilmini öğrenmeğe ihtimâm iderler ve dirler ki "Cemî'-i ulûmun bilmesi ve öğrenmesi hûbdur. Her ne olursa olsun öğrenmek güzeldür. Cehâlet naksa delâlet ider ve şerâfet-i insân ilm ü ma'rifet ile olup bilmemek mûcib-i naksdur. Okuyup her ilmi bilmek ve ma'rifeti öğrenmek akça içün olmayup ancak gıdâ-yı rûh ve ferah-ı kalb içündür. Ve bir âdem her ulûm ve ma'rifeti bilse, ol âdem her kande varur ise azîz ve muhteremdür" dirler.

İ'tikād-ı sânî: Ve bunların ikinci i'tikādı putperestdür ki bunlar katında sûrete tapmak ibâdet olmak üzre i'tikād iderler ve lisân-ı Çin'de sûrete tapmağa şikyavo dirler. Ve bunlar bunı tenâsüh dîni olmak üzre i'tikād iderler ve dirler ki tenâsühi iki nev' üzre olup birisi a'lâdan ednâya ve birisi ednâdan a'lâya hulûl idüp günâhına göredür diyü yaramaz, günâh olan amellerden ihtirâz iderler ki mürd oldukda rûhı fenâ hayvâna hulûl itmeye. Zîrâ anlar i'tikād iderler ki her kimin günâhı çokdur, rûhı fenâ hayvâna hulûl ider ve her kimin günâhı yokdur, rûhı ednâ hayvâna hulûl ider diyü i'tikād-ı ısrârları bunun üzerinedür. Ve dahi dirler ki insân dünyâda ne makūle hayvâna ziyâde muhabbet iderse rûhı ana hulûl ider dirler.

İ'tikād-ı sâlis: Ve bunların üçünci i'tikādları dehrîlerdür. Ve bunlar dirler ki insân dâimâ zevk u safâ üzre olup her ne murâd ider ise anı itmek gerekdür dirler ve dahi insân ömri uzun olmak içün ilâc itmek gerekdür, ömri uzun ola. Otlar ve kökler ve şerbetlerle ve dahi bir güzel ve kolay hûb san'at öğrenmek gerekdür ki ömri râhat ile geçüp ve uzun olup ömrine bir noksân terettüb itmeye. Zîrâ insân öldükden sonra mahv olup gider. İnsân içün bir dahi zevk ve hayât yokdur dirler.

El-âdet: Ve bu Çin kavminde çok âdet vardur ki sâirlere muhâlifdür. Biri bu ki bunlar san'atlarını gāyet ile sakınup kimseye deyivirüp ve göstermezler. Ve biri dahi bu ki evlenmeyüp erken duran âdem anlar indinde gāyet yaramaz add iderler. Ve biri dahi budur ki dul avret almak yanlarında gāyet kabîhdür, anı gāyet alçak tutarlar. Ve bir âdem mürd oldukda evlâdı kalmasa ol âdem gāyet yaramazdur dirler[3964]. Ve her dul avret ere varmayup hâli üzre kalsa anı azîz ve muhterem tutup ve her vechle gözedürler ve latīf şeylerle evinin taşrasını tezyîn iderler. Ve biri dahi müsâfirlerine gāyet ri'âyet ve ikrâm iderler, zîrâ anlar dîninde müsâfire ri'âyet itmek farzdur. Ve ba'îd yerden gelen müsâfire kemâl mertebe ri'âyet ve ikrâm iderler. Ve ri'âyet itmeyen âdemin başını keserler. Ve biri dahi bunlar şâkirdlerine gāyet ile terbiye iderler ve eğer terbiyesinde

[3964] ve bir âdem mürd oldukda evlâdı kalmasa ol âdem gāyet yaramazdur dirler İ (215[a]) : - H

kusûr itse, ziyâde azîm günâh itmiş olur. Ve biri dahi askerîden gayri âdem âlât-ı harb götürmek gāyet memnû‘ ve kabâhat olup âlât taşımak askerîye mahsûsdur dirler. Ve biri dahi bunlar okuyup yazmağa gāyet meşgūllerdür. Bay u gedâda on beş yaşında bir oğlan ve kız bulunmaz ki okuyup yazmış olmaya. Zîrâ bunlarda okuyup yazmak ve tahsîl-i kemâl itmek farzdur ve okuyup yazmak bilmeyen âdem her ne kadar mâldâr ise de anı cümle indinde rezîl ve hor ve hakīr tutarlar ve hattâ bir âdeme ziyâde tahavvür idüp şetm itdiklerinde “Be hey câhil!” dirler[3965]. Ve bunlar felsefe ilmini cümleden şerîf ve a‘lâ tutarlar.

Âdet-i nikâh: Ve bunların nikâhı dahi sâir edyâna muhâlifdür, şöyle ki bunlar aslâ kıza danışmazlar. Kıza tālib olan her kim ise babasından ve anasından ve yâhûd akrabâsından akça ile satun **[İ, II, 215b]** alurlar. Ve akçayı virdikden sonra bir vekîl nasb idüp gönderürler ki “Biz kızı size virdik” dirler. Ve alan âdem dahi ol sâ‘at bir vekîl gönderüp ve kızı bir yere habs idüp ve kapusına kilîd urur ve güveği dahi ol sâ‘at ehibbâsıyla ve ellerinde mumlar ile **[220b]** vakt-i zevâlde kızın kapusına gelürler. Vekîl olan kimesne miftâhı güveyin eline virüp ol dahi feth-i bâb idüp duhûl itdikde murâdı ne ise ider. Gayri ol, anın avreti olur. Ve bunlarda bir âdet dahi vardur ki bir kimsenin avreti fevt olsa gayri ana bir avret dahi almak câiz olmayup öyle erken kalur. Ve bir âdetleri dahi vardur ki ihtiyârları sâirlere takdîm iderler, şöyle ki her ne kadar fakīr ise dahi cümle üzerine tekaddüm itdirirler. Ve bir âdetleri dahi uzakdan gelen müsâfirleri yakından gelen müsâfirlere takdîm iderler, isterse fakīr olsun. Ve bir âdetleri dahi bunlarda senlik ve benlik yokdur, meğer ki hizmetkâr efendisi ve re‘âyâ ile ağası beyninde ola. Ol zamân ağam, efendim, sultānım dirler ve illâ sâirlerin birbirlerinden farkları yokdur. Ve bir âdetleri dahi birbirlerine muhabbet ve meveddet üzre olup ekseriyyâ birbirlerine ziyâfet idüp ve hediyye ve atıyye virürler ve yolda birbirlerine mülâkī olduklarında el kavuşdırup tevâzu‘ ile eğilüp ya‘ni selâm ittihâz iderler. Ve bunlarda bir âdem sokāklarda gider iken çağırmak ve sağa ve sola bakmak ve bî-edebâne hareket itmek gāyet ayb ve kabâhat olup ta‘zîr iderler. Ve bir âdetleri dahi bir âdem sokāklarda gider iken gezdikleri yerlerde ellerinde bir yelpâze eksik itmezler. Ve bunlarda yelpâze dahi birkaç nev‘ üzre olup kibârlarının gāyet musanna‘ ve girân behâlı yelpâzeleri olur.

Âdet-i ta‘âm: Ve bunlar ta‘âma oturduklarında âdâb ile oturup ta‘âma başlamazdan mukaddem kalpakların çıkarup ve gözlerini kapayup du‘â iderler. Ve

[3965] ve hattâ bir âdeme ziyâde tahavvür idüp şetm itdiklerinde “Be hey câhil!” dirler H (220[a]) : - İ

ta‘âmı abanosdan bir çatalları vardur, anınla alurlar. Zîrâ bunlarda parmaklarıyla ta‘âm yimek tabî‘atlerinde gāyet kabîhdür ve et kısmını meydâna getürmezden mukaddem ufak ufak doğrayup getürürler ki ol çatal ile almak kolay olup el yapışmağa muhtâc olmaya[3966]. Ta‘âmlardan çorba ve sâir buna müşâbih ta‘âmlar içün herkesi önüne bir fağfûr kâse veyâ bir tabak korlar ve çorbayı ortaya bir büyük kâse ile getürürler. Herkes kaşığı ile ol kâseden alamaz, bir çaşnigîr kepce ile ayağ üzre durup herkesin kâsesine kepce ile koyıvirür. Tamâm ekl itdikde bir mikdâr dahi koyıvirür. Ve bunların ta‘âm nakli dahi tūl u dırâz bir hikâye olup muhassal ta‘âma gāyet izzet ve ikrâm iderler.

El-libâs: Ve bunlar müzeyyen ve a‘lâ esvâb giymeğe mâil olup güzel nakışlu ve müzeyyen ve hafîf ve musavver ve harîr libâs giyerler. Zîrâ bu Çin memleketinde ipek gāyet çok olmağla kumâş gāyet ucuz olup boğası behâsınadur. Ol ecilden[3967] kalın ve haşîn ve fenâ esvâb giymezler. Ve bunların esvâbı bol ve uzun olup ve hattâ topuklarını dahi örterler. Artlarında ve yanlarında hırkaları vardur. Ammâ göbekden yukaru dar ve sıkma ve yenlerini bol iderler.

El-eşkâl: Ve bu Çin halkının şimâl semtinde olanlar gāyet beyâz olup sâir iklîmlerden güzel olurlar. Ammâ yüzleri arîz ve burunları eftas ve saçları uzun ve siyâh olur. Ve bunların saçları gāyet uzun olmağla tarak ile tarayup başlarının üzerine at kılı ile bend iderler[3968]. Ve bunlarda kırmızı yüzlü âdem **[İ, II, 216a]** makbûl değildür. Ve bunların başlarına giydikleri külâh şeklinde olup herkes rütbesine göre külâh giyüp herkesi rütbesi külâhından ma‘lûm olur. Ve bunların cenûb tarafının halkı bir mikdârca esmerü’l-levndür.

En-nisâ: Ve bu Çin memleketinin avretleri dahi gāyet ma‘rifetlü olurlar, şöyle ki cümlesi okumuş ve yazmış olup her ma‘rifeti mu‘allâ ve müzekkâ bilürler. Ve bunlar musavvirlikde dahi gāyet mâhir olup nakışlarında envâ‘-i vuhûş u tuyûr ve şükûfât yaparlar ki âdem hayrân olur. Ve dikdikleri esvâbların hod dikiş yerleri ziyâde dikkate muhtâcdur ki fark oluna. Ve sâir şeylerde dahi gāyet mâhirlerdür. Ve hüsn-i cemâlde dahi lâ-nazîr oldukları ma‘rûf u meşhûr olup ve bâ-husûs Çağatay güzelleri cümle millete gālib ve müsellem olduğunı cemî‘-i milletde gezen seyyâhân-ı cihân mukırr u mu‘teriflerdür. Ve bu Çin avretlerinde taviyyü’l-kāme gāyet nâdir vâki‘ olup ekseriyyâ orta **[221a]** boylu ve dahi ziyâde aşağı ve tenâsüb a‘zâ sâhibleri olup şöyle ki gāyetü’l-

[3966] kolay olup el yapışmağa muhtâc olmaya H (220^{b}) : âsân olur İ (215^{b})

[3967] hafîf ve musavver ve harîr libâs giyerler. Zîrâ bu Çin memleketinde ipek gāyet çok olmağla kumâş gāyet ucuz olup boğası behâsınadur. Ol ecilden H (220^{b}) : - İ

[3968] ve bunların saçları gāyet uzun olmağla tarak ile tarayup başlarının üzerine at kılı ile bend iderler H (220^{b}) : - İ

gāye beyâz tenlü ve kemer bellü ve mu‘tedil etlü ve omuzlu ve sadaklu ve karınlu ve kasıklu ve güğercin topuklu ve mevzûn ayaklu olurlar. Zîrâ bunlar güzeli ayağından bilürler. Ol ecilden bunlar doğan kızlarını terbiye iderler, şöyle ki ellerini ve ayaklarını birkaç boy şeyleri vardur, anlarla bağlarlar ki elleri ve ayakları iri ve taslak olmayup mevzûn ola. Ve göğsüni dahi göbeğine değin bağlarlar ki göğsü ve memeleri büyük olmaya. Ve mahsûs avretler vardur ki bülûğa irince böyle terbiye iderler. Ve bu Çin avretleri esvâbı gāyet uzun giyerler ve hattâ ayaklarını örter, ancak yüzleri açık gezerler. Ve libâsları harîr olup ve ellerine dahi ibrişim eldiven giyerler. Çârşû ve pazarda bir şey almak murâd itseler bir tabak ve yâhûd bir iskemle veyâ bunlara müşâbih bir şey üzerine kodurup andan alurlar ki eli eline dokunmaya. Zîrâ bunlarda avret elini göstermek ve yâhûd dokundurmak gāyet ile aybdur.

El-mâ ve’ş-şarâb: Ve bu ehl-i Çin su içmek ve şarâb nûş itmek murâd itdiklerinde ısıcak içüp aslâ soğuk içmezler. Ve bunlarda bir ot vardur ki ismine ka dirler. Bu otu su ile kaynadup ol suyı içerler. Ve hattâ sâir vilâyet halkına ta‘n idüp dirler ki “Siz su içmeği bilmeyüp soğuk içersiz. Soğuk su içmek zararlu olup ılıcak su içmek nâfi‘dür” dirler. “Ilıcak su balgamı tahlîl ider, anın içün bizlerde öksürmek ve balgam tükürmek yokdur ve dahi bizlerde mesâne marazı ve dıyk-ı sadr ve külâde taş ve nıkrîs marazı ve mak‘ad marazı ve basur ve çok marazlar ve hastalıklar bizlerde olmaz” diyüp mutlak bu şeyleri soğuk sudan bilürler.

El-mesâlik: Ve bu Çin memleketinin yolları hendese birle tarh olunmışdur, şöyle ki doğru ve vâsi‘ ve düz ve ekseri kaldırım olup husûsan şimâl semtinde ve ba‘zı yerlerinde dağlar var idi ki cümle kesüp düz itmişlerdür. Ve çukur ve dere olan yerlerini doldurmışlardur ve yolculara ve bâzârgânlara ve dahi ulaklara yol üzerinde taşlar dikmişlerdür ki her iki taşın arasında bir buçuk mîl yer vardur. Her sekiz taş bir konak olup ve sekizinci taş kurbında ulak içün cânib-i mîrîden bir konak yapılmışdur. Ve bu konaklar üç nev‘ üzre olup birine Künk ve birine Küven ve birine Yili **[İ, II, 216b]** dirler. Ve bu konaklara büyük âdemler ve hâkimler ve paşalar konarlar ki mertebesine göre mîrîden her konakda me’kûlât ve meşrûbât ve levâzımât her ne ise rütbesine göre ta‘yînîdür. Ve bu mu‘ayyen olan şeyler bir tahta üzerine yazup dîvâra vaz‘ itmişlerdür ki gelen müsâfir ol tahtayı okuyup ana göre ta‘yîn olunan şeyi alup ziyâde ve noksân cidâli olmaz. Ve ol tahtanın ismine pay dirler. Ve bu kara yollarından mâ‘adâ ırmaklar kenârını dahi beş arşûn yere varınca düz ve her şeyden pâk itmişlerdür ki âdem ile ve at

ile yedek çekmek içün gemilere âsân ola. Zîrâ büyük sularda gemiler rûzgâr olmadıkca akındı yukaru yedek ile gitmeğe muhtâcdur[3969].

Es-safâin: Ve bu Çin memâlikinde güzel gemiler yaparlar ki sâir memâlikde böyle gemi yapmazlar. Husûsâ pâdişâh gemilerini bir keyfiyyet ile yaparlar ki insân mütehayyir kalur. Ne vechle yapıldığı ta‘akkul olunmaz, şöyle ki dürlü dürlü çiçekler ve sûretlerle içini ve taşrasını pür nakş iderler ki ta‘bîr ve takrîr olunmaz. Ve zift yerine sandalos ve tutkal iderler ki hafîf olup ve hem güzel görünür. Ve bunlar gemilerini uzun yaparlar şöyle ki bizim çekdirilerimiz kadar vardur[3970]. Ammâ çekdiriden yüksek ve karınlı yaparlar, şöyle ki sekiz arşûn nerdübân ile çıkılur ve geminin başında bir oda yapılmışdur ki anda tabl çalınur ve geminin etrâfı tırabzanlarla yapılmışdur. Ve ol merterhâne kurbında bir mükellef oda yaparlar ki altun varaklarla zînet idüp ve kapusı üzerine kapudanının ismi yazılmışdur. Ve bayraklarının cümlesi harîrdendür ve gemiler gider iken rûzgâr kesilse kürek ile ve yâhûd atlarla yedek çekdirirler. Ve bu gemilerin dümenleri uzun ve eğridür. Balık kuyruğına benzer. Gemi döndürmek içün kürekleri sudan çıkarmadan bir san‘at ile çevirürler ki aslâ zahmet çekmezler. Zîrâ bunların re’îsleri gāyet üstâd ve fende **[221b]** mâhirlerdür. Ve hattâ Frenk tāifesi “Çin’in bir gemicisi bizim sekiz gemicimizden yeğdür” dirler.

El-binâ: Ve bu Çin’in binâları dahi gāyet mükellef ve müzeyyendür. Ve her ne lâzım ise evlerinin içinde bulunur ve herkesin hâline göre evleri vardur. Vüzerâ ve hükkâm ve ekâbire mîrî tarafından mükellef sarâylar vardur ki büyük şehirlerde yigirmi sarây ve andan aşağı on beş ve andan aşağı sekiz ve andan aşağı dört sarây olur. Ve bu sarâylar büyük hâkimler içündür ve içinde olan hâkim ma‘zûl olsa yerine bir âharı gelse evvelki döşemeleri kaldırup yeniden döşeme döşerler. Her sarâyın mesârifi ve zahîresi mîrîden virilür. Ve paşalar içün olan sarâylar birbiri içine girer. Ve dört-beş kat olup ve her bir katın bir kapusı vardur ve her katta evler ve odalar olup ve bir dîvânhâne vardur. Ve her bir kapu yanında mermerden bir arslan sûreti tasvîr olunmışdur. En büyük kapu kırmızı boya ve altun hal ile müzeyyen ve münakkaşdur ki uzakdan gören âdemin gözleri kamaşur. Ve bu kapu uzerinde bir mehterhâne yapılmışdur ki ol sarâyda olan paşa girüp çıkdıkda tabl çalarlar. Ve kapu kurbında bir oda dahi yapılmışdur ki gelen müsâfirler paşaya buluşıncaya değin anda otururlar. Ve sâir kapular dîvân **[İ, II, 217a]** olmadıkca açılmaz. Ve sarâyın içerüsinde mermerden yapılmış bir büyük dîvânhâne vardur ki paşalar anda hükûmet iderler ve bu odanın ismine nank dirler. Ve sarây içinde

[3969] zîrâ büyük sularda gemiler rûzgâr olmadıkca akındı yukaru yedek ile gitmeğe muhtâcdur H (221[a]) : - İ
[3970] şöyle ki bizim çekdirilerimiz kadar vardur İ (216[b]) : çekdiri kadar vardur H (221[a])

olan huddâm ve erbâb-ı dîvân pâdişâh tarafından olup paşa ma‘zûl olsa ve olmasa cümlesi dâim anda olurlar ve aslâ taşra çıkmazlar. Ve bundan içerü bir oda dahi vardur ki ismine Sutenk dirler. Ma‘nâsı gizlü dimekdür, ana kimse girmez, meğer bir gizli söz söylemek ola ve yâhûd paşanın azîz dostu ola. Zîrâ anda iç oğlanları olur ve en içerüde olan odalarda haremi ve evlâdları olur ki bunda azîm bağçeler ve kasırlar ve havzlar ve fıskıyyeler ve selsebiller ve gûn-â-gûn şeyler yapılup ve ol memleketde her ne kadar meyve ve şükûfe var ise bi’l-cümle bunda dahi mevcûd olup ve mahsûs bağçevânlar ta‘yîn olunmışdur ki dâim içinde olup tîmâr iderler.

Ahvâl-i pâdişâh[3971]**:** Ve bu Çin halkı pâdişâhlarına gāyetle mutī‘lerdür. Husûsan kim re‘âyâsı bir mertebe mutī‘ ve münkādlardur ki ister ise öldürür ve dilerse mâlını alur, kimse ana bir söz söylemeğe kādir değildür. Ve pâdişâhları fevt olsa yerine büyük oğlunı pâdişâh iderler ve tahta geçdikden sonra eğer karındaşları var ise her birine hâss ta‘yîn idüp gönderür ve lâkin vardığı yerde bir şeye karışmaz ve re‘âyâya hükm itmez. Ve ol şehirde olan paşa hükm idüp ve hattâ şehrin taşrasına dahi çıkmaz ve eğer çıkar ise katl iderler. Hemân yiyüp ve içüp sarâyında îş u nûş ve saz u söz ve zevk u safâya müte‘allik her ne ider ise mâni‘ olmazlar. Üç ay anda oturup ve ba‘dehû andan kaldırup bir âhar şehre dahi nakl iderler. Ve bu şehirlerde olan paşaları bizzât pâdişâh nasb idüp ve bu paşalar pâdişâha i‘lâm itmeyince bir şey itmeğe kādir değillerdür. Ol ecilden Çin iklîminde her ne vâki‘ olur ise bi’l-cümle pâdişâhları bilür. Ve pâdişâh fevt oldukda evlâdı kalmaz ise yerine karındaşını pâdişâh iderler ve karındaşı dahi yok ise akrabâsından birini iderler.

Ahvâl-i dîvân: Ve bunların dîvânı altı nev‘ üzredür, evvelki dîvân âmme içün olup bunun ismine Lipo dirler. İkinci dîvânları îrâd ve masraf içün olup bunun ismine Huyu dirler. Üçünci dîvânları edyânları dîvânıdur, bunun ismine Lipyo dirler. Dördünci dîvânları sır dîvânıdur ki bunun ismine Yinkiyu dirler. Beşinci dîvânları imâretler dîvânıdur Kongyu dirler. Altıcı dîvânları siyâset dîvânıdur, bunun ismine Hinkyu dirler. Ve bu dîvânların her birine bir âdem nasb olunmışdur ki cümle saltanata bu altı âdem hükûmet iderler. Ve bu âdemler gāyet okumuş ve her ilmi tekmîl itmiş, âkıl ve ârif ve müdebbir âdemlerden olup ve bunlar pâdişâha dahi mukarrebler olup ve cümle umûr-ı memleketi bu altı âdeme tefvîz idüp ve bu zikr itdüğimiz umûrların suâl ve cevâbını bunlardan ider ve lâkin bunlar dahi her biri me’mûr oldukları umûrun hakāyik ve dakāyıkına **[222a]** meşgūl olup birbirlerini umûrına karışmazlar. Ancak bu altı

[3971] pâdişâh H (221ᵇ) : - İ

umûrun birinden suâl ve cevâb iktizâ itdikde ol umûra me'mûr olandan suâl iderler. Ve lâkin bu altı âdem dahi mevcûd bulunmağa muhtâcdur.

Esmâ-i paşa[3972]: Ve bu Çin lisânında paşaya kulao ve diğer kuytenan dahi dirler. Ma'nâsı pâdişâh yardımcısı dimekdür. Ve bu paşalar pâdişâhla her şeye bile karışup ve meclisde yakın otururlar. Ve bu Çin pâdişâhları pâyitaht olan şehirden **[İ, II, 217b]** taşra çıkmak kānûnları değildür, böyle iken cümle memâlikde her ne vâki' olur ise bilürler. Zîrâ be-her sene her vilâyetde ne olmışdur diyü âdem gönderüp tecessüs itdirirler. Ana binâen cümle haber alur. Ol ecilden paşalar ve sâir hâkimler zulm itmeğe ve kānûnlarına muhâlif vaz' ve hareket itmeğe ihtirâz iderler. Zîrâ ednâ bir şey vâki' olsa emân virmeyüp katl iderler, şefâ'at ile veyâ rüşvet ile dünyâ mâlını virse halâs mümkin değildür. Herkes kānûn üzre ta'yîn olunan şeye kanâ'at idüp mîrîlerine bir akça hıyânet ve re'âyâlarına ednâ bir zulm itmeğe kādir değillerdür ve itmeğe dahi heves itmezler. Zîrâ rütbesine göre ta'yîn olunan şey bâligan-mâ-belaga vefâ idüp bir şeye zarûretleri yokdur. Ve hem bunlar kim olursa olsun hâkim ve baş itmezler. Eban-an-ceddin ol işin ve ol tarîkın içinde olanları idüp ve câhil âdemleri aslâ hükûmet umûrına karışdırmazlar. Ve hem bunlarda hükkâm az olup ve lâkin cümlesi tok ve zarûret ve ihtiyâcları yokdur. Ve bu rütbeye gelmezden mukaddem dahi eban-an-ceddin vâfir akār ve emlâk sâhibleri olup kırk-elli ve yüz bin altun îrâd sâhibi hükkâm katı çokdur. Ve hem bunlarda okuyup ve yazmak bilmeyen âdemi hâkim ve zâbıt itmezler. Aşağıda mahalli ile zikri gelür[3973].

İsm-i pâdişâh[3974]: Ve bu Çin halkı mâbeyninde pâdişâh ismi ikidür. Birine tinku dirler, ma'nâsı ibnü's-semâ dimekdür. Ve bunlar i'tikād itmezler ki semânın oğlu ola ancak ta'zîm içün böyle âlî isim virürler. Ve bunlar pâdişâhları hakkında dirler ki "Allâh tarafından güzel âdem gelmişdür" dirler. Evvelki ibnü's-semâ ta'bîr itdikleri pâdişâh ismine ([3975]) yâhûd şinti dirler. İkinci pâdişâh ismine hovahçeti dirler, ma'nâsı "balçıkdan ve toprakdan gelmişdür" dimek ola. Ve buna böyle tesmiye itdiklerinin vechi, şinti pâdişâhına müşâbeheti olmamak içündür. Zîrâ ma'nâsı "gökden gelmişdür" dimekdür. Ve bu şinti pâdişâh Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm zamânında idi ve Hovahçeti Pâdişâh Hazret- Îsâ aleyhi's-selâmdan iki bin altı yüz doksan yedi sene mukaddem idi. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin

[3972] paşa H (222[a]) : - İ
[3973] ve hem bunlarda okuyup ve yazmak bilmeyen âdemi hâkim ve zâbıt itmezler. Aşağıda mahalli ile zikri gelür İ (217[b]) : - H
[3974] ism-i pâdişâh H (222[a]) : - İ
[3975] Metinde boş bırakılmış.

dört yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş olur[3976]. Ve ol zamânlardan beri pâdişâhlar olmak âdet olup ve ol ecilden pâdişâhlarına hovahçeti diyüp ibnü's-semâ dimek oldılar. Zîrâ bundan mukaddem şiti ya'ni ibnü's-semâ diyüp Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm zamânında olan pâdişâh dahi bu isimle müsemmâ olmağla buna müşâbeheti olmamak içün tinku ismini terk idüp hemân hovahçeti dir oldılar.

El-îrâd ve'l-mesârif: Ve bu Çin saltanatının be-her kîse beş yüz gurûş olmak üzre dört yüz elli bin kîse îrâdları olup yüz elli milyon ider. Ve bu îrâddan doksan milyon masrafları olup ba'de'l-masraf altmış milyon izdiyâd-ı mîrîleri kalur ki bu îrâdları ne vechle hâsıl olduğı vilâyetler takrîri faslında zikr olunur. Rûy-i arzda işbu Çin saltanatı kadar îrâd ve mesârifi ve askeri ve düşmeni kavî ve çok bir saltanat yokdur.

Aded-i zâbıtān: Ve bu Çin saltanatında ve cemî'-i memâlikde büyük ve kücük mecmû'ı on bir bin hâkim olup ziyâde ve noksân olmaz ve biri olmayınca yerine biri olmaz[3977].

Evsâf-ı şuhûr: Ve bu Çin iklîminde olan şuhûr ve kasabâtın binâları cümle **[İ, II, 218a]** bir tarz üzre olup ancak ba'zısı büyük ve ba'zısı kücük ve ekseri murabba'u'ş-şekldür. Ve cümle taş ve yâhûd tuğla ile binâ olunmışdur ve şehrin etrâfı amîk hendekler ile ihâta olunup ve her şehrin iki kat iki kapu mâbeynlerinde dahi hendekleri olup ve taşra katında askerî evleri binâ olunmışdur. Ve şehri cümle kapuları birbirlerine mukābil olmayup taşra katda olan kapuya içerüde olan kapu sapa yapılmışdur. Ve her kapu üstünde birer kulle dahi yapılmışdur ki anda bekçiler oturur. Ve şehrin taşrasında varoşı dahi olup çok mahalle ve evler vardur. Ve her şehrin bir büyük ve yüksek **[222b]** kullesi vardur ki Çin lisânında kulu dirler. Ve bu kullelerde hükkâma ve ekâbire ziyâfet iderler. Ve her kulle içinde bir su sâ'ati vardur ki kum sâ'atine benzer ve bu sâ'atin nişânları vardur. Kaçan sâ'at nişân yerine varırsa bekçi, kullenin fevkine çıkup çan çalar ve kaç sâ'at mürûr itdüğini halka bildirür. Ve dahi ol bekçi harîk dahi bekleyüp kaçan ihrâk zuhûr ider, başka bir tarz üzre çan çalup bilürler ki ihrâk vardur. Ve her kulle yanında bir büyük tasvîr vardur ve puthâne dahi vardur ki içinde dürlü dürlü tasvîrler vardur ve dirler ki bu tasvîrin içine ervâh-ı habîse girüp ba'zı habâsetler göstermekle Çin halkının sıgār u kibârı ol putlara taparlar.

[3976] bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin dört yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş olur H (222[a]) : - İ

[3977] ziyâde ve noksân olmaz ve biri olmayınca yerine biri olmaz H (222[a]) : hâkim vardur İ (217[b])

El-âdet: Ve bunlarda bir âdet vardur ki sefer ve hazerde bir âdem veyâ serdâr düşmene gālib olup bir hüner itse şehre girdüği zamânda ol şehrin en ziyâde memerr ve uğrak olan yolında çiçekden bir kemer peydâ idüp ve ol kemerin iki tarafına taşlar koyup ve ol âdemi ta‘rîf iderler. Ve dahi Çin’in her şehrinde bir azîm dershâne yapılmışdur ki her ilimden ta‘lîm u ta‘allüm iderler ve cümle levâzımları mîrîden virilür. Ve bu dershânelere tasvîr komazlar, zîrâ tasvîr puthânelere mahsûsdur.

El-cibâl: Ve bu Çin memleketinin gāyet müntehâ ve serfirâz dağları çokdur. Ve bunlar öyle i‘tikād idüp dirler ki “Ol dağlarda ejderhâ gezer” dirler. Ve bir dağ içinde ejder olsa veyâ uğrasa ol dağ mübârek olup ve ol dağ içinde medfûn olan âdemin tāli‘i mes‘ûd olup ol meyyite iyilik ve râhat dokunur dirler. Ol ecilden meyyitlerini dağda defn idüp üzerlerine fâhir büyük taşlar korlar. Ve ol taş üzerine ejderin başını ve yüreğini ve kuyruğını tasvîr iderler. Ve böyle itmeği uğur ve savâb add iderler. Ve bu tasvîrden sâir akrabâlarının ve dostlarının tāli‘leri dahi güzel olur dirler. Ve dahi bunlar bir ecderi bir beğ yerine tutarlar. Zîrâ bunlar beğlerini mübârek ve sa‘îd âdem bilürler. Ve dahi bunlar dirler ki “Bir sene dağlarına ecder uğrar, ol sene ucuzluk olur ve sağlık ve râhatlık olur” i‘tikād iderler.

Tāife-i garbiyye: Ve bu Çin iklîminin garb tarafı âhirinde bir cins tāife vardur ki taşlar bakıcılarıdur. Ve bu tāife ol semtin dağlarına varurlar ve tevekkelî bir taş alup içinde olan damarlarına nazar idüp ol senenin hayr ve şerr ahvâlini o taşın damarlarından istidlâl idüp “İşbu sene şöyle olur ve böyle olur” diyü hükm iderler. Ma‘-hâzâ itdikleri hükm ve haber vâkı‘an mutābık çıkar.

Mülûk-ı sâbıka: Mukaddemâ bu Çin iklîmine beş pâdişâh hükm iderdi ve lâkin birisi baş olup cümleye hükm iderdi. Ve ol vakt Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki bin sekiz yüz kırk yedi sene mukaddem idi. **[İ, II, 218b]** Çâk iki bin iki yüz altmış seneye gelince ki beş yüz seksen yedi sene bu tarz üzre gidüp ve bundan evvel Çin’in saltanatına müte‘allik ahvâlleri ma‘lûm olmayup ve kimse dahi bilmeyüp mechûldür ancak yukaruda zikr olunduğı üzre iklîm-i Bâbil’den vayhullâh ile hicret iden Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâmın oğullarından olan Çîn nâmında oğlu kavm u kabîlesiyle ve oğlu Mâçîn ile gelüp ibtidâ bu memlekete nüzûl iden bunlardur[3978] ki tūfâna karîb olup şöyle ki tūfândan üç yüz seneden ziyâdece olmak iktizâ ider. Zîrâ tūfândan iki yüz kırk sene

[3978] ancak yukaruda zikr olunduğı üzre iklîm-i Bâbil’den vayhu’llâh ile hicret iden Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâmın oğullarından olan Çin nâmında oğlu kavm ü kabîlesiyle ve oğlu Maçin ile gelüp ibtidâ bu memlekete nüzûl iden bunlardur İ (218ᵇ) : - H

sonra her memleketde pâdişâhlar zuhûr itmişdür[3979] ve ba‘d-i zamân Ayvo nâm pâdişâh cülûs itdikde sâirlerine itā‘at itmeyüp iklîm-i Çin’i bi’l-cümle zabt idüp müstakil pâdişâh olmışdur ki ol vakt târîh-i mîlâddan iki bin iki yüz yedi sene mukaddem olup ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz yüz otuz sekiz sene mürûr itmiş olur[3980]. Ve bunun silsilesi bin yedi yüz altmış sene mümted olup ve münkatı‘ oldukda Senga nâm pâdişâh yerine cülûs idüp ve bunun dahi devleti altı yüz kırk dört sene mümted olup ve ba‘dehû Kiyo nâm kimesne pâdişâh olup buna Kive dahi dirler. Ve bu pâdişâh, Rüstem-i Dâstân’ın kızını almışdur dirler. Ol vakit târîh-i mîlâddan bin yüz yigirmi iki sene mukaddem idi. Ve bunun silsilesi iki yüz altı sene mümted olup ve ba‘dehû Şiv pâdişâh olup buna Çine dahi dirler. Ve bunun devleti yüz kırk sene mümted olmışdur ve ba‘dehû Hana nâm pâdişâh olup bunun silsilesi Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki yüz altmış sene mürûrına değin mümted olmışdur. Ve ba‘dehû Çina nâm pâdişâh olup bunun silsilesi dahi târîh-i mîlâddan dört yüz on dokuz sene mürûrına değin mümted olup **[223a]** ve ba‘dehû ihtilâl vâki‘ olup beş pâdişâh zuhûr itmişdür ki birbirleriyle azîm kıtâl idüp cenk ve harbleri mümted oldukda memleket fitneye varup ve niçe kerre yüz bin âdem aluf-i şemşîr olup ve memleket dahi herc [ü] merc oldı. Ve âkıbet bu beş pâdişâhdan Tenga nâm pâdişâh cümleye gālib olup âmmeten iklîm-i Çin’i zabt eyledi ve bunun silsilesi mîlâddan altı yüz on sekiz sene mürûrına değin mümted olmışdur. Ve ba‘dehû azîm fitneler zuhûr ve seferler vâki‘ olup şöyle ki târîh-i mîlâddan dokuz yüz yigirmi üç senesine değin sürüp ve ba‘dehû Sunga nâm kimesne pâdişâh olup ve bunun silsilesi dahi bin iki yüz yetmiş sekiz mîlâdına değin mümted olup işbu sene pâdişâh tahtında otururken ale’l-gafle Tatar gelüp pâdişâhı ve evlâdlarını katl idüp ve Çin’in nısfından ziyâdesini alup ve Tatar tarafından İveyne nâm bir pâdişâh nasb itdiler. Ve bunun silsilesi dahi bin üç yüz altmış sekiz mîlâdına gelince mümted olup ve bu müddetde İveyne neslinden dokuz pâdişâh olup ve bu müddetde Çin hırsızlarından celâlî zuhûr idüp ismine Ko dirlerdi. Ve bunun gitdikce kuvveti artup ve zabt itdüği vilâyetde pâdişâh olup ve zûr-ı bâzû ile çok memleket zabt idüp ve lakabını dahi Taymenk koyup ve ismini dahi Hungu kodı, ma‘nâsı şecî‘ ve bahâdur dimekdür. Ve Nankink şehrini tahtgâh idüp ve bu şehir Kink ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. **[İ, II, 219a]** Ve bu Ko pâdişâh kavm-i Tatarı bir mertebe zebûn ve za‘îf

[3979] ki tūfâna karîb olup şöyle ki tūfândan üç yüz seneden ziyâdece olmak iktizâ ider. Zîrâ tūfândan iki yüz kırk sene sonra her memleketde pâdişâhlar zuhûr itmişdür H (222^{b}) : - İ

[3980] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince üç bin dokuz yüz otuz sekiz sene mürûr itmiş olur H (222^{b}) : ol vakitden hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince üç bin dokuz yüz yirgimi sekiz sene mürûr itmiş olur İ (218^{b})

itmişdür ki bilâhare Tatarlar harâc virmeğe râzı oldılar ve biraz müddetden sonra Tatarlar kuvvet bulup murâd eylediler ki Çin'e gelüp yağma ve gāret ideler. Çin pâdişâhı haber aldıkda elçi gönderüp sulh oldılar. Ve hattâ Tayçinga pâdişâhı zamânına gelince ki ol vakit târîh-i mîlâddan bin altı yüz kırk sene mürûr itmiş idi ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince doksan bir sene mürûr itmiş olur. Ol pâdişâh zamânında sene-i merkūmda Tatar gulüvv[3981] idüp Çin'e girmişlerdür ki ol pâdişâh vefât idüp Şini Hân pâdişâh oldı. Ve bu hân Tayçink neslinden olup lakabına Ümmi Hân dirler. Ve bu Tatar'ın Çin'e istîlâsı ve ne tarîk ile girdikleri ve ne itdikleri Çin'in memleketleri fasıllarında tamâm oldukda tafsîlen zikr olunur. Muhassal Tayçinga pâdişâhından sonra Çin'e Tatar zabt idüp eğer serserî pâdişâhlar nasb itdiler amma bir işe yaramayup ve âkıbet Tatar hânı Ümmi Hân müstakil pâdişâh oldı[3982].

Hisâb-ı ehl-i Çin: Ve bu Çin halkının hisâbları terbî' üzre olup her memleketleri büyük olsun, kücük olsun dört kûşeli olmak üzre itmişlerdür. Ve bunlar dirler ki "Böyle itmek her vilâyetin hadd ü hudûdını bilmeğe ve bâc u harâcına ve re'âyâsını ve sâir şeylerini ta'dâda âsândur dirler. Ve bunlar gerek hubûbât ve gerek sâir mahsûlât ve gerek gümrük ve me'âdin ve sâir esvâbdan dokuzda birini alurlar. Ve hattâ pâdişâhlarına vüzerâ ve vükelâsından bir hediyye ve pîşkeş gelse eğer ol şey hemân bir şey ise dokuz olmaludur ve eğer birkaç nev' ise yine her birinden dokuzar olmağa muhtâcdur ki kānûnları böyledür ve illâ noksân olmaz.

El-ölçi ve'z-zirâ'[3983]: Ve bu ehl-i Çin'in ölçileri ve zirâ'ları ehl-i İslâm ve sâir millet ölçilerine muhâlifdür. Zîrâ bizler arşûn ve mîl ve hatve ile ve buna benzer şeylerle ve karış ile hisâb ideriz ammâ Çinîlerin cümleye muhâlifdür, şöyle ki bunların ölçilerinin birine pu ve birine kan ve en kücük ölçülerine ley dirler ki bir savt-ı a'lâ sâhibi âdemin savtı işidüldiği yere dirler. Ve her on leye bir fuyin dirler ve her on fuyine bir kuven dirler ve her on kuvene bir keh dirler ve her on kehe bir ham dirler ve her altı hama bir puv dirler ve üç yüz altmış puva bir li dirler ve her on liye bir pu dirler ve sekiz puya ve yâhûd seksen liye bir kan dirler ve bu kan bir büyük konakdur. Ve pu didikleri benensu gibi bir taş kemer nişândur ki ulak konağıdur ve li bir istadyomdur ki Frenklerin ikisi kadardur ki Frenkler üç istadyomı iki mîl add iderler. Ve keh bir arşûna dirler ve puv bir adım yere dirler. Ve ham bir beretka ve her beretkaya bir arşûn dirler.

[3981] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince doksan bir sene mürûr itmiş olur, ol pâdişâh zamânında sene-i merkūmda Tatar gulüv H (223[a]) : ki hicret-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesinden seksen bir sene mukaddem olmış olur ve bundan sonra bunun zamânında Tatar gulüv İ (219[a])

[3982] muhassal Tayçinga pâdişâhından sonra Çin'e Tatar zabt idüp eğer serserî pâdişâhlar nasb itdiler amma bir işe yaramayup ve âkıbet Tatar hânı Ümmi Hân müstakil pâdişâh oldı H (223[a]) : - İ

[3983] ve'z-zirâ' H (223[a]) : - İ

Ed-derecât: Ve bunlar doksan bin adım yere bir derece dirler ve istadyomları üç yüz **[223b]** altmış adım olup ve her derece iki yüz elli istadyom olup ve her yigirmi beş istadyom altı İtalya mîli olup zîrâ dört istadyom ve bir südüs bir mîl ider ve her adıma bir arşûn ta‘bîr idüp bu hisâb üzre bir derece beş yüz kırk bin arşûn ider. Ve her istadyom iki bin altmış arşûn ider ve yâhûd iki yüz on altı beretka ider. Ve Çin halkı yollarını bu minvâl üzre hisâb iderler. İmdi bu Çin halkı hisâbı cümleye mugāyir olup ve bir büyük şehirden bir şehre varınca ne mikdâr mesâfesi olduğı bu cedvelden ma‘lûm olur. Ve dahi bu Çin halkı bu iklîmi ve ba‘zı şehirleri yigirmi sekiz kevkebe ve on iki burûca nisbet itmişlerdür. Nitekim bu cedvelde mastūrdur. Ve bu cedvel ya‘ni bu tahrîr **[İ, II, 219b]** Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin altı yüz yigirmi sekiz sene sonra hisâb ve tahrîr olunmışdur ki târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz üç sene mürûr itmiş olur[3984]. İşbu mahalle gelince iklîm-i Çin’in külliyâtından ale’l-ihtisâr zikr olundı ve bundan böyle dahi on beş büyük eyâleti ve ba‘zı mülhakātı zikrine birer fasl ile şürû‘ idelim. Gerçi bu kitâbımızda ihtisâr matlûb idi ammâ bunun her bir eyâleti birer saltanat kadar memleket olup ve her birinde niçe a‘cebun mine’l-acâib ve agrebun mine’l-garâib eşyâlar ve hâriku’l-âde şeyler olup her hâlde sâir memâlike mugāyir olup ve halkı dahi evzâ‘ vü etvârda ve dînde ve lisânda ve her hâlde sâir milletlere mugāyir ve muhâlif olup şöyle ki gûyâ bu dahi başka bir dünyâ ve mahlûkı dahi nev‘-i insândan başka bir tāife dahi dimek olur. Vücûhla mûcib-i ibret şeyler çok olmağın zikirlerine şürû‘ olundı, [3985] بعون الله تعالى تم لنا بالخير

Fasl-ı evvel der-beyân-ı memleket-i Pekink ki kürsî-yi memâlikdür[3986]

Ve bu memleket Çin iklîminin on beş büyük eyâletlerinden şimâl cânibinde olan memleketlerin başı ve eşheri ve tahtı işbu Pekink memleketidür ki tahtgâh olan baş şehrinin ismi dahi budur. Ve bu ismin ma‘nâsı şimâlin baş vilâyeti dimek olur. Ve bu şehrin bir ismine dahi Şontin dirler. Ve tevârîh-i İslâmiyye’de bu şehrin ismine Hân Balık dirler. Ve bu şehrin mevki‘inde çok ihtilâf tahrîr itmişlerdür ve muharrirler simâ‘ ile zann itmişlerdür ki bu şehir Çin’in meşhûr olan dîvârı ardında ya‘ni hâricinde ola. Ve sâhib-i tahrîr dimiş ki “Ben kendim varup gördüm ve bir sene kadar içinde oturdum ve her ahvâllerine gereği gibi muttali‘ oldum ve sıhhatiyle tahrîr eyledim.” Hâlâ bu şehir

[3984] târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince yüz üç sene mürûr itmiş olur H (223ᵇ) : hicret-i Resûl-i ekrem ve nebiyy-i muhterem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin işbu bin yüz otuz senesinden doksan üç sene mukaddem olmış olur İ (219ᵇ)

[3985] Allahu tealanın yardımıyla. (Allahım) hayırla tamamla.

[3986] ki kürsî-yi memâlikdür H (223ᵇ) : - İ

ol meşhûr dîvârın dâhilindedür ve mukaddemâ bu saltanatın pâyitahtıı cenûb tarafında Nankink memleketi idi ve ba‘dehû işbu Pekink memleketi oldı[3987].

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken bahr-i Çin ve Kurya cesîresi ki ol semt Leya Utonk memleketine nâzırdur. Ve şimâlen eski Tatar memleketi ve ol büyük dîvâr ve garben Şinsi memleketidür ki anda Hunk dağı vardur, ol dağ fasl ider. Ve cenûben Hunan memleketidür ki ol semtden nehr-i Za‘ferân geçer. Ve Şinsi memleketinin ba‘zı mevâzi‘inden uğrayup hadd ider. Ve bu memleketin şekli müsellese müşâbih vâki‘ olmışdur.

Et-taksîm: Ve bu memleket sekiz nâhiye olmak üzre taksîm olunup ve her nâhiyede bir baş şehir olup ve ol baş şehre tâbi‘ niçe şuhûr ve kasabât ve kurâlar vardur ki cümlesi ol baş şehre tâbi‘lerdür. Ve bu sekiz nâhiyede yüz otuz beş şehir vardur ki cümlesi yüksek dîvâr ve amîk hendek ile ihâta olunmışdur.

El-havâ: Ve bu memleketde azîm soğuk olur ki tamâmen dört ay sular donar ve üzerinden arabalar geçer. Ve gerçi bu memleketin kırk derece arzı vardur, bu i‘tibâr üzre bu mertebe soğuk olmamak fehm olunurdı lâkin ol semt enzâr-ı eflâk hasebiyle güneşin şu‘â‘ı ol kadar te’sîr itmez. Ve dahi bizlerde soğuk tedrîcle gelür ammâ bunda birden gelür ve hem bu vilâyetde yağmur az yağar ammâ buhâr çok olur. Ve dâimâ gökden kırağu ya‘ni şebnem[3988] yağar ve hattâ bir mertebe çok yağar ki yerleri yaş ider. Ve güneş **[224a]** tulû‘ından sonra kuruyup yerden ince gubâr bir mertebe su‘ûd ider ki gûyâ bulut gibi olur.

Aded-i ehâlî: Ve bu memleket gerçi başdur ammâ insânı ve mahsûlâtı sâirlerden azdur ve sâhib-i tahrîr dir ki “Ben kendim Çin defterlerine nazar itdim ve cümle ahvâllerine muttali‘ oldum ve ba‘dehû kendi defterleri mûcebince tahrîr eyledim ki bu memleketde üç **[İ, II, 220a]** milyon ve dört yüz elli beş bin iki yüz elli dört âdem vardur. Ve “Bunu saymak ne mümkindür dinürse?” bunlarda be-her sene her memleketde ne kadar âdem vardur, cümle hisâb idüp pâdişâhları ma‘lûm idinmeğe muhtâcdur ve hem hisâbını almak dahi gāyet âsân olup tarîki yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna[3989].

El-mahsûlât: Ve bu memleketden mîrî içün buğdaydan ve arpadan ve darıdan altmış bir bin yüz elli üç çuval hâsıl olup ve ince tülbend ipekden yüz on iki vakıyye ve ipekden yigirmi iki bin beş yüz altmış yedi buçuk vakıyye ve saman ve demetlerinden

[3987] ve ba‘dehû işbu Pekink memleketi oldı H (223[b]) : - İ
[3988] ya‘ni şebnem H (223[b]) : - İ
[3989] nazar oluna İ (220[a]) : - İ

sekiz milyon ve yedi yüz otuz yedi bin iki yüz seksen dört demet olup ve penbeden altı bin sekiz yüz yetmiş dört vakıyye ve tuzdan dahi yüz seksen bin sekiz yüz yetmiş kantar olup ve bunların kantarı otuz bir vakıyyedür. Ve bu memleketin yerleri kumsal ve âdemlerinin dahi ekseri askerî olmağla mahsûli sâirlerden azdur. Ve bunların be-her sene her vilâyetin mahsûlleri dahi ma‘lûm olmağa muhtâcdur ve hisâbı dahi âsândur. Zîrâ be-her sene her memleketde mevcûd olan âdemin defteri geldüği gibi mahsûlâtın dahi be-her sene icmâl defteri gelür. Nazar itdikde üç sene-i sâbıkaya değin mukāyese iderler. Ziyâde ve noksânı ma‘lûm oldukdan tekrâr teftîş idüp izdiyâdından hâsıl olup ve noksânından îcâb itmişdür sıhhatıyla ma‘lûm idinürler. Ve bir hıyâneti zuhûr itdikde bi-lâ emân katl iderler ve cümle mâlını mîrîye kabz iderler. Ve bunlarda her umûrda bir hıyânet itmek aslâ mümkin değildür, şöyle ki bir memlekete ta‘yîn itdikleri vâli ve sâir hükkâm ve zâbıtân pâye ve rütbesine göre ta‘yîn olunan şeye kanâ‘at idüp hemân ol memleketin ve re‘âyâ vü berâyânın muhâfazası ve askerî tāifesinin nizâm-ı ahvâllerine meşgūl olup ve kâdıları dahi kitâpları üzre da‘vâ ve nizâ‘ ve mülk ve emlâk bey‘ ve şirâ‘ olundukda hüccet virmeğe ve her memleketin bir defterdârı olup mâl cem‘ine me’mûr olup aslâ bir birbirlerinin umûrına karışmazlar. Ve lâkin her işe me’mûr olanın yerinden bir kabâhat ve hıyânet vâki‘ olup muttali‘ olduklarında vâliye i‘lâm idüp ol dahi pâdişâha i‘lâm idüp katl iderler. Ve eğer ol vâkıf olanlar hâtır sayup ketm ve ihfâ iderler ise anları katl iderler. Zîrâ pâdişâhın mukarreb câsûsları vardur, her memleketi tebdîl gezüp tecessüs iderler[3990]. Ol ecilden bunlarda mîrîye hıyânet ve re‘âyâya zulm itmek mümkin değildür. Zîrâ bunlarda bir âdet vardur ki her umûrı me’mûr olan âdemden suâl ve mu’âheze iderler. Meselâ bir vâli zulm idüp ve mâl cem‘ine me’mûr olan ziyâde alup veyâ hod mahsûl sene-i sâbıkdan ziyâde alup ketm itse ol câsûslar pâdişâha i‘lâm itdiklerinde ol zulm iden veyâ mîrîye ihânet iden kendüyi halâs içün sâirlere rüşvet virüp aslı yokdur diyü arz ve mahzar idüp ve yâhûd defterine imzâ itmeğe kimse kādir değildür ve itseler dahi i‘timâd itmezler, böyle bir şey vâki‘ oldukda birbirinden habersiz üç câsûs gönderürler ki gereği gibi teftîş idüp geldiklerinde üçünün dahi haberi vâki‘ ve mutābık çıkdıkda ol zulm iden veyâ mâl-ı mîrîye ihânet iden âdemi katl idüp ve mâlını mîrîye kabz iderler. Ve ol câsûslar hufyeten gidüp şöyle ki varup gelüp birbirlerinden haberi olmayup ve giden kimdür bilmezler[3991]. Ve bunlar dir ki bir

[3990] ve lâkin her işe me’mûr olanın yerinden bir kabâhat ve hıyânet vâki‘ olup muttali‘ olduklarında vâliye i‘lâm idüp ol dahi pâdişâha i‘lâm idüp katl iderler. Ve eğer ol vâkıf olanlar hâtır sayup ketm ü ihfâ iderler ise anları katl iderler. Zîrâ pâdişâhın mukarreb câsûsları vardur, her memleketi tebdîl gezüp tecessüs iderler H (224[a]) : - İ

[3991] zîrâ bunlarda bir âdet vardur ki her umûrı me’mûr olan âdemden suâl ve mu’âheze iderler. Meselâ bir vâli zulm idüp ve mâl cem‘ine me’mûr olan ziyâde alup veyâ hod mahsûl sene-i sâbıkdan ziyâde alup ketm itse ol câsûslar pâdişâha i‘lâm itdiklerinde ol zulm iden veyâ mîrîye ihânet iden kendüyi halâs içün sâirlere rüşvet virüp aslı

umûra me’mûr olan âdemin üzerine sâirlerin dahi nezâret ve defterlerine imzâ ve şehâdet itmeğe muhtâc oldukda ol âdem anların mahkûmı ve mahbûsı olup anlara dahi itdüği hıyânetden şey virüp yek-dil olurlar dirler. Ol sebebden be-her sene her memleketin âdemini ve mahsûlini üç seneye değin mukāyese idüp izdiyâd ve noksânından îcâb itdüğini sıhhatle haber alurlar. Ammâ herkesin umûrı yine kendüden müstevlî olunup mahallinde ve kendüden bir zulm ve hîle zuhûr itdikde kimse sâhib çıkmayup kabâhati ma‘lûm oldukda cürmine göre cezâsını iderler. Ve’l-hâsıl bunlar dirler ki cem‘-i mâla me’mûr olan âdemi sâirlere sipâriş itmek, “Var, hırsız ve zâlim ol” diyüp ve kendüye mu‘în birkaç hırsız dahi ta‘yîn eylemekdür diyüp cem‘-i mâla me’mûr olanların ahvâlini aslâ sâirlerden suâl itmeyüp be-her sene memleketlerinden olan harâc-güzâr ve sâir her ne kadar insân var ise ma‘lûmları olup ve her memleketden harâc ve mahsûl ve sâireden tahsîl olan emvâlin sene-i kâmile defterleri vardur. Cem‘-i mâla me’mûr olanların senesi tamâm oldukda defterine ve sene-i sâbıkaya nazar iderler. Ve eğer sene-i sâbıkda noksânı var ise bâ‘is ne olduğunı sıhhati ile ma‘lûm idinmek içün âşikâre teftîşe bir âdem ta‘yîn idüp ve andan sonra hufyeten dahi âdem gönderüp âşikâre ve nihânî re‘âyâdan teftîş ve suâl iderler. Fi’l-vâki‘ bir âfet sebebiyle noksânı bâ‘is oldı **[İ, II, 220a]** defterine amel iderler ve illâ hıyânet ve tama‘ından ve sefâhetinden nâşî olup ve bir re‘âyâya zulmi vâki‘ olur ise âşikâre ve nihânî müfettişler gelüp haber virdikde bi-lâ emân katl iderler. Ve bunların erbâb-ı ma‘ârifden mahsûs müfettiş ve câsûsları olup pâdişâh nedîmi ve mukarrebleridür, şöyle ki böyle bir mîrî ve re‘âyâ ahvâli içün teftîşe gönderdikleri âdemlere dünyâ mâlını virseler kabûl itmeyüp ve babası ve karındaşı ve evlâdı olsa dahi mu‘âvenet itmeyüp vâki‘ her ne ise anı haber virürler. Zîrâ böyle bir umûra teftîş içün âşikâre âdem gönderdiklerinde per-dey-pey tebdîl-i câme üç def‘a dahi âdem irsâl idüp şöyle ki birbirlerden haberleri olmaz. Cümlesinin i‘lâmını tahrîr iderler ve eğer birinde bir hilâf mülâhaza iderler ise anı dahi teftîş idüp hilâfı vâki‘ çıkdıkda anı dahi bi-lâ emân katl iderler. Ve ol ecilden bunların îrâdları mazbût ve hadden efzûn olup herkes me’mûr olduğı işe meşgūl ve kendüye mîrîden ta‘yîn olunan ma‘îşete kāni‘ olup birbirlerinin umûrına karışmayup ve kendüden aşağı rütbe sâhibinden dâm u tezvîr ile celb itmeğe kādir değildür. Ve bu hakīr bunların umûrlarını gāyet pesend idüp nizâm-ı saltanat ve mîriyyeye nef‘i çok

yokdur diyü arz ve mahzar idüp ve yâhûd defterine imzâ itmeğe kimse kādir değildür ve itseler dahi i‘timâd itmezler, böyle bir şey vâki‘ oldukda birbirinden habersiz üç câsûs gönderürler ki gereği gibi teftîş idüp geldiklerinde üçünün dahi haberi vâki‘ ve mutābık çıkdıkda ol zulm iden veyâ mâl-ı mîrîye ihânet iden âdemi katl idüp ve mâlını mîrîye kabz iderler. Ve ol câsûslar hufyeten gidüp şöyle ki varup gelüp birbirlerinden haberi olmayup ve giden kimdür bilmezler H (224ª) : - İ

ma‘nâ çıkar. Ve eğer devlet-i İslâmiyye’de ve saltanat-ı Osmâniyye’de mîrî böyle zabt murâd olaydı bir saltanat ve bir devlet îrâdı bunlara mu‘âdil olmazdı. Zîrâ bu hakīrin Rûmili ve Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân memleketlerinde vâkıf olduğum umûrların ekseriyyâ sülüsi mertebesi ve ba‘zı vilâyetlerde humsı mertebesi hazîne-i âmirelere dâhil olmayup ekl iderler. Ve bu bir uzun hikâyedür, biz sadedimize şürû‘ idelim[3992].

[224b] Ahvâl-i turuk: Ve bu Çin iklîminde yola gitmek âsândur, şöyle ki bir tekerlekli bir cins arabaları vardur ki arabacı ortada oturup ve sağına ve soluna dahi birer âdem oturur ve arabaya bir at koşar ve bir uzun değneği vardur, sık sık arabayı sağa ve sola döndürür. Ve gāyet tez yürüyüp ve hem sâir arabalar gibi âdemi sarsmaz ve evlâ mertebesinde yol alur. Ve ol ecilden darb-ı mesel olmışdur ki[3993] “Çin halkı arabayı yelken ile yürüdür” dirler. Yelkenin aslı yokdur lâkin gāyet sür‘atine binâen böyle dirler. Ve bunlarda bir cins araba dahi vardur ki bârgîrsiz kendü kendüye yürüyüp bârgîre hâcet yokdur. Ve bu arabalara kibâr avretleri binerler, mengenesi vardur ve tetiği ve çarhı dahi vardur. Üzerine binerler ve mengenesini çevirivirüp kendü kendüye yürür. Ve durmak murâd itdiklerinde yine mengenesini aksine çevirüp durur. Ve gāyet musanna‘ ve bahâlı şeydür ve lâkin bu arabaya her âdem binüp ve mâlik olamaz, erbâbı vardur. Muhassal Çin’de bu misillü agreb ü garâib şeyler çokdur.

Ba‘zı ahvâl-i Hıta ve Hoten[3994]: Ve ma‘lûm ola ki Hıta ahvâli ba‘zı müverrihlerin didüği ve tahrîrleri gibi değildür. Zîrâ bunı Çin’den hâric tahrîr idüp bu ise Çin iklîminde dâhil ve mülhakātındandur. Ve mukaddemâ çok müddet başka

[3992] ammâ herkesin umûrı yine kendüden müstevlî olunup mahallinde ve kendüden bir zulm ve hîle zuhûr itdikde kimse sâhib çıkmayup kabâhati ma‘lûm oldukda cürmine göre cezâsını iderler. Ve’l-hâsıl bunlar dirler ki cem‘-i mâla me’mûr olan âdemi sâirlere sipâriş itmek, “Var, hırsız ve zâlim ol” diyüp ve kendüye mu‘în birkaç hırsız dahi ta‘yîn eylemekdür diyüp cem‘-i mâla me’mûr olanların ahvâlini aslâ sâirlerden suâl itmeyüp be-her sene memleketlerinden olan harâc-güzâr ve sâir her ne kadar insân var ise ma‘lûmları olup ve her memleketden harâc ve mahsûl ve sâireden tahsîl olan emvâlin sene-i kâmile defterleri vardur. Cem‘-i mâla me’mûr olanların senesi tamâm oldukda defterine ve sene-i sâbıkaya nazar iderler. Ve eğer sene-i sâbıkda noksânı var ise bâ‘is ne olduğunı sıhhati ile ma‘lûm idinmek içün âşikâre teftîşe bir âdem ta‘yîn idüp ve andan sonra hufyeten dahi âdem gönderüp âşikâre ve nihânî re‘âyâdan teftîş ve suâl iderler. Fi’l-vâki‘ bir âfet sebebiyle noksânı bâ‘is oldı [İ, II, 220a] oldı ise defterine amel iderler ve illâ hıyânet ve tama‘ından ve sefâhetinden nâşî olup ve bir re‘âyâya zulmi vâki‘ olur ise âşikâre ve nihânî müfettişler gelüp haber virdikde bi-lâ emân katl iderler. Ve bunların erbâb-ı ma‘ârifden mahsûs müfettiş ve câsûsları olup pâdişâh nedîmi ve mukarrebleridür, şöyle ki böyle bir mîrî ve re‘âyâ ahvâli içün teftîşe gönderdikleri âdemlere dünyâ mâlını virseler kabûl itmeyüp ve babası ve karındaşı ve evlâdı olsa dahi mu‘âvenet itmeyüp vâki‘ her ne ise anı haber virürler. Zîrâ böyle bir umûra teftîş içün âşikâre âdem gönderdiklerinde per-dey-pey tebdîl-i câme üç def‘a dahi âdem irsâl idüp şöyle ki birbirlerden haberleri olmaz. Cümlesinin i‘lâmını tahrîr iderler ve eğer birinde bir hilâf mülâhaza iderler ise anı dahi teftîş idüp hilâfı vâki‘ çıkdıkda anı dahi bi-lâ emân katl iderler. Ve ol ecilden bunların îrâdları mazbût ve hadden efzûn olup herkes me’mûr olduğı işe meşgūl ve kendüye mîrîden ta‘yîn olunan ma‘îşete kāni‘ olup birbirlerinin umûrına karışmayup ve kendüden aşağı rütbe sâhibinden dâm u tezvîr ile celb itmeğe kādir değildür. Ve bu hakīr bunların umûrlarını gāyet pesend idüp nizâm-ı saltanat ve mîriyyeye nef‘i çok ma‘nâ çıkar. Ve eğer devlet-i İslâmiyye’de ve saltanat-ı Osmâniyye’de mîrî böyle zabt murâd olaydı bir saltanat ve bir devlet îrâdı bunlara mu‘âdil olmazdı. Zîrâ bu hakīrin Rûmili ve Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân memleketlerinde vâkıf olduğum umûrların ekseriyyâ sülüsi mertebesi ve ba‘zı vilâyetlerde humsı mertebesi hazîne-i âmirelere dâhil olmayup ekl iderler. Ve bu bir uzun hikâyedür, biz sadedimize şürû‘ idelim İ (219^{b}-220^{a}) : - H

[3993] darb-ı mesel olmışdur ki İ (220^{b}) : - H

[3994] ve Hoten H (224^{b}) : - İ

pâdişâhı olup nesli munkarız olmağla Çin iklîmine mülhak ve dâhil olmışdur. Ve Çin iklîmi on beş memleket olup dokuzı cenûb tarafında vâki‘ olmışdur ki bu tarafa Tatar lisânında Mençin dirler. Vech-i tesmiye bir zamân ile Tatar hânı Çin pâdişâhından her üç senede bir harâc alurdı. Ol zamân **[İ, II, 221a]** bu ismi istihzâen vaz‘ itmişlerdür ki ma‘nâsı ahmak dimekdür. Ve altı memleket dahi şimâl tarafında vâki‘ olmışdur ki ana Hıta dirler. Ve bu iki semtin mâbeyninde Kink ırmağı mürûr ider. Ve hulefâ-i Abbâsiyye zamânında Çin pâdişâhına elçi ile arslan hediyye gönderüp geldikde musâhabet arasında Çin pâdişâhı elçiye suâl idüp “Bizim memleketimizi ne isimle yâd idersiz?” didikde elçi dahi dir ki “Bu memlekete Hıta diyüp ve bu şehre Han Balık diriz” diyü cevâb virmişdür. Ve bu pâyitaht olan Pekink memleketi iki yıldıza mensûb olup birine Di ve birine Ki dirler. Ve bunların birisi Mirrîh tab‘ında ve birisi Utārid tab‘ındandur. Ve bu yıldızlar iklîm-i Çin’e mensûb olan yigirmi sekiz yıldızlardandur. Ve isimleri dahi Çin lisânı üzre yazılmışdur. Ve bu yigirmi sekiz yıldızı en evvel iklîm-i Çin’e pâdişâh olan Eyvo pâdişâh her birini bir vilâyete ve mu‘teber şehirlere ve memleketlere teşbîh ve nisbet idüp ve bu memleketi ve bu şehri bir yıldıza nisbet eylemek işbu Çin saltanatında i‘tibâr ve isti‘mâl olmağla her memleket ve şehirlere nisbet itdikleri yıldızların ismini ta‘rîf ve yâd ve zikr itmek münâsib görülmişdür. Zîrâ her memleketi ve her şehri bir yıldıza teşbîh ve nisbet eylemek işbu Çin saltanatına mahsûs olup[3995] ve bu yıldızlar nisbetini iden mârru’z-zikr Eyvo pâdişâh ilm-i hikmet ve nücûm ve felsefe ve sâir ulûmda gāyet kâmil ve mâhir olmağla ol teşbîh ve nisbet itmişdür.

En-nevâhî: Ve bu memleketin sekiz nâhiyesinin baş şehri ve pâyitahtı olan şehre Hân Balık ve diğer Pekin ve diğer Şontin dirler ki ma‘nâsı efendi şehri dimek olup ve Pekin dimek ma‘nâsı yüksek ve âlî dimekdür. Ve bunun arzı kırk ve tūli yüz kırk beş derecedür. Ve Çin iklîminin râsıdları bu iklîmin tūlini işbu şehirden bed’ itmişlerdür. Ve bu şehre yigirmi beş şehir tâbi‘ olup târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk [üç] senesinden üç yüz otuz bir sene[3996] mukaddem bu şehir bi’l-cümle ihrâkun bi’n-nâr olup şöyle ki cümle mâlıyla pâdişâh sarâyı dahi yanup ve ol ihrâkda altun ve gümüş ve bakır eriyüp birbirlerine mahlût olup ve ba‘de’l-ihrâk ol eriyen şeyleri kal‘ idüp ve sikke kat‘ idüp okumuş âdemlere ihsân itdiler. Ve ba‘zılarını hayrât yapup vakf itdiler. Ve ol vakit Taymenk pâdişâhın oğlu Sunit pâdişâh idi. Ve ba‘de’l-ihrâk gāyet mükellef yapdırup

[3995] zîrâ her memleketi ve her şehri bir yıldıza teşbîh ve nisbet eylemek işbu Çin saltanatına mahsûs olup İ (221ᵃ) : - H

[3996] târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk [üç] senesinden üç yüz otuz bir sene H (224ᵇ) : işbu bin yüz otuz üç İslâm târîhinden üç yüz yigirmi sene İ (221ᵃ)

tahtgâh idinmişdür. Zîrâ evvel Çin'in tahtgâhı Nankink şehri idi ve bu şehri taht idinmeğe bâ'is budur ki bu şehre Tatar yakın olmağla mahallinde hâzır ve yakın bulunmak içün itmişdür. Ve bu şehir gāyet mu'azzam ve mükellef olup ve murabba'u'ş-şekl yigirmi mîl kadar **[225a]** dîvâr ile ihâta olunmışdur ve dîvârın arzı yigirmi arşûndur ve gûn-â-gûn kulleler ve tabyalar vaz' olunup ve mükellef cebehâne binâ olunmışdur ki içinde olan envâ'-i âlât-ı harbin haddi ve hisâbı yokdur. Ve hendeki dahi azîm amîk olup ve şehrin on iki mu'azzam kapusı vardur, şöyle ki her kapuda bir zâbıt ve iki yüz tüfenkli sultāt bekler.

El-âdet: Ve bunlarda âdet budur ki bir vilâyetin paşaları ve hâkimleri ma'zûl oldukda elbette bir şehre gelüp pâdişâha buluşurlar ve cemî'-i levâzımı virilüp nevbet ile mansıb zamânına değin bu şehirde oturur. Zîrâ bunlarda mansıb yoluyla ve mülâzemetle virilür. Ve bütün Çin iklîminin hazâini bu şehre gelür. Ve bu şehre etrâf u eknâfdan gelen **[İ, II, 221b]** bâzârgânların dahi haddi ve hisâbı yokdur.

Es-sefâin: Ve pâdişâhın kebîr ü sagīr birkaç bin gemileri olup bu şehrin zahîre ve sâir levâzımı ol gemiler getürür. Ve bu Çin memleketinin ırmakları gāyet mu'azzam olmağla her memlekete ve her şehre uğrar. Ve uğramayanları dahi bir tarîk ve san'at ile uğratmışlardur ki ol san'atlarına insân dem-beste ve hayrân olur. Ol ecilden bu şehre cenûben ve şimâlen ve şarken ve garben gemiler gelür. Ve bu şehir gāyet bender şehir olup nev'-i insâna her ne lâzım ise cümlesi bulunur. Ve bu şehirden çâk Tinçin şehrine varınca bâzârgânlar varup gelmek içün bir yol yapmışlardur ki gemiler gelüp giderler. Ve bu şehir dahi azîm bender şehirdür. Ve bu şehir ma'mûr ve dîvârın derûnında yüz mîl ba'îd yerde vâki' olmışdur. Ve bu memleket Nankink memleketinden büyükdür ammâ Nankink memleketinin re'âyâsı çokdur. Ve bu Şontin şehri cenûbında iki kat dîvâr vardur, şöyle ki arzlarında on iki atlu yan yana yürürlürler. Ve bu kal'anın dîvârı tuğla ile yapılup ve lâkin esâsı taş ve iki dîvârın mâbeyni toprak ile doldurulmuşdur. Ve ammâ şimâl tarafının dîvârı bir katdur. Ve bu kal'anın içinde çok asker vardur, şöyle ki sabâh oldukda hâdimler gelüp ol kapulardan mürûr u ubûr idenlerden gümrük alurlar. Ve bu şehir Nankink şehriden sehl kücükdür. Ve bu şehirde bir yerden bir yere gitmek kolaydur, zîrâ her tarafında eğerli ve ubanlu atlar ve katırlar hâzır durur. Kaçan bir yere gitmek murâd olsa ve yolu bilmese kirâcı anı alup gider. Ve eğer yolu bilür ise kendüsi gider. Vardugı menzilde ol kirâcının ortağı vardur, bindüği bârgîri ana teslîm ider ve bu tarafda giden yolcı ile irsâl iderler. Ve bu âdet Devlet-i Osmâniyye'de Mudanya ile

Burusa beyninde dahi olup ve bir gāyet makbûl ve münâsib ve umûr-ı vilâyete mühim ve enfa‘ olan bir hayırlu şeydür[3997].

Evsâf-ı sarây-ı pâdişâh: Ve bu şehirde pâdişâh sarâyı şehrin şimâl tarafında vâki‘ olmışdur. Ve gāyet mükellef binâsı ve zîneti vardur ki vasfı mümkin değildür. Ve bu sarâyın devri altı mîl olup ve dört kapusı vardur ki şark ve garb ve şimâl ve cenûb mukābelelerine açılmışdur. Ve bu sarâyın binâsı üç kat ve yüksek ve gāyet metîn ve musanna‘ ve zîr ü zîver ile müretteb ve müzeyyen olunmışdur ki ta‘bîr olunmaz. Ve iki kat dîvârın mâbeyni odalardur ki hâdimler ve iç oğlanları otururlar. Ve sarâyın baş hâdim ve baş iç oğlanları pâdişâh yanında olup hizmet iderler. Ve iç dîvârın iç yüzi bağ u bağçe ve şâdervânlar ve göller ve ormanlar vardur ki pâdişâh anda olur. Ve içerüsinde hâdimler ve kızlar ve avretler vardur ki her birinin bir hizmeti vardur. Ve bunda beş bin kadar câriye vardur ki bu câriyeler üzerine dört câriye baş ve zâbıt ta‘yîn olunmışdur ki her birlerinin bir semtde başka odaları vardur ve ol odalar cihânın birer semtinde vâki‘ olmışdur. Ve bu câriyelerin her gürûhunun birer nev‘ san‘atları vardur ki anı işlerler. Ve bunlarda en baş ve makbûl san‘at tasvîr yazmakdur ki pâdişâh giydüği ve sâir levâzımâtı içün tasvîr ve nakş iderler ki insân gördükde bunların nakş ve tasvîrlerine hayrân kalur. **[İ, II, 222a]** Ve bu mahalde gāyet mükellef ve müzeyyen odalar vardur ki pâdişâhın iyâli ve evlâdları olup ol mahalle kimse girmeğe kādir değildür. Ve pâdişâhın ancak bir nikâhlı avreti olup ve bâkīleri câriyelerdür. Ve bir odada dahi pâdişâh evlâdları on yaşına girdikde anlar olur. Ve bir odada dahi pâdişâhın hısımları olur. Ve bu sarây içinde on beş bin [nüfûs] beslenür ve bu sarây içinde yerli yerinde çârdâklar vaz‘ olunmışdur ki bi’l-cümle mermerden taşra[3998] tırabzanlar vardur ki bunların **[225b]** sınâyi‘ vü bedâyi‘ine insân hayrân kalur. Ve sarâyın üzerine terbiye olunmış fağfûr toprağı sıvayup ve dahi üzerine altun varak tılâ olunmışdur ki güneş doğdukda şu‘â‘ ve lema‘ânından gözler kamaşur. Ve sarây içinde olan elvâh ve sütûnların üzerine bi’l-cümle altun tılâ olunup ve dahi üzerine sandalus tılâ itmişlerdür ki aynî ile âyîne-veş âdemin şekli ve şemâili görünür ve dahi sarâyın içinde mermerden yüksek direkler vaz‘ olunmışdur ki her birinin irtifâ‘ı on beş-yigirmi arşûndur ve döşemeleri kalın saç ağacından olup toprakdan üç karış yukarudur.

[3997] ve bu tarafda giden yolcı ile irsâl iderler. Ve bu âdet Devlet-i Osmâniyye’de Mudanya ile Burusa beyninde dahi olup ve bir gāyet makbûl ve münâsib ve umûr-ı vilâyete mühim ve enfa‘ olan bir hayırlu şeydür İ (221[b]) : - H

[3998] taşra İ (222[a]) : - H

En-nehr: Ve bu sarây içinde bir büyük nehir vardur ki san‘atla akıtmışlardur, şöyle ki içinde yüksek gemiler yürür. Ve ol sudan dürlü dürlü sâkıyeler ve fıskıye ve havzlar ve selsebil ve halîcler peydâ[3999] itmişlerdür ki akıllar çâk olur.

El-cebel: Ve bu sarây içinde amelî bir büyük dağ peydâ itmişlerdür ki görenler zâtî kıyâs iderler. Ve ol dağda niçe mağaralar dahi yapmışlardur. Zîrâ Çin halkı dağlara ve mağaralara gāyet i‘tibâr idüp severler. Ve bu dağda envâ‘-i meyve ve şükûfe ve eşcâr meyvedâr ve bî-bâr dıraht-ı dilgüşâ ve ferah-fezâ eşcâr-ı müntehâ ile mâl-â-mâl itmişlerdür ki insân nazar itdikde hazz idüp safâ kesb ider.

El-bahîra: Ve bu sarây dâhilinde bir büyük göl dahi peydâ idüp ve içine envâ‘ balıklar salıvirüp örtmişlerdür ve kenârında niçe latîf köşkler yapmışlardur ki yaz günlerinde gelüp temâşâ idüp ve pâdişâh murâd itdikde sayd-ı simâk iderler. Zîrâ pâdişâh murâd itmedikçe kimse tutmağa kādir değildür. Ve dahi sarây içinde labirento ya‘ni halezonî-şekl bağçe yapup bu bir mahbesdür ki içine giren delîlsiz çıkamaz.

El-muhâfız: Ve bu sarây dîvârının taşrasında altı yerde beşer bin âdem beklerler ki cümlesi otuz bin âdem olur. Ve sarây içinde beş adet mu‘allem fîl dahi dâimâ durur. Ve murâd itdikde birbirleriyle cenk itdirüp seyr ider. Muhassal bu şehirde olan envâ‘-i tasvîr ve puthâne ve kulle ve envâ-i sınâyi‘ vü bedâyi‘nin nihâyeti olmayup gûn-â-gûn sebze ve şukûfe mevcûd ve firâvân olup ve bu şehirde odun yerine bir cins taş yakarlar ki dağlarında gāyet çokdur. Bu taş biraz geç yanar ammâ yandıkdan sonra çok zamân dayanup ve âteşi dahi gāyet şedîd olup ve dûd u duhânı az olup ve hem hafîf olur.

El-cibâl: Ve bu şehrin şark semtinde Buçiyon dağında Uveyne pâdişâhı bir mu‘azzam sarây yapmışdur ki yaz günlerinde pâdişâhlar zevk itmek ve hevâ kesb itmek içün ol sarâya varup îş u nûş ve zevk u safâ ve tebdîl-i âb u hevâ iderler. Ve dahi Pa şehrinin kurbında Nan dağında seyr içün bir mükellef sarây dahi vardur ve anın kurbında Yoven **[İ, II, 222b]** nâm dağ dahi gāyet müntehâ dağ olup ve çok başları vardur.

El-hacer: Ve bu dağda gāyet büyük bir taş vardur ki bu büyüklükde âdeten olan taşı on bin âdem yerinden tahrîk itmeğe kādir değiller iken bu taşı ednâ bir za‘îf âdem bir eliyle tahrîk iderler. Ve belki içi boş ve gāyet yufka ve hafîf ihtimâliyle nakkâblara deldirüp nihâyetine varınca âdetâ içi yekpâre dolu ve gāyet katı olmağla nakkâblar hakk ve kat‘ idince azîm zahmet çekmişlerdür. Böyle iken bir âdem yapışup bir eliyle tahrîk ider ve kaldırır. Hikmetine bir ma‘nâ virememişlerdür ki ta‘accübâtdan bir şeydür. Ve

[3999] ve selsebil ve halîcler peydâ H (225[b]) : - İ

dahi bunun kurbında olan Kin Koven dağının uzunluğı on mîl olup cenûb semtinde taşdan bir baş vardur ki dürlü dürlü renkleri olmağla buna çiçekli taş dirler. Ve dahi Gün Huve semtinde Menciyo dağı vardur. Ve bu dağ altında bir büyük mağara vardur, şöyle ki kapusından içerü bakıldıkda ay görünür. Ve Penklu şehrinin kurbında Kipiyi ve Şiyo dağlarında odun yerine yanan taşlar gāyet çokdur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin ırmakları dahi çokdur. Yo ırmağının başı Si gölünden çıkup ve bu ırmak pâdişâh sarâyına uğrayup ve içinde dürlü bahîreler ider. Ve Lokav ırmağı dahi şehir içine uğrayup ba‘dehû gün doğrusı cânibine revân olur. Ve bu ırmak üzerinde şehir ortasından bir büyük ve musanna‘ köprü binâ olunmışdur.

El-bahîre: Ve Ninso dağı kurbında Külenk nâm **[226a]** gölün suyı dokuz gözden cem‘ olup ve bu göl anlar indinde gāyet mübârek ve meymûn ve mu‘teber olmağla ekâbirlerini bu göl kenârına defn iderler.

Nâhiye-i sânî: Bunun baş şehrine Ba Utonk dirler. Ve buna on sekiz şehir tâbi‘ olup Vey yıldızına mensûbdur. Ve bu şehri Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki bin beş yüz sene mukaddem Koven Hıyo nâm pâdişâh binâ itmişdür ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin iki yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[4000]. Ve bu nâhiyede Heyonk Nahionk dağında gāyet latīf ve hafîf ve lezîz su neb‘ ider ve anın kurbında Löngçi dağında ejderhâ nişânları görünür. Ve bunun yolu gāyet fenâ ve sarpdur ve yol üzerinde bir metîn kal‘a vardur. Ve dahi Viya Utenk dağının cenûbında bir büyük göl vardur ki ismine Linhova dirler. Bu gölün etrâfında latīf ve güzel çiçekler olur ki Çin halkı bu çiçekleri birbirlerine hedâyâ gönderürler. Mâbeynlerinde gāyet makbûl ve mu‘teber olup ve bu çiçekler bu mahalle mahsûs olup gayri yerde olmaz[4001].

Nâhiye-i sâlis: Bunun baş şehrine Hokin dirler, ma‘nâsı ırmaklar dimekdür. Zîrâ bu şehir ırmaklar içinde vâki‘ olup buna on yedi şehir tâbi‘dür. Ve bu nâhiyede çok ırmaklar akmağla toprağı gāyet münbit olup bunun sahrâları ve tarlarları sâhil-i deryâda vâki‘ olmışdur. Ve ol sahrâlarda tuz dahi olur ve bu nâhiyenin dağları az olup ve hem kücükdür ve ırmaklarında balık gāyet çokdur. Ve Çinink şehri kurbında Si dağı kullesinde bir büyük meydân vardur ki anda Simbiz Keliba nâm bir ot vardur ki gāyet nâfi‘dür. Ve Çitin şehri kurbında bir amîk göl vardur, ismine Do dirler. Kaçan bu göl içine bir taş atsalar kırmuzı göl olur. Ve bu gölün etrâfında bir nev‘ ağac vardur ki bir

[4000] ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin iki yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (225^{b}) : ol vakitden işbu hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın bin yüz otuz üç senesine gelince dört bin iki yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (222^{b})

[4001] mahsûs olup gayri yerde olmaz H (225^{b}) : mahsûsdur İ (222^{b})

kimse bundan bir varak koparsa ol yaprak içinden bir kuş çıkup ve uçup gider, aynî ile kırlangıç kuşuna benzer.

Evsâf-ı nâhiye-i râbi‘: Ve bu nâhiyenin baş şehrine Kintink dirler. Buna yigirmi dokuz şehir tâbi‘dür ve iki **[İ, II, 223a]** yıldıza mensûbdur ki birine Mav ve birine Pey dirler. Ve bu şehrin şimâlinde Hink dağı ve cenûbında Hokı ırmağı vâki‘ olmışdur. Ve bu şehrin cânib-i şarkīsinde bir büyük puthâne vardur ki Taymenk pâdişâhı binâ itmişdür. Ve etrâf-ı havâlîsinde dokuz aded büyük odalar binâ olunmışdur ki ol odalarda yiyüp ve içüp îş u nûş iderler. Ve dahi beş büyük soffa vardur ki irtifâ‘ı yüz otuz arşûndur. Ve puthânede bir kız sûreti vardur ki kâmil-i kāmeti yetmiş üç arşûndur.

El-cibâl: Ve bu şehrin kurbında olan Kink Yin dağı gāyet ile yüksek olup şöyle ki bulutlar ile berâberdür. Ve bu dağın kurbında bir ılıca ismine Tabîb dirler. Bunu suyu hastalara şifâ ve derdlilere dermândur. Ve Keyolik şehrinin kurbında olan dağda dahi bir ılıca vardur ki suyu hastalara şifâ ve emrâz ve eskāma devâdur. Ve bu ılıca kurbında dürlü dürlü akākīr-i tabîbler devişirüp hastalara ve marîzlara ilâc iderler. Ve Havink şehri kurbında bir göl vardur ki iki neb‘ sudan cem‘ olup şöyle ki iki göz su birbirlerine gāyet yakındur. Birinin suyı gāyet bârid ve birinin gāyet hârr akar. Ve bu iki su birbirlerine karışup ol mevzi‘de göl olurlar.

Evsâf[4002]-ı nâhiye-i hâmis: Ve bu nâhiyenin baş şehrine Sente dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘dür. Bu nâhiyenin şehirlerinin kal‘aları gāyet metîn ve müstahkemdür. Zîrâ etrâfları azîm dağlar ile muhâtdur. Ve ol dağların etrâfında azîm köyler ve latīf sular vardur ki gûn-â-gûn balıkları vardur. Ve bu şehir bir yıldıza mensûbdur ki ismine Mav dirler. Ve bu vilâyetde bir nev‘ ince kum olur ki anınla cevâhir hakk iderler. Ve etrâfından bâzârgânlar gelüp alup âhar memâlike götürüp satarlar. Ve bu kumdan vâfir mâl-i mîrî hâsıl olur. Ve dahi bu kumdan fincânlar ve tabaklar ve kâse ve bardaklar ve sâir şeyler yaparlar. Ve bunda mihek taşı dahi çokdur. Ve bu şehrin hisârı içinde bir büyük köprü vardur ki **[226b]** gāyetle metîn ve mükellef binâdur.

El-cibâl: Ve dahi Şanho şehrinin kurbında bir yüksek dağ vardur, ismine Tefik dirler. Bunda azîm hevlnâk mağaralar vardur. Ve tefik dimenin ma‘nâsı hammâm dimekdür. Ve bunda bir hârr sur vardur ki kicik marazına ve sâir marazlara şifâdur. Ve Neygo şehrinin kurbında olan Bung Şiyo dağında dahi emrâz ve hastalıklara devâ olur. Gûn-â-gûn ezhâr-ı müfîdenin haddi ve pâyânı yokdur. Ve bu nâhiyede Talu nâmında bir

[4002] evsâf H (226[a]) - : - İ

göl vardur ki envâ‘ balıklar çokdur. Ve bu göl içinde Link dirler bir nev‘ yemiş olur gāyetle memdûh ve mu‘teberdür. Ve bunun yaprağı aynî ile tırfıl yaprağına benzer ammâ bir mikdâr ucu sivridür. Ve bu yemişin kabuğı yeşildür ve kalındur. Ve bir tarafı kırmuzı olup ve kurudukda siyâh olur. Ve içi beyâzdur ve ta‘mı kestaneye benzer ammâ bir mikdâr kestaneden büyücekdür. Muhassal bedene ve bâfa nâfi‘dür ve takviyeti vardur.

Evsâf[4003]-ı nâhiye-i sâdis: Bunun baş şehrine Künk Ping dirler ki buna sekiz şehir tâbi‘dür ve gāyet mu‘teber ve makbûl nâhiyedür, şöyle ki bunda cemî‘-i hubûbât ve esmâr ve sebze ve şükûfâtın nihâyeti yokdur.

Evsâf[4004]-ı nâhiye-i sâbi‘: Bunun baş şehrine Tamink dirler. Buna on şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur. Birine Şi ve birine Bibi dirler. Ve bu vilâyet cenûbında vâki‘ olmışdur, bunı şimâlen Kuy ırmağı ve cenûben nehr-i Za‘ferân hadd ider. Ve bu nâhiyenin ırmakları ve köyleri çokdur ve bunda bir göl vardur ki yigirmi mîl olup ve gāyet çok balığı vardur. Ve arâzîsi dahi gāyet münbitdür. Ve bu vilâyetde bir kadîm türbe vardur ki Kavi nâm **[İ, II, 223b]** bir pâdişâh medfûn olup târîhi mûcebince târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin seneden mukaddemdür[4005]. Ve bu nâhiyede Kuki nâm bir meşhûr göl dahi vardur.

Evsâf[4006]-ı nâhiye-i sâmin: Bunun baş şehrine Yunk Nik dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu şehrin şark cânibi Pekin memleketine nâzırdur ki ol taraf cümle dağıstândur. Ve bir cânibi deryâ olup Kank boğazı andadur. Ve bu nâhiye ol kadar münbit değildür ve bunda bir ağaç biter ki aynî ile insân sûretine benzer. İsmine Çin Sink dirler, ma‘nâsı bî rûhu’s-sanem dimekdür. Ve Çin halkı mâbeyninde gāyet ile mu‘teberdür. Ve bunun kökü kurudukdan sonra sarı olur ammâ saçı yokdur. Ve saç yerine ince damarları vardur ki gûyâ siyâh mürekkeble hutūt çekmiş gibidür. Ve ta‘mı sehl acı ve tatludur ve yumuşakdur. İnsânın kalbine gāyet kuvvet virür ve ammâ üç denkden ziyâde isti‘mâl olunmaz. Ziyâde yenir ise âdemi helâk ider. Ve bunı vezni üzre insân yedikde ol sâ‘at kuvveti ziyâde olduğunı his ider. Ve bunı pişirirken bir latīf râyihası çıkar. Ve bu ot za‘îf olan âdemlere gāyet nâfi‘ olup ve hattâ ba‘zı ümîd kat‘ olup ye’s gelmiş za‘îflere yidirdiklerinde ale’l-fevr sıhhat bulur. Ammâ sahîhü’l-mîzâc olan kimesneler yise anlara zarar idüp ve belki helâk ider. Ve bu şehrin kurbında kalay

[4003] evsâf H (226[a]) : - İ
[4004] evsâf H (226[a]) : - İ
[4005] târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin seneden mukaddemdür H (226[b]) : târîhi işbu asırdan dört bin sene mukaddem idi İ (223[b])
[4006] evsâf H (226[a]) : - İ

ma‘deni dahi vardur. Ve bu şehirde kâğıd dahi yaparlar. Ve bu şehir Çin’in miftâhı gibidür zîrâ bir tarafı dağlar ve bir tarafı deryâdur. Ve dağlar içinde bir metîn kal‘a vardur ki ismine Ku dirler. Gāyet ile sarp ve müstahkem kal‘adur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Çinkan şehri kurbında Lonklaşiyon dağından bir su çıkar ki yağmur yağmaduğı zamân bu suyun üzerine varup ejdere du‘â iderler ki ejder anlara yağmur yağdıra. Ve Kinkli şehri kurbında olan İn gölinde Linkyo nâm yemiş olur ki ma‘nâsı su yemişi dimek olur. Ve bunun balığı dahi çokdur. Ve bu memleketde işbu zikr itdüğimiz sekiz nâhiyeden mâ‘adâ iki nâhiye dahi vardur ki ol ma‘hûd dîvârın semtine düşer. Birinin ismine Yankink ve birinin ismine Yunk Nink dirler. Ve bu nâhiyede gāyet çok üzüm hâsıl olur. Ve ikinci nâhiyede Bogan nâm bir metîn ve müstahkem kal‘a vardur ki Tatarlar def‘i içün Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki bin altı yüz doksan yedi sene mukaddem binâ olunmışdur ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin dört yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş olur[4007]. Ve dahi bu nâhiyede ol vakitlerde Yankink kurbında Çohçiyo pâdişâhı Çinnongo pâdişâhıyla azîm kıtâl idüp ve tarafeynden niçe kerre yüz bin âdem katl olunup ve âkıbet Çohçiyo pâdişâh gālib olup ve Çinnongo pâdişâh dahi ol cenkde **[227a]** katl olunmışdur. Ve bu pâdişâh yüz kırk sene pâdişâhlık itmişdür. Ve Çin târîhlerinde bâ‘de’t-tūfân ibtidâ olan cenk budur dirler. Ve dahi bu nâhiyede on dört metîn kal‘a vardur ki en büyüğine Siyon dirler. Ve bu kal‘anın içinde bir vezîr oturup cümlesine hükm ü hükûmet ider. Ve bu kal‘alarda gāyet çok asker vardur ki bir düşmen zuhûr itdikde hâzır bulunalar.

El-cezâir: Ve bu deryâ-yı Çin şimâlinde Ku nâm bir cezîre vardur ki içinde Şangay ve Tinçin dirler iki büyük ve metîn kal‘alar vardur ki bunların içine mübâlağa çok mühimmât-ı sefer vaz‘ olunmışdur. Ve bu cezîre limanına birkaç yüz gemiler komışlardur ki dâimâ hâzır ve âmâde dururlar. **[İ, II 224a]** Zîrâ bunlar nihâyet kal‘alar olup ve deryâ kenârında vâki‘ olmışlardur. Ve bu kal‘aların iskelesi azîm bender olup ve tarafdan bî-hisâb tüccâr gelüp bunda cem‘ olurlar. Ve bunun halkı dahi gāyet mâldâr olup şöyle ki birkaç bin kîse akçaya mâlik âdemleri katı çokdur. Ve bu iskele tahtına karîb olmağla bunda gümrük yokdur, şöyle ki böyle kânûn-ı kadîm itmişlerdür.

[4007] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin dört yüz yigirmi sekiz sene mürûr itmiş olur H (226^{b}) : işbu hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın bin yüz otuz üç senesine gelince dört bin dört yüz on altı sene mürûr itmiş olur İ (223^{b})

Fasl-ı sânî, Çin'e tâbi' Şansi memleketi beyânındadur ki mukaddemâ başka bir pâdişâhlık idi[4008]

Bu memleket Pekink memleketinden kadîmdür ve âdemîsi dahi ol memleket âdemlerinden kesîr olup ve sîmâda dahi ol memleket âdemlerinden güzeldür. Ve toprağı dahi gāyet münbit olup ve âb u havâsı dahi latīf ve hafîf ve hûbdur. Ve ba'zı yerleri dağ olup ve lâkin yine zirâ'at ve hırâset olunup aslâ hâlî ve tehî yeri yokdur. Ve lâkin bu vilâyetin pirinci az olur ammâ mevâşîsi gāyet çok olup husûsan koyunı gāyetle firâvân olur. Ve bu vilâyetin halkı ākıl olup ve ekseri ehl-i sınâyi' ve tüccâr olup ve güzelleri hod gāyet beyâz olup ve avretleri ise ahsen vechle musavver ve lâ-nazîr olup şöyle ki görenler vâle vü hayrân ve dem-beste ve lâl olup ve nefsaniyyeti gālib olan âdemlerden çok kimseler gaşy ve lâl olur. Ve bu memlekete Şansi dimenin ma'nâsı garîb dağları dimekdür. Zîrâ Pekink memleketinin garb cânibinde Hink dağı olmağla bu memleketin mâbeynini ol dağ fasl ider.

El-hudûd: Ve bu memleket şimâlen ol ma'hûd dîvârdur ki mâverâsı Tayno saltanatıdur ve hâlî sahrâlardur ki Çin lisânı üzre Kasamo dirler[4009]. Ve bu memleketi şimâlen nehr-i Za'ferân mürûr idüp cenûb tarafına akar. Ve bu memleket ile Şensi memleketinin mâbeynlerini fasl ider. Ve bu memleketin şekli murabba' olup müstatīle karîbdür. Ve iki tarafını nehr-i Za'ferân ihâta ider ve bir tarafını Hink dağı ve bir tarafını ma'hûd dîvâr ihâta ider.

Et-taksîm: Ve bu memleket beş nâhiye olup ve doksan iki şehri müştemildür. Ve bu nâhiyelerden mâ'adâ üç nâhiye dahi vardur ki on bir şehir ve on dört ka'lası vardur.

Aded-i ehâlî-yi memleket: Ve bu memleketde beş milyon ve iki yüz yetmiş dört bin sekiz yüz elli dört âdem vardur.

El-mahsûlât: Ve bu memleketden buğdaydan ve darıdan ve arpadan iki milyon ve iki yüz yetmiş beş bin yigirmi iki çuval mîrî alınur. Ve ince tülbend iblikden on iki buçuk vakıyye ve ipekden iki yüz vakıyye ve saman demetlerinden üç milyon ve beş yüz kırk beş bin iki yüz altmış demet alınur. Ve tuzdan dahi yigirmi bin kantār alınur. Ve bu vilâyetin bağlarında ve asmalarında üzüm gāyet firâvân olur ve lâkin şarâb itmezler. Ekseriyyâ kurudup ve etrâf u eknâfa götürüp satarlar. Ve bu vilâyetin ba'zı yerlerinde çukurlar ve kuyular vardur ki âteş çıkar ve tencere ile ta'âm tabh iderler. Ve

[4008] ki mukaddemâ başka bir pâdişâhlık idi İ (224[a]) : - H

[4009] ve bu memleket şimâlen ol ma'hûd dîvârdur ki mâverâsı Tayno saltanatıdur ve hâlî sahrâlardur ki Çin lisânı üzre Kasamo dirler H (227[a]) : - İ

odun yerine yakdıkları siyâh taş dahi çok olup ve bu taşları yaz günlerinde döğerler, ince un gibi olur ve ba‘dehû su ile hamîr ve top top idüp kışın yakarlar. Ve bu taşı yakdıklarında ale’l-fevr yanmayup geç yanar ammâ yandıkdan sonra ziyâde iltihâb ve germiyyet ile çok zamân mümted olur. Ve su serpseler dahi söğünmez. Ve bunların **[227b]** evleri[nde] ekseriyyâ soba olup ve sobaları dahi bizim gibi olmayup[4010] musattahdur. Ve bu memleketde mu‘azzam ve meşhûr iki puthâne vardur ki sâir puthânelerden evlâ add olunur.

Nevâhî-yi evvel: Ve bu memleketin evvelki nâhiyesinin baş şehrine Nayon dirler. Buna yigirmi dört şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Senk ve birine Çenk dirler. Ve bu şehir gāyet kadîm şehir olup ve hûb ve mahbûb evleri ve acîb u garîb sarâyları vardur. Ve bu nâhiyenin kal‘aları dahi gāyet ile **[İ, II, 224b]** sarp ve metîn ve kemâl mertebe istihkâm üzre binâ olunmışdur ve devri üç logadur ki dokuz mîl ider. Ve bunda herşey murâd üzre firâvân bulunur ve havâsı dahi gāyet sağ ve manzarı hûb ve etrâf-ı cevânibi dil-güşâ sahrâlar ve müntehâ dil-ârâm dağlardur. Ve garben dahi Fovin ırmağı mürûr idüp etrâf-ı cevânibinde olan bağ ve bostânlarını saky ider. Ve mukaddemâ bu şehir iki pâdişâhın tahtgâhı idi ki biri Kive ve biri Tenga pâdişâhı idi. Ve ba‘dehû Taymenk pâdişâhı dahi bunı taht idinmişdür. Ve bunda bir taht-ı pâdişâhî vardur ki meşhûr ve müte‘ârif ve mu‘teber sarâydur. Ve dağ kurbında azîm binâlar üzerine türbeler ve acâib ü garâib kemerler ve dürlü dürlü mermerler ve gûn-â-gûn âdem ve arslan ve at ve cümle sâir hayvânât tasvîr olunmışdur ki görenler deng u hayrân ve lâl ü sergerdân olurlar. Ve ol dağın etrâfında beşer beşer serv ağacı gars itmekle zîb u zînet virmişlerdür ki ol ağacları kemâl mertebe hıfz iderler, şöyle ki birini kat‘ itmek değil, bir varakını koparanı katl iderler. Ve bu nâhiyede Çinsink dirler bir göl vardur ki gāyet makbûl ve mu‘teberdür. Ve bunda misk dahi çokdur ve fîrûzec dahi vâfir çıkar. Ve bunda güzel fincânlar ve tabaklar ve kâseler ve sâir nâzik ve musanna‘ şeyler dahi yaparlar. Zirâ bunda ma‘denî vardur. Ve nehr-i Za‘ferân’da şeyhu nâm bir balık çıkar, pul yerine ufak ufak pul mesâbesinde taşlar vardur. Ve bu balık Bavti şehrinin kurbında çıkar. Ancak ol mahalle mahsûs olup âhar bir yerde dahi olmaz. Ve eti dahi gāyet lezîz ve mukavvîdür. Ve bu baş olan Nayon şehrinin içinde Siyanko pâdişâhının türbesi vardur ki sûretini cevâhirden tasvîr idüp ol türbe içindedür. Ve zu‘mlarıyla dirler ki bu sûret yapıldıkdan sonra kendü kendüye yürüyüp hâlâ durduğı yerde karâr itmişdür diyü i‘tikād iderler.

[4010] bizim gibi olmayup İ (224[a]) : sâir millet gibi olmayup H (227[b])

El-cibâl: Ve bu nâhiyede dağlar dahi çokdur, meşhûrları bunlardur ki birine Keyku dirler, şark cânibine düşer, ma‘nâsı gemi bağlanduğı dimekdür. Ve birine dahi Hunyo dirler, Kavkink şehrinin kurbındadur ki bunda timur ma‘deni vardur. Ve Kofan şehrinin kurbında olan dağa Sivi dirler, ma‘nâsı kar dağı dimekdür. Zîrâ gāyet ser-firâz olmağla fusûl-i erba‘ada aslâ kar eksik olmaz.

Sûret-i şeytān-ı aleyhi’l-la‘ne[4011]: Ve Tenk Tink şehrinin kurbında olan kabîhü’l-manzar ve mahûfü’l-heykel azîmü’l-cüsse şeytān tasvîri vardur ki ansızın gören âdemi vehm alur, şöyle ki hâmile avretlere ve küçük uşaklara göstermezler. Zîrâ avretler vaz‘-ı haml idüp ve küçük uşaklar elbette havfından bir maraza mübtelâ olurlar. Ve halk bu sûrete secde idüp ibâdet iderler. Ve yine dirler ki “Bizim buna secde ve ibâdet itmeden garazımız budur ki bize bir zararı isâbet itmeyüp bu la‘înin şerr ü şe’âmeti üzerimizden def‘ olmak içün ideriz” dirler.

El-enhâr: Ve Nayon şehrinin kurbından ve içinden cereyân iden nehr-i azîme Şin dirler. Bunun bu şehirden akmasına bâ‘is, sâbıkda bir pâdişâh bu şehri muhâsara idüp bir vechle fethi mümkin olmamağla bu sudan bir mikdâr su alup kasd eyledi ki bu şehri gark eyleye. Ol akduğı su şehre zarar itmeyüp bu şehrin kurbından cereyân ider oldı. Ve ba‘dehû bu şehir içine hark ile su alup azîm havzlar ve köşkler ve müferrih bağçeler idüp şehrin ed‘âf u mudâ‘af i‘tibâr ve şöhretine bâ‘is oldı. Ve bu şehrin garb cânibinde Liev nâm bir kücük ırmak vardur ki ma‘nâsı ser-nigûn dimekdür. Zîrâ **[İ, II, 225a]** bu ırmak kenârında umûm üzre ser-nigûn ağacları olmağla ser-nigûn suyu didiler. Ve Çin halkı bu ağaclara kemâl mertebe i‘tibâr ve iltifât iderler.

Evsâf-ı nâhiye-i sânî: Bunun baş şehrine[4012] Tink Yank dirler, buna otuz beş şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza **[228a]** mensûbdur ki birine Kev ve birine Senk dirler. Ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri sahrâ ve ba‘zı yerleri ser-firâz dağlardur. Ve toprağı gāyet münbit ve havâsı latīf olup şol mertebe ma‘mûrdur ki aslâ bir hâlî yer yokdur. Ve bu şehir çok atîk şehirdür ve bunun şark cânibinden Foyin ırmağı cereyân ider, ol sebebden bu şehre çok gemiler gelüp giderler.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin meşhûr ve müntehâ dağlarının birine Keyovo dirler ki Kiyayao şehrinin kurbındadur. Ve bu dağda Havangşi pâdişâhının türbesi olup tâcı ve cümle esvâbı biledür. Ve birine dahi Lisi dağı dirler, bir zamân ile Sunu nâm bir âdem bu dağda çift sürerken nâgâh halk bu âdemi şehre getürüp pâdişâh itmişlerdür. Bâ‘isi

[4011] sûret-i şeytān-ı aleyhi’l-la‘ne H (227^{b}) : - İ

[4012] ser-nigûn suyı didiler. Ve Çin halkı bu ağaclara kemâl mertebe i‘tibâr ve iltifât iderler. Evsâf-ı nâhiye-i sânî: Bunun baş şehrine H (227^{b}-228^{a}) : - İ

budur ki bu âdem cemî‘-i ezmânda çift sürmekden gayri kâr tutmazdı. Ve çift sürdüği yerde murâd itdüği nâfi‘ olan şeylerden mâ‘adâ hâric bir şey bitmezdi. Ol ecilden bunun salâhına ve merd-i kâmil olduğına hüsn-i zanları olmağla pâdişâh itmişlerdür.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin meşhûr ırmaklarının birine Hovayi dirler ki Yakink şehrinin kurbından akar. Ve mağrib semtine cereyân idüp nehr-i Za‘ferân’a munsab olur. Ve dahi Vançiyon şehrinin kurbında olan dağdan bir su neb‘ ider ki kış günlerinde gāyet ıssı akup ve yaz günlerinde gāyet bârid akar. Ve Kiyank şehri kurbında Yo nâm bir göl vardur ki suyı gāyetle acıdur. Ve bundan azîm tuz hâsıl olur. Ve bunun devri iki yüz istadyomdur. Üçünci nâhiyenin baş şehrine Naytonk dirler. Buna on şehir tâbi‘dür. Ve bunun kal‘ası gāyet metîn ve müstahkem ve mahfûzdur zîrâ dağlar içinde vâki‘ olmışdur. Ve askerî tāifesi dahi vefret üzredür. Ve bu şehrin kurbında bir mükellef hân vardur ki bunun binâsına bâ‘is, bir gün bir oğlan babası mezârı üzerinde ağlarken bir âdem gelüp “Ey oğlan! Niçün böyle feryâd idüp ağlarsın?” “Babamın öldüğine ağlarım ki öksüz kaldım ve bir şeyim yok ki cânı içün hayrât idem” didikde ol âdem oğlana vâfir altun ve cevâhir virüp gāib olur. Ve ba‘dehû bu oğlan ol mâl ile babası cânı içün bu hânı binâ idüp ismini Hovayçin kodı, ma‘nâsı “merhamet hânı” dimekdür.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin müntehâ dağlarından biri Hovan İyon şehrinin kurbında olan dağdur ki Hink dağından bir şu‘bedür. Ve bu dağda dürlü dürlü akākīr ve gûn-â-gûn ezhâr-ı müfîde ve rengârenk haşâiş ve beden-i insâna müfîdeli ve niçe havâss-ı acîbeli kökler çokdur. Ve bu semtin ağaclarını aslâ kat‘ itmezler. Ve bir yaprağı koparmamağa kemâl mertebe ihtiyât iderler. Ve Kunk Kink kurbında olan Hunk dağında eski fıstık ağacları olup bu ağaclar meyânında bir büyük tasvîr vardur ki bu şehir halkı buna gāyet i‘tibâr iderler. Ve Linkavo şehrinin kurbında olan Tabi dağında bir nev‘ kırmızı toprak ma‘deni vardur ki bununla çok şey yuyarlar. Dördünci nâhiyenin baş şehrine Lukan dirler. Bu şehre sekiz şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur **[İ, II, 225b]** ki birine Sank ve birine Çenk dirler. Ve bu şehir Kink ırmağının kenârında şimâl tarafında vâki‘ olmışdur ve bu nâhiyenin havâsı gāyet latīf olup ve âdemleri dahi ten-dürüst ve sahîhü’l-mizâc olurlar. Ve bu vilâyet kemâl mertebe ucuzluk olup her şeyi bulunur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin meşhûr ve müntehâ dağlarından biri Tuniyo şehrinin kurbında olan Lin dağıdur ki zamân ile bunda bir âdem olup ok atmakda kemâl mertebe mâhir idi. Ve hattâ bir def‘a havâda süriyle geçen kuşlara yedi ok gezleyüp atdıkda her biri bir kuşa isâbet idüp yere düşürmişdür. Ve Kink şehrinin kurbında olan dağda dahi Kun Neyin dirler, ma‘nâsı “ayu saklanduğı dağ” dimek olur. Vech-i tesmiye, bir zamân

bunda bir mağarada bir yavuz ayu mekân tutup çok zamân çok insân ve hayvân helâk itmiş idi. Bir gün bir âdem bu ayunun üzerine geldikde ol ayu bu âdemden firâr idüp ol gāra kaçar. Ol şecî‘ dahi bu ayuyı helâk kasdıyla ardınca ol mağaraya girdikde bir dahi çıkamayup ve birkaç âdem içerü girüp aslâ ol âdemden ve ayudan bir eser bulmayup ikisi dahi nâbûd ve nâ-peydâ olurlar. Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kavankiyo dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bir yıldıza mensûbdur ki ismine Senk dirler. Ve bu nâhiye dahi ma‘mûr ve âbâdân olup şöyle ki sahrâ ve dağlarında bir hâlî yer yokdur. Ve koyunı dahi kesret ü vefret üzre olur zîrâ otlağı vâsi‘ **[228b]** ve kiyâhı koyuna yarayup ve havâsı dahi gāyet latîfdür. Ve bu nâhiyede pirincden bir nev‘ boza yaparlar ki bunlara mahsûs olup ve gāyet makbûl ve mu‘teberdür. Ve yapmasının tarîki budur ki oğlak etini pirinc suyuyla ol mertebe tabh iderler ki oğlak etinden aslâ eser kalmayup mahv olur. Ba‘dehû ol suyu alup ve ezüp ve süzüp boza yaparlar. Gāyet latîf ve mukavvî şeydür. Ve çok yerlerde tecribe itmişlerdür, buna uymamışdur.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında olan Vanho dağı gāyet yüksek dağ olup ve Çin dağlarında bundan yüksek dağ yokdur dirler. Ve hattâ bu vilâyet halkı dirler ki tūfânda on bin kadar âdem bu dağa çıkup halâs olmışlardur diyü i‘tikād iderler ve ekser-i ehl-i Çin tūfânı münkir olup “Ba‘zı bukâ‘a mahsûs idi” dirler, lâkin iki kavilleri dahi bâtıldur[4013].

Et-tâbi‘: Ve bu vilâyete tâbi‘ üç kücük nâhiye dahi vardur ki evvelki nâhiyenin baş şehrine Sin dirler. Ve buna iki şehir tâbi‘dür ki birine Sinyon ve birine Ruhi İnk dirler. Ve bu nâhiyede birkaç dağ ve biraz mezrâ‘ vardur ve bu semtin sovuğı gāyet şedîd olur. Zîrâ dağları kemâl mertebe yüksekdür, şöyle ki depesi kürre-i zemherîre varur ve hattâ dirler ki anda güçle nefes alup virür. Ve baş şehrin cenûbında bir kitâbhâne vardur ki anda mûsikīye müte‘allik kitâblar vardur. Pâdişâhlar ve sâir kibâr varup okurlar. Zîrâ Çin kavmi ilm-i mûsikī gıdâ-yı rûhdur diyü ilmine gāyet heves ve i‘tibâr iderler[4014]. Ve dirler ki “Bu kitâblar eski zamândan kalmışdur ammâ vakti ma‘lûm değil” dirler. İkinci nâhiyenin baş şehrine Liyao dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup birine Husun ve birine Yuşe dirler. Ve bu nâhiyeyi cenûben Hunk dağı ihâta itmişdür. Ve bu dağda bir nev‘ kök vardur ki Çin Sink dirler. Bu kök gāyet mukavvî ve niçe emrâza devâ olmağla gāyetü’l-gāye makbûl ve mu‘teber ve bahâlıdur[4015]. Ve ol yerde misk hayvânı dahi çokdur. Üçünci nâhiyenin baş şehrine Çe dirler. Ve buna dört şehir

[4013] ve ekser-i ehl-i Çin tūfânı münkir olup “Ba‘zı bukâ‘a mahsûs idi” dirler, lâkin iki kavilleri dahi bâtıldur H (228^{b}) : - İ

[4014] zîrâ Çin kavmi ilm-i mûsikī gıdâ-yı rûhdur diyü ilmine gāyet heves ve i‘tibâr iderler H (228^{b}) : - İ

[4015] mu‘teber ve behâlıdur H (228^{b}) : - İ

tâbi‘ olup ve bu şehir gāyet metîn ve mahfûz olup şöyle ki her tarafdan dağlar ihâta itmişdür. Ve bir tarafını nehr-i Za‘ferân **[İ, II, 226a]** ve bir tarafını nehr-i Sin ihâta eyleyüp ve bir teng boğazda vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyede bir kücük ırmak dahi vardur ki ismine Nan dirler. Ma‘nâsı kırmızı dimekdür. Ve bu ırmağın suyu evvel beyâz idi, sonra kırmuzı akmasını öyle nakl iderler ki zamân ile Kav nâmında bir pâdişâh var idi ve gāyet âdil ve ve sehî pâdişâh idi. Ve bunun bir musâhib nedîmi var idi ki ismine Pey dinüp pâdişâh bir ân ve bir sâ‘at ansız olmayup gāyet muhabbet idüp ve her vechle i‘timâd itmiş idi. Lâkin mezbûr musâhib derûnen pâdişâha hıyânet üzre olup dâimâ katline fursat gözedür idi. Aslı bu idi ki bir hasmı âhar pâdişâh buna çok şey va‘d itmiş idi. Bir gün bu, suyun kenârında ol musâhib ile oturup mahfî musâhabet iderken fursat buldukda pâdişâhı katl idüp kanı ol suya akdıkda rengi tagyîr olup ol vakitden beri “Kırmuzı akar oldı” diyü meşhûrdur. Ve dahi bu nâhiyede on dört metîn ve müstahkem kal‘alar dahi vardur ki her birleri azîm binâlardur. Ve bu kal‘aların binâsına sebeb budur ki ol semtin yolları hıfz u hırâset olunmak içün olup husûsan ol ma‘hûd dîvârı gözetmek içün her birlerinin içine çok asker vaz‘ itmişlerdür ki dâimâ hâzır ve âmâde dururlar.

Fasl-ı sâlis, Çin’e tâbi‘ Şinsi memleketi beyânındadur ki imâreti cümleden mukaddemdür[4016]

Ba‘de’t-tūfân Çin memleketinde bundan mukaddem ma‘mûr olmış memleket yokdur, şöyle ki Yâfes bin Nûh aleyhi’s-selâmın oğlu Çîn ibtidâ bu memlekete gelüp iskân idüp ve ba‘dehû tedrîcle zürriyetleri çoğaldıkça sâirlerine münteşir olup ma‘mûr ve âbâdân itdiler[4017].

El-hudûd: Ve bunun şimâli Tayno Tatarı saltanatı olup ve ol ma‘hûd dîvâr cümle memâlike uğramayup ancak bir mikdâr geçüp nehr-i Za‘ferân kenârında kalur. Ve bâkīsi ki nehr-i Za‘ferân’ın mâverâsıdur, dîvâr yokdur. Ancak kumlar ve sahrâlardur. **[229a]** Ve nehr-i Za‘ferân’ın ol mahalde umkına nihâyet yokdur. Ve garben Kaşgar memleketi ve Tibet memleketi ile mahdûd olup ve nehr-i Za‘ferân dahi bu memleket ile Şansi memleketinin mâbeynlerini fasl ider. Ve bu memleketin üç kûşesini nehr-i Za‘ferân ihâta idüp ve dördünci kûşesini dağlar ihâta itmişdür.

Et-taksîm: Ve bu Şinsi memleketi sekiz nâhiyedür ve bu sekiz nâhiyede yüz yedi şehir ve yigirmi kal‘a vardur.

[4016] imâreti cümleden mukaddemdür H (228[b]) : mukaddemâ bir pâdişâhlık idi İ (226[a])

[4017] gelüp iskân idüp ve ba‘dehû tedrîcle zürriyetleri çoğaldıkça sâirlerine münteşir olup ma‘mûr u âbâdân itdiler H (228[b]) : iskân idüp ve ba‘dehû tedrîcle münteşir oldılar İ (226[a])

Aded-i ahâlî-yi memleket: Ve bu memleketde üç milyon dokuz yüz otuz dört bin yüz otuz altı insân vardur.

El-mahsûlât: Ve bu memleketde mîrî içün buğdaydan ve darıdan bir milyon dokuz yüz yigirmi dokuz bin elli yedi çuval ve dülbend ipekden doksan vakıyye ve harîrden iki bin üç yüz dört buçuk vakıyye ve penbeden dört bin yedi yüz doksan üç vakıyye ve bezlerden otuz iki bin yüz doksan iki buçuk vakıyye ve saman demetlerinden bir milyon beş yüz on dört bin yedi yüz kırk dokuz demet alınur.

El-havâ: Ve bu vilâyetin âb u havâsı gāyet rûh-efzâ ve latīf ve hâki dahi ziyâde münbit olup insâna lâzım olan eşyâdan hiç bulunmadık bir şey yokdur. Husûsan altun ma‘denleri vefret üzre olup ve hattâ ırmak kenârında nohud ve kabak çekirdeği ve dahi büyük ve kücük altun bulup devşirirler.

El-ahlâk: Ve bu memleketin halkı kemâl mertebe muhabbetlü ve ma‘rifetlü ve âkılller ve zekîler ve her ilm ü ma‘rifetde mâhirler olup ve müsâfire ri‘âyet ve iltifât itmekde lâ-nazîrlerdür. Ve bu memleketde bir cins iri ve yeşil çekirge gāyet çok olup sayd idüp ekl iderler, gāyet makbûl ve mu‘teberleridür. Ve bu çekirge Bağdâd ile Ka‘be-i mükerreme **[İ, II, 226b]** mâbeyninde olan Necd vilâyetine senede bir kerre güz eyyâmlarında gāyet çok yağup ve devşirüp pasdırma ve salamura idüp ekseriyyâ zahîreleri budur. Zîrâ anlarda etmek olmayup deve sütü ve hurmâ ve ekseriyyâ ekilleri işbu çekirgedür[4018]. Ve bu memleketde ezkiyâ ve hükemâ ve hâzık etıbbâdan çok âdemler bulunur. Ve bu memleketde çokluk pirinç olmaz. Ve bunda rengârenk otlar ve kökler ve niçe menâfi‘i zâhir olmış akākīrler çokdur. Husûsan râvendiye ziyâde çok olup ve bunun râvendiyesi sâirlerden makbûl ve mu‘teberdür. Zîrâ mahalli ile eküp ve vakti ile devşirüp terbiye iderler. Bu cihetden ıslâh olur ve bostânîdür. Ve her şeyin ıslâh olmasında ve alçak olmasında âb u havâ ve toprağın dahi dahli vardur[4019].

Et-ta‘rîf: Râvendin ismine Çin lisânında Nayhonk dirler. Ve bu râvendiyenin kökü sehlce pek ve semizdür ve yaprağı lahana yaprağına müşâbih olup ve lâkin bir mikdâr büyükdür. Ve bu râvendiyeyi alup gölgeye korlar ve kurudukdan sonra alup hıfz iderler. Ve bu râvendiye bu memleketde çok olduğı gibi Sekvan memleketinde dahi çok hâsıl olur. Ve bu râvendiye deryâdan ve karadan gelen bâzârgânlar alup yedi iklîm ve dört kûşeye götürüp satarlar. Bu ecilden her vilâyetde bulunmağla halk bunı sâir diyârlarda dahi olur kıyâs iderler ammâ halkın bu mülâhazası vâkı‘a muhâlif olup zîrâ

[4018] ve bu çekirge Bağdâd ile Ka‘be-i mükerreme [İ, II, 226b] mâbeyninde olan Necd vilâyetine senede bir kerre güz eyyâmlarında gāyet çok yağup ve devşirüp pasdırma ve salamura idüp ekseriyyâ zahîreleri budur. Zîrâ anlarda etmek olmayup deve südi ve hurmâ ve ekseriyyâ ekilleri işbu çekirgedür İ (226^{a}-226^{b}) : - H

[4019] ve her şeyin ıslâh olmasında ve alçak olmasında âb u havâ ve toprağın dahi dahli vardur H (229^{a}) : - İ

işbu râvendiye mutlak iklîm-i Çin'e mahsûs olup âhar bir yerde olmaz. Ve dahi bu memleketde seng-i ferah ma'deni dahi vardur. Bunu diyâr-ı Kink bâzârgânları alup ve vilâyetlerine götürürler. Ve dahi bunda fîrûzec ma'deni dahi katı çokdur. Ve bu fîrûzec Çin halkı indinde gāyet makbûl ve mu'teberdür. Ekâbirleri bundan kuşak yaparlar. Ve ba'zıları dahi altundan ve ba'zıları gümüşden ve ba'zıları kehribârdan kuşak yapup rütbelerine göre gûn-â-gûn libâs giyüp ve cevâhirden kuşak kuşanup muhassal her biri kuşağı rütbelerine göre kuşanup ve kimsenin zehresi yokdur ki haddi olmaduğı şeyi isti'mâl ideler. Ve bunların rütbeleri kuşak ve libâslarından ma'lûm olur.

Evsâf-ı hayvân-ı misk: Ve bu misk hayvânının cüssesi gazâldan büyükdür ve ayakları cîrân hayvânına müşâbih olup ve tüğü dahi siyâhdur ve boynuzı yokdur. Ve husseteyn sâhibi değildür ancak bir husyesi vardur. Ve bu hayvânın göbeğinde bir nesne hâsıl olur kim şişüp taşra çıkar ve kîse gibi salınur. Derisi gāyet rakīkdür ve uzundur ve kılları vardur kim saçak gibidür. Ve misk işbu derinin içinden tekevvün idüp kemâl bulur. Ve ba'dehû ba'zısı gezdüği yerde düşürür ve ba'zısını koparurlar. Ve bu misk bir mertebe tîz ya'ni keskin kokar ki kimse tahammül idemez. Anın erbâbları vardur, burunlarına sarımsak sürüp ve birer diş dahi burunlarına sokup harîd ü fürûhtında öyle yanına varurlar. Ve taşra memleketlere satdıkları misk öyle değildür. Ve bu memleketlere gelen misk ahvâli ekseriyyâ böyledür ki ol misk kîsesini ve kanını **[229b]** ve tüyüni ve biraz ciğer dahi zamm idüp gāyetle döğerler, şöyle ki birbirlerine mahlût olup misk gibi olur. Ve derinin içine koyup nâfe diyü satarlar. Ve bu misk hayvânının eti gāyet lezîz ve latīf olmağla Çin ekâbirleri bunı yimeğe mâil olup ve bahâsı ziyâde olmağla fukarâsı yiyemez. Ve bu misk hayvânı bu memleketde ve Sekvan ve Yunnan memleketinde ve bu memleketlerin cânib-i garbîsinde olan memleketlerde olur ki cümlesi misk kânıdur.

El-emtâ'[4020]: Ve bu memleketde gûn-â-gûn hûb ve mergūb renk çukalar nesc iderler ki Frenklerin sâir çukalarından dahi ra'nâdur. Ve dahi dürlü dürlü ibrişim ve sâde kaliçeler ve seccâdeler yaparlar ki rengârenk ezhâr ve gûn-â-gûn suver-i garîbe ve eşkâl-i acîbe ve tuyûr-ı garîbe tasvîrler iderler ki âdem gördükde hayrân olur. Ve dahi keçe yününden gûn-â-gûn külâhlar **[İ, II, 227a]** ve kalpaklar yaparlar ki gāyet latīf olur ve bunları askerî tāifesi giyerler. Anlara mahsûsdur, gayriler giyemezler. Ve bu memleketin âb u havâsı gāyet sağ ve latīf olup ve bâzârgânları ve zengin âdemleri çok ve kal'aları metîn ve kulleleri yüksek ve gāyet musanna' ve mükellefdür[4021]. Ve bu

[4020] el-emtâ' H (229[b]) : - İ
[4021] ve gāyet musanna' ve mükellefdür H (229[b]) : - İ

memleketde Taymenk pâdişâhı Seygan diyü isim virmişdür, ma‘nâsı mağrib râhatı dimekdür. Ve bu memleket iki yıldıza mensûb olup birine Çenk ve birine Kuy dirler. Evvelki nâhiyenin baş şehrine Seygan dirler. Buna otuz beş şehir tâbi‘ olup ve bu şehrin dört kapusı vardur, böyle mu‘azzam kal‘anın kapusı az olduğına bâ‘is, şehir mahfûz olmak içindür. Ve bu şehir kadîm olup ve üç pâdişâha tahtgâh olmışdur ki biri Kive ve biri Çine ve biri Hane pâdişâhıdur. Anın içün bu şehirde azîm binâlar ve garîb sarâylar ve acîb kusûrlar ile derûn u bîrûnı acâibât ile mâl-â-mâldur. Zîrâ bunlar gāyet mu‘azzam ve kuvvetdâr pâdişâhlar idi[4022]. Ve bunların cenûbında Kuy ırmağı mürûr ider. Ve bu şehrin evleri bi’l-cümle dağ yamacına düşmişdür. Ve bu şehrin içinde üç mu‘azzam ve üç musanna‘ köprüler vardur ki biri ortasında ve biri şark ve biri garb tarafında vâki‘ olmışlardur. Ve bu köprülerin kemerleri gāyet yüksek ve musanna‘ olup ve etrâfında nişînmenler ve âhen direkler vaz‘ olunmışdur. Ve köprülerin başlarında arslan sûretleri tasvîr olunmışdur ki gören âdemleri dehşet alur. Ve bu köprüler Liçin köprüsine müşâbihdür. Ve bu şehirde dokuz kûşeli musanna‘ bir acîb ü garîb kulle binâ olunmışdur ki cümle mermerden binâ olunmışdur. Ve garb cânibinde bir büyük göl yapılmışdur ki ol göl mahsûs balıklar içindür. Ve bu gölün ismine Dink dirler. Ve bu gölün her tarafını dîvâr ile ihâta itmişlerdür ki cümle mermerden binâ olunmışdur. Ve devr-i tamâm altmış istadyomdur. Ve bu gölün bir tarafında Lunkşu dağı ve bir tarafında Kuy ırmağı [vardur]. Ve bu ırmakdan san‘at ile birkaç büyük göller peydâ itmişlerdür ki anda gemiler cenk ta‘lîm iderler. Ve gemiler iki tarafa dizilüp birbirleriyle hasmâne cenk iderler. Ve halk dahi yüksek yerlere çıkup seyr iderler, şöyle ki gûyâ âhar milletden bir düşmen gemileriyle cenk ider gibi hasmâne cenk iderler. Ve gālib olan geminin kapudanına ve levendât ve gemicilerine vâfir in‘âm u ihsân iderler. Ve bu şehirde yedi büyük sarây ve on yedi yerde temâşâgâh vardur. Ve bu şehirde ekseriyyâ şehzâdeler otururlar. Ve bu şehrin cümle dağları ser-i sebz ve havâsı latīf ve âbı hoşgüvâr ve toprağı münbit ve etrâf-ı cevânibi kemâl mertebe ma‘mûr ve halâyık ile pür ve kat‘â zirâ‘at ve hırâsetden hâlî yer olmak ihtimâli yokdur. Ve bu memleketde cümle vuhûş u tuyûr ve hayvânât dahi mevcûddur. Ve bu vilâyetin yarasası cüssede tavuk kadar olur. Ve ehl-i Çin bunı ekl iderler ve eti gāyet lezîzdür[4023].

Aşebe-i ferah: Ve bu vilâyetde bir nev‘ ot olur kim ol otdan ekl eylese her ne kadar gam ve gussayı ve elemi var ise def‘ olup kemâl mertebe sürûr ve hubûr ve neşât

[4022] zîrâ bunlar gāyet mu‘azzam ve kuvvetdâr pâdişâhlar idi H (229ᵇ) : - İ

[4023] ve bu vilâyetin yarasası cüssede tavuk kadar olur. Ve ehl-i Çin bunı ekl iderler ve eti gāyet lezîzdür H (229ᵇ) : - İ

ve bedenine kuvvet virmekle gāyet rağbet ve i‘tibâr iderler. Ve bu ot gāyet kalîl bulınmağla gāyet bahâlıdur. Ve bunun ismine kuy dirler. Ve bu ot Niyoşo dağında olur. Ve bu nâhiyede bir beyâz toprak olur ki avretler yüzlerine ve bedenlerine sürerler. Hem beyâz idüp ve hem hüsnlerin ziyâde ider. Ve bunların büyük kibâr avretlerine kadıncık diyecek yerde kunki dirler.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Lin şehri kurbında Leymon dağından bir su neb‘ ider ki rengi gāyet beyâzdur ve umkı dahi dört arşûn kadardur. Üzerinden akan su gāyet soğuk ve altından akan su gāyet ıssıdur. Ve Pençin şehrinin kurbında **[230a]** Po dağından bir nev‘ ma‘den çıkar ki rengi mâidür, bundan çuka boyarlar. Ve sâir esvâb ve kumâş ve ipek ve yün dahi boyarlar, gāyet ile güzeldür. Ve hattâ bu ma‘denden sâir boyalara dahi renk virürler. **[İ, II, 227b]** Ve dahi Vavkonk şehrinin kurbında Taybi dağı vardur, bu dağda her kim çan çalsa fi’l-hâl gök gürleyüp ve yıldırım düşüp ve azîm furtuna olur. Ol ecilden yasakdur, kimse çan çalup ve sâza müte‘allik şey çalamaz. Ve Şunhova şehri kurbında Kençun dağından neb‘ iden sular bi’l-cümle gāyet tatlu olmağla ol ecilden tatlı sular dirler.

El-enhâr: Ve bu şehrin cânib-i şimâlinde Kuy ırmağı mürûr ider. Ve Kink ırmağı dahi şimâlden gelüp Seyfan şehri kurbında Kuy ırmağına karışur. Ve Teyna ırmağı dağın kullesinden bir mehîb ü garîb sadâ ile akar ki niçe ba‘îd yerlerden sadâsı işidilür.

El-bahîrât: Ve cenûb tarafında Fan nâm bir göl vardur ki çok ırmaklardan cem‘ olur. Ve Seyfan şehrinin kurbında Hayao pâdişâhı gölü vardur ki bunı Kuy ırmağından san‘at ile alup ihdâs itmişdür. Ve kenârında bir sarây binâ idüp ve gûn-â-gûn ağaclar ve envâ‘-i renk ezhâr-ı latīfeler ile bir cây-ı ferah-fezâ itmişdür ki âdem gördükde bî-ihtiyâr meyl ider. Ve anın kurbında bir büyük göl dahi yapmışdur ki gemiler cenk ta‘lîm iderler. Ve ol gölün ismine Kuyin Menk dirler. Ve bunun kurbında Siyen gölü bir yerde vâki‘ olmışdur ki etrâfı ser-i sebz çemenistân olmağla ekseriyyâ pâdişâhlar bunda teferrüc ve îş u işret iderler. Ve bu göl gāyet büyükdür ve bunun ortasında bir büyük taş vardur, gelüp giden gemiler bu taşa dokunmağla helâk olduğıyçün zamân-ı kadîmde bir pâdişâh bu taşın üzerinde bir büyük balık tasvîri yapmışdur ki uzakdan gemiler görürler. Hikâyet olunur ki bu tasvîre sebeb budur ki Hayao pâdişâhı bir gice vâkı‘âsında bir balık sayd ider. Ol balık yalvarup “Beni koyvir, sana bî-nihâye mâl vireyim” dir. Ol dahi balığı koyıvirür. İrtesi ol gölün kenârına varup bir balık tutdukda ol vâkı‘a hâtırına gelüp tutduğı balığı âzâd ider. Ve yine balık avlamağa meşgūl olur. Ve tutduğı balıkları agrıb içine kor iken nâgâh agrıb içinde gözi cevhere râst gelür ki şa‘şa‘sından gözler

hayralanup kamaşur. Pâdişâh ol cevâhiri alup ismini filari kor, ma‘nâsı nûr-ı kamer[4024] dimekdür. Ve bu taş ayniyle kamer gibi ziyâ virürdi. Ve bu taşı hazînesinde hıfz idüp ve bu kaya üzerinde işbu azîmü’l-cüsse balığı binâ itdirdi ki mürûr-ı zamân bu vâkı‘a unudulmayup yâd ve zikr oluna. Ve bu taşın hâssası bu idi kim gice ile her kande konsa aslâ şem‘e hâcet olmayup anın ziyâsıyla yazı yazup ve her ne kadar ince nakş var ise işlenürdi.

Ahvâl-i acîb: Ve menkūldür ki her kaçan yağmur yağsa bu balık sûretinden bir acîb u garîb sadâ zuhûr ider ki çok ba‘îd yerlerden işidilür.

İkinci nâhiyesinin baş şehrine Kunk Şink dirler. Buna yedi şehir tâbi‘dür. Ve bunun şimâlinden Penk ırmağı mürûr ider.

Evsâf-ı semender kuşu: Ve bu nâhiyeden gâhî semender kuşu mürûr ider ve her bâr ki semender kuşu mürûr ider, kemâl mertebe hazz idüp ve tefe’’ül iderler ki “İşbu sene mahsûlümüz çok ve ten-dürüstlük olup ve düşmenden emîn ve râhat oluruz” diyü i‘tikād iderler. Ve bu kuşun tüyleri rengârenk ve gûn-â-gûn olur ve gezdüği yerlerde yalnız gezüp sâir kuşlar gibi eşi yokdur. Ve bu şehir gāyet mu‘azzam şehir olup ve halkı çok ve havâsı hûb ve acâib u garâib binâlar ve sarâylar vardur ki ta‘rîf mümkin değildür. Ve bu nâhiye dağlar ve ormanlarla ihâta olunmışdur. Ve bu dağlarda bî-nihâye tūtī olur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin en büyük dağına Nan dirler. Ve Pavki şehrinin kurbında Kin Kink dağının kullesi **[İ, II, 228a]** ayniyle horos başına benzer. Ve gök gürledikde azîm sadâlar zâhir olur ki ba‘îd yerlerden işidilür. Ve Şeniko dağında on taş vaz‘ olunmışdur ki Sevino nâm pâdişâh vaz‘ itmişdür. Kaçan sayyâdlar sayda gitdiklerinde ol sayd ne tarafa gider ise ol taşlar sadâ virüp ardına düşerler. Ve Muyı şehrinin kurbında Taybi dağı azîm ser-firâz dağ olup ve dâim kar eksik olmaz. Ve bunun kurbında olan Kun dağında yüğrük doğanlar ve keskin atmacalar olup ve bir metîn kal‘a dahi vardur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine **[230b]** Han Kunk dirler. Ve buna beş şehir tâbi‘dür ve iki yıldıza mensûbdur. Birine Ye ve birine Kin dirler. Ve şarken Han ırmağı mürûr ider. Ve bunun her tarafında yüksek dağlar ve mahbûb sahrâlar olup ekin gāyet çok ve bal ve bal mumı ve misk ve kırmuzı boya firâvândur. Ve bunun dağlarında envâ‘-i hayvânât bî-nihâye olup ve ayu dahi gāyet çok ve hem yavuz olup çok zararlar iderler. Ve Çin halkı hırz içün ayunun ön ayaklarını üzerlerinde taşırlar. Ve bu nâhiye gāyet ile memerr-i nâs olup ve bir musanna‘ büthâne vardur ki ol semtde gāyet

[4024] nûr-ı kamer İ (227[b]) : şems u kamer H (230[a])

meşhûrdur. Ve bu nâhiyenin yolları gāyet sarpdur ve hem dolaşıkdur. Ve hattâ beş yüz mîl mesâfe dolaşup ve bu mesâfede ancak Hunnan semtine varılur idi, lâkin ol vilâyet ehâlîsinden ba‘zı âkıl ve kâmil birkaç feylesof-ı zamân ve mühendis-i kârhâne-i cihân akl-ı sâkıb ve fikr-i sâib ile tefekkür ü te’emmül idüp ve “Eğer bu dağ fülân yerden kat‘ olunsa, beş yüz mîl mikdârı olan mesâfe kasr olup fakat yigirmi mîl kadar olurdı” diyü müşâvere idüp ve ol vakitlerde Leyo nâm kimesne pâdişâh olup ve bunun bir âkıl ve kâmil vezîri var idi ve bu yolun ahvâlini gelüp ol vezîr-i sâhib-himmete takrîr itdiler. Ve ol dahi bunların bu kelâm-ı hikmet-encâmlarını istimâ‘ itdikde biraz te’emmül ve tefekkür eyleyüp “Fi’l-hakīka bu kâr itmâma erse iki nef‘ hâsıl olur. Biri bu ki ebnâ-i sebîl ve âyende vü revende tüccâr tāifeleri beş yüz mîl kadar yolı yigirmi milde kat‘ idüp meşakkat-ı seferden halâs olurlar. Ve ilâ âhiri’d-deverân sebeb olana ve bu yolı açan pâdişâha du‘â iderler. Ve nef‘-i sâni ol zamân kendülerin bir kavî düşmenleri üzerine sefer murâdları idi ve bu tarîk ile kasr-ı mesâfe idüp düşmenin ardın almağa vesîle-i karîbe ve medâr-ı garîbe olur” diyü hemân emr idüp birkaç yüz bin âdem ile ol mahallin üzerine varup ve gice ve gündüz çalışup ol azamet dağları zamân-ı kalîlde kesdirüp ve ol yolı açdırup ihdâs eyledi.

Arz-ı tūl: Ve ol yolun arzı ol mertebedür ki dört atlu yan yana gidüp ve zahmet çekmez. Ve tūli yigirmi mîl olup ve ol yolun niçe yerlerine köprüler ve niçe yerlerine köyler ve hânlar ve menzil-be-menzil sular götürüp ve niçe yerine derbendciler koyup bir latīf yol olmışdur ki görenler hayrân olur. Ve ile’l-ân ol tarîk mevcûd olup mürûr u ubûr iden yolcular hayr ile yâd iderler. Ve tūlen yigirmi mîl dediğimiz kat‘ ve tathîr itdikleri sarp yerler olup ba‘zı dere ve düz yerlere varup birkaç mîl hafra hâcet olmayup hemân ba‘zı çukurları doldurup ve ba‘zı depe olan yerleri düzleyüp lisân-ı vechle tarîk itdikleri cümlesi altmış mîl kadar tarîk itmişdür ki aslâ insân ve hayvâna zahmet olacak yerleri yokdur. Ve bu tarîkin ismine Çintao [dirler], ma‘nâsı “direkli köprüli yol” dimekdür. Ve bu yol ta‘accübât-ı dünyâdan olan umûr-ı azîme-i insânın biridür.

El-cibâl: Leyonanin nâm şehrin kurbında olan dağa Yonyo dinüp ma‘nâsı “kıymetlü avret” dimekdür. Vech-i tesmiye, bu dağın içinde beşer amel sert taşdan bir avret sûreti vâki‘ olmışdur ve Kunk şehrinin kurbında Kuyi dağında yetmiş iki aded acâib u garâib mağaralar vardur. Ve bunun kurbında Duto dağında **[İ, II, 228b]** bir ma‘den vardur, ismine dahi Onkok dirler. Kırmızı sarıya mâildür. Ve bu ma‘den tā‘ûna ve zehre ve terletme hastalığına ve vücûdında olan emrâz ve eskāma nâfi‘dür. Ve bunun

isti‘mâli su ile ezüp içerler. Ve bu ma‘den tebeşir mertebesinde halîbdür ve bu buna tenzûh-ı hıtay dirler, menâfi‘i çokdur[4025].

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin büyük ırmağına Han dirler. Mengu şehri kurbında olan dağdan neb‘ ider ve gāyet derin ırmakdur. Ol ecilden çok gemiler gelüp ve giderler.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Nik Link dirler. Buna on beş şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur. Birine Çenk ve birine Kuy dirler. Ve bu şehrin kurbında birkaç dil-cû ve ra‘nâ dağlar vardur ki latīf ırmaklar neb‘ ider. Ve bu nâhiyenin arâzîsi münbit ve havâsı latīf ve rûh-efzâ olup ve her şey firâvân üzre bulunur. Ve Hovaytink şehri kurbında bir acîb karagu sahrâ vâki‘ olmışdur ki mesâfesi tamâm altmış istadyomdur. Ve bu sahrânın ortasında bir azîm kaldırım yapılmışdur.

El-cibâl: Ve Kinko şehrinin kurbında Yu dağında bir nev‘ taş bulunur ki aynî ile elmâsa benzer. Bilmeyen âdem elmâs kıyâs ider.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin büyük ırmağına Kink dirler. Cânib-i garba akup ve ba‘dehû Kuy ırmağına karışur. **[231a]**

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kunk Kink dirler. Buna on yedi şehir tâbi‘dür. Kuy ırmağının cenûbında vâki‘ olmışdur. Ve bunda çok âdem ve bâzârgân vardur ve kal‘ası ilâhî ve cevânibi dağlarla muhîtdür. Ve kemâl mertebe mahfûz ve müstahkemdür. Ve hasret-i düşmen olmağla pâdişâhlar katında kemâl mertebe makbûl ve mu‘teberdür. Ve Çin’de ibtidâ pâdişâh olan Fuhi nâm pâdişâh bunda medfûndur. Ve bunda tenzûh ma‘deni vardur ve misk dahi gāyet çok olur. Ve bunda rengi siyâha mâil mâi ufak taş olup ve içide damarları vardur ki beyâzdur. Ve ehl-i Çin bu taşlara azîm rağbet iderler ve dirler ki “Her kim muhkem sahk idüp ve fincân içinde su ile ezüp içse ömri uzun olur” dirler. Ve bu i‘tikād ile azîm rağbet ve i‘tibâr iderler.

El-cibâl: Ve Hovaçin şehrinin kurbında Siva dağı gāyet müntehâ ve mütefi‘ olup ve cemî‘-i ezmânda kar eksik olmaz. Ve Funk şehrinin kurbında olan Seyko ya‘ni çanlı dağında ba‘zı sene aynî ile çan gibi bir sadâ zâhir olur. Ve her kaçan bu sadâ zâhir olsa işbu sene sefer olur diyü istidlâl iderler. Ve Kink şehrinin kurbında Leyo dağında bir musanna‘ arslan tavîri vardur ki ağzından bir latīf su çıkar. Ve bunun kurbında Kuki dağı gāyet memdûh olup ve bunun râst kullesinde bir vâsi‘ sahrâ vardur ki vüs‘i kırk istadyomdur. Ve Çin şehrinin kurbında Bu künk dağında Hovakü nâm bir ot vardur ki her kim ekl itse nesli munkatı‘ olur. Ricâl olsun, nisâ olsun böyledür.

[4025] menâfi‘i çokdur H (230ᵇ) : - İ

El-bahîrât: Ve Çin şehrinin kurbında bir müferrih göl vardur ki etrâfı gûn-â-gûn eşcâr ile mâl-â-mâldur. Ve rengârenk ezhâr ile memlû olup işbu şehrin seyr ü teferrücgâhıdur. Ve bu şehir kurbında Tinşuyi ya‘ni mâ-i semâ gölinden her kim içse ol kimsede maraz eseri kalmaz. Ve dahi bir büyük göl vardur ki Çin Takon dirler. Ve bunun tūli yüz kırk istadyomdur. Ve dahi Lin Tink şehrinin kurbında Pipa nâmında bir kücük cezîre vardur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Linniyavo dirler. Buna dört şehir tâbi‘dür. Ve bu nâhiyenin dağlarında ve derelerinde ve kumsal yerlerinde altun çok bulunur. Ve bu nâhiyede yabân sığırı çokdur ve pârsa benzer bir cins hayvân **[İ, II, 229a]** olur ki pavse dirler. Bunun kürki gāyet makbûldür. Ve koyunları dahi gāyet büyük ve kuyrukları uzun ve eti lezîz olur. Ve cümle meyve ve sebze dahi kesret üzre olur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Pisi dağında bir latīf ve hafîf su neb‘ ider ve dirler ki Lin Yavo şehrini Tatar muhâsara idüp şehir halkı susuzlukdan bunalup zâr u zebûn olduklarında tazarru‘ ve niyâz ve du‘â itdiklerinde kudret-i Hakk ile bu dağdan bu su neb‘ idüp ve şehrin içine akmağla hayât ve necât buldılar. Ve Lan şehrinin kurbında olan Yavo ırmağı bu şehirden azîm sadâ ile dolaşur.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Kink Nik dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup ve bunun kal‘ası metîn ve hendeki derindür. Ve bir zamân ile bu şehir Tatar elinde giriftâr olup Şiv nâm pâdişâh bu şehri Tatar elinden almışdur ki ol Tatarlar Tayno Tatarları idi[4026], Çin’e ilhâk itmişdür[4027]. Ve bu nâhiyede gûn-â-gûn sahrâlar ve azîm sular ve acâib bataklar vardur[4028]. Ve bu şehirde bir büyük puthâne vardur ki selef pâdişâhların sûretleri ve Kive pâdişâhı ve anın nesliden gelen otuz yedi pâdişâhın sûreti tasvîr olunmışdur. Ve bu nâhiyede bir nev‘ pirinç olur ki her kim ekl itse ishâl marazına mübtelâ olur. Ve Kinsu ya‘ni ince altun kıl dimekdür ve bunun rengi sarı ve kıl gibidür. Ve bunun tabî‘ati bârid ve ta‘mı acı ve kicik ve harâret marazına nâfi‘dür. Ve bakla gibi bir tohm dahi vardur ki zehre ilâcdur.

El-cibâl: Kin Nink şehrinin kurbında Lug dağında kudretden yigirmi yedi âdem sûreti taşdan musavverdür.

El-bahîrât: Nink şehrinin şarkīsinde olan Hovan gölünün devri doksan istadyom olup ve iki göl dahi vardur ki Yanki gölleri dirler, ma‘nâsı tuzlu dimekdür.

[4026] ol Tatarlar Tayno Tatarları idi H (231[a]) : - İ
[4027] Çin’e ilhâk itmişdür İ (229[a]) : - H
[4028] ve bu nâhiyede gûn-â-gûn sahrâlar ve azîm sular ve acâib bataklar vardur İ (229[a]) : - H

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Yangan dirler. Buna on sekiz şehir tâbi‘dür. Şiv pâdişâhı bunı dahi Tatar elinden alup Çin’e ilhâk itmişdür. Ve bu şehir Liyevovo gölünün cânib-i şimâlinde bir cây-ı ferah-fezâ vâki‘ olmışdur. Ve bunun toprağı münbit olup ve dağlar içinde vâki‘ olmışdur. Ve ol dağlarda bir nev‘ taş ma‘deni vardur ki ol taşdan yağ çıkarup kandîl içinde yakarlar. **[231b]** Ve bu yağ kicik marazına dahi ilâcdur. Ve bu nâhiyenin dağlarında envâ‘-i hayvânât vardur ve hattâ sammur hayvânı dahi vardur. Ve bu nâhiyede güle benzer bir nev‘ çiçek vardur ki bir mikdâr gülden büyükdür ve ismine mutan dirler. Gāyet nâzik ve mu‘teber çiçekdür. Ve Çin kavmi buna çiçeklerin pâdişâhı dirler. Ve bunun râyihası kalîl ve rengi kırmuzıya mâil beyâzdur. Ve bunı güneş yakmasın diyü üzerini örtüp terbiye iderler. Kibâr bağçelerinde olur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Kinkkuyi İnk dağının râst kullesinde on bin tasvîr vardur. Vechi bu kim bir zamân ile bu kullenin sahrâsında bir pâdişâh on bin asker ile uğrayup ve hazz idüp oturmağla alâmet içün işbu on bin tasvîri yapmışdur. Ve Foyin şehrinin kurbında İnk Tavo ya‘ni kiras dağı dimekdür ki kiraz ağacına hadd ü add yokdur. Ve Yank Kink şehrinin kurbında Nevkan dağı gāyet ile yüksek ve sarp dağdur ammâ kullesinde güzel meydânlar vardur. Ve Tavohova nâm mağarada kızıl boya vardur.

El-enhâr: Bavogan şehrinin kurbında Kev ırmağının suyı gāyetle hafîf ve latîfdür. Ve bu suyun içine suya yatmaz şeylerden her ne bıraksalar bunda durmayup ol ân dibine batar.

El-kılâ‘: Ve bu kal‘alar ol ma‘hûd dîvârın ba‘zıları dâhilinde ve ba‘zıları hâricindedür Ve içlerinde çok muhâfız asker vardur ve garb semtinde birkaç kal‘alar vardur ki ol semt Kaşgar ve Semhan memleketleri semtleridür. Ve baş kal‘aları dokuz olup ve andan aşağı on dört kal‘adur. Ve dîvâr kurbında şarkdan **[İ, II, 229b]** garba dizilmiş altı kal‘a dahi vardur. Ve bunlardan Keyku nâm kal‘a içinde bir vezîr oturur ki cümleye serdâr olup[4029] ol kal‘aları görüp gözedür. Ve bunun etrâfı kumluk ve bir mikdâr yerleri balçık ve bataklıkdur kim ol balçığın rengi za‘ferâna benzer. Ve ol semtlerde aslâ ot ve ağac ve bir şey bitmez ve bi’l-cümle hâlî ve mu‘attal yerlerdür. Ve Sukü kal‘asında dahi bir vezîr-i serdâr oturur. Gāyet metîn kal‘ası ve büyük şehri vardur ve bu şehir iki kısımdur. Birinde Çinîler ve Çinîlerin bâzârgânları oturup ve birinde müslimânlar ya‘ni Özbek ve Çağatay ve Hind u Sind ve Acem muhassal Îrân [u] Tūrân

[4029] cümleye serdâr olup H (231ᵇ) : - İ

bâzârgânları olurlar[4030]. Ve nev‘-i Tatar ve Özbek ve sâir bâzârgânlardan evli ve barklı olup kalmış katı çok âdem vardur. Zîrâ bu Hıta memleketinin avretleri gāyet güzel olup ve rûy-i arzda bunlar hüsnle mümtâz ve meşhûr olup Hıtayî diyü durûb-ı emsâldür. Ol sebebden ol vilâyete varan bâzârgânlar ekseriyyâ evlenüp kalurlar. Ve bu şehirler ma‘hûd dîvârın hâricindedür. Ve bu şehrin ismine Müslimânlar ve Ecderhân ve gayri Tatarlar Hıta ta‘bîr idüp ve pâdişâhına hakan dirler. Ve ol semtin hâlî olan yerlerine Kara Hıta dirler ki aslâ bir şey olmaz ve ot bitmez ve binâ tutmaz magdûb-ı ilâh hâlî ve harâb yerlerdür[4031].

Hikâyet-i ibret: Ve bu hâlî olan yerler içün nakl iderler ki ve mukaddemâ bu hâlî ve harâb olan yerlerin başka pâdişâhı olup gāyet münbit ve ma‘mûr ve bağ u bağçesi ve her eşyâsı mebzûl ve firâvân ve âbı kesîr ve havâsı latīf memleket olup dört yüz mu‘azzam şehirleri var idi. Ve ol vakitlerde olan pâdişâhın ismine Hatā dinüp vezîrine hammâlü’l-Hatā ve sâir hükkâmlarının kimine mel‘ûnü’l-Hatā ve tā‘ûnü’l-Hatā ve mi‘mârü’l-Hatā sümme ve sümme cümle hükkâmlarının ismi bu misillü fülân hatā ve fülân hatā dinüp pâdişâhları ve cümle hükkâmları gāyet zâlim ve bî-rahm ve şedîd ü pelîd ve cemî‘-i münkerâtı mürtekibler olup cevr ve zulmleriyle ehâlî-yi memleketi cânlarından bîzâr itmişlerdi. Ve agniyâdan bir sâlih âdem bunların zulmlerinden cemî‘-i mâ-meleki gidüp fakr u fâkaya mübtelâ olmağla cemî‘-i eşyâsını satup ve bir merkeb alup ve bâkī sekiz akçası bâkī kaldı. Ve ehli dahi hâmile olmağla ol merkebe bindirüp ve ol memleket kurbında bir âdil pâdişâh var idi, anın memleketine celâ itmek üzre şehirden çıkdıkda kapucılar iki akçasını bâc alup ve beri gitdikde bir bâcdâr dahi önün alup ol dahi iki akçasını alup muhassal şehir görünür yere varınca cümle akçasını bâcdâr alup akçası kalmadı. Ve bir mikdâr dahi gitdi. Bir bâcdâr dahi önin alup bâc istediklerinde “Hey âdemler! Zulmden berbâd olup vilâyetde geçinecek hâlim kalmadı. Cümle şeyi satup sekiz akça ile yola çıkdım. İşbu mahalle gelince cümlesini bâcdârlar alup bir akçam kalmadı. Kerem eylen, beni koyuvirin” diyü tazarru‘ ve niyâz itdiyse ol taş kara gönüllerine te’sîr itmeyüp “Çok söyleme! Biz bu mülkün bâcdârıyuz. **[232a]** Bâc virmeyince koyıvirmeziz” diyü akçası yok ki vire. Ve âkıbet bâcdârlar gazaba gelüp avretini merkebden aşağı düşürmeleriyle vaz‘-ı haml idüp ve kendüyi dahi darb-ı

[4030] ya‘ni Özbek ve Çağatay ve Hind u Sind ve Acem muhassal Îrân-ı Tūrân bâzârgânları olurlar H (231[b]) : ya‘ni Özbek ve Hind ve Dağıstân ve Tatar ve Acem bâzârgânları olurlar İ (231[b])

[4031] zîrâ bu Hıta memleketinin avretleri gāyet güzel olup ve rûy-i arzda bunlar hüsnle mümtâz ve meşhûr olup Hıtayî diyü durûb-ı emsâldür. Ol sebebden ol vilâyete varan bâzârgânlar ekseriyyâ evlenüp kalurlar. Ve bu şehirler ma‘hûd dîvârın hâricindedür. Ve bu şehrin ismine Müslimânlar ve Ecderhân ve gayri Tatarlar Hıta ta‘bîr idüp ve pâdişâhına hakan dirler. Ve ol semtin hâlî olan yerlerine Kara Hıta dirler ki aslâ bir şey olmaz ve ot bitmez ve binâ tutmaz magdûb-ı ilâh hâlî ve harâb yerlerdür H (231[b]) : ve bu şehrin ismine Müslimânlar ve Ecderhân âdemleri Hıtâ ta‘bîr iderler ve ol semtin hâlî olan yerlerine Kara Hıta ta‘bîr iderler ki aslâ bir şey olmaz ve binâ dahi tutmaz İ (229[b])

şedîd ve merkebinin kuyruğını ve kulağını kesdiler. Ve bu mertebe hakāretden sonra yine yol virmediler. Fakīr bu hâl başı mecrûh ve avreti magdûr ve merkebinin kuyruğı ve kulağı kesik bi'z-zarûrî girü dönüp pâdişâha mâ-vaka'ı takrîr idüp ağlayup şekvâ itdikde ol zâlim ve bed-fi'âl "Sus âdem! Ağlama, senin zulmüne mükâfât idelim. Şu bizim saka başını ve işçileri çağırsınlar" diyüp geldiklerinde "Sakabaşı bâcdâr bu âdemin merkebinin kuyruğını ve kulağını kesüp zulm itmişler. Bu merkebi al saka koş. Her ne zamân kuyruğı kulağı biter ise yine kendüye virmeyüp ve işçilere dahi bâcdârlar bu âdemin avretini eşekden düşürüp vaz'-ı haml itmişler. Alın bu avreti matbaha götürün ve bir çocuk yapıvirüp kendüye virin" didikde **[İ, II, 230a]** sakalar eşeği ve aşçılar avreti alup matbaha götürdüklerinde fakīr âdem feryâd idüp "Hay pâdişâhım! Ben sana şekvâya geldim. Senden gayri kime varılsın? Hod böyle eylen" diyü feryâd itdikde "Senin zulmuni def' itdim. Niçün bî-âdemlik idersin. Urun şunun başına!" didikde kendüyi darb-ı şedîd ile sarâydan taşra kodılar. Fakīr âdem bir hâlî yere varup "İlâhî! Ahvâlimiz sana ma'lûm. Bu zâlimlerin zulmi haddi eşeddi kulların üzerine bunların zulm deryâsı çoşdı" diyü ağlayup zârî kılarken der-akab bir tūfân ve ra'd ve berk ve zelzele ve zulumât vâki' oldı ki aklı başından gidüp bî-hûş olup yatdı. Ve birkaç sâ'atden sonra aklı başına gelüp kendüyi bir şehr-i azîm kurbında bir büyük bağçe içinde buldı. "Acabâ bu ne ahvâl ve neredür?" diyüp etrâfa nazar iderken görür ki merkebi bir kûşede otlayup gezer. Yanına vardıkda avreti dahi bir ağaç altında oturup ağlar. Yanına varup birbirlerine sarılup ağlaşdılar. Ve avretine suâl idüp "Bu ne ahvâldür?" didikde "Senin elinden alup beni matbaha götürdiler ve başıma üşüp "Ağlama! Biz sana bir çocuk peydâ ideriz" diyüp ve önime biraz ta'âm getürdiler. "Bana ye" diyü ibrâm iderler. Ben ise "İlâhî! Beni zâlimlerin şerrinden ve ellerinden halâs eyle ve rûhumı kabz eyle" diyü kalbimden du'â ve niyâz iderdim. Nâgâh bir zulumât ve ra'd ve berk ve zelzele vâki' oldı ki aklım başımdan gidüp yatmışım. Ne kadar yatdığımı bilmem. Aklım başıma geldikde kendümi bu bağçe içinde buldum ve eşeği dahi otlarken gördüm. İşte sen dahi yanıma geldin. Hakk te'âlâ bize lutf idüp ol zâlimlerin şerrinden halâs itdi." "Sonı hayrdur" diyü avretini eşeğe bindirüp ve bağçeden taşra çıkup şehre azîmet itdi. Âdeme suâl idüp "Bu şehre ne dirler?" didikde ol âdem dahi "Bu şehre fülân dirler" didikde kendünün ârzû itdüği âdil pâdişâhın tahtı olan şehir olduğunı bildi. Ve ol pâdişâhın de'bi bu idi ki şehir kapularında mahsûs âdemler koyup âhar diyârlardan gelen müsâfirleri huzûrına getürüp nereden geldüğini ve murâdı ne olduğunı suâl idüp eğer tüccâr olup ve her ne kadar mâldâr ise dahi üç gün kendüye mîrîden ziyâfet iderdi. Ve eğer fukarâdan olup bu şehirde sâkin olup san'atını

işleyüp kalmak içün gelmiş ise sermâyesi var mıdur diyü suâl idüp ve eğer yok ise ol âdemin san‘atına göre mîrîden iktizâsı mertebe akça virürdi ki yedi seneye değin tedrîcle mîrîye edâ iderdi. Ve mîrî evler var idi ki birini konak virüp yedi yıla değin kirâ almazlardı. Bu sebebden her tarafdan âdemler gelüp şehir ma‘den-i insân mertebesinde kesret-i nâs ile ma‘mûr olmış idi. Ve bu âdem dahi kal‘a kapusına geldikde pâdişâh huzûrına götürdiler. Ahvâl-i ser-encâmını nakl itdi ki ta‘accüb idüp “A yâ vâki‘ midür?” diyü bu âdeme bir konak ta‘yîn idüp ve birkaç gün mürûr itdikde hudûda karîb olan serhadlerden haber geldi ki “Hıta pâdişâhı cümle şehri ve kavmi ile hasf ü helâk oldılar” diyü haber geldikde ol âdeme sarây döşedüp ve vezîr ve nedîm idindi. Ol zamândan beri ol vilâyet hâlî ve harâbe ve berr ü beyâbân kalup şöyle ki eşcâr ve bir şecer ve nebâtâtdan bir nebât bitmeyüp ve binâ dahi tutmayup ve vuhûş u tuyûr ve mâr u mûrdan bir zî-rûh olmayup **[İ, II, 231a]** kumluk ve bataklık ve hâlî ve harâbe kalmışdur. Ne‘ûzü bi’llâhi min gazabillâh”. Ve hâlâ ol yerlere Kara Hıta dirler. Gelelim sadedimize.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Holan dağı Tenk Hıya şehrini ihâta itmişdür. Ve bu dağ altı yüz istadyomdur ki dört yüz mîl ider. Ve Bavkiyov kal‘asında **[232b]** keklik ve yapağlı tavuk çok olup ve misk hayvânı dahi çokdur. Ve Hukio kal‘asında dahi misk hayvânı firâvândur. Ve bunda bir nev‘ ağac vardur ki ayniyle ûd gibi kokar. Ve dahi nehr-i Za‘ferân kenârında Hayayikov dağının kullesinde bir azîm ve kadîm kulle vardur ki yıkılup bir ayak kalmışdur. Ve ol ayağın tūli yüz seksen ayakdur. Görenler ta‘accüb idüp hayrân olurlar ki ve bu makūle âlî binâya ve böyle yüksek dağa ne keyfiyyet ile taş ve kereste ve kirec çıkarup ve bunun gibi azîm binâyı bünyâd iden kimdür bilmezler. Ve dahi Keygan şehrinin kurbında Fi dağının karşuya karşu iki kullesi vardur ki ol iki kullenin mâbeyninden mâ-i Za‘ferân mürûr ider. Ve bu nehrin üzerine ol dağın bir kullesinden bir kullesine bir cisr-i azîm bünyâd itmişlerdür ki görenler dem-beste ve hayrân kalur. Ve bu köprüden geçenler bahr-i hayretde müstağrak olurlar. Ve bu cisr-i azîmin tūli dört yüz arşûn ve irtifâ‘ı beş yüz arşûn olup ve bir kemer üzerinedür ki bunun binâsına akıllar hayrân ve fikirler ser-gerdân olurlar. Ve bu köprünün ismine Uçak köprü dirler. Ve bu köprü üç yılda tamâm olmışdur ve üzerinden âdem geçmişdür ki bu köprü ta‘accübât-ı dünyânın agreb ü garâibâtındandur.

El-enhâr ve bahîrât: Ve bu nâhiyede Senko kal‘ası kurbında ve Nekyin ya‘ni “kırmuzı tuz” dimekdür, zîrâ bu gölün tuzı kırmuzı olur ve bu semtin garbında Hayk nâm bir göl vardur ki ma‘nâsı “kara deniz” dimekdür ve bu göl üç yüz istadyomdur. Ve dahi Nençeye şehrinin kurbında iki göl dahi vardur ki azîm tuz hâsıl olur. Ve bu Kanko kal‘asının kurbında Yo ırmağı mürûr ider ki ma‘nâsı “kuvvetsiz” dimekdür. Ve bu

ırmağa bir saman çöpi bıraksalar fi'l-hâl dibine batar. Üçünci memleketi dahi bu mertebe ile itmâm idelim[4032].

Fasl-ı râbi' Şantonk memleketi beyânındadur ki Çin'e tâbi'dür[4033]

Ve bu memleket cezîre şeklinde vâki' olmışdur. Zîrâ şimâl ve şark ve cenûb taraflarını deryâ ihâta itmişdür. Ve cânib-i garbîsin dahi ırmaklar ihâta itmişdür. Ol ecilden bu memlekete cevânib-i erba'asından gemiler gelür ve gider.

El-hudûd: Ve bunı şimâlen Pekink memleketi ve Jenk körfesi ve şarken bahr-i Avom ve cenûben Nankink memleketi ki nehr-i Za'ferân ile munfasıldur. Ve bu memleketin ortasından Şi ve diğer ismi Çenk ırmağı mürûr ider.

Et-taksîm: Ve bu memleketi altı nâhiye ve doksan iki şehri müştemildür.

Et-ta'rîf[4034]: Ve bu memleketin suları çok ve arâzîsi münbit olup cemî'-i hayvânât ve hubûbât ve sebze ve şükûfât ve meyve bî-nihâye olup ve hem şîrîn ve lezîz olur. Ve bu memleketde bir sene hâsıl olan mahsûlât, on sene bir şey olmasa kifâyet ider. Ve bu memleketde hânegî ve yabânî ve vuhûş u tuyûr ve sâir hayvânâtın haddi ve hisâbı olmaduğından mâ'adâ gāyet çok emlîk olup ve ucuzdur. Ve bu memleketde ipek dahi kemâl mertebe çok olur, şöyle ki kendü kendülerine ağaclara çıkup ipek sarar ve lâkin kozak gibi sarmayup örümcek gibi sarar. Ve halk ağaclardan devşirüp ve ba'zıları rûzgârdan yere düşer, anı dahi alurlar. Ve bunların ipeği gāyet ince olur ve bundan nesc olunan esvâb gāyet çok dayanır. Ve bu memleketde **[İ, II, 231a]** suko nâm bir meyve vardur ki elma nev'inden olup büyük olup ve akı kırmızıdur. Ve olduğı vakt yumuşak ve ta'mı gāyet lezîz olmağla bunı incîr gibi kurudurlar. Ve kurudukda üzeri şekerlenür. Gûyâ şeker ile yapılmış reçel gibi olur. Ve bir nev' elma dahi olur ki kabuğı yeşil ve akı bu diyâr elmaları gibidür. Ammâ gāyet âbdâr ve lezîz olup ve gāyet latîf kokar. Ve bu elma, dallarda bitmeyüp ortasında biter. Ve bu iki elmanın evsâfı çokdur, tafsîl iktizâ ider. Ve bunun ikisi dahi ancak bu memlekete mahsûs olup sâir yerlerde olmaz.

Aded-i ehâlî-yi memleket: Ve bu memleketde altı milyon yedi yüz elli dokuz bin altı yüz yetmiş beş insân vardur.

El-mahsûlât: Ve bu memleketden buğday ve pirinçden mâ'adâ[4035] iki milyon sekiz yüz on iki bin yüz on dokuz çuval senevî mîrî alınur. Ve elli dört bin dokuz yüz **[233a]** doksan vakıyye ipek alınup ve on üç bin yüz on iki vakıyye ince penbe tülbend

[4032] üçünci memleketi dahi bu mertebe ile itmâm idelim İ (231ᵇ) : - İ
[4033] ki Çin'e tâbi'dür H (232ᵇ) : mukaddemâ pâdişâhı başka idi İ (230ᵇ)
[4034] et-ta'rîf H (232ᵇ) : el-evsâf İ (230ᵇ)
[4035] mâ'adâ H (232ᵇ) : - İ

ipliği alınup ve saman demetinden üç milyon ve sekiz yüz yigirmi dört bin iki yüz demet alınur.

El-ahlâk: Ve bu memleketin âdemleri galîzü't-tab‘ ve ekseri câhil olup âlim ve hakîmleri nâdir bulunur. Ammâ gāyet cefâkârlar olup şöyle ki burûdet ve harârete tahammül idüp ve sa‘b kâra ve güç ve tūl u dırâz işleri başa çıkarmağa nazîrleri yokdur. Ve hattâ kücük evlâdlarıyla eyyâm-ı şitâda soğuk sular içinde yüzüp birbirleriyle mülâ‘abe iderler. Ve bunlar kemâl mertebe şecî‘ ve bahadurlardur ki bir şeyden vehm itmezler ve ölmekden dahi havf itmezler. Ölmek ile uyumak yanlarında müsâvîdür[4036]. Ve hattâ pâdişâhlarına dahi muhâlefetleri olur. Ve bunların âdetleri budur ki müstahak-ı katl olan âdemi öldürdükden sonra ol âdemin tasvîrlerin yapdırup ve uşaklarının ellerine virüp ve boğazına ip takup sokāklarda sürüyüp gezdirirler ki yaramazlık idenin cezâsı ne idüği cümle halkın ma‘lûmları olup ıslâh olalar. Ve uşakların dahi kücükden gözleri korkup büyüdükde fesâd itmeyeler. Ve bu mertebe takayyüdleri var iken yine ol haşîn tabî‘atlarına te’sîr itmeyüp yine dâimâ fesâddan ve yaramazlıkdan hâlî değillerdür. Ve bu vilâyetin âdemi azdur, bâ‘isi bu kim bunlar dâimâ Tatar ile cenkden hâlî değillerdür. Ana binâen ekseri cenkde helâk olmalarıyla bunlara tedennî tārî olmışdur. Ve bu memleketin üç yerinde gümrük alınur. Biri Yun ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur ki bu nehir gāyet mu‘azzamdur. Ve Pekin şehrine giden gemilerden gümrük, sâirlerinden az alınur. Zîrâ Pekink şehri tahtgâhdur, anın içün az alınur. Ve bu Pekink vilâyetine mübâlağa çok gemiler gelür. Ma‘-hâzâ gümrük az alınurken gemilerin çok geldiklerine binâen çok mâl hâsıl olur, şöyle ki senede on milyon altun olur. Ve bu ırmağı Pekink şehrine ve gayrilere gemiler gelüp gitmeğe âsân olmak içün bir san‘at ile akıdup ve niçe yerlerinde sedler ve bendler ve envâ‘i sınâyi‘ vü bedâyi‘ îcâd idüp ve çok zahmet ve meşakketler çeküp ve mâl-ı firâvân harc u masraf itmişlerdür ki kalem ve rakam ile hisâbı mümkin olmayup ve ol sınâyi‘ vü bedâyi‘lerine akıl ve fikr irmeyüp şöyle ki bu şeylerini âdem işi ve ameli olduğunı akıl ihâta itmeyüp ve kalb dahi şehâdet eylemez.

Evvelki nâhiyenin baş şehrine Şeynan dirler. Buna yigirmi dokuz şehir tâbi‘ olup ve bir kevkebe mensûbdur ki ismine Kev dirler. Bu şehir Çi ırmağının cenûbında vâki‘ olup azîm sarâylar ve evler vardur ammâ mevkı‘i balçık içindedür ve taşra ve içerüsi göl olmağla sâir yerlere **[İ, II, 231b]** dahi gemiler gelüp ve gider iken bu şehirden mürûr iderler. Ve bu gölün ismine Taymenk dirler ki bir cezîreye muttasıldur. Ve bu şehirde çok gemiler vardur ve bu şehirde çok köprüler dahi vardur ki çok gözleri olup ve

[4036] ölmek ile uyumak yanlarında müsâvîdür H (233[a]) : - İ

Taymenk gölünün üzerinde dahi gāyet mu‘azzam ve musanna‘ ve mükellef bir köprü vardur ki ismine Foyi Yunk dirler, ta‘accübât-ı dünyâdan bir şeydür. Ve bu şehirde yetmiş iki pâdişâh sâkin olmışdur ki bunların zamânında aslâ cenk ü cidâl olmayup sulh u salâh üzre olmalarıyla imâret-i memleket ile meşgūl olup ol ecilden bu memleketde olan agreb u garâib ve a‘cebü mine’l-acâib sınâyi‘ vü bedâyi‘ binâların hisâbı olmayup görenler dem-beste ve hayrân olur. Ve bunun dağlarında dahi mükellef binâlar çok pâdişâh türbeleri vardur.

El-havâ: Ve bu vilâyetin havâsı sağ ve hâki kavî ve münbit ve koyunları dahi gāyet çokdur.

El-cibâl: Tayhan şehrinin kurbında Tay dağı gāyet yüksek olup şöyle ki irtifâ‘ı seksen istâdyomdur. Şehre güneş doğmazdan mukaddem anın kullesinden güneş görünür. Ve bu dağda acâib mağaralar ve garâib büthâneler vardur. Ve dahi Labyo şehrinin kurbında Taşi dağı içinde çok hadîd ma‘denleri vardur.

El-bahîrât: Ve bu şehrin şimâlinde üç göl vardur ki birine Taymenk ve birine Kunink ve birine Peyon dirler. İçinde gemiler gezer. Ve çok balık ve su yemişi ve lin çiçeği dahi olur. Ve bu şehrin cenûbında yetmiş iki pınar neb‘ ider.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Yenko dirler. Buna yigirmi altı şehir tâbi‘dür. **[233b]** Ve iki yıldıza mensûbdur birine Kuy ve birine Lev dirler. Ve bu nâhiyeyi iki ırmak ihâta idüp birine Çi dirler. Ve biri nehr-i Za‘ferân’dur ki biri şimâlen ve biri cenûben cemî‘-i arâzîleri saky itmekle mahsûlâtı ve hadrevâtı ve envâ‘-i meyve ve şükûfâtı firâvân olur. Ve dahi Kin Hink şehrinin kurbında çok altun bulunur.

El-cibâl: Neyonk Lik şehrinin kurbında Hunk nâm bir kücük dağ vardur. Bunda bir nev‘ erik olur ki lezzeti bir vechle ta‘bîr olunmaz. Gāyet latīf olup ve ancak bu dağa mahsûsdur. Ve Tunk Nik şehrinin kurbında Kunk dağı semtinde gāyet güzel ve çok ipek olur.

El-bahîra: Kavo şehrinin kurbında bir göl vardur ki ismine Luyi dirler. Ma‘nâsı gök gürler dimekdür. Ve bu gölün içinde bir büyük taş vardur ki başı âdem ve gövdesi ejderhâdur. Ve bunun cânı vardur dirler. Ve cânı gök gürlemesi olup kaçan bu sûret nefes alur, gök gürler diyü i‘tikād iderler.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Tunk Kink dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘ olup ve üç yıldıza mensûbdur ki birine Çi ve birine Kuvi ve birine Kav dirler. Ve bu nâhiyenin toprağında cemî‘-i hubûbât ve sebzevât ve hadrevât cümlesi mevcûd olup ve firâvân olup ve bu nâhiyede Çin Hınk şehri gāyet mu‘teber ve âdemîsi ve bâzârgânı çok bir mu‘azzam şehirdür. Ve bunda Kuy ırmağıyla Yun ırmağı cem‘ olup bunda gümrük

alurlar ki mâl hâsıl olur. Ve bu şehrin hâricinde acîb u garîb bir musanna‘ kulle vardur ki şekli müsenmendür. Her biri bir rûzgâr mukābelesi olup ve fevkānîsinde dokuz hücre vardur ki müttesi‘ü’ş-şekldür. Ve bu kullenin irtifâ‘ı dokuz yüz arşûn olup ve bunun dîvârının taşrasını fağfûrdan yapup üzerine rengârenk çiçekler ve envâ‘-i vuhûş u tuyûr ve acâib ü garâib eşkâl tasvîr itmişlerdür ki âdem hayrân kalur. Ve dâhilini mücellâ ve âyîne-misâl musaykal bir cins siyâh mermerden yapılmışdur ki âyîneden rûşen, insânın sûreti görünür. Ve nerdübânı **[İ, II, 232a]** ortada dîvâra muttasıldur. Ve fevkānîsinde büyüklü ve kücüklü çanlar vaz‘ olunmışdur ki rûzgâr esdikce ol çanlardan acâib ü garâib sadâlar hâsıl olur ki insân acebe kalur. Ve dahi bu kullede tucdan bir azîm sûret vardur ki ol kavm-i ahmâkān[4037] “Bizim tāli‘imiz bu kullede olan tasvîrden gelür” diyü i‘tikād iderler.

El-cibâl: Tavşink şehrinin kurbında Menkisi dağında tūli bin arşûn bir direk vardur ki bu amûda her kim cüz’î dokunsa çan gibi sadâsı çıkar ki vâfir yerden işidilür.

El-enhâr: Yun ırmağı bu nâhiyenin ortasından mürûr ider. Ve Kunkin şehrinin kurbında bir göl vardur, Hoy dirler. Bunun içinde Kuy pâdişâhı turnalar besleyüp mahbûb yerine rağbet iderdi. Zîrâ bunlar turna olan yerde âdemi ömrü uzun olur dirler.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Çink Ku dirler. Buna on dört şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Hayo ve birine Kuki dirler. Ve bu nâhiyenin erâzîsi münbit ve her şeyi çokdur. Ve sularında ve göllerinde balık dahi firâvândur. Ve bunun sığırlarının karnında ekseriyyâ haraze çıkar, kimi büyük ve kimi kücükdür.

El-cibâl: Kuknunk şehrinin kurbında Linksi dağı garbden şarka deryâya varınca mümted olup ve bu dağda birkaç göller vardur. Ve dahi İşvi şehri kurbında Linksi dağı garbında şarka deryâya varınca mümted olup ve bu dağda birkaç göller vardur. Ve dahi İşvi şehri kurbında Tibyan dağının kullesinde yüz altmış istadyom bir meydân vardur. Ve bunun sâhil tarafında birkaç cezîre vardur. Ve bunlarda bir nev‘ otluk olup her ne şekil at yese gāyet yüğrük ve kuvvetlü olur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Tenku dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve eğerçi kara içindedür ammâ cezîre şeklidür. Ve bunun güzel kulleleri ve harâb limanı vardur.

El-bahîra: Lanink şehrinin kurbında Hunk göline temâşâlu su dirler. Ve bunun suyı hem ıssı ve hem soğuk bir gözden kaynayup çıkar. Altıncı nâhiyenin baş şehrine Layko dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin üç tarafını deryâ ve bir tarafını dağlar ihâta itmişdür.

[4037] ol kavm-i ahmâkān H (233[b]) : halk İ (232[a])

El-cibâl: Ve bu şehrin cenûbında olan dağda bir kız kocaya varmayup dâimâ bu dağda gezmekle anın isminden ahz idüp Huvank didiler. Ve ol kız içün bu dağda bir azîm büthâne yapdılar.

El-enhâr: Ve Vumti şehrinin **[234a]** kurbında Vey ırmağı kenârında Hansinyo nâm pâdişâh bir hasmı ile cenk iderken hîle idüp şöyle ki çuvallar içine toprak ve[4038] kum doldurup ve askerinin etrâfına metris idüp bu hîle ile düşmenine gālib olmışdur.

El-cezâir: Ve bu semtlerde cezîreler çokdur ve başları bunlardur ki birine Fuy dirler, garb tarafına düşer. Ve bunda ekin gāyet çok olur. Ve birine Tink Hınk dirler ki Kavosi şehrine karîbdür. Ve bu cezîre kurbında Şiv pâdişâhı beş yüz kadar feylesofı boğdurup helâk itdirmişdür. Zîrâ bu pâdişâh feylesofânı sevmezdi. Ve birine dahi Samvin dirler ki bunda âdem ve gemi gāyet çokdur. Zîrâ Renk boğazından ve körfesinden gelen gemiler bu cezîreye uğramağa muhtâcdur. Ve bundan Korye ve Pekink ve Leya Utonk memleketlerine gemiler bu cezîreden salarlar. Ve bu nâhiyede altun ma‘deni dahi çokdur. Ve on üç kal‘a vardur ki ırmaklar ağzında ve sâhil-i deryâda ve deryânın derin olan yerlerinde vâki‘ olmışdur ki gāyet metîn ve müstahkem ve mu‘azzam ve muhâfazacıları çok kal‘alardur.

Fasl-ı hâmis Hunnan memleketi beyânındadur ki Çin’e tâbi‘dür[4039]

Nehr-i Za‘ferân bu memleketin garbından gelüp şark cânibine revân olur. Ve Şansi ve Pekin memleketlerini fasl ider. **[İ, II, 232b]**

El-hudûd: Ve bunı şarken Nankink ve şimâlen Pekink ve cenûben Hukvan ve garben Sekvan memleketi hadd ider.

El-evsâf: Ve bu Çin halkı bi’l-ittifâk[4040] dirler ki “Bu memleket dünyânın vasatındadur. Ve dünyâda bizim pâdişâhımızdan gayriye pâdişâh dimek yokdur” dirler. Ve kadîmde bu memleket Çin pâdişâhlarının tahtgâhı idi. Ve bu memleketin arâzîsi ve sahrâları ve dağları çokdur. Ve dağlar magrib semtinde vâki‘ olup ve bu dağlardan çok sular neb‘ ider. Ve havâsı latīf ve âbı hafîf ve mu‘tedil olup[4041] ve cemî‘-i hubûbâtı çok ve koyun ve sâir hayvânâtı bî-hisâbdur. Ve envâ‘-i meyvesi hod hisâb ve kıyâsa gelmez. Ve bu memleketde olmadık ve bulunmadık hiçbir meyve yokdur. Ve bu memleketin şehirleri büyük olup ve cümle memleketden ziyâde ırmaklar cârî ve cemî‘-i arâzîlerini saky ider. Ve her şey ki insâna lâzım ve zevke müte‘allikdür, cümlesi bunda bulunur.

[4038] toprak ve H (234[a]) : - İ
[4039] ki Çin’e tâbi‘dür H (234[a]) : mukaddemâ başka pâdişâhlık idi İ (232[a])
[4040] bi’l-ittifâk H (234[a]) : - İ
[4041] ve havâsı latīf ve âbı hafîf ve mu‘tedil olup H (234[a]) : ve havâsı dahi mu‘tedil İ (233[b])

Ve bu memlekete iklîm-i Çin'in bağçesi ta'bîr iderler. Zîrâ her tarafı yeşillik ve ağaclıkdur, şöyle ki bağçeleri içinde gezer kıyâs idersin.

Aded-i ehâlî-yi memleket: Ve bu memleketde beş milyon ve yüz altı bin iki yüz insân vardur.

El-mahsûl: Ve bu memleketde buğdaydan ve pirinçden ve sâir hubûbâtdan iki milyon dört yüz on dört bin dört yüz yetmiş yedi çuval mîrî alınur. Ve ince tülbend ipliğinden beş bin sekiz yüz yetmiş dokuz vakıyye alınur. Ve harîrden iki bin dört yüz seksen dokuz vakıyye alınur. Ve penbeden yapılan çukadan seksen beş vakıyye alınup ve saman demetinden iki milyon ve iki yüz seksen sekiz bin yedi yüz kırk demet mîrî alınur.

Et-taksîm: Ve bu memleket sekiz nâhiye olup ve bunun kal'alarından mâ'adâ yüz aded mu'azzam şehirleri vardur. Evvelki nâhiyenin baş şehrine Kaygonk dirler. Buna otuz sekiz şehir tâbi' olup ve iki kevkebe mensûbdur. Birine Kiv ve birine Kank dirler. Ve bu şehir gāyet büyük ve halkı kemâl mertebe çok ve ma'mûr ve âbâdân ve binâsı gāyet mükellef ve matbû'dur. Ve mukaddemâ bu şehir su içinde kalmış idi, bâ'isi bu ki evâilde bir pâdişâh bunı muhâsara idüp ve niçe zamân çalışup fethinde âciz olmağla nehr-i Za'ferân'dan san'at ile biraz su akıdup ve bu şehir su içinde nâ-bûd ve nâ-peydâ olmış idi. Ve ba'dehû mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmdan bin altı yüz kırk bir sene mürûrında tekrâr bu suyı âhar yere akıdup ve bu şehir açıldıkda müceddeden evvelkinden mükellef ve ma'mûr itmişlerdür ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince doksan sene mürûr itmiş olur[4042]. Ve bu şehir alçakda vâki' olmağla üç tarafını Peyin suyı ihâta itmişdür ki şark ve şimâl ve garbdur. Ve bu ırmak nehr-i Za'ferân'dan bir kısımdur ve nehr-i Za'ferân bi'l-cümle bu tarafa meyl itmesün diyü bir dîvâr sedd itmişlerdür ki mesâfesi yüz seksen arşûndur. Sarf itdikleri sınâyi' vü bedâyi'lerine insân dem-beste ve hayrân kalur. Ve bu şehirde acâib ü garâib binâlar **[234b]** ve kulleler ve sarâylar ve âlî kasırlar ve mükellef türbeler vardur ki bu fenâ dünyâda bu kadar meşakket ve zahmet çeküp ve mâl sarf idüp yapdıkları binâları görenler deng ve hayrân kalur.

El-cibâl: Sink Kink şehrinin kurbında Şiyo dağında bî-nihâye mahbûb sûretler vardur ki görenler hayrân olur. Ve bunda bir mu'azzam kitâbhâne vardur ki içinde kadîm kitâb olup ve ol kitâbın içinde bu dağların içinde olan damarları ve ma'denleri ve

[4042] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince doksan sene mürûr itmiş olur H (234[a]) : ol vakitden işbu hicret-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın bin yüz otuz üç senesine gelince tamâm doksan iki sene mürûr itmiş olur İ (233[a])

her sene ne vâkı‘ât zuhûr idecek ise ol taşların damarlarından istihrâc idüp ahkâm virmesinin tarîkini zikr ider.

El-bahîrât: Ve bu nâhiyede göller dahi çokdur, lâkin ikisi gāyet büyükdür. Birine Leyo dirler, ma‘nâsı “sernigûn ağacı gölü” dimekdür. Zîrâ etrâfı bi’l-cümle sernigûn ağacıdur. Ve birine dahi Kink Nink **[İ, II, 233a]** dirler. Bu gölü donanma gemileri cenk ta‘lîm itmek içün Senga pâdişâhı peydâ itmişdür. Etrâfı hadravât ve cevânibinde mermerden azîm ve bî-nihâye direkler vaz‘ olunup ve ol mermerlerde dünyâda vâki‘ olan sergüzeştler nakş olup rûşen hattıyla ayân u beyân itmişlerdür ki herkes varup okurlar.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Kuyta dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘dür. Ve nehr-i Za‘ferân’ın cenûbında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye kemâ yenbagī mu‘teber ve halkı çok olup ve kemâl mertebe müte‘azzımlardur, şöyle ki bir kimseye belî dimezler. Ve sâbıkan beğler tahtı idi. Ve bu nâhiyede altun elması çok olup ve gāyetü’l-gāye âbdâr ve lezîz enârı dahi olur. Husûsan Kink şehrinin enârı gāyet a‘lâ ve latīf olup ve cevânib-i erba‘ası enâr ağacları ile ihâta olunmışdur.

El-bahîrât: Nan gölü üzerinde gāyet musanna‘ ve garâibâtdan bir köprü vardur. Ve Kuvin gölü etrâfında çok cüllâhlar vardur ki dâimâ bez ve kumâş işlerler. Zîrâ bu gölün suyı, ipeği gāyet güzel ider.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Kankti dirler. Buna altı şehir tâbi‘dür. Ve iki yıldıza mensûb olup birine Pey ve birine Şey dirler. Ve bu nâhiyenin çok yerleri ve düz ve sahrâ ve mahsûli çok ve dağları azdur. Ve bu nâhiyede afnestin dahi çokdur. Ve bunda bir nev‘ kücük balık olur ki ismine hayo dirler. Ma‘nâsı ma‘sûm dimekdür. Ve bu balığı tutdukda ma‘sûm gibi ağlar. Ve bunun şekli timsâha benzer. Bunun yağı âteşe yansa aslâ söğünmez ve üzerine su dökseler ve yâhûd âhar şey ile söğündürmek murâd itseler söğünmek ihtimâli olmayup alev ve şiddeti dahi ziyâde olur. Çâk bi’l-cümle yanup mahv olmayınca söğünmek ihtimâli yokdur. Ve Koynuk şehrinin kurbında bir azîm dağ vardur ve bu dağda mıknatıs çok olmağla “mıknatıs dağı” dirler. Ve Kunk Teyin şehrinin kurbında Nik dağı gāyet yüksek ve sa‘b olmağla bir düşmen havfı oldukda bu dağa çıkup ihtifâ ider. Ve Ko şehrinin kurbında olan Ko dağında Çey pâdişâhı mübâlağa çok mâl defîne idüp ve bu mâlı taşıyan âdemleri ve bennâları bi’l-cümle katl idüp bir oğlancık kalmış idi. Ve ba‘dehû ol oğlan bu mâlın cümlesine mâlik oldı.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Koyhoy dirler. Buna beş şehir tâbi‘dür. Ve bu nâhiye gāyet ucuzlukdur. Ve her mahsûli gāyet çokdur. Ve bu şehrin imtidâd-ı nazîri ve evlerinin binâsı gāyet mükellef ve memdûhdur.

El-cibâl: Key şehrinin kurbında Key dağı bir nâfi‘ ormanlık dağdur. Ve bunun kurbında Çink Nin dağı içinde bir gār vardur. Ve ol gār içinde bir su vardur, her kim bu sudan gasl itse cemî-‘i bedeninde olan kılları dökülür. Ayniyle huzme gibidür.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Huvankink dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Şey ve birine Pey dirler. Ve bu nâhiyenin toprağı güzel ve havâsı latīf ve şimâlen dağlar ve cenûben nehr-i Za‘ferân ihâta itmişdür. Ve bunda insâna nâfi‘ çok akākīr vardur. Ve bu nâhiyede Çiyun şehri gāyet mükellef ve ma‘mûr ve hendeki amîk ve su ile memlû ve içinde balık çok olup ve bu şehirde bir mükellef ve mu‘azzam sarây vardur ki acâibât u garâibât-ı dünyâdan bir binâdur. Ve ismine Bihi Nink dirler. Ve bunun bâ‘is-i binâsı budur ki kadîm zamânda gāyet mâldâr bir kimesne var idi ki bir kız alup gerdek olduğı gice semâya nazar idüp dir ki “Ey semâ senden ne mâl murâd idüp ve ne bir âhar şey murâd iderim. Ve ne bu alduğum kızdan lezzet ve safâ isterim. İllâ şol nesne isterim ki evlâdım olup fenâ dünyâda ni‘am-ı evlâdla muğtenim olup **[İ, II, 333a]** ömrümi şeref-i terbiyetleriyle geçirüp mesrûr u şâdmân olam” dir. Hikmet-i Bârî ile üç oğlu olup **[235a]** her birleri âkıl ve kâmil ve hakîm olmalarıyla ol âdem, evlâdları sürûrına bu sarây-ı acâibi yapdırup eser komışdur.

El-cibâl: Huvanink şehrinin kurbında Tay dağında zamân ile bir azîm zelzele olup ol zelzeleden bir gār-i azîm zuhûr itmişdür ki tūli bin iki yüz arşûndur. Ve içinde bir bulanık su çıkmışdur ki kirecli ve yağlı ve ol mertebe yağlıdur ki kandîle koyup yakarlar lâkin içmesi ağırdur. Ve niçe dağları dahi vardur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine memleket ismiyle Hunnan dirler. Buna on şehir tâbi‘ olup ve bir yıldıza mensûbdur ki ismine Mav dirler. Çin halkı “Bu nâhiye hem dünyânın ve hem Çin iklîminin ortasıdur” dirler. Ve bu nâhiyenin havâsı hûb ve suyı latīf ve şehri azîm ve bâzârgânı çok olup ve bunı Senga pâdişâhı tahtgâh idinmişdür. Dürlü dürlü tasnîfler ve binâlar ve niçe sınâyi‘ler ve bedâyi‘ler îcâd itdirüp ve bir mükellef cebehânesi dahi vardur ki içinde musanna‘ ve acâib ü garâib rasad âletleri çok olup ve muharrir-i bilâd dir ki “Ol âlâtları bi’l-cümle gördüm, şöyle ki bir sahîfenin ortasında hatt-ı nısfü’n-nehâr çizilmişdür. Ve etrâfında taksîm eylemiş ve bu âlet hatt-ı nısfü’n-nehâr ve’l-irtifâ‘ ve’l-inhifâz ve gayri şeyler[4043] almışlar.” Ve bu sahîfenin

[4043] ve gayri şeyler İ (233ᵇ) : - H

yapılduğı târîh mîlâddan bin yüz yigirmi sene mukaddem olmak üzre tahrîr ve beyân itmiş. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin sekiz yüz elli bir sene mürûr itmiş olur[4044]. Ve ol vakitde bir feylesof zuhûr idüp ilm-i nücûmda gāyet mahâreti var imiş. Ol diyârda bir kulle yapdırup ve ismini kulletü'n-nücûm koyup ve içinde bir ilm-i nücûmı rasad itdirüp ve pusulayı dahi ibtidâ bu hakîm îcâd itmişdür dirler.

El-cibâl: Hunk şehri kurbında Kink dağında ıslâh demir ma'deni gāyet çokdur.

El-bahîra: Neyso şehrinin kurbında bir göl vardur ki yaz günlerinde suyı gāyet soğuk ve kış günlerinde gāyet ıssı olur.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Nan Nink dirler. Buna on iki şehir tâbi' olup ve bir yıldıza mensûbdur ki ismine Kink dirler. Ve bu şehir Yev ırmağının garbında vâki' olmışdur. Ve bu nâhiye gāyet ucuzlukdur. Büyük dağlar ve azîm ırmaklar ile ihâta olunmışdur. Ve bu nâhiye Çin'in seddi mesâbesinde olup Hayao pâdişâhı tahtı idi. Ve bunun ehâlîsi agniyâdandur ve bunda laciverd ma'deni vardur. Ve bunda bir ilan olur ki beyâzdur ve bir mikdâr lekesi vardur. Ve bu ilanı şarâb içine ve yâhûd su içine koyup ol suyı veyâ şarâbı aşeresi olana içürseler gāyet nâfi'dür.

El-cibâl: Ve bu şehrin şimâlinde Yev dağı içinde otuz iki kücük göl dahi vardur. Ve dahi Tin dağı kurbında bir göl vardur. Her kim bu gölden içse yüreğinde her ne kadar emrâz-ı muhtelife var ise cümlesinden emîn olur.

El-enhâr: Niyo Hink şehrinin kurbında Nan ırmağında bir kırmızı balık çıkar. Yaz evvelinde çıkup ve ba'dehû cümle gāib olurlar. Nereden geldiklerini ve nereye gitdiklerini kimse bilmez. Lâkin bu ırmağın suyı bulanık olunca karışdırsalar ol balıklar yine gelür. Ve balıklar geldüği gibi ol su kırmızı olur. Ve dirler ki her kim bu balığın kanından alup ayaklarına sürerse su üzerinde **[İ, II, 234a]** yürür, batmaz dirler. Ve dahi Tenk şehrinin kurbında Mihva cezîresinde envâ'-i ezhâr gāyet çok olmağla teferrüc içün bir mükellef sarây binâ olunmışdur. Ve Neyohonk şehrinin kurbında bir kücük su neb' ider. Bu sudan her kim içse ömri uzun olur diyü gāyet i'tibâr ve i'tikād iderler.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Yununk dirler. Buna on şehir tâbi'dür. Ve üç kevkebe mensûb olup birine Keyu ve birine Kink ve birine Ti dirler. Ve bu şehir Ko gölünün şarkındadur.

[4044] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince iki bin sekiz yüz elli bir sene mürûr itmiş olur H (235[a]) : târîhü'n-Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince ol vakitden iki bin sekiz yüz kırk bir sene mürûr itmiş olur İ (233[b])

El-cibâl: Bu Tenk şehrinin şimâlinde Tin Kunk dağını dünyânın ortasında vâki‘ olmışdur dirler. Ve dahi Sen Nik şehrinin kurbında bir yüksek dağ vardur. Ol semtin halkı her ne zamân bu dağın kullesinde bulut görünse elbette yağmur yağar dirler, mücerrebleridür. Ve Kunkşan şehrinin Hunk dağında acâib latīf çâşnili erik olur.

El-bahîra: Ve bu şehrin garbında Si gölünün cevânib-i erba‘asında seyr ve teferrüc içün mükellef sarâylar ve garâib evler ve acâib köşkler ve kasırlar binâ olunmışdur.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Yev dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bir yıldıza mensûbdur ki ismine Kink dirler. Ve bu nâhiyenin toprağı münbit ve havâsı hoşdur. Ve bu şehrin garbında bir göl vardur. **[235b]** Ve şehrin cânib-i şarkında bir hârr su neb‘ ider ki ismine Ven dirler. Ve bunun suyı ba‘zı emrâza devâ vü şifâdur. Hunnan memleketi dahi bu mertebe takrîr ile ihtitâm olundı[4045].

Fasl-ı sâdis Sekvan memleketi beyânındadur ve Çin’e tâbi‘dür[4046]

Çin saltanatı mülhekātından olan Sekvan memleketinin[4047] ma‘nâsı dört su dimekdür. Ve bu memleket memleket-i azîme olup ve gāyet mu‘teber ve makbûl memleketdür.

El-hudûd: Bu memleketi şarken Hukvan memleketi ve şimâlen Şinsi memleketi ve garben Konin Kunk ve Kink tāifeleri ki bunlara Çinîler Seyfan dirler ve cenûben Kuyiko ve Yunnan memleketleridür.

El-evsâf: Kink ırmağı bu memleketi iki kısım ider. Biri şimâl ve biri cenûb ve bu memleket Hindüstân’a karîb olmağla ehâlîsinin tabî‘atleri Hindîlere muvâfık ve karîbdür. Ve Tibet saltanatı ile bu memleketlerin mâbeynlerini Damas dağları fasl ider. Ve bu memleketde mahbûb dağlar ve güzel sahrâlar ve bağ ve bostân ve mezâri‘ ve enhâr ve akākīr ve taşlar ki tabîbler devâ içün isti‘mâl iderler ve emrâz-ı muhtelifeye ilâc olur ezhâr-ı müfîdeye hadd ü add yokdur. Frengistân’a akākīr ekseriyyâ bundan gider. Ve dahi bu vilâyetde bir nev‘ kök bulunur ki ismine sine dirler. Bu kök bu nâhiyeye mahsûs olup âhar arâzîlerde olmaz. Ve olduğı hâlde dahi bundaki hâssa ve fâide anlarda bulunmaz. Ve bu kök dahi iki nev‘ üzre olup bostânîsine sine ve yabânîsine kulin dirler. İçi kırmızıdur ve bostânîsinin içi beyâz olur, kavî ve fi‘li ziyâdedür. Ve bu kök fıstık ağacı olduğı yerlerde çok olur. Bâ‘isi bu kim fıstık zamgı

[4045] Hunnan memleketi dahi bu mertebe takrîr ile ihtitâm olundı İ (234[a]) : H
[4046] ve Çin’e tâbi‘dür H (235[b]) : mukaddemâ başka bir kırallık idi İ (234[a])
[4047] Çin saltanatı mülhekātından olan Sekvan memleketinin İ (234[a]) : Sekvan dimenin ma‘nâsı H (235[b])

damlayan yerde bu ot biter ve yükselmez. Ve bu kök ayniyle ma‘sûm başı mikdârı olur. Ve dahi bu memleketde ravendik gāyet ıslâhî olur. Ve dahi bu memleketde kehribâr olur ki iki nev‘dür. Birinin rengi sarı ve bir nev‘i kırmızıdur ve beyâz dahi olur. Ammâ ol bu vilâyetde olmayup Leh’de olur ve dirler ki bu kehribâr eski fıstık ağacı yere düşer, anda hâsıl olur. Ve dahi bir nev‘ kehribâr dahi olur ki aynî ile ol zikr olunan kehribârlardan fark olunmaz. Ve hattâ **[İ, II, 234b]** samanı bile kaldırur. Ve bu kehribârı fıstık zam‘ından yaparlar ki ol yerlerinden şifâ-yı şeffâfegî görünür[4048].

Et-taksîm: Ve bu Sekvan memleketi on dört nâhiye ve yüz kırk sekiz şehir olup ve sekiz nâhiyesi azîm mükellef nâhiyeler olup zikr olunan şehirlerden yüz yigirmi dört şehir bunlara tâbi‘ olup ve bâkī nâhiyeler kücük olup yigirmi dört şehri müştemildür. Ve bu şehirlerin dördi asker içün olup ve birkaç kal‘aları dahi vardur.

Aded-i ehâlî-yi memleket: Ve bu memleketde iki milyon ve iki yüz dört bin ve yüz yetmiş insân tahrîr olunmışdur.

El-mahsûlât: Pirincden ve buğdaydan ve sâirlerinden altı milyon ve yüz altı bin altı yüz altmış çuval mîrî alınur. Ve ipekden bin beş yüz seksen dört vakıyye ve penbeden on dört bin yedi yüz kırk iki vakıyye ve tuzdan yüz kırk dokuz bin yüz yetmiş yedi kantār alınur. Ve mukaddemâ bu memleketde Huvankçi pâdişâh neslinden iki beğ otururdı ve sonra Şiv pâdişâhının zamânında bu memlekete sefer idüp ve bi’l-cümle bu memleketin zabt idüp Çin’e ilhâk itmişdür. Ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki yüz elli sene mukaddem olup ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz seksen bir sene mürûr itmiş olur[4049].

El-me‘âdin: Ve bu memleketde hadîd ve kalay ve kurşun ma‘denleri ve mıknatıs taşının dahi ıslâhı olur. Ve dağlarında dahi çok tuz kuyuları vardur ki çok tuz hâsıl olur. Ve bu memleketin gün doğrusı semtinde sa‘b dağlar olup ve bu dağları bir cins tāife vardur ki hâkimleri başkadur. Ve ol ismine Kink dirler. Ve bu yerin hâkimi Çin pâdişâhına bir şey virmez. Ve pâdişâh dahi umûr ve ahvâl ve âyîn ve edyân ve bir şeylerine ancak hâkimleri fevt oldukda Çin pâdişâhı bir tâc gönderür. Anlar yeniden kimi hâkim itmek murâd iderler ise ol tâcı giydirüp hâkimleri olur, âdetleri budur. Ve bu tāife Çin halkını vilâyetlerine girmeğe komazlar. Ve bu memleketin yerleri vâsi‘ ve toprağı kavî ve mahsûli çok ammâ kemâl mertebe yolları sarpdur.

[4048] ki ol yerlerinden şifâ-yı şeffâfegî görünür H (235ᵇ) : - İ

[4049] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince bin dokuz yüz seksen bir sene mürûr itmiş olur H (235ᵇ) : bu hisâb üzre hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince dokuz yüz yetmiş bir sene mürûr itmiş olur İ (234ᵇ)

Evvelki nâhiyenin baş şehrine Kinkko dirler. Buna yigirmi dokuz şehir tâbi‘ olup **[236a]** ve binâsı dahi cezîre gibi su içindedür. Ve gāyet mu‘azzam ve mahbûb şehir olup mükellef evleri ve sarâyları ve kusûrları bî-hadd ve lâ-yu‘ad olup ve bâzârgânı dahi vefret ü kesret üzredür. Ve bunun hâkimi Taymenk neslinden olup ol zabt ider. Ve bu vilâyet sarâyının büyüklüği İtalya miliyle dört mîl olup ve dört kapusı vardur. Ve cenûb tarafında olan kapusı gāyet mükellef ve musanna‘ kapudur. Ve bu kapu önünde bir vâsi‘ meydân vardur ki ol meydân ser-â-pâ musaykal taşlarla döşenmişdür. Ve bu şehrin içinde çok sular vardur, şöyle ki içinde kayıklarla gezerler. Ve ağır binâlı köprüler vardur ki görenler üstâdına âferîn der. Ve bu şehrin yedi büthânesi vardur, baş büthânesini Kunk pâdişâhı binâ itdirmişdür. Ve bu şehrin önünde cânib-i şarkında bir düz sahrâ-yı azîm vardur ki mesâfesi üç konakdur. Ve bu yolda yüz köprü vardur ki her biri acâibât-ı dünyâdandur. Ve bu şehirde garâibâtdan bir nev‘ kücük kuş vardur ki ismine tunk hovank dirler. Bu kuşun burnı gāyet kızıldur ve tüyleri gûn-â-gûn elvândur ki garâibâtdandur. Dirler ki bu kuş bir nev‘ çiçekden hâsıl olur ve ol çiçeğin ismine kunk huvank dirler. Ve kendinin çiçek gibi rengi vardur. Dirler ki bu kuşun ömrü ol çiçek ile biledür. Ya‘ni ol çiçek ne kadar yaşar ise ol kuş dahi ol kadar yaşar dirler. **[İ, II, 235a]**

El-cibâl: Kunk şehrinin kurbında olan Çink Kink dağının imtidâdı iki bin istadyom kadardur. Ve Çin kavmi “Bu dağın yukarusında hiç ölmez âdemler vardur” diyü i‘tikād iderler. Ve Gan şehrinin kurbında olan Lunkan dağı gāyet müferrih olmağla Ku pâdişâhı gâhîce gelüp îş u nûş itmek içün bir mükellef sarây yapdırmışdur. Ve Kunk Kink şehrinin kurbında Tuyonk dağı içinde azîmü’l-cüsse âdem kadar maymunlar vardur ki insân kadardur[4050]. Ve bu maymunlar nisâ tāifesine gāyet mâil olup ta‘aşşuk ider. Ve fursat düşürdükde zor ile tasarruf ider. Ve Kuy şehrinin kurbında Pink dağının irtifâ‘ı yüz yigirmi istadyomdur. Ve Kink ırmağının başı bu dağın kurbından neb‘ ve Tunki dağı cânibine revân olur. Ve bu dağın kurbında bir göl vardur, her ne kadar yağmur yağsa aslâ artmaz ve her ne kadar kurak olsa bir katre noksân olmaz.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin baş şehrinin cenûbında Kink ırmağı ki sâir lisânda buna Dimşık ırmağı dirler. Vech-i tesmiye, bu ırmağın suyı, ipeği gāyet güzel ider. Ve Sev ırmağının bir mikdârını Ayvo pâdişâhı tefrîk idüp ve şehri dolandırup ve kusûrını âhar yere akıtmışdur ki tugyân oldukda şehri gark itmeye. Ve Kohı şehrinin kurbında Kev ırmağı ki vardur, ma‘nâsı “iki şey bir oldı” dimekdür. Vech-i tesmiye, ol suda

[4050] insân kadardur İ (234ᵇ) : - İ

şebçerâğ olup gündüz ziyâsı mukarrer ve gice dahi şeb-çerâğın ziyâsı gündüze mu‘âdil olmağla “iki ziyâ bir oldı” dimek ma‘nâsınadur.

El-bahîra: Ve dahi Fuhı şehrinin kurbında Si gölü etrâfı gül ve gülistân ve reyâhîn-i bostân ve lâle ve sünbülistân olmağla etrâfında azîm köşkler ve kasırlar ve acâib sarâylar yapup ol cây-ı ferah-fezâda îş u ışret ve zevk u sohbet iderler. Ve Han şehrinin kurbında Kev ırmağı timurı gāyet keskin itmekle haddâdlar dâimâ âlât-ı kat‘ı bunda suvarlar. Ve bu şehrin şark cânibinde olan Yulı gölüni Şiv pâdişâhı îcâd itmişdür ki gemiler içinde cenk ta‘lîm iderler. Ve dahi Noykink şehrinin kurbında[4051] bir göl vardur ki suyı hârdur. Deryâ medd ü cezr itdikde bu dahi ider. İkinci nâhiyenin baş şehrine[4052] Baononk dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Çenk ve birine Kev dirler. Ve bu şehir Kink ırmağının şarkında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye dağlar ile ihâta olmışdur. Ve bunda misk hayvânı dahi çokdur. Ve bunun kemâl mertebe harîri latīf olur. Ve Çin Nin nâm bir acâib ağac olur kim bir dalının altında iki yüz koyun gölgelenür. Ve Çin Tin dimenin ma‘nâsı “bin yıllık ağac” dimekdür. Ve bu ağac Kin şehrinin kurbında olur.

El-cibâl: Kanki şehrinin kurbında Yunnaya dağı gāyet yüksek olmağla halkı bu dağa bulutlar iskemlesi dirler. Ve Pa şehrinin kurbında Yev dağında **[236b]** cevâhir vardur. Ammâ gāyetü’l-gāye sarp olmağla bir vechle çıkılması mümkin değildür. Lâkin ba‘zı vakitlerde yağmur ziyâde yağdıkda[4053] seyl aşağı indirüp bulurlar.

El-enhâr: Pay şehrinin kurbında Pay ırmağı vardur ki ma‘nâsı “yeter” dimekdür. Vech-i tesmiye, bu ırmak gāyet sür‘ât ve hiddet ile akmağla ol ecilden yeter diyü tesmiye itmişlerdür. Ve dahi bu şehrin cenûbında bir dere vardur, Hay Tink dirler. Mâ‘nâsı “gül deresi” dimekdür. Vech-i tesmiye, bu derenin cümle etrâfı gül ve gülistânlıkdur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine **[İ, II, 235b]** Şunkink dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Senk ve birine Çenk dirler. Ve bu nâhiyenin dağları vâfir ve sahrâları kesîr ve harîri mübâlağa çokdur. Ve altun elması kesîr ve uskur çenesi vâfir ve bir cins kestanesi olur ki ağzına aldıkda lezzeti gûyâ ağzına şeker almış gibi lezzet virür. Ve bu kestâne dahi bu nâhiyeye mahsûs olup âhar yerlerde olmaz.

[4051] şehrinin kurbında İ (235ᵃ) : - H
[4052] baş şehrine İ (235ᵃ) : - H
[4053] yağmur ziyâde yağdıkda H (236ᵇ) : - İ

El-cibâl: Ve bu şehrin kurbında olan Ko dağı ormanlık olup içinde altun elması bî-nihâyedür. Ve Si şehrinin kurbında Nanmin dağının on iki kullesi ve on iki tuz kapusı dahi vardur.

El-enhâr: Ve dahi Kungan şehrinin kurbında Kuvin ırmağı dağlardan gelür ve bu su ile gûn-â-gûn cevâhir taşlar gelüp alurlar. Ve bu su şehre gelince otuz altı uçurum yerlerden atlayup gelür ve her birinde azîm sadâlar virür ki işidenler acebe kalup vehm alur. İki sâ‘at yerden sadâsı işidilür[4054]. Ve bu şehrin kurbında Tio nâm bir hârr su vardur ki ma‘nâsı “süt suyı” dimekdür. Vech-i tesmiye, bunun ta‘mı hemân süte benzer. Dördünci nâhiyenin baş şehrine Sivku dinüp buna dokuz şehir tâbi‘dür. Ve bu şehirde gāyet çok bâzârgân olur. Zîrâ bundan iki nehr-i azîm mürûr ider ki birine Kink ve birine Mahu dirler. Ve bu iki sular sebebiyle çok gemiler ve bâzârgânlar gelüp ve giderler. Ve bu şehrin halkı gāyet ganîler olmağla acâib mükellef sarâylar ve mürtefi‘ kasırlar ve âlî köşkler ve garâib binâların haddi ve hisâbı yokdur. Ve dağları dahi çok olmağla mezâri‘i azdur ammâ gāyet münbitdür. Ve bu nâhiyede kalın kalemler olur ki Hind kalemlerine müşâbihdür. Ve dahi Leyki yemişi ve tūtī kuşı ve envâ‘-i tuyûr dahi gāyet çokdur. Ve bir nev‘ kuş vardur ki anı tutup bir âhar yere götürmek murâd itseler feryâd ve feza‘ idüp lisân-ı hâl ile “Niçün beni mekânımdan cüdâ idersin?” diyü ağlar ve ba‘dehû bir âh-ı sûz-nâk çeküp cân teslîm ider.

El-cibâl: Baş şehrin cenûbında Şakink dağı vardur, ma‘nâsı “taşdan dîvâr” dimekdür. Vech-i tesmiye, bu dağ niçe depeler ile dîvâr gibi çevrilmişdür.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Seyhovin ve yâhûd Hunk ırmağı büyük ırmakdur ve bu ırmak dağdan akup bir mevzi‘a atılur ki düşdüği yerde gāyet sadâ virür ki aynî ile gûn-â-gûn çanlar sadâsı gibi sadâlar virür. Ve bu nâhiyede bir büyük göl vardur ki tūli yüz istadyom olup ve etrâfı orman ve gāyet büyük ve müntehâ ağaclar vardur ki insân hayrân olur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kunk Kink dirler. Buna on dokuz şehir tâbi‘ olup gāyet müzeyyen ve mükellef ve mahbûb ve şehirdür[4055]. Ve musannif-i kitâb dahi dir ki “Bütün Avrupa’da ve memâlik-i Çin’de mahbûb u mergūb şehir add olunmak lâzım gelse ibtidâ medh olunan işbu şehirdür. Ve bu şehir azîm bir dağın gölgesinde vâki‘ olup uzakdan görünür. Hüsn-i manzarı bu mertebedür ki gözler lâ-teşbîh cennet gibi bir ayak evvel varup girmesine ârzû idüp cân atarlar. Ve bu şehrin binâları ve sâir ahvâl garâibleri dil ile takrîr ve kalem ile tahrîr mümkin değildür. Ve bu şehirde bir çiçek

[4054] iki sâ‘at yerden sadâsı işidilür H (236ᵇ) : - İ
[4055] tâbi‘ olup gāyet müzeyyen ve mükellef ve mahbûb ve şehirdür H (236ᵇ) : tâbi‘ olup İ (235ᵇ)

vardur ki ismine mutenk dirler. Gāyet latīf ve garîb çiçekdür. Ve dahi leylki nâm bir yemiş olur ki gāyet latīf ve lezîz olmağla pâdişâhlarına götürürler. Ve bunda balık ve kaplumbağa dahi çok olur. Ve ol diyâr halkı kağlumbağayı sevüp ri‘âyet [ve] i‘tibâr iderler ve mübârek ve meymûn add ider. Ve bu nâhiyenin havâsı gāyet hûb olmağla âdemleri dahi mahbûb ve ten-dürüst olup ve sahîhü’l-mîzâc olurlar.

El-cibâl: Fev ırmağı kenârında olan dağda **[237a]** bir tasvîr vardur ki ismine Fi dirler, şöyle ki bu tasvîri diz üzerine oturdup ve ellerini kavuşdırup böyle tasvîr itmişlerdür ki ve ol mertebe büyük tasvîrdür ki iki mîl kadar yerden **[İ, II, 236a]** bu sûretin gözleri ve burnı fark olunur. Ve bu sûrete bakup ta‘accüb idenlere dirler ki “Bu sûrete ne ta‘accüb idersiz? İskender-i Zülkarneyn’in Anu nâm dağda tasvîr itdüği sûrete ta‘accüb itmek gerekdür ki ol tasvîr bir eli içinde bir şehr-i azîm tutup ve bir elinde bir nehir ile bir göl tutar” dirler. Ve bu tasvîri yapanın ismine Deyno İstirato dirler. Ve dahi Hu şehrinin kurbında Lunk Mun dağında bir büyük puthâne ve bir büyük ve acîb tasvîr ve bir büyük kitâbhâne vardur ki içinde otuz bin kitâb vardur. Ve dahi Pekink suyı şehrinin kurbında Futin dağında çok tuz kuyuları vardur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Kunk Menkihu nâm bir dere vardur. Ve bu derenin havâlîsinde bir su atılur ki beş yüz arşûn irtifâ‘ı vardur. Ve garîb u acîb âvâze ve sadâsı vardur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Kuyku dirler. Buna on iki şehir tâbi‘dür. Ve iki yıldıza mensûb olup birine Kin ve birine Çi dirler. Ve bu şehir Kink ırmağı şimâlinde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin bâzârgânı kesret ü vefret üzre olup ve halkı ganî ve dağları çok ve âdemleri haşînü’t-tab‘ ve mağrûr ve âsîlerdür ki kimseye itā‘atleri yokdur. Ve bu nâhiyede tuz kuyuları dahi çokdur. Ve altun elması ve ağac kavunı ve keklik ve misk hayvânı vâfirdür.

El-cibâl: Kuy şehrinin kurbında şimâl tarafında Keyka dağının kullesinde Yufu şehzâdesinin ta‘accübâtdan olan binâları bâkīdür. Ve Fuhi Kink ırmağı kenârında bir dağ vardur ki ancak bir yolu vardur ve gāyet yokuş ve sarpdur. Ve zirve-i cebele çıkınca ol yokuşun irtifâ‘ı üç yüz yigirmi istadyomdur ki iki yüz on mîl ider. Ve dahi Van şehrinin kurbında Tulya dağı dahi gāyet yüksek dağdur ve hattâ dirler ki kuşlardan bir tuyûr bu dağın kullesine çıkmış değildür. Ve dahi bu şehrin kurbında Si dağında Sunga pâdişâhının gars itdirdüği bağçesi bâkīdür ki misli nâdirâtdandur. Ol bağçe içinde bir göl vardur ki etrâfı gül ve gülistân ve reyâhîn ve çemenistân ile ile’l-ân ma‘mûr u âbâdândur.

El-enhâr: Ve bu şehrin şarkında olan Çink ırmağının başı Çink Ayon gölünden çıkar. Ve bu göl dört kûşeli murabba‘ vâki‘ olup devri dört yüz istadyom kadardur. Ve bu gölün suyı gāyet beyâz ve berrâkdur. Ve dahi Ta şehrinin kurbında Van Kink gölünün etrâfı ormanlık olup lâkin ekseri meyve ağaclarıdur. Ve bu semtde tuz kuyuları dahi çokdur.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Kunkgan dirler. Buna iki şehir ve birkaç kal‘a tâbi‘dür. Ve bu kal‘alar bu memleketin miftâhıdur. Ve bunda Suku nâm bir râsıd peydâ olup mevlûdı Şebhiyun şehrinden olup çok eserleri olup ve hâlâ müte‘ârif ve meşhûrdur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin baş şehrinin kurbında olan nehir, şark tarafına geçüp ve Ba ırmağına munsab olur ve ba‘dehû ikisi bir yere gelüp Kun Kink ırmağına karışur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin baş şehrinin kurbında Kunk Tunk dağı gāyet mu‘azzam dağdur ki imtidâdı Damas dağlarında nihâyet bulur. Ve Şemvin dağı Seygan ve Boytiyan memleketlerini hadd ider.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Maho dirler, yalnızdur. Ve lâkin buna tâbi‘ çok kal‘alar vardur. Ve bu şehri Hayao pâdişâh Hind’e sefer itdüği zamân binâ itmişdür ve ismini Maho koyup ma‘nâsı at dimekdür. Vech-i tesmiye, bunı binâ itdikde göl içinde ecderhâ sûretlü bir at görmekle ol cihetden maho komışdur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede bir müntehâ dağ vardur ki ismine Kink dirler. Vech-i tesmiye, bunun **[İ, II, 236b]** zeylinde bir su akar, gāyet sâfî olup aynî ile âyîne gibi görünür. Ve belki âyîneden musaffâ gösterür. Ve Maho şehrinin kurbında Talo dağı vardur ki ma‘nâsı “büyük geyik” dimek olur. Vech-i tesmiye, bu dağda gāyet büyük geyikler olup ve gāyet çokdur.

Nevâhî-yi tâbi‘: Ve bu memlekete tâbi‘ olan[4056] altı kücük nevâhînin evvel nâhiyesinin baş şehrine **[237b]** Tunk Kuvin dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bunun dağları az ve suları vâfir ve havâsı latîf ve toprağı münbitdür. Ve bunda şeker kamışı ve kestane ve erik gāyet çokdur ammâ bunlar mukaddemâ şeker yapmak bilmezlerdi. Ve ba‘d-i zamân bir Hindî’den öğrenmişlerdür. Ve hâlâ her vilâyetlerinde şekerhâneleri olup mübâlağa şeker çıkarurlar. Ve bâ‘isi bu idi ki bu vilâyete bir Hindî gelüp kendüsi yorgun olup bir şeker kamışı tarlası kurbında yatup uyurken eşeği boşanup ve eşeklik idüp ve[4057] şeker kamışı tarlasına girüp yer iken sâhibi üzerine gelüp görür ki bir Hindî yatup uyur, fakīri uyandırup ve iki ellerini muhkem bağlayup keşân-ber-keşân hâkime

[4056] nevâhî-yi tâbi‘: Ve bu memlekete tâbi‘ olan H (237[a]) : - İ
[4057] boşanup ve eşeklik idüp ve H (237[b]) : - İ

götürürken her ne kadar tazarru‘ ve niyâz itdiyse ol kamış sâhibinin gazabı sâkin olmayup ve âkıbet didi kim “Beni hâkime götürme, bu kamışdan sana bir kâr öğreteyim ki hezâr-bâ-hezâr bu zarar[dan] ziyâde fâide görüp ve mâl-ı firâvâna mâlik olasın” didikde ol tarla sâhibi bu şîrîn sözi işitdikde râzı olup oyuna getürdi. Ve ol Hindî dahi şeker yapmasını ta‘lîm idüp ve ba‘dehû birbirlerinde görüp bütün memâlik-i Çin’e münteşir oldı.

El-cibâl: Kunk Kink şehrinin kurbında Kuven dağında nuhâs ma‘deni vardur ve Kuki şehrinin kurbında Çi Şirun acâib ormanlar ve latīf sular ve envâ‘ taşlar vardur.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Mumi Kav dirler. Buna üç şehir tâbi‘dür. Ve Kepenk ırmağı iki fırka olup bu nâhiyeyi ihâta ider. Ve Huvan nâm göl dahi baş şehri ihâta ider ve bunun üzerinde birkaç mükellef köprüler vardur.

El-cibâl: Kumuyi dağı Min dağından bir kısım olup mesâfesi altı yüz istadyomdur. Ve bu şehrin garbında Bi Nink dağının kullesinde gice ile azîm rûşenlik ve aydınlık zâhir olur ki gûyâ mumlar ve meş‘aleler yanmışdur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Kiyatenk dirler. Buna altı şehir tâbi‘dür. Ve bunun gölleri ve ırmakları mahbûb ve pirinci gāyet çok olur. Ve Kink ırmağının kurbında misk hayvânı bî-hadd ve lâ-yuaddur.

El-cibâl: Nink şehri kurbında Yunk dağı gāyet yüksek olup bunda yigirmi kadar mağaralar vardur ki her biri gûyâ evdür, şöyle ki üstâd elinden çıkmış gibi matbû‘ ve mergūbdur.

El-enhâr: Kiya Tink şehrinin şimâlinde ve kurbında Kevkonk ırmağı vardur, ma‘nâsı “oğlan ağlar” dimekdür. Ve bu ırmağın kenârında bir âvret dururken nâgâh kulağına bir ma‘sûm giryesi ilkā olur. Varup gördükde kamışlar içinde bir ma‘sûm yatar ve yatduğı yerde her kamışın kalunluğı ol ma‘sûm kadar var ve ol ma‘sûmı alup terbiyet eyler. Vaktâ kim büyüdi, gitdikce devleti ve izzeti artup âkıbet bu vilâyete hâkim oldı. Ol ecilden bu ırmağa Kevkonk tesmiye olundı. Ve Laykink şehrinin kurbında Huy cezîresi kurbında ve içinde azîm müntehâ kamışlar olup ve ol kamışlıkda envâ‘-i ezhâr çokdur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Kuyunk dirler. Buna iki şehir tâbi‘dür ki birine Yukink dirler. Bunun kurbında bir göl vardur, Yunnan dirler. Ve bu şehirden **[İ, II, 237a]** bir hakîm zuhûr itmişdür ki ismine Huvanşiyo dinüp bu hakîm ilm-i kimyâyı kemâliyle bilüp halka ta‘lîm itmişdür. Ve ol hakîmin vakti Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan iki bin beş yüz sene mukaddem idi ki ol vakitkden târîh-i İslâm’ın işbu bin

yüz kırk üç senesine gelince dört bin iki yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[4058]. Yunnan gölü dahi bu şehrin kurbındadur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Leyoko dirler. Buna üç şehir tâbi‘dür. Ve bu şehrin şimâlinde Kink ırmağı mürûr idüp ve gāyet mükellef ve mahbûb şehirdür. Ve bunda laceverd ma‘deni dahi çokdur. Ve şarken dahi iki ırmak mürûr idüp ikisi bir yere geldikde bir azîm göl olur. Ve bunun üzerinde Senga pâdişâhı azîm binâlar ve sarâylar ve kasırlar binâ itmişdür.

El-cibâl: Ve bu şehrin cenûbında Bavo dağı vardur, havâsı gāyet latîf olmağla ol semtin halkında hummâ marazı olmaz ve harâret zu‘mları dahi olmaz ve nâdir vâki‘ olur. Lâkin mart ayında bir âdemi hummâ tutsa ol âdem gayri halâs olmayup helâk olur dirler.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Paku dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bunun garbında Tibet vilâyeti gāyet karîbdür.

El-cibâl: Nenkşan şehrinin kurbında Munk dağının beş kullesi vardur. Ve bu dağa kudret helvâsı yağar ve dahi **[238a]** Yunk Kink şehrinin kurbında Kunk Lay dağında aslâ kar eksik olmaz. Ve bu on dört nâhiyeden mâ‘adâ dört askerî şehirleri dahi vardur ki bunlardur: Birine Tunk Kuvin ve birine Umunk ve birine Usa ve birine dahi Kin Huyunk dirler. Ve bu şehirlerde askerî tāifesi olup gayri kimse olmaz. Ve bunlarda olan askerînin birisi mürd olsa yerini oğluna virüp yerini kimseye virmezler. Ve bu şehirlerin âdemleri kemâl mertebe şecî‘ ve bahâdurlardur, şöyle ki bunlar şecâ‘atle ma‘rûf ve meşhûrlardur. Evvelki şehirlerin kurbında Lunk dağı olup mürûr iden ırmağa Kin Sa dirler. Ve bu dağda ve ırmakda çok altun bulurlar. Ve ikinci şehir dağda olup atmaca kuşı gāyet çokdur. Ve üçünci şehrin cümle ormanları fıstık ağacı ve dördünci şehirde keklik mübâlağa çokdur. Ve bu nâhiyede bakla ve böğrülce dahi gāyet çok olur.

El-cibâl: Ve bunda Ulunk dağı ve Usa şehrinin kurbında Tayin ve Muvin dağları gûyâ mu‘allak durur gibi görünürler. Ve dahi Kin Hubunk şehrinin kurbında Utonk dağının başı gāyet eğri olup şöyle ki deve boynu gibi eğridür.

El-enhâr: Ve dahi Kinsa suyı ma‘nâsı “tir suyı” dimekdür. Bundan çok altun kumı çıkar. Ol ecilden ehâlîsi gāyet zengindür. Ve bu memleketi hıfz içün cenûb tarafında birkaç kal‘alar binâ olunmışdur.

[4058] ki ol vakitkden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört bin iki yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (237[b]) : ve bu hisâb üzre hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince dört bin iki yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (237[a])

Evsâf-ı kılâ‘: Ol kal‘aların birine Pu kal‘ası dirler ki[4059] bundan gergedân ve bal mumı çok olmağla ol ecilden ehâlîsi gāyet zengindür. Zîrâ gergedân boynuzı Çin iklîminde ve Hind’de ve Yaban cezîresinde gāyet makbûl ve mu‘teberdür. Ve birine dahi Yunk Menk kal‘ası dirler. Bunda altun elması mübâlağa kesret üzre olup ve atları dahi gāyet yüğrük olur. Ve birine dahi Veymoy kal‘ası dirler. Bunda gice ile bülbül sadâsından âdem uyhu yüzüne hasret olur. Ve birine dahi Tin Şiyon kal‘ası dirler. Bunda balık çok olup ve dağında ve sahrâsında misk hayvânı bî-hadd ve lâ-yu‘addur. Ve bunda saçaklu tavuklar dahi çokdur. Ve bu tavuklar bizim tavuklardan ufak ve ayakları kısa olur. **[İ, II, 237b]** Ve bunların derisini yüzüp tabâgat iderler. Ve bunun kürki gāyet matbû‘ ve makbûl ve bahâsı girândur. Zîrâ bunun kürküni kibârlar giyerler[4060]. Ve dahi bunda Ka nâm otluk dahi çokdur. Ve birine dahi Teyki kal‘ası dirler. Bunun dağlarında ve etrâfında güzel ve mahbûb inekler olur ki aynî ile Tibet ineklerine müşâbihdür. Ve bu ineklerin kuyrukları at kuyruğı gibi kalın ve uzun olup bunların kuyruklarından tuğlar ve kaliçalar yaparlar ki bundan olan kaliçalar harîrden dahi latīf olmağla gāyet makbûl ve mu‘teberdür[4061]. Ve bunda lâceverd ma‘deni dahi vardur. Ve toprağı latīf ve havâsı hûb ve sağdur. Ve bu semtde bir vezîr oturup hıfz u hırâset-i memleket ider, şöyle ki bi’l-cümle bu memleket hükûmeti ve muhâfazasıyçün müstakil olup ve bu vezîrin mesârifi ve matbah harcı mukābelesinde bir milyon guruş ta‘yîn olunup ve cemî‘-i mâl defterdâra müfevvazdur.

El-cibâl: Ve dahi Bink Kay şehrinin kurbında Peyku dağının karından ehâlîsi gelecek sene ucuzluk veyâ kaht olmasına istidlâl idüp ana göre tedârük görürler. Ve istidlâl ve mücerrebleri budur ki eğer kış mahallinde ol dağın karı bir mikdâr münhal olup erir ise ucuzluk olur dirler. Ve eğer erimez ise hâli üzre kalur ise bu sene kaht olur dirler. Ve hikmet-i Hakk ile öyle oluyorur, mücerrebleridür. Ve Kin Kank şehrinin kurbında Teyisa dağında bir nev‘ taş olur ki bundan hadîd çıkarırlar. Ve Sekvan memleketi ta‘rîfini bu mertebe iktifâ idelim.

Fasl-ı sâbi‘ Hunkunk memleketi beyânındadur ki Çin’e tâbi‘dür[4062]

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Hunnan ve cenûben Kunk Tunk ve garben Sekvan ve şarken Kinksi ve Nankink memleketi hadd ider.

[4059] ol kal‘aların birine Pu kal‘ası dirler ki H (238[a]) : - İ
[4060] zîrâ bunun kürküni kibârlar giyerler H (238[a]) : - İ
[4061] latīf olmağla gāyet makbûl ve mu‘teberdür H (238[a]) : latīf olur İ (237[b])
[4062] ki Çin’e tâbi‘dür H (238[a]) : mukaddemâ başka bir kırallık idi İ (237[b])

El-evsâf: Ve bu memleketin havâsı gāyet rûh-fezâ ve ferah-fezâ ve dil-güşâ olup ve sahrâları vâsi‘ ve hâki kemâl mertebe münbit ve suları sâfî olup ya‘ni âmmeten bağ u bağçe ve mezâri‘lerini saky itmekle yağmura hâcetleri yokdur. Ve Kink ırmağı bu memleketi **[238b]** bu memleketi iki kısım itmişdür ki biri şimâlî ve biri cenûbîdür. Ve zamân-ı kadîmde bu memleket sâhib-i kuvvet büyük pâdişâhların tahtları idi. Zîrâ bu memleket iklîm-i Çin’in kileri ve anbârı gibidür. Ve bunun zahîresi etrâf-ı memleleketleri kandırur. Ve bu memleketin sularında olan envâ‘ balıklar ve mezâri‘inden hâsıl olan pirinç ve arpa ve buğday ve sâir hubûbât ve sebzevât hisâb u kitâba gelmez.

Et-taksîm: Ve bu memleket on beş nâhiye ve yüz sekiz büyük şehri müştemil olup ve bunlardan mâ‘adâ iki nâhiye ve birkaç kal‘alar dahi bu memlekete tâbi‘ olup ve lâkin hâkimleri başkadur.

Aded-i ehâlî: Ve bu memleketde dört milyon ve sekiz kerre yüz bin ve otuz üç bin beş yüz doksan insân vardur. Ve bu memleketde Taymenk ve Hunkvuy pâdişâhları nesillerinden üç yüz bin âdem hâsıl olup bunların cümlesi Tatar ile cenkde helâk olmışlardur.

El-mahsûlât: Ve bu memleketde pirincden ve buğdaydan ve sâirlerden iki milyon ve yüz altmış yedi bin beş yüz elli yedi çuval mîrî alınur. Ve harîrden on yedi bin dokuz yüz yetmiş yedi top harîr mîrî alınur.

Evvelki nâhiyenin baş şehrine Vukink dinüp buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve kadîmden bu şehir taht olmağla dâhili ve hârici ma‘mûr ve azîm mükellef binâlar ve sarâylar vardur. Ve bu şehrin dâhilinde Taymenk pâdişâhının bir sarâyı vardur ki metânet ve istihkâmda ve sınâyi‘ vü bedâyi‘de garâibât-ı dünyâdandur ki Kink ırmağının cenûbında vâki‘ olmışdur. Ve bu ırmak ol mertebe azîm **[İ, II, 238a]** ırmakdur ki niçe yerlerden halîc[4063] tefrîk idüp âhar mevzi‘lere akıtmışlardur ki her birlerinde büyük gemiler gezer ve her ayırup akıtdıkları yerlerde olan sedd ü bendlerin sınâyi‘ vü bedâyi‘ine akıllar hayrân ve fikirler ser-gerdân olur. Ve bu nâhiyenin toprağında ve dağlarında billûr ma‘deni ve dahi ka didikleri ot bî-nihâyedür. Ve bu nâhiyede kamışdan ve yaprağından acâib kâğıtlar yaparlar.

El-cibâl: Ve bu şehrin kurbında Takvon dağının taşı ve toprağı umûmen altuna müşâbihdür. Ve yine bu şehrin kurbında Lunkçun dağında bir garîb ve meşhûr mağara vardur. Ve dahi Hinkva şehrinin kurbında Kunk dağında bir göl vardur ki suyı gāyet

[4063] halîc H (238ᵇ) : - İ

siyâhdur, şöyle ki hemân mürekkeb gibidür. Ve Geygevon nâm bir dağ vardur ki ma‘nâsı dokuz sarây dimekdür. Ve bu sarâyları Senga pâdişâhı evlâdları içün yapdırup ve her birlerine hâceler tayîn idüp okuyup ve yazup ma‘rifet tahsîl iderlerdi. Ve dahi Takı dağında bir su neb‘ ider ki dört bin arşûn kadar bir uçurum yerden atılur.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Han Nink dirler. Ve buna bir şehir tâbi‘dür. Ve bu şehrin dâhilinde çok göller vardur ki her birinde büyük gemiler gezer. Ve ırmaklarına duhûlleri olmağla ırmaklarıyla dahi çok gemiler gelüp ve giderler. Ve bunun ırmağına Hılan dirler, Kink ırmağına karışur. Ve bu şehrin âdemleri gāyet ganîlerdür. Ve bu nâhiyede cemî‘-i tuyûr mevcûd olup ve cümle meyve nev‘i ve sebze kısmı dahi kesret ü vefret üzredür. Ve bu şehrin binâsı gāyet müferrih olup şöyle ki gûn-â-gûn köşklerin ve kasırların haddi ve hisâbı yokdur. Ve bunda bir yüksek kulle vardur ki ismine Seluhva dirler. Ma‘nâsı enâr çiçeği dimekdür ki resmi ve tarzı enâr çiçeği gibidür. Hikâyet olunur ki vech-i tesmiye, bir zamân ile bir gelin, kāin-anasına bir tavuk pişirivirüp yedikde kāin-anası helâk olur. Akrabâsı “Sen bunu zehirledin” diyü hâkime götürdüklerinde ol gelin huzûr-ı hâkimde “Ben zehirlemedim” diyü çendân gılâz u şidâd yemîn idüp lâkin yemînine kimse i‘timâd itmeyüp ve hâkim dahi “Varun bunı salb eylen!” diyü emr eyler. Ve ol gelini asmağa götürürler iken bir kuru enâr ağacına râst geldiklerinde ol gelin hemân enâr ağacına yapışup dir ki “Ey enâr! Eğer benim suçum var ise böyle kuru kal ve eğer suçum yok ise yeşil ol, çiçek ver!” didikde emr-i Hakk ile ol kuru ağac fi’l-hâl yeşillenüp ve çiçek virür. Ve halk bu ibreti görüp vâle vü hayrân oldılar. Ve ol gelini koyıvirüp rûzgâr ile bu kıssa yâd olmak içün işbu kulleyi enâr çiçeği resminde binâ itdiler.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Kukin dağı vardur ki ma‘nâsı dokuz kız dimekdür. **[239a]** Ve bu dağda mukaddemâ dokuz kız yalnız kalmışlar idi. Ve bu kızlar kimyâ bilürlerdi. Ve bu kızlar ilm-i kimyâ bildikleri içün böyle tesmiye itmişlerdür. Ve bu semtde yine Kukin ismiyle bir büyük göl dahi vardur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Sink Nik dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Pey ve birine Kin dirler. Ve bu şehir Han ırmağının kenâr-ı garbında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye dağlar içindedür. Ve bu şehir mukaddemâ Taymenk pâdişâhının tahtgâhı idi. Ve bu nâhiyenin toprağı ve kumları içinde bî-hadd altun bulunur. Ve lâceverd ma‘deni dahi vardur ve kerestesi dahi çok ve hem makbûldür. Ve Kan ırmağı üzerinde Suksan nâm bir azîm, mükellef köprü vardur ki Kuy nâm bir beğ binâ itmişdür.

El-cibâl: Kiven şehrinin kurbında Votenk dağı gāyet mu‘azzam ve müntehâ dağdur ki bunda **[İ, II, 238a]** otuz kulle ve etrâfında otuz altı kücük dağlar ve yigirmi dört göl vardur. Ve bunda bir büyük büthâne vardur ki içinde tenâsühî tāifesi mekân tutmışlardur. Ve bu tāife bundan akdem Key Kiyan memleketinde Tin dağında sâkin olurlardı. Ve ba‘dehû gelüp bunda gelüp işbu büthâneyi mekân ittihâz idinmişlerdür. Ve dahi Kev dağında kamış üç yıl ma‘mûr olup ve ba‘dehû kuruyup yine tâzesi çıkar.

El-enhâr: Baş şehrin cenûbında olan Sink ırmağında bir hayvân olur ki ayniyle ata benzer. Ancak farkı, bunun arkasında balık gibi pulları vardur ve ayakları ve tırnakları pârs gibidür. Ve bu gāyet mehîb ve yaramaz olup ve bu hayvân ekseriyyâ güz zamânında çıkar. Ve Nankank şehrinin kurbında olan Kink gölüne bir kimse ayağıyla ursa ol gölün suyı dokunan yer top top kabarup ve ba‘dehû çıbanlar hâsıl olur. Ve sonra yine ke’l-evvel iyi olur. Ve bu şehrin garbında Keyanok nâm bir cezîre vardur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Teygan dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Ti ve birine Kink dirler. Ve bunda bir cins arıdan bir cins kücük beyâz kurdlar olur. Arı gibi kücük gömeç yaparlar. Ancak yapdıkları gömeç mum olur. Ammâ bunun mumı gāyet makbûl ve bahâlıdur. Zîrâ yandıkda gāyet güzel râyihası çıkar, anın içün behâlıdur. Ve bu nâhiyenin büyük dağlarının birine Tahonk ve birine Tunk Tink dirler. Ve Yunk Menk şehrinin kurbında bir büyük göl vardur ki yüz seksen istadyomdur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Huvank Kuy dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Kink ırmağının şimâlinde vâki‘ olmışdur. Ve bunun halkı gāyet çok ve bâzârgânı vâfirdür. Ve bu nâhiyede bir cins ilan olur ki cüzzâm marazına ve frenk zahmetine bununla ilâc iderler. Ve bu nâhiyede beyâz efnestin dahi olur ki etıbbâ indinde gāyet mu‘teber ve makbûldür.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Pavo dağında bir nev‘ kücük taşlar olur ki güneşe karşu kıpkırmuzı olur. Ve ba‘zısı dahi sarı olur. Ve kaldırup gölgeye kodukda yarım sâ‘atden sonra yine evvelki hâline varur. Ve eğer güneşden kaldırup bir karanlık yere konsa yarım sâ‘at kadar ziyâ virüp ve yine ke’l-evvel olur. Ve Huvank Kuy şehrinin kurbında Suku dağından ve depesinde bir mükellef büthâne vardur ki dört makbûl ve hâzık hekîm hâtırı içün bünyâd olunmışdur. Ve kurbında bir mükellef ve mu‘azzam kulle binâ olunmışdur ki dokuz kapusı vardur.

El-enhâr: Key ırmağı şehrin kurbından çıkar. Vev gölü ma‘nâsı cenk dimekdür. Vech-i tesmiye, mukaddemâ bu göl içinde gemiler cenk ta‘allüm iderlerdi. Ve Kin Savi kurbında bir su neb‘ ider ki ismie Leyo dirler. Gāyet latīf ve tatlu sudur. Ve dahi bunun

kurbında bir cezîre vardur ki ismine Gabkavi dirler. Ma‘nâsı beyâz kaplumbağa dimekdür. Vech-i tesmiye bir zamân ile bir şecî‘ âdem biraz âdem ile cenk idüp düşmenlerinin kesretlerinden nâşî bunı zebûn itmeleriyle bu göle düşürüp ve düşdüği birle yerle bir beyâz kaplumbağa zuhûr idüp ve ol bahâdurı arkasına alup suyun öte tarafına geçirmişdür. Ve hattâ bu âdem ölünce ol kaplumbağayı beslemişdür diyü meşhûrdur. Ol ecilden bu semtin âdemleri kücük kaplumbağaları evlerinde besleyüp ve gāyet ri‘âyet **[239b]** ve i‘tibâr iderler.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Kinkav dirler. **[İ, II, 239a]** Buna on iki şehir tâbi‘ olup ve mukaddemâ bu şehir Ko pâdişâhının tahtı olmağla güzel sarâylar ve binâlar ve evler vardur. Ve bâzârgân yatağı ve ucuzluk ve insâna lâzım olan şeylerde bulunmadık hiçbir şey yokdur. Ve bunda bir nev‘ ot vardur ki ismine bin sene otluğı dirler ki gāyet çok dayanır. Ve bu otdan bir mikdâr su içine koyup ve ol otun suyuyla sakalını boyasalar siyâh olup vâfir zamân siyâhlığı zâil olmaz ve ömri dahi ziyâde olur diyü i‘tikād iderler. Ve bu nâhiyede altun elmâsı dahi çokdur. Ve bu nâhiyede bir cins taş olur ki mürekkebe katsalar gāyet siyâh ve mücellâ olur.

El-cibâl: Kank Nik şehrinin kurbında Fik dağında fasl-ı harîfde ve rebî‘de kat‘â rûzgâr esmez ammâ yaz günlerinde mağaralarında azîm rûzgâr eser. Ve dahi Kuygan dağı Kink ırmağı içine girüp etrâfını ol su ihâta itmişdür ki bu mahalli geçince gemiler azîm zahmet çekerler.

El-bahîrât: Banonk şehrinin mesâfesi seksen istadyom bir göl vardur ki çok balığı çıkar. Ve dahi Kenkink şehrinin kurbında Bami cezîresi vardur ki devri iki yüz istadyomdur. Ve mukaddemâ bu Kink ırmağında doksan dokuz cezîre olup ve tedrîcle cümlesini kum basup fakat bu Bami cezîresi kalmışdur.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Yuku dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bunda Tunk Tink nâm bir büyük göl vardur ki bu nâhiyeyi iki kısm itmişdür. Biri garb ve biri şark olup ve bu şehir iki tarafdan Kink ırmağının şimâlinde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye üç ırmağın kapusıdur. Zîrâ bundan üç ırmak mürûr ider ki birine Kink ve birine Sink ve birine Funk dirler. Ve bu ırmaklar bu nâhiyeden mürûr itmeleriyle gāyet ucuzluk olup ve balığı dahi çokdur. Ve bunda iki nev‘ lâceverd olur. Biri yeşil ve biri mâi ki meşhûr ve müte‘ârifdür. Ve yeşil lâceverd Çin’e ve nakkâşlarına mahsûs olup sâir iklîmde çıkmaz. Ve bunda altun elmâsı ve ağac kavunı dahi çokdur.

El-cibâl: Ve baş şehrin cenûbında Okenki dağında kücük siyâh taşlar olur ki tabîbler isti‘mâl iderler. Ve bu taşlar damla zahmetine gāyet nâfi‘dür dirler. Ve dahi Lensik şehri kurbında Tabon nâm bir büyük dağ vardur ki yigirmi beş büyük depesi

vardur. Ve bu dağda yüz dürlü akākīr bulunup tabîbler devşirürler. Ve dahi Vanhiyan kurbında Hunk dağı vardur ki ma‘nâsı za‘ferân dağı dimekdür. Vech-i tesmiye, bunun taşı ve toprağı za‘ferân rengindedür.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede bir göl vardur ki tūfândan kalmışdur dirler. Ve ismine Tunk Nink dirler. Ve bu gölde birkaç cezîreler vardur ve dahi bu göl içinde kamışdan bir büthâne vardur. Kaçan su tugyân itse büthâne dahi yukarı kalkar. Kaçan merkezine iner, ol dahi bile iner. Aslâ bir zarar olmaz. Ve dahi Kinsa cezîresinin kumı içinde gāyet çok altun kumı vardur.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Kankşa dirler. Ma‘nâsı yıldız hükmi üzre olan şehir dimekdür. Ve buna on şehir tâbi‘dür. Ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri düz ve ba‘zı yerleri dağ ve toprağı kalın ve havâsı latīf ve şeyi çok ve rahîs, husûsan pirinç gāyet çok olur[4064]. Ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri şol mertebe mahsûl virür ki bir yerde dahi böyle mahsûl olmaz. Ve bu nâhiyede fasl-ı rabî‘de bir nev‘ balık çıkar ki ismine savol dirler. Gāyet lezîz balıkdur. Ve bunun dağlarında kırmız böceği dahi gāyet çokdur. Ve bu şehir mukaddemâ Taymenk pâdişâhının tahtgâhı idi. Ol ecilden bu şehirde metîn evler ve vâsi‘ sarâylar ve âlî kasırlar ve mürtefi‘ köşklerin haddi ve pâyânı yokdur.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında Yumu dağında talkos otu biter. Ve bu ot tabîbler indinde gāyet azîz ve muhteremdür. **[İ, II, 239b]** Ve hattâ dirler kim[4065] her kim bu otdan ekl itse ömri uzun olur i‘tikādıyla mergūb ve mu‘teberdür. Ve dahi Tenk Nik şehrinin kurbında Tayhu dağı gāyet yüksek dağdur. Ve yukarusında bir amîk göl vardur. Ve ol semtde Bişe gölü dahi vardur ki dört ırmak çıkar. Ve Şev şehrinin kurbında Senukunk dağında bir latīf ılıca vardur ki suyı gāyet hârdur. Ve bu dağın kurbında otuz altı kücük dağ dahi vardur.

El-enhâr: Siyank İn şehrinin kurbında bir kücük **[240a]** ırmak vardur ki ismine Meyilo dirler. Ve bunun kenârı ol vilâyetin halkının îdgâhıdur. Ve bu îdin ismine Tuven Pâdişâhı Îdi dirler. Ve bu îdin vakti senenin beşinci gününde olur. Ve bu îdin sebebi budur ki bu diyârın halkı pâdişâhlarına gāyet muhabbet iderlerdi. Zamân ile bir pâdişâhları bu ırmak kenârında düşmenine gālib oldukda düşmen askeri bu ırmak içine dökülüp cümlesi gark ve helâk olmalarıyla ve ol zamândan beri beynlerinde bu îd âdet olmışdur. Ve bu îdlerinde azîm donanma olup ve gemiler içine girüp ve birbirleriyle azîm cenk idüp ve kangısı gālib olur ise pâdişâh, gālib olanlara azîm in‘âm u ihsân idüp

[4064] ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri düz ve ba‘zı yerleri dağ ve toprağı kalın ve havâsı latīf ve şeyi çok ve rahîs, husûsan pirinç gāyet çok olur H (239ᵇ) : - İ

[4065] dirler ki İ (239ᵇ) : - İ

ve kapudanlarına ve sâir asker başlarına rütbe-i âlî virür. Ve dahi Şu şehrinin kurbında Lunu ırmağında meliteyola nâm bir cins garîb balık çıkar ki ol suya mahsûsdur. Ve Seyhava şehrinin kurbında Keyinva nâm bir cezîre vardur ki ma‘nâsı altun elması cezîresi dimekdür.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Pavokink dirler. Buna dört şehir tâbi‘dür. Ve zamân ile bu şehir Taymenk pâdişâhının tahtgâhı idi. Ve bunun dağları çokdur ammâ yine mahsûli firâvân olur.

El-cibâl: Ve bu şehrin şarkında Lunk dağının dört depesi vardur. Orta yerinde bir derin göl vardur ki bu gölden iki ırmak çıkar. Birine Leyin ve birine Kav dirler. Ve dahi Kink şehrinin kurbında Yun dağı gāyetü’l-gāye yüksek ve ser-firâz olup ve etrâfında yetmiş bir kücük dağlar vardur.

El-enhâr: Ve dahi Vevkink şehrinin kurbında mürûr iden ırmak Kev dağından neb‘ idüp ve çok yerler dolaşup ve mukaddemâ bunda gemiler kırk sekiz yerde azîm zahmet ve ızdırâb çekerlerdi. Ve ba‘dehû ol mahûf olan yerlerden selâmet geçmek içün nuhâsdan bir azîm direk diküp ve geçecek zamân gemiyi ol direğe muhkem sararlar ve ba‘dehû ol sarp yerden düz yere çıkdıkda direkden çözüp yoluna gider.

Onuncu nâhiyenin baş şehrine Hink Ku dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘ olup Ekink ırmağı bunun cenûbında mürûr ider. Ve bununla Sink ırmağı ba‘zı yerlerde cezîre gibi olur. Ve bunun dağları alçakdur cümlesi zirâ‘at olunur. Ve bu nâhiyede latīf kâğıd yaparlar. Ve bunda gümüş ma‘deni dahi vardur. Ve insâna lâzım olan cemî‘-i eşyâ bulunur.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında Taçiyo dağında gümüş ma‘deni vardur[4066]. Ve Hinkşan şehrinin kurbında Huki dağında yetmiş iki depe vardur ve on azîm mağara ve otuz yerde su neb‘ idüp ve yigirmi beş deresi vardur. Ve Luynink şehrinin kurbında Huki dağının dahi yetmiş üç depesi olup ve on beş mağarası vardur ve Link şehrinin kurbinde Vani İnk dağının imtidâdı altı yüz istadyom kadar olup ve bunun ormanı ser-sebzdür. Ve Koynink şehrinin kurbında Şey Yin dağı vardur ki ma‘nâsı kırlangıc dimekdür. Zîrâ bu dağda yağmur yağdıkda seyl ile taşlar gelür ki ayniyle kırlangıca benzer. Ve hattâ dirler ki bu taşların kimi erkek ve kimi dişidür. Erkek ve dişisini **[İ, II, 240a]** renginden bilürler. Ve bu taşları tabîbler devşirüp hastalara ilâc iderler. Ve dahi bunda olan Habin dağının ma‘nâsı çiçek dağı dimekdür. Zîrâ bu dağda envâ‘-i gûne

[4066] ve bunda gümüş ma‘deni dahi vardur. Ve insâna lâzım olan cemî‘-i eşyâ bulunur. El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında Taçiyo dağında gümüş ma‘deni vardur İ (339[b]) : - H

mergūb çiçeklerin haddi ve hisâbı yokdur. Ve baş şehrin kurbında bir göl vardur ki suyı gāyet yeşildür. Ve sudan halkı boza yaparlar ki yanlarında mu‘teber ve makbûldür.

On birinci nâhiyenin baş şehrine Kenkni dirler. Buna üç şehir tâbi‘dür. Ve bu şehir ırmaklar içinde yapılmışdur. Birine Ek ırmağı dirler. Ve bu ırmak ile bu şehre çok gemiler gelüp giderler. Ve bu şehirde azîm sarâylar ve binâlar ve lâceverd ma‘deni dahi vardur. Ve kudret helvâsı ve altun elması ve kış elması ve ağac kavunı gāyet çokdur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Lev dağı vardur ki ma‘nâsı geyik dimekdür. Ve bu dağın kurbında bir mağara vardur, ismine Lunk dirler. Ve bu mağara kurbında bir dağdan bir dağa kudretden bir köprü vardur ki tūli dört istadyom kadardur. Köprünün altından bir dere geçer ki gāyet latīf suyı vardur. Ve dahi Lunk Nik şehrinin kurbında Kuva nâm bir cezîre vardur ki büyüklüği kırk istadyomdur. Bunda altun elması çokdur.

On ikinci nâhiyenin baş şehrine Şinku dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup bunda sa‘b dağlar vardur ki zıbık ve yeşil lâceverd ve altun ve gümüş ma‘denleri vardur. Ve bu dağların halkı gāyet haşînü’l-tab‘ ve azgun tāife olup çift sürüp **[240b]** ve rencberlik itmek sevmezler.

Hikâyet-i garîbe: Ve bu vilâyet halkı hakkında Çin halkı dirler ki evvel zamânda bu vilâyetde bir beğ var idi. Ol beğin Yuven Hun nâmında bir büyük ve mu‘allem ve yavuz kelbi var idi. Ve hem ol beğin hükûmetinde bir büyük orman olup ve bu kebi ta‘lîm ile âdeti bu idi ki her gün ol orman içine girüp hayırsızdan ve bîgâneden ve mûzî cânevarlardan bulduğunı helâk itmeğle ol kelbin havfından ol orman hıfz olunmışdı, kimse varamazdı[4067]. Ve ol kelb şol mertebe büyük idi ki arslandan büyük ve yavuz idi. Ve bir sene ol beğin vilâyetinde bir celâlî zuhûr idüp etrâf u eknâfı yağma ve gāret itmekle beğ tarafından üzerine birkaç def‘a asker ta‘yîn olunup vardıklarında mukāvemet idemeyüp münhezim olmalarıyla ol celâlî bütün vilâyeti zabt idüp beğin tahtgâhına dahi istîlâ kasdıyla gelüp ol orman kenârında kondı[4068]. Bunlar dahi ol celâlînin şerrini def‘ itmek husûsında mât u mütehayyir olup ne itmek gerekdür diyü müşâvere iderlerken ol beğ dîvânda dir ki “Bu celâlîye cenk ile mukāvemet idüp şerrini def‘ itmek mümkin olmadı. Bari hîle ile bunı katl idüp ve başını bana getürür ise ana yigirmi bin guruş ile hem kızımı vireyim.” Ol vakit kemâle irmiş bir kızı var idi ki hüsn-i cemâlde misli yok idi. Bu va‘di itdikde ol kelb dahi dîvânda beğin yanında idi. Bir gün ol celâlî kazâ-yı hâcet içün ol ormana girüp def‘-i sıklet ider iken nâgâh ol kelb

[4067] kimse varamazdı H (240^{b}) : - İ

[4068] ol celâlî bütün vilâyeti zabt idüp beğin tahtgâhına dahi istîlâ kasdıyla gelüp ol orman kenârında kondı H (240^{b}) : - İ

mu‘tâdı üzre ol ormanı dolaşurken ol celâlîyi gördükde hemân sıçrayup boğazına yapışup ve çeküp başını kopardıkda ağzına alup dosdoğrı getürüp dîvânda beğin tahtı önine bırakdı. Ve başı gördüklerinde gerek ehâlî-yi vilâyet ve gerek beğ ve erbâb-ı dîvân gāyet hazz idüp mesrûr oldılar. Ve celâlî askeri hâlden haberdâr olduklarında ahmâl ve eskāllerin bırakup firâr itmeleriyle beğ tarafından asker ta‘yîn olup irişdiklerinde niçe bin âdemlerini katl idüp şerlerinden halâs oldılar. Ammâ çünki mukaddemâ beğ böyle bir ahd ü peymân itmiş idi ammâ ahvâl böyle oldı, dîvân idüp “Ben mukaddemâ şöyle bir ahd itmiş idim. Ahde vefâ idüp kelbe ne kız ve ne akça virmek bir vechle münâsib değil ammâ bunun mukābelesinde bu kelbe bir şey itmek gerekdür. Bu iyilüği mukābelesinde ecr ü ivaz ola” diyü ahd ü peymânı dahi yerini **[İ, II, 240b]** bulmak fikr ü endîşesinde[4069] müşâvere iderlerken hemân kız ilerü gelüp “Ey peder! Ne müşâvere ve fikr idersin ve niçün kendüne teşvîş ve elem virürsin. Sen beni kelbe vir! Zîrâ beğlerden bir söz ki hurûc ide, elbette ol söz yerini bulup icrâ olmak gerekdür. Çünki mukaddem böyle bir şart u ahd itdin ve kelb dahi böyle bir kavî düşmeni helâk idüp vilâyetden şerrini def‘ eyledi, sana dahi lâyık olan budur ki ahdine vefâ idesin” didikde hemân ol sâ‘at kızı kelbe virüp ve ol yigirmi bin guruşa dahi bir sarây yapdırıvirüp kızı ile ol kelbe virdi. Ve ol kelb dahi kız ile cimâ‘ idüp üç sene içinde altı erkek ve altı kız doğurup ve bu dağlarda olan halk bunlardan üremişdür diyü Çin halkı bunları istihzâ idüp “kelb oğulları” dirler[4070].

Ve bu semtde bir ırmak vardur ki bir büyük ırmağın orta tarafında olan erkeklerin sûreti kelbe müşâbih olup ve avretleri sâir avretler gibidür. Ve dirler ki bu sûretleri kelbe müşâbih olan tāife gāyet şedîd ve şecî‘ olup ve kemâl mertebe hîlekârlardur ve gaddârlardur. Ve hattâ bunlar bir def‘a bir azîm Tatar ile cenk idüp hîle ile Tatarı bozmışlardur. Ve itdikleri hîle budur ki Tatar geleceğini haber aldıklarında cümlesi çamur içine yuvalanup tamâm bedenleri çamur kuruyup tahta gibi oldukda Tatar ile cenk idüp esnâ-yı cenkde bunlara değme ok ve kılıc te’sîr itmeyüp bu hîle Tatarı bozmışlardur.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde olan Tayo dağı meşhûr olup ve Siyao dağında bir mağara içinde bin kadar kitâb mahfûzdur. Bâ‘isi bu ki Şiyo pâdişâhı cümle feylesofı katl idüp ve kitâblarını ihrâk itdikde bunları kaçırup bu mağarada saklamışlardur. Ve Kunink şehrinin kurbında Kunk Kunk dağında bir nev‘ kuş vardur ki bu kuşun sadâsı çıkmaz illâ yağmur yağarken mahalde sadâ virür ve bilürler ki yağmur yağacakdur. Fi’l-

[4069] ahd ü peymânı dahi yerini bulmak fikr ü endîşesinde İ (240^{a}-240^{b}) : - İ
[4070] istihzâ idüp kelb oğulları dirler H (240^{b}) : istihzâ iderler İ (240^{b})

hakīka akabince yağmur yağar. Ve bu dağda bir büyük göl vardur ve niçe ırmaklar ve neb‘ sular vardur.

On üçünci nâhiyenin baş şehrine Yunk Kev dirler. Buna altı şehir tâbi‘dür. **[241a]** Ve bu şehir zamân ile Taymenk pâdişâhının tahtgâhı idi. Ve bu şehirde garîb binâlar ve acîb sarâylar olup gāyet mahbûb şehirdür. Ve bu şehrin garbında Kunkbu dağı umûmen kamış ormanıdur. Ve Tav şehrinin kurbında bir büyük su vardur ki bundan bir azîm göl peydâ olur ve etrâfında leyin çiçeği zeyn olmışdur ki rengi za‘ferâna benzer. Böyle çiçek âhar yerlerde olmaz.

On dördünci nâhiyenin baş şehrine Kink Nik gibidür. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Pey ve birine Kin dirler. Ve bu nâhiye gāyet ucuzlukdur. Ve her ne murâd olunsa bulunur. Ve Nenk Nik şehrinin kurbında Kevkayi dağının taşı ve ağacı umûmen kırmızıdur. Ve bunda bir su neb‘ ider ki gāyet latīfdür.

On beşinci nâhiyenin baş şehrine Kink Tin dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup bunı Han ırmağı saky ider. Ve bunda kalay ma‘deni çokdur ve dahi bunda munku ya‘ni uyhu çiçeği çokdur ve bu çiçek gölü sarmış gibi biter ve çiçeği saruya mâil beyâzdur ve sapları dahi incedür. Her kim bunun dalından alup akı üzerine bağlasa ol sâ‘at ol âdemin uyhusı gelüp uyur.

El-cibâl: Ve baş şehrin cenûbında Tiyans zeylinde kücük dağlar vardur ki ayniyle kal‘a gibi cümlesi bu dağa ihâta olunmışdur. Ve bu dağda dürlü dürlü **[İ, II, 241a]** akākīr gāyet çokdur. Etrâfından aşşâban gelüp devşirürler. Ve dahi Kevşan şehrinin kurbında Kank gölü dağının cümle ormanı kestanelikdür. Gāyet çok kestane olmağla âhar vilâyetlere getürüp fürûht iderler. Ve yine bu nâhiyede Noygova dağında bir avret sûreti vardur ki ismine Eymiş dirler. Ve ol semtin halkı bu sûrete taparlar ve dirler ki mukaddemâ semâ yarılup bu avret vasl itmişdür dirler.

El-enhâr: Kevşan şehrinin kurbında olan Kunk Kink ırmağı her ne gûne leke olsa esvâbdan çıkarur. Ve dahi hadîd suvarmağa gāyet iyidür. Ve dahi bu nâhiyede bir kücük ırmak vardur ki ismine Şenk Tunk dirler. Ve bu ırmak dağdan ayrılup düşdüği yerde bir göl olur ki ve ol gölün içine bir taş atsalar derhâl gök gürleyüp azîm yağmur yağar. Ve dahi bu zikr itdiğimiz Hukunk memleketine iki nâhiye dahi mülhakdur ki nâhiye-i evvelin baş şehrine Şenk Ku dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bu şehrin binâsı gāyet sa‘b yerde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyede olan Fi dağı gāyet yüksek ve depesine çıkmak kemâl mertebe zahmet ve su‘ûbetle olup ve çıkılduğı hâlde dahi bir azîm meydân vardur. Ve Huvaytunk şehrinin kurbında Çinkbo gölü içinde şab vardur.

Nitekim Süveys deryâsında olduğı gibidür. Ve ol semtde bir nev‘ âdemler vardur ki ol şab üzerine çıkup ibâdet iderler.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Kitku dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu şehir iki ırmak mâbeynlerinde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyenin dağları çok olup ve âdemleri kesîrdür ve gelür ve gider müsâfirin dahi haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu memleketde evvel ve mülhak zikr itdüğimiz on yedi nâhiyeden mâ‘adâ Kinku şehrinde bir mu‘azzam ve musanna‘ köprü vardur ki gāyet büyük taşlarla binâ olunmışdur ki bu taşlar niçe kalkup ve niçe mahallerine vaz‘ olunmışdur diyü insân hayrân olur. Ve bu köprünün tūli bin arşûn olup garâibât-ı dünyâdan bir musanna‘ köprüdür.

El-cibâl: Ve Hink şehrinin kurbında Peynavo dağı gāyet yüksek ve sa‘b dağdur. Ve bunda bir göl dahi vardur. Ve Hink Nink şehrinin kurbında Sinbo dağında bir göl vardur ki ismine Yen dirler. Bu gölün suyı kışın ıssı ve yazın soğuk olur. Yen dimek ma‘nâsı ördek gölü dimekdür. Bu gölde senede iki def‘a ördek cem‘iyyeti olur ki haddi ve hisâbı yokdur. Ve dahi bu memleketde bu nâhiyelerden mâ‘adâ birkaç kal‘alar dahi vardur. Ve bu kal‘alardan on biri askerî kal‘aları olup lâkin re‘âyâ ile karışıkdur. Ve Şey kal‘asına dahi birkaç kal‘a tâbi‘dür. Ve bu kal‘a semtinde misk hayvânı dahi çokdur. Ve Bavşink kal‘asında zıbık ma‘deni vardur. Ve Şenk nâm dağ dahi bulutlardan yüksekdür. Ve Tutenk dağı kemâl mertebe yüksek olup kullesinden bulut eksik olmaz ammâ güzel meydânları vardur. Ve bu meydânlarda çok pirinç olur. İşbu Hunk memleketini dahi bu mertebe takrîr ile iktifâ idelim.

[241b] Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Kiyansi, tâbi‘-i Çin[4071]

Ve bu memleket Hukunk memleketinin şarkında vâki‘ olmışdur ki sâirlerine göre kücükdür ammâ gāyet mahsûldârdur, şöyle ki bir sene[de] olan mahsûli hem kendüye ve hem birkaç memlekete kifâyet ider. Ve bu iki memleketin kurbında bir göl vardur, ismine Bunik dirler. Ve bu göl Tunk Tink gölünün berâberinde vâki‘ olmışdur.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Key Kink ve Fukin ve cenûben Kun Tink ve şimâlen Nankink **[İ, II, 241b]** ve garben Hukvan memleketi hadd ider.

El-evsâf: Ve bu memleketin dağları vâfir olup ve dağlarının etekleri üç memleket dağlarına muttasıldur ki biri Kinksi ve biri Kuvantonk ve biri Fukin memleketleridür. Ve bu memleketin dağları içinde olan ehâlîsi itā‘atden hâric ve yabân âdemîsi gibi çift sürmek nedür bilmezler ammâ hırsızlık ve kesicilik itmede

[4071] fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Kiyansi, tâbi‘-i Çin H (241[b]) : fasl-ı sâmin Kiyansi memleketi beyânındadur ki mukaddemâ bu dahi başka bir pâdişâhlık idi İ (241[a])

mâhirlerdür. Ve bu tāifenin bir vechle zabtları mümkin değildür, gāyet yaramaz ve âsî kavim olup ve lâkin bu memleket gāyet güzel olup ve âdemîsi kesret ü vefret üzredür. Ve çok müsâfir gelüp ve gider. Ve etrâf u eknâfdan revân sular ve metîn köprüler ve amîk göller çok olup ve bu vilâyetde katı çok evlâd olur, şöyle ki avretleri be-her sene doğurup ve ekseriyyâ ikişer evlâd doğururlar. Ve bu tāifenin tenâsüllerinin kesretine binâen sâir memleket halkı bunları istihzâ idüp dirler ki "Sizin cinsinizde kelb cinsi vardur ki avretleriniz çok doğurur" dirler. Ve bu vilâyet halkı ekseriyyâ hareket üzre olup etrâf u eknâfı gezerler. Ve çok san'at dahi bilürler. Ve husûsan terzilik san'atında gāyet mâhirlerdür, şöyle ki dikdikleri esvâbın dikiş yerleri gāyet dikkate muhtâcdur ki fark oluna. Ve ticârete dahi mâhirlerdür. Ve bunlarda bir tāife dahi vardur ki dâimâ riyâzet ve perhîz üzre olup aslâ hayvânât eti yimezler ve hayvânâtdan birini dahi zebh itmezler. Ve bu tāifeye Kûrî dirler, Hindüstân'da dahi çokdur ve Basra'da dahi vardur. Ve yedikleri mahsûs olan ta'âmı dahi gāyet az yerler. Ve bunların bir tasvîrleri vardur ki ismine Savm dirler. Dâimâ ol sûrete taparlar. Ve murâdların ana niyâz ve ibâdet iderler. Ve bu tāifede feylesof geçinür niçe âdemler vardur. Ve bunların cemî'-i ulûmda kangısı mâhir ise Çin pâdişâhına varup ve kendüyi bildirüp imtihân olur. Haysiyyet ve kemâli zâhir ve ma'lûm oldukda bir diyâra pâdişâh iderler. Zîrâ anlarda cemî'-i ulûmda kâmil ve mâhir olmadıkca pâdişâh itmezler[4072].

Et-taksîm: Ve bu memleket on üç nâhiye olup ve altmış üç şehri vardur.

Aded-i ehâlî: Ve bu memleketde altı milyon beş yüz kırk dokuz bin sekiz yüz insân vardur.

El-mahsûlât: Pirincden bir milyon altı yüz çuval ve ham ipekden iki bin elli yedi vakıyye ve işlenmiş kumaş ecnâsından iki bin sekiz yüz yetmiş dokuz top harîr kumâş mîrî alınur. Ve bu memleket ırmaklarında gemiler yürür ve Kân ırmağı bu memleketi iki kısm idüp biri şimâlî ve biri cenûbîdür. Ve bu memleketde bir karye vardur, bir nev' toprak olur ki ol toprak gayri yerlerde bulunmaz. Ve bu toprakdan fâhir kâseler ve fincânlar yaparlar ve bu memleketde envâ'-i makbûl balıklar dahi gāyet çokdur ve gāyet ucuz satarlar. Ve bu memleketde leyin çiçeği dahi çok olup ve bu çiçek su içinde iki veyâ üç arşûn kadar boyu olur. Ve bunun yaprakları bir karış kadar suya yayılur. Ve bunun nev'i üç gûnedür: Biri beyâz ve biri kırmızı ve biri kırmuzıya mâil beyâzdur. Ve şekli zıbık gibidür lâkin tarzı lâleye karîbdür ve çiçeği ince ve yemişi külâh gibi sivri olur ki bir karış kadar olur. Ve ucunda enâr gibi çatalı olur ve yaprak

[4072] zîrâ anlarda cemî'-i ulûmda kâmil ve mâhir olmadıkca pâdişâh itmezler H (241[b]) : - İ

arasında yemiş virür. Ve yaprağı dahi değirmi olup meyli havâya ve semâyadur ve kabuğı yeşildür. Ve yumuşak ve ta‘mı lezîzdür ve menfa‘ati tabî‘ate kuvvet virür. Ve hattâ tabîbler bu yemişi hastalara yedirürler ki mîzâclarına kuvvet gele. Ve bu vilâyet **[İ, II, 242a]** halkı bunun toprağını devşirüp ve kurudup fâhir kâğıd yaparlar.

Evvelki nâhiyenin baş şehrine Nan Kank dirler. Buna altı şehir tâbi‘dür. Ve bu gāyet mu‘azzam ve mahbûb şehir olup ve bunda çok feylesof zuhûr itmişdür. **[242a]** Ve bu şehrin binâsı Yunk gölünün cenûbında vâki‘ olmışdur. Ve mukaddemâ bu şehirde iki şehzâde otururdı ve üç yüz sene mukaddem pâyitaht idi. Ve bu nâhiyenin toprağı gāyet kavî ve arâzîsi vâsi‘ ve hubûbâtı kesret üzre olup ve hayvânâtı bî-hisâbdur. Ve bunda bir büthâne vardur ki ismine “demir direkli” dirler. Hikâyet olunur ki[4073] bu büthâne baş şehrin hâricinde olup ve bunun binâsına bâ‘is, mukaddemâ bu şehirde bir cevânmerd var idi ki kemâl mertebe sehî olup ve mu‘tâdı dâimâ fukarâya in‘âm u ihsân ve zu‘efâya merhamet ve nigehbân[lık] idi. Ve bi’l-cümle bu cevânmerd ve niçe ulûm-ı garîbeye dest-res olmağla zâtı mecmû‘a-i fünûn-ı garîbe olup ve hattâ ilm-i kimyâda dahi kemâl mertebe mahâret ile şöhreti âleme münteşir olmışdı. Ve ol mahalde bir ecderhâ peydâ olup ehâlî-yi diyâra ve âyende vü revendegâna ve müsâfirîn ve tüccâr bu ecderhânın şerbet-i kahr-ı zehr-âlûdından neş’edâr ve bîm-i âteşnâk-i dûd-ı duhân-ı nefesinden derûn-ı sîneleri pür-nâr ve helâk itmekle cümle ehâlî-yi vilâyet bu ecderin havfıyla hâb-ı râhatı terk idüp cânlarından bîzâr olmışlardı. Ve çendân çendân çalışup def‘ine sa‘y idüp mümkin olmamış idi. Ve ba‘dehû bu merd-i kâmil ve ârif ve âkıl ilm ü ma‘rifet tedbîriyle ol ecderi tutup ve bir azîm demir direk vaz‘ idüp ve ol direğe demir zencîrlerle muhkem bağlayup ve üzerine toprak basdırup bu mevzi‘de habs itdüği içün bu büthâneye “demir direkli” diyü tesmiye itdiler. Bu kapu içinde hâlâ ol demir direğin ucu görünür. Ve bu âdem ol ecderi habs itdikden sonra âsumâna urûc itmişdür diyü nakl ve i‘tikād iderler. Ve büthâne kurbında azîm bâzâr durur.

El-cibâl: Funk Seni şehrinin kurbında Bi Kink dağı vardur ki ma‘nâsı yüz pranga dimekdür. Ve her pranga on arşûn olmak üzredür. Ve bu dağın yukarusından bir su atılur ki bin arşûn pertav idüp ve ba‘dehû yere düşer. Ve baş şehrin garbında Tunk nâm bir göl vardur ki bunda dürlü dürlü balık gāyet çokdur.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Yavkun dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Po ırmağının şimâl tarafında kenârda vâki‘ olmışdur, gāyet müferrih şehirdür. Ve mukaddemâ bu şehrin tahtı idi. Ve bunun nâhiyesi düz ve suları ve ırmakları çok ve

[4073] hikâyet olunur ki H (242ª) : - İ

arâzîsi saky olunur. Ve bunun nâhiyesi şimalen ve şarken dağlar ile ihâta olunmışdur. Ve bu nâhiyede fağfûrî kumı ekseriyyâ maşrık tarafında vâki‘ olmışdur. Ve bu kumdan bu şehirde fâhir fağfûrî işlenür ki gayri yerde böyle fağfûrî bulunmaz ve işlenmez ancak bu şehre mahsûsdur. Ve bu fağfûr kumunun ıslâhı Fuykan nâm karyede olup gerçi bu fağfûr kumı her yerde dahi olur ammâ bu karyede işlenen tabaklar ve kâseler ve gayri şeyler ki vardur, âhar diyârlarda olmaz. Ve gayri yerlerden dahi kum götürüp bu köyde işlediler, gāyet iyi iş çıkdı. Ma‘lûm oldı ki bu karyenin[4074] âb u havâsı hâssasındandur. Ve bu işledikleri tabakları ve kâseleri ve sâir şeyleri bi’l-cümle renk-âmiz işlerler ve gāyetle ince işlerler ki gûyâ cism-i latīfdür, şöyle ki billûr ve sırça gibi beri tarafdan ol bir taraf âhirinden cümle şeyler görünür. Ve ekseriyyâ virdikleri renk za‘ferân rengidür ve tasvîrleri dahi ekseriyyâ ecder sûretidür. Ve bu sûreti fâhir fincân ve kâse ve tabaklarda ve sâir şeylerde idüp ve bu şeyleri pâdişâhları içün işleyüp ve üzerlerine müte‘ayyin âdem olup pâdişâhlarına **[İ, II, 242b]** gönderürler, gayri yere gitmek ve pâdişâhlarından gayrisi isti‘mâl itmek yasakdur. Ve bu mahsûs olan şeylerin hüsn ü letāfetini görmeyince, simâ‘ ile tahayyül olunmaz. Ve bu mertebesini sâirlere virmeyüp virdikleri kırmuzı ve mâi veyâ beyâz ve sarıdur. Ve bunlarda bir cins haşîş ve bir nev‘ toprak vardur ki boyalarına katarlar. Ve eğer boyadıkları şeylere bunlardan katmasalar ol yapdıkları şey renk almaz. Ve hattâ nakkāşlar dahi bu iki şeyi boyalarına katmayınca renk almaz.

El-âgâh: Ve ekseriyyâ nâsın simâ‘ ile ve ba‘zı seyyâhların durûğlarıyla halka çok şeyler söyleyüp ve halk i‘timâd iderler ammâ ekseriyyâ aslı yokdur. Ve hattâ bu fağfûr hakkında dahi biraz eczâdan mürekkeb olup meselâ yumurta kabuğından **[242b]** ve çakmak taşından ve gayrilerden yapup kırk-elli[4075] ve yüz ve iki yüz sene hamîr olup durmağa muhtâcdur ki didiklerinin aslı ve faslı yokdur. Ve musannif-i kitâb dahi dimişdür ki “Ben kendim birkaç def‘a[4076] kârhânelerine varup seyr eyledim ve gözümle gördüm. Ve gereği gibi suâl idüp her ahvâline vâkıf oldum, şöyle ki ince kumdan yaparlar. Ne müddet lâzım ve ne gayri şey ister. Ancak a‘lâ yapmak murâd itdiklerinde hizmet ve terbiyesinde dikkat ve ihtimâm itmeğe muhtâcdur.” Ve bunlar fağfûrı üç nev‘ üzre işlerler, biri a‘lâ ve biri evsat ve biri ednâ. Ve bunları isti‘mâl iden erbâbı dahi üç nev‘ olup biri vüzerâ ve vükelâ ve erbâb-ı saltanat ve biri dahi vasatü’l-hâl ve biri dahi fukarâ ve re‘âyâdur. Zîrâ bu Çin saltanatında gerek libâs ve gerek tārat ve gerek sâir

[4074] bu karyenin İ (242ᵇ) : - H
[4075] kırk-elli H (242ᵇ) : yetmiş-seksen İ (242ᵇ)
[4076] birkaç def‘a H (242ᵇ) : - İ

levâzımât ve gerek me'kûlât ve meşrûbât rütbesine ve hâline göre olup lâyıkı olmayan libâs giymeğe ve levâzımât isti'mâl itmeğe ve yemeğe ve içmeğe kādir değillerdür. Ve mârrü'z-zikr ol karyede işlenen za'ferânı ve musavver olan evânî hod pâdişâharına mahsûs olup kimse isti'mâl idemez, meğer pâdişâh ihsân idüp ve isti'mâline izn vire. Ve sâhib-i tahrîr dimiş ki "Ben gözümle gördüm. Kırık tabaklar ve kâseler ve sâir şeylerden tekrâr döğüp ve hamîr idüp envâ'-i şeyler yaparlar ammâ kaba ve alçak olur ve lâkin bu kırıklardan yapmak kumdan yapmadan âsân olur ammâ alçak olur diyü haber virdiler" dimişdür**.** Ve bu hakīr dahi on sene kadar Bağdâd ve Basra câniblerinde eğlenüp Basra'ya gelen Hind bâzârgânlarından ve hattâ cümle fağfûr yüklü bir Portukal kalyonı gelüp bin yüz on altı senesinde mesfûrdan altı yüz guruşluk envâ'-i evânî-i fağfûr alup andan dahi suâl itdiğimde "Bizler ol fağfûr yapılan yerlere varduğımız yokdur, zîrâ anlar memleketlerine ecânibden kimseyi komazlar ve niçe bender iskeleleri vardur ki kendü ebnâ-yı cinslerinden olan bâzârgânlar ol memleketin emtâ'ını içerüden bu iskelelere getürüp anlardan mübâdele ile[4077] aluruz ve bu fağfûr ahvâlini böyle böyle işidür" diyüp ve bu Çin memâlikinde bakır evânîden ta'âm yimeyüp cümle fağfûrdan ve altun ve gümüşden yerler. Ve gerçi bakırda tabh iderler ammâ pişdiği anda her ne cins ta'âm ise fağfûra vaz' iderler[4078]. Ve cümle halkı fağfûr isti'mâl itmeleriyle çok sürülüp ve kârhâne sâhibleri zengin âdemler vardur ki yüz ve iki yüz kîselik fağfûr kumı ve çamurı vardur ki birkaç yüz seneden berü durur didüğimde "Belî, vâki'dür, velâkin kârhâne sâhiblerinin biri[4079] fevt oldukda fevt oldukda evlâdına kalup tedrîcle işlerler. Zîrâ ol kumı cem' itmenin dahi vakti olup vakt-i âharda bu mevcûd ve hâzır olan kumdan ve hamîrinden işlerler. Yohsa "Zamân mürûrına muhtâcdur didiklerinin aslı yokdur" diyü cevâb virmişdür. Ve'l-hâsıl bu fağfûr kumı bu memlekete ve Nankink ve Hoyko memleketlerine mahsûs olup sâir yerlerde olmaz.

El-hikâyet: Bu memleketde Gançin şehrinin kurbında bir köprü vardur ki Haya Ulya dirler, ma'nâsı itā'at köprüsi dimekdür. Vech-i tesmiye, bir kızın babası ve anası gāyet zenginler olup bu kızı bir kocaya virürler. Üç gün kadar bile olup ve ba'dehû kızın kocası gāib olur ve kız dahi kocasız kalur. Ve Çin kavmi yanında ise kocası ölen avret bir gayri kocaya dahi varmak gāyet kabîh ve memnû' olmağla biraz zamân mürûrından sonra ol kız babasına **[İ, II, 243a]** dir ki "Ben bu dünyâdan usandım. Sabra mecâlim

[4077] mübâdele ile H (242^{b}) : - İ

[4078] ve bu fağfûr ahvâlini böyle böyle işidür" diyüp ve bu Çin memâlikinde bakır evâninden ta'âm yimeyüp cümle fağfûrdan ve altun ve gümüşden yerler. Ve gerçi bakırda tabh iderler ammâ pişdiği anda her ne cins ta'âm ise fağfûra vaz' iderler H (242^{b}) : - İ

[4079] birkaç yüz seneden berü durur didüğimde "Belî, vâki'dür, velâkin kârhâne sâhiblerinin biri İ (242^{b}) : - H

kalmadı. Elbette bana bir çâre idin" didikde anası ve babası bu köprüyi yaparlar. Tamâm oldukda kız bu köprüyi seyr ü temâşâ ve teferrüc itmek içün gelüp ve üzerine çıkdıkda kendüyi suya atup helâk olmışdur.

El-cibâl: Yukan şehrinin kurbında Sinhunk dağının ma'nâsı taşdan kavs-i kuzah dimekdür. Vech-i tesmiye, bu dağın kurbında bir su akar, şöyle ki bu suyu geçerken ol dağ aynî ile eleğim sağma gibi görünür.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Bonink ırmağı Yukan şehrine geçüp anda göl olur. Ve ol gölün ismine Kenk Link dirler. Ve anda bir cezîre vardur ki anda dahi bir ırmak vardur, ismine Yaz dirler. Ve Hovanki şehrinin kurbında geldikde gāyet ince kumı olur. Bunda fağfûr yaparlar.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Konksi dirler. **[243a]** Buna altı şehir tâbi' olup ve bu şehir yüksek dağlar içinde vâki' olmışdur. Ve bunlar hubûbât envâ'ını[4080] dağlar eteğine eküp ve gölleri dahi çokdur ve ekser dağları şark tarafına vâki' olup ve bu dağlardan Sanciyao ırmağının başı neb' idüp şimâle akar. Ve üç memleketi ihâta ve hadd idüp biri Kiyansi ve biri Fukin ve biri Key Kink memleketleridür. Ve bu dağlarda hırsız çokdur. Ve bu nâhiyede gāyet güzel kâğıd yaparlar.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Lenk dağı ormanlık olup ve iri ağaclar ve envâ'-i akākīr ve billûr ma'deni vardur. Ve Peynik şehrinin kurbında Bavofonk dağının kullesinde yekpâre taşdan bir ev vardur, şöyle ki bu dağın zirvesi bulutlardan yüksekdür. Ve bu dağda kudretden bir köprü vardur ki uzunluğı beş yüz arşûn kadardur. Ve Kuki şehrinin kurbında Kink dağı dahi gāyet yüksek dağ olup yukarusı düz şekli olmağla çok tarlalar ve karyeler ve meydânlar vardur. Ve bunun kurbında bir dağ vardur ki ki depesi olup yüksek depesine Lunk dirler, ma'nâsı ecder dimekdür ve alçak depesine Hu dirler, ma'nâsı kaplan dimekdür. Vech-i tesmiyeleri, uzakdan bakdıkda aynî ile birisi ecder ve birisi kaplan gibi görünür.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Kink dirler. Buna üç şehir tâbi'dür. Ve bu nâhiye gāyet ucuzlukdur. Buğday ve arpa ve pirinç ve sâir hubûbât ve şükûfât ve sebzevât çokdur. Ve bunun ırmakları ve gölleri içinde envâ'-i simâk gāyet çok olup ve ormanları dahi çokdur. Ve bunda üç yüz altmış hücreli bir büthâne vardur ki içinde birkaç bin keşîş ve ruhbân ve papas oturur ki nefislerine dürlü dürlü cefâlar iderler. Ve bunlar dirler ki âdem öldükden sonra bir gayri zû-mahalline giderler. Ve Leyo dağında olan tāife bi'l-cümle bu i'tikād üzredür. Ve bu dağ gāyet karanlık olup şöyle ki dâimâ

[4080] hubûbât envâ'ını H (243[a]) : ekini İ (243[a])

bulutlar eksik olmaz. Ve bunda bir büyük köprü vardur ki iki dağ üzerinde vâki‘ olup ve altında bir sahrâ vardur ki bunda bir cins kenevir olur. Bunda gāyet latīf ve fâhir esvâb nesc iderler. Ve bu esvâbı yaz güni giyen âdem kemâl mertebede burûdetden durulmayup ve harâret-i havâ sıkletini dahi çekmez. Ve her ne kadar havâ ıssı olsa bedenine ısıcak te’sîr itmez. Ve bu hâssa ancak bu sahrâ kenevirinden olan esvâbda olup ve gayri bir yerde dahi olmayup bu sahrâda olan kenevire mahsûsdur.

El-cibâl: Baş şehrin kurbında ve cenûbında olan Kunk Leyo dağının imtidâdı yüz istadyomdur.

El-bahîrât: Baş şehrin şarkında Punink gölünün arzı seksen ve tūli altı yüz istadyomdur. Ve Linso nâm bahîrenin dahi suyı gāyet latīf olup ve baş şehrin garbında dahi bir su vardur **[İ, II, 243b]** ki otuz fırka olup taksîm olunmışdur. Ve gāyet hafîf ve memdûh[4081] sudur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kevkink dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bu şehir gāyet büyük ve ma‘mûr ve bâzârgân yatağı[dur]. Ve Kink ırmağının cenûbında vâki‘ olmışdur. Ve bunun kurbında olan Punink gölü ile bu şehre gelüp ve giden gemilerin haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu şehir deryâya yüz loga kadardur. Ve bu ırmak ile deryâdan çok balıklar gelüp bu ecilden ismine “deryâ oğlu” dirler. Ve bir bâ‘isi dahi deryâ furtuna itdikde bu dahi furtuna ider. Ve bu ırmak mu‘azzam ırmak olup arzı vâfirdür. Ve bu şehirde gümrük dahi alınup çok mâl hâsıl olur.

El-cibâl: Teygan şehrinin kurbında Yubi dağı altmış istadyom kadar mümted olup ve Kuyenlon dağında dahi bir düz taş vardur ki üstünde yüz âdem oturup aslâ birbirlerine dokunup sıklet olmaz, sığarlar. Ve Hukü şehrinin kurbında Si Konk nâm bir taş vardur ki ma‘nâsı çanlı taş dimekdür. Vech-i tesmiye, kaçan rûzgâr esüp bu dağın taşlarına dokunsa aynî ile çan gibi ol taşlar sadâ virürler. Ve dahi Pinkçe şehrinin kurbında Matenk dağını geçince gemiler azîm zahmet çekerler.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine dahi Kin Kank dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup ve bu şehir gāyet güzel olup Fukin şehrine karîbdür. Ve eğerçi bu şehir dağlar içre vâki‘ olmışdur ammâ vâsi‘ sahrâları ve mezrâ‘ı çokdur. Ve zamân ile Taymenk pâdişâhının tahtı olmağla **[243b]** hâlâ bir mahbûb sarâyı ve bir mergūb bağçesi bâkīdür. Ve bu şehir kurbında iki göl vardur ki ol göllerden şehir içine müstevfî sular getürmişlerdür. Ve bu şehirde bir nev‘ boza yaparlar ki gāyet mu‘teberdür. Ve hattâ i‘tibârlardan nâşî

[4081] ve memdûh H (243[a]) : - İ

pâdişâhlarına armağan gönderürler. Ve dahi bu şehirde fâhir kumâşlar ve esvâblar ve çukalar nesc iderler.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin büyük ve meşhûr dağlarının birine Masto ve birine Kunhuva dirler. Ve bu dağ çıplak olup hemân bir depesi yeşillikdür.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Vuko dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin mahbûb dağları ve mergūb suları ve vâfir mezâri‘i olup ve suları cemî‘-i mezâri‘ini saky itmekle gāyet ucuzluk ve ganî nâhiyedür.

El-cibâl: Ve bu şehrin şarkında Yankiyo dağında bir garîb tasvîr vardur ki insân tasvîridür. Her bâr ki havâ mütegayyir olur, bu sûret dahi mütegayyir olup ve havâ latīf ve güzel olsa bu sûret dahi güzel görünür. Muhassal havânın tebeddülâtını ve yağmur yağmasını bu sûretden istidlâl iderler. Ve Kinki şehrinin kurbında Yunklin dağından otuz altı büyük depe vardur.

El-enhâr: Baş şehrin kurbında akan Leyin Fan ırmağı şehir halkı indinde gāyet latīfdür ve mergūb sudur. Ve bu sudan sâ‘at yaparlar. Zîrâ bunun suyı aslâ tebdîl ve tagyîr olmaz. Ve dahi Kinki şehrinin kurbında olan göle Hey dirler, ma‘nâsı siyâh dimekdür. Vech-i tesmiye, bu ırmağın suyı gāyet siyâhdur.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Leyin Kiyank dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve Kân ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu ırmak şehir içinden mürûr itmekle çok gemiler gelüp gider, ol sebeb ile herşeyi çok ve ucuzluk şehirdür.

El-cibâl: Sinbo nâm şehrin kurbında Munk dağı gāyet yüksek olup bunda çok ormanlar ve meydânlar olmağla envâ‘-i cânevarın haddi ve nihâyeti yokdur. Ve çok tarlaları dahi vardur.

El-bahîrât: Kev şehrinin kurbında Funk Huvank gölü her ne kadar yağmur yağsa kat‘â bu göl artmaz ve her ne kadar kurak olsa dahi zerre kadar eksik olmaz. **[İ, II, 244a]**

Dokuzuncu nâhiyenin baş şehrinin ismine Keykan dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Kân ırmağının kenârında vâki‘ olup ve bu ırmakda çok yerde şâb vardur ki on sekiz yerde kulaguz olmayınca geçilmez. Ve bu kulaguzlar geçdikleri yerlere Huvan Kunk dirler. Ma‘nâsı yaramaz yer dimekdür. Ve bu şehrin dağlarında altun ve gümüş ma‘denleri dahi çokdur.

El-cibâl: Hanko şehrinin kurbında olan dağa on gün dağı dirler. Bunun imtidâdı bin altı yüz istadyomdur.

El-enhâr: Sinsi şehrinin kurbında Sen Tink nâm[4082] bir kücük ırmak vardur. Bu ırmak kücük taşlar üzerinden cereyân itdiği yerlerde bir garîb sadâ virür ki gûyâ ney çalınur. Ve Key ırmağı Kuşu toprağını geçerken gāyet çok dolaşur. Ve Mebni gölinde dahi gāyet lezîz balık çıkar.

Onuncı nâhiyenin baş şehrine Şuyiku dirler. Buna iki şehir tâbi‘dür. Ve bunun havâsı gāyet güzel ve toprağı münbitdür. Gerçi bu nâhiye üç şehirdür ammâ mahsûli gāyet çok olur. Ve hattâ pirinç ve buğdaydan senede üç yüz bin çuval mîrî alınur dirler. Ve bu nâhiye dağlar ile ihâta olunup ve azîm ormanları vardur. Ve dağlarında altun ve gümüş ve lâceverd ma‘denleri çokdur.

El-cibâl: Ve baş şehrin garbında Kabu dağında müferrih ormanlar vardur. Ve Şenkavo şehrinin kurbında Lenk Funk dağının eteğinde yağmur yağsa depesinde âteşler görünür. Ve yağmur yağmaduğı vakitde bir şey görünmez. Ve ol semt halkının i‘tikādları, bu âteş bu dağın cânıdur diyü büthâne yapmışlardur.

El-enhâr: Ve Şenkavo şehrinin kurbından mürûr iden Şev ırmağının suyı[4083] hastalara şifâ virür. Ve Sinkân şehrinin kurbında bir göl vardur ki suyı dâimâ billûr gibi akar ve aslâ bulanmaz.

On birinci nâhiyenin baş şehrine Yuvanko dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve gāyet ucuzluk nâhiyedür. Ve bunda şâb ve güherçile ma‘denleri çokdur.

El-cibâl: Baş şehrin cenûbında Nih dağı meşhûr olup ve yolı gāyet sarp ve yukarusına kimse çıkamaz. Bunun imtidâdı altı yüz istadyomdur. Ve bu dağdan bir su neb‘ ider ki gāyet soğuk olup yaz ve kış ne artar ve ne eksilür.

El-bahîra: Baş şehrin şarkında Tunk gölü vardur ki etrâfında mükellef sarâylar ve köşkler ve âlî kasırlar ile mâl-â-mâldur. Ve bu şehrin mesîresidür.

On ikinci nâhiyenin baş şehrine Kanko dirler. Buna on bir **[244a]** şehir tâbi‘ olup ve bu şehir iki ırmak kurbında vâki‘ olmışdur ki birine Kank ve birine Kân dirler. Ve bu iki ırmak şimâlinde bir göl cem‘ olur. Ve bu şehirde gümrük vardur, çok mâl hâsıl olur. Ve bunda bir paşa dahi oturur. Ve dört memleketden bunun hudûdına karîb ikişer şehir ifrâz idüp sekiz şehir buna tâbi‘ itmişlerdür. Ve ol dört memleketin birine Kinksi ve birine Hukvank ve birine Fokin ve birine Kuvan Tink dirler. Ve bu memleketlerden bu şehirleri ifrâz idüp bu paşanın taht-ı hükûmetinde itmeğe bâ‘is, bu şehirlerin kuttā‘-ı tarîki ve yaramazı çok olmağla bir paşa komışlardur ki ol vilâyetleri hıfz u hırâset ide. Ve bu nâhiyede gemiler üzerinde bir garîb ü acîb cisr vardur, ta‘accübâtdan olup

[4082] Sen Tink nâm İ (244[a]) : - H
[4083] Şev ırmağının suyı İ (244[a]) : ırmağının H (243[b])

meşhûrdur. Ve bu cisr iki ırmağın cem‘ olduğı yerde yüz elli gemi üzerinde kurulmışdur ki benderleri yoğun demir zencîrlerledür. Ve iki taraflarına demir lengerler dahi bırakmışlardur. Kaçan bir gemi gelüp yukaru geçmek veyâ aşağı gitmek murâd itdikde bir gemiyi çıkarup ol gemi geçdikde yine yerine vaz‘ iderler, köprü yine **[İ, II, 244b]** tamâm olur.[4084] Ve bu suyun kenârında bir güzel ve mükellef kulle yapılmışdur ki ol kullenin dokuz kûşesi vardur. Ve dahi bu ırmağın kenârında güzel değirmenler ve dolaplar vardur ki yekpâre olmayup parça parça birbirine geçirme ve sokuşdurmadur ki istedikleri vakitde bozup ve bir âhar yerde kurarlar. Ve böyle parça parça olmağla bir yerden bir yere âsân vechle nakl iderler.

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında Tinfo dağında gice ile gâh şu‘le ve gâh âteş görüinüp ve içinde dürlü dürlü yeşil ilanlar ve örümcekler görünür. Ve ol ilanların ağzında yeşil çerâğlar ve cevâhirler gâh yudup ve gâh kusarlar. Ve kusduklarında bu şu‘leler görünür. Ve dahi Sim Fonk şehrinin kurbında olan büyük dağa Hınk dirler. Bunda envâ‘-i maraza devâ olur. Ve akākīr çokdur. Ve bu dağın doksan depesi olup ve Nenk Bo şehrinin kurbında dahi Kink Hink dağında yabân âdemîsi vardur ki ayniyle yabân hayvânâtı gibidür.

On üçüncü nâhiyenin baş şehrine Nangan dirler. Ve bu şehre üç şehir tâbi‘ olup ve bunun hâyıtında Kink ırmağı mürûr itmekle bunda çok gemiler gelüp giderler. Ve bu şehirde gāyet çok bâzârgân vardur. Ve bu şehrin kurbında bir büyük dağ olup ve bu dağ suyun içine girüp tazyîk itmekle gemilerin yolını sedd itmişdür. Kaçan gemiler bu mahalle gelürler, içinde olan eşyâyı bi’l-cümle taşra çıkarup ve hayvânlara yüklenüp ve ol şehrin öte cânibine geçirüp tekrâr ol esbâbları âhar gemiye yükleyüp murâd itdikleri vilâyete götürürler ve yâhûd ol mevki‘den hayvânlar ile Mevalin dağını geçirüp Tanhi Bunk şehrine götürürler. Anda fürûht idüp ve ol vilâyet metâ‘ından alup avdetde ol mahalli yine zikr itdüğimiz üzre mürûr iderler[4085]. Ve Kiyansi memleketi ta‘rîfi dahi bu mertebe ile ihtitâm olundı[4086].

Fasl-ı tâsi‘ Nankink memleketi beyânındadur, tâbi‘-i Çin[4087]

Bu memleket kadîmdür[4088] ve mukaddemâ bu memleket Çin’in tahtgâhı idi. Bunda birkaç pâdişâh kâmrânlıkla[4089] devlet sürmişlerdür ve ba‘dehû Taymenk pâdişâhı

[4084] köprü yine tamâm olur İ (244ᵃ-244ᵇ) : - H
[4085] anda fürûht idüp ve ol vilâyet metâ‘ından alup avdetde ol mahalli yine zikr itdüğimiz üzre mürûr iderler H (244ᵃ) : anda fürûht iderler İ (244ᵇ)
[4086] ve Kiyansi memleketi ta‘rîfi dahi bu mertebe ile ihtitâm olundı İ (244ᵇ) : - H
[4087] tâbi‘-i Çin H (244ᵃ) : bu memleket kadîmdür İ (244ᵇ)
[4088] bu memleket kadîmdür H (244ᵃ) : - İ

bu memleketden kalkup Pekin memleketini taht idinmişdür ki Tatar'a yakın ola. Ve hâlâ bu memleketde müte'allikātı oturur. Gāyet mu'azzam ve mükellef ve müzeyyen sarâydur.

El-hudûd: Bu memleketi şarken bahr-i Avo ve cenûben Kiya Kiyank ve Fokin ve Kiyanksi ve garben Hukvan ve Hunnan ve şimâlen Şantonk memleketi hadd ider.

El-evsâf: Ve bu memleketin Kank Nan şehrinde mükellef sarâylar ve pâdişâhlar sarâyları ve türbeleri vardur ki ta'accübât-ı dünyâdandur. Ve bu şehrin halkı zengin ve bâzârgânı çokdur. Zîrâ bu memleket ırmaklarından ve göllerinden çok gemiler gelür ve gider. Husûsan Kiyank ırmağı bu memleketin ortasından geçer ve bahr-i Çin'e bir azîm boğaz ile munsab olur. Ve bu ırmak Çin'in gāyet büyük ırmaklarındandur. Ve bu ırmak ekseriyyâ Çin'in şehirlerine uğrar ve uğramayanları dahi birer san'at ile uğratmışlardur ki san'atlarına insân [hayrân] **[244b]** olur[4090]. Ve bunun cenûbında dağlar azdur. Ve ol semtde penbe ve ipek gāyet çok olur. Ve hattâ bunların çokluğından nâşî yalnız Sanga nâhiyesinde iki yüz bin çulha vardur ki gāyetle üstâdlardur. Ve ekseri avretler olup gāyet güzel ve nâzik şeyler nesc iderler. Ve bu avretlerin erleri ekseri çiftçilerdür. Ve bu çulhaların be-her sene pâdişâhlarına iki yüz elli bin guruş virdikleri vardur. Ve bunların her nesc itdikleri kemâ-yenbagī latīf ve ra'nâ olmağla sâirlerin dahi işledikleri kumâş ve gayri şeyleri bunların kumâşıdur diyü isnâd idüp bunlar nâmıyla satarlar **[İ, II, 245a]** ya'ni "Nankink avretleri esvâbıdur" diyü satarlar.

Et-taksîm: Ve bu memleket on dört nâhiye ve yüz on şehirdür.

Aded-i ehâlî: Ve bu memleketde dokuz milyon dokuz yüz altmış yedi bin dört yüz yigirmi dokuz insân vardur ki tahrîr olunmışdur.

El-mahsûlât: Pirincden ve gayriden beş milyon dokuz yüz doksan beş bin otuz dört çuvâl mîrî alınup ve ipekden bin yedi yüz on üç vakıyye ve kenevirden iki bin yetmiş yedi top bez ve saman demetinden beş milyon sekiz yüz dört bin iki yüz on yedi demet alınur. Ve tuzdan beş yüz on bin yedi kantār mîrî alınur. Ve bu memleketden pâdişâhına senede otuz iki milyon gurûş hâsıl olur. Ve bu memleketin halkı ziyâde zekîlerdür ve ekseri okumuş ve yazmış ma'rifetlü âdemler olup husûsan gemicilik ilmi ve san'atı ve her fende dahi mâhirlerdür. Ve bu memleket iklîm-i Çin'in cenûbîsi olan dokuz memleketin başı ve evvelkisidür. Ve bu dokuz memlekete Tatar lisânında Mancin dirler. Ve şimâlî olan altı memlekete Hıta dirler. Ve ism-i Mancin ıtlâkına bâ'is, şark Tatarları Çin'in şimâlinden duhûl idüp ve Çin askerini bozup ve Çin pâdişâhını

[4089] kâmrânlıkla H (244[a]) : - İ
[4090] san'atlarına insân [hayrân] olur H (244[a]-244[b])

cenûb semtine kaçırup ve bu etrâfı tamâm zabt idüp bu ismi komışlardur. Ve bu gün doğrusı[4091] Tatarlara Kiyan Tatarı dirler. Ve ol vakit târîh-i mîlâddan bin iki yüz sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[4092]. Ve ba'dehû Simhan Tatarı Mey Neyikom seferini tamâm eylediklerinden sonra Çin'in taraf-ı cenûbîsinden ki Yunnan ve Kutkav ve hattâ Sekvan memleketine varınca zabt idüp ve Çin memleketinin şimâl cânibinden olan ehâlîsini zebûn idüp mâllarını gāret ve bî-hisâb âdemlerini helâk idüp azîm fitne vü fesâd itmeleriyle bu esnâda Çin halkı gayrete gelüp ve cümle bir yere cem' olup Tatar üzerine gulüvv-i âmm idüp ve Tatarı bozup kaçırmışlardur. Ol vakit Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmdan bin iki yüz yetmiş sekiz sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz elli üç sene mürûr itmiş olur[4093].

Nâhiye-i evvel[4094]: Ve bu memleketin on dört nâhiyesinden evvelki nâhiyesinin ve cümlenin baş şehrinin ismine Kiyank Kink dirler. Buna altı şehir tâbi' olup ve bu şehri Key Yus nâm pâdişâh binâ itmişdür. Ve bu ismin ma'nâsı altun memleketi dimekdür. Ve bu memleketi Tatar zabt itdikden sonra bu şehre Kink Nink tesmiye olunmışdur. Ve bu şehir Kink ırmağının kenârında vâki' olmışdur[4095] ve ol mahal kemâl mertebe müferrih ve havâsı hûb ve manzarı hüsndârdur, şöyle kim bu ırmağla gelüp giden gemiler mesâfe-i ba'îdeden bu şehrin evlerinden seyr ü temâşâ olur. Ve bu şehirde olan mükellef sarâylar ve metîn ve müstahkem evler ve azîm hâneler ve acâib ü garâib binâlar ve âlî kasırlar ve matbû' köşkler ve niçe müferrih meskenler haddi ve pâyânı yokdur. Ve bunda bir mükellef acîb u garîb kulle vardur ki Şantonk ve Lenk Çink şehirlerinin kullelerinden büyükdür. Ve bu şehirde bî-nihâye köprüler vardur ki cümle kemerleri büyük taşlar ile yapılmışdur ve kenârlarında oturak yerleri acîb ü garîb san'atlarla yapılmışdur ki görenler hayrân olur. Ve bu şehir halkının lisânları tatlu ve mahabbetlü ve rûy-i dil sâhibleridür[4096].

Es-sarây: Ve bunda olan pâdişâh sarâyı gāyet mükellef ve güzel mermerlerden yapılup ve büyüklüği dört mîldür. Ve bu sarâyın dîvârında iki büyük demir kapu **[245a]**

[4091] gün doğrusı İ (245ᵃ) : - H

[4092] bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince beş yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (244ᵇ) : - İ

[4093] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk üç senesine gelince dört yüz elli üç sene mürûr itmiş olur H (244ᵇ) : hicret-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın işbu beş yüz doksan târîhinde olup ve bu fitne vukū'ından işbu târîhün'-Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince beş yüz kırk üç sene mürûr itmiş olur İ (245ᵃ)

[4094] nâhiye-i evvel H (244ᵇ) : el-evsâf İ (245ᵃ)

[4095] vâki' olmışdur İ (245ᵃ) : - İ

[4096] lisânları tatlu ve mahabbetlü ve rûy-i dil sâhibleridür H (244ᵇ) : lisânları tatlu olur İ (245ᵇ)

olup ve her iki kapunun mâbeynlerinde makas-vârî tabyalar olup ve her tabyada on ikişer büyük toplar ve niçe kücük toplar ve meskenler vaz‘ olunmışdur. Ve bu şehrin devri dahi yigirmi mîl olup ve müferrih bağçelerinin hisâbı olmayup ve niçe latīf gölleri dahi vardur. Ve şehrin içinde bir kücük dağ olup ve ol dağın üstünde bir rasadhâne vardur.

Et-ta‘rîf: Ve bu rasadhânenin[4097] içinde dürlü dürlü rasad âletleri olup cümleden kat‘-ı nazar üç âlet vardur ki gāyetle musanna‘ ve büyük ve âcîb âletlerdür. Ve sâhib-i tahrîr dimişdür ki “Bu mertebe büyük rasad âletleri bütün Avrupa’da ve Asya’da bir yerde görmedim ve yokdur” dimişdür. Evvelki âlet semânın kürresidür ki dört âdem kucaklayamaz. Ve bunun bir kapusı vardur ki bir âdem içine girer. Ve ikinci, arz kürresidür ki bu dahi semânın kürresi kadar vardur. Üçünci, dâiretü’l-adl âletidür ki her birisinin on iki ayakları vardur. Ve bu âletleri Uveyne pâdişâh yapdırmışdur ki zuhûr-i İslâm’dan üç yüz sene kadar mürûr itmiş idi. Zîrâ bu pâdişâh gāyet kâmil feylesof ve hakîm idi. Ve dahi bu şehirde bir büyük ve mükellef medrese vardur ki hendese ve ilm-i nücûm ta‘allüm olunur. Ve dahi şehrin içinde bir yüksek dağ vardur ki anda dahi bir rasadhâne olup bunda dâimâ yıldızları rasad iderler. Ve sabâh oldukda pâdişâhlarına haber virürler ki “Fülân yıldızı rasad itdik, vücûdunu fülân âletde gördük, havâdan böyle mütegayyir olmışdur” dirler. Ve bu rasadhânede dahi dört âlet vardur ki evvel zikr itdüğimiz kadar vardur lâkin bunun üzerinde bir şey yazılmamışdur. Ancak devâiri ve beri cânibi göstermekden bir nümûnedür. Ve ikinci âlet dahi kürre olup kutrı iki kulac kadar vardur. Üzerinde iki halkası olup her biri üç yüz altmış kısma taksîm olunmışdur ki her kısım altmış dakīka olup ve bu âlet kevâkibin tūli ve arzı alınmak ve kevâkibe müte‘allik ahvâl bilinmek içündür. Ve üçünci âlet bir basîtadur ki kutrı üç kulac kadar olup ve bu âlet fakd-ı sâ‘atleri göstermek içün olup ve bu basîtanın kenârında içine su koyacak bir yer itmişlerdür ki anın içine su koyup bu âletin vaz‘ olduğı mevzi‘nin düz olduğı ve olmaduğı ma‘lûm ola. Ya‘ni suyun meyl itdüğinden bilürler. Ve dördünci âlet bir büyük usturlâbdur ki kutrı iki kulacdan ziyâdedür. Ve bunlardan mâ‘adâ niçe âletler vardur ki cümlesi bir memleketde ve bir milletde yokdur. Üstâdına hezâr âferîn![4098]

El-orman: Ve bu şehrin hâricinde bir orman vardur ki sâfî fıstık ağacı olup ve bu ormana başdan başa dîvâr çekilmişdür ki mesâfesi on iki mîl kadardur. Ve bu dîvârın içinde bir dağ vardur ki ol dağda mahsûs pâdişâhlar içün bir büthâne yapmışlardur ki

[4097] et-ta‘rîf: Ve bu rasadhânenin H (245[a]) : - İ

[4098] bir memleketde ve bir milletde yokdur. Üstâdına hezâr âferin H (245[a]) : cümleyi takrîr tafsîl iktizâ itmeğin terk olundı İ (245[b])

etrâfında mükellef türbeler ve acîb ü garîb binâlar vardur. Ve bu büthâne cevânib-i erba‘adan nerdübânlar vaz‘ olunmışdur ki ol nerdübânların cümlesi latīf mermerlerden yapılmışdur ve büthânenin etrâfında beş soffa dahi yapılmışdur ki o soffaların direklerinin **[İ, II, 246a]** ba‘zısı mermerden ve ba‘zısı ağacdandur ki her direğin irtifâ‘ı yigirmi dörder arşûndur. Ve bu soffaların fevkānîlerinde dahi birer soffa vaz‘ ve binâ olunmışdur ki gāyet müzeyyen ve müretteb ve etrâfı pencereler ve sakfı altun varaklar ile tezyîn olunup bir mertebe hüsn-i sûret virmişlerdür ki görenler hayrân kalurlar. Ve her penceresine altun tel nesc idüp şol mertebe ince ve rakīk ve hayâldür ki dikkat-i nazar ile görünüp bilünür ki anda tel vardur. Ve Çin ekâbirlerinin dahi ekseriyyâ pencereleri böyle ince ve hayâl ten ile mensûcdur. Ve büthâne içinde iki soffa dahi vaz‘ olunmışdur ki bu soffalara envâ‘-i cevâhir ile zîb ü zînet virmişlerdür, şöyle ki bakmasına gözler kamaşur. Ve her bir soffada birkaç mücevher iskemle vaz‘ olunmışdur, geldikde birine pâdişâh oturup ve ol yerleri boş durur ki mukaddemâ fevt olan pâdişâhların cânı içün boş koyup “Ol pâdişâhların cânı anlarda oturur” diyü i‘tikād iderler. Ve büthâne içinde sûret yokdur, zîrâ dirler ki pâdişâh olan yerde âhar sûret olmak lâyık değildür dirler. Ve büthânenin hâricinde bir nev‘ kırmızı taşdan bir niçe hücreler yapılmışdur ki gûyâ ol taşlar âyînedür. Şol mertebe mücellâ ve musaykaldur ki âdem bi-aynihî sûreti görünür. Ve her **[245b]** hücreyi bir şeye nisbet itmişlerdür ki biri şems ve biri kamer ve biri zuhal ve biri müşterî ve biri mirrîh ve biri utārid ve biri zühre ve dağlar ve biri ırmaklara ve her birini bir azîmü’ş-şân olan şeye nisbet itmişlerdür ki bu hücreler üç yüz altmış altı hücredür. Ve bu hücrelerin etrâfında gaslhâneler yapılmışdur ki kaçan pâdişâh büthâneye gelse halk gelüp mukaddem ol gaslhânelerde gasl idüp ve ba‘dehû büthâneye girüp ibâdet iderler. Mâdâm ki gasl itmeye, ol büthâneye girmek mümkin değildür ve bu büthâneye mahsûs olan fıstık ağaclarını kimse kesmeğe kādir değildür ve her kim bir dalını kat‘ eylese ol sâ‘at anı dahi katl iderler. Muhassal büthânelerde olan binâların ve agreb ü garâib şeylerin ve bunda olan zîb ü zînet ve mâl ve cevâhirin haddi ve hisâbı yokdur.

El-enhâr: Ve dahi Kink ırmağından nisan ve ayâr aylarında bir nev‘ balık çıkar ki gāyet lezîz balıkdur ve ismine seyo dirler. Ve zamânı geldikde bu balık içün pâdişâh tarafından bir hâdim ta‘yîn olunur. Ve bir gemiyi su ile doldurup sayd olan balıkları ol gemide olan su içine koyıvirüp diri pâdişâhlarına götürürler. Ve havâ gāyet ıssı olduğı günlerde gemi içine buz doldurup öyle götürürler. Ve bu şehirden Pikin memleketinin mesâfesi üç yüz mîl olup ve bunda yelken ile gitmek mümkin olmayup gice ve gündüz kürek ile gidüp haftada iki kerre gidüp gelürler. Ve bu şehirde pâdişâh içün beş gemi

ta‘yîn olunmışdur ki bu gemilere ipek ve envâ‘-i esvâb ve kumâş tahmîl idüp götürürler. Ve bu gemilerin ismine Lunk Ekvin dirler, ma‘nâsı “ecder esvâbı gemileri” dimekdür.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin baş şehrinin şimâlinde Ney dağında bir büthâne vardur ki içinde binden ziyâde tasvîr olup ve bir büyük tasvîr vardur ki ziyâde i‘tibâr iderler.

El-hikâyet: Ve baş şehrin **[İ, II, 246b]** cenûbında olan Mank dağını Şiv pâdişâhı bir tarafından bir tarafına deldirmişdür. Ve bu pâdişâhın bir adûsı var idi ki gāyet kuvvet sâhibi olup ve cebel-i müşevvibi uğur tutup ve mübârek ve meymûn ve sa‘âdet ümîd idinmiş idi. Ve Şiv pâdişâhı istimâ‘ eyledi ki ol hasmı olan pâdişâh, asker çeküp üzerine gelmek tedârükinde iken Şiv padişâh istimâ‘ eyledikde ol düşmeni gelmezden mukaddem bu dağı bir tarafından bir tarafa nakl itdirüp ya‘ni deldirüp yol eyledi ki ol dağın sa‘âdeti nuhûsına mübeddel ola. Fi’l-hakīka vaktâ kim ol dağ pâdişâha nuhûst isâbet idüp gün-be-gün menkûs olup saltanatı müzmehil oldı. Zîrâ Çin kavmi dâimü’l-evkāt sa‘âdet ve nuhûseti dağlardan ümîd ve taleb iderler. Muhassal Şiv pâdişâh ol dağı deldirüp ve deldüği yerden geçüp ve ale’l-gafle üzerine varup ve askerini bozup ve kırup tâc u tahtını zabt eyledi[4099]. Ve bunun kurbında olan San dağında azîm timur zencîr ile dağ bend olmışdur ki şehir yerinden kaçmasun diyü.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede Leyin gölü ma‘nâsı bin istadyom dimekdür. Ve niçe göller dahi vardur. Ve dahi şehrin kurbında ve cenûbında Kiyank ırmağı içinde Yalu nâm bir cezîre olup ve bunun kurbında bir cezîre dahi vardur ki ismine Kank dirler. Gāyet ma‘mûr ve şenlikli cezîrelerdür[4100].

İkinci nâhiyenin baş şehrine Funk Nik dirler. Buna on yedi şehir tâbi‘ olup ve bir yıldıza mensûbdur ki ismine Ku dirler. Ve bu şehir azîmdür ki devri yüz istadyomdur. Ve kadîmde dahi bir azîmü’ş-şân pâdişâhın tahtı olmağla azîm binâlar ve matbû‘ sarâylar ve acâib u garâib köşkler ve münbit ve müzeyyen evlerin haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu şehr-i azîmin hükkâmı iki fırka olup felâsife ve biri dehrîlerdür. Ve bu nâhiyenin dağları azdur ammâ büyük ırmakları çokdur. Ve bunun dağlarında efnestin otu vardur ki birkaç maraza ilâcdur. Ve bunun toprağı dahi gāyet münbit olup herşey çok ve a‘lâ olur[4101].

El-cibâl: Leyin Huvay şehrinin kurbında Yonmo dağı vardur ki ma‘nâsı talak dağı dimekdür. Zîra bunda talak ma‘deni çokdur. Ve Şiv şehrinin kurbında Fukin

[4099] muhassal Şiv pâdişâh ol dağı deldirüp ve deldüği yerden geçüp ve ale’l-gafle üzerine varup ve askerini bozup ve kırup tâc u tahtını zabt eyledi H (245ᵇ) : - İ

[4100] gāyet ma‘mûr ve şenlikli cezîrelerdür H (245ᵇ) : - İ

[4101] münbit olup herşey çok ve a‘lâ olur H (245ᵇ) : münbitdür İ (246ᵇ)

dağında zamân ile bir mikdâr iksîr bulunup bunun ile niçe niçe ilâcsız derdlere devâ eylediler ki cümlesi şifâ bulup hoş oldılar. Ve Hayotayi şehrinin kurbında Moyenk **[246a]** dağının ma‘nâsı çoban kız dimekdür. Vech-i tesmiye, bir zamân ile bu dağda gāyet güzel bir kız çobanlık iderdi.

El-enhâr: Ve bu nâhiyenin ortasından Huvay ırmağı geçer ki büyük ırmak olup ve birkaç ırmak dahi vardur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Suku dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve mukaddemâ bu nâhiyenin halkı gāyet câhil ve battāl tāife idi, şöyle ki kemâl-i cehâletlerinden çift sürmek bile bilmezlerdi. Kive pâdişâh Çin halkından bu nâhiyeye vâfir âdem getürüp bunlara çift sürmek ve envâ‘-i sınâyi‘ ve kâr kesb ta‘lîm eylediler. Ve ba‘dehû müstakil hükûmet oldı. Ve bunda insâna lâzım olan eşyâdan bulunmadık hiçbir şey yokdur. Ve bu **[İ, II, 247a]** baş şehrin mevkı‘i göl içinde aynî ile Venedik şehri gibidür ammâ bundan büyük ve güzel ve ziyâde mükellefdür. Ve hem bunun suyu tatludur ve taşdan mükellef kemerlerin ve köprülerin haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu şehrin esâsı fıstık ağacından yapılup ve güzel yolları vardur ve ortalarından büyük gemiler geçer ve deryâya üç konakdur. Ve bu şehrin gölünün ismine Tay dirler. Ve bu şehrin ırmakları yine bu gölden çıkup ve deryâya giderler. Ve bu gölün içine çok büyük gemiler gelüp ve giderler. Şol mertebe çok gemiler gelüp ve gider ki hisâb olmaz. Ve bu şehrin dîvârı taşrasından mâ‘adâ seksen istadyomdur. Ve bu şehirde insâna lâzım cemî‘-i eşyâ bulunur. Zîrâ Hind u Sind ve Yaban cezîresi ve Portukal ve Filemenk[4102] ve Çin memleketlerinin ve ol semtde olan cemî‘ cezîrelerin gemileri gelüp ve giderler ki hisâbı yokdur. Ve bu gemiler gelüp gitmek içün işbu Tay gölünün içinde dürlü dürlü san‘atlar itmişlerdür ki insân hayrân kalur. Ve gemiler Kiyank şehrine varmak içün alçakdan yükseğe ve yüksekden alçağa Kink ırmağında dahi niçe musanna‘ bendler ve sedd ve san‘atlar itmişlerdür ki akıllar hayrân ve fikirler ser-gerdân olur. Ve Ukyank şehrinin kurbında bir büyük köprü vardur ki üç yüz kemer üzerine binâ olunmışdur ki altından büyük gemiler geçer.

Et-ta‘âm: Ve bu şehir halkının ta‘âmları envâ‘-i mütenevvia‘ olup husûsan sütden niçe dürlü ta‘âm tabh iderler ki gayri yerde olmaz. Ve bunlarda şeker çok olmağla şeker işleri dahi gāyet çokdur. Ve bunların şarâbı boza olup pirincden yaparlar. Ve kibârlar içün şeker ile yaparlar ki gāyet latīf ve mukavvî şey olur.

[4102] ve Filemenk H (246[a]) : - İ

El-emtâ‘: Ve bu şehrin emtâ‘ı altun ve misk ve ipek ve penbe ve ipekden ve ince penbe ipliğinden işlenmiş ve sırma ve kalabadan ile nesc olunmış serâser ve dîbâdur ve dürlü dürlü la-nazîr esvâblardur ki insân hayrân kalur. Ve bu cins esvâbdan her üç ayda pâdişâh içün dört gemi esvâb gider. Ve bu şehrin halkı giyinmeğe ve kuşanmağa mâillerdür. Ve bu şehirde gümrük vardur. Esvâbdan ve gayri şeyden almayup hemân gemiden alurlar lâkin geminin büyüklüğine ve kücüklüğine göre alurlar. Ve bu gümrükden bir milyon gurûş hâsıl olur ki on kerre yüz bin gurûşa bir milyon dirler. Ve Kank Nink şehrinden dahi bu kadar gümrük hâsıl olur. Ve pirincden dahi iki milyon gurûş hâsıl olur.

El-cibâl: Baş şehrin kurbında Kink Nin dağı zeylinde güzel evler ve binâlar yapmışlardur ki yaz günlerinde mesîregâhlarıdur.

El-enhâr: Ve bu baş şehir üç ırmak ile ihâta olunmışdur. Ve şehrin garbında olan Tay gölünün büyülüği otuz altı mîldür. Ve bunun içinde cezîre gibi bir büyük dağ vardur ki ismine Tunk Nink dirler.

Dödünci nâhiyenin baş şehrine Tunk Kink dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup güzel evleri ve sarâyları olup ve mevkı‘i su içindedür. Ve her tarafından buna gemiler gelüp gider. Ve bu şehirde ince iplik işlerler ve dürlü latîf esvâb nesc iderler. Ve bu şehrin kurbında Hankpo boğazı vardur ki gāyet azîm ve zahmetle yapılmışdur. Ve bu boğaza Yaban cezîresinden çok gemiler gelür.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kank Ku dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup ve bu şehir boğaza karîbdür. Ve bu şehrin kenârları ırmaklar taraflarında dört kûşelü taşlardan yapılmışdur. Ve ol taşlardan kemerler dürlü musanna‘ şeyler göstermişlerdür ki insân bakdıkca hayrân kalur. **[İ, II, 247b]** Ve bu nâhiyede **[246b]** bir güzel toprak ma‘den vardur ki Kini Hank şehrinde olur. Ve bunda acâib kâseler ve tabaklar yaparlar ki gāyet mücellâ olup ayniyle billûr gibi olup ol bir tarafı görünür. Ve bu fincânlardan âdem bir şey içse ağzına bir güzel râyiha ve lezzet gelüp ve yüreğine kuvvet virür. Ve bundan yapılan şeyler makbûl ve behâsı dahi gāyet ağırdur[4103]. Ve ol memleketden taşra katı nâdir çıkar.

El-cibâl: Kink İn şehrinin kurbında Kin dağında bir zamân ile bir geyik bir kız doğurmuşdur diyü ol vilâyet halkı mütevâtiren zikr iderler[4104].

El-enhâr: Hu dağından bir kücük ırmak neb‘ ider ki ismine Lenk dirler. Bunun başı bir meşhûr ayndur ki ismine Hu dirler, gāyet makbûl ve mukavvî ve meşhûr sudur.

[4103] ve bundan yapılan şeyler makbûl ve behâsı dahi gāyet ağırdur H (246ᵇ) : - İ
[4104] diyü ol vilâyet halkı mütevâtiren zikr iderler H (246ᵇ) : - İ

Ve bundan dâimâ menzil ile pâdişâha su götürürler. Ve hattâ ol bir gemi gelse ve eğlense ol suyı akça ile virürler ve eğlenmeyüp hemân içüp gider ise akça almazlar. Ve lâkin varol veyâ bir gayri şey doldurup götürmeğe akçasız virmezler. Ve bu sudan vâfir mâl hâsıl olur. Zîrâ su hâtırı içün çok gemiler gelüp ve içüp akça ile kaplarını doldurup giderler. Ve ol semtden geçen âmed ü şod gemiler on beş-yigirmi mîl kadar yolından sapup bu suya uğrayup su alurlar. Zîrâ bunun takviyetinden mâ‘adâ niçe hastalıklara dahi şifâsı olduğı mücerrebleridür[4105].

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Kink Kenk dirler. Ma‘nâsı pâdişâh ağzı dimekdür. Zîrâ gemiler Pikink memleketine bundan gider. Ve Pikink ise pâdişâh sâkin olduğı yer olmağla pâdişâha yakın demekdür. Ve bu şehir Kink ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur ki bu bir boğazdur. Ve bu boğazın garbında mükellef evler ve sarâylar vardur. Ve bu boğaz üstünde bir mükellef köprü vardur ki şehre gidüp gelürler. Ve bu şehrin etrâfında kücük dağlar ve içinde envâ‘-i tasvîrler olup ve bir kulle dahi vardur ki ayakları sâfî demirdendür. Ve başında külâhı otuz arşûndur. Ve bu kulle dîvârında defne ağacı musavver olup ve dürlü dürlü menkūşdur.

Et-tabîb[4106]: Ve bu şehrin etıbbâsı dahi gāyet çok ve üstâdlar olup Çin ekālimde bunun tabîbleri gāyet mu‘teber ve makbûldür. Ve bu şehride gāyet güzel kiras olup ve her meyvesi firâvân ve latīf olur.

El-cibâl: Kink rırmağında bir cezîre vardur ki Kin nâm bir müntehâ dağ vardur ki çok büthâneler ve manastırlar vardur. Ve toprağı dahi gāyet münbit olup ve bir latīf ve hafîf su dahi neb‘ ider.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Kink Ko dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve iki yıldıza mensûbdur ki birine Fio ve birine Neyo dirler. Ve bu şehrin kurbında bir azîm bender vardur ki tekerrek oturur. Ve tuzdan dahi çok şey hâsıl olur. Zîrâ bu şehrin şarkında tuz ma‘deni olmağla bundan çok vilâyetlere tuz gider. Ve bu şehrin evleri mükellef taşdan ve latīf mermerden yapılmışdur. Ve bu şehrin ortasından sular geçer ki üzerinde olan kücük köprülerden mâ‘adâ yigirmi dört büyük mükellef köprüler dahi vardur. Ve bu şehirde fevâhiş-hâneler çok olup ve bunları kücük iken sâz u söz ve çeng ü çegâne öğredüp ve büyüyüp üstâd olduklarında fâhişelik içün bey‘ iderler. Ve bu şehrin âb u havâsı gāyet güzel ve latīfdür.

[4105] ve bu sudan vâfir mâl hâsıl olur. Zîrâ su hâtırı içün çok gemiler gelüp ve içüp akça ile kaplarını doldurup giderler. Ve ol semtden geçen âmed ü şod gemiler on beş-yigirmi mil kadar yolından sapup bu suya uğrayup su alurlar. Zîrâ bunun takviyetinden mâ‘adâ niçe hastalıklara dahi şifâsı olduğı mücerrebleridür H (246ᵇ) : - İ

[4106] et-tabîb H (246ᵇ) : - İ

El-enhâr: Kavoyo şehrinin kurbında bir göl vardur, Bişi dirler. Ve bu gölden bir ırmak akıtmışlardur ki gemi ile bu şehre gelüp gitmek içün. Ve bunun mesâfesi yüz istadyom kadardur.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Huvaykan dirler. Buna bir şehir tâbi‘dür ki ismine Yin Kink dirler ve bu şehrin mukābilinde vâki‘ olmışdur. Ve bu iki şehri bir dîvâr ihâta itmişdür ki bu iki şehir nefs-i vâhid hükmindedür. Ve bu şehirlere dokuz şehir tâbi‘ olup ve bir yıldıza mensûbdur ki ismine Tivo dirler. Ve bu şehrin cebûbında Huvaykan ve şimâlinde Yin Kink şehirleri vâki‘ olmışdur. Ve bu dîvârın ardında bir varoş-ı azîm vardur ki mikdârı dört mîlden ziyâdedür. Ve bu varoşun iki tarafından bir ırmak geçer ki nehr-i Za‘ferân’a karışur. Ve bu şehrin halkı dahi gāyet çokdur **[İ, II, 248a]** ve bâzârgânlarının dahi haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu şehirde bir vezîr oturur. Ve bu vezîr cenûb memleketlerinden yedi memlekete hükûmet ider. Ve bu yedi memleketlerin metâ‘larından her ne hâsıl olur ise bu şehirden **[247a]** gemilere yükledüp Pekin memleketine gönderürler. Ve bu şehrin varoşında iki köprü vardur ki ve üç bendi dahi vardur. Ve bu bendler olmasaydı bu şehri soğuk iderdi. Ve bendler şol mertebe musanna‘ ve metîn şeylerdür ki ta‘accübât-ı dünyâdan olup vasf u ta‘rîf kābil-i imkân değildür. Ve bu köprülerin ve bendlerin ta‘mîr içün bu şehirde gümrük oturur ki hâsılını bunlara sarf iderler.

El-cibâl: Tay şehrinin kurbında Yuku dağı deryâ içinde cezîre gibi vâki‘ olup ve bu dağda bir büyük büthâne ve bir büyük tasvîr vardur ki cemî‘-i etrâfdan âdemler gelüp bu tasvîre ibâdet iderler. Ve bu dağda çok altun dahi vardur.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede iki büyük göl dahi vardur ki birine Şeyhu ve birine Huvank dirler. Ve bu göllerde gāyet çok balık olur ve gāyet iri kamışlar olur ki odun yerine yakarlar. Ve bu gölün kurbında tuz ma‘deni dahi vardur ki çok tuz hâsıl olur.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Luko dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bu şehirler Kav gölünün etrâfında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyede güzel kâğıd işlerler.

El-cibâl: Kavo gölünün içinde Kav dağı vardur ki ma‘nâsı öksüz dağı dimekdür. Zîrâ bu dağ cezîre içinde yalnızdur. Ve Kev Kink şehrinin kurbında Tayfo dağı sâfî ormandur.

Onuncı nâhiyenin baş şehrine Nankink dirler. Buna beş şehri tâbi‘ olup ve bu şehir Kink ırmağının şimâlinde vâki‘ olmışdur. Ve bu şehir büyük, kal‘ası metîn memerr-i bâzârgân ve askerîsi çok ve bir vezîr oturur ki Pukink gölü ve Kiyam ırmağını muhâfaza ider. Ve bu şehirde Tenga pâdişâhı demirden bir kalın direk dikmişdür ki irtifâ‘ı otur arşûndur.

El-cibâl: Tu Kink şehrinin kurbında Feyo dağı gāyet yüksek olup ve bundan iki bin arşûn kadar yerden bir su gelür. Ve bu dağda gāyet karanlık mağāralar dahi gāyet çokdur.

On birinci nâhiyenin baş şehrine Taynik dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup ve Kink ırmağı bu nâhiyenin ortasından geçer. Ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri düz ve ba‘zı yerleri dağlardur. Ve bu nâhiyede Vuhu şehri gāyet güzel ve halkı çok ve ganî âdemlerdür. Ve bu şehir Kink ırmağının cezîresi içindedür. Ve bu şehirde gümrük dahi vardur. Ve bu ırmak bunda iki bölük olup ve ba‘dehû Nenk Kink şehri kurbında yine ikisi bir yere cem‘ olur.

El-cibâl: Ve baş şehrin kurbında Tin Muyin dağı vardur ki ma‘nâsı gök kapusı dimekdür. Zîrâ anda iki dağ mâbeyninden Kink ırmağı geçmekle bu isim virilmişdür. Ve dahi anda taşdan bir cezîre vardur ki içinde çok mağaralar olup ve içlerinde mübâlağa çok yarasa olmağla ismine Hayao dimişlerdür.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede Tannik nâm bir göl vardur ki tūli altı yüz istadyomdur.

On ikinci nâhiyenin baş şehrine Nenk Kuy dirler. Buna beş şehir tâbi‘dür. Ve bunun şark tarafından bir ırmak geçer, ismine Po dirler. Ve bu ırmak ile büyük gemiler gelüp ve gider. Ve bu nâhiyede kücük dağlar vardur, cümlesi ormandur. Ve ormanları dahi kestane ve ceviz ve amrûd ve elma ve gayri meyve ağaclarıdur ve etrâfında mükellef sarâylar ve evler ve köşkler vardur ki ehâlîsinin teferrücgâhlarıdur. Ve bu nâhiyede kamışdan ve yaprağından güzel kâğıd yaparlar. Ve Kink şehrinin kurbında bir büyük büthâne vardur ki gāyet mu‘teberidür ve ismine Hiyanksin dirler. Ma‘nâsı “güzel koku” dimekdür. Hikâyet olunur ki vech-i tesmiye **[İ, II, 248b]** bunda bir zamân ile beş güzel kızları hırsızlar tutup tasarruf itmek murâd itdiklerinde kızlar kāil olmayup “Bizi öldürün, bu işi itmen” dirler. Bir vechle râm idemedikleri ecilden hırsızlar kızları katl iderler ve kanları dökülen yerde bir güzel koku peydâ olup ve ba‘dehû büthâne binâ iderler. Ve ile’l-ân ol koku mevcûd olup ve ol büthâneye varup ziyâret iderler, gāyet mu‘teberleridür[4107].

El-cibâl: Ve Taynik şehri kurbında Muyen dağında dürlü dürlü mesîregâhlar ve mu‘âlece içün envâ‘-i akākīrler firâvândur.

[4107] mevcûd olup ve ol büthâneye varup ziyâret iderler, gāyet mu‘teberleridür H (247[a]) : mevcûddur diyü menkūldür İ (248[b])

On üçünci nâhiyenin baş şehrine Keykav dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Kink ırmağının cenûbında vâki‘ olmışdur ve her tarafı dağlarlar ihâta olup ve etrâf [u] **[247b]** eknâfdan gemiler gelüp ve giderler ki hisâbı yokdur.

El-cibâl: Tunk Link şehrinin kurbında Hunk dağında mübâlağa çok erik olur. Ve Key Uhva dağı vardur ki ma‘nâsı “dokuz depeli çiçeğe benzer” dimekdür ve gāyet büyük dağdur.

On dördünci nâhiyenin baş şehrine Huvayku dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin dağları çokdur. Ve bu nâhiyede güzel mürekkeb yaparlar ammâ bizim mürekkebler gibi değildür, kurudur. Parmak gibi çubuk çubuk gibi yaparlar[4108]. Ve kullanmak murâd iden ol çubukdan azıcık kırup ve su ile ezüp isti‘mâl iderler. Ve bu nâhiyede fağfûr kumı dahi vardur ki envâ‘ şeyler yaparlar.

Evsâf-ı çay: Ve bu nâhiyede çay şerbeti yaprağı dahi çokdur. Ve bunun ağacı çalı ağacına benzer ve çok dalları vardur ve çiçeği sammak çiçeğine benzer. Ve bu çay iki nev‘dür ki biri yabânî ve bir bostânîdür. Ve yaz faslında çiçek virür ve cüz’î kokusı dahi vardur. Sonra bakla gibi yeşil olur ve ba‘dehû kara olur. Ve bunun yaprağını güz faslında birer birer devşirürler ve hâs timurdan tencere içine korlar ve azıcık haşlarlar ve sonra çıkarurlar ve bir hasır üzerine döşerler ve ba‘dehû ol hasîr ile bile devşirürler ve ba‘dehû ol hasîr ile bile âteş üzerinde tedrîcle kurudurlar ve ba‘dehû şerbet ile kaynadup isti‘mâl iderler.

El-havâss-ı çây[4109]: Ve bu çay şerbetinin hâssası budur ki mi‘deye kuvvet virür ve ta‘âmı hazm itdirür ve nikrîse nâfi‘ olup ve mesânede olan taşı eridür ve humârı def‘ ider ve uyhuyı ref‘ ider.

El-cibâl: Ve şehrin şarkında olan Huvank dağı büyük dağ olup bundan dört su neb‘ ider ve otuz iki depesi vardur. On sekiz büyük karanlık mağarası dahi vardur. Ve Ununk şehrinin kurbında Bi dağının depesi gāyet yüksek ve irtifâ‘ı bin arşûndan ziyâdedür. Ve bu dağın depesinde bir hudâyî köprü vardur ki sahrâya varınca mümted olmışdur.

El-enhâr: Ve bu baş şehrin kurbında bir nehir vardur ki Singan dirler. Buna dört su karışur. Ve bu ırmak Singan şehrine ve Key Kink memleketine varınca üç yüz altmış yerden atılur.

El-ilhâk[4110]: Ve bu dahi bu memlekete dört kücük nâhiye dahi mülhak olup ve Çin lisânında bunlara Haçin dirler. Ma‘nâsı kücük dimekdür.

[4108] ammâ bizim mürekkebler gibi değildür, kurudur. Parmak gibi çubuk çubuk gibi yaparlar H (247[a]) : - İ
[4109] çây İ (248[b]) : - H

Evvelki nâhiyenin baş şehrine Kunkti dirler ki güzel şehirdür. Ve bunun yerleri düz ve ipeği çokdur. Ve iki yüksek dağları olup biri şehrin garbındadur ki Hink dirler. Gāyet yüksek depesi vardur. Ve bu depeden bir su neb‘ ider ve birine dahi Lenk dirler. Bunun depesi otuz istadyomdur ve depesinde bir büyük mağara vardur ki içinde gāyet büyük bir tasvîr vardur.

İkinci nâhiyenin baş şehrine **[İ, II, 249a]** Kevkev dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup birine Şunşiya ve birine Ligan dirler. Ve bunda O nâm bir büyük göl vardur ki çok balık çıkar.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Huku dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve ol şehirlerin birine Han Şan dirler ki gāyet mükellef ve ma‘mûr ve meşhûr şehirdür.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Sivkev dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup ve bu şehir nehr-i Za‘ferân’a karîbdür. Ve şimâlinde bir köprü vardur ki ismine Vecan dirler. Otuz beş gemi üzerine mebnîdür ki demir zencîrler ile merbûtdur.

El-enhâr: Funk şehrinin kurbında bir göl vardur ki Takoy dirler. Ve baş şehrin kurbında olan Sev ırmağı büyük ırmakdur. Ayvo pâdişâh bunun kenârında bakırdan dokuz şehir tasvîr itmişdür ki ta‘accübâtdan idi ve ba‘d-i zamân Kive pâdişâh bu tasvîrleri suya bırakdırup ve sonra gelen pâdişâhlar çıkarmak içün sa‘y idüp mümkin olmamışdur. Ve ile’l-ân çıkarmağa sa‘y iderler lâkin nehir azîm amîk olup ve şehrin ve evlerinin sûreti dahi gāyet ağır olmağla çıkarmak münkin olmamışdur. İşbu Nankink memleketi dahi ihtimâm oldı.

Fâsl-ı âşir Keykink memleketi beyânındadur ki mukaddemâ tahtgâh-ı memâlik idi

Ve bu memleket gāyet ma‘mûr ve münbit ve âb u havâsı latīf memleketdür. Ve mukaddemâ Senga pâdişâhın tahtgâhı idi.

El-hudûd: Ve bu memleti şarken deryâ-yı Çin ihâta idüp ve bu semtde bir dar boğaz vardur ki bu boğazdan Yaban cezîresine Tenkbo burnundan **[248a]** mu‘tedil rûzgâr ile bir günde varılur. Ve cenûben Fukin ve garben Kinksi ve şimâlen Nankink memleketi hadd ider.

El-evsâf: Bu memleketin halkı gāyet agniyâdur ve her ma‘rifetde mahâretleri vardur. Ve bu memleketin havâsı güzel ve sahrâları mergūb ve ırmakları ve gölleri çokdur. Ve cümle erâzîsini saky iderler ve ba‘zı semtlerin dağları çokdur ve bu dağlar

[4110] el-ilhâk H (247[b]) : - İ

şimâl ve garb taraflarında vâki‘ olmışdur. Ve bu dağlarda ekin çok olur. Ve dahi bu dağlarda büyük ağaclar ve iri gemi direkleri ve sirenleri ve kerestesi gāyet çokdur. Ve bu memleketde ipek dahi gāyet çokdur, şöyle ki kesretinden nâşî bu memleketin cümle iklîm-i Çin’e vefâ ider dirler. Ve bu memleketde nesc olunan kumâşlar Yaban cezîresine ve Fuli Pine cezîresine ve tâbi‘lerine ve Hindüstân’a ve Avrupa memleketlerine gider. Ve bu memleketde ipekden olan kumâş kesretinden nâşî gāyet ucuzdur. Ve hattâ bu memlekete varan bâzârgânlar dirler ki “Bez envâ‘ından olan esvâbdan akça ile bir esvâb satduğımızda yerine ol akça ile on harîr esvâb aluruz” dirler. Ve bu memleketde dut ağacı gāyet çokdur, şöyle ki bizim bağlarımız ve bağçelerimiz ve ormanlarımız gibidür[4111]. Ve bu memleketde dud ağacını iki kerre budarlar ve ipek çıkarurlar. Ol hâsıl olan ipek telleri gāyet ince ve mülâyim olup ve sonradan hâsıl olan ipek haşîn ve kalın olur dirler. Evvel didikleri yaz yaprağı ve sonra didikleri güz yaprağından hâsıl olan ipekdür. Ve iki ipek hâsıl olmak dahi bu memlekete mahsûsdur.

Et-taksîm: Bu memleket on bir nâhiye ve altmış üç şehri müştemildür ki gāyet ma‘mûr ve mükellef şehirlerdür[4112].

Aded-i ehâlî: Ve bu memleketde dört milyon ve beş yüz yigirmi beş bin dört yüz yetmiş insân vardur.

El-mahsûlât: Ve bu memleketden pirincden iki milyon ve beş yüz on bin iki yüz doksan dokuz çuvâl ve ipekden doksan iki bin altı yüz kırk üç vakıyye ve saman demetinden sekiz milyon ve yedi yüz dört bin dört yüz doksan demet ve tuzdan dört yüz kırk dört bin yedi yüz altmış dokuz kantār mîrî alınur. Ve bu şehrin kumâşlarından ve tuhfe ve tefâriklerinden mahsûs pâdişâh içün nesc olunup ve müte‘ayyen gemiler vardur ki Lunku gemileri **[İ, II, 249b]** dirler ve bu gemiler senede dört kerre gelüp bu esvâblardan doldurup pâdişâha götürürler. Ve bu diyârda işlenen esvâb sâir diyârlarda olmaz, zîrâ kim dürlü dürlü nakşlar ve cins cins sûretler ve gûn-â-gûn tuyûr ve hayvânât tasvîrlerin nakş iderler ki insân gördükde mütehayyir kalur. Ve bu esvâblar pâdişâhlarına mahsûs olup sâir kimse bu makūle esvâb isti‘mâl itmeğe kādir değildür, meğer ki pâdişâhın atıyyesi ola. Ve bu şehirde iki gümrük vardur. Biri esvâb ve biri odun ve kereste makūlesi şeylerden alınur. Ve bu gümrüklerden pâdişâha be-her sene beş milyon altun hâsıl olur. Ve bu memlekete her tarafda olan büyük ırmaklardan azîm

[4111] şöyle ki bizim bağlarımız ve bağçelerimiz ve ormanlarımız gibidür İ (249ª) : şöyle ki sâir vilâyetlerde bağlar ve bağçeler ve ormanlar ve dağlarda olan ağaclar gibi çoğu dut ağacıdur H (248ª)

[4112] ki gāyet ma‘mûr ve mükellef şehirlerdür H (248ª) : - İ

san‘atlarla harklar ve bendler ile sular akıtmışlardur ki her tarafından gemiler gelüp ve giderler. Ve isteyen köprülerden mürûr idüp kara ile giderler.

En-nevâhî[4113]: Evvelki nâhiyenin baş şehrine Kinsa dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve Çin Tink ırmağı bunun cenûbî kurbından geçüp ve şehri devr ider. Ve bu ırmağın arzı dört mîldür ve dirler ki bunun şehri ihâtası yüz mîl kadardur. Şehrin ortasında bir büyük yol vardur ki etrâfında üç yüz mu‘azzam ve mükellef sarâylar ve azîm binâlar ve mermerden direkler vardur ki üzerleri musavver ve kuşlar ve ağaclar ve yemişler ve ecderler ve gûn-â-gûn şeyler ile musavverdür. Ve bunun ekser-i sükkânı beğzâdelerdür ki pâdişâhlardan mâ‘adâ bunlar dahi hükûmet sâhibleridür. Ve dahi şehrin içinde dört büyük kulle vardur ki her birleri dokuz katdur ve azîm kemerler dahi vardur ki insân bakdıkça hayrân kalur. Ve dahi bu şehirde altmış bin üstâd ve kumâş çulhaları tahrîr olunmışdur. Ve dahi bu şehirde her on günde bin çuvâl pirinc satılup ve her çuval bir gün ve bir gicede yüz âdeme kifâyet itmek üzredür. Ve her gün bin hınzîr boğazlarlar ve koyun ve keçi ve köpek ve kaz ve ördek ve tavuk ve sâir vahşî vuhûş u tuyûrun dahi hisâbı yokdur. **[248b]** Ve bu şehirde balık dahi çokdur. Ekseriyyâ büyük sandallara su koyup diri satarlar ve tasvîre tapanlar köpek eti yimezler ve mecûs tāifesi hod aslâ et yemezler.

El-cibâl: Kinsa şehrinin cenûbında Funk Hunk dağının gāyet yüksek iki depesi vardur ki karşu karşuya vâki‘ olup ve her depenin üzerinde dokuz kat bir kulle ve birer büthâne binâ olunmışdur. Ve bu şehrin şimâlinde olan Şi Şink dağının kullesinde dahi birer büyük ve mükellef kulle binâ olunmışdur. Ve Lingan şehrinin kurbında Tinco dağının ma‘nâsı “gök gözü” dimekdür. Vech-i tesmiye, bu dağın iki depesinde iki göl olup gûyâ göz gibi göğe bakarlar. Ve bu semtde mübâlağa çok mantar olur ki kurudup azık iderler. Ve Kunk Huva şehrinin kurbında Çeyin Kink dağında bir büyük göl vardur ki büyüklüği bir yücre kadardur. Ve bu gölde altun balığı çıkar ki lisân-ı Çin’de leyin balığı dirler. Ve bu balığın rengi meluş ile menkūş ve müzehhebdür, şöyle ki câ-be-câ arkasında yol yol altun gibi parlayup görünür. Ve bu balık gāyet makbûl ve behâlıdur, şöyle ki her birini bir altuna ve iki altuna virürler. Ve dahi bu şehrin kurbında Tin Hu dağının kullesinde Felaygink dirler, ma‘nâsı uçan gelür dimekdür. Ve bu dağın taş olan mevzi‘lerinde bî-nihâye mağaralar vardur ki içlerinde üç binden ziyâde râhibler **[İ, II, 250a]** uzlet idüp ve bu mağaraları ma‘bed ittihâz idüp âyîn-i bâtıla ve erkân-ı âtılaları icrâsına şugl ile ömrlerini telef ve zâyi‘ idinmişlerdür. Ve bunların yemeklerini ip ile

[4113] en-nevâhî İ (249[b]) : - İ

aşağıdan çekerler. Ve bunlara gürûh-â-gürûh Çin halkı gelüp ziyâret idüp ve nüzûrât getürürler. Husûsan mart ayında gāyet çok gelüp ve tasadduk içün çok akça virürler.

El-enhâr: Ve bu Kinsa şehri kurbında olan Si gölü gāyet latīf göldür. Şehirde çâk göl içine varınca taşdan bir yol yapılmışdur ki tūli on dört istadyomdur. Ve gölün büyüklüği seksen istadyomdur. Ve bu gölden birkaç ırmak akıtmışlardur ki şehri ve bağ ve bağçelerini saky ider. Ve bu göl üzre yollar ve köprüler yapup ve bu göller etrâfına envâ‘-i meyve ağacları dikmişlerdür. Ve bu göl gāyet amîk ve suyı hafîf ve latīf ve lezîzdür. Ve Çin halkı bu Kinsa şehri hakkında dirler ki “Bâğ-ı fenânın bu şehirlerden a‘lâ ravzası olmayup cümleden mümtâz ve müstesnâdur” diyü iddi‘â ve iftihâr iderler. Ve Çin Tin ırmağı dahi Huyku şehrinin dağından gelür.

Et-ta‘accüb[4114]**:** Sinkan ırmağının bir güni vardur ki ol gün teşrîn-i evvelin on sekizinci günidür. Ve ol gün taşup ve azîm furtuna ider. Ve furtunası çâk şehrin dîvârına varur. Ve ol semtin halkı hayrândur ki bunun furtunası bu güne mahsûs olmasının sebebi ve hikmeti nedür, kimse bilmez. Ve ol gün geldikde zevâlden sonra zuhûr ider ve ol semtin halkı gelüp seyr ü temâşâ iderler. Ve ba‘zı hakîmler dahi gelüp seyr ü temâşâ itdiklerinde bunun içün niçe bahs ve cidâl ve kī l u kāl idüp her biri bir beyhûde ma‘nâ virürler. Ammâ bunun hikmetini ve sırrını ancak Hazret-i Allâh bilür. Ve dahi Kinsa şehrinin şimâlinde bir büyük bend vardur. Yağmur yağdıkda azîm ihtirâz iderler. Ve bu bendin kapusını açup salıvirürler.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Kiyagınk dirler. Ve buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu şehir gāyet güzel ve ucuzluk ve suları ve gölleri dahi çokdur. Ve bu ecilden envâ‘-i simâk dahi mübâh ve firâvândur. Ve ipek dahi çokdur. Ve bu şehirde mükellef evler ve sarâylar dahi çok olup ve şehrin içinde dürlü dürlü köprüler vardur. Ve garbında bir ırmak mürûr ider ki içinde büyük gemiler yürür. Ve köylerinin dahi haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu şehrin gölleri içinde bir cins değirmi meyve olur ki kestane kadardur. Ve kabuğı ince ve rengi siyâha mâil beyâz ve sulu ve ta‘mı lezîz olup ve bir mikdâr hamûzâta çalar. Ve bu yemişi çiğnerken akça kadar bakırı bile çiğneler. Dişleri peynir gibi olup bile çiğner. Diş çıkarmak murâd idenler bu vilâyetde bu tarîkle çıkarurlar. Ammâ yalnız yense dişe zarar olmayup ve latīfdür.

El-cibâl: Utay dağı Tink gölü içinde vâki‘ olup ve bu dağda mükellef evler ve sarâylar ve köşkler vardur ki yaz günlerinde halkın mesîregâhlarıdur, gāyet ferah-fezâ dağdur.

[4114] et-ta‘accüb H (248[b]) : - İ

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Hukkev dirler. Buna dahi beş şehir tâbi‘ olup ve bu şehir bâzârgânlar mekânıdur. Ve mükellef **[249a]** evleri ve sarâyları olup ve bu şehirde gāyet güzel esvâb nesc iderler. Ve bu nâhiyede çay şerbeti yaprağı dahi çokdur. Ve bunda mahsûl dahi çok olur şöyle ki yalnız Tiçink şehrinin uşrından beş yüz bin altun cem‘ olur. Ve bu nâhiyenin hâkimleri beğzâdelerdür.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Tuyin Kuyuş dirler. Buna yalnız bir şehir tâbi‘ olup ve bu şehirden iki ırmak mürûr ider. Ve bu şehrin çok dağları vardur ki firâvân bakır ma‘denleri vardur. Ve yabân sakızı ağacı dahi çok olup bu ağaclardan zamk alurlar ve rengi siyâhdur. **[İ, II, 250b]** Ve bu zamkı kaynadurlar, aynî ile altun gibi olur. Ve bu zamk yaş iken zehirlidür, insânı şişirür. Ve bu zamkı gölgede kurudurlar ve ba‘dehû boyarlar, aynî ile cevâhir gibi olur. Ve buna yaş iken boya sürseler ve yâhûd su dokunsa artık kurumaz, böyle kalur. Ve bunun ilâcı rutūbetlü yerde komakdur ki anda kurur. Ve bu kurudukdan sonra gayri yaş olmaz. Ve bu nâhiyede fâhir kâğıd dahi yaparlar.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Ulum dağı kurbında bir göl vardur ki birbirine muttasıldur. Bunun birinin suyı sâf akup[4115] ve birinin bulanıkdur. Ve ayaklar dahi böyle akar. Ve bu nâhiyede Fukunk dağı kurbında Nin Kulin nâm bir büthâne vardur ki bir feylesof içün binâ olunmışdur. Bâ‘is-i binâ bu balık sayd itmeği bilmezlerdi, bu feylesof bunlara balık sayd itmeği öğretmekle bu büthâneyi binâ itmişlerdür.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kiyanho dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bu şehirde bir dağ vardur ki ismine Kiyanho dirler. Ve bu şehir bu dağ ismiyle müsemmâdur. Vech-i tesmiyesine dirler ki mukaddemâ zühre yıldızı bu dağda olurdı. Ve bir kız dahi olurdı ki ismine Vunyo dirlerdi. Ma‘nâsı seferli kız dimekdür. Ve bu kız bir çiçek içün zühre ile dâimâ cenk iderlerdi. Âkıbet zühre, kıza gālib olup ol çiçeği kızın elinden aldı. Ve ol çiçek ismine Kiyanho dimeleriyle bu şehre dahi bu ismi kodılar. Ma‘nâsı zühre çiçeği dimekdür. Ve bu şehirde bir mükellef köprü dahi vardur. Ve bu nâhiyede bir cins erik olur ki gāyet ile büyük ve ta‘mı lezîzdür. Ve bu erik gayri yerlerde olmaz. Ve dahi bu nâhiyede bir cins ağac olur ki yağ çıkarurlar. Ve ol ağaca keyuyu dirler. Aynî ile amrûd ağacına benzer ve yaprağı servî yaprağına benzer. Kış faslında yaprağı kırmızı olur ve yaz evâyilinde yere düşer. Bunı devşirüp koyunlarına yedirirler ve sığırlarına ve gayri hayvânlarına yedirirler. Bunun yaprağı hayvânâtı gāyet semiz ve etini lezîz ve marazı var ise ref‘ ider. Ve bu ağacın çiçeği beyâz olup kiraz

[4115] akup İ (251ᵇ) : - H

çiçeğine benzer. Çiçeği döküldükden sonra meyvesi bakla gibi olur ammâ değirmi ve yumuşakdur. Ve kabı siyâh olup ve içinde eti beyâzdur. Kabuğını çıkarup ve su ile kaynadup yağını alurlar ve ba‘dehû içi ile ol kabuğından aldıkları yağı karışdırırlar. Fi’l-hâl zûb olup donar ve mum gibi olur. Ve ba‘dehû isti‘mâl iderler. Ve bu yağ yandıkda bir güzel râyihası çıkar. Ve bunun mumı aslâ ele yapışmaz ve bulaşmaz. Ve bu ağacdan gâhîce yağ gibi bir şey akar, anı dahi alup mum yaparlar. Ve bu nâhiyenin âdemleri kaviyyü’l-bünye ve şecî‘ âdemler olup ve hattâ birkaç def‘a Tatar ile cenk idüp gālib olmışlardur. Ve Keyuhın şehrinde bir çiçek olur, buna Hind lisânında mergovin dirler. Bunun ağacı kücük olup ve çiceği yasemin çiçeği gibi olup ve beyâzdur ammâ büyücek ve etlücedür. Ve yaprağı dahi büyücek ve etlücedür. Ve bunun kokusı gāyet keskindür, şöyle ki bir evde bir dânesi olsa ol evi mu‘attar ider. Ve kokusı şol mertebe latīfdür ki şemm olundukda dem çekmekde âdeme gınâ gelmeyüp safâ kesb ider. Kış oldukda odalar ve evler içinde hıfz iderler, zîrâ soğuya tahammül itmez. Ve bu çiçek şimdi Hindüstân’da çoğalmışdur. Ve hattâ Basra’da dahi ekseriyyâ kibâr evlerinde çokdur ki sâbıkan Basra ehâlîsi ve bâzârganların **[İ, II, 251a]** şâh-benderi olan Hasan Cemâl nâm bâzârgân bu çiçeği Hindüstân’dan getürüp Basra’da çoğalmışdur ve bin yüz târîhinde ba‘zı kimseler Bağdâd’da getürüp anda dahi çoğalmışdur ve hattâ bu hakīr Bağdâd defterdârı iken beş adet bakır saksı içinde peydâ idüp taraf-ı devlete ihdâ murâd idinmiş idim. Hikmet-i Hudâ bir vak‘a-ı azîmeye uğrayup cümle emvâl ve erzâkım ile nehb ü gāret olmışdur. Ve’l-hâsıl gāyet hoş-bû çiçek olup ve Bağdâd ve Basra’da bunun ismine râzikī dirler[4116].

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Kunhuva nâm gāyet büyük bir dağ vardur ki bu dağda dâimâ yıldızlar birbirleriyle cenk iderler, şöyle ki birbirlerine girişüp ve uruşup ve kovuşurlar ve birbirlerine urup ve tokuşduklarında tarrâka çanlayup âteşler saçarlar ki görenleri dehşet alur. Hikmeti ne olduğunı kimse bilmez[4117]. Ve bu şehrin şimâlinde Kemink dağı vardur ki gāyet yüksek dağ olup bunun yukarusına ancak dokuz günde çıkılur. Ve bu dağın depesinde bir mu‘azzam sarây **[249b]** vardur. Her kim ol sarâyı görse ta‘accüb ider ki “Bunı kim yapdı ve böyle mu‘azzam kereste ve taş ve sâir levâzımâtını niçe nakl itdi?” diyü mütehayyir kalur. Ve dahi Yunk Şan şehrinin

[4116] kış oldukda odalar ve evler içinde hıfz iderler, zîrâ soğuya tahammül itmez. Ve bu çiçek şimdi Hindüstân’da çoğalmışdur. Ve hattâ Basra’da dahi ekseriyyâ kibâr evlerinde çokdur ki sâbıkan Basra ehâlîsi ve bâzârganların şâh-benderi olan Hasan Cemâl nâm bâzârgân bu çiçeği Hindüstân’dan getürüp Basra’da çoğalmışdur ve bin yüz târîhinde ba‘zı kimseler Bağdâd’da getürüp anda dahi çoğalmışdur ve hattâ bu hakīr Bağdâd defterdârı iken beş adet bakır saksı içinde peydâ idüp taraf-ı devlete ihdâ murâd idinmiş idim. Hikmet-i Hudâ bir vak‘a-ı azîmeye uğrayup cümle emvâl ve erzâkım ile nehb ü gāret olmışdur. Ve’l-hâsıl gāyet hoş-bû çiçek olup ve Bağdâd ve Basra’da bunun ismine râzkî dirler İ (250^{b}-251^{a}) : - H

[4117] hikmeti ne olduğunı kimse bilmez H (249^{a}) : - İ

kurbında Fink Neyin dağı içinde bir mu‘azzam ve uzun nerdübân olup ve bu nerdübânın depesinde bir köprü yapılmışdur ki ta‘accübât-ı amel-i insândan bir şeydür.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Keyko dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup Kankiyo ırmağının kenârında şark tarafında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye Fukin memleketine muttasıldur.

El-cibâl: Kink Şan şehrinin kurbında olan Fuki dağı gāyet sarp dağ olup bunda Siyanhuvan’a giden yolda nerdübân gibi üç yüz altmış ayak bir mevzi‘ vardur ki andan çıkılur. Ve bu yolda hânlar ve odalar vardur ki yolcılara ta‘âm ve sâir lâzım olan şeyler bulunur. Ve Kayhuva şehrinin kurbında Kuyin dağında çok kaplan ve büyük ilanlar vardur ki bu dağda kimseye zarar itmeyüp ammâ gayri yerde iderler.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Kevkev dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ olup Funk ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bundan gemiler Tunk ırmağıyla ile deryâya çıkarlar. Ve bunda çok eski fıstık ağacları vardur ki gāyet kalındur, şöyle ki her birini sekiz âdem kucaklar. Ve hattâ ba‘zı ağacları delüp oda yapmışlardur ki içine otuz sekiz âdem sığmışdur. Ve bu nâhiyenin büyük dağları ve vâsi‘ sahrâları ve enhâr-ı cârîleri çok ve pirinci firâvân ve gāyet rahîsdür. Ve bu nâhiyede tabaklar ve kâseler ve gayri şeyler yaparlar ammâ alçakdur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede olan Kank dağının tūli altı yüz istadyomdur ve irtifâ‘ı on bin arşûndur. Ve bu dağın depesinde aslâ ne kar yağar ve ne yağmur yağar ve ne gök gürler. Ve bu dağ çâk deryâya varınca memdûddur.

Ta‘rîf-ı kamış[4118]: Kink Nik şehrinin kurbında Leyo ırmağı içinde ve kenârlarında gāyet çok yeşil kamışlar biter ki ismine Ko dirler. Lisân-ı Hindî’de Panpo dirler. Ve bu kamış dürlü olup ve gāyet büyük ve katı olur ki demire benzer ve kalın olur. Üc karış gücle kavuşur. Ve gerçi bu kamışın içerüsi boşdur ve boğumludur ammâ her ne kadar üstüne basılsa aslâ kırılmak ihtimâli yokdur. Ve bunun uzunluğı otuz arşûndan ziyâde olup ve boğumları dahi beş arşûndan on arşûna değin olur. Ve bu kamışların ba‘zısı yeşil ve ba‘zısı siyâhdur ve yaprakları uzun ve başları ince ve sivri ve eğridür ve bütün sene yeşil durur. Ve bu yapraklardan sepetler ve zenbîller ve hasırlar ve niçe şeyler yapup ve hattâ bu kamışdan **[İ, II, 251b]** ve yaprağından altı yüz ecnâs şey yapup isti‘mâl iderler. Ve su yollarına künk yerine dahi korlar. Gāyet çok dayanur. Ve dahi yaş iken suyın alup şerbet yaparlar. Bunun şerbeti fâsid kanı ıslâh idüp tâzelenür. Ve dahi bu kamışın suyı yaraya ve kesre gāyet nâfi‘ olup ve bunun suyunı

[4118] ta‘rîf-ı kamış: İ (251[a]) : - H

çıkarmasının tarîkı budur ki yaş iken âteşe yaklaşdırurlar ve suyunı çıkarup alurlar. Ve dahi bunun filislerinden bir cins ta‘âm pişirürler, gāyet lezîz olur. Ve bunu filislerin tâze iken kesüp et ile pişirürler. Âdem yedikde aslâ doymak bilmez. Ve dahi bunun filislerinden turşu yaparlar, gāyet makbûl ve mu‘teberdür.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Şuhunk dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve bu şehir gāyet büyük ve mu‘teber ve memdûh ve meşhûrdur. Zîrâ bundan çok okumuş ve zû-fünûn âdemler zuhûr itmişdür. Ve bu şehrin binâsı Venedik şehri gibi su içinde olup ammâ bu şehir andan pâk ve hem büyükdür ve cümle yolları beyâz mermerden yapılmışdur. Ve ol yollardan ırmaklar geçer. Ve cümle evlerinin yapusı taşdan olup ve şehir içinde olan köprüler hisâba gelmez. Ve şehrin hâricinde dahi büyük köprüler olup gemileri ol mertebe büyük ve yüksekdür ki altından büyük gemiler geçer. Ve şark semtinde dört kûşelü taşdan bir yol yapmışlardur ki mesâfesi üc günlük yoldur. Ve bu suları ol yola akıtmışlardur ki gemiler gelüp ve gide. Ve bu şehirde pâdişâha lâyık çok mu‘teber şeyler işlenür.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında Sivmenk dağı vardur ki ma‘nâsı dört aydınlıklı dimekdür. Zîrâ bu dağın **[250a]** depesinde dört büyük mağara vardur ki kapuları göğe açılmışdur. Ve bu dağın iki yüz seksen depesi vardur ve irtifâ‘ı yigirmi bin arşûn olup ve tūli beş yüz istadyomdur. Ve Hınk şehrinin kurbında Nanki dağında bir göl vardur ki suyı kırmızıdur. Ve Sink Kink şehrinin kurbında Tinlavo dağında çok evler ve binâlar vardur ki hisâba gelmez, yaz günlerinde çıkarlar.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Nenk Bo dirler ve buna dört şehir tâbi‘ olup ve bu semtin deryâsı sâkin ve yavaş ve dâimâ limanlık olmağla Nenk Bo dimişlerdür. Ve bu şehrin kurbında bir burun vardur ki eski ismine Leyanpo dirler. Ve buruna Hind bâzârgânları büyük gemiler ile gelüp metâ‘larını fürûht idüp ve emtâ‘ harîd idüp giderler. Ve havâ latīf oldukda bu burundan Yaban cezîresinin dağları görünür. Ve bu nâhiyenin dağları ve yerleri ol kadar münbit değildür, zîrâ ekser yerleri taşlıkdur ammâ balıkları gāyet çokdur. Husûsan istiridye ve midye ve istakos ve yengeç ve tarak mübâlağa çokdur, etrâf u eknâfa götürüp satarlar. Ve Huvank nâm bir cins balık vardur ki gāyet lezîzdür ve sudan çıkdıkdan sonra kemâl mertebe letāfet ve nezâketinden nâşî bir sâ‘at ancak dayanır, ziyâde durursa çürür gider lâkin sudan çıkdıkdan sonra kar ve buz ile sararlar ki bir mikdâr dayanur, gāyet lezîzdür ki luhûmâtdan bir şeyde bu lezzet ve letāfet olmayup ve bu balık dahi bunlara mahsûsdur. Ve bu şehirden çok feylesof zuhûr itmişdür ve gāyet zekî âdemleri vardur. Ve bu vilâyetin halkı tuzlu ta‘âmları gāyet severler ve i‘tikādları dahi budur ki insân tuz yirken ölse, aslâ eti çürimez dirler. Ve bu

baş şehrin şimâlinde bir sahrâ vardur ki sekiz istadyom kadar vardur. Ve bu sahrâda mükellef evler ve binâlar gāyet çokdur ve baş şehrin şarkında dahi çok kemerler vardur ve üzerlerinde yazılar vardur ki "Fülân âdem, fülân hüneri itdi ve fülân **[İ, II, 252a]** serdâr düşmene gālib olmışdur" diyü bu gûne dürlü dürlü şeyler yazmışlardur. Ve bu şehirde iki yüksek kulle vardur ki dokuz tabakadur. Ve su kenârında bir yol yapılmışdur ki tūli kırk istadyom olup cümlesi iri taşlarla döşenmişdür. Ve bu şehrin kurbında iki göl vardur ki bir şemse ve biri kamere mensûbdur. Ve şehrin içinde bî-hisâb taşra köprüler vardur, kayıklar altında gezerler. Ve şehrin içinde bir musanna' köprü dahi vardur ki irtifâ'ı bin arşûndur.

El-cibâl: Kuki şehrinin kurbında Lev dağında bir büyük tasvîr vardur ki bu semtin halkı düşlerini gelüp bu tasvîre söylerler. Ve Tengabi şehrinin kurbında Kunmuyon deryâsı içinde bir taş kesilmişdür ki ayniyle direk gibidür. Ve bu mahalden gemiler geçerken elbette bir şey atarlar ve "Eğer atmazsak bir zararı dokunur" diyü i'tikād iderler.

El-bahîra: Ve Kunha şehrinin kurbında bir kücük göl vardur ki ismine Bayobi dirler. Ve bunun suyı gāyet amîk olup ve ol semtin halkının indinde tecribeleri budur ki birini hâkim nasb itdikde bu göle bakarlar. Eğer suyı sâf ise "Bu hâkim âdildür" dirler ve eğer bulanık ise "Yaramaz ve zâlimdür" dirler.

Onuncı nâhiyenin baş şehrine Tayko dirler. Buna beş şehir tâbi' olup ve bu nâhiye gāyet ucuzlukdur ve dağları çok olup ve gāyet ma'mûr şehirdür.

El-cibâl: Huvankinyo şehrinin kurbında Kuy dağında bir garîb taşlar vardur ki büyüği ve kücüği bi'l-cümle dört kûşelüdür. Ve Tintay şehrinin kurbında Key Kink dağının taşları dahi cümlesi kırmuzıdur. Ve bunun kurbında Tin dağı vardur ki gāyet i'tibâr iderler. Zîrâ bu dağda tenâsühî ve büt-perest tāifeleri çokdur. Ve Tin Moyen dağının dahi tūli altı yüz istadyomdur.

El-cezîre: Deryâ kenârında bir cezîre vardur ki bir dağ ihâta itmişdür. Ve ol cezîrenin içerüsi ol dağın ihâtası sebebiyle limân gibi olmışdur ve ismine Lihvan limanı dirler. Ma'nâsı "nâdir dâire" dimekdür. Ve bunun ancak bir kapusı olup gemiler andan giderler ve andan çıkarlar. Ve her tarafı liman olup hiçbir rûzgârdan mütezarrır **[250b]** olmayup ve niçe bin kalyon sığar.

On birinci nâhiyenin baş şehrine Kev dirler. Buna dört şehir tâbi' olup ve bu şehir deryâ kenârında balçık içinde vâki' olmışdur. Ve bu şehre çok gemiler gelüp ve gider. Bâzârgân yatağı bender şehirdür ve dağı dahi çokdur. Ve bu nâhiyede fâhişe dahi çokdur. Ve bu nâhiyenin tarlalarında istiridye böceği dahi çokdur. Sebebi budur ki

bunun tarlalarını su basdıkda çok istiridye gelüp tohm dökerler ve ba‘dehû çok olur ki hisâba gelmez. Ve bu memleketde bu zikr olunan nâhiyelerden mâ‘adâ birkaç kal‘alar dahi vardur ki ol kal‘aların başı on beş kal‘adur. Cümlenin başına Kinşan dirler. Ve bu kal‘alar bi’l-cümle deryâ kenârındadur. Ve bu kal‘alar Yaban cezîresi korsanlarından vilâyeti muhâfaza içün binâ olunup ve cümlesi gāyet metîn ve mu‘azzam olup ve içlerinde çok muhâfız asker vardur. Ve dahi ol kenârlarda birkaç cezîreler vardur ki cümle sükkânı balıkcılardur. Ve ol cezîrelerin en büyüğine Kevşan dirler. Mukaddemâ bu cezîre başka bir saltanat idi, pâdişâhları olan Kink Kuy zamânında Çin pâdişâhıyla mâbeynlerinde şikāk vâki‘ olmağla bâzârgânları ve gemileri bu cezîreye gelüp alış veriş itmeden men‘ itdiklerinden mâ‘adâ ve niçe def‘a cenk ü cidâl ve azîm muhârebe ve kıtâl itmeleriyle bu cezîre şol mertebeye varmış idi ki balıkcı tāifesinden gayri kimse kalmamış idi. Ve sonra Tatar, Çin memleketini zabt itdikde Çin pâdişâhı kaçup bu cezîreye geldikde bu cezîre halkı dahi kendüye ikrâm idüp ve hoş tutup ve tâbi‘ olmalarıyla anda tavattun idüp **[İ, II, 252b]** ânen-fe-ânen cem‘iyyetleri germiyyet bulup ve Çin halkından bu cezîreye çok âdem cem‘ olmağla şol mertebe ma‘mûr olmışdur ki hâlâ[4119] yetmiş kadar mu‘azzam şehir ve kasaba binâ olunup hâlen mevcûd ve bâkīdür. Ve bu cezîrede bir sûret vardur ki bütün Çin halkı ana ibâdet itmeleriyle buna i‘tibâren şol mertebe âdem gelüp tavattun itmişlerdür ki bir azîm saltanat kadar kuvvet bulmışdur ki ahvâlleri aşağıda tafsîlen zikr olunur. Ve hâlen ol semtin Tatarı bunlardan havf ider oldılar. Ve havflarına binâen Tenkahay kal‘asının kurbında bunların havfından Tatar askerinden çok asker dâimâ beklerler. Zîrâ Çin’in donanması dahi bu cezîreye nakl olunmağla ol cihetden havfa düşüp dâimâ çok asker karavul bekler. Ve ol semtde olan cezîreler dahi buna tâbi‘lerdür. Ve Key Kink memleketi dahi bu mertebe ile işbu mahalde itmâm olundı.

Fasl-ı hâdî-aşer, Fukin memleketi beyânındadur ki bu dahi Çin’e tâbi‘dür[4120]

Bu memleket dahi mukaddemâ bir pâdişâh hükminde olup başka bir saltanat idi. Ve ba‘d-i zamân Hana pâdişâhı neslinden olan Hayao nâm pâdişâh gāyet şecî‘ ve bahâdur ve tāli‘i sa‘îd olmağla bu memleketi ve cenûb memleketlerini tamâmen zabt idüp Çin’e ilhâk itmişdür.

[4119] hâlâ İ (252ᵇ) : - İ
[4120] bu dahi Çin’e tâbi‘dür H (250ᵇ) : mukaddemâ bir pâdişâhlık idi İ (252ᵇ)

El-hudûd: Ve bu memleketi cenûben ve şarken Avo deryâsı ve garben ve cenûben Kunk Tunk memleketi ve şimâlen Kinksi memleketi ihâta ider.

El-evsâf: Ve bu memleket deryâya karîb olmağla her tarafdan gemiler ve bâzârgânlar gāyet çok gelüp ve giderler ve çok gümrük hâsıl olur. Ve bu memleketin yalıları ve boğazları ve dağları ve ormanları çokdur ve ormanlarında ziyâde çok kereste kesilür. Ve bunun kerestesi ziyâde makbûldür. Ve bu memleketde her yerde sular neb‘ ider ki her birlerini saky ider. Ve bu memleketde balık dahi gāyet çok olmağla tuzlayup âhar diyârlara götürürler. Ve bunda çok pirinc dahi olur. Ve havâsı gāyet hârdur ammâ yine sağdur. Ve dağları dâimâ yeşil ve meydân yerleri ve akar suları ve kamışları gāyet çokdur. Ve bu memleketin emtâ‘ı dahi çokdur ammâ ekser metâ‘ı altun ve gümüş ve cevâhir ve misk ve zıbık ve ipek ve penbe ve ipekden ve penbeden dürlü dürlü tefârük kumâşlar ve esvâblar ve demirden envâ‘-ı âlet ve fağfûr olup ve bu memleketin halkı ekseriyyâ **[251a]** Yaban cezîresi ve Fermuze cezîresi ve Cava cezîresi ve Filipa cezîresi ve Kampaya memleketi ve Sebana memleketi ve Hind memleketi ve cezîreleri ve Portukal memleketine ticâret ile gidüp ve yine gelürler. Ve anlardan dahi mübâlağa ile gemi ve tüccâr gelürler ve giderler. Ve bu memlekete Hind cezîrelerinden gelen emtâ‘ gümüş ve karanfil ve darçın ve büber ve sandal ve kehribâr ve mercân ve gayri şeylerdür. Ve bu sebebden bu memleket halkı gāyet zengin âdemlerdür ve gemileri dahi gāyet çok olup şöyle ki hisâba gelmez. Ve bundan İspanya memleketine gemiler ibtidâ Aoli cezîresine gidüp ve ba‘dehû salarlar. Ve bu memleket halkı beynlerinden avret ve oğlan ayb değildür, kimse dahl ü ta‘arruz itmeyüp âşikârdur[4121].

El-lisân: Ve bu memlekete çok vilâyetden âdem gelüp ve bunlar dahi çok vilâyete ve millete ticâret ile gitmeleriyle bu memleket halkının lisânları dürlü dürlü olup birbirlerine uymaz ve ba‘zıları beş-on lisân bilür. Ve her nâhiyenin başka lisânları vardur ancak okumuşlarının lisânları birdür. Ve bu memleketden çok okumuş âdemler zuhûr idüp ve bunların harfleri Çinîlerin harflerine uymaz. Ve bu memleket halkı gāyet şecî‘ olup ekseriyyâ korsanlıkda ve hırsızlıkta gezerler, kârlarıdur[4122].

Et-taksîm: Ve bu memleket sekiz nâhiye ve kırk sekiz şehirdür. Ve bu şehirlerden mâ‘adâ çok büyük ve metîn ve müstahkem kal‘aları vardur ki deryâ tarafında olan limanları ve vilâyetleri muhâfaza içündür.

El-ehâlî: Ve bu memleketde bir milyon ve sekiz yüz iki **[İ, II, 253a]** bin altı yüz yetmiş yedi insân vardur.

[4121] dahl ü ta‘arruz itmeyüp âşikârdur H (250ᵇ) : dahl ü ta‘arruz itmez İ (252ᵇ)
[4122] kârlarıdur H (250ᵇ) : - İ

El-îrâd: Ve bu memleketden ince penbe ipliğinden kırk sekiz vakıyye ve harîrden altı yüz top alınur.

Evvelki nâhiyenin baş şehrine Fuku dinüp buna yedi şehir tâbi‘dür. Ve bu şehrin evleri ve sarâyları ve binâları sâir memleketlerden güzeldür ve bâzârgân yatağı olup ve okumuş âdemleri dahi çokdur ve gāyet ucuzlukdur. Ve azîm limanları vardur ki içinde olan gemilerin haddi ve hisâbı yokdur. Ve boğaz üstünde bir büyük köprü vardur ki tūli beş yüz ve arzı on beş arşûn olup ve cümle büyük ve beyâz mermerlerden yüz âlî kemer üzerine binâ olunmışdur. Ve bu köprünün iki tarafında arslan ve kaplan ve ecder ve dürlü dürlü hayvânlar tasvîr olunmışdur ki insân gördükde dehşet alup hayrân olur. Ve musannif-i kitab dir ki “Musanna‘ köprü gördüm illâ Fuçin şehrinin kurbındaki köprü bundan uzundur, şöyle ki tūli bin sekiz yüz arşûndur.” Ve dahi Şun şehrinin kurbında dahi bir büyük köprü vardur ki dünyâda böyle büyük köprü yapılmamışdur. Birkaç satır aşağıda ikinci nâhiyede zikr olunur. Ve bu nâhiyede gāyet beyâz şeker olur ki gayri yerlerde olmaz. Ve dahi leyki nâm bir yemiş olur ki ta‘mı gāyet lezîz ve râyihası gül gibi olup bunı cümle yemişlerin pâdişâhıdur dirler. Ve lunksin dirler bir cins yemiş dahi vardur ki ma‘nâsı “ecder gözü” dimekdür. Bu dahi gāyet güzel yemişdür. Ve dahi yumurta kadar bir erik olur ki ismine muli cetli dirler, ma‘nâsı “güzel avret eriği” dimek olur.

El-cibâl: Ve baş şehrin cenûbında olan kücük dağa Kuta dirler, zikr itdiğümiz köprünün ucu bundadur. Ve bu şehrin şimâlinde olan Seyva Funk dağı gāyet büyük dağdur ki çok vilâyetlere çekilmişdür. Ve Funk dağı dahi şehrin cenûbında olup ve bu dağların etrâfında azîm bağçeler olup envâ‘-i meyve ve limon ve turunc ve ağac kavunı gāyet çok olur. Ve dahi Kunyan şehrinin kurbında Ugva dağı vardur ki ma‘nâsı “beş çiçek” dimekdür. Zîrâ bu dağın beş depesi vardur ki her birinin irtifâ‘ı on bin arşûn kadardur. Ve cümlesi envâ‘-i gûne çiçek ile memlû ve müzeyyendür. Ve dahi Funkfu şehrinin kurbında olan Kavkay dağı gāyet yüksek ve hem büyükdür ve ormanı çokdur.

El-enhâr: Baş şehrin şarkından bir ırmak gelür ki başı Key Kink memleketinden gelür ve niçe vilâyetlerden gelüp ve şehirlerden geçüp işbu şehre uğrar ve ba‘dehû deryâya munsab olur. Ve bu ırmakda bir cins gemiler vardur ki aslâ eğrisi yokdur ve geminin başında ve kıçında uzun dümenleri olup ve bu gemiler gāyet yufka ve hafîfdür. Hattâ ol semtin gemicileri mâbeynlerinde “Gemi kâğıddan ve gemici demirden gerekdür” dirler.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Çunçu dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup **[251b]** ve bu gāyet büyük şehirdür ve halkı dahi agniyâ olup güzel evleri ve sarâyları vardur. Ve

cümle yolları taş ve tuğladur ve bu şehirde Kayvan dirler bir büthâne vardur ki yedi katdur. Ve irtifâ‘ı bin iki yüz altmış arşûndur ve etrâfında çok kücük kulleler vardur ve her iki katın araları iki yüz arşûndur ve her katda bir büyük tasvîr vardur ki ismine Fu dirler. Ve bu tasvîrlerin ba‘zısı taşdan yapılmışdur.

Evsâf-ı köprü-i lâ-nazîr der-dünyâ[4123]: Ve bu köprü Şun şehrinin kurbında bir burun vardur ki iki tarafı su olup ve kara tarafı şimâldedür. Ve şehrin ekser binâsı Lunk ve dahi Vanga köprüsi taraflarında vâki‘ olmışdur. Ve bu köprünün ibtidâsı bundan bed’ olup **[İ, II, 253b]** dünyâ gezenler ve sâhib-i mühendisler dirler ki “Bütün dünyâda böyle büyük köprü yapılmayup ve görülmemişdür ve yokdur” dirler. Ve bu köprü Lunk ırmağı üstünde binâ olunup şehrin hâkimi yapdırmışdur ki ismine Kaynik dirlerdi. Ve bu köprünün tūli üç bin altı yüz ve arzı on beş arşûndur. Ve bu köprü yapılmazdan mukaddem bundan gemiler ile geçerlerdi ve gâhî furtunaya sataşup azîm zahmet ve havf çeküp ve her bâr çok gemiler helâk olurdı. Ol semtlerde meşhûr ve tevârîhlerinde muharrer ve mastūrdur ki kaçan bu köprüyi yapmak ve temel bırakmak murâd iden Kaynik nâm hâkim bu mahalle gelüp du‘â ve niyâz idüp dir ki “Ey deryâ lutf u ihsân eyle, bu köprü tamâm olunca Allâh aşkına furtuna itme!” dir. Zîrâ ol mahallin dâimâ furtunası eksik olmayup temel komağa mâni‘ olurlardı. Vaktâ ki bu minvâl üzre du‘â itdi, emr-i Hakk ile deryâ, liman olup köprü tamâm olunca aslâ furtuna itmedi. Ve bu köprünün binâsı dört kûşelü büyük taşlardan yapılup ve her kemer altında dört taş direkler konmışdur ki bu direkler dahi dört kûşelü mu‘azzam direklerdür ki bu tarz üzre üç yüz direkdür. Ve her bir direkde gemiler tasvîri dürlü dürlü suver nakş olunmışdur ki insân hayrân kalur. Ve bu köprü bin dört yüz taşdan yapılmışdur ki her bir taş yigirmi adım olup ve gāyet kalındur. Ve bu köprünün iki tarafına korkuluklar yapılup ve iki başlarında ve kenârlarında arslanlar ve dürlü hayvânlar tasvîr olunmışdur[4124].

El-mesârif: Ve bu köprüye dört milyon altun masraf gitmişdür[4125] ve bundan gayri bir kücük köprü dahi vardur ki bu iki köprünün altlarından mürûr iden su üzerinde gezen envâ‘ kayıkların haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu şehre karîb Çertı nâm bir liman vardur ki bu ismi buna bâzârgânlar komışlardur. Zîrâ Çin lisânında “ra” harfi yokdur.

[4123] der-dünyâ H (251ᵇ) : - İ

[4124] ve bu köprü bin dört yüz taşdan yapılmışdur ki her bir taş yigirmi adım olup ve gāyet kalındur. Ve bu köprünün iki tarafına korkuluklar yapılup ve iki başlarında ve kenârlarında arslanlar ve dürlü hayvânlar tasvîr olunmışdur H (251ᵇ) : - İ

[4125] el-mesârif: Ve bu köprüye dört milyon altun masraf gitmişdür H (251ᵇ) : - İ

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Vokay dağının depesinde dokuz kat bir kulle vardur. Ve bu kulleyi uzakdan gemiciler görüp yolu anınla istidlâl iderler. Ve bunda gice ile fener yakarlar.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Cankcu dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve Hınk ırmağı garbından akar. Ve bu şehrin kurbında otuz altı kemer üzerine bir musanna‘ ve mükellef köprü vardur ki gāyetle arîzdür ve iki tarafında evler yapılmışdur ve köprü ortasında azîm bâzâr durur. Ve Hıyan Moyin şehrinden ve sâirlerden ve etrâf u eknâfdan bâzârgânlar gelüp azîm bey‘ ve şirâ olur. Ve bu köprü dahi nevâdirât-ı dünyâdan bir garîb ü acîb köprüdür. Ve bunda bir Meryem tasvîri olup ve binâlarında Latin lisânı üzre yazılar vardur.

El-cibâl: Baş şehrin şarkında Şiv dağında bir taş vardur ki tūli elli ve arzı yüz seksen arşûndur. Kaçan deryâda bir furtuna olur, bu taşı hareket itdirür. Ve bu taşın kurbında Kulenk dağı vardur ki bunda bir su vardur, aynî ile billûr gibidür.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Kin Nik dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Min ırmağının kenâr-ı şarkında vâki‘ bir mu‘azzam ve meşhûr şehirdür. Ve nâhiyesi vâsi‘ olup mukaddemâ bu nâhiyeyi Tatar harâb idüp ve ba‘dehû ma‘mûr olmışdur. Ve bu baş şehrin kurbında bir mükellef köprü dahi vardur ki ismine Kukink dirler. Ve bu köprü üstünde mükellef hânlar ve yetmiş kadar matbû‘ evler olup ve bu şehir bâzârgân **[İ, II, 254a]** yatağıdur. Zîrâ her tarafdan buna çok gemiler gelüp gider. Ve bunda gelen bâzârgânlar karadan Fukin memleketine dahi giderler ammâ gāyet sarp dağlar ve ba‘zı sahrâlar **[252a]** geçerler ki mesâfesi üç konakdur. Ve bu bâzârgânlar[4126] bu yoldan giderken varduğı konakda esvâbını hâncıya teslîm ider. Ve hâncı dahi ol konak hâncısına ulaşdırup teslîm ider, çâk murâd itdiği yere varınca böyledür. Ve bir şey zâyi‘ olursa hâncıya ödedirler. Ve baş şehirde on bin hammâl vardur ki ol üç günlük yola ol hammâllar esvâbı arkalarına alup götürürler ve getirirler. Zîrâ bu yoldan aslâ davar işlemez. Ve Çin’de olan binâlara ve ta‘accübât-ı dünyâdan olan niçe yapdıkları şeylere ve kal‘ u kam‘ itdikleri dağlara ve bir memleketden bir memlekete çevirdikleri suların sedd ü bendlerine göre bu yolu dahi tathîr idüp câdde yol itmek yanlarında emr-i sehl olup lâkin Tatara sedd ü sedîd olmak içün böyle hâli üzre komışlardur. Ve Fuçink şehrinde bir gümrük vardur ki bundan hâsıl olan mâl kaldırımlara ve yollara ve köprü ta‘mîrlerine masraf olunur. Ve bunda bir medrese vardur ki bunı bin feylesof binâ itmişdür ve dâimâ içinde felsefe okurlar.

[4126] karadan Fukin memleketine dahi giderler ammâ gāyet sarp dağlar ve ba‘zı sahrâlar geçerler ki mesâfesi üç konakdur. Ve bu bâzârgânlar H (251^{b}-252^{a}) : - İ

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Ben Nik dirler. Buna altı şehir tâbi‘dür. Ve bu şehir Mun ırmağı kenârında gāyet büyük ve mükellef şehir olup ve dîvârları dahi yüksekdür. Ve buna çok gemiler gelür ve gider. Ve bu şehir bu memleketin miftâhı gibidür ve mükellef evleri ve sarâyları olup cümlesinde suları akar ve çok çeşmeleri dahi vardur. Ve bu şehrin kurbında iki mükellef köprü vardur ki her biri bir ırmak üzerine binâ olunmışlardur. Ve bu nâhiyede bir şehir vardur ki ismine Şa dirler, ma‘nâsı “gümüşden şehir” dimekdür. Ve bu şehrin cümle evleri ve binâları bir mu‘azzam köprü üstündedür ki bu köprü dahi garâibâtdandur. Ve bu şehrin meyvesi gāyet çokdur[4127].

El-cibâl: Şa şehrinin kurbında Huvon dağı içinde bir nev‘ hayvân vardur ki ayniyle insân gibidür ammâ tüylüdür.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Tenkcu dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin dağları çokdur ammâ yine ucuzlukdur ve havâsı ol kadar şey değildür. Ve halkı dahi haşînü’t-tab‘ ve inâdcı tāife olup ve âyînleri dahi Çinîlere muhâlifdür.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede Çeyuha ve Tenkhuva çiçekli dağlar olup ve halkının mesîregâhlarıdur. Ve Kin dağında altun ma‘deni vardur. Ve Lenk dağında dürlü dürlü çiçekler bî-nihâyedür. Ve bunda üç kücük göl vardur ki bunların içine hâm demir bırakdıkda çelik olur. Ve Funk dağı dahi gāyet yüksek dağdur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyeye Seyki ırmağıyla çok gemiler gelür ve gider lâkin birkaç sarp yerleri olmağla ol mahallerde gemiler gāyet zahmet çekerler. Ol sarp yerlere geldiklerinde elbette altına saman demetleri koyup ol demetler üzerinden geçerler. Ve baş şehrin kurbında Çink Cav gölünün kenârı dürlü dürlü ağaclık ve yeşillikdür. Ve dahi Vunik şehrinin kurbında Luşoy gölü [vardur ki] ma‘nâsı “yeşil su” dimekdür. Zîrâ bu gölün suyı gāyet yeşildür. Ve bu suyun içine ne bırakılsa yeşil olur.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Hunk Hay dirler. Buna bir şehir tâbi‘ olup ismine Sinyo dirler. Bu şehir gāyetle pâk şehir olup ve halkı dahi zekîlerdür ve ekseri okumuşdur. Ve arâzîsi dahi gāyet güzel ve münbitdür. Ve bu nâhiyeden senede yetmiş iki bin çuval-ı mîrî alınur[4128]. Ve bu nâhiyede bir kaldırım vardur ki cümle dört kûşelü büyük taşlardan yapılmışdur. Tūli yüz yigirmi istadyom ve arzı on arşûndur. Ve şehrin içinde iki büyük köprü vardur ki biri şark ve biri cenûbda vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiyede gāyet çok ipek olup ve leygi yemişi dahi çok olur.

El-bahîra: Ve bu şehrin şimâlinde bir dağ vardur ki Çinyon dirler. Ve bu dağın eteğinde Çunk gölü kenârında bir büyük, mükellef sarây vardur ki binâsı on katdur. Ve

[4127] bu köprü dahi garâibâtdandur. Ve bu şehrin meyvesi gāyet çokdur H (252[a]) : - İ
[4128] alınur H (252[a]) : - İ

ol semtin halkı dirler ki bu sarây içinde gâhîce bir sadâ zuhûr ider ki yağmur yağacağını yağmayacağını ol sadâdan bilürler. Ve dahi Hukunk dağının depesinde bir kuyu vardur ki kaçan deryâ cezr ü medr ider, bu dahi ider.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Şavo dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bunun kal‘ası gāyet sarp ve metîn olup ve bunun kurbından geçmek gāyetle güçdür. Ve bu şehre karîb birkaç kal‘a vardur ki içlerinde çok muhâfız asker vardur. Ve bu şehir garb taraflarının miftâhıdur. Ve Çiyao ırmağında san‘atla su alup şehrin cümle mahallâtına taksîm idüp **[252b]** akıtmışlardur. Ve bu şehrin şimâlinde Çev ırmağı üzerinde bir köprü yapılmışdur ki tūli sekiz istadyomdur. Ve bu nâhiyelerden mâ‘adâ bir nâhiye dahi vardur ki baş şehrine Fununk dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup ve bunun yerleri dahi çokdur ammâ dağlıkdur ve gāyet sarp olmağla bu dağlardan güçle geçilür. Ve bunda bir dağ vardur ki gümüş ma‘deni çokdur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin büyük dağlarının birine Lunksu ve birine Hunk ve birine Talavo dirler ki bunun otuz altı depesi vardur.

El-enhâr: Talavo dağından bir su gelür ki güz eyyâmlarında bunun suyı mâi olur ve içine esvâb ve kumâş bıraksalar mâi olup öyle kalur, aslâ bozulmaz. Hikmetullâh ile bu dahi bir ta‘accüb idecek şeydür.

El-kılâ‘: Ve dahi bunda birkaç kal‘alar vardur ki cümlenin baş ve meşhûrı iki kal‘a olup birine Çunhan ve birine Hıyamvin dirler. Ve bu kal‘aların evleri gāyetle mükellef ve zînetlü olup ekseriyyâ halkı bâzârgânlardur. Çenhanden ve Filsipina cezîrelerinden gemiler gelür ve gider. Ve bu kal‘anın limanı gāyet emîn ve güzel limandur. Ve bu limanda bir ırmak dahi vardur ve bu kal‘anın garbında bir köprü olup cümle siyâh mermerden binâ olunmışdur ki tūli iki yüz elli adımdur ve gāyet musanna‘ köprüdür. Ve bu Çinhan kal‘ası cezîre gibidür ammâ Hıyamvin kal‘ası cezîredür. Ve buna Hindüstân gemileri çok gelür ve mukaddemâ bu cezîrede Ekfun nâm bir korsan zuhûr idüp ve bütün cezîreyi zabt idüp dâimâ Portukal ve İspanya ve Filemenk ile cenk idüp cümlesine gālib olmış idi ve şol mertebe kuvvet bulmış idi ki bir def‘a üç bin büyük Çin donanması gemilerini dahi bozmışdur ve ol etrâfları niçe zamân zabt itmişdür ve bâkī kal‘alar dahi deryâ kenârındadur.

Cezîre-i Fermuze: Buna bu ismi İspanya tāifesi komışdur ve ma‘nâsı “güzel ada” dimekdür. Ve Çin lisânında Nalyoki dirler, ma‘nâsı “büyük cezîre” dimekdür ve Portukal lisânında Leyoko dirler. Ve bu memleketin şarkı ile cenûbında vâki‘ olmışdur. Ve bunun şimâlinde bir burun vardur ki İspanya bunda Keylonk nâmında bir metîn ve müstahkem kal‘a binâ itmişdür. Ve bu cezîrenin imtidâdı cenûbdan şimâle üç derece

kadar olup ve mîl **[İ, II, 255a]** hisâbı üzre tūlen yüz doksan mîl kadar olur. Ve kadîmde bu cezîrede Çin halkı sâkin olurlardı ve ol cihetden hâlâ ehâlîsinin tabî‘atleri Çin halkı gibidür ve toprağı dahi güzeldür. Ve bu cezîre halkının hâkimleri yokdur, herkes bildüğine göre gezerler ve beynlerinde dâimâ cenk ü cidâl eksik değildür. Ancak alış veriş zamânı birbirleriyle mu‘âmele iderler ve müsâfire kemâl mertebe ri‘âyet iderler. Ve dâim âlât-ı harb ile gezerler, zîrâ beynlerinde kıtâl eksik değildür. Ve yaz günlerinde esvâb giymeyüp üryân gezerler ve kış oldukda esvâb giyerler. Ve avretleri kasîrü’l-kāmet olup ve aslâ iş işlemezler. Ve bu cezîre halkı dağları mekân idinmişlerdür ki bunların haddi ve hisâbı yokdur.

El-hayvânât[4129]: Ve bu cezîrede sığın ve geyik ve yabânî hınzîr ve tavşan ve sünlün ve güğercin ve keklik ve yabânî ve ehlî sığır gāyet çok olup ve ineklerinin eti gāyet lezîz olur. Ve bu cezîrede ceviz-i Hindî ve zencebîl ve hurmâ ve sâir meyvelerin haddi ve asrı yokdur. Ve bunda akfule ağacı dahi çok olup ve dağlarında altun ma‘deni dahi çokdur. Ve bu dağlarda çok sular neb‘ idüp erâzîsini saky iderler. Ve bu cezîre halkının ekser alış verişleri geyik derileri ve sinirleri olup ve dâimâ geyik sayd idüp ve derilerini cem‘ idüp ve sinirlerini kurudup Çin halkına satarlar. Zîrâ Çin halkı indinde geyik sinirleri ya‘ni paçaları gāyet makbûl olup şöyle kim her ne kadar âlî ziyâfetleri olsa mâdâm ki geyik paçası olmaya, anı ziyâfetden saymazlar ve ta‘yîb idüp ve zemm iderler[4130]. Ol ecilden gāyet mu‘teber olmağla bahâlı satarlar ve yemesi dahi ancak agniyâlarına mahsûsdur. Ve bunun makbûl olmasına bâ‘is geyik sinirleri ekl iden âdemin ömri uzûn ve bedeni kuvvetlü ve bâhı ziyâde olur diyü i‘tikād iderler.

El-ibâdet[4131]: Ve bu cezîrede bir tasvîr vardur ki bunu cânı vardur diyü bu tasvîre taparlar. Ve bu tasvîr altı ayak ile dizi üzerine oturur ve ellerini yeni içine sokmış ve sakalı beyâz ve göğsi açık ve sehilce semiz ve mükellifâne libâslar ile gösterilmişdür. Ve sağ tarafında bir **[253a]** geyik ve sol tarafında bir laklak ya‘ni leylek gûyâ birbirlerine bakarlar. Ve bu cezîre halkı umûm üzre bu sûrete taparlar ve dirler ki “Her kim bu sûrete nazar idüp ve tapup ve ibâdet ider ise anın tāli‘i sa‘îd olur” diyü i‘tikād iderler. Ve bu cezîre kurbında Tayon cezîresi vardur ki Filemenk lisânında “Yeni Zelandiya” dirler. Ve bunda bir kal‘a binâ itmişlerdür ki gāyet metîn ve müstahkemdür. Ve bundan gayri murabba‘u’ş-şekl bir kal‘a dahi binâ itmişlerdür ki ol dahi gāyet metîndür. Ve bu cezîrenin limanına girüp çıkmada san‘ata muhtâc olup ve bu cezîre

[4129] el-hayvânât H (252ᵇ) : - İ

[4130] şöyle kim her ne kadar âlî ziyâfetleri olsa mâdâm ki geyik paçası olmaya, anı ziyâfetden saymazlar ve ta‘yîb idüp ve zemm iderler İ (255ᵇ) : - H

[4131] el-ibâdet H (252ᵇ) : - İ

Fermuze cezîresine bir buçuk loga olup ve Fermuze'den dahi karaya yüz yetmiş üç mîldür. Ve bu Fukin memleketinde olan binâlar ve hârikü'l-âde şeyler sâir memleketlerde olmayup ihtisâr üzre ta'rîf ile işbu mahalde ihtitâm olundı[4132].

Fasl-ı sânî-aşer Kunk Tunk memleketi beyânındadur ve Çin'e tâbi'dür[4133]

Ve bu memleket Çin iklîminin nihâyet bulduğı yerde, sâhil-i deryâda vâki' olmışdur ve Çin'in tahtgâhına ba'îddür. Ve bu memleket deryâ tarafından düşmen tāifesi ve bâgī ve tāgī ve yaramaz kısmı çok olmağla bunda müstakil bir vezîr oturur ve deryâ muhâfazıyçün kapudanları bu memleketin tahtgâhı olan Kuvançu şehrine oturur. Ve Kunksi memleketi dahi buna mülhakdur ammâ paşası vardur lâkin cümle bu vezîrin taht-ı hükûmetindedür ki bu vezîr Kavkink şehrinde **[İ, II, 255b]** oturur. Ve bu Çin saltanatında feylesof olmayınca ya'ni cemî'-i ulûm ve ma'rifeti tekmîl itmeyince ve cümle ile imtihân tekmîli ma'lûm olmayınca vezâret virmezler.

El-hudûd: Ve bu memleketi garben Kunksi ve Tunkink ve şimâlen Kinksi ve Hukvan memleketi hadd ider. Ve bu semt cümlesi dağıstândur. Şarken Fukin memleketi dahi gāyet yüksek dağıstândur. Ve bir tarafını Tenk ırmağı ihâta idüp ve cenûben deryâ ile mahdûddur.

El-evsâf: Bu memleket ke-mâ-hüve hakkuhû şîrîn memleketdür ve emîn limanları olup ve gāyet çok gemiler vardur. Ve bu memleketde latīf ve zîbâ ve ra'nâ esvâb işlenür. Ve bu memleketin ba'zı yerleri dağlık ve ba'zı yerleri sahrâdur. Ve cenûb tarafında buğday ve pirinc çok olur, şöyle ki senede iki kerre zirâ'at idüp mahsûl alurlar. Ve bu memleketin havâsı mu'tedil olup şedîd soğuk olmaz. Anınçün Çin halkı dirler ki üç şey bu memlekete mahsûs olup âhar diyârlarda olmaz: Evvelâ biri bu vilâyetde kar yağmaz ve şedîd soğuk olmaz. Boy ağacları dâimâ ser-sebzdür. Ve biri dahi halkı kan tükürücilerdür. Ve bunun ma'nâsı bu semtin halkı dâimâ bir nev' yaprak çiğnerler ki ismine betil dirler. Ve bunı ol keyfiyyet ile çiğnerler ki arbika yaprağıyla karışdırup ve bir mikdâr kireç dahi katup cümlesini birden çiğnerler. Ağızlarından tükürdikleri ayniyle kan renginde çıkar. Ve bu yaprak âdemin dişlerine kemâl mertebe kuvvet virüp kavî ider ve beyâz idüp ve pâk ider[4134]. Ve bunı Hindüstân kavmi dahi isti'mâl idüp gāyet makbûl ve mu'teberleridür ve havâssı mücerrebleridür. Ve dahi bu memleketde altun ve gümüş ve zıbık ve hadîd ve nuhâs ve kalay ve güherçile gāyet çokdur. Ve ipek

[4132] ihtisâr üzre ta'rîf ile işbu mahalde ihtitâm olundı H (253[a]) : ihtisâr üzre olan evsâfımızdan zevi'l-ukūlün ma'lûmları olur İ (255b)

[4133] ve Çin'e tâbi'dür H (253[a]) : mukaddemâ başka bir pâdişâhlık idi İ (255[a])

[4134] ve beyâz idüp ve pâk ider H (253[a]) : - İ

dahi gāyet çok olmağla gûn-â-gûn tefârükli nesc iderler. Ve bunda akfüle ağacı dahi çok olup ve ağacının râyihası dahi gāyet latīfdür. Ve birkaç nev‘ ağaclar dahi vardur ki meşâmmı cânı mu‘attar idüp insâna hayât virürler. Ve bu vilâyetde ceviz-i hindî dahi çok olup gûn-â-gûn meyvelerin dahi hisâbı olmayup ve hem latīf ve lezîz olur. Ve bunda olmadık hiçbir meyve yokdur ki firâvân üzre olur. Ve dahi velesiyan dirler bir cins limon olur ki Çin lisânı üzre yuku dirler. Ve bunun ağacı dikenlüdür, aynî ile limon ağacına mu‘âdildür ve lâkin bir mikdâr büyücek olur ve çiçeği dahi limon çiçeği gibidür. Ve bunun çiçeğinin suyını çıkarurlar, gāyet tîz râyihası olur. Ve bu meyve aynî ile ağac kavunı gibidür ve eti kırmuzı ve ta‘mı leffân enârı ta‘mında olup ve bunun suyını çıkarup içerler. Kalbe ferah ve bedene kuvvet virür. Ve meyvesini evlerinde asup bir seneye değin dayanup zarar itmez. **[253b]** Ve bu meyvenin kohusı dahi bedene ve dimâğa kuvvet ve kalbe ferah virüp safâ ve râhat gelür.

Et-taksîm: Ve bu memleket on nâhiye ve yetmiş üç şehri müştemil olup ve bu şehirlerden Mekaom şehrinin hâkimi başka olup ve sâirlerinin hükûmeti birdür. Zîrâ bu şehri Portukal alup ve hâlâ hâkimi Portukal tarafından olup ve kal‘asına bir mertebe metânet ve istihkâm virmişlerdür ki ta‘bîr olunmaz ve içinde çok muhâfız asker ve be-her sene donanması dahi vardur. Ve bu Mekaom şehri gāyet matbû‘ ve ma‘mûr ve ehâlîsi ekseriyyâ bâzârgân olup ve hâlâ Portukal hükmindedür.

Aded-i ehâlî: Ve bu memleketde bir milyon dokuz yüz yetmiş sekiz bin yigirmi iki âdem vardur. Ve bu memleketin halkı gāyet zekîler olup şöyle ki evkātlarını yeni şeyler îcâd ve görülmedik eşyâlar ihdâsıyla meşgūl ve evkāt-güzârlardur. Ve bunlar sınâyi‘ vü bedâyi‘ kısmından her ne görürler ise fi’l-hâl tahsîl iderler. Ve bu memleketde sırçadan gûn-â-gûn şeyler ve boncuklar ve dahi her ne gûne sa‘at var ise cümlesini yaparlar. Ve bunlar bir nev‘ ince zencîr yaparlar ki akl u dakīk rikkat ve hayâline âciz olup ne keyfiyyet ile yapılmışdur, hayâl idemez. Ve bu zencîrlerden kafes ve kutu ve esvâb ve sâir şeyler dahi nesc iderler ki görenler deng ü hayrân olup ta‘accüb iderler. **[İ, II, 256a]** Ve bunda fıstık ağacı gāyet çok olmağla zamkı dahi çok olup ve terementi dahi çokdur. Ve bu zamkdan dürlü dürlü şeyler yaparlar, beyâz ve kırmuzı ve sarı kehribâr ve bunlara müşâbih şeyler yaparlar ki akılllar çâk olur. Ve hattâ dirler ki bu zamkdan altmış dürlü şey yaparlar. Ve dahi bu memleketde gāyetü’l-gāye ördek çok olur ki bir mertebe bir yerde dahi olmaz. Ve bunun bu mertebe çok olmasına bâ‘is, bunların yumurtalarını kış günlerinde furûna korlar ve sehilce harâret ile ol yumurtalara rûh gelüp ve yavrı çıkarurlar. Ve bâzârgânlarında fışkı içine koyup yavru çukarurlar. Gündüzlerde deryâ kenârlarında ve sular içinde ta‘ayyüş idüp ahşam oldukda

mekânlarına giderler. Ve hattâ her gemi içinde vâfir ördek besleyüp bir iskeleye yanaşup eğlenmek iktizâ itdikde gündüzlerde deryâya salıvirüp ahşam oldukda geminin iskelesinden gemi içine çıkup ve sabâh oldukda yine iskeleden inüp deryâya giderler. Ve gemilerini kendüler bulurlar. Ve dahi bu vilâyete mahsûsdur. Ve halkı dahi ördek etine mâil olup ve böyle örtmelerine bâ‘is, bunun iki vechi olup biri bu ki bunlara her gün yem ve yiyecek kaydı olmayup sabâh oldukda deryâya ve sulara gidüp ahşama değin ta‘ayyüş iderler ve müdrik hayvân olmalarıyla ahşama karîb avdet idüp kendüler evlerine gelürler. Aslâ sâhibi aramağa ve yiyecek vermeğe hâcet ve zahmet ve masrafı yokdur. Ve biri dahi bunun lahmı mezîd-i bâh olup ve müdrik olup zihne kuvvet virür diyü i‘tibâr iderler. Ve bu vechlerden herkesin evinde sütüyle gezerler ve ekl itmek içün içlerinden birkaçını bir yere habs idüp ve besleyüp beş-on gün içinde semiz olup yerler. sâirleri sabâh oldukda sâhiblerine zahmet virmeyüp kendüler deryâya ve sulara gidüp ahşam oldukda yine kendüler gelürler. Ve kimse dahl ü ta‘arruz ve sarîka idemez ve ideni katl iderler. Ve dahi bu memleketin halkı yumurtayı hıfz içün tuzlayup şöyle ki bir mikdâr sarı toprağa ağrınca tuz mezc idüp ve ba‘dehû yumurta üzerine sıvarlar. Bir sene dursa ol yumurta fâsid olup bozulmaz ve kokmaz ancak bir mikdâr içi tuzlu olur. Ve lâkin zararı olmayup belki lezîz gelicek mertebe tuz te’sîr ider ki tuz komağa hâcet yokdur. Ve dahi bu memleketde bir nev‘ gül vardur ki be-her yevm iki nev‘ renge mübeddel olur, şöyle ki bir zamân kırmuzı ve bir zamân beyâz olur ammâ kohusı yokdur. Ve bunu gâh kırmuzı ve gâh beyâz olduğı ağacında durduğı hâlde olup ve ağacından koparıldıkdan sonra tebdîl olmaz.

En-nevâhî: Evvelki nâhiyenin baş şehrine Kunkcu dirler. Buna on dört şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin şark ve şimâl ve garb câniblerini deryâ ihâta ve bir tarafını dahi deryâ ihâta itmişdür. Ve bu nâhiyede câ-be-câ revân sular ve latîf pınarlar ve vâsi‘ sahrâlar vardur. Ve bu şehir gāyet mu‘azzam olup ve eğerçi deryâdan ba‘îddür ammâ su ile gidilüp ve gelinür. Ve bu şehrin kapusı cânib-i şimâldedür. Ve bu kapuda çok bâzârgânlar vardur ve tarafdan bâzârgânlar gelüp senede iki def‘a azîm cem‘iyyet olup ve gāyet çok **[254a]** bey‘ ve şirâ olur ki hisâb ve kitâb ve tasavvura sığmaz. Ve bu pazara gelüp gidenlere âhad-i nâsdan bir kimse dahl ü ta‘arruz itmeğe kādir değildür. Bu cihetden şol mertebe ecnâs-ı muhtelife cem‘ olur ki ta‘bîr bir vechle mümkin değildür. Ve nakl olunur ki bu pazarda mücerred Porukal bâzârgânları bu iki pazarda her birinde bin üç yüz sandûk kumâş kaldırırlar ki her sandûkda yüz ellişer top kumâş olmak üzredür. Ve bundan mâ‘adâ iki bin beş yüz şebîke altun kaldırırlar ki be-her şebîke seksen iki buçuk miskāl olmak üzredür. Ve dahi iki yüz vakıyye misk alup ve bunlardan

mâ‘adâ ince tülbend ipliğinden ve sırma ile işlenmiş tefârik esvâbdan dahi aldıklarının haddi ve hisâbı yokdur. Ve cevâhir makūlesinden dahi aldıklarının haddi yokdur. Ve bu kadar eşyâyı alup getüren fakīr Portukal bâzârgânları olup ve bundan mâ‘adâ sâir memleketlerden ve milletlerden gelüp alış veriş iden bâzârgânlar lâ-yuadd ve lâ-yuhsâ olup takrîri istib‘âd olunur. Ve hattâ dirler ki bu şehrin limanında ol kadar gemi cem‘ olur ki uzakdan görenler gemilerin direklerinin ve sirenlerinin kesretine binâen neyistân ve mîşeyistân kıyâs iderler. Ve bu şehrin minvâl-i muharrer üzre bir nazîri dahi Hıyank Şan şehridür ki ol şehir dahi buna mu‘âdildür. Ve dahi bu nâhiyede Mukavim şehri vardur ki Hind benderlerine müşâbih olup ve bu şehir bi-aynihî cezîre şeklidür ki bir cezîre burnında vâki‘ olmışdur. Ve kal‘ası dahi kemâl mertebe metîn ve müstahkemdür. Ve her tarafını **[İ, II, 256b]** deryâ ihâta idüp ancak bir tarafı dil gibi karada vâki‘ olup ve deryâ tarafları sığdur fakat bir limanı vardur ki gemiler bir tarafından gelüp gider. Ve bu şehirde tophâne vardur ki top döküp Yaban cezîresine ve Hindüstân’a götürüp fürûht iderler. Ve bunun kurbında iki kücük dağ üzre iki kal‘a dahi vardur ki metîn kal‘alardur. Ve bu şehrin limanına Kavo dirler. Ve bu şehrin yeri evvelden hâlî idi, Portukal kıralı Çin pâdişâhından bu yeri ricâ idüp didi ki “Çünki bizimle dostluğunuz ve muhabbetiniz olduğına binâen be-her sene birkaç yüz pâre gemimiz ve niçe bin bâzârgânlarımız varup sizin bizden ve bizim sizden mîrîlerimize ve ehâlî-i memleketimize emtâ‘ların harîd ü fürûhtlarından müntefi‘ olunıyorur. Lâkin ol tarafa varan bâzârgânlarımızın bir mu‘ayyen mekânları olmaduğı ecilden zahmet çekiyorurlar. İmdi[4135] bu yeri bize virin, ol tarafa varan bâzârgânlarımıza mu‘ayyen yer olsun ki be-her sene size bunun mukābelesinde şol kadar hediyye virelim” didi. Pes, Çin pâdişâhı dahi bunların firîb ve mekrine aldanup virdikde bu mahalle bir metîn ve müstahkem kal‘a yapup ve tamâm mertebe istihkâm virince birkaç sene rûy-i dil gösterüp ve her sene biraz hediyye virüp ve kemâl mertebe mütemekkin ve müstakil oldukdan sonra bir şey virmez oldılar. Hâlâ gāyet ma‘mûr ve mu‘azzam ve kal‘ası sa‘b yerde metîn ve müstahkem limanı güzel ve mahfûz olmağla bu şehre Yaban cezîresinden ve Çin’den[4136] ve Lavos ve Hindüstân ve gayri memleketlerden çok gemiler ve bâzârgânlar gelüp ve azîm alış veriş olmağla gümrüğinden üç milyon guruş hâsıl olup bir azîm bender olmışdur.

[4135] çünki bizimle dostluğunuz ve muhabbetiniz olduğına binâen be-her sene birkaç yüz pâre gemimiz ve niçe bin bâzârgânlarımız varup sizin bizden ve bizim sizden mîrîlerimize ve ehâlî-i memleketimize emtâ‘ların harîd ü fürûhtlarından müntefi‘ olunıyorur. Lâkin ol tarafa varan bâzârgânlarımızın bir mu‘ayyen mekânları olmaduğı ecilden zahmet çekiyorurlar. İmdi H (254[a]) : - İ

[4136] hâlâ gāyet ma‘mûr ve mu‘azzam ve kal‘ası sa‘b yerde metîn ü müstahkem limanı güzel ve mahfûz olmağla bu şehre Yaban cezîresinden ve Çin’den H (254[a]) : - İ

El-cibâl: Kunk şehrinin kurbında üç dağ vardur ki ol dağların üzerleri bi'l-cümle şehirlerdür, şöyle ki mükellef evler ve sarâylar ve mu'allâ ve müzeyyen köşkler ve azîm binâlar ile mâl-â-mâldur. Ve bu dağların birine Yoysiyo ve birine Kan ve birine Ku dirler. Ve dahi Sunta şehrinin kurbında Lunk Teyin dağında bir su neb' ider ki gāyet latīf ve beyâz ve sâfîdür ki billûra benzer. Ve bu dağ içinde bir nev' taşlar vardur ki üzerlerinde gûn-â-gûn sûretler vardur ve deryâ kenârında Tunkuvin şehrinin kurbında bir dağ vardur ki Tahı dirler. Ve bu dağın kurbında otuz altı cezîre vardur ve bunun kurbında Huku dağı bir cezîrede deryâ içinde vâki', buna dâimâ gemiler gelür ve gider. Ve Sencoyi şehrinin kurbında cezîre içinde dahi Baymoyin dağı vardur.

Hikâyet-i inkırâz: Mervîdür ki Senga pâdişâhı neslinden olup yakın zamânda cümleden sonra Çin'e pâdişâh olan Tatar elinde zebûn olmağla bu cezîreye kaçup geldikde Tatarlar ardına düşüp ve bu cezîreye dahi gelmek murâd itdiklerini haber aldıkda Tatarlar gelmezden mukaddem bu cezîrede her ne kadar altun ve gümüş ve cevâhir **[254b]** ve zî-kıymet şeyleri var ise ki tahrîr ve terkīmi hisâb ve kitâba gelmek mümkin olmayan emvâl-i firâvânî bi'l-cümle deryâya atdırup ve ol hâkimi olan paşasıyla birbirlerine sarılup ve kendülerin deryâya atup gark ve helâk olmışlardur. Ve bu Tatarların Çin'e istîlâları memleket faslı itmâmından sonra başka bir fasl ile tafsîlen zikr olunur. Ve dahi Unk şehrinin kurbında Talu nâm dağ gāyet yüksek olup ve bu dağın âdemleri bi-aynihî Yaban âdemleri gibidür ve Çin'e itā'at dahi itmezler.

El-cezâir: Ve baş şehrin cenûbında iki cezîre dahi vardur ki birine Bipa ve birine Linki dirler. Ve Tunkfun şehrinin kurbında olan cezîreye dahi Şanhu dirler. Ma'nâsı "mercân cezîresi" dimekdür. Vech-i tesmiye, bir zamân ile bir balıkcı bunda bir büyük dal mercân bulmışdı.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Şavko dirler. Buna beş şehir tâbi' olup ve bu şehir iki ırmak mâbeyninde vâki' olmışdur. Ve şarkında Nanhıyonk ve garbından **[İ, II, 257a]** mürûr iden Hunk dağından gelüp şehri geçdikden sonra iki ırmak birbirine kavuşup mu'azzam ırmak olur. Ve bu şehir gāyet mergūb u mahbûb şehir olup ağır binâları ve mahbûb evleri ve sarâyları vardur. Ve bu ırmakların mâbeynlerinde gāyet güzel mezâri' olup ve kenârları düz sahrâlardur. Ve nehrin mâverâlarında mükellef binâlar vardur ve bu suyun üzerin[d]e gemiler ile bir mükellef cisr vardur. Ve dahi bu nâhiyede pirinc ve sularında balık gāyet çok olur ve lâkin havâsı fenâdur. Ve dağlarında esmâr-ı firâvân olup ve bir dağ vardur ki bir latīf su neb' idüp ismine Kavo dirler, gāyet lezîz sudur. Ve bu dağda bir mükellef büthâne vardur ki ismine Lusu dirler ki bunda binden ziyâde râhib olup ve bunlar on iki fırkadur. Ve her fırkanın bir başı, cümle on iki başları

vardur. Ve büthânenin binâsına bâis, yakın zamânda bu kavim beyninde bir âdem zuhûr itdi ki dâimü'l-evkāt nefsine azâb idüp ve kapu kapu gezüp ve halkın pirinclerini kalburlayup ve bunun belinde bir demir zencîr kuşağı var idi ki ol zencîr belinin derilerini kesüp ve etlerinin içine kur[d]lar üşüp etini yerlerdi. Ve ol kurdlardan biri yere düşse ol kurdı yerden kaldırup ve yarası üzerine koyup "Ey kurd! Niçün böyle idersin? Hâzırca rızkını bırakup kande gidersin?" dir idi. Pes bu âdemde bu ahvâli görüp "Bu âdem tehî değildür" diyü büthâneyi yapup bu âdeme virdiler. Ve bî-hisâb evkāfı olup ve etrâf u eknâfdan bî-nihâye nüzûrât gelür ki ta'bîr olunmaz[4137].

El-cibâl: Lukink şehrinin kurbında Kink dağında bir nev' siyâh kamış olur ki gûyâ abanosdur ve belki dahi pekdür. Ve bunda niçe gûne şeyler ve sâz ü söz ve ney ve mizmâr yapar. Ve dahi Uncun şehrinin kurbında Levki dağında bir göl sekiz aded kücük ırmaklardan cem' olmışdur ve bu gölün suyı gāyet latīf olmağla ol semtin tabîbleri şifâ içün bu gölün suyundan alup işrâb iderler.

El-enhâr: Ve bu şehrin cenûbında Sink ırmağı gāyet mu'teber ırmakdur. Ve iki ırmak dahi vardur ki birine Kin ve birine Vev dirler. Bu ırmakların ikisi bir yere cem' oldukları mevzi'de gāyet sa'b olup ve bu mahalli mürûr u ubûr iderken sefîneler gāyet ızdırâb çekerler. Ve bunda bir büthâne vardur, gelen gemiler bu büthâneye nezr iderler ki gemileri selâmet[le] mürûr eyleye. Ve dahi Çinhuva şehrinin kurbında olan nehirde gāyet çok kamış olur. Ve bu kamışların içinden bir şey çıkar ki ol şeyden ince ve tuhfe ve nâzük esvâb yapup satar. Ve dahi Ankiti şehrinin kurbında Tavo ırmağının etrâf-ı cevânibi şeftâlu ağacı olmağla "şeftâlu ırmağı" diyü tesmiye iderler.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Nanhunik dirler. Buna bir şehir tâbi' olup ismine Şeyhink dirler. Ve Kin ırmağının başı baş şehrin kurbından neb' idüp ve bu şehirde bâzârgânlar çokdur. Ve lâkin karadan gelen yolu gāyet sa'bdur. Ve hattâ bir konak kadar yerine hayvân işlemeyüp arka hammâllarıyla götürürler. Ve bu şehir gümrük alınur ve kaçan gemi gelse defterlerini gösterüp kānûnları ne ise defter mûcebince alup ziyâde ve noksân almazlar. Ve defterlerinde dahi hilâf idemezler. Ve ol gemide yolcular olsa bin gurûşluk kadar şeyleri olsa tenezzül idüp gümrük almazlar. Zîrâ saltanatları tarafından memnû'dur. Ve bu nâhiyede bir cins taş olur ki gāyet pekdür. Ve bu taşdan balta ve bıçak ve sâir kātı' şey isti'mâl iderler. Ve dahi bunda bir cins siyâh toprak **[İ, II, 257b]** olur ki bi-aynihî tebeşir gibidür. Bununla beyâz şeyler üzerine **[255a]** yazu yazarlar ve nişân iderler.

[4137] ve bî-hisâb evkāfı olup ve etrâf u eknâfdan bî-nihâye nüzûrât gelür ki ta'bîr olunmaz H (254[b]) : - İ

El-cibâl: Ve bu nâhiyede olan Mevalin dağı gāyet sa‘b olup hammâllar bunda gāyet zahmet çekerlerdi lâkin zamân-ı karîbde bir paşa var idi ki ismine Kan Kevlin dirlerdi, bu dağın yolunı düzleyüp ve hattâ yüklü tavarlar dahi geçer oldı ve paşa öldükden sonra cânı içün bir büthâne yapup ismini Yong Funk kodılar ve hâlâ içinde çok râhibler oturup dâimâ buhûr yakarlar. Ve bu büthâne kurbunda bir kulle vardur ki dokuz tabakadur ve Şeyhnik şehrinin kurbında olan dağ gāyet mahbûb u mergūb ve ser-sebz dağdur.

El-enhâr: Nanhovik şehrinin kurbında bir su çıkar ki bu nâhiyenin ortasından mürûr idüp deryâya munsab olur ve dahi Meknik ırmağı suyı gāyetle siyâh olup mürekkeb ırmağı didiler. Ve bunun gāyetle lezîz balığı olur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Huvayku dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiye gāyet makbûl ve müsteşar nâhiyedür. Ve bunun toprağı kavî olup ve câ-be-câ âb-ı revândur ki arâzîsini saky ider. Ve nâhiye sâhil-i deryâya karîb olmağla envâ‘ balık bulunur. Ve husûsan bunda istakos bî-nihâyedür ve deryâsında kablumbağalar olur ki uzakdan görenler cezîre kıyâs iderler. Ve hattâ ba‘zılarının arkasında kiyâh ve kücük ağaclar bitmişdür. Ve bu kablumbağaların kabuğından envâ‘-i şeyler yaparlar. Ve bu nâhiyede bir nev‘ hayvân olur ki huvanşiyo dirler. Ma‘nâsı “za‘ferânlı balık kuşı” dimekdür. Ve bu hayvân yaz faslında kuş gibi dağlarda ve ormanlarda gezüp tayerân ider ve kış oldukda deryâya girüp balık olur. Ol vaktden bu diyâr halkı bunı çok sayd idüp ekl iderler ve gāyet lezîz eti vardur. Ve bunun rengi za‘ferân gibi sarıdur. Ve bu baş şehrin kurbında iki köprü vardur ki şark tarafında olanın kırk büyük kemeri vardur. Ve bu köprüde iki ırmak birbirine karışur ve garb tarafında olan köprü azîm büyük taşlar ile binâ olunmışdur. Ve bu köprü Funk gölünün üzerinde binâ olunmışdur. Ve bu gölün etrâf-ı cevânibi büyük taşlar ile havlı içine alınmışdur, fakad bir kapu alıkomışlardur ki ol kapudan pirinc tarlalarına su salıvirüp saky iderler.

El-cibâl: Pulu şehrinin kurbında Lofyo dağının irtifâ‘ı otuz altı arşûn ve devri altı yüz istadyomdur. Ve bu dağın on beş depesi ve dört yüz otuz iki mağarası vardur. Ve bu dağda gāyet uzun ve arîz kamış olur ki kalınlığı on karışdan ziyâde olur. Ve Lunk Kuyen şehrinin kurbında Hu dağının etrâf-ı cevânibinde üç yüz yetmiş aded kücük dağlar vardur.

El-bahîra: Ve bu baş şehrin kurbında ve garbında Funk gölü içinde iki cezîre vardur ki azîm binâlar ve âlî kasrlar ve matbû‘ köşkler binâ itmişlerdür ki teferrücgâhlarıdur. Ve bu gölün üzerine bir mükellef köprü binâ olunmışdur ki etrâfına gûn-â-gûn ahcâr-ı garîbe-i mergūbe gars olunmışdur ki âdem gördükde meyl ider.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kavku dirler. Buna dokuz şehir tâbi‘ ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri zîbâ olup ve sahrâlarına ekin ekerler. Ve ba‘zı yerleri sengistân olmağla ekin olmaz. Ve bu şehir kenâr-ı diyârda vâki‘ olup ve şarkında bir mu‘azzam ve mükellef köprü binâ olunmışdur ki tūli sekiz yüz arşûn ve arzı dahi elli arşûn **[İ, II, 258a]** kadardur ve ismine Çukvin köprüsi dirler.

El-cibâl: Key Nik şehrinin kurbında Senkpu dağı deryâya varınca memdûd olup ve bunun bir büyük kullesi vardur ki çok gûne çiçek olur. Ve bir nev‘ kuş dahi olur ki âhar yerlerde olmaz. Ve Hulay şehrinin kurbında Peyhuva dağında fusûl-i erba‘ada aslâ ezhâr eksik olmaz. Ve Hınk Hıyank şehrinin kurbında büyük dağlar vardur ki ve ol dağların içinde amîk vâdîler dahi vardur ki ol vâdîlerde ne var ve ne yok kimsenin ma‘lûmı olmamışdur. Ve hattâ bunun gavrına vâsıl olmak içün niçe kimseler ol vâdîlere gidüp cümlesi nâ-bûd ve nâ-peydâ olmışlardur ve ile’l-ân ol vâdîler ahvâli mechûllerdür. Zîrâ gidenler dahi girü gelmez ki haber alına.

El-enhâr: Ve baş şehrin şarkında Kev ırmağında timsâh balığı olup ve şehrin kurbında iki göl dahi vardur ki biri garbda ve biri şarkda vâki‘ olmışlardur. Ve bu göllerin etrâfı gül ve gülistân ve reyâhîn ve bostân ve câ-be-câ mükellef evler ve zîbâ **[255b]** sarâylar ve köşkler binâ itmişlerdür ki gāyet matbû‘ ve dil-güşâ mekândur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Kavkink dirler. Buna on şehir tâbi‘ olup ve bu şehirde bir vezîr oturur. Ana binâen azîm binâlar ve mükellef sarâylar vardur ve şehrin cenûbından bir azîm nehir mürûr ider ve şehrin şarkında bir yüksek depe vardur ki irtifâ‘ı dokuz tabakadur ve kadîmde bu mevzi‘de rasad iderlerdi. Ve bu depenin kurbında bir büthâne vardur ve içinde bir büyük tasvîr vardur. Bâ‘is-i binâ budur ki bu sûretin sâhibi yakın zamânda bir vezîr idi. Zamân-ı hükûmetinde adl ü dâd idüp ol diyâr ehâlîsini ke-mâ-yenbagī ri‘âyet idüp her vechle sıyânet iderdi. Vefât itdikde ana binâen bu büthâneyi ve ol vezîrin tasvîrini yapdılar. Ve bu şehrin sahrâlarında eşcâr-ı müsmirre ve gayri müsmirre şol mertebe çokdur ki hisâbı olmayup bâğ-ı cinândan nişân virür. Ve bu nâhiyede tāvûs kuşı dahi gāyet çokdur ve bu kuş iki nev‘dür. Biri yabânî ve biri ehlî. Ve bu nâhiyede bir nev‘ balık olur ki boynuzları vardur ve su içinde iken boynuzları pekdür. Kaçan karaya çıkup sudan ayrıla, boynuzları yumuşak olur. Ve bu balık bunun ırmağından çıkar. Ve bu balıklar her bâr karaya çıkup kara sığırlar ile cenk iderler. Ve bu nâhiyede birkaç dürlü, güzel râyihalu ağaclar vardur ki birinin rengi kırmuzıya mâil siyâhdur. Ve ol semtin halkı bu ağacı ûd yerine tabhîr iderler.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Tunk dağında bir taş direk vardur ki irtifâ‘ı iki bin arşûndur. Ve Kin dağı dahi vardur ki ma‘nâsı “kız dağı” dimekdür. Vech-i tesmiye,

zamân ile bir kız kocaya varmağa râzı olmayup bu dağda mekân idinmekle kız dağı didiler. Ve Sin Çin şehrinin kurbında Tin Lev dağında olan mağaralara hadd ü aded yokdur. Ve dahi göl gibi bir su vardur ve bu göle karîb varmak gāyet hatarnâkdür. Ve eğer bu gölün içine bir taş atsalar ol gölden bir sadâ-yı hevlnâk hâsıl olur ki gûyâ gök gürler kıyâs olunur ve fi'l-hâl havâda bulut peydâ olup yağmur yağmağa başlar. Ve buna ecder gölü dirler. Ve Haylenk dağı dahi büyük dağdur. Ve Kavlenk dağı dahi müntehâ dağ olup bunda bir nev‘ ağac vardur ki bi-aynihî demir gibi pekdür.

Yedinci nâhiyenin baş şehrin Kav Kev dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin bir tarafı deryâ ve bir tarafı kûhistân olup ve bu nâhiyede tāvûs kuşı ve doğan bî-nihâyedür. **[İ, II, 258b]** Ve mermer ma‘deni dahi bî-nihâye olup ve mermerden sofra yapup Çin halkına satarlar. Zîrâ Çin halkı beynlerinde mermerden sofra gāyet mu‘teber ve makbûldür. Ve bunun deryâ sâhilinde bî-nihâye balık çıkup ve bir cins balık dahi çıkar ki dört gözi ve altı ayağı vardur. Ve bir nev‘ balık dahi çıkar ki başı, kuş başı ve kuyruğı balık kuyruğına müşâbihdür. Ve bunun kemüği gāyet makbûl ve mu‘teberdür ki niçe şeyler yaparlar. Ve dahi bu şehir ile Haynan cezîresi mâbeyninde bir cins istakos çıkar ki hemân-dem sudan çıkduğı hînde taş olur.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Fu dağı gāyet yüksek olup ol vilâyet halkı tūfânda bunun yukarusına birkaç âdem çıkup halâs olmışlardur diyü i‘tikād iderler. Ve Kav Lenk dağının havâsı ne hârr ve ne bârid olup mu‘tedil ve latīfdür. Ve Pav dağı kemâl mertebe mahbûb olup ve mesîreleri hisâba gelmez.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Leyin ırmağı deryâya tâbi‘ olup deryâ furtuna itdikde bu dahi ider ve sâkin oldukda bu dahi sâkin olur.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Leyin Kev dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin dağları ayniyle kal‘a gibidür. Ve bunda tāvûs kuşı dahi gāyet çokdur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyede olan Yuhunk dağı gāyet büyük dağ olup ve bunda bir nev‘ meyve olur ki âhar yerde olmaz. Ancak bu dağa mahsûs olup ve bu meyveyi bu dağdan alup âhar yere götürmek kābil değildür. Zîrâ mutalsam olmağla bir âdem bu meyveden alup bu dağın hudûdından taşra götürmek murâd eylese yolı bulamaz. Her ne kadar dolaşur ise yol bulup dağdan çıkup gidemez yâ devşirüp götürmek murâd itdikde meyvenin cümlesini ekl idüp veyâ bırakmağa muhtâcdur ki yolı açıla. Ammâ ol dağda her ne kadar yer ise mâni‘ değil, gāyet latīf ve lezîz meyvedür. Ve dahi Levnik dağı gāyet yüksek olup zeylinden bâlâsına varınca iki günlük yoldur. Ve Kenk şehrinin kurbında olan dağlar gāyet sarp olup ve Kunk Kink memleketine gitmek içün yol

üzerinden nişân bakırdan direkler vaz‘ olunmış idi. Hâlâ birisi **[256a]** bâkīdür. Ve bu nişân Çin memleketi ile Tunk Kink memleketi mâbeynlerini fasl ider.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Kink ırmağı vardur ki niçe vilâyetleri dolaşup deryâya munsab olur ve baş şehrin cenûbında bir latīf cây-ı ferah-fezâda bir mergūb liman vardur ki ismine Lunk dirler. Ve şehrin kurbında Lunk Movin ırmağı olup ve dahi Kenk şehrinin kurbında beş aded göller dahi vardur.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Leyoku dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiye leb-i deryâya karîb olmağla her şey firâvân bulunur. Ve baş şehrin ismi yıldırımdan me’hûzdur. Vech-i tesmiye, bunun kurbında bir büthâne vardur ki yanında olan güzel dağı bir zamân ile yıldırım urup ve ol yerde bir kaynamış su çıkup ve ol su içün bu büthâneyi yapup ve ismini yıldırım kodılar. Ve ol vilâyet halkı “yıldırımın cânı büthâneye hulûl idüp yıldırıma hükm ider” diyü yıldırım sadâsını işitdiklerinde yıldırıma taparlar. Ve bu nâhiyede balık dahi çokdur ve tāvûs kuşı dahi vâfirdür. Ve bir nev‘ hayvân dahi vardur ki ol hayvânın başında bir boynuzı olup ve buna “yüğrük sığır” dirler. Şeklen kara sığıra müşâbihdür. Ve bu hayvân ol kadar yüğrükdür ki bir günde altı yüz istadyom yol alur, mîl hisâbı üzre dört yüz mîl ider. Ve bu nâhiyede bir nev‘ haşîş vardur ki ismine tenk dirler. Ve bu ot ayniyle bir dolaşık ip gibidür ve gāyet **[İ, II, 259a]** uzanur ve dikenleri dahi vardur ve yaprağı bir mikdâr uzuncadur ve rengi yeşil olup ve kalınlığı bir parmak mikdârıdur. Ve dirler ki bu ot iki istadyom kadar mümted olur. Ve bu ot dağlarda ve yollarda döşenür ve gâhîce olur ki geyikler ayağına dolaşup yürümekden men‘ ider ve ol mahal varup tutarlar. Ve bu ot gāyetle yumuşak ve kırılması âsândur. Ve ol semtin halkı bu otdan ipler ve gemi içün palamarlar ve sepetler ve zenbîller ve kafesler ve iskemleler ve bunlara müşâbih şeyler yaparlar. Ve dahi bu otdan bir nev‘ ince hasır yaparlar ki gāyet latīf olup ve gāyet makbûl ve mu‘teberdür. Ekseriyyâ Çin pâdişâhının sarâyını bu hasır ile döşerler. Ve bundan olan hasırın hâssası bâriddür ve yaz günlerinde üzerinde oturan âdeme safâ ve ferah virür.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında[4138] cenûb tarafında Kink Yuy dağı yıldırım urdukda su çıkan dağdur. Ve Nayfoklay dağı dahi cezîreye müşâbihdür ve içinde sekiz köyü vardur ve ehâlîsi cümle sayyâdlardur ki balık avlarlar.

El-bahîra: Ve bu şehrin garbında Luhi ve diğer ismi Si gölü gāyet mu‘teber ve meşhûr göldür.

[4138] kurbında H (256a) : - İ

Onuncı nâhiyenin baş şehrine Keyunçu yâhûd Çuyay dirler. Ve bu nâhiye cezîredür ve ismine Hanyan dirler, ma‘nâsı cenb deryâsı dimekdür. Ve bu baş şehre on beş şehir tâbi‘ olup ve Çuyay dimenin ma‘nâsı incü deryâsı dimekdür. Ve bunun şark tarafında bir burun vardur ki anın üstünde vâki‘dür ve binâsı bir göl kenârına düşmişdür. Ve bu göl ile gemiler gelüp şehrin kenârına yanaşur. Ve bu cezîrenin mesâfesi on iki istadyomdur. Ve bu cezîrenin cümlesi dağlar ve mu‘azzam ormanlardur. Ve bu cezîrenin sâhilleri Çin pâdişâhı hükminde olup ve dâhili âhar hükmindedür, kimseye itā‘at itmezler. Ve bu cezîrenin dağlarında altun ma‘deni ve gümüş ma‘deni çokdur, lâkin çıkarmazlar. Ve getürdükleri altun ve gümüşi ırmaklardan ve derelerden devşirüp satarlar, gāyet çokdur. Ve bunda uveyne ve kadırga balığı dahi çokdur. Ve bu cezîrede tayyibü’l-râyiha ağaclar ve gayri hoş-bû otlar dahi çokdur. Meselâ akfule ve abanos ve bekkam ve cevz-i bevvâ ve hind cevizi gāyet çokdur. Ve bu cezîrede yaka yemişi dahi çokdur ki bir nev‘ yemişdür. Ve bir nev‘ ot dahi olur ki tekerlek otı dirler ve keçi dahi gāyet çok olup ve sâir hayvânât nev‘inden dahi ekseri bulunur. Ve envâ‘-i tuyûr dahi vâfir olup ve bunda bir garîb ot biter ki ismine kefunk dirler. Ma‘nâsı “rûzgâr gösterür” dimekdür. Ve bu otdan bu diyâr halkı senede vâki‘ olacak hâdisât ki rûzgâr esmek ve yağmur yağmak ve kaht ve ruhs ve bunlara müşâbih şeyler istidlâl iderler ki deryâya gemi salmakda dahi bununla amel iderler. Ve bu ot bitdüği yerde boğum boğum biter. Ve bu boğumlar yine yakup ol boğumlarına göre istidlâl iderler. Ve bu cezîrede bir nev‘ mermer olur ki rengi kırmuzıdur.

El-cibâl: [256b] Ve baş şehrin cenûbında Kun dağında kırmuzı mermer ma‘deni vardur. Ve dahi bu şehrin cenûbında olan Tavo dağından bir yüksek ırmak neb‘ ve deryâya munsab olur. Ve Lenk Kav şehrinin kurbında Besi dağında bir hayvân olur ki gāyet müdrikdür ve gāyet hîlekâr olup ve sûreti kelbe müşâbihdür. Ve hattâ bir zamân ile bu cezîreye düşmen hücûm idüp ve cezîre askeri dahi murâd itdiler ki bir fenâ ve sarp yoldan ol askerin üzerine ale’l-gafle varmak murâd itdiler ammâ ol yol hatarnâk idi. Ve ol hâlde bu hayvânlar gelüp anları ol fenâ yola gitmeden men‘ idüp ve işâret ve lisân-ı hâl ile bunlara bir âhar yol sevk ve selâmete delâlet idüp ve anlar dahi ol hayvânların murâdını hiss idüp **[İ, II, 259b]** ol yola gitmeleriyle ale’l-gafle düşmen üzerine varup ve gālib olmışlardur[4139]. Ve ba‘de’l-galebe bu hayvânlar içün bir büthâne yapdırup anda ibâdet iderler. Ve dahi Van şehrinin kurbında Toçu cezîresi vardur ki ma‘nâsı “rûzgâr perdesi” dimekdür. Zîrâ furtunayı men‘ ider. Tūli iki yüz istadyomdur.

[4139] ale’l-gafle düşmen üzerine varup ve gālib olmışlardur H (256ᵇ) : ol yola gitmeleriyle düşmenlerine gālib olmışlardur İ (259ᵇ)

Ve bunda bulutlardan mürtefi‘ gāyet yüksek bir dağ vardur ki depesinde ne yağmur yağar ve ne rûzgâr eser. Ve baş şehrin kurbında Huvaykınk nâm bir mürtefi‘ depe vardur ki ma‘nâsı “rûzgâra dayanur” dimekdür.

El-bahîrât: Ve baş şehrin şarkında Tunk gölünün yerinde mukaddemâ bir ma‘mûr karye var idi. Bir azîm zelzele vâki‘ olup ve ol köy yere geçüp ve yerinde bu su zâhir olup göl oldı. Ve Kiyonçu şehrinin kurbında deryâ her ayın evvelinden on beşine varınca şark cânibine akup ve on beşinden otuza varınca garb cânibine akar ki dâimâ bu hâl üzredür.

El-kılâ‘: Ve bu memleketde on metîn ve müstahkem kal‘a dahi vardur ki cânib-i deryâ ve bu etrâfını muhâfaza içün binâ olunmışdur. Dâimâ içlerinde muhâfız çok asker oturur. Ve baş kal‘asına Nakink dirler. Ve dahi bu memleketden bir nâhiye mefrûzdur ki baş şehrinin ismine Lunink dirler. Ve bu nâhiye müstakil bir büyük hükûmet olup bunun hâkimine kimesne müdâhele ve mu‘âraza itmeğe kādir değildür. Ve Kunk Tunk memleketi arâzîsini dahi bu mertebe ile iktifâ idüp âhar memleket ta‘rîfine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[4140].

Fasl-ı on üçünci fasl Kunksi memleketi beyânındadur ki Çin’e tâbi‘dür[4141]

Ve bu memleket dahi ol birlerine mu‘âdil bir hûb u mergūb memleket olup dağıstânı çokdur. Fakad cenûbında bir mikdâr arâzîsi vardur ki gāyet münbitdür. Ve dağlık olan yerleri dahi mahsûldâr olup bağ ve bağçesi ve menâfi‘-i ehâlî olan eşyâsı gāyet çokdur ki nevâhî tahrîrlerinde vasf u ta‘rîf olunur. Ve bunun cenûb tarafında olan vilâyetler Tunk Kink memleketi hâkiminin hükminde olup Çin pâdişâhı hükminde değildür.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Kunk Tunk ve garben Yunnan ve şimâlen Kuyku ve ba‘zı memleket Hukvan ile mahdûddur.

El-evsâf: Ve bu memleketin ırmaklarının ba‘zısı kendü memleketinden neb‘ idüp ve ba‘zısı âhar memleketlerden gelür. Ve bu ırmakların mecmû‘ı Ney ırmağına karışup gāyet mu‘azzam bir ırmak olur. Ve bu memleketin şimâlinde gāyet yüksek ve azîm müntehâ dağlar vardur ki mümkinü’s-sülûk değildür. Ancak şark tarafında ba‘zı yerleri vardur ki ebnâ-i sebîl andan mürûr iderler. Ve bunun dağlarında sâkin olan ehâlîsi Çin pâdişâhına tâbi‘ olup ve lâkin lisânları ve âyîn [ü] erkânları muhâlifdür.

[4140] ve Kunk Tunk memleketi arâzîsini dahi bu mertebe ile iktifâ idüp âhar memleket ta‘rîfine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ H (256ᵇ) : - İ

[4141] Çin’e tâbi‘dür H (256ᵇ) : mukaddemâ başka pâdişâhlık idi İ (260ᵇ)

Et-taksîm: Ve bu memleket on bir nâhiye ve doksan dokuz şehir olup ve bunlardan mâ‘adâ bir metîn ve müstahkem kal‘a dahi vardur.

Aded-i ehâlî: Ve bu memleketde bir milyon elli dört bin yedi yüz altmış insân vardur.

El-mahsûl: Ve bu memleketde pirincden dört yüz otuz bir bin üç yüz elli dokuz çuvâl-i mîrî alınur.

En-nevâhî: Evvelki nâhiyenin baş şehrine Kuveylin dirler. Buna sekiz şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin gûn-â-gûn ve renk-âmiz ezhâr-ı latîfesinin haddi ve hasrı yokdur. Ve bunun baş şehri azîm ve mükellef şehir olup mükellef ve müzeyyen evler ve sarâylar ve âlî kasrlar ve köşklerin haddi ve hasrı yokdur. Ve bu şehirde Taymenk pâdişâhı neslinden bir şehzâde oturur ki ocaklık şeklindedür ammâ yine Çin pâdişâhı hükmindedür. Ve bu nâhiyede envâ‘-i tuyûr mevcûd olup ve latîf ve acîb **[257a]** rengârenk tüylü kuşlar olur ki görenler hayrân olur. Ve Çin halkı bu kuşların sûretlerini ekseriyyâ nesc itdikleri kumâşlar üzerine nakş iderler. Ve bir mertebe âb u tâb virür ki görenler cânlu kıyâs iderler. **[İ, II, 260a]** Ve bu nâhiyede bir siyâh taş olur ki sahk itdikde latîf mürekkeb olur. Ve bu nâhiyede bir acîb kuyu ve bir garîb suyı vardur kim dâimu’l-evkāt bunun suyunun nısfı sâf ve nısfı bulanıkdur ve hattâ bu sudan alup birbirlerine karışdırsalar fi’l-hâl yine nısfı sâf ve nısfı bulanık olur.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin şimâlinde Kuy dağında kuy didikleri ağaclarda bir garîb hâl vardur ki kendü cinsi olmayan ağaclar yanına gars olunsa fi’l-hâl fenâ bulup kurur ammâ kendü cinsi olan yere gars olsa tahallüf itmeyüp tutar. Ve dahi baş şehrin cenûbında Ley dağının şekli ayniyle fîl sûretine benzer ki uzakdan fîl gibi görünür. Ve şehrin şimâlinde olan dağda üç büyük depe olup ve bu depenin birinde bir âlî sarây binâ olunmışdur ki küngüresi eflâke ser çekmişdür, kemâl mertebe mu‘allâ sarâydur. Ve dahi Kitgan şehrinin kurbında Hay dağında bir mağara vardur ki içi dolu sudur. Ve bu sudan bir nev‘ balık hâsıl olur ki dört ayağı ve bir boynuzı vardur ve ol semtin halkı dirler ki bu balık ecderin rızklanduğı şeyden hâsıl olur dirler. Ve yasakdur ki ol balığı kimse tutmağa kādir değildür. Ve Nikfo şehrinin kurbında Funk Ku dağı vardur ki ma‘nâsı “semender kuşu yuvası” dimekdür. Vech-i tesmiye, bunda semender kuşu yuvası vardur. Ve bu dağda bir cevher buldılar ki dünyâda ana bahâ takdîr idemediler. Ve baş şehrin şimâlinde yedi kücük dağ vardur ki cümlesine Şih Sink dirler. Ma‘nâsı “yedi köy” dimekdür. Ve dirler ki semâda benâtü’na‘ş ne keyfiyyet ile birbirlerine karîb durur ise bu dağlar dahi kurbiyyet ve bu‘diyyetde ve fevk ve taht duruşları ve görünüşleri öyle

olup gûyâ benâtü'n-na'ş letāfetinden kesâfet üzre a'lâdan ednâya nüzûl idüp bu mevzı'i mekân ittihâz itmişlerdür. Bu cihetden bu dağlara "yedi yıldızlar" diyü tesmiye itdiler.

El-enhâr: Ve bu nâhiyeyi Pu ırmağı ortasından iki kısm ider ve garben dahi Tunkini ırmağı mürûr idüp ve Ku rmağı dahi böyle mürûr ider. Ve sâir ırmaklar yılan gibi eğri büğri dolaşup Gevgev şehrinin kurbında cümlesi bir yere cem' olup ve Kuyin ırmağı dahi şimâlden gelüp bu şehri ihâta ider ve ba'dehû cenûb tarafına revân olur. Ve buna birkaç kücük ırmaklar dahi karışur. Ve baş şehrin garbında Si gölü içinde bir kücük dağ vardur.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Livkev dirler. Buna on bir şehir tâbi' olup ve bu nâhiyede latīf sular ve müntehâ ağaclar, dağlar çokdur. Ve bu nâhiyede envâ'-i akākīr ve ezhâr-ı latīfe ve nebâtât-ı müfîde bî-nihâyedür. Ve bu nâhiyede pusu dirler bir ot vardur ki ma'nâsı "hîç ölmez" dimekdür. Vech-i tesmiye, ol ot aslâ kurımaz. Ve bu ot gāyet hâssalu ve mu'teber ot olmağla evlerinde diküp terbiye iderler. Ve bu nâhiyede Çiyon şehri Luki gölünün kurbında vâki' olmışdur. Ve bu şehirden niçe feylesof zuhûr itmekle gāyet mu'teber şehirdür.

El-cibâl: Ve baş şehrin cenûbında Seyin Neyin dağı gāyet yüksek olup ve bunda bir mükellef sarây dahi binâ itmişlerdür ki ol semtin mesîresidür. Ve Sink şehrinin kurbında Şin Nenk dağı gāyet yüksek olup ve bunun kullesinde bir göl vardur ki gāyet lezîz balığı olur. Ve etrâf u eknâfı gülistân ve çemenistân ve reyâhîn ve bostân ve sâye-endâz dıraht-ı müsmirre ve gayri müsmirre ile müzeyyen bir cây-ı ferah-bahşâ olmağla ol diyârın seyrangâh ve teferrücgâhlarıdur. **[İ, II, 260b]**

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Çin ve Pey ırmakları birbirlerine karışup ve Liyu ırmağı dahi şehrin garbından gelüp ve Tulu ırmağı cenûbından gelüp şehrin kurbında Lev ırmağına munsab olur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Kenk Eyun dirler. Ve buna sekiz şehir tâbi' olup büyük nâhiyedür. Ve etrâfı dahi büyük dağlar olup ve halkı haşînü't-tab' ve şol mertebe bedhûylardur ki sûret-i insânda hayvânlardur. Ve bunlar çift sürmek bilmeyüp ve iş tutmak sevmezler. Ve bu tāife Kuyku dağlarında sâkin olurlar. Ve bu dağ gāyet mu'azzam olup **[257b]** bunda çok ırmaklar neb' ider. Ve lâkin meşhûrları ikidür ki birine Tukni ve birine Kev dirler. Ve bu nâhiyede çok altun ma'deni vardur ve lâkin çıkarmazlar ammâ ırmaklarında ve etrâflarında zahmetsiz çok altun cem' iderler. Ve bunda cevz-i tayyib ve liki yemişi ve erika bî-nihâyedür.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Tebin Moyin büyük dağdur, ma'nâsı "gök kapusı" dimekdür. Vech-i tesmiye, bunun kurbında ulu dağ ile ikisinin kulleleri

birbirlerine karîb ve boyları berâber olup ve başları kemer gibi birbirine meyyâl ve ol mertebe karîbdür ki uzakdan bu iki kulleyi gören semâda bir kapu kıyâs ider, aynî ile kapu gibi olmışdur.

El-enhâr: Baş şehrin şimâlinde Lunk ırmağı dahi mu‘teber ırmak olup ve birkaç kücük ırmakları dahi vardur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Nik Lev dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Ley ırmağı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu ırmak yüksek yerlerden ve dar boğazlardan mürûr idüp ve çok yerler dolaşup ve üç yüz altmış yüksek yerden atılup ve gāyet büyük ırmak olup ve ba‘dehû deryâya munsab olur. Ve dahi yukaruda zikr olunduğı üzre bal mumu yapan böcek bu nâhiyede dahi çok vardur. Ve bunda “kırmuzı mosi” dirler bir yaprak vardur ki esvâb yaparlar. Ve bunda liki yemişi dahi çokdur.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin cenûbında Kav dağı ve şarkında Yunk dağı ve garbında Moyin dağı, moyin dimek ma‘nâsı “gözü depesinde” dimekdür, vech-i tesmiye, bu dağın depesinde iki taş vardur ki gûyâ göz şeklinde olup ol iki taşı görenin fi’l-hakīka hâtırına göze müşâbih olduğı hutūr ider. Ve Fukin şehrinin kurbında Keyun dağını mukaddemâ yıldırım urup sekiz mağara açılmışdur. Ve Çin dağında dahi altun elması çokdur. Ve Sebucen şehrinin kurbında Tev dağında kudretden nerdübân gibi bir şey vâki‘ olmışdur ki eğer ol dağda bu nerdübân gibi şey olmasa bir vechle bu dağın kullesine çıkmak emr-i muhâl idi. Zîrâ gāyetü’l-gāye yüksek ve ser-firâz dağdur.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede iki göl vardur ki biri baş şehrin şimâlinde vâki‘ olup ismine Kanik dirler. Ve biri Su şehrinin kurbında olup Yuşan dirler.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kevkev dirler. Ve buna dokuz şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Tunk Kunk memleketinin kurbındadur. Bu nâhiyenin ırmakları bu Tunk Kunk memleketinin kurbında karışup cem‘ olurlar. Ve bu şehre gemiler çok gelmekle vefret ü kesret üzre bâzârgânlar sâkin olur. Ve bu nâhiye bu memleketin miftâhı gibidür. Ve bunun dağlarında kırmız boya böceği çok olur. Ve dahi azîmü’l-cüsse ve tavîlü’l-kāme ilanlar çokdur şöyle ki yüz arşûn kadar ilanlar olur. Ve bunda gergedân dahi çokdur. Ve dahi bunda bir nev‘ ağac vardur ki ismine Kunk Lenk dirler. Bu ağacın içinden ot çıkar ve bu otdan dürlü dürlü et‘ıme yaparlar ki **[İ, II, 261a]** gāyet nefîs ve lezîz olur. Ve bu nâhiyede maymun dahi gāyet çokdur, şöyle ki kelb gibi sokāklarda gezerler. Ve Balyo nâm şehrin kurbında ve cenûbında olan iki dağın mâbeyninde bir vâsi‘ sahrâ vardur ki içinden bir yol mürûr ider. Ve bu yoldan Tunk Kink memleketine gidilür ammâ gāyet sa‘b olup ismine Tin Moyin dirler. Ma‘nâsı “cennet kapusı” dimekdür. Vech-i tesmiye,

bu yol gāyet sarp ve çetin olup ve cennetin yolu dahi sa‘b ve zahmetlü olduğına teşbîhen cennet kapusı diyü tesmiye ve teşbîh itmişlerdür.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Tayon dağı ve Nan dağı mergūb dağlardur. Ve Yunk şehrinin kurbında Kayonk dağı cümlesinden büyük olup yigirmi depesi ve yigirmi mağarası vardur. Ve dahi Han dağının ma‘nâsı “soğuk dağ” dimekdür. Ve hattâ dirler ki bu dağda soğukdan insân durmak mümkin değildür. Ve Poli şehrinin kurbında Feyon dağı içinde olan taşlar ayniyle âdem kademi gibi olup ve her bir kadem dört karış mikdârı vardur. Ve hattâ Pali Poli şehrinin kurbında Kolyo dağı gāyet yüksek dağ olup ve depeleri çokdur. Ve Hu dağında dahi her gice âteş renginde aydınlık görünür, gûyâ ki mûmlar yanar. Bâ‘isi, ol semtde bir ırmak vardur ki etrâfında mübâlağa çok ve ve iri yıldız böcekleri vardur ki gece ile tayerân iderler. Ve bunların kesretlerinden nâşî aydınlık olur, gûyâ ki mûmlar yanar. Ve dahi Çipavo dağında büyük ağaclar ve büyük **[258a]** Hind kamışları ve azîm heybetlü ve şedîd kaplanlar dahi çokdur.

El-enhâr: Ve baş şehrin cenûbında Takink ırmağına çok ırmaklar karışur. Birine Kuygu ve birine Tukni ve birine Veyo dinüp sâir ırmaklar dahi çokdur. Ve Yunk şehrinin şarkında Yunk ırmağı neb‘ idüp ve çok şehirler dolaşup ve uğrayup Kevku şehrinin garbında Takenk ırmağına karışur. Ve bu Takenk ırmağında bir cezîre vardur ki müntehâ ağaclar vardur. Ve ol cezîrenin ismine Hulenk dirler ve dahi baş şehrin kurbında bir göl vardur ki ismine Kav dirler. Mervîdür ki zamân ile Bigavo pâdişâhı mücrimler içün bu gölün içinde on timsâh beslerdi. Kaçan ki katle müstehak bir vâki‘ olsa ol timsâhların önine atarlardı ve ol timsâhlar dahi pâreleyüp yirlerdi. Ve eğer incitmeyüp yimezler ise “Cürmi yok imiş” diyü salıvirürlerdi.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Şin Kev dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bunun kurbında iki azîm ırmak mürûr idüp ve havâsı dahi gāyet güzeldür. Ve bu nâhiyede darçın çokdur. Ve bu nâhiyede sığıra müşâbih hayvân olur ki bunun boynuzı sarı olup[4142] ayniyle kehribâra benzer, gāyet latīf ve makbûldür. Ve bu hayvân tuzı gāyet sevmekle bunı sayd itmek murâd itdiklerinde bir çuvâl tuzı bunun gezdüği yere korlar. Vaktâ kim tuzı bula, hemân yimeğe meşgūl olur ve tuzı şol mertebe sever ki kendüyi unutup şu‘ûrı gider. Ve ol vakt sayyâdlar gelüp âşikâre tutarlar. Tuzı bırakup kaçmaz ve bunun eti gāyet lezîz olup ve boğazlanup etini yiyüp ve satup ve boynuzını ağır behâ ile fürûht iderler. Ve bu nâhiyede bir toprak olur ki zehre gāyet nâfi‘ olup ve dahi ismine

[4142] sarı olup H (258ª) : - İ

po dirler bir ot olur ki iplik eğirüp garâib esvâb nesc iderler. Ve hattâ harîrden makbûl ve mu‘teber tutup ve behâsı harîrden **[İ, II, 261b]** ziyâdedür.

El-cibâl: Baş şehrin şimâlinde Beşi dağı gāyet ser-firâz dağdur. Ve cenûbında olan Lenk dağı dahi azîm vâsi‘ dağ olup latīf sahrâları ve büyük ormanları olup ve kemâl mertebe yüksek ve mu‘azzam dağdur. Ve hattâ Kuy şehrinin kurbında olan Nan dağının yigirmi dört depesi olup ve birisi zîrvesi bulutlardan dahi yüksekdür.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Nantink dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiye bir ırmak kenârına mümted olmışdur ki ba‘zı yerleri latīf sahrâlar ve ba‘zı yerleri müntehâ ser-firâz dağlardur. Ve bu şehrin kurbında iki ırmak mürûr ider ki Taknik ırmağıyla cem‘ olurlar. Ve bu nâhiyenin cenûb tarafı Tunk Kink memleketi hâkimi hükmindedür. Ve bu tāifede fîl gāyet çok olup ve ekser kuvvetleri fîl iledür. Ve bu nâhiyede tūtīnin dahi haddi ve pâyânı yokdur. Ve bunlarda bir garîb tavuk vardur, ağzından iplik gibi bir şey kusar, ayniyle örümcek kusduğı ağ gibidür. Ve eğer bu kusduğını teziyye almazlar ise yine yutar. Ve bunun kusduğını alurlar ve fâhir esvâb nesc iderler ki gāyet ra‘nâ ve bî-misl esvâb olur ve behâsı dahi ağır olmağla kibâra mahsûs bir libâsdur. Ve bu nâhiyede gāyet iri kirpiler dahi olur ki okları birer arşûn kadar olur. Ve bu kirpiler oklarını âdeme atarlar. İsâbet itdüği elbette zahmdâr olup ve muhâlif yerine isâbet ider ise helâk olur.

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında Hunk dağı gāyet yüksek olup ve bunun vasatında bir ırmak neb‘ ider ki azîm sadâlar ile mürûr ider. Ve Sivlin dağı vardur ki güzel dağ dimekdür. Ve dahi Yunk Hunk şehrinin kurbında Suknuk dağında hadîd ma‘deni vardur.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Taynik dirler. Buna yigirmi iki şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin mahsûli gāyet çokdur. Ve bu nâhiye mukaddemâ Çin pâdişâhı hükminde idi lâkin yakın zamânda Tunk Hunk pâdişâhı hükmine girmişdür. Ve bu Tunk Hunk memleketi kavmi gāyet bârid ve haşînü’t-tab‘ ve yoğun ve galîz kavimdür. Ve bu tāife saçlarını tırâş itmezler, cümlesi saçludur ve ayaklarına dahi bir şey giymeyüp ve dâimâ birbirleriyle cenk ü cidâl itmeden hâlî değillerdür. Ve bu tāifenin okuyup yazmada harfleri ayniyle Çin kavminin harfleri gibidür lâkin lisânları başka lisândur ammâ harfleri Çin harfi olduğına binâen herkes bunların harflerini bilüp okurlar, ayniyle Yaban cezîresi harfleri ma‘lûm olduğı gibi Çin’de dahi bu üslûb üzre bir tāife vardur ki anın gibidür. Ve dahi Seyan ve Kampaya **[258b]** âdemleri gibi bunların harflerini dahi okurlar ve lâkin okuyanlar kendü lisânları üzre okurlar.

El-cibâl: Lunk şehrinin kurbında Sivlek dağı ve Kev şehrinin kurbında Key dağı gāyet yüksek dağlardur.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Sumenk dirler. Buna beş şehri tâbi‘ olup ve bu şehir Gannan pâdişâhının tahtıdur. Ve bu pâdişâhın iki vilâyeti vardur, biri şimâlî ve bir cenûbîdür.

El-cibâl: Gıyaşi şehrinin kurbında olan Peylo dağı sâfî müntehâ ağaclar ve neb‘ pınarlar, sâye-endâz mesîregâhlı[4143] güzel dağdur.

Onuncı nâhiyenin baş şehrine Kin Gan dirler ki bu şehir tâbi‘ şehir olmayup yalnız bir mu‘azzam şehirdür ve lâkin kasabât ve kurâları çokdur. Ve bu nâhiyenin âdemleri hoş-tab‘ olup ve siyâh libâs giymeğe mâillerdür. **[İ, II, 262a]** Ve bunda bal ve bal mumı gāyet çok olup ve insâna lâzım olan herşey dahi bulunur. Ve bunda olan Yunk dağı dahi gāyet yüksek dağdur.

On birinci nâhiyenin baş şehrine Tink Ku dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup ve bu şehirde birkaç kal‘a vardur, cümleden mu‘teber ve meşhûrına Socak dirler. Mukaddemâ Çin hükmide idi ve hâlâ Gannan pâdişâhı hükmindedür. Ve evvel zamânda bu diyâr halkı okuyup ve yazmak bilmezlerdi ve ba‘d-i zamân Taymenk pâdişâhı neslinden bir pâdişâh bu memleketi zabt itmekle ol zamândan berü okuyup yazmak öğrendiler.

El-cibâl: Ve bu baş şehrin kurbında Tusiyu dağı cümleye ma‘lûm ve meşhûr bir dağdur. Ve dahi bu nâhiyeden mâ‘adâ bu memleketde bir nâhiye dahi vardur ki baş şehrine Sukenk dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup birinin ismine Kink dirler. Ve bu nâhiye dahi Gannan pâdişâhına tâbi‘ olup hükmindedür.

El-cibâl: Ve bunun meşhûr dağına Tenk Nik dirler. Gāyet yüksek dağ olup ve niçe dağlar dahi vardur. Ve bu memleketde iki kal‘a dahi vardur ki bu memleket ile Yunnan memleketi mâbeynlerini fasl iderler. Ve bu semtin halkı saman-sapandan acîb ü garîb takyeler nesc iderler. Ve bu tāifede âsâr-ı merhametden aslâ bir şey olmayup şöyle ki kücük evlâdlarına bile merhamet itmeyüp ayağından yapışup taşra atarlar, yâ sakat olur veyâ ölür dimezler[4144]. Ve bunlar mâbeynlerinde nikâh nedür bilmeyüp herkes beğendüği kızı ve avreti zabt idüp “avretimdür” dir. Ve ol avret dahi kiminle murâd ider ise mel‘anet idüp aslâ mâni‘ ve mezâhim yokdur. Ve Kunksi memleketini dahi bu mertebe takrîr ile ihtimâm idelim.

[4143] ve neb‘ pınarlar, sâye-endâz mesîregâhlı H (258ᵇ) : - İ
[4144] yâ sakat olur veyâ ölür dimezler H (258ᵇ) : - İ

Fasl-ı râbi‘-aşer Kuyku memleketi beyânındadur ki bu dahi Çin’e tâbi‘dür[4145]

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Sekvan ve şarken Hukvan ve garben Yunnan ve cenûben Tunk Kik memleketi hadd ider.

El-evsâf: Ve bu memleketin toprağı kavî ve terdür ammâ çendân ekin ekmeğe ol kadar takayyüd itmezler ve lâkin hayvânları gāyet çokdur. Ve ekser yerleri dağıstândur ve dağların âdemleri gāyet haşîn ve ahmak ve câhillerdür. Ve bunlar üç fırka olup biri Çin’e ve biri Tunkenk pâdişâhına tâbi‘ olup ve bir fırkası bir yere tâbi‘ olmayup kendü hâlleri üzre gāyet mu‘ânid ve âsî kavmdür. Ve bunlar Tatar gibi ekseriyyâ Çin mevâşîsini ve ekinlerini yağma ve gāret itmeden hâlî değillerdür. Ve bu cihetden bunların taraflarına metîn ve müstahkem kal‘alar bünyâd itmişlerdür ki Yunnan memleketini ve yollarını muhâfaza iderler. Ve bu memleketin halkı Uveyne Tatarı cinsinden olup ve bu Tatarlar Tabgac memleketinden gelüp ve dahi mukaddem Sekvan memleketinden gelüp ve bu diyâra girmişlerdür. Ve ol semtde olan Tübbet ve Neban ve Nanin memleketlerinin cümlesini zabt itdiler ve ba‘dehû Şansi memleketi tarafından Hıta ve Çin memleketine girüp Kenk Tatarlarını kırup ve sonra Muncin memleketine girüp ve ol memleketi dahi zabt itdiler.

Et-taksîm: Ve bu memleket sekiz nâhiye ve kırk altı şehir ve dört kal‘ayı müştemil olup ve bunlardan mâ‘adâ dört nâhiye ve dört şehir dahi tâbi‘dür.

El-ehâlî: Ve bu memleketde bir milyon iki yüz otuz bir bin üç yüz altmış beş insân vardur.

El-mahsûlât: Ve bu memleketde pirincden kırk yedi bin altı yüz elli sekiz çuvâl ve kenevirden ve gayri otlardan nesc olunan **[259a]** esvâbdan beş bin dokuz top esvâb-ı senevî alınur. Ve bu memleketde altun ve gümüş ve zıbık ma‘denleri çokdur, kendüler içün kifâyet mikdârı çıkarup tuz ile ve sâir kendülere lâzım olan şeyler ile tebdîl iderler.

En-nevâhî: [İ, II, 262b] Evvelki nâhiyenin baş şehrine Koynik dirler. Ve buna on dokuz şehir tâbi‘ olup ve bu şehrin arâzîsi düz ve halkı kesret üzre olup ve bunun halkının ismine Sinnafi[4146] dirler. Ma‘nâsı “yoğun âdemler” dimekdür. Ve mukaddemâ Sanga pâdişâhı neslinden bir pâdişâh zuhûr idüp ve bu semtleri ve kal‘aları zabt idüp[4147] ve niçe kal‘alar dahi binâ idüp ve içlerine bî-nihâye muhâfız asker komışdur. Ve ba‘dehû Uveyne pâdişâhı zuhûr idüp ve bu semtleri ve kal‘aları zabt eyleyüp Soynon

[4145] bu dahi Çin’e tâbi‘dür H (258^{b}) : mukaddemâ başka pâdişâhlık idi İ (262^{a}) : - İ
[4146] Sinnafi H (259^{a}) : Sinnati (262^{b})
[4147] ve kal‘aları zabt idüp H (259^{a}) : - İ

nâmında bir hâkim nasb eyleyüp Çin'e mülhak itmişdür. Ve kadîmde bu vilâyetde gāyet çok âdem var idi ve beynlerinde dahi çok âyînleri var idi. Ve bu nâhiyede birkaç merdese vardur ki dâimâ içlerinde felâsife okurlar.

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında Tünkzev dirler bir dağ vardur, ma'nâsı "bakırdan çan" dimek olup vech-i tesmiye, kaçan yağmur yağsa çan sadâsı gibi bir sadâ zâhir olur. Ve Nanvik dağı dahi gāyet yüksek olup ve baş şehrin cenûbında Venmi dağı üç kûşelü bir dağdur[4148].

El-enhâr[4149]: Ve baş şehrin cenûbında bir ayn neb' idüp şehrin hendeki içine mürûr ider. Ve bu suyun umkı dâimü'l-evkāt altı karış olup hîç ziyâde ve noksân olmaz.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Sevku dirler. Buna dört şehir tâbi' olup ve bu nâhiyede zıbık ma'deni ve kırmız çokdur. Ve halkı tāgī olup gāyet serd ve haşîn olmalarıyla okuyup yazmak bilmezler, lâkin bunların bir garîb hâlleri vardur. Kaçan üzerlerine bir düşmen ve belâ gelse sihr ile def' iderler. Bunlar sihrde gāyet mâhir olmalarıyla bunlara düşmen zafer bulamaz. Ve bunlar aslâ saçlarını tıraş itmezler ve yalın ayak gezerler. Ve bunlar şeytānı ilâh ittihâz idüp ve şeytāna ibâdet iderler[4150].

El-cibâl: Gov şehrinin şimâlinde yine ismi Gov dağı ve garbında Tin Nink dağlar vardur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Sunnan dirler. Buna iki şehir ve beş kal'a tâbi'dür.

El-cibâl: Baş şehrin cenûbında Vançink dağı gāyet sa'b olup ancak bir kapusı vardur ki andan girilür ve âhar yolı yokdur. Ve bu şehrin kurbında Lunk Voyin dağı gāyet müntehâ dağdur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Çeyin[4151] dirler. Buna hemân bir mu'azzam şehir tâbi'dür ve dört kal'a tevâbi'âtı dahi vardur. Ve bu nâhiyenin latīf çiçekleri ve meyve kısmından altun elması ve enârı kesret ü vefret üzre olur. Ve yaban tavuğı dahi bî-nihâye olup ve bu nâhiyede tuz yokdur. Lâkin bir nev' ot olur ki ismine kive dirler, bu otı yakarlar ve külüni alup tuz yerine isti'mâl iderler. Ve bu nâhiyenin dağlarında olan ehâlîsi kemâl mertebe ahmak ve nâdân kavimdür.

El-cibâl: Ve baş şehrin kurbında Şerink dağı vardur ki ma'nâsı "taş dîvâr" dimekdür. Zîrâ bu dağın bir tarafı bi-aynihî âdem yapması gibidür. Ve bu dağın irtifâ'ı bin arşûndur ve baş şehrin kurbında olan Suknin dağından bir su neb' ider ki gāyet lezîz sudur.

[4148] ve baş şehrin cenûbında Venmi dağı üç kûşelü bir dağdur H (259[a]) : - İ
[4149] el-enhâr H (259[a]) : - İ
[4150] ve bunlar şeytānı ilâh ittihâz idüp ve şeytāna ibâdet iderler H (259[a]) : - İ
[4151] Çeyin H (259[a]) : Çeyin Ven İ (262[b])

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Tunkçin dirler. Buna yedi kal‘a tâbi‘ olup ve bir nâhiye şark ve şimâle mümted olmışdur. Ve Huvank memleketine muttasıl olup bunda altun ma‘deni dahi çokdur.

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında bir dağ vardur ki ayniyle bu dahi dîvâr gibidür ve cenûbında Tunk Bay dağı ve garbında Veyni Po dağı ve yine cenûbında Biçenk dağı cümlesi ser-firâz dağlardur.

En-neb‘: Nik Tenk şehrinin kurbında bir su neb‘ ider ki ismine Kank Nik dirler. Bu su bir delikden çıkup nısfı sâf ve nısfı bulanık çıkar. Sâf olan bir tarafa ve bulanık olan bir tarafa akup birbirlerine karışmazlar ve hattâ ikisinden alup bir şey içine konsa, yine sâf başka ve bulanık başka olur, bir garîb hikmetdür[4152]. [4153]والله على كل شي قدير

Altıncı şehrin ismine Şeryin dirler ve bu şehre üç kal‘a tâbi‘ olup ve bu nâhiye Sunan **[İ, II, 263a]** ve Suku nâhiyelerinin beynlerinde vâki‘ olup ve bunların harfleri Çin harflerine benzemez, bir âhar dürlü harfleri vardur. Ve yazdıklarında tahta üzerine kazırlar. Ve bunların birisi hasta olsa şeytāna yalvarup ibâdet iderler. Ve bu nâhiyede zıbık ma‘deni dahi çokdur.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Leynik dirler. Buna dört şehir ve on bir kal‘a **[259b]** tâbi‘ olup ve bu nâhiye Kunksi memleketine karîbdür. Ve bunun dağlarında olan tāifeye Haylunon dirler. Ve bu tāife tavuk kemiklerine ve şeytāna ibâdet iderler. Ve bu nâhiyede bir kök vardur ki fulin dirler, gāyet mu‘teber kökdür. Ve kev dirler bir ot dahi vardur ki bunda latīf esvâb nesc iderler. Ve bu nâhiyede bir garîb köprü vardur ki ismine Tinsa dirler. Ma‘nâsı “kudretden yapılmış köprü” dimekdür. Ve bu köprü Tenki didikleri derenin üzerinde vâki‘ olmışdur, şöyle ki kudretden yekpâre bir taşdur. Ve bu taşın tūli iki yüz arşûn ve arzı yigirmi arşûndur ki acâibât-ı kudretu’llâhdan bir şeydür.

El-cibâl: Baş şehrin şarkında Kink Nik dağının ma‘nâsı “altun varaklı” dimekdür. Ve Neyki şehri kurbında dahi Funkun dağı gāyet yüksek ve sarp ve yukarusında bir müferrih düz meydân olup ve baş şehrin şarkında dahi Taynik dağının depesinde dahi böyle bir düz meydân vardur ki ismine Mutin dirler. Ve bu dağda ev şeklinde bir azîm mağara vardur ki her tarafından uzunluğı altı istadyomdur. Ve bunun ortasından bir su neb‘ idüp taşraya cereyân ider.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Kuçu dirler. Buna üç şehir ve dokuz aded mu‘azzam kal‘alar tevâbi‘âtı dahi vardur. Ve bu nâhiye Kunksi memleketine karîb

[4152] ve hattâ ikisinden alup bir şey içine konsa, yine sâf başka ve bulanık başka olur, bir garîb hikmetdür H (263[a])

[4153] Allah herşeye kādirdir.

olmağla anlar gibi bunların dahi dudakları kapanup ve dişleri örtülür. Ve bu nâhiyenin dağlarında olan âdemlerin tabî‘atları güzeldür.

El-cibâl: Lik Lenk kal‘asının kurbında Kaynik dağı ve bunun kurbında Kin dağı sa‘b dağlardur. Ve bunun üzerinde bir kal‘a vardur ki ancak bir yolı olup ve Funk Nunk kal‘ası kurbında Hunk Lenk dağına bir vechle çıkılmak mümkin değildür illâ bir nerdübân şekli yolı olup andan çıkılur. Ve dahi Nik Ku kal‘asının kurbında Lutenk dağının bir yüksek depesi vardur ki irtifâ‘ı on iki bin arşûndur. Ve bu depeye Hıyanklev dirler.

El-ahlâk[4154]: Ve bu sekiz nâhiyeden mâ‘adâ sonradan dört nâhiye dahi ilhâk olunmışdur ki zikr olunur.

El-evvel: Evvelki nâhiyenin baş şehrine Yugan dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bu şehirler üç memleketin miftâhı gibidür ki birine Kuykev ve birine Yunnan ve birine Kunski memleketi dirler. Bunların her biri bir saltanatdur. Ve bu nâhiyenin halkı sûrete taparlar. Ve dahi bunlarda bir nev‘ tāife vardur ki hulûlî-mezheblerdür. Ve dağ kapusında bir kal‘a vardur ki Uveyne pâdişâhı yapdırmışdur. Ve bu nâhiyede zıbık ve kırmuzı boya çokdur. Ve bunda mevze dirler bir cins meyve vardur ki gāyet makbûl ve mu‘teberleridür.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Funk Kink ve cenûbında Tenkbi dağı büyük dağlardur. Ve bunda zıbık dahi çokdur.

İkinci nâhiyenin baş şehrine ve kal‘asının ismine Yunk Nenk dirler. Buna iki kal‘a tâbi‘ olup birine Meyo ve birine Tihnik dirler. Ve bu nâhiyenin yerleri çok olup ve lâkin ekseri dağlıkdur. Ve bu dağların içinde beş dürlü tāife vardur. Ve bu nâhiye davar işlemez, her şeyini getürmekde arka hammâlına muhtâcdur. Ve bunların kızlarına anaları ve babaları ve gayri kimse karışmaz. Kaçan kocaya varmak murâd itdikde her kimi murâd ider ise ana varur, kimse mâni‘ **[İ, II, 263a]** olamaz.

El-cibâl: Ve bu kal‘aların kurbında Hunkpay dağı gāyet yüksek dağ olup ve bunun kurbında kücük Lufenk dağında Hind kamışı envâ‘ı çokdur. Ve dahi Nenhik kal‘asının kurbında Kunsu dağında bir kal‘a vardur ki bu semtleri muhâfaza ider.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Nenk dirler ki kal‘ası gāyet metîn ve müstahkem olup ve buna iki kal‘a dahi tâbi‘dür ki birine Kenku ve birine Şaol dirler. Ve bu vilâyetin halkı Çin halkını vilâyetlerine komazlar. Ve bu vilâyetde altun ve gümüş ma‘denleri dahi katı çokdur lâkin i‘tibâr itmezler ve ammâ sığır ve koyun ve sâir

[4154] el-ahlâk H (259[b]) : - İ

hayvânları üzerine kemâl mertebe muhabbet ve i‘tibârları ve belki evlâdları mertebe rağbetleri vardur.

El-cibâl: Şaol kal‘asının kurbında bir dağ vardur ki Mogan dirler. Ma‘nâsı “düdük dağı[4155]” dimekdür. Vech-i tesmiye, kaçan rûzgâr eser, ol dağdan düdük gibi bir sadâ peydâ olur. Ve dahi baş şehrin kurbında bu su neb‘ ider ki ismine Kaci dirler. Ve bu suyun üzerinden akan soğuk ve altından akan ısıcakdur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Ganşun dirler. Buna iki şehir tâbi‘ olup birine Nenk Kev ve birine Sibyo dirler.

El-cibâl: [260a] Ve baş şehrin kurbında ve şarkında Neyin Kunk dağı ser-firâz dağ olup neb‘ suları çokdur[4156].

El-kılâ‘[4157]: Ve bu nâhiyelerden mâ‘adâ dört mu‘azzam ve mu‘teber ve müstahkem[4158] kal‘alar dahi vardur ki birinin ismine Tunyuk dirler. Ve bu kal‘ayı Çin yolında Uveyne pâdişâhı binâ itmişdür. Ve kadîmde bu semtde Lutin tāifesi olurlardı. Ve bunun şimâl tarafında olan dağlarında sâkin olanlar ekin ekmeyüp ve bir kâr itmeyüp gāyet ahmak ve nâdân ve cebbâr ve hayvân-misâl tāifedür. Ve baş kal‘anın şimâlinde Kuy[4159] dağı gāyet yüksek ve sa‘b dağ olup ve kal‘anın cenûbında dahi bir hârr su neb‘ ider ki bu sudan boza yaparlar.

İkinci kal‘anın ismine Sinti dirler. Buna dahi dört kal‘a tâbi‘ olup ve bunların âdetleri vardur ki birinin anası ve atası[4160] mürd olsa saçlarını kesüp çok zamân âh u enîn ve ceza‘ vü feza‘ idüp zâr u giryân olurlar.

El-cibâl: Baş kal‘anın cenûbında Beyin dağı gāyet ser-firâz olup ve şimâlinde dahi Nik Yav dağı vardur ki ma‘nâsı “sûretler dağı” dimekdür. Ve bu dağa bakdıkda gûn-â-gûn sûretler görünür. Ve bunun kurbında Kayniya dağından bir su atılur ki ayniyle kavs-i kuzah gibi görünür. Ve bunun kurbında bir su cârídür ki ismine Fey dirler, gāyet latīf sudur.

Üçünci kal‘anın ismine Nik Eyva dirler. Buna iki kal‘a tâbi‘dür ki birine Panci ve birine Levyink dirler. Ve bu semtde latīf yâsemîn çiçekleri gāyet çok olup ve çay şerbeti yaprağı ve altun elması dahi vâfirdür. Ve bir cins kenevir dahi olur ki fâhir libâslar yaparlar.

[4155] dağı H (259[b]) : dağları İ (263[b])
[4156] neb‘ suları çokdur H (259[b]) : - İ
[4157] el-kılâ‘ H (260[a]) : - İ
[4158] ve müstahkem H (260[a]) : - İ
[4159] Kuy H (260[a]) : Key İ (263[b])
[4160] ataları H (260[a]) : anaları İ (263[b])

El-cibâl: Baş kal‘anın cenûbında Pey dağı gāyet yüksek olup ve Panci kal‘ası kurbında Mevhik dağı gāyet yüksek ve hem karanlıkdur.

Dördünci kal‘anın ismine Lunkli dirler. Buna dahi iki kal‘a tâbi‘olup[4161] birine Nikfa ve birine Tabnik dirler. Ve bu semtin halkı dâimü’l-evkāt silâh ile gezerler ve sefer idüp ve cenk itmeden mahfûzlar olup kemâl mertebe şecî‘ ve bahâdur akvâmdur. Ve baş kal‘anın cenûbında bir metîn ve müstahkem köprü vardur ki gāyet musanna‘ olup ismine Kunkhi dirler.

El-cibâl: Ve Pinga kal‘asının kurbında bir dağ vardur ki Bunkavo dirler. Gāyet müntehâ dağdur ve Tayin kal‘ası kurbında Kohya dağı dahi ma‘rûf dağdur. Ve dahi bu kal‘alardan mâ‘adâ bu memleketde dürlü dürlü çok metîn ve müstahkem kal‘alar vardur ki içlerinde çok muhâfız asker[4162] olup **[İ, II, 264a]** ebnâ-yı sebîl ve tüccâr tāifelerini birbirlerine emîn ve sâlim ulaşdırur. Ve bu kal‘aların başı ve mu‘teberi Hici kal‘asıdur ki bu kal‘a garbında bir amîk vâdî içinde vâki‘ olmışdur ki bu vâdî iki dağ mâbeynlerinde vâki‘ olup zencîr ile köprü yapılmışdur. Ve zencîrlerin üzerlerine kalın tahtalar döşenmişdür ki gelüp gidenler üzerinden mürûr iderler. Ve bir güzel kal‘a dahi vardur ki ismine Nikpa dirler. Bunun güzel meydânları ve sahrâları ve münbit tarlaları vardur ki ekseriyyâ pirinc ekerler. Ve Uma kal‘ası kurbında dahi güzel sahrâlar vardur.

El-cibâl: Ve dahi Pihı kal‘asının şarkında Muhı dağı gāyet yüksek olup ve sarp olmağla bir yoldan gayri yolı yokdur. Ve Ganan kal‘ası kurbında dahi Veyli dağında aslâ bulut eksik olmaz.

El-enhâr: Ve dahi Mevci kal‘ası kurbında Fev suyı kemâl mertebe latīf su olup Kunk Künk dağından gelürken bir sadâ virür ki âdem vehm ve havf ider. Ve Çenk Nik kal‘asının içinde bir kücük göl vardur ki ismine Şey Sink dirler. Ve bu kal‘a içinde bundan gayri su yokdur ve dahi Metnan kal‘ası kurbında Fun ırmağı ve cenûbında dahi bir latīf su vardur ki ismine Beylu dirler. Ve bu kal‘alardan mâ‘adâ birkaç kal‘alar dahi vardur ki içlerinde dâimâ çok muhâfız asker oturur. Ve baş kal‘asına Yunk Nunk dirler. Ve bu semtde Şebtonk dağında bir mağara vardur ki gāyet büyük mağara olup ve ol semtlerde kemâl mertebe meşhûr ve müte‘ârif ve mu‘teber mağaradur. Ve Kuyku memleketini dahi icmâl üzre işbu mahalde itmâm idelim[4163].

[4161] tâbi‘olup İ (263^{b}) : - H
[4162] çok muhâfız asker H (260^{a}) : çok muhâfızlar İ (263^{b})
[4163] işbu mahalde itmâm idelim H (260^{a}) : bu mahalde tamâm olundı İ (264^{a})

[260b] Fasl-ı hâmis-aşer Yunnan memleketi beyânındadur ki bu dahi Çin'e tâbi'dür[4164]

Bu memleket-i uzmâ dahi Çin'e tâbi' olup ve[4165] Çin memleketlerinin âhiridür.

El-hudûd: Ve bu memleket cenûben saltanat-ı Lavos ve saltanat-ı Tünk Kink ve şarken Künk ve garben Peygo ve Arkan ve Mebin saltanatı ve şimâlen Seyfan iklîmi ve Tübbet memleketi ile mahdûddur.

El-evsâf: Ve bu memleket kemâl mertebe vâsi' ve büyük ve ma'mûr ve kesret-i nâs ile memlû olup ve her şeyi mevcûd ve çokdur. Zîrâ cenûb tarafı leb-i deryâya karîb ve cânib-i garbı memleket-i Hind ve Teyko ve Bengâle boğazlarına karîb olup ve havâsı Hind havâsına müşâbihdür. Ve bu memleketden birkaç büyük ırmakların başı neb' itmekle cümle arâzîsi saky olunup ve ekin yerleri gāyet çokdur.

Et-taksîm: Ve bu memleket on iki nâhiye ve seksen dört büyük şehri müştemil olup ve bunlardan mâ'adâ sekiz nâhiye dahi vardur ki dâimâ ol nâhiyelerde muhâfızlar oturur. Ve bunlardan mâ'adâ birkaç kal'alar dahi vardur ki ol kal'aların muhâfızları bu nâhiye muhâfızlarından olmayup başka muhâfızları vardur.

El-ehâli: Ve bu memleketde iki milyon dört yüz otuz üç bin yüz on insân add olunmışdur.

El-mahsûl: Bu memleketden pirinç bir milyon ve dört yüz bin ve beş yüz altmış sekiz çuvâl senevî mîrî alınup ve tuzdan elli altı bin dokuz yüz altmış beş kantār alınur. Ve bu memleketin halkı kemâl mertebe ganîlerdür. Ve insâna lâzım olan eşyâdan bu memleketde bulunmaz hiçbir şey yokdur. Gāyetü'l-gāye latīf memleketdür. Ve bunda altun ma'deni dahi çok olup ve kumsal olan yerlerde hod gāyet çok bulunur. Ve bu memleketde altunı vezn ile alış veriş iderler. Ve bunda bir nev' kehribâr olur ki kırmuzıya mâillerdür ve Yakunk envâ'ı ve Kıruzec ve sâir cevâhir kısmının ma'denleri **[İ, II, 264b]** dahi vardur. Ve misk hayvânı dahi çok olup ve dahi ayni aselbend-i câviye müşâbih aselbend ağacları dahi çokdur. Ve bunda harîr dahi çok olup ve at ve fîl dahi bî-nihâyedür. Ve bu memlekete Hind memleketi karîb olmağla âdemlerinin tabî'atleri Hindîlere muvâfıkdur ve avretlerinin yüzleri açık gezüp ve erleri gibi alış veriş idüp ve cümle hizmetleri dahi avretler ider. Ve bunlar meyyitlerini âteşe yakarlar ammâ okumışlarını yakmazlar. Ve bu memleketin âdemleri cenk-âverler olup ve ekser cenkleri fîl ile olmağla dâimâ fîlleriyle cenk itmeği ta'lîm iderler.

[4164] bu dahi Çin'e tâbi'dür H (260[b]) : bu dahi başka pâdişâhlık idi İ (264[a])
[4165] uzmâ dahi Çin'e tâbi' olup ve H (260[b]) : - İ

En-nevâhî: Evvelki nâhiyenin baş şehrine Yunnan dirler. Buna on iki şehir tâbi‘ olup ve Yunnan dimenin ma‘nâsı “cenûb bulutları şehri” dimekdür. Zîrâ bunda bulut çok olur. Ve bu nâhiye gāyet ucuzluk olup ve güzel dağları vardur. Cümlesi ser-sebz olup latīf tarlaları ve sahrâları ve vâdîleri ve hafîf suları vardur. Ve bâzârgânı dahi çokdur, şöyle ki her birleri hânumân ve mâl-ı firâvân sâhibleridür. Ve şehre muttasıl bir büyük göl vardur ki ismine Tink dirler. Ve bu şehrin kurbından ve içinden birkaç ırmaklar mürûr ider. Ve şehrin içinde bir kücük dağ vardur ki bu dağda güzel evler ve bağçeler olup ve müferrih ormanları dahi vardur. Ve bu nâhiyenin hâkimi mukaddemâ bir şehzâde idi ve hâlâ yine ol şehzâde neslinden munkatı‘ olmamışdur ve ile’l-ân ocaklık ile zabt olunur. Ve bu nâhiyede cins cins âdemler vardur ki her birleri ecnâs-ı muhtelifedür ammâ cümlesi Fi dîni üzredür. Ve Fi dimek tasvîr dimekdür. Ve bu nâhiye halkı gāyet cengi severler. Ve bunların yanında bir âdet vardur ki bir kızın mukaddemâ bekâreti izâle olmayınca kocaya virmezler. Zîrâ anların katında bekâreti hâlinde nikâh câiz değildür.

El-ahlâk: Ve bu semtin halkı kimi beyâz ve kimi esmerü’l-levn olur. Ve bu tāife ata binmeği gāyet severler lâkin eğer ile binmeyüp eğer yerine güzel kaliça koyup anın üzerine binerler. Ve bunların atları kücükdür ammâ gāyet güzel ve ke-mâ-yenbagī kuvvetlü ve yüğrük[4166] olurlar.

El-me‘âdin: Ve bunda güzel yeşil taşlar ve mergūb mermerler ma‘deni çok olup ve gül ağacı dahi firâvândur.

El-cibâl: Ve baş şehrin kurbında olan karyenin kurbında Kinki dağı gāyet büyük olup ve bunun kurbında olan Şank dağı içinde bir latīf su neb‘ ider ki bu su ra‘şe marazına fâide ider. Ve yine baş şehrin şimâlinde Kev dağı ayniyle kürsiye benzer. Ve bunun kurbında Yuvnuk dağında ekseriyyâ ol nâhiye ehâlîsi **[261a]** âyîn-i bâtıllarını ibâdet diyü bu dağda icrâ iderler. Ve baş şehrin içinde olan Akva dağı dahi gāyet güzel dağdur. Ve dahi Kumnuk şehrinin kurbında Şeyfavo dağı gāyet yüksek olup ve zirve-i a‘lâsı kemâl mertebe mergūbdur. Ve dahi Çin Nink şehrinin kurbında Kibinna dağı vardur ki ma‘nâsı “altun ile hâmile” dimekdür. Zîrâ bu dağda altun ma‘deni gāyet çokdur.

El-enhâr: Ve baş şehrin cenûbında Neyin gölünün mesâfesi bin istadyomdur. Ve bu göle Buvon ırmağı dâhil olup ve Kinsa ırmağı bu gölden hurûc ider.

[4166] ve yükrük H (260ᵇ) : - İ

İkinci nâhiyenin baş şehrine Talo dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve bu şehir Seyol gölünün kenârında vâki‘ olmışdur. Ve bu şehir gāyetle mu‘azzam ve mergūb şehirdür ve her şey çok ve ucuzluk ve toprağı münbitdür ve evleri dahi gāyet mükellef olup husûsâ bir sarây **[İ, II, 265a]** vardur ki cümle diyâr ehâlîsi varup anda îş u işret iderler, kimse mâni‘ olmaz. Ve bu sarâyın irtifâ‘ı yüz arşûn olup ve büyüklüği on istadyomdur. Ve bu şehri ve bu sarâyı Hayao pâdişâhı binâ itmişdür. Ve bu nâhiyede bir garîb mermer ma‘deni vardur ki bu mermerlerin içinde dürlü dürlü damarlar olup her biri bir sûret gösterür. Meselâ ağaclar gibi ve nehirler gibi ve ezhâr-ı mütenevvi‘a gibi ve bunlara müşâbih sûretler ve nakşlar ol damarlarda müşâhede olunur. Bir nakkâş bu sûretleri tasvîr itmiş kıyâs olunur. Ve bu mermerden latîf sofra yaparlar. Ve bu nâhiyede latîf incîr dahi olur. Ve Çin lisânında incîre vuhvahu dirler. Ma‘nâsı “çiçeksiz yemiş” dimekdür. Ve bu nâhiyede envâ‘ balık dahi çokdur.

El-cibâl: Ve baş şehrin garbında Tink Kink dağının yigirmi depesi olup ve bu dağda bir göl vardur ki gāyet amîk olup bu ana gelince dibi bulunmamışdur. Ve Kavo şehrinin kurbında Funci dağı zeylinde Nanhav pâdişâhının cenk idüp iki yüz bin askeri kırılmışdur. Ve bu cenk Hana pâdişâhının vezîri ile olmışdur. Ve Kunk Kuvan şehrinin kurbında Funk dağında büt-perestler çokdur. Ve dahi Kav şehrinin kurbında Tenksi dağı zirvesinin irtifâ‘ı on bin arşûn olup ve dağın zeylinde bir metîn kal‘a dahi vardur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Siyol gölü cezîre gibi üç dağ vâki‘ olmışdur. Ve bu gölün balığı gāyet çokdur. Ve bu dağlardan mâ‘adâ dört cezîre dahi vardur. Ve bu gölün dokuz boğazı vardur. Ve bu gölden bir nehr-i azîm çıkar ki ismine Musali dirler. Ve bu nâhiyeyi mürûrdan sonra çok memleketlere uğrayup ve çok ırmaklar karışup gāyet azîm ırmak olur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Linhan dirler. Buna on şehir tâbi‘ olup ve bu şehirlerden mâ‘adâ dokuz kal‘a dahi tâbi‘ olup ve baş kal‘anın ismine Balyo dirler. Ve bu kal‘alar bu mahalde kesret üzre binâ olmasına bâ‘is, Tunk Kink saltanatı bu mahalle karîb olmağla bu kal‘aları yapup ve bî-nihâye muhâfız komışlardur. Ve bu nâhiyenin ba‘zı yerleri dağıstân ve ba‘zı yerleri sahrâ olup ve bu şehri Uveyne pâdişâhı binâ itmişdür. Ve bu nâhiyede iki büyük göl vardur.

El-mahsûl[4167]**:** Ve bu nâhiyede pirinc ve buğday ve bal ve bal mumı bî-nihâye olup ve Hind memleketinde her ne kadar nev‘-i meyve var ise cümlesi bu nâhiyede dahi olur. Ve baş şehrin şimâlinde bir acîb köprü dahi vardur.

[4167] el-mahsûl H (261a) : - İ

El-cibâl: Umi şehrinin kurbında Ukunk dağının üç depesi vardur. Ve bu depelerin vasatında dahi bir şehir vardur ki azîm şehirdür. Ve Tenk Nink şehrinin kurbında Vansuk dağı vardur. Ve Tunkhay şehrinin kurbında Siv dağı kurbında bir su vardur ki her kim bu sudan yüzüni yıkasa beyâz olup ve semiz olur. Ve dahi Menk şehrinin kurbında Mevci dağı gāyet büyük dağ olup yigirmi depesi vardur. Ve baş şehrin cenûbında dahi Puvenk dağı dahi gāyet yüksek dağdur.

El-bahîra: Şeybink şehrinin kurbında Eyluk gölü büyük göl olup devri üç yüz istadyomdur. Ve bu gölde üç cezîre vardur ve dahi Tunkhay şehrinin kurbında yine bu ismde olan gölün bir tarafı yüz altmış istadyomdur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Fuhink dirler. Buna yedi şehir tâbi‘ olup ve bu şehir bu memleketin ortasında vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye güzel **[261b]** dağlar ve latîf ırmaklar ile ihâta olunmışdur ve toprağı kavî ve kiyâhı vâfir ve otlağı vâsi‘ olmağla koyunları dahi çokdur. **[İ, II, 265b]** Ve bunda yeşil laceverd ma‘deni dahi vardur. Ve Nengan şehrinin kurbında bir taş vardur ki altun ile kaplamışlardur ve irtifâ‘ı yüz arşûn olup ve ismine Sinşi dirler. Ma‘nâsı “altunlı çan” dimekdür. Ve bu semtin halkı be-her sene cem‘ olup ve ol taşa tapup ibâdet iderler.

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında iki dağ vardur ki birine Munfunk dirler. Ve birine dahi Veyki dirler ki bundan yüz ırmak neb‘ ider. Ve bu dağ dâimâ yeşillik olup ve ekin tarlaları dahi bî-nihâyedür. Ve Kivyun dağı dahi gāyet yüksek olup ve Nangan şehrinin kurbında Piyaolo dağında dahi gümüş ma‘deni vardur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kin Kink dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin tarlaları ve gölleri ve ırmakları çokdur. Ve bu azîm, müzeyyen ve müretteb ve büyük olup insâna lâzım olan eşyâ bi’l-cümle bunda mevcûddur. Ve bir nev‘ balık çıkar ki etıbbâ gāyet i‘tibâr iderler. Ve bu balık kiçik marazına devâdur. Ve bu balık sâir yerlerde olmayup bunlara mahsûsdur. Ve bu nâhiyede harîrden ve penbeden gāyet mahbûb u mergūb kaliçalar nesc iderler. Ve baş şehrin şimâlinde bir büyük taş vardur. Munk pâdişâhı bu taşı kılıc ile çalup iki karış kadar geçirmişdür.

El-cibâl: Ve baş şehrin cenûbında olan Mesyin gölü kenârında Yükyov dağının ormanı çokdur ve toprağı bi-aynihî altun gibi sap sarıdur. Ve hattâ bu dağa güneş dokundukda uzakdan görenler altundan dağ kıyâs iderler. Ve bunun bir yüksek depesi ve Kunk Kuyin dağından dahi bî-nihâye ırmakları neb‘ ider. Ve dahi Fuvon Kuyen dağı cümle taşlar ve mağaraları bî-nihâye olup bir büyük tasvîr dahi vardur.

El-enhâr: Baş şehrin Tuzin gölünün mesâfesi yüz bin derecedür. Ve Teyko şehrinin kurbında Menk gölünden bir nev‘ balık çıkar ki kemâl mertebe lezîzdür. Ve bir

nev‘ balık dahi çıkar ki ismine çenk dirler. Bu balık çok hastalıklara ve çok marazlara ilâc ve şifâdur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Munkhuva dirler. Bu[na] iki şehir tâbi‘ olup birine Lenk Lunk ve birine Munhuva dirler. Ve bu nâhiyede misk hayvânı çokdur.

El-cibâl: Ve baş şehrin cenûbında Kuypavo dağı gāyet müntehâ dağdur. Ve şark cânibinde Funkhunk dağının ismi semender kuşundan ahz olunmışdur. Mervîdür ki bir zamân ile semender kuşı bu dağa gelüp ve sît virüp öter iken helâk olur. Ve ol vakitden berü kış faslının ibtidâsında yevm-i mu‘ayyende kuşlar bu dağa cem‘ olup semender kuşunun öldüğiyçün bu dağda feryâd idüp ceza‘ vü feza‘ iderler. Ol vilâyet halkı ol kuşların cem‘ olacağı yevm-i ma‘hûdı tecribe üzre bilmeleriyle ol gice ol mahalle varup mumlar ve şem‘alar ile çok kuşlar sayd idüp şöyle ki, kesretinde nâşî tuzlayup salamura iderler. Ve baş şehrin şimâlinde Teysinol dağının ma‘nâsı “gök kulağı” dimekdür. Mervîdür ki bu dağda bir âdem bir âdemin kulağına fısıldayup bir söz söylese mesâfe-i ba‘îdde olan âdem ol fısıldıyı her ne söyler ise işidüp anlar, şöyle ki gûyâ kendü yanında kendüye fısıldar gibi işidür.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Kunk Tunk dirler. Ve bunun tâbi‘i olmayup yalnız bir mükellef ve mu‘azzam şehir olup[4168] yüksek dağlar mâbeyninde vâki‘ olmışdur. Ve bu nâhiye halkının harfleri Meyin tāifesinin isti‘mâl itdüği harflerdür. Ve bu harfler kadîmdür. Ve dahi Bengâle ve Hind ve Çin harfleri dahi ma‘lûmlarıdur. Bilüp ve isti‘mâl ve tekellüm[4169] iderler. Ve bu nâhiyede gümüş ma‘deni **[İ, II, 266a]** dahi kesret ü vefret üzre olup ve şehrin dîvârını Taymenk pâdişâhı yapdırmışdur ve devri on altı istadyomdur. Ve toprağı dahi gāyet mahsûldâr olup ve şehrin garbında bir büyük köprü dahi vardur ki yüz yigirmi zencîr ile yapılmışdur. Tūli yüz arşûndur. Kaçan üzerinden yürürken gāyet salınur, gûyâ salıncakdur. Ve bu köprü mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmdan altmış beş sene mürûr itmiş idi, ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince bin altı yüz altmış altı sene mürûr itmiş olur[4170].

El-cibâl: Ve bu şehrin şimâlinde Munklu dağının irtifâ‘ı kâmil altı yüz istadyomdur.

Sekizinci **[262a]** nâhiyenin baş şehrine Funktan dirler. Buna bir şehir tâbi‘dür ki ismine Fu dirler. Ve bu iki şehir Çin pâdişâhının hükminden çıkup hâlâ Nunk Kink

[4168] yalnız bir mükellef ve mu‘azzam şehir olup H (261^{b}) : - İ
[4169] ve tekellüm H (261^{b}) : - İ
[4170] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince bin altı yüz altmış altı sene mürûr itmiş olur H (261^{b}) : ve bu hisâb üzre târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince bin altı yüz elli altı sene mürûr itmiş olur İ (266^{a})

pâdişâhının hükmindedür ve lâkin dağlarının birisi Çin pâdişâhı hükmindedür. Ve ol semtin mahsûli gāyet çok olmağla "altun vilâyeti" ta'bîr iderler ammâ âdemleri gāyetle yaramazdur, şöyle ki cüz'î bir şey içün birbirlerini katl iderler ve dâimâ yalın-ayak gezüp ve avretleri baş açık gezerler[4171]. Ve bunlar her ne bulur ise ekl iderler. Meselâ hınzîr ve kelb ve ilan ve böceklerden her ne bulurlar ise ekl iderler[4172].

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında Linhuva dirler bir dağ vardur ki ma'nâsı "çiçek dağı" dimekdür. Vech-i tesmiye, bu dağda envâ'-i ezhâr-ı müfîde vardur. Ve dahi Fu şehrinin kurbında Yuçiyon dağında bir latīf u hafîf su neb' ider ki gāyet mu'teber ve makbûl sudur.

El-enhâr: Fu şehrinin kurbında bir dere vardur ki kurbında bir kücük dere akar. Ve anın kurbında bir kücük ırmak akar ki ismine Nanmu dirler. Bunun suyı gāyet mertebe hâr olup envâ'-i maraz ve hastalalıklara şifâ vü devâdır.

Dokuzuncı nâhiyenin baş şehrine Kunksi dirler. Buna dört şehir tâbi' olup ve bu nâhiye Tunk Kink pâdişâhının hükmindedür.

Onuncı nâhiyenin baş şehrine Hin Un dirler. Buna bir şehir tâbi' olup ismine Levkev dirler. Ve bu şehir Çin iklîminin vasatında vâki' olmışdur dirler. Ve bu şehrin şimâlinde gümüş ma'denleri çokdur. Ve dağların yabânî ve ehlî tāvûs kuşları dahi çokdur.

On birinci nâhiyenin baş şehrine Punk Nunk dirler. Buna beş kal'a tâbi' olup ve bu şehrin şimâlinde Seyfan memleketi vâki' olmışdur. Ve bu nâhiyede güzel sığırlar olup ve kuyrukları dahi gāyet güzeldür. Ve bu kuyruklardan tuğlar yapup ve cenk günlerinde dahi çelenk yerine başlarına asarlar. Ve bu sığırların kılları dahi uzun ve latīf olup ve bundan niçe kaliçalar ve envâ'-i libâslar nesc iderler ki harîrden latīf ve makbûl olup görenler hayrân olur. Ve bunların kıllarından olan esvâba aslâ yağmur dahi geçmez.

El-cibâl: Ve bu şehrin cenûbında Kanmo dağı umûm üzre taşlıkdur. Ve dahi şehir kurbında olan Lubu dağı dahi gāyet mu'teber dağdur.

El-bahîra: Ve şehrin kurbında bir büyük göl vardur ki içinde üç cezîre vardur. Ve her cezîrenin bir depesi olup ve her birinin irtifâ'ı dahi bin arşûndur.

On ikinci nâhiyenin baş şehrine Şun Nink dirler. Tevâbi'i yokdur. Ve bu nâhiyenin halkı umûm üzre dağlar içinde olup ve kemâl mertebe sert ve haşîn âdemlerdür ve aslâ ekin ekmezler ve cemî-i hâlde yedikleri hayvânât ve haşerât olup ve

[4171] ve avretleri baş açık gezerler H (262[a]) : - İ
[4172] meselâ hınzîr ve kelb ve ilan ve böceklerden her ne bulurlar ise ekl iderler H (262[a]) : - İ

aslâ libâslarını dahi dikmeyüp hemân üzerlerine sararlar ve dâimâ yalın-ayak ve baş açık gezerler. Ve bunların oldukları yere varmak gāyet sarpdur, şöyle ki hemân bir dar yolları vardur. Asker işlemez ve bu cihetden bunlar kimseden havf itmeyüp gāyet âsî ve yaramaz tāifedür.

El-cibâl: Ve şehrin **[İ, II, 266b]** şimâlinde olan Lunbik dağı gāyetle sarp dağdur. Ve bunun kurbında olan Mungbu dağının âdemleri gāyet yoğun tāifedür.

El-enhâr: Ve bu şehrin garbında Lenk Kink ırmağı kemâl mertebe büyük ırmak olup ve bu nâhiyede Funin nâm kuyuda bir tasvîr vardur, bâ‘isi bu ki mukaddemâ bu nâhiyede su yok idi, bu mahalle bir ihtiyâr kimse gelüp elinde olan asâsını yere darb itdikde fi’l-hâl bu kuyu zâhir olur ve ba‘dehû ol ihtiyâr gāib olur, anın içün bu tasvîri yapmışlardur.

Nevâhî-i ilhâk[4173]**:** Ve bunlardan mâ‘adâ birkaç nevâhî-i ilhâk vardur dinmiş idi. Ol nevâhîden evveli nâhiyenin baş şehrine Keyuhık dirler. Buna altı şehir tâbi‘ olup ve birkaç kücük kal‘alar dahi tâbi‘dür. Ve bu nâhiyenin ırmakları ve kal‘aları ayniyle sed gibi vâki‘ olmışdur. Ve bunda mahsûl çok olur ammâ halkı yaramaz olup dâim birbirleriyle fitne vü fesâddan hâlî değillerdür. Ol ecilden cümle kazandıkları akçaları hâkimlerine cerîme gider. Ve yine ıslâh olmayup ve kazandıkları akçayı cerîme virmek niyyetiyle saklayup hıfz iderler. Ve bunda bir nev‘ taş vardur ki ayniyle kırlangıc kuşu sûretine müşâbihdür. Ve bu da iki nev‘ üzre olup biri büyük ve biri kücükdür. Büyüğine erkek ve kücüğine dişi ta‘bîr iderler. Ve bu taşları ol semtin halkı üzerlerine ve evlâdları üzerine asup taşırlar ki yaramaz nazar isâbet itmez, dirler.

El-cibâl: Ve şehrin garb **[262b]** semtinde Fukin dağında bir su neb‘ ider ki ol semtin halkı bu suya gāyet rağbet ve i‘tibâr iderler. Ve her kim bu sudan içse zekiyyü’t-tab‘ olur diyü evlâdlarına dahi işrâb itdirirler. Ve Kiti şehrinin kurbında Sin Kunk dağının ormanı gāyet çokdur. Ve Levlink şehrinin kurbında Simoyil dağının yolı yokdur, şöyle ki taşlar arasından hezâr zahmet ile piyâde giderler. Ve Peyku şehrinin dâhilinde olan dağdan bir latîf su neb‘ ider. Ve ol semtde bir dağ dahi vardur ki gāyet yüksek depesi vardur. Ve bu depede bir metîn kal‘a vardur.

El-enhâr: Ve şehrin şimâlinde Pişi ve yâhûd Ven ırmağının suyı gāyet latîfdür. Ve Levlink kal‘ası kurbında Keykey Unk dağının zeylinde bir göl vardur ki ismine Kuncin dirler, bir mu‘teber göldür.

[4173] nevâhî-i ilhâk H (262[a]) : - İ

İkinci nâhiyenin baş şehrine Baogan dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyede misk hayvânı çokdur ve âdemleri ziyâde şecî‘ ve cenk-âver olup ve dâimâ cenk ta‘lîminden hâlî değillerdür.

El-cibâl: Şehrin kurbında Kinsi dağından bir kücük su neb‘ idüp ol şehrin hendeki içine akar ve şehrin kurbında bir kücük göl dahi vardur ki ismine Beyin dirler. Ve Tunk dağının şarkında dahi bir güzel orman vardur.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Kinsa ırmağı Seygan memleketinden gelür ve şehrin şarkından geçüp Linsi şehrine uğrar. Ve bu mahalde buna çok sular karışur. Ve baş şehrin şimâlinde bir kuyu vardur, ismine Bin Hık dirler. Ma‘nâsı “beyâz tuzlu kuyu” dimekdür. Ve bunun suyı gāyet acı olmağla tuz yaparlar. Ve bu semtde bundan gayri bir yerde tuz ma‘deni olmayup cümlesi bu tuza muhtâcdur. Ve mukaddemâ bu nâhiye tuz ne idüğini bilmezlerdi ve sonra bu tuzı bulmalarına bâ‘is, dâimâ koyunları yaylamada bu kuyunun semtine cem‘ olup ve toprağı yalarlardı ve ayaklarıyla toprağı kazarlardı. Erbâb-ı firâsetden ba‘zıları bunun bir hikmeti vardur diyü ol mevzi‘i kazdıklarında bu kuyu zâhir olup ve bundan çok tuz hâsıl olur ve hem ziyâde beyâz ve latīf tuzı **[İ, II, 267a]** olur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Siyokink dirler. Buna üç şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiye dağlar ve sular ile ihâta olunmışdur. Ve bu nâhiyenin ehâlîsi gāyet vahşî kavm olup ve dâimâ silâh ile gezerler. Ve bu nâhiyede misk hayvânı gāyet çokdur. Ve dahi bu nâhiyede güzel kaliçalar işlenür.

El-cibâl: Ve Kinkuyin şehrinin kurbında Kinhuva dağında altun ma‘deni çokdur ve hattâ dirler ki bu dağın bir kullesi vardur, uzakdan altun gibi görünür. Ve dahi Kinkuyin şehrinin kurbında Şibao dağı üstünde bir uzun direk vardur ki uzakdan Fi tasvîri ve fîl ve arslan ve çan tasvîr olunmışdur. Ve bunların musavviri kimdür ve ne zamândan kalmışdur, kimse bilmez.

El-enhâr: Ve bu nâhiyede Kinsa ırmağı mürûr ider. Ve Kinkuyin şehrinin kurbında Keyibin gölü içinden üç ırmak çıkar. Ve baş şehrin cenûbında bir hârr su vardur ki cemî‘-i emrâza devâ vü şifâdur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrinin ismine Vutunk dirler. Buna dört şehir tâbi‘ olup ve bu nâhiyenin toprağı gāyet münbitdür. Zîrâ Kinsa ırmağı iki kat dolanduğından gayri birkaç ırmaklar dahi vardur ki cemî‘-i arâzîsini saky iderler. Ve bu nâhiyede birkaç metîn kal‘alar dahi vardur ki içlerinde çok muhâfız asker vardur. Zîrâ bu nâhiye Kuyku memleketine muttasıl olup anın ise dağlarında olan tāife gāyet yaramaz ve âsî ve harâm-

zâde kavimdür. Ve bu nâhiyede misk hayvânı dahi çokdur ve sâir mevâşîleri vefret ü kesret olup zîrâ mer‘âsı vâsi‘ ve kiyâhı bî-nihâyedür.

El-cibâl: Ve baş şehrin şarkında Umunk dağının on iki depesi olup büyük dağdur. Ve Tevikyon şehrinin kurbında Hankiyo dağının râst kullesinde bir vâsi‘ meydân vardur. Ve bu meydâna çıkmağa fakad bir sa‘b yolı vardur. Ve bu semtin halkının üzerine bir aduv zuhûr itse, cümlesi ol meydâna çıkup halâs olurlar. Zîrâ ol meydâna asker çıkamaz. Ve Huku şehrinin kurbında olan Fuku dağı her dem bahâr olup ve fusûl-i erba‘ada hadravât eksik olmaz. Ve havâsı dahi mu‘tedil olup ve şehrin garbında bir amîk mağara vardur ki içinde bir hayvân ve bir âdem sûreti vardur. Her kim bu sûretlere nazar eylese, hemân ol sâ‘at gök gürler ve yağmur yağar

[263a] El-ehnâr: Ve şehrin şimâlinde Huvayniyao gölünün kenârında bir nev‘ latīf ağaclar vardur ki bu ağaclardan kuşlar zuhûr ider. Ve dirler ki kaçan bu ağacların toprağı yere düşse ol toprağın içinden bir nev‘ siyâh kuş çıkar. Ve bu nâhiyede Hınk suyunun lezzeti ve hem bir latīf kohusı vardur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Çin Nin dirler. Bu nâhiyenin mezâri‘i vardur.

El-cibâl: Ve bu şehrin şimâlinde Eyviku dağı ve garbında İntev dağı vardur ki havâsı gāyet latīf ve güzeldür.

El-bahîra: Ve bu nâhiyede Key gölünün suyı etrâfında olan dağların suyında cem‘ olur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Lik Nik dirler. Buna beş şehir tâbi‘ olup ve bu semtin âdemleri dâimâ yiyüp ve içüp ve gülüp oynamak ile ömrlerini geçirüp ve saz u söz ve mûsikiye gāyet i‘tibârları vardur. Ve ata binmek ve ok ve yay kullanmakda dahi gāyet mahâretleri vardur. Ve bu nâhiyenin toprağı gāyet kavî olup ve altun ma‘deni ve kehribâr çok olur. Ve fıstık ağacları dahi bî-nihâye olup hisâba gelmez.

El-cibâl: Ve baş şehrin şimâlinde Siv dağında kar eksik olmaz. **[İ, II, 267b]** Anın içün “siv” dinüp ma‘nâsı “kar dağı” dimekdür.

El-enhâr: Kina ile Maholi ırmakları bu nâhiyenin ortasından geçüp ve bu ırmağın üzerinde bir köprü vardur ki garâibdendür, şöyle ki demir zencîr ile yapılmışdur. Ve bu zencîr iki dağın mâbeynlerinde mu‘allak durup ve ol zencîrin ucu ol dağa berkitmişdür. Ve bu ırmak bundan sonra Tunk Kink memleketine mürûr ider. Ve Sali ırmağıyla karışup ve ba‘dehû deryâya munsab olur. Ve şehrin garbında Lenfink ırmağı bu nâhiyeyi ihâta idüp ve ba‘dehû Lan şehrine gider. Ve bunun başı Tugan memleketinden çıkup gelür. Ve şehrin şimâlinden mürûr iden Kinsa ırmağı gāyet arîz olup ve bundan bir göl cem‘ olur ki mesâfesi altmış istadyomdur ve gāyet amîkdür.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Bevayin Kink dirler. Ve bu nâhiye Tunk Kink memleketine ve Lavos memleketine karîb olmağla bunda bir metîn kal‘a binâ olunmışdur, ismine Lubyi dirler. Ve bu nâhiyede gāyet ince penbe ipliğin işlerler. Ve bunda hurmâ[4174] ve petil yaprağı dahi çokdur. Ve bu yaprağı Hind halkı çiğnedüği gibi bunlar dahi çiğnerler. Ve bunda tāvûs kuşı dahi çokdur.

El-cibâl: Ve bu nâhiyenin şarkında Yutay nâm dağ vardur ki yigirmi beş depesi vardur.

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Yunk Kink dirler. Buna üç şehir ve dört mu‘azzam kal‘a tâbi‘dür. Ve bu nâhiyeyi Langanik ırmağı saky idüp ve umûm üzre bu nâhiyeyi ihâta ider. Ve bu nâhiye halkının gûn-â-gûn âdetleri vardur ki altun sahîfeler yapup dişerine kaplarlar, şöyle ki görenler zâtî kıyâs iderler. Ve ba‘zıları dişlerini siyâh ve mâi ve gûn-â-gûn boya ile boyarlar ve yüzlerine dahi gûn-â-gûn nakşlar iderler. Ve bunlar at üzerine eğer ve tekleti yerine kaliçalar koyup binerler. Ve bunlarda altun ma‘deni ve güherbâr ve bal mumı ve ince penbe ipliği ve ipek gāyet çokdur. Ve bu şehir gāyet büyük ve ma‘mûr ve halkı dahi mübâlağa çok olup ve hâlâ Çin hükmindedür. Ve bu nâhiye Bengâle memleketine karîb olmağla bunda dahi fîl gāyet çokdur. Ve mukadddemâ birkaç def‘a fîller sebebiyle cenkde Tatarlara gālib olmışlardur.

El-cibâl: Ve bu şehrin şarkında Ganlu dağı içinde bir kuyu vardur ki ol semtin halkı bu kuyunun suyından her ne olacak ise istidlâl idüp meselâ ucuzluk ve kaht ve hastalık ve bu misillü her ne hâdisât var ise ol kuyunun suyına bakup hükm iderler. Ve dahi anda bir taş vardur ki ayniyle insân burnına benzer. Bir delüğinden ıssı ve bir delüğinden soğuk su neb‘ ider. Ve dahi Lavos şehrinin kurbında olan Lavi ve Yunk Nik şehrinin kurbında Yunnan dağı ve Şeytin şehrinin kurbında Mukonk dağları gāyet büyük ve yüksek ve zirvelerine çıkılması sa‘b dağlardur.

El-enhâr: Ve baş şehrin kurbında olan Lev ırmağının başı Tufan memleketinden gelür. Ve bu şehrin şimâlinde ve şarkında Şinkuva gölü etrâfında Leyin çiçeği çokdur. Ve bu memleket şehirlerinden iki mu‘azzam ve mu‘teber şehirler vardur ki hâkimleri başkadur. Ve bu şehrin birine Peyşink ve birine Senhuva dirler. Ve bu şehirlerde çok muhâfızlar oturup biri şimâlde ve biri cenûbda vâki‘ olmışdur.

El-cibâl: Ve Peyşink şehrinin cenûbında Key Ulenk dağı gāyet ser-firâz dağ olup ve Senhuva şehrinin kurbında ve şarkında **[263b]** Kalunk dağına muttasıl **[İ, II, 268a]** olan Keykunk dağında gāyet nâfi‘ bir su neb‘ ider ki hârdur[4175].

[4174] ve bunda hurmâ H (263[a]) : - İ
[4175] ki hârdur H (263[b]) : - İ

El-enhâr: Ve Peşnik şehrinin cenûbında bir göl vardur ki Kink dirler. Mukaddemâ bu gölün yerinde bir azîm [şehir] var idi. Halkı yaramaz ve kabîh fi'illi olmağla ol şehir yere geçüp yerinde işbu göl zâhir oldı. Ve bir oğlancık bir direk üzerinde bulunup fekad ol oğlancık halâs oldı.

El-kılâ': Ve bu memleketde gûn-â-gûn çok kal'alar vardur. Ve baş kal'anın ismine Keylo dirler. Ve birine dahi Keyli dirler. Ve bu kal'anın etrâfında akfile ağacı gāyet çokdur. Ve bu ağacın râyihası ayniyle ûd ağacına müşâbihdür. Ve dahi Levkova kal'ası semtinde gergedân vefret ü kesret üzre olup ve aselbend ve buna müşâbih tayyibü'l-revâyih-i ebhurenin nihâyeti yokdur.

El-cibâl: Ve Keylo kal'ası kurbında Munfulo dağından bir zehrnâk su neb' ider ki zî-rûh olan insân ve her nev' hayvân içse fi'l-hâl helâk olur ve ilâc mümkin değildür. Ve Mankeşi kal'ası kurbında Çenkeşi dağı kemâl mertebe yüksek olup ve taşlı ve içinde olan mağaraların haddi ve nihâyeti yokdur.

El-enhâr: Ve Tenk Hink kal'ası kurbında olan Paki gölü bir müntehî ve azîm göldür ki vasatında bir müntehâ dağ dahi vâki' olmışdur. Ve bu kal'alardan mâ'adâ üç meşhûr u makbûl kal'alar dahi vardur ki baş kal'aya Lanfink dirler. Buna bir şehir dahi tâbi'dür ki ismine Lankiyo dirler. Ve bu kal'a içinde Uveyne pâdişâhı neslinden bir hâkim vardur ki bu şehre hükûmet ider. Ve bu semtlerde misk hayvânı dahi çokdur. Ve bunda gāyet mergūb kaliça dahi işlerler. Ve bunda büyük fıstık ağaclarına dahi hadd ü hasr yokdur ve dağlarında envâ'-i hayvânât dahi çokdur. Ve bu semtde olan dağların cümlesinden Peyko dağı büyükdür.

İkinci baş kal'anın ismine Muytek dirler. Ve bu kal'a bu memleketin cenûbıyla garbında vâki' olup ve bu semtlere Peygo ve Bengâle memleketleri karîbdür. Ve bu semtlerde fülfül çok olup ve kehribar ve kalay ma'deni dahi vardur. Ve bu semtin erleri beyâz esvâblar giyüp ve kirlendikden sonra gûn-â-gûn boya ile boyarlar. Ve dahi Peygo ehâlîsi gibi sakallarını yolup ve bıyıklarını uzadurlar ve ellerine ve kollarına ve bâzûlarına bilezikler takarlar. Ve kulaklarına cevâhir küpe ve altun halkalar asarlar. Ve avretlerine i'tibârları olmayup câriye gibi istihdâm iderler. Ve bu semtin halkı âkıllar olup alış veriş ahvâlini a'lâ bilüp ve çift sürmekde dahi mâhirlerdür, şöyle ki kolayını bilmeleriyle aslâ zor çekmezler.

El-âdet: Ve bunlar miski sandal ile karışdırup ebdânlarına sürerler ve ekâbirleri bir yere gitmek murâd itdikde iskemle gibi bir şeyleri vardur, üzerine döşek döşeyüp ve üzerine oturup hammâllar götürürler ve yâhûd fîle binerler.

El-mezheb[4176]**:** Ve bu tāife umûm üzre Fi tasvîrine tapup ve mezheb-i tenâsühiyye dahi ri‘âyet idüp âyîn-i bâtıllarını icrâ iderler. Ve bu kal‘anın kurbında bir metîn kal‘a dahi vardur ki Munbok dirler. Ve bunun kurbında olan Keykuva dağı gāyetle sarp ve müntehâ dağdur. Ve bunda bir mûhiş mağara vardur ki “Bu mağarayı şeytān aleyhi’l-la‘ne yapmışdur” dirler.

Üçünci baş kal‘anın ismine Meyin dirler. Buna altı kal‘a tâbi‘ olup ve bu kal‘aları sâbıkda Uveyne pâdişâhı zabt itmişdür. Ve bu semtde güzel kal‘alar ve metîn şehirler vardur ki gāyet mu‘azzam şehirler ve büyük ve metîn kal‘alardur. Ve her birlerinde mükellef evler ve müzeyyen sarâylar ve müretteb binâların haddi **[İ, II, 268b]** ve hisâbı yokdur. Ve dahi bu semtde güzel ve makbûl atlar hâsıl olup ve deryâda ve büyük sularda gāyet çok gemileri vardur. Ve metîn ve müstahkem binâlı köprülerin dahi haddi ve hasrı lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâdur. Ve bunların okuyup yazmaları başka tarz üzre olup ve yazı yazmak lâzım geldikde ekseriyyâ yaprak üzerine yazup ve kâğıd üzerine yazmaları az vâki‘ olur. Ve bu semtin halkı gāyet zengin ve kâmrân âdemlerdür.

El-me‘âdin: Ve bu semtlerde altun ma‘denleri dahi çok olup ve gāyet çok çıkar. Ve bunda bir nev‘ taş vardur ki bi-aynihî kibrîde müşâbih olup ve bu hacer kiçik marazına gāyet nâfi‘dür. Ve bu semtin halkı esmerü’l-levn olurlar. Ve Çin saltanatından olan on beş memleketin evsâfı alâ tarîki’l-ihtisâr işbu mahalde tamâm oldı. Ve sonradan Çin saltanatına ilhâk olan iki memleketin ta‘rîfine dahi birer fasl ile alâ tarîki’l-ihtisâr şürû‘ olundı ki zikr olunur. تم لنا بالخير [4177].[4178]

[264a] Fasl-ı Çin’e mülhak olan iki memleketin evveli olan Leya Utonk memleketi beyânındadur

Ve bu memleket Jenk boğazı ile ma‘hûd dîvârın mâbeynlerinde vâki‘ olmışdur. Ve kadîmden bu memleket gāyet mu‘teber olup ve çok mu‘azzam ve mergūb şehirler ve metîn ve müstahkem kal‘alarının haddi ve addi yokdur. Bâ‘isi budur ki mukaddemâ bu memlekete mâlik olan pâdişâh Taymenk neslinden olup gördi kim bu memleket serhad ve düşmeni çok ve bâ-husûs Neyoka ve Neyolha Tatarları karîb olup ve dâimü’l-evkāt bunlar bu memleketi nehb ü gāretden hâlî değillerdür. Binâenaleyh bu memleketi muhâfaza içün niçe niçe azîm kal‘alar yapup ve içlerine bâligan ma-belaga şecî‘ ve bahadur ve yarar muhâfızlar komağla bu minvâl üzre bir zamân râhat ve âsûde-hâl

[4176] el-mezheb H (263[b]) : - İ
[4177] تم لنا بالخير H (264[a]) : - İ
[4178] (Allahım) hayırla tamamla.

olmışlardı. Ve âkıbet Kiyaşenko pâdişâh zamânında ol Tatarlar fursat bulup ma‘hûd dîvâr semtinden girüp ve bu memleketi zabt idüp ve hâlâ bu memleket Tatarlar elindedür.

El-hudûd: Ve bu memleketi şarken Yalo ırmağı ve deryâ boğazı ki anda Kurya memleketi hadd ider ve ol mevzi‘de Leya Utonk ırmağı ortasından geçer. Ve bu ırmağın kenâr-ı deryâsıdur ve garbîsidür. Ol ma‘hûd dîvârın ibtidâsı mümted olup ve hattâ nehr-i Za‘ferân’a müntehî olur. Ve garben dahi Bikink memleketi hadd idüp ve bu iki memleketin mâbeynlerinden Leyin Hank ırmağı mürûr idüp ve cenûben dahi Jenk boğazı ve şimâlen ol ma‘hûd dîvâr ki mâverâsı Tatar memleketidür.

El-evsâf: Ve bu memleketin iki baş şehri vardur ki bu şehirlere tâbi‘ birkaç kal‘alar vardur. Ve ol baş şehirlerin birine Leya Utonk ve birine Nenk On dirler. Ve bu memleketin âdemleri gāyetle ebleh ve ahmak ve haşînü’t-tab‘ ve bedhûlardur. Ve okuyup yazmak bilmezler, dâimâ kârları Tatar ile cenk itmekdür. Ve bu tāife zamân ile Kiyaşenko pâdişâhı ile Çin’e şimâl cânibe bile girüp gāyet çok şeyler yağma itmişlerdür. Ve ol zamândan beri Şark Tatarlarıyla ma‘iyyet üzre dâimâ Çin’e sefere itmeden ve cenk ü cidâlden hâlî değillerdür. Ve bu Tatar, Çin iklîminin cânib-i şimâlîsini ve Leya Utonk memleketini zabt itdiklerinden sonra Çin pâdişâhı dahi Leya Utonk kal‘asına bedel bir kal‘a yapdırup tahassun itdi ki ol kal‘aya Tencon tesmiye idüp sâir kal‘alar üzerine baş eyledi. Ve ba‘d-i zamân Tatar tekrâr gulüv idüp bu kal‘ayı dahi darb-ı dest ve zor-ı bâzû ile Çin pâdişâhı elinden alup zabt itmişlerdür.

El-eşyâ: Ve bu memleketde bir nev‘ **[İ, II, 269a]** kök olur ki gāyet lezîz ve mu‘teberdür. Ve dahi bu memleketde semmûr ve kakum ve kastoro ve marçiyo hayvânları gāyet kesret üzre olup ve bunların kürkleri kemâl mertebe makbûldür. Ve bunda fıstık ağacı dahi çok olup ve buğday ve arpa ve darı dahi gāyet çok olur lâkin pirinc olmaz. Ve bunda sebzevât ve meyve kısmından bulunmaz nâdir olup her şeyi firâvân üzredür. Ve bu memleket deryâya karîb olup ve dağları azdur. Ve dirler ki “Eğer bu memleketde her bâr sefer gāilesi olmayaydı, böyle bir hûb u mergūb memleket az bulunurdı.” Zîrâ toprağı gāyet münbitdür.

El-edyân: Ve bu memleket halkının dînleri Çin kavminin dîni gibidür. Zîrâ saneme tapup ve hem hulûlî mezhebine rağbet iderler lâkin bunların Çin kavmi âyîn-i bâtılları üzre bir bir fazlaları vardur, şöyle ki bu memleketde bir nev‘ avretler vardur ki dâimâ kârları fısk u fesâd itmekdür. Meselâ sihr ve efsûn gibi ve cemî-‘i ezmânda lehv ü la‘b ve horos depme ve tegannî itme ve fâl açma gibi. Eğer fâllarında bir kimsenin tāli‘i nuhûset üzre görünse ol nuhûseti def‘ içün bir yere cem‘ olup ve horos depüp ve

tegannîler ve efsûnlar ve gûn-â-gûn lehv ü la‘blar iderler ki ol âdemin tāli‘i nuhûsetden sa‘âdete tebdîl oluna dirler. Ve hastlara dahi efsûn iderler ve şifâ taleb iderler. Ve bu tāifenin beynlerinde bir âyîn-i bâtıla cârî olup ve kemâl mertebe rağbet ve i‘tibâr iderler. Ve dirler ki “Nuhûset ve hastalık şeytāndan gelür. Ve bu efsûn ve la‘b ile şeytān kaçar ve nuhûset sa‘âdete tebdîl olup ve hasta şifâ bulur” diyü i‘tikād iderler. Ve bu efsûn ilmi Tatar kavmi mâbeyninde dahi meşhûr ve makbûl olup ve ilm-i efsûnda mâhirlerdür ki efsûn ile ba‘zı şeyler iderler ki âdem vâle vü hayrân kalur.

El-cibâl: Ve bu Leya Utonk şehri kurbında Huvank dağı vardur. Ve Kunk Tunk şehrinin kurbında Hunklev **[264b]** vardur ki müntehâ dağdur. Ve Kunkey dağı dahi ma‘hûd dîvârın kurbındadur ki azîm büyük dağdur. Ve bu mahalden Tatar memleketine varınca mümteddür. Ve bu dağın içinde bir azîm göl vardur ki ol göl yüz altmış istadyomdur. Ve bu göl kemâl mertebe amîk olup ve bundan iki ırmak çıkar ki birine Yalo ve birine Kuntonk dirler. Kuntonk şarka ve Yalo cenûba düşüp cereyân iderler.

El-enhâr: Ve Leyao ırmağının başı Tatar memleketlerinden hâric-i dîvârdan gelüp bu memlekete mürûr ider. Ve ba‘dehû Sinvan kal‘asının garbından geçüp deryâya munsab olur. Ve bu memleketin garbında balçıklar çok olup şöyle ki develeri ve fîlleri yutar. Ve balçılığı def‘ içün Taykonk pâdişâhı bu semtde tūli dört yüz istadyom olmak üzre bir köprü binâ itmeğe çok kasd ve himmet ve niyyet eyleyüp lâkin müyesser olmadı. Ve bu memleketin sâhil-i deryâsına karîb birkaç cezîre vardur. Cümleden biri Kay şehrinin kurbında Leyin On cezîresi ve bunun kurbında Yavhuva cezîresi ve bu cezîre Nancuvan şehrine karîbdür. Ve bunlara çok gemiler gelüp ve giderler. Ve gāyet ma‘mûr ve güzel cezîrelerdür ki her birlerinde niçe mu‘azzam şuhûr ve metîn ve müstahkem kal‘alar vardur. Cümleyi takrîr tafsîl iktizâ itmeğin bu mertebe ta‘rîf ile iktifâ olundı[4179].

Fasl-ı Çin’e mülhak olan ikinci memleketin ismine Kurye dirler, cezîre gibidür[4180]

Ve bu memleket cezîreye müşâbih olup ve lâkin cezîre değildür. Zîrâ bir tarafdan karaya ittisâli vardur. Ve ba‘zı **[İ, II, 269b]** coğrafya kitâblarında bu memleketi cezîre olmak üzre tahrîr itmişlerdür ammâ cezîre değildür, karaya mülâsıkdur. Zâhiren kendüler görmeyüp simâ‘ ve suâl ile tahrîr itmek gereklerdür. Ve sâhib-i tahrîr dimişdür ki “Ben gözümle gördüm ve bir hoş muttali‘ oldum, karaya ittisâli vardur.” Ve bir

[4179] cümleyi takrîr tafsîl iktizâ itmeğin bu mertebe ta‘rîf ile iktifâ olundı H (264^{b}) : - İ
[4180] cezîre gibidür H (264^{b}) : mukaddemâ başka bir pâdişâhlık idi İ (269^{a})

galatları dahi budur ki muharrirât-ı coğrafiya bu memleketi Kunkman cezîresinden galat itmişlerdür. Zîrâ Çin lisânı üzre bu memlekete Kavosin dirler. Zîrâ Çin lisânında aslâ "د" ve "ر" harfleri telaffuz olmayup ve bu memlekete Kurye ismi Yaban cezîresi lisânı üzredür.

El-hudûd: Ve bu memleketi şimâlen Neyoka memleketi ve dahi Yalva ırmağı hadd idüp ve bâkī cevânibi deryâ ile muhâtdur.

Evsâf-ı halk[4181]: Ve bunlar saçlarını tıraş idüp ve Tatar libâsı gibi libâs giyerler. Ve bunların hükûmetlerinin tarz u tavrı Tatar fermânı gibidür. Ve bu tāife gâh olur ki Tatar'a mütâbe'at ve gâh olur ki isyân ve muhâlefet iderler. Ve bunlar böyle bir tāifedür ki dâimâ cenk ü cidâlden hâlî olmayup ölmek ile uyumak yanlarında müsâvîdür. Ve bu musannif-i kitâb dir ki "Ol zamân ki bu memleketde bu fitneler zâhir olup Tatar kavmi bunlara müstevlî oldukda Çin memleketinden çıkup Avrupa'ya geldim ki mîlâd-ı Îsâ aleyhi's-selâmdan bin altı yüz elli bir sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yalnız seksen sene mürûr itmiş olur[4182].

Et-taksîm: Ve bu Kurye memleketi sekiz nâhiye olup icmâl ve ihtisâren zikr idelim[4183]: Her nâhiyenin bir baş şehri olup evvelki nâhiyenin baş şehrine Nik Nik dirler. Bu şehir Kurye memleketinin tahtıdur. Ve bu nâhiyenin ismine Kinki dinüp ve bu memleketin ortasında vâki' olmışdur. Ve gāyet ma'mûr u mergūb nâhiyedür.

İkinci nâhiyenin baş şehrine Kink Ayon dirler. Memleketin şarkında vâki' olmışdur.

Üçünci nâhiyenin baş şehrine Çunlav dirler. Memleketin cenûbında vâki' olmışdur.

Dördünci nâhiyenin baş şehrine Huvankan dirler. Memleketin garbında vâki' olmışdur.

Beşinci nâhiyenin baş şehrine Kink Şân dirler. Memleketin gün doğrusında vâki' olmışdur.

Altıncı nâhiyenin baş şehrine Kunlaşek dirler. Memleketin şimâlinde vâki'dür.

Yedinci nâhiyenin baş şehrine Hayin Kink dirler. Cenûb ile gün doğrusı tarafında vâki'dür.

[4181] halk H (264ᵇ) : - İ

[4182] bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yalnız seksen sene mürûr itmiş olur H (264ᵇ) : ve bu hisâb üzre ol vakitden târîhü'n-Nebî sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellemin bin yüz otuz üç senesine gelince yetmiş sene mürûr itmiş olur İ (269ᵇ)

[4183] icmâl ve ihtisâren zikr idelim H (264ᵇ) : - İ

Sekizinci nâhiyenin baş şehrine Pingan dirler. Memleketin şimâlinde vâki‘ olmışdur.

El-evsâf[4184]: Ve bu memleketin büyük ve kücük olan sâir şehirleri ferden-ferdâ tahrîr olunmayup tavîl olmamak içün hemân baş şehirleri **[265a]** tahrîr olunmışdur. Ve bu memleketin evleri ve sarâyları ve binâları bi-aynihî Çin tarzı olup ve okuyup ve yazmalarında dahi âyînleri Çin kavmi gibidür. Ve felsefe mezhebi ve saneme ibâdet itmek ve mezheb-i tenâsühiyye i‘tibâr ve i‘tikād itmek gibi. Lâkin bunların mâbeynlerinde bir âdetleri dahi vardur ki meyyitlerini defn itmezler. Alıkoyup üç seneden sonra defn iderler. Ve bunlar meyyitlerine Çin kavmi gibi libâslar giydirüp ve yağlar ve ba‘zı edviyeler ile meyyitlerinin bedenlerine ilâc iderler ki kokmayup ve böcek ekl itmeye. Bu üslûb üzre üç sene evlerinde alıkoyup ve anınla mu‘âmele iderler, gûyâ sağdur ve ba‘dehû defn iderler. Ve bu memleketin avretleri Çin avretleri gibi mestûre değillerdür. Zîrâ bunlarda setr olmayup ve kaçan bir kız kocaya varmak murâd eylese anasına ve babasına danışup izn almağa ihtiyâcları yokdur. Ve bu memleket gāyet ucuzluk buğdayı ve pirinci gāyet çokdur. **[İ, II, 270a]** Zîrâ toprağı kemâl mertebe münbit olup ayniyle Yaban cezîresi gibidür ki gāyet mahsûldârdur. Ve envâ‘-i esmâr mevcûd olup husûsâ amrûd envâ‘ı gāyet çok ve hem latīf ve lezîz olur. Ve sebzevât dahi firâvân üzredür. Ve bunda kâğıdın dahi envâ‘ını yaparlar. Ve bu memleketde nakkāşların isti‘mâl itdikleri kıl kalemi kur kılından yapup ve bu kalemler ile yapdıkları nakşlar ol mertebe dakīkdür ki ne keyfiyyetle hayâl itdüğini akl ihâta ve[4185] tahayyül idemez. Ve bu memleketde zamkdan bir nev‘ kehribâr yaparlar ki görenler altun kıyâs iderler. Ve kehribâr ile evlerini tezyîn iderler, şöyle ki görenler altun kıyâs iderler. Ve bu memleketde bir nev‘ kök vardur ki ismine “cen sink” dirler. Ve bu kök mâbeynlerinde gāyet makbûl ve mu‘teber kökdür. Ve bu memleketin ba‘zı dağlarında altun ve gümüş ma‘denleri dahi vardur. Ve bunların bey‘ ve şirâları ekseriyyâ Yaban cezîresi âdemleri ve Çin halkı iledür.

El-cibâl: Ve Kinki nâhiyesinin şimâlinde Leyo dağı gāyet ser-firâz ve memdûh dağdur. Ve Nik Nik şehrinin kurbında bir dağ vardur ki mukaddemâ bu memleket pâdişâhı bu dağı tahtgâh idinmiş idi. Ve bâkī dağlar dahi çokdur.

El-enhâr: Ve Kinki nâhiyesinin semtinden bir ırmak gelür ki ismine Ley dirler. Garbdan gelüp bu mahalde deryâya munsab olur. Ve birine dahi Pingan dirler. Ve gayri ırmakları dahi çokdur ammâ büyükleri ve meşhûrları bunlardur. Çin saltanatı

[4184] el-evsâf H (264[b]) : - İ
[4185] ihâta ve H (265[a]) : - İ

memleketleri ve mülhakātları tahrîrâtı işbu Kurye memleketinde alâ tarîki'l-ihtisâr ihtitâm virilüp ve bundan sonra Tatarın Çin'e istîlâ idüp ve ne vechle girüp memleket-i Çin'i zabt itmeleriyle ne olduğunı alâ tarîki'l-ihtisâr zikr ü beyân idelim. Zîrâ Çin gibi memleket-i uzmâ ve saltanat-ı kübrâ hükmlerinden çıkup ve Tatar hükmine girüp mâlik olmalarında mûcib-i ibret ü pend ü nasîhat ahvâller çok olup bir vakāyi'-i uzmâ ve mesâib-i kübrâ ahvâldür. تم لنا بالخير [4186].[4187]

Bu fasl iklîm-i Çin'e Tatar ne keyfiyyet ile girdi ve saltanat-ı Çin'i ne vaktde zabt eyledi, anı beyân ider

Ma'lûm ola ki bu kavm-i Tatar iklîm-i Çin ki Asya'nın cüz'-i a'zamıdur. Bu tāife ba'de't-tūfân bu memleketde cümleden evveldür, şöyle ki iklîm-i Bâbil'den vahyullâh ile on bir evlâdı ile ve kavm ü kabîleleriyle şark u şimâl câniblerine göçüp münteşir olduklarında Yâfes'in erşed oğlu Türk ki Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm evlâd ve zürriyetlerinin bereketine du'â idüp ve pederleri Yâfes ile gelüp Türkistân'da ya'ni Tūrân'da sâkin olup ve sâir evlâdları dahi zürriyetleriyle Bulgar-zemîne ve Rusya'ya ve Bilâd-ı Sekālib'e ve sâhil-i bahr-i Paltikom'a ve Çin nâmında olan oğlu dahi işbu Çin memleketine iskân idüp[4188] münteşir oldılar ve ba'd-i zamân Türk'ün zürriyeti şol mertebe çoğaldı ki şark ü şimâl ve Çîn u Mâçîn ve Hıta vü Hoten ve Yaban cezîresi ve sedd-i Ye'cûc ve Me'cûc ve zulumâta varınca mâl-â-mâl olup ve hattâ "Ye'cûc ve Me'cûc kavmini dahi işbu Türk evlâdları zürriyetlerindendür" diyü niçe kütüb ve tevârîh-i mu'teberâtda tahrîr itmişlerdür. Ve'l-hâsıl işbu nev'-i insândan ma'dûd olan Tatar tāifesi sâirlere göre lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ olup ve Türkmen ve Agvat ve Belluc **[265b]** ve Özbek ve Çağatay ve Dağıstân kavmi ve Eflak ve Macar ve Hırvat ve Boşnak ve Arnevid ve Rûmili'nde olan tavâifin dahi aslı Tatardan gelüp ve hattâ İstanbul ve ol etrâflar ba'de't-tūfân insândan hâlî iken Tatardan on iki kabîle gelüp obalar ile konup iskân itmişlerdür ki zürriyetleri ol etrâflara münteşir olup ma'mûr itmişlerdür. Aslı Tatardan gelenler memleket fasıllarında zikr olunmışdur[4189].

El-ahlâk[4190]: Ve bu kavm-i Tatar kadîmü'l-eyyâmdan beri bir hûnî ve bî-rahm tāife olup şöyle ki dâimü'l-evkāt bunların hilkat ve mu'tâdları sefk-i dimâ ve tahrîb-i

---

[4186] تم لنا بالخير H (265[a]) : - İ

[4187] (Allahım) hayırla tamamla.

[4188] ve Çin nâmında olan oğlu dahi işbu Çin memleketine iskân idüp H (265[a]) : - İ

[4189] ve Eflak ve Macar ve Hırvat ve Boşnak ve Arnevid ve Rûmili'nde olan tavâifin dahi aslı Tatardan gelüp ve hattâ İstanbul ve ol etrâflar ba'de't-tūfân insândan hâlî iken Tatardan on iki kabîle gelüp obalar ile konup iskân itmişlerdür ki zürriyetleri ol etrâflara münteşir olup ma'mûr itmişlerdür. Aslı Tatardan gelenler memleket fasıllarında zikr olunmışdur H (265[b]) : - İ

[4190] el-ahlâk H (265[b]) : - İ

bilâd ve yağma vü gāret olup gazabu'llâhdan halk olunmış **[İ, II, 270b]** bir tāifedür ki aslâ bunlarda merhamet ve kalblerinde rikkat eseri olmayup ve her ne kadar sâhib-i hurûc zuhûr itmiş ise işbu kavm-i Tatardan olup evvel zamândan mâ'adâ zuhûr-ı İslâm'dan sonra evâsıt-ı İslâm'da zuhûr ve hurûc iden Cengiz ve Hülagu ve Abaka Hân ve ba'dehû Timur'un itdikleri fesâd ve harâb itdikleri memâlik ve bilâd ve dökdükleri kan meşhûr ve cümleye ma'lûm bir ahvâldür[4191]. Muhassal bu kavm-i Tatar, zuhûr-ı İslâm'dan dört bin sene mukaddem işbu Çin kavmi ile cenk ü cidâl ve harb u kıtâl üzre olup gâh kavm-i Çin Tatar'a ve gâh tāife-i Tatar Çin'e galebe idüp ekseriyyâ galebe Tatar taraflarında bulunmışdur. Ve bu Çin mâverâsında olan Tatarların mekânları ma'hûd dîvârın mâverâsında olup şöyle ki Çin iklîminin şarkından garbına varınca[4192] Tatar ile memlûdur ki hisâb ve ta'dâdları ancak Hazret-i Allâh'ın ma'lûmıdur. Ve bu mesâfenin mikdârı yigirmi dereceye karîb olup bunlar altı fırka ve her fırkası bir büyük saltanatdur ki isimleri bunlardur: Senhan, Tayno ve Neyoka ve Neyolhan ve Kücük Tatar ve Kaşgar Tatarlarıdur. Ve bunlardan mâ'adâ cenûb tarafında dahi üç fırka vardur ki yukaruda birer fasl ile zikr olunmışdur. Ve bu zikr olunan dokuz kabîle-i Tatarlar ki vardur, ol mertebe çok ve şol mertebe münteşir olup yayılmışlardur ki garbında ve şark deryâsına müntehî olmışlardur. Ve bu mahal ki anda Yaban cezîresi vardur ve cânib-i şimâlîleri ki Aynan boğazıdur ve bu boğazı ki dünyâ ile mâbeynlerinde vâki' olmışdur ki birbirlerinden tefrîk ve fasl iderler. Ve zamân-ı evvelde Avrupa halkı ya'ni bütün Rûmili ve Frengistân halkı[4193] bu Şark Tatarlarının bir vechle ahvâllerini ve keyfiyyetlerini bilmezlerdi. Ve muharrir-i memleket dir ki "Bu Tatarlar kavmi ahvâli külliyen yazmak gelse gāyet tavîl olup ve niçe cild mufassal kitâblara sığmaz." Ve bu Tatarlardan öte evlâdları bu Tatarlar ve kimse bilmez lâkin yakın zamândan beri bu mâverâ-yı Çin'in şark ve garbında olan Tatarların zuhûr iden ahvâllari ve Çin'e istîlâları ne vechle olmışdur ihtisâr üzre beyânı budur ki mağrib tarafında olan Tatarlar mukaddemâ Asya memleketini zabt itdikden sonra Çin üzerine hücûm idüp yağma ve gāret itdiler ki ol vakt târîh-i mîlâddan bin iki yüz elli sene idi ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki bin dokuz yüz seksen bir sene mürûr

[4191] ki aslâ bunlarda merhamet ve kalblerinde rikkat eseri olmayup ve her ne kadar sâhib-i hurûc zuhûr itmiş ise işbu kavm-i Tatardan olup evvel zamândan mâ'adâ zuhûr-ı İslâm'dan sonra evâsıt-ı İslâm'da zuhûr ve hurûc iden Cengiz ve Hülagu ve Abaka Hân ve ba'dehû Timur'un itdikleri fesâd ve harâb itdikleri memâlik ve bilâd ve dökdükleri kan meşhûr ve cümleye ma'lûm bir ahvâldür H (265^{b}) : - İ

[4192] Çin iklîminin şarkından garbına varınca H (265^{b}) : şarkdan garba varınca İ (270^{b})

[4193] ya'ni bütün Rûmili ve Frengistân halkı H (265^{b}) : - İ

itmiş olur[4194]. Ve bu seferler bundan sonra bin iki yüz yetmiş sekiz sene gelince mümted olup ya‘ni yigirmi sekiz sene ale’t-tevâlî cenk olup ve âhir-i kâr Tatar, memleket-i Çin’in ekser yerlerini alup zabt eylediler. Ve ol vakt Çin pâdişâhının ismi Sunga idi ki pâdişâhı ehli ve ayâli ile ve a‘vân u ensârıyla Tatar bi’l-cümle katl itdiler. Ve bunun yerine Tatardan Uveyne nâm kimse pâdişâh olup bi’l-cümle saltanat-ı Çin’i zabt eyledi. Ve bunun silsilesi dokuz karna varınca müstekar olup hükm ü hükûmet itdiler. Ve bu dokuzıncı karında iklîm-i Çin’den bir bâgī zuhûr eyledi ki ismine Ko dinüp gāyet şecî‘ ve bahadur idi. Ve bu âdem gün-be-gün kuvvet bulup yanına çok asker cem‘ oldı ve ba‘dehû Tatar ile dem-â-dem cenge âgâz eyledi. Ve bu memlekete Tatarlar niçe müddet sulh u salâh üzre olup îş u nûş ile zevke meşgūl idi ve aslâ hâtırlarına cenk hutûr itmeyüp ve tedbîr-i cengi ferâmûş ile gûyâ hemân şehir çelebileri ve esnâf halkı gibi olmışlardı. Ve bu mahal Ko dahi fursat ganîmetdür diyü Çin üzerine hücûm idüp ve kavm-i Tatar’a gālib olup kimini asup ve kimini kesüp şol mertebe Tatar kırdı ki hisâb u kitâba gelmezdi. Ve âkıbet cümle Tatarı Çin’den kaçırup ve kendüsi Çin memleketine pâdişâh olup ve lakabına Hunfus ta‘bîr eyledi ki ma‘nâsı “kan döküci bahadur” dimekdür. **[266a]** Ve kendü silsilesine dahi Taymenk diyü isim virmişdür. Ve ba‘de’l-cülûs Nankink şehrini tahtgâh idinmişdür. Ve bu şehir Kiyank suyı kenârında vâki‘ olmışdur. Ve ba‘dehû Neyuka Tatarı bir mertebe mağlûb eyledi ki bi’l-âhere be-her sene harâc virmek üzre sulh oldılar ve gelüp **[İ, II, 271a]** gidüp alış veriş itmeğe başladılar. Ve bu Tatarların memleketinde bir nev‘ kök olur ki gāyet mu‘teber gökdür, ismine censek dirler. Ve dahi bunlarda latīf semmûr ve sincâb kürkleri dahi olur. Ve at kuyruğından ba‘zı esvâb nesc iderler ki beynlerinde gāyet makbûldür. Ve bu vech üzre bir zamân alış veriş idüp sulh üzre geçindiler. Ve ba‘dehû bu Tatar kuvvetlenüp yedi ordu oldı ki her birlerinde niçe kerre yüz bin cenk erbâbı oldı. Ve ba‘dehû cümlesi bir yere cem‘ olup ve ol mahal bunlara karîb bir hân var idi. Hemân ale’l-gafle ol hânı basup ve askerini kırup cümle mâl ve erzâkların yağma ve gāret itmeleriyle dahi ziyâde kuvvet ve şöhret buldılar. Ve ol vaktin târîhi mîlâddan bin altı yüz sene mürûr itmiş idi ki ol vaktden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur[4195]. Ve bu esnâda Çin pâdişâhı Mağrib Tatarı hânı olup Tayno Han’a

[4194] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki bin dokuz yüz seksen bir sene mürûr itmiş olur H (265[b]) : bu hisâb üzre târîhü’n-Nebî sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin işbu bin yüz otuz üç senesine gelince iki bin dokuz yüz yetmiş bir sene mürûr itmiş olur İ (270[b])

[4195] ve ol vaktin târîhi mîlâddan bin altı yüz sene mürûr itmiş idi ki ol vaktden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yüz otuz bir sene mürûr itmiş olur H (266[a]) : ve ol vaktin târîhi milâddan bin altı yüz sene sonra olup ve ol vakitde[n] işbu bin yüz otuz üç senesi târîh-i İslâm’a gelince yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (271[a])

elçi gönderüp sulh oldılar. Ve sulh olmalarına bâ‘is bu idi ki pâdişâh-ı Çin istimâ‘ itdi ki Neyoka Tatarları hânı Çin’e gelmek kasd itmişdür diyü istimâ‘ itmekle bunlar ile sulh oldılar. Zîrâ bu kavm-i Çin iki yüz elli sene kadar cümle ile sulh u salâh üzre kendü hâllerinde îş u nûşda olup ve cenk ü cidâli ferâmûş idüp metrûk olmışlardı. Ve ol mahal Ko neslinden on üçünci karn olmak üzre Van Leyo nâm kimesne pâdişâh idi ki târîh-i mîlâddan bin altı yüz yigirmi sene mürûr itmiş idi ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yüz on bir sene mürûr itmiş olur[4196]. Ve bu pâdişâh kendü hâlinde otururken Neyoka hânının oğlu ale’l-gafle Çin üzerine gelüp ve Kayon şehrini alup ve ba‘dehû Çin üzerine seferden hâlî olmadı. Ve bu sefere birkaç şey bâ‘is olmışdur. Evvelâ biri bu idi ki Çin şehirlerinin her birinin bir kethüdâları vardur ki her şeye anlar karışup zabt u rabt iderler. Ve bu Neyoka Tatarları Leya Otenk memleketine gelüp ve giderlerdi. Ve bu kethüdâlar bunlara ta‘arruz idüp ve metâ‘ların alup akça virmezlerdi. Ve ikinci sebeb ol idi ki Neyoka hânı kızını bir âhar Tatar hânına virmek murâd eyledikde Çin kavmi araya girüp ve nifâk bırakup kızı almakdan fâriğ olmağa sebeb olmışlardı. Ve üçünci sebeb bu idi ki Neyoka hânı kendü hâlinde otururken ale’l-gafle Çinîler varup ve ol hânı basup katl itmişlerdi. Ve bu hân öldükden sonra oğlu yerine hân olup ve babası kanı içün asker çeküp Çin üzerine gitmişdür, şöyle ki kış faslında buz üzerinden dîvâr kenârıyla deryâdan Çin’e girüp Tabon şehrini tevâbi‘iyle alup ve ba‘dehû Çin pâdişâhına nâme ile elçi gönderdi. Mefhûm-ı nâme bu idi ki “Bizler sizler ile sulh üzre iken tarafımızdan sulhe mugāyir bir şey vâki‘ olmış değil iken sizin kethüdâlarınız bizim bâzârgânlarımızın metâ‘larını kalîl behâ ile ve ba‘zılarını dahi muğtel meccânen ellerinden alup ve bundan mâ‘adâ kız karındaşımı bir hân almak murâd idüp virmek üzre iken siz araya girüp mâni‘ oldınız. Ve babamı dahi ale’l-gafle basup bî-vech katl itdiniz. Ve bilürüm ki bu fesâdlarda pâdişâhın sun‘ı yokdur illâ yaramaz ve müfsid hâkimlerindür. İmdi ol hâinlerin ve ol fitne-engîzlerin haklarından gelür misin yohsa üzerinize varayım mı?” diyü irsâl itdüği nâme Çin pâdişâhına vâsıl oldukda ol dahi vüzerâsını ve vükelâsını cem‘ idüp ve nâmeyi okuyup mefhûm-ı nâme ma‘lûmları **[İ, II, 271b]** oldukda cümlesi gazab-âlûd birer parça âteş, didiler ki “Ey pâdişâh-ı azîmü’ş-şân ol at eti yiyici Tatarın ne haddidür ki sen şâh-ı âlî-câhın huzûr-ı izzetine nâme gönderüp ve böyle nâ-sezâ sözleri nâmesi içinde derc eyleyüp ve haddini bilmeyüp küstahâne vaz‘ eyleye. Hemân cevâbını virin, adıyla yıkılup gitsün ve illâ

[4196] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yüz on bir sene mürûr itmiş olur H (266[a]) : ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince yüz yigirmi bir sene mürûr itmiş olur İ (271[a])

kendüsi bilür" diyü bu vech üzre elçiye cevâb virdiklerinde elçi dahi gelüp nakīr ü kıtmîr cevâblarını **[266b]** takrîr eyledikde hândur, bunların bu acı sözlerini işitdikde gûyâ yek-pâre bir âteş olup gılaz ve şidâd yemîn itdi ki "İki yüz bin âdem katl itmeyince seferden rücû' itmeyem" didi. Ve hemân-dem yüz elli bin yağma-girân ve adû-keşendegân Tatar-ı hûnhârân ile Leya Utonk memleketine girüp istîlâ ve memleketi vâ-veylâya virdiler. Ammâ Çinîler tüfenk-endâz olmağla çok Tatar helâk itdiler. Ve âhirü'l-emr bunların kurşunları def'ine kalın tahtalardan siperler yapup ve ol siperler ile kal'a hendekine yürüyüş idüp ve birbirin uzun nerdübânlar peydâ idüp kal'a içine girdiler ammâ çok Tatar helâk oldı. Ve kal'aya girdiklerinde cümle ricâlini katl idüp şöyle ki kan seyl gibi akdı ve kal'ayı zabt eylediler. Ve ba'dehû Kunk Tunk şehrini dahi hem-çünân muhâsara ile[4197] alup ve ba'dehû Bikink memleketine girüp ve cemî' şehirlerini yakup ve yıkup ve emvâl ve erzâklarını nehb ü gāret idüp ve ba'dehû Leya Utonk memleketine rücû' idüp gördiler ki şehir harâb olmış, kal'asını ta'mîr ü termîm idüp ve Çin pâdişâhının ismini kendüye koyup Nin Menk nâmıyla şöhret virdi. Bu mahal Çin pâdişâhı dahi altı kerre yüz bin asker cem' idüp ve Kurye pâdişâhı dahi on iki bin asker imdâd virüp Tatar üzerine sefer idüp ve ol vakt mart ayı olup ve sene dahi bin altı yüz on dokuz mîlâdında idi. Tatar ile mukābil oldukda dört-beş kerre ale't-tevâlî azîm cenk ü kıtâl olup ve kan seyl gibi akup ve âkıbet Tatar gālib ve Çin askeri mağlûb olduklarında üftân u hîzân vilâyetlerine cân atup gitdiler. Ve bu cenkde Çin askerinden yüz elli binden ziyâde âdem ile iki baş serdârları katl olunup ve cümle ordu ve bâzârların ve hisâb ve kitâbdan hâric emvâl ü erzâkların ve bârgâh ve bengâhların Tatar ahz u kabz eyleyüp ve ta'kîb idüp bunları kova ve kıra ardlarınca Bikink vilâyetine irişüp ve ol vilâyetleri yakup ve yıkup ve umûm üzre ol memleketi dahi zabt eylediler. Ve ba'dehû Çin'in baş tahtı olan Şuntin şehrini muhâsara idüp ve şehrin kal'ası gāyet metîn ve müstahkem olduğından mâ'adâ içinde bin pâre büyük ve kücük toplar ve birkaç bin misket tüfenkleri olup sâirlerden mâ'adâ içinde seksen bin cenk erbâbı bahadur asker ile pâdişâhları dahi içinde olmağla ta'bîri mümkin olmayan mertebe cenk idüp gerçi şehri almağa kādir olmadılar ammâ etrâf u eknâfını yakup ve yıkup bir berbâd ve harâb eylediler. Ve bu esnâda Çin pâdişâhı Van Leyo vefât idüp ve yerine oğlu Taykink pâdişâh olup ve bu dahi dört ay kadar pâdişâh olup fevt **[İ, II, 272a]** oldukda yerine Tink Kiyu nâm kimesne pâdişâh oldukda Kurye pâdişâhına âdem gönderüp Tatar üzerine gitmek içün imdâd istedi. Ve Tinhik kal'asına gemiler ile zahîre

[4197] muhâsara ile H (266ᵇ) : - İ

irsâl eyledi. Zîrâ bu kal‘a Leya Utonk memleketine iki konak mesâfe olmağla gitmek âsân olup ve Sekvan memleketinden dahi bir avret on üç bin âdem ile imdâda geldi. Ve bu avret gāyet şecî‘a idi. Pes pâdişâh tedârükde iken Tatarların beyninde tefrika vâki‘ olup[4198] birbirleriyle cenk ve harb itmeleriyle Leya Utonk Tatarları âhar yere cenge gitmeleriyle Leya Utonk hâlî kaldıkda Çin serdârı fursat bulup Leya Utonk kal‘asını ve memleketini zabt eyledi. Ve bu hâlde Tatarlar gitdikleri seferde hasımlarına gālib rücû‘ itdiklerinde gördüler ki Leya Utonk memleketini yine Çin askeri zabt eylemiş, hemân birden hücûm idüp ve Çin askerini bozup ve elli bin âdemlerini katl eyleyüp tekrâr Leya Utonk memleketini zabt eylediklerinde bâkī kalan Çinîler dahi Tatara tâbi‘ olup ve âyîn ü erkânların kabûl idüp kaldılar.

El-âyîn: Ve bu Tatarların âyîn ve tarzları budur ki esvâblarını uzun ve dar giyerler ve sakallarını Frenk gibi tıraş iderler. Ve bellerine bir bıçak ve iki makrame ve iki tütün kîsesi takarlar. Ve çakşur giymezler ammâ dâimâ çizme giyerler. Ve bunların çizmeleri at derisinden ve yâhûd ibrişimden olup ve kibârlarının çizmelerine **[267a]** gûn-â-gûn nakşlar idüp şöyle ki sırma ve renk-âmiz ibrişimler ile işleyüp tezyîn iderler.

Ahvâl-i serdâr-ı Çin: Ve bu esnâda Çin serdârlarından Mavolonk nâm serdâr Kurya memleketini alup ve Tatarların ardlarından gelüp ve ol semtde olan gemilerin dahi toplarını alup Mencin kal‘asına komışdur. Ve Leya Utonk şehrinin ismini bu şehre koyup zabt-i memleket eyledi. Ammâ ol esnâlarda Tatarlar mukayyed olmayup bin altı yüz yigirmi beş senesine varınca sente baş oldılar ve ba‘dehû Tatarlar hareket idüp ve Nanco kal‘asının üzerine gelüp ve hayli zamân muhâsara idüp lâkin kal‘a gāyet metîn ve müstahkem olmağla zafer bulmayup ve bu cenkde hân oğlu düşüp ve bunun düşdüğinden ahd ü şart itdiler ki niçe yüz bin asker katl itmeyince avdet itmeyeler. Ve hattâ bu şart üzre vefâ idüp oturdılar. Kış faslı oldukda ol mahal buz üzerinden geçüp çâk Uyun cezîresine varınca alup ve ehâlîsinden on bin kadar âdem katl idüp ve emvâl ü erzâklarını yağma vü gāret itdiklerinden sonra döndükleri vakitde Çin pâdişâhı Tenko fevt olup yerine Zenkino pâdişâh oldı ki ol vaktin târîhi bin altı yüz yigirmi yedi mîlâdında idi. Ve bunun tāli‘i menhûs ve cemî‘-i mübâşeret itdikleri işler menkûs olup ve ulemâsı hâin ve bedhâh ve muğtel ve gümrâh olup ve bu pâdişâh olduğı sene Tatar hânı Tin Min Hân fevt olup yerine Tinzon hân olmışdur ki buna babası maraz-ı mevtinde vasıyyet idüp dir ki “Bu Çinîler ile çokluk cenge harîs olmayup müdârâ ve hîleyi elden komayup kendülerini igfâle sa‘y eyleye ve fursat vaktini gözedüp fursat

[4198] vâki‘ olup İ (272a) : - H

düşdükde fevt eyleme. Zîrâ bu kavmin cenkleri hatar-nâkdur. Zîrâ her düşmene gālib olmak birkaç vakitde olur. Biri gaflet vaktlerinde ve **[İ, II, 272b]** biri tefrika vaktlerindeve biri zevk u safâya meftûn oldukları vaktde ve biri dahi seraskerlerinin ve sâir asker hâkimlerinin gurûrları vaktinde ki askerlerinin dârât ve ihtişâmlarının[4199] kesretine i‘timâdları olduğı vaktde ve cümleden biri serdârlarını ve sâir asker başlarını askerleri sevmeyüp birbirleri arasında serdârlarından ve sâir başlarından müştekî olup[4200] ve ol rütbelere lâyık ve sezâ görmedikleri vakitde olur. İmdi dâimâ tecessüs idüp bu vakitleri gözedesin” diyü vasıyyet itmekle bu vasıyyet üzre sente baş olup kendü îş u nûş ve zevkine meşgūl olup fursata nigerân ve ol vakt ki Tenko fevt olup Zengino pâdişâh oldukda hemân yab yab asker cem‘ine başlayup ve başında olan askere yüz virüp re‘âyâ vü berâyâya cevr ü eziyyet itmeğe başladılar. Husâsan Kurye ve Ma Ulonk ve Hayin memleketlerinin re‘âyâların ziyâde zulm ve gadr itmeleriyle re‘âyâ bunların işkencelerine tahammül idemeyüp perâkende ve perîşân olup Tatar vilâyetlerine kaçdılar. Ve Tatar ile nisbet idüp didiler ki “Eğer bu mazlûmların dâdına imdâd iderseniz ve bizim inkisârımızı koymayup üzerlerine sefer itmeğe himmet iderseniz umûmen Çin memleketi kavmi size mutī‘ olup ve her vechle hizmetinizde bulunmağı cânlarına minnet bilürler” didiler. Vaktâ ki hân bunlardan bu sözleri gûş itdi, hemân ol vakt emr idüp bir mikdâr asker ile bir serdâr ta‘yîn idüp ve bu re‘âyâ tāifesiyle Çin üzerine gönderüp ve serdâr dahi ılgar idüp birkaç gün içinde kat‘-ı mesâfe idüp ve ale’l-gafle Çin memleketini basup şol mertebe âdem katl eyledi ki hisâba gelmez. Lâkin Çin pâdişâhlarından biri gāyet bahadur ve müdebbir âdem olmağla kendüye tâbi‘ asker ile kavm-i Tatar ile çok cenk eyledi. Ammâ mukāvemete kādir olmayacağını bilüp ve bir gemiye binüp kaçdıkda Tatar serdârı gazaba gelüp ol kendüyi getüren Çin re‘âyâsına “Ey bed-hâhlar! Çün bizleri bunda getürdiniz. Niçün bizimle bile cenk idüp yardım itmediniz ve yâhûd bu pâdişâhı gözetmeyüp kaçırdınız?” diyü itâbdan sonra emr idüp ol re‘âyânın cümlesini katl itdiler. Ve bu haber, hâna vâsıl oldukda serdârın bu evzâ‘ını müstehak görmeyüp kimine itâb ve kimine ıkāb ile cezâ tertîb eyledi ammâ serdârın bu re‘âyâyı katl itmesiyle hemân Kurye memleketinden dört nâhiye harâb olup kimse kalmadı.

Ahvâl-i paşa: Ve ba‘dehû firâr iden paşayı nihâye asker cem‘ idüp ve Kurye hâkimi dahi vâfir asker cem‘ eyleyüp ittifâkla ma‘an Tatar üzerine geldiler. Ve ol gün üç gice cenk idüp ve tarafeynden niçe bin âdem katl olunup **[267b]** ve lâkin birbirlerine

[4199] dârât u ihtişâmlarının İ (272ᵇ) : - H
[4200] birbirleri arasında serdârlarından ve sâir başlarından müştekî olup İ (272ᵇ) : - H

zafer bulmayup ve ayrılup gitdiklerinden sonra Tatar hân bu ahvâlden gāyet müteellim ve kemâl mertebe gazaba gelüp bî-hadd ve lâ-yu‘add asker ile Çin üzerine yürüyüp ve Leya Utonk memleketini bi’t-tamâm alup ve emvâl ve erzâklarını nehb ü gāret eyleyüp pes bu fitneyi Çin pâdişâhı işitdikde gazabından gâh kalkup ve gâh oturup ve hemân Çin serdârlarından Uveyno nâm serdâr yanına vâfir asker virüp ve Portukal tāifesinden dahi yanına yedi **[İ, II 273a]** topçu koşup ve serdâr tenbîh eyledi ki “Var Leya Utonk’a iriş. Eğer anlar sulha râzı olurlar ise sulh ol ve eğer olmazlar ise cenk eyle” diyü ve ol serdâr dahi Leya Utonk’a vardıkda Tatar’a elçi gönderüp mâbeynlerinde niçe kīl ü kālden sonra sulh oldılar.

Bâ‘is-i rağbet[4201]-i sulh: Ve ol vakt Çin pâdişâhının sulha rāgıb olmasına bâ‘is, ol vakt Çin memleketine bu gelen Tatarlardan mâ‘adâ Çin iklîminde yer yer çok fetretler zuhûr idüp her tarafından bâgīler ve tāgīler zuhûr idüp Çin üzerine hücûm itmişlerdi. Ve bu sulh üzre altı sene mürûrından sonra yine sulh bozulup ve Tatar gulüvv idüp diyâr-ı Çin’i yağma ve gāret itdiler. Ve bu târîhde Tatar hânı Tinzon vefât idüp yerine oğlu Zunktav hân oldı. Ve bu hân kücük iken babası pinhânî bunı Çin vilâyetine gönderüp “Âyîn ü erkânlarını öğren ve tabî‘atlarını bil ve oku ve yaz ve ma‘rifet ve kemâl öğren” diyü irsâl itmiş idi. Ve bu hân Çin’de hayli zamân oturup ve okuyup ve yazup ve kemâl-i ma‘rifet tahsîl eyleyüp Çinîlerin tabî‘atlarını ve âyîn ü erkânlarını öğrenmiş idi. Pes bu hânda bu hâssalar mevcûd olmağa gün-be-gün Çinîlere ri‘âyet ve ülfet ve gelüp gidenlerine izzet ü hürmet idüp ve cûd u sehâsıyla cümleyi kendüye kul mertebesine muhabbet itdirmiş idi. Ve cümle memleket-i Çin’in paşaları ve beğleri ve sâirleri bunun bu genc yaşında bu mertebe ahlâk-ı medûhın cem‘ idüp ve cûd u keremiyle niçe fakīrleri ganî ve niçe medyûnları deyninden halâs idüp agniyâ gürûhına vâsıl itmeğe bâ‘is ve bâdî olmağla bi’l-cümle bay ve gedâ bunun muhabbetine kulluğı ihtiyâr itmişler idi. Zîrâ kim bu Çin kavmi mâbeynlerinde bir hâdise zuhûr itse veyâ bir musîbet isâbet itse elbette anı hâkimlerine isnâd idüp “Bundan oldı” dirlerdi. Meselâ yağmur az yağsa ve kaht olsa ve ol vilâyete bir düşmen müstevlî olup gālib olsa bunun emsâli şeyleri bi’l-cümle pâdişâhlarından ve hâkimlerinden bilüp “Anın bahtından ve sû-i tedbîrinden oldı” dirler. Ve az şey içün dahi pâdişâhları âdem katl itmek mu‘tâdları olmağla paşa ve beğlerden ve sâir hâkimlerden hân yanına cem‘ olup ve iklîm-i Çin’e taraf taraf müstevlî olup yağma ve gārete âgāz itdiler ve Çin memleketinin ekser şehirlerini aldılar. Ve hattâ bu asrda Şansi memleketinden birkaç

[4201] rağbet H (267ᵇ) : - İ

celâlî zuhûr idüp Hunnan memleketine girüp ve baş şehrini muhâsara itdiler. Ol ki Kaygon şehridür ve ol vaktin târîhi mîlâddan bin altı yüz kırk bir sene mürûr itmiş idi. Ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince doksan sene mürûr itmiş olur[4202]. Ve ol vakitlerde ol semtlerde bir mertebe kahd müstevlî oldı ki koyun eti yerine kassâbât ve[4203] dükkânlarda âdem eti âvîhte olmışdur. Ve bu şehri celâlî muhâsara itdüği Çin pâdişâhının ma'lûmı oldukda şehri halâs içün celâlîlerin üzerine geldikde vüzerâsı ve ukalâsı ile müşâvere idüp "Düşmen ile ne vechle cenk idüp ve ne yüzden hareket idelim?" diyicek kimi "varalım" ve kimi "durarılm" ve kimi "sulh olalım" diyü her biri bir söz söyleyüp âkıbetü'l-emr ukalâdan birkaç feylesof didiler ki "Ey pâdişâh-ı a'zam! Eğer mâ-i Za'ferân'ı fülan yerden hark idüp akıtsanız cenk ü cidâlsiz bu düşmen cümle helâk ve garka-i **[İ, II, 273b]** âb olup lâşeleri bir zamân deryâda balıklara azık olurdı" didiklerinde pâdişâh dahi ma'kūl görüp ol hendese itdikleri yerden mâ-i Za'ferân'ı hark idüp akıtdıklarında ale'l-gafle ol askerin üzerine akup ekserini garka-i seyl-âb-ı ecel kılup ol diyârı düşmenden halâs ve pâk itdiler. Ve katı az âdem halâs [oldı] anları dahi tutup katl itdiler[4204]. Ve menkūldür ki bu garkda üç yüz bin âdem gark olmışdur **[268a]** ve su ziyâdece salınmakla ol kal'ayı dahi koparup ve alup gitmişdür. Ve ba'dehû celâlî dahi zuhûr idüp ol biri gibi bu dahi çok memleket zabt idüp ve çok mâl ve rızk ve cevâhir gāret ve yağma itdiler. Ve bu memleketleri zabt itdikden sonra Bikin memleketine girüp ve kasd eyledi ki tahtgâh olan Şuntin şehrini muhâsara eyleye. Ve bu celâlînin bu mertebe cür'et ve ikdâmına bâ'is bu idi ki pâdişâhın nüdemâsından bir makbûl ve mu'teber musâhibi olup dâimâ pâdişâh sohbetinden münfek olmayup her ne kadar nihânî sözi var ise anınla müşâvere idüp cümleden mu'temedi idi. Bu mertebe[4205] in'âm u ihsân ve lutfına müstağrak iken ol nânkör hıyânet semtine sülûk idüp dâimâ pâdişâhın fursatını gözlerdi. Meğer bu hâinin ol celâlî ile kadîmî dostluğı var imiş. Ol celâlîye haber gönderür ki[4206] "Sen gel şehri muhâsara eyle. Ben sana bu şehri âsân vechle alıvireyim" dir. Ol celâlî dahi ol hâinin söziyle gelüp şehri muhâsara itmiş idi. Ve ba'dehû yine haber gönderür ki "Fülân gün kal'anın fülân yerinden yürüyüş eyle! Zîrâ ol semtin topcıları benim tevâbi'im olup ben ısmarladım ki attıkları toplara gülle koymayup atalar." Haber ile ol celâlî yürüyüş ile kal'ayı almışdur ki târîh-i mîlâd dahi bin altı yüz kırk dörtde idi. Ve ol hâinin hıyâneti

[4202] ve ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince doksan sene mürûr itmiş olur H (267[b]) : ol vakitden işbu bin yüz otuz üç senesi İslâm târîhine gelince seksen sene mürûr itmiş olur İ (273[a])
[4203] kassâbât ve H (273[a]) : - İ
[4204] anları dahi tutup katl itdiler H (267[b]) : - İ
[4205] ne kadar nihânî sözi var ise anınla müşâvere idüp cümleden mu'temedi idi. Bu mertebe H (268[a]) : - İ
[4206] ol celâlîye haber gönderür ki H (268[a]) : hufyeten haber gönderüp dir ki İ (273[b])

sebebiyle bu kadar ma‘reke ile kal‘a alınup şöyle ki tâ pâdişâh sarâyına yürüyüp muhâsara olmadıkca pâdişâha duyurmayup igfâl ile haber virdiler ki vaktâ ki haberdâr oldı, yanında olanlardan suâl idüp[4207] “Bu ne hâldür? Buna ne çâre itmek gerekdür ki cânımız halâs ola?” didikde cümlesi istihzâ yüzinden “Şimden girü iş bitdi ve kâr-ı fitne nihâyete yetdi. Ne ihtimâldür ki kuş olasız dahi tayerân ile halâs mümkin değildür. Zîrâ etrâf u eknâf düşmen askeriyle mâl-â-mâl bağludur” didiklerinde bildi ki cümlesi hıyânetinde müttefiklerdür. Ol mahal kendüden kan alup ve ol kan ile memleket ehâlîsine ve re‘âyâsına bir mektûb yazup birine virdi ki bir takrîb ile taşrada memleket re‘âyâsına vire.

Mazmûn-ı mektûb ve ahvâl-i pâdişâh: Mazmûn-ı mektûb bu idi ki[4208] “Benim re‘âyâlarım gördünüz mi? Bu benim nân [u] nemekim yiyüp ve libâs-ı fâhirem giyüp in‘âm u ihsânımla perverde olan[4209] beğlerim ve serdârlarım bana ne hîle idüp böyle bir kavî düşmeni üzerime getürüp ve beni envâ‘-i mekr ü hîle ile igfâl idüp ve âkıbet tâc u tahtım ve raht u bahtım ve ehl ü ayâlim düşmen eline virüp ve bu saltanatı ve beni bu hâle getürüp düşmen eline giriftâr eylediler. Ve âkıbet kendü ciğer-pârem, gözüm nûrı ve gönlüm sürûrını ve kendü cânımı dahi yine kendü elimle helâke sebeb oldılar. İmdi benim rûhımı hayr du‘â ile yâd idüp ve vakti fursatı düşdükde benim kanımı ve hayfımı komayup almağa sa‘y itmeniz ricâ olunur” diyü yazdı.

Katl-i duhter[4210]: Ve ba‘dehû ol pâdişâhın bir cemîle kızı var idi ki ol asrda belki bütün dünyâda misli ve nazîri yok idi. Ol cânından azîz severdi. Ol kızın yanına varup didi ki “Ey benim ciğer kûşem, gözüm nûrı kızım! Bu güne değin seni nâz u na‘îm ile perverde idüp elini hârından âzürde olmak havfıyla gül dermeden korkardım. Ve lâkin benim işim bitdi ve belâ deryâsı başımdan aşırı gitdi. İmdi bu gün bana rızâ vir ki seni katl ideyim tâ ki bizi **[İ, II, 274a]** bu hâle getüren düşmenin hâr[4211] eli sana değmeğe.” didi. Zîrâ ol hıyânet üzre olan vezîr-i nedîm bu kıza âşık olup anlarda ise pâdişâh kızları yine pâdişâhlara ve pâdişâh-zâdelere virilmek mu‘tâdları olup vuslat müyesser olmayacağını bilüp ol celâlî getürmeğe sebeb oldı ki kal‘a alındıkdan sonra ol kızı kendüsi ala. Muhassal pâdişâh, kızına zikr itdüğimiz cevâbları söyledikde pederine cevâb virdi ki “Ey benim cânımdan azîz pederim! Bir cân nedür ki sana muhâlefet idem. Eğer bin cânım olaydı yolında kurbân idüp bir ân cemâl-i bâ-kemâlinizi jeng ü keder ile

[4207] yanında olanlardan suâl idüp İ (273[b]) : - H
[4208] mazmûn-ı mektûb bu idi ki İ (273[b]) : - H
[4209] in‘âm u ihsânımla perverde olan H (268[a]) : - İ
[4210] katl-i duhter H (268[a]) : - İ
[4211] hâr H (268[a]) : - İ

âzürde görmeyüp dâim hürrem göreydim[4212]" diyüp teslîm oldukda kendü eliyle kızını katl idüp ve ba'dehû bağçesi içine girüp kendü uçkurıyla bir ağaca kendüni salb idüp ve gayret nâmûs yolında cân virdi. Vaktâ ki halk bağçe içine girüp pâdişâhı bu hâl üzre gördüklerinde kendüye sadâkat üzre olanlardan niçe kimseler dahi pâdişâh eserine kendülerini birer ağaca berdâr eyleyüp **[268b]** ve niçeler dahi bu musîbetden garak u arak ibret alup ve âkıbet kendülerini suya pertâv eyleyüp gark ve helâk oldılar.

Cülûs-ı celâlî: Vaktâ ki bu celâlî sarâya dâhil oldı, tahta çıkarken ayağı kayup yıkıldı. Ve ba'zı ukalâ ol mahalli tefe''ül idüp didiler ki "Eğerçi bu âdem bu işi başa çıkardı ammâ gālib-i hâl budur ki bunun zamânı mümted olmayup an-karîb zevâl olur" didiler. Ve bu pâdişâh-ı maslûbun üç oğlu dahi var idi ki bu vakitde büyük oğlu bir takrîb ile firâr idüp ve iki kücük oğlunı celâlî katl itmiş idi. Ve bu asırda Çin pâdişâhlarından O nâmında bir paşa var idi ki ve bu paşanın dahi bir oğlu var idi ki ismine Kuyi dirler idi. Ve gāyet şecî' ve bahadur olmağla bu vak'adan mukaddem biraz asker ile serdâr idüp Leya Utonk semtine ta'yîn olunmış idi ve başında dahi çok asker var idi. Celâlî bunun bahadur olduğunı işidüp ve babasını çağırup dir ki "Oğluna mektûb yaz ki Leya Utonk semtinden kalkup yanıma gelsin. Kendüyi beyne'l-akrân ser-firâz idüp ma'-ziyâdet in'âm u ihsân u ikrâm ideyim" didi.

Mektûb-ı peder: Ol celâlînin sipârişi üzre ol dahi oğluna bir mektûb yazup mefhûmında "Ey benim oğlum! Sen sağ ol! Pâdişâhımız ahvâli şöyle olup ol celâlî kal'ayı zabt idüp tahta cülûs eyledi ve kendüye tâbi' olup itā'at idenlere ma'-ziyâde ri'âyet ve ikrâm ideyorur. Ve senin dahi nâmını işidüp yanına gelmeni murâd ideyorur. Şimden sonra oldı olacak çâre nedür? Kazâ böyle imiş, hemân mektûb vusûlinde gelüp gidesin. Ol gitdi, bir dahi dirilüp dünyâya gelmez. Ve biz dahi vatanımızı terk idüp ve emlâkimizi bırakup âhar vilâyete gitmek el virmez. Sağ oldukca mâlımız ve cânımızı muhâfaza içün ser-fürû idüp kendüye tâbi' olmak enfa' ve hayrlı görünür" diyü bu misillü kelimât ile mektûb gönderüp oğluna vâsıl oldukda okuyup mefhûmı ma'lûmı oldukda pür-âteş olup ve mektûbı pâre pâre idüp ol dahi pederine bir sitem-âmîz mektûb tahrîr eyledi.

Mefhûm-ı mektûb: Bu idi ki "Ey benim cânımdan azîz pederim! Niçün böyle mektûb yazup cân ve ciğerler üzersin? Tutalım ki pâdişâhın eceli böyle mukadder imiş ve lâkin bizler ol pâdişâhın ni'am-ı vâfiresini yiyüp ve libâs-ı fâhiresini giyüp ve keskin kılıcını kuşanup ve yüğrük atlarına binüp ve bu âna değin anın sâye-i devletinde râhat-

[4212] dâim hürrem göreydim H (268[a]) : - İ

nişîn ve semere-i şecere-i devletinde mîve-çîn olup şöyle ki bedenimizde olan cân ve a‘zâmızda **[İ, II, 274a]** olan kan anın nân u nemekin ve ihsânıyla perverde olmış değil midür? Ve bundan sonra bu kadar nân u nemek hakkını ferâmûş idüp bir celâlîye kendünüz mutī‘ ve munkād olduğunızdan mâ‘adâ bütün memâliki dahi kabza-ı teshîre getürmeğe sa‘y ve iltizâm idinüp ve kendü hâlinden nân u nemek hakkını bilenleri dahi küfrân-ı ni‘met itmeğe sa‘y u ihtimâm eylemek bir vechle size sezâ olacak değildür. İmdi bizden ana bu hâl ile varmak muhâl ve varduğımız hâlde dahi ana tâbi‘ olup dostluk eylemek mümteni‘ü’l-ihtimâldür. Ve ba‘de’l-yevm üzerimize lâzım olan elimden geldikce çalışup ve gücün yetdikce uruşup ol celâlîden ol pâdişâh-ı mazlûmun yâ budur ki kanını alam veyâ budur ki bu yolda cân ve başım fedâ eyleyem. Hemân vaktine hâzır ve belâsına nâzır olsun. Göresiz ki ana neler ideyim!” diyü nâmesine hatm urup babasına gönderdi. Ve nâmesini babasına gönderdikden sonra hemân ol sâ‘at Tatara bir azîm hediyye düzüp gönderdi, mâcerâyı dahi bildirdi ve biraz imdâd taleb eyledi. Ve Tatar hânı dahi bir serdâr ile seksen bin Tatar-ı sebük-reftâr[4213] imdâda gönderdi.

El-azîmet: Vaktâ kim ol imdâda gelen Tatar serdârı gelüp Kuyi ile bir yere cem‘ oldılar. Ve müşâvere itdiklerinde Tatar serdârı dir ki “Cümle askerini Tatar askerine uydur! Çin askeri idüğini bilmesünler” diyüp ol dahi öye itdi. Zîrâ Çin halkı Tatardan gāyet korkarlar. Nitekim Moskov ve Rus ve sâirleri korkdukları gibi. Ve’l-hâsıl kalkup Çin üzerine gitdiler. Ammâ bundan akdem “Kuyink vaktine hâzır olsun” diyü celâlîye gönderdüği mektûb vusûl buldukda celâlînin cân başına sıçrayup mukāvemete kādir olmayacağını ve encâm-ı hâli neye varacağını bilüp hemân ol sâ‘at **[269a]** sarây içinde ne kadar mâl u menâl ve cevâhir ü zevâhir var ise sekiz gün ve sekiz gice arabalara tahmîl idüp ve alup kaçdı. Ve bu sarây içinde ol kadar mâlve cevâhir [var] idi ki iki yüz seksen seneden beri ba‘de’l-masraf der-hazîne olan mâldur ki hisâba gelmezdi. Ve Çin’in hod ba‘de’l-masraf altmış milyon gurûş izdiyâd-ı hazînesi olduğı Çin’in evvel faslında zikr olunmışdur, nazar oluna.

Ahvâl-i celâlî: Çünki bu kadar mâl u cevâhiri aldı, gice ve gündüz kaçup Seygan şehrine düşdi. Zîrâ bu celâlî mukaddemâ bu Seygan şehrini alup kendü cânından bir hâkim nasb itmiş idi. Ammâ bu tarafdan ol şecî‘-i zamân Kuyi Kaan arslan gibi ve seyl-i arīm ve bâd-ı azîm gibi akın idüp ve gelüp irişdiler. Lâkin celâlî kaçdıkda biraz Tatar askeriyle bir merd-i dilîri serdar idüp göndermişler idi. Ve ol dilîr dahi celâlînin

[4213] sebük-reftâr H (268ᵇ) : - İ

ardınca sürdi ammâ kendüye irişemedi. Ammâ birkaç araba bırakdırdı ve Kuyi'ye karşu getürdi. Kuyi dahi bunlara nevâht idüp birkaç gün bu hâl üzre geçdikden sonra ol Tatar serdârına dir ki "Hoş geldiniz, safâ geldiniz! Sizlere zahmet virdik. Şimden sonra sizlere icâzet varup yine diyârınıza gidüp râhat olun!" didikde ol Tatar serdârı dahi cevâb virür ki "Bizler ne iş gördük ki gidelim? Ve hâlâ celâlî yakın yerde duruyorur. Niçe bırakalım? Elbette anı bir hâl itmek gerekdür ki bir iş itmiş olayız." didikde makbûl görilüp celâlî üzerine gitmeğe müşâvere iderken meğer bu serdâr ile Tatarları imdâd gönderen hân fevt olup yerine Seşenni nâm oğlu hân olduğunı bu serdâr duyup lâkin ihfâ idüp Kuyi ile gelmiş **[İ, II, 275a]** idi. Ve bu esnâda işitdiler ki Neyoka ve Neyolhan ve Mağrib ve Yeboyi Tatarları cem'iyyet ve ittifâk idüp Seşenni Hân'ı tamâmen Çin'e pâdişâh idüp vaktâ kim bu haber şüyû' buldı, bi'l-âhare Kuyi sükût itdi. Zîrâ bu Çin iklîminin etrâfında dokuz Tatar saltanatı vardur ki cümle birlik olmak değil, hemân birisi hurûc ve zirve-i mel'anete urûc itse yalnız Çin değil, bütün dünyâyı fenâ ve tezelzüle virmeleri mukarrerdür diyü fikr idüp bi'z-zarûrî itā'ate meyl eyledi. Ve bu memleket-i Çin'e pâdişâh itdikleri Seşenni Hân Tayhık pâdişâhı neslinden olup ve bunların bu ittifâklarından sonra Seşenni Hân hemân az zamân içinde Leya Utonk'dan kalkup tahtgâh-ı Çin olan Şuntin şehrine varup tahta geçdi. Ve cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve ukelâ ve re'âyâ vü berâyâsını cem' idüp bir dîvân-ı azîm cem' eyledi. Ve ba'dehû tahta çıkup "Ey benim vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve ukalâ ve ağa ve beğlerim! Cümleniz benim muhabbetimi ahd ü peyvend ve kemer-i gayretimi miyânınıza bend eyleyüp ve beni bu tahta lâyık gördünüz. Ve lâkin mâdâm ki bu celâlîlerin itdikleri yanlarına kala, bu saltanat ber-karâr olmayup mîzân bulmaz ve memleket dahi ma'mûr olup re'âyâ vü berâyâ emîn ü râhat olmaz, imdi evvelâ bunlarn şerr u şurûrları def'ine bir çâre idüp ve cezâları virilüp nâm u nişanları ref' olmak gerekdür ki âleme emn ü emân ve râhat ola" didikde ol meclisde bulunan ukalâ ve ehl-i dîvân ta'accüb-günân eyitdiler ki "Bu ne güzel puhte sözdür ki zamânede feylesofân-ı zamân ve niçe umûr-dîde pîrân dahi bu cevâbları tesaddîye kādir değildür. Ve bâ-husûs bir tâze nev-civân yiğitdür ki böyle tıfl-ı nâ-resîdeden bu makūle kelâm sâdır olmak a'cebun mine'l-acebdür meğer bu sözleri babasından ahz itmiş ola" diyü her biri engüşt-ber-dehân, ta'accüb-günân ve vâle vü hayrân olup ve ismini Umihân kodılar ki ma'nâsı "Baba pâdişâh" dimekdür. Ve ba'dehû herkes rütbe ve liyâkatine göre hil'atler giydirüp ol celâlî üzerine gitmeğe tedârük görmeğe mübâşeret itdiler.

Da‘vet-i Kuyi[4214]: Ve ba‘dehû zikri sebkat iden Kuyi ki Leya Utonk memleketinde kendüyi maslûb iden pâdişâh tarafından serdâr ta‘yîn olunmış idi, ol serdâra envâ‘-i nevâziş ve vâfir hediyye ile âdem ve bir nâme gönderüp yanına da‘vet eyledi. Elçi ile nâme vusûl buldukda ol dahi hemân kalkup pâdişâh olan Umihân yanına geldi. Ve pâdişâh dahi buna azîm iltifât ve in‘âm u ihsân idüp kendüyi celb-i **[269b]** kulûb eyledi. Ve Şensi memleketinin tahtgâhı şehr-i Seygan’dur ki celâlî ol şehre kaçmış idi, pes pâdişâh bu Kuyi’yi ol celâlî üzerine serdâr olmak teklîf itdikde kabûl idüp be-ser ü çeşm didi ve yanına bî-şumâr asker ta‘yîn eyleyüp deryâ gibi cûş ve seyl gibi hurûş idüp Seygan üzerine revân oldılar. Vaktâ ki Seygan’a irişdiler, ol celâlî dahi Kuyi’nin serdâr olup üzerine geldüğini bildikde başında olan asker ile çıkup ve mukābele eyleyüp ve azîm cenk eyledi. Ve âkıbet münhezim olup ve kendüsi ol cenkden sonra nâ-bûd [ve] nâ-peydâ olup hayât u memâtından bir haber eseri zuhûr itmedi. Ve Kupi, şehr-i Saygan’ın ve cümle tevâbi‘âtını zabt eyledi.

Tedbîr-i Umihân: [İ, II, 275b] Ve bunları Seygan üzerine ta‘yîn eyledikden sonra Umihân cümle kavm-i Çin’e fermân eyledi ki kendü libâslarını terk idüp Tatar libâsı giyeler ve başlarını dahi tıraş ideler. Ve bu minvâl üzre fermân vusûlinde libâsa râzı oldılar ammâ tıraş olmak güçlerine gelüp râzı olmadılar. Ve bu cihetden mâbeynlerine tefrika düşüp ve âteş-i fitne işti‘âl bulup gitdikce füzûn oldı, şöyle ki bu sebebden dört-beş[4215] memleket itā‘atden hurûc idüp isyân itdiler. Ve cenûb semtinde olan paşalar ve beğler ittifâk idüp ve ol itā‘atden hurûc iden tāifeyi başlarına cem‘ eyleyüp ve Taymenk pâdişâhı neslinden Honk Konk nâm şehzâdeyi ihtiyâr idüp Çin pâdişâhı olmak üzre Nankink memleketinde tâc giydirüp bî‘at eylediler. Ve bundan sonra Tatara elçi gönderüp ve nâme irsâl itdiler.

Mefhûm-ı nâme: Bu idi ki “Biz âdet-i kadîmemizi terk idüp ve başımızı dahi tıraş itmeziz. Ve hâlâ bizim pâdişâhımız vardur, cümlemiz ana itā‘at ideriz. Lâkin ba‘de’l-yevm sizinle sulh olalım, ol şartla ki semt-i şimâl sizin olsun ve semt-i cenûb bizim olsun. Ve bu minvâl üzre beynimizde nizâ‘ munkatı‘ olup biraz zamân âsûde-hâl olalım” didiler. Ammâ bu sözleri muhakkak olmayup hîle yüzinden itdiler ki birkaç eyyâm Tatarı igfâl idüp ve kendülerine nizâm u intizâm virüp ve çok asker cem‘ idüp ve ba‘dehû Tatar üzerine sefer ideler.

Vusûl-i nâme ve cevâb-ı Umihân: Çün elçi gelüp nâmesini virüp hân ile görişdi ammâ hân gāyet âkıl olup ve her memleketde câsûsları var idi ki her memleket

[4214] da‘vet-i Kuyi H (269[a]) : ahvâl-i Kuyi ve da‘vet-i pâdişâhî İ (275[a])
[4215] beş İ (275[b]) : - İ

hâkimlerinin ve pâdişâhlarının taşra ahvâllerinden mâ‘adâ hareminde olan ahvâllerini dahi haber alup i‘lâm itmeleriyle bunların dahi bu hîlelerinden haberdâr idi. Muhassal nâme okundukda tahavvürâne cevâb virüp didi ki “Bu nâmede tahrîr olunan sözler ne makūle beyhûde sözlerdür ki bizim zor-ı bâzûmuz ve darb-ı seyfimiz ile kabza-i teshîre getürüp hâlâ içinde oturup hükûmet itdüğimiz vilâyetleri bize minnete kesüp sizin olsun, dimek abesün mine’l-abes sözlerdür” diyü hemân ol sâ‘at büyük karındaşını serdâr idüp ve bî-nihâye asker ile Nankink memleketine irsâl eyledi. Ve yolda gider iken Yankin nâm şehr-i azîmi muhâsara idüp ve zor-ı bâzû ile alup ve ehâlîsini katl-i âmm idüp bir mertebe kılıc urdılar ki sokaklarda lâşe üzerinden yürüyüp ve kan seyl gibi revân oldı. Ve bu lâşelerin râyihasından fersah-be-fersah mesâfe-i ba‘îdeden geçenler müte’ezzi olurlardı. Ve bu râyihadan ufûnet hâsıl olup bir mertebe tā‘ûn vâki‘ oldı ki mürdelerin kaldırmağa irişmezlerdi. Bi’l-âhire Tatar bu hâli görüp ve ol sâ‘at şehri ihrâkun bi’n-nâr itdiler ve ba‘dehû Nankink üzerine revân oldılar. Vardıklarında Kink ırmağı kenârında bir latīf yerde nüzûl idüp konduklarında suyun öte tarafında karşularına dahi Honk Konk pâdişâhı pâdişâhı konup iki deryâ-misâl asker karşuya karşu konup cenge hâzır ve herkes mevtine nâzır oldılar.

Ahvâl-i cenk: İrtesi birbirlerine âdem gönderüp Tatar tarafından varan itā‘at teklîf idüp ve Honk Honk pâdişâhı tarafından ratb ü yâbis[4216] gurûrâne cevâblar viriliüp ve âkıbet cenge **[İ, II, 276a]** âgāz itdiler. Ve üç gün üç gice ale’t-tevâlî şol mertebe kıtâl olup tarafeynden ol mertebe âdem katl olundı ki kan seyl gibi akup ol nehrin suyını kırmuzı lâle renk eyledi. Ve bu cenkde dört kerre yüz bin asker Tatar tarafından ve altı kerre yüz bin asker Çin tarafından mevcûd olup ve tarafeynden gayret idüp şol mertebe merdâne ve dilîrâne cenk itdiler ki çok hânedân sâhibi âdemler katl olunup ve çok hânümânlar berbâd **[270a]** oldı. Ve âkıbet Çin pâdişâhlarından beri hıyânete sülûk idüp Tatara tebe‘iyyet itmekle haberleşüp ve ol hâin ve bed-hˇâh pâdişâhı ale’l-gafle tîr-i cânsitân ile urup ölüme berâber mecrûh itmekle askere dahi inhizâm vâki‘ olup ve bu sebeb ile Tatarlar gālib olup ve ol vakt ki pâdişâh mecrûh olup askeri bozuldukda pâdişâh firâr itmiş idi, Tatarlar ardına düşüp ve ol hâin padişah dahi ma‘an irişüp pâdişâhı ahz ve kayd-ı bend ile götürdüklerinde ol sâ‘at pâdişâhı salb eyleyüp ve ba‘dehû Nankink şehrinin içine girüp zabt eylediler ki ol vakt târîh-i mîlâddan bin altı yüz kırk beş sene mürûr itmiş idi ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört

[4216] ratb ü yâbis H (269ᵇ) : - İ

senesine gelince seksen altı sene mürûr itmiş olur[4217]. Ve'l-hâsıl bu cenkden sonra sağ kalup firâr idenler ve paşalar Hanko şehrine dâhil olduklarında Taymenk neslinden bir şehzâde dahi bulup pâdişâh nasb itdiler ki ismine Lunk dirlerdi. Eğerçi bunı pâdişâh nasb itdiler ammâ kendüsi pâdişâh ismini kendüye çok görüp pâdişâh nâmını kabûl itmeyüp beğlik nâmıyla kabûl itdikden sonra Tatar dahi ol kaçkun askerin ardınca üç günden sonra Hanko şehrine gelüp muhâsara eylediler. Bu esnâda beğe tâbi‘ olan asker Tatarın galebesini gördüklerinde fursat bulup "Aç ölmekden tok ölmek yeğdür ve sağ kalmak olur ise yanımızda harçlık lâzım olur" diyü ittifâk ile beğin huzûrına gelüp didiler ki "Eğer bizim ulûfe ve bahşîşimizi virüp ve bundan mâ‘adâ dahi in‘âm u ihsân idersen hoş ve illâ bizim Tatar ile cenk u harb itmek hâcetimiz değildür" didiklerinde beğ dahi bildi ki bunlardan hayr yokdur ammâ berây-ı maslahat bin belâ ile biraz akça peydâ idüp ve her birlerine murâdları üzre ulûfe ve bahşîşlerini virüp güft ü gûlarını def‘ itdikden sonra fikr eyledi ki böyle asker ve böyle ahvâl ile bahtiyâr olmaz ve eğri ok nişâna varmaz. Elbette bu şehri Tatar zor-ı bâzû ile alur, buna çâre budur ki bu bî-vefâ askere beyhûde yere müdârâ itmekden Tatara mürâca‘at itmek her vechle münâsib ve ehven ve hayrlıdur, diyü hemân kal‘adan aşağı inüp doğru Tatar serdârının huzûrına varup ve kendüni bildirdi. Ve azîm şekvâ idüp ve tazarru‘ ve niyâz eyledi ki şehri incitmeyüp kendüye bağışlaya. Çün serdâr bunun ağladuğını görüp ve merhamet eyleyüp didi ki "Çünki ayağın ile gelüp böyle niyâz itdin, hâtırın içün öyle olsun. Ba‘de'l-yevm bu şehir halkını incitmeyelim ve lâkin ol şartla ki şehir kapularını bend eyleyüp ne taşradan içerü bir ferd girsün ve ne içerüden taşraya bir ehad çıksun" diyü bu minvâl üzre beğin ricâsını kabûl idüp ve ba‘dehû beğ kal‘aya girüp ve kapuları bend eyleyüp ve ol askerin üzerine beğ oldı. Ve bu **[İ, II, 276b]** hâl üzre birkaç gün mürûr itdikde nâ-gâh bir seyl-i azîm vâki‘ oldı ki mânend-i tūfân her tarafdan sular peydâ olup ve ale'l-gafle ol askerin üzerine yürüyüp[4218] ekserîni gark ve helâk itmekle ortalığı cenk ü cidâlden yuyup ve ol şehir halkını gam u gussadan halâs eyledi. Ve ol seylden halâs olan bakıyye-i Tatar bir yere cem‘ olup Savkink şehrinin üzerine yürüyüş idüp bi'l-âhire ol şehri alup ve mâl u erzâkların nehb ü gāret eylediklerinden sonra şehir halkına başlarını tıraş itmek teklîf eyledi. Ve şehir halkı bunı işitdikde bir yere cem‘ olup didiler ki[4219] "Bizlere eğer harc ve eğer harâc her ne teklîf iderseniz başımız üzerine ve lâkin bizlerden bu tıraş kabûli mümkinü'l-husûl değildür" diyü kat‘î cevâb virdiklerinde

[4217] ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince seksen altı sene mürûr itmiş olur H (270ᵃ) : ol vakitden işbu bin yüz otuz üç senesi İslâm târîhine gelince yetmiş altı sene mürûr itmiş olur İ (276ᵃ)

[4218] yürüyüp H (270ᵇ) : yüriyiş İ (276ᵇ)

[4219] didiler ki H (270ᵃ) : eyitdiler İ (276ᵇ)

mâbeynlerine münâza‘ât-ı kesîreden sonra âkıbet cenge âgāz itdiler. Ve cân ve baş ile gayret idüp tarafeynden çok âdem helâk olup ve âkıbet şehir halkı gālib olup Tatarı kırup ve kovup şehirden taşra sürdiler. Ve bu inhizâmdan bâkī kalan Tatarlar dahi târumâr olup her biri bir tarafa firâr itdiler. Ve bundan sonra ol şehirde Taymenk pâdişâhı neslinden bir şehzâde var idi ki ismine Lev dirlerdi, ana mütâbe‘at idüp Çin’e pâdişâh itdiler. Vaktâ ki Lev pâdişâh olduğunı büyük karındaşı Lunk Bek işitdi, gazaba gelüp eyitdi ki “O benim küçük karındaşımdur[4220] ve hem mukaddem beni nasb itdiler. Saltanat benimdür, anın ne alâkası vardur[4221]” diyü asker cem‘ idüp üzerine **[270b]** vardı. Ve ol dahi asker cem‘ idüp ve halk dahi iki fırka olup birbirleriyle cenk ü cidâl ve harb ü kıtâl bir mertebeye vardı ki niçe vilâyetler harâba varup herkes cânından bîzâr oldı. Ve âkıbet Tatara âdem gönderüp imdâd taleb itdiklerinde Tatar dahi vâfir asker ile bir serdâr ta‘yîn idüp geldiklerinde Lev pâdişâh hemân ol sâ‘at bir mikdâr asker ile şehirden çıkup Kuvsan cezîresine firâr eyledi ve tırâş havfından Çin halkından dahi bî-hadd âdemler Lev pâdişâh ile ma‘an firâr itdiler ki ol cezîre ma‘mûr u âbâdân oldı. Ve musannif-i kitâb dir ki “Tırâş havfından bu cezîreye ol mertebe âdem firâr itdi ki az zamân içinde yetmiş beş mu‘azzam şehir binâ olunmışdur. Ve bu cezîre[4222] bu sebeb ile gāyet ma‘mûr olmışdur.

Zuhûr-ı bâzârgân: Ve bu esnâda Fukin memleketinden bir kimesne zuhûr itdi ki ismine Kinki Lunk dirlerdi. Ve bu âdem bir deniyyü’l-asl olup velâkin ticâret tarîkiyle şol mertebe mâla mâlik idi ki hisâba gelmezdi. Ve mâl kuvvetiyle gitdikce bunun izzeti ve halk beyninde hürmeti izdiyâd bulup bir mertebeye irdi ki cümle Hind ü Sind ve Portukal ve Çin ve Yaban cezîresi bâzârgânlarının melâz ve melce olup ve bî-nihâye gemiler dahi peydâ itmiş idi ki kıyâsa gelmez. Pes bu bâzârgân işitdi ki Çin memleketi mütezelzel olup herc ü merc olmışdur diyü ol bâzârgân inkılâba düşüp pâdişâhlık sevdâsı başına üşüp ve bu fikr ü endîşe ve sevdâ-yı hulyâ evzâ‘ vü etvârını değişdirüp emîrâne harekete başlayıcak ukalâ bildiler ki bunun murâdı pâdişâhlıkdur. Ve bu söz halk beyninde şuyû‘ bulup ve hattâ Tatar hânının dahi sem‘ine ilkā olup pes hân ol bâzârgâna âdem irsâl eyledi ki “Gelsün kendüye[4223] cenûb tarafının pâdişâhlığını vireyim. Zîrâ bu Çin iklîm-i vâsi‘a olmağla ol tarafı zabt u rabt içün böyle bir nâm u şân sâhibi bir[4224] âkıl **[İ, II, 277a]** âdem pâdişâh olmağa muhtâcdur ki bir düşmen zuhûrında

[4220] küçük karındaşımdur H (270ᵃ) : küçüğümdür İ (276ᵇ)
[4221] anın ne alâkası vardur İ (276ᵇ) : - İ
[4222] cezîre H (270ᵇ) : ada İ (276ᵇ)
[4223] kendüye İ (276ᵇ) : - H
[4224] bir İ ((276ᵇ) : - H

anda mevcûd bulunup hıfz u hırâset-i memleket ide. Zîrâ böyle bir şey zuhûrında tarafımıza haber gelince ve bu tarafdan dahi imdâd irişince düşmen memleketi harâb idüp ve re‘âyâ vü berâyâ pâymâl olur. Sen hod bir âkıl ve müdebbir âdem olup ve in‘âm u ihsânınla nâm u şânın çok memleketde münteşir olduğı ma‘lûmum. Çokdan gāibâne derûnumda muhabbetin câygîr olmışdur[4225]” diyü kāsıd ile mektûb vusûl buldukda ol ahmak bâzârgân tama‘-ı hân ve sevdâ-yı bî-encâm ile getürmesi hafîf ve bahâsı ağır envâ‘-i tuhaf ve cevâhir hediyye ile ber vech-i ta‘cîl hân huzûrına geldikde “Ey fürûmâye-i nâdân ve ahmak! Senin pâdişâhlar mâlik olmaduğı mertebe mâl kuvvetin olup bundan böyle yüz yıl ömrün olup ta‘âm yerine altun ekl itsen döğünmeyüp cemî‘-i halk indinde izzetin ve pâdişâhlar katında hürmetin olup memâlik-i Çin’de bu kadar fitne ve ihtilâl ve mahlûk vâle vü hayrân olup sen zevk u safâ ile râhat-nişîn ve mâl u ni‘ama müstağrak iken küfrân-ı ni‘met olup sevdâ-yı hâm ile bir tarafdan sen dahi fitne-engîz olup saltanat sevdâsına düşmek ne haddindür?” diyü azîm itâbdan sonra ol sâ‘at vaz‘-ı zindân ve bend ü zencîr ile[4226] habs-i ebedî eyledi.

Ahvâl-i cenûb: Ve bu esnâda mütefeccir olup perîşân olan Çin paşaları ve beğleri semt-i cenûbda cem olup ve bir yere gelüp müşâvere itdiler ki “Mâdâm ki bize bir haseb ü neseb sâhibi cerî ve âkıl ve müdebbir pâdişâh olmaya, memleketimiz emn ü emân bulup ıslâh olmaz” didiler. Ve ol vakt yine Taymenk neslinden Kunksi memleketinde bir şehzâde var idi ki ismine Yunk Leyos dirlerdi ve cümlesi bir yere cem‘ olup ol şehzâdeye vardılar ve bî‘at idüp kendülerine[4227] pâdişâh idinüp ve Kavkink memleketini tahtgâh itdiler. Zîrâ bu şehrin kal‘ası gāyet mu‘azzam ve kemâl mertebe müstahkem olup ve mukaddemâ dahi bir vezîr otururdı. Ve bunlar bu işde iken bir celâlî zuhûr idüp ve Kunksi memleketine müstevlî olup ve Fukin şehrini ve Keynik şehrini alup ve içinde olanları bi’l-cümle katl eyledi ki Tatarlar idi. Kaçan ki hân bu vâk‘adan haberdâr oldı, kemâl-i gazabından hemân ol gün bir serdâr ve bî-nihâye asker ta‘yîn idüp ve kavî toplar virüp irsâl eyledi. Vaktâ ki serdâr ol memleket hudûdına irişdi, topları san‘at ile [4228] hammâllara tahmîl idüp ol azamet dağları aşırdı. Kaçan ki şehir bu topları gördiler, ta‘accüb idüp havfa düşdiler. Zîrâ yolları gāyet sarp olup top geçmesi

[4225] çokdan gāibâne derûnumda muhabbetin câygîr H (270ᵇ) : - İ

[4226] ey fürûmâye-i nâdân ve ahmak! Senin pâdişâhlar mâlik olmaduğı mertebe mâl kuvvetin olup bundan böyle yüz yıl ömrün olup ta‘âm yerine altun ekl itsen döğünmeyüp cemî‘-i halk indinde izzetin ve pâdişâhlar katında hürmetin olup memâlik-i Çin’de bu kadar fitne ve ihtilâl ve mahlûk vâle vü hayrân olup sen zevk u safâ ile râhat-nişîn ve mâl u ni‘ama müstağrak iken küfrân-ı ni‘met olup sevdâ-yı hâm ile bir tarafdan sen dahi fitne-engîz olup saltanat sevdâsına düşmek ne haddindür?” diyü azîm itâbdan sonra ol sâ‘at vaz‘-ı zindân ve bend ü zencîr ile H (270ᵇ) : - İ

[4227] bî‘at idüp kendülerine H (270ᵇ) : - İ

[4228] san‘at ile (270ᵇ) : - İ

muhâl add olunup akl ihâta **[271a]** itmezdi. Ve'l-hâsıl ol toplar kuvvetiyle kal'anın burûc-ı bârûlarını yıkup ve yürüyüş idüp şol mertebe urdular ki üç yüz bin âdemden ziyâde katl olundı. Ve pâdişâh olan Lunk Leyos dahi ol cenkde nâbûd olup ve ol kadar ganîmet emvâl ü erzâk ve emtâ'[4229] ve cevâhir aldılar ki vasf u beyân eylemek kâbil ve imkân değildür. Ve ba'dehû bu şehri yakup ve yıkup berbâd eylediler. Ve bu şehri yıkdıkdan sonra cümle bu memleketi zabt eylediler. Ve bu esnâlarda çok şeyler vâki' olmışdur ki cümlesi takrîr olunsa gāyet tavîl olmağın ihtisâren zikr olundı[4230].

Da'vet-i asker be-cânib-i hân: Ve bundan sonra hân, askeri Pekin memleketine da'vet idüp getürdi. Zîrâ Tatar beyninde âdet budur ki kaçan bir asker düşmen ile bir def'a cenk eyleye, elbette anı götürüp evlerinde iskân ve râhat iderler ve birbirlerine âhar asker ta'yîn idüp anları dinlendirürler. Ve bunların bu âdetlerinde birkaç fâide vardur dirler. Biri bu ki askerin gelüp ve gitmesinden ol vilâyet halkının tabî'atlerine havf ve dehşet düşer. Ve sâniyen bir asker ki mâl-ı ganâim ile gele, sâir asker anı gördükde cenge harîs olurlar ki "Kâşki biz dahi ol cenkde ma'an bulunup böyle mâl-ı ganîmete nâil olaydık" diyü cenge ve sefere harîs olurlar. Ve ol menâfi'ler husûli içün askerlerini râhatlandırurlar. Ve'l-hâsıl Umihân bi'l-cümle iklîm-i Çin'i kabza-i tasarrufa getürüp zabt eyledikde büyük ve mergūb olan menâsıbın kendü tarafından **[İ, II, 277b]** mu'temedün aleyh Tatara virüp ve kücük mansıbları Çinîlere virdi ki tarafeynden bir kīl u kāl olmaya. Ve fi'l-hakīka bir müddet bunun üzerine mürûr idüp ve fitneler yasılup ve herkes kendü hâli üzre meşgūl olup re'âyâ vü berâyâ dahi râhat oldılar.

İsyân-ı paşa-yı memleket-i Kiyansi be-nâm-ı Kin: Bu paşa[4231] eğerçi Tatar idi velâkin bu Leya Utonk memleketinde doğup büyümiş idi ve bu sebebden kücükden beri Çinîlerin âyîn ü erkânlarına mu'tâd olmağla muhabbetleri dahi tabî'atinde yer eyleyüp taraflarını elden komayup himâye iderdi. Nâgâh birgün hân tarafından Leya Utonk'a bir kapucı başı geldi ki bu memleketi yoklayup eyüsini ve kemini bilüp hâna i'lâm eyleye. Zîrâ anda âdet budur ki be-her sene memleketde zulmet ve iyilikden ve fenâlıkdan ve ucuzlukdan ve kahtdan ve îrâd ve masrafdan ve hattâ ne kadar âdem ölmiş ise ve ne kadar doğmış ise tecessüs idüp ve defterlerini getürüp ve ana göre her umûrun tedârükini görüp nizâm vireler[4232]. Ve bu mu'tâd üzre bu kapucı başıyı bu memlekete irsâl itdiler ki teftîş ü tefahhus ideler ammâ mezbûr gāyet tama'kâr ve bî-rahm olup ve bu bahâne ile çok mâl almağa ol vilâyetin paşası olan Kin bunun itdüği evzâ'ından ve

[4229] emtâ' İ (277[a]) : - H
[4230] ihtisâren zikr olundı H (271[a]) : biz icmâlen zikr eyledik İ (277[a])
[4231] paşa H (271[a]) : Kin İ (277[b])
[4232] tedârükini görüp nizâm vireler H (271[a]) : tedârükini göreler İ (277 [b])

zulmetden bî-huzûr olup ve Çinîlere yüreği acıyup ekser-i ahvâlde kapucı başı men‘ semtinde olduğından kapucı başı buna kemâl mertebe kîn bağlayup muğber olmış idi ammâ bildirmezdi. İttifâk bir gün paşa, kapucıbaşıya ziyâfet idüp ve ol gün paşa dahi Çinîler âyîni üzre libâs giymiş idi. Ve ol libâs ise[4233] hân tarafından yasak olmış idi. Meclisde oturup îş u nûş iderken münâsebetle paşa, kapucıbaşıya didi ki “Bu Çin libâsı dahi hoş libâs olup hân efendimiz hazretleri bunı yasak itmek ma‘kūl değil idi” didikde kapucıbaşı dahi fursat bulup “Ey paşa! Ma‘lûm oldı ki sen henüz Çin âyîn [ü] erkânından fârig olmamışsın” diyüp ve mâbeynlerinde niçe münâkaşa olup derûnlarında mestûr olan husûmetler zâhir oldı. Ve meclis tamâm oldukda birbirlerinden bî-huzûrluk ile ayrılup ve kapucı başı konağına geldikde hâna bir mektûb yazup i‘lâm eyledi ki “Ey hân! Ma‘lûmun ola ki Kin Paşa baş kaldırup ve sana âsî olup ve Çin libâsı giyüp ve halkı dahi idlâl etmededür ki yakın zamânda bunda bir fitne zâhir olur. Bâkīsin hân a‘lemdür” diyüp nâmesi mührleyüp bir ulak ile hâna irsâl eyledi. Ve meğer kapucı başının kâtibinin paşa ile dostluğı var idi. Mektûbda her ne ki yazılmış ise gelüp paşaya nakl eyledi. Çünki paşa bu sırra vâkıf oldı, hemân ale’l-fevr ulağın ardınca âdem gönderüp getürtdi. Ve kapucı başıyı dahi getürdüp ve ol **[271b]** mektûbını yüzüne okuyup eyitdi: “Bre haramzâde! Leya Utonk memleketi re‘âyâsını berbâd idüp bu kadar mâl aldın, doymadın! Şimdi benim başım dahi yemek istersin. Çünki sen bu memlekete geldin, gayri bu diyârın lezzeti ve râhatı gitdi. Ve benim dahi işim bitti. Hân ölmez ise Yunk Leyo pâdişâhına tâbi‘ olup ana hizmet iderim. Bâri senin vücûd-ı habâset-âlûdunı dünyâdan götüreyim ve şerr ü fesâdını halkın üzerinden gidereyim” diyüp ve emr idüp boynunı urdılar. Vilâyet halkının cânı acımış **[İ, II, 278a]** idi. Cümlesi paşaya tâbi‘ olup ve hâna âsî olup vilâyeti zabt itdiler. Fakad Kanku şehri kaldı ki zabt idemediler. Zîrâ ol şehirde bir paşa var idi ki gāyet âkil ve müdebbir olup hân tarafından hâkim idi. Ve hem ol şehrin[4234] kal‘ası gayet mu‘azzam ve metîn ve müstahkem idi. Ve içinde dahi gāyet çok asker olmağla bunı alamayup ve sâirlerini bi’l-cümle zabt idüp îş u nûşa meşgūl oldılar.

İsyân-ı Leyho[4235] Paşa: Ve bu esnâda hân tarafından vâli-i Kunk Tunk Leyho[4236] Paşa dahi hâna isyân idüp ve semtinde olan birkaç şehirleri zabt eyleyüp ve bu dahi Yunk Leyo pâdişâhına tâbi‘ oldı. Ve kasd eyledi ki cümle Tatarı işbu Kunk Tunk memleketinden ihrâc eyleye. Ammâ te’emmül ve tefekkür eyledi ki “Tatarı bu

[4233] ve ol libâs ise H (271[a]) : - İ
[4234] ol şehrin İ (278[a]) : - H
[4235] Leyho H (271[b]) : Lenco İ (278[a])
[4236] Leyho H (271[b]) : Lenco İ (278[a])

vilâyetden def‘ eylemek mümkin olmaz illâ Kanko şehrini ibtidâ almayınca olmaz” diyüp zîrâ bu şehir dört memleketin miftâhı hükminde idi. Şöyle ki hem bu şehirde gāyet çok zahîre olur ve etrâf u eknâfa zahîre bu şehirden giderdi. Çün Leyho[4237] bu şehrin üzerine varmak tedbîr ve tedârükine mübâşeret ve meşgūl oldı;

Tedbîr-i vâli-i şehr: İşbu Kanko şehrinde hân tarafından vâli olan vezîr-i kârger[4238] istimâ‘ eyledi ki Leyh[4239] o dahi hâna âsi olup işbu şehrin muhâsarası tedârükindedür, hemân ol sâ‘at biraz hediyye düzüp ve bir nâme yazup Leyho’ya irsâl eyledi.

Mazmûn-ı nâme bu idi ki “Ey benim karındaşım Leyho[4240], bundan akdem istimâ‘ itdim ki Kin, hâna âsî olmış ammâ aslâ anın isyânı cihetinden kalbime bir zerre havf ve elem vâki‘ olmadı. Zîrâ anın mikdârı ve ayârı ma‘lûmdur. Ve lâkin cenâbınızın tulû‘ u hurûcından vücûdum lerzân olup boğazımdan nân değil, âb dahi hezâr zahmet ile geçer oldı. İmdi bu hâlet bize tenbîh ü beşâretdür ki cenâb-ı sa‘âdetinize mu‘âvenet idüp hizmetinizde olayız. Ve evvel dahi ma‘lûmumdur ki beynimizde cümleden müdebbir ve şecî‘ ve bahâdur olup ve her ne murâd ider isen elinden gelüp uğrun açık ve kılıcın[4241] önine kimse pâydâr olmayacakdur. Evvel âhir bu ma‘lûmumdur ki ba‘de’l-yevm sen hânı zor-ı bâzû ve darb-ı dest ile tahtından ayırup ve cemî‘an bu memâliki taht-ı teshîre getürmek mukarrardur. İmdi bize dahi lâyık olan budur ki bilâ-ta‘b ve bî-minnet hizmetinizde bulunmak enfa‘dur. Ve bu dahi ma‘lûmunuzdur ki bu Kanko şehri gāyet mu‘azzam ve metîn ve müstahkem ve askeri ve tedârüki ve zahîresi çok şehir olup ve dört memleketin dahi miftâhıdur. Ve bir kimse bu şehre mâlik oldukdan sonra sâirlerine dahi mâlik olmak emr-i esheldür. Hemân hân tarafından istimâ‘ olup asker gelmezden mukaddem ale’l-acele asker gele. Gelmeğe sa‘y idesiz ve zahîre husûsına dahi elem çekmeyesiz ki ma‘-ziyâdet hâzır ve âmâde olunmışdur. Ve bu tarafa geldüğinizde ben kapuları açarım. Hemân asker gele girüp şehri zabt eyleye. Ve lâkin şehir halkını bir rencîde ve yağmadan askeri men‘ eyle ki cenâbınıza meyl ü muhabbet idüp ve sâir işiden şehirler dahi âsân vechle teslîm itmelerine vesîle olur[4242]. Ve bundan böyle dahi cân ve baş ile hizmetinizde bulunmağı cânıma minnet ve sermâye-i sa‘âdet[4243] bilürüm. Ve lâkin cenâbınızdan dahi me’mûl ve mercûdur ki üzerimizden nazarınızı dirîğ

[4237] Leyho H (271^{b}) : Lenco İ (278^{a})
[4238] kârger H (271^{b}) : kârvân İ (278^{a})
[4239] Leyho H (271^{b}) : Lenco İ (278^{a})
[4240] Leyho H (271^{b}) : Lenco İ (278^{a})
[4241] kılıcın H (271^{b}) : - İ
[4242] ve lâkin şehir halkını bir rencîde ve yağmadan askeri men‘ eyle ki cenâbınıza meyl ü muhabbet idüp ve sâir işiden şehirler dahi âsân vechle teslîm itmelerine vesîle olur H (271^{b}) : - İ
[4243] ve sermâye-i sa‘âdet H (271^{b}) : - İ

itmeyüp hizmetinizi zâyi‘ itmeyesiz” diyü sözi hatm eylemiş. Kaçan ki ol ahmak nâme okunup bu mülâyim sözleri ve müdâheneleri işitdi, safâsından cânı çıkayazup ve kemâl-i sürûrından derisine sığmaz oldı. Hemân **[İ, II, 278b]** ol gün buyurup asker ile at arkasına gelüp serî‘an şehre azîmet eyledi.

Tedbîr-i vezîr-i şehr[4244]: Ve ol şehirde olan vezîr-i müdebbir Leyho[4245]’ya mektûbı irsâl itdikden sonra askerini iki kısm idüp bir bölüğini şehrin taşrasında pusuya koyup ve bir bölüğini şehrin içinde hâzır eyledi. Ve tenbîh eyledi ki “Kaçan şehir içinde biz cenge başlayup top u tüfenk ve hây ve hûy sadâsını işidirsiz, pusudan çıkup taşrada olan askerine emân virmeyüp kılıc urun” didi. Ve içerüde olan askere dahi tenbîh eyledi ki düşmen askerinin yarusı içerü girdikde **[272a]** hemân kapuları kapayup kılıc urun” didi. Ve bu vech üzre askerini hâzır ve âmâde eyledi. Ve ol ebleh bu hîlelerden gāfil olup ve şehre karîb geldikde ol vezîr birkaç karşucılar gönderüp ve kendüsi dahi kapudan taşra istikbâle çıkup ve önüne düşüp sarâya getürdi. Ve asker dahi gürûh-â-gürûh nısfından ziyâde şehre girdiklerinde kapuları kapayup ve işâret topı atıldıkda taraf taraf ef‘îler gibi kılıclar kınlarından çıkup Allâhu ekber, ol içeri giren ve taşra kalan askere bir mertebe kılcı çaldılar ki içerüde ve taşrada bir ferde emân virmeyüp cümlesini[4246] katl-i âmm itdiler. Ve bu cenk esnâsında Nankink paşası dahi ol bir isyân iden Kin üzerine gitmiş idi, mâbeynlerinde birkaç mesâff-ı cenk-i azîm ve kıtâlden sonra âkıbet Kin gālib olup ve Nankink askerini bozup ve çoğunı kırup ve paşasını dahi tutup katl eyledi. Ve ba‘dehû Nankink memleketine gelüp zor-ı bâzû ile ol memleketi zabt eylemiş idi. Ve işitdi ki Kanko paşası hîle ile Leyho[4247]’yı da‘vet idüp kendüni ve cümle askerini katl eylemiş, pes bu hîle kemâl mertebe gücine gelüp didi ki “İbtidâ varup ol şehri alayım ve Leyho’ya itdüği hîlenin cezâsını vireyim ve mâdâm ki ol şehir bizim elimize girmez, her ne tutarsak râst gelmez” diyü hemân Nankink üzrerinden kalkup azm-i râh itdiler ve gelüp şehre irdiler. Ve şehir halkı bu hâli görüp kapulara muhkem bend eyleyüp cenge hâzır oldılar. Ve Kin dahi üç kerre yüz bin asker ile kal‘ayı pîç-â-pîç kuşadup muhâsara itdiler. Ve biraz eyyâm cenk eyleyüp lâkin kal‘a gāyet metîn ve müstahkem[4248] ve asker ve zahîre ve sâir mühimmâtı mükemmel ve firâvân olmağla kal‘aya bir zafer mümkin olmayup ve bir gün Kin’e haber virdiler. İş müşkil olup belâ deryâsı başdan aşup âlem fenâya varup ve hâlâ hân beş kerre yüz bin

[4244] tedbîr-i vezîr-i şehir H (271^{b}) : - İ
[4245] Leyho H (271^{b}) : Lenco İ (278^{b})
[4246] cümlesini İ (278^{b}) : - H
[4247] Leyho H (272^{a}) : Lenco İ (278^{b})
[4248] ve müstahkem H (272^{b}) : - İ

asker ile seyl-i azîm gibi akup ve bâd-ı sarsar[4249] gibi tozup küllî yürür ve akabince gelenlerin dahi mâr u mûr gibi hisâbı yokdur ve kendüni birkaç gün içinde bunda bilmesiz didiler. Ve Kin bu haberleri işitdikde cân başına sıçrayup ve kendünün asker başlarını ve söz sâhiblerini cem‘ idüp “Buna çâre nedür ve ne itmek gerekdür?” diyü müşâvere itdiler. Ve her biri bir söz söyleyüp ve âkıbet sözi bunda karâr virdiler ki “Bu üzerimize hân ile gelen asker mesâfe-i ba‘îdeden sür‘atle gelüp ve kesretlerinden nâşî gurûr ile geliyorurlar ve bizim anlara karşu varacağımızdan dahi gāfillerdür. İmdi hân bu tarafa gelmezden mukaddem karşu varup uruşalım. Eğer anları bozmak vâki‘[4250] **[İ, II, 279a]** olur ise bi’l-cümle iklîm-i Çin bi-lâ-cenk ve bi-lâ-cidâl bize tâbi‘ olmaları muhakkakdur” diyüp karşu varmağı kavl ü karâr virdiler. Umihân gāyet âkıl ve müdebbir âdem olmağla her memleketde câsûsları olup ve be-her rûz hayr u şerr haberler gelürdi. Ve bunların bu meşveretlerinden dahi haberdâr olmağla gāyet ihtiyât üzre gelüp ve her konduğı yerde sanki cenge hâzır ve müterakkıblar idi ve yakın geldikde hod konakları kasr idüp askeri ve atlarını râhatlandırmış idi. Çünki bir-iki konak kaldı, Kin askeri içinde şöyle söylenmeğe başladı ki “Hân bizden korkup bir Tatar konağını üç-dört idüp üzerimize gelmeğe havf ideyorur. İmdi hemân ılgar ile üzerine varup uruşalım” diyü kalkup hân üzerine azîmet eylediler. Vaktâ ki ılgar ile yaklaşdılar ve yakın bildiler ki kendülerinin tasavvurları ve haber aldıkları gibi değildür, şol mertebe asker cem‘ olmış ki hisâbı olmayup kendüler anların yanında deryâdan bir halîc değil ve geldiklerine nâdim olup ve hemân girü dönüp ve hattâ şitâb-ı tâm ile kaçup Nankink kal‘asınıa girüp oturdılar. Pes Tatar haber aldı ki Kin, Nankink kal‘asına kapanmış der-akab gelüp pîç-â-pîç kal‘ayı muhâsara idüp ve bi-lâ cenk ü cidâl oturup etrâf u eknâfın nizâm ve ahvâllerine meşgūl oldı. Ve ol kadar bekledi ki kal‘ada ta‘âm ve şarâba müzâyaka tārî olup ve hattâ ol mertebeye vardı ki âdem âdemi yemeğe kasd eyledi. Ve âkıbet cümle asker ve şehir halkı Kin yanına cem‘ olup didiler ki “Bâri bu kal‘ada aç ve susuz ölmekden taşra çıkup yâ alalım veyâ virelim veyâ bir kûşeden yol bulup başımızı selâmete çıkaralım” didiler. Ve ale’s-sabâh cümle atlanup ve kal‘a kapularını açup hân askeri üzerine bir uğurdan hamle vü hücûm **[272b]** eylediler. Lâkin deryâya düşmüş katre gibi bir anda cümlesi mahv-i vücûd eyleyüp nâ-bûd [ve] nâ-peydâ oldılar. Ve Kin dahi libâs-ı Tatar ile hezâr hîle ve sa‘y ile ve hemân birkaç âdem gücle halâs oldılar ve dağlara firâr eylediler. Ve bu vaktin târîhi mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmın bin altı yüz kırk dokuz sene mürûrında olup ve bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın

[4249] sarsar H (272[a]) : akīm İ (278[b])
[4250] vâki‘ H (272[a]) : müyesser İ (278[b])

işbu bin yüz kırk dört senesine gelince seksen iki sene mürûr itmiş olur. Ve bundan sonra hân yine girü mekânına avdet idüp ve cümle memleket düşmenden emîn olmağla îş u nûş ve zevk u safâya meşgūl oldılar.

Ahvâl-ı murâd-ı hân: Ve bundan sonra hân evlenmek murâd eyleyüp Mağrib Tatar hânına Tayno Tatarları hânıdur, bunun kızını almak murâd eyledi. Ve bundan murâdı ve mülâhazası bu idi ki "Eğer bu hânın kızını alırsam birbirlerimize arka yardım olup bir vechle düşmenden bâkimiz olmazdı" diyü bu Tayno Tatarı hânının akreb-i akrabâsından bir hân var idi, ana âdem gönderüp yanına getürdi ve derûnunda olan murâdını arz eyledikde hazz idüp didi ki "Pek makbûl! Be-ser [ü] çeşm! Varup babasından ol kızı sana alıvireyim" didi. Ve Umihân dahi azîm hediyye ve pîşkeş düzüp ve ol hânın dahi cemî'-i levâzımını görüp ve kendüye dahi çok ikrâm idüp ve elçilik ile Tayno hânına irsâl eyledi. Ve bu elçi dahi Payonk hânı idi ki **[İ, II, 279b]** bu memleketin pâyitahtı olan baş şehrine Taytonk dirlerdi ki bu şehir Şansi memleketinin şimâl cânibinde yol üzerinde vâki' olmışdur ki ol memleketin miftâhıdur ve Mağrib Tatarlarının taraflarına dîvâr gibidür. Ve bu kal'a ol semtde olan kal'aların cümlesinden metîn ve müstahkem ve mu'azzamdur. Ve bu semtde olan kal'alarda vâfir asker var idi ki bu memleketi Mağrib Tatarlarından hıfz içün beklerler idi. Zîrâ verâ-i dîvârda olan sahrâlar cümle Tatarlar ile mâl-â-mâl memlûdur. Ve bu semtde olan kızlar ve avretler bir mertebe güzel ve sâhibetü'l-cemâl olurlar ki rûy-i arzda bir milletde ve bir kavimde misilleri ve nazîrleri olmaz. Ve'l-hâsıl elçi olan hân geçerken kendü memleketi olan Taytonk kal'asında birkaç gün ârâm idüp otururken nâgâh bir gün Tatarlar bir gelin getürürler. Ol gelini huzûrına getürdüp gāyetü'l-gāye güzel olmağla alıkoyup virmedi[4251]. Meğer bu kız bir beğin kızı imiş. Ol kızın akrabâları gelüp ol elçi, hâna yalvardı ki kızı vire. Kız gāyet güzel olmağla elçi, kızı virmedi. Sözlerin geçmeyince varup ol yerin serdârına söylediler. Serdâr dahi âdem gönderüp "Size bu misillü iş lâyık değildür. Kızı viresiz!" didi[4252]. Yine virmedikde ol serdâr olan Kango kendüsi vardı ki ricâ eyleye. Serdârı buluşmağa bile komadıklarında gazaba gelüp ve gelüp askerleri cem' eyleyüp ve Tatarı basup ve cümlesini katl eyleyüp elçi kaçup kendü kal'asına bin belâ ile girdi. Ve Kango dahi "هرچه باد آباد[4253]" diyü ardınca gelüp ve kal'ayı alup elçi, hânı dahi katl idüp kal'aya bir bayrak diküp didi ki "Ben şimden sonra Çin pâdişâhına

[4251] ol gelini huzûrına getürdüp gāyetü'l-gāye güzel olmağla alıkoyup virmedi H (272ᵇ) : ol gelini darb ile alup ilçiye getürdiler İ (279ᵇ)

[4252] âdem gönderüp "Size bu misillü iş lâyık değildür. Kızı viresiz!" didi H (272ᵇ) : serdâr âdem gönderdi İ (279ᵇ)

[4253] Ne olursa olsun!

döndüm. Ve bu kal‘a Çin pâdişâhının kal‘asıdur” diyü nidâ itdirdikde ol semte kaçan Çin tāifesi bu sözi işitdi ki cümlesi yanına gelüp ve Mağrib Tatarlarından dahi yanına çok Tatar gelmekle başına çok âdem cem‘ oldı. Ve bu haber hâna vâsıl oldukda Maşrık Tatarlarından vâfir asker cem‘ idüp Kango üzerine gönderdi. Ve Kango dahi işitdi ki üzerine asker geliyorur, didi ki “Bunlar ile asker ile cem‘ olup cenk itmek müşkil. Bir hîle itmek gerekdür” diyü vâfir arabalar peydâ idüp ve ol arabalara toplar koyup ve üzerlerini örtdürüp dir ki “Kaçan Tatar askeri gelür. Bu arabaları zahîre ve eşyâ kıyâs iderler. Siz arabaların ardında hâzır olun!” diyü vâfir tüfenk-endâz ve tîr-endâz asker arabaları ardına pusuya[4254] kodı. Vaktâ kim Tatar askeri gelüp mukābil oldılar, biraz cenk idüp ve ba‘dehû kaçmak gösterdiklerinde Tatarlar dahi düşmeni bozduk. Arabalarını yağma idelim!” diyü birbirlerini çiğneyerek arabalar üzerine hücûm idüp ve çoğu dahi atından aşağı inmiş idi ki araba üzerlerine çıkup şey alalar. Bu minvâl üzre arabalara yakın geldiklerinde arabalar içinde olan toplara ve saçmalara[4255] âteş idüp ve tüfenk-endâz ve tîr-endâzlar dahi kurşun ve ok serpüp **[273a]** çok Tatar helâk olup ve sâirleri dahi şaşup birbirlerini çiğneyerek girü döndüklerinde hemân ol mahal Kango dahi asker üzerlerine hücûm itdirüp ve çok Tatar kırup ve sâirleri dahi bozulup firâr itdiler.

Bâkī ahvâl-i Kango: Ve bu askeri bozdukdan sonra yanına çok âdem cem‘ olup şöyle ki yüz kırk bin atlu ve kırk bin yaya askeri cem‘ oldı. Ve bu haberi hân işitdikde tulû‘ından[4256] havfa düşüp ve bu katl itdüği elçi, hânın bir akrabâsı var idi ki ismine Amavinko dirlerdi, bunı **[İ, II, 280a]** anın yerine hân itmek murâd idüp lâkin kücükdür, didiler. Ve Umihân dahi “Kücük olsun kayırmaz, himâye iderim” didi. Kaçan Amavinko bu haber işitdi, Kango üzerine gitmeğe tevecccüh eyledi. Ve hân dahi sekiz serdâr ta‘yîn idüp ve bu serdârların her birinin bayrağı vardur ki birisi beyâzdur ki ol pâdişâh bayrağıdur. Ve ikinci kırmuzı ve üçünci siyâh ve dördünci sarıdur. Ve bu üç bayrak pâdişâhın vekîli ya‘ni serdârı eli altında olup ve beyâz bayrağı serdâr taşır. Ve sâir bayraklar dürlü dürlü renklerdür ki ve cümle Tatarlar bu sekiz bayrak altındadur.

El-âdet: Ve bunlarda âdet budur ki kaçan bir bayrak çıkar, ol bayrağın askeri yarım sâ‘at içinde mevcûd olmağa muhtâcdur. Ve her bayrağın bir borusı vardur, ol boru çalındıkda sadâsından bilürler ki ne asl serdârdur ve kim gider ve kim gitmez andan bilürler. Ve gitdikleri yeri dahi kimse bilmeyüp serdâr ile ancak bayrakdâr bilüp

[4254] ardına pusuya H (272^{b}) : - İ
[4255] ve saçmalara İ (289^{b}) : - H
[4256] tulû‘ından H (273^{a}) : - İ

mâ‘adâsı bilmezler. Ve bu şeyler Tatarla beyninde gāyet gizlidür. Ve bunı Çin halkı ve gayriler bilmezler. Ve dahi sefere gitdiklerinde zahîreye müte‘allik bir şey götürmeyüp yolda her ne bulurlar ise anı yiyüp ve bir şey bulmadıklarında develerini boğazlayup yerler. Ve dahi muzaffer olduklarında atlarından kan alup ve emüp anınla kanâ‘at ve gıdâ iderler. Ve orman olan yerlerde ormanı çevirüp içinde her ne gûne cânevar bulunur ise anı yirler. Ve kuş olsa dahi kesretlerinden nâşî ellerinden kurtulmaz. Zîrâ yanlarınca niçe şâhin ve ispir ve doğan ve atmaca ve tazı ve zağar bile götürmeleriyle vuhûş u tuyûrdan her ne olur ise kurtulmayup ve sularda balık ve kaplumbağa ve sâir ecnâs-ı hayvân var ise sayd idüp ekl iderler. Berr ü nehrde dahi sayd ilminde mâhirlerdür. Ve açluğa ve susuzluğa dahi üç-dört gün sabr u tahammül iderler. Ve ol ecilden yimeğe müte‘allik bir şeye zarûret çekmezler. Ve bunların çâderleri gāyet kücük ve hem hafîfdür. Ve bunların sâir nâsa muhâlif ve mugāyir ahvâlleri çokdur.

Ve’l-hâsıl gelelim sadedimize. Amavinko bu sekiz serdâr ile bir yere cem‘ oldukdan sonra kalkup Kango üzerine teveccüh itdiler. Ve yolda âheste gitmekle yanına çok asker cem‘ olup ve hem Mağrib Tatarı hânına âdem göndermiş idi ki “Kızını Umihân’a virüp ve zinhâr celâlîye imdâd virmeyesin” diyüp ve çok hediyye dahi göndermiş idi. Ve bu haberi işitdikde yanında olanlar ve Mağrib Tatarları gürûh-â-gürûh kaçmağa başladılar. Ve Kango gördi ki asker kaçmağa başladılar, kendüsi dahi Taytonk şehrine kaçup kapandı. Ve Amavinko dahi haberini aldıkda gelüp muhâsara idüp ve şehre zahîreye müte‘allik bir yerden bir şey girmesün diyü etrâfına hendek kazdırup ve bu vechle tazyîk itmekle ol celâlî müşâvere idüp bu şehirde böyle aç helâk olmakdan çıkup ve kûşe-der-kûşe olup ve yâhûd yol bulup bir tarafa çıkup gitmek gerekdür diyü kal‘adan cümle asker ile çıkup cenk iderken okla urulup helâk olmağla kal‘a halkı dahi teslîm idüp ve bundan sonra Çin kavmi ümîd kat‘ idüp Tatar ile müdârâya başlayup gûn-â-gûn ri‘âyetler ve envâ‘-i temellük ve meskenetler gösterüp za‘îf ü zebûn bi’l-cümle Tatara ser-fürû idüp mutī‘ oldılar. Ve asker dahi yerli yerine gitdiler.

Ahvâl-i Amavinko: Ve bundan sonra Amavinko Mağrib Tatarı hânının kızını Umihân’a istemek içün teveccüh idüp ve Mağrib Tatarı hâlden haberdâr oldukda vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve a‘yânını[4257] istikbâle gönderüp ta‘zîm-i tâm ve tekrîm-i itmâm ile bir mu‘azzam sarâya kondurup ve Amavinko dahi Umihân tarafından getürdüği behâ vü kıymetden bîrû[n] ve kıyâsdan efzûn envâ‘-i cevâhir ü zevâhir ve sâir pîşkeşleri arz

[4257] ve ulemâ ve a‘yânını H (273[a]) : - İ

kılup ve kızını Umihân'a taleb eyledi. Ve hân dahi murâdlarını kabûl idüp kızını virecek **[İ, II, 280b]** oldı. Ve Amavinko'ya dahi azîm iltifâtlar ve gûn-â-gûn ri'âyetler ve in'âm u ihsânlar eyledi.

Zuhûr-ı celâliyân: Ve bu esnâda istimâ' olundı ki semt-i cenûbda birkaç celâlî zuhûr itmişdür. **[273b]** Ol ecilden Şantonk memleketinde üç mîrzâ var idi ki ol memleketi muhâfaza içün ta'yîn olunmışlardı. Umihân ol mîrzâlara fermân itdi ki varup ol celâlîlerin haklarından gele. Ve bunı dahi fermân itdi ki ol semtin re'âyâsından bir kimseyi sefere götürmeyeler ve hemân kendü kabîleleriyle gideler. Zîrâ ol memleket alındıkda Çinîler gibi katl olunup ve kimi firâr idüp ve emvâl ü erzâkları nehb ü gāret olunmağla ehâlîsine tedennî vü tezellül vâki' olmış idi. Ve ekseriyyâ anların yerine Tatarlar çift sürüp zirâ'at iderlerdi. Vaktâ kim mîrzâlara fermân vâsıl oldı, ol celâlîler üzerine gitmek murâd eylediklerinde ol mîrzâların ikisi ve âdemleri ber mûceb-i fermân re'âyâsı sefere çıkmadan men' eyleyüp ve ol birisi ki ismine Kungo dinüp ol çıkmalarını murâd eyledi. Ve beynlerinde münâza'at-ı kesîre vâki' olmağla ahvâli hâna i'lâm eylediklerinde hân tekrâr fermân eyledi ki re'âyâdan bir ferdi getürmeyeler. Pes hânın fermânını Kungo'ya gösterdiklerinde yine red eyleyüp memnû' olmadı. Ve hân bu ahvâle vâkıf oldukda gazaba gelüp Nankink memleketi muhâfızı olan vezîrine hitâben fermân eyledi ki "Kungo ol tarafa vardıkda katl idesin!" didi. Vaktâ kim ol mîrzâlar Nankink memleketine vâsıl oldılar, ol vezîr bunlara ziyâfet eyledi ve azîm ri'âyet ve ihsân ve iltifât eyleyüp ve ba'dehû didi ki "Gelin sizinle gemiye girüp etrâf-ı cevânibi bir mikdâr seyr idelim" diyü gemiye bindiler. Ve bir mikdâr karadan ayrılup alarga oldukda ol vezîr, hânın fermânını eline virdikde hâl ne olduğunı bilüp şaşdı. Hemân ol sâ'at Kungo'yı sirenine salb eyledi. Çünki ol mîrzânın işi bitdi, ol vezîr kendü oğlunı ol mîrzânın yerine serdâr ta'yîn eyleyüp ve sefer tedârüklerini görivirüp celâlîler üzerine yolladı. Ve bunlar dahi Kinksi memleketini geçüp Kunk Tonk memleketine vusûl buldılar, şöyle ki Yunkleyo pâdişâhı bu memleketin baş şehri olan Kunk Konk şehrinde olurdı. Vaktâ kim bu üç mîrzâ bu memlekete dâhil oldılar, ol memleketde her ne kadar şehir var ise cümlesinin anahtarlarını getürüp serdâr olan mîrzâya teslîm eylediler. Kunk şehri tahassun idüp itā'at itmediler. Zîrâ bu şehir azîm şehir olup ve kal'ası metîn ve müstahkem ve üç tarafı deryâ olmağla dâimâ gemiler gelüp ve gidüp zahîreye ve bir şeyine zarûret ve ihtiyâcları yok idi. Ve içinde dahi bir vezîr otururdı. Ve bu mîrzâlar dahi kara tarafından muhâsara eylediler ki şimâl cânibidür ve üç def'a yürüyüş idüp içinde asker çok olmağla almak mümkin olmadı. Ve âhir-i kâr bu mîrzâlar ol kal'anın paşasına rûz-ı kasımda yigirmi gün sonra haber gönderüp ve mu'âhede idüp

didiler ki ba‘de’l-feth ol şehri yine kendüye vireler. Ve ol gün ikdâm idüp yürüyüş itdiklerinde kal‘ayı zabt eylediler. Ve bu şehir alındıkdan sonra bâkī kalan şehirlerin dahi miftâhları gelmişdür. Ve ol vaktin târîhi mîlâdın bin altı yüz elli senesinde olup ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince seksen bir sene mürûr itmiş olur. Ve ba‘dehû bu şehirden kalkup Kavkink şehri üzerine vardıklarında Kunk Leyo pâdişâhı haberdâr olup ve mukāvemet olmayacağını bilüp cümle mâl u menâlini ve ehl ü ayâlini sefînelere doldurup ve şehri bırakup Filobiya cezîresine **[İ, II, 281a]** firâr idüp ve ol mîrzâlar şehri zabt itdiler.

İsyân-ı memleket-i Kurye: Ve bu esnâda Kurye memleketi halkı isyân idüp itā‘atden hurûc itdiler. Bâ‘isi bu idi ki başlarını tıraş itmek içün hân fermân itdikde bunlar kabûl itmemişler idi. Zîrâ mukaddem bunların yerine hândan ahdnâme virilmiş idi ki âyîn-i kadîmlerine ta‘arruz olunmaya. Kaçan ki cümle memleketlere Tatar gālib olup ve bunlar mağlûb oldılar, bunlara tıraş fermân olundı. Bunlar dahi bir yere gelüp ve müşâvere idüp didiler ki “Çünki bunlar mukaddem bize virdikleri ahdnâmelerini bozdılar, bizler dahi nakz-ı ahd idüp itā‘atden hurûc idelim” diyüp ve içlerinden birini beğ idüp ana mütâba‘at itdiler. Ve ol vakitlerde hânın akrabâsı ve serdârı ve kız içün elçisi olan Amavinko Hân vefât idüp ve bir karındaşı var idi ki ismine Kunto dirlerdi, bu murâd eyledi ki yerine vekîl ola. Ammâ hân rızâ virmeyince kasd eyledi ki zor-ı bâzû ile vekîl ola. Ve halk bu hâli gördükde ayağa kalkup men‘ itdiler. Ve Kunto dahi halkın kendüye teveccühleri olmaduğını bilüp ve kendü hâlinde sâkin oldı. Ve bu vakitde **[274a]** Umihân dahi on altı yaşına girüp tamâm rüşd ü reşâdeti gelmiş idi ve bir mertebe saltanat sürüp hükm ü hükûmet itdi ki halk buna tahsîn idüp ve âferîn diyüp ve re‘âyâ vü berâyâ du‘â ve alkış iderlerdi. Ve musannif-i kitâb dir ki “İşbu mahalle gelince tahrîr itdüğimiz sergüzeşt ki Çin iklîmi ahvâlidür, kendim iklîm-i Çin’de idim ve bu ahvâlleri bi’l-cümle görüp ve müşâhede idüp ve her şeyin hakīkat ve sıhhatine vâsıl olup ve on iki seneden sonra Avrupa’da kendü diyârıma ric‘at ü avdet eyledim. Ve bundan sonra tahrîr ideceğim ahvâl kendü müşâhedem değildür. Lâkin benimle ma‘an Çin’de iki erbâb-ı ma‘ârif ve zî[4258]-refîkim dahi var idi ki anlar Çin’de kalmışlardı. Ve dört yıl meks itdikden sonra birisi gelüp benden sonra olan vekāi‘i anın takrîr ü tahrîrinden yazılmışdur.”

El-vâki‘: Ve ol refîkim tahrîrinde[4259] dir ki senden sonra Umihân evlenüp Mağrib Tatarı hânının kızını alup kırk gün kırk gice düğün idüp ve bunun düğününe şol

[4258] iki erbâb-ı ma‘ârif ve zî H (274[a]) : - İ
[4259] tahrîrinden İ (281[a]) : - H

mertebe âdem cem‘ oldı ki görenler bütün dünyânın halkı bunda gelmiş kıyâs iderlerdi. Ve bu dünyâda hünere ve ma‘rifete ve lu‘biyâta ve sâz u söze[4260] ve seyr ü temâşâya müte‘allik her ne var ise bu düğünde mevcûd olup ve herkes hünerini seyr ü temâşâ itdirüp ve ba‘de’s-sûr her birlerine şol mertebe ihsân eyledi ki cümlesini bay eyledi. Ve etrâf-ı mülûkden ve hânlardan ve vüzerâ ve sâir hükkâmdan ve hattâ Hind ve Yaban cezîresi pâdişâhlarından ol mertebe cevâhir ü zevâhir ve dîbâ vü zîbâ ve akmişe-i fâhire gelmişdür ki kalem ile tahrîr ve lisân ile takrîr mümkin değildür. Ve ol dahi gelen hânlara ve vüzerâ ve sâirlerine cevâhir ile zîb ü zînet virilmiş atlar ve sâir zî-kıymet şeyler ihsân itmişdür ki bunun dahi hisâbı yokdur. Ve bundan sonra ba‘zı Çinîler elinde bâkī kalmış şehirleri dahi bi’l-cümle kabza-i teshîre getürüp bütün iklîm-i Çin’i zabt u rabt eyleyüp aslâ bir muhâlifi kalmamış idi.

Zuhûr-ı korsan: Ve lâkin sene-i mîlâd bin altı yüz elli üçe bâliğ oldukda Fukin memleketinde bir korsan zuhûr itdi ki ismine Köysöng dinüp ol korsan azîm gemilerle ve firâvân asker ile gelüp deryâ kenârında olan şehirleri alup ve yakup ve yıkup harâb itmekle kasd eyledi. Ve ol semtde muhâfız olan Tatar askeri ol korsana haber gönderürlerdi ki “Gel taşra çık, döğüşelim!” diyüp ve ol dahi vâfir asker gönderüp her gün hırhırı cenk iderlerdi **[İ, II, 281b]** ve lâkin ol cenk arasında hâna ahvâli i‘lâm idüp imdâd istediler. Ve hân dahi haber geldüği sâ‘at azîm asker gönderdi. Ve korsanın ise bu gelicek askerden haberi yok idi. Kaçan imdâd yakın geldi, askerin çoğunı bir vâdîde[4261] pusuya koyup ve bundan sonra ol gelen Tatarın bâkīsi alay bağlayup ve korsana haber gönderdiler ki[4262] “Eğer er isen işte meydân! Gel taşra çık, bizimle dahi cenk eyle ki erlik niçedür göresin!” didiler. Ve bu haber geldikde korsan dahi askeri gözüne kesdirüp “Eğer bunları bozar isem iş kolay olur” diyü gemilerde hemân gemicileri alıkoyup ve cümle asker ile taşra çıkup mukābil olduklarında biraz cenk eyledikde Tatarlar za‘f gösterüp kaçamak itdiler[4263]. Korsan dahi bunları bozuldı kıyâsıyla ardlarına düşüp ve Tatarlar önünce kaçıvirüp ve ol vâdîde pusuya kodıkları askere geldiklerinde hemân korsan askerinin ardın alup ve bunlar dahi girü dönüp iki tarafdan ol kadar kılıc urdılar ki korsan birkaç âdem ile güc ile gemiye girüp halâs oldı. Ve korsan ahd ider ki “Bu Tatarlar bir def‘a beni esîr itdiler, kurtuldum. Ve bu def‘a dahi beni aldayup hîle ile askerimi kırdılar. Üçünci def‘a bir dahi gelüp bunlar ile cenk iderim. Eğer bana yine gālib olurlar ise başımı tıraş idüp ve Tatar libâsı giyüp tâbi‘

[4260] ve lu‘biyâta ve sâz u söze H (274[a]) : - İ
[4261] bir vâdîde H (281[b]) : - H
[4262] gönderdiler ki H (274[a]) : saldılar ki İ (281[b])
[4263] kaçamak itdiler İ (281[b]) : - H

olurum” diyü kalkup asker cem‘ine gitdi. Ve ben dahi kalkup bu tarafa azîmet idüp Çin ahvâlini bu minvâl üzre bırakdım. Ve bundan sonra ne olmışdur bir refîkimiz dahi anda kalup ol dahi geldikde vâki‘ olan ahvâller tahrîrine muntazırız ki tahrîr oluna dimiş. Ve bu haberin ve itmâm-ı ahvâlin târîhi Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin altı yüz elli dört senesinde olup bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yalnız yetmiş yedi sene mürûr itmiş olur[4264].

[274b] Târîh-i zuhûr-ı mülûk-ı Çin be-kavl-i felâsife-i Çin

Felâsife-i Çin tahrîrlerinde ol vechle tahrîr ü terkīm ve i‘tikād idüp ve cümle târîhlerinde bu vechle tahrîr ve imzâ[4265] olunmışdur ki benî-Âdem’den ibtidâ halk olan âdemin ismi Bunkom olup ma‘nâsı yine âdem dimekdür. Ve bunlar Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâmı bir yumurtadan çıkmışdur dirler. Ve ol yumurtanın kabuğı semâya gidüp ve beyâzı dahi havâya münkalib olup ve sarısı toprak olmışdur dirler. Ve bu insân ki lisân-ı Çin’de Bunkom dirler ve ol nısfu’l-leylde halk olup ve ol vakit güneş cedy burcında idi dirler. Ve bu âdem halk olmazdan mukaddem yerler ve gökler ve burûclar ve şems ve kamer ve yıldızlar mevcûd ve ba‘dehû işbu dünyâda olan cümle insân işbu Bunkom’dan hâsıl olup rûy-i arza[4266] münteşir olmışdur dirler. Ve benî-Âdem ile bütün dünyâ memlû ve ma‘mûr olup ve cümle benî-Âdem azup şerî‘at-ı Âdem ve Şiş aleyhi’s-selâm dînine muhâlif fısk u fesâda meyl itmeleriyle ba‘zı bukā‘ mahsûs olan[4267] tūfân zuhûrından sonra dahi yüz on sene mürûrında Fuhi nâm kimesne zâhir olup “Çin’de ibtidâ pâdişâh olan budur” dirler ve “Bunun babası yokdur” dirler, şöyle ki bunun zuhûrı Şansi memleketinin gölü kenârında bir avret kum içinde gezerken kavs-i kuzah şeklinde bir şey zâhir olup bu avreti ihâta itmekle ol avret hâmile kalup bu pâdişâhı ol avret doğurmuşdur dirler. Ve büyüdükde pâdişâh olup bu memleketi pâdişâh idinmişdür dirler. Ve bu pâdişâh fazîlet-i bâhire sâhibi olup ve cemî‘-i ulûm bundan münteşir olup ve hâlâ felâsife-i Çin anın ulûmundan ahz olunmışdur dirler. Ve ba‘zı Efrenc ve ba‘zı milel-i Nasârâ bu i‘tikād üzre Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâmı işbu Asya’da **[İ, II, 282a]** halk ya‘ni Çin’de halk olup ve cennetden ihrâc olundukda ibtidâ işbu Çin memleketine

[4264] târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yalnız yetmiş yedi sene mürûr itmiş olur H (274[a]) : hicret-i resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin işbu bin yüz otuz üç senesine gelince altmış yedi sene mürûr itmiş olur İ (281[b])

[4265] ve imzâ H (274[b]): - İ

[4266] hâsıl olup rûy-i arza H (274[b]) : - İ

[4267] ve benî-Âdem ile bütün dünyâ memlû ve ma‘mûr olup ve cümle benî-Âdem azup şerî‘at-ı Âdem ve Şiş aleyhi’s-selâm dînine muhâlif fısk u fesâda meyl itmeleriyle ba‘zı bukā‘ mahsûs olan H (274[b]) : - İ

hubût idüp ve ba‘dehû sâir beşer etrâf-ı cevânibe bundan münteşir olmışdur dirler. Ve Çin’in cüz’iyât ve külliyâtı işbu mahalde ihtitâm virildi[4268].

Fasl-ı der-beyân-ı saltanat ve memleket-i Yaban cezîresi

Ma‘lûm ola ki işbu Yaban adası mukaddemâ Çin’e tâbi‘ olmalarıyla ana binâen[4269] cemî‘-i tevârîhlerde Çin mülhekātından tahrîr iderler ammâ ma‘nâ böyle değildür. Gerçi bin sekiz yüz sene[4270] mukaddem Çin’e mülhak ve tâbi‘ idi ammâ ol meşhûr dîvârı yapan Şiv nâm pâdişâh-ı bâ-ihtişâm vefât itdikden sonra başka bir saltanat olmışdur ki Çin ve Hind ve cümle Tatar saltanatları bunlardan havf ve ihtirâz[4271] idüp ve ol vakitden berü pâdişâhlarına ser-fürû itmeyüp ve[4272] memleketlerine yad ayak basdırmayup ve hudûd ve sınırlarında olan pâdişâhlar bunlardan ihtirâz iderler. Ve devr-i Âdem’den beri zuhûr iden saltanatlarda böyle müddet-i medîd saltanatlarına bir tezelzül ve za‘f vâki‘ olmamış ve memleketlerine ecânibden kimse duhûl itmemiş bir devlet yokdur.

El-hudûd: Ve bu cezîrenin bahr-i şarkīde hadd-i garbîsi yüz elli derece tūlde bahr-i Çin ve hadd-i şarkīsi yüz yetmiş beş buçuk derece olup ve hadd-i cenûbîsi otuz bir derece arzda olup ve hadd-i şimâlîsi kırk derece ve on dakīka arzda olup ve bu kırk derece ve on dakīkanın mâdûnı Asu cezîresidür ki Yeni Dünyâ toprağına karîbdür.

El-mahlûk: Ve bu cezîre halkı aslında Çin iklîminden ve Tatar memleketlerinden gelmişlerdür. Zîrâ bu semtde olan boğaz şitâ eyyâmlarında şiddet-i burûdetden donar. Ol boğaz ile buz üzerinden Yaban cezîresine gelmek âsân olmağla gelüp bu cezîrede iskân idüp ma‘mûr itmişlerdür.

El-âdet: Ve bu cezîre halkı Tatar gibi başlarını tırâş iderler ve ekâbirleri enselerine bir mikdâr perçem koyup ve evsatları başlarının yarusını tırâş idüp ve nısf-ı uhrâ bâkī kalur ve edânîleri bütün tırâş iderler. Ve oğlancıklarından başlarından alınları tarafını tırâş iderler. Zîrâ birbirlerinin perçemlerine dokundurmak bunlar yanında akbah-ı kabâyihden add iderler. Ve oğlancıklarını şiddet-i şitâda âb-ı bârid içine koyup **[275a]** yıkarlar ve büyüyüp liyâkat tahsîl itdikde ânen-fe-ânen at binüp sayd u şikâra meyl itdirüp ok ve yay ve kılıc ve sâir âlât-ı harb kullanmağı ta‘lîm iderler. Ve bunlar makarrı gāyet kerîh görüp işsiz ve hüner ve ma‘rifetsiz olup ve bâ-husûs at binüp ve âlât-ı harb

[4268] ve Çin’in cüz’iyât ve külliyâtı işbu mahalde ihtitâm virildi H (274[b]) : - İ
[4269] ana binâen H (274[b]) : - İ
[4270] bin sekiz yüz sene İ (282[a]) : - H
[4271] ve ihtirâz İ (282[a]) : - H
[4272] pâdişâhlarına ser-fürû itmeyüp ve İ (282[a]) : - H

kullanmak bilmeyen âdemden nefret idüp âdem dimezler. Ve evlâdları hizmet-i kibâra ve hüner ve ma‘rifet öğrenmeğe varmasa katl iderler. Binâen aleyh ma‘rifetsiz ve hünersiz âdem yokdur. Ve halkı gāyet mülebbes ve müsellah ve tafralı hareket idüp ve muvakkar gezerler. Ve bunların Çin halkı gibi zarâfet ve nezâfet ile kemâl mertebe takayyüdleri vardur, şöyle ki evlerinde kaz ve ördek ve tavuk ve güvercin ve bunlara müşâbih hayvân telvîsi yanlarına ve evlerine uğratmayup ve nef‘ine cevâz göstermeyüp ve bu misillü hayvânlar şehirlerden ve kılâ‘ ve kasabâtdan hâric başka yerleri olup ve sahrâda ve su kenârlarında gezüp şehre ve evleri içine uğratmazlar. Ve iktizâ itdikde taşrada boğazlayup ve temizleyüp ve ba‘dehû getürürler.

Kāide ve âdâb-ı ta‘âm: Ve bunlar ta‘âm ekl itmek murâd itdiklerinde âdâb ile diz üzerine oturup ve iki çatal bir nesne ile alup ekl iderler. Ve çorba ve gayri bu misillü şeyleri kaşık ile yiyüp aslâ ta‘âma el dokundurmazlar. Ve kenârda olan ve şuhûr ve kasabâtda olup fakīrü’l-hâl olanlar balık ve sebzevât **[İ, II, 282b]** ve pirinç ve sâir hubûbât makūlesiyle geçinüp kanâ‘at iderler. Ammâ kibârları mükellefâne müte‘addid şîrîn ve sükkerî ve zerli[4273] ta‘âm ile ziyâfet iderler. Ve her ta‘âmı birer birer meydâna getürüp ekl iderler. Ve her bir ta‘âm yinüp kalkdıkda sofrası bile kalkup ve her ta‘âm içün bir sofra dahi getürürler. Ve her bir âdemin önüne ardıc ve sanevber ağacından yapılmış bir tabak ve bir kâse koyup ve ol ta‘âmdan anın içine koyup yirler. Ve ol ta‘âm dahi yendikde sofra ile anları dahi bile kaldırup sümme ve sümme birini dahi getürürler ve ta‘âmları üzerine altun bürâdesi nesr iderler. Ve dahi ta‘âmlar üzerine yer yer serv ağacı budakları ve şukûfe diküp tezyîn iderler. Ve pişmiş kaz ve ördek[4274] ve tavuk ve sâir tuyûr envâ‘ından ayaklarına ve kanatlarına ve burunlarına altun varaklar yapışdırup zîb u zînet virürler. Ve pirincden bir nev‘ arak istihrâc idüp isti‘mâl idüp ve birbirleri aşkını yâd idüp nûş itdiklerinde evzâ‘-ı garîbe ile muhabbet arz iderler. Ve müsâfirlerine gāyet ile ri‘âyet ve ikrâm iderler. Ve ıssı şerbet ile gāyet şugülleri vardur. Ve kaynamış su içine kıye didikleri haşîş ve yâhûd hıye didikleri haşîşlerin gubârlarını koyup ve ri‘âyet kasd idüp kendü elleriyle müsâfirlerine virüp içürürler. Ve bu maslahat içün her hânede bir kücük oda vardur, dâimâ bu şerbet anda kaynayup ve gelüp giden müsâfirlerine elbette bu şerbetden virürler. Ve mükellef âlât ve esbâbları ve altun ve gümüş evânîleri dahi gāyet çokdur. Ve bunlarda olan cevâhirin ise haddi ve hisâbı yokdur. Zîrâ envâ‘-i cevâhir bunun dağlarından ve sularından çıkar. Ve hattâ Portukal tāifesinin ticâretle bu cezîreye azîm tereddüd ve seferleri olup zî-kıymet envâ‘-i cevâhir

[4273] müte‘addid şîrîn ve sükkerî ve zerli H (275[a]) : - İ
[4274] ve ördek H (275[a]) : - İ

ve incü ile tebdîl-i emtâ‘ idüp azîm sûd-mend olurlar, şöyle ki Portukal tāifesinin kuvvet-i mâliyye sâhibi olmalarına bâ‘is işbu cezîreye ticâret ile gelmeleri olmışdur. Ve Portukal’dan gayri milleti vilâyetlerine komazlar.

El-lisân: Ve bunların lisânı başka bir lisân olup Çin lisânına uymaz. Zîrâ bunların harflerinde “د”, “ر” harfleri vardur ammâ Çin lisânında yokdur. Lâkin dirler ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan altı yüz sene mukadddem bu memleket ehâlîsinin dilleri ve dînleri ehl-i Çin gibi idi. Ve ba‘dehû tebdîl idüp lisân-ı âhar ve dîn-i diğer peydâ idüp ve başka âyîn ve âdet ve erkân ihdâs eylediler.

El-edyân: Ve bunların ekseriyyâsı abede-i esnâm olup ve cümleden mu‘teber ve büyük iki sanemleri vardur ki birine Umid ve birine Zaka dirler.

El-ulûm: Ve bu cezîre halkı ezkiyâdan olup şöyle ki cemî‘-i sınâyi‘-i evâniyye vü örfiyye kendülerde mevcûd olup ve Bunkom nâm şehirlerinde ruhbânlar ve Portukal lisânı öğrenürler. Ve bunların lisânında çok ihtilâf vardur. Ve bunlar beyninde bir nev‘ kalem ve bir cins lügat müsta‘meldür ki bir harf bir cümleye delâlet ider. Ve bunların kitâbları bi’l-cümle basma olup ve bunlar cemî‘ Hind ve Çin memleketlerinden gayri bilmeyüp ve görmediklerinden hemân dünyâ didikleri Hind ve Çin ve Yaban cezîresine mahsûs kıyâs iderler. Ve bu Yaban cezîresinin nihâyetinden ötesine kimse dahi muttali‘ değildür. Ve bunların isti‘mâl itdikleri harfler remziyyetedür şöyle ki eski Mısır **[275b]** harfleri gibidür. Meselâ bir nakş tahrîr idüp ve ol nakşı bir şeyden kinâye tutarlar. Meselâ bir hatt çeküp **[İ, II, 283a]** anınla feres murâd iderler. Ve bu harflerden murâd olan ma‘nâ-yı lügaviyye değildür, belki bi-hasebi’l-vaz‘ ma‘nâya delâlet ider. Ve Çin ulemâsı ve Yaban cezîresi ulemâsı beynlerinde minvâl-i muharrer üzre isti‘mâl itdikleri harfler beş bin kadar harflerdür ki her biri eşyâdan bir şeye delâlet ider ki bu harflerden bir şey hâric yokdur dirler. Muhassal bu cezîre halkı ekseriyyâ erbâb-ı ma‘ârif ve eshâb-ı seyf ve mu‘azzam ve muvakkar ve mülebbes ve gayûr tāifedür.

En-nisâ: Ve bunların avretleri dahi gāyet hasnâ ve her ma‘rifet-i nisvânda kâmil ve mâhirler olup lâkin dildâdelerine bî-rahm, vuslat bâbında gāyet hubs ve hısset ile cibillî olmalarıyla âşıklarına vuslat muhâl olmağla âteş-i aşkı ile yanup kül olmadan gayri çâresi yokdur. Ve bunların avretleri gāyet mülebbes olup ve başdan ayağa fâhir kumâşlar ile giyinüp ve örtünüp ve buğday sapından bir nev‘ pâpûş yapup giyerler ki gāyet musanna‘ ve matbû‘ şeydür. Ve bunlar gāyet sâhibetü’l-cemâl ve erbâb-ı kemâl ve mestûre ve erlerine mûnis ve muvâfık-hâl iken erleri gāyet muvakkar ve mu‘azzam olmalarıyla avretlerine bir mertebe tagallüb itmişlerdür ki hemân yanlarında câriye

mesâbesinde olup ve kadîmü'l-eyyâmdan âdetleri böyle cârî olmağla anlar dahi sabr u tahammül iderler.

Zuhûr-ı saltanat: Ve mukaddemâ bu cezîre Çin pâdişâhlarına tâbi‘ idi ve ba‘dehû Çin pâdişâhlarından Şiv nâm pâdişâh ki şecâ‘atle ma‘rûf ve bahadurlıkla ma‘rûf bir pâdişâh-ı azîmü'ş-şân ve kâmrân-ı cihân idi ki Çin'de olan ma‘rûf u meşhûr dîvârı dahi bu binâ itdirüp ve bunun emsâli ta‘accübât-ı dünyâdan olan itdüği şeyleri ve cenkleri ve feth itdüği memleketleri ve bâ-husûs Çin mâverâsında olan dokuz saltanat kavm-i Tatara itdüği hakāreti bir pâdişâh-ı cihân ve sâhib-kırân-ı devrân itmiş değildür. Ve bunun ne mertebe kuvvet-i fâhiresi olduğı ol ma‘hûd dîvârdan ma‘lûmdur ki ve hem az zamânda itmâm itmişdür. Ve bu pâdişâh, Rüstem-i dâstân'ın kızı Dili Bânû'nun zürriyetlerindendür dirler. Ve'l-hâsıl darb-ı seyf ile cümle Tatara azîm işler ve hakāretler idüp ve darben ve kahran harâca kesmişdür. Ve cümle adûlarına gālib ve Tatarların işini tamâm itdikden sonra Hindüstân'a gidüp anda dahi çok vilâyetler ve kal‘alar alup cihângîrlik itmişdür. Ve anları dahi ser-fürû idüp musâlaha olduklarından sonra cenkden ve cihânda kan dökmekden fârig olup tekā‘üd ihtiyâr itdikde bu fikre düşdi ki ömrünün imtidâdına vesîle ve çâre ola ki niçe rûzgâr mukarrar olup îş u nûş ve zevk u safâ ve lezzet-i dünyâ ve râhat ile ömr ü devlet süre. Bu fikr-i fâsid ile asrının hakîmlerini ve tabîb ve feylesoflarını bir yere cem‘ eyleyüp bunlara arz-ı mâ-fi'l-hâl ve murâdını izhâr-ı hâl eyledikde feylesofân-ı cihân ve hükemân-ı devrân bunun bu fikr-i fâsidesini anlayup ve hakîmâne cevâb virüp didiler ki "Ey pâdişâh-ı cihân ve ey sâhib-kırân-ı devrân! Bu senin murâd itdüğin sevdâ hâsıl olmaz illâ birkaç şeyin husûliyle olur, şöyle ki evvelâ bir cây-ı ferah-fezâ mekân-ı zîbâ lâzımdur ki havâsı latīf ve âbı hafîf, manzarı matbû‘ ve nazîf ve ra‘nâ ola. Ve sâniyen ol mevzi‘de tabî‘at eğlencek bir şey lâ-büddür ki anın sebebiyle tabî‘ate gam ve gasvet gelmeye." Pes pâdişâh bunların kelâm-ı hikmet-**[İ, II, 283b]**encâmlarını gûş eyledi ve didi ki "Ey kâmiller tabî‘at eğlenüp gam u gussaya yol bulmamak ne vechle olur ve tarîki nedür?" didi. Ve ol hakîmler dahi cevâb virüp didiler ki "Ey pâdişâh-ı adîmü'l-emsâl! Her şey ki rûh-ı hayvânîde nüfûzı ola, elbette ol müferrih olmak lâ-büddür. Meselâ sâz u söz ve mahbûb u mahbûbe-i dil-sûz ve îş u nûş ve tarab-efrûz ve kümât-ı lezîz ve bunlara müşâbih olan şeylerin cümlesi tabî‘ate muvâfık olup gam u gussaya yol virmezler" diyü cevâb virdiklerinde hemân ol sâ‘at Yabân cezîresine cân atdı. Zîrâ Yaban cezîresinin âb u havâsı cümleden latīf olduğı hükemâ-yı Çin u Hind mâbeynlerinde müttefekun aleyhdür. Ve âhir Yaban cezîresine irişüp Meyako şehrini ihtiyâr eyledi ki hakîmlerin kavli üzre vücûhla sâir bilâda bunun tefevvukı vardur ve ba‘dehû emr eyleyüp Çin

mahbûbelerinden üç yüz kız ve mahbûblarından üç yüz oğlan getürdüp ve kande hûb nefeslü hânende ve üstâd-ı sâzende var ise cem‘ idüp ve niçe zamân gam-ı ferdâyı ferâmûş idüp rûzgâr-ı kâr rağmına îş u işret ve zevk u safâ ile ömr sürüp ve âhir-i kâr rûzgâr yüz döndürüp pâdişâhın vücûdı maraz-ı mevtden neş’e-dâr olup çarh bir âhar yüzden dahi murâdının **[276a]** aksine devr eyleyüp geçer ve mu‘âmele eyledikde ol mahal hakîmlerini ihzâr idüp “Ey hakîmân-ı zamân! Sizler hod mukaddemâ bana ecele dermân gösterüp hâtırımı gam u gussadan mücellâ itmiş idiniz. Hâlbuki bedenime illet ve vücûdıma zahmet târî olup ve zann-ı gālib budur ki bâ‘is-i mevtim ola” didikde ol hakîmler dahi “Ey pâdişâh-ı devrân elbette âdem olan ve cümle zî-rûh olan bu vartaya uğrayup zâika-i mevtden haberdâr olsa gerekdür. Ve cemî‘-i derde devâ olur ammâ ecele ölmeden gayri ilâc yokdur” didiklerinde bildi ki derûna ölmekden gayri ilâc kalmamışdur. Rızâ virüp teslîm-i rûh eyledi. Muhassal işbu pâdişâhın fevtine gelince bu memleket Çin pâdişâhları hükminde olup ve bunun vefâtından sonra Tatarlardan Uveyne nâm pâdişâh misâl-i cerâd asker-i bî-şumâr ile Çin memleketi üzerine hücûm idüp ve darb-ı seyf ile cümle Çin memleketini zabt idüp Çin’e pâdişâh oldukdan sonra ârzûsı işbu memlekete düşüp tedârüke mübâşeret itdüğini işitdiklerinde ehâlî-i cezîre bir yere cem‘ olup müşâvere itdiler ki “Pâdişâhımız öldi ve Çin’i Uveyne pâdişâhı zabt itdi ve meyli bu tarafa gelmekdür” dirler. Bunun gibi memleketi uzamâ ecânibine ser-fürû itmek ne lâzımdur? Askerimiz çok ve hazînemiz evân ve âdemlerimiz yarar ve bahadur. İmdi olan budur ki şimden girü mâbeynimizden birini ihtiyâr idüp ve tâc u tahta lâyık görüp pâdişâh idelim ve ez-dil-i cân mütâbe‘at idüp ve her husûsına mu‘âvenet idelim ve memleketimizi hıfz u hırâset idüp ve âhara boyun eğmeyüp ve zebûn olmayalım” diyüp ve tamâm sözi bir yere koyup ve içlerinden birini pâdişâh itdiler. Ve ol zamândan beri Çin’e ve Tatara boyun eğmeyüp müstakil bir saltanat-ı kübrâ olmışlardur ki iki bin seneye karîbdür ki ânen-fe-ânen kuvvet bulup ve memleketlerine yâd ayak basdırmayup gâh [u] bî-gâh Çin memleketi üzerine ehâlî-i Çin ile gûn-â-gûn cenk ve gâh Tatar memleketi üzerine mânend-i seyl **[İ, II, 284a]** ü yel ile cûş u hurûş idüp yağma ve gārete âheng ile ile’l-ân “سل سیف منم دیکر نیست[4275]” dimeden hâlî değillerdür, şöyle ki devr-i âdemden beri vâki‘ olan saltanatlarda iki bin seneye karîb memleketlerine âhar milletden ve diğer saltanatdan dahl ü ta‘arruz olunmayup memleket ve saltanatlarına bir za‘f ve tezelzül vâki‘ olmamış işbu Yaban cezîresi saltanatından gayri yokdur.

[4275] Kılıç çeken benim, diğerleri hiçtir.

Et-tabâyi‘: Ve bu Yaban cezîresine tâbi‘ bî-nihâye adalar vardur ki ekserinin ahvâli mechûldür lâkin etrâf yakınlarında olan ma‘rûf ve meşhûrlarından birkaçını zikr idelim. Evvelâ birine Asu cezîresi dirler ki Yeni Dünyâ toprağına karîbdür. Ve buna karîb bir cezîre dahi vardur ki[4276] ismine Bungo dirler ve yâhûd Çeyko dahi dirler. Ve yine buna karîb bir cezîre dahi vardur ki ismine Tunsa dirler. Ve birine dahi Fodine dinüp bunun baş şehrine Sando dirler. Gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehir olup ve bundan gümüş ma‘deni çokdur. Ve birine dahi Tundo Şima dirler. Ve birine dahi Ekuy dinüp ve birine dahi Tekuk Şima dirler. Ve birine dahi Ferendo dinüp ve birine dahi Berav dirler. Ve birine dahi Goto dirler ki bu cezîrede kelbe müşâbih bir cânevar vardur ki bir mertebe hadden meyl-i tabî‘i ile deryâya pertâb idüp ve deryânın dibine gidüp kılıc balığı gibi bir balık tutup ve ba‘dehû taşra çıkarup ekl ider. Ve birine dahi Makşima dinüp ve birine dahi Kavsikva dirler. Ve birine dahi Kalora dinüp ve birine dahi Salova dirler. Ve bunlar cümlesi ma‘mûr ve büyük cezîreler olup ve hâkimleri Yaban cezîresi tarafından nasb olunur. Ve bunlardan mâ‘adâ çok cezîreler dahi vardur ki Yaban cezîresine tâbi‘lerdür ammâ hâkimleri kendü taraflarından olup ve niçe cezîreler dahi vardur ki gāyet ba‘îd ve yollarında niçe mâni‘ ve mahzûr olmağla başlu başlarına hükûmet idüp ahvâllerine kimsenin gereği gibi ıttılâ‘ hâsıl itdüği yokdur. Ve’l-hâsıl işbu Yaban cezîresinin bir tarafı Yeni Dünyâ hudûdına ve bir tarafı sedd-i Ye’cûc’e ve bir tarafı Çin’e ve bir tarafı Hindu deryâsına müntehî olup ve bunun dağlarında ve sularında ve deryâlarında envâ‘-i cevâhir ve altun ve altun kumı gāyet çokdur.

Et-taksîm: Ve bu Yaban cezîresi ve zikr itdüğimiz ma‘-tevâbi‘hâ otuz sekiz büyük hükûmetdür. Ve bu cezîre pâyitahtı olan baş şehrinin ismine Meyako dirler. Gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir şehir olup sûrunun devri yigirmi bir mîl olup ve varoşıyla ma‘an otuz mîl çevirir. Ve Tendu Şima cezîresinde beş hükûmet olup ve baş şehrine Banancava dirler. Bu dahi mu‘azzam şehirdür ki devri **[276b]** on beş mîldür. Ve Ukoy cezîresinin dört hükûmeti olup baş şehrine Sanokoy dirler. Ve bu dahi mu‘azzam şehir olup devri on iki mîldür. Ve bu cezâyirin ahvâlleri gāyet tavîldür, biz ihtisâr eyledik[4277].

Evsâf[4278]-ı müdebbir-i saltanat: Ve bu Yaban cezîresi saltanatı üç kimseye mevkūf olup tahtgâh-ı memleket olan Meyako şehrinde otururlar. Ve cümle tedbîr ve

[4276] vardur ki İ (284[a]) : - H
[4277] ve bu cezâyirin ahvâlleri gāyet tavîldür, biz ihtisâr eyledik H (276[b]) : - İ
[4278] evsâf H (276[b]) : - İ

umûr anların elindedür. Ve bunların başına zazo dirler ki umûr-ı dîne musallatdur ve bundan aşağı iki kimse dahi vardur ki birine Toni ve birine Bubluki dirler. Bunlar sâir dîn üzerine müvekkeldürler. Ve bunlar azl u nasb olunurlar. Zazonun âyîn ve ahvâli budur ki toprakdan yapılmış evânî isti‘mâl idüp ve her ay hilâlden bedre oruç tutar. Ve ol zamân beyâzlar giyüp ve avreti yanına varmaz ve ba‘de’l-bedr kırmuzılar giyüp ve îş u nûş idüp ve şikâra gidüp ve sayd dahi ider. Ve buna çıplak ayak ile toprağa basmak cürm-i azîmdür. Ve bunun içün ma‘zûl iderler. Ve bunun hâssī vergileri **[İ, II, 284b]** yokdur, sûretâ[4279] terk-i dünyâ ola ammâ anın masrafı gāyet çokdur. Lâkin Yaban cezîresi beğleri bunun cümle harac ve levâzımını görüp ve her ne murâd ider ise virürler ve gicelerde kendi vücûdunı muhâfaza içün bir saneme ısmarlamadıkça yatmaz. Ve her sene gün başına bir sanemi vardur ki ale’t-tevâlî devr ider. Ve ikinciye vevav dirler. Halkın menâsıb ve merâtibini ve pâyelerini görür. Azl ve nasb buna müfevvazdur. Ve Yaban cezîresi saltanatında olan ricâlin istihkāklarına göre pâyelerini ve rütbelerini ta‘yîn idüp ve ellerine bir alâmet virür ki ve ol alâmeti mühr yerine isti‘mâl iderler. Ve herkesin pâye ve rütbesi ol alâmetden ma‘lûm olur. Ve cümle beğlerin elçileri dahi bunun yanında oturup ve buna azîm hediyye ve pîşkeş gelür. Üçünci[ye] bakama dirler, sefer ü hazer ve cenk ü cidâl ve sulh u salâh umûrlarına mükellefdür. Cümle civârında olan beğler buna mutī‘ ve münkādlardur.

Aded-i ümerâ-yı kibâr: Ve bu Yaban cezîresi tamâm on dört beğlik ya‘ni büyük hükûmetdür ki her birlerinde niçe nâhiyeler ve sancaklar ve büyük hükûmetler vardur. Ve bu on dört beğlerin her birleri müstakil memleket ve hükûmet[4280] ve sikke ve asker sâhibleridürler. Tatar beyninde hân ve Frenk beyninde elektör ve duka ta‘bîr olunan kırallar rütbesidür ki baş kıral tâbi‘ oldukları gibi bunlar dahi Yaban cezîresinde baş pâdişâha tâbi‘lerdür. Ve bu on dört beğlerin dahi mâ-fevkı ve başı üç beğlerdür ki kaçan umûr-ı saltanat müdebbirden hâlî ola, umûr u cumhûrı bu üç beğler görürler. Ve bunların iç oğlanları dahi beğzâdelerden olur.

Merâtib-i sâire: Ve sâir halk beş mertebe üzre mefrûz u mefrûk olup her bir mertebe erbâblarının alâmetleri vardur ki ne rütbe oldukları ol alâmetden ma‘lûm olur.

Mertebe-i evvel hükkâm rütbesidür ki bunların dahi cümlede a‘lâsına tunos dirler. Ve bundan aşağı olana tuns dirler. İkinci rütbe, eshâb-ı umûr-ı dîniyyedür ki bu tāife başlarını ve sakallarını tıraş idüp ruhbâniyyet ile gün geçürürler. Ve bu tāifenin

[4279] sûretâ H (276ᵇ) : - İ

[4280] her birlerinde niçe nâhiyeler ve sancaklar ve büyük hükûmetler vardur. Ve bu on dört beğlerin her birleri müstakil memleket ve hükûmet H (276ᵇ) : - İ

cümlesine potri dirler. Ve bunların medreseleri çokdur ve baş medreseleri Teydo şehrindedür ki bunda beş yüz potri olur. Ve bunların hakkında dirler ki bunlardan ba‘zı potri mürd oldukda bir rûzgâr çıkup ve lâşesini havâya götürüp ve görünmez olur. Üçünci mertebe, şehrin a‘yân ve ekâbirleri rütbesidür ki bunlar dahi iki nev‘ üzre olup biri âbidler ve biri a‘yân-ı vilâyetdür. Dördünci mertebe tüccâr ve ehl-i sınâyi‘dür. Beşinci mertebe re‘âyâ vü berâyâdur ki bu merâtib eshâblarını azîm muhâfaza idüp şöyle ki evlâdlarından ziyâde sıyânet iderler. Ve bu zikr olunan beş mertebe eshâblarının bir alâmeti vardur ki kangı mertebe ve gürûhından oldukları ol alâmetden ma‘lûm olur[4281].

Ahvâl-i mücrimîn: Ve bunlar sârıkı bir araba üzerine bindirüp tamâmen şehri gezdirüp teşhîr itdikden sonra şehrin taşrasına çıkarup salb iderler. Ve mücrim makūlesini yâ nefy veyâ katl iderler. Ve kātili dahi katl iderler.

Tabâyi‘-i mahlûk: Ve bu cezîre halkı umûm üzre kemâ huve hakkuhû şecî‘ler ve bahadurlardur. Ve merd-i meydânlar olup şöyle ki cümle âlât-ı harb ve esbâb-ı darb isti‘mâlinde meydân-ı kâr-zârda müsellem ve bî-nazîrlerdür. Ve beynlerinde azîmü’l-cüsse ve kadd-i bâlâ sâhibi olan dilâverâna kemâl mertebe izzet ve hürmet iderler ve gāyet mu‘teberdür. Ve askerî tāifeleri ekseriyyâ bu nev‘ âdemlerdendür. Ve bu cezîre halkında sakal kazımak **[277a]** ve tıraş itmek yokdur. Ve ekseriyyâ bâlâ-kadd ve ten-dürüst ve şedîdü’l-kuvve ve cesûr ve gayûr ve vakūr ve şecî‘ ve muhibb-i müsâfürlerdür.

Ahvâl-i asker: Ve bunların askerî tāifesi gāyet çokdur ve âdetleri budur ki huzûr u râhata mu‘tâd olmamak içün kaba döşek ve minder ve yasdık gibi şeyler üzerinde yatmayup ve yorgan örtünmeyüp evlerinde oldukları hâlde dahi döşek ve minder yerine altlarına hasîr döşeyüp anın üstünde oturup ve yatarlar. Ve başları altına yasdık yerine taş veyâ bir hatab koyup yatarlar. **[İ, II, 285a]** Ve her gün piyâde ve atlu âlât-ı harb kullanmağı ta‘lîm iderler. Ve at koşdurup ve sayda gidüp ve be-her gün birkaç sâ‘at bu bahâne ile gezinüp hareket iderler ki kendüleri ve atları yaranup hâm olmayalar. Ve bunlar sefere gitdiklerinde âyîn-i Tatar gibi salt ve sebükbâr giderler. Ve sefere piyâde götürmeyüp bi’l-cümle atlu giderler. İktizâ itdikde yaya olup cenk iderler. Yayaları kal‘a ve iskeleleri muhâfazasına ta‘yîn iderler. Ve baş şehrinin taşrasında muhâfız asker içün mahsûs yerleri olup âyîn-i Tatar üzre şehir içine askerî tāifesini komazlar. Ve bunların bir âdetleri dahi vardur ki altmış yaşına değin sefere gidüp cenk iderler. Ve

[4281] ve bu zikr olunan beş mertebe eshâblarının bir alâmeti vardur ki kangı mertebe ve gürûhından oldukları ol alâmetden ma‘lûm olurh H (276ᵇ) : - İ

altmış yaşından sonra gayri tekā‘üd ihtiyâr idüp ve sefere gideyim dise dahi götürmezler. Ve dirler ki gayri kuvveti za‘îf[4282] olmışdur. Bir hasma mukābil oldukda güci yetmeyüp mağlûb olur ve hareket ve cünbüşi dahi ağır olmağla düşmene kuvvet-i kalîl olup ve askere za‘f-ı kalb tārî olur dirler. Ve lâkin seferde aldıkları mâl-ı ganâyimden hisse virürler. Ve bunlar düşmen üzerine hücûm itdikde “Elbette biz bunlara gālib oluruz” diyü aslâ kalblerine bir havf u haşyet[4283] getürmeyüp hasmına[4284] top güllesi gibi dokunup ve samson gibi hamle idüp varurlar. Ve atları dahi kendüler gibi kuvvetlü ve yüğrük ve cefâkâr olup ve cenk içün mu‘allem fîlleri dahi olup üzerlerine siper yapup[4285] tüfenk-endâz ve tîr-endâzlar korlar.

El-bilâd: Ve bu cezîrenin mu‘azzam ve mükellef şehirleri ekseriyyâ vasatında olup ve tahtgâh-ı memleket olan şehrinin ismine Meyako dirler ki kal‘asının devri yigirmi bir mîl olup ve taşra varoşıyla otuz mîldür ki asker tāifesi varoşında olur ki üç yüz bin asker dâimü’d-dehr hâzır ve mevcûd olup ve bir tarafından düşmen zuhûr itdikde bi-lâ te’hîr ân-ı vâhidde hurûc iderler. Ve bu şehir bir göl kenârında şimâlinde vâki‘ olup gāyet mu‘azzam ve ma‘mûrdur ki misli ma‘dûmdur.

Binâ-yı sarây-ı pâdişâh: Ve bunun pâdişâh sarâyı gāyet büyük ve mükellef olup ve devri sekiz mîldür ki şöyle ki bu sarâyın sakfı kurşun yerine altun tahtalar ile örtülmişdür. Ve cümle odalarının tavânları ve cümle direkleri kezâlik altun sahîfeler ile kaplu olup ve taşrada ve haremde pâdişâha[4286] mahsûs odaların altun sahîfeler üzerine envâ‘-i zî-kıymet cevâhirler ile tezyîn ve murassa‘ itmişlerdür ki ta‘rîf ve beyân mümkin değildür. Ve pâdişâh tahtı hod ser-tâ-pâ zî-kıymet elmâs ve yâkūt ve la‘l ve zeberced ve dürr-i yetîm ve fîrûzec ile tezyîn[4287] ve murassa‘ olduğından mâ‘adâ tahtın baba yerlerine birer şeb-çerâğ vaz‘ olunup ve bunlardan mâ‘adâ başı üzerine odanın orta yerine dahi birer şeb-çerâğ asılup bu altı şeb-çerâğın şu‘lesinden şem‘ ve kandîle hâcet olmayup gündüz vasat-ı nehâr gibi rûşendür. Ve bu sarâyın cümle elvâh ve sâir keresteleri zî-kıymet ağaclardan olup meselâ ûd ve sandâl ve sac ağacı **[İ, II, 285b]** ve serv ve abanosdan olup ve her birlerini bir mahalle vaz‘ eyleyüp ve gāyet[4288] sınâyi‘ vü bedâyi‘ ile bir mertebe ma‘rifet harc itmişlerdür ki insân vâle vü[4289] hayrân kalur. Ve her ağac üzerine âyîne-misâl sandalos urup ve envâ‘-i şükûfe ve eşkâl vuhûş u tuyûr ile

[4282] za‘îf İ (285ª) : - H
[4283] ve haşyet H (277ª) : - İ
[4284] hasmına H (277ª) : - İ
[4285] üzerlerine siper yapup H (277ª) : - İ
[4286] pâdişâha H (277ª) : - İ
[4287] ve dür-i yetîm ve fîrûzec ile tezyîn H (277ª) : - İ
[4288] ve gāyet İ (285ᵇ) : - H
[4289] vâle ve H (277ª) : - İ

tezyîn ve tasvîr itmişlerdür ki vasf eylemek kābil değildür[4290]. Ve bunların sarây içün kış günlerinde döşeyecek bir cins otdan hasırları vardur ki gāyet latīf ve ra‘nâ şeydür. Ve yaz eyyâmlarında altun hasırlar döşerler. Ve her bir hasırın tūli sekiz ve arzı dörder ve beşer şibrdür ki elli ve elli beş vakıyyedür. Ve vüzerâ ve vükelâsının dahi sarâyları ve evleri gāyet mükellef ve zî-kıymet ağaclardan olup ve sâir ağaclarına altun sahîfe kaplayup ve sandalos tılâ idüp ve envâ‘-i eşkâl-i garîbe ve nukūş-ı acîbe ile tezyîn iderler. Ammâ cevâhir ile murassa‘ idüp ve üzerini **[277b]** kurşun yerine altun kaplamak idemezler, pâdişâhlarına mahsûsdur. Ve bunlarda şol mertebe kuvvet-i mâliyye sâhibi âdemler vardur ki ve eğer izn virilse evlerinin üzerini altun ile kaplayup ve derûnunı envâ‘-i zî-kıymet cevâhir ile tezyîn itmeğe kuvvet-i mâliyye sâhibi âdemler çokdur. Ve cümle kibâr evleri dahi mükellef ve müzeyyen olup her sarâyın önünde bir meydân vardur ki ba‘de’l-masraf envâ‘-i lu‘b-bâz ve oyunbâz ve geştgîr ve fârisân gelüp ma‘rifet ve hünerlerini icrâ idüp ol sarâyın eshâbı seyr ü temâşâ iderler. Ve bu memleketde husūf ve zelzele eksik olmamağla cümle binâları ağacdan olup ve lâkin hâline göre envâ‘i boya ve sandalos ile üzerine niçe nukūş-ı garîbeler ve suver-i acîbeler ile tılâ[4291] ve tezyîn iderler ki cümlesi kârgîr ve latīf mermerden binâ olunmış kıyâs olunur. Ve zikr itdüğimiz pâdişâh sarâyını ibtidâ bu cezîrede mârru’z-zikr Şiv nâm pâdişâh cenkden fârığ olup imtidâd-ı ömr sevdâsıyla bundan zikr itdüğimiz üzre bu cezîreye geldikde zevk u safâ ile her ne tarafa nazar olunsa ferah-ı kalb ve neşât hâsıl olmak üzre binâ idüp seksen sene kadar işbu sarâyda îş u nûş ile ömr sürmişdür diyü menkūldür.

El-bahîra: Ve dahi bu Meyako şehrinin kurbında bir azîm göl vardur ki gāyet çok envâ‘i balık çıkar. Ve gāyet mu‘azzam şehrin biri dahi Etka şehri olup mu‘âf şehirlerdendür ki gāyet ma‘mûr ve halkı zengin ve ganî bir şehr-i azîmdür ki hâricinde üç bin piyâde muhâfız vardur. Ve deryâ kenârında güzel iskeleleri olup ve çok gemiler gelüp gitmekle gümrükden mübâlağa mâl hâsıl olur. Ve bu cezîrenin baş medresesi Yunda şehrinde olup gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr medresedür ki gayri yerlerde yokdur ve Ekvina şehri dahi gāyet mu‘azzam ve bâzârgân yatağı şehir olup ve bu şehir cezîrenin şimâlinde burûdeti kemâl mertebe izdiyâd üzre olur.

[4290] ve her ağac üzerine âyîne-misâl sandalos urup ve envâ‘-i şükûfe ve eşkâl vuhûş u tuyûr ile tezyîn ve tasvîr itmişlerdür ki vasf eylemek kābil değildür H (277ª) : - İ

[4291] ve suver-i acîbeler ile tılâ H (277ᵇ) : - İ

El-binâ: Ve bu cezîre şehirleri gāyet çok ve bi'l-cümle mükellef ve büyük ve ma'mûr olup şöyle ki bu cezîrede olan manastır ve ma'bed-hâne ve bîmâr-hâne ve müsâfir-hâne ve mekteb ve medrese gāyet kesret üzre olup bir memleketde yokdur.

El-enhâr: Ve bu cezîrede mâ-i cârî-i izâm ve mâ-i cârînin ve neb' pınarların hisâbı olmadığından mâ'adâ niçe yerlerinde envâ'-i maraza devâ ve nâfi' mâ-i hârre ılıcalar vardur ki etrâf u eknâfdan ve ba'îd yerlerden hasta ve marazlar[4292] gelüp ve birkaç gün durup şifâ vü safâ ile ve sıhhat-ı beden ile avdet iderler.

El-cibâl: Ve bu cezîrede gāyet mürtefi' ve âlî dağlar dahi çok olup ve cümleden âlî ve müntehâ iki dağ vardur ki birinin kullesinden dâimü'l-evkāt âteş çıkar ki anda şeytān aleyhi'l-la'ne bir rûşen bulut içine girüp ve ba'zı diyânet-keş abede-i esnâma görünmekle ilâh diyü[4293] varup önünde tazzarru' ve niyâz idüp taparlar. Ve müntehâ dağın birine dahi Ficnevyaka dirler. Ve bu dağ gāyet yüksek olup ve bulutlardan birkaç fersah yüksek olmağla yukarusına nısfından ziyâde[4294] çıkmak mümkin değildür.

El-havâ: Ve bu cezîrenin âb u havâsı gāyet güzel ve hafîf ve latīf olup ve lâkin kışı gāyet soğuk olur.

Et-türâb: Ve bu cezîrenin toprağı müsâvî olmayup ba'zı semtleri gāyet münbit ve ba'zı yerleri ol mertebe münbit değildür. Ve bu cezîrede eylülde pirinç biçilür. Ve bunun otlağı çok ve kiyâhı firâvân olmağla cemî'-i hayvânât kısmı gāyetü'l-gāye çok olup ehlî ve yabânî hayvânât kısmı mübâlağa çok olup[4295] süri süri gezerler. Meselâ koyun ve sığır ve hınzîr ve bârgîr ve kaz ve ördek ve tavuk ve tavşan ve keklik ve envâ'-i tuyûr husûsâ derrâc ve kebûter bî-hadd ve lâ-yu'addur. Ve tilkü ve kurt ve ayu dahi çokdur.

El-esmâr: Ve bu memleketde envâ'-i esmâr ve eşcâr ve şükûfât ve sebzevât envâ'ından cümlesi mevcûd ve firâvân ve latīf olup[4296] ve lâkin ardıc ağacı gāyet müntehâ ve ser-firâz olur ki sâir bir yerde olmaz.

El-me'âdin: Ve bu cezîrede altun ve gümüş **[İ, II, 286a]** ve envâ'-i cevâhir ma'denleri gāyet çok olup ve dağları gāyet müntehâ ve sarp olduğından mâ'adâ iri ilanlar ve ecderler ve mûzî cânevarlardan zîrve-i a'lâsına çıkmak mümkin olmayup yağmurlar yağdıkda[4297] seyli sâhillere indirüp mu'în âdemler vardur ki sâhillerde ve

[4292] ve ba'îd yerlerden hasta ve marazlar H (277^b) - İ
[4293] ilâh diyü H (277^b) : - İ
[4294] nısfından ziyâde H (277^b) : - İ
[4295] ehlî ve yabânî hayvânât kısmı mübâlağa çok olup H (277^b) : - İ
[4296] ve eşcâr ve şükûfât ve sebzevât envâ'ından cümlesi mevcûd ve firâvân ve latīf olup H (277^b) : ve eşcâr sâir diyârlar gibi olur İ (277^b)
[4297] ve sarp olduğından mâ'adâ iri ilanlar ve ecderler ve mûzî cânevarlardan zîrve-i a'lâsına çıkmak mümkin olmayup yağmurlar yağdıkda H (277^b) : - İ

deryâ kenârlarında **[278a]** bulup devşirürler. Ve ba‘zı ma‘denlerden dahi çıkarurlar. Ve ba‘zı dört etrâfı dîvâr gibi amîk dereler olup bir vechle aşağı inmesi mümkin olmayup aşağısında envâ‘-i cevâhir çakıl taşı gibi yakup lâkin etrâfı dağlar ile ihâta olunup şöyle ki kudretden dîvâr gibi ve aşağısı gāyet amîk olduğından mâ‘adâ gāyet çok büyük ilanlar olup ve bir takrîb ile aşağı inilmesi dahi mümkin olmaduğı ecilden ol cevâhirlerden kuş ile alurlar, şöyle kim mu‘allem doğan ve gayri kuşlar vardur ki ol kuşları aç korlar. Ve ol dağın başına varup ve koyun ve yâhûd keçi getürüp ve güneşin tamâm mertebe harâreti taşlara te’sîr idüp kızdıkda ol keçinin ve koyunun birini boğazlayup ve ciğerinden veyâ etinden bir parça kesüp elinde olan kuşa gösterüp almağa hücûm itdikde ol ciğeri aşağı atup varınca kuşı dahi salar ve ol ciğer ve yâhûd et taşın birine düşdükde harâretinden taşa yapışup ol kuş dahi ardınca inüp ol ciğeri aldıkda yerin harâretinden aşağıda durmayup girü yukaru sâhibine gelür. Ve ol dahi niçesinden taşı alup ciğer ve et her ne ise kuşa virür. Ve deryâda dahi bir kuş vardur ki bu atdıkları etden kapmağa dadanmışlardur ki anlar dahi kapup varup deryâ kenârına konup etini yerler ve taş anda kalur. Mahsûs dîdebânlar vardur, varup alurlar. Ve bu atdıkları ciğer ve yâhûd et ba‘zı beyâz yâkūt üzerine düşüp ol taşın harâreti kanını cezb idüp kırmuzı olurmuş, lâkin keçi ciğeri kanını cezb iden taş gāyet şu‘ledâr olup şeffâfı ziyâde ve rummânî renk olup lahm kanını cezb iden ol mertebe şu‘ledâr olmaz dirler. Ciğer kanıyla suvarılmış didiklerinin ma‘nâsı budur. Ve bu cezîrenin sularında dahi ba‘zı cevâhir ve altun kumı dahi bulunur. Ve ma‘denlerinde hod altun gāyet çok çıkar[4298]. Ve’l-hâsıl bu Yaban cezîresinin her ahvâli sâirlere muhâlif ve mugāyir olup tafsîli gāyet olur. Halkı bahadur ve askeri vâfir ve mâl u cevâhiri mütekâsir kimseye belî diyüp boyun eğmez ve bir düşmen eli irmez bir saltanat-ı uzmâ ve memleket-i kübrâdur ki bir tarafının hod nihâyeti Yeni Dünyâ toprağına ve bir tarafının nihâyeti sedd-i Ye’cûc’e müntehî olup ve deryâsında cezîrelerin hod nihâyeti olmayup şöyle ki berr ü

[4298] ve ba‘zı ma‘denlerden dahi çıkarurlar. Ve ba‘zı dört etrâfı dîvâr gibi amîk dereler olup bir vechle aşağı inmesi mümkin olmayup aşağısında envâ‘-i cevâhir çakıl taşı gibi yakup lâkin etrâfı dağlar ile ihâta olunup şöyle ki kudretden dîvâr gibi ve aşağısı gāyet amîk olduğından mâ‘adâ gāyet çok büyük ilanlar olup ve bir takrîb ile aşağı inilmesi dahi mümkin olmaduğı ecilden ol cevâhirlerden kuş ile alurlar, şöyle kim mu‘allem doğan ve gayri kuşlar vardur ki ol kuşları aç korlar. Ve ol dağın başına varup ve koyun ve yâhûd keçi getürüp ve güneşin tamâm mertebe harâreti taşlara te’sîr idüp kızdıkda ol keçinin ve koyunun birini boğazlayup ve ciğerinden veyâ etinden bir parça kesüp elinde olan kuşa gösterüp almağa hücûm itdikde ol ciğeri aşağı atup varınca kuşı dahi salar ve ol ciğer ve yâhûd et taşın birine düşdikde harâretinden taşa yapışup ol kuş dahi ardınca inüp ol ciğeri aldıkda yerin harâretinden aşağıda durmayup girü yukaru sâhibine gelür. Ve ol dahi niçesinden taşı alup ciğer ve et her ne ise kuşa virür. Ve deryâda dahi bir kuş vardur ki bu atdıkları etden kapmağa dadanmışlardur ki anlar dahi kapup varup deryâ kenârına konup etini yerler ve taş anda kalur. Mahsûs dîdebânlar vardur, varup alurlar. Ve bu atdıkları ciğer ve yâhûd et ba‘zı beyâz yâkūt üzerine düşüp ol taşın harâreti kanını cezb idüp kırmuzı olurmuş, lâkin keçi ciğeri kanını cezb iden taş gāyet şu‘ledâr olup şeffâfı ziyâde ve rummânî renk olup lahm kanını cezb iden ol mertebe şu‘ledâr olmaz dirler. Ciğer kanıyla suvarılmış didiklerinin ma‘nâsı budur. Ve bu cezîrenin sularında dahi ba‘zı cevâhir ve altun kumı dahi bulunur. Ve ma‘denlerinde hod altun gāyet çok çıkar H (278ª) : - İ

bahrinde bir mertebe hudûdından ilerüsi ma‘lûm olmayup ahvâlleri nâ-ma‘lûm ve mechûldür. Bundan böyle Yeni Dünyâ ta‘rîfine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[4299].

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Amarika ya‘ni Yeni Dünyâ, buna Amarika tesmiyesi an-karîb zikr olunur

Ma‘lûm ola ki işbu Yeni Dünyâ didikleri kürre-i arzın nısfı olup şöyle ki bir karpuzı iki şakk idüp yan yana konsa muttasıl[4300] aynı gibidür. Ve bu dünyâ ne kadar ise ol dahi bu kadar olup ve bunun dahi niçe aksâmı ve cüz’i vardur ki aşağıda memâlik ta‘rîfinde beyân olunur. Ve bu Yeni Dünyâ’nın bulunması mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin dört yüz doksan iki sene mürûrında olup bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur[4301], şöyle ki ibtidâ bu memâliki bulup ve haber viren âdemin ismine Kıristofol Kolombo dirlerdi ki Kıristofol ismi olup ma‘nâsı evliyâ[4302] dimekdür. Amelîk’a benzer bir uzun âdem idi ki evliyâ i‘tikād iderlerdi. Ve Kolombo anın lakabıdur ki ma‘nâsı güğercin dimekdür. Nihâyet ekser isti‘mâlinde Kolon dimekle şöhret bulmışdur. Ve bu lakab buna dedesinden intikāl itmişdür. Ve bu âdem aslında Ceneviz tāifesinden olup ve lâkin İspanya’da sâkin olurdı. Ve gāyet âkıl ve okumuş âdem olup husûsan ilm-i nücûm ve ilm-i hikmet ve hey’etde mâhir olup ve ilm-i mellâhiyyede hod kâmil olup lâ-nazîr idi. Ekser şugli deryâlarda gezmek olup etrâf u eknâf deryâlarda gezüp **[278b]** haberdâr olmağla ilm-i harîtada ferîd-i asr idi. Ve hattâ tasvîr-i harâyıt birle şöhret bulmış idi. Ve ekseriyyâ Hind deryâsında çok gezüp ve Afrika sâhillerinde dahi niçe âdem-zâd varmaduğı yerlere varup gezmiş idi. Günlerden bir gün bir sâhile vardı ki mukaddemâ kâşifân-ı deryâdan Arkola nâm bir hakîm ol mahalle mermerden direkler diküp üstine târîhler yazup dimiş ki “Bundan ilerüde aslâ kara ve insân yokdur. Gidenler varta-i helâke uğrar” diyüp “Bundan ilerü kimse gitmesün” diyü tenbîh içün ol nişân direklerini dikmiş. Çünki Kolombo ol mahalle vardı, bu sözlere i‘timâd itmeyüp daha ilerü gitdi. Niçe bin emyâl mesâfe kat‘ eyleyüp günlerden bir gün mağrib cânibinden bir rûzgâr peydâ oldı. Ol mahal Kolombo ta‘accüb eyledi. Zîrâ hükemâ-yı mütekaddimîn kavli üzre ol tarafda kara yokdur i‘tikādında idi ve karadan gayri yerden ise rûzgâr çıkmaz.

[4299] bundan böyle Yeni Dünyâ ta‘rîfine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ. H (278[b]) : - İ

[4300] muttasıl İ (286[a]) : - H

[4301] Îsâ aleyhi’s-selâmdan bin dört yüz doksan iki sene mürûrında olup bu hisâb üzre ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur, şöyle ki H (278[a]) : Îsâ aleyhi’s-selâmın bin dört yüz doksan iki sâlinde ve hicret-i resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin dokuz yüz dört târîhinde ki ol vakitden işbu bin yüz otuz üç senesine gelince bunun bulınması vaktinden iki yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur, şöyle ki İ (286[a])

[4302] evliya H (278[a]) : velî İ 286[a]

İmdi kendüye şübhe ârız oldı ki bundan ilerüde kara vardur ki bu rûzgâr andan zuhûr ider. Bu şübhe ile derûnına ârzû düşüp "Ol semte varayım, belki bir kara bulup ilâ inkırâzi'd-deverân bir nâm koyup ism ü resmim yâd olup ferâmûş olmaya" diyü tasavvur ve fikr iderken hikmet-i Hudâ bir şark rûzgârı zuhûr idüp ve hemân demir alup ol cânibe **[İ, II, 286b]** teveccüh ve azîmet eyledi. Ve ol muvâfık rûzgâr ile birkaç gün garb tarafına gitdiler. Ve bir gün bir cezîreye vardılar ki benî-Âdem'den buna hiç varmış ve görmüş kimse yok idi. İmdi bu cezîrede lenger-endâz olup otururlarken anı gördiler ki mağrib tarafından bir gemi göründi[4303]. Kolombo ta'accüb idüp "İşbu benim geldüğüm yere bu âna değin bir kimse gelmiş ve görmüş değil iken bu gemi ne hâldür?" diyü bir ma'nâ viremedi. Ve ol gemi yakın geldikde âşinâya benzetdi. Her ne hâl ise gemi bunun yakınına gelüp demir bırakdı. Kolombo fark idüp bu geminin kapudanı Portukal kıralı Amadil nâm kıralın kapudanlarından Amarik nâm kapudan idi ki kıral tarafından ticâretde gezerdi, Kolombo bununla âdet-i sefâyin üzre top ile selâmlaşup ve ol kapudana[4304] sandal gönderüp kapudanı gemisine da'vet idüp geldikde ziyâfet idüp ve ba'dehû istifsâr-ı hâl ü havâdisât eyledi ki "Bu taraflara kangı diyârlardan geldiniz ve azîmetiniz kandedür? didikde ol dahi sergüzeştini beyân idüp didi ki "Sevâhil-i deryâ-yı Afrika'dan ticâret içün çıkmış idim. Nâgâh bir furtuna peydâ olup bir yere varmak mümkin olmayup ve âkıbet bizi deryâ-yı Okyanus'a ve sevâhillerine düşürdi. Ve anda dahi bir vechle bir yere yanaşup karâr itmek mümkin olmadıkda kazâya rızâ diyü ol muhâlif rûzgârın önine düşüvirüp ve birkaç eyyâm u leyâl gidüp ve niçe derecât kat' eyledik. Ve her ne hâl ise rûzgâr bizi garb cânibinde bir büyük kenâra iletdi. Şöyle ki anda cezâyirlerden ve sevâhilden mâ'adâ içerüsinde niçe yüksek dağlar seyr itdik ki âsumâna ser çekmişlerdür. Ve birkaç gün ol kenârlarda eğlenüp rûzgâr müsâ'id oldukda girü bu cânibe teveccüh eyledik ammâ gemicilerimizin ekseri kırılup dört-beş âdemimiz kalup ve zahîremiz gāyet az kalmışdur" didikde mezbûr Kolombo'nun şekki yakīne mübeddel olup ol semte gitmek sevdâsı ve ârzûsı ziyâde oldı ve ol kapudana biraz zahîre virüp ve bir-iki günden sonra ol Amarik kapudan muvâfık rûzgâr[4305] ile kalkup İspanya cânibine azîmet eyledi.

Azîmet-i Kolombo be-cânib-i Yeni Dünyâ: Kolombo dahi birkaç gün ol cezîrede ârâm idüp ve bir gün matlûbına muvâfık rûzgâr zuhûr itdikde hemân kalkup ve engine çıkup ol tarafa azîmet eyledi. Ve birkaç gün içinde niçe derecât kat' idüp

[4303] göründi H (278ᵇ) : çıka geldi İ (286ᵇ)
[4304] ve ol kapudana İ (286ᵇ) : - H
[4305] rûzgâr İ (286ᵇ) : eyyÀm H (278ᵇ)

gitdikden sonra gemi tāifesi bunun üzerine gulüv idüp “Bizi nereye götürürsün? Böyle kenârı ve ucu ve bucağı bulunmaz deryâ enginde gezmekden murâdın bizi helâk itmek midür?” didiklerinde cevâb virdi ki “Elem üzre olman! Ben sizi bir yeni vilâyete götüreyim ki anda çok altun ve gümüş ve cevâhir ve bahâr bulunur, inşâallâhu te‘âlâ cümlemiz tok ve doyum oluruz” diyüp hâtırların tesellî itdi. Ve birkaç gün dahi gitdikden sonra gemi tāifesi tekrâr baş kaldırup Kolombo’nun katline meşveret itdiler. Ve bu dahi haberdâr oldukda didi ki “Be hey âdemler! Farazâ siz beni katl itdüğiniz hâlde dahi yine deryâ ilmi bilür bir âdeme muhtâcsınız ki sizi bu deryâ-yı bî-pâyândan selâmete çıkara. **[279a]** İmdi ben sizin aranızda olmasam selâmete çıkmayup cümleniz helâk olursunuz. Hemân sabr idin. Yakın zamânda selâmete irüp ve matlûbumuza vâsıl olup cümleniz tok ve doyum olursuz” diyü gâh va‘d ve gâh va‘îd idüp giderken nâgâh bir gün **[İ, II, 287a]** bir hâlî cezîre gördüler ki ilerüsinde[4306] niçe eşcâr-ı bâlâ ve cibâl-i müntehâ ve enhâr-ı câriyeler vardur. Çünki bunlar bunı müşâhede itdiler, tahkīken bildiler ki Kolombo’nun bundan maksûdı var imiş. İmdi ol cezîrenin bir tarafına yanaşdılar. Karaya taşra çıkup birkaç gün anda râhat idüp meşakkat-i deryâdan âsûde-hâl oldılar. Ve ol cezîrede vâfir altun ve gümüş ve tūtī kuşları buldılar. Ve bundan sonra herkes Kolombo’ya bin cânla bende oldılar ve hiç kimse anın re’yinden ve[4307] izninden taşra iş itmez oldılar. Ve ba‘dehû ol cezîreden dahi dönüş idüp azm-i İspanya eyledi. Ve birkaç gün gidüp İspanya’ya geldiler. Ve bir arz-ı hâl yazup İspanya kıralına virdi. Ve arz-ı hâlinde böyle tahrîr itmiş idi ki “Garb cânibinde şol tarîkle bir yeni dünyâ buldum” diyüp ve ne vechle bulduğını arz-ı hâlinde bi’l-cümle takrîr eyledi. Ammâ huzûr-ı kıralda bu makāleye i‘timâd hâsıl olmayup ve aslâ i‘timâd ve iltifât olunmayup ve kendüni temashur ve mezâk[4308] itdiler ki devr-i Âdem’den beri bu kadar peygamber ve hükemâ ve müneccimîn ve mühendisîn gelüp bu senin itdüğin da‘vâya müte‘allik bir harf tahrîr ve istimâ‘ olunduğı yokdur. Bu senin virdiğin haber cünûndan ve mâl-ı hulyâdan olmak îcâb ider” diyü arz-ı hâlini şakk ve kendüyi kıral dîvânından redd eylediler. Ve mukaddemâ bu tarafa furtuna ve kazâ-yı ilâhî ile düşen ve Kolombo’ya râst gelüp haber viren[4309] Amarik kapudan ki âdemleri kırılup dört-beş âdem ile kendüsi dahi hasta ve bî-mecâl İspanya vilâyetine geldiklerinde cümle gemicileri ve kendüsi mürd olup ve Kolombo’nun âdemlerinden dahi katı az âdem kalup ve anlar dahi hasta ve bî-mecâl yatmalarıyla Kolombo’nun bir musaddıkı bulunmamağla her nereye vardı

[4306] ilerüsinde İ (287ª) : - H
[4307] re’yinden ve H (279ª) : - İ
[4308] ve mezâk H (279ª) : - İ
[4309] ve Kolombo’ya râst gelüp haber viren H (279ª) : - İ

ise sözi nüfûz bulmayup istihzâ ve temashur itdiler. Çünki İspanya'da sözine kimse i'tibâr itmedi, papaya ve Fransa'ya ve İngilis ve Filemenk[4310] ve sâir kırallara varup arz-ı hâl eyledi ammâ hiç kimse bunun sözüni tecvîz görüp i'timâd itmediler. Bilâhare cümleden kat'-ı ümîd idüp yine İspanya'ya geldi. Ve âkıbet kıralın nedîmi bir erki piskop vardı iki Tolaytıl sancağı[4311] hâkimi idi ammâ gāyet âlim ve her ilmde mâhir olup ve bâ-husûs ilm-i fülkiyyede ferîd-i asr idi. Tekrâr ana varup tafsîlen zikr itdikde ol dahi Kolombo'nun sözlerini bir mikdâr te'emmül ve tasavvur idüp dir ki "Hoş, bu senin haber virdiğin da'vâ vâki' olmakluğı benim aklım ve muktezâ-yı ilm dahi tahayyül ider ammâ devr-i Âdem'den beri bunı görmüş ve varmış ve bir haber virmiş olmayup encâm-ı haber isbât ve zâhir olması bir emr-i garîb ve mahall-i hatar ve mahûf şeydür. Ammâ hâtırını hoş tut, bir mahalli ile ben bunı kırala bir hoş takrîr ve tefhîm idüp sana müsâ'ade itmesi yanında sa'y ideyim. Ammâ kıral avretini pek sever, sözini red eylemez, ana varup arz-ı hâl ile ben dahi seni tasdîk iderim" dimesiyle Kolombo tâze cân bulmış gibi olup ve hemân ol sâ'at kıralın avreti olan Zabila'ya bir arz-ı hâl eyledi. Ve ol dahi kırala söyleyüp "Buna benim bahtım ve tāli'im içün umûrına müsâ'ade idüp taleb itdüği murâdı her ne ise görüvir" didikde ol erki piskop dahi Kolombo'nun sözüni takviye idüp murâdını i'lâm eyledikde kıral dahi avretinin recâsını ve piskobun sözüni kabûl idüp râzı oldı. Ammâ ol vakt sefer üzeri olup şöyle ki on seneden ziyâde Gıranata seferi var idi. "Eğer bu seferden mansûr ve muzaffer gelünür ise avretinin bahtına anı ol cânibe göndereyim" diyü va'd eyledi ve sefere teveccüh itdiler. Ve hikmet-i Hudâ ol sene düşmenleriyle cenkleri ber-taraf olup sulh u salâh olmalarıyla Kolombo'yı **[İ, II, 287b]** uğur tutup ve avretinin tāli'i güşâde add itdiler ki "Bu kadar zamân itdüğimiz cenk ü cidâl ve harb u kıtâl bunun uğrı ve avretinin tāli'i ile bu sefer sulha tebdîl oldı" diyü seferden geldiklerinde va'dleri üzre Kolombo'ya üç gemi donadıvirüp ve gemi hizmeti içün yüz yigirmi mücrim dahi virdiler. Ve her ne eline girer ise ba'de'l-masraf uşrı Kolombo'nun olup ve bâkīsi kıralın avretinin ola. Ve ol gemilerin kumanyaları ve sâir levâzımları görülmek içün on altı bin altun dahi **[279b]** virdiler. Palos şehrine vardıklarında ol üç geminin kumanyalarını düzüp[4312] bin dört yüz doksan iki mîlâdında şems esed burcunun on ikinci güni bir eşref-sâ'atde yelken açup ve Kolombo önlerine düşüp azm-i deryâ eylediler. Ve Sebte'den taşra olan Kadis limanından bir baş Kanarya cezîrelerine varup anda sulandılar. Ve ba'dehû kalkup cânib-i garba teveccüh idüp

[4310] ve İngilis ve Filemenk İ (287ª) : - H
[4311] sancağı H (279ª) : - İ
[4312] düzüp H (279ᵇ) : tekmîl idüp İ (287ᵇ)

gitdiler. Ve dâimâ seretānü'l-i'tidâlden yigirmi derece şimâle gidüp ve sekiz gün gitdikden sonra deryâ yüzinde bir niçe otluk depeleri görüp ve sefînede olanlar havfa düşüp muztarib olmalarıyla Kolombo bunları tesliye ve tatyîb idüp "Bu otlar karaya delâlet ider" dir idi. Ve ol mahalli geçdikden sonra gayri bir şey görmediler. Ve birkaç gün dahi enginden gidüp halk Kolombo'ya hücûm itdiler ki "Bu ucu bucağı yok deryâda niçe dek gideriz. Bâri girü dönelim" didiler. Kolombo bunlara cevâb virdi ki "Farazâ girü dönüp İspanya'ya varduğımızda kıral cümlemizi katl ider ve biri dahi girü döndüğümüzde suyumız ve zahîremiz dahi irişmez. İmdi oldı olacak biraz eyyâm dahi yolumıza gidelim. Allâh kerîmdür, bu yola bir dahi geldim, ilerüsi yakındur" diyü müdârâ eyledi. Ve bir-iki gün dahi gitdiklerinde bunlar havfı artırup "Elbette girü dön!" diyü ibrâm u ilhâh eylediler. Âhir-i kâr Kolombo bunlardan gücle beş-altı güne dahi mühlet aldı. Eğer bir kara zuhûr itmez ise girü döneler ammâ ilm kuvvetiyle Kolombo Yeni Dünyâ yakın olduğunı tahayyül iderdi. Ve bir-iki gün dahi gitdiklerinde havâda kuş gördiler. Ol mahal halka sürûr hâsıl olup "Bu kuşlar ilerüde kara olduğına delîldür" diyü gider iken anı gördiler ki havâdan tütün gibi bir şey göründi ve herkes dahi ziyâde mesrûr oldı. Zîrâ bildiler ki ol görünen şey bulutdur. Zîrâ karadan gayri yerden bulut zâhir olmaz. Ve'l-hâsıl bunlar giderek Yeni Dünyâ dağlarını gördiler ve herkes kurbânlar kesüp ve sadakalar virdiler. Ve muvâfık-ı eyyâm ile kenâra karîb vardılar, şöyle ki ol vakt, rûz-ı kasımdan altı gün geçmiş idi. İmdi Konab ve diğer ismine Govanafan nâm bir yere yanaşdılar ki ol mevzi' Lokay cezîrelerinden bir cezîredür. Anda demir bırakup ve Kolombo taşra çıkup ve bayrak diküp ve etrâf u eknâfa nazar eyledi ki sefînelere bir mahall-i me'men ve münâsib yer tahmîn eyledi. Ve ba'dehû ol mahalden kalkup Barocins limanına vardılar ki Kopa cezîrelerinden bir limandur ve bu cezîreye Fernandin diyü isim virdiler ki bir kıralın ismidür. Ve andan dahi kalkup İspanyola diyü nâm virdikleri cezîreye vardılar. Zîrâ bunun limanını anlardan emîn ve muhkem buldılar. Ve hattâ bu cezîreye nakl iderken geminin biri taşa çarpup delinmekle yüküni ve âlâtını ol iki gemiye alup ve karaya âdem çıkardılar.

Ahvâl-i cenk: Ve bunlar karaya yanaşup taşraya âdem ve bayrak çıkardıklarında anı gördiler ki ol cezîrede olan kavm bir yere cem' olup bunlarla cenk itmek sadedinde oldılar. **[İ, II, 288a]** Ammâ cümlesi üryân, ellerinde ağac ve taş ve ba'zı hayvânât kemikleri. Kolombo dahi bunlara birkaç top atup topun sadâsından birbirlerini çiğneyerek[4313] dağlara kaçdılar. Kolombo dahi ardlarından biraz âdem ta'yîn idüp ve bir

[4313] çiğneyerek İ (288[a]) : basarak H (279[b])

avret tutup getürdiler. Ve Kolombo dahi avreti hoş tutup ve önüne ta‘âm koyup yedirdi ve üzerine dahi biraz libâs giydirüp ve yiyecekden eline biraz şey virüp kabîlesi tarafına salıvirdikde eliyle işâret eyledi ki “Varanları al getür, bizim zararımız yokdur” diyü lisân-ı işâretle gönderdi. Avret aralarına varup esvâb ile görüp elinde olan yiyeceği dahi gördüklerinde başına üşüp ahvâlinden suâl itdiklerinde ol dahi “Bunlar bir zararsız âdemlerdür, bana böyle ri‘âyet idüp ve yiyecek virüp ve bu esvâbları virdiler. Gelin sizi götüreyim” diyüp ve önlerine düşüp yap yap bunlara doğru geldiler. Bunlar dahi aslâ anlara dahl ü ta‘arruz ve[4314] bir evzâ‘-ı nâ-hemvâr itmeyüp işâretle envâ‘-i temellük ve ri‘âyet itmekle ve huşûnetleri ünsiyyete tebdîl olup âşinâ oldılar. Ammâ iki tarafdan ta‘accüb ile[4315] birbirlerini temâşâ iderlerdi. Zîrâ anlar çıplak, bunlar esvâblı ve anların erleri ve avretleri bi’l-cümle sakalsız, bunlar sakallu. Ve’l-hâsıl birbirlerine göz alışdırup **[280a]** gemilere gelüp ve gitmeğe başladılar. Ve ba‘zı şeyler mübâdelesiyle alış veriş itmeğe başladılar, şöyle ki ol cezîre halkının âmmeten kollarında ağır altun bilezikler ve kulaklarında altun küpeler ve boyunlarında altun tavklar ve topuklarında altun halhallar takınmışlardı. Gemi halkı bunlara bıçak ve çakı ve mikrâs ve âyîne ve tarak ve bu misillü hurde vü mürde şeyler virüp ve ol kavmin ise böyle şeyler gördükleri yok, bu şeyleri alup yerine altun bilezik ve küpe ve tavk ve halhal ve ba‘zı altun ve gümüş evânî virdiler. Zîrâ bu Yeni Dünyâ’ya İspanyollar varmazdan mukaddem ol iklîm halkının en fakīrinin kullanduğı altun ve gümüş evânî idi, şöyle ki bunlar indinde altun, gümüş yerine ve gümüş bakır yerine ve bakır timur yerine isti‘mâl olunurdı. Muhassal İspanyollar böyle hurde vü mürde şeyler virüp ve yerine sad hezâr behâ ider şeyler virürlerdi, şöyle ki gemi halkının cümlesi ganî olup ve ömri ihtiyâcdan müstagnî olmalarıyla cümle Kolombo’ya ez-dil ü cân muhabbet idüp abd-i memlûk mertebesinde itā‘at ider oldılar. Ve ol vakitde Kolombo taşra çıkup bir hayme kurmuş idi ve ol cezîre hâkimi olan Dakanarin nâm kimesne Kolombo’ya vâfir hediyye gönderdi. Ve ol dahi biraz şey ana gönderüp kesb-i muhabbet ve âşinâyî oldılar. Husûsan ol cezîre hâkiminin Kasik nâmında bir vezîri var idi ki anınla bir mertebe dostluk kesb eylediler ki ol şikest olan geminin toplarını ve sâir âlâtını ol kendi etbâ‘ıyla çıkarup aslâ bir şey zâyi‘ itdirmedi. İmdi Kolombo dahi ol cezîrede birkaç gün eğlenüp ve ahşam oldukda çan çaldırup ve âyînleri üzre gemi içinde namâz kıldırup ve cezîre halkı dahi karada puta taparlardı ve lisânları üzre bir gûne ebyât okurlardı.

[4314] dahl ü ta‘arruz ve H (279[b]) : - İ
[4315] ta‘accüb ile H (279[b]) : - İ

El-mefhûm: Ve bunların okudukları ebyâtın mefhûmı bu idi ki "Bir zamân ile bu vilâyete bir cins âdemler gelüp ve cümle vilâyeti zabt itseler gerekdür" dimek idi. Ve meğer bunların tapdıkları bu putlarına şeytān hulûl idüp böyle haber virirdi. Ve hattâ bunlar gelmezden mukaddem bunların geliceklerini haber virmiş idi ki mukaddemâ haber virdi kim "Âdemler an-karîb gelmek üzre yoldadur" diyüp bunlar dahi şeytānın haberini ebyât idüp ibâdet vakitlerinde okuyup ağlaşırlardı. Ve Kolombo dahi ilm kuvveti ve ma'rifet-i firâsetiyle az zamânda bunların lisânını fehm ider oldı. **[İ, II, 288b]** Ve ba'dehû Kasik'den bir kal'a yeri recâ eyledi ki bunda geldikçe bîgâne gibi olmayup âşinâ-yı ezelî gibi olalar. Ve kendü âdemlerinden biraz âdem dahi gûyâ ki bunların lisânını öğrenüp tercümânlık ideler. Ve Kasik dahi recâsını kabûl idüp ve binâsına dahi ma'an yardım idüp el-hâsıl Kolombo ol kışı anda kışlayup ve kal'anın binâsı dahi tamâm oldukda içine otuz sekiz âdem koyup ve kendüsi dahi ol iki sefîne içine ol cezîrede olan metâ'ların gereklüsinden yükledüp ve ehl-i cezîre dahi on iki âdem olup evvel bahârda kalkup azm-i İspanya idüp ve rûzgâr dahi muvâfık olmağla elli günde Palos şehrine geldiler, şöyle ki gidüp ve geldikleri bir sene oldı. Ve andan dahi kalkup kıral olduğı Parselon şehrine gelüp ol getürdüği âdemleri ve hedâyâlarını alup kıral sarâyına vardı ve kendüni arz eyledi. Ve kıral dahi bundan ümîd kat' itmiş idi. Böyle zuhûr itdüğinden azîm hazz idüp mahzûz oldı[4316] ve bi'z-zât Kolombo'yı kurbında bir iskemle üzerine oturdup istifsâr-ı hâl itdikde Kolombo dahi min-evvelihî ilâ âhirihî çekdüği ser-encâmı nakl ü beyân idüp ve ba'dehû getürdiği hedâyâsını ve Yeni Dünyâ âdemlerini arz itdiklerinde ol âdemleri görenler hayrân kaldılar.

El-hedâyâ: Ve Kolombo'nun hedâyâları bu idi ki birkaç tūtī, ba'zısı bütün kırmızı ve ba'zısı sarı ve ba'zısı envâ-i elvân birle mütelevvin olup ve birkaç ufacık tavşan idi ki kulakları ve kuyrukları sıçan gibi ve rengi sincâbî idi. Ve birkaç galipavos nâm kuş ki tāvûsa benzerdi. Ve usûl-i nebâtdan bir kök idi ki sükker gibi ta'mı lezîz olup ve bahârdan darçın ta'mında bir gûne bahâr ve ol cezîrede çıkan biraz altun sebîke ki ve anlar tarzında biraz evânî-i zer idi. Ve kıral bu şeyleri gördükde ziyâde hazz idüp ve bunun içün rim papaya **[280b]** bir nâme yazup recâ itdi ki cemî' kırallara tenbîh idüp "Kolombo'nun hayâtında ol cânibe kimse gitmeye." Ve papa dahi ahvâle muttali' oldukda gāyet hazz idüp ve kıralın recâsı üzre rûy-ı deryâda gemiler gezen kıralların cümlesine nâmeler perâkende idüp tenbîh eyledi

[4316] azîm hazz idüp mahzûz oldı H (280[a]) : dünyâlarca sürûr hâsıl idüp İ (288[b])

Ahvâl-i sefer-i sânî: Ve bundan böyle kıral, Kolombo'ya azîm ri'âyetler [idüp] tekrâr yedi gemi donadıvirüp ve Kolombo'nun karındaşına ol vilâyet paşalığını virüp bile gönderdi. Ve Kolombo dahi ol vilâyetlerde olmayan tohumlardan ve hayvânlardan ki buğday ve arpa ve yulaf ve kaplıca ve üzüm ve şeker kamışı ve birer çift at ve eşek ve sığır ve koyun ve keçi ve hınzîr gemilere koyup ve karındaşını dahi alup bin dört yüz doksan üç mîlâdında muvâfık-ı eyyâmla Kanarya cezîrelerini geçüp Ferita nâm cezîreye uğrayup ve andan dahi azm-i Amarika idüp ve yigirmi günde cezâyir-i Atila'dan ve Diz Dirata cezîresinden geçüp ol varup kal'a yapduğı İspanyola cezîresinde Verçiyo limanında demir bırakdı. Ammâ gördi ki binâ itdüği kal'a harâb olmış ve ol bırakduğı otuz sekiz âdemden dahi nâm u nişân yokdur.

Es-suâl ve'l-cevâb: Kolombo ol cezîre hâkimi olan Vakanarin nâm hâkimini bulup ol kal'anın harâbını ve ol bırakduğı âdemlerin ahvâlini suâl itdikde **[I, II, 289a]** "Benim haberim yokdur, bilmem niçe oldılar. Ancak işitdim ki bir cins tāife gelüp anları katl ve ekl idüp ve kal'ayı dahi harâb itmişler. Ammâ ne gûne tāife idüğini bilmem" diyüp inkâr eyledi. "Bizler cezîrenin garb tarafında olmağın duymadık, yoksa anlara imdâd iderdik ve kal'ayı dahi hıfz iderdik" diyü vâfir temelluk ve özr eylediler[4317]. Kolombo dahi fikr idüp "Ben bunları şimdi pek sıkışdırsam sâirleri dahi ürküp mutī' itmede zahmet çekeriz" diyü mezâ-mâ-mezâ bu husûsda berây-ı maslahat sükûn evlâdur diyü hâkime mülâyemet gösterüp ve karaya asker çıkarup altun ma'denleri kazmağa başladı. Ve vâfir altun bulup ve ol tarafda olan şeylerden biraz şey peydâ itdüği gemilerin dördüne yükledüp İspanya kıralına gönderdi. Ve ba'dehû ol cezîrede bir kal'a binâ idüp ve paşa ta'yîn olunan karındaşını içine koyup ve anda olan ma'denlere muhâfız bırakup ve bâkī kalan asker ile gemiye binüp etrâfda olan yerlerin keşfine azîmet itdi. Ve İspanyola cezîresi etrâfında gezerken Kuba cezîresini bulup ve anı geçüp cenûb tarafında Yamalika ve gayri cezîreler dahi buldukda girü dönüp İspanyola cezîresine gelürken cezîrenin garb tarafında bir güzel liman bulup ismini Nikola limanı kodılar. Ve ba'dehû Kıripa cezîrelerine varup anda hasta olmağla yine Ezbila limanına getüren didi ki ibtidâ bulduğı limandur. Ve ol limana geldiklerinde birkaç gün ol mahalde oturup biraz sıhhat buldı. Ve bundan sonra anda olan hâkime suâl idüp "Bu senin kavmi niçün eküp biçmezler ve bizimle niçün soğuk mu'âmele iderler? Yâ benimle bir hoş sulh u salâh olup ve bir hoş mutī' olsunlar ve yâhûd anlar ile cenk iderim" didi. "Zîrâ biz anlarla bir hoş barışık olmayınca ne anlar râhat olup ve müntefi'

[4317] vâfir temelluk ve özr eylediler H (280ª) : vâfir temellük idüp müdârâya başladı İ (289ª)

olurlar ve ne biz müntefi‘ oluruz” didikde ol hâkim dahi “Bizim sizinle sulhumuz kavîdür lâkin size i‘timâd hâsıl olmak içün bir dahi sulh olalım” didi. Ve bir dahi tecdîd-i sulh idüp İspanya âdemleriyle mahlût olup ve eküp biçmeğe başladılar.

Zuhûr-ı zulumât ve furtuna: Ve bundan sonra Kolombo İspanya tarafına gitmek murâd idüp tedârük görürken bi-emri’llâhi te‘âlâ bir azîm furtuna ve rûzgâr oldı ki ol cezîrede olan evler harâb olup ekseriyyâ halkı dahi helâk oldı. Ve hem bir azîm zulumât hâsıl oldı ki zalâm-ı leylden ziyâde âdem âdemi fark itmez idi. Ve bu musîbet-i uzmâyı cezîre halkı “İspanya tāifesi bize sihr itdi” diyü ve İspanya halkı dahi “Cezîre tāifesi bize sihr itdiler” diyü birbirlerine isnâd itdiler. İmdi işbu furtunada üç geminin demirleri kesilüp ve her biri bir taşa çarpup pârelendi. Ve bu ahvâlden Kolombo gāyet melûl ve muztarib oldı ki bunda olan halk “Bi’l-cümle helâk oluruz” diyü elem çeküp bahr-i gamda şinâverlik ider iken nâgâh mukaddem İspanya’ya gönderdüği dört gemi vâfir zahîre ile çıkageldiler. Ve ammâ ol gemiler gelmeyeydi bunların cümlesi helâk olmak mukarrer idi. Hele Kolombo bunlarda olan zahîreyi çıkarup ve birazını askere tevzî‘ idüp ve bâkīsini karındaşı yanında bırakup ve ol **[281a]** ve ol dört gemileri tahmîl idüp ve binüp azm-i İspanya eyledi. Ve İspanya kırala biraz hediyye biraz hediyye düzüp virdi.

El-hedâyâ: Ve hediyyesi dahi bu idi ki yüz dirhem ve ikişer yüz ve üçer yüz dirhem gelür ve **[I, II, 289b]** iki bin parça altun idi. Ve dahi bakkam ve levk ve kırmız ve gayri çok şeyler idi ki gemiler dolu idi. Kıral dahi bu şeyleri alup Kolombo’ya kat-endâz-kat i‘zâz ve ikrâm ve ri‘âyetler eyledi.

Sefer-i sâlis be-cânib-i Yeni Dünyâ: Ve bundan sonra kıral, Kolombo’ya on iki gemi donadıvirüp ve yine Yeni Dünyâ’ya irsâl eyledi. Ve Kolombo dahi bin dört yüz doksan yedi mîlâdında on iki gemi ile yine Yeni Dünyâ’ya azîmet ve zâhib oldı. Ve geminin ikisi İspanyola cezîresinde karındaşına yollayup ve bâkī gemilerle kendüsi Kapovarda semtine gidüp şöyle ki hatt-ı üstüvâya beş derece kalduğı mahalle değin varup ve anda bir limanlık olup ve bir mertebe ıssılık oldı ki geminin anbârı ve buğdayı yanmağa başladı. Bi’z-zarûrî girüye dönüp ve az kaldı ki gemiler ihrâk ola. Ve ale’d-devâm dokuz gün bu ıssılığı çeküp ve onuncı gün bir şarkī rûzgârı çıkup mağrib cânibine teveccüh eylediler. Ve ammâ sâhil-i deryâda azîm dağlar müşâhede itdiler ki ol dağlara Kupa dirlerdi. Ve ol mahallin deryâsından incü çıkarur âdemler gördiler. Ve bundan sonra bir mu‘azzam ırmak ağzına vardılar ve içerü girmek murâd itdiklerinde azîm zahmet çekdiler. Ol ecilden Ecder Ağzı diyü isim kodılar. Ve ba‘dehû karaya çıkup niçe müferrih sular ve latīf sâye-endâz müntehâ dağlar bulup ve ol mevzi‘e Parpa

diyü isim kodılar ki müferrih ve güzel yer dimekdür. Ve ba‘dehû Koman memleketine varup haber aldılar ki anda dahi incü çıkar imiş. Ve bunlara muttali‘ oldukdan sonra dönüp yine İspanyola cezîresine geldiler ve gördüler ki halk birbirine düşüp birkaç fırka olmışlar. Kolombo aslını ve ahvâllerini[4318] suâl itdikde böyle haber virdiler ki binâ olunan kal‘a dizdârı paşa ile ve yeni gelen iki geminin halkıyla mâbeynlerinde husûmet vâki‘ olmış ve bâ‘isi bu ki mahsûl içün Cenevizliler ile İspanyollar birbirlerine düşmüşler. Ve aslı dahi bu ki anda olanlardan biri fikr ider ki bir hâl ile Kolombo’yı katl idüp ve cümle ol memleketi zabt eyleye ve birkaç kal‘a dahi yapa. Nihâyet evvel böyle bir mukaddime-i fitne peydâ idüp ve halkı birbirine düşüre. Ve bu cezîre halkı dahi ahvâle muttali‘ olduklarında fursat ganîmetdür diyü bunları bi’l-cümle katl itmek murâd iderler ammâ henüz bunlar üzerine hücûm itmeden Kolombo gelüp irişdikde ol sâhib-i fitne olanı ahz ve katl itmek murâd itdikde ol dahi cezîre halkı yanına kaçup “Eğer siz bana yardım iderseniz ben anları bu memleketden karçırırım” diyü igvâ virmekle anlar dahi bunun sebebiyle bunlardan kurtulup ve ba‘dehû bir tarîk ile bundan dahi halâs oluruz” diyü ana tâbi‘ oldılar.

El-kıtâl: Kolombo dahi hâlden haberdâr oldukda sefînelerde olan askeri[4319] ve birkaç kücük topları taşra çıkarup anlar hücûm itmeden mukaddem bunlar anların üzerine varup bir yaylım top ve tüfenk atdıklarında cümlesi târumâr olup dağlara firâr itdiler ve top ve tüfenkden çok âdemleri helâk oldı. Ve ba‘dehû Kolombo’ya elçi gönderüp emân dilediler. Ve Kolombo dahi recâlarını kabûl idüp ve darben harâca kesdi. Ve ol sâhib-i fitneyi taleb itdikde bulamadılar meğer bu sâhib-i fitne bu hîleye sülûk itdikde İspanya’ya mukaddemâ mektûb irsâl itmiş idi ki Kolombo’nun aslı Cenevizli olmağla Cenevizli olanlar ile cümle çıkan altun **[İ, II, 290a]** ve incüyi kendü alıkoyup ve İspanya âdemlerinden her kim bir şey söyler ise anı katl idüp ve hattâ beni dahi katl itmek istedikde elinden gücle halâs oldum ve zamîri bu kim bunda birkaç kal‘a yapup kırala âsî olup ve kendüsi bu memleketi zabt idüp kıral olmak sevdâsındadur” diyü bu mefhûmda mektûb gönderüp İspanya kıralına vâsıl oldukda kıral dahi gazaba gelüp ve Kolombo böyle bir büyük hizmetde bulunduğı içün kıral buna itdüği ta‘zîm u tevkīre hased iden düşmenleri dahi fursat bulup yer yer anlar dahi kıralı igzâb itmeleriyle Kolombo’nun yerine bir âhar serdâr ta‘yîn idüp gönderdi ki “Ol tarafa varup kabâhat kimde ise kayd-ı bend ile bana **[281b]** irsâl eyleye” diyü tenbîh ü te’kîd eyledi.

[4318] ve ahvâllerini İ (289ᵇ) : - H
[4319] askeri H (281a) : halkı İ (289ᵇ)

Ahvâl-i Kolombo: Ve ol ta‘yîn olunan serdâr vardıkda ahvâlin sıhhatine ve sırrına vâkıf olmadan Kolombo’yı tutup kayd-i bend ile kırala gönderdi ammâ beri cânibde kıral serdâr ta‘yîn idüp gönderdikden sonra haberin sıhhati ma‘lûm oldı. Ammâ ne fâide ve hele acele serdâra haber irsâl eyledi ki “Zinhâr Kolombo’yı rencîde itmeyesin, zîrâ ben haber aldım ki anda kabâhat yok imiş. Ana ta‘arruz itmeyüp ol hâin olan dizdârı tutup tarafıma gönderesin” diyü tenbîh eyledi. Ammâ ol âdem gelmezden mukaddem serdâr Kolombo’yı tutup kırala göndermiş idi. Fakīr Kolombo bu kadar iyilik idüp devletlerine bu mertebe hizmeti sebkat itmiş iken ırzı yıkılup ve hâtırı züccâcı çâk ve çâk oldı[4320]. Ve’l-hâsıl Kolombo’yı kıral huzûrına getürdüklerinde olan mâcerâyı nakl eyledikde kıral buna tesellî virüp özr diledi[4321]. Ve Kolombo dahi ağlayup recâ eyledi ki birkaç zamân oturup râhat ola. Kıral dahi ricâsını kabûl idüp kendüye oturaklık virdi.

Nasb-ı serdâr-ı diğer: Kolombo’ya tekā‘üd virdikden sonra yerine Nikola nâm kimesneyi serdâr nasb eyleyüp ve yigirmi dört gemi donadıvirüp ol semte irsâl eyledi. Ve ol dahi ol bâ‘is-i fitne olan dizdârı kayd-ı bend idüp ve ol getürdüği gemilerden on dört gemi ol vilâyet emtâ‘ı zî-kıymet şeyler ve altun ve incü ve gümüş ve sâir şeyler ile tahmîl idüp ve ol hâin dizdârı dahi ma‘an irsâl eyledi. Nihâyet deryâda azîm furtunaya sataşup cümle gemiler gark oldı. Ve öyle nakl iderler ki ol gemilere konulan altun ve incü ve gümüş ve sâir girân-bahâ şeylerden mâ‘adâ bir külçe altun var idi ki yüz vakıyyeden ziyâde olup kazılan ma‘dende öyle çıkmış idi. Ve bunların ahvâlini kıral işitdikde azîm müte’ellim ve mağmûn[4322] oldı.

Sefer-i râbi‘-i Kolombo be-cânib-i Yeni Dünyâ[4323]: Ve bu haber ki kırala geldi, tekrâr Kolombo’yı seferli idüp ve dört gemi donadıvirüp mîlâdın bin beş yüz iki senesinde yine irsâl itdi ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur[4324]. Ve Kolombo muvâfık rûzgâr ile İspanyola cezîresine vâsıl oldukda mukaddemâ anın yerine paşa olan Nikola bunı cezîreye uğratmadı. Ve Kolombo “Beni kıral gönderdi” diye, gördi söz te’sîr itmedi, Kolombo âkıl âdem olmağla fikr itdi ki yeni feth olmış düşmen içinde böyle söz denilmez, âdem ile mu‘âraza ve mücâdele itmek ırz-ı saltanata şe’n olduğından mâ‘adâ

[4320] hâtırı züccâcı çâk ve çâk oldı H (281[b]) : hâtırı münkesir oldı İ (290[a])
[4321] tesellî virüp özr diledi H (281[b]) : tesellî virdi İ (290[a])
[4322] ve mağmûn H (281[b]) : - İ
[4323] be-cânib-i Yeni Dünyâ İ (290[b]) : - H
[4324] ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz yigirmi dokuz sene mürûr itmiş olur H (281[b]) : ol vakitden hicret-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince iki yüz on dokuz sene mürûr itmiş olur İ (290[a])

ihtimâldür ki bir azîm fitne dahi peydâ ola diyü ol mahalden kalkup ol geldüği **[İ, II, 290b]** dört gemi ile Govankısıma semtine gidüp Hevira limanına vardılar ki Kondori burnına karîbdür ve andan dahi kalkup şark tarafına saldılar. Deryâda giderken Vazgova semtinde olan Zurubara cezîrelerine râst gelüp ve haber aldı ki Vazgova memleketinde çok altun çıkar imiş ve ba‘dehû Oranisi boğazına varup ve ol semtin cenûb tarafında dahi deryâ bulup ana dahi giderken bir azîm furtuna sataşup ve iki gemisi gark olup ve kalan gemiler dahi su itmeğe başlamağla böyle hâl ile gücle Yamayka cezîresine varup ve kalan iki gemiyi kalafat itdirüp[4325] ve birkaç gün ârâm itmek iktizâ eyledi. Ammâ gemi tāifesi ekseriyyâ hasta olup ve sağ kalanlar dahi “Elbette İspanya’ya gidelim” diyü ibrâm itmeleriyle Kolombo dahi “Ben bu hâl ile gidemem” didüği içün cümlesi buna muhâlefet idüp sözüni tutmaz oldılar. Ve’l-hâsıl ol zamân ki Kolombo’yı kayd-ı bend ile kırala gönderüp kesr-i ırz olaldan beri hâtırı mahzûn ve kalbi münkesir olmış idi. Ve kıral bunı gerçi ta‘yîn itdikde sözüni tutmayup gelmiş idi ammâ[4326] gayretinden dünyâya bakamayup nazar itmek istemezdi. Ve bundan akdemce zikr itdüğimiz üzre geldikde Nikola dahi bunı uğratmaduğı ecilden dahi ziyâde münkesir-i hâtır[4327] olup kendü ebnâ-yı cinsleri ve Yeni Dünyâ halkı yanında evvelki nâm u şânı ve heybet ü rağbeti pest olmış idi ve ba‘dehû bu iki gemi gark olup ve iki gemi tāifesi dahi sözüni tutmaz olduklarını cezîre halkı bildiklerinde anlar dahi baş kaldırmalarıyla Kolombo’ya azîm düşvârlık ve ızdırâb el virüp gördi ki iş işden geçdi, hîleye sâlik olup ehâlî-i cezîrenin söz sâhiblerini da‘vet idüp didi ki “Sizler bize **[282a]** çok rencîde eylediniz ammâ tanrınız dahi sizden incindi ve alâmeti budur ki yarınki gice ay kararsa gerekdür” didi. Zîrâ ertesi husûf-ı küllî olsa gerek idi. Kolombo ilm-i nücûmda gāyet mâhir ve ilm-i felekiyyede dahi kâmil idi ve takvîm çıkarmada lâ-nazîr idi. Ve husûfdan bu gûne haber virdikde cezîre halkı inanmayup “Sen gökde ne var ne yok ne bilürsin!” diyü bunı istihzâ eylediler. Çünki irtesi gice oldı, hadd-i zâtında bir azîm husûf zuhûr itdi ki cümle cezîre halkı gāyet havfa düşüp feryâd u figān eylediler. Ve Kolombo dahi mukayyed olmayup kusûfına karîb yanlarına varup “Elem çekmen! Ben suçunuzı bağışlayup rabbinize ricâ ideyim, açılsun[4328]” didikde bunun ayağına düşüp azîm tazarru‘ ve niyâz itdiler. Kolombo dahi ayın açılacak vaktinde aya karşu durup ve okuyup ve efsûn ider gibi hileler ider iken ay dahi açılmağla, “Bu âdem büyük âdemdür” diyü i‘tikād itmeleriyle irtesi cezîre halkı vâfir hediyye ile gelüp ve temelluklar idüp özr dilediler ve

[4325] itdirüp H (281ᵇ) : idüp İ (290ᵇ)
[4326] ammâ H (281ᵇ) : - İ
[4327] münkesir-i hâtır H (281ᵇ) : münkesir İ (290ᵇ)
[4328] açılsun İ (290ᵇ) : - H

Kolombo ile tekrâr sulh oldılar. Ve ba‘dehû Kolombo İspanyola cezîresine haber irsâl eyledi ki “Kıral içün bir cezîre dahi zabt eyledim. Nihâyet iki gemi dahi irsâl idesiz ki iktizâsı vardur” didi. Ve anlar dahi muhâlefet idemeyüp gönderdiler[4329].

Ahvâl-i bâkī-i Kolombo: Ve bundan sonra Kolombo ol gemilerin gelmesine muntazır iken haber aldı ki bunun Poris nâm bir hasûdı ve adûsı var idi ki bir mükemmel ve müretteb gemiler deryâda gezüp bunun bir fursatını düşürür ise katl eyleye. Ve Kolombo bunı haber aldıkda yanında olan iki gemi ile deryâya çıkup ol hasmını arar iken Yamayka cezîresine karîb bir yerde râst gelüp ve azîm cenk idüp **[İ, II, 291a]** ve âhir gemisini kıral içün[4330] zabt idüp ve kapudanı olan Poris’i katl idüp ve mâlını gemi içinde olanlara taksîm idüp ve gemisini kıral içün zabt eyledi. İmdi Yeni Dünyâ’da İspanyol tāifesini ibtidâ cenkleri budur[4331]. Ve bundan sonra Kolombo tekrâr Yamayka cezîresine gelüp iki ay bekledi. Ve ba‘dehû ol taleb itdüği iki gemi dahi gelüp Porsi’den aldığı gemi ve kendü yanında olan iki gemi ile beş gemi olup ve ol cezîreden aldığı altun ve gümüş ve gayri şeyler ile memlû idüp ve kendüsi dahi içine girüp İspanya’ya revân oldı[4332]. Ve gemiye bindikde hasta olup ve İspanya’ya vardıkdan sonra dahi sıhhat bulmayup mürd oldukda iki oğlu kaldı ki birinin ismi Didak ve birinin ismi Ferdinat dirlerdi.

Ahvâl-ı evlâd-ı Kolombo[4333]: Babaları Kolombo öldükden sonra Ferdinat kıral yanında kalup ve Didak babası yerine paşa olup Yeni Dünyâ’ya irsâl olundı. Ve ol dahi bin beş yüz dokuz mîlâdında ol cânibe vardıkda Benensola nâm mevzi‘yi bulup ve beri cânibden kıral Yeni Dünyâ’ya üç paşa dahi ta‘yîn eyledi ki birine Huveyda ve birine Nikosa ve birine Alfonso dinüp[4334] ve bunların her birine niçe gemiler ve toplar ve tüfenkler ve firâvân asker ve birkaç yüz papaslar virüp ve böyle sipâriş itdiler ki Yeni Dünyâ âdemlerini dîn-i Îsâ’ya da‘vet idüp hristiyan ideler. Ve bunlar deryâya çıkdıklarında her biri bir tarafa teveccüh idüp ve her biri Yeni Dünyâ’nın bir tarafına düşüp evvelâ Huveyda Kortaçiya vilâyetine düşüp karaya çıkdıklarında ol taraf âdemleri bunun önüni alup ve ilerü gitmeğe komayup cenk itdiler. Ve hâlbuki Yeni Dünyâ’da olan âdemlerin ekserinde olan çıplakdur ve Huveyda bunların bu hâllerini gördükde

[4329] gönderdiler H (281ª) : iki gemi gönderdiler İ (290ᵇ)
[4330] kıral içün İ (291ª) : - H
[4331] ve kapudanı olan Poris’i katl idüp ve mâlını gemi içinde olanlara taksîm idüp ve gemisini kıral içün zabt eyledi. İmdi Yeni Dünyâ’da İspanyol tāifesini ibtidâ cenkleri budur H (282ª) : - İ
[4332] ve ba‘dehû ol taleb itdüği iki gemi dahi gelüp Porsi’den aldığı gemi ve kendü yanında olan iki gemi ile beş gemi olup ve ol cezîreden aldığı altun ve gümüş ve gayri şeyler ile memlû idüp ve kendüsi dahi içine girüp İspanya’ya revân oldı H (282ª) : - İ
[4333] ahvâl-i evlâd-ı Kolombo İ (291ª) : - H
[4334] dinüp İ (291ª) : - H

karaya top çıkarup bunlara atdıkda ba‘zısını kırup ve sâirleri kaçup ve niçelerini dahi esîr idüp ve anda firâvânî altun buldı. Ve esîr itdüği âdemlerden haber aldı ki bu semtde gāyet ma‘mûr bir şehir vardur. Ve ol esîrleri kılaguz idüp ol şehre vardılar ve azîm cenk idüp ve yetmiş kadar İspanya âdemleri düşüp ve az kaldı ki asker bozula. Ve ol vakitde Nikosa dahi geldi. Anın gelmesiyle Huveyda kuvvet bulup ve ol şehir halkını bozdılar. Ve anda olan mâlı zabt idüp şehri harâb itdiler. Ve ba‘dehû ol cenkde düşen âdemleri defn itmek içün arayup buldılar. Ve meğer ol vilâyetin âdemleri anları fi’l-hâl yağma idüp ekl itmişlerdi. Ve ba‘dehû andan kalkup Kortaçiya sâhiline gitdiler. Ve andan dahi Orabiyans boğazına girüp ve boğazın şark tarafında bir kal‘a yapup ve içine biraz **[282b]** asker kodılar. Ve ba‘dehû Yeni Dünyâ âdemlerini esîr itmeğe başladılar. Ve ol semtin miftâhı mesâbesinde olan Terbiyo nâm şehri dahi alup ve içinde olan mâlını alup ve âdemlerini ve şehir hâkiminin avretini dahi esîr itdiler. Ve bu ecilden şehir hâkimi bunların yanına gelüp müdârâ eyledi ki avretini behâya kesüp alacak oldı. Meğer murâdı hîle imiş, gice ile avreti elinde esîr olan kapudanı zehirli ok ile urup katl eyledi. Ol kapudanın âdemleri haberdâr olduklarında ol hâkimi tutup avretiyle bile katl eylediler. Ve ba‘dehû Huveyda İspanyola semtine dönüp giderken Komgorva sâhiline çıkdılar. Vilâyet halkı bunlar gayri tāife kıyâsıyla evlerini âteşe urup dağlara kaçdılar. Huveyda bunlara âdem gönderüp kendülerini bildirdiler ki “Bizler sizinle dostuz. Niçün kaçarsız?” didikde anlar dahi girü dönüp yanlarına geldiklerinde suâl itdiler ki “İlerü gitmek isteriz. Bize kulaguz olur musuz?” didiklerinde cevâb virdiler ki “İlerüde olan tāife gāyet yaramaz âdemlerdür ammâ garb tarafında bir yer vardur ki gemiyle ırmağa girüp anda gitmek ma‘kūl ve münâsibdür” dimeleriyle ol ırmak içine girüp **[İ, II, 291b]** giderken ırmağın bir kenârında yığılmış bî-hisâb altun ve gümüş ve cevâhir ve sâir eşyâlar hâzır bulmalarıyla gemilere doldurup gāyet mesrûr oldılar. Zîrâ hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn mâl idi. Meğer ol mâlı Komak nâm bir kıral bunlardan kaçırup emîn yerdür diyü mahalde saklamış idi. Çünki bunlar bu mâlı aldılar ammâ kendülerine dahi haber eylemedi, yolda gelürken furtunaya sataşup gark oldılar. Nikosa bunlardan ayrılup taraf-ı şarkda Marmor’a vardıkda anda bir kal‘a binâ idüp Allahvirdi kodı. Zîrâ ibtidâ geldikde birkaç kuşlar görüp anları tefe’’ül eyledi ve hadd-i zâtında çok fâide itdi. Ammâ cenk itdikde çok âdemleri kırılup ve ol kırılan âdemleri ol vilâyet âdemleri yediler. Ve Nikosa alduğı altun ve cevâhir ve sâir eşyâları üç sefîneye doldurup kırala irsâl eyledi. Ve kendüsi ol feth itdüği vilâyet nizâmı ve muhâfazasında kaldı.

Ta‘yîn-i Albova Kapudan: Ve kıral bu Albova kapudanı dahi ta‘yîn ve irsâl eyledikde Yeni Dünyâ’da Karika kıralı üzerine varup ve askerini bozup ve kıralı esîr

itdi ve ba‘dehû Ponka nâm kıral üzerine azîmet itdüğini kıral haber aldıkda şehri bırakup kaçdı. Ve bunlar şehre vardıkda şehri boş bulup ve[4335] aslâ mâla müte‘allik bir şeye yapışmayup ellerine bir şey girmedi. Zîrâ cümle mâlı ve halkı kaçırup ve şehri boş komış idi[4336]. Ve andan kalkup Komogro nâm bir kıral üzerine dahi vardıklarında ol kıral muhâlefet itmeyüp suhl olmak içün bir elçi ile dört bin altun gönderdi ki her biri onar altun vezninde idi. Tercümâna suâl itdiler ki “Böyle altun kande bulunur?” Ve elçi dahi cevâb virdi ki “Bu altun ma‘deni altı konak bir yerde olur ammâ ol yerin âdemleri gāyet yaramazdur ve anda gitmeğe çok asker muhtâcdur” diyüp ve sulha cevâb istedikde bunlar dahi sulha râzı oldılar. Ve anların sulha tālib olmalarına bâ‘is, kıralın bir âkıl oğlu var idi ki ismine Panfiyak dinüp dâimâ babasına nasîhat idüp “Bu İspanya âdemleri ile başa çıkılmaz. Bunlar altunı dahi pek severler. Ve eğer biz bunlara muhâlefet idecek olursak bizi katl idüp ve hem vilâyetimizi ve mâlımızı elimizden alurlar” dir idi. Ve kıral dahi oğlunun sözüni ma‘kūl görüp Albova Kapudan ile sulh oldılar. Ve hem kıral hıristiyan olup ve ol altun ma‘deni olan yerlere gitmeğe kulaguz olmak içün gemilere girüp ma‘an gitdi, şöyle ki revân olduklarında cenûb tarafına teveccüh idüp giderken sâhil-i deryâda olan kıralların ekseri bunlar ile sulh olup ve ba‘zılarıyla dahi cenk idüp darben itā‘at itdirdiler. Gerçi anların askeri çok ammâ top ve tüfenk gördükleri olmamağla bir yaylım top ve tüfenk atıldıkda kıyâmet kopup gökler başlarına yıkılıyorur kıyâsıyla birbirini çiğneyerek[4337] kaçarlardı. Bu takrîb ile[4338] vardıkları vilâyetleri âsân vechle zabt iderlerdi. Muhassal ol vilâyetlerde çok altun ve incü ve sâir cevâhir envâ‘ından bî-hadd şeyler alup ve gemilere koyup Daryan vilâyetlerine vardılar. Şol vakitde şems delv burcına girmiş idi. Ve ol vilâyetlerde dahi vâfir kaplan postları ve çok altun ve incü ve cevâhir buldılar ve mâl-â-mâl gemilere yükledüp İspanya kıralına irsâl eylediler, şöyle ki **[283a]** cümle tuhfeden mâ‘adâ iki yüz dürr-i yektâ var idi ki misli görülmüş değil idi. Ve sâir incü ve cevâhir ve gümüş ve eşyâdan mâ‘adâ yigirmi bin kastilan altun idi. Ve bu kadar mâl-ı firâvân İspanya kıralına vâsıl oldukda gāyetü’l-gāye[4339] hazz itmekle **[İ, II, 292a]** Albova Kapudan’a cümle cenûb tarafında olan vilâyetlerin kapudan ve paşalığını virdi[4340].

[4335] şehri boş bulup ve İ (291ᵇ) : - H

[4336] bir şeye yapışmayup ellerine bir şey girmedi. Zîrâ cümle mâlı ve halkı kaçırup ve şehri boş komış idi H (282ᵇ) : ve aslâ mâla müte‘allik bir şey dahi bulmadılar İ (291ᵇ)

[4337] birbirini çiğneyerek H (282ᵇ) : - İ

[4338] bu takrîb ile H (282ᵇ) : Bu sebeble İ (291ᵇ)

[4339] gāyetü’l-gāye H (282ᵇ) : gāyet İ (291ᵇ)

[4340] vilâyetlerin kapudan ve paşalığını virdi H (283ᵃ) vilâyetlerin paşalığını virüp fermân gönderdi İ (292ᵃ)

Ta‘yîn-i Yovan Gırbal be-cânib-i Yeni Dünyâ: Ve bundan sonra kıral bu kapudanı dahi Yeni Dünyâ’ya ta‘yîn ve irsâl idüp vardıkda Meksika ve Nova İspanya vilâyetlerini keşf idüp ve bin beş yüz on sekiz mîlâdında dört kıt‘a gemiyle Yoktan memleketi keşfine gidüp ve andan dahi Konis limânına varup ve bundan sonra dahi Koroçiya cezîresine varup şimâl tarafına gider iken Çiyan Baton’a varup ol vilâyet halkı ile azîm cenkler idüp ve âhir-i kâr ol cenkde kapudan düşmişdür.

Ta‘yîn-i Korotsi Kapudan be-cânib-i Yeni Dünyâ[4341]: Ve dahi bin beş yüz on dokuz mîlâdında kıral, gemicilerden mâ‘adâ on gemi ile beş yüz elli cenkci sultāt ile işbu kapudanı dahi Yeni Dünyâ’ya irsâl idüp vardıkda Kuba limanından çıkup Yoktan burnuna varmış idi. Lâkin azîm furtuna olmağla Akosamila cezîresine düşdiler. Ve ol semtin âdemleri bunları gördükde evlerini ve çâderlerini bırakup firâr itdiler. Bunlar dahi kenâra yanaşup ve ardlarından asker gönderüp birkaç esîr tutup gemiye getürdüklerinde kapudan bunları rıfk ve mülâyemetle[4342] söyledüp ve ta‘âm virüp ve ri‘âyet idüp “Niçün kaçarsız? Biz sizi incitmeziz” didi. Ve cümlesini salıvirdi. Ve kabîlelerine vardıklarında ahvâli nakl idüp “Çünki böyledür” diyü âdem gönderüp sulh oldılar. Ve alış veriş idüp ve niçe hizmetde bulunmağa başladılar. Ve ba‘dehû ol aradan kalkup Akozmila cezîresine çıkup ve Yoktan şimâline gidüp ve ba‘dehû Gırbali ırmağına girdiler. Ve iki mîl kadar gidüp Bentoka nâm bir şehr-i azîme vardılar ki yigirmi beş bin kadar var, şehir halkı bunları gördükde ibtidâ bunlara itā‘at gösterüp müdârâ itdiler ki “Bunlar azdur, biraz igfâl idüp ve ba‘dehû üzerlerine hücûm idüp cümlesini katl idelim” diyü gözlerine kesdirdiler. Ve kapudan dahi bunların hareket ve revişlerinden nakş alup murâdlarını fehm itdi. Ve evvel bunların çokluğından havf itdi ammâ fikr itdi ki “Bunlar çoklukdur ammâ çıplaklardur. Evlâ olan anlardan mukaddem ale’l-fevr bunları basmakdur” diyüp ve usûl ile cümle askere tenbîh eyledi ki “Tüfenklerinizi doldurup hâzır olun” didi. Ve hemân halka işâret itdikde cümlesi birden üzerlerine bir yaylım tüfenk boşaldup hücûm itdiklerinde başlarına kıyâmet kopup birbirlerini basarak cümlesi kaçmağa yüz tutdılar. Ve bu takrîb ile çoğunı kılıcdan geçirüp ve birazı dağlara düşüp ve mâ‘adâsını esîr itdiler. Ve ol şehri zabt idüp ismini Veytorya kodılar ki “ibtidâ feth şehri” dimek olur. Ve ol şehrin cümle emvâl ve erzâkını yağmâ ve gāret itdiler. Ve ba‘dehû Alvirat nâm ırmakdan geçüp Sanvan limanına vardılar ki ol mahalde Meksika kıralı tarafından bir hâkim otururdı, kapudan ol hâkim katına vardı, lâkin bunların lisânı sâir Yeni Dünyâ âdemlerinin lisânına benzemez,

[4341] be-cânib-i Yeni Dünyâ İ (292ᵃ) : - H
[4342] ve mülâyemetle H (283ᵃ) : - İ

başka olmağla dillerini bilür ve fehm ider âdem bulunmadı. Ammâ Yeni Galiçya'dan kapudana bir câriye gönderilmiş idi ve meğer ol câriye Meksika lisânı bilürmiş ve ol câriyeyi tercümân idüp söyleşdiler. Ve ba'dehû ol hâkim bunların ahvâlini ve gemilerinin sûretini yazup kıralarına irsâl eyledi. Zîrâ bu Yeni Dünyâ'da çok kırallar vardur ammâ bu Meksika kıralı ve bir dahi Peru kıralı cümleden büyük olup biri şark ve biri garb kırallarıdur ki her birlerine tâbi' çok kırallar vardur. Ve'l-hâsıl ol hâkimin irsâl itdüği vusûl buldukda kıral azîm havfa düşdi. Zîrâ mukaddem dahi bunların haberini almışlar idi. Ve bu kerre kıral ol semtin sâhillerini muhâfaza içün âdemler ta'yîn **[I, II, 292b]** eyleyüp ve ba'dehû fikr itdi ki "Bunlar ile mukāvemet müşkil ammâ hîle ile belki bir iş idem" diyü âdem irsâl idüp ve nâmesinde "Hoş geldiniz, safâ geldiniz! Kudûmuzdan biz dahi hazz eyledik. Ve bu vilâyetler dahi sizindür ve hemân karaya çıkup bu tarafa teşrîf idesiz ki sizinle müşerref olalım. Zîrâ ben şimden sonra İspanya kıralına mutī' ve münkād olup ve kıral **[283b]** "kovatzal fovali" ya'ni "efendimdür" diyüp vâfir temelluk arz eyledi. Ve kapudan dahi bunun hîle olduğunı fehm idüp gemide olan ve büyük topları karaya çıkarup hâzır eyledi. Ve ba'dehû kapudan dahi kırala haber gönderüp[4343] "Biz ol tarafa varmak içün biraz asker gönderdik" didi. Ve beri tarafa asker ve topcılara tenbîh eyledi ki "Bu tarafa asker geldikde size işâret itdüğim vakitde toplara ve tüfenklere âteş idüp ve ba'dehû üzerlerine yürün" diyü tenbîh eyledi. Ve kıral dahi kapudanı götürmek içün on binden ziyâde âdem irsâl eyledi. Gelüp vusûl buldukda hemân işâret idüp toplara âteş itdiklerinde neye uğradıklarını bilmeyüp ve bozulup birbirlerini basarak firâr itdiklerinde göz açdırmayup ekserini kırdılar. Ve hemân kalkup Pontukan şehrine gitdiler. Ve bu cânibde Meksika kıralı dahi kıssayı bu vechle haber aldıkda be-gāyet havfa düşüp ve havfından şehir halkına fermân eyledi ki "Herkes bunlara tazarru' ve ibâdet idüp yalvarsınlar ki anların hürmetine bu memleketden bu tāife çıkup gidüp şerlerinden emîn olalım" didi. Ve şehir halkı dahi âyîn-i bâtılları üzre ber-mûceb-i fermân tazarru' ve niyâza müdâvim oldılar ammâ bu putlardan ne fâide ve bir şeyin zevâli mukadder oldukda âlem kendüye düşmen olur. Meğer bunların komşusı ve adûsı kıral var idi ki ismine Zanbovalins dirlerdi ki aduvv-i cânî idi. İşitdi ki Meksika kıralına bir hasm-ı kavî zuhûr itdi ve hemân doğru kapudana gelüp "Safâ geldiniz, hoş geldiniz! İşitdim ki bizim düşmenimizi şöyle kahr itmişsiz ammâ bize gāyet büyük iyilik itmişsiz. İmdi yine lutfunuzdan recâ olunur ki ben bendeye dahi arka yardım olup ve sebebiniz ile düşmenden kendü elimde intikām alup

[4343] kırala haber gönderüp İ (292ᵇ) : - H

ve size harâc-güzâr ideyim. Zîrâ bu kadar zamândur ki ol bizden gümrük ve harâc alup ve bize envâ‘-i cevr ü cefâlar itmişdür ki nakli mümkin değildür” diyü zârî vü zârî ağladı. Ve kapudan dahi bunun bu sözlerinden gāyet hazz idüp ve andan kalkup uğurlarında olan Niza Bincokan nâm şehri muhâsara idüp aldılar. Ve ba‘dehû Koroçilya diyü isim virdiler. Ve ol şehirden deryâya varınca feth idüp yol açdılar. Ve ba‘dehû Meksika üzerine teveccüh idüp ibtidâ Zanbovalins kıralının şehrine uğrayup kıral kapudana azîm hediyye ve ri‘âyetler itdüğinden mâ‘adâ iktizâ itdikde hizmet itmek içün kapudan yanına bin âdem dahi ta‘yîn eyledi ki kendüye yollarda rehberlik idüp ve ba‘zı ahvâl[i] haber vireler. Ve kapudan dahi kendü askeri ve ol ta‘yîn olunan bin âdem ile yola revân olup ve yol üzerinde on iki kal‘a feth itdiler. Ve ba‘dehû Zaklotana nâm bir mu‘azzam şehre vardılar ki ol Meksika kıralının a‘dâsından bir kıralın hükminde idi. Ve hattâ Meksika’nın şerrinden emîn olmak içün şehrin önüne dîvâr çekmişlerdi zîrâ şehir iki dağ arasında idi. Gāyet sarp yerde vâki‘ olmağla ol dîvâr sebebiyle anlardan emîn olurlardı. Ve bu şehrin kavminin ismine Teleskalins tāifesi dirlerdi. Ve çünki kapudan askerini gördiler, hücûm idüp cenk itmek murâd itdiler. Ve kapudan dahi bunların çokluğından havf idüp ve topları dizdirüp top ve tüfenk ile cenk itdiler. **[İ, II, 293a]** Ve gelen tāife ise çıplak olup ve top ve tüfenk gördükleri olmamağla bozulup kaçdılar. Ve kapudan askeri dahi bunların ardına düşüp ve çok âdemlerini katl idüp ve vâfir esîr alup kapudana getürdiler. Ve kapudan dahi bunlara ri‘âyet idüp ve Meksika üzerine sefer olduğunı haber virüp kırallarına gönderdi. Ve kıral dahi bu haberi işitdikde gāyet hazz idüp mesrûr oldı. “Çünki bunların bize zararı yok ve bâ-husûs bizim cevâb viremediğimiz düşmenimiz üzerine gideyorurlar” diyü vezîrini elçi idüp ve vâfir hediyye ile irsâl idüp sulh oldı. Ve bundan sonra aslâ itā‘atden çıkmayup İspanya kıralına harâc-güzâr oldılar. Ve ba‘dehû kapudan Meksika üzerine azîmet eyledi.

Azîmet-i kapudan ve hîle-i Meksika: Ve Meksika haber aldı ki kapudan ol hasmı olan kırallar ile üzerine geliyorurlar, bu kerre şaşup ve ne ideceğini bilmeyüp ve âhir-i kâr hîleye sülûk idüp şöyle ki ibtidâ otuz bin âdem intihâb idüp kendüye karîb sınur taşı olan bir âhar kıralın hükminde olan Çeyolola nâm mu‘azzam şehre gönderdi ki **[284a]** varup ol şehirde oturup kapudan gidince anlar ile birlik olup ve alış veriş ideler. Ammâ ol asker vardıkda şehir halkı bunları şehre komadılar ki âdem gulüv idüp şehri zabt ideler diyü. Ve bunlar cevâb virdiler ki “Biz sizi şehre komazız. Nihâyet şehrin iki mîl ba‘îdinde oturun” didiler. Asker dahi nâ-çâr ol yerde oturmağa râzı oldılar. Ve beri cânibden kıral ol askeri ol şehre irsâl itdikden sonra kapudana dahi haber gönderdi ki “Gerçi sen ol kırallar ile sulh oldun ammâ anlar bir hâin tāifedür. İmdi

gel, benim sözümi tutup ve i‘timâd it. Benim Çeyolola nâm mu‘azzam şehrim vardur. Anda otur, seninle sulh olalım. Ben evvelde ‘İspanya kıralına mutī‘ olurum’ diyü mukaddem dahi size haber gönderdim. Siz i‘timâd itmediniz ve bundan sonra dahi niçün i‘timâd itmeyüp ictinâb idersiz?” diyü vâfir galat kelâm eyledi. Ve kapudan dahi vâfir fark idüp bunun sözlerine aslâ i‘itmâd gelmedi. Ve hemân ol şehrin üzerine gelüp altı bin asker ile muhâsara idüp darb-ı dest ile anı dahi aldı ve içinde vâfir pambuk ve tuz bulup yanında olan kırala ve askere bahş idüp altun ve cevâhire müte‘allik şeyleri kendüsi zabt eyledi. Ve bundan sonra Meksika kıralı dahi ziyâde havfa düşüp mürâca‘ata başladı ve tekrâr haber gönderdi ki “Benim Kamişti Tana nâm bir şehrim vardur ki gāyet mu‘teber ve makbûl şehrimdür. Anda gelesiz ki sulh olalım” diyüp ve kapudan dahi ol aradan kalkup ol şehre vardı. Kıral dahi buna bir mu‘azzam sarây döşedüp anda kondurdı. Ve bu şehrin kal‘ası gāyet metîn olmağla kapudan nazar idüp “Bunı ne tarîk ile feth iderim?” diyü bir çâre fikr iderken kıral bunı yanına alup şehri ve içinde olan şeyleri ve cümle kal‘ayı seyr itdirüp “Benim bu kal‘amın metâneti hakkında ne dirsiz? Bunı kim almağa kādir olabilür?” diyü vâfir vasf eyledi. Ammâ ikisi dahi derûnlarında birbirlerine takrîb ile habs idebilürüm diyü bir illet ve bahâne fikr iderlerdi. Ve âkıbet kapudan bunun zamîrini fehm itmekle cüst direnüp dir ki “Şehri seyr eyledik. Buyrun bizim konağımız olan sarâyda bir mikdâr teneffüs idelim ve hem ol sarâyı dahi bize bir hoş ta‘rîf idüp kim binâ itmişdür ve ne vakitde berîdir[4344]” didi. Zîrâ ol sarâyda ta‘accübâtdan niçe şeyler var idi. Çünki kapudan böyle diyüp sarâya da‘vet eyledi, kıral[4345] **[I, II, 293b]** dahi muhâlefet idemeyüp sarâya geldikde kapudan işâret idüp[4346] kıralı habs eylediler. Ve ba‘dehû dir ki[4347] “Benimle sulh üzreyim ve İspanya kıralına tâbi‘im dirsin ammâ bâtınen envâ‘-i hîle ve tezvîrât fikr idersin. İmdi eğer kavlinde sâdık isen mâlını bana teslîm eyle ve elime bir temessük dahi vir ki cümle mâlım ve vilâyetim İspanya kıralınındur ve ben dahi kendüye[4348] mutī‘im de! Yohsa seni kırala gönderiyorum” diyüp ve ol sarâyın etrâfına biraz tüfenkli asker ta‘yîn eyledi. Kıral dahi nâçâr kapudanın murâdı üzre itdi ve ba‘dehû şehir halkı kapudana “Çünki murâdın ve işin bitdi ve alacağın aldın, var git!” didiler. Kapudan dahi “Ben bunda oturmağa gelmedim ammâ birkaç gemi yapmak isterim” diyüp bunlardan kereste istedi. Ve kıral dahi âdemler ta‘yîn idüp ve her ne kadar kereste taleb itdi ise kat‘ itdirüp gerçi Korpa

[4344] kim binâ itmişdür ve ne vakitde berîdir H (284ᵃ) : - İ
[4345] çünki kapudan böyle diyüp sarâya da‘vet eyledi, kıral H (284ᵃ) : - İ
[4346] kapudan işâret idüp H (284ᵃ) : - İ
[4347] ve ba‘dehû dir ki H (284ᵃ) : - İ
[4348] kendüye H (284ᵃ) : - İ

limanında beş gemi ve sekiz yüz seksen sultāt muhâfızları var idi ammâ gemiler tamâm olunca hizmetlerinde kıral ve dahi bir mertebe sa‘y ü ihtimâm eyledi ki ta‘bîr olunmaz. Ve kapudan bunı katl itmeğe bir töhmet veyâ hîle murâdın itdi ammâ olmadı. Ve âhir-i kâr gemiler tamâm oldukda iki yüz kadar asker ile bir kapudan alıkoyup bâkī asker ile gitmeğe azîmet itmiş iken haber aldı ki ol semtde Elvard nâm bir İspanyol kapudanı bir kal‘ada muhâfız otururdı. Meksika kıralı ol kal‘a üzerine yüz bin kadar âdem gönderüp muhâsara itdirmiş. Kapudan bunı işitdikde kırala haber gönderdi ki “Çünki bizimle barışık eyleyüp İspanya kıralına tâbi‘im dirsin. Niçün İspanya âdemlerine yaramazlık kasd idersin? İmdi ol askeri, ol kal‘a üzerinden kaldır yohsa sen bilürsün!” didi. Ve kıral dahi havfından âdem gönderüp kal‘a üstünden ol askeri kaldırdıkda şehir halkı kıral üzerine gulüv idüp “Niçün ol muhâsarada olan askeri kaldırdın? Ve eğer senden haber varmayaydı ol kal‘a alınurdı” diyü kıralı taşlayup katl itdiler ve yerine Bavtomato nâm kimesneyi **[284b]** kıral itdiler.

Azîmet-i kapudan be[4349]-kal‘a-i Kamişti Tana: Çünki bu haber kapudana geldi, tekrâr ol kal‘a üzerine varup muhâsara eyledi. Kal‘a gāyet metîn ve müstahkem ve mu‘azzam ve içinde âdem gāyet çok olmağla üç ay muhâsara idüp ve hattâ yedi def‘a yürüyüş idüp ve âkıbet kal‘ayı alup ve nasb itdikleri Bavto Mako kıralı tutup katl eyledi. Ve bundan sonra ol etrâflarda olan kırallar ki Kazon ve Makon[4350] ve dahi niçe kırallar elçiler ile hediyyeler gönderüp “Bizler dahi İspanya kıralına mutī‘iz. Vilâyetimiz dahi anındur” diyü tâbi‘ oldılar, şöyle ki ol etrâflarda çâk Kolyafan ve Kalofor vilâyetlerine varınca mutī‘ oldılar. Muhassal bu Yeni Dünyâ’da zikr itdüğimiz işbu üç ayda feth itdikleri kal‘a kadar muhâsraya dayanup cenk itmiş bir kal‘a dahi olmayup cümlesi âsân vechle zabt olunmışdur. İmdi ma‘lûm ola ki bu kadar memleket feth idüp iş gören kapudanın ismine Kortos dirlerdi ki Yeni Dünyâ’nın meşhûr kâşif ve memleket-güşâlarındandur.

El-hikâye[4351]: Ve Meksika halkı öyle nakl iderler ki bu Kortos Kapudan Yeni Dünyâ’ya kadem basdıkda şark cânibinden bir kuyruklı yıldız doğup birkaç gice göründi. Ve dahi bunlar bu tarafa gelmezden mukaddemce gökde bulut içinde çok başlar müşâhede idüp gördüğini aynî ile bu İspanya âdemleri sûret ve kıyâfetinde idi. Ve niçe alâyim-i cenk dahi görünürdi. Ve hattâ okumuşlarımız öyle tefe’ül ve ta‘bîr

[4349] kapudan be İ (293ᵇ) : - H
[4350] Makon H (284ᵇ) : Makatan İ (293ᵇ)
[4351] el-hikâye H (284ᵇ) : - İ

itdiler ki bunlar bu vilâyetlere gelüp ve cenk idüp ve bu vilâyetleri alacakdur diyü kırala dahi haber virmişlerdi, nakl iderler.

Ahvâl-i fütûhât-ı Biçar Kapudan: Bu dahi bir zengin, nâm u kâm sâhibi **[İ, II, 294a]** bir yarar ve nâmdâr olup aslı Fransız'dur. Ve ilm-i deryâda dahi gāyet mâhir olmağın bu dahi Yeni Dünyâ'da çok fütûhât itmişdür. Ve hattâ Yeni Dünyâ'da a'zam-ı bilâd ve büyük kırallık olan Peru nâm memleketi ve Meksika'da Kortos Kapudan'ın keşfinden bâkī kalan ba'zı vilâyetleri dahi bu Biçar Kapudan feth ve keşf itmişdür. Ve İtaliya nâm kıralı dahi bu tutmuşdur. Ve bu Biçar Kapudan Yeni Dünyâ'ya ta'yîn olundukda bununla ma'an Almogor nâm bir kapudan dahi ta'yîn olunmışdur. Ol semte vardıklarında sevâhil-i memâlikde niçe azîm dağlar ve sular görüp ta'accüb itdiler. Ve ol ırmaklardan bir büyük ırmak içine girmek murâd itdiler. Ammâ ol ırmakdan timsâha müşâbih iri balıklar çıkup şöyle ki her birinin tūli yigirmi beş ayak ve dahi ziyâde idi. İmdi bu balıklar karaya kimseyi uğratmayup zîrâ bunlar karada yumurtlayup ve kenârda saklarlardı. Ol ecilden ol semtlere varanları helâk iderlerdi. Ve bunlardan ilerüsinde dahi Yeni Dünyâ âdemlerinden bir cins tāife vatan tutmuşlar idi ki zehirli ok atarlardı. Hâsılı ol balıklar sebebiyle ol ırmağa girmek ve mazarratlarını def' eylemek mümkin olmaduğı ecilden Gali nâm bir cezîreye varup birkaç gün ârâm itdiler.

Müfârakat-ı Almogor Kapudan ve ahvâl-i fütûhât: Ve bu cezîrede Almogor Kapudan Biçar Kapudan'dan ayrılup San Mikail ve Korcil[e] gidüp anda Kira nâm ırmağa girüp Tonbaya nâm şehrin mer'âsında vâfir koyun ra'y iderler. Ol çobanlardan birkaç âdem esîr idüp ve birkaç koyun dahi aldılar. Ve sehilce dahi içerü girdikde mezkûr Tonbaya şehrine vardılar. Ve ol esir itdikleri çobanlardan haber aldılar ki bu şehir Peru kıralının şehirlerindendür. Ve bunlar ol mahalle geldiklerinde askerî tāifesi dahi içerü gitmeğe râzı[4352] olmadılar. Ve ol şehre karîb Banama nâm şehrin dahi İspanya tarafından hâkimi olan paşa dahi bunlara çokluk yüz virmeyüp ve askere dahi ol igvâ virüp ahvâl böyle olmağın Almogor Kapudan girü dönüp ve gelüp İspanya kıralına ahvâli beyân idüp şekvâ eyledikde kıral dahi ol paşanın hükûmetini kapudana virüp ve birkaç gemi ve biraz asker ile yine Yeni Dünyâ'ya irsâl eyledi. Ve kapudan dahi ol semte gitmeyüp ve sapup ol feth yerlerden evvelâ Kovakiyo tāifesine uğradı. Zîrâ ol vilâyetde zümürrüd ve altun ma'denleri olmağla be-her sene kapudana vergileri var idi. Kapudana çok altun ve zümürrüd virdiler. Kapudan ol şeyleri alup tekrâr Banama şehrine gönderdi. Ve ba'dehû kendüsi dahi Vetir limânına varup birkaç evler binâ

[4352] râzı H (284[b]) : kā'il İ (294[a])

itmeğe mübâşeret itdi. Ve ol vakitde kendüye imdâd için **[285a]** iki gemi dahi geldi. Ve ba‘dehû Tonbaya şehrine varup andan dahi Kuba cezîresine varup[4353] çok balık ve yabân hayvânı bulup ve tekrâr yine Tonbaya şehrine döndiler ve giderken biraz esîr tutdılar ve lâkin kapudan anlara ri‘âyet idüp ve âzâd eyledi. Ve yanlarına üç âdem koşup yerlerine gönderdi. Ve yerlerine vardıklarında ol yanlarına koşdukları üç âdemi[4354] yediler.

Evsâf-ı fütûhât-ı Biçar Kapudan: Ol vakit ki Almogor Kapudan, Biçar’dan ayrılup gitdi, bu dahi ol cezîreden kalkup Gorgota cezîresine vardıkda Bonos tāifesine havâle oldılar. Anlar dahi gördüler ki bu İspanya âdemleriyle mukāvemet mümkin değil, âhir-i kâr sulh oldılar. Ve bu bunların sulh olduklarını **[İ, II, 294b]** işitdiklerinde[4355] Tongoran memleketinin hâkimleri dahi gelüp sulh oldılar. Ve ba‘dehû andan dahi kalkup San Mikail kal‘asına gitdiler. Tira ırmağı kenârında vâki‘ bir metîn ve mu‘azzam kal‘adur ki ol mahallere Tongoran vâdîsinin askeri konmuşdur. Ve bundan dahi kalkup Papita limanı içine girüp bir metîn kal‘a binâsına şurû‘ itdiler. Ve bunlar bunda iken Yeni Dünyâ kırallarından Voskara ve İtaliya nâm iki kıral birbirlerine düşüp ve azîm cenk idüp ve âhir-i kâr Voskara kıralı zebûn olup Kapudan Biçar’e âdem irsâl itdi ki kendüye imdâd eyleye. Ve hasmı olan İtaliya dahi bunun ahvâline vâkıf olup “İmdâd gelmeden bunun işini başa çıkarmak gerekdür” diyü bir gice Voskara üzerine şebihûn eyleyüp ol gice cenk arasında Voskara esîr olup ve İtaliya ol mahalden kalkup bir vâdî ortasında kondı. Ve bu tarafdan Voskar askeri gördiler ki kıralları esîr oldı, Biçar’dan imdâd gelüp irişince meşveret idüp bunı münâsib gördiler ki ol konduğı vâdîde İtaliya’yı muhâsara idüp imdâd gelince koyıvirmeyelim didiler. Ve hemân kalkup ol yerde İtaliya’yı muhâsara idüp muzdarib itmeleriyle Voskara’ya didiler ki “Askerine haber gönder, bizi muhâsaradan fâriğ olup yol virsinler. Yohsa seni katl iderim!” didikde Voskar dahi biz’z-zarûrî askerine haber gönderüp fâriğ oldılar. Ve tekrâr Biçar Kapudan’a âdem gönderüp ahvâli i‘lâm eylediler. Haber vardıkda Biçar dahi ol sâ‘at güc idüp İtaliya kıralının tahtı olan Kaksa Milkaya nâm şehre varup muhâsara eyledikde şehir halkı dahi İtaliya’ya haber gönderdiler ki “Bizim üzerime şu makūle[4356] asker geldi” diyü bildirdiklerinde kıral dahi Biçar’a biraz altun ve bir çift altun bilezik ve bir altundan yapılmış çakşur irsâl idüp bunları ma‘zûr tutup “Bu tarafa gelesiz ki sizinle görüşüp sulh olalım”didi. Elçiler gelüp ol şeyleri virüp kıralın kelâmını

[4353] kuba cezîresine varup H (285ᵃ) : - İ
[4354] âdemi H (285ᵃ) : İspanyolı İ (294ᵃ)
[4355] işitdiklerinde H (285ᵃ) : istimâ‘ itdikde İ (294ᵇ)
[4356] Metinde “ma‘kūle”.

i‘lâm itdikde hemân ol tarafa göc eyledi. Yakın vardıkda bu dahi bir elçi gönderdi ki “İşte ben geldim, sulh olursan ne güzel, olmaz isen vaktine hâzır ol!” didi. Elçiler kırala varup i‘lâm itdikde kıral gazaba gelüp gönderdüği şeylere nâdim oldı. “İmdi mukaddemâ kendüye irsâl olunan eşyâları yine bana virür ise sulh olurum, virmez ise bildiğinden kalmasun” diyü elçiye cevâb virdi. Elçi dahi gelüp kıralın cevâblarını kapudana nakl itdikde pür-âteş olup ve oturduğı yerden hemân ol sâ‘at güc idüp kıral oturduğı Kava vâdîsine gelüp konduğı sâ‘at bir cenk-i azîm itdiler ki vasf olunmaz. Ve âkıbet top ve tüfenke tahammül idemeyüp kıral askeri bozulup târumâr oldılar. Ve İspanya askeri dahi ardlarına düşüp kıra kova âkıbet İtaliya kıralı esîr itdiler. Ve dönüp kapudan katına getürdüklerinde habse virüp ve cümle mâlını zabt itdiler. Ve şol mertebe mâl-ı ganâyim aldılar ki hisâb ve kitâba gelmezdi. Cümleden mâ‘adâ kıralın altı yüz bin altunı zabt olundı ki her biri onar altun vezninde idi. Ve sâir altun evânî ve cevâhirin dahi hisâbı yok idi. Ve bu kıralın memleketi ki Peru memleketidür, bunda olan altun ma‘denleri hadde ve hasra sığmazdı. İmdi bu kadar mâlı aldıkdan sonra Kaksa Milkaya vilâyetlerine girüp ve niçe memleketler dahi girü döndükde yanında ma‘an olan kapudanlar bunun bu kadar mâl ve cevâhire mâlik olup ve bunca vilâyetler feth idüp nâm u nişân **[İ, II, 295a]** sâhibi olduğına hasedlerinden nâşî birlik olup ve askere dahi igvâ virüp fakīr Biçar’ı katl itdiler. Ve alduğı emvâl ve erzâkı kendüler **[285b]** zabt itdiler. Ve bu mahalle gelince nakl ve hikâye çok, cümlesi takrîr olunsa gāyet tavîl olmağla[4357] biz intihâb itdik ve ihtisâr eyledik. İmdi işbu Peru memleketi dahi Biçar Kapudan eliyle feth olunmışdur ki niçe kırallık tevâbi‘âtı vardur. Ve bu Biçar katl olundukdan sonra dahi İspanya halkı her semte yayılup şöyle ki çâk medâr-ı i‘tidâl altına ve cenûb semtlerine varup niçe memleketler feth ü zabt eylemişlerdür. İşbu[nı] tahrîr itmemizden matlûb rûy-i arzda olan memâlik ve tavâyif-i muhtelife insânın ve büyük ve kücük saltanatların ayârı ve keyfiyet-i emvâlleri ma‘lûm olmak üzre ihtisâren zikr olundı. İmdi cenk ve feth ahvâli bir mertebe takrîr ile itmâm olundı[4358]. Ve bundan böyle memâlik beyânı ve âb u havâ ve cibâl ü sahrâ ve ricâl ü nisâ ve enhâr u bahîre ve hâsıl-ı mahsûl ve sâir eşyâlardan dahi icmâl ve ihtisâr üzre takrîr ve beyân idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ.

[4357] cümlesi takrîr olunsa gāyet tavîl olmağla H (285[a]) : - İ

[4358] rûy-i arzda olan memâlik ve tavâyif-i muhtelife insânın ve büyük ve kücük saltanatların ayârı ve keyfiyet-i emvâlleri ma‘lûm olmak üzre ihtisâren zikr olundı H (294[b]) : ihtisâr olmagla cümleyi takrîr gâyet tavîl iktizâ itmeğin terk olunmışdur ve her birlerinin ahvâli coğrafiyye-i İspanya’da mutavvelen tafsîl ü beyân olunmışdur, nazar oluna İ (295[a])

Evsâf-ı memâlik-i Amarika ya‘ni Yeni[4359] Dünyâ ve aksâmuhâ: Ve ma‘lûm ola ki bu Yeni Dünyâ dahi kürre-i arzın büyük kısmıdur ki bir karpuzı iki şakk idüp yan yana konsa ol misâldür[4360]. Ve bu kısmın dahi şimâlîsi ve cenûbîsi vardur ki ikisini bir dil muttasıl kılar. Ve bu iki kısmın dahi niçe aksâmı olup cenûbîde ve şimâlîde ekser yerleri henüz keşf ü tahrîr olunmayup mechûldür, ancak deryâya karîb olan ve içinde büyük gemiler yürüyen mu‘azzam sular kenârları ve cevânibleri keşf ü tahrîr olunmışdur.

El-aksâm: Evvelâ bu Yeni Dünyâ iki kısm olmak üzre yâd olunur ki biri cenûbî ve biri şimâlîdür. Ve mâbeynlerini ol ince dil vasl ider. Ve bunların dahi niçe aksâmı vardur ve kısm-ı cenûbîde olan aksâmın baş memleketine Peru dinüp ve kısm-ı şimâlîde olan aksâmın baş memleketine Meksika memleketi dirler ki cümle aksâm kırallarından bunlar büyük olup tahakküm iderler. Ve kısm-ı şimâlîde keşf ü zabt olan aksâmlardur ki zikr olunur: Meksika, Kanad, Yeni Fransa, Yeni İngilis, Yeni Belçiya, Portukal, Verçinya, Fulorida, Yeni İspanya, Yeni Garanata, Kali Korina. Ve kısm-ı cenûbîde olan baş memlekete Peru dirler ki cümle memleketin güzelidür ve cirmde Afrikıya’dan selhce kücükdür. Ve bu kısmın şekli müsellesü’ş-şekle karîbdür ki biri şimâl semtine ve şimâle ve bir zâviyesi Afrikıya’ya ve zâviyesi bahr-i Okyanus’a nâzıdur. Ve bu zâviyenin şimâlinden cenûba tūli bin ve arzı sekiz yüz mîldür. Ve bu kısm-ı cenûbînin memâliki çokdur ve lâkin ibtidâ bin dört yüz doksan iki mîlâdında Kolombo’nun bu memlekete kadem basduğından bin beş yüz yigirmi mîlâdına gelince Peru kısmında feth ü keşf olan memleketlerdür ki zikr olunur: Ve bu cenûb kısmının baş memleketine Peru dirler ki cümle memleketlerin güzelidür. Ve cirmde Afrika’dan sehilce kücükdür. Ve birine dahi Kastila Avriya dirler ki ma‘nâsı “altun kal‘aları” dimekdür. Ve sâirleri dahi bunlardur: Yeni Endelüs, Tovabana, Kebil, Keyka, Para, Kovariya, Perazil, Kalbal ve sâhil-i deryâda olan memleketler bunlardur: Pagva, Peykora, Mekso, Uram, Kartas, Kokoman memleketleridür. Ve bu cenûbî ve şimâlî zikr itdüğimiz memleketler ki vardur, her birinde bir kıral olup ve her bir memleketde niçe mu‘azzam şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve bî-hadd kıralları olup ve bu kırallıkların büyüği ve başı şimâlinde Meksika memleketi ve kıralı ve cenûbında Peru memleketi ve kıralı olup ve bu Yeni Dünyâ’da insân şol mertebe çokdur ki çekirge-misâl haddi ve hasrı yokdur. Ve bu zikr itdüğimiz memleketler Kolombo’nun Yeni Dünyâ’da duhûli ki bin dört yüz doksan iki mîlâdından bin beş yüz yigirmi senesine gelince yigirmi sekiz senede feth ü zabt olan

[4359] Yeni İ (295[a]) : - H
[4360] bir karpuzı iki şakk idüp yan yana konsa ol misâldür H (285[b]) : - İ

memleketlerdür ki ol vakitden ya‘ni bin beş yüz yigirmi mîlâdından târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz on **[İ, II, 295b]** bir sene mürûr idüp ve ibtidâ Kolombo’nun duhûlinden iki yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur[4361]. Ve bu kadar memleketler ve kırallıklar yigirmi sekiz senede zabt olunmağa bâ‘is ol vakitlerde Yeni Dünyâ âdemlerinin ekseri üryân ve top ve tüfenk nedür gördükleri olmayup[4362] ve âlât-ı cenkleri ok ve yay ve sapan taşı ve ağac ve ba‘zı hayvânât kemikleri olup hayvân-misâl âdemler idi. Üzerlerine bir yaylım top ve tüfenk atıldıkda başlarına gökler yıkıldı ve kıyâmet kopdı kıyâs idüp yüz bini iki-üç bin âdemden kaçup[4363] firâr iderlerdi. Ve bu sebeb ile az zamânda bu kadar memleketi **[286a]** alup zabt eylediler. Ve bu târîhden sonra dahi gerek İspanya ve sâir Frenk tāifeleri niçe memleketler ve cezîreler feth idüp çok ahvâller ve birbirleriyle nizâ‘lar ve cenk ü cidâl ve harb ü kıtâller ve azîm vekāyi‘ler olup cümleyi tahrîr müstakil bir cild büyük kitâb olmak iktizâ itmekle terk olundı[4364].

El-cezâir: Ve bu Yeni Dünyâ’nın şark cânibinde kücük cezîrelerin haddi ve pâyânı olmayup ve çok cezîreler feth ü zabt itmişlerdür, lâkin cümlenin büyüği ve mu‘teberi üç cezîredür ki birine İspanyola cezîresi dirler ki Kolombo’nun ibtidâ vardığı cezîredür. Ve birine Kuba ve birine Yamayika dirler ki mu‘azzam ve ma‘mûr ve baş cezîrelerdür.

El-binâ: Ve târîh-i mezkûre gelince İspanya’nın zabt itdikleri memleketlerde binâ itdikleri 30 kilisa ve 40 manastır, bunlar mu‘azzam ve mükellef kilisa ve manastırlardur. Ve ol vakitden beri gerek İspanya ve gerek sâir Frenk tāifelerinin feth itdikleri memleketlerde yapdıkları kilisa ve manastır ve medrese ve mekteb ve tîmârhâne ve yetîmhâne ve müsâfirhânenin hisâbı yokdur.

Ed-dîvân: Ve bu Yeni Dünyâ’da İspanya tarafından târîh-i mezkûra gelince[4365] beş erki piskop ve yigirmi yedi piskop olup ve on yedi yerde dîvân olurdı ki bunlardur: Dominiko, Meksiko, Bamaniya, Bago, Gavanamal, Senta Fidid, Yeni Garanada, Gavadan, Barde, Yeni Galiçya, Keyto, Peru, Dalabna, Yeni Endelüs, Batamay, Pagva, Kebli.

[4361] târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz on bir sene mürûr idüp ve ibtidâ Kolombo’nun duhûlinden iki yüz otuz dokuz sene mürûr itmiş olur H (285^{b}) : târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince iki yüz bir sene mürûr itmiş olur İ (295^{a}-^{b})

[4362] ve top ve tüfenk nedür gördükleri olmayup H (285^{b}) : - İ

[4363] kaçup İ (295^{b}) : - İ

[4364] cümleyi tahrîr müstakil bir cild büyük kitâb olmak iktizâ itmekle terk olundı H (286^{a}) : - İ

[4365] târîh-i mezkûre gelince H (286^{a}) : - İ

El-edyân: Ve bu Yeni Dünyâ halkı târîh-i mezkûreden beri[4366] Frenk dînine girmişdür. Ve mukaddemâ bunlar ekseriyyâ şeytāna ibâdet idüp ve anın igvâsıyla envâ‘-i fitne vü[4367] fesâdât idüp ibâdet add iderlerdi. Ve hattâ Kolola nâm şehr-i azîm ki üç yüz altmış kullesi[4368] var idi bunun halkı kız ve oğlan be-her sene altı yüz sabî çocuğı katl idüp şeytāna kurbân diyü ibâdet add iderlerdi. Ve bundan mâ‘adâ aya ve güne ve yıldıza ve ağaca ve taşa ve envâ-i hayvânâta ve yıldırıma ve bir korkdukları şeylere ibâdet iderlerdi. Ve bundan mâ‘adâ Gavaza, Kovalık, Ablot, Gost, Kasal nâm nâhiyelerde yehûd dîni tutarlardı. Ve hattâ evlâdlarını dahi yehûd gibi yedi-sekiz günlük iken hatne iderlerdi. Ammâ bunlar bu dîni kimden öğrendiler, bilinmedi. Ve hattâ İspanyalılar bu vilâyeti feth itdiklerinde bunlar suâl idüp “Siz bu dîni kimden ahz itdiniz?” didiklerinde “Biz bu dîni âbâ vü ecdâdımızdan böyle bulduk” diyü cevâb virdiler. Yehûd ve lisânı İspanyalılara müşâbih olmağla anlara ta‘arruz itmediler. Ve dahi Bukana vilâyetlerini feth itdiklerinde kilisalarında haçlar bulup “Bunı size kim ta‘lîm eyledi?” diyü suâl itdiklerinde cevâb virmişlerdür ki “Âbâ vü ecdâdımız şöyle nakl iderler ki, siz gelmezden iki yüz sene mukaddem bu vilâyetde bir âdem zuhûr idüp ilm kuvvetiyle niçe şeyler gösterüp ve ne olup ve ne olacakdur haber virüp ve hattâ öyle da‘vâ idermiş ki bu memleketlere iki yüz yıldan sonra şark cânibinden bir tāife gelüp ve bu memleketlere sâhib-i hurûc olup ve çok yerler zabt idüp ve halkını **[İ, II, 296a]** darben ve kahren kendülerine tâbi‘ ve dînlerine kosalar gerekdür, didikde kendüden suâl idüp nişânlarını dahi taleb itdiklerinde ol dahi evsâfları böyledür ve bayrakları şöyledür diyüp ve bu hacları peydâ ider ve halk dahi[4369] bu hacları görüp ve âhir böyle olacakdur diyü havflarından bu haclara ibâdet itmeğe başladılar” diyü cevâb virdiler. Ve Peru memleketinin halkı dahi üç şeye ibâdet iderlerdi. Birine Pakama dirlerdi ki anlar lisânında Allâh dimek idi. Ve birine dahi Vaksa dirlerdi ki şems dimek idi. Ve birine dahi Alaspok dirlerdi ki kamer dimek idi. Ve böyle i‘tikād iderlerdi ki Pakama cümlesinin hâlıkıdur. Ve şems anın vezîri ve kamer, şemsin avretidür ve cümle mahlûkātın başlarıdur dirlerdi. Ve Pakama içün bir mu‘teber ve müzeyyen kilisa binâ idüp ma‘bedhâne-i mu‘teber anı idinmişlerdi. Ve şems ve kamer içün dahi niçe kilisalar yapup tezyîn itmişlerdi. Ve bunlar bir belâya ve musîbete uğrayup halâs olduklarında ve yâhûd bir ağır şey kaldırdıklarında başlarını göğe kaldırup gözlerini kapayup “abakikta” dirlerdi ki ya‘ni “Sana şükr olsun ki beni bu zahmetden halâs idüp kudret ve kuvvet

[4366] târîh-i mezkûreden beri H (286[a]) : - İ
[4367] fitne ve H (286[a]) : - İ
[4368] kullesi İ (295[b]) : - H
[4369] peydâ ider ve halk dahi H (286[a]) : - İ

virdin" dimek olur. Ve bunlar böyle i'tikād iderlerdi ki âhiret vardur ve âdem öldükde üç yerden birine gider ki birine hananpaka dirler ki buna "yüksek dünyâ" ya'ni "göğe **[286b]** gider" diyüp buna sâlih olan kimselerin rûhı gidüp zevk u safâya gider dirler. Ve birine dahi Huril Paka dirlerdi ki ma'nâsı "yer altı ve alçak dünyâ" dimekdür. Ana giden rûh mahv olur dirlerdi. Ve birine dahi Kırbati Bahvaçin dirlerdi ki "şeytān eri" dimekdür. Buna yaramaz ölenler gider dirlerdi. Ve gerçi şimdi ekseri Frenk dînine ve i'tikādına girmişlerdür ammâ hâlâ eski dînleri ve mezhebleri üzre niçe tavâyif vardur.

Evsâf-ı saltanat u asker: Ve mukaddemâ bu Yeni Dünyâ'da çok pâdişâh ve çok kıral var idi. Lâkin içlerinden memleketi vâsi' ve askeri ve kuvveti ziyâde olanlara pâdişâh ve kıral rütbesinde olanlar anlara ser-fürû idüp bâc u harâc virürlerdi. Ve bunların ziyâde kuvvet ve askeri çok ve memleketi vâsi' olanın biri Peru memleketi pâdişâhı idi ki bunun memleketi cenûbda olup ve yalnız bunun memleketi Afrikıya'dan sehilce kücükdür. Ve buna tâbi' çok kırallar dahi vardur[4370]. Ve büyük pâdişâh olanın birine dahi Meksika dirlerdi ki şimâl tarafında olurdı. Ve bunun dahi hem-çünân memleketi vâsi' ve askeri çok ve memleket ve asker sâhibi çok kıral tâbi'i var idi. Ve bu Yeni Dünyâ lisânında pâdişâh rütbesinde olanlara "kaba inka" dinüp ve kıral rütbesinde olanlara "havaka kobak" dinüp ma'nâsı "hayr-hâh-ı fukarâ" dimekdür. Ve "inteb koytum" dahi dirlerdi ki ma'nâsı "şems oğlı" dimekdür. Ve kıralların nâ-bâliğ kücük oğullarına ukfi ve bâliğ olan oğullarına inka dinüp ve avretlerine kuyam dinüp ve kızlarına nuşturas ve pâdişâhlarına kuraka dirler idi.

Zuhûr-ı sâhib-i hurûc: Ve bu Yeni Dünyâ'ya Kolombo kadem basmazdan mukaddem dört yüz sene mukaddem inka minko kapa nâm bir âdem zuhûr ve hurûc idüp ve bu memleketi zabt u rabt idüp ve a'cebün mine'l-acâib çok azîm binâlar yapup halkı anı şems oğlu diyü i'tikād iderlerdi. Ve bu memlekete pâdişâh olup öldükden sonra[4371] yerine oğlu Senki Duka nâm bir oğlu tahta geçüp **[İ, II, 296b]** ve bundan sonra Aylokoy ve bundan sonra Pinakbak pâdişâh olup ve ba'dehû batnen ba'de batnin anın silsilesi tâ ki Enahovala nâm kıral zamânında ol semtlere İspanya tāifesi kadem basup ol kıral ellerinden almışlardur. İmdi ol zamân Peru memleketi dört kısma munkasem idi, şöyle ki biri şark ve biri garb ve biri cenûb ve biri şimâl i'tibâr olunup ve her kısımda birkaç kıral var idi.

El-esmâ: Ve bu Yeni Dünyâ lisânında şarka anti soyo ve garba kondi soyo ve cenûba kola soyo ve şimâle kinka soyo dirler. Ve bunlardan cümlenin ma'mûrı ve

[4370] ve buna tâbi' çok kırallar dahi vardur H (386[b]) : - İ
[4371] öldükden sonra H (386[b]) : - İ

güzeli ve âdemi ve askeri çok kola soyo kısmıdur ki her bir kısımda niçe kırallıklar ve büyük hükûmetler vardur[4372].

Âdet-i asker: Ve bunlarda âdet-i asker bu idi ki her on âdeme bir zâbıt ve her yüz âdeme bir emîn ve her beş yüz âdeme bir hâkim ve bin âdeme bir baş ve bu cümleye dahi bir nâzır nasb iderlerdi. Ve ol cümle üzerine nâzır olanın umûrı bu idi ki ol bin başlarında be-her ay suâl idüp kaç âdem öldi ve ne kadar âdem gāib oldı, haber alup kırala i‘lâm iderdi. Kıral dahi[4373] anların yerine âdem virüp tekmîl iderlerdi.

Ed-dîvân: Ve bunlarda birkaç nev‘ dîvân dahi olurdı. Cümleyi takrîr tavîl olur, birini zikr idelim. Evvelâ[4374] Peru memleketine tâbi‘ olan Filordiya memleketinde kırallarına Parakos dinüp bunlar sefere gidüp ve düşmene gālib olduklarında büyük âdemlerini katl idüp ve başını bir sırık ucuna diküp ve avret ve oğlan her ne var ise esîr iderlerdi. Ve yolda giderken kıral, bir elinde topuz ve bir elinde ok tutup bu tarz üzre askerin öninde yürüyüp ve her sabâh dîvân iderdi. Ve bu dîvân vaktinden kıral bir yüksek tahta üzerine oturup ve ehl-i dîvânın ibtidâ gelenleri el kaldırup “hahiya” diyü çağrışup ve sonra gelenler dahi el kaldırup[4375] “haha” diyü çağrışup ve ba‘dehû herkes yerli yerinde oturur. Ve kaçan bir müşâvere içün büyük dîvân itdikde ihtiyârları mahsûs da‘vet idüp ve huddâm-ı dîvân başlarını önine tutup aslâ yukaru bakmazlar. Müşâvere tamâm olup ve dîvân dağılacak zamân Kasina şerbeti dirler bir şerbet çekilüp ve ehl-i dîvân içüp dağılur. Ve âmme-i nâs dahi kırala taparlardı.

El-âdet: Ve bunlarda âdet bu idi ki kıralın bâliğ olan oğlu evlenmek murâd itdikde kız karındaşını alurdı. Ve eğer andan evlâd olmaz ise **[287a]** ol bir kız karındaşını alup ve andan dahi olmazsa yakın akrabâsından alurdı. Ve ammâ kıral ile sâir nâs beyninde fark içün gayri kimseler kız karındaşını almağa tecvîz görmezlerdi.

Âdet-i mahsûl: Ve bunların mahsûli vücûda geldikde üç bölük idüp biri kırala ve biri eküp biçene ve biri tohma tarh olunurdı. Ve dahi vakt-i zirâ‘at geldikde ibtidâ öksüzlerin ve ba‘dehû dul avretlerin ve ba‘dehû asker tāifesinin ve ba‘dehû re‘âyânın tarlaların zirâ‘at idüp ve sonra pâdişâha harâc virmeyüp mahsûlleri vücûda geldikde cizye ivazı[4376] sülüsini virürlerdi. Ve askerî tāifesi ekin ve biçin bilmeyüp yapağıdan esvâblar nesc idüp bu makūle iş işlerdi.

[4372] kısmıdur ki her bir kısımda niçe kırallıklar ve büyük hükûmetler vardur H (286^{b}) : bir asleri bî-şumâr ve gâyet ma‘mûr memleketdür İ (296^{b})
[4373] kıral dahi H (286^{b}) : - İ
[4374] evvelâ H (286^{b}) : - İ
[4375] el kaldırup İ (296^{b}) : - H
[4376] cizye ivazı H (287^{a}) : - İ

Âdet-i garîb: Ve bunlarda bir garîb âdet dahi var idi ki harâc-güzâr olup işe ve güce kudreti ve pâdişâh tarlasını ekmeğe kuvveti olmayan ihtiyâr ve fukarâdan harâc yerine kehle alurlardı ki pâk ola. Ve zengin olan ehl-i hırefden altun ve gümüş alup ammâ hediyye diyü alurlardı. Ve aldıkları altun ve gümüşi evlerine **[İ, II, 297a]** ve kilisalarına tezyîn iderlerdi. Zîrâ anlarda sikke olmayup hemân parça parça büyük ve kücük vezn ile aldıkları şey ile mübâdele iderlerdi. Ve bunlarda altun ve gümüş ve incü ve cevâhirin kesretinden nâşî ol kıymeti olmayup altun, gümüş ayârına ve gümüş, bakır ayârına ve bakır, timur ayârına ve incü ve cevâhir boncuk mesâbesinde idi. Zîrâ devr-i Âdem'den beri bunların vilâyetlerinden gayri bir yere çıkmamağla şol mertebe çoğalmış idi ki tahrîri kābil değil idi. Ve şol zamân ki İspanya ve sâir Frenk tāifeleri ol vilâyete varup zabt itdiklerinden sonra altun ve gümüş ve incü ve cevâhirin ne olduğunı ve kadr ü kıymetini bilüp ve anladılar. Ve demir ve bakır ve kalay ve çelik ve sâir bu misillü şeylerin anlar yanında kıymet ve i'tibârı olmayup ve ba'de'l-feth Frenkler işletmeğe başladılar. Ve birkaç sene ihrâc olmış zâhirde olan külçe külçe ve malzeme olan evânî ve âlât ve zînet-i ricâl ü nisvâna mütea'allik zînet ve dârâtda altun ve gümüş ve cevâhir ve incüyi birkaç sene gemilere doldurup şol mertebe Frengistân'dan sâir memleketlere dahi taşıdılar ki kesretinden nâşî cümle Frengistân memleketinden mâ'adâ İslâm memâlikinde dahi yüz elli seneden ziyâde hâlisü'l-ayâr altunun miskāli bir buçuk ve iki guruşa ve hâlisü'l-ayâr gümüşün dirhemi beş ve altı akça idi. Zîrâ be-her sene birkaç yüz gemi tahmîl idüp irsâl iderlerdi. Lâkin ekseri furtunaya sataşup gark u helâk olurdı. Ve eğer cümlesi selâmet çıkmak olaydı hâlâ yine ol bahâlara olurdı. Zîrâ devr-i Âdem'den beri ol vilâyetde ehâlîsinin ihrâc idüp kendi tarzları üzre yapdıkları zînet ve evânî ve dârâtları ve hazînelerinde cem' olan altun ve gümüş ve cevâhirden mâ'adâ me'âdinleri henüz nev-arûs mesâbesinde olup ve cibâl ve sahrâ ve enhâr ve bahîrelerinde envâ'-i cevâhir ve altun ve gümüş ve altun kumı bî-hisâb olup ve gāyet çok bulunurdı. Ve ol zamân ki İspanya ve sâir Frenk tāifeleri bu memlekete istîlâ ve münteşir oldılar ki ol vilâyetleri zabt idüp zâhirde cem' olanlardan mâ'adâ me'âdinlerini dahi köstebek gibi şol mertebe delik delik kazup ve toprağını gırbal gırbal çalkayup ve yetmiş-seksen seneden beri ma'denlerini şol mertebeye iletdiler ki yüz ve yüz elli ve dahi ziyâde kulac yere değin amîk idüp ol dahi kıllet üzre zahmet ile çıkar olmağla sîm u zer behâya çıkmışdur. Zîrâ evâillerinde bir iki yüz gemiden ziyâde sîm [u] zer gelüp ve rûy-i arzda olan memâlike münteşir olurdı.

Evsâf-ı binâ-yı sarây-ı kıral ve sâir ebniye: Ve bunların kıral sarâyı gāyet mu'azzam ve binâsı a'ceb ü garâib sınâyi' vü bedâyi' ve gāyet mu'azzam mermerler ile

binâ olunmış idi ki her bir taşını niçe yüz çift cevâmis yerinden hareket itdiremeyüp şöyle ki nazarda insânın musavver ve fikrine halel virürdi. Ve bundan mâ‘adâ bu binâlara mi‘mâr ve üstâd ol kadar kemâl ve ma‘rifet sarf itmişdür ki öyle mu‘azzam ve bu kadar mesâfe tutmuş binâyı görenler yek-pâre taşdan yonulmuş zan idüp ve her iki taşın arasına altun ve gümüş eridüp imtizâc virmişlerdür ki insân hayrân kalur. Ve sıvası dahi anda bir cins toprak olur ki tutkal gibi yapışup andan iderler. Ve kırdıkda taşdan ve demirden[4377] pek olur, şöyle ki yapışduğı taş ve demir[4378] kırılur, ol sıva kırılmaz. Ve hâliyâ ol binâları Frenkler bozup taşlar arasına kurşun yerine akıtdıkları altun ve gümüşi alup niçe niçe bî-hisâb mâl hâsıl itmişlerdür. Ve ale’l-husûs kıral sarâyı içinde **[287b]** şems içün binâ itdikleri kilisalarda altun tahtalar var idi ki üzerlerinde envâ‘-i tasvîrât resm olunmış idi ki görenler vâle vü hayrân olurdı. Ve kıral sarâyında olan tahtalar dahi sâfî altundan olup ve sarây içinde olan cümle evânî hod altun ve gümüş ve ba‘zıları dahi cevâhirden idi. Ve her sarây ki kıral vardur, cemî‘ lâzım olacak evânî anda dahi hâzır **[İ, II, 297b]** ve mevcûd olup ya‘ni kıral bir sarâyından bir sarâyına nakl idüp anda birkaç gün eğlenmek murâd itdikde âhar yerden bir şey götürmeğe hâcet olmayup cemî‘-i levâzımâtın birkaç katı anda hâzır ve mevcûd dururdı. Ve ol sarâyın bağçelerine altun ve gümüş ağaclar dikilüp ol ağacların yapraklarına ve şükûfe ve meyvelerine bir mertebe müşâbih itmişlerdür ki görenler yerden öyle halk olmış ve meyvesi dahi üstünde öyle bitmiş zan iderdi. Ve hattâ Kosko şehrinde bir kilisada bir şems tasvîri yapmışlar idi ki ayniyle güneş şu‘â‘ı gibi şu‘lesi olup güneş gibi bakılmazdı. Ve kurbında olan kamer kilisasında dahi dîvârlarına musaykal ve mücellâ tahtalar kaplayup ve zühre ve yıldırım ve gök gürlemek içün olan kilisalarda dahi kezâlik böyle olup ve kavs-i kuzah içün dahi var idi ki kavs altundan olup ve dîvârları dahi altun tahta dizilmiş idi. Ve bunlardan mâ‘adâ bir ev dahi vardur ki papaslar anda âyîn ü ibâdet-i bâtıllarını müzâkere iderlerdi ve ba‘dehû kilisaya girerlerdi. Ve bu papaslar kıral akrabâsı olmağa muhtâc olup hâric kimseden papas ve âhar nesilden papas olamazdı. Ve hattâ kıral ve oğlundan gayrisi baş papas olamazdı. Ve baş papasın ismine “veylak umo” dirler ki ma‘nâsı “peygamber” dimekdür.

Ahvâl-i ibâdet: İmdi bâlâda zikr olunduğı üzre bunların Allâh içün bir kilisaları olup ve ammâ şems ve kamer ve yıldırım ve sâirler içün dahi müte‘addid kilisaları var idi. Ve ibâdet itdiklerinde ekseriyyâ şems kilisasında iderlerdi. Ve ibâdetleri dahi kurbân kesmek olup ve cemî‘-i hayvânâtdan câiz görürlerdi ammâ ekseriyyâ koyun

[4377] ve demirden H (287ª) : - İ
[4378] ve demir H (287ª) : - İ

boğazlarlardı. Ve bu şems kilisasına avret girmeği câiz görmeyüp komazlardı ammâ kıral neslinden iki kız korlardı ki yedişer yaşında iken anda girüp tâ ölince taşra çıkmayup papaslara etmek tabh iderlerdi. Ammâ gayri kilisalara gāyet hasnâ kızlar korlardı ki her çend ki kıral murâd ider, anların birini getürdüp tasarruf idüp ve ba‘dehû avretine veyâ hısımlarından birine virüp ana hizmet idegiderdi.

Ahvâl-i yortu: Ve bunların senede dört yortuları olup baş yortularına “inteb vaymi” dirlerdi ki ma‘nâsı “büyük şems yortusı” dimekdür. Ve bu yortuların vakti şems, seratân burcunı girdiği vakitdedür ki üç gün mukaddem oruc tutup kibâr u sıgārları bir şey yimeyüp ancak bir cüz’î şerbet içerlerdi ammâ anı dahi katı cüz’î içüp ve hattâ bu üç gün içinde şehir ve kasabât ve kurâlarında bir yerde âteş yanmayup ve cimâ‘ dahi itmezlerdi. Çünki oruc tamâm olur, dördünci gün şems doğmazdan mukaddem âmmeten nâs bir ma‘mûr sahrâya çıkup kıral ve sâir halk bi’l-cümle yalın ayak ve baş açık saf-ber-saf güneş tulû‘ idecek semte karşu dururlar. Güneş tulû‘ itdüği birle cümlesi ellerini kaldırup ve ağızlarını açup dururlar ki gûyâ cân virürler. Ve ba‘d-i zamân cümlesi bir mikdâr toprak üzerinde oturup ve ba‘dehû kıral ayağa kalkup ve iki eline şerbet ile dolu iki bardak virürlerdi. Ve her birini bir elinde tutup şemse gösterür ve sağ elinde olan bardağı bir dağa dahi boşaldup “Yâ şems! Al imdi bu şerbeti iç!” diyerek[4379] taşdan düzülmiş kamış gibi **[İ, II, 298a]** bir uzun lüleye boşaldur ki andan şems kilisasına akar. Zîrâ ol oluğun bir ucu ana varur ve ba‘dehû ol dökdüği şerbet dahi akup gitmeden bir cüz’i kendüsi içer. Ve sol elindeki bardakdan dahi sehilce içüp ve mâ‘adâsını akrabâlarına üleşdirür. Ve ol kızlar ki şems kilisasındadur, anlar dahi kıral gibi idüp sol ellerinde olan bardakdan halka üleşdirürler ve ba‘dehû kıral ile ma‘an kilisaya varurlar. Kıral, akrabâlarıyla kilisa içine girüp ve sâir halk taşrada dururlar. Ve ol bardaklar ki kıral elinde tutup şerbetlerini boşaltmışdur, anları musavver olan güneşe virüp tapar ve taşrada olan halk dahi altun ve gümüş ve ba‘zıları ağacdan yapılmış musanna‘ **[288a]** bardakları papaslara virüp ve anlar dahi kilisa içine girüp şemse virürlerdi. Ve âmmeten ibâdet idüp ve envâ‘-ı temelluk iderlerdi. Pes imdi bu âyîn-i bâtılları[4380] tamâm oldukdan sonra baş papas olan bir siyâh kuzı alup ve şark tarafına teveccüh itdirüp ağzını açar ve ba‘dehû bir keskin bıçak ile sol böğrüni şakk idüp böğrüni ve dalağını çıkarup nazar ider. Ve eğer ol kuzı ol kadar amel birle hareket itmeyüp ölürse “İtdüğimiz ibâdet kabûl oldı” diyü şâd u hürrem[4381] olurlardı ve eğer

[4379] diyerek İ (277ᵇ) : - H
[4380] âyîn-i bâtılları H (288ᵃ) : - İ
[4381] hürrem H (288ᵃ) mesrûr İ (278ᵃ)

hareket idüp murâdı gibi ölmez ise pür-endîşe olup ve dahi “Büyük kurbân ister!” diyü bir koyun getürür. Ol dahi ölmez ise sığır ve hınzîr ve sâir getürdüp muhassal çâk murâdınca öldürünce kurbân diyü boğazlayup ve biri murâdı üzre öldükde “Kurbânımız kabûl oldı” diyü bir mertebe şenlik ve şâdmânlık iderler ki ta‘bîr olunmaz. Ve ba‘dehû ol çıkarduğı böğri ve dalağı âteşe yakup ve bu ef‘âllerin cümlesini ibâdet add iderler. Ve ba‘dehû birkaç güne değin ol şems kilisasında itdikleri kurbânların etlerini yemeğe meşgūl olurlar. Ve bu ef‘âlleri tamâm olunca cem‘an dokuz gün geçüp ve bâkī yortuları dahi bu minvâl üzredür.

El-lisân: Ve bu Yeni Dünyâ halkının lisânları birbirlerine mugāyir ve muhâlif olup şöyle ki bir memleket halkının lisânı bir memlekete uymaz ve bâ-husûs Peru memleketinin lisânı bir garîb lisân olup şöyle ki bir harf ile birkaç ma‘nâ fehm olunur. Ve cümle Yeni Dünyâ lisânlarının fasîhi ve şehrîsi ve makbûl ve zarîfi işbu Peru memleketi ile Meksika memleketi lisânıdur ki bu iki memleket kıralları dahi cümlenin büyüği ve kuvvetlüsi olup biri şark ve biri garb pâdişâhları i‘tibâr olunup ve sâirlerine kıral dinüp bunlara tâbi‘ ve ser-fürû iderler. Ve bunların memleketinden ve sâhillerinden ba‘îd ve içerüde olanların halkı şedîd ve lisânları galîz ve cümlesi merdüm-hor ve üryân ve hayvân-misâl ve haşînü’t-tab‘ olup ve dağlarında yabân âdemleri dahi gāyet çokdur.

El-husûf: Ve bu Peru halkı bir husûf vâki‘ oldukda bir mertebe ağlayup ve bir gûne gırivv ve feryâd iderler ki ta‘bîr olunmaz. Zîrâ “Kamer hasta oldı, ölüyorur” diyü kıyâs idüp i‘tikād iderler. Ve hattâ ol vakitde köpekleri dahi ihrâr itdirüp ürüdürler ki “Kamer köpeği pek severdi, kamer içün bunlar dahi ağlasunlar” dirler idi.

El-me‘ârif: Ve bu Peru halkı ekseriyyâ aşşâblığa heves idüp[4382] ve meşgūllerdür. Zîrâ aşşâb olan kıral huzûrında gāyet mu‘teber ve makbûl olup ve bunların hükemâsı dahi ancak iki şey ile mu‘âlece iderler ki biri kan almak ve biri şerbet içürmekdür. Ve şerbetlerini dahi şalgam gibi bir otdan çıkar ki gāyet beyâzdur ve ammâ gāyet müshildür. Ve bu tāife **[İ, II, 298b]** ilm-i hendese ve ilm-i mûsikī dahi bilüp lisânları üzre ebyât ve eş‘âr ile niçe makāmda tegannümât ve terennümât dahi iderler. Ve bunlarda kitâb ve kitâbet olmayup ve ammâ tevârîh ve vakāyi‘-i selef[4383] eben-an-ceddin irs ile intikāl idüp ve bu husûsda mahsûs huffâzlar olup birbirlerine nakl ve ta‘lîm ve hıfz[4384] itdirirler. Nihâyet hâtır-nişân olmak içün okur gibi kağıda kitâbet olmayup kitâbet yerine ince sicimleri akd idüp ol düğümler ile selefleri mâbeyninde

[4382] heves idüp H (288ª) : - İ
[4383] selef H (288ª) : - İ
[4384] ve ta‘lîm ve hıfz H (288ª) : - İ

olan ve geçen mâcerâları ve vekāyi‘leri okur gibi nakl idüp takrîr iderler. Ve hattâ kıralları hazînesinde niçe bin hıbâl-i ma‘kūd mevcûd u mahfûz olup[4385] ve her bir akd bu tarz ile bağlanmışlardur ki zihinlerinde ma‘hûd işâretler vardur ki anlar ile ol ma‘nâyı fehm idüp ve her bir şeyi bilüp cevâb virürler. Nitekim bizlerde her telaffuz içün bir harf ve bir terkîb olduğı gibi meselâ sarı altuna ve beyâz gümüşe ve kırmızı çiniğe işâretleri olup ve düğümlerde niçe işâretlü bağları vardur ki anların dahi mu‘allimleri ve erbâbları vardur ki saltanat-ı aliyyede olan[4386] muhâsibler ve kâtibler makāmında olup ve’l-hâsıl bu tāife içün ziyâde büyük ve muğlak ilm ü ma‘rifetleri bu olmağla öğrenmesine niçe yıllar müdâvemet ve iştigāl iderler.

Âdet-i nikâh: Ve bunlarda oğlan ve kız yigirmi dört yaşına girmeyince evlendirmezler. Bu yaşa vardıkda evlenmek murâd iden âdem eğer kıral akrabâlarından ise kıral kendüsi nikâh ider ve eğer âhar âdemlerden ise kıral akrabâlarından nikâh içün mahsûs âdemler vardur, anlar nikâh iderler. Ve nikâhlarının dahi tarzı budur ki güveği ile kızın ellerin tutup birbirlerine yapışdırırlar ve’s-selâm. **[288b]** Ve ba‘dehû yanlarından gidüp murâdları ne ise iderler[4387]. Ve üç günden sonra ziyâfet tertîb idüp akrabâ ve ta‘allukātlarını da‘vet idüp ziyâfet iderler. Ve bunların evlenmek husûsında her memleketde bir âdetleri vardur, şöyle ki Mokomboro nâm bir büyük[4388] cezîre vardur ki kırallarına Aravika dirler, bunlar merdüm-hor ve çıplak olup aslâ bunlarda dîn ü diyânet ve hükûmet yokdur. Ancak iki şey içün kısâs idüp hükûmet iderler ki biri zinâ ve biri dahi katl-i nefs içün iderler. Ve bunlarda çok avret almak câiz olup ve çok avreti olan âdem mâbeynlerinde makbûl ve mu‘teberdür ammâ ol avretlerin biri kadın yerine olup aslâ hizmet idüp ve iş işlemez. Ve sâirleri buna hizmet iderler.

Ve dahi Marin nâm ırmak kenârında bir tāife vardur ki içlerinden ziyâde cenkci ve bahadur kim ise anı kıral iderler. Ve bunlar dahi çıplak ve merdüm-horlardur. Ve bunlarda bir âdet vardur ki bir evlâd zahmetle doğsa ve yâhûd bir uzuv aybıyla ve illetlü doğsa babası anı katl ider. Ve dahi Koman vilâyetinin kıralı her ne kadar avret ister ise virürler. Ve ol vilâyete varan müsâfirleri dahi âriyeten evlendirürler. Kaç gün oturur ise kullanup gitdikde salıvirür. Ve dahi Beraztat vilâyetinin âdetleri budur ki bir âdem evlenmek murâd itdikde bir düşmen katl itmeyince[4389] ana kız ve avret virmezler. Ve bâliğ olup bozulmadıkça dahi kızları ere virmezler ve virseler dahi kimse almaz. Lâbüd

[4385] hıbâl-i ma‘kūd mevcûd u mahfûz olup H (288ª) : hıbâl ma‘kūd idüp İ (298ᵇ)
[4386] saltanat-ı aliyyede olan H (288ª) : bizlerde olan İ (298ᵇ)
[4387] murâdları ne ise iderler H (288ᵇ) : güyeği kızdan murâd almağa meşgūl olur İ (298ᵇ)
[4388] bir büyük H (288ᵇ) : - İ
[4389] katl itmeyince H (288ᵇ) : helâk itmeyince İ (298ᵇ)

ibtidâ nikâhsız âdem berâketini alur ve “Bunı ben bozdum” diyü şehâdet ider ve ba‘dehû nikâh ile ere virürler. Ve avretleri doğurdukda evlâdın babası ve yâhûd sağdıcı anın göbeğini dişiyle ve yâhûd çakmak taşıyla kesüp **[İ, II, 299a]** tayrası önülünce anası dahi oruc tutar. Ve on sekiz günlük oldukda soğuk suyla yurlar[4390] ve bir seneden ziyâde meme dahi virmezler.

Ve Yeni Fransa didikleri vilâyetin kızları on yaşına girdikde bildiği yerlerde gezüp ve gönli istedüği şeyleri idüp aslâ mâni‘ ve mezâhim yokdur. Ve yigirmi yaşına girdikde ere virürler ve ba‘dehû mestûrelerden olur.

El-âdet: Ve bu Peru memleketinde evlâdlarını dâyeye virmek câiz olmayup anası emzirmeğe muhtâcdur ve günde üç def‘adan ziyâde meme dahi virmezler. Ve evlâd dünyâya geldikde memeden kesilmeyince ol avret ile cimâ‘ dahi itmezler ve hattâ döşekde bile yatmazlar. Ve ba‘zı vilâyetlerde dahi hemân hâmile oldukdan sonra gayri ol avret ile cimâ‘ itmezler, tâ evlâd doğup ve memeden kesilmeyince cimâ‘ itmezler. Ve’l-hâsıl bu Yeni Dünyâ’da olan tavâyif-i muhtelifenin[4391] her memleketde bir gûne âdetleri olup ve birbirlerine muhâlif ve mugāyirdür. Cümleyi takrîr tavîl olur, bu mertebe ile iktifâ idüp[4392] sâirleri dahi bunlara kıyâs oluna[4393].

El-havâ: Ve Yeni Dünyâ’nın havâsı dahi muttarid olmayup ba‘zı yerlerinin havâsı mu‘tedil ve ba‘zı yerlerinin sakīl ve ba‘zı yerlerinin gāyet şedîd soğuk ve ba‘zı yerlerinin gāyet ıssı ve ba‘zı yerlerinde şiddet-i burûdetinden bir mertebe donar ki bir vechle yerleri kazmak mümkin olmayup meyyitlerini yaz gelince defn idemezler. Ve hâlbuki ol vilâyetlerin halkı üryân gezerler ve ba‘zı yerlerin şiddet-i berd ve ba‘zılarının gāyet hâr olmağla bu dünyâ âdemleri mümkin olmayup ile’l-ân ahvâlleri nâ-ma‘lûm ve mechûldür. Lâkin ekser yerlerinin âb u havâsı gāyet latīf ve mu‘tedil ve münbitdür. Ve her memleketin sayf u şitâsı ve ebr ü bâdı ve berf ü bârânı ve ra‘d u berkı birbirlerine mugāyir ve muhâlifdür. [4394] والله على كل شي قدير

Et-ta‘accüb: Evvelâ ta‘accübâtdan biri budur ki Peru memleketinde Koytons memleketinden tâ Kila memleketine varınca altı yüz loga mesâfe olup şöyle ki[4395] bin sekiz yüz mîl olup ve bu mesâfede acâibât ve garâibât çok olup şöyle ki rûzgârı dahi sâir ekālîm rûzgârına mugāyir ve muhâlifdür, şöyle ki bu memleketde ancak iki rûzgâr eser

[4390] yurlar H (288[b]) : gasl iderler İ (299[a])
[4391] tavâyif-i muhtelifenin H (288[b]) : tavâyifin İ (299[a])
[4392] bu mertebe ile iktifâ idüp İ (299[a]) : - H
[4393] sâirleri dahi bunlara kıyâs oluna H (288[b]) : sâirleri dahi buna kıyâs oluna İ (299[a])
[4394] Allah herşeye kādirdir.
[4395] altı yüz luka mesâfe olup şöyle ki İ (299[a]) : - H

ki biri cenûbî ve biri şimâlîdür. Gayri rûzgârlardan vechen[4396] mine'l-vücûh bir rûzgâr esmez. Ve bir garîb hâli dahi budur ki sâir yerlerde esen rûzgârlar hastalık getürüp ve furtuna iderler ammâ bunda esen rûzgârda aslâ hastalık olmaz ve furtuna dahi itmez, gāyet sağ ve mu'tedil olur, şöyle ki ne hârr ve ne bâriddür. Ve bir garîb hâli dahi budur ki sâhilinin sehl içerüsinde hem kar yağar ve hem gök gürler. Ve sâir yerlerde kar yağduğı vakitlerde gök gürlemez ve yağmur yağduğı vakitlerde gürler. Ve bir acîb hâli dahi budur ki bu memleketin ortasında iki büyük dağ vardur ki ikisinin de arzı derecâtda müsâvî iken birinin kar ve yağmurı eksik **[289a]** olmayup ammâ yine ısıcakdur. Ve ol yerinde ki kar yağmaz çıplakdur ammâ gāyet soğuk olur. Ve bu hikmetler hikmetini yine ol Hakîm Allâh bilür. Ve dahi Yukatan ve Govati[4397] Mal ve gayri vilâyetlerin âb u havâsı şol mertebe latîf ve sağdur ki bu memleketlerin dağlarında sâkin olanları tahrîr itdiklerinde bir âdem görmişlerdür ki beli iki kat bükülmiş, yaşını suâl idüp târîhini hisâb itdikde üç yüz yaşında çıktı. Ve birinin yaşını dahi hisâb itdiler, yüz kırk yaşında çıkdı. Ve yüz yaşında ve dahi ziyâde âdem katı çok çıkup ve ekseriyyâ halkı seksen ve yüz yaşında varurlar ve lâkin gāyet şedîd ve yaramaz âdemlerdür, şöyle ki bu vilâyetde bir burun vardur, ism-i kadîmi **[İ, II, 299b]** nâ-ma'lûm olup Fransız kapudanlarından Hernam Kapudan gemiler birle gelüp bu buruna yanaşdıkda ol vilâyet âdemleri bunlara karşu çıkup "gündez fotak, gündez fotak" ya'ni "Beri gelin, beri gelin!" diyü çağırmalarıyla bunlar dahi i'timâd idüp vardıklarında üstlerine hücûm idüp ve ale'l-fevr vâfir âdemlerini katl itmeleriyle bunlar dahi gemilere kaçup alarga itdiler. Ve bu ecilden bu buruna Kotok burunı tesmiye itdiler. Ve ba'dehu bin altı yüz yigirmi yedi mîlâdında Moynito nâm kapudan gelüp bu semtleri feth u keşf itmişdür ki ol vakitden târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yüz dört sene mürûr itmiş olur[4398].

Et-ta'accüb[4399]: Ve dahi Lima vilâyetinde Mala vâdîsi dimekle ma'rûf bir vâdî vardur ki ortasından bir ırmak geçüp ve ekser yerleri ormandur ve cenûb tarafı sâfî dağdur ammâ hikmet-i Hakk ile dağlarda kış oldukda ol vâdîlerinde yaz olur. Ve ovalarında kış oldukda dağlarında yaz olur. Ve garâib bunda ki hikmet-i İlâhî birle ol yerde bir cins latîf incîr ağacları olur ki bu ağacların dağ cânibinde olan dallarının yemişi dağın yazı vaktinde olup ve vâdî tarafında olan dallarının yemişi ovanın yazı vaktinde olur[4400]. Ve hâlbuki bir tarafı yemiş virdikde ol bir tarafı aslâ yaprak bile

[4396] vechen H (288ᵇ) : - İ
[4397] Govati H (289ᵃ) : Govali İ (299ᵃ)
[4398] târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yüz dört sene mürûr itmiş olur H (289ᵃ) : târîh-i İslâm'ın işbu bin yüz otuz üç senesine gelince doksan dört sene mürûr itmiş olur İ (299ᵇ)
[4399] et-ta'accüb H (289ᵃ) : - İ
[4400] yazı vaktinde olur H (289ᵃ) : yazı vaktinde meyve virürler İ (299ᵇ)

virmez. [4401]﴿يَفْعَلُ اللهُ مَا يَشَاءُ﴾ [4402]﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ﴾. Ve bu vilâyetin beş loga ba‘îdinde bir vâdî dahi vardur ki ismine Govarko dirler. Gāyet latīf râyihalu ağacları çok olup dimâğı mu‘attar idüp âdem safâ kesb ider[4403]. Ve toprağı dahi gāyet münbit olmağla envâ‘-i hubûbât ve sebzevât ve şükûfâtı gāyet firâvân olur, şöyle ki arpa, buğday, kapluca, yulaf, darı, pirinc, şeker gāyet firâvân olur, şöyle ki bir kîlinde iki yüz kîleye değin virür[4404].

Eser-i binâ: Ve bu vâdîde bir sarây binâsının eseri vardur ki bu sarâyı selefde bir pâdişâh binâ itmişdür ki gāyet mu‘azzam olup ve cümle beyâz mermerden binâ olunup ammâ bânisi öyle bir üstâd-ı kâmil imiş ki ol sarâyın der-i dîvârlarında bir gûne san‘at harc idüp ve bir mertebe ma‘rifet göstermişdür ki görenler dört dîvârını yekpâre taşdan[4405] yontulmuş kıyâs idüp ve her iki taşın birbirlerine luhûkı ve lüsûkı bilinmek muhâldür. Beyt:

Ne kâmiller gelüp gitmiş cihâna
Kemâlinin vasfı[4406] gelmez zebâna

Ve’l-hâsıl işbu Yeni Dünyâ dahi havâsı muttarid olmayup ba‘zı yerleri münbit ve ba‘zı yerleri yâbis[4407] ve ba‘zı yerlerinde her gice yağmur yağup gündüz aslâ yağmaz ve ba‘zı yerlerinde gündüz yağup gice yağmaz ve ba‘zı yerlerinde senede bir-iki kerre yağup ve ba‘zı yerlerinde hiç yağmaz. Ve lâkin bir mertebe çiğ yağar ki yağmur gınâsını virür. Ve ba‘zı yerleri dahi vardur ki gāyet hârr ve kumsâl olmağla aslâ bir şey hâsıl olmaz. Ve ba‘zı yerleri vardur ki şiddet-i burûdetden bir şey olmaz. Ve bu vilâyet feth olmazdan mukaddem bunlar çift sürmek ve ekin ekmek bilmezlerdi. İspanyol ve sâir Frenk tāifesi bu memleketde olmayan tohumlardan ve hayvânâtdan getürüp otlu ve sulu yerler olmağla on beş-yigirmi sene mürûrında her hayvân cinsi bir mertebe kesret ü vefret üzre olmışdur ki hisâba gelmez[4408]. Dâimâ sahrâ ve dağlarda başlu başlarına gezüp iktizâ itdikde tutup getürüp isti‘mâl idüp ve ekl iderler. Ve hâlâ ol vilâyet halkı eküp biçmeği Frenklerden öğrenüp ve Frenkler tarzı envâ‘ etmek ve çörek[4409] ve gûn-â-gûn ta‘âm ve şarâb ve sükkerî mülebbes[4410] ve murabbâ yapup ve ekl itmek öğrenmişlerdür. Ve bu memleketin çok yerlerinde iki def‘a hasâd olur **[İ, II, 300a]** ve

[4401] İbrâhîm, 27. âyetten nâkıs iktibas.
[4402] Enbiyâ, 23. âyetten nâkıs iktibas.
[4403] dimâğı mu‘attar idüp âdem safâ kesb ider H (289ª) : - İ
[4404] bir kîlinde iki yüz kîleye değin virür H (289ª) : bir kîlesinde iki yüze değin virür İ (299ᵇ)
[4405] taşdan H (289ª) : - İ
[4406] vasfı H (289ª) : biri İ (299ᵇ)
[4407] ve ba‘zı yerleri yâbis H (289ª) : - İ
[4408] hisâba gelmez H (289ª) : hisâbı ve kitâbı olmayup İ (299ᵇ)
[4409] ve çörek H (289ª) : - İ
[4410] mülebbes H (289ª) : - İ

bunlar mukaddemâ **[289b]** mısır buğdayından gayri bir şey bilmezlerdi. Ve ol vilâyetde[4411] bir cins ot kökü olur ki anı kurudup ve öğüdüp etmek idüp yerlerdi. Ve bu cins ağac kabuğından dahi etmek yaparlardı. Ve mısır buğdayı hod bir mertebe[4412] çok olur ki bir kîlesinden üç yüz ve altı yüz kîlesine değin virür vardur. Ve ba‘zı yerler dahi vardur ki üç def‘a mahsûl alurlar ve hâlâ hubûbât kısmından hiç olmadık ve bulunmadık şey olmayup ve hattâ za‘ferân ve penbe ve ipek ve çivîd ve kırmız ve bakkam ve lûk dahi firâvân olur[4413].

El-eşcâr ve esmâr: Ve bu Yeni Dünyâ’da cemî‘-i meyve mevcûd olup[4414] ve olmayan meyveleri dahi İspanyollar ve sâir[4415] Frenkler bu dünyâdan getürdüp dikmişlerdür. Ve lâkin anda dahi bu dünyâ gibi her vilâyetde cümle meyve mevcûd olmayup her vilâyetin arzının ve âb u havâsının hükmince ya‘ni vilâyetde birkaç nev‘ meyve olup ve ba‘zılarında ekser meyve olup ve ba‘zılarında iki-üç nev‘[4416] ve ba‘zılarında hiç olmayup âhar vilâyetlerden getürdüp satarlar. Ve bu Yeni Dünyâ’nın toprağı dahi her şey bir vilâyetde çok ve ol birinde az ve yâhûd hiç olmamak ahvâlinde işbu dünyâda olan Arabistân ve Türkistân ve Anatolı ve Rûmili toprağı gibi muhtelifdür. Ve dahi bu dünyâda olmayan meyve ve şükû[fe] ve sebzeden Frenkler Yeni Dünyâ’dan getürüp gars itdiklerinde ba‘zıları hâsıl olup ve ba‘zıları hâsıl olmadıkları ol vilâyetin âb u havâsı ve türâbı hükminden olmağla fâriğ olmışlardur. Ve ol Yeni Dünyâ’dan getürüp hâsıl-ı meyve ve şükûfe ve sebze envâ‘ından niçeleri İslâm memleketine münteşir olmışdur. Ve ol vilâyetde olup ve Frengistân’da hâsıl olmayan meyve ve şükûfe ve sebze çokdur, cümleyi takrîr tavîl olur. İçinden birkaçını sun‘-ı kudret-i İlâhî’yi beyân içün eşkâl ve elvân ve şemm ve ta‘m ve havâs ve mazarrı ile ta‘rîf ve beyân idelim.

Şecere-i ekyati: Bu ağac ayniyle turunc ağacına benzer. Nihâyet bunun ağacı kabuğı kırmuzıya mâil yeşildür ve çiçeği iri ve beyâz kırmuzıya mâildür. Ve meyvesi yeşil olup ammâ kabuğı kestaneye benzer ve lâkin murabbâdır. Ve kemâl buldukda mahrûtu’ş-şekle benzer. Ve bu ağacın yeşilliği dahi zâil olmaduğı ecilden Yeni Dünyâ halkı bunı evlerinde gars iderler. Ve yemişi dahi hengâm-ı şitâda ve kış faslında olur. Ve bunun bir hâssası dahi vardur ki dallarını çakmak yerine isti‘mâl iderler, bi-

[4411] vilâyetde H (289^{b}) : diyârda İ (300^{a})
[4412] anı kurudup ve öğüdüp etmek idüp yerlerdi. Ve bu cins ağac kabuğından dahi etmek yaparlardı. Ve mısr buğdayı hod bir mertebe H (289^{b}) : - İ
[4413] olur İ (300^{a}) : - H
[4414] cemî‘-i meyve mevcûd olup H (289^{b}) : - İ
[4415] İspanyollar ve sâir İ (300^{a}) : - İ
[4416] ve ba‘zılarında iki-üç nev‘ H (289^{b}) : - İ

himeti'llâhi te'âlâ âteşi çıkar. Ve kabuğından dahi iplik eğirirler ve bez dokurlar ki ketenden ziyâde dayanur. Ve meyvesinin tohmı ile kırmuzı boyarlar ki ziyâde ıslâh ve makbûl olur. Ve bunun meyvesini tabî'ati bârid olup şöyle ki insânda olan cemî'-i harâreti def' ider.

Şecere-i kasahovaal: Bunun yemişi haşhâşa benzer lâkin bunun tâcı olmaz. Ve bu meyvenin suyunı çıkarup içerler, insâna ziyâde kuvvet virür. Bir âdem çok yol yürüyüp ve yâhûd bir ağır iş işlemekden yorulsa, ol sudan bedenine sürse fi'l-hâl yorgunluğı def' olur. Ve bu hem sehl olup ve hem gāyet siyâhdur. Ve hattâ ol semtin halkı sefere gitdiklerinde düşmenlerine mehîb görünmek içün bedenlerine sürerler. Nefsü'l-emrde şol mertebe mehîb siyâh olur ki insân değil belki arslan dahi gördükde vehm alur. Ve bu ağacın kabuğını dahi siyâh boya iderler.

Şecere-i magoy: Bu ağac ol semtde gāyet makbûldür ve ol ecilden ziyâde[4417] tîmâr iderler. Ve bunun yaprağı ziyâde kalın ve arîz olur, şöyle ki kiremit kadar vardur ve şekli dahi öyle uzun ve teknevârî mukavvî olur. Ve hattâ ol **[İ, II, 300b]** semtin âdemleri iğne ve çuvaldızı andan yaparlar, şöyle ki dalları etrâfında iri dikenleri olur ki gāyet pek ve ucu sivri ve ziyâde tîz olur ki demirden ziyâde pek ve sivri olup ve çok dayanur. Ve bunun yaprağının içi boşdur. Ve bu ağac gāyet âbdârdur, şöyle ki bir dalını kesüp altına bir tekne ve yâhûd bir kazgan[4418] korlar, çeşme-vârî suyı akup ol kabı doldururlar. Ve ol su ibtidâen bal gibi lezîz olup ve biraz durdukdan sonra sirke gibi olur. Ve hattâ içine kavun çekirdeği korlar, şarâb gibi mükeyyif olup anı içerler. Ve keyfi dahi çok sürüp ve neşâtı ziyâde ve humârı olmaz.

Şecere-i kasokoksogil: Bu ağac gāyet büyük olur ve yaprakları latīf kokar ve çiçeği kırmızı yâkūt gibi olup ve meyvesi müdevver ve salkum salkum biter. Ve bu meyve ibtidâ ağacda iken yeşil ve ba'dehû sarı ve ba'dehû siyâh olur. Ve gerçi bunun ol kadar lezzeti yokdur ammâ gāyet latīf olup hâssıyyesi çokdur. Ve üçünci derecede hârr u yâbis olup ishâle ve ağız **[290a]** kokusına ve niçe emrâza devâ olup husûsan idrâr-ı bevle ve bel ağrısına ve izâle-i harârete gāyet nâfi'dür.

Şecere-i hubo: Bu dahi büyük ağac olup ve gölgesi insâna nâfi'dür ve dallarından ve filislerinde dâimâ bir hûb râyihalu su akar, şöyle ki şemm itdikde insâna hayât virür ve bâ-husûs içdikde olan menfa'at-ı külliyesi diliyle takrîr ve kalem ile tahrîr olunmaz. Ve bu ağacın kabuğını su ile kaynadup gasl itdikde azîm kuvvet-i bedeniyye müşâhede olunur. Ve bunun meyvesi siyâh ve kücük olup ve kalîlü'l-lahmdur ammâ

[4417] makbûldür ve ol ecilden ziyâde H (289[b]) : makbûk olmağla ziyâde İ (300[a])
[4418] kazgan H (290[a]) : leğen İ (300[b])

mi‘deye gāyet nâfi‘dür ve lâkin yedikde dişlere dokundurmamak gerekdür, zîrâ diş etlerine mazarratı olur.

Şecere-i muzur: Ve bu Yeni Dünyâ’da ağac vardur ki insâna gāyet muzırdur, şöyle ki bir âdem bunun gölgesinde oturup veyâ yatsa dalları aşağı eğilüp âdemin üzerine çöker ve râyihası dahi âdemi gāyet za‘îf ve bî-mecâl[4419] ider ve eğer çıplak olup yatsa şol kadar olur ki dalları kırılup ol âdemin üzerine dökülür.

Şecere-i diğer: Beraztil memleketinde bir gāyet susuz yerler vardur ki bir garîb u acîb ve gāyet kalın ve müntehâ ağaclar vardur ki bi-emri’llâhi te‘âlâ dalları ve gövdesi tekne gibi delik delikdür ya‘ni mahsûs oyulmuş gibidür. Ve ol delikler suyla memlû olup beş yüz ve bin ve belki beş bin âdem ol deliklerde olan suyı harc idüp ve esvâb gasl idüp içmeğe ve davar suvarmağa harc u sarf itseler fenâ bulmayup der-akab yine dolar. Ve hâlbuki yakın yerde akar su olmayup ve yüz kulac ve dahi ziyâde yeri kazsalar su çıkmaz. Buna kimsenin aklı ve tasavvurı irişmemişdür. Ve bu mevzi‘nin ismine Umniyom Santorom dirler. Böyle susuz yerde bir mertebe kesîrü’l-mâ’ olmakda hikmet nedür ancak Hazret-i Allâh bilür. [4420]﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ﴾ fehvâsına havâle olunur.

Şecere-i Papagonto: Bu ağacın uzunluğı on beş karış ve kalınluğı âdem gövdesi kadar olur. Ve fidânı bir senede büyüyüp yemiş virür. Ve bu ağac sâk-ı vâhid olup dalı ve budağı yokdur, ancak depesinde incîr yaprağı gibi yaprak virüp ve meyvesi dahi gövdesinde olur ammâ her bir dânesi dört ve beşer vakıyye gelür ve çekirdeği siyâh ve[4421] hardal gibi acı olup ve sehl ishâli dahi vardur. Ve bunun ağacı sünger gibi yumuşak olup ve ayda bir kerre meyve-i cedîd virür. Ve’l-hâsıl işbu Yeni Dünyâ’da meyveli ve meyvesiz çok ağac olup ve bundan mâ‘adâ[4422] **[İ, II, 300a]** envâ‘[4423]-i şukûfe ve sebze ve nebâtât ve a‘şâb bî-hisâb olup cümlesinin menâfi‘ ve mazârrı ve heyâkil ve tabâyi‘lerini ale’l-infirâd Coğrafiyye-i Yeni Dünyâ’da mufassalan tahrîr ve beyân itmişlerdür ancak işbu kitâbımızdan matlûb, ihtisâr ve intihâb olmağın birkaçının zikri ile iktifâ olundı.

El-hayvânât: Ve Yeni Dünyâ’da katı çok yabânî hayvânât vardur ki işbu dünyâda yokdur. Evvelâ bukalemun didikleri hayvân katı çokdur. Ve bu hayvânın ta‘ayyüşi ancak rûzgâr olup ve gāyet yavaşdur, kimseye zararı yokdur. Ve yanına her ne

[4419] ve bî-mecâl İ (300ᵇ) : - H
[4420] Enbiya 23. âyet.
[4421] siyâh ve İ (300ᵇ) : - H
[4422] olup ve bundan mâ‘adâ İ (300ᵇ) : - H
[4423] envâ‘ İ (301ᵃ) : - H

renk şey konsa bi-hikmeti'llâhi te'âlâ ol renge tebdîl olup ve hem-renk olur ve yürürken gāyet âheste âheste yürür.

Ve dahi evçan dirler başı hınzîre ve kuyruğı tin kuyruğına benzer ve cüssesi kedi kadar bir hayvândur ki karnında torba gibi bir şey asılmışdur, şöyle ki yavrularını ol torba içine koyup istedüği yere götürür.,

Ve dahi zorina dirler bir hayvân vardur ki gāyetü'l-gāye fenâ kokar, şöyle ki bir kasabaya veyâ bir köye uğrasa bütün köyi kokudur. Ve hattâ ba'îd yerden geçerken bile âdem kokusına tākat getürmeyüp hayvânlar dahi kaçar[4424].

El-ganem: Ve bunda bir cins iri koyun olur ki yavaşı ve yabânîsi olur ammâ yabânî olan bi-aynihî deveye benzer ve deve gibi ağzı köpürür. Ancak bunun örgüci olmaz ve rengi arslana benzer. Ammâ bunun yüni gāyetü'l-gāye makbûldür, şöyle ki yavaş olanın on akçaya satıldıkda bunun bir altuna satılur. Ve bu koyunların kulaklarını delüp ve ip geçirüp anınla zabt iderler ammâ kaçacak olur ise at bile yetişemez. Ve birkaç nev' yabânî koyun ve keçi tavîl olmağla terk olundı.

Ve dahi tabirita dirler bir cins hayvân dahi vardur ki ağzı katıra benzer. Ve ammâ gâh uzanup ve gâh çekilür. Ve kulakları kelb kulağına benzer ve kuyruğı kısa ve tırnağı at tırnağına benzer. Ve bu hayvân gāyet çokdur ve eti dahi câmûs etine benzer ammâ gāyet yavuz hayvândur. Ve bu vilâyetde bebr dahi çok olup ve hem birkaç **[290b]** nev' üzre olur, şöyle ki kimi siyâh ve kimi boz ve kimi lekelü olur. Ve bu gāyet yavuz hayvândur ve hınzîre gāyet hasım ve[4425] musallatdur, şöyle ki eğer râst gelse bir gicede niçe bin hınzîri boğup bırakur. Ve dahi tamendo dirler bir hayvân dahi vardur ki köpeğe benzer ammâ kuyruğı gāyet uzun ve tüylü olur, şöyle ki yatdıkda kuyruğıyla cümle cismini örter. Ve başı kücük ve ağzı değirmi ve dili dahi gāyet uzun olup ve dâimâ karınca sayd idüp yer. Ve dahi kovati nâm bir cins hayvân dahi vardur ki cüssede tavşan kadar vardur. Ve bu hayvân şebek maymun[4426] gibi ağaclarda gezer ve karıncadan gayri şey yimez. Ve ağzı gāyet kücükdür ve dört ayağı vardur ammâ biri cümleden uzundur. Bunı sayyâd sayd itdikde üç ayağını pinhân idüp göstermez. Ve payartaka dirler bir hayvân dahi vardur ki kirpiye benzer ammâ köpek kadar vardur. Arkasında beyâz çizi gibi hattı vardur, kuş tutup ta'ayyüş ider. Ve bu hayvânın nefesi gāyet zehr-nâk olup ağzından bir tütün çıkar ki yeşildür ammâ şol kadar yaramaz şeydür ki insân ve hayvân her kime dokunsa helâk idüp ve hattâ taşa bile dokunsa kül gibi ider. Ve dahi cay

[4424] getürmeyüp hayvânlar dahi kaçar H (290[a]) : getüremez İ (301[a])
[4425] gāyet hasım ve H (290[b]) : - İ
[4426] maymun H (290[b]) : - İ

nâmında bir hayvân vardur ki yüzi maymuna ve ayakları ayuya benzer. **[İ, II, 301b]** Ve kuyruğı uzun olur ve bu hayvânın bir şey yedüğini kimse görmeyüp ve aslâ muttali‘ olmış kimse yokdur. Lâkin bunun dahi gıdâsı rûzgâr olmak gerekdür diyü ma‘nâ virmişlerdür. Ve dahi onado dirler bir garîb hayvân vardur ki başı ve saçları insâna benzer ve beyâzdur ve katı yap yap yürür. Ve bu hayvân ekseriyyâ meyve ekl ider. Ve bu misillü hayvân katı çok olup ictinâben li’l-ıtnâb bu mertebe ile ihtitâm idelim.

El-maymun: Ve bu Yeni Dünyâ’da maymun dahi envâ‘î olup ve bâ-husûs büyük ve sakalı uzun ve kuyruğı uzun âdem kadar maymunlar olur ki gāyet yaramazdur. Ve kendüye urılan şeyi ve atılan[4427] okı çıkarup girü atar. Ve bunlarda gāyet ihtirâz iderler. Zîrâ gāyet yaramaz ve cüst ü çâpük olmağla birisi on âdeme karşu koyup ve hem ziyâde yaraya dayanur[4428]. Ve bunlar nisâ tāifesine gāyet mâil olup ve bunların pâdişâhları dahi vardur. Ve pâdişâhları ba‘zı avrete mâil ve âşık olup ve niçe bin maymun ile gelüp ve ol kasaba ve kurâyı basup ve ol avreti zor ile götürüp tasarruf iderlermiş ve eğer muhâlefet ider ise pâre pâre idermiş. Ehâlî-i vilâyet ba‘zı vakt[4429] üzerlerine sefer idüp azîm kıtâl idermiş. Ve şebek ve gayri maymunlar dahi çokdur ammâ bunlar gāyet yaramazdur.

Ayu: Ve bu vilâyetde ayu dahi çokdur, lâkin ekseriyyâ ufak ve beyâz olur. Ve birkaç nev‘i dahi vardur.

El-kilâb: Ve bu Yeni Dünyâ’da niçe nev‘ kilâb dahi olup ve bir cins dahi olur ki aslâ üremez.

El-hayyât: Ve bu Yeni Dünyâ’da birkaç nev‘ ilan olup ve gāyet iri ve mücessem[4430] ve tavîl ilanlar dahi çokdur. Evvelâ jeyboya nâm bir cins ilan olur ki dört ayaklu ve mücessem ve tūli dahi yigirmi-yigirmi beş ayak kadar olur. Ve gılzatı ol kadardur ki bütün bir geyiği bir lokma idüp yudar. Ve dahi bobi tiyokva dirler bir cins ilan dahi olur ki Yeni Dünyâ avretleri yanında gāyet mu‘teber ve makbûldür. Evlâdı olmayanlar bunun yağını beline sürüp bi-izni’llâhi te‘âlâ hâmile olurlar. Ve dahi bom nâm cins ilan olur ki gāyet büyük olup ve bu ilan yürürken azîm sadâ virüp haykırur. Ve dahi irarakar nâm bir ilan dahi vardur ki cümle eczâsı misk kokar. Ve niçe ilanlar dahi vardur ve İspanyola cezîresinde dahi ilanlar çokdur ammâ zehri yokdur.

[4427] atılan İ (301ᵇ) : - H
[4428] zîrâ gāyet yaramaz ve cüst ü çâpük olmağla birisi on âdeme karşu koyup ve hem ziyâde yaraya dayanur H (290ᵇ) : - İ
[4429] ba‘zı vakt H (290ᵇ) : - İ
[4430] birkaç nev‘ ilan olup ve gāyet iri ve mücessem H (301ᵇ) : - İ

El-cerâd: Ve bu Yeni Dünyâ'da bu'l-aceb cerrende kısmı dahi çokdur, birkaçını zikr idelim. Evvelâ bu Yeni Dünyâ'da bir cins akreb olur ki on ikiden on sekiz boğuma varınca olur. Ve bundan ilanlar dahi kaçar, zîrâ neşterini her neye râst gelür ise urup taş ve timura dahi te'sîr ider. Ve ilana ursa ol sâ'at helâk olur. Ve dahi tebin dirler bir cins iri ve yaramaz pire vardur ki gāyet çokdur. Ve ol pireler âteşi gāyet sevmekle dâimâ çekirge gibi süriyle âteş kenârında gezerler. Ve her neye yapışsa bozulur. Ve bu Yeni Dünyâ'nın ba'zı yerlerinde aslâ zehirli hayvân olmaz, lâkin iri örümcek olur ki serçe kuşlarını ve ol mikdâr olan kuşları sayd idüp ta'ayyüş ider. Ve ba'zı yerlerde dahi bir cins örümcek olur ki râst geldüği yerlerde ağ kurar. Ve cüssede dahi misket elmasından büyükcedür. Ve rengi yeşil olup ziyâde zehr-nâk hayvândur, şöyle ki insân ve hayvândan sokduğı ale'l-fevr helâk olur, meğer ki sokduğı sâ'at incîr yaprağı koparup sütüni süreler. Bundan gayri ilâcı yokdur. **[291a]** Lâkin Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretlerinin hikmetiyle ما من داء الا وله دواء[4431] buyurulduğı üzre ol muzırr olan örümcek olan yerlerde incîr dahi çok olur. Ve fusûl-i erba'ada dahi tâze yaprağı dahi eksik olmaz. Ve bu incîr dahi ol vilâyete mahsûs olup gāyet latīf bir nev' incîrdür. Ve dahi örümcek kısmının ayağının mefâsılı üçden ziyâde olmaz iken bu vilâyetde bir cins örümcek dahi olur ki ismine umniyom dirler, bunun ayağının boğumı dört olup ve yukarusı yengeç gibi iki çatal olur. Ve büyüklüği dahi üç parmak kadar olur. Ve bunun arkasında nâka gibi bir delik olup ve beş kırmuzı ayağı vardur ve tüylüdür. Ve bu cânevar gāyet yaramaz ve zehr-nâk cânevardur. Ve dahi İspanyola ta'bîr olunan cezîrede fukvaz nâm bir nev' soğulcan olur ki gāyet zehr-nâkdür, şöyle ki insân yalın ayak gezerken yapışacak olur ise zehri yukaru sirâyet idüp helâk ider. Ve bunda bir cins böcek dahi olur ki kokoyo dirler. Ve bu böcek ayniyle hunfusa böceğine benzer ve ammâ bi-emri'llâhi te'âlâ bunun gözleri mum gibi şu'le virür. Ve gice ile kanadları dahi şu'le virür. Hâsılı mum yerini tutmağla hattâ ol semtin halkı gicelerde bunı mum yerine isti'mâl iderler ve yola gitdiklerinde dahi mezkûr soğulcandan ihtirâz içün bile götürürler. Ve'l-hâsıl işbu Yeni Dünyâ'da envâ'-i cerrende kısmının nihâyeti yokdur.

Et-tuyûr: Ve bu Yeni Dünyâ'da ehlî ve yabânî tuyûr kısmının dahi hisâbı yokdur, şöyle ki tavuk ve ördek ve kaz ve Leh tavuğı ve yabân tavuğı ve kazı ve ördeği ve keklik ve sünlün ve tûtī-i mütenevvi'a-i mütelevvine ve tāvûs ve turna ve doğan ve şâhin ve karakuş-ı mütenevvi'a-i mütelevvine ve gayri büyük ve kücük yenir ve yenmez alıcı ve yavaş kuşlar ki bu dünyâda vardur, bi'l-cümle anda dahi mevcûd ve firâvân

[4431] Hiçbir hastalık yoktur ki devâsı olmasın.

olduğundan mâ‘adâ niçe nev‘ kuşlar dahi vardur ki bu diyârlarda yokdur. Ve ba‘zı olanların dahi eşkâl ve elvânında mugāyirleri vardur, evvelâ kara kuşlarının kırmızı lekeleri olur. Ve dahi bu diyârlarda olan tūtī yeşil olup ve Yeni Dünyâ’da olan tūtīler birkaç elvân olurlar ki, şöyle ki beyâz ve yeşil ve kırmızı ve sarı ve sincâbî olur. Ve huyet zitzil nâm bir garîb kücük kuş dahi vardur ki arı gibi çiçekler üzerine düşen şebnem ya‘ni kırağı ile ta‘ayyüş idüp ve bu kuşun burnı uzun ve tüyleri gāyet ince olup ve envâ‘-i renk birle mütelevvindür. Ve çiçek zamânı geçince kendünün dahi kuvvet-i yevmiyyesi kalmamağın yüzini bir ağac delüğine sokup ölü gibi durur. Ve ol hâl üzre altı ay mikdârı durup ve ba‘dehû vakt-i bahâr oldukda yine zinde olur. Ve dahi uru nâm bir kuş dahi vardur ki cüssede tavuk kadar olup ve levni siyâh ve başı ve boynu gāyet saçlı olur, şöyle ki vehle-i ûlâda gören insân vehme düşer. Ammâ bu kuş gāyet yüksek uçar ve gıdâsı dahi lâşe olup ve kuvvet-i basar ve şâmmesi şol mertebedür ki her ne kadar ba‘îd yerde bir lâşe olsa anın kohusını alup ve görüp ve üzerine inüp yer. Ve bir cins kuş dahi vardur ki Leh tavuğı mikdârıncadur. Ammâ gövdesinde olan tüyleri siyâh ve burnı kırmuzıya bakar ve altı dahi kırmuzı olup mâ‘adâsı sincâbîdür ki sarıya mâildür. Ve tırnakları eğri ve burnı tūtī burnına benzer ve gözleri siyâh ve kuyruğı kartal kuyruğı gibi olup ve ucu siyâh ve gövdesine karîb yerleri sincâbîdür. Ve dahi filemenko nâm bir kuş dahi vardur ki turnaya benzer ammâ andan sehl kücük olur. Ve kanadları beyâz olup ve büyüdükde envâ‘-i elvân birle mütelevvin olur. Ve gāyet hüsnü’l-manzar ve mûnis kuş olmağla ol semtin halkı bunı evlerinde beslerler. Ve dahi kontor dirler, kara kuşa müşâbih bir kuş dahi vardur ki kanadlarını açdıkda yigirmi beş ayak kadar tutar. Ve pençeleri tavuk pençesine benzeyüp ammâ minkārı doğan minkārına benzer. Ve gāyet pek ve kuvvetlüdür. Ve hattâ bir koyunı def‘a-i vâhidede sıkup helâk ider. Ve bu kuş gāyetle yavuz ve kuvvetlü olup şöyle ki bir şey bulmadıkda âdemi ve sığırı dahi helâk idüp yer. Ve bunun kanadlarının tüyleri beyâz ve siyâh karışıkdur. Ve depesinde horos gibi ibiği vardur ammâ usturaya benzer. Ve dahi goyazopa ya‘ni sarı kuş dirler gāyet makbûl kuşdur, şöyle ki birini, iki esîre alurlar. Ve bu kuş **[291b]** kış faslında altı ay uyuyup ve yaz faslında uyanup gezer. Ve hattâ İspanyollar yigirmi dört çekirdeğinden bir altun keserler. Bu kuşı yuvasıyla ol altunun bir tarafına tasvîr iderler. Ve bu kuşun gāyet latîf rengi olup ve burnı uzun ve dili dahi uzundur, şöyle ki dili iki burnı uzunluğı vardur ve gāyetde yüğrük uçar ve uçarken arı sadâsı gibi sadâsı çıkar. Ve dahi mako kagva dirler tavukdan büyük bir kuş dahi vardur ki sünlüne benzer. Ammâ üç kat derisi vardur ve eti dahi gāyet lezîzdür. Ve bu kuş senede hemân on beş yumurta yumurtlayup ve ol kadar yavru çıkar. Ve dahi muto dirler

tavuk kadar bir kuş dahi vardur ki başında tâcı olup gûn-â-gûn levnle mülevvindür. Ve yumurtası demire benzer, gāyet pekdür. Ve bu kuşun kemüği köpeği öldürür ve bu kuşla sayd iderler. Ve bunun burnı, dili ağırlanmış âdeme ilâcdur, şöyle ki bunun burnunı alup ve bir boynuz içine koyup boynına asarlar, ol sâ‘at dili açılup söylemeğe başlar. Ve’l-hâsıl bu Yeni Dünyâ’da acîb u garîb kuşlar gāyet çok, bu bir kaçının zikri ile iktifâ idelim. Ve kıs alâ hâzâ ve’t-tahtîl.

El-enhâr: Ve bu Yeni Dünyâ’da neb‘ suların ve mu‘azzam nehirlerin haddi ve hisâbı olmayup ve niçe ırmaklar vardur ki sâhil-i deryâdan niçe iri kalyonlar duhûl idüp kırk-elli konak yere değin çıkarlar. Ve bu dünyânın âsân vechle fethi ekseriyyâ bu sular kuvvetiyle olmışdur. Zîrâ ekseriyyâ mu‘azzam şehirleri ve kal‘aları ve kasabât ve kurâları bu suların iki tarafında ve yakın yerlerinde olmağla sefîneler ile bu sulara girüp ve top ve tüfenk sebebiyle su kenârlarında ve yakın yerlerinde olan şehirlerini ve kal‘alarını zabt itmeleriyle ve ba‘îd olan tevâbi‘âtları dahi bi’z-zarûrî mutī‘ olmışlardur. Zîrâ ol vakitlerde Yeni Dünyâ halkı ekseriyyâ üryân olup ve top ve tüfenk gördükleri olmamağla bu suları sefîneler ile girüp top ve tüfenk atdıklarında kıyâmet kopdı kıyâs idüp evlerini ve mâllarını bırakup yüz bin âdem, bin âdemden firâr iderlerdi. Ve hâsıl bu Yeni Dünyâ’da suların hisâbı yokdur. Ancak gāyet mu‘azzam ve ma‘rûf olup içinde büyük ve kücük gemiler yürüyen suların birkaçını alâ tarîki’l-icmâl zikr ü beyân idelim. Zîrâ her suyun hurûc idüp yerlerine ve deryâya duhûlleri ve sâir ahvâlleri zikr olunsa gāyet tavîl olur. İcmâl üzre isimleri zikr olunur ki bunlardur: Evvelâ Yeni Fransa diyü isim virdikleri memleketde Sagvinay nâm ırmak gāyet büyük ve amîk olup şöyle ki ba‘zı yerlerde iki yüz kulac amîkı olup ve bu ırmak Korom vilâyetinden gelüp deryâya munsab olduğı yerde ağzı rub‘ loga kadar olur. Ve birine dahi Sefadahof dirler. Ve birine dahi Erkos ve birine dahi Betavomik ve birine dahi Minhat dirler. Ve birine dahi Bavohatan ve birine dahi Abamaton ve birine dahi Köyyok ve birine dahi Fanog ve birine dahi Nand Samond ve birine dahi Yov Turbal ve birine dahi Siko ve birine dahi Gırandos ve birine dahi Garomta ve birine dahi Karinta ve birine dahi Liçer ve birine dahi Aksona ve birine dahi Sekvana ve birine Vani ve birine dahi Seravhi ve birine dahi Mayo ve birine dahi Pengovit ve birine dahi Koybek ve birine dahi Kovak ve birine dahi Sekveket ve birine dahi Sefadahofa ve birine dahi Senbola ve birine dahi Elvarak ve birine Bovamya ve birine dahi Konkor ve birine dahi Fort ve birine dahi San Pako ve birine dahi İstaya ve birine dahi Hukvaro ve birine dahi Sagva ve birine dahi Umazo ve birine dahi Mizavo ve birine dahi Hayna ve birine dahi Nikaygova ve birine dahi Kasanikva ve birine dahi Kavtova ve birine dahi Rivripolko ve birine dahi Merin ve

birine dahi Marzav ve birine dahi Darin ve birine dahi Kaven ve birine dahi Gıraçyas ve birine dahi Adbos ve birine dahi Kabri ve birine dahi Kanmos ve birine dahi Kakri ve birine dahi Keyibo ve birine dahi Çoyino ve birine dahi Madalina ve birine dahi Maritha ve birine dahi Madalita ve birine dahi Govata ve birine dahi Govata ve birine dahi Tovra ve birine dahi Bati ve birine dahi Pamya ve birine dahi Erma ve birine dahi Kamerka ve birine dahi Linfas ve birine dahi Kovali ve birine dahi Enfas Mayo ve birine dahi Maranon ve birine dahi Pilka ve birine dahi Aborima ve birine dahi Yokay ve birine dahi **[292a]** Kavten dirler. Ve birine dahi Koroça ve birine dahi Daplata Paragvay ve birine dahi Nagro ve birine dahi Erpiya ve birine dahi Santana ve birine dahi Pelenko ve birine dahi Talina ve birine dahi Sanbetrolima ve birine dahi Varara ve birine dahi Bira ve birine dahi Bevabo ve birine dahi Nivaryo ve birine dahi Linyabi ve birine dahi Yanido ve birine dahi Beraybo ve birine dahi Kıransirko ve birine dahi Mihail ve birine dahi Antoni ve birine dahi Serenhan ve birine dahi Keypi ve birine dahi Rivdonci ve birine dahi Masarapa ve birine dahi Aripa ve birine dahi Ampo ve birine dahi Gavana ve birine dahi Paraypa ve birine dahi Maçiyan ve birine dahi Gayin ve birine dahi Pera ve birine dahi Marafon ve birine dahi Orino ve birine dahi Veynara ve birine dahi Voynara Tapokor ve birine dahi Marinan ve birine dahi Maritan ve birine dahi Amazon ve birine dahi Andim ve birine dahi Tapokorom ve birine dahi Nerinda ve birine dahi Barayo ve birine dahi Paboka ve birine dahi Rokavo ve birine dahi Yabako ve birine dahi Fayati ve birine dahi Konostabil ve birine dahi Kavora ve birine dahi Kayabi ve birine dahi Marin ve birine dahi Sora ve birine dahi Marovin ve birine dahi Berbih ve birine dahi Asakibi ve birine dahi Ovankavo ve birine dahi Kaksavan ve birine dahi Orinokvi ve birine dahi Menan ve birine dahi Dırago ve birine dahi Aborima ve birine dahi Ampato ve birine dahi Konfoz ve birine dahi Kakayinka ve birine dahi Davli ve birine dahi İnana ve birine dahi Gabot ve birine dahi Parana dirler ki ma‘nâsı “deniz” dimekdür. Zîrâ bu ırmak Yeni Dünyâ’da olan cümle ırmakların mu‘azzamıdur, şöyle ki bunun deryâya munsab olduğı ağzının otuz iki loga arzı vardur ki doksan altı mîl ider ki Antonya burnından tâ Sante Mariye burnına varınca mümted olmışdur. Ve boğazdan içerüsi on logadur ki otuz mîl ider. Ve bu ırmağa karışan büyük ve kücük ırmakların hisâbı olmayup vüs‘at ve umkından mülâhaza oluna. Ve bu zikr olunan ırmaklar Yeni Dünyâ’nın feth ü keşf olunan memleketlere olan mu‘azzam ırmaklardur ki ve hâlâ feth ü keşf olmayan yerleri ve ahvâlleri ve enhârı nâ-ma‘lûm ve mechûldür.

El-bahîrât: Ve bu Yeni Dünyâ’da göllerin dahi hisâbı olmayup cümleyi takrîr tavîl olmağın içlerinden birkaç mu‘azzam ve meşhûrlarından icmâl üzre zikr idelim.

Evvelâ birine Alvaryan dirler. Bu göl dâimâ bir hâl üzre olup ve suyunun rengi dahi çivîd gibi mâidür ve umkı dahi elli kulacdur. Ve birine dahi Telakan ve birine dahi Elkeyki dirler. Ve bu gölde aslâ balık olmadığından mâ‘adâ sâir hayvânât dahi olmaz. Ve birine dahi Mekvakan dirler. Ve birine dahi Usi Kıtlan dinüp ve birine dahi Nikaragva ve birine dahi Tebti Kaka ve birine dahi Berabiyo ve birine dahi Molagas ve birine dahi Mapavkovan ve birine dahi Kasarayis dirler ki cümle göllerin mu‘azzamıdur, şöyle ki bu gölün devri üç yüz logadur ki dokuz yüz mîl ider. Ve bâ-husûs zikri sebkat iden Parana nâm deryâ-misâl olan ırmak bundan hurûc ider. Ve bu göllerde niçe agreb u garâib balıklar ve sâir hayvânlar olup ve niçe hâletler vardur, tafsîl iktizâ itmeğin terk olundı.

El-cibâl: Ve bu Yeni Dünyâ’da gāyet müntehâ ve sef-firâz dağlar ve niçe mu‘azzam ve envâ‘-i eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirreyi müştemil ormanlar vardur ki niçe dağların başına çıkmak ve niçe ormanların derûnına duhûl idüp her ahvâline muttali‘ olmak mümkin olmamışdur. Zîrâ ol kadar mûzî cânevarlar ve niçe hâriku’l-âde envâ‘-i mahlûklar ve çok mahûf ve mûhiş alâmet ve hâletler mevâni‘iyle her ahvâllerine ıttılâ‘ mümkin olmayup ve ile’l-ân mechûl ü nâ-ma‘lûmdur.

Es-simâk: Ve bu Yeni Dünyâ’nın deryâsında ve göllerinde ve nehirlerinde a‘cebün mine’l-aceb balıklar ve niçe gûne hayvânlar dahi gāyet çok olup içlerinden birkaçını ta‘rîf ve takrîr idelim.

Evvelâ: Ve bunun ba‘zı göllerinde bir cins balık olur ki ismine kosar dirler. Ve bunun tūli on ayak olup ve rengi dahi sincâbîdür. Ve pulları bir mertebe pekdür ki ok geçmez ve kılıc kesmez. Ve ağzı büyük ve dişleri keskin olur ve iri olup ve çok olur. Ve bu balık çok balıklara ve hayvânlara musallat olduğundan mâ‘adâ karaya çıkup hîle ile niçe kuşları dahi tutup ekl ider. Ve hîlesi dahi budur ki sâzlık içine girüp ve ağzını açup ve aslâ hareket itmeyüp yatar. Ve kuşlar dahi ölü kıyâs idüp ağzı üstine kondukda ale’l-fevr ağzını kapayup yudar. Ve bu balığın başı gāyet makbûldür, şöyle ki baş ağrısına şifâdur ve hasta olan **[292b]** âdemi bununn dişiyle fast iderler, fi’l-hâl iyi olur. Ve bunun derisi yüzüp kalkan iderler, şöyle ki ok geçmez ve kılıc kesmez. Ve dahi Koybok nâm nehrinde bir balık olur ki ismine sufvetik dirler. Ma‘nâsı “örümceğe benzer” dimekdür ammâ bu balık sûretâ kaplumbağa benzer. Lâkin bunun kabı iki katdur ve yüzünün bir tarafı değirmidür ve bâkīsi yarım dâire gibidür. Ve ol tarafı sivridür ve hurde kemikleri vardur. Ve iki tarafında dişleri olup ve ol dişlerde bikaç kücük delikler vardur. Ve kuyruğı uzun olup ve ortasında hurde kemikleri vardur. Ve bunun gözleri açulduğı vakitde zâhir olur ve çok ayakları vardur ki sekizi kısa, sâirleri uzundur ve

ammâ iki ayağı cümleden kısadur ve arkasında kürek gibi bir kemüği dahi vardur. Ve ağzına yakın iki kanadı vardur ki uçları sivri taşra çıkmışdur. Ve bu balık gâhî çıkup karada dahi gezüp bulduğı hayvânı ekl ider. Ve dahi Kuba cezîresinde envâ‘ balıklar çokdur lâkin kertenkeleye benzer bir balık vardur ki ismine Enfido dirler. Ba‘zı yeri sincâbî ve ba‘zı yeri siyâh ve bütün gövdesinde pulları vardur ammâ başına yakın olan pulları gāyetde iri ve uzun olur. Ve başından kuyruğına varınca dikenlüdür. Ve boynunda gûn-â-gûn rengi olur. Ve ağzı büyük ve dişleri gāyet çok ve sivri olur. Ve gözleri dahi büyük olup ve kanadları dahi vardur. Ve dört ayağı dahi vardur ki ön ayakları kücük kücük ve ard ayakları büyük ve uzun olur ve ol ayaklarda beşer parmak olup ve uçlarında kedi gibi tırnakları vardur ve ol parmakların üçer ve dörder eni ya‘ni boğumı ya‘ni enleri olup ve ba‘zen dahi ziyâde olur. Ve ol mafsalların rengi siyâhdur. Ve bu balık kırkar ve ellişer yumurta yumurtlayup ve her bir yumurtada ceviz kadar olup ve kabuğı gāyet ince ve içi dahi sâir yumurtalar gibi beyâzlu ve sarılu olur. Ve hattâ bu yumurta Frenkler indinde ve Yeni Dünyâ âdemleri yanıda gāyet makbûl ve mu‘teber olup ve ekli dahi gāyet mukavvî ve lezîzdür. Ve bunun başında kücük taş olur ki mesânesi tutulan âdeme gāyet ilâcdur, şöyle ki her ne kadar büyük taş olsa eridüp zâil ider. Ve dahi sâhil-i deryâda bayrampo dirler uzunluğı dokuz karış bir balık çıkar ki ağzında bir kemik olur. Yeni Dünyâ halkı anı cevâhir yerine isti‘mâl iderler ki iki karış olur. Ve dahi tayishan dirler bir cins boynuzlı balık olur ki zehre ilâcdur. Ve bu mahalde kılıc balığı dahi gāyet büyük olur ki ba‘zısı kadırga balığı kadar olur. Ve bunda kadırga balığı dahi çok olup ve gāyet büyük olur ki kanadlı bir kalyonı ursa gark ider. Ve bir nev‘ balık dahi vardur ki su içinde uçup ve ba‘zı kerre sudan yukaru uçarken gemi içine düşer. Ve müsellesü’ş-şekl bir balık dahi vardur ki gözleri mâidür. Ve bunun derisi zehr-nâk olup ve kendüsi dahi insânı soksa ol uzvı kesmeden gayri ilâc yokdur. Ve dahi kovako dirler bir balık dahi vardur ki âdeme dokunsa ra‘şe hâsıl olur. Ve dahi yerabo dirler bir balık dahi vardur ki karada gezer. İnsâna dokunsa ol sâ‘at eli kurur. Ve dahi katıra benzer bir balık dahi vardur ki karaya çıkup gezer ve gāyet çokdur, sürüyle gezerler. Ve bunı Yeni Dünyâ âdemleri okla urup sayd iderler. Ve dahi ırmaklarda dahi bir cins balık dahi olur ki ismine berkoriyoya dirler. Yigirmi beş ayak tūli vardur ve dişleri kücükdür. Ve karnı tok oldukda karaya çıkup ve başını toprağa sokup yatarken karnı ve arkası çatlayup üstine kuşlar konup ve üşüp içinde olan fuzalâtı yirler. Ve ba‘dehû yine dirilüp ve karnı arkası bitişüp deryâya gider. Mâdâm ki başı sağdur, ömri tamâm olunca ahvâli böyledür. Ve böyle bu’l-aceb balıklar dahi çokdur.

Kablubağa: Ve bu Yeni Dünyâ'nın deryâlarında ve göllerinde ve ırmaklarında mu'azzam kaplubağlar olur ki her biri bir kücük peşte kadar olup ve üzerlerine on beş-yigirmi âdem çıksa durmayup suda yüzer. Ve ba'zılarının arkasında yosul ve otlak ve kücük ağaclar biter.

El-kurbağa: Ve bu Yeni Dünyâ'da büyük kurbağalar dahi olur ki sudan taşra çıkup karada **[293a]** gezerken uzakdan gören âdem su sığırı malağı kıyâs ider.

El-yengec: Ve bu Yeni Dünyâ'nın sularında ve göllerinde iri yengecler dahi olur ki her biri iki-üç kalkan cirmi kadar vardur.

El-me'âdin: Ve bu Amerika'da ya'ni Yeni Dünyâ'da envâ'-i me'âdin gāyet çokdur, şöyle ki altun ve gümüş ve bakır ve demir ve kurşun ve çelik ve jîve ve kibrît ve tuc ve pirinç ve billûr ve sırça ve incü ve zümürrüd gāyet çokdur. Ve elmâsa ve sâirlerine müşâbih cevâhir-i müte'allik taşlar dahi bulunur, şöyle ki Asya cevâhirlerinden her bir âdem fark itmeyüp ancak cevher-fürûşların mâhirleri fark ider. Ve bu Yeni Dünyâ'da altun birkaç nev' üzre olup şöyle ki bir nev'i karada ve sularda dâne dâne olup ve aslâ kal' itmeğe ve terbiyeye hâcet olmayup gāyet hâlisdür. Ve bunun her bir dânesi hıyar ve kabak çekirdeği kadar ve büyük ve kücük dahi olur. Ve bir nev'i dahi taşlarda damar damar içinde ve taşrasında olup ve her bir yerde bulunur ammâ terbiye ve kal' itmeğe muhtâcdur. Ve bir nev'i dahi toprakda ve sularda kuma ve toprağa karışık ve gāyet hurde olur. Ve bu dahi terbiye ve kal' idüp zahmete muhtâcdur. Ve dahi Peru memâlikinde Portoziya vilâyetinin dağlarında altun ve gümüş ma'denleri gāyet çokdur. Ve hattâ İspanyollar bu memleketi aldıkdan sonra on iki sene mürûr itdikde bu dağlara çıkup bî-hisâb gümüş ma'denleri gāyet buldılar. Ve hattâ bir mu'azzam ma'den buldılar ki irtifâ'ı üç yüz ve tūli ve arzı on üç zirâ' bir depe sâfî gümüş idi. Bu ecilden ol depeye "ganî depesi" diyü isim virdiler. Ve ol kadar gümüş yığını olduğunın hikmeti nedür diyü katı çok suâl ve kīl u kāl itdiler ammâ akl tecvîz idecek bir ma'nâ bulmayup ve ol kāillerden niçeleri bu ma'nâyı virdiler ki belki tūfân vaktinde toprağı su ile münhal olup ve magsel oldukda gümüşi böyle biriküp ve depe olup kalmışdur diyü ma'nâ virmişlerdür. Ammâ bu da ihtimâle ba'îd ve akla muhâlif bir ma'nâ görünür ve hâliyâ ol ma'denistânda yetmiş sekiz ma'den kapusı olup ve ana karîb yigirmi kuyu dahi vardur. Ve muhassal bu Yeni Dünyâ'da ma'den çıkmaz ve bulunmaz yer nâdir olup ve lâkin ba'zı yerlerinde çok ve ba'zı yerlerinde mübâlağa çok çıkar ve ba'zı yerlerinde az çıkar.Ve fethinden beri ise Frenk tāifesi cibâl ve sahrâlarını delik delik delüp ve elek elek eliyüp ve ma'denleri hod iki yüz ve üç yüz kulaca vâsıl olup kocamağla evvelki gibi çok çıkmaz olmışdur.

Ahvâl-i halk: Ve bu Yeni Dünyâ âdemleri niçe bin müte‘addid tāife olup lisânları ve tabâyi‘leri ve âdet ve küfriyâtları ve sîmâları birbirlerine mugāyir ve muhâlif olup ba‘zı vilâyetin halkı güzel ve âkıl ve her şeye müste‘id âdemler olup ve avretleri dahi gāyet güzel ve ma‘rifetlü olup ve ba‘zıları esmerü’l-levn ve sarı ve ba‘zıları dahi Tatar ve Kalmuk-sîmâ ve başları büyük ve gözleri kücük ve yüzleri yassı ve sakalı köse ve ba‘zıları mücessem ve azîmü’l-batn ve kulakları büyük ve burunları eftas garîbü’l-heykel olurlar. Ve ba‘zıları uzun boylu ve tenleri beyâz ve avretleri hasnâ ve ba‘zıları ser-tâ-pâ kıllu ve ba‘zıları âdetâ bir yüzi var ve bir yüzi olmayup bir garîb ve mûhiş-heykel olurlar. Ve’l-hâsıl sevâhilde olanlar ekseriyyâ uzun boylu ve beyâz tenlü ve sîmâda bu dünyâ âdemleri gibi olup her memleketin halkı sîmâda birbirlerine mugāyir ve muhâlifdür. Ve kable’l-feth ekseriyyâsı üryân ve merdüm-horlar olup ve bunlar indinde insân eti gāyet makbûl olup çârşû ve bâzârlarında insân eti satılurdı. Ve hattâ bunlar birbirleriyle cenkden hâlî olmayup esîr itdiklerini boğazlayup ekl iderlerdi. Ve köpek ve hınzîr eti dahi mu‘teber ve makbûlleri olup ve envâ‘-i hayvânât dahi sayd idüp ekl iderlerdi. Ve ekseriyyâsı çiğ et yerlerdi. Ve ba‘de’l-feth İspanya tāifesi âdem eti yemeği yasak idüp sevâhillerde ve yakın yerlerde sâkin olanlar ekseriyyâ Frenk libâslarını giyüp her hâlde anlara taklîd ve müşâbih ve tâbi‘ olmışlardur ammâ sevâhilden ba‘îd olup beriyye ve dağlarda ve ormanlarda olanlar ile’l-ân üryânlar olup ve hayvân-misâl âdet-i kadîmeleri üzre kalmışlardur ki bu tāifeler gövdelerini kimi kırmızı ve kimi siyâh ve kimi mâi ve kimi sarı boya ile boyayup anı kendülerine zînet bilüp tefâhür iderler. Ve âdet-i kadîmeleri üzre **[293b]** kalmışlardur. Ve bunlarda niçe tāife dahi vardur ki her nerede doğmuş ise ölince ol mekânı terk itmezler. Ve hattâ başına değirmen çevirüp ve âteş yaksalar dahi mekân-ı mevlûdını terk idüp âhar yere gitmezler.

Es-sınâyi‘: Ve bunlar mukadddemâ çift sürmek ve ekin ekmek bilmezlerdi ve ba‘dehû cemî‘ memleketlerde çift sürmek ve bağ ve bağçe gars itmek ve envâ‘-i hubûbât ve sebzevât ve şükûfât eküp ve irişdirüp ve ekl itmek öğrenmişlerdür. Ve yakın yerlerde ve sevâhillerde olanlar hod Frengistân’da her ne kadar sınâyi‘ vü bedâyi‘ var ise öğrenüp mâhir olmışlardur. Ve hâlâ Frenk olup ve her hâlde anlar[a] tâbi‘ olmışlardur, lâkin “Gāyet müşkildür kişi mu‘tâdını terk eylemek” dinildüği üzre fursat buldukda âdem eti yemeği terk itmemişlerdür, nitekim Tatarlar at eti yimeği terk itmedikleri gibi. Ve’l-hâsıl mukaddemâ bunlar ekseriyyâ üryân gezüp ve ba‘zılar avret yerini bir cüz’î şey ile setr idüp ve ammâ ba‘zı zînet içün ricâl ve nisâlarının üzerlerinde olan altun ve cevâhir çok âdemi ganî iderdi. Ve zînetleri dahi bu idi ki ricâl ve

nisâlarının kollarında ve ayaklarında ağır altun bilezikler ve boyunlarında tavklar ve kulaklarında ve burunlarında envâ‘-i cevâhir ve iri incü küpeler ve kibârlarında niçe dürr-i yetîm tesbîh dizüp iki tarafına hamâil gibi boynuna takup ve ba‘zı tavuk yumurtası ve kaz yumurtası kadar zümürrüd altun zencîr ile göğsü üzerine asarlardı. Ve bunların üzerlerinde olan cevâhirler bendi içün altun zencîr var idi ki ol zencîrlerin san‘atına Frenkler hayrân kalmışlardur ki böyle hayvân-misâl yabân âdemleri bu mertebe musanna‘ ve rakîk u dakīk şeyi niçe yapdıklarına akl irgürmemişdür. Ve bunların kollarında ve ba‘zı büyük âdemlerinde hayâl-ender-hayâl altun çakşur olurdı ki bu bürüncek ince tülbendden dahi ince olup akıllar hayrân kalur ki “Bunı niçe yapdılar?” diyü Frenkler hayrân kalurdı. Ve’l-hâsıl bu Yeni Dünyâ’nın her ahvâli gāyet tavîl ve birkaç cild kitâb [olur]. Bu hakīr ba‘zı ahvâllerini intihâb idüp ihtisâr eyledim ki fikr-i sâkıb eshâbı bu mertebe tasvîrden cümleyi tahayyül ideler.

Asl-ı halk: Ve bu Yeni Dünyâ halkının asılları ve nesebleri sıhhat üzre ma‘lûm olmayup ancak ol vilâyet halkının âbâ vü ecdâdlarından işitdikleri üzre beynlerinde meşhûr ve mütevâtireleri budur ki tūfân-ı Nûh’da cümle mahlûk gark olup bu Yeni Dünyâ’da hemân bir hâmile avret ve bir de anın erkek karındaşı kalup şimdiki halk andan üremişlerdür diyü i‘tikād-ı bâtıl iderler. Ve bu kavl mâbeynlerinde müttefekun aleyh meşhûr ve makbûldür.

Et-ta‘rîz: Ve bu hakīr dir ki bunların bu rivâyetleri bâtıldur, zîrâ Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda ﴿رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾[4432] buyurduğı kavl-i şerîfine muhâlif olmağla i‘tikād-ı sahîh değildür. Zîrâ Kur’ân-ı azîmü’ş-şânın ma‘nâ-yı şerîfi üzre tūfânda Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâma îmân getürüp sefînesinde mevcûd olanlardan mâ‘adâ rûy-i arzda deyyâr bir ferd kalmaduğı ulemâ-yı izâm beyninde müttefekun aleyhdür. Ve böyle olduğı hâlde ma‘lûm ola ki işbu rûy-i arzda olan nev‘-i insân Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmın sefînesinde mevcûd olan Hâm ve Sâm ve Yâfes nâmûn evlâdlarının zürriyetlerinin neslinden olup şarken ve garben bu dünyâda olan insânın aslı ve nesli elbette bunların birine müntehî olur. Ve hattâ Ye’cûc ve Me’cûc kavminin ve şark ve garb nihâyetinde ve kûh-ı Kāf mâverâsında Câbülka ve Câbülsa ve Nâbil ve Nârbis ve Mensek tāifeleri dahi bakıyye-i kavm-i Hûd aleyhi’s-selâmdandur diyü niçe kütüb-i mu‘teberâtda tahrîr olunmışdur. Ve bu akvâm ise mâverâ-yı kûh-ı Kāf’da olurlar dinmişdür. Böyle olduğı hâlde bunlar Yeni Dünyâ’dan katı çok ba‘îd olmak iktizâ ider. Zîrâ ki dünyâya bahr-i Okyanus’dan gidilüp ve bahr-i Afrikıya’dan bahr-i Okyanus’a

[4432] Nûh, 26. âyetten nâkıs iktibas.

varılup ve andan Yeni Dünyâ'ya yedi bin mîl mesâfe olmak üzre tahmîn olunmışdur. Ve ziyâde olmaduğına delîl budur ki Yeni Dünyâ'yı bulan Kolombo, ikinci seferinde Yeni Dünyâ'dan avdet itdikde muvâfık-ı eyyâma musâdif düşüp yigirmi bir gün Afrikıya'da İspanya hükminde olan Palos şehrine dâhil olmışdur. Böyle olduğı hâlde yedi bin mîlden ziyâde olmaduğı muhakkak olmış olur. Zîrâ her ne kadar muvâfık-ı eyyâm olsa bir gün ve bir gicede üç yüz ve üç yüz elli milden ziyâde yürümez. **[294a]** Ve Yeni Dünyâ'nın cüz'-i a'zamı olan Peru memleketinin bir halîci Afrikıya deryâsına nâzır olup ve Afrikıya halkı hod Hâm bin Nûh aleyhi's-selâm neslinden münteşir olmışlardur. Ve Afrikıya memleketi dahi Yeni Dünyâ Peru memleketi dal'ine karşu-be-karşu olmağla zann-ı gālib budur ki Yeni Dünyâ halkı dahi Hâm bin Nûh aleyhi's-selâm neslinden olmak müreccah görünür, şöyle ki Yeni Dünyâ'yı bulmağa sebeb olan Amarik Kapudan Afrikıya deryâsında ticârete çıkup gezerken bir azîm furtunaya sataşup ve bir vechle bir limana düşmek mümkin olmayup rûzgâr bunı bahr-i Okyanus'a düşürür. Ve anda dahi bir vechle bir limana düşmek mümkin olmamağla kazâya rızâ diyü rûzgârın önine düşüvirüp bu hâl ile birkaç gün gitdikden sonra rûzgâr bunları Yeni Dünyâ sâhillerine düşürüp ve ba'dehû rûzgâr muvâfakatıyla girü dönüp gelürken bahr-i Okyanus'da bir cezîrede Kolombo'ya sataşup yukaruda tafsîlen zikr olunduğı üzre ilerüde kara olduğunı haber virmesiyle Kolombo dahi anın haberiyle Yeni Dünyâ'ya varup muttali' olmağla girü dönüp gelüp irtesi sene üç gemiyle varup fethe mübâşeret eyledi. İmdi ba'de't-tūfân yine dünyâ ma'mûr olup ve deryâda sefîneler gezmeğe başladıkda Yeni Dünyâ ile işbu dünyâ beyninde azîm deryâ olup ve mâbeynleri mesâfe-i ba'îd olmağla Yeni Dünyâ'ya gemiler varmayup ve ilerüde kara olduğunı bilenler dahi tūfânda helâk olmalarıyla haber virür kimse kalmayup ferâmûş olunmışdı. Ve dünyâ ma'mûr oldukdan sonra ihtimâldür ki bu Afrikıya'dan böyle bir sefîne furtunaya sataşup ve Amarik Kapudan gibi işbu Yeni Dünyâ sâhiline düşüp ve gemileri pârelenüp ve âdemleri helâk ve gark olup ve içinde olan büt-perest ve Yehûd'dan birkaç er ve avret halâs bulup ve anların zürriyetlerinden çoğalup münteşir olmak gerekdür ki İspanyollar bunı bulup feth itdiklerinde büt-perestlere ve Yehûdlara "Siz bu âyîni kimden öğrendiniz?" diyü suâl itdiklerinde "Âbâ vü ecdâdımızdan ahz itdik" diyüp cevâb ve asıllarını suâl itdiklerinde "Tūfânda bir er ve avret dağa çıkup halâs olmalarıyla anlar neslinden üremişdür" didikleri âyet-i kerîmeye muhâlifdür. لا يعلم الغيب إلّا الله[4433]

[4433] Gaybı Allah'tan başkası bilmez.

[İ, II, 317b] Fasl-ı der-beyân-ı memâlik-i Berber ki Afrika'dan bir cüz'dür

Ve bu Berber ıtlâk olunan memleket mukaddemâ gāyet vâsi' memleket olup şöyle ki Maridon'dan tâ bahr-i Süveys'e varınca imtidâdı olup ammâ hâliyâ[4434] tūli Tilimsan'dan ancak Berka hudûdına gelinceye değindür.

El-hudûd: Ve bu memleket şarkan Mısır hudûdıyla mesdûd olup ve cenûben Atlas dağı ve garben yine Andavakal dağı ki Atlas dağından bir şu'bedür, ve şehr-i Misa vilâyet-i Sücüva ve bahr-i Atlas ve bahr-i Kadis birle mahdûd olup[4435] ve şimâlen Bahrü'd-dahl ki Çıkla dirler ve İslâm lisânında Akdeniz dimekle ma'rûfdur ki İskenderiyye'ye varınca memdûddur. Ve bunun tūli cermanya mîliyle altı yüz mîl idüp ve arzı dahi seksen iki mîl idüp[4436] ve bu hisâb üzre tūli iki bin dört yüz rûmî mîl olup ve arzı dahi üç yüz yigirmi sekiz rûmî mîl[4437] ider ki devri beş bin dört yüz elli altı rûmî mîl ider. Ve arzının ba'zı yerleri[4438] Libya sahrâsına mümted olmışdur. Yohsa seksen cermanî mîl kadar arzı dahi olurdı.

Et-taksîm: Ve bu mesâfe dahi niçe aksâmı ve niçe memâliki müştemil olup ve mukaddemâ her birlerini bir âdem zabt idüp pâdişâhlık iddi'âsıyla birbirleriyle harb ve kıtâlden hâlî olmayup birbirlerinin vilâyetini nehb ü gāret ve çok kıtâl[4439] iderlerdi. Ahvâllerini tahrîr[4440] gāyet tavîl olur[4441], ancak İslâm zuhûrından sonra feth ü zabt olunup meşhûr u ma'rûf olan büyük[4442] sancaklar ki birer pâdişâhlık idi[4443], ihtisâren zikr idelim. Sûs, Merankoş, Fâs, Bilâdü'l-Cerîd, Cezâyir, Tûnus, Tarablus, Barka ve bunların her birlerine tâbi' niçe sancaklar ve kâdılıklar ve çok mu'azzam şuhûr ve kılâ' olup ve kasabât ve kurâlarının[4444] hod hisâbı yokdur.

El-mahlûk: Ve bu memleketlere ibtidâ gelüp iskân iden mahlûk[4445] Hâm bin Nûh aleyhi's-selâm neslinden[4446] **[294b]** olup ve[4447] aslâ ekin ve biçin bilmeyüp berr ü bahrda buldukları hayvânât ile ta'ayyüş iderlerdi[4448]. Ve ekseriyyâ[4449] üryân gezüp[4450]

[4434] hâliyâ H (294[a]) : hâlâ İ (317[b])
[4435] birle mahdûd olup İ (317[b]) : - H
[4436] ve arzı dahi seksen iki mil idüp H (294[a]) : - İ
[4437] Rûmî mil H (294[a]) : mil-i Rûmî İ (317[b])
[4438] yerleri H (294[a]) : mevâzi'leri İ (317[b])
[4439] birbirlerinin vilâyetini nehb ü gāret ve çok kıtâl H (294[a]) : nehb ü gāret İ (317[b])
[4440] tahrîr H (294[a]) : takrîr İ (317[b])
[4441] olur H (294[a]) : olup İ (317[b])
[4442] büyük İ (317[b]) : - H
[4443] sancaklar ki birer pâdişâhlık idi H (294[a]) : - İ
[4444] kasabât ve kurâlarının H (294[a]) : kurâ ve kasabâtlarının
[4445] iden mahlûk H (294[a]) : idenler İ (317[b])
[4446] neslinden H (294[a]) : zürriyyetlerinden İ (317[b])
[4447] ve İ (317[b]) : - H
[4448] iderlerdi H (294[b]) : idüp İ (317[b])
[4449] ekseriyyâ H (294[b]) : ekserî İ (317[b])

ve kış eyyâmlarında ceyran ve ba‘zı hayvân derisi giyerlerdi. Ve mu‘tâdları etrâf u eknâfı nehb ü gāret idüp ve hırsızlık itmek[4451] idi. Ve ba‘d-i zamân beriyyeden Korgulu tāifesi[4452] **[İ, II, 318a]** gelüp bunları yağma ve gāret eyleyüp ve Cezâyir tarablusını taht idinüp ve niçe zamân[4453] ol etrâfları zabt u rabt eyleyüp ve Serdinye cezîresini dahi aldılar. Ve min-ba‘d tebdîl-i isim idüp Berber kavmi dimekle şöhret-nümâ oldılar. Ve bunlara[4454] bu ismin vech-i tesmiyesine bâ‘isin biri dahi budur ki bu vilâyetin ekser mevâzi‘i sahrâ ve beriyye olup ve bunlar dahi beriyyeden zuhûr u hurûc itmeleriyle bunlara ibtidâlarında Ber kavmi dinüp ve ba‘d-i zamân[4455] galatlanup Berber memleketi dinür oldı. Ve bir vechi dahi aslında bunun halkı Hemec tāifesinden olup lisânları galîz ve bir hoş-fehm olunmamağla Barbar didiler ki bu tekellümleri dahi Borbor dimekden galat olmışdur.

Ahvâl-i halk-ı hâlâ: Ve bu memleketin[4456] halkının hâlâ olan tabâyi‘-i memdûhaları[4457] gayûr ve musallî ve hoş-tabî‘at[4458] ve mütedeyyin âdemler olup şöyle ki ekser halkı beş vakti cemâ‘atle[4459] câmi‘lerde kılup va‘z u nasîhat ve ders meclislerinden münfek olmayup evkāt-ı hâliyelerini câmi‘lerde ve böyle meclislerde geçirüp ve lisânlarından şer‘a muhâlif söz ve latīfe itmeğe kādir olmayup ve etmek dahi istemezler. Ve hattâ birinin lisânından şer‘a muhâlif bir[4460] söz çıksa kendüyi katl iderler. Gāyet gayûr ve cesûr ve cenkci mahlûkdur.

Ahlâk-ı zemîme: Ve bunların muhassenâtları çokdur ammâ hubs-i husset ile mecbûl olup ve müsâfir dahi[4461] sevmezler. Ve mâl-ı kesîre ve ni‘am-ı mütevâfire erbâbları olmağla mağrûr ve sâhib-i kîn âdemlerdür[4462] ve hâkimlerine dahi çendân itā‘atleri yokdur. Sâlihleri sâlih ve fâsıklarının fıskına dahi dahl ü ta‘arruz itmeyüp[4463] avret ve oğlan ve yime ve içme ve sâz u söz mürtekiblerine aslâ mâni‘ ve müzâhim yokdur[4464]. Bu ahvâl nedür diyü suâl olundukda “Ehl-i ırza perdedür” diyü cevâb virürler ve lâkin bir ehl-i perde ve sâhib-i ırza[4465] sokakda geçerken söz atmak ve

[4450] gezüp H (294ᵇ) : olup İ (317ᵇ)
[4451] ve hırsızlık itmek H (294ᵇ) : mu‘tâdları hırsızlık İ (317ᵇ)
[4452] tāifesi H (294ᵇ) : nâm bir tāife İ (317ᵇ)
[4453] zamân H (294ᵇ) : müddet İ (318ᵃ)
[4454] bunlara H (294ᵇ) : - İ
[4455] ba‘d-i zamân H (294ᵇ) : ba‘dehû İ (318ᵃ)
[4456] memleketin İ (318ᵃ) : memleket H (294ᵇ)
[4457] tabâyi‘-i memdûhaları H (294ᵇ) : tabâyi‘leri İ (318ᵃ)
[4458] hoş-tabî‘at H (294ᵇ) : tabî‘atları hoş ve metîn İ (318ᵃ)
[4459] cemâ‘atle H (294ᵇ) : -İ
[4460] bir H (294ᵇ) : -İ
[4461] dahi H (294ᵇ) : -İ
[4462] âdemlerdür H (294ᵇ) : âdemler olup İ (318ᵃ)
[4463] itmeyüp H (294ᵇ) : olmayup İ (318ᵃ)
[4464] yokdur H (294ᵇ) : olup men‘ kaydında olmayup ve İ (318ᵃ)
[4465] sâhib-i ırza H (294ᵇ) : - İ

ulaşmak değil pekce baksalar[4466] anı katl iderler veyâ ol vilâyetden nefy idüp bir dahi ol vilâyete gelmeğe kādir değildür.

El-ulûm: Ve bu vilâyet halkı ekseriyyâ tefsîr-i şerîf ve hadîs-i şerîfe rağbet idüp ve ilm-i hendese ve nücûm ve zâ'irçe ve felsefe dahi mukaddemâ gāyet mâhirleri var idi. Ve hâlâ yine ekser iştigālleri ve i'tibârları bu ilimlere olup[4467] ammâ evvelki gibi kemâl ehilleri nâdirdür.

Ahvâl-i re'âyâ[4468]: Ve bu memâlikin beriyye ve kurâlarında[4469] olan re'âyâları ve fellâh ve çobanları yavaş ve mazlûm olup birbirlerine dahi gāyet muhibb ve sâdık ve hâkim ve zâbıtlarına mutī' ve münkāddurlar ki hemân babaları gibi bilürler. Ve ammâ dağlarda olanlar gāyet sert ve salb ve ahmak âdemlerdür.

Âdet-i kadîm: Ve bunlarda Yûnânîlerden ve Gotîlerden ve Vandalîlerden niçe âdet-i kadîmeler[4470] kalmışdur. Biri bu ki kızlarını kocaya virdikden sonra erinden izin almadıkca babasına görünmezler.

El-havâ: Ve bu memleketin her bir kısmının havâsı muttarid olmayup[4471] ba'zı yerlerinde havâ gāyet mu'tedil ve ba'zı yerlerinde gāyet hârr ve ba'zı yerlerde gāyet bâriddür. Zîrâ her yeri hem-vâr ve düz olmayup şöyle ki ba'zı yerleri münhafız ve ba'zı yerleri gāyet mürtefi' ve yüce dağları çok olup ve dâimâ depesinde kar ve yağmur eksik olmaz, şöyle ki teşrînlerinde imtidâd üzre yağmur yağar ve gāyet soğuk olup buzlar donar ki şubata değin burûdet eksik olmayup ve mart ayında biraz poyraz esüp ve don çözülmeğe başlayup ve ağaçlar çiçeklenüp[4472] ve nebâtât yeşillenüp ve nisan fasıllarında ba'zı yemişler vücûda gelüp ve hattâ Fâs ve Cerîd ve Tûnus vilâyetlerinde nisan ayında kiras ve Cezâyir'inde üzüm ekl itmeğe sâlih olur ki sâir vilâyetlere mugāyir, ta'accübât-ı hikmetullâhdandur[4473]. Ve sâir meyveler dahi buna kıyâs oluna.

El-enhâr: Ve bu kısmın suları[4474] **[İ, II, 318b]** ba'zen Atlas dağından neb' idüp ve bahr-i Atlas'a munsab olur ve ba'zıları dahi yine andan neb' idüp Akdeniz'e karışur[4475]. Ve pınar suları dahi firâvân üzredür ammâ bulanık olup ve ta'mı dahi şey

[4466] ve ulaşmak değil pekce baksalar H (294^{b}) : değil üzerine pekce baksa İ (318^{a})

[4467] veyâ ol vilâyetden nefy idüp bir dahi ol vilâyete gelmeğe kādir değildür. El-ulûm: Ve bu vilâyet halkı ekseriyyâ tefsîr-i şerîf ve hadîs-i şerîfe rağbet idüp ve ilm-i hendese ve nücûm ve zâ'irçe ve felsefe dahi mukaddemâ gāyet mâhirleri var idi. Ve hâlâ yine ekser iştigālleri ve i'tibârları bu ilimlere olup H (294^{b}) : ve mukaddemâ bu vilâyet halkı ilm-i hendese, nücûm ve zâ'irçe ve felsefede gāyet mâhir ve meşhurlar idi. Ve ekser iştigālleri ve i'tibârları bu amellere olup ve hâlâ yine eksik değildir, ammâ evvelki gibi kemâl ehilleri nâdirdür İ (318^{a})

[4468] ahvâl-i re'âyâ H (294^{b}) : er-reâyâ İ (318^{a})

[4469] bu memâlikin beriyye ve kurâlarında H (294^{b}) : bunların beriyye ve kurâda İ (318^{a})

[4470] âdet-i kadîmeler İ (318^{a}) : âdet H (294^{b})

[4471] olmayup İ (318^{a}) : değildür H (294^{b})

[4472] çiçeklenüp İ (318^{a}) : çiçeklenmeğe başlayup H (294^{b})

[4473] ta'accübât-ı hikmetullâhdandur H (294^{b}) : ta'accübâtdandur İ (318^{a})

[4474] suları H (294^{b}) : ırmakları İ (318^{a})

[4475] karışur H (294^{b}) : munsab olur İ (318^{b})

değildür. Ve ol yerler ki cebel-i Atlas'dan ibtidâ gösterüp bahr-i Rûm'da nihâyet bulur, anların havâsı mu'tedil ve arâzîsi ganîmet ve herşeyi boldur. Ve adaları dahi çokdur. Azgavsos ve Tilimsan ve Dukon vilâyetleri ki yerleri gümrâh ve tarlaları münbit olup ve ol yerler ki Sebte ve Tarablus semtine **[295a]** düşer, dağları çok ve gāyet sarp olur[4476]. Ve düz olan yerleri kumsal ve kum olmayup düz olan yerleri ağaçlık birle ihâta olunmışdur. Ve ba'zı yerleri dahi dere-depe olup şöyle ki ekin ekdikleri yerlerden ba'zı sene tohum bile alınmaz, ancak güzel çayırı olur ammâ otuz mîl kadar yer vardur ki gāyet münbit ve mahsûldâr olup[4477] ve ol yerler ki Barbariya etrâfıdur, ol mevzi'nin ismine[4478] Arigo dirler. Bunun Kücük Atlas etrâfı gāyet soğuk olmağla arpa ve buğday az olur ammâ bu semtde olan Safatrek dağlarının yukaruları sâfî orman ve ağaclarının gölgesi çok olmağın ziyâdesiyle koyun olur. Ve eti dahi gāyet lezîz olur[4479] ve bunun Atlas semtinin hod ormanı gāyet çok ve yolları dahi sarp ve meşakkatlidür. Husûsâ Tilimsan semtine nâzır olan yerlerine ve Merankoş cânibi görinen mevâzı'ine insân çıkmak mümkin olmaduğından kat'-ı nazar, şol mertebe soğukdur ki ta'bîri mümkin değildür. Yazın şiddet-i harâreti vaktinde ol semtin halkı koyunlarını bu dağın safhâtına yaylaka çıkarurlar. Ve bu semtde kış eyyâmlarında şimâl rûzgârı ziyâde esmekle şol kadar kar düşer ki niçe günler yollar münsed olup mürûr u ubûr mümkin olmaz. Ancak Agmat semtinde bir depe vardur, Bilâdülcerid kâfilesi andan gelüp ve geçerler. Ve Tûnus dağlarında dahi çendân ekin ekilir[4480].

El-esmâr: Ve bu kısmın mevyeleri gāyetü'l-gāye latīf ve lezîz olur, şöyle ki üzüm ve incîr ve erik ve şeftâlû ve kayısı ve zerdâlû ve kiras ve enâr ve ayva ve zeytûn gāyetü'l-gāye firâvân olur. Ve bu semtin zeytûnı sâir yerin zeytûnından iri ve uzunca olur. Ve ale'l-husûs Merankoş ve Cezâyir zeytûnı güzeldür ammâ Tûnus'un bunlar kadar olmaz. Ve Merankoş'da bir cins dikenli yemiş olur ki erkân dirler, güzel ta'mı vardur. Ve bu vilâyetlerde penbe ve şeker dahi gāyet çok olur.

El-hayvânât: Ve bunda koyun ve keçi ve sığır ecnâsı ve envâ'-i yabânî hayvânât dahi firâvân üzre olup ve yabân keçisi ve maymun hod sürüyle gezerler. Ve güzel atlar dahi çıkar.

[4476] olur H (295[a]) : olup İ (318[b])
[4477] olup H (295[a]) : yerler İ (318[b])
[4478] ol mevzi'nin ismine H (295[a]) : - İ
[4479] olur ve eti dahi gāyet lezîz olur H (295[a]) : olup ve gāyet ıslâh ve lezîz koyun hâsıl olur İ (318[b])
[4480] ekin ekilir H (295[a]) : buğday olmaz İ (318[b])

[İ, II, 320a][4481] El-me‘âdin: Ve bu vilâyetlerde altun ve gümüş ma‘denleri çok olup ve kehribâr ma‘deni dahi vardur. Ve lâkin kehribarı beyâza mâildür. Ve bunı deryâ kenârından devşirürler ve lâkin bu vilâyetin halkı kasîrü’l-ömr olup şöyle ki[4482] altmış ve yetmiş seneden ziyâde yaşamazlar. Zîrâ zeyl-i cibâlde ve ovalarda olan yerlerin havâsı gāyet ta‘affünli olup ve lâkin dağlarda mutevattın olan halk gāyet kavî ve tūl-i ömr[4483] ile mu‘ammer olurlar. Zîrâ ol yerlerin havâsı sağ ve ufûnetsizdür ve hattâ deryâ kenârında olan tavâ’if dahi çokluk hastalık bilmezler. Zîrâ müddet-i medîd rûzgâr eksik olmamağın ol yerde olan ufûneti def‘ ü ref‘ ider.

El-libâs: Ve bunların libâsları dahi sâir milletlere muhâlif ve[4484] acîb ü garîb tarz üzre olup en üzerine giydiklerine bornoz ta‘bîr idüp ve destârları dahi fes üzerine ip gibi bir garîb tarz üzredür ki cümleye ma‘lûmdur. Ve bir libâsları dahi ihrâm ile sarılup ve bir ucunı omuzlarına atarlar.

En-nisâ: Ve bunların avretleri dahi gāyet hasna ve mestûre ve erlerine mergūbe olup ve dâimâ kendülerin tezyîn ü tathîr iderler. Ve hâline göre[4485] altun ve incü ve cevâhir ve libâs-ı fâhire ve ıtriyyât ve şükûfât ile her subh u şâm kendülerin tezyîn idüp erlerini kendülerine tergīb ve celb itmeğe mukayyed ve meşgüllerdür ki sâir milletlerde bunlar mertebe çok zînet tecemmülâtı yokdur. Ve hattâ dirler ki ba‘zı kibâr hatunları bir düğüne veyâ cem‘iyyete[4486] gitdiklerinde mâlik olduğı altun ve cevâhirleri ile ser-tâ-pâ kendüyi tezyîn itdikde oturduğı yerden kalkmak murâd itdikde cevârîler eline yapışup mu‘în olmadıkca yerinden kalkmağa ve meşy ve harekete zahmet çeker diyü nakl iderler. Ve hattâ Tûnus kādılarından bir dostum var idi, bunı istib‘âd idüp suâl itdüğimde “Belî, vâki‘dür ve hattâ bir kibâr hatunı vefât idüp kısmetine varduğumda cümle zînet-i evânî olan altun ve incü ve cevâhirlerini bir kırmuzı harîr fûta içine koyup tahrîr içün getürdüklerinde ta‘accüben vezn itdirdim, on iki vakıyye geldi. ‘Sübhânallâh! Bunı niçe taşırlar!’ didiğimde **[295b]** ‘Bunda ne var, bundan **[İ, II, 320b]** ez‘âfları vardur’ diyü cevâb virmişlerdür.” Ve’l-hâsıl bunlarda olan zînet-i evânî sâir milletde olmayup ve ba‘zı zengin âdemler ve bâzergânlar dahi[4487] vardur ki an-karîb zikr olunur ve bunı işhâd ider.

[4481] Bu kısımdan itibaren görülecek belli bir bölüm, İ nüshasında 320a’dan başladığı için ilgili varak numaraları kaydedilmiştir.
[4482] kasîrü’l-ömr olup şöyle ki H (295[a]) : - İ
[4483] kavî ve tūl-i ömr H (295[a]) : tavîl u tûl ömr İ (320[a])
[4484] dahi sâir milletlere muhâlif ve H (295[a]) : bir İ (320[a])
[4485] tezyîn ü tathîr iderler ve hâline göre H (295[a]) : tezyin idüp şol mertebe İ (320[a])
[4486] veyâ cem‘iyyete İ (320[a]) : - H
[4487] ve bâzârgânlar dahi İ (320[b]) : - H

El-emtâ‘: Ve bu vilâyetlerde envâ‘-i akmişe ve emtâ‘-i mütenevvi‘a-i kesîre ile[4488] alışveriş olur. Ve bâ-husûs bez ve ihrâm ve fes ve keten ve zeytûn ve yağı ve sâde yağı ve incîr ve üzüm kurusı ve esîr ve kehribâr ve mercân ve incü ve keten ve penbe ve yapağı ve sâir bu misillü şeylerle alışveriş olur ki[4489] bunlarda mâ-lâ-hisâb bâzârgânlar olup ve şol mertebe zengin ve kâmrânları vardur ki mâlının hisâbını bilmezler, şöyle ki sâir memâlik ve milletinde bunlar mertebe mâldâr bâzârgânlar az bulunur. Ve hattâ mütevâtiren nakl iderler ki bunlardan birisi bir hayrât itmek murâd idüp dört yüz bin sivilye[4490] sarf ider. Ve biri dahi bir kal‘a yapmak murâd idüp yedi yüz bin gurûş sarf ider. Ve biri dahi bir şehr-i müzeyyen binâ idüp iki milyon ve sekiz yüz bin gurûş sarf ider ki sekiz bin dört yüz kîse ider. Ve bunların gurûşı sivilye olup ve böyle zengin bâzârgânlar ekseriyyâ Fâs’da ve Merankoş’da ve Tûnus’da ve Tarablus’da ve Cezâyir’de olurlar. Ve hattâ nakl iderler ki Ceneviz tāifesi yalnız Barbarya vilâyetinden be-her sene sekiz milyon altundan eksik alışveriş itdikleri yokdur. Ve bu Barbarya halkının zenginliği bir mertebededür ki vasf olunmak lâzım gelse hiç kimse vasf u ta‘rîf idemez. Ve hattâ nakl iderler ki selefde bir def‘a İspanya kıralı âhar düşmen üzerine diyü bî-hisâb asker ve birkaç yüz gemi tedârük itdi ki hîle ile[4491] bu vilâyeti basup yağma itmek murâd itdikde ehl-i vilâyet haber alup kesret-i askeri ve tedârüklerinden mukāvemet idemeyeceklerini fehm itmeleriyle tahrîb-i bilâd ve evlâd u ıyâl esîr ve pâymâl olmasun diyü elçi gönderüp kırala ve askerine altmış milyon nukūd ve eşyâ hedâyâ virüp şerlerini def‘ itdiler. Ve ba‘dehû ahz-ı intikām içün asâkir-i İslâm’a bir ol kadar mâl dahi imdâd idüp berren ve bahren asâkir-i azîme ve sefâyin-i mevfûre ile üzerine sefer idüp ve niçe bilâd ve kılâ‘ ve ancak kasabât ve kurâlarını tahrîb u tâlân ve hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn mâl ve esîr alup kâfirleri tâlân itmişlerdür. İmdi bundan ma‘lûmdur ki bu memleket halkı ne mertebe zengin ve mâldâr ve ne mertebe gayûr ve müdebbir ve cenkci âdemler olup ve kesret ü vefret insân ile memlû ve pür olup hisâbları[4492] yokdur.

Ahvâl-i cenk: Ve bu memleket halkının cenkde dahi bir mertebe mahâretleri vardur ki dil ile ve kalem ile tahrîr eylemek mümkin değildür. Evvelâ deryâda anlarla kimler mukāvemet idebilür! Bunların deryâda cenkleri cümle millet içinde ma‘rûf ve

[4488] emtâ‘-i mütenevvi‘a-i kesîre ile H (295ᵇ) : emtâ‘-ı kesîre ve esnâf-ı cevâhir ve zevâhir birle İ (320ᵇ)

[4489] ve esîr ve kehribâr ve mercân ve incü ve keten ve penbe ve yapağı ve sâir bu misillü şeylerle alış veriş olur ki H (295ᵇ) : ve sâir bu makūle eşyâlar mübâlağa çok olur ve İ (320ᵇ)

[4490] sivilye H (295ᵇ) : gurûş İ (320ᵇ)

[4491] itdi ki hîle ile H (295ᵇ) : idüp ve ba‘dehû İ (320ᵇ)

[4492] zengin ve mâldâr ve ne mertebe gayûr ve müdebbir ve cenkci âdemler olup ve kesret ü vefret insân ile memlû ve pür olup hisâbları H (295ᵇ) : mâla mâlikdür ve hem bu memleket halkı kesret ü vefret üzredür ki haddi ve hisâbı İ (320ᵇ)

meşhûrdur[4493]. Ve karada dahi gāfil olmadukları hâlde on bini yetmiş-seksen-yüz bin kâfire gālib oldukları çok vâki‘ olmışdur. Ve bunların atlusı gāyet makbûl ve meşhûr olup mızrâk ve kılıc kullanmakda şol mertebe mâhirlerdür ki âhar millet halkı bunlara taklîd idemezler. Ve bunların cengi ok ve yay ve tüfenk ve kılıc ve kalkan ve mızrâk ve harbe ve hışt ve cebe ve cevşen ile olup Fâs ve Merankoş halkı harbe atmakda ve mızrâk kullanmakda şol mertebe mâhirlerdür ki bir küçük[4494] halkayı bir yere asup harbe ve hıştı veyâ mızrâğı piyâde ve atlu atdıkda ol halkadan[4495] geçirürler. Ve kılıc çalmada ise nazîrleri **[İ, II, 321a]** yokdur. Ve bunlar ile cenk itmek gāyet müşkil olup şöyle ki düşmen üzerine hücûm itdikde bir dahi dönmek olmayup hezâr birle hîle idüp her ne hâl ise düşmen ordusı[4496] içinde bulunurlar. Ve kılıc mahalline değin vardıklarında saflar söküp ve alaylar bozup cenk iderler ki akıllar çâk olur. Ve kâfirler dir ki “Eğer Sebte boğazı olmayaydı, bunlara kim karşu koyup mukāvemet idebilürdi!” dirler. “Ve bütün Hıristiyan memleketini zabt idüp fenâya virürlerdi” diyü ikrâr ve i‘tirâf iderler. Ve iki şey hıristiyan tāifesine ni‘met-i uzmâ olmışdur. Biri Sebte boğazı ve biri bu ki bunların[4497] bellü başlu mahsûs[4498] pâdişâhları olmayup ve hâkimlerine dahi çendân itā‘atleri yokdur. Ol ecilden birbirlerine düşüp[4499] mâbeynlerinde adâvet eksik **[296a]** olmaz. Ve ale’l-husûs Cezâyir ve Tûnus ve Tarablus halkı herkes başlu başlarına gezüp ancak içlerinden bir beğleri vardur ki ana “Dali” ta‘bîr iderler. Ve eğerçi cümle Berber memleketi[4500] halkı yalnız ana tâbi‘ olup ve[4501] mâbeynlerinde ittifâk ile müstakil pâdişâhları olaydı havfun ani’l-mahlûk diyicek bir tāife olup anlara kim karşu koyup mukāvemet itmeğe[4502] kādir olabilürdi diyü ikrâr ve i‘tirâf idüp ve cümle Mağrib tarafında olan[4503] Frenk tāifesinin havf ve ihtirâzları bunlardan olup ve hattâ ağlayan çocuklarını “Barbariya geldi!” diyü korkudup iskât iderler. Nitekim şarkda Moskov ve Rus ve Leh ve Kazak ve Tatar ile korkutdukları gibi. Ve bu Berberiyye memâlikinin[4504] sahrâ-nişîn olan mahlûkı dâimâ birbirlerini yağma ve gāret idüp şöyle ki evkātden bir vakitde emîn ve hâlî değillerdür.

[4493] millet içinde ma‘rûf ve meşhûrdur H (295ᵇ) : milletde meşhur u mütevâtirdür İ (320ᵇ)
[4494] küçük İ (320ᵇ) : - H
[4495] veyâ mızrağı piyâde ve atlu atdıkda ol halkadan H (295ᵇ) : pertâv itdikde bilâ-tahallüf geçirürler ve mızrağı dahi hem-çünân geçirürler İ (320ᵇ)
[4496] ordusı H (295ᵇ) : alayı İ (321ᵃ)
[4497] bunların İ (321ᵃ) : - H
[4498] mahsûs İ (321ᵃ) : - H
[4499] birbirlerine düşüp İ (321ᵃ) : birbirleri H (296ᵃ)
[4500] memleketi İ (321ᵃ) : - H
[4501] yalnız ana tâbi‘ olup ve H (296ᵃ) : - İ
[4502] karşu koyup mukāvemet itmeğe H (296ᵃ) : karşu komağa İ (321ᵃ)
[4503] Mağrib tarafında olan H (296ᵃ) : - İ
[4504] diyü korkudup iskât iderler. Nitekim şarkda Moskov ve Rus ve Leh ve Kazak ve Tatar ile korkutdıkları gibi. Ve bu Berberiyye memâlikinin H (296ᵃ) : korkudurlar ve bunlarun İ (321ᵃ)

El-muhassenât: Ve bunlar böyle bir cebbâr ve şedîd ve her hâlde sâir milletlere[4505] muhâlif ve mugāyir bir tāifedür ammâ birkaç memdûh ve müstahsen ahvâl ve[4506] hûyları vardur. Evvelâ namâzlarına mukayyed olup şer‘a itā‘at ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyıh ve ihtiyârlarına ta‘zîm ve tekrîm[4507] ve ri‘âyet iderler, şöyle ki her ne kadar şakī ve yaramaz[4508] ise dahi. Bir ulemâ ve meşâyıh ve ihtiyâra[4509] râst geldikde selâma durup ve[4510] elin öpüp ve yanından ta‘zîm ve[4511] âdâb ile geçerler. Ammâ anların ulemâları dahi celb-i mâl içün her bâr devr-i ebvâb idüp çârşû ve bâzârda gezmezler[4512]. Ve biri de bu ki bir ehl-i ırzın ehl ü ıyâline ve evlâd[4513] ve mâlına kimse dahl ü ta‘arruz itmeğe kādir değillerdür. Sâlihleri sâlih ve fâsıkları fâsık ve mu‘ayyen mekânları olup ne fâsıklar sâlihlerin ırz ve mâlına ta‘addîye kādir ve ne sâlihler dahi anların fısk u fesâdlarına dahl ve mâni‘ olup[4514] her hâlde ehl-i ırz emîn ve râhat[4515] olup erâzil ve edânînin nizâ‘ ve gavgāları birbirleriyle olup ve böyle bir nizâ‘ ve gavgāları vukū‘ında mâbeynlerini yine kendü ebnâ-yı cinsleri men‘ ve fasl-ı husûmet[4516] iderler. Ve aslâ ehl-i ırza bir havf u haşyet yokdur[4517]. Ve biri dahi budur ki karada ve deryâda bir doyumluk aldıklarında cümlesini bir yere cem‘ idüp humsunı beytü’l-mâle ihrâc itdikden sonra esîrlere ve yetîmlere ve ulemâ ve sulehâya hisse çıkarup ve bâkī kalanı alâ-mâ-faraza’llâh tevzî‘ ve taksîm iderler[4518]. Ve biri de bu ki berr ü bahrde ve seferde oldukları hâlde dahi namâz kılmayan âdemi ta‘zîr iderler. Ve ba‘dehû[4519] yine kılmaz ise içlerinden nefy iderler. Muhassal namâza gāyet ihtimâmları vardur ve ekseriyyâ beş vakit câmi‘lerde kılarlar ve sâir evkātlarda dahi câmi‘leri âdem ile dolu olup her birleri bir kûşede kimi ders okudur ve kimi mutāla‘a ider[4520] ve kimi Kur’ân okur ve kimi namâz kılar ve kimi mu‘tekif tesbîh ve tezkîr ider. Câmi‘leri bir ân hâlî ve tehî değildür.

[4505] sâir milletlere H (296[a]) : sâirlere İ (321[a])

[4506] memdûh ve müstahsen ahvâl ve H (296[a]) : güzel ve memdûh huyları İ (321[a])

[4507] ve tekrîm H (296[a]) : - İ

[4508] ve yaramaz H (296[a]) : - İ

[4509] meşâyıh ve ihtiyâra H (296[a]) : sulehâya İ (321[a])

[4510] selâma durup ve H (296[a]) : - İ

[4511] ta‘zîm ve H (296[a]) : - İ

[4512] ammâ anların ulemâları dahi celb-i mâl içün her bâr devr-i ebvâb idüp çârşû ve bâzârda gezmezler H (296[a]) : - İ

[4513] ve evlâd H (296[a]) : - İ

[4514] fâsık ve mu‘ayyen mekânları olup ne fâsıklar sâlihlerin ırz ve mâlına ta‘addîye kādir ve ne sâlihler dahi anların fısk u fesâdlarına dahl ve mâni‘ olup H (296[a]) : dahi ma‘lûm olup ne anlar ehl-i ırza bir ta‘addîye kādir ve ne bunlar dahi anların mu‘ayyen olan mevzi‘lerde fısk u fesâdlarına mâni‘ olurlar İ (321[a])

[4515] ve râhat H (296[a]) : - İ

[4516] ve fasl-ı husumet H (296[a]) : - İ

[4517] ve aslâ ehl-i ırza bir havf u haşyet yokdur İ (321[a]) : - H

[4518] ve ulemâ ve sulehâya hisse çıkarup ve bâkī kalanı alâ-mâ-faraza’llâh tevzî‘ ve taksîm iderler H (296[a]) : ve ba‘zı cevâmi’ ve mazınne-i kirâm olan yerlere hisse çıkardıktan sonra bâkī kalanı alâ-mâ-faraza’llâh taksîm idüp bir şey ketm itmezler İ (321[a])

[4519] iderler. Ve ba‘dehû H (296[a]) : idüp ve İ (321[a])

[4520] ve kimi mutāla‘a ider H (296[a]) : - İ

El-cevâmi‘: Ve bunlar gāyet musallî olmalarıyla her vilâyetlerinde büyük ve kücük câmi‘ ve mesâcid[4521] ve ma‘bed-hâne ve medrese vardur ki sâir memleketlerde bu mertebe ma‘mûr ve evkāfı çok ve döşeme ve sâir şeyleri pâk câmi‘ler yokdur. Cümle şehirlerini takrîr[4522] tavîl olur, ancak cümleye[4523] ma‘lûm ve meşhûr olan şehirlerinden[4524] birkaçını **[İ, II, 321b]** zikr idelim: Cezâyir’de (100) yüz be-nâm ve meşhûr ve şerîf câmi‘ler vardur[4525]. Tûnus’da (300), Merankoş’de (300), Fâs’da (700) câmi‘ olup ve bu câmi‘lere ta‘yîn olunan evkāf hisâb ve kaleme gelmez. Ve hattâ nakl iderler ki ba‘zı câmi‘in be-her yevm iki yüz altun îrâdı olur dirler. Ve sâirleri dahi bunlara kıyâs oluna. Ve Cezâyir’in halkı mukaddemâ Finka’da olup ve ba‘dehû Cezâyir’e nakl itdiler. Ve ol zamân bunda bir avret kıral idi ki ismine Diyodone dirlerdi. Ve ba‘dehû Cezâyir’e nakl idüp biraz müddet iskân itdiklerinden sonra[4526] Asya’dan Acdido tāifesi gelüp ve ol vilâyeti ma‘mûr itdiler. Ve ba‘dehû Rûmîler varup zabt idüp ve bundan gayrı[4527] çok yerlere dahi istîlâ itdiler. Ve ba‘dehû Vandal ve ba‘dehû Seracin tāifeleri zabt idüp ve ba‘dehû İslâm zuhûr itdikde Arablar zabt idüp ve ba‘dehû Devlet-i İslâmiyye’den saltanat-ı Osmâniyye tarafından zabt olunup be-her sene taraf-ı devletlerinden bir emîrü’l-ümerâ[4528] kulları irsâl olunur, lâkin İspanya kıralının dahi hükminde ba‘zı yerler vardur.

Fasl-ı der-beyân-ı memleket-i Afrika ve Afrikıya dahi tesmiye iderler[4529]

Ve bu Afrikıya ta‘bîr olunan, rub‘-ı meskûnun biri olup ve niçe aksâmı vardur. Ve bir kısmı zikr olundı ki memâlik-i Barbar’dur, **[296b]** icmâlice zikr olundı[4530]. Ve bu Afrika ta‘bîr olunan memâlikin hudûdı Asya’ya muttasıl olup şöyle ki otuz mîl kadar bir kücük dil ile mâbeynleri fasl olunur. Ve bu dil iki deryâ mâbeyninde vâki‘ olmışdur ki Dimyât’a karîbdür. Ve mukaddemâ Dimyât dahi Asya’dan ma‘dûd olup ve ba‘d-i zamân Aciddo gelüp bu Afrika memleketini zabt itdikde Asya’ya[4531] ilhâk itmişdür. Ve

[4521] büyük ve kücük câmi‘ve mesâcid H (296[a]) : cevâmi‘ İ (321[a])
[4522] cümle şehirlerini takrîr H (296[a]) : cümleyi takrîr gāyet İ (321[a])
[4523] cümleye H (296[a]) : - İ
[4524] şehirlerinden H (296[a]) : vilâyetlerden icmâl üzre İ (321[a])
[4525] yüz be-nâm ve meşhur ve şerîf câmi‘ler vardur İ (321[b]) : - H
[4526] Cezâyir’e nakl idüp biraz müddet iskân itdiklerinden sonra H (296[a]) : - İ
[4527] bundan gayrı İ (321[b]) : - H
[4528] İslâm zuhûr itdikde Arablar zabt idüp ve ba‘dehû Devlet-i İslâmiyye’den saltanat-ı Osmâniyye tarafından zabt olunup be-her sene taraf-ı devletlerinden bir emîrü’l-ümerâ H (296[a]) : Arabîler zabt idüp ve ba‘dehû Devlet-i Aliyye ve satanat-ı Osmâniyye tarafından zabt olunup taraf-ı devletden be-her sene bir mîr-i mîrân İ (321[b])
[4529] memleket-i Afrika ve Afrikıya dahi tesmiye iderler H (296[a]) : memleket-i Afrikıya ve Afrika dahi dirler İ (321[b])
[4530] ve bu Afrikıya ta‘bîr olunan, rub‘-ı meskûnun biri olup ve niçe aksâmı vardur. Ve bir kısmı zikr olundı ki memâlik-i Barbar’dur, İcmâlice zikr olundı H (296[a]-296[b]) : - İ
[4531] Asya’ya H (296[b]) : Afrikıya İ (321[b])

cümle Afrika'nın tūli dört bin sekiz yüz ve arzı dört bin iki yüz mîl olup ve devri on sekiz bin mîl olmak iktizâ ider.

El-hudûd: Ve bunı şarken bahr-i Surh ve cenûben ve garben Dış Deniz ve şimâlen Akdeniz ile mahdûd olur.

El-mahlûk: Ve bu memleketde envâ'-i gûne tavâyif sâkin olup ve ekser yerleri hâlî ve kumluk ve gāyet ıssı olmağla mahsûlleri az olup ve ba'zı yerlerinde hiçbir şey olmaz. Husûsan Habeş vilâyetlerinden içerü olan karalar vilâyetlerinde çokluk şey olmaz.

El-imâret[4532]: Ve ba'de't-tūfân işbu Afrikıya sâhillerine ve Habeş vilâyetlerine iskân idüp ma'mûr iden[4533] Hâm bin Nûh aleyhi's-selâm evlâd ve zürriyetlerinden olup ve bu memlekete münteşir oldılar ki ekseriyyâ bu vilâyetler anların her bir[4534] kabîlesi ismiyle ve ba'zıları bir ırmak ismiyle yâd olunup ve ba'd-i zamân[4535] şol mertebe çoğaldılar ki hadd ü hasrları yok idi. Ve bâ-husûs Habeş'den içerü cenûb ve garb taraflarından deryâ sâhillerine varınca gāyet ıssı olup ve ile'l-ân bunların halkı cümle siyâh olup ve ekseriyyâsı üryân ve hayvân-misâl ve aslâ dîn ü diyânet nedür bilmezler. Ve bunların semtleri gāyet ıssı ve ba'îd olmağla bunların sâkin[4536] oldukları mesâfelerin ekser yerlerine sâirlerinden ve hattâ Habeş meliklerinden dahi tekmîlen kimse varmak ve cümle ahvâllerine muttali' olmak mümkin olmayup çok yerleri ve niçe tāifelerinin ahvâlleri nâ-ma'lûm ve mechûldür. Ancak Habeş'den içerü olan kırallarda yetmiş kadar melik muttali' olunup gayrileri mechûldür. Ve'l-hâsıl bu karalar didikleri tāifeler şol mertebe çokdur ki çöller ve cibâl ve sahrâlar mâl-â-mâl dolu olup hayvân-misâl üryân gezerler. Ve bu memleket gāyet ıssı olmağla çok zehr-nâk cerrende vü derrende cânevar hayvânât[4537] vardur ki çok âdem helâk iderler. Ve bu Afrikıya'nın mahsûl ve meyve olan yerleri bi'l-cümle ma'mûr olup ve gāyet çok insân vardur. Ve mahsûl olmayan yerleri hâlî ve harâbdur.

[İ, II, 324b][4538] Vech-i tesmiye-i Afrika[4539]: Bu memlekete mukaddemâ Libya dirlerdi. Bâ'isi bu idi ki Girid cezîresinden bir kimse var idi ki ismine Cuve dinüp halk ana taparlardı. Ve bunun bir oğlu var idi ki ismine Libya dinüp ve bu oğlu varup bu

[4532] el-imâret H (296^{b}) : - İ
[4533] iskân idüp ma'mûr iden H (296^{b}) : iskân iden İ (321^{b})
[4534] bir İ (321^{b}) : - H
[4535] ve ba'd-i zamân H (296^{b}) : - İ
[4536] sâkin H (296^{b}) : - İ
[4537] hayvânât H (296^{b}) : - İ
[4538] Bu kısım İ nüshasında 324b'nin sonlarına doğru başlamaktadır.
[4539] Afrika H (296^{b}) : - İ

memleketde iskân itmekle Libya didiler. Ve ba‘dehû[4540] Arkola nâm kimesnenin Afro nâm bir oğlu zuhûr idüp varup bu memleketi zabt itmekle Afrikıya didiler. Ve bunun babası Arkolebe ceng illâhıdur, cengde kimi murâd ider ise anı gālib ider diyü buna taparlardı. Ve bu memâlikin ol vakitlerde baş sancağı ve tahtgâhı Tûnus olup ibtidâ Afrikıya ismi buna ıtlâk olunup ve sâir tâbi‘âtının başka isimleri var idi ki bunlardur: Birine Acido dirlerdi ki Afrika’nın cüz’-i a‘zamı idi. Ve buna tâbi‘ çok sancaklar var idi ki **[İ, II, 325a]** Acido didikleri Mısır memleketi ve tevâbi‘âtıdur[4541]. Ve birine dahi Çireyni dinüp ve birine dahi Tıroglodika dinüp bunun halkı mukaddemâ mağaralarda sâkin olurlardı. Ve bu vilâyetde gāyet iri ilanlar olur, şöyle[4542] ki yigirmi arşûndan ziyâde gelür. Ve bu vilâyet halkı ilan avuna gidüp ekseriyyâ ilan etiyle ta‘ayyüş iderlerdi[4543]. Ve hâlâ olan halkı dahi yer dirler. Ve bir sancağına dahi Gongara dinüp ve birine dahi Lempika dinüp ve birine dahi Teregov dirler. Ve bu vilâyetde dahi gāyet iri ve zehr-nâk ilan olur ki sokduğı insân ve hayvân bir vechle halâs olmaz. Ve bunlarda aslâ nikâh olmayup hayvân gibi kim[4544] isterse kullanır ve ayb dahi değildür. Ve birine dahi Nevmidye dinüp ve birine dahi Mavritanya ve birine dahi Çetolya ve birine dahi Libya ve birine dahi Arabiya ve birine dahi Etiopya ya‘ni Habeş dinüp ve bunların cümlesi Afrikıya’dan birer cüz’ olup büyük hükûmetler idi.

Et-taksîm: Ve bu Afrikıya memleketini Aciddo tāifesi zabt itdikde yedi memleket olmak üzre taksîm itmişler idi ki isimleri bunlardur: Birine Aciddo ve birine Barbariye ve birine Bilâdülcerid ve birine Seracol ve birine Neciri ve birine Yukarı Habeş **[297a]** ve birine Aşağı Habeş dirlerdi.

Evsâf-ı ism-i Aciddo[4545]: Mukaddemâ bu Aciddo’ya ya‘ni Mısır memleketine Âiriyye dinüp ve Asya’dan bir kısm[4546] add olunurdı. Ve ba‘dehû bu memleketi Bodano nâm kimesnenin karındaşı olan Aciddo zabt itdikde Afrikıya’ya ilhâk idüp Aciddo tesmiye itdiler[4547]. Ve bunun zamânında Mısır hükûmetinde yigirmi bin kadar şehir var idi. Ve baş şehri İskenderiyye idi ki ol vakitde büyüklükde Kızıl Elma kadar var idi ve belki dahi büyük idi[4548]. Ve şol mertebe ma‘mûr ve müzeyyen idi ki “altun şehri” dirler idi. Ve baş şehrin birine dahi Diyospoli dinüp yüz kapusı var idi. Ve her kapuda bir

[4540] ve ba‘dehû İ (324[b]) : - H
[4541] memleketi ve tevâbi‘âtıdur H (296[b]) : memleketidür İ (325[a])
[4542] şöyle İ (325[a]) : - H
[4543] ta‘ayyüş iderlerdi H (296[b]) : geçinürlerdi İ (325[a])
[4544] kim H (296[b]) : - İ
[4545] evsâf-ı ism-i Aciddo H (297[a]) : evsâf-ı Aciddo İ (325[a])
[4546] bir kısm H (297[a]) : - İ
[4547] idüp Aciddo tesmiye itdiler H (297[a]) : ve ma‘dûd itdiler ve ba‘dehû Aciddo tesmiye olundı İ (325[a])
[4548] Kızıl Elma kadar var idi ve belki dahi büyük idi H (297[a]) : Kızıl Elma’yla berâber idi İ (325[a])

sarây ve içinde bir beğ oturup[4549] ve her bir beğin ikişer yüz sultāt bekçileri[4550] var idi ki mecmû‘ı yigirmi bin kapucusı var idi. Ve mu‘azzam şehrin birine dahi Memgaha dirlerdi ki tahtgâh olup ve cümle pâdişâhları dahi bunda defn idüp ve ünvân ve ihtişâm olmak üzre her birine bir mîl diküp ve ol pâdişâhın tasvîrini ve niçe insân ve hayvân eşkâlini nakş idüp ve târîh yazarlardı. Ve hem müneccimler üstüne çıkup târîh yazup ve yıldızlara bakarlardı. Ve ol zamân ilm-i nücûm gāyet mu‘teber ve makbûl olmağla pâdişâhları dahi ilm-i nücûm bilürlerdi. Ve mu‘azzam şehrin birine dahi Sabis dirler, hâlâ Süveys dimekle meşhûrdur. Ve birine dahi Bobasde ve birine dahi Ala Fantina ve birine dahi Tontira ve birine dahi Arsiyoni ve birine dahi Abido ve birine dahi Usride ve birine dahi Elepoli ya‘ni “güneş şehri” dinüp ve bu şehirleri Yahûdîler yapup Arablar bunlara Bihalbüte dirlerdi. Ve birine dahi Apis dinüp ve bunda bağçe vardur ki Labirento ya‘ni helozoniyyü’ş-şekl olup içine giren âdem delîlsiz çıkamaz[4551]. Ve bunun etrâfında bin mükellef ev olup ve pâdişâh içün dahi mahsûs on iki sarây vardur ki bi’l-cümle mermerden binâ olunup aslâ ağaca müte‘allik bir şey yok idi. Ve bunlar gāyet atîk tāife olup ve müneccim ibtidâ bunlardan zuhûr itmişdür dirler. Ve bunlara Acidsi dirlerdi. Ve bunlar gāyet ma‘rifetlü tāife olmalarıyla Rûmîlerden ba‘zı kimesneler ki Dedalo ve Melampo ve Pitagora ve Uvembro ve ba‘zı meşhûr feylesof-ı erbâb-ı ma‘ârif ve kâmil[4552] kimesneler dahi gelüp bunlardan nücûm ve felsefe ve gayri ulûm ahz iderlerdi. Ve bunların pâdişâhı ibtidâ kendülerden olup ve ba‘dehû Habeş’den ve ba‘dehû Acem silsilesinden ve ba‘dehû İskender-i sânî ve ba‘dehû yine kendü Aciddesi milletinden ve ba‘dehû Roma tāifesi zabt idüp Roma’ya tâbi‘ itdiler. Ve ba‘dehû **[İ, II, 325b]** Seraçin tāifesi ve ba‘dehû Tatar ve Çerkes tāifesi zabt idüp ve bin beş yüz on altı mîlâdı ki târîh-i İslâm’ın dokuz yüz yigirmi altı senesinde pâdişâh-ı İslâm, kahramân-ı zemîn ü zamân Sultān Selîm Hân-ı evvel [4553]روحالله روحه عن روح الجنان [4554] darb-ı seyf ile feth ü zabt itmişdür. ابدالله تعالى إلى آخر الدوران و سلاطن آل عثمان بحرمة القران[4555]. Muhassal[4556] bu Aciddo’ya ya‘ni Mısır’a yakın bir sancak dahi var idi ki ismine Çerine dinüp ve mukaddemâ birkaç ismi var idi. Ve bunda bir gāyet mu‘azzam şehir dahi var idi ki ismine[4557] sâbıkan Emoni dinüp ve ba‘dehû Pentapoli ya‘ni “beş

[4549] oturup İ (325[a]) : - H
[4550] sultāt bekçileri İ (325[a]) : sultātı H (297[a])
[4551] içine giren âdem delîlsiz çıkamaz H (297[a]) : - İ
[4552] feylesof-ı erbâb-ı ma‘ârif ve kâmil H (297[a]) : - İ
[4553] Allah ruhunu cennet kokularıyla rahatlatsın.
[4554] روحالله روحه عن روح الجنان hazretleri H (297[a]) : - İ
[4555] Allah, Kuran-ı Kerim hürmetine kıyamete Osmanlı ailesini ebedi kılsın.
[4556] ابدالله تعالى إلى آخر الدوران و سلاطن آل عثمان بحرمة القران. Muhassal H (297[a]) : - İ
[4557] Çerine dinüp ve mukaddemâ birkaç ismi var idi. Ve bunda bir gāyet mu‘azzam şehir dahi var idi ki ismine İ (325[b]) : - H

şehir” dinüp ve hâlâ ismine Barkan dirler. Bu şehri Rûmiyân binâ itmişlerdür. Ve şöyle ki Acayu ada[sından] çıkup ve gelüp bu şehri binâ itmişlerdür[4558]. Ve bunda bir cins ilan olur ki ismine badilisko dirler. İnsân gözine baksa helâk olur ve bir ağaca nefesi dokunsa ol ağac kurur ve âdemi ödürdükde üzerine varup ağlar. Ve Buçireyne sancağı mukaddemâ kimseye tâbi‘ olmayup başlu başlarına idiler, şol zamâna değin ki Rûmîlerin kuvveti vaktinde varup zor-ı bâzû ile[4559] bu sancağı dahi zabt idüp ve Roma’ya tâbi‘ itdiler. Ve ba‘dehû Seracin tāifesi zabt idüp ve ba‘dehû İslâm zabt itmişdür. Ve bunda iki meşhûr ırmak vardur ki birine Çinito ve birine Tiritone dirler. Ve bu Mısır’a tâbi‘ olan bir memleket dahi var idi ki mukaddemâ ismine Mograda dinüp ve bunda bir meşhûr ırmak vardur ki sâbıkan ismine Toskana dinüp şimdi Govadil Barbar dirler. Ve bir sancağa dahi Nomidye dinüp ve bunda dahi mukaddemâ Misi Nisime nâm bir kıral var idi ki gāyet kuvvet sâhibi olmağla bir pâdişâha ser-fürû itmezdi. Arablar buna Kazûntina dirler. Ve bu vilâyeti dahi Rûmiyân zabt idüp ve Roma’ya ilhâk itdiler. Ve bu vilâyetde bir mu‘azzam ve ma‘mûr[4560] şehir vardur ki ismine Çirta dirler. Ol vakitlerde gāyet ma‘mûr ve zengin şehir idi. Ve bir sancağına dahi Mavritani dirlerdi ki bunı şarken **[297b]** Ampisago ırmağı ve cenûben Atlanda ve garben Dış Deniz ve şimâlen Sebte boğazı ve Akdeniz hadd ider. Ve mukadddemâ bunda Çetoli nâm bir kıral ve millet olurlardı. Ve ba‘dehû üç kısım ve üç kırallık olmışlardur ki birine Dare ve birine Fâs ve birine Marokko dinüp ve buna sâbıkan Mavritaniya dirlerdi. Ve bu memleketde nehirler dahi çok olup mu‘azzam ve meşhûrları üçdür ki birine Malove ve birine Nomodye ve birine Tencitana dinüp ve bunların ismiyle bir memleket dahi vardur ki mukaddemâ birkaç kırallık idi sonra Rûmiyândan Culiyo Çeyzer bu vilâyeti zabt idüp iki sancak ya‘ni iki büyük hükûmet itdi. Ve bu vilâyetde Maseyli nâm bir tāife var idi ki[4561] Malove ırmağından Maloka ırmağına varınca zabt iderlerdi. Ve dahi Cuyle nâm vilâyetde Pol nâmında bir âdem kıral olup ve bundan sonra Cubba kıral olmışdur ki bunun zamânında bu vilâyet gāyet ma‘mûr olmuş idi ve çok yerlere hükm iderdi[4562]. Mu‘azzam ve meşhûr olan şehirlerinin isimleri bunlardur ki birine Karteyna ve birine Salde ve birine Terevone ve birine Rusadzo ve birine Ruskoryo ve birine Ruskoniya ve birine Tipaza ve birine Tubus Obto ve birine Culya ve birine Kostanse ve birine Zeble ve birine Volobile ve birine Likso ve birine Tokva dirler ki bu şehir Emsago nâm ırmak

[4558] ve şöyle ki Acayu ada[sından] çıkup ve gelüp bu şehri binâ itmişlerdür İ (325^{b}) : - H
[4559] zor-ı bâzû ile H (297^{a}) : - İ
[4560] ma‘mûr H (297^{a}) : meşhûr İ (325^{b})
[4561] var idi ki H (297^{b}) : - İ
[4562] olmuş idi ve çok yerlere hükm iderdi H (297^{b}) : olmışdur ki İ (325^{b})

kenârında vâki‘ olmışdur. Mu‘azzam ve meşhûr olanları bunlar olup ba‘zıları deryâ kenârında ve ba‘zıları dahi deryâya karîb vâki‘ olmışdur ki Fâs zabtındadur. Ve bunlardan mâ‘adâ Afrikıya’nın ortası ta‘bîr olunan yerde Çutoli nâm bir tāife olurdı ki tūli bin yedi yüz elli mîl kadar yer zabt iderlerdi, şöyle ki Lemto şehrinden Dış Deniz’e varınca zabt iderlerdi. Sonra Rûmiyân varup bu memleketi dahi zabt itdiler. **[İ, II, 326a]** Ve bu vilâyetin meşhûr olan şehirlerinden birine Terka ve birine Lebte ve birine İzvemsiga ve birine Zenaga ve birine Hayir dirler. Ve bunda kum içinden bir tütün çıkar ki çâk deryâya varur. Ve bu taraflar garba düşer. Ekseriyyâ kumluk olup çokluk şey hâsıl olmaz ve lâkin şimâl tarafı güzel münbit yerlerdür ki her mahsûl ve meyve olur. Ve bunda gündüz kimse taşra çıkmayup uyurlar ve gice sabâha değin sâz ve söz ve yeme ve içme ve avretlerden kangısını murâd iderler ise mâni‘ ve müzâhim[4563] yokdur. Ve bu vilâyete kücük Afrikıya dirler. Ve cenûb tarafına Lici dirler ki çöldür. Ve bundan ötesine Bardok çöli dirler. Ve bu çöllerin mâbeynlerinde bir memleket vardur ki Ater dirler. Ve bunda bir mu‘azzam şehir vardur ki ismine Karama dirler. Ve bu şehri Gavamanta nâm kimesne binâ itmişdür ki bunun babasının ismine Epalona dinüp ol vilâyet halkı buna ilâh diyü taparlardı. Ve buna yakın bir şehir dahi vardur ki Debris dirler. Ve bu şehirde ta‘accübâtdan bir çeşme vardur ki öğle vaktinden nısfu’l-leyle varınca kaynar su çıkup ve nısfu’l-leylden öğle vaktine değin soğuk su çıkar ki gāyetü’l-gāye burûdetden insân içemez. Ve bu memleket gāyet uzakdur ammâ Rûmiyân bunları dahi zabt itdiler. Ve dahi Aciddo’dan ya‘ni Mısır’dan kıbleye doğru Nîl-i mübârekin sol tarafında bir sancak dahi var idi ki bunun tūli çâk Habeş’e varur. Ve ahd-i karîbde iki çöl buldılar ki birine Elfûkad dinüp ve birine Ceuga dirler. Ve Habeş uzak olup ve hem gāyet kuvvetlü olmağla Rûmîler ve sâirler bunlara mutasarrıf olmayup kendüler zabt idüp ve çok zamân niçe memleketlere dahi hükmleri geçüp ve cümle Afrikıya’ya gālib ve meşhûr olmalarıyla bu tāifeye Habeş didiler. Ma‘nâsı “kuvvetlü” dimekdür. Ve bunlar devr-i Âdem’den beri bir pâdişâha ser-fürû idüp mahkûm oldukları yokdur. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ hâlâ Devlet-i İslâmiyye ve saltanat-ı Osmâniyye’ye tâbi‘ ve mahkûm olup iki tuğlı bir paşa kulları ile Saltanat-ı Aliyye’ye tâbi‘lerdür. Ve bu Habeş ta‘bîr olunan tavâyif dahi birkaç nev‘ üzre olup makbûl ve meşhûr olan kabîleleri bunlardur ki zikr olunur[4564]. Birine Negri dirler ki bu isim bu

[4563] ve müzâhim H (297^{b}) : - İ

[4564] ma‘nâsı “kuvvetlü” dimekdür. Ve bunlar devr-i Âdem’den beri bir pâdişâha ser-fürû idüp mahkûm oldukları yokdur. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ hâlâ Devlet-i İslâmiyye ve saltanat-ı Osmâniyye’ye tâbi‘ ve mahkûm olup iki tuğlı bir paşa kulları ile Saltanat-ı Aliyye’ye tâbi‘lerdür. Ve bu Habeş ta‘bîr olunan tavâyif dahi birkaç nev‘ üzre olup makbûl ve meşhûr olan kabîleleri bunlardur ki zikr olunur H (297^{b}) : ve bunlar dahi birkaç nev‘ tāife olup meşhûr ve makbûlleri bunlardur İ (326^{a})

tāifeye[4565] bir ırmakdan me'hûzdur. Ve birine dahi Nobi dirler ki bu ismi bu tāifeye[4566] Nomidya ırmağından ahz itmişlerdür. Ve birine dahi Çinamomo dirler ki bunlar olduğı vilâyetlerde darçın ağacı çokdur. Ve bunlardan mâ'adâ niçe gürûh tavâyif dahi vardur ki yetmiş kabîleye değin ma'dûd olup ve sâirleri mechûldür. Ve ol mechûl olan[4567] kabâilin **[298a]** ekseri üryân olup ve aslâ dîn u diyânet bilmeyüp hayvân-misâl ve gūl-hısâl tavâyif-i kesîredür[4568] ki hisâbları yokdur.

El-kinâye: Ve halk beyninde kesretlerinden nâşî üç şey-i mahlûkı durûb-ı emsâl[4569] idüp mübâlağadan kinâye zikr iderler ki[4570] biri işbu üryân karalardur ki dünyânın beyâz insânından karalar çok olup ve üryân olan Arablar dünyâda libâs giyenlerden çokdur dirler. Ve biri de budur ki dünyâda cümle mahkûkda olan develerden Basra'dan aşağı Lahsa'da sâkin olan Benî-Hâlid kabîlesinin develeri çokdur dirler. Ve biri de budur ki Bağdâd ile Basra mâbeyninde olan Cezâyir'de sâkin mahlûkun cevâmîsi bütün dünyânın câmûsından çokdur dirler. Ve bu üç şeyin kemâl-i kesretlerinden nâşî durûb-ı emsâl iderler.

Ve'l-hâsıl işbu rûy-i arzda olan rub'-ı meskûnun biri ta'bîr olunan işbu Afrikıya'nın cüz'-i a'zamı üçdür ki sâirleri bunlardan münşe'ab ve tâbi' ve bunlardan ma'dûddur, şöyle ki bir kısmı mağrib cânibinden olan Cezâyir ve Tûnus ve Fâs cânibleri olup ve asılda dahi Afrikıya ıtlâkı işbu Tûnus'a dinüp sâirleri bundan münşe'abdur. Ve biri dahi Habeş kısmıdur ki cümle kurâlar memâliki bundan münşe'ab ve ma'dûddur. Ve biri dahi Mısır aksâmıdur ki buna Aciddo dirler. Cümle Afrikıya aksâmı işbu bu üç kısımdan ibâretdür ki sâirleri evvel ve âhir bunlara tâbi'dür. Ve zamân-ı kadîmde bu üç kısmın birisi cümleye gālib olup niçe müddet cümlesi bir pâdişâha tâbi' oldukları dahi vardur ki biri Fir'avn-ı Mûsâ ve biri Câlûd'dur ki Hazret-i Dâvûd katl itmişdür. Ve niçeler dahi[4571] **[İ, II, 326b]** cümleyi takrîr gāyet[4572] tavîl olur. İşbu kitabımızdan matlûb ihtisâr olmağla terk olundı ki Mısır târîhinde ve Mîrhând'da ve Taberî'de ve niçe tevârîhlerde mufassalan tahrîr olunmışdur[4573], nazar oluna.

[4565] bu tāifeye H (297[b]) : - İ
[4566] bu tāifeye H (297[b]) : dahi İ (326[a])
[4567] mechûl olan H (297[b]) : dahi İ (326[a])
[4568] gūl-hısâl tavâyif-i kesîredür H (298[a]): bir tāifedür ki bunlar şol mertebe çokdurlar İ (326[a])
[4569] şey-i mahlûkı durûb-ı emsâl H (298[a]): şeyi misâl İ (326[a])
[4570] kinâye zikr iderler ki H (298[a]): iderler biri İ (326[a])
[4571] bir pâdişâha tâbi' oldukları dahi vardur ki biri Fir'an-ı Mûsâ ve biri Câlûd'dur ki Hazret-i Dâvûd katl itmişdür. Ve niçeler dahi H (298[a]): tâbi' olmak dahi vâkı' olmışdur İ (326[b])
[4572] gāyet İ (326[b]) : - H
[4573] İşbu kitabımızdan matlûb ihtisâr olmağla terk olundı ki Mısır târîhinde ve Mîrhând'da ve Taberî'de ve niçe tevârîhlerde mufassalan tahrîr olunmışdur İ (326[b]) : Mısır târîhinde ve niçe târîhlerde tafsîlen zikr olunmışdur H (298[a])

Ahvâl-i garîb ü acîb[4574]: Ve bu Afrikıya'da ta'accüb ide[cek][4575] bir garîb ahvâl vardur ki bunun cüz'-i a'zamları olan üç kısmın mahlûkı ve tabâyi' ve sîmâ ve âyîn ve etvâr ve hattâ libâs ve destârları[4576] dahi birbirlerine mugāyir olduğından mâ'adâ rûy-i arzın sâir aksâmları ki Asya ve Avrupa ve Amarika mahlûklarına dahi her hâlde muhâlif ve mugāyirdür, şöyle ki işbu Afrikıya'nın cüz'-i a'zamı olan kısmın[4577] biri ki mağrib cânibleridür, bunların âyîn ü erkânları ve ef'âl ü etvârları ve libâs u destârları rûy-i arzda bir millete ve bir kavme uymayup her kangı memlekete varsalar libâs ve destârlarından ma'lûm olup "Bunlar mağribîlerdür" diyü ta'rîf itmeğe hâcet yokdur. Ve bir cüz'-i a'zamı dahi Habeş tāifesi ve sâir kara Arablardur ki böyle kara yüzlü[4578] insân rûy-i arzda ancak bu Afrikıya'nın aksâmlarından bir cüz'i olan Habeş iklîmi ve tevâbi'âtından[4579] gayri yerlerde yokdur ve biri dahi Mısır iklîmidür ki devr-i Âdem'den berü ma'mûr u âbâdân ve meşhûr-ı cihân bir memleket-i kübrâdur ki ismine dahi "Ümmü'd-dünyâ" dirler. Ve bâ-husûs hadîs-i şerîf[4580] ile medh olunan Nîl-i mübârekden cereyân idüp cemî'-i erâzîlerini saky itmekle bu memleketde olan bereket rûy-i arzda bir[4581] yerde dahi yokdur. Zîrâ Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretlerinin bu arz-ı Mısır'da günde yedi kerre rahmet nazarı nûrı ta'alluk idüp ve bundan çok enbiyâ-yı izâm ve evliyâ-yı kirâm[4582] zuhûr u hurûc idüp ve intikāllerinde dahi ekseriyyâ bu arz-ı Mısır'da defn olunmalarıyla buna "Arz-ı mübârek" dahi dirler. Ve bundan cereyân iden Nîl-i mübârek[4583] hakkında Resûl-i kibriyâ "aleyhi's-salâtü ve't-tahayâ" hazretleri النيل والفرات قطرة من قطرات الجنة[4584] buyurmuşlardur. Bir vilâyet ki suyı cennetden cereyân itdüğini Resûllullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri[4585] haber vire, andan makbûl ve mu'teber vilâyet olur mı? Ve'l-hâsıl işbu dünyâ dârât u zînet ve zevk ü lezzetine müte'allik şeyleri, sâir memleketlere gālib ve ziyâde[4586] olup ve hattâ lezzet ve zevk u safânın a'zamı olan nisâ evsâfında bu vilâyet nisvânının firâş mu'âmelesi zevkini sâir millet ve memleket nesillerine tercîh iderler. Ve hattâ bunlar[4587] hakkında İmâm-ı Şâfi'î

[4574] Ahvâl-i garîb ü acîb H (298[a]) : Ahvâl-i garîb İ (326[b])
[4575] ta'accüb ide[cek] H (298[a]) : - İ
[4576] libâs ve destârları H (298[a]) : libâsları İ (326[b])
[4577] Afrikıya'nın cüz'-i a'zamı olan kısmın H (298[a]) : Afrikıya eczâlarının İ (326[b])
[4578] yüzlü İ (326[b]) : - H
[4579] iklîmi ve tevâbi'âtından H (298[a]) : iklîminden İ (326[b])
[4580] şerîf H (298[a]) : sahîh İ (326[b])
[4581] bir İ (326[b]) : - H
[4582] enbiyâ-yı ızâm ve evliyâ-yı kirâm H (298[a]) : pergamberler ve çok evliyâlar ve asfiyâlar İ (326[b])
[4583] bundan cereyân iden Nîl-i mübârek H (298[a]) : suyı İ (326[b])
[4584] Farklı lafızla, benzer manada Müsnedu İbn Ahmed, XIII, s.268. Nîl ve Fırat cennet katrelerinden birer katredir.
[4585] Resûllullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri H (298[a]) : resûl İ (326[b])
[4586] ve ziyâde İ (326[b]) : - H
[4587] evsâfında bu vilâyet nisvânının firâş mu'âmelesi zevkini sâir millet ve memleket nesillerine tercîh iderler. Ve hattâ bunlar İ (326[b]) : - H

radıyallâhu anh hazretleri dahi Mısır'ın hazarî nisvânını medh idüp şöyle ki[4588] "Mısır'ın hazarîsine tezevvüc itmeyen âdem ebeden nisâ tezevvüc itmiş olmaz[4589]" diyüp birkaç beyt medh[4590] itmişlerdür. Ve hâlâ ehl-i tab' olan hazarî nisvânına tezevvüc idenler bunların firâş mu'âmelesi zevkini sâir memleket nisvânına tercîh iderler[4591]. An-İmâm Şâfi'î radıyallâhu anh

من لم يتزوّج بحضريّة المصريّة ليس بمحصَن أبدا[4592]

buyurmuşdur. **[298b]**

Ve diğer be-hakk-ı medh[4593]-i Mısır:

نيلها عَجبٌ ونساؤها طَرَب وهي لمن غَلبَ[4594] buyurmuşlardur.

El-mahlûk: Ve bu memleketde halk gāyetü'l-gāye çokdur ve ekseriyyâsı fukarâ ve zu'efâ ve a'mâ olup ve a'mâların ekseri hâfız ve sâlih ve kāni' âdemler olup ve gayrileri sâillerdür. Ve bunda bâzâgân ve ehl-i sınâyi' ve zengin ve kâmrân âdemler[4595] dahi gāyet çokdur.

Et-tabâyi': Ve bu Mısır halkının kadîmü'l-eyyâmdan tabî'atleri serd ve hod-bîn ve hod-pesend olup ricâl-i devlet ve asâkir-i memleket ve a'yân-ı vilâyetlerinin evzâ' vü etvârları ve harekât u sekenâtları tekebbürâne ve tecebbürâne ve kelâmları anîf ve tahavvürâne ve her umûr u ahvâlde ve bâ-husûs askerî tāifelerinin[4596] kānûn u kā'ideleri ve tarâvat u zînetleri ve ser-tâ-pâ libâs u destârları sâir milletlere mugāyir ve muhâlif olup bir garîb tarz ve mehîb tavr üzre olduklarından mâ'adâ ilm-i ferâsetde ve silâhşörlükde ve tüfenk-**[İ, II, 327a]**endâzlıkda mahâretleri meşhûr u müsellemdür. Ve'l-hâsıl işbu Afrikıya'nın cüz'-i a'zamı olan Mısır iklîmini cemî'-i ahvâl ü etvârları ve zirâ'at ve hırâset ve hasâd evkātı sâir memâlike muhâlif ve mugāyir olup sayf u şitâda ve cemî'-i ezmânda bağ ve bostân ve sahrâları ser-sebz olup âbı mübârek ve toprağı münbit ve havâsı latîf ve nisâsı zarîf ve ni'meti firâvân ve sükkeri bî-pâyân ve humûzâtı çok ve muhassenât-ı nezâfetine hadd ü add yok bir memleket-i kübrâ ve saltanat-ı uzmâdur ki Kur'ân-ı azîmu'ş-şân'da niçe âyât ile yâd ve zikr olunmışdur[4597]. Her hâl ile işbu rûy-i arzda misli ve nazîri olmayup meşhûr-ı âlem ve memdûh-ı benî-

[4588] Mısır'ın hazarî nisvânını medh idüp şöyle ki H (298[a]) : - İ
[4589] ebeden nisâ tezevvüc itmiş olmaz H (298[a]) : dünyâda nisâ gördüm dimesün İ (326[b])
[4590] medh İ (326[b]) : - H
[4591] ve hâlâ ehl-i tab' olan hazarî nisvânına tezevvüc idenler bunların firâş mu'âmelesi zevkını sâir memleket nisvânına tercîh iderler H (298[a]) : - İ
[4592] Mısırlı bir kadınla evlenmeyen, evlenmiş sayılmaz.
[4593] medh H (298[b]) : - İ
[4594] Nîl'i güzeldir, kadınları hoştur ve o galip olana aittir.
[4595] sâillerdür. Ve bunda bâzâgân ve ehl-i sınâyi' ve zengin ve kâmrân âdemler H (298[b]) : ve bâzergânlar İ (326[b])
[4596] ve bâ-husûs askerî tāifelerinin H (298[b]) : - İ
[4597] Kur'ân-ı azîmu'ş-şân'da niçe âyât ile yâd ve zikr olunmışdur İ (327[a]) : - H

Âdem bir memleketdür ki başka bir dünyâ dimek dahi olur. Muhassal-ı kelâm bu memleketin ahvâli ve Nîl-i mübârekin evsâfı hakkında acz ü kusûr ile niçe cild kitâblar ve tevârîhler yazmışlardur ki manzûr-ı ulü'l-enzâr ve ma'lûm-ı zevi'l-ebsâr olmışdur[4598]. Ve bu hakīr-i pür-taksîrin tahrîr itdüği kitâbımızdan maksûd ekseriyyâ ismi istimâ' olunmayup ve evsâfı tevârîh-i İslâm'da tahrîr olunmamış memleketler ve saltanatlar ve milletler ahvâlini alâ-tarîki'l-ihtisâr matlûb olmağla işbu Mısır'ın dahi ilm-i tafsîlini murâd idenleri ol târîhler nazarına havâle ile ihtisâren zikriyle ihtitâm virildi[4599].

Ve Afrikıya'nın sâir bu üç kısmından münşe'ab ve tâbi' kısımlarının her birlerini takrîr ve her ahvâllerini tahrîr tavîl olur ancak cümlesi Afrikıya ıtlâk olunan işbu üç kısımda hâsıl olan eşyâ ve emtâ' ve ehlî ve yabânî hayvânât berr ü bahrde ve vuhûş u tuyûr ve perrende vü derrende ve niçe sâir memâlikde olmayan müfârık mahlûkāt ve eşyâların ta'rîfi ve bu üç kısma tâbi' her kısmın evsâfı tavîl olmağla icmâl üzre beyân idelim. Evvelâ Afrikıya'nın büyük ve mu'azzam olan kısmının biri ki Berberiyye vilâyetidür, buna Barbariyye dahi dirler[4600].

[İ, II, 318b][4601] El-emlâh[4602]: Bu memleketde beyâz ve kırmızı hâlis tuz olup ve ba'zı yerlerinde kül rengi dahi olur. Ve ekseriyyâ tuzı Berber vilâyetinde kazup[4603] yerden kazup çıkarurlar ve tuz olmayan vilâyetlere götürüp satarlar. Ve hattâ Sûdân vilâyetinde tuz olmamağla çak ol vilâyete götürüp satarlar. Afrikıya vilâyetinde olan halk kenâr-ı deryâya çukurlar kazup beyâz[4604] tuz peydâ iderler. Ve ba'zı yerlerde kurşun ve eftimun taşı dahi çıkar. Ve bu memleketde atilko dirler bir ağac vardur ki gāyet büyük ve benekli olur ve yaprağı ardıc yaprağına benzer. Ve bundan kesret ü vefret üzre zamk hâsıl olur ki râyihası sakıza gāyet müşâbihdür. Mağrib bâzârgânları bunı hâlis sakıza katup satarlar. Ve bu zamk Bilâdü'l-cerîd ve Libya sahrâlarında **[İ, II,**

[4598] olmışdur H (298ᵇ) : - İ

[4599] ekseriyyâ ismi istimâ' olunmayup ve evsâfı tevârih-i İslâm'da tahrîr olunmamış memleketler ve saltanatlar ve milletler ahvâlini alâ-tarîki'l-ihtisâr matlûb olmağla işbu Mısır'un dahi ilm-i tafsilini murâd idenleri ol târîhler nazarına havâle ile ihtisâren zikriyle ihtitâm virildi İ (327ᵃ) : ol târîhlerde ekseriyyâ tahrîr olunmamış ahvâllerini i'lâm olmağla icmâlen bu mertebe ile ihtitâm virildi H (298ᵇ)

[4600] ve Afrikıya'nın sâir bu üç kısmından münşe'ab ve tâbi' kısımlarının her birlerini takrîr ve her ahvâllerini tahrîr tavîl olur ancak cümlesi Afrikıya ıtlâk olunan işbu üç kısımda hâsıl olan eşyâ ve emtâ' ve ehlî ve yabânî hayvânât berr ü bahrde ve vuhûş u tuyûr ve perrende vü derrende ve niçe sâir memâlikde olmayan müfârık mahlûkāt ve eşyâların ta'rîfi ve bu üç kısma tâbi' her kısmın evsâfı tavîl olmağla icmâl üzre beyân idelim. Evvelâ Afrikıya'nın büyük ve mu'azzam olan kısmının biri ki Berberiyye vilâyetidür, buna Barbariyye dahi dirler H (298ᵇ) : - İ

[4601] Bu kısım İ nüshasında 318b'nin sonlarına doğru başlamaktadır. Bu sebeple ilgili varak numarası kaydedilmiştir.

[4602] el-emlâh İ (318ᵇ) : - H

[4603] tuzı Barbar vilâyetinde kazup İ (318ᵇ) : - H

[4604] çak ol vilâyete götürüp satarlar. Afrikıya vilâyetinde olan halk kenâr-ı deryâya çukurlar kazup beyâz İ (318ᵇ) : ve deryâ kenârlarında olan halk çukurlar kazup H (298ᵇ)

319a] çokdur ve Sûdân vilâyetlerinde dahi çokdur. Ve Mağrib sevâhilinde tavzariknoti nâm bir kök vardur, gāyet latīf kokar, şöyle ki râyihâsı misk râyihasına müşâbihdür. Bunı Mağribîler çok isti‘mâl idüp ve Sûdân vilâyetine dahi götürürler. Ve edad nâm[4605] bir acı kök dahi vardur ki suyı zehr-i mahzdır. Ve suyundan bir dirhem mikdârı ağzına alan âdem lâ-cerem helâk olması mukarrerdür. Ve surnag nâm mukavvî ve nâfi‘ kök vardur ki bahr-i Atlas kenârlarında olur. Gāyet nâfi‘ ve ferah-nâk ve mukavvî kökdür. Ve semugden evfor nâm bir cins zamk vardur ki ağacı çalı gibi bir dikenli ağacdur, andan yağ çıkarurlar ve meyvesi hıyar gibi olur ammâ dahi uzuncadur. Bunun filislerinden yiyen âdem yigirmi-otuz cimâ‘ itse kendüye za‘f ve halel gelmez. Ve bunun meyvesi olup kemâl buldukda koparup çiğnerler. Bir beyâz ve yapışkan sütü çıkar. Ol sütü keçi derisine bulaşdırup kurıdurlar, beyâz kehribâr olur. Ve bu ağac Sanu kenârlarında çok olur. Ve ba‘zı yerlerde bir zamkı öyle çıkarurlar ki ardıc ve çam ağacını cem‘ idüp bir müdevver ve muka‘ar furûn yapup ve ol ağacları dahi hurde hurde idüp kât-ender-**[299a]**kât ol furûna döşeyüp ve altına bir delik korlar ve âteş idüp yandıkça ol delikden akar. Ve dahi Melensiyo vilâyetinde insân sûretinde bir cins taş çıkar ki ayniyle eli ve ayağı ve karnı vardur. Buna hıyar içilti taşı dirler. Bu taşı teshîr-i kulûb içün câdûlar taşırlar ve isti‘mâl iderler. Bir kimesneye muhabbet sihrini itmek murâdın itdikde anın ismiyle bu taşı yanında taşıyup kendüye ve gayriye râm iderler. Ve Nubya ile Cinga arasında iki dağ vardur ki Erravuküvin dağları dirler. Anlarda dahi birkaç nev‘ taş çıkar. Cümleden biri Arab beyninde hacerü’l-bihit dirler. Yanında götüren âdem mebhût olup söylemeğe kādir olamaz. Ve bu Barbariye memleketinde yabânî ve ehlî deve dahi gāyet çokdur. Ale’l-husûs Libya sahrâsında ve Berberiyye vilâyetlerinde olan Arab tāifesi deveyi gāyet severler, şöyle ki emvâl ve erzâkları devedür, şöyle ki bizlerde fülân kadar köye mâlikdür ve fülân kadar kula ve câriyeye ve bağ ve bağçe ve mâla mâlikdür diyü tefahhur itdikleri gibi anlar dahi deve ile iftihâr iderler.

El-vuhûş: Ve bu Berberiyye memleketinde envâ‘-i cânevarlar dahi çokdur. Husûsan arslan gāyet çokdur ve bâ-husûs Tilimsân ve Fâs semtinde hadde ve asra sığmaz. Ve şol semt ki güneş te’sîri anda ziyâdedür, ol yerin arslanı yavuz olur ve güneşin te’sîri az olan yerin arslanı yavaş olur. Ve lâkin gāyet basîr olur, şöyle ki niçe mesâfe-i ba‘îd yerde olan şeyi görür ve kuvveti dahi pençesindedür. Ve bunda kaplan dahi firâvândur ve bunun postı dahi sarı ve mâi ve beyâz beneklü olur. Ve önündeki

[4605] nâm İ (319ª) : - H

pençesinin tırnağı beşer ve ard ayaklarının dörder olur. Ve bu hayvân ömründe bir kerre vaz‘-ı haml ider ve vaz‘-ı haml vaktinde sâir zevi’l-erhâm[4606] gibi netâyici vüs‘at bulup çatıları ayrılmaz, şöyle ki vakt-i vilâdetde fercini kendi pençesiyle yırtmağa muhtâcdur ki yavrusı vücûda gele ve illâ vaz‘-ı haml idemez. Ve bu ecilden bir dahi min-ba‘d hâmile olamaz. Zîrâ mahall-i menî olan mevzi‘i vefret ü ifrâtla yırtıldığından vakt-i cimâ‘da munsab olan menî karâr itmeyüp akar. Ol **[İ, II, 319b]** sebebden rahmi cezb-i tohm itmeyüp birden mâ‘adâ vaz‘-ı haml itmez. Ve bu hayvân kelbe ve insâna gāyet düşmendür ammâ bunun kokusından koyunlar ziyâde hazz ederler. Bir mertebe ki anın olduğu yerlerde ra‘y olan koyunlar anın kokusını aldıkda elbette anın kokusı olan yeri ârzû iderler. Ve bu hayvân hod koyun etini çendân yimez ammâ keçi etini ziyâde sever. Ve elçaz dirler bir hayvân dahi vardur ki mağribîler ana kalahat dirler. Öküze benzer, nihâyet gergedân gibi cebhesinde bir boynuz vardur. Ve kulakları geyik kulağına benzer ve dirsekleri küçük ve boynu uzun olur ve ziyâde serî‘dür. Ve bunda bir hayvân dahi olur ki ismine kervahoc dirler, şeklen yabân öküzüne benzer. Nihâyet bunun boynuzı ince ve burmalı olur ve derisi siyâha mâil olup ve gāyet yüğrükdür, şöyle ki atla berâber koşar. Ve gāyet lezîz eti vardur. Ve bu Berberiyye memleketinde gāyet yüğrük ve eşkin ve küheylân atlar dahi çokdur. Ve nakl iderler ki an-asl teshîr-i hayl iden ibtidâ Arab tāifesi olup şöyle ki vâsi‘ sahrâlarda tutup ve teshîr eyleyüp ve binmek ta‘lîm itmişlerdür[4607]. Ve bunların hımârları dahi gāyet garîb sûretde olup Medya ve Libya sahrâlarında gāyet çokdur. Ve rengi remâdî olur ve ammâ gāyet yüğrük olur. Ve hattâ Magribîler atlar ile koşdururlar. Ve bunda mayin nâm bir cins koça benzer hayvân dahi vardur ki cüssede eşekden sehilce kücükdür ve kulakları aşağı sarkmışdur. Bu hayvân Libya halkının koyunı mesâbesindedür ki koyun gibi beslerler ve koyun gibi sütü ve yağı çok olup ve yapağısı dahi çok olur ve latīf olur, ammâ çok dayanmaz. Ve bu hayvânın dişisi boynuzlu ve erkeği boynuzsuz olur. Ve kuyruğı dahi gāyet uzun olur[4608]. Ve bunda sırtlan dahi çok olur. Mağrib lisânında buna lala ıtlâk iderler. Bu dahi kurda benzer ammâ sehl büyükdür. Ve ayakları insâna benzer ve insân leşi yimeğe gāyet harîsdür. Ve bu memleketde maymun dahi hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn olup irisi eşek kadar olur ve bir nev‘i dahi gāyet hurde olur. Ve ba‘zılarının rengi siyâh olur ki bunlar Nigra ırmağı etrâfında çokdur. Ve ba‘zısının rengi remâdî olur ki bunlar Fâs ve Habeş semtinde olur. Ve bir nev‘i dahi kuyruksuz olur. Ve nakl iderler ki ol uzun

[4606] erhâm H (299[a]) : ervâh İ (319[a])
[4607] binmek ta‘lîm itmişlerdür H (299[a]) : cenk öğretmişlerdür İ (319[b])
[4608] olur İ (319[b]) : - H

kuyruklı maymunlar darı tarlasına girüp ve sapıyla koparup ve iki sapı birbirine bağlayup ve içlerinden kuyruğı uzun olanın[4609] kuyruğı üzerine koyup ve birkaç maymun ucunı tutarak mekânlarına götürürler. Ve yâhûd birinin üstine binüp ve iki tarafından tutup götürürler. Ve bunlar dahi insân gibi birbirleri üzerine sefer idüp taş ve ağaç **[299b]** ile cenk iderler. Ve ekseriyyâ cenkleri dahi sudan ötüri olur ki bir semtin maymunı ol bir semtin maymunlarının içdüği sudan içmezler[4610]. Ve hattâ cenkde mecrûh olanları anda bırakmayup mekânlarına götürürler. Ve bu memleketde zi'be benzer bir hayvân dahi vardur ki kulakları insân kulağına benzer. Ve bu hayvân Libya sahrâlarında gāyet firâvândur ammâ su içmez. Ve hattâ üzerine su dökülse ölür. Ve kaplumbağa gibi yumurtlar. Ve hattâ eti dahi kaplumbağa eti ta'mındadur. Ve ol yerin halkı anı sayd idüp ekl iderler. Ve bunda büyük avari dirler cânevar dahi vardur ki başında ve kuyruğında zehr vardur. Arablar başını ve kuyruğını kesüp ekl iderler. **[İ, II, 320a]** Ve Mağrib ve Habeş vilâyetlerinde gergedân dahi vardur. Ve bu hayvân at cüssesinde bir hayvândur ki Tübbet dağlarında ve fevkānî Habeş'de dahi çokdur. Bunun ayakları fîl ayağına benzeyüp ve kuyruğı yabânî hınzîre benzer ve cebhesinde bir boynuzı vardur ammâ içi mücevvef olmayup doludur, sakīl değildür. Ve rengi dahi sarıya mâildür. Ve nakl iderler ki bu hayvân, kazı gāyet sever. Ve hattâ kazı gördükde gāyet yavaş olup ve kazı incitmez[4611]. Ve ziyâde serî'ü'l-hareke ve şedîdü's-savt hayvândur ki niçe mesâfeden sadâsı işidilür. Ve bunun sadâsından hayvânlar havf iderler[4612]. Ve heyecânı zamânı gāyet yavuz olur. Ve bu cânevar fîle gāyet düşmendür. Ve hattâ boynuzı fîle saplayup başı üzerine kaldırur. Ve ba'zısı çıkaramayup ve fîl ölüp ve yağı eriyüp gözlerini a'mâ ider. Ve ol hâlde kendüyi sayd idüp ve boynuzı alurlar[4613]. Ve Libya'da ve Habeş'de zornepa nâm bir cânevar dahi vardur ki cüssede iki öküz kadar vardur. Ve boynuzı dahi yarım mızrâk mikdârı vardur ve sûretâ yabân keçisine benzer ammâ ard ayakları kücükdür ve tüyi öküz tüyine benzer ve siyâh ve beyâz olur. Ve kulakları geyiğe benzeyüp ve göğsinde dahi lem'ânı vardur. Ve gāyet kuvvetlü ve yavuz olup cümle hayvânlar bundan havf iderler. Ve dahi vertil nâm bir hayvân vardur ki geyik cüssesindedür. Bunun eti gāyetü'l-gāye lezîzdür. Ve kazıklı nâm bir hayvân dahi vardur ki boynuzı uzun ve burmalı olur. Ekseriyyâ seyyâhlar anın boynuzını

[4609] olanın İ (319ᵇ) : - H
[4610] içmezler H (299ᵇ) : içürmezler İ (319ᵇ)
[4611] olup ve kızı incitmez H (299ᵇ) : - İ
[4612] ve bunun sadâsından hayvânlar havf iderler H (299ᵇ) : - İ
[4613] ve hattâ boynuzı fîle saplayup başı üzerine kaldırur. Ve ba'zısı çıkaramayup ve fîl ölüp ve yağı eriyüp gözlerini a'mâ ider. Ve ol hâlde kendüyi sayd idüp ve boynuzı alurlar H (299ᵇ) : - İ

taşırlar. **[İ, II, 321b][4614]** Ve bu Afrikıya'nın ba'zı semtlerinde ilan ve ecder envâ'ından azîmü'l-cüsse ilanlar olup hattâ ba'zısı kanadlu ve ba'zısının ağzından âteş çıkup ve ba'zısının boynuzı olur. Ve ba'zısının kalınlığı direk kadar olur. Ve bu cins **[İ, II, 322a]** ilanlar hâlî sahrâlarda ve Habeş etrâfında çok olur. Ve ale'l-husûs Cebel-i Huba'da ebûkalemûn didikleri cânevar kertenkeleye ve derisi timsâha benzer bir cânevar vardur ki gözlerinin kapağı olmamağın dâimâ açık durur ve hem dâimâ dem çeküp aslâ bir şey yimez. Gıdâsı rûzgâr ve şemsin şu'â'ı ile ta'ayyüş ider. Ve envâ'-i levn ile mütelevvin olur. Ancak iki renge giremez ki biri kızıl ve biri beyâzdur. Mâ'adâ kangısı renginde şey olsa ve yanına gelse anın rengine girer. Ve bunun zehresi yokdur. Ve bu cânevar bahâr zamânında taşra çıkup gayri evkātda bulunmaz.

Et-tuyûr: Ve bu Afrikıya'da olan tuyûr envâ'ı hisâba gelmez ancak birkaçını zikr idelim. Evvelâ biri niame didikleri kuşdur ki tüyi kaz tüyine benzeyüp ayakları uzun ve kanadları siyâh ve cüssesi büyük ve gāyet serî'ü'l-hareke ve gıdâsı kumdur. Ve su içmez ve ekseriyyâ sahrâ yerlerde gezer. Ve on-on iki yumurtası olur ve kuma gömer ve dâimâ dişileriyle gezer. Ve Mağrib'de karakuş birkaç nev' üzre olup ve bu cins tuyûr gāyet yüksek uçar. Ve yerde tavşan veyâ oğlak veyâ kuzı gördükde yıldırım-vârî süzülüp kapar. Turna ve gayri kuşlar dahi bundan gāyet korkarlar. Ve bu kuş gāyet çok yaşar ve yaşadıkça tüyi dökülüp pîrliği hâlinde tüysüz kalur. Ve dermânsız oldukda bir yerde kûşe-nişîn olup gencleri kendüye gıdâ peydâ idüp getürürler. Eceli tamâm olunca[4615] ol hâlle geçinür. Ve Habeş'de envâ'-i tūtīler olur ki bir nev'inde papagala kanadları envâ'-i levn ile mütelevvindür. Ve bir nev'i dahi sarıya mâildür ve bir nev'i dahi yeşil ve bir nev'i mâi olur. Ve bunlara tekellüm ta'lîmi[4616] âsândur zîrâ gāyetle tîz-fehmdür. Ve bunları kücükden öğredürler zîrâ büyüdükden sonra ta'lîm kabûl itmez ve öğrendüğini dahi tîz unutur. Ve bunları öğretmeye ustaya virürler.

Es-simâk: Ve bu kısmın ırmaklarında ve deryâsında simâk envâ'-i kesîredür. Evvelâ Mağrib deryâsında at sûretinde balıklar olur. Nihâyet, cüssede andan kücük olup Midillü bârgîrleri kadar olur[4617]. Ve bu balığın derisi gāyetü'l-gāye pek olur. Ve bunı kayıklarla sayd iderler. Ve bu sularda timsâh dahi firâvân olur. İrili ve ufaklı birkaç nev' üzre olur ve bunlar suda ve karada **[300a]** gezerler. Ve nakl iderler ki timsâhın dişisine ol vilâyetin Arabları cimâ' idüp ve cimâ'ından ziyâde telezzüz hâsıl olur dirler. Ammâ âdemi su kenârında buldukda bi-lâ-tavakkuf tutup iltikām ider. Ve hımâra müşâbih bir

[4614] bu kısım İ nüshasında 321b'nin sonlarında başladığından, ilgili varak numaraları kaydedilmiştir.
[4615] eceli tamâm olunca H (299[b]) : - İ
[4616] ta'lîmi İ (322[a]) : - H
[4617] kücük olup Midillü bârgîrleri kadar olur H (299[b]) : küçükdür İ (322[a])

cins balık dahi vardur ki ol dahi suda ve karada gezer. Ve sığıra müşâbih bir cins balık dahi vardur Nigra'da ve Nîl-i mübârekde olur. İsmine fuka dirler, gāyet lezîz eti vardur. Ve dahi bunda niçe iri kaplumbağalar olur. Ve Habeş deryâsında dahi niçe azîmü'l-cüsse balıklar vardur ki azametine[4618] insân hayrân kalur. Ve Süveys deryâsında dahi kırş balığı ve tinin balığı vardur ki her biri minâre kadar uzun olur. Ve embaram dirler bir büyük başlu balık dahi olur ki yigirmi arşûn kadar tūli olur. Ve bu balık deryânın dibinde gezüp yukaru çıkmaz. Ve Habeş'in garbında ve Nîl-i mübârekin iki tarafında gāyet uzun ve ince tüylü ve yumuşak bir cins keçiler olur ki gāyet çokdur. Ve bu kısmın ba'zı mevâzi'inde niçe iri sığırlar olur ki aslâ tüyi olmaz. Ve Habeş tāifesi anlara demid dirler. Ve zebad dirler bir cins hayvân dahi vardur ki kediye benzer. Göbeğinde kan olur, rûgan ve zebâdı andan çıkarurlar veyâhûd kendüyi kendü hâline koymayup ve hareket itdirüp terletürler ve ol terden gümüş mil'aka ile cem' iderler[4619].

Envâ'-i halk[4620]: Ve bu bütün Afrikıya'da[4621] olan halk birkaç nev' üzre olup şöyle ki bir nev' i gāyet siyâh olur. Anlar Libya memleketinde ve ana karîb vilâyetlerde olurlar. Ve bir nev'i dahi kırmuzıya mâildür ki anlar Habeş semtinde ana karîb vilâyetlerde sâkin olurlar. Ve bir nev'i **[İ, II, 322b]** dahi esmerü'l-levndür ki anlar Sa'îd vilâyetlerinde ve Cebelü'l-kamer semtlerinde mütevattındur. Ve bir nev'i dahi beyâzdur ki anlar Mısır'da ve Selâmet Burnı semtlerinde olurlar. Ve'l-hâsıl bu kısmın halâyıkı levnde ve kāmetde ve tabî'atde mütevâfit ve mütegāyir olması hattu'l-istivâdân cânib-i cenûba ve taraf-ı şimâle karîb ü ba'îd olmağladur, şöyle ki Betagon tāifesi beyâz renklü ve tavîl kāmetlü olurlar ve Afrikıya'nın aşağısının halkı uzun boylu olurlar ammâ ol kadar beyâz değildür. Ve Nogoc memleketinin ve Mozenbuka'nın halkı kasîrü'l-kāme olurlar. Ve Mağrib halkının Akdeniz semtinde olanları orta boylu ve gāyet kuvvetlü olurlar ammâ ol kavm ki bahr-i Muhît sevâhilinde ve Nîl ırmağı etrâfında ve Süveys kenârlarında ki Habeş semtine düşer, anlar muhannes ve kuvvetsüz[4622] olurlar. Ve hattâ ol sebebden az zamân içinde Türkler ve Arablar anlardan niçe vilâyetler alup zabt u rabt[4623] itmişlerdür. Ve Cebebü'l-kamer semtinde olan tavâyif elinden dahi Portukal kâfirleri dahi[4624] niçe vilâyetler alup ve hattâ ol semtde Angola nâmıyla ma'rûf olan vilâyet halkına Portukal tāifesi darben ve kahren altun ve gümüş ma'denleri

[4618] azametine H (300[a]) : - İ
[4619] ve ol terden gümüş mil'aka ile cem' iderler H (300[a]) : ve ol terden hâsıl iderler İ (322[a])
[4620] envâ'-i halk H (300[a]) : - İ
[4621] Ve bu bütün Afrikıya'da H (300[a]) : ve bu Afrikıya'da sâkin ve mevcûd İ (322[a])
[4622] ve kuvvetsüz H (300[a]) : - İ
[4623] zabt u rabt H (300[a]) : ve niçe zabt İ (322[b])
[4624] kâfirleri dahi H (300[a]) : - İ

kazdırmışlardur. Ve bu semtin ma‘denlerinden çıkan altun ve gümüş ise Yeni Dünyâ ma‘dengâhlarından ziyâde çıkar. Ve ol semtde Portukal bir metîn kal‘a dahi binâ itmişdür. Muhassal ol semtin halkı gāyet muhannesdür. Ve hattâ mukaddemâ müslimânlar Habeş memleketinden biraz vilâyet feth idüp birkaç nevâhîyi kasabât itmekle Habeş meliki havfa düşüp ve “Bunlar biraz asker olup üzerime hücûm iderler ise cümle memleketi elimden alurlar” diyü azîm havfa düşmüş idi. Nihâyet anlar ihmâl etmekle öyle kaldı. Ve eğer murâd idelerdi, cümleyi feth iderlerdi. Zîrâ cümle askerleri cenk erbâbı değildür. Ve eğerçi bu Afrikıya’nın ba‘zı yerlerinde kuvvet ve şecâ‘at eshâbı tavâyif vardur ammâ mine’l-vücûd ahvâl-i cenkden haberdâr ve âlât-ı harbden neş’e-dâr değildür[4625], şöyle ki hayvân-misâl olup aslâ anlarda âlât-ı harb yokdur. Ve ale’n-netîce bu Afrikıya ta‘bîr olunan memâlik aksâmından en ziyâde tavâyifi[4626] ahvâl-i cenkde mâhir olan tāifeler Cezâyir ve Tûnus ve Tarablus akvâmıdur ki anlar dâimâ küffâr ile cenk itmeleriyle ahvâl-i cenkde niçe tedbîr ve hud‘alar öğrenmişlerdür. Ale’l-husûs ol semte gelüp giden ahvâl-i cenkde kâmil ve mâhir Arablardan cenge lâzım olan niçe hüner öğrenürler.

Tāife-i beyâzü’l-levn: Afrikıya’da[4627] halkı beyâz olan vilâyetler bunlardur: Zinhagan, Mosmudan, Cenataz, Hakaran, Gomiran. Cebel-i Atlas’ın garbından Vehya memleketinden tâ nehr-i Serbo’ya varınca Suse ve Kucele ve Maroçi ve Malvoroboli dağları ki bahr-i dâhile nâzırdur. Ve Kadis şarkında olan vilâyetler halkına Gomiran tāifesi dirler. Ve bu semtin deryâsına Riga deryâsı dirler. Ve Talozoni memleketinde olanlara Hund tāifesi dirler ki iki sınıfdur, şöyle ki bir sınıfı bilâd ve kasabât ve nevâhî ve kurâda mütevattındur ve bir sınıfı dahi sahrâ-nişîn ve göçer-evlidür. Ve ol tavâyif ki Nomidliçi ve Cenatali ve Horani ve Zinhakan tāifeleridür, anlar Nemazin ya‘ni Tilimsân **[300b]** sahrâlarında olur. Ve ba‘zılar dahi Libya sahrâlarında ekincilik iderler. Ve bunlar koyun ve sığır[4628] ve sâir urûzları firâvândur. Ve sükkân-ı kasabât olan tavâyif fetânetsiz âdemlerdür. Bunlar san‘atla ta‘ayyüş iderler, şöyle ki sad-hezâr zahmet ve meşakkat birle cidd ü sa‘y idüp bir san‘at öğrenürler. Ve’l-hâsıl bu kısımda olan tavâyif cem‘an altı yüz sıbtdur, şöyle ki cümlenin akdemi ve aslı dört **[İ, II, 323a]** tāifedür ki birine Tonboto ve birine Mali ve birine Agadis ve birine Zinhakan dinüp[4629] mukaddemâ bunlar sahrâ-nişîn idiler. Ve ba‘d-i zamân Arab tāifesi gelüp bunları

[4625] neş’e-dâr değildür H (300ᵃ) : neş’e İ (322ᵇ)
[4626] ta‘bîr olunan memâlik aksâmından en ziyâde tavâyifi H (300ᵃ) : tavâyifinden en ziyâde İ (322ᵇ)
[4627] Afrikıya’da H (300ᵃ) : - İ
[4628] sığır H (300ᵇ) : kuzu İ (322ᵇ)
[4629] dört tāifedür ki birine Tonboto ve birine Mali ve birine Agadis ve birine Zinhakan dinüp H (300ᵇ) : ve Âlî ve Agadis ve Zinhakan nâm dört tāifedür ki İ (322ᵇ-323ᵃ)

mağlûb itmişlerdür. Ve bu Arablar dahi iki fırkadur ki biri dağlarda ve ormanlarda tavattun idüp ve biri dahi bilâd ve kasabâtda mekân tutmuşlardur. Ve şunlar ki Biladülcerid ile Libya mâbeynlerinde olurlar, anlar gāyet kavî ve cenkci tāifedür ve anlar ki Libya'da tavattun itmişlerdür, anlar bâzârgân ve tüccârdur. Sevdan vilâyetine gidüp alış veriş idererler. Ve ol tavâyif ki Biladülcerid'de mesken tutmuşdur, bunlar dâimâ ebyât ve eş'âr ile tekellüm iderler. Ve hattâ kıssa-hânları bile kıssalarını ve cenk ahvâlini ve cidâl evsâfını ebyât ve eş'âr ile nakl iderler. Ve bunlar mukaddemâ çok zamân bi'l-cümle Afrikıya'ya hükûmet iderlerdi ammâ hâlâ sahrâ-nişînlerdür. Ve Arablar bunları istîlâ eyledüği vakitde Dano memleketini alup ve Biladülcerid kavmi dahi Sevdan sahrâsına çıkup terk-i vatan itmişlerdür. Ve min-ba'd Arabların kuvveti izdiyâd bulup Atlas dağından tâ Akdeniz sevâhiline varınca zabt idüp[4630] tavattun itdiler, şöyle ki ekin eküp ve güzel atlar beslemeğe başladılar.

El-lisân: Ve bu Afrikıya halkı Kesilohas ve Berberî ve Yemen lisânı tekellüm iderler ammâ Berberiyye lisânı tekellüm idenler [4631] cümleden çokdur. Ve en efsahı Fâs ve Merakeş ve Tilimsân tavâyifidür. Ve bu Berberiyye lisânı üç nev' üzre olup birine Kesilohas ve birine Temazikdan ve birine Anati lisânı dirler. Bunların lisânı Arabla karışık olmağın ekseri Arablardan çok söz almışlardur. Ve Merankoş tāifesinin lisânı bir mertebe bozulmuşdur ki mine'l-vücûh Arabiyyeye benzemez. Ve Tûnus ve Tarablus ve Burka halkı dahi gerçi Arabî tekellüm iderler ammâ çendân[4632] fasîh değildür ve lâkin bu tāife gāyet çok ulûm bilürler. Husâsâ ilm-i nücûm ve ilm-i tılısm ve gayri ulûm ki sâir yerlerde bulunmaz ve ehli dahi yokdur ve bunlarda mâhir kimesneler çokdur. Ve bu kısmın ba'zı sahrâlarında altun ma'deni çokdur. Husûsâ Libya ve Fala ve Gabo ve Gobiya vilâyetlerinde hadden ve kıyâsdan hâric çıkar lâkin Angola ve Mono Motana vilâyetlerinde altun ol kadar olmaz lâkin halkı zengin âdemlerdür. Ve memleket-i Nikoc ki İslâm hükûmetinde olan yerlerdür, bunun gümrüğinden ve Dehkik kurbında çıkan incü ve mercândan gayri şey hâsıl olmaz ammâ çok şey hâsıl olur[4633]. Ve Tonboy vilâyetinde dahi çok altun çıkar.

El-asâkir: Ve bu Afrikıya'da olan tavâyifin kuvvet-i askerleri zikr olunduğı üzre eğerçi sâir mevâzi' halkında o kadar kuvvet ve kesret[4634] yokdur ammâ Merankoş ve Fâs memleketlerinde firâvân üzre cenkci Arab çıkar. Ve Cezâyir ve Tûnus ve

[4630] idüp İ (323[a]) : - H
[4631] tekellüm idenler İ (323[a]) : - H
[4632] çendân İ (323[a]) : çend H (300[b])
[4633] ammâ çok şey hâsıl olur H (300[b]) : - İ
[4634] ve kesret H (300[b]) : - İ

Tarablus ve Mısır vilâyetlerinden dahi çıkan cenkci asker hisâba gelmeyüp ve bu vilâyetlerde olan askerî tāifeleri ekseriyyâ Rûm yiğitleri ve Çerkes ve Abaza ve Gürci kul cinslerinden olup ve eğerçi Habeş ve Fonuç ve Angola meliklerinin askeri bunlardan çok ve hadd ü ihsâdan ziyâdedür ammâ cenk ahvâlinde dermânsız ve mahâretsiz tāife olup bini bir yerini tutmaz, ve lâkin bunlar memleketinden çıkup ve Rûm memleketine geldiklerinde gāyet cesûr ve bahâdur ve fâris olurlar. Bunların bu ahvâlleri ta‘accübâtdan bir hikmetdür. Ve Arab mâbeyninde top ve tüfenk ile cenk itmek muhanneslik olup zîrâ bunlarda şecâ‘at bilinmez diyü i‘tibâr itmezler. Ve eğerçi Tilimsân halkı tüfenk-endâz geçinürler ammâ çendân mahâretleri yokdur. Muhassal bu memleketler halkı kılıc ve kalkan ve harbe ve mızrâk **[İ, II, 323b]** kullanmada gāyet mâhirlerdür.

Ahvâl-i hükûmât ve mülûk-i memâlik: Ve bu Afrikıya’da büyük ve kücük çok hükûmet vardur. Ve bunlardan ba‘zan müstakil pâdişâhlık vardur ki Merankoş pâdişâhlığı gibi başlu başına hükûmet idüp kimsenin emriyle me’mûr ve hükmiyle mahkûm değildür. Ve ba‘zıları dahi mukaddemâ başka başka pâdişâhlık olup ve ba‘dehû Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı Osmâniyye tarafına mahkûm olup paşalar nasb olundı ki Mısır ve Cezâyir ve Tûnus vilâyetleridür[4635]. Ve ba‘zılar dahi kücük beğlikler ve ba‘zılarında dahi şeyhler hükûmet iderler ve ba‘zılar dahi emîrlik olup Arablar kendü ihtiyârlarıyla emîr nasb iderler. Ve ba‘zılar dahi cemâ‘aten zabt idüp ve ba‘zılar dahi bir re’se meliklerdür. Nitekim Habeş ve Func ve Nobya ve Kag ve sâire **[301a]** memâlik-i Sûdân’da ekseriyyâ öyledür. Ve şol semt ki Atlas dağından tâ Mısır’a gelince bu kadar mesâfedür ki Romanîler alduğı vakitde âmmeten müte‘addid hükûmet idi. Ve hattâ niçe müddet ol minvâl üzre zabt itdiler ve ba‘dehû Vandal ya‘ni Leh tāifesi[4636] gelüp anların elinden aldılar. Ve ba‘dehû Arablar dahi Vandalîler elinden alup istîlâ üzre zabt-ı memleket itdiler ki ol vakit mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmdan altı yüz üç sene mürûr itmiş idi. Ve ol vakitden târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz kırk[4637] dört senesine gelince bin yüz yigirmi sekiz[4638] sene mürûr itmiş olur. Ve ba‘dehû Hazret-i Osmân radıyallâhu anh hilâfetinde yigirmi dört bin asker ile Hazret-i Ukbe’yi serdâr idüp ol cânibe irsâl itdiler. Vardıklarında Rûmîlerle azîm harb u kıtâl idüp ve ekserini katl ve mâllarını yağma ve tâlân itdiler. Ve Kayrevân şehrini alup Cinhâgân ve Bergıratan tāifelerini şehr-i

[4635] mukaddemâ başka başka pâdişâhlık olup ve ba‘dehû Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı Osmâniyye tarafına mahkûm olup paşalar nasb olundı ki Mısır ve Cezâyir ve Tûnus vilâyetleridür H (300^{b}) : istiklâl üzre değüldür ki Devlet-i Osmâniyye tarafından nasb olunan Habeş ve Mısır ve Cezâyir ve Tunus paşaları gibi İ (323^{b})

[4636] ya‘ni Leh tāifesi H (301^{a}) : tavâ’ifi İ (323^{b})

[4637] kırk H (301^{a}) : otuz İ (323^{b})

[4638] yigirmi sekiz H (301^{a}) : on dokuz İ (323^{b})

mezbûrda iskân itdiler. Ve ol etrâfda olan sâir yerleri dahi gāret ile meşgūl oldılar. Ve Biladülcerid tāifesine dahi azîm tabanca urdılar ve ol vakitden beri hükûmetleri muzmahil olmışdur. Ve bundan sonra İbn-i İdrîs tāifesi dahi Fâs şehrini binâ idüp ve ba‘dehû Abdurrahmân dahi Zenata ve Mekvinata halkını mağlûb eyleyüp el-hâsıl Arab kavmi niçe müddet ortalığı zabt itdiler. Ve ba‘dehû Me‘ârvani ve Ranati ve Biladülcerid halkı kuvvet bulup Abdurrahmân’ı çıkarup min-ba‘d Mekvanîlerle birlik oldılar. Ve bunlardan Abdülmelik müslimân olup ve ba‘dehû Abdülmelik nâm bir şeyh müslimân olup[4639] ve ba‘dehû Mehdî nâm bir şeyh zuhûr idüp Murâbıtīn ile beynlerine nizâ‘ düşüp ve mezbûr şeyhe Mesamudan tāifesi imdâd eyleyüp Murâbıtīn ile azîm cenkler olup ve âkıbet gālib olup ve bütün Afrikıya’yı teshîre getürüp cümleten dîn-i Muhammedî’de oldılar. Ve ba‘dehû Zenatîler neslinden Benî-Merîd ki el-Mehdî ismiyle müsemmâ olmışdur. Ve Benî-Evtâcî Şerîf, bunlar dahi Tilimsân ve Tûnus vilâyetlerini zabt idüp ve ba‘dehû Abdülvâfî ve Zinhagan neslinden Magvaran Tilimsân’a hükm itdiler. Takorok tāifesine gelince Mesamodan tāifesi neslinden Buhat Kari ve Hentat tāifeleri Tûnus vilâyetine hükûmet itmişlerdür. Ve Gumran ve Huran tāifeleri dahi gerçi beynlerinde kıral nasb itmediler ammâ çok yerler zabt itdiler.

El-edyân: Ve bu Afrikıya kavmi mukaddemâ aslâ dîn ü diyânet nedür bilmeyüp hemân hayvân-misâl bir niçe gürûh kavm idiler[4640]. Ve ba‘d-i zamân put-perest ve şems-perest ve âteş-perest olup ve hacer ü şecere ve niçe şeylere taparlardı. Ve Bilâdülcerid tāifesi dahi seb‘a-i seyyâreye, ya‘ni zuhal ve müşterî ve mirrîh ve şems ve zühre ve utarid ve kamer buydı, kevkebe taparlardı[4641]. Ve ibâdetleri dahi firâvân üzre kurbân itmek idi. Ve Sûdân’ın **[İ, II, 324a]** kısm-ı tahtânîsinde olan tavâyif şems ve sâir nücûm ve âteş ve su ve dağ ve yeşil renk ve gayri eşyâyı tanrı ittihâz idüp ibâdet iderlerdi. Ve bir ma‘hûd günleri var idi ki ol gün yola çıkup ve her ne şeye râst gelseler ana ibâdet idüp tanrı ittihâz iderlerdi. Ve Habeş’in kısm-ı fevkānîsinde olan tavâyif dahi büyük ilâha ya‘ni hâkim-i semâya diyü ibâdet idüp ve büyük ilâh diyü kilisalar yaparlardı. Muhassal bu Afrikıya’nın her tarafında olan tavâyif-i muhtelif niçe tanrı ittihâz idüp taparlardı. Şol vakte değin ki Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm zuhûr itdikde niçeleri anın dînine niçeleri ol dîn üzre kalup ve niçeleri put-perest ve şems-perest ve âteş-perest ve niçe şeyleri tanrı ittihâz idüp kaldılar. Şol vakte değin ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm zuhûr itdi ve ba‘dehû Hâdim Podikakındas zuhûr itdi ki bu bir avret idi

[4639] ve ba‘dehû Abdülmelik nâm bir şeyh müslimân olup H (301[a]) : - İ
[4640] kavm idiler İ (323[b]) : idi H (301[a])
[4641] ve Bilâdülcerîd tāifesi dahi seb‘a-i seyyâreye, ya‘ni Zuhal ve Müşterî ve Mirrîh ve Şems ve Zühre ve Utarid ve Kamer buydı, kevkebe taparlardı İ (323[b]) : - H

ki bu vilâyetleri zabt idüp hâkimesi idi. Ve bu avretin bir okumuş sâhib-i akl kimesne hâdimi var idi ki bu kimesne Hazret-i Îsâ dînine girmiş idi. Bu âdem halka va‘z u nasîhat itmeğe başlayup halkı dîn-i Îsâ’ya sevk itmekle ekseriyyâ halk Îsevî bilüp ve min-ba‘d halk dahi ol dîn üzre karâr-dâde olup gitdikce rağbet idüp çoğaldılar. Ve ba‘d-i zamân kemâl-i muhabbetlerinden azup ilâh ittihâz ider oldılar, tâ ki târîh-i İslâm’ın[4642] dört yüz altmış senesinde ulemâ-yı İslâm’dan Yahyâ bin Ebî Bekr nâm kimesne zuhûr idüp Nigrita memleketine ve Tahtânî Habeş’e girüp ulemâsıyla mübâhese ve münâzara idüp ve herkese ma‘kūl ve menkūl istidlâlât ile cevâb virüp ve ol semtin halkı kendüye inkıyâd ve mutī‘ oldılar. Ve ol kimesne bu tarîkle ol vilâyetleri zabt idüp ve cemî‘-i halkını ehl-i İslâm idüp Hazret-i Muhammed aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm **[301b]** dînine komağa sebeb olup şöyle ki ekseriyyâ Nûbye halkı Libya sahrâsında olan halk ve Mısır hudûdında olan tavâyif ve niçe bu semtlerde olan nâs âmmeten müslimân olup Kur’ân-ı azîmü’ş-şân ta‘lîm itmeğe başladılar.

El-mezâhib: Ve’l-hasıl el-hâletü hâzihî bu Afrikıya’da beş gûne mezheb vardur, şöyle ki biri Muhammedî ve biri Îsevî ve bir Mûsevî ve biri putperest ve ba‘zıları dahi hemcelikle kaldılar ki aslâ hakk ve nâ-hakk dîn ile mütedeyyin olmayup anlar hayvândan ma‘dûdlardur.

Aksâm-ı edyân: Anlar ki aksâm-ı edyân-i İslâm üzre olan halâyıkdur ki ba‘zan kendü kendülerine hükûmet iderler, ba‘zan pâdişâh ve ba‘zan melik ve ba‘zan emîr ve ba‘zan şeyh ve ba‘zan cemâ‘at üzre zabt-ı memleket iderler[4643]. Ve ol kısm ki cemâ‘atlerdür, Libya sahrâsında ve Biladülcerid sahrâlarında olan tavâyifdür ve ol kısm ki pâdişâhlık üzredür, Merankoş ve Fâs ve tevâbi‘atıdur ve ol kısm ki mukaddemâ pâdişâhlık olup hâlâ Devlet-i Aliyye tarafından[4644] pâdişâhlık ile zabt olunur, Cezâyir ve Tûnus ve Tarablus ve Mısır ve Sevakin vilâyetleridür. Ve ol kısm ki meliklik ile ta‘bîr olunur, Habeş ve Funsenc ve Kanim ve Burno ve Tekervur vilâyetleridür. Ve ol kısm ki emîrlik ve meşâyıhlık kısmıdur, Mısır ve Sevakin ve Tûnus ve Cezâyir etrâfında ve papa dîninde olan Hıristiyan ki vardur, anlar İspanya’ya tâbi‘ olup anlar Tanca ve Sebte semtlerinde olurlar ve anlar ki Rûm dîni üzredür, bunlara Kıbtî dirler, anların kesreti Nigra semtlerinde olup ve Mısır’da dahi çokdurlar. Ve anlar ki Ermenî ve ba‘zıları dahi[4645] gayri mezheb üzredür, bu semtlerdedür[4646]. Ve anlar ki Yehûdîlerdür, başka

[4642] ve ba‘d-i zamân kemâl-i muhabbetlerinden azup ilâh ittihâz ider oldılar, tâ ki târîh-i İslâm’ın H (301[a]) : tâ ki târîh-i Îsâ’nın bin altmış dokuzı ve târîh-i hicretin İ (324[a])

[4643] üzre zabt-ı memleket iderler H (301[b])

[4644] ve tevâbi‘atıdur ve ol kısm ki mukaddemâ pâdişâhlık olup hâlâ Devlet-i Aliyye tarafından H (301[b]) : memleketleridür, ve ol kısm ki İ (324[a])

[4645] dahi İ (324[a]) : - H

fırka olup anların dahi ekseri Nigra etrâfında olup ve Mısır'da ve sâir vilâyetlerde dahi vardur ve ol tavâyif ki putperestlerdür, bunlar Mozanbiko'dan **[İ, II, 324b]** tâ İsbirisne burnuna varınca deryâ kenârlarında ba'zan karalar içlerinde olurlar, şöyle ki Sûdân vilâyetlerinde ve fevkānî ve tahtânî Habeş'de dahi çokdur. Ve lâkin sevâhil tarafında olanlar ekseriyyâ Portukal tāifesine mağlûb olmalarıyla eskeri Portukal dînine girüp anlardan ma'dûd olmışlardur. Ve bu[4647] zikr olunan tavâyifden mâ'adâ tavâyif ki vardur, hayvânâta mülhak Hemec tāifesidür ki[4648] Kafros memleketinde olurlar ki bu dahi gāyet büyük memleket olup şöyle ki nehr-i Sibirto'dan tâ Nigro burnuna gelince mümted olmışdur. Ve Bornonsi tāifesi ki vardur, Nigranîler memleketidür, anlar dahi bunlardandur. Ve'l-hâsıl işbu Hemec tāifeleri şol mertebe çokdur ki haddi ve hisâbları olmayup aslâ dîn ü diyânet bilmeyüp ve berr ü bahrda olan hayvânâtdan ellerine her ne gûne hayvân ve ne cins cânevar girer ise ekl iderler ve âdem eti dahi yirler[4649]. Ve bunların memleketinde gāyet iri ve mücessem ilanlar olur ki bir câmûsı bel' iderler. Dâimâ[4650] ilanlar saydına giderler ve ziyâde makbûl[4651] me'kûlleri ilanlar olmağla sayd idüp ekl iderler.

El-hayvânât: Ve bu Afrikıya'da envâ'-i hayvânât ve esnâf-ı mevâşî olduğından mâ'adâ niçe hayvânât olur ki sâir iklîmde ve gayri memleketde bulunmaz. Cümleden biri Nigra ırmağı kenârlarında ve Habeş'de ve Monomota memleketinde[4652] fîlin kesret ü vefreti ta'bîr olunmaz. Ve nakl iderler ki ol semtin fîlleri gāyet müdrik olup şöyle ki bir âdemi sahrâda ve beriyyede yolunı yitirmiş bulsa ol âdemi şenliğe götürüp selâmete delâlet iderler. Ve ol semtin koyunlarına mübâzâ kurd veyâ gayri hayvân gelüp kasd eylese fîller gördükde men' idüp incitdürmezler. Ve bu fîller iki nev' üzre olup bir nev'i gāyet büyük ve mücessem olur ki ol bizim memleketimize gelmez. Ve bir kısmı ufak olur ki Habeş kavmi anı zinâdan hâsıl olmışdur dirler. Ve hattâ ol kısma veled-i zînâ dirler. Ve Habeş tāifesi cenge gitdiklerinde ol büyük fîller üzerine kal'a-mânend günden siper yapup ve içine on ve on iki âdem oturdup cenk iderler. Ve ol fîllerin ömri dişlerinden ma'lûmdur ammâ çok yaşarlar. Ve dişisi ömrinde bir def'a hâmile olur ve hamlini iki sene karnında götürüp ve ba'dehû vaz'-ı haml ider. Ve bunlar tîz-fehm olmağla tîz-mu'allem olurlar. Ve ayakları deve ayağı gibi yassı olup ve topuğından

[4646] bu semtlerdedür H (301[b]) : - İ
[4647] girüp anlardan ma'dûd olmışlardur. Ve bu H (301[b]) : girmişlerdür diyü İ (324[b])
[4648] hayvânâta mülhak Hemec tāifesidür ki H (301[b]) : anlar Hemec ve hayvân tabî'at olan tavâyifdür ki hayvânâta mülhakdur. Anlar İ (324[b])
[4649] ve âdem eti dahi yirler H (301[b]) : - İ
[4650] dâimâ H (301[b]) : - İ
[4651] makbûl H (301[b]) : - İ
[4652] memleketinde H (301[b]) : - İ

yukaru mafsalı olmağla ayakları bükülmez. Ve lisânı ağzına göre olmayup[4653] kücükdür ve hortûmı uzun olup anınla ağacları devirüp yaprağını ekl iderler. Ve bunda bir cins hayvân dahi vardur ki Habeş'de gāyet çokdur. Ve bu hayvân dahi fîl cüssesinde vardur ve fîle dahi müşâbihdür ammâ kulakları gāyet iri olur ve hattâ ismine **[302a]** dahi kabakulak dirler. Nihâyet bunlar bir mücessem hayvândur ammâ[4654] eti gāyet lezîz olup hemân buzağı etine benzer, ol ta'mındadur. Ve sâir hayvânâtın birkaçı yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna.

Fasl-ı der-beyân-ı Nîl-i mübârek[4655]

Ve ma'lûm ola ki işbu dünyâda cereyân iden enhâr-ı ızâmda uzunlukda ya'ni uzakdan gelmede işbu Afrikıya aksâmından olan Mısır memâkinden cereyân iden Nîl-i mübârekden gayri uzun su yokdur. Ve menkūldür ki dört aylık yolu harâbe olup ve iki aylık yolu dahi memâlik-i Arab'dan akup ve ibtidâsı hatt-ı istivâdan öte cebel-i Kamer'den çıkup Hürmüs ya'ni Hazret-i İdrîs aleyhi's-selâm ol makāmda bir azîm kasr yapup nümâsında seksen beş sûret tasavvur itmişdür ki ağızlarından işbu Nîl suyı hurûc idüp cereyân ider ve andan gelüp taraf olup şehir kurbında azîm göl olup ve ba'dehû tedrîcle cârî [olur]. Ba'zılar Nîl ve Furât ve Seyhûn ve Ceyhûn bir âlî dağ üzre yeşil zebercedden bir kubbe-i azîmden çıkar ki anda miskden hoş-bû ve aselden lezzetlü olup ve ba'dehû ba'd-i mesâfeden mürûr u ubûr itmekle tagyîr bulmışdur dirler. Resûl-i kibriyâ sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellemden menkūldür ki "Mi'râc gicesi Sidretü'l-müntehâ'da bir ağac gördüm ki altından dört nehr-i bî-girân revân olmış. Hazret-i Cibrîl aleyhi's-selâmdan suâl itdim ki ikisi nehr-i bâtınîdür, cennete gider ve ikisi nehr-i zâhirîdür ki Nîl ve Furât'dur ve dünyâda akarlar" diyü buyurmışlardur.

Hikâyet olunur ki Îs bin İshâk aleyhi's-selâm evlâdından Hâmid nâm kimesne Mısır'a gelüp Nîl-i mübârekin acâibâtını görüp kasd ider ki cidd ü cehd idüp tâ aslına vâsıl olmayınca ferâgat itmeyüp yâ vâsıl olam veyâ helâk olam diyü ahd idüp bu sevdâyla niçe zamân âbâdânlıkda ve niçe zamân beriyyelerde güzer idüp âhir görür ki Nîl yeşil bir deryâyı kat' idüp gider. Ve ol etrâfda cüst ü cû iderken bir gemi bulup ol deryâyı geçer. Vâfir zamân güzerden sonra nühâsdan bir yere gelür ki külliyâ türâbı ve a'şâb ve eşcârı bakır ve andan geçüp hadîdden bir yere gelür, bunun dahi kezâlik eşcâr ve ahcârı demir ve tekrâr giderek bir yere gelür ki berr ü beyâbân gevheristân sîm-i

[4653] göre olmayup İ (324[b]) : uymayup H (301[b])
[4654] bunlar bir mücessem hayvândur ammâ H (302[a]) : - İ
[4655] Bu kısın İ nüshasında bulunmamaktadır.

firâvân ve bir zamân andan dahi güzârân idüp zehebden bir müretteb acîb yere gelüp dört kapulı cümle altundan bir azîm kasır görür ki her kapusında birer nehr-i bî-girân ayân olmış, üçü yine anda pinhân ve biri Nîl olup revân olur. Keyfiyyet-i hâli Hudâ-yı zül-celâlden özr ü ibtihâl ile suâl itdikde bir melek gelüp dir ki "Yâ Hâmid! Bu Şeddâd bin Âd bünyâd itdüği "İreme zâti'l-imâd"dur. Ve eğer girü gitmek ister isen Hazret-i Hızr'dan istimdâd eyle" dir. Hâmid dahi Hazret-i Hudâ'dan Hızr'ı istid'â ve du'â itdikde fi'l-hâl râh-ı halâsa rehber olup girü diyâr-ı Mısır'a gider, yola çıkarup sevk ider. Bunun evsâfı hakkında tahrîrât çokdur, tavîl olmağla biz ihtisâr eyledik. Ve işbu Nîl-i mübârekin kendüye mahsûs hayvânât-ı acîbesi dahi vâfirdür. Evvelâ cümleden biri timsâh didikleri balıkdur ki kesîrü'l-zarar ve hâyilü'l-manzar bir mehîb cânevardur. Ra'ye benzer. Tūli on bir zirâ' ve başı iki zirâ' olup insân ve sâir hayvânâtı kuyruğıyla çalup suya getürür. Ve bu hayvân cimâ' itdikde karaya çıkup ve dişisini arkası üzre yatırup cimâ' ider ve ba'dehû yine çevirüp suya gider. Ve eğer çevirmese kendüsi dönemeyüp arkası üzre kalur imiş, böyle cimâ' ider iken Arablar râst geldiklerinde hengâme ile erkeğini kaçırup dişisi arkası üzerine kalmağla Arablar tasarruf iderler imiş. Ve cimâ'ı dahi gāyet lezîz olurmış.

El-menâfi': Ve bu balığın iç yağı sızıya ve yelden olan evcâ'a gāyet nâfi' olup husûsâ ferfiyyon ile koyun ile ma'cûn idüp ve verem olan göze sağ ise sağa ve sol ise sola koyalar, fi'l-hâl kurtulur. Ve sağ dişin getüren âdem cimâ'a kavî olup **[302b]** ve ciğerin zahmetinden berî olur ve gözde olan beyâzı dahi giderür. Ve bir pâre derisini koç alnına bağlasalar sâir kocları yenüp kaçırur.

[İ, II, 333a][4656] Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-hâ-yı Akdeniz, buna Rûm Deryâsı ve Çıkla ve Meditraniya dahi dirler

Ma'lûm ola ki bu Akdeniz'de büyük ve kücük cezîreler katı çokdur. Ve bunlardan büyük ve kücük ma'mûr üç yüz kadar cezîredür ki yüz ellisi büyük ve yüz ellisi kücükdür. Ve büyüklerden birkaç be-nâm ve mu'azzam cezîreler vardur ki sâbıkda her birlerinde birer kıral **[İ, II, 333b]** ve ba'zan iki ve üç kıral var idi, zikri tavîl olur. El-hâletü hâzihî kimi İslâm hükminde ve kimi küffâr elinde olup İslâm hükminde olan be-nâm ve büyük cezîreler Girid ve Kıbrıs ve Rodos ve Ağrıboz ve Mora ve Midillü ve Sakız cezîreleri be-nâmdur. Ve küffâr zabtında olanlardan Körfes ve Mesina ve Serdina ve Korsuka cezîreleridür ki saltanatları faslında tahrîr olunmışdur. Ve bu cümleden

[4656] İ nüshasında bu kısım 333a'nın sonlarında başladığından, ilgili varak numaraları kaydedilmiştir.

Akdeniz'de be-nâm ve meşhûr ve kadîm Girid cezîresi olmağla ibtidâ bir mikdâr tafsîl ile ve bir fasl ile[4657] zikr idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.

[İ, II, 327a][4658] Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Girid, Rûm deryâsı içinde baş cezîre budur[4659]

Bu Girid cezîresi kadîmden ma'mûr u meşhûr cezîre olup ve çok zamân başlu başlarına kıralları olup ve niçe vilâyetlere ve cezîrelere istîlâ ve tahakküm itmişlerdür ki ahvâlleri niçe saltanatlarda münâsebetle zikr olunmışdur. Ve hattâ Afrikıya'ya Afro nâm kimesne Girid'den geçüp bi'l-cümle zabt itmekle Afrikıya tesmiye olunmışdur. Ve bu cezîrenin imâreti gāyet atîk olmağla[4660] bundan çok sınâyi' vü bedâyi' peydâ ve zuhûr itmişdür dirler. Ve hattâ Latin târîhlerinden menkūldür ki ibtidâ gemi yapmak ve ok ve yay yapmak ve hece ile okumak ve ilm-i mûsikī ve her makāma bir isim komak ibtidâ bunda zâhir olmışdur dirler.

El-havâ: Ve bunun havâsı muttarid olmayup ve lâkin ekser yerlerinin havâsı sağ ve latīf olmağla buna "cezîretü'l-mübârek" dahi dirler.

El-mevzû': Ve bu cezîre dünyânın aksâm-ı selâsesi mâbeyninde vâki', şarkdan garba mümted olup bunun tūli iki yüz yigirmi ve arzı altmış ve devri yedi yüz mîl mikdârı olmak üzre meşhûrdur[4661]. Ve bundan Mora cezîresine yüz otuz ve Anatolı kıyılarında menteşe kenârlarına yüz kırk mîldür.

Zamân-ı imâret: Ve mukaddemâ Torba şehri ya'ni Eski İstanbul bozulduğı vakitlerde halkı bu cezîreye gelmeleriyle şol mertebe ma'mûr olmış idi ki içinde yüz mu'azzam ve ma'mûr şehir var idi. Lâkin hasretü'l-mülûk bir cezîre-i ra'nâ olmağla çok millet müstevlî olup hasâret çekmekle imâretine halel gelüp ve niçe millet hükmine girüp ve âkıbet Venedik keferesinde karâr-dâde olup ve andan dahi Devlet-i Aliyye-i

[4657] birkaç be-nâm ve mu'azzam cezîreler vardur ki sâbıkda her birlerinde birer kıral ve ba'zan iki ve üç kıral var idi, zikri tavîl olur. El-hâletü hâzihî kimi İslâm hükminde ve kimi küffâr elinde olup İslâm hükminde olan be-nâm ve büyük cezîreler Girid ve Kıbrıs ve Rodos ve Ağrıboz ve Mora ve Midillü ve Sakız cezîreleri be-nâmdur. Ve küffâr zabtında olanlardan Körfes ve Mesina ve Serdina ve Korsuka cezîreleridür ki saltanatları faslında tahrîr olunmışdur. Ve bu cümleden Akdeniz'de be-nâm ve meşhûr ve kadîm Girid cezîresi olmağla ibtidâ bir mikdâr tafsîl ile ve bir fasl ile H (302[b]) : dahi sâbıkda her birleri bir pâdişâhlık olup meşhûr ve mu'azzam olanlardan Girid ve Kıbrıs ve Ağrıboz ve Mora ve küffâr zabtında olanlardan Körfes ve Mesina ve Serdina ve Korsuka ve niçe dahi saltanat münâsebetiyle zikr olunup bir mikdâr tafsîlen tahrîr olunmışdur ki nazar oluna. Ve sâirleri dahi ale'l-infirâd tafsîlen tahrîr olunsa gāyet tavîl olup ve bir cümle ve belki dahi ziyâde olur. İşbu kitâbımızda berr ü bahrin icmâl üzre beyânı matlûb olmağın İstanbul kurbından bedr idüp alâ-tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr İ (333[a])

[4658] Bu kısım İ nüshasında 327a'nın ortalarına doğru başladığından, ilgili varak numaraları kaydedilmiştir.

[4659] Bu başlık İ nüshasında şu şekildedir: Evsâf-ı cezîre-i Girid, Rûm deryâsı içinden baş cezîre budur

[4660] ahvâlleri niçe saltanatlarda münâsebetle zikr olunmışdur. Ve hattâ Afrikıya'ya Afro nâm kimesne Girid'den geçüp bi'l-cümle zabt itmekle Afrikıya tesmiye olunmışdur. Ve bu cezîrenin imâreti gāyet atîk olmağla H (302[b]) : meşhûr-ı âlem ve mendûh-ı âdem bir cezîredür ki İ (327[a])

[4661] üzre meşhûrdur İ (327[a]) : üzredür H (302[b])

İslâmiyye tarafından darb-ı seyf ile feth olunup Saltanat-ı Aliyye-i İslâm hükmindedür. Ve ol şehirlerden hâliyâ[4662] dört şehir kalmışdur ki şehirleri ma‘mûr ve kal‘aları metîn ve müstahkem ve meşhûr-ı âlem kal‘adur ki birine Kandiya ve birine Hanya ve birine Resimo ve birine İstiya dirler. Ve mukaddemâ buna Seyniya dahi dirlerdi[4663]. Ve bunlardan mâ‘adâ elli mu‘teber kasabaları dahi vardur. Ve mukaddemâ bunun üç yüz doksan dört nâhiyesi var idi, şöyle ki Kandiya ve İstiya’nın iki yüz otuz dört ve Hanya’nın doksan altı ve Resimo’nun altmış dört nâhiyeleri var idi. Ve her altışar mükellef ve ma‘mûr[4664] köy var idi ki iki bin altmış dört köy ider. Ve her nâhiyeye iki atlu ta‘yîn olunmış idi.

Et-ta‘rîf: Ve bu cezîrenin baş şehri Kandiya kal‘asıdur ki mukaddemâ kırallar ve ba‘dehû Venedik ceneralleri bunda otururlardı. Ve bu şehir cezîrenin şimâlinde vâki‘ **[İ, II, 327b]** olup kavsiyyü’ş-şekl düşmişdür, şöyle ki cenûb ve garb tarafı kesme kaya olmağla gāyet metîndür. Ve hendeki amîk kazılmışdur. Ve ol semtde kasabalar ve köyler vardur ki toprağı[4665] gāyet münbitdür. Ve şimâl ve şark cânibleri deryâ olup **[303a]** ve deryâ tarafına bir metîn ve müstahkem dîvâr çekilmişdür ki liman içine rûzgâr ve kum girmeye. Ve bu limana ancak yigirmi beş çekdiri sığar. Ve bu Kandiya’nın yigirmi göz kadar bir güzel tersânesi dahi vardur.

[El]-cebehâne: Ve bunun kal‘a içinde bir mükellef ve musanna‘ cebehânesi dahi vardur ki gayri yerlerde[4666] misli nâdir olup içinde olan âlât-ı harb ve esvâb-ı darb ve sâir mühimmât-ı cengin hisâbı yokdur.

El-ebvâb: Ve bu Kandiye kal‘asının dört kapusı vardur ki şark cânibinde olana Curco kapusı ve garb tarafında olana Kapular kapusı ve cenûb semtinde olana Bangıra kapusı ve şimâlde olana Liman kapusı dirler.

El-binâ: Ve bu Kandiye kal‘asının binâsı gāyet metîn ve müstahkem olup şöyle ki bunun tabyaları ve lağımları ve hendekleri binâsında[4667] olan sınâyi‘ vü bedâyi‘ kalem ile tahrîr ve lisân ile takrîr mümkin olmayup ve müşâhede birle dahi değme ukūl tahayyül idemeyüp hayrân olur. Misli nâdir ve metânetle mütevâtir, meşhûr-ı âlem bir kal‘adur. Ve şehrinin evleri alçak binâ olunup kibâr evleri ve sarâyları[4668] üçer ve dörder

[4662] yüz mu‘azzam ve ma‘mûr şehir var idi. Lâkin hasretü’l-mülûk bir cezîre-i ra‘nâ olmağla çok millet müstevlî olup hasâret çekmekle imâretine halel gelüp ve niçe millet hükmine girüp ve âkıbet Venedik keferesinde karâr-dâde olup ve andan dahi Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye tarafından darb-ı seyf ile feth olunup Saltanat-ı Aliyye-i İslâm hükmindedür. Ve ol şehirlerden hâliyâ H (302^{b}) : ma‘mûr şehir var idi, ammâ hâliyâ ol şehirlerden İ (327^{a})

[4663] dahi dirlerdi İ (327^{a}) : - H

[4664] ve ma‘mûr H (302^{b}) : - İ

[4665] toprağı H (302^{b}) : - İ

[4666] gayri yerlerde H (303^{a}) : - İ

[4667] hendekleri binâsında H (303^{a}) : hendeklerinde İ (327^{b})

[4668] ve sarâyları H (303^{a}) : - İ

kat fevkānî[4669] ve cümle binâları taş ve metîn ve matbû‘ olup ve dam üzerlerine kiremid yerine kirec-i horâsân birle düz ve musattah ve bir karış kadar kalın sıvayup mermer gibi katı olup yaz günlerinde[4670] dam üzerinde yatarlar. Ve şehrin yolları doğru ve arîz tarh olunup ve havlısı büyük ve latîf kemerlerleri vardur.

El-kilisa: Ve bunda kilisalar dahi çokdur. Baş kilisalarına Sin Semorko [dirler]. Ve bunun[4671] bir tarafında beğzâdelerin evleri olup ve bir havlu dahi vardur ki mecma‘ yeri olup beğzâdeler ve bâzârgânlar ve gayriler gezüp ve müşâvereleri dahi anda olurdı. Ve bu kilisadan mâ‘adâ sekiz Frenk kilisası olup ve çok Rûm kilisası dahi var idi ammâ Frenk kilisaları mükellef idi. Ve ba‘de’l-feth bu kilisaların ekseri cevâmi‘-i müslimîn olmışdur.

Et-tâbi‘[4672]: Ve bu Kandiye kal‘asına tâbi‘ olan kasabaların mu‘teberleri bunlardur: Malvazin, Temen, şimdi Temene dirler, Yeni Kastel, Boni Façto, şimdi Moni Faço dirler, Maçin, Belvadar, Berbada, Bobata, Mirabilor kasabalarıdur.

Evsâf-ı Hanya: Ve bu kal‘a Kandiye’ye altmış mîl olup ve âdemîsi çok olup[4673] ve eskeri bâzârgânlardur. Ve bir latîf limanı dahi vardur ve lâkin büyük gemiler girmeyüp ancak taşrada boşaldup sandal ve kücük gemiler ile liman iskelesine[4674] götürürler. Ve bunun toprağı çok ve münbit ve bağ u bağçesi ve envâ‘-i meyvesi firâvân ve zeytûnun hod haddi ve hisâbı yokdur.

Et-tâbi‘[4675]: Ve buna tâbi‘ ve ilhâk olan mu‘teber kasabalar bunlardur: Abakoron, Kesamo, Salino, Nigita, İskakya kasabalarıdur.

Evsâf-ı Resimo: Ve bunun kal‘ası[4676] dahi Hanya’dan sehilce küçükdür ammâ kal‘ası yüksekde vâki‘ olmağla metîn ve müstahkemdür. Ve bir limanı dahi vardur ammâ küçükdür.

Et-tâbi‘[4677]: Ve buna tâbi‘ olan mu‘teber kal‘alar bunlardur: Meblo, Botono, Sebtiya kasabalarıdur. Ve bu kasabanın dahi limanı olup ve bunun kurbında olan Ayasdire burnı karşusında Rodos cezîresidür. Ve Sebtiya’ya tâbi‘ olan mu‘teber kasabaların birine Kasra ve birine Petra dirler. Ve bu dört baş olan şehirlerden mâ‘adâ yedi metîn kal‘a dahi vardur ki birine Suda ve birine dahi İspinaloka ya‘ni “uzun tekne”

[4669] fevkānî H (303[a]) : - İ
[4670] sıvayup mermer gibi katı olup yaz günlerinde H (303[a]) : idüp ve yaz fasıllarında İ (327[b])
[4671] el-kilisa: Ve bunda kilisalar dahi çokdur. Baş kilisalarına Sin Semorko [dirler]. Ve bunun H (303[a]) : ve bir metîn ve mu‘azzam u mükellef kilisası vardur ki Sin Semorko ve İ (327[b])
[4672] et-tâbi‘ H (303[a]) : - İ
[4673] olup İ (327[b]) : - İ
[4674] liman iskelesine H (303[a]) : - İ
[4675] et-tâbi‘ H (303[a]) : - İ
[4676] ve bunun kal‘ası H (303[a]) : ve bu İ (327[b])
[4677] et-tâbi‘ H (303[a]) : - İ

dimekdür ve birine dahi Baltokoro ya‘ni “eski kal‘a” dimekdür ve birine dahi Salino ve birine dahi Todora ve birine dahi Garbosa **[İ, II, 328a]** ve birine dahi Torloro dirler.

El-liman: Ve bu cezîrenin mu‘teber limanları bunlardur: Soda ve İspinalonka ve Lesmen ve Kesamo ve Salino ve İsfakya limanlarıdur.

El-burun: Ve bunun mu‘teber burunları dahi üçdür. Birine Kaposalmon dirler ki bu burundan İskenderiyye’ye dört yüz elli mîl ve Kıbrıs’a dört yüz mîl ve Rodos’a seksen beş mîldür. Ve cenûb tarafında Kapolyoni burnı olup ve şimâl cânibinde Kaposena burnı vardur ki İstanbul’a dört yüz mîl ve Kızıl Elma anabolisine beş yüz mîldür.

El-cibâl: Ve bu cezîrenin mürtefi‘ ve meşhûr olan dağlarının birine Besilorit dirler. Gāyet yüksek dağ olup bundan dâimâ kar eksik olmaz ve tuz dahi çıkar. Ve birine dahi Daktiyo dinüp ve diğer ismine **[303b]** Sebtiya dirler.

El-vâdî: Ve bu cezîrenin dîvârları ya‘ni sahrâları dahi vardur. Meşhûr ve ma‘rûflarından biri Sebtiya kurbında olan Erini nâm arîz vâdîdür ki gāyet münbit toprağı vardur. Ve Mesariya nâm vâdî dahi Forosina nâm şehir kurbında olup bu dahi güzel mahsûldâr vâdidür. Ve bu şehir sâbıkan taht idi. Ve bu semtden Leyto ırmağı mürîr ider. Ve bu semtde çok temâşâlu şeyler vardur, şöyle ki ba‘zı yerleri kazarken altundan ve gümüşden putlar bulunur ki üzerine Latin ve Rûm yazıları yazılmışdur. Ve bunda niçe mağaralar vardur ki içinde acîb ü garîb mağaralar vardur ki içinde acîb ü garîb kemerler vardur ki labiranto ya‘ni halezoniyyü’ş-şekldüri içine giren delîlsiz[4678] çıkamaz.

E**l-enhâr:** Ve bu cezîrede büyük ırmaklar yokdur. Nihâyet Kandiye kurbında suyı çok bir ırmak vardur ammâ suyı acıdur. Ol ecilden şimdi ismine dahi “acı su” dirler. Ve mukaddemâ Elmero dirlerdi. Ve bu suyun balığı gāyet çokdur. Ve İsteyniyo suları sağ ve tatlu sulardur.

El-havâ: Ve bu cezîrenin şimâl tarafının havâsı latīf olup ammâ cenûb tarafının sakīldür.

E**l-esmâr:** Ve bu cezîrede envâ‘-i esmâr dahi mevcûd ve çok ve hem latīf olur, şöyle ki üzüm ve incî ve enâr ve elma ve amrûd ve ayva ve şeftâlü ve zerdâlû ve kayısı ve ceviz ve bâdem ve kiras ve vişne ve za‘ferân ve limon ve turunc ve ağac kavununun hisâbı yokdur. Ve her biri âdem başı kadar olur. Ve bâ-husûs üzümünün kesreti ta‘bîr

[4678] delîlsiz H (303ᵇ) : - İ

olunmayup ve üzüm olur ki her bir salkumı kırk vakıyye gelür. Ve zeytûnı dahi hadden bîrûn olup ve bir nev‘ zeytûn olur ki her biri ceviz kadar olur[4679].

El-akākīr: Ve bu cezîrede eftimûn ya‘ni müşktorva ve ladin ve envâ‘-i akākīr ve a‘şâb ve sebzevât ve gûn-â-gûn şükûfât, husûsan lâle ve gül ve serv ağacı gāyet çok olup şöyle ki ekseriyyâ keresteyi serv ağacından keserler. Ve kesretinden nâşî gemiler yükledüp kâfiristân memleketine her bir elvâhını yigirmi-otuz guruşa fürûht iderler[4680]. Ve’l-hâsıl yazda ve kışda dağları yeşillikden hâlî değildür.

El-mevâşî: Ve bu cezîrede koyun ve keçi ve sığır firâvân olup ve keçilerinin boynuzı doğrudur. Ve koyunları senede iki def‘a kuzular diyü meşhûrdur.

Et-tuyûr: Ve bu cezîrede ehlî ve yabânî hayvânların hisâbı olmayup[4681] husûsan çil ve keklik mübâlağa çok olur.

El-vuhûş: Ve bu cezîrenin tavşanı iki nev‘ üzre olup biri ada tavşanı ve biri yabânî ta‘bîr olunur. Ve bu cezîrede ehlî ve yabânî kedi dahi çokdur ve lâkin[4682] ayu ve kurt ve tilkü olmaz ammâ bir cins örümceğe benzer hayvân olur ki gāyet zehir-nâk hayvândur.

Es-simâk: Ve bunun deryâsında envâ‘ balıklar dahi çok olup ve kadurga balığı dahi çokdur.

Ahvâl-i halk: Ve bu cezîre Venedik zabtında iken halkı üç nev‘ üzre idi. Biri re‘âyâ ve biri Venedik beğzâdeleri ve biri yerli beğzâdeleri ve a‘yânı idi. Ve bunun halkı ekser-i evkātde sarhoş olup mâbeynlerinde gavgā ve fitne eksik olmazdı. Ve lâkin okumuş ve sâhib-i ma‘rifetleri dahi çok **[İ, II, 328b]** idi.

Ahvâl-i hâlâ: Ve hâlâ olan halkı dahi yine ekseriyyâ şürb-i hamra ve yiyüp ve içmeğe ve zevk u safâya mâil olup mu‘tâd-ı kadîmleri üzre ok atmak ve kılıc oynamak ve horos depmek âdetleri beynlerinde bâkīdür. Ve lâkin hüsnü’l-manzar ve garîb-i dost ve muhibb-i müsâfir ve sehî-tab‘ âdemleri çok olup ammâ okuyup yazmağa çendân meyl ve hevesleri olmamağla ekseriyyâ halkı câhildür.

En-nisâ: Ve bu cezîrenin nisâsı hüsnle memdûh ve ma‘rifet ile mevsûf ve sohbet ve ülfet ile ma‘rûflardur.

[4679] zeytûnı dahi hadden bîrûn olup ve bir nev‘ zeytûn olur ki her biri ceviz kadar olur H (303[b]) : her meyvesi çok ve üzüm ve zeytûn hadden bîrûn olur İ (328[a])

[4680] ve kesretinden nâşî gemiler yükledüp kâfiristân memleketine her bir elvâhını yigirmi-otuz guruşa fürûht iderler H (303[b]) : - İ

[4681] hayvânların hisâbı olmayup H (303[b]) : kuşlar hisâba gelmez İ (328[a])

[4682] ehlî ve yabânî kedi dahi çokdur ve lâkin H (303[b]) : - İ

El-îrâd der-zamân-ı Venedik: Ve bu cezîre Venedik zamânında ba‘de’l-masraf yüz bin altun izdiyâd-ı mîrî hâsılı olup ve bundan mâ‘adâ bin kantar rûgan-ı zeyt ve ol kadar dahi zeytûn irsâliyyesi var idi.

El-emtâ‘: Ve evvel ve hâlâ[4683] bu cezîrenin emtâ‘ı müselles ve şarâb ve sirke ve post ve limon ve turunc ve ağac kavunı ve asel ve şem‘-i asel ve şem‘-i peh[4684] ve ipek ve zeytûn ve yağı ve peynir ve sabun ve yapağı ve bâdem ve kereste-i serv ve bu makūle şeyler olup ve hattâ kable’l-feth bunların müsellesi İstanbul’a ve Karadeniz’e ve Kefe’ye ve Tuna’ya ve hattâ Daniska’ya ve Azak’a ve andan Moskov vilâyetine giderdi. Mahsûs **[304a]** bâzârgânları var idi ki alup götürürlerdi.

El-re‘âyâ: Ve bu cezîre Venedik[4685] zabtında iken iki yüz bin re‘âyâ ta‘dâd olunup ve cezîre halkından beş bin askeri dahi var idi. Ve bu cezîrede[4686] İskakot nâm bir kavm var idi ki gāyet şedîd ve sert ve cenkci tāife olup ve kimseye itā‘at itmeyüp ve mahsûs bin kadar cenkci askerleri dahi olup Venedik halkı bunlara müdârâ iderlerdi ki etrâfda olan Tarablus ve Cezâyir ve Anatolı yakasında olan müslimânlara itā‘at idüp isyân ideler diyü korkarlardı. Devlet-i Aliyye tarafından istîlâ ve muhâsara olundukda şiddetlerinden nâşî müddet-i medîd muhâsarada ve cenkde ve ekser ricâlleri helâk olmağla sâirleri dahi muzmahil ve cem‘iyyetleri perîşân oldı[4687].

Asker-i Venedik: Ve bu cezîrede Venedik tarafından Kandiye kal‘asında iki bin ve Hanya kal‘asında ve Resimo kal‘asında ve sâirlerde üç bin asker olup ve bunlardan mâ‘adâ yerlülerden dahi niçe mu‘âf âdemler var idi ki harac ve havâyic virmeyüp ve ulûfeleri dahi olmayup etrâf-ı cezîrede gavgâ gözedürlerdi.

El-manastır: Ve bu cezîrede mukaddemâ manastırlar katı çok idi ve hâlâ yine otuz kadar mükellef manastırlar vardur ki müslimân müsâfirleri içün başka odaları örtü ve döşek ve döşemeleri kap ve kacak ve su kaplarından mâ‘adâ mahsûs işçi ve huddâmları olup varan müsâfirlere azîm ri‘âyet ve ikrâm idüp ri‘âyet iderler. İçlerinden ziyâde mükellef ve meşhûr olanları bunlardur ki birine Çanlı Manastır ve birine Aysomata ve birine Varse Minero ve birine Ayorgi Manastırı dirlerdi.

Ahvâl-i kadîm: Ve bu cezîreyi mukaddemâ müstakilen bir kıral zabt iderdi ki ismine Cuda dinüp ve ol vaktin halkı buna ilâh diyü taparlardı. Ve bu tāife gāyet kuvvet

---

[4683] evvel ve hâlâ H (303[b]) : evvel vakitlerde dahi İ (328[b])
[4684] şem‘-i peh H (303[b]) : yapağı İ (328[b])
[4685] cezîre Venedik H (304[a]) : cezîrenin İ (328[b])
[4686] ve bu cezîrede H (304[a]) : - İ
[4687] Devlet-i Aliyye tarafından istîlâ ve muhâsara olundukda şiddetlerinden nâşî müddet-i medîd muhâsarada ve cenkde ve ekser ricâlleri helâk olmağla sâirleri dahi muzmahil ve cem‘iyyetleri perîşân oldı H (304[a]) : - İ

sâhibleri olup ve çok zamân Cezâyir ve Tûnus ve Mısır etrâflarına ve Afrikıya'ya ve Avrupa'dan dahi çok yerlere[4688] müstevlî olup hükûmet itmişlerdür. Ve ba'd-i zamân Arkola nâm kimesne zuhûr idüp anın silsilesi dahi niçe müddet zabt idüp ve ba'dehû İstanbul'da kayserü'r-Rûm olan kıral bunı alup ve ba'dehû tekrâr İstanbul kıralı alup[4689] ve ba'dehû Kızıl Elma kıralı alup ve ba'dehû Arablar alup ve ba'dehû yine İstanbul kıralı alup ve ba'dehû anlardan Venedik cumhûrı akçasıyla satun alup ve bir niçe müddet dahi anların zabtında olup ve niçe kal'alarına metânet ve istihkâm virüp ve bâ-husûs Kandiye ve Hanya ve Resimo kal'alarına gûşiş-i tâm ve sa'y ü ihtimâm ve envâ'-i sınâyi' vü bedâyi' ile şol mertebe takviyet virmişler idi ki meşhûr-ı âlemdür[4690]. Ve cemî'-i milel-i Nasârâ beyninde bu cezîre deryâ-yı Rûm'da bütün İtalya'ya ve Avrupa'ya[4691] sedd-i sedîd olup ve ba'de'l-yevm **[İ, II, 329a]** müslimânlar buna zafer bulmak emr-i muhâldür zu'mıyla rim papa "Venedik tāifesinin bu kal'aları itdüği metânet ve dînimiz uğrına çekdüği zahmet ve harc itdüği mâl uğrına cümle hıristiyana ve Venedik cumhûrına dahi du'â itmek vâcib olmışdur" diyü kâğıdlar göndermekle mahall-i du'âlarında Venediklere dahi du'â iderlerdi. Ammâ hâkim-i zü'l-imhâlin ve kādir-i bilâ-ihmâlin hikmet ve kudretine nazar itmeyüp metâneti kal'aya nisbet ve şecâ'ati ve mahâreti Venediklüye isnâd itmekle nazarını âdem ve kıyâs-ı cemî'-i âlem, husûsâ cümle küffâr ve gayri mülhemlere göre Kandiye kal'sının fethi eğerçi makdûr-ı beşer değildür gibi görünüp cümle küffârın i'timâd ve i'tikādları bunun üzerine idi. Ammâ avn-i Bârî ve mu'cizât-ı Muhammedî ve himmet-i pâdişâhî ve gayret-i asâkir-i İslâmî ve sa'y-i vezîr-i âsafî birle bin yetmiş yedi târîhinde Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa bâ-emr-i pâdişâhî [ve] asâkir-i encüm-şümâr ile Turmuş nâm kasaba iskelesinden donanma-yı hümâyûn sefînelerine binüp ve bir rûz-ı firûzda Kandiye kal'asına vâsıl olup ve cümle asâkir-i nusret-encâm ile karaya çıkup Kandiye kal'asını muhâsara itdiklerini cümle küffâr işitdikde gayret-i dîniyyelerine binâen her birleri imdât ve i'ânet idüp kal'anın halâsı içün üç sene per-der-pey asker ve donanma gönderüp[4692] itdikleri sa'y ü ihtimâm ve gûşiş-i tâm meşhûr-ı enâm hikâyedür. Ve'l-hâsıl işbu kal'a feth olunca dökülen kan ve cenk ü cidâl ve harb-i kıtâlin devr-i âdemden berü[4693] misli sebkat itmeyüp eğerçi asâkir-i İslâm'dan katı çok âdem zümre-i şehâdete mülhak oldı

[4688] Afrikıya'ya ve Avrupa'dan dahi çok yerlere H (304[a]) : - İ
[4689] ve ba'dehû tekrâr İstanbul kıralı alup H (304[a]) : - İ
[4690] meşhûr-ı âlemdür H (304[a]) : - İ
[4691] bütün İtalya'ya ve Avrupa'ya H (304[a]) : - İ
[4692] üç sene per-der-pey asker ve donanma gönderüp H (304[a]) : - İ
[4693] cidâl ve harb-i kıtâlin devr-i âdemden berü İ (329[a]) : cidâlin H (304[a])

ammâ küffâr-ı hâksâr ed‘âf u mudâ‘af sü‘bân-ı seyf-i gāziyân ile hâkle yeksân[4694] ve âkıbet sadme-i tîg-i İslâm birle bin seksen târîhinde işbu Kandiye kal‘ası ve cümle Girid cezîresi feth ü zabt olunup ve niçe **[304b]** kilisaları cevâmi‘ ve mesâcid yapılup nûr-ı İslâm’la münevver olmışdur. [4695]الحمد الله و ثم الف الف الحمد الله تعالى

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-i Kıbrıs

Rûm deryâsı içinde ya‘ni Akdeniz’de mu‘azzam ve meşhûr olan cezîrenin ikincisidür ki Girid cezîresinden sonra hasretü’l-mülûk, memdûh u meşhûr olup ale’l-ihtilâfi’l-ekāvîl yedi yüz mîl ihâtası olmak üzre meşhûr ve mütevâtirdür[4696].

El-asl: Ve bu cezîre mukaddemâ Arabistân kıyılarına muttasıl olup tebelbül-i elsinede vâki‘ zelzelede ayılup cezîre olmışdur[4697]. Ve bu cezîre halkı Sayda ve Tarablus dağlarından ayrılup gelüp iskân idüp ve niçe zamân battāl gezüp çift ve çubuk bilmeyüp deryâda balık ve gayrı[4698] ve karada vuhûş u tuyûr her ne bulurlar ise[4699] sayd idüp ekl iderlerdi. Ve libâsları dahi ba‘zı hayvân postı olup ve ba‘zıları dahi üryân gezerlerdi[4700]. Ve dîn ü diyânet bilmeyüp niçe şeylere taparlardı. Ve ba‘d-i zamân zirâ‘at ve hırâset öğrenüp ve içlerinden hâkimleri dahi var idi. Ve ba‘dehû bunlara niçe millet müstevlî olup ve bir zamân İstanbul kayserleri ve bir zamân Romanîler ve bir zamân Cenevizler hükminde olup ve bir zamân Mısır pâdişâhları dahi hükm iderlerdi. Ve bir zamân dahi cumhûran zabt olunup dokuz kırallık olmak üzre zabt iderlerdi. Ve ba‘dehû bin yüz doksan bir mîlâdında Keyte nâm kimesne istiklâl üzre kıral olup bütün cezîre bir kırallık olmak üzre zabt eyledi. Ve bin yüz doksan dört mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Emavri kıral olup ve bu dahi sene 1205 mîlâdında vefât idüp yerine Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1218 vefât idüp yerine Henri kıral oldı. Ve bu dahi sene 1253 vefât idüp yerine ikinci Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1267 vefât idüp yerine üçünci Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1274 vefât idüp yerine Can kıral olup ve bu dahi sene 1285 vefât idüp yerine Henri kıral olup ve bu dahi sene 1315 vefât idüp yerine Dördünci Hugos kıral olup **[İ, II, 329b]** ve bu dahi sene 1352 vefât idüp yerine Petros kıral olup

---

[4694] eğerçi asâkir-i İslâm’dan katı çok âdem zümre-i şehâdete mülhak oldı ammâ küffâr-ı hâksâr ez‘âf u muzâ‘af sü‘bân-ı seyf-i gāziyân ile hâkle yeksân H (304[a]) : - İ

[4695] Allahu te‘âlâ binlerce kez hamd olsun.

[4696] hasretü’l-mülûk, memdûh u meşhûr olup ale’l-ihtilâfi’l-ekāvîl yedi yüz mil ihâtası olmak üzre meşhûr u mütevâtirdür H (304[b]) : cümle cezîrelerde büyükdür İ (329[a])

[4697] el-asl: Ve bu cezîre mukaddemâ Arabistân kıyılarına muttasıl olup tebelbül-i elsinede vâki‘ zelzelede ayılup cezîre olmışdur H (304[b]) : ed-devâ’ir: ve bu cezîre ale’l-ihtilâfi’l-ekāvîl yedi yüz mil ihâtası vardur diyü elsine-i nâsda meşhûr u mütevâtir, ammâ ol kadar yokdur. El-bilâd: Ve bu cezîrenin ba‘zı yerleri düz ve ba‘zıları yeri müntehâ ve sarp dağlar ve ba‘zı yerleri derre vü teppelidür. Ahvâl-i kadîm: İ (329[a])

[4698] ve gayrı İ (329[a]) : - H

[4699] bulurlar ise sayd idüp ekl iderlerdi İ (329[a]) : sayd iderler ise ekl iderlerdi H (304[b])

[4700] hayvân postı olup ve ba‘zıları dahi üryân gezerlerdi İ (329[a]) : hayvânât derisi idi H (304[b])

bu dahi 1370 vefât idüp yerine ikinci Petros Berot kıral olup ve bu dahi sene 1373 vefât idüp yerine Yakomi kıral olup ve bu dahi sene 1431 vefât idüp yerine Üçünci Can kıral olup ve bu dahi sene 1458 vefât idüp ve yerine Dördünci Can kıral olup ve bu dahi sene 1468 vefât idüp erkek evlâdı kalmamağla yerine Şarlota nâm kızı kıral olup ve bu kızı mukaddemâ Portukal kıral-zâdelerinden biri almış idi, kocası vefât idüp kıral oldukda dul idi. Sene 1468 bu kız kıral olup tahtgâh olan Lefkoşe şehrinde kilisada tâc giyüp çıkdıkda kısrağına biner iken tâcı başından düşmekle halk bunı "uğur değildür" diyü güft [ü] gû idüp fesâd itmeleriyle ol kızın kilisada bir kiçi karındaşı var idi ki bir nikâhsız avretden idi, ve bu vakt bu oğlan fursat bulup saltanatlarından ba'zı söz sâhiblerine şey virüp ve Mısır pâdişâhına vâfir hediye ile bir âdem irsâl idüp muhassal Mısır pâdişâhı mu'âvenetiyle ol piç karındaşı kıral idüp ve bu kızı Kıbrıs'dan nefy itdiler. Ve çok cehd idüp Kıbrıs'a girmek müyesser olmamağla Savoya kıralına varup ve andan dahi papa yanına vardı. Ve papa huzûrında ve cümle kardinaller öninde Kıbrıs kıralluğını Savoya kıralının karındaşı oğlu olan Dukado ve Savoya'ya ferâgat idüp sene 1473 piç kıral vefât idüp yerine oğlu Yakomi kıral olup bunun vâlidesi Venedikli idi. Ve bu kıral dahi sene 1475 vefât idüp vâlidesi Venedik[li] olmağla kırallığı Venedik cuhûdına vasiyyet idüp teslîm itmekle bu takrîb ile Venedik hükmine girüp İslâm fethine gelince Venedik tarafından bir büyük eyâlet ve hükûmet olmak üzre zabt iderlerdi. Ve bu sebebden hâlâ Savoya kırallarına Kıbrıs kıralı dahi dinüp ve papa defterinden kaydını bozmamışlardır. [4701]

[4701] hırâset öğrenüp ve içlerinden hâkimleri dahi var idi. Ve ba'dehû bunlara niçe millet müstevlî olup ve bir zamân İstanbul kayserleri ve bir zamân Românîler ve bir zamân Cenevizler hükminde olup ve bir zamân Mısır pâdişâhları dahi hükm iderlerdi. Ve bir zamân dahi cumhûran zabt olunup dokuz kırallık olmak üzre zabt iderlerdi. Ve ba'dehû bin yüz doksan bir mîlâdında Keyte nâm kimesne istiklâl üzre kıral olup bütün cezîre bir kırallık olmak üzre zabt eyledi. Ve bin yüz doksan dört mîlâdında vefât idüp yerine oğlu Emavri kıral olup ve bu dahi sene 1205 mîlâdında vefât idüp yerine Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1218 vefât idüp yerine Henri kıral oldı. Ve bu dahi sene 1253 vefât idüp yerine ikinci Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1267 vefât idüp yerine Üçünci Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1274 vefât idüp yerine Can kıral olup ve bu dahi sene 1285 vefât idüp yerine Henri kıral olup ve bu dahi sene 1315 vefât idüp yerine Dördünci Hugos kıral olup ve bu dahi sene 1352 vefât idüp yerine Petros kıral olup bu dahi 1370 vefât idüp yerine İkinci Petros Berot kıral olup ve bu dahi sene 1373 vefât idüp yerine Yakomi kıral olup ve bu dahi sene 1431 vefât idüp yerine üçünci Can kıral olup ve bu dahi sene 1458 vefât idüp ve yerine Dördünci Can kıral olup ve bu dahi sene 1468 vefât idüp erkek evlâdı kalmamağla yerine Şarlota nâm kızı kıral olup ve bu kızı mukaddemâ Portukal kıral-zâdelerinden biri almış idi, kocası vefât idüp kıral oldukda dul idi. Sene 1468 bu kız kıral olup tahtgâh olan Lefkoşe şehrinde kilisada tâc giyüp çıkdıkda kısrağına biner iken tâcı başından düşmekle halk bunı "uğur değildür" diyü güft [ü] gû idüp fesâd itmeleriyle ol kızın kilisada bir kiçi karındaşı var idi ki bir nikâhsız avratdan idi, ve bu vakt bu oğlan fursat bulup saltanatlarından ba'zı söz sâhiblerine şey virüp ve Mısır pâdişâhına vâfir hediye ile bir âdem irsâl idüp muhassal Mısır pâdişâhı mu'âvenetiyle ol piç karındaşı kıral idüp ve bu kızı Kıbrıs'dan nefy itdiler. Ve çok cehd idüp Kıbrıs'a girmek müyesser olmamağla Savoya kıralına varup ve andan dahi papa yanına vardı. Ve papa huzûrında ve cümle kardinnaller öninde Kıbrıs kıralluğını Savoya kıralının karındaşı oğlu olan Dukado ve Savoya'ya ferâgat idüp sene 1473 piç kıral vefât idüp yerine oğlu Yakomi kıral olup bunun vâlidesi Venedikli idi. Ve bu kıral dahi sene 1475 vefât idüp vâlidesi Venedik[li] olmağla kırallığı Venedik cuhûdına vasiyyet idüp teslîm itmekle bu takrîb ile Vendeik hükmine girüp İslâm fethine gelince Venedik tarafından bir büyük eyâlet ve hükûmet olmak üzre zabt iderlerdi. Ve bu sebebden hâlâ Savoya kırallarına Kıbrıs kıralı dahi dinüp ve papa defterinden kaydını bozmamışlardır İ (329^{a}-329^{b}) : hırâsete başlayup ve mahlûkı gāyet çoğalup ve dokuz fırka olup ve her birlerinin başka hâkimleri olup birbirleriyle dâimâ harb u kıtâl iderlerdi. Ve ba'dehû bunlara niçe millet müstevlî olup ve âkıbet Savoya kıralında karâr ve ba'dehû bir takrîb ile Venedik cumhûrı zabt idüp ve anlardan dahi Sultān

El-bilâd[4702]**:** Ve bu cezîrenin ba‘zı yerleri düz ve ba‘zı yerleri dere ve depe ve ba‘zı yerleri müntehâ ve sarp dağlar olup ve fusûl-i erba‘ada kar eksik olmayup yaz eyyâmlarında Lefkoşe’ye ve gayri kasabalara götürüp satarlar.

Et-taksîm: Ve bu cezîre on altı kazâ olmak üzre taksîm olunmışdur ki isimleri bunlardur: Lefkoşe, Tuzla, Magosa, Karpas, Girinye, Umurfe, Pendaye, Lefke, Hırsofi, Baf, Leymoson, Piskobi, Kukla, Kilan, Evdim, Mesariye kazâlarıdur.

Evsâf-ı kazâhâ[4703]**:** Ve baş kazâsı Lefkoşe’dür ki mollâlıkdur. Ve buna ilhâk iki nâhiye dahi vardur ki birine Değirmenlik ve birine Dağ nâhiyesi dirler ki bunlar ile on sekiz kazâ olmış olur. Ve bu kazânın ve cümle[4704] cezîrenin kürsî-yi vilâyeti ya‘ni baş şehri Lefkoşe şehridür ki vâlî-yi vilâyet ve mollâ bu şehirde oturup ve cümle şehir hisâr içinde olup ve kal‘ası gāyet musanna‘ ve güzeldür ammâ havâlesi çokdur. Ve kal‘anın üç kapusı vardur ki birine Girinye kapusı ve birine Baf kapusı ve birine Magosa kapusı dirler.

Câmi‘ ve mesâcid[4705]**:** Ve bu şehirde beş selâtīn câmi‘ ve on sekiz mesâcid olup ve baş câmi‘ine Ayasofya dirler[4706]. Ve on beş mekteb dahi vardur ammâ çoğu kapalu ve mu‘attaldur. Ve bir bedesteni dahi vardur. Ve bu kal‘a[4707] içinde çok çeşme ve şâdervân vardur ki suları gāyet latīf ve hafîfdür, şöyle ki bir sâ‘at kadar yerden mâ-i cârîden gelür. Ve şehrin içinde vâfir bağçe ve bostân ve her birlerinde dolap ve kapular vardur ki katırlar ile dolapları döndürüp sularlar. Ve her evlerinde kapuları olup ba‘zıları tatlu ve ba‘zıları dahi zarûret-i hâlde işrâb olur. Ve bağçelerine ekseriyyâ dut ağacı gars iderler, çok ipek hâsıl olur. Ve limon ve turunc ve tatlı limon ve ağac kavunı ve portokal ve enâr dahi gāyet çok olup ve bostânlarında dahi hıyar ve kabak envâ‘ı ve lahana ve bâdincân ve karnabed ve bamiya ve mülûhiyye ve ısbanak **[İ, II, 330a]** ve salata ve soğan ve sarımsak ve pırasa ve kerefis ve na‘ne ve ma‘dunis cümlesi **[305a]**

Selîm-i sânî aleyhi’r-rahmetü’l-Bârî zamânında feth ü zabt olunup Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı İslâmiyye’ye ilhâk olmışdur. Tafsîl-i ahvâl-i kadîmi yukaruda Savoya memleketi faslında tahrîr olunmışdur, nazar oluna. Ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında on dokuz kücük cezîreler olup ve yedi yerde sığ ve döküntü olup ve yedi yerde meşhûr burunları olup ve öyle bir büyük ve memdûh limanları olmayup hemân iki limanı vardur ki biri Magosa’da ve biri dahi Leymoson kurbındadur. Ve lâkin rûzgârına göre her tarafında niçe kücük liman ve demir ve yatak yeri koltuk limanları çokdur. Ve bunun deryâya akar hemân iki suyı olup ve ba‘zı kücük dereleri dahi vardur. Ammâ yaz eyyâmlarında kurur H (304ᵇ)

[4702] el-bilâd kısmındaki bazı ifadeler İ’de II,329a’da metnin içinde siyah mürekkeple yazılmış el-bilâd ifadesinden sonra yer almakta olup ilgili kısımda dipnota kaydedilmiştir. Bu kısmda ise İ nüshasında “el-bilâd” bölümü mevcut değildir.

[4703] evsâf-ı kazâhâ H (304ᵇ) : el-evsâf İ (329ᵇ)

[4704] kazânın ve cümle İ (329ᵇ) : - H

[4705] câmi‘ ve mesâcid H (304ᵇ) : - İ

[4706] olup ve baş câmi‘ine Ayasofya dirler H (304ᵇ) : vardur İ (329ᵇ)

[4707] ve bir bedesteni dahi vardur. Ve bu kal‘a H (304ᵇ) : - İ

hâsıl olur. Ammâ serî‘ü’z-zevâl olup ve bahârları dahi İstanbul’dan ziyâdedür. Ve bu şehirde hurmâ ağacı ve serv dahi vardur.

El-mesîregâh: Ve bu şehrin taşrasında yarım sâ‘at mikdârı mesâfede iki mesîregâhları vardur ki birine Müftî Köşki ve birine Kabad Çiftliği dirler. Ve bunların akar suları ve mu‘azzam havzları[4708] ve bağçeleri olup bunlardan gayri teferrücgâh ve mesîre yerleri yokdur.

Nâhiye-i Değirmenlik: Ve bu şehre tâbi‘ Değirmenlik nâhiyesinde çok değirmenler vardur ki cümlesini bir su çevirür ki ve bu su yine ol nâhiyeden çıkar. Vâfir su olmağla cümle tarlalarını ve bağçelerini saky itmekle azîm dut ağacı bağçeleri vardur ki çok ipek ve penbe ve bostânı olur. Ve sâir hayvânâtı ve ba‘zı meyvesi dahi firâvândur.

Nâhiye-i Dağ: Ve bu şehir kazâsına tâbi‘ Dağ nâhiyesinin bağları ve harnûb ya‘ni keçi boynuzı ağacı ve zeytûn ağacı gāyet çok olup ve tarlalarında dahi sâir hubûbât firâvân olur. Ve bu Lefkoşe şehri bu cezîrenin arzının vasatında vâki‘ olmışdur.

Kazâ-yı Tuzla: Ve bu Tuzla kazâsı Lefkoşe’ye deve ayağıyla sekiz sâ‘at mesâfe olup ve kasabası iki bölük olup birbirlerinden rub‘ sâ‘atden ziyâdece[4709] munfasıldur. Deryâ kenârında olana Tuzla dinüp gümrük oturur. Ve kara tarafında olana Larneka dirler. Kâdısı ve zâbıtı ve yeniçeri serdârı ve cümle Frenk[4710] balyozları bunda sâkin olurlar. Ve bu iki bölükde üçer yüz kadar evler olup keferesi müslimândan çokdur ve re‘âyâsı bi’l-cümle Rûm’dur. Ve cümle suları kuyu olup akar suları yokdur. Ve nâhiyesinde harnûb ve zeytûn ağacı ve kırmuzı boya ve sâir hubûbât çokdur. Ve Larneka’da vâfir[4711] güzel bağçe ve bostân vardur. Latīf lüffân ve tatlı ve ekşi enârı olur. Ve yarım sâ‘at yerde bir tuzlası vardur ki gāyet latīf tuzı olur, ayniyle hacıbektaş tuzına müşâbihdür. Ve bu cezîre küffâr zabtında iken bu tuzdan yüz elli kîse hâsıl iderler imiş. Ve şimdi iki bin guruş kadar tuz çıkarurlar. Ve bu tuz çıkan mevzi‘in kenârında bir ferah-fezâ yerde Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin hâletiyyesi Ümmülhırâm radıyallâhu anhâ[4712] medfûn olup türbe-i şerîfi ziyâretgâh olup ve kurbında birkaç odalar ve matbah ve köşk vardur. Etrâf u eknâfdan ricâl ü nisâ bî-hisâb ziyâretçi gelüp ziyâret iderler. Ve bu[4713] Tuzla iskelesi Mısır ve Kudüs-i şerîf ve

[4708] havzları H (305ᵃ) : mevzi‘leri İ (330ᵃ)
[4709] sâ‘atden ziyâdece H (305ᵃ) : sâ‘at İ (330ᵃ)
[4710] frenk H (305ᵃ) : efrenc tāifesi ve İ (330ᵃ)
[4711] vâfir H (305ᵃ) : birkaç İ (330ᵃ)
[4712] anhâ İ (330ᵃ) : anh H (305ᵃ)
[4713] ziyâretgâh olup ve kurbında birkaç odalar ve matbah ve köşk vardur. Etrâf u eknâfdan ricâl ü nisâ bî-hisâb ziyâretçi gelüp ziyâret iderler. Ve bu H (305ᵃ) : ziyâretgâhdur ve dahi İ (330ᵃ)

Gazze ve Tarablus ve Sayda ve Beyâz ve İskenderûn iskelesi olmağla çok gemiler gelüp ve giderler. Ve bu cezîrenin baş gümrüği bu olup yigirmi ve otuz ve ba‘zı sene dahi ziyâde kîse akça gümrük hâsıl olurken a‘yân tagallübi ile sekiz kîse akçaya zabt iderler. Ve Tuzla kasabasında deryâ kenârında bir kücük kal‘ası ve dizdârı vardur.

Kazâ-yı Magosa: Ve bu Magosa kal‘ası leb-i deryâda kesme kaya üzerinde vâki‘ olup Akdeniz’de[4714] metânetle ma‘rûf u meşhûr olan kal‘aların biridür. İki kapusı ve bir mükellef limanı dahi vardur ki gice ile zencîr çekerler. Ve taşradan künk ile gelür mâ-i cârî çeşmeleri dahi vardur. Kâdısı ve zâbıtı ve alaybeği ve azeb ağası kal‘a içinde olup ve iç kal‘asında dizdâr oturur. Ve bunun güzel bağçeleri olup erik ve elma ve amrûd ve zerdâlû çok olup ve bâ-husûs gāyet latîf ve âbdâr kaysısı olur. Ve bunda ve nâhiyesinde gāyet çok kırmızı boya ve ipek ve penbe hâsıl olup **[İ, II, 330b]** ve sâir hubûbât dahi çok olur. Ve bu kal‘adan Lefkoşe şehrine deve ayağıyla[4715] on iki sâ‘atdür. Ve bunda gümrük dahi oturup tegallüben iki yüz elli guruşa zabt idüp bin guruşdan ziyâde[4716] hâsıl olur.

Kazâ-yı Karpas: Bu kazâ cezîrenin tūlen müntehâsında vâki‘ olmışdur. Müntehâ dağları ve akar suları çok olmağla bağçeleri ve envâ‘-ı meyveleri çok olup ve bâ-husûs bir incîri olur ki dördi ve beşi bir vakıyye gelür. Ve bunda ipek ve koyun ve keçi dahi çok olur. Ve bu kazâ Lefkoşe’ye deve ayağıyla yigirmi dört sâ‘atdür.

Kazâ-yı Girinye: Ve bu kasaba dahi leb-i deryâda vâki‘ olup ve bir metîn kal‘ası dahi vardur ki kâdısı ve zâbıtı ve serdârı ve azebler ağası kasabada sâkin olup ve dizdârı kal‘ada olur. Ve bunun cümle nâhiyesi cümle dağ olup ve akar suları çok olmağla **[305b]** ipek bağçeleri ve meyve bağçeleri ve limon ve turunc ve ağac kavunı ve zeytûn ve harnûb ağacları firâvân üzre olup ve penbe dahi çok olur. Ve lâkin hayvânâtı az olur, şöyle ki kendülerine bile kifâyet itmez. Ve Lefkoşe’ye odun ekseriyyâ bunun dağlarından gider ve ekseri yabân zeytûnı ağacıdur. Ve bu iskeleye Anatolı ve Silifke ve Alâiyye ve Adana ve sâirlerden ba‘zı eşyâlar gelür ki bunlardur: Sâde yağı ve mum ve bal mumı ve pekmez ve kuru üzüm ve kişniş ve abâ ve çul ve çuval ve bakır ve timur ve çelik ve ayakkabı ve sahtiyân ve haliçe ve seccâde ve kilim ve[4717] bu misillü şeyler bu iskeleye gelüp bütün cezîreye bundan münteşir olur. Ve bunda gümrük vardur ve

[4714] Akdeniz’de H (305[a]) : - İ
[4715] bu kal‘adan Lefkoşe şehrine deve ayağıyla İ (330[b]) : bundan Lefkoşe’ye H (305[a])
[4716] guruşdan ziyâde H (305[a]) : guruş İ (330[b])
[4717] ve haliçe ve seccâde ve kilim ve H (305[b]) : - İ

tagallüben beş yüz yigirmi guruşa alurlar ve lâkin beş kîsede ziyâde hâsıl olur. Ve bu iskeleden Lefkoşe'ye beş buçuk sâ'at[4718] mesâfedür.

Kazâ-yı Umurfe ve Pendaye: Bu kazâlar sahrâya vâki' olmışdur ve ziyâdesiyle münbit hâki vardur, şöyle ki arpa ve buğday ve penbe ve keten ve sâir hayvânâta müte'allik şeyler çok olur ve suları kuyulardur. Ve haftada bir akarsuları vardur ki gayri kazâdan gelür. Ve bu su geldikde ekinlerini ve gayrileri saky iderler[4719]. Ve bu kazâlar Lefkoşe'ye yedi sâ'atdür.

Kazâ-yı Lefke: Ve bu kazâ bir dağ eteğinde olup leb-i deryâya bir buçuk sâ'at ba'îddür. Akarsuları çok olmağla meyve ve ipek bağçeleri[4720] çok olup ipek ve meyve ve penbe ve sâir hubûbâtı firâvân olur. Ve hâmız ve şîrîn limon ve turunc ve ağac kavunı mübâlağa çok olup şöyle ki gemiler bin tatlu limon ve turuncı on beş-yigirmi pâreye alup İstanbul'a getürürler. Ve dahi Solye dirler birkaç köyleri vardur ki gāyet çok penbe ve hubûbât hâsıl olur. Ve meyve bağçeleri dahi çokdur. Husûsâ kendüye mahsûs bir incîr olur ki bir gayri yerde dahi olmaz. Ve latīf misket üzümi ve gayri nev' üzümler dahi çokdur[4721]. Ve bunun toprağı gāyet makbûl ve mu'teber olmağla bir dönüm tarla yüz guruşa ve dahi ziyâde[4722] satılur. Ve bunun Meratase dirler bir nâhiyesi[4723] dahi vardur ki sâfî dağlık olup ve azîm müntehâ dağı vardur ki bu cezîrede bunlardan gayri dağlara kar yağmayup yaz günlerinde Lefkoşe'ye ve sâir kasabalara bu dağdan kar götürüp satarlar[4724]. Ve bu nâhiyenin âb u havâsı gāyet latīf olup bunda bülbül çokdur. Ve bundan gayri yerlerinde bülbül nâdir bulunur. Ve bu nâhiyede çok zift dahi hâsıl olur. Ve elma ve amrûd ve sâir meyve çok olup ve bâ-husûs üzüm firâvândur. Ve ipek bağçeleri kalîl olup ve ekin ve biçin dahi nâdir olur. Ve bunda kereste çok olmağla tahta ve kirîş ve mertek **[İ, II, 331a]** ve sâir[4725] keresteye müte'allik şeyler Lefkoşe'ye ve gayri yerlere bi'l-cümle bu nâhiyeden gider. Ve bu nâhiye Lefkoşe'ye on iki sâ'atdür.

Kazâ-yı Hırsofi: Ve bu kazâ dahi leb-i deryâda vâki' olup bir mikdâr yerleri sahrâ ve bir mikdâr yerleri dağlıkdur. Arpa ve buğday firâvân olur. Ve muhâfaza içün

[4718] beş buçuk sâ'at H (305ᵇ) : beş sâ'at İ (330ᵇ)
[4719] gayrileri saky iderler H (305ᵇ) : penme ve bostanlarını sularlar İ (330ᵇ)
[4720] bağçeleri İ (330ᵇ) : bağçe H (305ᵇ)
[4721] çokdur H (305ᵇ) : olur İ (330ᵇ)
[4722] ve dahi ziyâde H (305ᵇ) : değin İ (330ᵇ)
[4723] nâhiyesi İ (330ᵇ) : nâhiye H (305ᵇ)
[4724] bu dağdan kar götürüp satarlar H (305ᵇ) : kar bu dağdan gelür İ (330ᵇ)
[4725] ve sâir H (305ᵇ) : - İ

içinde bir yerli yeniçeri serdârı oturur. Ve bu kazâ deve ayağıyla[4726] Lefkoşe'ye yigirmi sâ'atdür.

Kazâ-yı Baf: Ve bu kazâ dahi leb-i deryâda vâki' olup nâhiyesinin bir mikdârı sahrâ ve bir mikdârı dağlıkdur. Ve akarsuları firâvân olmağla bağ u bağçeleri ve ipek bağçesi çok olup ve yerleri münbit olmağla hubûbâtı dahi firâvân olur. Ve cümle Kıbrıs cezîresinde bunun buğdayı sâirlerden a'lâ ve ıslâh olmağla behâsı dahi ziyâde ider, şöyle ki altı İstanbul kîline bir kapiz dirler ki bir kîle dimekdür. sâirlerden bunun buğdayı[4727] yarım guruş ve dahi ziyâdeye satılur. Ve tire ta'bîr olunan iplik dahi ekseriyyâ bu kazâda işlenüp ve sâir kazâlarda işlenenlerden makbûl ve mu'teberdür. Ve bunda dahi gümrük oturup yüz otuz guruş iltizâmı vardur. Ve bunun kâdısı ve zâbıtı ve alaybeği ve serdârı İhtima nâm kasabasında sâkin olurlar. Ve bu kazâ deve ayağıyla Lefkoşe'ye otuz iki sâ'atdür.

Kazâ-yı Leymoson: Ve bu kazâ dahi leb-i deryâda vâki' olmışdur. Ve bunun iki kal'ası limanda olan sefîneleri muhâfaza idememekle bin yüz yigirmi altı târîhinde müceddeden bir kal'a dahi binâ olunmışdur. Ve kâdısı ve zâbiti[4728] ve serdârı kasabasında sâkin olup ve dizdârı kal'ada sâkin olur. Mâ-i cârîleri olmayup cümle suları kuyulardur, ammâ tatlı ve[4729] hafîf sulardur. Ve gāyet memerr ve işlek iskelesi vardur, şöyle ki Mısır'dan ve Arabistân'dan gelüp ve giden gemiler ekseriyyâ buna **[306a]** uğrayup kumanya ve sularını bunda alurlar. Ve Kıbrıs'dan Mısır'a giden gemiler bunda bir meşhûr yer vardur ki "Doğan burnı" dirler, ol burunı geçüp ve ba'dehû engine salarlar. Ve deryâda furtunaya sataşan gemiler işbu Leymoson'a cân atup geldikde işbu burun sebebiyle her ne rûzgâr olsa emîn olurlar. Ve bunda gümrük oturup tegallüben beş yüz elli guruşa zabt idüp ammâ üç bin guruşdan ziyâde[4730] hâsıl olur. Ve bu iskeleden be-her sene yigirmi bin Halebî kantār harnûb ya'ni keçi boynuzı[4731] tahmîl olunup Mısır'a gider.

Kazâ-yı Biskopi: Bu kazâ deryâdan ba'îd vâki' olup kâdısı ve zâbıtı ve serdârı içinde sâkin olup ve akarsuları vardur. Ve bunun Leymeson kazâsının nâhiyeleri bir mikdâr sahrâya ve bir mikdâra dağlara vâki' olmışdur. Ve bu kazâlarda hubûbât ve penbe ve ipek ve üzüm ve zeytûn ve harnûb gāyet çok olur, şöyle ki firâvân gemiler

[4726] deve ayağıyla İ (331[a]) : - H
[4727] sâirlerden bunun buğdayı İ (331[a]) : - H
[4728] ve zâbiti İ (331[a]) : - H
[4729] tatlı ve H (305[b]) : - İ
[4730] üç bin guruşdan ziyâde H (306[a]) : üç bin guruş İ (331[a])
[4731] ya'ni keçi boynuzı H (306[a]) : - İ

yüklenüp Mısır'a ve Arabistân yakasına ve âhar deryâlara gider. Ve bu kazâlar deve ayağıyla Lefkoşe'ye on sekiz sâ'atdür.

Kazâ-yı Kukla: Bu kazânın dahi ba'zı yeri dağ ve ba'zı yeri sahrâ olup ve gāyet münbit toprağı vardur, şöyle ki arpa ve buğday ve penbe ve gayri hubûbât ve ba'zı meyve ve üzüm firâvân olur. Ve bu kazâ Lefkoşe'ye deve yürüyüşiyle yigirmi sâ'atdür.

Kazâ-yı Gilan ve Evdim: Ve bu kazâlar dağ içinde vâki' olmışdur. Ve nâhiyesinin bir mikdârı dağ ve bir mikdârı sahrâdur. Ve akarsuları dahi çokdur. Ve bunda arpa ve buğday ve penbe az olur ammâ bağları gāyet çok olmağla ve re'âyâsının geçinmeleri bağları sebebiyle olup şöyle ki şıra ve sirke ve pekmez ve sucuk ve köfte yapup satarlar. Ve bu kazâda sivrisinek içün bir cins satrancî cibinlik yaparlar ki makbûl **[İ, II, 331b]** u mu'teber olup kibâra hediyye götürürler. Ve sofra peşkîri[4732] ve berber peşkîri ve makreme ve ba'zı şeyler dahi nesc iderler. Ve bunların âb u havâsı latīf olup ve nisâları dahi hüsn ü cemâl ile meşhûrlardur, şöyle ki ol tarafa varup beş-on gün oturan âdem elbette birine dil-dâde olmağla ekseriyyâ varanlar ve hattâ kâdılar dahi teehhül idüp ve fâsık olanlar sayd idüp fısk ile def'-i ârzû iderler. Ve bunun yolları gāyet sarp olup Lefkoşe'ye deve ayağıyla[4733] yigirmi sâ'atdür.

Kazâ-yı Mesarye: Ve bu kazâ cümle sahrâda vâki' olmışdur. Akarsuları olmayup cümle kuyulardur. Ve bunun toprağı gāyet münbit ve mahsûldâr olup buğday ve arpa ve penbe ve sâir hubûbât katı firâvân üzre olur. Ve eğer bir âfetden hıfz olup gereği râst gelse bütün cezîreye kifâyet ider. Ve koyunları ve keçileri dahi gāyet çokdur. Ve bu kazâda asel dahi çok olup ve gāyet latīf ve makbûl ve meşhûrdur, şöyle ki bir fincân balı on sekiz fincân suya gālib olduğı meşhûr ve mücerrebdür. Ve bu kazâ dahi Lefkoşe'ye deve ayağıyla altı sâ'atdür.

El-emtâ': Ve bu Kıbrıs cezîresinde çıkan eşyâ ve emtâ' bunlardur: İpek, kırmızı boya, sarı boya, penbe yapağı, kutnî, peşîmî a'lâ ve vasat ve ednâ beyâz boğası ve astar ve kırmı boğası şalı ve boğası basma, mak'ad ve yasdık ve peşkîr ve sofra ve seccâde ve perde ve kapu perdesi ve yorgan yüzi ve boğça ve ocak yaşmağı ve perde ve bu misillü şeyler ve siyâh pûşî ve harîrden cibinlik ve berber peşkîri ve sofra peşkîrleri nesc iderler. Ve tere ipliği dahi işlenür.

El-hubûbât: Ve bu cezîrede buğday ve arpa ve yulaf ve burçak ve darı ve mısır buğdayı ve böğrülce firâvân olur. Ve nohud dahi olur ammâ ufak ve lezzetsiz olur. Ve

[4732] mu'teber olup kibâra hediyye götürürler. Ve sofra peşkiri H (306[a]) : mu'teberdür İ (331[b])
[4733] deve ayağıyla İ (331[b]) : - H

ba‘zı semtlerinde keten dahi olur. Ve ekser kazâlarında ipek ve penbe dahi firâvân olup re‘âyânın dirlikleri ekseriyyâ bu iki metâ‘lardur.

El-esmâr: Ve bu cezîrenin ba‘zı kazâlarında üzüm firâvân üzre olup ve sâir meyvelerden dahi incîr ve elma ve amrûd ve erik ve zerdâlû ve kayısı ve enâr ve ayva ve unnâb ve beyâz dut ve siyâh dut ve fındık ve ceviz ve dağlarında alıç dahi olur. Lâkin cümlesi her yerde olmayup her bir kazâda birkaç nev‘i olup olmayanı olan kazâlardan getürürler. Ve bu cezîre hâr vilâyet olmağla meyve ve sebze serî‘ü’z-zevâl olmağın behâları İstanbul’dan ziyâdedür. Ve çendân lezzetlü meyvesi dahi yokdur[4734]. Ve memdûh olan meyveleri limon ve turunc **[306b]** ve portokal ve ağac kavunı ve tatlı limon ve turuncdur ki gāyet çok ve ucuzdur. Ve birkaç kazâlarında gāyet latīf ve ince kabuklı üzüm dahi olur. Ammâ ba‘îd olmağla şehre gelince ezilüp cibre olup letāfeti gider. Ol ecilden şehre ve âhar üzüm olmayan kasabalara haşîn kabuklı üzüm gelüp letāfeti ve zevki olmaz. Ve bu cezîre[de] harnûb mübâlağa çok olur.

Es-sebzevât: Ve bu cezîrede her sebzevât dahi olur ki isimleri bunlardur: Hıyar, dolma kabağı ve kara ve ak ve bal kabağı ve bâdincân ve lahana ve karnabiyar ve bamya ve enginar ve mülûhıyye ve ıspanak ve salata ve turp ve şalgam ve havuç ve mi‘denus ve kerefis ve pırasa ve soğan ve sarımsak ve na‘ne ve kavun ve karpuz dahi olur, velâkin kavunlarının lezzeti olmayup karpuzlarının dahi kabuğı kalın ve içerüsi kabaksı bir letāfetsiz şeydür. Ve şehre karîb ve iki ve üç sâ‘at yere değin “Dere” ta‘bîr olunur bir mevzi‘ vardur ki anın bir lapseki şeklinde ve ta‘mında **[İ, II, 332a]** bir yufka kabuklu ve ufak yollı karpuzı olur. Velâkin ağır gelsün diyü ham koparup satarlar. On karpuzı kesildikde tabî‘ata muvâfık bir ve iki anca bulunur. Ve cümle meyve ve sebzevâtı serî‘ü’z-zevâl olup ve behâları dahi İstanbul’dan ez‘âfî mertebe ziyâdedür. Muhassal, meyve kısmının kılletinden nâşî, halkı bâdincânı çiğ iken elma yerine ekl iderler. Ve bu cezîrede kolgaz dirler bir şey dahi vardur ki kâliyyesini yaparlar ammâ çendân ikbâl-i tab‘ şey değildür. Ve bu cezîrede bu zikr itdüğimiz meyvelerin ve sebzelerin cümlesi, vaktinde bulunur ammâ cümlesi serî‘ü’z-zevâl olup rûz-ı kāsımdan sonra cümle ma‘dûm olup ve sebzevâtdan zikr itdüğimiz şeyler ise ekseriyyâ baş şehir olan Lefkoşe ve Tuzla’ya mahsûs olup sâir yerlerde nâdirdür. Ekseriyyâ re‘â[yâ]sı ba‘zı sebzevâtı şehirden alurlar. Zîrâ hâr vilâyet olup toprağı dahi yâbis olmağla dâimâ sa‘y itmeğe muhtâc olmağla baş şehri ile ba‘zı akarsuyı olan kasaba ve kurâlarda olur. Ve şehrin bağçelerini hod kuyulardan dolap ile çeküp sularlar ve dolaplarına ekseriyyâ katır

[4734] olmağın behâları İstanbul’dan ziyâdedür. Ve çendân lezzetlü meyvesi dahi yokdur H (306[a]) : olup ve çendân letâfetlü meyvesi dahi yokdur İ (331[b])

koşarlar ve toprağı hod gāyet yâbis kumsal olmağla leyl ü nehâr suyı eksik olmamağa muhtâcdur[4735].

El-mevâşî: Ve bu cezîrede koyun ve keçi ve sığır ve at ve katır ve eşek ve deve gāyet çok olup ve karyelerinde hınzîr dahi vardur. Koyun ve keçilerinin hod haddi ve hisâbı yokdur ve lâkin koyun etinin lezzeti olmayup ve bâ-husûs yaz günlerinde ekli sakīl olmağla bi'l-cümle keçi eti yerler ve keçiye hâdım dirler. Ve bu ecilden hemân şubat ayından âzer ve nisan ve mayıs bu dört ayda kuzularını kırup kuzı eti yirler ve sâir et bulunmaz. Ve behâsı dahi ucuz olup iki paradan ziyâde satılmaz. Ve bu vakitlerden sonra bi'l-cümle keçi yirler. Ve cezîre halkı aslâ sığır eti ve sütü ve yağını dahi yimezler. Yedikleri koyun ve keçi sütü ve peyniri ve yağı olup muhassal bunlar indinde sığır eti ve sütü ve yağı mekrûh mertebesinde bir şeydür. Ve hattâ bir def'a bir âdem sarı hilâl yağı getürmiş bir iki ay bekleyüp kimse i'tibâr itmemekle bir mikdârını taşradan gelen müsâfirler alup ve âkıbet kusûrını girü âhar vilâyete getürmiş ve bunların eğer kuzı ve eğer koyun ve eğer keçi eti her ne kadar semiz olur ise dahi tabh olundukda yağ dökmeyüp bir mikdâr yağ vaz' itmeğe muhtâcdur. Ve hem Rûmili ve Anatolı etlerinin ta'mı ve lezzeti yokdur. Ve bunlarda gāyet ıslâh ve çapkun katırlar ve eşekler olur ki sâirlerde nâdir vâkı' olur. Ve Karpas nâhiyesinde dahi hayli güzel atlar çıkar[4736].

Et-tuyûr: Ve bu cezîrede ehlî ve yabânî kuşlar dahi çok olup şöyle ki tavuk ve kaz ve ördek ve güğercin ve keklik ve derrâc ve serçe gāyet çok olup ve kuzgun ve gayri kargaların haddi olmayup ve bâ-husûs kara karganın bir mertebe kesreti vardur ki

[4735] velâkin kavunlarının lezzeti olmayup karpuzlarının dahi kabuğı kalın ve içerüsi kabaksı bir letāfetsiz şeydür. Ve şehre karîb ve iki ve üç sâ'at yere değin "Dere" ta'bîr olunur bir mevzi' vardur ki anın bir lapseki şeklinde ve ta'mında bir yufka kabuklu ve ufak yollı karpuzı olur. Velâkin ağır gelsün diyü ham koparup satarlar. On karpuzı kesildikde tabî'ata muvafık bir ve iki anca bulunur. Ve cümle meyve ve sebzevâtı serî'ü'z-zevâl olup ve behâları dahi İstanbul'dan ez'âfî mertebe ziyâdedür. Muhassal, meyve kısmının kılletinden nâşî, halkı bâdincânı çiğ iken elma yerine ekl iderler. Ve bu cezîrede kolgaz dirler bir şey dahi vardur ki kâliyyesini yaparlar, ammâ çendân ikbâl-i tab' şey değildür. Ve bu cezîrede bu zikr itdüğimiz meyvelerin ve sebzelerin cümlesi, vaktinde bulunur ammâ cümlesi serî'ü'z-zevâl olup rûz-ı kāsımdan sonra cümle ma'dûm olup ve sebzevâtdan zikr itdüğimiz şeyler ise ekseriyyâ baş şehir olan Lefkoşe ve Tuzla'ya mahsûs olup sâir yerlerde nâdirdür. Ekseriyyâ re'â[yâ]sı ba'zı sebzevâtı şehirden alurlar. Zîrâ hâr vilâyet olup toprağı dahi yâbis olmağla dâimâ sa'y itmeğe muhtâc olmağla baş şehri ile ba'zı akarsuyı olan kasaba ve kurâlarda olur. Ve şehrin bağçelerini hod kuyulardan dolap ile çeküp sularlar ve dolaplarına ekseriyyâ katır koşarlar ve toprağı hod gāyet yâbis kumsal olmağla leyl ü nehâr suyı eksik olmamağa muhtâcdur İ (331[b]-332[a]) : ammâ çendân letāfeti ve lezzeti yokdur. Muhassal bu cezîrede cümle meyve ve sebze envâ'ı olur ammâ serî'ü'z-zevâl olup ve behâsı dahi İstanbul'dan ziyâde olup ve ekser meyvesi lezzetsiz ve letāfetsiz olmağla ke'l-adem dinür. Meyvenin kıllet ve nedretinden nâşî bâdincânı çiğ iken elma yerine ekl iderler. Ve bu cezîrede kolgaz dirler bir şey dahi vardur ki kâliyyesini tabh iderler ammâ çendân ikbâl-i tab' ider, ta'âm kabîlinden değildür H (306[b])

[4736] ve hattâ bir def'a bir âdem sarı hilâl yağı getürmiş bir iki ay bekleyüp kimse i'tibâr itmemekle bir mikdârını taşradan gelen musâfirler alup ve âkıbet kusûrını girü âhar vilâyete getürmiş ve bunların eğer kuzı ve eğer koyun ve eğer keçi eti her ne kadar semiz olur ise dahi tabh olundukda yağ dökmeyüp bir mikdâr yağ vaz' itmeğe muhtâcdur. Ve hem Rûmili ve Anatolı etlerinin ta'mı ve lezzeti yokdur. Ve bunlarda gāyet ıslâh ve çapkun katırlar ve eşekler olur ki sâirlerde nâdir vâkı' olur. Ve Karpas nâhiyesinde dahi hayli güzel atlar çıkar İ (332[a]) : ve bu cezîrede gāyet ıslâh ve çapkun katırlar dahi hâsıl olur H (306[b])

âhar bir vilâyetde dahi bu mertebe cem‘iyyet ve kesretleri dahi yokdur, şöyle ki ahşam oldukda ağaclara ve damlara bir mertebe konarlar ki ol ağac ve dam gûyâ bütün kargadan mürekkeb kıyâs olunur. Ahşam oldukda her evde ellerinde birer uzun sırık ağaclardan ve damlardan karga kovarlar. Zîrâ konacak olurlar ise âdemi sadâları uyutmayup ve hem kesretlerinden nâşî ol ağacı ve damı telvîs iderler. Ve baykuş kuşı dahi çok olup ve dağlarda doğan dahi olur. Ve bu cezîrede bülbül nâdir olup şehirde aslâ yokdur. Ancak bir dağ vardur ki Meratas dirler, ol dağda çokdur **[İ, II, 332b]** dirler. Andan tutup getürüp şehirde kafes içinde beslerler[4737].

El-vuhûş: Ve bu cezîrede mûzî cânevarlardan ayu ve kurt ve çakal ve tilkü ve sâir cânevar yokdur ve lâkin tavşan ve dağlı olan semtlerinde geyik ve karaca firâvân olmağla pasdırmasını yapup fürûht iderler.

Er-re‘âyâ: Ve bu cezîrenin re‘âyâsı Rûm olup ve müslimân re‘âyâsı azdur. Ve bunun müslimânları ekseriyyâ askerî olup ve olmayanları dahi yâ yeniçeri veyâ sipâhî taslakçıları olup veyâhud[4738] a‘yândan birine intisâb askeri taslayup cümle zirâ‘at ve hırâsetleri ve hizmetlerini ve her ne belâ ve kazâ ve tekâlif-i örfiyye vâki‘ olur ise bi’l-cümle kefere re‘âyâsı ve bî-kes müslimân re‘âyâsı çekmekle gāyet mazlûm ve fakīr re‘âyâsı vardur.

Et-tabâyi‘: Ve bu cezîre ehâlîsi gāyet âkıl ve reşîd ve her ilm ü ma‘rifete müste‘idler olup şöyle ki bir sene biri bir ilm ü ma‘rifete şugl itse sâir memleket halkının beş senede tahsîl itdüğinden ziyâde hâsıl ider ve lâkin ilm ü ma‘rifete heves ve i‘tibâr itmeğe sebeb nâziyân ya‘ni medrese ve dershâne ve zâviyeler olmayup rağbet ve i‘tibârları akçası çok olana olmağla ricâl ü nisâlarının i‘tibâr ve şuglleri akça kazanmak olup umûr-ı dünyâda ve cem‘-i mâl tarîkinde bir mertebe mahâretleri vardur ki hisâb ve kitâblarında kılı kırk yarup alıcı olduğı bir mangūrı fevt itmeyüp ve verici olduğı hâlde dahi bir şey kat‘ itmeyince ellerinden akça alınmaz. Muhassal bunlar bir mertebe hisâbî ve denî âdemlerdür ki en ziyâde a‘yânlarının ta‘âm vaktinde sofralarında hâricden veyâ müsâfir veyâ fukarâdan bir ehad bulunmaz. Kendüler kimseye ta‘âm virmeyüp ve kimsenin ta‘âmına dahi bi-lâ-da‘vet varmazlar, meğer mahsûs da‘vet ideler. Ol dahi nâdir vâki‘ olur. Ve bunlar gāyet fudûl olmalarıyla bir ziyâfetleri vâki‘ oldukda ta‘âm envâ‘ını **[307a]** iksâr iderler. Bunlar gāyet hasîs ve hisâbî olup alış veriş husûsında dahi gāyet galîz ve şedîd olup kimseye aldanmaz ve kendüsi aldatmayınca olmaz bir tāife

[4737] ve baykuş kuşı dahi çok olup ve dağlarda doğan dahi olur. Ve bu cezîrede bülbül nâdir olup şehirde aslâ yokdur. Ancak bir dağ vardur ki Meratas dirler, ol dağda çokdur dirler. Andan tutup getürüp şehirde kafes içinde beslerler İ (332^{a}-332^{b}) : - H

[4738] yâ yeniçeri veyâ sipâhî taslakçıları olup veyâhud İ (332^{b}) : - H

olmalarıyla bu cezîrede aslâ tülbend ve yemenî satan Acem Ermenîleri yokdur. Ve birkaç def‘a Yahûdîler gelüp az zamânda cümle sermâyelerini dahi zâyi‘ idüp firâr itmişlerdür. Ve bunların ehl-i sınâyi‘den mâ‘adâ cümle a‘yân ve sâir ricâl ü nisâları mürâbahaya mübtelâ olup şöyle ki on guruşa mâlik olan bir re‘âyâya ve erbâb-ı hâcâta virmeğe sa‘y idüp ve herkes mâlına göre beş-on ve kırk-elli re‘âyâya ve ba‘zıları birkaç köye akça virüp devr ide ide bir mertebeye varmış ki cümle emvâl ü erzâkını virse kifâyet itmeyüp bir ol kadar dahi bâkī kalur. Ve bunlar mürâbaha akça virdiklerinde altı aya virüp re‘âyânın ise mahsûli senede bir kerre olup ve senede üç kerre sâlyâneleri olur ki biri hâne ve ma‘îşet ve biri cizye ve ma‘îşet ve biri ispenc ve bunlardan birinin vakti geldikde aslâ te’hîr ve ârâm itmeyüp sıklet iderler. Re‘âyâ dahi muztarr olup her ne mertebe virür ise bi’z-zarûrî alur. Ve altı aya onı, on ikiye virür. Ve virdikleri akçadan dahi onı on bir zarar idüp ve bir insâfla virür yerden almak murâd eylese mukaddem borcı olan âdem râzî olmayup akçasını taleb ider. Ve bu sebebden her niçe olur ise alurlar. Ve bunların bir ahvâli dahi vardur ki akça virdikleri re‘âyâ haftada bir kerre şehre bir şey almağa veyâ bir şey satmağa gelmeğe muhtâcdurlar. Şehre geldikde ol dâini olan âdeme biraz hediyye ile gelmeğe muhtâcdur. Ve bir-iki hafta uğramasa atına **[İ, II, 333a]** binüp “Fülân yerde işim vardur” diyü varup ol akçası olan re‘âyâ üzerine konar. “Fülân yerde akçam var, ana giderim, avdetde yine uğrarım. Sende olan akçamızı hâzır eyle! Zîrâ bana akça iktizâ itmişdür” dir. Anın ise bir veche edâya kudreti yok, sıklet itmesün diyü yedirüp ve içirüp ri‘âyet ve ikrâm ider. Ve andan birine dahi gidüp bu takrîb ile senede iki üç def‘a otuz-kırk gün gezüp kendüni ve atını besleyüp muğtel yiyüp içdikden mâ‘adâ ba‘zı zevâhir dahi hediyye virürler. Meselâ ol köyde me’kûlât kısmından her ne olur ise peynir ve yağ ve bal ve pekmez ve zeytûn ve tavuk ve yumurta ve kuzu akçaya sıklet itmesün diyü bu misillü şeylerden virüp tehî kaldırmazlar. Ve şehre dahi geldiklerinde boş gelmezler, eğerçi bu şeyler kalîl görünür ammâ senede ekalli on beş-yigirmi def‘a vâki‘ olmağla fukarâya bir hayli şey olur. Muhassal yigirmi-otuz[4739] re‘âyâda akçası olan âdem saman ve arpa ve yağ ve peynir ve pekmez ve reçel ve zeytûn ve yumurta ve tavuk ve kuzu ve meyve vakti ise ol karyede olan meyvelerden getürüp ve bu misillü bir senelik şeyleri akçasız peydâ ider. Ve ol re‘âyâ anın bir ze‘âmeti ve belki kulı gibi olur. Dünya umûrında gāyet müfennin ve hasîs ve denî ve bî-rahm ve mağrûr ve fudûl ve müstehzî ve müsâfir sevmez bir tāife olup ve gelüp ve giden müsâfiri fasl ve hezl itmeğe mübtelâlardur. Ve taraf-ı devletden

[4739] yigirmi otuz H (307[a]): kırk elli İ (333[a])

bir umûr ile gelen müsâfiri konağa virdikleri yerde gāyet ri‘âyet ve ikrâm idüp ve yedirüp ve içirirler. Ve kendüye rûy-i dil gösterüp nifâkâne tabasbus idüp ve pâye gösterüp ikrâm iderler. Fakīr müsâfir ol ta‘âmı anın kıyâs idüp ve rûy-i dil ile nifâkâne ikrâmlarını hilkat-i müstahsenelerden kıyâs ider. Ve gitdikden sonra ayağına ip takup “Bu devletin dilencilerinden bîzâr olduk. Geldüği işin bir âdem gelmeğe iktizâsı yok ammâ hemân birkaç akça kazansın diyü gönderürler. Kavuğunun kenârı kirlenmiş ve çakşuru dökülmüş böyle ağalar çokdur” diyü hezl ve fasl iderler. A‘yânı mağrûr ve bî-rahm ve zâlim ve fassâl ve sâlihleri mağmûm ve mahzûn ve mazlûm olup bir kelâm-ı hayr söylemeğe ve nehy ani’l-münkere dilleri lâl ve hâmûşdur. Ve’l-hâsıl bu cezîre re‘âyası a‘yân tasallutı ve mürâbahacılar rubhı ile fakīr olup ve niçe mütemevvil re‘âyânın her ne kadar iyi mülki var ise ellerinden alup ve bâkī deyni mukābelesinde dâinlerine boğazı tokluğına ırgad ve çoban olmışlardur. Ve bu sebebden bu cezîrede şol mertebe re‘âyâ dilencisi vardur ki her kal‘a kapusında ve kilisalar **[307b]** kapularında kırkar-ellişer zimmî dilencileri ve cum‘a günlerinde câmi‘ kapularında ve sokaklarda dahi ricâl ü nisâ müslimân fukarâsı gāyet çokdur. Ve bu cezîrenin takrîr idecek ahvâli gāyet çok olup azîm tavîl olmak iktizâ ider. Bu mertebe ile ihtitâm virüp ve bundan böyle İstanbul’dan Sebte boğazına varınca deryâda olan büyük ve küçük cezîreleri ve Anatolı ve Rûmili tarafından dahi yine İstanbul’dan Sebte boğazına varınca kıyılar kurbında olan büyük ve küçük cezîreleri ve döküntü ve sığ ve körfes ve burunları ve limân ve demir ve batak yeri koltukları alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr tahrîr ve takrîrine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ ve bi’llâhi’t-tevfîk[4740].

Fasl-ı der-beyân-ı cezîre-hâ-yı sâire der-Akdeniz[4741]

[İ, II, 333b][4742] Akdeniz’de gāyet mu‘azzam ve benâm olup zikr itdüğimiz Girid ve Kıbrıs cezîrelerinden mâ‘adâ ve hasretü’l-mülûk olup mu‘azzam ve meşhûr olan Mora ve Ağrıboz cezîreleri dahi münâsebetle işbu kitâbın evvelinde ikinci cüz’ün

[4740] dahi ricâl ü nisâ müslimân fukarâsı gāyet çokdur. Ve bu cezîrenin takrîr idecek ahvâli gāyet çok olup azîm tavîl olmak iktizâ ider. Bu mertebe ile ihtitâm virüp ve bundan böyle İstanbul’dan sebte boğazına varınca deryâda olan büyük ve küçük cezîreleri ve Anatolı ve Rûmili tarafından dahi yine İstanbul’dan Sebte boğazına varınca kıyılar kurbında olan büyük ve küçük cezîreleri ve döküntü ve sığ ve körfes ve burunları ve limân ve demir ve batak yeri koltukları alâ tarîki’l-icmâl ve’l-ihtisâr tahrîr ve takrîrine şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ ve bi’llâhi’t-tevfîk İ (333[a]) : müslimân ve zimmî dilencileri katı çokdur. Ve bu cezîrenin tahrîr idecek ahvâli gāyet çokdur. Ve bu mürâhabacılar şerrinden ve a‘yân-ı vilâyet zulminden bu cezîre re‘âyâsını halâsa himmet buyurulsa cemî‘-i günâhlarına kefâret olunmada iştibâh yokdur. Zîrâ mürâbıhlar zulmünden mâ‘adâ cemî‘-i mukāta‘ât ve cizye cem‘i ve hattâ ekser kazâlar niyâbeti dahi a‘yân akrabâsı tasallutında olmağla hâsıl olan emvâl-i mîrîden ziyâde bunların re‘âyâya zulmleri vardur H (307[b])

[4741] İ’de bu başlık bulunmamaktadır.

[4742] Bu kısımdaki bilgilerin bir kısmının düzeni İ nüshasında farklı olup bunlar İ 333b’de yer aldığından varak numarası burada gösterilmiş ve metin karşılaştırması dipnotta verilmiştir.

sekizinci ve dokuzuncı varakında zikr olunup ve küffâr zabtında olup meşhûr olan Körfes ve Mesina ve Serdinya ve Korsuka ve ba‘zı cezîreler dahi İtalya’da olan saltanatlar fasıllarında bir fasl ile tahrîr olunmışdur. Ve bunlardan mâ‘adâ Akdeniz’de olan sâir cezîreler dahi tafsîlen zikr olunsa gāyet tavîl olmağın İstanbul kurbından Sebte boğazına varınca Akdeniz’de olan cezîreler bunlardur ki alâ tarîki’l-ihtisâr zikr olunur. Evvelâ Kızıl Adalar, bunlar birbirlerine karîb üç ada olup etrâfları ve boğazları pâk olmağla her tarafdan gemiler geçer ve bunların rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri ve koltuk limanları çokdur. Ve bu cezîreler İstanbul’a on iki mîl olmak üzre meşhûrdur. Ve bu adalarda envâ‘-i latīf balıklar çıkmağla yaz eyyâmlarında İstanbul’dan ba‘zı ehl-i zevk birkaç yârân ile gelüp ve birkaç gün oturup zevk-i simâk iderler.

Cezîre-i Hacılar dahi bunlara Ayna Hacılar dahi dirler. Birbirine yakın iki adadur. İznikmid körfesinden tuzla burnı açığındadur.

Cezîre-i Kınalı, kuş adaları, bunlar birbiri kurbında iki adadur.

Cezîre-i Borgoslı ve cezîre-i Heğbeli, cezîre-i Mîrali, bu cezîre Bozburun ve Mihalic boğazı mukābelelerinde açıkda yalnız vâkı‘ olup ve Mihalic boğazı tarafında vâfir döküntü ve sığlar ve sâir tarafları pâk ve rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur.

Cezîre-i Ekniler ve Arablar ve Yılancık ve Tolşan. Ve Arablar kurbında bir kücük ada dahi vardur ki bunlar Kapudağı körfesinde olup boğazları ya‘ni araları pâk olup gemiler geçer. Ve bunların etrâfında rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Burçaklar: Ve bu cezîre dahi Kapudağı’nın biri İstanbul tarafına olan dıl‘i karşusına düşüp ve bunun dahi başında dört cezîre vardur ki ikisi büyücek ve ikisi kücük olup ve bunların dahi araları pâk olup gemiler geçer.

Cezîre-i Marmara: Ve bu cezîre dahi boğazdan içerü ve Kapudağı’nın açığında olup ve bunun dahi iki başı açığında birer kücük adalar vardur. Ve bu zikr itdüğimiz adaların mecmû‘ı yigirmi dört adadur ki İstanbul’dan Boğaz Hisârı’na varınca olan adalardur. Ve Rûmili ve Anatolı kıyılarında birkaç kücük adalar dahi vardur. Ve İstanbul’dan iki taraf kıyılardan Septe boğazına varınca kaç bin mîl mesâfe olduğı zikr olundukda kıyılar kurbında olan adalar dahi zikr olunur[4743].

[4743] Akdeniz’de gāyet mu‘azzam ve benâm olup zikr itdüğimiz Girid ve Kıbrıs cezîrelerinden mâ‘adâ ve hasretü’l-mülûk olup mu‘azzam ve meşhûr olan Mora ve Ağrıboz cezîreleri dahi münâsebetle işbu kitâbın evvelinde ikinci cüz’ün sekizinci ve dokuzuncı varakında zikr olunup ve küffâr zabtında olup meşhûr olan Körfes ve Mesina ve Serdinya ve Korsuka ve ba‘zı cezîreler dahi İtalya’da olan saltanatlar fasıllarında bir fasl ile tahrîr olunmışdur. Ve

Evsâf-ı cezîre-hâ-yı hâricî-i Boğaz Hisâr ilâ nihâyeti Sebte Boğazı[4744]:

Cezîre-i Bozcaada[4745]: Ve bu cezîre Boğaz Hisârı'ndan on sekiz mîl olup ve cezîrenin devri dahi dahi on sekiz mîldür. Ve bu cezîre gerçi kücükdür ammâ boğazın kilîdi ve karavulı makāmında olmağla mu'teber ve meşhûr cezîrelerdür. Ve güzel bağ u bağçeleri olup ve gāyet latîf misket üzümi olur ki bunun pekmezi ve müsellesi makbûl ve mu'teberdür. Ve bunun etrâf-ı kurbında beş kücük ada vardur ki biri büyücekdür. Odunluk adası dirler ki bunun kurbında vâfir sığlar olup üç mîl mikdârı **[308a]** deryâya çıkar.Ve yine sekiz **[İ, II, 334a]** döküntü vardur ki bunlardan dahi iki mîl kadar açık gitmeğe muhtâcdur. Ve yine bu cezîrenin açığında bir büyücek ve bir kücücek adacık vardur. Ve bu Bozcaada'nın sâir yerleri pâk olup bir güzel limanı ve gayri demir ve yatak yeri koltukları ve rûzgârına göre limanları dahi vardur. Ve bu cezîre memerr olup

---

bunlardan mâ'adâ Akdeniz'de olan sâir cezîreler dahi tafsîlen zikr olunsa gāyet tavîl olmağın İstanbul kurbından Sebte boğazına varınca Akdeniz'de olan cezîreler bunlardur ki alâ tarîki'l-ihtisâr zikr olunur. Evvelâ Kızıl Adalar, bunlar birbirlerine karîb üç ada olup etrâfları ve boğazları pâk olmağla her tarafdan gemiler geçer ve bunların rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri ve koltuk limanları çokdur. Ve bu cezîreler İstanbul'a on iki mil olmak üzre meşhûrdur. Ve bu adalarda envâ'-i latîf balıklar çıkmağla yaz eyyâmlarında İstanbul'dan ba'zı ehl-i zevk birkaç yârân ile gelüp ve birkaç gün oturup zevk-i simâk iderler. Cezîre-i Hacılar dahi bunlara Ayna Hacılar dahi dirler. Birbirine yakın iki adadur. İznikmid körfesinden tuzla burnı açığındadur. Cezîre-i Kınalı, kuş adaları, bunlar birbiri kurbında iki adadur. Cezîre-i Borgoslı ve cezîre-i Heğbeli, cezîre-i Mîrali, bu cezîre Bozburun ve Mihalic boğazı mukābelelerinde açıkda yalnız vâkı' olup ve Mihalic boğazı tarafında vâfir döküntü ve sığlar ve sâir tarafları pâk ve rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur. Cezîre-i Ekniler ve Arablar ve Yılancık ve Tolşan. Ve Arablar kurbında bir kücük ada dahi vardur ki bunlar Kapudağı körfesinde olup boğazları ya'ni araları pâk olup gemiler geçer. Ve bunların etrâfında rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Cezîre-i Burçaklar: Ve bu cezîre dahi Kapudağı'nın biri İstanbul tarafına olan dal'i karşusına düşüp ve bunun dahi başında dört cezîre vardur ki ikisi büyücek ve ikisi kücük olup ve bunların dahi araları pâk olup gemiler geçer. Cezîre-i Marmara: Ve bu cezîre dahi boğazdan içerü ve Kapudağı'nın açığında olup ve bunun dahi iki başı açığında birer kücük adalar vardur. Ve bu zikr itdüğimiz adaların mecmû'ı yigirmi dört adadur ki İstanbul'dan Boğaz Hisârı'na varınca olan adalardur. Ve Rûmili ve Anatolı kıyılarında birkaç kücük adalar dahi vardur. Ve İstanbul'dan iki taraf kıyılardan Septe boğazına varınca kaç bin mîl mesâfe olduğı zikr olundukda kıyılar kurbında olan adalar dahi zikr olunur H (307^{b}) : Cezîre-i Marmara: Bu cezîre boğazdan içerü ve Kapudağı'nın açığında olup ve bunun iki başı açığında dahi birer kücük adalar vardur. Ve bunlardan mâ'adâ yine bunun mukābelesinde Kapudağı körfesinde dört ada dahi vardur ki birine ekniler ve birine Arablar dinüp ve bunun kurbında dahi bir küçük adacık vardur. Ve birine dahi Yılancık dinüp ve birine dahi Tolşan dirler. Bu zikr olunan adaların etrâfları ve boğazları ya'ni araları pâk olup aralarından gemi geçer. Ve bunların etrâfında rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları çokdur. Cezîre-i Burçaklar: Ve bu cezîre Kapudağı'nın biri İstanbul tarafına olan dal'i karşusına düşüp ve bunun yine beri başında dört cezîre vardur ki ikisi büyücek ve ikisi kücük olup ve bunların dahi etrâfları pâkdür. Cezîre-i Mîrali: Bu cezîre meşhûr Bozburun, Mihalic boğazı mukābelelerinde açıkda yalnız vâkı' olup ve Mihalic boğazı tarafında vâfir dökünti ve sığlar ve sâir tarafları pâkdür. Rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları vardur. Cezîre-i Kınalı, kuş adaları: Bunlar birbiri kurbında iki adadur. Cezîre-i Borgoslı ve cezîre-i Heğbeli: Bu iki adanın mâbeyninde bir hurde adacık dahi vardur. Cezire-i Kızıl Adalar: Bunlar dahi birbirlerine karîb üç ada olup bunların dahi etrâfları ve boğazları pâk olup her tarafından gemiler geçer ve rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri ve koltukları çok olup ve bu cezîreler İstanbul'a on iki mil olmak üzre meşhûrdur. Ve bu Kızıl Adaları kurbında envâ'-i latîf balıklar çıkar. Şöyle ki evvelâ bunun mercân balığı meşhûrdur. Ve sâir envâ'dan kaya ve kefâl ve izmarid ve nilüfer ve levrek balıkları dahi çıkar. Yaz eyyâmlarında İstanbul'dan ba'zı ehl-i zevk yârân, bâlık zevki içün birkaç yârân ile mahsûs gelüp ve üç dört gün ve bir hafta oturup zevk-i simâk iderler. Cezîre-i Hacılar: Bunlara Ayna Hacılar dahi dirler. Birbirine yakın iki ada olup İznikmid yolında tuzla burnı açığındadur. Ve bu zikr itdüğimiz adaların yigirmi dört ada olup İstanbul'dan Boğaz Hisârı'na varınca olan adalardur. Ve iki tarafta kıyılarda dahi birkaç küçük adalar vardur ki kıyılar tahrîrinde takrîr olunur. Ve bundan böyle Boğaz Hisârı'ndan taşra olan cezîreler zikr olunur İ (333^{b})

[4744] İ'de bu başlık bulunmamaktadır.

[4745] cezîre-i Bozcaada İ (333^{b}) : evvelâ Bozcaada H (307^{b})

Anatolı yakasıyla Mısır'a varup gelince bunun önünden mürûr u ubûr iden sefîneler bunun önünden geçmeğe muhtâcdur[4746].

Cezîre-i Hımâr: Bu dahi Bozcaada semtinde olup bunun bir tarafında beş ada vardur ki ikisi büyücek ve üçi kücükdür. Ve büyüceklerinin birine Yılan adası ve birine Orak adası dirler. Ve bunlara dahi gemiler yanaşur. Ve bu cezîrenin Sivribaşı tarafında üç döküntü ve adalar tarafında bir döküntüsi olup ve kücük adalar arası düz sığ olup gemi geçmez. Ve sâir yerlerinde demir ve yatak yeri koltukları çokdur.

Cezîre-i İmroz: Bu cezîrenin devri kırk altı mîl olup ve Boğazhisârı'na on sekiz mîldür. Ve bu cezîre bir güzel ve matbû' cezîre olup gāyet çok gemici kebesi işlenür. Ve bunun etrâfı pâk olup rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları çokdur.

Cezîre-i Semendirek: Buna aslında Semâdirek dirlerdi[4747]. Bunun devri otuz ve boğaz hisârına dahi otuz mîldür. Ve bu cezîrenin âb u havâsı ve bâğ u bağçesi ve envâ'-i meyvesi[4748] ve zevk u safâsı çok cezîredür. Ve bunun bir tarafında iki kücük cezîre dahi olup ve iki mîl alargasında bir döküntüsi dahi vardur ki Venedik kabası dirler. Ve sâir etrâfları pâk olup bir ince burunı dahi vardur. Ve bunun rûzgârına göre demir ve yatak yerleri koltukları dahi çokdur[4749].

Cezîre-i Taşöz: Ve bunun devri altmış mîl olup ve bunun ekin yerleri ekall-i kalîl olup kendülere vefâ itmez. Ekser-i mahsûlleri baldur. Ve bal ve bal mumı olur ammâ balları alçakdur. Ve ormanı çok olmağla bir îrâdları olmağla bir îrâdları dahi odun ve kereste ve zeytûndur. Ve bunun kurbında bir kücük cezîre dahi vardur ki Harâmî dirler. Ve Kocburnı ile Rûmili beyninde Âbî nâm bir cezîre dahi vardur[4750].

Cezîre-i Limni: Ve bu cezîrenin toprağı devri yüz yigirmi mîl olup halk lisânında yüz altmış mîl dirler. Mukaddemâ bunun başka pâdişâhı var idi ki kızlardan olurdı. İmâreti kadîmdür. Boğazhisârı'na seksen mîl olup Suntur adasına on sekiz ve burundan buruna Midillü adasına altmış mîldür. Ve bu cezîre de Akdeniz'de olan cezîrelerden ma'rûf ve meşhûr cezîrelerin biridür ki[4751] mukaddemâ bunun yetmiş beş ma'mûr köyü olup ve baş kasabasına ve kal'asına Merina dirler. Altine dağlarının

[4746] ve bu cezîre memerr olup Anatolı yakasıyla Mısır'a varup gelince bunun önünden mürûr u ubûr iden sefîneler bunun önünden geçmeğe muhtâcdur H (308[a]) : - İ

[4747] buna aslında Semâdirek dirlerdi H (308[a]) : - İ

[4748] ve bâğ u bağçesi ve envâ'-ı meyvesi İ (334[a]) : - H

[4749] olup ve iki mil alargasında bir döküntüsi dahi vardur ki Venedik kabası dirler. Ve sâir etrâfları pâk olup bir ince burunı dahi vardur. Ve bunun rûzgârına göre demir ve yatak yerleri koltukları dahi çokdur İ (334[a]) : vardur ve rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları limanları dahi çokdur H (308[a])

[4750] cezîre-i Taşöz: Ve bunun devri altmış mil olup ve bunun ekin yerleri ekall-i kalîl olup kendülere vefâ itmez. Ekser-i mahsûlleri baldur. Ve bal ve bal mumı olur ammâ balları alçakdur. Ve ormanı çok olmağla bir îrâdları olmağla bir îrâdları dahi odun ve kereste ve zeytûndur. Ve bunun kurbında bir kücük cezîre dahi vardur ki Harâmî dirler. Ve Kocburnı ile Rûmili beyninde Âbî nâm bir cezîre dahi vardur H (308[a]) : - İ

[4751] ve bu cezîre de Akdeniz'de olan cezîrelerden ma'rûf ve meşhûr cezîrelerin biridür ki İ (334[a]) : - H

gölgesi bu cezîrenin üstine düşer[4752]. Bir metîn yerde kal‘ası olup devri bir bedendür[4753]. Ve bu cezîrenin toprağı münbit, bağ u bağçesi koyun ve keçisi çok olmağla peyniri memdûh ve kesret ile meşhûr olup İstanbul’da yalancı bakkāllar sâir vilâyet peynirlerini Limni kaymağı diyüp ve çağırup satarlar. Gāyet ıslâh balı ve bostânı olur. Ve bâ-husûs arpa ve buğdayı ve sâir hubûbât firâvân üzre olup ve ucuzluk ve bolluk ile meşhûr bir cezîre iken birkaç senedür ki mâlikânesi bir takrîb ve gaben-i fâhiş ile yerli eline geçmeğin cezîrenin nizâmı bozulup ve bereketi gidüp her şey iki ve üç behâsına olup anı dahi akçası olan vaktinde alup ve olmayan acz ü zarûret ızdırârıyla geçinür. İ‘tidâl üzre on beş bin guruşa tahammüli var iken cüz’î mîrîsi olup böyle iken ana dahi kanâ‘at itmeyüp şer‘ ve kānûn ve rızâ-yı devlete muhâlif işler sebebiyle vilâyetin kahtına ve ihtilâline bâ‘is olmışlardur ki nazar-ı devlete ve müceddeden tahrîre muhtâcdur. Ve bu cezîrenin bir tuzlası dahi vardur ki devri on sekiz mîldür[4754]. Ve tīn-i mahtûm didikleri toprak dahi bu cezîrede çıkup ve bu toprak zehre ve niçe şeylere dahi devâ ve ilâcdur. Ve bu toprak ağustosun beşinci güni güneş sünbüle burcunda iken çıkar[4755]. Şöyle ki ol vakitde anlara hâkim ve zâbitler ve Rûm papaslarından baş papas niçe âdem ile varup ol dağın üç ok atımı kadar yerini kazdırurlar. Ol ma‘hûd toprak damar damar zuhûr ider ve devşirüp torbalara doldururlar. Ve ba‘dehû en hâlis olanı pâdişâh tarafına irsâl idüp ve bundan alçağını bâzergânlara satup ve andan alçağını halk üleşürler[4756]. Ve mukaddemâ bu cezîrede labirentî ya‘ni helezoniyyü’ş-şekl yüz seksen direk var idi ki içine giren

[4752] Altine dağlarının gölgesi bu cezîrenin üstine düşer İ (334[a]) : - H

[4753] bir metîn yerde kal‘ası olup devri bir bedendür H (308[a]) : - İ

[4754] gāyet ıslâh balı ve bostânı olur. Ve bâ-husûs arpa ve buğdayı ve sâir hubûbât firâvân üzre olup ve ucuzluk ve bolluk ile meşhûr bir cezîre iken birkaç senedür ki mâlikânesi bir takrîb ve gaben-i fâhiş ile yerli eline geçmeğin cezîrenin nizâmı bozulup ve bereketi gidüp her şey iki ve üç behâsına olup anı dahi akçası olan vaktinde alup ve olmayan acz ü zarûret ızdırârıyla geçinür. İ‘tidâl üzre on beş bin guruşa tahammüli var iken cüz’î mîrîsi olup böyle iken ana dahi kanâ‘at itmeyüp şer‘ ve kānûn ve rızâ-yı devlete muhâlif işler sebebiyle vilâyetin kahtına ve ihtilâline bâ‘is olmışlardur ki nazar-ı devlete ve müceddeden tahrîre muhtâcdur. Ve bu cezîrenin bir tuzlası dahi vardur ki devri on sekiz mîldür H (308[a]) : - İ

[4755] **[Derkenar]:**Zuhûr-ı tīn-i mahtûm: Tevârîh kitâblarında bunun hakkında şöyle tahrîr itmişlerdür ki Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâm zamânından kalma Filistīn nâm kimesne ol tīn-i mahtûm çıkan yerde karârgâh idinüp Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmın firâkıyla zâr u zâr ağladı. Ağustosun beşinci veyâ yedinci güni firâkı gālib olup fevka’l-had ağlayup ve dökilen gözi yaşından yer kaynayup tīn-i mahtûm çıkar. Ve ilâ hâze’l-ân hikmet-i Hakk ile ol ayın ol gününde ve ol vaktinde cûş u hurûş ider dirler.

El-menâfi‘: Etıbbâ-yı mücerribîn kavliyle menâfi‘i çokdur. Meşhûrlarından yeni cerâhata ekseler bitirür ve eski çıbanlara ursalar iyi ider. Ve eğer sirke ile karışdırup ağlu cânevar sokduğı yere urup ve hem içürseler fâide ider. Ve kuduz kilâbına şerâbla içürseler def‘ idüp ve kusdurmağla zahmetin giderür. Ve zehr içeni dahi kayy itmekle halâs ider. Ve içüp kayy itmekle kalbi kavî idüp ve ferah eyler. Ve eğer sahk idüp sirke ile karışdırup kel başına ursalar ve gül yağı ile katup ıssı şişlere ursalar fâide ider. Ve eğer sıcak idüp suda ısladup ve vebâ ve tā‘ûn eyyâmında suyın içseler fâide ider ve eğer muhkem sıcak idüp kan akan yere ekseler kanın kese ve eğer kusturpa olan âdem bağırsaklarını mâ-i asel ile ve tuzlu su ile yudukdan sonra bununla hukne itseler gidere. Ve sıtmaya ıssı suyla ezüp içürseler ve baş ağrısına gül suyıyla sürseler gāyet nâfi‘dür. Vaz‘-ı hamlde usret çeken hatunlara içürseler kolay ola. Yâdigâr-ı Maşrık hazretleri söylemişdür meşâyıhdan nakl-i sahîh budur.

[4756] şöyle ki ol vakitde anlara hâkim ve zâbitler ve Rûm papaslarından baş papas niçe âdem ile varup ol dağın üç ok atımı kadar yerini kazdırurlar. Ol ma‘hûd toprak damar damar zuhûr ider ve devşirüp torbalara doldururlar. Ve ba‘dehû en hâlis olanı pâdişâh tarafına irsâl idüp ve bundan alçağını bâzergânlara satup ve andan alçağını halk üleşürler İ (334[a]) : - H

âdem delîlsiz çıkamazdı. Ve bu cezîrenin baş limanı kurbında bir akarsuyı olup ve Avlonya deresi dahi dâimâ akup ve niçe dereleri dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında ekseri kurur. Ve köylerinde ve yollarında dâimâ akar çeşmeleri vardur[4757]. Ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında yigirmi bir cezîre olup birisi büyükcedür ki açığında olup Köpek adası dirler. Ve bu Limni cezîresinin bir tarafı köserelik ve döküntüler olmağla on mîl kadar denize çıkup beş-altı kulac düz sulardur. Ve bundan mâ‘adâ etrâfında on beş yerde **[308b]** dahi döküntü ve sığ yerler vardur ki büyük gemiler alarga gitmeğe muhtâcdur[4758]. Ve bunun dört büyük burnı ve gayri kücük burunları dahi vardur. Ve yedi meşhûr limanı **[İ, II, 334b]** olup ve gayri kücük liman ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve bu cezîrenin tahrîr idecek ahvâli çokdur, bu mertebe ile iktifâ idelim.

Cezîre-i Midillü: Ve bu cezîrenin devri yüz altmış mîl olup tūlânîce düşmişdür. Ve tūlunun vasatı mertebesinde iki tarafı içerü girmekle ol mevzi‘nın arzı azdur. Ve bu cezîre üç kazâ olmağla ekser-i halk[4759] bunları başka cezîreler kıyâs iderler. Ol kazâların biri Midillü ve biri Molve ve biri Kalonye kazâlarıdur ki üçü dahi bir cezîredür. Akdeniz’de mu‘teber ve makbûl ve meşhûr olan cezîrelerin biridür, şöyle ki bunun toprağı gāyet münbit ve bağ u bağçeleri firâvân ve koyun ve keçi ve sığır ve at ve katırları dahi gāyet çokdur ve bunların atları kücük olup Midillü ta‘bîr olunan kücük bârgîler bu cezîrede olup cüssede kücükdür ammâ gāyet yaramaz ve kuvvetlü olup ve bâ-husûs ve aygurı bir mertebe yaramaz ve şarkda olur ki ve diyârın aygurlarına karşu koyup ve belki gālib olup şaşur. Ve bu cezîrenin bağ u bağçeleri ve envâ‘-i meyveleri ve akarsuları firâvân olup ve bâ-husûs zeytûn ağacı gāyet çok olmağla çok bağ olup ve mîrîye dahi çok mâl hâsıl olur. Ve bunun zeytûn ağacı sâir yerlerden makbûl ve lezîz olup ve havâss cihetinden tıbben Moleve kazâsının zeytûn ağacı muhassîdür dirler[4760]. Ve bu cezîrede koyun ve keçi gāyet çok olmağla peyniri dahi çok olup husûsan lor ta‘bîr olunan peynirinin kıymeti tereyağından farkı olmayup ve bu cezîreye mahsûsdur. Ve âdemleri muhibb-i müsâfir olmağla oda sâhibi kâmrân a‘yânı çok olup Akdeniz’de ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir cezîre-i mahbûbedür. Ve Frenkler buna altun adası talkīb iderler[4761]. Ve bu cezîrenin etrâfında otuz üç cezîre ve yedi yerde dahi sığ

[4757] ve bu cezîrenin baş limanı kurbında bir akarsuyı olup ve Avlonya deresi dahi dâimâ akup ve niçe dereleri dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında ekseri kurur. Ve köylerinde ve yollarında dâimâ akar çeşmeleri vardur H (308[a]) : - İ

[4758] ki büyük gemiler alarga gitmeğe muhtâcdur H (308[b]) : - İ

[4759] ekser-i halk H (308[b]) : - İ

[4760] havâss cihetinden tıbben Moleve kazâsının zeytûn ağacı muhassîdür dirler H (308[b]) : - İ

[4761] ve âdemleri muhibb-i müsâfir olmağla oda sâhibi kâmrân a‘yânı çok olup Akdeniz’de ma‘mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir cezîre-i mahbûbedür. Ve Frenkler buna altun adası talkīb iderler H (308[b]) : - İ

döküntü olup ve dört ra‘nâ limanı vardur. Ve rûzgârına göre demir ve yatak yerleri koktukları ve kücük limanları ve burunları çokdur ve sekiz yerde akarsuyı dahi vardur. Ve bu cezîre Boğazhisârı’na yüz kırk ve karşı Anatolı yakasında Ayazmend’e on sekiz mîldür.

Cezîre-i İpsala: Bu cezîreye mukaddemâ İpsara dirlerdi. Bunun devri yigirmi beş mîl olup tūlânî bir eğri kanbur adadur. Bağ u bağçesi ve üzüm ve zeytûnı çokdur ve bunun arkası kanbur gibi olan tarafında dört ve karnı tarafında bir büyücek ve üç kücük cezîreler vardur. Ve bunun etrâfında hemân iki döküntüsi vardur. Ve bunun mukābelesinde bir büyücek ada dahi vardur ki etrâfında beş kücük ve bir büyük ada olup ve ol büyücek adanın bir başında dahi iki kücük ada vardur. Ve bunların hemân iki döküntüsi olup etrâfları pâkdur. Ve İpsala cezîresinin bir güzel limanı olup ve sâir yerleri dahi pâk olmağla demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve bu İpsala ile Midillü mâbeyninde alargada birkaç adalar dahi vardur ki birine Burgos dirler. Kurbında bir kücük ada vardur. Ve birine Tavşancık dirler ki kurbında iki ada vardur. Ve birine dahi Orak Adası dirler. Ve birine dahi Hızr-İlyas dirler. Ve birine dahi Kelcik dirler. Ve birine dahi Köstere dirler. Kurbında bir kücük ada vardur. Ve bu cezîreler kıyılar tarafına düşer ve etrâfları pâk olup mahallinde rûzgârına göre demir yatak yeri koltukları dahi vardur[4762].

Cezîre-i Sakız:[4763] Bunun devri yüz yigirmi mîl olup tūlânî düşmişdür. Ve bunun ismine Latince Şiyo[4764] [dirler]. Ve bu cezîre dahi Akdeniz’de memdûh ve makbûl ve ma‘rûf olup şöyle ki Akdeniz’de olan cezîrelerin arûsı makāmında ma‘mûr ve kesre-i insân ile memlû meşhûr-ı âlem bir cezîre-i zîbâdur. Ve bunun bir mahbûb

---

[4762] ve bu İpsala ile Midillü mâbeyninde alargada birkaç adalar dahi vardur ki birine Burgos dirler. Kurbında bir kücük ada vardur. Ve birine Tavşancık dirler ki kurbında iki ada vardur. Ve birine dahi Orak Adası dirler. Ve birine dahi Hızr-İlyas dirler. Ve birine dahi Kelcik dirler. Ve birine dahi Köstere dirler. Kurbında bir kücük ada vardur. Ve bu cezîreler kıyılar tarafına düşer ve etrâfları pâk olup mahallinde rûzgârına göre demir yatak yeri koltukları dahi vardur H (308^{b}) : - İ

[4763] **[Derkenâr]:** Bu fakīr bin yüz otuz dört senesinde Ramazân-ı şerîfde cezîre-i Sakız’da ikāmet üzre bulunup Rodos paşası Abdurrahmân Paşa bu kitâbımızı istintāk içün almış idi. Bir gice bu hakīr[i] iftāra da‘vet idüp icâbet idüp ba‘de’l-iftār sohbet iderken “Kitâbınızda Girid cezîresinin toprağını medh idüp ve hattâ bir salkum üzüm kırk vakıyye olur dimişsiz, işbu cezîrede Mesna nâm karyede bir kökde bir salkum üzüm zuhûr itdi ki sapı âdem boynu kadar ve her bir dâne turunc kadar olup hârikü’l-âde bir şey olmağla şuyû‘ buldukda a‘lâ vü ednâ gürûh-â-gürûh seyre varup ol karyenin bağ u bağçelerin çiğneyüp ve ehâlîyi dahi sıklet itmeleriyle şekvâ idüp hâkim ve a‘yân-ı cezîre üzerine varup gördükde belki taraf-ı devlet haber aldıkda bunı üzümi ve köki ile çıkarup İstanbul’a nakl etmesi fermân buyurulur ise cezîreye azîm zahmet ve masraf olur diyü ol salkumı hezâr ile kat‘ idüp vezn itmek murâd olundukda bir kantar çekmeyüp iki büyük kantar ile vezn itdikde yedi kantar geldi. Ammâ sapı tarafı olmuş ve ortası koruk ve ucu çiçek ve eğer kat‘ olunmayup kemâliyle olaydı kim bilür ne kadar gelürdi” didikde bu hakīre i‘timâd gelmeyüp ta‘accüben i‘tirâz itdiğimde meclisde olan deryâ beğlerinden ve a‘yân-ı vilâyetden yigirmi kadar âdem “Vâki‘dür” [diyü] şehâdet itdiler. Ve “Köküni dahi çıkartdık” diyü nakl itdiler” ve hattâ ol târîhden seksen sene mukaddem yine bu tarlada bir kavun olup vezn itdikde yüz yigirmi vakıyyeden ziyâde gelmişdür diyü nakl idüp meclisde olanlar dahi tasdîk itdiler. Ve ba‘dehû niçe kimesnelerden dahi suâl itdim, cümlesi “Vardık, seyr itdik” diyü tahkīk itdiler. والله على كل شي قدير H (308^{b}) : - İ

[4764] ve bunun ismine Latince Şiyo H (308^{b}) : - İ

kal‘ası ve hûb limanı vardur. Ve mukaddemâ gāyet ma‘mûr olup şöyle ki otuz altı mükellef ve ma‘mûr şehri olup ve başka kıralı var idi. Ve ba‘dehû Atina kıralı zabt idüp ve ba‘dehû Makdonîler zabt ve ba‘dehû Romanîler alup ve ba‘dehû Rûm imparatorları zabt idüp ve ba‘dehû bin üç yüz kırk altı mîlâdında Cenevizler cumhûren zabt idüp ve ba‘dehû Ebü’l-feth Sultān Muhammed Hân[4765] zamānında taraf-ı devlete harâc virmek üzre emân alup ve birkaç sene ahdlerine vefâ idüp ve ba‘d-i zamân Maltalılara ve Venediklere istinâd ile harâc virmemeleriyle bin beş yüz altmış altı mîlâdı ki **[309a]** târîh-i İslâm’ın[4766] dokuz yüz yetmiş sekiz senesinde Piyâle Paşa donanma-yı hümâyûn ile varup feth idüp dâhil-i saltanat-ı İslâm olmışdur[4767]. Ve bu cezîrenin ricâl ü nisvânı mahbûb-sûret **[İ, II, 335a]** ve melîhü’l-ülfet ve muhibb-i müsâfirlerdür. Ve bâ-husûs nisâlarının hüsni meşhûr ve ma‘rifet ve nezâketleri ma‘rûf olup şöyle ki bunların sâir ma‘rifetlerinden mâ‘adâ işledikleri akça ve altun ve sâ‘at kîseleri kemâl-i ma‘rifet ve nezâketlerine delîl ve kâfîdür. Ve bu cezîrede envâ‘-i kumâş nesc olunur, şöyle ki dîbâ ve telli ve telsiz hatâyî ve sandal-ı mütenevvi‘a ve derayî ve envâ‘-i şeyler ve kumâş yasdıklar ve sofra ve peşkîrler ve mukaddem ve bu şeylerden mâ‘adâ ağır bayrak ve sancaklar nesc ider ki üç yüz gurûşa ve dahi ziyâde virürler. Ve envâ‘ kir-pas dahi nesc iderler. Cümleden kat‘-ı nazar bir cins bez nesc iderler ki timyane bezi dirler, meşhûr ve mu‘teberdür[4768]. Ve bu cezîrede ferah-fezâ ve dil-güşâ bağ u bağçeler vardur ki envâ‘-i meyveyi müştemil olup üzüm ve incîr ve limon ve turunc ve portokal ve ağac kavunı mebzûl ve firâvân olur. Ve sâir meyvelerin dahi her birinin envâ‘ı olduğundan mâ‘adâ bir nev‘i birer nev‘i gāyet a‘lâ olur ki sâir vilâyetlerde ol mertebe ıslâh olmaz. Ve ba‘zı ecnâsı dahi vardur ki bu cezîreye mahsûs olup gayri yerlerde olmaz. Ve cemî‘ sebzevât ve şükûfât dahi firâvân olup hiç olmadık bir sebze ve şükûfe yokdur. Ve bâ-husûs haşhaş kadar karanfil olur[4769]. Ve bu cezîrede mastakî sakız ağacları dahi çok olup şarken ve garben bunun sakızı ma‘rûf ve makbûl ve memdûh ve meşhûr-ı âlemdür. Muhassal her şeyi mevcûd olup ve hem a‘lâ olur ammâ ma‘mûr vilâyet olup halkı gāyet çok olduğundan mâ‘adâ memerr-i deryâ olup zîr-i bâlâdan mürûr u ubûr iden kebîr ü sagīr sefînelerin ekseri uğramayla kesret-i nâs ile memlû olup kendünde hâsıl olan

[4765] Sultān Muhammed Hân H (308^{b}) : - İ

[4766] târîh-i İslâm’ın H (309^{a}) : hicret-i Rasûl aleyhi’s-salâtu ve’s-selâmın İ (334^{b})

[4767] olmışdur İ (334^{b}) : - H

[4768] üç yüz gurûşa ve dahi ziyâde virürler. Ve envâ‘ kir-pas dahi nesc iderler. Cümleden kat‘-ı nazar bir cins bez nesc iderler ki timyane bezi dirler, meşhûr ve mu‘teberdür H (309^{a}) : gayrı memleketlerde yokdur İ (335^{a})

[4769] ve sâir meyvelerin dahi her birinin envâ‘ı olduğundan mâ‘adâ bir nev‘i birer nev‘i gāyet a‘lâ olur ki sâir vilâyetlerde ol mertebe ıslâh olmaz. Ve ba‘zı ecnâsı dahi vardur ki bu cezîreye mahsûs olup gayri yerlerde olmaz. Ve cemî‘ sebzevât ve şükûfât dahi firâvân olup hiç olmadık bir sebze ve şükûfe yokdur. Ve bâ-husûs haşhaş kadar karanfil olur H (309^{a}) : - İ

buğday ve arpası kifâyet itmeyüp ancak dört ay kifâyet idüp bâkī sekiz ay be-her yevm bin altı yüz kîl zahîre taşradan gelmeğe muhtâcdur dirler. Böyle iken bir kîl buğday gayri otuz paraya olup bunda kırk paraya olsa yine ol otuz paraya olan vilâyet kadar ve dahi ziyâde etmek bir akçaya virürler. Ve bu cezîrenin âbı hafîf ve havâsı latīf ve nisâsı zarîf olup ve her evde ve her bağçede kuyuları ve dolapları vardur. Ve eskerinin suları tatlı olup ve[4770] akar dereleri dahi vardur ammâ ekseri yaz eyyâmlarında kurur. Hemân üç yerde kalur ve bu cezîrenin dört latīf limanı olup cümle etrâfı pâk olmağla niçe kücük limanları ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve bunun burunları dahi çokdur. Ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında on beş kücük cezîreler olup cümlesinin etrâfı pâk olup ve hemân üç dört yerde kücük döküntüler vardur ki anlar dahi zararlı değildür. Ve bu cezîre eğerçi büyük değildür ammâ imâret ve îrâd ve her hâlde cezîrelerin mümtâzıdur[4771].

Cezîre-i Koyunadası: Ve bu cezîre dahi Sakız'ın kurbında alargasında olup ve bunun dahi kurbında biri büyücek ve dokuzı birbirinden kücük mecmû'ı on ada olup ve dört yerde döküntüleri dahi vardur. Ve sâirleri pâk olup rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur. Ve yine bu cezîrenin alargasında Karaada vardur ki bostânlarda bir yassı sarı kücük kabak vardur ki etrâfları burcludur, ayniyle ol kabağa müşâbihdür. Ve bunun dahi bir tarafında iki ada vardur ki bunun ve anların cevânib-i erba'aları pâk olup rûzgârına göre birkaç pâre gemi demir ve yatak bezi olacak yerleri ve koltukları vardur.

Cezîre-i Susam: Bu cezîrenin etrâfını doksan mîl çevirüp Akdeniz'de meşhûr cezîrelerin biridür. Ve bu cezîrenin köyleri azdur ve lâkin[4772] bağ u bağçeleri ve envâ'-i meyveleri ve bâ-husûs gāyet çok susam olur. Ve gāyet çok soğan ve sarımsak dahi hâsıl olur[4773]. Ve bu cezîrenin sekiz yerde akarsuları olup cümle bağ u bağçelerini ve tarlalarını saky itmeleriyle envâ'-i hayvânât ve müsmirrât ve sebzevât firâvân olur lâkin korsan kesreti yer olup ve muhâfaza ider kal'aları olmamağla arz-ı hâliyeleri çokdur[4774]. Ve bu cezîre tūlânî düşüp çok büklüm koltukları vardur. Ve iki limanı olup etrâfı **[309b]**

[4770] muhassal her şeyi mevcûd olup ve hem a'lâ olur ammâ ma'mûr vilâyet olup halkı gāyet çok olduğundan mâ'adâ memerr-i deryâ olup zîr-i bâlâdan mürûr u ubûr iden kebîr ü sagīr sefînelerin ekseri uğramayla kesret-i nâs ile memlû olup kendünde hâsıl olan buğday ve arpası kifâyet itmeyüp ancak dört ay kifâyet idüp bâkī sekiz ay be-her yevm bin altı yüz kîl zahîre taşradan gelmeğe muhtâcdur dirler. Böyle iken bir kîl buğday gayri otuz paraya olup bunda kırk paraya olsa yine ol otuz paraya olan vilâyet kadar ve dahi ziyâde etmek bir akçaya virürler. Ve bu cezîrenin âbı hafîf ve havâsı latīf ve nisâsı zarîf olup ve her evde ve her bağçede kuyuları ve dolapları vardur. Ve eskerinin suları tatlı olup ve H (309[a]) : - İ

[4771] ve bu cezîre eğerçi büyük değildür ammâ imâret ve îrâd ve her hâlde cezîrelerin mümtâzıdur H (309[a]) : - İ

[4772] köyleri azdur ve lâkin H (309[a]) : - İ

[4773] ve gāyet çok soğan ve sarımsak dahi hâsıl olur H (309[a]) : - İ

[4774] lâkin korsan kesreti yer olup ve muhâfaza ider kal'aları olmamağla arz-ı hâliyeleri çokdur H (309[a]) : - İ

ve etrâfı pâk olmağla demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları çokdur. Ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında on üç kücük cezîre olup ve hemân bir tarafında iki yerde ve döküntüsi vardur. Ve bu cezîrenin yedi büyük burnı vardur. Ve birkaç kücük burunları dahi vardur. Ve bunun kurbında olan cezîrelerin en büyüğün ismine Ayu adası dirler.

Cezîre-i Batınos: Bu cezîrenin devri yigirmi mîl olup koltukları ve büklümler gāyet çok olup şeklen dile ta'bîr olunan hamîr işi ta'âma müşâbih kıyâfetdür. Ve bunun bir taraf koltukları içinde ve kurbında yedi[4775] kücük ve bir büyücek cezîre vardur ki mecmû'ı dokuz cezîre olur. Ve büyücek ada kurbunda hemân döküntüsi olup ve bunun etrâfı pâk olup ve yatak yerleri koltukları gāyet çokdur.

Cezîre-i Nergiscik: Bu cezîrenin etrâfında on üç cezîre vardur ki bunun ve ol cezîrelerin **[İ, II, 335b]** etrâfları ve boğazları pâk olup rûzgârına göre her tarafları demir yatak yerleri ve koltuk limanlarıdur.

Cezîre-i Eşekler: Ve bu cezîrenin bir tarafı kurbında ve bu'dında on dokuz ve bir tarafında hemân bir cezîre olup kendüsiyle yigirmi bir ada olur ve adalar arasında beş yerde döküntüsi vardur ve lâkin bu döküntüler ve adalar arasından ve boğazlarından gemiler geçer. Ve bunun mahsûs iki limanı olup ve sâir demir ve yatak yerleri ve koltukları olup ve dâim akar bir suyı dahi vardur.

Cezîre-i Keçi: Bunun etrâfında üç büyücek ve sekiz kücük adalar vardur ki cümlesi on iki adadur. Ve hemân bir yerde döküntüsi olup ve bir limanı vardur ki cümle etrâfı pâk olup demir ve yatak yeri ve koltukları olup ve burnunda bir tatlı suyı dahi vardur. Ve bunun açığında bir cezîre dahi vardur ki ismine cezîre-i Bulamac dirler cümle etrâfı pâk olup ve burununda bir kaya içinde tatlu suyı dahi vardur. Ve bu rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları vardur. Ve Susam adasından bu mahalle gelince zikr olunan cezîreler Susam adası dâiresi kurbında ve açığında olduğı ecilden bunların ismi cem' ile müsemmâ olup "Susam adaları" dirler.

Cezîre-i Ahikirye: Bunun devri yetmiş mîl olup ve burnı burcludur ki Ak kumlar demir yeri emîn[4776] burundur. Ve bu cezîrenin cereyân ider iki büyücek suyı vardur ki biri adanın tûlinin vasatından akup uzakdan depe gibi görünür. Şöyle ki ba'zı zaman boğaz mulâhaza olunur. Ve biri dahi adanın[4777] garb tarafından akup ve bunun cereyân itdüği mevzi' Akbarlo Yumruburun olup ve bu cezîre cümle etrâfı pâk ve rûzgârına göre her tarafı demir ve yatak yeri koltuklarıdur ki döküntü ve sığ mahzûrları

[4775] yedi İ (335[a]) : sekiz H (309[b])
[4776] emîn H (309[b]) : - İ
[4777] tûlinin vasatından akup uzakdan depe gibi görünür. Şöyle ki ba'zı zaman boğaz mulâhaza olunur. Ve biri dahi adanın İ (335[b]) : - H

yokdur. Ve bu cezîreni toprağı münbit olup güzel bağları ve envâ‘-i meyveleri müştemil bağçeleri dahi çokdur. Ve bunun zikr itdüğimiz cereyân iden iki büyük sularından mâ‘adâ ba’zı kücük kaynak suları dahi vardur.

Cezîre-i Hurşidler: Bunlar birbirine karîb iki cezîre olup biri büyük ve biri anın rub‘ı kadardur. Uzakdan bakdıkda büyüği ata ve kücüği ceyrana müşâbih görünür. Ve bunların kurbında ve açığında üç büyücek ve dört kücük cezîreler olup ve bunlardan ba‘îd bir cezîre dahi vardur ki ismine Şâhin adası dirler. Bunun dahi kurbında iki ada olup ve cümle adaların etrâfı ve boğazları ve burunları pâk olup ve bir ra‘nâ limanı vardur ki her rûzgârdan emîn olup ismine liman-ı Hurşîdler dirler. Ve gayri demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve büyük Hurşidlerin bir akarsuyı dahi olup ve gayrilerinde kuyular vardur.

Cezîre-i Fortaz: Ve bu cezîrenin iki tarafında bir büyücek ve dört kücük cezîre vardur ki kendüsiyle altı cezîre olur. Ve cümlesinin etrâfı ve boğazları pâk olup ve bir güzel limanı ve rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve bunun bir akarsuyı dahi vardur. Ve bunun açığında birbirlerinden münferid ve ba‘îd üç ada dahi vardur ki birine Ebizade ve birine dahi Yumruada ve birine dahi Yassıada dirler. Ve bu zikr olunan Fortaz adası ve bu açıkda olan üç adalar Acı Girye ile[4778] Hurşidler mâbeyninde şark tarafı açığındadur.

Cezîre-i Lirboz: Bu cezîrenin devri otuz sekiz mîldür. Ve bunun batı ve cenûb tarafında altı büyücek ve üç kücük cezîre olup ve şark tarafında dahi bir kücük adası olup ve açığında dahi bir büyücek ada vardur[4779]. Ve bu Lirboz cezîresinin güzel bağ ve bağçeleri olup firâvân üzre **[İ, II, 336a]** üzüm ve incîri olur. Ve niçe meyvesi dahi çokdur. Ve bunun bir yerde döküntüsi olup ve sâir etrâfı ve adalar arası **[310a]** ve etrâfı pâk ve demir ve yatak yerleri ve derin koltukları ve kücük limanları çok bir cezîredür. Ve iki yerde akarsuyı olup kuyuları ve eşme suları dahi çokdur.

Cezîre-i Kalimyoz: Bu cezîrenin devri kırk mîl olup ve bunun kurbında bir cezîre dahi vardur ki Telendo dirler. Ve bu iki cezîrenin etrâfında bir büyücek ve yedi kücük adalar olup ve Lirboz ile bunun arasında dahi dört ada vardur ki araları ve etrâfları pâk olup ve her taraflarından gemi geçer. Ve bunun bir güzel limanı olup burunları ve etrâfları pâk olmağla rûzgârına göre her tarafından demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

[4778] Acı Girye ile İ (335ᵇ) : - H
[4779] ve açığında dahi bir büyücek ada vardur H (309ᵇ) : - İ

Cezîre-i İstanköy: Bunun devri seksen mîl olup Akdeniz'de âb u havâsı ve bağ u bağçesi ve zevk u safâsı meşhûr u memdûh ve rîcal ü nisâsı mahbûb ve hüsn-i hulk ile muhibb-i müsâfir ve garîb-i dost ve sehî-tab‘ olmalarıyla ma‘rûflardur. Ve bağ u bağçeleri envâ‘-i esmârı müştemil olup ve bâ-husûs envâ‘-i latîf üzümlerinin haddi ve pâyânı olmayup ve bunun üzüm turşusı ve pekmezi gāyet çok ve latîf olmağla İstanbul'a ve sâir yerlere gitdüğinden mâ‘adâ Mısır gibi memleketi bunun turşusı ve pekmezi seyr ve ignâ idüp firâvân üzredür. Ve bu cezîre kurbı döküntülerden pâk olup fakat kum boyunda bir mikdâr sığ döküntüsi vardur. Ve bunun iki meşhûr burnı vardur ki birine Kum Burnı ve birine Kilisa Burnı dirler. Ve bunun bir mükellef limanı olup ve cümle etrâfı dahi pâk olmağla rûzgârına göre her tarafı demir ve yatak yeri koltukları ve limanlardur. Ve bunun iki yerde müferrih akarsuyı dahi vardur. Ve bunun açığında bir cezîre dahi vardur ki Keçi Adası dirler. Ve bunun açığında dahi iki ada vardur ki biri büyücek ve biri kücüdür. Ve etrâf-ı kurbında dahi beş ada vardur[4780]. Ve bunlardan mâ‘adâ şark tarafında açığında dahi Sığırcıklar Adası vardur ki kurbında iki ada ve bir döküntü vardur. Ve bunlardan mâ‘adâ işbu İstanköy ile Kalemyor mâbeyninde Seravoloş kıyıları açığında dört büyücek ve on bir münferid kücük adalar olup büyüklerin birine Yılancık ve birine Hırsız ve birine Eldiş ve birine dahi Çatal adası dirler. Ve bu zikr olunan büyük ve kücük adaların ve İstanköy cezîresinin etrâfları pâk olup rûzgârına göre bunların etrâfında demir ve yatak yerleri koltukları ve limanlar çokdur. Ve açıkda olan adaların cümlesinde hemân iki döküntü olup anlar dahi bir mahzûrlı yerde değildür.

Cezîre-i Sünbeki: Bu cezîrenin devri yigirmi beş mîl olup ve amîk koltukları dahi vardur ki ba‘zılarının beri tarafından orta tarafına gemi geçer. Ve bunların kârı gemicilik olup on-on iki büyük fırkateleri vardur ki Mısır'a kereste ve oduz taşıyup ve andan pirinç ve sâir eşyâ tahmîl idüp Arabistân tarafına ve gâhî İstanbul'a dahi gelürler[4781]. Ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında ve bu‘dında bir büyücek ve on beş kücük adalar olup ve bu dâirede kendüsiyle on yedi ada olur ki ol büyücek adanın ismine Harâmîler dirler. Ve bi'l-cümle bu adaların etrâfı ve boğazları pâk olup gemi geçer ve bu Sünbeki adasının her rûzgârdan[4782] emîn bir limanı olup bunun etrâfında olan adaların demir ve yatak yeri koltukları ve limanları çokdur. Ve bunun ve gayrilerinin

[4780] ve etrâf-ı kurbında dahi beş ada vardur H (310ª) : - İ

[4781] ba‘zılarının beri tarafından orta tarafına gemi geçer. Ve bunların kârı gemicilik olup on-on iki büyük fırkateleri vardur ki Mısır'a kereste ve oduz taşıyup ve andan pirinç ve sâir eşyâ tahmîl idüp Arabistân tarafına ve gâhî İstanbul'a dahi gelürler H (310ª) : - İ

[4782] her rûzgârdan H (310ª) : - İ

akarsuları olmayup cümle kuyular ve sahrîclardur. Ve bu Sünbeki adasının bağ u bağçeleri dahi çok olup ve sünger dahi ekseriyyâ bu cezîrede çıkar, şöyle ki deryâ içinde olan kayalar üzerinde bitüp vakti geldikde ol cezîre sâkinleri[4783] suya dalup ve kayadan koparup **[İ, II, 336b]** taşra çıkarlar. Ve bir uzun sırık ucında çengâl vardur, anınla dahi koparup çıkarurlar[4784]. Ve ekser avretleri dahi suya dalup çıkarurlar. Ve bunların avretleri başlarına sarık sararlar, aslı bu ki merhûm Sultān Süleymân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri Rodos'ı muhâsara itdikde zahîre muzâyaka olup bu adanın avretleri gemilerle zahîre getürmeleriyle, "Benden ne dilersiz?" didikde "Biz dahi başımıza erler gibi sarık sarup sâirlerden imtiyâz olmak dileriz" dimeleriyle cümlesinin başlarına sarık sarup ol vakitden beri cümlesi sarık sarar oldılar[4785].

Cezîre-i İncirli: Bunun devri yigirmi beş mîl olup ve kurbında hemân bir ada olup bir mîl kadar alarga iki döküntüsi dahi vardur. Ve rûzgârına göre mahallinde demir ve yatak yeri koltukları ve limanları[4786] dahi vardur.

Cezîre[4787]-i İlki: [310b] Bunun devri otuz beş mîl olup ve kurbında altı ada vardur ki etrâfları ve boğazları pâk olup ve bunun iki ra'nâ limanı olup ve sâir etrâfında dahi güzel demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bunun bir akarsuyı dahi vardur.

Cezîre-i Hereke: Bunun devri yigirmi mîl olup bir tarafında dört ada dahi vardur.

Cezîre-i Kücük Hereke: Ve bu iki Hereke mâbeyninde sekiz ada vardur ki biri büyücekdür. Ve açıklarında dahi beş ada vardur ve Büyük Hereke'de bir mahsûs liman olup ve Kücük Hereke'de iki ra'nâ liman vardur. Ve bunların ve kurblarında cümle adaların etrâfları ve boğazları pâk olmağla her tarafında demir ve yatak yeri koltukları ve limanları çokdur.

Evsâf-ı Cezîre-i Rodos:[4788] Bu cezîrenin devri yüz elli dört mîl olup Akdeniz'de makbûl ve mu'teber ve memdûh ve meşhûr olan cezîrelerin biridür.

[4783] ol cezîre sâkinleri İ (336[a]) : - H

[4784] ve bir uzun sırık ucında çengâl vardur, anınla dahi koparup çıkarurlar H (310[a]) : - İ

[4785] ve bunların avretleri başlarına sarık sararlar, aslı bu ki merhûm Sultān Süleymân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri Rodos'ı muhâsara itdikde zahîre muzâyaka olup bu adanın avretleri gemilerle zahîre getürmeleriyle, "Benden ne dilersiz?" didikde "Biz dahi başımıza erler gibi sarık sarup sâirlerden imtiyâz olmak dileriz" dimeleriyle cümlesinin başlarına sarık sarup ol vakitden beri cümlesi sarık sarar oldılar H (310[a]) : - İ

[4786] limanları İ (336[b]) : - H

[4787] cezîre H (310[a]) : - İ

[4788] **[Derkenar]:** Menkūldür ki mukaddemâ bu cezîre gāyet ma'mûr idi. Emr-i Hakk ile bir mertebe çok ilan peydâ oldı ki haddi ve pâyânı yok idi. Ve bundan mâ'adâ bir yedi başlu ecder dahi peydâ olmağla ehâlî-i cezîre ol ilanların ve bu ecderin şerrinden bi'l-cümle kaçup çok zamân cezîre hâlî ve harâb kaldı. Ve ba'dehû hükemâ tedbîriyle bir humârî tulum çıkarup ve içine söğünmedik kirec doldurup ol ecderin her bâr gelüp su içdiği dere kenârında ayağ üzre kodılar. Ecder der-mu'tâdı üzre su içmeğe gelüp humârı gördükde dem çeküp humârı yudar ve ba'dehûsu içdikde kirec yanup ve ecderi pâreleyüp helâk ider. Ve ba'dehû ilanlar dahi içün bir def'a üç yüz ve bir

El-hudûd: Bunı şarken Kıbrıs cezîresi ve garben Girid cezîresi ve şimâlen Anatolı cânibleri ve cenûben Mısır memleketi nezâretindedür. Ve bunun baş şehrinin ismine dahi Rodos dinüp mukaddemâ niçe zamân başka hükûmet ve niçe zamân dahi başka pâdişâhlık olup şöyle ki bu kal‘ayı Yûnâniyân’dan Forone nâm pâdişâh-ı bâ-ihtişâm binâ itmişdür ki ol zamân Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmdan yedi yüz sene mukaddem idi ki ol vakitden târîh-i İslâm’ın[4789] işbu bin yüz kırk[4790] dört senesine gelince iki bin dört yüz otuz[4791] bir sene mürûr itmiş olur. Ve bu cezîre Mısır’dan Boğazhisârı’na varınca Akdeniz enginde tūlen deryânın vasatında vâki‘ olmışdur, şöyle ki gûyâ etrâfında olan cezîrelerin kapudanı mesâbesinde ummân-i deryâda lenger-endâz-ı deryâ olup cevânib-i erba‘asında alarga topları ve gicelerde gülbânk-ı Muhammedî ve yekdür Allâh sadâsıyla ve lûle-endâz-ı deryâ bir cezîredür ki her tarafı mahmî ve nigehbân-ı deryâ bir cezîre-i ra‘nâdur. Ve kal‘ası dahi bi’l-ittifâk Akdeniz’de[4792] metânetle meşhûr olan kal‘aların biridür ve belki evvelidür dirler. Ve mukaddemâ bu kal‘ayı binâ iden Forone nâm pâdişâh bu kal‘anın mukābelesinde şark ile yıldız mâbeyninde öküz boynuzı bir liman yapup şöyle ki limanın kapusunun iki tarafı öküz boynuzı birbirlerine karîbdür. Ve limanın karşusunda iki büyük kaya vardur ki ol limanı yapan pâdişâh bu iki kayanın üzerinde bir güneş sanemi yapdırmış idi ki sarı bakırdan idi. Ve bir ayağı bir kaya üzerinde ve bir ayağı dahi bir kaya üzerinde[4793] olup ve kaddi dahi yetmiş kulac idi. Ve iki bacağı arasından gemiler geçüp ve elinde gice ile bir büyük fener tutardı. Ve ba‘dehû bu cezîreyi Seracin tāifesi alup ve ba‘dehû Rûmîler zabt idüp ve ba‘dehû Hazret-i Mu‘âviye zamânında bu kal‘ayı İslâm zabt idüp ve bir zelzele-i azîme vukū‘ında bu sanem hedm olmağla Hazret-i Mu‘âviye bunı sudan çıkarup ve bozdurup Şâm-ı şerîfe nakl itmişdür, şöyle ki bunun bakırı dokuz yüz deve ile nakl olunmışdur diyü menkūldür[4794]. Ve ba‘dehû bu cezîreyi Malta **[İ, II, 337a]** kavalyeleri zabt idüp ve ba‘dehû dokuz yüz yigirmi dokuz Saferü’l-hayrın ibtidâsında[4795] Sultān Süleymân Hân hazretlerinin himmet ü ikdâmlarıyla fethi müyesser oldukda mâh-ı mezbûrun ibtidâ cum‘asını pâdişâh hazretleri cümle ricâl-i

---

def‘a yüz elli çift geyik peydâ idüp bu cezîreye salıvirdiler. İki-üç senede ol geyikler cümle ilanları yiyüp kalmadıkdan tekrâr bu cezîreyi ma‘mûr itdiler ki hâlâ ol imâretidür.

[4789] târîh-i İslâm’ın H (310^{b}) : hicret-i Rasûl aleyhi’s-salâtu ve’s-selâmın İ (336^{b})
[4790] kırk H (310^{b}) : otuz İ (336^{b})
[4791] otuz H (310^{b}) : yigirmi İ (336^{b})
[4792] Akdeniz’de H (310^{b}) : işbu deryâda İ (336^{b})
[4793] ve bir ayağı dahi bir kaya üzerinde H (310^{b}) : - İ
[4794] diyü menkūldür İ (336^{b}) . - H
[4795] saferü’l-hayrın ibtidâsında H (310^{b}) : senesinde İ (337^{a})

saltanat ile Sercivan câmi‘inde kılmışdur[4796]. Ve hâlâ ol sanem kayaları üzerine kal‘alar binâ olunmışdur ki ol limanı hıfz iderler. Ve bu cezîre ayniyle kavsiyyü’ş-şekl düşüp tūlânî vâki‘ olmışdur. Ve bunun etrâfında altı meşhûr burunları vardur ki birine Kanarya burnı dirler. Tūlânî olan başının birindedür. Ve kabza yerine müşâbih olan buruna Sultānhisârı burnı dirler. Ve bir başında olan buruna Kum burnı dinüp ve musattah olan yerlerinde olanın birine Öküz burnı ve birine Afaydor burnı ve birine dahi Tahtalı burnı dirler. Ve bunun bir ra‘nâ limanı olup ve hîn-i iktizâda rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yerleri koltukları ve limanları çok olup şöyle ki ummân-ı deryâda bir muhâlif rûzgâra râst gelen sefîneler bu cezîrenin kangı tarafına düşüp lenger-endâz olsa gayri emîn olup halâs olup necât bulur. Zîrâ rûzgârına göre her tarafı limandur. Ve’l-hâsıl vasat-ı ummân-ı deryâda her tarafdan gelen sefînelere meded-res bir cezîre-i mahall-i emândur. Ve bunun halkı tevârîhlerde haşîn-tab‘ ve hasîs ve denî ve müsâfir sevmez âdemler olmak üzre tahrîr itmişlerdür ammâ bu hakīr bin yüz otuz dört senesinde Mısır’dan gelür iken eyyâmın nâ-muvâfık olması sebebiyle yigirmi **[311a]** gün kadar meks idüp ehâlîsinin hakkında tahrîr itdikleri ahlâk-ı zemîmeleri, ahlâk-ı haseneye tahvîl olmuş buldum, şöyle ki Mısır’dan sefîneye süvâr olduğumda deryâda mizâcıma inhirâf vâki‘ olup Rodos iskelesinde gümrüğe çıkduğımda eyyâm muvâfık olunca tashîh-i mizâc içün bir konak murâd itdikde birkaç yerden konaklarına da‘vet itdiler. İskeleye yakın olan bir hâneye nüzûl idüp fevka’l-hadd ikrâm itdiklerinden mâ‘adâ cezîre-i mezbûreye gelen a‘lâ vü ednâ müsâfirîne ri‘âyet itdiklerine muttali‘ oldum, şöyle ki meselâ me’kûlâta müte‘allik nân ve lahm ve meyve, bu misillü bir şeyin kılletinden nâşî halk üşüp izdihâm olsa, bir müsâfir dahi ol şeyden almağa varsa cümlesi girü çekilüp ol müsâfir almadıkça kendüler almazlar. Ve muhassenâtlarından biri dahi ilme rağbetleri olmağla iki medresesi olup iki yüzden ziyâde tālib-i ilm suhteleri var ki bir korsan üzerine gemi donadup gitmek iktizâ itdikde bi-lâ-te’hîr sâirlerden mukaddem pür-silâh bu suhteler hâzır olup çıkarlar. Ve biri dahi namâzlarına ve cemâ‘ate müdâvim ve mukaddimlerdür[4797].

[4796] hân hazretlerinin himmet ü ikdâmlarıyla fethi müyesser oldukda mâh-ı mezbûrun ibtidâ cum‘asını pâdişâh hazretleri cümle ricâl-i saltanat ile Sercivan câmi‘inde kılmışdur H (310[b]) : zamânında feth olup memleket-i İslâmiyye ve saltanat-ı Osmâniyye’ye dâhil ü ilhâk olunmışdur İ (337[a])

[4797] tevârîhlerde haşîn-tab‘ ve hasîs ve denî, müsâfir sevmez âdemler olmak üzre tahrîr itmişlerdür ammâ bu hakīr bin yüz otuz dört senesine Mısır’dan gelür iken eyyâmın nâ-muvâfık olması sebebiyle yigirmi **[311a]** gün kadar meks idüp ehâlîsinin hakkında tahrîr itdikleri ahlâk-ı zemîmeleri, ahlâk-ı haseneye tahvîl olmuş buldum, şöyle ki Mısır’da sefîneye süvâr olduğumda deryâda mizâcıma inhirâf vâki‘ olup Rodos iskelesinde gümrüğe çıkduğımda eyyâm muvâfık olunca tashîh-i mizâc içün bir konak murâd itdikde birkaç yerden konaklarına da‘vet itdiler. İskeleye yakın olan bir hâneye nüzûl idüp fevka’l-hadd ikrâm itdiklerinden mâ‘adâ cezîre-i mezbûreye gelen a‘lâ vü ednâ müsâfirine ri‘âyet itdiklerine muttali‘ oldum, şöyle ki meselâ me’kûlâta müte‘allik nân ve lahm ve meyve, bu misillü bir şeyin kılletinden nâşî halk üşüp izdihâm olsa, bir müsâfir dahi ol şeyden almağa varsa cümlesi girü çekilüp ol müsâfir almadıkça kendüler almazlar. Ve muhassenâtlarından biri dahi ilme rağbetleri olmağla iki medresesi olup iki

Ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında üç büyücek ve on kücük cezîreler olup ve hemân iki dökuntüsi vardur ki anlar dahi bir zararlı yerde değildür ki birisi kadırga gibi görinüp ma‘lûmü’l-mekândur. Ve bu cezîrenin yedi yerde latîf akarsuları olup müferrih, dil-güşâ ve ferah-fezâ bağ u bağçeleri ve envâ‘-i meyve ve limon ve turunc ve portokal ve ağac kavunı ve sakız gibi her meyve ve şükûfe ve sebzevâtı firâvân olup ve ipek dahi olur. Ve üzüm ve incirleri hod bî-hadd ü bî-hisâb olur[4798]. Muhassal, bir zevk u safâsı çok bir cezîre-i meşhûredür.

Cezîre-i Çobanlar: Ve bu cezîrenin etrâfında bir büyücek on üç kücük cezîreler vardur ki kendüsiyle on beş cezîre olur. Ve iki dökuntüsi vardur ki biri mahzûrlıdur. Bunun ve kurbında olan adaların sâir yerleri pâk olup kumsâl güzel demir yerleri ve yatak koltukları çokdur. Ve bunun bir latîf akarsuyı dahi vardur ki Eski hisârlık önünden akar. Ve güzel bağları ve bağçeleri dahi vardur. Ve bununla Rodos’un mâbeyninde büyücek ve kücük dokuz ada vardur ki üçine Kuzular dirler. Üçi bir yerdedür. Ve birine dahi Yılancık adası dirler ki Kıbrıs fethinde bunun kurbında üç gün donanma-i hümâyûn[4799] yatmışdur. Ve birine dahi Batuna dirler ki bunun kurbında bir adacık dahi vardur ki Çatal Ada dirler. Kıbrıs fethinde bu iki ada kurbında dahi bütün donanma-yı hümâyûn[4800] yatmışdur. Ve birine dahi İstadiye dirler[4801], bunun kurbında birer kücük adalar dahi vardur. Ve mahallinde bu zikr itdüğimiz adalar kurbında rûzgârına göre yatılur.

Cezîre-i Girye: Bu cezîrenin devri altmış mîl olup ve kurbında bir büyük ve on kücük cezîreler dahi vardur. Ve bunun bir mükellef **[İ, II, 337b]** limanı olup ve bunun ve sâirlerinin bir adadan mâ‘adâ etrâfları ve boğazları pâk olup demir yatak yerleri koltukları limanları dahi çokdur. Ve bunun dört büyük burnı olup ve kücük burunları dahi vardur. Ve üç akarsuyı olmağla envâ‘-ı esmârı müştemil güzel bağ u bağçeleri olup ve bir matbû‘ ve makbûl cezîredür.

Cezîre-i Koçpapas: Bunun kurbında hemân bir cezîre olup cümle etrâfı pâkdur. Ve bunun mukābelesinde bir cezîre dahi vardur ki Arocak dirler. Bunun büyük burnı

---

yüzden ziyâde tālib-i ilm suhteleri var ki bir korsan üzerine gemi donadup gitmek iktizâ itdikde bi-lâ-te’hîr sâirlerden mukaddem pür-silâh bu suhteler hâzır olup çıkarlar. Ve biri dahi namâzlarına ve cemâ‘ate müdâvim ve mukaddimlerdür (310^{b}-311^{a}) : haşînü’t-tab‘ olup hasîs ve denî âdemler olup şöyle ki bunların indinde bir söz müte‘ârif olmışdur. Meselâ meyve mahalli: Bir kimse bir bağ kenarına varup bir salkum üzüm taleb itse öksüz mâlıdur diyü virmeyüp ve çârşû ve bâzârlarında bir şey almak murâd itdikde ol bi’l-aks istedüği mertebe akça virilmese bu öksüz mâlıdur diyü unf u gazab ile cevâb virüp mâbeylerinde bu söz mu‘tâdları olmışdur. Dahi müsâfir sevmezler İ (337^{a})

[4798] ve ipek dahi olur. Ve üzüm ve incirleri hod bî-hadd ü bî-hisâb olur İ (337^{a}) : - H

[4799] donanma-i hümâyûn H (311^{a}) : donanma İ (337^{a})

[4800] bütün donanma-yı hümâyûn H (311^{a}) : donanma İ (337^{a})

[4801] dirler İ (337^{a}) : - H

kurbında bir cezîre dahi olup ve Koçpapas ile bunun mâbeyninde dahi üç pâk cezîre vardur. Ve Koçpapas ve bunun bir güzel limanı olup ve sâir etrâfları ve adalar etrâfı ve boğazları pâk olup rûzgârına göre demri ve yatak yeri koltukları dahi vardur.

Cezîre-i Yamorgi: Bunun devri seksen mîl olup tūlânî ve kanbur vâki‘ olup bir başı vâsi‘ ve bir başı ince ve ortası büğri ve kanbur gibidür. Ve bunun etrâfında iki büyücek ve yedi kücük adalar dahi olup ve hemân bir döküntüsi vardur. Ve sâir tarafları ve boğazları pâk olup ve bunun iki güzel limanı olduğından gayri demir yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bunun güzel mahsûli ve envâ‘-i meyveyi câmi‘ bağ ve bağçeleri ve gāyet çok zeytûnları olur. Ve akar[4802] suları olmayup kuyu ve sarnıçlardur.

Cezîre-i Kınalı: Bunun bir tarafında altı ada olup ve açığında dahi bir cezîre vardur. Ve bunun ve adaların etrâfı pâk olup yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Odunlı: Bunun cümle etrâfı pâk olup demir **[311b]** ve yatak yeri amîk ya‘ni içerü girmiş koltukları ve kücük limanları çokdur.

Cezîre-i Yassıca: Bunun kurbında bir büyücek ve iki kücük cezîreler dahi vardur. Ve etrâfları pâk olup ve amîk koltukları vardur.

Cezîre-i Nergiscikler: Bunun dahi kurbında iki ve açığında bir ada vardur. Ve bu cezîreler kurbunda ve açığında bi’l-cümle etrâfları ve boğazları pâk olup mahallinde demir ve yatak yerleri ve amîk koltukları ve kücük limanları vardur.

Cezîre-i İstanbuliyye: Bunun devri kırk mîl olup ve açığında üç ada vardur ki Sirina Papaslığı dirler. Ve bunun şekli tūlânî düşüp iki başları vâsi‘, orta yeri boğmaklı ve tenk olup karası gāyet azdur. Bunu garb tarafında dört büyücek ve yedi kücük cezîreler vardur. Ve şimâl tarafı vasatında dahi dört cezîre olup ve bir başında dahi bir büyücek ve dört kücük cezîreler vardur ki büyücek cezîrenin ismine Pondoka dirler. Ve bu İstanbuliyye cezîresinin mecmû‘ı etrâfında üç yerde döküntü olup anlar dahi zararlı yerde değildür. Ve bu cezîrenin dört be-nâm limanı olup ve sâir etrâfı ve kurbında olan cezîreler ve boğazları dahi pâk olup ve bunlardan mâ‘adâ bunun koltuk çevrimleri amîk olmağla her tarafında demir ve yatak yeri koltukları her birleri bir liman gınâsını virür. Zîrâ bunun ortasında iki tarafın çevrimleri bir körfese müşâbihdür. **[İ, II, 338a]** Ve bunun koltukları büyük olmağla burunları dahi çokdur. Ve bunun bir akarsuyı ve sâir kuyuları ve sahrıçları dahi çokdur. Ve bu cezîrenin yerleri dahi münbit olup güzel bağ

[4802] akar İ (337ᵇ) : - H

ve bağçeleri ve envâ‘-i latīf meyveleri dahi çokdur. Ve bunun açığında bir cezîre dahi vardur ki Fondosa dirler. Etrâfı pâk olup rûzgârına göre yatak yeri koltukları vardur.

Cezîre-i Enafiye: Bu cezîre tūlânî düşüp kulleye müşâbihdür. Ve bunun kurbında ve etrâfında bir büyücek ve beş kücük cezîreler vardur. Büyüceğine İhtaniye dirler. Ve Enafiye kal‘ası altında olan burunda bir döküntü olup ve sâir adaların ve bunun etrâfları pâk olup ve öyle bir mükellef limanı olmayup lâkin rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri koltukları vardur. Ve Enafiye'nin iki yerde akarsuyı dahi vardur. Ve bununla Pondoka cezîresinin mâbeyni açığında dahi bir cezîre vardur ki Anapapola dirler. Ve bunun kurbında dahi iki kücük cezîre vardur. Ve bu cezîrenin kenârında yigirmi kulac su vardur ve etrâfı pâk ve açık olup rûzgârına göre bir sıklet vaktinde bunun her tarafında demir ve yatak yeri koltukları vardur ki gelen gemiler emîn olurlar.

Cezîre-i Polikendiri: Bu cezîre dahi tūlânîce düşmişdür ve kulleye müşâbihdür. Ve bunun etrâf-ı kurbında sekiz cezîre ve iki döküntü olup bunun ve sâir kullelerin etrâfı ve boğazları pâk olup ve lâkin mahsûs limanı olmayup rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri koltukları çokdur. Ve burunları ve bir akarca suyı dahi vardur.

Cezîre-i Şifnoz: Bunun kurbında hemân iki cezîre olup lâkin bununla Polikendiri cezîresi mâbeynleri[4803] açığında buna gelince bir büyücek ve altı kücük cezîreler vardur ki biri beri başında ve biri yukarıda olan cezîreler kurbında bir döküntü olup bunun sâir adaların etrâfları ve boğazları pâk olup mahsûs limanları yokdur ve lâkin mahallinde rûzgârına göre liman olur. Demir ve yatak yeri koltuk limanları vardur.

Cezîre-i Eyne: Bu cezîrenin devri kırk mîl olup şeklen aşağısı vâsi‘ ve yukarusı mevzûn kulleye müşâbihdür. Ve bunun etrâf-ı kurbında altı ada olup ve iki yerde dahi döküntüsi vardur. Ve bunun koltuk çevrimleri çok ve amîk olup ve bir ra‘nâ limanı dahi vardur. Rûzgârına göre her tarafı demir ve yatak yeri koltuk limanlarıdur. Ve burunları dahi çok olup ve bir akar suyı dahi vardur. Ve bu cezîrede arpa gāyet çok mahsûl virüp ve güzel bağ ve bağçeleri dahi vardur. Ve mukaddemâ bunun halkı gāyet zengin idiler.

Cezîre-i Barre[4804]: Bu cezîrenin devri elli mîl olup ve bunun şekli yumrı ve değirmi vâki‘ olup ve bunun etrâf-ı kurbında yigirmi yedi ve açığında dahi dört ada olup ve bunun bir koltuk çevirmesi vardur ki içerüsi değirmi ve vâsi‘ olup birkaç mîl vardur. Ve ol adaların dördi bu liman içindedür. Ve bunun etrâfında ve adalar arasında sekiz

[4803] mâbeynleri İ (338ª) : - H
[4804] İ nüshasında bu cezîre Cezîre-i Andibarre'den hemen sonra kaydedildiğinden İ 333b'de yer almaktadır.

yerde döküntüsi olup lâkin gemiler geçmeğe mâni‘ değildür. Ve iki **[312a]** döküntü dahi liman içinde vâki‘ olup anların dahi mahzûrı yokdur. Ve bu cezîrenin her rûzgâra göre yatak bir limanı olup ve bunlardan mâ‘adâ bunun her tarafında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bu cezîrenin üç yerde akarsuyı vardur ve bunlardan mâ‘adâ bir garîb neb‘ suyı vardur ki bunun içine keten ve harîr ve penbeden her ne renk esvâb kosalar siyâh olur, aslâ bozulmaz[4805]. Ve bu cezîrede mukaddemâ mihek taşı çıkardı ammâ şimdi nâdir çıkup mermer taşı çıkar oldı. Ve bunun güzel bağ ve bağçeleri olup envâ‘-i meyve ve sebze mübâh olur.

Cezîre-i Andibarre: Bu cezîre İstanbul’da At Meydânı’nda olan dikili taşa müşâbihdür. Bunun bâlâ başı tarafında bir büyük ve iki tarafında birer ve başından yukaru bir sırada dahi yedi ada olup ve bunların cümlesinin boğazları pâk olup gemi geçer. Hemân birinin boğazında bir kücük döküntü olmağla gemi geçmez[4806] ve cezîrenin zîrinde bir tarafında dahi dört kücük ada olup ve bir tarafında dahi iki büyücek ada vardur. Ve bu cezîre ile bu adaların boğazında döküntüsi vardur. Ve bunun mahsûs limanı olmayup lâkin rûzgârına göre etrâfında demir ve yatak **[İ, II, 338b]** yeri koltuk limanları vardur.

Cezîre-i Nakşe: Bunun devri doksan mîl olup Akdeniz’de meşhûr adalardandur. Ve buunn şekli Ayasofya câmi‘i kubbesi şeklinde vâki‘ olup ve bunun bâlâ tarafında üç büyücek ve dört kücük ada vardur. Ve zîrî alargasında dahi üçi bir yerde şeklinde müşâbih düşüp ve isimlerine dahi Çakal Adalar dirler. Bundan alarga bir ada dahi vardur ki Issızca Ada dirler. Ve bunların etrâfları bi’l-cümle pâk olup ve bu cezîrenin bâlâsında zikr olunan adaların alargasında liman burnında üç sudan taşra karaca döküntü ve altı dahi su içinde döküntüler olup bu mahallerden ihtirâz ile geçerler. Ve liman içinde nihâyetinde olan koltuğı dahi sığ olupve limanı dahi garba nâzırdur. Ve bunun şimâl tarafı dağlık olup ve ortasında dahi bir dağ vardur. Ve bu cezîrenin toprağı münbit olup buğdayı ve arpası ve sâir hubûbâtı ve üzümi ve sâir meyvesi çok olur. Ve bunda bir latîf mermer çıkup altun ma‘deni dahi vardur ammâ vilâyet halkı pinhân itmişlerdür. Bâ‘isi bu ki[4807] bu cezîreyi merhûm Sultān Süleymân hazretleri feth itmişdi ve eğer bilecek olurlar ise bizi angariyye ile işledirler. Zahmet çekdiğimizden mâ‘adâ kendü işlerimizde kaluruz diyü pinhân itmişlerdür.

[4805] aslâ bozulmaz H (312[a]) : - İ
[4806] geçmez İ (338[a]) : geçer H (312[a])
[4807] bu ki İ (338[b]) : - H

El-hikmet[4808]**:** Ve hikmet-i Hakk ile bu cezîrenin avretleri ekseriyyâ kız doğurmalarıyla avretleri çok ve erleri azdur. Ve avretleri dahi gāyet güzel olur[4809]. Ve'l-hâsıl işbu cezîre bir ma'rûf cezîre olup bağ u bağçesi ve zevk u safâsı ve her şeyi firâvân bir cezîredür ki[4810] her tarafında demir ve yatak yerleri ve koltukları ve kücük limanları çokdur. Ve bunun bir mübâh akarsuyı vardur ki Göksu dirler.

Cezîre-i Değirmenlik: Bunun devri seksen mîl olup Akdeniz'de meşhûr olan adaların biridür. Ve bunun kasabasının ismine dahi Değirmenlik dirler. Ve bu cezîrede değirmen taşı olup ve tuz dahi çok çıkar. Ve sularında dahi kibrîd râyihası olup içenlerin ba'zı emrâzına devâ olur. Nihâyet andan içmeyüp dağlarında latīf sular vardur, anlardan getürüp içerler. Ve mizâclarını bozdukda ol kibrîd râyihası olan sudan içerler. Ve bu cezîrede mağaralar vardur ki içlerinde çok bal olur. Ve gömecinde üç levn olur, şöyle ki üsti kırmızı ve ortası beyâz ve altı siyâhdur. Ve bu cezîrenin toprağı münbit olup bağı ve zeytûnı ve ba'zı meyvesi dahi çokdur. Ve bunda bir gümüş ma'deni dahi vardur ki ismine Ercentir dirler. Ve ba'zılar[4811] **[İ, II, 339a]** Arzentir dirler. Ve bu cezîrenin halkı ekseriyyâ gemicilik iderler. Ve bunun kurbında ve etrâfında on beş cezîre olup ve dört yerde dahi döküntüsi olup ve sâir etrâfı ve adalar boğazı pâk olup ve bunun iki ra'nâ limanı ve her tarafında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bunun su kuyuları ve sahrıçları ve akarca suları dahi vardur. Ve bir akarca ılıcak suyı dahi vardur ammâ **[312b]** az akar.

Cezîre-i Eski Değirmenlik: Ve bunun dahi kurbında ve bu'dında dokuz ada olup ve etrâfı pâk ve koltukları çok ve amîk olmağla demir ve yatak yeri koltuk ve limanları çokdur. Ve bunun dahi güzel bağ ve bağçeleri ve meyve ve zeytûnı çokdur.

Cezîre-i Elbizlik: Bu cezîrenin etrâfı pâk olup mahallinde rûzgârına göre her tarafı demir ve yatak yeri koltukları vardur.

Cezîre-i Mortad: Bu cezîrenin etrâfı elli mîl çevirüp etrâfında iki cezîresi vardur ve sâir etrâfları pâk olup bunun ra'nâ limanı dahi vardur. Ve sâir etrâflarında demir ve yatak koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bir akarsuyı dahi olup ve bağ ve bağçeleri ve envâ'-i meyve ve zeytûnlar firâvândur.

Cezîre-i Sıramil: Bunun devri otuz mîl olup ve hâlâ bunun ismine Mezend adası dirler. Feysagores hakîmin üstâdı bu şehirdendür. Ve bunun baş kasabasına Polid

[4808] el-hikmet H (312[a]) : - İ
[4809] ve avretleri dahi gāyet güzel olur H (312[a]) : - İ
[4810] bağ u bağçesi ve zevk u safâsı ve her şeyi firâvân bir cezîredür ki H (312[a]) : - İ
[4811] ve ba'zılar H (312[a]) : diğer İ (338[b])

dirler. Ve bunun havâsı gāyetü'l-gāye güzel olmağla âdemîsi çok olup ve hem çok yaşarlar.

El-âdet[4812]: Evvel zamânda bunların âdet-i bâtılları var idi ki bir âdem altmış yaşını geçdikden sonra kendüsini katl iderdi. Eğer kendüsi itmese vilâyetli ve evlâdı ve akrabâları katl iderlerdi. Ve dirlerdi ki "Sen bu kadar yaşadıkdan sonra dünyâda kalman ne[4813] lâzımdur. İşe ve güce kuvvetin ve cimâ' itmeğe kudretin kalmadı" diyüp avret ise hem-çünân işe ve güce yaramayup ve evlâd doğurmaz oldun. İmdi şimden sonra sen dünyâda[4814] bir şeye yaramazsın. İmdi sen git ki yerine bir gayrisi gelsün" dirlerdi. Zîrâ öyle zu'm iderlerdi ki altmış yaşını geçen âdem ölmeyince yerine dünyâya bir âdem dahi gelmez i'tikād iderlerdi[4815]. Ve ba'dehû Yûnânîler zuhûr idüp bunların bu âdetlerini terk itdirdiler. Ve hâlâ âdemîsi çok olup yüz yigirmi ve dahi ziyâde yaşında ricâl ve nisâ vardur dirler. Ve bu cezîrenin şekli ayniyle at na'lına benzeyüp bunun etrâfında altı ada ve ökçe tarafında bir büyücek ada olup bunun iki döküntüsi olup biri boğaz ağzındadur ki baş liman ağzıdur ve sâir etrâfları pâk olup demir yatak yeri koltuk limanları dahi çokdur. Ve bunda bir su vardur ki her kim içer ise lâ-ya'kıl olup birkaç sâ'at bengî gibi olur.

Cezîre-i Yükne: Bunun devri otuz beş mîl olup şeklen câmûsa müşâhebeti vardur. Ve bunun boynuz yerine iki adası olup ve ikisi tarafında dahi iki ada olup ve üç döküntü dahi vardur. Ve burnı ucında dahi iki ada olup ve kıc ayağına karîb bir ada dahi olup ve karnı altında bir kara taş döküntü vardur. Ve bunun limanına Akyâr limanı dirler ki kumsalı güzel bir limandur. Ve etrâfında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Sığırcıklar: Bunlar birbirine karîb iki adadur ki birine büyük ve birine kücük sığırcıklar dirler. Büyüğünün iki başları vâsi' olup ve şâh-nişîn tarzı vâki' olmuşdur. Ve orta yerinin iki tarafı körfesli ve boğmaklı ve tenk olup ve üç yerinde dahi döküntüsi vardur. Ve bunun taş döküp yapılma bir güzel limanı dahi vardur. Ve bunun ile kücük sığırcık **[İ, II, 339b]** mâbeyninde dahi iki ada vardur ki ara yerleri ra'nâ limandur. Ve bunların ve aralarının etrâfında olan adaların etrâfları pâk olup demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bunların açığında bir liman cezîre vardur ki ismine Poline dirler. Ve bunun şekli balığa müşâbihdür ve başı ve

[4812] el-âdet H (312[b]) : - İ
[4813] ne H (312[b]) : - İ
[4814] dünyâda İ (339[a])
[4815] zîrâ öyle zu'm iderlerdi ki altmış yaşını geçen âdem ölmeyince yerine dünyâya bir âdem dahi gelmez i'tikād iderlerdi H (312[b]) : Ve ol âdem katl olmasa yüz yigirmiden yüz elli ve dahi ziyâde yaşarlardı İ (339[a])

burnında iki ada dahi vardur. Ve rûzgârına göre bir sıklet mahallinde bu cezîreye düşen sefîneye demir ve yatak yeri olup emîn olurlar[4816].

Cezîre-i Andire: Bunun devri doksan mîl olup bunun kurbında üç büyücek ve dört kücük cezîre olup ve iki döküntüsi dahi vardur ki adalara karîbdür. Ve yukarusında iki karaca döküntü ve bunlardan aşağı iki[4817] döküntü ve bunun üstünde bir uzunca döküntü dahi olup ve sâir etrâfı pâk ve bir ra‘nâ limanı dahi vardur. Ve sâir etrâfında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bunun kal‘asına köprü ile varılup sarp yerdedür. Ve bunun su[yı] mübâh ve firâvân olup şöyle ki beş yerde ra‘nâ akarsuyı olmağla **[313a]** latīf bağ ve bağçeleri ve envâ‘-i meyve ve sebzeleri ve müferrih dağları ve düz ve münbit ve çemenzâr yerleri olmağla koyun ve keçi ve sığırları firâvân olup peynirleri dahi çok ve lezîz ve makbûldür.

Cezîre-i İstindil: Bunun devri yetmiş mîl olup Akdeniz’de ma‘mûr ve meşhûr olan cezîrelerin biridür. Ve bunun bir kilisası vardur ki her tarafından ziyâretçiler gelüp ba‘zı vaktinde azîm cem‘iyyet olur ki birkaç bin âdem cem‘ olur[4818]. Ve mukaddemâ bu cezîrede meyyit defn itmeği câiz görmeyüp meyyitlerini âhar cezîreye götürüp defn iderlerdi. Ve bu cezîre tūlânîce düşüp etrâf-ı kurbında hemân dört cezîre olup ve sâir etrâfı pâkdur. Ve bunun her rûzgârdan emîn bir limanı vardur ki gāyet ra‘nâ limandur. Ve orta yerinde bunun bir görünmez döküntüsi var idi. Piyâle Paşa bunun üzerine taş dökdürüp sudan yukaru görünür âşikâre itmişdür. Ve bunun değirmen deresi aşağı başında olup güzel bağ ve bağçeleri vardur. Ve bu cezîre bir ma‘mûr ve meyve ve sebzesi firâvân ve toprağı münbit ve âb u havâsı latīf ve nisâsı mahbûb ve zarîf olmağla meşhûr bir cezîre-i ra‘nâdur[4819]. Ve bunun koltukları amîk olmağla her tarafında demir ve yatak yeri koltukları ve limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Hızr-İlyâs: Bunun kurbında bir büyücek ve bir küçük ada vardur ki büyüceğinin ismine Güğercin Adası dirler. Ve bu cezîrenin etrâfı pâk olup bir sıklet mahallinde rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları vardur.

Cezîre-i Mis: Bunun devri dokuz mîl olup karşu Anatolı[4820] kıyılarına Bucak denizi dirler. Obruk limanı dahi ol kıyılardadur ve bunun bir tarafında kıyılara yakın varınca on dört ada olup ve alargasında bir büyücek ada dahi vardur. Mecmû‘ı adalar

[4816] olup emîn olurlar H (312[b]) : olur İ (339[b])
[4817] iki İ (339[b]) : - H
[4818] birkaç bin âdem cem‘ olur H (313[a]) : - İ
[4819] ve bu cezîre bir ma‘mûr ve meyve ve sebzesi firâvân ve toprağı münbit ve âb u havâsı latīf ve nisâsı mahbûb ve zarîf olmağla meşhûr bir cezîre-i ra‘nâdur H (313[a]) : - İ
[4820] Anatolı H (313[a]) : - İ

arasında bir döküntü olup ve suyı derin olmağla üzerinden gemiler geçer. Ve cümle etrâfı pâk olup demir yeri koltukları ve yatak yerleri çokdur.

Cezîre-i Gökova: Ve bu cezîre Akdeniz'de meşhûr korsan yatağıdur. Ve Kilisacık limanı kıyıları mukābilinde olmağla bununla ol liman mâbeyninde on bir ada olup ve hemân bir döküntüsi vardur. Ve bu adanın cevânib-i erba'sında demir ve yatak yeri koltukları ve limanlar çok olmağla korsan gemileri eksik değildür. Ve bu cezîrenin başı çatal olup bir garîb-heykel cezîredür ki akrebe müşâbeheti vardur.

Cezîre-i Taşözi: Bunun devri altmış mîl olup etrâfında dört cezîre vardur ki bunun ve anların etrâfı pâk olup güzel limanı ve her tarafında demir ve yatak yeri koltukları çokdur. Ve bunun bir latîf akarsuyı olup güzel bağları ve envâ'ı esmârı müştemil bağçeleri ve zeytûnı ve hubûbâtı dahi çokdur.

[İ, II, 340a] Cezîre-i Ağrıboz: Bu cezîrenin evsâfı işbu kitâbın ikinci cüz'inin yedinci varakında bir fasl ile tahrîr olunmışdur, nazar oluna[4821].

Cezîre-i Geyikli: Bunun kurbında hemân bir ada ve bir döküntü vardur.

Cezîre-i Nergiscik: Bunun dahi iki tarafında birer ada vardur.

Cezîre-i Kara[4822]: Bunu dahi kurbında hemân birer döküntüsi vardur.

Cezîre-i Bibercik: Bunun kurbında bir ada ve iki döküntü vardur.

Cezîre-in İğne: Bu cezîrenin kurbında ve Gördös kıyıları açığında on altı cezîre olup ve Ağrıboz'dan beri zikr itdüğimiz cezîreler temâşâlık ve Atina kıyıları ve Gördös semti kıyılarına düşüp mahallinde her birinin demir ve yatak yeri koltukları ve limanları vardur.

Cezîre-i Gölör: Bu cezîre Atina kıyılarına yakın olup ve bunun kurbında bir körfes vardur ki Gölör Körfesi dirler. Ve bunun etrâfında on ada olup her cânibi limandur.

Cezîre-i İskeri: Bunun devri seksen mîl olup ve etrâfında yigirmi beş ve açığında bir büyücek cezîre dahi vardur. Ve hemân bir döküntüsi olup ve iki ra'nâ limanı dahi vardur. Ve sâir etrâfları ve boğazları pâk ve koltukları amîk ve burunları çok olmağla her tarafında demir ve yatak yeri koltuk limanları dahi çokdur. Ve bu cezîrenin bağ ve bağçesi ve envâ'-i meyvesi ve zeytûnı dahi çokdur.

Cezîre-i İşketoz: Bu cezîrenin kurbında ve açığında on dokuz cezîre olup ve üç döküntüsi vardur ki anların dahi arasından gemi geçer. Ve bunun bir ra'nâ limanı ve derin koltukları olmağla her tarafında demir ve yatak yeri koltuk limanları dahi çokdur.

[4821] nazar oluna İ (340[a]) : - H

[4822] cezîre-i Kara H (313[a]) : kara ada İ (340[a])

Ve güzel bağ ve bağçeleri ve envâ‘ meyveleri **[313b]** firâvân olup ve bâ-husûs gāyet latīf Bozlağan amrûdı olur.

Cezîre-i Boz: Bunun devri otuz mîl olup ve bir büğri ortası dar cezîredür. Ve bunun kurbında bir büyücek ve şark ve şimâl açığında dahi iki büyücek ve iki kücük adalar vardur. Ve cümle etrâfları pâk olup ve bir meşhûr limanı vardur ki Kalamaroğlı limanı dirler. Ve sâir demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur.

Cezîre-i Çamlıca: Bunun devri kırk mîl olup Bozada ile arka arkaya vâki‘ olmışdur. Ve bunun dahi her rûzgâra göre yatak yeri bir düz limanı vardur ki güzel limandur ammâ sığ olmağla büyük gemiler giremez. Ve bu cezîre tūlânî düşüp cümle etrâfı pâk olmağla mahallinde demir ve yatak yeri koltuk limanları dahi çokdur. Ve bunun bir akar gümrâh suyı dahi olup ve güzel bağ ve bağçeleri ve latīf üzüm ve envâ‘-i meyvesi çok olup hemân etrâfında beş pâk adalar vardur.

Cezîre-i İşkepolos: Bu cezîrenin bir tarafında altı ve bir tarafında hemân bir ada olup ve cümle etrâfları pâkdur. Ve bunun iki limanı ve etrâfında dahi demir ve yatak yeri derin koltukları çokdur. Ve toprağı dahi münbit olup hubûbâtı ve bağı ve envâ‘-i meyvesi ve zeytûnı firâvândur.

Cezîre-i Bozpapas: Bunun devri on sekiz mîl olup iki başında birer ada ve bir başında hemân bir döküntüsi vardur. Mahallinde rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri koltukları vardur.

Cezîre-i Mısırcık: Bu cezîre yumru ve müdevver olup ve kurbında dahi iki müdevver adalar vardur ammâ üçünün dahi etrâfı bi’l-cümle döküntü ve sığlardur.

Cezîre-i Keçi: Bunun devri kırk mîl olup şeklen haşhâş çiçeğine benzer bir değirmi cezîredür ve lâkin orta yerinde iki tarafında birer koltuk vâki‘ olmuşdur ki iki başları müdevver ve vâsi‘ ve ortası dardur. Ve bunun etrâfında üç ada ve açığında dahi bir büyücek ve iki kücük ada vardur. Ve bunun iki tarafında bir latīf limanı olup ve sâir yerleri dahi pâk olmağla mahallinde **[İ, II, 340b]** demir ve yatak yeri koltukları ve limanları dahi çokdur. Ve liman ağzında kenârında cezîre-i sığ vardur. Ve bu cezîre Limni cezîresine karîbdür.

Cezîre-i Yavuzca: Ve bunun devri kırk mîl olup bunun kurbında iki kücük ve bir büyücek cezîre vardur. Bunun ve ol cezîrelerin etrâfı pâk olup ve dört ra‘nâ limanı vardur ve etrâfında dahi rûzgârına göre demir yeri ve koltuk limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Koyunluca: Bunun kurbında iki ve bu‘dında bir ve açığında dahi bir ada vardur ki birine Yürine ve birine Bübercik ve birine Kelebek dirler. Bunun ve bu adaların etrâfları pâk olup ve liman ağzı kenârında bir döküntüsi vardur. Ve bunun bir

ra‘nâ limanı olup ve etrâfında dahi demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve bunun bir latīf suyı ve güzel bağ ve bağçeleri ve envâ‘-i meyveleri firâvândur.

Cezîre-i Santiron: Bunun devri kırk mîl olup bir eğri ve kanbur cezîredür, şöyle ki ol eğri olan tarafı bir körfes gibi olmuşdur ki içinde iki büyücek ve bir kücük ada olup ve bir başının kurbında dahi iki cezîre vardur ki birine İspironiz dirler. Ve bunun mukābelesinde dahi bir cezîre vardur ki ismine Tiraceye dirler. Ve bunun kurbında dahi iki cezîre vardur ve bunun ve ol cezîrelerin bi’l-cümle etrâfları pâk olup bir güzel limanı olup etrâfında ve ol adalar arasında demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve yine açığında iki büyücek ve iki kücük ada vardur ki Papaslık dirler. Her tarafları pâk olup ve lâkin ıssız adalardur.

Cezîre-i Terme: Bunun devri elli mîl olup ve körfes gibi bir büyük koltuğı vardur. Ve boğaz kenârının bir tarafında bir büyücek ve üç kücük cezîre olup ve bir tarafında bir cezîre dahi vardur. Ve bunun bir mükellef limanı olup ve hemân bir yerde döküntüsi dahi vardur. Ve sâir etrâflarında demir ve yatak yeri koltukları ve limanları çok olup ve bir akarsuyı dahi vardur. Ve bunun hubûbâtı ve bağ u bağçesi ve envâ‘i meyvesi ve zeytûnı ve koyun ve keçisi ve peyniri dahi çokdur.

Cezîre-i Girid: Bunun evsâfı başka bir fasl ile on bir varak yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna. Bunun etrâfında ve bu‘dında cezîreler çokdur[4823].

Cezîre-i Korlor: Bu cezîre Girid’e pek yakın olup ve bunun kurbında dahi bir kücük cezîre vardur.

Cezîre-i İskandiya: Ve diğer İstandiya dahi dirler. Ve bunun kurbında dahi iki cezîre vardur ki Kuzular dirler. Birbirlerine müşâbih ve mukābil iki cezîredür. Ve bunlar **[314a]** mâbeyninde altı cezîre dahi vardur. Ve cenûb ve şark tarafında dört cezîre dahi vardur ki birine Gaydiron ve birine Kıristiyana ve birine Fariyon ve birine Goza dirler ki bu cezîre Malta’ya nâzırdur. Ve bu cezîrelerin demir ve yatak yeri koltukları vardur ki bir sıklet mahallinde rûzgârına göre bu cezîrelere düşen gemiler emîn olurlar.

Cezîre-i Çuka: Bunun devri altmış mîl olup Akdeniz’de meşhûr olan adaların biridür. Ve bu cezîreye “deryâ kandîli” dahi dirler. Vech-i tesmiye, İslâm korsanları kangı tarafa gider ise bu cezîreden görünür. Ve bu cezîre Mora kurbında olup ve etrâfı taşlıkdur. Ve Girid cezîresine dahi altmış mîl olup ve Çerinko nâm bir şehri vardur ki kal‘asının yolı gāyet sarp olup varılması gāyet gücdür. Ve kal‘adan limana varınca on

[4823] bunun evsâfı başka bir fasl ile on bir varak yukaruda zikr olunmışdur, nazar oluna. Bunun etrâfında ve bu‘dında cezîreler çokdur H (313^{b}) : ve bu cezîrenin etrâf-ı kurbında ve bu‘dında cezîreler çokdur. Tafsîli bundan yukaruda ziikr olunmışdur, nazar oluna İ (340^{b})

iki mîl olup ve iki güzel limanı vardur ki birine Nikola limanı dinüp ve cenûb tarafında olana Lenmino limanı dirler. Ve bu cezîre ekseriyyâ dağlık olup ammâ bağ ve bağçeleri ve envâ‘-i meyve ve zeytûnları çokdur. Ve şimâl tarafında bir vâdi vardur ki güzel **[İ, II, 341a]** suları olup dağlarında güzel mermer çıkar. Ve hatta kırmızı damarlı olur ki câmi‘ direkleri yaparlar. Ve bunun dağlarında yabân eşeği dahi olur. Ve bunun başında bir kıl vardur ki zâtü’l-cenb marazına ilâc olup ve dahi vaz‘-i hamlde usreti olan hatunların boynına asakosalar fi’l-hâl vaz‘-i haml ider. Ve bunun etrâfında yedi cezîre dahi vardur ve sâir etrâflarında dahi demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur.

Cezîre-i Paşa: Bu cezîre Benefşe ile Manya kıyıları mâbeynindedür. Ve bunun kurbında hemân bir ada olup mahallinde rûzgârına göre yatak yeri koltukları vardur.

Cezîre-i Sebnise: Bu cezîre bir kanbur, eğri cezîre olup bir başı çatal cezîredür ve bunun eğri karnı içinde iki ve kurbında burunda dahi iki ada olup ve bunun mukābelesinde bir kücük yollı ada dahi vardur ki bundan sehl kücükdür. Ana dahi Kücük Sebnise dirler. Bunun ikisi mâbeyninde bir büyücek ada dahi olup ve Kücük Sebnise kurbında dahi iki cezîre vardur. Ve bunların etrâflarında ve mâbeynlerinde olan adaların bi’l-cümle etrâfları ve boğazları pâk olup demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi vardur.

Cezîre-i Zaklisa: Bunun devri seksen mîl olup ba‘zı yerleri düz ve ba‘zı yerleri orman ve dağdur. Ve bunun bir metîn kal‘ası vardur ki deryâya ve hem kasabaya nâzırdur. Ve bu cezîrede sık sık zelzele olur ve kasabası Nikola limanı kurbında olup ve cenûbında Komar nâm bir ırmak vardur ki deryâya akar. Ve birkaç pınar suları dahi vardur. Ve bu cezîrede güzel bağlar ve bağçeler olup zeytûn ve üzüm ve kişniş ve elma ve amrûd ve enâr ve limon ve turunc ve ağac kavunı firâvân olup ve hurmâ dahi olur. Ve bu cezîre halkı zekî-tab‘ olurlar ammâ sözüne durur âdemler değillerdür. Ve bunun halkı ekseri Rûm olup Frengî azdur. Ve avretleri dahi gāyet güzel olup ve ma‘rifetlü ve âşıkına merhametlü[4824] olurlar. Ve bu cezîrede yerlüden beş bin askeri olup Venedik tarafından dahi yüz yigirmi piyâde ve yetmiş atlu vardur. Ve bu cezîreden Venedik’e tuzdan mâ‘adâ ba‘de’l-masraf be-her sene yedi bin altun virürler. Ve bunun etrâfında büyücek ve kücük on dört ada olup ve beş yerinde dahi hurde döküntüsi vardur. Ve üç yerde mübâh ve güzel akar suyı olup ve gayri suları dahi vardur. Ve bunun bir ra‘nâ ve büyük limanı olup ve etrâfında kücük limanları ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve bu cezîrede hemân vilâyet halkına elli bin altunluk şarâb ve kişniş ve kuru

[4824] ve âşıkına merhametlü H (314[a]) : - İ

üzüm satılup ve dahi İngilis ve Venedik ve gayrilerin gemileri gelüp metâ‘ alup ve satarlar.

Cezîre-i Büyük[4825] Kefalonya: Bunun devri yüz elli mîl olup Akdeniz'de meşhûr olan cezîrelerin biridür. Venedik körfesinin cenûbına düşüp ve Zaklisa dahi cenûb-ı şarkīde vâki‘ olup arası on iki mîldür. Ve bu cezîre on dokuz nâhiye olup ve her nâhiyenin birkaç köyi vardur. Ve bunun baş şehrine dahi Kefalonya dirler bir yüksek dağ üzerinde vâki‘ olmuşdur. Ve bundan **[314b]** Argostol nâm limana altı mîl olup ve bir büyük varoşı dahi vardur ki bu cezîrenin kilididür. Yakın zamânda Venedik tarafından Masova nâm bir metîn kal‘a **[İ, II, 341b]** binâ itmişlerdür ki birkaç çekdiri sığar bir limanı dahi vardur. Ve bu cezîrede bir mu‘azzam ve meşhûr dağ vardur ki ismine Arslan Dağı dirler. Ve kücük dağlarının ba‘zı yerleri orman olup ve ekser yerleri envâ‘-i meyveyi müştemil bağ ve bağçesi olup ve toprağı dahi münbit olmağla arpa ve buğdayı ve çavdarı ve koyun ve keçi ve zeytûn ve üzüm ve ipek ve keten ve kudret helvâsı ve balı ve yağı ve peyniri ve yapağısı ve envâ‘-i meyvesi firâvândur. Ve bunda koyuna benzer bir hayvân dahi vardur, nihâyet bu bıyıkludur. Ve bunda ilan dahi katı çokdur ammâ kimseyi incitmezler. Ve bunun halkı Rûm ve Frenk lisânı tekellüm iderler. Ve bu cezîre ba‘de'l-masraf Venedik'e senede yigirmi bin altun virürler. Ve bu cezîrenin dört akarsuyı vardur ammâ çendân iyi sular değildür. Ve bu cezîrenin şekli tūlânî ve eğri vâki‘ olup ve gāyet derin ya‘ni körfes gibi uzun ve derin koltukları olup ve etrâfında on sekiz ada dahi vardur. Ve bunun beş mahsûs limanı olup birine Argostol ve birine Viskar ve birine Masova ve birine İskender Vâdisi ve birine Etra dirler. Ve cümlesinden büyük ve ra‘nâ olan Argostol limanıdur ki her ne kadar büyük donanma olsa sığar. Ve bunun etrâfında yedi yerde döküntü ve sığ vardur. Ve sâir etrâfı pâk olup demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Kücük Kefalonya: Ve bu cezîre Büyük Kefalonya'ya tâbi‘ olup ve bunun iki başları vâsi‘ ve eğri ve büğrü koltukları olup ve orta yeri vardur ve bir taraf koltuğında hemân iki kücük koltukları vardur. Ve bunun ekser yerleri ormandur.

Cezîre-i Bahşılar: Bunun devri otuz mîl olup ve kurbında sekiz cezîre vardur ki biri büyükcedür. Ve bir başında iki döküntüsi vardur ve sâir etrâfı pâk olup ve demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları vardur.

Cezîre-i Ayamora: Bu cezîrenin bir tarafı sığlar ile karaya ittisâli vardur ve bunun etrâfında on bir cezîre olup sekiz kücük ve üçi büyükcedür. Ve bunun kal‘ası

[4825] büyük H (314[a]) : - İ

menânetle ma‘rûf ve âb u havâsı latîf ve bağ u bağçesi çok bir güzel vilâyetdür. Ve bunun iki mükellef limanı vardur ki biri İncîr limanı ve biri Kilisalı-çeşme limanı dimekle meşhûrdur. Ve Ayamora kal‘asından İncir limanına varınca kenârları pâk olup ve burunları ve demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

Cezâyir-i Korçolalar: Bu cezîrelerde yehûdîler çokdur.

Cezîrehâ-yı Foçalar: Bu cezîreleri Sultān Selîm-i sânî Kıbrıs cezîresini feth itdikden sonra donanma-yı hümâyûn ile Mustafa Paşa’yı irsâl idüp ve cümlesini feth itdikden sonra içine korsan gemileri ta‘yîn itmişler idi.

Cezîre-i Lefkate: Bu cezîre Kefalonya’nın şark ve şimâlinde vâki‘ olmuşdur ve keçileri gāyet çokdur. Ve âb u havâsı dahi latîf olup ve hem bunda eksiksiz yağmur ve kırağı ve çiğ çok yağar. Ve envâ‘-i meyvesi ve bağları çok ve tarlaları münbit olup ve meyvesiz müferrih envâ‘-ı ağacları dahi çokdur. Ve bunun bir latîf limanı dahi olup ve etrâfı dahi pâk olmağla demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur.

El-cezâyir: Mallı Kilisa ve Kefalonya ve İnti Bakşo ve Bağçeler ve Zaklisa ve Çuka ve Sekliye ve Lezna cezîreleri işbu kitâbın üçünci cüz’ünin evvel varakında **[İ, II, 342a]** “Körfes cezîresi” faslı tamâmında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna[4826].

El-cezâyir: Dobravenik zabtında ve ba‘zıları Venedik hükminde olan cezîrelerdür. Langoza, Malidar, Sen Andirya, Mizo, Lobana, San Petriva, Korçoli ve bunlardan mâ‘adâ Körfes ve Dobravenik semtlerinde olan sâir cezîrelerdür ki ma‘rûfları bunlardur[4827]: Sazane, Çobane, Agosti, Bese, Şâhin Adası, Torta, Solne, Lerne, Beraca, bu iki cezîre ayniyle câmeşûy teknesine benzeyüp sanki birbiri içine konmuş gibi berâber vâki‘ olup ve araları cüz’i munfasıl olmağla uzakdan ikisi bir cezîre gibi görünür. Ve dahi Sekale, Tebne, Tiye, Şerde, Zantilo, Bonde Dilko, Tizi, bunda bir meşhûr kilisa vardur ki San İstifano dirler, Pori Verme, Norte, Bayra, Lenkori Tato, Azori, Kolne. Ve bu cezîrelerin kimi büyük ve kimi kücük olup ve bunların etrâf-ı kurbında ve ba‘zıları açıklarında doksan bir kücük ve hâlî adalar vardur ki bu zikr itdüğimiz **[315a]** etrâflarındadur. Ve ol cezîreler ki zikr olundı, niçe limanları ve demir ve yatak koltukları ve niçe tahrîr idecek ahvâlleri olup zikri gāyet tavîl olmağla icmâlen zikr olundı. Ve bunlar Venedik ve İtalya deryâsındadur.

[4826] cezîreleri işbu kitâbın üçünci cüz’ünin evvel varakında “Körfes cezîresi” faslı tamâmında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna İ (341^{b}-342^{a}) : körfes semtlerine düşüp Venedik’e tâbi‘dür H (314^{b})

[4827] ve bunlardan mâ‘adâ Körfes ve Dobravenik semtlerinde olan sâir cezîrelerdür ki ma‘rûfları bunlardur H (314^{b}) : bu cezîreler Dobravenik hükminde ve ba‘zıları Venedik zabtında olup işbu kitâbun ikinci cüz’ünde âhir varakında Dobravenik faslı tamâmında tahrîr olunmışdur, nazar oluna İ (342^{a})

El-cezâyir: İskılaron ya‘ni Bosna taraflarına düşen deryâda olan cezîrelerdür ki Venedik zabtındadur: Salavo,Vanfosa, Mizo, Sen Petrova, bu cezîre etrâfında bin kadar hurde adalar vardur dirler. Ve birine dahi İsbirta dinüp bunun etrâfında dahi altmış kadar cezîreler vardur ki bunlara Leyonya cezîreleri dirler. Bunların dahi mu‘teber ve meşhûrlarının birine İsa ve birine Barosa dirler.

El-cezâyir: Ve dahi Dalmasiya ya‘ni Hersek cânibinde olan büyük cezîreler bunlardur, ihtisâr üzre tahrîr idelim. Ve bunlardan birine Kerso dirler. Bunun devri yüz kırk mîl olup ve mukaddemâ bu bir büyük cezîre idi. Bunı Venedikler kat‘ idüp mâbeyninden deryâ akıtmışlardur. Ve cenûb tarafına düşene Kerso ve şimâle düşen yerine Osaro dirler. Ve bu iki cezîrenin eğerçi buğdayı az olur ammâ bağları ve bağçeleri ve envâ‘-i meyveleri ve ormanları ve koyunları ve yapağıları ve sütleri ve yağları ve peynirleri firâvândur. Ve ormanlarından odun kesüp ve kereste yapup Venedik’e götürüp satarlar. Ve bu cezîreden ba‘de’l-masraf Venedik’e maktū‘an bin iki yüz altmış üç altun girer.

Cezîre-i Vayçiya: Bunun devri seksen mîl olup ve bir limanı vardur ki her ne kadar büyük donanma olsa sığar. Ve bunun buğdayı ve bağ ve bağçeleri ve ormanları ve koyunları ve keçileri çok olup ve bundan dahi ba‘de’l-masraf Venedik’e maktū‘an iki bin altmış altun gider.

Cezîre-i Erbi: Bunun devri otuz mîl olup ve iki limanı vardur ki birine Biza ve birine Bastiya dirler. Ve bu cezîrenin dahi güzel bağları ve bağçeleri olup ve latīf üzüm ve incîr ve meyveleri olup ve otlağı ve koyunı dahi çokdur ammâ buğdayı gāyet az olur. Ve bunda tuz dahi çıkar. Ve bunlar otuz iki ayda bir hâkimlerini tebdîl iderler. Ve bu cezîre deryâya ilhâk olup senede sekiz yüz altun virürler.

Cezîre-i Bago: Bunun şimâl tarafından Ora ırmağı geçer ki bu cezîreyi karadan fasl ider. Ve bu cezîrenin havâsı sakīl olup ve ekser yerleri dahi münbit değildür. Ve bunun ormanı ve ağacı dahi azdur ve senede **[İ, II, 342b]** yedi yüz altun virürler.

Cezîre-i Beracac: Bunun devri yetmiş mîl olup bir kal‘ası ve yedi karyesi ve bir latīf limanı vardur. Ve bağ ve bağçe ve çayırı ve koyun ve keçi gāyet çokdur ammâ buğdayı az olur. Ve ba‘de’l-masraf Venedik’e senede yedi yüz altun virürler.

Cezîre-i Lezna: Bunun tūli yetmiş mîl olup ve arzı muhtelifdür. Ve bunun iki mükellef kal‘ası ve on bir palankası olup ve bir tarafında beş köyi vardur. Ve bu cezîre Nartova boğazı içinde karaya sekiz mîldür ve Nartova ırmağından yigirmi mîl ba‘îddür. Ve bu cezîrenin ba‘zı yerlerin kazarken altun ve gümüş sikke ve ba‘zı evânî bulunur ki eski mezâr yerlerinden çıkar. Ve bu cezîrenin garb tarafında birkaç cezîreler vardur ki

buna karîb olanların toprağı münbit olup güzel bağları ve bağçeleri vardur ki latîf üzümi ve incîri ve envâ‘-i meyvesi olup ve zeytûnı çok ve bal ve za‘ferân dahi olur. Ve halkı dahi çok kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvvet olurlar. Ve eğerçi bunlarda şarâb gāyet çokdur ammâ nısfı mertebe su koyup içerler. Zîrâ bunlarda sarhoşluk mezmûm ve gāyet ayb[4828] olup sarhoş olan âdemi istihzâ ve mezâk iderler. Ve âdem sarhoş olmak hiffet-i aklından ve cünûndan nâşîdür dirler. Ve bu cezîre etrâfında envâ‘ balık çok çıkup husûsâ terkoz balığı gāyet çok çıkar ve hattâ bu cezîrenin şimâl tarafında olan halk ekseriyyâ balıkçı olup ve çobanlık ve gemicilik idüp ve cenûb tarafında olanlar ekseriyyâ bâzârgânlardur. Ve bu cezîreden Venedik’e ba‘de’l-masraf yigirmi bin altun virürler.

Cezîre-i Lisa: Bu cezîreye sekiz mîldür ve ana[4829] ilhâkdur. Ve bu cezîrede yalnız terkoz balığından senede bin altun hâsıl olur.

Cezîre-i Korşola: Bunun tūli kırk ve devri doksan beş mîl olup ve etrâfı karadan top irişür dağlar olmağla kal‘ası metîn add olunmaz. Ve bu cezîrenin elli karyesi vardur ammâ buğdayı ve arpası az olur ammâ bağ ve bağçesi ve ormanı ve gemi keresteleri gāyet çok olmağla bundan ba‘de’l-masraf Venedik’e senede dokuz bin altun gider. Ve bu semtden gayri cezîreler dahi çokdur. **[315b]** Ammâ mu‘teber ve meşhûrları bunlardur ve bunların dahi ba‘zıları münbit olmayup zîrâ müslimânlar yakın olmağla gāretden hâlî olmayup ve havâsı dahi sakīl olmağla imâretleri kalîl ve âdemleri dahi az olmağla hâlî yerleri çokdur[4830] ammâ Dalmasiya mukābelesinde olan cezîrelerin toprağı münbit ve bağ u bağçeleri çok ve envâ‘-i meyve ve zeytûn ve yeşilistânları çok olmağla koyun ve keçileri dahi firâvândur.

Cezîre-i Cicilya: Ya‘ni Mesina. Bu cezîre işbu kitâbın altıncı cüz’ünün evvel varakında başka bir fasl ile tahrîr olunmışdur[4831], nazar oluna. Ol İspanya zabtında idi hâlâ Nemse hükmindedür[4832]. Ve bu cezîrenin etrâfında ve kurb ü bu‘dında büyük ve kücük yigirmi cezîre vardur.

El-cezâyir[4833]: Birine cezîre-i Korab [dirler]. Bunun kurbında iki kücük ada dahi vardur. Cezîre-i Eşfe, cezîre-i Yagoylar, bunlar birbiri kurbında iki adalardur. Cezîre-i Ayko, cezîre-i Semanlar, bunun pek yakınında bir ada dahi vardur. Cezîre-i Çatal, bu

[4828] ayb İ (342^{b}) : - H
[4829] ana H (315^{a}) : Lezna’ya İ (342^{b})
[4830] hâlî yerleri çokdur H (315^{b}) : - İ
[4831] altıncı cüz’ünün evvel varakında başka bir fasl ile tahrîr olunmışdur H (315^{b}) : on birinci cüz’ünin üçünci kâğıdında tafsîlen zikr olunmışdur, ol mahalle İ (342^{b})
[4832] ol İspanya zabtında idi hâlâ Nemse hükmindedür H (315^{b}) : - İ
[4833] el-cezâyir H (315^{b}) : - İ

zikr itdüğimiz adalar Rûme kıyıları açığında olup ve etrâfları pâk olmağla rûzgârına göre mahallinde bu adalara düşen gemiler ve demir ve yatak yeri koltuk limanları vardur. Ve cümlesinin etrâfı pâk olup aslâ döküntü yokdur.

Cezîre-i İlye: Bu cezîrenin iki mükellef kal‘ası vardur ve etrâfında dahi dört ada vardur ki bunun ve ol **[İ, II, 343a]** adaların etrâfları ve boğazları pâk olup ve bir ra‘nâ limanı dahi vardur. Ve etrâfında dahi demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları vardur.

Cezîre-i Bolenize: Ve cezîre-i Furumite ve cezîre-i Montokiriş ve cezîre-i İlice ve cezîre-i Darift ve cezîre-i Kalbore, iki başı çatal bir kanbur ada olup ve cümlesinin etrâfı pâk ve bunun bir ra‘nâ limanı dahi olup ve bu cezîreler Penpin kenârları açığında olup kücük cezîrelerdür ammâ rûzgârına göre etrâflarında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları vardur.

Cezîre-i Serdinya: Bunun devri beş yüz yetmiş mîl olup[4834] Akdeniz’de mu‘azzam ve meşhûr ve mu‘teber olan cezîrelerin biridür. Ve bunun etrâfında büyük ve kücük kırk dört cezîre olup ve bu cezîrenin tafsîl-i ahvâli işbu kitâbın altıncı cüz’ünde başka bir fasl ile tahrîr olunmışdur. Ve bu cezîre dahi mukaddemâ Kapamya saltanatı ilhâkıyla İspanya kıralı hükminde idi ve hâlâ Nemse kıralı zabtındadur[4835].

Cezîre-i Korsuka: Bunun devri dört yüz elli mîl olup Akdeniz’de büyük ve meşhûr olan cezîrelerin biridür. Ve bunun etrâf-ı kurbında on beş cezîre olup ve bunun evsâfı işbu kitâbın dördünci cüz’ünde[4836] başka bir fasl ile tahrîr olunup ve hâlâ Ceneviz hükmindedür.

Cezîre-i Malta: Bunun devri yüz mîl olup Akdeniz’de rûy-i deryâda gezen korsan hırszılarının peşt ü penâhları ve makarr-ı ârâmgeh-i sakarları, mel‘anet yatağı bir cezîre-i menhûse-i meşhûredür. Ve bunun etrâfında altı kücük cezîre olup ve iki yerde dahi döküntüsi vardur. Ve bu cezîrenin tūlünün vasatında karîb bir eğri ve büğri koltuk körfesi vardur ki bu köfresin ağzında Santirme nâm bir metîn kal‘ası olup ve Malta kal‘ası ve Değirmenlik kal‘ası içerüsinde bu kal‘anın karşu tarafında olur. Ve bu körfesin nihâyetinde dahi kapulı bir koltuk dahi olup ve anın dahi tekrâr iki tarafa kapulı koltukları vardur ve lâkin suyı sığdur. Ve bu cezîrenin karada orta yerinde bir kal‘ası dahi vardur ki ismine Medîne dirler. Ve açığında dahi bir etrâfı pâk cezîre vardur. Ve

[4834] bunun devri beş yüz yetmiş mil olup H (315^{b}) : - İ

[4835] tafsîl-i ahvâli işbu kitâbın altıncı cüz’ünde başka bir fasl ile tahrîr olunmışdur. Ve bu cezîre dahi mukaddemâ Kapamya saltanatı ilhâkıyla İspanya kıralı hükminde idi ve hâlâ Nemse kıralı zabtındadur H (315^{b}) : evsâfı işbu kitâbın on birinci cüz’ünin ikinci kâğıdında tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna İ (343^{a})

[4836] cüz’ünde H (315^{b}) : cüz’ünün beşinci kâğıdında İ (343^{a})

bunun dört büyük limanı olup birine Sanpavli ve birine Marsa Şolok ve birine Santirme ve biri dahi Malta'nın büyük limanı olup emîn limandur. Ve bu cezîrenin iki akarsuyı olup biri bir yüksek kayadan atılur ki gāyet a'lâ sudur ve gayri suları dahi vardur. Ve bunun etrâfı pâk olup ve bu meşhûr limanlardan mâ'adâ her tarafında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur.

Cezîre-i Kücük Malta: Ve bunun etrâf-ı kurbında üç cezîre olup ve bir akarsuyı dahi vardur. Ve bununla Büyük Malta kurbında bir büyük ve iki kücük birbiri kurbında üç ada olup bunun ve anların etrâfları pâk ve ak kumlar ve demir yatağı ve her rûzgâra yatak koltukları ve kücük limanları vardur.

Cezîre-i Geyikli: Bu cezîre tūlânî olup ve kurbında hemân bir ada vardur. Ve bu cezîreye geyikli ismini donanmacılar komuşlardur. Vech-i tesmiye, **[316a]** İslâm donanması ibtidâ bu cezîreye kadem basdıklarında çok geyikler bulup sayd itmeleriyle ol zamândan beri bu isimle yâd iderler.

Cezîre-i Kavalo: Ya'ni At adası dimekdür. Donanmacılar buna "Yeşil Ada" dirler. Doğan burnına yakındur ki bu buruna Frenkler Kapu de Kalkon dirler. Bununla Geyikli mâbeyninde dahi iki ada olup ve bunların cümlesinin etrâfı ve boğazları pâk olup rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları vardur.

Cezîre-i Menarko: Bunun devri yüz yigirmi mîl olup ve şimâl tarafı başına karîb hemân bir ada vardur ki ismine **[İ, II, 343b]** Apri dirler. Ve Menarko'nun hemân Porte Kıtal körfesi ortasında bir döküntü olup ve bunun ve kurbında olan adaların etrâfı ve boğazları pâk olup ve bunun dört mükellef limanı olup ve bunlardan mâ'adânın rûzgârına göre her tarafında demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi vardur.

Cezîre-i Mayorka: Bunun devri iki yüz on mîl olup ve şekli müdevver ve çâr kûşe düşüp ve ortası dar olup ve ol dört kûşeleri hâttü'z-zevâyâ ile dört cihât-ı muhtelife birle mümted olmışdur. Ve ortası dar olup vüs'ati ol zali'leri tarafındadur. Ve bunun bir tarafı kurbında on kücük adalar olup ve bir taraf-ı kurbında dahi bir büyücek ada vardur ki bunun kurbında dahi iki kücük ada vardur. Ve bunun ismine Dirankotar dirler ki bunda yaz ve kış mu'ayyen bekçiler vardur ki bir tarafdan gemiler göründükde Mayorka haber işâretleri vardur, iderler. Ve Mayorka'nın bir taraf açığında dahi bir ada vardur ki Frenkce ismine Kabrara dirler. Ma'nâsı "Keçi adası" dimekdür. Ve bunun bir latīf limanı vardur. Muhassal Mayorka'nın etrâfında dört yerde döküntü olup ve iki mu'teber limanı vardur. Bunun ve ol cezîrelerin etrâfı pâk olup ve demir ve yatak yeri büyük

koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bir gümrâh-ı deryâya akarsuyı olup ve gayri suları dahi vardur.

Cezîre-i Yavise: Bunun devri doksan mîl olup şeklen dervîşler taşıdığı sürâhî kabağı kıyâfetine müşâbihdür. Ve dibi tarafında bir cezîre vardur ki Vitrani dirler. Ve yukaru başında dahi bir cezîre vardur ki Tagomago dirler. Ve sâir etrâfında dahi yedi cezîre olup ve açığında dahi bir cezîre vardur ki ismine Koyunluca dirler. Ve bunun kurbında dahi bir kücük ada vardur ki ikisinin mâbeyni sığdur. Ve bir tarafında bir döküntüsi olup ve bu Yavise cezîresinin üç limanı olup ve bunun ve ol bir adaların etrâflarında demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur.

Cezâyir-i Lariş: Bunlar üç cezîre olup Fransa'ya tâbi'lerdür. Ve bunların kurbında dahi sekiz kücük cezîre olup cümlesinin etrâfları pâk ve demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur.

Cezîre-i Yılancık: Bunun kurbında üçi bir sırada adalar vardur ki etrâfları ve boğazları pâk olup mahallinde bir sıklet ile bu cezîrelere düşen gemilere demir ve yatak yeri olur. Koltukları olmayup ve hemân Yılancık adasının bir büyücek koltuğı vardur.

Cezîre-i Elbiram: Bu cezîre Sebte boğazına varmazdan cezâyir ile karşu kâfir kıyısı mukābelesinde deryânın açığındadur ki deryânın arzının vasatında Eksicek cezâyir kıyılarına yakınca Ras Torsofe nâm burunun mukābelesinde vâhid bir cezîre olup etrâfı pâk ve hemân üç kücük koltuğı vardur ki bir sıklet mahallinde rûzgârına göre demir ve yatak yeri olur. İşbu mahalle gelince Akdeniz'in İstanbul'dan Sebte boğazına varınca Rûmili kıyıları alargasında ve ba'zen deryâ ortasında olan cezîrelerdür ki zikr olundı ve bundan böyle dahi Anatolı kıyıları alargasında ve deryâ ortasında olan cezîreler dahi Silifke kıyıları ve Kıbrıs cezîresi nihâyeti ve açığında olan cezîrelerdür ki zikr olunur.

Cezîre-i Kıbrıs: Bu cezîre Silifke kıyılarından seksen mîl açıkdadur ve bunun evsâfı bu mahalden on varak yukarda tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna[4837].

Cezîre-i Avret: Bu cezîre Kıbrıs ile Antarnuş açuğı mâbeyninde bir kücük cezîredür. Ve bu **[İ, II, 344a]** cezîreye ba'zı müttehemleri nefy iderler. Ve etrâfı pâk olup mahallinde rûzgârına göre demir ve yatak yeri olur **[316b]** koltukları vardur. Ve bundan böyle İskenderiyye'ye ve andan dahi Mağrib kıyılarında Re's-i Sittîn ve Re's-i Evtân kıyılarına varınca deryâ açıklarında cezîre az olup ve olan dahi kıyılara yakın vâki' olmuşdur.

[4837] Cezîre-i Kıbrıs: Bu cezîre Silifke kıyılarından seksen mil açıkdadur ve bunun evsâfı bu mahalden on varak yukarda tafsîlen zikr olunmışdur, nazar oluna İ (343[b]) : - H

Cezîre-i Tin[4838] **Karno:** Bunlar yan yana iki cezîre olup şöyle ki Re's-i Evtân ve Re's-i Sittîn kıyılarında Şukkatü'l-Fülfül nâm mahall mukābelesindedür. Ve bu mevzi'de bu isimle müsemmâ bir büyük su dahi vardur. Ve bu cezîrelerin bir tarafı döküntüli olup ve lâkin ikisi mâbeyninde her rûzgâra yatak yeri vardur.

Cezîretü'l-Âfiye: Bu cezîre Manoryaka kıyılarında Kasr-ı Ahmer kıyılarında ve burnı mukābelesinde vâki' olmuşdur. Ve bu yerden mukābelesinde bir büyük su dahi olup ve kıyıları dahi sığdur. Ve bu cezîrenin etrâfı pâk olup rûzgârına göre demir ve yatak yerleri vardur.

Cezîre-i Camra: Bunun etrâfında üç cezîre dahi vardur. Ve etrâfı pâk olup ve bir büyük koltuğı dahi vardur. Ve demir ve yatak yeri ve suyı dahi vardur. Ve bu cezîre Bokzerat kenârında Kalbiye nâm yumru burun mukābelesi açığında vâki' olmuşdur.

Cezîre-i Tîn-i Hasırcık: Bunlar birbirine karîb iki cezîredür ki etrâfları sığ kumlardur.

Cezîre-i Çalte: Bunun kurbında dahi üç ada olup etrâfları pâkdur ve demir ve yatak koltuk limanları dahi vardur. Ve açığında bir döküntü dahi vardur. Ve bu cezîreler Beled-i Unnâb kıyılarında Menobarka açığında vâki' olmuşdur.

Cezîre-i Kaplan Baba: Bunun dahi etrâfı pâk olup ve bu zikr olunan üç cezîre Mağrib'de Beled-i Unnâb kıyılarında Burclu Burun ile Kaplan Baba burnı mukābelesinde vâki'dür ki Cezâyir kal'asına karîbdür. Ve bu cezîrelerin rûzgârına göre demir ve yatak yeri vardur.

Evsâf-ı Anatolı ve Arabistân Kıyıları[4839]

Ve bu mahalle gelince Akdeniz'de olan cezâyirin Anatolı ve Rûmili kıyılarından ba'îdce ve vasat-ı deryâda olan büyük ve kücük ve ma'mûr ve hâlî cezîreler ki İstanbul'dan Sebte boğazına varınca zikr olundı ve bundan böyle yine İstanbul'dan Anatolı ve Arabistân ve Rûmili'nden ve Frengistân'dan dahi iki tarafdan kıyılara akrab olup ve ba'zen döküntü ile karaya mülâsık olan kaç cezîredür ve bu mesâfe ne kadar mîldür ve meşhûr kaç körfes ve kaç burun ve kaç liman ve dâim deryâya akar kaç su vardur, ihtisâr ve icmâl üzre ber-mûceb-i harîta vü portalan-ı Latin ve Yûnân ve Rûmiyân [üzre] zikr idelim. Ve eğerçi bu mesâfeynin sıhhati ve gayri sıhhati ilmu'llâha mevkūf bir ma'nâdur ammâ alâ külli hâl takrîbden hâlî değildür. [4840]لا يعلم الغيب إلّا الله

[4838] tin H (316[b]) : - İ
[4839] H nüshasında bu başlık bulunmamaktadır.
[4840] Gaybı Allah'tan başkası bilmez.

El-mesâfe[4841]**:** Üsküdar Boğaz Hisârı'na varınca Anatolı kıyınlarına yakın dokuz kücük ada vardur ki birisi Pendik kurbında ve beşi Kapudağı kıyılarında ve üçü Biga ile kemerler mâbeyninde olup cümlesinin etrâfları pâk olup ve boğazlarından dahi gemi geçer. Ve gayriler ile mecmû'ı yigirmi dört cezîre olup[4842] ve yine bu mesâfede iki yerde döküntü vardur ki biri Fener burnında dört kayadur. Ve biri dahi çâk Çardak kurbındadur. Ve yine bu mesâfede dört körfes vardur ki ikisi büyük ve ikisi kücükdür. Ve büyüklerin biri İznikmid körfesi ve biri Gemlik körfesidür. Ve kücüklerin biri Kapudağı ve biri Biga kurbındadur. Ve yine bu mesâfede sekiz burun olup biri Fener burnı ve biri Dil burnı ve biri İznikmid kurbında Zeytûn burnı ve biri Deveboynı ve biri meşhûr Bozburun ve biri Kapudağı ve biri Kemerler ve biri Gürci burnıdur. Ve gayri kücükler dahi vardur, büyükleri[4843] bunlardur. Ve bu mesâfede her rûzgâra yatak olur büyük limanlar olmayup hemân Aydıncık ve Kapudağı'nda iki liman vardur. Lâkin bu mesâfede rûzgârına göre ekser yerleri demir ve yatak ve koltuk limanlarıdur. Ve yine bu mesâfede deryâya akar on büyük sular olup ve çok kücük sular ve dereler vardur ammâ yaz eyyâmlarında ekseriyyâsı kuruyup akmaz.

El-mesâfe: Ve yine Boğaz Hisârı'ndan Anatolı kıyılarıyla çâk Sünbekli adası mukābelesinde olan İnceburun'a varınca bu kıyılara karîb yüz otuz sekiz ada olup ve altmış yerde sığlar ve döküntüler vardur. Ve niçe kücük körfesler ve büyük koltuklar ve limanlar ve burunlar olup demir ve yatak yerleri çokdur. Ve yine bu mesâfede deryâya akar ve otuz altı yerde **[317a]** büyük akarsular olup ve çok kücük sular ve dereler dahi vardur lâkin ekseriyyâ yaz eyyâmlarında **[İ, II, 344b]** kurur.

El-mesâfe: Ve yine bu mahalden Anatolı kıyılarıyla Antalya'ya karîb Şildân burnına varınca yüz dört büyük ve kücük cezîre vardur ki kıyılar kurbında olup ve on yerde döküntüler vardur. Ve niçe büyük ve kücük burunlar ve körfesler olup ve on sekiz a'lâ limanlar olup ve bu mesâfede rûzgârına göre demir ve yatak yeri koltukları dahi çok olup ve bu mesâfede dâimâ deryâya akar yigirmi dört yerde su olup ve niçe sular dahi vardur. Ammâ çoğu yaz eyyâmlarında kurur.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Antalya ve Silifke ve Payas ve İskenderûn ve Re'sü'l-Hınzîr burnına varınca kıyılarda on beş cezîre ve üç yerde döküntü olup ve dört yerde meşhûr burunlar vardur ki birine Şeldan burnı ve birine Anamur burnı ve birine Silifke burnı dirler ki bunda azîm sığlar ve döküntüler vardur. Ve birine dahi Ayas burnı

[4841] el-mesâfe H (316[b]) : - İ
[4842] ve gayriler ile mecmû'ı yigirmi dört cezîre olup H (316[b]) : - İ
[4843] büyükleri H (316[b]) : meşhûrları İ (344[a])

dirler ki bunda dahi azîm sığlar ve döküntüler vardur. Ve bir büyük körfesi dahi vardur ki Ayas körfesi dirler. Ve kücük körfesler dahi vardur. Ve yine bu mesâfede on üç ra‘nâ liman olup ve bunlardan mâ‘adâ demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve yine bu mesâfede otuz yedi yerde akar sular olup ve çok dereler dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında ekseri kuruyup akmaz.

El-mesâfe: Ve bu Re’sü’l-Hınzîr burnundan Arabistân kıyılarıyla Lâzikıyye’ye varınca ve Trablusşâm ve Sayda ve Beyrût ve Saft ve Remle kıyılarından Nîl-i mübârek’in Dimyât boğazına varınca kıyılara karîb on sekiz ada olup ve on iki yerde döküntü ve iki yerde azîm sığlar vardur. Ve yine bu mesâfede bir büyük körfes vardur ki ismine Cin körfesi dinüp ve gayri kücükleri dahi vardur. Ve üç meşhûr burunları dahi vardur ki birine Re’sü’l-Hınzîr ve birine Akburun dirler ki Akke kurbında olup ve birine dahi Horos burnı dirler. Ve gayri kücükleri dahi vâfir vardur. Ve bu kıyılarda on yerde deryâya akar sular dahi olup ve niçe kücük sular dahi vardur lâkin yaz eyyâmlarında kurur. Ve dahi Dimyât boğazı kurbında bir müdevver körfes vardur ki ismine Tine Denizi dirler. Deryâdan boğazı vardur ammâ sığ olmağla büyük gemiler giremez. Ve bu denizin içinde olan yabânî ördeğin haddi ve hisâbı olmayup ve yabânî kaz ve sâir su kuşları dahi bî-hisâbdur. Ve envâ‘ balık dahi bî-pâyân olup ve mahsûs avcılar vardur ki envâ‘ kuş ve ördek sayd idüp deste deste Dimyât’a götürüp iki paraya bir semiz ördek ve üç paraya bir kaz ve iki-üç akçaya bir vakıyye balık virürler. Mısır’da Arablar su içinde ördeği ve kazı bâzâr idüp ve suya dalup su içinde ayağına ip bağlayup çıkarurlar didikleri işbu Tine Denizi’ne mebnî olup ve bu didikleri mertebe dalgıç ve sibâhatda mâhir fellâhlar vardur, ammâ bunların[4844] bir cins büyük ağları vardur ki vâfir yer çevirür ipleri ve ağacları vardur. Ol ağı deniz içinde olan cezîrelerin birinin kurbında kurarlar ve ba‘dehû avcılar su içine girüp ol kuşları yap yap ol ağ tarafına sürerler. Tamâm ol ağ altına varup cem‘ olduklarında ağı koyuvirüp birkaç yüz kuşı birden san‘atla sayd ider. Ve bu san‘atla günde birkaç bin ördek ve kaz ve gayri tuyûr sayd idüp Dimyât şehrine ve ol etrâflara götürüp satarlar. Be-her yevm niçe bin tuyûr sayd olur ammâ aslâ noksân-pezîr olmayup tasavvur olundukda akl **[İ, II, 345a]** ihâta itmez. Ve ma‘lûm ola ki Tine didikleri bu denizin içinde kırk kadar cezîre vardur ammâ tatlu sular olmamağla cümlesi hâlî olup hemân işbu Tine cezîresi ma‘mûrdur ki içinde mültezim ve sayyâdlar olurlar. Ve bunlar dahi tatlu suyı kayıklar ile çâk Dimyât’dan

[4844] Mısır’da Arablar su içinde ördeği ve kazı bâzâr idüp ve suya dalup su içinde ayağına ip bağlayup çıkarurlar didikleri işbu Tine Denizi’ne mebnî olup ve bu didikleri mertebe dalgıç ve sibâhatda mâhir fellâhlar vardur, ammâ bunların İ (344^{b}) : ve bu avcıların H (317^{a})

getürürler. Ve bu denizin ismine kücük deniz dinüp devri beş yüz milden ziyâde olup ve kumlar sığ olmağla ekser yerleri beş-altı kulaç olup ve amîk yerleri on ve on beş kulacdan ziyâde yokdur. Ve bunun kuş ve balık mukāta'ası bir büyük iltizâm olup şöyle ki on iki mısrî kîseye iltizâmdur. Mültezimi ve avcıları Tine cezîresinde olurlar. Ve sâir yerleri güzel ve çemenzâr ve müferrih cezîrelerdür ammâ suları olmamağla hâlî ve tehî cezîreler[dür]. Ve bu Tine denizin yukaru nihâyet tarafında bir büyük su akup munsab olur. Ol su Nîl-i mübârekden çâk vâdî-i Şu'ayb'den ayrılup **[317b]** ve gelüp işbu Tine denizine karışur. Ve bu denizde ördeğe benzeyen kuşlar hakkında dirler ki Tîh sahrâsında Benî-İsrâîl kavmine mâide ihsân olunan men ve selvâ kuşları neslinden olup ve Tine dahi Tîh'den galat ve me'hûzdur dirler. Ve bu Tine kurbında bir burun vardur ki Re's-i Kasro dirler. Ve bu kıyılar Dimyât boğazına varınca ekseriyyâ kumluk sığlardur.

El-mesâfe: Ma'lûm ola ki Nîl-i mübârekin deryâya hemân iki boğazı olmak üzre meşhûrdur, şöyle ki biri Dimyât ve biri Reşîd boğazıdur ki halk buna İskenderiyye boğazı dirler ammâ[4845] ma'nâ böyle değildür. Zîrâ Dimyât ile Reşîd boğazı mâbeynlerinde iki boğaz dahi vardur ki birine Burlos dirler. Ve bu boğazın sekiz karış suyı olup kücük gemiler bundan girerler. Ve bu boğazın deryâya mansabı olmağa karîb mevkı'de gül gibi bir müdevver ve çevriti yeri vardur ki hayli vâsi'dür. Ve boğazın birine dahi Sarı Ahmed boğazı dirler. Bununla Reşîd boğazı mâbeyninde iki cezîre vardur. Ve meşhûr olan büyük boğazın biri Reşîd boğazıdur ki Dimyât boğazından büyükcedür. Ve Dimyât boğazı ile Burlos boğazı mâbeynlerinde bir meşhûr burun vardur ki ismine Burlos burnı dirler. Meltem rûzgârına karşı demir ve yatak yeridür. Ve Dimyât boğazıyla Reşîd boğazı mâbeyni pâk olup ve Reşîd boğazını çıkdıkdan sonra deryâdan İskenderiyye'ye otuz altı mîl olup ve bu mesâfenin nısfında deryâ kenârında Ebû Gūr kal'ası vardur ki galat-ı meşhûrına Ebohor dirler. Ve bu kal'ada gice ile kandîl yanar ve bu kal'a ile boğaz mâbeyninde karada yine bir büyük göl vardur ki ismine Erşed denizi dirler. Bunun dahi deryâya boğazı vardur lâkin sığdur. Ve dahi bu Ebohor kal'ası karşusında deryâda bir cezîre vardur ki bunun dahi ismine Ebohor dirler. Ve bu cezîrenin bir tarafı başında üç uzunca dökuntüsi olup ve bir başında dahi bir dökuntüsi vardur. Ve bu Ebohor kal'asını yapup gice ile fener yakmağa bâ'is dahi işbu üç dökuntü içün vaz' olunmışdur. Ve dahi Ebohor kal'asının burnı kurbında İskenderiyye tarafında iki ada dahi vardur ki etrâfları pâkdur. Ve Reşîd ile İskenderiyye mâbeyninde Ebohor kurbında olan Erşed denizi dahi bir büyük göl olup devri iki yüz mîl kadar vardur. Ve

[4845] ammâ İ (345[a]) : - H

bunda dahi mübâlağa kuş ve balık saydı olmağla mîrî tarafından yüz seksen bir para iltizâma virürler. Ve bunun dahi deryâya boğazı olup lâkin sığ olmağla büyük gemiler girmeyüp kücük kayıklar girer. Ve bunda dahi mübâlağa kuş ve balık saydı olup Reşîd'e ve İskenderiyye'ye ve gayri yerlere götürüp satarlar[4846].

Evsâf-ı liman-ı İskenderiyye: Ve ma'lûm ola ki İskenderiyye'nin iki a'lâ limanı vardur ki bir garîb tarz ile arka arkaya düşüp biri şarkī ve biri garbî düşmişdür. Şarkīsinde Frenk gemileri ve adalar tarafından ve adalardan gelen gemiler yatup ve gayrisinde alay kalyonları ve sâir gemiler ve çekdiriler yatup bu limana aslâ müste'men sefîneleri komazlar. Ve bunda tersâne dahi vardur. Ve bu limana giren gemiler şark rûzgârıyla çıkup ve şark limanına giren gemiler garb rûzgârıyla çıkarlar. Ve şark limanının şekli ayniyle beyâz Mısır kabağı gibi musatta' ya'ni değirmi vâki' olmuşdur. Ve bunun ağzının şark tarafında olan kıt'asına Sîrsel dinüp ve garb tarafında olana Burc-ı kebîr dirler. Ve Gâib Beğ burcı dahi dirler. Ve yine garb tarafında limanın şehir ittisâlinde bir büyük burc vardur ki Barut kal'ası dirler. Ve bu limanın ağzı olmağla poyraz ve yıldız rûzgârları şiddetinde bir mikdâr zahmet virür.

Liman-ı garb: İşbu garb limanına şark limanı ağzı açığından ve Gāib Beğ kal'ası burnundan **[İ, II, 345b]** dolaşup varurlar ki bu mesâfe üç mîlden ziyâdedür. Ve yolunda iki yerde döküntü vardur. Ve bu döküntüler kurbında bir koltuk vardur ki müdevverdür. Ve bu döküntüler ol koltuğun biri taraf-ı ağzı ve biri ol bir taraf-ı ağzında olup ortaları açıkdur. Ve bu koltuk hayli büyücekdür. Ve garb limanı ağzına karîb oldukda bir büyücek ada vardur ki bunun dahi iki tarafında birer kücük ada olup araları döküntü ile karaya varınca muttasıl döküntü ve sığlardur. Ve yine bu büyük adanın deniz tarafında olan kücük adanın biri deniz tarafında bir kücük adacık vardur ki ikisinin mâbeyni yarım mîl kadar açık ve pâk olup büyük boğaz **[318a]** budur ki kalyonlar ve büyük gemiler liman içine bundan girerler. Ve bundan sonra yine diğer tarafında bir ada dahi vardur ki araları dîvâr gibi döküntüdür. Ve bundan beri bir ada dahi vardur ki araları açık ve pâk olup kücük gemiler geçer. Ve bundan böyle bir ada dahi vardur ki aralarında üç açık döküntü olup şöyle ki dîvâr gibi bir sıradadur ancak nihâyetinde olan ada kurbında olan üçünci döküntü ile mâbeyni açık ve pâk olmağla bundan dahi kaliteler ve kücük gemiler geçer. Ve bundan böyle deryâ tarafında liman

[4846] ve Reşîd ile İskenderiyye mâbeyninde Ebohor kurbında olan Erşed denizi dahi bir büyük göl olup devri iki yüz mil kadar vardur. Ve bunda dahi mübâlağa kuş ve balık saydı olmağla mîrî tarafından yüz seksen bir para iltizâma virürler. Ve bunun dahi deryâya boğazı olup lâkin sığ olmağla büyük gemiler girmeyüp kücük kayıklar girer. Ve bunda dahi mübâlağa kuş ve balık saydı olup Reşîd'e ve İskenderiyye'ye ve gayri yerlere götürüp satarlar H (317[b]) : - İ

burnıdur. Ve burunun karşusı büyük kıyı olup ya‘ni Mağrib tarafı kıyılarıdur. Ve burnun ucında deryâ tarafında ve içerü liman cânibinde döküntü ve sığlar vardur. Ve burnun karşu büyük kıyı kurbında liman içinde dahi biraz yer sığlar vardur. Muhassal bu İskenderiyye’nin garb limanının şekli beyzâ ya‘ni yumurta gibi vâki‘ olmuşdur ki limanın ağzı yumurtanın sivri tarafına ve içerüsi yumurtanın yumru tarafına müşâbihdür.

Hikâyet[4847]: Ve bu limanın ağzında büyük kıyı tarafında olan burunun etrâfı gāyet beyâz ve ufak ve rakīk kumlu yer olup uzakdan kar yağmış gibi görünür. Ve hattâ zalâm-ı leylde dahi fark olunur bir münevver ve rûşen mevzi‘dür. Ve bunun hakkında İskenderiyye’nin ve ol etrâfın halkı “Hazret-i Yûnus aleyhi’s-selâm balık karnından hurûc itdikde işbu mevzi‘ye çıkmışdur” diyü varup ol mahalli ziyâret iderler. Ve sâ‘at kumunı dahi işbu mevzi‘den alup âhar vilâyetlere götürüp satarlar.

İsm-i kılâ‘[4848]: Ve bu limanın boğazında deryâ tarafında olan kal‘asına Burc-ı Mustafa Paşa dinüp ve Mağrib kıyısı tarafında olan kal‘aya Rükn dirler ki kadîmde dahi asl kal‘ası bu olup ve ol vakitlerde gāyet mu‘azzam ve metîn kal‘a imiş. Hâlâ ba‘zı âsârları dahi vardur[4849]. Gelelim sadedimize[4850].

El-mesâfe: İskenderiyye’den aşağı Mağrib kıyılarından Matrûh ve Temrûk ve Re’s-i Evtân ve Re’s-i Sittîn ve Menoryaka kıyılarından Tarablusgarb hudûdına varınca büyük ve kücük kırk iki cezîre olup meşhûrlarının birine Şible ve birine Güğercin ve birine Lebine dirler ki taşludur. Ve birine dahi Lubib dirler, cümle etrâfı taşlıkdur ve sığlardur. Ve birine Kirkire ve Kirkor dirler ki ikisi dahi yatak yeridür ve lâkin ikisinin dahi ikişer yerde döküntü yerleri vardur. Ve yine bu mesâfede on dokuz yerde döküntüler ve sığlar olup ve on yerde dahi meşhûr limanlarından mâ‘adâ niçe kücük limanlar ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve yine bu mesâfede beş yerde büyük akarsular olup ve niçe yerde dahi eşmesular ve kücük dereler vardur lâkin ekseriyyâ yaz eyyâmlarında kuruyup akmazlar.

El-mesâfe: Tarablus’dan Mehdiyye ve Cirbe kenârlarında on sekiz yerde cezîreler olup cümlenin **[İ, II, 346a]** büyüği ve meşhûrı Cirbe cezîresidür ki bir metîn ve müstahkem ve büyük kal‘ası dahi vardur. Ve bu cezîre Fâyiz körfesine karîbdür. Re’s-i Circîs ve Rokad burnı ve Fâyiz körfesi boğazı mukābelelerine düşüp Re’sü’l-Mahmûr’dan Mehdiyye’ye karîb Kubulya burcı kurbında akan suyı geçince bi’l-cümle

[4847] hikâyet İ (345ᵇ) : - H
[4848] ism-i kılâ‘ İ (345ᵇ) : - H
[4849] hâlâ ba‘zı âsârları dahi vardur İ (345ᵇ) : - H
[4850] gelelim sadedimize H (318ᵃ) : - İ

bu kıyılar ve Cirbe cezîresi etrâfı bi'l-cümle sığ ve kumluk olup ve yine bu mesâfede hemân beş yerde meşhûr limanlar vardur. Ve gayri demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve on yedi yerde döküntü ve sığlar vardur. Ve Cirbe kurbında bir büyük körfes vardur ki ismine Fâyiz körfesi dirler. Ve yine bu mesâfede on dört ma'rûf burun olup ve on iki yerde akar sular olup ve eşmesular ve niçe dereler dahi vardur lâkin ekseri yaz eyyâmlarında kurur.

El-mesâfe: Tûnus ve Bugzeret ve Unnâb kıyılarında yigirmi yedi ada olup ve on dört yerde döküntü vardur. Ve bu cezîrelerin büyüklerine Kargına dirler ki iki cezîre olup ve iki başlarında dahi birer döküntü vardur. Ve birer ada dahi olup etrâfları bi'l-cümle sığlardur. Ve beled-i Unnâb kıyılarında Kızılburun körfesinde bir kızıl ada vardur ki bir kal'ası olup ismine Menoyarka dirler. Bu cezîrede Cenevizler mercân çıkarurlar. Ve Bugzeret kıyılarında bir körfes vardur ki Humâme dirler, bir büyük körfesdür. Ve bunun bir büyük burnı dahi vardur ki Kalbiye dirler. Ve gayri burunları dahi çokdur ve lâkin büyüği ve meşhûrı budur. Ve bu mesâfede demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. **[318b]** Ve yine bu mesâfede on bir yerde akarsular ve eşmesular ve kuyular çok olup ve kücük dereler dahi vardur ammâ çoğu yaz eyyâmlarında kurur.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Cezâyir ve Bîcâbe ve Tenâs kenârlarında otuz dokuz cezîre olup bunların başı ve meşhûrına Cerbecik dirler. Mukaddemâ zikr olunan Cerbe'nin bu gayridür. Ve bunun kurbında bir cezîre dahi vardur ve bu cezîrenin kurbında bir büyük cezîre dahi vardur. Ve bunun burunları dahi çokdur ve birine Kılıc burnı dirler ki ayniyle uryân kılıca benzer. Ve Cezâyir kal'ası bunun körfesi kurbında olup ve bu körfesin bir tarafında dahi bir burun vardur ki Temtos burnı dirler ve gayriler dahi çokdur. Ve yine bu mesâfede on iki yerde deryâya akarsular olup ve kücük sular ve dereler dahi çokdur ve lâkin ekseriyyâ yaz fasıllarında kururlar.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Re's-i Torsuka ve Hussâsa ve Zumbe ve Bedis ve Tarha ve Tatuvan suyı ve kal'ası ve Sebte boğazı sedd-i sedîd bir kal'ası ve boğaz taşrasında tâ Nicri nâm mahalle varınca altı cezîre ve dört yerde döküntü dahi vardur. Ve bu mesâfede beş yerde liman olup ve kıyıları pâk olmağla rûzgârına göre her biri yatak ve demir yeri olup ve hem mahzûrludur. Ve bu mesâfede hemân üç yerde akarsu olup kuyular ve eşmesular dahi çokdur. Üsküdar'dan Anatolı ve Arabistân ve Mağrib kıyılarından Sebte boğazına varınca alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr zikr olundı. Ve bundan böyle yine İstanbul'dan Rûmili ve Frengistân kıyılarından Sebte boğazı nihâyetine varınca dahi kıyılara karîb olan adalar ve döküntüler ve sığlar ve sular ve limanlar ve

körfesler ve burunların dahi meşhûrlarını alâ tarîki'l-ihtisâr **[İ, II, 346b]** ta'rîfine şürû' idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.

Evsâf-ı Rûmili Deryâ Kıyıları İlâ Nihâyeti Sebte Boğazı[4851]

El-mesâfe[4852]: İstanbul'dan ve Galata'dan[4853] Rûmili kıyılarıyla Boğazhisârı'na varınca pâk olup kıyılara karîb aslâ cezîre ve döküntü yokdur. Fakat Ereğli burnında bir döküntü olup ve suları dahi yufkadur. Ve bu mesâfenin kıyıları açık olmağla öyle bir büyük ve mu'teber limanları olmayup hemân iki limanı vardur ki birine Gelibolı limanı dinüp ve biri dahi bundan aşağı İncir limanıdur. Ve lâkin rûzgârına göre her biri demir ve yatak olup ve bâ-husûs yıldız ve karayele ekser kıyıları limandur. Ve bu mesâfede burunlar çokdur ammâ hemân iki büyücek burun olup biri Ereğli burnı ve biri Kuzı burnıdur. Ve kücük burunlar gāyet çokdur. Ve bu mesâfede dâimâ deryâya akar yedi su vardur, şöyle ki biri Kağıdhâne suyı ve biri Harâmî-deresi ve biri Silivri ve biri Tekurdağ'dan aşağı ve biri Kuzuburnı kurbında ve biri Boğazhisârı'ndadur. Ve bunlardan mâ'adâ çok kücük sular dahi vardur ammâ ekseri yaz eyyâmında kurur. Ve bu mesâfede kücük koltuk körfesleri dahi çokdur.

El-mesâfe: Rûmili Hisârı'ndan Kavala ve Selanik kıyılarından Çanak limanına varınca kıyılara karîb otuz yedi ada olup ve on iki yerde döküntü ve sığlar vardur. Ve bu mâbeynde sekiz mu'teber liman olup ve niçe demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi vardur. Ve yine bu mesâfede niçe körfesler ve burunlar dahi vardur. En büyüği ve meşhûrı Selanik körfesidür. Ve yine bu mesâfede on sekiz akar su olup ve niçe kücük sular ve dereler dahi vardur ammâ çoğu yaz eyyâmlarında kuruyup akmaz.

El-mesâfe: Ve bu yine bu mahalden Ağrıboz kıyılarından ve Atina körfesinde ve Çamlıca kenârlarında elli sekiz cezîre olup ve hemân beş yerde döküntü vardur. Ve on meşhûr liman olup ve demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve bu mesâfede körfesler ve burunlar dahi çokdur. Meşhûr ve büyüği Ağrıboz körfesidür. Ve yine bu mesâfede on iki yerde akar büyük sular olup ve çok dereler ve kücük sular dahi vardur ammâ çoğu yaz eyyâmında kurur.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Anabolı ve Çuka adası kıyıları ve Kababenefşe ve Manya burnı ve Kurun kıyılarında yigirmi dokuz cezîre olup ve yedi yerde döküntü vardur. Ve yine bu mesâfede on beş büyük burun ve iki meşhûr körfes dahi vardur.

[4851] Bu başlık H nüshasında bulunmamaktadır.
[4852] el-mesâfe H (318ᵇ) : - İ
[4853] ve Galata'dan İ (345ᵇ) : - H

[319a] Ve yedi yerde döküntü vardur. Ve yedi büyük liman olup ve bunlardan mâ‘adâ demir ve yatak yeri koltukları ve kücük limanları dahi çokdur. Ve yine bu mesâfede on dört yerde akarsular olup ve niçe kücük dereler dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında çoğu akmaz.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Moton ve Anavarin ve İnebahtı ve Ayamora kenârlarında on cezîre olup ve hemân üç döküntü ve dört yerde dahi vâfir sığlar ve dokuz yerde ra‘nâ limanlar vardur. Ve niçe kücük limanlar ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çok olup ve niçe burunlar ve körfesler vardur. Ve on yedi yerde akarsu olup ve niçe yerde kücük sular dahi vardur ammâ ekseriyyâsı yaz eyyâmlarında kururlar.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Narda ve Tiyase ve Pireveze ve Barka kıyılarında yedi cezîre ve sekiz yerde döküntü ve beş yerde sığlar vardur. Ve dört yerde mahsûs liman olup ve niçe yerde demir ve yatak yeri koltuklar ve kücük limanlar dahi vardur. Ve büyük ve birkaç kücük körfesler olup **[İ, II, 347a]** ve çok burunlar dahi vardur. Ve dokuz yerde gümrâh akarsular olup ve niçe kücük sular ve dereler dahi vardur ammâ yaz eyyâmında ba‘zıları akmaz.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Venedik körfesi mukābelesi kenârlarında on bir cezîre olup ve iki döküntü ve iki yerde azîm sığlar olup ve sekiz yerde mu‘teber limanları vardur. Ve niçe demir ve yatak yeri koltuklar ve kücük limanlar dahi vardur. Ve on bir yerde meşhûr burunlar olup ve niçe kücük burunlar dahi vardur. Ve on bir yerde akarsular olup ve kücük sular ve dereler dahi çokdur ve lâkin çoğu yaz eyyâmlarında kurur.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Dobravenik ve Nova ve Arnevid İskenderiyyesi ve Avlonya kıyıları ve Piretse kenârlarında yigirmi altı ada olup ve yedi yerde döküntü vardur. Ve beş ma‘rûf körfes olup ve on yedi ma‘rûf burunlar vardur ve yine bu mesâfede on yedi ra‘nâ liman ve çok yerde dahi demir ve yatak koltukları dahi vardur. Ve on iki yerde akarsular olup ve niçe kücük sular ve dereler dahi vardur ammâ ekseri yaz eyyâmlarında kurur.

El-mesâfe: Bu mahalden nefs-i Venedik ve Ankona ve Poli de Pestiye ve Poli de Perendiz kenârlarında on bir cezîre olup ve beş yerde döküntü vardur. Ve yine bu mesâfede beş makbûl ve mu‘teber liman olup ve niçe demir ve yatak yeri koltukları dahi vardur. Ve yine bu mesâfede otuz iki yerde akarsular olup ve niçe kücük dereler ve sular dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında çoğu kuruyup akmaz. Ve niçe burunlar ve körfesler dahi vardur. Ve yine bu mesâfede Pestiye kenârında Adan kurbında bir büyük

göl vardur ki Pantan gölü dirler. Deryâdan boğazı vardur. Ve bundan çok balık çıkmakla vâfir mâl-ı mîrî hâsıl olur.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Polya Anabolisi ve Rûme kenârları ve nefs-i Rûme kıyıları ve Penpin kıyılarında yigirmi altı ada olup ve on üç döküntü ve iki yerde vâfir sığlar vardur ki Penpin kurbındadur. Ve bu mesâfede dört mükellef ve meşhûr limanlar olup ve niçe kücük limanlar ve demir ve yatak yeri koltukları vardur. Ve dört yerde körfesler ve altı yerde meşhûr burunlar olup ve niçe kücük körfesler ve burunlar dahi vardur. Ve on yerde büyük akarsular olup ve çok kücük sular ve dereler dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında ba‘zıları akmaz. Ve Rûme suyı büyük su olmağla bunun bir gölü dahi vardur.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Ceneviz kıyılarında ve andan aşağı Lariş kenârlarında on cezîre olup ve beş yerde döküntü ve bir yerde vâfir sığlar vardur. Ve bu mesâfede iki ada dahi vardur ki Fransız’a tâbi‘ olup birine Keşîşhâne-i Kızlar ve birine Santa Garite dirler. Ve yine bu mesâfede yedi meşhûr liman olup ve çok kücük limanlar ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve dört ma‘rûf körfesler ve yedi mahzûrlı burunlar olup ve niçe kücük körfesler ve burunlar dahi vardur. On iki büyük sular olup ve niçe **[319b]** kücük sular ve dereler dahi vardur ammâ çoğu yaz eyyâmlarında kurur.

El-mesâfe: Ve bu mevzi‘den Marşilye ve Gidlan kıyılarında otuz ada olup ve beş yerde döküntü vardur ve dört mu‘teber liman olup ve niçe kücük limanlar ve demir ve yatak yeri koltukları dahi çokdur. Ve yine bu mesâfede beş körfes olup ve dokuz burun vardur ki meşhûr burunlardur. Ve yine bu mesâfede otuz dokuz akarsu olup ve niçe kücük sular ve dereler olup ekseriyyâ yaz eyyâmlarında kurur ve bu kıyılar Fransız **[İ, II, 347b]** hükmindedür.

El-mesâfe: Ve bu mahalden Kıranta kenârları ve Sebte boğazı kıyıları kurbında olan üç cezîre olup ve altısı boğazdan beri ve birisi boğaz nihâyeti kurbında olan kal‘a kurbında olan liman içinde olup ve altısı dahi boğazı çıkdıkda sağ tarafda Rûmili nihâyetidür ki bundan sonra gayri deryâ-yı Muhît yâd olunur. Ve boğaz burnı kurbında olan adaların biri büyücek ve etrâfında olan altısı kücük adalardur. Ve yine boğazdan beri yedi yerde döküntü olup ve boğaz içinde nihâyetinde olan kal‘a kurbında dahi dört yerde döküntü olup ve taşrasında olan adalar arasında ve etrâfında üç döküntü vardur. Ve yine bu mesâfede beş yerde ra‘nâ limanlar olup ve beş yerde burun ve iki körfes ve beş yerde dahi akarsular vardur. Ve niçe kücük sular ve dereler dahi vardur ammâ yaz eyyâmlarında çoğu kurur. İstanbul’dan Rûmili ve Frengistân kıyılarıyla Sebte boğazı nihâyetine varınca kıyılara karîb olan büyük ve kücük adalar ve döküntüler ve sığlar ve

meşhûr olan körfesler ve burunlar ve limanlar ve sular ihtisâr üzre zikr olundı. Bundan böyle İstanbul'dan Anatolı ve Rûmili taraflarından Sebte boğazı nihâyeti varınca ne kadar mîl mesâfe olduğunı zikr idelim. [4854]لا يعلم الغيب إلّا الله

Evsâf-ı Emyâl

Ma'lûm ola ki deryâda ve karada mîl hisâbı muttarid olmayup şöyle ki ekser-i milletin milleri birbirlerine muhâlifdür. Ve hâlâ İslâm beyninde ma'rûf ve isti'mâl olunan Rûmî mîl olup Frenk mili bunun muhâlifi olup ziyâdedür. Nemse mili cümleden ziyâdedür, şöyle ki Nemse'nin bir mili Rûmî dört mîl i'tibâr iderler. Ol ecilden haritalarda ve halk lisânında miller muttarid olmayup birbirlerine muhâlif söylenüp ve mugāyir tahrîr iderler. Muhassal hâlâ İslâm beyninde ma'rûf ve meşhûr olan Rûmî mîl hisâbı üzre İstanbul'dan İskenderiyye'ye varınca hiçbir iskeleye uğramayup doğru gitdikde bin Rûmî mîl olup ve lâkin ba'zı iskelelere uğraduğı hâlde bin yüz seksen mîl ider ki ol cezîreler Midillü ve Sakız ve İstanköy ve Rodos cezîreleridür. Ve bu dahi ma'lûm ola ki bir cezîrenin devri beş yüz mîl olmak üzre ta'bîr olunduğı hâlde ol cezîrenin hemân aynî toprağı mesâhat olunsa yüz mîl kadar noksân gelür. Zîrâ sefîneler kıyılardan ve burunlardan ve döküntü ve sığlardan bir ve iki ve üç mîl dahi ziyâde alarga dolaşmalarıyla aynî toprağı yüz mîl kadar noksân ider. Ve'l-hâsıl İstanbul'dan Anatolı ve Arabistân kıyılarından ve Rûmili ve Frengistân kıyılarından cümle körfes ve kıyıları dolaşup Sebte boğazı nihâyetine varınca ne kadar bin mîl ider anı zikr idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.

El-emyâl: İstanbul'dan doğru Mısır'a gitdikde Boğazhisârlarına varınca 200 mîl, boğazdan Sakız'a varınca 200 mîl, Sakız'dan İstanköy'e 180 mîl, İstanköy'den Rodos'a 100 mîl, Rodos'dan **[İ, II, 348a]** İskenderiyye iskelesine 500 mîl, yekûn-i emyâl 1180 emyâl.

El-emyâl an-cânibi Anatolı ilâ nihâyeti Sebte Boğazı[4855]: İstanbul'dan Boğazhisârı 200 mal'ûm ve andan İzmir iskelesine 200 mîl, İzmir'den Kuşadası'na 180 mîl ve bundan Rodos karşusı olan Marmaris iskelesine 200 mîl ve bundan Megri iskelesine 75 mîl ve bundan Yediburunlar'a 75 mîl ve bundan Kekoh iskelesine 130 mîl ve bundan Adalye iskelesine 100 mîl ve bundan Alâiyye iskelesine 100 mîl ve bundan Şâm Tarablusı'na **[320a]** 350 mîl ve bundan Dimyât iskelesine varınca 400 mîl ve bundan Nîl-i mübârek ile Mısr-ı Kāhire'ye 500 mîl ve Dimyât'dan İskenderiyye'ye 600

[4854] Gaybı Allah'tan başkası bilmez.
[4855] el-emyâl an-cânibi Anatolı ilâ nihâyeti Sebte Boğazı H (319[b]) : - İ

mîl ve İskenderiyye'den Tarablusgarb'a 1200 mîl ve bundan Tûnus'a 350 mîl ve bundan dârü'l-cihâd olan Sultan-cezâyire 500 mîl ve bundan Sebte boğazı evveline varınca 520 mîl.

El-emyâl an-cânibi Rûmili ilâ nihâyeti Sebte Boğazı[4856]: İstanbul'dan Boğazhisârlarına gelince ma'rûf olan 200 mîl ve bundan Kavala iskelesine 100 mîl ve bundan körfesleri ve burunları dolaşup Selanik'e varınca 400 mîl ve bundan Ağrıboz'a 200 mîl ve bundan Anaboli'ye varınca 300 mîl ve bundan Benefşe 200 mîl ve bundan Moton 100 mîl ve bundan İnebahtı 250 mîl ve bundan Avlonya 200 mîl ve bundan Tırac 250 mîl ve bundan Ülgün 50 mîl ve bundan Venedik iskelesine 450 mîl ve bundan Papa hükminde olan Ankona iskelesine 150 mîl ve bundan Kavo Santa Marya iskelesine 500 mîl ve bundan Mesina boğazına Kalavra ta'bîr olunur 300 mîl ve bundan Napolya iskelesine 300 mîl ve bundan Papa nehrine 150 mîl ve bundan Sitavriçe ya'ni Eski Vilâyet'e varınca 50 ve bundan Peyomin ya'ni Kurşun Vilâyeti'ne 80 mîl ve bundan Alikorna 50 mîl ve bundan Cinaye ya'ni Ceneviz'e 100 mîl ve bundan Fransız iskelesi Tisa'ya 125 mîl ve bundan Tolom iskelesine 100 mîl ve bundan Marsiye iskelesine 25 mîl ve bundan Narbone iskelesine 140 mîl ve bundan Roze iskelesine 80 mîl ve bundan Barselon iskelesine 80 mîl ve bundan Volanova 20 mîl ve bundan Tıragon iskelesine 20 mîl ve bundan Velanse iskelesine 150 mîl ve bundan Danya iskelesine 60 mîl ve bundan Alkanta iskelesine 40 mîl ve bundan Kartazine iskelesine 80 mîl ve bundan Morogon iskelesine 90 mîl ve bundan Alamerye iskelesine 75 mîl ve bundan Bone iskelesine 60 mîl ve bundan Malaka iskelesine 120 mîl ve bundan Tincerole iskelesine 20 mîl ve bundan Cebel-i Attâr iskelesiyle Sebte boğazına yakın olup ve mukaddemâ İspanya zabt idüp ve şimdi İngilis zabt itmişdür, 70 mîl ve bundan Sebte boğazını çıkınca Porte Sante Marye kal'asına 80 mîl ve bundan ilerüsi deryâ-ı Muhît'dür ki bunda olan **[İ, II, 348b]** cezîrelerin dahi ba'zıları Frenk saltanatı fasıllarında tahrîr olunup ve Hindüstân tarafı olan sâhillerinde dahi meşhûr ve ma'rûf olanlardan birkaçı dahi Hind saltanatı fasıllarında tahrîr olunmışdur.

Yekûn-ı Emyâl-i İstanbul ilâ nihâyeti Boğaz-ı Sebte[4857]

An-cânibi Anatolı ilâ nihâyeti Sebte, 4850 emyâl. [4858]لا يعلم الغيب إلّا الله

[4856] el-emyâl an-cânibi Rûmili ilâ nihâyeti Sebte Boğazı H (320[a]) : - İ

[4857] yekûn-ı emyâl-i İstanbul ilâ nihâyeti Boğaz-ı Sebte: An-cânibi Anatolı ilâ nihâyeti Sebte, 4850 emyâl. لا يعلم الغيب إلّا الله An-cânibi Rûmili ilâ nihâyeti Sebte, 5485 emyâl. لا يعلم الغيب إلّا الله. Nefs-i Sebte Boğazı ta'bîr olunan bu mahallin mesâfesi Tūlen: 70 mî lArzen: 25 mil ve ba'zen 30 mil olup müsâvî değildür. Sebte boğazının nihâyetinde kâfir zabtında olan kal'anın ismine Cebel-i Târık dinüp vech-i tesmiye bunı hulefâ-yı Benî Ümeyye'den Abdullâh ibn-i Târık bu mahalden geçüp bu memleketleri feth itmekle Benî Târık didiler. Ve hâlâ şimdi Cebel-i Târ kal'ası dirler. Bu kal'ayı Abdülmü'min nâm kimesne binâ itmişdür ve ba'd-i zamân İspanya alup ve andan dahi İngilis almışdur. Ve biri İslâm tarafında olan kal'aya Tatavan dinüp Molla İsmâ'îl zabtındadur H (320[a]) : - İ

An-cânibi Rûmili ilâ nihâyeti Sebte, 5485 emyâl. [4859]لا يعلم الغيب إلّا الله

Nefs-i Sebte Boğazı ta‘bîr olunan bu mahallin mesâfesi

Tūlen: 70 mil

Arzen: 25 mîl ve ba‘zen 30 mîl olup müsâvî değildür.

Sebte boğazının nihâyetinde kâfir zabtında olan kal‘anın ismine Cebel-i Târık dinüp vech-i tesmiye bunı hulefâ-i Benî Ümeyye’den Abdullâh ibn-i Târık bu mahalden geçüp bu memleketleri feth itmekle Benî Târık didiler. Ve hâlâ şimdi Cebel-i Târ kal‘ası dirler. Bu kal‘ayı Abdülmü’min nâm kimesne binâ itmişdür ve ba‘d-i zamân İspanya alup ve andan dahi İngilis almışdur. Ve biri İslâm tarafında olan kal‘aya Tatavan dinüp Molla İsmâ‘îl zabtındadur.

[320b] Fasl-i der-beyân-ı bahr-i Muhît ve ba‘zı acâibât ve Halîc-i binâ-yı bahr-i mezbûr

Ma‘lûm ola ki kudret-i Hudâ-yı cihân ve hikmet ü ibret-i Yezdân ile sâir deryâlar bundan halecân idüp bir deryâ-yı ummân ve bir bahr-i bî-pâyândur ki cümle rûy-i arzı muhît olup bunun vüs‘ati ve azameti ve acâibât ve mahlûkâtın binde bir beyânda kimsede kudret olmayup ancak yine hâlık-ı kevn ü mekân olan Hazret-i Allâh bilür. Ve iblîs-i pür-telbîsin arş-ı menhûsı ya‘ni makarr-ı karargâh-ı sekarrı emr-i Hakk ve kudret-i mutlak ile işbu deryâda celîs olup ba‘zı evkātda acâib şehirler ve garâib hisârlar gösterüp ve içi envâ‘-i mahlûk ve halâık ile mâl-â-mâl dolu ve zâhir olup ve ba‘dehû zıll ü hayâl gibi gözden nihân olur. Ve ebrehe-i zü’l-makâr bu deryâ üzre üç sanem-i büzürgvâr bünyâd itmişdür ki biri yeşil renkle tezyîn olup eliyle râkib-i bahre ya‘ni ol tarafa düşen gemilere “dön girü git!” diyü işâret ider. Ve biri kızıl renkle zeyn olup ve ol dahi müsâfirîne “benden öte gitme, gel yanımda dur, me’vâ idin” diyü îmâ idüp ve biri sincâb rengidür, ol dahi “bundan ilerü giden garîb-i gark olmak mukarrerdür” diyü işrâb ider. Ve yer yer şecer-i mercân sâir eşcâr gibi firâvân âmir ve harâb cezâyiri bî-hisâbdur.

Evsâf-ı halîç[4860]-i bahr-i Çin: Bu Çin deryâsı[4861] hatt-ı istivâdan yukaru on üç derece yerden cânib-i şarkīsinden bahr-i Muhît’den ayrılup ve cânib-i garba mümted olup ve taraf-ı cenûbında güzerân ider ki tūli bin beş yüz fersahdur. Ve bahr-i Çin’den bir halîç dahi Megrân ve Fâris ve Kirman’a uğrayup ve ba‘dehû cenûba mâil olup ve

[4858] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.
[4859] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.
[4860] evsâf-ı halîç H (320[b]) : - İ
[4861] bu Çin deryâsı H (320[b]) : - İ

arz-ı Yemâme'den geçüp ol bahre vâsıl olur ki tūli dört yüz kırk fersahdur. Ve bu bahr-i Çin'in emvâcı hatar-nâk ve efvâcı hevl-nâk olup hadd-i idrâkden bîrûn ve kıyâsdan efzûn bir deryâ-yı bî-pâyân ve ummân-ı bî-girândur ki bî-cânî ayân bulması ve ulu balıklar görünmesi ve sükûn ve karârî bir ak kuş vardur, anın âşikâre olmasından istidlâl iderler. Ve bu deryâda incü dahi çıkar ve nakl iderler ki yalnız bir dânesi yüz bin altun değer zî-kıymet dürr-i gevher bu deryâdan çıkar.

El-cezâyir: Ve bu deryânın cezâyiri ol mertebe çokdur ki hisâbını ancak Hazret-i Allâh bilür. Ve hattâ mülûk-i izâm çok sa'y ü ihtimâm idüp ancak on iki bin sekiz yüz cezîresi ta'dâd ve ıttılâ' müyesser olup mâ'adâsına varılmak ve ıttılâ' olmak mümkin ve müyesser olmamışdur. Ve bunlardan dahi üç yüzi halâyık ile ma'mûr olup me'âdin-i zeheb ve fıdda gayr-i mahsûr olup ve kesret ü vefretlerinden nâşî envâ'-i me'âdin-i sâirenin i'tibârı yokdur ki ol cezîrelerden birkaçını zikr idelim.

Cezâyir-i Zâbih: Hudûd-ı Çîn u Mâçîn ve Aksıra-i Hind-zemînde birbirine muttasıl yüzden ziyâde cezâyirdür. Muhammed bin Zekeriyyâ dir ki ol cezâyirin pâdişâhlarının ismine melik bihrâc dirler. Hergün hazînesine iki yüz batmân altun gelür ki be-her batmân altı yüz filori olmak üzredür ammâ anda olan tavâyif-i insân her vechle mânend-i hayvân-kelâmları cezâiyirinde her birinin boyunları zencîr ile bağlu bir cins âdemler var imiş ki buldukları şeyleri yerler imiş ve ol yerin kedilerinin yarasa gibi kanatları olup sâir murg-ı tāyir gibi uçar. Ve zebad didikleri hayvân dahi çok olup deldikde koltuklarından gümüş mil'aka ile alurlar. Ve cebel-i Festân didikleri dağda fîlden büyük hayyât ve câmûsdan büyük maymun çokdur. Ve sâkin olan halâyıkın sözleri aslâ anlanmak mümkin olmayup ve yeşil ve kırmızı kanatları olup hîn-i iktizâda kuş gibi uçarlar. Ve İbn-i Sîrîn eydür, "Gülistânlarında ba'zı muhtelifü'l-elvân gülleri olur ki biri alup bir tobra içine koyup bağçeden taşra çıkardıkda tobra içinde âteş peydâ olup ve cümle gülleri yakup tobraya zarar itmez. Ve ol yerin halkından bu etvâr-ı acîbetü'l-âsârı suâl itdüğimde "Bu gülün menâfi'i bî-nihâyedür ammâ alup taşra çıkarması mümkin değildür" diyü cevâb virdiler.

Cezîre-i Râmiti: Bunun şehir ve imâreti ve me'âdini gāyet çok olup tafsîlen ihtisârı hadd-i inhisâr olmağla iktidâr yokdur. Ve ba'zı acîbetü'l-hilka ve garîbetü'l-hey'e halkı olurmuş ki bir gemi gelüp geçdikde **[321a]** ağızlarına anber alup ve yüze yüze balık gibi gelüp ol gemide olan tüccâra anber virüp yerine hadîd alurlar. Ve ağzına alup yine yüze yüze cezîrelerine götürürler. Neylediklerini kimse bilmez ve hakīkatini anlamaz. Ve bir cins sûret-i gürbe ve şekl-i beriyye tāifesi aralarında uzun kuyrukları olup ve bedenleri envâ'-i hayvânât-ı müteşâbihât bî-hisâbdur.

Cezîre-i Silâh: Me‘âdin-i zeheb vâfir ve envâ‘-i eşcârı mütekâsir bir niçe cezîredür ki halkı mülk-i Çin’e her yıl bî-hisâb mâl ve hedâyâ irsâl iderler ve eğer göndermeseler vilâyetlerine yağmur yağmayup kaht olur. Cezîre-i Şerende ve Cezîre-i Angoçe ve Cezîre-i Kebîre ve Cezîre-i Kumire vâsi‘ ve mu‘azzam ve bilâd ve memâliki bî-gāye ve ümem-i tavâyifi mâ-lâ-nihâye cezîrelerdür. Ve nakl olunur ki cezîre-i Kurid bir cezîre-i kebîredür ki külliyen maymun olup ve hattâ melikleri dahi vardur, sözün tutarlar ve emrin yerine getürürler. Ve buna karîb iki cezîre vardur ki birine Harta ve birine Kırtan dirler. Ve bu cezîreler dahi maymun cezîreleridür lâkin bunlarda olan maymunlar gāyet müdrik olmağla avcılar vardur. Hîle ile pençesini tutup neccâra satarlar ve anlar dahi evlerinde ve dükkânlarında huddâm gibi istihdâm iderler. Zîrâ gāyet kâbil-i zekâvet ve kâmil olur. Maymun hakkında hikâye çokdur, Havâss-ı Hayevân’a nazar oluna.

Cezîre-i Peşîmân: Anda olan tāifenin adûsı çok olmağla bir başı kesilmeyince ol âdemi evlendirmezler ve ne kadar baş keser ise ol kadar avret tezvîc iderler. Ve ol dahi avretleriyle tefâhür ider. Büyük tefâhürleri ve iftihârları avret iledür.

Cezîre-i Zeheb: Bunda altun ma‘deni mübâlağa çok olmağla halk kelblerine ve sâir hayvânlarına sarf ve zînet iderler. Cezîre-i Benân ve cezîre-i Azmeta’da olan acîbü’l-hilka hayvân-misâl tāife-i insân gayri âdem gördüklerlerinde emân virmeyüp yerler. Cezîre-i Vakvâk kesret-i me‘âdin ile meşhûr olup ve bunun yedi yüz cezîre tâbi‘ olup ve her bâr bunun melik-i tâcdârı avretdür ki ismine Mihre dirler. Ve tahtgâhı olan cezîreye Ebnote dirler. Ahvâl-i hazâyini firâvân ve cevâhir ü defâyini bî-pâyân olup azamet ve şevketi beyânı kâbil-i imkân değildür. Mufassal mahsûs dört cevâhir-i ebkâr hizmet-i lâzimmesi içün yanında karâr idüp bî-hadd ü bî-şumâr asker-i encüm-şi‘âr yemîn ü yesârında pâydâr ve ber-karâr olup dört bin mikdârı vüzerâ ve ümerâ ve kibâr-ı saltanatı altun sandalî üzerinde yerli yerinde sâkin ve mütemekkin olurlar ve niçesi ser-tâ-pâ altun libâs ve na‘leyn giyerler. Ve bunda şecer-i vakvak dirler azîm eşcârı olup meyvesi insâna benzer. Cümle a‘zâsı, eli ve ayağı ke-mâ-kân şekl-i insâna benzeyüp saçlarından asılmış gibi biter ve niçesi avret sûretinde olup memeleri ve fercleri ve cümle a‘zâları kemâliyle zâhir oldukda yere düşüp bir kerre vakvak diyü çağırur. Ve halk dahi varup alup yerler. Ve ba‘zı kimseler düşdüği gibi avret şeklinde olana cimâ‘ iderlermiş ve ol mertebe râyiha-i tayyibe ve lezzet-i cimâ‘ hâsıl olurmuş ki işbu dünyâda olan insân avretlerinde ol lezzet olmaz imiş. Ve ağacdan düşdükden sonra diri gibi birkaç sâ‘at hâleti olurmuş. Ve bir acîbü’l-hilka hayvânı ve âb-ı revânı firâvândur ammâ ortasından bir seyl-i katrân gibi bir nehir akar ki deryâya geldikde balıkları ve

gayri hayvânları ihrâk ve helâk ider. Cezîre-i Cuhad ve cezîre-i Serçe insân ve hayvân ile ma‘mûr ve âb-ı revân ve bağ u bostânı mevfûr ve hayvânât-ı acîbe ve menâfi‘ât-ı garîbesi gayri mahsûr cezîrelerdür. Ve cezâyir-i sıgârı dahi bisyâr olup ve halâyıkı gemilere binüp ve âlât ve silâh-ı cenk ile deryâda gezer. Ve her biri Arab avretleri gibi burunlarına altun halhâllar takarlar. Cezâyir-i Mâid birkaç cezîre olup müntehâ dağları ve eşcârı olup bilâd-ı kurâsı vâfir ve halâyıkı mütekâsir olmağla ekser Çin gemilerini anda yaparlar. Cezîre-i Sehâb gâhî bunun üzerinden bir pâre bulut âşikâre olup muhkem rûzgârıyla tâ deryâya ulaşır ve hemân azîm furtuna olup deryâ öyle hareket ider ki bin gemide[n] biri halâs olmaz. Cezîre-i Hindî ve cezîre-i Fulat kezâlik azîm büyük cezîreler olup mahlûkāt ve hayvânât ile dolu olup pâdişâhlarına zübeyr dirler. Cezîre-i Busar **[321b]** ve cezîre-i Lâsiye iki cezîre-i kebîredür ki şuhûr ve kasabât ve kurâ ve insân ve hayvân ile ma‘mûr olup avretleri güzel olup hüsn-i hulkla meşhûrlardur. Cezîre-i Rayhân bilâd u kurâsı firâvân olup hayvânât ve insân bî-pâyân olup gāyet ma‘mûr ve büyük cezîredür. Ve cezîre-i Semere tūli dört aylık yol olup kesret-i imâret ile meşhûr ve makbûl cezîre olup dârü’l-memlekesi Rayhân’dur. İhtirâku’l-Âfâk sâhibi dir ki bunun öyle büyük ve müntehâ eşcârı olur ki birinden beş-altı yüz âdem alur bir gemi yaparlar. Ve yalnız bir meyvesinden yüzden ziyâde âdem doyar.

Cezîre-i Şâmile ve Behti Alişuvâr kezâlik ahrâr-ı bî-intihâ cezîrelerdür.

Cezîre-i Nisâ: Ehâlîsi külliyen avretdür. Ba‘zısı bâd-ı şimâlden ve ba‘zısı bir azîm ağac vardur, ana sürtmeden hâmile olurlar. Sahrâsında altun burun ağac gibi bitüp ve andan mâ‘adâ külliyâ türâbı zeheb ve bî-hisâbdur. Hikâye olunur ki içlerine bir kimse düşer, katl itmek içün bir avrete virürler. Ol dahi esirgeyüp bir tahtaya bağlayup deryâya salar. Deryânın mevci bir kenâra atup andan Çin’e gelür ve pâdişâhına kıssayı nakl ider. Ol dahi ba‘zı gemi tedârük idüp irsâl ider. Ve niçe zamân deryâda gezerler. Âhir bir haber ve eser bulmayup ve bezüp girü dönerler.

Cezîre-i Etvârân: Bunda maymun ve gergedan firâvân olup ve dirler ki İskender buna karîb bir acîb cezîreye gelür ki bedenleri insâna ve başları sibâ‘ ve arslana benzer bir cins hayvân görür ki hemân insân ayân oldukda gāib olurlar.

Cezâir-i Serendîb: Tâbi‘âtı çokdur[4862]. İçlerinde me‘âdin ve kurâ lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâdur. Ve Hazret-i Âdem-i mükerrem gökden nüzûl itdikde sükûn bulduğı cebel-i Rehûn üzre olan mübârek ayaklarının eserlerinden ile’l-ân nûr ayândur. Ve etrâfında yâkūt ve la‘l ve elmâs ve sâir cevâhir-i muhtelifetü’l-ecnâs bî-hadd ve bî-kıyâs olup

[4862] tâbi‘âtı çokdur H (321ᵇ) : - İ

memâliki ziyâde ma‘mûr olduğından iki-üç aylık yol mürûr itmekle imâretinden ancak ubûr olunur. Ve pâdişâhının envâ‘-i cevâhir ü zevâhir ile murassa‘ ve esnâf-ı âlât-ı müfâhare ve musanna‘ sûret-i Meryem’de bir sanemi vardur ki üzerinde olan envâ‘-i cevâhir ve zevâhir ve ahcârdan birine sâir memleket tâcdârlarının iktidârı yokdur. Bâdeye gāyet meyilleri olmağla etrâf u eknâfdan bî-hisâb şarâb ve tuhfe getürüp cevâhir ile istibdâl iderler. Ve ba‘zı cezâyirinden âlî kubbeler ve kasırlar görünüp ana doğru yürüdükde ol dahi ırak olup girü gider. Ve bir taş üzre beyâz billûrdan içinde dâimâ gice ve gündüz yanar bir kandîl-i rûşen görünür ki gāyet rûşendür. Ve bu bahr-i bî-kenârın acîbetü’l-âsârı gāyet çokdur. Ve cümle-i biri ol semte varan tüccâr nakl iderler ki Ummân’da deryâ heyecân itdikde bî-şumâr rû-siyâh tāife âşikâr olur ki kāmetleri üçer karış Habeş oğlancıklarına benzer. Gemiye su‘ûd itmek kasd iderler. Hemân ki heycden ummân sâkin olur, anlar dahi gāib olurlar. Ve biri dahi **[İ, III, 372a]** boz kuş[4863] izhâr olurmış ki âdemin gözleri kamaşup nazar itmek aslâ münkin olmaz imiş. Ve dahi hamâmeden büyük bir kuş olur ki ismine deşmine dirler[4864]. Bu kuş uçup gezerken güğer dirler. Ve bir kuş dahi anın altında uçup ve ağzın açar ki ol üstünden uçan kuş def‘-i sıklet itdikde bunun dûşına düşdükde ağzıyla kapup yer, gıdâsı odur. Ve gazâle benzer bir hayvân dahi vardur ki dâbbetü’l-misk dirler. Her yıl bir vakt-i mu‘ayyende deryâdan çıkar. Sayyâdlar tutup göbeğini alurlar. Ve dahi milkân dirler iki kanadlı bir hayvân olur ki niçe başı ve muhtelif yüzleri olup ve her ağzıyla deryâ hayvânâtından birin sayd idüp ekl ider. Ve ağzıyla yediğini bir ağzıyla dahi yimez. Ve dahi tūli üç yüz zirâ‘dan ziyâde bir acîbü’l-hilka balığı olur ki kanadların kaldırup bir azîm dağ gibi durur. Gemiciler anı gördükde tabıllar ve tahtalar çalup sadâlı şeyden gāib olur. Anın içün gemilerinde birkaç mu‘azzam tabıllar taşırlar. Ve dahi her biri cezîre kadar kaplumbağalar ve kurbağalar olurmuş ki gemiler üzerine varup konup ta‘âm içün âteş yakup otururlarken arkasına âteş te’sîr **[322a]** itdikden sonra dönüp deryâya dalar ve teziyye gemiye giremeyenler gark olurlarmış. Ve dahi seylân dirler bir balığı olur ki iki gün karada yatup ölmüş olsa pişirmek murâd idüp ve bir çömleğe koyup âteşde kızardıkda dirilüp ve sıçrayup kaçar. Ve dahi bir karış kadar bir cins yengeci olur ki karaya çıksa taş olur. Ve bu bahr-i bî-pâyânda büyük ve kücük hayvânât-ı acîbe ve ahvâlât-ı garîbe çokdur, bu mertebe ile iktifâ idüp bu diyârdan münşe‘ab diğer deryâ ve halîce şürû‘ idelim[4865].

[4863] kuş H (321[b]) : murg-ı tāir İ (572[a])
[4864] ismine deşmine dirler H (321[b]) : - İ
[4865] bu mertebe ile iktifâ idüp bu diyârdan münşe‘ab diğer deryâ ve halîce şürû‘ idelim H (322[a]) : - İ

Evsâf[4866]-ı Yenlic Kulzüm: Ve bu bahr ibtidâ deryâ-yı Çin'in intihâsında, cihet-i şimâle gidüp Yemen'in garbîsinden gidüp ve arz-ı Tihâme'den **[İ, III, 569b]** geçüp medîne-i Kulzüm'de nihâyet bulur. Ve cihet-i cenûbı bilâd-ı Sa'îd ve cezîre-i Sevâkin'den ve bilâd-ı Habeş'de ve bahr-i Hind'de gāyet bulur. Tūli bin dört yüz mîl olup ve ka'rından deryâ yüzine çıkmış dağları ve taşları çok olduğından bu deryâda delîl ile gezerler.

Evsâf[4867]-ı bahr-i Şâmî: Cânib-i garbda bahr-i Muzlim'de ayrılup şarkīsi bilâd-ı Berber'den güzer ve şimâlîsi garb-ı evsat ve Afrikıya'dan geçüp İskenderiyye nevâhîsi Şâm'a gidüp ve sonra cihet-i garba mâil olup mübtedâ-yı halîc-i Benâdik'dan cezîre-i Belbomaz'da halîc-i Kostantıniyye'ye vâsıl olur. Tūli yüz altı fersahdur. Ve bundan iki halîc şu'belenür ki biri halîc-i Benâdik olup tūli bin yüz mîldür. Ve bir halîc Kostantıniyye'dür ki vilâyet-i Tatar'a vâsıl olur ve tūli bin üç yüz mîldür fe-ammâ şimdiki zamânda buna Akdeniz dinüp ve İstanbul'dan yukaru cihet-i şimâlde şarka mâil olana Karadeniz dirler. Ve çok kimseler İskender bunları birbirlerine ulaşdırdı diyü zu'm-ı fâsid iderler.

Evsâf-ı bahr-i Cürcân: Buna bahr-i Hazer ve ba'zıları bahr-i Fâris didiler. Aslâ bir deryâya muttasıl ve bundan bir yere munfasıl olmayup neyl ü nehâr bî-şumâr enhâr-ı kibâr u sıgār buna dâhil ve vâsıl olup aslâ ne artar ve ne noksân olur. Ve bu bahir mukaddemâ bahr-i Kostantıniyye'ye dâhil olurdı diyü rivâyet nakl iderler. Arz-ı Hazer'den ayn-i Hemedik olan tūli bin mîl olup ve nehr-i Cürcân'dan nehr-i Âbile nevâhîsine dek olan arzı altı yüz mîldür. Ve bu bihâr-ı kibârın her yerinde cezâyiri bî-nihâye olup ve halâyıkı gāyet çok ve telâtun ve efvâcı bî-nihâye[4868] ve hayvânât-ı muhtelife ve nebâtât-ı mütevâfite ve mütegāyire bî-şumârdur.

Evsâf-ı bahr-i Zulumât: Ve bu bahr-i bî-kenârın acâib u garâib terâküm-i emvâcı bisyâr ve telâtum-ı efvâcı bî-şumâr olup ve levni siyâh ve galîzü'l-miyâhdur. Zulumât ve nikebâtı bî-hadd ve bî-gāyet ve heyecân ve galeyânı kesret ü vefretinden nâşî üzerinde gemiler seyr ü sefer ve mâverâsından güzer ve şemme ahvâlinden haber ve eser alınmak müyesser olmamışdur, meğer sâhil-i kenârda ola. Ve bunun etrâfında ekser hâss-ı anber ve hacerü'l-beht didikleri gevher ve zî-kıymet cevâhir vâfir ve bî-nihâyedür. Ve bunun haber virilmesi kâbil olan yigirmi yedi cezîredür ki birine cezîre-i

[4866] bu Çin deryâsı H (320[a]) : - İ
[4867] evsâf H (322[a]) : - İ
[4868] ve telâtun ve efvâcı bî-nihâye H (322[a]) : - İ

Hâlistân dirler ki iki cezîrdür Şeddâd bin Âd her birinde tūli bin yüz zirâ‘ bir sanem bünyâd itmişdür ki görenleri dehşet alur.

Cezîre-i Leskohan: İskender dahi bundan bir mu‘azzam sanem ve bu sanem eliyle müsâfirîne “Dön, git. İlerüsi zulumâtdur” diyü işâret ider. Ve cezîre-i Suâlî buna hâricden dâhil olan âdeme öksürük hâsıl olur. Ve halkı avrete benzer lâkin uzun kuyruklı olup gözleri berk-ı hâtif gibi yıldırur. Ve üzerlerine evrâk-ı eşcâr giyüp ve ayakları yanmış ağaca benzer. Ve dillerin kimse fehm itmez.

Cezîre-i Husrân: Bunda olan insânın kāmetleri kasīr ve ta‘âmları nebâtât ve akākīr olup yanlarında bir nehr-i temîz-i lezîz akar.

Cezîre-i Beşkîn: Âb-ı revânı ve bostânı gayr-i mahsûr olup ve enhâr ve eşcârı hadden ziyâdedür. Ve zamân-ı kadîmde bir şehr-i azîmi olup halkına bir acîb ü mehîb tîn müstevlî olur. Âhir halâyık günde iki sığır öküz ta‘yîn idüp ve her gün niçe zamân bu takrîb ile biraz zarar ve şerrinden emîn olurlar. İskender-i Zü’l-karneyn ve zû-fünûn ol şehre geldikde ahvâli haber virüp şekvâ itdiklerinde[4869] ol öğün itdikleri iki sığırın derilerin zift ve katrân ve tîğ-i cânsitân ile doldurup ol mekân-ı mu‘ayyene korlar. Ol tîn-i acîbu’l-hilkalara bulut gibi ve gözleri berk-ı **[İ, III, 570a]** hâtif gibi yıldırayup bu hey’et ve salâbet **[322b]** ile gelüp âdeti üzre ol sığırları yutdukda içine zehr-i mâr girmiş gibi kendüni taşdan taşa çalup helâk oldukda halâyık şerrinden emîn olmalarıyla İskender ol vilâyetden taraf taraf hedâyâ ve tuhaf ve cevâhir-i bî-add ve defâyin-i lâ-yu‘add getürürler. Ve ol cânevarın adı mehrâc imiş. Hayvânât-ı dârre ve sibâ‘-ı kattâleden biri anınla cenk idemeyüp gördükleri gibi her ne kadar büyük cânevar ise dahi havfından firâr iderler imiş. Ve kendünün azameti şol mertebe imiş ki bir sığır bir lokma idüp yudar imiş. Cüssesi ne mertebe olduğı bundan ma‘lûm olur.

Cezîre-i Tokrah ve cezîre-i Gûr: Eğerçi âb-ı revânı ve hayvânı firâvân cezîrelerdür ammâ insân mütemekkin olmaz.

Cezîre-i Ahaveyn: İki sâhir-i mâhir, birine Şehrâm ve birine Şîrâm dirler, bunlar mekr ve efsûn ile deryâ içre ol cezîreleri seng-i hârâdan peydâ itdi dirler.

Cezîre-i Van: Bunda tuyûr ve ukāb bî-hisâbdur. Ve bunda incîr gāyet çok olup ve lâkin semm-i kâtildür. Mülûk-i Efrencîden biri ol meyve içün mahsûs bir gemi gönderür, vardıkda eseri zâhir olmaz.

[4869] ol şehre geldikde ahvâli haber virüp şekvâ itdiklerinde H (322[a]) : - İ

Cezîretü's-Sâsalîl: Tūli on beş ve arzı on mîl olup bunun içinde üç mu'azzam şehir vardur ki ekser-i tüccâr andan anber ve cevâhir-i kıymetdâr alup sâir memâlike götürür.

Cezîre-i Burye: Bunun hayvânât-ı acîbü'l-hey'âtı bî-hadd olup ve bu bahr-i ızdırâbın hayvânât ve devâbbı bî-hisâbdur ki hisâba gelmez. Semerkand kitâbında dir ki İskender-i Rûmî bu bahrin nihâyetini ma'lûm idinmek içün azîm zâd u zevâde ile bir mu'azzam gemi müretteb idüp irsâl itdikde bin mîl mikdârı gidüp bir sâhile vâsıl olmadılar. Ve bir ay dahi gidüp bir vâfir âdem ile bir gemiye râst gelüp birbirlerinin sözlerini fehm itmedikleri içün İskender-i Rûmî anlara bir avret virüp ve anlardan bir er alup İskender'e getürdüklerinde anı evlendirüp bir oğlu olup büyüdükde anı babasına ve anasına tercümân idüp İskender bu vechle haber alur ki anlar dahi bir azîm pâdişâh kulları olup kendü vilâyetleri pâdişâhından gayri bir memâlik ve pâdişâhı var mıdur diyü haber almağa ve görmeğe gönderilmiş imiş. Ve "İskender ne zamândan beri deryâda gezersiz?" didikde "Bir yıldan ziyâdedür" diyü cevâb virdiler. Ve dahi hikâyet iderler ki hayli âşiyâne didikleri memleket-i küffâr çâsârı bu bahr-i bî-kenârı künhiyle bilmek içün üç gemi düzüp ve içine çok zehâyir koyup birin sâhil-i şarka ve birin sâhil-i garba ve birin cenûba gönderür. Şarka giden memâlik-i Çin'e ve Kavak-zemîn'e uğrayup ve bundan ilerü gitmeğe imkân olmayup dönerler. Ve cenûba bir-iki kerre gönderür, aslâ haberleri alınmaz. Ve iki-üç kerre garba giden gemilerin kat'â biri gelmez. Ve âhir cenûba evvelkiden ziyâde zâd u zahîre koyup ve içine üç dâne turna koyup cenûba gönderürler ve tenbîh iderler ki iki-üç ay gidüp ve ba'dehû ol kuşun birini koyuvireler. Kuş kande gider ise ol cânib, sâhile karîbdür, bunlar dahi ol tarafa gideler. Bu minvâl üzre kuşun birini koyuvirdiklerinde **[İ, III, 570b]** geldikleri yola gider. Ve tekrâr ol kadar dahi gitdikden sonra bir turna dahi koyuvirdiklerinde ol dahi girü gider. Ve tekrâr ol kadar müddet dahi gidüp bir turna dahi koyuvirdiklerinde ol ilerü gider ve bunlar dahi "Bu tarafda sâhil yakındur" diyü niçe zamân gidüp bir yere varurlar ki toprağı külliyen altun olduğundan mâ'adâ yerden sâir eşcâr gibi altun ağacları bitmiş ve halkı yabân âdemleri gibi bedenleri tüylü ve kıllı olup ve şöyle büyük ağacları var imiş ki birinin altına on bin âdem sığar ve yiyecekleri fevâkih ve esmâr ve giyecekleri evrâk-ı eşcâr imiş. Gemilerin altun ile doldurup ve girü gelüp haber virdiklerinden sonra birkaç def'a dahi azîm ihtimâm ile gemiler gönderüp ba'zıları hadd ü pâyâna gelmez mâl ile selâmet gelüp getürdiler ammâ bu mertebesine giden gemilerden ve içinde olan insândan katı nâdir girü gelüp ve bundan ilerüsine gitmek ve muttali' olmak niçe mevâni'-i mühlike sebebiyle nihâyetine vâsıl olmak bir vechle mümkin olmamağla fâriğ

olmuşlardır. Ve bu vardıkları vilâyetin ismine Setkosa dinüp Yeni Dünyâ'dan gidilür. Ve bu ihtimâmı Yeni Dünyâ feth oldukdan sonra İspanya **[323a]** çâsârı çok sa'y ü ihtimâm idüp ancak bu mahalle değin varabildiler. Ve bundan ilerü bir vechle gitmek mümkin olmayup ve ol giden gemilerden dahi onda biri selâmet gelmeyüp ve içinde olan âdemlerden dahi katı az âdem sağ gelmekle fâriğ olup gemi göndermiş oldılar.

Evsâf-ı deryâ-yı Hind: Bu deryânın tūli ve arzı nâ-ma'lûm bir ummân-ı bî-girândur ki yigirmi binden ziyâde cezâyir ihbâr olunup ve ecnâs-ı muhtelife tavâyif bî-hadd ü bî-şumâr olup şöyle ki binde birin takrîr u tahrîr ile beyân mümkin değildür ancak müsâfirîn ve mücâvirîn ve tüccâr vâsıl olup ihbâr itdiklerinden icmâlen ba'zı ahvâlleri beyânı budur ki bu deryâ bahr-i Muhît'den ayrılup girü mülâkī olduğı yerler bilinmedüği, ziyâde azamet ve vüs'atindendür dirler. Ve nakl iderler ki be-her sene muttasıl altı ay bâd-ı şimâl ve altı ay bâd-ı cenûb eser. Vaktâ ki şems-i münevver burc-ı hûtı makarr idinüp nokta-i rabî'iyye karîb olan emvâc ve zulmet hâsıl olur, binilmesi kâbil olmaz ammâ nokta-i harîfiyye yakın olıcak sâkin olup ve rükûbı mümkin olur. Ve bu deryânın cezâyirleri ve acâibâtı beyânına kimsede tākat **[İ, III, 572b]** yokdur ancak deryâdan bir katre[4870] zikr idelim.

Cezîre-i Câbe: Bunun etvâr-ı garîbesi beyân ve hisâba gelmez. Halâyıkının benizleri kızıl ve sûretleri şekl-i insân ammâ ağızları göğsünde ayân olmuş. Ve meliklerine Câbetü'l-Hindî dirler. Memâlik ve medâyini vâfir ve cevâhir ü hazâyini mütekâsir olup esnâf-ı cevâhir ile murassa'-bed dirler bir musanna' sanemleri vardur ki ana ibâdet iderler. Ve namâz ve niyâzları hâşâ saz çalup ve nağme ve elhân ile cevârî ve gılmân oynatmakdur. Ve içlerinden birinin evlâdı olsa kilisalarına virüp terennüm ve tekellüm izz ü nâz ve gussa-endâzı ve raks ve mümtâzât ve lu'b-ı şeh-nâz ta'allüm itdirirler. Ve şehirlerine karîb bir acîbe dağ vardur ki gice ile âteş ayân ve gündüz duhân olur. Küllî enhâr ve eşcâr ile ma'mûr bir diyârdur ki me'âdin-i rasâs ve nuhâs ve azîm şecer-i kâfûrî dahi gayri mahsûrdur.

Cezîre-i Mâyita ve Cezîre-i Selahinta: Bunların halkı bir âdem tuttukda ekl idüp ve başı içine sünbül ve kâfûr doldurup kilisalarında asarlar ve anı ma'bûd idinürler. Ve bir müşkil işleri olsa ana varup secde ve niyâz itdiklerinde şeytān aleyhi'l-la'ne hulûl idüp[4871] hayr u şer her ne ise ol başdan cevâb ve âvâz virür. Ve bu vilâyetin içinden akan âb u revânı gündüz ak taş ve gice kara taş olur. Ve bir dağdan dahi gice ile

[4870] ancak deryâdan bir katre H (323[a]) : bir mikdâr İ (372[b])
[4871] itdiklerinde şeytān aleyhi'l-la'ne hulûl idüp H (323[a]) : - İ

yüz zirâ‘ âteş görinüp gündüz duhân olur. Ve etrâfında ıssı sular kaynar ki içine düşen hayvân fi’l-hâl büryân olur.

Cezîre-i Hermuh: Acâib dinilen cezîre-i kebîredür. İki dağ arasında ba‘zı vâdîler vardur ki kimse dibini bulmağa kādir değildür. Ve bu cezîrenin bir acîb u mehîb halkı vardur ki gözleri berk-ı hâtif gibi yaldırayup ve yüzlerin gören ürker. Ve bunlar ekser gergedâna benzer. Ve bu cezîrede karanfil dahi gāyet çok olmağla ba‘zı tüccâr gemileri varup karanfili anlardan alurlar, şöyle ki bir mekân-ı mu‘ayyeneleri vardur, anlara müte‘allik olan metâ‘ı tüccâr anda koyup giderler. İrtesi vardıklarında hem metâ‘larını bulup ve hem anın bedeli karanfil komuşlar bulurlar. Eğer râzı olur ise karanfili alup metâ‘ı anda bırakur ve eğer râzı olmaz ise karanfili ve metâ‘ı bırakur. İrtesi gelüp gördüklerinde “Râzı olmamış” diyü biraz karanfil dahi zamm iderler. İrtesi bâzârgân varup râzı olur ise karanfili alup metâ‘ı bırakur ve ba‘dehû anlar dahi metâ‘ı alurlar, bey‘ ve şirâları böyledür[4872]. Ve bu cezîrede bir azîm nehir vardur ki karanfili seyl ve bârân götürüp devşirürler ammâ nehir nereden gelüp gitdüğini kimse bilmez. Tıb kitâblarında yazar ki karanfilin tâzesini isti‘mâl iden âdeme ömri âhir olunca aslâ pîrlik za‘fı müstevlî olmaz. Ve bu cezîre-i azîmede bir büyük dağ vardur ki gice ile azîm tabl u nekkâresadâsı gelür. Ve hâlâ deccâl-i la‘în anda sâkin olur dirler.

Cezîretü’l-Akl: İskender ol araya geldikde bir kasr-ı şeffâf görür. Etrâfı billûrdan amûdlarla mütennen derûnı gice kanâdil ile müzeyyen ve rûşen olup gördükde hemân nüzûl idüp kasra girmek murâd itdikde hükemâsı mâni‘ olup dirler ki “Ol kasra girene uyhu ve süst-endâmlık ârız olup min-ba‘d bin cidd ü cehd ile uyanmaz.” Ammâ etrâfında bir yemiş olurmuş ki andan yiyen ol ârız olan **[323b]** uyhuda halâs olurmuş.

Cezîre-i Selâse: Tuhfetü’l-Garâyib sâhibi eydür: “Üç cezîre gāyet acîbdür ki birinde her bâr ra‘d u berk âşikâre olup ve birinde ale’l-istimrâr bârân ve emtār yağup ve azîm rûzgâr eser ki dâimâ ber-karârdur. Ve buna meskûne dirler ki ehliyle bile altı ay gāib ve altı ay yine **[İ, III, 573a]** zâhir olur. Muhassal her sene âdeti budur. Ve ol cezîrede dahi bedenleri insân ve başları hayvân gibi halk olup deryâya dalup bulduğı hayvânı yirler imiş.

Cezîre-i Saydûn: Sâbıkan bir Çin pâdişâhının altun ve gümüşden ve la‘l ve cevâhirden musanna‘ ve murassa‘ âlî sarâyları ve köşkleri var imiş. Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm cümlesini hedm idüp cümle askere bahş ider.

[4872] ve ba‘dehû anlar dahi metâ‘ı alurlar. Bey‘ ve şirâları böyledür H (323[a]) : - İ

Cezîre-i Kokonos: Bu cezîre kokonos kuşunun ismiyle müsemmâ olup gāyet büyük ve ma‘mûr cezîredür. Ve ol kuş dahi bu cezîreye mahsûsdur. Ve çok yaşar ve ömri nihâyet bulup bin yıla vardıkda vâfir ağac yığar ve üzerine çıkup feryâd ve enîn ve zârî iderek ve kanadların birbirine urup yanların ve burnun taşlara döğmeden âteş peydâ olup ağaclar yandıkda kendüni dahi ihrâk ider. Ve ba‘dehû külinden bir kokonos dahi halk olup ve ol dahi bin yıl yaşadıkdan sonra kezâlik kendüni âteşe[4873] yakar.

Cezîre-i Fâs: Bu bir dâbbe-i acîbe-i kebîre ve bir mahlûk-ı garîbedür ki uzun ve kalın bağırsağa benzer. Fe-emmâ gāyet mehîb bağırur ki âdemi dehşet alur. Ve sadâsı nereden çıkduğı ma‘lûm olmayup bilinmez. Ve bu hayvân altı ay zâhir ve altı ay gāib olur dirler.

Cezîre-i Tongorime ve Cezîre-i Kumâr: Enhâr ve eşcârı bî-şumâr ma‘mûrelerdür. Ehâlîsi küffâr ve nasârâdur. Eşcâr-ı meyvedârı ve ûd kumârı vâfir ve gülistân ve bostân ve âb u revânı mütekâsirdür. Ve kuyruksuz câmûsları vardur lâkin halkı, ölmeyince yimezler ve bir kimseyi dahi öldürmeğe dahi komazlar. Ve hattâ öldüğini duysalar emân virmeyüp anı dahi öldürürler. Ve hikâyet olunur ki bir gemi geçerken deryâ azîm temevvüc ve furtuna idüp halk feryâd u figāna başladıkda yeşiller giyer bir pîr-i nûrânî zâhir olup dir ki "سبحان مَن رب الأمور و علم من في الصدور[4874]" diyüp ve gelüp geminin yelkenini tutup tarîk-i selâmete çıkarur. Ol pîr Hazret-i Hızr'dur dirler[4875]. Ve ba‘dehû bir cezîreye uğrarlar ki kavminin her birinin ellerinden altundan bir asâ vardur ki kudret-i Hakk ile[4876] yerden öyle bitermiş ve bunlar dahi alup yollarına giderler. Ve bu bahrin acâibât u garâibâtına nihâyet yokdur. Ve cümleden biri bir yeşil balığı olur ki başı ilana benzer. Andan ekl idenin niçe gün gönlü tok olup ta‘âm iştihâsı ve ârzûsı olmaz. Ve kârmâhî dirler bir balığı dahi vardur ki tūli ve arzı yüz zirâ‘ ve arkası taş gibi muhkem pek olup gemiyi iki pâre ider ammâ şol mertebe semizdür ki pişirdiklerinden külliyâ yağ olur. Ve hattâ gemiciler gemilerine sürerler. Ve bir cins balığı dahi olur ki gāyet büyükdür ve bunun rutūbetiyle yazı yazılsa gündüz okumak mümkin olmayup gice ile rûşen ve ayân olup gündüz gibi okunur. Cezîre-i Selâhatik dahi bir cins balığı olur ki yemiş ağaclarına çıkup ol yemişden yedikde sarhoş gibi mest olup yatar, ol vakit halâyık eliyle tutarlar. Ve bu cezîrede iki sûretli hayvân dahi vâfirdür. Ve ömre dirler bir cins balık dahi olur ki minâre gibi kalkup kendüni gemi üzerine bırakup gark ider ve içinde olan âdemleri ekl ider. Ve gemiciler anı uzakdan

[4873] âteşe H (323[b]) : - İ
[4874] İşlerin Rabbi olan ve kalplerde olanı bilen Allah bütün noksanlıklardan münezzehtir.
[4875] ol pîr Hazret-i Hızr'dur dirler İ (573[a]) : - İ
[4876] kudret-i Hakk ile H (323[b]) : - İ

gördüklerinde tabl ve nekkāre çalup ve hây u hûy itdiklerinde kaçup halâs olurlar. Deryâ-yı Hind'in bu misillü ta'accübâtının nihâyeti olmayup bu mertebe ile itmâm idelim.

Der Beyân-ı Bahr-i Fâris: Ve bu deryâya Bahr-i Ahdar dahi dirler ki deryâ-yı Hind'den bir halîcdür. **[I, III, 573b]** Tūli ve arzı vâfir ve hayvânât-ı acîbesi mütekâsir olup dürr-i yetîmi bisyâr ve azîmdür. Ve cezâyirlerinde olan fıdda ve zeheb ve nuhâs ve hadîd ve zıbık ve rasâs me'âdinleri firâvân olup ve sâir eşcâr-ı muhtelifetü'l-ecnâslarına hadd ü kıyâs olunmaz. Ve bunun cezâyirlerinden birine Lenkâlos dirler ki halkının âr ve nâmûsı olmayup avret ve oğlanları üryân gezerler. Ve ta'âmları târ-ı cebel ve semek ve darı ve sâir hubûbât-ı bahr olup dürr ve zer ve sîm gibi hadîd ile mu'âmele itmeleriyle hadîd **[324a]** mu'âmele ve mübâdele itmeleriyle gelen tüccâra anber virüp hadîd alurlar.

Cezîre-i Atoran: Buna karîb bir acîb ovada bir tāife vardur ki başları sâir hayvân gibi olup ve bedenleri insân gibidür. Ve menkūldür ki İskender-i Zülkarneyn merâkib ile seyr-i meşârık u megārib iderken bu cezîreye geldikde tavâyif-i mezkûr bunları gördüklerinde gözden nihân olurlar. İskender askeri cezîreye çıkup ba'zı eşcâr-ı muhtelifetü'l-esmâr görürler ki râyiha-i tayyibelerinden dimâğ mu'attar olur ve gāyet sâf ve şeffâf olduğından reh-güzer-i çemen münevver olmuş. İskender'e armağan içün devşirmek murâd itdiklerinde bunları kamçılar ile ve değnekler ile muhkem darb idüp ammâ uranlar ayân değil, "Zinhâr alman yohsa sizi helâk idüp ve zehrenizi çâk ideriz" diyü nidâlar gelür. Bu hâli görüp hemân gemilere binüp firâr iderler.

Cezîretü'l-Ubbâd: İskender bunda bir alay tāife müşâhede idüp görür ki bunlar kemâl mertebe ibâdet ve tā'at iderler. Kemân-ı ibâdet çekmeden kadleri kûtâh olmuş ve mekân tutdukları yerde çendân me'kûlât ve nebâtât olmayup zarûretleri ma'lûmı olmağla[4877] bunlara merhamet idüp "Gelin sizi bir latīf yere alup gideyim. Bâri refâhiyyet üzre râhat ile ibâdet idesiz" dir. Anlar dahi "Yâ İskender! Bizde ol mertebe latīf ve müferrih yerler vardur ki rub'-ı meskûnda nazîri yokdur. Fe-emmâ biz nefsimize kahr içün bununla kahr ve sabr ideriz" diyü İskender'i birkaç vüzerâsı ve nüdemâsı ve hükemâsıyla bir yere getürürler ki âb-ı revânı firâvân ve gülistân ve esmâr-ı muhtelifetu'l-elvânı bî-pâyân ve her kûşesi gazelân-ı hoş-bû ve miskîn-i âhû ile memlû olup dürr-i bî-kıymet ve cevâhir-i nefîsesi rîg ve hacer-i beyâbân gibi lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ yatar. Her bir nev'inden bir mikdâr alup ve kendüler İskender'e ihdâ idüp ve

[4877] zarûretleri ma'lûmı olmağla H (324[a]) : - İ

bâkīlerine “Deymen!” diyü temennâ iderler. Ve anların izni olmadan kendülerin virdiklerinden mâ‘adâ bir varak koparmağa ve bir habbe almağa kādir olmazlar.

Cezîre-i Harim: Bunda gülden bir cins kavim olur ki içinde kara taşdan hisârları var ki etrâfı azîm burûc ile istivâr olup her kûşesinde bî-şumâr ebvâb kuşâde ammâ girmeğe kimsede iktidâr yok, zîrâ eşkâl-i mahûfesi müşâhede olunup ziyâde hevl-nâk ve zühre-çâk âvâzlar işidilür. Ve bu bahrin cezâyir-i ma‘mûrı ve emâkin-i meşhûresine kıyâs ve nihâyet yokdur. Ve envâ‘-i hey’âtu’l-acîbe gāyet çokdur. Evvelâ neyon dirler bir murg-ı ekberi olur ki Hakk te‘âlâ bahr-i Ahzar’ı ana müsahhar idüp şöyle ki bir kuş yumurtladıkda tâ bir aya karîb deryâ sükûn bulur. Gemiciler ekseriyyyâ ol vakitde sefer iderler. Ve dahi dirahti dirler başı murabba‘ ve ağzı müdevver bir balığı vardur ki yemesi cüzzâm marazına devâdur. Ve bir cins balığı dahi olur ki yüzi insâna ve gövdesi çığana benzer. Ve bir cins hayvânı dahi olur ki hemân ummândan **[İ, III, 574a]** çıkup gezdikde çevresinde olan a‘şâb ve eşcâr ihrâkun bi’n-nâr olup ve suya dâhil oldukda âteşi zâil olur. Gālibâ Acem’de semender didikleri hayvân olmak gerek. Ve bu bahr-i pür-ızdırâbda girdâb dahi olduğından gayri Avîr ve Kesîr dir[ler] iki hatar-nâk mevzı‘ ve hevl-nâk yer vardur ki ekser anda düşen gemiler helâk olur.

Evsâf-ı Bahr-i Ummân: Ve bu deryâ vilâyet-i Ummân’ın sağ yanında bahr-i Fâris-i bî-girândan halecân ider ki cezâyiri mevfūr ve âcâib ü garâibi gayr-i mahsûrdur. Cezâyirlerinden birine Hârik dirler, bir cây-ı latīfdür ki ekser-i dürr-i latīf andan çıkar.

Cezîre-i Hâsik: Bunun ehâlîsi meğer füsûn ile su üzerinde yürürlermiş[4878].

Cezîre-i Selît: Bunun içinde olan tāifenin kelâmları ve sâir mesâlih işledikleri işidilür ve anlanur. Ve evleri ve mekânları görünür ammâ kendüler gözden pinhân olup kimseye ayân olup görünmezler imiş. Ve hattâ içlerine düşen garîbe üç-dört günlük zâd u zahîre virüp ve selâmete delâlet idüp çıkarurlar imiş. Ve bu cezîrelerinde dahi bâdeme benzer bir cins şecer biter imiş ki yemişi cemî‘-i derde devâ olduğından mâ‘adâ pîri cevân ve za‘îfi tevân idüp ve ak sakalı olanı tekrâr siyâh ider imiş. Evâyil-i zamânda ba‘zı mülûk **[324b]** bunun meyvesinden götürüp ve ağacını diküp büyümüş ammâ meyve virmeyüp ve buna varması dahi gāyet hatar-nâk olmağla ferâmûş itmişler.

Cezîre-i Kandeh: Gāyet ma‘mûr bir cezîredür. Bunda ruhâm-ı asgardan bir büyük sanemleri vardur ki dâimâ gözi yaşı seyl-i sebîldür. Halkı işbu saneme ibâdet iderler. Ve ba‘zı tāife bu sanemi pâreleme murâd iderler ammâ aslâ bir âlât-ı darb ü harb

[4878] yürürlermiş İ (574[a]) : yürürler H (324[a])

te’sîr itmeyüp ve her kim âlât-ı darb havâle itdi ise girü havâle idene dönüp anı helâk itmekle nâçâr ferâgat idüp hâli üzre bırakurlar.

Cezîre-i Serendose: Bunun eşcâr-ı meyvedârı bî-şumâr ve enhârı bisyâr olup ve anda olan me‘âdin-i zer ve fıdda çendândur ve halkının ekser âlât u evânîsi altundur. Ve rivâyet iderler ki ekser-i anber bu deryâ-yı ekberin dibinde bitüp temevvüc-i deryâ sâhile atup ve gâhî balıklar yiyüp ve hazm idemeyüp helâl oldukda sayyâdlar karnın yarup alurlar. Ve bir cins balığı dahi vardur ki anların zuhûrı deryânın hareketine delâlet ider. Ve dahi siyor dirler bir nev‘ balığı dahi vardur ki Basra’ya karîb yere gelüp iki ay kadar zuhûr ider. Ve ba‘dehû gāib olup bir seneye değin aslâ görünmez. Ve bahr-i Sefûr’da bir cezîre vardur, Muhammed Kazvînî’den menkūldür ki bir medyûn ve mahzûn Isfahân’ı terk idüp ba‘zı tüccâr ile bir sefîneye binüp seyr ü sefer iderken heyecân-ı ummân bunları ol girdâb-ı bî-pâyâna atup ve içinde olanlar hayâtdan ümîd kat‘ idüp re’îse suâl idüp “Hiçbir vechle halâsa çâre ve imkân yok mudur?” didiklerinde re’îs dahi “Bir kimse hayâtından geçüp ve bu cezîreye girüp bu ağaca asılan tablı muttasıl çalarsa mümkindür ve illâ çâre yokdur” didikde mezkûr medyûn dahi “Eğer benim deynim kazâ idüp evlâd u ıyâlime ihsân iderseniz ben girüp cânımı size fedâ iderim” dir. Ve anlar dahi yemîn idüp bin cidd ü cehd ile cezîreye atarlar. Ve ol dahi tablı çalmağa başladıkda gemi yürüyüp ve hattâ ol berzahı mürûr idüp gözden nihân olurlar. Ve ol derd-mend anda kalup hayâtından ümîd kat‘ ider ve cân gezdirüp selâmete bir çâre ararken bir gāyet mu‘azzam ağac görür ki üzerinde bir âşiyân-ı felek-nişân bünyâd olmuş **[İ, III, 574b]** ana ta‘accüb idüp fikr iderken anı görür, bir kara bulut gibi bir mu‘azzam kuş heybet ü salâbet ile gelüp şöyle ki per ü bâli rûzgârından zemînde olan hâr u hâşâki tünd-bâd gibi kaldırup havâya su‘ûd ider. Ve gelüp ol yuva üzerine konup gice anda yatup[4879] ve her bâr gündüz ale’s-seher gidüp ve gice gelüp anda makarr ider. Mezkûr herîf ol cezîrede helâk olmasını mukarrer bilüp ve “Her çi bâd âbâd[4880]” diyüp bir seher ol kuşun ayağını muhkem tutar. Ve hikmet-i Hakk ile öyle mu‘azzam kuş kendüye aslâ bir ta‘arruz ve zarar itmeyüp şöyle ki gûyâ ayağına yapışandan haberi yok gibi uçup ve deryâyı geçüp her bâr sayd u şikâr itdüği yerlere aşağı süzülüp yere yakın oldukda hemân ellerin koyıvirüp bir yumuşak kumlu yere düşer. Ve etrâfı gezer iken âbâdânlık görüp ve ol vilâyetin pâdişâhına varup başından

[4879] ana ta‘accüb idüp fikr iderken anı görür, bir kara bulut gibi bir mu‘azzam kuş heybet ü salâbet ile gelüp şöyle ki per ü bâli rûzgârından zemînde olan hâr u hâşâki tünd-bâd gibi kaldırup havâya su‘ûd ider. Ve gelüp ol yuva üzerine konup gice anda yatup H (324^{b}) : - İ

[4880] Ne olacaksa olsun.

geçen mâcerâyı nakīr ü kıtmîr takrîr itdikde ol pâdişâh bî-nihâye in‘âm u ihsân idüp ve yanına âdemler ta‘yîn idüp mekânına vâsıl ider.

Der beyân-ı evsâf[4881]-ı bahr-i Kulzüm: Ve bu deryâ Süveys denizi didikleridür ki Hindüstân deryâsından halecân ider. Seferi pür-hatar ve sevâhil ve ka‘rı külliyen hacer olup ve cezâyiri dahi vâfirdür ammâ ekseri şimdi harâbdur. Ve ma‘mûr ve meşhûr olan cezâyirlerinden biri Târâk cezîresi olup halkının mülkleri ve besâtînleri olmayup sâir yerlerden zâd u zevâd alınurlar ve evlerin deryâda pârelenmiş gemilerin kerestesinden yaparlar. Ve bunun yakınında bir acîb tehlüke vardur ki ve rûzgâr esdikde devr idüp ve iki şakk olur. Ne‘ûzü billâh düşen gemi tebâh olmak mukarrerdür. Ve ba‘zılar Fir‘avn anda gark oldı dirler.

Cezîre-i Sâmirî: Bunun içinde eşcâr-ı meyvedâr ve enhâr bisyâr olup ve ba‘zı yerinde kavm-i Sâmirî karâr tutmuşlardur.

Cezîre-i Senâsenâ: Bunun bir kuyusunda ahyânen akış peydâ olup ve yine gāib olur. Hayvânât ve mahlûkātına nihâyet olmaz. Evvelâ karîş dirler kilâb-ı bahrden bir cins **[325a]** cânevar vardur ki ağzında yedi dişleri ziyâde dolup ve ziyâde ziyânkâr cânevardur. Ve bir acîb balığı dahi olur ki iki yüz zirâ‘dan ziyâde olup kuyruğıyla her ne kadar büyük gemi olursa da urdukda gark ider. Ve hilkat-i bakarda bir acîb balığı dahi vardur ki hayvân-ı berrî gibi tevellüd ider. Ve bir cins balığı dahi vardur ki kāmeti bir buçuk karış olup ve iki başı vardur.

Evsâf-ı Bahr-i Zernec: Bu dahi deryâ-yı Muhît’e muttasıl olup ekser-i evkātde rükûbı nâ-kābil olup cibâl-i kibârı ve emvâc-ı izâmı bisyâr ve her mahal mühlike ve cây-ı mahûfı bî-şumâr olup ve bu diyârda gezen kutb-ı şimâlî ve benât-ı nakşîyi görmez. Ve bunun sâbıkan zikr olunan deryâ gibi zeydü’l-bahri olmaz ammâ eşcâr-ı kibâr ve enhâr ile memlû cezâyirleri sâirlerinden çokdur. Cümleden biri nihâyet-i Zengibâr’dan biri Cezîretü’s-Sanûsnâ dirler bir ovada beyâz mermerden bir azîm hisâr olup içinde olanlardan deyyâr kimse görinmez ammâ hengâme ve çağrışmaları ve sadâları işidilür. Ve azîm bostânları ve latīf âb-ı revânları olup uğrayan gemiler anda sulanurlar. Muhterika bâzârgânlardan menkūldür ki “Zengibâr’a gider iken rûzgârımız muhâlif esüp bizi bu cezîre-i mezkûreye düşürdi. Birkaç gün anda meks itmek iktizâsıyla halkıyla me’nûs olurlar. Ve bir seher nâgâh görürler ki külliyâ âh vâh diyü bir yıldıza bakup feryâd iderler. Ve tāife-i tüccâr niçün ağlayup feryâd idersiz” diyü suâl itdiklerinde “Bu yıldız her otuz yılda bir doğar ve doğup bu cezîreye berâber geldikde

[4881] evsâf H (324[b]) : - İ

külliyâ içinde olan insân ve hayvân ve nebâtât ihrâkun bi'n-nâr olup kaçabilenler halâs olur" diyü cevâb virdiklerinde hemân ale'l-fevr götürebildikleri esvâblarını gemilere koyup cezîreden gāib olunca firâr iderler. Ve irtesi gelüp görürler ki külliyâ cezîre kapkara olup ve derûn u bîrûnı **[İ, III, 575a]** ihrâk olup ve firâr idemeyüp insân ve götüremedikleri hayvân ve esvâbları dahi ihrâk olmış ve ol tāife tekrâr etrâf-ı cezîrelerden termîm ü termîme başlarlar[4882]. Ve otuz senede bir ahvâlleri böyledür[4883].

Cezîretü's-Sûr: Ya'kūb bin İshâk'dan menkūldür ki "Rûm'dan bir kimseye mülâkī oldum. Dir ki bahr-i mezkûrda sefer iderken furtunaya sataşup rûzgâr bizi bu cezîreye karîb yere getürüp ve gemimiz pârelenüp ben bir tahta pâresiyle deryâda bir-iki gün gezüp hayâtdan ümîd kat' itmiş iken avn-i Hakk ile rûzgâr beni ol tahta pâresiyle[4884] işbu cezîreye çıkup gezerken kāmetleri bir zirâ' ammâ âdemlerinin ekseriyyâ kiminin bir gözi ve kiminin iki gözi çıkmış ve ba'zıları gözleri tamâm bir alay tāifeye râst geldim. Ve beni tutup meliklerine götürdiler ve kafese koyup habs itdiler. Kafesi kırup taşra çıkdım, gayri incitmediler. Bir gün bunlar cenk u cidâl âlâtı tedârükine meşgūl oldılar. Ben dahi bunlardan birine suâl idüp "Kiminle cenk itseniz gerek" dediğimde "Şimdi görürsün" didiler. Ve sehl-i vaktden sonra anı gördüm ki bî-hadd ü bî-kıyâs burnı uzun su kuşları gelüp bunların üzerine hücûm idüp gözlerin çıkarmağa sa'y iderler. Hemân ben dahi elime bir ağac alup tahtalara urmağa başladuğımda kuşlar kaçmağla hemân anlar dahi öyle itmeğe başlayup bu takrîble cümle kuşlar dağılup gitmekle bana ziyâde muhabbet idüp ri'âyet ve hürmet eylediler. Ve biraz zamândan sonra bir gemi uğrayup anınla selâmete çıkdım" dimiş.

Cezîre-i Segsâr: Bu da Ya'kūb bin İshâk'dan menkūldür ki ittifâk bir yüzi tırnakla yırtılmış kimesne görüp suâl itdiğimde didi ki "Zencbâr'da gezerken rûzgâr bizi cezîre-i Segsâr'a atup sevâhile dâhil olduğumda bedenleri insân ve başları kilâb bir alay tāife bizi tutup şehirlerine götürüp habs itdiler. Ve habs itdikleri yerde bir marîz âdem yatar. Önümüze vâfir et'ıme ve eşribe getürdiler. Yimeğe başladuğımızda ol racül-i marîz didi ki "Bunlar sizi anın içün beslerler ki semiz olasız. Mülahham ve semiz oldukda pişirüp ekl iderler" didi. Ben dahi bu haberi işidüp havfımdan bir şey yimeyüp ve içmeyüp zebûn oldum. Ve sâirlerini bir bir boğazlayup yidiler. Ben za'îf olmağla

[4882] ve derûn u bîrûnı [İ, III, 575a] ihrâk olup ve firâr idemeyüp insân ve götüremedikleri hayvân ve esvâbları dahi ihrâk olmış ve ol tāife tekrâr etrâf-ı cezîrelerden termîm ü termîme başlarlar İ (574^{b}-575^{a}) : ve firâr idemeyüp ve götüremedikleri eşyâ ve insân ve hayvân bi'l-cümle ihrâk olmuş görürler. Ve ol tāife tekrâr etrâf-ı cezîrelerden kereste getürüp ta'mîr ve imâret iderler H (325^{a})

[4883] ve otuz senede bir ahvâlleri böyledür H (325^{a}) : - İ

[4884] deryâda bir-iki gün gezüp hayâtdan ümîd kat' itmiş iken avn-i Hakk ile rûzgâr beni ol tahta pâresiyle İ (575^{a}) : - H

incitmediler. Bir gün ol marîz didi kim "Yârân yarın anlar cümlesi bir yere gidüp üç gün gelmezler. Eğer kaçmağa imkân var ise fursat vaktidür. Benim dermânım yokdur, yohsa ben de kaçardım" didi. Ben dahi hemân üç gün ve üç **[325b]** gice kaçup cezîrenin nihâyetinde bir cins tāife gördüm. Şekilleri güzel. Bunların yanına varup oturdum ammâ ben anların, anlar benim sözüm anlamazlar, meğer bunlar Devalpa didikleri tāife imiş ki nâgâh biri ardumdan sıçrayup kemiksiz kamış gibi uzun bıçakların gövdeme dolayup her çend ki kurtulmak istedim, yüzümi tırnaklarıyla yırtup ve beni ağaclar altında gezdirüp ve kendüsi yemiş devşirüp eshâbına atar. Ve anlar gülüşüp beni temeshur ve mezâk iderlerken Hakk te'âlâ yârî kılup gözine diken batup anın acısından beni yere çarpup ve feryâd iderek gitdikde sâirleri dahi anın ardına düşüp gitmeleriyle ben de kaçup deryâ kenârında bir limanda bir gemi yatar buldum. Ve ol gemiye binüp selâmete çıkdım. Yüzümün yarası oldur, dir. Ve bu deryânın acîb ü garîb hâlâtı ve azîm ü mehîb hayvânâtı gāyet çokdur ki müstakil bir kitâba sığmaz. Cümleden biri fişâr dirler dağdan büyük bir cins mu'azzam balığı vardur ki **[İ, III, 575b]** başından kuyruğına varınca arkası keskin bıçak gibi olup ve destere gibi dişleri olup[4885] ve her dişinin arası ikişer zirâ' ve dahi ziyâde olup ve başında dahi iki boynuzı vardur ki ikişer zirâ'dan ziyâdedür[4886]. Ve suya dalup çıkdıkda azîm savt peydâ ve emvâc-ı hüveydâ olur ki ağzından çıkan suyun semt-i semâya irtifâ'ı görünmez. Ve hattâ kendü görünmediği ba'îd yerde olan gemiler üzerine şedîd[4887] yağmur gibi yağup ve deryânın telâtumından gemiler beşik gibi sallanup anı gördükde gemiciler Hudâ'dan istimdâd-ı niyâz itmeden gayri bir tedbîr ve bir nesne kalmaz. Ve dahi vebal dirler bir cins balık dahi vardur ki tūli beş yüz zirâ'dan ziyâde olur. Deryâda hadden ziyâde fesâd ve zarar ider. Ehl-i sefîne anı gördükde Hudâ'dan istimdâd niyâz iderler. Hakk te'âlâ fâre kadar bir kücük cânevar halk itmişdür ki kulağını sokup ve beynine girmekle su üzerinde durmayup deryâ dibinde gezer. Ve kaçan ol hayvân beynine girer, deryâ dibinde başını taşlara ura ura helâk olur. Ve eğer andan büyük balık râst gelüp ekl itmez ise lâşesi şişüp ve deryâ yüzine çıkup ve ba'zılarını deryâ mevci sâhile atup vuhûş u tuyûr üşüp ekl iderler[4888].

Der-beyân-ı Bahr-i Magrib: Ve bu deryâ halîc-i Rûm'a muttasıl olup çâk sevâhil-i Tatar'a vâsıl olur ki İstanbul'dan yukarusına Karadeniz ve berisine Septe boğazına değin Akdeniz dirler[4889]. Deryâ-yı Muhît'den ayrılup ne vechle ittisâli zikr

[4885] destere gibi dişleri olup H (325^{b}) : bıçak gibi muhkem dişleri olup İ (575^{b})
[4886] iki boynuzı vardur ki ikişer zirâ'dan ziyâdedür H (325^{b}) : iki boynuzunun tūli ikişer zirâ' İ (575^{b})
[4887] şedîd İ (325^{b}) : - İ
[4888] sâhile atup vuhûş u tuyûr üşüp ekl iderler H (325^{b}) : sâlihe atar İ (575^{b})
[4889] çâk sevâhil-i Tatar'a vâsıl olur ki İstanbul'dan yukarusına Karadeniz ve berisine Septe boğazına değin Akdeniz dirler İ (575^{b}) : - H

olunmışdur. Ve bu deryânın cezâir-i ma‘mûresi mevfûre ve gayr-i meşhûresi hadd ü inhisârdan dûr olup ihbâr itmeğe iktidâr yokdur. Ammâ ale’l-icmâ‘ birkaçını zikr idelim. Cezâir-i Endelûsî mukaddemâ zikr olunmışdur. Cezîre-i Tılısm içinde kapusı yok, irtifâ‘ı yüz elli zirâ‘dan ziyâde bir azîm minâresi olup öyle muhkem hisârdur ki âlât-ı binâdan biri aslâ ve kat‘â kâr eylemez. Ve üzerinde şekl-i insân sîm u zerden bir tasvîr olup bir eliyle tutarak bir şeye işâret ider ammâ neye tılısm ve neye işâret ve neye resm olduğunı kimse bilmez.

Cezîre-i Turak: Zamân-ı evvelde bir pâdişâhın ismidür. Ol cezîrede mukīm olup kuvvet ü azameti andan istidlâl ola ki sâhib-i cemâl dört bin menkûhası var idi. Ve bu cezîre uzakdan görünüp içine varılmak kasd olunup yaklaşdıkda gāib olur. Ve girü rücû‘ itdikde yine zuhûr idermiş. Ve bahriyyûn dirler ki ol deryâda şâkil dirler bir balık olur, anı sayd idüp anı getüren âdem sâhiline vâsıl ve içine dâhil olur ve andan gāib olmaz.

Cezîre-i Seyyâre: Ekser-i bahriyyûn defe‘âtle gördük diyü nakl iderler, şöyle ki her bâr Mağrib’den rûzgâr esdikde şarka gidüp ve şark rûzgârı esdikde garba gider. El-hâsıl rûzgâr ile ma‘an seyerân ider. Ve dirler ki taşları gāyet hafîf olup ve sâirlerinin üç-dört kantār çeker cirminde olan bunun taşları ancak bir-iki rıtl gelür ve böyle gezer cezîre niçe yerlerde ve hattâ Filemenk’de dahi vardur.

Cezîre-i Sûdanya ve Cezîre-i Akratîş: Gāyet ma‘mûr cezîreler olup[4890] âb u revân ve bâğ u bostân ve nahlistânı gayri mahsûr ve ebnâ-i kusûr ile ma‘mûr u meşhûr cezîrelerdür.

Cezîre-i Tefîs: Ebû Hâmid-i Endelüsî dir ki “Kılâ‘ ve sûr ve kurâ-yı gayr-i mahsûr ile ma‘mûr u meşhûr cezîredür ki yılda her gün bir cins balığı çıkar ki irtesi gün bir gayrisi zuhûr idüp **[İ, III, 576a]** muttasıl sene âhir olunca hikmet-i Hakk ile böyledür. Ve hattâ her gün zuhûr iden balıklar bir mertebe cûş u hurûş iderler ki be-her gün niçe gemiler yüklenüp ve tuzlayup âhar vilâyetlere götürüp satarlar. Sene âhir olunca böyledür[4891]. **[326a]** Ve hattâ üç yüz altmış altı cins balığı isimleri ve cisimleri ve şekilleri ile Acâib-i Mahlûkāt’da yazılmışdur, nazar oluna.

Cezîre-i Hâlita: Bu cezîre ganem[4892]-i vahşî ile memlû bir cezîre-i kebîredür. Ve hattâ uğrayan gemiler istedikleri kadar alurlar, kimse mâni‘ olmaz. Ve anlar dahi

[4890] gāyet ma‘mûr cezîreler olup H (325^{b}) : - İ

[4891] ve hattâ her gün zuhûr iden balıklar bir mertebe cûş u hurûş iderler ki be-her gün niçe gemiler yüklenüp ve tuzlayup âhar vilâyetlere götürüp satarlar. Sene âhir olunca böyledür H (325^{b}) : - İ

[4892] bu cezîre ganem H (326^{a}) : - İ

gāyet çokluklarından âdemden kaçmazlar. Bu kaziyyeyi "Ben gözümle gördüm" diyü Ebû Hâmid nakl idüp ve niçeler dahi te'yîd iderler[4893].

Cezîre-i Deyr: Ve bunda bir mevsim-i ma'lûmda deryâ yarılup içinden bir deyr görünür. Ve hattâ asra değin durup nasârâ ziyâretine varurlar. Cezîre-i Narsebte'ye karîb acîb mevzi'de birbirlerine karîb iki adadur ki gemiciler yanar ada dirler. Vech-i tesmiye, gündüzlerde dûd u duhân ve gice âteş peydâ olup ve şiddet-i harâretinde deryâya pâre pâre her biri kûhsâra benzer taşlar düşüp ekser külhanlara ol taşlardan iderler.

Cezîre-i Kenîse: Ebû Hâmid-i Endelüsî dir ki bu cezîreye karîb sâhil-i bahr-i Mağrib'de ziyâde taşlı bir dağ vardur ki deryâ içre tevârüd idüp üstünde bir kubbe yapılmış ve kubbe üzerinde bir gurâb oturur. Ve kubbenin mukābelesinde bir mescid var ki ba'zı müslimânlar du'â, müstecâb olacak yerdür diyü ziyârete varurlar. Vaktâ kim ziyârete varurlar eğer bir âdem var ise ol gurâb başını kubbede olan delüğe sokup bir kerre çağırur. Ve eğer iki âdem ise iki ve üç ise üç. El-hâsıl her ne kadar âdem ise ol kadar çağırur ve ziyârete gelenlere ehl-i kenîse ve ziyâfet itmek mu'tâdlarıdur. Ve anda olan keşîş ve ruhbânlardan suâl idenlere "Aslâ bu gurâb bir şey yimeyüp ve su dahi içmeyüp ne ile beslendüğini kimse bilmezler. Her bâr bu kubbe üzerinde pâydâr ve ber-karâr oturup bir yere gitmez" dirler.

Cezîre-i Nevm: Bunun içinde bir kimse olmaz. Zîrâ bunun eşcâr-ı meyvedâr ve enhârından birin yiyüp içmek değil, yalnız râyihası şâmmına vâsıl olduğı sâ'at uyhu galebe idüp ve ziyâde kâhil olur. Deryâlarda ve cezîrelerde böyle kudretu'llâhdan ta'accübât çokdur. Meşhûr u ma'rûf ve makbûl ü memdûh olanlardan birkaçını zikr idelim. Evvelâ Kıbrıs ve Rodos ve Girid bahr-i Rûm içre baş cezîre anılur. Ve Sakız ve Ağrıboz ve Midillü ve bilâd-ı Efrenc'de olan meşhûr u ma'mûr ve memdûh u makbûl olan cezîrelerin başı Cicilye'dür ki halk buna Mesina dirler. Ve Servine ve Korsuk ve Malta ve bu bir kücük cezîredür ve Mayarko cezîreleridür. Ve bu zikr olunan cezîrenin mîlleri ve sâir ahvâlleri cümlenin mesmû'ı ve ma'lûmı olmağla icmâl olundı. Ammâ acâibât-ı bahrden bir zerre nakl idelim. Ağrızboz cezîresine bir günlük yolda karada bir depe üzerinde Itna nâm hisârda yanar taş var ki gündüz âteş gibi şu'le virür ki şu'le yakmağa hâcet yokdur. Hazret-i Süleymân aleyhisselâm Belkīs'a dört direk üzre bir demirden taht yapup ol yanar taş anda olup eline yapışanın ısıdur, gice ile azîm ü acîb sadâlar işidilür. Süleymân Peygamber aleyhisselâmın anda mahbûs dîvleri ve acîb

[4893] bu kaziyyeyi "Ben gözümle gördüm" diyü Ebû Hâmid nakl idüp ve niçeler dahi te'yîd iderler H (326[a]) : bu kazıyyeyi ben kendim gördüm diyü Ebû Hâmid şehâdet ider İ (576[a])

sûretleri vardur dirler. Ve hattâ şimdi tucdan başı kesilmiş bir sûret var ki evvel kefere zamânında tılısm imiş. Deryâdan gelen gemiler bî-ihtiyâr oraya gelüp karâr idüp anın farklarının mührini almayınca oradan geçemezler imiş. Şimdi başı kesilmekle bâtıl olmış ve yakınında bir koç başı var ki taşdan **[İ, III, 576b]** olup ağzından su çıkar. Ve Hazret-i Îsâ aleyhisselâm velâyetidür dirler ve şeyhu'l-yehûd dirler buzağı kadar bir cânevar olup bedeni kurbağa ve yüzi insâna benzer ve ak sakalı var. Her şeb-i şenbihde sudan çıkup gezer. Girü leyle-i ehadda deryâya gider dirler ki bunun derisin nikrîse kosalar fi'l-hâl veca'ın def' ider[4894].

Hikâye: Abdurrahmân Hârûn-ı Magribî dir ki Deryâ-yı Rûm'da gezerken Berton nâm mevzi'e geldikde bir gulâm-ı Halebî var idi. Ağla balık sayd iderken bir karış kadar bir balık çıkdı ki sağ kulağı altında lâ ilâhe ilallâh ve kafasında Muhammed ve sol kulağı altında resûlullâh yazılmış gördüm dimiş. Ve Ebû Hâmid-i Endelüsî nakl ider ki mecma'ü'l-bahreynde gemiler gezerken ra'd-vâr bir sâ'ika âşikâr oldı. Anı gördüm ki[4895] kûhsâr gibi bir azîm balık uzakdan güçle görünür ammâ deryâ ziyâde çalkınmağa başladı. Gemide olanlar ümmît kat' idüp[4896] çâr-ı nâ-çâr kimi tabl ve kimi envâ' bakır çalup ve sadâları çıkduğı mertebe şamata ile çağrışup "Ölümümüz mukarrer bilmiş iken cânib-i âhara gidüp biz halâs olduk. Re'îsden suâl itdüğimizde "Bu balığa bagal dirler. Bahr-i zulumâtda bunı yudar balık vardur. Ol sebebden böyle kaçar" didi. Hazret-i Mûsâ aleyhi's-selâm ki Hazret-i Yûşa' ile ta'âm idinmişlerdür, bu deryâda çokdur. Ebû Hâmid-i merkūm eydür, "Bu bahr-i Siyeh'de gördüm, tūli bir zirâ' ve arzı bir karış ve bir cânibi yalnız kemikle deri ve bir cânibi sâfî lahm ile ve yarım başlı bir balıkdur. Ve ba'zı rüesâya hedâyâ eylediler. Husûsâ yehûd indinde gāyet mu'teber ve makbûldür. Ve hatan dirler bir cins balık dahi vardur ki iki cenâhı olup hîn-i iftitâhda sudan yukaru kuş gibi uçar. Ve bunlardan mâ'adâ kerîhü'l-manzar ve mehîb hayvânâta

[4894] meşhûr u ma'rûf u u makbûl ü memdûh olanlardan birkaçını zikr idelim. Evvelâ Kıbrıs ve Rodos ve Girid bahr-i Rûm içre baş cezîre anılur. Ve Sakız ve Ağrıboz ve Midillü ve bilâd-ı Efrenc'de olan meşhûr u ma'mûr u memdûh u makbûl olan cezîrelerin başı Cicilye'dür ki halk buna Mesina dirler. Ve Servine ve Korsuk ve Malta ve bu bir kücük cezîredür ve Mayarko cezîreleridür. Ve bu zikr olunan cezîrenin milleri ve sâir ahvâlleri cümlenin mesmû'ı ve ma'lûmı olmağla icmâl olundı. Ammâ acâibât-ı bahrden bir zerre nakl idelim. Ağrızboz cezîresine bir günlük yolda karada bir depe üzerinde Itnâ nâm hisârda yanar taş var ki gündüz âteş gibi şu'le virür ki şu'le yakmağa hâcet yokdur. Hazret-i Süleymân aleyhisselâm Belkīs'a dört direk üzre bir demirden taht yapup ol yanar taş anda olup eline yapışanın ısıdur, gice ile azîm ü acîb sadâlar işidilür. Süleymân Peygamber aleyhisselâmın anda mahbûs dîvleri ve acîb sûretleri vardur dirler. Ve hattâ şimdi tucdan başı kesilmiş bir sûret var ki evvel kefere zamânında tılısm imiş. Deryâdan gelen gemiler bî-ihtiyâr oraya gelüp karâr idüp anın farklarının mührini almayınca oradan geçemezler imiş. Şimdi başı kesilmekle bâtıl olmış ve yakınında bir koç başı var ki taşdan [İ, III, 576b] olup ağzından su çıkar. Ve Hazret-i Îsâ aleyhisselâm velâyetidür dirler ve şeyhu'l-yehûd dirler buzağı kadar bir cânevar olup bedeni kurbağa ve yüzi insâna benzer ve ak sakalı var. Her şeb-i şenbihde sudan çıkup gezer. Girü leyle-i ehadda deryâya gider dirler ki bunun derisin nikrîse kosalar fi'l-hâl veca'ın def' iderİ (576[a]-576[b]) : - H

[4895] gördüm ki H (326[a]) : gördük ki İ (576[b])

[4896] ümmît kat' idüp H (326[a]) : - İ

nihâyet olmayup Hakk te‘âlânın deryâda olan mahlûkātı karadan çokdur. Ve bu zikr olunan, deryâdan bir katre ve güneşden bir zerre olmaz.

Evsâf-ı Bahr-i Huzcan: Buna deryâ-yı Taberistân dahi dirler ki deryâ-yı bî-pâyândur. Cezâyirlerinin ekseri harâbe olmağla çendân hisâba gelmez. Nihâyet kābil-i hikâyet olanlardan bir kaçını icmâl üzre zikr idelim.

Cezîre-i Cebel: Ebû Hâmid [eydür]: Kapkara, zifte benzer balçıkdan bir dağdan çâk yukarusında iki şakk bir suyı kaynar. İçinde incü gibi sâf ve şeffâf boncuklar olup ve ba‘zı halk alup tebrîk iderler.

Cezîre-i Hayât: Bu cezîre dahi ana karîb olup lâkin içi dolu ilan olup bir acîb ovadur ki bir hatve yürüyen âdem niçe ilan basup helâk ider. Ammâ insân ve hayvâna aslâ zarar itmezler. Ve hattâ ba‘zı kuşlar içlerinde **[326b]** yuva yapup ve yavruyı çıkarup aslâ incitmezler.

Cezîre-i Cin: Bir hâlî ovadur. İçinde ra‘d u berk ve sâ‘ika-i girdâr sadâlar işidilür ammâ ins ü cân ve sâir hayvânâtdan nâm u nişân görünmez. Ve bundan garâibi dahi çokdur. Cümleden biri, Ebû Hâmid-i Endelüsî dir ki “Beni, halîfe-i Bağdâd mülk-i Hazez’e elçi nâmıyla göndermiş idi. Bir gün gördüm ki bir alay tāife bir azîm balık sayd idüp ve ipler ile çeke çeke hây u hûy idüp meliklerine getürürler. Kulağını açdıkda içinden bir cemîle ve hasnâ kız çıkar ki dünyâda nazîri görülmüş değil. Ve göbeğinden dizine varınca balık kursağı gibi deriden bir ince izârı var, hemân çıkduğı gibi feryâd u figāna başlayup saçın ve yüzin ve gözin yırtup bir vechle men‘ idemediler ve âkıbet helâk oldı. Ve halk ta‘accüb idüp bir ma‘nâ viremediler. Deryâya müte‘allik diyü kaziyyeye muvâfık etvâr-ı acîbe ve ahlâk-ı garîbesi **[İ, III, 577a]** çokdur. Râvîsini hadd-i tekzîbe iledüp ve hattâ zamânımızda bile dinleyenler tahmîk ve ta‘yîbe çeker. Zîrâ bu kadar mezâhir-i hakāyık-eşyâyı ukūl-i beşer niçe ihâta ider. Eğerçi akla nâ-münâsibdür ve bahr-i Çin’de acâib ü garâib bî-nihâyedür, fe-emmâ kudret-i Hudâ’dan ba‘îd görünmeyüp tahkīke ümîd olsa kudret-i Hakk’a göre lâ-şey’dür.

Hikâyet olunur ki evâyilde bir kimesnenin gemisi deryâ-yı Hind’de muhâlif rûzgâr ile bir cezîre-i kebîreye karîb yerde pârelenüp ve ol âdem bir tahta pâresiyle rûzgâr bunı ol cezîre-i kebîreye atar ki içinde şeddâdî binâlar olup ve azîm temâşâ şeyler var. Ve şehir öninde iki büyük göl olup bir zamân ol sarâyı seyr idüp ta‘accüb iderken görür ki bî-hisâb leklek gelüp ol gölün birine dalarlar. Ve çıkup silkelendiklerinde erkekli ve dişili insân olurlar. Ve mezbûrı gördüklerinden “Bu bizim sırrımızı şâyi‘ ider diyü” öldürmek istediklerinde içlerinden biri âşinâ çıkup “Bu âdem Anatolı vilâyetinde fülân şehirde olurdı. Ben yuvamı bunun evi üzerinde yapardım. Bana hadden ziyâde

ihsânlar iderdi. Ve hattâ yavru çıkarduğımda bağırsak getürüp yavrularıma virdi. Ve anlar birbirinden kapışup yediklerini seyr idüp hazz iderdi[4897]. Ve ibtidâ varup konduğumda beni görüp "Hoş geldin leklek baba" diyü hazz idüp âşinâlık iderdi. Bir iyi âdemdür. Bundan zarar gelmez ve kimseye söylemez, lutf idüp incitmen" diyü hezâr minnet ile halâs eyler. Ve bir kış anda kalur. Evvel-bahâra karşu ol âşinâsı olan leklek dir ki "Biz şimden sonra ol vilâyetlere gideriz. Eğer sen dahi vilâyetine gitmek ister isen bizim gibi leklek olmayınca gidemezsin, bunda kalursın. Zîrâ bu cezîreye aslâ gemi ve insân gelmez. Hemân ol bir göle sen dahi dalup bizim gibi leklek ol ki bizimle ma'an vilâyetine çıkarsın" didi. Anın dahi cânına minnet, göle dalup bir ra'nâ leklek olur. Ve âdem olacak göl suyından biraz kücük şîşelere koyup ol sâhib çıkan leklekin akrabâ ve ta'allukātına tevzî' idüp anın hâtırı içün gönderivirürler. Muhassal andan kalkup uça uça ol âdemin vilâyetine geldiklerinde ol getürdükleri suları üzerine dökerler. İnsân olur ammâ ba'zı a'zâsına su irişmeyüp yer yer tüğleri ve kanadları kalur. Evine geldikde görenler ürküp bunun ahvâli ümerâ ve küberâya şâyi' olup çâk vüzerâya gönderürler. Hâlinden haber virür lâkin bundan sonra çok yaşamayup vefât ider ammâ müddet-i medîd leklek oğulları diyü silsileleri meşhûr ve ma'rûf olur. Ve bu efsâneye العهدة على الراوى[4898] hod güzel behânedür. Deryâlar ahvâlini ve ba'zı acâibâtını bu mahalde itmâm idüp ve enhâr-ı izâmlar her memleket fasıllarında tahrîr olunmuşdur, nazar oluna[4899].

[327a] [İ, II, 392a][4900] Fasl-ı der-beyân-ı vaz'-ı târîh-i milel-i muhtelife[4901]

Hamd ü senâ ve şükr-i bî-intihâ ol mebde'-i celle ve a'lâya ki fihris-i garâib-i kâinât ve fezleke-i acâib-i vâkı'ât olan evrâk-ı pür-esmâr-ı tevârîhi mürûr-ı edvâr ve tebeddül-i etvâr u evzâ'la takvîm-i eshâb-ı tencîm gibi memsûhü'l-amel kılmayup ve esmâr-ı kârgâh-ı dîn ü devlete düstûr idi ve tedbîr-i umûr-ı cumhûrda memedd-i sermedî kıldı. Ve salât ve selâm ol Nebî-i kerîm-i cenâb-ı fahîme ki nass-ı لا ريب لا يعلم الغيب[4902] ile ber-mutezâ-yı mehâ'il-i vâhiye-i umûr-ı âtiyyeye ıttılâ' bâbını sedd ve ahvâl-i mâziyyeden haddisû ve lâ haracun tergīb-i mûrisü'l-ferahı ile fenn-i ahbârı mansûr ü müeyyed kıldı ve hükm-i müeyyedî erkânını müşeyyed eyledi. Ve âl ve eshâb-ı

[4897] ve hattâ yavrı çıkarduğımda bağırsak getürüp yavrılarıma virdi. Ve anlar birbirinden kapışup yediklerini seyr idüp hazz iderdi H (326[b]) : - İ

[4898] Sorumluluk rivayet edenindir.

[4899] deryâlar ahvâlini ve ba'zı acâibâtını bu mahalde itmâm idüp ve enhâr-ı izâmlar her memleket fasıllarında tahrîr olunmuşdur, nazar oluna H (326[b]) : ve bundan böyle rûy-i arzda azametle ma'rûf u meşhûr u ma'lûm olan enhâr-ı izâmdan ve acâyibâtından icmâlen beyân idelim İ (577[a])

[4900] Bu kısım İ nüshasında 392a'nın hemen başında başlamaktadır.

[4901] İ nüshasında bu başlık şu şekildedir: Cemî'-i milelde i'tibâr ve isti'mâl olunan târîhler ne vechiledür ve ne vaktden berüdür, anların şürûhı beyânındadur

[4902] Şüphe yok ki ondan başkası gaybi bilmez.

fihâmına ki ahbâr-ı mu‘ciz-âsâr-ı hüviyyeden [4903]ما كان و ما سيكون ve her bûkalemûn-ı rivâyet ve hükm-i nâfiz-i ezelîden vâcibü’z-zirâye olan vekâyi‘i nakl ü hikâye eylediler. Çün fenn-i celîlü’l-kadr-i târîhde fasl-ı şeref-i mukarrer ve mufassalât-ı vekāyi‘i zabt رث ihâta gayr-i mutasavverdür. Ber vefk-ı [4904]ما لا يدرک كله لا يترک كله istihbâr-ı mu‘azzam-ahbâr ve zabt-ı icmâl-i havâdis-i edvâr içün bu fihris-i kavîm-i üslûb-ı takvîmde tarh u taksîm olunup pîş ve nihâd-ı cihânda nukāt kılındı. Mükerrerât-ı asr ve müsâmaha ketebe-i havâdis-i dehre râci‘ kusûr-ı dâmen-i afv ile mestûr buyurula. Takvîm-i mezbûr bir kitâba ve bir niçe elvâh ve zenâbe üzre kitâba vaz‘ ve takvîm keyfiyyetini ta‘lîm ve menşe’-i tevârîhi tefhîmdür. Dânişverân-ı cihâna hafî vü nihân değildür ki ibtidâ-i halk-ı zamân u mekân ve vakt ihdâs-ı mevâlîd ü erkân ve verâ-yı perdede ibhâmda mütevârî bir emr-i müte‘allik ve mechûl-i mutlakdur. Pes andan haber-i munkatı‘ ve yakīn üzre ta‘yîn-i müddet tetebbu‘ oldukdan sonra ber-muktezâ-yı îfâ-yı hakk bu bâbda savâb-ı muhakkak budur ki hudûs-i âlem tasdîki ile kanâ‘at ve taleb-i tahkīka cesâretden ferâgat oluna. Ba‘dehû hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan hicret-i nebeviyye gelince ne mikdâr zamân geçmişdür, andan bahs olunup ehl-i tevârîh bu müddetden dahi azîm ihtilâf idüp hâris-i rivâyât ve tebâyin-i dirâyât hasebi ile girîve-i hilâfa gitmişlerdür. Sebebi budur ki zikr olunan müddet-i zamân hubûtdan an‘ane-i sikāt ve nakl-i cemâ‘at ile mahfûz olmayup belki beyne’l-ümem fetretlerde tevârîh-i cedîde vaz‘ olunmağla tevârîh-i kadîme vâdî-i nisyânda nesyen mensiyyâ kalup Muhbir-i sâdıkdan bir kat‘iyyü’l-müfâd resîde sem‘-i âhad olmamağla hubûtdan vefât-ı Mûsâ aleyhi’s-selâma gelince geçen müddet, Tevrât’dan isti‘lâma münhasır olup Tevrât dahi Sâmiriyye ve İbrâniyye ve Yûnâniyye ünvânıyla biri birine muhâlif üç nüsha-i mütenâkızadur ki sübût buldukda bi-hasebi’t-te‘âruz ihtilâf olıcak görünür. Ve bu menşe-i hilâf dahi budur ki vefât-ı Mûsâ aleyhi’s-selâmdan ibtidâ-i zuhûr-ı Buhtunnasr’a gelince evkāt-ı güzeşte erbâb-ı zîc ü rasadın zabt u kaydı ile bilinmek zarûrî iken anlar dahi muzdaribü’l-ukūl olup sefer-i kuzât-ı Benî-İsrâîl tatvîli bilâ-tā’il ve sevâd-ı bî-hâsıl olmağla müddet-i mezkûre makām-ı hilâfda kalup lâ-cerem hubût ile hicret miyânında güzerân iden zamân mahall-i nizâ‘ vü cidâl ve menşe’-i kīl u kāl olmak lâzım gelür ammâ çün bu emr-i muglak mechûl-i mutlak makāmında kalmak lâyık-ı kemâl-i erbâb-ı fazl u efâzıl değildür **[İ, II, 392b]** be-her hâl nakd-i akvâl ve ta‘yîn-i akd ü sâl lâzime-i himmet[4905]-i ricâl olmağla a‘lem-i hânedân-ı Ekrâd-ı Eyyûbiyye Melikü’l-müeyyed Muhtasarun fî Ahbâri’l-Beşer

[4903] Olan ve olacak.
[4904] Hepsi ele geçmeyen şey bütünüyle terk edilmez.
[4905] himmet İ (392[b]) . - H

nâm târîh-i mu‘teberinde tatbîk-i nüsah-ı Tevrât ve telfîk-ı rivâyâtda tedkīk itdikden sonra tahrîr-i mesâ’il ve tenkīh-i delâ’il idüp ba‘de’l-letâyâ ve’l-lâtî hubûtdan hicrete gelince geçen müddet-i muharrere ber-muktezâ-yı Tevrât-ı Yûnâniyye ve meveddâ-yı delâ’il-i harekât-ı semâviyye altı bin iki yüz on altı sene olmak üzre vaz‘-ı cedvel ve kat‘-ı peyvend hilâf-ı cedvel itmişdür. Ve müddet-i mezkûrede olan agrâb-ı hâlât ve eşbeh-i zuhûrât evkātını ve her birinin âhire ve zamân-ı hicrete nisbet ile mâbeynlerinde geçen aded ve sâl ve gāyâtını bir dâire ve bir cedvel gösterüp sonra gelen kibâr-ı müverrihîn anları âsârında derc ve nakd-i tekdīk ve tahkīki anın ceyb ü himyânından harc idegelmekle bu takvîmde dahi ol cedvel düstûr-ı amel kılup كلام الملوك ملوک الكلام[4906] fehvâsınca sâir havâdis beyânı anın üzerine binâ ve câ-be-câ ana mânend niçe cedveller ihtirâ‘ **[327b]** ve ibdâ’ olunmuşdur, tahrîri tavîl olur, mahalline nazar idenlerin ma‘lûmı olur.

Zikr-i eczâ-yı zamân ve beyân-ı ba‘z ez-tevârîh-i kadîme vü tevârîh-i müsta‘mele[4907]: Ma‘lûm ola ki kâşifân-ı esrâr-ı a‘râz u a‘yân, a‘zam-ı hakāyik-ı kevniyye olan mâhiyye-i zamânı birkaç vechle ta‘rîf idüp ulemâ-yı Eş‘ariyye didiler ki zamân bir müteceddid-i mübhem takdîr olunur. Ve hükemâdan zamân bi’z-zât felek-i a‘zam yâhûd hareket-i felek-i a‘zam yâ mikdâr-ı hareket-i felek-i a‘zam olmak ta‘rîfleri şüyû‘ bulup be-her hâl bir niçe inkısâmât i‘tibârıyla taksîm olunmışdur. Evvelâ şems, hareket-i zâtiyyesi ile haml-i evvelinden girü cümle gelüp devresini tamâm itmek i‘tibârıyla sene-be-sene dahi vech-i meşrûh üzre tamâm-ı devre-i kamer i‘tibâriyle on iki şehre ve şehr-i devre-i kâmile, felek-i a‘zam ile gâh yigirmi dokuz ve gâh otuz şeb ve rûz olup ve rûz-ı nısf burc-ı felek-i sâmin i‘tibârıyla on iki sâ‘ate ve sâ‘at, ekser-i küsûr-i hisâbiyyeye muvâfık olmak i‘tibârıyla altmış dakīkaya ve dakīka dahi kezâlik sâniyyeye ile’l-âşira ve devâyir-i eflâkin burûc-ı derecâtına inkısâmı hasebiyle mütecezzî kılınur. Ve hadde-i kamerde aded-i eyyâmın ihtilâfı muktezâsınca on iki ay bir devr-i kâmil-i âfitâba karîb olup devrân-ı kamer i‘tibârıyla mahsûb olan sâde sene-i kameriyyeye dinilür ki üç yüz elli dört gündür. Ve devre-i kâmile-i âfitâba sene-i şemsiyye i‘tibâriyle ıtlâk olunur. Aded-i eyyâmı üç yüz altmış beş ve rub‘dur. Bu takdîrce sene-i şemsiyye kameriyyeden on bir gün ve yevm-i vâhid ki yigirmi bir cüz’ünden bir cüz’i gün ziyâde olup sene-i kameriyye i‘tibârı vaz‘ olunan târîh-i hicretde bu noksân muktezâsınca şuhûr-ı kameriyye faslından fasla intikāl idüp mevsim-i hacc ve sıyâm gâh bahâr ve gâh hazâna musâdif olur. Bu mukaddeme temhîd

[4906] Meliklerin sözü, sözlerin sultanıdır.
[4907] İ nüshasında bu başlık siyah mürekkeple, yani metnin normal hattında olduğu gibi yazılmıştır.

olundukdan sonra hafî olmaya ki çün nev‘-i beşer temeddün-i ictimâ‘a muztarr ve zabt-ı evkāt-ı lâzime-i ibâdât ve mu‘âmelât idüği mukarrerdür. Benî-Âdem evvelâ hubûtdan aded-i eyyâm ile hisâb-ı evkāt ve tesviye-i umûr-ı mu‘âmelât u diyânât idüp âdâd-ı kesîre ictimâ‘ından hisâba halel geldikde aded-i eyyâmı terk idüp ve aded-i şuhûrı i‘mâl eylediler. Mürûr-i duhûr ile ol dahi mehcûr oldukda tūfâna gelince gâhî aded-i sâl isti‘mâl ider oldılar. Ba‘dehû vilâdet-i Hazret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâma gelince târîh-i tūfânı târîh-i âleme sânî olup sonra vilâdet-i Halîl ve Dâvûd ve nâr-ı Nemrûd-ı anûd ve binâ-yı Beyt-i **[İ, II, 393a]** Atîk ve meb‘as-i Yûsuf-ı Sıddîk ve bi’set-i Mûsâ aleyhi’s-selâm ve gark-ı Fir‘avn-i hasâr-encâm ve melik-i Süleymân-ı emîn ve meb‘as-i Mesîh-i tecerrüd-âyîn târîhleri vaz‘ olunup ve Arab dahi Ka‘b bin Lueyy’den ve âmm-ı hıtân ve âmm-ı fîlden ve kıbt-i tegallüb-i Buhtunnasr’dan ve ehl-i Yemenzuhûr-ı Habeş’den ve Yûnân ve Rûm galebe-i İskender’den ve Frenk mîlâd-ı Îsâ’dan ve ehl-i Fürs Cemşîd’den târîh yazup ve mülûk-i Fürs müteceddid oldukça tecdîd-i tevârîh iderek Yezdicerd’e geldiler. Ve devletleri anda münkarız olmağla târîh-i Fürs Yezdicerd’de karâr eyledi. Ve ba‘dehû târîh-i hicrî ve târîh-i celâlî vaz‘ olundı. Bunların ekseri metrûk u mechûr ve ba‘zısı müsta‘mel ve meşhûr olmağla icmâlen zikr idelim.

Zikr-i târîh-i Türkî: Târîh-i mezbûrı hükemâ-yı cânib-i şark ya‘ni ehl-i Çin ve Hıtây ve akvâm-ı Mogol ve Çağatay ibtidâ-i âlemden i‘tibâr itmekle akdem-i tevârîhdür. Ve anlar zu‘m iderler ki ömr-i âlem üç yüz altmış ven ve her bir ven on bin yıl ve her on iki yıl bir devr ola. Ve her sâli bir hayvâna nisbet idüp ol hayvân ol sâlin tāli‘i dirler. Gālibâ anda cârî olan umûr-ı hayvân-ı mezkûrun muktezâ-yı tab‘ı üzre olur dirler.

Esmâ-yı şuhûr-ı Türkî: Lisân ile bu üslûb üzredür. Ârâm ay, ikend ay, üçenc ay, törtenc ay. Onuncı aya varınca bir yekmenc ay, afşabat ay ve şehr-i evvelin ibtidâsı dâimâ şemsin kamer ile evâsıt-ı delvde kable’z-zevâl ictimâ‘ı vaktindedür. Ve iydleri dahi ol gündür. Ba‘dehû vech-i meşrûh üzre hûtda ictimâ‘ı ibtidâ-i şehr-i sânî i‘tibâr olunur. Ve sâir evâil-i şuhûr evâsıt-ı burûcda ictimâ‘-ı mezkûr üzre oldukda târîh-i mezbûrun şuhûrı kameriyye ve sâli şemsiyye olmak lâzım gelür. Zîrâ ibtidâ-i sâl-i delvde ictimâ‘a menûtdur. Bu takdîrce yılda on bir gün fazladan gâh iki ve gâh üç senede bir şehir ziyâde olur. Ana bişven ay dirler. Ol cihetden bu târîh mehcûrdur.

[328a] Zikr-i Târîh-i Kıbtī: Târîh-i mezbûrun ibtidâsı mülûk-i Rûm’dan âhir abede-i esnâm Daklatyanos nâm pâdişâhın Rûmiyyetü’l-kübrâdan kerr ü ferr ile kalkup ehl-i Mısır ve İskenderiyye üzerine sefer itdüği vaktindedür.

Esmâ-yı şuhûrı: Tut, babed, hator, kehik, tūbe, emşir, beremhat, bermoda, beşeş, bone, ibib, mesri ve ibtidâ-yi sâli dâimâ şems, sünbülenin on altıncı derecesine

vardığı vakitden hisâb olunup her ay otuz gün tutulur. Ve âhir-i şehr-i mesribden sonra sene-i basîtada beş gün ve sene-i kebîsede altı gün eyyâm-ı müsterika ma‘nâsına nesy i‘tibâr olunur. Târîh-i mezkûr gālibâ Mısır ve Hicâz’da müsta‘mel ve meşhûrdur.

Zikr-i Târîh-i İskenderî: Târîh-i mezbûre Rûmî dahi dirler. Zîrâ Rûm İskender bin Filikos’un teshîr-i bilâd içün Makedonya’dan ya‘ni Selanik’den hurûcı günü ki yevmü’l-isneyn idi, anı târîh vaz‘ itdiler. Ve ba‘dehû kaysar tanassur idüp âmme-i Rûm nasrânî olmağla mîlâd-ı Îsâ târîh vaz‘ olundı ve kavm-i Yûnân bu târîhi ol zamân İskender’in Şehrizor’da vefâtından tutdılar. İki mebde’in on bir sene-i şemsiyye ve üç yüz yigirmi beş gün idüği kütüb-i mu‘teberede mukayyed ve mastūrdur. Ve târîh-i mezbûrun esmâ-yı şuhûrı lisân-ı Süryâniyye ile bu tertîb üzre meşhûrdur ki hâlâ indinde müsta‘meldür: Teşrîn-i evvel, teşrîn-i sânî, kânûn-ı evvel, kânûn-ı sânî, şubât, âzer, nîsân, ayâr, hazîrân, temmûz, âb, eylûl. Ve mebde’i teşrîn-i evvel ki ibtidâ-yı senedür, şems mîzânın on sekizinci derecesine vâsıl olduğı vakitden i‘tibâr olunur. **[İ, II, 393b]** Ve teşrîn-i sânî ve nîsân ve hazîrân ve eylûl otuzar gün ve şubâtdan gayri yedi ay otuz bir gün ve şubât sene-i basîtada yigirmi sekiz gün ve dördünci sene-i kebîsede yigirmi dokuz olur. Ve yevm-i zâide kebîse dinilür, bu takdîrce mecmû‘-ı eyyâm üç yüz altmış beş güne varur. Ve esmâ-yı şuhûr-ı Rûmiyye bu elfâz üzredür: Filikandırayis, feyures, martis, abrilis, mayis, ayonayis, ayokerkes, agustos, ayosems, esteferas, ayoborlis, ayonikoli. Şuhûr-ı mezkûre aded-i eyyâm ve mebde’de şuhûr-ı sâbıka gibidür ancak bunun târîhi mîlâd-ı Îsâ aleyhi’s-selâmdur. Târîh-i mezbûrun iklîm-i râbi‘ ve hâmisde tahkīken ma‘rifet-i fusûle külli nef‘i ve imdâdı olmağla müsta‘mel ve meşhûrdur.

Zikr-i Târîh-i Fârsî: Târîh-i mezbûra Yezdicerdî ve şehriyârî dahi dirler. Bunun ibtidâ-i vaz‘ı sâbıkan mezkûr olunduğı üzre Cemşîd’dendür. Ba‘dehû her melik-i azîmü’ş-şân zamânında tecdîd olunarak Yezdicerd’e gelüp mezbûrun evvel-i ahdinde vaz‘ eyledikleri târîh ki on birinci sâli hicret-i rebî‘ü’l-evvelin yigirmi ikinci güni idi ba‘de’l-inkırâz ol mebde’de karâr eyledi. Esmâ-yı şuhûrı bunlardur: Ferverdin, ürd-i behişt, hardâd, tîr, merdâd, şehr-i yor, mihr, âbân, âzer, di, behmen, isfendârend. Şuhûr-ı mezkûre otuz gündür. Âbân yâhûd isfendârend âhirinde beş gün ziyâde olunur ki ana hamse-i müsterika dirler. Târîh-i celâlînin dahi bunlar olmağla fark içün târîh-i mezbûr kadîm yâhûd Yezdicerdî vasfı ile kayd olunur. Ve dâimâ evvel-i ferverdin nevrûz ve hamse-i âhiri âbân-i mihricândur ki beynehümâ yüz altmış beş gün olur. Ehl-i târîh ve nücûm beyninde müsta‘mel ve düstûr-i ameldür.

Zikr-i Târîh-i Hicrî: Hafî olmaya ki ehl-i Hicâz husûsan Kureyş zamân-ı câhiliyyetde her sâli vekāyi‘den bir agreb-i hâl tesmiye idüp şöhreti ziyâde olan vak‘ayı

ibtidâ târîh tutarlardı. Âmm-i füccâr ve âmm-ı hıtân gibi. Bir zamân Velîd bin Mugīre vefâtıyla ve dokuz sene Hişâm bin Mugīre vefâtıyla ve bir zamân binâ-yı Ka‘be’den ve Ebrehe vak‘asında âmm-ı fîlden tevârîh-i müte‘addide vaz‘ ve isti‘mâl itdiler. Eşhür-i haram ki receb, zülka‘de ve zülhicce ve muharremdür, ta‘zîmen bu aylarda kıtâl helâl olmamak Hazret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâm zamânından beyne’l-Arab sünnet-i mütevâtire idi ki hâlâ memsûhdur. Üç ay ale’t-tevâlî kıtâlden tekā‘üd anlara sakīl gelüp şuhûr-ı kameriyyenin fusûle intikāli mevsim-i hacda gâh emr-i ticâretin kesâd ve ihtilâline sebeb olur diyü mahzûr-ı sâbıkı def‘ ve haccı dâimâ **[328b]** mevsim-i i‘tidâl havâda îkā‘ içün on dokuz sene-i kameriyyeyi sâniyeye ve hâmise ve sâbi‘a ve âşire ve sâlis-i aşer ve sâdis-i aşer ve sâmin-i aşerde birer ay ziyâde itmekle sene-i şemsiyye idüp eşhür-ı selâse-i mütevâliyenin birinde kıtâl ve birinde kebîse tarîkiyle peydâ itdikleri şehri tahrîm ile kesb-i mâl ve her bâr mevsim-i hacc esnâ-yı i‘tidâl-i havâda ber-karâr olmağla ticâret ve kesb-i mâl ider oldılar. Çün ol kebs-i zâidin vaz‘ı bu makūle telbîse âid idi, ber-fehvâ-yı [4908]﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ﴾ *sâir* zann-i zâil muhaddesât-ı câhiliyye ile ol dahi muzmahil ve bâtıl oldı. Ve ol zamân kabâil-i Arab muharreme mü’temer, safere nâcir, rebîül-evvele hıvvân, rebîül-âhire vî‘ân, cemâzi’l-ûlâya huneyn, cemâzi’l-âhireye rûmi, recebe esamm, şa‘bâna âzil, ramazâna nâtık, şevvâle vegal, zülka‘deye verne, zülhicceye bürek tesmiye idüp eyyâm-ı **[İ, II, 394a]** usbû‘dan yevm-i ehade evvel, isneyne ehven, selâseye cebâr, erba‘aya deyâr, hamseye mûnis, cum‘aya arûbe, sebte şeyâr dirlerdi. Ba‘dehû mebâdî-i asr-ı Fahr-i enbiyâda gâh vilâdet ve gâh bi‘set târîhleri fi’l-cümle şâyi‘ oldı. Ba‘de’l-hicret ol şerî‘-i ümmet isti‘mâl-i târîh-i hicrete icâzet itmekle belki emr ü işâret buyurdukları alâ za‘fin rivâyetdür. Nitekim İbn-i Asâkir târîhinde, Alî-i Murtazâ radıyallâhu anh nasârâ-yı Bahrân’a ahd-nâme yazarken Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem hicretin beşinci senesiyle müverreh kılmak emr itdiklerini Muhammed bin Şihâb-i Zührî ve Ebû Tāhir-i Ziyâdî’den nakl ve hikâyet idüp vaz‘-ı târîhe enseb ve bu bâbda asvab budur, lâkin meşhûr ve mahfûz değildür, kavl-i eşhür vâzı‘-ı kavânîn-i târîh-i hicret Hazret-i Ömer olmakdur dimiş. Be-her takdîr bu siyâk delâlet ider ki mebâdî-i vaz‘ hâl-i hayât-ı Server-i kâinât’da ve ibtidâ-i isti‘mâl zamân-ı hilâfet-i Fârûk-ı a‘zamda ola. Nitekim rivâyet olunmışdur, bir gün ol sâni-i aşere ya‘ni Hazret-i Ömer’e şehr-i şa‘bân ile müverreh bir sakk-i sâbitü’l-mazmûn arz olundukda “Kangı şa‘bândur?” diyü iştikâl ve “Niçün târîh-i hicret isti‘mâl olunmaz!” diyü küttâb ve ummâli gûşmâl buyurdılar. Ammâ rivâyet-i meşhûre budur ki İmâm-ı

[4908] Tevbe, 37. âyetten nâkıs iktibas.

Buhârî ve Hâkim-i Nîşâbûrî ve Meymûn bin Mihrân'dan ve İbn-i Asâkir Şa'bî'den nakl iderler ki zamân-ı halîfe-i sâni Hazret-i Ömerü'l-Fârûk hazretlerine Basra vâlisi Ebû Mûse'l-Eş'arî radıyallâhu anh kıbelinden atebe-i ulyâ-yı fârûk-ı muhtereme mektûb gönderüp arz-ı merâm eyledi ki "Cenâb-ı adâlet-me'âblarından yalnız şuhûr ile müverreh ahkâm-ı vâcibü'l-ittibâ' vârid olup aded-i sâl ile olmaduğından gâh ma'mûlün-bihde iştibâh vâki' olur. Hâlâ şehr-i şa'bân ile müverreh bir sakk-i memnû'ü'l-hakk gelüp kangı şa'bân idüği bilinmemekle mübhem kalmışdur. Çün mefhûm-ı mektûb-ı Eş'arî Hazret-i Ömerî oldı. Sâl-i hicretden on altıncı sene rebîülevveli nısfından vaz'-ı târîh içün vücûh-ı eshâb-ı kirâmı cem' idüp Ebû Mûsâ mektûbını anlara inhâ ve bu bâbda müşâvere olunmak istid'â buyurdukda huzzâr-ı meclis bermuktezâ-yı hâl âvâze-i gûş-ı kīl u kāl eylediler. Ba'zı rivâyetde Ehvâs hâkimi iken bilâd-ı Fâris fütûhâtında esîr olup İslâm'a gelen Hürmüzân didi ki "Beyne'l-Acem bir hisâb-ı vakt meşhûrdur ki ana mâh-ı rûz dirler. Hisâb-ı mezkûr anların sebeb-i nazm-ı umûrı idi. Eğer hâlâ ol kāide icrâ olunsa bu bâbda kifâyet iderdi. Pes lafz-ı mâh-ı rûzı ta'rîf idüp müverreh ve masdarında târîh didiler. Ba'dehû mebde-i târîhde münâzara olunup kimi vilâdet ve kimi vefât ve kimi bi'set-i hazretden olmak gerekdür didiklerinde Hazret-i Fârûk-ı a'zam zamân-ı vilâdet ve bi'set muhtelifün fîhdür. Ve tekerrür-i zikr intikāl-i hazretde hüzn ve melâl-i ümmet hicneti vardur. Pes lâyık budur ki zamân-ı hicret târîh-i İslâm'a mübtedâ ola. Vakt-i mezkûr ittifâkı olduğından gayri ibtidâ şüyû'-ı şevket-i İslâm'dur didikde Eshâb-ı kirâm tasdîk ve imzâ idüp "ni'me'l-kelâm" didiler. Ba'dehû ibtidâ-yı şehrde mübâhese olunup receb ve şa'bân ve ramazân ve şevvâl ayları seyr ü taksîminden sonra Hazret-i Osmân bin Affân radıyallâhu anh evvel-i şuhûr muharrem olmak ensebdür, zîrâ huccâc bu ayda Mekke'den hurûc iderler. Ve eşhür-i hurum bir senede cem' olmuş olur **[İ, II, 394b]** buyurdukda fi'l-vâki' ol hazretin Mekke'den Medîne'ye **[329a]** sa'âdetle nakl ü hareketleri ba'z-ı eyyâm-ı muharremde olup esnâ-yı nüzûl-i vitr-i hâlde iki ay ve sekiz gün geçüp tayyibeye vusûl ve dâr-ı hicrete duhûlleri rebîül-evvelin yigirmi ikisinde olmağla şehr-i mezbûr ibtidâ-i şuhûr-ı târîh-i hicret ta'yîn olunmak evlâ görülüp min-ba'd hacc ve sonunda târîh-i mezbûr kitâbet olunmağla fermân-ı kazâ-cereyân-ı Ömerî sâdır oldı. İle'l-ân zâbıta-i asr u evân olup senesi kameriyye ve esmâ-yı şuhûrı ma'lûm ve meşhûr olduğına binâen müstağniyyün ani'l-beyândur.

Zikr-i Târîh-i Celâlî: Târîh-i mezbûra melikî dahi dirler. Zîrâ ibtidâsı Selçukıyân'dan Sultān Celâleddîn Melikşâh bin Alp Arslan zamânındandur. Sebeb-i vaz'ı budur ki ol asrın fâiklerinden Ömer Hayyâm ve Abdurrahmân Hâzin emsâli sekiz

kimesne cem‘ olup aded-i kebîse resm-i Fürs terk ve ihmâl ve Rûm kebîsesi isti‘mâl olunsa mahsûl-i ummâl ve beytü’l-mâle küllî nef‘ olurdı diyü arz eylediklerinde sultān-ı mezbûr dahi vaz‘-ı târîhe destûr virüp anlar dahi dört yüz altmış yedi ramazânının sekizinci güni[4909] yevm-i erba‘ada vaz‘-ı sene-i şemsiyye üzre kebs ve binâ itdiler. Bir vechle ki her bâr şemsin evvel hamel-güzârı ferverdinin evvel güni nısf-ı nehârda ola. Ol güne nevrûz-ı sultānî didiler. Ve her dört veyâ beş senede bir kebîse içün hamse-i müsterika âhirine bir gün ziyâde kılup sâbıkan mezkûr olan şuhûr-ı Fürs isti‘mâlini ihtiyâr itdiler. Bu makāmda zikr olunan tevârîh encâma irüp min-ba‘d tevârîh-i mezkûrûnun birbirlerine nisbet mâbeynlerinde geçen müddeti ta‘yîn içün niçe cedveller vaz‘ u tahrîr itmişlerdür ammâ ol cedveller erkāmından herkes müstefîd olmayup ve dakīka-şinâs erbâb-ı ma‘ârif u kemâl ta‘rîf u takrîrine muhtâc olmağla bu hakīr-i pür-taksîr herkes okuyup müstefîd olmak içün hubût-ı Âdem aleyhi’s-selâmdan hicret-i Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve selleme gelince bu mâbeynde mürûr iden sinîn, alâ kavli cumhûr-ı müverrihîn yedi cedvel ve fasl üzre tahrîrde ba‘zı hayr u şer vâkı‘ât-ı uzmâyı ma‘an icmâl u ihtisâr üzre tahrîre şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ[4910].

Vekāyi‘-i ulûf-i sâlife ez-târîh-i âlem ilâ hicreti Resûl-i Ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm[4911]

İbtidâ-i âlemden zamân-ı hicret-i Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve selleme müntehî olunca altı bin iki yüz on altı sene vekāyi‘i beyân içün birkaç sahîfe ve niçe cedvel tahrîr itmişlerdür. Ammâ şemsiyye ve kameriyye hisâbı üzre vakitler ta‘yîninin ekserinde ihtilâf olmuşdur ammâ alâ külli hâl takrîbden hâlî olmamağla alâ kavli cumhûr[4912] beyânına şürû‘ olundı, bi-avni’llâhi te‘âlâ.

Fasl-ı cedvel-i vekāyi‘ ez-ibtidâ-yı âlem ve an-hubût-ı Âdem ilâ bi-tūfâni Nûh aleyhi’s-selâm

[4909] **[Derkenâr]:** Ta‘yîn-i târîh vaz‘ı Cenâbî’de vech-i meşrûh üzre olup lâkin Ulu Beğ zîc-i evvelinde dimişdür ki bu târîhin mebde’i ba‘zılar katında dört yüz yetmiş bir ramazânının onu ve inde’l-ba‘z altmış sekiz şa‘bânının beşindedür. Beynehümâda tevâfüt bin beş yüz doksan yedi gün olur. Bu ihtilâfın sebebi ma‘lûm değildür.

[4910] yedi cedvel ve fasl üzre tahrîrde ba‘zı hayr u şer vâkı‘ât-ı uzmâyı ma‘an icmâl ve ihtisâr üzre tahrîre şürû‘ idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ H (329[a]) : tahrîr olunduğundan mâ‘adâ hayr u şer zuhûr iden ba‘zı vakāyi‘-i uzmâyı dahi icmâlen i‘lâm idüp yedi fasl üzre itmâm ve ihtitâm virildikden sonra zuhûr-ı İslâm’dan sonra selâtīn-i Osmâniyyûn eyyeda’llâhu te‘âlâ ilâ âhiri’d-dîn zamânına gelince zuhûr iden hulefâ ve selâtīn ve tavâ‘if-i mülûk terkīm olunup ve ba‘dehû hâlâ bu asrın bin yüz otuz sekiz senesidür, Frenfistân’da ve sâir kâfiristânda saltanat ile memleket zabt iden büyük ve küçük ve tâbi‘ u metbû‘ kırallar takvîm-i târîhlerine mübâşeret idelim, bi-avni’llâhi te‘âlâ. ربی یسّر لنا بالخیر İ (394[b])

[4911] ilâ hicreti Resûl-i Ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm H (329[a]) : - İ

[4912] alâ kavli cumhûr H (329[a]) : tahrîr u İ (394[b])

[İ, II, 395a] Sene-i evvel: İbtidâ-i târîh-i âlem ve hubût ya‘nî Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm yer yüzine indüğidür.

Sene-i 100: Evvel-i yüzde ictimâ‘-ı Âdem ve Havvâ der-Arefe ve binâ-i Ka‘be alâ kavlin ve ahz-i mîsâk der-Vâdiyyü’l-Nu‘mân be-kavl-i İbn-i Abbâs radıyallâhu anhümâ.

Sene-i 230: Maktûl-i Hâbîl bâ-gadr-i Kābîl ve vilâdet-i Şîs aleyhi’s-selâm der-sene-i mezkûr.

Sene-i 930: Vefât-ı Âdem aleyhi’s-selâm der-rûz-ı cum‘a sâbi‘-i nîsân, ömr-i şerîfleri bin yıldur.

Sene-i 1122: Vilâdet-i Hunnûh ya‘nî İdrîs bin Bürd bin Mehlâil bin Kaynan bin Anûş bin Şîs aleyhi’s-selâm.

Sene-i 1142: Vefât-ı Şît aleyhi’s-selâm der-rûz-ı şenbih ez-mâh-ı âb, ömürleri dokuz yüz on iki sene olur.

Sene-i 1340: Vefât-ı Anûş bin Şît ve binâ-yı Hirmân-ı Mısır der-zamân-ı Sûrîdân-ı mülûk-i Mısır berây-ı hıfz-ı ulûm ez-tūfân bâ-fermân-ı İdrîs aleyhi’s-selâm.

[329b] Sene-i 1467: Ref‘-i İdrîs aleyhi’s-selâm be-sûy-i âsumân-ı evvel, ömürleri üç yüz altmış beş sâl olmak mervîdür lâkin muktezâ-yı târîh-i mevlid iki yüz kırk beş olur.

Sene-i 1642: Vilâdet-i Nûh bin Melik bin Müteveşlah bin Hunnûh aleyhi’s-selâm.

Sene-i 2142: Vilâdet-i Sâm bin Nûh aleyhi’s-selâm .

Sene-i 2242: Helâk-i kavm-i Nûh be-tūfân-ı bârân ve vefât-ı Müteveşlah der-esnâ-yı tūfân, dokuz yüz altmış beş sene mu‘ammer olmuşdur.

El-ihtilâf: Sene-i tūfân nasârâ katında bin iki yüz kırk ikinci sene Tevrât-ı Sâmiriyye’de bin üç yüz yedi sene ve Tevrât-ı İbrâniyye’de bin beş yüz altmış beş sene ve yehûd katında râcih olan bin altı yüz ellinci senedür, lâkin bu cümlenin fesâdı mukarrerdür. Behmetī’de istihrâc olunduğı üzre zikr olunan Tevrât-ı Yûnâniyye ta‘yîni fesâddan ba‘îd ve Behmetī medlûli ki ki iki bin iki yüz kırkıncı sene olmakdur ki ol kavli te’yîd ider.

İkrâr-ı tūfân: Mecûs ve ehl-i Hıtây’dan gayri fark-ı enâm-ı tūfân rûy-i zemînde âmm olmağa kāillerdür. Ve bu iki tāife ba‘zı bukā‘a mahsûs idi didiler. Keyûmers’den murâd Âdem ve Hûşenk, Nûh’dan mukaddem idi dirler ammâ ale’l-esahh Keyûmers Nûh evlâdındandur.

Fasl[4913]-ı cedvel-i vekāyi‘ ez-tūfân ilâ zamâni vilâdet-i Hazret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâm

Sene-i 2242: İbtidâ-i târîh-i tūfânî der-zamân-ı Âdem-i sânî ya‘nî Nûh aleyhi’s-selâm.

Sene-i 2244: İbtidâ-i devlet-i Pîşdâdiyân tabaka-i ûlâ ez-mülûk-i Fürs ve cülûs-i Keyûmers ber-taht-ı saltanat ve vilâdet-i Erfahşad bin Sâm.

Sene-i 2592: Vefât-ı Nûh aleyhi’s-selâm der-asr-ı Hûşenk, ömürleri dokuz yüz elli senedür.

Sene-i 2709: Vefât-ı Erfahşad bin Sâm der-evâil-i asr-ı Cemşîd, ömri dokuz yüz altmış beş sâldür.

Sene-i 2742: Vefât-ı Sâm bin Nûh aleyhi’s-selâm, altı yüz sene mu‘ammer olmuşdur.

Sene-i 2792: Vilâdet-i Kāli‘ bin Âbir bin Şâlih bin Kaynân-ı sânî ve medâdî-i teferruk-ı elsine-i nâs bi-telbîsi elsine ile miyân-ı hicret müverrihîn mezhebinde üç bin üç yüz dört sene idüği Melikü’l-mü’eyyed dâiresinde mastūrdur. Bu takdîrce tūfândan yüz yigirmi sene sonra olmuş olur. Ve Ebü’r-Reyhân-ı Bîrûnî kavlince Nemrûd’un cülûsı tebdîl-i elsineden yigirmi üç sene sonradur.

Sene-i 2978: Vefât-ı Şâlih bin Kaynân der-evâil-i asr-ı Dahhâk, ömri dört yüz altmış senedür.

Sene-i 2996: İbtidâ-i melik-i Nemrûd bin Ken‘ân ez-mülûk-i Bâbil ve mebâdî-i hurûb-ı Benî-Kahtân bin Âbir ve ihtirâ‘-ı silâh ez-cevârih-i sibâ‘-ı vuhûşdan intizâ‘ itdiler. Meselâ sinânı gergedândan, seyfi cânevardan, tîri kunguzdan, siperi silhfatdan, topuzı sütûrd-ı devâydan ve gayri zâlik.

Sene-i 3013: [İ, II, 395b] İbtidâ-i melik-i Mısrâyim ez-mülûk-ı Mısır.

Sene-i 3044: Helâk-ı Âd-ı ûlâ be-tūfân-ı rîh der-Ahkāf ve vilâdet-i Sârûg bin Er‘uvâl ve mebâdî-yi isti‘mâl-i mikyâl ü mîzân ve darb-ı sikke ber-nukūt. Ve Ahkāf dinilen Hadramût’dan Ummân’a varınca cezîretü’l-Arab’ın cânib-i cenûbîsine dirler, bahr-i Muhît sevâhili olmağla ekser yeri rîkistândur.

Sene-i 3112: Vefât-ı Âbir bin Şâlih ya‘nî Hûd aleyhi’s-selâm, ömürleri dört yüz altmış dört senedür.

Sene-i 3121: Helâk-i kavm-i Semûd der-Hacer-i Mekke be-sayha-i Cebrâîl aleyhi’s-selâm ve vefât-ı Kāli‘ bin Âbir, ömri üç yüz otuz dokuz senedür.

[4913] fasl H (329[b]) : - İ

Sene-i 3227: İbtidâ-i mülûk-i Âsûr der-Musul be-ta‘yîn-i Ebü’r-Reyhân ve binâ-i şehr-i Dımaşk be-dest-i Ken‘âniyân.

Sene-i 3253: Vefât-ı Sâlih aleyhi’s-selâm der-Hadramût ve vilâdet-i Târeh bin Nâhor ibn-i Sârûc ibn-i Er‘uvâl‘nî Âzer ber-ihlâk-i Sebâ der-seyl-i Arim

Sene-i 3323: Vilâdet-i İbrâhîm aleyhi’s-selâm der-Bâbil ve binâ-yı Kudüs-i şerîf der-asr-ı Mekrûk Kâhin ve binâ-yı şehr-i Harrân bi-sa‘y-i Ken‘âniyân.

Fasl[4914]-ı cedvel-i vilâdet-i İbrâhîm aleyhi’s-selâm ilâ vefâti Mûsâ aleyhi’s-selâm

[330a] Sene-i 3363: Nâr-ı Nemrûd der-karye-i Kûsî ez-kurâ-i Bâbil bâ-kavl-i cumhûr.

Sene-i 3398: Hicret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâm ez-Bâbil be-Filistīn ve hurûc-ı gâve-i âhenger ber-Dahhâk ve saltanat-ı Ferîdûn. Dahhâk’in katli ve cebel-i Demâvend’de habsi dahi mervîdür hattâ Mihricân Dahhâk’ın katl olunduğı gündür ki Ferîdûn ihdâs itmişdür.

Sene-i 3401: Vilâdet-i İsmâ‘îl aleyhi’s-selâm der-asr-ı Ferîdûn.

Sene-i 3403: İhtitâm-ı İbrâhîm aleyhi’s-selâm.

Sene-i 3422: İhlâk-ı kavm-i Lût.

Sene-i 3423: Vilâdet-i İshâk aleyhi’s-selâm ve binâ-i Ka‘be-i mükerreme ve ibtidâ-i mülûk-ı Filistīn.

Sene-i 3435: Kıssa-i zebh ve nüzûl-i kurbân.

Sene-i 3460: Vefât-ı Sâre, mâder-i İshâk, ömri yüz yigirmi yedi sâl olmak mervîdür[4915] ve binâ-i sedd-i Ye’cûc .

Sene-i 3480: Mülâkāt-ı Zülkarneyn-i Humeyrî bâni-i sedd-i Ye’cûc ve sâhib-i Hızr bâ-İbrâhîm aleyhi’s-selâm der-Mekke-i mükerreme.

Sene-i 3483: Vilâdet-i Ya‘kūb bin İshâk aleyhi’s-selâm.

Sene-i 3498: Vefât-ı İbrâhîm aleyhi’s-selâm ve vüsûl-i Velîd ez-mülûk-i Mısır be-men‘-i Nîl-i mübârek der-nevâhî-i cebel-i Kamer. Hazret-i İbrâhîm’in ömr-i şerîfi yüz yetmiş beş senedür.

Sene-i 3546: Vefât-ı İsmâ‘îl aleyhi’s-selâm, ömri yüz otuz yedi sâldür.

Sene-i 3574: Vilâdet-i Yûsuf bin Ya‘kūb aleyhimesselâm.

Sene-i 3603: Vefât-ı İshâk aleyhi’s-selâm, ömürleri yüz seksen sâldür.

[4914] fasl H (329ᵇ) : - İ
[4915] olmak mervîdür İ (395ᵇ) : - H

Sene-i 3613: Saltanat-ı Yûsuf aleyhi's-selâm ve ictimâ'-i o bâ-peder u birâderân ve duhûl-i Benî-İsrâîl ya'nî evlâd-ı Ya'kūb be-Mısır. Müddet-i firkat-i Ya'kūb yigirmi bir sene olmak mervîdür.

Sene-i 3630: Vefât-ı Ya'kūb aleyhi's-selâm, ömri yüz kırk yedi senedür.

Sene-i 3642: Vefât-ı Eyyûb aleyhi's-selâm, yetmiş sene ibtilâdan evvel, yüz kırk sene sonra mu'ammer oldılar.

Sene-i 3678: Vilâdet-i İmrân bin Kāhis bin Lâvî bin [Ya'kūb bin] İshâk, peder-i Mûsâ aleyhi's-selâm.

Sene-i 3648: Vefât-ı Yûsuf aleyhi's-selâm, ömürleri yüz on sâldür.

Sene-i 3745: Vilâdet-i Hârûn bin İmrân aleyhi's-selâm ve ibtidâ-i şevket-i Fir'avn ve katl-i evlâd-ı Benî-İsrâîl.

Sene-i 3748: Vilâdet-i Mûsâ bin İmrân aleyhi's-selâm der-Mısır.

Sene-i 3812: Helâk-ı eshâb-ı Eyke ya'ni kavm-i Şu'ayb aleyhi's-selâm der-Medyen.

Sene-i 3814: Vefât-ı peder-i İmrân, peder-i Mûsâ ve bi'set-i Mûsâ aleyhi's-selâm.

Sene-i 3822: İctimâ'-i Hızr ve Mûsâ aleyhime's-selâm der-mecma'ü'l-bahreyn ve kıssa-i hasf-i Kārûn.

Sene-i 3828: Gark-ı Fir'avn der-bahr-i Kulzüm ve necât-ı Benî-İsrâîl ve mahbûsî-i îşân der-bâdiye-i Tîh. Mısır'da müddet-i meks-i Benî-İsrâîl iki yüz on beş senedür.

Sene-i 3847: Su'ûd-ı Mûsâ ber-cebel-i Tūr berây-ı mukâleme ve telakkī-i Tevrât der-asr-ı Delv ki melike-i Mısır.

Sene-i 3866: Vefât-ı Hârûn aleyhi's-selâm.

Sene-i 3868: [İ, II, 396a] Vefât-ı Mûsâ aleyhi's-selâm der-Tîh ve der-asr-ı Menûçehr ez-mülûk-i Fürs, ömr-i şerîfleri yüz yigirmi sâldür. Ve hurûc-ı Benî-İsrâîl ez-mahbes-i Tîh, Hazret-i Mûsâ vefâtından üç gün sonra necât bulup cânib-i Kudüs'e yol buldılar.

Fasl[4916]-ı cedvel-i vekāyi' ez-vefât-ı Mûsâ aleyhi's-selâm ilâ zuhûri Buhtunnasr

[4916] fasl H (330[a]) : - İ

Sene-i 3896: Vefât-ı Yûşa‘ aleyhi’s-selâm evvel-i hükkâm-ı Benî-İsrâîl, yüz on sene mu‘ammer oldılar.

Sene-i 4035: İbtidâ-i Nikomodya galat-ı meşhûrına Niko bin Mâdyân dirler ya‘ni ibtidâ-i bânî-i İstanbul ve Ayasofya ber rivâyet-i Rûhu’t-Tevârîh ve binâ-i şehr-i Haleb ve Malâtıyye ve Tarsûs ve Sûr bâ-nakl-i Muhtasaru’d-Devle.

Sene-i 4280: Vilâdet-i İşmoil Nebî aleyhi’s-selâm ve galebe-i Filistīniyân ber-Benî-İsrâîl ve nizâ‘-i tâbût ez-dest-i îşân, müddet-i tagallübleri kırk senedür[4917].

Sene-i 4323[4918]: Vilâdet-i Dâvûd aleyhi’s-selâm ve galebe-i Efrâsiyâb-i Türkî ber-zemîn-i Îrân, on iki seneden sonra Menûçehr evlâdından Zâl kuvvet bulup Îrân’ı Efrâsiyâb elinden almışdur.

Sene-i 4361: İbtidâ-i devlet-i mülûk-i Benî-İsrâîl be-pâdişâhî-i Tālût ve inkızâ-yı zamân-ı hükkâm-ı îşân ve avdet-i tâbût.

Sene-i 4363: Maktûlî-i Câlût-ı Berberî be-dest-i Dâvûd aleyhi’s-selâm der-cenk-i Amâlika ve vefât-ı Tālût ve binâ-i şehr-i Magnisa bâ-nakl-i Rûhu’t-Tevârîh, Tālût vefâtından sonra sıbt-ı Yehûdâ’ya Hazret-i Dâvûd pâdişâh olup bâkī on bir **[330b]** sıbta Tālût’un hafîdi İş hâkim oldı.

Sene-i 4391: Vilâdet-i Süleymân bin Dâvûd aleyhi’s-selâm.

Sene-i 4396: Vefât-ı İşmoîl en-nebî aleyhi’s-selâm, ömürleri yüz yigirmi sene olur.

Sene-i 4403: Vefât-ı Dâvûd aleyhi’s-selâm, ömürleri yetmiş senedür.

Sene-i 4407: İbtidâ-i binâ-i Mescid-i Aksâ der-mâh-ı ayâr, yedi senede tamâm oldı.[4919]

Sene-i 4418: Kudûm-i Belkīs melike-i Yemen ez-mülûk-i Cem be-Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm ve inkıyâd-ı mülûk-i şark u garb.

Sene-i 4443: Vefât-ı Süleymân aleyhi’s-selâm ve ömürleri elli iki sâldür.

Sene-i 4444: Hurûc-ı esbât-ı aşere-i Benî-İsrâîl ez-itā‘at-i Ruhbe‘îm bin Süleymân aleyhi’s-selâm ve ibtidâ-i devlet-i îşân bâ-tagallüb.

Sene-i 4526: Ref‘-i İlyâs aleyhi’s-selâm be-cânib-i mele-i a‘lâ bâ-haber-i İsrâîlî der-asr-i Elyesa‘ en-nebî aleyhi’s-selâm.

[4917] Sene-i 4280: Velâdet-i İşmoil Nebî aleyhi’s-selâm ve galebe-i Filistīniyân ber Benî-İsrâîl ve nizâ‘-i tâbût ez-dest-i îşân, müddet-i tagallübleri kırk senedür H (330[a]) : - İ

[4918] 4323 H (330[a]) : 4333 İ (396[a])

[4919] **[Derkenâr]:Binâ-i Mescid-i Aksa:** Mülk-i Hazret-i Süleymân’dan takrîben on birinci sâlde olup hicret-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan bin sekiz yüz seneye karîb zamân idüği Melikü’l-Müeyyed dâiresinde mastūrdur.

Sene-i 4592: Meb‘as-i Yûnus bin Mettâ aleyhi’s-selâm bâ-ehl-i Neynoy ya‘ni Musul.

Sene-i 4599: İnkırâz-ı devlet-i mülûk-i Esver der-Musul ve zuhûr-i devlet-i mülûk-i Bâbil.

Sene-i 4602: Zuhûr-ı tabaka-i Kiyâniyân ez-tabakāt-ı mülûk-i Fürs, pâdişâhî-i Keykubâd ve ibtidâ-i devlet-i Rûm-ı ûlâ bâ-cülûs-ı Marolos bâ-nakl-i Rûhu’t-Tevârîh. Ba‘zı tevârîhde vefât-ı Hazret-i Mûsâ’dan üç yüz yetmiş altı sene sonradur.

Sene-i 4639: Meb‘as-i Şa‘yâ aleyhi’s-selâm.

Sene-i 4661: İbtidâ-i binâ-i şehir ve kal‘a-i Rodos bâ-ta‘yîn-i Rûhu’t-Tevârîh.

Sene-i 4669: İbtidâ-i binâ-yı Rûmiyyetü’l-kübrâ ya‘ni Kızıl Elma be-dest-i Romanavos ez-mülûk-i Rûm. Tamâm olduğı ayda ıyd idüp ol günün ismine Mertas didi. Kızıl Elma binâsından on yedi sene mürûr itdikde sükkânı add olunup yedi yüz elli bin nefs bulunmuşdur ve sekiz seneden sonra dahi tahrîr itdiklerinde ricâl ve nisâ ve sıbyân yedi buçuk milyon ya‘ni yetmiş beş kerre yüz bin nefse bâliğ olduğı Rûhu’t-Tevârîh’te mastūrdur.

Sene-i 4683: Vefât-ı Yûnus aleyhi’s-selâm.

Sene-i 4699: Vefât-ı Şa‘yâ aleyhi’s-selâm.

Sene-i 4705: İnkırâz-ı esbât-ı aşere-i Benî-İsrâîl der-asr-ı Keykâvus ez-mülûk-i Fürs.

Sene-i 4728: Vefât-ı Harkıyâ el-melik ba‘zı rivâyetde bunlardur. Ve zuhûr-ı Omires ez-şu‘arâ-yı Yûnânî.[4920]

Sene-i 4757: Binâ-i Bozantiniyye ya‘ni İstanbul ve dîğer Bozançiye dahi dirler. Mukaddemâ Yanko Mudiya nâmında bir pâdişâh binâ idüp ve ba‘dehû zelzele-i gazab-ı Bârî-yi te‘âlâ ile hasf u harâb olup müddet-i medîd hâlî ve harâb yatup ve ba‘dehû Bozantin nâm pâdişâh binâ itmekle anın ismiyle müsemmâ oldı. Mezbûr, Yanko Mudiya’nın[4921] **[İ, II, 396b]** neslinden olup Macar’da kıral idi ve ta‘mîr itdikden sonra yine zelzele-i gazab-ı Bârî ile harâb olup niçe müddetden sonra Kostantin binâ itmişdür ki kitâbın evvelinde tafsîli nazar oluna.

Fasl-ı cedvel-i vekāyi‘ ez-Buhtunnasr tâ be-galebe-i İskender-i sânî ber-Dârâ ez-mülûk-i Îrân

[4920] **[Derkenâr:]** Hükemâ makām-ı temsîl ve iştihâdda mezbûrun şi‘rini inşâd iderlerdi. Hattâ Târîh-i Hükemâ’da mastūrdur ki Eflâtūn evâil-i talebinde mezbûra taklîd itmiş idi. Ba‘dehû Mekordike Sokrat şi‘ri ve ehlini zemm idüp taleb-i ma‘rifet-i hakāyık-âşinâ evlâdur, şi‘rin hakīkati yok, mahz-ı hayâl andan istifâde-i hakāyık muhâl der idi. Pes tarîk-i şi‘ri koyup tālib-i ilm-i ilâhî oldı.

[4921] Yanko Mudiya’nın H (330[b]) : Yanko’nun İ (396[a])

Sene-i 4847: İbtidâ-yı mülk-i Buhtunnasr ez-mülûk-i Bâbil ve tahrîb-i Neynev. Bi'l-ittifâk ibtidâ-yı mülk-i Buhtunnasr ile miyân-ı hicret-i Resûl-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve sellem bin üç yüz altmış dokuz sene ve yüz on yedi gündür. Ve bir rivâyetde Buhtunnasr melik-i müstakil olmayup Kehrâseb-i Kiyânî'ye tâbi' idi.

Sene-i 4851: İstilâ-yı Buhtunnasr ber-memâlik-i Şâm ve itā'at-i Yehûd.

Sene-i 4854: İstilâ-yı asker-i Buhtunnasr ber-Kudüs bâ-seby ve gāret-i neseb-i Hârûn'dan Danyâl Nebî aleyhi's-selâm ol sebâyâda dâhil idi.

Sene-i 4861: Gaybûbet-i tâbût ve kubbetü'z-zamân be-ihfâ-i Ermiya aleyhi's-selâm der-ba'z-ı ezgār.

Sene-i 4868: Harâbî-i Kudüs-i şerîf be-dest-i Buhtunnasr ba'd-ez-cenk-i azîm ve muhâsara-i dü sâl ü nîm ve maktûlî-i Sıdkıyâ âhir-i mülûk-i Benî-İsrâîl berây-ı muhâlefet ve sebeb-i bekāyâ-yı Benî-İsrâîl. Ba'd-ez-katl ü gāret mezbûr Sıdkıya Hazret-i Ermiya nasîhatini tutmayup nakz-ı ahd itmekle cezâsını bulup min-ba'd Benî-İsrâîl'den mülk zâil, mülûk-i Fürs taht-ı hükûmetinde oldılar. İskender zuhûrından sonra Yûnânîler Fürs'e galebe itmekle mahkûmı oldılar. İkinci def'a mülûk-i Rûm'dan ba'z-ı ehl-i katl-i âmm ve istîsâl-i tâm itdikde Hazret-i Zekeriyyâ ve Yahyâ katline itdikleri cesâretin cezâsını gördiler. Ve bir rivâyetde **[331a]**[4922] Buhtunnasr gāretine mülûk-i etrâf ma'an hâzır olup mâide-i Süleymân aleyhi's-selâm İspanya kıralına ve hulle-i Âdem ve âsâ-yı Mûsâ Rûmiyye pâdişâhı hissesine ve arş-ı Belkīs Antākıyye melikine ve Yâkūte-i Zülkarneyn Ermeniyye meliki sehmine düşüp Endelüs fethinde Mûsâ bin Nasîr mâideyi alup Şâm'a gönderdi. Benî-Ümeyye Ka'be kapusını anınla tezhîb itdiler.

Sene-i 4868: Şehâdet-i Ermiya aleyhi's-selâm der-Mısır bâ-gadr-i yehûd. Müddet-i nübüvveti otuz sekiz sâl ve bir rivâyetde yüz elli yıl olup girü ba's olunan Ermiya'dur.

Sene-i 4879: Şehâdet-i Harkıya aleyhi's-selâm ez-cümle-i sebâyâ bâ-gadr-i yehûd.

Sene-i 4887: İstîlâ-yı asker-i Buhtunnasr ber-memâlik-i Mısır ba'd-i ez-kal'-ı kal'a-i sûr ve maktûlî-i Fir'avn-ı ârec melik-i Mısır. Ba'dehû diyâr-ı Mısır kırk yıl harâb kalup ma'mûr olmamışdur.

Sene-i 4892: Mevt-i Buhtunnasr ve Üzeyr aleyhi's-selâm der-ba'z-i rivâyet.

[4922] **[Derkenâr:]**Kıt'a-i li-İbn-i Kemâl Paşazâde
Yay gibi katı başlu olduğı
Neyledi İsfendiyâr'a oku, gör
Kendüyi gördüğiyçün gözleri
Rüstem-i Dâstân'ın atduğı oku gör

Sene-i 4907: İbtidâ-i mülk-i Güştâsb-ı Kiyânî ve hükûmet-i kesîr hoş-bânî-i kasr-ı Şem‘ ez-cânib-i mülûk-i Fürs der-Mısır.

Sene-i 4915: Vefât-ı Danyâl aleyhi’s-selâm ez-cümle-i sebâyâ.

Sene-i 4937: İmâret-i Beyt-i Mukaddes be-dest-i Gûriş-i Fârisî ya‘ni Güştâsb ve ıtlâk-ı üsârâ-yı Benî-İsrâîl ve zuhûr-ı Zerdüşt be-dîn-i Mecûs ve mütâbe‘at-ı Güştâsb ve ba‘z-ı tevârîhde Gûriş’den ya‘ni Geştâsb’dan murâd Behmen olup müddet-i isr-i Benî-İsrâîl yetmiş sâl idüği yahûdîler beyninde meşhûrdur. Ve bir rivâyetde Hazret-i Üzeyr aleyhi’s-selâm Irâk’dan gelüp bu esnâlarda Kudüs’e dâhil oldukda Tevrât nüshası kalmamağla an-zahri’l-kalb Benî-İsrâîl’e imlâ eylemişdür. Ve mülûk-i Fürs bu zamâna gelince Sâbi’î milleti üzre iken min-ba‘d Mecûsî olmuşdur.

Sene-i 4947: Zuhûr-ı ta‘lîm-i Fisagores der-Antāliyye ve cenk-i Rüstem ve İsfendiyâr bin Güştâsb der-Zâvilistân ve maktûlî-i İsfendiyâr bâ-tîr-i Rüstem.

Sene-i 4972: Maktûlî-i Zerdüşt vâzı‘-i kavânîn-i Mecûsiyyet ve zuhûr-ı Nâlîs-i Malâtıyyü’l-feylesof.

Sene-i 5027:[4923] İbtidâ-i mülk-i Erdeşîr **[İ, II, 397a]** bin İsfendiyâr-i Kiyânî el-mülakkab Behîmen’dür. Ez-dest- i zuhûr-ı Bokrât-ı tabîb der-bilâd-ı Makdoniyye.

Sene-i 5047: İntikāl-i Dimokratis-i feylesof, ömri doksan beş sâldür.

Sene-i 5172: Duhûl-i Üzeyr aleyhi’s-selâm be-Kudüs-i şerîf ba‘d-ez-imâret ve avdet-i Benî-İsrâîl ve imlâ-yı Tevrât ez-zahr-i kalb ber-îşân.

Sene-i 5179: Mürden-i Erdeşîr ve saltanathâ-yı duhter ve memerr-i o ve intikāl-i Sokrat-ı Yûnânî şâgird-i Yûnânî-i Fisagores, esniye-i ömri yüz sâldür.

Sene-i 5215: Zuhûr-ı Öklidos-ı Sûrî ve saltanat-ı Dârâ bin Behmen ba‘d-ez mâvereşhümây.

Sene-i 5260: Vilâdet-i İskender-i Yûnânî der-Makdoniyye ve vefât-ı Eflâtūn-i ilâhî, tilmîz-i Sokrat der-Konya der-zamân-ı Kalimis-i Makdonî be-kavl-i İshâk bin Huneyn.

Sene-i 5275: Vefât-ı Kalimis-i Kaysar cedd-i mâder-i İskender[4924] melik-i Makdoniyye Bozantiyye ve Rûmiyyetü’l-kübrâ ve Endelüs ez-nesl-i Rûm-ı ûlâ ya‘ni Rûm bin Lebtī-i Yûnân bin Yâfes ve inkıtā‘-ı mülûk-i Rûm-ı ûlâ ve intikāl-i hükûmet-i memâlik-i mezbûre be-Filikos bin Hürmüz melik-i Rûmiyyetü’l-sugrâ ya‘ni bilâd-ı

[4923] **[Derkenâr:]** Mülk-i Erdeşîr Acem müverrihleri katında bi’l-ittifâk yüz on iki senedür ammâ vefâtı dahi mukaddem olmak görünür.

[4924] İskender H (331[a]) : - İ

Ermeniyye ve cezîre ve Hıristad-ı Makdoniyye ez-nesl-i Rûm-ı sânî ya‘ni Beni’l-Asfar, evlâd-ı Rûm bin Iys bin İshâk ber-rivâyet-i Rûhu’t-Tevârîh.

Sene-i 5276: İbtidâ-i mülk-i Dârâ bin Dârâb.

Sene-i 5281: Galebe-i İskender ber-mülk-i Dârâ der-Nusaybîn ve inkırâz-ı tabaka-i Kiyâniyân be-maktûlî-i Dârâ ve ibtidâ-yı târîh-i İskenderî.

Fasl-ı cedvel-i vekāyi‘ ez-zamân-ı vefât-ı İskender tâ-be-mevlid-i Mesîh aleyhi’s-selâm

Sene-i 5288: Vefât-ı İskender bin Filikos-ı Yûnânî ve Zülkarneyn-i sânî der-Şehrizor, ömri otuz altı ve müddet-i saltanatı on üç sâldür[4925].

Sene-i 5289: İbtidâ-i devlet-i Batâlis-i mülûk-i Yûnân der-Mısır ve zuhûr-ı mülûk-i tavâyif der-âfâk ve vefât-ı Pilinas bânî-i mîl-i menâre-i İskenderiyye.

Sene-i 5293: Vefât-ı Aristatales muallim-i evvel, tilmîz-i Eflâtūn der-evvel-i ahd-i Batlamyus ibn-i Lagos, ömri altmış sekiz sene olmak üzre mervîdür.

Sene-i 5306: Binâ-yı sûr-ı Antākıyye be-dest-i Antākyos vâli-i Şâm ve cezîre-i **[331b]** ve binâ-yı kal‘a-i Haleb-i Kansirîn-i derhâ be-mübâşeret-i Silikos-i asker-i Batālise.

Sene-i 5308: İbtidâ-i mülk-i Batlamyus-ı sânî ibn-i Kalozyos-ı Yûnânî, nâkil-i Tevrât-ı Yûnâniyye ber-rivâyet-i muhbatī, mülûkden değildür dir.

Sene-i 5346: Vefât-ı Batlamyus, mezkûr ve iştihâr Öklidos-i mühendis der-Sûr.

Sene-i 5395: Maktûlî-i Antakyos der-bilâd-ı Fârs ve vefât-ı Dabişlem vâzı‘-ı kitâb-ı Kelîle ez-mülûk-ı Hind.

Sene-i 5426: İstîlâ-yı asker-i Antiyohos bin Antakyos ber-Kudüs ve kıtâl-i yehûd der-yevm-i sebt.

Sene-i 5431: Cerr-i asker-i Tübba‘-i Ekber Zeyd bin Amr-ı Hımyerî ez-Yemen ve istîlâ-yı o ber-bilâd-ı şark ve harâbe-i Semerkand be-dest-i Şemer veled-i Tübba‘-i mezkûr.

Sene-i 5524: Galebe-i Rûmiyân ber-ehl-i Sûriye ya‘ni bilâd-ı Şâm ve cezîre ve harâbe-i Antākıyye ve mütâbe‘at-ı Yehûd be-iltizâm-ı cizye.

Sene-i 5527: Zuhûr-ı tabaka-i Eşkâniyân ez-tabakāt-ı mülûk-i Fürs bâ-tahrîr-i Melikü’l-Müeyyed ve gayr ez-müverrihîn. Eşkâniyân ba‘zı tevârîhde İskender asrına

[4925] İskender vefâtından sonra memâlik etbâ‘ına kalup Asikleyos, Makdoniyye’den Endelûs’e varınca zabt idüp Rûmiyyetü’l-kübrâda mukīm oldı. Antakyos Şâm ve Cezîre ve Bâbil’i zabt eyledi ve Matros Ermeniyye ve Âzerbeycân ve Deylem’e mâlik oldı.

karîb ve belki hayâtında Dârâ evlâdından Eşk zuhûr idüp Musûl'dan Re'y'e varınca memâlike pâdişâh olup sâir mülûk ana ta'zîm ve ikrâm iderlerdi diyü mastūrdur.

Sene-i 5552: İbtidâ-i mülk-i Agustos, evvel-i kayâsıra-i Rûm. Mezbûrun mâderi mürd oldukdan sonra karnı şak olunup çıkmağla kaysar dinilmişdür.

Sene-i 5563: Cerr-i asker-i Agustos-ı Kaysar, be-cânib-i Mısır ve perîşânî-i asker-i Felveytora bint-i Divisyos melike-i Mısır ve inkızâ-i eyyâm-ı Batālise, târîh-i merkūmdan sonra Mısır mülûk-i Rûm tasarrufunda olup feth-i İslâmiyye'de kayâsıra âmili yedinden alındı.

Sene-i 5577: Binâ-yı kaysariyye-i Şâm be-dest-i Herodos, hâkim-i Yehûd ez-cânib-i Kaysar **[İ, II, 397b]** ve resîden-i aded-i sükkân-ı Rûmiyyetü'l-kübrâ be-çehâr sad hezâr insân ba'd-ez ihsâ.

Sene-i 5584: Vilâdet-i Yahyâ bin Zekeriyyâ ve mevlid-i Îsâ der-Beytü'l-Lahm ez-kurâ-yı Kudüs der-asr-ı Şâbûr-ı Eşkânî. Hazret-i Yahyâ mevlidi Hazret-i Îsâ'dan altı ay mukaddem olup vâlideleri Hazret-i Meryem'in hâlesi idi.

Fasl-ı cedvel-i vekāyi' ez-vilâdet-i Mesîh aleyhi's-selâm tâ-be-hicret-i Resûl-i Kibriyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm

Sene-i 5585: Şehâdet-i Zekeriyyâ aleyhi's-selâm bâ-gadr-i yehûd ve ömürleri yüz sâle karîbdür ve reften-i Meryem be-Mısır.

Sene-i 5593: Mürde-i Agustos Kaysar ve cülûs-ı veledeş Tıbaryos.

Sene-i 5596: Âmeden-i Meryem bâ-Îsâ aleyhi's-selâm ve temekkün-i o der-karye-i Nâsıra ez-kurâ-yı Şâm ve binâ-yı Taberiyye be-dest-i Heredos, vâlî-i Kudüs berây-ı Tıbaryos.

Sene-i 5614: İbtidâ-i da'vet-i Mesîh der-nâhiye-i Gūr ve mezbûhî-i Yahyâ aleyhi's-selâm be-gadr-i Heredos-ı menhûs. Hazret- Îsâ[4926] izhâr-ı da'vet itdikde Heredos gazaba gelüp kasd-i yed itmiş idi. Ba'de karındaşı kızını tezevvüc murâd itdikde Hazret-i Yahyâ şerî'at-i Îsâ'ya muhâlifdür diyü akden ibâh itmekle şehîd itdiler.

Sene-i 5617: Ref'-i Mesîh be-sûy-i âsumân ve ihtilâf-ı yehûd ve nasârâ der-şân-ı îşân.

Sene-i 5623: Vefât-ı Meryem aleyhi's-selâm, ömürleri elli üç senedür. Ve mahbûsî-i Şem'ûn-ı Safâ der-Rûmiyyetü'l-kübrâ ba'd-ez-da'vet-i Filoziyos-ı Kaysar.

[4926] Îsâ H (331[b]) : - İ

Sene-i 5644: Vefât-ı Ka‘b bin Lu’eyy ez-tevârîh-i Arab ve maktûlî-i Bolos der-Rûmiyyetü’l-kübrâ.

Sene-i 5657: Harâbe-i Beytü’l-Makdis bâr-ı dîğer be-dest-i Taytos Kaysar ve makhûrî-i în kavm-i ebter berây-ı katl-i peygamber.

Sene-i 5699: İbtidâ-i mülk-i Azeryanos ve iştihâr-ı Batlamyus ez-evlâd-ı Kalezyos sâhib-i coğrafiyya ve zuhûr-ı Calinos ve Kâmilü’t-Tevârîh nakli üzre Calinos’un iştihârı beş bin yedi yüz altmış üç olur.

Sene-i 5716: İbtidâ-i rasad-ı Batlamyus-ı Filozi ve zuhûr-ı İbn-i Vaysân ez-esâfika-i rehâser-i mezheb-i Seneviyye.

Sene-i 5793: Zuhûr-ı Sâsâniyân ya‘ni ekâsire-i tabaka-i râbi‘a-i mülûk-i Fürs be-kıyâm-ı Erdeşîr ve inkırâz-ı Eşkâniyân be-mevt-i Erdivân.

Sene-i 5821: Dokyanus Kaysar kātil-i nasârâ ve nevm-i Eshâb-ı Kehf ve zuhûr-ı Nakkâş Mani ser-mezheb-i Manota.

Sene-i 5866: İstilâ-yı Dekaltayanos Kaysar-ı evvel abede-i esnâm ez-kayâsıra ber-memâlik-i Mısır. İbtidâ-i mülkinden on üç sene geçdikde varmışdur.

Sene-i 5876: Vefât-ı Dekaltayanos ve pâdişâh-ı Kostantin-i evvel-i mülûk-i nasârâ der-Rûmiyyetü’l-kübrâ ve ibtidâ-i târîh-i Kıbtī.

Sene-i 5879: Nakl-i Kostantin ez-Rûmiyyetü’l-kübrâ be-Bozantiyye ya‘ni İstanbul ve tecdîd-i binâ-yı ve tevsî‘-i sûr ve tecdîd-i binâ-yı Ayasofya.

Sene-i 5882: Tanassur-ı**[332a]**Kostantin ve âmme-i Rûm ve ibtidâ-i mülk-i Şabur-ı Zülektâf ve binâ-i eyvân der-cânib-i şarkīyi-i Dicle.

Sene-i 5887: Hacc-i helâ’î mâder-i Kostantin be-Kudüs ve ihrâc-ı ûdü’s-salîb ve binâ-i kenîse-i Kımâme ba‘d-ez-telbîs ve tahrîb-i mescid.

Sene-i 5896: Cem‘iyyet-i esâkıfe 2048 neferen bâ-fermân-ı Kostantin der-İznik berây-ı tesviye-i mezheb-i nasrâniyyet ve zuhûr-ı mezheb-i melkî. Yevm-i cem‘iyyetde ruhbânlar fırka fırka olup Kostantin her fırak adedine nazar itdikde İskenderiyye uskufi Aleksandıros fırkası cümleden üç yüz on sekiz kimesne ziyâde bulunmağla anların mezhebini tercîh idüp memâlikde kilisalarda Hazret-i Îsâ ve Meryem tasvîrleri yazılup vaz‘-ı ma‘hûd üzre ibâdet itmek emr eyledi. Ve ol mezhebi Kostantin’e nisbet idüp melkî dirler.

Sene-i 5908: Vefât-ı Kostantin.

Sene-i 5960: Binâ-i kemer ve tahrîb-i kal‘a-i Sagduniyye der-zamân-ı Valende **[İ, II, 398a]** Kaysar.

Sene-i 5997: İbtidâ-i mülk-i Behrâm-ı Gûr ve Nu‘mân-ı a‘ver ez-mülûk-i Hîrebânî-i Hovranik ve Sedîr.

Sene-i 6005: Binâ-i amûd refî‘ der-Avretbazarı-i Kostantiniyye berây-ı nakş-ı sûver-i asker Erfatyanos Kaysar. Târîh-i Cenâbî’de mastūrdur ki ol amûd üzre sâbıkan bir kubbe ve bir sâ‘at tertîb olunup sadâsı nevâhî-i Kostantiniyye’de mesmû‘ olurdı. Ba‘dehû mürûr-ı edvârâtla çarhı bozulup kubbe dahi yıkılmağla mu‘attal oldı.

Sene-i 6036: Bîdârî-yi Eshâb-ı Kehf ve cem‘iyyet-i esâkife 200 neferen der-vak‘a-i sânî. Bu cem‘iyyetde Kastūr la‘net olundı.

Sene-i 6050: Maktûlî-i Fîrûz der-cenk-i Ganşuvar, mülk-i Heyâtile Fîrûz serhaddinde olan hacer-i mu‘ayyeni tecâvüz itmemek üzre ahd itmiş iken haceri fîle yükledüp askeri önünde götürüp vardıkda bozulup ol ma‘rekede ma‘dûm olmuşdur. Ve binâ-i Hisârpeçe-i Kostantiniye.

Sene-i 6079: İbtidâ-i mülk-i Estaninoyis ve binâ-i Ayasofya ve sûr-i hamâh. Binâ-i Ayasofya altı bin yüz ikide olmak dahi mervîdür. Gālibâ kubbesi itmâmı üzredür.

Sene-i 6093: İstilâ-yı Habeşe ber-Yemen ba‘d-i ez-inkızâ-yı Zûnüvâs-ı Hımîrî.

Sene-i 6100: Binâ-yı sûr-ı kebîr der-nâhiye-i Kostatīniyye ez-Silivri be-Karadeniz. Ba‘zı tevârîhde mastūrdur ki Arab’dan bir fırka Arnevid vilâyetine geçüp mütemekkin itdikde Bulgar tāifesi anlarla istizhâr idüp İstanbul nevâhîsine müstevlî olmalarıyla Ayastanyos Kaysar anları def‘ içün Silivri’den Varna kurbında Karadeniz’e varınca dîvâr çekdi. Mürûr-ı zamân ve küdûr-ı devrân ile harâb olup hâlâ ba‘zı yerlerde eser-i binâsı mevcûddur.

Sene-i 6118: Zuhûr-ı Mezdek-i zındîk-i Mecûs.

Sene-i 6120: İbtidâ-i mülk-i Enûşirevân ve kahr-ı tāife-i Bûnûye ve Mezdekyan.

Sene-i 6144: Vilâdet-i Abdullâh bin Abdülmuttalib vâlid-i Fahr-i âlem.

Sene-i 6163: Vilâdet-i Hazret-i Hâtemü’l-enbiyâ sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem der-âmm-ı Fîl. Ba‘d-ez-vak‘a-i Ebrehe, reîs-i eshâb-ı fîl ve sukūt-ı şerefe-i eyvân-ı cumûd-i nâr-ı Fâris ve rü’yâ-yı müeyyidât.

Sene-i 6165: Inkıtā‘-i Habeşe ez-Yemen ve âmeden-i Seyf bin Zîyezen be-imdâd-ı [E]nûşirevân.

Sene-i 6169: Vefât-ı Enûşirevân ve pâdişâhî-i Hürmüz.

Sene-i 6178: Binâ-i Ka‘be-i mükerreme bâr-ı dîğer be-mübâşeret-i sanâdîd-i Kureyş.

Sene-i 6182: İbtidâ-i mülk-i Kisrâ Pervîz ya‘ni Hüsrev, bâni-i Kasr-ı Şîrîn ve Hılvân.

Sene-i 6188: Ubûr-ı hâkân-ı Melik Hazez ez-nehr-i Tuna berây-ı gāret der-zamân Tibaryus Kaysar.

Sene-i 6203: Meb‘as-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem ve îmân-ı sâbikīn çün Ebû Bekr ve Hadîce ve Ali ve Zeyd bin Hârise.

Sene-i 6204: İbtidâ-i mülk-i Harkıl Kaysar ve islâm-ı Osmân ve Zübeyr ve Talha ve Sa‘d ve Abdurrahmân bin Avf.

Sene-i 6207: İzhâr-ı da‘vet ve mahsûrî-i Hazret der-Şa‘b-i Ka‘be ve islâm-ı Hamz [4927]﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ nüzûlinden sonra da‘vete şürû‘ buyurduklarında Benî-Abdülmuttalib’i süfehâ-yi Kureyş Mekke şehrinden munkatı‘ idüp Şa‘b nâm mahalde habs itdiler.

Sene-i 6208: Hicret-i ûlâ ya‘ni cem‘î ez-sahâbî be-Habeş. Eshâb-ı kirâm kefere-i Kureyş ezâsına tahammül idemeyüp otuzdan ziyâde ricâl ve on bir nisâya Habeş vilâyetine hicrete izin buyurdılar.

Sene-i 6209: İslâm-ı Ömer ve kuvvet-i dîn-i mübîn ve za‘f-ı müşrikîn.

Sene-i 6212: Galebe-i Fâris ber-Rûm ya‘ni inhizâm-ı Harkıl der-cenk-i Hüsrev ve istîlâ-yı o ber Kudüs ve nüzûl-i [4928]﴿الم ۞ غُلِبَتِ الرُّومُ﴾ ve bahs-i Ebû Bekr radıyallâhu anh. Hüsrev, Kudüs’i gāret idüp ûd-ı salîbi ve patriki getürüp ve nasârâ tāifesini katl-i âmm üzre altı sene musırr olup yedinci sene Rûm galebe itmekle Hüsrev salîbi virüp sulh olmuşdur.

Sene-i 6213: Âmm-ı hüzn berây-ı vefât-ı **[İ, II, 398b]** Hazret-i Hadîce radıyallâhu anh[â] ve inşikāk-ı kamer der-Mekke **[332b]** ez-mu‘cizât-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem.

Sene-i 6214: Îmân-ı tāife-i cinniyân.

Sene-i 6225: Bî‘at-i Akabe-i ûlâ ve mi‘râc-ı Server-i kâinât ez-Mekke be-Kudüs-i şerîf ve semâvât. Akabe-i ûlâda bir gecede Ensâr’dan on iki nefer Kur’ân-ı azîmde mezkûr olan bî‘at-i nisâ üzre bî‘at itdiler. Ve akîde-i sânîde Mus‘ab bin Umeyr yetmiş üç Ensâr ile sülüs-i leyde bî‘at idüp Medîne’ye gitdiler.

Sene-i 6216: Hicret-i nebeviyye aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ez-Mekke-i mükerreme be-Medîne-i münevvere. Bi‘setden hicrete on üç sene ve iki ay ve vilâdetden hicrete elli üç sene ve iki aydur. Ve an-hubûti Âdem aleyhi’s-selâm ilâ hicreti Resûl-i ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm: **6216**

[4927] Hicr, 94. âyetten nâkıs iktibas.
[4928] Rûm, 1-2. âyetler.

An-hicreti ilâ sene-i merkūm:

Alâ kavl-i cumhûr yukarudan berü tahrîr ve terkīm olunduğı üzre hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan hicret-i Resûl-i ekreme sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellemin işbu bin yüz kırk dört senesine gelince yedi bin üç yüz altmış[4929] sene mürûr itmiş olur, لا يعلم الغيب إلّا الله[4930] Çünki hubût-ı Âdem aleyhi's-selâmdan hicret-i Resûl-i kibriyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâma gelince mürûr iden eyyâm-i sinînde vâki' olan ve zuhûr iden hâlât ve ahvâlât ve hâdisât ve peygamberân ve pâdişâhân alâ kavl-i cumhûr ihtisâr üzre tahrîr olundı. Ve bundan sonra dahi zuhûr-ı İslâm'dan ve hulefâ-i râşidînden ve hicret-i Resûlullâh aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kırkıncı senesinden sonra işbu bin yüz kırk dört[4931] senesine gelince Arabistân'da ve Yemen'de ve Magrib'de ve Îrân ve Tūrân ve Deşt-i Kıpçak ve Hind ve Sind'de ve Rûm memleketinde ve ba'zı cezîrelerde İslâm'dan hilâfet ve saltanat ile memleket ve vilâyet zabt iden büyük ve kücük pâdişâhların ve tavâyif-i mülûkün ve ba'zı müslim ve ba'zı kâfir sâhib-i hurûc Tatar hânlarının tabakalarıdur ki hulefâ-i râşidîn ve imâmeyni'l-hümâmeyn ve Abdullâh ibn-i Zübeyr'den[4932] sonra ibtidâ İslâm'dan hilâfet ve saltanat ünvânıyla tagallüben memleket zabt idüp dîvân ve ba'z-ı ünvân-ı saltanat îcâd idüp tabl ve alem ve çavuş ve bevvâb ihdâs iden İslâm pâdişâhlarının evveli Hazret-i Mu'âviye radıyallâhu anhdur ki bunlara hulefâ-i Benî-Ümeyye dirler kim işbu tabaka-i evvelden on dört nefer olup cümlesinin müddet-i saltanatı bin ay olmak üzre ma'rûf ve meşhûrdur ki zikr olunur[4933].

[İ, III, 399a] Hulefâ-i Benî-Ümeyye Tabaka-i Evvel[4934]

Aded-i mülûk: 14

Dâr-i mülk: Şâm

Ez-zuhûr-ı sene-i hicret: 40

El-inkırâz: 128

Müddet-i saltanat: 1000 mâh[4935]

Tabaka-i Sâni-i Benî-Ümeyye

Aded-i mülûk: 20

[4929] altmış H (332[b]) : elli altı İ (398[b])
[4930] Gaybı Allah'tan başkası bilmez.
[4931] dört H (332[b]) : - İ
[4932] Abdullâh ibn-i Zübeyr'den H (332[b]) : - İ
[4933] ki zikr olunur H (332[b]) : ve cümleye ma'lûmdur İ (398[b])
[4934] tabaka-i evvel H (332[b]) : - İ
[4935] mâh H (332[b]) : - İ

Dâr-i mülk: Kurtuba der-Magrib

Ez-zuhûr-ı sene: 135

El-inkırâz: 422

Müddet-i saltanat: 287

Hulefâ-i Abbâsiyyûn

Aded-i mülûk: 38

Dâr-i mülk: Bağdâd

Ez-zuhûr-ı sene: 132

El-inkırâz: 656

Müddet-i saltanat: 524

Tabaka-i Sânî-i Abbâsiyyûn

Aded-i mülûk: 18

Dâr-i mülk: Mısır

Ez-zuhûr: 656

El-inkırâz: 922

Müddet-i saltanat: 263

Fâtımiyyûn

Aded-i mülûk: 14

Dâr-i mülk: Mağrib ve Mısır

Ez-zuhûr: 296

El-inkırâz: 557

Müddet-i saltanat: 270

[333a]

Âl-i İlyâs

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Kirman

Ez-zuhûr: 318

El-inkırâz: 359

Müddet-i mülk: 41

Âl-i Büveyh

Aded-i mülûk: 18

Dâr-i mülk: Bağdâd ve Şîrâz

Ez-zuhûr: 320

El-inkırâz: 447

Müddet-i mülk: 127

Âl-i Hemedân

Aded-i mülûk: 5

Dâr-i mülk: Musul

Ez-zuhûr: 323

El-inkırâz: 380

Müddet-i mülk: 57

Ihşîdiyye

Aded-i mülûk: 5

Dâr-i mülk: Mısır ve Şâm

Ez-zuhûr: 323

El-inkırâz: 357

Müddet-i mülk: 34

Benî-Kelb

Aded-i mülûk: 9

Dâr-i mülk: Cezîre-i Misine

Ez-zuhûr: 336

El-inkırâz: 444

Müddet-i mülk: 108

Benî-Hâşim ez-şürefâ-i Hicâz

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Mekke-i mükerreme

Ez-zuhûr: 350

El-inkırâz: 598

Müddet-i mülk: 243

Benî Bâdîs

Aded-i mülûk: 9

Dâr-i mülk: Afrikıya

Ez-zuhûr: 360

El-inkırâz: 543

Müddet-i mülk: 183

Havâkīn-i Türk

Aded-i mülûk: 19

Dâr-i mülk: Semerkand

Ez-zuhûr: 380

El-inkırâz: 690

Müddet-i mülk: 229

Benî-Ukayl

Aded-i mülûk: 10

Dâr-i mülk: Musul

Ez-zuhûr: 380

El-inkırâz: 495

Müddet-i mülk: 115

Âl-i Ferî‘ûn

Aded-i mülk: 3

Dâr-i mülk: Hârezm

Ez-zuhûr: 386

El-inkırâz: 406

Müddet-i mülk: 20

Âl-i Sebügtekin

Aded-i mülûk: 14

Dâr-i mülk: Gazne ve Horâsân

Ez-zuhûr: 387

El-inkırâz: 555

Müdder-i mülk: 168

[İ, III, 399b] Âl-i Mervân-ı Kâkûye

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Diyâr-ı Bekr

Ez-zuhûr: 392

El-inkırâz: 478

Müddet-i mülk: 86

Karn-ı Hâmis Kâkûye

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Yezd ve Isfahân

Ez-zuhûr: 394

El-inkırâz: 437

Müdde-i mülk: 43

Benî-Hamûd ez-Aleviyyân

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Endelüs

Ez-zuhûr: 407

El-inkırâz: 449

Müddet-i mülk: 42

Benî-Esed

Aded-i mülûk: 7

Dâr-i mülk: Hılle ve Bâdiye

Ez-zuhûr: 407

El-inkırâz: 558

Müddet-i mülk: 151

Âl-i Necâh

Aded-i mülk: 7

Dâr-i mülk: der-Zebîd ez-Yemen

Ez-zuhûr: 412

El-inkırâz: 553

Müddet-i mülk: 141

[333b]

Benî-Mirdâs

Aded-i mülûk: 7

Dâr-i mülk: Haleb

Ez-zuhûr: 414

El-inkırâz: 472

Müddet-i mülk: 58

Benî Suleyh

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Yemen

Ez-zuhûr: 429

El-inkırâz: 484

Müddet-i mülk: 55

Âl-i Selçuk-ı tabaka-i evvel

Aded-i mülûk: 15

Dâr-i mülk: Horâsân

Ez-zuhûr: 432

El-inkırâz: 590

Müddet-i mülk: 158

Âl-i Selçuk-ı tabaka-i sâni

Aded-i mülk: 9

Dâr-i mülk: Kirman

Ez-zuhûr: 433

El-inkırâz: 583

Müddet-i mülk: 150

Mülûk-i tavâyif der-Mağrib

Aded-i mülûk: 11

Dâr-i mülk: Endelüs

Ez-zuhûr: 435

El-inkırâz: 477

Müddet-i mülk: 42

Mülûk-i Şebânkâre-i Âl-i Fazlûye

Aded-i mülûk: 11

Dâr-i mülk: Fâris

Ez-zuhûr: 448

El-inkırâz: 688

Müddet-i mülk: 240

Âl-i Melsemîn

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Endelüs

Ez-zuhûr: 448

El-inkırâz: 595

Müddet-i mülk: 147

Dânişmendli

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Sivas

Ez-zuhûr: 464

El-inkırâz: 564

Müddet-i mülk: 100

Âl-i Selçuk-i Sâlis

Aded-i mülk: 5

Dâr-i mülk: Haleb ve Şâm

Ez-zuhûr: 471[4936]

[4936] 471 H (333[b]) : 441 İ (399[b])

El-inkırâz: 511

Müddet-i mülk: 40

Âl-i Selçuk-ı Râbi‘

Aded-i mülûk: 15

Dâr-i mülk: Karaman ve Rûm

Ez-zuhûr: 447

El-inkırâz: 700

Müddet-i mülk: 223

Benî-Artuk

Aded-i mülûk: 21

Dâr-i mülk: Diyâr-ı Bekr ve Haleb

Ez-zuhûr: 477

El-inkırâz: 811

Müddet-i mülk: 334

[İ, III, 400a] Benî-Aksungur-ı Atabegân

Aded-i mülûk: 15

Dâr-i mülk: Haleb ve Şâm

Ez-zuhûr: 480

El-inkırâz: 630

Müddet-i mülk: 150

Melâhide-i İsmâ‘îliyye ve Sabbâhiyye

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Kûhistân

Ez-zuhûr: 480

El-inkırâz: 654

Müddet-i mülk: 171

Hârzemiyân

Aded-i mülûk: 9

Dâr-i mülk: Irâk ve Mâverâ-i Nehr

Ez-zuhûr: 490

El-inkırâz: 627

Müddet-i mülk: 138

Muvahhidîn

Aded-i mülûk: 14

Dâr-i mülk: Garb-ı Aksâ ve Endelüs

Ez-zuhûr: 514

El-inkırâz: 672

Müddet-i mülk: 158

Benî-Taftekin

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Şâm

Ez-zuhûr: 499

El-inkırâz: 549

Müddet-i mülk: 50

[334a]

Kara Hıtayân

Aded-i mülûk: 5

Dâr-i mülk: Semerkand

Ez-zuhûr: 522

El-inkırâz: 616

Müddet-i mülk: 106

Selgıryânn-ı Atabegân-ı Fâris

Aded-i mülûk: 11

Dâr-i mülk: Fâris ve Kirmân

Ez-zuhûr: 542

El-inkırâz: 661

Müddet-i mülk: 119

Atebegân-ı Âzerbeycân Benî-İldeniz

Aded-i mülûk: 5

Dâr-i mülk: Âzerbeycân

Ez-zuhûr: 540

El-inkırâz: 622

Müddet-i mülk: 82

Gūriyân:

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Gazne ve Horâsân

Ez-zuhûr: 545

El-inkırâz: 604

Müddet-i mülk: 59

Atabegân-ı Bozorg

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Lûristân

Ez-zuhûr: 545

El-inkırâz: 700

Müddet-i mülk: 155

Benî-Hafs

Aded-i mülûk: 22

Dâr-i mülk: Tûnus ve Afrikıya

Ez-zuhûr: 551

El-inkırâz: 982

Müddet-i mülk: 431

Âl-i Mehdî

Aded-i mülûk: 3

Aded-i mülûk: Yemen

Dâr-i mülk: 554

Ez-zuhûr: 569

El-inkırâz: 15

Şu‘be-i Benî-Eyyûb

Aded-i mülûk: 5

Dâr-i mülk: Humus

Ez-zuhûr: 555

El-inkırâz: 661

Müddet-i mülk: 106

Benî-Selîk

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Erzenü’r-Rûm

Ez-zuhûr: 556

El-inkırâz: 598

Müddet-i mülk: 42

Ekrâd-ı Eyyûbiyye

Aded-i mülûk: 11

Dâr-i mülk: Mısır

Ez-zuhûr: 567

El-inkırâz: 652

Müddet-i mülk: 85

[İ, III, 400b] Benî-Müeyyed

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Herât

Ez-zuhûr: 567

El-inkırâz: 595[4937]

Müddet-i mülk: 28[4938]

Şu‘be-i Benî-Eyyûb

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Yemen

[4937] 595 H (334[a]) : 567 İ (400[b])
[4938] 28 H (334[a]) : 595 İ (400[b])

Ez-zuhûr: 569

El-inkırâz: 626

Müddet-i mülk: 57

Şu‘be-i Benî-Eyyûb[4939]

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Haleb

Ez-zuhûr: 579

El-inkırâz: 691

Müddet-i mülk: 79

Âl-i Hurşîd

Aded-i mülûk: 10

Dâr-i mülk: Terlü Kûcek

Ez-zuhûr: 580

El-inkırâz: 696

Müddet-i mülk: 116

Mülûk-i Hind

Aded-i mülûk: 38

Dâr-i mülk: Hind

Ez-zuhûr: 590

El-inkırâz: 911

Müddet-i mülk: 321

Benî-Katâde ez-Şürefâ

Aded-i mülûk: 41

Dâr-i mülk: Mekke-i mükerreme

Ez-zuhûr: 598

El-inkırâz: -

Müddet mülk: -[4940]

[4939] Bu şube İ’de bulunmamaktadır.

[4940] **[Derkenâr]:** Şerâfetle nesli bâkīdür.

[334b]

Benî-Hâşim ez-Şürefâ

Aded-i mülûk: 17

Dâr-i mülk: Medîne-i münevvere

Ez-zuhûr: 599

El-inkırâz: 855

Müddet-i mülk: 256

Şu'be-i Benî-Eyyûb

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Hamâh

Ez-zuhûr: 586

El-inkırâz: 742

Müddet-i mülk: 156

Şu'be-i Benî-Eyyûb

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Şâm

Ez-zuhûr: 615

El-inkırâz: 644

Müddet-i mülk: 29

Âl-i Cengiz

Aded-i mülûk: 20

Dâr-i mülk: Karakum

Ez-zuhûr: 599

El-inkırâz: 692

Müddet-i mülk: 93

Atabegân-ı Kücük

Aded-i mülûk: 11

Dâr-i mülk: Lûristân-ı Kücük

Ez-zuhûr: 621

El-inkırâz: 693[4941]

Müddet-i mülk: 72

Âl-i Burak-ı Kara-i Hıtayiyân

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Kirmân

Ez-zuhûr: 621

El-inkırâz: 706[4942]

Müddet-i mülk: 85

Benî-Resûl

Aded-i mülûk: 16

Dâr-i mülk: Yemen

Ez-zuhûr: 626

El-inkırâz: 858

Müddet-i mülk: 232

Benî-Mermen

Aded-i mülûk: 17

Dâr-i mülk: Mağrib

Ez-zuhûr: 630

El-inkırâz: 899

Müddet-i mülk: 269

Şu'be-i Cengiz

Aded-i mülûk: 29

Dâr-i mülk: Mâverâ-i Nehr

Ez-zuhûr: 638

El-inkırâz: 812

Müddet-i mülk: 164

Mülûk-i Gûred-i Gūriyân

[4941] 693 H (334[b]) : 706 İ (400[b])
[4942] 706 H (334[b]) : 693 İ (400[b])

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Gazne ve Horâsân

Ez-zuhûr: 644

El-inkırâz: 785

Müddet-i mülk: 141

Mülûk-i Etrâk

Aded-i mülûk: 24

Dâr-i mülk: Mısır

Ez-zuhûr: 649

El-inkırâz: 783

Müddet-i mülk: 139

[İ, III, 401a] Şu'be-i Cengiz

Aded-i mülûk: 17

Dâr-i mülk: Horâsân ve Irâk

Ez-zuhûr: 653

El-inkırâz: 754

Müddet-i mülk: 101

Şu'be-i Cengiz-i Tatarhân[4943]

Aded-i mülûk: 46

Dâr-i mülk: Kırım ve Deşt

Ez-zuhûr: 654

El-inkırâz: -

Müddet-i mülk: -

Benî-Müznî

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Piskere ez-Afrikıya

Ez-zuhûr: 700

El-inkırâz: 805

[4943]**[Derkenâr]:** Ebü'l-Feth'e gelince başlu başına müstakil hânlık olup Kırım fethinden sonra Devlet-i Aliyye'ye tâbi' olup azl ve nasbı Devlet-i Aliyye tarafından olur. Hâlâ Devlet-i Aliyye tarafından ibkādur.

Müddet-i mülk: 104

Âl-i Karaman

Aded-i mülûk: 6

Dâr-i mülk: Lârende

Ez-zuhûr: 700

El-inkırâz: 871

Müddet-i mülk: 171

Mülûk-i tavâyif der-Rûm

Aded-i mülûk: 14

Dâr-i mülk: Rûm

Ez-zuhûr: 716

El-inkırâz: 895

Müddet-i mülk: 179

[335a]

Benî-Çoban

Aded-i mülûk: 4

Dâr-i mülk: Âzerbaycân

Ez-zuhûr: 728

El-inkırâz: 758

Müddet-i mülk: 22

Âl-i Muzaffer

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Fâris ve Horâsân

Ez-zuhûr: 733

El-inkırâz: 796

Müddet-i mülk: 63

İlhâniyân

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülûk: Irâk ve Âzerbaycân

Ez-zuhûr: 737

El-inkırâz: 813

Müddet-i mülûk: 76

İncûyân

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Şîrâz

Ez-zuhûr: 736

El-inkırâz: 758

Müddet-i mülk: 22

Serbedâvân

Aded-i mülûk: 12

Dâr-i mülk: Sebzedâr

Ez-zuhûr: 737

El-inkırâz: 788[4944]

Müddet-i mülk: 51

Celâyirân

Aded-i mülûk: 7

Dâr-i mülk: Mâzenderân

Ez-zuhûr: 750

El-inkırâz: 909

Müddet-i mülk: 159

Benî-Abdülvedâd

Aded-i mülûk: 3

Dâr-i mülk: Tilimsân

Ez-zuhûr: 760

El-inkırâz: 795

Müddet-i mülk: 35

[4944] 788 H (335[a]) : 78 İ (401[a])

Benî-Ammâr

Aded-i mülûk: 7

Dâr-i mülk: Tarablus-ı Mağrib

Ez-zuhûr: 724

El-inkırâz: 802

Müddet-i mülk: 78

Âl-i Timur-ı Gürgan

Aded-i mülûk: 24

Dâr-i mülk: Semerkand

Ez-zuhûr: 771

El-inkırâz: -

Müddet-i mülk: -[4945]

Mülûk-i Gucerât

Aded-i mülûk: 14

Dâr-i mülk: Gucerât

Ez-zuhûr: 773

El-inkırâz: 970

Müddet-i mülk: 197

Mülûk-i Şîrvâniyân

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Şîrvân

Ez-zuhûr: 774

El-inkırâz: 945

Müddet-i mülk: 171

[İ, III, 401b] Karakoyunlı

Aded-i mülûk: 4

Dâr-i mülk: Diyâr-ı Bekr

[4945] **[Derkenâr]:** Hâlâ nesli Hind pâdişâhıdur.

Ez-zuhûr: 777

El-inkırâz: 874

Müddet-i mülk: 97

Zülkādiriyye

Aded-i mülûk: 10

Dâr-i mülk: Mar‘aş

Ez-zuhûr: 780

El-inkırâz: 921

Müddet-i mülk: 141

Benî-Ramazân

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Adana

Ez-zuhûr: 780

El-inkırâz: 970

Müddet-i mülk: 190

Çerâkise

Aded-i mülûk: 24

Dâr-i mülk: Mısır ve Şâm

Ez-zuhûr: 783

El-inkırâz: 923

Müddet-i mülk: 140

Akkoyunlu

Aded-i mülûk: 9

Dâr-i mülk: Âzerbaycân

Ez-zuhûr: 809

El-inkırâz: 908

Müddet-i mülk: 99

[335b]

Şu'be-i Cengiz-i Özbekiyye ve Şeybiyye

Aded-i mülûk: 17

Dâr-i mülk: Semerkand

Ez-zuhûr: 839

El-inkırâz: 1056

Müddet-i mülk: 217

Âl-i Tāhir

Aded-i mülûk: 4

Dâr-i mülk: Yemen

Ez-zuhûr: 858

El-inkırâz: 923

Müddet-i mülk: 140

Benî-Vattās

Aded-i mülûk: 7

Dâr-i mülk: Fâris

Ez-zuhûr: 879

El-inkırâz: 955

Müddet-i mülk: 79

Mülûk-i Geylân

Aded-i mülûk: 8

Dâr-i mülk: Geylân

Ez-zuhûr: 890

El-inkırâz: 1025

Müddet-i mülk: 135

Şâhân-ı Acem-i Erdebîlî

Aded-i mülûk: 7[4946]

Dâr-i mülk: Âzerbaycân

Ez-zuhûr: 906

[4946] 7 H (335ᵇ) : 9 İ (401ᵇ)

El-inkırâz: -[4947]

Müddet-i mülk[4948]: -

Şürefâ-yı Fâs

Aded-i mülûk: 7[4949]

Dâr-i mülk: Fâs

Ez-zuhûr: 921[4950]

El-inkırâz: -

Müddet-i mülk[4951]:-

İmâmân-ı Zeydiyye

Aded-i mülûk: 4[4952]

Dâr-i mülk: Yemen

Ez-zuhûr: 953

El-inkırâz: -

Müddet-i mülk[4953]: -

Âl-i Keyûmers

Aded-i mülûk: 5

Dâr-i mülk: Rüstemdâr ve Taberistân

Ez-zuhûr: 957

El-inkırâz: -

Müddet-i mülk: -

Âl-i Veys

Aded-i mülûk: 4

Dâr-i mülk: Isfahân ve Kandehâr[4954]

Ez-zuhûr: 1119

El-inkırâz: 1142

[4947] İ nüshasında 1119 yazılmşıtır.
[4948] **[Derkenâr]:** Hâlâ nesli bâkīdür.
[4949] 7 H (335[b]) : 8 İ (401[b])
[4950] **[Derkenâr]:** Bâ muâvenet-i Devlet-i Aliyye.
[4951] **[Derkenâr]:** Hâlâ nesli bâkīdür.
[4952] 4 H (335[b]) : 8 İ (401[b])
[4953] **[Derkenâr]:** Hâlâ nesli bâkīdür.
[4954] ve Kandehâr H (335[b]) : - İ

Müddet-i mülk[4955]: 23

El-esmâ[4956]: Mîr Veys Hân[4957], Abdullâh Hân birâdereş[4958], Mahmûd Hân bin Mîr[4959] Veys, Eşref Hân bin Abdillâh Hân.

Mezkûr Mîr Veys, Lahor'dan hurûc idüp Kandehâr'ı cümle tevâbi'âtıyla Acem'den alup ve ba'dehû tahtgâh-ı Acem **[İ, III, 402a]** olan Isfahân şehrini dahi alup dâr-ı mülk itdikde Şâh Hüseyin oğlu Tahmâsb asker cem' idüp ve Moskov'dan dahi imdâd alup azîm asker ile üzerine geldikde Isfahân'ı bırakup tahtgâh-ı kadîmi olan Lahor'a gitmekle Şâh Tahmâsb tekrâr Isfahân'ı zabt idüp şâh-ı Îrân olmışdur. Ve mülûk-ı Veysiyye nesli dahi Lahor ve Kandehâr'da el-ân bâkīdür[4960].

Ma'lûm ola ki zuhûr-ı İslâm'dan sonra bu kadar tabakāt-ı mülûk ki zikr olundı, hulefâ-i râşidînden sonra tulû'-i Devlet-i Osmâniyyûna gelince zikr olunan vilâyetlerin her biri bir tarafına müstevlî olup dâimü'l-evkāt da'vâ-yı mülk ve sevdâ-yı saltanat ve ümîd-i riyâset ile birbirlerinin memleketini gāretden hâlî olmayup ve ekser hurûbları dahi ehl-i İslâm'la olmağla altı ve yedi yüz senede ancak Anatolı'nın nısfı mertebesi feth olunup sâirleri küffâr elinde idi. Ve ol vakitlerde olan mülûk-i İslâm'ın muhârebe ve mukāteleleri ekseriyyâ birbirleriyle olmağla küffâr dahi kuvvetlenüp ve fursat buldukca İslâm memleketini gāret ve istîlâdan hâlî olmazlardı. Bir tarafdan mülûk-i tavâyif nizâ'ı ve bir tarafdan ehl-i bagy ve tugyân fesâdı ve bir tarafdan bir sâhib-i hurûc Tatar-ı hûnhâr fitnesi ve bir tarafdan küffâr istîlâsı sebebiyle memâlik-i İslâmiyye'den emniyyet ve râhat mürtefi' olup ara yerde re'âyâ fukarâsı pâymâl olup kuru cânlarından mâ'adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup bir emîn cây-ı güzîn yok idi ki iclâ idüp sığınalar. Hakk sübhânehû te'âlâ selâtīn-ı Osmâniyyûnı memâlik-i İslâmiyye üzerine sâye-endâz-ı râhat idüp zamân-ı karîbde cümle Anatolı ve Arabistân'da küffâr elinde **[336a]** kalan vilâyetleri feth ve teshîr itdiklerinden mâ'adâ Arabistân'da ve Kürdistân'da ve Akdeniz'de ve Karadeniz sâhillerinde niçe pâdişâhlık vilâyetler ve cezîreler feth itdiklerinden mâ'adâ Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân ve Berber-zemînde saltanat ve mülk iddi'âsıyla memâliki harâb ve ibâdullâhı berbâd iden tavâyif-i mülûk ve ehl-i bagy ve tugyânın ve kavm-i Tatar-ı hunhârın vücûd-ı fitne-engîz ve

[4955] Isfahân'dan def' olup lâkin nesli Kandehâr'da ve Lahor'da bâkīdür.
[4956] el-esmâ H (335^{b}) : - İ
[4957] hân İ (401^{b}) : - H
[4958] birâdereş H (335^{b}) : - İ
[4959] Mîr İ (401^{b}) : - H
[4960] mezkûr Mîr Veys, Lahor'dan hurûc idüp Kandehâr'ı cümle tevâbi'âtıyla Acem'den alup ve ba'dehû tahtgâh-ı Acem olan Isfahân şehrini dahi alup dâr-ı mülk itdikde Şâh Hüseyn oğlu Tahmâsb asker cem' idüp ve Moskov'dan dahi imdâd alup azîm asker ile üzerine geldikde Isfahân'ı bırakup tahtgâh-ı kadîmi olan Lahor'a gitmekle Şâh Tahmâsb tekrâr Isfahân'ı zabt idüp şâh-ı Îrân olmışdur. Ve mülûk-ı Veysiyye nesli dahi Lahor ve Kandehâr'da el-ân bâkīdür İ (401^{b}-402^{a}) : - H

mazarrat-âlûdlerin bütün Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân'dan ref' ve ma'dûm idüp ve her birlerinin saltanat da'vâsıyla müstevlî oldukları vilâyetleri ve memleketleri bir eyâlet veyâ sancak i'tibâriyle vüzerâ-yı izâm bendelerinden birine veyâ iki tuğlu bir paşa veyâ bir tuğlu bir beğ kullarından birine tefvîz ve ihsân itmeleriyle dört yüz seneden ziyâde feth olmuş vilâyetler vardur ki sâye-i pâdişâhîde mahmî olup re'âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat olup evvel zamâna göre ez'âf u muzâ'af kâmrân olmuşlardur. Zîrâ Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem on sene bir vilâyet emniyyet ve râhat üzre olmayup yâ etrâf-ı mülûkden veyâ ehl-i bagy ve tugyândan veyâ kavm-i Tatar'dan veyâ Rûm ve Efrenc'den biri ol vilâyeti gāret iderdi. Zîrâ Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem Konya'dan berîsi ekseriyyâ küffâr elinde olup Akdeniz ve Karadeniz sâhilleri ve cezîreleri cümle küffâr zabtında olup her bâr memâlik-i İslâm'ı gāretden hâlî olmazlardı. Tahrîri tavîl olur, tevârîhlerde mastūrdur, nazar oluna. Ve'l-hâsıl hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin taht-ı hükûmetlerinde mahmî olan vilâyetlerde mukaddemâ büyük ve kücük yüzden ziyâde pâdişâh ve mülûk var idi. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ cümlesi Devlet-i Aliyye tarafından zabt olunup saltanat-ı vâhid olmağla sadefde dürr-i yetîm mesâbesinde bir devlet-i uzmâdur ki mekādîri âlî olup mülûk-i sâbıkīn üzerlerine vücûhla dîn-i İslâm'a hizmetleri çok ve ke-mâ-huve hakkuhû kimsede ta'rîfe liyâkat yok ammâ bu fakīr deryâdan bir katre fezâillerinden tahrîre mübâşeret idelim, bi-avnillâhi te'âlâ[4961].

[4961] ma'lûm ola ki zuhûr-ı İslâm'dan sonra bu kadar tabakāt-ı mülûk ki zikr olundı, hulefâ-yı râşidînden sonra tulû'-i Devlet-i Osmâniyyûna gelince zikr olunan vilâyetlerin her biri bir tarafına müstevlî olup dâimü'l-evkāt da'vâ-yı mülk ve sevdâ-yı saltanat ve ümîd-i riyâset ile birbirlerinin memleketini gāretden hâlî olmayup ve ekser hurûbları dahi ehl-i İslâm'la olmağla altı ve yedi yüz senede ancak Anatolı'nın nısfı mertebesi feth olunup sâirleri küffâr elinde idi. Ve ol vakitlerde olan mülûk-i İslâm'ın muhârebe ve mukāteleleri ekseriyyâ birbirleriyle olmağla küffâr dahi kuvvetlenüp ve fursat buldıkca İslâm memleketini gāret ve istîlâdan hâlî olmazlardı. Bir tarafdan mülûk-i tavâyif nizâ'ı ve bir tarafdan ehl-i bagy ve tugyân fesâdı ve bir tarafdan bir sâhib-i hurûc Tatar-ı hûnhâr fitnesi ve bir tarafdan küffâr istîlâsı sebebiyle memâlik-i İslâmiyye'den emniyyet ve râhat mürtefi' olup ara yerde re'âyâ fukarâsı pâymâl olup kuru cânlarından mâ'adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup bir emîn cây-ı güzîn yok idi ki iclâ idüp sığınalar. Hakk sübhânehû te'âlâ selâtīn-ı Osmâniyyûnı memâlik-i İslâmiyye üzerine sâye-endâz-ı râhat idüp zamân-ı karîbde cümle Anatolı ve Arabistân'da küffâr elinde **[336a]** kalan vilâyetleri feth ü teshîr itdiklerinden mâ'adâ Arabistân'da ve Kürdistân'da ve Akdeniz'de ve Karadeniz sâhillerinde niçe pâdişâhlık vilâyetler ve cezîreler feth itdiklerinden mâ'adâ Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân ve Berber-zemînde saltanat ve mülk iddi'âsıyla memâliki harâb ve ibâdullâhı berbâd iden tavâyif-i mülûk ve ehl-i bagy ve tugyânın ve kavm-i Tatar-ı hunhârın vücûd-ı fitne-engîz ve mazarrat-âlûdlerin bütün Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân'dan ref' ve ma'dûm idüp ve her birlerinin saltanat da'vâsıyla müstevlî oldukları vilâyetleri ve memleketleri bir eyâlet veyâ sancak i'tibâriyle vüzerâ-yı izâm bendelerinden birine veyâ iki tuğlu bir paşa veyâ bir tuğlu bir beğ kullarından birine tefvîz ve ihsân itmeleriyle dört yüz seneden ziyâde feth olmuş vilâyetler vardur ki sâye-i pâdişâhîde mahmî olup re'âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ü râhat olup evvel zamâna göre ez'âf u muzâ'af kâmrân olmuşlardur. Zîrâ Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem on sene bir vilâyet emniyyet ve râhat üzre olmayup yâ etrâf-ı mülûkden veyâ ehl-i bagy ve tugyândan veyâ kavm-i Tatar'dan veyâ Rûm ve Efrenc'den biri ol vilâyeti gāret iderdi. Zîrâ Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem Konya'dan berisi ekseriyyâ küffâr elinde olup Akdeniz ve Karadeniz sâhilleri ve cezîreleri cümle küffâr zabtında olup her bâr memâlik-i İslâm'ı gāretden hâlî olmazlardı. Tahrîri tavîl olur, tevârîhlerde mastūrdur, nazar oluna. Ve'l-hâsıl hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin taht-i hükûmetlerinde mahmî olan vilâyetlerde mukaddemâ büyük ve kücük yüzden ziyâde pâdişâh ve mülûk var idi. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ cümlesi Devlet-i Aliyye tarafından zabt olunup saltanat-ı vâhid olmağla sadefde dürr-i yetîm

[İ, III, 402b] Fezâil-i Osmâniyyûn Alâ[4962] Mülûk-ı sâirûn

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

El-hamdüli'llâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu alâ hayri halkıhî Muhammedin seyyidi'l-mürselîn ve alâ âlihî ve eshâbihî ve ezvâcihi't-tayyibînet-tāhirîn. Rıdvânu'llâhi aleyhim ecma'în. Ve alâ cemî'i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-evliyâi'l-ekramîn ve alâ kâffeti'l-müslimîn. Bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn.

Ammâ ba'd, ulü'l-elbâba ma'lûmdur ki selef-i fuzalâ ve halef-i ulemâ rahimehumu'llâhu te'âlâ egerçi tefrîh-i zamâyir-i pâdişâhân içün ahvâl-i eslâf-ı kirâm ve şemâil-i halef-i selâtīn-i ızâmı müştemil niçe tesânîf-i müfîde silk-i tahrîre keşîde itmişlerdür. Ammâ selef-i müverrihîn ki vardur, Devlet-i Osmâniyye zuhûrından mukaddem oğuzluk vaktinde ve tavâyif-i mülûk asırlarında gelmeleriyle taht-ı hükûmetlerinde oldukları pâdişâhların saltanat ve dârâtları **[336b]** ol asra göre azîm görünmekle ol pâdişâhların saltanatları zikrinde medh ü senâyı derece-i nihâyetde idüp ve halef-i müverrihîn dahi Devlet-i Aliyye'nin evâ'il ve evâsıtında gelmeleriyle selâtīn-i Osmâniyyûnun berr ü bahrda sümme ve sümme seyfleri ne mertebeye vâsıl olup ve yedi iklîmde berr ü bahrda fî-sebîli'llâh ecnâs-ı muhtelife ile cenk idüp ve memleket feth idüp ve dârü'l-İslâm itmeleri bâbında Resûl-i Ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin işâret ve beşâret buyurdukları ehâdîs-i şerîfenin âsârı lâ-cerem selâtīn-i Osmâniyyûnda zuhûr itdüğini tevârîhlerde tahrîr itmemeleriyle halk dahi mekādîr-i Osmâniyyûnı fehm itmeyüp ol târîhlere göre "Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş" diyü ol zamânları ve pâdişâhlarını medhle zikr ederler. Ammâ bilmezler ki saltanatını azîm bilüp medh itdikleri yüzden ziyâde pâdişâh olan vilâyetlerin cümlesi hâlâ pâdişâhımız olan pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimizin taht-ı hükûmetlerinde **[İ, III, 403a]** ve sâye-i devletlerinde ba'zan bir vezîr ve ba'zan iki tuğlu bir paşa ve ba'zan bir tuğlu beğ kullarına tefvîz ve ihsân itmeleriyle emîn ve râhat hıfz u hırâset oluyorur.

Evvelâ selâtīn-i Osmâniyyûnun sâirler üzerlerine fazîletlerinin delîllerinden biri budur ki Hendek gazâsında metris kazarlar iken bir büyük kaya zuhûr idüp eshâb-ı kirâm çok sa'y itdiler, bir âlât te'sîr itmedikde Resûl-i Ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretleri sa'âdetle dest-i şerîflerine bir külünk alup darb itdikde bir sülüsi kal'

---

mesâbesinde bir devlet-i uzmâdur ki mekādîri âlî olup mülûk-i sâbıkīn üzerlerine vücûhla dîn-i İslâm'a hizmetleri çok ve ke-mâ-huve hakkuhû kimsede ta'rîfe liyâkat yok ammâ bu fakīr deryâdan bir katre fezâillerinden tahrîre mübâşeret idelim, bi-avnillâhi te'âlâ H (335^{b}-336^{a}) : - İ

[4962] alâ H (336^{a}) : bâ İ (402^{b})

olup ve bir darbda dahi bir bölüği ve bir darb itdiklerinde dahi cümlesi kam‘ olup ve her bir darbda azîm şu‘le zâhir olup tekbîr getürürlerdi. Ve her darbda şu‘le zâhir olup tekbîr itdikde bir memleketin feth olup dârü’l-İslâm olacağını haber virürlerdi, şöyle ki memâlik-i Rûm’un ya‘nî bütün Anatolı’nın ve İstanbul ve Acem memleketinin feth olacağını haber virürlerdi. Ve bu bâbda beşâret buyurdukları kelâm-ı mu‘cîz-beyânları mülûk-i sâbikīnde birine müyesser olmayup ve âkıbet selâtīn-ı Osmâniyyûna nasîb ve müyesser olmışdur. Kāle’n-nebiyyü sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem إنَّ المُقْسِطِينَ يوم القيامة على مَنَابِرَ من نُورٍ عن يَمينِ الرَّحْمنِ[4963] buyurdukları lâ-cerem zümre-i selâtīn-i fihâmdan ve tāife-i esâtīn-i ızâmdan millet-i Âl-i Osmân medda’llâhu zılâle adlihim ilâ âhiri’l-eyyâm hazerâtında zâhir olduğından gayri şehr-i azîmü’l-bünyâd ﴿اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ * اَلَّتى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ﴾[4964] olan ve melâz-i dîn ü dünyâ olan Kostantıniyyetü’l-uzmâ hakkında hakkında dahi لتفتحن القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش[4965] beşâretine nâ’il olmak ümniyyesiyle ibtidâ Hazret-i Mu‘âviye, oğlu Yezîd’i serdâr idüp yüz binden ziyâde asker ile İstanbul üzerine gönderüp vardıklarında fethi müyesser olmayup döndüler ve ba‘dehû elli iki senesinde tekrâr kabîle-i Âzud’den Süfyân bin Avf nâm kimesneyi serdâr idüp vardıklarında İstanbul’ı muhâsara ile ol kışı anda kışlayup ve hattâ Ebû Eyyûb-i Ensârî radıyallâhu anh hazretleri ol seferde mat‘ûnen vefât idüp ve çok kimesneler dahi şehîd olup ve yine fethi müyesser olmayup avdet itdiler. Ve ba‘dehû yine Benî Ümeyye’den Süleymân bin Abdülmelik, karındaşı Mesleme’yi doksan iki târîhinde serdâr idüp iki yüz bin asker ile gönderdi. Varup İstanbul’ı muhâsara idüp tazyîk itdiler lâkin gāyet kahd olup asker-i İslâm gāyet sıkılup durmak mümkin olmamağla yine fethi müyesser olmayup lâkin Galata’da bir câmi‘ ve mahalle yapup müslimânlara dahl u ta‘arruz olunmamak üzre sulhla avdet itdiler. Hâlâ ol câmî‘ bâkī olup “Arab Câmi‘ ve mahallesi” dirler. Ve dahi hulefâ-i Abbâsiyyûnun üçüncüsi Muhammed Mehdî yüz altmış üç târîhinde İstanbul niyyetiyle Rûm’a sefer idüp lâkin girüden ba‘zı mevâni‘ sebebiyle avdet idüp lâkin çok vilâyetlerini gāret ve harâb idüp azîm mâl-i ganâyim ve esîr ile avdet itdiler. Ve ba‘dehû tekrâr yüz altmış beşde oğlu Hârûnu’r-Reşîd’i azîm asker[4966] ve çok tedârük ile gönderüp İstanbul boğazına vardılar. Lâkin küffârın dahi azîm cem‘iyyet ve ittifâk ve çok tedârükleri ve galebeleri olmağla kesr-i ivaz olmak ihtimâli **[337a]** ve havfıyla ol etrâfları yakup ve yıkup azîm mâl ve

[4963] Adaletle hükmedenler kıyamet gününde Allah katında nurdan kürsülere oturacaklardır.
[4964] Fecr, 7-8. âyetler.
[4965] Ahmed bin Hanbel, *Müsnedu Ahmed*, XXXI, s.287. İstanbul muhakkak feth edilecektir. Onu feth eden kumandan ne güzel kumandan, onu feth eden asker ne güzel askerdir!
[4966] H nüshasında rakamla 200.000 sayısı mevcuttur.

esîr ile pür-ganâyim avdet itdiler. Ve ba‘dehû Hârûnu’r-Reşîd kendüsi halîfe oldukda yüz otuz beş bin müntehab bahâdur asker ile İstanbul fethi niyyetiyle çıkup Söğütcük’e gelince niçe kasabât ve kurâyı gāret idüp lâkin küffârın dahi azîm ittifâk[4967] ve tedârüklerini haber alup İstanbul’a varıldığı hâlde murâd hâsıl olmayacağını müşâvere ve mülâhaza idüp avdet itdiklerinde kaysara elçi gönderüp kâfir[e] “İşbu sene memleketinden bu kadar vilâyeti gāret itdim. Vaktine hâzır ol! **[İ, III, 403b]** İnşâallahü te‘âlâ evvel bahâr-ı huceste-âsârda yine beni İstanbul üzerinde bilüp gāfil idim dimeyesin!” dimekle kaysara havf düşüp azîm hediyye ile elçi gönderüp cizye kabûliyle sulh oldılar. Muhassal Âl-i Selçuk’dan ve mülûk-ı Dânişmendiyye’den ve hattâ Deşt-i Kıpçak hânlarından niçe pâdişâhlar azîm seferler ve çok sa‘y ü ihtimâmlar idüp vâsıl-ı merâm olmadılar. Ve âkıbet bu hadîs-i şerîfin beşâreti ya‘nî İstanbul’un fethi, selâtīn-i Osmâniyyûndan Ebü’l-Feth Sultān Muhammed Hân hazretlerine müyesser olmışdur. Zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince yedi yüz sene mürûr idüp bu mâbeynde zuhûr iden selâtīnden Rûmili’nde memleket feth idüp dârü’l-İslâm itmek değil, Anatolı’nın nısfı mertebesine mâlik olamadılar. Devlet-i Osmâniyye zuhûrından sonra az zamân içinde bütün Anatolı ve İstanbul ve Rûmili ve Akdeniz ve Karadeniz sâhillerinde ve cezîrelerinden niçe pâdişâhlık memleketler ve cezîreler feth idüp dârü’l-İslâm itmeleriyle Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin beşâret buyurdukları kelâm-ı mu‘cîz-beyânları selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olup vücûhla sâir selâtīn üzerlerine fazîletlerine delîl-i kavî ve gün gibi zâhir ve nümâyân iken halk bu ma‘nâları fehm itmeyüp ve ne mertebe ulu pâdişâh olduklarını bilmeyüp “Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş” diyü asırdan şekvâ idüp râhat ve emniyyet ve zevk ü safâlarına küfrân-ı ni‘met olup zuhûr-ı Devlet-i Osmâniyyeden evvel mürûr iden ezmânı emîn ve râhat ve pâdişâhlarını büyük ve memleketlerini vâsi‘ ve saltanatlarını âlî kıyâs iderler. Ammâ bilmezler ki selâtīn-i Osmâniyyûnun zuhûrlarından sümme ve sümme ilâ hâze’l-ân olan emniyyet ve râhat ve şer‘-i şerîfe ri‘âyet ve itā‘at ve dîn-i İslâm’a şöhret ve saltanat-ı mü’minîne ziynet ve izzet virüp berr ü bahrda ve yedi iklîmde kâfirlerle ve ecnâs-ı muhtelife-i dâll u mudiller ile çâk çâk ve gûn-â-gûn cenk idüp ve seyf ile memleket feth idüp dârü’l-İslâm idüp ve ile’l-ân berr ü bahrda yüz pâdişâhlıkdan ziyâde memlekete mâlik olmak kangı devlete müyesser olmışdur? Âl-i Osmân’dan mukaddem hiçbir devlet bu izzete ve bir saltanat bu sa‘âdete nâil olmayup ve bir devrde bunların asrında olan emniyyet ve râhat ve icrâ-yı ahkâm-ı

[4967] H nüshasında rakamla 135.000 sayısı mevcuttur.

şerî‘at olmış değildür. Ancak bu ahvâl târîhlere te’emmül ve tefekkür ile nazar idenlerin ma‘lûmları olur. Ve bu bâbda Veysî merhûm Sultān Ahmed-i evvel hazretlerini tesliye ve âgâh ve Devlet-i Aliyye umûr ve ahvâlini ratb u yâbis kelâmlarıyla lisâna getüren cühelâ ve süfehâyı ilzâm ve iskât içün devr-i Âdem’den berü vâkı‘ olan ba‘zı vakâyi‘-i uzmâyı ve mesâ’il-i kübrâyı icmâlen bir risâle tesvîd itmişdür ki nazar idenlerin ma‘lûmlarıdur. Lâkin tahrîrâtı âlimâne ve şâ‘irâne olup herkes müstefîd olmayup ancak ehl-i irfân müstefîd olurlar. Anlar hod bu ahvâlleri âlim olup ta‘rîfe hâcetleri yokdur. Ve bundan böyle ol tahrîrinde Âl-i Osmâniyyûn asırlarında dîn-i İslâm’a itdikleri hizmet ve şerî‘at-i şerîfeye virdikleri kuvvet ve saltanat-ı İslâm’a virdikleri izzet ve şöhret ve berr ü bahrda yüz pâdişâhlık memleket feth idüp dârü’l-İslâm itdiklerini tahrîrde ihmâl idüp eğerçi selâtīn-i Osmâniyyûnun vücûhla sâir selâtīn-i İslâm üzerlerine tefevvukları hakkında olan hısâl-i hamîde ve delîlleri kemâ-huve hakkuhû vasf u ta‘rîfde kimsede liyâkat ve kudret yokdur, ancak bu hakīr-i pür-taksîr aklım irdiği mertebe herkes anlayup müstefîd olacak ba‘zı delîl ve ahvâlleri **[337b]** zikr idelim ki te’emmül ü tefekkür idüp ve selâtīn-i Osmâniyyûnun makādîr-i aliyyelerini bilüp ne merterbe ulu saltanat olduğunı anlayup ve vefât idenlerini hayr-du‘â ile yâd idüp ve hâlâ olan pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin izdiyâd-ı ömr ü devletleri hakkında üzerimize edâsı mefrûza olan du‘â ve muhabbet ve itā‘aların iksâr ve izdiyâd itmelerine bâ‘is ola. و بالله التوفيق **[İ, III, 404a]** و هو نعم الرفيق[4968]

İmdi ma‘lûm ola ki selâtīn-i Osmâniyyûnun mekādîrleri sâirlerden âlî olup bir devlet bu mertebeye nâil ve vâsıl olmadıklarına delîl-i kavî Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin bütün memleket-i Rûm’un ve İstanbul’un fethi bâbında beşâret buyurdukları kelâm-ı mu‘cîz-beyânları selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olduğıdur ki bundan akdem zikr olunmuşdur ki hâlâ pâdişâhımız hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin taht-ı hükûmetlerinde berreyn ü bahreynde mahmî olup nâm-ı sa‘âdet-ünvânları hutbelerde yâd olup zikr olan vilâyetlerde mukaddemâ müslim ve kâfir yüzden ziyâde pâdişâh olduğundan mâ‘ada her birinin birkaç evlâdı ve ammisi dahi birer sancakda emîr ve hâkim olup ve her birleri “Ben de bir pâdişâhım” diyü murâd itdüğini iderlerdi ve pâdişâhları bunların zulm ve münkerlerini def‘e sıklet itse itā‘atden çıkup cenge âgāz iderlerdi. Ve bu sebebden niçesinin oğlu veyâ karındaşı veyâ ammisi gālib olup pâdişâhı katl idüp veyâ gözlerine mîl çeküp ve habs idüp kendüsi pâdişâh oldukda ol hal‘ olan pâdişâhın evlâd veyâ ekāribinden yâ mülk veyâ dem da‘vâsıyla

[4968] Başarı Allah’tandır. O ne güzel refiktir.

hurûc idüp bu sebebden birkaç sene harb u kıtâl mümted olup bir kuvvet-dârî zuhûr idüp zabt-ı memleket idince ara yirde re‘âyâ vü berâyâ pâymâl olurdı. Ve bu mahzûrdan pâdişâhlar beğlerin ve hükkâmlarının mağlûbı olup zulm ü fesâdlarını çendân [def‘e] kādir olmayup musâmaha iderlerdi. Ve bundan mâ‘adâ her tarafda bir pâdişâh olmağla birbirlerinin vilâyetini yağma vü gāretden hâlî olmamalarıyla re‘âyâ fukarâsının ahvâli mükedder olup kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup karnı doyunca darı etmeği bulan âdem ni‘met-i uzmâ bilürdi. Ve bundan mâ‘adâ yetmiş iki dürlü mezâhib-i bâtıla ol asırlarda zuhûr ve peydâ olup ve niçeleri başına niçe bin erâzil ve eşkıyâ cem‘ idüp anlar dahi bilâd-ı İslâmiyyeyi bir tarafdan nehb ü gāret idüp ve halkı dahi kendü mezâhib-i bâtıllarına da‘vet ile helâk idüp ol asrın pâdişâhları men‘ ve def‘lerine kādir olmayup ve çok vilâyetleri harâb idüp şöhret bulmuşlar idi. Ve hattâ Karâmita tāifesi gāyet kuvvet bulup Şâm-ı şerîfden Basra’ya ve Lahsa’ya varınca gāret ve istîlâ idüp ve iki-üç def‘a huccâc-ı müslimîni katl-i âmm idüp mâllarını ve Ka‘be-i şerîfi gāret idüp ve meyyitlerini zemzem-i şerîf kuyusına doldurup ve mübârek Hacerü’l-Esved’i ve Ka‘be-i şerîf kapusını koparup taht-ı sekarr-ı makarları olan Hicr’e getürüp ve yirmi iki sene zabtlarında kalup Bağdâd’a on beş konak kadar yer iken zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince bu mâbeynde gelen sultanların büyüği ve kuvvetlüsi add olunan ve efvâh-ı nâsda “Pek büyük saltanat idi” diyü yâd olunan hulefâ-i Abbâsiyyûn halâsa kādir olmadılar. Hikmet-i Hudâ her ne kadar zabtlarında kaldı ise avretleri ve develeri ve gayri hayvânları akīm olup doğurmaz olduğından mâ‘adâ kendülerine dahi niçe emrâz ârız olmağla âkıbet kendüler getürüp teslîm itdiler. Mukaddemâ halîfe tarafından kırk bin altun va‘d olunup virmemişler idi. Ve mekân-ı sekarlarına götürünce kırk develeri helâk olup ve ba‘dehû kendü rızâlarıyla girü getürdüklerinde bir zebûnca deve getürüp yolda sür‘atine irişemezlerdi ve hem semiz oldı. Muhassal ol vaktin âdemleri ahmak ve oğuz olup ve niçeler dahi nehb ü gāret olup fakra mübtelâ ve gözleri karşusında ırzlarına ta‘arruz ve fi‘l-i şenî‘ itmeleriyle şeytān aleyhi’l-la‘ne iğvâ virüp ekser-i halk ol dâll ve mudillere tâbî‘ **[İ, III, 404b]** olmalarıyla ehl-i İslâm’a galebe mertebesine varmağla her tarafdan bir mülûk peydâ olup dâimâ cenkleri mülk ve riyâset da‘vâsıyla birbirleriyle ve ehl-i İslâmla olup kâfire gazâ idüp memleket feth itmeği ferâmûş itmişlerdi[4969]. **[338a]** Ve ba‘dehû Çengiz ve Hülagu ve Abaka Hân[4970] ve Timur fitneleri zuhûr idüp bütün Anatolı ve Irâk ve Îrân ve Tūrân ve

[4969] dâimâ cenkleri mülk ve riyâset da‘vâsıyla birbirleriyle ve ehl-i İslâmla olup kâfire gazâ idüp memleket feth itmeği ferâmûş itmişlerdi H (337^{b}) - İ

[4970] Abaka Hân H (338^{a}) - İ

Hind ve Sind ve Çîn ve[4971] Maçîn ve Hıta ve Hoten ve Türkistân ve Deşt-i Kıpçak ve Bulgar memleketlerine istîlâ ve ihrâk ve mâlların ihrâk ve halkını katl-i âmm idüp dünyâ herc ü merc olup dünyâyı şerr ü şürûr kaplamış idi ve bir emîn cây-i gürîz yok idi ki gideler. Çengiz'den Timur zuhûrına gelince Deşt-i Kıpçak hânı kuvvetdâr olmağla Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân ve Îrân ve Tūrân'dan iclâya kudreti olanlar gürûh-â-gürûh Deşt-i Kıpçak'a ve Guz ve Hazez'e iclâ idüp dolmalarıyla Deşt-i Kıpçak ve Kırım mecma'-i ulemâ vü füdelâ ve erbâb-ı ma'ârif ve sınâyi' ile memâlik-i Deşt ve Kırım pür olmış idi. Zîrâ Azak ve Kırım ve Özi ve Akkirman dahi Deşt-i Kıpçak'dan ma'dûddur. Ve hattâ allâme Kutbuddîn-i Râzî ve Muhtâr bin Mahmûd ve Zâhidî ve Sa'düddîn-i Teftâzânî ve Seyyîd Celâl ve Hâfizüddîn-i Bezzâzî ve Ahmed-i Hocendî ve bunlardan mâ'adâ Hanefî ve Şâfi'î ulemâ ve kuzât ve müderrisîn ve huffâz ve kurrâ ve hattât ve sâir ehl-i ma'ârif ve kemâlât ve erbâb-ı sınâyi' ile sarây şehri dolup nüzhet ve cennet-misâl olmış idi. Ve Tūrân'dan dahi iclâ idenler Guz ve Hazez'e gidüp ya'ni memâlik-i Bulgara dolmışlar idi. Ve Haleb ve Şâm ve Kudüs-i şerîf taraflarından Mısır'a iclâ itmişlerdi[4972]. Ve Deşt'in imâretine binâen Hülagu Hân iki def'a asker-i bî-şumâr ile Deşt üzerine sefer idüp vardıkda lâ-yenkatı' üç gün ve üç gice akıllar hayrân olur mertebe cenk-i azîm olup ve tarafeynden kırılan askerin kanları seyl gibi akup ve âkıbet İslâm şerefiyle Deşt hânı gālib olup Hülagu'nun ekser askeri kırılup az asker kaçup güçle halâs oldı. Ve ba'dehû Hülagu mürd olup oğlu Abaka, hân oldukda babası intikāmını almak içün hisâba gelmez asker cem' idüp Deşt-i Kıpçak hânı üzerine teveccüh itdüği ma'lûm oldukda hudûda dâhil olmazdan mukaddem Deşt hânı üç yüz bin asker ile karşu varup ve yine üç gün ve üç gice lâ-yenkatı' kıtâl olup ve İslâm hürmetine yine Deşt hânı gālib olup Abaka Hân az asker ile firâr eyledi. Ve bundan sonra vâfir müddet ol memleket emn ü emân üzre olup gāyet ma'mûr olmış iken Timur zuhûr idüp ol dahi azîm asker ile Deşt üzerine ve Bulgar üzerine sefer idüp ve gālib oldukda bütün memleketi yakup ve yıkup ve katl-i âmm idüp şol mertebe âdem katl eyledi ki hisâbını ancak Hazret-i Allâh bilür. Ve hâlâ ol vakitden beri Deşt ve Bulgar memleketlerinin ekser yerleri harâbdur dirler. Ve sâir memleketlere dahi itdüği hasâret cümleye ma'lûm ve meşhûr ahvâldür[4973]. Muhassal Anatolı ve Arabistân'dan ve Îrân ve

[4971] ve İ (404ᵇ) : - H

[4972] ve Tūrân'dan dahi iclâ idenler Guz ve Hazez'e gidüp ya'nî memâlik-i Bulgara dolmışlar idi. Ve Haleb ve Şâm ve Kudüs-i şerîf taraflarından Mısır'a iclâ itmişlerdi H : - İ

[4973] ve bundan sonra vâfir müddet ol memleket emn ü emân üzre olup gāyet ma'mûr olmış iken Timur zuhûr idüp ol dahi azîmasker ile Deşt üzerine ve Bulgar üzerine sefer idüp ve gālib oldukda bütün memleketi yakup ve yıkup ve katl-i âmm idüp şol mertebe âdem katl eyledi ki hisâbını ancak Hazret-i Allâh bilür. Ve hâlâ ol vakitden beri Deşt ve Bulgar memleketlerinin ekser yerleri harâbdur dirler. Ve sâir memleketlere dahi itdüği hasâret cümleye ma'lûm ve meşhûr ahvâldür H (338ᵃ) - İ

Tūrân'dan ve ulemâ ve fuzelâ ve erbâb-ı ma'ârif ve eshâb-ı sınâyi' ekseriyya Deşt-i Kıpçak ve Mısır ve Mağrib vilâyetlerine iclâ idüp ve iclâya kuvvet ve kudreti olmayan ehl-i İslâm, "Kazâya rızâ" diyü vatanlarında ve mekânlarında kaldılar. Ammâ bir tarafdan sâhib-i hurûc kavm-i Tâtâr ve bir tarafdan tavâyif-i mülûk ve bir tarafdan Rûm ve Frenk bilâd-ı İslâm'a musallat olmalarıyla dünyâyı şerr ü şürûr kaplayup ehl-i İslâm ahvâli gāyet mükedder olmış idi. Şeb u rûz "Meded Allâh meded!" sadâsıyla göklere velvele ve yerlere zelzele virmişler idi. Hakk sübhânehû ve te'âlâ Habîb-i ekremi hürmetine ümmet-i Muhammed kullarına meded ve inâyet idüp Sultān Osmān Hān Gāzi hazretlerini [4974]﴿يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ﴾ mısdâkına mutâbık hil'at-ı saltanat ile şerefyâb itdikde adl tâcını urunup ve İslâm libâsını giyüp ve şer'-i şerîf kılıcını kuşanup ve kendüden sonra dahi sümme ve sümme ilâ hâzâ evlâd ve evlâdları anın irsine gidüp berreyn ve bahreynde küffâr elinden ve tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc ve ehl-i bagy ü tuğyân şerrinden memleketler alup vücûd-ı mazarrat-âyînlerin ve şerr ü şürûr-**[İ, III, 405a]**ların ibâdullâh-ı müslimîn üzerlerinden def' ü ref' idüp dîn-i İslâm'a kuvvet u izzet ve saltanat-ı mü'minîne şöhret ve azamet ve memâlik-i İslâm'a vüs'at ve emniyyet virüp bi-hamdi'llâhi te'âlâ hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı rûy-i zemîn halleda'llâhu hılâfetehû ilâ yevmi'd-dîn hazretlerinin taht-ı hükûmetlerinde ve sâye-i devletlerinde **[338b]** mahmî olan vilâyetlerde mukaddemâ yüzden ziyâde mülûk olmağla dâimü'l-evkāt birbirlerinin memleketine dahl u ta'arruz ve istîlâdan hâlî olmamalarıyla on sene bir vilâyet emîn olmayup gāret olduğından mâ'adâ ırzlarına dahi ta'arruz iderlerdi. Ammâ Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra feth ve zabt olunan vilâyetler hîn-i fethinden bu âna gelince kimi yüz ve iki yüz ve kimi üç ve dört yüz seneden ziyâde feth olmış vilâyetler vardur ki sâye-i pâdişâhânda a'lâ vü ednâ ve re'âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhatla zevk u safâ ideyorurlar ki hiçbir asrda ve bir saltanat vaktinde olmış değildür. İ'timâd itmeyenler mukaddemâ gelen sultānların vaktinde nîk ü bed ahvâli tevârîhlere nazar itdikde ma'lûmları olur. Mukaddemâ gelen sultānlar asrında cümle vâki' olan mesâ'ibi tahrîr ile isbât mümkin lâkin gāyet tavîl olur. Ancak halkın büyük saltanat bilüp durûb-ı emsâl ile medh itdikleri saltanatların vaktinde olan vekâyi' ve ef'âllerinden icmâlen birkaçını zikr idelim ki sâirleri dahi anlara kıyâs oluna.

Evvelâ Hulefâ-i Râşidîn ve İmâmeynü'l-hümâmeyn ve Abdullâh ibn Zübeyr ve Ömer ibn Azîz hazerâtı rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în hazerâtı fezâil ve adâletde

[4974] Sâd, 26. âyetten nâkıs iktibas.

sâ'irlere teşbîh ve kıyâs itmek olmaz. Hazret-i Seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretleri bu sarây-ı teng-i fenâdan bekāya hırâm itdikde sadr-ı mesned-i hilâfet Sıddîk-i Ekber cenâbına müsellem oldukda mukaddemâ İslâmla müşerref olan Hûmşiryân kabâil-i urbân kâffeten mürted olup kûşe-be-kûşe ehl-i İslâm'ı katle âgāz itdiklerinden mâ'adâ Müseylemetü'l-Kezzâb ve Esvedü'l-ayneyn ve Talhatü'l-Esedî nâm eşkıyâ ile Seccâce nâm bir kezzâbe avret da'vâ-yı nübüvvet idüp ve her birlerinin başına erâzil-i Arabdan sâir eşkıyâ-i bed-nihâddan yüz elli beş bin ve dahi ziyâde mübârız haşerât cem' olup bilâd-ı İslâmiyyeye hücûm ve gāret itmeleriyle Hazret-i Sıddîk ve Ömerü'l-Fârûk ve Zinnûreyn ve Hazret-i Haydar ve Hazret-i Hüseyin ve sâir eshâb-ı güzîn rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în ittifâk ve ittihâdlarıyla mürteddînin ve livâ-yı dalâlet-efrâz olan ehl-i tugyânın şerr u şürûrları ve vücûd-ı habâset-âlûdların ma'dûm idince çekdikleri zahmetin ve dökülen kanın nihâyeti olmadığından mâ'adâ Hazret-i Osmân üzerine zuhûr iden fitne sebebiyle Hazret-i Mu'âviye, Hazret-i Ali itā'atinden hurûc idüp mâbeynlerinde olan muhârebât ve münâza'ât ve ba'dehû İmâm-ı Hasan ve İmâm-ı Hüseyin hazretlerine erâzil-i süfehâ-i Benî Ümeyye'den Ali ve âl ü evlâd-ı Ali[nin] gördükleri şemşîr-i eziyyet ve cefânın takrîrine tākat gelmeyüp muhassal Hulefâ-i Râşidîn ve İmâmeynü'l-Hümâmeyn tarfetü'l-ayn râhat görmeyüp mürteddîn ve ehl-i tugyân ve bâ-husûs süfehâ-i Benî Ümeyye ve erâzil-i Şâm şe'âmetleriyle memâlik-i İslâmiyyeden emn ü emân mürtefi' [**İ, III, 405b]** olup hulefâ-i Benî Ümeyye'nin inkırâzlarına gelince nâmûs-ı dîn-i İslâm'a şe'n virür ol kadar hâlât zuhûr itmiş idi ki zikri mûcib-i melâldür. Ve hulefâ-i râşidînden sonra ibtidâ saltanat nâmıyla tahta cülûs idüp riyâset ile mülûkâne libâs giyüp pâdişâhâne atlara binüp dîvân ve ünvân ve çavuş ve bevvâb ihdâs idüp tabl ve sûrnâ ile nevbet çaldıranın evveli Mu'âviye radıyallâhu anhdur ki bunlara hulefâ-i Benî Ümeyye dinüp cümlesi on dört neferdür ki üçi Âl-i Süfyân'dur. Ve bunların birkaç kimesneden mâ'adâsının dimâğı muhtell olup ef'âl-i zemîmeleri ve fısk u fesâdları ve mezâhib-i butlân ve kelâm-ı küfr ve elfâz-ı mühmelâtları hadd-i tevâtür ile imzâ olunup kütüb-i tevârîh-i mu'teberâtda muharrer ve cümleye ma'lûm bir ahvâldür. Saltanat bunlara müsellem oldukdan sonra riyâset ve saltanat da'vâsıyla ekser-i hurûb ve kıtālleri evlâd-ı Resûlullâh ile ve Hulefâ-i Râşidîn feth itdikleri memleketlerde ehl-i İslâmla olup kâfirden memleket feth idüp dârü'l-İslâm itmek az vâki' olmışdur. Ve bunların zulm ü te'addîleri ve fısk u fesâdları şe'âmetiyle niçeler mürted ve niçeler mezâhib-i bâtıla zâhib olup ehl-i İslâm'a tefrika ve fitne bırakmanın evveli ve bâ'isi bunlardur. Muhassal zuhûrlarından inkırâzlarına gelince seksen sene içinde eshâb-ı **[339a]** kirâmdan ve

evlâd-ı Resûlullâh'dan ve ehl-i İslâm'dan katl itdiklerinin hisâbı olmayup ve bâ-husûs Yezîd-i anîdin ve Velîd-i pelîdin Ka'be-i mükerremede ve Medîne-i münevverede mel'anet ve fısk u fesâdları bir dînde ve bir mezhebde ve bir zamânda olmadığından mâ'adâ Haccâc-ı Zâlim'i ibâdullâh üzerine musallat idüp niçe yıllar vilâyet vilâyet gezüp itdüği zulm u fesâd tâ rûz-ı kıyâmet dillerde dâstân kalmışdur. Muhassal bunların saltanatı zamânında ehl-i İslâmdan dökülen kanın ve itdikleri zulmün nihâyeti olmayup re'âyâ vü berâyâ pâymâl olmış idi. Âkıbet gayretullâh zuhûr idüp Ebû Müslim Horâsânî hurûc ve devletlerin Âl-i Abbâs'a ilbâs idüp ve bunlardan mâ'adâ niçeler hükmine girdikden sonra dokuz yüz yigirmi iki senesinde Devlet-i Osmâniyye hükmine girüp ol vakitden işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz yigirmi iki senedür ki sâye-i pâdişâhîde ehâlîsi sâye-i pâdişâhîde bir eyâlet i'tibârıyla gâh bir vezîr ve gâh iki tuğlu bir paşa ile mahmî olup re'âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat ve zevk ü safâ ideyorurlar[4975]. Ammâ mukaddemâ zuhûr-ı İslâm'dan Devlet-i Aliyye hükmine girince Şâm ve Haleb tevâbi'âtıyla otuz altı istîlâ çeküp gâh Rûm ve Efrenc ve gâh tavâyif-i mülûk ve Karâmita ve gâh sâhib-i hurûc kavm-i Tatar-ı hûnhâr ki ve bu istîlâların birkaçında katl-i âmm olunmışlardur, tahrîri tavîl olur[4976]. Elhamdüli'llâhi te'âlâ selātîn-i Osmâniyyûn hükmine gireli bay u gedâ ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat ve zevk u safâ ile ömür sürüyorurlar.

Ve hasretü'l-mülûk saltanat-ı uzmâ ve memleket-i vüs'ânın biri dahi iklîm-i Bâbil'dür ki hulefâ-i Abbâsiyyûnun tahtgâhları Bağdâd-ı behîşt-âbâd idi ki zuhûr-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince bu mâbeynde Arab ve Acem ve Îrân ve Tūrân **[İ, III, 406a]** ve Rûm'da vâkı' olan saltanatların a'zamı olmak üzre yâd iderler[4977]. Cümlesi otuz sekiz nefer olup ve bunların dahi içlerinde birkaç kimesneden mâ'adâsının dimâgı muhtel olup kimi halk kıran ve kimi mezheb-i revâfız ve havâric ve kimi ilhâd ve zenâdıka zâhib ve meyl itmeleriyle niçe ehl-i sünnet ulemâ-i âmilîni ve niçe fuzelâ-i kâmilîni mezheb-i bâtıla rücû' teklîfi ile envâ'-i zecr ü cefâ ve niçelerini habs ve şehîd itmişlerdür. Ve ol azîzlerin inkisârı ve kanları sebebiyle Hakk sübhânehû ve te'âlâ

[4975] bunlardan mâ'adâ niçeler hükmine girdikden sonra dokuz yüz yigirmi iki senesinde Devlet-i Osmâniyye hükmine girüp ol vakitden işbu bin yüz kırk dört senesine gelince iki yüz yigirmi iki senedür ki sâye-i pâdişâhîde ehâlîsi sâye-i pâdişâhîde bir eyâlet i'tibârıyla gâh bir vezîr ve gâh iki tuglu bir paşa ile mahmî olup re'âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ü râhat ve zevk ü safâ ideyorurlar H (339[a]) : niçeler istîlâsından sonra dahi devletleri Âl-i Osmân'a nakl idüp ve tahtgâhları olan Dımaşk-ı Şâm hîn-i fethinden ilâ hâze'l-ân bir eyâlet i'tibârıyla gâh bir vezîr ve gâh iki tuğlı paşa ile mahmî olup ahâlî vü re'âyâsı İ (405[b])

[4976] tahrîri tavîl olur H (339[a]) : ale'l-infirâd tahrîri tavîl olur, tevârîhe nazar oluna. Böyle olduğı hâlde ol vakitlerde re'âyâ vü berâyâda kuru cânlarından mâ'adâ mâl ıtlâk olanlar, şeyleri kalmadığından mâ'adâ araları muvâcehesinde ve pederleri karşusında murâd itdikleri mel'anet ile ırzlarına dahi ta'arruz iderlerdi İ (405[b])

[4977] bu mâbeynde Arab ve Acem ve Îrân ve Tūrân ve Rûm'da vâkı' olan saltanatların a'zamı olmak üzre yâd iderler İ (405[b]-406[a]) : cümle saltanatlardan büyük olup ve hâlâ halk dahi durûb-ı emsâl idüp öyle yâd iderler H (339[a])

üzerlerine tavâyif-i mülûk musallat idüp ve kendü beğlerinden dahi niçeler üzerlerine hurûc idüp muhassal hemân birkaç kimesneden mâ‘adâsının yevmen-fe-yevmen saltanatları muhtell ve devletlerine za‘f gelüp müddet-i medîd mülûk elinde zelîl olup tasarruf-ı mülûkde ancak kendülerinde bir kuru nâmıyla saltanatları münkarız olunca mülûkden çekdikleri ahvâl tevârîhlerde muharrerdür. Ve bunların dahi ekser-i kıtâlleri saltanat ve riyâset da‘vâsıyla evlâd-ı Resûlullâh ve ehl-i İslâm'la olup kâfire gazâları ve kâfirden memleket feth idüp dârü'l-İslâm itmeleri az vâki‘ olup hükm itdikleri Arabistân ve Kürdistan ve Îrân ve Tūrân'da olan memleketler ki vardur, zamân-ı Resûlullâh aleyhi's-salâtü ve'selâmda kimi seyf ile ve kimi da‘vet ile dârü'l-İslâm olup ve sâirleri dahi Hulefâ-i Râşidîn zamânlarında feth olup dârü'l-İslâm olmışdur. Ve kendülerinin küffârdan memleket feth idüp dârü'l-İslâm itdikleri azdur[4978]. Ve bundan mâ‘adâ bunların saltanatları zuhûrından inkırâzlarına gelince taht-ı hükûmetlerinde olan ihtilâl ve fitne ve fesâd ve dökülen kandan mâ‘adâ çok âfât[4979]-ı semâvât ve beliyyât-ı arz vâki‘ olmışdur ki bir asrda vâki‘ olmayup târîhlerde muharrerdür, nazar oluna. Ol mesâibden biri budur ki Karâmita tāifesi iki def‘a huccâc-ı müslimîni katl-i âmm idüp ve meyyitlerini zemzem-i şerîf kuyusına doldurup ve Mekke-i mükkerremeyi gāret ve ehâlîsini katl-i âmm idüp ve mübârek Hacerü'l-Esved'i ve Ka‘be-i şerîf kapusını koparup makarr-ı sakarları olan Hicr'e götürüp yigirmi iki sene yedlerinde kalmak bunların vaktinde olup Bağdâd'a karîb iken şerr ü fesâdlarını men‘e kādir olmadılar. Ve ba‘dehû beş yüz otuz iki târîhinde el-Muktedî-Billâh halîfe zamânında Ka‘be-i şerîf kisvesi tedârükine kudretleri olmayup bir tâcir on sekiz bin altuna kisve yapdurup örtmüşdür. **[339b]** Muhassal bunların zamânında vâki‘ olan fitne ve ihtilal ve bâ-husûs tavâyif-i mülûk tasallutı ve sâhib-i hurûc Çengiz ve Hülagu ve Abaka ve Timur ve kendü beğleri ve askerleri fitnesi sebebiyle re‘âyâ vü berâyânın ve ehâlî-yi Bağdâd'ın ve ba‘zı hulefânın başına gelen felâketler tevârîhlerde muharrerdür, nazar oluna. Elhamdü'lillâhi te‘âlâ Devlet-i Aliyye hükmine gireli ilâ hâze'l-ân bir eyâlet itibâriyle vüzerâ-i ızâm bendelerinden birine tefvîz idüp mâhâbet-i pâdişâhî ile emîn ve hıfz olunup ehâlîsi râhat ile zevk ve safâ ideyorurlar.

Et-ta‘rîz: Ve eğer bin yüz târîhinden yüz on beş senesine gelince vâkı‘ ba‘zı ihtilâl ta‘rîz olunur ise onun bâ‘isi ve sebebi ne olup ve çok güft ü gûnun aslı olmayup

[4978] olup hükm itdikleri Arabistân ve Kürdistan ve Îrân ve Tūrân'da olan memleketler ki vardur, zamân-ı Resûlullâh aleyhi's-salâtü ve'selâmda kimi seyf ile ve kimi da‘vet ile dârü'l-İslâm olup ve sâirleri dahi Hulefâ-yı Râşidîn zamânlarında feth olup dârü'l-İslâm olmışdur. Ve kendülerinin küffârdan memleket feth idüp dârü'l-İslâm itdikleri azdur H (339[a]) : olmışdur İ (406[a])

[4979] âfât İ (406[a]) : âlâmât H (339[a])

halk anladuğı ve bildüği olmaduğı münâbetiyle aşağıda icmâlen zikr olunur[4980]. Ve hasretü'l-mülûk olup işbu dünyâda memdûh memleket ve büyük saltanat olmak üzre meşhûr-ı âlem olan memâlik Mısr-ı Kāhire'dür ki berekât cihetinden dünyâda bir dahi misli olmamağla "Ümmü'd-dünyâ" dahi dirler ve her ahvâlde sâir memleketlere mugāyir ve muhâlif **[İ, III, 406b]** olmağla başka bir dünyâ dimek dahi olur. Ve bu memleket-i mübârekenin kadîmü'l-eyyâmda olan felâketlerinden mâ'adâ zuhûr-ı İslâm'dan Devlet-i Osmâniyyûn hükmine girince gâh Frenk ve gâh Arab ve gâh Etrâk ve gâh tavâyif-i mülûk ve gâh Tatar ve Türkmen ve gâh siyâh Arab kul ve gâh mülûk-i Mağrib ve Endelüs ve gâh Çerkes istîlâ vü ihtilâlleri sebebiyle ol mübârek memleketin başına gelen felâketin takrîri kitâba sığmaz. Beş-on sene mürûr itmez bir fitne zuhûr iderdi ve hattâ[4981] âhirleri kavm-i Çerâkise olup nîk-nâmla yâd ve medh itdikleri Sultān

[4980] et-ta'rîz: ve eger bin yüz târîhinden yüz on beş senesine gelince vâkı' ba'zı ihtilâl ta'rîz olunur ise onun bâ'isi ve sebebi ne olup ve çok güft ü gûnun aslı olmayup halk anladuğı ve bildüği olmaduğı münâbetiyle aşağıda icmâlen zikr olunur İ (406[a]) : - H

[4981] H 339b'deki bu kelimeden itibaren İ'deki muadilinde önemli cümle farklılıkları bulunduğundan, aşağıda H 340b'de görülecek olan "ed-delîl" başlığına kadar İ'de bulunan kısmın dipnotta verilmesi uygun görülmüştür. İ'nin bu bölümde yer alan varak numaraları metnin içinde mevcuttur. H nüshasında "Hattâ âhirleri kavm-i Çerâkise olup ... diyüp ruhsat virürdi." İfadeleri arasındaki kısım İ'de şöyledir: âhir mülûkleri olan Çerâkise asrında dahi fitne ve ihtilâl ve cemî'-i münker mevcûd ve ekser hükûmetleri ve âyîn ve erkânları şer'-i şerîfe mugâyir u muhâlif olmağla hâlâ cemî'-i memâlik-i İslâmiyye'de bir nâ-meşrû' iş ve hükm vâkı' olursa "İşbu Çerkesî hükmüdür" diyü dur[û]b-ı emsâlden olmışdur. Elhamdüli'llâhi te'âlâ ol memleket-i uzmâ ve saltanat-ı kübrâ dahi hîn-i fethinden ilâ hâze'l-ân bir eyâlet i'tibârıyla vüzerâ-yı izâm bendelerinden birine tefvîz ile sâye-i pâdişâhîde emn ü emân hıfz olunup icrâ-yı ahkâm-ı şer'-i kadîm ile hükm olunur. Ve saltanat-ı uzmâ ve memleket-i vüs'ânın biri Afrika'dur ki mukaddemâ tahtgâhları Tunus idi. İbtidâ zuhur iden pâdişâhın ismi Afir olmağla rub'-ı meskûnun birinin ismine Yunan ve Latin ve Frenk ve Rûm târîhlerinde Afrika dirler ki ol pâdişâhın isminden me'[hûz]dur. Ve bu Afrika ta'bîr olunan memleketlerin hudûdı Dimyât'dan Akdeniz'in Arabistân kıyılarından Sebte boğazına varınca cümle Arabistân kıyıları ve memleket-i Endülüs ve Berberiyye ve cümle karalar ve Habeş ve Mekke-i Mükerreme ve Yemen ve bi'l-cümle Afr[ika]dan ma'dûd olup ve bu cümlenin devri on sekiz bin mîldür dirler, el-ilmu inda'llâhi te'âlâ. Ve mukaddemâ Dimyât ve Mısır, Asya'dan ma'dûd idi. İskender-i Rûmî, İskenderiyye'yi tahtgâh itdikde Dimyât'ı ve Mısır'ı dahi Afrika'ya zamm eyledi. Ve ba'dehû Trablus ve sultān-ı Cezâyir ve Endülüs ve Berberiyye başka başka pâdişâhlık olup gâh-be-gâh cümlesine gālib olup bir pâdişâh hükm idüp ve gâh her kûşesinde bir pâdişâh zuhûr itmekle Mısır'ın dahi başına kıyâmetler kopardı. İslâm zuhûrından sonra dahi ol etrâflarda Benî Ümeyye ve Eyyûbiyye ve Fâtımiyye zuhûr idüp ve bunlardan ba'zıları dahi Mısır'a ve Şâm'a müstevlî ve mâlik olmışlardur. Ve bunlardan mâ'adâ karalar memleketinde dahi yüzden ziyâde melik olup cümlesinin başı ve büyüği Habeş meliki olmağla sâirleri anın tâbi'âtından ma'dûdlardır. El-hamdü li'llâhi te'âlâ mukaddemâ her biri bir pâdişâhlık olan Tunus ve Trablus ve Cezâ'ir ve Habeş tevâbi'âtlarıyla şevketlü, mehâbetlü pâdişâh-ı a'zam ve hâkānu'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin tarafından birer ikişer tuğlu paşa kulları oturup bu kadar pâdişâhlık memleketlerde dahi nâm-ı sa'âdet-unvânları hutbelerde "sultānu'l-berreyn ve hakānu'l-bahreyn ve hâdimu'l-harameyni'l-muhteremeyn" nâmıyla yâd ve du'âda zikr olunur. Halkın "Fülân pâdişâh şöyle imiş ve fülân saltanat böyle imiş" diyü medh itdikleri pâdişâhlardan kankı pâdişâh bu memleketlere mâlik olup tahakküm itdiği vardur? Ve hasretü'l-mülûk saltanat-ı kübrâ ve memleket-i vüs'ânın biri dahi memleket-i Rûm'dur ki efvâh-ı nâs Anatolı ta'bîr iderler. Rub'-ı meskûnun biri olan Asya eczâlarından bir büyük eczâsıdur ki âb-ı havâsı, letâfeti ve cemî'-i hubûbatı ve meyve ve şükûfâtı ve ricâl u nisâlarının **[İ, III, 407a]** hüsn ü letâfetle sâir iklīme tefâvüti olduğı cihetden cümle ekālimin ahseni ve makbūlü ü mergūbu olup ve kable'l-İslâm pâdişâhlarına kayâsire-i Rûm dinüp ve her tarafında niçe kırallar dahi var idi. Zûhur-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince zuhûr iden saltanatlardan bir pâdişâh, cümlesini fethe ve zabta kādir olmayup ancak karaman ve Amâsiyye'ye değin feth idebilmişlerdür. Ammâ yine Bağdâd ve Şâm'dan bu hudûdlara gelince İslâm'dan otuz kadar mülûk var idi. Muhassal zuhûr-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince mürur iden yedi yüz sene içinde zuhûr iden hulefâ ve tavâ'if-i mülûk, saltanat ve riyâset da'vâsıyla birbirleri üzerine sefer idüp ve birbirlerinin memleketlerini gāretden ve istîlâdan hâlî olmadıklarından mâ'adâ, niçe mezâhib-i bâtıla îcâdıyla dahi çok kimesneler zuhûr ve başına erâzil ve eşkıyâdan niçe bin âdem cem' idüp memâlik-i İslâmiyye'ye anlar dahi bir belâ ve müsîbet-i azîm olmışdur. Muhassal, her tarafda ehl-i bagy u tuğyân ve tavâ'if-i mülûk ve saltanat ve riyâset iddiâsında olanların fitne ve ihtilâlleri sebebiyle on sene bir vilâyet emîn ü râhât olmayup gāret olurdı. Hattâ Haleb ve Şâm otuz altı istîlâ çeküp ve niçe def'a dahi mahsur olmışlardur. Ve bâ-husûs Cengiz ve Hülâgû ve Timur evlâdları fitnelerinde iki yüz sene kadar bilâd-ı İslâmiyye'de katl olunan ricâl ü nisâ ve sıbyânın hisâb u kitâbında muhâsibler âciz olup ve bâkī kalanların ve firâra mecâl[i] olmayanların cümle eşyâların gāret

Gavrî'dür ki hâlâ elsine-i nâsda mezkûrdur. Anın zamânında devletleri menkûs olup ve Devlet-i Aliyye hükmine girdi.

Sebebi menkūldür ki evliyâullâhdan müstecâbü'd-da've azîzin birisi pazar-ı Mısır'da gezerken görür ki Sultān Gavrî kullarından bir Çerkes, bir dellâlden metâ' alur ve akçasını virmeden metâ'ı alup gider. Ve dellâl dahi ardına düşer. "Akçasın vir, el mâlıdur. Sâhibi benden ister. Ben fakīrem, edâsına kudretüm yokdur" dir. Aslâ cevâb virmez. Fakīr dellâl görür ki olmaz, şer'ullâh diyü kādıya da'vet itdikde hemân "Sen misin beni şer'a da'vet iden!" diyü eteği altından bir bozdoğan ya'ni demir topuz çıkarup dellâlın başına şöyle darb ider ki dellâl düşüp cân teslîm ider ve Çerkes salına salına gider ve bu ahvâli seyr iden bu kadar müslimânlardan bir kimsenin zehresi olmaz ki "Niçün böyle idersin?" diyebile. Zîrâ zulm ve te'addî ol mertebeye varmış idi ki söyleyen dahi belâya uğrardı. Ol azîz bu ahvâli gördükde tahammüli kalmayup hemân bed-du'â idüp "Yâ Rabbe'l-izzet bu zâlimleri müslimânların üzerinden sen kaldır! Bu diyârda ne pâdişâhları kalsun ve ne leşkeri kalsun!" dir. Sâ'atine râst gelüp ve sihâm-ı da'vet hedef-i icâbete isâbet eyleyüp ol azîz ol gice rü'yâsında görür ki gökden çok melekler inüp her birlerinin ellerinde birer süpürge turmayup Mısır'da olan Çerkesleri süpürüp Nîl-i mübârek suyuna dökerler. Ve uykudan uyanup kulağına bir sadâ gelür. Meğer bir kimesne Kur'ân okurmuş. ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴾[4982] âyet-i kerîmesi[ni] okur ve ol azîz müşâhede ider ki "Acabâ hikmet-i Hakk ne yüzden zuhûr ider?" diyü du'âsının icâbeti âsârına muntazır iken arası çok geçmeyüp Sultān Selîm Hân-ı sâhib-kırân-ı zemîn ü zamân hazretlerinin hareket-i bâ-sa'âdetleri haberi şâyi' olur. Sultān Gavrî dahi azîm hayl u haşem ve çok asker ile Mısır'dan çıkup

itdiklerinden mâ'adâ ehl ü ayâllerine dahi ta'arruz idüp kuru cânlarından gayrı mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup fakr u fâka ve acz [ü] zarûret [ve] ıztırâ[r] ile mât u mütehayyir kalmışlardı. Ol müsebbibü'l-esbâb ve hâliku'l-kâ'inât selâtîn-i Osmâniyyûnı kulları üzerine yine nigehbân idüp her tarafda saltanat da'vâsıyla memleketi harâb ve ibâdu'llâhı berbâd iden tavâ'if-i mülûk ve ehl-i bagy u tuğyânın cümle Arabistân ve Kürdistân ve Anatolı'dan vücûd-ı mazarrat-âlûdelerin ve şerr ü şürûrların hakk itdiklerinden mâ'adâ Anatolı'da ve deryâ sâhillerinde kâfir elinde olan vilâyet ve kal'aları dahi feth ü zabt ve dârü'l-İslâm itdiklerinden gayrı, kemâ hüve hakkuhû vasf u ta'rîfe kimesnenin kudret ve liyâkatı olmayan şehr-i İstanbul ve Edirne ve Rûmili'nde niçe kırallık vilâyetler ve Akdeniz'de hasretü'l-mülûk niçe cezîreler ve cümle Karadeniz ve Ölüdeniz ve sahilleri ve Deşt-i Kıpçak nihâyetine varınca feth u zabt olunup nâm-ı sâ'âdet-unvânları hutbelerde sultānu'l-berreyn ve'l-bahreyn ve hâdimu'l-harameyni'l-muhteremeyn" nâmıyla yâd u zikr olunur. Halkın durûb-ı emsâl idüp medh itdikleri pâdişâhlardan kankı pâdişâh, Rûmili'ne geçmek değil, bütün anatolı ve Arabistân ve Kürdistân[a] mâlik olduğı vardur? Ve kankı saltanat zamânında beş sene bir vilâyet emîn ü râhât olduğı vardur? Devlet-i Osmâniyyûn zuhûrına gelince şühûr ve kasabâtda çuka ve kürk giyer katı nâdir olup ve taşra re'âyâ vü berâyânın ise başında külâh ve ayağında çarık ve arkasında bir köhne abâ ve belinde resen ve karnı doyınca darı etmeği bulan re'âyâ, ni'met-i azîm bilürdi. Re'âyâ ve ehl-i sûk, ata binüp kılıç kuşanmak olmayup iktidârları olduğı hâlde halâsa ve muhafazasına kādir olmayup ve ehl-i bagy ve askerî tāifesi elinden alurlardı. Zîrâ etrâf-ı mülûk ve sâhib-i hurûc ve ehl-i bagy başına cem' olan **[İ, III, 407b]** asker-i haşerât olup yağma vü gāret için ve münkerden men' itmeyüp ruhsat virdikleri için cem' olup emr-i ma'rûf ve nehy-i münker iseler başından dağılup bir hasmına tâbi' olurlardı. Ol ecilden askerlerinin mağlûbı olup "fel'alû mâ şi'te" diyüp müsâmahâ iderlerdi.

[4982] A'râf, 136. âyet.

Haleb kurbında Mercidâbık nâm mevzi‘de mukābil olduklarında mağlûb olup kendi asker-i cünûdı nâbûd [ve] nâ-peydâ olduklarının haberi geldikde Toman Bay nâm çerkesi pâdişâh nasb iderler. Ammâ Sultān Selîm Hân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri sa‘âdetle azm-i Mısır idüp yol üzerinde olan Şâm-ı Şerîf ve Kudüs-i Şerîf ve Trablusşâm ve Sayda ve Beyrût ve sâirleri tevâbi‘âtlarıyla Devlet-i Aliyye’ye tâbi‘ olup yümn-i ikbâl ve sa‘âdet-i iclâl ile Mısır’a dâhil olduklarında Mısır askerini kırup ve Toman Bay’ı dahi salb ile katl idüp Mısır’ı dahi feth ü zabt itdiklerinde kâffeten aşâir ve kabâil tâbi‘ olup ve Ka‘be-i şerîf ve Medîne-i münevvere miftâhlarını dahi şerîfleri getürüp teslîm itdiklerinde hadden ziyâde in‘âm u ihsân ve izzet [ü] ikrâm idüp muhassal Habeş ve Yemen’e varınca tâbi‘ ve Saltanat-ı Aliyye’ye tâbi‘ **[340a]** oldılar.

El-hamdü lillâhi te‘âlâ ol memleket-i vüs‘â ki mukaddemâ birkaç pâdişâhlık olup cümle tevâbi‘âtıyla ve Habeş memleketiyle vardur, ana mülk olan cümle kurâlar memleketlerinin başı ve büyüğü olup ol memleket dahi iki tuğlu bir paşa ve Mısır ve memâliki üç tuğlu bir paşa kullarıyla mahmî olup ve ale’l-husûs Ka‘be-i şerîf ve Medîne-i münevvere hizmetiyle şeref-yâb olalı iki yüz yigirmi seneden ziyâdedür ki hıfz u hirâseti ve imâreti husûsunda ihtimâmlarıyla ehâlîsi emîn ve râhat olmağla mukaddemâsından on kadar ziyâde ma‘mûr olup ve bâ-husûs ta‘yîn itdikleri galâl ve surre ve yapdıkları imâret ve medrese ve sâir-i ebniye-i hayrât ve hasenâtları sebebiyle sâkin olan bay u gedâsı pür-ganâyim olup emîn ve râhat olmalarıyla dâimâ müsâfir ve mücâvirleriyle memlû bir şehr-i azîm olmışdur. Ammâ mukaddemâ hacc mevsiminden sonra emniyyet olmamağla kimse kalmayup ehâlîsinden ve tüccârdan çok kimseler iclâ idüp hacc mevsiminde gelürdi. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ hizmet ve muhâfazası Devlet-i Aliyye’ye müyesser olaldan ilâ hâzel-ân emîn ve sâlih sâye-i himâyelerinde mahmî olup sultān-ı berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-Haremeyni’l-muhteremeyn nâmıyla yedi iklîm ve dört kûşede olan İslâm memleketlerinde hutbelerde du‘â olunuyorur.

Ve’l-hâsıl hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin taht-ı hükûmetlerinde olup mukaddemâ her biri bir büyük saltanat olmak üzre yer itdikleri işbu zikr itdüğimiz saltanatlardan ma‘âda berreyn ü bahreynde taht-ı hükûmetlerinde olan memleket ve cezîrelerde yüzden ziyâde müslim ve kâfir mülûk var idi. Zuhûr-ı İslâm’dan tulu‘-ı Osmâniyyûna gelince mürûr iden yer yedi yüz sene içinde ancak Konya’ya gelince feth ve zabt olunup mâ‘adâsı kâfir elinde kalmış idi. Bâ‘isi, ol vakitlerde olan hulefâ ve pâdişâhlar ve tavâyif-i mülûk saltanat ve mülk ü riyâset da‘vâsıyla cenk ü kıtâlleri birbirleriyle olduğundan mâ‘adâ bu mâbeynde niçe mezâhib-i bâtıla îcâdıyla âdemler zuhûr idüp ve başlarına erâzil ve eşkıyâdan niçe bin âdem cem‘

idüp memâlik-i İslâma anlar dahi bir belâ ve mesâib-i uzmâ olmışlardı. Muhassal on sene mürûr itmezdi ki bir vilâyet gāret olurdı. Ve hattâ Devlet-i Aliyye hükmüne girince Haleb ve Şâm otuz altı istîlâ çeküp ve bâ-husûs Cengiz ve Hülagu ve Abaka ve Timur fitnelerinde katl-i âmmla gāret olmışlardur. Muhassal bu sâhib-i hurûc Cengiz ve Hülagu ve Timur ve evlâdları iki yüz sene kadar mümted olup bilâd-ı İslâmiyyede katl olunan insânın haddi ve hisâbı olmayup firâra mecâli olamayan re‘âyâ vü berâyânın kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup acz ve zarûret ızdırâbıyla mât ve mütehayyir kalmışlardı. Ol Müsebbibü’l-esbâb ve Hâlikü’l-kâ’inât kullarına meded ve inâyet idüp selâtīn-i Osmâniyyûnı kulları üzerine nigeh-bân idüp her tarafdan saltanat da‘vâsıyla memâliki harâb ve ibâdullâhı ber-bâd iden tavâyif-i mülûk ve ehl-i bagy ü tugyânın cümle Arabistân ve Kürdistân ve cümle Anatolı’nın vücûd-ı mazarrat-âlûdların ve şerr ü şürûrların ref‘ idüp ve istîlâ itdikleri vilâyetleri zabt itdiklerinden mâ‘adâ Anatolı ve deryâ sâhillerinde kâfir elinde kalan vilâyetleri dahi feth ve zabt itdiklerinden mâ‘adâ Rûmili’ne geçüp hasretü’l-mülûk Urna şehrini ve kemâ-huve-hakkan vasf u ta‘rîfde kimsede kudret ve liyâkat olmayan şehr-i İstanbul’ı sümme ve sümme niçe kırallık ve vilâyetleri feth ü zabt idüp ve Akdeniz’de hasretü’l-mülûk niçe kırallık cezîreleri feth idüp ve cümle Karadeniz sâhillerinde ve Uludeniz sâhillerinde ve Deşt-i Kıpçak nihâyetine varınca feth ve zabt idüp sultānü’l-berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-Haremeyni’l-muhteremeyn nâmıyla hutbelerde du‘â olunuyorur. Devr-i Âdem’den beri kangı pâdişâh Deşt-i Kıpçak’dan Kayrevân’a varınca ya‘nî Sebte boğazına varınca hükm itdüği vardur ve zuhûr-ı İslâmdan sonra halkın medh idüp “Büyük saltanat idi” diyü durûb-ı emsâl itdikleri pâdişâhların kangısı Rûmili’ne geçebilmişdür ve kangı pâdişâh yalnız Anatolı’ya mâlik olmışdur, zuhûr-ı İslâmdan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince mürûr **[340b]** iden yedi yüz sene içinde Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân’da ve Îrân’da bu kadar tabakāt-ı mülûk olup Anatolı’nın ancak nısfı mertebesine değin feth idebildiler ve feth itdikleri vilâyetlerde mülûk iddiâsıyla hezâr mülûk olmağla mülk ve riyâset da‘vâsıyla dâimâ birbirleriyle cenk idüp birbirlerinin vilâyetlerini nehb ü gāret iderlerdi. On sene mürûr itmeyüp her vilâyet gāret olurdı. Bu sebebden re‘âyânın mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup başında külâh, eyninde köhne abâ ve belinde resen ve ayağında çarık, karnı toyunca darı etmeği bulan ni‘met-i uzmâ bilürdi. Re‘âyâda at binüp ve kılıc kuşanmak yok idi ve mâlik olsa dahi halâsa ve muhâfazasına kādir olamazdı, ehl-i bagy ve askerî eşkıyâsı elinden alurlardı. Zîrâ tavâyif-i mülûkun askerî tāifesine ve sâhib-i hurûc ve ehl-i bagy ü tugyân başına cem‘ olan asker mağbût ve ulûfeli olmayup memleket gāret itmek içün cem‘ olup ve

kendülerin münker şeyden men‘ itmek murâd itseler başından dağılup bir hasmı olan mülûk yanına varup tâbi‘ olmalarıyla askerlerinin mağlûbı olup [4983]فافعلوا ما شئت diyüp müsâmahâ iderlerdi ve tavâyif-i mülûk olanların kendüleri dahi pâdişâhlarına âsî olup veliyyü’n-ni‘am efendisinin bir kavî düşmeni zuhûr itdikde hıyânet idüp ol hasmına tâbi‘ olmalarıyla beğ oldukları vilâyeti saltanat nâmıyla zabt itmişlerdür. Nitekim âl-i Selçuk’un âhirinde Aydın ve Saruhân ve Teke ve Menteşe ve Kirmân beğlerinin hıyâneti dahi böyle olmışdur. Bu vilâyetlerde niçe zamân nâmlarına hutbe okudup ve sikke kat‘ itdirüp ve saltanat iddiâsıyla atup tutmuşlardur. Bunların dahi şerr ü şürûrların ve vücûd-ı mazarrat-âlûdların selâtīn-i Osmâniyyûn ibâdullah üzerlerinden def‘ ü ref‘ idüp ve memleketlerini Devlet-i Aliyye’ye ilhâk ve birer sancak i‘tibârıyla birer bendelerine ihsân idüp ehâlîsi ve re‘âyâ vü berâyâsı emîn ve sâlim, zevk u safâ ile ömür sürüp kâmrân olmışlardur. Zîrâ selâtīn-i Osmâniyyûndan mukaddem gelen mülûkün müte‘ayyin ulûfeli askerleri olmayup ve olduğu hâlde kalîl idi. Bir sefer oldukda başına cem‘ olan asker doyumluk içün cem‘ olup ve ekser-i seferleri İslâm memleketi ve birbirleri üzerine olup re‘âyâ vü berâyâsı gāret idüp ve istedikleri fesâdı iderlerdi ve pâdişâhları olan dahi men‘e kādir değil idi ve men‘ itmek murâd itse başından dağılup hasmı yanına varırlardı. Bu sebebden her nerede erâzil ve eşkıyâ var ise başına cem‘ olup ve ol dahi [4984]فافعلوا ما شئت diyüp ruhsat virürdi.

Ed-delîl: Dünyâ cîfesi içün hakkı koyup bâtıla ve yaramazlığa uyar erâzil ve eşkıyâ iyilerden hezâr kat çokdur[4985]. Birisini zikr idelim. Hazret-i İmâm-ı Hasan ve İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anhümâ gibi devletlülere itā‘at itmeyüp Yezîd-i anîd gibi fâcire tâbi‘ olup ehl-i Mekke ve Medîne tâbi‘ oldukları içün üzerlerine asker-i şekāvet-eseriyle Müslim bin Ukbe’yi serdâr-ı murdâr ta‘yîn idüp [4986]فافعلوا ما شئت diyü izn virüp tenbîh itmesiyle varduklarında birkaç gün Medîne-i münevvereyi muhâsara ve tazyîk idüp ve âkıbet içine girdüklerinde sâye-i nişînân-ı Resûlullâh olan müslimînden on iki bin kadar âdem katl ile şehîd itdiler ki içlerinde eshâb-ı kibârdan çok kimse var idi. Ve buna dahi kanâ‘at itmeyüp Hazret-i Allâh’dan havf ve Resûlullâh’dan hayâ itmeyüp üç gün üç gice medîne-i Resûlullâhı asâkir-i şakāvet-mu‘tâdına bağışlayup mâ-meleklerini yağma ve gāret idüp ve perde-nişînân-ı ismet olan muhazzerât ve benâta murad itdikleri mel‘aneti itdiklerinden sonra “Âferin! Yüzünüz ak, kılıcınız keskin olsun” diyü in‘âm u

[4983] Dilediğinizi yapın.
[4984] Dilediğinizi yapın.
[4985] dünyâ cîfesi içün hakkı koyup bâtıla ve yaramazlığa uyar erâzil ü eşkıyâ iyilerden hezâr kat çokdur H (340[b]) : Buna delil çokdur, ancak İ (407[b])
[4986] Dilediğinizi yapın.

ihsânlar idüp ve ba‘dehû Ka‘be-i şerîfde itdikleri mel‘anet ve katl-i İmâmeyn-i hümâmeyne itdikleri cesâret ve niçe bunun emsâli itdikleri mel‘anet tevârîhlerde muharrerdür ki ciğerler kebâb olur.

İmdi bunun gibi ulu makāmlarda bu mertebe mel‘anete cür’et ve bunlar gibi ulu sultānlara muhâlefet ve katllerine cesâret iden haşerât, sâir vilâyetlerde itmemek olur mı? İmdi tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc ve ehl-i bagy başına cem‘ **[341a]** olan haşerât vardığı yeri re‘âyâda mâl ıtlâk olunur şeyleri kalur mı? Elhamdü’lillâhi te‘âlâ Devlet-i Aliyye zuhûrından ilâ hâze’l-ân taht-i hükûmetlerinde olan niçe pâdişahlık memâlikde herkes ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat olduklarından mâ‘adâ bir kavî bir za‘îf müslime nâ-hakk söğse veyâ döğse müslim şöyle dursun ehl-i zimmet ve yehûd dahi te‘addî itse bilâ-emân şer‘an kısâs iderler. Devlet-i pâdişâhîde şuhûr ve kasabât ve kurâda sâkin ehl-i hıref ve tüccâr ve rencber ve sahrâ-nişîn göçer evli ve sâir ecnâs-ı muhtelife ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat olup herkes hâline ve liyâkatine göre beyne’l-akrân refâh-ı hâl ile geçinüp ricâl-i devlet ve askerî tāifesinden mâ‘adâ her vilâyetde ve şuhûr ve kasabât ve kurâlarda esnâf ve tüccâr ve dihkānî ve kefere ve yehûddan çok kimesneler vardur ki mükellef evler ve sarâylar ve çiftlikler ve bâğçe ve köşk ve yalılar ve akâra mâlik olup ve bin gurûşdan yüz ve iki yüz ve dahi ziyâde kîse gurûşa mâlik âdemlerin hisâbı yokdur ve istedüği libâsı giyüp ve küheylân ata binüp ve mükellef raht ve bisât urup ve birkaç çukadâr huddâm ve tâzî ve zağar ve doğan ve şâhîn ile ava çıkup ve ba‘zı haddini bilmez süfehâ, pâdişâhlara mahsûs olan sürgün avı itdirüp muhassal erbâb-ı seyfden ve askerî tāifesinden olmayup bu misillü esnâf ve tüccâr ve rencber tāifesinin hisâbı yokdur, her vilâyetde bulunur. Anları gören ve bilmeyen ricâl-i devletden ve askerî tāifesi gediklerinden bir büyük âdem kıyâs iderler. Ve bu misillü sürûr ve iftihâr ile istedüği yerleri ve sayd u şikâr ve mesîre ve bâğ **[İ, III, 408a]** u bâğçelerde emîn ve râhat ve zevk u safâ ile ömür süren câhil ve nâdân ve küfrân-ı ni‘met âdemlerin hisâbı olmayup asırdan şekvâ ile “Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş” diyü tavâyif-i mülûk zamânını ve pâdişâhlık iddi‘âsında olan melik-i azûzları durûb-ı emsâl ile medh iderler. Pâdişâh ana dirler ki küffârdan memleket feth idüp dârü’l-İslâma ilhâk ve tevsî‘-i devlet ve icrâ-yı ahkâm-ı şer‘îat husûsında seyf-i sârim ola. Kangı adûda ve kangı devlet zamânında selâtîn-i Osmâniyyûn zamânında olan emniyyet ve râhat ve icrâ-yı ahkâm-ı şerî‘at olduğı vardur. Ve Devlet-i Osmâniyyûndan mukaddem gelen saltanatların büyüği ve meşhûrı hulefâ-i Benî-Ümeyye ve Abbâsiyyûn ve Âl-i Selçuk olup bunların hod zabt idüp hükm itdikleri memleketler ekseriyyâsı Hulefâ-i Râşidîn asrında feth olup saltanat bunlara intikāl

itdikde ekseriyyâ cenkleri da‘vâ-yı mülk ve riyâset olmağla cenkleri ehl-i İslâm ve evlâd-ı Resûlullâh ile olup küffârdan memleket aldıkları azdur ve bundan mâ‘adâ hemân birkaç kimesneden mâ‘adâsının dimâğı muhtell olup mezâhib-i bâtıla meyl itmeleriyle ehl-i İslâm arasına ihtilâl ve düşmenlikle olan fitne vü fesâdın ve Ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘atdan katl olunan müslimânların haddi ve hisâbı yokdur. Böyle olduğı hâlde râhat ve emniyyet mümkin olur mı?[4987]

Ed-delîl: Ma‘lûmdur ki mukāyese ve mülâhaza ve endîşe ve irfân ile her umûr ve husûsun hüsnine ve kubhına ıttılâ‘ hâsıl itmek olur. Meselâ Devlet-i Osmâniyyûndan mukaddem hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin birer eyâlet veyâ bir sancak i‘tibârıyla hükm itdikleri memâlikde müslim ve kâfir yüzden ziyâde mülûk var idi ki kimi Arab ve Acem ve Etrâk ve Ekrâd ve Tatar ve kimi Rûm ve Efrenc idi ki başına biraz haşerât asker cem’ idüp mülûkden bir za‘îfin üzerine sefer idüp yâ bütün vilâyetini elinden alup veyâ vilâyetinden bir tarafını zabt idüp “Pâdişâh oldum” diyü[4988] ismine hutbe okudup ve nâmına sikke kat‘ itdirüp ve zabt idemediği hâlde ol mülûkün vilâyetinden eli irdiği ve gücü yetdiği yere değin yağma ve gāret iderlerdi. Aşâir ve kabâilden dimâğı muhtel ve İslâmı za‘îf kabîle beğinin biri dahi işidüp[4989] “Fülân aşîretin beği biraz asker cem‘ idüp fülân vilâyeti zabt idüp pâdişâh olmış veyâhûd ol vilâyeti gāret idüp kendüsi ve askeri azîm doyum olmışlar. Bizim kabîlemüz anlardan dûn ve alçak mıdur?” diyü ol dahi biraz asker cem‘ idüp **[341b]** yâ Arabistân veyâ Kürdistân veyâ Anatolı’nın bir tarafına istîlâ idüp pâdişâhlık iddi‘â iderlerdi. Zuhûr-ı İslâmdan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince dâimâ birbirleriyle cenk idüp mülk ve riyâset sevdâsıyla cenkleri ehl-i İslâmla olup yedi yüz sene içinde İslâm tarafından ancak Konya’ya gelince İslâm zabt idüp bâkīsi küffâr elinde kalmış ve

[4987] tavâyif-i mülûk zamânını ve pâdişâhlık iddi‘âsında olan melik-i azûzları durûb-ı emsâl ile medh iderler. Pâdişâh ana dirler ki küffârdan memleket feth idüp dârü’l-İslâma ilhâk ve tevsî‘-i devlet ve icrâ-yı ahkâm-ı şer‘îat husûsında seyf-i sârim ola. Kangı adûda ve kangı devlet zamânında selâtîn-i Osmâniyyûn zamânında olan emniyyet ü râhat ve icrâ-yı ahkâm-ı şer‘îat olduğı vardur. Ve Devlet-i Osmâniyyûndan mukaddem gelen saltanatların büyüği ve meşhûrı hulefâ-yı Benî-Ümeyye ve Abbâsiyyûn ve Âl-i Selçuk olup bunların hod zabt idüp hükm itdikleri memleketler ekseriyyâsı Hulefâ-yı Râşidîn asrında feth olup saltanat bunlara intikāl itdikde ekseriyyâ cenkleri da‘vâ-yı mülk ü riyâset olmağla cenkleri ehl-i İslâm ve evlâd-ı Resûlullâh ile olup küffârdan memleket aldıkları azdur ve bundan mâ‘adâ hemân birkaç kimesneden mâ‘adâsının dimâğı muhtell olup mezâhib-i bâtıla meyl itmeleriyle ehl-i İslâm arasına ihtilâl ve düşmenlikle olan fitne ve fesâdın ve Ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘atdan katl olunan müslimânların haddi ve hisâbı yokdur. Böyle olduğı hâlde râhat u emniyyet mümkin olur mı? H (341ª) : selâtîn-i Osmâniyyûndan mukaddem gelen mülûki ve ol asırları medh ile yâd iderler. Tevârîh okuyanlardan dahi bu ahvâl çok vâkı‘ olur. Bilmemekle hemân tahte’l-lafz okuyup te’emmül ve tefekkür itmezleri, ricâl-i saltanat şöyle dursun, Devlet-i Aliyye’nin hükmün[d]e olan şühûr ve kasabât ve kurâlarında tüccâr ve ehl-i sûk ve belki kara sâkinlerinden bî-hisâb âdemler vardur ki birkaç satır yukaruda zikr itdüğimiz mertebe ve dahi ziyâde mâl mülk ve libâs ve dārât ve sâir eşyâya mâlik olup şöyle ki selef-i selâtīnin ricâl-i saltanat ve belki pâdişâhları bu mertebe müstahsen libâs ve dārât ve matbû‘ ferah-fezâ şeylere mâlik olup giydüği ve isti‘mâl itdüği yokdur İ (408ª)

[4988] pâdişâh oldum diyü H (341ª) : - İ

[4989] aşâir ve kabâilden dimâğı muhtel ve İslâmı za‘îf kabîle beğinin biri dahi işidüp H (341ª) : ehl-i bagyün biri dahi işitdikde İ (408ª)

Anatolı'nın nısfı kadar yeri[4990] Uzun Hasan ve Kızıl Ahmedli ve Aydın Beğli ve Saruhan Beğli ve Germiyan Beğli ve Menteş-oğlı ve Karasi Beği ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu ve Zülkādiriyye ve Ramazânoğlı ve İsfendiyâroğlı ve Karamanoğlı ve Dânişmendiyye ve Tekebeğli ve Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar ve Âl-i Selçuk devleti inkırâzından sonra evlâdları ve niçeler dahi her biri vilâyetde pâdişâhlık da'vâ itmeleriyle dâimâ birbirleriyle cenkden hâlî değiller idi. Böyle olduğı hâlde re'âyâda kuru cânlarından mâ'adâ şeyleri kalmak mülâhaza olunur mı?

Bu kadar mülûk birbirleriyle cenk idüp vilâyetleri pâymâl itdiklerinden mâ'adâ küffâr elinde olan kırallar ve katedraller dahi bir tarafdan memâlik-i İslâmı gāret idüp ve hattâ Devlet-i Osmâniyye zuhûrına gelince Ka'be-i mükerreme ve Medîne-i münevvere cânibleri hod Beni'l-Hasan ve Benî-Ahzar ve niçeler dahi şerâfet ve imâret da'vâsıyla ol semtleri velveleye virüp birkaç def'a huccâc-ı müslimîni gāret itmeleriyle ol semtlerde emniyyet mürtefi' olmağla huccâc ahvâli dahi müşkil olmış idi. Ve bundan mâ'adâ küffâr zabtında olan vilâyet kıralları ve katedralleri dahi memâlik-i İslâmı gāret idüp ve Frenk tāifesi dahi[4991] Antākıyye ve Kudüs-i şerîf ve Sayda ve Tarablus ve Dımaşk-i Şâm ve Haleb etrâflarını birkaç def'a gāret ve Kıbrıs kâfirleri dahi Alâiyye ve Edaliyye ve Adana ve Silifke ve Karaman vilâyetlerine varınca gāret ve tavâyif-i mülûk dahi birbirleri derdine düşüp ve Hülagu Hân dahi Îrân ve Turan ve bütün Anatolı'da olan İslâm memleketine istîlâ idüp ve dünyâyı şer u şürûr kaplayup ehl-i İslâm ahvâli gāyet mükedder olmış idi. Ve Hülagu Hân Konya'ya gelüp tarafından pâdişâh nasb idüp Âl-i Selçuk munkarız oldukda ol vakt Sultān Osmân Hân Gāzi hazretleri Mâverâ'dan gelüp Söğütcük semtlerinde iskân idüp pâdişâh kendüye tuğ ve tabl ve alem ve ol semtleri sancak virmiş idi ve sâir sancakları olan beğler Hülagu'ya tâbi' olup mutasarrıf oldukları sancakları mülûk nâmıyla kendülerine ibkā idüp ve yıkılup gitdikde Osmân Gāzi hazretleri şer'-i şerîf kılıcını kuşanup mütevekkilen ale'llâh fî-sebîlillâh gazâya niyyet idüp Hülagu tarafından ol etrâflarda olan Çağatay kâfirlerini kırup ve ol

[4990] idüp pâdişâhlık iddi'â iderlerdi. Zuhûr-ı İslâmdan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince dâimâ birbirleriyle cenk idüp mülk ü riyâset sevdâsıyla cenkleri ehl-i İslâmla olup yedi yüz sene içinde İslâm tarafından ancak Konya'ya gelince İslâm zabt idüp bâkīsi küffâr elinde kalmış ve Anatolı'nın nısfı kadar yeri H (341[b]) : iderdi. Muhassal, zuhûr-ı Osmâniyye'den mukaddem Anatolı'da Hülâgû tarafından, Tatar tāifesinden mâ'adâ İ (408[a])

[4991] dâimâ birbirleriyle cenkden hâlî değiller idi. Böyle olduğı hâlde re'âyâda kuru cânlarından mâ'adâ şeyleri kalmak mülâhaza olunur mı? Bu kadar mülûk birbirleriyle cenk idüp vilâyetleri pâymâl itdiklerinden mâ'adâ küffâr elinde olan kırallar ve ketedraller dahi bir tarafdan memâlik-i İslâmı gāret idüp ve hattâ Devlet-i Osmâniyye zuhûrına gelince Ka'be-i mükerreme ve Medîne-i münevvere cânibleri hod Beni'l-Hasan ve Benî-Ahzar ve niçeler dahi şerâfet ve imâret da'vâsıyla ol semtleri velveleye virüp birkaç def'a huccâc-ı müslimîni gāret itmeleriyle ol semtlerde emniyyet mürtefi' olmağla huccâc ahvâli dahi müşkil olmış idi. Ve bundan mâ'adâ küffâr zabtında olan vilâyet kıralları ve katedraller dahi memâlik-i İslâmı gāret idüp ve Frenk tāifesini dahi H (341[b]) : Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân vilâyetlerini pâymâl itdiklerinden mâ'adâ küffâr elinde olan vilâyet kıralları ve katedraller dahi bir tarafdan memâlik-i İslâmiyyeyi gāret iderlerdi. Hattâ Devlet-i Aliyye hükmüne girince İ (408[a])

semtlerden cümlesini kaçurup ve ol etrâfları zabt idüp ve altı yüz seksen altı senesinde Tursun Fakı nâm fâzıl kimesneyi Karahisâr'da kâdî nasb idüp ism-i şerîfine hutbe okutmuşdur. Muhassal Sultān Osmân Hân Gāzi hazretleri pâdişâh oldukda Anatolı'da kâfir elinde olan vilâyetlerden çok vilâyetler feth ve zabt eyleyüp ve oğlu Sultān Orhân Gāzi hazretlerini Burusa üzerine gönderüp feth eyledikde Burusa'yı feth idüp tahtgâh itdikde nâm u şânı âleme münteşir olup ve niçe vilâyetler feth idüp dârü'l-islâm eyledi ve intikāllerinden sonra oğlu Orhân Gāzi pâdişâh olup ol dahi babası isrine gidüp küffârdan çok vilâyetler feth idüp Rûmili'ne geçilüp küffâr memâlikine pençe salup niçe vilâyetler feth eylediler. Ve bundan sonra oğlu Sultān Murâd Hân-ı Hüdâvendigâr pâdişâh olup Rûmili'nde çok vilâyetler feth idüp ve bundan sonra dahi sümme ve sümme evlâd ve evlâdları fî-sebîli'llâh gazâya sa'y idüp bütün Anatolı'da kâfir elinde olan vilâyetleri feth ve zabt itdiklerinden mâ'adâ Rûmili'nde niçe pâdişâhlık vilâyetler ve Akdeniz'de hasretü'l-mülûk niçe kırallık cezîreler ve niçe dahi adalar feth ve zabt idüp dârü'l-islâm itmişlerdür.

Ahvâl-i tavâyif-i mülûk: Çünki ehl-i İslâm saltanat-ı Âl-i Osmâniyyûnda müsellem ve kuvvet buldı, Anatolı'da olan tavâyif-i mülûkün kimi tav'an ve kimi kerhan itā'at itmekle taraf-ı devletden müsâ'ade idüp mutasarrıf oldukları vilâyetlerini kendülerine ibkā iderlerdi. Ve bir tarafda **[342a]** kâfire gazâya gitdiklerinde tavâyif-i mülûk birbirleriyle yek-dil olup ve kızılbaşı dahi tahrîk idüp memâlik-i Osmâniyyûna hücum iderlerdi. Pâdişâh-ı âgâh ve haberdâr oldukda dönüp gelüp cem'iyyetlerin dağıdup ve muktedâların bildürdükde emân dileyüp istiğfâr itmeleriyle cürümlerin afv idüp vilâyetlerin ibkā iderlerdi ve kızılbaş üzerine sefere gitdiklerinde kızılbaşa sefere gidüp "Vakt-i fursatdur, ahz-i intikāma bundan iyi vakt olmaz, hemân siz önden ve biz bu tarafdan yürüyüp Osmânoğlunı aradan kaldıralum" diyü Leh'e ve Çeh'e ve Sırf'a ve Macar'a ve Nemse'ye ve Eflak ve Boğdan'a ve deryâda Venedik'e ve Ceneviz'e haber gönderüp tahrîk itmeleriyle cümle zikr itdüğimiz kırallar ve birkaç def'a ittifâk ile yürüyüp ve Niğbolu Kal'ası'nı muhâsara idüp ol etrâfları gāret idüp ve bir def'a dahi Varna'ya değin gāret idüp gelmişlerdür. Avn-ı Hakk ile küffârı bozup ve kırup ve dönüp gelüp tavâyif-i mülûk bâgīlerine dahi mikdârın bildirüp ve tekrâr nedâmet izhârıyla etrâf-ı mülûkden şefâ'atle cürmlerin yine afv iderlerdi. Ve bunlara baş olup tahrîk itmeğe Karamanoğlı ve İsfendiyâroğlı ve Uzun Hasan olup ve hattâ Karamanoğlıyla üç def'a azîm cenk olup ve bozulup ve askeri kırılup ve kendüsi firâr ve bir def'a ahz olunmuş iken ehl ü evlâdların recâya gönderüp geldiklerinde anların gözü yaşına merhamet idüp cürmini afv ve saltanatı ibkā olunmuş iken yine mütenebbih

olmayup fesâddan hâlî olmazdı. Muhassal gerek bunun ve gerek sâirlerinin fitne ve fesâddan rücû‘a isti‘dâd ve kābiliyetleri olmayup ve zulm ü te‘addîlerinden re‘âyâ vü berâyâ tākati tāk olup kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmamağla şer‘an izâleleri vâcib olmağla şerr ü şürûrları ve vücûd-ı mazarrat ve fitne-engîzlerin men‘ ü ref‘ idüp ve müstevlî oldukları vilâyetleri bir eyâlet veyâ bir sancak ıtlâkıyla vüzerâ-yı izâm bendelerinden veyâ iki tuğlu paşa veyâ bir tuğlu beğ kullarına tefvîz ve ihsân itmeleriyle ol vakitlerden beri re‘âyâ vü berâyâsı emîn ve sâlim ve râhat olup ve mâl cihetinden dahi kâmrân olmışlardur. Ammâ Devlet-i Aliyye hükmine girmezden mukaddem re‘âyâda mâl ıtlâk olunur birşeyleri olmayup ekseriyyâ darı ve arpa etmeği yiyüp buğdayı mülûk tarafından gelen askeri müsâfürlerine saklarlardı.

Ve bu kadar tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc ki gelmişdür, Arab ve Etrâk ve Ekrâd ve Tatar ve Çağatay’dan gelmişdür, bunlar hod cümlesi berrânî ve fakīr kavm olup[4992] kavm-i Etrâk ve[4993] Ekrâd gûl-misâl berrânî mübâhî bir tāife-i nâ-hâifedür ki

[4992] Bu kısımda da iki nüsha arasında önemli farklar bulunduğu ve metnimizde H nüshası esas alındığı için, İ nüshasının bu kısma denk gelen varak numarasını yukarıda asıl metnin içinde göstermek mümkün olmamıştır. İ’nin bu kısımdaki varak numarası dipnottaki bu metnin içinde, aşağıda görülecektir: birkaç def‘a gāret ve Kıbrıs kâfirleri dahi Alâiyye ve Edaliyye ve Adana ve Silifke ve Karaman vilâyetlerine varınca gāret ve tavâyif-i mülûk dahi birbirleri derdine düşüp ve Hülâgû Hân dahi Îrân ve Turan ve bütün Anatolı’da olan İslâm memleketine istîlâ idüp ve dünyâyı şer u şürûr kaplayup ehl-i İslâm ahvâli gāyet mükedder olmış idi. Ve Hülagu Hân Konya’ya gelüp tarafından pâdişâh nasb idüp Âl-i Selçuk munkarız oldukda ol vakt Sultān Osmân Hân Gāzi hazretleri Mâverâ’dan gelüp Söğütcük semtlerinde iskân idüp pâdişâh kendüye tuğ ve tabl ve alem ve ol semtleri sancak virmiş idi ve sâir sancakları olan beğler Hülagu’ya tâbi‘ olup mutasarrıf oldukları sancakları mülûk nâmıyla kendülerine ibkā idüp ve yıkılup gitdikde Osmân Gāzi hazretleri şer‘-i şerîf kılıcını kuşanup mütevekkilen ale’llâh fî-sebîlillâh gazâya niyyet idüp Hülagu tarafından ol etrâflarda olan Çağatay kâfirlerini kırup ve ol semtlerden cümlesini kaçurup ve ol etrâfları zabt idüp ve altı yüz seksen altı senesinde Tursun Fakı nâm fâzıl kimesneyi Karahisâr’da kâzı nasb idüp ism-i şerîfine hutbe okutmuşdur. Muhassal Sultān Osmân Hân Gāzi hazretleri pâdişâh oldukda Anatolı’da kâfir elinde olan vilâyetlerden çok vilâyetler feth ve zabt eyleyüp ve oğlu Sultān Orhân Gāzi hazretlerini Burusa üzerine gönderüp feth eyledikde Burusa’yı feth idüp tahtgâh itdikde nâm ü şânı âleme münteşir olup ve nice vilâyetler feth idüp dârü’l-islâm eyledi ve intikāllerinden sonra oğlu Orhân Gāzi pâdişâh olup ol dahi babası eserine gidüp küffârdan çok vilâyetler feth idüp Rûmili’ne geçilüp küffâr memâlikine pençe salup niçe vilâyetler feth eylediler. Ve bundan sonra oğlu Sultān Murâd Hân-ı hüdâvendigâr pâdişâh olup Rûmili’nde çok vilâyetler feth idüp ve bundan sonra dahi sümme ve sümme evlâd ve evlâdlarını fî-sebîli’llâh gazâya sa‘y idüp bütün Anatolı’da kâfir elinde olan vilâyetleri feth ü zabt itdiklerinden mâ‘adâ Rûmili’nde niçe pâdişâhlık vilâyetler ve Akdeniz’de hasretü’l-mülûk niçe kırallık cezîreler ve niçe dahi adalar feth ü zabt idüp dârü’l-İslâm itmişlerdür. Ahvâl-i tavâyif-i mülûk, çünki ehl-i İslâm, saltanat-ı Âl-i Osmâniyyûnda müsellem ve kuvvet buldı, Anatolı’da olan tavâyif-i mülûkün kimisi tav‘an ve kimisi kerhan itā‘at itmekle taraf-ı devletden müsâ‘ade idüp mutasarrıf oldukları vilâyetlerini kendülerine ibkā iderlerdi. Ve bir tarafda **[342a]** kâfire gazâya gitdiklerinde tavâyif-i mülûk birbirleriyle yek-dil olup ve kızılbaşa dahi tahrîk idüp memâlik-i Osmâniyyûna hücûm iderlerdi. Pâdişâh âgâh ve haberdâr oldukda dönüp gelüp cem‘iyyetlerin dağıdup ve muktedâların bildürdükde amân virilüp istiğfâr itmeleriyle cürümlerin afv idüp vilâyetlerin ibkā iderlerdi ve kızılbaş üzerine sefere gitdiklerinde “Vakt-i fursatdur, ahz-i intikāma bundan iyi vakt olmaz, hemân siz önden ve biz bu tarafdan yürüyüp Osmânoğlunı aradan kaldıralum” diyü Leh’e ve Çeh’e Sırf’a ve Macar’a ve Nemse ve Eflak ve Boğdan’a ve deryâda Venedik’e ve Ceneviz’e haber gönderüp tahrîk itmeleriyle cümle zikr itdüğimiz kırallar ve birkaç def‘a ittifâk ile yürüyüp ve Niğbolu Kal’ası’nı muhâsara idüp ol etrâfları gāret iderdi. Bir def‘a dahi Varna’ya değin gāret idüp gelmişlerdür. Avn-ı Hakk ile küffârı bozup ve kırup ve dönüp gelüp tavâyif-i mülûk bâgīlerine dahi mikdârın bildirüp ve tekrâr nedâmet izhârıyla tavâyif-i mülûkden şefâ‘atle cürmlerin yine afv iderlerdi. Ve bunlara baş olup tahrîk itmeğe Karamanoğlı ve İsfendiyâroğlı ve Uzun Hasan olup ve hattâ Karamanoğlıyla üç def‘a azîm cenk olup ve bozulup ve askeri kırılup ve kendüsi firâr ve bir def‘a ahz olunmuş iken ehl ü evlâdların recâya gönderüp geldiklerinde anların gözi başına merhamet idüp cürmini afv ve saltanatı ibkā olunmuş iken yine mütenebbih olmayup fesâddan hâlî olmazdı. Muhassal gerek bunun ve gerek sâirlerinin fitne ve fesâddan rücû‘ya isti‘dâd ve kābiliyetleri olmayup ve zulm ü te‘addîlerinden re‘âyâ vü berâyâ tākati tāk olup kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmamağla şer‘an izâleleri vâcib olmağla şerr ü şürûrları ve vücûd-ı mazarrat ve fitne-engîzlerin men‘ ve ref‘ idüp ve müstevlî oldukları vilâyetleri bir eyâlet veyâ bir sancak ıtlâkıyla vüzerâ-yı izâm bendelerinden veyâ iki tuğlu paşa veyâ bir tuğlu beğ kullarına tefvîz ve ihsân itmeleriyle ol vakitlerden beri re‘âyâ vü

hırsızlık ve kuttâ‘lık ile mecbûl olup ipde ve kazıkda katl olanları ebyât ve eş‘âr ile medh idüp yâd iderler. Ve kavm-i Tatar ve Çağatay hod bir kavm-i bî-rahmdür ki yağma ve gāret ile mecbûl ve mecbûr ve hûnî tāife-i nâ-hâifedür ki aslâ bunlarda merhamet ve kalblerinde rikkat eseri yokdur. Muhassal devr-i Âdem’den beri her ne kadar ehl-i bagy ve sâhib-i hurûc zuhûr itmiş ise işbu akvâmdan olup evâsıt-ı İslâm’da hurûc iden Cengiz ve Hülagu ve Timur itdikleri fesâd ve dökdükleri kanın haddi ve nihâyeti olmayup cümleye ma‘lûm bir mesâib-i uzmâdur ve tavâyif-i mülûk işbu zikr itdüğimiz akvâmdan olup[4994] ve işbu asırlarda Acem üzerine hurûc iden Mîr Veys dahi Ekrâd’dan ma‘dûd olup kabâil-i agavât dirler. Bunlar Hürmüz Şâh neslinden olmak iddi‘â iderler. Bunların sâkin oldukları iklîm Tûrân’dan ma‘dûd ve Hindüstân hudûduna muttasıl dağıstân ve sarp yerlerdür. Ve bunlar mukaddemâ Hindüstân pâdişâhıyla dahi çok cenk idüp Lahor vilâyetini alup tahtgâh idinmişlerdür. Muhassal âkıbet sulh olup Hindüstân pâdişâhı bunlara yarlık ta‘yîn itmişdür ki iktizâ itdikde asker virürler. Bunlar ekseriyyâ piyâde olup atlu askerleri azdur. Ve bunlar dahi Acem üzerine hurûc itmeleriyle çok ihtilâle ve Moskov kâfirinin Geylân gibi ma‘mûr ve mahsûldâr memlekete mâlik olmasına sebeb olmışlardur. Ve’l-hâsıl tavâyif-i mülûk bundan akdem zikr itdüğimüz akvâmdan olup hurûc ale’s-sultān idüp kan dökülmeğe ve memâlik harâb ve ibâdu’llâh[ın] berbâd olmasına bâ‘is olan mahlûkda merhamet ve re‘âyâyı sıyânet itmek **[342b]** mutasavver olur mı? Türk’e beğlik virmişler ibtidâ babasını katl itmişdür[4995]. [4996]كل شيء يرجع إلى أصله dinildüği üzre her kavmin dahi tabî‘atları kadîmî asılları tabî‘atıyla mecbûl ve mecbûrlardur.

---

berâyâsı emîn ve sâlim ve râhat olup ve mâl cihetinden dahi kâmrân olmışlardur. Ammâ Devlet-i Aliyye hükmine girmezden mukaddem re‘âyâda mâl ıtlâk olunur birşeyleri olmayup ekseriyyâ darı ve arpa etmeği yiyüp buğdayı mülûk tarafından gelen küllî askeri müsâfürlerine saklarlardı.Ve bu kadar tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc ki gelmişdür, Arab ve Etrâk ve Ekrâd ve Tatar ve Çağatay’dan gelmişdür, bunlar hod cümlesi berrânî ve fakīr kavm olup H (341[b]-342[a]) : Frenk tāifesi ve Silifke ve Alâiyye ve Adana ve Karaman vilâyetlerini Kıbrıs kâfirleri gāret ve istîlâdan hâlî değiller idi. Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere câniblerini hod Beni’l-Hasan ve Benî Ahdar ve niçeler dahi şerâfet ve emâret da‘vâsıyla velveleye virüp muhassal dünyâ şerr ü şürûr ile dolup ehl-i İslâm ahvâli gāyet mükedder olmış idi. Ekseriyyâ halk bu ahvâlleri bilmemeleriyle evvel zamânlarını emîn ve râhat kıyâsıyla fülân zamân şöyle **[İ, III, 408b]** imiş, fülân pâdişâh böyle imiş, fülân pâdişâh böyle imiş diyü asrdan şekvâ idüp küfrân-ı ni‘met ve ferâmûş-ı râhât iderler. Ve bu kadar ehl-i bagy ve tavâ’if-i mülûk ve sâhib-i hurûc ki gelmişdür, Arab ve Acem ve Etrâk ve Ekrâd ve kavm-i Tatar ve Çağatay’dan zuhûr itmişdür, bunlar hod cümlesi ehl-i İslâm[a] adû-yı ekber olup seyf-i pâdişâhî havfından zâhir-i müdâhene ile arz-ı muhabbet ve kerhen itā‘at iderler, yohsa kendü mâbeynlerinde ve bâtınen i‘tikādlarında kendü ebnâ-i cinslerinden olmayan ehl-i İslâm’ı sevmeyüp kavm-i Arab bir müslimânı gördüklerinde yanlarından geçer iken biri elbette bir söz söyleyüp “Hâzâ nasrânî” dirler. Ve ol birleri dahi “Külluhum nasrânî” dirler. Ve kavm-i Acem dahi bâtınen şol mertebe adûlardur ki yanlarından bir müslimân geçüp ecnebî olmadıkda kendü ebnâ-yı cinslerine “Hele bak, seg-i sinnî, ya‘ni köpek sinni geçiyor. Sakalı eşek kuyruğına benzer” diyü istihzâ itmeği savâb add iderler. Ve kavm-i Etrâk savâb add iderler İ (408[a]-408[b])

[4993] ve İ (408[b]) : - H

[4994] itmiş ise işbu akvâmdan olup evâsıt-ı İslâm’da hurûc iden Cengiz ve Hülagu ve Timur itdikleri fesâd ve dökdükleri kanın haddi ve nihâyeti olmayup cümleye ma‘lûm bir mesâib-i uzmâdur ve tavâyif-i mülûk işbu zikr itdüğimüz akvâmdan olup H (342[a]) : itmişdür İ (408[b])

[4995] ve bunlar dahi Acem üzerine hurûc itmeleriyle çok ihtilâle ve Moskov kâfirinin Geylân gibi ma‘mûr ve mahsûldâr memlekete mâlik olmasına sebeb olmışdur. Ve’l-hâsıl tavâyif-i mülûk bundan akdem zikr itdüğimüz akvâmdan olup hurûc-ı ale’s-sultān idüp kan dökülmeğe ve memâlik harâb ve ibâdu’llâh berbâd olmasına bâ‘is olan

Ed-delîl: Yakın zamânlarda halkın ma‘lûmı olan delîlin birini zikr idelim. Aydın evleri ta‘bîr olunan Türkmen tāifesinden Ketş-oğlu ve Mardîn semtinde iskân iden Ekrâd’dan Milli aşîretinden İsmâ‘il Beğ nâm kimesneler ricâl-i devletden ba‘zı yerlere intisâb ile Ketş-oğluna Türkmen ağalığı ve Milli İsmâ‘il’e Mardîn voyvodalığı virildikde mezbûrların zulm ü te‘addîlerine ve evzâ‘ ve etvâr ve sefâhetlerine re‘âyâ vü berâyâ tahammül itmediklerinden mâ‘adâ kendü ebnâ-yı cinsleri ve kavm ü kabîleleri ve ba‘zı akrabâ beğleri dahi tahammül itmeyüp ve ol kaleme tâbi‘ ba‘zı büyük kabâil dahi “Bunlar bizden dûn iken üzerimize hâkim olup böyle evzâ‘-i nâ-hemvâr ider” diyü çok görüp kendüyi saymamalarıyla başlarına beş yüz-altı yüz âdem cem‘ idüp zor ile bunları kendülerine tâbi‘ itmek istedüği kadar mâl alup tecrîm itmek sevdâsına düşdüklerinde sâir-i aşâir ve kabâil haber gönderüp “Eğer mültezim ise on beş-yigirmi âdem ile gelsün, mâl-i mîrîmüz ne ise ve kendüye âdeten virilegelen ne ise alsun, zîrâ otlak hâtırı içün cümle bir yerde olmak mümkin olmayup beş ev ve on ev bir yerde olup beş altı yüz Aydın evleri Türkmenî hırsızları ile beş-on ev üzerine konup bir gice yatsa cümle mâllarını yirler ve bâ-husûs beş-altı yüz atluya arpa nerde bulurlar? Türkmenin hod tarlası ve ekini yokdur. Başında olan haşerâtı dağıtup on beş-yigirmi atlu ile hoş geldi, safâ geldi” didiklerinde ve gelmeyüp üzerlerine vardıkda anlar dahi bir yere gelüp “Her çi bâd âbâd” diyüp karşu koyup ve kaçırmalarıyla der-i devlete “Fülân hîle ve fülân isyân idüp ve mâl-i mîrîlerini virmeyüp gün-be-gün çoğalmadadur. Sancak paşalarından ve beğlerinden fülân ve fülân ta‘yîn buyurulup bu kullarıyla ma‘an üzerlerine varup mâl-ı mîrî tahsîlinde mâni‘ olanların haklarından geline ki sâirlerine mûcib-i ibret ola” diyü arz itdikde ol sâhib çıkan mürteşîler niçe dürûğ dahi katup ve devleti i‘timâl itdirüp fermân-ı âlî virmeleriyle üzerlerine varduklarında mâl ve erzâkı ve evlâd u ayâli olmayanlar firâr idüp ve firâr idemeyüp yerinde kalanları ahz ve der-zencîr ve ba‘zılarını katl idüp ve bu bahâne ile sâir bî-cürm ve bî-günâh olanları dahi ifrât üzre tecrîm ile zulm-i azîm itmeleriyle perâkende ve perîşân olup ve firâr iden erâzil ve eşkıyâlardan mâl ve erzâkdan ve ehl ü ayâli olmayan Türkmen[4997] ve Ekrâd

---

mahlûkda merhamet ve re‘âyâyı sıyânet itmek **[342b]** mutasavver olur mı? Türk’e beğlik virmişler ibtidâ babasını katl itmişdür H (342^{a}-342^{b}) : Ve’l-hâsıl kadîmu’l-eyyâmdan her ne kadar tavâ’if-i mülûk ve ehl-i bagy ve sâhib-i hurûc zuhûr itmiş ise yukaruda zikr itdügimiz kabîlelerden zuhûr itmişdür ve cümlesi hod fâkīr ve berrânî ve bî-rahm tavâ’if olmalarıyla bunlar tahakküm itdikleri vilâyetlerde emniyyet ve râhât olup reâyâ vü berâyâda kuru cânlarından gayrı mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmak mülâhaza olunur mı? İ (408^{b})

[4996] Herşey aslına rücu eder.

[4997] ve ol kaleme tâbi‘ ba‘zı büyük kabâil dahi “Bunlar bizden dûn iken üzerimize hâkim olup böyle evzâ‘-i nâ-hemvâr ider” diyü çok görüp kendüyi saymamalarıyla başlarına beş yüz-altı yüz âdem cem‘ idüp zor ile bunları kendülerine tâbi‘ itmek istedüği kadar mâl alup tecrîm itmek sevdâsına düştüklerinde sâir-i aşâir ve kabâil haber gönderüp eğer mültezim ise on beş-yigirmi âdem ile gelün, mâl-i mîrîmüz ne ise ve kendüye âdeten virile. Gelen ne ise alsun, zîrâ otlak hâtırı içün cümle bir yerde olmak mümkin olmayup beş ev ve on ev bir yerde olup beş altı yüz Aydın evleri Türkmenî hayırsızları ile beş-on ev üzerine konup bir gice yatsa cümle mâllarını yirler ve bâ-husûs beş-

kuttā‘lığa sülûk idüp reâyâ vü berâyânın mâllarına ve ebnâ-yı sebîlin yollarına ve mâllarına ta‘arruz idüp fesâd itdikleri Devlet-i Aliyye’nin ma‘lûmı oldukda men‘ ve def‘leri içün müfettişler ta‘yîn olunup lâkin müfettişler dahi az asker ile üzerlerine varmak mümkin olmayup bir-iki bin âdeme muhtâc olmağla anlar dahi kondukları yerde bâr ve bir zulm dahi anlar olup muhassal yigirmi sene kadar Anatolı ve Kürdistân’da müfettişler eksik olmayup ol bâgīlerin vücûd-ı mazarrat-âlûdların def‘ ü ref‘ idince ne kadar zahmet çekilüp ve mîrî masraf olup sa‘âdetlü pâdişâh hazretleri müte’ellim ve ricâl-i devlet iştigāl ve ol yerde re‘âyâ fukarâsı çiğnenüp ve niçe bî-günâh cândan çıkup ve ol iki ma‘mûr mukāta‘anın niçe yıllar meksûr olup ve zimmetlerinde vâfir mâl-ı mîrî kalup ve çok zamân habs ve der-zindân olup tahsîl olmamışdur. Ve bu iki âdem sebebiyle bu kadar ihtilâl ve fitne ve mîrîye dahi zarâr olmışdur. Ve bu yakınlarda bin yüz otuz üç senesinde kavm-i Yörügân’dan Gölgeli-oğlı Osmân Ağa nâm kimesneye Yörügân mâlı cibâyeti tefvîz olundukda mezbûr dahi zikr itdüğümüz üzre başına beş-altı yüz kadar haşerât cem‘ idüp ibtidâ Adana semtinde olan Yörügân üzerine varup hadden ziyâde zulm itmekle bir yere cem‘ olup başında olan haşerâtı dağıdup “On-on beş âdem ile gelür isen ne güzel ve illa bu kadar âdemi beslemeğe kudretimiz olmayup ve ehl ü ayâlimiz içine girmelerine tahammülümüz yokdur. Bu kadar âdem ne ile olur ve nereye konak virilür didiğimizden mâ‘adâ beş kîse akça dahi sana hizmet virelim” didiklerinde **[343a]** tâzelik hasebiyle ünvânı sevüp ve işin encâmı ne olacakdur saymayup üzerlerine vardıkda cenk idüp ve birkaç âdemlerini katl idüp ve kırk kadar hâcı ve hâce âdemlerinin beşi altısı boyunları der-zencîr pâ-bürehne üftân [u] hîzân Silifke’ye getürüp ve bir sığır damı içinde yaş toprak üzre habs idüp ve yanlarına kimesneyi komayup ve kazâ-yı hâcete çıkmak iktizâ itdikde boyunlarında zencîr beş altısı birden çıkup görenler ciğeri pârelenüp ve âkıbet âdem gelüp mâl-ı mîrî ve tecrîm kırk beş kîse akçalarını alup koyuvirdi. Ve bunun ahvâli sâir vilâyetlerde sâkin olan

altı yüz atluya arpa nerde bulurlar. Türkmenin hod bu tarlası ve ekini yokdur. Başında olan haşerâtı dağıtup on beş-yigirmi atlu ile hoş geldi, safâ geldi dir. Gelenlere ve gelmeyüp üzerlerine vardıkda anlar dahi bir yere gelüp her çi bâd âbâd diyüp karşu koyup ve karçırmalarıyla der-i devlete fülân hîle ve fülân isyân idüp ve mâl-i mîrîlerini virmeyüp gün-be-gün çoğalmadadur. Sancak paşalarından ve beylerinden fülân ve fülân ta‘yîn buyrulup bu kullarıyla ma‘an üzerlerine varup mâl-ı mîrî tahsîlinde mâni‘ olanların haklarından geline ki sâirlerine mûcib-i ibret ola diyü arz itdikde ol sâhib çıkan mürteşîler niçe dürûğ dahi katup ve devleti i‘timâl itdirüp fermân-ı âlî virmeriyle üzerlerine varduklarında mâl u erzâkı ve evlâd u ayâli olmayanlar firâr itdi. Ve firâr idemeyüp yerinde kalanları ahz ve der-zencîr ve ba‘zılarını katl idüp ve bu bahâne ile sâir bî-cürm ü bî-günâh olanları dahi ifrâd üzre tecrîm ile zulm-i azîme itmeleriyle perâkende ve perîşân olup ve firâr iden erâzil ve eşkıyâlardan mâl ve erzâkdan ve ehl ü ayâli olmayan Türkmen H (342^{b}) : köyler harâb ve hayme-nişînler berbâd olmalarıyla ekseriyyâ perâkende ve perîşân olup bu iki büyük mukāta‘a anların şerriyle meksûr olup ve niçe yıllar mâl-ı mirîye noksân terettüb itdüğinden mâ‘adâ zimmetlerinde vâfir **[İ, III, 409a]** mâl kalup tahsîl olunmamışdur. Ve bunlardan mâ‘adâ bunların zülm ü cevrinden fakīr olan Etrâk İ (408^{b}-409^{a}). İ nüshasının bu kısma denk gelen varak numarası, yukarıda benzeri görülen ve açıklaması yapılan sebeplerle yine dipnottaki metnin içinde verilmiştir.

Yörügân tāifesi işitdiklerinde taraf-ı[4998] Devlet-i Aliyyeye iştikâ itdiklerinde mezbûrı azl ve Hekîmbaşı-zâde Ali Beğ'i ta'yîn buyurmalarıyla bi-lâ cenk ü cidâl mîrîlerin tahsîl itmişdür. Ve mezbûr Gölgeli-oğlunun başında olan haşerât bir ucûbe-kıyâfet âdemler olup başlarında sivri külâh ve bir tarz destâr ve ayaklarında alaca postal ve kılıc yerine önüne odun kadar yatağan ta'bîr olunan büyük bıçak sokup ve elinde yumruk kadar lüle bir ele güne benzemez kıyâfet ile gezüp birbirlerine râst geldikde selâm yerine ne'ûzü-billâh fâhiş sözler ile âşinâlık idüp ve Gölgeli-oğlı kendüsi dahi gice ve gündüz meclis-i meydânda tabl ve sûrnâ hây u hûy ile oturup aslâ abdest ve namâz yok. Halk cum'a namâzı kılar, ol câmi' kurbunda mehter-hâne ile cirîd oynar. Ve bir mükellef câmi'-i şerîfi var. Bütün yerlisi bî-namâz. Eğer Kıbrıs'a gider yolcu bulunmaz ise câmi' açılmaz. Gûyâ ol vilâyetden namâz ve oruç ref' olmış, cum'a güni dahi hatîbden gayri yerlüden kimse namâza gelmez. Câmide iki saf kadar yer hasır döşeli, gayri yeri çıplak ve namâza yolculardan mâ'adâ beş âdem bulunmaz. Suhte kıyâfetlüce bir imâmı var, ol dahi yakın bir köyde olurmuş, aslâ bir ulemâsı ve meşâyıhı yok ve gelse dahi kimse i'tibâr itmeyüp erâzil, şerrinden durmazlar imiş. Bir hânı ve üç-dört dükkânı olup evleri perîşân, her biri bir yerde, ekserinin dîvârı yok. Adı büyük ve kendüsi bir soğuk bir köy kadar letāfeti ve âdemlerinin muhabbeti yok. Zamân ile bir büyük şehir imiş. Kalender-oğlı fitnesinde bu Silifke ehâlîsinden dahi Muslı Çavuş nâm kimesne dahi ol tarafdan baş kaldırup ve bütün vilâyet dahi kendüye tâbi' olup ve yigirmi bin kadar erâzil ve eşkıyâ cem' idüp yigirmi sene kadar ol semtleri zabt idüp Devlet-i Aliyye'nin küffâr tarafında ve Kalender-oğlı ve sâirler fitneleri def'i içün eşgāl-i azîmeleri olup ve ol vilâyetler dağıstân ve sarp yerler olmağla kâfir taraflarını Kalender-oğlı ve sâir bâgīler ahvâlini ber-taraf idince atup ve tutup ve cümle ber-taraf oldukdan sonra dahi ol taraflar sarp olmağla birkaç sene Devlet-i Aliyye'ye vâfir zahmet virüp ve masraf olup ve

[4998] ibtidâ Adana semtinde olan Yörügân üzerine varup hadden ziyâde zulm itmekle bir yere cem' olup başında olan haşerâtı dağıdup "On-on beş âdem ile gelürsen ne güzel ve illa bu kadar âdemi beslemeğe kudretimiz olmayup ve ehl ü ayâlimiz içine girmelerine tahammülümüz yokdur. Bu kadar âdem ne ile olur ve nereye konak virilür? Virgümüzden mâ'adâ beş kîse akça dahi sana hizmet virelim" didiklerinde **[343a]** tâzelik hasebiyle ünvânı sövüp ve işin encâmı ne olacakdur saymayup üzerlerine vardıkda cenk idüp ve birkaç âdemlerini katl idüp ve kırk kadar hâcı ve hâce âdemlerinin beşi altısı boyunları der-zencîr pâ-bürehne üftân u hîzân Silifke'ye getürüp ve bir sığır damı içinde yaş toprak üzre habs idüp ve yanlarına kimesneyi komayup ve kazâ-yı hâcete çıkmak iktizâ itdikde boyunlarında zencîr beş altısı birden çıkup görenler ciğeri pârelenüp ve âkıbet âdem gelüp mâl-ı mîrî ve tecrîm kırk beş kîse akçalarını alup koyuvirdi. Ve bunun ahvâli sâir vilâyetlerde sâkin olan Yörügân tāifesi işitdiklerinde taraf H (342^{b}-343^{a}) : ser-tâ-pâ destâr ve postal ve kıyâfetleri bir ucûbe tırâz olduğından mâ'adâ tebâyi'leri dahi cemî'-i milletden hâric olup gûyâ bunlardan emr-i ma'rûf ve nehy-i münker ref' olmış, birbirlerine selâm ve âşinâlıkları neûzü bi'llâh sebb-i ağız ve mezheb ve kendüsi dahi halk cum'a namâzı kılar, ol mehter-hâne ile câmi' kurbında cirîd oynar. Ve ol vilâyetde aslâ sarf u nahv okutmağa kādir bir ulemâ ve meşâyıh yok. Gelse dahi kimse i'tibâr itmeyüp erâzil ve eşkıyâ şerr ü ta'ndan durmazlar imiş. Ve kendünün akrabâları mezbûrun hakkında "Aslâ namâz ve oruç tutduğı ve iktizâ itdikde gusl itdüği olmayup Yezîd-i anîdin ve Velîd-i pelîdin elfâz-ı küfürleri ve mürtekib-i münkerleri bi'l-cümle bunda dahi mevcûddur" diyü haber virmişlerdür. Muhassal, bu tāife bunun zulmüne ve evzâ' u etvârına yine tahammül idemeyüp İ (409^{a})

âkıbet Kuyucı Murâd Paşa bir tarîk ile ele getürüp kendüni ve evlâd ve akrabâlarını ve kendüye tâbi‘ olanları ve cümle ehâlî-i vilâyeti şer‘le ve emr-i pâdişâhî ile katl idüp mezbûr bâgīnin sarâyını ve çarşu ve bâzâr ve sâir evleri ihrâkun bi’n-nâr olmağla hâlâ bir köy mesâbesinde olup ol inkâr-ı pâdişâhî ve saltanat-ı İslâma itdikleri hıyâneti sebebiyle ol vakitden beri gerek halkında ve gerek kasabasında ân ve letāfeti olmayup soğuk görünür[4999]. Bu hâkīr Kıbrıs’a defterdârlık ile gider iken Kıbrıs’a geçmeğe müste’men sefînesi olmayup bi-hasebi’l-ıktizâ Silifke’de elli beş gün oturmak iktizâ[5000] itmekle muttali‘ olduğum ahvâl tahrîr olunsa mufassal bir cild kitâb olur. Ve bu üç mevâddı tahrîrden bâ‘is, Türkmen ve Ekrâd ve Yörügândan birer tahsîldârlık hükûmetini hazm itmeyüp mâl-i mîrînin izâ‘atine ve re‘âyânın perâkende ve perîşân ve Devlet-i Aliyye’nin işgāl olmasına bâ‘is olan akvâmdan mülûk iddi‘âsıyla vilâyet zabt idenler vaktinde memleket ma‘mûr olup re‘âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat olmak mutasavver olur mu? İmdi re‘âyâ üzerine kendü ebnâ-i cinslerinden mültezim ve zâbıt nasb olunmak münâsib olmayup zîrâ ol kavmin ihtilâline ve re‘âyânın perâkende ve perîşân olmasına bâ‘is bir ahvâldür. **[343b]** Zîrâ re‘âyâdan ma‘dûd Türkmen ve Kürd ve Yörük kabîlelerinden ma‘dûd bir kavmin[5001] a‘lâ vü ednâsı ve bay u gedâsı bi’l-cümle re‘âyâ olup zirâ‘at ve hırâsetlerinden ve bâğ u bağçelerinden ve cümle devâbb kısmından ve sâirlerinden a‘şâr-ı şer‘iyyelerinde berâber olup içlerinde mütemevvil âdemler vardur ki emvâl ve erzâk cihetinden kırk-elli ve yüz ve belki daha ziyâde mâl virmeğe kudreti var ve şer‘en dahi îcâb iderken mâl

[4999] ve mezbûr Gölgeli-oğlunın başında olan haşerât bir ucûbe-kıyâfet âdemler olup başlarında sivri külâh ve bir tarz destâr ve ayaklarında alaca postal ve kılıc yerinde önüne odun kadar yatağan ta‘bîr olunan büyük bıçak sokup ve elinde yumruk kadar lüle bir ele güne benzemez kıyâfet ile gezüp birbirlerine râst geldikde selâm yerine ne‘ûzü-billâh fâhiş sözler ile âşinâlık idüp ve Gölgeli-oğlı kendüsi dahi gice ve gündüz meclis-i meydânda tabl ve sûrnâ hây u hûy ile oturup aslâ abdest ve namâz yok. Halk cum‘a namâzı kılar, ol câmi‘ kurbunda mehter-hâne ile cirîd oynar. Ve bir mükellef câmi‘-i şerîfi var. Bütün yerlisi bî-namâz. Eğer Kıbrıs’a gider yolcu bulunmaz ise câmi‘ açılmaz. Gûyâ ol vilâyetden namâz ve oruç ref‘ olmış, cum‘a güni dahi hatībden gayri yerlüden kimse namâza gelmez. Câmide iki saf kadar yer hasır döşeli, gayri yeri çıplak ve namâza yolculardan mâ‘adâ beş âdem bulunmaz. Suhte kıyâfetlüce bir imâmı var, ol dahi yakın bir köyde olurmuş, aslâ bir ulemâsı ve meşâyıhı yok ve gelse dahi kimse i‘tibâr itmeyüp erâzil şerrinden durmazlar imiş. Bir hânı ve üç-dört dükkânı olup evleri perîşân, her birini bir yerde, ekserînin dîvârı yok. Adı büyük ve kendüsi bir soğuk bir köy kadar letāfeti ve âdemlerinin muhabbeti yok. Zamân ile bir büyük şehir imiş. Kalender-oğlı fitnesinde bu Silifke ehâlîsinden dahi Muslı Çavuş nâm kimesne dahi ol tarafdan baş kaldırup ve bütün vilâyet dahi kendüye tâbi‘ olup ve yigirmi bin kadar erâzil ve eşkıyâ cem‘ olup yigirmi sene kadar ol semtleri zabt idüp ve Devlet-i Aliyye’nin küffâr tarafında ve Kalender-oğlı ve sâirler fitneleri def‘i içün eşgāl-i azîmeleri olup ve ol vilâyetler dağıstân ve sarp yerler olmağla kâfir taraflarını Kalender-oğlı ve sâir bâgīler ahvâlini ber-taraf idince atup ve tutup ve cümle ber-taraf oldukdan sonra dahi ol taraflar sarp olmağla birkaç sene Devlet-i Aliyye’ye vâfir zahmet virüp ve masraf olup ve âkıbet Kuyucı Murâd Paşa bir tarîk ile ele getürüp kendüni ve evlâd ve akrabâlarını ve kendüye tâbi‘ olanları ve cümle ehâlî-i vilâyeti şer‘le ve emr-i pâdişâhî ile katl idüp mezbûr bâgīnin sarâyını ve çarşu ve bâzâr ve sâir evleri ihrâkun bi’n-nâr olmağla hâlâ bir köy mesâbesinde olup ol inkâr-ı pâdişâhî ve saltanat-ı İslâma itdikleri hıyâneti sebebiyle ol vakitden beri gerek halkında ve gerek kasabasında ân ve letāfeti olmayup soğuk görünür H (343[a]) : - İ

[5000] Kıbrıs’a geçmeğe müste’men sefînesi olmayup bi-hasebi’l-iktizâ elli beş gün oturmak iktizâ H (343[a]) : bi-hasebi’l-iktizâ Silifke’de elli beş gün meks İ (409[a])

[5001] re‘âyâdan ma‘dûd Türkmen ve Kürd ve Yörük kabîlelerinden ma‘dûd bir kavmin H (343[b]) : re‘âyâ tāifesinden bir kabîlenin İ (409[a])

kuvvetiyle bâb-ı devletde ba‘zı yerlere intisâb idüp ve bir ocağa duhûl idüp **[İ, III, 409b]** ve ol vilâyet emvâli[5002] tahsîldârlığı alup vardıkda kendünin ve evlâd ve etbâ‘ ve akrabâlarının mîrîsini dahi re‘âyâya tahmîl itdiğinden mâ‘adâ ve ol kavm içinde niçe makbûl âdemler ve niçe haseb ve nesebde andan mu‘teber âdemler ve ihtibârlar ve mâbeynlerinde ocak-zâdeler olmağla üzerlerine hükûmeti ağır gelüp ve kimi hased idüp ol kavm içinde iftirâk vâki‘ olup fitne ve ihtilâlden hâlî olmayup ve ba‘zan encâmı kıtâle bâ‘is olur. Nitekim bundan evvel zikr itdiğimiz vekâyi‘ gibi ki Anatolı’da mukaddemâ zuhûr iden Yeğen ve Gedik fitneleri Ketş-oğlı vak‘asından neş’et itmişdür. Halk aslını bilmez ve geçen dahi unutulur. Halk kendü ahvâlini nizâm virmeğe meşgūl olup ırz-ı dîne ve nâmûs-ı saltanata şe’n viren şeyleri def‘ ü ref‘e vesîle olup gayret çeken azdur. Ve’l-hâsıl bir kabîleden bir âdemi ra‘iyyetden çıkarup ol kavm üzerine hâkim ve zâbıt itmek vücûhla münâsib olmayup zîrâ “Türke beğlik virmişler ibtidâ babasını katl itmiş” diyü meşhûr nasîhatdür. İki hüddâmlı bir ağa, devlet hüddâmından taşra halkı kendü beğlerinden ziyâde rağbet ve i‘tibâr ve mücâbb idüp ve havf iderler. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ cümlemize insâf virüp dîn ve devleti sıyânet ve te’yîd ider ameller müyesser eyleye! Âmîn[5003].

İmdi gelelim yine sadedimize. Yukarudan beri zikr itdüğümüz delîllerden murâd, selâtīn-i Osmâniyyûnun sâir selâtīn-i sâbıka üzerlerine vücûhla fazîletlerini ve cümlesi adl ile hulkî ve cibillî olup şer‘-i şerîfe itā‘at ve inkıyâd ve ri‘âyet ve ta‘zîmlerini ve vakt-i zuhûrlarından ilâ hâze’l-ân taht-ı hükûmetlerinde olan re‘âyâ vü berâyânın ehl-i bagy ve tuğyân şerrinden emîn ve râhat olduklarını ifâde itmekdür ki selef-i selâtīn asırlarını bunlardan emîn ve râhat anlayan ahmak ve nâdânlar “Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş” diyü küfrân-ı ni‘met ve ferâmûş-ı istirâhat itmeyüp ve hâlâ pâdişâh-ı vakt olan sa‘âdetlü padişâhü’l-a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerine du‘âların iksâr ve muhabbetlerin izdiyâd iderler.

[5002] ve bir ocağa duhûl idüp ve ol vilâyet emvâli İ (409[a]-409[b]) : ve ol kendü kabîlesi hükûmet ve H (343[b])

[5003] ve kimi hased idüp ol kavm içinde iftirâk vâki‘ olup fitne ve ihtilâlden hâlî olmayup ba‘zan encâmı kıtâle bâ‘is olur. Nitekim bundan evvel zikr ittüğümüz vekâyi‘ gibi ki Anatolı’da mukaddemâ zuhûr iden Yeğen ve Gedik fitneleri Ketş-oğlı vak‘asından neş’et itmişdür. Halk aslını bilmez ve göçen dahi unuturlar. Halk kendü ahvâlini nizâm virmeğe meşgûl olup ırz-ı dîne ve nâmûs-ı saltanata şe’n viren şeyleri def‘ ü ref‘e vesîle olup gayret çeken azdur. Ve’l-hâsıl bir kabîleden bir âdemi ra‘iyyetden çıkarup ol kavm üzerine hâkim ve zâbıt itmek vücûhıyla münâsib olmayup zîrâ “Türke beğlik virmişler ibtidâ babasını katl itmiş” diyü meşhûr nasîhatdür. İki hüddâmlı bir ağa, devlet hüddâmından taşra halkı kendü beğlerinden ziyâde rağbet ü i‘tibâr ve mücâbb idüp ve havf iderler. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ cümlemize insâf virüp dîn ü devleti sıyânet ve te’yîd ider ameller müyesser eyleye! Âmîn H (343[b]) : ol vilâyet ihtilâline ve re‘âyâ fukarâsının tekâlif-i meşâkkasının izdiyâdına ve mâl-ı mîrî tahsîlinin usretine bâ‘is bir işdür. Muhassal, her ne gürûhdan olursa re‘âyâ [vü] râ‘iyyetden çıkarup hükûmete karışdurmak vücûhla münâsib olmayup re‘âyânın tekâlifi artup ve ol ihtilâline bâ‘is olur. Zîrâ Devlet-i Aliyye’den iki hüddâmlı bir ağa taşra halkı indinde kendü beğlerinden mu‘teber olup ve ser-fürû iderler. Zîrâ bu zirk itdüğimiz tāife berrânî ve dağ beğleri olup eline bir fursat girdikde ol vilâyetde kendüni “pâdişâh oldum” kıyâs ider. “Türke beğlik virmişler, ibtidâ babasını katl itmiş” diyü meşhûr olup atalardan kalma bir nasîhatdur İ (409[b])

Et-ta‘rîz: Ve eğer “Selef-i müverrihîn selâtīn-i sâbıkīn hakkında saltanatlarının azameti ve askerlerinin kesreti ve in‘âm u ihsânlarının vefreti ve adl ü adâletleri hakkında tahrîrâtları hilâf mıdur?” denür ise ol asırlara göre olup şöyle ki ol vakitler oğuzluk ve fakīrlik ve fitne ve ihtilâl ve her vilâyetde bir mülûk olup dâimâ birbirlerinin vilâyetini nehb ü gāretden hâlî olmamalarıyla halk fakīr olup ednâ dârât ve libâs halka âlî görünürdi ve bir altun, ihsân-ı azîm makāmında idi. Şöyle ki Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân ve Rûmili ve cezîrelerde şevketlü pâdişâhımız hazretlerinin hâlâ taht-ı hükûmetlerinde birer ve ikişer ve üçer tuğlu paşalar ve beğleri olan vilâyetlerde yüzden ziyâde mülûk var idi. Ol vilâyetlerde sâkin olan müverrihîn ol niçeler hakkında kitâb te‘lîf idüp şöyle ki kırâ’at olundukda ol vakitlerde andan büyük pâdişâh yok imiş kıyâs olunur ve saltanatının medhinde “Dâimâ on iki bin kula ulûfe virürdi” diyü medh itmişlerdür. Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem gelen saltanatların büyüği hulefâ-i Benî-Ümeyye ve Âl-i Abbâs ve Âl-i Selçuk’un idi ki zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince gelen devletlerin a‘zamı yâd olunurlar. Bunların hükm itdikleri vilâyetleri ekseriyyâ Hulefâ-i Râşidîn feth itmişler idi. Saltanat bunlara nakl itdikden sonra kâfirden memleket feth idüp dârü’l-İslâm itmeleri az vâki‘ olup muhârebe ve mukāteleleri saltanat da‘vâsıyla evlâd-ı Resûlullâh ile ve riyâset ve mülk içün tavâyif-i mülûk ile olup hulefâ-i Abbâsiyyûnun beş-altı halîfesinden **[344a]** sonra üzerlerine tavâyif-i mülûk musallat olup istediklerini halîfe nasb idüp ve istemediklerini hal‘ idüp yâ katl veyâ gözlerine mîl çeküp habs iderlerdi. Tasarruf-ı mülûkde ve bunlarda bir kuru nâm halîfe zillet ve hakāret ile inkırâzlarına **[İ, III, 410a]** gelince vâki‘ olan mesâib ve hakāretleri tevârîhlerde tafsîl üzre muharrerdür, nazar idenlerin ma‘lûmları olur. İmdi, saltanatları zamânı böyle mağlûbiyyet ve zillet ve şirket üzre mürûr itdüği hâlde ol vilâyetde emniyyet ve râhat olmak mülâhaza olunur mı? Selâtīn-i Osmâniyyûnun sâir saltanatlardan âlî olup fazîletlerine delîlin biri dahi budur ki ibtidâ-i zuhûrlarında bütün Arabistân ve Kürdistân ve Anatolı’yı tavâyif-i mülûk zabt idüp ve ba‘dehû bütün Anatolı’da olan memâlik-i İslâm’ı Hülagu istîlâ itmekle ol tavâyif-i mülûk kimi tav‘an ve kimi kerhan itā‘at itmeleriyle vilâyetlerini ibkā idüp ve kendü tarafından dahi üzerlerine nâzır âdemler ta‘yîn idüp İslâm memleketi Tatar ve Çağatay kâfirleriyle dolup mâl ve erzâkları yağma ve gāret olunduğundan mâ‘adâ cümlesi Hülagu kâfire cizye virüp ve ol mürd oldukda yerine Abaka, hân olup bi’z-zarûrî ana dahi tâbi‘ oldılar. Ve ba‘dehû Abaka Hân cümle bilâd-ı İslâma haber irsâl eyledi ki “Cümle İslâm memleketinde olan cümle kal‘aları hedm itsünler. Her kim muhâlefet ider ise günâhı boynuna! Varup yedi yaşında olanları dahi kırarım” didi. Bu haber vâsıl oldukda cümle

mât ve mütehayyir olup -zîrâ kesretlerinden nâşî mukāvemeti mümkin değil idi- ve ne ideceklerini bilmeyüp Cenâb-ı Rabbü'l-izzete tazarru' ve niyâza müdâvemet itdiler. Hazret-i Allâh du'âların kabûl idüp altı yüz seksen bir senesinde Abaka Hân mürd olup şerrinden halâs oldular. Ve mesfûr mürd oldukda iki oğlu kalup hânlık içinde Tatar iki fırka olup ve âkıbet aralarına kılıc girüp ve birkaç sene cenkleri mümted olmağla şol mertebe Tatar katl olundu ki hisâba gelmez. Ve bundan sonra Tatara za'f gelüp birbirleri derdine düşdiler. Ve bu Hülagu oğlu Abaka Hân vaktlerinde Sultān Osmân Hân hazretlerine âhir-i mülûk-i Rûm olan Sultān Alâüddîn Keykubâd tarafından tabl ve alem virilüp ve dâimâ küffâra gazâ iderdi. Söğütcükdağı yaylakları olup ol taraflarda sedd-i sedîd gibi bu gibi olup bunun bahâdurlığını beğenmekle ol taraflarda her ne kadar vilâyet ve kal'a feth ider ise kendünün olup ve hattâ nâmına hutbe okudup ve sikke kat' itdirmeğe dahi izin virmiş idi lâkin edebe ri'âyet idüp pâdişâh hayâtında izhâr itmedi. Ve Hülagu fitnesinde cümle beğleri ihânet idüp zabt itdikleri vilâyetlerinde saltanat da'vâsıyla Tatar'a tâbi' oldılar ammâ Sultān Osmân Hân Gāzi, Tatara ser-fürû itmeyüp dâimâ Tatar ile ve kâfir ile cenk idüp ve Karahisâr'ı feth idüp kendüye tahtgâh idindi. Ve'l-hâsıl Hülagu fitnesinde ve ba'dehû Abaka fitnesinde dünyâyı şerr ü şürûr kaplayup cümle memâlik-i İslâm'dan emn ü emân mürtefi' olmış idi. Sultān Alâüddîn vefât itdikde Sultān Osmân Gāzi şer' kılıcını kuşanup ve adl tâcını giyüp izz-i dîn ve emniyyet-i müslimîn içün fî-sebîlillâh cihâdı pîşe idüp kâfire gazâ ile çok vilâyet feth [itdi]. Sultān Alâüddîn'den sonra saltanat-ı Rûm munkarız olup cümle memâliki tavâyif-i mülûk ve Tatar zabt itmiş iken seyf ile Tatar'ı memâlikden çıkarup ve pâdişâha âsî olup Tatar'a tâbi' olan bâgī beğlerin dahi şerlerin def' idüp Rûm tahtına cülûs idüp saltanat-ı Rûm'a revnak virüp az zamânda kendüsi ve sümme ve sümme evlâd ve evlâdları bütün Anatolı ve Rûmili ve Akdeniz'de darb-ı seyf ile kâfirden niçe pâdişâhlık vilâyet aldıklarından mâ'adâ Anatolı'da ve Arabistân'da ve Kürdistân'da saltanat da'vâsı hülyâsıyla memâliki harâb ve ibâdullâhı berbâd iden ehl-i bagy ü tugyân tavâyif-i mülûkün dahi vücûd-ı mazarrat-âlûdların ma'dûm idüp ve memleketlerin Devlet-i Aliyye'ye ilhâk idüp Kayrevân'dan Deşt-i Kıpçak'a varınca hutbelerde nâm-ı sa'âdet-ünvânları sultānü'l-berreyn ve'l-bahreyn ve hâdimü'l-Haremeyni'l-muhteremeyn nâmıyla yâd olunmak kangı bir pâdişâha ve kangı saltanata müyesser olmışdur? Ve mukaddemâ gelen saltanatlarda cümlenin büyüği hülefâ-i Abbâsiyyûn olup anların dahi hükm itdikleri yerler **[344b]** ve memleketler hulefâ-i râşidîn ve ba'zan Benî-Ümeyye zamânında feth olunup kendülerin seyf ile kâfirden memleket feth itdikleri azdur. Ve zuhûr-ı saltanatları dahi Ebû Müslim-i Horâsânî kuvvetiyle hâzır bir

devlete mâlik oldılar. Ammâ dünyâyı şerr ü şürûr kaplayup Anatolı'nın nısfı kâfir elinde ve nısfı tavâyif-i mülûk ve Tatar elinde olup zulm u te'addîlerinden ehl-i İslâm zâr u giryân iken Hakk Sübhânehû ve te'âlâ ibâdullâh-ı müslimîn kullarına meded-res idüp ibtidâ kendü seyfi ile küffârdan niçe vilâyetler feth idüp ve ba'dehû Rûm'da bagy ve tuğyân ile vilâyet zabt idüp saltanat da'vâsıyla ibâdullâhı berbâd iden zâlimlerin vücûd-ı mazarrat-âlûdların hakk idüp saltanat-ı Rûm'ı zabt idüp dîn-i İslâm'a kuvvet virüp ve kimseden imdâd ve mu'âvenet taleb itmedi. Ve kendüden sonra sümme ve sümme evlâd ve evlâdları cedleri irsine gidüp cemî'-i milel-i muhtelife kâfirler ile fî-sebîlillâh çâk ü çâk cenk idüp ve vilâyetlerin feth idüp sultānü'l-berreyn ve'l-bahreyn ve hâdimü'l-Haremeyni'l-muhteremeyn nâmıyla du'â ve zikr olunur ki devr-i Âdem'den beri gelen devletlerin biri bu mertebeye nâil ve vâsıl olduğı yokdur. Hakk sübhânehû ve te'âlâ ilâ âhiri'd-deverân dâim ve kāim eyleye. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn[5004].

Ve dahi selâtīn-i Osmâniyyûnun sâir mülûk üzerlerine tefevvuk ve âlî olduklarının biri dahi budur ki piyâde ve süvâr niçe askerî ocakları vaz' idüp ve her birlerine niçe âyîn ü erkân ve kānûn u kā'ide koyup sefer olsun ve olmasun eşkinci dergâh-ıâlî ve tekā'üd ve muhâfız-ı kılâ' yerli kulları niçe yüz bin kula ale'd-devâm ulûfe dahi hayra virdüklerinden mâ'adâ memâlik-i mahrûsede olan mukāta'ât mâlından dahi yüz binden ziyâde tekā'üd ve du'â-gûyâna ömürleri oldukca almak üzre ta'yîn ve ihsân itdikleri ulûfe bir mülûk mâlı kadar şey olur. Ve bundan mâ'adâ memâlik-i mahrûsede birkaç bin erbâb-ı zu'amâ ve yüz binden ziyâde ehl-i tîmârın hâsılları hisâbdan hâric olup ve bundan mâ'adâ tersâne-i âmire ve cebehâne ve tophâne ve matbah ve ıstabl-ı ma'mûreden ve sâirden umûr ve ahvâlleri ve kānûn ve kavâ'idler ve masârif-i azîmeleri tahrîri mümkin değildür. Evvel zamânda top ve tüfenk ve humbara olmayup ve cümle askerleri atlu olup sefer iktizâ itdikde cem' idüp sefer ber-taraf oldukda devlet hizmeti ve umûrı içün lüzûmı mertebe alıkoyup mâ'adâsının vazifesini kat' idüp izn virürlerdi. Ayniyle hâlâ Tatar ve Özbek gibi idi. Ve bundan mâ'adâ memâlik-i mahrûsede yapdıkları câmi' ve medrese ve bîmârhâne ve mekteb ve köprü ve zâviye ve imâret ve köprü ve kaldırım ve mekteb ve çeşme ve sâir ebniye-i hayrâtın hisâbı olmayup ve bunlara ta'yîn olan emlâk mâlının dahi hisâbı hadden tecâvüzdür. Ve

[5004] H nüshasında 344a ve 344b varaklarında yer alan "ibtidâ-yı zuhûrlarında bütün Arabistân ve Kürdistân... Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn." İfadeleri arasındaki kısım İ nüshasında şu cümlelerden ibarettir: zuhûr-ı saltanatlarından sonra zamânı- kalîlde bütün Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân'da olan tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc Cengiz ve Hülagu ve Timur taraflarından kalan Tatar ve sâir ehl-i şerr ü şürûrların ve vücûd-ı mazarrat-âlûdların bi'l-cümle def' ü ref' itdiklerinden mâ'adâ Anatolı ve Arabistân ve sevâhil-i deryâda küffâr elinde kalup altı-yedi yüz seneden berü zuhûr iden saltanatların feth idemedüği vilâyet ve kal'aları dahi feth itdiklerin[den] mâ'adâ Rûmili'nde ve Akdeniz cezîrelerinde darb-ı seyfle niçe pâdişâhlık yerler feth ve zabt idüp dâru'l-İslâm itdikleridür ki hiçbir saltanata müyesser olmış değildür İ (410[a])

dahi Ka‘be-i mükerreme ve Medîne-i münevvereye ta‘yîn itdikleri surre ve sadaka ve galâl ve yapdıkları ebniye-i hayrât u hasenât kangı saltanata ve kangı pâdişâha müyesser olmışdur? Muhassal bu kadar vaz‘-ı kānûn-ı hasene ve hayrât-ı müstahsene ve masârif-i kesîre kangı devlete müyesser olmışdur? Ve bâ-husûs ale’t-tevârîh zikr itdüğümüz üzre bu mertebe askere mâlik olup vazîfe ve ta‘yîn virdiği vardur?[5005]

El-isbât: Buna delîl çokdur, birini zikr idelim. Hulefâ-i Abbâsiyyûnun âhiri olan Müsta‘sım halîfenin mâla meyli olmağla vezîri İbn-i Alkamî-yi râfizî saltanat ârzûsıyla pâdişâhın tabî‘atına muvâfık “Bu kadar askerin iktizâsı yokdur. Pâdişâhlara lâzım olan hazînedür” diyü askerin çoğunun ulûfesini dağıtdı. Şol vakit idi ki Hülagü gibi kâfir düşmen Îrân’ı ve Tûrân’ı zabt itmiş idi. Ve ba‘dehû Hülagu’ya haber gönderdi ki “Ahvâl şöyledür ki eğer bu bendeye Bağdâd imâreti ihsân olunur ise bu tarafa teşrîf idesiz ki bilâ-kıtâl halîfe-i Bağdâd’ı sana teslîm itmeği bu bendeden bilesiz” diyü tahrîr itmesiyle ol dahi çekirge-misâl Tatar-ı hûnhâr ile Bağdâd’a gelüp Bağdâd’ı alup halîfeyi ve evlâdlarını katl idüp ve dökdüği kan ve itdüği fesâd meşhûr bir mesâib-i uzmâ hikâyedür. Ve bu mesâib gāyet tafsîldür, icmâlen zikr itdüğümüze bâ‘is, evvel zamân devletlerinde devâm üzre asker olmayup iktizâ itdikde cem‘ idüp ve ba‘dehû lüzûmı mertebe alıkoyup sâirlerine izn virirlerdi. Ve cem‘ olan askerin dahi çoğu gāret içün cem‘ olurlardı. Bundan evvelce zikr itdüğümüz **[İ, III, 410b]** üzre piyâde ve süvârî ocaklar vaz‘ idüp her birerlerine ale’d-devâm **[345a]** ulûfe ve zahîre ve kānûn ve kā‘ide koyup sefer olsun ve olmasun iki yüz binden ziyâde eşkinci ve tekā‘üd kula vazîfe virüp ve erbâb-ı zu‘amâ ve ehl-i tîmâr ve gayri zümre dahi bu mertebe olur. Devlet-i Osmâniyyûndan mukaddem gelen devletlerin birine bu vaz‘-ı müstahsen müyesser olduğı yokdur. Ve selef-i selâtînin üzerlerine bir kavî düşmen zuhûr itdikde tahtını ve ehl ü ayâlini bırakup bir âhar pâdişâha varup dâhil düşüp imdâd-ı asker ve hazîne-i ricâl idüp ve yâhûd evlâd u ayâlini merhamet içün recâya gönderüp anların gözi yaşlarına merhamet idüp afv itdikleri çok vâki‘ olup ve hattâ Devlet-i Aliyye’ye Endelüs pâdişâhı

[5005] sâirden umûr ve ahvâlleri ve kānûn u kavâ‘idler ve masârif-i azîmeleri tahrîri mümkin değildür. Evvel zamânda top ve tüfenk ve humbara olmayup ve cümle askerleri atlu olup sefer iktizâ itdikde cem‘ idüp sefer ber-taraf oldukda devlet hizmeti ve umûrı içün lüzûmı mertebe alıkoyup mâ‘adâsının vazifesini kat‘ idüp izn virürlerdi. Ayniyle hâlâ Tatar ve Özbek gibi idi. Ve bundan mâ‘adâ memâlik-i mahrûsede yapdıkları câmi‘ ve medrese ve bîmârhâne ve mekteb ve köprü ve zâviye ve imâret ve kaldırım ve çeşme ve sâir ebniye-i hayrâtın hisâbı olmayup ve bunlara mu‘ayyen olan emlâk mâlının dahi hisâbı hudûda tecâvüzdür. Ve dahi Ka‘be-i mükerreme ve Medîne-i münevvereye ta‘yîn itdikleri surre ve sadaka ve galâl ve yapdıkları ebniye-i hayrât u hasenât kangı saltanata ve kangı pâdişâha müyesser olmışdur? Muhassal bu kadar vaz‘-ı kānûn-ı hasene ve hayrât-ı müstahsene ve masârif-i kesîre kangı devlete müyesser olmışdur? Bâ-husûs ale’t-tevârîh zikr itdüğümüz üzre bu mertebe askere mâlik olup vazîfe ve ta‘yîn virdüği vardur H (344[b]) : sâirlere olan masârif-i azîme muhassal bu zikr itdüğimiz kavânîn-i hasene ve masârif-i kesîre selâtīn-i sâbıkīnden kangı pâdişâha müyesser olmışdur? Evvel zamânda top ve tüfenk ve humbara ve sâir âteş işleri olmayup cümle askeri atlu idi. Bir sefer iktizâ itdikde cem‘ idüp avdetde lüzûmı mertebe alıkoyup ve sâirlerinin vazîfelerin kesüp izin virürlerdi İ (410[a])

ve Karaman-oğlı ve İsfendiyar-oğlı ve kâfir ve müslim niçeler dahi itdikleri tevârîhlerde muharrerdür, tetebbu‘ oluna[5006]. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ Devlet-i Aliyye zuhûrından ile’l-ân selâtīn-i Osmâniyyûndan birisi âhar mülûkden imdâd ve asker ve hazîne taleb ve mürâca‘at itmek vâki‘ olmamışdur. Muhassal Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem bu kadar tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc ve ehl-i bagy u tugyân şerlerinden dünyâ herc ü merc olup bir emîn cây-ı gürîz yok idi ki iclâ idüp sığınalar. Re‘âyâ fukarâsının kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup karnı doyunca arpa ve darı etmeği bulan ni‘met-i uzmâ bilürdi. Ve buğdayı olan dahi bir yerde pinhân idüp bir askerî kondukda zararından halâs içün saklardı. Zulmün ale’s-seviyye, adlün bi’r-ra‘iyye dinildüği üzre niçe yüz yıllar böyle ihtilâl sebebiyle fakr u fâka ve zulm ve gārete ve zarûret-i hâlle geçmeğe mu‘tâd olmalarıyla sabr u tahammül iderlerdi. El-hamdü lillâhi te‘âlâ şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımızın sâye-i devletinde re‘âyâ vü berâyânın yedüği ta‘âm ve giydüği libâsı evvel zamânın a‘yân-ı şehri giyüp ve yediği yok idi[5007]. Ve hem evvel zamânda olan tavâyif-i mülûk Arab ve Ekrâd ve Etrâk ve Tatardan olmalarıyla libâs ve dârât ve âlâtları kadîmî âdet ve tarzları üzre olup meselâ Benî-Ümeyye ve Abbâsiyyûn ve Arabistân’da olan sâir mülûkun libâs ü dâratları şürefâ tarzında olup ve Ekrâd ve Etrâk ve Tatar mülûklerinin ve askerlerinin hem-çünân kadîm âdet ve tarzları üzre idi ki ile’l-ân yine kadîm üzrelerdür. Lâkin Devlet-i Osmâniyyûn tulû‘ından sonra vilâyetleri ve memleketleri zabt ve mülûkleri ref‘ olup şerâfet ve imâret ve sancak ile ve hânlık ile taraf-ı devletden nasb olunan şürefâ ve hân ve ümerâ-i Etrâk ve Ekrâd ve selâtîn-ı Osmâniyyûn ihsânıyla libâs ve ünvân ve dârâtda vücûhla mukaddemâ olan mülûklerinden tefâvütleri ve refâh-ı hâl üzre zevk u safâ ve râhatları vardur. Muhassal ünvân ve ihtişâm ve dârât ve zînetde ve in‘âm ü ihsân ve bezl-i it‘âmda ve her hâlde bir devlet selâtīn-i Osmâniyyûna irmiş değildür.

El-ihsân: İn‘âm u ihsân bâbında dahi selâtīn-i Osmâniyyûnun cümlesinin ulemâ ve meşâyıh ve erbâb-ı ma‘ârif ve fukarâ vü zu‘afâ ve şürefâya virdikleri ihsân ve itdikleri ikrâm selef-i selâtīnin birine müyesser olmış değildür. Ol zamânda halk oğuz

[5006] ve selef-i selâtīnin üzerlerine bir kavî düşmen zuhûr itdikde tahtını ve ehl ü ayâlini bırakup bir âhar pâdişâha varup dâhil düşüp imdâd-ı asker ve hazîne-i ricâl idüp ve yâhûd evlâd u ayâlini merhamet içün recâya gönderüp anların gözi başlarına merhamet idüp afv itdikleri çok vâki‘ olup ve hattâ Devlet-i Aliyye’ye Endelüs pâdişâhı ve Karaman-oğlı ve İsfendiyar-oğlı ve kâfir ve müslim niçeler dahi itdikleri tevârîhlerde muharrerdür, tetebbu‘ oluna H (345[a]) : Ve selâtīn-i Osmâniyyûnun sâir üzerlerine fazîletlerinin biri dahi budur ki selef-i selâtīnin üzerine bir kavî düşmen zuhûr itdikde tahtı ve ehl ü ayâlini bırakup ve âhar mülûklere varup dâhil düşüp imdâd-ı asker ve hazîne recâ idüp anlar mu‘âvenetiyle gelüp tahtını zabt iderdi İ (410[b])

[5007] el-hamdü lillâhi te‘âlâ şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımızın sâye-i devletinde re‘âyâ vü berâyânın yedüği ta‘âm ve giydüği libâsı evvel zamânın a‘yân-ı şehri giyüp ve yediği yok idi İ (410[b]) : - H

ve ekseriyyâ fakīr olup[5008] her gürûh ecdâdından göregeldikleri üzre kanâ‘at idüp ve zînet ve dârat dahi olmayup ve mülûk ve ricâllerinin dârât ve libâsları fī-zamâninâ olan ednâ bir beğ kadar yok idi. Çuka ve kumâş giyer az olup abâ ve boğası ve Türkmen kürki giyüp ve Arab büryesi ve Tatar libâsı giyerlerdi. Çizme ve papuç giymek şehirli ve askerîye mahsûs olup kurâ sâkinleri bi’l-cümle çarık giyüp şuhûr ve kasabâtda sâkin rencber ve hammâl ve oduncı ve kömürci gibiler dahi çarık ve mest ve papuç ve çizme giyen mütemevvil ve ehl-i sûk ve tüccâr tāifesi dahi giydüği papucı **[İ, III, 411a]** birkaç kerre yamayup ve mestine table geçürdüp gayrı yama ve dikiş tutmaz olmayınca bırakmayup ve çizme[yi] hod beşleme idüp ol beşlemeyi dahi birkaç def‘a yamayup amelden kalmayınca bırakmayup muhassal evlâdına mîrâs kalurdı[5009]. Devlet-i Osmâniyyûn zuhûr itdikde libâs ve dârat ları ve âyîn-i askerleri Âl-i Selçuk gibi idi ki ol asrlarda cümle İslâm memleketi içün cümleden makbûl ve müstahsen idi. Ol ecilden evâsıt-ı devlete değin her husûsusda bâbâyâne idi ki pâdişâhların tâc ve libâsları ve dârât ve ünvânları cümleye ma‘lûmdur[5010]. Ve ba‘dehû yevmen-fe-yevmen fütûhât çoğalup ve saltanat âlî olup ve memleket vâsi‘ ve halk zengin olmağla yevmen-fe-yevmen İslâma sezâ ve âyîn-i kefere ve sâirlere müşâbehetden müberrâ elbâs-ı fâhire ve âlât-ı vâfire îcâd ve ihtirâ‘ olundı ki cemî‘-i milel-i muhtelife reşk ve istihsân iderler. Muhassal Devlet-i Osmâniyyûn zuhûrından mukaddem yıl geçmez idi ki bir vilâyeti tavâyif-i mülûkden veyâ âhar bir milletden veyâ ehl-i bagy ü tugyândan biri gāret iderdi. Bu sebebden halk gāyet fakīr olup niçe yüz yıllar ahvâl böyle mürûr itmekle halk fakr u fâkaya mu‘tâd olup sabr ve tahammül iderlerdi. Ve bir fakīre bir altun ihsân olunsa birkaç ay zarûretden halâs olurdı. Ve on beş-yiğirmi altun virdikleri ganî olup umûmen ihtiyâcdan berî olurdı. Zîrâ halk kanâ‘at ile olup ve akça dahi azîz olmağla eben-an-ceddin göregeldikleri üzre kanâ‘at iderlerdi. Şuhûr ve kasabâtda sâkin zengin hâcılar **[345b]** mütemevvil âdemler dahi haftada iki def‘a et alurlardı. Hâlbuki anın vakıyyesi

[5008] el-ihsân: İn‘âm u ihsân bâbında dahi selâtīn-ı Osmâniyyûnun cümlesinin ulemâ ve meşâyıh ve erbâb-ı ma‘ârif ve fukarâ ve zu‘afâ ve şürefâya virdikleri ihsân ve itdikleri ikrâm selef-i selâtīnin birine müyesser olmış değildür. Ol zamânda halk oğuz ve ekseriyyâ fakīr olup İ (410^{b}) : evvel zamânda halk oğuz ve kesret-i fitne ve ihtilâl ve gāret sebebiyle halk fakīr olmağla H (345^{a})

[5009] çizme ve papuç giymek şehirli ve askerîye mahsûs olup kurâ sâkinleri bi’l-cümle çarık giyüp şuhûr ve kasabâtda sâkin rencber ve hammâl ve oduncı ve kömürci gibiler dahi çarık ve mest ve papuç ve çizme giyen mütemevvil ve ehl-i sûk ve tüccâr tāifesi dahi giydüği papucı birkaç kerre yamayup ve mestine table geçürdüp gayrı yama ve dikiş tutmaz olmayınca bırakmayup ve çizme[yi] hod beşleme idüp ol beşlemeyi dahi birkaç def‘a yamayup amelden kalmayınca bırakmayup muhassal evlâdına mîrâs kalurdı İ (410^{b}-411^{a}) : - H

[5010] Devlet-i Osmâniyyûn zuhûr itdikde libâs ve dârat ları ve âyîn-iaskerleri Âl-i Selçuk gibi idi ki ol asrlarda cümle İslâm memleketi içün cümleden makbûl ve müstahsen idi. Ol ecilden evâsıt-ı devlete değin her husûsusda babayâne idi ki pâdişâhların tâc ve libâsları ve dârât ve ünvânları cümleye ma‘lûmdur H (345^{a}) : Hülagu fitnesinde Âl-i Selçuk’dan Rûm saltanatı münkariz olup Âl-i Osmân’a intikāl itdikden sonra dahi Devlet-i Aliyye’nin evâsıtına gelince pâdişâhların ve ricâl-i Devlet-i Aliyye’nin libâs ve dârâtları ve âyîn-i saltanatları Âl-i Selçuk’a müşâbih olup İ (411^{a})

dört ve beş akça idüp her gün et alan âdemler sâirleri dahl iderlerdi. Zîrâ sâye-i pâdişâhîde re‘âyâ emn ü emân üzre olup her mahsûl içün olmağla yarım vakıyye etmek bir akça olup sâir zehâire müte‘allik eşyâ hem-çünân ucuz olmağla bir anbâr zahîre satsa, on beş-yigirmi gurûş peydâ idemezlerdi ammâ karınları tok idi. Bu hakīr Girid senelerinde dahi Üsküdâr iskelesinde buğdayı on sekiz akçaya ve arpayı on akçaya diyü çağırırlar gördüm. Lâkin ol vakitlerde rencber tāifesinde çuka giyer âdem olmayup ve kavuk ve çizme giyer âdem katı az az idi. Zengin olsa dahi külâh ve abâ giyer, ayağına çarık giyerlerdi. Ve ırgat on akçaya ve dülger yigirmi dört akçaya işleyüp ve arka hammâllarında çizme giyer âdem yok idi, cümle çarık giyerlerdi. Üsküdâr’a bir akçaya ve Galata’ya bir mangura geçürürlerdi. Askerî ma‘lûm ve re‘âyâ ma‘lûm olup ve hattâ askerî olmayan abâsına yeşil yaka koyamayup ve kırmuzı ve sarı çizme giyemezdi ve kapu olup sefere gitmeyince kul dinmeyüp ve bir da‘vâ ile hâkim huzûruna vardıkda “Sen ne zamân kul oldun ve kangı seferde idin?” diyü kabr azâbı suâl idüp cevâb virmez ise ta‘zîr iderlerdi. Ve fî-zamâninâ ekser-i re‘âyâ askerî olup zirâ‘ata ve rencberliğe tenezzül itmeyüp bir çifte mâlik olan nâmını kul itdikde ırgat tutup zirâ‘at itdirür. Ve kendüsü tekâlîfden kurtulup alış-veriş ve manavlık idüp zirâ‘at ve hırâset ider az kalmışdur. Devlet-i Aliyye’de ve sâye-i pâdişâhîde herkes ırz ve mâl cânından emîn ve râhat ve kazanduğı yanına kalmağla halk hâline göre evvel zamândan ez‘âf-ı muzâ‘af zengin olup evvel zamânda çuka giymek değil, yenice bir abâ timur koparan giyen dihkānî ve rencber ve hammâl mahsûdü’l-akrân olurdı. Ammâ el-hâletü hâzihî devlet-i pâdişâhîde halk zengin olmağla dihkānî ve rencber ve hammâllarda abâ giyer ve çarık giyer kalmayup içlerinde çok âdem vardur ki serdengeçdi ağası kıyâs olunur. Ve kayıkçılar ahvâli hod ta‘rîfe hâcet yokdur. Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem halk fakīr ve akça gāyet azîz olmağla bir çift öküzle kendüsi ahşama değin on akçaya çift sürerdi[5011].

[5011] sâye-i pâdişâhîde re‘âyâ emn ü emân üzre olup her mahsûl içün olmağla yarım vakıyye etmek bir akça olup sâir zehâire müte‘allik eşyâ hem-çünân ucuz olmağla bir anbâr zahîre satsa, on beş-yigirmi gurûş peydâ iderlerdi. Ammâ karınları tok idi. Bu hakīr Girid senelerinde dahi Üsküdâr iskelesinde buğdayı on sekiz akçaya ve arpayı on akçaya diyü çağırırlar gördüm. Lâkin ol vakitlerde rencber tāifesinde çuka giyer âdem olmayup ve kavuk ve çizme giyer âdem katı az az idi. Zengin olsa dahi külâh ve abâ giyer ayağına çarık giyerlerdi. Ve ırgat on akçaya ve dülger yigirmi dört akçaya işleyüp ve arka hammâllarında çizme giyer âdem yok idi. Cümle çarık giyerlerdi. Üsküdâr’a bir akçaya ve Galata’ya bir mankura geçürürlerdi. Askerî ma‘lûm ve re‘âyâ ma‘lûm olup ve hattâ askerî olmayan abâsına yeşil yaka koyamayup ve kırmuzı ve sarı çizme giyemezdi. Ve kapu olup sefere gitmeyince kul dinmeyüp ve bir da‘vâ ile hâkim huzûruna vardıkda “Sen ne zamân kul oldun ve kangı seferde idin?” diyü kabr azâbı suâl idüp cevâb virmez ise ta‘zîr iderlerdi. Ve fî-zamâninâ ekser-i re‘âyâ askerî olup zirâ‘ata ve rencberliğe tenezzül itmeyüp bir çifte mâlik olan nâmını kul itdikde irgat tutup zirâ‘at itdirür. Ve kendüsü tekâlîfden kurtulup alış-veriş ve manavlık idüp zirâ‘at ve hırâset ider az kalmışdur. Devlet-i Aliyye’de ve sâye-i pâdişâhîde herkes ırz u mâl cânından emîn ve râhat ve kazanduğı yanına kalmağla halk hâline göre evvel zamândan ez‘âf-ı muzâ‘af zengin olup evvel zamânda çuka giymek değil, yenice bir abâ timur koparan giyen dihkānî ve rencber ve hammâl mahsûdü’l-akrân olurdı. Ammâ el-hâletü hâzihî devlet-i pâdişâhîde halk zengin olmağla dihkānî ve rencber ve hammâllarda abâ giyer ve çarık giyer kalmayup içlerinde çok âdem vardur ki serdengeçdi ağası kıyâs olunur. Ve kayıkçılar ahvâli hod ta‘rîfe

Ed-delîl: Evvel zamânda akçanın azîz olduğuna delîl çokdur, birini zikr idelim. Ba‘zı sergüzeşt ve hikâye kitâblarında “Fülân vilâyetde bir beğ veyâ bir bâzârgân var idi. Bir mahbûb veyâ mahbûbe sayd ve dâhil-i meclis itmeğe geceliğine bir altun virirdi veyâ bir mahbûbe muganniye avret var idi ki geceliğini bir altuna sayd olurdı” diyü bir altun bir azîm şey olmak üzre istib‘âden ve ta‘accüben tahrîr itmişlerdür. Devlet-i Aliyye’de her memleket emîn ve kâr çok, halk kazanduğı yanına kalmağla hâline göre cümle halk zengin olmalarıyla hevâları gālib olup böyle bir fesâd ve fısk meclisi murâd iden süfehâ bir mahbûb ve mahbûbe saydı meyânında vesîle olana birkaç altun virdüğinden mâ‘adâ meclise fağfûr tabak içinde envâ‘-i sikke koyup ol sayd itdüği fâhişenin başına nisâr iderler imiş. Fî-zamânina halk zengin ve sâhib-i tab‘îat olduğına delîlin biri dahi budur ki kahveyi, tütüni ve sâir me’kûlâtı behâya çıkdı dirler. Bunun dahi bâ‘isi, bin seksen târîhine gelince bir meclisde on âdem bulunsa nısfından ziyâdesi kahve-tütün içmezdi. Meşâyıh ve dervîşân ve ulemâ dâimâ ve hutabâda nâdir ve ol dahi mestûr olup ve avâmu’n-nâsda kalîl ve nisvân ve re‘âyâ ve ehl-i zimmet keferede ve yehûdda akall-i kalîl olup ve içenlerine dahi kendü ebnâ-yı cinsleri dahl iderlerdi. Ve hattâ Burusa’da mahallemizde Köse Hammâmı nâm hammâmı Muharrem Efendi nâm bir mütemevvil âdem tutup bir husûs ile İstanbul’a gidüp mezbûr, beşeriyyet hasebiyle bir sâzende câriyeye mübtelâ olur. **[İ, III, 411b]** Alup Burusa’ya getürdükde hammâma nâtûr itdi. Ehâlî-yi mahalle işitdikde avretlerine cümlesi tenbîh itdiler ki “Hammâma bir câriye nâtûr komışlar. Tütün-kahve içer imiş. Zinhâr ol hammâma gitme, eğer gider isen bir dahi bu eve gelme!” diyü tenbîh itmeleriyle hammâma kimse varmayup battâl olmağla bi’z-zarûrî câriyeyi hammâmdan çıkarup akd eyledi. Ve şimdi halk sâye-i pâdişâhîde zengin olmalarıyla bay u gedâda ve ricâl ve nisvânda ve dihkānîde ve kefere ve yahûdda ve kavm-i Tatar’da hiçbir içmez kalmadı. **[346a]** Ve bâ‘isi, devlet-i pâdişâhîde halk zengin olup ve ne san‘atda ve ne kârda ise kârının kolayını alup müfennin ve sâhib-i firâset olmalarıyla bir arka hammâlı on beş yigirmi para kazanıyorur. Selefde ise eğer İslâm ve eğer gayri memleketlerde mankur geçüp bir pul bir mankur idi. Sekiz mankur bir akçaya olup ve ba‘dehû dört mankur bir akçaya ve ba‘de’z-zamân Sultān Muhammed-i râbi‘ evâyilinde dahi iki mankur bir akça olup sebze ve ete müte‘allik şeyler mankur ile alınup ve niçe me’kûlât ve meyve ve hammâl ve kayık bu misillü şeyler bir ve iki mankura şeyine göre alınup virilirdi. Ve hattâ hâlâ

hâcet yokdur. Ve Devlet-i Aliyye zuhûrından mukaddem halk fakīr ve akça gāyet azîz olmağla bir çift öküzle kendüsi ahşama değin on akçaya çift sürerdi H (445[b]) : akça gāyet azîz olup tâ beği tavâyif-i mülûk birbirlerinin vilâyetini gāret itmeleriyle halk fakr u fâkaya mübtelâ olup nisâba mâlik âdem nâdir bulunurdı İ (411[a])

yine Mısır'da ve Bağdâd'da ve Arabistân'da ve Kürdistân'da ve Anatolı'nın ba'zı yerlerinde ve Acem'de ve Hind'de ve cümle kâfiristânda râyic olup bu misillü şeyler mankur ile alınup virilür. Ve Mısır'ın hod fukarâsı çok olup eğer mankur olmasa geçinemeyüp ve ehâlî ve a'yân sıklet çekerlerdi. Ammâ dokuz mankur bir paraya olmağla herkes ale's-seher hâline göre bir ve iki ve beş ve on ve ba'zan yüz paralık mankur bozup ve yanına koyup gelen sâ'ile bir mankur virüp def' ider. Ve bir mankura etmek ve me'kûlâta müte'allik her ne isterse virürler. Bu sebebden hem fukarâya ve sâ'ile ve hem agniyâya bir münâsib şey ve eğer mankur olmasa sâ'ilin kesretinden nâşî ağniyâ sıklet çeküp zîrâ bir sâ'il gelse, bir şey virmeyince def'i mümkin değildür. Bin kerre iftehi'llâh dise gitmez ve azâd itse gavgâ ve bed-du'â ider. Ve dövse şer'a da'vet ider ve niçesi dahi cem' olup rüsvây iderler. Ve Mısır'da bunların şeyhleri ve söz sâhibleri ve çavuşları dahi vardur. Semtli semtiyle kibâra taksîm itmişlerdür. On beş-yigirmiden üç yüze varınca her gün gelüp bir mankur alup giderler. Ve her birinin böyle birkaç kapusı vardur ki ölünce her gün anı almalıdur. Muhassal Devlet-i Aliyye'de herkes hâline göre zengin olup evvel zamâna göre fakīr diyecek âdem yokdur. Meğer haddini bilmeyüp isrâfı sebebiyle fakra mübtelâ olmış ola. Zîrâ selâtīn-i Osmâniyyûn memâlikinde olan akçanın çokluğı bir asırda dahi olmamışdur. Ve bâ-husûs in'âm u ihsân bâbında ve mekādîr-i nâsa ikrâm ve ihtirâm husûsında bir devlet salâtīn-i Osmâniyyûna irmiş değildür.

Ed-delîl[5012]**:** Memâlik-i mahrûse-i Devlet-i Aliyye'de akça çok olup ve halk zengin olmasına bâ'isin biri her üç ayda bir birkaç bin kîse akça ulûfe virilüp ve sâir-i umûr-ı saltanat içün dahi niçe bin kîse akça virilüp bunlar memâlike dağılup münteşir olur. Ve bundan mâ'adâ her memâlikde ve serhadlerde dahi niçe bin kîse akça ulûfe virilüp münteşir olmağla halk zengin olup hiçbir devletde dâimü'l-evkât bu kadar kula mevâcib virüp ve zahîre virdiği yokdur. Devlet-i Aliyye'den mukaddem gelen saltanatları büyük olanları ol vakitlerin müverrihleri "Dâim on bin kula mevâcib virürdi" diyü pâye virüp tahrîr itmişlerdür. Hakk sübhânehû ve te'âlâ Devlet-i Osmâniyyûnu dâim eyleye. Eşkinci ve muhâfız ve tekā'üd piyâde ve süvârî ve dergâh-ı âlî iki yüz binden ziyâde kuldan mâ'adâ her memleket ve kılâ'da yerli kulu ta'bîr olunan dahi iki yüz binden ziyâde olur. Ve yüz binden ziyâde erbâb-ı zu'amâ ve ehl-i tîmâr vardur. Kangı devlet ve kangı pâdişâh bu kadar kula mâlik olup mevâcib virdiği vardur? Tavâyif-i mülûkden büyük add itdiklerinin biri Karaman-oğlı ve biri dahi Zülkadriyye

[5012] İ nüshasında bu kısım bulunmamaktadır: ed-Delîl: Memâlik-i mahrûse-i Devlet-i Aliyye'de akça çok olup... selâtīn-i Osmâniyyûna irmiş değildür H (346[a])-346[b]) : - İ

ve biri İsfendiyâr-oğlıdur ki her birinin mâlik olduğı cümle vilâyetin askeri ve re‘âyâsı ve belki nisvânı dahi ta‘dâd olunsa Devlet-i Aliyye kullarının nısfı mertebe olmaz. Ve Devlet-i Aliyye’nin zikr olunduğı üzre askerî kullarından mâ‘adâ memâlik-i mahrûsede olan şuhûr ve kasabât ve kurâda ve cevâmi‘ ve mesâcid ve medrese ve tekye ve imâret ve bîmârhâne ve köprünün ve sâir ebniye-i hayrâtlarının haddi ve hisâbı olmayup her birlerinin hademesine alâ hâlihî kifâyet idecek ve ba‘zılara ma‘a-ziyâde vazîfeler ta‘yîn itmişlerdür ki bunlar dahi birkaç kerre yüz bin âdem olur. Böyle olduğı hâlde memâlik-i mahrûsede olan halkın ekseri yâ askerî veyâ evkāf veyâ hizmet-i devletden bir şeyi ve bir hizmete ta‘yîn ve nâil olmağla ilâ âhiri’l-ömr ol ta‘yîn olunan vazîfesini alup ehl-i sınâyi‘ yine san‘atın işleyüp ve tüccâr ticâretini ve kârını itmekle fî-zamânihî göre fakīr add itdikleri evvel zamâna göre vasatü’l-hâldür. Meselâ askerî **[346b]** tāifesi seferden geldikden sonra sefer olmayup ba‘zı vakt olur ki on beş-yigirmi sene sefer olmaz. Sefer yokdur diyü ulûfesi kat‘ olunmayup olınca ulûfesini alup ve san‘atı ve kârı her ne ise işleyüp andan dahi akça kazanmağla ferrûh fahûr geçinüp evvel zamâna göre fakīr diyecek âdem azdur, meğer harcını ve haddini bilmeyüp veyâ müsrif veyâ sefîh veyâ fâsık veyâ battâlîn zümresinden ola. Bunlar hod nass-ı kātı‘ ile mezmûm olup bunlar hakkında [5013] ﴿إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ﴾ buyurulup [5014] “إنّ الله لا يحب البطّالين” Ve böyleler hakkında niçe âyât-i kerîme ve hadîs-i şerîfe vardur. Fukarâ ana dirler ki yâ ihtiyârlık veyâ bir maraz sebebiyle işe ve güce kudreti olmayup ve bir yerden bir akça vazîfesi olmayup ve ehl ü ayâl ola ve mücerred başına olduğı hâlde dahi böylelere virilen sadakât indallâh makbûl olduğına iştibâh yokdur. Ve çok bildiğimüz âdemler vardur ki mîrîden veyâ evkāfdan veyâ intikālen on akçadan kırk-elli akça îrâdı olup lâkin mezbûr müsrif kabîlinden ve battālîn zümresinden olmağla bütün gün kahvehânelerde oturup kahve ve tütün ve afyon ve berş îrâdından ziyâde akça harc idüp ve giderek muharrâ tiryâkî olup ve vücûddan ve âdemiyyetden çıkup ve emr-i ma‘rûfı dahi terk ider ve ba‘zı kibâra varup mezâk olmağla fukarâdur diyü şey virüp ol hâle giriftâr olmasına takviyet virüp günâha girerler. Muhassal ol zamâna göre devlet-i pâdişâhîde fukarâ diyecek âdem azdur. Zîrâ şehr-i İstanbul’da ve Galata ve Üsküdâr’da fukarâ diyecek azdur. Şöyle ki yâ askerî veyâ evkāf veyâ devlet umûrunda bir hizmetde vazîfesi olup ve hattâ hammâl ve ricâl-i devlet kayıkcılarının bile mu‘ayyen ulûfeleri olup eğer evvel zamâna göre kanâ‘at idüp libâs ve ta‘âmda haddine ve liyâkatine göre hareket idüp sefâhat ve isrâf itmeseler geçinebilürler. Ammâ kayıkçı ve hammâlda niçe

[5013] İsrâ, 27. âyetten nâkıs iktibas.
[5014] Allah tembelleri sevmez.

âdemler vardur ki üzerinde giydüği bir kat libâsı kırk-elli gurûşa olmaz. Ve kayıkcılarda niçe süfehâ vardur ki timur-koparan nîmtânında olan kalabudan şerît düğme ve kaytanlarından mâ‘adâ gömlek yakasına dahi sırma kalabudan işletmiş bir kat libâsı yüz gurûşa olmaz. İmdi bunlar sâye-i pâdişâhîde herkes ırz ve mâlından emîn olup akçanın çokluğundan olur ki şehr-i İstanbul'da her üç ayda niçe bin kîse akça ulûfe virilüp ve ol kadar dahi ba‘zı umûr-ı mühimme sarf olunup ve bu kadar dahi evkāf mâlı tevzî‘ olup münteşir olduğundan mâ‘adâ niçe bin kîse akça dahi serhadlerde tevzî‘ olunup hiçbir zamânda ve saltanatda bu kadar bin kula ale'de-devâm mevâcib virildiği yokdur. Evvel zamânda sefer oldukda hasmına göre asker cem‘ idüp sefer ber-taraf oldukda iktizâsı mertebe alıkoyup ve sâirlerinin bayraklarını sarup izn virürlerdi. Zîrâ tavâyif-i mülûkün askeri levend bayrağı olup kadîmî ulûfeli askerleri ve piyâde ve süvârî ocakları olmayup ve top-tüfenk ve humbara ve sâir âteş işleri yok idi. Ve evvel zamânda saltanat nâmıyla zabt itdikleri vilâyetin her birinde şevketlü pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam hazretlerinin bir vezîr veyâ iki tuğlu paşa ve bir tuğlu beğ kullarıyla muhâfaza olunuyorur. Devr-i Âdem'den beri bu tertîb ve nizâm üzre ale'd-devâm birkaç yüz bin kula ulûfe ve zahîre virür bir devlet ve bir saltanat gelmiş değildür. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ müeyyed ve müebbed eyleye, âmîn. Ve dahi in‘âm u ihsân bâbında ve mekādîr-i ulemâ ve sulehâ ve meşâyıha ikrâm husûsunda dahi bir saltanat selâtīn-i Osmâniyyûna irmiş değildür.

Ed-delîl: Buna delîl çokdur, biri bu ki selâtīn-i sâbikīnden devleti büyük ve in‘âm u ihsânı azîm olmak üzre durûb-ı emsâl idüp yâd itdikleri Sultān Mahmûd-ı Gaznevî'dür ki sehâ ve kerem ile yâd iderler. Firdevsî-i Tûsî'ye Şehnâme cem‘ini emr idüp her beytine birer altun virmek üzre ta‘ahhüd ider. Ol dahi niçe eyyâm u leyâl ve mâh u sâl zahmet çeküp yetmiş iki bin beyt ile tekmîl ve ihdâ eyledikde Sultān **[İ, III, 412a]** Mahmûd[5015] kavlinden nukûl ve ahdinden rücû‘ idüp bin altun gönderür. Kendüyi hammâmda bulurlar, ahvâl ma‘lûmı oldukda cümlesini hammâmcıya ve dellâke ve nâtûra getüren âdeme bezl idüp iclâ ider. **[347a]** Firdevsî gibi füzelâ-i dehri hâtır-mânde idüp celâ-yı vatan itmeğe bâ‘is olur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Devlet-i Aliyye'yi dâim eyleye, sâye-i devletlerinde birkaç kerre yüz bin âdem her biri bir sebeb ve hizmet ile ta‘ayyüş itdiklerden mâ‘adâ selâtīn-i Osmâniyyûndan birine hüsn-i hatla bir in‘âm-ı şerîf veyâ hilye-i şerîf veyâ beş-on varak bir risâle müsvedde ile matlûbını arza vesîle itseler dergâh-ı sehâ-mu‘tâdlarından mahzûn-rû itmeyüp merâmıyla mesrûr itmek hâssası dahi selâtīn-i Osmâniyyûndan imzâ olunmuşdur. Ve delîlin biri dahi budur ki

[5015] Sultān Mahmûd İ (411[a]-411[b]) : - H

selef-i selâtīnden in‘âm u ihsânla ve ulemâ vü füzelâya ikrâmla meşhûr olan selâtīnin biri dahi hulefâ-i Abbâsiyyûndur ki mezâhib-i erba‘a sâhibleri İmâm-ı A‘zam ve İmâm-ı Şâfi‘î ve İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Hanbel rıdvânu’llâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în hazerâtı bunların zamânında olup bunlar gibi ulemâ-i âmil ve füzelâ-i kâmil sâhib-i mezheb azîzlerin her birine bir behâne idüp envâ‘-ı zecr ü cefâ ile şehîd itdiklerinden mâ‘adâ niçe bin ulemâ-i asrı ve füzelâ-i dehri halk-ı Kur’ân teklîfi ve mezheb-i bâtıla rücû‘larını emri ile kimin nefy ve kimini şehîd ve kimini zecr ile habs-i medîd idüp ve On iki imâmın dahi sekizi bunlar elinde şehîd olmışdur. Bâ‘isi, hulefâ-i Abbâsiyyûnun birkaç kimesneden mâ‘adâsının dimâğları muhtell olmağla kimi halk-ı Kur’ân ve kimin mezheb-i revâfız ve kimin ilhâd ve zenâdıka tâbi‘ ve meyl itmeleriyle ehl-i İslâm arasına çok fitne ve ihtilâl ve kıtāl bırakmışlardur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Devlet-i Aliyye’yi dâim eyleye, selâtīn-i Osmâniyyûnun cümlesi mezheb-i Ebû Hanîfe üzre ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at olup îmân ve islâmlarında zâhiren ve bâtınan mermer sütûn gibi metîn ve sâbit-kadem olup ulemâ-i izâma ve meşâyıh-i kirâma ve şürefâ-i zevi’l-ikrâma ve sülehâ-i vâcibü’l-ihtirâma itdikleri ta‘zîm u tekrîm ve in‘âm u ihsândan mâ‘adâ henüz ilme şugl itmiş bir tālibden veyâ başında siyâdet alâmeti ve settârı olan şürefâdan beşeriyyet hasebiyle ta‘zîre müstehak bir kabâhat vâki‘ olsa ol tālibin başında olan ulemâ kisvesine ve şerîfin şerâfetine ri‘âyet ve hürmet idüp ta‘zîrlerini ser-i tarîklerine havâle idüp halk içinde şöhret-nümâ itmezler. Bu hâssa dahi selâtīn-i Osmâniyyûna mahsûs olup bir saltanat asrında bunlar kadar mekādîr-i nâsa ikrâm olunduğı yokdur.

El-alâmât ve’l-bedâyi‘: Zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince altı-yedi yüz sene içinde çok alâmât-ı semâ vü arz vâki‘ olduğundan mâ‘adâ çok bid‘atler ve mudill mezhebler peydâ ve zuhûr itmişdür ki niçeler başına niçe bin erâzil ve eşkıyâ cem‘ idüp kimi peygamberlik ve kimi mehdîlik da‘vâ idüp ol vaktlerin halkı dahi ekseriyyâ oğuz olmalarıyla ol kâzib ve bâtıllara tâbi‘ olup niçe yıllar vilâyet vilâyet gezüp halkı ol mezheb-i bâtıllarına idlâl idüp İslâm arasına fitne ve ihtilâf bırakup çok fesâd ve niçe vilâyetleri harâb idüp ve ol asırlarda olan tavâyif-i mülûk dahi da‘vâ-yı mülk ile birbirleri kaydına düşmeleriyle ol mudilleri def‘ itmeğe kādir olmamalarıyla yevmen-fe-yevmen memâlik-i İslâma münteşir olup çok âdemi idlâl itdiler. Cümleden biri mum söğündüren tāifesi her vilâyetde bir mertebe çoğalmış idi ki saltanat-ı Osmâniyyûn zuhûr itmese **[İ, III, 412b]** bunlar cümleye galebe idüp içlerinden birini mülûk nasb idüp ehl-i İslâmla muhârebe itmek mertebesine varmış idi. Şöyle ki zevk-i fıska müte‘allik bir fesâd olmağla tavâyif-i mülûkden ve beğlerden niçeler dahi bunlara meyl idüp tâbi‘ olmalarıyla çok vilâyetlerin halkı ve erâzil ve eşkıyâsı bunlara tâbi‘ olup

ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at aralarında kalîl kalup şerleri havfından sükût ve müdârâ iderlerdi. Ve bundan mâ'adâ ol vilâyetlerde meyhâne ve kumarhâne ve sâir münkerât mübâh mertebesinde şüyû' bulmuş idi. Ve ba'dehû Çengiz ve Hülagu ve Abaka ve Timur Hân fitneleri zuhûr idüp ve her memlekete kendü taraflarından hâkimler nasb idüp ve ba'zı kendülere tâbi' olup fitne ve fesâdları mu'ayyen olan ehl-i bagy ve fesâdların her birini bir vilâyete mülûk nasb idüp ehl-i İslâm aralarında hor ve hakīr ve zelîl olup emr-i ma'rûf ve nehy-i münker icrâdan kalup iki yüz sene kadar Tatar fitnesi ve ayağı memâlik-i İslâmiyye'den munkatı' olmayup yiyen yiyenin ve alan alanın **[347b]** ve dünyâ herc ü merc olmış idi. Ol vaktlerin ulemâ-yı izâmından ve sulehâ-yı kirâmından ve sâir ehl-i İslâm'dan iclâya kādir olanlar Mısır'a ve Mağrib'e ve Deşt-i Kıpçak'a firâr ve iclâ idüp ehl-i İslâm ara yerde mât ve mütehayyir kalmışlardı. Hazret-i Allâh selâtīn-i Osmâniyyûnu kulları üzerine sâye-endâz-i âlem idüp niçe yüz yıldan beri Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân ve Bağdâd ve Mısır ve Mağrib ve Sebte Boğazı'ndan Deşt-i Kıpçak nihâyetine varınca memâlik-i İslâmiyye'de saltanat da'vâsıyla memleket zabt iden tavâyif-i mülûk ve ehl-i bagy ü tugyân ve kavm-i Tatar-ı hûnhâr ve bâ-husûs ol mezâhib-i butlâna tâbi' olup ehl-i İslâm arasına fitne ve ihtilâl viren dâll u mudillerin vücûd-ı mazarrat-âlûdların ma'dûm idüp ve bi'l-cümle memleketlerin zabt ve saltanat-ı aliyyeye ilhâk idüp dîn-i İslâm'a şöhret ve şer'-i şerîfe takviyet ve saltanat-i mü'minîne zînet virmek hâssası ve fazîleti dahi selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olmışdur.

El-ünvân ve'd-dârât: Selâtīn-i Osmâniyyûnun sâirleri üzerine tefevvuk ve fazîletlerinin biri dahi budur ki cemî'-i kefereye müşâhebetden müberrâ ve matbû' ve müstahsen ve mergûb ve müzeyyen ve muhteşem arîz ve mestûr libâs ve âlât-ı harb ve ebniye-i ferah-fezâ ve kusûr-ı dil-güşâ ve bâ-husûs her vilâyetde binâ itdikleri cevâmi'-i müntehâ ve sâir ebniye-i hayrâta cümle melik reşk ve tahsîn iderler. Ve mukaddemâ gelen selâtīnin ve hâlâ olan Hind ve Özbek ve Endelüs ve Yemen pâdişâhlarının ve cemî'-i keferenin libâs ve dârât ve âlât-ı harbleri ve erkânları ve ebniyeleri kadîmden göre geldikleri üzre olup bir müstahsen şey ihtirâ' idüp ricâl-i saltanat ve askerî ve ulemâ ve küttâb ve huddâm ve atlu ve piyâde beynini[5016] **[İ, III, 413a]** tefrîk[5017] ider bir şey ihdâs itdikleri olmayup kadîmü'l-eyyâmdan beri göre geldikleri üzredür. Ve kadîmü'l-eyyâmda Acem kıyâfeti ve libâsı cümleye hoş-nümâ ve matbû' görünürdi ammâ ekser-i libâsları Frenge müşâbih olup ancak farkı Frenkler çuka giyüp bunlar kumâş ve boğası giyüp çizme ve pâpûş ve çorabları ve ekser-i âlât-ı harbleri ve hattâ

[5016] beynini H (347[b]) : mâ-beynini İ (412[b])
[5017] tefrîk H (347[b]) : temyiz ü tefrîk İ (413[a])

beşik kundakları ve meclis-i îş u nûşları dahi Frenge müşâbih olmağla من تشبه بقوم فهو منهم[5018] mefhûmuna dâhildür. Evâil-i zamânda bunların libâsları cümleye müstahsen ve matbû‘ olmağla eski tasvîrlerde ekseriyyâ bunların kıyâfetini tasvîr iderlerdi. Devlet-i Osmâniyye libâs ve târât ve âlâtı zuhûr itdikde bunların libâs ve kıyâfetleri halka temâşâ-yı dıhk olup ekseriyyâ çengîler ve zıll-i hayâl oynayanlar bunların tasvîri ve taklîdi ile halkı zevklendirüp güldürürler. Ve her milletden Devlet-i Aliyye'ye elçi irsâl itdiklerinde var kuvveti bâzûya getürüp her ne kadar a‘lâ libâs ve dârâtları var ise elçilerini ve etbâ‘ını donadup gönderürler. Geldiklerinde Devlet-i Aliyye'nin libâs u dârâtını gördüklerinden pesend idüp kendülere bir hacâlet ve hicâb ârız olur ve avdet itdiklerinde raht u bahtdan ve âlât-ı harbden ve envâ‘-i libâsdan alup vilâyetlerine varduklarında giyerler. Ve ehl-i İslâm'ın libâs ve dârâtları cümle millet indinde makbûl ve mergūb ve mu‘teber olmağa delîlin biri dahi budur ki memâlik-i mahrûsede olan Frenk balyozları ve tercümânları ve bâzergânları ve bâ-husûs ehl-i zimmet kefere ve yehûd tāifesinin zengin olanları ve hizmet ve Devlet-i Aliyye'de olanları bi'l-cümle İslâm libâsı giyüp hemân yeşil ve başlarına destâr giymeyüp ve ahşam olup evlerine varduklarında kalpaklarını ve şapkaların dahi bırakup kavuk üzerine mütellâ ve altun baş destâr ile sipâh tarzı cevân kaşı destâr sarınup akrânlarına ve avretlerine anınla iftihâr idüp hoş görünürler. Ve'l-hâsıl libâs ve dârât ve zînet ve ihtişâmda devr-i Âdem'den beri bir devlet ve bir millet böyle matbû‘ ve mergūb ve muhteşem ve müstahsen ve mu‘anven ve mestûr ve zîbâ ve ferah-fezâ ve dil-güşâ ser-tâ-bâ-libâs ve dârât ve âlât-ı harb ve kavânîn-i asker ve âyîn-i saltanat bir devlete müyesser olmış değildür.

El-muhârebât ve'l-fütûhât: Ve dahi selâtīn-i Osmâniyyûnun sâir selâtīn-i sâbıkīn üzerlerine tefevvuk ve fazîletlerine delîlin biri dahi budur ki yedi iklîm ve dört kûşede olan milel-i muhtelife ile fî-sebîlillâh izz-i dîn içün gazâ idüp **[348a]** Sebte Boğazı'dan Deşt-i Kıpçak nihâyetine değin berr ü bahrda vilâyetler ve cezîreler feth idüp dârülislâm itdikleridür ki selef-i selâtīnin birinin öşrü mertebesine seyfi irüp tahakküm itdikleri yokdur. Ve İskender-i Rûmî'nin dahi milel-i muhtelife ile selâtīn-i Osmâniyyûn kadar cenk itdüği yokdur ki Rûmili'nde bir millet ile cenk itmemişdür. Ve peygamberliğinde ihtilâf olan İskender-i kübrâ dahi bütün dünyâyı seyr idüp ve çok vilâyetler ve şehirler yapup ve zulumâta varup ve sedd-i Ye'cûc'i binâ itmişdür ammâ yedi iklîm ve dört kûşede milel-i muhtelife ile cenk itmemişdür. Bunun ve Hazret-i **[İ,**

[5018] *Sünenu Ebî Dâvûd*, IV, s.78. Bir kavme benzeyen onlardandır.

III, 413b] Süleymân'ın ahvâli sâir pâdişâhlara kıyâs olunmaz. Zîrâ bu dahi Hazret-i Süleymân gibi bâd ve sehâba ve zulumât ve nûra emr-i Hakk ile tahakküm iderlerdi. Böyle olduğı hâlde İskender-i kübrânın ve İskender-i Rûmî'nin dahi ahvâlinden münâsebetle ihtisâr üzre zikr idelim.

Rivâyet olunur ki bir gün İskender-i kübrâ, Hazret-i İbrâhîm aleyhi's-selâmı ziyârete gitmek murâd itdikde süvâr olmak içün at hâzır iderler. "Halîlullâh ziyâretine at ile gitmek sû-i edebdür" diyü binmeyüp yayan gider. Varup mülâkāt oldukda Hazret-i İbrâhîm, İskender'i mu'ânaka ider. Mu'ânaka sünneti ol vakitden kalmışdur dirler. Ve Hazret-i İbrâhîm aleyhi's-selâma vahy olur ki "İskender'in sana itdüği ta'zîm mukābelesinde bâd ve sehâbı ve zulumât ve nûrı kendüye müsahhar itdüm. Bunları iktizâsına göre istihdâm itsün" diyü buyrulmağla bu dört şey İskender'e müsahhar olup bile gezerlerdi ki bir deryâ veyâ bir dağ veyâ bir büyük su veyâ bir berzah geçmelü oldukda cümle askeri ve davarları bulutlara binüp ve rüzgâr kaldırup geçerlerdi. Ve bir menzile konduklarında iktizâsına göre nûrı ilerü ve zulumâtı gerü ve yâhûd aksini ta'yîn idüp emîn ve râhat yatarlardı. Ve bunun ahvâli sâirlere kıyâs olunmaz. Cümleden kat'-ı nazar sedd-i Ye'cûc ta'accübât-i dünyâdan bir binâ-i azîm olup ve Ye'cûc ve Me'cûc gibi kesret ü vefret ile ve kuvvet ve şiddet ile gazabu'llâhdan bir mahlûk iken böyle bir binâ-i azîm ile habs itmek mu'cizâtı îcâb ider, Allâhu a'lem. Ve peygamberler gerçi yedi iklîmde cenk itdikleri yokdur ammâ her husûsda anlar cümleden âlî olup iznullâh ile mürdeyi zinde ve bed-du'âlarıyla bütün kavm ve âlemde olan cümle kavm helâk olmak dahi vâki' olmışdur. Evvel ki Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm tūfânı ve kavm-i Şeddâd ve Hazret-i Lût ve Sâlih ve Semûd kavmi ve niçeler dahi. Muhassal peygamberleri sâirlere teşbîh itmek olmaz. Ve sedd-i Ye'cûc'i ba'zıları İskender-i Rûmî-yi Filipos'a isnâd iderler ammâ min-vech aslı yokdur. Zîrâ bunun islâmı hakkında ulemâ-i izâm ihtilâf itmişlerdür. Ba'zılar "Ol asrın şerî'atı üzre müslimân idi" diyüp ve ba'zıları "Hükemâdan bir tāifeyiz ki peygamberler ta'lîm ve terbiyesine ihtiyâcımız yokdur" diyen hükemâ mezhebine tâbi' olmağla kâfir olduğuna zâhib olmışlardur. Ve İskender-i kübrâ hakkında ba'zılar "Sâhib-i kerâmet evliyâ-yı kibârdan idi" ve ba'zılar "Peygamber idi" diyü ihtilâf itmişlerdür. Böyle olduğı hâlde sedd-i Ye'cûc'i binâ iden İskender-i kübrâ olduğuna iştibâh yokdur.

Ed-delîl: İskender-i kübrâ binâ itdüğine delîlin biri budur ki el-âyet: ﴿يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ﴾[5019] hitâbı üzre sedd-i Ye'cûc'i binâ iden İskender-i kübrâ olduğuna delîl-i kavîdür. İskender-i sânînin zamânı ise ahd-i karîbde olup şöyle ki Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmdan üç yüz yigirmi dört sene mukaddem olup ve ol vaktden işbu asra gelince iki bin seneden ziyâde olmış olur. Ve İskender-i kübrâ hod Hazret-i İbrâhîm aleyhi's-selâm asrında olmağla mâbeynleri iki bin yıl kadar olup böyle olduğı hâlde İskender-i kübrâdan bu asra gelince beş bin seneye karîb olmak iktizâ ider. لا يعلم الغيب إلّا الله[5020] **[İ, III, 414a]** Ve hem İskender-i kübrânın nübüvvetine delâlet ider. Zîrâ vahy peygambere mahsûsdur[5021]. Gelelim yine sadedimize. Bundan evvel zikr itdiğümüz üzre yedi iklîm ve dört kûşede cemî'-i milel-i muhtelife ile cenk idüp ve seyf ile memleket feth idüp dârülislâm itmek selâtîn-i Osmâniyyûndan gayri bir saltanata müyesser olmamuşdur denmiş idi. "İskender-i kübrâya cevâb nedür ki bütün dünyâyı geşt ü güzâr idüp zulumâta varup ve sedd-i Ye'cûc gibi hâriku'l-âde tākat-ı beşerden hâric böyle binâ-i azîm yapup ve niçe ta'accübâtdan şeyler itdi?" dinür ise bunda peygamberlik rivâyeti olup ve hem Hakk sübhânehû ve te'âlâ buna sehâb ile bâdı ve zulumât ile nûrı müsahhar idüp bunlar kuvvetiyle dünyâyı geşt ü güzâr iden pâdişâh önüne kim gelüp ve kim **[348b]** muhâlefet itse gerekdür. Bizim kavlimiz peygamberlerin gayri pâdişâhlar hakkındadur ki Resûl-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyh ve sellem hazretlerinin selâtîn-i İslâm hakkında işâret ve beşâret buyurdukları ehadîs-i şerîfelerinin âsârı selâtîn-i Osmâniyyûnda zuhûr itdüği icmâlen bu kitâbın evvelinde zikr olunmuşdur, nazar oluna. Muhassal evvel ve sonra ne kadar saltanat gelmiş ise selâtîn-i Osmâniyyûnun seyfi irdüği yerlere bir saltanatın seyfi irmeyüp ve berr ü bahrda bu kadar pâdişâhlık yerler ve vilâyetler zabt idüp işbu dünyâda olan milel-i muhtelife ile çâk ü çâk cenk itmiş bir saltanat yokdur. Ve İskender-i Rûmî'ye ki feylesof dahi dirler, anın dahi yedi iklîmde, berr ü bahrda milel-i muhtelife ile cenk itdüği olmayup cenk itdüği yerler an-karîb zikr olunur. Seyyâh-ı âlem bir pâdişâh idi ve hem ol asrlarda her vilâyetde bir mülûk olup Îrân ile Çin pâdişâhından büyük pâdişâh olmayup sâirleri küçük olup seyyâh-ı âlem bir pâdişâh olmağla uğraduğı vilâyetlerin pâdişâhları karşu çıkup ve ser-fürû idüp ikrâm itmeleriyle ol dahi bir ta'arruz itmeyüp geçüp giderdi. Böyle olduğı hâlde ne yüzden hurûc idüp ve itdüği cenkleri icmâlen zikr idelim.

[5019] Kehf, 94. âyetten nâkıs iktibas.
[5020] Gaybı Allah'tan başkası bilmez.
[5021] ve hem İskender-i kübrânın nübüvvetine delâlet ider. Zîrâ vahy peygambere mahsûsdur H (348[a]) : - İ

Et-ta‘rîf: İskender-i Rûmî’nin babası Filipos, Rûmili’nde olan pâdişâhların kuvvet-dârı olup Selanik, tâhtgâhı idi. Ve medînetü’l-hükemâ olan Atina ve tevâbi‘âtı dahi anın hükminde olup ve hattâ Filibe şehrini bu binâ idüp Sofya’ya varınca hükmünde olup mezbûr vefât itdikde oğlu İskender-i Rûmî kavl-i muhtelife üzre on sekiz veyâ yigirmi üç yaşında tahta cülûs idüp hâce-i evvel Batlamyus ve hâce-i sânî ve vezîri Aristoteles oturup terbiye itmiş idi. Bunlar ta‘lîmi ile saltanata nizâm virdikden sonra dünyâyı seyr idüp ve cihângîr olup İskender-i kübrâ gibi dünyâda bir eser ve nâm komak sevdâsı derûnında sevdâyî âşık gibi câygîr olup hâcelerine i‘lâm-ı merâm itdikde “Bu bir müşkil sevdâdur” diyü men‘ itmek murâd itdiler. Ammâ “Fâriğ olmam muhâldür. Hemân bu merâmın husûli bâbında tedbîr ve tedârüki görülmek gerekdür yohsa bu sevdâdan fâriğ olmam muhâldür” dimesiyle hâceleri dahi ol asrın hükemâ ve erbâb-ı dânişleriyle bir yere cem‘ olup evvelâ tâli‘ini yoklayup gāyet kuvvetde buldular. Ve ba‘dehû müşâvere ile tedbîr-i sefere mübâşeret idüp didiler ki “Evvelâ bu senin murâdının husûline dört şey lâzımdur ki bu dört şeye mâlik olan pâdişâhların her işi âsân olur. Ve bu dört şeyin ta‘rîf ve tercemesi budur ki zikr olunur. “Lâ saltanate illâ bi’r-ricâl ve lâ ricâle illâ bi’l-mâl ve lâ mâle illâ bi’r-ra‘ıyye ve lâ ra‘ıyyete illâ bi’l-adli[5022]” dinildiğidür ki cümleye ma‘lûm bir nasâyihdür. Evvelâ ricâl didüğimiz vüzerâ ve ümerâ ve sâir asker başlarıdur ki âlim ve âkıl ve müdebbir ve germ ü serd görmüş ve nîk ü bedi fehm itmiş gayûr ve ganî ve sehî âdemler olmağa muhtâcdur ki zîr-i hükminde olan askere senin virdiğin ve ta‘yîn itdüğinden mâ‘adâ anlar dahi gâh bî-gâh in‘âm ve it‘âm ve ihsân itmek gerekdür ki ol asker andan mahcûb olup ve muhabbet idüp muhârebe vaktinde kendüden ayrulmayup cân ve baş ile uğrına çalışalar. Ve biri de budur ki asker başları az ve ganî âdemler olmak lâbüddür ki baş çok olunca **[İ, III, 414b]** askerin her biri bir âharına meyl idüp ihtilâlden hâlî olmaz. Ve biri de budur ki bir tarafa süvâr göndermek iktizâ itdikde ihtiyâr ve ganî ve sehî ve müdebbir âdem ta‘yîn eyle ki asker ana muhabbetlerinden nâşî pederleri gibi bilüp mâbeynlerinde bir husûs içün münâza‘a vâki‘ oldukda serdâr babamızun mübârek başı içün ben bunı iderüm ve itmem diyü serdârlarının başına yemîn ideler. Zîrâ ihtiyârlarda peder mehâbeti vardur. Ve biri de budur ki askerini az ve öz eyle ya‘ni cenge yaramıyanları askerî itme ve cümlesini yeksân tut. Ya‘nî başlardan mâ‘adâ cenkci askerî vazîfe ve levâzımda beraber gör. Böyle olmaduğı hâlde ol dûn-nazar itdüğin gürûh hased idüp ve derûnlarında kîn tutup ve bir mahallinde işi el ucuyla tutup ve mahall-i cenkde

[5022] Saltanat ancak devlet adamlarıyla olur. Devlet adamları ancak mal ile devam eder. Halk olmadan mal olmaz. Adalet olmaksızın da halk olmaz.

müsâmaha idüp askerin za‘fına ve belki inhizâmına bâ‘is olur. Muhassal ihtilâlden hâlî olmaz. Ve başlara merâtibine **[349a]** göre vazîfe ta‘yîn ve ikrâm idüp mekâdîr-i nâsı bil. Ve’l-hâsıl askerini az ve öz eyle ve tok eyle. Asker çok ve aç olunca zabt u rabtları ve isti‘mâli güç olup ve fitne ve ihtilâlden hâlî olmaz. Mutlak çok asker kahr ve ihtilâli mûcibdür ve hem asker çok olunca sana ve askere gûrur ve gafletden hâlî olmaz. Ve biri de budur ki bir pâdişâhın memleketine varmazdan mukaddem sana ser-fürû iden pâdişâhlara ri‘âyet ve ikrâm idüp saltanata ve ez-kadîm olan âyînlerine ve dînlerine dahl ü ta‘arruz itmeyüp a‘lâ ve ednâsına in‘âm u ihsân idüp ve askerini nehb ü gāretden men‘ idesün ki istimâ‘ iden her memleketin pâdişâhı ve bay u gedâsı ‘Seyyâh-ı âlem bir pâdişâhdur, mürûr itdüği yerlere bir dahl ü ta‘arruz itmedüğinden mâ‘adâ uğraduğı vilâyetin fukarâsını ganî ve ganîlerini mâla müstağnî ideyorur’ diyü memleketlerine uğrayup mürûr itdüğine kendiler tālib olurlar. Böyle olduğı hâlde bilâ-cidâl ve lâ-kıtāl âsân vech ile ve nîk nâmla müyesser olduğı mertebe dünyâyı seyr ü sülûk idersin. Ve illâ bunun hilâfıyla hareket idersen bin yıl ömrün olursa nâil-i merâm olmayup nîk-nâm taleb iderken bed-nâm olursun. Zîrâ **mısrâ‘:**

مورچگان را چو بود اتفاق

شیر ژیان را بدرانند پوست[5023]

dinildüği üzre hasmın her ne kadar alçak ise dahi hor görmeyüp senden kavî bilesin. Ve bir hasmın ile cenk idüp gālib oldukda veyâ bir pâdişâh sana ser-fürû idüp tâbi‘ oldukda kalbine gurûr getürmeyüp yine senden kavî bilesin. Ve ol lutf mukābelesinde Hakk yoluna çok sadaka virüp ve çok şükürler idesin. Saltanatının nizâmı ricâldür. Ricâl olunca cümle işlerin husûli âsân olup kat‘â sana zahmet olmaz. Ammâ sen dahi mekādîr-i nâsı bilüp hizmet ve isti‘dâd ve istikāmete göre ikrâm ve in‘âm idesin ki sâirleri dahi anın gibi isti‘dâd ve istikāmet hâsıl itmeğe sa‘y ideler. Zîrâ dünyâda işini bilür ve istikāmet ile hizmet ider hüddâma mâlik olmak gāyet müşkil olup baht işidür diyü bu misillü çok nasâyihden sonra senin murâdının husûline bir şey dahi lâzımdur. Şöyle ki Îrân pâdişâhı Dârâ ile imtihân olasın. Eğer ana gālib olursan şarkda ve garbda her ne kadar pâdişâh var ise sana ser-fürû idüp ve bundan sonra her kande teveccüh ider isen kimse sana muhâlefet itmeyüp âsân vech ile dünyâyı seyr ü sülûk idersin. Zîrâ şimdi dünyâda andan kuvvetlü nâm u şân sâhibi pâdişâh yokdur. Anınla imtihân olmadıkca nâmın âleme münteşir olmaz. Ve selefde dahi böyle cihângîrlik sevdâsında olan pâdişâhlar asrında cümleden ziyâde kuvvet **[İ, III, 415a]** sâhibi nâm-

[5023] Karıncalar ittifak ederler de yırtıcı arslanın derisini parçalarlar.

dâr pâdişâha gālib olmadukca âleme nâmı ve heybeti münteşir olup cihângîr olmamışdur didiler. Ve hem ol vaktlerde bir kız husûsı içün Dârâ ile büyük husûmetleri var idi, uzun hikâyedür. Ve'l-hâsıl bunun emsâli müşâvere ve nasâyihleri tamâm oldukdan sonra nizâm-ı askere müte'allik umûra mübâşeret idüp şöyle ki etrâf u eknâfa âdemler gönderüp her ne kadar nâm-dâr bahâdur pehlevân âdem var ise getürdüp ve dört yüz bayrak güşâde idüp ve her bayrak altına yüz elli beşer cengî ve bir baş ve bir bayrak-dâr ve bir çavuş ve bir sâhib-i değnek ki şimdi ana odabaşı dirler ve her on bayrağa bir vezîr ve on vezîrin biri üzerlerine baş bu minvâl üzre kırk vezîr ve dört serdâr ve bu dört serdârın biri yemîn ve biri yesâr ve biri mukaddim-i ceyş ve biri dümdâr bu tertîb üzre askerin seyr ve nüzûlüne ve mahall-i cenkde sufûflarına nizâm virdikden sonra askerin ahmâl ve eskāl ve tabh-i ta'âm ve gasl-i çâmeşûy ve su ve odun ve otluk nakli içün sekiz bin ricâl ve yedi bin nisâ ta'yîn idüp her bayrağa taksîm eylediler ki asker bu gāilelerden berî olup asker ile hüddâm ma'lûm ola. Ve bunlardan mâ'adâ her bayrağa bir imâm ta'yîn itdiler ki vakt namâzlarında âyînleri üzre imâmet eyleyeler. Ve bundan mâ'adâ her bayrağa bir kâtib ve bir cerrâh ve bir vekîl-i harc dahi ta'yîn itdiler. Ve bundan mâ'adâ fünûn-ı asr ve dört yüz feylesof dahi ta'yîn itdiler ki her biri bir memlekete varsa ilm ü ma'rifet **[349b]** ve sınâyi' ve bedâyi' ve ilm-i nücûm ve efsûn ve sâir ulûm-i garâibe ile ol memleket halkını bi'l-cümle celb-i kulûb idüp kendüye tâbi' ve müsahhar itmeğe müsta'idler idi. Muhassal her ilm ve ma'rifetde kâmil kırk vezîr ve dört serdâr ve altmış bin bahâdur cengî pehlevân ile ve dört yüz dâniş-pezîr feylesof ve sâir zikr itdüğümüz hüddâmân ile cûş u hurûş idüp Rûmili'nden Anatolı'ya geçdikde birkaç satır mukaddem zikr itdüğümüz üzre uğraduğı vilâyetlerde adl ü dâd ve in'âm u ihsân ile bir mertebe şöhret buldular ki her vilâyetin bay ü gedâsı memleketlerine uğrayup debdebe-i kevkebesini seyr ü temâşâ itmeği isterlerdi ve uğraduğı vilâyetlerde atının pâyına kumaşlar döşerlerdi. Ve bu tarafda Îrân pâdişâhı Dârâ-yı mağrûr, İskender'in üzerine geleceğini istimâ' itdikde birkaç kerre yüz bin asker ile İskender'i Nusaybîn sahrâsında istikbâl idüp kesretlerine mağrûren aslâ gûşına almadı. İskender dahi gelüp cenge âgāz itdiklerinde Dârâ askeri kesretlerine binâen mağrûrâne ve İskender askeri muntazam ve kılletlerine binâen mahzûrâne gayret ile cenk itmeleriyle İskender gālib ve Dârâ mağlûb olup niçe bin askeriyle Dârâ katl olup cümle bârgâh-ı bengâhını ve saltanat-ı Îrân'ı İskender zabt eyledi. Ammâ gördi kim Îrân'da âkıl ve müdebbir âdemler çok, hâcesine haber gönderdi ki "Himmetiniz ve du'ânız berekâtıyla Dârâ'ya gālib olup saltanat-ı Îrân zabt olunmışdur ammâ bu memleketde âkıl ve müdebbir âdemler çok. Biz bundan ilerü gitdikde ihtimâldür ki

ukelâ tedbîriyle memleketi zabt ideler. Bu bâbda ne tedbîr buyurursunuz ki anınla amel idelim?" didi. Hâcesi dahi "Memleketi taksîm idüp tavâyif-i mülûk eyle ki birbirlerinin hasedine düşüp mürâca'atları sana olur" didi. İskender dahi Îrân'ı altı kısım idüp ve Gürcistân'ı dört kısım eyledi. Tavâyif-i mülûk ol zamândan kalmışdur dirler. Ve bu minvâl üzre İskender, memleket-i Îrân'a nizâm virdikden sonra ehâlî-i Geylân izhâr-ı tazallüm idüp didiler ki "Karadeniz'den Geylân deryâsına bir boğaz vardur ki ol boğazdan Rus kayıkları **[İ, III, 415b]** gelüp her bâr bu diyârı gāretden hâlî değillerdür. Ve eğer boğaz sedd ü bend olmağla himmet-i pâdişâhî olursa bu diyârdan şerleri def' olup memleketin ziyâde imâretine sebeb olup ve anı ilâ rûz-ı kıyâmet hayr du'â ile yâd olmanıza bâ'is olur" didiler. Ve İskender'in dahi dâimâ fikr ve endîşesi "İskender'in sedd-i Ye'cûc'ine mu'âdil ne itsem ki benim dahi kıyâmete değin yâd ola" diyü gice ve gündüz fikr iderdi. Cümle vüzerâ ve feylesofân ve mühendisânı cem' idüp ol boğaza vardılar ve keşf ve tahmîn idüp "Boğazı sedd ü bend idüp doldurmak mümkin velâkin girü dönen su Anatolı ve Rûmili'nde çok vilâyetleri gark ider. Lâkin Karadeniz ile Akdeniz'in birbirlerine karışduğı boğaz tevsî' ve tathîr olunur ise cümle su ol tarafa cereyân ider. Ammâ Akdeniz sâhillerinde çok yerler basup gark ider ve hattâ İzmir şehrini dahi gark ider" didiklerinde mübâşeret olunmasına ez-dil ü cân ihtimâm eyledi. Ve bâ'is bu idi ki ol zamânda Yanko Mudyan neslinden İzmir'de Kırifa nâmında bir kuvvet sâhibesi avret melikesi var idi. Mezbûre avret İskender'i evâil-i saltanatında bir takrîb ile esîr itmiş idi. Mezbûre avret bir dahi üzerine asker ve kılıç çekmemek kavl ü şartıyla İskender'i âzâd itmiş idi. Bu intikāmı almağa çok müşâvere idüp bir tedbîr idememişlerdi. Çünki bu haberi virdiler ve didiler ki "Kırifa'dan ahz- ı intikāma hiç bundan özge iş olmaz. Ve hem ahd ü şartına dahi bir zarâr gelmez. Zîrâ senin ahd ü şartın kılıç ve asker çekmemekdür" dimeleriyle ibtidâ gelüp Karadeniz Boğazı'ndan Sarayburnı'na gelince mukaddemâ olan cereyândan hâric iki tarafında sudan taşra olan yüksek yerleri atlayup ve taşları kırdırup ve toprağını suya aldırup ve bu taraf tamâm ayıklanup tevsî' olunca ol Geylân Boğazı'nda niçe bin mu'azzam sandûkalar ihzâr idüp ve birbirlerine muttasıl lenger-endâz idüp ve içlerini evsâfî hadîd ve âhen ve seng ile doldurup şöyle ki gark olmağa cüz'î kaldı ve ba'dehû mühendisler hendese idüp ve rasad iderler ki suyun avdeti İzmir'e kaç sâ'atde varup ve tuğyân idüp **[350a]** ve gice ile İzmir'i gark ideceğini hendese ve rasad idüp ve ba'dehû ol sandûkaları yaturup ve sâir ihzâr itdikleri şeyleri sandûkalar üzerine döküp su cümle berî tarafa cereyân itmekle gice ile ale'l-gafle İzmir'i ve niçe yerleri gark ve halkını ve Kırifa'yı dahi helâk idüp bu takrîb ile ahz-ı intikām eyledi. Ve efvâh-ı nâsda meşhûr olan Karadeniz'in Akdeniz'e

ittisâli olmayup İskender boğazı açdıkdan sonra akmışdur dirler. Ammâ bunun aslı yokdur. Kadîmde birbirlerine ittisâli var idi lâkin şimdi cereyânının nısfı mertebe olup ve nısfı Geylân Deryâsı'na cereyân iderdi. Ve hattâ Yanko Mudyan İstanbul'ı ibtidâ binâ itdikde Karadeniz'in Akdeniz'e ittisâli var idi. Ve Karadeniz'in Akdeniz'e ittisâli olduğına delîlin biri dahi budur ki Cenâb-ı Rabbü'l-izze celle celâluhû hazretleri, Hazret-i Mûsâ aleyhi's-selâma "Mecma'ü'l-bahreynde Hızr nâm bir kulum vardur. Var anunla görüş" diyü emr itdikde Hazret-i Yûşa' aleyhi's-selâmı ma'an refîk idüp mecma'ü'l-bahreyne vardıklarında Hazret-i Yûşa' aleyhi's-selâm vefât itdüği müttefekun-aleyhdür. Ve Hazret-i Yûşa' mecma'ü'l-bahreynde medfûndur dirler. Ammâ mecma'ü'l-bahreyn kangısı olduğında ihtilâf olup lâkin Karadeniz Boğazı'nda bir uzun mezâr vardur ki Hazret-i Yûşa aleyhi's-selâm anda medfûndur diyü ilâ hâze'l-ân varup ziyâret iderler. Ba'zı seyyâhlar ve sülehâdan ba'zı kimesneler yaz eyyâmlarında gice kalup ve rûh-ı şerîfi içün okuyup ve du'â idüp hayr alâmetleri delâlet ider rü'yâlar müşâhede iderlermiş. Ve Bağdâd'da Nazmizâdelerde bir risâle gördüm ki sulehâdan bir âlem-i seyyâh te'lîf idüp azîm kîl ü kāl ile mecma'ü'l-bahreyn Karadeniz ile Akdeniz'in kavuşduğı mevzı'dür ki şübhem yokdur dimiş. Şöyle ki on iki sene seyâhat idüp İslâm memleketlerinde gezmediğim yer nâdir kaldı ve mecma'ü'l-bahreyn hakkında ihtilâf olan mahallere dahi mahsûs vardum ve ba'dehû Karadeniz boğazına dahi vardum. Ba'zı kimesnelerden Hazret-i Yûşa' mezârı anda olduğunı istimâ' itmiş idüm. Varup[5024] **[İ, III, 416a]** üç gice kalup rûh-ı şerîfine okuyup ve du'â eyledüm. Gâhî sudâ' ârız olup azîm zahmet çekdüm. Eğer bu mezârda medfûn olan Hazret-i Yûşa' peygamber kulun ise bunda garîb kalup ferâmûş olmış. Bunun hürmetine ben kulunda olan marazı def' eyle ki şübhem def' olup ömrüm oldukca ümmet-i Muhammed kullarına haber virüp hayr du'â ile yâd idüp ve ziyâret ideler diyü şefî' idindüm. El-hamdüli'llâhi te'âlâ ol maraz benden ref' olup ve ol kalduğum gecelerde nice hâlet ve alâmet ve hayr rü'yâlar görüp ve müşâhede itmekle hiç şübhem kalmadı ki Hazret-i Yuşa' bunda medfûn olup ve mecma'ü'l-bahreyn budur. Zîrâ Hazret-i Yûşa' Hazret-i Mûsâ ile ma'an gidüp mecma'ü'l-bahreynde vefât itdüği müttefekun aleyhdür diyü çok delîller ile kīl u kāl itmiş. Böyle olduğı hâlde Karadeniz ile Akdeniz'in ittisâli kadîm olduğuna bir delîl-i kavî dahi bu olur. İskender-i Rûmî'nin ömri içinde itdüği işlerde işbu Karadeniz boğazı tevsî' ve tathîr ile Geylân boğazı bendinden büyük iş itmeyüp Geylân bendi hod gāyet büyük işdür ve İskenderiyye'de itdüği âyîne-i cihân-

[5024] varup H (350[a]) : gidüp İ (415[a])

nümâ bunun yanında bir mel‘abedür. Muhassal İskender işbu Karadeniz boğazı tevsî‘ini ve Geylân boğazı sedd ü bendini tamâm idüp memleket-i Îrân’a nizâm virdikden sonra şarkan ve garben nâmı münteşir olup gayri bir pâdişâh kendüye muhâlefet itmeyüp her kangı pâdişâh memleketine vardı ise istikbâl idüp itā‘at ve ez-dil ü cân muhabbet itdiler.

El-azîmet: İskender zikr olunduğı üzre Îrân’da bu işleri tamâm itdikden sonra iklîm-i Tûrân ve Türkistân ve Hıta ve Hoten memleketlerini seyr ü sülûk iderek Çin’e varınca kangı pâdişâh memleketine vardı ise pâdişâhları birkaç konak istikbâl idüp azîm veznî üzre hedâyâ virüp ve memleketini çıkınca hem-inân ma‘an giderlerdi. Ve İskender dahi anların virdüğinden ziyâde şeyi virüp ve hudûd-ı Çin’e dâhil oldukda hâkān-ı Çin dahi karşu gelüp bir sahrâ-yı azîmede yemeklik idüp İskender’in cümle askerleri dahi tertîbleri üzre nüzûl itdiler. Hâkān-ı Çin, İskender’i bir otağa nüzûl itdürdi ki İskender ol otağın sınâyi‘ vü bedâyi‘ine ve nukūş-ı garîbelerine ve zînet-i acîbelerine vâlih ü hayrân oldı. Çünki İskender ve askeri kondılar, Alarga’dan bir asker zuhûr idüp İskender askerini kāt-ender-kāt **[350b]** ihâta itdiler. İskender bu hâli gördükde fikre varup hîle itdi kıyâs eyledi. Hemân hâkān-ı Çin ayağa kalkup “Pâdişâh-ı sâhib-kırân hazretlerinin hâtır-ı şerîflerine gubâr gelmesin. Bu gelen asker her bâr böyle binişlerimize ta‘yîn olunan mahsûslarımızdur ki iktizâ iden hizmetinize müterakkıblardur. Ben de ve memleket de ve bunlar da senindür, hâşâ ki ol sizin hâtır-ı şerîfinize hutūr iden bizim zamîrimizden mürûr itmiş ola” didikde İskender’in hâtırı mutma’in olup nil-nüvâzlıkla müsâhebete başladı. Ve ba‘dehû hakān-ı Çin işâret idüp niçe yüz fağfûr tabaklar ve altun ve gümüş tepsilerle envâ‘-i cevâhir ve kumâş ve ıtriyyât ve sâir zî-kıymet şeyler ve kırk perî-peyker duhterân ve gulâmân ve kırk re’s altun ve cevâhir ile müzeyyen eğerli esb-i sabâ-reftâr pîşkeş çeküp önüne koduklarında İskender hayrân oldı. Ve ol mahal karnı dahi aç idi. Latīfe yüzünden “Sizin vilâyetinizde konuklarına ta‘âm yerine taş mı yidirürler?” didi. Hâkān-ı Çin dahi “Hayır pâdişâhım, ta‘âm dahi hâzırdur. Ve lâkin bizim de’bimiz müsâfirimize ibtidâ hediyyemizi arz idüp ve ba‘dehû ta‘âm virmekdür. Hediyye-i fâkīrânemizi kabûl buyurmak mercûdur” didi. İskender işâret idüp kaldurduklarında ta‘âm çekilüp tenâvüle başladılar. Ammâ İskender bunun virdüği hediyyesine ve cümle askere çekdüği ta‘âma ve bâ-husûs ol mevzı‘a gelen askere ta‘accüb idüp envâ‘-i mülâhaza-**[İ, III, 416b]**lar iderdi ve âkıbet kelleler germ ve hâtırlar nerm oldukda İskender didi ki “Çünki sen bu kadar kuvvete ve askere mâlik pâdişâhsın. Niçün bizimle cenge meyl itmedin?” didi. Hâkān-ı Çin dahi “Senin zuhûrından beri be-her yevm senin tāli‘ini yokladup gāyet kuvvetde olup ve ilâ âhiri’l-ömr tāli‘in kuvvetde olup bir pâdişâh sana gālib olmayacağını haber virmeleriyle baht

zebûn olunca asker çokluğunun fâidesi olmayup encâmı nedâmetden gayri bir şey hâsıl olmayacağın mülâhaza ile ubûdiyyetinizde bulunmağı câna minnet ve bâ‘is-i devlet bilüp ben de ve memleket de senindür. Lâkin hizmetde kusûrımızı afv buyurup ma‘zûr buyurmanız mercûdur” didikde İskender’in kalbi mutma’in olup ve akl u irfânına tahsîn eyledi. Ve İskender dahi didi ki “Benim senin memleketine ve saltanatına dahl ü ta‘arruzum yokdur. Murâdım dünyâyı seyr ü temâşâ itmekdür. Saltanatın kutlu ve devletin âlî olsun” diyüp ve işâret idüp hâkāna ol dahi şol kadar hediyye virdi ki hâkān-ı Çin dahi tahsîn eyledi. Zîrâ İskender hâcesi sebebiyle kimyâya mâlik idi. Ve’l-hâsıl kırk gün İskender’i alıkoyup kendüne ve cümle askerine ziyâfet idüp ve ba‘dehû Çin memleketini çıkınca hem-inân memleketi seyr ü sülûk ve ta‘accübâtını ve ba‘zı cezîrelerini ve bâ-husûs Yabân cezîresini dahi temâşâ ve seyr idüp ta‘zîm ve ikrâm ile yolladı ve ba‘dehû avdetde Hindüstân memleketine azîmet eyledi. Zîrâ Çin memleketi Hindüstân’dan ba‘îd olup nihâyeti sedd-i Ye’cûc’e müntehî olur ve Yaban cezîresinin bir tuğı bahr-i şarkīde ve hadd-i garbîsi yüz elli derece tūlde, bahr-i Çin ve hadd-i şarkīsi yüz yetmiş beş buçuk derece ve hadd-i cenûbîsi otuz beş derece arzda olup ve hadd-i şimâlîsi kırk derece ve on dakīka arzda olup ve bu kırk derece on dakîkanın mâdûnı Asu ceziresidür ki Yeni Dünyâ toprağına karîbdür. Muhassal bunları seyr ü sülûk idüp avdetde Hindüstân hudûduna dâhil oldukda niçe mülûk karşu gelüp ikrâmla vilâyetlerinden geçürdiler. Poru nâm pâdişâh memleketine geldikde niçe yüz bin asker ve birkaç bin fîl ile karşu gelüp İskender’e yol virmemek sevdâsına düşdüklerini haber aldıkda cümle feylesofân ve ehl-i dîvân ile meşveret idüp “Askerinden havfımız yokdur ammâ fîl cengini ne itmek gerekdür?” didiklerinde feylesofân didiler ki[5025] “Fîller âteşi gāyet sevmeyüp kaçarlar. İmdi ezcâ ve rûgan ile vâfir paçavra ve âteş işleri peydâ idüp ve birkaç bin bârgîr semerlerine doldurup ve tılâ idüp vakt-i muhârebede âteş idüp fîller üzerine sürürsüz. Ve bundan mâ‘adâ fîller şamatadan dahi hazz itmeyüp kaçarlar. Ol bârgîrlerin kuyruğına sahk ve kapak gibi şeyler bağlayup fîller üzerine sürdükde bir tarafdan âteş ve bir tarafdan ol bakırların sadâsı havfından fîller kaçarlar. Ve bir dahi bu ki niçe yüz bin batrak yapdırasız ki sivrisinin biri bi-eyyi-hâl yukaru durur, fîller üzerine basdıkda ayağına **[351a]** batup veca‘ı ile üzerlerinde olan cenkcileri yere bırakup kaçarlar.” İmdi zikr olunduğı üzre niçe bin esb ü esterin semerlerini sudan sökünmez eczâ ve rûgan-ı neft ile mülemma‘ paçavralarla doldurup ve taşrasın dahi tılâ idüp bî-

[5025] İskender’e yol virmek sevdâsına düşdüklerini haber aldukda cümle feylesofân ve ehl-i dîvân ile meşveret idüp “Askerinden havfımız yokdur ammâ fîl cengini ne itmek gerekdür?” didiklerinde feylesofân didiler ki H (350^{b}) : cenge âgâz itdiklerinde feylesofân ve sâir sâhib-i meşveret, erbâb-ı dîvânla meşveret itdiklerinde İ (416^{b})

hisâb âhen-i batrak dahi yapdurdular ki yere bırakdıkda bir sivrisi yukaru durur. Bir ismine şehpâ ve bir ismine dahi tonuz ayağı dirler, bunları hâzır idüp cenk olacak gün ale's-seher ol batrâkları meydâna döküp ve İskender askeri bi'l-cümle bütün na'l ile atını nallayup ve ol âteş davarlarının kuyruklarına bakır evânî bağlayup hâzır oldılar. Poru dahi niçe bin fîl üzerine siperler yapup ve her bir fîl üzerine birkaç kemândâr-ı tîr-endâz cenkci koyup ve ol fîlleri cümle askerin önüne dizüp ardına piyâde ve anların ardına atlu askerini dizüp askerinin kesretine ve ol fîllerin kuvvetine mağrûren cûş u hurûş idüp İskender askerinin üzerine yürüdiler ammâ İskender'in tedbîrlerinden haberleri yok. Fîl-bânlar çengâl urup sür'atle yürüyüş idüp ol batraklar üzerine geldiklerinde ol batraklar fîllerin ayağına batırdıkda silkinüp üzerlerinde olan cenkcileri yere bırakup başka harekete başladıkda beriden ol âteş davarlarının semerlerine âteş idüp fîller üzerine sürdüklerinde cümle fîller gerü dönüp cümle piyâde askerini pâymâl idüp âteş ol davarların vücûdına te'sîr itmekle ol girü dönüp kaçan fîllerin ve sâir askerin üzerine sürüp anlar kaçar. Bu davarlar dahi cân acısıyla dolu dizgin ardlarından gider. On beş-yigirmi bin âteşden davar bunları kovar. Ve ardlarında olan fîller dahi gördükde anlar dahi ürküp bir tarafdan cenk fîlleri ve bir tarafdan ardlarında olan ahmâl ve eskāl fîlleri önüne râst geldüği atlu ve piyâdeyi çiğneyüp ve helâk idüp ve sağ kalanları dahi İskender kırup memleketi zabt eyledi. Ve ba'dehû Poru'nun zamânında magzûb ve menkûb ve mağdûr olan beğlere memleketi taksîm idüp beş pâdişâhlık eyledi. Ve ba'dehû avdet idüp ve bundan sonra İskender'e kimse muhâlefet idüp cenk itmedi. Ve Timurlenk Hân dahi Hindüstân'a sefer itdikde bu tedbîr ile gitmeğin Hindüstân askerini yine kendü fîlleri helâk idüp bu senede cümle Hindüstân'a zabt idüp ve hâlâ Hind pâdişâhı Timur neslindendür[5026].

[5026] âteş idüp fîller üzerine sürürsüz. Ve bundan mâ'adâ fîller şamatadan dahi hazz itmeyüp kaçarlar. Ol bârgîrlerin kuyruğına sahk ve kapak gibi şeyler bağlayup fîller üzerine sürdükde bir tarafdan âteş ve bir tarafdan ol bakırların sadâsı havfından fîller kaçarlar. Ve bir dahi bu ki niçe yüz bin batrak yapdırasız ki sivrisinin biri bi-eyyi-hâl yukaru durur, fîller üzerine basdıkda ayağına [351a] batup veca'ı ile üzerlerinde olan cenkcileri yere bırakup kaçarlar." İmdi zikr olunduğı üzre niçe bin esb ü esterin semerlerini sudan sökünmez eczâ ve rûgan-ı neft ile mülemma' paçavralarla doldurup ve taşrasın dahi tılâ idüp bî-hisâb âhen-i batrak dahi yapdurdular ki yere bırakdıkda bir sivrisi yukaru durur. Bir ismine şehpâ ve bir ismine dahi tonuz ayağı dirler, bunları hâzır idüp cenk olacak gün ale's-seher ol batrâkları meydâna döküp ve İskender askeri bi'l-cümle bütün na'l ile atını nallayup ve ol âteş davarlarının kuyruklarına bakır evânî bağlayup hâzır oldılar. Poru dahi niçe bin fîl üzerine siperler yapup ve her bir fîl üzerine birkaç kemândâr-ı tîr-endâz cenkci koyup ve ol fîlleri cümle askerin önüne dizüp ardına piyâde ve anların ardına atlu askerini dizüp askerinin kesretine ve ol fîllerin kuvvetine mağrûren cûş u hurûş idüp İskender askerinin üzerine yürüdiler ammâ İskender'in tedbîrlerinden haberleri yok. Fîl-bânlar çengâl urup sür'atle yürüyüş idüp ol batraklar üzerine geldiklerinde ol batraklar fîllerin ayağına batırdıkda silkinüp üzerlerinde olan cenkcileri yere bırakup başka harekete başladıkda beriden ol âteş davarlarının semerlerine âteş idüp fîller üzerine sürdüklerinde cümle fîller gerü dönüp cümle piyâde askerini pâymâl idüp âteş ol davarların vücûdına te'sîr itmekle ol girü dönüp kaçan fîllerin ve sâir askerin üzerine sürüp anlar kaçar. Bu davarlar dahi cân acısıyla dolu dizgin ardlarından gider. On beş-yigirmi bin âteşden davar bunları kovar. Ve ardlarında olan fîller dahi gördükde anlar dahi ürküp bir tarafdan cenk fîlleri ve bir tarafdan ardlarında olan ahmâl ve eskāl fîlleri önüne râst geldüği atlu ve piyâdeyi çiğneyüp ve helâk idüp ve sağ kalanları dahi İskender kırup memleketi zabt eyledi. Ve ba'dehû Poru'nun zamânında magzûb ve menkûb ve mağdûr olan beğlere memleketi taksîm idüp beş pâdişâhlık eyledi. Ve ba'dehû avdet idüp ve bundan sonra

Ve bunun ahvâlini icmâlen tahrîrden murâd "İskender zûr-ı bâzûsıyla dünyâyı kendüye tâbi‘ idüp ve bütün dünyâyı gezüp Karadeniz boğazı yok idi, bu açdı ve zulumâta varup ve sedd-i Ye'cûc'i bu binâ itdi" didiklerinin aslı yokdur. Zulumâta varan ve İskenderiyye şehrini binâ iden İskender-i kübrâdur ki tûl-i ömr sürmişdür. Ve İskender-i Rûmî-yi feylesofun ömri az olup şöyle ki ihtilâf üzre ba‘zılar on sekiz yaşında tahta geçüp otuz altı yaşında vefât itdi dirler. Ve ittifâk-ârâ-yı takvîm-i târîh mûcebince yigirmi üç yaşında tahta cülûs idüp ve otuz altı yaşında vefât itdi dirler. Böyle olduğı hâlde on üç sene pâdişâhlık itmiş olur. Seyyâh-ı âlem bir pâdişâh idi. Bundan evvel zikr itdüğümüz üzre hükemâ tedbîriyle Dârâ'ya gālib olup ve bundan sonra kimse muhâlefet itmeyüp bilâ-nizâ‘ dünyâyı bir mikdâr seyr eyledi. Geylân boğazı seddi ve Karadeniz boğazı tevsî‘i ve âyîne-i cihân-nümâdan mu‘azzam iş itdüği olmayup ve bâ-husûs Rûmili'nde hiç cenk itdüği yokdur ve hem ol vaktler oğuzluk ve her kûşede mülûk olup küçük olup ve feylesofân dahi zamânında olup nice ulûm-ı garîbe ve sanâyi‘-i acîbe îcâd ve ihtirâ‘ ve hârikü'l-âde şeyler göstermeleriyle varduğı vilâyetler halkını ve mülûkunı in‘âm u ihsân ile celb-i kulûb idüp nâmı âleme münteşir olmağla her memleket pâdişâhı ve ehâlîsi memleketlerine uğramasına kevkeb ve debdebesini seyr itmeğe intizâr çekerlerdi. Ve İskender'in hod da‘vâsı cihângîrlik olup kendüye ser-fürû iden pâdişâhların memleketine ve dînlerine ve âyînlerine dahl ü ta‘arruz itmeyüp in‘âm u ihsân ile şarkan ve garben nîk-nâmla halkı celb-i kulûb idüp kendüye müsahhar eyledi. İmdi yedi iklîm ve dört kûşede milel-i muhtelife ile izzet-i dîn içün çâk çâk cenk itmek ancak Devlet-i Osmâniyye'ye müyesser olmışdur. "İskender yedi iklîm ve dört kûşeye mâlik oldı" didikleri zikr itdüğümüz üzre olup yohsa bu dünyâyı bütün gezmiş ve görmüş ve cümle mahlûkıyla cenk itmiş ve darb-ı seyfle kendüye tâbi‘ itmiş bir pâdişâh gelmemişdür meğer Hazret-i Süleymân ile İskender-i kübrâ gezmiş olalar. Zîrâ anlara bâd ve sehâb ve zulumât ve nûr dahi

İskender'e kimse muhâlefet idüp cenk itmedi. Ve Timurlenk Hân dahi Hindüstân'a sefer itdikde bu tedbîr ile gitmeğin Hindüstân askerini yine kendü fîlleri helâk idüp bu senede cümle Hindüstân'a zabt idüp ve hâlâ Hind pâdişâhı Timur neslindendür H (350^{b}-351^{a}) : sufûf-ı askerin ilerüsine dizüp ol paçavralara âteş idüp filler üzerine sürdüklerinde fîller girü dönüp üzerlerinde olanları yere çalup ve önine gelenleri çiğneyüp pâymâl itdiler. Ve sâirlerin dahi İskender askeri tu‘me-i şemşîr idüp memleketi zabt eyledi. Ve ba‘dehû memleketi beş kısm idüp Poru'nun gadr ve ihânet itdüği beğlerden her birine bir mülûk nasb idüp azîmet eyledi. Ve bundan sonra İskender'in önine kimse gelmeyüp seyr ü sülûk iderek İskenderiyye-i Mısr'a gelüp âyîne-i cihân-nümâyı hükemâ ameliyle te'lîf ve binâ idüp ve İskenderiyye[yi] ta‘mîr ve tevsî‘ idüp ve tahtgâh idinüp vefât itmişdür. Ve ekser-i halk İskenderiyye[yi] dahi bu binâ itdi bilürler ammâ bu ma‘nâ böyle değildür. İskenderiyye kadîm olup şöyle ki İskender-i kübrânın rûy-i arzda binâ itdüği dört yüz pâre şehrin biridür ki sehare ve ferâ‘ine asırlarında mevcûd ve ma‘mûr olup memdûh ve makbûl ve mu‘teber hasretü'l-mülûk bir mergūb bender olmağla çok millet pâdişâhları istîlâsından hüsn ve letâfet ve binâ vü imâretine [İ, III, 417a] halel gelmiş idi ve İskender-i Rûmî zabt idüp tahtgâh itdikde şol mertebe ma‘mûr itmiş idi ki dünyâda misli ve nazîri yok idi İ (416^{b}-417^{a}) Bu kısımda da H ve İ nüshaları arasında önemli farklar bulunduğundan, İ nüshasının bu kısma denk gelen varak numarasını asıl metnin içinde göstermek mümkün olmamış, dipnota alınan metnin içinde gösterilmiştir.

müsahhar olmalarıyla gezmişlerdür. Zîrâ dünyâda **[351b]** niçe deryâlar ve bahîralar ve deryâ-misâl nehirler ve sa‘bü’l-mürûr müntehâ dağlar ve ormanlar ve bataklar ve iklîm-i hârra ve bâride ve bebrân ve mûzî câneverân vardur ki bunları mâşiyen mürûr ve ubûr mümkin olmayup ve olduğı hâlde dahi ömr-i Nûh’a muhtâc olup meğer sehâba binüp bâd ile mürûr ideler. Bunların müsahhar olması ise Hazret-i Süleymân ile İskender-i kübrâya müyesser olmışdur. Böyle iken bunlar dahi şarkan ve garben cümle karayı ve cezâyiri gezdikleri ve gördükleri hakkında rivâyet-i sahîha yok iken “İskender-i Rûmî on üç sene içinde bütün dünyâyı gezdi ve mâlik oldı ve sedd-i Ye’cûc’i bu binâ itdi” diyü i‘timâd ve i‘tikād itmek zevi’l-‘ukūlden ba‘îddür. Zîrâ bu dünyânın karasından deryâsı çokdur ve cezâyirlerinin hod hadd ü hisâbı yokdur, şöyle ki Hind ve Çin deryâları Bahr-i Muhît’den ayrılma birer halîc iken Bahr-i Çin’de envâ‘-i ecnâs-ı muhtelife insân ve muhtelifü’s-suver hayvânla memlû ve ma‘mûr on iki bin sekiz yüz ve Hind deryâsında yigirmi binden ziyâde cezâir ta‘dâd ve ıttılâ‘ hâsıl olup[5027] **[İ, III, 417b]** mâ‘adâsına ilm-i yakīn hâsıl itmek ve varmak mümkin olmayup hadd u adedini Hazret-i Allâh’dan gayri kimse bilmez. Ve bunlarda cezîreler vardur ki iki-üç bin mîlden ziyâde çevirür cezîreler çokdur ve her birinde birkaç pâdişâh vardur. Ve hattâ Hind deryâsında Hind’e karîb iki cezîre vardur ki birine küçük ve birine büyük yâve dirler. Küçük yâve iki bin beş yüz mîl çevirüp ve büyük yâvenin bu ana değin nihâyeti ma‘lûm olmamağla küçük dünyâ dinüp ve on pâdişâhlık yerine değin varmışlardur. İskender-i Rûmî’nin “Şarkan ve garben hükm itdi ve cihângîr oldı” didüklerinin ma‘nâsı ol vaktde Rûmili’nde kendüden büyük pâdişâh olmayup ve şarkda dahi Îrân pâdişâhı Dârâ’dan kuvvet sâhibi pâdişâh yok idi. Ana gālib olup saltanatını zabt itmekle nâmı münteşir olup “Çünki Dârâ gibi pâdişâh mukāvemet idemedi, biz ne ideceğiz” diyüp vardığı vilâyetler pâdişâhları ser-fürû idüp varmayup da‘vet ile nâmesi vardığı pâdişâhlar tâbi‘ olup “kulunum” diyü nâme ve hediyyeleri gelürdi. Cihângîrlik böyle olduğı hâlde selâtīn-i Osmâniyyûnun cümlesi cihângîr add olunur.

Ed-delîl: İskender vefât itdikden sonra saltanatı âhara nakl idüp ve herkes yine memleketi zabt itdi ve hayâtında dahi cemî‘-i milel-i muhtelife ile cenk itmeyüp seyyâh-ı âlem bir pâdişâh olup hükemâ tedbîriyle ve in‘âm u ihsânla ve kimyâ kuvvetiyle az ömürde[5028] çok yerler seyr eyledi ve büyük işler itdi ki zikr olundı. Ve’l-hâsıl selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûrından mukaddem iki yüz seneden ziyâde Cengiz ve Hülagu ve Abaka ve Timur ve ehl-i yağma tavâyif-i mülûk şerr ü fitneleriyle dünyâyı şerr ü şürûr

[5027] ta‘dâd ve ıttılâ‘ hâsıl olup H (351^{b}) : ta‘dâd olunup İ (417^{b})
[5028] ve kimyâ kuvvetiyle az ömürde H (351^{b}) : - İ

kaplayup ibâdullâhdan emn ü râhat mürtefi‘ olup mât ve mütehayyir kalmışlar iken Devlet-i Osmâniyyûn zuhûr itdikde şer‘ kılıncı kuşanup ve adl tâcını giyüp izzet-i dîn ve icrâ-yı ahkâm-ı şer‘-i mübîn içün berr ü bahrde olan milel-i muhtelife-i müşrikîn ile fî-sebîlillâh çâk ü çâk cenk idüp ve memleketlerini feth idüp ve dârülislâm itdikden sonra vüzerâ-yı izâm veyâhûd iki tuğlu bir paşa ve yâhûd bir tuğlu beğ kullarına bir eyâlet ve ba‘zan sancak i‘tibârıyla tevcîh ve ihsân idüp üç ve dört yüz seneden ziyâde feth ve zabt ve dârülislâm olmış vilâyetler vardur ki emîn ve râhat zabt ve hıfz u hırâset oluyorur ki hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam hazretlerinin nâm-ı sa‘âdet-ünvânlarıyla hutbe okunup du‘â ile yâd olunan memâlikde müslim ve kâfir yüzden ziyâde pâdişâh var idi. Muhassal selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûrından mukaddem mülûk iddi‘âsıyla her vilâyetde bir pâdişâh olmağla dünyâyı fitne ve şerr u şürûr kaplayup emn ü râhat mürtefi‘ olmış idi. Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra seyf ile cenk idüp vilâyetlerin feth itdikleri milel-i muhtelifedür ki zikr olunur.

Evvelâ İslâm bâgīlerinden[5029] olan Arab ve Serâçîn ve Habeş ve Yemen[5030] ve Acem ve Etrâk ve Ekrâd ve Yörük ve kâfirlerden[5031] Rûm ve Ermen ve İspanya ve Portukal ve İngiliz ve Filemenk ve Franse ve Ceneviz ve Porteviz ve Talyan ve Maltız ve İtalya ve Papa ve Suvuya ve Venedik ve Dobravenik ve Arnevid ve Hersek ve Boşnak ve Askalavun ve Sırf ve Estari ve Latin ve Bulgar ve Boğdan ve Eflak ve Şohsa ve Tuta ve Vinok ve Erdel ve Macar ve Engürüs ve Las ve Laz ve Selizya ve Bohemya ve Alaman ve Çeh ve Hırvat ve Leh ve Moskov ve Abaza ve Gürci ve Mergel ve Dadyan **[352a]** ve Tatar ve Rus ve Kazak ve Nemse ki yedi tâbi‘i elektörle ya‘nî kırallıkla ki cümlesine Cermanya dirler, cümlesiyle kirâren ve mirâren cenk idüp şöyle ki gayret ve niyyetlerine binâen birkaç def‘a ittifâk ve ittihâd idüp ve bi’n-nefs birkaç

[5029] ve büyük işler itdi ki zikr olundı. Ve’l-hâsıl selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûrından mukaddem iki yüz seneden ziyâde Cengiz ve Hülagu ve Abaka ve Timur ve ehl-i yağma tavâyif-i mülûk şerr ü fitneleriyle dünyâyı şerr ü şürûr kaplayup ibâdullâhdan emn ü râhat mürtefi‘ olup mât ve mütehayyir kalmışlar iken Devlet-i Osmâniyyûn zuhûr itdikde şer‘ kılıncı kuşanup ve adl tâcını giyüp izzet-i dîn ve icrâ-yı ahkâm-ı şer‘-i mübîn içün berr ü bahrde olan milel-i muhtelife-i müşrikîn ile fî-sebîlillâh çâk ü çâk cenk idüp ve memleketlerini feth idüp ve dârülislâm itdikden sonra vüzerâ-yı izâm veyâ hod iki tuğlu bir paşa ve yâhûd bir tuğlu beğ kullarına bir eyâlet ve ba‘zan sancak i‘tibârıyla tevcîh ve ihsân idüp üç ve dört yüz seneden ziyâde feth ve zabt ve dârülislâm olmış vilâyetler vardur ki emîn ve râhat zabt ve hıfz u hırâset oluyorur ki hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam hazretlerinin nâm-ı sa‘âdet-ünvânlarıyla hutbe okunup du‘â ile yâd olunan memâlikde müslim ve kâfir yüzden ziyâde pâdişâh var idi. Muhassal selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûrından mukaddem mülûk iddi‘âsıyla her vilâyetde bir pâdişâh olmağla dünyâyı fitne ve şerr u şürûr kaplayup emn ü râhat mürtefi‘ olmış idi. Devlet-i Aliyye zuhûrından sonra seyf ile cenk idüp vilâyetlerin feth itdikleri milel-i muhtelifedür ki zikr olunur. Evvelâ İslâm bâgīlerinden H (351^{b}) : ve’l-hâsıl işbu dünyâda berr ü bahrde cemî‘-i milel-i muhtelife ile çâk ü çâk fî-sebîl[i’llâh] izzet-i dîn içün cenk idüp ve bir pâdişâh zabt itdüği memleketi feth ve dârülislâm itdüğinden sonra vüzerâ-yı izâm bendelerinden veyâ iki tuğlı bir pâdişâh veyâ bir beğ kullarına bir sancak veyâ bir eyâlet i‘tibârıyla ihsân idüp iki ve üç ve dört yüz seneden ziyâde emn ü emân zabt idüp tahakküm itmek selâtīn-i Osmâniyyûndan gayrıbir saltanata müyesser olmayup şöyle ki aksâ-yı Mağrîb’den intihâ-yı Deşt-i Kıpçak’a varınca olan memleketlerde ve cezîrelerde İ (417^{b})

[5030] ve Yemen H (351^{b}) : - İ

[5031] kâfirlerden H (351^{b}) : - İ

kıral ma‘an gelüp İslâm devletini aradan kaldırmak hülyâsıyla ittifâk ve i‘timâd itmişler iken avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ile ehl-i İslâm gālib olup şarkan ve garben berr ü bahrda feth ve zabt itdikleri memleketlerden mâ‘adâ donanma-yı hümâyûn ile Hayreddîn Paşa Hind deryâsına sefer idüp darb-ı seyf ile Yemen memleketini zabt itdüğinden mâ‘adâ Seydî Ali Kapudân Hind deryâsında Arslan-ağzı nâm mevzı‘de Portukal donanmasıyla cenk idüp ve kapudânını katl ve ekser-i sefînelerini gark ve askerini helâk eyledi. Ve ol cenk-i azîmde donanma-yı hümâyûn gemilerine dahi vâfir **[İ, III, 418a]** hicrân vâki‘ olup ve deryânın hareket ve heyecânı vakti olmağla bâd-ı muhâlif ve donanma-yı hümâyûn sefînelerini Hindüstân’a düşürüp anda kışladılar. Muhassal selef-i selâtīnden kangı pâdişâhın berr ü bahrda bu mertebeye seyfi irüp mahall-i muhtelife ile cenk itdüği vardur? Ve bâ-husûs merhûm ve mağfûr-leh Sultān Selîm Hân-ı kahramân-ı zamân Acem şâhı vaktine ve fesâdın peşt ü penâhı olan Şâh İsmâ‘îl-i râfizînin mikdârını bildirüp ve çanına ot tıkup ve ba‘dehû Mısr-ı Kāhire’yi Çerâkise-i ebâlîse elinden darb-ı seyf ile alup şerr ü şürûrların ol memleketden ref‘ idüp ve Haremeyn-i şerîfeyn ve Kudüs-i şerîf-i mu‘allâ ve Mescid-i Aksâ hıfz u hırâsetleri ve hizmet-i lâzimeleriyle müşerref olaldan ilâ hâze’l-ân sümme ve sümme gelen pâdişâhlar dahi yevmen-fe-yevmen hizmet-i imâretlerini cân-ı azîzlerine minnet ve dünyâ ve âhiretlerine sermâye-i sa‘âdet bilüp hademe ve sâir fukarâsına vazîfe ve surre ve galâllar ta‘yîn ve be-her sene irsâl itdiklerinden mâ‘adâ mâ-i cârîler ve medrese ve imâretler ve niçe ebniye-i hayrâtlarla itdikleri ta‘zîm ve tekrîm kangı saltanat ve kangı pâdişâh zamânında olmışdur? Zuhûr-ı İslâm’dan sonra ibtidâ ve ba‘dehû saltanat nâmıyla yâd olan Benî-Ümeyye ve Âl-i Abbâs zamânlarında Haremeyni’ş-şerifeynde itdikleri ve vâki‘ olan fitne ve fesâd icmâlen yukarıda zikr olunmuşdur ki ciğerler çâk çâk olur. Muhassal Devlet-i Osmâniyyûn zuhûrına gelince ol makām-ı mübârekelerde ve sâir bilâd-ı İslâmiyye’de olan fitne ve fesâdın haddi ve hisâbı olmayup ve hattâ Haleb ve Şâm otuz altı muhâsara çekmişdür. Ol asrın pâdişâhları def‘ ü ref‘ine kādir olmayup kendü saltanatları ve başları kaydına düşmişlerdi. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ Devlet-i Aliyye hükmine gireli cemî‘-i memâlik-i mahrûse emn ü emân olup ve Haremeyni’ş-şerîfeyn envâ‘-i ta‘zîm ve esnâf-ı tekrîm ile hizmet-i masârif ve umûr-ı muhâfazalarında zerre taksîr itmeyüp kendülerine izz ü sa‘âdet ve sermâye-i zahr-i âhiret bilürler. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ bundan böyle dahi ilâ âhiri’d-deverân hizmetleriyle şeref-yâb idüp sultānü’l-berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-Haremeyni’l-muhteremeyn nâmıyla silsile-i Osmâniyyûnı yâd ve zikrden hâlî itmeyüp devletlerin müeyyed ve müebbed eyleye. Âmîn, yâ Rabbe’l-âlemîn!

El-me'âl: İşbu kitâbın evvelinde Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin selâtîn-i İslâm'dan fütûhât-ı kesîre ile beşâret buyurdukları işbu mu'ciz-beyânları zikri selâtîn-i Osmâniyyûnda zuhûr idüp sâir selâtîn üzerlerine tefevvuk ve fazîletlerine delîl-i kavî iken halk mekādîr-i aliyyelerini ve ne mertebe ulu selâtîn olduklarını bilmeyüp "Fülân zamân şöyle imiş" diyü durûb-ı emsâl idüp evvel zamânı emîn ve râhat ve pâdişâhlarını ve saltanatlarını dahi âlî kıyâs iderler. Ammâ bilmezler ki hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin berreyn ü bahreynde taht-ı hükûmetlerinde olan vilâyetlerde saltanat da'vâsıyla müslim ve kâfir yüzden ziyâde mülûk ve kıral var idi. Dâimâ birbirlerinin mülkine dahl ü ta'arruz idüp yağma ve gāretden hâlî olmayup dünyâyı şerr ü şürûr kaplamışdı. Hakk sübhânehû ve te'âlâ kulları üzerine selâtîn-i Osmâniyyûnı meded-res ve sâye-endâz-ı râhat idüp bu kadar pâdişâhlık memâliki darb-ı seyf ile feth idüp ve saltanat-ı vâhid idüp dîn-i İslâm'a kuvvet ve saltanat-ı mü'minîne vüs'at ve şer'-i şerîfe izzet virmek kangı saltanat ve kangı pâdişâha müyesser olmışdur?

Evvelâ bunların sâir selâtîn üzerlerine fazîletlerine delîl-i kavînin biri dahi budur ki cümle rûy-i arzda **[İ, III, 418b]** olan **[352b]** ehl-i İslâm'ın ve sâir milel-i muhtelifenin kıblegâhı olan Ka'be-i mükerreme ve Medîne-i münevvere ve Kudüs-i şerîf-i muhtereme selâtîn-i Osmâniyyûnın hükminde mahmî ve hizmet-i lâzimelerine sâ'î oldukları izz ü sa'âdetine şeref-yâb olmalarıyla cümle selâtînin a'zamı olup ve cümlesi itā'atlarında bulunup du'â itmek üzerlerine farzdur ki bu bâbda ﴿اَطيعُوا اللهَ وَاَطيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ﴾[5032] buyrulmışdur. Zîrâ vekîl-i rasûl ve hâmi-i şer'ullâh ve ulü'l-emr, hâdimü'l-Haremeyni'l-muhteremeyn olan pâdişâhlardur ve bundan mâ'adâ Kudüs-i şerîf-i mu'allâ ve cümle medfen-i enbiyâ vü evliyâ olan cümle hâk-i pâk-i tâb-nâk dahi taht-i hükûmetlerinde mahmî olmağla cümle cihânda olan pâdişâhların ser-tâcı ve ser-efrâzı olup bunlara müyesser olan izz ü sa'âdet hiçbir pâdişâha müyesser olmış değildür ve bunların seyfi irdüği yere hiçbir pâdişâhın kılıcı irmiş değildür. Ve ale'l-husûs hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin cedd-i emcedleri olan Sultān Muhammed-i râbi' ibn-i Sultān İbrâhîm Hân hazretlerinin zamān-ı sa'âdetlerinde saltanat gāyet âlî olup şöyle ki feth ve zabt olunup dârü'l-İslâm olan Girid cezîresinde olan cenk ü cidâl ve harb ü kıtâl ta'rîf olunmak mümkin değildür, şöyle ki Venedik cumhûrı bunun kal'alarına metânet ve istihkâm virmek içün niçe yıllar çalışup ve sa'y idüp ve şol mertebe mâl harc idüp şeyler yapdılar ki akl ihâta itmez. Ve

[5032] Nisâ, 59. âyetten nâkıs iktibas.

tamâm mertebe istihkâm virdikden sonra cümle kâfiristânın zu‘mıyla “Ba‘de’l-yevm bu kal‘alar cenk ile alınmak muhâldür” dirlerdi. Ve Rim Papa dahi etrâf u eknâfa kâğıd gönderüp dir ki “Venedik cumhûrının dinmez gayretine Girid cezîresi kal‘alarına itdüği himmet ve virdüği metânet ve çekdüği zahmet mukābelesinde kilisalarda anlar içün dahi mahsûs du‘â itmek cümle hıristiyan üzerlerine lâzım gelmişdür.” Zîrâ “Akdeniz’de cümle hıristiyân vilâyetlerine kilîd ve sedd-i sedîd olmışdur” dimesiyle kilisalarda Venedik’e dahi du‘â iderlerdi. Ve pâdişâh-ı merhûm zamânında muhâsara olundukda cümle küffâr gayret-i dînlerine binâen pey-der-pey imdâd idüp halâsına sa‘y itmişlerken avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ve baht-ı pâdişâhiyle cümle cezîre darb-ı seyfle feth olup saltanat-ı aliyyeye ilhâk olmışdur. Şöyle ki bütün cezîre feth olunca yigirmi yedi sene içinden kılıc çıkmayup ve bunda olan cenk bütün âlemde meşhûr ve ma‘lûmdur. Ve bundan mâ‘adâ vüs‘at-ı memleket ve kesret-i asker ile meşhûr olup Beni’l-Asfar ta‘bîr olunan Moskov kıralı, “Devlet-i Aliyye’nin Akdeniz’de eşgāl-i azîmesi olup vakt-i fursatdur” diyü ba‘zı kılâ‘lara sû-i kasd idüp ve Zaborya Kazaklarıyla Özi suyından ve Ten kazaklarıyla Ten suyından ellişer ve kırkar cenk-âver kâfirler ile Çeh kayıkları çıkarup Karadeniz yalılarında ba‘zı yerler gāret itdirüp ve karada dahi tâbûr çıkarup ba‘zı kılâ‘lara kasd itmekle Devlet-i Aliyye dahi Karadeniz’e donanma gönderüp ve karadan dahi asker-i azîm ile serdârlar ta‘yîn ve irsâl idüp ve bundan mâ‘adâ Leh ve Çeh kıralları dahi beri tarafda baş kaldırup bilâd-ı İslâm’a kasd itmekle anlar tarafına dahi asker ve serdâr ta‘yîn olunup kirâren ve mirâren Moskov ile ve Leh ve Çeh kırallarıyla cenk-i azîm idüp cümlesinde asâkir-i İslâm gālib ve kâfirler mağlûb olup ve memleketlerinden niçe kal‘aları hedm ve vilâyetleri gāret olunmağla şimdi üç ve dört yüz gurûşa virdikleri Rus câriyelerini ve iki yüz gurûşa virmedikleri kürk harcı Kazakları yetmiş-seksen gurûşa virirlerdi[5033]. Ve bunlardan mâ‘adâ Macar ve

[5033] pey-der-pey imdâd idüp halâsına sa‘y itmişlerken avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ve baht-ı pâdişâhiyle cümle cezîre darb-ı seyfle feth olup saltanat-ı aliyyeye ilhâk olmışdur. Şöyle ki bütün cezîre feth olunca yigirmi yedi sene içinden kılıc çıkmayup ve bunda olan cenk bütün âlemde meşhûr ve ma‘lûmdur. Ve bundan mâ‘adâ vüs‘at-ı memleket ve kesret-i asker ile meşhûr olup Beni’l-Asfar ta‘bîr olunan Moskov kıralı, “Devlet-i Aliyye’nin Akdeniz’de eşgāl-i azîmesi olup vakt-i fursatdur” diyü ba‘zı kılâ‘lara sû-i kasd idüp ve Zaborya Kazaklarıyla Özi suyından ve Ten kazaklarıyla Ten suyından ellişer ve kırkar cenk-âver kâfirler ile Çeh kayıkları çıkarup Karadeniz yalılarında ba‘zı yerler gāret itdirüp ve karada dahi tâbûr çıkarup ba‘zı kılâ‘lara kasd itmekle Devlet-i Aliyye dahi Karadeniz’e donanma gönderüp ve karadan dahi asker-i azîm ile serdârlar ta‘yîn ve irsâl idüp ve bundan mâ‘adâ Leh ve Çeh kıralları dahi beri tarafda baş kaldırup bilâd-ı İslâm’a kasd itmekle anlar tarafına dahi asker ve serdâr ta‘yîn olunup kirâren ve mirâren Moskov ile ve Leh ve Çeh kırallarıyla cenk-i azîm idüp cümlesinde asâkir-i İslâm gālib ve kâfirler mağlûb olup ve memleketlerinden niçe kal‘aları hedm ve vilâyetleri gāret olunmağla şimdi üç ve dört yüz gurûşa virdikleri Rus câriyelerini ve iki yüz gurûşa virmedikleri kürk harcı Kazakları yetmiş-seksen gurûşa virirlerdi H (352[b]) : imdâd ve i‘ânet itmişler iken bi’l-cümle darb-ı seyfle feth ü zabt olunup ve bundan mâ‘adâ vüs‘at-i memleket ve kesret-i asker ve vefret-i hazîne ile meşhûr olup ve efvâh-ı nâsda Benî Esfer didikleri Moskov kıralı, Devlet-i Aliyye’nin serdâr-ı ekremleriyle kirâren ve mirâren cenk idüp cümlesinde asâkir-i İslâm mansûr olup niçe vilâyetleri harâb ve âşiyâne-i bûm u gurâb itmeleriyle âkıbet emân ile şemşîr-i bürrân-ı pâdişâhîden musâlaha ile âsûde-hâl oldı. Ve bundan mâ‘adâ ba‘de’t-tūfân ma‘mûr iden Soklab evlâdlarından saltanat ile ibtidâ memleket zabt iden Leh ve Çeh’dür ki bunların memleketine bilâd-ı Sakālibe dirler. Atîk millet ve kadîm saltanat ve küffâr

Hırvat ve Sırf kefereleri dahi kendü hâllerinde olmayup ba‘zı serhadler hudûdına te‘addîleri zâhir olmağla anlar taraflarına dahi asker ta‘yîn olunup avn-i Hakk birle asâkir-i İslâm gālib olup ve niçe kal‘aları dahi feth ü zabt olundı. Ve bunların her tarafdan baş kaldırup hücûm itmelerinin bâ‘isi dahi bu idi ki Devlet-i Aliyye her tarafa asker göndermek kaydına düşüp Girid cezîresinden fârig olup ve yâhûd za‘f gelüp gereği gibi asker ve mâlzemesine ve donanma çıkarmağa kudretleri olmamağla Kandiye Kal‘ası halâs ola ve Nemse çâsârı Devlet-i Aliyye’nin musâlahasında âsûde-hâl iken anınla papa dahi el altından her birlerini tahrîk idüp ve imdâd virirlerdi. Ve mukaddemâ ise Nemse’nin saltanatına bir mertebe za‘f gelmiş idi ki Erdel kıralına be-her sene elli bin kara gurûş virüp şerlerinden emîn olurlardı. Ve hattâ merhûm ve mağfûr-leh Sultān İbrâhîm Hân **[353a]** zamānında İsvec ile Erdel kıralı Bec kal‘asını muhâsara itmeleriyle Devlet-i Aliyye’ye menzil ile âdem gönderüp muhâsaradan men‘ ü ref‘ olmaları bâbında mu‘âvenet recâ ve taleb itmeleriyle Devlet-i Aliyye’den menzil ile bir çavuş irsâl olunup muhâsaradan fârig olmaları bâbında tenbîh olundukda mütenebbih olmamalarıyla tekrâr bir kapucı-başı irsâl olunup vardıkda “Benim memleketim yakındur. Muhâlefet itsem Tatar’a gāret itdirirler” diyü Erdel kıralı kalkup gitdi. Ammâ İsvec’in memleketi uzak olmağla kalkmayup ve ol kış kal‘ayı muhâsara ile Bec altında kışlayup ve çok cenk idüp eğerçi kal‘ayı alamadı. Ammâ etrâfını yakup ve yıkup ve Nemse’den çok mâl alup ve bırakup gitdi. Ol asırlarda Nemse’nin Devlet-i Aliyye ile musâlahası var iken ve Devlet-i Aliyye’nin kendüye mu‘âveneti ve müsâ‘adesi var iken ba‘dehû kendi hâlinde durmayup el altında Macar’a ve Hırvat’a iğvâ virüp ve imdâd virmekle üzerine mühr ile sefer olup varıldıkda tâbûrını bozup ve askerini kırup ve Uyvar Kal’ası’nı ve niçe kılâ‘ ve palankātı dahi feth ve zabt olunup ve Leh ve Moskov kırallarıyla dahi birkaç def‘a cenk idüp cümlesinde asâkir-i İslâm mansûr u muzaffer olup ol taraflarda dahi hasretü’l-mülûk ve rûy-i arzda metânet ile meşhûr olan Kamaniçe Kal‘ası’nı tevâbi‘âtıyla Viladiçin ve İzberaş ve Çehrin ve niçe kılâ‘ ve palankātları ile alınup ve çok vilâyetleri gāret ve harâb olup muhassal zikr itdüğimiz kılâ‘lar ve Girid

mâbeyninde sipâh ve cenkci add olunan Leh ve Çeh kıralları ve dahi gurûrlarından nâşî niçe def‘a selâtīn-i Osmâniyyûn ile cenk idüp ve her birinde mağlûb oldukda hîle ile emân dileyüp Devlet-i Aliyye’den müsâ‘ade buyurup âsûde-hâl olurlardı. Ve Devlet-i Aliyye’nin bir tarafa sefer ve işgāli vaktinde nakz-ı ahd idüp hurûc iderdi. Ve âkıbet, cihângîr-i zamân ve sâhib-i Kur’ân, merhûm ve mağfûr Sultān Muhammed bin Sultān İbrâhîm Hân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri sa‘âdetle sefere teşrîf buyurduklarında mukāvemete iktidârı olmayup firâr itmekle pâdişâh-ı gayûr hazretleri dahi rûy-i arzda metânetle ma‘rûf ve hasretü’l-mülûk ve cemî‘-i mülkde “Bunun cenkle fethi mümkin değildür” diyü i‘tikād ve i‘timâd itdikleri Kamaniçe kal‘asını muhâsara idüp ve eyyâm-ı kalîlde feth ve teshîr itdiklerinden mâ‘adâ akıncı asker gönderüp çok vilâyetlerin harâb ve âşiyâne-i bûm u gurâb itmeleriyle mikdârını bilüp takrâren emân diledikde müsâ‘ade buyurup emân-ı pâdişâhîde âsûde-hâl idüp saltanatlarına kuvvet ve hazînelerine [İ, III, 419a] vefret gelüp zevk u safâ ile râhat olmışlardı. Ve bundan böyle İ (418^{b}-419^{a}) Bu kısımda da iki nüsha arasında önemli farklar bulunması sebebiyle, İ nüshasının bu kısma denk gelen varak numarası dipnottaki metnin içinde gösterilmiştir.

cezîresi bi'l-cümle darb-ı seyf ile feth olunup bunların hod zu'mları Devlet-i Aliyye'nin Akdeniz'de ve Girid cezîresinde eşgāl-i azîme ve mesârif-ı kesîreleri olmağla bu taraflara imdâda kuvvetleri olmayup "İstedüğimiz gibi ahz-ı intikām ideriz" diyü taraf taraf baş kaldırmışlardı. Hakk sübhânehû ve te'âlâ asker-i İslâmı mansûr ve muzaffer idüp ve her tarafda darb-ı seyfle niçe kal'alarını ve Girid cezîresini feth ü zabt idüp kâfirler boynuz ararken kulakdan çıkup ümîd kat' itmeleriyle cümlesi sulha râgıb olup sulh olunmış idi[5034]. Muhassal merhûm Sultān Muhammed Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretlerinin zamân-ı sa'âdetlerinde cümle muhâlifler sulh olup ve devlet bir mertebe kuvvet ve saltanat bir derecede vüs'at ve azamet bulmış idi ki yedi iklîm ve dört kûşede olan pâdişâhlardan ser-fürû itmez bir pâdişâh kalmamış idi. Ve bin doksan dört senesine gelince memâlik-i mahrûsa emn ü emân ve âsûde-hâl üzre olan ucuzluk ve ganîlik ve zevk u safâ bir târîhde dahi olmış değil idi.

Ahvâl-i Sefer-i Bec

Ve bu Bec seferini dahi halk parmağına dolayup ve lisânlarına vird idüp "Bu seferi açdılar da ortalık şöyle oldı ve böyle oldı" diyü üzerlerine düşmez ratb ü yâbis cevâblarla güft ü gû iderler. Ve bu ahvâl ise halkın bildüği ve anladuğı gibi değildür. Şöyle ki bu husûsda pâdişâhın ve ricâl-i devletin hatāda medhali yokdur. Gerçi ol seferde asker-i İslâm'a bir perîşânlık vâki' olmağla Devlet-i Aliyye'ye bu mikdâr elem ve keder vâki' oldı ammâ ol seferde İslâm seyfiyle Cermanya memleketine olan hakāret dahi tâ rûz-ı kıyâmet derûnlarından çıkmayup cemî'-i milel-i nasârâya mûcib-i ibret olmışdur. Böyle olduğı hâlde ol sefere bâ'is ne olduğunı ve evvelinde azîm nusret olmış iken sonra ahvâl ber-aks olmasının bâ'isi ne olduğunı alâ tarîki'l-ihtisâr tahrîr ü beyân idelim.

Evvelâ elhamdüli'llâhi rabbi'l-âlemîn, buyrulduğı üzre **[İ, III, 419b]** cemî'-i mahlûkātın rabbisidür. Ezel ü âzâlde cemî'-i mahlûkāta hayr u şer ve nef' ü[5035] zarr her

[5034] ve Leh ve Moskov kırallarıyla dahi birkaç def'a cenk idüp cümlesinde asâkir-i İslâm mansûr u muzaffer olup ol taraflarda dahi hasretü'l-mülûk ve rûy-i arzda metânet ile meşhûr olan Kamaniçe Kal'ası'nı tevâbi'âtıyla Viladiçin ve İzberaş ve Çehrin ve niçe kılâ' ve palankātları ile alınup ve çok vilâyetleri gāret ve harâb olup muhassal zikr itdüğimiz kılâ'lar ve Girid cezîresi bi'l-cümle darb-ı seyf ile feth olunup bunların hod zu'mları Devlet-i Aliyye'nin Akdeniz'de ve Girid cezîresinde eşgāl-i azîme ve mesârif-ı kesîreleri olmağla bu taraflara imdâda kuvvetleri olmayup "İstedüğimiz gibi ahz-ı intikām ideriz" diyü taraf taraf baş kaldırmışlardı. Hakk sübhânehû ve te'âlâ asker-i İslâmı mansûr ve muzaffer idüp ve her tarafda darb-ı seyfle niçe kal'alarını ve Girid cezîresini feth ü zabt idüp kâfirler boynuz ararken kulakdan çıkup ümîd kat' itmeleriyle cümlesi sulha râgıb olup sulh olunmış idi H (353[a]) : ve ba'dehû Girid ceziresi ve Kamaniçe kal'ası feth ve Çehrin ve İzberaş ve niçe kılâ' feth ve harâb olunup çünki Nemse ve Moskov ve Leh ve Macar ve sâirleri mukāvemete kādir olmayup metânetle meşhûr olup zikr itdüğimiz kılâ' ve Girid ceziresi darb-ı seyfle feth oldı. Gayrı ümîd kat' idüp Devlet-i Aliyye'ye musâlaha ilticâ itmeleriyle müsâ'ade olup cümlesiyle sulh olunmış idi İ (419[a])

[5035] ü İ (419[b]) : - H

ne takdîr itmiş, anı def‘ ü ref‘e kimsede tākat yokdur ki “و بالقدر خيره و شره من الله تعالى[5036]” ve dahi “المقدر كاين[5037]” buyrulmışdur. Devr-i Âdem’den beri işbu dünyâda kangı asrda dünyâ emn ü emân olup kangı peygamber ve evliyâ ve kangı pâdişâh elem ve kederden hâlî olduğı vardur? Ve bâ-husûs Ebü’l-beşer Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm halk oldukda balçığına otuz dokuz gün bârân-ı gamm u hem ve hüzn ü elem ve bir gün sürûr u ni‘am yağup bu vech ile tahmîr olmağla nev‘-i beşerden ilâ âhiri’l-ömr sürûr ve ni‘am ile kim ber-devâm ve ber-karâr olduğı ve ömr sürdüği vardur? Hakk sübhânehû ve te‘âlâ usr ile yüsri tev’em yaratup ve bu bâbda ﴿فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾[5038] buyurulmuşdur ki her sürûrın bir gamı ve her kemâlin **[353b]** bir zevâli lâbüddür. Ve bu bâbda Resûl-i kibriyâ sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri [5039] ما من شيئ رفعه الله تعالى في الدنيا إلّا وضعه buyurmışlardur. Ve bu hadîs-i şerîfi ol vakt buyurmışlardur ki Resûlullâh aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm hazretlerinin bir nâkaları var idi ki cümle nâkaları geçüp bir gün bir a‘râbî bir kıyâfetsiz nâka getürüp koşdurdukda Resûlullâh’ın nâkasını geçdi. Eshâb-ı Resûlullâh’ın gücüne gelüp üzerine gulüv itdiler, ol nâkayı katl idüp sâhibine behâsını vireler. Resûlullâh men‘ idüp ol hadîs-i şerîfi ol mahall buyurdular. Ve dahi hikmetullâh böyle cârî olmışdur ki her yüz başıçenda lâbüd bir fitne ve ihtilâl zuhûr idüp ni‘am ve devlet ve ni‘metde kâmrân olanlara bir tezellül ve keder vâki‘ olduğı mücerreb ve meşhûr ve cümleye ma‘lûm bir hikmetdür. Ve ba‘dehû pâdişâhlardan ve vüzerâdan ve ulemâdan bir bir müceddid zuhûr idüp nizâm bulur.

El-kıssa: Geçen unutulur, yohsa neler vâki‘ olmışdur. Ve her zuhûr iden mesâib kavmin niyyet-i fâsidelerinden gelüp bu bâbda Cenâb-ı Rabbü’l-İzze ﴿اِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ﴾[5040] buyurduğı delîl-i kavîdür. Halk bu ma‘nâları fehm itmeyüp “Bec seferini açdılar da şöyle oldı ve böyle oldı” diyü güft ü gû iderler. Merhûm sultān, sultānü’l-a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam Sultān Muhammed-i râbi‘ bin Sultān İbrâhîm Hân hazretlerinin zamân-ı sa‘âdetlerinde bundan evvel zikr itdüğümüz üzre berr ü bahrde milel-i muhtelife ile kirâren ve mirâren muhârebât-ı azîme olup ekseriyyâ mansûr ve muzaffer olduğundan mâ‘adâ hasretü’l-mülûk Girid cezîresi ve niçeler dahi ve Kamaniçe ve Uyvar ve niçeler dahi ve Deşt-i Kıpçak nihâyeti olan Azak Kal‘ası ve ol etrâflarda niçe kılâ‘lar dahi feth olup ve Moskov ve Leh vilâyetlerinden ve sâir

[5036] Kadere [inandık]. Hayır ve şerr hepsi Allah’tandır.
[5037] Takdir olan gerçekleşecektir.
[5038] İnşirâh, 5-6. âyetler.
[5039] Dârekutnî, IV, s.303. Allah’ın yücelttiği hiçbir şey yoktur ki onu tekrar düşürmesin.
[5040] Ra‘d, 11. âyetten nâkıs iktibas.

millet-i muhâliflerinin vilâyetlerinden dahi çok kılâ‘ ve palankāt ve bilâdları hedm ve harâb ve âşyân-ı bûm u gurâb idüp ve âkıbet cümle muhâliflerde tâb u tevân kalmayup mukāvemetden ümîd kat‘ itmeleriyle cümlesi ser-fürû idüp şarken ve garben itā‘at itmez ve ubûdiyyet nâmesi gelmez bir millet kalmamış idi. Ve’l-hâsıl pâdişâh-ı merhûmun zamânında olan bereket dahi bir zamânda olmayup ve saltanat âlî ve memleket vâsi‘ olup kılıcı evc-i süreyyâda cümle pâdişâhlar üzerine asılmış idi. Ve âyet-i kerîmenin mısdâkı üzre sâye-i pâdişâhîde olan ehl-i İslâm ve ehl-i zimmet yehûd ve nasârâ mâl ve ni‘am ile zevk ü safâya müstagrak olmalarıyla askerî tāifesinin ve ba‘zı ser-i kârda olan ricâl-i devlet zümresinin dimâğların gurûr kaplayup etrâf-ı mülûkden gelen elçilere tekebbürâne evzâ‘ vü etvâr ile mu‘âmele ve nâ-münâsib unf kelâmlar ile münkesirü’l-hâtır avdet itdürmeleriyle ukde bağlayup derûnlarında nihân ve bir vakt-i fursata nigerân oldılar[5041]. **[İ, III, 420a]** Ve bundan mâ‘adâ serhad eşkıyâları kendü hâllerinde hilâf-ı sulh Macar ve Hırvat ve Tota ve Leh ve Çeh ve Nemse ve Venedik ve Moskov hudûdlarına ta‘arruz idüp nehb ü gāret itdikleri esîr ve eşyâdan serhad muhâfazalarına ve sâir zâbıtāna ve hattâ vilâyetin kâdî ve müftî ve imâm ve hatîb ve müezzinlerine hisse virmeleriyle dimâğlarına lezzet çalınup çete ve potruya ruhsat virmeleriyle ekser-i halk kâr u kesbi bırakup ve yüğrük atlar alup hilâf-ı sulh etrâf civârların nehb ü gāret ile ta‘cîz itmeleriyle taraf-ı devlete şekvâ ve men‘ u def‘lerine tenbîh ü recâ itmeleriyle Devlet-i Aliyye’den “Serhad muhâfazalarına ve sâir zabıtāna hilâf-ı sulh bir hareket itdürmeyesiz” diyü tenbîh ü te’kîdi müştemil fermân-ı celîlü’ş-şân vârid oldukda envâ‘-i dürûğ-ı bî-fürûğ ile “Kabâhat düşmen tarafındadur. Şöyle itdiler ve böyle itdiler” diyü hilâf-ı inhâ arzlar ve mahzarlar gönderüp ve hattâ Üsturgon beğinden şekvâ ile iki def‘a şekvâ gelüp müsâmaha olundı. Encâm neye varacağını mülâhaza itmeyenler “Elhamdülillâh efendim devletimiz şol mertebe âlî ve kılıcımız şol mertebe kuvvetdedür ki bir tuğlu bir beğden Nemse çâsârı gibi büyük düşmen cevâb viremeyüp şekvâ ider” diyü iftihâr iderlerdi. Muhassal ol hilâf-ı mahzar ve arzlar ile Devlet-i Aliyye’yi i‘timâd itdirüp müsâmaha itmeleriyle Macar ve Hırvat ve Sırf ve sâirleri dahi هر چه باد اباد[5042] diyü eşkıyâlarına ruhsat virüp anlar dahi kıtâne ve haydûd bayrakları açup İslâm serhadleri hudûdına ta‘arruz itmeğe başlayup muhassal tarafeynden re‘âyâ vü berâyâ ve ebnâ-i sebîl gāret olunmağla âteş-i fitne işti‘âline bâ‘isin ibtidâsı serhad eşkıyâlarından olup ve âkıbet gavgā büyüyüp sefere azîmet ve Bec Kal‘ası muhâsara ve altmış **[354a]** günden ziyâde döğülüp kabza-i tasarrufa girmiş mertebeye varmış iken ahvâl ber-aks

[5041] oldılar H (353ᵇ) : idiler İ (419ᵇ)
[5042] Ne olursa olsun.

olup ol sebebden Devlet-i Aliyye'ye birkaç sene eşgāl-i azîme ve bir mikdâr keder ve elem vâki' olmağla halk aklı irmedüği ve bilmedüği şeylerle devleti ithâm iderler. Ve bu bâbda pâdişâh hazretlerinin medhali olmayup birkaç satır yukarıda zikr olunduğı üzre kavmin niyyet-i fâsidelerinden ve askerî tāifesinin kibr ve gurûrlarından ve serhad muhâfızlarının ve eşkıyâlarının hilâf-ı sulh hareket idüp men' ü ref'leri bâbında sâdır olan emr-i şerîflere mugāyir hilâf-ı inhâ itdikleri arz ve mahzarlar ve hilâf-ı şer' itdikleri hareketler ve şeyler şe'âmetleriyle ol seferde vâki' olan ahvâllerden bir mikdâr takrîr itmek lâzım gelmişdür. Zîrâ ol seferde bile olmayan cühelâ nakliyle Devlet-i Aliyye'ye taksîrât isnâd ve ithâm idenlerin ma'lûmları olup üzerlerine lâzım olmayan beyhûde sözlerle devleti lisânlarından kat' ideler.

Sebeb-i İnhizâm-ı Sefer-i Bec[5043]

Çünki ara yerde âteşîn fitne işti'âl buldı, tedârük-i sefer görilüp azîmet olundukda böyle azamet-i asker ile emr ber-aks olmasının bâ'isi çokdur ancak içinden icmâlen birkaçını zikr idelim. Evvelâ sefer muhakkak oldukda Nemse'den elçi gelüp "Üzerimize sefer itmek murâd itmişsiz. Bâ'isi nedür? Eğer murâdınız tecdîd-i sulh ise râzıyız" diyü sulha tālib olup emân dilediler. Ammâ ricâl-i devletden ba'zılarının dimâğını gurûr kaplayup rağbet itmediler. Ve ba'dehû elçi fetvâ-yı şerîfeye mürâca'at idüp "Emr şer'in" didikde "Kul sefer ister" diyü nâ-meşrû' ve nâ-ma'kūl cevâb virdiler. Elçi nâ-ümîd oldukda "Biz sizin kitâbınıza râzı olduk. Siz olmadınız. El-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîndür. Biz emr şer'in diriz, siz kılıc dirsiz. Kılıc bizde dahi vardur. Geldiğinizde kangısı keskin olacağını Allâh bilür" diyüp tarafeynden cevâb munkatı' olup sefere azîmet olundı. Bu aralıkda söz çok. Kat'-ı menâzil iderek Yanık Kal'ası kurbında Benagür sahrâsı dimekle meşhûr sahrâ-yı bî-pâyâna nüzûl olundukda ol sahrâ-yı azîme asker ile mâl-â-mâl tolup tasavvur olundukda dünyânın insânı ve esb ve ester ve eşter ve gâv u ganemi bu sahrâya cem' olmış kıyâs olunurdı **[İ, III, 426a]**[5044] Ve askerin kesretinden nâşî halk birbirini bilmezlerdi. Şöyle ki böyle azamet-i asker ve mükevkeb ve mutantan sefer görülmiş değil idi. Ve evvelinde askerde bir mertebe cür'et

[5043] sefer-i Bec H (354[a]) : - İ

[5044] Bu kısımdaki bilgiler İ nüshasının 426a varağında görülmektedir. Bu sebeple buraya ilgili varak numarasını kaydettik. Fakat yine İ nüshasının 420. varağının a yüzünün sonu da ufak farklarla 426a'nın başlangıcındaki cümleyle bitmektedir. İ'deki söz konusu iki sayfa, H nüshasının düzeninde aynı karede buluştuğu için tekrarı yapılan cümleyi yukarıya kaydetmeyip dipnotta veriyoruz. İ nüshasının 426. varağının a yüzü şu ifadelerle başlamaktadır: "ol sahrâ-yı azîme mâl-a-mâl olup tasavvur olundukda ve dünyânın insânı ol sahrâya cem' olmış kıyâs olunurdı."

ve şecâ‘at var idi ki yüz kâfir üzerine on âdem, koyun tuza varur gibi varurdı[5045]. Ve girüden gelenlerden suâl olundukda “Belgrad’dan beri yollar ordu ve pazar gibi olup ve girüden asker dahi gürûh-â-gürûh seyl gibi akup gelür” diyü haber virürlerdi. Ve ol mevzi‘in cevânib-i erba‘asını asker on iki ve ba‘zan dahi ziyâde yere varınca gāret ve ihrâk eyledi. Ve Yanık Kal‘ası kurbından akan Rabe ve Rayice sularına köprü kurulmağa mübâşeret olundı ammâ köprü binâ oluncak mevzi‘in karşusına yigirmi dört bin kâfir vâfir top ile tâbûr kurup mâni‘ oldılar[5046]. Ve ol mevzi‘den yukarusı sol taraf birkaç sâ‘at mevzi‘e varınca su kenârı yatak ve saz ve kamışlık olmağla bu mahalden gayri köprü kurulcak yer yok. Ve beri tarafdan dahi metris alınup ve toplar konulup karşu-be-karşu topla cenk iderlerdi ammâ binâya mâni‘ olurdı. Serdâr-ı ekrem hazretleri köprüden yukarı yarım veyâ bir sâ‘at yukaru bataklık ve kamışlık içinden asker geçmesi mümkin bir yer bulmak içün Kara Muhammed Paşa’yı ve Bekir Paşa’yı ve Arslan Paşa ve Kaplan Paşa ve Rüstem Paşa ve birkaç beğlerini ta‘yîn idüp vardıklarında birkaç bahâdura Kara Muhammed Paşa vâfir in‘âm va‘d itdikde bata ve kalka hezâr meşakkat karşu geçdiklerinde “Sekban ve sarıca gülbânk ve hû çekü ve[5047] çeke bayrağı” diyüp yürüdüklerinde küffâr mâni‘ olmak içün bunlar tarafına biraz asker ile birkaç top çeküp âteş saçdı ki hemân Kara Muhammed Paşa ile Bekir Paşa’nın on bölükbaşısı düşüp sâir levendât ana kıyâs oluna. Küffâr gördü kim askerin gelişi yaman, ne topa bakar ve ne tüfenge bakar. At ve âdem lâşesi üzerinden birbirlerin çiğneyüp ve batakdan çıkanlar hiç girüsüne bakmayup yanar âteş gibi kendüsini küffâra urup muhassal tâbûrı bozulup Yanık Kal‘ası’na kaçdılar. Ammâ altı pâre top bırakup ve çok kelle ve dil alınup ve bundan sonra aslâ baş göstermeyüp dil-hâh üzre Rabe üzerine köprü kurulup mürûr itmeğe başladı[5048]. Bu hâkīr esîr iken çok kâfirden işitdim ki askerin ol geçdüği yerden, bu âna gelince aslâ kimse geçdüği vâkı‘ olmış değil idi[5049].

[5045] ve askerin kesretinden nâşî halk birbirini bilmezlerdi. Şöyle ki böyle azamet-i asker ve mükevkeb ve mutantan sefer görülmiş değil idi. Ve evvelinde askerde bir mertebe cür’et ve şecâ‘at var idi ki yüz kâfir üzerine on âdem, koyun tuza varur gibi varurdı İ (426ᵃ) : - H

[5046] ve girüden gelenlerden suâl olundukda “Belgrad’dan beri yollar ordu ve pazar gibi olup ve girüden asker dahi gürûh-â-gürûh seyl gibi akup gelür” diyü haber virürlerdi. Ve ol mevzi‘nin cevânib-i erba‘asını asker on iki ve ba‘zan dahi ziyâde yere varınca gāret ve ihrâk eyledi. Ve Yanık Kal‘ası kurbından akan Rabe ve Rayice sularına köprü kurulmağa mübâşeret olundı ammâ köprü binâ oluncak mevzi‘nin karşusına yigirmi dört bin kâfir vâfir top ile tâbûr kurup mâni‘ oldılar H (354ᵃ) : ve hattâ Râbe suyı kenârına yigirmi dört bin kâfir metris alup top ve tüfenkleriyle hâzır ve müheyyâ olmışlardı ki köprü kurmağa mâni‘ olalar İ (426ᵃ)

[5047] gülbânk ve hû çekü ve H (354ᵃ) : levendâtı İ (426ᵃ)

[5048] at ve âdem lâşesi üzerinden birbirlerin çiğneyüp ve batakdan çıkanlar hiç girüsüne bakmayup yanar âteş gibi kendüsini küffâra urup muhassal tâbûrı bozulup Yanık kal‘asına kaçdılar. Ammâ altı pâre top bırakup ve çok kelle ve dil alınup ve bundan sonra aslâ baş göstermeyüp dil-hâh üzre Rabe üzerine köprü kurulup mürûr itmeğe başladı H (354ᵃ) : Hemân metrisden çıkup Yanık kal‘asına cân atdılar. Ammâ batakdan çıkanlar hiç girüsine bakmayup yanar âteş gibi irişüp çok kelle ve dil alup ve altı kıt‘a top bırakdırup aldılar. Ve bundan sonra aslâ baş göstermeyüp dil-hâh üzre köprüler kurılup mürûr olundı İ (426ᵃ)

[5049] bu hâkīr esîr iken çok kâfirden işitdim ki askerin ol geçdüği yerden, bu âna gelince aslâ kimse geçdüği vâkı‘ olmış değil idi İ (426ᵃ) : - H

İrsâl-i haber be-cânib-i kıral

[354b] Çünki ahvâl böyle olup köprülere mübâşeret olundı, Yanık kal‘asında baş olan ceneral kırala haber irsâl ider ki “Eğer Türk askeri ahvâlinden suâl olunur ise gökde olan yıldızlar gibi hadd ü hisâbı yokdur ve önlerine yine hod ne su ve ne batak ve ne âteş mâni‘ olmayup mürûr iderler. Hattâ Rabe suyunun batağından at ve insân lâşesi üzerinden geçüp köprülere mübâşeret itmişlerdür. Ve ahz olunan dillerden sahîh haber budur ki Yanık kal‘asını girü bırakup varup Vim ya‘nî Bec kal‘asını muhâsara itmekdür, gāfil olmayasız” dir. Zîrâ mukaddemâ anların zu‘mında Yanık kal‘ası’nı ve Komran adasını ilerü geçmezler mülâhaza iderlermiş. Ve Yanık kal‘ası gerçi öyle büyük kal‘a değildür ammâ üç su kurbından mürûr ider ki Tuna altından ve Rabe yeri tarafından varınca bir tarafından akup Tuna’ya karışmağla gāyet metîn ve müstakhem kal‘adur, şöyle ki divarlarının üzerinden dört araba yan yana geçer. Böyle iken mukaddemâ mâlik oldukları günden ol vakte değin içerü giren re‘âyâ bir tobra toprak getürüp dökmeyince içerü komazlar. Böyle kānûn itmişler ve ile’l-ân ol âdetleri bâkī olmak gerekdür.” Muhassal bu haber Bec’e vâsıl oldukda ehâlîsinden mâ‘adâ yigirmi dört bin cenkci bırakup ve cümle üzerine Şöfinberg nâm cenerali, kumandan ya‘nî serdâr nasb idüp asâkir-i İslâm, Bec’e varmazdan bir hafta mukaddem kıral kal‘adan çıkup Baverya kıralına gider ki ol vilâyet Fransa’ya muttasıl bir memleketdür ki ol vakit bunun kıralının ismine Barfoş dinüp ve bunun kız karındaşı Fransa kıralının avreti idi. Ve sonra buna Nemse kıralı kızını virdi. Muhassal Nemse kıralı etrâf u eknâfa **[İ, III, 426b]** imdâd içün feryad-nâmeler gönderüp ve rim papaya dahi ahvâli i‘lâm itdikde ol dahi cemî‘-i milel-i nasârâya papaslarla efrûz kâğıdları yazup irsâl ider ki tercemesi budur:

Mektûb-ı Papa

Fülan ve fülan memleketin kıral ve prens ve ceneral ve sâir ricâl ve nisâları inhâ olunur ki dînimiz düşmeni Türk tāifesi hisâba gelmez asker-i hûn-hâr ile memâlik-i Cermanya’dan Üsturya’ya girüp ve tâht-gâh-ı saltanat olan Vim ya‘nî Bec Kal‘ası’nı muhâsara idüp etrâfını yakup ve yıkup emvâl ve erzâklarını gāret ve ricâllerini bi’l-cümle katl itdiklerinden mâ‘adâ koca karıcıkları ve anası kucağında küçük ma‘sûmları dahi katl idüp ve genç avretleri ve oğlanları ve kızları esîr idüp murâd itdikleri hizmetleri hizmetlerde isti‘mâl ve istihdâm itdikleri muhakkak olmağla bu âteşi söğündürmeğe ve bu seylin yolunı tutmağa ve Bec Kal‘ası’nı ve ol esîrleri halâs itmeğe

vücûd ile ve mâl ile ve asker ile imdâd ve i‘ânet itmek cümle memâlikde olan hıristiyanın ricâl ve nisâları ve bay u gedâları üzerlerine farz olmışdur. Eğer ihmâl ve müsâmahâ iderseniz bu âteş vara vara, sizlere dahi sirâyet idüp cümle memâlik-i hrıstiyana münteşir olmasını mukarrar bilesiz. Ve herkes perhîz tutup yağlı yimeyüp ve avretleri yanına varmayup ve çocuklarına meme virmeyüp ve koyunlar kuzusından ve sığırları buzağusından ayırup hergün du‘âya çıkasız ve gice ve gündüz ağlayup du‘â idesiz ki Hakk te‘âlâ hrıstiyan askerine kuvvet ve nusret virüp bu belâyı hrıstiyan kulları üzerinden def‘ ü ref‘ eyleye. Zîrâ bu Türk tāifesi gazabullâhdan halk olmış bir kavmdür ki aslâ bunlarda merhamet ve kalblerinde rikkat olmayup mu‘tâdları vardıkları memleketi yakup ve yıkup kilisalarımızı harâb itmekdür. Âteş gibi yakıcı ve seyl gibi yıkıcı ve kanlar içici ve evlâdlarını anasından ve babasından ayırıcı bir kavm-i bî-rahmdür ki bunlar vardığı yerde bir dahi âteş yanmaz ve tütün tütmez ve ot bitmez ve horos ötmez. Ve eğer bu bâbda ihmâl ve müsâmaha iderseniz âkıbeti cümleye sirâyet itmesi mukarrerdür. İmdi bu husûsda her kim yardım ider ise Bezus Mariye’nin ya‘nî Îsâ ve Meryem’in dînini ihyâ ve ırzını tekmîl itmiş olup öldükde doğru cennete gitmesine ben dahi kefîl olurum!” diyü irsâl itdüği kâğıdlar her vilâyete varup kilisalarında okundukda cümle ricâl ve nisâları cûş u hurûşa gelüp ve başlarına toprak saçup ve saçların yolup bir mertebe gırivv ve feryâd ü figān iderler ki ricâl ve nisâdan niçesi yıkılup bî-hûş olurlar. Ve hemân ol gün herkes hâline göre asker ile ve mâlla ve sefere **[355a]** lâzım şeylerle imdâda ikdâm iderler ve ricâl ve nisâdan çok kimesneler cümle mâlını virüp keşîş ve ruhbân olurlar. Ve çok kimseler dahi “Eğer bu âteş üzerimizden def‘ ü ref‘ olur ise cümle mâlını” ve ba‘zan “Fülân kadar mâlım kilisalara ve yâhûd vücûh-ı hayrâta sarf olsun” diyü nezr iderler. Muhassal cümle milel-i nasârâ zikr itdüğümüz üzre imdâd iderler[5050].

[5050] Bu kısım İ nüshasında devam etmekte olup bir yerden sonra H nüshasının 360b’sinde anlatılan hadiselerle birleşmektedir. H360b’de devam etmekte olan bölümü hariç tutarak diğer kısmı buraya alıyoruz: iderler H (355[a]) : idüp çekirge misâl eskeri bî-şumâr ile gelüp asker-i İslâm’la mukābele ve mukātele itdikleri gün on bin âdem ancak olup anlar dahi erbâb-ı devlet ve ehl-i dîvân ve zâbitân ve huddâm olup her gürûh askerin bayrak altında cenk erbâbı mecmû‘ı beş altı bin âdem yok idi. Bâ‘isi bu kim cenk erbâbı nefer ve levendât ve Tatar mâl ve esîr ile ganî ve ekser huddâm eline dahi vâfir şey girüp ve sâir vüs‘atli olan huddâm dahi gümüş ve altun ve sâir eşyâ ve esîr alup ve bu misillüler dahi çoğu **[İ, III, 427a]** efendilerini bırakup ve bırakmayanlar dahi mâl ve esîri gāilesine düşüp ve ser-i kârda olanlar dahi esîr ve eşyâ almamış nâdir idi. Muhassal, muhâsaranın yigirmi otuz güninden sonra nizâm-ı askeri bozulup gerek neferât ve gerekse levendât huddâm ve Tatar itā‘atinden çıkup yukaruda zikr itdüğimiz üzre Tatar ordusında ve dağlarda on beş yigirmi sâ‘at yerlerde ve beş yüz biner ve ikişer üçer bin ve dahi ziyâde gezüp ve oturup avdete muntazırlardı. Ve ekser ser-i kârda olanlarda dahi esîr ve eşyâ almamış âdem katı az olup ve [bu] misillülerin dahi cühelâsı ve serdâr-ı ekrem hazretlerine arz-ı dünyeviyyesi olanlar halkın arasına olur olmaz muvahhiş güft ü gûlar koyıvirüp bir gün evvel avdet etmesini isterlerdi. Muhassal tabur ile cenk güni on bin âdem ancak olup anlar dahi ricâl-i devlet ve ehl-i dîvân ve zâbitân ve huddâmân olup neferât kısmı katı kalîl kalmış idi. Bu misillü yüz bin âdem olsa bayrak altında cenk ider on bin nefer ve levend yerine kā’im olmaz, nazar ve i‘tibâr bayrağınadur. Ve bu misillü asker, anlar[a] bir kalb-i kuvvetdür. Vay ol cengin hâline ki cenk başlara düşe! Muhassal zengin nefer bayrağı altında üşüp hîn-i iktizâda ölüm yerine varmak değil, mecrûh olacak yere bile varmaz. Ancak bunlar alay yakışığı hergeled[ür]. Çifte yaramaz boğaya ve güzel öküze müşâbih olup seferlerde eğer cenkde ve eğer sâir zahmetli

[İ, III, 420b][5051] Gelelim asker ahvâline. Çünki köprü men‘i içün olan tâbûr bozulup Rabe suyı üzerine iki cisr kurulup asâkir-i İslâm üç gün üç gice lâ-yenkatı‘ geçüp Rayice suyı kenârına kondılar ve Kara Muhammed Paşa mukaddim-i ceyş ta‘yîn olunup ol mevzi‘de iki gün oturak olundı. Ve Yanık’dan Bec kal‘asına otuz üç sâ‘at mesâfe olup sağ tarafı ekseriyyâ Tuna kenârıyla gidilür ki ba‘zan yarım ve ba‘zan bir ve ba‘zan dahi ziyâde Tuna’dan ayrılup alarga gidilür. Ve ol mevzi‘den kalkılup Nilkovar nâm kal‘a sahrâsına konuldı. Tuna kenârında Uyvar Kal‘ası resminde Uyvar’dan küçürek bir şîrîn kal‘a ammâ çarhacı vardığı gün yürüyüş idüp nerdübânlarla levendât mızrakların birbirine bağlayup bedenlerden aşup kal‘ayı feth idüp içinde olan ehâlîsini ve askerini bi’l-cümle kırup mâlını gāret ve genç avret ve kız ve oğlanlarını esîr idüp kal‘ada ve varoşda olan evlerini ve sâir binâlarını ihrâk ve harâb itmişler bulundı. Andan kalkup Tavşan ovası nâm mevzi‘de Tuna kenârına konulup ol mahalle varınca dahi yol üzerinde ve yemîn ve yesârında olan palankāt ve kasabât [ve] kurâyı ihrâk ve harâb itmişler bulundı. Ve andan dahi kalkılup Fişa suyı kenârına konuldı. Bir güzel kal‘ası ve suyun yukarısına kırk-elli değimeni var ki en ednâsında iki-üç taş döndürür. Her değimenin etrâf-ı fevkānîsinde şeh-nişînler ve köşkler olup ve müreffeh bağçeler var ki eshâbları cümle kibâr olup yaz eyyâmlarında yaylağa çıkar gibi anda sâkin olurlar imiş. Değimenlerin kasnağına ise insân hayrân olur ve bir güzel kal‘ası var ki Türkce “Mercân kal‘ası” dinilür. Ve büyük varoşı ve firâvân bağçeleri olduğından mâ‘adâ varoşda birkaç mu‘azzam anbârlar var idi ki Yanık ve Komran adasında ol etrâfda olan

---

hizmetlerde bulunup zahmet çeken halkın beğenmediği abalıca ve kebelice fukarâdur. Ve’l-hâsıl hele bu fakīrin kavliyle Bec altında olan vekāyi‘, mutlak mahall yerine varmadan askerin zengin olmasıyla olup ve bir de ittihâd olmayup serdâr-ı ekrem hazretlerinin işi ilerü yürüdüğin istemeyüp iş başa düşdükde ahz-ı intikām içün iğmâz idüp meydânda bırakmışlardur. İmdi bunda pâdişâhın ne medhali vardur? Böyle mutantan sefer ve böyle azamet-i asker kangı devirde ve kangı pâdişâh zamânında ve kangı saltanat, selâtīn-i Osmâniyyûn gibi ale’d-devâm birkaç yüz bin askere mevâcib ve zahire virdüği vardur? Ve sefer oldukda hod bu kadar nüzül ve meydân ve mühimmât ve sâire ve cebe-hâne-i azîme ve üç dört yüz kıt‘a top ve havân ve askerin ahmâl ve eşkâl ve eşyâsını tahmîl içün bu kadar deve ve davar ve araba ve altlarında kilîm ve eşyâları vaz‘ına gırâr döşek ve maslak ve mükemmel bisât ile sakkā bârgîrleri ve seyis-hâne, muhassal bir ev tecemmülâtı ki mum pususına ve kaşıklığa ve müşemma‘lı fenere varınca virdiler ki değme evlerde bu mertebe takım bulunur değildür. Ve ba‘zı yerlerde sefîne dahi virüp bu mertebe masrafa kangı saltanat ve kangı devlet ruhsat virüp ve kādir dahi oldığı vardur? Fî zamâninâ büyük saltanat add olunan Nemse ve Fransa ve Moskov’dur ki seferleri vâkı‘ oldukda virdüği hemân bir kuru etmek olup ve on âdeme bir çâder virirler. Nevbet ile biri çâderi ve biri direklerini götürüp ve atlusı dahi hem-çünân terkide götürüp ve kendülerinin mâlın oldığı eşyâsı bi’l-cümle arkalarında ve terkilerinde taşırlar. Kangı saltanat selâtīn-i Osmâniyyûn kadar askere iltifât ve ikrâm itdüği vardur? Evvel zamânda top ve tüfenk ve humbara ve sâir âteş işleri olmayup cümle askerleri ve seferleri hâlâ Tatar ve Özbek gibi salt sekbân gidüp bir kal‘a muhâsara itdiklerinde mancenīk kurup taş atarlardı. [İ, III, 427b] Zuhûr-ı İslâm’dan sonra seyfleri önine kimse tākat getürmemekle Frenk tāifesi top ve tüfenk ve humbara ve niçe âteş işi şeytanatlar îcâd ve ihdâs idüp ve bâ-husûs Girid fethi ve Bec kal‘ası muhâsarasından sonra ol âteş işleri isti‘mâline ve askerlerinin ta‘lîm ve terbiyesine ve kal‘aların binâsına ve tabya ve şarampo ve lağımlarına kitâblar ve resimler ve mahsûs mu‘allimler peydâ idüp her husûsda evâ’ilinde ez‘âf u muzâ‘af mahâret hâsıl itmişlerdür. Ve Bec kal‘ası muhâsarasında zabt olunca tarafeynden olan tesânîf ol seferde ma‘an olanların ma‘lûmlarıdur İ (427^{a}-427^{b})

[5051] Bu kısımdaki bilgiler İ nüshasında 420b’de yer almaktadır. Fakat H nüshasına bazı ilaveler yapıldığı ve cümlelerin değiştirildiği anlaşıldığından, iki nüsha arasındaki farkları tek tek göstermek mümkün değildir. Bu sebeple, bu kısma dair iki nüsha arasındaki farkların görülmesi için İ nüshasının söz konusu sayfası, ayniyete yakın benzerliğin başladığı kısma kadar aşağıda ilgili bölüme dipnot verilerek kaydedilecektir.

sâir kılâ‘larda ve taşra tâbûrda olan askerî tāifelerinin zahîresi olmak üzre niçe yüz bin kîl dakîk ve niçe yüz bin kîl alîk ve niçe bin kantar peksimad hâzır ve der-anbâr itmişler. Çarhacı ol kal‘ayı dahi alup çarhacı ile olan levendât ve sâir ilerü giden asker kal‘ayı ve varoşı yağma itdiklerinden mâ‘adâ kal‘aya ve varoşa ve ol anbârlara âteş idüp ihrâkun bi’n-nâr itmişler ve ol kal‘ada gerek levendât ve gerek Tatar’ın aldıkları mâlın haddi ve hisâbı olmayup ve ol anbârları yakdıkları için serdâr-ı ekrem hazretleri Kara Mustafa Paşa’ya vâfir itâb itdi. Ve bu menzilde piyâde askeri vâfir güft ü gû itdiler ki “Be cânım, bu seferi hemân atlu itmedi. Atluyı ilerü salıvirdiler. Kaç gündür ki Yanık kül tobrak içinde gidüp ve konduğumızda dahi Yanık yerine konarız. Levendât ve Tatar her birleri mâl-ı firâvan aldılar” diyü söylemeleriyle çarhacıya fermân oldı ki “Bundan sonra ilerü gitmeyüp meks idesin” dendi. Ammâ çarhacı ordu-yı hümâyûndan iki gün evvel ilerü yürümekle fermân irişmedin ol varılcak konağın ki ismi İstel’dir, ana varınca yolda olan kasabât ve kurâyı ve ol İstel’i ve cevânib-i erba‘asını birkaç sâ‘at yere varınca yakmış ve yıkmış bulunup anda meks eyledi. Ve andan ordu-yı hümâyûn ile ma‘an iki üç sâ‘at mukaddem ilerü kalkup Bec’e yakın Sultān Süleymân otağı yerine konulmak üzre tasmîm olunmuş iken çarhacı ile ilerü giden asker Bec’in varoşını zabt ve meyyitî birkaç bahâdur Beç’in kapusına değin at sürüp ve kapıya külünk urmışlar. Çünki bu haber geldi, ol tasmîm olunan yere konulmayup Bec Kal‘ası kurbına sürüp konuldı. Asker-i İslâm deryâ gibi çalkanup ve seyl gibi akup top irer mertebe yerden fevc **[355b]** fevc ve mevc mevc deryâ gibi çalkanup ve seyl gibi akup Bec’in varoşından sahrâ ve dağlar ve dereler ve depeler çâder ile mâl-a-mâl doldı. Asker-i İslâm vardığı gün Bec içinde olan ricâl ve nisâ bi’l-cümle bedenlere ve evler üzerine çıkup seyr iderlerdi. El-hâsıl Yanık’dan Bec’e varınca tūlen otuz üç sâ‘at mesâfede yol üzerinde ve yolun yemîn ve yesârında olan kılâ‘ ve kasabât ve kurâlar bi’l-cümle ihrâk ve harâb ve yolun sol tarafı ise on sekiz ve ba‘zan dahi ziyâde yere varınca bi’l-cümle gāret ve harâb olup ve Bec’den içerü dahi yigirmi dört sâ‘at yere değin bi’l-cümle yakup ve yıkup ve harâb ve âşiyâne-i bûm u gurâb olunmuşdur. Ve bu kadar memleket ki gāret oldı, cümle ricâlini katl idüp sıbyân ve nisvânını esîr itmeleriyle ordu-yı hümâyûnda bir mertebe esîrin kesreti var idi ki bay u gedâda ve at oğlanı ve harbende ve seyis ve deveci ve meş‘alecilerde dahi esîrsiz âdem az idi.

El-münker: İnhizâma bâ‘is münkerin biri de bu idi ki bu kadar memlekete gāret olundı, koca avretleri ve küçük ma‘sûmları katl idüp üç ve dört yaşından aşağı olanları bi’l-cümle kırarlardı. Şöyle ki koca avretleri oturdup kılıc tecribe iderlerdi. Ol yerden çalamadıkda biri dahi “Girü dur ben çalayum” diyüp ol fakīre feryâd ider, ol ayaktaşları

olan erâziller dıhk iderlerdi. Ve anası kucağında meme emer ma‘sûmları anası kucağından alup ve acı kavun gibi yere çalup helâk iderlerdi. Ve ba‘zılarının anası lâşesi üstüne düşüp feryâd idüp bir vech ile kalkmadıkda anı dahi kılıc üşürüp katl iderlerdi. Ve ba‘zıları lisân-ı hâl ile işâret idüp “Ben kendüm getürürüm” dirdi ammâ merhamet itmeyüp ve çeküp kucağından alup ve ayaktaşı olan erâzilin birine “Al şunı havâya at, bakayım havâda iki parça idebilür miyim” diyüp ol idemediği hâlde biri dahi tecribe idüp böyle eşedd-i azâb ile katl iderlerdi. Ve hadd-i bülûğından yukaru ricâl hod yasak olup bi’l-cümle katl iderlerdi.

El-münker: Ve münkerin biri dahi bu idi ki Bec’e varınca kemâle irmiş arpa ve buğday tarlalarını yakup girüden gelenler kavrulmuş buğdayı arpayı avuç avuç alup yirlerdi ve konak yerine vardıkda kasabası ihrâk olmış koyun ve keçi ve sığırları çâderler arasında meleşüp gezerler. İnekler ve keçileri tutup ve sağup sütlü aş ve yoğurd yaparlardı. Gönlü buzağı eti isteyenler birini boğazlayup ve kebâb idüp sabâh göc oldukda bâkī etini bırakup giderlerdi. Ve koyunlar ve keçiler ve sığırlar anda meleşüp kalurlardı. Ammâ fakīr sığırların her birinin birkaç yerinde kılıc yarası olup cerâhatsiz bir hayvân yok idi ki ilerü giden erâziller kılıc tecribe iderlerdi. Muhassal Yanık’dan Bec altına varınca şol mertebe bolluk ve ucuzluk, sığıra ve koyuna kim bakar! Neferât kısmı tavuk ve mısır tavuğı ve kaz ve ördek eti yerlerdi. Ve ordu-yı hümâyûn şol mertebe bolluk idi ki Yanık tâbi‘lerinden bir palanka gāretinden on altı cebeci bile bulunmuşlar. Beş altı yüzden ziyâde varoşında evler var imiş, ol palankayı ve varoşunı gāret itdikden sonra ol cebeciler dört yüz on koyun ve otuz macar öküzi sürüp getürdiler. Göç dahi yakın ve dört yüz on koyunı kassâb başıya on gurûşa virüp ve öküzleri birer gurûşa mîrîden akçaları çıkdıkda virmek üzre Üsturgon arabaları çeri başına virdiler. İçerü gider iken koyuna ve sığıra kim bakar. Ve kaba ve saba şeylere kim bakar ve yurt yerlerinden kalan koyun ve sığırları gerüden kassâb başı sürdürüp götürüp muhassal Bec’e varınca zikr itdüğümüz münker ve nâ-meşrû‘ dökdükleri avret ve ma‘sûm kanının haddi ve hisâbı yok idi.

El-münker: Ve bunlardan mâ‘adâ münkerin biri dahi bu idi[5052] ki dârü’l-harbde câriye[yi] vaty câiz değil iken kimse amel itmeyüp ve ba‘zı edânî ve erâzil iki üç kişi bir

[5052] İ nüshasının 420. varağının b yüzü, başlangıcından bu kısma kadar şu ifadelerle tahrîr edilmiştir: ve ol mahalden civârını on iki sâ‘at ve ba‘zan dahi ziyâde yerlere varınca ihrâk ve gāret olundı. Ve ba‘dehû Yanık kal‘ası kurbından mürûr [iden] Râbe[ye] varınca sularına cisrler kurulmağa mübâşeret olunup ba‘de’l-itmâm asker-i İslâm on gün ve on gice lâ-yenkatı‘ seyl gibi geçüp ve Yanık kal‘asından Bec’e varınca tūlen otuz üç sâ‘at mesâfedür ki yol üzerinde ve yemîn ü yesârında büyük ve küçük kılâ‘ ve palankāt ve şühûr ve kasabât ve kurâyı ve hattâ kemâle irişmiş arpa ve buğday ve alef ve kaplıca ve çavdar tarlalarını dahi ihrâk idüp girüden gelenler tarlalarda kavrulmış buğday[ı] avuç avuç alup yerlerdi. Ve Yanık’dan Beç’e varınca yolun sağ tarafı nehr-i Tuna kenarına gidilüp ba‘zı yerlerde yarım ve bir sâ‘at ve ba‘zı yerlerde dahi alarga gidilüp ve yolun sol tarafında dahi on ve on iki ve ba‘zan on

câriye alup veyâ bir gulâm alup nevbet ile mel‘anet iderlerdi. Gice oldukda nâ-bâliğ oğlan ve kız inildisinin hisâbı olmayup ciğerler hûn olurdı. Ve ekser-i neferât **[356a]** ve levendât bilâ-iktizâ Nemse **[İ, III, 421a]** ve Macar libâsı giyüp hemân şapkanın kenârlarını kat‘ itmişlerdi. Müslimân olduğı andan fark olurdı.

El-bâ‘is: Evvelinde bu mertebe nusret olmış iken sonra emr ber-aks olmasının bâ‘isinin biri dahi budur ki Yanık’dan Bec’e varınca ilerü çarhacı ile giden askerin ihrâk ve harâb itdikleri vilâyetleri ve katl itdikleri lâşeleri temâşâ iderek gidilmekle cümle ser-i kârda olanlara ve sâirlere bir mertebe gurûr ve gaflet gelmiş idi ki bir dahi bu memleketden asker cem‘ olup da üzerimize gelür mülâhaza itmezlerdi. Ol eclden muhâsarının evâyilinden çendân mukayyed olmayup birkaç günden sonra vire ider mülâhaza idüp kendülerin bilürlerdi. Ve hattâ varoşda olan emlâke neferât nişân koyup ve kazuk kakup ve feth oldukda anda kalmak üzre çok kimseler kapu dolaşup her biri bir işe ve bir gediğe nâmzed olmışlardı. Gāibe hükm idüp gûrur ve gafletlerinden nâşî kendülerin bilürlerdi.

El-bâ‘is: İnhizâma bâ‘isin biri dahi budur ki ser-i kârda olanlar mâbeynine tefrika düşüp serdâr-ı ekrem hazretlerinin işi ilerü gitdüğini istemeyüp derûnen adâvet duyup ve zâhiren muhabbet gösterüp huzûrına geldiklerinde müdâhene idüp kendüyi igfâl ve gurûr îcâb ider haberler ve sözlerle aldarlardı. Muhassal bay u gedâya bir mertebe gurûr ve gaflet gelmiş idi ki ol memleket kendülerin olmış bilürlerdi. Hikmetullâh böyle cârî olmışdur ki her gurûr ve kibrin bir hüzni ve elemi çekilmelidür. Ve bir âdemin şe’âmetiyle niçe bin âdem musîbete uğradığı çok vâki‘ olmışdur. Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri sa‘âdetle Tebük seferine teşrîf buyurduklarında bir rivâyetde kırk bin ve bir rivâyetde yetmiş bin eshâbla gitmişlerdi ki hiçbir seferde bu mertebe asker ile gitdikleri yok idi. Bir gice herkes gürûh ile oturup

---

sekiz sâ‘at ve dahi ziyâde yere varınca bi’l-cümle ihrâk ve harâb ve emvâl ve erzâkların nehb ü gāret ve ricâlini katl ve sıbyân ve nisvânını esîr itmeleriyle ordu-yı hümâyûnda esîrin şol mertebe kesreti vardı ki at oğlanı ve har-bende ve seyislerde ve devecilerde esirsiz âdem [az] idi. Ve gāret itdikleri yerlerde pek koca avret ve küçük, meme emer ma‘sûmları anaları kucağından alup kılıç tecribesiyle katl iderlerdi. Anlar feryâd ider ve ol ayakdaşları olan erâziller, “Çalamadı, girü dur ben çalayım” diyü böyle eziyyetle katl iderlerdi. Ve hadd-i bülûğdan ziyâde olan ricâl hod yasak olmağla bi’l-cümle katl iderlerdi. Ve ba‘zı avretin ma‘sûmunı kucağından alup katl itdiklerinde anası, lâşesi üzerine düşüp bir vechle üzerinden ayrılmadıkda anı dahi katl iderlerdi. Ve hattâ Yanık’dan Bec’e varınca konulan menzillerde sütlü sütsüz sığır ve koyun ve keçi çâderler arasında meleşüp gezüp halk südin sağup ve sabah bırakup giderlerdi. Ve gönli buzağı eti isteyen, birin boğazlayup ve sabah göç oldukda bâkīsin bırakup giderdi. Ve erâziller hod kılıcı tecrîbe idüp hây u huyla fakīr hayvânlar[ı] mecrûh idüp cerâhatsiz hayvan az bulunurdı. Ve hattâ Yanık ile Bec arasında Fişa nâm su kenârında iki tarafı mu‘azzam varoş bir güzel kal‘ası var idi ki Türkcesi “Mercân kal‘ası” dimek olup ve ol su üzerinde yüzden ziyâde değirmen olmağla mu‘azzam beğlik anbârlar var idi ki Yanık ve Komran adasında ve taşra tâbûrda olan askerlerinin zahîresi olmak üzre niçe yüz bin kîl dakīk ve alîk, der-enbâ[r] mevcûd olmışdur ki asker-i İslâm Yanık kal‘asını muhâsara idüp ilerü geçmezlermiş. Çarhacı ile ilerü giden asker ve Tatar ol kal‘ayı dahi alup emvâl ü erzâkların gāret ve kal‘a ve varoşunı ve ol anbârları bi’l-cümle zahîresiyle ihrâk itmişlerdür. Ve bundan mâ‘adâ bir münker dahi budur İ (420[b])

sohbet iderlerken içlerinden biri “Kesretimiz sebebiyle yarın düşmeni bozup çok ganâyim alırız” didi. Gāibe hükm idüp inşâallah dimedi ki şe’âmetiyle irtesi cenk oldukda askere bir perîşânlık vâki‘ olup ve çok eshâb şehîd ve mecrûh olup Resûlullâh hürmetine yine düşmene gālib oldılar. Ammâ ellerine bir şey girmeyüp ve azîm kızıllık olup şöyle ki deve bağırsaklarını sıkup suyını içdiler ve şiddet-i cû‘dan karınlarına taş bağlayup azîm zahmet çekdiler. Bunlar cümle ümmetine ta‘lîm ve tenbîh içündür. Yohsa ne ihtimâldür ki Resûlullâh bile olan askere za‘f vâki‘ ola. Böyle olduğı hâlde yukarudan beri zikr itdüğümüz münker ve nâ-meşrû‘ fi‘iller ve ameller şe’âmetiyle inhizâma bâ‘is olduğuna şübhe yokdur.

Ve biri dahi budur ki henüz Bec altına varmadan atlu ve ekser yaya ve Tatar şol mertebe şeye mâlik olmışlardı ki vilâyetinde beş-altı yüz akçaya çobanlık iden âdemin belinde yüz ve beş yüz bin ve daha ziyâde altun ve çok âdemlerin dahi cevâhir olup ve ser-i kârda olanlar hod güzel gulâm ve cevârî ve altun ve gümüş evânî ve cevâhir ve sâir zî-kıymet ve tefârik akmişe-i mütenevvi‘a ednâ behâ ile cem‘ idüp ve hattâ otuz-kırk güzel gulâm ve câriye cem‘ itmiş çok âdem var idi ve sarrâflar vardur. Ve pazar halkı ise gümüş ve altun evânî ile çuvâllar ve sandûklar doldurdı. Ve bakır ve kalay evânî ile arabalar yükledüp ve Tatar ve levendât tāifesi hod at tobrasına ve heybeye lepîr envâ‘i kâfirî sikke doldurup ve çâderler arasında gezüp altun arayanın hisâbı yok idi. Şöyle ki evâyilinde altmış-yetmiş lepîrî bir altuna ve hâss gümüşün dirhemini bir paraya ve dört akçaya virürlerdi. Ve ihrâk yerinde ve binâ altından çıkmış envâ‘-i sikke ve gümüş evânî kararmağla tevekkeli tobrasıyla insâfına virürlerdi. Ve ba‘zıları altun evânî çıkardı. Muhassal cenk mahalline varmadan ekser-i cenkci tāifesi zengin olmağla ekseriyyâ levendât bayrakların bırakup ve tebdîl-i kıyâfet idüp ocaklarda bir hemşehrisi yanına gelüp ve ocaklu olan at alup ve levendât yanına varup müsâfir olup ve Tatar ordusına kaçanların hod hisâbı yok idi. Ve mahall yerine vardıklarında hod bunları görenler her zümreden ittifâk idüp yüzer ve ikişer ve beşer yüz ve daha ziyâde küme küme ve fevc fevc yigirmi-otuz sâ‘at yere değin münteşir ve hâdis itdiler. **[356b]** Ve çok huddâm dahi efendisini bırakup levendât veyâ Tatar ile gārete gitdiler. Ve bu sebebden askerin nizâmı bozulup herc ü merc oldı ve herkes mâlını ve esîrini[5053]

[5053] ve ihrâk yerinde ve binâ altından çıkmış envâ‘-i sikke ve gümüş evânî kararmağla tevekkeli tobrasıyla insâfına virürlerdi. Ve ba‘zıları altun evânî çıkardı. Muhassal cenk mahalline varmadan ekser-i cenkci tāifesi zengin olmağla ekseriyyâ levendât bayrakların bırakup ve tebdîl-i kıyâfet idüp ocaklarda bir hemşehrisi yanına gelüp ve ocaklu olan at alup ve levendât yanına varup müsâfir olup ve Tatar ordusına kaçanların hod hisâbı yok idi. Ve mahall yerine varduklarında hod bunları görenler her zümreden ittifâk idüp yüzer ve ikişer ve beşer yüz ve daha ziyâde küme küme ve fevc fevc yigirmi-otuz sâ‘at yere değin münteşir ü hâdis itdiler. [356b] ve çok huddâm dahi efendisini bırakup levendât veyâ Tatar ile gārete gitdiler. Ve bu sebebden askerin nizâmı bozulup herc ü merc oldı ve herkes mâlını ve esîrini H (356^{a}-356^{b}) : ve mahal yerine varmadan asker bu mertebe zengin olmalarıyla ekseriyyâ

çıkarmak sevdâsına düşüp tehî âdem az idi. Kadîmü'l-eyyâmdan böyledür ki gerek yaya ve gerek atlu askeri yazılup ve huzûr ve[5054] râhatını terk idüp sefere gitmek zarûretden nâşî olup zengin âdem zahmeti irtikâb idüp sefere gitmez ve gitdüği hâlde dahi ölüm yerine varmaz. Ve zâbıtân varması zarûrî olup zîrâ anlara ol rütbe ve ziyâde vazîfe-i mutlak mahall-i cenkde bulunup eli altında olan neferâtı tergīb ve gayret içün olup el-ıyâzü-billâh bir cenkde ta'yîn olunduğı gediği düşmene aldırup veyâ cümleden mukaddem ol kaçup akrândan girü kalmak vâki' oldukda neferât mu'âheze olunmayup zâbıtān yâ katl ve yâhûd etmeği bir âhara virilüp merdûd olmağla ölüm havfından veyâ etmeği ve mansıbı korhusundan sebât-kadem idüp neferâtı tergīb ve tahrîs iderlerdi. Ammâ şimdi bu mu'âheze havfı ref' olmağla cenk germiyyet bulup eceli gelenlerden birkaç âdem şehîd veyâ mecrûh oldukda ibtidâ asker başları firârı mûcib hareketler ve mahûf ve müdhiş sözlerle neferâtını havfa düşürüp mütelâşî olduklarından gamze ile işâret idüp gürûhla firâr ider oldılar. Serdâr-ı ekremler şehîd oluyorurlar, niçe bin zâbıtān sağ ve sâlim avdet idüp ve niçeler dahi mükerrem oluyorurlar.

Gelelim sadedimize: Mutlak zengin nefer ölüm yerine varmaz ve bir zahmetli ve meşakketli işi irtikâb itmez. Sefer ve hazerde her ne kadar zahmetli ve nefse ağır işler ve hizmetler var ise irtikâb iden ve ol işleri gören bi'l-cümle fukarâdur. Meselâ cenkde bayrağı altından ayrılmayup ve nevbet bekleyüp ve odun ve otluk getüren selîhâne yün ve su getüren ve metrise giren halkın beğenmedüği abalıca ve kebelice fukarâdur. Ve ol alay yakışığı kabalice zengin neferin hemân orduyı kahr idüp ve bi'z-zarûrî cenk mahalli bayrağı altında bulunduğı hâlde dahi cenk işti'âl buldukda firârı mûcib hareketlere ve sâirlere dahi iğvâ virmeğe başlayup ve her kande böyle bir bozgun vâki' olmış ise halka ön-ayak olan zengin neferâtdan olmışdur. Piyâde askeri, piyâde atlu askeri atlu gerekdür. Şimdi ise her zümrede ekseriyyâ piyâde neferâtı atlu olmağla anların askere ihtilâlden gayri fâideleri olmayup ve bi'z-zarûrî atını çâderde bırakup muhârebe yerine vardığı hâlde dahi anın aklı ve fikri atında olur ve atıyla gitdikde atını kande kor? At metrise girmez ve alay cenginde dahi atla gitse piyâde arasında yaya yerine fâdesi olmaz. Sufûf-ı askere ihtilâl virür ve piyâde askerinin atlu olmasının bir zararı dahi ordu-yı hümâyûnda şa'îr ve kiyâhın kahrına bâ'is olur. Bu fakīr her seferde tahmîn ve tasavvur iderim, hilâf-ı kānûn ata binen ve bilâ-iktizâ getürülen ahmâl ve

bayrakların bırakup ve mümtâz atlar alup kimi serhadli ve kimi Tatar kıyâfetine girüp kırda bayırda ve istedüği yerlerde girüp ve niçe gemiciler levend kıyafetine girüp ve bayrağını bırakup bir ortada [İ, III, 421b] hemşehrisi yanına ve gemicileri levend yanına varup asker nizâmı herc ü merc olmış idi. Ve bu sebebden her[kes] mâlını İ (421[a])-421[b]) Bu kısımda da iki nüsha arasında farklar bulunduğu için İ nüshasının bu kısma denk gelen varak numarasını yukarıda asıl metnin içinde vermek mümkün olmamıştır.

[5054] u İ (421[b]) : - H

eskāl beyhûde yüz bin davar olur. Ve çok âdem dir ki "Bunun zararı nedür? Bunlara mîrîden şa'îr virmeyüp kendü akçalarıyla alurlar" dirler. Ammâ vücûhla zararı çokdur. Biri bu ki ol beyhûde davarlara beş üzerine alîk virseler, be-her yevm yigirmi bin kîl şa'îr idüp ve elli bin yük otlak iktizâ ider. Böyle olduğı hâlde üç gün bir menzilde oturak olsa şa'îr bulunmaz olup ve behâya çıkar. Otlak dahi uzayup birkaç sâ'at yere gider. Ve'l-hâsıl gelelim sadedimize. Bec'e varmazdan mukaddem neferât zengin olmağla ekser yaya olanlar dahi at alup ve bayrakların bırakup davarı gāilesiyle kırda ve bayırda gezmeğe başladılar. Şöyle ki tavarın kesretinden nâşî on-on beş günden sonra ota müte'allik şey bulunmaz olup bâğ u bağçeleri "kün-fe-yekûn" itdiler. Şöyle ki ol misillü neferât bayrakların bırakup beşer yüz ve biner cem' olup küme küme otuz-kırk sâ'at yere değin münteşir olup avdete muntazır oldılar, sürüciler gönderdiler. Karşı koyup "Orduda davarlarımıza taş-toprak mı yedirelim?" diyü cevâb virdiler. Tūlen ve arzen kırk-elli sâ'at yere değin şöyle oldı ki dikili ağaç kalmayup dağ ve sahrâlar yangın yeri ecder mekânı gibi simsiyâh oldı. Çünki eyyâm kırka vardı, tâbûr sadâsı zuhûr itdi, şöyle ki henüz hendek başına varılmış idi. Bundan sonra ser-i kârda olanların cân başına sıçrayup gafletden bîdâr oldılar. Ve kal'anın fethine tekayyüde başladılar ammâ işde sarplandı **[357a]** ve on beş gün kadar **[İ, III, 422a]** hendek zabt olunca şol mertebe cenk oldı ki orta çâderlerinin ardı mezâristâna döndi. Zîrâ kal'a fethinde güci hendek zabt oluncadur. Ve âkıbet hendek zabt olunup lağımlara mübâşeret olundı. Ve bu aralıkda serdâr-ı ekrem hazretlerinin dahi itdüği in'âm u ihsân ta'bîr olunmaz ve her gün serdengeçdi bayraklarına kazganlar ile pilavlar ve zerdeler ve güğümlerle kahveler ve kîse ile akçalar virüp hendek zabt olunca şol mertebe cenk olmışdur ki Defterdâr Ahmed Paşa kolında cebeci odalarından elli dört bölükde bir gün bir gicede üç serdengeçdi ağası düşüp neferât ana kıyâs oluna. Ve ol eyyâmlarda Kurus, Tuna'nın karşu yakasında olup ve vâfir asker ile Sarı Hüseyin Paşa dahi yanına ta'yîn olunmuşdı ki tâbûra yol virmeyeler. Tâbûra mukāvemet idemeyüp bozuldukları haberi şâyi' oldukda askere teşvîş düşüp ve asker herc ü merc olup a'lâ vü ednâya havf müstevlî olup kaçmağa muntazır oldılar. Ve halk dahi metrislerden kaçmağa başladı. Bu kadar kerre yüz bin askerden metrislerde dört kolda on-on iki bin nefer anca kaldı. Ol dört kolun biri vezîr-i a'zam kolı ve sağında Sarı Hüseyin Paşa kolı ve solında Defterdâr Ahmed Paşa kolı ve yine solda kıral bağçesinde Bosna vâlisi Hızr Paşa kolı idi. Lağımlara tegayyür olunup lâkin düşmen dahi ordu-yı hümâyûna üç konak yer kaldı. Hüseyin Paşa kolında olan lağım irişüp atıldı lâkin küffâr dahi iç yüzünden köstebek gibi lağımlar ve menfezler idüp ve hattâ bir lağımı bizim lağıma karşu gelmemekle

kâfirin lağımını zabt itmek içün cenk itmeğe on gurûş bahşîş ve iki akça terakkī ile üç âdem güçle buldılar. Zîrâ lağıma çok âdem sığmaz. Ve hattâ ol üç âdemin biri İstanköy'de olan yeniçeri ağası Hüseyin Paşa idi ki ol zaman samsoncularda karakullukcı idi. Lağıma girdüklerinde kâfirler bunları ba'zı tedârük ve zehirli tütsi ile kaçurup bir iş idemediler. Muhassal hâzır olan lağımın biri atılup birinden bir mikdâr yer hedm oldı. Yürüyüş idüp beden başına değin vâfir bahâdurlar çıkup ezân okudılar.

Ammâ kal'a dîvârı metîn olup gedik teng açıldığından mâ'adâ iç tarafından dahi niçe şarampolar ve hendekler ve takoz damları çakup içerü duhûl mümkin olmayup girü döndiler. Ammâ çok âdem şehîd oldı ve ba'dehû Ahmed Paşa kolından dahi bir lağım atılup ol dahi hem-çünân bir hoş gedik açılmayup ve beden başına dahi vâfir âdem çıkdı. Ammâ ekserî şehîd oldı. Ve ba'dehû böyle müşâvere itdiler ki "Bâkī kalan dokuz lağımların cümlesi birden hâzır olup ve cümlesine birden âteş ideler ki birbirinin zilzâlinden ve darbından dîvârın vâsi' hedm olmasına kuvvet olup eğer az ve eğer çok açılan gediklerin cümlesinden yürüyüş itdikde inşâallu te'âlâ birinden içerü duhûl müyesser olur. Düşmen dahi kal'anın alundığını işitdikde ümîd kat' idüp girü döner ve üzerimize geldüği hâlde iş bir olur, Mevlâ kerîmdür" diyü müşâvere olunup lağımlara ihtimâma başlayup barut düşünmek vaktine karîb oldı.

Ahvâl-i tâbûr-ı düşmen

Ve ol vakitlerde düşmen tâbûrı dahi iki konak kadar karîb gelmeğle Kara Muhammed Paşa'yı serdâr idüp ve ekser-i paşalar ile tâbûra karşu gönderdiler. Ammâ yukaruda zikr itdüğümüz üzre levendât zengin olmalarıyla bayraklarını bırakup her birleri murâd itdikleri yerlerde gezüp beşer-onar âdem kalup anlar dahi ekserî alîl ve atları zebûn ve ol perâkende olan levendâtın bir bâ'isi dahi Bec altına varıldıkda on beş-yigirmi günden sonra yarım yulâf alîkı seksen akçaya çıkup ol dahi kimin eline girür. Bu sebebden "Bin levendi olan yetmiş seksen ta'yîn alıkoyup kusûrını kat' idüp bir çorba ve nâna kanâ'at iden dursun" dimeleriyle ve ağlamalarına bâ'isin biri de budur. Muhassal bu minvâl üzre tâbûra karşu varup iki üç gün çarha iderek ordu-yı hümâyûna yakın geldiler. Ve per-der-pey âdem gönderürlerdi ki "Kâfir gāyet çokdur, iki üç gündür ki atlarımızın başından gemi alınmayup alîk ve kiyâh gördükleri **[İ, III, 422b]** yokdur. Tatar gelmedi, bize Budin eyâletiyle Tatar'ı imdâd gönderün" dirlerdi. Ve mukaddemâ ise Tatar hâna cevâb virmişlerdi, sebebi bu idi ki Tatar gāyet doyum olduğından mâ'adâ levendât ve yaya ocakları neferâtından ellerine çok şey girenler dahi cümle altun idüp ve kavî atlar **[357b]** alup ve niçeler çatal at alup Tatar ordusına niçe bin erâzil cem'

olmış idi ki Tatar'dan ziyâde olmak ihtimâli var idi. Ve on beş-yigirmi sâ'at yerlerde dahi birkaç yerde, birkaç bin âdem cem' olup avdete muntazırlar idi. Tâbûr sadâsı zuhûr itdikde sürücüler ta'yîn olunup varduklarında "Atlarımıza taş ve tobrak mı yedirelim?" diyü cevâb virüp karşu kodılar ve yiğirmi otuz sâ'at yere değin otun ve davarcının çalı ve çırpı ecnâsının eseri kalmayup kara tobrak kalmış idi. Ve her me'kûlât dahi gāyet behâya çıkup ve kıllet üzre olmağla paşaların ta'yîn virmeğe kudretleri olmamağla levendâtın ta'yînlerin kesüp anlar dahi gürûh-â-gürûh dağlara ve ormanlara cem' olup avdete muntazırlardı. Muhassal Tatar ordusuna cem' olan erâziller Tatara dahi iğvâ virüp "Acemî donuz bizim nemiz aldı. Bizim alduğımuz bize yeter. Ma'kūl olan bunda oturmakdur. Eğer bir şey vâki' olur ise bundan sizinle selâmete çıkarız" diyü Tatarı dahi idlâl itdiler. Ve ol seferde ise Tatarın alduğı mâl bir târîhde dahi olmayup ve gördükleri yok idi. Ve bu sebebde hâna cevâb virüp gelmediler.

Ahvâl-i İbrâhîm Paşa Vâlî-i Budin

İbrâhîm Paşa'yı Yanık kurbında olan Rabe ve Rayice suları üzerlerinde olan köprüler muhâfazasına bırakup ve biraz yeniçeri ve bir orta ve Erdel kıralını dahi ma'an ta'yîn itmişlerdi. Tâbûr zuhûr itdikde cümle Budin eyâletiyle İbrâhîm Paşa'yı kaldırup ordu-yı hümâyûna getürdiler ki tâbûr üzerine ta'yîn ideler. Ordu-yı hümâyûna geldikde Tatar hânı dahi çağırdup "Ne etmek gerekdür?" diyü müşâvere itdiklerinde İbrâhîm Paşa didi ki "Asker zebûndur. İki aydur ki metris çekerler ve atları dahi kıllet-i kiyâh u alîkden zebûn olup ve askerin çoğu ise tok doyum. Şimden girü bunlar cenk itmez" diyüp ve Tatar hâna dahi didi ki "Tatar kulağına dek tok doyumdur. Şimden sonra bunlar dahi bir işe yaramaz" diyüp cevâb virdiklerinde serdâr-ı ekrem hazretleri dahi "Yâ ne itmek gerekdür?" didi. İbrâhîm Paşa didi ki "Topları çekelim. Yüzümüz ağıyla selâmete çıkup askere kışlaklar virüp gelen senede münâsib olan ne ise ana göre idersiz. Zîrâ düşmen çokdur. Askerimiz zebûn oldı" didikde döndi. Serdâr-ı ekrem hazretleri tahavvürâne didi ki "Paşa hazretleri ne olmaz cevâbdur. Ordu-yı hümâyûnda olan asker zebûn ve yorgun ise Budin eyâletiyle iki ider ki Yanık altında oturup zevk u safâ idüp atlarınızın ve âdemlerinizin zebûnı tavlandı. Ve girüden gelen askere iki üç behâsına şey satmağla fakīrleriniz zengin oldı. Ordu kurbında olan köprüyü geçdüğünizde atlu ve piyâde yiğirmi dört bin âdem add olundı" didi. Köprüyi geçdiklerinde ne kadar âdem vardur ma'lûm idinmek içün bir râsadî virmiş idi. "Yiğirmi dört bin daha asker seninle geldi. Ve bu kadar bin daha Tatar askeri altmış güne karîbdür ki bu kadar bin âdem şehîd ve mecrûh olup her bir ocağın şühedâsıyla orta çâderlerin ardı mezâristâna döndi.

Ve bu kadar hazîne ve cebehâne ve tophâne telef oldı. El-hamdülillâhi te‘âlâ kabza-i tasarrufa girmiş mertebeye varmış iken bırakup avdet itdüğümizde şevketlü pâdişâhımıza ne cevâb virmek olur? Şimdi seninle yiğirmi dört bin daha asker gelüp ve bu kadar bin Tatar askeri var ve Kara Muhammed Paşa gayri paşalarla üç gündür ilerüde cenk ideyorurlar, görün!” diyüp getürdüklerinde “Pâdişâh seni tâbûr üzerine serdâr itdi” diyüp ve Tatar hâna dahi kürk giydirüp ve “Bu sâ‘at kalkup tâbûrı istikbâl itmek gereksiz” diyüp fermân idüp ve üzerlerine mübâşir ta‘yîn eyledi. Meclisden kalkdıklarında “Hoş imdi biz sana didik. Sonra sen bilürsün” diyü girüde terk gitdiler. Ve ol dahi bi’z-zarûrî kalkup ordu-yı hümâyûndan bir sâ‘at kadar yere varup kondı ve karşusı bir yüksek dağ ve dibi bir küçük dere kenârına kondı. Ammâ ol gün ilerüde olan askerde tâb ü tevân kalmayup tâbûr ile çarha iderek ordu-yı hümâyûna iki sâ‘at yere değin geldiler. Böyle peşmürde asker **[İ, III, 423a]** ile tâbûra vâfir gûşmâl virüp bir iki def‘a bozmak mertebesine getürmişler ve tâbûr dahi gelüp ol dağ üzerine konup çâk yukarısında bir büyük manastır var idi ki ol gice ol manastırdan ve Bec kal‘asından çok fişenk **[358a]** atup haberleşdiler. Ve ol gün serdâr-ı ekrem hazretleri dahi cümle alay topları ile ve metrislerde olanlardan mâ‘adâ ordu-yı hümâyûnda piyâde ve sürâvî ile tâbûra karşu gitdi. Ve ol dağın dibinde olan derenin beri yakasında alay kurup topları dizüp hâzır olundı. Ve ordu-yı hümâyûna her gürûhdan sürüciler ta‘yîn olunup çâderlerde olanları sürerlerdi. Ve ol gice anda yatup sabâh oldukda tâbûr gāib olup ne tarafa gitdüği ma‘lûm olmamağla haber almak içün ordu-yı hümâyûnun ardından akan dere bir boğazdan gelür ki dört sâ‘at kadar çeker. Ve ol boğazın iki tarafı evler ve sarâylar ve köşkler ve bağ u bağçeler olup yaz faslında kibârı anda çıkup yaylak iderlermiş. “İhtimâldür ki ol boğazdan ordu-yı hümâyûnun ardından gelmek içün gitmişdür” diyü dört-beş iki tuğlu paşanın üzerine Eğri paşası Rüstem Paşa’yı baş idüp ve ol vakit cebeci-başı olan Siyavuş Paşa’yı dahi mu‘temed ve nâzır ta‘yîn eylediler ki varup tâbûrdan şâfî haber getüreler. Ve hattâ tâbûra karşu çıkan askeri ve topları kaldırup boğaz ağzına nakl itdiler. Bu fakīri cebeci-başı serdengeçdi kitâbetine ta‘yîn itmekle ol sebebden ma‘an gitdim. Muhassal ol boğazı çıkdıkdan sonra iki sâ‘at kadar dahi gidilüp tâbûr bir su kenârına konmış ve ba‘dehû girü geldüği yola gitmiş ve ol boğazın taşrası Filibe sahrâsından vâsi‘ ve cevânib-i erba‘ası dağlarla muhît şuhûr ve kasabât ve kurânın hisâbı yok. Ammâ cümlesi ihrâk ve harâb olmış yatar ve kangı tarafına nazar olunsa binânın kesretinden nâşî yek-pâre bir şehir kıyâs olunur. Ve katl itdikleri kâfir lâşeleri kemikleri çakıl taşı gibi yatar. Muhassal dönüp gelüp haber virdikde askeri ve topları boğazdan kaldırup yine evvelki yere getürdiler. Ve ol gün

tâbûr dahi yine ol dağ başında olan manastıra gelüp kondı. Ahşam oldukda tâbûrdan ve Bec Kal‘ası’ndan bî-hisâb fişenkler atılup söyleşdiler. Zîrâ anlarda fişenk ile söyleşirler. Şöyle ki ikişer ve üçer ve beşer birden atup her bir fişengi bir harfe ve iki ve üç her kaç ise cümlesini bir kelime olmak üzre add idüp söyleşürler. Bu minvâl üzre sabaha değin haberleşdiler. Ve ma‘lûm oldı ki sabâh oldukda cenk mukarrer. Bütün gice dağlarda ve bâğlarda olan askerlere sürüciler gönderüp “Müslimân olan sancak-ı şerîf yanına gelsün” dinüp ammâ kim dinler? Cümlesi otağından çıkup tāğī vü bâgī oldılar. Ve ordu-yı hümâyûnda çâderlerde bulduklarını sürerler. Ammâ beri gelenlerden girü dönenler ziyâde idi. Ve cenge sürdükleri ekseriyyâ huddâm makūlesi ve neferâtdan dahi meze-i miskîn olup ve at oğlanı ve karakullukcı ve işçi makūlesi olup eli ve ayağı tutan cenk erbâbları neferât bi’l-ittifâk otağından hurûc idüp mâlları kaydına düşüp sürüciler nidâ idüp “Haydin yoldaşlar! Sancak-ı şerîf yanına” dirler. Anlar ne‘ûzu-billâh ağızlarından çıkan herzevât lisâna gelmez. Muhassal serdâr-ı ekrem yanında erbâb-ı dîvân ve zâbıtān ve huddâmân kalup neferât kısmından üç-dört bin piyâde ve beş-altı bin atlu ancak kalup on gice anda tâbûr ile karşuya karşu bakup sabâh oldukda küffâr alayların dizüp dağdan aşağı âheste âheste inüp ve derenin karşusında kurşun menzilinden karîb yerde cümle piyâdeleri oturup atluları alaylarıyla[5055] **[İ, III, 423b]** at üzerinde durdılar ve piyâdeleri şöyle yakın geldiler ki bir kuvvetlüce âdem taş atsa irişürdi. Ammâ ne anlar tarafından ve ne İslâm tarafından top ve tüfenk atmayup durdılar. Ve bir sâ‘atden ziyâde oturdılar ve ba‘dehû tıranpete ve tablların bi’l-cümle çalup ayağa kalkdılar ve bir mikdâr girü çekildiler. Ve yine oturdılar. Ve ol dağ bir hayli yüksek dağ ammâ beri tarafı müsettah düşüp tūlen bir sâ‘atden ziyâde ve yukarısına varınca arzen dahi yarım sâ‘atden ziyâde piyâde ve atlu kâfir ile kat-ender-kat dolup ve dağın öte tarafında olanlar ma‘lûm değil. Serdâr-ı ekrem hazretlerinin sâyebânı karşusında bir küme çalılık olup kâfir siper itmesin diyü yanında bir sekiz yüz kadar Arnevid sekbânı var idi. Ol çalılığı zabt itmek içün yakın eyledi. Ol mahalle varup siperlendiklerinde üzerlerine **[358b]** top ve tüfenk havâle itmeleriyle durmak mümkin olmayup ve yine gelüp sufûf-ı askere mülhakk oldılar. Ve ol mahall küffâr serdârı ol dağın başında olan manastırdan dûrbîn ile ve endâm âyînesiyle ordu-yı hümâyûna bakup görür ki çâderlerde kimi esbâb yerleşdirür ve kimi davar yükledür ve sürüciler asker sürür. Gerü giden, gelenlerden ziyâde bilürler ki karşularında olan askerden gayri asker yok. Hemân ayak ayak alaylarıyla yürüyüp dağdan aşağı evvel indikleri yere değin indiler ve oturdılar. Ve bir

[5055] yerde cümle piyâdeleri oturup atluları alaylarıyla İ (423ª) : piyâdeleri küme küme alaylarla oturup ve atluları dahi anların ardında hem-çünân reg-mend H (358ª)

mikdâr ârâmdan sonra dağın ardından ağaçlık içinden İslâm askerinin sol kolı mukābelesinden askerlerinin ardından üç bin kadar zırhlı Leh atlusı zuhûr itdi ki her birinin elinde kırmuzılı-beyazlı filandra bayrak var. Yap yap cümle askerin önüne geçdiler. Ve atların akabinde mâîli-beyazlı filandra bayraklı öyle bir küme dahi zuhûr idüp alayların ortasında durdılar. Ve der-akab siyâhlı-beyâzlı öyle bir küme dahi zuhûr idüp ol dahi alayların girüsünde durdılar, şöyle ki birbirlerinin mâbeyni kurşun menzili kadar var idi. Ve bunların cümlesi demirli idi. Ve bunların ardınca dağın öte yüzinden küme küme atlu dürilüp gelmede. Ve zikr itdüğümüz üç küme demirli Leh atlusı ber-karâr durup ve ba‘dehû cümle piyâde ayağa kalkup ve atlu çalkanup ve cümle tranpete ve sûrnâ ve tabllarını çalup ve bayraklarını sallayup ve yuh yuh çağırup ol üç küme atlu, serdâr-ı ekrem hazretlerinin sâyebânı üzerine doğru hücûm itdikleri ser-çeşme levendâtı ve serdâr-ı ekrem hazretlerinin Enderûn ve bîrûn agavâtı karşu varup birbirlerine karışdılar. Ammâ kâfirler bi’l-cüme demirli, kılıc kâr itmez iken cenk görmiş levendât bahâdurları ol mahall şaşmayup eğer baltası ve külünk ve kılıç ile hemân kellelerine ve çehrelerine ve kollarına darb idüp ve ba‘zıları atlarını seğirleyüp ol ilerü hûdlayan kırmuzı bayraklı kâfirlerin yüzin döndürüp ve çok kâfir katl idüp ve çok kâfir mecrûh itdiler. Bunların ahvâlini gördükde ol mâî bayraklı kâfirler dahi bunlara imdâd içün yürüdüklerinde anlar dahi dayanamayup anlardan dahi çok kâfir katl ve mecrûh itmeleriyle girü kaçup varup kâfirlere karışdılar. Ammâ bunlar cenk iderken kâfirden ve İslâmdan aslâ bir kolda ve bir yerde cenk ve hareket yok. Bunlar seyr ider gibi durmışlardı. Ve bu mahalde üç bin kadar Tatar ile hân çıkageldi. Serdâr-ı **[İ, III, 424a]** ekrem hazretleri “Bu ne şekl hareketdür? Kanı askerin?” didikde ol dahi “Sultānım, biz sana dimedik mi bu asker ve Tatar gāyet doyum olmışlardur. Şimden sonra bunlardan hayr yokdur ve gelen kâfir gāyet çokdur. Ma‘kūlı topları çeküp ırzımız ile gidelim dimedik mi? Sözüm geçdüği mertebesi gelüp sâirleri mâlları sevdâsıyla gelmediler” didikde serdâr-ı ekrem hazretleri dahi “Hoş! İmdi bu iş de biter ammâ ben de işim bilirüm” diyüp ve gayri cevâb virmeyüp düşmen tarafına meşgūl oldı. Ve rub‘ sâ‘atden ziyâdece sükûn durulup ve ba‘dehû öyle üç-dört küme siyâhlı ve sarılı ve mâili demirli atlu filandira bayraklı alayların önüne geçüp ve sâir piyâde ve atlu alayları tūlen ve arzen bi’l-cümle hareket idüp ve cümlesi tabl ve sûrnâ ve tranpete ve hivpavkorların çalup ayak ayak top ve tüfenklerin atup yürüdükde ol zikr itdüğümüz demirli üç dört küme atlu, İbrâhîm Paşa ordusı tarafına donuztopı olup dolu dizgin yürüdüler. İbrâhîm Paşa ordusı serdâr-ı ekrem hazretlerinin sağ tarafına Bec’e gidecek yolda, Tuna kenârında idi. Anlardan gayri çâder yok idi. Ol atlu, İbrâhîm Paşa ordusına yürüyüş

itdiklerinde ardlarınca bir kol kâfir seyl gibi akup ve sâir atlu ve piyâde İslâm askeri üzerine te'ennî ile top ve tüfenk atarak yürüdüklerinde İslâm tarafından dahi her koldan top ve tüfenk atılup cenge mübâşeret olundı. Ammâ küffâr İbrâhîm Paşa kolunı söküp ve çâderler arasına girdiler ve hemân seyl gibi akup Bec kal'asına cân atdılar. Ve asâkir-i İslâm'ın sol kolı tamâm olduğı **[359a]** mahallden dahi öküz boynuzı yürüyüp ordu-yı hümâyûna şitâb itdiler ve İbrâhîm Paşa kolundan dahi Tuna kenârıyla varup Bec içine seyl gibi akup doldılar. Ve sol kol tarafından yürüyenler dahi ordu-yı hümâyûnun ard başına vardılar. Ve serdâr-ı ekrem hazretlerinin durduğı orta kol tabya ve burun gibi kalkup top ve kurşun dolu gibi yağardı. Lâkin küffâr gāyet te'ennî ile yürürdi ve yakın gelüp dereyi beri yüze geçer gibi oldukda ser-çeşme levendâtı ve Bosna levendât piyâdesi karşulayup ve vâfir kâfir katl idüp gerü çevirirlerdi. Ammâ İslâm atlusı önünde yalın kat hemân bir sâf yaya olup küffâr İbrâhîm Paşa kolunı sökdükde anlar dahi gürûhla bırakup gitdiler. Anları gördükde atlu neferâtı dahi bırakup gidüp sancak-ı şerîf yanında hemân zâbıtān ve ehl-i dîvân ve huddâmân ve biraz sipâh ve beş-altı yüz kadar ser-çeşme levendâtı kalup küffâr hod tūlen ve arzen bir sâ'atden ziyâde bir cekirge-misâl akup gelmede ve cümle asker sancak-ı şerîf yanına cem' olup ve yigirmi tevâbi'i olanın yanında beş âdem kalmayup bırakup gitdiler. Muhassal sancak-ı şerîf yanında beş-altı bin âdem anca kaldı ammâ serdâr-ı ekrem hazretleri ölümüni isteyüp elinde ok-yay iskemlede oturup ve ağlayup küffâr üzerine ok atar. Ammâ çi-fâide! Küffâr öküz boynuzı yürüyüp bir kolu varup Bec'e girüp metrisler boşaldı. Ve bir kolı dahi ordu-yı hümâyûna girüp ve asker kalmadı. Ve vakit dahi ahşam karîb oldı. Ve âkıbet Amuca Hasan Ağa, "Buyrun gidelim. **[İ, III, 424b]** Sancak-ı şerîfi ve asâkir-i İslâm'ı selâmete çıkarmağa sa'y eyle. Şimden girü iş bitdi. Iyâzen-billâh sancak-ı şerîfi küffâra aldırursın da kıyâmete değin siper-i la'net oluruz" didikde ağlayarak iskemle üzerine çıkup bir koltuğına Amuca Hasan Ağa ve bir koltuğuna Cebeci-başı Siyavuş Paşa girüp ve bile olan cümle top ve cebe-hâne ve sâir mühimmâtı bırakup ordu-yı hümâyûna avdet olundı. Ve küffâr dahi alaylarını bozmayup ve top ve tüfengin atup ardumuzdan yap yap yürürdü. Ammâ Macar'ın katanalarından ve Leh'in fudûllerinden yüzer ve ikişer yüz ve dahi ziyâde küffâr alaylarından ayrılup ve at sürüp ve ardumızdan tüfenk atalardı. Ve ser-çeşme levendâtı dahi karşulayup dönderürlerdi. Zîrâ avdetde levendâtı sancak-ı şerîfin girüsüne ta'yîn itmişlerdi. Ve bu hâl üzre otağa geldikde sokakları yakdırup ve mevcûd olan Bosna levendâtını hazîne sandûklarına siperlendirüp ve kendüsi yine iskemle üzerine oturup ve küffâr bayrakları dahi hazîne sandûklarına hücûm itdikce Enderûn ağaları tüfenk ile ve gâh dâl kılıc sandûklardan ayırup bu minvâl üzre yarım

sâ‘at kadar cenk oldı. Ammâ küffârın dahi cümle alayları lak lak çâderine yakın gelüp kāt-ender-kāt bağlayup ve âkıbet birkaç bayrak sandûkların öte başına dikilüp siperlendikde hazîne yağmasına izn oldı. Ammâ akçaya kim bakar! Muhassal bütün ordu küffâr ile dolup hemân otağ etrâfı kaldı. Ammâ küffâr dahi şol mertebe ihtirâz üzre idi ki aslâ alayların bozmayup ve yağmaya yapışmayup ve karınca gibi yürürlerdi. Eğer bu ihtirâz üzre hareket itmeseler iş müşkil olurdı. Ammâ Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Resûlünün sancağı ve İslâm hürmetine kâfirlerin derûnuna havf müstevlî idüp Mihac ovası ve Eğri kurbında Ferestos ovası havfını düşürüp “Türkün belki böyle bir hîlesi vardur” diyü ol gice ve irtesi kuşluk vaktine değin atlusı at üzerinde ve piyâdesi ayak üzerinde turup ve cevânib-i erba‘aya atlu gönderüp ve yokladup haber geldikden sonra yağmaya izin virürler.

Gelelim yine sadedimize. Hazîne sandûklarını küffâr zabt itdüği ahşam olmağla “Ezân okunsun” diyüp okudılar. Ammâ otağ öni küffârla doldı ve ol mahall bir haber şâyi‘ oldı ki “Yanık kal‘asında olan küffâr ile Erdel kıralı birlik olup köprüleri kesmişler” dendikde herkes gayrî selâmetden ümîd kat‘ idüp me’yûs olup kimi ağlar ve kimi helâlleşür. Ammâ bu fakīrin kalbime i‘timâd ve havf gelmeyüp söyleyenlere “İnşâallâh aslı yokdur. Zîrâ Yanık, Bec’e otuz üç sâ‘atdür. Ve bu vak‘a zuhûr ideli üç-dört sâ‘atdür. Kuş olsa **[359b]** dahi haber getürmez” didikde halkda şu‘ûr kalmayup ve her biri bir söz söyler. Kimi ağlar, kimi helâllaşur ve kimi birbirin der-âgūş iderler. El-hâsıl ahşam ezânı okundı ammâ küffârın dahi gāyet hücûmı olup ve sancak-ı şerîf ihâta olunup duruldı. Ammâ serdâr-ı ekrem hazretleri ölümüni isteyüp kalkmak istemez. Ve kimsede cür’et yok ki “Kalk kaçalum” diyebile. Amuca Hasan Ağa bir iki kerre kendüye rıfk ile söyledi. Tahavvürâne yüzüne bakdı ve âkıbet ağlayup feryâd idüp ve eliyle sakalını çekerek “Be hey oğlum! Be hey cânım! İş işden geçdi. Bütün orduyı küffâr zabt itdi. Şimden girü mukāvemet mi olur? Seni bu hâle getüren hep inâdındur. Köprüler içün dahi şöyle bir haber şâyi‘ oldı. Sen askerin rûhusın. Buyrun gidelim. Iyâzen-billâhi te‘âlâ sancak-ı şerîfi **[İ, III, 425a]** aldurursun da kıyâmete değin siper-i la‘net oluruz didikde ağlayarak ayağa kalkup yine bir koltuğuna Amuca Hasan Ağa ve bir koltuğuna Cebeci-başı Siyâvuş Paşa girüp ve ata binüp otağın ard kapusından çıkup şöyle ki ön kapusından kâfirler girdi ve ordu kenârından akan dereyi geçdikde evsât vakitde ahşam namâzına inüp Amuca Hasan Ağa ve Siyâvuş Paşa ve birkaç mukarreb tevâbi‘ dahi âbdestli âbdestli ma‘an namâz kılup ve ba‘dehû altına bir çapkun çekdiler. Ayın daha yiğirmi ikisi olup zalâm-ı leyl olmağla gayri gāib idüp Yanık sahrâsına gelince olan ahvâl ma‘lûmum olmadı.

Sadâkat-ı Erdel

Mukaddemâ Yanık altında köprüler muhâfazası içün İbrâhîm Paşa ile Erdel kıralını ta‘yîn itmişlerdi. Tâbûr sadâsı zuhûr itdikde Erdel kıralı kalup İbrâhîm Paşa’yı tâbûr üzerine serdâr itmek üzre kaldırmışlardı. Tâbûr, ordu-yı hümâyûna geldüği gice evranse ta‘bîr olunur kayık ile Yanık’da olan asker başına haber irsâl iderler ki Türk tâbûrına mukābil gelmişizdür. Sizler dahi hâzır olasız. Ümîdimiz var ki Türk’i bozarız. Zîrâ ahz olunan dillerden ve bizim kaçup gelen esîrlerden alınan haberler budur ki askerleri zebûn olduğından mâ‘adâ askerleri doyum olup ve serdârlarıyla paşaları ve beğleri ve Tatar mâbeynine burûdet ve tefrika düşüp ve herkes hâzır olup girü dönmek isterler imiş. Büyük Türk istemez imiş diyüp Erdel kıralına haber gönderesiz ki köprüleri bozup ve sizinle birlik olup ve bu tarafdan kaçup varan Türk askerine emân virmeyüp bi’l-cümle kırasız diyü haber vardıkda Yanık Kal‘ası’na azîm toplar, tüfenkler atup şenlik itdiklerinde Erdel kıralı Yanık’a âdem gönderüp “Bu toplara tüfenklere bâ‘is nedür?” diyü suâl itdirdikde “Tâbûr gelüp Türk askerini kırmışlar ve bozmuşlar ve kıralımızdan sana dahi fermân böyledür ki köprüleri kesüp askerini ve toplarını hâzır idüp gelen Türkleri cümle kırasız dimişdür” diyüp ve giden âdem gelüp bu haberi virdikde Erdel kıralı kalpağını yere urup “Eğer bu haber vâki‘ ise vây bizim hâlimize!” diyü ağlamağa başladıkda cümle boyarları dahi kalpakların yere çalup gırîv iderler. Ve ba‘dehû “Çünki ahvâl böyledür, ne tedbîr itmek gerekdür?” diyü müşâvere itdiklerinde ukalâsı dir ki “Köprüleri muhâfaza idüp taraf-ı devletde bulunmak hayırlıdur. Zîrâ bunlara tâbi‘ olaldan beri râhatımız var. Bir düşmenimiz zuhûr itse bize sâhib çıkup koruruvirürlerdi ve memleketimiz memleketi ile mahlût. Ve eğer muhâlefet idersek Tatar’a memleketimizi gāret ve harâb itdirirler. Bize hayırlı olan köprüleri muhâfaza itmekdür” diyüp ve hemân ol gün askerini ve toplarını Yanık tarafına geçirüp köprüleri muhâfazaya ihtimâm iderler. Ve kıral tarafından Yanık kal‘asında olan sekiz bin sultâtdan mâ‘adâ Komran adasında olan altı bin sultata dahi haber gider ki “Sizler dahi Yanık kal‘asında olan askerin yanına varup ve köprüleri bozup Türklere yol virmeyüp cümle kırasız!” dimekle anlar dahi hemân ol gice kayıklara binüp Yanık’da olan kâfirlere mülhak olduklarında köprüleri hedme hücûm iderler. Erdel askeri karşulayup azîm cenk iderler ve âkıbet Erdelîler gālib olup kıra kova Yanık kal‘asına düşerler. İrtesi bozgun, askerin öni zuhûr itdikde cümle Erdelîler bir mertebe yâs ve mâtem iderler ki ta‘bîr olunmaz. Ve hattâ bu hakīr cebe-hânede olan Erdel arabaları takrîbiyle bir kapudan ile âşinâ olmış idim. Köprüyi geçdikde doğru anın çâderine vardum ve başını

bağlu buldum. Gamından ve bükâsından sudâ‘ ârız olmağla başını bağlu buldum. Muhassal cümle asker emîn ve sâlim geçüp **[360a]** Penakör sahrâsına cem‘ olduklarında hiç eğlenmeyüp gürûh-â-gürûh gidenlerden mâ‘adâ ol sahrâ-yı bî-pâyân ve dağlar ve dereler asker dolup ve kaç gün meks oldı ise Erdel zahîresiyle geçinüp zahmet çekilmedi. Ve hemân ol günden gerek atlu ve gerek yaya doyum olanlar ittifâk idüp semtli semtli ile yüzer ve beşer yüz ve biner ve dahi ziyâde fevc fevc kaçmağa başladılar. Yollara ve geçit yerlerine ve Tuna’da olan iskelelere[5056] **[İ, III, 425b]** paşalar, beğler ve ortalar ta‘yîn itdiler. Ammâ çi-fâide, bulanık taşgın seyl önine durmak olur mı? Gördüler ki fitneye bâ‘is oluyorur, âkıbet müsâmaha idüp yol virdiler. Ve ba‘dehû İbrâhîm Paşa’yı getürdüp vâfir serzeniş ve itâb idüp katl eyledi. Hakk bu ki serdâr-ı ekrem hazretlerinin işi ileri gitdüğini istemeyenlerin başı idi. Ve ba‘dehû yeniçeri ağası Mustafa Paşa’ya dahi kasd itdi. Ammâ otağa geldikce beş-altı yüz bin pür-silâh yeniçeri ile gelüp ana zafer bulmadı. Bir âdem her ne iş içinde olsa cümle işi yardım ile iyi olup ve bir işi ber-aks olsa halka siper-i ta‘n olur. Hâlbuki ol işin ber-aks olmasına bâ‘is ol ta‘n idenlerdür. Söz tutulmayup ve dur didiği yerde durmayan niçe kerre yüz bin âdeme bir âdem ne idecekdür? Kasıma dahi kırk-elli gün olup ve ol etrâflarda bu kadar kılâ‘ ve serhadler var ki muhâfız koyup ve levâzımâtları görülmeli. Ve cümle a‘lâ vü ednâ ise “Hemân gidelim” dir. Bu husûsda söyleyecek söz ve ahvâl çok. “الحق مُرٌّ[5057]” fehvâsınca söylemek olmaz. Muhassal cümle kabâhati serdâr-ı ekrem hazretlerine yükledüp ve haşerât kısmı ise itāle-i lisân itmeğe başladılar[5058]. Ve serdâr-ı ekrem hazretleri dahi cümle ocaklar ve sâir asker kalkup varup Budim altında oturmalarını fermân idüp ve serdâr-ı ekrem hazretleri dahi her ocakdan birkaç zâbıt ve biraz asker ve kapusı halkı ve cebeci-başı, topçı-başı ve humbaracı-başı ve lağımcı ve beldârları alup Budin ve Estergon ve Yanık Kal‘ası vasatlarında olan Tata kal‘ası üzerine varup kal‘ayı teslîm itdiklerinde top-hâne ve cebe-hâneye müte‘allik niçe işe yarayan şeylerini ihrâc itdikden sonra kal‘asını lağım ile atdılar. Bir güzel müferrah suyı ve bağ u bağçesi firâvân ve ehâlîsi Macar, şehr-mânendi varoşı var idi. Ve ba‘dehû

[5056] Tuna’da olan iskelelere İ (425[a]) : iskeleleriyle H (360[a])

[5057] Hakikat acıdır.

[5058] İbrâhîm Paşa’yı getürdüp vâfir sûzeniş ve itâb idüp katl eyledi. Hakk bu ki serdâr-ı ekrem hazretlerinin işini istemeyenlerin başı idi. Ve ba‘dehû yeniçeri ağası Mustafa Paşa’ya dahi kasd ilerü gitdiğüni itdi ammâ otağa geldikce beş-altı yüz bin pür-silâh yeniçeri ile gelüp ana zafer bulmadı. Bir âdem her ne iş içinde olsa cümle işi yardım ile olup ve bir işi ber-aks olsa halka siper-i ta‘n olur. Hâlbuki ol işin ber-aks olmasına bâ‘is ol ta‘n idenlerdür. Söz tutulmayup durduğı yerde durmayan niçe kerre yüz bin âdem ne idecekdür? Kasıma dahi kırk-elli gün olup ve ol etrâflarda bu kadar kılâ‘ ve serhadler var ki muhâfız koyup ve levâzımâtları görülmeli ve cümle a‘lâ vü ednâ ise hemân gidelüm dir. Bu husûsda söyleyecek söz ve ahvâl çok. “الحق مُرٌّ” fehvâsınca söylemek olmaz. Muhassal cümle kabâhati serdâr-ı ekrem hazretlerine yükledüp ve haşerât kısmı ise itāle-i lisân itmeğe başladılar H (360[a]) : ordu-yı hümâyûn ile cümle ocaklar ve sâir asker varup Budim altında oturmaları fermân olup İ (425[b])

dönüp Budin altına gelenleri ol gün serdâr-ı ekrem hazretlerine karşu selâmlığa çıkan beş yüz yeniçeri olmayup ol husûs içün dahi azîm müte'ellim olup bükâ eyledi. Muhassal ol sene Erdel kıralı Devlet-i Aliyye'ye büyük hizmet ve azîm sadâkat eyledi. Ve ol vakitlerde Devlet-i Aliyye'nin sulh ve emânında memleketlerinde emîn ve râhat oturup zevk u safâda olan Leh ve Macar ve tavâyif-i mülûk mesâbesinde olan Zarin-oğlı ve Beçan-oğlı ve Nutaş-oğlı ve Mukır-oğlı ki bunlar Bosna ve Sava ve Ösik ve Sigetvar ve Üstoni-Belgrad ve Venedik hudûdlarına düşer. Bunlar cümlesi Devlet-i Aliyye'nin emânında olup ve Bec'e giderken vilâyetlerine yasakcılar alup ve bütün karantılık re'âyâsını merhûm Sultān Süleymân hazretleri Ösik köprüsine ta'yîn idüp itmişdi ki cemî'-i tekâlîfden mu'âf itmişlerdi. Bu def'ada cümlesi isyân idüp Nemse'ye imdâd virüp ve Leh kıralı hod var kuvvetini bâzûya getürüp bi'n-nefs kendüsi gelüp Leh'in ve Çeh'in sâir askerlerinden mâ'adâ on altı bin demirli atlusı var idi ki yukarıda zikr olundığı üzre Bec altında İslâm askeri üzerine ibtidâ at sürüp ve kılıc çeken Leh atlusı idi. Ve irtesi sene Uyvar muhâsarasında ve Ciğerdelen cengi vak'asında cümleden ziyâde imdâd ve ihânet iden ve çok müslimân esîri alup ve hatta bostancı-başılıktan çıkma Vezîr Mustafa Paşa'yı dahi esîr idüp vilâyetine getüren Leh kıralı idi. Muhassal bunlar sulh içinde ihânet idüp küfrân-ı ni'met olmalarıyla من أعان ظالماً سلّط عليه[5059] mefhûmu ola. Hakk sübhânehû ve te'âlâ Nemse'yi Leh ve Macar ve Hırvat üzerlerine musallat idüp başlu başlarına pâdişâhlık iderlerken Nemse'nin zîr-i hükûmetinde ite dönmişlerdür. Ve'l-hâsıl merhûm ve mağfûr Sultān Muhammed Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretlerinin zamânında saltanat gāyet kuvvet bulup berr ü bahrda olan cümle düşmen var kuvveti bâzûya getürüp her ne zaman bir mel'anet itdiler ise sandûkları kendü başlarına râci' olup ve boynuz ararlar iken kulakdan çıkup ve âkıbet cümlesi yorulup sulha mürâca'at itmeleriyle berr ü bahrda bir muhâlif kalmayup cümle ser-fürû itmişlerdi. **[360b]** Ve zamân-ı sa'âdetinde olan ucuzluk ve bereket ve zevk u safâ bir târîhde dahi olmayup ve her ne tarafa asker ta'yîn olunsa avn-i Bârî ile mansûr u muzaffer gelürlerdi. Ve cümle muhâlifler dahi başa çıkamayup sâye-i emânlarına dâhil olmalarıyla anlar dahi memleketlerinde emîn ve râhat ve zevk u safâda iken eğer müslim ve eğer kâfir küfrân-ı ni'met ve ferâmûş-ı râhat idüp yukarda tafsîl olunduğı üzre Bec seferi vukû'ına bâ'is, ibtidâ serhad eşkıyâlarından olup pâdişâh-ı merhûm her ne kadar men'e sa'y itdiyse yukarda zikr olundığı üzre mümkin olmayup ve âkıbet sefer muhakkak olup gidildikde askerin kesretinden nâşî halk birbirini bilmezlerdi. Bec

[5059] Zerkeşî, *Tezkiretu fi'l-ehâdîsi'l-müştehire,* I, s.114. Kim bir zalime yardım ederse, ona musallat kılınır.

altında kal‘a muhâsara oldukda taraf-ı devletden gelen menzillerdir ki Belgrad’dan Bec’e gelince yollarda asker seyl gibi akup gelür. Ve gice oldukda dağlarda ve yollarda gelen askerin âteşi şu‘lesinden gündüz gibi gidüp aslâ tehî yer yok dirlerdi. Anatolı ve Rûmili’nden bilâ-me’mûr gelenlerden mâ‘adâ Belgrad’dan Uyvar’a ve Yanık hudûdına gelince olan vilâyet halkının dahi kimi ba‘zı eşyâ ile kimi dahi “Asker gāyet doyum olmış, varup ucuz şey alalım” ve kimi dahi “Varup çetede potrada gezüp bir şey elimize girer” diyü tevekkeli gelüp ve bâ-husûs Sofya’dan öte olan cümle eyâlet ve sancak ve beğler dahi me’mûren gidüp şöyle ki ednâ bir palanka beği iki yüz üç yüz âdem ile gelüp birileri şöyle dursun Belgrad’dan İslâm hudûdını çıkınca beş yüzden ziyâde böyle beğler var idi. Muhassal on beş-yiğirmi konak yer asker ile mâl-â-mâl dolu olup cümleden kat‘-ı nazar kimi cenge ve kimi muhâfazaya ve kimi bir hizmet ve umûra me’mûr asker add olunur. İki yüz bin kadar ecnâs-ı muhtelife kâfir var idi ki kurusunun başında sekiz binden ziyâde Macar var idi. Ve biri dahi Erdel ve biri Eflak ve biri Boğdan ve Zarin-oğlı ve Beçan-oğlu ve Karantılık re‘âyâsı ve Buvaz ve Vinek dahi var idi. Ve bundan mâ‘adâ Belgrad’dan öte olan sancakların erbâb-ı tîmâr ve zü‘emâ re‘âyâları ekseriyyâ Macar ve Hırvat re‘âyâsı olup ve gâyet mutī‘ ve ma‘mûr olmalarıyla ednâ sipâhî sınura gitdikde sınura varup gelince kiyâfet idicek zâd u zahîresini düzivirüp ve dört veyâ altı öküzli bir arabaya tahmîl idüp ve arabacının ücretini dahi virüp bir akça harc itdürmezlerdi. Âdet-i kānûnları böyle cârî olmış idi. Ednâsı bir arabalı olup ve zâ‘imlerin ise ekalli beş olup on beş yigirmi arabalı zâ‘im var idi. Ucuzluk ve bolluk vilâyetler yüz elli-altmış vakıyye hâs un bir guruşa yüz elli yem bir gurûşa ve on iki vakiyye yağ bir gurûşa, otuz-kırk vakiyye peynir ve bal bir gurûşa ve kıs alâ hâzâ. Beş-altı gurûşa bir araba zahîre yüklenür ve ekser bir arabaya iki sürici virürlerdi. Ve re‘âyâ sipâhîsini mükemmel göndermek ile birbirlerine tefâhür iderlerdi. Muhassal bu minvâl üzre kırk-elli bin araba var idi. Hemân kaç bin arabacı olur ve kaç bin askeri kâfir olur. İslâm askeri ana kıyâs oluna. Hele devr-i Âdem’den beri böyle mükemmel ve mutantan sefer ve bu mertebe asker bir târîhde ve bir seferde cem‘ olmış değildür[5060]. **[İ, III, 427b]**[5061] Muhassal ahvâl böyle iken yukarda zikr itdüğümüz

[5060] H ve İ nüshalarının bir kırılma noktası da burasıdır. Mukayese imkânı olması için farklılığın başladığı yerden itibaren metinleri dipnota alıyoruz: Bec seferi vukû‘ına bâ‘is, ibtidâ serhad eşkıyâlarından olup pâdişâh-ı merhûm her ne kadar men‘e sa‘y itdiyse yukarda zikr olundığı üzre mümkin olmayup ve âkıbet sefer muhakkak olup gidildikde askerin kesretinden nâşî halk birbirini bilmezlerdi. Bec altında kal‘a muhâsara oldukda taraf-ı devletden gelen menzillerdir ki Belgrad’dan Bec’e gelince yollarda asker seyl gibi akup gelür. Ve gice oldukda dağlarda ve yollarda gelen askerin âteşi şu‘lesinden gündüz gibi gidüp aslâ tehî yer yok dirlerdi. Anatolı ve Rûmili’nden bilâ-me’mûr gelenlerden mâ‘adâ Belgrad’dan Uyvar’a ve Yanık hudûdına gelince olan vilâyet halkının dahi kimi ba‘zı eşyâ ile kimi dahi “Asker gāyet doyum olmış, varup ucuz şey alalım” ve kimi dahi “Varup çetede potrada gezüp bir şey elimize girer” diyü tevekkeli gelüp ve bâ-husûs Sofya’dan öte olan cümle eyâlet ve sancak ve beğler dahi me’mûren gidüp şöyle ki ednâ bir palanka beği iki yüz üç yüz âdem ile gelüp birileri şöyle dursun Belgrad’dan İslâm

münker ve gayri şeyler sebebiyle böyle bir perîşânlık vâki‘ oldı ammâ Cermanya memleketi ve milleti dahi böyle bir tabanca ve gûşmâl gördüği yokdur. Ol harâb olan yerlerde hâlâ tütün tütmez ve horos ötmez yerler katı çokdur dirler[5062]. Ve hattâ Nemse’de bu Bec vak‘asını başka bir târîh itmişler. Bu fakīr esîr iken kış gicelerinde okurlardı, şöyle ki birkaç varak okuyup “Devr-i Âdem’den beri böyle bir musîbet vâki‘ olmamışdur. Hakk te‘âlâ hıristiyan kulları üzerinden âhir mesâib ola” diyü isti‘âzeden sonra yine bir kal‘a veyâ bir nâhiye ahvâlini zikr idüp yine böyle isti‘âze iderlerdi. Eğerçi sonradan böyle bir ahvâl vâki‘ oldı ammâ ol seferde vilâyetlerine olan hakāret dahi kıyâmete değin derûnlarından çıkmayup mûcib-i ibret olmağla Bec kal‘asının ve sâirlerinin binâlarını tarz-ı âhara tebdîl idüp ez-kadîmden ez‘âf u muzâ‘af şeyler îcâd ve ihdâs idüp takviyet virdiklerinden mâ‘adâ askerlerine cenk ilminde dahi mu‘allimler ve terbiyeler ve niçe hîle ta‘lîmi ile mukayyedlerdür. Muhassal işbu Bec seferini halk devlete mûcib-i töhmet add iderler ammâ bu ma‘nâ halkın anladuğı gibi değildür. Şöyle ki ol vakt tâbûr ile gereği gibi cenk olmayup ve askerin yüz **[361a]** bölükde biri olmayup ve olanlar dahi cenk erbâbı olmayup ricâl-i devlet ve ehl-i dîvân ve zâbıtān ve huddâmân olup ve neferât kısmından ta‘dâd olunsa mecmû‘ı beş-altı bin âdem olmayup anlar dahi kimi alîl ve kimi huddâm ve kimi karakullukçı sekkā ve at-oğlanı ve çâderlerde kimi bulurlar ise zor ile sürüp ve cenk erbâbı olup eli ve ayağı tutanlar bi’l-cümle itā‘atden çıkup kaçmağa hâzır. Kimin cânı var ki anlara söz söyleye? Kıyâmetden bir alâmet sürüciler “Ümmet-i Muhammed müslimân olan sancak-ı şerîf yanına” diyü

---

hudûdını çıkınca beş yüzden ziyâde böyle beğler var idi. Muhassal on beş-yiğirmi konak yer asker ile mâl-â-mâl dolu olup cümleden kat‘-ı nazar kimi cenge ve kimi muhâfazaya ve kimi bir hizmet ve umûra me’mûr asker add olunur. İki yüz bin kadar ecnâs-ı muhtelife kâfir var idi ki kurusunun başında sekiz binden ziyâde Macar var idi. Ve biri dahi Erdel ve biri Eflak ve biri Boğdan ve Zarin-oğlı ve Beçan-oğlu ve Karantılık re‘âyâsı ve Buvaz ve Vinek dahi var idi. Ve bundan mâ‘adâ Belgrad’dan öte olan sancakların erbâb-ı tîmâr ve zü‘emâ re‘âyâları ekseriyyâ Macar ve Hırvat re‘âyâsı olup ve gâyet mutī‘ ve ma‘mûr olmalarıyla ednâ sipâhî sınura gitdikde sınura varup gelince kiyâfet idicek zâd u zahîresini düzivirüp ve dört veyâ altı öküzli bir arabaya tahmîl idüp ve arabacının ücretini dahi virüp bir akça harc itdürmezlerdi. Âdet-i kānûnları böyle cârî olmış idi. Ednâsı bir arabalı olup ve zâ‘imlerin ise ekalli beş olup on beş yigirmi arabalı zâ‘im var idi. Ucuzluk ve bolluk vilâyetler yüz elli-altmış vakıyye hâs un bir guruşa yüz elli yem bir gurûşa ve on iki vakiyye yağ bir gurûşa, otuz-kırk vakiyye peynir ve bal bir gurûşa ve kıs alâ hâzâ. Beş-altı gurûşa bir araba zahîre yüklenür ve ekser bir arabaya iki sürici virürlerdi. Ve re‘âyâ sipâhîsini mükemmel göndermek ile birbirlerine tefâhür iderlerdi. Muhassal bu minvâl üzre kırk-elli bin araba var idi. Hemân kaç bin arabacı olur ve kaç bin askeri kâfir olur. İslâm askeri ana kıyâs oluna. Hele devr-i Âdem’den beri böyle mükemmel ve mutantan sefer ve bu mertebe asker bir târîhde ve bir seferde cem‘ olmış değildür H (360^{b}) : serhad eşkıyâları kendü hâllerinde durmayup hilâf-ı sulh Macar ve Hırvat ve Leh ve Nemse hudûdlarına dahl u ta‘arruz idüp ve ricâl-i saltanatın ve askerî tāifesinin dimâğların gurur kaplayup ve serhad paşaları ve beğleri dahi murâdlarına muvâfık envâ‘-ı dürûğ ile pey-der-pey arzlar ve mahzarlar irsâl itdiklerinde pâdişâh-ı âgâh hazretleri her çend ki ısgā itmeyüp ve izn-i hümâyûnları olmamağla âkıbet kürsîlerde vâ‘izlere ve Vânî Efendi’ye serhadlerden teşekkî-nâme ısgā olunmayup söyletdiler. Ve âkıbet i‘timâd itdirüp sefer muhakkak oldukda elçi gelüp emân dileyüp ve fetvâ-yı şerîf ile “Emr şer‘in” didikde “Kul sefer ister” diyü redd-i cevâb ile örfen sefere azîmet idüp Yanık kurbında Benagür sahrâsında konduklarında İ (425^{b}) İ nüshasının 426.varağının a yüzü H nüshasında 354a ve 354b’ye denk geldiği için söz konusu kısım için oraya bakılabilir. İ 425b’nin sonundaki bu ifadelerin büyük kısmı, İ 420a’nın sonunda da bulunmaktadır. H nüshasında 354a “Sebeb-i İnhizâm-ı Sefer-i Bec” başlığına müracaat edilerek bu benzerlikler görülebilir.

[5061] Bu kısım İ nüshasında 427b’nin altıncı satırından itibaren takip edilebilmektedir. Bu sebeple ilgili varak numarası kaydedilmiştir.

[5062] ol harâb olan yerlerde hâlâ tütün tütmez ve horos ötmez yerler katı çokdur dirler İ (427^{b}) : - H

nidâ iderler. Kim dinler! Sancak-ı şerîf yanına gelenlerden girü dönenler çok ve çok âdemin elinde kâğıd dolu-dizgin kaçar ve fermân kıyâs idüp sürücüler "Girü dön! Nereye gidersin" dimesünler diyü elinde kâğıd sallayup "Müslimân olan sancak-ı şerîf dibine!" diyü nidâ iderek bu takrîb ile dahi kaçanın hisâbı yok. Kıyâmetden bir alâmet. sancak-ı şerîf yanında zikr olundığı üzre neferâtdan kimse kalmayup ve ekser-i huddâm dahi efendilerini bırakup firâr itdiler. Muhassal tâbûr ile mukābil oldukda İslâm askerinin yüzde biri ma'an olmayup ve gereği gibi cenk olup da kıllet-i askerden ve za'f-ı mukāvemetden bozulmadıkları düşmenin dahi ma'lûmlarıdur. Ve ol seferden ilâ hâzâ kaç sefer oldıysa vâki' olan bozgunları Devlet-i Aliyye'nin za'fından ve asker-i İslâm'ın kılletinden bilmeyüp ve devlet gāyet âlî ve asker bî-hisâb olup büyük devletin ve çok askerin nizâmı müşkil olduğından mâ'adâ ser-i kârda olanlar kibre mübtelâ olup ekser-i umûrda sû-i tedbîr ve gafletden hâlî olmazlar. Asker bir süri koyundur, çoban olanlar dâimâ anları zararlı yerlerden men' idüp ve nef'lü yerlere sürüp terbiye itmeyüp kendü hâllerine kodukda ol koyunlar ifnâ olur gider dirler. Muhassal hâlâ düşmen ukalâsı vâki' olan ahvâlleri za'fdan bilmeyüp Devlet-i Aliyye'nin kemâl-i azametinden ve askerin dahi kesretinden nizâmı müşkil olup cenk mahalli birbirlerinden ve ne ideceklerinden haberleri olmayup gereği gibi cenk olmadan bırakup gitdikleri[5063] düşmenin dahi ma'lûmlarıdur.

Ed-delîl: Düşmen ukalâsı böyle bildiklerine delîl çokdur. Biri bu ki çünki Bec altında ahvâl böyle vâki' oldı, kâfirlerin a'lâ vü ednâsı vilâyetlerine müjde kâğıdları gönderdükde böyle yazmışlar ki "Eğer Türk ahvâlinden suâl iderseniz, tâbûrlarına karîb gelüp gördüğümüzde bi'l-cümle kendümüzden ümîd kat' eyledik. Şöyle ki her çâderden bir âdem çıksa bizden çok olurdı. Hakk te'âlâ hıristiyan kullarına merhamet idüp askerleri ve serdârları ve zâbıtları arasına ihtilâl vâki' olup ve aslâ cenk itmeyüp cümle çâderlerini ve mâllarını ve toplarını ve cebe-hânelerini bırakup gitmişlerdür. Ve eğer cenk itmeyüp hemân üzerimize uğrayup **[İ, III, 428a]** geçelerdi, yalnız develeri cümlemizi ayakları altında pây-mâl iderlerdi" diyü yazmışlardur. Bu fakīr esîr iken

[5063] muhassal tâbûr ile mukābil oldukda İslâm askerinin yüzde biri ma'an olmayup ve gereği gibi cenk olup da kıllet-i askerden ve za'f-ı mukāvemetden bozulmadıkları düşmenin dahi ma'lûmlarıdur. Ve ol seferden ilâ hâzâ kaç sefer oldıysa vâki' olan bozgunları Devlet-i Aliyye'nin za'fından ve asker-i İslâm'ın kılletinden bilmeyüp ve devlet gāyet âlî ve asker bî-hisâb olup büyük devletin ve çok askerin nizâmı müşkil olduğından mâ'adâ ser-i kârda olanlar kibre mübtelâ olup ekser-i umûrda sû-i tedbîr ve gafletden hâlî olmazlar. Asker bir süri koyundur. Çoban olanlar dâimâ anları zararlı yerlerden men' idüp ve nef'lü yerlere sürüp terbiye itmeyüp kendü hâllerine kodukda ol koyunlar ifnâ olur gider dirler. Muhassal hâlâ düşmen alâkası vâki' olan ahvâlleri za'fdan bilmeyüp Devlet-i Aliyye'nin kemâl-i azametinden ve askerin dahi kesretinden nizâmı müşkil olup cenk mahalli birbirlerinden ve ne ideceklerinden haberleri olmayup gereği gibi cenk olmadan bırakup gitdikleri H (361[a]) : ve tabur üzerine getürülen toplar bir kerre atılup bir dahi doldurmağa ve ateş itmeğe âdem kalmadı. Cümle halk mâlı kaydına düşüp cenk yerinde bulunmadıkları İ (427[b])

hezâr kâfirden işitdim ki “Size ne oldı ki cenk itmeden bırakup kaçdınız? İbtidâ gelüp dağ başından tâbûrunuza nazar itdiğümüzde bize azîm havf düşüp ve hemân ol gice yine girü çekilüp dört sâ‘at yerde Tuna kenârına konup ve metris kazdık ki bir-iki gün anda müşâvere idevüz. Ammâ ol gün dört âdem kaçup geldiler ki ikisi Rus ve ikisi Macar idi. Birer büyük Türkün esîrleri imiş. Güzel atlar ve pusatlar ve çok şeylerle geldiler ve didiler ki niçün girü döndünüz? Türk askeri cümle şeylerini hâzır idüp kaçmak üzredür. Ve Tatar askeri beş-altı sâ‘at yerde olup anlar dahi hemân kaçmak üzredür. Büyük Türk birkaç kerre fermân gönderdi. “Biz gitmeziz” diyü hânlarına cevâb virmişler ve sizin karşunuza gelen asker Büyük Türkdür ki bile olanlar asker başları ve tevâbi‘leri olup cenkci asker yokdur. Çâderlerine âdem gönderüp asker sürürler ammâ girü gelen anlardan ziyâde olmağla Büyük Türk şaşup kalmışdur diyü haber virmeleriyle kalkup tekrâr üzerinize geldik. Ammâ yine gāyet havf üzre idik ki belki bir hîleleri vardur diyü gāyet ihtirâz üzre idik” diyü hezâr kâfirden işitdim. **[361b]** Ve’l-hâsıl böyle mutantan sefer ve böyle azamet-i asker bir saltanat asrında ve bir pâdişâh zamânında olmış değil iken sonra ahvâl ber-aks olmasının sebebleri yukarıda zikr olunmuşdur. Lâkin büyük bâ‘isin başı henüz mahall yerine varmadan askerin zengin olduğı idi ki her gürûhdan nefer yazılup sefere gidenlerin ekseri zarûret hasebiyledür. Bu seferde ise ömründe on gurûşa mâlik olmayup ve vilâyetinde beş yüz akçaya çobanlık iden neferâtdan tehî kalmış nâdir olup ekalli on altundan bin altuna ve dahi ziyâdeye mâlik olan neferâtın hisâbı olmayup ve zengin olanlar dahi altun ve gümüş ve cevâhir ve ağır kumâş kalîl behâ ile düşürüp ve birkaç da esîr peydâ idüp ol mâlların selâmet çıkarmak sevdâsıyla cengi ve müslimânlığı ferâmûş itmeleriyle dîn-i İslâm’ın ve saltanat-ı müslimînin ırzına şe’n virür. Bu kadar fitne ve fesâda bâ‘is oldılar ammâ ol ellerine giren mâl sevdâsıyla bayrakların bırakup itā‘atden hurûc idüp dağlarda ve bayırlarda gezenlere ve ordudan ayrılmayup mâl kuvvetiyle eşyâ ve esîr cem‘ idüp ve zâbıtlarına biraz şey virüp çâderlerinde zevk u safâ ile oturanlara ve serdâr-ı ekrem hazretlerinin işi ilerü yürütdüğünü istemeyüp halk arasına olur olmaz söz virüp nizâmı muhill hareketde olan asker başlarına ve cenk mahallinde sancak-ı şerîf altına gelmeyen a‘lâ vü ednâya mâl ve cânlarından fâide olmayup hemân Yanık altına çıkdıkları günden Hakk te‘âlâ bir hastalık müstevlî idüp Yanık altından İstanbul’a gelince her şuhûr ve kasabât ve kurâda vefât idenlerin kesretlerinden nâşî gasl itmeğe elleri değmeyüp hemân esbâbı ile defn iderlerdi. Ve yollarda olan hânlarda hod âdem lâşesi râyihasından girilmeyüp battāl idi ve her vilâyetde olan câmi‘ ve mescid ve medrese ve mekteb ve evler ve saçaklar altında hastadan hâlî yer olmayup çok vilâyetlerde askerin ardı kesilince namâz

kılamadılar. Zîrâ câmi‘ ve mescidler hasta ile dolu idi. Ve sabâh oldukda câmi‘ ve mescidlerde ve havlularında ve sokaklarda ve saçak altlarında nice mevtâ bulunurdı ki arkasında bir siyâh abâ kehleden görünmez ve sakalı ve bıyığı ve kaşı ve kirpiği ve gözlerinin çukurları ve yüzünün ve kulağının delikleri top top kirle biti almalıcı belini yoklayup belinde beş yüz ve bin altun buldukları katı çok vâki‘ olmışdur. Ve görürsün ki bir hasta elinde değnek yayan giderken başını bir dîvâra dayayup bir cüz’î durup ve yıkılup cân teslîm ider. Ve bundan mâ‘adâ dağlarda ve ormanlarda ve derelerde ve sahrâlarda ve hânlarda ayaktaşları mâlı hâtırı içün birbirlerini gice ile katl idüp ve mâlını alup ve lâşesini bırakup giderlerdi. Bu takrîb ile katl itdiklerinin dahi hisâbı yok idi.

Ve’l-hâsıl ol Bec seferine **[İ, III, 428b]** gerek me’mûren ve gerek rızâen ve gerek li-garazin cem‘ olan insânın ta‘dâdı haddi tecâvüz idüp muhamminler haber virdikleri aded tahrîr olunsa tekzîb olunmak ihtimâliyle terk olundı. Bu mertebe çok asker cem‘ olup evvelinde bu mertebe nusret ve düşmene hakāret olmış iken sonunda dünyâ cîfesi içün[5064] dîn gayretini ve nâmûs-ı saltanatı bırakup da nifâk üzre fırka fırka olanlardan ve tâbûr sadâsı zuhûr itdikde firâr idenlerden ve asker sâhibi olup da serdâr-ı ekrem hazretlerinin işi ilerü yürümediğini isteyenlerden ve mâlı hâtırı içün bayrağını bırakup da dağlarda ve bayırlarda ve Tatar ordusında gezenlerden biri mâl ve cânından hayr görmeyüp az zamân içinde ve ekserî hemân ol sene içinde her biri bir belâ ve zillet ile helâk ve nâ-yâb olup ammâ min evvelihî ve âhirî niyyet-i hâlis ile gidüp ve gelüp ve üzerine gerek hizmetde ve gerek cenkde ve sa‘y mertebe edâsı lâzım gelen husûslarda sa‘y idüp gayret çekenlerden hâlâ Devlet-i Aliyye’de ve vilâyetlerinde tūl-i ömr ile mu‘ammer olup ve ömr takdîriyle vefât idenlerin dahi evlâd ve evlâdları refâh-ı hâl üzre çok âdem vardur. Ve mücerrebdür ki sefere niyyet-i hâlis ile gitmeyüp mâl içün gidenlerin eline bir takrîb ile çok mâl girse dahi hayr itmeyüp ve birkaç gün yıldız böceği gibi ışılayup az zamânda telef ve zâyi‘ olduğından mâ‘adâ kendüsi dahi yâ a‘mâ veyâ ilâc olmaz bir derde **[362a]** mübtelâ olmağla ol mâlı devâya harc ve sarf idüp ol hâl ile helâk olur gider. Zîrâ asker dîn-i İslâm’ın seyfi ve kurbânı olup meselâ def‘-i a‘dâ içün bir düşmen üzerine on bin âdem göndermek lâzım gelse ve on bin âdem içinde bu misillü yüz âdem olup mahall-i cenkde sufûf-ı askerde cenkde bulunsa ol yüz âdemin

[5064] ve’l-hâsıl ol Bec seferine gerek me’mûren ve gerek rızâen ve gerek li-garaz cem‘ olan insânın ta‘dâdı haddi tecâvüz idüp muhamminler haber virdükleri aded tahrîr olunsa tekzîb olunmak ihtimâliyle terk olundı. Bu mertebe çok asker cem‘ olup evvelinde bu mertebe nusret ve düşmene hakāret olmış iken sonunda dünyâ cîfesi içün H (361^{b}) : muhassal ol seferde [İ, III, 428b] yukaruda zikr itdüğimiz ef‘âl-i münkerâtı idüp ve hevâ-yı nefslerine uyup ve mâla tama‘ idüp dîn gayreti ve nâmûs-ı saltanatı İ (428^{b}) Yukarıda anlamsal açıdan en uygun yere kaydettiğimiz İ 428b, dipnotta İ’deki metnin orijinalindeki hâliyle görülmektedir.

gedüği boş kalmağla askerin kıllet ve za‘fına ve düşmenin kesret ü kuvvetine farkı ve fâidesi olup ve bir âdemin ziyâde ve noksân olduğunun fâide ve zarârı vardur. Böyle iken fî-zamâninâ askerin onda biri niyyet-i hâlis ile gitmeyüp ve asker yazılup hîn-i iktizâda cenk mahallinde bulunmayup düşmenin kesret ve kuvvetine bâ‘is olur. Beytü’l-mâli’l-müslimîne gadr ve dîne ve pâdişâha ihânet iderler. Ammâ bilmezler ki böyleler. Elbette dünyâda bir belâya giriftâr olduğından mâ‘adâ, âhiretde dahi işbu dînin sâhibi Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri da‘vâcısı olur[5065].

Ed-delîl: Ve buna delîl çokdur, birini zikr idelim. Kerbelâ’da Yezîd-i anîd tarafından yigirmi üç binden ziyâde asker-i şekāvet-enîs var idi. Hazret-i İmâm-ı Hüseyin hazretlerini muhâsara idüp cümle evlâd ve etbâ‘ıyla şehîd itdikden sonra ol asker-i menhûseden biri bir gice Resûl-i kevneyn sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerini rü’yâsında görür ki bir âlî dîvân itmiş ve cümle Eshâb-ı güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în hazerâtı saf-ber-saf mevcûd olup Kerbelâ’da şehîd olanlar içün mâtem ve azâ idüp ve Yezîd-i anîdin askerinden birer birer huzûr-ı âlîlerine getürdüklerinin her birinin bir uzvuna işâret idüp kısâs iderler. Ve ol âdemi dahi getürdüklerinde “Niçün benim ciğer-kûşemi şehîd itdiniz?” diyü buyurduklarında ol âdem dahi “Yâ Resûlallâh! Aslâ bir müddet hareket itmeyüp ve kılıcım niyâmından çekmedim. Hemân sufûf-ı askerde şöyle mütehayyir dururdum” didikde “Bilirüm. Kılıç çekmedin ammâ sufûf-ı asker-i düşmenin kesretine bâ‘is oldun. Bunun gözüne mîl çekin!” diyü buyurup çekdiklerinde ol âdem gözünün veca‘ı ile uyanup iki gözleri a‘mâ olur. Bu hikâyenin tafsîli “Sa‘âdet-nâme” kitâbında mastūrdur, nazar oluna[5066]. İmdi sâhib-i sa‘âdetimiz hazretleri bir âdemin hakkında “Sevâd-ı düşmenin kesretine bâ‘is oldun” diyü buyurmalarıyla bir âdemin ziyâde ve noksân olmasının fâidesi ve zarârı olduğuna şübhe yokdur. Bu bir dakîk ve rakîk rumûzdur. Her âdemin aklı irmez. İmdi asker içinde bir âdemin ziyâde ve noksân olduğunun nef‘i ve zarârı olduğı hâlde zamâne askerinin ekseri niyyet-i fâsid ile olup ve belki yüzde bir niyyet-i hâlis ile gitmeyüp her biri bir garaz sevdâsıyla kitâbullâha muhâlif niyyet ile olunca ol askerin ahvâli nice olacakdur? Kangı seferde düşmen çok ve asker-i İslâm az olup ve gereği gibi cenk olup ve askerin nısfı mertebesi şehîd olup ve sâirlerinde dahi tâb u tevân kalmayup düşmenin kesreti ve asker-i İslâm’ın kılleti sebebiyle mukāvemet idemeyüp bozulmuşdur? Bu

[5065] böyle iken fî zamâninâ askerin onda biri niyyet-i hâlis ile gitmeyüp ve asker yazılup hîn-i iktizâda cenk mahallinde bulınmayup düşmenin kesret ve kuvvetine bâ‘is olur. Beytü’l-mâli’l-müslimîne gadr ve dîne ve pâdişâha ihânet iderler, elbette dünyâda bir belâya giriftâr olduğından mâ‘adâ, âhiretde dahi işbu dînin sâhibi Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri da‘vâcısı olur İ (428^{b}) : - H

[5066] İ nüshasında 428b burada bitmektedir. Fakat H nüshasındaki düzene göre devamında önemli farklar bulunduğundan ve mukâyese imkânı sağlamak için İ 429a’nın ilgili kısmı aşağıda dipnotta gösterilmiştir.

fakīrin ibtidâ seferim Çehrin olup ol vakitden beri her ne kadar sefer oldı ise düşmenin ez‘âf u muzâ‘afı mertebe asker ile gidiliyorur ve Bec seferinde cem‘ olan asker ise düşmenin ednâ mertebe olup eğerçi tâbûr gelmezden mukaddem metrislerde kal‘a muhâsarasında çok âdem şehîd oldı ammâ tâbûrda gereği gibi cenk olmayup ve askerin dahi yüzde biri anda olmayup bırakup gitdiler. Mecmû‘ı yüz âdem düşmedi. Anlar dahi uzakdan atılan top ve tüfenk isâbetiyle düşmişlerdür. İmdi bunda pâdişâhın ne medhali ve ne cürmi var? “Asker az idi, düşmen çok idi” diyecek hâl yok. Kangı devlet ve kangı pâdişâh selâtīn-i Osmâniyyûn kadar askere ulûfe ve zahîre ve sâir mühimmât-ı lâzımeye ve masrafa ruhsat virdüği vardur? Pâdişâhlara ol zamân dahl olunur ki bir düşmene yigirmi bin âdem göndermek lâzım iken on bin âdem yeter diyüp harc ve masrafına ruhsat virmeye. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ ilâ-âhiri’l-eyyâm dâim eyleye, selâtīn-i Osmâniyyûn gibi ale’d-devâm ehl-i sefer ve mütekā‘idîn ve mürâbıtīn ve yerli kullarına birkaç yüz bin âdeme ulûfe ve zahîre virdüği vardur. Ve her sefer iktizâ itdikde hod nüzül-i meydân ve mühimmât-ı sâire ve cebe-hâne-i azîme ve üç dörder yüz kıt‘a kebîr ve sagīr top ve havân ve askerin ahmâl ü eskāli tahmîl içün iktizâsına göre gemi ve araba ve deve ve katır ve çâder ve altlarına kilîm ve eşyâları vaz‘ına garâr ve suları içün şek ve musluk ve kofa ve yamak ve mükemmel bisât ile saka bârgîri. Muhassal bir o tecemmülâtı ki kazgan ve tencere ve güğüm ve lenger ve sahn ve tâbe ve ma‘fere ve kaşık ma‘a kaşıklık ve posus ve müşemma‘lı fener ve sâir bu misillü şeyler ki değme evde bu mertebe takım ve tecemmülât bulunmaz ve seferli askerin ise ez‘âf u muzâ‘af mertebesine ruhsat viriyorurlar. Kangı saltanat bu mertebe askere mevâcib ve zahîre virüp ve bu kadar asker ve üç-dört yüz kıt‘a top ve havân **[362b]** ile sefere gidüp ve masrafına iktidârı var? Fî-zamâninâ kâfiristân saltanatlarının büyüği add olunan Nemse ve Fransa ve Moskov olup seferleri vâki‘ oldukda askerlerine virdikleri yalnız bir nân ve atlarına bir yem olup ve on âdeme bir çâder dahi virirler ki biri arkasında çâderi ve biri direklerini nevbet ile götürüp ve atlar dahi terkisinde biri çâderi ve biri direklerini götürürler. Ve seferleri ber-taraf oldukda iktizâsı mertebe asker alıkoyup sâirlerinin ulûfe ve nânını kat‘ idüp izin virürler. Varup vilâyetinde san‘atı ne ise işleyüp geçünürler. Hakk te‘âlâ dâim eyleye, selâtīn-i Osmâniyyûn gibi sefer olsun olmasun, ömri oldukca zikr itdüğümüz üzre birkaç yüz bin kula mevâcib ve zahîre virmek vâki‘ olmışdur. Niçe tevârîhlerde muharrerdür ki ba‘zı saltanatı medh itdiklerinde “Dâimâ on iki bin kula mevâcib virürdi” diyü istib‘âden tahrîr itmişlerdür.

Ve’l-hâsıl Bec altında vâki‘ olan inhizâmı hâlâ düşmen askerinin za‘fından bilmeyüp ve Devlet-i Aliyye’yi âlî bilüp “Hakk te‘âlâ hıristiyan kullarına merhamet

idüp cenk itmeden bırakup gitdiler" diyüp "Bizim cengimiz kuvvetiyle bozuldılar" dimezler. Ve ol vekāyi'e yukarıda zikr olunduğı üzre birkaç şey bâ'is olduğından mâ'adâ hikmetullâh böyle cârî olmışdur ki her yüz seneleri duhûl ve hurûcunda dünyâya ve ni'am-ı devlet ile kâm-yâb olanlara bir tezellül ve keder vâki' olması mücerrebdür. Ve hem ol vakitlerde Devlet-i Aliyye gāyet kemâl bulup ser-fürû itmez bir muhâlif kalmamış idi. Hakk te'âlâ her şey ve hayât ve memâta ve harâb ve imârete bir sebeb halk idüp sebebsiz bir şey olmaz. Pâdişâh-ı merhûmun dahi devletini ve saltanatını ve ömr-i nâzenînleri ol vakte değin mukadder olmağla asâkir-i şekāvet-eser kırk yıllık nân u ni'am ve zevk ü safâyı ferâmûş idüp bi-lâ-mûceb hurûcun ale's-sultān idüp ol gumûm u hümûm ve gayret sebebiyle azm-i cinân eylediler. Rahmetu'llâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten[5067].

Varak-ı Diğer[5068]: Ve bu Bec vak'asından sonra olan cenklerin ahvâli tafsîl-i azîme muhtâc olup ve bunlarda dahi gereği gibi yerinde cenk olmayup ekserinde meydân İslâm tarafında kalmış iken sû-i tedbîr ile askere bir perîşânlık vâki' olup küffâr dahi halâs olurdı. Bin doksan sekiz senesinde Süleymân Paşa vezâretinde Ösik muhâsarasında tâbûr ile karşu-be-karşu iki gün top ve tüfenk ile cenk idüp üçünci gün on iki bin Hırvat ve Tota yayası cebeciler kolı üzerine hücûm itdiler. Siyavuş Paşa cebeciler üzerine serdâr idi. Metrisden bir yaylım ve iki yaylım tüfenk atup kâfirler dönmeyüp hınzîr sürüsi gibi hücûm idüp metrislere karîb gelmeleriyle, metrisde olanlar dal-kılıc meydâna dökülüp ve kâfirler ile kılıc kılıca girdiklerinde kâfirlerin yüzi dönüp ve ol mahall Siyavuş Paşa'nın atlu bayrakları dahi metrisler ucundan yürüyüp ve kâfirlere şol mertebe kılıc urdılar ki katı az kâfir halâs olup on binden ziyâde kâfir lâşesi

[5067] İ 429a'nın bir kısmı muhteva olarak H nüshasının "İmdi sâhib-i sa'âdetimiz hazretleri... rahmeten vâsi'aten" ifadeleri arasındaki kısma uymaktadır. Fakat H'deki muhtevanın genişletildiği anlaşılmaktadır. İ429a'daki ilgili kısım, mukayese imkânı sağlaması amacıyla buraya alınmıştır: Ve ol asker cümlesi zamân-ı kalîlde her biri bir derde mübtelâ olup helâk olmışlardur. İmdi asker içinde bir âdemin ziyâde ve noksân olmasında fâ'ide ve zararı olduğına bize bu delîl-i kavî olup ve hem ümmetine ta'lîm ve tenbîh ve ne mertebe dakīk sıyânetdür, sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem. İmdi askerin içinde ziyâde ve noksân olduğına nef'i ve zararı ve farkı oldığı hâlde zamâne askerinin ekseri niyyet-i fâside ile olunca ol seferin ahvâli nice olacakdur? Ve selâtīn-i Osmâniyyûn kadar kangı saltanat bu mertebe askere ulûfe zahîre ve sâir mühimmât-ı lâzımeye ve masrafa ruhsat virdüği vardur? Pâdişâhlara ol zamân dahl olunur ki bir düşmen ile mukāteleye kırk elli bin askere muhtâc oldukda harc ve masrafından kaçup "Nısfı mertebe kifâyet ider" diyü iktizâsı mertebe asker eve mühimmât-ı sefere ruhsat virmeye. Ve bu Bec seferinde cem' olan askere dünyâda olan pâdişâhlar reşk idüp ve ile'l-ân yâd iderler. Ve ol inhizâmı za'fdan bilmeyüp Hakk te'âlâ hristiyân kullarına merhâmet idüp ve birbirlerine düşüp cenk itmeden bırakup gitdiler. Ve ol vekāyi'a yukaruda zikr olundığı üzre birkaç şey bâ'is oldığından mâ'adâ hikmetullâh böyle cârîdür ki her yüz seneleri duhûl ve hurûcında pâdişâhlara ve dünyâya bir tezellül ve keder vâkı' ve zuhûr itmesi mücerrebdür. Ve hem Hakk te'âlâ her şey'e bir sebeb halk idüp ve hayât ve memâtın dahi sebebi vardur. Böyle oldığı hâlde pâdişâh-ı merhûmun saltanat ve devleti ve ömr-i nâzenînleri ol vakte değin mukadder olmağla ol gumûm ve gayret sebebi ile azm-i cinân eylediler. Rahmetu'llâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten İ (429[a]) Bu sayfanın (İ 429a) devamı ve İ 429, H nüshasının 373. varağının b yüzünün sonunda başlayıp H 374a ve b'de devam eden bilgilerle uygunluk gösterdiğinden ilgili kısımda dipnota kaydedilmiştir.

[5068] H 362b'nin bu kısımdan itibaren H 373b'nin sonuna kadarki bölüm İ nüshasında tespit edilememiştir. Bu kısımdan, yani H 373b'den sonrası için ise ilgili bölümlerde açıklama yapılmıştır.

meydânda kalup cümle asker varup temâşâ itdiler. Ve ol gice kâfirler kalkup Tırave suyını geçüp kaçdılar. Çünki kâfirler kaçdı, bunlar dahi Ösik köprüsinden geçüp ve kâfirin ardına düşüp Şaklaveş kal‘ası kurbında irişdiler. Kâfirler dağa ve kal‘aya arka virüp ve metrise girüp ve asker-i İslâm varup irişdi. Ammâ bir dereli ve depeli ve küme küme ormanlı ve çalılı yer ki asker ekseriyyâ birbirlerini görmez. Ve ol gün üç ve dört bin atlu ile yeken dahi geldi ve geldüği sâ‘at tâbûra yürümek fermân oldı. Çendân atlu yeri değil, böyle iken bunlar gülbânk çeküp âteş gibi yürüyüp topa ve tüfenge bakmayup ve atlar kevkebi ve kuvvetiyle çarh-ı feleklerin kırup ve ardında olan alaylara kılıc koyup alayların herc [ü] merc itdiklerini gördüklerinde sâir paşaların bayrakları dahi yürümek murâd itdiklerinde koydurmayup cümle asker temâşâya bakar gibi seyr iderlerdi. Kâfirler gördiler ki bunlardan gayri üzerlerine hareket yok, cümle atlusı bunlar üzerine hücûm idüp anlar dahi gördüler ki kendülerden gayri kimse yok, anlar dahi kâfirleri yarup girü döndüklerinde sâir askere dahi yeken bozuldı diyü bir ürkündülük düşüp “Bre durun!” diyü zâbıtlar önlerin alup ammâ kim dinler, bırakup gitdiler ve eğer yeken hûlayup alaylarını sökdüği vakitde sâir asker dahi yürümiş olaydı düşmen bozulmuş idi. Sonra işbu **[363a]** sû-i tedbîr ile asker cenk itmeyüp ve on âdem düşmeyüp bırakup gelmişlerdür. Ve ol seferin ismini Şeklaveş bozgunı komuşlardur. Ammâ mukaddemâ Ösik altında cenk itdikde on binden ziyâde askeri kırılup mukāvemetden me’yûs olmağla ol gice kalkup kaçup ve hattâ Valpova nâm mevzı‘de Tırave suyı üzerine kurduğı cisri geçerken götüremedüği topları ve ba‘zı şeyleri suya bırakup irtesi sene kimini çıkarup ve kimini bulmadılar. Bozulmak oldur ki iki asker birbirine karışup seyf ile cenk iderler. Tarafeynden niçe bin âdem katl olur. Ve âkıbet biri tākat getürmeyüp kaçar, mağlûb ana dirler. Ösik altında on binden ziyâde askeri kırılup gice ile kalkup kaçup ve suya top ve ba‘zı şeyler bırakup mağlûb olmış iken sû-i tedbîr ile arduna düşüp bir mahall-i dıyk yerde asker birbirinden haberi yok. Cenk olmadan ve on âdem düşmen çarhaçı şeklinde üç ve dört bin âdem, kâfirlerin alayların birbirine katup ve çok kâfir katl idüp ve alayların söküp yine selâmet çıkmalarıyla kaçan askerden girü kalan yayaya siper olup ve önlerine katup ve ba‘zılarını at arkasına alup selâmet çıkardılar. Muhassal bu bozgunda asker cenk itmeyüp dereyi ve depeyi ve ormanları askerin birbirinden haberi yok mevzi‘ olmağla askere bir üzgündülük olup aslını ne düşmen bildi ve ne bunlar bildi. Ve hattâ bu fakīr esîr iken niçe kâfir “Ösik altından gice kaçduğımuzda eğer duyup ardumuzdan geleydiniz, cümlemiz suya dökülüp gark olurduk. Ve Şeklaviş altında irişdiğiniz gün dahi azîm havf idüp eğer ol gün kaçmayaydınız, ol gice kalkup girü gitsek gerek idi. N’oldı size kim cenk olmadan

bırakup kaçdınız?" dirlerdi. Evvel gālib olmış iken sonra sû-i tedbîr ile böyle oldı. Ammâ bu seferde dahi meydân İslâm'da kalmış add olunur idi ve ba'dehû avdet idüp Veradin altına gelindikde yüze çıkmış soykun ve dargın askere beyhûde ve bî-fâide işler ve hizmetler teklîf itmeleriyle asker itā'atden hurûc idüp cem'iyyetle İstanbul'a gelüp bî-cürm ü günâh ol ihtiyâr-ı azîmü'ş-şân pâdişâhı inzâl idüp Sultān Süleymân bin Sultān İbrâhîm hân hazretlerini cülûs itdiler. Lâkin askerin ol fitne ve ihtilâli sebebiyle düşmen fursat bulup Belgrad kal'asını ve ol etrâfda olan kal'aları alup ve irtesi sene ol kal'aları halâs niyyetiyle azîm tedârük ve bî-hisâb asker ile kalkup Sofya sahrâsına duhûl itdiklerinde, kâfirler askerin kesretini istimâ' itdiklerinde Belgrad'dan Budim'e varınca ümîd kat' itmişlerdi. Zîrâ ol vakitlerde Fransız ile cenkleri olup ol sene üç def'a Nemse'yi bozup ve birkaç kal'asını almış idi. Ol sebebden beri tâbûruna ziyâde Nemse irsâl idemeyüp ne kadar Nemse askeri olduğı Nemse faslında tahrîr olunmuşdur, nazar oluna. Sofya ovasına ol cibillet ve salâbetle geldiler ammâ her umûr ve husûsda tedbîrde hatāya meyl idüp cümleden kat'-ı nazar kendüler Sofya'da oturup serdar nasb itmek murâd itdiklerinde eyi at biner ve eyi mızrâk kullanur diyü iki tuğlu Arab Receb Paşa'yı serdâr gönderürler ve kendüler Sofya altında zevk u safâ ile kalurlar. Çünki pâdişâh ve vezîr-i a'zam kalur, ta'yîn olunan neferâtın dahi çoğu gitmeyüp kalur. Arab Paşa Niş'e gelüp ve andan kalkup tâbûr üzerine teveccüh itdiklerini kâfirler haber aldıklarında za'f ve kılletlerinden nâşî tâbûrlarından çıkup Belgrad'a düşmek içün Baticend nâm palanka yoluna çıkdıklarında asker-i İslâm'ın ilerü giden biraz asker üzerine musâdif düşdüklerinde "Kâfirin pususı var imiş" diyü girü kaçarlar. Arab Paşa'ya habîr oldukda at boynuna düşüp dolu-dizgîn elinde mızrâk yenlerin birbirine bağlayup ve boynuna geçürüp kollar açuk ve başına pûşi biraz atlu ile tâbûra irişüp askerin girüsi gelmede ammâ ol mevzi' bir dereli ve depeli ve ormanlı düz ve meydân yerleri az ve dıyk yerlerdür ki varanların ma'lûmlarıdur. Kâfirin askeri top ve muntazam fi'l-hâl çarh-ı feleklerin dizüp gelen askere top ve tüfenk atup Arab Paşa aşağı yukaru elinde mızrâk at koşdurup "hâzder hâzder" diyüp gezer. Yaya dahi irişmemiş ilerüsinin ahvâlini işidenler dahi ayak sürüyüp her biri bir orman ardunda ihtifzâ idüp kaçmağa muntazır. Ol ileri varan asker üzerine bir-iki yaylım top ve tüfenk atdıkda, anlar da girü döndükde sâir girüde olan asker dahi ahmâl ve eskālini bırakup kaçarlar. Kâfirler kılletleri sebebiyle **[363b]** Belgrad altına düşmeğe cân atup giderlerken ve İslâm askerinin cenkden haberi olmayup bir yüzünden kalkup ahmâl ve eskālleriyle yolda giderken ale'l-gafle düşmene râst geldikde kaçar diyü ılgar idüp üzerine varmakdan büyük delilik olur mı ve böyle âdemi iyi at biner ve iyi mızrâk oynar diyü serdâr itmek

sû-i tedbîr ve hamâkat değil mi? Serdâr olanlara tedbîr ile cümle askeri cenge tergīb ve gayret virmek gerek. Yohsa iyi at biner ve mızrâk kullanır bin âdem olsa neye yarar? Şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olmaz. Bu misillü âdemler beş yüz yıl mukaddem işe yarayup şimdiki cenkler umûm üzre yürüyüş idüp düşmen içine kılıc komağa muhtâcdur. Bu husûsda iş ve tedbîr ve tergīb çok ammâ anlanmadı kaldı. Ve'l-hâsıl ol seferde dahi bi-lâ-kıtāl dönüp Niş'e geldiklerinde düşmende müdebbir âdem çok, Bunlar bir daha cenk itmez ve işe yaramaz" diyü asker-i İslâm'ı ta'kîb idüp Niş'e geldikde anda dahi sû-i tedbîr ile aslâ cenk olmayup bozulurlar. Ammâ kâfirin ed'âfı ve belki dahi ziyâde asker var iken cenk itmeyüp Hakk te'âlânın emrine muhâlefet idüp düşmen ile gereği gibi kıtāl itmeden kaçdıkları içün misli sebk itmemiş hârikü'l-'âde bir seyl-i azîm gelüp Niş kenârından akan Morve suyı hadden ziyâde tuğyân idüp ol kaçan askerin ekseri gark ve helâk oldılar ve kâfirler dahi Niş'i ve Vidin'i alup ve Üsküb ve çok vilâyetler alup Dragman boğazına varınca istîlâ itdiler. Ol senelerde bu hakīr Nemse'de esîr olup Belgrad'da idim. Eğer umûmen asker Sofya'da kalmayup ol azamet ile Belgrad'a gelelerdi, üç güne kalmayup Belgrad'ı ve ol etrâflarda olan kal'aları Ösik'e varınca teslîm iderlerdi. Zîrâ ol sene Fransız'dan azîm kılıc yiyüp sıkılmışlar idi. Ve kırala dahi asker-i İslâm'ın kesret ve azametini i'lâm itdiklerinde "Fransız'ın azîm tugyânı olmağla iş bu tarafa düşüp "Size bu cânibden asker göndermek mümkin değil, eğer Belgrad'a gelürler ise askeri kırdırmayup kal'ayı viresiz" diyü haber gelmiş idi. Ve hattâ bu fakīr ile ve sâir müslimân esîrleriyle çok kâfirler el tutuşup "Asker gelüp vire tutmazlar ise bize sâhib çıkup ve kesdirmeyüp kurtarasız" diyü emân almışlardı. İmdi bu seferde olan me'âyibe düşmen gālib olup bozuldı dinmez. İtdikleri sû-i tedbîr ve zulm ve Sofya sahrâsında itdikleri münker ve fesâdın şe'âmetiyle Hakk tarafından bir ibretdür.

Sefer-i sâni der-zamân-ı Sultān Süleymân ibn-i İbrâhîm Hân

Ve bundan sonra Köprülizâde Mustafa Paşa vezîr-i a'zam olup sefer tasmîm oldukda her ocakda umûr-dîde sefer görmüş ve işini bilür âdemleri arayup ve her kande ise getürdüp ser-i kâra kodı ve yeniçeri ocağında dahi Eğinli Muhammed Ağa'yı getürdüp zağarcı-başı idüp mezbûrda sadâkat ve istikāmet müşâhede itmeğin birkaç eyyâmdan sonra müstakil kul kethüdâsı idüp asker umûrından mâ'adâ mîrî mukāta'ât ve îrâd ve masraf umûrına dahi nâzır eyledi. El-hakk hayr-hâh-ı devlet bir âdem idi. Bu fakīr ol vakitlerde kefîller bırakup behâmız içün gemi ile Niğbolu'ya çıkup ve andan menzil ile Edirne'ye geldim. Eğinli Muhammed Ağa zağarcı-başı, henüz kul kethüdâsı

olmamış idi. Evvelden kendüsi ile Çehrin seferinden beri mu‘ârefemiz olup haber aldıkda âdem göndermiş, varduğumda icmâlen ba‘zı şeyler suâl itdi. Cevâb virdüğümde hazz idüp “İmdi ba‘de’l-yevm her ahşam bunda bulunmak gereksin. Halk dağıldıkdan sonra seninle meşveretim ve suâlim var. Ben seni yanına âdem ta‘yîn idüp konağına gönderirüm” didi. İrtesi gice varduğımda Niş’te ve Vidin’de ve Belgrad’da düşmen adedini, ahvâlini ve kal‘aların ta‘mîr ve termîm husûslarını suâl itdikde sıhhat ve hakīkati üzre ma‘lûmum olduğı mertebe haber virdüğümde “Sübhânallâh bu senin virdüğün haberler müferrih ve güzel, lâkin sâir çıkan esîrlerin virdüği haberlere muhâlif. Anlar Nemse ile dünyâyı doldurdılar. Sen ise böyle dirsin” didükde “Sultānım! Anlara suâl idün ki senin mâlikinin ismi ne idi ve ne işde idi ve Nemse kıralının mıydı yoksa “yedi kıral” ta‘bîr olunan elektörlerin miydi?” diyüp Budin’den Niş’e ve Vidin’e gelince ne kadar muhâfız asker var ise regmendleriyle ve başlarının isimleriyle bir mecmû‘a itmiş idüm. Çıkarup eline virdüm. Okudukda “Bende dursun. Sâhib-i devlete göstereyim” didi. Ve ol günlerde kul kethüdâsı oldı. Ve irtesi gice meclisimizde bana didi ki “Sana her ne suâl idersem, gerek bizim askerimiz hakkında ve gerek Nemse askeri hakkında benden sıkılup da bizim askerimizi medh idüp ve düşmen askerini zemm idüp müdâhene itme. Mâ-vaka‘a ne ise anı söyle ki biz dahi düşmenimiz ahvâlini bilüp ana göre tedârük görüp ve ana göre hareket idelim” didikde “Buyrun” didüm “Evvelâ bu ki bunlar **[364a]** bizi yiğitlik ile mi bozarlar yohsa hîle veyâ sihir mi iderler. Evvel dir idin ki kâfirler toprağa girerler, biz açıkdan varıruz dir idin, meydâna çıksalar mukāvemet idemezlerdi dir idin. Şimdi anlar açıkdan gelüp biz metrise gireyoruruz. Yine bizi bozayorurlar” didikde “Evvelâ bizim askerimizi kim bozduğı ma‘lûmunuz olsun da sonra düşmen ahvâlini nakl ideyüm” diyüp “Düşmen bozdı ana dirler ki düşmen kaç bin âdem ise ol kadar veyâ andan biraz ziyâdece veyâ biraz noksân asker ile gidilüp cenk itdikde tarafeynden niçe bin asker kırılup şöyle ki birinin nısfı veyâ sülüsi veyâ rub‘ı mertebesi kırılup ve bundan sonra dahi cenk itseler mukāvemet mümkin olmayup cümlesi helâk olması mukarrer ma‘lûm oldukda cengi bırakup bâkīleri cânların tehlükeden halâs içün kaçdıklarında asker bozuldı, düşmen gālib oldı” dinüp böyle olduğı hâlde ﴿وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ﴾[5069] mefhûmı üzre dünyâ ve âhiretde mu’âhezeden nefslerin halâs iderler. Evvel yılda böyle cenkler çok vâki‘ olmışdur. Şimdi ise her seferde cem‘ olan asker düşmenden ez‘âf-ı muzâ‘af ziyâde iken ve henüz gereği gibi cenk olmayup yüz âdem düşmenden gürûhla dönüp orduyı yağma idüp kaçıyorurlar.

[5069] Bakara, 195. âyetten nâkıs iktibas.

Bunun bâ‘isi Bec altında olan cümle ahvâl ve ihtilâl ve münkerât ve tefrikāt ma‘lûmunuz ve ba‘dehû olan seferlerdeki sû-i tedbîr ve tefrika ve ihtilâl ma‘lûmunuz. Ve bâ-husûs Sofya senesi ben esîr idüm. Siz taşrada idinüz. İtdikleri zulm ve sû-i tedbîr ve Sofya sahrâsında olan fısk u fesâd ma‘lûmunuz olmak gerekdür. Kılıc, eti keser ve kılıcı dahi hayr-du‘â ve bed-du‘â keser. Böyle olduğı hâlde Hakk te‘âlâ emriyle askere cebânet ve havf düşüp cenk itmeden firâr iderler. Buna düşmen-bozdı dinmez. Ekser-i ahvâlimiz Hazret-i Allâh'ın emrine muhâlefet ve sû-i tedbîr ve askerin kesretini görüp başların tekebbür ve tecebbür ve gafletleri sebebiyle Hakk te‘âlâdan bir gazabdur ki ben esîr iken hezâr kâfirden işitdüm ki 'Hakk te‘âlâ sizi sevmeyüp bîzâr olmışdur ki Hıristiyan kullarına merhamet idüp iki-üç biz kadar var iken gereği gibi cenk itmeden mâl ve erzâkınızı bize bırakup kaçarsız" diyüp ve hâlâ ukalâsı devleti gāyet ve asker-i İslâm'ı kendülerden çok ve cenkci bilüp Hakk tarafından gazab bilürler. Yohsa biz zor bâzûmuz ile bozduk dimezler' didiğimde yüzüne makrame tutup vâfir ağlayup 'Vâki‘-i hâldür' didi. Ve düşmen askerinin sebât-ı kademine bâ‘is, cümle zâbıtları ve hattâ on âdeme baş olan askerlerine gālib olup bilâ-izn bir an bayrağı altından ayrılmazlar. Ve her bayrağın neferâtına hergün cenk ü tüfenk ve hattâ matrak dahi ta‘lîm iderler. Ve zâbıtları ve papasları hergün nasîhat idüp "Elem çekmen, biraz dayanın. Eğer kaçarsanız Türklerin elinden halâs olmazsız ve öldükde dahi doğru cehenneme gidersiz. Ve eğer bir Türk öldürürsenüz şöyle olursuz ve böyle olursuz" diyü va‘z u nasîhat idüp cenge tergīb ve her bayrağın bir papası olup âyînleri üzre imâm olup namâz kılarlar. Ve cümle zâbıtlar böyle rütbe sâhibi olup hâricden mübtedî âdem asker ve bayrak sâhibi olamaz. Ve sefer vaktinde müceddeden asker yazmak iktizâ itdikde kul oğullarından yazup kifâyet itmedikde re‘âyâdan intihâb idüp yazarlar. Değme hâlle re‘âyâyı ra‘ıyyetden çıkarmazlar. Ve müceddeden yazdıkları askeri sefere getürmeyüp serhadlere tevzî‘ iderler ve ol serhadlerden anların yerine sefer virmiş ve cenk görmüş eski sultâtlar çıkarup götürürler ki "Ol yeni asker cenk görmemişdür. Sâir askere dahi teşvîş virürler" diyüp ol kal‘ada anlara cenk ta‘lîm iderler. Ve bunların sebât-ı kademlerinin asl-i bâ‘isi her vilâyetin gerek atlu ve gerek piyâdesi başka başka olup ve libâsları dahi başkadur ki gayri vilâyet askeri libâsına benzemez. Ve her vilâyetin yâ sağda veyâ solda başka kol olup turacak yerleri vardur. Kaç bin asker ise piyâde ilerü ve atlusı ardında alay bağlayup dururlar ve anların altında bir vilâyet askeri dahi hem-çünân sâf bağlayup munfasıl tururlar. Ve mâbeynlerinde kalan sokak tarzı boş kalan yere üç alay topı kurulur. Muhassal cümle askerlerin bu minvâl üzre tertîb iderler. Bu sebebden cenk mahallinde gayret idüp cenk iderler. Zîrâ kangısı cümleden evvel kaçsa veyâ ziyâdece

cenk idüp ilerü yürüse libâslarından ma‘lûmdur. Ol ecilden sebât-ı kadem idüp cenk iderler yohsa ne sihir ve ne hîle iderler lâkin asker-i İslâm’ın bir perîşân ve gaflet vaktini gözedürler” didim. Ammâ Devlet-i Aliyye’de kangı asker sâhibi ve bayrak sâhibi hükmi altında olan neferâtını terbiye ve ta‘lîm ve nasîhat ider? **[364b]** Ve ekseriyyâ asker başları mübtedî, sefer ve cenk görmüş yâ bit pazarından veyâ sipâh veyâ haffâf ve yağlıkçı çârşûsından kalkup rüşvet ile bölük almış âdemler olup kendüsi bir şey bilmez, bayrağı altında olan neferâta ne terbiye ve ta‘lîm idecekdür? Bir sefer ve iki sefer virmekle sefer umûrı ve cenk ahvâli bilinmez. Sefer vaktinde sürüciler gönderürsiz. Rençberler çifti bırakup ve çobanlar koyunı bırakup akup gelürler. Hiç suâl ider var mı ki “Sen ne idün ve niye geldün” dir var mı? “Kapuya çıkmağa, kul olmağa geldüm” didikde “Güzel ammâ İslâm’ın şartını bilir misin ve namâz kılar mısın ve şer‘ u kānûna itā‘at idüp zâbit sözüni tutar mısın ve yollarda re‘âyâ vü berâyânın bir şeyin vaz‘-ı yed itmez misin? Zîrâ kul dimek dîn-i İslâm’ın kılıcı ve hâs kulı dimekdür. Ve seferin niyyetini dahi bilür misin ki ulûfe ve dirlik içün gitmeyüp niyyetü’l-gazâ, izzet-i dîn-i mübîn ve tahkīr ve tezlîl-i müşrikîn diyü niyyet idüp çünki gazâda bilesin, vaktiyle beytü’l-mâldan ulûfe çıkup seni bulduğından mâ‘adâ bu vech üzre kul olursan Hakk te‘âlâ her umûrda sana mu‘în u zahîr olup iki cihânda ber-hordâr olursun ve eğer ben kul olayım da vilâyetimde ve varduğumda yerde ibâdullâha ta‘addî ideyüm ve seferde istediğüm yerde gezüp bir takrîb ile bir şey kapayum dir isen halk yanında ve Hakk katında hor ve hakīr olup lâ-büdd bir belâya uğrarsın” diyü söyler ve terbiye ider zâbit var mıdur? Orta suffa dimenin ma‘nâsı budur ki zâbitler her gice neferâtını cem‘ idüp böylece pend ü nasîhat idüp ve sefer yolunda oldukları hâlde dahi “Yoldaşlar düşmene yakın geldik. Silâh ve pusâtınıza mukayyed olun! İnşâallâhu te‘âlâ cenk güni sizinle sa‘y idüp sâirlerden girü kalmayup ve belki gayrilerden ziyâdece gayret itmekle ‘Fülân ortanın yoldaşları güzel cenk itdüler’ diyü nâm kazanup ve “Pâdişâh du‘âsını almağa sa‘y idelim” diyü tergīb idüp ve atlu zâbitleri dahi hem-çünân “Yoldaşlar göreyüm sizi! Cenk mahallinde niçe gayret idersiz. Dimeyeler ki ne oldı ise yayadan oldı. Atlu hiçbir işe yaramadı diyü âleme bed-nâm olmayasız” diyü her gürûh böyle tergīb ve terbiye itmeğe muhtâcdur ki asker dahi bi’l-cümle der-hâtır itmedüği hâlde biraz ve bir mikdâr mütenassıh olup cenge gayret ide. Şimdi ise asker acemî ve zâbitler mübtedî ve ilm-i cenkde ve terbiye-i askerde câhil. Cenk güni “Hâydin cenge!” diyü sürürler. Çoğu, bayrağı kande olduğunı bilmez ve bayraklar dahi yeri kande olduğunı bilmez. “Bre şöyle durun ve ilerü gidün ve şöyle gelün” diyü asker sufûfların düzmeden bir tarafdan bir ürkündülük zuhûr itdüği gibi sâirleri dahi ürküp “Bre durun, nereye gidersiz!”

diyenleri kim dinler? Âteş önüne durulur mı? Her birinin elinde yalın-kılıc, orduyı yağma idüp giderler ve cenge gider iken ise bayrak sâhibleri "Bayrakdâr, göreyim seni! Bayrağının kaytanını çöze ko, sırıkdan çıkarup koynuna komağa kolay olsun" diyenleri nâdirdür. "Böyle asker ve böyle zâbitler ile ne iş görilse gerekdür" diyüp birkaç gice gerek düşmen ve gerek İslâm askeri ahvâlinden mâ-vaka'a her ne ise suâline cevâb virdiğümde cümlesini pesend idüp didi ki "Bu nakl itdüğün üzre her gürûhun yeri ma'lûm olup ve gayret idüp cenk itmeğe bir tertîb itmek mümkin midür?" didikde "Murâd iderseniz mümkindür" didüm. Yapmağa emr eyledi. "Ammâ kimseye gösterme" didi. İki İstanbul tabakası kâğıdı birbirine yapışdırup atlu ve piyâdenin yerlerin gösterüp getürdüğümde iki gice dahi anı mütâla'a idüp alıkoydı. Vezîr-i a'zama gösterüp ta'rîf eylemiş ve gāyet beğenmiş. Ve "Ol âdemi bana getür!" dimiş. İrtesi gice beni alup götürdi. Kendüsi doğru girüp beni muhzır ağa odasında kodı. Bir sâ'at kadar mürûr idüp bir mehter gelüp beni götürdi. Kış güni olmağla ocakda kütük, ortada mankāl, dizine yorgan ve üzerine ihrâm örtmüşler. Varup ihrâm ucunı bûs idüp girü çekilüp ayağ üzre büyük tezkireci Nigâhî Efendi'nin altına durdum. "Sen nerede esîr oldun?" diyüp "Belgrad'da" didüm. Ve ba'dehû Belgrad'ı ve Semendire ve Niş ve Vidin'i ve içlerinde olan askeri suâl idüp ve "Kal'aları yapdı mı" diyü suâl idüp "İnşâallâhu te'âlâ Hakk te'âlâ irişdirmez. Anın murâdı üzre beş yılda tamâm olmaz" didüm. Bir asker tertîbi tahrîr itmişsün, anı nereden ahz itdün?" didi. "Bir yerden ahz itmeden iki senedür tâbûrlarında bile olmağla anların askerlerinin tertîbine karşuluk asker-i İslâm alaylarının tertîbinin iktizâsı böyle olmağla kendü karîhımdan tahrîr eyledüm" didikde "Bunda ba'zı ta'rîf ü simâ'a mevkûf şeyler var, ta'rîf eyle" didi. "Fermân efendimin" didüm. Eğinli koynundan çıkarup önünde açdılar. Çavuş-başı ve Nigâhî ve Eğinli'den ve iki iç ağasından gayri kimse yok idi. **[365a]** Bir sâ'at kadar bakup "Pek a'lâ şey olmış. Bu asl size lâzımdur. Al hıfz idüp icrâ eyle!" didi. Meclis tarh oldı. İhrâm ucunı öpdüm. Çıkacak vakitde bir çıkın içinde bağlu yüz Macarî altun elime virdiler. Ve ol vakit ki Belgrad ve Niş alındı, Rûmili ve Anatolı eyâletleri ve niçe sancaklar bile ma'an olup ekser-i zu'amâ ve sipâh şehîd ve esîr olmalarıyla iyi ze'âmet ve tîmârları erbâb-ı devlet evlâd ve etbâ'larına ve akrabâlarına alup sâhib-i devlete öyle ta'rîf idüp i'timâd itdirmişler ki "Esîr olup çıkanlara aslâ ze'âmet ve tîmâr virilmeyüp ve esâme da'vâ idenlerin esâmîsi tashîh olunmasun! Zîrâ anlar esîrlikde gözleri korkmuşdur. Asker içinde bulunmaları iyi değildür" diyü aslâ bir esîri sarây kapusından içerü komazlardı. Bir gün Eğinli Muhammed Ağa'ya bu ahvâli söyledüm. Didi ki "Sâhib-i devleti böyle i'timâd itdürmüşler ve hem hazînenin müzâyakası var. Niçe bin

âdem geçmiş ulûfe da‘vâ ider. Ben senin esâmîni söyledüm. Anı tashîh idecek oldı. Ammâ kimseye söyleme” didi. Ben dahi “Sultānım, itmen bunı! Gazâya gitsenüz gerek. Zulümleri ref‘ itdük dirsiz, bundan büyük zulm olur mı? Serhadde âdem durmaz dirsiz. Durmayup kaçanlar hâlâ mu‘azzez, mükerrem. İtā‘at ile kal‘aya kapanup mâl ve erzâkı gidüp esîr olanlara böyle zulm ve hakāret idüp bed-du‘ālarını alırsız. Her birleri sokaklarda ağlayup bed-du‘â idüp gezerler. Bunları gören bir dahi kal‘aya kapanmak değil, taşra cenkde bile cümleden mukaddem kaçmağa sa‘y ider. Esîrlerin gözi korkmuş dimişler. Kolayı var kim esîrlere başka bayrak virün ve başka kul virün, görün kim ziyâde cenk ider ve bunların inkisârı geçdüğinden mâ‘adâ nizâm-ı askeri muhill bir işdür ki bir daha serhadlerde âdem durmaz” didüm. Fikre varup ve ağlayup “Seni yine getürsem esâmini tashîha fermân vireyüm” didi. Ben bu sözleri söyledüm, sükût itdi ve hem nusrete işâret vâki‘ olan üç alâmeti söyledüm. “Anı suâl itse gerekdür. Gāyet hazz itdi” diyüp irtesi gice beni götürüp suâllerine mâ-vaka‘a ne ise cevâb virüp ve ol üç alâmeti dahi takrîr itdüm. Bir garîb alâmetlerdür, ammâ bu mahalde takrîri tavîl olur. Suâl ve cevâbdan sonra esâme arzuhâlini virdüm. Okundukda “buyur” diyü işâret eyledi. Ve ba‘dehû ulûfe arzuhâlini virdüm. On bir kat ulûfe geçmiş idi. Elli beş akça ulûfem var idi. Tebessüm idüp “Esâmin tashîh olduğuna kanâ‘at itmeyüp ulûfe de mi istersin?” didikde bana dahi söze vesîle olup “Hakk te‘âlâ seni mu‘ammer eylesün! Şer‘ u kānûna yapışup bu kadar zulm ref‘ eyledinüz. Bu esîrlere merhamet itmezsenüz cümle zulümlerden eşedd olur” diyüp mukaddemâ Eğinli Muhammed Ağa’ya söyledüğüm sözleri cümle söyledüm. Sükût idüp bir şey söylemedi. “Buyur” diyüp ulûfe arzuhâlimi buyurdı. Alup ve ihrâm ucunı öpüp kapudan çıkacak vakitde “Çavuş-başı ağa ve dizdâr-başıyla haber gönder. Bunun ulûfesi her ne ider ise cümle Macar altunı virsün. Zîrâ behâsına virür” didi. Böyle tenbîh itmesine bâ‘is ol vakitde masrafa fermânsız altun ve gümüş sikke virilmeyüp bi’l-cümle mankūr virirlerdi. Ve ben gitdikden sonra sözi yolunda “Bu âdemlere zulm olup ve hem nizâm-ı askere halel virür bir ahvâldür, şimden sonra arzuhâl ile gelen esîrlere mâni‘ olmasunlar” diyü tenbîh ider. Ve bundan sonra bir dahi çağırup ba‘zı umûr-ı sefer suâl idüp asker geçirmek içün tonbazlar ve açıklar ve bir anda köprü kurmak içün döşemeleriyle ma‘an araba üzerinde hafîf tonbazlar ihtirâ‘ını ta‘rîf eyledüm. Zîrâ Nemse’de görmüş idüm. Ve ba‘dehû sefere girmek tenbîh olup içerüde kalan kefîllerimizi illet idüp Sofya’da serdâr yerine olan Kadı-oğlı’na hitāben fermân idüp ve Eğinli dahi Sofya’ya varınca yol üzerinde olan serdârlara ve Sofya muhâfazasında olan kul kethüdâsı sâbık Şa‘bân Ağa’ya hitāben mektûb virüp varup behâmızı virüp ve kefîllerimizi ve niçe esîrleri dahi halâs idüp ordu-yı hümâyuna gelüp

ma‘an sefere gitdüm. Bu dahi tavîl hikâyedür. Muhassal ol sene niçe zulümleri ref‘ idüp ve şer‘ u kānûna ri‘âyet idüp ve asker umûrını bi’l-külliye merhûm Eğinli Muhammed Ağa’ya tefvîz idüp ol dahi fi’l-hakīka hayr-hâh-ı devlet ve sâhib-i istikāmet olup Yeniçeri ocağının gerek zâbıtān ve gerek neferât tashîhine ve nizâmına mübâşeret idüp ihtiyârları cem‘ idüp “‘Aşk olsun yola ihtiyârlar, asker ahvâli muhtell ve müşevveş oldı. Düşmen yakamıza ve sakalımıza yapışdı. Ne dirsiz? Şer‘ u kānûn üzre bana mu‘în olur musuz ki eski **[365b]** kānûnumuz üzre ocağımıza nizâm virüp ve çürükleri ve nâ-müstehıkkları çıkarup dîn ü devlete bir hizmet idelim. Ve illâ bana mu‘în olmazsanuz ben dahi kendümi azl idüp böyle söz tutmaz, şer‘ u kānûna itā‘at itmez mahlûkun zâbıtlığı bana lâzım değül” didikde “Senin kılın düşdüği yere başımız fedâ olsun! Sefer ve serhadlerde ömür ifnâ itmiş ve gazâda gözi çıkmuş ve yaralı gitmiş ve topal olmış emekdârlarsınız. Ve on akça etmek ile kalup İstabul’dan çıkmamuş manav ve bakkal ve tulunbacı veyâ bir kapuya intisâb ile yigirmi-otuz ve kırk-elli akça oturanın nihâyeti yok. Ve neferât kısmından dahi kānûn ve kā‘ide kalkdı” didiklerinde “Berhordâr olun! Pâdişâh etmeği size helâl olsun!” diyüp irtesi kapu idüp niçe sefer görmüş yüzi, alnı, burnı çalık her odadan birkaç ihtiyâr getürüp sokak kapusından tâ kendüsi oturduğı yere değin dizüp yoklama eyledi. Gelüp okunduklarında “Sen ne zamân kapuya çıkdun?” “Fülân seferde kapuya çıkup ve fülân ve fülân seferlerde bile idüm ve fülân seferde işde şuramdan yaralanup anın mukābelesinde etmek virdiler ammâ bu elim ve ayağum sakat kalup kâra ve işe mâni‘ olmağla ma‘îşete zarûretim var didikde “İhtiyârlar ne dirsiz? Bu gāzî ve emekdâr kulundur. Ammâ bî-kes olmağla az etmek ile tekā‘üd itmeleriyle vech-i me‘âşa müzâyakası var didiklerine terakkī virüp “Sen ne zamân kapuya çıkdun?” diyüp “Kapuya çıkdum fülân efendinin veyâ fülân ağanın çerâğıyım” diyenlere “Eğer kuvvet-i bedeniyyesi var ise beytü’l-mâldan çerağ-ı pâdişâh idüp ağalar ve efendiler mâlından iderler. Çünki içinde bulunmuşsun, sefere gider misün? Eğer sefere gider isen var kıyâfetini boz, başına astar sar, ayağına siyâh çizme giy ve tüfenk ve kılıc getürüp ortaya as ve ba‘dehû oda başınla gel. Müceddeden yeniçeri üç akça ile olur. Seni sekiz akça ile eşkinci ideyüm. Allâh virsün yeniçeri ağası ol diyüp ol ise sefere gitmek değil, İstanbul’dan çıkmaz. Herîf “Sultānum! Lutf idün” fülân diyü niyâz itdikde “Çık bre yaramaz! Ağanda ve efendinde hâin. Urun başına çalın esâmisini!” diyüp iki tarafda duran ihtiyârlar, başına urarak nerdübândan aşağı serzenişle kapudan taşra iderlerdi. Bu vech üzre tekā‘üd ve eşkinci neferâta nizâm virüp şer‘ u kānûna muhâlif men‘ u def‘ itdüği umûr u husûslarda kimse “Niçün böyle idersün?” dimeğe ve recâ itmeğe zehresi olmadı. Çünki yeniçeri ocağı askerin nizâmına sa‘y eyledi, sâir atlu ve piyâde askerî

gürûhları dahi atların irsine gidüp ve bu sebeble mîrîye birkaç bin kîse akça nef‘ ve sefere azîmet olundukda dahi düşmene havf u heybet müstevlî olup tâbûr-ı menhûsı görünmeğe zehresi olmayup Niş ve Semendire ve Belgrad kal‘alarından mâ‘adâ Tragaman boğazından Ösik’e varınca ve Vidin’den Belgrad’a varınca olan kılâ‘a vü palankāt ve Demir-kapu kurbında Tuna içinde olan adada ihdâs itdikleri kal‘adan metîn şânına kebîr toplar koyup fethini muhâl add itdikleri şânîsi kebîr ve sagīr bu kadar kılâ‘ vü palankāt darb u seyf ile feth u zabt olduğundan mâ‘adâ Tırnakçı Muhammed Paşa’yı biraz asker ile Erdel semtine gönderüp varduklarında Nemse tarafından serdâr olan Hayzer ile cenk idüp avn-i Hakk ile mensûr olup ekser-i askerini kırduklarından mâ‘adâ Hayzer’i esîr idüp devlete getürdiler ve bu zikr itdüğüm vilâyetler varanların ma‘lûmlarıdur ki mukaddemâ feth olunca kaç pâdişâh zamânında sefer olup yüz seneden ziyâde zamânda feth olmış. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ cümlesi bir seferde darb-ı seyf ile feth olup cümlesinde yüz binden ziyâde kâfir katl, ricâl ü nisâ yigirmi-otuz binden ziyâde esîr alınup asâkir-i İslâm pür-ganâyim avdet itdiler. Bâ‘isi, zulümleri kaldırup şer‘ u kānûna yapışup ve asker-perver âdemler peydâ idüp sefere gitmeden neferlerine “Kānûn üzre itā‘at iden gitsün!” diyü terbiye ve ta‘lîm üzre her ne emr itdiler ise biri muhâlefet itmeyüp başların hulûs u istikāmetleri sebebiyle Hakk te‘âlâ askere itā‘at virüp bir senede üç ve dört kal‘a cengine, metrise girüp muhâlefet itmediler. لا سلطنة الا بالرجال[5070] dinildüği üzre müstakīm ve asker-perver, müdebbir âdemler her kande ise getürdüp her birini bir gedüğe kodılar. Cümlenin başı Eğinli kul kethüdâsı Muhammed Ağa idi ve anın dahi sâdık dostları var idi ki kardaşları makāmında olup her kande umûr-dîde sefer erbâbı var ise haber virüp ve getürdüp ve iki-üç meclis söyletüp ve ba‘dehû isti‘dâdına göre bir gedüğe kordı. Ve ol meşveret-hânlarının biri Yûsuf Beğ idi ki sonra ol çavuş-başı **[366a]** ve vezîr-i a‘zam kethüdâsı dahi oldı. Ve biri dahi defterdâr ve imâm Muhammed Paşa idi ki ol vakitlerde mâliyede kâtib idi. Ve biri dahi piyâde mukābelecisi Ali Efendi idi ve birkaç daha var idi. Ammâ bunlarla meşveret itmeyince kendü karîhasından bir iş itmezdi. Ve lâkin asker ve cenk ve metris husûslarını, düşmenin fursat vakitlerini ve düşmenin dahi askerî ve cengî ahvâlini bu fakīr ile müşâvere idüp ve ekser gicelerde ol virdüğüm sufûf-ı asker resmini açup mütāla‘a iderdi. Muhassal tedârük-i sefer görilüp misli sebk itmemiş fütûhât müyesser olup ve bu fakīr her ne haber virüp ve ne söyledüm ise aynı ile zuhûr idüp ve fütühâta delâlet ider Belgrad’da vâki‘ olan üç alâmetin eseri aynî zâhir olup ve hattâ Belgrad’ın

[5070] Ehliyetli adamlar olmadıkça saltanat olmaz.

fethi üç alâmetin biri zâhir olan Şâhîn Kullesi idi. Fethi ol kulleden oldı. El-hamdüli'llâhi te'âlâ ol sene vâki' olan fütûhât-ı kesîrenin misli sebk itmeyüp Nemse'de bir mufassal târîh itmişlerdür ki ol sene kırılan kâfirleri ve alınan esîrleri zikr itdikde ciğerleri yanar. Bu seferi tafsîlce zikr itmeden murâd ser-i kârda olan ricâl-i devlet müstakīm ve hayr-hâh-ı devlet olup şer' u kānûn üzre her umûrun tedbîrine mübâşeret itdikde asker bir süri koyun gibidür, iyi terbiye idersen nef'i olur, mukayyed olmayup kendü hâllerine kodukda kurt-kuş yiyüp telef ve zâyi' olur gider. Ve bu da ma'lûm ola ki her amelin ve her tedbîrin niyyeti vardur. Bundan ekser-i halk gāfildür. Bir umûra ve bir tedbîre mübâşeret itdikde "Ben umûra ve bu şeye mübâşeret itdüm, benim tedbîrimle bu olur" dimeyüp "Yâ Rabbî! Sen Müsebbibü'l-esbâbsın! Emrin üzre şu umûrun esbâbına teşebbüs itdüm. Ben bir âciz kulunum. Tefvîk ve kuvvet ve nusret senindür" diyü du'â itmeğe ve niyyete muhtâcdur ki ol iş hayr ile husûle gele. Bu seferde tahrîrât gāyet çokdur. Bu mertebe ile iktifâ idelim.

Sefer-i sene 1102

Çünki yüz bir senesinde bu mertebe memâlik feth olup asâkir-i İslâm pür-ganâyim ferrûh u fahûr avdet olundı. Yüz iki senesinde dahi tedârük-i sefer ve azîm asker ile azîmet olundı. Ammâ küffâr dahi evvelki senenin intikāmını ahz içün azîm asker ve tedârük ile ve hattâ donanma gemileri dahi tedârük idüp Varadin altına gelüp dâhil oldukları ma'lûm oldukda mevcûd olan asker ile Zemin yakasına geçilüp Tuna'dan Sava kenârıyla olan yârlar başında ol virdüğüm resm üzre metris alınup ve her kolun askeri ve top ve humbaraları müsâvî vaz' olunup hâzır olundı. Küffâr dahi kesretlerine mağrûren berren ve bahren gelüp ve ve Kirmandek nâm mahalle konup irtesi cümle ağırlığını anda bırakup ve alayların tertîb idüp asâkir-i İslâm metrisleri üzerine hücûm itdi ammâ her kolda olan metrisler muntazam ve asker ve top ve humbaraları müsâvî olup bir zebûn kol yok ki andan söküp arduya yürüye. Göz karardup yürüyüp şol mertebeye dek geldiler ki bir kuvvetlüce âdem taş atsa irişür ammâ cümle kolda olan metrisler ma'mûr ve tedârükli ve ol mahall bir âteşdür kopdı. Her koldan top u tüfenk boşalup gûyâ bir rûzgârlı günde kuru neyistâna âteş düşmüşe benzerdi. Kâfirleri olmış amrud gibi sergi idüp gördiler ki metrisler kavî, sökmek mümkin değil. Kıçın kıçın girü çekilüp ve yıkılup gitdiler. Ammâ ikindiden sonra yem mahalli ale'l-gafle yine zuhûr idüp yürüdüler ammâ evvelki mertebeye gelmediler. Zîrâ "Kâfirin ekseriyyâ yürümesi ikindiden sonradur ki ol mahall herkes atlarına yem ve su

ve kendülerine ta‘âm gāilesi olup gafletden hâlî değillerdür” diyüp ve “Bir dahi eğer bozarsak ne güzel ve eğer bozulursak ahşam karîbdür. Gice ile düşmen, düşmen üzerine gelmez ve komaz. Selâmet çıkaruz” diyü ekseriyyâ ol vakt yürürler. Bu ahvâli hod mukaddemâ Eğinli’ye haber virüp ma‘lûmı olmağla ol vakte ziyâde takayyüdi var idi. İrtesi gün dahi biri ale’s-seher ve biri vakt-i asrda yine alayların kurup top irdüği kadar yere gelüp vâfir turup ve girü tâbûrına gitdi. Ve irtesi kalkup iki sâ‘at kadar girü gidüp suya inilicek yere suvak dirler ve şer‘a dirler, ana kondı. Olacak olur, çünki evvelki sene bu kadar fütûhât oldı ve ol sene dahi kâfir bir şey idemeyüp girü çekildi. Beşeriyyet hasebiyle serdâr-ı ekrem hazretlerinin tab‘ına gurûr gelüp “Ben bunların alargadan dolaşup önin alup cümlesin kırarum” zu‘mına düşüp göc fermân eylemiş. Ol güne gelince cemî‘-i umûr Eğinli’nin re’yine mevkūf iken “Sultānum, te’hîr idün. Tatar gelsün ve dümdâr paşa gelsün ve ba‘dehû gidelim” didikde “Kâfir **[366b]** kaçup Varadin altından Tuna’yı karşu geçdükde bir dahi kande buluruz? Çok söyleme. Hayde yeniçeriyi hâzır eyledim! Kesdürdükten sonra gücdür” dir. Anı gördüğini köprü başına âdem ve fermân geldi ki “Köprüye tekayyüd idüp girüden gelen askeri ve Tatar’ı te’hîr itdürmeyüp köprüden ve açık ve botlar ile geçürüp bir an meks itdürmeyesiz” dimiş. Başbâkī-kulı Kücük Hasan Ağa köprü üzerine ta‘yîn olup ve bu hakīr mühimmât üzerine ve botların ve açıkların ve köprü hizmetinde olan sekiz yüz kadar salahorların ulûfe ve nânları tevzî‘i üzerine ve köprü mesârifi tahrîrine ta‘yîn olunmuş idim. Acele ile bârgîre binüp orduya vardum. Cümle çâderler bozulmuş, sâhib-i devletin sâyebânından gayri yok. Eğinli Muhammed Ağa’yı suâl itdüm. “Kapuya gitdi” didiler. Anda varup sâyebân ardında iki kücük çâder var. Birinin içinde Re’îs Bekir Efendi ile oturup Eğinli gâh gâh gözünün yaşını siler buldum. “Amân sultānım! Bu ne ahvâldür? Niçün böyle itdünüz? Gerçi bu güzel tedbîrdür. Ammâ henüz dümdâr gelmedi. Askerin sülüsi kadar dümdâr ile gelür ve Tatar dahi gelmedi. İki gün te’hîr olunsa anlar da gelür. Düşmen öni alındukda biraz asker dahi girüden imdâd varsa kâfir iki asker arasında kalup tedbîri bozulurdı.” Çok söyledük ammâ musırr oldı. Hâne-i dümdâra isti‘câl gönderdik, “Hasan Ağa’ya selâm eyle! Göreyüm sizi, köprüye mukayyed olup ve gelen askeri ve Tatar’ı köprüden botlarla ve açıklarla gice ve gündüz geçürüp te’hîr itdürmeyesiz” didi. Ve ba‘dehû “Sultānım! Defterdâr efendiyi bulmadım. Salahorlara biraz akça ve peksimed lâzımdur” didüm. Ol dahi “Tezkireci efendiyi bakın!” didi. Birini bulmadılar, döndi. Bekir Efendi’ye “Siz buyrun” didi. Ale’l-hisâb üç bin guruş ve iki yüz kantar peksimad buyrun” didüm. Bekir Efendi buyurup alup köprü başına geldüm. Eğinli tâ bu kadar müstakil idi ki îrâd ve masrafa karışırdı. Sava üzerine olan

cisr-i memdûd yarım sâ‘atdür. Sudan taşra olan karası iki tarafı batak olmağla karşu yarlara varınca kazık üzerine cisirdür ki yaz eyyâmlarında iki tarafa karası kuruyup gidilür. Ol sene yakın yerlerde yağmur yağmamış iken bu vakt hâriku'l-‘ade Sava suyı bir mertebe tuğyân itdi ki asıl suyın hendeki doldukdan sonra karada olan cisr nihâyetinden sonra iki yüz arşun kadar muhdess yapmak iktizâ eyledi. "Gündüz yaparuz, gice on beş yigirmi arşun dahi yer basar. Ve'l-hâsıl asker kalkup yolun sol tarafından bir iki-üç sâ‘at alargadan dolaşup İslatkamine yakınından düşmenin yolun kesüp ve bir muhakkar metris alup ve yayayı metrise koyup ve iktizâsına göre topları dizüp ve atluyı dahi kol kol ta‘yîn idüp "Eyne'l-mefer" diyüp dururlar. Ve asker gitdüğinün irtesi dümdâr gelüp ve dahi irtesi Tatar gelüp gündüz ve gice meş‘alelerle cisirden ve botlar ve açıklarla cümlesini geçürüp şöyle ki ordu-yı hümâyûn yeri ke'l-evvel çamur ile toldı. Anlar dahi sabah kalkup gitmek üzre iken nısfu'l-leylde bozgun askerin ucu gelüp döküldi.

Ahvâl-i asker

Çünki asker-i İslâm düşmen yolın kesdi, kande gitsin? Ol dahi dürilüp ve devşirilüp ve ölüm eri olup asker-i İslâm'ın üzerine yürür. Şol mertebe âteş saçup ve kılıc çekdiler ki yüzüni döndürürler, girüden zor idüp yine döndürürler. Muhassal on iki def‘a metrisler üzerine gayret idüp yürürler. Yol bulamayup ve asker-i İslâm'ı sökmeyüp yigirmi binden ziyâde kâfir katl olunup ve niçe bin kâfir dahi mecrûh olup sâirlerinde dahi cenge tâb u tevân kalmayup vire itmek sadedinde iken serdâr-ı ekrem hazretlerine bir kurşun isâbetiyle zümre-i şühedâya mülhakk oldukda "Vezîr-i a‘zam düşmiş diyü" halk cengi bırakup karış-murış olup ve ol mahall kâfirde dahi cenge tâb u tevân kalmamağla kimseye ta‘arruz itmeyüp ve iki kiçeli selâma durur gibi durup ortalarından gürûh-â-gürûh asker gelüp selâmet çıkdılar. Ve eğer bir kahve içimi kadar vezîr-i a‘zam düşmeyeydi, kâfirler vire bayrağı dikmek murâdeylediklerini esîrler nakl eylediler. Ve askerin bozulduğı gün Tuna donanması kâfirin donanmasını bozup ve çok kâfir kırup ve yüzden ziyâde zahîre ve donanma gemilerini alup Belgrad'a götürdiler. Zahîreye biraz kıllet vâki‘ olmış iken bir vakıyye hâs unı bir akçaya virdiler. Muhassal ol sene dahi evvel ve sonra olan cenklerde, donanmada kırk-elli bin kâfir helâk olup asker-i İslâm'dan iki-üç bin âdem şehîd olmadı. Ve hâlâ asker-i İslâm'ın bu cengini kâfirler yâd idüp "Biz bozduk" dimezler. Gurûr şe'âmeti ve cümle asker cem‘ olmadan gitmek sû-i tedbîriyle bir perîşânlık vâki‘ oldı ammâ meydân yine İslâm'ın add olunur.

Sefer-i zamân-ı [367a] Sultān Mustafa Hân ibn-i Sulān Muhammed Hân

Tahta cülûs itdikde bi'n-nefs yümn-i ikbâl ve sa'âdet-i iclâl ile gazâya teşvîk buyurdılar ki halk bu sefere Vataran seferi dirler. Belgrâd'a geldiklerinde küffâr tâbûrını Tuna'nın karşu Tımışvar yakasında Laçka sahrâsında haber alup ve Tuna'yı geçüp tâbûr üzerine giderlerken Vataran dahi Erdel'den sekiz bin müntehab cenkci Nemse ile çıkup tâbûra ilhâk olup imdâd itmeğe giderken râst geldiklerinde Moskov ve gāyet cesûr ve hod-bîn ve şedîd kâfirler olmağla hemân tâbûr kurup ve çarh-ı felek ve topların dizüp cenke âgâz ider. Asker- İslam dahi kendüyi ihâta idüp şol mertebe cenk olmışdur ki büyük tâbûrlarda bu mertebe şedîd cenk olduğı yokdur ve âkıbet cümlesi tu'me-i şemşîr-ı gaziyân olup ve ol sekiz bin cenkci askerden mâ'âdâ Erdel gāyet münbit ve ucuzluk memleket olmağla tâbûrda olan asker içün birkaç yüz araba envâ'-i zahîre havâle olunmağla Erdel'den tedârük idüp bile idi ve kendü askeri içün dahi dört-beş yüz araba ve bundan mâ'adâ beş yüz araba kadar bâzergân var idi ki envâ'-i zahîre vü eşyâ tahmîl idüp büyük tâbûrlarına götürürlerdi. Ve bu sebebden ol sekiz bin cenkci askerden mâ'adâ iki binden ziyâde avret ve beş-altı binden ziyâde tüccâr ve arabacı ricâl olup büyük tâbûr kadar dâireleri olup muhassal cümle askeri kılıcdan geçüp bârgâh-ı bengâhları ve top ve çigāneleri zabt ve birkaç bin ricâl şâb ve duhter ve nisâ esîr alınup asker- İslâm pür-ganâyim olup ve tâbûr bu haberi işidüp ve havfa düşüp girü yıkılup gitmekle pâdişâh hazretleri dahi yümn ü ikbâl ile avdet idüp ve gelüp Lipova kal'asını dahi darb u seyf ile feth u zabt idüp ve ba'dehû Şebeş ve Lohoş kal'alarını tevâbi'âtlarıyla feth idüp asker-i İslâm şol mertebe ganîmet aldılar ki ta'bîr olunmaz. Ve hattâ ol seferde alınan müzeyyen toplardan âstâne-i sa'âdete nakl idüp sarây-ı âmire yüzine vaz' itdürdiler.

Sefer- sâni

Çünki kâfir ol sene bu mertebe kılıc yiyüp gûşmâl gördi. azîm tedârük ve asker cem' idüp Saksonya kıralını serdâr-ı murdâr nasb eyledi ki bunun memleketi yedi kıral ta'bîr olunan elektörlerin cümlesinden çok ve vâsi' olup ve Leh memleketine muttasıl olmağla bunı Nemse, Leh'e dahi kıral itmişdi. Buna halk "na'l-kıran" dirler. Muhassal pâdişâh-ı gayûr hazretleri düşmenin tuğyânı haberi ma'lûm-ı hümâyûnları olup azîm asker ve lâzime-i sefer ile bi'z-zât gazâya azîmet buyudılar. Belgrad'a gelüp düşmen cem'iyyetini yine karşu Tımışvar yakasında Laçka semtinde haber almalarıyla Tuna'yı geçüp mütevekkilen ale'llâh düşmen üzerine bir menzil kadar karîb varup konduklarında düşmen dahi yurdundan kalkup kaçamak gösterür. Ve bunlara dahi

“Düşmen korkdı ve kaçdı” diyü bir emniyyet ve gaflet gelür. Ve asker dahi kimi uyur ve kimi ordu ve bâzârda gezer ve kimi dahi yem vakti yakındur diyü atını soymuş, tîmâr ider ve ba‘zılar dahi ordudan bir sâ‘at ve daha ziyâde “Elime bir şey girür” ümmidiyle gezerlerken anı görürler ki kâfir alayların kurmuş, sür‘atle gelür. At boynuna düşüp gelüp haber virdiklerinde kimi “Aslı var” kimi “Yokdur” dirken kâfirin alayları görünüp sür‘atle gelür. “Bir yere hâzır olun!” diyüp teziyyearabaları dizüp siper iderler. Ve ardından top u tüfenk serpüp sergi iderler. Ammâ ba‘zı demirli kâfir atından inüp arabalara sarılup birbirinden ayrılırlar ki atlu içerü girmeğe yol olsun diyü ve içerü vâfir atlu girüp bizüm atluları girüledürler. Ve ol mahall pâdişâh-ı gayûr hazretleri dahi binüp yanında olan tüfenkcilere ve bostâncılara “Koman” idüp dârü’s-sa‘âde ağası ve sâir siyâh ve beyaz musâhib ağalar ellerinde dâl-ı gaddâre ol girüleyen askere “Girü dönün! Sizi bütün kırarlar” diyü zor idüp askeri çevirüp ve tüfenkciler ve bostâncılar dahi irişüp ve pâdişâh hazretleri irişdi” diyü sâir askere dahi gayret ü kuvvet gelüp düşmene şol mertebe kılıc ve top u tüfenk çekdiler ki âkıbet girü çekilüp karârı firâra tebdîl eyledi. Ve birkaç kıt‘a top dahi bırakdı. Ve atlu âdemler düşüp bir-iki sâ‘at yere değin gidüp çok şey bırakdırup çok şey aldılar. Ve Na’l-kıran kendüsi dahi yaralanup ve cenkde beş-altı ceneral ve çok asker başları düşüp on binden ziyâde kâfir katl olunduğunı yine kâfirler ve re‘âyâ kefereleri nakl iderler. Ve bu sefere halk “Na’l-kıran Seferi” diyüp ve kâfirlerin büyük sefer ve cem‘iyyetleri idi. Na’l-kıran dahi merd-i da‘vâ ile serdâr olup “Cümle Türkleri at ayağı altında **[367b]** pâymâl ideyüm” diyü va‘d ider ve bunun memleketinde gāyet mücessem atlar ve büyük âdemler olmağla kendüden mâ‘adâ Nemse kıralının dahi demirli atlusı bu Saksonya tāifesinden olur. Ve hemân kendünün altı bin tahta timurlı askeri olup on beş vakıyyeden hafîfi yokdur. El-hamdüli’llâhi te‘âlâ ol seferde dahi mansûr u muzaffer olup meydân İslâm’da kaldı.

Sefer- i sâlis der-zamân-ı Sultān Mustafa

Çünki düşmen bu def‘a dahi mağlûb ve çok bellü başluları katl olundı, yüz sekiz senesinde azîm tedârük ve asker cem‘ itdüği mesmû‘-ı pâdişâhî oldukda mütevekkilen ale’llâh bi’zzât gazâya niyyet idüp asker-i azîm ile Belgrad’a vâsıl oldılar. Ammâ ser-i kârda olanlar mâbeyninde tefrika ve vüzerâdan ba‘zıları mühre nâmzed olmalarıyla serdâr-ı ekrem, vezîr-i a‘zam hazretlerinin işi ilerü geldüğini istemeyüp ve bâ-husûs şeyhülislâm hazretleri, Ca‘fer Paşa’ya gāyet sâhib çıkup şevketlü pâdişâh hazretlerine şol mertebe ta‘rîf eyledi ki vezîr-i a‘zama her-bâr Ca‘fer Paşa “Bababım re’yinden hâric iş itme” diyü tenbîh iderdi. Çünki pâdişâh hazretlerinin ve şeyhülislâm efendinin Ca‘fer

Paşa'ya ziyâde ikbâli var, cümle ricâl-i devlet Ca'fer Paşa tarafını tutdılar ki "Vezîr-i a'zam olur" dirlerdi. Ol vakitlerde ve evvelki seferlerde Elmâs Paşa vezîr-i a'zam idi. Eğerçi genc idi ammâ sâlih ve her münkerâtdan ve rüşvetden pâk-dâmen olup hakk budur ki ol umûr-ı azîmeye elyakk ve eslah-ı mevcûd idi. Akl yaşda olmaz, başda olur ve hem evvelki seferlerde cenk umûrında bir hayli mahâret kesb idüp ve cür'eti dahi var idi. Muhassal düşmen tâbûrı yine karşu Laçka sahrâsında Tise suyı kenârında Kobile nâm mevzı'de haber alınmağla Tuna'yı geçüp ve donanma gemilerini dahi Tuna'dan Tise suyına gönderüp berren ve bahren üzerine azîmet olundukda ilerü giden asker ve donanma askeri vâfir gûşmâl virüp ve vâfir gemilerini ve zahîrelerini alup ve çok esîr idüp ve çok kâfir katl itmeleriyle ve câsûsları dahi asker-i İslâm'ın azamet ü heybetini ve cünbüş ü hareketini haber virmeleriyle Tise suyını geçüp Sente kal'ası kurbına varur ve andan dahi kalkup Sente ile Varadin mâbeyninde konup tâbûr ider ve asker-i İslâm dahi Sente kurbında köprü kurup cümle ordu-yı hümâyûn konarlar. İrtesi müşâvere iderler ki tâbûr üzerine gideler. Kimi "gidelim" dir ve kimin "gitmeyelim" dir ve kimi "bunda oturup Sente kal'asını yapalım. Kâfir üzerimize gelür ise cenk idüp dönülmez ise Tımışvar'ın ve bu semtde olan kal'aların nizâmını virüp sene-i âtiyede Varadin kal'asını muhâsara idelim" dir. Ve vezîr-i a'zam hod "Elbette tâbûra gidelim" dir. Ol mahall şeyhülislâm ve Ca'fer Paşa dir ki "Bu mahalle gelince bu kadar batak ve köprü geçdük. Şevketlü pâdişâhımız bile emr ber-aks olur ise ahvâl nice olur? Münâsib olan budur ki pâdişâhımızı dâiresiyle girü geçürüp asker ve ordu bunda metrisde kalsın. Kâfir gelür ise cenk olsun. Olmaz ise Sente kal'ası yapulup ve bu etrâfda olan kal'alara nizâm virilüp avdet olunsun" didikde sâirleri dahi "Ma'kūlı budur" dirler. Vezîr-i a'zam yalnız ne yapsın? Muhassal pâdişâh dâiresi ve rikâb-ı hümâyûn kaymakamı Bıyıklı Mustafa Paşa dâiresi ve şeyhülislâm ve kâdı-askerler ve pâdişâh dâiresine ta'yin olunan ortalara ve gayri pâdişâh dâiresine me'mûr olanlar her kim ise köprüyi geçmek fermân olup geçmeğe başladıkda köprü başına ortalar ta'yîn olunup ve pâdişâh dâiresine me'mûr olan zümrelerden dahi zâbıtlar kodılar ki kendü zümrelerinden olmayanları gösterivirüp geçürmeyeler. Bu aralıkda halka bir havf u teşvîş düşüp atludan ve yayadan ekseri karşu geçmek isteyüp köprü başında olan "Koman. Bizden değildür" diyüp "Girü dön. Ur başına ve koma, gitdi" diyüp kimi deve arasından ve kimi kıtār arasından ve kimini dahi akrabâ ve hemşehrileri sâhib çıkup "Bizdendir, yok değildür. Ur başına, dön girü" dirler, kim dinler! Muhassal köprünün başında izdihâm-ı hây hûy kıyâmetden bir alâmet küffâr tarafından olan câsûslar varup bu haberi virdiklerinden mâ'adâ ol gice iki köle kaçup "Ne durursuz? Sizden korkup pâdişâhları karşu geçdi ve sâir askerleri dahi

geçmek ister. Ammâ koyuvirmeyüp yurtlarında durursuz" dirler. Ve bundan sonra biraz atlu gönderürler. Arnevid paşalarından Küçük Ca'fer Paşa'yı birkaç âdem ile karavulda tutup söyletdikden sonra **[368a]** i'timâd gelüp ve hemân kalkup girü asâkir-i İslâm üzerine yürürler. Ve beride ise askerin nısfı mertebesi pâdişâh ile geçüp ve beride kalanlar dahi havfa düşüp köprüyi geçmeğe sa'y iderler ve "Tâbûr geliyorur" dendikde ekser-i halk köprüye hücûm idüp zâbıtları kim dinler! Ve kâfir yar altından dahi asker yürüdüp topla tonbazların bir kaçını delüp ve köprü bozuldukda gayri kaçacak yer yok. Halk kendüyi suya bırakup yüzmek bilmeyenler bilenlere sarılup birbirlerini gark iderler. Tise suyı öyle pek vâsi' su değildür. Ammâ amîk ve bataklu ve kenârları yarlı olmağla yüzmek bilüp karşu çıkanlar dahi yardan çıkamayup beri yakadan kâfirler top u tüfenk ile şehîd idüp mukaddemâ karşu geçenlerden mâ'adâ cümlesi şehîd oldılar. Tâbûr geldüği gibi ekser-i halk cenk itmeyüp karşu geçmek içün köprüye hücûm idüp ve zâbıtlar anların def'ine sa'y iderlerken bi'l-cümle cengi bırakup fakad metrislerin nihâyetinde biraz Bosna yayası olup anlar kaçmayup ve kaçan dahi "Halâs yok ve kâfire virilsen dahi azâb ile katl ider olunca cümlemiz cenk idüp idüp şehîd olalum" diyü anlar metrislerinden çıkmayup nısfu'l-leyle değin cenk idüp cümlesi şehîd olurlar. Ve ol semtden gelenler "Ba'zı gicelerde ol mahalle gökden direk gibi bir aydınlık zâhir olur" dirler. Ve ol Bosna asker başlarına Fazlî Bölük-başı dinüp seferlerde çok mahâreti ve hizmeti sebk idüp bir gāzî âdem idi. Rahmetu'llâhi aleyh.

Muhassal evvelki senelerde meydân asker-i İslâm'da kalmağla ol sene murâdları asker-i İslâm üzerine gelmek olmayup asker-i İslâm ol hilâf-ı semtlere çekmeden murâdları vakt geçirüp Varadin kal'asını halâs içün olup ol semtden baş gösterüp Tımışvar sadâsı koyuvirirler ki "Haber aldıklarında anlar dahi ol tarafa geçerler ve bizim üzerimize gelürler. Anlar geldikçe biz girü çekilüp Varadin altına gelürüz ve ardımız ile gelürler ise biz Zemîn yakasına geçerüz. Ol semtden ise Varadin muhâsara olmaz. Tekrâr girü dönüp ol suları ve batakları geçince, eyyâm geçüp ve askerleri usanup ve yorulurlar ve tekrâr suları ve batakları ve Tuna'yı geçüp Varadin altında üzerimize gelürler ise biz karşu geçerüz. Ve Varadin'i muhâsara iderler ise biz karşudan tâze tâze imdâd virirüz. Varadin hod metîn kal'adur. Kış gelür, bırakup giderler ve eğer bir fursatlarını düşürürsek üzerlerine varup cenk iderüz" diyü müşâvere idüp geldikleri muhakkak iken ricâl-i saltanatın tefrikası ve sû-i tedbîrleri sebebiyle cülûs-ı hümâyûnlarından beri ol pâdişâh-ı azîmü'ş-şân berreyn ü bahreynde olan düşmenlere gālib olup nâm u şân ve heybeti âleme pertev salup münteşir olmış iken mağmûm u mahzûn itmeğe bâ'is oldılar. Ol mesâyibde Vezîr-i a'zam Elmâs Muhammed Paşa ve

cümle paşalar şehîd olup mühr-i vezâret Bıyıklı Mustafa Paşa'ya teklîf olunup kabûl itmemekle ol vakitlerde Belgrad muhâfızı Amuce-zâde Hüseyin Paşa da'vet olunup Pançova'ya geçüp ve andan kalkup Kuyular nâm menzile vardıkda mühr-i vezâret teslîm olundukda Tımışvar'ın tedârüki görilüp ve Belgrad'a gelüp birkaç gün anda oturup ve ba'dehû Tımışvar'a biraz zahîre ve ulûfe ve asker ta'yîn olunup yeniçeri mevâcibini Kürd Bayram-oğlı'na ve cebeci mevâcibini bu fakīre teslîm idüp ve ol vakt cebe-hâne-i âmirede ser-halîfe olmağla Tımışvar'ın mevcûd olan cebe-hâne ve top-hânesini sıhhatıyla yoklayup amele sâlih olmayanları ve müceddeden irsâli lâzım olan cebe-hâne ve top-hâne mühimmâtlarını başka başka defter idüp ordu-yı hümâyûna götürmek üzere fermân olunmağla varup ber-mûceb-i fermân tahrîr ile edâ-yı hizmet idüp avdet olundı. Yüz tokuz senesinde azîm tedârük ve asker ile azîmet olundukda eğerçi sû-i tedbîr ve tefrika sebebiyle böyle bir bozgun vâki' oldı ammâ kâfirler kendü galebelerinden bilmeyüp sû-i tedbîr ve tefrikaları sebebiyle Hakk tarafından bir gazab oldı bilüp "Mukaddemâ iki sene mukāvemet idemedük. Ve bunlar gāfîl idi, uyandı. Eğer bu sene cenk idersek anlar bize gālib olurlar ise işimiz fenâya varur. Zîrâ bundan akdem zâyirçelerimizde ve nücûmlarımızda pâdişâhlarının tahtını zabt itmek görünürdi. Ve bundan sonra müslimânlara ikbâl ve bize idbâr görinüyorur. İmdi meydân bizde iken bir zarâfet ile sulh olalım. Lâkin ibtidâ taleb bizden olmasın. Ve anlar tarafından oldukda dahi muhâlefet olmasun. Zîrâ pâdişâh tahtını zabt itmek görinen **[368b]** seneden bırakdıkları otağda pâdişâhın oturduğı tahta çıkdı. "Bundan sonra sizlere fenâ idbâr görinüyorur" dimeleriyle İstanbul'a Filemenk ve İngilis balyozlarına haber gönderüp "Eğer müslimânların sulha rağbetleri var ise sizler araya giresiz. Biz size râzıyuz. Zîrâ üç senedür anlardan ve bizden bî-hisâb âdem katl olunup ve çok hânedânlar söğündi. Biraz zamân anlarda ve bizde ve ibâdullâhda râhat olsun" didiler. "Lâkin biraz tekellüfâtımız vardur. Siz dahi sa'y idüp ve ayak basup vücûda gelmesine himmet idesiz, dîn gayretidür. Cümleden biri Kamaniçe kal'asıdur ki içinde niçe ağır kilisalarımız ve manastırlarımız olup ve niçe büyük evliyâlarımız ve kırallarımız yatup Türkler kiminin üzerine murdârlık yapup murdâr gibi yürürler ve kıs alâ-hâzâ ayak basup sâirleri olmaduğı hâlde bi-eyyi-hâl Kamaniçe'yi almağa sa'y idesiz" dimeleriyle balyozlar varup vezîr-i a'zama "Sultānım! Pâdişâh sağ olsun ve siz sağ olun! Sû-i tedbîr ve gaflet ile böyle bir şey oldı. Anların galebesiyle oldı dimeyiz. Bu devlet büyük. Her sene birbirinden a'lâ ve ziyâde asker ile yüz sene sefer itmeğe kudreti olup bir devlet kādir değildür. Üç senedür ki tarafeynden bî-hisâb âdem helâk olduğından mâ'adâ ara yerde bî-hisâb re'âyâ dahi pâymâl olup ve memleket harâb oluyorur. İmdi âhiretde

bunların mazlemesi ve kanı pâdişâhlardan ve vükelâ-yı devletden suâl olunur. Sâye-i devletinizde olup lutf u kerem görüp ve nân u ni‘metinizi yiyiyoruruz. Ve iki tarafdan dahi asker yorgundur. Eğer murâd iderseniz biz ara yere girüp murâdınız üzere mâbeyninizi ıslâh idüp işbu yalan dünyâda sizde ve anlarda ve re‘âyâ vü berâyâda biraz eyyâm râhat ve âsûde-hâl olalar” dimeleriyle vezîr âkıl âdem [olup] ve hem asker ahvâlini tefekkür idüp ve pâdişâh hazretlerine telhîs itdiklerinde cümle vüzerâ ve ulemâlarıyla müşâvere itmek fermân buyurup müşâvere olundukda “Es-sulhu seyyidü’l-ahkâm” mefhûmı üzere “Şer‘a mutābık râzı olurlar ise sulh oluruz” diyü cevâb ile ol kâfirler içerü gidüp tarafeynden cenk te’hîr olunup ve elçiler gönderilüp “Mükâleme olunsun” diyü haber gelmekle Belgrad’dan kalkup devlet Edirne’ye gelüp ve askere izn olup ve ortalar dahi İstanbul’a gelüp ve sulh husûsi içün mükâlemeye âdemler varup gelmeğe başladı.

Sefer-i Basra ve Abbâs-oğlı der-zamân-ı Sultān Mustafa ve gazâ-yı ekber

Bec vak‘asından Bağdâd ve Basra’ya tâbi‘ urbânın ekseri âsî olup ve Müntefık urbânı Basra’yı alup ve Osmân Paşa-oğlı’nı katl idüp ve ba‘dehû Ahmed Paşa ta‘yîn olunup anı dahi bozup vâfir asker kırılup urbânda kalmış idi. Ve ba‘dehû kızılbaşa haber gönderüp rızâsıyla kızılbaşa virüp kızılbaşda kalmış idi. Ve bundan mâ‘adâ Bağdâd mukāta‘âtından Murad suyının öte tarafında Hılle ile İmâm-ı Ali’ye yakın Haske Benî-mâlik mukāta‘âtında sâkin Abbâs-oğlı Selmân nâm kimesne başına birkaç bin eşkıyâ-yı Arab cem‘ idüp ve Murâd suyının öte tarafında ve beri Bağdâd tarafında Dicle ırmağına gelince her ne kadar aşâir ve kabâil var ise ana tâbi‘ olup ve kızılbaş olmağla Şâh kendüye tâc u hânlık gönderüp ve zu‘mınca cümle Şâmiyye yakasını ana temlîk eyledi. Ve yigirmi sene kadar ol semtler anın sebebiyle itā‘atden çıkup ve gitdikce kendüsi dahi kabarup Necd’e varınca kendüye tâbi‘ oldılar. Ve Devlet-i Aliyye’nin dahi berr ü bahrde kâfir seferiyle eşgāl-i kesîreleri olmağın Basra, Acem elinde ve taşrası Müntefik zabtında ve Şâmiyye yakası Abbâs-oğlı şerrinde kalmış idi. Çünki yüz tokuz senesinde cenk tarafeynden ârâm olup devlet Edirne’de kıyâm itdi, yüz on senesi evâhirlerinde yeniçeri ve carhacı ve topçı ve arabacı ve altı bölük sipâhilerinden Basra seferine asker ta‘yîn olunup ve üzerlerine her ocağın kethüdâları ta‘yîn olunup Basra feth olundukdan sonra isteyene ağalık ve isteyene isti‘dâdına göre beğlik ve paşalık veyâ etmek virmek şartıyla sâdır olan hatt-ı hümâyûn ve sâ‘âdet-makrûn ve fermân-ı âlî sâdır olduğundan mâ‘adâ bütün Anatolı’da ve Arabsitân’da ve Kürdistân’da ne kadar eyâlet ve sancak var ise ta‘yîn ve hattâ ser-çeşme boz-oğlan dahi

ta‘yîn olunup ve bu hakīr ol vakit cebeciler ser-halîfesi iken ta‘yîn olunan cebeciler üzerine kethüdâlık ile ağa nasb olunup Bağdâd’a varup dâhil **[369a]** olduğumuzda el-Hacc İsmâ‘îl Paşa Bağdâd vâlisi idi. Bebe Süleymân üzerine fermân gelüp ana gidildi. Andan avdetde Benî-Lam aşîreti üzerine gidilüp varıldıkda Huveyz’e ve Lâristân’a dağılup irişilmedi. Ve ba‘dehû Bağdâd’a yakı ve Selmân-ı pâk karşusında Zebîd aşîreti üzerine gidilüp Hasan Paşa ile ser-çeşme ilerü mukaddim-i ceyş olup sû-i tedbîrleriyle Arab anları bozup ve ser-çeşmeyi ardundan yaralu esîr itmekle çünki anların ahvâli böyle oldı, girü dönülüp bir iş görülmedi ve bu eyyâmlarda İsmâ‘îl Paşa ma‘zûl olup Daltaban Mustafa Paşa Bağdâd vâlisi ve hem serdâr olup geldi. Ve sefere me’mûr olan Şâm’dan mâ‘adâ cümle eyâlet ve asker gelüp ve Diyâr-ı Bekr vâlisi Bıyıklı Muhammed Paşa dahi kapusı halkından mâ‘adâ üç bin agavât yayası ve bin atlu levendâtıyla ve altı kıt‘a alay topı ve çarh-ı feleklerle gelüp kondukda “Halkın dili durmaz, vezîr olunca böyle olmak gerekdür” diyüp ve “Ser-asker bu gerek idi” diyü âşikâre söyleyüp gezmeğe başladılar. Daltaban bundan gāyet gücenüp ve Diyâr-ı Bekr oldukda dahi halef ve selef kat‘ü’l-yevm içün azîm burûdetleri var imiş ve bu aralıkda gerek askerî ve gerek gayri lisândan Bıyıklı Muhammed Paşa’yı medh itmeleriyle sâir paşalar dahi hasede düşüp mahsûdü’l-akrân oldı. Çünki vakt oldı, ocaklar taşra çıkmak fermân oldı, on bir bin tokuz yüz yeniçeri esâmisi var idi. Dört kat ulûfeleri işleyüp gelmemiş idi. Alay ile çıkarken dönüp iç kal‘aya girüp “‘Ulûfe isterüz!” didiler. Bunlara bir-iki def‘a âdem gönderüp “Siz pâdişâh kulusuz, sizin ulûfenizi yine pâdişâh virür. Havâle olmışdur, an-karîb gelür, itmen!” diyü gördüler mümkin olmadı, Daltaban nefsinde bir serd âdem olmağla ol dahi huşûnetle cevâba başlayup müşâvereye cem‘ oldılar. sâir beğlerden, paşalardan mâ‘adâ kendüsiyle beş vezir var idi. Her biri bir söz söyleyüp “Bir def‘a daha âdem gönderelim. İtā‘at itmezler ise bâgī olurlar. Evvel fetvâların alup haklarından gelinsün” diyü ulemâyı ve meşâyıhı cem‘ idüp gönderdüklerinde paşalar ve beğler “Kulların ulûfeleri virilüp ve tedârükleri görüldi. Pâdişâh kulları bunlardan alçak mı oldı? Bir yıldan ziyâdedür ki ulûfe görmedük. Gideceğimüz uzak yol ve çul çoğumuzun on para harçlığı ve ayağında çizme ve yemenîsi yok. Dört kat ulûfemizi emir şer‘in isterüz” dimişler. Üzerimize gelürler ise cümle kırılınca döğüşürüz” diyü cevâbla geldiklerinde serdâr-ı ekrem pür-âteş olup ve her biri bir söz söyledi. Ve Bıyıklı Muhammed Paşa’ya “Sen de söylesene” didiklerinde “Bu sözlerinizin cümlesi beyhûdedür. Eğer zor ile olur ise siz şöyle ki durun yalnız cenkle ben cevâb virirüm. Ammâ bu ocak büyük ocakdur. Devlet bunların hâtırın sayar. Mahall olur ki bir yeniçeri içün beş paşayı katl iderler. Bunun ilâcı şunda, beş vezîr ve yüz kadar iki tuğlu paşa ve

beğler ve ocaklık beğler var. Ben de hakkıma kāilim. Hazînelerimizde olan harçlıklarımızdan virüp taraf-ı devletden geldikde alıruz. Yohsa zor ile gitdikleri hâlde ne işe yarayacaklardur. Benim bildiğim budur ve işim var" diyüp kalkıvirüp gitdi. Ve meclis tarh olup paşaları ta'âma alı-kodı. "Gördünüz mi paşa kardaşlar, kendüsi dahi baldırı çıplaklıkdan gelme olmağla bir baldırı çıplağa beş vezîri fedâ itdi. Irz-ı vezâret böyle midür? Evvelâ bir orduda iki serdâr olur mı? Top çekmek serdâr-ı ekremlere mahsûs iken başka top taşıyup ve çarh-ı felek dahi peydâ itmiş ve bundan mâ'adâ iki gûne nevbet çaldırur" diyüp aslı bu ki yayaları önünde tās-ı ma'refe didikleri şeyler çalınup ve kendü ile âdetâ tokuz kat mehter-hâne çalınırdı. Ve bu halka dahi bu iğvâ virdi ki "Kendü serdâr ola" diyüp ve her ne didi ise murâdı üzre bir arz yazup ve paşalara dahi mühürledüp devlete irsâl ider.

Gelelim kul ahvâline. Bir vechle def'i mümkin olmamağla kızışbaşlar bunca yıldur pâdişâh memleketinde oturup mâl-i firâvânî yürürler. Mukīm ve müsâfir ne kadar bâzârgân ve mütemevvil âdem var ise "Karz virsünler. Taraf-ı devletden geldükde edâ ideriz" diyü her birinin üzerine âdemler ta'yîn idüp iktizâsından ez'âf u muzâ'af akça **[369b]** devşirilüp sefere azîmet olundı. Ve sefere kalkmazdan mukaddem ber-vech-i arpalık Amâsiyye sancağına mutasarrıf Rahtvân el-Hacc Muhammed Paşa'yı katl idüp zikri istib'âd olunur mertebe nukūd ve dârâtını zabt eyledi. Ve sefere azîmetde Adana paşası Eyyûb Paşa hasta gidüp Bedre nâm menzilde vefât idüp ma'mûrca paşa idi, mesmûm idi dirler. Ve Kurne'ye varıldukda kızılbaş Basra'yı boşaldup anahtarlarını gönderdi. Basra'ya varılup Firârî Mustafa Paşa, karındaşı Ali Paşa'yı vâli ve muhâfız bırakup asker ve sâir nizâmı görilüp avdet olundı. Bağdâd'a karîb Diyâle nâm su köprüsüne gelüp ve cümle asker geçüp köprünün kurbında kondılar ki Bağdâd'a iki buçuk sâ'at kadar mesâfe olmağın andan alay ile gidilse gerek. Ve kapucı-başı Küçük Hasan Ağa dahi beş-on gün mukaddem kılıc-kaftân getürüp Bağdâd'da beklerdi. Basra'ya gider iken Bıyıklı Muhammed Paşa'yı mukaddim-i ceyş idüp ilerü giderdi ve askerden bir sâ'at ilerü konardı. Ve avdetde dümdâr idüp bir sâ'at girü konardı. Çünki asker köprüye gelüp ve geçüp kondular, Muhammed Paşa'ya haber gönderdi ki "Köprü tenhâ iken yaya askerini karşu geçürüp kendüler atlu ile kalsunlar ki sabâh geçecek askere sıklet olmasun" dimesiyle ol dahi ba'de'l-asr izn virüp karşu geçüp kondular. Sabâh oldukda Bağdâd'dan mollâ ve iki müftî ve ba'zı a'yân ve Kapucı-başı Hasan Ağa istikbâle geldiler ve Daltaban'ın dahi ağırlığı geçüp köprü başında bir sâyebân ve üç-dört küçük çâder ile oturup geçen süvârî askerini seyr iderdi. Süvârî askerinin dahi ekserî geçdikde köprü üzerine olan azeb ağasına tenbîh idüp kenâra karîb iki tonbaz

batırıvirdiler. “Bre bre! Bâğdâd’a âdem gitsün, kereste ve marangoz getürsün” diyüp âdem gönderdiler ve geçmeğe at üzerinde olanlara dahi “Varun atlarınızdan inüp râhat olun. Köprü yapıldıkda size haber iderüz” dimeleriyle atlu dahi girü çekilüp her biri bir yere indiler. Ve ba‘dehû silâh ağasını çağırup “Var Muhammed Paşa karındaşımıza selâm eyle. Köprü bozuldı. Ta‘mîr olunca meks eylemek iktizâ eyledi. Paşa karındaşlarımız da bundadur. Anlar da buyursunlar sohbet idelim” diyüp vardıkda ol dahi sâde-dil kendüye mahsûs yigirmi-otuz âdem ile binüp geldi. Meğer sâyebân ardında ases-başı ve cellâd hâzır imiş, atdan inüp sâyebândan içerü kadem basdıkda ases-başı tāifesi girîbânın tutup “Götürün melâ‘îni, pâdişâh hâinini!” diyüp ve çâdere götürüp bilâ-emân ma‘nûkan katl itdiler. Karşuda cümle yaya ve sâir asker duydukda vâveylâ kopup hele zâbıtlar ve içlerinde olan ukalâ “Kendüden değildür. Pâdişâh fermânıyla ve fetvâ-yı şerîf iledür. Şimden sonra bir daha hayât bulmaz” diyüp halkı teskîn itdiler. Ve ol vakitde dâiresinde olan atlu levendâtı ve dâiresi halkı dahi havfa düşüp Acem’e kaçmak sevdâsına düşmeleriyle serçeşmeyi birkaç eski bölük başını ma‘an gönderüp “Emân-lillâh ve verâ-lillâh birinizin bir habbesine ve ırz u cânına dahl ü ta‘arruz yokdur” diyü gücle i‘timâd itdirdiler. Çünki Muhammed Paşa’nın işi tamâm oldı, “Cebeci-başı gel şuraya” diyüp “Buyrun” didüm. “Var Muhammed Paşa’nın ne kadar zırh ve sâir âlât-ı harbi ve seferde askere lâzım olacak mühimmâtı var ise bir hoş tahrîr idüp ve zabt idüp ve götürüp cebe-hâne-i âmireye vaz‘ idüp bana defterini getür. Abbâs-oğlı seferine gitdikde asâkir-i İslâm’a virirüz” didi. Mukaddemâ Rahtvân Paşa’nın ve Eyyûb Paşa’nın şeylerini dahi halk yanında böyle diyüp ve ba‘dehû bi’l-cümle kendüsi alurdı. Bunı da anlar gibi kıyâs itdi ve döndi. “Bağdâd defterdârına var! Hazînesini ve sâir eşyâsını zabt idüp ve mühürleyüp defter-hâneye getür. Bağdâd’a vardıkda ma‘rifet-i şer‘ ile tahrîr olunsun” didikde hemân ol deftere kapucı-başısı Küçük Hasan Ağa koynundan hatt-ı hümâyûn çıkarup “Muhammed Paşa’nın zırh ve sâir âlât-ı harbe ve raht u baht ve dârâta müte‘allik olan eşyâların birine kimesneyi vaz‘-ı yed itdürmeyüp ma‘rifet-i şer‘ ile tahrîr idüp mümzâ ve mahtûm defteriyle rikâb-ı hümâyûna getüresün” diyüp hemân ol sâ‘at mebhût olup kapkara kesildi. Ve ol sâ‘at kapucı-başı Hasan Ağa kalkup Muhammed Paşa ordusına varup ve cümle şeylerini zabt idüp mühürledi. Ve andan Bağdâd’a nakl olundı.

Ahvâl-i meyyit Muhammed Paşa

Bağdâd’a gelüp **[370a]** sefere kalkmazdan mukaddem Hazret-i İmâm-ı A‘zam ve Hazret-i Şeyh Abdülkādir ve sâir ziyâret-gâhları ziyâret idüp ve fukarâlarına sadakāt

ve karâbîn virüp ve bir gice rüyâsında Hazret-i Şeyh Abdülkādir hazretlerini rüyâsında görüp "Yâ Muhammed Paşa! Senin toprağın bunda olup bana komşı olsan gerekdür" diyüp ve "Makāmın şudur" diyü bir mevzi' gösterür. Tâbir itdürdikde Bâğdâd'a vâli olursuz ve çok sene zabt idüp ve ba'dehû bunda vefât idersiz, Allâhu a'lem" diyü ta'bîr itmeleriyle Hazret-i Şeyh'in câmi'-i şerîfi havâlîsinde yarım dönümden ziyâde mezâristân vardur, ol rü'yâda gördüği içün mütevellisine ve şeyhine ve fukarâsına çok şey virüp ve bir mezâr hafr itdirüp ve mezâra lâzım olacak hacer ve elvâhların hâzır idüp ve sefere gitdikde "Eğer ben sağ gelmeyüp bu seferde, her nerede ölürsem, beni bunda götürüp defn eylen ve eğer seferden sağ gelüp Anatolı veyâ Rûmili'ne gidüp hilâf-ı semt bir uzak yerde vefât idersem sulehâdan bir âdem defn idesiz" diyüp gitmiş idi. Avdetde ahvâli böyle zuhûr idüp ve bu vaz'iyyet ahvâli ekseriyyâ nâsın ma'lûmı olmağla meyyitini Diyâl'den Bağdâd'a getürüp ol mezâra defn itdiler. İki buçuk sâ'atden ziyâde mesâfe iken kanı durmayup yolları la'l-renk iderek geldi ve hâlâ Arabistân kavmi i'tikādıyla hummâya ve sancuya ve vaz'-ı hamle ve ba'zı hastalıklara şifâdur diyü mezârından tobrak alup azaldıkda etrâf hücrelerde sâkin Hindîler ve dervîşler toprak getürüp üzerine dökerler. Ve bu sebebden fukarâya tasaddukāt ve nüzürât ve kurbân eksik olmayup ve cum'a gicelerinde birkaç yerden pilav ve zerde ve helvâ esksik olmaz. Basra seferini dahi bu mertebe ile tamâm idelim.

Sefer-i Abbâs-oğlı ve Hafr-i Nehr-i Ziyâb

Ve bundan sonra tedârük görilüp umûmen asker-i azîm ile Bağdâd'dan kalkup Hılle'ye varılup ve anda birkaç gün oturılup cümle asker cem' oldukda berren ve bahren kalkup Rûm-nâhiye kurbında Murâd suyı kurbında konılup irtesi kalkıldıkda nehr-i Ziyâb başına konılup ve eğer Abbâs-oğlı görünmez ise irtesi gün umûmen kalkup üzerine varılup cenk itmek tasmîm olundı ki ol konulacak mevzi'den Abbâs-oğlı'nın mekânı olan Haseke'ye bir buçuk sâ'at kadar yerdür, ale's-seher kalkılup her ne kadar ocaklu ve sâir levendât piyâdesi yollı yolunca cenge durur gibi iki-üç kat Murâd suyı kenârından çöle doğru dizüp ve her kol askerin yanına birkaç alay topı dizüp ve bir yayaya kazma ve birine kürek ve yanlarına iki tüfenkli ta'yîn olundı ki Abbâs-oğlı askeri göründüği anda ol kazmalı ve kürekli metris kazup metris tamâm olmadan yakın gelürler ise anlar kazmağı bırakmayup işlerine mukayyed olup ve ol iki tüfenkli anlara hâmi olup cenk ideler. Bu vech üzere cümle piyâde hemân cenge turmış gibi tertîb olunup ve cümle çâderler ve ağırlık dahi piyâdenin ardınca kıtār olup ve cümle atlu askeri dahi yarım sâ'at kadar girüden Murâd suyı kenârından sancak sancak çöle doğru

uzanup ve anın ardında yetmiş-seksen âdem girü Şehrizor ve sâir Ekrâd sancakları ve beğleri dahi bir saf olup uzanmışlar idi. Ve belki iktizâ ider diyü biraz kazma ve kürek ve sâirden üç yüz hımâra tahmîl idüp ve her bir hımâra bir fellâh ve bir tüfenkli cebeci ta‘yîn olunup bir sıklet olur ise atluya tevzî‘ idüp ve metris almak içün bir yüz yigirmi kadar ocak atlusı dahi bu fakīr ile ma‘an olup ve sâirleri ortalar ile ilerü gitmişlerdi. Ve yolda yıkılan ve kalan merkeblerin yüküni bırakmayup götürmek içün Kûy sancağı paşası Ali Paşa ta‘yîn olunmuş idi. İki alayın ortasında gidüp önümüzde Kütâhiyye askeri ve ardumuzda Kûy sancağı ve Şehrizor ve Bebe askeri bu tertîb üzere kalkup ve Abbâs-oğlı’nın dahi azîm cem‘iyyeti olduğı haber alınmağın gāyet te’ennî ve ihtirâz ile “Şimdi zuhûr ider, şimdi zuhûr ider” diyü cenge turmuş gibi durup sâf-ber-sâf te’ennî ile yürüyüp ve konak yerine yakın gelindi. Aslâ Abbâs-oğlı’ndan nâm u nişân yok ve ol piyâde askeri ile ordu konak yerine varup çöl olmağla uzakdan atlu alayları olduğı yerden hayâl meyal orta çâderleri görünmeğe başladı. Daltaban ve kul kethüdâsı ve topçı ile ve sâir yaya zâbıtları bi’l-cümle ilerü gitmişlerdi. Anlar anda çâderleri kondurup ve ordunun dâiresine **[370b]** nizâm virüp ve askeri metrise komada. Meğer Abbâs-oğlı’nın görünmedüğinin aslı, “Şimdi biz bunlara karşu varsak, anlar bize dayanmayup girü kaçarlar. Sabâh bunlar bizim üzerimize gelürler ve bizi karşu varur kıyâs iderler. Biz gice ile çöle çıkalım ve anlara yol virelim. Bizim berâberimizi geçdikden sonra Murâd suyına varınca ardlarından yolların kesüp ve cümlesini kıralım ve Erce ve Semâvât yoluna kaçar olur ise anları dahi kırsunlar” diyü on binden ziyâde âdem dahi ol semte koyup ve kendüsi umûmen atlu ve yaya yüz binden ziyâde Arab ve çoban, çolak fellâh ile gice ile kalkup İmâm-ı Ali çölünden askere askerin ardına dolaşur ki zu‘mınca “Ben bunları bozup ve birini kaçurmayup kırarum” diyüp “Ve ba‘dehû varup Bağdâd’ı alırum” zu‘mı ve hülyâsı ile askerin ardına dolaşur. Ammâ cümle atlusı mızrâklı, aslâ kılıc ve tüfenk ve gayri âlât-ı harb yok ve yayasının dahi elinde mızrâk ve matrâk ve niçe beğinin dahi kocluğıda beş-on ağac iki-üç sivri atup anınla cenk idüp âdem helâk ve mecrûh itse gerek. Muhassal atlu ve yayada yüz âdemde bir kılıc ve tüfenk yok ve olan tüfenkleri dahi iki dirhem ve üç dirhem misâlü Acem tüfenki olup ve cümlesi çıplak-ayak fellâh nefîr-i âmm askeri karaltı ile gelüp zikr itdüğümüz tertîb üzere te’ennî ile yürüyüp konak yerine yaya askeri varup dâhil oldılar. Anı gördük ki girüden asker zuhûr itdi, “Girüde asker yok, bunlar ne ola?” dirken kırılup asker tutmuş, haddi yok. Dürilüp gelür ve beri tarafdan atlu alaylarımızın safları dahi ol tarafa bakup “Bu ne ola?” diyü nazar idüp ve hâzır olup durdılar. Ve Kûy paşası sancağının bir kır sakallu, gür yüz ve bahâdur müftisi olup arkasında zırh ve kolında

kolcak ve belinde kılıc ve tîr-keş askerleri içinde cümle söz anda. Ve Abbâs-oğlı askerinin önünde bir-iki bin kadar atı ve pusâtı pâk beğzâde ve meşâyıh-zâde fodulları birbirleriyle kovuşup ve mızrâk oynaşup alaylarının öninde gelürler. Ammâ ekseri zırhlı ve ol müftî "Bir âdem gitsün bunlar ne menem askerdür, haber getürsün" didikde gördük biri at kaldırup sadâ anlanur mertebe yere vardıkda anlar tarafından dahi biri yanına gelüp söyleşüp geldikde Abbâs-oğlı askeri didikde ol müftî çağırup "Hâzır olun ve korkman! Herkes yerinde dursun!" diyüp ve ol mahalde suyı çekilmiş ufak söğüt ve alkın ağacı bitmiş bir sığca hendek var idi. Teziyye ol yaya cebecileri anda koyup ve ol sene Kütâhiyye askeri dahi ma'mûrca olmağla ekseri tüfenkli idi. Ve Kürdistân tāifesi ise zırha mâil olmalarıyla Şehrizor'a tâbi' yigirmiden ziyâde sancak ve hükûmet beğlerinden mâ'adâ Bağdâd'a tâbi' Ekrâd ve Etrâk aşâir ve kabâil ve Musul sancağına tâbi' aşâir ve kabâil Ekrâdlarında çok zırhlı Ekrâd olup ve Kûy sancağının üç yüz kadar zırhlı ve at ve pusâtı pâk cenk erbâbı âdem var idi. Çünki Abbâs-oğlı askeri olduğı bilindi, Kürdler çoşup hemân hûlamak murâd eylediler ve gāyet çok Kürdistân askeri var idi ki yigirmi binden ziyâde idi. Ol zamân ki Abbas-oğlı'nın alayları kurşun menzili kadar yere geldiklerinde Kürdler hûlamak murâd ideyorurlar, müftî "Durun şer'a tatbîk idelim" diyü önlerini alup ve kendüsi at sıçradup iki alayın ortasına varup bülend-âvâz ile çağırup "Hây imdi ki ne menen askersiz! Dost musuz düşman mısız?" didikde öteden biri çağırup "Çi dost! Selmân Hân'ın askeriyiz" didikde "Ya bunda neye geldiniz?" diyüp anlar dahi "Sizi kırmağa geldük" didikde "Ya sizin Mekke ve Medîne pâdişâhı Sultān Mustafa'ya itā'atiniz yok mudur?" diyüp "Çi Sultān Mustafa? Bizim pâdişâhımız Selmân Hân'dur" diyü "Memleket anındur" diyü cevâb virdiklerinde müftî yüzüni beri çevirüp üç kerre savt-ı a'lâ ile "Yürün Bismillâh! Yürün Bismillâh! Yürün Bismillâh!" diyü iki ellerin salup çağırdıkda Allâhuekber! Kürdistân askeri cümlesi birden bir heybet ile yürüdüler ki yerler sarsılup Abbâs-oğlı'nın ol ilerüde mızrâk oynayan fodulları önlerine duramayup girü askerlerine kaçdılar ve cümle askerlerinin hod kalîl kuvvetleri bunlara. Bunların ahvâli böyle oldukda anlar dahi gayri cân başların halâs itmek kaydına düşüp Kütâhiyye askeri üzerine uğradılar ki yol bulup Haseke'ye düşeler. Kütâhiyye askeri dahi bir yaylım kurşun urup sergi itdiler. Gayri nereye gitsünler? Ve sâir Anatolı askeri dahi her birleri dal-kılıc dalup anlar kılıc urur, anlar cenk çağırur. İki deryâ-misâl askerin atları ayağından kalkan gubârdan güneş görünmez olup ve yüğrük atluları çöle kaçup atlular ve Kürdler tavşan kovar **[371a]** gibi kovup ve irişdiklerini kırup ve yaya askerinin çoğu yüzmek bildiklerine binâen kendülerini Murâd suyına bırakup anların da ekseri gark oldılar ve seksen bayrak kadar yaya dahi

üzerimize uğrayup ve ol ark içinde olan yaya bir yaylım kurşun urdukda bayrakların yere diküp her bir atluya ve yayaya on Arab sarılup "Dahîlek" dir. Ammâ kim dinler? Bu hakīr bir ahrec Mısır atı üzerinde idüm. Arkamda kırmızı yağmurluk, atın her bir ayağına ve başına on Arab sarılup kimi "Dahîlek paşa!" dir ve kimi "Bölük-başı" ve kimi "Ağa!" dir. Ve at dahi cengi hiss idüp ağzıyla kapup ve ayağıyla çarpar. Ammâ urup yürürler. Kılıcı cân havfıyla "Dahîlek" diyüp atın ayaklarına sarılurlar. Ve âkıbet atı yıkdıklarında ben düşüp ve bir uzun bedevî fellâh beni kapup ve matrak bilimekle kılıc salladıkca beni karşu virür. Hele İmâm-ı A'zamlı Selmân nâm bir cebeci tüfenginin tabancasıyla ensesinden öyle urdı ki tabancanın horozı beynine girüp ve tüfengin kundağı kırıldı ve cân acısıyla sığır gibi bağırup beni peftere gibi atdıkda bir-iki takla kılup hele anı tutup ve beni kaldırup ol Arab'a kılıc üşürüp katl itdiler. Ve ol mühimmât tahmîl olunan merkeblerin cenkde ekserini atlar göğüsleyüp ve çiğneyüp kiminin karnı ve kiminin bağırsakları ardından çıkup helâk ve ol merkeb sâhibleri fellâhlar Abbâs-oğlı askerine müşâbih olmağla ekserini katl idüp anlardan ve merkeblerden nısfı sağ konulmadı.

Muhassal bir sâ'atin içinde kimini kırdılar ve kimi suya gark olup ve halâs olan atlusı çölden Necid semtine kaçup târumâr oldılar ve asker dahi ahz itdikleri esîrler ve kesdikleri kelleler ile ferrûh u fahûr dönüp orduya giderler iken cenk yerinde rub' sâ'at mesâfede İbrâhîm kethüdâya râst gelüp "Amân cebeci-başı ağa! Top getürüyorurdum. Cümle kacdılar, kerem et, birkaç âdem vir, getürsünler!" didikde "Topları neylersin? İş bitdi, Arab bozuldı ve çoğunı kırdılar, asker ölüleri soyup ve kellelerin kesüp işte geliyorurlar!" didikde hemân girü dönüp at boynuna düşüp varup Daltaban'a haber virdikde hemân bir kır ata binüp ve arkasında beyaz bürîdeden biniş ve arkasında zırh ve elinde dal-ı gaddâre dolı-dizgin cenk yeri ile ordunun mâbeyninde askere irişüp kiminin elinde kelle ve kiminin esîr ve kiminin bayrak ve kiminin tabl u sûrna ve ol esîrlerin birkaçını at üzerinden neresine râst gelür ise gaddâre çalup ve hattâ üzerine ve atına kan sıçrayup ve diri getürenlere "Boynunu urun!" diyü fermân idüp ve atından inüp gürûh-â-gürûh kelle ve esîr gelüp bahşîş virildi. Ve orduya âdem gidüp sâyebân ve kendüye libâs getürdiler. Kelleler gelmesi tamâm olup tepeler gibi yığıldı. Ve ba'dehû hil'atler gelüp rütbesine göre ilbâs olup iki keçe dürüldi. Ve kendüsi iskemle üzerinde oturup bir cevzî sûfe kaplu biniş kakum kürk giymiş idi. Ayağa kalkup arkasından çıkardı ve muhzır ağayı çağırdı. Ve ba'dehû "Cebeci-başı beri gel!" diyüp bu fakīri çağırdı ve işâret idüp bu fakīre giydürdiler. Halk aslı nedür bilmezler. Lâkin mukarreblerden ba'zı bilür var idi. Aslı bu idi ki merhûm Eğinli kul kethüdâsı

Muhammed Ağa'ya yazı-virdiğim asker resmini bilürdi ve gâhî tenhâda "Bu melâ'înin üzerine ne tedbîr ile varalım?" diyü suâl iderdi. Bundan akdemce zikr itdiğim ve üzerine gidildiği üzre fermân idüp "Ol tertîb üzre gidün!" diyüp ve "Melâ'înin askerini gāyet çok söylerler" didikde "Anlar asker değildür. Nefîr-i âmm askeri gibi bir cem'iyyetdür ki çoban ve çoluk, mellâk, tabbâ ve fellâhlarıdur. Ve gereği gibi pâdişâh askeri cengi gördükleri yokdur, halkın tevâtürüdür. Ve bâ-husûs Abbâs-oğlı'nın topı ve tüfenklisi yokdur. Eli cud'alı biraz atlusı vardur ammâ anların on bini, bin tüfenkli ile mukāvemet idemez. Bu fakīrin kavli budur ki beş bin Rûm yiğidi ve Kürd atlusı ve beş bin boca tüfenk-endâz piyâde asker ve cenk ahvâli bilür asker-perver zâbıtlarla Bağdâd'dan Yemen'e çıkmak mümkindir. El-hamdüli'llâhi te'âlâ şevketlü pâdişâhımızın eyyâm-ı devletinde hâlâ cem' olan askerde kırk-elli bin böyle tüfenk çıkar ve belki andan ziyâde tabancalı ve kubur tüfenk dahi çıkar ve kırk-elli kıt'a dahi top var. Gāfil bulunmayup nizâmlıca varup atmak iktizâ itdikde düşmen üzerine bir def'a bu kadar top ve tüfenk atıldıkda ol düşmenden ne kadar âdem katl ne kadar mecrûh olur. Lâkin iş, düşmene varılcak gün, gāfil bulunmayup bu minvâl üzre nizâmlıca bulundukda düşmen ne idecekdür? Lâkin bunı bu vech üzre **[371b]** nizâmına efendimizin cümle zâbıtlara tenbîh ve fermânlarına muhtâcdur. Ve hem varup düşmene karîb konacak gün gāyet ihtirâz idecek gündür" dimişdüm. Gāyet cebbâr ve sert âdem idi. Ammâ cenk umûrında erbâbıyle mahfî müşâvere iderdi. Ve bu fakīr ile gāyet mahrem olup iki-üç gün geçmeyüp bozuşup ve seferlerde cebe-hâne ve nısf-ı umûr olup tuz gibi ekser-i umûra karışmağla yine bir iş iktizâ ider, çağırdup sû'âl iderdi. Zîrâ umûm askerinden ziyâde asker olup ve ol semtlerde ise böyle büyük sefer olmaduğından umûr-ı seferi bi'l-külliye bilür âdem olmamağla gün olurdı ki dört-beş kerre çağırdudı. Kendü ile sırran ve alâniyeten münâza'a ve münâkaşamız çokdur. Tahrîr olunsa bir cild kitâb olur ve belki sığmaz.

Muhassal ol hil'ate bâ'is sefere gitmeden asker ve cenk içün kendüye virdiğimiz haberler aynî vâki' olmağla ikrâmı ol hil'at oldı. Ve Abbâs-oğlı'ndan alınan bayraklar ve tabl u sûrnâ ve davlunbaz bu misillü şeyleri bize teslîm ve kırk kadar bellü esîrleri Hılle kal'asına gönderüp nehr-i Ziyâb sedd ü bendine mübâşeret olundı.

Mübâşeret-i Hafr ve Sedd ü Bend-i Nehr-i Ziyâb

Bu nehr-i Ziyâb'ın mebde'i Benî-Mâlik'de sâkin bir mellâk ya'nî ekinci, Murâd suyından bir çeltik harkı kazar. Suların tuğyân vaktinde gitdikce büyüyüp ve bir sene sular gāyet tuğyân idüp şöyle ki Bağdâd kal'asının dîvârlarından içerü girüp çok yerler

ve evler yıkup ve çok insân ve hayvân gark ve helâk ider. Bağdâd kal‘asının garb tarafından kal‘a dîvârının dibinden akan suyun ismi Dicle ırmağı olup halk Şât dirler. Murâd suyı dahi Bağdâd’ın garb tarafından akup Hılle’ye varur ve andan Rûm-nâhiye ve Haseke, Benî-Mâlik ve Erce ve Semâvât ve Cevâzir’den geçüp Kurna kal‘ası dibinde birbirine karışup Tuna’dan vâsi‘ bir su olup bundan aşağı gayri “Şattu’l-Arab” tesmiye olunur. Ve Murâd suyının Bağdâd’a en yakın geçdüği yere Rıdvâniyye dirler ki Beyrecik’den beri gelen gemiler ve külekler anda boşaldup her ne metâ‘ ise andan Bağdâd’a deve ile ve tavar ile nakl olunur. Bağdâd’a yedi sâ‘atdür. Ve ol tuğyânda çölleri ve sahrâları su basup Bağdâd suyıyla ikisi birbirine kavuşur ve ol tuğyânda Murâd suyı bi’l-cümle nehr- i Ziyâb’a meyl idüp ve üç sâ‘at kadar eskiden akduğı yoluna kum sürüp Abbâs-oğlı’nın sâkin olduğı Haseke ve Benî-Mâlik mukāta‘aları senbûse şeklinde olup ve ol iki mukāta‘ada ekin yeri az olup pirinc ekerlerdi. Ve su ol tarafa meyl itdikden sonra çok harklar açup şol mertebe pirinc hâsıl olur oldı ki cümle ol semtlere ve Necd’e ve hattâ Ka‘be-i şerîfe salma develer ile pirinc gider. Evvel Haseke ve Benî-Mâlik ikisi onbeş-yigirmi kîselik alçak mukāta‘alar iken hâlâ iki yüz kîselik a‘lâ mukāta‘a olmışlardur. Mısır mertebesinde pirinc hâsıl olur. Muhassal Abbâs-oğlı ol semtleri zabt itdikde Devlet-i Aliyye tarafından Abbâs-oğlı üzerine varılmak fermân olundukda işbu nehr-i Ziyâb’ı illeti idüp Arab tahassun ider. Üzerine varılmak mümkin değildür. Ve bu nehr-i Ziyâb yolı sedd ü bend olmağa muhtâcdur ve donanma gemilerine muhtâcdur diyü azîm kavâlîni gösterüp ve Devlet-i Aliyye’nin ol vakitlerde azîm sefer eşgāli olmağla te’hîr ve avk olunmuşdı. Ve bunların ise birinin aslı ve faslı yok. Ve suyun ise ol tarafa akduğının ez‘âf u muzâ‘af nef‘i var, zararı yok. Ve suyı hod Tuna’ya mânend olup anı yolundan çevirmek gāyetü’l-gāye büyük iş ve azîm zahmet ve masrafa muhtâc bir emr-i asîr iken ol tarafda işdedür diyü mansıblarında karâr-dâde olup ve mîrîden ve re‘âyâdan bu takrîb ile celb-i mâl içün bir dâm-ı tezvîr olup suyun ol tarafa akduğının kat‘â zararı ve bir mâni‘i olmayup mâni‘ ve mezâhim ve zarar Abbâs-oğlı anda olduğı olup el-hamdüli’llâhi te‘âlâ himmet-i pâdişâhî ile Abbâs-oğlı’nın vücûd-ı habâset-âlûdı ref‘ olduğından mâ‘adâ kırk-elli bin ana tâbi‘ Arab katl olunup ve suya gark olmışdur. Ve hemân nehr-i Ziyâb kurbında on üç bin Arab kellesi beş-altı tepe olup üzerine bayrak örtülmekle hâlâ ol tepeler uzakdan görünür. Abbâs-oğlı ber-taraf oldukdan sonra anın hafrına mübâşeret olundı. Şöyle ki hafr içün mevcûd cebe-hâne olan kazma ve ağac ve timur ve kürek ve külünk ve sâirlerden mâ‘adâ on iki bin bel yapdırup ve elli bin tobra ve iki bin çift seyis-hâne ve sâlâr urganından mâ‘adâ yigirmi dörder kulac ve boğunlukda bir buçuk sâlâr urganı kalınlıkda dahi kırk sekiz

deve yüki yoğun sâlâr **[372a]** yapdırup ve suya batırmak içün her biri bir oda kadar çâr-kûşe on-on iki ve daha ziyâde kulac sandûkları çatup şöyle ki ol vilâyetde dud ve hurmâdan gayri kereste olacak ağac olmamağla Hılle ve Muhâdil ve Müseyyeb bağçelerinden on iki binden ziyâde hurmâ ve beş-altı bin dud ağacı kesdirüp ve kereste ve tahta idüp bağçelerin ber-bâd itdiler. Ve ba‘dehû cümle vüzerâ ve mîr ü mîrân ve sâir zâbıtân varup hafr idecek yer tahmîn idüp ve suya ba‘zı şeyler koyıvirdiler. Ol şeyler eski yolundan rub‘ sâ‘at kadar aşağı kenârda bir bürünti yere gelüp durdı. “İşde suyun meyli bu tarafadur” diyüp ittifâk itdiler. Ve bu fakīre dahi “Cebeci-başı sen ne dirsin?” didi. “Sizler a‘lemsiz. Ben mi‘mâr değilim. Anı mühendisler ve mi‘mârlar bilür” didüm. “Hele sen ne dirsin?” “Benim bildiğim bu mahalden suyun önüne Keşîş dağını oturtsanız söker. Mümkin değildür, beyhûde zahmet ve tazyî‘-i emvâl ü evkātdur. Bunun def‘ine himmet itsenüz hayır du‘âya mazhar olduğunuzdan mâ‘adâ bu kadar mühimmât-ı pâdişâhî telef olmazdı” didiğimde “Bah niçün olmaz imiş? Bu kadar vüzerâ ve vükelâ olur diyüp de sen anlardan çok mı bilürsün? Ve ba-hûsûs Osmân dahi olur didi” diyicek “Ol humbara atmak bilür” dediğimde tahavvüre gelüp ve hezârân kaldırup “Yıkıl şuradan! Hizmetinden kaçduğından şevketlü pâdişâhımın murâd-ı hümâyûnları olan şeyi olmaz dimek anın haddi midür?” diyü vâfir söz söylemiş. Ben de aldum yürüyivirdüm. Ol mahall kazma ve kürek ister. Hâzır itmiş idik. Küreğini bırakup ve eline kazma alup ol mevzi‘den bed’ olmak üzere “Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm” diyüp beş-on kazma urup nişân eyledi ve ordu ol mevzı‘a yarım sâ‘at mesâfe olup cümle cebeciler çâderi kalkup gelüp ol nişân itdüği yere konmak üzere fermân eyledi. On iki orta idi. Cümle kaldırup Murâd suyı kenârına konup ve kendüsi dahi hemân bir sâyebân ve iki küçük çâder kurdı. Şöyle ki ol hafr olacak hendekin biri başında bizim çâderler ve karşu başında anın sâyebânı. İrtesi gün kendüsi ve vüzerâ birer ata binüp cemî‘-i dergâh-ı âlî ve yerli kulları ve cemî‘i Anatolı ve Kürdistân sancaklarına, askerine göre ölçüp arşûn ile yer ta‘yîn idüp ve Bağdâd nevâhîlerine dahi beldâr salup ve her birine mübâşir gönderüp bir köyde bülûğa irmiş işe yarar elli âdem var, iki yüz âdem isterler ve orak mahalli ve iş zamânı “Be hey sultānım hâne hâne sayın! Bizim köyümüzde bu hizmete yarar, mecmû‘ı elli âdemimiz var. Siz hod iki yüz âdem istersiz.” “Kaldırdığını zencîre, ur başına” diyüp emân-ı dâhil on âdeme sulh olup geldikde beş-on günden sonra anların da biraz şeyini alup gice ile izin virürler. Muhassal herkes ta‘yîn olunan yerlerini hafra başlayup “Çünki çâderlerimiz anda en başda cebecilere yer virüp kazmağa başlayup ve biraz asker ve tîmâr sipâhîleri ve donanma askeri suyı tutmak içün gemi ve sandûk batırup ve kazdıkları tobrağı tobralar

ile süklem gırârlar ile taşıyup ol sandûklara dökerler. Sandûk doldukda gemi batup oturur. Bu vechle ibtidâ gün on beş-yigirmi adım yer toldurdılar. Bunlar sevinirler ki "Biz bunı otuz-kırk gün içinde toldurup vilâyetimize gideriz" dirler. Ve Daltaban'ın ise ayağı yer basmaz. Bu hakīr mağzûb olup işimiz her ne ise anı görüp ve cebecilere hafr içün ta'lîm itmekde irtesi gün evvelkinin nısfı kadar ve ba'dehû dahi az ve ba'dehû dahi az beş-altı günden sonra güne iş üremez oldı. Ve cümle mühimmâtı biz virüp ve alup bize muhtâc iken çavuşı çağırup ana söyler ve sofrasında âdem az oldukda ta'âma çağırırdı. Ve çok ise bir eyüce şey oldukda "Varun şunu cebeci-başına götürün" diyüp gönderirdi. Bu iltifâtlar gitdi ve iş de üremez oldı. Ammâ bu her gün çapkûna binüp başdan başa bakup herkesin kazduğı yerlere bakardı. Ammâ cebeciler kazduğı, sâirlerden ziyâde olmağla bir gün çukadârla koşup gelür, "Paşa seni ister" diyüp varduğımda "Cebeciler benim yanımdadur. Anları ben işledirim. Fülân aşîret ve fülân aşîret melâ'inleri horos gibi tırmalamışlar. "Hayde var, gösterivir" diyüp varup gösterivirdim. Geldikde "Sen gâhîce cümlesine var bak. Ben cebecileri işledirüm" diyüp bu bahâne ile hâtırum ele alup sık sık çağırmağa başladı. Vüzerâ ise mâcerâyı bilürler, tebessüm iderler. Gayri bizimle mükâleme itmeğe başladı. Cümle asker ahşam oldukda çâderlerine giderler. Ol dahi gidüp lâkin sabâha bir sâ'at mukaddem meş'ale **[372b]** ile gelür, sâyebâna iner. Çünki kimse yok, beni yanına alup ol doldurdukları sedd üzerine çıkup gezinüp "Cebeci-başı! Niçe olur, iş üremiyorur" didikde "Ne bilirüm" dirüm. "De imdi hey tiryâki niçün bilmezsin?" dir. "Umûm askerinden ziyâde asker, kimi hafr ider ve kimi tobrak taşır ve kimi ol batıracak sandûklara hizmet ider ve eyâlet sipâhîleri çalı taşırlar. Şöyle ki her biri büyük gemi kadar demel bağlayup ve ba'dehû iki-üç yerinden ol kalın salar urganıyla bağlayup ve kırk-elli âdem yuvalayup suya atarlar. Çukur çukur ider ki suya iner gider. Ve ol urganların ucunı karada koyup kazıklara bağlarlar. Beş-on âdem ol demirleri bağlamak içün balta ile urgan keserler. Ve cebeciler çâderi ardunda yigirmi dört ocak âhen-gerân kırık kazma ve kürek ve sâir âlât-ı ta'mîr idüp ve elli nefer mûytâf tobrak taşıdıkları tobra ve seklem ve çuval ve gırârları yamayup ta'mîr ve otuz neccâr dahi şikest olan kazma ve balta ve âhen kürek ve bel kabzalarını ve bellere kulak yapup irişdiremezlerdi. Çünki getürdüğümüz urganlar kalmadı ve Bağdâd'da ve Hılle'de ve İmâm-ı Hüseyin'de ve sâirlerde kalmadı. Hılle ve İmâm-ı Hüseyin ve Bağdâd ve nevâhîlerinde üç nev' hurmâ ipi salup ve üzerlerine mübâşirler ta'yîn olunup be-her yevm beş-on yük hurmâ ipi gelüp sabâha kalmazdı. Ve götürdüğümüz tobra ve seklem ve gırâr ve çuvâl ve her ne ise eskiyüp ve amelden kalup ve Bağdâd'da ve Hılle'de dahi aslâ kalmayup bir vech ile tedârüki mümkin olmamağla iki def'a cümle

eyâletlere ve aşâir ve kabâile tobra salup halk atlarının tobrasını ve esbâb-ı gırârlarını bozup, tobra diküp virdiler ve hattâ dergâh-ı âlî ve yerli ocaklarına dahi tobra salup virdiler. Anlar dahi amelden kalup ve ta‘mîr kabûl itmez oldı. On beş-yigirmi bin tobra çalı taşıyup ve mu‘ayyen yerlerde dahi çalı kalmayup beş-altı sâ‘at yerden gelmeğe muhtâc oldı. Ol dahi her yerde bulunmaz, çalı dediğimiz bir ve iki ve üç âdem boyı ufak ve ince ılgun ve söğüt ağacı olup gayri ağac olmaz. Muhassal günde yetmiş-seksen oldı, yapılan bend ancak sümn mertebe oldı. Vüzerâdan ve gayrîden “Paşa hazretleri, bu olmaz, ferâgat olunsun” dimeğe cür’et idemezler ki “Vücûda gelmek üzre iken ta‘tīline fülân bâ‘is oldı” diyüp belâya uğradur diyü sükût iderlerdi. Zîrâ celb-i mâl içün mukaddemâ kendüsi arz idüp cümleye hitāben hatt-ı hümâyûn ve fermân getürmişdi. Ve sedd-i bend iderüm kıyâs iderdi. Çünki iş sarpalandı ve mümkin olmayacağını aklı kesdi, kendüyi halâsa bahâne arardı. Böyle iken yine bir mertebe takayyüdi var idi ki ahşamdan sonra dahi bir-iki sâ‘at işledüp ale’s-seher geldiklerinde kendüsi bir tobra alup ve tobrak toldurup ol sedde birkaç tobra tobrak taşıyup anı gördükde, sâir vüzerâ dahi bi’z-zarûrî ana tebe‘iyyet iderlerdi. Ve hafr olunan tobrak nem-nâk ve çoraklı ve güherçileli olmağla tobraları üç-dört günden sonra ezerdi. Tobrak taşımağa çul-tobra kalmayup halk iş bitsün diyü çâderde olan kilimlerini dahi tobra idüp virdiler. Birgün yine bu tobra ahvâli içün cümle ile müşâvere idüp ve bu hakīri dahi çağırdup “Yanına birkaç âdem al. İbtidâ benim hazîne çâderime var. Benim bir çift yatak gırârım var. Andan mâ‘adâ her ne kadar gırâr var ise içinde eşyâyı döküp al ve tobra yapdur. Ve sâir çâderleri dahi gezüp mûytâfa müte‘allik her ne kadar şey bulur isen al. Virmeğe muhâlefet ider olur ise bana haber vir, hakkından gelürüm. Ve paşa karındaşlarımızın dâirelerine dahi var, böyle eyle!” didikde “Estağfirullâh sultānım! Ne haddimdür ki ben efendilerimizin çâderlerine varup da böyle bî-edeblik itmeğe” didüğümde “Bah benim emrim ve iznim ile değil mi? Bununla da olmaz ise kürklerimi dahi söküp çukalarını tobra iderüm. Tek hemân şevketlü pâdişâhımın emri yerin bulsun.” Muhassal bu mertebe takayyüd ile bir yigirmi bin kadar tobra dahi peydâ oldı. Şöyle ki matbah çâderlerini ortasında olan kara mûytâflar dahi sökülüp alındı. Ve her gün ale’s-seher ol bendin üzerine gelüp gezinüp bu hakīre “A cebeci-başı! Niçe olur? Korkum bu iş tamâm olmaz. Ne dirsin?” dir. Ben dahi “ Anı siz a‘lemsiz” didiğimde “Be de imdi hây tiryâki!” dir ve âkıbet bir gün pek ibrâm idüp “Doğrı söyle!” didikde “Sultānım! Eyyâm yüze varup ne mertebe bir bend oldı tahmîn idersiz” didim. “Dört bölükde biri” didi. Ol ise sümn bile değül. Öyle olduğı hâlde bunun güci şimden girüdür. İlerü vardukca suyun kuvveti ziyâde **[373a]** olur ve itmâmı muhâldür. Münâsib olan bir hüsn-i tedbîr ve tasbir

ile te'hîrini i'lâm idersiz de [5071]حبلى الليلة didüm. Mebhût oldı. Ve halk da gelmeye başladı. Yine işe meşgūl olunup ol gün dahi üç-dört gemi batırıldı abimmâ bir karış yer fark itmedi. Eyyâmda yüz üç gün oldı, halk da cânından bîzâr oldı. Ammâ vüzerâdan ve gayrilerden kimsede cür'et yok ki "Bu beyhûde zahmet ve masraf nedür? Ferâgat eyle!" diyebile. Yeniçeri ağalığından çıkma Diyâr-ı Bekr vâlisi İbrâhîm Paşa ba'zı vakt kendüye mu'ârefe idüp ve kır ata bindi. Daltaban dâima kır ata binüp cümle yelekleri dahi kır idi. Ve kır ata binüp gelen vüzerâdan hazz itmemeğle sâir vüzerâ ve paşalar kır ata binüp gelmezlerdi. Ve hattâ âdem gönderüp giydüği libâsına bakup gayri renk libâs giyerlerdi. İbrâhîm Paşa ise kasd idüp ekseriyyâ kır ata binüp ve anın giydüği renk libâs giyüp gelürdi. Ve hattâ bir gün paşa "Kardaş senin gayri renk atın yok mıdur? Her gün kır ata binersin!" didi. Ol dahi "Ahzımıza tebe'iyyete kır atdan hazz iderüm" didi. Böyle ba'zı şeyler içün İbrâhîm Paşa'yı sevmezdi. Ve âkıbet vezîr-i a'zam oldukda katl eyledi.

Muhassal yüz üç günden sonra halk paydos idüp gitdikde seddin başında mütehayyiren suya nazar iderken birkaç kelebek ve birkaç habâb ya'nî kabarcık gördüm. Akup geçdi ve ba'dehû öyle bir küme dahi geçdi. Ol ise suyun artmasına alâmetdür. Suyun kenârına inüp bir nişân dikdüm. Sabâh varup bakdum. Beş parmak artmış ve habâb ve kelebek dahi ziyâdece gelmeğe başlamış. Ve bend üzerine vardum. İki yerden incecik çatlamış. Daltaban ise hergün halkdan iki sâ'at mukaddem gelüp çünki anda bizden gayri kimse yok, atdan indirüp ve koltuğuna girüp bend üzerinde seccâdede oturup suya bakardı. Ve gâh ayağ üzerinde gezinüp ol bend umûrına müte'allik şeyler ne ise müzâkere olunurdı. Mu'tâdı üzre geldikde yine ol bend üzerine varup bu fakīre "Cebeci-başı! Ne var yok?" didi. Ben dahi "Bu gice birşey zuhûr itdi" didüm. "Nedür?" didikde "Buyrun göstereyim" diyüp ol çatlayan yerleri gösterdüm. "Bu nedür?" didi. "Su artayorur" didüm. Ve "Buyrun bir alâmeti daha var, göstereyim" didüm. Suda olan kelebekleri ve köpükleri ve habâbları gösterdüm. "Bunlar nedür?" didi. "Su artmasına alâmetdür" didüm ve ol nişânı gösterdüm. Ve ba'dehû halk gelüp işe başladılar. Vüzerâyı alup ol çatlakları ve suda gelen habâb ve kelebekleri gösterdükde zâhiren müdâhene ile "Hay meded! İhtimâldür ki işin ta'vîkına bâ'is ola" diyü müdâhene itdiler. Ammâ bâtınen gāyet mesrûr oldılar. Ve ahşama değin su vâfir fark eyledi ve paydos olup gitdiler. Ol gice suya yine nişân kodum. Bir karışdan ziyâde fark eyledi. Ve ol çatlaklar dahi bir ayak kadar vâsi' olmış ve ol gün yine ahşam olup gitdiler. Sabâh oldukda ol çatlaklar bir hatve kadar olmış ve su daha artmış. Vakit vakit

[5071] Gece gebedir.

deve gibi sadâ virüp kıtār kıtār kelebek ve habâb suyun yüzüni tutmuş gelüp ve geçer. Gayri iş mümkin değil. Halk ol bend üzerine tolup suyun cûş u hurûşını ve ol çatlakları bakup seyr iderlerken ol seddi yerinden koparup ve her biri bir ev kadar suya bırakılan çalı demetlerini başka başka koparup teziyyete kaçmayanlar ol demetler üzerinde kiminde beş ve kiminde on ve daha ziyâde âdem kalup ve demetler suyun yüzüni kaplayup ve akup gider. Ve üzerlerinde kalan âdemler feryâd iderler. Hele donanma fırkateleri ve sâir kayıklar irişüp aldılar, getürdiler. Gayri durulmak mümkin değil, zîrâ cümle sahrâları su basar. Gitdi bu kadar masraf ve halkın çekdüği zahmet. Ve masraf ise dil ile ta‘bîr ve kalem ile tahrîr mümkin değildür. Ve Bağdâd ve Hılle ve İmâm-ı Hüseyin ve sâir nevâhîlerin ve ehâlî ve esnâflarının hod beldâr ve resen ve kereste ve çul ve tobra ve hizmet ve tavar teklîfi ile çekdikleri zarar ve zahmet ta‘bîr olunmaz ve kereste içün kat‘ olunan hurmâ ve dud ağacının ise hisâbı yokdur.

Ve ba‘dehû gayri durmak mümkin olmamağla cümle asker ile kalkup Hazret-i İmâm-ı Ali ve ba‘dehû İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu anhümâyı ziyâret idüp ve ba‘dehû Hılle’ye varılup ve üç gün oturup ve ba‘dehû kalkup Bağdâd’ın karşusında Kuşlar kal‘ası sahrâsına konuldı ki irtesi alay ile Bağdâd’a girilicek bu hakīri çağırdup “Abbâs-oğlı melâ‘ininden alınan bayrakları ve sâir eşyâları ve esîrleri cümle halk seyr itmelidür. Ne şekl idersin” didi. Ben dahi “Kürdlerden üç yüz zırh alıvir[üp] ba‘de’l-asr bir tertîb idüp otağınız önünden geçüreyüm, seyr eylen görün. Eğer beğenirseniz hoş **[373b]** ve eğer beğenmezsenüz ne buyursanuz öyle idelim” didüm. Ol sâ‘at âdem gönderüp Kürdlerden üç yüz zırh getürdiler. Cebecilerden tüvânâ olan yigitlere giydirüp ve başların uydurup ne kadar bayrak var ise ellerine virüp ve birazına dahi gayri alınan eşyâları ve esîrleri virüp ve her birlerine “Şöyle yürün ve böyle tutun!” diyü ta‘lîm idüp bir-iki kerre kendü çâderlerimiz dâiresinde yürüdüp nizâm virdikden sonra haber virüp “Gelsünler!” dindikde otağı önünden bir kerre geçdiler. Ammâ cümle vüzerâ ve paşalar ve sâir asker başları seyr idüp ve gāyet hazz itmeleriyle “Bir daha bu tarafdan beri gelsünler” diyü fermân itmekle tekrâr bir daha tekrâr bir daha geçirüp şol mertebe hazz itmişler ki bir sâ‘at kadar bu hakīrin ol seferlerde itdüği hizmetlerin müzâkeresini itmişler. Ve hatta ol vakitlerde Kara İbrâhîm Paşa-zâde Süleymân Beğ anda idi. Her bâr bu hakīri gördükde ol alayı halka ta‘rîf iderdi. Muhassal irtesi ol tertîb üzre Bağdâd’a girilüp umûm kaftânı giyildikde kendü arkasında giydüği siyâh sof ferâceyi çıkarup giydürdi. Nehr-i Ziyâb didiklerinin aslı ve faslı budur ve suyun ol tarafa akduğının zararı olmayup mîrîye ve memâlike ed‘âf u mudâ‘af fâidesi olup ol iki alçak mukāta‘alar ki vardur, Haseke ve Benî-Mâlik dirler, iki yüz kîselik a‘lâ mukāta‘a olup

Mısır'a mu'âdil pirinc oluyorur ve bu husûsda tahrîrât çok, biz ihtisâr itdük. Ve Basra seferine gidildikde Amûce-zâde Hüseyin Paşa vezîr-i a'zam idi. Çetrezâde Ahmed Beğ sefer nâzırı idüp göndermişdi ki "Şeyhülislâm efendiyi men' idemedin, Daltaban Mustafa Paşa'yı şevketlü efendimize ta'rîf ve serdâr itdürdi. Bir tama'kâr ve gaddâr âdemdür. Bir hoş mukayyed olup muttali' ol, kime gadr ider ise gel bize haber vir, zulmüni def' idelim" diyü göndermişdi. Kendüsiyle ez-kadîm azîm mu'ârefemiz olup Bağdâd'da işbu nehr-i Ziyâb ahvâlini müzâkere iderdük. Basra fethinden sonra İstanbul'a gitmişdi. İşbu nehr-i Ziyâb seferinden geldikden sonra mâcerâyı bir müsvedde idüp göndermişdüm. Vezîr-i a'zama gösterüp ve kendüsi dahi ta'rîf ve nehr-i Ziyâb'dan gelen ba'zı kimesneleri dahi çağırdup suâl itdikden sonra pâdişâha telhîs ider ki ba'de'l-yevm nehr-i Ziyâb sedd ü bendi içün arz u mahzar gelür ise isgā olunmaya" diyü hatt-ı hümâyûn sâdır oldukda baş-muhâsebeye kayd itdirüp mîrîyi ve askerî tāifesini ve re'âyâ fukarâsını beyhûde masraf ve zahmetden halâs idüp zahr-i âhirete nâil oldılar. Ve ba'dehû Daltaban çok geçmeyüp mühre da'vet olundı. Taşra çıkup İmâm-ı A'zam kurbında konup yola azîmet ideceği gün yeniçeri ağasından mâ'adâ her ne kadar bayrak ağaları var ise vedâ'a gidüp Bağdâd ile İmâm-ı A'zam mâbeyninde yeniçeri ağasına râst geldük "Pekce yürün! Paşa gitmek üzredür" didi. Sür'atle gidüp varduğımızda sâyebânında iskemle üzerinde oturur bulduk. Cümle döşemeleri kaldırmışlar, başka katıra yüklediyorurlar. Çünki yeniçeri ağası yok, kānûn üzre cümleden mukaddem bu hakīr varup eteğini öpüp sağ tarafdan girü çekilüp ayağ üzre durdum. Ve sâirleri dahi eteğini bûs idüp yollarıyla yemîn ü yesâr durdılar. "Bir ihrâm getürün" didi. "İhrâmlar garâra kondı" didiler. "Çıkarın!" diyü âzâr eyledi. Aslını bilmeziz. Çıkarup getürdüklerinde "Dört kat şunda kon" didi. Koduklarında "Cebeci-başı otur!" didi. "Estağfirullâh sultānım, sa'âdetle buyrun. Size muntazırlar" diyü eteğini öptüm. Tekrâr ibrâm itmekle bi'z-zarûrî oturdum." Askı ile kahve getürdiler. Döndi, bu hakīri muhâtab idüp "Ağalar, bu hükûmetdür. Lâ-büdd ber-hâtırlarınız rencîde olacak şey vâki' olmışdur, bizi du'âdan unutman!" didikde bu fakīr dahi "Efendim, biz huddâmız. Huddâm dâimâ hatādan hâlî olmaz. Mercûdur ki siz dahi hizmetde olan kusûrlarımızı afv idüp defter-i bendegânîden ihrâc buyurman!" didikde hemân sağ elini sol tarafa ve sol elini sağ tarafa memesi üzerine koyup "Eğer müslimân ben seni unudursam Allâh beni unudup yoluma gelür" diyü üç def'a ellerin kaldırup yine göğsüne kordı. Ve "Bu seferlerde senin itdiğün hizmet ve çekdiğün zahmet vezn olunmak mümkin olsa cümleden ağır gelürdi" diyüp ve ba'dehû kalkup ve cümlemiz tekrâr eteğini öpüp ve ol dahi ata süvâr olup gitdi. Sadra varup oturdukda tama'ından

nâşî ol va‘dlerin birinin aslı çıkmayup ferâmûş itdi. Muhassal Sultān Mustafa Hân hazretlerinin iki def‘a Nemse seferinde ve Arabistân’da ehl-i bagy seferlerinde azîm gazâ ve fütûhâtı ve zamânında çok muhassenâtı olup eğerçi Sente senesi bir hatā vâki‘ oldı ammâ ricâl-i devletin ihtilâl ve sû-i tedbîr ve tefrikalarından olup za‘fdan olmaduğını düşmen dahi bilür.

Sefer ve muhassenât-ı Sultān Ahmed-i Sâlîs ibn-i Sultān Muhammed Hân[5072]

Evvelâ zamân-ı sa‘âdetlerinde olan sefer-i azîmleri **[374a]** zikr idüp ve ba‘dehû zamân-ı sa‘âdetlerinde olan ba‘zı muhassenâtı dahi zikr idüp ihtisâr üzre ihtitâm idelim. Evvelâ zamân-ı sa‘âdetlerinde vâki‘ olup misli sebk itmeyen ve bir pâdişâh zamânında vâki‘ olmayan nusret-i azîmdür ki vüs‘at-ı memleket ve kesret-i asker ve vefret-i hazîne ile meşhûr ve tevârîhlerde Beni’l-Asfar diyü mezkûr olan Moskov kıralı memâlik-i İslâmiyye’ye sû-i kasd niyyetiyle var kuvvetini bâzûya getürüp yigirmi sene tedbîr ü tedârük görüp ve âlât-ı cenge ve esbâb-ı harbe müte‘allik niçe şeytanatlar peydâ idüp ve zu‘m-ı fâsidiyle ve cümle kefere re’y ve iğvâsı ve imdâdıyla saltanat-ı İslâm’ı aradan kaldırup Kudüs-i şerîfe varınca zabt itmek hulyâsı ve zu‘mıyla hufyeten cümle memâlik-i İslâmiyye’de olan keferelere “Sizler dahi hâzır ve bizim ol tarafa varmamıza nâzır olasız!” diyü haber göndermekle “El-küfrü milletün vâhidetün” mefhûmı üzre gayret-i küfrlerine binâen ekseri ve belki cümlesi zâhiren ve bâtınen tâbi‘ olup gelmesine hâzır ve nâzır oldılar ve hattâ berr ü bahrda olan vilâyetleri dahi her birini bir kâfire taksîm idüp İstanbul’da sâkin ba‘zı erâzil-i küffâr “Fülân sarây benimdür ve fülân yalı benimdür” didiklerin söylerler ve Rûmili’nde ve cezîrelerde niçe kilisa ve manastırlarda bayrak ve âlât-ı harb hâzır itdikleri ma‘rûfdur. Ve hattâ Boğdan beği olan küfrân-ı ni‘met mel‘ûn “Benim sâhib-kırân-ı zamân çârım! Dînimiz düşmeni Türk memâliki üzerine azîmetiniz olduğı şüyû‘ında âmme-i dünyâda olan Hıristiyân bendeleriniz fevka’l-hadd mesrûr u şâdân olup mürde iken zinde ve cümlesi teşrîf-i kudûmunıza hâzır ve âmâde olmışlardur. Ve cümle Boğdan tāifesi kullarınız dahi pür-silâh hâzır ve kudûmunıza nâzırlardur. Ve fermân buyrulduğı üzre zahîre tedârüki hizmetindeyüz. Anın nizâmı tamâm oldukda biraz asker ile hâk-pâye varup rû-mâlîde iderüz. Lâkin şehen-şâh-ı âlem hazretlerinden niyâz olunur ki bu kulların mukaddim-i ceyş ta‘yîn buyurasız ki İstanbul’a varınca bu vilâyetlerin ve yolların ahvâlini kemâliyle bildiğimden mâ‘adâ Türk askeri ahvâlini dahi bilirüm. Eğer bu kulunuzu bu hizmetle

[5072] Bu başlık altındaki bilgilerden itibaren başlamak üzere, düzeni farklı olmakla birlikte İ nüshasının 429a varağının ortalarından başlamaktadır.

mümtâz u ser-efrâz buyurmağa lâyık görürsenüz dîn-i Hıristiyan'a ve devletlü çâr hazretlerine hizmet ü gayret niçe olur, ma'lûmunuz olur ve bu dahi ma'lûm-ı devletiniz ola ki ziyâde zahîre tedârüki ve ahmâl ü nakli ile hâtırınıza elem virmeyesiz. Ve bu tarafa gelince hod kendü memleketinizden ve Kazak içinden gelüp zahîre nakline hâcet yok. Ve Boğdan ve Eflak hudûdına dâhil oldukda hod zahîre çok. Teşrîfinize bakarlar. Ve Tuna'yı geçdikde hod Silistre sancağının ve Tobruca'nın ve İstanbul'a varınca sâir vilâyetlerde olan zahîrenin haddi ve nihâyeti yokdur. Ve asker ahvâli ise Tuna'nın beri yakasında bizlerden ve gayrilerden mâ'adâ Tuna'nın karşusında olan niçe kerre yüz bin cenkci Hıristiyan hâzırdur. Hemân siz Tuna'yı geçdikde cümlesi tâbi' olurlar" diyü haber gönderüp ve ba'dehû biraz âdem ile kendüsi varup tâbûra karışur.

Ahvâl-i Eflak

Çünki Moskov kıralı mukaddemâ Boğdan'a ve Eflak'a haber gönderüp kendüye tâbi' olmalarını ve zahîre hâzır eylemelerini tenbîh eyledi, Boğdan beği tâbi' olup ve virdüği haber ma'lûmı oldukda Eflak beği âkılâne hareket idüp dir ki "Fermânınız gelüp mefhûmı ma'lûmumuz oldukda fevka'l-hadd mesrûr olup dünyâlar bizim olmışdur. Bizler Hıristiyanuz. Sizin hükûmetinizde ve kulluğunuzda olmakluğı câna minnet bilirüz. Lâkin bizim vilâyetimiz müslimânlara muttasıldur. Şimdi size tâbi' olup ve zahîre virdüğimüzi haber alurlar ise ibtidâ bizim vilâyetimizi gāret idüp ve harâb iderler, zîrâ bizim anlara mukāvemete iktidârımız yokdur. Ve bu da ma'lûmumuzdur ki sen sâhib-kırân-ı zamâna müslimânlar mukāvemet idemeyüp cümle bu vilâyetleri alursuz ve bizler de hâzıruz ve bu tarafa geldüğinizde cân u baş ile her hizmete sa'y iderüz" diyü müdârâ ile haber virüp ve ba'dehû Devlet-i Aliyye'ye mâcerâyı i'lâm idüp ve Kandemir-oğlı'nın ahvâlini ve müdârâ ile gönderdikleri cevâbları ve Moskov'un gönderdiği cevâbları i'lâm idüp ve "Sizler bu tarafa gelmezden mukaddem Moskov gelmeli olur ise bizim ana mukāvemet idemeyeceğimiz ma'lûm-ı devletdür. Berây-ı maslahat biraz zahîre ve sâir anlara müte'allik eşyâ ile def'-i şerr idüp vilâyetimizi muhâfaza içün ne buyurursuz?" dimesiyle özri makbûl ve tedbîri ma'kūl görilüp biraz zahîre ile ta'vîk ve müdârâya ruhsat virildi. Muhassal mel'ûn, memâlik-i İslâm üzerine hurûca beş kerre yüz bin asker cem' ider ve müşâvere **[374b]** itdiklerinde Nemse tarafından imdâd virilüp ve müdebbir asker ve on beş bin Nemse üzerine serdâr olan Ceneral Abrimal ve kendünün dâniş-pezîrleri dirler ki "Bu kadar askere ne hâcet?" ve Abrimal dir ki "Kaç yıldur biz kırk-elli bin Nemse ile bozayoruruz. Ve bâ-husûs sen İsvec'i bozdun, biz bundan kalkdukda ahz-i intikām içün İsvec tāifesi asker cem' idüp

bu vilâyete gelürler dirsiz. Kantemir-oğlunındur. Sen Boğdan'a ve Eflak'a vardıkda Tuna'nın beri tarafında olan cümle Hıristiyanlar sana tâbi‘ olup yüz bin asker ziyâde olur ve Tuna'yı öte yakaya geçdikde ise cümle Rûmili Hıristiyanları hâzır olup iki yüz bin ve daha ziyâde asker olur ve Kudüs-i şerîfe varınca cümle Hıristiyanlar hâzır olup senin gelmene muntazır olduklarının haberleri geliyorur. Ve müslimânların dahi Taygan ve Azak tarafına azîm donanması ta‘yîn olunmuş. İmdi tâbûr ile bu kadar askerin lüzûmı olmayup vilâyeti muhâfaza içün İsvec semtine seksen bin asker ile bir tâbûr ta‘yîn olunup ve Azak ve Taygan tarafına dahi seksen bin asker ile bir tâbûr ta‘yîn olunsun ki ol kal‘aları muhâfaza eylesün. Ve Leh'in dahi ihtilâfı olmağla ekserinin Osmanlı tarafına meyli olduğı ma‘lûm. İhtiyâten ol tarafa dahi kırk bin nigehbân konsun. Ve altmış bin asker ve altmış kıt‘a top ile bir tâbûr dahi ifrâz olsun ki biz müslimânlar üzerine gitdüğimizde Sanmarka ve Kamanka semtinden Kırım üzerine gitsün. Eğer fursat bulurlar ise Kırım'a yürüsünler ve bulmadıkları hâlde Tatar işidüp 'Vilâyetimiz üzerine tâbûr gitmiş' diyü Osmanlı'dan ayrılup mâbeynlerine tefrika düşüp Tatarlar Kırım derdine düşerler" diyüp vech-i meşrûh üzre bu tâbûrları ta‘yîn idüp ve bâkī asker ile cûş u hurûş itdüği şüyû‘ buldukda za‘f-ı İslâmı olanlar "Efendi, büyük düşmendür" diyü nusretden me'yûs olup İstanbul'da ve Edirne'de ve Rûmili'nde şuhûr u kasabâtda niçe âdemler emlâkini satmışlardur. Çünki düşmenin İslâm üzerine bu mertebe sû-i kasdı ve tedbîr ü tedârüki olduğı ma‘lûm-ı pâdişâh-ı âlem-âgâh hazretlerinin ma‘lûm-ı hümâyûnları oldı, tedârük-i sefer ve ziyâde asker cem‘ idüp mütevekkilen ale'llâh ve fî-sebîli'llâh def‘-i a‘dâya niyyet-i hâlis ile himmet idüp ve cemî‘-i umûra ve kesret-i askere ruhsat virüp "Mâl benden ve dîn uğrına gayret sizden" diyüp ve ol zamân Baltacı Muhammed Paşa vezîr-i a‘zam olup ve Dâmâd Muhammed Paşa defterdâr idi. Çünki düşmenin bu mertebe tedbîr ü tedârüki şüyû‘ buldı, vezîr-i a‘zam, "Pâdişâhım! Ben kulun sefer umûrını ve asker ve cenk ahvâlini bilmem. Bu büyük düşmendür. Mühri, vüzerâ kullarından birine virüp ve bu kulını bir âhar liyâkatim olan umûra istihdâm eyle!" didikde "Hayde var, çok söyleme. Bu emr-i azîme me'mûr sensin ve benim du‘âm seninledür" diyü "Umûr-ı seferi defterdâr bilür ve görür. Umûr-ı askere ve mühimmât-ı sefere müte‘allik her ne münâsib görür ve telhîs ider ise muhâlefet itmeyüp müsâ‘ade eyle!" diyüp fi'l-hakīka eski âdem olup ve kesret-i seferinden nâşî her düşmenin ahvâline ve ayârına maharet kesb itmiş hayr-hâh-ı devlet bir bâbâ-yı âlem umûr-dîde âdem idi. Cemî‘-i umûr-i sefer ve tedârük-i asker anın re'yiyle görilüp ve hattâ ol sefer içün kebîr ü sagīr dört yüz kadar top ve humbara havânı dökdürülüp cemî‘-i mühimmât ve mâlzemesiyle berren ve bahren ol sefere nakl

olunmuşdur ki hiçbir pâdişâh asrında bu kadar top ve humbara ile sefere gidildiği yokdur ve hem büyük iş ve büyük masraf ve büyük kuvvet ve heybetdür. Muhassal cümle mühimmât-ı sefer ve azîm asker ile berren ve bahren ve nehren mütevekkilen ale'llâh, fî-sebîli'llâh düşmen-i dîn üzerine azîmet olundı. Ekser-i nâs "Moskov gibi düşmen üzerine cenk görmemiş mübtedî vezîr serdâr itdiler" diyü dahl idüp ve vezîr-i a'zam dahi "Ben bu işin raculi değilim" diyüp ve hattâ mukarreb-i pâdişâhî olan niçe kimselere yalvarup "Şevketlü pâdişâhımıza vezîr-i a'zam kulunuz bu umûrun raculi değildür. Vüzerâ kullarınızdan âharı ta'yîn buyrulsa münâsib idi ve hattâ kendüsi dahi bu hizmetin raculi olmaduğını mukırr u mu'terif" didürtdi. Ammâ pâdişâh-ı ârif-i billâh hazretleri musırr olup "Bu işe bundan elyakk yokdur" dir idi. İmdi bundan anlanan budur ki pâdişâhın kendü re'yiyle olmayup yâ zâhiren ve bâtınen veyâ nâimen tenbîh ve işâret ve beşâret olmak anlanur. Zîrâ **[375a]** İslâm pâdişâhları büyük âdemler olup kerâmetden hâlî değillerdür. Ve'l-hâsıl Baltacı Muhammed Paşa'yı serdâr-ı sipeh-sâlâr-ı cüyûş-ı müslimîn idüp İsakca nâm mahalle vardıklarında düşmen-i dînin tâbûr-ı makhûrı dahi Boğdan hudûdına karîb geldüği ma'lûm oldukda ber-vech-i ta'cîl Tuna'yı geçüp ikinci gün Burut suyı kenârına konuldı. Düşmen dahi suyun karşusında dört sâ'atden ziyâde su kenârına konup ve metris kazup bütün tâbûrını metris içine alur. Ammâ gerüden gelen birkaç yüz araba nân ve sâir zahîreye müte'allik eşyâ ve emtâ'larını iki def'a Tatar gāret idüp ve üzerlerine ta'yîn olunan kâfirleri kırup ve yolını kesüp ve etrâfını ihâta itmeleriyle gayri girüden zahîre gelmek değil, odun ve otluğa çıkmağa kudretleri kalmayup ve asâkir-i İslâm mürûr itmek içün dahi cisre mübâşeret olundukda Kandemir-oğlı mel'ûn merd-i da'vâ ile çarhacı olup yigirmi bin kadar atlu ve yaya ile gelüp ordu-yı hümâyûnın karşusında bir alçak dağ eteğine kondı ki köprü kurdurmayup ve belki cümle asâkir-i İslâm'a ol cevâb virüp nâm kazana. Ve anın ardınca iki sâ'at kadar girüden biraz yaya ve atlu ve top ve cebe-hâne ve zahîre arabalarıyla gelüp kondılar ki anlar dahi Kandemir-oğlı'na ilhâk olalar ve İslâm tarafından kurulcak köprünün öte başına biraz yaya askeri ve atlu ve Tatar geçirüp ve metris aldılar ve köprüye takayyud ile mübâşeret olundı. Amma karşu geçen atlu ve Tatar'dan kırkar ve ellişer atlu kâfirlerin çâderlerine doğru at salup ve anlardan dahi çıkup birbirlerine tüfenk atup çarhalaşurken gitdikce çoğalup ve birkaç kelle ve dil alup serdâr-ı ekrem hazretlerine getürdiklerinde sâir askere dahi hâhiş gelüp lâkin köprü henüz tamâm olmamağın açıklar ile asker geçürmeğe başladılar. Ammâ karşu geçmeğe tālib çok. Ve hattâ kiminin sarrâcı ve kiminin çukadarı ve at oğlanı geçüp ve Tatarlar hod sudan geçüp ve karşu geçenler yalın-kılıc düşmen üzerine tolu-dizgin varup

Kandemir-oğlı'yla gelen kâfirleri yerinden koparup kelle ve dil alarak kova ve kıra gerüde gelecek küçük tâbûra dürişdiler. Ve anlar dahi mukāvemet idemeyüp yolun sağ tarafında koru gibi bir orman var ki tūli büyük tâbûrlarına varur. Cümle araba ve eşyâlarını bırakup atlusı tâbûra kaçup ve yayası ol ormanı tahassün idüp tüfenk ile korunarak tâbûrlarına düşdüler. İslâm askeri atlu olmağla ormana giremeyüp bu takrîb ile halâs oldılar. Yohsa cümlesini kırarlardı. Bu haber dahi serdâr-ı ekrem hazretlerine geldikde kayıklar ile karşu geçüp biraz asker ile varmakda, ammâ ilerüde olan gerek atlu ve gerek biraz yaya kâfirlerin ardlarından ayrılmayup cenk iderek ve bırakdıkları eşyâlarını gāret iderek kâfirler ile karma-karşık tâbûrun çarh-ı feleklerine ma'an varurlar. Ve metrisde hâzır olan sultatlar bunların üzerine cümle top u tüfenklerin atup çok âdem şehîd ve mecrûh olup girü çekildiler. Ve girüden gürûh-â-gürûh asker varup ve vezîr-i a'zam dahi varup irişdikde askere kalbî kuvvet olup Sultān Osmân'dan kalma bir metris yerine tahassun iderler ve gice olmağla düşmen dahi umûm-ı askerî kıyâsıyla baş göstermeyüp asker-i İslâm dahi ol hendekde karâr itdiler. Ammâ cümle ocaklar ve toplar ve cebehâne girüde kaldı.

Ahvâl-i ordu ve asâkir-i umûm

Çünki vezîr-i a'zam bir günden mukaddem ılgar idüp gitdi, köprüye takayyüd olunup tamâm oldukda cümle atlu ve yaya cûş u hurûşa gelüp ve karşu geçmeğe bir mertebe hücûm itdiler ki sâir seferlerde cebe-hâne ve top-hâne ve ortalar geçer iken atludan ve bîgâne yayadan kimseye geçmeğe yol virmezler iken ortalara kim bakar ve toplara kim bakar? Gâh yaya atluyı ve gâh atlu yayayı bulup bir-iki orta geçer atlu tuğyân idüp ortaları bulur. Oğul babasına ve baba oğluna bakmayup köprüyi geçen ilerü askere cân atup "İlerüde cenge irişeyüm" diyü gider. Köprü başında kimse ne ortaya bakar ve ne hazîne ve ne cebe-hâne ve top-hâneye bakar ve ne bayrağına bakar. Geçen cenge irişmeğe cân atar. Bu fakīr bu ahvâli gördükde hamd ü şükr itdüm, zîrâ nusrete delâlet ider alâmetin biri de budur. Her ne hâl ise cümle geçüp toplar ve cebe-hâne ve ağırlık ahşama kalmağla tâbûra bir buçuk sâ'atden ziyâdece yere ol gice **[375b]** cümle ağırlık ve top ve cebe-hâne vardur ve bâzâr gelüp cem' oldukda ale's-seher umûmen kalkup biraz gitdikde tâbûra karşu bir müsattah dağdan aşağı fevc fevc ve mevc mevc asâkir-i İslâm'ın indüğini tâbûrdan seyr idüp ve ol sahrâ-yı azîm bârgâh u bengâhla tolup ve kâfirin tâbûrını alargadan hâle-vâr alargadan kuşadup ve suyun karşusına bir paşa ile biraz asker ve birkaç top ve Potkalı ve Berebaş ve Celâlî Kazaklarından ta'yîn olundı ki kayıklarla karşu geçmeyüp ve odun-otlak almayalar. Ve düşmen su kenârında

iken bir kofa su alınca bir-iki kâfir düşer. Şöyle ki bunlar karşudan top u tüfenk ile ururlardı ve düşmenin, her tarafdan yolları kesilüp aslâ zahîre ve odun ve otlaga çıkacak hâli olmamağla tâbûr içinde vâfir müntehâ ağaclar var idi ki tavarlarına kemâl mertebe zarûret-i kiyâhdan nâşî ol ağacların dal ve budakların kesüp ve kütüklerinin kabuklarını soyup tavarlarına yedirdiler. Muhassal metrisler alınup ve biraz toplar vaz‘ olunup bir-iki def‘a top u tüfenk atıldıkda anı gördük ve yere bayrağı dikildi. Hâlbuki gereği gibi metrislere nizâm virilmeyüp ve cümle toplar ve humbara havânları vaz‘ olunup ve erbâb-ı metrisin rub‘ı mertebesi metrise girmiş idi. Zîrâ ibtidâ metris idi. Zîrâ her çend ki bir kal‘a muhâsarasında metrise girilüp ibtidâ teziyye bir metris alınup ve ba‘dehû iktizâsına göre sıçan yolları kazılup iki ve üç ve dört kata değin metris alınur ve her ne kadar büyük kal‘a olsa ibtidâ alınan metris on iki bin âdemden ziyâde almaz. Ve henüz ol bir kat metrise bile gereği gibi nizâm ve metânet virilmeyüp gereği gibi cenk olmadan emân diledi. Ve bu fakīr ol sefere şöyle tehî fî-sebîli’llâh gitmiş idüm. Çünki tâbûra varmadan asâkir-i İslâm’ın mansûr u muzaffer olmalarına delâlet ider ba‘zı alâmet müşâhede itmekle tâbûr varıldıkda metrisleri görüp ve kâfirlerin hareketini görmek içün varup nazar itdüğümde kâfirlerin metrislerinde şol mertebe çalışup acele ile tobrak atarlar ki güyâ tobrak sürerler. Hîc ardı var ise yok ve metrislerin dahi şol mertebe amîk itmişler ki tobrak aşağıdan yukaru fevvâre gibi atılur, aslâ kürek ve bir âdem ve yâhûd başı görünmez ve İslâm metrisleri yalın kat ve ekseri nâ-tamâm. Zâbıtlar “Koman yoldaşlar! Kazun, tobrağı atun!” dirler. Ammâ neferâtın çoğu metris üzerine çıkup ve düşmen tâbûrına bakarlar. Gûyâ “Biz metrisi neylerüz?” diyüp “Bize izin virün, yürüyelim!” dir gibi halkda cenge hâhiş var ve kâfirler ise havflarında bilâ-fâsıla önlerine bir mertebe tobrak atarlar ki ardı var ise yok ve aslâ bir kâfir görünmez. Bildüm ki kâfirler mağlûb, hamd ü şükr idüp ordu-yı hümâyûna geldüm ve bir iş ile me’mûr ve meşgūl olmamağla hergün ekseriyyâ defterdâr efendi dâiresinde ve yanında eğlenirdüm. Ve ol gün görünmediğümden yanına vardığımda “Bugün görünmedün? Kande idün?” didikde “Sultānım! Varup metrisleri gezdüm” didüm. “Ne var ne yok? Metrisler nice? Beğendin mi?” didi. “Sultānım! Metrisler olmasa dahi inşâallâhu te‘âlâ asâkir-i İslâm gālib ve düşmen mağlûbdur. Mukaddemâ efendime nakl itdüğüm nusrete delâlet ider alâmetlerden mâ‘adâ tâbûrunun alâmetleri ve ahvâlleri dahi mağlûbiyyet alâmetidür. Ve eger bunların asâkir-i İslâm’la cenk itmeğe kalb kuvvetleri olsa kendüleri ac ve tavarları ac. Üç-dört gündür tâbûrında kapanup tururlar mıydı ve yâhûd metrislerine takviyete bu mertebe sa‘y iderler miydi? Bu fakīrin mülâhazam, bunlar asâkir-i İslâm’la mukāvemetden me’yûs olup lâkin cevânib-i erba‘asını asâkir-i İslâm ihâta itmişdür.

Yohsa bu gice kalkup kaçarlardı. Asâkir-i İslâm'ın hâhiş ve hareketinden ve kâfirlerin kapanup kalduklarından inşâallâhu te'âlâ alâmet-i hayrdur" didiğümde bu fakīre sefer umûrunda ve cenk husûsunda ma'ârifim olduğına i'timâden "Allâh sende râzı olsun! Bizi tesellâ-yı hâtır itdün! Zîrâ bu mülâhazaları idüp bir hayr söyler âdem yokdur. Hep musîbet söylerler. Köprüyi geçeli düşmenin hareketinden inşâallahü te'âlâ benim dahi mülâhazam düşmen mağlûbdur" didi. Zîrâ kesret-i seferinden nâşî ve defterdâr efendinin sefer ve cenk ahvâlinde küllî mahâreti var idi ve ol gice metrislere birkaç kebîr top ve havân dahi yerleşdirilüp iki-üç yaylım top u tüfenk atıldıkda düşmen vire bayrağı diküp elçi çıkup emân diledi. Şöyle ki serdâr-ı ekrem hazretleri elçiye biraz tahavvürâna ve ta'zîrâne hitâb itdikde "Belî, sözünüz yerindedür. Nefsimize uyduk ve mikdârımızı bildük. Elinizdeyüz, her ne murâd idersenüz **[376a]** idersiz. Lâkin bu da bir büyük hânedândur. Söğündürmen, müceddeden çerağ itmiş olursuz" diyüp eğilüp yeri öper. Bu arada söz çok, tavîl olur. Koyuvirmek üzre cevâb virdiler. Ammâ top u tüfenk ve cebe-hâne ve sâir âlât-ı cenge müte'allik şeylerin cümle teslîm itmek üzre emâne ta'ahhüd itdiler. "Elçidür, bu cevâb ile gidüp tekrâr geldikde bir keremdür idersiz, top ve cebe-hânesini dahi ihsân eylen. Zîrâ hasmımız çokdur ve bâ-husûs Leh hudûdından geçmeliyiz. Anlar dahi adûmuzdur. Çünki bir lutfdur idüp müceddeden çerağ itdiğiniz top ve cebe-hânesini dahi virün. Mukābelesinde ne istersenüz virelim" diyüp bu husûsda dahi kāl u kīl çok ve âkıbet Azak kal'asını ve tâbi'ini minvâl üzre top ve cebe-hânesiyle teslîm idüp ve Taygan kal'asını ve Samarka ve Kumanka kal'alarını hedm idüp ve bundan mâ'adâ Burut kenârına gelüp kondukda on-beş bin asker ayırup İbrâyil kal'ası üzerine gönderüp almışlardı. Anı dahi virmek şartıyla emân virilüp ve biraz zahîre dahi virüp sebîlini tahliye itdiler. Ve bu sulh husûsında dahi söz çok. Bu tarîkla cânlarını halâs idüp kurtuldılar. Ammâ selâmet çıkdıkda birkaç mevâdda hilâf-ı sulh itdiler. Hele bir tasavvur idüp insâf idelim, cümle mülûk-i nasârânın vüs'at-i memleket ve kesret-i asker ve vefret-i hazâin cihetinden kuvvetlüsi ve büyüği add olunup ve cümle mu'âveneti ve âl-i firûzı ve merd-i da'vâ ile on beş-yigirmi sene tedbîr ü tedârük görüp ve niçe misli görülmemiş şeyler peydâ idüp cümleden biri düşmeni yoluna mâni' olmak üzre yere düşmek içün birbirine geçirme niçe kerre yüz bin keskin bıçaklar ve bunun emsâli niçe şeytanetler peydâ idüp getürmişdi. Avn-i Bârî ve ve mu'cizât-ı Muhammedî ve baht-i pâdişâhî ile bir sahrâ-yı vâsi'ada tazyîk idüp ve gereği gibi bir gün cenge iktidârı olmayup ve cümlesi tu'me-i şemşîr-i gāziyân olmak mertebeye geldikde "Emân didi ve mikdârını bildi ve boynuna makreme takdı" diyü emân virüp mâl ve erzâkıyla "Va imdi bildiğinden kalma" diyü bilâ-pervâ salı-virmek kangı

saltanata ve kangı pâdişâha müyesser olmışdur? Ve ol fursat eger düşmen eline gireydi bin emânı bir pula almayup fursatı fevt itmezdi. Ve ol vaktden ilâ hâze'l-ân ol gazâ-yı ekberin müzâkeresi oldukda ricâl-i devletden ve gayrîlerden çok kimesneler ve ekser-i halk "Efendi çok güzel oldı, eğer düşmen ölüm-eri olup da yürüyeydi iş müşkil olurdı" dirler ve istimâ' idenler dahi anları, cenk ve asker ahvâli bilür mülâhazasıyla vâki'-i hâl kıyâs iderler. Ammâ ma'nâ böyle değildür. Şöyle ki iki asker mukābil oldukda henüz cenge mübâşeret itmeden tarafeynden olan askerin cünbüş ü hareketinden gālib u mağlûb ma'lûm olur. Hele bu fakīrin dahi ma'lûmum ve kavlim budur ki çünki bunlar merd-i da'vâ ile hurûc itdiler, içlerinde cemî'-i milletden asker ve müdebbir ve her ma'ârif ve sınâyi'de mâhir ve mütefennin âdemler olup ve cümleden kat'-ı nazar Nemse'den dahi on beş bin asker-i imdâd var idi ki üzerlerine serdâr olan ceneralin ismine Abrimal dirlerdi. Mesfûr bin yüz bir senesinde Belgrad feth oldukda içinde serdâr idi. Ol Moskov tâbûrında müdebbir asker idi. Bu umûrda dahi söz çok, tavîl olur. Çünki Burut suyına varıldı, merd-i da'vâ ile çarhacısı olup asâkir-i İslâm'ın karşusına gelüp konan Kantemir-oğlı bozulup anın ardınca gelen kücük tâbûra kaçup ve İslâm askeri çarhacıları dahi der-pey kova ve kıra tâbûra vardıklarında anı dahi bozup ve çok kâfir katl idüp ve cümle mâl ve erzâkların bırakup tâbûra cân atdıklarında asker-i İslâm'ın ol çete ve çarhacı askeri ardlarınca kıra ve kova tâbûra ma'an varup ve irtesi serdâr-ı ekrem hazretleri ılgar ile varup girüden suyı geçenler gürûh-â-gürûh varup tâbûrı komadılar ve irtesi umûm askeri dahi irişüp hâle-vâr alargadan kuşadup ve metrisler alınup ve birkaç pâre top atup ve henüz gereği gibi toplar ve havânlar yerleşüp ve cümle piyâde metrise girüp ve cümle top ve tüfenk ve humbara âteşleri gösterilmeden asâkir-i İslâm'ın cünbüş ü hareketinden havfa mukāvemeden me'yûs olmaları ile kıral dîvân idüp dir ki "Siz bunları bana böyle dimezdiniz. Bunların hareketinden anlanan, bir vechle biz **[376b]** bunlara mukāvemet idecek hâlimiz yok ve dört yanımızı ve yolumuzı ihâta itdiler. Ne itmek gerekdür ki halâs olalım?" didikde Ceneral Abrimal dir ki "Bunlar bizim gördüğümüz ve cenk itdiğimüz Türkler değil ve bunlara mukāvemet dahi olmaz. Hemân ma'kūl olan emân bayrağı diküp ve elçi gönderelim ve bir şey teklîf iderler ise virüp ve sulh olup cânımızı halâs idelim. Zîrâ bunların yürüyüşi fenâdur. Eğer kal'ada ve eğer tâbûrda bunlar gālib olup yürüyüş itdiklerinde aslâ zâbıtlarını ve serdârlarını dinlemeyüp yağma içün istediklerini iderler ve alçak âdemleri esîr iderler. Ammâ bir kapudan veyâ ceneral olduğunı bilüp birisi alsa girüden birkaçı dahi gelüp 'Ben alırum' diyü nizâ' idüp birbirlerini ve ol esîri dahi katl iderler ve sen hod kıralsın, ma'lûmları oldukda bin cânın olsa biri sağ kalmaz" didikde

cümlesine dahi ziyâde havf düşüp ve bâ-husûs kıralın avreti lerzeye varup “Elbette bir ilâc gerek yohsa ben kendüm çıkup varırum. Babam hâtırı içün beni incitmezler ve belki esîr itmeyüp babama gönderürler” diyü ibrâm idüp ve kıralın hod evvelden aklı hafîf lakabına Ak Beğ ve diğer Deli Beğ dahi dirlerdi, bu sözleri işidüp ve asker-i İslâm’ın hücûmunı gördükde hîç kalmayup “Tez olun, her ne isterler ise virüp sulh olmağla bir ilâc görün” diyü elçi göndermekle ibrâm ider. Ve eğer ölüm eri olup da asker-i İslâm’a hücûm idüp ve askerinin çoğu kırılup kendüler sağ çıkacağını bilseler beyne’l-akrân ol rezâleti irtikâb iderler miydi? Ve bundan mâ‘adâ on beş seneden ziyâde çalışup ve mâl-i firâvân sarf idüp binâ itdüği kal‘alar ki Samarka ve Kumanka ve bâ-husûs Taygan kal‘ası ve ihdâs itdüği limân ta‘rîf-i tahayyül olmayup ve kendüleri dahi hayret alan limanı hedm idüp ve Azak kal‘asını tevâbi‘âtıyla virüp ve otuz-kırk konak yerden ayağını kesüp kat‘-ı alâka ider miydi? Hele tahkîki budur ki kâfirler mukāvemetden me’yûs olmalarıyla emân-ı ye’sle halâs olmışlardur. Eğer emân virilmeyüp askere yürütmeğe ruhsat virileydi askere kahve-altı olmazdı. Cenk ve asker ahvâli bilenlerden çok kimesneler “Bu emân-ı ye’sdür ve hem pâdişâhımız hükûmeti toprağında bulundı ve İbrail kal‘asında ehl-i İslâm’a bu kadar mel‘anet ve hasâret itdi. Bundan sonra bunları böyle tehî salı virmek revâ değildür” didiler. Ammâ asker içinde menfûzü’l-kelâm olanlar mübtedî olmalarıyla emân virilmesi münâsib ve hayırlı olduğına zâhib oldılar ve hattâ hâricden emân virmeğe râzı olmayanın biri Tatar Hân ve biri İsvec kıralı ve biri Leh beğzâdeleri ve Kazak hotmanları idi. Lâkin bunlar ordu-yı hümâyûndan ba‘îd olup da‘vet olunup geldiklerinde düşmene emân virilüp ve alayla kalkup giderdi. Gördüklerinde kalpaklarını yere urup “Vâh size! Niçün böyle itdinüz? Çünki böyle itdinüz, bizi niçün getürdünüz? Eğer bu fursat anlara düşeydi bin emân dileseniz dinlemeyüp size neler ideydi? Çünki emân virdinüz top ve cebehâne ve âlât-ı harblerini niçün virdinüz?” didiler. Bu aralıkda söz çok. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ ol sefer-i mübârekede ümmet-i Muhammed’e lutf u kerem idüp bir mertebe nusret ü fursat ihsân itmişdi ki cümle küffârı kırup ve esîr idüp ve kırallarını ahz idüp ve rûz-ı Kasım’a dahi üç ay kadar olmağla cümle Tatar ve atluya izin virüp tahtına varınca gāret idüp ve yakup ve yıkup harâb itmek mümkin idi. Zîrâ her mülûkun taşra umûm askeri bozuldukda düşmen metîn kal‘a muhâsara idüp almak sevdâsına düşmese anın memleketinin istediği kadar yere dek gidüp ve yakup ve yıkup gāret itmek mümkindür. Bu seferde on pâre kal‘a almakdan anın umûm askerini bozmak yeğdür. Kılıc ve meydân kimde ise kal‘aya dahi hâcet olmayup memleket anındur. Taşrada kılıc za‘îf olunca kal‘a pulatdan olsa fâide ne? Netekim işbu sefer-i mübârekede avn-i Bârî ve

mu‘cizât-ı Muhammedî ve baht-ı pâdişâhî ile İslâm kılıcı kavî ve düşmen za‘îf olmağla cümlesi katl olmak mertebeye gelmiş iken katlleri mukābelesinde zikr olunan kal‘aların kimini hedm idüp ve kimini mühimmât-ı pâdişâhî ile teslîm idüp cânların halâs itdiler. Ve eğer ayak bassalar dahi çok şey virürlerdi. Ammâ kadîmü’l-eyyâmdan beri selâtīn-i Osmâniyyûnun mu‘tâdları zebûn-küşlük itmeyüp emân diyenlerin cürmüni afv itmek hısâl-i hamîdelerinden olmağla afv itmişlerdür ki devr-i Âdem’den beri böyle bir kavî düşmeni zuhûr idüp de fursatı düşdükde aslâ mâl ve cânlarına dahl u ta‘arruz itmeyüp bilâ-pervâ salıvirmek kangı pâdişâh **[377a]** ve kangı saltanat zamânında olmışdur? Ve halk bunı ne mertebe büyük iş ve nusret olduğunı anlamayup bikr kalmışdur.

Sefer-i sânî der-zamân-ı Sultān Ahmed bin Sultān Muhammed Hân

Ve dahi pâdişâhımız hakānü’l-mu‘azzam hazretlerinin zamân-ı sa‘âdetlerinde olan fütûhât-ı azîmenin biri dahi Mora cezîresidür ki zamân-ı evâilde birkaç pâdişâhlık olup kavm-i Sâbiîn ve Yûnân-ı sâni sâkin olup niçe hısn-ı hasîn kılâ‘ları ve kavminin cenk-âverliği sebebiyle Devlet-i Aliyye zuhûrına gelince bir pâdişâh ednâ bir kal‘asına dest-res itmek müyesser olmayup anlar niçelere tahakküm itmişlerdi ve tulû‘-ı salâtīn-i Osmâniyyûndan niçe pâdişâhlar sa‘âdetle bi’n-nefs kendüler ve niçe def‘a vezîr-i a‘zamla ve niçe def‘a serdâr-ı ekremler ve azîm donanmalar ile cümle bilâd u kılâ‘ı feth ü zabt olunca düşmen ümîd kat‘ idüp el çekince iki yüz seneden ziyâde azîm seferler ve zahmetler çekilüp dökülen kanın ve olan mesârifin haddi ve hisâbı yokdur. Ve ba‘de zamânin eşrât-ı sâ‘atden olan Bec seferi vak‘asından sonra berr ü bahrda mehbetî-i fursat olan cemî‘-i udvân baş kaldırup memâlik-i İslâm’a hücûm itmeleriyle def‘-i şerleri içün Devlet-i Aliyye’nin berr ü bahrda işgāl-i azîme ve sefer-i kesîreleri vukû‘ında Venedik kefereleri serîka idüp ve yigirmi seneden ziyâde yed-i menhûslarında kalup cemî‘-i bilâd u kılâ‘ına ez-kadîmden ez‘âf u muzâ‘af takviyet ve istihkâm virmişler iken avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı nebî ve baht-ı pâdişâhî ile bir seferde kırk-elli gün içinde cümlesi darb-ı seyf-i İslâm ile feth ü zabt olunduğundan mâ‘adâ İstendil ve Benefşe ve niçe cezîreler dahi feth olunmak kangı pâdişâh zamânında olmışdur?

Sefer-i sâlis der-zamân-ı Sultān Ahmed ibn-i Sultān Muhammed Hân

Çünki Moskov ve Mora seferlerinde eyyâm-ı kalîlde baht-i pâdişâhî ile misli sebk itmemiş fütûhât-ı azîme müyesser oldı, cümle udvân havfa düşüp ve bâ-husûs Venedik üzerine Körfes semtine tedârük-i sefer görüldüğüni haber aldıklarında

Venedik'den mâ'adâ bütün İtalya'da olan cemâ'at ve cumhûr ve papa dahi havfa düşüp Nemse'ye haber gönderdi ki "Hâlâ müslimân pâdişâhı iki seferdür ki itdi, âsân vechle az zamân içinde Hıristiyan elinden bu kadar vilâyetler aldı. Sen hod Hıristiyan pâdişâhları üzerine imparator olduğun ve şehenşâh-ı âlem tâcı giydiğin hasebiyle cümle Hıristiyanı himâye itmek üzerine farzdur. Böyle iken Hıristiyan elinden bu kadar memleket alınup da sen yardım itmemek lâyık değildür. Ve eğer müslimânlar ile sulhum vardur dir isen Venedik senin en yakın hem-civârın olup ve itā'atindedür. Böyle olduğı hâlde ol vilâyet dahi senindür ve hâlâ Körfes üzerine gelmeğe tedârük görürlermiş. Körfes hod cümle İtalya'nın kilididür. Eğer mu'âvenet itmezsen Venedik cumhûrı anlara mukāvemet idemez. Eğer Körfes'i dahi alurlar ise bütün İtalya'dan ne fâide olsa gerekdür. Zîrâ bu pâdişâhın bahtından ve tulû'ından ihtirâz itmek gerekdür. Sonra iş büyür ve fenâ olur" dimesiyle "Hilâf-ı sulh itdük" dinmemek içün Venedik'i bahâne idüp ol ma'hûd-nâmeyi gönderür. Vezîr-i a'zam Ali Paşa hazretleri bir gayûr u gazûb âdem olmağla nâmede olan ba'zı nâ-sezâ kelimâta tahammül idemeyüp hâh u nâ-hâh pâdişâh-ı âgâh hazretlerini i'timâd itdirüp sefere izn-i hümâyûnları oldukda gelen nâmenin redd-i cevâbına huşûnet üzre ba'zı kelimât tahrîr olundı dirler. Zîrâ Mora seferi fethinde Vezîr-i a'zam Ali Paşa hazretleri serdâr-ı azîmü'ş-şân olup eyyâm-ı kalîlde bunca vilâyet feth olduğunı baht-ı pâdişâhîden bilmeyüp kendünün re'y-i sâibinden bilmekle nev'an tab'ına gurûr ârız olduğından mâ'adâ ehl-i nücûma ve müdâhene-gûy rü'yâ-yı kâziblerine i'tibâr u rağbeti olmağla tab'îatine muvâfık haberler ve murâdına mutābık rü'yâlarla kendüyi kibr ü gurûrdan mürekkeb itdiler. Şöyle ki ba'zı nücûm taslakçıları "İsm-i şerîfiniz Ali değil mi? İster şarka ve diler garba git! Size mâni' ve mezâhim yokdur" diyüp ve ba'zı zerrâk-ı sûret uğrılardı. Dahi evvelki nusretlere kıyâsla pîşîn söylemiş ve kerâmet satmış bulunayım diyü yalan rü'yâlarla envâ'-i kizbi müştemil tezkerelerle feth ü nusreti tebşîr idüp ve hattâ ba'zı tezkerelerde "Benim sultānım! Sefere azîmetiniz mukarrer. İşbu senelik bayram namâzını Budim'de kılup kanâ'at idesiz. Sene-i âtiyede Beç'e varasız. Rü'yâmızda Resûlullâh aleyhi's-salâtü ve's-selâm böyle beşâret buyurmuşlardur" diyüp ve ba'zılar dahi bir musanna' rü'yâ ile bir arz-ı hâl yazup mukarreb-i sadr-i âlî olanlardan bir dostunun yediyle virdirüp "Sultānım! Fülân yerde mazınneden bir du'âcınız var. Şöyle bir rü'yâ görmüş **[377b]** manzûr-ı şerîfiniz olsun! Bu kulunuza virdi. Niçün kendünüz getürmezsiz didüm. Anların şimdi gāile-i azîmeleri vardur. Dâimü'l-evkāt du'âları üzerimize vâcibdür. İnşâallâhu te'âlâ feth u nusretle avdetlerinden mübârek-bâda varıruz. Bunı şimdi i'lâmdan murâd, elem üzre olmamaları içündür didi" diyüp ve ba'zı mukarrebler dahi hoş geçmek içün dâimâ

müdâhene ve tabî‘at-gîrlik itmeleriyle ol dahi beşeriyyet hasebiyle gurûra düşüp kadîmü’l-eyyâmdan beri ayârı ma‘lûm böyle bir kavî düşmeni çeşm u gûşuna almayup Belgrad’a vardıkda askerin girüsi ve cebe-hâne ve top-hâne ve Tatar gelmeden düşmenin ahvâlini tecessüs idüp meşveret itmeden ba‘zı cenk ahvâlini ve düşmen ayârını bilmez fuzûl ü nâdân mukarrebler ta‘lîm ve tahrîkiyle Belgrad kal‘asından biraz cebe-hâne ve top çıkarup ve Varadin kal‘asına ılgar idüp gider. Belgrad’a on iki sâ‘atdür. Ve ol gün düşmen dahi karşu tâbûrından biraz asker geçirüp bunlar ile biraz cenk ider ki askerin hareketini bilüp ve dil ala ve biraz çarhalaşup ve ba‘dehû za‘f gösterüp karşu tâbûrına geçer ve ol müdâhene-gûlar “Gördünüz mi sultânım? Halkın tevâtür idüp Nemse şöyledür ve böyledür diyü pâye virdikleri bir gün cenge kādir oldı mı?” diyüp ol dahi görmeden Yalmuh cengi kıyâsıyla daha ziyâde gurûra düşüp Varadin altına konup ve at üzerinde kal‘ayı gördükde “Varadin kal‘ası didikleri şu mıdır? Şu şu” diyü elini dizine urup tahkīr ider. Ol ise toprağa beraber olup hemân iç kal‘ası kulleleri görünür ve asker metrise girmek emr ider[5073]. Ol vakit Yeniçeri ağası

[5073] Bu kısımdan sonrasının İ nüshasıyla karşılaştırması yapılırken kimi yerlerde İ nüshasındaki kısım dipnotta verilecektir. İki nüsha arasında düzenin aynı olduğu kısımlarda ise İ nüshasının varak numarası ana metnin içine kaydedilecektir. H nüshasında “Sefer ve muhassenât-ı Sultān Ahmed-i Sâlîs ibn-i Sultān Muhammed Hân” başlığından “asker metrise girmek emr ider…” kısmına kadarki bölüm İ nüshasında şu şekildedir: Ve’l-hâsıl selâtīn-i Osmâniyyûnun her birinin zamânında niçe hüsniyyât vâki‘ olup dîn ü devlete hızmetleri sebk itmişdür ki birinin zamânında olmayup vezn olunmak mümkün ise birbirinden tefrîk ve temyîz itmek olmaz. Beyt: “Şekerden gûne gûne pişse halvâ/Olurdı zevk her birinde tenhâ” dinildüği üzre ve hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin zamân-ı sa‘âdetlerinde ve sâye-i devletlerinde olan emniyyet ve râhât ve adl u adâlet ve zevk u safâdan mâ‘adâ, zamân-ı sa‘âdetlerinde ba‘zı vâki‘ olan hâl-i muhassenât bir pâdişâha müyesser olmamışdur. Halk böyle ma‘nâları fehm itmemeleriyle makādir-i aliyyeleri bülend ve baht-ı humâyûnları âlî oldığı ma‘lûm olmak içün güneşden bir zerre ve deryâdan bir katre zikr ve beyân idelim ki sâye-i devletlerinde mahmî olan cümle nâs makādir-i aliyyelerin bilüp ve baht-ı hümâyûnların anlayup üzerlerine edâsı mefrûza olan du‘â-yı devam-ı ömr-i devletlerine du‘âların iksâr ve muhabbetlerin izdiyâd ideler. Evvelâ zamân-ı sa‘âdetlerinde vâki‘ olup misli sebk itmeyen ve bir pâdişâh zamânında vâki‘ olmayan büyük muhassenâtın biri budur ki târîhlerde vüs‘ât-i memleket ve kesret-i asker ve vefret-i hazîne ile meşhûr ve mezkûr ve elsine-i nâsda beni’l-asfer diyü meşhûr olan Moskov kıralı, niçe yıllar tedbîr ve tedârik görüp ve âlât-ı cence ve esbâb-ı harbe müte‘allık niçe şeytanetleri peydâ idüp ve zu‘m-ı fâside ve cümle-i re’yiyle islâm saltanatı[nı] aradan kaldırup ve Kudüs-i şerîfe varınca zabt itmek hulyâsıyla el altından cümle-i memâlik-i islâmiyyede olan keferelere dahi, “Hâzır ve biz ol **[İ, III, 429b]** tarafa varmamıza nâzır olasız” diyü haberler gönderüp ve her vilâyeti tevcîh idüp azîm tedârik ve bî-şumâr asker-i mâr ile cûş u hurûş itdikde za‘f-ı islâmı olanlar bi’l-cümle me’yûs olmışlar idi. Ahvâl ma‘lûm-ı hümâyûn-ı şehenşâhî oldukda mütevekkilen ale’llâh ve fî-sebîlillâh def‘-i a‘dâya niyyet-i hâlise ile himmet idüp azîm mühimmât-ı sefer ve bî-şumâr asker ile ol zamân vezîr-i a‘zam olan Baltacı Muhammed Paşa’yı sipeh-sâlâr-ı cüyûş idüp irsâl itdiklerinde mesfûrun tâbûr-ı makhûrıyla Boğdan hudûdında Burut suyı kenârında mukābil olup mukāteleye âgâz olundukda avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ve baht-ı pâdişâhî ile bir gün muhârebeye tākat getürmeyüp ve cümle-i askeriyle hayâtdan me’yûs olmalarıyla boğazlarına makrama takup hezâr i‘tizâr birle emân dileyüp cânların halâs idüp ve on beş seneden ziyâde çalışup ve mâl-ı firâvân sarf idüp memleketine sedd-i sedîd olmak üzre binâ itdüği Samarka ve Kumanka ve bâ-husûs metânet cihetinden Kandiye kal‘asından musanna‘ ve metîn olan Taygan kal‘aları[nı] hedm idüp ve memleketi hudûdına sedd-i sedîd olan Azak kal‘asını ve evvelâ Ten ta‘bîr olunan kal‘ayı ve Ten suyı üzerinde zencîr çekilen iki kulleyi top ve cebe-hâne ve mühimmât-ı sâire ve zahîre ve bâ-husûs hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn gûn-â-gûn latīf elvâh ve kerâste ve hatab ve tuğla ve kiremit ve niçe şeylerle teslîm idüp emân ile cânların halâs itdiler. Hele bir tasavvur ve insâf idelim: Cümle mülûk-i Nasara’nın vüs‘at-i memleket ve kesret-i asker ve vefret-i hazâ’in cihetinden kuvvetlüsi ve büyüği add olunan ve merd-i da‘vâ ve cümle aforozı ile mu‘âvenetiyle hurûc iden pâdişâhı bir sahrâ-yı vâsi‘ada tazyîk idüp ve cümlesini tu‘me-i şemşîr itmek mertebeye varmış iken mikdârı bildi ve boynına makrama takdı ve emân diledi diyü cürmüni afv idüp mâl ve erzâkıyla “Var imdi bildiğinden kalma” diyü bilâ-pervâ salıvirmek kankı saltanata ve kankı pâdişâha müyesser olmışdur? Ve ol fursat eğer düşmen eline gireydi, bin emânı bir pula almayup çok fesâd iderdi. Ve ol vaktden ilâ hâze’l-ân ol gazâ-yı ekberin müzâkeresi oldukda çok kimesneler ve ricâl-i devletden geçinüp ten-perver ve cenk ahvâlinde bî-şu‘ûr ser-i kârda olan muhannesler, “Efendi, pek güzel oldı. Eğer düşmen ölüm eri olup da yürüseydi iş müşkil olurdı” dirler. Ve istimâ‘ idenler dahi anları cenk ahvâli bilür ve askerin

cünbüş ve hareketin anlar mülâhazasıyla vâki‘ hâl kıyâs iderler. Ammâ ma‘nâ böyle değildür. Zîrâ iki asker mukābil oldukda henûz cenge mübâşeret itmeden ve tarafeynden olan asker cünbüş ve hareketinden gālib ve mağlûb ma‘lûmdur, fark olunur. Ve bu bâbda delil çokdur. Hele bu hakīrin kavlim ve ma‘lûmum budur ki çünki bunlar merd-i da‘vâ ile hurûc itdiler, içlerinde cemî‘-i milletden askerler ve müdebbirler ve her ma‘ârif ve sanâyi‘de mütefennin âdemler var idi. Ve cümleden kat‘-ı nazar on beş bin Nemse olup üzerlerine serdâr olan ceneral Abrimal dirlerdi ki yüz bir senesinde Belgrad feth oldukda ol içinde ser-asker idi. Mezbûr Moskov tâbûrında müdebbir asker olup cenk umûrında ve sufûf-ı askerde mümeyyiz idi. Bu aralıkda söz çok. Burut suyına merd-i da‘vâ ile asker-i İslâm’a karşu **[İ, III, 430a]** çarhacısı bozılup birkaç bin kâfir katl ve esîr idüp ve bakīleri kaçup tâbûra dar düşdiler. Ve irtesi köprüden umûm üzre geçilüp ve geçen asker ılgar idüp tâbûrı komadılar. Ve dahi irtesi cümle piyâde ve atlu ve top ve cebe-hâne irişüp hâle-vâr alargadan kuşadup ve metrisler alınup ve birkaç yaylım birkaç pâre top atup ve henûz gereği gibi toplar ve havânlar yerleşüp top ve tüfenk ve humbara âteşi gösterilmeden asker-i İslâm’ın cünbüş ve hareketin gördükde mukāvemetden me’yûs olup kıral dîvân iderdi ki “Türk’ün askeri ve hareketi gālib ve cevânib-i erba‘amızı ihâta idüp yolımız bağladılar. Ve bunlara mukāvemet mümkün değil. Siz bunları bana böyle dimezdiniz. Ne itmek gerek?” didikde Ceneral Abrimal dir ki “Bunlara mukāvemet dahi olmaz. Hemân ma‘kūl olan elçi gönderüp ve emân dileyüp ve bir şey teklîf iderler ise dahi virüp sulh ile cânımızı halâs itmekdür. Zîrâ bunların yürüyüşi fenâdur. Eğer kal‘ada ve eğer meydânda bunlar gālib oldukda aslâ başlarını ve serdârlarını dinlemeyüp istediklerini iderler ve yağmada, alçak âdemleri esîr iderler. Ammâ belli başlu ceneral ve kapudan önlerine gelüp birisi aldıkda girüden birkaçı dahi gelüp “Ben alurum” diyü nizâ‘ idüp ve birbirlerin katl idüp ve ol esîrleri dahi pâ[re] pâre iderler. Ve sen hod kıralsın, ma‘lûmları oldukda bin cânın olsa ellerinden halâs olmaz” didikde cümleye dahi ziyâde havf düşüp ve bâ-husûs kıralın avreti lerze[ye] başlayup “Elbette beni kurtar, yohsa ben çıkup varırum. Babam hâtırı içün beni incitmezler ve belki esîr dahi itmeyüp babama gönderürler” diyü ibrâm ider. Ve kıralın evvelden dahi aklı hafîf olup ve bu sözleri işidüp ve asker-i İslâm’ın hücûmunı gördükde hîç kalmayup havfından emân diler. Ve eğer anlar ölüm eri olup ve asker-i İslâm üzerine yürüyüp de askerinin çoğu kırılup kendiler sağ çıkacağını bilseler beyne’l-akrân ol rezâlet ve zelâleti irtikâb iderler miydi? Ve bundan mâ‘adâ on beş seneden ziyâde çalışup ve mâl sarf idüp binâ itdüği kal‘aları hedm idüp ve Azak kal‘asını virüp otuz-kırk konak yerden kat‘-ı alâka idüp ayağın keser miydi? Ve hele bu hakīr zu‘mınca eğer emân virmeyüp yürüyüş itdirelerdi asker-i İslâm’a kahve-altı olmazdı. Ve rûz-ı kāsıma üç ay kadar var idi. Eğer emân virilmese cümle askerini kırup ve esîr idüp ve kıral dahi sağ çıkar ise anı dahi esîr idüp ve ba‘dehû Tatar ve sâir atluyı bu iki koldan irsâl idüp çak tahtına varınca yakup ve yıkup ve kıralı şevketlü pâdişâhımıza götürdüklerinde sâir kırallar recâsı ve kefâletiyle tekrâr vilâyetine göndermek veyâhud Leh’den veyâ âhardan birini kıral nasb itmek kadar Hakk te‘âlâ nusret ve fursat virmiş idi. Zîrâ mesfûr kıral Frenk dînine girüp sâirlerini dahi ol dine girmek içün cebr idüp ve çok âdem katl itmekle halk kendüden menfûr idi. Ve selefde dahi Leh kıralları Moskov’a dahi mutasarrıf olmalarıyla bu iki vechle halk itā’at iderdi. Ammâ **[İ, III, 430b]** selâtīn-i Osmâniyyûnun kadîmü’l-eyyâmdan berü mu‘tâdları zebûn-keşlik itmeyüp emân diyenlerin cürmüni afv itmek hısâl-i hamîdelerinden olmağla afv itmişlerdür ki devr-i Âdem’den beri böyle bir kavî düşmen zuhûr idüp de fursatı düşdükde aslâ mâl ve cânlarına dahl u ta‘arruz itmeyüp bilâ-pervâ salıvirmek kangı pâdişâh ve kangı saltanat zamânında olmışdur? Ve halk bunı ne mertebe büyük iş ve nusret olduğunı fehm itmeyüp bikr kalmışdur. Dîğer: Ve dahi pâdişâhımız sultānu’l-a‘zam hazretlerinin baht-ı hümâyûnları âlî olduğına delîlin biri dahi budur ki zamân-ı evâ’ilde birkaç pâdişâhlık olup kavm-i Sâbi’în ve Yunan-ı sânîde Mora cezîresi hısn-ı hasîn kal‘ası ve kavminin cenk-âverliği sebebiyle Devlet-i Aliyye zuhûrına gelince mürûr iden selâtînden bir pâdişâh adını bir kal‘asına dest-res itmek müyesser olmayup ve tulû‘-ı Osmâniyyûndan sonra dahi niçe niçe pâdişâhlar sa‘âdetle bi’n-nefs kendüler sefer idüp ve niçe def‘a dahi vezîr-i a‘zamları ve serdâr-ı ekremleri ve umûmen donanma-yı hümâyûnları ta‘yîn olunup cümle bilâd ve kılâ‘ı feth ve zabt olup ve düşmen el çeküp ümîd kat‘ idince iki yüz sene kadar azîm zahmet çekilüp ve dökülen kanın ve olan mesarifin haddi ve hisâbı yokdur. Ve ba‘de zamân eşrât-ı sâ‘atden olan Bec vak‘asından sonra berr ü bahrda Devlet-i Aliyye’nin işgāl ve sefer-i kesîreleri vukū‘ında Venedik kefereleri serîka idüp ve yigirmi seneden ziyâde yed-i menhûslarında kalmağla cemî‘-i kılâ‘ u bilâdına kadîmden ez‘âf u muzâ‘af takviyet ve istihkâm virmişler iken avn-i Bârî ve mu‘cizât-ı Muhammedî ve baht-ı pâdişâhîyle bir seferde kırk-elli gün içinde cümlesi seyfiyle feth u zabt oldığından mâ‘adâ İstendil ve Benefşe ve niçe cezîreler dahi feth olunmak kangı pâdişâh zamânında olmışdur. Dîğer: Ve biri dahi budur ki bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ Bec seferinden yüz on senesine gelince vâki‘ olan fitne ve ihtilâl ve ba‘dehû avn-i Hakk ile Devlet-i Aliyye’de olan nizâm ve intizâm ve memâlik-i mahrûsada olan emân ve emn içün halkın her biri bir ma‘nâ virüp ve taşrada olan vâlî ve hükkâm dahi müstahsen olan umûr ve ahvâli kendü re’y-i sâ’iblerine isnâd ve sünûh iden umûr ve ahvâli hâşâ taraf-ı devletin adem-i müsâ‘ade ve sû-i tedbîrlerine töhmet iderler. Ammâ halkın bu tasavvurı “Ve bi’l-kaderi hayrihî ve şerrihî mina’llâhi te‘âlâ” mazmûn[ını] inkâr çıkmagla hatā-yı mahz iderler. Zîrâ Hazret-i Allâh’ın emir olmadıkça cümle-i âlem bir yere gelseler eşcârdan bir varak koparmağa kādir değillerdür. Ve bu bâbda bu hakīr-i pür-taksîrin kavli ve anladuğı budur ki bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ Bec seferinde zuhûr iden keyfiyyet takrîbiyle ahz-ı intikāma müntehî fursat olan milel-i muhtelife berr ü bahrde memâlik-i İslâmiyye’ye hücûm ve sû-i kasd itdiklerinden mâ‘adâ Rûmili’nde haydûd keferesi ve Anatolı ve Arabistân’da ve Kürdistân’da ehl-i bağy u tuğyân eşkıyâsı âlemi fesâda virmeğin, def‘-i mazarratlarına ve sefer ve serhadlere ziyâde asker ve mühimmât-ı sefer tedâriği ile Devlet-i Aliyye’ye işgāl-i azîme ve masârif-i kesîre zuhûr idüp ve sefere me’mûr olan vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân ve sâir tavâyif-i askerînin dahi Anatolı ve Rûmili’nde vâki‘ kasabât **[İ, III, 431a]** ve kurâdan ve müddet-i medîd pey-der-pey âmed ve reftlerinden re‘âyâ fukarâsı bî-huzûr olmalarıyla ekser ra‘iyyeti bırakup kuvvet-i bedeniyyesi olan her biri bir tarîk-i askeriyyeye sülûk ve kuvvet-i mâliyyesi olan şühûr ve kasabâtda nakl ve yerlerinde kalan fukarâ dahi mâl-ı mîrî edâsına bî-dermân olmalarıyla hazîne-i âmireye naks-ı tārî olup ve sefer-i mezkûrdan sonra selâtīn-i izâm ve vükelâ-yı zevi’l-ihtirâm hazerâtının her birleri sefer ve serhad ve Devlet-i Aliyye’nin nizâmı husûsında vusu‘ları mertebe sa‘y ve ihtimâmda taksîr itmediler. Ammâ takdîr-i Hudâ azze ve celle, tedbîrlerine muvâfık olmayup merâmlarının aksi zuhûr idüp ve sefer-i serhadlere iktizâsı mertebe asker ve zahîre ve cebe-hâne ve top-hâne ve mühimmât-ı lâzıme-i sâire ve mevâcibleri gereği gibi

vakt ve zamânıyla virmek ve irişdirmek mümkün olmayup mutlak hazîne-i âmirenin müzâyakası sebebiyle ehl-i sefer ve murâbıtīn nihâdlarına düşen bürûdet ve adâvet iğvâ-yı şeytān ile bin yüz on beş senesinde hurûc ale'-s-sultān itdikleri mel'anet sebebiyle dahi bütün dünyâ herc ü merc olup oğul pederine ve kul efendisine itā'atdan çıkup âsî ve küfrân-ı ni'met olmışlardı. Ve bâ-husûs levendât erâzilleri şerriyle re'âyâ vü berâyâ ebnâ-yı sebîl mât ve mütehayyir kalup bunların dahi mazarratları bir mülûk şerri mertebe, belki dahi ziyâde devleti bî-huzûr ve işgāl idüp şerlerin ref' içün mukaddemâ niçe def'a müfettişler ta'yîn olunup def'leri mümkün olmamışdı. Ve müfettişler az asker ile gezmek ve mukāvemet itmek mümkün olmamağla niçe bin âdem ile gezüp mürûr u ubûr ve nüzûl itdikleri yerlere anlar dahi azîm sıklet ve bâr ve bir zulm dahi anlar olurlar. El-hamdü li'llâhi te'âlâ, şevketlü ve âlî himmetlü pâdişâh-ı hayr-nihâd efendimiz hazretlerinin baht-ı hümâyûnlarıyla bu misillülerin hakkında her vilâyetde irsâl buyurdukları fermân-ı celîlü'ş-şânın mehâbet ve te'sîriyle cümlesi temmûzda güneşde kalmış kar gibi eriyüp nâ-bûd olmışlardur. Muhassal, şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımız, pâdişâh-ı hayr nihâd hazretlerinin baht-ı hümâyûn ve zamîr-i münîrlerinin rüşd ü reşâdlarıyla ve umûr-ı dînde hulûs-ı niyyetleriyle zamân-ı kalîlde hazîne-i kesîre nümâyân olup ehl-i sefer ve murâbıtīnin vazîfe ve zahîre ve sâir levâzımelerini gereği gibi ve belki ma'a ziyâde vakt ü zamânıyla ihsân olunmağla âlem mesrûr u şâdân olmak bir târîhde dahi olmış değildür. Dîğer: ve dahi şevketlü mehâbetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin baht-ı hümâyûnları âlî olup zamân-ı sa'âdetlerinde vâki' olan muhassenâtdan biri dahi budur ki zer ü sîmde olan envâ'-ı sikke ahvâli mukaddemâ muhtel ve müşevveş olup her pâdişâh, nizâm ve i'tibârı bâbında çok sa'y ve ihtimâm idüp ve çok âdem katl idüp nizâmı mümkün olmayup Anatolı ve Rûmili ve cezîrelerde i'tibâr bi'l-cümle kâfirî sikkeye olup ve hattâ mültezimler dahi i'tibâr itmeyüp kâfirî sikke istemeleriyle nâmûs-ı saltanata şe'n virir bir ahvâl idi. Ve bu hakīr, bin yüz on senesinde Bağdâd muhâfazası ve Basra seferine me'mûr olup **[İ, III, 431b]** gitdükde boyı geçdikden sonra para ve sâir sikkeye kimse i'tibâr itmeyüp kâfirî sikke râyic olup ve bi'z-zarûrî aldıklarında iki zoltayı yigirmi paraya ve şerîfî altunı tâmu'l-vezn iki guruşa alup bu sebebden mültezimler re'âyâya zulm idüp ve kendüler havâlelere ve mîrîye tamâmına virüp fâ'ide iderlerdi. Ve Bağdâd ve Basra ve ol taraflarda dahi cümle geçen kâfirî ve acemî envâ'-ı sikke olup sikke-i pâdişâhîye i'tibâr itmezler idi. Şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımız pâdişâh-ı nîk-baht hazretlerinin cülûs-ı hümâyûn ve sa'âdet-i makrûnlarından sonra ve envâ'-ı zer ü sîm sikkenin bir semene varınca hüsn-i hatt ile zâtına taklîd kabûl itmez. Virdikleri hüsn ü letāfet ve ayârına i'tibâr ve rağbetdür ki cümle zer ü sîm sikkeleri makbûl u mergūb ve mu'teber olup cemî'-i memâlik-i mahrûsede râyic olduğından mâ'adâ Acem ve Hindüstân bâzergânları dahi devşirüp memleketlerine götürürler ve hattâ bu hakīr İstanbul'a gelüp yüz on sekiz ve yüz on dokuz senelerinde Bağdâd'a defterdârlıkla varduğımda Acem ve Hind bâzergânları şerîfî altun ve cedîd zolta devşirüp götürmeleriyle yehûd sarrâflarına su'âl itdüm, "Bu memleketlerde sikke-yi Osmâniyye'ye olmayup râyic olan kâfirî ve Acemî sikke idi. Şimdi yeni zolta ve sâir sikke râyic olduğından mâ'adâ yeni zoltayı bâzergânlar bir iki akça ziyâde ile devşirüp alurlar" didüğümde "Evvel bilmezlerdi, tecribe içün birkaç zolta kal' idüp kâfirî zoltadan bir denk gümüş ziyâde çıkmağla ol sebebden i'tibâr idüp ve devşirüp memleketlerine götürürler" diyü haber virmeleriyle ba'de zamân İstanbul'a gelüp Yeni Câmi' kâtibi İbrâhîm Efendi darb-hâne emîni iken bir gün kendü ile musâhabet arasında sikke ahvâli zikr olundı. Bu hakīr didi ki "Efendi, evvel Anatolı ve Arabistân'da sikke-i Osmâniyyûna rağbet olmayup halkın i'tibârı kâfirî sikkeye idi. El-hamdü li'llâhi te'âlâ sa'âdetlü pâdişâhımızın eyyâm-ı devletinde zer ü sîm her memleketde râyic ve makbûl olduğından Acem ve Hind bâzergânları dahi yeni zolta devşirüp vilâyetlerine götürüyorlar. Bağdâd'a su'âl itdüğümde şöyle bir haber virdiler. Böyle oldığı hâlde kâfirî zolta yigirmi dokuz ve otuz paraya geçüp de sikke-i pâdişâhî yigirmi yedi paraya ve bir akça noksâna geçmek lâyık değildür. Bunı bir tecribe idüp de otuz paraya geçmek üzre devlete ifâde itseniz hem mîrîye nef' olup hem tekmîl-i arz-ı sikke olurdı" didim. Ve ol dahi devlete i'lâm idüp tecribeden sonra otuz para itdiler. Ammâ kimin eline girer ve hattâ tüccâr mâbeyninde ve alış veriş mu'âmelesinde bir iki akça ziyâde ile alup virirler. Ve cizye vaktinde hod ehl-i zimmet re'âyâ cizyelerine virmek içün otuz bir para olurlar ve evfak akça ise gāyet azîz olup kimin eline girer? Ve bu sikke nizâmı ahvâli, saltanatın umûr-ı mühimme-i azîmesi olup bu âna gelince gereği gibi nizâmı mümkün olmayup muhtel olmağla nâmûs-ı saltanata şe'n virir bir umûr-ı mühimme idi. El-hamdü li'llâhi te'âlâ envâ'-ı zer ü sîm-i **[İ, III, 432a]** sikke-i pâdişâhînin nizâmı dahi şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımız hâkānu'l-mu'azzam hazretlerinin zamân-ı sa'âdetlerinde nizâm bulup cemî'-i sikke-i pâdişâhî memâlik-i İslâmiyye'den mâ'adâ cemî'-i milletde râyic olup hüsn-i hatt ve letāfeti istihsân olunmuşdur. الامور مرهونة باوقاتها buyuruldığı üzre Saltanat-ı Aliyye'ye bu umûr-ı azîme-i mühimmenin nizâmı hızmeti müyesser olmışdur. Diğer: Ve dahi Bağdâd ve Basra tarafında mukaddemâ olan ihtilâl ve hâlâ olan nizâm ve intizâm bâbında dahi halkın her biri bir ma'nâ virüp aslını ve sebebini bilmezler. Ve bunların ihtilâline sebebin aslını takrîr gāyet tavîl olur ve hem vâlîler lisâna gelmek iktizâ ider. Ancak deryâdan bir katre nakl idelim: Bağdâd vâlîlerine mukāta'ata tagallüblerinden ve kalemiyye ve mukannenât ve azl u nasb ve rüsûmât ve hedâyâ ve hediyyeden i'tidâl üzre her vâlînin hazînesine iki bin kîse girer iken Bec vak'asından sonra olan ihtilâl vaktinde zulm elin tırâz itmeleriyle ba'zı aşâ'ir ü kabâ'il tā'âtden hurûc itmeleriyle Arab ve Acem'i illet idüp sancak ümerâsı ve aşâ'ir ü kabâ'il beğleri ve şeyhleri ile her hafta içinde yigirmi binden ziyâde sâhib-i mezârik cenk erbâbı Arab ve Ekrâd ve Etrâk cem' olmak mümkin iken Bağdâd hazînesinden olan irsâliyyeyi ceyb-i hümâyûna göndermemek içün envâ'-ı durûğ ile arzlar ve mahzarlar ile irsâliyye-i ceyb-i hümâyûnı mânde itdirdiklerinden mâ'adâ mîrî levendât taleb idüp bu takrîb ile dahi üç yüzden beş yüz kîseye değin her sene bu beyhûde masrafı devletden yigirmi sene kadar celb eylediler. Bin yüz on sekiz senesinde bu hakīr Bağdâd defterdârı iken bu bayrak masârifi ve tekmîl-i galâl bahâsı taleb olundukda taraf-ı devletden bu kullarından su'âl olundu ki "Bu ne şekl işdür? Bir arz ve mahzar gelür ki Bağdâd emn ü emân kurd ile koyun gezer diyüp ve der-akab bir arz dahi gelür ki Bağdâd muhâfazasına şu kadar levendât ve tekmîl-i galâl lâzımdur dinür? Şevketlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin cülûs-ı hümâyûnlarından berü cemî'-i memâlik-i mahrûse emn ü emân olup îrâd u masârif nizâm bulmışdur. Bağdâd masârifi ve gā'ilesi devleti iştigāl ve bî-huzûr ideyor ve ol tarafın ahvâline vukūf-ı tâmmı olan mu'temedü'l-kavl kimesneler 'Bağdâd'a akça göndermenin lüzûmı olmaduğından mâ'adâ vâfir [ir]sâliyyeye dahi tahammüli vardur' diyü haber virmişlerdür. İmdi ale'l-acele ol tarafın îrâd u masârifini sıhhat ve hakīkati üzre i'lâm idüp hilâfından ihtirâz idesin" te'kîd olmağla bu

olan Hüseyin Paşa “Sultānım, te’hîr buyurun. Evvel tâbûr ahvâli ber-taraf olsun ve ba‘dehû kal‘a muhâsara olsun” didikde “Tâbûr mikdârını bildi ve firâr itdi ya” dir. Hüseyin Paşa dahi dir ki “Eğer bizim bildiğimiz ve cenk itdiğimiz Nemse ise askeri bu kadar olmayup ve cengi böyle değildür. Asker metrise girüp ve iki bölük olsun diyü itdüği dekdür” didükde “Senin bizim mülâhazalarımıza aklın irmez. Yiğitliğin var, yohsa şimdi seni katl iderdüm. Hayde turma! Var yeniçeriyi metrise ko!” diyü âzâr

---

kulları dahi “Senemiz henûz duhûl itmişdür ve sene tamam olmayınca îrâd u masrafı ma‘lûm olmaz. Lâkin el-hâletü hâzihî bu tarafa akça göndermenin lüzûmı olmayup ve bu cânibden irsâliyye-i ceyb-i hümâyûna dahi tahammüli vardur” diyü i‘lâm itdikde taraf-ı devletden levendât akçası ve tekmîl-ı galâl virilmeyüp irsâliyye-i ceyb-i hümâyûn taleb olunmağla vâlî tarafından azîm itâb çeküp ve dükeli varım zulmen alup ve levendâta yağma itdirüp Devlet-i Aliyye’ye sadâkat itdiğim içün müttehem olup ile’l-ân humârını çekerim. Muhassal, ol etrâfin emn ü emân **[İ, III, 432b]** ve nizâmı bâbında dahi kimesnenin medhali olmayup şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımız hâkānü’l-mu‘azzam hazretlerinin baht-ı hümâyûnları ve seyf-i berrânları havfındandur. Ve bu bâbda delil ve söz çok, lâkin gāyet tavîl olmağla bu mertebe îrâdları ve masraf irsâliyyesi kadara tahammüli var iken taraf-ı devletden dâm u tezvîr ile mâl ve asker istedikleri hâlde ol vilâyeti düşmen zabt itmekle bunların farkı nedür ma‘lûm olmak içün icmâlen işâret olundı. Muhassal, şevketlü, mehâbetlü pâdişâhımızın baht-ı hümâyûnları küşâde ve rüşd ü reşâdları ziyâde ve akl u zekâları kemâlde olup ârif-i bi’llâh ve gāzî-yi fî-sebîli’llâh pâdişâh-ı âgâh olup bu zikr itdiğimiz fütûhât-ı azîmeden mâ‘adâ zamân-ı sa‘âdetlerinde Rûmili’nde haydûd keferesi Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân’da ehl-i bağy u tuğyân ve bâ-husûs levendât ne kuttā‘-ı tarîk eşkıyâlarının vücûd-ı mazarrat-âlûdları men‘ ü ref‘ olup re‘âyâ vü berâyâ ve ebnâ-yı sebîl bu mertebe emîn ve râhât olmak kankı devrde ve kankı zamânda olmışdur? Geçen unudulur, yohsa hîçbir zamânda bu mertebe emniyyet oldığı yokdur. Ve eğerçi Tımışvar ve Belgrad vak‘alarında zamîr-i münîrlerinde bir mikdâr hüzn ü elem vâki‘ olduysa bu husûsda pâdişâhın ne medhali var? Lüzûmı mertebenin ez‘âf u muzâ‘af asker ve hazîne ve mühimmât-ı lâzıme-i sâireye ruhsat virüp bir şey’i dirīg u noksân itdikleri yokdur ki “Asker az idi ve levâzım-ı sefer yok idi” diyecek bir hâl yok. Hemân evvelini “el-mukadderu kâ’inun” diyüp mukaddere havâle itmekdür ve hikmetu’llâh böyle cârî olmışdur ki her şey’i tev’em halk idüp her ferahın bir gammı ve her usrun yüsri lâ-büddür. İşbu çarh-ı devvâr, kimesnenin murâdı bir karâra devr itdüği yokdur ki on sekiz bin âlem anın hürmetine halk olmış iken Rasûl-i ekrem fahrü’l-mürselîn sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri Kureyş kâfirlerinden ve Arab-ı bî-edeblerinden çekdiler. Ve bundan mâ‘adâ ba‘zı seferlerde vâkı‘ olan perîşânlık ile zamîr-i münîrlerine vâki‘ olan hüzn ü elem cümleye ma‘lûm bir ma‘nâ olup bunlar cümle ümmetine ta‘lîm ve tenbîh ve selâtīn-i eslâfı tesliye içün olup ne ihtimâldür ki Rasûlullâh olan askere perîşânlık vâki‘ ola? Hayr ü şerr li-hikmetihî olup sırrını ancak yine hallâk-ı âlem bilüp bizim aklımız irmez. Eğerçi halk Tımışvar ve Belgrad vak‘alarını devlete dahlden hâlî değildür, ammâ bu husûsda pâdişâhın ne medhali var? Bir şey dirîğ olmayup lüzûmı mertebenin ez‘âfa ve dahi ziyâde asker ve hazîne ve mühimmât-ı sâireye ruhsat virüp bir şey ketm itmediler ki “Asker az idi ve levâzım-ı sefer yok idi” diyecek bir hâl yok iken emir-ber asker olmasının Bec vak‘ası gibi birkaç bâ‘isi olup şöyle ki her düşmenin ahvâli birbirine kıyâs olunmaz. Çünki mukaddemâ Moskov seferinde ve Mora fethinde Hakk sübhânehû ve te‘âlâ misli sebak itmemiş feth ve nusret ihsânıyla mesrûr eyledi. Cümle milel-i muhtelife şevketlü pâdişâhımızın uğur-ı hümâyûnlarına reşk idüp nazarları sirâyet itdüğinden mâ‘adâ çünki sefer mukarrer oldı, evvelki nusretlere kıyâsıyla ricâl-i saltanatdan ba‘zı kimesnelerin ve asker başlarının ve askerî tāifesinin dimâğını gurûr kapladuğından mâ‘adâ Anatolı’dan mürûr iden askerînin itdüği zulm ü fesâdın **[İ, III, 433a]** nihâyeti olmayup ve İstanbul’da ve taşra vilâyetlerde olan ba‘zı sûret uğrusı zerrâklar dahi evvelki nusretlere kıyâsla kerâmet satmak içün vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı ekrem Ali Paşa hazretlerine yalan rü’yâ ile envâ‘-i kizbi müştemil tezkerelerle feth ü nusreti tebşîr idüp ve hattâ ba‘zı tezkerede “Benim sultānım! Sefere azîmetiniz mukarrer. İşbu senelik bayram namâzını Budim’de kılup kanâ‘at idesiz. Sene-i âtiyede Beç’e varırsız. Rü’yâmızda Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem böyle beşâret buyurmuşlardur” diyüp ve ba‘zı meclise duhûle isti‘dâdı olmayanlar bir musanna‘ rü’yâ ile bir arz-ı hâl yazup ve mukarreb-i sadr-i âlî olanlardan bir dostunun yediyle virdirüp “Sultānım! Fülân yerde mazınneden bir du‘âcınız var. Şöyle bir rü’yâ görmüş, manzûrunuz olsun! Bu kulunuza virdi. Niçün kendünüz getürüp virmezsiz didüm. İnşâallâhu te‘âlâ avdetlerinde mübârek-bâda v[ar]ırız. Bunı şimdi i‘lâmdan maksûd aslâ elem üzre olmamaları içündür didi” diyüp ve bundan mâ‘adâ ba‘zı nücûm taslakçıları dahi “İsm-i şerîfiniz Ali değil mi? İstersen şarka git ve dilersen garba git! Hîç sana mâni‘ ve mezâhim yokdur” diyüp ricâlden dahi ba‘zı mukarrebler, ol rü’yâ kâzibleri ve müneccim yalancıları kavliyle müdâhene ve tabî‘at-gîrlik itmeleriyle beşeriyyet hasebiyle vezîr-i a‘zam ve serdâr-ı ekrem hazretlerini gurûra düşürmeleriyle kadîmü’l-eyyâmdan beri ayârı ma‘lûm böyle bir kavî düşmen[i] çeşm u gûşuna almayup Belgrad’a vardıklarında askerin girüsi ve Tatar ve cebe-hâne ve top-hâne gelüp cem‘ olmadan ve düşmenin ahvâlini tecessüs idüp meşveret itmeden ba‘zı cenk ahvâlini ve düşmen ayârını bilmez ve fark itmez fuzûl u nâdân mukarreb nedîmler ta‘lîm ve tahrîkiyle Belgrad kal‘asından biraz top ve cebe-hâne çıkarup Varadin kal‘ası Belgrad’a on iki sâ‘at iken ılgar idüp iki günde varurlar. Ve ol gün düşmen dahi bunlara karşu biraz asker gönderür, dil alup ve askerin cünbüş ü hareketin bileler. Ve bir mikdâr cenk itdikden sonra za‘f gösterüp karşu tâbûrlarına geçerler. Ve ol müdâhene-gûlar “Gördünüz mi sultānım? Sizin önünüzde kimse durabilür mi? Halkın tevâtür idüp Nemse şöyledür ve böyledür diyü pâye virdikleri bir gün cenge kādir oldı mı?” diyü serdâr-ı ekrem hazretlerini gurûra düşürüp ve hemân ol gün Varadin altına konup ve kal‘ayı muhâsara idüp ve asker metrise girmek fermân itdikde İ (429^{a}-429^{b}-430^{a}-430^{b}-431^{a}-431^{b}-432^{a}-432^{b}-433^{a})

itmekle ol dahi varup yeniçerileri metrise kor. Ve düşmenin dahi murâdı bu olup ve aldığı dillerden haber alur ki henüz askerin girüsi ve Tatar ve cebe-hâne ve top-hâne tekmîlen gelmedüğini ve cümle ahvâli haber aldıkda gice ile cümle askerini ve toplarını köprüden geçirmeğe **[İ, III, 433b]** başladıkda ol tarafda karavulda olan Türk Ahmed Paşa düşmenin köprüden umûmen geçdiğini ve çokluğını haber virüp "Tedârük üzre olup gāfil olman" diyü i'lâm itdikde "Düşmene mukābil olup yol virmeyesün" diyü fermân oldukda ol dahi "Düşmen çokdur. Bize asker ve top getürün" diyü pey-der-pey âdemler gönderür. Kethüdâsı paşaya buluşdurmayup Türk'ün gözü korkak olup böyle tevâtür ider ammâ efendimiz âdemi katl ider. Hoş, "İmdi varun fülân paşaya ve fülân paşaya söylen, Türk Ahmed Paşa'nın yanına varsunlar" diyüp tekrâr Ahmed Paşa'dan âdemler gelüp "Küffâr alayların düzüp üzerimize geliyorur. Bizim ana cevâb virecek hâlimiz yokdur. Umûmen asker ile gelüp irişesiz" didikde "Anın kaydı görülüp paşalar ta'yîn olunmuşdur" diyü cevâb virüp kendüsi çâderinde birkaç tabî'at-gîr ibn-i vakt-i vâcibü'l-katl yaramaz mukarreblerle müneccim kâziblerle oturup düşmenin firârına iki sâ'at ve bir sâ'at kaldı diyü hayâl ü hülyâ iderler. Ve âkıbet düşmen üzerlerine gelüp "Ordu-yı hümâyûna bu kadar âdemler gönderün. Umûmen asker ve sancak-ı şerîfle şimdi gelürler" diyü gayret idüp ve düşmene mukābil olurlar. Ammâ hâlden serdâr-ı ekrem hazretlerinin haberi yok ve kethüdâsı dahi cenk ahvâlinde mübtedî. Ol, "Müneccimler söziyle kâfirin ne haddi var ki efendimizin üzerine gele. Tevâtür iderler ammâ ihtiyâten paşalar ta'yîn eyledik. Şimdi kâfirler bozulup giderler" diyü üsturlâba bakup "Hâ işde bozulmağa cüz'î kaldı" dirlerken Türk Ahmed Paşa ve Mısır beği Muhammed Paşa cenkde düşüp ve yanlarında olan asker bozulup bozgun asker dökülüp gelüp ve ardlarında düşmen dahi ordu-yı hümâyûn kenârına gelince vezîr-i a'zama "Asker bozulmuş" dimeğe cür'et itmeyüp ve âkıbet mukarreblerden biri "Efendim! Şu tarafa bir nazar idün!" dir. Ayağa kalkup bakdıkda asker bozulmuş ve düşmen orduya girmiş. Hemân ata binüp sancak-ı şerîf yanında olan biraz asker ile düşmene karşu varup iş fenâya vardığı ma'lûmı oldukda elinde gaddâre "Bre şu sarı kâfiri bulun, katl ideyüm" dir. Ammâ hitâb kime olduğı ma'lûm değil. Zîrâ Ali Paşa'ya **[378a]** şu şöyle olur ve bu böyle olur diyü söz söylemeğe mukarreb üç âdem idi ki biri kethüdâsı ve biri Defterdâr Muhammed Efendi ve biri Re'îs Mustafa Efendi idi ki üçü de sarı idi. Ve ol vakit düşmen dahi orduya girüp ve serdâr-ı ekrem hazretlerine bir kurşun isâbet idüp

zümre-i şühedâya mülhak olur. Rahmetu'llâhi aleyh. Bu fakīr ol seferde bile değil idüm. Lâkin naklim ol seferde mevcûd olan âdemlerden olup hilâfı var ise العهدة على الراوى[5074]

İmdi bunda pâdişâhın ne medhali var? Mühimmât-ı seferin ez'âf u muzâ'afına ve askerin hod bî-nihâyesine ruhsat virüp bir şeyde acz u kusûr yok iken sû-i tedbîr sebebiyle bu kadar masraf ve askerin çekdiği zahmet hebâ olup gitdi. Böyle bir kavî düşmen üzerine dört-beş za'îf paşa gönderüp de kendüler çâderlerinde oturmak sû-i tedbîrden daha alçak bir gafletdür. Düşmen ile cenk idecek gün askere "Şöyle idün ve böyle idün, eğri durunuz, doğru durun" diyecek iki âdemdür. Biri serdâr olan ve biri dahi kethüdâsıdur. Çünki dört-beş paşa ile iş bitüp düşmene cevâb virilür imiş, bu kadar asker ve masraf ne iktizâ idi? Asker bir sürü koyun gibidür. Bir şeyden ürküp kaçsa cümlesi dahi ürküp ol evvel ürken kendüni kayadan aşağı veyâ bir suya atsa cümlesi dahi atarlar. Asker dahi böyledür ki evvel biri kaçduğı anda sâirleri ana tâbi' olup bir daha girü çevirmek olmaz. Pâdişâhlara işbu dünyâda düşmen üzerine gitdikde ziyâde ihtiyât ve ihtirâz idecek umûr-ı cenk güni askeri mevcûd olup ve düşmenin fursatını gözedüp bir gaflet vaktinde ve yâhûd bir perîşânlık vaktinde mukābil olmak gerekdür ve ol mukābil oldukları gün cenge me'mûr olmayan huddâmân tāifesini dahi sufûf-ı askere dâhil idüp ve düşmene ziyâde göstermenin fâide vârdur ki askere kalbî kuvvet ve düşmene heybetdür. Ve avret tāifesi cenk erbâbı olmayup ve arabacı ve sâir huddâm cenk erbâbı değil iken Nemse ve sâirleri cenk güni avretlere dahi şapka giydirüp arabalar önine, asker girüsine dizüp alay ider ki asker çok görünsün diyü iderler. Muhassal asker içinde bir âdemin ziyâde ve noksân olduğunın fâidesi ve zararı vardur. Bu bir dakîk rumûz olup aslı yukarıda zikr olunmuşdur, nazar oluna. Bu fakīr ol seferde bile değil idüm. Ammâ eğer ol bozgun güni serdâr-ı ekrem kethüdâsı çâderlerde kalup da düşmen cengine birkaç paşa gönderdikleri vâki' ise zihî gaflet ve gurûr, zihî sû-i tedbîr! Ol asker bozulmaz da ne olur? Ve hâlâ düşmen indinde on kal'a virmek lâ-şeydür. Tek hemân askeri bozulmasın ve düşmenine mukābil oldukda cenge kudreti olduğı hâlde dahi bir vakt-i gaflet gözedüp cenk ider ve eğer cenge kudreti olmaduğını fehm ider ise uzakda bulunur ise görünmeyivirür ve eğer bulunursa bir âhar semte gidüp savuşıvirür. Netekim Moskov senesi merd-i da'vâ ile ilerüce at sürmiş bulundı. Gördi kim hasm-ı kavî ve bir vechle girü kaçmak dahi mümkin değil. Sulha mürâca'at idüp ve niçe kal'a virüp ve niçesini hedm idüp ve otuz-kırk konak yerden ayağını kat' eyledi ve ba'dehû Mora seferinde Venedik dahi imdâdlarıyla yetmiş-seksen bin ve belki daha

[5074] Sorumluluk rivayet edenindir.

ziyâde asker cem‘ idüp gelmek mümkin iken gördi kim İslâm askeri kavî ve mübâlaga çok, mukāvemet mümkin değil; kal‘alarına metânet virüp askeri görünmeyivirdi. “Kal‘alarımız metîn. Her biri bikaç ay muhâsaraya tahammüli vâr. Biz karşu varmadan da birini muhâsara iderler. Ve kırk-elli günden sonra askerleri kaçmağa başlar. Ve kaçmayanlar dahi usanur ve kış gelür. Ol zamân yâ kendüler bırakup giderler veyâ bir fursat düşer ise üzerlerine varup kal‘ayı halâs iderüz. Ammâ şimdi varsak askerimiz bozulur ise bir daha asker cem‘ itmek müşkil ve kimse imdâd dahi virmez. Ol zamân bütün memleket elimizden gider” diyü görünmeyi virdiler. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âsân idüp otuz-kırk gün içinde cümle kal‘alarla Mora cezîresinin fethini müyesser eyledi ve eğer asker-i İslâm’la mukāvemete kudretleri olsa, ol sarp yolları ve boğazları alup cenk eylese cümleden kat‘-ı nazar ol Körfes boğazı ne mertebe zahmet virürdi ve bu kadar kal‘aları virüp askerini bozdurmadı. Ve ba‘de’l-yevm dahi me’yûs olup ve Nemse’ye mürâca‘at idüp sulh oldı. Ve mukaddemâ Nemse ile olan cenklerde dahi böyle vâki‘ oldı ammâ kimse vâkıf olmadı. Takrîr olunsa **[378b]** tavîl olur. İmdi pâdişâhlara asker bozulması gāyet keder ve büyük zarardur. Ammâ pâdişâhların sun‘ı ne bir şeyi dirîğ idüp ketm itmeyiyorur. İ‘timâd itdüği serdârların ve asker başlarının sû-i tedbîrleri ve kibr u gurûrları ve ilm-i cenkde ve terbiye-i askerde cehilleri ve ekseri nâ-ehil oldukları sebebiyledür.

Ve bundan sonra Belgrad senesi dahi olan mesâib-i küllî sû-i tedbîr sebebiyle olup ve bu fakīr ol seferde dahi bile değil idüm. Lâkin bile olanların nakline göre gûyâ Kağıd-hâne seyri gibi cümle paşalar ve ekser-i bayrak sâhibleri çorbacılar ve ağalar çâderde gûyâ barışık gibi cenk ü cidâlsiz oturup ve metrislerde olan odalarda yeniçeri ve serdengeçdiler “Bizi bunda kâfiri ardından karavul beklemek içün mi getürdiniz? Daha ilerü varmağa niçün metris virmezsiz?” diyü haber gönderdiklerinde “Vakti var. Biz size haber gönderirüz” dir. Metrisde olan asker de gördüler ki iş yok ve zâbıtların dahi ekseri çâderlerde, anların daha ekseri çâderlerde ve ordu pazarda yatup ve gezüp ve kal‘ada hod ol sene âdem çok olup şöyle ki askerî ve yerli ve ol etrafda olan küçük kılâ‘ ve palankāt ve kasabâtdan gelüp tahassun idenlerle ale’t-tahkīk yetmiş-seksen bin seyf erbâbı var idi ki taşrada olan asker kâfir üzerine yürüyüş itdikde bunlar da içerden hurûc itmeğe muntazırlar iken bir gün ale’s-seher bir dumanlı günde küffâr metrisler üzerine ale’l-gafle yürüyüş idüp orduya haber varup imdâd-ı asker gelince kâfirler metrisleri zabt idüp ve sâir asker dahi bozulup deryâ-misâl asker bilâ-kıtâl firâr iderler. Ordu-yı hümâyûn kal‘aya iki sâ‘at kadar mesâfe olmağla niçe zamândan sonra haber alurlar ki asker bozulup bırakup gitmişler. Bunlar dahi “İş başımıza düşdi” diyü “Şöyle idelim ve

böyle idelim" diyü müşâvere idüp cenk iderlerken hânda olan büyük cebehâneye bir humbara düşüp fevkānî ve tahtânî kârgîr büyük hân olmağla emîndür diyü halk zî-kıymet eşyâlarını ve evlâd u ayâllerini anda komışlardı. Cebe-hâne atdıkda cümlesi ihrâk ve helâk olup ve taşra askeri dahi bırakup gitmeleriyle gayrî ümîd kat' idüp kal'ayı dahi virmişlerdür. Ve ol sene İslâm askerinin hadd ü hisâbı olmayup kâfirin üçi kadar var idi. Şöyle ki kara askerinden mâ'adâ Tuna donanmasında dahi çok asker var idi ve sû-i tedbîrin biri dahi yigirmi binden ziyâde asker ile Receb Paşa'yı Tuna'nın karşu Poraçe semtine ta'yîn idüp ol semtler ise bir sulı ve geçidi ve yatağı çok yerler olup ve ol semte asker geçirmek ise hiç lüzûmı ve fâidesi olmayup ne kal'aya ve ne askere fâidesi olmadığından mâ'adâ askerin kılletine bâ'is bir iş idi. Düşmen üzerine varıldığı gün bir âdem ziyâde idecek yigirmi binden ziyâde askeri ayırup da bîhûde yere kırlarda ve bataklarda gezdirmek hiç münâsib değil idi. Ve düşmen cenk idecek gün çâderlerde bu işci ve bu kara-kollukcı har-bende ve at oğlanı ve çâder bekcisi dimeyüp cenge ma'an götürüp cenge yaramadıkları hâlde askerin ardında saf bağlayup durdukda askere kalbî kuvvet ve düşmene heybet olur. Zîrâ ordu-yı hümâyûnda kebîr ü sagīr on beş-yigirmi bin çâder olur. Bu zikr itdiğimiz huddâm nâmıyla birer âdem kalsa ne kadar bin âdem olur. Ol gün on çâdere bir âdem yeter. Eğer Hak te'âlâ nusret ihsân ider ise çâderden bişey zâyi' olmaz. Iyâzen-billâh emr-i ber-aks olur ise cümlesi ihrâkun bi'n-nâr olsun. Düşmen ile mukābele güni ise iki-üç sâ'atlik bir iş olup ol gün ol vakitlerde boğaz gāilesi olmasa ne lâzım gelür ve gayretli İslâmî olanın boğazından niçe tâ'am geçer? Şimdi ise her gürûhdan "Sefere giderüm" diyü asker yazılup ve ba'dehû bir kapuya, bir hizmete huddâm olup bu bahâne ile askerin nısfı ve belki ziyâdesi çâderlerde kalup sufûf-ı askerin kılletine bâ'is oluyorurlar. Bu asker nizâmı ahvâli tahrîri müstakil bir kitâb olmağa mütehammildür. Ammâ varak-ı mihr ü vefâyı kim okuyup ve kim dinler!

İmdi bunda pâdişâhın ne cürmi var? "Asker az idi ve düşmen çok idi" diyecek hâl yok. Düşmenin ez'âf u muzâ'afı kadar askere ve mühimmât-ı sefere ruhsat virüp dirîğ itmeyiyorurlar. Ve mahall yerine varıldıkda sû-i tedbîr ile bozulup cümlesi sâğ ve sâlim **[379a]** geliyorurlar. Kangı devlet ve kangı saltanat bu kadar askere ve bu kadar masrafa ruhsat virüp ve kādir olduğı vardur. Buna bozgun dinmez, fi'ilimizin şe'âmetidür. El-âyet [5075]﴿إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ mefhûmı üzre mutlak mukaddemâ olan Moskov ve Mora seferlerinde olan nusret-i azîmeden sonra ricâl-i

[5075] Ra'd, 11. âyetten nâkıs iktibas.

saltanatdan ba‘zı kimesnelerin ve belki cümlenin kibr ü gurûr ve sû-i tedbîrleri ve askerî tāifesinin ifsâd-ı tab‘ ve adem-i itā‘atleri ve mürûr u ubûr itdikleri yerlerde itdikleri zulm ü fesâdın şe’âmetiyle askere cebânet ârız olup gereği gibi cenk olmadan bi-lâ mûceb bırakup gitdiklerini düşmen dahi bilüp ta‘accüb iderler. Ve[5076] bu hakīr esîr iken ba‘zı ukelâsı “Siz evvelki Türk değilsiz. Şimdi sizin zâbıtlarınızın ve askerlerinizin zulm ü fesâdı bir milletde yokdur. Bu sebebden Allâh size gazab idüp kendü askerinizi üzerinize gālib idüp anlardan korkarsız. Efendisi huddâmından korkunca anı istedüği hizmete isti‘mâl iderbilir mi? Cenk ise asker zâbıtlarından korkup ve hicâb itmek ile olur ve eğer sizin askeriniz sizden korkup cenk itseler kimse size mukāvemet idemezdi. Lâkin Allâhu te‘âlâ Hıristiyan kullarına merhamet idüp askerinizi zâbıtlara gālib idüp zâbtlarına kādir değilsiz ve cenk itmeden kaçanları teftîş idüp katl itmeğe kādir değilsiz. Biz cenk olurken kaçmak değil, yerinden bir-iki adım girü çekilse veyâ girü baksa şisi gözüne ve karnına sokarız. Birisi ‘Niçün böyle idersün?’ dimeğe kādir değildür. Bu ahvâl Allâh tarafından size gazab ve bize merhamet değil midür?” diyü azîm kīl u kāl iderlerdi. Devlet-i Aliyye’yi gāyet âlî **[İ, III, 434a]** ve cümle devletlerden âlî bilüp ve za‘fdan bilmeyüp zâbıtānın kibr ü gurûr ve sû-i tedbîr ve askerinin ifsâd-ı tab‘ ve adem-i itā‘atlerinden olduğunı bilüp “Büyük devletin ve çok askerin ahvâli böyle olup nizâmı müşkildür” diyü insâf idüp pâdişâha bir taksîr isnâd itmezlerdi. Ve’l-hâsıl selâtīn-i Osmâniyyûnun cümlesinin mekādîri âlî olup işbu dîn-i İslâm’a hizmetleri ve saltanat-ı mü’minîne himmetleri bülend olup ve her birlerinin niçe hısâl-i hamîdeleri vardur ki vezn olunsa bir birinden tefrîk olunmaz.

Şekerden gûne gûne pişse helvâ
Olurdı zevk her birinde tenhâ

dinildüği üzre olan muhassenât birinin zamânında olmayup lâkin halk bu ma‘nâları fehm itmeyüp evvel zamânı emîn ve râhat bilüp bir cüz’î keder vâki‘ olsa halk

[5076] H nüshasında “Varun fülân paşaya ve fülân paşaya söylen...bilüp ta‘accüb iderler. Ve” ifadeleri arasındaki kısım İ nüshasında şu şekildedir: “Fülân paşa varsun” diyü âdemler gönderüp ve Ahmed Paşa tarafından tekrâr âdemler geldikde “Anın tedâriği görülüp paşalar ta‘yîn olunmuşdur” diyü cevâb virüp çâderinde birkaç tabi‘at-gîr ibn-i vakt-i vâcibü’l-katl yaramaz mukarreblerle ve müneccim kâziblerle oturup düşmenin firârına iki sâ‘at ve bir sâ‘at kaldı diyü hayâl ü hülyâ söyleşür. Ve âkıbet Ahmed ve Mısır beği ve niçeler düşüp ve asker bozulup ve düşmen ordu-yı hümâyûn kurbına gelince serdâr-ı ekrem hazretlerini ahvâlden haber virmeğe kimse cür’et idemez. Ve ol bozgun asker, ordu-yı hümâyûna dönülüp geldikde sâir asker dahi kaçmağa ve tedâriğe başladıkda mukarrebin biri hâlden haber virdikde ata süvâr olup sancag-ı şerîf yanında olan biraz asker ile düşmene karşu varup iş fenâya varduğı ma‘lûmı oldukda elinde gaddâre ““Şu sarı kâfiri bana bulun, katl ideyim.” Ammâ hitâb kime olduğı ma‘lûm değil. Ve ol vakt düşmen dahi orduya gelüp ve bir kurşun isâbet idüp zümre-i şühedâya mülhak olur, rahmetu’llâhi aleyh. Bu hakīr ol seferde bile değil idüm. Lâkin takrîrim ol seferde bile olan kimesnelerden olup hilâfı var ise العهدة على الراوى[5076]İmdi bu husûsda şevketlü pâdişâhın ne medhali var? El-âye: ﴿إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ mefhûmı üzre mutlak ol seferde murâd ber-aks olmasına bâ‘is mukaddemâ iki seferde olan nusret-i azîmeye kıyâsla ricâl-i saltanatdan ba‘zı kimesneler kibr ü gurûrları, sû-i tedbîrleri ve askerî tāifesinin ifsâd-ı tab‘ ve zulm ü te‘addî ve adem-i itā‘atleri sebebiyle mürûr u ubûr itdikleri yerlerde zulm ü fesâdın şeâmetiyle askere cebânet ârız olup gereği gibi cenk itmeden bilâ-mûceb bırakup firâr itdiklerini düşmen dahi biliyor. Zîrâ İ (433[b])

parmağına dolayup “Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş” diyü asırdan şekvâ ve huzûr u râhatlarına küfrân-ı ni‘met oluyorurlar. Ammâ bilmezler ki selâtîn-i Osmâniyyûndan mukaddem tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc ve kavm-i Tatar ve Çağatay ve kabâil-i Arab ve Etrâk ve Ekrâd ve Rûm ve Frenk istîlâlarından mâ‘adâ niçe mezâhib-i bâtıla peydâ olup bütün dünyâ herc ü merc olup ara yerde ibâdullâh pây-mâl ve re‘âyâ fukarâsının kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup karnı doyunca darı etmeği bulan re‘âyâ ni‘met-i uzmâ bilürdi. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ selâtîn-i Osmâniyyûnu kulları üzerine sâye-endâz-ı adâlet idüp dünyâyı harâb ve ibâdullâhı berbâd iden tavâyif ve ehl-i bagy ü tugyân ve sâhib-i hurûc ve kavm-i Tatar şerrinden halâs idüp ve istîlâ itdikleri vilâyetleri ahz u kabz itdiklerinden mâ‘adâ berr ü bahrde kâfir elinden dahi niçe kırallık vilâyetler ve cezîreler feth idüp Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye’ye ilhâk itmeleriyle sadefde dürr-i yetîm gibi olmışlardur ki hâlâ pâdişâhımız pâdişâh-ı a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin hükm-i hümâyûnlarında olup ve her vilâyetin ehâlî ve re‘âyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ü râhat olup sâye-i devletlerinde en ednâ i‘tibâr itdikleri re‘âyâ, zuhûr-ı Devlet-i Osmâniyyûndan mukaddem a‘lâ i‘tibâr itdikleri re‘âyâdan a‘lâdur. Zîrâ ol asırlarda saltanat ve mülk da‘vâsıyla vilâyet zabt iden tavâyif-i mülûkün ulûfeli mahsûs askerleri olmayup ve olduğı hâlde dahi kalîl olup ol asırlarda büyük pâdişâh olmak üzre meşhûr olan pâdişâhları dâimâ on iki bin askere dâimâ ulûfe virirdi diyü istib‘âden ve ta‘accüben tevârîhlerde zikr itmişlerdür. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ dâim eyleye, hâlâ Devlet-i Aliyye-i İslâmiyye’de niçe kerre on iki bin kula mevâcib virdiklerinden mâ‘adâ yüz binden **[379b]** ziyâde erbâb-ı zu‘amâ ve ehl-i tîmâr askerî kulları vardur ki hâsılları hisâbdan hâricdür ki devr-i Âdem’den beri bu mertebe askere sefer olsun ve olmasun ale’d-devâm mevâcib ve emlâk virüp ve bu tertîb ve ünvân ve kānûn-ı müstahsen üzre bir devlet geldüği yokdur ki âyîn-i dîvân ve âdâb ü erkân ve ihtişâm ü ünvân ve niçe gürûh ocaklar peydâ idüp ve her birlerine libâs u tāratda ve ta‘zîr ü iltifârda bir kānûn ve kā‘ide vaz‘ u ta‘yîn idüp ve rağm-i udvân her gürûh askeri ve erbâb-ı dîvâna âyîn-i kefereye müşâbehetden berî ve ârî İslâm’a sezâ ser-tâ-pâ îcâd itdikleri ilbâs ve dârât cümle milel indinde matbû‘u müstahsen ve makbûl u muhteşem ve zîbâ vü mu‘anven olup cümle milel-i muhtelife indinde makbûl olmağla reşk ü tahsîn iderler. Ve selâtîn-i Osmâniyyûndan mukaddem her memleketin re‘âyâsı gāyet fakīr olup ve ricâl-i saltanatlarından ve tüccâr tāifesinden mâ‘adâ bi’l-cümle fakīr olup ve bâ-husûs Cengiz ve Hülagü ve Timur fitnelerinde re‘âyâ bir hâle varmış idi ki at binüp ve kılıc kuşanmak değil, belinde etmek kesmeğe bıçak taşıyamazlardı, askeri elinden alurdı. Başlarında

külâh, ayağında çarık, belinde resen veyâ kayış ve arkasında birkaç yamalı köhne abâ timur koparan iki yüz sene kadar bu zillet ü zelâlet ile geçinüp mu‘tâd idinmişlerdi. Ve şuhûr u kasabâtlarında dahi ekseri abâ giyüp çuka giyen âdemi parmak ile gösterürlerdi. Ve askerî tāifelerinde dahi çuka giyer nâdir olup meğer ricâl-i saltanatlarından ola. Ricâl-i saltanatlarından ve beğzâdelerinden ve tüccâr tāifesinden mâ‘adâ re‘âyâsı ve askerîsi neferâtı fakīr olup ve Frengistân’da hod liyâkati olmayan esvâbı giymek ve hattâ ba‘zılarında liyâkati olmayan ta‘âmı yimek dahi memnû‘ olup kadîmü’l-eyyâmdan eben an ceddin göre geldikleri üzre kanâ‘at idüp geçinirler ve Moskov re‘âyâsı ise şol kadar mazlûm ve fakīrdür ki tahrîri tavîl olur. Yukarıda Moskov faslında bir mikdâr takrîr olunmuşdur, nazar oluna. Re‘âyâsı re‘âyâ ve askerîsi askerî olup bir askeri bayrağını bırakup vilâyetine ve yâhûd bir âhar yere varup askerlikden ferâgat idüp kâr u kesbe meşgūl olmağa kādir değildür. Ve bir re‘âyâ dahi ra‘iyyetini bırakup askerî olmak murâd eylese olamaz ve müceddeden biraz asker yazmak iktizâ itdikde yine kul oğullarından kemâle irmiş, cenk ve harbe kādirlerinden tahrîr iderler. Ve eğer kifâyet itmez ise ol vakit re‘âyâdan her kande tuvânâ cenk erbâbı var ise anı tahrîr iderler. Muhassal Devlet-i Aliyye’den mâ‘adâ her saltanatın askerî neferâtı fakīr olup beş guruşa mâlik olmayup meğer seferde eline bir şey gire, ol dahi göze görünmez bir şey ola. Ve eğer eline bir iyi tüfenk ve kılıc ve gaddâre ve topuz ve kürk bu misillü bir şey girse zâbıtına getürür. Meselâ eline yüz guruş değer bir kılıc girse bayrak sâhibine getürüp önine kor. Ol dahi insâfına beş-on guruş virüp elinden alur. “Az virdün ve çok virdün” dimeğe kādir değildür. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ dâim eyleye, selâtīn-i Osmâniyyûnun sâye-i devletlerinde olan ricâl ve devletden mâ‘adâ askerî zâbıtlarından ve neferâtından mâ‘adâ tüccâr ve ehl-i sûk ve kasabât ve karye sâkinleri re‘âyâ tāifelerinde bir ve beş ve on ve yüz ve beş yüz kîse nukûd ve niçe akār ve emlâke mâlik olup istedüği libâsı giyüp ve küheylân ata binüp ve zer u sîm raht u baht ve kılıc ve tüfenk ve çifte musanna‘ kubûr tabanca ve ardında ve öninde birkaç huddâm ve tâzî ve zağar ve şâhin ve doğan ve sâirlerle sayd u şikâra çıkup ve ba‘zıları dahi kış günlerinde pâdişâhlara ve vüzerâ-yı ızâma mahsûs olan sürgün avı dahi itdirüp şehrine veyâ kasabâtına avdet itdikde yazın lüle astarlı sof kerrâke kış Moskov nâfesi veyâ a‘lâ celkafâsı veyâ sammûr kürk giyüp ve öninde bedik mâl ve emlâk-i kesîresine sürûren ve gurûren destârını kecrev idüp ve bıyıkların burup ve dudakların yuyup avurdın şişirüp ve kaşın ve gözden çatup muştûn sâkına dayayup ve üzengi girüp ve kürkünin veyâ kerrâkesinin bir tarafın çıkarup ve üzengi girüp ve halka tahkīr nazarıyla bakup ve başı işâretiyle ve göz kuyrugıyla selâm virüp geçen ve gezen askerî neferâtının ve tüccâr ve

esnâf ve belki ehl-i zimmet keferenin hisâbı yokdur. El-hâletü hâzihî bu misillülerin giydikleri libâs **[380a]** ve isti‘mâl itdikeri âlât ve dârat evvel zamânın mülûki giyüp ve isti‘mâl itdikleri yokdur. Zîrâ tavâyif-i mülûk ve kavm-i Tatar ve Etrâk ve Ekrâd ve Arab’dan zuhûr itmeleriyle libâs ve dârâtları kadîmü’l-eyyâmdan göre geldikleri üzre olup ve hâlâ yine öyledür. Ve’l-hâsıl geçen unudulur yohsa devr-i Âdem’den beri işbu dünyâda neler olmışdur, te’emmül ve tefekkür olunsa hiçbir devirde ve bir zamânda salâtīn-i Osmâniyyûn asrında olan emniyyet ve râhat ve re‘âyâ vü berâyâ ırz ve mâl ve cânlarından himâyet olunup bu mertebe emvâl ve erzâka mâlik oldukları yokdur[5077]. Ve bâ-husûs bin seksen senesinden beri doğan halk reşîd ve âkil ve ârif ve müfennin ve zarîf olup her şeyde erbâb-ı ma‘ârif ve eshâb-ı sanâyi‘nin hüsn ü letāfetine kemâl mertebe zîb u zînet virüp şeyler îcâd itmededürler ki Hind u Sind ve sâir memleketden gelen dîbâ ve zîbâ ve atlas ve sâir eşyâ nesc idüp ve yapmağa başladılar ki ba‘zı şeyleri anlardan a‘lâ vü zîbâ ider oldılar. Ve ba‘zı mümkin olmayan şeyler ol vilâyetlerin âb u havâsı **[İ, III, 434b]** te’sîrine mahsûs olmağla mevkūf kalmışdur. Ve sene-i mezkûrdan beri her sınâyi‘ ve bedâyi‘ yevmen-fe-yevmen nezâket ve zarâfet bulmakda olup ve hattâ neccâr ve bennâlar dahi müfennin ve san‘atlarında mahâret kesb itmeleriyle ol seneden beri yapılan serâylar ve köşkler gāyet musanna‘ ve matbû‘ ve ferah-fezâ ve dil-güşâ olduğundan mâ‘adâ evvel iki-üç odalı evin yerine beş-altı odalı bir ev yapup andan vâsi‘ ve müferrih ve zîbâ binâ ider oldılar. Ve mukaddemâ dahi tekellüfâne mu‘azzam serâylar ve köşkler ve evler olup nukūş-ı acîbe ile altûn ve lâceverde gark itmişler.

[5077] H nüshasında “ve za‘fdan bilmeyüp zâbıtānın kibr ü gurûr mâlik oldukları yokdur” ifadeleri arasındaki kısım İ nüshasında şu şekildedir: ve vâki‘ olan inhizâmları Devlet-i Aliyye’nin za‘fından bilmeyüp zâbıtānın kibr ü gurûr ve sû-i tedbîrlerinden ve askerî tāifesinin ifsâd-ı tab‘ ve adem-i itā‘atlerinden olduğunı ukalâsı bilürler. Ve’l-hâsıl her tabî‘at müdâheneyi sevüp hazz itmekle mecbûl ve mecbûrdur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ ricâl-i devletden umûr-ı azîmede olanları böyle müdâhene-gû yaramaz mukarreb nedîmlere mukārin olmadan hıfz idüp cemî‘-i umûr ve husûslarında tevfîk-ı hayr ihsân eyleye. Âmin. Ve’l-hâsıl selâtīn-i Osmâniyyûnun cümlesinin makādir[i] âlî ve dîn-i İslâm’a himmetleri bülend olup ve her birlerinin saltanat-ı İslâm hizmetlerine bir hısâl-i hamîdeleri vardur ki vezn olunsa birbirine mu‘âdil olup tefrîk olunmaz. Ve selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûrundan mukaddem tavâyif-i mülûk ve sahib-i hurûc ve kavm-i Tatar ve tāife-i Arab ve Etrâk ve Ekrâd v eve Rûm ve Frenk istîlâlarıyla dünyâyı şerr ü şürûr kaplayup ve niçe mezâhib-i bâtıla dahi peydâ olup bütün dünyâ herc ü merc olup ara yerde ibâdullâh pây-mâl olup ve re‘âyâ fukarâsının kuru cânlarından mâ‘adâ ıtlâk olunur şeyleri kalmayup ve ol asırların pâdişâhlarından birisi dahi bunların şerlerin def‘ ü ref‘a kādir olmayup her biri ancak kendü saltanatı ve memleketi muhâfazası kaydıyla mukayyed idi. Muhassal, zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince hâlâ pâdişâhımız hâkānu’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin taht-ı hükûmetlerinde olan memâlikde müslim ve kâfir büyük ve küçük yüzden ziyâde mülûk olmağla birbirlerinin memleketine istîlâ idüp saltanat da‘vâsı ve riyâset sevdâsıyla dökdükleri kanın ve itdikleri fesâdın haddi ve hisâbı olmayup dünyâdan emn ü emân mürtefi‘ olmış idi. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ selâtīn-i Osmâniyyûnı kulları üzerine sâye-endâz-ı adâlet idüp Sultān Osmân Gāzî’den berü sümme ve sümme zuhûr iden evlâd ve evlâdları dünyâyı harâb ve ibâdullâhı berbâd iden tavâyif-i mülûk ve ehl-i bagy ü tugyân ve sâhib-i hurûc ve kavm-i Tatar şerrinden halâs idüp ve cümlesinin memleketlerin ahz u kabz idüp sâbıkda yüzden ziyâde pâdişâhlık olan memleketleri saltanat-ı Osmâniyyûna ilhâk idüp saltanat-ı vâhid itmeleriyle sadefde dürr-i yetîm gibi olmışlardur ki bunlara müyesser olan selâtīn-i sabikīnden birine müyesser olmayup ve seyfleri irdüği yerlere birinin eli irdüği yokdur. Ve selâtīn-i Osmâniyyûnun zuhûrundan sümme ve sümme İslâm kuvvet ve saltanat şöhret bulup âyîn-i dîvân ve âdâb u erkân ve ihtişâm-ı ünvân ve rağm-ı udvân İslâm’a sezâ ilbâs ve tārât icâd ve ihritâ‘ları dahi cümle milel indinde matbû‘ ve müstahsen ve mu‘anven ve muhteşem ve zîbâ olup cümlesi âyîn-i kefereye müşâbehetden berî vü ârî olmağla cümle millet reşk ve tahsîn iderler İ (434[a])

Ammâ tab‘-ı mi‘mâriyyeleri olmaduğından nâşî rûh u letāfet olmayup odaları ma‘kûs ü muzlim ferah-bahş değildür. Muhassal bin seksen senesine gelince gerek binâ ve gerek libâs ve gerek tārat ve gerek edâni-i sîm u nühâs ve sâir levâzımât Âl-i Selçuk’a müşâbih olup ve hattâ ol seneden mukaddem bay u gedâ ve ricâl ü nisâdan biri ol libâs ve kıyâfet ile gezmek lâzım gelse, zamâne halkına mezâk ve temâşâ-yı dıhk olurdı. Ve hâlâ işbu asırda ol vakitlere irişen ihtiyârların ma‘lûmlarıdur. Ve’l-hâsıl bin seksen senesinden beri doğan halk reşîd ve ârif ve zarîf olmağla akılları ve rüşd ü reşâdları akl-ı Yunâniyyûna mu‘âdil ve belki ba‘zı şeyde anlardan ziyâdedür ki her ilm ü ma‘rifetde ve her sınâyi‘ ve bedâyi‘de halk müfennin olup cemî‘-i umûr-ı dünyâya müte‘allik şeylere kemâl mertebe hüsn ü letāfet ve zînet ü zarâfet virüp ve çok şeyler îcâd ve ihtirâ‘ itmişlerdür ki cemî‘-i millet reşk ü pesend ve istihsân itmişlerdür. Ve ilm ü ma‘rifet semtine beş-on sene şugl u heves idenler hod evvel zamân halkının kırk senede tahsîl itdüği ilm ü ma‘rifeti on senede tahsîl ideyorurlar. Ammâ şimdi halk sâye-i pâdişâhîde zengin olup ve i‘tibâr dahi mâl u zînete olmağla mâl cem‘ine ve zevk ve safâya meftûn olup ve ricâldan mâ‘adâ havâtin tāifeleri dahi kendülere müte‘allik olan libâs ve dârât ve zînetlerine ser-tâ-pâ zarîf ve nâzik şeyler îcâd idüp ve kendülerine libâs uydurup ve hüsn ü zâtiyyelerine virdikleri nezâket ve zarâfetleri nereden görürler ve nereden ahz itdikleri insân hayrân kalup bir ma‘nâ viremez. Ve bunların dahi yevmen-fe-yevmen kendülere müte‘allik ihtirâ‘ itdikleri müstahsen şeylerin sâbıkda misli olmayup ve bir âhar milletde dahi yokdur ki anlardan ahz itdiler dinile. Lâkin birkaç seneden beri bir fenâ ve bed-bâş peydâ itdiler ki hüsn-i zâtiyelerine halel virür. Muhassal tāife-i nisâ dünyânın a‘zam-ı lezâizinden olup enîs-i peygamberân ve celîs-i pâdişâhân ve ferah-i kalb-i insân ve halâvet-i ma‘âş olup ve cennetde dahi a‘zam-ı zevk u safâ ve zînet-i cinân anlarla olsa gerekdür. Böyle olduğı hâlde işbu bâbda dahi dünyânın pek güzel ve nâzik ve zarîf vaktine irişdük. Ammâ ömrimüzün güneşinin gurûbı karîb olup za‘f-ı pîrî müstevlî olmağla bedende kuvvet ve tende râhat ve ağızda lezzet ve cemâlde letāfet kalmayup göz ve söz ile zevklenüp eğleniyoruruz.

Hasb-i hâl-i fakīr, hikâye-i latīfe: Kibârdan biri küçük iken Merzifon’da çoban ve ba‘dehû Devlet-i Aliyye’ye gelüp giderek ricâl-i devletden bir büyük kimesne olur. On beş-yigirmi **[İ, III, 435a]** kadar allı yeşilli müzeyyen perî-peyker cevârî karşusında el kavşurup dururlar. Ve birkaç sâ‘at bunlara dil şakası idüp ve birbirine ulaşdırup eğlenür ki vücûdına bir ikbâl gele, ammâ ihtiyârlıkdan tâb u tuvân kalmamış ve mevtâ hod dirilmez. Fakīr câriyeler ayag üzre durup ve birbirlerine oynaşmadan yorulup ve kendüsinin dahi uyhusı gelüp ve görür ki aslâ bir ikbâl yok ve âkıbet bir âh-ı serd çeküp

“Âh kahbecikler! Merzifon dağlarında kancık eşek ararken kanda idiniz?” didikde cevârî dahi “Abu” diyü gülüşüp birbirlerini iterek odalarına gidüp ve ol dahi yalnız ağız veznesi gibi bozulup mağmûm ve mahzûn yatar. Şimdi biz dahi anın gibi olup söz ve göz ile zevklenirüz.[5078] Ve’l-hâsıl vücûhla dünyânın pek güzel vakti olup cümle ricâl u nisâ reşîd ve ârif ve zarîf ve müfennin olup umûr-ı dünyâda kılı kırk yarup humk u cünûn nâdir kalup ve evliyâullâh dahi kendülerin pinhân itmişlerdür.

[380b]Ed-delîl: Hakk sübhânehû ve te‘âlâ her asırda ekseriyyâ insânı bir gûne tabî‘atde halk idüp evvel zamânın halkı kaviyyü’l-bünye ve şedîdü’l-kuvve ve galîzü’t-tab‘ olmalarıyla hidâyet-i Hakk’a vesîle ve da‘vet içün niçe bin peygamberler gönderüp küfr ü dalâletde musırr olanların kimini cihâd ve kimini bed-du‘âlarıyla helâk eyledi. Ve bir asırda dahi ilm ü hikmet ile niçe bin hükemâ gönderüp niçe ulûm-ı garîbe ve sınâyi‘ ve bedâyi‘-i acîbe ihdâs ve îcâd itdiler. Ve hicret-i Rasûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemden sonra mürteddîn ve mudıllîn çoğalup ehl-i İslâm arasına fitne ve ihtilâl virmeleriyle niçe bin kerâmet-i bâhire sâhibi evliyâ-yı kirâm ve mücâhid-i ulemâ-yı ızâm gelüp anların sebebiyle yevmen-fe-yevmen kuvvet bulup mezâhib-i erba‘a üzre şarken ve garben ehl-i İslâm münteşir olup dâll ü mudillîn ibtāl olundı. Ve ba‘dehû tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc çoğalup ve bâ-husûs Cengiz ve Hülagü ve Abaka ve Timur fitneleri sebebiyle iki yüz seneden ziyâde âlemi şerr u şürûr kaplayup ve dökdükleri kanın ve itdikleri fesâdın nihâyeti olmayup re‘âyâ vü berâyâda mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmaduğından mâ‘adâ kiminin evlâd ve ayâlini katl idüp ve gözleri muvâcehesinde ehl ü ayâllerine dahi ta‘arruz itmeleriyle ricâl u nisâdan niçelerinin aklına hıffet ve niçelerine cünûn ârız olup ve bu müddetlerde Îrân ve Tūrân’da ve Anatolı ve Arabistân’da ve hattâ Deşt-i Kıpçak ve Bulgār-zemînde ve Hind ve Sind’de bir emîn cây-ı gürîz yok idi ki iclâ ideler. Ve bu sebebden ol vakitlerde olan halkın ekseriyyâ akılları hafîf ve ahmak olup ve ba‘zıları dahi dîvâne ve mecnûn olmalarıyla zürriyetleri dahi ekseriyyâ ahmak ve deli olmalarıyla çok zamân ricâl ve nisâ muzırr ve yavaş ve dîvâne ricâl ve nisâ çok olmağla selâtīn-i Selçukiyyûn ve selâtīn-i Osmâniyyûndan ba‘zıları dahi tîmâr-hâneler yapup her vilâyetde muzırr dîvânelerle tîmâr-hâneler tolu olduğından mâ‘adâ bin seksen senesine gelince çarşû ve bâzârda ve

[5078] Hasb-i hâl-i fakīr, hikâye-i latīfe: Kibârdan biri küçük iken Merzifon’da çoban ve ba‘dehû Devlet-i Aliyye’ye gelüp giderek ricâl-i devletden bir büyük kimesne olur. On beş-yigirmi **[İ, III, 435a]** kadar allı yeşilli müzeyyen perî-peyker cevârî karşusında el kavşurup dururlar. Ve birkaç sâ‘at bunlara dil şakası idüp ve birbirine ulaşdırup eğlenür ki vücûdına bir ikbâl gele, ammâ ihtiyârlıkdan tâb u tevân kalmamış ve mevtâ hod dirilmez. Fakīr câriyeler ayag üzre durup ve birbirlerine oynaşmadan yorulup ve kendüsinin dahi uyhusı gelüp ve görür ki aslâ bir ikbâl yok. Ve âkıbet bir âh-ı serd çeküp “Âh kahbecikler! Merzifon dağlarında kancık eşek ararken kanda idiniz?” didikde cevârî dahi “Abu” diyü gülüşüp birbirlerini iterek odalarına gidüp ve ol dahi yalnız ağız veznesi gibi bozulup mağmûm u mahzûn yatar. Şimdi biz dahi anın gibi olup söz ve göz ile zevklenirüz. İ (434^{b}-435^{a}) : - H

evlerde ve sahrâ ve dağlarda şu'ûrsız mest-i lâ-ya'kıl kimi uryân, libâs bilmez, kiminin arkasında kepenek ve kiminin bir parça kiçe veyâ çul veyâ mekşûfü'l-avre gezen ricâl ve nisâ çok idi ve ba'zılarını ehl-i hayr mekşûfü'l-avre gezmesin diyü giydirüp ve gice oldukda bir muhtâc soyup alup haberi olmazdı. Bin seksen senesinden beri dünyâya gelenler reşîd-i mevlûd olup ve mukaddemâ olan mecânîn dahi yevmen-fe-yevmen vefât itmeleriyle fî-zamânînâ tîmâr-hâne delileri katı kalîl kalup çok vilâyetlerde tîmâr-hâne kapuları kapalı kalup ve olanlar dahi akça delisi ve evliyâ silkinde taklîd idenler dahi akça evliyâsı olup ve bu takrîb ile kendülerine sermâyesiz ve zahmetsiz bir kâr peydâ idüp sahîh dîvâne az ve gerçek evliyâ pinhân olmışlardur. Evliyâ akçayı neyler ve dîvâne akçayı ne bilür? Ve şimdi niçe haram-zâdeler vardur ki kendüni meczûb veyâ mecânîn vâdîsinde veyâ sulehâ ve evliyâ silkinde gösterüp elinde beş yüz tesbîh mecmaü'n-nâs olan yerlerde ve câmi'lerde gezüp niçe musanna' vâdiler iderler ki halk sulehâ ve mazınne zümresinden add idüp bir nakş aldurmaz. Ve ba'zı kibâr menzillerinde ve meclislerinde bulunup ve yatup salâh ve takvâ yüzinden niçe hîleler ve vâdiler ider ki ol hâne sâhibi devletlü, "Tahkîk, sulehâdan ve mazınneden bir âdemdür" diyü meclis-be-meclis akrânı kibâra ta'rîf itmekle kerem idüp "Şunı bir kerre **[İ, III, 435b]** bize getürmeğe himmet idün" diyü recâ idüp geldikde anda dahi envâ'-i hîle ve vâdiler idüp ve gice yatak mahalli oldukda "Bizim soyunup döşege girüp yatdığımız yokdur. Uyhumuzı seccâde üzerinde murâkabede alıruz. Hemân bize âbdest içün bir leğen-ibrik koyun. Herkes râhatında olsun" dimesiyle hâne sâhibi devletlü dahi riyâ olduğunı fehm itmeyüp huddâmlarına sipâriş idüp hareme gitdikde herkes yatakda seccâde üzerine oturup ve başını şâl ile örtüp ahşamdan riyâ ile katı cüz'î şey yiyen mürâî cebinde ve koynunda sakladuğı kızıl üzüm ve bâdem ve çekirdeği çıkmış hurma ve kurâbiyye ile sığırlar gibi karnını doyurup ve ba'dehû ne'ûzu-billâh riyâ ile esmâullâhı dâm u tezvîr idüp ve cehr ile hây ve hûy idüp ve uyhusı geldikde ayağı üzre oda içinde ve gâh dîvân-hânede gezinüp gümür gümür **[381a]** itmekle huddâmı dahi uyutmayup her ne hâl ise gayret idüp böyle tezvîrât ile uyumayup ale's-seher sâhib-i hâne çıkdıkda başı şal ile örtüli seccâde üzerinde ve huddâmân ahmakları dahi riyâyı anlamayup "Sultānım bu ne mübârek âdem olur. Bu gice sabâha değin uyumayup gâh seccâde üzerinde ve gâh ayağ üzerinde gezinüp ve tevhîd idüp ve bizi dahi uyutmadı" diyü ta'rîf itmeleriyle ol devletlü dahi ziyâde meyl idüp akrânı kibâra ta'rîf itmekle sulehâdan ve mazınne olmak üzre şöhret bulur. Ol ise tenhâsında cemî'-i münkeri mürtekib, âbdest, namâz yok. Halk yanında riyâ ile ibâdeti ve ismu'llâhı ne'ûzu billâh kendüye dâm u tezvîr idüp böylelere evliyâ dimek değil, müslimân dimek dahi câiz

değildür. Evliyâu'llâhın kime ihtiyâcı var ki kapu kapu gezüp evliyâlık satup ve halka avuç açar. Ve belki halk mâbeyninde "beni bilmesünler" diyü ba'zı vâdiler ider ki halk kendüye sû-i zan ile dahl iderler. Evliyâu'llâhın evvel-i rütbesi mezâristândan geçer iken râhatda mıdur, azâbda mıdur bilüp ve nebâtât ve ahcârın havâssını bilüp ve bir harâm ta'âma müsâdif düşdükde ol ta'âmdan bir bed râyihâ istişmâm idüp el çekmek olup[5079] böyle olduğı hâlde evliyânın kime hâceti var ki evliyâlık sata? Ve dâimâ anların de'b-i şerîfleri halkdan uzlet ve kesr-i nefs itmekdür. Ve buna delîl çokdur. Birkaçını zikr ilelim:

Hikâyet olunur ki İbrâhîm [bin] Edhem hazretleri gāyet terk-i dünyâ olup zühd ü takvâ sâhibi ve fenâfi'llâh libâs-ı palas-pûş devletlü idi. Bir gün yolda giderken hâtırına bu hutūr itdi ki "Ben terk-i dünyâ[yı] ihtiyâr itdim, ammâ setr-i avret ider pîrehenimden mâ'adâ germ ü serd te'sîr idüp ibâdetime mâni' olmamak içün arkamda bir hırkam dahi var. Bunı yol üzerine bırakayım, geçen ebnâ-yı sebîlden biri i'tibâr idüp alur ise anı dahi terk idelim" diyü yol ortasında bırakdı. Ammâ kehlenin nihâyeti olmayup hezâr yerde yaması var. Geçenlerden her kim eline alup bakdı ise hezâr yamasından gayrı kehlesini dahi görüp bırakup gitdiler. Ve ba'dehû eşek üzerinde bir dehkānî gelüp görür ki yol üzerinde bir palâs. "Yâ belki eşeğime örtmeğe el virür" diyü nüzûl idüp eline aldıkda kehleden görünmez. "Eşeği kehle helâk ider" diyü bırakup ve eşeğe süvâr olup gider. Ve İbrâhîm [bin] Edhem hazretleri dahi bir çalı ardına gizlenüp bakardı. Ol mahall, "El-hamdüli'llâh, hele benim **[İ, III, 436a]** hırkamı bir eşeğe örtmeğe lâyık görmediler" diyü hamd ü şükr idüp alup yolına gitdi.

Hikâye-i diğer: Ve bir sene dahi yayan beytullâha gidüp Ka'be-i şerîfe bir konak kala yerde konduklarında İbrâhîm [bin] Edhem dir ki "Ben bu gice bunda yatup yarın hüccâc ile bile gitsem Ka'be-i şerîfin ayân ü eşrâfı karşu gelenler haber alup kimi elim öpüp ve kimi du'â talebiyle beni ta'cîz ve belki kalbime bir ucb dahi gele. Münâsib olan yatmayup kimse görmeden ve beni bilmeden râhil olmakdur" diyü hemân kalkup bütün gice yürüyüp ale's-seher Ka'be-i şerîfe karîb vardıkda Ka'be-i şerîfin ayân ü eşrâf karşucıları gelüp görürler ki palâs-pûş bir fakīr yüzi ve gözi toz toprağa mülemma' olmış yayan sür'atle gider. Bunı yanlarına çağırup "Kandan gelürsin?" diyü su'âl itdiklerinde "Hüccâcdan gelürüm" didi. Anlar dahi "İşitdik ki İbrâhîm [bin] Edhem hazretleri bile imiş, vâki' mi ve sen gördün mi?" didiler. Ol dahi "İbrâhîm [bin]

[5079] mezâristândan geçer iken râhatda mıdur, azâbda mıdur bilüp ve nebâtât ve ahcârın havâssını bilüp ve bir harâm ta'âma müsâdif düşdükde ol ta'âmdan bir bed râyihâ istişmâm idüp el çekmek olup H (381[a]) : kimyâ bilmek ve cemî'-i ahcâr u eşcâr ve nebâtâtın hâssasın bilüp ve bir harâm ta'âma müsâdif düşdükde ol ta'âmdan bir bed râyihâ istişmâm idüp yemez İ (435[b])

Edhem'i n'eylersiz?" didikde "Evliyâu'llâhdan bir büyük devletlüdür ki istikbâl idüp du'âsın recâ iderüz" [didiklerinde] "Yazık zahmetinize. Ben anınla birkaç gün refîk oldum. Bir sûret uğrusı âdem olmağla kendüden müfârakat eyledüm" diyince "Yire urun şunı! Dürzî midür, mecûsî midür? Görün İbrâhîm [bin] Edhem hazretleri hakkında söz söyler" diyü ta'n-ı nîze vü asâ ile ol kadar darb itdiler ki gaşy oldı. Hele birkaçı "Bir kovıvirin şu murdârî gedâyı! Kim bilür ne milletdür?" diyü men' idüp karşu giderler. Ve İbrâhîm [bin] Edhem dahi kalkup üftân u hîzân Ka'be-i şerîfe dâhil olup "Yâ Rabbî, hele şükür beni bilmediler" diyü bir yerde pinhân olurlar. Ve ol karşucılar hüccâca mülâkī olduklarında İbrâhîm [bin] Edhem'i su'âl iderler: "Bizimle ma'an bu menzile gelince bile idi. Gice kalkup ilerü gitmiş" didiler. "Ne kıyâfetde idi?" didiklerinde şöyle palâs-pûş bir gāyet fakīr kıyâfetinde idi" diyü haber virdiklerinde bildiler ki ol yolda darb itdikleri fakīrdür. Nâdim olup ve Beyt-i şerîfe gelüp ve arayup bulup özr-hâh oldukda ol anlardan ziyâde "Beni darb idüp zahmete girdiniz ve eliniz ağrıtdınız, helâl eylen" diyü özr-hˇâh oldı.

Hikâye-i diğer: Buhâra'da pâdişâhın biri dahi bir câmi' binâsına mübâşeret ider. Evliyâu'llâhdan biri kesb-i yediyle ma'âş peydâ itmek içün zencîrliğe yanaşur. Kirec ve çamur karışdurmağa ta'yîn iderler. Binâ mihrâb yerine geldikde pâdişâh cümle vüzerâ vü ulemâsıyla mihrâb yeri vaz' itmeğe cem' olup ve kurbânlar kesüp ittifâkla mihrâb yeri ta'yîn itdiklerinde ol evliyâ görür ki mihrâb kıbleye muhâlif, eli ve ayağı balçık ve yüzine ve gözine dahi çamur sıçramış. İlerü varup "Bu vaz' itdiğiniz mihrâb kıbleye muhâlif olup bir mikdâr dahi şöyle gerekdür" didikde ricâlden ba'zıları "Yürü bre küstâh! Âbdest almak değil belki iki günden beri elin ve yüzin gasl itmemiş iken böyle şey senin ne vazîfendür?" diyü âzâr itmeleriyle ol dahi ilerü varup ve kıbleye teveccüh idüp "Bakın!" didikde emr-i Hakk ile Ka'betu'llâh cümleye âşikâr olup "Vâki'de mihrâb hilaf-ı vaz' olmış, hây sultānım siz kimsiz?" diyü elin öpüp özr-hˇâh olmak murâd itdiklerinde gözlerinden nihân olur. Evliyâu'llâhın böyle menâkıblarına **[İ, III, 436b]** nihâyet yokdur[5080]. Zîrâ peygamberlerden sonra evliyâu'llâhın mertebesi a'lâ olup ve haklarında Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda [5081]﴿اَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ buyrulup ve haklarında niçe âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe ile medh olunmuşlardur. Anların dünyâya müte'allik kimseye ihtiyâcları olmayup ve anlar içün bir havf u hüzün dahi yokdur. Ve celb-i mâl içün kapu gezüp tezvîrât ile musanna' rü'yâlar yapup ve Resûlullâha kizbi ihtiyâr idenlerin istidrâcı çok sürmeyüp bi-eyyi hâl ma'lûm olup

[5080] ve buna delîl çokdur… Evliyâu'llâhın böyle menâkıblarına nihâyet yokdur İ (435[b]-436[a]-436[b]) : - H
[5081] Yûnus, 62. âyet.

menfûr-ı kulûb olurlar. Ammâ bunlara kıyâs ile vâcibü'l-ikrâm sulehâ ve ehl-i takvâya adem-i i'tibâr ve i'tikādlarına bâ'is olurlar. Ve'l-hâsıl bin seksen senesinden beri doğan halk reşîd ve mütefennin ve zarîf olup bunlardan her kim ilm ü ma'rifete heves itse evvel zamânda otuz-kırk yılda tahsîl itdikleri ulûm ve ma'ârifi beş-on sene içinde tahsîl ideyorurlar. Lâkin şimdi rağbet ve i'tibâr mâla olmağla herkes dünyâ umûrına ve vech-i ma'âşlarına sa'y idüp her sınıf âdem kâr ve san'atlarında müfennin olup ve hesâb ve kitâblarında kılı kırk yarup sâye-i pâdişâhîde gerek askerî ve gerek re'âyâ evvel zamâna göre ez'âf u muzâ'af libâs-ı fâhir ve ni'am-ı vâfir ve mâl-ı mütekâsir ve emlâk-i mütevâfire mâlik olup ırz ve mâl ve cânlarında emîn ü râhat ve zevk u safâda iken küfrân-ı ni'met ve ferâmuş-ı râhat olup fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş diyü tavâyif-i mülûk asrını, "Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş" diyü ol vakitleri emîn ü râhat kıyâsıyla durûb-ı emsâl idüp asırdan şekvâ iderler. Ammâ bilmezler ki devr-i Âdem'den selātîn-i Osmâniyyûna gelince on sene bir memleket emniyyet üzre olmayup nehb ü gāret olmağla ve re'âyânın kuru cânlarından mâ'adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup ve pâdişâhların dahi mahsûs ulûfelü askeri olmayup toyumlık içün cem' olurlardı ve olduğı hâlde dahi az olup ve ulûfeleri kalîl idi. Pek büyük pâdişâh idi didiklerinin on iki bin askerden ziyâde ulûfeli askeri olmazdı ve anlar dahi fakīr olup on guruşa mâlik nefer olmayup meğer zâbıt olaydı. Ve re'âyâda ise at binmek ve kılıc kuşanmak olmayup ve mâlik olsa dahi askerî tāifesi elinden alurlardı. Hak sübhânehû ve te'âlâ dâim eyleye, sâye-i pâdişâhîde halk evvel zamâna göre şol mertebe kâm-rân olmışlardur ki ricâl-i devletden ve bâzârgânlardan mâ'adâ yukarıda zikr itdiğimüz üzre askerî zümresi neferâtından ve re'âyâdan bir kîseden bin kîse mâl ve erzâk ve emlâka mâlik âdemin hisâbı yokdur. Kangı saltanatda ve kangı zamânda vâki' olmışdur? Ve hâlâ olan saltanatların birinde dahi yokdur. Lâkin sâye-i pâdişâhîde halk zengin ve kâm-rân olmalarıyla cebânet ârız olup cenk itmez oldılar. Zîra zengin âdem ölmek istemez. Ölmek değil, muhâtara **[381b]** yerine bile varamaz. Sefer ve hazerde her ne kadar güç ve nefse ağır işler ve hizmetler var ise gören halkın beğenmedüği abalıca ve gömleksiz âdemlerdür. Ve ol zengin neferât metrise girmez ve cenge girmez ve girdüği hâlde dahi gözi girüde atı ve çâderi ve mâlında olup cengde ise yüz bin âdemin inhizâmına ibtidâ bir âdemdür ki her kim ibtidâ yerinden girü kaçar ise cümle kaçanlara ol baş ve sebeb olmış olmış olup ve bir kal'anın içine ibtidâ kim girer ise veyâ alay cenginde ibtidâ düşmene kim kılıc koyup düşmen bozulmasına sebep olur ise ol gazâda cümlenin başı ol olur. Her ne kadar seferde bulundum ise gerek kal'a yürüyüşinde ve gerek alay cenginde ilerüce yürüyen halkın bilmedükleri ol gömleksiz fukarâ neferâtdur.

Hikâyet olunur ki bir yeniçeri bir gice avret evine varur. Avret bunun koynuna el sokar. Görür ki gömleği yok. "Cânım senin niçün gömleğin yokdur?" dir. Ol dahi "Kadınım! Biz kırk bin eriz. Birimizin gömleği yokdur" dir. Avret dahi "Dün gice biriniz dahi geldi. İpek kenârlı gömleği var idi" didikde "Yabana söylemiş. Ol taslakcıdur" dir. Gerçi bunı tahrîr soğucak görünür. Ammâ kıssadan hıssa dinüldiği üzre bundan çok ma'nâ çıkar. Ve'l-hâsıl devr-i Âdem'den beri kangı pâdişâh ale'd-devâm bu kadar bin kula mevâcib virüp ve re'âyâ vü berâyâ ırz ve mâl ve cânından emîn ve râhat olup mâl ve emlâke mâlik olduğı vardur. Geçen unudulur yohsa neler olmışdur. Hiç selâtīn-ı Osmâniyyûn asrında olan emniyyet ve râhat bir asırda ve bir târîhde olduğı yokdur. Selâtīn-i Osmâniyyûndan mukaddem bir vilâyet on sene emîn olduğı yokdur. Elhamdüli'llâhi te'âlâ dört yüz seneden ziyâde feth olmış vilâyetler vardur ki ehâlîsi ve re'âyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve râhat zevk u safâda kâm-rân ömür sürerken cüz'î bir ahvâl vâki' olsa halk asrından şekvâ idüp üzerlerine düşmeyen ratb u yâbis cevâblar ile güft ü gû idüp "Bec seferini acdılar da ortalık şöyle oldı ve böyle oldı" diyü pâdişâhları ve ricâl-i devleti ithâm iderler. Ammâ ﴿إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ﴾[5082] buyrulduğı üzre kendü fi'l ve amel-i kabîhaların fikr itmeyüp cümle hatâyı devlete isnâd iderler. Ammâ bilmezler ki ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾[5083] buyrılmağın her yüsrin bir usri tev'em ve mukarrer olup devr-i Âdem'den beri işbu dünyâda ilâ-âhiri'l-ömr ni'am ü sürûr ile ömür sürüp elem ve gam çekmedik var mıdur? أشد البلاء على الانبياء ثم الاولياء والامثال[5084] buyrulduğı üzre peygamberler elem ve kederden hâlî olmadıklarında kim hâlî olacakdur? Husûsan Server-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdât, seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn ve rahmete'n-li'l-âlemîn ve huve Muhammed sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine hem seyf virilüp ve hem Kitâb-ı mübîn ve hem âlemîne pâdişâh-ı güzîn ve şefâ'at-i müznibîn virilüp ve da'vet ve cihâd ile me'mûr olduklarında zamân-ı sa'âdetlerinde otuz sekiz ve dahi ziyâde gazâ vâki' olup ve yigirmi yedi gazâda sa'âdetle kendüler bile bulunup a'zam-ı gazâları Bedr ve Uhud ve Hendek ve Benî Kurayza ve Beni'l-Mustalık ve Hayber ve Mekke-i mükerreme ve Huneyn ve Tāif ve Tebük seferleridür. Bunların ba'zılarında bir perîşânlık vâki' olup ve bâ-husûs Uhud ve Bedr ve Tebük gazâlarında azîm zahmetler çekilüp ve mübârek dişleri ve yüzlerine irişen cerâhata çarh-ı âsumân mükedder olduğı mutlak, ümmetine ve ümmetinden

[5082] Ra'd, 11. âyetten nâkıs iktibas.
[5083] İnşirâh, 6. âyet
[5084] Belaların en şiddetlisi peygamberlere sonra evliyalara sonra onlara benzeyenlere gelir.

olacak selâtīn-i izâma ta‘lîm ve tesliye-i hâtır içün idi ki böyle bir elem ve keder vâki‘ oldukda sabr u tahammül ideler. Zîrâ hikmetullâh böyle cârî olmışdur ki her sürûrun bir gamı ve her gamın bir sürûrı tev’emdür. Bir mesâib vukû‘ında belâya sabr u istiğfâr ve sürûr u ni‘ama hamd ü şükr lâzım iken fî zamâninâ bir mesâib vukû‘ında “Fülân şöyle oldı, böyle oldı” diyü ol mesâibi benî Âdem’den ve pâdişâhdan ve vükelâ-yı devletden bilüp hiç kendü ef‘âl-i tagyîr-i nefslerini fikr itmezler. El-âyet: ﴿قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾[5085] işbu kevn [ü] mekân Hazret-i Allâh’ın hükmündedür. Kimsenin alâkası yokdur. Kime murâd ider ise ana virüp dilediğini azîz idüp ve diledüğini zelîl ider. Küllü şey’e kādirdür. Hikmet ve kudretine bizim aklımız irmez. Âlemin Fahri elem ve kederden hâlî olmadıkda bizler **[382a]** olmak olur mı? Ve bâ-husûs Hazret-i seyyidü’l-mürselîn ve rahmeten li’l-âlemîn işbu dünyâ-yı teng-i fenâdan serây-ı bekāya hırâm itdiklerinden sonra mukaddemâ İslâm’la müşerref olan har-meşrebân-ı kabâil-i Arab kâffeten mürted olup emr-i hilâfet sümme sümme Ebû Bekri’s-Sıddîk ve Ömerü’l-Fâruk ve Osmân-ı Zinnûreyn ve Ali ibn-i Ebî Tālib ve İmâmeynü’l-hümâmeyn ve Abdullâh ibn-i Zübeyr hazretlerine müsellem oldukda zamân-ı sa‘âdetlerinde olan fitne ve ihtilâl sebebiyle tarfetü’l-ayn râhat görmeyüp dîn uğrına itdikleri gayret ve çekdikleri zahmet tevârîhlerde mufassalan tahrîr olunmuşdur, nazar oluna. Bunlar gibi ulu sultānlar âlâm-ı şedâyidden hâlî olmadıkda sâirleri hâlî olmak olur mı? Ve’l-hâsıl devr-i Âdem’den tulû‘-ı İslâm’a gelince bir asırda fitne ve fesâd eksik olmayup dökülen kanın ve pâdişâhların itdüği zulm ü fesâdın haddi ve nihâyeti olmayup tahrîr olunsa niçe bin cild kitâba sığmaz. Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm evlâdlarından Kābîl, Hâbil’i katl itmekle Hazret-i Nûh-ı neciyy aleyhi’s-selâma gelince kavl-i muhtelife üzre mürûr iden iki bin iki yüz kırk[5086] sene içinde Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâm evlâdlarından zuhûr iden mutī‘ ü âsî pâdişâhlar mâbeyninde olan kıtâl ve fitne ve ihtilâl sebebiyle dünyâda emniyyet ve râhat ve ale’l-umûm şerî‘at-i Âdem ve Şîs aleyhime’s-selâma itā‘at var mıydı? Ve Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâmdan Hazret-i İbrâhîm zamânına gelince kavm-i Âd-i ûlâ ve kavm-i Hûd ve Semûd ve Sâlih ve Lût’un kavminin itdüği fesâd ve bu mâbeynde bin yüz sene kadar mürûrda gelen pâdişâhân-ı cebbârânın meşhûrları ki Dahhâk-i Mârî ve Nemrûd’dur, bu mâbeynde olan dünyânın zulm ü fesâdı ve niçe

[5085] Âl-i İmrân, 26. âyet.

[5086] **[Derkenâr]:** Kavm-i Nasârâ katında bin iki yüz kırk iki sene ve Tevrât-ı Sâmiriyye’de bin üç yüz yedi sene ve Tevrât-ı İbrâniyye’de bin beş yüz altmış beş sene ve Yehûd katında bin altı yüz elli sene olup lâkin bu cümlenin fesâdı mukarrer olup Tevrât-ı Yûnâniyye ta‘yînini fesâddan ba‘îd ve meclis-i Bedlûlik’e iki bin iki yüz kırk sene olmakdur ki ol kavli te’yîd ider. H : - İ

akvâmın gazab-ı Bârî-yi te‘âlâ ile ihlâki cümleye ma‘lûmdur ki dünyânın gāyet fitne ve fesâdı zamânı idi. Ve Hazret-i İbrâhîm aleyhi’s-selâmın vefâtından Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâmın vefâtına gelince mürûr iden üç yüz yetmiş sene içinde gelen pâdişâhân-ı cebbârîyyûnun meşhûrı Fir‘avn-i bî-avndur ki bu mâbeynde dünyâda olan zulm ü fesâdın nihâyeti olmayup tevârîhlerde muharrerdür, nazar oluna. Ve Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâmın vefâtından zuhûr-ı Buhtunnasr-i Bâbiliyyeye gelince mürûr iden tokuz yüz yetmiş tokuz sene içinde gelen pâdişâhân-ı cebbâriyyûnun meşhûrlarından biri Câlut-ı Berberî’dür ki bunı Hazret-i Dâvûd aleyhi’s-selâm katl itmişdür ki başına giydüği tolgası yüz batman olup altı yüz vakıyye ider. Mülûk-Âsûr ve mülûk-i Cem ve mülûk-i Kenâniyân ve zuhûr-ı Devlet-i Rûm-i ûlâ ve binâ-i Rûmiyetü’l-kübrâ ve binâ-i İstanbul zikr olunan sinîn içinde vâki‘ olmışlardur. Ve ibtidâ-i mülk-i Buhtunnasr-i Bâbilî’den İskender-i sânî-yi Rûmî’nin Dârâ üzerine galebesine gelince dört yüz altmış bir sene mürûrında zuhûr iden mülûk-i cebbâr-ı izâmın evveli Buhtunnasr-ı Bâbilî’dür ki Kudüs-i şerîfi harâb ve gāret idüp şol mertebe âdem katl eyledi ki âdem kanıyla değimen döndürüp sâir katl itdüğinden mâ‘adâ yetmiş bin Benî İsrâîl ulemâsı katl ve on iki ulemâ ve peygamber-zâde der-zencîr Bâbil’e götürmişdür. Ve gaybûbet-i tâbût ve kubbetü’z-zamân ve katl-i Zekeriyyâ ve Yahyâ aleyhime’sselâm ve cenk-i Rüstem İsfendiyâr bin Güstâseb’dür. Zâdilistân ve maktûlî-i İsfendiyâr bâ-tîr-i Rüstem ve maktûlî-i Zerdüşt ve emne‘-i kavânîn-i Mecûsiyyîn ve zuhûr-ı sâlis-i Malâtıyyü’l-feylesof ve ınkıtā’-i mülûk-i Rûm-i ûlâ, ibtidâ-i Melik Erdeşîr bin İsfendiyâr-ı Kiyânî el-mülekkab Behmen-i Dırâz, destî-i vilâdet-i İskender-i Rûmî der-Makadonya ve ibtidâ-i melik-i Dârâ ibn Dârâb ve galebe-i İskender ber-melik-i Dârâ der-sahrâ-yı Nusaybîn ve inkırâz-ı tabaka-i Keyâniyân be-maktûlî-i Dârâ ve ibtidâ-i târîh-i İskenderî zikr olunan sinînde vâki‘ olup ve bu müddetde dökülen kanın ve katl olunan insânın hadd ü adedini Hazret-i Allâh’dan gayri kimse bilmez ve İskender-i Rûmî vefâtından sonra da‘vet-i Îsâ aleyhi’s-selâma gelince mürûr iden üç yüz yigirmi altı sene içinde Rûmiyân galebesiyle cihânda olan kıtâl ve dökülen kanın hisâbı olmayup ve Hazret-i İsâ aleyhi’s-selâm da‘vet ile me’mûr oldukda kasd-i ber itmeleriyle âsmâna ref‘ olup ve ref‘-i İsâ aleyhi’s-selâmdan hicret-i Rasûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve selleme gelince alâ kavl-i ihtilâf mürûr iden altı yüz sene içinde gelen olan fitne ve ihtilâl gāyet tavîl olup tekrâr Beyt-i Mukaddes Taytus nâm kayser galebesiyle harâb olup ve cümle akvâmı kahr olup ve Habeş’e Yemen üzerine istîlâ idüp ve tesviye-i mezheb-i Nasrâniyyet ve bu sinîn içinde gelen mülûk-i ızâmdan **[382b]** İstanbul’u tekrâr binâ iden Kostantin riyâset da‘vâsıyla etrâf-ı mülûk üzerine galebe idince dökdüği kanın

hisâbı olmayup ve ba‘dehû Enûşirevân zuhûr idüp Mezdek-i zindîk iğvâsıyla mecûs olup ve ba‘dehû eshâb-ı Fîl vak‘ası zuhûr idüp ve ba‘dehû Hâtemü’l-enbiyâ sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem mevlûdleriyle âlem münevver olup[5087] ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ nüzûlünden sonra da‘vet-i dîne şürû idüp elhamdüli’llâhi te‘âlâ şarken ve garben dîn-i İslâm münteşir olup âlem münevver oldı. İmdi devr-i Âdem’den zuhûr-ı İslâm’a gelince işbu dünyâda olan fitne ve fesâd bir asırda eksik olmayup dökilen kanın ve katl olunan insânın hisâbı olmayup halk ol zamânı emîn ü râhat kıyâs iderler[5088]. Ve zuhûr-ı

[5087] Hicr, 94. âyetten nâkıs iktibas.

[5088] H nüshasında: “Zîrâ peygamberlerden sonra evliyâu’llâhın mertebesi a‘lâ olup... emîn ü râhat kıyâs iderler” ifadeleri arasındaki kısım İ nüshasında şu şekildedir: İmdi peygamberlerden sonra evliyâların mertebesi âlî olup ve haklarında Kur’ân-ı azîm’de ﴿اَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (Yûnus, 62.) buyurılup ve niçe âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe ile medh olunmuşlardur. Anların dünyâya müte‘allik kimseye ihtiyâcları yokdur ve anlar içün bir havf u hüzün dahi yokdur. Ve bu misillü kapu kapu gezüp kendüye tezvîr ile salâh ve takvâ gösteren sûret uğrularına evliyâ dimek değil, müslimân dimek olmaz. Zîrâ musanna‘ rü’yâ yapup Resûlullâh’a isnâd ile kizbi ihtiyâr idüp umûr-ı azîmede olan ricâl-i devleti re’y-i sâ’iblerinden ayırmağa bâ‘is olurlar. Ve’l-hâsıl târîh-i merkūmdan beri doğan halk reşîd ve ârif olup bunlardan her kim ilm ve ma‘rifet heves ve şugl itse evvel zamânda otuz kırk yılda tahsîl itdikleri ulûm ve ma‘ârifi zamâne halkı on beş senede tahsîl ideyorlar. Lâkin şimdi halk zengîn ve i‘tibâr dahi mâla olmağla herkes dünyâ umûrına ve vech-i ma‘âşlarına sa‘y itmeleriyle her sınıf âdem evvel zamâna göre kâmrân olup ve kârlarında dahi müfennen olup dünyâ umûrında ve hisâb ve kitâbda kılı kırk yarar. Ve sâye-i pâdişâhîde libâs-ı fâhire ve ni‘am-ı vâfir ve mâl-ı mütevâfir ile herkes zevk u safâ iken küfrân-ı ni‘met olup “Fülân zamân şöyle imiş ve fülân pâdişâh böyle imiş diyü tavâyif-i mülûk asrını emîn ü râhat kıyâsıyla durûb-ı emsâl idüp asırdan şekvâ iderler. Ammâ bilmezler ki yukaruda zikr itdiğimiz üzre selātîn-i Osmâniyyûna gelince on sene bir memleket emniyyet üzre olmayup tavâyif-i mülûkden veyâ ehl-i bagy u tugyândan biri ol memleketi nehb ü gāret itmekle re‘âyâ vü berâyânın kuru cânlarından gayrı mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmayup ve pâdişâhların dahi mahsûs ulûfeli askerleri kalîl olup sefer vaktinde Tatar ve Özbek ve Etrâk ve Ekrâd ve Arab gibi to[yu]mlık içün cem‘ olup giderlerdi. Ve top ve tüfenk ve humbara ve sâir âteş işleri ve zahîre ve cebe-hâne ve top-hâne ve meydân ve mühimmât-ı sâire âteş işleri ve zahîre gā’ileleri olmayup salt sebük-bâr diyü yolda bulduklarıyla kanâ‘at idüp ve bir kal‘a muhâsara itdiklerinde mancınık kurup taş atarlardı. Ammâ selâtîn-i Osmâniyye’den sonra saltanat büyüyüp ve fütûhât çoğalup ve muhâfazalarına piyâde askerleri dahi peydâ idüp yevmen-fe-yevmen devlet kuvvet ve memleket vüs‘at bulmağla süvârî ve piyâde niçe gürûh asker ve ocaklar peydâ ve her birlerine libâs u tārâtda ve ta‘zîr ve iltifâtda bir kānûn ve kā‘ide vaz‘ eyleyüp erbâb-ı zu‘amâ ve ehl-i tîmârdan mâ‘adâ niçe kerre yüz bin erbâb-ı sefer ve tekā‘üd ve murâbıtîn ve du‘â-gûyâna ale’d-devâm ulûfe ve zahîre virmek devr-i Âdem’den berü bir saltanata ve bir pâdişâha müyesser olmış değildür. Ve hattâ selef-i selâtînden birinin devleti ve azametini medh ve ta‘rîfde “Ale’d-devâm on iki bin askere ulûfe virürdi” diyü niçe pâdişâhı târîhlerde medh itdikleri muharrerdür. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ dâim eyleye, Devlet-i Aliyye niçe kerre on iki bin kula mevâcib virürler. Ve selâtîn-i Osmâniyyûndan mukaddem her memleket ve devletin re‘âyâsı fakīr olup ricâl-i saltanatdan ve tüccâr tāifesinden zengîn olup mâ‘adâsı bi’l-cümle fakīr olup ve hâlâ yine işbu asrda dahi Devlet-i Aliyye’den mâ‘adâ olan İslâm ve kâfir pâdişâh-**[İ, III, 437a]**larının ricâl-i saltanatlarından ve tüccârlarından mâ‘adâ re‘âyâları ve askerleri fakīr olup piyâde askerlerinde ve re‘âyâlarında ata binmek ve kılıç kuşanmak ve haddi olmayan esvâb giymek ve hattâ ba‘zılarında liyâkati olmayan ta‘âm yemek dahi memnû‘ olup kadîmü’l-eyyâmdan eben an-ceddin göregeldikleri üzre kanâ‘at idüp ve kadîmden göregeldikleri üzre sürüp giderler. Askerleri askerî ve re‘âyâları re‘âyâdur. Ve bir askerî bayrağını ve me’mûr oldığı yeri bırakup vilâyetine ve yâhud bir âhar yere varup askerîlikden ferâgat idüp kâr u kesbe meşgūl olmak murâd itse kādir değildür. Ve bir re‘âyâ dahi ra‘iyyeti bırakup askerî olmak murâd eylese yine ol dahi mümkün değildür. Ve müceddeden biraz asker yazmak iktizâ itdikde yine kul oğullarından kemâle irmiş cenk ve harbe ve sefere gitmeğe lâyık olanlardan tahrîr iderler. Muhassal re‘âyâ ve askerî tefrîk olup herkes haddini tecâvüze kādir değildür. Ammâ selâtîn-i Osmâniyyûnun sâye-i devletlerinde mahmî ve sâkin olan ricâl-i saltanat ve zâbitān ve tüccârdan mâ‘adâ ekser-i neferât ve ehl-i sûk ve kurâ ve sâkinleri re‘âyâ tāifesinden herkes istedüği libâsı giyüp ve küheylân ata binüp ve resîm-i raht u baht ve kılıç ve tüfenk ve çifte kubur tabanca ve ardında ve önünde bir ve iki ve dahi ziyâde huddâm ve tâzî ve zağar ve şâhîn ve doğan ve sâirleriyle sayd u şikâra çıkup ve ba‘zıları dahi kış günlerinde pâdişâhlara ve vüzerâya mahsûs olan sürgün avı dahi itdirüp ve şehre geldiklerinde yazın sûf kerrâke ve kışın Moskov nâfesi veyâ celkafâsı ve sammûr kürk giyüp ve destârını kecrev idüp ve bıyıkların burup ve avurtların şişirüp ve gözlerin belirdüp ve kaşların çatup ve üzengi girüp halkı tahkīr nazarıyla tekebbürâne gezen askerî neferât ve re‘âyâ ve esnâf ve belki ehl-i zimmet keferenin haddi ve hisâbı yokdur. El-hâletü hâzihî bu misillülerin giydikleri libâs ve isti‘mâl itdikeri âlât ve tārat evvel zamânın ricâli ve belki mülûki giyüp ve isti‘mâl itdikleri yokdur. Ve hâlâ sâir milletde yine olmayup eski âyînleri üzre sürüp giderler. Ve’l-hâsıl devr-i Âdem’den berü işbu dünyâda fitne vü ihtilâl eksik olmayup bir devrde ve bir zamânda selâtîn-i Osmâniyye asrında olan mertebe emniyyet ve râhat ve re‘âyâ vü berâyâ himâyet olunup ve bu mertebe emvâl[e] mâlik oldukları yokdur. Zîrâ hâlâ pâdişâhımız sultānü’l-a‘zam ve hâkānü’l-mu‘azzam efendimiz hazretlerinin berr ü bahrde taht-ı hükûmetlerinde olan memleketlerinde ve cezîrelerde birer sancak

İslâm'dan sonra dahi selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûr idince Anatolı ve Arabistân ve Kürdistân ve Îrân ve Tūrân ve Hindüstân'da tavâyif-i mülûk ve sâhib-i hurûc şerriyle dünyâ harâba müşrif olup ve tavâyif-i mülûk ise birbirlerinin zabt itdikleri vilâyetleri gāret idüp ve riyâset sevdâsıyla dâimâ birbirleriyle cenk idüp ve birbirlerinin vilâyetin zabt idüp selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûr idince yedi yüz sene mürûr idüp Konya'dan berisi ve ekser-i deryâ sâhilleri küffâr elinde kalmış idi. Ve anların cümlesi zamân-ı kalîlde feth ü zabt itdiklerinden mâ'adâ Rûmili'nde dahi niçe kırallık vilâyetler ve Akdeniz'de ve Karadeniz'de dahi niçe kırallık cezîreler feth ü zabt idüp dârü'l-İslâm itdiklerinden mâ'adâ saltanat ve mülk-i riyâset da'vâsıyla memâlike fitne ve ihtilâl virüp ibâdullâhı berbâd iden tavâyif-i mülûkün ve sâhib-i hurûc kavm-i Tatar'ın vücûd-ı mazarrat-âyîn ve şerr ü şürûrların ibâdullâh üzerinden def' ü ref' idüp ve her birinin saltanat iddi'âsıyla ve kâfirlerden alınan kırallık i'tibâr olan memleket ve cezâirleri birer eyâlet veyâ sancak i'tibâriyle birer bendelerine ihsân idüp ve her birleri hîn-i fetihden ilâ hâze'l-ân hıfz u hırâset olunup ehâlîsi ve re'âyâ vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ü râhat ve evvel zamâna göre ez'âf u muzâ'af emvâl ve emlâk ve erzâkla hâline göre kâmrân zevk u safâ ile sâye-i pâdişâhîde ömür süreyorurlar.

Zuhûr-ı İslâm'dan selâtīn-i Osmâniyyûna gelince bu mâbeynde gelen selâtīnin büyükleri hulefâ-i Benî-Ümeyye ve Âl-i Abbâs olup içlerinden birkaçından mâ'adâsı dimâğları muhtell olup kimi halk-kıran ve kimi zenâdıka ve revâfıza zâhib ve meyl itdiklerinden mâ'adâ ekser-i cenk ve hurûbları mülk ve saltanat ve riyâset içün ehl-i İslâm ve evlâd-ı Resûlullâh ile olup kâfirden memleket feth idüp dârü'l-İslâm itdikleri

---

i'tibârıyla zabt olunan vilâyetlerde kâfir ve müslim, büyük ve küçük, sâhib-i sikke yüzden ziyâde pâdişâh olup ve dâimâ birbirlerinin vilâyetlerini nehb ü gāretden hâlî olmadıklarından mâ'adâ Arab ve Etrâk ve Ekrâd'dan saltanat da'vâsı ve ümîdiyle her tarafda ehl-i bagy u tugyân eksik olmayup ve bundan mâ'adâ Cengiz ve Hülâgû ve Timur evlâdları fitnelerinde iki yüz seneden ziyâde kavm-i Tatar ve Çağatay tāifeleri istîlâları vaktlerinde olan fitne ve fesâdın ve dökülen kanın haddi ve nihâyeti olmayup cümle memâlik-i İslâm'ı şerr ü şürûr kaplayup giyen giyenin ve alan alanın, ara yerde re'âyâ vü berâyâ pây-mâl olmış idi. Ve selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûr itdikde berr ü bahrde bu misillü tavâyif-i mülûkün cümlesinin vücûd-ı mazarrat-âlûdlerin ibâdu'llâh üzerinden ref' idüp ve memleketlerin zabt itdiklerinden mâ'adâ zuhûr-ı **[İ, III, 437b]** İslâm'dan sonra feth olmayup berr ü bahrde Arabistân ve Anatolı ve Rûmili ve cezâ'irlerde dahi kâfir elinden niçe pâdişâhlık vilâyetlerve memleketler feth ve zabt ve Saltanat-ı Aliyye'ye zamm u ilhâk idüp hîn-i fethinden ilâ hâze'l-ân ahâlîsi ve re'âyâsı vü berâyâsı ırz ve mâl ve cânlarından emîn ve sâlim zevk u safâ ile ömr geçirüp dört yüz seneden ziyâde feth olmış vilâyetler çokdur ki sâye-i pâdişâhîde mahmî olup böyle bir fitne ve ihtilâlden ve âhar mülûk istîlâsından emîn olmışdur. Ehl-i irfânın ma'lûmıdur ammâ mukaddemâ on sene bir vilâyet emniyyet üzre oldığı yokdur ki ol vilâyetde tavâyif-i mülûkden biri veyâ ehl-i tuğyândan biri veyâ küffârdan ve kavm-i Tatar'dan biri nehb ü gāret ve istîlâ iderlerdi. İmdi zuhûr-ı İslâm'dan ve hulefâ-i râşidînden sonra memâlik-i İslâmiyye'de Arabistân ve Kürdistân ve Îrân ve Tūrân ve Rûm ve Deşt-i Kıpçak'da selâtīn-i Osmâniyyûna gelince zabt itdikleri memleketlerde yüzden ziyâde İslâm mülûki olup ve hâlâ ol memleketlerin cümlesi şevketlü pâdişâhımızın hükm-i hümâyûnlarındadur ki sadefde dürr-i yetîm gibi olmışdur. Ve bâ-husûs kıble-i enâm olan Haremeyni'ş-şerîfeyn şerefehümu'llâhu te'âlâ ve Kudüs-i şerîf-i mu'allâ ammera'llâhu te'âlâ ve cümle medfen-i enbiyâ ve merkad-i evliyâ olan hâk-i pâk-i tâb-nâk dahi bunların sâye-i devletlerinde mahmî olup hizmet-i şerîflerine müşerref cihân pâdişâhlarının a'zamı ve selâtīnlerin ekremi olduklarını halk bilüp ve sâirler üzerine fezâ'illerini anlayup devâm-ı ömrde devletlerine du'ālarını iksâr ve muhabbetlerini izdiyâd iderler İ (436^{b}-437^{a}-437^{b}) İ nüshasında bu kısımdan sonra bulunan "Et-Ta'rîz" başlığından itibaren 440b'nin ilk üç satırındaki bilgilere kadarki bölüm için H nüshasının 207b-209a varakları arasındaki kısma bakınız.

az olup tafsîl-i zamânları tevârîhlerde muharrerdür. Ammâ selâtîn-i Osmâniyyûnun cümlesi Hanefiyyü'l-mezheb olup dîn ve îmânlarında mermer sütûn gibi metîn ve müstahkem ve icrâ-yı ahkâm-ı şer'-i şerîfde seyf-i sârımlardur. Ve'l-hâsıl selâtîn-i Osmâniyyûn kadar dîn-i İslâm'a hizmet ve izzet ve şöhret virmiş ve dîn-i İslâm gayretine ecnâs-ı muhtelife ile çâk çâk cenk ü gazâ itmiş ve yüz pâdişâhlık yerde nâm-ı sa'âdet-ünvânları hutbelerde sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn diyü yâd olup du'â olunmış bir saltanat yokdur ve bu makāleleri yukarudan beri zikr itmeden murâd, Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretlerinin selâtîn-i Osmâniyyûna ihsân itdüği izz ü sa'âdet ma'lûm olup ve ne mertebe ulu sultān olduklarını bilüp geçmişlerinin rûh-ı şerîflerine ve hâlâ şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımız hazretlerinin izdiyâd-ı ömr ü devletlerine ve saltanat-ı Aliyye'nin ilâ âhiri'l-eyyâm kuvvet ve bekāsına halk du'ālarını iksâr ve pâdişâh-ı zamân hazretlerine itā'at ve mahabbetlerini dahi izdiyâd ideler. Temme[5089].

[383a][5090]

[383b][5091] **Temsîlât-ı mücerribîn an fudelâ-yı zî-fünûn**

Fenn-i târîhe müte'allik umûr-ı küliyye ve ekseriyye kabîlinde ba'zı fevâid zikrindedür ki dakîka-şinâsân tabâyi'-i eşyâ ve vakâyi ve havâdisi tetebbu' ve istigrâb ile bulup isbât itmişlerdür ki zikr olunur.

Temhîd: Ârifân-ı esrâr-ı âferîniş zamâyirinde muharrer emr-i mukarrerdür ki nizâm-ı âlem ve ıslâh-ı hâl-i benî-Âdem muktezâ-yı meşiyyet-i İlâhî ve mütefennin-i fevâid-i nâ-mütenâhî olmağla rûy-ı zemînde ta'yîn-i hulefâ ve selâtîn idüp riyâset vesâyıtı ile aktâr-ı arzı hırâset ve ehl-i bagy ve udvânı siyâset itmeği vesîle-i intizâm-ı umûr u cumhûr kılmışdur ve medâr-ı devleti [5092]﴿تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ﴾ üzre binâ idüp mülk-i rûzî ile mağrûr olan zâlim-i cihân-sûzı nazar-ı inâyetden mehcûr ve mansıb-ı

[5089] ve zuhûr-ı İslâm'dan sonra ... mahabbetlerini dahi izdiyâd ideler. Temme H (382[b]) : ve'l-hâsıl devr-i Âdem'den berü zuhûr iden saltanatlarda yedi iklîmde berr ü bahrde seyfle cenk idüp ve bu mertebe memleket zabt itmiş bir devlet olmayup ve hâlâ pâdişâhımız sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam hazretlerinin nâm-ı sa'âdet-unvânları sultānü'l-berreyni'l-bahreyn ve hâdimü'l-haremeyni'l-muhteremeyn nâmıyla hutbe ve du'âda yâd ve zikr ve du'â olunan memleketlerde mukaddemâ yüzden ziyâde büyük ve küçük pâdişâh ve mülûk olup hîçbir saltanat bu mertebeye vâsıl ve bu sa'âdete nâ'il olduğı yokdur. İmdi zuhûr-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince memleket zabt idüp ve nâmına hutbe okudup ve sikke kat' itdiren selâtîn ve mülûkün isimlerin ve zabt itdikleri memleketlerin alâ tarîki'l-icmâl hudûd ve tahtgâhların zikr idilmeğe her birinde bir pâdişâh veyâ tavâyif-i mülûk olan vilâyetlerde eyâlet ve bir sancak i'tibâriyle yâ vüzerâ-yı izâmdan veyâ iki tuğlu bir paşa veyâ bir bir tuğlu beğ bendeleriyle sâye-i pâdişâhîde üç yüz ve dört yüz seneden ziyâde emîn ve sâlim hıfz u hırâset olunur vilâyetler çokdur ki zuhûr-ı Osmâniyyûndan mukaddem on sene bir vilâyet emîn olmayup ve gāret olurdı. Ve bu makāleleri zikrden murâd Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretlerinin selâtîn-i Osmâniyyûna ihsân itdüği izz ü sa'âdet ma'lûm olup ve ne mertebe ulu sultan oldukların bilüp şevketlü ve mehâbetlü pâdişâhımız hazretlerinin izdiyâd-ı ömr ve devletlerine ve Saltanat-ı Aliyye'nin ilâ âhiri'l-eyyâm bekāsına du'âların iksâr ve muhabbetlerin [izdiyâd] ideler. Ve bi'llâhi't-tevfîk İ (440[b])

[5090] Bu safya boş bırakılmıştır.

[5091] Bu kısımdan itibaren H nüshasının 392b varağının sonuna kadarki bölüm İ nüshasında tespit edilememiştir.

[5092] Al-i İmrân, 26. âyetten nâkıs iktibas.

saltanatdan ma‘zûl ve dûr ide gelmişdür. Ba‘dehû ibtidâ-i târîh-i âlem ve asr-ı Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâmdan bu ana gelince tavâyif-i ümem beyninde âdet-i ilâhiyye ve irâdet-i aliyye muktezâsınca nev‘-i beşerden her sınıfın temeddün-i ictimâ‘î hâlinde merâtib-i etvâr ü a‘mârı ile vâhidün bi’ş-şahs insâniyetin merâtib-i etvâr ve a‘mârına muvâfık ola. Nazm-ı celîlde [5093]﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا﴾ mefhûmında bu ma‘nâya îmâ vardur.

Pes her şahsın ömr-i tabî‘isi yüz yigirmi sene olduğı gibi her tāifenin müddet-i ictimâ‘ı bi-hasebi’l-i‘tibâr ekseriyyâ ol mikdârdur. Kuvvet ve za‘f te’lîf ve terkîb sebebi ile ziyâde ve noksâna iltifât ve i‘tibâr olunmaz. Ehad-ı tarafeynden tasavvur olunan taraf-ı âharda dahi mutasavverdür. Ve her insânın sinn-i nemâ ve sinn-i vukūf ve sinn-i inhitātı olduğı gibi her devletin ve cem‘iyyetin dahi etvâr-ı selâsesi vardur ve her birinin mukteziyâtı tavr-ı âhar melzûmâtına mugāyir idüği erbâb-ı basîrete nümâyândur. Ve her insân hâl-i sugarda terbiye-i peder ü mâdere muhtâc olduğı gibi her devletin kıyâm ve zuhûrı ta‘assub ve te‘âvün-i ricâlî ile olup ba‘dehû herkes a‘mâl ve fikr-i re’yiyle esbâb-ı ma‘âşa dest-res bulduğı gibi her pâdişâhın devleti dahi kānûn-ı adli celb-i cem‘ eyledüği hazâin ve emvâl ile intizâm bulur. Ve her insânın sinn-i nemâda niçe terakkīden hâlî olduğı gibi her devletin evveli ve evâsıta karîb zamâna değin ve ricâl-i şevket ü ikbâl cihetinden yevmen-fe-yevmen neşv ü nemâdur. Ve her şahs sinn-i vukūfda kemâl bulup niçe bir hâl üzre turur ise her cem‘iyyet evâsıtında bir zamân ber-karâr olur. Ber-vefk-i خير الأمور أوسطها[5094] hakka kāil ve adle mâil pâdişâhlar devletde bu hılâle düşüp ber-fehvâ-yı kerîme [5095]﴿وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ﴾ sâirden ziyâde mu‘ammer olup adl u dâd ile rûy-i zemîni âbâd ideler. Ve her memleket ve kişver halkı ki şâyeste-i lutf-ı ilâhî ola. Hükûmeti bu makūle şehriyâr kabza-i iktidârına tefvîz olunur ve hem insân sinn-i vukūfdan geçüp sinn-i inhitāta vardıkda havâss ü kuvâ tenezzüle âgâz idüp gitdikçe za‘f-i pîrî niçe gālib olursa her kavmin ictimâ‘î hâli evâsıtdan evâhire varınca zamân-ı intihâtta tamâm bu hâl üzre olur. Ya‘nî menşe’-i havâss ü kuvâ olan harâret ve rutūbet-i garîziyye noksâna yüz tutmağla kusûr-ı ta‘zibe-i bedenden kuvâya fütûr geldüği gibi her harâret ve rutūbet-i garîziyye makāmında olan vükelâ-yı devlet, keyfiyyet cihetinden noksâna teveccüh itmekle kusûr-ı re’y ve sû-i tedbîrden natīr-i havâss ü kuvâ olan asker ve re‘âyâ ahvâli muhtell olur. Ve bu arada keyfiyyet ziyâde oldukca ihtilâl dahi tezâyüd bulur. Her şahsın alâmet-i şeyhûhati saç ve sakal aklığı olduğı gibi her devlet eshâbının zînete meyli olduğı nişâne-i inhitātdur. Zamân-ı vukūf

[5093] Nûh, 14. âyet.
[5094] Zeyneddîn Irâkî, *el-Mugnî*, II, s.740. İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.
[5095] Ra‘d, 17. âyetten nâkıs iktibas.

inkızâsından sonra zînet ve refâhiyete i‘tinâ artar ve sun‘-i kadîm mehcûr olup herkes tevsî‘-i dâire-i şân ü ünvân itmeğe başlar ve gitdükce evâsıt-ı nâs mesken ve libâsda mülûke müşâreket mertebesine karîb olup zevk u râhat ve örf ü âdet olmağla ricâl cereb-i huzûr-ı hazarı gidüp sefer üzerine tercîh iderek hırâset-i memlekete müstelzim-i envâ‘-ı mihnetdür, fevt olup cem‘iyyet-i i‘tibâriyye zevâl bulur. Gerçi [5096]﴿لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ﴾ fehvâsınca her zuhûr ve inkizâ mahkeme-i ezel ü âzâlde kazâ vü imzâ olunmuşdur lâkin kerîme-i [5097]﴿يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾ müfâdınca kazâ-yı mu‘allak dahi sâbitdür. Pes bu takdîrce her cem‘iyyet zamân-ı inhitāt nihâyetine varmak emr-i lâzım olmayup her şahs sene-i zarûriyyede hüsn-i tedbîr itmeyüp belki tenâvül-i semm ile kable hulûli’l-ecel girü eceliyle öldüği gibi, selefde her devlet eshâbı ki kānûn-i adli **[384a]** a‘mâlde ihmâl eyleyüp cevr meslekine gitdi, lâ-cerem kabl-i âvânede şevketleri karîn-i zevâl oldı. Ve her şahsın sinn-i inhitāt nihâyetine varınca selâmetle bekāsına irâdet-i aliyye-i ilâhiyye ta‘alluk eylese ol şahsı bi-nefsihî sıhhat esbâbına mühtedî yâhûd bir tabîb-i hâzıkın hüsn-i tedbîrine mukārin kılduğı gibi her devletin gāyet inhitāt bulduğı murâd olunmak alâmeti mülûkde rüşd ü sidâd ve yâhûd tabîb-i hâzık makāmında hüsn-i tedbîr eshâbı vükelâya iktirân ve istinâddur. Her devletin bekāsının şartı siyâsetdür. Bu dahi yâ aklî ola ki hikmet-i ilmiyyeden bir kısm olan ilm-i siyâset-i mülûk gibi veyâ şer‘ ola ki kitâbullâh ve sünnet-i Rasûlullâhda varid olan ahkâm-i ilâhiyye gibi siyâset-i şer‘iyye siyâset-i akliyyeden mugnî olmağla mülûk-i İslâmiyye’ye düstûr-i ameldür. Pes her pâdişâh ki anınla amel itdi. te’yîd ilâhî ile mansûr u muzaffer olup dünyâ ve âhiret sa‘âdetini buldı. Ve her melik-i gaşûm ki mi‘yâr-ı şer‘iyyeye i‘tibâr itmeyüp hevâ ve heves ve dâ‘iyye-i nefsine uydı. Lâ-cerem gayret-i ilâhiyye zuhûr idüp cezâ-i elîm ile cezâsın gördi. Ve her mülûk-i küffârın bekā-yı devletine medâr-ı siyâset-i akliyyeye i‘tinâ ve i‘tibârdur. Dünyâ küfr ile yıkılmaz zulm ile yıkılur didikleri Türkî-mesel bundan neş’et ider. Pes her vaz‘ u hareket ki hâric-i ez-dâire-i kavânîn-i şer‘ ü akl olsa lâ-büd ol zevâl-i devlete illet olur. Ve her tāife ki zimâm-ı umûrını avret eline vire ber-fehvâ-yı hadîs-i şerîf i şerîf [5098]لن يفلح قوم ولّوا أمرَهم امرأة“ âşûb-ı herc ü mercden emîn olup felâh bulmaz. Fi’l-hakīka on kadar avret bi-hasebi’z-zarûr serîr-i hükûmete geçüp zamânlarında halk-i cihân pâymâl olup bir dem kederden emîn olmamışlardur. Ve her vâli ki seffâk-i bî-bâk ola kasîrü’l-ömr ola gelmişdür ve her kat‘-ı rızka mâil olan hâkim-i gāfilin kıllet-i zamânı kānûn-ı adl-i ilâhîde anın gibidür. Ve her şehzâde ki

[5096] Ra‘d, 38. âyetten nâkıs iktibas.
[5097] Ra‘d, 39. âyetten nâkıs iktibas.
[5098] İşlerinin başına bir kadını geçiren kavim iflah olmaz.

pederini katl idüp yerine geçdi, müddet-i ömri altı aydan tecâvüz ider ise bir seneye varmamışdur. Ve her kimesne ki bir devletin zuhûr ve kıyâmına sebeb ola, lâ-büd ol devlet sâhibi elinde maktûl ola gelmişdür. Kezâlik her vezîr ve emîr ki bir pâdişâhı iclâs eyleye, ekseriyyâ anın elinde maktûldür. Ve her devletde altıncı pâdişâh gālibâ hal‘ ola gelmişdür. Ve her çend ki bâb-ı hikmet meftûh ola, esrâr-ı hakāyık mülûkden fâiz olan dakāyik-i pür-iber gāyete irmez. Evlâ olan budur ki kümeyt-i hâme ol vâdiden keşîde-i inân kılına. Temmeti-l-kelâm, bi avni’llâhi’l-meliki’l-Allâm. İşbu kelâm-ı hikmet-encâmı te’lîf idene Hâcı Halîfe Mustafa Efendi dirler ki Kâtib Çelebi dimekle meşhûr ve süvârî kaleminde ikinci halîfe olup bin altmış yedi Zi’l-hiccesi’nin on altıncı güni yek-şenbe gün fücceten vefât itmişdür. Rahmetu’llâhi aleyh. Temme.

[384b][5099]

[385a][5100]

[385b] Nasâyih-i Serdâr ve Asker

Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri işbu dünyâda her şeye bir sebeb halk eyleyüp düşmen ile muhârebe ve mukāvemet içün dahi âlât-ı harbi sebeb ve esbâbına teşebbüs itmeklüği emr ve düşmenin kesret ve kuvveti ma‘lûm oldukda metrise girmek Rasûlümüz fahrü’l-âlemîn sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinden sünnet olmışdur. Ve dahi Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda [5101]﴿وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ﴾ emri üzre sefer vukū‘ında umûr-dîde ve kâr-âzmûde ihtiyârlar ve âlimler ile iktizâsına göre gizlü ve âşikâre meşveretden hâlî olmamak umûr-ı azîme ve mühimme-i seferiyyedendür. Zîrâ saltanat umûrında pâdişâhlara hiç seferden mu‘azzam ve muğlak ve muhâtara ve mahzûrlı bir şey dahi olmayup ve bâ-husûs meydân cengi ola, meydân kangı tarafda kalur ise memleket anındur. Bir seferde yüz kal‘a almakdan, düşmenin askerini bozmak yeğdür. İmdi böyle bir sefer vâki‘ oldukda cemî‘-i ricâl ü nisâ ve âmme-i müslimîn üzerlerine kimine vücûd ve kimine mâl ile mu‘âvenet ve gazâ itmek farz-ı ayn ve ba‘zan kifâye olup ve hiç mâl ve vücûd ile gazâ ve muâvenete iktidârı olmayanlara asker-i İslâm’ın nusreti niyyeti ve recâsıyla nâfile savm u salât ve tasaddukât ve nüzûrât ve du‘â vü niyâz eylemek dahi mu‘âvenet-i gazâdan olup ve bu bâbda [5102]﴿وَاَنْفِقُوا فى سَبيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيديكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ buyurılup ve niçe âyât-ı kerîme ve

[5099] Bu sayfa boş bırakılmıştır.
[5100] Bu sayfa boş bırakılmıştır.
[5101] Âl-i İmrân, 159. âyetten nâkıs iktibas.
[5102] Bakara, 195. âyetten nâkıs iktibas.

ehâdîs-i şerîfe vardur. Tahrîr olunsa tavîl iktizâ ider, gayret-i İslâm'ı olana bu âyet-i kerîme tenbîhi kifâyet ider.

Gelelim erbâb-ı meşverete. Her ihtiyâra ri'âyet ve hürmet eylemek lâzımdur. Ammâ sefer umûrında her ihtiyâr dahi meşverete lâyık u sezâ değildür. Zîrâ her umûrda ve her sınâyi' vü bedâyi'de çok ihtiyâr vardur ki yaşa, şeyhûhete irmiş ve belki daha ilerü geçmiş ammâ içinde bulundığı umûrın an ve ilâ vâsıl u menhâsından bir şey fehm itmeyüp ömrüni hemân kendünin râhatı ve hayvân gibi vech-i ma'îşeti umûrına sarf idüp mahallinde hall ü akde ve perhîz ve bir hayırlı şey ihtirâ'ına ve tedbîre isti'dâdı yok. Böylelerin hemân ihtiyârlığına ve kaba ve köse ak sakalına ri'âyet ve hürmet olunup meşveret-i sefere lâyık ve sezâ değildür. Zîrâ sefer umûrı ve cenk ahvâli gāyet dakīk ü rakīk ve muhâtara ve mahzûrlı umûr olup kıyâfetine ve uzun ve kaba ak sakalına ve kelle ve kulak ve vecâhetine bakup da anın söziyle amel itmede ziyâde te'emmül ve ihtiyât lâzımdur. El-hazer! Ve yine her umûrda niçe genç âdemler vardur ki âlim ve ârif ve âkıl ve müdebbir ve az zamânda çok germ ü serd görmiş ve ilm ü irfânla nîk ü bedi fehm itmiş. Böylelere umûr ihtiyâr dinilüp her umûr-ı amele ve meşverete lâyık ve sezâdur. [5103]لِكّل مقامٍ مقال و لِكّل عملٍ رجال buyrulduğı üzre her makāmın bir sözi ve her amelin ricâl-i mesâlih-sâzı umûr-ı mühimme ve şürût-ı azîmedendür. Mısrâ':

Câhilin beği olmadan ârifin ol sen kulı

Zîrâ bin câhil değer âlimin her bir kılı

dinildüği üzre yüz yaşında câhilden yigirmi yaşında âlim her umûr ve meşverete evlâdur. Ve bu bâbda Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda [5104]﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا﴾ buyrulmuşdur. Ve dahi sefer vukū'ında serdâr-ı azîmü'ş-şân olan devletlüye ve sâir asker başlarına lâzım olan budur ki "El-insânü abîdü'l-ihsân" buyrulduğı üzre mümkin olduğı mertebe elleriyle [5105]من عذب كلامه كثر اخوانه buyrulduğı üzre dilleriyle askeri celb-i kulûb ve kendülerden mahbûb eylemek menâsik-i seferin evvelidür. Ve dahi sefer vukū'ında askerin kesretine ve mühimmât-ı sâirenin vefretine garrü'l-guyûb serdâr-ı ekrem olan devletlü dâimâ kesr-i nefes idüp "Düşmen kavî ben za'îf / Yâ ilâhe'l-âlemîn senden meded" diyü bu kelâmı vird-i zebân idinüp düşmenin kesret ü vefreti vukū'ında dahi me'yûs olmayup El-âyet: [5106]﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ Bu

[5103] Her makamda söylenecek bir söz ve işin de bir ehli vardır.
[5104] Nisâ, 58. âyetten nâkıs iktibas.
[5105] Dilini tatlılaştıranın dostları çoğalır.
[5106] Bakara, 249. âyetten nâkıs iktibas.

âyet-i kerîmeyi okuyup ve Rasûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerini şefî‘ idinmek mübârek ve meymûn olup Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri azı **[386a]** çoğa ve za‘îfi kavî üzerine gālib ve mansûr u muzaffer idegelmişdür. Ve bundan böyle aşağıda resm ü tertîb olunduğı üzre ba‘zı asker ahvâline ve cenk umûrına ve tedbîr ve tedârükine bu hakīrin ma‘lûmı olduğı mertebe münâsib olan tedbîrâtdan ve askere ta‘lîm ve telkīn idecek şeylerden ve düşmen ahvâlinden bir mikdâr ta‘rîf ve takrîr idelim. Zîrâ şimdiki meydân cenkleri ve kal‘a muhâsaraları ve kal‘aların binâ ve tâbiyeleri tarz-ı âhara tedbîr ü tahvîl olup evvel zamâna kıyâs olunmaz. Ve bâ-husûs bu Nemse ve Engürüs’ün cengi kadîmü’l-eyyâmdan beri cümle milelden şedîd ve âteş-bâz ve hîle-sâz oldukları meşhûr ve ma‘lûmdur. Böyle olduğı hâlde Nemçe tâbûrı mukābelesinde metris almak ve yâhûd açıkda alay bağlayup cenk eylemek iktizâ itdikde hiç bu tertîbden münâsib ve ma‘kūlı ve müveccehi olmayup şurûtı ve iktizâsı dahi budur ki halk dahi gayrete düşüp cenk ide. Ve aşağıda tahrîr ve resm olunduğı üzre yemîn ü yesârda tertîb olunduğı üzre her kola piyâde ve serdârı ve top ve humbara ve sâir mühimmât-ı lâzımeleri hâzır u âmâde ve tevzî‘ ü taksîm olunup yemîn ü yesârda bir kolun askeri kavî ve mühimmâtı kesîr ve bir kolun askeri za‘îf ve mühimmâtı dahi kalîl olmayup keffe-i mîzân gibi müsâvî ve her zümrenin askerlerinin ta‘dâdına ve tahammüllerine göre hadd ü hudûd ta‘yîn ve herkes ol oldukları yerde sâbit-kadem olup zabt eylemeleri bâbında muhkem tenbîh ü te’kîd ve va‘d ü va‘îdleri ile cenge tergīb u tahrîs olundıklarında timur kal‘adan metîn bir şey olup nusret ve fursat askerin a‘mâl ü ef‘âline göre Hazret-i Allâh’ın lutf u keremine mevkūf bir işdür. Ve resm ü tertîb olunduğı üzre sahîh-i mevcûd bin âdeme bir metris ve her iki metrisin mâbeynine bir kapu alıkoyup ve iki metris bir kol olmak üzre üzerlerine bir paşa serdâr ve hanepe ta‘yîn oluna ki atlu iktizâ itdikde ol kolda hâzır ve mevcûd bulunalar. Ve kapu çok olduğunın fâidesi budur ki tâbûr muhârebelerinde İslâm tarafından düşmen üzerine yürüyüş itmek olmaduğı hâlde ekseriyyâ düşmen yüriyorur. İslâm metrislerinden atılan top u tüfenk ve humbara âteşlerine tahammül idemeyüp girülemek ve alayları çalkanmak vâki‘ oldukda alâmet-i za‘f u inhizâm olup işde Nemse üzerine yürüyüş itmeğe fursat vaktinin biri budur ve bu mahall-i cenk atluya düşer. Hemân ol mahall göz açdırmayup her gürûh ta‘yîn olundıkları kolların metris kapularından hûlayup her kapudan seyl gibi akup ân-ı vâhidde kırk-elli bin atlu mürûr idüp varup yine tâbûrına girmeden düşmene kılıc komak mümkin olur, inşâallâhu te‘âlâ. Zîrâ Nemçe üzerine yürüyüş her tarafdan umûm üzre olmağa muhtâcdur ki bir yerden bir yere imdâd itmeğe eli değmeyüp ve varup yine tâbûrına girmeğe vakti ve fursatı olmaya. Ve bu dahi

ma‘lûm ola ki küffâr İslâm askerinin yürüyüşinden ziyâde havf ü ihtirâz itmeğin ol eclden fursat gözedüp mukaddem yürüyüş itmeğe sa‘y ü ihtimâm ider. Ve bu yürüyüş itmesi dahi iki vakitdedür. Biri ale’s-seher ve biri ba‘de’l-asrdur ki ol vakit halk ta‘âm gāilesi ve atlarına dahi tîmâr ve su ve alîk ve otlak gāilesiyle perâkendelik ve gaflet vakti olduğından mâ‘adâ ol vakte değin herkes at üzerinde ve yâhûd atı eğerli dil-kâmlı atının yanında hâzır durmağa muhtâc olmağla kendüne ve atına bir yorgunluk ve açlık vakti olmağla fursat gözedüp ekseriyyâ ol vakitde yürüyüş ider. Ve hem işde geldi ve yürüyüş itdi sadâsı hûş u havf-nâk olup ve dahi baskın basanındur diyü kadîmden meşhûr u mücerreb kelâmdur. Lâkin düşmen üzerine yürüyüş itmeğe fursat gözedüp ve kavî tedbîr ve tedârük ile ve zâbıtān ziyâde te’emmül ve ihtiyât üzre olmağa muhtâcdur ki asker girülemek olmaya. Zîrâ Nemçe alayların düzüp ve top ve humbara ve çarh-ı feleklerin dizüp ve düşmeni geleceğini sezüp haberdâr oldukda önünden bozulması az vâki‘ olup ekseriyyâ konup ve göçerken ve yâhûd bir köprü veyâ su veyâ bir batağı kimi geçüp ve kimi geçer iken ve yâhûd ilerüsinden cenk gösterüp tâbûrının girüsinden ardusına asker yürüdüp basmağla gālib olup ve girüsine asker yürütmenin vaktini ve tedbîrini aşağıda ta‘rîf iderüz. Ve öninden fursatı ol zamândur ki İslâm metrisleri üzerine yürüyüş itdikde avn-i Hakk ile metrislere zafer bulmayup girülemek ve alayları çalkanmak **[386b]** vâki‘oldukda mahall-i fursatdur. Zîrâ metrislerinden çıkmak ve top ve humbara ve çarh-ı feleklerinden ayrılmış bulunur lâkin bu ahvâllerini ol vakt fark idüp ve hemân göz açdırmayup umûmen yürümeğe muhtâcdur ki varup yine tâbûrına girmeden içlerine kılıç karışa. Ve avn-i Hakk ile içlerine kılıç girmek müyesser oldukda hod gayri iş bitüp cenkleri dahi kalmaz. Bu ahvâlleri meşhûrdur. Zîrâ Nemçe’ye böyle bir za‘f ve bozulmak vâki‘ oldukda cümlesi birden bırakup gitmezler. Hemân yine alaylarıyla kıçın kıçın cenk iderek te’ennî ile girü çekilürler. Ammâ işde bu mahall ekser-i nizâmları bozulup ve tâbûrlarından ayrılmış bulunurlar. İşbu mahall fursat vaktidür. Ve ma‘lûm ola ki bin seksen târîhine gelince asker dört sınıf idi. Biri bu idi ki pâdişâhdan ve sâir zâbıtlardan korkup ve hicâb idüp cenkde ve sâir umûrlarda söz tutup istihdâm olurlardı. Ve biri dahi oda ve bayrak gayreti çeküp ve akrân gayreti çeküp cenk iderlerdi. Ve bir bölüği dahi ne havf u recâ kendü karîhasından ve gayret-i dîniyyesinden fî-sebîlillâh gazâ sevâbına nâil olayım ve eğer şehîd olur isem hod Hakk te‘âlânın Kur’ân-ı azîmü’ş-şânında cennât-ı âliyâtda va‘d itdüği eltâf-ı aliyye ve ni‘am-celîlesine nâil olayım diyü cenk iderlerdi. Ve biri dahi düşmeni bozup ve ilerüde bulunup mâl-i ganâyimden bir şey alayım diyü cenk idüp fî zamâninâ askerde bunun vürûdı dahi ma‘dûm olmışdur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki nizâm-ı umûr-i mühimmeden

olanın biri dahi bayrakdur. Zîrâ eğer dost ve eğer düşmen cümlenin nazarı bayrağa olup asker bir süri koyun ve bayrakdâr kösem ve zâbıtān çobana teşbîh olunmuşdur. Kösem ilerü yürümedükçe koyunlar dahi yürümezler lâkin kösemi dahi ilerü ve girü yürütmek ve zararlı yerlerden men‘ idüp ve nef‘ilü yerlere sürmek çoban elindedür. Böyle olduğı hâlde zâbıtlar müdebbir ve sâhib-i re’y ve bayrakdârlar gāyet gürîz ve bahâdur cenk görmiş yarar ve nâm-dâr âdemlerden olmağa muhtâcdur ki ilerü yürümek iktizâ itdikde sağ elinde kılıc ve sol eli ve bağlanda bayrak şîr-i jiyân gibi yürüyüp ve durmak iktizâ itdikde yerinde metîn ve müstahkem dîvâr gibi dura. Bayrağa rağmet ve i‘tibâr eylemek lâzime-i mühimmedendür. Zîrâ sefere gitmek iktizâ itdikde Resûlümüz fahru’l-âlemîn sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri bayrağı mübârek elleriyle Eshâb-ı kirâmın bahâdurlarından birine virüp ve sebât-ı kademine tenbîh buyrulurdı. Mahsûs bayrak virdikleri çokdur. Vahy ile virmek dahi vâki‘ olmışdur ve hattâ ﴿يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ﴾[5107] ve dahi ﴿اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾[5108] âyet-i kerîmeleri nâzil oldukda Uhud gazâsı meşveretinde İbn-i Ümm-i Mektûm hazretleri “Yâ Resûlallâh! Alemi ben kuluna ihsân eyle. Zîrâ alemdâr olan yerinde sâbit-kadem olmak gerekdür. Alem yerinden girü çekildikde askerin inhizâmına bâ‘is olur. Ben a‘mâyım. Düşmenin hamle ve hücûmını görmem. Şehîd olunca yerinde sâbit-kadem olurum” didikde “Siz du‘âya meşgūl olun!” diyüp sancak-ı şerîfi Mus‘ab hazretlerine virüp İbn-i Ümm-i Mektûm hazretlerini Medîne’de kalanlar üzerine emîr nasb ve ta‘yîn buyurdılar. Ve şimdi ise hemân ibtidâ sefere gitdüği sene eline bayrak virürler. Ve bayrak sâhibi olanlar dahi mahall-i muhârebede istedüği yerde gezüp ve çâderlerinde zevk u safâ ile yatarlar. Bayrak sâhibi olanlar çorbacı ve bölük-başı ve serdengeçti ağası ve sâirler her kim ise ol bayrak altına me’mûr neferât üzerine serdâr makāmında olup cenk mahalline varmazdan mukaddem gündüzlerde ve ba‘de’l-magrib neferâtını cem‘ idüp “Yoldaşlar! Ma‘lûmunuzdur ki biz küffâr ile cenge gireyoruz. İnşâllâhü te‘âlâ cenk mahalline vardığumızda bayrağınız altından ayrılmayup düşmen üzerine yürüyüş oldukda sâirlerden girü kalmayup bir mikdâr ilerüce bulunmağa sa‘y idelim ki sâirlerden on hatve ilerü bulunanı cümle gördükden mâ‘adâ düşmen dahi görüp ve eğer ol düşmen sâirlerden bozulmak müyesser olursa dahi fülân bayrak cümleden ilerü idi. Düşmenin bozulmasına anlar sebeb oldı diyü nâm sizin olup dünyâda memdûh-ı âlem olursız. Ve pâdişâhdan ve sâirlerden azîm in‘âm u ihsân ve terakkīlere nâil olursuz. Ve avn-i Hakk

[5107] Muhammed, 7. âyet.
[5108] Tevbe, 41. âyetten nâkıs iktibas.

ile düşmen bozulduğı hâlde hemân önünize gelen şeye ve yâhûd kelle almak ve bahşîş almak sevdâsına düşmeyüp hemân düşmen çeperlerinin çâk girüsine seğirdüp bir hazîne çâderi veyâ arabası zabt idelim ki cümlemiz tok toyum oluruz. Zîrâ düşmenin her ne kadar mâl ve hazînesi var ise **[387a]** girüde çâderlerinde ve arabalarında olur." Ve biri dahi böyledür. İlerüde cenk idenlerde bir şey yokdur. Farazâ bir kelle alup bahşîş içün girü döndükde virecekleri bir altun, ammâ ilerü gidüp çâderlerine vardıkda altun ve gümüş ve kumâş ve güzel oğlan ve avret ve kız dahi alursız ve hem nâm u şân kazanırsız diyü cenge tergīb ve tahrîs idüp ve cenk mahallinde sâhib-i bayrak olan bir an bayrağı altından ayrılmayup ve hîn-i muhârebede bayrağının sağ tarafında ve oda-başısı sol tarafında durup ve aşçısı teberrî umûrında karakullukcılar ile neferâtı sürüp sâhib-i bayrak olan "Yüri bayrakdâr, koman yoldaşlar! Gayret mahalli ve cebnnet günüdür. Bakın bayraklar sizden ilerü gitdi. İrişelim ve geçelim. Eğer girü kalursanuz sonra sizi mashara idüp gezdirmezler. Bayrağınızın ve kendünizin ırzını alçak itmen" diyü gayret virmeğe muhtâcdur ki neferât dahi gayret ile cenk ideler. Ve şimdi ise bayrak sâhiblerinin ekserî mübtedî ve nâ-ehil ve aslâ cenk görmemiş âdemlerden olup cenk güni "Bayrakdâr göreyim seni! Bayrağın kaytanını çöze ko, sırıkdan çıkarup koynuna komağa kolay olsun" diyü tenbîh ü te'kîd iderler. Ve hîn-ı muhârebede mübtedî olduğından nâşî neferâtı şöyle idün ve böyle idün diyü gayret virmek değil neferât ardına sinüp ve aklı mütelâşî oldukda ol mahall neferât ne iş görecekdür. Sefer dimek cenk dimekdür. [5109]الحرب خدعة buyrulduğı üzre cenk askeri tergīb ve ta'lîm ve tedbîr ile ve fursat gözedüp düşmeni aldamağla olur. Yohsa hemân gözi gördüği yere basup ve aklına geleni işlemekle olmaz. Bu ise zâbıtānın re'y ü tedbîrine ve hall ü akdine mevkūf bir işdür. Ve bâ-husûs şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olunmaz hîle ve tedbîre muhtâc olmışdur. Zîrâ bir âdem her ne kadar yarar ve bahâdur ise iki ve üç veyâ beş âdem ile anca cenk idebilür. Ammâ asker içinde bir müdebbir, yüz bin âdeme yarar sayılur. Ve çok vâki' olmışdur ki bir za'îf asker bir kavî düşmen elinde zebûn ve mağlûb ve me'yûs olmış iken bir sâhib-i re'yin tedbîriyle ol kavî düşmeni üzerine gālib ve massûr u muzaffer ola gelmişdür. Bin işçi ve bir başcı diyü atalardan kalma mücerreb kelâm ve durûb-ı emsâldendür. Ve şer'îatimizde a'mâlara ve elsizlere ve ayaksızlara ve pîrlere ve avretlere katl câiz değül iken sâhib-i tedbîr ise katl câiz olur. Ehl-i tedbîrin hürmeti ve kadr ü kıymeti bundan ma'lûm olur. Ve bu dahi ma'lûm ola ki kal'a muhâsarası meydân cengine kıyâs olunmaz. Kal'aya kapanmak za'fdan nâşî olup

[5109] *Sahîhu'l-Buhârî*, IV, s.77. Harb hiledir.

eğer mukāvemete iktidârları olsa taşra çıkup ve düşmenlerini men‘ ü def‘ idüp kal‘a içinde ol zahmet ve sıkleti çekmezlerdi. Ve eğer taşradan imdâd gelüp ve düşmeni men‘ ü def‘ itmezler ise ol kal‘a pulâtdan olsa dahi halâs olması az vâki‘ olmışdur. Nazar ve i‘tibâr meydân askerine olmağın pâdişâhlara hiç meydân cengi kadar muhâtara ve mahzûrlı bir şey dahi yokdur. Zîrâ meydân cengi hemân bir müreccel terâzûya benzeyüp bir kıldan ağrıduğı gibi cenkde dahi bir cüz’î şey behâne olup beş kerre yüz bin askerin bozmasına ve bozulmasına bâ‘is bir âdem olup ve bir cüz’î şey vâki‘ ve behâne olur. Nitekim bin doksan altı târîhinde serdengeçti îcâdı senesinde Estergon altında küffâr ile mukātele güni bir dumanlıca gün idi, serdengeçtinin birinin ağız veznesi âteş alup ve kaba veznesinde dahi barut dolı olup ve kîsesinde dahi vâfir fişengî var imiş. Ağız veznesi âteş aldıkda kaba vezne ve kîsede olan fişeklere dahi sirâyet idüp âteş aldıkda acemî halk yakınında olanlar “Kâfirin lağımı var imiş” diyü ürküp ve sâirler dahi aslını bilmez ürküp ve bir daha söz anlatmak mümkin olmayup böyle mu‘azzam askerin bozulmasına bir âdem sebeb oldı. Ve Melek İbrâhîm Paşa ol sene serdâr idi, bu inhizâm töhmetiyle bilâ-cürm katl olundı. Muhârebe günlerinde zâbıtlara lâzımdur ki neferâtına “Yoldaşlar! Tama‘ idüp yanınıza çok barut alman! Hemân on fişek kadar yeter, zîrâ muhâtaradur” diyeler. İmdi seferde askerin bozmasına ve inhizâmına sebeb ibtidâ bir âdem olmağla sefere giden her âdeme lâzımdur ki asker-i İslâm’ın nusretine bâ‘is-i evvel ve sebeb olmağa sa‘y ü ihtimâm eyleye. Ve bu ol gāzîdür ki meydân-ı cengde sâirlerden birkaç adım ilerü gidüp veyâ bir kal‘aya yürüyüş oldukda cümleden mukaddem ol kal‘aya her kim girer ise fethe **[387b]** ve nusrete bâ‘is-i evvel ol olup âhiretde bunlara olacak lutf u ihsânın nihâyeti olmayup ve cennete dahi cümleden mukaddem peygamberler ile ma‘an girseler gerekdür. Ammâ iyâzen-billâhi te‘âlâ muhârebe güni cümle askerden mukaddem her kim girü kaçar ise askerin inhizâmına bâ‘is-i evvel ol olmış olup âhiretde bunların da‘vâcıları Hazret-i Allâh ve Habîbullâh olup mekânları esfelü’s-sâfilîn olsa gerekdür. Ne‘ûzu billâhi min gazabi’llâh. Ve ma‘lûm ola ki yevm-i mahşerde halkın hisâbı görülince elli bin yıl geçüp mürûr itse gerekdür diyü rivâyet olunup Hazret-i Allâh aşkına ve dîn gayretine sıdk-ı hulûs ile gazâ idenler ve şehîd olanlar cennet kurbında başka bir gürûh olup kanlu kılıçları dizlerinde fülân gazâda ben kâfiri şöyle çaldum ve böyle katl eyledüm diyü birbirleriyle söyleşüp ve iftihâr idüp böyle zevk u safâ ile mahşer hisâb ve azâbını duymayup “Ey gāziler ve şehîdler! Buyrun cennete girün!” diyü nidâ itdiklerinde “Yâ mahşer tamâm oldı mı” diyüp cennete girseler gerekdür. Gāzilerin ve şehîdlerin mertebesi ve kadr ü kıymetleri bundan ma‘lûm olur. Ve’l-hâsıl eğer bay ve eğer gedâ

sefere gidüp de gazâ itmeğe sa‘y itmeyenler hemân orduyı kahr idüp ve dîn-i İslâm’a ihânet ve Hazret-i Allâh ve Resûlullâha ısyân ve muhâlefet itmiş olurlar. Zîrâ sefere gitmek mutlak gazâ itmek içün olup meğer serdâr-ı ekrem olan kendüyi karavul veyâ bir mühim umûr içün ta‘yîn itmiş ola. Ve iki kâfirden bir müslim ve üç yüz kâfirden yüz müslim firâr itmek câiz ve gayret-i İslâm’a lâyık ve sezâ değil iken üç-dört kerre yüz bin âdem sefere gidüp cenk iderüz diyü pâdişâhı aldayup ve bu kadar beytü’l-mâl-i müslimîni masraf ve telef itdirüp de ve mahall yerine varınca hod mürûr u übûr itdikleri vilâyetleri çiyneyüp gazabullâhdan halk olmış çekirge askeri uğramışdan beter idüp de cenk yerine varıldukda işe yarar ve sıdk-ı hulûs ile cenk ider on bin âdem bulunmaz. Piyâde askeri piyâde ve atlu askeri atlu gerek. Lâkin atlumuz çürüyüp cenge yaramaz oldı ve piyâdemiz dahi ekserî Aydın ve Saruhân kârbânı gibi atlu ve eşekli ve katırlı olup kırda ve bayırda ve ormanlarda tavarları gāilesinde ve ba‘zıları Tatar ordusında ve kimi dahi ordu ve pazarda elinde terâzû ve belinde kantar ve kimi dahi büyük kapularda ve gayrilerde, kimi oğlanı saka ve at oğlanı ve har-bende ve seyis ve at oğlanı ve deveci ve aşcı ve karakullukcı ve çukadâr ve sarrâc ve iç oğlanı nâmıyla her biri bir yere intisâb idüp birkaç nev‘ ta‘âm ve yağlı pilâv ve sinü kebâb yiyüp çâderlerde zevk u safâ ile yatarlar. Ve cenk mahallinde bayrağı altında bulunup ve metrisden ayrılmayanları anlar kabadlardur diyü istihzâ iderler. Ve ser-i kârda olanlar ve âlî mansıb zabt idenler hod “Biz erbâb-ı cenk değilüz” diyü cenge gitmeyüp ve bu kadar âdemi dahi tevâbi‘ nâmıyla alıkoyup kaba minder üzerinde çâder tınâbı ve eteği altından dûrbîn ile gûyâ temâşâya bakarlar. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Devlet-i Aliyye’yi dâim ve mansûr u muzaffer ve müeyyed eyleye, ordu-yı hümâyûnda kebîr ü sagīr otuz-kırk bin çâder olur ve bir âdem kalduğı hâlde ne kadar bin âdem ider. Çâder vardur ki kırk-elli ve daha ziyâde âdem kalur. Böyle olduğı hâlde dîn gayreti ve nâmûs-ı saltanatı bırakup da kendü palas u pât elini halâs içün çâderde kalmak ve bu kadar âdemi alıkomak gayret-i İslâm’a sezâ değildür. Rûz-ı mahşerde Hazret-i Allâh’a ve Resûlullâh’a ne cevâb virseler gerekdür? Zîrâ Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretleri sa‘âdetle her ne kadar sefere gitdiler ise muhârebenin pek şedîd yerinde kendüler durup Eshâb-ı güzîni cenge tergīb ve tahrîs iderlerdi. Böyle olduğı hâlde taraf-ı pâdişâhîden sefere me’mûr olup gerek ulûfe ve tîmâr ve gerek erbâb-ı menâsıb olanlar serdâr-ı ekrem hazretlerinin karavul ve ba‘zı mühimm-i umûr içün mahsûs ta‘yîn itdiklerinden mâ‘adâ cümlesine gazâda bulunmak farz-ı ayn olup ve’l-hâsıl seferde mevcûd bulundukda eğer müftî ve sadreyn ve ger kâzî ve imâm ve gerek küttâbân dîvân-ı sufûf-ı askerde ma‘an bulunup cenge iktidârı olmaduğı hâlde lisânla halkı cenge tergīb ve tahrîs ve sevâd-ı askerin

kesretine bâ‘is olmak dahi gazâdan olup farz-ı gazâyı edâ itmiş olur ve seferde bulunup da kendüni ihfâ idüp muhârebeye gelmeyenler Hakk te‘âlânın emrine muhâlefet itmiş olup ve iki farzı terk itmiş **[388a]** olurlar. Zîrâ [5110]﴿اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ buyrulup ve dahi [5111]﴿اَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ﴾ buyrulmuşdur. Seferlerde kütür kütür cenk olur, çâderlerde tolu tolu âdem orduya sürücüler gönderürler. “Müslimân olan sancak-ı şerîf yanına” diyü nidâ iderler, kimse isgā idüp ve itā‘at eylemez. [5112]﴿اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ âyet-i kerîmesinde azîm tenbîh ü te’kîd olup ma‘nâ-yı şerîfi “Ey Mü’minîn! Cihâd idün, gerek âsân, gerek güç, gerek pîrsiz, gerek genc, gerek pehlevânsız, gerek kaltabân, gerek sahîh ve akvâsız gerek marîz-i muhammâ, gerek bînâ ve a‘mâsız gerek ukelâ vü büdelâ. Ve hiçbirşey altun ve akça ve bağ u bağçe ve ehl ü ayâl ve mâl ü menâl ve avreti ve döşek ve oğlan ve uşak ve mansıb ve i‘tibâr ve cebr ü ihtiyârdan ve emsâlinden mâni‘ olunmaz dimekdür. Pes bu âyet-i kerîme farziyyet-i cihâd-ı âmmeye olduğına delâlet-i kat‘ıyye olmağla hattâ ba‘zı kibâr-ı selef bi-hasebi’l-avârız rükûbe adem-i kudretinden kendüyi bir tâbût ile ma‘rekeye getürtmişdür. Bu mertebe size özr olmaz mı didiklerinde bu âyet-i kerîmeyi okuyup emrine imtisâl itmek lâzımdur. Hitâb âmmeye olup muhassas yokdur dimişlerdür. Ve ba‘zılar dahi a‘mâ iken cihâdı terk itmeyüp “Hakk te‘âlâ bizden “İnfirû” ile cihâdı taleb itmişdür. Cenge kudretim olmazsa kesret-i sevâda bâ‘is olup ve hiç olmazsa guzâtın metâ‘ların hıfz iderüm” dimişdür. Ve Hazret-i Mikdâd gāyet mülahham idi. Kendüyi mühimmât-ı cihâd tedârükinde gördüklerinde “Bu mertebe size özr olmaz mı?” didiklerinde “Edâ-yı farza özr olmaz” diyüp [5113]﴿اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ âyet-i kerîmesini okudı. Fî-zamâninâ üç ve dört kerre yüz bin âdem büyük mansıblar ve ağır ze‘âmet ve tîmâr ve vazîfe ve ta‘yînler ile “Gazâya giderüz” diyüp mahall yerine varıldıkda kimi “Erbâb-ı cenk değilüz” diyü çâderlerinde kalup ve kimi dahi “Biz huddâm ve tevâbi‘üz” diyüp ve kimi dahi tebdîl-i câme ile kırda ve bayırda ve ormanlarda ve kimi dahi ordu ve pazarda alış-veriş idüp akça kazanmada. “Niçün cenge gitmezsin?” dinilse “Ben askerî değilim, ordıcıyım” diyüp ve niçe bin âdem dahi temâruz gösterüp ve niçe gedik sâhibleri dahi her birleri beş-on ve yigirmi ve ed‘âfı mertebe âdem ile sefere gitmeğe mansıbının ve gedüğinin ve ze‘âmet ve mâlikânesinin ve mâlının tahammüli var iken kemâl-i gınâsından ve dünyâya mahabbetinden kapu

[5110] Tevbe, 41. âyetten nâkıs iktibas.
[5111] Nisâ, 59. âyetten nâkıs iktibas.
[5112] Tevbe, 41. âyetten nâkıs iktibas.
[5113] Tevbe, 41. âyetten nâkıs iktibas.

dolaşup Anatolı'da veyâ Rûmili'nde bir işe veyâ mansıba amel idüp ol bahâne ile seferden kalduğından mâ'adâ ehl-i sefer neferâtından dahi tevâbi' nâmıyla böyleler ile niçe bin âdem kalup ve niçeler dahi sefere gitmemek içün Hacc-ı şerîfi behâne idüp ve kaydına şerh virdirüp niçe bin âdem dahi bu takrîb ile kalurlar. Muhassal cenk mahalline varıldıkda bu kadar kerre yüz bin askerden on beş-yigirmi bin âdem muhârebe yerinde ma'an bulunmaz. Anların dahi ekserî cenge yaramaz. Böyle olduğı hâlde yetmiş-seksen ve yüz bin cenk erbâbı düşmene mukāvemet mümkin olur mı?

Ve nizâmı ehemm bir ahvâl dahi budur ki السفر قطعة من السقر[5114] buyrulduğı üzre seferde zahmet ve meşakket çekilmesi emr-i mukarrerdür. Ten-perver ve muhannes ve alîl ve marîz âdemler işi değildür. Ve bu misillü âdemler özrini ihfâ idüp "Ben sefere giderüm, cenk iderüm" diyü yalan söylemek dîn ü devlete ihânet itmekdür. Ve bu misillü âdemler hemân orduyı kahr idüp ve halka teşvîş virüp asker içinde mahûf ve medhûş güft ü gûlara ve ihtilâle bâ'is olmadan gayri işe yaramazlar. Ve böyle âdemleri asker yazup ve mansıb ve bayrak virmek lâyık değildür. Zîrâ sefere gitmeden murâd cenk itmek içün olup yohsa ulûfe ve ze'âmet ve tîmâr ve mansıb îrâdını tekā'üd ve câmi' ve du'â-gûy vazîfesi gibi ekl etmek içün değildür. Ve hem sefere giden âdem vâki' olan germ ü serdlere ve yağmurlara ve balçıklara ve açlıkda ve susuzlukda sabr u tahammül idüp ve acz getürmeyüp ve her ne hizmete me'mûr olur ise edâsına vüs'i mertebe sa'y ü ihtimâm eyleyüp ve muhârebe günlerinde bayrağı altında mevcûd bulunup fî-sebîlillâh izzet-i dîn ü îmân ve tahkīr ü tezlîl-i küfrü ü tuğyân kasdı ve niyyetiyle sa'y idenlere ve şehîd olanlara Hakk sübhânehû ve te'âlânın âhiretde ihsân ideceği sevâb yanında sâir a'mâlin sevâbı deryâdan bir katre ve hurşîdden bir zerre değildür. Hakk sübhânehû ve te'âlâ cümleye müyesser eyleye. Âmin!

Ve bir ahvâl dahi, sefere çıkmazdan evvel cümleye elzem olan budur ki birkaç ay mukaddem her mu'tâd itdüği şeyleri tedrîcle tenzîl ü terk itmeğe sa'y ü ihtimâm gerekdür. Meselâ her gice kaba döşek **[388b]** içinde üç-dört yorgan ile gâh üç ve gâh u gâh bir yorgan örtünüp ve gâh soyunmayup minder üzerinde ve gâhîce hemân kürkiyle kuru döşeme ve seccâde üzerinde yatup alışa ve haftada bir tıraş olan gâh evvel ve gâh sonra gününi şaşıra ve günde üç kerre ta'âm yimek mu'tâdı olan, birini terk idüp ve iki vakti dahi tedrîcle az yimeği mu'tâd itmeğe sa'y idüp az yiye. Zîrâ muhârebe günlerinde bunların birisi mümkin değildür. Ve hemân birisi terk oldukda mizâcını bozup zahmet çeker ve halk dahi i'timâd itmeyüp "Cânım buna cenk dirler. Çok âdemlerin mizâcını

[5114] Sefer (meşakkati), cehennemden bir parçadır.

bozup ve başına çenber bağladur" diyü kendüyi ta'yîb ve teşnî' iderler. Ve düşmene yakın varıldıkda hod sabâh ta'âmını terk idüp hemân bir-iki lokma şey yiyüp ve kahvesini içüp ikindi vaktine değin sabr idüp ve ba'dehû her ne kadar yer ise mâni' değil. Zîrâ sabâh ile çok ta'âm yidikde ta'âmın bahârından ve hareketin kesretinden nâşî harâret-i azîme müstevlî olup ve suyı dahi çok içmek iktizâ ider ve ba'zı yerlerde suya dahi zarûret olur ve olmayup istedüği kadar içdüği hâlde ta'âmın kesretinden ve suyun vefretinden nâşî lâ-büdd kazâ-yı hâcet iktizâ ider. Ol zamân nereye gider? Askerin hod sufûfunun tūl u arzı bir sâ'at kadar olur. Böyle olduğı hâlde askerden ne kadar ba'îd gitmeğe muhtâcdur ki bir mahfî yer bula. Ve zâbıtlar dahi "Nereye gidersin? Bak a yaramazı! Bahâne ile cenkden kaçar" diyüp ve yol virdikleri hâlde uçkurı elinde halk dahi "İhiy koma gitdi ha cânım! Buna cenk dirler. Çok âdemleri tumanına fülân itdirür" diyü kendüyi mashara ve rüsvây iderler. Hâl böyle vâki' oldukda ehl-i ırz olan âdem ne mertebe zahmet ve hacâlet çekse gerekdür. Ammâ evvelden zikr itdüğimiz üzre perhîz ve itmân itdikde kazâ-yı hâcet ahşama tahvîl olup gündüz iktizâ itmez. Ve halk ise bu ahvâllerden gāfil olup muhârebe olacak gün "Cenge giderüz" diyü erken kalkup "Karnımız tok bulunsun" diyü kavurma, kebâb, peynir, helvâ ve soğan ve sâir me'kûlâta müte'allik her ne bulur ise mu'tâdından ziyâde üç günlük ta'âm yiyüp ve yedüği ta'âmlar ise ne kadar hâr u galîz şeylerdür. Ve bir-iki sâ'ât geçmeden ta'âmın kesretinden ve gılzatından nâşî harâret-i azîme vâki' olup ördek ve kaz gibi suyı dahi çok içmekle dünyânın ağırlığı üzerine düşüp ve karnı şişüp ve harekete mecâli kalmaz. Ve cüz'î vakitden sonra bi-eyyi-hâl hâl kazâ-yı hâcet iktizâ idüp zahmet çeker. Ve bu zikr itdüğimiz şeylere itmân itmeyen âdemlerden katı çok âdem uçkurı elinde girü gidüp ve sürücüler dahi "Nereye gidersin? Girü dön! Bak a kaltaban gidi! Behâne ile cenkden kaçar" diyü yoldan alup nizâ' iderler iken sıklet ziyâde gelüp tumanına salıvirüp esvâbı dahi rüsvây ve murdâr olur. Fe'f-hem.

Ve askere bir ta'lîm idecek bir ahvâl dahi budur ki yarınki gün cenge gidecek âdem var ise zâbıtlara gerekdür ki "Yoldaşlar! İnşâallâhu te'âlâ yarın cenge giderüz. Ahşamdan çok oturmayup sabâha değin yatup tamâm uyhunuzı alup râhat olup dinç olasız! Zîrâ çok oturup uyhusuz kaldıkda dermânsız olursuz" diyü uyhuların aldıralar ki sebük-rûh olurlar. Ve her ortada ve bayrak altında olan neferâta ta'lîm ü tenbîh idecek şeyin biri dahi budur ki ahşamdan cümle neferâtını ol ortada ve bayrak zâbıtları cem' idüp "Yoldaşlar, yatsu namâzını kılup ve oturmayup râhat olun ki yarınki gün düşmen ile cenk mukarrardur. Ale's-seher kalkup sizinle cemâ'at olup sabâh namâzını kılup du'â vü niyâz idelim, Hakk sübhânehû ve te'âlâ asâkir-i İslâm'ı küffâr üzerine gālib ve

mansûr u muzaffer eyleye. Ve beşeriyyet hasebiyle gusl iktizâ idenleriniz olur ise aşçı ve karakullukcı ve sakalara tenbîh eyledik, size su ihzâr iderler. Gusl idüp cenge pâk ü pâkize âbdest ile gidelim ki Hakk te‘âlâ kuvvet virüp her birimize birkaç kâfir katl eylemek müyesser eyleye ve eğer şehâdet mukadder olur ise pâk ve âbdest ile bulunalım. Eğerçi ölmeği kimse istemez, ammâ şehâdet ile ölmek kimin eline girer. Cân acısı gāyet müşkil olup ammâ ölüm acısını peygamberler ile şehîdler duymayup urulduğı anda cennetde varacak makāmını ve müyesser olacak hûrileri görüp ve bir hûri dahi cennet cevâhiri kâse ile şerbet sunup anların seyr ü temâşâsıyla cân acısını duymayup teslîm-i rûh itse **[389a]** gerekdür. Ve cân acısını şol mertebe duysa gerekdür ki bir âdem bir kıza âşık olup birkaç sene anın hem yazısını çekse ve ba‘dehû vuslat müyesser oldukda ol ma‘şûkası mahabbeten çimdiklese ol âşıka gāyet lezîz gelüp safâ kesb ider imiş. Şehîdler dahi ol lezzet ve safâya nâil olmak içün kendüyi ol hûriler çimdikler gibi ol safâ ile cân virseler gerekdür ki şühedâ cân teslîm iderlerken bir gülümsemeleri vardur ki ol hûrileri gördüğündendür. Şehîdlere tahrîrât çokdur, tavîl olur; lâkin bu mertebe bâri nakl idüp cenge tergīb itmek gerekdür. Zîrâ asker ahşamdan çâderlerinde cem‘ olup nısfu’l-leyle değin oturup envâ‘-i ratb ü yâbis kelâmlarla ve sâz u söz, envâ‘-i hezeliyyât ile eğlenüp ve ba‘dehû yatarlar. Ve giceler dahi kısa olmağla uyhusuz kalup ve sabâh oldukda karakullukcılar ve zâbıtlar “Kalkın yoldaşlar, hâzır olun!” diyü kaldurdıklarında âbdest ve namâz yok ve ba‘zılarına dahi gusl iktizâ itmiş ammâ tedârük yok ve zâbıtlar ise “Tez olun çıkın” diyü sıklet itmeleriyle ba‘zısı “Benim şöyle bir özrüm var” dimeğe hicâb idüp ve ba‘zıları cehlinden nâşî fehm itmeyüp nâ-pâk ve dermânsız cenge giderler. Böyle olduğı hâlde ne işe yarayacaklardur? İmdi bu zikr itdüğimiz şeyler ile herkes neferâtını ta‘lîm ve terbiye itmek üzerlerine lâzımdur. Ve bu meydân cengi ise iki-üç günlük bir iş olup düşmen ile cenk idecek gün ise iki-üç veyâ beş sâ‘atlik bir iş olup herkes kanlu yaş döküp ve du‘â vü niyâz idüp ve sa‘y mertebe cenge sa‘y idecek vakit iken halk boğaz gavgâsı ve gāilesine düşüp biri su taleb idüp ol anda virilmese gûyâ kıyâmet kopar. Ve ba‘zı seferde Eshâb-ı güzîn rıdvânu’llâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în hazerâtı üç gün bir şey yimeyüp ve karınlarına taş bağlayup deve bağırsaklarını söküp ve suyın içüp kanâ‘at ve sabr ve tahammül idüp yine cenge sa‘y ve ihtimâm ve gayret iderlerdi. İşde dîn ve İslâm’a hizmet ve Resûlullâha ümmet ve pâdişâha kulluk ve itā‘at böyle olur. Ve şimdi ise bi-hasebi’l-iktizâ bir iki-üç gün değil, bir vakit nân u çorbaları verilmese veyâ vakti ile irişmese gûyâ helâk olurlar. Dillerine gelen ratb u yâbis güft ü gûlar ve küfriyyât söz söylerler. Ve kişi evinde olduğı hâlde bile ba‘zı günlerde ta‘âmı vakti ile irişmez ve

irişdüği hâlde bir iş zuhûr ider ki yemeğe eli değmez. Bu ise seferdür. Kütür kütür cenk olup alavire güni ve vakti iken ekser-i halk boğaz gāilesi ve gavgāsı ider. Böyle vakitde insân olanın boğazından niçe tâ‘am geçer. Sefere giden âdemler germ ü serde ve açlığa ve susuzluğa ve her zahmetlere sabr u tahammül idüp ve yolda giderken dâimâ zikrullâh idüp ve ayağına taş dokunsa veyâ kaysa “Yâ Allâh, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” dise Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri kendüyi belâ ve kazâlardan hıfz idüp vireceği sevâbın hod hisâbı yokdur. Ve şimdi ise birinin ayağına taş dokunsa veyâ kaysa veyâ atı sürçse fakīr atın yiyeceği üzengi ve başına değnek ve kamçı ve topuz ve külünk veyâ balta yanında kangısı bulunur ise darbın hisâbı olmaduğından mâ‘adâ ana ve avret ve ağız ve göz ve dîn u îmân ne‘ûzu billâh diline gelen âfet ve küfriyât söz söyleyüp ve ser-i kârda ve evsat u ednâ rütbede olanlardan dahi ekseriyyâ sefer odalığı diyü şuhûr u kasabâtda ve yer yer dükkânlarında tâze oğlan koyup birer takrîb ile ayardup ve askerde dahi âbdest yok ve namâz yok ve itā‘at yok, uğradıkları yerleri düşmen uğramışdan beter idüp de bu misillü asker ve böyle fıskı mürtekib âdemler ve başlar ile ne iş görülse gerekdür? Ve’l-hâsıl yukarudan beri zikr itdiğimüz şeyler ta‘yîb ve istiğrâb olunmaya. Zîrâ bu ahvâller menâsik-i sefer ve ilm-i hâl ve ilm-i seferdür. Sefere müte‘allik ahvâl gāyet çokdur. Zâbıt olanlar işbu mertebe bilüp ve sefere gitmeden ve giderken yolda her bâr neferâtını cem‘ idüp ve bu şeyleri ta‘lîm ü tenbîh idüp ve cenge tergīb u tahrîs idüp amel idenler her vech ile emîn ü râhat olup ve eline dahi çok gazâ mâlı girüp ve âhiretde dahi ecr-i azîme nâil olmalarına iştibâh yokdur, inşâallâhu te‘âlâ. Ve hilâfıyla amel ve hareket idenler elbette bir musîbete uğrayup ve eline dahi bir şey girmeyüp ve girdüği hâlde dahi hayrını görmeyüp **[389b]** mesâib ve belâya ve emrâza devâya sarf olup hasira’d-dünyâ ve’l-âhiret olup kalurlar.

Ve bir ahvâl dahi budur ki seferlerde cenklerde düşmene gālib olmak mertebeye varup ve şiddet âteşini savarlar ve sufûf-i evveline varup biraz kâfir katl itdiklerinde cengi bırakup gûyâ hemân iş bitdi kimi kelle ve esîr almağa ve kimi dahi katl olmış kâfirlerin kirli ve bitli murdâr gömleği ve dolaması üzerine üşüp birbirleriyle nizâ‘ ve mücâdeleye düşüp ve bir kelle ve esîr alan yanına dahi beşi ve onı düşüp “Ben de ortağım” diyü mücâdele ile ve bir mecrûh yanınca dahi birkaç âdem girü dönüp cengi bırakmalarıyla düşmenin tedbîri bozulup ilerüde olan safdaki kâfirlerin ekserî kırılup sağ kalanların dahi yüzi dönüp ardında olan saflara kaçup ve bu mahall göz açdırmayup ve ilerüde bozulup katl olunan kâfirlerin şeyleri ve kelle ve esîr alup bahşîş almak sevdâsıyla cengi bırakmayup ve bayraklar dahi durmayup ilerü yürümeğe sa‘y itseler girüsi dahi işliyüp ve sâir saflarına dahi kılıc girüp cümlesi bozulurdı. Zîrâ ilerüsi

birşeye bakmayup ilerü gitmeğe muhtâcdur ki askerin girüsi dahi yürüye. Ammâ düşmenin top u tüfenk âteşini savarlar ve kılıc mahalline varıldıkda ilerüde olan düşmen safına kılıc urup bozduklarında anda kalup zikr itdiğümüz üzere cümlesi kelle ve esîr ve sâir şey yağmasına düşüp cengi bırakmalarıyla düşmen dahi bu ahvâllerini gördükde girüde olan askerini sürüp üzerlerine bir yaylım top u tüfenk havâle itmeleriyle aldıkları şeyleri dahi bırakup birazı şehîd ve birazı mecrûh olup ve sâirlerinin dahi bozulmasına bâ‘is kılıc mahalline varup düşmene gālib olmak mertebeye varmış iken mürd olan kâfirlerin palas ü partalı ve kelle kesüp bahşîş almak sevdâsıyla cengi bırakmaları bâ‘isdür. Zîrâ Nemçe’nin ve sâir küffârın cenkde mahâretleri uzakdan top [u] tüfenk ile olup içlerine kılıc girdikde gayri cenkleri kalmaz. Ve hem ilerüde cengî sultātları olup üzerlerinde olan kokmuş ve bitli esvâbından gayri üzerlerinde on âdemde bir guruş yokdur. Ve başları gāyet zengin olup ve hem yanlarında gāyet çok akça taşırlar. Ve hem ta‘âm ve şarâb ve dârât evânîleri ekseriyyâ gümüş olup paşa rütbesinde olanların iki yüz vakıyye dahi ziyâde gümüş evânîsi olup lâkin girüde ordularında hınto ve arabalar içindedür. Mâl almak murâd iden âdem düşmene bu mertebe varmış iken hiçbir şeye bakmayup ve önüne gelen kâfire hemân bir kerre urup cerâhatı eger çok ve eger az gayri cenkden kalur. “Ben bunı katl idüp ve başın kesüp ve girü dönüp bahşîş almak sevdâsına düşmeyüp ve ilerü segirdüp arabalarına ve çâderlerine sa‘y eylemek gerekdür ki altun ve gümüş ve cevâhir ve kumâş ve güzel avret ve kız ve oğlan her ne ister ise istedüği kadar alsun. Ve buna misâl budur ki Divân-ı Hümâyûn’da ve ba‘zı büyük serhadlerde çorba kapmada ve bayram ta‘âmında kurnaz olanlar ibtidâ önine gelen ta‘âma bakmayup ve hemân ilerü seğirdüp öte başdan ne murâd iderlerse kapup selâmet çıkar. Ammâ ahmak olanlar hemân ibtidâ önine gelenden birşey kaparken girüden gelenler kendüyi kakup çekinmeleriyle aldığı şey dahi üstine ve başına dökülüp birşeye nâil olmaduğından mâ‘adâ bir kat libâsdan dahi çıkar. Ve ba‘zıları mecrûh ve ba‘zıları ayak altında helâk olduğı vakt vâki‘ olmışdur. Ve zâbıt olanlar yukarudan beri zikr itdiğimüz şeyleri bilüp ve yolda giderken neferâtlarına bu şeyleri ta‘lîm ve takrîr idüp “İnşâallâhu te‘âlâ yoldaşlar! Düşmene varup cenk ideceğimiz gün cümleniz bayrağınız altına mevcûd bulunup birbirinizden ayrılmayasız! Düşmen üzerine yürürüş idüp avn-i Hakk ile düşmene kılıc komak müyesser oldukda hemân evvel katl olunan kâfirlerin libâsına tama‘ idüp ve yâhûd başını kesüp bahşîş almak sevdâsıyla cengi bırakup girü dönmeyesiz! Zîrâ ol katl olunan kâfirlerin yanında bir guruşları yokdur ve kelle bahşîşi alırum dirseniz virecekleri evvel iki ve sonra bir ve dahi sonralarda bir guruş veyâ zolta olup ol dahi bir şey değil. Ve hem cenk tamâm olmadan kelle alup bahşîş hâtırı içün

girü döndükde gazâ sevâbını dahi satmış olup sevâbı gider. Bayrakdâr ve yoldaşlar lutf-ı Hakk ile kılıc mahalline varmak müyesser olur ise inşâallâhu te‘âlâ ben yalın-kılıc bayrağın önüne düşerim. Önümüze gelen kâfirlere kılıç urarak sizinle kâfirlerin çâderlerine varup bir kibâr çâderine **[390a]** bayrak diküp zabt itdikde ol çâderin cümle mâlı bizim olup cümlemize kifâyet itdüğinden mâ‘adâ bayrağımızı cümleden ilerü gitdüğini cümle asker görüp fülân bayrak cümleden ilerü gidüp ve yoldaşları aslâ birşey almağa ve kelle almağa heves itmeyüp ve katl itdüği kâfirleri bırakup ve önlerine gelen kâfirleri kırarak cümleden mukaddem küffâr ordusına girüp ve bayrak diküp ve ezân okudılar diyü dünyâda memdûh-ı âlem ve ukbâda mazhar-ı şefâ‘at-ı Hazret-i Seyyidü’l-enâm olursuz. Ve hem cümleden evvel düşmen ordusına varıldıkda istedüğiniz kadar mâla mâlik olduğunızdan gayri pâdişâh tarafından dahi azîm in‘âm u ihsân olup ve cümlenize terakkīleri dahi virilmesine iştibâh yokdur.”

Va‘d u va‘îd ve tenbîh-i serdâr-ı ekrem

Düşmen ile muhârebe olacak günden bir gün mukaddem serdâr olan devletlüye dahi lâzım olan budur ki cümle asker başlarını ve bayrak sâhiblerini çağırup “İnşâllâhü te‘âlâ yarın düşmen ile cengimiz mukarrer ve düşmenin hod cengi uzakdan top u tüfenk ile olup lâkin avn-i Hakk ile kılıç mahalline varılup içlerine kılıç girdikde kılıç cenginde mahâretleri olmaduğı cümlenin ma‘lûmıdur. Göreyim sizi lutf-ı Hakk ile kılıç mahalline varıldıkda hiçbir şeye bakmayup hemân ilerü gidüp ve düşmen ordusına her kimin bayrağı varup girüp dikilür ise nukūd u terakkī ağalarına ve bayrakdârlarına şu kadar ve cümle neferâtına şu kadar in‘âm u ihsân olunur” diyü va‘d u va‘îdler idüp ve eğer dinür ise kim bir yiğit bir kâfiri katl ider veyâ mecrûh ider, anın kellesini kat‘ idüp bahşîş alması niçe olur?” dinür ise her kim bayrağından ayrılmayup ve ilerü gidüp düşmen ordusına cümleden evvel girer ise ana kelle getürmek ve kâfir katl idüp ve esîr getürüp bahşîş alacak değil mi? hiçbirisi lâzım değil. Cümlesine ol alacağı bahşîşin ed‘âfı virilüp ve terakkī dahi ihsân olunur. Cümlesine benden selâm idün. Göreyim sizi, dine ve pâdişâha hizmet idüp Hazret-i Allâh’ın emrini ve Resûlullahın rızâsını yerine getirecek gündür. Askerin ilerüsi yürümeyince girüsi yürümez ve ordusına bayrak varmayınca cengi dahi tamâm olmaz. Cümlenizi Hazret-i Allâh’a emânet itdüm. Hazret-i Allâh nusret ihsân ider ise cümleniz ikrâm olunursuz” diyü va‘d u va‘îdler ile cenge tergīb ü ta‘lîm eylemek lâzımdur. Ve bundan böyle düşmen girüsine asker ta‘yîn idüp ordusını basmanın vaktini ve tedbîrini takrîr ü ta‘rîf idüp sözi tamam idelim.

Ma‘lûm ola ki her düşmen ve her asker girüsinden bir mikdâr ve ba‘zan bi’l-külliye emîn ve gāfildür. Ve cümle kuvveti ve tedbîr ü tedârüki ilerüde olur. Bu hakīr Nemse’de esîr iken iki sene tâbûrıyla ma‘an gezdirüp dâimâ her ahvâllerini ve tedbîr ü tedârüklerini tecessüs ü tafahhus ve tasavvurdan hâlî olmayup ve hîn-i muhârebede girüsine gice ile asker ta‘yîn idüp ale’s-seher ordusını basmadan gayri âsân u müvecceh tarîkini müşâhede itdüm. Zîrâ ordusı konak yerine gelmeden önine metris kazup ve çarh-ı felekler dizüp ve toplar vaz‘ idüp hâzır iderler. Girüsine çendân takayyüdi yokdur. Ordusını bekleyen mecmû‘ı bin âdem olmaz. Ve kal‘a muhâsara itdikde girüsine takayyüdi kal‘a tarafından ziyâdedür. Ve ilerüsinde ve girüsinde olan karavulları dahi İslâm karavulları gibi bir-iki sâ‘at yere gitmeyüp tâbûrından ve askerinden rub‘ ve yarım sâ‘at kadar anca ayrılur. Ve çâderlerini dahi tınâb tınâba sık sokak gibi kurup ve cümle arabalarını dahi sıra ile bir biri berâberine dizüp ve üzerleri hasır ve daha üzeri beyâz bez örtülüdür. Ve cenk güni cümle cenkcisi ilerüde olup ve ordusında her ne kadar avret ve arabacı var işe başlarına şabka giydirüp avretleri araba üzerine ve arabacıları araba önüne alay gibi dizüp ve anlar dahi bir asker alayı kadar karaltı olup uzakdan anları dahi gören asker kıyâs ider. Anlar ise avret ve arabacı ve ordıcıdur. Cümle cenkci askeri ilerüsindedür. Ol ecilden ilerüden tâbûrın üzerine varmak müşkildür. Zîrâ öninde hem metris ve hem çarh-ı felek ve bu kadar top u tüfenk olmağla bu kadar âteşin üzerine açıkdan varmak müşkil olmağla İslâm askeri dahi metrise girmek iktizâ ideyorur. Piyâde askerimiz metrise girdikde atlumız açıkda duramıyorurlar. Vâkı‘-ı hâlde durmak dahi müşkil olup ve girüde top irmez yerde dursalar mahallinde fâideleri olmaz. Ve metrisde **[390b]** olan piyâdeler dahi “Atlu bizi bırakdı” diyü teşvîşe düşüp ve bu sebebden ednâ bahâne ile anlar dahi metrisi bırakup çıkayorurlar. Çünki ahvâl böyledür الحرب خدعة[5115] buyrulduğı üzre gerek düşmene kılıç komağa ve gerek askeri cenge tergīb idüp ve piyâdemiz ve atlumız bi’z-zarûrî gayret idüp cenk itmeleri içün aldamağa hiç düşmen girüsine asker ta‘yîn itmeden gayri müvecceh ve münâsib tedbîr dahi yokdur. Ve girüsinde asker ta‘yîn itmek vakti ve tedbîri budur ki yarınki gün tahkīk düşmen üzerine yürüyüş itmek tasmîm ü tahkīk oldukda karavul ve ba‘zı mühim umûr içün ta‘yîn olanlardan mâ‘adâ ordu-yı hümâyûnda her ne kadar yaya askeri var ise metrislere koyup şöyle ki ol gün ordu-yı hümâyûnda tâ‘am gāilesi içün âteş yanup ve tütün tütmeye, bu aşcı veyâ başcı ve karakullukcı ve çâder bekcisi dimeyüp dört-beş çâdere bir bekci ta‘yîn idüp ol dahi

[5115] Harb hiledir.

gercek hasta veyâ sâhib-i özr ola. Eğer Hakk sübhânehû ve te‘âlâ nusret ihsân ider ise çâderlerinden birşey zâyi‘ olmaz. Ve iyâzen-billâhi te‘âlâ emr ber-aks olur ise cümlesi ihrâk olsun. Çâder başına on âdem kosalar fâide ne! Ve bundan böyle her ne kadar güzîde atlu var ise Tatar hân ile ve cümle Tatar ile ma‘an düşmen üzerine ta‘yîn eyleyüp ve ol ta‘yîn olunan asker üzerine dahi bir vezîr-i rûşen-zamîr ve sâhib-i tedbîr serdâr ta‘yîn eyleyüp ve eğer iki tarafdan dahi düşmen girüsine gitmeğe yol mümkin ise ahşamdan sonra nısfı sağ ve nısfı sol tarafdan ve eğer iki tarafdan mümkin değil ise cümlesi bir tarafdan bir-iki sâ‘at mikdârı alargadan düşmen tâbûrının ardına dolaşup ve her yerde cümlesi inüp biraz kendüler ve atları râhatlayup ve ba‘dehû şâfi‘î vaktinden sonraca tâbûra irişmek üzre kalkup ordusına varup basalar. Ve bu ta‘yîn olunan askerden ve Tatar’dan vâfir mahsûs âdeme sudan sökünmez eczâ ile yapılmış âteş işleri ve bîçâreler virilüp va‘d ü va‘îdler olunup ve avn-i Hakk ile tâbûrın girüsine varmak müyesser oldukda sâirler cenk ider iken bunlar hemân çâderlerine ve arabalarına âteş virmeğe sa‘y ideler. Ve böyle yakup ve yıkup ihrâk ilminde ise Tatarlar mâhir olup emr-i Hakk ile kendülerine müsahhardur.

Ve uzakdan cebe-hâne yakmağa bir tedbîr ve hîle dahi vardur. Şöyle ki ve bu ta‘yîn olunan askerden vâfir atluya dirhemlü tokmak tüfenk götürdüp ve her birlerine telli kurşun virüp ve telli kurşunun ma‘nâsı budur ki ol kurşunları dökdükde bir ve iki dirhem eczâ olacak kadar içerüsi boş dökülüp ve tıpa eczâsıyla doldurulup atıldıkda esvâba müte‘allik her neye râst gelse yakar ve âdeme râst gelüp vücûdına zarar itmeyüp vücûdıyla libâsı mâbeyninden geçüp gitse esvâbını yakar. Ve çâdere veyâ içinde esvâba müte‘allik neye râst gelse yakar. Böyle olduğı hâlde tâbûr girüsine ta‘yîn olunan tüfenklü atlu arabalarına atdıklarında bârût arabasına isâbet ider ise iş bitüp gayri cenge dahi hâcet kalmaz. Ve bu zikr itdüğimiz şeylerin cümlesi vücûda gelmesi mümkin lâkin همة الرجال تقلع الجبال[5116] buyrulduğı üzre hâkim ve zâbıtlarda himmet ve askerde itā‘at ve gayret ister. Ve şimdi ise böyle bir iş ve tedbîr fermân olundukda “Zahmet çekmeyelim” diyü asker başları envâ‘-i özür ve illet ve ihtimâl îrâd idüp ve askerlerine ve neferâtlarına dahi teşvîş ve mahûf u medhûş sözler virüp ol işi battāl iderler. Ve umûm cenginde dahi beş-on âdem şehîd veyâ mecrûh oldukda asker sâhibi olan gerek paşalar ve gerek ocak ağaları kendülerden aşağı hükminde olan bayrak ve rütbe sâhibleri ki paşaların kethüdâ ve bölük başları ve ocakların ağaları, çorbacı ve serdengeçdi ağalarıdur. Ağalar ve oda başılar ve yoldaşlar siz bunda mukayyed olun! Ben sancak-ı

[5116] Adamların himmeti dağı yerinden söker.

şerîfin ve sâhib-i devlet hazretlerinin yanına varup ne var, ne yok size haber getüreyim" diyü zarâfetle kösteği kırar. Acîbdür ki serdâr-ı ekrem olan devletlü böyleleri gördükde "Adam senin askerin ve ta'yîn olunan yerin kandadur? Niçün askerini ve ta'yîn olunan gedüğini bırakdın?" diyü mu'âheze ve itâb itmezler. Zîrâ böylelerin kat'â askerinden ayrılup sancak-ı şerîf yanında işleri yokdur. Sancak-ı şerîf serdâr-ı ekrem hazretlerine teslîm olunmuşdur ki piyâde ve süvârî ve kapusı halkı beş-on bin âdem olduğından **[391a]** mâ'adâ bu kadar gedükliyân ve çâvuşân ve küttâbân ve altı bölük sipâh ve silahdârân ve sâir erbâb-ı dîvân sancak-ı şerîf yanına me'mûr olup hisâb olunsa kırk binden ziyâde olur. Ve bunlardan mâ'adâsı sufûf-ı cenkde her nereye ta'yîn olunmuşlar ise eğer gālib ve eğer mağlûb cenk ber-taraf olunca ol mahallden ve askerlerinin yanından ayrılmak kabâhat-i azîmedendür. Zîrâ baş gidince ayak pâyidâr olmaz diyü mücerreb ve meşhûr kelâmdur. [5117]الأجر على قدر المشقة buyruldığı üzre dünyâ ve âhiretde ecir, çekilen zahmet ve meşakkate göre olur. Ve bâ-husûs gazâ ve şühedâ sevâbı ve merâtibi sâirlerden ziyâde olduğı çekilen zahmet ve meşakket-i düşmen tarafından isâbet iden cerâhat ve müyesser olan şehâdet mukābelesinde olmaludur. Ve şimdi ise teferrüce ve Kağıt-hâne seyrine gider gibi kimse zahmet çekmeden ve kimse yaralanup ve şehîd olmadan düşmene gālib olalım dirler. Bu ise muhâl ve âdetullâha muhâlif olup "Cân virmeyince cânân ele girmez" diyü meşhûr kelâmdur. Ser-askerler şehîd oluyorurlar. Cümle ser-i kârda olanlar ve gayriler sağ u sâlim ve iş dahi ber-aks olmasına bâ'is yine başlar olup neferât anlara tâbi'dür. Ve bu bâbda söz çok. [5118]الحق مر mefhûmı üzre sükût ola.

Hakk sübhânehû ve te'âlâ cümlemizi ıslâh idüp tabi'atlerimizi şer'a mutābık tahrîr eyleye. Âmin! Muhassal gelelim sadedimize. Seferlerde piyâde askerimiz metrise girüp siperlendikde atlumız açıkda ve duramıyorurlar. Ve düşmen üzerine yürüyüş itseler öninde olan çarh-ı felekleri geçüp ve top u tüfenk âteşini tahammül idemiyorurlar. Böyle olduğı hâlde atlumız tâbûrın girüsine dolaşup işde bulunmak her vechle kendülerine âsân ve ehven olup ve aslâ bir havf ve mahzûr dahi yokdur. Cümle top u tüfenk ve humbara ve sâir âteş işlerine ve cümle cenge müte'allik şeyleri ve tedbîr ü tedârüki ve cemî' kuvveti ilerüde olup girüsinde yokdur. Ve olduğı hâlde dahi karavul içinde şey'-i kalîl olup ve gafletden dahi hâlî değildür. Böyle ale'l-gafle girüden ordusına asker zuhûr idüp ta'arruz oldukda anların def'i gāilesine düşüp ilerüde olan askeri ve tedbîr ü tedârüki herc ü merc olup nizâmı bozulur. Ve bu tarafda metrisde olan

[5117] Karşılık çekilen sıkıntı kadardır.
[5118] Hakikat acıdır.

piyâdemiz ve orduda olan atlu askerimiz düşmen girüsinden ordusına Tatarın ve sâir atlunın ta‘arruz u cenk itdiklerini gördüklerinde kendülerine dahi düşmen üzerine yürüyüş itmeğe ne mertebe hâ’hiş ve kalb kuvveti olur? Hemân ol vakt biri tarafından dahi göz açdırmayup piyâde ve süvârî umûm üzre yürüyüş idüp gayret itdikde inşâallâhu te‘âlâ mansûr u muzaffer olmak inâyetullâhdan me’mûl olunur. Ve atlunın ve Tatarın düşmen tâbûrının arduna dolaşmada bir havf u mahzûr yokdur. Zîrâ Hakk sübhânehû ve te‘âlâ nusret ihsân ider ise küffâr atlusı gerek bizim ve gerek Tatarın atlularından kaçup kurtulamaz. Ve iyâzen-billâhi te‘âlâ emr ber-aks olur ise küffâr atlusı gerek bizim ve gerek Tatarın atlusına irişemez. Ve böyle bir iş vâki‘ oldukda bunların def‘ine gelecek cümle küffâr atlusıdur. Küffârın yayası ve top u humbarası bile olmadıkda İslâm atlusının birisi üç kâfir ile cenk idebilür. Ve’l-hâsıl çünk atlumuz küffâr tâbûrı cenginde ilerüde bir işe yaramıyorurlar, bâri zikr itdiğimüz üzre cenk olacak gün gice ile girüsine dolaşup ordusını basup çâderlerine ve arabalarına âteş virmeğe sa‘y ideler ki bir-iki yerden âteş virmek müyesser olur ise gayri ıtfâsı mümkin değildür. Zîrâ çâderleri ve arabaları gāyet mikdâr ve eğer bu vech üzre himmet ü sa‘y iderler ise inşâallâhu te‘âlâ nusrete iştibâh olmayup dîn ü devlete hizmet idüp ve Hazret-i Allâh’ın emrini ve farz-ı gazâyı edâ itmiş olurlar. Ve hem “Kaç seneden beri atlumız bir işe yaramadı. Yazık olsun bunlara giden masrafa!” diyü halkın ta‘n u dahlinden halâs olduklarından mâ‘adâ avn-i Hakk ile bu sebebden nusret ihsân olur ise dünyâda memdûh-ı âlem ve ukbâda mazhar-ı şefâ‘at-i Hazret-i seyyidü’l-enâm birle dâhil-i cinân olmalarına bâ‘is bir hizmet ve ameldür. Vâki‘-i hâlde meydân cengi fi’l-asl atlunın olup piyâde anlara hanepe ve kal‘a muhâsarası ve metrise girmek piyâdenindür. Ve meydân cenginde **[391b]** nusret ekseriyyâ atludan olmışdur. Takrîr olunsa tavîl olur. Ve evâyillerde Tatar hânlar yalnız tâbûr bozup ve kırdıkları çok vâki‘ olmışdur. Dîn-i İslâm’a mu‘âvenet ve saltanat-ı Aliyye’ye sıdkla hizmet iderlerdi. Evâyillerden mâ‘adâ yakın zamân ki bin yüz senesinde Kusude kurbında Kaçanik nâm mevzi‘de Nemse tâbûrını basup ve ekserîni kırup ve esîr idüp ve aldıkları mâlın hisâbı yokdur. Bu fakīr ol vakitlerde Nemse’de esîr olup on altı bin Nemse katl idüp ve on binden ziyâde ricâl ü nisâ esîr idüp ve aldıkları mâlın hisâbı yokdur diyü yine Nemseler takrîr idüp ağlarlardı. Ve biri dahi Moskov kıralı beş kerre yüz bin kadar asker ile Kırım kasdıyla Ur-kapusı kurbında metrise girdiklerinde Tatar hân dahi tâbûrın ardın alup ve birkaç günlük yerin bi’l-cümle otluğını ihrâk idüp ve suyı dahi zapt idüp otluk ve odun ve su aldırmamağla açlıkdan ve susızlıkdan tavarlarına ve kendülerine hastalık ârız olup ve bi’z-zarûrî sabr idemeyenler deniz suyı içmeleriyle ishâle uğrayup ve şişüp ve kırılmalarıyla âkıbet

durmağa mecâlleri kalmamağla yıkılup gitdiler. Ammâ ol ihrâk olunan yerlerde birkaç gün göl içinde su yok ve ot yok, kırılan insânın ve tavarın nihâyeti olmayup selâmet çıkınca iki yüz binden ziyâde kâfir ve ol kadar dahi tavarları helâk olup ve ol gazâ-yı ekberde dahi aldıkları eşyâ ve esîrin hisâbı yokdur diyü meşhûrdur. Ve bunun emsâli dahi çok vâki‘ olmışdur. Ve şimdi anlar dahi sûret ve sîret ve tabî‘at ve heybetde tebdîl-i ahlâk eyleyüp bir işe yaramaz oldılar. Ve böyle bir işe ta‘yîn oldukda envâ‘-i özr ve illet ve gûn-â-gûn behâne ve muhâtara ve mahzûr îrâd ider oldılar. Ve evâyillerde böyle ilerü ve girü gitmek ve yakup-yıkmak ve düşmenin cevânib-i erba‘asından zahmet virüp suya ve otluğa çıkartmayup ve tâbûrı kapatmak ve zebûn itmek hizmeti ve mahâreti hod Tatarların olup ve âlemde bununla ma‘rûf u meşhûr olup ve beyne’l-mülûk kendüler dahi bununla iftihâr iderlerdi. Ve böyle ilerü ve girü gitmede ise Tatarlara bir havf u haşyet ve mahzûr olmayup murâd hâsıl oldı, hoş olmadı. Kuş gibi bir tarafa çavup gidüp ve her nereden olursa yol bulup selâmete çıkarlar. Ve’l-hâsıl sefer umûrı ve cenk ahvâli ve asker nizâmı hakkında tahrîrât çokdur, bu mertebe ile ihtitâm virildi. Temme.

Der-Beyân-ı İsti‘mâl-i Âlât-ı Harb ve sâir Lâzıme-i Ccnk

Kal‘a muhâsara olundukda feth olunca isti‘mâl olan âlât-ı harb bunlar olup sâirleri battāldur. Top – tüfenk - ok- havân humbarası – havân ile septa - ve koçı ve havân ile el humbarası ve taş ve paçavra dahi atılur.

Kal‘adan dahi atılan bunlar olup sâir âlât-ı harbe müte‘allik olan bi’l-cümle battaldur.

Kal‘a hendekine düşmen girdikde ihrâcları içün kal‘adan atılacak âlât-ı cenk bunlardur.

El humbarası – taş – ağaç- kaynar su (dökmenin şurûtı vardur) - kaynar zift ve katrân (bunları dahi dökmenin şurûtı vardur), kebîr humbara (oluk ile atılur), haşlama (içine birer el humbarası dahi vaz‘ olunur).

[392a] İki lağım birbirine karşu geldikde düşmen lağımını zabt içün isti‘mâl olan âlât bunlardur, sâirleri battâldur:

Tüfenk,

Uzun şiş, üç köşelü ve dört köşelü ve gāyet keskin ve burmalu ve iki kulacdan ziyâde ola.

Bed râyihalı ve zehirli paçavra. Lâkin yapmasının ve bakmasının şurûtı ve vakti vardur. Bunlardan gayri bir şey isti‘mâl olmaz.

Düşmenin şarampo parmaklarını ve donuz dâmlarını yıkmak içün isti‘mâl olan âlât-ı cenk bunlardur:

Boylu ve tabancalu tüfenk

Harbe

Uzun şiş

Tulumba (Yakup şarampo parmaklarına alevini zerk itmelidür)

Haşlama (Şarampo üzerinden atılur)

El humbarası (Bu dahi şarampo üzerinde atılur)

Yağlu paçavra (Mismâr ile şarampo parmaklarına mıhlayup diri âteş virür)

Düşmenin çarh-ı feleklerin bozmak ve almak içün isti‘mâl olunan âlât bunlardur:

Tüfenk, Kılıc, Harbe, Ok, Tulumba, Haşlama, El taşı, El humbarası, Keskin Macarî balta (ağacları kefke) , Çengâl-i kebîr (taklat ile bir kulac kadar yeri zencîr olur)

Düşmen ile karışup metrise girüp uzakda bir birleriyle cenk ü isti‘mâl olan âlât:

Top, Tüfenk, Ok, Havân humbarası ve havân ile el humbarası ve taş ve koçı ve paçavra dahi atılur.

Ve böyle mahalde bunlardan gayri âlât battāldur.

Düşmen üzerine yürüyüş itdikde kılıc mahalline varmazdan mukaddem isti‘mâl idecek âlât-ı harb bunlardur:

İlerüde bulunanlar tüfenk atarlar.

Ve ilerüde ve girüde bulunanlar ok atmak gāyet fâidelidür.

Beş-on hatve yakın vardıkda el taşı atmak gāyet fâidelidür.

Ve on – on beş hatve kaldıkda tulumba yakmak dahi münâsibdür.

(Bunları piyâde askeri isti‘mâl iderler.)

Ve böyle mahalde atlunın isti‘mâl idecek âlâtı tüfenk ile okdan gayri yokdur.

İki asker birbirine karışup cenk itdikde piyâdenin isti‘mâl idecek âlât-ı cengi bunlardur:

Kılıc, Gaddâre, Kürde, Balta, Nacak, Hançer, Bıçak, Külünk, Topuz, Şeşper, Şiş, Satur, Harbe, Gürz, Zer-deste, Sopa, Penyal.

Bunların cümlesi işe yarar. Elinden kılıcı çıkup veyâ şikest oldukda şaşup kalmayup bunlardan kangısı eline girer ise kapup isti‘mâl itdikde işe yarar. Hemân eline çâpük olmak gerekdür.

Ve yine böyle karışık cenkde atlunın isti‘mâl idecek âlât-ı harbi bunlardur:

Kılıc, Gaddâre, Kürde, Külünk, Balta, Topuz,Şeşper, Şiş, Mızrâk,Hostança, Zîşt

Bu üç âlâtı böyle karışık cenkde kullanmak acemî âdem işi olmayup erbâbı olanlara mızrâkdan yeğ âlât olmaz. Hemân kolına kuvvet olsun.

[392b] Tetimme-i Kelâm

Halk mâbeyninde meşhûrdur ki şimdiki cenkleri evvel zamâna kıyâs idüp “Asker cenk itmez diyü askeri zemm ve Devlet-i Aliyye’yi ithâm iderler. Ammâ bilmezler ki şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olunmaz. Zîrâ evvel top ve tüfenk ve humbara ve sâir âteş işleri şeytān te’lîfleri olmayup ve kâfirler dahi ahmak idi. Şöyle ki hamâkatlerinden nâşî birkaç def‘a atlu ve piyâdesini bellerinden ve kollarından bağlayup geldiklerinde cümlesi tu‘me-i şemşîr olmış iken yakın zamânda Girid cenginde dahi gemiler ile imdâd gelüp on iki bin kâfir kollarından birbirlerine bağlu, kaçmamak üzre merd-i da‘vâ ile çıkdıklarında ekseri tu‘me-i şemşîr-i gaziyân-i İslâm olup ekall-i kalîl gemilerine düşdiler. Bundan sonra ümîd kat‘ idüp Kandiye kal‘asını teslîm itdiler. Muhassal Girid seferi ve Bec seferine gelince kâfirlerin ahvâl-i cenkde mahâretleri olmayup ve askerleri dahi çendân şimdiki gibi muntazam değil idi. Girid fethi ve Bec seferi gûş-mâlinden sonra ulemâlarından müdebbirler zuhûr idüp atlu ve piyâdelerine nizâm virüp sefer olsun ve olmasun sefer-ber askerlerine ve kal‘alarda olan muhâfız askerlerine ve süvârî bârgîrlerine ve top arabası bârgîrlerine be-her yevm ta‘lîm iderler. Ve askerleri nizâmı Nemse faslında ta‘rîf olunmuşdur, nazar oluna. Ve hattâ her vilâyetin ve her konpe ve regmendin libâslarını başka itmişlerdür ki göz irdüği yerden kangı vilâyetin askeri olduğı ma‘lûmdur. Ol ecilden yakın oldukları yeri bırakup gidemeyüp cenge gayret iderler. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ Devlet-i Aliyye’yi dâim eyleye, bir sefer vukū‘ında şevketlü pâdişâhımız bir şeyi dirîğ itmeyüp düşmenin iktizâsından ez‘âf u muzâ‘af asker ve sâir mühimmât-ı sefere ruhsat virüyorurlar. Lâkin eskeriyâ âlî rütbede olan asker başları umûr-ı askerde ve cenk ahvâlinde mübtedî ve nâ-ehil olup ve belki bir sefer virüp ve cenk gördüği yok ve gördüği hâlde dahi bir-iki sefer

görmekle ne hâsıl idecekdür? Zîrâ her seferin ve her düşmenin ahvâli birbirine kıyâs olunmaz. Ve umûr-ı seferde vukūfı olanlar pes-pâyede kalmağla kimse i‘tibâr itmez ve belki “Bildiği ve aklı olaydı bizim gibi olurdı” dirler. İmdi asker başları ekseriyyâ mübtedî ve cem‘ olan ekser acemî, cenk mahalline varınca ne başlar ve ne asker birini bilmez. Karmakarışık “Haydin! Yürün ilerü varun, girü durun!” diyü vâveylâ iderken askerin bir tarafı bozulup sâirleri dahi anı görüp firâr iderler. İmdi şimdiki cenklere lâzım olan budur ki mahall yerine varmazdan mukaddem işbu resm olundığı üzre kol kol cümle atlu ve piyâdenin yerleri ma‘lûm ve ta‘yîn olunup ve yolda dahi böyle gidüp ve konak yerine böyle konup ve bundan yukarıda ta‘rîf ve takrîr itdüğimiz cenk ahvâllerini ve menâsik-i seferi zâbıtān bayrağı altında olan neferât her gün ta‘lîm ve ta‘rîf ve cenge tergīb ve tahrîs ve gayret virüp ve düşmen ile mukābil oldukda işbu resm ü tertîb üzre her gürûh askerin yerleri ma‘lûm oldukda kangı koldan nusrete bâ‘is hareket zuhûr ider ise zâbıtān ve neferâtına va‘d u va‘îdler idüp ve el-iyâzü-billâh her kangı gürûh gedüğini zabt itmeyüp düşmen galebesine bâ‘is olur ise haklarından gelinmek üzre muhkem tenbîh ve te’kîd olundukda sufûf-ı asker timur kal‘adan metîn ve müstahkem olduğından mâ‘adâ her gürûh askere gayret düşüp yerlerinde sâbit-kadem ve gereği gibi cenk idüp nusret u fursat Hazret-i Allâh’ın lutf u kerimine mevkūfdur.

تمّت الكلام بعون الله الملك العلّام[5119]

Sâhibu’t-te’lîf ve’t-terceme ez‘afu’l-ibâd ve ahḳaru’n-nâs

Esîrî Hasan ibn-i Şeyh Hüseyin Efendi an-kethüdâyân ocağ-ı cebeciyân-ı dergâh-ı âlî.

[5119] Söz, Melik ve Allâm olan Allah’ın yardımıyla tamamlandı.

4.3. Üniversite Nüshasındaki Ek Kısım

[İ, 441a]

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Hayret-misâl-i server-i kâ'inât ve mefhar-i mevcûdât, seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn, rahmeten li'l-âlemîn ve hüve Muhammedun sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine hem seyf virilüp ve hem kitâb ve âlemîne pâdişâh-ı güzîn ve şefâ'at-i müznibîn virilüp ve da'vet ve cihâd ile me'mûr olduklarında zamân-ı sa'âdetlerinde otuz sekiz ve dahi ziyâde gazâ vâki' olup ve yigirmi yedi gazâda sa'âdetle kendüleri bile bulunup a'zam gazâları: Bedr ve Uhud ve Hendek ve Benî Kurayza ve Beni'l-Mustalık ve Hayber ve Mekke-i Mükerreme ve Huneyn ve Tā'if ve Tebûk gazâlarıdur ki bunların ba'zılarında bir perîşânlık vâki' olup ve bâ-husûs Uhud ve Bedr ve Tebûk gazâlarında azîm zahmetler çekilüp ve mübârek dişleri ve yüzlerine irişen cerâhata çarh-ı âsumân mükedder olduğı mutlak ve ümmetinden gelecek selâtīn-i İslâm'a ta'lîm ve tesliye-i hâtır içün idi ki böyle bir elem ve keder vâki' oldukda sabr u tahammül ideler. Zîrâ hikmetullâh böyle cârî olmışdur ki her sürûrun bir gamı ve her gamın bir ferahı tev'em olup belâya sabr ve istiğfâr ve ni'mete hamd ve şükre işâret iken fî-zamâninâ böyle bir elem ve keder vâki' oldukda "Fülân şöyle oldı ve fülân böyle oldı" diyü olan mesâ'ibi benî-âdemden ve pâdişâhdan ve vükelâ-yı devletden bilüp üzerlerine düşmeyen ratb u yâbis kelâmlar ile güft ü gû iderler. İşbu dâr-ı fenâda âlemin fahri elem ve kederden hâlî olmadıkda bizler elem ve kederden hâlî olmak olur mı? Ve ale'l-husûs Hazret-i seyyidü'l-mürselîn ve rahmeten li'l-âlemîn bu sarây-ı teng-i fenâdan dâr-ı bekāya hırâm itdiklerinden sonra mukaddemâ İslâm'la müşerref olup har-meşrebân kabâ'il-i urbân kâffeten mürted olup emr-i hilâfet sümme ve sümme Ebû Bekri's-Sıddîk ve Ömerü'l-Fârûk ve Osmân-ı Zinnûreyn ve Ali bin Ebî Tâlib ve İmâmeyni'l-hümâmeyn ve Abdullâh bin Zübeyr hazretlerine müsellem oldukda zamân-ı sa'âdetlerinde olan fitne ve ihtilâl sebebiyle tarfetü'l-ayn râhat görmeyüp dîn uğruna itdikleri gayret ve çekdikleri zahmet tevârîhlerde mufassalan tahrîr olunmışdur, nazar oluna. Bunlar gibi ulu sultānu'l-İslâm şedâ'idden hâlî olmayınca sâirleri hâlî olmak olur mı?

Saltanat-ı Benî Ümeyye:

Bunlar on dört nefer olup evvelleri Hazret-i Mu'âviye'dür ki **[İ, 441b]** şekillü ve heybetlü ve semiz kimesne olup izzet ü fahr u riyâseti sevüp ve latīf atlara binüp ve

güzel esvâb giyüp, inüp ve binmesinde ve oturup durmasında mülûkâne hareket idüp İslâm pâdişâhları içinde dîvân vaz‘ idüp ve kapucı ve çavuş ta‘yîn itmek ve tabl ve sûrnâ çaldırmak bunun zamânında olup ve gāyet semiz âdem olmağla hutbeyi oturdığı yerden okurdı. Ve bunların taht-gâhları Dımaşk-ı Şâm olup Hulefâ-i râşidîn zamânında zabt olunup dârü’l-İslâm olan memleketlerin cümlesine hükm idüp ve ba‘zı yerler dahi feth itmişlerdür. Ve bu tāifenün zuhûrlarından inkırâzlarına gelince saltanat ve riyâset da‘vâsıyla ekser-i mukāteleleri ehl-i İslâm ve evlâd-ı Resûlullâh ile olup ve küffâra gazâları ve vilâyet feth idüp dârü’l-İslâm’a ilhâk itmeleri az vâki‘ olup müddet-i saltanatları olan bin ay içinde nâmûs-ı İslâm’a şe’n virür şol mertebe ahvâl vâki‘ olmışdur ki zikri mûcib-i melâldür. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Saltanat-ı Tabaka-i Sânî Benî Ümeyye der-Cânib-i Mağrib:

Bu tāife dahi Benî Ümeyye’den mağribde saltanat sürmişlerdür ki cümlesi yigirmi nefer olup ve bunların evveli Abdurrahmân bin Mu‘âviye bin Hişâm bin Abdülmelik ve âhirleri Mu‘âviye nâm kimesne olup ve içlerinden birkaçı Alevî ve iki-üç def‘a cülûs itmişdi. Ve dahi vardur ve bunların ekseriyyâ cenkleri küffâr ile olup ve küffârdan çok vilâyet feth idüp ve azîm emvâl-i ganâim almalarıyla gazâ ve mâl cihetinden tabaka-i evvele tefevvukları vardur. Ve müddet-i saltanatları iki yüz seksen sene olup ve taht-gâhları Kurtuba olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Saltanat-ı Hulefâ-i Abbâsiyyûn:

Bu tāife dahi iki kısım olup kısm-ı evvel Bağdâd’da olanlardur ki cümlesi otuz sekiz nefer olup evveli Abdullâh ve âhiri Abdullâh vâki‘ olmışdur. Taht-gâhları Bağdâd-ı behişt-âbâd olup bunlar evvellerinde Irâkeyn ve Mısır ve Şâm ve Horâsân ve Mâverâünnehir’e varınca tahakküm idüp zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince zuhûr iden saltanatların a‘zamı olmak üzere yâd olunurlar. Ve bunların dahi birkaç kimesneden mâ‘adâsı dimağları muhtell olup kimi halk-ı Kur’ân da‘vâsı ve kimi mezheb-i havâric ve revâfız ve kimi ilhâd ve zenâdık tarafına meyl idüp ve ekser-i hurûbları ehl-i İslâm ve evlâd-ı Rasûlullâh’a olup ulemâ-yı izâmdan ve fuzalâ-yı kâmilden çok kimseleri katl ve zecr ve ihânet itmeleriyle ol azîzlerin bed-dû‘aları ve inkisârları ile Hakk Te‘âlâ üzerlerine tavâ’if-i mülûk musallat idüp ve kendü beğleri ihânet ve askerî tāifesi adem-i itā‘at idüp zamân-ı saltanatlarında vâki‘ olan fitne ve ihtilâl ve inkırâzlarına gelince hulefânın çekdüği züll ve melâl târîhlere nazar oluna.

Kısm-ı Sânî Hilâfetü'l-Abbâsiyye fi'l-Mısr:

Bunlar dahi on yedi nefer kimesne olup Hülagu fitnesinde Benî Abbâs'dan üç buçuk sene hilâfet munkatı' olup altı yüz elli dokuz senesinde bunların evveli olan el-Mustansır-Billâh Ahmed bin Muhammed ammi Musta'sım-Billâh Mısır'a varup haseb ve nesebin isbât idüp melik-i tâhir Baybars hilâfete bî'at idüp müddet-i hilâfetleri cümlesinin iki yüz altmış iki sene oldı. Ammâ mücerred hemân isimleri halîfe olup aslâ tasarrufa ve hükûmete karışmayup tasarruf Mısır sultânlarında idi. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Saltanat-ı Hulefâü'l-Fâtımiyye fi'l-Mağrib:

Bu tâifenün cümlesi on dört nefer olup evvelleri Muhammed Mehdî'dür ki iki yüz doksan altı ramazânında Mağrib'de Sicilmâs'de zuhûr idüp ve Rifâde nâm mevzi'de **[İ, 442a]** hilafetle bî'at itdiler. Ve ba'dehû bunlar Mısır ve Şâm ve Haleb'e dahi tahakküm idüp ve küffâra çok gazâ ve çok vilâyetler feth ve azîm ganâ'im almalarıyla mâl ve hazîne cihetinden ol asırlarda bunlara mu'âdil bir pâdişâh yok idi. Ve bunlardan Mu'izzüddîn Mu'iz bini'l-Mansûr üç yüz elli sekizde kolı cevherli askerle Mısır'a gönderüp zabt eyledikden sonra Kāhire'yi ve kasrını ve Câmi'-i Ezher'i binâya şürû' eyledi. Ve Mu'izzüddîn kendüsi Mısır'a teveccüh itdikde yalnız altun sandûkları bin beş yüz deveye tahmîl olunduğı meşhûrdur. Zuhûr-ı Osmâniyyûna gelince mürûr iden İslâm saltanatlarında bunlar kadar kâfire gazâ itmiş yokdur. Ve bundan mâ'adâ ol etrâflarda olan tavâ'if-i mülûk ve aşâ'ir ve kabâ'il ve bâ-husûs Karâmita mel'ûnlarıyla muhârebeleri çok ve cümlesinde mansûr olup ve hattâ Karâmita tâifesi Şâm'a istîlâ itdikde asker gönderüp ve ekserin kırup ve firâr idenlerin ardınca asker gönderüp Basra'ya ve Lahsa'ya varınca kırup gazâ-yı ekber itdiler. Ve bunlar Mağrib'de ve Mısır'da hilâfetleri iki yüz yetmiş sene olup tafsîl-i ahvâlleri çokdur.

Saltanat-ı Nizâriyyetü'l-İsmâ'iliyye fî-Bilâdi'l-Fâris:

Bu tâife altı nefer olup evveli Cemâleddîn Hasan'dır ki Fâtımiyyûndan Mısır'da halîfe olan Mustansır-billâh'ın oğlıdur. Ve bunların saltanatıyla tahakküm itdüği vilâyetler Kazvîn ve Talekān ve Kûhistân ve Tasmkûh ve Hûristân ve Isfahân ve sâir bilâd-ı Fâris olup ve sarp kal'alar ve yerler olmağla âl-i Selçukiyyûn ve gayrılar bunlara bir vechle zafer bulmayup Hülagu fitnesinde bunlardan saltanat munkatı' olup müddet-i saltanatları yüz altmış sekiz seneye bâliğ olmışdur. Mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Hilâfet ve Emârât-ı Beni'l-Hasan:

Ve ma'lûm ola ki Mekke-i Mükerreme'de ve Tā'if'de ve Yenbu''da ve Necd'de ve Arz-ı Tihâme'de ba'zan hilafetle bî'at ve ba'zan emârâtla tahakküm iden sâdât-ı Beni'l-Hasan'dur ki dört kısımdur.

Kısm-ı evvele Benî Uhayzar dirler ki ahzarın tasğīridür. Ve bu kısmın evveline Yûsuf Uhayzar dinmekle cümlesine Benî Uhayzar dinüp ve cümlesi on beş nefer olup tafsîli târîhlerden nazar oluna.

Kısm-ı sânî, evlâd-ı Mûse's-Sânî bini'l-Hasan'dur ki silsilesi dördünci batından Hazret-i İmâm Hasan radıyallâhu anh hazretlerine müntehî olur ve bunların evveli Dâvûd bin Mûse's-Sânî'dür. Cümlesi on iki nefer olup mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Kısm-ı sâlis, Hevâşim dirler ki evveli Ebû Hâşim Muhammed'dür ki Ca'fer-oğlı'dur. Ve yüz yıla karîb yaşamışdur. Ve bunların cümlesi on bir nefer olup mâcerâları çokdur, tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Kısmı râbi'a Benû Katâde dirler ki İdrîs-oğlı olup dokuz batında silsilesi Hazret-i İmâm Hasan'a mülâkī olur. Ve bu tāifenin olan Katâde melik-i cebbâr ve celîlü'l-i'tibâr ve ziyâde bahâdur ve âlî-kadr ve bülend-himmet olup evvel Yenbu' kal'asında emâret idüp beş yüz doksan dokuzda hayli asker cem' idüp gelüp Mekke-i mükerreme ve âmme-i Hicâz'ı Hevâşim elinden alup zabt eyledi. Ve çok asker cem' idüp ve Türk askeri istihdâm itmekle kabâ'il-i Arab'ı korkudup hudûd-ı Yemen'e varınca cümlesi mutī' olup nâmı âleme münteşir olmağla halîfe-i Abbâsî Nâsır Li-dînillâh havfa düşüp Katâde'ye tamâm mertebe muhabbet itmek hîlesin idüp ve niçe def'a mükâtebâtla Bağdâd'a da'vet eyledi. Ve ol dahi âkıbet icâbet idüp Bağdâd'a karîb geldikde ehl-i Bağdâd karşu geldiklerinde zencîr ile bir figān arslanı karşu çıkardılar. Katâde anı gördükde fi'l-hâl girü Mekke cânibine döndi ve niçe ebyâtla bir nâme yazup gönderdi ki "Ben ol **[İ, 442b]** [diyâra] girmem ki arslan anda zelîl ola" didi. Bunun ahvâli ve mâcerâsı çokdur. Muhassal Mekke-i mükerreme Devlet-i Aliyye hükmine girince Benû Katâde'den kırk beş nefer mürûr itdi ki kimi hilafet ve kimi saltanat ve emâret idüp ve niçeleri iki-üç def'a hükûmet itmişleri dahi olup tafsîl-i mâcerâları gāyet çokdur, târîhlere nazar oluna.

Ahvâl-i Şürefâü'l-Medîneti'l-Münevvere:

Bunların cümlesi kırk bir nefer olup ve birkaçı hilafet ve saltanat iddi‘âsı dahi itmişlerdür. Evvelleri Hasan-ı Müsennâ ve âhirleri Süleymân bin Azîz bin Hannâzi‘ olup mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Fî Zikr-i Mülûkü’l-Edârise fi’l-Mağrib:

Bu tāifenin zuhûrı yüz yetmiş iki târîhinde el-melikü’l-celîl İdrîs bin Abdullâh el-Muhsan Mağrib’e varup târîh-i mezkûrda Sûs-i evsatda bî‘at olunup ve Fâs şehrini dahi bu inşâ itmişdür. Cümlesi dokuz nefer olup mâcerâları ve kâfire gazâları çokdur. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî Zikr-i Hulefâ-i Benî Hamûd el-Endelüs:

Bunlar dahi Edârise’den Endelüs’de saltanat itmişlerdür. Cümlesi on altı kimesne olup ve evvelleri Îsâ bin İdrîs bin Ömer’dür ki Cebelü’l-Kevâkib nâm şehr-i azîmi binâ itmişdür. Mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Fî Zikr-i Şürefâü’l-Garb ve Mülûk-i Fâris:

Ve bu tāifenin evveli Şeyh Ebû Muhammed Şerîf Muhammed el-Mehdî’dür ki Sûs’da Tebetsi nâm şehirden zuhûr idüp Devlet-i Osmâniyye’ye gelince cümlesi yedi nefer olup kâfire gazâları gāyet çokdur. Ve ba‘dehû birbirlerine düşüp saltanatları muhtell oldukda Mevlâ Abdülmelik, bâb-ı sa‘âdete gelüp mu‘âvenet taleb itdikde Ramazân Paşa emr olundukda vâfir asker ile varup azîm muhârebâtdan sonra rakībi olan Mevlâ Muhammed münhezim olup firâr itmekle dokuz [yüz] seksen beşde Mevlâ Abdülmelik Devlet-i Aliyye’nin mu‘âvenetiyle Merâkeş’de tahta cülûs idüp ve bâb-ı devlet iki yüz bin altunluk hediyye gönderdi. Ve hâlâ anda olan pâdişâhlar bunun neslindendür. Kâfir ile gazâları ve birbiriyle mâcerâları gāyet tavîldür, târîhlere nazar oluna.

Fî Zikr-i Mülûk-i Benî Leys-i-Sıgār der-Sicistân:

Ve bunların evveli ehl-i Sicistân’dan Leys nâmında bir fakīr kimse idi ki pirinç döğüp satardı. Ve bunların âhiri Ahmed bin Halef Sicistân’da ve Kûhistân’da müddet-i medîd hükûmet idüp ulemâ ve fuzalâya rağbet itmekle bir âlî tefsîr yazdılar ki ulûmdan bir nesne kalmadı illâ anda olmaya. Ve hâlâ nüshası belde-i Nîşâbûr’da mevcûddur ve lâkin kâtibler tahrîrinde ifnâ’-i ömr itmeğe muhtâcdur ki tekmîl ideler. Ve bunların

cümlesi altı nefer olup üç yüz doksan dokuzda bunlardan saltanat munkatı‘ oldı. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî Zikr-i Hulefâ-i Yemen Benî Tabâtıbâ:

Bu tāifenin zuhûrı yüz doksan dokuzda Kûfe’den hilafet da‘vâsıyla Ebû Abdullâh bin İbrâhîm Tabâtıbâ’dur ki cümlesi Devlet-i Osmâniyye’ye gelince yigirmi beş nefer olup tafsîl-i ahvâlleri çokdur, târîhlerden görile.

Fî Zikr-i Mülûk-i Deylem ez Hulefâ-i Aleviyye:

Bunların zuhûrı bilâd-ı Deylem’den olup ve Taberistân ve Rey’e dahi mâlik olmışlardur. Ve bunların cümlesi on dört nefer olup evvel hilâfet ile bî‘at olunan Yahyâ bin Abdullâh bin el-Hasan el-Hasan-i sıbt-ı kebîr ve âhirleri Ebu’l-Kâsım Zeyd bin Ebî Tâlib olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fasl-ı Diğer:

Ve bundan sonra Zeynülâbidîn bin el-Hasan es-Sıbtı’s-sağîr’in oğlu Hüseyin-i Asgar’ın evlâdından Geylân ve Re’y ve Mâzenderân ve Deylem’de ve ol memleketde dört yüz yıldan ziyâde bunun evlâdı ve ahavâtı ve ammâtı bi’l-cümle Dîk pâdişâhı olmışlardur.

Mülûk-i Mûltân:

Hazret-i Ali kerremallâhu vechehûnun Ömerü’l-Atrâf nâm oğlu neslindendür ki bunların evveli Ebû Abdullâh-ı Ca‘fer el-Melik ibn Muhammed’dür. Mezbûr **[İ, 443a]** on üç nefer oğlıyla Hicâz’dan çıkup Hind’e dâhil oldukda Mûltân nâm şehirde serîr-i hilâfete cülûs idüp ve mezbûr Ca‘fer’in sulbî üç yüz altmış dört evlâdı olup dokuz yüz kırk senesine gelince ol memleketde bunun nesli pâdişâhlık idüp ve nesilleri munkatı‘ oldukda Çağatay pâdişâhı Hümâyûn Mîrzâ bunların memleketine müstevlî olup ilâ hâze’l-ân ol memleketde pâdişâh olanlar anın neslindendür ki Timur evlâdlarındandur.

Mülûk-i Kazvîn:

Ve Ebher ve Zencân Zeynülâbidîn neslinden Hüseyin Kevkenî bin Ahmed’e iki yüz elli beş senesinde hilâfetle bî‘at olunup niçe müddet ol vilâyetlerde hilafetle tahakküm itmişlerdür.

Mülûk-i Zımâr:

Yemen'de Zımâr nâm vilâyetde evlâd-ı Ali'den imâm olup temellük idenlerin evveli Abdurrahmân bin Abdullâh'dur ki niçe müddet ol vilâyetde temellük itdiler.

Hükkâm-ı Harrân:

Bunların evveli Ebû İbrâhîm Muhammedi el-Harrânî olup ve ba'dehû Abdullâh bin Mu'âviye gāyet fâris ve bahâdur olmağla yüz yigirmi beş senesinde Mervân-ı Hımâr zamânında hilâfetle bî'at olunup ve çok kimesne tābi' olmağla çok yerlere ve hattâ Irâk-ı Acem'de Cebel'e dahi istîlâ eyledi. Ve ba'dehû Ebû Müslim hîle ile giriftâr idüp yüz otuz iki senesinde habsde vefât eyledi.

Ümerâ-i Hayber:

İmâm-ı Ca'fer-i Tayyâr neslinden Hayber ümerâsı olanların evveli Emîr Süleymân bin İsmâ'îl'dür ki hâlâ Vâdî-i Kurâ'nın ümerâ ve eşrâf ve sâdât-ı kirâmları ol tāifeden olup Devlet-i Osmâniyyûna gelince bunlardan niçeleri hilâfet ve saltanat ve şerâfet da'vâ itmeleriyle mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Sâmâniyân:

Bu tāife Behrâm bin Çûpîn neslinden olup Horâsân'a ve Mâverâünnehr'e ve ba'dehû niçe vilâyetlere müstevlî ve etrâf-ı mülûkle mâcerâları çokdur. Cümlesi on dört nefer olup üç yüz doksan dörtde Türk pâdişâhı İlin Hân Buhâra'ya gelüp ve bunların âhirleri olan Muntasır İsmâ'îl bin Nûh'ı kaçırup ve ara yerde zâyi' olmağla Devlet-i Sâmâniyân munkatı' oldı. Mâcerâları çokdur, târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Gazneviyân:

Bu tāifenin evveli Alptegin nâm esîrdür ki Sâmâniyân'dan Ahmed bin İsmâ'îl kullarından idi. Ve ba'dehû Abdülmelik zamânında âsî olup varup Gazne'yi alup nâmına hutbe okudup pâdişâh oldı. Bunların cümlesi yigirmi nefer olup elsine-i nâsda meşhûr olan Sultān Mahmûd-ı Gaznevî dahi bunlardandur. Ve bunların çok zamân kârları bülend ve devletleri âlî ve memleketleri vâsi' ve etrâf-ı mülûke gālib olup ve Sultān Mes'ûd zamânında gurûrları sebebiyle devletlerine tezelzül vâki' olup ve âkıbet beş yüz elli beşde bunlardan saltanat munkatı' oldı. Müddet-i saltanatları iki yüz on üç

seneye bâliğ olmışdur. Ve bu tāifenin nîk ü bed ahvâlleri ve mâcerâları gāyet çokdur, târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Merdâvîc ed-Deylemî:

Bu tāifenin evveline İbn-i Ziyâd dirler ki Deylem'dendür. Üç yüz on beşde Esfâr bin Şîrevehy Cürcân'a istîlâ itdikde Merdâvîc anın ser-askeri idi. Cümle-i asker hufyeten mütâba'at ve ittifâk itdiklerin esfâr haber almağla firâr idüp ve Merdâvîc ardından irişüp ve helâk idüp ve kendüsi tahta cülûs eyledi. Ve bir altun taht düzüp ve murassa' tâc giyüp ve ümerâsına dahi gümüş kürsîler düzdürdi. Ve günden güne kârı bülend olup ve kalkup Kazvîn'e ve Rey'e ve Hemedân'a ve Dînever'e ve Yezd'e ve Kum'a ve Kâşân'a ve bilâd-ı Cebel'e ve Hulvân'a asker gönderüp ve cümlesine gālib olup zabt eyledi. Müddet-i saltanatları yüz sekiz sene olup cümlesi sekiz neferdür. **[İ, 443b]** Tafsîl-i ahvâlleri çokdur, târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk el-Gūriyye:

Bunların aslı Etrâk-i Hıtâ'dan gelüp Cibâl-i Gūr'da tavattun itmişlerdi. Beş yüz kırk beş senesinde bunlardan ibtidâ zuhûr iden Seyfeddîn Muhammed bin el-Hüseyn'dür ki bunların cümlesi dokuz nefer olup altı yüz üçde Muhammed Harezm Şâh bunların âhiri olan Gıyâseddîn Mahmûd üzerine asker gönderüp gālib oldukda katl idüp saltanatları munkatı' oldı. Müddet-i devletleri altmış dokuz senedür. Ammâ çok yerlere istîlâ idüp ve mâcerâları çokdur. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Kurd Gūriyân:

Ve bu tāife Melik Serdî neslinden geçinürler ve bunlardan altı yüz yetmiş dokuzda evvel zuhûr iden Melik Şemseddîn Muhammed'dür ki Gūr ve Kazvîn ve Kûhistân ve Serahs ve Herât ve Nîşâbûr ve Tūs ve Câm vilâyetlerine mâlik olup ve cümlesi dokuz nefer olup müddet-i saltanatları yüz sene[den] ziyâdedür. Ve bunların âhiri olan Muhammed bin Melik Fahreddîn yedi yüz seksen beşde Timur-oğlı Mîrân Şah elinde giriftâr-ı helâk olmağla bunlardan dahi saltanat munkarız oldı. Mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Fî Zikr-i Benî Büveyyeti'd-Deylemiyyîn:

Bu tāifenin zuhûrı Deylem'de [olmışdur]. Büveyh nâmında bir fakīr kimesnenin üç evlâdı var idi ki birinin ismi Ali ve birinin Hasan ve birinin Ebu'l-

Hüseyin Ahmed idi. Mezbûrlar Taberistân hâkimi Mâkân-ı Deylemiyye'ye hızmet idüp takarrüb itmekle her biri bir vilâyet âmili olup ve Ali'ye Karh virildi. Vaktâ ki Merdâvîc Deylemî tarafından gelen ümerâ ve kullarına ve tevâbi'lerine ihsânlar idüp kendüye tâbi' oldı ve ba'dehû dokuz yüz atlu ile Isfahân üzerine varup ve Isfahân hâkimi dahi on bin atlu ile karşu gelüp cenk itdiklerinde İmâdüddevle Ali gālib olup ve İsfahân hâkimi İbn-i Yâkūt'un ekser askerini kırup ve bundan sonra halkın gözi korkup her ne cânibe vardı ise feth eyledi. Ve üç yüz yigirmi birde Isfahân ve Ercân ve Kâzerûn ve Ehvâz ve Vâsıt ve Bağdâd ve Basra ve Şîrâz ve nice vilâyetlere mâlik olup Şîrâz'ı dârü'l-emâre eyleyüp ve karındaşlarının her birin bir amel üzerine kodı. Cümlesi on beş nefer olup müddet-i saltanatları yüz yigirmi yedi senedür. Bunların zuhûrlarında ikbâl ve sa'âdetleri ve etrâf-ı mülûk ile mâcerâları ve agreb ü garâ'ib hikâyeleri çokdur, târîhlerden tetebbu' itdikde ma'lûm olur.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Âl-i Selçûkiyyûn rahimehumu'llâhu te'âlâ:

Ve bu tāife dört kısım olup ve her biri bir cânibde saltanat itmişlerdür ki ale't-tertîb icmâlen zikr idelim bi-avni'llâhi te'âlâ.

Kısm-ı evvel, selâtīn-i Horâsân ve Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem ve niçe memleketlerdür ki bunların evvel pâdişâh olanı Tuğrul Beğ'dür ki dört yüz otuz birde Nîşâbûr'da tahta cülûs idüp ve nâmına hutbe okudup ve Sultān Mes'ûd-ı Gaznevî dört yüz otuz ikide vefât itdikde evlâdı miyânında saltanat içün nizâ' vâki' olmağla Selçûkıyân âmmeten Horâsân'a istîlâ idüp ve otuz dörtde Taberistân'ı ve Cürcân'ı ve Harezm'i ve Dehistân'ı ve Rey'i ve Kirmân'ı ve İsfahân'ı ve Kazvîn'i ve ba'dehû ammisi oğlu İsrâ'îl'i gönderüp Cibâl-i Ümniyye'yi ve Âzerbâycân'ı ve Musul'ı ve Basra'ya varınca feth eyledi. Ve bu kısım on dokuz nefer olup müddet-i saltanatları yüz elli seneden ziyâdedür. Zuhûr-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince zuhûr iden İslâm saltanatların a'zamı ve kuvvetlüsi olup ve bunlardan iki def'a cülûs idenleri ve karındaş ve akrabâlarından ve beğlerinden ve kullarından saltanat da'vâsıyla hurûc itmişleri dahi vardur. Mâcerâları gāyet **[İ, 444a]** çokdur, târîhlere nazar oluna.

Kısm-ı Sânî fî-Mülûk-i Kirmân ân-Âl-i Selçûkıyân:

Bunların evveli Kârûd bin Çakır bin bin Mîkâîl'dür ki mezbûr dört yüz otuz üçde Şîrâz'ı mülûk-i Deylemiyân elinden alup saltanat da'vâ eyledi. Ve bunların cümlesi dokuz nefer ve müddet-i saltanatları yüz elli sene olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Kısm-ı Sâlis Mülûkü'ş-Şâm ve'l-Haleb an-Âl-i Selçûkıyân:

Ve bunların evveli Tâcüddevle Teneş bin Dâvûd'dur ki Sultān Melikşâh tarafından Şâm hâkimi olan Atsız bin Artuk'un nihâyet mertebe zulmini işidüp dört yüz yetmiş bir senesinde Sultān Melik Şâh o memleketin hükûmetini mezbûr Teneş'e virüp vardukda Atsız'ı katl eyledi. Ve dört yüz seksen altıda Sultān Melikşâh fevt olmağla mezbûr Teneş saltanat da'vâ idüp Hamâ ve Humus ve Nusaybîn ve Musul ve Haleb ve Rûhâ ve Harrân ve Cezîre ve Diyâr-ı Bekr ve Âzerbâycân ve Erbîl ve bilâd-ı Ekrâdı zabt eyledi. Ve bunların cümlesi on bir nefer olup Frenkle gazâları ve etrâf-ı mülûk ve karındaşlarıyla mâcerâları çokdur, târîhlerden ma'lûm olur.

Kısm-ı Râbi' fî-mülûki'r-Rûm ân-âl-i Selçukıyân:

Ve bu kısımdan ibtidâ saltanat ile zuhûr iden Kutalmış bin İsrâîl bin Selçuk'dur ki diyâr-ı Rûm'a girüp nice vilâyet feth eyledi. Ve kısm-ı evvelden olan Sultān Tuğrul vefât itdikde Kutalmış Türkmen'den ve gayrıdan asker cem' idüp da'vâ-yı saltanat eyledi. Ve bu kısmın cümlesi yigirmi nefer olup fütûhâtları ve kâfire gazâları çok olup ve saltanat da'vâsıyla oğulları ve karındaşları ve ammileriyle muhârebe ve mücâdeleleri sebebiyle saltanatlarına za'f vâki' olup ve âkıbet âhiri olan Gıyâseddîn bin Alâeddîn zamânında ekser ümerâsı isyân idüp mutasarrıf oldukları vilâyetlerde her yeri müstakil saltanat da'vâ itmeleriyle Hülagu istîlâ idüp işbu kısımdan dahi saltanat munkatı' oldı. Tafsîl-i ahvâlleri gāyet çokdur, târîhlere nazar oluna.

Fî-zikr-i mülûk-i Dânişmendiyye fî-bilâdi'r-Rûm:

Ve bu tāifenin evveli Melik Dânişmend Ahmed Gāzî'dür ki meşhûr olan Seyyid Battāl Gāzî'nin hemşîresi kızı Nazîretü'l-Cemâl nâm kızından ve babası Türkmen beği Ali bin Mısrâb'dandur. Mezbûr Ahmed büyüdükde ilm ü kemâlde ve zühd ü takvâda ve bâ-husûs şecâ'atde meşhûr ve fâiku'l-akrân olup ibtidâ zuhûrları Malâtıyye'den olup ve ba'dehû Sivas'ı ta'mîr ve makarr-ı saltanat itdiler. Cümlesi yedi nefer olup ve gerçi bunların saltanatı meşhûr değildür, ammâ kâfire gazâları ve fütûhâtları gāyet çok olup ve hattâ dâimâ İstanbul kâfirleriyle cenk idüp ve tazyîk itmişlerdür. Muhassal bunlar Malâtıyye ve Sivas ve Tokad ve Amâsiyye ve Niksâr ve Kangırı ve Çorum ve Kastamonı ve Erzurûm ve Engüri ve Kaysariyye ve Canik ve Karadeniz yalılarında Sinob ve Samsun ve İstanbul'da Alem-dağı'na varınca zabt idüp ve bunların zuhûrı dört yüz altmışda olup ve âl-i Selçukun kuvvetleri vaktinde beş yüz

altmış dokuzda Kılıç Arslan, memleketi Zünnûn elinden alup zabt itmekle mülûk-i Dânişmendiyye devletleri munkarız oldı. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Şâhân-ı Atabegân Der-vilâyet-i Fâris:

Bunlardan evvel zuhûr iden Muzaferüddîn Sungur bin Mevdûd'dur kim mezbûr Selâçika tarafından Fâris hâkimi idi. Sultân Muhammed bin Mahmûd bin Melikşâh-ı Selçukī fevt oldukda saltanat da'vâsıyla zabt-ı memleket idüp cümlesi on bir nefer âhirleri Üns nâm hatun idi. Ve bunun zamânında Tatar gelüp memleketine istîlâ idüp Fâris'de Atabegân devleti tamâm oldı.

Fî-Zikr-i Şâhân-ı Harezmiyyân:

Ve bu tāifenin **[İ, 444b]** evveli Harezmşâh Muhammed bin Enüştegin olup mezbûr, selâtīn-i âl-i Selçûk'un kullarından idi. Cümlesi yedi nefer olup bunlar şol mertebe kuvvet bulmışlardı ki bütün Îrân ve Tūrân'a ve Bağdâd'a gelince istîlâ idüp ve cümle etrâf-ı mülûke gālib ve hattâ Hıta ve Hoten memleketini gāret idüp Çin'e dahi pençe saldukda Cengiz Hân bunlar ile musâlaha itmiş iken ahde vefâ itmeyüp nakz-ı ahdi mûcib niçe işler ve ahvâller itmeleriyle âkıbet Cengiz Hân gayrete gelüp hurûc itmesine bu kadar memleketin harâb u yebâb olup hisâb ve kitâbdan hâric ricâl ve nisâ ve sıbyânın kanı dökülüp devr-i âdemden berü olmadık fitne ve fesâd-ı azîme bâ'is oldılar. Ve altı yüz yigirmi sekizde Tatar gelüp bunların âhir şâhı olan Celâleddîn Harezmşâh ile cenk idüp ve Tatar gālib oldukda askerini pâymâl idüp ve kendüsi kaçup Meyyâfârikīn kurbında mütehayyir gezerken bir fellâh esvâbına tama' idüp helâk itmekle min ba'd Harezmşâhların nesli zuhûr itmeyüp munkatı' oldı. Mâcerâları çokdur, tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Âl-i Cengiz Hân:

Ve bunların zuhûrı Celâleddîn Harezmşâh'ın nişâncısı olan Muhammed bin Ahmed, Nesevî târîhinde dir ki tahkīkan Çin-Maçin ziyâde vâsi' memleketdür ki altı aylık yol olup ve her bir aylık yerinde bir hân hükm idüp ve cümlesi taht-gâhı memleket olan Tamgaç nâm şehr-i azîmde oturan hâna mutī' olmalarıyla ve ol hânlardan birisi ki Düşi Hân dinüp Cengiz'in ammetesinin zevci idi. Vefât itdikde mezbûre hâtun civârında olan Keşlü Hân'a haber gönderdi ki erinin yerine karındaşı oğlu Cengiz'in hân olmasını recâ eyledi ve anlar dahi büyük hâna haber gönderüp recâ itdiler ve büyük hân, Cengiz'i tahkīr idüp lâyık görmedikden mâ'adâ arz iden hânlara dahi serzeniş itdi ve

anlar dahi büyük hâna muhâlefet idüp ara yerde birkaç def‘a azîm kıtâlden sonra büyük hân mağlûb olmağla Keşlü Hân ve Düşli Hân ve Cengiz Hân üçü ber-vech-i iştirâk tahta iclâs itdiler. Ve ba‘dehû çok geçmeyüp ol iki hân vefât idüp ve Keşlü Hân’ın yine Keşlü nâm küçük oğlu kalup Cengiz ana i‘tibâr itmemekle birkaç def‘a cenk idüp oğlan tarafı za‘îf oldukda Cengiz Hân kendü oğlu Düşi Hân’ı üzerine gönderüp ve cenk itdikde askerin bozup ve kendüsin tutup ve başın kesüp babasına gönderdi. Ve bundan sonra Cengiz istiklâl üzre hânlıkda münferid kaldı. Ve ba‘dehû Harezmşâh’la aralarına burûdet ve azîm adâvet düşüp Cengiz Hân müsâmaha ve mâbeynleri ıslâh olmış iken Harezmşâh tarafından sulha mugāyir memleket-i Çin’e ta‘arruz ve gelen tüccârlarına zulm u te‘addîler olup ve Cengiz Hân’a birkaç def‘a hüsn-i hâl ile haber gönderdikde gûşına almayup ve ba‘dehû gelen elçinin gûşını ve burnunu kat‘ itmekle Cengiz Hân dahi cerâd-misâl asker-i Tatar-ı hûn-hâr ile hurûc idüp birkaç def‘a akıllar hayrân olacak mertebe kıtâlden sonra âkıbet Cengiz Hân gālib oldukda Buhârâ ile Semerkand’a istîlâ idüp ve bir bölük asker dahi Horâsân’a gönderüp bi’l-cümle gāret ve zabt itdiler. Ve ba‘dehû kendüsi Rey’e ve Hemedân’a ve Âzerbâycân’a ve Îrân’a ve ba‘dehû derbend-i Şîrvân’dan geçüp cümle vilâyetlerine istîlâ ve ba‘dehû Lâz ve Bulgar ve Çerkes vilâyetlerine istîlâ idüp ve bir bölük asker dahi Gazne’ye ve Hind’e ve Sicistân’a gönderüp mu‘tâd-ı habîselerin icrâ ve şol mertebe zer ü sîm ve envâ‘-ı cevâhir götürdiler ki hesâba ve kitâba gelmez. Ve ba‘dehû bilâd-ı İslâmiyye **[İ, 445a]’**den Merâga’ya ve Erdebîl’e ve Tebrîz’e ve Gence’ye ve niçe vilâyetlere istîlâ ve cümle mülûk-i etrâfla cenk idüp ve gālib oldukda ahz u katl idüp ve âmmeten vardıkları vilâyetlerin hasnâ hâtun ve kemâle irişmiş kızlarından mâ‘adâ ricâl ve nisâ ve sıbyânı katl-i âmm ve mâlların gāret ve memleketlerin ihrâk ve harâb idüp dökdükleri kanın ve itdikleri fesâdın haddi ve nihâyeti yokdur. Ve devr-i Âdem’den berü böyle bir mesâ’ib-i azîm vâki‘ olmış değildür. Bunların bu ahvâli Hazret-i Kahhâr-ı Mutlak’ın sırr-ı hafîsi olup idrâkinde ukūl kāsır ve nâ-tevândur. Zîrâ ittifâk-ı müverrihîn ile İskender-i Zülkarneyn cümle âleme hükm itmişdür ammâ bir senede bu mertebeye vâsıl olmayup ve belki on yıl mikdârı zamânda cümle dünyâya mâlik olup ve hiç nâ-hakk yere bir âdem katl itmeyüp ve bir şehir ve karye harâb itmeyüp ve hemân mülûk ve halkın kendüye ser-fürû ve itā‘at itmeleriyle iktifâ itmişlerdür. Ve bunlar hod abede-i şems olup meyte ekl iderken kuvvet-i tâmme sâhibi olup az zamânda bu denlü memleketlerde kuvvet-i zâhireleri nümâyân olmasının sırrı ve hikmetini ancak ol âlimü’s-sırrı ve’l-hafiyyât ve hâliku’l-kâ’inât Hazret-i Allâh bilür. Ve altı yüz yigirmi dörtde Cengiz fevt oldukda bir demir tâbût içine koyup ve demir zencîrler ile iki dağın arasına asdılar. Ve

yigirmi beş sene saltanat idüp fevt oldukda iki sene kadar hânlık içün azîm ızdırâb ve fitne olmışdur. Tafsîl-i ahvâli gāyet tavîldür, târîhlerden görile.

Saltanat-ı Ögetay Hân bin Cengiz Hân:

Âkıbet babası yerine hân oldukda bu dahi Harezmşâh ile azîm kıtâlden sonra nâ-bedîd olup saltanatları munkarız oldı. Ve altı yüz yigirmi sekizde Tatar gelüp Cezîre ve Diyâr-ı Bekr ve Erdebîl'i tevâbi'âtıyla gāret ve âmme-i halkını kırup ve ba'dehû cümle mülûk-i İslâm'ı itā'atına da'vet idüp ve emr itdi ki "Cemî'-i kal'alarının dîvârların dahi yıkup harâb ideler ve kendüye ser-fürû idüp bâc u harâc vireler. Ve illâ her kim muhâlefet ider ise üzerine varup katl-i âmm iderim" dimesiyle pâdişâhlara ve cümle halka hayret el virüp ve ne yüzden hareket ideceklerin bilmeyüp mütehayyir olmışlardı. Zîrâ başına şol mertebe haşerât cem' olmış idi ki kesretlerinden nâşî mukāvemet dahi mümkin değil idi. Ve kudret-i Hakk ile altı yüz otuz dokuzda mürd olup halk şerrinden halâs olup [5120]حبلى حبلى الساعة اللیلة kelâmının sırrı zâhir oldı. Mâcerâsı çokdur, târîhlerden görile. Ve bunun vefâtından sonra Cengiz Hân evlâdı miyânında saltanat içün azîm kıtâl olup niçesini hân idüp katl itdiler ve niçesini hal' itdiler. Ve âkıbet Ögetay Hân hânın oğlu Keybek Hân mübâlağa asker cem' idüp babası helâkinden dört sene sonra cümle muhâlifleri kahr ve katl idüp hân oldı. Ve âkıbet Deşt hânı mu'âvenetiyle Mengü Kan bin Tolı bin Cengiz Hân oldı. Ammâ şol mertebe âdem katl oldı ki hisâba gelmez. Hikâyesi ve mâcerâsı çokdur, târîhlere nazar oluna.

Saltanat-ı Hülagu bin Tolı bin Cengiz:

Vaktâ ki Mengü Kan hân oldı, karındaşı Kayla ile Hıta memleketine istîlâ idüp ve diğer karındaşı işbu Hülagu'yı Îrân-zemîn'e göndermişdi. Ve altı yüz elli dokuzda Hülagu cümle Îrân-zemîn'den hudûd-ı Irâk'a vâsıl oldı. Ve ba'dehû Bağdâd ve Musul **[İ, 445b]** ve Haleb ve Şâm ve Rûm'a istîlâ idüp ehâlîsini ne mertebe katl-i âmm ve nehb ü gāret ve memleketleri harâb ve âşiyân-ı bûm u gurâb itdüği cümleye ma'lûm olup ve altı yüz altmış üçde Hülagu-yı pelîd ü anîd sar'a zahmetinden mürd olup yerine oğlu Abaka hân oldı ve altı yüz seksen birde Abaka Hân vefât idüp Argun ve Keyhanto nâm iki oğlu kaldı. Ammâ Tatar tāifesi Ahmed bin Hülagu'yı hân itdiler. Bunun İslâm'la müşerref olmasına sebeb vilâdet itdikde Ahmed'i tāifesi alup Hülagu'ya getürdüklerinde âdet-i Tatar üzerine beslemeğe virdi. Ve ol dahi büyüdükde ismini

[5120] Gece gebedir, saat de gebedir.

Ahmed kodılar. İki sene hânlık idüp Tatar tāifesi anın müslimân olup ehl-i İslâm'la ittifâk üzere olduğına arz idüp Merâga'da şehîd idüp ve bunun habs itdüği Argun bin Abaka Hân'ı habsden çıkarup hân itdiler. Muhassal Cengiz'den sonra Devlet-i Osmâniyye zuhûrına gelince on dokuz kimesne hân olup ve ara yerde niçeler dahi zuhûr idüp nâ-pedîd olmışlardur. Ve Özbek'de bunların mâcerâları gāyet tafsîl üzere muharrerdür.

Fî-Zikr-i Ahvâl-i Saltanat-ı Deşt-i Kıpçak:

Ve ma'lûm ola ki Deşt-i Kıpçak bir havâsı güzel ve vusûli latīf ve firâvân ve otlağı vâsi' ve kiyâhı mübâh ve münbit yerler olmağla kabâ'il-i Tatar gāyet çok olup koyun ve sığır ve ılkılarının hisâbı yok ve develeri dahi çokdur. Deşt-i Kıpçak'ın cânib-i kıblesi Bahr-i Kulzüm ve Bahr-i Nabtıs ve ol iki denizen arasında Abaza ve Çerkes ve Gürci dağlarıdur. Ve şark cânibi Harezm ve Etrâr ve Sağnan memleketleridür ki nihâyeti Türkistân ve Hıta'yı ve Çin diyârlarına varur. Ve şimâl cânibi beriyyeler olup hâlî kum deryâlarıdur. Ve garb tarafı Rus ve Bulgar ve memâlik-i Osmâniyye'dür ki Kırım ve Özi ve Akkirman sahrâları dahi Deşt-i Kıpçak'dan ma'dûdlardur. Ve zamân-ı evvelde Deşt-i Kıpçak gāyet ma'mûr ve insânla memlû bir memleket-i vâsi'a idi ki Harezm'den bir kâfile çıkup at arabasıyla üç ayda şenlik içinden Kırım'a gelüp aslâ ve kat'â zâd u zahîre getürmeğe hâcet olmayup kabîleden kabîleye konup ve yiyüp içerlerdi. Ve sonra Timur Hân anların ahâlisinin kimini kırup ve kimini sürüp ol memleketleri harâb eyledi. Ve Deşt-i Kıpçak'da olan Tatar kabâ'ili ekser göçer kara kıl evli olup binâ olunmış evleri az idi. Ve meşhûr olan şehirleri Serây ve Ertak ve Seraçok ve Hâcı Turhân ve Azak ve Kırım ve Kefe ve Ejderhân ve taht-gâhları Serây şehri idi ki nehr-i İdil'den ayrılma bir azîm ırmağın kenârında gāyet mu'azzam ve ma'mûr şehr-i bî-nazîr idi. Ve hâlâ Kırım'da olan Seray bunun gayrı olup sonradan ihdâs olunmışdur. Muhassal Deşt-i Kıpçak'da olan kabâ'il-i Tatar gāyet çok ve atîk millet ve kadîm saltanat olup bunların zuhûrı İslâm'dan mukaddem ve ba'dehû Cengiz hurûcına gelince ve ba'dehû Devlet-i Osmâniyye hükmine girince işbu mâbeynde Cengiz neslinden ve ba'dehû Timur tarafından hân olan ve ba'zı hânlık da'vâsıyla hurûc idüp kimi birkaç gün ve kimi birkaç ay hânlıkdan sonra katl ve kimi hal' ve kimi istiklâl üzere olan hânların ta'dâdı çok ve sıhhati ma'lûm olmayup lâkin Cengiz neslinden ibtidâ Deşt'de hân olan kimdür ve Devlet-i Osmâniyye hükmine girdikde ibtidâ Devlet-i Aliyye tarafından tuğ ve tabl ve alem virilüp hân olan kimdür zikr idüp deşt-i saltanatına dahi ihtitâm virelim.

Saltanat-ı Âl-i Cengiz der-Deşt-i Kıpçak:

Deşt-i **[İ, 446a]** Kıpçak'da Cengiz evlâdından ibtidâ hân olan Cuci bin Cengiz Hân'dur ki Cengiz hâl-i hayâtında buna Deşt'i ve Harezm'i ve Hazar'ı virmiş idi. Mezbûr fevt oldukda oğulları miyânında saltanat içün azîm nizâ' olup ve âkıbet hânlık oğlu Bereket Hân bin Cuci üzerinde kaldıkda mezbûra hidâyetullâh irişüp müslimân olmağla Tatar tāifesinin İslâm'a gelmelerine emr eyledi ve Serây nâm şehri bu binâ idüp tahtgâh idindi. Bunun hikâyesi ve muhassenâtı gāyet çokdur. Muhassal Deşt-i Kıpçak Cengiz'den sonra Devlet-i Osmâniyyûn hükmine girince otuz kadar hân olup ve âkıbet hânlık Muhammed Hân oğlu Hâcı Giray Hân üzerinde karâr idüp ve bu dahi vefât itdikde on iki oğlu kalup hânlık içün miyânlarında tekrâr azîm fitne ve mukātele olup kimi on gün ve kimi bir ay ve kimi dahi ziyâde hânlık idüp Tatar tāifesi küllî ızdırâb çeküp pâymâl olmalarıyla içlerinden niçe ulemâ ve sulehâ dergâh-ı penâha gelüp ahvâl-i ızdırâblarını i'lâm itdiklerinde sultânü'l-mu'azzam Ebu'l-Feth Sultān Muhammed Hân hazretleri vezîr-i rûşen-zamîrleri Gedik Ahmed Paşa'yı ol tarafa gönderüp vardıkda Kefe kal'asını Frenk elinden alup ve ba'dehû Menkûb kal'asını dahi feth itdikde içlerinde buldığı Frenk ve Rûm beğzâdelerini tutup pâdişâha gönderdi. Ve ol kal'ada Hâcı Giray Hân oğlu Mengli Giray Hân dahi bulunup anı dahi ma'an gönderdi. Meğer mezbûr mukaddemâ Tatar umerâsı Aybek Beğ mu'âvenetiyle birkaç gün hân olup ve ba'dehû karındaşları galebe itmekle kaçup Menkûb kal'asına varup kâfirlere sığınmış idi. Ve bu cümle gönderilen beğler ve Mengli Hân'ı pâdişâh, Boğaz Hisârı'nda habs idüp ve ba'dehû cümlesinin katline fermân eyledi. Küffâr umerâsı bi'l-cümle katl olundukda hikmet-i Hudâ Mengli Hân iki rek'at namâz kılmak recâ idüp cellâdlar ve müvekkeller yanında durup namâz kılarken emr-i pâdişâhî geldi ki "Tatar beğzâdesi katl olunmaya." Ve ba'dehû yer ta'yîn olunup ve kifâyet mikdârı ma'ûnet dahi ta'yîn olundı. Ve ba'dehû Tatar tarafından Aybek Beğ'den âdem geldi ki "Bu cânibde hân gibi bir hânımız olmamağla Tatar'ın ahvâli harâb oldı ve işitdik ki bizim hânımız Bâb-ı sa'âdete varmış. Lutf idüp anı biraz asker ile bu cânibe gönderesiz. Bu memleketler cümle pâdişâhın olsun. Mengli Giray pâdişâh hazretlerinin nâ'ibi olsun. Sâye-i pâdişâhîde Tatar üzerine peşt ü penâh ola" dimeleriyle pâdişâh dahi Mengli Giray Hân'a tuğ ve alem virüp ve yanına biraz asker koşup Kırım cânibine gönderdi. Tatar anı işidicek karşu gelüp ve hânlığa kabûl idüp ibtidâ Devlet-i Aliyye'ye tâbi' olup tuğ ve alem virilen işbu Mengli Giray Hân'dur ki bi-hamdi'llâhi te'âlâ işbu saltanat-ı uzmâ ve memleket-i vüs'ânın dahi hânlığı Devlet-i Aliyye tarafından nasb olunmağla fitne ve

ihtilâlden halâs olup kavm-i Tatar dahi emîn ve râhat oldılar. Ve ilâ hâze'l-ân hân olanlar dahi mârru'z-zikr Mengli Giray Hân neslinden olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Karamaniyân:

Bunların cümlesi yedi nefer olup cedlerine Nûre Sofî dirlerdi ki aslı Ermenî olup sonra İslâm'a gelüp Amâsiyye'de katl olunan Baba İlyâs'ın sofîlerinden idi. Baba İlyâs katl olundukda bu kaçup Sultān Alâeddîn yanına gelüp ve zühd ü takvâ gösterüp takarrub hâsıl idüp ve oğlu Karaman'ı mukarreb idinüp **[İ, 446b]** ve ba'zı menâsıb virüp ve ba'dehû mîr-âhûr idüp ve kız karındaşını virüp ve ba'dehû Silifke'nin ve sâir feth ideceği yerlerin beğliğin virüp ve Lârende'yi dahi zamm idüp beğlerbeği eyledi. Ve yedi yüz hudûdında Sultān Alâeddîn fevt oldukda ümerâ-i etrâf taht yerlerinde olan vilâyetleri müstakil pâdişâh olmak üzere zabt etmeleriyle Karaman dahi pâdişâh dâmâdı ve cümlenin azîmi ve kuvvetlüsi olmağla gelüp Konya'da tahta cülûs idüp ve cümle Karaman vilâyetini zabt eyledi. Bunların evveli Karaman ve âhirleri Pîr Ahmed Beğ olup müddet-i saltanatları yüz yetmiş seneden ziyâdece olup inkırâzlarına gelince Devlet-i Aliyye'ye çok ihânetleri ve ibâdullâha fitne ve ihtilâlleri gāyet tavîldür, târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Tavâ'if-i Mülûk:

Sultān Alâeddîn'den sonra müstakil pâdişâh olan ümerâdan biri dahi Sinob ve Kastamonı sâhibi Kızıl Ahmedli'dür ki bunların evveli Âdil Beğ'dür ve ba'dehû Kötürüm Bâyezîd ve ba'dehû İsfendiyâr ve ba'dehû İbrâhîm ve ba'dehû Kızıl Ahmed ve ba'dehû İsmâ'îl cümlesi altı neferdür, tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî Zikr-i Mülûk-i Saruhân:

Bunların evveli Saruhân Beğ ve ba'dehû oğlu İlyâs Beğ ve ba'dehû oğlu İshâk Beğ cümlesi üç nefer olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Aydınili:

Bunların evveli Aydın Beğ olmağla ol isimle vilâyet dahi müsemmâdur. Ve ba'dehû oğlu Muhammed Beğ ve ba'dehû oğlu Îsâ Beğ ve ba'dehû Aydın oğlu Ali Beğ olup Şeyh Hâcı Paşa Şifâ nâm kitâbı bunun nâmına te'lîf [itmişdür]. Cümlesi dört neferdür.

Fî-[Zikr-i] Mülûk-i Germiyan:

Bunların dahi evveli Germiyan Beğ'dür ve ba'dehû Âlem Şâh ve oğlu Ya'kūb Beğ temellük idüp cümlesi üç neferdür. Ve bu zikr olunan tavâ'if-i mülûk mukaddemâ Sultān Alâeddîn-i Selçukî ümerâsından olup ve yedi yüz hudûdında Sultān Alâeddîn vefât itdikde her biri taht yerlerinde olan sancaklarda müstakil pâdişâh olmak üzere isimlerine hutbe okudup ve nâmlarına sikke kat' itdiler. Saltanat taklîd iden tavâif-i mülûkdür.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Kirman:

Bunlara Âl-i Burâk dirler ki evveleri Burâk Hâcib olup Hıta pâdişâhı Kirman'ın mukarreb ümerâsından idi. Harezm Şâh'a sulh içün gönderdikde Harezm Şâh mezbûrun mezbûrun re'y ve tedbîrine pesend idüp yanında alıkoyup Kirman hükûmetini virdi ve kız karındaşını dahi virdi. Ba'dehû Harezm Şâh'ın ahvâli tebâh olıcak mezbûrı Cengiz Hân'a gönderdi ki mâbeynlerin ıslâh eyleye. Vardıkda Harezm Şâh'dan inhirâf idüp Cengiz Hân'a itā'at eyledi. Ve Cengiz dahi Kirman'ı saltanatla mukarrer eyledi. Cümle dokuz nefer olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Âl-i Muzaffer:

Ve bu tāifenün evveli Horâsân'da Selâme nâm karyeden olup ve bunlara Şîrâz'da ve Kirman'da ve İsfahân ve Yezd ve tevâbi'âtlarında saltanat itmişlerdür. Cümlesi dört nefer olup etrâf-ı mülûkle ve Timur ile mâcerâları çok olup ve hattâ bunlardan Şâh Mansûr zamânında bir def'a Timur'a gālib olmışlardur. Ve hatt-ı ta'lîkde meşhûr olan Şâh Mahmûd dahi bunlardandur. Tafsîl-i mâcerâları çokdur, târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Hindistân:

Ve ma'lûm ola ki Hindistân azîm iklîm-i vâsi' olup ve rûy-i arzda ibtidâ insân ile ma'mûr olan memleket olmağla kadîm millet ve atîk saltanat ve gāyet vâsi' ve ma'mûr olan iklîm olmağla her eczâsında ve nâhiyesinde **[İ, 447a]** bir pâdişâh olup ve bâ-husûs cezîrelerine hadd ü add olmayup ve niçe cezîreler vardur ki ecnâs-ı muhtelife içinde birkaç pâdişâh vardur. Muhassal Hindüstân'da ecnâs-ı muhtelifeden pâdişâh olanların hadd ve ihsâsına imkân ve mecâl yokdur. Ancak husûl-i İslâm'dan sonra Hindüstân'da ve Dehlî ve Cerrât'da a'zam-ı fütûh olan mülûk-ı İslâm'dan Gazneviyân

ve Gūriyân ve Harezmiyân zamânlarında olmışdur ki anların tafsîli, saltanatlarında muharrerdür, nazar oluna. Ve bunlardan sonra altı yüz iki evâhirinde Şâh Muhammed Tekiş fevt oldukda Dehlî'de olan Kutub Aybek nâm kulı niçe müddet saltanat idüp fevt oldukda evlâdı kalmamağın yerine İtilmiş nâm kulı şâh olup ve kendüye Şemseddîn diyü lakab koyup ve çok fütûhât idüp âleme nâmı münteşir olup ve altı yüz elli birde vefât itdikde üç evlâdı kalup muhassal memlekete Timur evlâdı istîlâ idince bunun evlâdlarından ve âherden yigirmi dokuz kimesne pâdişâh olup ve dokuz yüz on birde Bâbür Mirzâ'nın oğlu Hümâyûn Mirzâ gelüp memleketi zabt eyledi.Tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Gucerât Nâhiyyetün mine'l-Hind:

Bunların evvel pâdişâh olanın ismi Sultān Muzaffer Şâh'dur. Mezbûr gāyet bahâdır ve nâm-dâr kimesne idi. Cümlesi on sekiz pâdişâh olup mâcerâları ve ta'accüb idecek ahvâlleri çokdur. Ve âkıbet Timur evlâdları müstevlî olup tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Gîlân:

Ve ma'lûm ola ki memleket-i Gîlân iki kısm olup bir kısmına Lâşcân ve bir kısmına Dehşet dirler. Çok zamân bunların pâdişâhları sâdât-ı eşrâfdan olmışlardur ki hulefâ-i sâdât beyânında zikr olunmışdur. Ve bunların cümlesi on bir kimesnedür ki evvelleri Emîr Safî azîmu'ş-şân şeyh idi. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Şîrvân:

Ez-nesl-i Şeyh İbrâhîm-i Derbendî. Ve bu tāife Nûşirevân neslinden geçinürler. Zuhûr-ı İslâm'dan mukaddem anlar Şîrvân'a mutasarrıf idi. Ve devlet-i İslâmiyye'de anlardan mülk munkatı' olmış idi. Sonra bunlardan evvel şâh olan Şeyh İbrâhîm ve babası Şekî köylerinde sâkin olup dihkānlık iderlerdi. Ve nâ-gâh ehl-i memleket hâkimleri olan Emîr Kâvûs bî-huzûr olup "Kadîmden dûdmân-ı mülkdür" diyü Şeyh İbrâhîm'e vardılar. Gördiler ki çift sürüp ve yorulup ve bir yerde yatup uyumış. Ve derhâl üzerine sâyebân tutup ve ırakdan âdâbla el kavuşdurup durdılar. Vaktâ ki Şeyh İbrâhîm uyanup kalkdı, yanına varup ve elin öpüp anı memlekete pâdişâhlığa da'vet itdiler. Ve ol râzı olmayup "Sizin huzûrınız içün beni râhatımdan ayırman" didi. Anlar

kabûl itmeyüp hâh u nâ-hâh getürüp pâdişâh itdiler. [5121]الملك بيد الله يؤتي ملكه من يشا Mezbûr Şeyh İbrâhîm tahta cülûs itdikden sonra adl ü dâd idüp ve çok vilâyet feth eyledi. Mezbûr rûy-i zemînde hüsn-i sîret ile memdûh olan mülûkdendür ve Timur fitnesinde hüsn-i tedbîr ile memleketini Timur şerrinden halâs idüp ve bunun akl-ı dil-pezîrini beğenüp gāyet muhabbetden nâşî memleketini ibkā idüp "Sen benim oğlum ve halîfemsin" didi. Ve Timur Gürci memleketini dahi harâb ve gāret itmek murâd itdikde recâ idüp men' eyledi. Bunun agreb u garâib hikâyeleri çokdur. Cümlesi on bir neferdür. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Şekî:

Şîrvân'a muttasıldur ve bu memlekete evvel pâdişâh olan Seydî Ahmed'dür **[İ, 447b]** Âl-i Cengiz Hân'dandur. Mezbûr gāyet bahâdır ve ehl-i tedbîr kimesne olup ve bu memleketi kâfir elinden ol feth itmişdür. Ve kendüden sonra oğlu şâh olup cümlesi yedi neferdür.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Celâîr el-Hânî:

Ve bu tāifenin Irâk'da evvel pâdişâh olan Hasan bin Hüseyin bin Akboğa'dur ki mezbûrun babası Hüseyin Melik Ebû Mansûr ümerâsından idi. Ve bunların cümlesi on bir nefer olup etrâf-ı mülûkle ve bâ-husûs Timur ile ve birbirleriyle mâcerâları çokdur, târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Timurlenk ve evlâduhû ve hüve ibnü Turgay bin Abakay bini el-Moğolî:

Timur Hân'ın ecdâdı Semerkand kurbında Kiş nâm kasabada sâkin olup ve ba'dehû Debîd'e nakl idüp anda rencberlik iderdi ve ba'dehû Semerkand'dan hurûc eyledi. Bunun ahvâli gāyet tavîldür. Ve her millletde Timur-nâme diyü başka bir târîhi olup ve Özbek'de hod bunun târîhi gāyet mufassal ve mutavvel olup ve kendüye dahi gāyet i'tibâr ve i'tikād idüp "Me'mûr min indi'llâh" idi diyü zu'm iderler. Mezbûr doksan dokuz sene ömr sürüp ve ceng ve hurûbla gezdiğinden mâ'ada otuz altı sene müstakil pâdişâh olup şarken ve garben nâmesi gelmez ve bâc u harâc virmez ve "kulunum" dimez Sultān Yıldırım Bâyezîd Hân hazretlerinden gayrı bir pâdişâh kalmayup ve ba'dehû pâdişâh-ı merhûm ile olan mâcerâları yukaruda icmâlen zikr

[5121] Mülk Allah'ın tasarrufundadır, onu dilediğine verir.

olunmışdur, nazar oluna. Sekiz yüz yedi şa‘bânının yedinci güni Timur Çin’e sefere gider iken vefât itdikde “Mâte fî enzârihî” vefâtına târîh düşmişdür ve cenâzesini Semerkand’a getürüp defn itmişler. Ve ol sefere gider iken oğlu Mîrân Şâh’ın oğlu Halîl Sultān yanında ma‘an bulunmağla erkân-ı devlet adû havfından mezbûr Halîl Sultān’a bî‘at itdiler. Ve sekiz yüz yedi ramâzan-ı şerîfinde Semerkand’a gelüp serîr-i saltanata cülûs itdikde ceddi Timur’un hûn-ı ciğer ile cem‘ itdüği hesâb u kitâbından bîrûn emvâl ve zer ü sîm ve cevâhiri az müddetde ümerâ vü asâkire ve ulemâ vü meşayıha ve fukarâ vü zu‘afâya ve hayrât u hasenâta ashâbları rûhı içün bezl ü bahş eyledi. Mezbûr Halîl Sultān’ın ahlâk-ı hasenesi ve memdûhası çokdur. Sekiz yüz on dört recebinde vefât idüp ve habîbesi dahi anın muhabbetine “Bana şimden girü sağlık lâzım değil” diyü hançer düşüp cân teslîm itmekle halk bu hâle ta‘accüb idüp ikisini bir mezâra defn itdiler. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Şâhruh Sultān:

İbn-i Timur Hân. Mezbûra, babası Timur Hân hâl-i hayâtında yedi yüz doksan dokuzda Horâsân ve Sîstân ve Mâzenderân hükûmetlerini virmiş idi. Ve sekiz yüz on birde Herât’dan azîm asker ile kalkup nehr-i Ceyhûn dondukda üzerinden geçüp Semerkand’ı Hudâdâd elinden aldı ve oğlu Uluğ Beğ’e virüp kendüsi yine Horâsân’a geldi. Mezbûr muhibb-i ulemâ vü meşâyıh olup ve azîm hurûbı olup ve her hurûbında mansûr ve muzaffer idi. Ve vüs‘at-i memleketi Hoten ve Kaşgar’dan Deşt-i Kıpçak’a Ve Hind’de ve Mâzenderân’a ve Şîrvân’a ve Gürci’ye ve Fâris’den Vâsıt ve Basra’ya irmiş idi. Ve Kirman’ı oğluna virüp ve Kum ve Nihâvend’i küçük oğlu Muhammed’e virmiş idi. Ve sekiz yüz elli senesinde vefât idüp Halîl Sultān yanında defn olundı. Mezbûr yetmiş bir sene ömr sürüp ve kırk sene saltanat itmişdür. Mezbûr azîmu’ş-şân pâdişâh olup Timur evlâdlarında bu mertebe kâmurânlıkla saltanat itmiş yokdur. Tafsîl-i ahvâlleri mutavveldür, târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Muhammed Uluğ Beğ[İ, 448a] Sultān [bin] Şâhruh:

Mezbûra babası Şâhruh hâl-i hayâtında sekiz yüz on birde Mâverâünnehr saltanatın virüp kırk yıl mikdârı anda saltanat sürmişdür. Mezbûr âlim ve âdil ve ilm-i riyâzâtda kâmil olup ve dâimâ ulemâ ve fukarâ ile ülfet ve sohbet idüp ve gālib-i evkâtını kütübe sarf iderdi. Ol ecilden çok ulûma muttali‘ olup ve Semerkand’da bir âlî ve bedî‘ü’t-tarz ve hüsnü’s-semt medrese binâ itdi ki fevkānî ve tahtânî beş yüz kadar

hücresi vardur. Ve yine anda bir rasad ihrâc idüp çok mâl sarf eyledi. Ve hâlâ halk içinde mütedâvil olan anın zîcidür. Ve ol kitâbın evvelinde bunı yazdı ki: **Beyt:**

انَّ آثارنا تدل علينا

فانظروا بعدنا إلى الآثار[5122]

Ve bir eser-i azîm ve gāyet mühim ve nâfi‘ kitâbdur. Evvelâ tahrîrine Fâzıl Gıyâseddîn Cemşîd mübâşeret idüp fevt oldı ve ba‘dehû Kâdızâde-i Rûmî mübâşeret idüp ol dahi vefât itdi. Ve sonra Ali Kuşcı-yı Semerkandî itmâm eyledi. Ve ba‘dehû üzerine Türk pâdişâhı Ebu’l-Hayr ve Abdülazîz ve Melik Abdülazîz ve Abdüllatīf Mîrzâ her tarafdan hurûc idüp ve Abdüllatīf Semerkand’ı üç ay muhâsara idüp ve babasına gālib olup ve hakk-ı übüvvete hürmet itmeyüp katl eyledi. Ammâ ol dahi saltanatdan hayr görmeyüp sekiz aydan sonra Bâğ-ı Zâgân’da tena‘‘um üzere iken Baba Hüseyin nâm kimesne pertâb okı atup be-takdîr-i Hudâ gelüp Abdüllatīf’i katl eyledi. Ve yerine Fâris hâkimi olan Mîrzâ Abdullâh bin İbrâhîm Sultān hân olup ve sekiz yüz elli dört hudûdında Melik Ebû Sa‘îd dahi saltanatı anın elinden aldı.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Alâüddevle Mîrzâ ibn Baysungur :

İbn-i Şâhruh mezbûr ceddi Şâhruh’un zamânından sonra Horâsân’a gelüp hân olmış idi. Bunun üzerine niçeler hücûm idüp ve âkıbet münhezim olup ve Rüstemdâr cânibine varup ve dâimâ Hudâ te‘âlâdan mevtin du‘â iderdi. Ve çok geçmeüp vefât idüp ve ba‘dehû oğlu dahi vefât itmekle memleketi âhar zabt eyledi.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Sultān Muhammed Mîrzâ bin Baysungur bin Şâhruh:

Mezbûr mukaddemâ ceddi Şâhruh zamânında isyân idüp ve cenk idüp mağlûb olmış idi. Ve çok geçmeyüp Şâhruh vefât itdikde gālib asker Muhammed Mîrzâ yanına varup mezbûr gāyet dilîr ve bahâdır olmağla Irâk-ı Acem ve Fars ve Kirman ve Hûristân ve hudûd-ı Basra’ya varınca mâlik oldı. Ve ba‘dehû etrâf-ı mülûkden mâ‘adâ karındaşı Bâbür Mîrzâ ile birkaç def‘a mükāteleden sonra ehl-i Semerkand mâbeynlerin ıslâh itmiş iken çok geçmeyüp Muhammed Mîrzâ nakz-ı ahd idüp Esterdin ve Cûyin üzerine istîlâ itdikde ve bi’l-iktizâ Bâbür Mîrzâ dahi cenge teveccüh eyledi. Ve mukaddemâ her çend Muhammed Mîrzâ’ya ümerâ ve erkân-ı devlet “Nakz-ı ahd mübârek değildür, ferâgat eyle” didiklerinde müfîd olmayup söyleyenlere levm ve şetm eyledi. Ve sekiz yüz elli beşde Bâbür Mîrzâ ile cenk itdikde anlar Bâbür Mîrzâ yanına varmağla

[5122] Şüphesiz eserlerimiz bize delalet eder. Bizim ardımızdan eserlerimize bakın.

Muhammed Mîrzâ mağlûb ve esîr oldukda didüğidür: اصبحت اميراً و امسيت اسيراً[5123] ve ba‘dehû Bâbür Mîrzâ emriyle katl olundı.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Ebü’l-Kāsım Bâbür Mîrzâ ibn Baysungur:

Mezbûr ceddi Şâhruh vefât itdikde yanında bulunup lâkin gālib asker Muhammed Mîrzâ yanına yanına varmağa saltanatdan ye’s idüp Esterâbâd’da karâr itdi. Ve ba‘dehû Alâüddevle ve Muhammed Mîrzâ ve Cihân Şâh ile ve Mâverâünnehr sultānı Melik Ebû Sa‘îd ile **[İ, 448b]** cenk idüp Horâsân’ı Alâüddevle elinden alup ve Fâris ve Irâk-ı Acem’i Muhammed Mîrzâ elinden alup ve Ebû Sa‘îd ile sulh u salâh olup ve ba‘dehû Horâsân’a gelüp ve min-ba’d cenk içün hareket itmeyüp îş u nûşa ve tarab u tena‘‘uma meşgūl oldı. Ve sekiz yüz altmış birde vefât idüp İmâm Rızâ civârında defn olunup mezbûr on bir yıl saltanat idüp hîn-i vefâtında saltanatı oğlu Muhammed’e vasiyyet eyledi.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Sultān Ebu’s-Sa‘îd bin Ahmed Mîrân Şâh bin Timur Hân:

Mezbûr sekiz yüz elli dörtde Mâverâünnehr’de zuhûr idüp Semerkand hânı Sultān Abdullâh’ı katl idüp memleketini zabt eyledi ve Belh’e ve Horâsân’a dahi istîlâ eyledi. Ve mezbûr Abdüllatīf ve Cihân Şâh ve Alâüddevle ve oğlu İbrâhîm Sultān ve Emîr-zâde Sencer ile cenk idüp ve Sencer cenkde helâk olup ve çok geçmeyüp Alâüddevle fevt olup ve ba‘dehû oğlu İbrâhîm Sultān ve Sicistân ve Kandehâr sâhibi Şâh Mahmûd dahi fevt olmağla saltanatları bilâ-mezâhim Ebû Sa‘îd’e kaldı. Ve ba‘dehû Horâsân ve Mâverâünnehr ve Bedehşân ve Kâbil ve Hârzem Ebû Sa‘îd’e müsellem oldı. Ve sekiz yüz yetmiş birde Cihân Şâh bin Kara Yûsuf katl olunup anun memleketi olan Irâk-ı Acem ve Kirman’a dahi mâlik oldı. Ve ba‘dehû kasd itdi ki Irâk’ı ve Âzerbâycân’ı Uzun Hasan elinden ala. Uzun Hasan haberdâr olunca musâlaha içün niçe def‘a âdem gönderüp müfîd olmadı. Ve Melik Ebû Sa‘îd azîm asker ile üzerine geldikde Uzun Hasan bir derbendde kemîn idüp ve Âzerbâycân kurbında muhkem cenk idüp uzun Hasan gālib oldukda Ebû Sa‘îd havâssıyla kaçarken Uzun Hasan oğlu Zeynel Beğ irişüp ve esîr idüp getürdükde katl olundı. Mezbûr Ebû Sa‘îd şâhân-ı cihân içinde nâmdâr ve âlî-mikdâr ve celîlü’l-i‘tibâr, vâsi‘-i memleket ve azîm-i saltanat idi. Hudûd-ı Kaşgar’dan Tebrîz’e varınca ve diyâr-ı Hind’de Hârzem’e varınca hükm itmiş idi. Kırk

[5123] Emir olarak sabahladım, esir olarak akşamladım.

iki sene ömr sürüp sekiz yıl Mâverâünnehr'de ve on iki sene cümle zikr olunan memâlikde saltanat idüp cümle eyyâm-ı saltanatı yigirmi sene kadar olmışdur, rahmetullâhi aleyh. Mâcerâsı çokdur, târîhlerden görile.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Sultān Hüseyin bin Baykara ibn Şeyh Ömer bin Timur Hân:

Halk lisânında meşhûr olan Meclis-i Baykara didikleri budur. Mezbûr sekiz yüz altmış birde Bâbür Mîrzâ vefâtından sonra Merv'e istîlâ idüp ve ba'dehû Esterâbâd'ı Cihân Şâh elinden aldı. Ve Sultān Mahmûd ile cenk idüp gālib oldı. Ve ba'dehû Nîşâbûr'a gelüp Ebû Sa'îd askerine gālib oldı ve Sa'îd ve sekiz yüz yetmiş üçde Ebû Sa'îd kıssası vâki' oldukda Sultān Hüseyn Eyver'den gelüp Merv'e ve ba'dehû Meşhedzâr'a ve Nîşâbûr'a istîlâ idüp ve ba'dehû Herât üzerine geldikde Sultān Mahmûd firâr itmekle Hemedân'da tahta cülûs eyledi. Ve bu sene Uzun Hasan Emir-zâde Yâdigâr Muhammed ile azîm asker ile geldikde Sultān Hüseyin gālib olup ve çok beğler esîr idüp ve ba'dehû cümlesine çok ihsânlar idüp ıtlâk eyledi. Ve ba'dehû Yâdigâr Muhammed tekrâr gelüp bozuldı. Ve ba'dehû tekrâr Esterâbâd sâhibi Emîr Hüseyin ve Emîr Şeyh Ali ile ittifâkıyla azîm asker ile gelüp Hemedân'ı zabt idüp tahta cülûs eyledi ve îş u nûşa meşgūl olup Sultān Hüseyin hâlden haberdâr olunca sekiz yüz yetmiş beş senesinde bin bahâdır ile Belh'den kalkup üç gün ve üç gice ılgar idüp ve dördünci seher vaktinde **[İ, 449]** Yâdigâr Muhammed'i Bâğ-ı Zâgān'da basup ve itâb idüp ve ba'dehû katl eyledi. Ve ba'dehû Sultān Mahmûd gelüp Belh'i muhâsara idüp ve ba'dehû Horâsân'a gelüp Sultān Hüseyin ile muhkem cenk idüp ve mağlûb olup gitdi. Ve sekiz yüz beşde Bedehşân sâhibi Mîrzâde Ebû Bekr bin Ebû Sa'îd azîm asker ile Horâsân kasdına geldikde Fîrûz Kend'de Sultān Hüseyin ile mukātele iderken katl olmağla ve ba'dehû Sultān Hüseyin küdûrâtdan hâlî olup ve dâim ehl-i ma'ârif ve kemâlâtla müvâneset ve musâhabet üzre olup ve anın yanına cem' olan ashâb-ı ma'ârif ü kemâlât ve sınâyi' vü bedâyi' bir pâdişâh zamânında dahi olmamış idi. Tafsîli târîhlere nazar oluna.

Saltanat-ı Muzaffer Mîrzâ ve Bedîüzzamân Mîrzâ:

Hüseyin Baykara vefâtından sonra ber-vech-i iştirâk pederleri makâmına kāim oldılar. Ammâ Şeybek Hân Deşt'den hurûc idüp Mâverâünnehr'i ve Horâsân'ı âl-i Timur elinden alup Bedîüzzamân Hind'e gitdi. Dokuz yüz on altıda Şâh İsmâ'îl Horâsân'ı zabt itdikde Bedîüzzamân anın yanına geldi. Merhûm Sultān Selîm Hân

nevvera'llâhu burhânehû Şâh İsmâ'îl'i bozup Tebrîz'i zabt itdikde Bedîüzzamân'ı anda bulup kendüye ihtirâm idüp tevâbi'atıyla İstanbul'a getürüp hazâ'in-i âmireden vazîfe ta'yîn eyledi. Ve dört aydan sonra İstanbul'da vefât eyledi. Ve Muzaffer Hân dahi dâim Şeybek Hân ile muhârebe vü mücâdeleden hâlî ve diğer-gûne olup ve âhir dokuz yüz on beşde vefât itdikde oğulları Ebü'l-Hasan Mîrzâ babaları makāmına kāim oldılar. Ammâ Şeybek Hân kuvvetlenüp memleketi Âl-i Baykara elinden almak mukarrer olunca Kandehâr pâdişâhı Argun kırk bin asker ile mu'âvenetle geldikde Şeybek Hân gālib olup Argun pâdişâhı ve Ebu'l-Muhsin Mîrzâ'yı ve Köpek Mîrzâ'yı tutup katl idüp cümle saltanata istîlâ eyledi. Timuriyânın bi'l-cümle müddet-i saltanatları yüz kırk yıldır.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Evlâdü'l-Melik Ebû Sa'îd Der-Mâverâünnehr:

Vaktâ ki Ebû Sa'îd Âzerbâycân'da Uzun Hasan cenkde gurûrı sebebiyle münhezim olup katl olundı, yerine oğlu Sultān Ahmed Semerkand'a hân oldı. Dokuz yüz altı hudûdında Mâverâünnehr'de Ebû Sa'îd evlâdı arasında saltanat içün münâza'a olmağla Deşt'den Şeybek Hân gelüp Etrâr'a ve Eşbâr'a ve cümle mâverâ-yı Seyhûn'a istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz on evâhirinde Sultān Ahmed fevt olup yerine oğlu Sultān Mahmûd hân olup altı aydan sonra fevt oldukda yerine oğulları Baysungur ve Üstâd Ali iştirâk üzere temellük idüp ve ba'dehû aralarına vahşet gelüp muhârebât-ı kesîreden sonra Üstâd Ali gālib oldukda Baysungur emân dileyüp varup Horâsân'da ölince Hüseyin Baykara yanında kaldı. Ve dokuz yüz on birde Şeybek Hân gelüp Semerkand'da Üstâd Ali'yi muhâsara idüp vâlidesi[ni] alup ve yine kendüyi Semerkand'[d]a komak üzere haber gönderdikde anlar dahi bu makāleyi vâki' kıyâsıyla oğlıyla çıkup yanına geldiklerinde Üstâd Ali'yi katl idüp ve hatunı dahi kendüsi almayup ümerâsından birine tezvîc eyledi. Ve Şeybek Hân bu takrîble Semerkand'a mâlik oldı.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Bâbür Mîrzâ ibn Şeyh Ömer bin Ebî Sa'îd bin Mîrân Şâh bin Timur:

Mezbûr Bâbür Mirzâ Taşkend'e ve Endigân'a ve Kâbil'e ve bir mikdâr bilâd-ı Hind'de dahi hükm iderdi ve işitdi ki Şeybek Hân Mâverâünnehr'i Âl-i Timur elinden aldı ve gayret çeküp Semerkand'ı Özbek elinden ala. **[İ, 449b]** Lâkin kendü askerinde ana mukāvemet muhâl olduğunı mülâhaza itmekle semt-i hîleye kaçup kendü havâssından üç nefer kimesne alup ve çoban şeklinde, eşeklere binüp ve üç gice

yürüyüp dördünci gice Semerkand'ın taşrasında kalender-hâne tekyesine geldiler ve ehl-i tekye ile ittifâk idüp nerdübânlar peydâ idüp kal'a dîvârından içerü girdiler. Ve Uluğ Beğ Medresesi'ne varup anda olan dânişmend ve suhteler ile ittifâk idüp ve Çağatay tāifesinden olan a'yân u ekâbiri çağırup geldiklerinde kûslar ve nefîrler getürüp ve medrese damı üzerine çıkup çaldılar ve tekbîrler itdiler. Ve her tarafdan işiden Çağatay geldiler ve medrese kapuların açup sell-i seyf şehre yürüdiler ve Özbek'den çok âdem katl itdiler ve kal'ayı dahi zabt itdiler. Ve ol gice Şeybek Hân şehrin taşrasında bir bağçe[de] idi, ahvâli işitdikde kalkup Türkistân'a firâr eyledi. Ve ba'dehû biraz asker ile gelüp münhezim oldı ve üç seneden sonra tekrâr üç yüz bin asker ile gelüp Bâbür Mîrzâ münhezim olup Kâbil'e gitdi. Ve Şeybek Hân Buhârâ ve Semerkand'a istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz on altıda Şeybek Hân katl olundukda Bâbür Mîrzâ tekrâr gelüp Semerkand'ı aldı ve dokuz yüz on yedide Özbek askeri Küçümnâm hânla gelüp Semerkand'ı Bâbür Mîrzâ elinden almağla Bâbür Mîrzâ Kâbil'e varup min-ba'd Mâverâünnehr'e avdet itmedi ve dâim Hind cânibine gazâ idüp ve çok vilâyet alup ve bî-hisâb mâl ve cevâhire mâlik oldı. Ve Kandehâr'ı üç sene muhâsara idüp Argun Şâh oğlu elinden aldı. Ve dokuz yüz on yedide fevt olup memâlik-i Hind'de oğlu Hümâyûn pâdişâh oldı. Mezbûr azîm kuvvet-dâr ve sâhib-i hazîne, âdil ve bahâdır ve latîf-tab' ve sehî pâdişâh olup Türkî ve Fârisî nazma kādir ve ulûm-ı riyâziyyât ü hendesiyyâtda mâhir ve sâir ulûmda dahi fâhir idi. Ve karındaşları Kâmurân Mîrzâ ve Askerî Mîrzâ ve sâir mülûk-i etrâf-ı Hind ile niçe def'a cenk idüp cümlesinde mansûr ve muzaffer olmışdur. Ve dokuz yüz kırk dörtde Bengâle'yi Şîr Hân elinden alup ve dokuz [yüz] yetmişde mecûs tāifesinin Gelencer nâm sarp kal'asını muhâsara idüp ve kal'a altında lağım kazup ve Şîr Hân dahi ol lağım içine girmiş idi. Mecûs haber aldıkda neft ve bârût ile anları yakup ve âhir nefesde saltanatı oğlu Selîm Şâh'a vasiyyet idüp ve Selîm Şâh cidd ü cehd idüp evvel kal'ayı feth itdikden sonra gelüp tahta karâr eyledi. Ve bu dahi vefât itdikde bir küçük oğlu yerine kāim oldukda İskender Hân cümle kâra istîlâ eyledi. Ve Celâleddîn Ekber bin Hümâyûn pâdişâh oldukda âbâ vü ecdâdı feth itmedüği memleketleri feth idüp ve dokuz yüz yetmiş dokuzda Gucerât vilâyetin Sultān Cemâleddîn, Şîr Hân elinden alup ve ba'dehû Bîcângîr memleketin alup ve anda Portukal kâfiriyle dâimâ cenk idüp ve niçe kal'alar zabt idüp ve kendüden sonra dahi hâlâ ol memleketlere pâdişâh anın evlâdından olup nesilleri Timur Hân'a müntehî olur. Tafsîl-i ahvâlleri târîhlere nazar oluna.

Fî-Zikr-i Mülûk-i Özbekiyyân Der-Mâverâünnehr:

Ve ma‘lûm ola ki mâverâ’-ı bilâd-ı Soffa’dur. Ve kadîmu’l-eyyâmda ol memleket kavmi kavm-i heyâtıle idi. Ve anların büyük şehirleri Semerkand olup ve Türkistân Nehr-i Hocend’in mâverâsıdur. Ve Mâverâünnehr yedi tümen şehirleri çokdur ve İlek Hân zamânında taht-gâhları Mergînân şehri idi ve sâhibü’l-Hidâye **[İ, 450a]** dahi andan olup ve mu‘azzam şehirleri Hocend ve Tirmiz ve Nesef ve Kiş ve Buhâra ve Dehbîd ve Endigân ve Bedehşân ve Semerkand şehirleridür. Hârzem memleketi iklîm-i Saffâniyân’dur ve bilâd-ı Türkistân Moğol’a ve Kıpçak’a varınca dokuz tümen olup anın mu‘azzam şehirleri İsbîcân ve Şâhruhiyye ve Özkend ve Etrâr ve Eşbâr ve Sağnak ve Taşkend’dür ki kadîm şehr-i azîm olup Efrâsiyâb’ın taht-gâhı idi ve hâlâ yine taht-ı memleketdir. Ve anların örfinde mutlakâ Ceyhûn’un karşu mâverâsı şarka varınca Tūrân ta‘bîr olunup ve biri garb cânibine Îrân dirler. İmdi sâbıkan zikr olunmışdı ki Deşt-i Kıpçak hânı Ebu’l-Hayr Oğlan Hân oldukda sekiz yüz elli dörtde azîm asker ile Semerkand üzerine gelüp ve anın hânı Abdullâh Hân’ı katl idüp ve anın hatunı ki Uluğ Beğ kızıdır, anı nikâhlanup ve Semerkand’ı melik Ebû Sa‘îd’de teslîm idüp kendüsi Deşt’e geldi. Ve mezbûrun beş evlâdı olup ve oğlunun birinin dahi iki oğlu var iken mezbûr vefât itdikde hânlık âhere tahvîl idüp evlâdları şöyle kaldılar. Ve bundan sonra mâcerâları tavîldür. Sekiz yüz yetmiş üçde Semerkand hânı Ebû Sa‘îd katl olundukda evlâdları miyânında ihtilâl vâki‘ olmağla âkıbet Sultān Ahmed Mîrzâ hân oldı. Ammâ miyânlarında fitne ve ızdırâb müşted ve mümted olmağla Ebu’l-Hayr’ın oğlunın oğlu Şeybek Hân Deşt’den gelüp Semerkand’da istîlâ eyledi. Muhassal mâcerâları gāyet çokdur ve bundan sonra dahi hân olanların ismi ta‘rîfiyle ihtitâm virelim. Ve bundan sonra Üstâd Ali hân olup ve ba‘dehû Bâbür Mîrzâ hân oldı. Ve dokuz yüz on yedide Şeybek Hân’ın ammisi Gücenci Hân ibn Ebu’l-Hayr Oğlan Hân olup ve ba‘dehû oğlu Ebû Sa‘îd hân oldı. Vefât itdikde yerine Ubeyd Hân ibn Mahmûd ibn Şâh Barak ibn Ebü’l-Hayr hân olup ve bundan sonra Abdullâh bin Gücenci hân olup ve bundan sonra karındaşı Abdüllatīf hân olup ve bundan sonra Barak Hân bin Sevincek hân olup ve ba‘dehû Timur nâm kimesne hân olup ve ba‘dehû Pîr Muhammed Hân bin Cânî Beğ hân olup ve bundan sonra karındaşı İskender Hân bin Cânî Beğ hân oldı. Mezbûr yüz elli yaşında gāyet pîr ve za‘îf olmağla yerine oğlu Abdullâh Hân’ı kāim-makām idüp mezbûr gāyet mukaddim ve bahâdır ve dilîr olmağın etrâf-ı memeleketde olan hân ve hân-zâdelerle cenk idüp ve cümlesine gālib ve helâk idüp hiç kendüye saltanata mâni‘ ve mezâhim komadı. Ve hâlâ Mâverâ’da hân olanlar bunun neslinden olup ve silsileleri Ebü’l-Hayr Oğlan’dur ki Kırım hânları dahi anın neslindendür.

Fî-Mülûk-i Akkoyunlu Zuhûreş Der-Diyâr-ı Bekr:

Akkoyunlu Türkmen tāifesindendür. Ve bunların kadîmî meskenleri Türkistân'dan gelmedür ki bu tāife karındaşları Argun zamânında Karakoyunlu Âze[r]beycân'a gelüp Karakoyunlu Âzerbeycân ve Sivas etrâflarına tavattun idüp ve Akkoyunlu Diyâr-ı Bekr etrâfına varup karâr itdiler ve günden güne çoğalup kuvvet tutmalarıyla içlerinden Alâeddîn Ali Beğ da'vâ-yı saltanat ile hurûc idüp ibtidâ Âmid'e ve Musul'a istîlâ eyledi. Ve ba'dehû fevt oldukda karındaşı Fahreddîn Kutlı Beğ temellük idüp vebundan sonra yerine oğlu Kara Yülük Osmân Beğ temellük eyledi ki Timurlenk Rûm'a geldikde karşu varup Rûm vilâyetine delîl olmağla Timur Hân anı memleketinde ibkā eyledi. Ve bundan sonra yerine oğlu Hamza Beğ temellük idüp **[İ, 450b]** ve bundan sonra yerine karındaşı oğlu Cihângîr bin Ali Beğ temellük eyleyüp ve sekiz yüz elli beşde karındaşı Uzun Hasan Beğ bir hîle ile Âmid'i aldıkda Ali Beğ Mardîn'e kaçup ve sekiz yüz yetmiş ikide vefât itmekle Uzun Hasan müstakil pâdişâh oldı. Ve bu tāifenin kuvvet-dâr ve nâm-dâr olup mezbûr Irâkeyn ve Tebrîz sâhibi Cihân Şâh ile cenk idüp gālib oldukda ekser askerini kırup ve Cihân Şâh'ı ve evlâdını katl idüp Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem ve Âzerbeycân'a istîlâ eyledi. Ve Mâverâünnehr hânı Sultān Ebû Sa'îd hîle ile gālib olup katl eyledikde nâmı âleme münteşir oldı. Ve ba'dehû Rûm'a asker salup Tokad ve Sivas ve ol etrâfları gāret ve harâb ve çok fesâd itmekle sekiz yüz yetmiş sekizde Ebü'l-Feth Sultān Muhammed Hân hazretleri Rûm'dan kalkup Bayburd kurbında Uzun Hasan ile azîm cenk idüp ve gālib oldukda ekser askerini kırup ve Uzun Hasan kaçup sekiz yüz seksen üçde leyle-i îd-i fıtrda vefât eyledi. Ve beş oğlu kaldı ki Halîl Mîrzâ Fâris'de ve Maksûd Beğ Bağdâd'da ve Ya'kūb Beğ ve Mesîh Beğ ve Yûsuf Beğ birer sancakda idi. Ve babaları vasiyyetiyle Halîl Beğ pâdişâh oldı ve altı buçuk aydan sonra katl olunup yerine karındaşı Ya'kūb Beğ'i pâdişâh itdiler. Ve bundan sonra karındaşı MesîhBeğ pâdişâh oldukda beğler iki fırka olup Sultān Halîl oğlu Ali Beğ'i pâdişâh itdiler. Ve ba'dehû Sûfî Halîl mu'âvenetiyle Sultān Ya'kūboğlı Baysungur'ı şâh itdiler. Ve bir yıl sekiz aydan sonra beğler arasında fitne ve kıtâl iştigāl olmağla bir hurûb-ı fitnede katl olunmağla yerine Rüstem Mîrzâ ibn Maksûd Beğ şâh olup mezbûr dâimâ zenânişretine mübtelâ olmağla umûr-ı saltanat zenân yedine düşmekle Sultān Bâyezîd-i Velî, dâmâdı Sultān Ahmed'e haber gönderüp tahta da'vet itdiler. Ol dahi şikâr bahânesiyle dokuz yüz ikide Acem'e kaçup geldikde ümerâ-i Akkoyunlu anın yanına cem' olup ve Rüstem Mîrzâ ile cenk idüp katl itdiler ve Sultān Ahmed'i taht-ı Tebrîz'e pâdişâh itdiler. Ve ba'dehû de'b-i Osmâniyyûn üzre âyîn ü kavânîn icrâsını tahammül itmeyüp hal' itdiler ve Şîrvân'dan Murâd Mîrzâ ibn

Ya‘kûb Şâh’ı da‘vet idüp geldikde cenk idüp Sultān Ahmed’i katl itdiler. Bir sene kadar saltanat itdi ve ba‘dehû a‘yân-ı saltanat Murâd Mîrzâ’ya incinüp Ekrâd’da olan Elvend Mîrzâ ibn Yûsuf Beğ’e haber gönderdiler. Geldikde Murâd Mîrzâ anı tutup kal‘ada habs itdiler. Ve Elvend Mîrzâ bir sene saltanat itdikde karındaşı Muhammed Mîrzâ Irâk-ı Acem’de saltanat da‘vâ itdi. Anın def‘ine Uzun Hasan evlâdından İbrâhîm Sultān’ı gönderdi. Vardıkda münhezim olup katl olundukda Elvend Mîrzâ Fâris’e kaçdı ve İbrâhîm Sultān’ın Güzel Ahmed nâm karındaşı Elvend Mîrzâ’nın askeri münhezim olup İbrâhîm Sultān’ın katl olunduğın istimâ‘ idicek Sultān Murâd bin Ya‘kūb’ı habsden çıkarup Muhammed Mîrzâ gelmeden anı Tebrîz’de şâh itdi. Ve hayli asker cem‘ idüp karşu vardı ve gālib oldukda Muhammed Mîrzâ’yı esîr idüp ve karındaşı kanı içün kısâs eyledi. Ve dokuz yüz sekizde Şâh İsmâ‘îl kuvvet tutup cümle ol bilâdda istîlâ idüp ve ba‘dehû Bağdâd üzerine geldikde ana mukābeleye tākat getürmeyüp Sultān Murâd Mîrzâ kaçup gāib oldı ve Şâh İsmâ‘îl Bağdâd’ı dahi alup ve Diyâr-ı Bekr’e Alâüddevle istîlâ idüp ve bundan sonra Uzun Hasan evlâdından saltanat munkatı‘ oldı.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Karakoyunlu:

Bu tāifenin ahvâlleri mukaddemâ zikr olunmışdur **[İ, 451a]** ki birkaç saltanat zikrinde duhûlleri vardur. Beğlik ile iştihâr bulanın evveli Bayram Hâce’dir ki mezbûr yedi yüz yetmiş yedide dört ay Musul’ı muhâsara idüp ve ba‘dehû emânla feth idüp temellük eyledi. Ve yedi yüz seksende vefât idüp yerine oğlu Kara Muhammed Beğ temellük itdikde Diyâr-ı Bekr’den ve Irâk’dan çok bilâda istîlâ idüp ve yedi yüz doksanda Tebrîz’e istîlâ idüp nâmına hutbe okutdı. Ve doksan birde cenkde katl olundukda ve katl iden Kara Hüseyin Türkmen tāifesinden olmağla yerine beğ olup ve birkaç aydan sonra Türkmen tāifesi Kara Muhammed’in oğlu Mısır Hâce’yi beğ itdiler. Ve yedi yüz doksan altıda Timur, Mısır Hâce’yi Semerkand’a gönderdikde karındaşı Kara Yûsuf’ı Musul’da pâdişâh itdiler. Mezbûr niçe def‘a asker ile cenk idüp ve âkıbet Sultān Yıldırım Bâyezîd Hân yanına varup Acem üzerine gitmeğe tahrîk eyledi. Ve Timurlenk Rûm’a teveccüh itdikde Kara Yûsuf Furât’ı geçüp Hulle’yi ve Bağdâd’ı Sultān Ahmed’in elinden aldı. Ve sekiz yüz dokuzda Erzincân’ı Timur oğlu Mîrân Şâh elinden alup ve Ebû Bekr Mîrzâ ki Mîrân Şâh oğlıdur, anı katl eyledi ve on birde Benî Artuk elinden Mardîn’i aldı. Üç yüz yıldan ziyâde idi ki anlar hükminde idi. Ve ba‘dehû Tebrîz’e gelüp Sultān Ahmed’i giriftâr eyledi ve cümle askerini kırup ve sekiz yüz yigirmi üçde vefât idüp yerine oğlu İskender bin Kara Yûsuf temellük eyledi. Ve sekiz yüz otuz üçde Murâd Şâh bin Kara Yûsuf Bağdâd’ı temellük idüp ve otuz altıda dahi

Isfahân bin Kara Yûsuf hîle ile Bağdâd'a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz otuz dokuzda Şâhruh Mîrzâ ibn Timur Hân, İskender'i muhkem bozup Âzerbeycân'ı alup Cihân Şâh bin Kara [Yûsuf'a] virüp Diyâr-ı Bekr'i ve Mardîn'i Cihângîr bin Ali Beğ'den alup ve anın ammisi Şeyh Hasan bin Kara Yülük'e virdi ve sekiz yüz elli beşde Irâk-ı Acem ve Fâris şâhı Muhammed Mîrzâ ibn Baysungur katl olundukda Cihân Şâh istîlâ idüp ve ba'dehû Herât'a ve Esterâbâd'a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz altmış dokuzda oğlu Bağdâd sâhibi âsî oldukda Cihân Şâh bir buçuk yıl anı muhâsara idüp ve ba'dehû emânla çıkdıkda gadr idüp katl eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş birde Uzun Hasan üzerine gider iken Uzun Hasan ana mukābeleye kudreti olmamağla ba'zı derbende kemîn idüp ale'l-gafle üzerlerine çıkup Cihân Şâh'ı ve oğlu Muhammed'i katl idüp ve gālib askerini kırdı. Mezbûr Cihân Şâh azîm nâm-dâr ve kuvvet-dâr pâdişâh olup lâkin ehl-i mekr ü hud'a idi. Ammâ fünûn-ı ilm ile âşinâ ve muhibb-i ulemâ olup ve Süyûtī nakl itmişdür ki mezbûr gāyet mütekebbir ve cebbâr ve gaddâr kimesne olup dâim îş u nûş üzere idi ve helâl ve harâmdan ekser-i leyâli bir bikr kız ile yatardı. Seksen yıl ömr sürüp otuz yıldan ziyâde saltanat sürdi ve ba'dehû yerine oğlu Hasan Gulî bin Cihân Şâh sultan olup sekiz yüz yetmiş ikide Kirman sâhibi karındaşı Ebü'l-Kāsım bin Cihân Şâh ile ittifâk idüp Uzun Hasan'dan babaları kanın almak murâd itdiler. Bir yere geldiklerinde gadr idüp Ebü'l-Kāsım'ı katl eyledi ve bu hâl ana müyemmen düşmeyüp sekiz yüz yetmiş ikide Uzun Hasan ile cenk itdikde mağlûb olmağla Uzun Hasan Irâk-ı Acem ve Âzerbeycân'a varup zabt idüp müstakil olmağla Karakoyunlu'dan saltanat bunda mukatı' oldı.

Fî-Zikr-i Saltanat-ı Zü'l-Kādiriyye:

Türkmen tāifesinden bir kabîledür ki secâ'atıyla ve şiddetle ma'rûf bir tāifedür. Mezbûrlar Mâverâ'dan gelüp Elbistân ve Mar'aş ve Zamantı **[İ, 451b]** etrâfında tavattun itmişlerdi. Ve ba'dehû bunlar çoğalup ve içlerinden melik zuhûr idüp Mar'aş'a ve Elbistân ve Malâtıyye'ye ve Ayntâb'a ve Garîr'e ve Harpût'a ve Behisni'ye ve Derende'ye ve Kırşehri'ne ve Kaysarıyye'ye ve Hısn-ı Mansûr'a ve Kal'atü'r-Rûm'a ve Sîs'e ve Kars'a ve Zamântı'ya ve Umk'a ve Gündüzlü'ye ve niçe vilâyetlere dahi mâlik oldılar ve bu tāifeden beğlikle evvel zuhûr iden [Karaca] bin Zü'l-kādir ki Elbistân'dan zuhûr idüp ol etrâfları zabt eyledi. Ve ol vefât itdikde oğlu Halîl Beğ anın yerine tahakküm idüp mezbûr niçe def'a Mısır askerini bozup çok vilâyetler zabt eyledi ve yedi yüz seksen senesinde Türkmen elinde katl olup yerine karındaşı Sulı bin Karaca beğ oldı. Ve sekiz yüzde uyurken bir kimse gelüp bıçakla urup katl eyledi. Ve bu hâli

Mısır sultānı Melik Berkuk itdirmişdi. Yerine Nâsıruddîn Muhammed bin Halîl temellük idüp sekiz yüz yigirmi ikide Mısır sultānıyla musâlaha idüp ana Kaysarıyye ve Trablusşâm'ı virdi. Ve ba'dehû bu sene Karaman-oğlı Muhammed Beğ ile cenk idüp gālib oldı ve Karaman-oğlı'nı tutup Mısır sultānına gönderdi. Ve sekiz yüz kırk üçde Mısır'a varup Mısır sultānı ana hayli ihtirâm idüp ve kızın alup nikâhlandı. Ve ba'dehû dönüp geldi ve sekiz [yüz] kırk altıda vefât itdikde gāyet pîr olup seksen yaşına irmişdi. Ve yerine oğlu Süleymân Beğ kāim olup vefât itdikde yerine oğlu Arslan Beğ temellük idüp sekiz yüz yetmişde Mısır'a varır iken nâ-gâh Mar'aş'da cum'a namâzında bir fedâ'î katl eyledi. Yerine Mısır sultānı mu'âvenetiyle Şâh Budak Süleymân Beğ temellük idüp bunun mâcerâsı çokdur. Ve sekiz yüz seksen altıda Alâüddevle bin Süleymân Beğ kāim olup ve sekiz yüz seksen yedide Rûm pâdişâhı âsitânesine yüz sürüp itā'at eyledi. Ve seksen sekizde Malâtıyye ve Mısır Nevâfî elinden alup ve seksen dokuzda Şâh Budak'ı tutup gözlerine mîl çekdi ve Mısır sultānı anın cengine asker gönderdikde Alâüddevle gālib olup ve Mısır ümerâsından niçe kimesne tutup ve ba'dehû ıtlâk eyledi. Ve ba'dehû kalkup sultān-ı Mısır'ın vilâyetinden niçe yere istîlâ eyledi. Muhassal mezbûrun dimâğına gurur gelüp gâh Devlet-i Aliyye'ye ve gâh Mısır sultānına arz-ı muhabbet idüp ve ba'dehû isyân iderdi. Ve ba'd-i zamân Sultān Selîm Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri Acem'e gider iken nüzül develerine ta'arruz idüp çok nesne gāret eyledi. Sultān Selîm hazretleri mukayyed olmayup Acem seferinden dönüp Amâsiyye'de kışladıkda evvel bahârda otuz bin asker ile vezîr Sinân Paşa'yı ta'yîn idüp ve Alâüddevle dahi yigirmi beş bin âdem ile karşu gelüp cenk itdiklerinde Alâüddevle münhezim oldukda bir at oğlanı anın pâdişâh olduğunı bilmeyüp katl eyledi. Mezbûr gāyet nâm-dâr ve bahâdır ve ehl-i tedbîr kimesne olup katl olundukda doksan yaşından ziyâde idi. Ve bundan sonra Zü'l-Kādiriyye [vilâyetini] Sultān Selîm Hân hazretleri Ali Beğ bin Şehsüvâr'a virüp ve şart eyledi ki hutbede ve sikkede mukaddem nâm-ı pâdişâhî yâd olup ve ba'dehû kendi ismi yâd oluna. Mezbûr Ali Beğ mukaddemâ ammisi Alâüddevle'den havf idüp ve kaçup Sultān Bâyezîd Hân hazretleri âsitânesine gelmiş idi ve ba'dehû Sultān Selîm Hân hazretleri pâdişâh oldukda mezbûrı ol vilâyetlere pâdişâh idüp ve Mısır'a teveccüh itdikde mezbûrı bile getürmiş idi. Ve ba'dehû Sultān Süleymân hazretleri pâdişâh oldukda mezbûr Ali Beğ'in zamîrinde **[İ, 452a]** sevdâ-yı isyân cây-gîr olduğunı fehm idüp dokuz yüz yigirmi sekizde yigirmi bin âdem ile Vezîr Ferhâd Paşa'yı gönderdikde ol dahi hîle idüp Acem seferi nâmın çıkarup Tokad kurbında Artuk-âbâd nâm mevzi'de oturup Ali Beğ ile sefer ahvâlini söyleşmek bahâne idüp da'vet eyledi. Ol dahi oğullarıyla gelüp otağa girdikde

cümlesin tutup bağladı ve ol tāifeden saltanat da‘vâ ider kimesne kalmadı. Lâkin Alâüddevle oğullarından Şâhruh oğulları Hân Muhammed ve Ali Beğ mukaddemâ Şehsuvâr oğlu Ali Beğ’den kaçup Sultān Süleymân Hân hazretlerine ilticâ itdiler. Pâdişâh dahi Hân Muhammed’e Erzurûm paşalığın virüp ve Ali Beğ’e Çemişkezek ve ba‘dehû Pasin ve ba‘dehû Harbut beğliğin virüp ve ba‘dehû Kars’da beğlerbeği idüp ve ba‘dehû Pasin’de vefât eyledi. Ve ammâ Hân Muhammed Erzurûm’da Gürci tāifesine gazâ idüp ve ba‘dehû “Şâh Tahmâsb’la müttehiddür” diyü mesâmi‘-i pâdişâhîye irişdikde el öpmek içün âsitâneye da‘vet olunup geldikde mezbûra Rûmili’nde Niğbolu sancağı virilüp ve dokuz yüz yetmiş yedide fevt oldukda yeri oğlu Kara Hân’a sadaka olundı. Ve ba‘dehû Köstendil ve ba‘dehû Dilvine virilüp anda ma‘zûlen vefât eyledi. Ve Zü’l-kādiriyye saltanatı Ali Beğ’de munkatı‘ olup cümle memleketi Devlet-i Aliyye’ye ilhâk olundı.

Fî-Zikr-i Zuhûr-ı Şâhân-ı Erdebîlân:

Ve bu tāifenin evveli Şeyh Cüneyd bin İbrâhîm bin Hâce Ali bin Şeyh Sadrüddîn bin Cebrâîl’dür ki mezbûr Cüneyd mukaddemâ âyîn-i meşâyıh üzere iken tarîkın terk ve ahbâbın cem‘ idüp Şîrvân’a geldikde ehl-i Şîrvân anın hareketin beğenmeyüp cümlesin katl itdiler. Ve ba‘dehû oğlu Şeyh Haydar bin Cüneyd babası semtine sülûk idüp ve muhibbleriyle dâimâ Gürci’ye sefer idüp gazâ iderdi. Ve ba‘dehû altı bin âdem ile kalkup mülûk-i etrâfla cenge başladı ve ba‘dehû babası Şeyh Cüneyd’in kanı talebiyle Şîrvân’a varup cenk itdikde gālib olup ve Şîrvân şâhını Gülistân Kal‘ası’nda vâfir müddet muhâsara eyledi. Âkıbet Sultān Ya‘kūb tarafından imdâd gelüp sekiz yüz doksan üçde cenk itdiklerinde gālib olup Şeyh Haydar’ı katl itdiler ve oğulları İsmâ‘îl’i ve Yâr Alî’yi tutup Sultān Ya‘kūb’a gönderdiler. Sultān Ya‘kūb dahi anları Istahr kal‘asında habs eyledi. Ve Sultān Ya‘kūb fevt olup Rüstem Mîrzâ Irâk-ı Acem’e şâh oldukda mezbûrları ıtlâk idüp Erdebîl’de cedleri olan Şeyh Safî üzerine gönderüp ve emr eyledi ki min-ba‘d anda sâir fukarâ gibi mütemekkin olup şâhlık sevdâsını terk ideler. Vaktâ ki Rüstem Mîrzâ fevt olup Sultān Ahmed bin Uğurlı Muhammed şâh oldı, İsmâ‘îl ve Yâr Ali anın şevketinden havf idüp Geylân’a kaçdılar ve Geylân pâdişâhı Şerîf Hasan Hân’a ilticâ itdiler. Ve Sultān Ahmed işidicek Şerîf Hasan Hân’a âdem gönderüp anları taleb eyledi, ol dahi anların kendi memleketinde olduğunı inkâr eyledi. Sultān Ahmed i‘timâd itmeyüp tekrâr ulemâ ve a‘yândan bir niçe âdem gönderdi ki bu husûs içün Şerîf Hasan’a yemîn vireler. Şerîf Hasan’ın bu haber ma‘lûmı oldukda hîleye sülûk idüp ağaçdan bir sâyebân yapup İsmâ‘îl’i ve Yâr Alî’yi ol sâyebân üzerine

çıkarup ba‘dehû yemîn itdi ki “Benim arzımda İsmâ‘îl ve Yâr Ali yokdur” didi ve anlar dahi i‘timâd idüp gitdiler. Kâle’n-nebiyyü sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem [5124] من أعان ظالماً سلّط عليه hadîs-i şerîfi zuhûr idüp **beyt:**

Düşmene ihsân mürüvvet olmaya **[İ, 452b]**

Akrebe ohşamak fütüvvet olmaya

ve âkıbet Şerîf Hasan Hân’a anların mazarratı irişmişdür. Vaktâ ki Sultān Ahmed katl olundı ve Elvend Mîrzâ pâdişâh oldı, Şâh İsmâ‘îl kalkup Lâhencân’a geldi ve anda babası Şî‘a ve ahbâbından çok kimesne bulup ve anlar ile ittifâk itdikde anlar dahi “Biz hâzırız ve lâkin senin kârın yalnız bizimle kuvvet tutmaz. Sana lâzımdır ki Rûm’a varasın, anda Teke-ili’nde Şeyh Sadreddîn ehibbâsından çok kimseler vardır, anlarla mülâkāt eyle. Eğer itā‘at idüp diyâr-ı Acem’e gelürler ise biz dahi mülâkī olup kâr-ı saltanat üstüvâr olmak mukarrerdir” didiler. Rûm’[d]a Şeyh Sadreddîn’in ehibbâsı olmağa sebeb Timur Hân Rûm’a müstevlî oldukda bî-nihâye âdem esîr idüp diyâr-ı Acem’e getürmiş idi ve Timur, Şeyh Sadreddîn ile mülâkī oldukda ol esîrleri recâ itmiş idi ve Timur Hân dahi anın hürmetine cümlesini âzâd itmiş idi. Pes bu sebebden ol tāife ve evlâdları mezbûr şeyhe ve evlâdlarına muhibb oldılar. Ve Şâh İsmâ‘îl Rûm’a gelüp anlardan niçe bin âdem tâbi‘ olup Lâhencân’a geldiler. Ve dokuz yüz muharreminde cümlesin cem‘ idüp Âzerbeycân’a vardılar ve anda Elvend Mîrzâ ile cenk idüp Akkoyunlu’nun ümerâsından ve askerinden çok âdem katl idüp ve Âzerbeycân’da Şâh İsmâ‘îl nâmına hutbe okunup ve sikke uruldı. Ve kendü ile olan askerin [eline] vâfir mâl girmekle başına niçe bin âdem cem‘ olup kuvvet tutdı. Ve dokuz yüz altıda kalkup Şîrvân’a istîlâ eyledi ve Şîrvân şâhını katl idüp dönüp geldi. Ve bu sene Irâk’da gulât-ı Şî‘â’dan Ali nâm kimesnenin mezhebi şâyi‘ olup Şâh İsmâ‘îl anı mezheb idinmekle ol vaktden berü şâhlar anı mezheb ittihâz idinmişlerdir. Ve bu senede zuhûr-ı mezheblerine işâret-i târîh itdiler. Dokuz yüz sekizde ve dokuzda Elvend Mîrzâ elinden Diyâr-ı Bekr’den hayli memleket alup ve Irâk’ı dahi aldı. Ve dokuz yüz on birde ve on ikide Geylân’a ve Türkistân’a asker gönderüp hayli yerler aldı. Ve dokuz yüz on beşde karındaşı Elkas Mîrzâ’yı Şîrvân üzerine gönderüp ve kendüsi dahi ardınca varup Şîrvân şâhını tutup esîr eyledi. Ve dokuz yüz on altıda Mâverâünnehr ve Horâsân hânı Şeybek Hân’ı bozup ve katl idüp ve kafasını altun ve cevâhir ile murassa‘ kadeh idüp içinden şarâb içerdi. Bundan sonra âleme nâmı ve heybeti münteşir olup ve dimâğını gurûr kaplayup ve “Menem dîğer nîst![5125]” diyü ve memleket-i Rûm’dan ba‘zı yerlere dahi

[5124] Zerkeşî, *Tezkiretu fi’l-ehâdîsi’l-müştehire*, I, s.114. Kim bir zalime yardım ederse, ona musallat kılınır.
[5125] Benim, diğerleri yoktur.

ta‘arruz itmekle dokuz yüz yigirmi senesinde Sultān Selîm Hân ve kahramân-ı zamân hazretleri azîm asker ile mezbûrun üzerine varup ve Şâh İsmâ‘îl dahi var kuvveti bâzûya getürüp Sultān Selîm Hân hazretlerinin ez‘âfı mertebe asker ile ki hemân yigirmi bin kendüleri ve atları âhen-pûş Kızılbaş-ı evbaş ile pâdişâh-ı gayûr hazretlerine Tebrîz kurbında Çaldıran nâm mahalde karşu gelüp mülâkāt oldukda vakt-i duhâdan gurûba varınca vasf ve takrîri [had]den bîrûn cenk-i azîm olup ve âkıbet Sultān Selîm Hân hazretlerinin sebât-ı kademleriyle sürh-serân münhezim olup ve gālib askeri ve niçe beğleri katl ve niçeleri ve hattâ şâhın menkûhası Tâclı Hânım dahi esîr olup ve şâh biraz havâssıyla ve bâkī münhezim askeriyle firâr itdikde dilâverân asker kıra ve kova birkaç sâ‘at yere değin gitdiklerinde pâdişâh hazretleri “Ana olan tîr bundan sonra mürüvvet değildir, fâriğ olup dönsünler” diyü âdemler gönderüp ve askeri güçle döndürdiler. Ve Tebrîz ve niçe vilâyetler zabt olunup ve seferden dönüp pâdişâh **[İ, 453a]** hazretleri Amâsiyye’de kışlada iken Şâh İsmâ‘îl elçi gönderüp musâlaha ve emân dileyüp müsâ‘ade olundukda bundan sonra Şâh İsmâ‘îl hiçbir tarafa hareket itmeyüp pâdişâh-ı sâhib-kırân hazretlerinin [emâ]nı altında ömri oldukca îş u nûş ve taraba meşgûl oldı. Ve dokuz yüz otuzda Şâh İsmâ‘îl vefât idüp şâh oldukda on dört yaşında idi. Yigirmi dört sene şâhlık idüp otuz sekiz sene ve dört ay ömür sürmişdür. Ve bundan sonra yerine oğlu Tahmâsb şâh olup ve ile’l-ân Acem şâhı olanlar Şâh İsmâ‘îl bin Şeyh Haydar bin Şeyh Cüneyd neslindendür.

Temmeti’l-mülûk-i muhtelife der-memâlik-i İslâmiyye ilâ evâsıti Devlet-i Osmâniyye.

İmdi bu kadar mülûk ki zikr olunmışdur, ulemâ-i izâmdan İbnü’l-Hacer ve niceler “Hazret-i Ömer radıyallâhu te‘âlâ anhdan sonra selâtīn-i Osmâniyyûna gelince birinin cengi fî-sebîlillâh olmayup yâ mülk ü saltanat veyâ şöhret ü riyâset içün idi” dimişlerdür. İmdi bu zikr itdüğimiz tavâif-i muhtelifeden zuhûr u hurûc iden büyük ve küçük selâtīn ve mülûk ne tarîkle zuhûr idüp ve ne mertebeye varınca tahakküm itdiklerini ve nîk ü bed ba‘zı ahvâlleri icmâlen tahrîrden murâd, selâtīn-i Osmâniyyûnun mekādîr ve fezâillerini ve ne mertebe büyük devlet ve pâdişâhları ne mertebe sâhib-i azamet ve nâ’il-i izz u sa‘âdet olduklarını bilmek içündür ki hulefâ-i râşidînden sonra tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince her biri bir tarafdan zuhûr u hurûc idüp Arabistân ve Kürdistân ve Îrân ve Tūrân ve Rûm ve Mağrib etrâflarında memâlik-i İslâmiyye[ye] müstevlî olup altı yüz seneden ziyâde ekser-i kıtâlleri saltanat ve mülk da‘vâsıyla ehl-i İslâm ile olup gezdiler. Hulefâ-i râşidîn rıdvânu’llâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în zamânında

ekseriyyâ ol memleketleri seyfle ve ba‘zan emân ve sulhla feth ve teshîr ve dârülislâm itmişler idi. Ve anlardan sonra bu kadar saltanat zuhûr itmişler, müceddeden kâfirden memleket feth ü zabt idüp dârülislâma ilhâk itmeleri az vâki‘ olmışdur. Ve hattâ bu kadar saltanat mürûr idüp bütün Arabistân ve Rûm’dan ve deryâ sâhillerinden kâfirleri ihrâca kādir olmayup Konya’dan aşağısı ve deryâ sâhilleri kâfir elinde idi. Ve feth itdikleri vilâyetleri dahi zabta kādir olmayup yâ mülûk-i etrâfdan biri veyâ evlâdlarından veyâ beğlerinden veyâ âherden biri hurûc veyâ küffârdan biri zuhûr idüp ol vilâyeti gāret iderlerdi. Muhassal memâlik-i İslâmiyye’de bir vilâyetde on sene emniyyet ve râhat olmayup yâd asker ile pâymâl olurlardı. Ve bâ-husûs Cengiz ve Hülagu ve Timur evlâdları fitnesinde iki yüz sene kadar Irâkeyn ve Rûm ve Îrân ve Tūrân ve Deşt-i Kıpçak ve Hind ü Sind’de itdikleri fesâd ve dökdükleri kanın haddi ve nihâyeti olmayup ve bunların şerr ü şe’âmetiyle âlem harâb ve ibâdullâh berbâd olup re‘âyâ vü berâyânın kuru cânlarından mâ‘adâ mâl ıtlâk olunur şeyleri kalmamış idi. Ve her tarafdan bir mülûk peydâ ve zuhûr idüp ve başlarına biraz erâzil ve eşkıyâ cem‘ idüp ve mu‘tâdları ehl-i İslâm’dan ve kâfirden etrâf ü eknâfa müstevlî veyâ gāret itmek idi. Zîrâ Devlet-i Osmâniyyûna gelince zuhûr iden selâtīnin mahsûs atlu ve piyâde ulûfeli askerleri ve ocakları olmayup ve olan dahi hemân atlu olup sefer vaktinde cem‘ idüp ve avdetde iktizâsı mertebe alıkoyup sâirlerine izin virürlerdi. Ayniyle hâlâ Tatar ve Özbek ve Arab gibi olup mâl gāret içün cem‘ olurlardı. Ve bu sebebden başlarına cem‘ olan askeri emr-i siyâsetde müsâmaha idüp yağma ve gāretden ve münkerlerden men‘ itmeleriyle başlarına cem‘ olup ve emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker murâd itseler üzerine hurûc idüp veyâhûd bırakup etrâf-ı mülûkden bir hasmı yanına varurlardı. Ve hattâ Devlet-i Osmâniyyûndan mukaddem gelen mülûkden ba‘zılarının devleti medhinde “Dâimâ on iki bin **[İ, 453b]** kula ulûfe virürdi” diyü ta‘accübât târîhlerde muharrerdür, nazar oluna. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ dâim eyleye, selâtīn-i Osmâniyyûn niçce niçe on iki bin kula ale’d-devâm ulûfe ve zahîre virür. Muhassal selef-i selâtīnin askerleri mazbût u merbût olmayup gāret ve münkerâtdan men‘ itmeyüp müsâmaha ve ruhsat virmeleriyle başına cem‘ olup memâlik-i İslâm’da müslimânlara kılıç çeküp gāret ve ehl [ü] ayâllerine dahi dahl ü ta‘arruz itmeleriyle ibâdullâhın ırz ve mâlı pâymâl olup bir emîn cây-ı gürîz yok idi ki varup sığınalar. Ve hattâ cümleden kat‘-ı nazar Haleb ve Şâm Devlet-i Osmâniyye [hükmine] girince kâfir ve müslim ve Tatar otuz altı [sene] istîlâ çeküp ve birkaçında mâl ve erzâkları nehb ü gāret olduğından mâ‘adâ ahâlîsi katl-i âmm olunmışdur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ ibâdullâha merhamet idüp selâtīn-i Osmâniyyûn kulları üzerine nigeh-bân ve sâye-i emn ü emân idüp mağribden maşrıkda

Deşt-i Kıpçak'a varınca ibâdullâhı berbâd iden bu kadar tavâif-i mülûk ve ehl-i bagy u tuğyânın vücûd-ı mazarrat-âyînleri def' ü ref' itdiklerinden mâ'adâ Anatolı ve Arabistân'da altı ve yedi yüz seneden berü feth ü zabt olmayup küffâr elinde kalan kılâ' ve memleketleri feth ü teshîr itdiklerinden gayrı Rûmili'nde niçe pâdişâhlık vilâyetler ve cümle Karadeniz ve Uludeniz sâhilleri ve Deşt-i Kıpçak nihâyeti olan Azak kal'asına varınca feth ü zabt itdiklerinden gayrı, Akdeniz'de be-nâm ve meşhûr ve mümtâz ve hasretü'l-mülûk niçe cezîreler feth ü teshîr ve dârülislâm itmişlerdür ki mukaddemâ her birinde birden ve beş altı kıral var idi ki Kıbrıs ve Girid ve Mora ve Ağrıboz ve Rodos ve Sakız ve Midillü cezîreleridür ki her birinde birkaç kral olduğunı i'timâd itmeyenler Latin ve Yûnân târîhlerine nazar eylesün. Ve sâir cezîrelerin hod hisâbı yokdur. Muhassal kadîmü'l-eyyâmdan zuhûr-ı İslâm'a gelince ve zuhûr-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince zuhûr iden müslim ve kâfir saltanatları ve pâdişâhları berr ü bahrde bu kadar memleketde gûn-â-gûn cenk idüp seyfle darben ve kahren vilâyet zabt ve teshîr itmek selâtīn-i Osmâniyyûndan gayrı bir saltanat ve pâdişâha müyesser olmış değil. Ve bu zikr itdüğümüz memâlikde mukaddemâ olan pâdişâhlar zamânında yüzden ziyâde mülûk olmağla on sene bir vilâyet emniyyet üzere olmayup müslim ve kâfir etrâf-ı mülûkden biri istîlâ ve gāret itmeden hâlî değiller idi. Ammâ bi-hamdi'llâhi te'âlâ Devlet-i Aliyye'nin feth ü teshîr itdikleri memleketlerde ve dört yüz seneden ziyâde feth ü teshîr olmış vilâyetler vardur ki feth-i hâkānîden berü emn ü emân [ve] hıfz u hırâset olunup ahâlîsi ni'am-ı vâfir ve libâs-ı fâhir ile zevk u safâya ve mâl u mülke müstağrak olmışlardur ki Burusa ve Kütâhiyye ve Anatolı ve Kocaili sancâkların ve eyâletleri ve Rûmili'nde Gelibolı ve Dimetoka ve Edirne tevâbi'âtlarıdur ki bunlar dört yüz seneden ziyâdedür ki selâtīn-i Osmâniyyûn sâye-i devletlerinde emîn ve râhat ve hıfz u hırâsetdedür. Muhassal Devlet-i Osmâniyye zuhûrından sonra yevmen-fe-yevmen fütûhât çoğalup saltanat âlî ve memleket vâsi' olmağla berr ü bahrde feth olunan vilâyetler muhâfazasına ziyâde asker ve muhâfız iktizâ itmekle piyâde ve süvârî müte'addid ve niçe gürûh ale'd-devâm vazîfe ve zahîreli ze'âmet ve tîmârlı eşkinci ve muhâfız dergâh-ı âlî ve yerli kulları îcâd ü ihdâs idüp ve her birlerine bir isim virüp ve ser-tâ-pâ libâs ve dârâtlarında ve kānûn-ı kā'idelerinde hattâ iltifât ve ta'zîrlerinde hudûd ve bir kānûn vaz' ve ta'yîn itdiler ki cümleyi takrîr eylemek murâd olunsa müstakil bir kitâb-ı tavîl olmak iktizâ ider. Ve devr-i Âdem'den berü bu vaz'-ı müstahsen üzere bir devlet bu mertebe askere ale'd-devâm vazîfe ve ta'yîn virüp ve berr ü bahrda bu kadar pâdişâhlık yere tahakküm idüp **[İ, 454a]** zabt itdüği yokdur. Ve ale'l-husûs kıble-gâh-ı İslâm ve iftihâr-ı ehl-i îmân olan Ka'be-i mükerreme ve Medîne-i

münevvere ve Kudüs-i şerîf-i muhtereme şerrefeha'llâhu te'âlâ ebedâ hıfz u hırâseti ve lâzımme-i hızmeti ile şeref-yâb olup iki yüz yıldan ziyâdedür ki sâye-i devletlerinde mahfî ve mahfûz olmağla cümle selâtîn-i cihânın a'zamı ve havâkīn-i dünyânın sertâcı olup sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn ve hâdimü'l-haremeyni'l-muhteremeyn nâmıyla hutbelerde yâd olunmak sa'âdet ve fazîleti selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olup hiçbir devlet bu mertebe izzete nâ'il ve vâsıl olduğı yokdur. Ve selâtīn-i Osmâniyyûnun kānûn ve kavâ'id ve asâkir-i müte'addidelerini kemâ huve hakkuhû vasf u ta'rîfde kimsede kudret yokdur. Ancak ale'd-devâm ne mertebeye ulûfe virdiklerini alâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr zikr idelim ki her zümrenin tevâbi'ât ve şu'abâtı bunlardan ma'lûm ola.

Asâkir-i süvâriyân: Bunlar dahi iki kısım olup bir kısmı ze'âmet ve tîmâr ile olup ve bir kısmı ulûfe ile. Ve ze'âmet ile olanlar dahi iki nev' üzere olup bir nev'ine çavuşân ta'bîr olunup bunlar dahi iki kısım olup bir kısmı gedikli müteferrika ve bir kısmına gedikli çavuş dirler ki pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri veyâ vezîr-i a'zam hazretleri ile sefere gidüp ve ser-askerleriyle gitmeyüp rikâb-ı hümâyûnda kalurlar. Böyle olduğı hâlde erbâb-ı zu'amâ dört nev' üzredür ki bunlardur ki gedikli müteferrika, gedikli çavuşân ve eşkinci müteferrika ve eşkinci çavuş. Erbâb-ı zu'amâ ve ehl-i tîmâr ki bunlar dahi hizmeti mukābelesinde veyâ seferde yararlığa terakkî ile ze'âmete nâ'il olurlar.

Ulûfe ile olan süvârî ocakları bunlardur ki dergâh-ı âlî dirler: Ocağ-ı çavuşân-ı dîvân, ocağ-ı sipâhiyân, ocağ-ı silahdârân, ocağ-ı ulûfeciyân-ı yemîn, ocağ-ı ulûfeciyân-ı yesâr, ocağ-ı gurebâ-yı yemîn, ocağ-ı gurebâ-yı yesâr.

Ulûfe ile olan dergâh-ı âlî piyâde askerleridür ki bunlardur: Ocağ-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî, et-tâbi' bostâncıyân-ı hâssa, ocağ-ı acemiyân, ocağ-ı cebeciyân-ı dergâh-ı âlî et-tâbi' bârûtcıyân-ı hâssa rîhte-gân, humbara, kundakcıyân âhengirân, zerciyân, saykalcıyân, lağımcıyân, taşciyân, derziyân, vezneciyân, çilingirân ulûfeleri atıcı humbaracıları şimdi başka ocak olmışdur, beledârân şimdi mahallinde başka bir ağalık olmışdur, arabacıyân gâh bu dahi başka ağalık olmışdur, mekkâriyân eşter ve ester bunlar dahi mahallinde başka ağalık olmışdur, evâ'ilde cebe-hâne-i âmireye duhûli olup hîn-i iktizâda cebe-hâneden müstevlî ve me'hûz idi. Ocağ-ı topçıyân-ı dergâh-ı âlî, et-tâbi' dökiciyân ve şâhciyân ve niçe esnâf ve tevâbi'âtları vardur. Ocağ-ı arabacıyân-ı top-ı dergâh-ı âlî, et-tâbi' arabaciyân-ı hâssa ve niçe tevâbi'âtları vardur. Ocağ-ı mehterân-i hayme-i hâssa ve bunların niçe tevâbi'âtı vardur. Asâkir-i bahr. Rü'esân-ı tersâne-i âmire ve gurebân-ı tersâne-i âmire, kalyonciyân, fırkateciyân, kalitaciyân, levendât, çekdiriciyân, ve bunlardan mâ'adâ niçe tevâbi'âtları

ve şu‘beleri olur ki Devlet-i Aliyye’nin tersâne-i âmire umûr u ahvâli takrîri müstakil bir cild-i mutavvel kitâba sığmaz. Ve ba‘zı senelerde kırk binden ziyâde deryâ askerleri olur.

Hademe-i rikâb-ı hümâyûn: Cemâ‘at-i serrâciyân-ı hâssa, tâbi‘-i ıstabl-ı âmire, ve niçe tevâbi‘ ve şu‘abâtı vardur. Cemâ‘at-i bevvâbîn-ı dergâh-ı âlî, cemâ‘at-i hademe-i matbah-ı âmire, cemâ‘at-i habbâzîn-i hâssa, cemâ‘at-i hayyâtīn-i hâssa, cemâ‘at-i ehl-i hıref, mü’ezzinîn-i hâssa, mehterân-ı alem-i hazînedârân, mi‘mârân, sakkāyân, şâtırân, etıbbâ-yı hâssa, müneccimân-ı hâssa **[İ, 454b]** çakırcıyân, şâhinciyân, atmacaciyân, kethüdâyân, kehhâlân, etıbbâ-yı yehûd, sâ‘atçiyân, agayân-ı dergâh-ı âlî, agayân-ı ehl-i hıref, müteferrika-i dergâh-ı âlî, zevvâkīn, kâtibân-ı dîvân, şâgirdân-ı dîvân, kâtibân-ı mâliyye, müşâhere-hârân, agayân-ı gılmân, kâtibân-ı hazîne, ser-bevvâbîn-i hâssa, çâşnigirân-ı hâssa, zülüfli baltaciyân, halvâciyân, ısbanakçıyân, tavukçıyân, uncıyân, karcıyân, yemişciyân, yoğurtcıyân, suyolcıyân. Ve bunun emsâli niçeler dahi vardur ki her birlerinin âyîn ü erkânları ve kānûn u kā‘ideleri vardur ki insân hayrân kalur.

Ze‘âmet ve tîmâr ile olan bunlardur: Kâtibân-ı dîvân ze‘âmetledür. Ni‘amcı-başı ve humbaracı-başı ze‘âmetdür, neferâtı tîmârlıdur. Ve bir nev‘i dahi ulûfeli olup başka bir ocak olmışdur. İtfâ-yı harîkciyân ulûfe ile yakında îcâd olup başka bir cemâ‘at olup cebe-hâne-i âmireye tâbi‘dür.

Berr ü bahrde memâlik-i mahrûsede büyük ve küçük kılâ‘ muhâfazalarında olan asâkir zümreleridür: Dizdâr neferâtı ki hisâr eri dahi dirler. Bu zümre ba‘zı kal‘alarda tîmâr ile olur. Yerli yeniçerisi, yerli cebecisi, yerli topçısı, yerli gurebân, yerli gönülliyân-ı yemîn ve gönülliyân-ı yesâr, humbaracı ve lağımcı ve bennâ ve âhenger ve suyolcı ve ba‘zı kal‘ada tabya ağaları ve deryâ kurbında olan ba‘zı kal‘alarda liman ağası ve neferâtı dahi olur. Ve ba‘zı kal‘alarda mîrîden imâm ve hatīb ve mü’ezzin ve kayyim ve devrhân ve mu‘allim-i sıbyân ve vâ‘iz ve müftî ve du‘â-gûy vazîfeleri dahi virilür. Ve ekser kal‘alarda nevbet çalınmak içün vazîfeli mehterler vardur ve her kal‘ada mahsûs kapucı dahi vardur. Ve bu zikr itdüğimiz zümrenin cümlesi her kal‘ada olmayup ba‘zı büyük kal‘alarda olur. Ve her ne kadar kücük kal‘alar dahi var ise birkaç nefer ile bir dizdâr olup ve’l-hâsıl bu zikr olunan asâkir ve hademe-i saltanatın bir kānûn ve kavâ‘id ve erkânları vardur ki insân hayrân kalup vâzı‘ı nereden ahz itdüğini kerâmetden gayri bir ma‘nâya virilmez. Ve bu zikr olunan seferleri piyâde ve süvârî ve tekā‘üd ve du‘â-gû ve hademe-i saltanat ve memâlik-i mahrûsada olan mürâbıta ve yerli kulları ta‘dâd olunmak lâzım gelse muhâsibler hisâbında âciz ve lâl ve hâmûş olurlar. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ geçenleri garîk-i

rahmet eyleyüp ve pâdişâh-ı zamân sultânü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin vücûd-ı lâzimü'l-mevcûdları âsyâb-ı hazâ'in-zede-i rûzgârdan masûn u mahfûz eyleyüp tūl-i ömr ile mu'ammer eyleye. Âmîn, yâ Rabbe'l-âlemîn. Ve selâtīn-i Osmâniyyûnun sâirleri üzerine fezâ'illerine delîlin biri dahi budur ki yetmiş iki fırka-i dâlle devlet-i Osmâniyyeden mukaddem zuhûr idüp ve ol asırlarda olan mülûkun dahi niçelerinin dimâğı muhtell ve ol mezheb-i bâtıladan birine tâbi' ve meyl itmekle الناس على دين ملوكهم[5126] mefhûmı üzre ekser-i halk dahi tâbi' olmağla ol mezâhib-i bâtılalar memâlik-i İslâmiyye'ye şâyi' ve münteşir olup revâc bulmağla tavâ'if-i mülûk ve sâhib-i hurûc fitnelerinden mâ'adâ bunların fitnesi dahi anlardan eşedd-i belâ-yı azîm olup ve niçe ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atden ulemâ-yı âmilîn ve fudalâ-yı kâmilîn ve sulehâ-yı mü'minîne zecr ü ihânet ve niçelerin katl ve şehîd itdikleri cümleye ma'lûm bir ahvâldür. Ve selâtīn-i Osmâniyyûnun fazîletlerinin biri dahi budur ki cümlesi ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at mezhebinde mermer sütûn gibi metîn ve müstahkem olduklarından mâ'adâ icrâ-yı ahkâm-ı şer'de seyf-i sârim olup **[İ, 455a]** hiçbir saltanat vaktinde selâtīn-i Osmâniyyûn kadar şer'-i şerîfe takviyet ve dîn-i İslâm'a rağbet ü şöhret virüp mu'în oldukları yokdur ki niçe mülûk ol dâll ve mudillere tâbi' olmalarıyla kuvvet bulmışlar iken selâtīn-i Osmâniyyûn zuhûr itdikde halkı idlâl idüp İslâm arasına fitne vü ihtilâl viren ol bâtılların dahi vücûd-ı habâset-âlûdların ma'dûm ve güm-yâfte itmek ile İslâm arasından fitne ve ihtilâllerin def' ü ref' itmek hizmeti ve fazîleti selâtīn-i Osmâniyyûna müyesser olmışdur ki bu bâbda olan hizmetleri ile kılıcları cümle selâtīn üzerine asduğına iştibâh yokdur. Zîrâ bu esnâf-ı dalâl hakkında kāle'n-Nebiyyu sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem من احدث حدثا في الإسلام فقد هلک ومن ابتدع بدعة فقد ضلّ ومن ضلّ ففي النار[5127] buyurup Şeyh Ekmeleddîn risâlesinde dir ki: إعلم أن الأهواء والبدع ستة: الخارجية والرافضية والقدرية والجبرية والجهمية والمرجية، تفرّقت كلّ منها بإثنى عشر فرقة، فصارت اثنين وسبعين، كلّهم في النار إلا أن يرحمهم الله بالتوحيد، ثمّ انضمّ إليها الفرقة الناجية عن النار وهم أهل السنّة والجماعة، فكانت الفرق ثلاثة وسبعون، وهو تاويل ما ذكر في الحديث: ستَفَرَّقُ أمّتي على ثلث وسبعين، كلّها في النار إلّا واحدة. **أمّا أصناف الخوارج**: فهم الأزرقيّة والأباضية والجازمية والتغلبية والخلفية والكوزية والكنزية والمعتزلية والميمونية والمحكمية والأخنبية والثمراخية. **وأصناف الروافض**: العلوية والأميرية والشيعية والإسحاقية والزيدية والعباسية والإسماعلية والإمامية والمناسخية واللاعنية والراجعية والمراسية. **وأصهاف القدرية**: الحمدية والثنوية والكيسانية والشيطانية والشركية والوهمية والروندية والناكشية والمنبرية والباسطية والناظمية والمعتزلة. **وأصناف الجبرية:** المضطرية والأفعالية والمعينية والمرفوعية والنجارية والمنانية والكسلية والسابقية والجيبية والخوفية

[5126] İnsanlar yöneticilerinin dini üzerinedir.

[5127] Kim ki İslam'da olmayan bir şeyi ihdas ederse helak olmuştur ve kim ki bir bid'at çıkarırsa sapıtmıştır ve kim ki sapıtırsa o ateştedir.

والكفرية والحشنية. **وأصناف الجهمية:** المعطلية المتزمية والواردية والأطرقية والمخلوقية والغيرية والغانية والزنادقية واللفظية والوافقية والمرسية والقبرية. **وأصناف المرجية:** التاركية والسابئية والراجية والشاكية والبهشية والعلمية والمنعوضية والمستثنية والأثرية والبرعية والمشبهية والمحشوية. **ثم مدار كلام الفرقة الخارجية** على لَعْنِ عليّ والحسن والحسين رضي الله عنهم وتكفيرِهم، وقالوا: نحن نتولّى العمرَين، يعنون أبابكر وعمر رضي الله عنهم، ونتبرّأ مِن الخَتَنَين، يعنون عثمان وعليا، ولا نرضى بالحكمين، أبا موسى الأشعريَّ وعمرو بن العاص. **ومدار كلام الرافضية** على لَعن أبابكر وعمر رضي الله عنهما وتكفيرهما ويتبرّؤن منهما. **ومدار كلام القدرية** على نفي القضاء والقدر عن الله تعالى في عبيده وتخليقه تعالى إياها. **ومدار كلام الجبرية** على نفي الاستطاعة والقدرة عن العباد ويرون الخلق مجبورين في أفعالهم بل خالقين أفعالهم. **ومدار كلام الجهمية** على خلق القرآن وتعطيل صفات الرحمن، والقولُ بحدوث اسماء الله تعالى. **ومدار كلام المرجية** على تعطيل الفرائض والأحكام جملة على أهل الإيمان مع اهل الإيمان مع إقرارهم بِعدم صفات الله تعالى حيث قالوا ليس على أهل الإيمان فرض بعد [أن] آمنوا بالله. فهؤلاء أصول أهل الأهواء، عصمنا الله بفضله وكرمه عن اتباع أهوائهم والتأسي بآرآئهم وجعلَنا ممن تلقاه بقلب سليم ورزقنا بفضله جنات النعيم ونسأل الله تعالى أن يثبتنا على دين الإسلام ويجعلنا ممّن يدعوه إلى دار السلام وداعيا بقوله تعالى[5128] [5129]﴿تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾ Ve bu zikr olunan fırka-i dâlle selâtīn-i Osmâniyyûndan mukaddem zuhûr idüp ve ol asırlarda olan mülûklerin dahi çok kimesne anlara meyl itmekle bunlar sebebiyle ehl-i İslâm arasına azîm fitne vü ihtilâl düşüp ve dökilen kanın ve olan fesâdın hisâbı olmayup bunlar dahi memâlik-i İslâmiyye'de bir belâ ve musîbet-i uzmâ olmışlardı. Ve ol asrın pâdişâhlarından birisi bunların def'i ve ref'ine kādir olmayup müdârâ ve belki iltifât iderlerdi. Selâtīn-i

[5128] Bil ki heva ve bid'at ehli altı kısımdır: Hâriciyye, Râfiziyye, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye, Mürci'e. Bunların her biri on iki fırkaya ayrılmıştır, böylece yetmiş iki fırka olur. Bunların hepsi, -Allah'ın tevhidle merhamet ettikleri hariç- ateştedir. Sonra bunlara Fırka-i Nâciye (ateşten kurtulan fırka) eklendi, ki bunlar Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'tir. Fırkalar böylece yetmiş üç oldu, ki şu hadiste zikredilenin tevili de budur: "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, biri hariç tümü ateştedir." **Haricilerin sınıfları şunlardır**: Ezrakiyye, Ebâziyye, Câzimiyye, Taglebiyye, Hulfiyye, Kevziyye, Kenziyye, Mu'tezile, Meymûniyye, Muhkemiyye, Ahnebiyye ve Semrâhiyye.

Râfızîlerin sınıfları şunlardır: Aleviyye, Emîriyye, Şî'a, İshâkiyye, Zeydiyye, Abbâsiyye, İsmâiliyye, İmâmiyye, Münâsihiyye, Lâ'iniyye, Râci'iyye, Mürâsiyye. **Kaderîlerin sınıfları şunlardır**: Hamdiyye, Seneviyye, Kîsâniyye, Şeytâniyye, Şirkiyye, Vehmiyye, Revnediyye, Nâkişiyye, Minberiyye, Bâsıtiyye, Nâzımiyye, Mu'tezile. **Cebriyye'nin sınıfları şunlardır**: Muztarriyye, Ef'âliyye, Mu'înîyye, Merfû'iyye, Neccâriyye, Mennâniyye, Keseliyye, Sâbikiyye, Ceybiyye, Havfiyye, Küfriyye, Haşeniyye. **Cehmiyye'nin sınıfları şunlardır**: Mu'attıliyye, Mütezemmiyye, Vâridiyye, Itrâkıyye, Mahlûkıyye, Gayriyye, Gâniyye, Zenâdıkiyye, Lafziyye, Vâfikıyye, Mürsiyye, Kabriyye. **Mürci'e'nin sınıfları şunlardır**: Târikiyye, Sâbi'iyye, Râciyye, Şâkiyye, Behşiyye, İlmiyye, Men'ûdıyye, Müstesniyye, Eseriyye, Ber'iyye, Müşebbihiyye, Mahşeviyye. **Haricî** fırkanın sözlerinin medârı Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin radıyallahu anhuma lanet okuma ve onları tekfir etmek üzerinedir. Onlar şöyle derler: Biz Umereyn'i, yani Ebubekir ve Ömer'i tevelli eder (onları emir kabul eder), hateneyn'den (iki damattan), yani Osman ve Ali'den teberrî eder, hakemeyn'e (iki hakeme), yani Ebû Musa el-Eş'arî ve Amr b. Âs'a rıza göstermeyiz. **Rafızıyye**'nin sözlerinin medârı ise Ebû Bekr ve Ömer radıyallahu anhumaya lanet okuma ve onları tekfir etme üzerinedir. Onlar bu ikisinden teberrî ederler. **Kaderiyye**'nin sözlerinin medârı ise kulları hakkında Allah'tan kazâ ve kaderi nefy etme üzerinedir. **Cebriyye**'nin sözlerinin medarı ise kullardan kudret ve istitâatı nefy etme üzerinedir. Onlar yaratılmışları fiillerinde mecbur görürler. **Cehmiyye**'nin sözlerinin medarı ise Kur'an'ın mahlûk olduğu, Allah'ın sıfatlarını inkarı ve Allah'ın isimlerinin sonradan yaratıldığı üzerinedir. **Mürci'e**'nin sözlerinin medârı ise farzların ve hükümlerin ehl-i iman için gerekliliğinin tümden inkarı üzerinedir. Onlar Allah'ın sıfatlarının bulunmadığını da ikrar eder ve şöyle derler: İman ehli üzerine, Allah'a imandan sonra bir farz yoktur. İşte tüm bunlar ehl-i havânın esaslarıdır, Allah keremi ve fazlıyla bizleri onların sapıklıklarına uymaktan ve onların görüşlerini örnek almaktan muhafaza etsin ve bizi selîm bir kalp ile kendisine kavuşanlardan eylesin ve bizi fazlıyla cennet nimetlerinden rızıklandırsın. Ve Allahu teâlâ'dan bizi İslam dini üzere sabit kılmasını ve Darusselam'a çağırdıklarından eylemesini isteriz ve şöyle dua ederiz: "Bizi müslimân olarak öldür ve sâlihler arasına kat."

[5129] Yûsuf, 101. âyetten nâkıs iktibas.

Osmâniyyûnun sâirler üzerine tefevvuk ve fazîletlerine delîlin biri dahi dîn ü devlete bunların def‘i ve ref‘i hizmetidür ki bunlara müyesser olmağla bu bâbda dahi kılıcları evc-i süreyyâya asılmışdur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ devletlerin ve dîn-i İslâm’ı himâye bâbında olan hizmetlerin ilâ âhiri’d-deverân dâim ve kāim eyleye. Âmîn, yâ Râbbe’l-âlemîn ve bi-hürmeti seyyidi’l-enbiyâ’i ve’l-mürselîn. Temmeti’l-kitâb bi-avni’llâhi’l-meliki’l-vehhâb.

Zuhûr-ı İslâm’dan tulû‘-ı Osmâniyyûna gelince büyük ve kücük bilâd-ı İslâmiyye’de zuhûr iden saltanatların icmâli zikr olundı. Bundan sonra ba‘zı nîk u bed zamânlarında olan vakāyi‘den nakl idelim ki fezâ’il ve mekādîr-i selâtīn-i Osmâniyyûnı bilüp ve du‘âların iksâr ve muhabbetlerin izdiyâd ideler. Ve billâhi’t-tevfîk.

Fî-zikr-i saltanat-ı tabaka-i sânî Benî Ümeyye der-memleket-i Endelüs ya‘ni cânib-i Mağrib:

Ma‘lûm ola ki Benî Ümeyye’den bir bölük tāife dahi Endelüs’de, ya‘nî Mağrib’de saltanat sürmişlerdür ki cümlesi yigirmi nefer olup bunların evveli en-Nâsır Abdurrahman bin Mu‘âviye bin Hişâm bin Abdülmelik’dür ki mevlidi Dımaşk-ı Şâm’da olup yüz on üç târihinde doğmışdur ki vaktâ Benî Abbâs zuhûr eyledi, Benî Ümeyye[yi] buldukları yerlerde helâk itmeleriyle her biri bir köşeye firâr ve ihtifâ itmeleriyle Abdurrahmân dahi yüz otuz beş târîhinde Endelüs’e varup halkı kendüden bî‘ata da‘vet eyledikde hulefâ-i Abbâsiyyûnun zuhûrlarının evveli olup ve ol memleket henüz nizâm bulmayup muhtell ve müşevveş olmağla “Kadîmden hânedân-ı mülûkdür” diyü ol memleket halkı itā‘atını kabûl idüp bî‘at itdiler. Ve ba‘dehû kâfire gazâ idüp çok vilâyet feth idüp ve çok mâl almağla kârı bülend olup ve yüz elli târîhinde Kurtuba’nın sûrını binâ idüp anı kendüye dârü’l-mülk eyledi ve anda olan câmi‘-i kebîre yüz bin altun harc idüp yapdı. Ve bunun zuhûr[ı] hulefâ-i Abbâsiyye’den Mansûr-ı Devânıkī zamânında idi. Mezbûr Endelüs’de otuz üç sene saltanat sürüp vefât itdikde yerine oğlu Hişâm temellük idüp ve ba‘dehû Hakem bin Hişâm olup ve ba‘dehû oğlu Abdurrahmân otuz bir yıl saltanat sürüp vefât itdikde otuz bir oğlu kaldı ve yerine oğlu Münzir bin Muhammed olup ve ba‘dehû Abdullâh bin Muhammed olup ve ba‘dehû oğlu Abdurrahmân bin Muhammed bin Abdullâh temellük eyledikde elli yıldan ziyâde saltanat sürüp hulefâ-i Abbâsiyyûna bunun zamânında za‘f vâki‘ olmağla Mısır’da hulefâ-i Fâtımiyye zuhûr eyledi. Ve ba‘dehû el-Mü’eyyed Hişâm sağīr iken pâdişâh olup cemî‘-i umûrda Ebû Âmir-i Me‘âfirî’[yi] isti‘mâl eyledi. Ve bunun zamânında küffâr ile elli def‘adan ziyâde cenk olup cümlesinde küffâra gālib **[İ, 456a]** olmışdur.

Ve ba‘dehû oğlu Mervân olup ve ba‘dehû karındaşı Abdurrahmân bin Ebû Âmir pâdişâh olup ve ba‘dehû el-Mehdî Muhammed bin Hişâm bin Abdülcebbâr bin Abdurrahmân hurûc idüp tahta cülûs eyledi. Ve bundan sonra dahi Süleymân bin Hakem bin Abdurrahman zuhûr idüp tegallüben cülûs eyledi. Ve ba‘dehû Muhammed tekrâr saltanatı Süleymân’ın elinden aldı ve ba‘dehû asker Muhammed’i tutup ve Mü’eyyed’i habsden çıkarup tahta geçürdiler. Ve Muhammed’i getürüp katl itdiler. Ve ba‘dehû tekrâr Süleymân gelüp Mü’eyyed’i Kurtuba’da muhâsara eyledikde şehirden çıkup gitdi ve hergiz hayât ü memâtı ma‘lûm olmadı. Ve Süleymân tekrâr tahta cülûs idüp Müsta‘în-billâh diyü lakab kodı ve dört yüz yedide Sebte emîri Ali bin Hamûd-ı Alevî Mü’eyyed’in hulefâsından Hayrân-ı Âmirî ile ittifâk idüp ve gelüp Müsta‘în ile muhkem cenk idüp Müsta‘în’i ve babasını ve karındaşını tutup katl eyledi ve Kurtuba’[da] halîfe oldı. Ve ba‘dehû Benî Ümeyye’den Abdurrahmân bin Hişâm bin Abdülcebbâr bin Abdurrahmân tahta geçüp ve kendüye Müstazhir-billâh diyü lakab kodı. Ve birkaç aydan sonra katl olunup yerine el-Müstekfî-billâh Muhammed bin Abdurrahmân oldı. Ve bunu dahi bir yıl dört aydan sonra mesmûm idüp yerine Malta emîri Yahyâ bin Ali bin Hamûd-ı Alevî gelüp Kurtuba’ya müstevlî oldı. Ve ba‘dehû Mu‘tenid-billâh Hişâm bin Muhammed bin Abdülmelik bin Abdurrahmân-ı Emevî gelüp vâlî oldı. Ve bunun zamânında fitne baş kaldırup küllî harb ü kıtâl oldı. Ve dört yüz yigirmi ikide Mü‘tenid-billâh hal‘ olup ehl-i Kurtuba Benî Ümeyye’den Ümeyye nâm bir âdeme bî‘at itdiklerinde didiler ki “Havf ideriz ki katl olunasın. Zîrâ görürüz ki Benî Ümeyye’den devlet yüz döndürmişdür. Mezbûr Ümeyye dahi dir ki “Siz beni bugün vâlî eylen de irtesi gün öldürün” didi. Fi’l-vâki‘ öyle oldı ve bundan sonra etrâfdan niçe mülûk peydâ olup ve her tarafda bir melik ve vâlî zuhûr idüp emr-i hilâfet ve saltanat muhtel oldı. Bunlardan ve Alevî’den cümlesi yigirmi nefer olup ve iki-üç def‘a tahta geçmişleri dahi vardur. Müddet-i saltanatları iki yüz seksen yedi sene olup ve Benî Ümeyye işbu kısm-ı sânînin kısm-ı evvel üzerine mâl ve gazâ cihetinden tefevvukları vardur. Zîrâ kısm-ı evvelin ekser-i kıtâlleri saltanat ve riyâset içün ehl-i İslâm ve evlâd-ı Resûl ile olup işbu kısm-ı sânînin dâimâ gazâları küffâra olup ve çok vilâyetler feth idüp ve mübâlağa mâla mâlik olmışlardur. Ve hem bunların saltanatı iki yüz seksen yedi sene mümted olup kısm-ı evvel yalnız seksen yedi sene saltanat itmişlerdür. Ve bu kısm-ı sânînin Endelüs’de inkırâzlarından sonra küffâr fursat bulup ol feth olunan vilâyetlerden girü çok vilâyetler alup zabt itmişlerdür ki İspanya saltanatı zikrinde beyân olunmışdur, nazar oluna.

Fî-zikr-i saltanat-ı hulefâ-i Abbâsiyûn:

Hulefâ-i Abbâsiyûn iki kısm olup kısm-ı evvel Bağdâd'da halîfe olanlardur ki zuhûr-ı İslâm'dan tulû'-ı Osmâniyyûna gelince mürûr iden saltanatların a'zamı yâd olunur ki ve bunlardan evvel zuhûr idüp hilâfete bî'at olunan Abdullâh bin Muhammed bin Ali bin Abdullâh bin Hazret-i Abbâs radıyallâhu anhüdür ki mezbûr Abdullâh gāyet hûnî olmağla Abdullâh es-Seffâh didiler. Yüz otuz iki târîhinde rebîülevvelin on üçünci güni cum'a gün hilâfet ile bî'at olundı ve Benî Ümeyye'den ve a'yândan çok kimseler gelüp mutī' oldılar. Ve birgün bunları cem' [idüp] geldiklerinde cümle topuzlar ve değnekler ile her birlerin mecrûh idüp **[İ, 456b]** yıkıldıklarından sonra üzerlerine ağır kalaylar döşeyüp oturdılar ve sofra ile ta'âm döşeyüp üzerlerinde yidiler. Ve ba'dehû Seffâh, "Bugün Hazret-i İmâm Hüseyin vak'ası gibi bir gün olup dahi ana berâber degildür" didi. Ve ba'dehû âdem salup Benî Ümeyye'nin cemî'-i kabirlerin açdırup kemiklerin ateşe yakdırdı. Ve Hazret-i Mu'âviye kabrinde gördiler ki kül gibi toprak olmış, Yezîd'in kabrinde bir kemik buldılar ve Abdülmelik'in birkaç kemüğini buldılar. Ve Hişâm'ı bütün buldılar, çıkarup niçe müddet salb itdiler ve ba'dehû indirüp âteşe yakdılar ve külüni havâya savurdılar. Ve Süleymân bin Abdülmelik'i ve karındaşı Mesleme'ye ve sâir mülûk-i Benî Ümeyye Ömer bin Abdülazîz ve Mu'âviyecik'den mâ'adâ bi'l-cümle çıkarup yakdılar. Ve ba'dehû emr itdi ki Benî Ümeyye'den her kimi buldılar ise katl itdiler ve meyyitlerin sokaklarda bırakup kelblere tu'me itdiler. Bu aralıkda ehl-i Musul âsî oldılar. Seffâh, karındaşı Yahyâ'yı gönderüp on bin âdem katl itdiler ve Seffâh kendü akāribinden her cânibe âdemler gönderüp memâliki zabt itdiler. Karındaşı Mansûr'a Cezîre ve Âzerbâycân'ı virüp ve ammisi Dâvûd'a Medîne'yi ve Mekke'yi ve Yemen ve Yemâme'yi virüp ve karındaşı oğlu Îsâ bin Mûsâ'ya Kûfe ve Hılle ve ol etrâfı virüp ve Şâm'ı ammûsi Abdullâh bin Ali'ye ve Mısır'ı Ebû Avn İbn-i Yezîd'e ve Horâsân'ı ve Irâk-ı Acem'i Ebû Müslim'e virüp zabt itdiler. Ve yüz otuz altı senesinde Abdullâh-ı Seffâh Enbâr nâm mevzi'de cederî marazından otuz üç yaşında vefât idüp Mervân'dan sonra istiklâl üzere müddet-i hilâfeti dört yıl olup ve Mervân hayâtında dahi sekiz ay mukaddem bî'at olunmışdı.

Hilâfetü'l-Mansûr Abdullâh bin Muhammed:

Yüz otuz altı târîhinde hacc-ı şerîfe gitmiş idi. Hacdan dönüp gelürken hilâfet müjdesi geldi. Zîrâ Seffâh, maraz-ı mevtinde hilâfeti ana vasiyyet itmiş idi. Ve bu haber şâyi' oldukda Şâm hâkimi Abdullâh bin Ali hilâfeti kendüye da'vet ile Mansûr'a âsî oldı. Mansûr, Ebû Müslim'i üzerine gönderüp Nusaybîn sahrâsında azîm muhârebeden

sonra Ebû Müslim gālib olup ve Abdullâh'ın Benî Ümeyye'den alduğı bî-hisâb emvâli alup Mansûr'a gönderdi. Ve Mansûr gāyet hasîs ve tāmi‘ olmağla ba‘zı hussâd, "Ebû Müslim, Abdullâh'dan alduğı mâlın öşrini göndermedi" diyü nifâk itmeleriyle Ebû Müslim'e Horâsân'a haber gönderdi ki "Abdullâh'ın Benî Ümeyye'den alduğı emvâlin ekseri sende kalduğını haber virmişlerdür. İmdi iğneden ipliğe dek cümle emvâli tarafımıza irsâl idesin. Ve illâ sen bilürsin" diyü fermân gönderüp vardıkda Ebû Müslim dahi "Sübhânallâh! Bu ne hâm tama‘dur ki irtikâb idüp bu cins nâ-ma‘kūl da‘vâya sülûk eyledi" diyü Mansûr'a âsî oldı. Zîrâ mukaddemâ bunların zuhûrına Ebû Müslim sebeb olmış idi. Çünki böyledür, evlâd-ı Ali'den birine da‘vet murâd eyledi. Mansûr haber aldıkda Ebû Müslim'e mahabbet ve meveddet gösterüp "Benim murâdım seni tecrübe ve imtihân idi" diyü pey-der-pey hediyyeler gönderüp yüzine güldi. Ebû Müslim sâf-derûn olmağla mekrine aldanup i‘timâd eyledi. Mansûr gāyet sâhib-re'y ve ehl-i tedbîr âdem idi. Ve'l-hâsıl Ebû Müslim'i yanına da‘vet idüp geldikde her zamân beş yüz kadar pür-silâh bahâdırla gelürdi. Ammâ Mansûr Ebû Müslim'e rıfk ile mu‘âmele idüp şol mertebe arz-ı muhabbet gösterüp ri‘âyet iderdi ki Ebû Müslim'e küllî i‘timâd gelüp az âdem ile gelüp gitmeğe başladı. Birgün Mansûr perde **[İ, 457a**] ardında kırk kadar cellâd-ı felek âdem hâzır idüp ve tenbîh eyledi ki "Kaçan ben Ebû Müslim'in kılıcın alup sizlere dest-zen olduğumda hemân hurûc idüp bilâ-emân katl idesiz" diyü bunlara niçe va‘deler eyledi. Ve ol zamân ki Ebû Müslim âdeti üzere Mansûr huzûrına geldikde niçe musâhabet ve arz-ı muhabbetden sonra halîfe musâhabeti ıslâh-ı kılıca getürüp "Senin kılıncı medh iderler. Bir seyr itsek olmaz mı?" didikde Ebû Müslim sâde-dil ve sâf-derûn olmağla hemân kılıcın çıkarup eline virdi ve biraz aşağı ve yukarı nazar idüp "Bârekallâh zehî güzel keskin kılıç" diyüp dizi altına kodı ve el çaldığı anda ol perde ardında olan cellâdlar sell-i seyf hurûc itdikde Ebû Müslim "Hây pâdişâhım bana kıyma, düşmen içün sakla" didikde aslâ iltifât itmeyüp kılıç ve hançer üşürüp katl itdiler ve lâşesin taşra atup ve âdemlerine biraz altun atup "Elem çekmen, sizlere bir zarar yokdur ve emândur" didiler. Anlar dahi "Çünki Ebû Müslim katl olundı, çâre ne?" diyü hâmûş olup dağıldılar.

Mübâşeret-i Binâ-yı Bağdâd:

Hulefâ-i Abbâsiyyûnun zuhûrlarından berü taht-gâhları Etbâr ve Âne ve Heyt idi. Ammâ Mansûr kendüye taht-gâh olmak içün bir âb u havâsı latîf bir mevzi‘de bir şehr-i azîm ve kal‘a-i metîn binâ itmek murâd eyleyüp âb u havâsını tecribe içün vüzerâ vü vükelâsı ve niçe erbâb-ı ma‘ârif ve ukalâsıyla ol etrâfları cüst ü cû ve tecribe iderek

Bağdâd kal‘ası olan yere geldiler ki ol zamân arz-ı hâliye ve bâzâr yeri ve Dicle Irmağı kenârında bir cây-ı dil-güşâ idi. Haftada bir bâzârı durup etrâf u eknâfdan çok âdem cem‘ olup azîm alış-veriş olurdı. Ve ol mevzi‘a nüzûl itdiler. Ve ol vakitlerde anın kurbında bir deyr var idi ki içinde çok keşîş ve ruhbânlar sâkin olup âyende vü revende müsâfir geldikde azîm ri‘âyet ve ikrâm iderlerdi. Çünki Mansûr ol mevzi‘a hayme ile nüzûl itdi, kendünün mukarreb ve nedîmlerinden birkaç kimesne ol deyri seyr idüp ve hem kaylûle ve râhat idüp ve soğuk su içmek içün ol deyre vardıklarında bunlara ta‘âm ve şarâb ve nukl getürüp azîm ri‘âyet ve ikrâm itdiler. Ve ol deyrde cümleye baş ve gāyet ihtiyâr zû-fünûn bir ruhbân var idi. Musâhabet arasında ol nedîmlere “Halîfe-i zamân birkaç eyyâmdur ki bu etrâflarda gezüp cüst ü cû iderler. Bundan murâd-ı şerîfleri nedür?” diyü su’âl eyledi. Ve ol nedîmler dahi “Kendüye taht-gâh idinmek içün bir âb u havâsı latīf yerde bir şehr-i azîm ve kal‘a-i metîn binâ itmekdür. Bu mahalli münâsib gördiler” didikde ol ruhbân “Halîfenin ismi nedür?” diyü su’âl eyledi. Anlar dahi “İsmi Abdullâh ve lakabı Mansûr’dur” didiklerinde ol ruhbân “Halîfe bunda kal‘a binâ idemez” didi. “Niçün idemez?” didiklerinde “Bunda bir pâdişâh, hasretü’l-mülûk bir kal‘a-i azîm binâ itse gerekdür, bu değildür” didi. Ve ol nedîmler dahi “Bunda kal‘a binâ idecek pâdişâhın lakabı Devânık nâm bir pâdişâh olsa gerekdür” didi. Mansûr kaylûle idüp kaldıkda ol nedîmler taleb idüp ve gelüp deyrden çağırup huzûr-ı Mansûr’a vardıklarında “Kande idiniz?” diyü su’âl eyledi. Anlar dahi “Şu mevzi‘de olan Bağdâd nâm meşhûr deyre varup kaylûle eyledik. Velâkin ol deyrde ser-ruhbân olan cenâb-ı sa‘âdetinizin bunda ne içün geldüğini su’âl eyledi. Bizler dahi murâd-ı şerîfinizi haber virdikde isminizi **[İ, 457b]** su’âl eyledi. ‘İsimleri Abdullâh ve lakabları Mansûr’dur’ [diyü] cevâb virdüğimizde ‘Bu halîfe bunda kal‘a binâ itmez. Bunda bir pâdişâh kal‘a binâ itse gerekdür, lakabına Devânık dirler’ didi” diyü nakl itdiklerinde hemân Mansûr kahkaha ile dıhk idüp “İşte ol ruhbânın haber virdüği pâdişâh benim. Çünki böyledür, hemân tedârük görilüp binâya mübâşeret olunsun” diyü fermân eyledi. Ve ol nedîmler dahi “Cenâb-ı sa‘âdetin ismi ve lakabı bu değil iken ‘Ol ruhbânın haber virdüği Devânık benim’ diyü binâya fermân buyurduğınızın sırrını ve hikmetini bizlere ifâde buyurmağla kerem itseniz olmaz mı?” diyü recâ itdiklerinde Mansûr dahi cevâba tesaddî idüp “Hulefâ-i Benî Ümeyye asırlarında her birlerimiz bir vilâyetde fakr u fâka ile ihtifâ itdüğimiz vakitlerde cedlerimiz dahi Enbâr semtinde bir karyede sâkin iken beni bir hâceye virdiler ve yaz faslı gelüp meyve vakti oldukda Arabistân kā‘idesi üzere mektebde her ne kadar sıbyân var ise birer gün meyve ziyâfeti itdiler. Nevbet bana geldikde benim pederim ve vâlidem fakīrdür, anlar alıvirmedikce idemem. Anlar hod

fakīr olup kudretleri yokdur dimek bana gāyet âr u nâmûs gelmeğin "Fülân gün ben dahi meyve ziyâfeti iderim didim. Ammâ bilürüm ki ahvâli pederime ve vâlideme söylesem kudretleri olmamağla rızâ virmezler. Ammâ bilürdüm ki vâlidemin ve dadımın bir mahfî yerde biraz iplikleri var idi. Fursat gözedüp birgün evvel ol iplikleri vâlidemin nezgini dahi çaldım ve satdım ve hâsıl olan akçalarıyla sâirlerden ziyâde meyve tedârük idüp bir a'lâ meyve ziyâfeti itdim. Vâlidem haberdâr oldukda "Pederin sana akça virmedi ve ben dahi virmedim. Sen akçayı kande buldun ki meyve ziyâfeti eyledin" diyü beni mu'âheze eyledi ve azîm sıklet idüp bir vechle halâs mümkin olmayup ve âkıbet bi'z-zarûrî ahvâli takrîr itdüğümde vâlidem kulağımdan tutup 'Yaramaz, sende Devânık gibi mi olsan gerekdür?' diyü çehreme bir iki sille urup koyuvirdi. Ve bundan sonra vâlidem bana her ne vakit tahavvürlense 'rûhyâ Devânık" diyü âzâr iderdi."

El-bâ'is: Ve bu ismin bâ'isi budur ki ol vakitlerde bir meşhûr hırsız var idi ki ismi Devânık olup hem hırsız ve hem gāyet hasîs idi. Mansûr'a bu lakab andan me'hûzdur ki Mansûr'a Devânıkī dinildi. Ve Mansûr'un hısseti şol mertebe idi ki kuvâ-yı hayvâniyyeye gıdâ-yı rûh içün ekser-i leyâlîde bir hûb nefesli hânende ve üstâd-ı sâzende getürüp ve beş-altı sâ'at fasl itdürüp zevklendikden sonra ikişer akça bahşîş virürdi. Velâkin gāyet müdebbir ve sâhib-i re'y ve gayûr olmağla bunun zamânında İmâm-ı Hasan evlâdından niçe kimesneler hilâfet da'vâsıyla zuhûr idüp cümlesine gālib olmışdur. Ve yüz elli sekiz senesinde Mansûr hacc-ı şerîfe gidüp Mekke-i mükerreme kurbında Bi'r-i Me'mûn nâm mahalde muhrimen vefât itmekle ol mahalde defn olundı. Vefât itdikde altmış dört yaşında olup ve yigirmi iki sene hilâfet sürmişdür.

Hilâfetü'l-Mehdî Muhammed bin el-Mansûr:

Babasının vasiyyeti ile halîfe olmışdur. Babası hayâtında iken dahi Mehdî'ye Taberistân'ı sancak virüp anda dâimâ ulemâ ile sohbet ve ülfet itmekle ilim ve edeb ve diyânet öğrenüp ve zenâdıka tāifesini sevmeyüp her kande bulsa katl iderdi. Ve yüz altmış senesinde Mekke-i mükerremenin hareminin tāk u eyvânların direklerine deryâdan latīf mermer direkler buldurup gönderdi. **[İ, 458a]** Ve ehl-i haremeyne çok mâl ve esvâb gönderdi ve kendüsi hacca gidüp ma'an Kâbe'ye karalatmışdur. Ve altmış birde Mekke yolında mîller dikdürüp ve alâmetler ve bürkeler yapdurdı, şöyle ki bir âdem delîlsiz Mekke'ye varabilürdi. Ve emr eyledi ki cümle minberleri kısa idüp Hazret-i Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin minberi mikdârı itdirmişdür. Ve altmış üçde Rûm'a gazâ idüp çok yerler feth eyledi ve altmış beşde oğlu Hârûnu'r-Reşîd'i

İstanbul fethi niyyetiyle Rûm'a gönderüp İstanbul boğazına değin çok mâl ve esîr alup avdet eyledi. Ve Mehdî on yıl bir ay hilâfet idüp yüz altmış dokuz senesinde kırk üç yaşında vefât itmişdür.

Hilâfet-i Mûsâ el-Hâdî:

Babası Mehdî'den sonra halîfe ve ol vakitlerde Cürcân'da halîfe idi. Hârûnu'r-Reşîd anın içün halkdan bî'at aldı. Hâdî gāyet heybetlü ve mütekellim ve âlim bir kimesne olup lâkin mütecebbir ve lehv ü tarabı ve îş u nûşı severdi. Bir yıl üç aydan sonra yüreğinde bir yara peydâ olup yigirmi altı yaşında ol yaradan vefât eyledi.

Hilâfet-i Hârûnu'r-Reşîd:

İbn-i Muhammed el-Mehdî. Karındaşı Mûsâ el-Hâdî'den sonra halîfe oldı. Mezbûr, hulefâ-i Abbâsiyyûnun âb-ı rûy ve uzemâsıdur. Halîfe olduğı günden vefâtına değin gice ve gündüzde yüz rek'at namâz kılup ve hâlis mâlından günde bin akça tasadduk idüp ulemâyı ve ilm ü ma'rifeti severdi. İslâm'ı gāyet ta'zîm idüp ve dâim zünûbına ve isrâfına ağlayup ve bir yıl hacc ve bir yıl gazâ iderdi. Ve yüz seksen altıda Berâmik'e gazab idüp Ca'fer bin Yahyâ'yı öldürüp ve Yahyâ oğlu Fazl'ı ölünce habs eyledi ve on beş kerre bin altunların aldı. Ve zikr olunur ki babası Hâdî vefât itdikde Hârûnu'r-Reşîd Tarsûs'da yiyüp içmekde idi. Evâ'il-i hâlinde îş u nûşı severdi. Halk anın bu ahvâli içün hilâfeti bir âhere virmek murâd itdiler. Ammâ Yahyâ ve oğulları Hârûn'ı gāyet sevmeleriyle sa'y idüp halîfe itdiler ve hem terk-i lehv ü tarab içün dahi nasîhat itmeleriyle Hârûn bunlara küllî muhabbet idüp Yahyâ'yı peder ve Ca'fer'i karındaş idinmiş idi. Ve Hârûn, kız karındaşı Abbâse'yi ve Ca'fer'i gāyet sevmekle bir dem anlarsız olmazdı. Bu sebebden Abbâse'yi Ca'fer'e nikâh itdi ki mahrem olmayup dâimâ üçi bir yerde sohbet ideler ve şol şartla nikâh itmiş idi ki ana yakın olmaya. Ve niçe müddet üçi bir yerde sohbet itdiler. Ve ba'dehû Ca'fer'in Abbâse yanına vardığı haber aldıkda katl eyledi. Ve doksan târîhinde Hârûn yüz otuz beş bin âdem ile Rûm'a sefer idüp Herakliyye kal'asını muhâsara ve otuz günde feth idüp cümle halkını esîr itdi. Ve askeri içerü gönderüp Melkoniyye kal'asını ve Söğüdcük hisârını feth idüp harâb itdiler. Ve İstanbul tekfûrı bu hâli işidüp harâc kabûl eyledi. Ve nakl iderler ki bundan sonra cümle pâdişâhlar Hârûn'a itā'at itdiler. Ve yüz doksan üçde Hârûn Horâsân'a varup ahvâlini görmek içün birkaç eyyâm meks üzere iken Tūs'da hasta olup vefât eyledi. Yigirmi üç yıl ve iki ay on sekiz gün hilâfet idüp kırk beş yaşında vefât eyledi. On beş oğlu ve on beş kızı kaldı. Hârûnu'r-Reşîd hulefâ-i Abbâsiyyûnun âb-ı rûyı olup

sâir hulefâ-i Abbâsiyyûn üzerine tefevvuk ve tefaddüline bâ‘is, her vechle hüsn-i hulk **[İ, 458b]** sâhibi ve âkıl ve kâmil ve sehî ve ehl-i hayr ve sâhib-i merhamet olduğından mâ‘adâ birkaç şeye mâlik idi ki bir pâdişâh mâlik olmayup cümleden biri Sitti Zübeyde cemîle ve âkıle ve müdebbire ve hâfıze ve âlime ve hüsn-i cemâlde lâ-nazîre, şöyle ki Züleyhâ-yı sânî idi. Ve bu sebebden Hârûn meşhûr-ı cihân ve mahsûdü'l-akrân idi. Bunun gibi sâhibetü'l-cemâl hatuna mâlik olup ve kendüsi dahi meftûnı iken Me'mûn vâlidesi siyâh câriyeye ikbâl itdüğinden mâ‘adâ fursat düşürdükde sâir cevârîye dahi amel itmekle Sitti Zübeyde ile azîm gavgā ve münâkaşaları geçerdi. Çünki "Sitti Zübeyde gibi hatuna mâlikdür, ol kirli-paslı işçi ve sâir cevârîleri niçün ikbâl iderdi?" dinür ise ve bu ahvâl ile bay ve gedâ cümle ricâl mecbûl u mecbûr olup fursat düşdükde fevt ider yokdur. Ve hattâ bu ahvâl ile pâdişâhlar ve peygamberler müsâvî olup cümleden kat‘-ı nazar Hazret-i İbrâhîm aleyhi's-selâm Hazret-i İsmâ‘îl vâlidesi Hâcer ile Hazret-i Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem Hazret-i İbrâhîm vâlidesi Mâriye ile olan mu‘âmeleleri ve ehl-i beyt ile olan mâcerâları cümleye ma‘lûm bir hikâyedür. "Cemîle hatunı var iken kanâ‘at itmeyüp de âhar kirli-mirli beyâz ve siyâh cevârîye tama‘ ve ikbâle mûcib nedür?" dindikde âriflerden biri böyle ma‘nâ virmiş ki "Tāife-i nisâ dünyâdandur, benî-Âdem'e hod dünyâdan gınâ gelmez. Ve biri dahi bu ki Hakk te‘âlâ tāife-i nisâyı ricâl indinde envâ‘-ı ta‘âma ve meyveye ve şükûfeye müşâbih itmişdür ki her ta‘âmın bir çâşnîsi ve her meyvenin bir lezzeti ve her şükûfenin bir gûne bûyı ve hüsn ü letāfeti olduğı gibidür. Meselâ bir âdem her gün yalnız kaymak baklavası yise usanup tabî‘atı yahnî ve tarhana çorbası ve bunların mâ-dûnı şeyler ve turşular ârzû ider. Ve bunlardan birini bulup ekl itdikde ol usanduğı kaymak baklavasının lezzetini ve letāfetini ol vakt bilür ikbâl gelür, şöyle ki her gün yiyüp usanduğı ta‘âmı yer iken bir kaşık ve bir lokma dahi almağla tabî‘at ikbâl itmez iken bir mikdâr turşu veyâ hardal yendikde ikbâl gelüp tekrâr beş-on lokma dahi yendüği gibi ehlinden ikbâl gitdikde bir câriyeye varmak dahi buna misâl olup ikbâl hâsıl olur. Lâkin bu rumûzı nisâ tāifesi ne anlar ve ne dinler ve ne anlamak murâd ider. Cümlenin başında bir azîm gavgādur gider. Ol niçe çekmekden gayrı çâre olmayup yâ sen veyâ ol öldükden sonra hemân gavgā ve nizâ‘ kalmayup da‘vâ biter.

Hilâfet-i Muhammed el-Emîn ibn Hârûn:

Mezbûr Zübeyde Hatun'un oğlu olup gāyet güzel ve şecî‘ yiğit olup lâkin re'y ü tedbîrde nâkıs ve dâim lehv ü taraba ve işrete mâ'il idi. Ve hattâ Garîb nâm câriye[yi] bin altuna satun alup halkdan uzlet itmekle nâsın kulûbı Me'mûn'a meyl itdüğinden

haberdâr oldukda kendünün küçük oğlu Nâtık-billâh yerine ikāmet itdikde Me'mûn ahvâli işitdikde Horâsân askeriyle ittifâk idüp Muhammed-i Emîn'i hilâfetden hal' eyledi ve ba'dehû iki cânibin askeri birkaç def'a cenk idüp ve her bâr Me'mûn askeri gālib oldı. Ve âkıbet yüz doksan yedide Me'mûn tarafından Hersüme ve Tāhir nâm emîrler asker ile gelüp Bağdâd'a muhâsara itdiler ve ba'dehû Emîn Hersüme ile ittifâk itdiler ki Emîn gice ile hisârdan kendü kayığıyla varup karındaşı Me'mûn yanına vara. Tāhir hâlden haberdâr oldukda kemînde durup kayıkdan çıkdıkda kayığı batırup ve Emîn'i tutup Tāhir'e getürdiler. Ve bir evde habs idüp ve ba'dehû **[İ, 459a]** anda katl itdiler. Ve ol vakitde Emîn yigirmi sekiz yaşında idi. Mezbûr dört yıl sekiz ay hilâfet itmişlerdür. Ve nakl olunur ki Me'mûn bir siyâh câriyeden idi, şöyle ki her bâr hatunı Sitti Zübeyde ile şatranc oynardı. Bir gün yine oynamağa mübâşeret itdikde Hârûn didi ki "Her kim gālib olur ise mağlûba her ne teklîf ider ise muhâlefet itmeye" diyü kavl itdiler. Ol oyunda Hârûn, Zübeyde'ye gālib olmağla Zübeyde'ye didi ki "Kavlimize vefâ idüp ayag üzere kalk ve ser-tâ-pâ üryân olup evin içinde gez. Ben seyr ü temâşâ ideyim" didikde "Hây pâdişâhım, bu ne teklîfdür ki idersin!" diyü her ne kadar recâ vü niyâz itdi ise men' idemedi. "Hayâ iderim" diyügördi, olmadı ve âkıbet soyunup emrini yerine getürdi. Ve ba'dehû yine oynadıkda Zübeyde gālib olup ve hemân matbaha varup cümleden siyâh bir zişt câriyenin eline yapışup getürdi ve "Sen dahi kavline durup bu câriyeye cimâ' itmek gereksin" diyüp ve oda kapusın kapayup ardında durdı. Hârûn dahi her ne kadar tazarru' idüp şeyler va'd itdi ise "Cümle hazîneni dahi virürsen de kabûl itmem ve ba'de'l-yevm katl idersen dahi firâşına girmem" diyü galîz yemînler itdi. Ve Hârûn dahi Zübeyde'nin meftûnı olup gāyet severdi ve âkıbet ol câriyeye yakınlık idüp Me'mûn'a hâmile oldı. Ve ba'dehû doğup ve büyüyüp zikr olunduğı üzere Muhammed-i Emîn'i katl idüp ve halîfe olup Bağdâd'ı zabt itdikden sonra birgün kırk câriyenin ellerine altun ve gümüş tepsiler ve fağfûrî tabaklar ve içi dolu altun ve incü ve envâ'-ı cevâhir ve kumâş hediyeler ile Sitti Zübeyde'ye varup ve elin öpüp "Vâlide, bana hâtırın kalmasın. Muktezâ-yı saltanat böyle îcâb itdi. Zîrâ senin oğlunun bu umûrda isti'dâdı olmayup hevâ [vü] hevese mübtelâ olmağla cevânib-i erba'ada olan udvân baş kaldırup saltanata tama' itdikleri ve memleket muhtell ve müşevveş olduğı senin dahi ma'lûmundur. Ben dahi senin oğlun makāmındayım. İnşâ'allâhu te'âlâ merhûm pederimiz zamânında ve oğlun vaktinden ziyâde râhat ve ikrâm olunur. Siz lutf idüp bana inkisâr idüp hâtırın kalmasın" didikde Sitti Zübeyde dahi dir ki "Benim sana niçün hâtırım kalur? Oğlumı sen öldürmedin, ben kendi elimle öldürdüm. Ol zamân ki

senin zişt vâlideni matbahdan eline yapışup ve getürüp babana teslîm idüp zor ile seni peydâ itdürdüm" didi.

Hilâfetü'l-Me'mûn bin Hârûnu'r-Reşîd:

Bunun vâlidesi bir işçi siyâh câriyedür ki zikr olunmışdur, mezbûr Me'mûn âlim ve âkil ve her ulûm ve ma'ârifde mâhir ve umûr-ı saltanatları dahi gāyet fâhir olup hükmi Horâsân'a ve Hindistân'a ve Yemen'e ve Mağrib'e varınca revân idi. Târîhin iki yüz birinde Me'mûn İmâm-ı Ali bin Mûsa Rızâ'yı velîahd idüp anın nâmına sikke kat' itdürdi. Bu sebebden Me'mûn gazâda iken Benî Abbâs ta'assub idüp Me'mûn'ı hilâfetden hal' idüp Mehdî oğlu Kara İbrâhîm nâm kimesneye bî'at itdiler. Gazâdan geldikde niçelerin katl, niçelerin nefy idüp ve fitne ve ihtilâl def'i içün İmâm-ı Ali Rızâ'yı tâze üzüm ile mesmûmen şehîd idüp hâlâ Tūs şehrinde medfûndur. Ve iki yüz on beşde Me'mûn Rûm'a gazâya gidüp niçe hisârlar feth idüp emîn ve sâlim ve azîm ganâ'im [ile] dönüp Şâm-ı Şerîf'e vardı. Ve iki yüz on altıda dahi tekrâr Rûm'a gazâ idüp ve çok küffâr **[İ, 459b]** kırup ve bî-hisâb mâl ve esîr aldı. Ve niçe kal'alar alup ve dönüp Tarsûs'a geldikde birkaç gün oturdı. Nâ-gâh mizâcı bozulup anda vefât eyledi. Müddet-i hilâfeti yigirmi sene ve altı ay olup kırk sekiz yaşında idi. Hasta olup marazı müştedd oldukda emr idüp kül döşetdi ve üzerine yuvalanup dir idi ki [5130] يا من لا يزال ملكه ارحم لمن قد زال ملكه diyüp ağlardı. Me'mûn gāyet âlim ve fâzıl ve her ulûmda mâhir, zû-fünûn ve müdebbir ve nefsinde bahâdır ve ilm-i saltanatda fâhir olup heybeti âleme münteşir olup ve hattâ Tūs'da rasadiyye yapdırup bî-hisâb [mâl] sarf itmişdür. Ve asrında dünyâda olan büyük ve küçük pâdişâhları hisâb itdirüp bin pâdişâh bulunmışdur. Ve Mısır'da Hırâm dağında sehare katında mutalsam olan defâ'inden biri açdırmağa çok mâl sarf idüp ve çok sa'y idüp şol mertebeye ancak vâsıl oldı ki bu kadar cidd ü cehd ile kubbenin bir cüz'î yerini deldiklerinde bir mermer levh bulup ve levh altında bir mermer darb içinde altun vaz' olunmış buldılar ve ol levhi okuduklarında yazmış ki "Ey Me'mûn! Asrında sen bunı açmak ve mâlik olmak murâd itsen gerekdür. Bundan böyle bin yıl ömrün olsa müyesser değildir. Velâkin senin zahmetin ve masrafın zâyi' olmayup ve şübhen def' olmak içün bu altun ve bu levh vaz' olunmışdur ki levhi okuyup ve altunı alup fâriğ olasın" dinmiş. Pes ol altunı saydılar, ol vakte değin her ne kadar masraf gitmiş ise bilâ-noksân ve bilâ-ziyâde ol mertebe altun çıkmağla ta'accüb idüp ferâgat eyledi. Bütün dünyâ umûrına vukūf-ı tahsîl itmiş âkıl ve ârif pâdişâh olup

[5130] Ey mülkü zâil olmayan [Allahım]! Mülkü zail olan kuluna merhamet et.

velâkin halk-ı Kur’ân da‘vâsı bunun zamânında vâki‘ olmağla ba‘zılar i‘tizâline zâhib olmışlardur. لا يعلم الغيب إلّا الله[5131]

Hilâfetü’l-Mu‘tasım-billâh:

Babası Hârûnu’r-Reşîd hilâfeti evvel Emîn’e, sonra Me’mûn’a ve sonra Mu’temen’e vasiyyet idüp bunı hilâfetden çıkarmışdı. عبدى يريد وأنا أريد ولا يكون إلا ما أريد[5132] muktezâsınca hilâfet Mu’tasım’a müyesser olup ve bundan sonra gelen hulefâ-i Abbâsiyyûn bi’l-cümle Mu‘tasım’ın neslinden gelmişlerdür. Mu‘tasım’ın ilmi az idi velâkin kayser-i Rûm buna bir vehimlü kâğıd gönderdi, ol dahi emr eyledi ki kâğıdın ardına yazalar, şöyle ki evvelâ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ أمّا بعد فقد قرأت كتابک وسمعت كتابک والجواب ما ترى لا ما تسمع وسيعلم الكفّار لِمَن عقبى الدار.[5133] Mu‘tasım gāyet şecî‘ ve kuvvetlü kimesne idi, şöyle ki altun ve gümüş her kangısını iki parmağıyla murâd itse sikkesini silerdi. Ve buğday ve arpayı avucı içine alup un iderdi ve iki parmağıyla birinin belini sıksa kırardı. Bunun lakabına “semânî” dirler, zîrâ hulefâ-i Abbâsiyyûnun sekizincisi olup ve iki yüz on sekizde halîfe olup ve hisâr binâ idüp ve sekiz yıl sekiz ay hilâfet itmişdür. Ve iki yüz yigirmi üçde kaysar, bilâd-ı Rûm’a girüp çok fesâd itdi. Mu‘tasım haber aldıkda yüz binden ziyâde asker ile varup kayseri bozup ve çok askerini kırdı. Ve ba‘dehû Umûriyye’ye varup muhâsara eyledi ve darben feth idüp ehlini esîr ve mâllarını alup ve kal‘ayı harâb eyledi. Ve bunun zamânında saltanatları gāyet kuvvet bulup şöyle ki hemân kendünün on iki bin ata biner ve kılıç kuşanur cenk erbâbı abd-i memlûki olup ve cirîd oynamak içün Rûm’dan iki bahâdır levend getürmişdi. Hikâyet olunur ki Mu‘tasım’ın **[İ, 460a]** cündîleri ve gulâmları ehl-i Bağdâd’da te‘addî itmeğe başladılar. Ehl-i Bağdâd birkaç def‘a arz-ı hâl virüp şekvâ itdiklerinde çendân i‘tibâr idüp te‘addîlerin def‘ idüp takayyüd itmemişlerdi. Ve birgün bir arz-ı hâl dahi virdiler ki “Pâdişâhım, bu senin cündîlerinin ve gulâmlarının te‘addîlerinden bunda duracak hâlimiz kalmadı. Birkaç def‘a arz-ı hâl virdik, müsâmaha buyurdınız. Eğer bunların şerrini üzerimizden kaldırmazsanız sizinle muhârebe itmek lâzım gelür” dimişler. Bu kelâma ta‘accüb idüp huzûrına çağırup didi ki “Benim cündî ve gulâmlarımdan şekvâ idüp arz-ı hâlinizde ‘Eğer bunların te‘addîleri[n] üzerimizden def‘ itmezsen seninle muhârebe ideriz” diyü yazmışsız. Benim havfımdan kayâsıra ve hâkān-ı Çin ve sâir pâdişâhlar tahtında râhat olmazlarken siz bir alay esnâf ve tüccâr ve ehl-i sûk tāifesi

[5131] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.
[5132] Kulum irade ve ben de irade ederim; fakat benim dilediğimden başkası olmaz.
[5133] Bundan sonra bil ki, senin yazdığını okudum ve dinledim. Cevap gördüğündür, duyduğun değil. Ve kâfirler gerçek âkıbetin kime ait olduğunu bileceklerdir

benimle nice cenk itseniz gerekdür" didikde ol şakīler dahi "Hayır pâdişâhım. Biz seninle asker ve âlât-ı harb ile cenk eylemeğe ne kudretimiz vardır? Ancak iktizâ ider ise sihr oklarıyla muhârebe ideriz" didiklerinde Mu'tasım'ın vücûdına lerze ârız olup ve bükâ idüp dir ki "Benim dahi sizinle böyle muhârebeye kudretim yokdur. Bana altı ay mühlet virin, cümlesini vilâyetden def' ideyim" diyüp ve bundan sonra "sürre men ra'â" şehrini ma'mûr idüp ve on iki bin at alur iki ahur yapup ol cündî ve gulâmları anda gönderür. Ve bir câmi' dahi yapmışdur ki minâresinin şerefesine at sakāsıyla su çıkar. Hâlâ mevcûd ve ol âhûrların eseri dahi bâkīdür. Halk ana İmâm-ı Sâmirî dirler ve eski Bağdâd dahi dirler. Ve on iki imâmın üçi anda medfûn olur ve Acemler "Muhammed el-Mehdî bundan zuhûr itse gerekdür" diyü muhakkak i'timâd iderler. Mu'tasım iki yüz yigirmi yedide vefât idüp ve sekiz yıl ve sekiz ay hilâfet idüp ve kırk yedi yıl yedi ay ömr sürmişdür.

Hilâfet-i el-Vâsık-billâh:

Babası vefâtından sonra halîfe olup kerîm ve halîm şâir ve mü'eddeb olup Arab'ın eş'ârını hıfz idüp ilm-i gınâyı güzel bilürdi. Gāyet belâgatından hutbeye çıkup latīf hutbeler okurdı. Beş sene altı ay kadar hilâfet idüp iki yüz otuz iki senesinde istiskā marazından otuz sekiz yaşında iken vefât eyledi. Maraz-ı mevtinden döşemeyi kaldırup ve yüzini yere urup يا من لا يزال ملكه ارحم لمن قد زال ملكه[5134] diyü tazarru' iderdi. Ve bundan sonra gelen hulefânın kimi sünnî ve kimi şî'a ve kimi hâricî olmağla ihtilâlden hâlî olmayup yevmen-fe-yevmen saltanatlarına ihtilâl vâki' olmışdur.

Hilâfet-i el-Mütevekkil-ale'llâh:

Ca'fer bin el-Mu'tasım karındaşından sonra halîfe olup ve halk-ı Kur'ân mes'elesini ref' eyledi, velâkin hâricî olmağla Hazret-i Ali'yi sevmezdi. Babası zamânından şark ve garb itā'atde olanlar buna dahi mutī' olup ve zamânı safâ ile mümted olmağla hulefâ-i Abbâsiyyenin ulularından ma'dûddur. Ve Şâm'a gelüp anda durmak murâd eyledikde Yezîd bin Muhammed-i Mahlebî ba'zı ebyât söyleyüp Irâk'a varmasın tergīb itmekle Şâm'da durmak sevdâsın ferâgat idüp Bağdâd'a geldi ve iki yüz kırk yedide askerîden Türk tāifesi Mütevekkil'den bî-huzûr olup silahdârı Bâ'ur ile ittifâk idüp Mütevekkil vezîri Ebü'l-Feth Hâkān ile bir gice bâde meclisinde iken nısfu'l-leylde on nefer kimesne üzerlerine hücûm idüp ikisini dahi helâk itdiler. On dört

[5134] Ey mülkü zâil olmayan [Allahım]! Mülkü zail olan kuluna merhamet et.

yıl dokuz ay ve dokuz gün saltanat sürüp ve kırk bir yaşında iken vefât itdi. El-Muntasır-billâh **[İ, 460b]** Muhammed bin el-Mütevekkil halîfe oldı, babası hâl-i hayâtında hilâfete bî‘at idüp ve ba‘dehû mezbûra incinüp hilâfetden ref‘ itmek murâd itdikde Muntasır Türk askeri ile ittifâk idüp Mütevekkil’[i] katl iderdi. Ol sebebden Şîrûye beği dahi çok mu‘ammer olmadı. Babasını katl iden bugā-yi sağīre “Benim babamı neyledin” diyüp güyâ kendünün sun‘ı yok imiş dinile, bugā-yı sağīre dahi bu sözden havfa düşüp Tayfûr nâm tabîbe otuz bin altun virüp tabîb dahi nîştere ağu sürüp Muntasır’ı anınla kasd eyledi ve Muntasır dahi ol sebebden vefât eyledi. Ve hikmet-i Hudâ tabîb hasta olup kasd iktizâ itmekle şâgirdi bilmeyüp ol nîşter ile kasd itmekle Tayfûr dahi öldi ve Muntasır’ın hilâfeti ancak altı ay kadar oldı.

El-Müsta‘în-billâh Ahmed bin el-Mu‘tasım:

Muntasır’ın ammisidür. Gāyet sehî ve kerîm kimesne idi. Cemî‘-i hazînesini olur-olmaz yerlere bezl ü sarf eyledi. Ve ilmi az iken âlim ve şâ‘ir geçinüp ve halkı müdâhene idüp “Bâreka’llâh çok ilminiz ve latīf şi‘riniz vardur” didiklerini göricek kıyâs idüp in‘âmlar iderdi. Ve iki yüz elli ikide Türk tāifesi Müsta‘în’i hilâfetden hal‘ idüp şehr-i Samarra’da muhâsara itdiler. Ve Müsta‘în bir kayığa binüp Bağdâd’da kaçdı ve anda dahi muhâsara itdiklerinde Müsta‘în kendüyi makhûren hal‘ eyledi. Ve ba‘dehû Müsta‘în’i Vâsıt’a andan Kādisiyye’ye nakl idüp anda katl itdiler. Üç yıl ve dokuz ay hilâfet idüp ve yigirmi dört sene ömr sürmişdür.

El-Mu‘tezz-billâh Muhammed bin el-Mütevekkil:

Bunı Müsta‘în habs itmişdi. Türk askeri habsden çıkarup halîfe itdiler. On dokuz yaşında fâiku’l-hüsn güzel cevân idi ve gâhî altunlı tâc giyüp dîvân iderdi. Ve iki yüz elli beşde Türk tāifesi vazîfe istediler, “Hazîne yokdur” didi. Anlar dahi “Elli bin altuna râzıyız, tedârük olunmalıdur” didiler. Hazînede ol denlü nesne bulunmayup vâlidesi Kabîha Hatun’a “Hâlim şöyle oldı, bana elli bin altun virüp cânımı bunların elinden halâs eyle” diyü tazarru‘ itdikde “Bende akça yokdur, ne vireyim?” didi. Pes Türk askeri cumhûr idüp Mu‘tezz’i kasr-ı hilâfetden çıkarup azîm döğdiler ve üzerinden esvâbın çıkarup üryân güneşde bağladılar, tâ kim kendüye hal‘ eyleye. Ve ba‘dehû hammâmda ıssı halvete koyup çok meks itdirdiler. Tamâm mertebe harâret müstevlî olup taşra çıkardılar ve su istedikde karlı soğuk su virdiler, içdikde fi’l-hâl vefât eyledi. Ve ba‘dehû Etrâk’dan Sâlih nâm beğ, Mu‘tezz’in vâlidesini müsâdere itdikde şol kadar emvâl ve cevâhiri çıkdı ki ta‘bîr olunmaz. Ol habîse, oğlunı elli bin altuna halâs

itmeyüp helâk itdürdi ve hem kendüsi dahi mâlından çıkdı. Mu‘tezz’in müddet-i hilâfeti dört sene ve altı ay olup ve yigirmi dört sene ömr sürmişdür.

El-Mühtedî-billâh Muhammed bin el-Vâsık:

Serîr-i hilâfete geçüp Mu‘tezz bunı Samarra’ya sürmişdi. Mühtedî bî‘ata râzı olmadı, tâ kim Mu‘tezz kendi ağzıyla “Nefsimi hal‘ itdim” dimeyince. Pes Mu‘tezz’i karşusına getürdüklerinde karşu varup “Aleyke’s-selâm yâ emîre’l-mü’minîn halîfe-i Resûlullâh” diyüp karşusında oturdı. Ve şâhlar gelüp Mu‘tezz’in hilâfetinden aczine şehâdet itdiler. Ve ba‘dehû Mu‘tezz havfından “Nefsimi hilâfetden hal‘ itdüm” diyüp ve elin uzadup Mühtedî’den bî‘at eyledi. Ve ba‘dehû Mühtedî sadr-ı meclise geçüp “İki kılıç bir gılâfda olmaz” diyüp ve ba‘dehû Türk tâ’ifesi Mu‘tezz’i hammâma koyup ve çıkdıkda karlı su virüp içdikde fevt oldı, nitekim mukaddem zikr olunmışdur. Mühtedî melîhü’l-vech ve hüsnü’l-kelâm **[İ, 461a]** ve gāyetde sâlih ve dîndâr ve bahâdır kimesne olup cemî‘-i lehv ü tarabı ref‘ idüp ve mezâlimi giderdi. Ve müslimânların masâlihini kendüsi oturup görürdi ve cümle kitâbet öninde tahrîr olurdı. Ve dâim savm üzere olup gâhî savmını sirke ve zeyt yağıyla açardı ammâ kendüye bir mu‘în bulunmadı. Ve Mühtedî dir idi ki “İstihyâ iderim ki Benî Ümeyye’den Ömer bin Abdülazîz gibi kimesne ola da Benî Abbâs âl-i Resûl iken böyle kimse gelmeye” dir idi. Zamânında ümmet ittifâk itdiler ki hulefâ-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem altıdur ki Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân ve Ali ve Ömer bin el-Azîz ve Mühtedî’dür” didiler. Ve iki yüz elli altıda Türk [askeri] Mühtedîye incinüp katl itmek murâd itdiklerinde Mühtedî dahi silâhını kuşanup ve az kimesne ile çıkup muhkem cenk idüp âkıbet anlar her tarafından hücûm idüp şehîd itdiler. Bir sene kadar hilâfet idüp şehîd itdiklerinde kırk sekiz yaşında idi.

El-Mu‘temed-ale’llâh Ahmed bin el-Mütevekkil

İbni ammîsi katl olundukdan sonra halîfe olup ve hayli zamân hilâfetde ber-karâr oldı. Velâkin kendüsi lehv ü tarabda olup emr-i hilâfeti karındaşı Muvaffak’a tefvîz idüp ve ol dahi âkılâne hareket itmekle askeri kendüye râm eyledi ve a‘dâlarını dahi kahr eyledi. Ve bu eyyâmlarda dört bin kadar siyâh zengîler cem‘ idüp ve içlerine âl-i Resûl’den birini alup ve kârları bülend olup çok fesâd eylediler. Ve Anûd-ı abâdân’ı ve Ehvâz’ı alup halkını kırdılar. Ve ba ‘dehû Basra’yı dahi alup etrâfında yeniçe şehirler binâ idüp ve Basra’yı harâb eylediler. Ve bu hâl üzere on dört yıl ber-karâr olup çok kıtâl itdiler. Ve âkıbet iki yüz yetmişde Muvaffak gālib olup vücûdların sahîfe-i

rûzgârdan hakk eyledi. Ve iki yüz yetmiş yedide Muvaffak hasta olup mukaddemâ oğlu Mu‘tezıd’i habs itmiş idi. Mevti mukarrer bildikde oğlunı habsden çıkarup huzûrına getürdükde “Oğlum, seni bugün içün sakladım. Ammin Mu‘temed’i bir hoşca gözedesin” diyü vasiyyet idüp ve üç günden sonra vefât itdikde Mu‘tezıd, babası yerine i‘timâdü’d-devle olup bu dahi pederi gibi hareket idüp güzel re’y ve tedbîrler eyledi. Ve Horâsân emîri Ya‘kūb-ısıgār âsî olup anınla azîm cenk idüp münhezim itdi. Ve bu senede Karâmita tāifesi zuhûr eyledi. Ve iki yüz yetmiş dokuzda Halîfe Mu‘temed-ale’llâh Bağdâd’da gelüp Kasr-ı Hasnâ’da otururken vefât eyledi. Yigirmi üç sene ve iki gün halîfe olup ve elli bir buçuk yaşında vefât itmişdür.

El-Mu‘tezıd-billâh Ahmed bin el-Muvaffak bin el-Mütevekkil-ale’llâh:

Ammisinden sonra serîr-i hilâfete geçüp ve kendüye halk muhabbet itdiler. Mu‘tezıd şecî‘ ve sâhib-i re’y ve müdebbir âdem olup melik-i cebbâr [idi]. Zamânında Türk askerini zabt idüp ve her kim kendüye adüvv oldıysa elbette ana gālib oldı. Ve bunun zamânında çok kan döküldüği içün buna Seffâh-ı sânî dirler. Ve Mısır emîri Hammâruyye ile niçe def‘a cenk olup ve âkıbet mâbeynlerinde musâlaha olup Hammâruyye’nin Katru’n-nedâ nâm cemîle kızını kırk bin altun nikâhla Mu‘tezıd’a virüp şöyle ki bin kerre bin altunluk cihâz virüp gönderdi. Ve iki yüz seksen üçde emr eyledi ki minberlerde Mu‘âviye oğluna ve babasına sebb ideler. Ve bunların me‘âyibine müte‘allik kendüsi bir kitâb te’lîf eyledi ki hatībler ve vâ‘izler alâ ru’ûsi’l-işhâd nâsa ol kitâbı okıyalar. Sonra vezîri Ubeydullâh “Bu tarîk ile hilâfeti Alevîlere aldırırsın” diyü tahvîf idüp men‘ eyledi. Ve ba‘dehû varup **[İ, 461b]** Kanserîn ve Avâsım’ı Hammâruyye beğleri elinden aldı. Ve iki yüz seksen yedide Mâverâünnehr hâkimi İsmâ‘îl-i Sâmânî’ye emr eyledi ki varup Ömer bin Leys-i sıgār ile cenk eyleye. Ol dahi varup cenk idüp ve askerini bozup ve ve Sıgār’ı esîr idüp Mu‘tezıd’a gönderdi. İki yüz seksen dokuzda muhkem hasta olup erbâb-ı saltanatı tabîb getürüp nabzına el urmak murâd itdikde fi’l-hâl gözin açup tabîbe bir depme urdı ki tabîb birkaç âdem yer [gidüp] teslîm-i rûh eyledi ve Mu‘tezıd dahi ol sâ‘at fevt oldı. Dokuz yıl dokuz buçuk ay hilâfet idüp hîn-i vefâtında kırk beş yaşında idi. Bundan sonra hulefâ-i Abbâsiyye’nin şevketi zâil olup sonra gelenlerin mücerred isimleri halîfe idi.

El-Müktefî-billâh Ali bin el-Mu‘tezıd:

Babasından sonra halîfe olup Müktefî gāyet güzel cemîlü’s-sûret ve mu‘tedilü’l-kāme kimesne olup zamânında hüsniyle darb-ı mesel olunurdı. Ve bu senede Karâmita

tāifesi zuhûr idüp Hamâ ve Humus'ı ve Hirre ve Selemiyye'yi alup ve ba'dehû varup Dımaşk'ı dahi muhâsara eylediler. İki yüz doksan birde Müktefî anların cengine asker gönderüp varup Hamâ kurbında azîm cenk idüp ve düşmeni bozup ve serdârlarını tutup Müktefî'ye gönderdiler. Ve iki yüz doksan ikide Muhammed bin Süleymân nâm kimesne[yi] serdâr idüp vâfir asker ile Dımaşk'a gönderdi. Varup Dımaşk'ı ile getürdiler ve ba'dehû Mısır'a varup Hammâruyye ile cenk eyledi. Ve Hammâruyye cenginde ölmekle yerine ammisi Şeybân kāim olup ve ol dahi cenkde sındı. Pes Muhammed bin Süleymân varup Mısır'a müstevlî oldı ve âl-i Tolun'ı tutup on yedi nefer-i ma'rûflarını der-zencîr Bağdâd'a gönderüp ve cümle hazînelerini alup halîfeye gönderdi. Ve iki yüz doksan dörtde Karâmita tāifesi Irak hüccâcını basup mâllarını aldı ve yigirmi bin kimesne helâk itdiler. Pes Müktefî anların cenge asker gönderüp Karâmita'yı bozup ve re'îslerin tutup halîfeye gönderdiler ve başını kesüp ve gönderde diküp gezdirdiler. İki yüz doksan beşde Müktefî birkaç ay hasta olup vefât eyledi. Altı yıl altı ay ve on dokuz gün hilâfet idüp ve otuz üç yaşında vefât itmişdür.

El-Muktedir-billâh Ca'fer bin el-Mu'tezıd:

Karındaşından sonra on üç yaşında serîr-i hilâfete cülûs idüp velâkin sağır olmağla emr-i hilâfet süst olup ve dört aydan sonra asker ve gılmân Muktedir üzerine gulüvv idüp hilâfetden hal' itdiler ve Abbâs nâm vezîrini dahi katl itdiler. Ve Abdullâh nâm kimesne ki Mu'tezz'in oğlıdur, anı halîfe itdiler. Ve ol gün gılmân dârü'l-hilâfe arasında nizâ' ve kıtâl idüp ve tekrâr Muktedir'i halîfe idüp ve Abdullâh bin Mu'tezz'i tutup habs itdiler ve ba'dehû envâ'-ı ukūbetle boğdılar. Abdullâh şâir-tab' olup evlâd-ı Resûlullâh'ı sevmezdi. Ve Muktedir'in zamânında Karâmita tāifesi kuvvetlenüp niçe def'a halîfenin askerine gālib oldılar. Ve âkıbet üç yüz on yedide Ebû Tāhir Kırmatī yevm-i terviyede ale'l-gafle Mekke'ye girüp ve hüccâca kılıç koyup ve cümlesin helâk idüp ve meyyitlerini zemzem kuyusına doldurdı ve mübârek Hacerü'l-Esved'i koparup ve Ka'be kapusını çıkarup kendü mekân-ı cahîmleri olan Hüceyr'e iletdiler, şöyle ki Hacerü'l-Esved anda yigirmi iki sene durdı. Ve Muktedir zamânında Mehdî halîfenin niçe def'a mağribden deryâdan donanması ve karadan niçe bin atlusı gelüp İskenderiye'yi ve Dimyât'ı aldılar. Ve ba'dehû Muktedir'in Bağdâd'dan askeri ve deryâdan donanması varup Mağribîleri def' itdiler. Ve üç yüz on altıda Merdâvic-i Deylemî zuhûr idüp **[İ, 462a]** kârı bülend oldı. Muktedir lu'b ve lehve ve nisâ vü nüdemâ sohbetine mâ'il olmağın emr-i devletini nisvân ve nüdemâ eline virüp herkes istedüğini iderdi. Ve emvâl ve hazâ'in telef olup esâs-ı hilâfeti ziyâde za'îf oldı. Ve

birbiri ardınca dokuz kimesneyi vezîr idüp ilâc-pezîr olmadı. Asker Muktedir'den münharif olup karındaşı Muhammed bin Mu'tezıd'i habsden çıkarup halîfe itdiler ve Muktedir'i Mûnis-i Hâdim'in evinde habs itdiler. Ve üçünci gün cünd gelüp Muhammed'den cülûs içün inâyet ve bahşîş istediler. Hazînede hod bir şey yok idi ve âkıbet gavgā büyüyüp tekrâr Muktedir'i getürüp halîfe itdiler. Ve Muktedir Muhammed'i yanında tutup ihtirâm eyleyüp ve "Karındaşım, bu husûsda günâhın yokdur" didi. Ve bu def'a Muktedir bi'z-zarûrî mâlik olduğı bâğ u bağçelerin ve zî-kıymet esvâbların satup askere in'âmlar itdi. Ve bu mâcerâ üç yüz on yedide olup ve üç yüz yigirmide Mûnis-i Hâdim Muktedir halîfeye incinüp Musul cânibine vardı ve anda âl-i Hemedân üzerine gālib olup ve dokuz ay anda durup ve muhken tedârük görüp Bağdâd üzerine geldi. Ve Muktedir dahi anın cengine çıkup mağlûb oldı. Muktedir'in müddet-i hilâfeti yigirmi dört yıl ve on bir ay ve an altı gün ve müddet-i hayâtı otuz sekiz yıl idi.

El-Kāhir-billâh Muhammed bin el-Mu'tezıd:

Karındaşından sonra serîr-i hilâfete geçüp ve Karâmita içün müşâvere kastın idüp Mûnis-i Hâdim ve Berîn Hâcib ve sâir Muktedir'in katline mübâşeret idenleri bi'l-cümle da'vet idüp ve dârü'l-hilâfeye geldiklerinde Tarîf-i Bekrî eliyle cümlesini katl eyledi ve bu takrîb ile şol mertebe sefk-i dimâ itdi ki hisâba gelmez ve hattâ kendi devleti mu'îni Tarîf-i Bekrî'yi dahi tutup habs eyledi. Ve vezîri İbn-i Mukle'yi dahi azl eyledi. Pes bu sebebden asker Kāhir'den yüz çevirüp ve İbn-i Mukle dâim anları hurûc ile tahrîk ve Kāhir'in şerrinden anları tahzîr iderdi. Ve üç yüz ikide cünd atlanup seher vaktinde Kāhir'i dârü'l-hilâfede hisâr itdiler ve kapuları açdırup içerü girdiler ve Kāhir'i muhkem sarhoş buldılar. Şol mertebe mest-i lâ-ya'kıl idi ki şu'ûrı olmadı ki kaça. Ol zamân gördi ki üzerinde kılıç ile âdemler var, hemân kalkup hammâm üstine kaçdı. "Aşağıdan okla ururuz" diyü indirüp Tarîf-i Bekrî'nin yerine anı habs idüp ve gözlerine mîl çekdiler. Kāhir'in müddet-i hilâfeti bir yıl ve altı ay ve yedi gün olup ilm-i nücûm ve mantık ve felsefiyâta ziyâde mâil olmağla Süryânî ve Fârisîden bu bâbda niçe kitâblar tercüme itdirmişdür.

Er-Râzî-billâh Muhammed bin el-Muktedir:

Ammisinden sonra halîfe olup ve zamânında emr-i hilâfet nihâyet mertebede zâ'îf oldı. Basra'da İbn-i Râyık ve Hûristân'da Berîdî ve Fâris'de İmâdüddevle İbn Büveyh ve Kirman'da Muhammed bin İlyâs ve Irâk-ı Acem'de Rüknüddevle ibn

Büveyh ve diyâr-ı Mısır'da Benî Hemedân ve Şâm'da Benî Ahşîd ve Horâsân ve Mâverâünnehr'de Nasr bin Nûh-ı Sâmânî ve Taberistân'da ve Cürcân'da Merdâvîc-i Deylemî ve Bahreyn ve Yemâme'de Karâmita ve Mağrib ve Afrikıya'da kāim-i Alevî ve Endelüs'de Abdurrahmân-ı Emevî bunların cümlesi müstakilen pâdişâh oldılar. Ve üç yüz yigirmi beşde İbn-i Râyık ile İbn-i Berîdî miyânında niçe def'a azîm cenk oldı. Bâ'isi Bağdâd'ın emâret-i çeyşliği içün idi. Ve âkıbet İbn-i Râyık gālib olup Bağdâd'a girdi ve Râzî, anın ismini minberde zikr itdirdi. İbn-i Berîdî Irâk'a varup İbn-i Büveyh'i Bağdâd üzerine tahrîk eyledi ve ba'dehû li-hükmin gālib olup İbn-i Râyık Şâm'ı Ahşîdiyyûn **[İ, 462b]** elinden aldı. Ve Râzî üç yüz yigirmi dokuzda illet-i istiskâdan vefât idüp müddet-i hilâfeti altı yıl on gün hilâfet idüp vefât itdükde otuz iki yaşında idi. Râzî âlî-himmet, şâ'ir-tab' ve ehl-i fazl kimesne idi.

El-Müttakī-billâh İbrâhîm:

Karındaşı Râzî'den serîr-i hilâfete geçüp müttakī, sâlih ve mütedeyyin ve kesîrü's-savm ve dâimü't-teheccüd ve müdâvim-i tilâvet-i Kur'ân kimesne idi. Velâkin bunun zamânında kâr-ı hilâfet gāyet pest olup ümerâ-yı etrâf arasında emâret-i Bağdâd içün hezâr cenk olup gâh biri ve gâh biri gālib olurdı. Ve âkıbet İbn-i Berîdî gelüp Bağdâd'a istîlâ eyledi ve halîfeyi ve İbn-i Râyık'ı Bağdâd'dan çıkarup ve anlar dahi Musul'a Nâsıruddevle yanına vardılar. Nâsıruddevle İbn-i Râyık'ı katl eyledi. Ve emâret-i ceyş olup ve halîfe ile ma'an kalkup Bağdâd'a geldiklerinde İbn-i Berîdî firâr idüp ve Nâsıruddevle kendü makāmına Seyfüddevle'yi ikāmet idüp Musul'a gitdi. Ve ba'dehû Deylem'den Emîr Torun Seyfüddevle kasdıyla asker çeküp Bağdâd'a istîlâ eyledi. Ve üç yüz otuz üçde Müttakī Mısır hâkimi Ahşîd'e âdem gönderüp ol dahi kalkup Haleb'e ve andan Rakka'ya gelüp ve Müttakī dahi şikâr niyyetiyle kalkup Rakka'da mülâkāt eyledi. Ve hâlinden şikâyet eyledikde Ahşîd kasd eyledi ki halîfeyi alup Mısır ve Şâm'a ilete ve kendüsi dahi makām-ı hızmetde ola. Müttakī bu re'ye râzı olmayup ve dönüp Hey'et'e geldikde ve Torun işidüp halîfeye âdem gönderüp ve yemîn ü ahd idüp makām-ı ihlâs ve sadâkatde olmasına mevâ'îd ve mevâsîk itdüğine i'timâden halîfe Bağdâd'a râhî olup Senediyye nâm mevzi'e geldikde Torun dahi Bağdâd'dan çıkup ol mevzi'de halîfeye mülâkāt itdikde halîfeyi tutup ve gözlerine mîl çeküp gadr eyledi. Müddet-i hilâfeti üç yıl ve beş ay ve yigirmi gün olup ve yigirmi beş sene ömr sürmişdür.

El-Müktefî-billâh Ali bin el-Mu'tezıd:

Ammisi Müttakí'den sonra halîfe olup ve üç yüz otuz dörtde atabeği cüyûş olan Torun sar'a zahmetinden vefât itmekle yerine İbn-i Şîrzâd beğ oldı. Ve ba'dehû Ehvâz'dan Mu'izzüddevle hareket idüp ve gelüp Bağdâd'a girdikde halîfe ile Şîrzâd niçe gün gizlenüp zuhûr itmediler. Ve ba'dehû Mu'izzüddevle'nin vezîri İbn-i Mehlebî ile halîfe buluşup özr eyledi ve "Mu'izzüdevle içün gāyet mesrûr oldum velâkin Etrâk'den havf idüp zuhûr itmedüm" didi. Ve Müktefî emr idüp Mu'izzüddevle'nin nâmını sikkeye kazdırup ve hutbede yâd itdirdi. Ve Mu'izzüddevle dahi Müktefî'ye her gün beş bin akça ta'yîn eyledi. Velâkin Mu'izzüddevle halîfeden emîn olmayup dârü'l-hilâfeye geldi. Ol gün ki Horâsân'dan ilçi gelmiş idi, müşâveresin bahâne idüp dîvânda halîfe serîrinde otururken iki Deylemî gelüp halîfenin elin öper gibi olup halîfeyi serîrden aşağı yıkdılar ve tutup Mu'izzüddevle sarâyına getürüp gözlerine mîl çekdiler. Müktefî bi'l-cümle bir yıl dört ay hilâfet itmişdür.

El-Mutī'-billâh Fazl bin el-Muktedir:

Ammisi Müktefî'den sonra mezbûrı hilâfete geçürdiler. Ol vakitde ömri otuz dört sene idi. Ve bunun zamânında Mısır'da azîm zelzele olup ve harklar vâki' olmağla ol sebebden eksei bilâd harâb olup ve halkı sahrâlara çıkup karâr eylediler. Ve Bağdâd'a taş yağup şöyle ki her taşın vezni bir rıtl var idi. Ve muhkem kaht olup âdem eti yediler ve bir etmeğe bir ev **[İ, 463a]** virdiler. Ve otuz yedide nehr-i Furât taşup Bağdâd'ı gark eyledi, şöyle ki su yigirmi zirâ' yukaru çıkup çok insân ve hayvân gark ve helâk olup halk niçe eyyâm ü leyâl gemiler ve sallar üzerinde oturdılar. Ve bir ma'sûm beşiğiyle bir ağaca ilişmiş yigirmi günden sonra hayâtda buldılar. Ve üç yüz otuz sekizde Karâmita tāifesi Hacerü'l-Esved'i kendi irâdetleriyle getürüp Mutī''e teslîm itdiler. Ve mukaddemâ Yahkum nâm atabeğ anlara bu husûs içün elli bin altun virüp râzı olmamışlar idi ve sonra meccânen getürüp teslîm itmişlerdür. Ve üç yüz kırk altıda Râz diyârında zelzele olup ve Tālekān'da yüz elli karye yere geçmişdür. Ve bu senede zelzeleden sonra deryâ seksen zirâ' yer çekilüp içinde dağlar ve cezîreler zāhir oldı. Ve üç yüz kırk dokuzda Mısır hâcıları vâdî-i Sugrâ'da konup oturur iken nâ-gâh bir gice azîm seyl gelüp ve cümlesini gark ve deryâya ilkā eyledi. Ve üç yüz ellide Girid cezîresini kâfirler müslimân elinden aldılar. Mezbûr adayı iki yüz otuz senesinde müslimânlar feth idüp ellerinde kalmış idi. Ve üç yüz elli ikide Musul tarafından iki âdem getürdiler ki koltukları altından birbirlerine bitişik idi. Ve ayırmak murâd itdiler, tabîbler cevâb itdiler ki "Eğer ikisi birden acıkup ve susarlar ise ayrılmak olmaz" diyüp fi'l-vâki' öyle olmağın tefrîkden fâriğ oldılar. Ve üç yüz elli sekizde mağribden Mu'izz-

i Alevî'nin kulı Cevher-i Kā'id azîm asker ile gelüp Mısır'ı ve Şâm'ı feth idüp ve ol diyârlarda Abbâsîlerden hutbesini kat' eyledi ve üç yüz altmış senesinde Mutī' meflûc olup diline ve sâir a'zâsına sıklet geldikde Sebüktegin atabeğ nâm, Mutī''den iltimâs itdi ki hilâfeti oğlu Abdülkerîm'e vire. Ol dahi râzı olup hayâtında nefsini hal' eyledi. Mutī''in müddet-i hilâfeti yigirmi dokuz yıl ve beş aydan birkaç gün ziyâde idi. Mutī' bu hâl üzere niçe ay muhterem olup ve ba'dehû civâr-ı Hakk'a peyveste oldı.

Et-Tāyi'-billâh Abdülkerîm bin el-Mutī':

Babası ta'yîni ile halîfe olup serîr-i hilâfete cülûs eyledi. Ve üç yüz seksen yedide etrâf arasında nizâ' vü cidâl olup Züddevle Bağdâd'ı İzzüddevle elinden alup ve İzzüddevle'yi katl idüp ve Bağdâd'ı Bahâüddevle'ye virdi. Ve üç yüz seksen birde Bahâüddevle Tāyi'-billâh'ın mâlına tama' idüp yanına geldi ve öninde yer öpüp oturdı. Ve ba'dehû kendi tāifesine işâret idüp Tāyi''i çeküp tahtından indirdiler ve Bahâüddevle'nin önine getürüp ve gözine mîl çekdiler ve hilâfetden hal'ine şâhidler ikāmet idüp Kādir-billâh'ı halîfe idüp ve Tāyi' ölince yanında muhterem tutdı. Tāyi''in müddet-i hilâfeti on yedi yıl ve sekiz ay olup üç yüz doksan üç senesinde yetmiş üç yaşında vefât eyledi.

El-Kādir-billâh Ahmed bini'l-İshâk bini'l-Muktedir:

Batīha nâm mahalde mukīm idi, Bahâüddevle âdem salup getürdi ve Bağdâd'a karîb geldikde Bahâüddevle a'yân-ı nâs ile istikbâl idüp tahta geçürdiler. Kādir-billâh müslimân ve mütedeyyin ve perhîzkâr âdem idi. Ve dâim teheccüd kılup ve çok sadaka virüp âlim ve fâzıl ve fakîh kimesne olup ehl-i sünnetin medhinde ve Mu'tezile ve Revâfızın zemminde bir kitâb te'lîf idüp anda sahâbenin fezâ'ilini beyân eyledi. Ve Kur'ân-ı azîm'in halkına kā'il olan Mu'tezillerin ikfârını beyân eyledi. Ve ol kitâb **[İ, 463b]** her cum'a güni Câmi'-i Mehdiyye'de ashâb-ı hadîs halkasında okunurdı. Lâ-cerem Hakk subhânehû ve te'âlâ Kādir-billâh'ın ömrini ve sa'âdetini mümted eyleyüp kırk bir yıl hilâfet itmek müyesser oldı. Bunun zamânında şedîd rûzgâr olup ve Sedd-i Ye'cûc'un beri cânibine bir kimse düşüp şöyle ki boyı ve iki karış sakalı var idi ve iki azîm kulakları dahi var idi, Bağdâd'a getürdiler, halk temâşâ itdiler. Ve üç yüz seksen ikide Kādir-billâh yüz bin altun nikâhla Bahâüddevle kızını aldı. Ve dört yüz on sekizde Irâk'a bir azîm dolı yağup şöyle ki her bir dânesi bir rıtl gelürdi. Ve yine bu senede teşrîn-i sanîde Irâk'da azîm soğuk yel esüp şöyle ki Dicle'nin suyı dondı ve dolaplar dönmez oldı. Ve dört yüz yigirmi ikide Kādir-billâh vefât idüp ve kırk bir yıl hilâfet

idüp vefât itdikde seksen yedi yaşında idi. Ve yerine oğlu El-Kā'im bi-emrillâh Abdullâh halîfe olup ak benizli, hûb-sûret, merhamet ve şefkati gālib, âdil ve dîndâr ve ehl-i ma'rifet kimesne idi. Ve dört yüz yigirmi üçde Bağdâd'da azîm kaht olup istiskā içün câmi'lerde yüz nefer âdem ancak cem' olurdı. Ve dört yüz yigirmi sekizde Bağdâd'da muhkem yağmur yağup içinde büyük balıklar bile yağdı. Ve hakîm-i mâhir İbn-i Sînâ dahi bu senede vefât itdi. Ve dört yüz kırk sekizde Irâk'da muhkem kaht olup ve sonunda azîm evlet olup şöyle ki mevtânın kesretinden nâşî çoğu bilâ-kefen ve bilâ-gasl defn olundı. Ve bu ahvâl ol sene ekser yerde vâki' oldı ve Mısır'da bir acîb ahvâl vâki' oldı ki üç hırsız bir evi delüp sabâh oldukda gördiler ki birisi ol delikde ve birisi nerdübân başında ve biri dahi cem' itdüği esvâb üzerinde ölmiş bulındılar. Ve dört yüz ellide Besâsîrî nâm Alevî Bağdâd üzerine müstevlî olup kāim bi-Emrillâh halîfeyi bir yıl mikdârı Hadîse ve Âne kal'asında habs idüp ve Mısır'da olan Mustansır-billâh Alevî nâmına hutbe okudup ve sikke kat' itdürdi. Ve dört yüz elli birde halîfe, Melik Tuğrul-ı Selçukî mu'âvenetiyle habsden halâs idüp serîr-i hilâfete geçdi. Ve dört yüz elli dörtde halîfe dört yüz bin altun mehr ile Tuğrul nâm emîrin kızını tezevvüc eyledi. Ve bu senede Şâm'da olan sarâya âteş düşüp cümle Benî Ümeyye'nin âsârı yanup mahv oldı. Ve sonra ol âteş câmi'e irişüp bi'l-külliye yandı, tekrâr melik-i âdil Eyyûbî'nin zamânında latîf binâ olundı. Ve dört yüz altmışda muhkem zelzele olup Remle şehri yere geçdi. Ve ol zelzeleden Medîne-i Münevvere'de mescid-i şerîfin iki şerâfesi yıkıldı ve Sahratullâh iki şakk olup ve bi-kudreti'llâhi te'âlâ bir yere geldi. Ve deryâ bir günlük içerü çekilüp ve öte tarafı karaya taşup ve çok yerler harâb oldı. Ve halk çekilen yerlere gidüp ba'zı şeyler devşirirlerken nâ-gâh deryâ yine girü gelüp cümlesini helâk eyledi. Ve dört yüz altmış yedide kāim kan aldurup ve uyurken bendi çözilüp şol mertebe kan akdı ki uyandıkda hayâtdan ümîd kesüp ve oğlunun oğlu Abdullâh'ı yerine halîfe dikdi ve kendüsi fevt oldı. Müddet-i ömri yetmiş dört yıl olup kırk dört buçuk yıl hilâfet hilâfet idüp Benî Abbâs'dan bir kimse bu denlü hilâfet itmeyüp babası Kādir-billâh ile bunun hilâfeti mecmû'ı Benî Ümeyye hilâfeti kadar olmışdur. **[İ, 464a]** El-Muktedî bi-Emrillâh Abdullâh bin Muhammed bin el-Kā'im bi-Emrillâh. Ve kāim bi-Emrillâh bir gice câriye ile cimâ' ider iken kendi gölgesini dîvârda görüp ve ol hâli mekrûh görüp bundan min-ba'd nisâ yanına varmadı. Ve ol sebebden evlâdı kalîl olup ve Muhammed nâm oğlu dahi hayâtında vefât itmekle anın oğlu Muktedî'den gayri vâris-i hilâfet bulınmadığı ecilden anı yerine halîfe nasb eyledi. Muktedî âdil ve gayûr ve âmir bi'l-ma'rûf ve'n-nâhî ani'l-münker hüsnü's-sîre ve's-serîre halîfe idi. Serîr-i hilâfete oturduklarında yigirmi yaşında idi. Zamânında halk hoş-hâl olup ve Bağdâd'da ne denlü

er ve avret ve çengî ve muganni ve rakkās var ise sürüp çıkardı. Velâkin zamânında çok zelzele olup ve azîm binâlar harâb oldı ve halk dehşetden şehirleri ve köyleri koyup sahrâlarda sâkin oldılar. Ve dört yüz seksen yedide halîfe Bağdâd'da fücceten fevt olup müddet-i hilâfeti on dokuz buçuk yıl olup ve ömri kırk sene kadar idi.

El-Müstazhir-billâh Ahmed bin el-Muktedî:

Babasından sonra on altı yaşında halîfe olup ve dört yüz seksen sekizde Muktedî'nin vezîri Ebû Şücâ' fevt olup âlim ve dîndâr ve ehl-i hayr kimesne idi. Altı yüz bin altuna mâlik olup cümlesin fî-sebîli'llâh hayrâta sarf itdi. Ve dâim meclisinde fukahâ vü ulemâ olup ve her müşkil emri anlar ile meşveret iderdi. Ve sonra ma'zûl oldukda Medîne-i münevvereye gidüp anda vefât eyledi. Ve dört yüz seksen dokuzda burc-ı hûtda şems ve kamer ve müşterî ve zühre ve merrîh cem' olmağla müneccimîn "Azîm tūfân olur" diyü ma'nâ virdiler ammâ tūfân olmayup nihâyet Mısır hüccâcı vâdî-i Senâkıb'da otururlarken nâ-gâh bir seyl-i azîm gelüp ekserini ve emvâl ve esvâb ve davarlarını gark idüp götürdi. Dört yüz doksan ikide Kudüs-i şerîfi Frenk tāifesi aldılar ve dört yüz doksan üçde sûfî Abdürrezzâk-ı Gaznevî fevt olup niçe kerre yayan hacc idüp gāyet sâlih ve âbid ve mücâhid kimesne olup yüz yaşına varmış idi. Ve menkūldür ki hîn-i vefâtında hatunı dimiş ki "Dünyâda bir kefen koyup gitmedin, bugün halkdan azîm hicâb çekeriz" didikde ol dahi dir ki "Eğer kefen koyup gideydim ol zamân hicâb çekerdim" diyüp vefâtında üç yüzden ziyâde yerden kefen ve techîz teklîf olundı. Ve beş yüz birde Bağdâd'da gözsüz bir küçük kızcağız peydâ olup her kişinin sırrına vâkıf olurdı ve hattâ hâtemlerde olan yazuları ve taşların levnini ve cirmini bilüp haber virür idi. Ve beş yüz on ikide Müstazhir hunnâk marazından fevt olup yigirmi dört buçuk yıl hilâfet idüp kerîmü'l-ahlâk, hüsnü'z-zabt ve âlî-tedbîr ve hâfız-ı Kur'ân-ı azîm, fasîh ve belîğ ve şâ'ir kimesne olup zamân-ı devleti ehl-i Bağdâd'da gûyâ ki bayram idi.

El-Müsterşid-billâh Fazl bin Muktedî-billâh:

Babası vasiyyetiyle karındaşından sonra halîfe idi. Ve beş yüz on dörtde Hılle hâkimi Dübeys Bağdâd'a gelüp muhâsara eyledi ve ba'dehû musâlaha olup dönüp gitdi ve tekrâr beş yüz altıda halîfenin kıtâline gelüp şöyle ki önince defler ve neyler ve sâzcılar ve muganniyye nisvân var idi. Halîfe dahi fukahâ ve sulehâ ve ehl-i Kur'ân olanları yanınca alup cenge [çıkdı] ve çok kıtâl olup ve âkıbet halîfe askeri gālib ve Dübeys askerinin ekseri suya gark oldılar. Ve esîr olanların boyunları urulup **[İ, 464b]** ve nisâları esîr oldı. Ve beş yüz on yedide halîfe kendü oğulların ve oğlu oğulların

sünnet idüp yedi gün gicesiyle Bağdâd'da azîm şenlikler olup hitân olanların cümlesi on yedi nefer idi. Ve beş yüz on dokuzda Sultān Tuğrul ile Dübeys gelüp Bağdâd'ı Müsterşid elinden almak içün geldiklerinde halîfe dahi anların cenge çıkup ve takdîr-i Hudâ ile Tuğrul askeri üzerine azîm kar yağup ve soğuk olmağla Sultān Tuğrul azîm hasta oldukda cümlesi kalkup perâkende perîşân oldılar. Ve beş yüz yigirmi beşde Sultān Mahmûd ikrâhla gelüp Bağdâd'a girdikde muhkem hasta olmağla bırakup ve çıkup gitdi. Ve beş yüz yigirmi yedide tekrâr Sultān Mahmûd halîfe ile cenge geldikde halîfe dahi anınla cenk idüp ümerâsından ve askerinden çok kimesne katl idüp ve esîr eyledi. Ve Sultān Mahmûd'un vezîrinin Bağdâd'da olan evini yağma eylediler. Ve ba'dehû yine miyânlarında sulh oldılar. Ve beş yüz yigirmi dörtde Bağdâd'da iki dikenlü ve uçar akrebler peydâ olup halîfeye andan çok zarar ve havf ve zahmet lâhık oldı. Ve beş yüz yigirmi dokuzda Sultān Tuğrul fevt olup yerine Sultān Mes'ûd kāim oldukda Dübeys ile halîfe üzerine gelüp ve azîm muhârebeden sonra Sultān Mes'ûd gālib olup halîfeyi esîr itdi. Ve ba'dehû Sultān Sencer Sultān Mes'ûd'a haber gönderdi ki "Halîfeye ikrâm eyle ve yine taht-ı hilâfetde ibkā eyle!" dimesiyle Sultān Mes'ûd dahi halîfe içün bir otak kurup ve gelüp öninde yer öpüp ve Dübeys'i dahi baş açık halîfe huzûrına getürüp afv recâ eyledi. Ve ba'dehû halîfeye asker koşup Bağdâd'a revâne eyledi. Nâ-gâh ol nefer-ibâtınî melâhidesi asker ile bile gidüp ve gice ile fursat bulup halîfeyi çâderinde pâre pâre eylediler. Ve anlar dahi ahz olunup katl olundılar. Cümle ehl-i dünyâ Müsterşid içün mâtem tutdılar. Zîrâ şecî' ve âlî-himmet ve fasîh ve belîğ ve latīfü'l-kelâm ve hulkı güzel mahbûbu'l-kulûb ve mestûru'l-uyûb kimesne idi. On yedi yıl ve on yedi gün hilâfet idüp ve kırk beş yaşında iken vefât eyledi.

Er-Râşid-billâh Mansûr bin el-Müsterşid:

Babasından sonra halîfe olup ve beş yüz otuzda Sultān Mes'ûd halîfeden dört yüz bin altun taleb eyledi. Şol sebebden ki babası Müsterşid esîr oldukda halâsı içün va'd olunmış idi ki Râşid gayûr ve şecî' kimesne olmağın râzı olmayup "Ana seyf viririm" diyü haber göndermekle mâbeynlerine vahşet ve burûdet düşmeğin âkıbet iki taraf dahi cenge mübâşeret itdiler. Sultān Mes'ûd'un askeri çok olmağın mukāvemet idemeyüp halîfe Musul'da İmâdüddîn Zengî yanına vardı. Ve Sultān Mes'ûd Bağdâd'a girüp dârü'l-hilâfeye müstevlî oldı ve Râşid'in hattını ibrâz idüp bu mazmûndaki her ne zamân Bağdâd'dan çıkarsa hilâfetden ma'zûl ola. Ve ba'dehû İmâdüddîn'e haber gönderdi ki halîfeyi Bağdâd'a göndere. Râşid teslîm olunmakdan ihtirâz idüp Horâsân'a vardı ve Sencer Şâh'dan yardım taleb eyledi ve ol dahi iltifât itmemekle andan dönüp

Âzerbâycân'a gelüp müstevlî olup ve çok kan dökdi. Ve bu sebebden halkın kulûbı andan menfûr olup bir hîle ile Râşid'i katl eylediler.

El-Muktezî li-Emrillâh Muhammed bin el-Müstazhir: Halîfe olmazdan altı gün mukaddem Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerini rü'yâda görüp **[İ, 465a]** "Bu emr yakında sana vâsıl olur, bana iktizâ ya'nî iktidâ kılasın" buyurmalarıyla ol sebebden "Muktezî-billâh" diyü lakab vaz' olundı. Beş yüz otuz birde Sultān Muhammed bin Melikşâh'ın kızını yüz bin altun mehr ile alup Sultān Mes'ûd dahi akde hâzır idi. Beş yüz otuz iki senesinde Ka'be-i mükerremeye bir tâcir on sekiz bin altuna kisve yapdırup örtdi. Şol sebebden ki mülûkün birbirleriyle harb ve kıtâllerinden kisve tedârükine kudretleri olmamışdı. Ve beş yüz otuz üçde Mısır'da ve Haleb'de muhkem zelzele olup çok kimesne helâk oldı ve hattâ Haleb'de bir gicede seksen def'a zelzele oldı. Ve beş yüz otuz dörtde Bağdâd'da Abdülkādir-i Geylânî rahmetu'lllâhi te'âlâ aleyh medresesinde halk cem' olup bir sâlih kimesnenin cenâze namâzın kıla[r]larken meyyit aksırup ve hayât bulup kalkdı ve nâ-gâh yerine bir meyyit dahi getürilüp cem' olan cemâ'at anın namâzın kıldılar. Ve beş yüz elli ikide Sultān Muhammed bin Mahmûd gelüp Bağdâd'ı muhâsara eyledi. Şol sebebden ki sene-i mâziyede halîfe Sultān Süleymân içün mübâya'a eyledi. Ve bu senede Sultān Süleymân cenk idüp Sultān Muhammed gālib oldı ve halîfeye bî-huzûr olup üzerine geldi. Ve ehl-i Bağdâd muhkem cenk idüp Sultān Muhammed münhezim olup gitdi. Ve bu senede iklîm-i Şâm'da azîm zelzele olup çok kimesne binâ altında kalup helâk oldı ve Haleb'in ekser-i mevâzi'i yıkılup ve kezâlik Hamâ ve Humus ve Şîrâz ve Kefertâb'ın ve Hısn-ı Ekrâd'ın ve Lâdikiyye'nin ve Ma'arrâ ve Antākıyye'nin ve Tarâblûs'un ekser-i ebniyeleri [münhedim] oldı. Ve beş yüz elli beşde halîfe vefât eyledi. Yigirmi dört sene ve üç ay hilâfet idüp vefât itdikde altmış altı yaşında idi. Müktezî-billâh hulefâ-i pîşîn gibi hilâfet ve saltanatda ve tedbîr-i askerde müstakil idi. Babası Müstazhir'in fevtinden üç ay mukaddem adûsı Sultān Mahmûd fevt olup ve bunun fevtinden dahi üç ay mukaddem Sultān Muhammed fevt olmışdur. [5135] إنَّ حياة المرء بعد عدوه و إنْ كان يوما واحدا اكثر

El-Müstencid-billâh Yûsuf bin el-Müktezî:

Babasından sonra halîfe oldı. Gāyet sâlih ve mütedeyyin ve kerîmü'l-ahlâk ve latīfü's-siyer kimesne idi. Müstencid bir zamânda vâkı'a görmiş idi ki gökden bir melek

[5135] Kişinin düşmanından sonra bir gün bile yaşaması çoktur.

gelüp avucı içinde üç "hı" yazmış idi. Ba'zı mu'abbirler "Hamse ve hamsîn ve hamse mi'ede [halîfe] olursın" diyü ta'bîr itmişlerdi. Fi'l-vâki' öyle oldı ve beş yüz elli yedide Nûreddîn-i Şehîd vâkı'asında Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellemi görüp "Gel yetiş, beni şol iki aşkar kimesnenin elinden kurtar" diyü buyurur. Muhassal ol gice üç def'a böyle görmekle hemân ol gice yanına biraz âdem alup ve çok altun dahi alup Şâm'dan ılgar ile on beşinci güni Medîne-i münevvereye vardı. Böyle ale'l-gafle gelmesini su'âl itdiklerinde "Resûlullâh'ı ziyâret idüp ve bunda olan müsâfirîn fukarâsına in'âm ve ihsân itmek içün geldim" diyü cevâb virüp ve cümle müsâfirîn ve mücâvirîni huzûrına getürüp in'âmlar eyledi. Ammâ rü'yâsında gösterilen iki şahs zuhûr itmedi. "Görün dahi kimesne kalmasın" didikde "Şu anda iki sâlih kimesne dahi var, velâkin gāyet sâlih olmalarıyla kimseden şey kabûl itmeyüp dâim ibâdete müdâvimlerdür" didiklerinde "Varın ol iki sulehâyı dahi çağırın, yüzlerini görmiş olalım" diyüp ve âdem gidüp [huzûrına] getürdüklerinde "Sadaka Resûlullâh" diyüp **[İ, 465b]** "Ey kişiler siz kimsiz, bunda kandan geldiniz?" didikde "Biz Mağrib'den gelmişizdür, ölünce bunda civâr-ı Resûlullâh'da ibâdet itmeğe gelmişiz" diyü didiler ve anları alıkoyup ve hücrelerine âdem gönderüp aradıklarında hasîr altından lağım idüp kabr-i şerîfe yakın gelmişler, şöyle ki gice ile yeri kazup ve toprağını cüzdânlarına koyup gündüz oldukda sahrâya gizlenmek bahânesiyle çıkup ol toprakları sahrâya dökerlermiş. Ahvâl yoklanup mesfûrlar Frenk kâfiri çıkdı ve ikisin dahi katl idüp ve ba'dehû kabr-i şerîfin havâlîsin tâ suya varınca tuç ve demir ile doldurup muhkem eyledi. Ve beş yüz altmış altıda halîfe hasta olup ve yine eyüce oldukda bir âlî ziyâfet eyledi. Ve ba'dehû nüks olup hakîm hammâma girmesini emr eyledi ve gāyet-i za'fından hammâmda vefât eyledi. Müstencid cemî'an iltizâm ve meksi kaldırmış idi. On yedi yıl bir ay halîfe olup ve kırk sekiz yaşında vefât eyledi.

El-Müstezî-billâh Hasan Ebû Muhammed bin el-Müstencid:

Serîr-i hilâfete cülûs idüp ve bunun zamânında Mısır ve Şâm ve Yemen'den ve Haremeyn'den hulefâ-i Fâtımiyyûnun hutbesi kesilüp cümle dünyâda hutbe Müstezî nâmına olup ve Hazret-i İmâm-ı Hasan'dan gayrı buna gelince hasen nâmıyla pâdişâh olmamışdı. Müstezî hem isminde ve hem künyesinde Hazret-i İmâm-ı Hasan'a müşârik vâki' olmışdur. Müstezî halîfe oldığı gün a'yâna bin hil'atden ziyâde giydirüp ri'âyet eyledi. Ve beş yüz yetmiş beşde Müstezî bir ay mikdârı mahmûm olup fevt oldı. Dokuz yıl üç ay ve yedi gün halîfe olup ve otuz dokuz yıl ömr sürmişdür. Şerîfü'n-nefs ve

hüsnü’s-sîret, âdil ve kerîm ve rahîmü’l-kalb kimesne idi. Ve zamânında cümle iltizâm virgüsi kaldırmış idi.

En-Nâsır li-Dîni’llâh Ahmed bin el-Müstezî:

Halîfe olup ve bunun zamânında hilâfeti mümted olup şöyle ki kırk yedi seneye irişdi. Ve hergiz Benî Abbâs’dan bu mertebe hilâfet itmiş yokdur. Ve bunun zamânında sevmek ve sevilmek ve aşk-bâzlık ve kuş-bâzlık şâyi‘ olup şöhret bulmış idi. Ve hattâ kendüsi dahi tâzeliğinde güğercin besleyüp uçururdı ve tüfenk atardı. Ve ricâl ü nisâdan câsûsları var idi ki a‘yân ve ekâbirin sırren işledikleri fi’llerden haber virmeleriyle ol cihetden ba‘zı ekâbirNâsır’a keşf ü kerâmetiyle mugayyebâtda ıttılâ‘ına i‘tikād iderlerdi. Ve beş yüz seksen ikide müneccimîn hükm itdiler ki “Âlem rûzgâr ile harâb olsa gerekdür” didiler ammâ be-hikmet-i Hudâ ol didikleri gün hîç yel esmeyüp ve hattâ minârelere mûmlar yakdılar, sönmedi. Ve halk ve şâ‘irler kendülerin zemm ve hicv idüp ve hattâ Enverî dahi hicv idüp didi. Mısra‘: هرزه ميگويد منجم ژاژميخواهد طبيب diyü hicv itmişdür. Ve beş yüz doksan beşde Nâsır li-Dîni’llâh ümerâya emr idüp Bağdâd’a kireç ve tuğla ile kal‘anın sûrı içinde bir hisâr yapdılar ki ilâ hâze’l-ân mevcûddur. Ve Nâsır li-Dîni’llâh hilâfetinde ulemâ ve meşâyıhdan çok büyük kimesneler vefât itdiler ki bunlardur: Şeyh Ahmed-i Rufâ‘î ve İmâm-ı Kādıhân ve sâhibü’l-Bedâyi‘ Ebû Bekr-i Kâşânî ve İmâm-ı Süheylî ve sâhib-i Hidâye ve Kādı Fâzıl ve İbn-i Cevzî ve İbnü’l-Esîr sâhib-i Câmi‘u’l-Usûl ve İmâm Fahreddîn-i Râzî ve Ebü’l-Bekā-yı Nahvî ve Zeyd-i Kindî-i Nahvî vefât itdiler rahimehumu’llâhu te‘âlâ. Ve beş yüz seksen beşde evâsıt-ı recebde bi-tevfîki’llâhi te‘âlâ Sultān Selâhaddîn elinde Kudüs-i şerîf tekrâr feth olundı. **[İ, 466a]** Ve altı yüz on dörtde yedi gün ve yedi gice Dicle suyı muhkem taşup çok binâlar harâb eyledi. Ehl-i Bağdâd bi’l-cümle helâk olmalarını mu‘âyene idüp ümîd kat‘ itmişler iken su tedrîcle girü çekilmekle halâs olduklarında şükrâne kesdikleri kurbânın hisâbı yokdur. Ve altı yüz on yedide Cengiz Hân fitnesi zuhûr idüp aksâ-yı Çîn’den Bağdâd nevâhîsine değin fesâdları münteşir oldı. Ve altı yüz yigirmi ikide halîfe usret-i bevlden nice zamân hasta olup ve ba‘dehû vefât eyledi. Ve bu marazın def‘i içün niçe menzil yerden sâfî sular getürürlerdi, müfîd olmadı. Ve bu husûs içün niçe def‘a zekeri şakk olmışdı. Vefât itdikde altmış dokuz yaşında olup bu marazdan ve pîrlikden gāyet za‘îf olup kuvâsı amelden kalmış idi. Âlim ü dânâ ve rahîmü’l-kalb ve adl-güster kimesne olup velâkin Şî‘î-mezheb idi.

Ez-Zâhir-billâh Muhammed bin en-Nâsır Ahmed:

Babasının fevtinden sonra elli yaşında halîfe olup âkıl ve vakūr ve dîndâr ve âdil kimesne idi. Dokuz ay kadar hilâfet idüp lâkin Ömer bin Abdülazîz sîretini ihyâ eyledi. Babası zamânında olan iltizâmları def‘ idüp ve mu‘attal olan yerlerin harâc ve mahsûl-i mâzîsini almadı. Yalnız Ya‘kūbe nâm beledin yetmiş altun harâcını almayup bağışladı. Ve sâlih ve âlim ve dîndâr kimesneleri kādı nasb eyledi. Ve halkın birbirin geçmek içün si‘âyeten mektûblarını ibtāl idüp ve mâl-ı pâdişâh içün habs olanları bi’l-cümle ıtlâk eyledi. Ve ba‘zı müfsidîn “Niçün böyle idersiz?” didikde “Ben ikindiden sonra dükkân açdım. Bundan sonra ne denlü fâ’ide itsem gerekdür. Kon beni kim sağ olduğumca hayr işleyüp amel-i sâlih eyleyem” dir idi. Altı yüz yigirmi üçinci senede vefât idüp on nefer evlâdı kaldı. İçlerinden el-Müstansır-Billâh Abbâs bin ez-Zâhir halîfe oldukda otuz beş yaşında olup latīfü’ş-şekl ve hüsnü’l-kıyâfe kimesne idi. Babası sîretine gidüp halka adl ü ihsân ve in‘âm itmekden hâlî değil idi. Ve dâim ulemâ ve sulehâyı takrîb idüp ve anlar ile sohbet eyleyüp in‘âm ve ihsânlar ider idi. Ve altı yüz yigirmi dörtde Cengiz Hân fevt olup ve altı yüz yigirmi dokuzda Tatar Şehrizor’[a] geldiler ve halîfe Erbil sâhibi Zeynüddîn-i Gügermî’yi anların cengine gönderdikde Tatar firâr idüp ve ba‘dehû Zeynüddîn hasta olup def‘-i Tatar ve hıfz-ı diyâra iktidârı olmamağın halîfe asker gönderüp Erbil’i zabt eylediler. Ve altı yüz elli birde Müstansırriyye tamâm olup ve bundan akdem böyle bir medrese binâ olunmamışdı. Eimme-i erba‘a mezhebince dört ders okunmak şart eyledi ve her bir mezhebde altmış iki ve altmış dört mu‘îd ta‘yîn idüp ve dârü’l-hadîs ve dârü’l-kurâ’ ve bîmâr-hâne ve müsâfir-hâne ve kütüb-hâne binâ idüp ve bu cümle içün müstevfî ta‘âm ve kisve ve nafaka ta‘yîn eyleyüp hızâne-i kütübde şol denlü nefâis-i kütüb vaz‘ eyledi ki ta‘bîre gelmez. Ve ol fethde halîfe ve vüzerâ ve vücûh-ı ulemâ hâzır olup ve azîm simâtlar çekilüp ve in‘âm u ihsânlar idüp du‘â ve senâlar olundı ve altı yüz kırk cumâde’l-ahîresinde halîfe vefât idüp ve on altı yıl on ay ve yigirmi yedi gün hilâfet idüp vefât itdikde elli bir yaşında idi. Ve bunun nihâyet-i kereminden menkūldür ki ceddi Nâsır li-Dîni’llâh bir büyük havz yapdırup içine filori kordı ve kendüsi kenârında oturup dâim dir idi ki “Âh ben bu havzı kaçan doldururum” diyüp ve ba‘dehû Müstansır ol mevzi‘den muttasıl vücûh-ı hayrâta **[İ, 466b]** sarf idüp “Âh ben bu havzı kaçan boşaldup merzât-ı Hakk’a sarf iderim” dir idi.

El-Musta‘sım-billâh Abdullâh bin el-Müstansır: Otuz yaşında halîfe olup ve Kur’ân-ı azîmi büyüklüğinde ezber itmişdi. Ve ilm-i Arabiyyeti tamâm bilürdi ve latīf hatt yazardı ve hûb savtı ve edâsı olup üzerinde sükûn ve vakār var idi. Ve sehî ve ehl-i hayr halîfe idi. Ve altı yüz kırk üçde Tatar, Ya‘kūbe nâm mevzi‘e geldiklerinde halîfe

dahi biraz asker gönderüp Tatar'ı bozdılar velâkin ardlarınca kovmadılar. Ve altı yüz kırk dokuzda yevm-i fıtırda ikindi vaktinde bayram namâzı kılındı. Ve altı yüz elli ikide diyâr-ı Aden'de ba'zı dağlarda âteşler peydâ oldı. Nitekim Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te'âlâ [aleyhi] ve sellem ba'zı hadîs-i şerîfde ana işâret buyurmışlardur. Ve altı yüz elli dörtde Dicle azîm tuğyân idüp hisârın dîvârlarından aşup çok yerler harâb eyledi. Halk helâk olmağı mukarrer bilüp ve gemilere ve sallara binüp Cenâb-ı Hazret-i Hakk'a tazarru' ve inâbet itdiler. Ve bu sene hadîs-i şerîfde buyurılduğı üzere arz-ı Hicâz'da azîm âteş peydâ olup şöyle ki Şâm'da Basra nâm mahalde develerin boynu görünür idi. Ve ba'dehû Medîne-i münevverede muhkem zelzele olup ve çok evler harâb oldı. Ve ba'dehû Medîne'nin üsti yanında Hırre nâm mahalde bir âteş zâhir olup üç ay kadar durdı. Be-hikmet-i Hudâ anda olan taşları eridüp ve bir derenin ağzına getürüp sedd eyledi. Meğer mukaddemâ ol vâdîden ehl-i fesâd bâdiye Arabları gelüp etrâf-ı Medîne'de fesâd iderlerdi. Anların yolları tutulup sedd-i Ye'cûc-misâl verâsında kaldılar. Ve andan ramazân-ı şerîfde mescid-i nebeviyyeye âteş düşüp cümleten yandı. Ve altı yüz elli altıda Hülagu Hân gelüp Bağdâd'ı muhâsara eyledi. Ve ol zamân Bağdâd içinde on bin asker mikdârı ancak var idi. Bâ'isi bu idi ki vezîr-i habîs İbn-i Alkamî-yi Râfızî Abbâsiyân'ı sevmeyüp murâdı ol idi ki bir Alevî halîfe nasb itmek idi. Pes Bağdâd askerinin ulûfelerin ve tîmârlarını kesüp "Şimdi düşmen yokdur, varın kârınızda olun" diyü destûr virüp dağıtmış idi. Ve ba'dehû Hülagu Hân'a haber gönderüp "Vakit fursatdur, ale'l-acele gelesiz" dimesiyle ol dahi gelüp Bağdâd'ı her cânibden muhâsara eyledikde vezîr-i habâset-âlûd halîfeye didi ki "Münâsib olan budur ki çıkup hâna buluşup musâlaha itmekdür. Şöyle ki Bağdâd'ın nısf harâcı anın olup ve nısfı sizin ola" diyüp halîfe dahi sâdık kıyâsıyla evlâdları ve fukahâ ve meşâyıh ve sâir erkân-ı devletinden yedi yüz kimesne ile çıkup hâna vardı. Ve hân dahi cümlesini katl idüp dârü'l-hilâfeyi yağma itdirüp kırk gün ve kırk gice Bağdâd'a kılıç koyup on sekiz kerre yüz bin ricâl ü nisâ katl idüp ve genc hatun ve kızlara itdikleri mel'anet tahrîrinde kalemler âcizdür. [5136]﴿اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ Musta'sım'ın müddet-i hilâfeti on beş yıl ve sekiz ay olup ve kırk altı sene ömr sürmişdür. Ve cümle Abbâsiyye devleti bunda tamam olmışdur. Hâlâ bunların taht-gâhları olan Bağdâd kal'ası ve ma'an tevâbi'âtı pâdişâhımız pâdişâhü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam efendimiz hazretlerinin hükminde bir eyâlet i'tibârıyla vüzerâ-yı izâm bendelerinin birinin zabtında mahmîdür.

[5136] Bakara, 156. âyetten nâkıs iktibas.

Hilâfetü'l-Abbâsiyye fi'l-Mısır

[İ, 467a] Âl-i Abbâsiyyûnun ikinci tabakası Mısır'da halîfe olanlardur ki Hülagu fitnesinde Benî Abbâs'dan üç buçuk sene hilafet munkatı' olup altı yüz elli dokuz senesinde zuhûr itdiler ki bunlar on yedi nefer olup evvelleri el-Müstansır-billâh Ahmed bin el-Muhammed ammi'l-Musta'sım-billâh'dur ki sene-i mezkûrede Mısır'a varup melikü'z-zâhir Baybars sıhhat-i nesebini isbat itdikden sonra mühimmât-ı seferin düzivirüp ve yanına biraz asker koşup Bağdâd tarafına irsâl eyledi ki varup Bağdâd'ı zabt idüp otura. Meğer Hülagu tarafından Bağdâd etrâfında olan Karaboğa nâm Tatar serdârı halîfenin haberin aldıkda karşu gelüp muhkem cenk idüp halîfeyi ve askerini helâk idüp ve cümle bârgâh ve emvâlini zabt eyledi. Müstansır'ın bu vech üzere cümle eyyâm-ı hilâfeti beş ay ve yigirmi gün oldı ve ba'dehû Haleb'de halîfe nâmında olan el-Hâkim bi-Emri'llâh Ahmed bin Ebî Bekr ibn İmâm el-Müsterşid Zâhir-Billâh emriyle Mısır'a gelüp altı yüz altmış saferinde nesebi sâbit olup Mısır'da hilâfetle bî'at olundı ve hutbede ismini yâd idüp ve kendüsini Menâzıru'l-kebş nâm mahalde iskân eylediler. Velâkin Mısır'da halîfe olanların mücerred isimleri vardur. Yohsa hiç tasarrufa ve hükûmete karışmazlardı. Ve altı yüz yetmiş sekizde cümle mülûk-i dünyâ arasında nizâ' idüp cenk itmeleriyle çok fitne ve fesâd olup dökülen kanın hisâbı yokdur. Ve altı yüz yetmiş dokuzda İskenderiyye'de bir taş üzerine sâ'ika inüp ve ol taşı yakdı ve yıldırım demirini bulup eritdiklerinde niçe vakıyye demir hâsıl oldı. Ve altı yüz doksan sekizde Hâkim bi-Emri'llâh vefât idüp ve bu minvâl üzere hilafeti kırk yıl ve birkaç ay olup yerine oğlu Müstekfî-billâh Süleymân bin el-Hâkim bi-Emri'llâh halîfe olup ve bu dahi otuz beş sene kadar makām-ı hilâfetde oldı. Ve ba'dehû Nâsır-ı Çerkesî mezbûrı "Saltanata tālibdür" diyü hilâfetden hal' idüp ve Kavs nâm mahalde habs eyledi ve yerine Vâsık-Billâh İbrâhîm bin Muhammed bin Hâkim'e bî'at olundı. Ve bir yıldan ziyâde hilafet itdikden sonra Melik Nâsır ölüp yerine oğlu Melik Mansûr sultān oldukda fukahâ ve a'yân ittifâkıyla Vâsık'ı hilâfetden hal' idüp yerine el-Hâkim bi-Emri'llâh Ahmed bin el-Müstekfî bin Süleymân'a bî'at olundı. Ve Hâkim dahi yedi yüz ellide maraz-ı tā'ûndan vefât idüp yerine el-Mu'tezıd-Billâh Ebû Bekr bin el-Müstekfî Hâkim'in karındaşına bî'at olundı. Ve Mu'tezıd dahi yedi yüz altmış üçde fevt olmağla yerine oğlu el-Mütevekkil-ale'llâh Muhammed halîfe olmışdur ki Mütevekkil'in sonra beş oğlu halîfe [olup] ve bu hâl bir kimseye müyesser olmış değildür. Ve bunlardan mukaddem Abdülmelik'in oğullarından dört kimesne halîfe olmışdur ki Benî Ümeyye'den idi. Ve yedi yüz seksen beşde Melik Berkuk'a ba'zı kimesneler nifâk itdiler ki "Mütevekkil ba'zılar ile ittifâk itmişdür ki 'Ben melik-i zâhir Berkuk ile top ve

çevgân oynarken siz melik-i zâhiri [katl] idesiz ve halîfeyi sultān idesiz' diyü müteffiklerdür" dimeleriyle Melik Berkuk dahi incinüp Mütevekkil'i hilâfetden hal' idüp zindâna kodı ve yerine Vâsık-Billâh Ömer bin İbrâhîm bin Muhammed el-Müstemsik bin el-Hâkim'e bî'at eyledi ve Vâsık Halîfe dahi yedi yüz seksen sekiz şevvâlinde vefât idüp yerine Mu'tasım-billâh Zekeriyyâ bin İbrâhîm bin Muhammed el-Müstemsik'e bî'at olundı ve Haleb nâ'ibi Yelboğa "Mütevekkil'e gadr oldı" diyü hurûc idüp **[İ, 467b]** ve başına çok asker cem' olup kuvvet bulmağla Zâhir bu hâli görücek tekrâr Mütevekkil'i getürüp bî'at idüp ve ana çok in'âm u ihsânlar eyledi. Hulefâ-i Mısır'dan Mütevekkil'den mâl-dâr ve kesîrü'l-evlâd kimesne gelmemişdür, şöyle ki yüz nefer evlâdı var idi. İçlerinden kendüden sonra beşi halîfe olup bundan akdem hiç kimseye müyesser olmış değildür. Ve yedi yüz doksan yedide Sultān Yıldırım Hân Mütevekkil'e vâfir hediyye ile saltanata izin ve teşrîf taleb eyledi ve ol dahi izin virüp Melik Mücâhid diyü lakab kodı. Ve sekiz yüz sekiz recebinde Mütevekkil fevt olup cümle eyyâm-ı hilâfeti habsiyle ve gayrısıyla kırk yıl olmışdur. Ve ba'dehû oğlu el-Müsta'în-Billâh Abbâs bin el-Mütevekkil halîfe olup ve sekiz yüz on dörtde Mısır sultānı Melik Ferec ile ma'an Şâm meliki Mü'eyyed cengine gidüp anda bozuldılar ve asker Müsta'în'i sultan nasb eylediler. Ve yedi aydan sonra Melik Mü'eyyed kuvvet-i kāhire ile Mısır'a geldikden sonra Müsta'în'i saltanatdan hal' idüp yerine kendüsi sultān oldukda el-Mu'tezıd-Billâh Dâvûd bin el-Mütevekkil'i serîr-i hilâfete ta'yîn eyledi. Mu'tezıd âlim ve sâlih ve kerîm ve ehl-i evrâd ü ezkâr kimesne olup hulefâ-i pîşîn eserine gidüp anlar gibi hareket iderdi. Şu'arâ ve nüdemâya bezl ve cûd itmekle îrâdı vefâ itmeyüp deyn irtikâb ider idi. Ve sekiz yüz kırk beşde müddet-i medîd hasta olup vefât eyledikde Melik Çakmak ve gayrılar namâzına hâzır oldılar. Ve bundan sonra el-Müstekfî-Billâh Süleymân bin el-Mütevekkil karındaşı yerine halîfe nâmına oldı. Müstekfî hulefânın sulehâsı ve âbidi olup ve dâim tilâvet-i Kur'ân-ı azîm idüp ve salavâta müdâvim idi.

El-Kā'im bi-Emri'llâh Hamza bin el-Mütevekkil:

Karındaşından sonra halîfe olup gāyet şecî' ve âlî-himmet kimesne idi. Ve sekiz yüz elli dokuz senesinde Mısır askeri ve sultānı Melik İnal üzerine hurûc idüp ve kāim'i dahi yanlarına aldılar ve anı dahi Müsta'în gibi halîfe itmek murâd itdiler. Ammâ be-hikmet-i Hudâ münhezim olduklarında Kādı'l-kuzât Alemüddîn Belkīnî fetvâsıyla kāim hilafetden hal' olunup yerine el-Müstencid-billâh Yûsuf bin el-Mütevekkil halîfe olup ve sekiz yüz seksen dörtde Müstencid dahi fevt olup yerine el-Mütevekkil-Ale'llâh

Seydî Abdülazîz bin el-Yûsuf bin el-Mütevekkil halîfe oldı. Ve dokuz yüz üçde Mütevekkil azîm hasta olup vefât itdikde yerine oğlu el-Müstemsik-Billâh Ya‘kūb bin Abdülazîz halîfe oldı. Müstemsik hayli zamân hilâfet idüp yerine oğlu el-Mütevekkil-Ale’llâh Muhammed bin Ya‘kūb ibn Abdülazîz halîfe olup Mısır’da Abbâsiyyûnun âhiridür ve bundan sonra âl-i Abbâs’dan halîfe kalmadı. Ve dokuz [yüz] yigirmi ikide Sultānü’l-Arab ve’l-Acem ve’r-Rûm ba‘îdü’l-kurûm Sultān Selîm Hân tābe serâhu hazretleri Mısır’a varup müstevlî olduklarında Mütevekkil’i tutup ve kendüyle ma‘an İstanbul’a getürüp Yedikule’de habs eyledi. Ve pâdişâh-ı sâhib-kırân-ı zamân Sultān Selîm Hân hazretleri dokuz yüz yigirmi altıda âlem-i kudse rıhleti karîb oldukda Mütevekkil’i habsden çıkarup Mısır’a varmağa fermân idüp izin virdi. Ve ana günde altmış akça vazîfe ta‘yîn idüp ve Ömer ve Osmân nâm oğullarına dahi hızâne-i âmireden vazîfe ta‘yîn buyurdı. Ve bu cümle Mısır’da halîfe olan Abbâsiyyûnun **[İ, 468a]** müddet-i hilâfetleri iki yüz altmış iki senedür. Bu saltanat-ı uzmâ ve memleket-i vüs‘â saltanat-ı Osmâniyyûna ilhâk olunca tavâ’if-i mülûk ve ehl-i bagy elinde pâymâl olmışlardı. El-hamdü li’llâhi te‘âlâ hîn-i fetihden ilâ hâze’l-ân hâkān bin hâkān hazretlerinin zîr-i hükûmetlerinde ve sâye-i devletlerinde vüzerâ-yı izâm bendelerinden birine bir eyâlet i‘tibâriyle inâyet ve ihsân idüp cümle ahâlî-i memleket ırz u mâl u cânlarından emîn ve râhat olmışlardur ki mukaddemâ bir devlet asrında olmış değildür.

Fî Beyân-ı Ahvâlü’l-Hulefâ el-Fâtımiyye

Bunlar on dört nefer kimesnedür ki evlâd-ı Resûl’dendür ki silsileleri İsmâ‘îl bin Ca‘fer es-Sâdık’a çıkar. Sıhhat-i nesebinde şübhe yok iken hulefâ-i Abbâsiyye kendi devletlerini sıyânet içün bunların neseblerin kadhı mutazammın bir mahzar yazup ve ba‘zı ecille-i Bağdâd’a imzâ itdirmişlerdi. Ammâ anın aslı olmayup ehl-i ilm olup nâkıd u basîr olanlar hakīkat-i hâli bilürler. [5137]﴿وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ﴾ Ve’l-hâsıl bunların evveli Muhammed-i Mehdî’dür ki Hüseyin bin Muhammedi el-Alevî’nin oğlıdur. Hüseyin ehl-i ilm ve sâhib-i kemâl kimesne idi ve i‘tikād iderdi ki sâhib-i emr ola. Ve hattâ Yemen cânibinde ve Mağrib zemîninde kendinin ahbâb ve şî‘ası olup Hüseyin içün halkı da‘vet iderlerdi. Hüseyin, oğlu Muhammed’i ta‘lîm-i ulûm ve erbâb-ı kemâl idüp ve kendüden sonra Muhammed’in imâm olup ve vasî olacağın istihrâc idüp dimiş idi ve cümleden kat‘-ı nazar cânib-i mağribde Abdullâh-ı Kaddâh nâm kimesne duât ve şî‘asında olduğunı dahi ifâde itmiş idi. Nakl olunur ki Afrikıya emîri Ziyâdetullâh ibn Abdullâh-ı

[5137] Fâtır, 14. âyetten nâkıs iktibas.

Aglebî zamânında Mağrib cânibinde olan Ubeydullâh-ı Kaddâh'ın kârı bülend olup ve ekser kabâ'il-i Arab gelüp kendüye tâbi‘ olmış idi. Vaktâ ki Muhammed-i Mehdî'nin nâmesi âleme münteşir oldı, ol vakitlerde Muhammed Şâm kurbında Selemiyye nâm mevzi‘de [idi] ve babası Hüseyin dahi fevt olmış idi. Pes hulefâ-i Abbâsiyye'den sonra Müktefî-Billâh bunun ahvâlinden haberdâr oldukda muhkem müte'ellim olup ve her cânibe haber gönderdi ki Muhammed-i Mehdî-yi Alevî'yi bi-eyyi hâl bulup ve ahz idüp kendüye irsâl ideler. Ve Mehdî dahi hâlden haberdâr oldukda ticâret tarîkıyla kaçup Trablus'a ve andan dahi Sicilmâse nâm şehre varup ve anın hâkimi Elyesa‘ bin Midrâr'a bir mikdâr hediyye ile buluşdı. Ve ol esnâda Trablus hâkimi olan Ziyâdetullâh, Sicilmâse hâkimi olan Elyesa‘'a haber gönderdi ki "Ol şekil tâcir ki senin yanına varmış, anı halîfe Müktefî taleb ider" dimeğin fi'l-hâl Elyesa‘, Muhammed-i Mehdî'yi tutup habs eyledi. Vaktâ ki Ziyâdetullâh, Muhammed'in habs olunduğın işitdikde ammisi oğlu İbrâhîm ile ma‘an kırk bin asker koşup Tunus'da Ubeydullâh-ı Kaddâh üzerine gönderdi. Varup cenk itdiklerinde Ubeydullâh-ı Kaddâh gālib olup ekserini kılıçdan geçürdi. Ve Ziyâdetullâh ahvâli haber aldıkda Msır'a firâr idüp ve Ubeydullâh-ı Kaddâh karındaşı Ebü'l-Abbâs'ı Afrikıya'da nâ'ib nasb idüp kendüsi Sicilmâse üzerine gelüp Muhammed-i Mehdî'yi habsden çıkarup ve iki yüz doksan altı ramazânında Muhammed-i Mehdî'yi ata bindirüp kendüsi ve cümle ru'ûs-ı kabâ'il gāşiye-ber-dûş Mehdî'nin önine düşüp ve bir çâdere oturdup ve cümle **[İ, 468b]** aşâ'ir ü kabâ'il gelüp bî‘at itdiler. Ve ba‘dehû Elyesa‘'ı tutup getürüp başını kesdiler ve kırk gün Sicilmâse'de durup ve ba‘dehû kalkup Afrikıya cânibine teveccüh itdiler ve Rifâde nâm mevzi‘de durup âyîn-i saltanatı tertîb eylediler. Ve her cânibe âmiller ve emîrler gönderüp ve andan Berberiyye'ye asker gönderüp ve anda kadîmî hânedân olan kimesnelerin cümlesini kahr itdürdi, şöyle ki Benî Agleb ve Benî Midrâr ve Benî Rüstem ve Benî ve Edârise gibi. Ve bundan böyle günden güne Mehdî'nin kârı bülend olup emrinde müstakil oldukda Ubeydullâh-ı Kaddâh gamgîn olup saltanatı kendi elinden çıkarduğına nâdim olup "Ol benim da‘vetine ve itā‘atına da‘vet itdiğim Mehdî bu değildür" dimeğe başladı. Pes bunı Mehdî işitdikde Ubeydullâh-ı Kaddâh ve karındaşını tenhâsına getürüp ikisini dahi katl eyledi. Ve bundan bir niçe def‘a donanma ile ve karadan asker gönderüp Mısır fethine mübâşeret itdi. Ve asker İskenderiyye'ye çıkup Sa‘îd'i ve İşmonîn ve Cezîre'yi feth itdiler. Ve ba‘dehû Abbâsiyân gālib olup tekrâr ol memleketleri yine aldılar ve üç yüz üçde Mehdî Mehdiyye nâm şehri binâ idüp ve ana muhkem sûr çevirüp ve metîn timur kapular vaz‘ eyledi, şöyle ki kapuların her kanadı yüz kantar idi. Vaktâ ki Mehdiyye nâm şehr-i azîm tamâm oldı, Mehdî "El-hamdü

li'llâh şimdi emîn oldum" didi. Zîrâ ki bu şehrin her tarafı deryâ olup ancak bir cânibi kara idi, vâki'-i hâlde muhkem binâ idi. Ve üç yüz yigirmi ikide Muhammed Mehdî fevt olup ve oğlu kāim bi-Emri'llâh bir sene kadar anın vefâtını duyurmadı, zîrâ ki bir tedbîr var idi. Ve Muhammed-i Mehdî'nin hilâfeti yigirmi dört yıl ve iki ay olup vefât itdikde altmış üç yaşında idi. Yerine oğlu el-Kā'im bi-Emri'llâh Ahmed babasından sonra halîfe oldı. Ve üç yüz yigirmi beşde Sakalya ümerâsından ba'zısı âsî oldukda kāim anlara asker gönderüp kahr eyledi. Ve uzemâsını gemiler ile getürür iken yolda gemilerini deldirüp gark itdiler. Ve ba'dehû Frenk memleketlerine otuz pâre kadırga gönderüp üç pâre kal'a feth idüp çok ganâ'im aldılar. Ve üç yüz otuz üçde Ebû Yezîd nâm Hâricî zuhûr idüp günden güne kârı bülend oldı. Ve çok yere istîlâ idüp ve niçe def'a kāim askerini bozdı. Ebû Yezîd Nigâriyye mezhebinde olup şöyle ki cemî'-i ehl-i milleti ikfâr idüp ve mâl ve demlerini mübâh görürlerdi. Ve ba'dehû kāim'i Mehdiyye'de muhâsara eyledi ve sonra kalkup Kayrevân'a vardı. Ve bu esnâda kāim vefât idüp on iki yıl ve dört ay halîfe olup vefât itdikde elli yedi yaşında idi. Ve yerine oğlu el-Mansûr-Billâh İsmâ'îl bin Ahmed bin Muhammed-i Mehdî babasının mevtini ihfâ eyleyüp hâricînin kârını ber-tarâf itmeyince izhâr itmedi. Ve bir yıldan ziyâde sefer idüp Hâricîyi memleketinden çıkarup ve âkıbet Künâme kal'asında hisâr itdi ve Hâricî bir sarp yerden kaçar iken düşüp ve muhkem mecrûh oldı. Mansûr anı göricek, tekbîr idüp secdeye vardı. Ve bir niçe günden sonra Hâricî mürd oldı. Mansûr gāyet bahâdır ve sâhib-i tedbîr ve kerîm ve cevânmerdî ve şâ'ir ve fasîh kimesne idi. Ve bir vechle belâgat üzere hutbe inşâd idüp okurdı ki ta'bîr olunmazdı. Ve yerine oğlu el-Mu'iz li-Dîni'llâh Ma'ad bin el-Mansûr yigirmi dört yaşında hilâfetle bî'at olundı **[İ, 469a]** ve üç yüz kırk dörtde Endelüs hâkimi Nâsır-ı Emevî ile muhâlefetleri olup Mu'izz donanma ile Endelüs yakasına varup buldukları gemileri yakup ve yıkup ve karaya çıkup çok hasâret eylediler. Ve üç yüz kırk yedide Mu'iz li-Dîni'llâh Cevher-i Kā'id nâm kulını aksâ-yı garba gönderüp ve Fâris'i ve sâir bilâdı Bahr-i Muhît'e varınca feth eyledi. Ve üç yüz elli birde Mu'izz oğulların hitân idüp Sakalya beği olan Emîr Ahmed'e âdem gönderdi ki taht-ı hükûmetinde olan etfâl-i müslimîni defter idüp göndere. Ve ol dahi sayup on beş bin sünnet olacak etfâl bulunup mu'azz eyledikde Mu'izz dahi anların mühimmâtı içün yüz bin akça ve elli yün kaftân ve gömlek gönderüp oğlu sünnet olacağı gice cümlesini sünnet itdürdi. Ve üç yüz elli üçde Mu'iz li-Dîni'llâh âlî donanmayla Sakalya öninde kâfir ile azîm cenk itdiler ve bi-inâyeti'llâhi te'âlâ müslimîn gālib [olup] on binden ziyâde esîr alup halîfeye gön[der]diler ve kâfirin hisâba gelmez emvâlini gāret itdiler. Ve aldıkları emvâlde bir kılıç bulunup üzerinde yazılmış

ki “Bu kılıç yüz yetmiş miskāldür ve niçe müddet Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem öninde cenkde küffâra urulmışdur” dinmiş ve anı dahi halîfeye gönderdiler. Ve üç yüz elli sekizde Mısır’a emir olan Kâfûr-ı Ahşîdî fevt olup Mısır’da mu‘temedun-bih kimesne kalmadığı ecilden Mu‘i li-Dîni’llâh, kulı Cevher’i asker ile Mısır’a gönderüp vardıkda cenksiz Mısır’ı feth eyleyüp şa‘bânın on yedisinde Mısır’da Mu‘izz’in nâmına hutbe okutdı ve anda Kāhire ve Kasreyn ve Câmi‘-i Ezher’in binâsına şürû‘ eyledi. Ve Şâm’a Ca‘fer bin Fellâh’ı gönderüp vardıkda Şâm’ı zabt eyledi. Ve üç yüz altmış birde Mu‘izz li-Dîni’llâh Mağrib iklîminde yarar âdemler koyup ve kendüsi Mısır’a teveccüh eyleyüp cümle emvâl ve esvâbın ve hazâ’inin ma‘an getürdi. Ve meşhûr ve mütevâtirdür ki “Yalnız altun hazînesi yüki bin beş yüz deve idi” diyü menkūldür. Ve Mısır’a geldikde sîret-i hasene ile nihâyet mertebe adâlet gösterüp ve ba‘dehû Şâm tarafına Hasan-ı Karmatī cengine gidüp ve Karâmita’yı bozup ve anlardan çok kimesne kırdı. Ve bâkī kaçanların ardınca on bin âdem gönderüp anları Lahsa ve Kadîfe’ye varınca kırup kodılar. Ve Şâm tevâbi‘âtı dahi Mu‘izz’in tasarrufına girdikde Mu‘izz Mısır’a gelüp ve bunun üzerine biraz müddet geçdikden sonra Adududdevle ümerâsından Aktegin nâm gulâm gelüp Şâm’a müstevlî oldı. Mu‘iz li-Dîni’llâh dahi anın kasdına sefere azîmet üzere iken üç yüz altmış beş rebîü’l-evvelinde vefât idüp âdil ve âkıl ve şecî‘ ve ehl-i tedbîr ve sâhib-i re’y kimesne olup ve ilm-i nücûmı dahi hûb bilürdi. Ve kerem ve cûdı hod nihâyetde idi. Yigirmi üç buçuk yıl hilâfet idüp üç yıl Mısır’da ve sâiri [Mağribde] idi. Vefât itdikde kırk beş buçuk yaşında idi ve yerine oğlu el-Azîz-billâh Nizâr bin el-Mu‘izz li-Dîni’llâh halîfe oldukda ıyd-ı nahra varınca babasının mevtini ihfâ idüp ve sonra izhâr itdikden sonra hilâfetle bî‘at itdiler. Azîz, halîfe-i Fâtımiyyûnun ahsenidür. Edîb, fâzıl ve kerîm ve şücâ‘ ve âdil ve kesîrü’l-adl kimesne olup ve babası gibi ilm-i nücûmı dahi gāyet hûb bilür idi ve gāyetle şikâr-dest idi. Ve halîfe oldukda Cevher’i Şâm fethine gönderüp müfîd olmadıkda ba‘dehû **[İ, 469b]** Azîz kendüsi kalkup Şâm’a vardı. Ve Aktegin dahi Karâmita ile müttefik olup Azîz ile azîm cenk itdiler. Ve âkıbet Azîz anları bozup ve ekserini kılıçdan geçürdi ve her kim Aktegin’i tutup kendüye getürür ise yüz bin altun virmek va‘d eyledi. Ve ba‘zı ümerâ cehd idüp ele getürdüklerinde Azîz’e gönderüp ve Azîz dahi Aktegin’e ri‘âyet idüp Mısır’a bile getürdi. Ve Azîz’in zamânında her ne tarafa sefer eylediyse dâimâ mansûr u muzaffer avdet iderlerdi ve asker-i İslâm sâlimîn u gânimîn gelürlerdi. Ve üç yüz seksen birde Emîr Cevher-i Kā’id mansıbdan azl olunup ol hâlde vefât itdi. Ve üç yüz seksen altıda Azîz Mısır’a ve âhir-i ramazânda Rûm’a gazâ niyyetiyle Sîs nâm mahalle geldikde emr-i Hakk irişüp kulunç marazından fevt olmışdur. Yigirmi bir

buçuk yıl kâmrân hilâfet idüp vefât itdikde kırk iki buçuk yaşında idi. Yerine oğlu el-Hâkim bi-emri'llâh Mansûr bini'l-Azîz on bir yaşında halîfe olup lalası Pîr Cevân-ı Hâdim cümle ahvâl-i hilâfeti görüp gözetdi. Ve üç yüz doksan senesinde Hâkim, lalası Pîr Cevân-ı Hâdim'i katl idüp ve çok mâlını aldı, şöyle ki dört bin at ve dört bin katır ve beş yüz bin altunluk cevâhir ve evânîsi ve bin kerre florisi bulunup ve melâbis ve sayâgına dahi nihâyet yok [idi]. Ve üç yüz doksan altıda Benî Ümeyye'den Rakve nâm bir şahıs zuhûr idüp kârı bülend oldı ve niçe kez Hâkim askeriyle cenk idüp tarafından çok âdem katl olunup ve hayli zahmet ve ihtilâl virmiş idi. Ve âkıbet Hâkim tarafı gālib olup Ebû Küvve'yi esîr itdiler ve Hâkim anı katl idüp etrâf-ı memâlike başını gezdirdiler. Ve Hâkim bi-Emri'llâh'ın evvellerinde hâli iyü olup adl ü dâda ve teksîr-i hayrât ve cihâdda ve ta'zîm-i ulemâ ve tekrîm-i meşâyıha mücidd ü sâ'î idi. Ve sonralarında ba'zı nâ-pesend işler idüp kulûb-ı nâs andan nefret itdiler, şöyle ki dâim yalnız bir eşeğe binüp Mısır'ın sokaklarında gezerdi ve kendüsi cebbâr ve şedîdü'l-batş ve seffâk-i dimâ kimesne olmağla bir kimse ana ta'arruz itmeğe kādir değil idi. Ve dört yüz on birde şevvâl ayında gice ile Cebel-i Maktabe'ye varmışdı ki anda nücûma nazar eyleye. Zîrâ kendinin hâlinde ve tāli'inde bi-hasebi'n-nücûm ba'zı sû'-i hâl müşâhede itmiş idi. Meğer sâbıkda kendinin kız karındaşı Sittü'l-Melik'e ba'zı töhmet içün incinüp katline kasd itmiş idi. Ol dahi Hâkim'in cebelde olduğunı haber aldukda birkaç âdem gönderüp Hâkim'i katl itdirdi ve irtesi anda hemân kafasını bulup ve cesedi niçe olduğı ma'lûm olmadı. Yigirmi beş yıl hilâfet idüp katl olundukda otuz altı buçuk yaşında idi. Ez-Zâhir li-İ'zâzi Dîni'llâh Ali bini el-Hâkim halîfe oldı. Babası vefâtında Şâm'da olup Sittü'l-Melik'e mu'accelen âdem irsâl idüp da'vet eyledi ve gelince Sittü'l-Melik halkı aldayup "Karındaşım dir idi ki 'Ben fülân yirde birkaç gün nücûm tarassud itsem gerekdür' şöyle bilesiz" diyüp ve her gün bir iki atlu gönderüp geldiklerinde "Biz Hâkim'i fülân yerde koduk" dirlerdi. Vaktâ ki Zâhir geldi, Mu'izz li-Dîni'llâh'ın tâcını başına urup ve eğnine latīf libâslar giyüp ve tahta geçüp ve erkân-ı devlete azîm istimâlet virüp ve çok mâl ve esvâb bezl eyledi. Zâhir ol vakitde on bir yaşında olup Sittü'l-Melik her vechle kendüyi terbiye idüp gözedürdi. Ve dört seneden sonra Sittü'l-Melik fevt olup ve Zâhir küçük olmağla tedbîr-i saltanatda **[İ, 470a]** ve nizâm-ı memleketde noksân ve kusûr nümâyân olmağla her tarafdan memâlik-i Fâtımiyyûna hurûc u hücûm itmeleriyle bundan sonra devlet-i Fâtımiyyûna za'f yüz tutdı. Ve dört yüz yigirmi yedide nısf-ı şa'bânda Halîfe Zâhir fevt olup on altı sene dokuz ay hilâfet idüp ve otuz üç buçuk yıl ömr sürüp âdil ve kerîm ve latīf sîret kimesne idi.

El-Müstansır-Billâh Ma‘ad bin Ali bin el-Hâkim bin el-Azîz bin el-Mu‘izz li-Dîni’llâhi el-Fâtımî el-Alevî el-Hüseynî el-Hâşimî:

Babası vefâtında yedi yaşında oğlancık idi. Serîr-i hilâfete cülûs itdikde emîrü’l-cüyûş Efdal ana atabeğlik idüp umûr-ı saltanatda gereği gibi tasarruf ve tedbîr idüp Mağrib’e ve etrâf-ı Şâm’a ve Nûbe’ye asker gönderüp cümlesi mansûr u muzaffer avdet itdiler. Ve dört yüz ellide Bağdâd’da ve Musul’da bir yıl mikdârı Müstansır-ı Alevî nâmına hutbe okundı. Ve cümle memâlik-i İslâmiyye’de dahi hutbe Müstansır nâmına okunup sikke uruldı. Ve bunun zamânında Mısır’da azîm kaht olup şöyle ki Müstansır bu denlü kuvvet-i mâliyye sâhibi iken ancak binecek üç atı kalmışdı. Ve ba‘dehû bi-izni’llâhi te‘âlâ kârı yine yevmen-fe-yevmen kuvvet tutup hâl-i sâbıkına avdet eyledi. Dört yüz seksen yedide emîrü’l-cüyûş Efdal fevt olup ve birkaç aydan sonra Müstansır dahi vefât eyledi. Yedi yaşında halîfe olup ve altmış yedi yaşında vefât idüp ve altmış yıl hilâfet itmişdür ki ol hîne gelince devlet-i İslâmiyye’de hîç kimse bu denlü devlete nâ’il olmadı. Ve yerine oğlu el-Müsta‘lî-billâh Ahmed bin el-Müstansır yigirmi bir yaşında halîfe oldukda karındaşı Nizâr râzı olmayup İskenderiyye’ye vardı ve anda başına Vâkı‘de vâfir asker cem‘ itdikde Müsta‘lî anların cenge asker ve yarar âdemler gönderüp ve cenk itdiklerinde anları bozup ve Nizâr’ı tutdılar ve ölince bir yerde habs itdiler. Müsta‘lî zamânında kâr-ı hilâfet gāyet pest olup ve ekser nevâhî elinden çıkup ve Kudüs-i şerîfi kâfir almış idi. Ve dört yüz doksan beş saferinde Müsta‘lî [fevt olup] yedi yıl ve iki ay hilâfet itmişdür ve yerine oğlu el-Âmir bi-Ahkâmillâh Mansûr bin el-Müsta‘lî Ahmed bin el-Müstansır dokuz yaşında iken emîrü’l-cüyûş re’yiyle halîfe olup ve dört yüz doksan sekizde Efrenc tāifesine Âmir bi-Ahkâmillâh askeri niçe def‘a cenk idüp ve âkıbet bi-avn-i Hudâ İslâm askeri gālib oldılar. Ve beş yüz on beşde emîrü’l-cüyûş atla gider iken bir fedâ’î gelüp katl eyledi. Ve halîfe anın hazînesinde altı yüz kerre bin altun ve iki yüz elli erdeb akça ve yetmiş bin kumâş ve lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ esvâb ve emlâk katı çok huyûl ve abîd ve cevârî bulındı. Ve İbn-i Hallikân nakl ider ki “Anın hazînesinde iki bin sandûk bulındı ki içinde hatunlar içün altun iğne var idi.” Ve bunun yerine Me’mûn nâm kimesne vezîr oldı ki Mısır’da Câmi‘-i Akmer’in sâhibidür. Ve ba‘dehû beş yüz on dokuzda halîfe anı tutup salb eyledi. Ve beş yüz yigirmi dörtde halîfe Ravza nâm mahalle az kimesne ile vardıkda nâ-gâh Bâtıniyye tāifesinden bir alay cemâ‘at yalın kılıçlarla hücûm idüp Halîfe Âmir’i katl itdiler. Yigirmi dokuz buçuk yıl halîfe olup vefât itdikde otuz dört yaşında idi. Ve yerine el-Hâfız li-Dîni’llâh Abdülhamîd bin el-Âmir bi-Ahkâmillâh halîfe olup velâkin Âmir’den sonra Mısır’da üç gün mikdârı **[İ, 470b]** bir Ermeni oğlanı müstevlî oldı ki Âmir’in gulâmı idi. Efdal’in

oğlu Vezîr Ebû Ali, Hâfız'ı bulup getürüp hilâfete geçürdi. Hâfız'ın pederi halîfe olmamışdur, belki emîr idi Müstansır'ın oğlıdur. Hâfız ol zamân elli sekiz yaşında idi. Vezîr Ebû Ali Hâfız'ı muhkem zabt idüp yanına kimse komadı ve ism vezîrin olup Hâfız'ın nâmı yok idi. Hâfız dahi vezîrinin katline hîle idüp ve âkıbet beş yüz yigirmi altıda katl idüp ve yerine Ebü'l-Feth Yânisî'yi vezîr eyledi. Ve anı dahi katl idüp yerine oğlu Hasan'ı vezîr idindi. Ve bundan sonra Hâfız'ın kârı bülend olup devleti kuvvet tutdı. Ve sonra iki vezîrlerini dahi katl idüp müstakil oldı. Ve nakl olunur ki Hâfız kulunc marazına mübtelâ olup ana Şîrmâhî-yi Deylemî ma'âdin-i seb'adan bir tabl peydâ idüp ve her çend ol tabla urup rîh çıkup marazdan hâlî olurdı. Hâfız'dan sonra ol tabl hazînede kalmış idi. Ve ba'd-i zamân Melik Selâhaddîn Mısır'a müstevlî oldukda bir bir gedik ile hazîneye girdiler ve ol tablı dahi hazînde gördiler, sırrı ne idüğini bilmediler. Nâ-gâh ol gördüği tablı eline alup urdukda derhâl bir zârta geçdi ve kendüye hicâb gelüp yere çarpdı ve şikest olmağla ameli bâtıl oldı. Ve Hâfız li-Dîni'llâh müddet-i medîde Mısır'da vâlî olup ve ba'dehû beş yüz kırk dörtde vefât eyledi. Yetmiş yedi yaşında vefât idüp yigirmi sene kadar halîfe oldı.

Ez-Zâfir bi-Emri'llâh İsmâ'îl bin el-Hâfız li-Dîni'llâh:

Babasından sonra halîfe olup lehv ü lu'ba meşgūl ve zevk u safâya meftûn olup gāfil idi. Ve âkıbet helâkine sebeb bu oldı ki vezîri Abbâs'ın oğlu Nasr mahbûb olup anı gāyet sevmekle gâhîce gice ile hufyeten vezîrin evine varup Nasr ile yaturdı. Ve bu ahvâl halk içinde meşhûr olup vezîr haber aldıkda âr çeküp ve bir gice oğlu Nasr ile yatarken halîfe Zâfir'i katl itdirüp ve bir kuyuya atup bırakdılar. Ve irtesi oldukda vezîr "Halîfe Zâfir gice gemiye binüp Nîl'de gark olmış" diyü ifşâ eyledi. Zâfir beş yıl hilâfet idüp ve Mısr-ı Kāhire'de Câmi'-i Zâfir'i ol binâ itmişdür. Ve yerine oğlu el-Fâ'iz bi-Nasri'llâh Îsâ bin Zâfir beş yaşında iken Vezîr Abbâs taht-ı hilâfete geçürdi ve ba'dehû vezîrin Zâfir'i katl itdüği şüyû' buldukda Münye hâkimi Talâyi' vezîrin kasdına Mısır'a geldi. Vezîr dahi havfa düşüp ve cümle emvâl ve cevâhirin oğlu Nasr ile deryâdan Şâm'a kaçup gider iken yolda Frenk zuhûr idüp cümle mâlını ahz ve kendüni ve oğlunı esîr idüp getürdükde Talâyi' Frenge çok mâl virüp satun aldı ve ikisin dahi bâ-kasr üzerine salb eyledi. Ve Fâ'iz bi-Nasri'llâh beş yüz elli beşde vefât idüp elli yıl ve iki ay halîfe olmışdur.

El-Âzid li-Dîni'llâh Abdullâh bin el-Emîr Yûsuf bin el-Hâfız li-Dîni'llâh el-Alevî el-Hüseynî:

On bir yaşında halîfe olup bunun babası halîfe olmamışdur. Mezbûr Âzid küçük olmağla bir niçe vezîr beyninde hased ve ihtilâl düşüp ve birbirlerini katl itmeleriyle ahvâl-i saltanat muhtel ve za‘îf olup Frenk tāifesi memleket-i Mısır’a hücûm itdiler. Ve Âzid dahi Şâm sultānı Nûreddîn-i Şehîd’den imdâd taleb idüp ol dahi Esedüddîn Şîr Kûh ile Sultān Selâhaddîn’i hayli asker ile **[İ, 471a]** mu‘âvenete gönderdi. Anlar dahi beş yüz altmış ikide Mısır’a varup Frenk ile mukātele itdiklerinde Frenk’e gālib olup diyâr-ı Mısır’dan sürüp çıkardılar, andan dönüp yine Şâm’a geldiler. Ve beş yüz altmış dörtde tekrâr Frenk tāifesi Mısır’a gelüp Belbîs’e istîlâ itdiler ve andan gelüp Mısr-ı Kāhire’yi muhâsara eylediler. Vezîr Şâver Frenk’den havf idüp Mısır’a âteş urdukda elli dört gün pey-â-pey yanup ve hâlâ Kurrâfe cânibinde olan harâbe yerler ol zamândan bir yerdür ki “Anda dört yüz ma‘mûr hammâm var idi” diyü menkūldür. Pes bu hâlden sonra halîfe, Nûreddîn-i Şehîd’e ba‘zı nisvân esvâbı gönderüp “Bana gel yetiş ve nisvânı Frenk elinden halâs eyle” didi. Ve ol dahi tekrâr Esedüddîn Şîrkûh ile Melik Selâhaddîn’i vâfir asker ile ta‘cîlen mu‘âvenete gönderdi. Frenk anların haberin işitdikde firâr itdiler ve halîfe vezîri Şâver’i katl idüp Esedüddîn Şîrkûh’ı vezîr idindi ve iki aydan sonra Esedüddîn vefât idüp yerine Melik Selâhaddîn’i vezîr eyledi. Ve beş yüz elli yedide Melik Nûreddîn ittifâkıyla Melik Selâhaddîn Mısır’dan hulefâ-i Fâtımiyye’nin hutbelerin kaldırup hulefâ-i Abbâsiyân zümresinden Müstazî bi-Nûri’llâh nâmına hutbe okutdı. Âzid bu hâlden gāyet gamgîn olmağla hasta olup birkaç günden sonra vefât eyledi, şöyle ki vefâtı gün yevm-i âşûrâ idi. Âzid hulefâ-i Fâtımiyyûnun âhiridür. On iki yıl hilâfet idüp hîn-i vefâtında yigirmi bir yaşında idi ve cümle Fâtımiyyûnun müddet-i hilâfetleri mağribde ve Mısır’da iki yüz yetmiş sene olup ve bundan sonra Mülk-i Mısır Benî Eyyûb’a intikāl eyledi

Fî Zikr-i en-Nizâriyyetü’l-İsmâ‘îliyye fî bilâd-i Fâris

Bunlar altı nefer olup Kazvîn ve Tâlekān ve Kûhistân ve Sitemkûh ve Hûristân ve İsfahân ve sâir bilâd-ı Fâris’de hükûmet idüp ve bunların evvelleri Cemâleddîn Hasan’dur ki ol Muhammed oğlu ve ol Mustafa li-Dîni’llâh Nezzâr oğlu ve Nizâr Mısır’da halîfe olan Müstansır-Billâh’ın oğlıdur. Babası hayâtında hilâfeti Nizâr’a ahd itmiş idi. Sonra fevt oldukda Vezîr Efdal hilâfeti küçük karındaşı Müsta‘lî’ye itmekle Nizâr dahi İskenderiyye’ye varup anda müstakillen halîfe oldı. Ve ba‘dehû Efdal anın üzerine asker çeküp ve niçe def‘a azîm cenk itdikden sonra âkıbet Efdal gālib olup Nizâr giriftâr oldı. Ve oğlunın oğlu Hasan Kal‘a-i Alamût’da kendülerinin dâîlerini işidüp anda vardı ve mezbûr Hasan’ın zuhûrı dört yüz seksen yedide olup

Fâtımiyyûndan Mısır'da halîfe olan Müstansır-Billâh'ın oğlıdur. Ve Cemâleddîn Hasan'dan sonra Kiyâ Bozorg Muhammed bin Bozorg Ümîd ol diyârı temellük idüp ve dört yıldan sonra katl olundı. Ve beş yüz altmış birde yerine Alâeddîn Hând Muhammed bin Hasan kāim olup kırk dört yıl saltanat sürdükden sonra altı yüz yedi senesinde vefât idüp yerine oğlu Celâleddîn bin Hasan bin Alâeddîn kāim olup ve gāyetde mütedeyyin sünnî müslimân olup âdil ve sehî ve muhibb-i ulemâ ve meşâyıh kimesne idi. On bir sene saltanat sürüp ve altı yüz on sekiz senesinde vefât itdikde yerine oğlu Alâeddîn Hund Muhammed bin Hasan kāim olup ve otuz beş yıl saltanat idüp ve altı yüz elli üç senesinde oğlu Hâver Şâh işâretiyle katl olundukda **[İ, 471b]** yerine oğlu Kātil Rükneddîn Hâver Şâh kāim oldı. Ammâ babasına kasd itdüği içün mülkden çokluk menfa'at görmeyüp âdetullâh bunun üzerine cârî olmışdur ki iki sene kadar saltanat idüp ve ba'dehû altı yüz elli beş senesinde Hülagu gelüp ve ol diyârın saltanatı[n] elinden alup ve kendüyi katl idüp ve bundan sonra saltanat munkatı' olmışdur. Ve bu tāifenün tahakküm itdikleri ekser sarp kal'alar olmağla ol sebebden selâtīn-i âl-i Selçûkıyyûn ve gayrılar bunlara bir vech ile zafer bulmamışlardı. Zuhûrlarından inkırâzlarına gelince etrâf-ı mülûkla mâcerâları katı çokdur ve cümlesi altı nefer olup müddet-i saltanatları yüz altmış sekiz seneye bâliğ olmışdur.

Sâdât-ı Benî Hasan

Ve ma'lûm ola ki Mekke-i mükerremede ve Tā'if'de ve Yenbu''da ve Necd'de ve arz-ı Tihâme ve sâirlerde bî'at olunan ve ba'zen hilâfet da'vâ iden ve ba'zen emîr olup bu vilâyetlerde tahakküm iden Sâdât-ı Beni'l-Hasan'dur ki dört kısımdur. Kısm-ı evvellerine Benî Uhaydar dirler ki Ahdar'ın tasgîridür ve bu kısm-ı evvelin ibtidâsı Yûsuf-ı Uhaydar'dur ki Yemâme'de hâkim ü emîr olup şöyle ki evvel Basra'da halîfe olan İbrâhîm'in oğlıdur ve İbrâhîm bin Mûse'l-Cûn ve Mûsâ Abdullâh el-Muhsın ve Abdullâh Hasan-ı Müsennâ Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ oğlu Hasan bin Ali'nin oğlıdur rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în. Benî Ümeyye devletinin âhirinde Nefs-i zekiyye Muhammedü el-Mehdî bin Abdullâh el-Mahz Mekke-i mükerremede hilâfetle bî'at olundukda ol meclisde Mansûr-ı Devânıkī hâzır olmağla Muhammed-i Mehdî'ye bir kasîde dahi söylemişdür. Ve ba'dehû Mansûr halîfe oldukda Muhammed-i Mehdî ile mükâtebât ve mu'âtebât iderlerdi. Ve Yûsuf-ı Uhaydar'ın kendüden sonra Yemâme'de ale't-tertîb hükm itdiler. Muhammed bin İbrâhîm ve Ebû Ca'fer Ahmed ve sonra Hasan nâm oğlu zâhir oldı ve Hicâz'ı zabt idüp ve iki yüz elli birde Benî Abbâs elinde katl olundı. Ve ba'dehû İsmâ'îl bin Yûsuf zuhûr idüp kesret-i katl ile mevsûf olduğı içün

“seffâk” diyü lakab kodılar. Ve bundan sonra karındaşı Muhammed bin Yûsuf emîr olup ve ba‘dehû Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf emîr oldı. Ve ba‘dehû İbrâhîm bin Muhammed hükm idüp ve bundan sonra Muhammed bin Muhammed tahakküm idüp ve ba‘dehû Karâmita tāifesi Mekke’ye geldiklerinde anlar ile azîm muhârebe idüp ve âkıbet Karâmita elinde şehîd oldı. Ve ba‘dehû üç yüz on altıda Hasan bin Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf zuhûr idüp hükm eyledi. Ve ba‘dehû oğlu Ahmed hükm idüp ve bundan sonra oğlu Muhammed bin Ahmed tahakküm idüp ve ba‘dehû Muhammed bin Ca‘fer bin Ahmed hükm idüp ve bu dahi Karâmita elinde helâk oldı. Ve bundan sonra Sâlih bin İsmâ‘îl bin Yûsuf emâret idüp ve bunun evlâdı Sûdân memleketinde Bahr-i Muhît kenârında Gāna vilâyetinde tahakküm idüp kaldılar. Ve Beni’l-Hasan evlâdından olan sâdâtın ikinci kısmına evlâd-ı Mûse’s-sânî-i Benî Hasan dirler ki silsileleri böyledür: Mûsâ bin Abdullâh bin Mûse’l-Cûn bin Abdullâh el-Muhsin bin el-Müsennâ bin Hasan bin Ali bin Ebî Tālib rıdvânu’llâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în. Ve bu kısm-ı sânînin evveli Dâvûd bin Mûse’s-Sânî’dür ki emîr olmışdur. Ve bundan sonra Muhammed el-Ekber bin Mûsâ tahakküm idüp ve Abbâsiyyûndan Mu‘tezz Halîfe zamânında Medîne’de zuhûr idüp hilâfet da‘vâsın itmişdür. Ve ba‘dehû oğlu Hüseyin emîr olup ve bundan sonra oğlu **[İ, 472a]** Muhammed es-Sâir emîr oldı. Ve ba‘dehû oğlu Hüseyin emîr olup ve ba‘dehû oğlu Îsâ bin Ca‘fer emîr olup ve üç yüz kırk senesinden sonra hulefâ-i Fâtımiyyûn zamânında Mekke-i mükerremede ve sâir arz-ı Tihâme’de yigirmi yıldan ziyâde istiklâlen hükm itmişdür. Ve ba‘dehû Ebû Hâşim Muhammed bin Hüseyin emîr oldı ve ba‘dehû Ebû Ca‘fer Muhammed bin el-Hüseyin emîr olup ve ba‘dehû oğlu Ca‘fer bin Muhammed emîr olup hükm eyledi. Ve bundan sonra karındaşı Ebü’l-Fütûh Hasan bin Ca‘fer bin Muhammed bin el-Hüseyin bin Muhammedi’s-Sâ’ir emîr olup mezbûr Hasan gāyet bahâdır ve şâir ve fasîh kimesne idi. Dört yüz birde Şâm’a varup istiklâlen hilâfet da‘vâ idüp ve kendüye “Râşid-Billâh” diyü lakab virdi. Ve hulefâ-i Fâtımiyye’den Hâkim bi-Emri’llâh vezîri Ebu’l-Kāsım Hüseyin bin Ali el-Mağribî Mısır’dan kaçup ve Şâm’a gelüp mezbûra vezîr oldı. Ve Hâkim bi-Emri’llâh bu ahvâlden gāyet müte’ellim ve gamgîn olup ve katı çok mâl harc u sarf idüp Şâm’da Beni’l-Cerrâh ve niçelerle ittifâk itdikden sonra Mısır’dan asker ta‘yîn ve irsâl idüp vardıkda ol müttefikler dahi mu‘âvenet itmeleriyle cenk itdiklerinde Ebu’l-Fütûh askeri münhezim oldukda Ebu’l-Fütûh dönüp âbâ vü ecdâdının hükm itdikleri arz-ı Hicâz’a varup ve dört yüz senesinde anda vefât itdi. Ve yerine oğlu Tâcü’l-Me‘âlî bi-Şükr hükm idüp mezbûr kerîm ve muhsin ve şâ‘ir ve latīf-tab‘ ve bahâdır ve sehî kimesne idi. Dört yüz altmış dört senesinde vefât itdikde yerine

geçmeğe evlâdı olmayup akīm olmağla yerine Benî Süleymân'dan Hamza bin Vehhās bin Dâvûd bin Abdullâh bin Dâvûd Bin Süleymân bin Abdullâh bin Mûse'l-Cûn bin Abdullâh bin Hasan bin Ali bin Ebî Tālib rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în emîr olup ve yedi yıla karîb Haremeyni'ş-şerîfeynde ve sâir arz-ı Hicâz'da ve Tihâme'de hükm idüp ve sonra hükûmet Benî Hâşim'e intikāl eyledi. Ve zikr olunan Benî Süleymân mağribde temellük iden Benû Süleymân olmayup anların gayrı tāifedür ki anlar Tilimsan ve Mağrib-i evsâtda niçe müddet hükûmet itmişlerdür ki anların evveli Süleymân bin el-Muhsın bin Hasen el-Müsennâ bin Hasan bin Ali'dür ki Benî Abbâs zamânında karındaşı İdrîs Mağrib'e varup tâ Hervend'e emâret eyledi. Sonra karındaşı İdrîs'in vefâtından sonra varup Tilimsan'a ve sâir sugūr-ı mağribe istîlâ idüp hilâfet ve saltanat da'vâ eyledi. Ve ol memleketler müddet-i medîd anın evlâdları elinde kaldı. Ve sâhibü'l-Keşşâf, kitâbının evvelinde medh itdüği Şerîf Hasan Hamza'nın oğlu Tasgīr ile Ali bin Mûsâ bin Hamza bin Vehhâs'dur, Îsâ Yemen'de Mahlâk'da emîr idi. Karındaşı Ebû Yahyâ gālib gelüp Îsâ'yı katl idüp ve yerine emîr oldı. Ve oğlu oğlı ammisinden kaçup Mekke'ye geldi ve anda ikāmet idüp ve gâhî şürefâ-yı Mekke'den niyâbet-i emâret eylerdi. Latīf-tab' ve kerîm ve hoş-sîret ve nîk-haslet kimesne idi. Ve şi'rde ve sâir ulûmda kâmil idi. [5138]"وكفاه مدحا ثناء الزمخشري عليه وتسريد كتابه له" Kısm-ı sâlise Hevâşim dirler ve bunların evveli Ebû Hâşim Muhammed'dür ki Ca'fer oğlıdur. Ve ol dahi Muhammed oğlu ve Muhammed Abdullâh oğlu olup ve ol Ebû Hâşim Muhammed oğlıdur. Ve ol Hüseyin oğlu olup ve Hüseyin Muhammed oğlıdur ve Muhammed Mûsa's-sânî oğlıdur ki babası ve ceddi Yenbu''da ve Vâdî-i Merd'e hâkimler idi. Ve ba'zı târîhlerde Mekke-i mükerremede dahi hükûmet itmişlerdür. Ve sonra Ebû Hâşim Muhammed kuvvetlenüp **[İ, 472b]** Mekke-i mükerremeyi Hamza elinden alup ve müddet-i medîde arz-ı Hicâz'da hükûmet eyledi. Ve yüz yıla karîb yaşayup ve dört yüz seksen yedi senesinde vefât itdikde yerine oğlu Ebû Kuleyyete Kāsım emîr olup ve beş yüz on yedide fevt oldı. Ve yerine oğlu Ebû Şücâ' Fâris Kuleyyete emâret idüp ve bundan sonra karındaşı Muhammed bin Kāsım emîr oldukda karındaşı oğlu Umdedüddîn Hâşim bin Kuleyyete gelüp Muhammed'i katl idüp ve yerine emîr oldı. Ve ammisi Yahyâ bununla cenge gelüp anlara dahi galebe idüp ve ba'dehû vefât itdikde yerine oğlu Kāsım emîr oldukdan sonra ammisi Kutbuddîn Kuleyyete gelüp Kāsım'ı Mekke'den çıkarup ve kendüsi emîr oldı. Vefât itdikde yerine oğlu Dâvûd temellük idüp ve beş yüz seksen yediden sonra ammisi Müksir bin Îsâ gelüp Dâvûd ile cenk

[5138] Zemahşeri'nin onu övmesi ve kitabını ona sunması kendisine iftihar olarak yeter.

eyledi ve Cebel-i Ebû Kubeys üzerinde bir kal‘a binâ idüp Dâvûd’dan ve Mısır askerinden münhezim oldukda varup anda tahassun iderdi. Ve âkıbet Mısır cânibinden Müksir’e mu‘âvenet olunmağla emâret-i Mekke anın üzerine mukarrer oldı. Ve ba‘dehû recâ itdiler ki Cebel-i Ebî Kubeys’de binâ eylediği kal‘ayı naks ve hedm eyleye. Ve Dâvûd dahi Nahle’ye varup beş yüz doksan dörtde vefât eyledi. Ve sonra Muhammed bin Müksir emîr olup ve emîr, Katâde üzerine gelüp anı katl eyledi ve emâret-i Mekke ve Tihâme ve sâirlerine tahakküm itdi.

Kısm-ı râbia Benû Katâde dirler ki ol Katâde İdrîs oğlu ve ol Mutā‘ oğlu ve ol Abdülkerîm oğlu ve ol Îsâ oğlu ve ol Hüseyin oğlu ve ol Süleymân oğlu ve ol Ali oğlu ve ol Abdullâh oğlu ve ol Hasan-ı Müsennâ oğlu ve ol Hasan bin Ali bin Ebî Tālib oğlıdur. Ve mezbûr Katâde’nin karındaşı Surraha bin İdrîs bin Muta‘ın bin Abdülkerîm’in evlâdları ümerâ ve sâdât-ı Yenbu‘’dur. Ve Katâde melik-i cebbâr ve celîldür ve ziyâde bahâdır ve bülend-himmet ve âlî-kadr olup evvel Yenbu‘ kal‘asında emâret idüp ve ba‘dehû beş yüz doksan dokuzda hayli asker ile gelüp Mekke-i mükerreme ve âmme-i Hicâz’ı Hevâşim elinden alup zabt eyledi. Ve hayli asker cem‘ idüp ve Türk kullarını istihdâm itmekle kabâ’il-i Arab’ı korkudup hudûd-ı Yemen’e varınca cümlesi mutī‘ oldılar. Ve halîfe Nâsır li-Dîni’llâh-i Abbâsî Katâde’ye tamâm muhabbet yüzini gösterüp ve niçe def‘a mükâtebât ile Bağdâd’a da‘vet eyledi ve ol dahi âkıbet icâbet idüp Bağdâd’a teveccüh idüp Kûfe’ye vardıkda halîfe tarafından ehl-i Bağdâd beled-i mezbûre karşu geldiklerinde zencîr ile bir arslanı dahi karşu çıkardılar. Katâde bunı gördükde fi’l-hâl girü dönüp Mekke cânibine teveccüh idüp didi kim “Ben ol diyâra girmem ki arslan anda rezîl ü zelîl ola” diyü ve bu ebyâtı Nâsır li-Dîni’llâh’a gönderüp girü avdet eyledi. **Mısra‘:**

“بلادي ولو جارت عليّ عزيزة
ولو أنني أعرى بها وأجوع
ولي كف ضرغام أصول ببطشها
بها أشتري يوم الوغى وأبيع**"**[5139]

Muhassal niçe ebyât ile dahi nâmesin gönderüp ve kendüsi girü avdet eyledi. Katâde âdil ve munsıf ve mehâbet ve şecâ‘at sâhibi olup kendü askerinden ve gayriden ehl-i fesâd fesâd itmeğe kādir değil idi ve niçe def‘a emîr-i Medîne ve Hâşim bin Kāsım ile Hicâz bin Şahne ile cenk eyleyüp ve âhir altı yüz on sekizde hayli asker cem‘ idüp

[5139] Memleketim, bana zulmetse de kıymetlidir / Her ne kadar ben orda çıplak ve aç olsam da / tutuşuyla saldırdığım cesur bir avucum vardır / Savaş günü onunla satın alır, onunla satarım.

Medîne cânibine müteveccih olup Vâdi's-sibâ‘ nâm mevzi‘e vardıkda muhkem hasta olup gitmeğe mecâli olmamağla kendü karındaşıyla oğlu Hasan'a biraz asker koşup **[İ, 473a]** gönderdi. Ammâ oğlu Hasan ammisinin mülke tālib olduğunı ma‘lûm itdikde ammisini helâk itdi ve dönüp babası Katâde yanına gelüp ahvâlden haber virdikde Katâde bu vak‘adan bî-huzûr olup oğlu Hasan'a serzeniş itdi ve Hasan dahi gazaba gelüp pederi Katâde'yi helâk idüp ve kendüsi Mekke'de ve arz-ı Hicâz'da emîr oldı. Ammâ lâ-cerem memleketinden mütemetti‘ olmayup altı yüz on dokuzda Yemen pâdişâhı Melik Iksîs hacca gelüp Hasan ile cenk eyledi ve Hasan'a gālib olup Mekke'yi elinden aldı. Ve Hasan Bağdâd'a varup yüz bulmadıkda andan Mısır'a vardı ve anda dahi murâd hâsıl olmadı. Ve âkıbet mağmûm u mahzûn ve hâ'ib ü hâsir helâk oldı. Ve altı yüz yigirmi altıda Melik Iksîs fevt oldukda Yemen'e Melik Mansûr Ömer bin Resûl vâlî olup ve Mekke emâretin Râcih bin Katâde'ye ta‘yîn eyledi ve huccâc ile anı Mekke'ye gönderdi. Ve anda altı yüz kırk senesine değin mukīm olup ve andan karındaşı oğlu Ebû Sa‘îd bin Hasan bin Ali bin Katâde gelüp Mekke'ye vâlî oldı ve altı yüz elli birde katl olunup yerine Hammâd bin Hasan bin Katâde vâlî oldı. Ve Râcih bin Katâde yine gelüp tekrâr Mekke'ye vâlî oldı. Ve ba‘dehû Râcih'in oğlu Gānim Mekke'yi babasının elinden alup vâlî oldı ve Râcihaltı yüz elli dörtde vefât itdi. Ve bundan sonra İdrîs bin Katâde ve Ebû Nemî Muhammed bin Hasan bin Ali bin Katâde gelüp Mekke'yi Gānim'in elinden aldılar. Ve ikisi ma‘an iştirâken vâlî oldılar. Ve Râcih altı yüz altmış yedi senesinde Ebû Nemî İdrîs'i bir cenkde katl idüp kendüsi müstakilen vâlî olup ve hutbe ve sikke kendi nâmına idüp ve hâl-i hayâtında mülkini Hamîse ve Remîse nâm oğullarına virüp ve elli yedi yıl mikdârı hükûmet idüp ve yedi yüz bir senesinde vefât eyledi. Ve Ebû Nemî alîm ve vakūr ve sâhib-i re'y ü siyâset ve ehl-i akl ü mürüvvet ve latīf şi‘ri olup mehâsin-i memdûhasına nihâyet yok kimesne idi. Ve yedi yüz üçde Mısır cânibinden Ebû Nemî evlâdından Ebu'l-Gays ve Atīfe nâm oğulları dahi gelüp Mekke'ye vâlî olduklarında yedi yüz otuz yedi senesine varınca dört karındaşın mâbeyninde niçe def‘a harb u kıtâl olup gâh Mısır cânibinden ve gâh Melik Hüdâbende tarafından mu‘âvenet içün asker gelüp azîm fitne ve kıtâl oldı. Ve âkıbet Remîse'den gayrılar helâk olup emâret-i Mekke-i Mükerreme Remîse üzerinde bâkī kaldı. Ve yedi yüz kırk altıda Mısır'dan Melik Kâmil tarafından Aclân bin Remîse Mekke'ye vâlî ta‘yîn olunup Remîse ma‘zûl oldı. Ve yedi yüz kırk sekizde karındaşı Sakiyye kendüye müşârik olup ve ba‘dehû yedi yüz altmışda ikisi ma‘an ma‘zûl olup Mısır'dan Sind bin Remîse ve Muhammed bin Atīfe emâret-i Mekke'ye ta‘yîn olundılar. Ve ba‘dehû Sakiyye ve Aclân avdet idüp vâlî oldılar ve Sind ve Muhammed'i Mekke'den kaçırdılar.

Ve yedi yüz altmış ikide Sakiyye fevt olup anın yerine Aclân ve oğlu Ahmed'e ta'yîn olundı. Ve sonra cemî'-i emâreti Ahmed'e tefvîz idüp ve bundan sonra Aclân'ın müddet-i hayâtında nâmı hutbede ve zemzem üstünde ta'rîfde yâd olunurdı. Ve yedi yüz yetmiş yedide Aclân vefât idüp mezbûr ehl-i akl ve sâhib-i mürüvvet ve bahâdır kimesne idi. Şâhâne sarây binâ idüp ve çok kula mâlik idi. Ve her cânibe sefer itse gālib olurdı. Ve yedi yüz seksen sekizde Ahmed vefât idüp yerine Merîse oğlu Muhammed bin Ahmed bin Aclân vâlî oldı. **[İ, 473b]** Ve babası Ahmed bin Hasan'dan çok kimesne habs itmiş idi. Muhammed vâlî oldukda anların gözlerine mîl çekdikde İnân bin Mu'ânis bin Remîse bi-kudreti'llâhi te'âlâ habsden halâs olup sağ u sâlim Mısır'a varup ve emîr-i Mekke Muhammed'den şekvâ idüp ve Mekke emâreti kendüye tefvîz olunmak recâ eyledi. Ve sultān-ı Mısır dahi "Hoş" diyüp mezbûr İnân'ı emîr-i hâc Mekke'ye gönderdi. Ve Muhammed bin Ahmed hil'at giymek içün mahmil yanına geldikde anı bir fedâ'i katl idüp ve İnân bin Mu'âs emîr-i hâc mu'âvenetiyle Mekke'[ye] vâlî oldı ve kendüye Ali bin Aclân'ı şerîk eyledi. Ve sonra aralarında nizâ' vâki' olup niçe def'a cenk itdiler ve âkıbet yedi yüz doksan dörtde ikisi dahi Mısır'a varup dîvân-ı Mısır'da Ali bin Aclân İnân'ın üstine oturup ve sultān-ı Mısır Mekke emâretini Ali bin Aclân'a ta'yîn idüp ve İnân'ı Mısır'da habs eyledi. Ve Ali Mekke'ye geldikde İnân'ın hevâsında ve tarafında olan eşrâf ve ümerâdan yetmiş kimesneyi habs eyledi. Ve ba'dehû her biri bir vech ile halâs olup Ali bin Aclân'a kasd itdiler. Ve âkıbet vâdî-i Merv'de anı katl itdiler ve yerine karındaşı Hasan bin Aclân gelüp Ka'be'ye vâlî oldukda karındaşı Alî'nin kātillerini siyâseten cümlesini katl eyledi. Ve bu sebebden Hasan'ın a'yun-ı nâsda mehâbeti ziyâde olup ve sekiz [yüz] ikide Mekke-i Mükerreme'de azîm seyl olup ve bâb-ı Ka'be'den beyt-i şerîfe seyl girdi. Ve Mekke'de çok evler harâb olup ve çok insân ve hayvân helâk oldı. Ve yine bu senede harem-i şerîfede âteş düşüp ve yüz otuz taş direk yanup amelden kaldı. Ve sekiz yüz yedide Mekke-i Mükerreme'de iki kādı ihdâs olup ve birisi Hanefî ve birisi Şâfi'î ve ol vakte gelince ancak Şâfi'î kādısı hükm ider idi. Ve sekiz yüz on sekizde Şerîf Hasan azl olunup yerine Mısır'dan Remîse bin Muhammed bin Aclân irsâl olundı. Ve sekiz yüz on dokuzda Şerîf Hasan kendü oğlu Berekât'ı birâz hediyye ile Mısır'a gönderdi ve Mısır sultānı Berekât'a ikrâm idüp tekrâr Şerîf Hasan'a emâret içün menşûr virdi. Ve Hasan, Yenbu' beği Şerîf Mukbil bin Bahtiyâr'ı yanına alup Remîse ile muhkem cenk eyledi ve âkıbet Hasan gālib oldukda ehl-i Mekke mushaflar ile karşu gelüp emân taleb eylediler. Ve Hasan dahi emân virüp üç gün içinde Remîse ve tevâbi'i Mekke'den çıkup Yemen cânibine teveccüh itdi. Ve Şerîf Hasan dahi Mekke'ye dâhil olup karâr eyledi.

Ve sekiz yüz yigirmi yedide Hasan ma‘zûl olup yerine Mısır cânibinden Ali bin İnân bin Mu‘ânis’i emîr nasb idüp biraz asker ile gönderdiler. Ve sekiz yüz yigirmi dokuzda Şerîf Hasan Mısır’a varup tekrâr Mekke emâretini virdiler. Ve her sene on bin flori virmeğe iltizâm idüp ve şart eyledi ki Cidde’nin cerâyimi mahsûli kendinin ola. Ve Hind cânibinden gelen gemilerin a‘şârı sâhib-i Mısır’ın ola. Ve bu hâl üzere yedi yıl mürûr idüp ve Mısır’dan çıkup Mekke’ye giderken yolda fevt oldı. Ve mukaddemâ oğlu Şerîf Berekât’ı Mekke’ye göndermişdi. Babasının vefâtı haberi vardıkda gelüp babasının meyyitin alup getürdi ve Mekke’de Mu‘allâ’da defn eyledi. Müteveffâ Seyyid Hasan altmış yıldan ziyâde ömr sürüp ve otuz iki sene Mekke’de vâlî oldı. Mezbûr ehl-i hayr ve sabûr ve sâhib-i hayâ vü mürüvvet kimesne olup ve dâim hayr ve sadakāt idüp Mekke’de nisvân u ricâl içün iki ribât binâ idüp ve bîmâr-hâneleri **[İ, 474a]** ma‘mûr idüp evkāf ta‘yîn eyledi ve niçe köhne ribâtları dahi tecdîd eyledi. Ve Mısır sultānı Melik Eşref vefât idüp Melik Tāhir Çakmak sultān oldukda Şerîf Berekât’ı azl idüp sekiz yüz kırk beşde yerine oğlu Ali bin Aclân’ı Mekke’ye emîr idüp Mısır’dan gönderdi. Ve Şerîf Berekât Ali ile muhkem cenk itdükden sonra mağlûb olup Yemen cânibine teveccüh eyledi. Ve ba‘dehû Ali bin Aclân ma‘zûl olup Ebu’l-Kāsım bin Hasan Mekke’ye vâlî oldı. Ve sekiz yüz ellide Şerîf Berekât oğlu Muhammed’i biraz hediyye ile Mısır’a gönderüp tekrâr Mekke emâretin taleb eyledi. Ve sultān-ı Mısır dahi icâbet idüp Berekât’ı Mekke’ye vâlî eyledi. Ve Mısır’a gelüp görüşmek taleb eylemekle Berekât dahi Mısır’a vardıkda küllî ihtirâm ve ikrâm olundı. Ve ba‘dehû dönüp gelüp serîr-i hükûmetde müstakarr oldı. Ve sekiz yüz elli dokuzda Vâdî-i Fer’de fevt olup ve halk anın meyyitini a‘nâk üzre Mekke’ye getürüp Mu‘allâ’da defn olundı ve oğlu Muhammed anın üzerine bir âlî kubbe binâ eyledi. Mezbûr Şerîf Berekât âkıl u fâzıl ve şecî‘ ü afîf kimesne olup latīf nazma kādir idi. Ve bundan sonra yerine oğlu Melik-i Âdil Muhammed bin Berekât babasından sonra müstakillen serîr-i mülke cülûs eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş yedide Irâk-ı Acem pâdişâhı Uzun Hasan Mekke-i Mükerreme’ye mahmil gönderüp Rüstem nâm emîr-i hâc Ahmed nâm kādı ile sancaklar ve alemler ve bir mikdâr asker gönderdi. Mekke’ye geldiklerinde Şerîf Muhammed emîr-ı hâccı ve kādı[yı] tutup kayd-ı bend ile Mısır’a gönderdi. Mısır sultānı bu ahvâlden gāyet hazz idüp Melik-i Âdil Muhammed’e in‘âm u ihsânlar idüp ve bir mücevher altun kılıç ve bir altun eğerli at gönderdi. Ve sekiz yüz doksan ikide Yemen sultānı Muhammed bin Abdülvehhâb bin Tāhir fevt olup ol diyâra ihtilâl vâki‘ olmağla ve Melik-i Âdil Şerîf Muhammed diyâr-ı Yemen’den ba‘zı yerlere istîlâ eyledi. Ve bu senede Mısır’dan menşûr geldi ki aktār-ı Hicâz ve Yenbu‘’dan tâ hudûd-ı [Şâm’a] varınca Melik-i Âdil

Muhammed'e virilüp tefvîz olundı. Ve Medîne-i münevverede evvel Mısır sultânı ve andan Melik-i Âdil Muhammed ve andan Medîne-i münevvere emîri nâmına hutbe okundı. Ve bundan sonra melik-iâdil Muhammed her cânibe asker gönderüp kabâ'il-i Arab'ı tav'an ve kerhen kendüye mutī' idüp te'dîb eyledi. Ve adl ü şecâ'at ve vüs'at-i memleket ile sît u sadâsı âleme münteşir olup ve dokuz yüz üç seneside Vâdî-i Ebâr nâm mahalde vefât eyledi. Ve cenâzesi a'nâk-ı ricâl üzere Mekke'ye getürülüp ve Mescid-i Harâm'a idhâl olunup ve yedi kerre Ka'be'yi tavâf itdirüp ve bâb-ı Ka'be'de namâzın kılup ve ba'dehû Mu'allâ'da defn olunup ve üzerine oğlu Seyyid Berekât bir âlî kubbe binâ eyledi. Ve on altı oğlu kalup içlerinden Seyyid Berekât babası yerine kāim oldı. Ve bunı babası hâl-i hayâtında sekiz yüz yetmiş yedide Mısır sultânı Melik Eşref Kayıtbay'a gönderüp emâretde kendüye şerîk olmasını recâ itmiş idi. Ve mes'ûli kabûliyle Berekât'ı ta'zîm ü tekrîm birle kendü cânibine göndermiş idi. Ve Berekât Mekke'ye geldikde melik-iâdil Muhammed mülkden el çeküp ve cemî'-i umûr-ı mülki ve kıyâdet-i cüyûşı bi'l-cümle Berekât'a sipâriş idüp ve ol dahi gereği gibi hükm idüp hıfz u hirâset ve zabt u rabt-ı memleket ve bast-i emn ü adâletde lâzım olanı edâ itmiş idi. Ve dokuz yüz altıda Mekke-i mükerremede bir fitne hâdis olup ve ol sebebden emîr **[İ, 474b]** emîr-i hâc mu'âvenetiyle Şerîf Çerâğ bin Muhammed bin Berekât Mekke'ye istîlâ idüp ve sonra huccâc ile Şâm'a çıkup gitdi. Ve dokuz yüz yedide Mekke'ye teveccüh idüp Mekke'ye karîb yerde fevt oldı. Ve bundan sonra tekrâr Şerîf Berekât Mekke'ye karîb yerde gelüp mekân tutdı. Ve dokuz yüz sekizde Yenbu' cânibinde huccâc yağmalanup ol sebebden Şerîf Câzân bin Muhammed bin Berekât Mekke'ye istîlâ idüp ve Şerîf Berekât ile cenk itmeleriyle ol vakitde Benî İbrâhîm gelüp Mekke şehrini muhkem gāret eyledi. Ve Şerîf Câzân bu sene âhirinde Mekke'de katl olunup ve Muhammed bin Berekât evlâdından Humeysa Mekke'ye istîlâ idüp zîrâ mezbûr Mısır'a Sultān Gavrî'ye varmış idi ve Berekât gelüp Mekke a'mâlinden şarkda sâkin olup ve cemî'-i husûsdan el çeküp fârig oldı. Ve dokuz yüz dokuzda huccâc ile Mısır'dan hükmler geldi ki HumeysaMekke emâretinden ma'zûl olup Şerîf Berekât ister ise ke-mâ-kân vâlî ola ve illâ her kimi ister ise anı vâlî nasb eyleye. Berekât dahi emâreti kabûl itmeyüp karındaşı Şerîf Kayıtbay'ı Mekke'ye vâlî eyledi ve oğlu Ali bin Berekât'ı ana şerîk eyledi. Ammâ yine cemî'-i mühimmât-ı umûr ve tedbîr ve ahvâl-i memleketi Şerîf Berekât görür idi. Ve birkaç yıldan beri ahvâl-i memleket muhtel olup ol diyârdan bi'l-külliye emân kalkmış idi. Bi-hamdillâh Şerîf Berekât tedbîr ile Benî İbrâhîm üzerine gazâ idüp illeri helâk eyledi. Ve ba'dehû bilâd-ı Şâm'dan Hamâ'ya dahi gazâ idüp anlara dahi gālib olup memleketlerine istîlâ eyledi. Ve sâir ehl-i fesâd olan kabâ'il-i

Arab'ı korkudup ve fitnelerin sâkin idüp yüm ü berekâtıyla memleket tekrâr nizâm u intizâm buldı. Ve sonra oğlu Ali fevt olup anın yerine oğlu Muhammed-i Şâfi'î'yi emîr nasb eyledi. Mezbûr Mısır'da vilâdet itmeğin babası Berekât teyemmünen bi'l-imâmi'ş-Şâfi'î, ismini komış idi. Ve çok zamân geçmeyüp ol dahi vefât itdikde yerine oğlu Şerîf Ebû Nemî bin Berekât nâm emîre ta'yîn eyledi. Mekke-i mükerremede şirketle emâret iden Şerîf Kayıtbay dahi dokuz yüz on sekizde fevt olup Şerîf Berekât oğlu işbu Şerîf Ebû Nemî'yi Mısır'a gönderdi ki emâret-i Mekke müstakillen yalnız mezbûra tefvîz oluna. Sultān Gavrî dahi mes'ûline icâbet idüp ve Ebû Nemî'ye ziyâde izzet ve ikrâm idüp ana Haremeyn-i şerîfeyn ve Yenbu' ve mutlakā arz-ı Hicâz'da hükûmet içün menşûr virüp ikrâm u ihtirâm ile Mekke'ye gönderdi. Ve Ebû Nemî Mekke'ye karîb geldikde pederi Şerîf Berekât ve sâir eşrâf u a'yân zînetle karşu varup istikbâl itdiler. Dokuz yüz yigirmi târihine gelince ol diyârlarda vâlî ve hâkim olup mezbûr gāyet âdil ve âkıl ve müdebbir ve ehl-i hayr kimesne olmağla anın eyyâm-ı hükûmetinde huccâcdan ve gayrıdan bir kimesneye zarar terettüb itmemişdür, şöyle ki bunun taht-ı hükûmetinde bî-aded mâldâr hâcegîler her yerde emîn ve râhat olup hiçbirinin mâlına tama' ve ta'arruz itmeyüp ve âhare dahi itdirmemişdür. Ve şol mertebe emîn u emân eyledi ki bir aylık gitsen ve başına bir tabak altun alsan "Bu nedür ve kandan gelüp kanda gidersin?" dimez idi. Ve dokuz yüz yigirmi ikide Sultān Selîm Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri Mısır'a varup feth itdikde ve Şerîf Berekât oğlu Şerîf Ebû Nemî ile mübârek-bâda Mısır'a varup Sultān Selîm Hân hazretlerine **[İ, 475a]** Nîl-i mübârek üzerinde Rûze'de mülâkāt idüp beyt-i şerîfin miftâhların getürüp teslîm idüp ve recâ eyledi ki oğlu Ebû Nemî ke-mâ-kân Haremeyn-i şerîfeynin ve âmme-i hudûd-ı Şâm'ın ve hudûd-ı Şâm'dan hudûd-ı Yemen'e varınca olan Aktār-ı Hicâziyye'nin emâretini tefvîz eyleye ve Sultān Selîm dahi mukaddemâ bunların hüsn-i hâllerin istimâ' itmekle ikrâm idüp ve recâların kabûl idüp ve birbirlerine kılıçlar ver hil'atler ihsân idüp Mekke'ye gönderdi ve âmme-i Cidde benderinin mahsûlin Ebû Nemî bin Şerîf Berekât'a virdi. Ve dokuz yüz otuz birde Şerîf Berekât fevt olup Mu'allâ'da defn ve üzerine âlî kubbe binâ itdiler. Şerîf Berekât âdil ü âkıl ve sâhib-i re'y ü tedbîr ve ehl-i dîn ü şecâ'at kimesne idi. Dokuz yüz elli sekizde Mısır emîri Hâcı Mahmûd Beğ gelüp Mekke'de küllî fesâd eyleyüp ve Şerîf Ebû Nemî'nin ale'l-gafle evin basup kıtâl eyledi. Ve âkıbet bir iş idemeyüp fi'line nâdim oldı ve eğer Ebû Nemî'nin mu'âveneti olmasa cem'an huccâc yağma olurdı. Pes bu hâlden sonra Şerîf Ebû Nemî oğlu Şerîf Ahmed'i Sultān Süleymân'a gönderdi, emâretin ana tefvîz ve ihsân olunmak recâ eyledi. Sultān Süleymân Hân hazretleri dahi Ahmed'i oğul idinüp küllî ri'âyetler idüp ve murâdını

revâ kılup Mekke'ye gönderdi. Ve dokuz yüz altmış üçde Şerîf Ahmed arz-ı Hicâz'da Ferîk nâm mahalde fevt olup a'nâk-ı ricâlde Mekke'ye getürülüp Ma'allâ'ya defn olundı ve babası Ebû Nemî üzerine bir âlî kubbe binâ eyledi. Ve bundan sonra Ebû Nemî'nin evlâdından Şerîf Hasan reşîd ve kâmil ve âdil ve âkıl olmağın karındaşı yerine vâlî olmasını Ebû Nemî recâ ve arz eyledikde pâdişâh-ı cennet-mekân Sultân Süleymân aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân hazretleri dahi mes'ûlini kabûl idüp ve berât-ı hümâyûn yazılup dinmiş ki Mekke-i mükerreme kādısı Mevlâ es-Seyyîd Hasan istihkākına ve hüsn-i hâline şehâdet itmeğin seni Haremeyni'ş-şerîfeyne vâlî itdüm. Cümle a'yân u eşrâfa ve cümle askere aşâ'ir u kabâ'il-i Harem-i şerîfde cem' olup zemzem öninde re'îs-i eyâlet me'âbı okuyup anda Şerîf Hasan'a hil'at-ı taklîd ve murassa' seyf-i himmet atā olunup ve pâdişâhın eyyâm-ı sa'âdeti içün du'âlar olundı. Ve andan cümle şürefâ ve a'yân kalkup şükran li'llâhi te'âlâ Beyt-i şerîfi tavâf idüp pâdişâhın emriyle Şerîf Hasan serîr-i hükûmete cülûs eyledi ve dokuz yüz seksen birde Tā'if'in üsti yanında olan ehl-i Büceyle isyân üzerine olmağın Şerîf Hasan hayli asker cem' idüp ve cenk itdikde gālib oldı ve cümle memleketlerini zabt idüp Büceyle ve Zehrân ve Râvân nâm kasabalarında kā'idler ve kādılar nasb eyledi. Büceyle didikleri bir vâsi' ve havâsı hûb ve suyı çok ve bâğ u bağçesi ve zurû'ı vâfir yerdir ve ol âna gelince ehl-i Büceyle bir sultānın itā'âtında olmamışlardı. Ve dokuz yüz doksan üçde Şerîf Hasan Necd vilâyetinde Basra kurbında bir Arab kabîlesiyle cenk idüp ve anlara dahi gālib olup ve ba'zı memleketlerini zabt idüp ve âmiller ve zâbitler ta'yîn eyledi. Evvel ki Lahsâ didikleri vilâyetdir.

Fî Zikr-i Şürefâ'ü'l-Medîneti'n-Nebeviyyeti'l-Münevvereti

[İ, 475b] Ve bunların zuhûrı ve ahvâli icmâli budur ki Benî Ümeyye zamânında Medîne-i münevverede Hasan-ı Müsennâ evkāf ve sadakāt üzre vâlî olup ve ba'dehû Abdurrahmân bin el-Eş'as Irâk'da Hasan'a bî'at idüp ve halkı anın itā'atına da'vet eyledi. Ve Abdurrahmân katl olundukda Hasan dahi ihtifâ idüp ve ba'dehû Velîd bin Abdülmelik cânibinde mesmûm olup vefât itdikde yerine karındaşı Zeyd bin Hasan bin Ali bin Ebî Tālib evkāf ve sadakāt üzerine vâlî oldı. Ve ba'dehû Mansûr-ı Devânikî-i Abbâsî zamânında Medîne-i münevverenin ve sâir nevâhînin emîri oldı. Ve yüz yıl ömür sürüp ve sonra Hazret-i Ali kerrema'llâhu vecheh karındaşı Ukayl'in neslinden Emîr Müslim bin Ukayl bin Muhammed bin Abdullâh bin Muhammed bin Ukayl Medîne-i münevverede asâleten vâlî oldı ve ba'dehû bir cenkde katl olunup anın evlâdından Ebu'l-Kāsım Müslim bin Ahmed bin Muhammed bin Müslim vâlî oldukda

hayli müddet hükûmet itdikden sonra üç yüz otuzda fevt oldı. Mezbûr Müslim latīf-sûret ve hoş-sîret müte'eddeb kimesne idi. Ve bundan sonra Abdullâh bin Hasan bin Abdullâh ibn Abbâs bin Ali bin Ebî Tālib radıyallâhu te'âlâ anhüm ecma'în müddet-i medîd Haremeyn-i şerîfeynde hem kādı ve hem emîr oldı. Ve ba'dehû İshak bin Muhammed bin Yûsuf bin Ca'fer bin İbrâhîm bin el-A'râbî bin Muhammed bin Ali bin Abdullâh el-Cevâd bin Ca'feri't-Tayyâr Medîne-i münevverede emîr oldı ve Medîne-i münevverenin sûrını binâ eyledi. Ba'dehû Fâtımiyyûnda Emîr Hasan bin Tāhir bin Müslim bin Abdullâh bin Tāhir bin el-Yahyâ bin Hasan bin Ca'fer el-Hucce bin Abdullâh bin el-Hüseyin bin Ali bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Tālib radıyallâhu ta'âlâ anhüm ecma'în Medîne-i münevverede müstakillen vâlî oldı ve kendi nâmına hutbe okutdı. Ve babası Müslim emîr-i celîl ve âlim ve fâzıl ve muhaddis ve her vechle halkın makbûli idi ve bir sultān kadar ikbâl iderlerdi. Fâtımiyyûndan Mu'izz Halîfe bunı tutup habs eyledi ve âkıbet niçe olduğı ma'lûm olmayup ve oğlu Şerîf Hasan bu hâli görüp Medîne'ye geldi ve anda hurûc idüp ve da'vâ-yı mülk eyledi. Ve kendüye ammisi oğlu Ebû Ali bin Tāhir'i şerîk idüp umûr-ı memleketi ve kıyâde-i cüyûşı ana ısmarladı. Ve Ebû Ali fevt olıcak oğulları Horâsân'a Mahmûd bin Sebüktegin yanına vardı ve kendüden mu'âvenet taleb idüp be-hikmet-i Hudâ anda fevt olup ve Hânî ve Mehennâ Medîne'de kaldılar. Ve bu mâbeynde niçe def'a cenk olup ve âkıbet emâret Medîne-i münevverede Ebû Ammâr'a ve Mühennâ bin Ebû Hâşim ve Dâvûd bin el-Kasem bin Ubeydullâh bin Tāhir bin Yahyâ bin Ca'fer bin Hasan bin Ca'fer el-Hucce üzerinde kalup ve bundan sonra emâret-i Medîne-i münevvere Hüseyin Muhayyıt bin Ahmed bin el-Hüseyin bin Ebû Hâşim Dâvûd bin el-Kasem bin Ubeydullâh bin Tāhir bin Yahyâ üzerinde kalup yedi ay mikdârı Şihâbüddîn Hüseyin bin Ebû Ammâr Mühennâ'ya mukarrer oldı ve ba'dehû oğlu Mühenna el-A'rec'de karâr itdi. Ve bunun evlâdlarına Mühennâ'iyye dirler ki müddet-i medîd hükm itdiler ve ba'dehû oğlu Hüseyin bin Mühennâ vâlî olup ve bundan sonra karındaşı Ebû Ubeydullâh bin Mühennâ emîr oldı. Ve bundan sonra karındaşı Ebû Kuleyte Kāsım ibn Mühennâ vâlî oldı. Mezbûr azîmü'l-kadr ve şecî' ve kavî ve dîndâr ve sâlih ve ehl-i tedbîr kimesne idi ve Selâhaddîn mezbûrı gāyet severdi. Ve hattâ beş yüz seksen dörtde Kudüs-i Şerîf fethinden sonra sefer idüp **[İ, 476a]** Lâdikıyye ve Sahbûn ve Ba'ras'ı feth itdikde Şerîf-i mezkûr dahi bu fütûhâtda Selâhaddîn ile bile idi. Ve bundan sonra oğlu Hâşim bin Kāsım babasından sonra Medîne-i münevverede vâlî oldukda niçe def'a Mekke vâlîsi olan Katâde ile cenk idüp ana gālib olmışdur. Ve altı yüz on ikide Şâm'da Melik-i Âdil Eyyûbî yanına varup ve Katâde üzerine yardım taleb eyledi. Ve yolda gelürken vefât itdikde ma'an gelen

asker Hâşim'in karındaşı oğlu Emîr İzzeddîn Cemâd bin Kasem üzerine cem‘ olup Katâde ile Vâdî-i Sugrâ'da cenk idüp ehl-i Medîne gālib oldukda Katâde Yenbu‘ kal‘asına girmekle mezbûrı anda hisâr idüp ve ba‘dehû mâbeynlerinde musâlaha vâki‘ oldı. Ve altı yüz elli sekizde tāife-i Tatar halîfe-i Abbâsî Müsta‘sım-Billâh'ı katl idüp Mekke'de Şerîf Ebû Nemî ve Medîne'de Şerîf İzzeddîn Cemâd bâkī kaldılar. Ve ba‘dehû Medîne-i münevverede Emîr Şeyha bin Hâşim bin Kāsım emîr olup ve bundan sonra Ebû Sind bin Şeyha emîr oldı. Ve ba‘dehû birâderi Emîr Îsâ bin Şeyha emîr olup mezbûr gāyetle gazab-nâk ve şedîdü'l-bâ'is kimesne olmağla "Harûn" dirlerdi. Ve ba‘dehû karındaşı Emîr Münîf bin Şeyha emîr olup ve yedi yüz dört senesinde vefât idüp yerine birâ[de]ri oğlu Ebû Âmir bin Mansûr bin Cemâd bin Şeyha emîr oldı. Ve ba‘dehû Mansûr'un oğulları Kebşve Kübeyş ve Fuzayl ve Atiyye nâm karındaşlar arasında emâret-i Medîne-i münevvere içün azîm nizâ‘ olup ve her biri bir zamânda birer mikdâr emîr oldılar. Ve ba‘dehû emîr Atiyye cümlesine gālib olup yedi yüz seksen üçde vefât eyledi ve yerine oğlu Muhammed bin Atiyye emîr olup ve yedi yüz seksen sekizde bu dahi vefât itdikde yerine Ömer bin Kāsım bin Cemâd vâlîoldı. Ve bundan sonra Cemâledddîn Cemâd bin Hibe bin Cemâdbin Mansûr bin Cemâd emîr olup ve bunun zamânında hayli fetret olmağla Mısır sultānı Melikü'n-nâsırîn Medîne-i münevvere emâretin dahi Mekke-i mükerreme emîri Hasan bin Aclân'a tefvîz idüp ve Medîne-i münevvere emâreti Hasan bin Aclân re'yiyle Sâbit bin Nugayr bin Hibe bin Cemâd bin Mansûr üzerine mukarrer oldı. Ve sekiz yüz on birde Sâbit fevt olup yerine Aclân bin Nugayr bin Hibe bin Cemâd emîr olup yerine ve sekiz yigirmi ikide Aclân azl olup yerine Emîr Azîz bin Henâzi‘ bin Cemâd bin Hibe bin Mansûr emîr oldı. Ve ba‘dehû sekiz yüz yigirmi beşde fevt olup yerine Hasan bin Cemâd bin Hibe emîr oldı. Ve bundan sonra İnal bin Cemâd bin Hibe emîr olup ve ba‘de'l-azl yerine Emîr Mâni‘ bin Ali bin Atiyye emîr oldı. Ve sekiz yüz otuz dokuzda fevt olup yerine Vesbân bin Mâni‘ emîr olup ve ba‘dehû katl olunup yerine Süleymân bin Mâni‘ emîr oldı. Mezbûr şecî've âdil ve ehl-i vera‘ ve sâhib-i tedbîr ve munsif kimesne idi. Ve bundan sonra İnan bin Mâni‘ bin Atiyye emîr olup ve bundan sonra Süleymân bin Azîz bin Hanâzi‘ bin Hibe bin Cemâd bin Mansûr emîr olup ve bundan sonra ümerâ-i Medîne'nin tafsîl-i ahvâllerine ıttılâ‘ımız olmamağın ta‘arruz olunmadı velâkin yine emâret-i Medîne-i münevvere ilâ hâze'l-ân ol tāifenin nesilleri elindedir. Fasl-ı sâbıkda zikr olunan Ca‘fer el-Hucce bin Ubeydullâhi el-A‘raz oğlu Hüseyin Belh şehrine varup anda anın evlâdı melik-i Belh ve sâdât ve nukabâ olmışlardur. Tafsîl-i ahvâllerinin ale'l-infirâd sıhhati ma‘lûmumuz olmamağın şerh u beyân olunmadı.

[İ, 476b] Fî Zikr-i Mülûkü'l-Edârise Fi'l-Mağrib

El-mülkü'l-celîl İdrîs bin Abdullâh bin el-Muhsın bin el-Hasan bin el-Hasan es-Sıbti'l-kebîr bin Ali bin Ebî Tālib ve Sâhib-i Fahh Hüseyin Ali bin el-Hasan bin el-Hasan bin Ali bin Ebî Tālib radıyallâhu anhüm. Medîne-i münevverede zuhûr idüp halîfe oldukda hacc içün Mekke-i mükerremeye vardı. Nâ-gâh ol mevsimde Benî Abbâs'dan hayli âdem bulunup Hüseyin ile cenk itdikde anı şehîd itdiler ve mezkûr İdrîs ol vakitde bile olmağla ba'de'l-vak'a Mısır'a firâr itdi ve anda Vâzıh nâm emîr Şî'î olmağla fi'l-hâl İdrîs ta'cîlen garba îsâl idüp ve anda Sûs-i evsât'da yüz yetmiş iki târîhinde zuhûr idüp halkı ana itā'at itdiler ve anda olan Zenâne ve Masmûne kabîleleri ve sâir kabâ'il-i Arab dahi ana münkād oldılar. Ve İdrîs kendüye hilâfet nâmın koyup ve başına tâc urunup ve başına çok asker cem' olup nâmı münteşir oldukda Hârûnu'r-Reşîd İdrîs'in ahvâlinden gāyet mükedder ve müte'ellim olmağla Emîr Vâzıh'ın boynunı urdı. Ve Zeydiyye tāifesinden Süleymân bin Cerîr ile ittifâk idüp ve ana bir mikdâr zehr-i kātil virüp gönderdi ki garba İdrîs yanına varup bir vakt-i fursatda semm virüp helâk ide. Pes Süleymân garba varup intisâb eyledi ve fursat düşürüp İdrîs'e semm virdi ammâ İdrîs'in lalası Râşid bu hâli bilüp Süleymân'ın ardından kılıç ile çalup helâk eyledi. Ve İdrîs'in bir câriyeden hamli kalup ve ehl-i garb ittifâkla tâc-ı hilâfeti getürüp câriyenin karnı üstine kodılar. Ve ba'dehû oğlan mevlûd olup babası ismini kodılar ki İdrîs'dür. Bu dahi büyüdükde ol diyârda gereği gibi saltanat ve hükûmet idüp ve Fâs şehrini binâ itmek içün esâsını kazarken yerinde bir fâs zuhûr itmekle ol şehrin ismini Fâs kodılar.Ve ile'l-ân mevcûd olup gāyet ma'mûr ve mu'azzam ve meşhûr şehr-i ma'lûmdur. Mezbûr İdrîs' gāyet bahâdır ve mehîb ve hoş-sîret kimesne olup ve iki yüz on dört senesinde vefât idüp yerine oğlu Muhammed bin İdrîs Fâs'da ve Berber'deve sâir diyâr-ı garbda halîfe olup kız karındaşı oğlu Kāsım'ı Tānca'da ve birâderi Ömer'i Sanhâce'de ve karındaşı Yahyâ'yı beled-iDânî'de ve sâir birâderlerini Berber vilâyetlerindeümerâ eyledi. Ve küffâra çok gazâlar idüp ve ba'dehû vefât itdikde yerine karındaşı oğlu Ali bin Ömer bin İdrîs kāim olup lâkin Alî'nin emri mütezelzel olup ve az zamânda hilâfetden hal' olundı ve yerine karındaşı oğlu Yahyâ bin İdrîs bin Ömer bin İdrîs hilâfet eyledi. Ve Fezâlet bin Cüyûş nâm kimesne hurûc idüp Fâs'ı Yahyâ elinden aldı.Ve ba'dehû Hasan bin Muhammed bin Kāsım bin İdrîs zuhûr idüp iki sene kadar temellük eyledi. Ve ol zamân Muhammed Mehdî-i Fâtımî ve Hüseynîzuhûr idüp Edârise kârını tamâm eyledi. Ve üç yüz kırkdan sonra İdrîs bin Muhammed bin Kāsım bin İdrîs zuhûr idüp tamâm kârı bülend olmış idi. Ve ol dahi Ebu'l-Âfiyye Zennânî

evlâdı elinde helâk olmağla saltanat bunlardan munkatı‘ oldı. Müddet-i devletleri mağrîbde yüz yıldan ziyâdecedür.

Fî Zikr-i Hulefâ-i Benî Hamûd bi’l-Endelüs

Ve bunlar dahi Edârise’den Endelüs’de saltanat itmişlerdür, şöyle ki bunlar Ömer bin İdrîs bin İdrîs evlâdından olup medîne-i Zeytûn’da **[İ, 477a]** tavattun itmişler idi. Ve bunların evveli Îsâ bin İdrîs bin Ömer’in kârı bülend olup mağribdeCebelü’l-Kevâkib nâm şehri binâ idüp ve bundan böyle anlardan Hamûd ile mülakkab olan Ahmed bin Meymûn bin Ahmed bin Ali bin Abdullâh bin Ömer bin İdrîs’in oğlu Ali Sebte’ye müstevlî olup ve karındaşı Kāsım bin Hamûd Endelüs’de Cezîre-i Hadrâ’ya müstevlî oldı. Ve bundan böyle Kāsım Me’mûn-billâh ile mülakkab olup ve Ali Nâsır-billâh ile mülakkab oldılar.Ve dört yüz yedide Ali Kāsım ile ma‘an kalkup Kurtuba tahtını Süleymân-ı Emevî’nin elinden aldılar ve Nâsır li-dîni’llâh Ali Kurtuba tahtında müstakar olup ve dört yüz sekizde hammâmda hâdimleri elinde katl olundı ve yerine büyük birâderi Kāsım Me’mûn-billâh halîfe oldı. Ve dört yüz on ikidekarındaşı oğlu el-Mu‘talî-billâh Yahyâ bin Ali ammisini hilâfetden hal‘ idüp kendüsi Kurtuba’da serîr-i hilâfete geçdi ve ammisi Kāsım dahi İşbiyye’ye varup ve andan kalkup vâfir asker ile gelüp dört yüz on üçde Kurtuba’yı Yahyâ elinden aldıkda Yahyâ dahi varup Malakaya’yı ve Cezîre-i Hadrâ’yı istîlâ eyledi. Ve tekrâr Kâsım ile cenk idüp ve gālib oldukda Yahyâ ammisi Kāsım’ı tutup habs eyledi.Ve habsde iken dört yüz otuzda vefât eyledi.Kāsım’ın cümle müddet-i hilâfeti üç yıl ve üç ay olup ve Yahyâ dört yüz yigirmi yedide bir muhârebede katl olunup yerine Malakaya’da birâderi el-Müste’yed-billâh İdrîs bin Alîhalîfe olup ve dört yüz otuz birde bu dahi vefât idüp yerine Kāsım bin Muhammed bin Hamûd halîfe olup ve biraz müddet hilâfet idüp ve ba‘dehû saltanatı terk idüp ve bir kûşede ibâdete meşgûl oldı. Ve yine yerine el-Müstansır-billâh Hasan bini’l-Yahyâ bin Ali bin Hamûd halîfe olup ve biraz müddet hilâfet idüp ve ba‘dehû saltanatı terk idüp ol dahi vefât itdikde yerine Âlî-billâh İdrîs bin Yahyâ bin Ali halîfe oldı. Mezbûr fâsid-tedbîr ve kabîh-sîret olmağın hilâfetden hal‘ itdiler ve yerine Mehdî Muhammed bin İdrîs bin Ali bin Hamûd halîfe oldı ve dört yüz kırk dokuzda Mehdî fevt olup hilâfet Benî Hamûd’dan münkariz oldı. Ve ba‘d-i zamân Muhammed bin Kāsım bin Hamûd nâm kimesne Cezîre-i Hadrâ’da zâhir olup ve az zamânda halk anı hilâfetden hal‘ idüp ve anın oğlu Kāsım bin Muhammed bin Kāsım kāim olup ve ol dahi az zamânda kârı muzmahil olup Bâdîs bin Cüyûş-i Halenhâcî anların memleketini zabt eyledi.

Fî Zikr-i Şürefâ'ü'l-Garb ve Mülûk-i Fâs

Garb cânibinde olan şürefâ ve Fâs mülûklerinin ahvâlleri beyânındadur ki anların evveli Şeyh Ebû Muhammed Şerîf Muhammedü'l-Mehdî'dür ve ol dahi Muhammed bin Muhammed bin Abdurrahmân bin Ebi'l-Hasan Ali bin Mahlûn bin Zeydân bin Ahmed bin Muhammed bin Ebi'l-Kāsım bin Muhammed bini'l-Hasan bin Ebî Bekr bin Ali bin Hüseyin bin Ahmed bin İsmâ'îl bin Kāsım bin Muhammed bin Abdullâh bini'l-Hasan bini'l-Hasani's-sıbti'l-kebîr ibni Ali bin Ebî Tālib rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în. Mezbûr şeyh Ebû Muhammed Mehdî Sûs'da Tîtsî nâm şehrindendür ki ehl-i salâh ve zühd ü takvâ sâhibi kimesne olup ve dâim halka emr-i ma'rûf ve nehy-i münker iderdi. **[İ, 477b]** Ve bir mikdâr cifrahvâlindendahi bilüp ve kendi evlâdının mülûk ve selâtīn olacakların dahi istihrâc itmiş idi. Mezbûr şeyh Ebû Muhammed dokuz yüz yigirmi birde hacc-ı şerîfe varup geldikden sonraüç yüz süvârî nefer ile kâfire gazâ idüp çok gazâ ve iş gördi.Ve dört yıldan sonra vefât itdikde oğulları Şerîf Ahmed ve Şerîf Muhammed babaları sünnetin ihyâ idüp ve dâim küffâra gazâ idüp cihâd iderlerdi.Ol sebebden halk bunlara küllî i'tibâr ve muhabbet itmişlerdi. Ve bir def'a Fâs hâkimi Sultān Merî'den imdâd taleb idüp virdikde küffâr ile azîm cenk idüp ve küffârı İslâm diyârından çıkarup ve kâfirden Ezbile ve Esfer ve Ezmûr vilâyetleri kal'aların dahi alup ve nâmları ve kârları gitdikçe bülend ve kuvvet tutup Şerîf Mevlâ Ahmed dokuz yüz yigirmi yedide Merrâkeş'i Muhammed bin Nâsır elinden alup ve anda serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ve ba'dehû kalkup Fâs hâkimi Sultān Muhammed Portukal ilecenk idüp mağlûb oldı ve sonra iki birâder Mevlâ Ahmed ve Mevlâ Muhammed mâbeyninde nizâ' vü kıtāl vâki' olup Mevlâ Muhammed gālib oldı ve karındaşı Mevlâ Ahmed'i oğlu Bû Hassûn ile tutup esîr eyledi ve altı ay habs itdikden sonra ıtlâk eyledi. Ve ba'dehû Mevlâ Ahmed tekrâr gelüp cenk itdikde yine mağlûb oldı ve Mevlâ Muhammed ana arz-ı Cerîd'i temlîk idüp anda karargâh ta'yîn eyledi.Ve Mevlâ Muhammedü'ş-Şerîf Merrâkeş'de serîr-i saltanatda karâr itdi. Mezbûr hâfız-ı Kur'ân, sâlih ve mütedeyyin ve müttakī ve âdil kimesne olup kendüsi ezân okuyup imâmet iderdi ve karındaşı Mevlâ Ahmed anı "imâm" diyü istihzâ iderdi. Takdîr-i Hakk ile Mevlâ Ahmed'in mülki Mevlâ Muhammed'e intikāl idüp ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ﴾[5140] nakl olunur ki iki karındaşı cenk itdiklerinde Mevlâ Ahmed'in on altı bin askeri ve Mevlâ Muhammed'in bin üç yüz âdemi var iken

[5140] Enbiyâ, 105. âyet.

﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾[5141] muktezâsınca Mevlâ Muhammed gālib olup Mevlâ Ahmed'i esîr eyledi. Ve Ahmed'in oğlu Muhammed-i Kasrî Fâs hisârında tahassun eyledi. Ve Mevlâ Şerîf Muhammed anı üç yıl kadar muhâsara idüp ve âkıbet dokuz yüz elli beşde Fâs'ı dahi Muhammed-i Kasrî elindenalup cümle Fâs ve Merrâkeş ve Sicilmâs ve Târûdând ve cemî'-i aksâ-yı garb Mevlâ Muhammed'in taht-ı tasarrufına girdi. Ve dokuz yüz altmış dokuz senesinde Seyyidü'l-haseb nâm mevzi'de Mevlâ Şerîf Muhammed kendü Türk askeri elinde şehîd oldı.Cümle on iki sene saltanat idüp ve karındaşı Mevlâ Ahmed dahi on dokuz yıl saltanat itmiş idi ve Mevlâ Şerîf Muhammed şehîd oldukdan sonra yerine oğlu Mevlâ Abdullâh bin Mevlâ Şerîf Muhammed serîr-i saltanata geçdikde ammisi Mevlâ Ahmed'in evlâd ve etbâ'ından on bir nefer kimesnenin katline emr eyledi. Mevlâ Abdullâh'ın birâderi Mevlâ Osmân babasını katl iden Türk askeriyle cenk idüp Humeyzat'ı katl eyledi.Ve dokuz yüz yetmiş birde Hayreddîn Paşa oğlıHasan Paşa Fâs üzerine varup Mevlânâ Osmân anınla cenk idüp gālib olmağla nâm u şân sâhibi olmağla karındaşı Mevlânâ Abdullâh karındaşı Osmân'dan havfa düşmekle bir seneden sonra anı ziyâfete da'vet idüp katl eyledi. Ve dokuz yüz yetmiş dörtdeMevlâ Abdullâh Sefâdîn memleketini Şerîf Muhammed bin Seyyidî Ali bin Râşid-i Alevî elinden **[İ, 478a]** alup ve dokuz yüz seksen bir ramazân-ı şerîfinin yigirmi dokuzunda Mevlâ Abdullâh fevt olup müddet-i saltanatı on iki sene kadardur. Mezbûr muhibb-i ulemâ ve meşâyıh ve mutī'-i şer'-i şerîf ve ehl-i adâlet kimesne idi.Yerine oğlu Mevlâ Muhammedü'l-Müstansır sultān oldı.Ve bu senede Portukal'dan yedi bin atlu gelüp Fâs üzerine yürüdiler ve Müstansır dahi ehl-i Fâs ile çıkup cenk eyledikde cümle küffârı katl eyledi. Ve bunun ammisi Abdülmelik bin Muhammed sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam Sultān Murâd Hân hazretlerinin dergâhına gelüp babasının mülk-i mevrûsını taleb eyledi. Mes'ûline icâbet olunup Cezâ'ir beğlerbeğisi Ramazân Paşa'ya emr olundı ki Mevlâ Abdülmelik'e mu'în olup diyâr-ı garbın saltanatın Muhammed-i Müstansır'dan nez' idüp buna vire. Ve ol dahi dokuz yüz seksen dört muharreminde ümerâ'-i Fâs ittifâk idüp Muhammed-i Müstansır'ın cenginteveccüh itdi. Ve Muhammed-i Müstansır'ın dahi otuz bin askeri var idi.Anlar ile azîm cenk olup ve çok âdemi helâk olup münhezim oldukda kendüsi firâr itdi ve Mevlâ Abdülmelik Merrâkeş'e varup tahtda karâr itdi ve Ramazân Paşa ile Bâb-ı Âlî'ye iki yüz bin altunlık tuhfe vü hedâyâ gönderdi ve âbâvü ecdâdı âyînin terk idüp âyîn-i Osmâniyân'a rağbet eyledi. Ve dokuz yüz seksen altı cumâde'l-âhirinin

[5141] Bakara, 249. âyetten nâkıs iktibas.

onında seksen bin nefer piyâde ve on bin atlu Portukal askeri ve beş bin İspâniyye kâfirleri üç yüz altmış pâre top ile Fâs üzerine hücûm itdiklerinde Vâdiü's-seyl nâm [mahalde]Muhammed'e karşu varup azîm kıtâl oldı. Bi-hikmet-i takdîr-i Lem-yezel İslâm askeri gālib olup yigirmi bin kâfir katl ve kırk bin kâfir esîr idüp ancak yigirmi bin kadar kâfir gemilere binüp firâr itdiler ve deryâdan Sinân Re'îs dahi on dört pâre kadırga ile otuz pâre kadırgalarını söğündürüp ve iki parçaların alup ve içinde beş yüz esîr alup döndiler. Ve Mevlâ Abdülmelik mukaddemâ marîz olmağla ol cenkde atdan inüp arabaya binmiş idi, araba içinde fevt oldı. Ve bu cenkde üç pâdişâh vefât itmişdür, şöyle ki biri Mevlâ Abdülmelik ve biri saltanatdan ma'zûl olan Mevlâ Muhammed'dür ki taleb-i mülk içün kâfirleri alup Fâs üzerine ol getürmiş idi ve biri dahi Portukal kralıdur ki ol cenkde helâk olup ve nesli munkatı' olmağla İspanya'ya varup Portukal tahtına istîlâ itmişdür. Ve Mevlâ Abdülmelik'den sonra Mevlâ Ahmed bin Mevlâ Şerîf Muhammed taht-ı memâlik-i mağribde sultān olup mezbûr gāyetde âlim ve hoş-tab' ve ehl-i adl ü insâf ve latīf nazma kādir, mahbûbü'l-kulûb sultān idi ve dâim sultānü'l-Arab ve'l-Acem ve'r-Rûm, sultānü'l-a'zam ve hâkānü'l-mu'azzam, es-sultān bini's-sultān Sultān Murâd Hân hazretlerinin âsitân-ı sa'âdet-âşiyânlarınadâim hulûs ile muvâlât ve muhabbet üzere olup mürâselât ve mükâtebâtı ve tuhaf u hedâyâsı ile arz-ı hulûs iderdi.

Fî Zikr-i Mülûk-i Benî Leys-i Saffâr der-Sicistân

Benî Leys'in zuhûrı bu vechle olmışdur ki bunların evveli ehl-i Sicistân'dan Leys nâmında bir fakīr kimesne olup mezbûr pirinç döğüp satardı.Ve ba'dehû birkaç kimesne ile inüp ve binüp **[İ, 478b]** kuttā'lığa ve hırsızlığa sülûk eyledi.Nâ-gâh bir gice Sicistân beği Derhem bin Nasr'ın hazînesine girüp cümle mâlını aldılar ve Leys hazînenin bir kûşesinde yaldırır bir şey görüp ve eline alup "Acabâ bu ne ola" diyü bir ma'nâ viremedi ve ba'dehû diliyle yaladı ve bildi ki tuzdur. Ve bundan sonra "Hakk-ı nemeki basmak olmaz, yolumuza gelür" diyü cümle aldıkları emvâli bırakup gitdiler. Sabâh oldukda bu kadar mâlı alup ve getürmeyüp ve yine bırakdıklarının sebebi ne olduğına ta'accüb idüp bir ma'nâ viremediler. Ve âkıbet emân ile nidâ itdirüp "Bu şeyi her kim itdi ise gelüp sırrını haber virsün. Kendüye zararım olmayup in'âm u ihsân iderüm" didi. Ve Leys gelüp "Ol vaz'ı iden benüm" didikde Derhem dahi "Pes sebeb ne oldı ki bu kadar mâlı alup ve yine bırakdın?" didi. Ve Leys eyitdi "Çünki hazînende tuz tatdım ve yutdum ve lâyık görmedim ki sana hıyânet idem. Zîrâ tuz-etmek hakkı âdemin elbette yolına gelür dirler ve ol sebebden havf idüp bırakdım" didikde ve

Derhem bu ahvâlden gāyet hazz idüp sıdkına tahsîn itmekle umûr-ı dîvâniyyesinin ba‘zılarına istihâm idüp ve her ne umûra ta‘yîn itdi ise hızmetinden hazz itmekle ser-asker eyledi ve ol umûrda dahi çok işlerde bulunmağla cümleye mahbûbu’l-kulûb oldı. Ve ba‘d-i zamân Leys vefât itdikde yerine oğlu Ya‘kūb kāim oldı ve ba‘dehû çok geçmeyüp Derhem dahi vefât itdikde yerine oğlu Sultān Sâlih melik oldı. Velâkin Sâlih emr-i mülke sâlih olmamağın asker, Ya‘kūb ile ittifâk idüp pâdişâh itdiler ve Sultān Ya‘kūb’un kârı bülend olup Horâsân’a ve Kirman’a ve Hind’e veEhvâz’a dahi mâlik oldı ve on yedi sene saltanat idüp iki yüz altmış beşde vefât eyledi ve yerine karındaşı Amr binü’l-Leys bin Saffâr sultān olup ve bunun yevmen-fe-yevmen kârı gāyetle bülend olup Gazne’ye ve Kûhistân’a ve Mâzenderân’a ve Sind’e dahi mâlik oldı. Ve iki yüz seksen yedide Amr kasd itdi ki Bağdâd’ı dahi Mu‘tezıd-billâh’ın elinden ala. Pes Mu‘tezıd dahi ahvâlden haberdâr oldukda asker cem‘ idüp ve İsmâ‘îl-i Sâmânî’yi üzerlerine serdâr idüp anın cengine gönderdi.İsmâ‘îl karşu varup âgāz itdiklerinde Amr’ın atı cünbüş ü hareket idüp ve bir vechle sâkin olmayup ve Amr dahi gurûrından nâşî zabt itmek sevdâsıyla mahmûz urdukça anın cünbüş ve ızdırâbı ziyâde olup ve Amr’ı alupİsmâ‘îl-i Sâmânî askeri içine getürdükde Amr’ı tutup halîfe-i Bağdâd’a gönderdiler. Çünki ahvâl böyle vâki‘ oldı, baş gidince ayak pâydâr olmaz, Amr’ın askeri dahi münhezim olup ve çok âdemi katl itdiler.Ve menkūldür ki Amr’ı tutduklarındaİsmâ‘îl-i Sâmânî anı bir ferrâşın hargâhına koyup habs eyledi. Amr acıkup ferrâşdan ta‘âm istedi, ferrâş dahi “Bir şeyim yokdur, velâkin her gün bana bir koyun boynı virirler, anı sana pişirivireyim” diyüp fi’l-hâl bir satl içine koyup pişirdi ve kendi bir husûs içün taşra gitdi ve nâ-gâh bir kelb gelüp başını satlın kulpundan sokup başıyla kazganı getürüp gitdi. Ve Amr bu hâli görüp ve âh idüp didi ki “Sübhâna’llâh! Sabâh sârbân gelüp ‘matbaha üç yüz deve ta‘yîn olunmış, vefâ itmez’ diyü şekvâ itmiş idi.Şimdi matbahımızı bir kelb başına alup sühûletlegetürüp gitdi” diyü zâr zâr ağladı. Ve bundan sonra Sicistân’a **[İ, 479a]** ve Kûhistân’a Tāhir bin Muhammed bin Amr bin Leys vâlî oldukda Mu‘tezıd halîfenin harbine Emîr Bedrî’yi gönderüpanı dahi helâk eyledi. Ve ba‘dehû ol dûdmândan Halef bin Ahmed Sicistân’a ve Kûhistân’a mâlik olup müddet-i medîde hükûmet eyledi ve ulemâ ve fuzalâya rağbet idüp ve ulemâ’-i zamânaemr idüp bir âlî tefsîr yazdılar ve ulûmdan bir nesne kalmadı, illâ anda derc itdiler. Ve hâlâ nüshası belde-i Nîşâbûr’da mevcûddur, velâkin kâtibler tahrîrinde ifnâ’-i ömr itmeğe muhtâcdur ki tekmîl ideler.Ve mezbûr dahi üç yüz doksan dokuzda vefât idüp devlet-i Benî Leys-i Saffâr dahi munkatı‘ oldı.

Fî Zikr-i Hulefâ'-i Yemen Min Benî Tabâtıbâ

Ve bunların zuhûrları yüz doksan dokuzda Kûfe'de hilâfet da'vâsıyla Abdullâh bin İbrâhîm Tabâtıbâ bin İsmâ'îl ibni İbrâhîm bin Hasan bin Ali bin Ebî Tālib rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în ibtidâ hilâfet da'vâsın idüp ve kârı bülend olup nâmı münteşir oldı. Ve ba'dehû kendi ser-askeri Ebu's-Serâyâ bir husûs içün kendüye hâtır-mânde olmış idi ve âkıbet mezbûr Ebu's-Serâyâ elinde mesmûm olup vefât eyledikde Ebu's-Serâyâ anın yerine Mü'eyyed-billâh Muhammed bin Muhammed bin Zeyne'l-âbidîn hilâfete ta'yîn olundı. Ve ol dahi Hasan bin Sehl cenkde giriftâr olup ve ba'dehû İbrâhîm bin Tabâtıbâ'nın oğlu Ebû Abdullâh Hüseyin zamânenin makbûl ve münkādı olmağla oğlu Ebu'l-Hüseyin Yahyâ iki yüz sekizde Mu'tezıd-billâh-ı Abbâsî zamânında Yemen'de zuhûr idüp ve kendüye "el-Hâdî ile'l-Hakk" diyü lakab koyup mezbûr Mezheb-i Zeydiyye'de fâzıl ve imâm-ı celîl idi ve gāyet zühd ü takvâ sâhibi olup ve dâim cihâd üzre idi ve latîf şi'r dahi söylerdi. Ve fıkıhda Ebû Hanîfe mezhebine karîb bir mezheb dahi ihtirâ' itmiş idi.Ve mezbûr âmmeten Yemen'e istîlâ idüp ve Mekke'de yedi yıl kadar hutbesi okunmışdur ve hâlâ Yemen'de olan e'imme-i Zeydiyye ve mülûk-i Yemen anın evlâdındandur. Ve iki yüz doksan sekizde vefât idüp yerine oğlu Murtazâ Muhammed kāimolup ve bundan sonra yerine karındaşı AhmedNâsır li-dîni'llâh kāim olup mezbûr fâzıl ve kâmil ve makbûl-i halk kimesne idi. Üç yüz dörtde vefât idüp yerine oğlu el-Müntehab li-dîn'illâh Hüseyin bin Nâsır bin Yahyâ kāim oldı. Ve bundan sonra karındaşı Mansûr Yahyâ kāim olup karındaşı Müntehab'ıkatl eyledi. Ve bundan sonra el-Muhtâr li-dîn'illâh Kāsım bin Ali'n-Nâsır kāim olup mezbûr e'imme-i Zeydiyye'nin kibâr-ı fuzalâsından olup âdil ü âkıl kimesne idi. Ve ba'dehû oğlu Müstansır-billâh kāim oldı ve ba'dehû oğlu İbrâhîm Mü'eyyed-billâh kāim oldı ve ba'dehû oğlu el-Mu'tezıd-billâh Abdullâhi'l-Muhtâr kāim oldı.Ve Yemen'de Benî Hamza ki e'imme-i Zeydiyye'dendür, işbu tāifedendür ve mülûk-i Yemen'dür ve bunların evveli Nefs-i Zekiyye Hamza bin Hasan bin Abdullâh bini'l-Yahyâ bin Abdullâh bini'l-Hüseyin bin Kāsımü'r-ressîbin İbrâhîm bin İsmâ'îl bin İbrâhîm bin Hasani's-sıbti'l-kebîr'dür. Niçe müddet Yemen'de hükûmet idüp ve ba'dehû oğlu Ali bin Hamza el-Âlim-billâhyerine kāim olup ve bundan sonra Müntehab-billâh bin Hamza bin Ali kāim oldı. Ve ba'dehû bunun oğlu Süleymânü'n-nakī bin Hamza kāim olup ve bundan sonra ed-Dâ'î-li'llâh Hamza bin Süleymân kāim oldı.Mezbûr Hamza Zeydiyye'nin fuzalâsındandur.Ve ba'dehû oğlu İmâm-ı Abdullâh bin Hamza kāim olup ve bu dahi âlim **[İ, 479b]** ve fâzıl kimesne idi, on yedi sene Yemen'de hükûmet itdi. Ve bundan sonra bu tāifeden İmâm-ı Salâhbin Ali bin Muhammed bin Ali bin Muhammed

bini'l-Hüseyin Yemen'de temellük idüp ve kârı gāyet bülend oldı. Ve niçe def'a Zebîd sultānı Melik-i Eşref İsmâ'îl bin Muhammed ile cenk idüp ve ekserinde gāyet gālib olurdı. Ve Aden'i hisâridüp ve ekser burûcını yıkdı ve ba'dehû Zebîd'i muhâsara idüp âhir eşrâf anınla musâlaha idüp mâbeynleri iyi oldu. Ve mezbûr âlim ve fâzıl ve âdil kimesne olup ve nâ-gâh yedi yüz doksan üçde katırdan düşüp hasta oldı ve üç aydan sonra vefât idüp yerine oğlu İmâm-ı Ali Salâh serîr-i imâmete cülûs idüp ve elli sene kadar hilâfet idüp ve sekiz yüz otuz dokuzda vefât idüp Safâ'da defn olundı. Ve yerine oğlu Muhammed imâm olup ve ol dahi fevt oldukda yerine Sunkur nâm gulâm temellük idüp ve ba'dehû erkân-ı devlet anın [sultān]olduğından âr idüp İmâm Alî'nin karîbi olan Mehdî bin Yahyâ bin Hamza nâm şerîfe bî'at idüp ve Sunkur'ı katl itdiler ve mezbûr Hamza Salâh'ın ceddi olan Muhammed'in karındaşıdur ve hâlâ Yemen'de hükûmet iden şürefâ ekser bunlardandur,anların evveli Yahyâ bin Mehdî Ahmed bin Yahyâ bin Resûl'dür. Cümle memâlik-i Yemen'e mâlik olup serîr-i hilâfetde imâm oldı ve dokuz yüz elli üçde Üveys Paşa Yemen'e varup Yahyâ ile cenk idüp sevâhil-i Yemen'e istîlâ eyledi. Ve ba'dehû dokuz [yüz] altmış dörtde fevt oldukda yerine oğlu Şerîf Mutahhâr kāim olup ve dahi küllî kuvvet tutup taraf-ı devletden Yemen beğlerbeğisi olanlar ile niçe def'a azîm cenkler idüp ve âhir dokuz yüz yetmiş dörtde Yemen paşası Murâd Paşa ile cenk itdikde gālib olup ve mezbûr Murâd Paşa'yı katl idüp ve cümle diyâr-ı Yemen'e istîlâ eyledi. Ve ba'dehû atebe-i aliyyeden Vezîr Sinân Paşa ol cânibe irsâl olunup vardıkda kadîmden Ervâm elinde olan diyârları alup zabt eyledi.Ve dokuz yüz seksen senesinde Şerîf Mutahhar vefât idüp yerine oğlu Yahyâ Ali kāim oldı.Ve bundan böyle vâki' olan ahvâllerinin sıhhati ma'lûmumuz olmamağın bu mahalde ihtitâm virildi.

Fî Zikr-i Mülûk-i Deylem ez-Hulefâ-i Aleviyye

Ve bunların zuhûrları sâbıkda bilâd-ı Deylem'de Yahyâ bin Abdullâh bin Hasan bini'l-Hasani's-sıbti'l-kebîr hilâfetle bî'at olunup kârı bülend olmış idi. Ve Hârûnu'r-Reşîd bunun ahvâlinden gāyet mükedder ve gamgîn olmağla Fazl bin Yahyâ-yı Bermekî'yi vâfir filori ve bir mikdâr asker ile ol cânibe gönderüp Deylem'e vardıkda müstevfî mâl virüp ve uhûd ueymân ile Yahyâ'yı alup Hârûnu'r-Reşîd'e getürdi ve ol dahi Yahyâ'ya azîm ikrâm idüp Medîne-i Münevvere'ye gönderdi ve ba'd-i zamân iki yüz elli senesinde Müsta'în-billâh-i Abbâsî zamânında ed-Dâ'i'l-kebîr Hasan bin Zeyd bin Muhammed bin İsmâ'îl bin Zeyd bini'l-Hasan bini'l-Hasani's-sıbti'l-kebîr hilâfet nâmını urınup Taberistân'a istîlâ eyledi ve iki yüz elli yedide Cürcân'a dahi istîlâ ve on

dokuz yıl sekiz ay ve niçe gün ol etrâflarda **[İ, 480a]** hilâfet idüp ve iki yüz yetmiş iki recebinde vefât eyledi. Mezbûr âlim ve fâzıl ve âdil ve hoş-tab‘ ve dîndâr kimesne idi. Ve bunun vefâtından sonra dâmâdı Ahmed bin Muhammed bin İbrâhîm bin Ali bin Abdurrahmâni’ş-Şüccerî ibni’l-Kasemi’l-Bathânî ibni’l-Hasan bini’l-Alî bin Zeyd bin Hasani’s-sıbti’l-kebîr cümle kâr-ı hilâfete istîlâ idüp ve bundan sonra Dâ‘î-yi Kebîr’in birâderi el-Kā’im-bi’l-hakk Muhammed bin Zeyd bin Muhammed vâfir asker cem‘ idüp Ahmed ile cenk idüp ve Ahmed’i katl idüp karındaşı Dâ‘î’nin memleketine melik oldı. Ve kāim dahi on yedi sene hilâfet idüp ve ba‘dehû Amr bin Leys-i Saffâr’ın hezîmetinden sonra Horâsân’a istîlâ itmek kasdıyla Sâmâniyân ile cenk itdikde mecrûh olup iki yüz seksen yedide vefât eyledi. Ve ba‘dehû Taberistân’da Dâ’î-yi Celîl Ebû Muhammedi’l-Hasan bini’l-Kasem bini’l-Hasan bin Ali bin Abdullâhi’ş-Şüccerî bini’l-Kasem bini’l-Hasan bin Ali bin Zeyd bini’l-Hasani’s-sıbti’l-kebîr zuhûr idüp bilâd-ı Deylem’de ve ol nevâhîde kârı bülend oldı. Mezkûr Dâ‘î e’imme-i Zeydiyye’den olup âlim ve fâzıl kimesne idi ve üç yüz altıda Merdâvîc-i Deylemî elinde şehîd oldukda yerine oğlu Ebû Abdullâh Muhammed Bağdâd’a nakībü’n-nukabâ olup Mu‘izüddevle bin Bûyeh’in her vechle makbûl ü mergûbı iken nikābeti terk idüp üç yüz elli üçde Deylem vilâyetinde Hûşem nâm şehirde halkı hakka da‘vet idüp kendüye râm ve münkād eyleyüp ve kendüye “Mehdî li-dînil’llâh” diyü lakab koyup üç yüz elli dokuzda vefât [eyledi] ve yerine en-Nâsıru’l-Kebîrü’l-Atrûş Hasan bin Ali bin Hasan bin Aliyyi’l-Asgar bin Ömeri’l-Eşref bin Zeynelâbidîn ibni’l-Hüseyini’s-sıbti’s-sagīr e’imme-i Zeydiyye’dendür. Zâhid ve fâzıl kimesne idi. Sâbıkan zikr olunan Dâ‘î Muhammed bin Zeyd ile Taberistân’da bile olup ser-asker-i Sâmâniyân râfi‘-i Taberistân’ı Muhammed’in elinden aldıkda Nâsır Hasan arz-ı Deylem’de on dört yıl kalup ve halkı hakka da‘vet eyledi. Ve ba‘dehû üç yüz birde Taberistân’a dâhil olup anda hilâfet nâmını urındı ve üç yıl üç ay hilâfet idüp ve dört yüz dörtde Âmid’de vefât eyledi. Mezbûr doksan dokuz sene ömr sürmişdür ve bunun ebyâtındandur: **Beyt:**

ندیدم خوشتر از مازندران جا

الهي خيمهٔ ما زن در آنجا[5142]

Ve bundan sonra halk oğlu Ahmed’e bî‘at itmek istediklerinde ol Nâsır’ın babası Sâhib-i Habeşî idi, râzı olmadı, belki kendi kızı eri Dâ‘î-yi Sagīr Hasan bin Kāsım’a haber gönderdi ki gelüp babasının memleketin ana teslîm eyleye. Ve ol dahi gelüp öyle eyledi ve Nâsır’ın Ca‘fer-i Nâsırek nâm oğlu bu ahvâle râzı olmayup ve asker cem‘ idüp

[5142] Mâzenderân’dan daha hoş bir yer görmedim / İlahî bizim meskenimizi orası eyle!

ve gelüp üç yüz altıda Dâ‘î ile cenk idüp ve Dâ‘î’yi tutup habs eyledi ve kendüsi babası memleketinde müstakarr oldı. Ve ba‘dehû Dâ‘î habsden halâs olup ve asker cem‘ eyledi ve gelüp memleketi Nâsırek’in elinden aldı ve Nâsırek dahi varup Rey’e gitdi. Ve ba‘dehû Nâsır oğlu Ahmed’in oğlu Ebû Ca‘fer Muhammed ki ana sâhib-i kalansuve dirler, biraz müddet Deylem’de temellük eyledi ve ba‘dehû Ebü’l-Hüseyin Ahmed bini’l-Hüseyin bin Hârûn bini’l-Bathânî ibni’l-Kāsım bin Muhammed bini’l-Hasan bin Zeyd bini’l-Hasani’s-sıbti’l-kebîr Deylem’de hilâfetle bî‘at olunup es-Seyyidü’l-Mü’eyyed-billâh ile mülakkab olup ikisi dahi âlim ve fâzıl ve fakīh ve kelâmî kimesneler idi. Ve ba‘dehû Deylem’de Ebu’l-Kāsım **[İ, 480b]** Zeyd bin Ebî Tālibi’l-Hasan bin Zeyd bin Sâlih bin Muhammedi’l-Âlim bin Abdullâh bin Muhammed bin Abdurrahmân bini’l-Kāsım bini’l-Bathânî ibni’l-Kāsım bini’l-Hasan bin Zeyd bin Hasani’s-sıbti’l-kebîr Deylem’de hilâfetle bî‘at olunup Seyyidü’l-Mü’eyyed-billâh ile mülakkab olup ikisi dahi âlim ve fâzıl ve fakīh ve kelâmî kimesneler idi. Ve ba‘dehû Deylem’de Ebu’l-Kāsım Zeyd bin Ebî Tālibi’l-Hasan bin Zeyd bin Sâlih bin Muhammedi’l-Âlim bin Abdullâh bin Muhammed bin Abdurrahmân bini’l-Kāsım bini’l-Bathânî ibni’l-Kāsım bini’l-Hasan bin Zeyd bini’l-Hasani’s-sıbtı’l-kebîr Deylem’de hilâfetle beyèat olunup el-Müsedded-Billâh ile mülakkab oldı.

Fasl-ı Dîger: Ve bundan sonra sıbt-ı dîger Zeynelâbidîn bini’l-Hasani’s-sıbti’l-sagīr’in oğlu Hüseyin-i Asgar’ın evlâdındandur ki Geylân sultānı olan Melik Ahmed Hân ol Hasan evlâdıdur ve Hasan Muhammed oğlu ve Muhammed, Nâsır ve Nâsır Muhammed ve Muhammed, Mehdî ve Mehdî Ebû Zeyd ve Ebû Zeyd, Hasan oğlıdur. Ve Geylân sultānı Melik Ahmed âlim ve fâzıl ve hoş-tab‘ kimesne olup Şâh Tahmâsb elinde giriftâr olmışdur. Ve ba‘dehû Şâh İsmâ‘îl bin Tahmâsb zamânında habsden halâs olup memleketine vardı ve dört yüz yıldan ziyâde ol memleketlerde anlar eben-an-ceddin pâdişâh olmışlardur. Ve Mâzenderân seyyidleri ve mülûk-i Rey dahi bu tāifedendür. Ve yine bu tāifeden olup Melik Fahreddîn Hüseyin bin Alâeddîni’l-Murtazâ bin Fahreddîn Hasan bin Cemâleddîn Muhammed bini’l-Hasan ve anın evlâdı ve ahavâtı ve ammâtı cümle Rey’in pâdişâhlarıdur.

Mülûk-i Multân: Ve dahi emîrü’l-mü’minîn Hazret-i Ali kerrema’llâhu vechehûnun Ömerü’l-Etrâf nâm oğlu neslinden olup ve bunların evveli Ebû Abdullâh Ca‘feri’l-Melik bin Muhammed bin Abdullâh bin Muhammed bin Ömerü’l-Etrâf olup mezbûr Melik Ca‘fer on üç nefer oğlıyla Hicâz’dan çıkup Hind’e dâhil oldukda ve Multân nâm şehirde hilâfet da‘vâsıyla kendi nâmına hutbe okudup serîr-i hilâfete cülûs eyledi. Ve mezbûr Ca‘fer’in sulbi üç yüz altmış dört evlâdı olup ol diyârın

pâdişâhlarıdur ki dokuz yüz kırk senesine gelince ol memleketde bunların nesli pâdişâhlık idüp ve nesilleri munkatı‘ oldukda Çağatay pâdişâhı olan Hümâyûn Mîrzâ bunların memleketine müstevlî olup zabt itmekle ilâ haze’l-ân ol memleketde pâdişâh olanlar anın neslindendür ki nesilleri Timur’a varır.

Evlâd-ı Zeynelâbidîn bini’l-Hüseyini’s-sıbtı’s-sagīr ki oğlu Abdullâh-ı Bâhir’in oğlu Hüseyin-i Kûkenî bin Ahmed bin İsmâ‘îl bini’l-Erkat Muhammed bin Abdullâhi’l-Bâhir iki yüz elli beş senesinde Müsta‘în-billâh-i Abbâsî zamânında Kazvîn’de ve Ebher’de Zencân’da hilâfet da‘vâsı idüp ve niçe müddet ol vilâyetlerde tahakküm itmişlerdür. Evlâd-ı Alî’den Yemen’de Zimâr nâm vilâyetde imâm olup temellük eyleyen bunlardur ki evveli Abdurrahmân bin Ahmed bin Ebî Abdullâh bin Muhammed bin Ubeydullâh bin Muhammed bin Ömeri’l-Etrâf’dur ki niçe müddet ol vilâyetde temellük eylediler.

Hükkâm-ı Harrân: Ve dahi Şâm kurbında Harrân’da vâlî olan sâdâtdur ki Muhammed Dîbâc bin Ca‘feri’s-Sâdık bin Muhammedi’l-Bâkır bin Zeyne’l-âbidîn bini’l-Hüseyni’s-sıbtı’s-sagīr evlâdındandur ki anların evveli Ebû İbrâhîm Muhammedü’l-Harrânî ibni Ahmedi’l-Hicâzî ibni Muhammed bini’l-Hüseyin bin İshâkı’l-Mü’temen bin Ca‘feri’s-Sâdık nâm seyyiddür ki Hazret-i Ali kerrema’llâhu vecheh hazretlerinin karındaşı Ca‘fer bin Ebî Tālib’in evlâdındandur. Ve dahi Abdullâh bin Mu‘âviye bin Abdullâhi’l-Cevâd bin Ca‘fer ibn-i Ebî Tālib gāyet fâris ve bahâdır kimesne olup **[İ, 481a]** yüz yigirmi beş senesinde Mervân-ı Himâr zamânında hilâfet da‘vâsı idüp ve çok halk ana tâbi‘ oldılar. Ve kârı bülend olup Irâk-ı Acem’de Cebel’e istîlâ eyledi ve Ebû Mansûr Devânıkī-i Abbâsî anın memleketinde ba‘zı nevâhîde âmil idi. Yüz yigirmi dokuza varınca ahvâl bu minvâl üzere kalup ve ba‘dehû Ebû Müslim ba‘zı hîle ile mezbûrı giriftâr idüp habs eyledi. Ve yüz otuz ikide vefât eyledi.

Ümerâ-yı Hayber: Ve dahi mezkûr İmâm Ca‘fer-i Tayyâr neslinden Hayber ümerâsı olanların evveli Emîr Süleymân’dur ki ol İsmâ‘îl oğlu ve ol Muhammed oğlu ve ol Yûsuf oğlu ve ol Ca‘fer oğlu ve ol İbrâhîm-i A‘rabî oğlu ve ol Muhammed oğlu ve ol Ali oğlu ve ol Muhammedü’l-Cevâd oğlu ve ol Ca‘ferü’t-Tayyâr oğlıdur. Ve ba‘dehû Süleymân’ın oğlu İshâk emîr olmışdur. Ve bundan sonra oğlu Ahmed emîr olup ve bundan sonra oğlu İdrîs emîr olup ve dahi Ahmed bin Süleymân’ın Aliyy-i A‘rec ve Ahmed nâm oğulları dahi emîr olmışdur. Ve hâlâ Vâdî-i Kurâ’nın ümerâ ve eşrâf ve sâdât-ı kirâmları ol tâ’ifedendür.

Fî Zikr-i Mülûk-i Sâmâniyân

Bu tāife Behrâm-ı Cûyîn neslinden olup Horâsân ve Mâverâünnehr'e ve ba'dehû niçe vilâyetlere mâlik ve müstevlî oldılar, şöyle ki bunların ecdâdı Fergāna'da hâkānın ba'zı amellerinde idi. Hârunu'r-Reşîd Horâsân'a vardıkda Esed bin Sâmân'ın evlâdı Nûh ve Ahmed ve İlyâs ve Yahyâ'ya azîm ri'âyetler idüp ve emîr-i Horâsân Gassân bin Abbâd ve Ahmed bin Esed'e Fergāna'yı virüp ve iki yüz dörtde Yahyâ'ya Şâş'ı virüp ve İlyâs'a Herât'ı ve Nûh'a Semerkând'ı ve sonra Tāhir binü'l-Hüseyin emîr-i Horâsân oldukda Esed'in evlâdını bu hâl üzere karâr eyledi. Ve sonra Ahmed vefât itdikde oğlu Nasr bin Ahmed Mâverâünnehr'e vâlî oldı ve iki yüz yetmiş dokuzda Nasr fevt oldukda yerine karındaşı İsmâ'îl bin Ahmed müstakillen sultān olup iki yüz doksan beşde bu dahi vefât itdikde yerine oğlu Ebû Nasr Ahmed sultān olup ve üç yüz on birde Ebû Nasr şikâra çıkup çâderde hizmetkârları elinde katl olundı ve yerine oğlu Nasr bin Ahmed bin Nasr sultān oldı. Ve üç yüz yigirmi dokuzda Taberistân hâkimi olan Mâkân bin Kâkî'nin cengine ümerâsından Ebû Ali [bin] Muhtâc nâm kimesneyi serdâr ta'yîn idüp gönderdikde Nasr anı yanına çağırup ve lâzım olan umûr ve ma'nâları tenbîh ider iken bir niçe def'a Ebû Ali yüzin gözin pürterdi ve ba'dehû taşra çıkdıkda fi'l-hâl esvâbın çıkarup gördiler ki gömleği altına bir akreb girüp yedi yerde kendüyi sokmış. Bu ahvâli Nasr'a haber virdiklerinde fi'l-hâl Ebû Ali bin Muhtâc'ı da'vet idüp huzûrına geldikde "Niçün bu mertebe zahma sabr eyledin?" didikde ol dahi "Pâdişâhın huzûrında bir böceğin birkaç nîşterine tahammül itmeyen, pâdişâhın gıyâbında kılıç yarasına ve harbe zahmına niçe tahammül itse gerekdür" didi. Nasr'a bu söz hoş gelüp Ebû Alî'ye çok ri'âyetler eyledi ve ba'dehû Ebû Ali varup Mâkân ile cenk idüp helâk itdikde Nasr'a yazdı ki اما ماكان فصار كاسمه Ya'nî "Mâkân adı gibi yoğ oldı" dimekdür. Ve üç yüz kırk üçde Nasr fevt olup otuz iki sene kadar saltanat itmişdür. Mezbûr kerîmü'l-hulk ve hüsnü's-sîre kimesne idi ve yerine oğlu Nûh bin Nasr şâh olup yedi sene ve altı **[İ, 481b]** ay saltanat idüp ve üç yüz ellide top ve çevgân oynar iken atdan düşüp vefât itdi. Yerine karındaşı Mansûr bin Nûh şâh olup on beş yıl dokuz ay saltanat sürüp üç yüz altmış altıda Buhâra'da vefât eyledi. Yerine oğlu Nûh bin Mansûr şâh oldı ve bunun zamânında çok fitneler olmağla âl-i Sâmâniyân'ın saltanatına tezelzül vâki' olup ve Nûh Sicistân hâkimi Halef bin Ahmed'e incinüp Tāhir bin Hüseyin bin Tāhir'i anın cengine gönderdi ve yedi sene Halef'i muhâsara idüp bir iş göremedi. Ve bunun saltanatının za'fına sebebin evveli bu oldı ve Halef yazup gönderdi ki ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾[5143] Ve üç yüz seksen üçde Horâsân emîri Ebû Ali bin

[5143] Hûd, 32. âyet.

Seycûr işâretiyle Melik-i Türk Buğra Hân gelüp Nûh'la cenk eyledi ve Nûh'ı bozup Buhârâ ve Semerkand'a mâlik oldı. Ve ba'dehû Buhârâ havâsına alışmayup çıkup gitdi ve yolda fevt olmağla Nûh yine gelüp Buhârâ'da karâr tutdı. Ve üçyüz seksen dörtde Nûh Gazne hâkimi emîr Sebüktegin'e Ebû Alî'den şekvâ idüp ve anın cengine taleb eyledi ve ol dahi icâbet idüp ve Nûh'la ma'an varup Ebû Ali ile cenk itdiler. Ve anı mağlûb itdiklerinde Nûh anın emâretini emîr Mahmûd bin Sebüktegin'e sipâriş eyledi. Ve kendüsi dahi dönüp Buhârâ'ya geldi ve niçe def'a cenkden sonra Nûh üç yüz seksen yedide fevt olup müddet-i saltanatı yigirmi bir sene ve dokuz ay olmışdur. Ve yerine oğlu Mansûr bin Nûh şâh olup ve üç yüz seksen dokuzda Begtüzün ve Fâ'ik nâm emîrler ile cenk idüp ve mağlûb oldukda mezbûrı tutup gözlerine mîl çekdiler. Ve mezbûr bir yıl dokuz ay hükûmet idüp ve yerine yigirmi yaşında karındaşı Abdülmelik bin Nûh serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ve emîr Mahmûd Sebüktegin bu ahvâli işitdikde gelüp Begtüzün ve Fâ'ik ile muhkem cenk idüp ve anları mağlûb itdikde Horâsân'dan Sâmâniyân'ın hutbesini kaldırup ve kendi nâmına hutbe okutdı. Ve bu ahvâli Melik-i Türk işitdikde sadâkat yüzünden Horâsân'a ve Buhârâ'ya geldikde Abdülmelik ve sâir ümerâ ana karşu geldiler. Ve Abdülmelik'i tutup habs eyledi ve habsde vefât eyledi. Ve sâir âl-i Sâmân'ı ve ol devletin ümerâsını tutup bi'l-cümle helâk eyledi. Ve nâ-gâh içlerinden Muntasır İsmâ'îl bin Nûh avrat kıyâfetine girüp firâr ider ve ba'dehû Harezm'e gelüp asker cem' idüp ve bir yerden Buhârâ'ya hücûm idüp ve anda olan Türk askerini kırdılar. Ve ba'dehû babası tahtına gelüp geçüp sultân oldı ve İlik Hân ahvâli işitdikde hayli asker ile geldikde Muntasır ikāmet idemeyüp Horâsân'a geldi ve anda ba'zı yerlere istîlâ eyledi. Ve sonra Mahmûd bin Sebüktegin'den havf idüp Semerkand'a vardı ve anda asker cem' idüp ve gelüp Buhârâ'yı Türk elinden aldı ve üç yüz doksan dörtde tekrâr İlik Hân Buhârâ'ya gelüp Muntasır'ı Buhârâ'dan kaçırdı. Ve bundan sonra Muntasır'ın devleti süst olup ve firâr itdikde arada zâyi' olup ve min-ba'd haberi zuhûr itmedi.

Fî Zikr-i Mülûk-i Gaznevîyân

Ve bu tāifenin evveli Alptegin nâm emîrdür ki Sâmâniyân'dan Ahmed bin İsmâ'îl kullarından olup ve ba'dehû **[İ, 482a]** Abdülmelik bin Nûh zamânında Horâsân beği iken Abdülmelik'e âsî olup ve varup Gazne'yi alup ve anda kendi nâmına hutbe okutdı. Ve mukaddemâ dahi bunun oğlu Ebû İshâk'a Nûh bin Mansûr Horâsân beğliğin virmiş idi. Ve emîr Sebüktegin bunun hâcibi idi ve hemşîresinin dahi zevci idi. Ve

ba‘dehû Gazne’de Albtegin vefât itdikde oğlu Ebû İshâk Horâsân’ı bırakup Gazne’ye vardı ve çok mürûr itmeyüp vefât itdikde yerine kāim olur kimsesi olmamağın asker Sebüktegin’i sevmeleriyle Gazne’de şâh itdiler. Ve mezbûr adl üzre olup ve dâim Hind’e gazâ idüp ve çok vilâyet ve kal‘alar feth itmekle bî-hisâb mâl ve esbâba mâlik oldı. Ve asker-perver ve âdil kimesne olmağla yigirmi sene refâh-ı hâl ve sürûr-ı kalb ile mahbûbu’l-kulûb saltanat sürüp ve üç yüz seksen altıda vefât itdikde vasiyyetiyle küçük oğlu İsmâ‘îl şâh olup ve büyük karındaşı Mahmûd Horâsân’da kaldı. Ve ba‘dehû miyânlarına ihtilâf vâki‘ olmağla Mahmûd kalkup ve gelüp İsmâ‘îl’i Gazne’de hisâr eyledi. Ve âkıbet İsmâ‘îl emân dileyüp gelüp saltanatı birâderi Seyfüddevle Mahmûd’a teslîm eyledi. Ve Sultān Mahmûd İsmâ‘îl’e emân virüp dir ki “Eğer sen bana gālib olaydın ne iderdin?” Ol dahi “Seni bir kal‘ada habs idüp velâkin müstevfî ta‘âm ve libâs ve sâir malzemeni virirdim” didikde Sultān Mahmûd dahi ana öyle eyledi. Sultān Mahmûd âdil ve âkıl ve kâmil ve muhibb-i ulemâ ve sulehâ ve mütedeyyin ve gāzî ve ilâ hâze’l-ân elsine-i nâsda mezkûr ve meşhûr pâdişâhdur. Ve dâim Hind’de gazavât idüp ve çok memleket feth idüp ehl-i İslâm ile ma‘mûr eylemişdür. Ve cümleden birisi medâyin-i Hind’den Sûmnât şehrinde bir mu‘azzam kenîsevar idi ki tāife-i Henût anı ka‘beleri bilüp küllî ta‘zîm iderlerdi ve ana nezirlerinden çok emvâl ve cevâhir komışlardı ki hisâbı yok idi. Ve on binden ziyâde köy vakf itmişlerdi. Ve dört yüz on altı senesinde Sultān Mahmûd varup ve ol vilâyetleri feth idüp ve Henûd tāifesini kırup ve ol kilisenin cümle mâl ve cevâhirlerin alup ve sanemlerini yakup ve büyük sanemi getürüp Gazne’de binâ eyledi ki câmi‘in alt eşiği eyledi. Ve Sultān Mahmûd, zamânında gāyet büyük pâdişâh olup cemî‘-i mülûk andan havf iderlerdi. Gazne’ye ve Horâsân’a ve Râz’a ve Hemedân’a ve Cürcân’a ve Sicistân’a ve Harezm’e ve İsfahân’a ve Gûr memleketine ve Hind iklīmine ve Irâk’a hükm idüp ve Haremeyn-i şerîfeynde anın nâmına hutbe okunmışdur. Ve Firdevsî-i Tûsî Şeh-nâme’yi anın nâmına te‘lîf idüp ve dahi ana karîb niçe musannefât anın nâmına te‘lîf olunmışdur. Ve dünyâda enhâr-ı izâmdan birisi dahi nehr-i Ceyhûn’dur ki anın üzerine bir cisr binâ itdirüp şöyle ki binâsına iki bin kerre bin altun sarf olunmışdur. Ve iki sene kadar hasta olup aslâ döşeğe yatmayup ve yasdığa dayanmayup oturdığı yerde uyurdı. Ve âkıbet dört yüz yigirmi bir senesinde ishâlden ve sû’-i mizâcdan vefât idüp otuz üç yıl pâdişâh olup vefât itdikde altmış yaşında idi. Ve yerine kendi vasiyyetiyle küçük oğlu Muhammed bin Mahmûd şâh olup ve Isfahân emîri olan büyük karındaşı Sultān Mes‘ûd bu ahvâli işitdikde râzı olmayup ve gelüp **[İ, 482b]** karındaşını hal‘ [idüp] yerine sultān oldı ve Sultān Muhammed’in gözine mîl çeküp râtibe ta‘yîn eyledi. Ve küllî ri‘âyet idüp ve

dâim yanından ayırmayup anınla musâhabet iderdi. Kıssası gelse gerekdür. Ve Sultān Mes‘ûd babası Sultān Mahmûd’a benzerdi, şöyle ki adl ü dâdda ve hüsn-i sîret ve kesret-i cihâdda tamâm mertebe azamet ve revnak üzre saltanatda mukīm oldı tâ kim dört yüz yigirmi dokuzda Horâsân’da âl-i Selçuk zuhûr itdikde niçe def‘a Sultān Mes‘ûd’un üzerlerine gönderdüği askeri bozmalarıyla kârları bülend olup Sultān Tuğrul Beğ Nîşâbûr’da ve Dâvûd Beğ Herât’da tahta cülûs idüp ve müstakillen nâm-ı saltanat da‘vâ itdiler. Ve dört yüz otuz birde Sultān Mes‘ûd niçe yüz bin fîl ve niçe yüz bin asker ile kendüsi ma‘an âl-i Selçuk cengine vardı ve âl-i Selçuk beriyyeye kaçmak virdiler. Ve Sultān Mes‘ûd dahi anları iki gün kadar kovdı ve âkıbet susuzlıkdan askeri içine ihtilâf ve şikāk düşüp ve âl-i Selçuk bu hâli duydukda girü dönüp Sultān Mes‘ûd’un üzerine yürüyüp ve askerini muhkem bozup ve mâllarını ve bârgâhlarını zabt itdiler. Ve Sultān Mes‘ûd Gazne’ye geldikde ümerâsının kimini katl ve kimini azl idüp ve oğlu Sultān Mevdûd’ı Belh’e gönderdi ki varup Belh’i Dâvûd bin Selçuk’un elinden ala. Ve kendüsi dahi âdeti üzere Hind cânibine gitdi ki anda kışlaya. Ve birâderi Sultān Muhammed’i dahi yanınça bile getürdi. Nâ-gâh hazînedâr-başı Enûştegin nâm hâdim nehr-i Seyhûn’ı geçdikde ekser asker ile bir olup Sultān Muhammed’i hâh nâ-hâh alup Sultān Mes‘ûd ile cenk itdiler. Ve gālib olup Sultān Mes‘ûd’ı esîr itdiler ve kendü kal‘asına habs idüp Sultān Muhammed ana ri‘âyet idüp “Senin bana itdüğini ben sana itmeyem” didi. Ve Sultān Muhammed’in Şehâbeddîn nâm oğlu ki vardur, babası umûr-ı saltanatı ana ısmarlamışdı, mezbûr dîvâne-meşreb olmağın babası izinsiz Sultān Mes‘ûd’ı katl eyledi. Sultān Mes‘ûd ehl-i hayr pâdişâh olup şöyle ki bir ramazân-ı şerîfde bin kerre bin akça tasadduk eyledi. Ve ulemâyı gāyet sevüp dâimâ ri‘âyet ve ihsân iderdi. Ve her cânibden anın kasdına ulemâ gelüp ve anın nâmına çok kitâblar te’lîf itmişlerdür. Ve kendüsi dahi latīf hatt yazup ve memleketi vâsi‘ pâdişâh olup Isfahân ve Râz ve Taberistân ve Cürcân ve Horâsân ve Harezm ve Kirman ve Sicistân ve Hind ü Sind ve Gazne ve Gūr’a mâlik ve hükmi revân olup berr ü bahre hükm iderdi. Ve müddet-i saltanatı on yıl olmışdur, fevt oldukda oğlu Ebü’l-Feth Mevdûd ibn-i Mes‘ûd babasının katl olduğunı işidicek Horâsân’ı terk idüp Gazne’ye geldi ve ammisi Sultān Muhammed ile cenk idüp gālib oldukda Enûştegin ve Sultān Muhammed’in evlâdından Abdurrahîm nâm oğlundan mâ‘adâsını katl idüp ve sâir ehl-i beytden pâdişâhlığa kābil olanları dahi katl eyledi. Ve nâmdâr pâdişâh olup hoş sîret izhâr eyledi. Türk pâdişâhı ve sâir mülûk-i etrâfla muhabbet idüp kendüye mutī‘ eyledi ve Hind’de çok gazâlar eyledi. Ve dört yüz kırk birde vefât idüp ve müddet-i saltanatı on yıla karîb olup ve vefât itdikde yigirmi dokuz yaşında yaşında idi. Ve yerine oğlu Sultān

Mes‘ûd pâdişâh olup velâkin küçük olmağla biraz müddet anası tedbîr-i memleket idüp ve ba‘dehû asker **[İ, 483a]** andan udûl idüp ammisi Bahâüddevle Ali bin Mes‘ûd’ı şâh eylediler. Mezbûr karındaşı Sultān Mevdûd’un hatunı ki ehl-i Selçuk’dan Dâvûd Beğ’in kızı idi, anı nikâhlandı ve iki yıl mikdârı bu hâl üzre geçdikden sonra Mahmûd Sebüktegin oğlu Sultân Abdürreşîd hurûc idüp saltanatı Bahâüddevle elinden aldı ve dört yüz kırk dörtde Dâvûd Beğ’in kızı zevci Bahâüddevle saltanatı içün Abdürreşîd’e incinüp kapucıbaşı olan Tuğrul ile müttefik olup ve kendi kavmi olan âl-i Selçuk’dan yardım taleb eyledi. Ve anlar mu’âvenetiyle Abdürreşîd’i tutup ve saltanatdan hal‘ itdiler ve Tuğrul anı ve âl-i Sebüktegin’den dokuz nefer kimesneyi katl idüp ve cebr ile Mes‘ûd’un kızını nikâhlandı ki kendüsi sultān ile ve âkıbet ricâl-i devlet cem‘ olup Tuğrul’ı öldürdiler ve Cemâlüddevle Ferruhzâd bin Mes‘ûd nâm kimesneyi pâdişâh itdiler. Mezbûr ba‘zı kal‘ada mahbûs idi. Enûştegin nâm emîr-i kebîr anı serîr-i saltanata ikāmet eyledi. Enûştegin yarar ve şecâ‘at-şi‘âr kimesne olup ve niçe def‘a âl-i Selçuk ile cenk idüp gālib olmış oldı. Ve Ferruhzâd dahi cemîlü’s-sûre, âkıl ve şecî‘ ve kerîm kimesne idi. Ve dört yüz elli birde kulunç marazından fevt olup altı [sene] saltanat itdi ve yerine birâderi Zahîrüddevle İbrâhîm bin Mes‘ûd bin Muhammed pâdişâh olup hoş-sîret ve dîndâr ve âkıl ve sâhib-i mürüvvet pâdişâh idi. Otuz yıldan ziyâde saltanat idüp ve Hind cânibine azîm gazâlar idüp ve çok yerler feth eyledi. Ve âl-i Selçuk ile sulh olup ve sâir mülûk dahi ana “baba” dirlerdi. Ve cümle letā’if-i fikr ü tedbîrinden menkūldür ki Melikşâh-ı Selçukī ibtidâ’-i saltanatda Gazne’ye sefer idüp gelür iken Sultān İbrâhîm Melikşâh’ın ümerâsına bir kâğıd yazdı ki “Berhordâr olasız. Ahde vefâ idüp pâdişâhınızı bana getürdiniz ki nezâketle bana teslîm idesiz. Hakīkat ise ancak olur ve bunun mukābelesinde ben de size me’mûlünüzden ziyâde ri‘âyetler iderim” didi ve ol kâğıdı kendi havâssından birine virüp “Yüri Melikşâh cânibine var, anın şikâra çıkduğını gözedüp ve nâgâh ana görün ve seni ahz idüp su’âl itdiklerinde ve sana işkence itmeyince mektûbları çıkarma” didi. Fi’l-vâki‘ ol huddâm dahi sipârişi üzere idüp kaçan ki Melikşâh mektûbları gördi, kendi ümerâsından korkup ve ol ân girü döndi. Ve Sultān İbrâhîm gāyetle mü’min ve kâr-dân kimesne olup ve nakl olunur ki kaçan kendi içün bir hâne veyâ bir kasr binâ itmek murâd itse mukaddemâ [Allâh] içün yâ bir câmi‘ veyâ bir medrese veyâ bir ribât binâ idüp ve andan sonra istedüğini yapardı. Ve dört yüz seksen birde vefât idüp müddet-i ömri doksan yaşından ziyâde idi ve yerine oğlu Alâüddevle Mes‘ûd bin İbrâhîm babasından sonra pâdişâh olup bu dahi babası gibi zâhid ve sâlih ve ehl-i adâlet ve sâhib-i hall ü ahd ve re’y u tedbîr sâhibi kimesne idi. Ve bunun babası hâl-i hayâtında âl-i Selçuk’un kuvvetlerini göricek buna Melikşâh’ın

kızını alıvirmiş idi. Ve bu cihetden Alâüddevle'nin zamânı âl-i Selçuk'un fetretinden emîn olup ve yigirmi yedi sene saltanat sürüp ve beş yüz yigirmi sekizde vefât itdi. Yerine oğlu Sultān Şîrzâd bin Mes'ûd **[İ, 483b]** pâdişâh olup ve bir yıl saltanat itdikden sonra karındaşı Sultānüddevle Arslan gelüp tahtını zabt itdikde Şîrzâd'ı ve sâir karındaşları tutup katl eyledi. Ve karındaşlarından Behrâmşâh kaçup Sultān Sencer yanına varup Arslanşâh'dan şikâyet eyledi. Ve Sultānüddevle Arslan'ın saltanatının üçünci senesinde Sultān Sencer kalkup Gazne üzerine geldi ve Arslanşâh'la azîm cenk idüp ve âkıbet Sultān Sencer gālib oldukda Arslanşâh Hind'e girüp ve Sultān Sencer Gazne'ye girüp ve hazînede olan emvâl-i azîmeyi alup ve Gazne tahtında Behrâmşâh bin Mes'ûd'ı sultān eyledi ve şart eyledi ki Gazne'de Sultān Sencer nâmına hutbe okuda. Ve kırk gün bu hâl üzere geçüp ve ba'dehû Arslanşâh Hind'den asker-i firâvân ile gelüp Gazne'yi hisâr eyledi. Ve Behrâmşâh dahi Sultān Sencer'e haber gönderüp ve yardım taleb eyledi. Ve ol dahi azîm asker gönderüp ve muhkem cenk idüp ve âkıbet münhezim olup ve Arslanşâh'ı tutup Behrâmşâh'a teslîm eylediler. Ve ol dahi te'hîr itmeyüp katl eyledi ve bu beş yüz kırk sekizde vâki' olup ve Behrâmşâh Gūriyânla niçe def'a cenk idüp ve ekserinde gālib oldı. Ve beş yüz kırk sekizde Behrâmşâh dahi vefât idüp ve müddet-i saltanatı otuz altı sene olup mezbûr hoş-sîret ve kerîm ve âdil ve âlim-dost kimesne olup ve ulemâ anın nâmına çok kitâb te'lîf itmişlerdür. Ve cümleden birisi Kelîle ve Dîmne anın nâmına te'lîf olunmışdur. Ve yerine oğlu Nizâmüddîn Hüsrevşâh sultān olup ve beş yüz elli senesinde Melik Alâüddîn-i Gūrî gelüp Gazne'yi Hüsrevşâh elinden aldıkda Hüsrevşâh Hind'e varup Lahor'ı feth idüp karâr eyledi. Ve sonra Şehâbüddîn-i Gūrî beş yüz elli beşde Hind'e varup Lahor'ı Hüsrevşâh elinden alup ve anı tutup karındaşı Melik Gıyâsüddîn-i Gūrî'ye gönderüp ol dahi Hüsrevşâh'ı bir kal'ada habs idüp mahbûsan vefât idüp ve oğlu Melikşâh bin Hüsrevşâh bu fetretlerde Hind etrâflarında kıyâm idüp gezerdi. Velâkin bu dahi Şihâbüddîn-i Gūrî elinde giriftâr olup muzmahil oldı. Ve min-ba'd âl-i Sebüktegin tamam olup anlardan kimesne zuhûr itmedi. Ve bunların müddet-i devletleri iki yüz on üç seneye bâliğ olmışdur.

Fî Zikr-i Mülûk-i Merdâvîci'd-Deylemî

Ve bunların evveline İbn-i Ziyâd dirler ki Deylem'dendür. Ve üç yüz on beşde Esfâr bin Şîrûye Cürcân'a istîlâ eyledi ve mezbûr Merdâvîc anın seraskeri idi. Hufyeten cümle asker mütâba'at ve ittifâk idüp ve Esfâr ahvâli duydukda firâr eyledi. Ve Merdâvîc ardından irişüp helâk eyledi ve kendüsi serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ve kendüye altun taht düzüp ve altunla murassa' tâc giyüp ve ümerâsına gümüş kürsîler

düzdürdi ve günden güne kârı bülend oldı. Ve Ebû Müslim Kâtib-i Isfahânî'yi halîfeye yazup gönderdi. **Beyt:**

أرى نارها يأجج من بعيد"

لها في كل ناحية شعلة"[5144]

Ve ba'dehû mezbûr Merdâvîc kalkup Kazvîn'e ve Rey'e ve Hemedân'a ve Dînever' ve Yezd'e ve Kum'a ve Kāşân'a asker gönderüp cümlesine gālib olup ve cümle bilâd-ı Cebel'e istîlâ idüp ve Hilvân'a varınca nehb ü gāret eyledi. **[İ, 484a]** Mezbûr gāyet cebbâr ve tünd-tab' ve hûnî ve zâlim olmağın üç yüz yigirmi üç senesinde hammâmda iken Türk askeri üzerine hücûm idüp katl itdiler ve yerine karındaşı Deşemkîr bin Ziyâd şâh olup ve ol dahi niçe def'a mülûk-i etrâfla cenk idüp cümleye gālib olmışdı. Ve âkıbet üç yüz elli altıda şikâra çıkup bir yaralanmış hınzır mezbûrun üzerine hamle itdikde atı yıkılup ve mezbûr düşdükde fi'l-hâl fevt oldı ve yerine oğlu Bîsütûn bin Deşemkîr şâh olup ve ol dahi üç yüz altmış altıda fevt olup yerine karındaşı Kapusin bin Deşemkîr şâh olup mezbûr ehl-i ilm ve hoş-tab' ve şâ'ir kimesne idi. Ve üç yüz yetmiş birde Adududdevle benî Büveyh ana incinüp ve cümle memleketini elinden aldıkda ol dahi Horâsân'a varup Benî Sâmâniyân'a takarrüb idüp ve on sekiz sene ma'zûl oturdı. Ve ba'dehû Cürcân'a ve Taberistân'a ve Mâzenderân'a ve Geylân'a istîlâ idüp ve bundan sonra on beş sene saltanat ve izzetde mukīm oldı. Mezbûr Kapusin ulemâ ve şu'arâya küllî rağbet ve iltifât iderdi ve kendüsi dahi mecma'-ı ma'ârif ve kemâlât ve niçe te'lîfâtı olup ve Kapusin-nâme dahi bunun vasiyyet-nâmesi olup ve anın hakkında Ahmed-i Mîkâilî dimişdür ki: **Beyt:**

لا تعصين شمس العلى قاپوسا

فمن عصا قاپوس لا قاپوسا

Velâkin mezbûr askerine ziyâde unf u şiddet üzerine olmağla askeri saltanatdan hal' idüp ve oğlu Melikü'l-me'âlî Menûçehr'i Cürcân'a getürüp şâh itdiler. Ve babasına gelüp mülâkāt itdikde nasîhat idüp ve mülki ana teslîm eyledi ve Kapusin'i bir kal'ada habs idüp ibâda munkatı' oldı. Ve âkıbet asker andan havf idüp bir soğuk günde üzerinden libâsını alup soğukdan helâk itdiler. Ve Menûçehr dahi fursat ile cümle ol menba'u'l-fesâd zâlimleri katl eyledi. Ve ba'dehû dört yüz yigirmide Menûçehr vefât idüp yerine oğlu Enûşirevân şâh olup ve Mahmûd Sebüktegin memleketin elinden almağla âl-i Merdâvîc'den mülk ve saltanat munkatı' olmışdur. Ve cümle müddet-i devletleri yüz beş senedür.

[5144] Onun ateşinin uzaktan parladığını görüyorum / Onun her tarafta kıvılcımları vardır

Fî Zikr-i Mülûki'l-Gūriyye

Ve bunların aslı Etrâk-i Hıta'dan olup cibâl-i Gūr'a gelüp tavattun itmişlerdi. Ve anda bunların kârı bülend olup beş yüz kırk beşde zuhûr idüp ve altı yüz dokuzda yine bunlardan saltanat munkatı' oldı. Ve bunlardan evvel zuhûr idüp ve meşhûr olan Seyfüddîn Muhammed bini'l-Hüseyin'dür ki Gazneviyân'dan Behrâmşâh'a kızın virüp kuvvet tutmışdur. Ve sonra Behrâmşâh'a kasd itmekle Behrâmşâh bir vechle ele getürüp katl itmişdür. Ve bundan sonra karındaşı Sûdî bini'l-Hüseyin Gūr'a mâlik olup ve birâderi kanın taleb ile Gazne'ye gelüp Behrâmşâh ile cenk itdi ve ol dahi âkıbet Behrâmşâh elinde helâk oldı. Ve bundan sonra karındaşları Alâüddîn Hasan bin Cihânsûz şâh olup ol kavî pâdişâh idi. Ve bu dahi karındaşları kanı içün Gazne'ye müstevlî olup ve anda karındaşı Seyfüddîn Sâmî'yi vekîl koyup ve kendüsi Gūr'a gitdi. Ve sonra Behrâmşâh ehl-i Gazne ile ittifâk idüp ve gelüp Seyfüddîn ile cenk idüp ve gālib [oldı]. Ve bu vakitlerde **[İ, 484b]** Behrâmşâh fevt olup oğlu Hüsrev şâh oldukda tekrâr Alâüddîn ile cenk idüp Gazne'yi aldı. Ve Alâüddîn kendüye "sultānu'l-a'zam" diyü lakab koyup ve âl-i Selçuk gibi başı üstünde çetr-i hümâyûn getürtdi ve Gazne'de karındaşı Sâm-oğulları Gıyâsüddîn ile Şihâbüddîn'i nâ'ib nasb idüp ve kendüsi Gūr'a gitdi. Ve sonra işbu karındaşı oğulları serkeşlik idüp Alâüddîn ile cenk idüp ve gālib olup ve Alâüddîn'i esîr itdiler. Ve ba'dehû Şihâbüddîn ve Gıyâsüddîn atlarından inüp Alâüddîn'in elin öpüp ve yine taht-ı saltanatı ana mukarrer itdiler. Ve beş yüz elli altıda Alâüddîn Cihânsûz vefât idüp karındaşı oğlu Gıyâsüddîn Muhammed ki ana Alâüddîn kızın virmiş idi ve ana saltanatın vasiyyet idüp şâh oldı. Ve bunun ayağında nikrîs zahmeti olmağın karındaşı Şihâbüddîn'i saltanatda kendüye şerîk eyledi. Ve umûr-ı askeri ve ahvâl-i darb u harbi ana tefvîz eyledi. Ve Sultān Gıyâsüddîn hayli büyük pâdişâh olup mülûk-i Gūriyân'ın âb-ı rûyı idi. Ve zamânında azîm cenkler ve çok fütûhât olup ve bir kerre sancağı mağlûb olmamışdur. Ve Harezm şâhları anın zamânında kuvvet tutmışlardı. Anlar ile niçe def'a cenk idüp ve gālib olup ve ellerinden niçe memleketlerin alup ve mülûk-i Hind ile dahi azîm cenkler idüp ve gālib olup ve küllî mâl ile muğtenim olurlardı. Ve bundan mâ'adâ Çin'e karîb yerlere varınca anlardan memleket feth eyledi. Ve sonra Hıta kâfirleri Ceyhûn'ı geçüp ve bir niçe def'a dahi Şihâbüddîn ile cenk itdiler. Ehl-i İslâm gālib olup çok kâfirler kırdılar. Ve halâs olanlar dahi nehr-i Ceyhûn'da gark oldılar. Ve beş yüz doksan altıda Alâüddevle Harezmşâh fevt oldukda Gıyâsüddîn üç gün nevbetin çaldırmayup ve gazâ [içün] oturdı. Ve husûsâ ki mâbeynlerinde niçe muhârebât vâki' olup küllî adâvet var idi. Velâkin

kadr-şinas ve munsıf kimesne olmağla mücerred mürüvvet ve hürmet eyledi. Zîrâ Alâüddevle Harezmşâh gāzî ve mücâhid pâdişâh, azîmü'ş-şân olup dâimâ kâfire gazâ iderdi. Ve beş yüz doksan dokuzda Sultān Gıyâsüddîn Ebu'l-feth Muhammed bin Sâm vefât idüp kırk üç yıl saltanat sürüp âdil ve cevâd ve hûb-i'tikād ve muhibb-i hayrât ve âlim ve fâzıl ve dîndâr kimesne idi. Fî sebîli'llâh çok mescidler ve ribâtlar ve imâretler binâ idüp ulemâ vü sulehâya küllî ihsânlar idüp ve her kangı şehre varsa in'âm u ihsânıyla ol şehir halkını ganî iderdi. Ve Şâfi'î-mezheb idi ve kendi hattıyla latīf mushaflar yazup câmi'lerde vakf iderdi. Ve ba'dehû yerine karındaşı Şihâbüddîn Ebu'l-Muzaffer pâdişâh olup Hind u Sind ve Horâsân ve Gūr'a hükm eyledi. Ve Şihâbüddîn dahi gāyet bahâdır ve nâmdâr ve dîndâr pâdişâh olup ekser karındaşı zamânında olan fütûhât bunun elinden olup ve kendü zamânında dahi çok gazâlar idüp velâkin zamân-ı saltanatı çok sürmeyüp ve altı yüz birde Hind'e varup Gugeriyûn tāifesiyle azîm cenk idüp ve ekserin kırup ve dönüp gelür iken Gurgeriyûndan birkaç nefer giceyle Şehâbüddîn'in çâderine girüp ve bekçileri katl idüp ve Şehâbüddîn namâzda secde üzre iken **[İ, 485a]** yigirmi iki yerde bıçak ile urup şehîd itdiler. Ve anları dahi tutup katl itdiler. Vezîr Şihâbüddîn'in katlini gizleyüp ve yaraların dikdirüp ve bir mahfeye koyup Gazne'ye karîb geldikde öldüğini şâyi' eyledi. Mezbûr âdil ve gāzî ve dîndâr pâdişâh olup ve emr itmiş idi ki haftada dört gün sebt ve ehad ve isneyn ve selâse günlerinde Gazne kādısı dîvâna gelüp kapucıbaşı ve çavuşbaşı anın emrini sagīr ve kebîre tenfîz eyleye. Ve İmâm Fahr-ı Râzî rahmetu'llâhi te'âlâ dâim meclis-i pâdişâha hâzır olup va'z iderdi. Bir gün va'z idüp âhirinde eyitdi يا سلطانُ لا سلطانک يبقى ولا تلبيس الرازي، وإنّ أمرنا إلى الله.[5145] Ve sultān şol mertebe bükâ itdi ki hâzır olanlar merhamet itdiler. Ve bunun vefâtından sonra cümle ehl-i dîvân ittifâk itdiler ki Şihâbüddîn'in kız karındaşı oğlu Bahâüddîn Sâm ki Bâmyân hâkimi idi, anı getürüp şâh ideler. Bi-hikmet-i Hudâ iki menzil gitdüği gibi muhkem sudâ'a mübtelâ olup ve kendüde alâmet-i mevt müşâhede itdikde oğulları Celâlüddevle ve Alâüddîn'e vasiyyet itdi ki Gazne'de iştirâken şâh olalar ve halka adl ü adâlet ideler. Ve anlar dahi acele ile gelüp Sultān Alâüddîn tahta cülûs eyledi. Ve emîr-i Kirman Tâcüddîn Ildız bu hâli işitdikde râzı olmayup ve asker cem' idüp ve bir niçe def'a Sultān Alâüddevle ile cenk idüp ve gālib olup Celâlüddevle ve Alâüddîn'i ele getürüp efendisi oğlu Gıyâsüddîn Mahmûd bin Gıyâsüddîn ki pest emîr idi, ana haber gönderüp ve gelüp serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ve altı yüz üçde Muhammed Harezmşâh Hıta ilinde habsden halâs olup geldikde

[5145] Ey sultan, ne senin gücün bâkidir, ne de Râzî'nin telbîsi. Muhakkak ki bizim işimiz Allah'a dönüktür.

Gıyâsüddîn üzerine cenge asker gönderüp ve anlar dahi gālib olup ve Gıyâsüddîn'i ahz idüp ve Harezmşâh emîr ile katl olunmağla bundan sonra ol tāifeden umûr-ı saltanat munkatı' oldı. Ve müddet-i saltanatları altmış dokuz senedir.

Fî Zikr-i Mülûk-i Kürt-i Gūriyân

Bu tāife Melik Sûdî neslinden geçinürler, dokuz nefer kimesnedür. Altı yüz yetmiş dokuz senesinde zuhûr idüp Kazvîn ve Gūr ve Kûhistân ve Serahs ve Herât ve Nîşâbûr ve Tūs ve Câm vilâyetlerine hükm eylediler. Ve bunlardan evvel saltanat iden Melik Şemsüddîn Muhammed otuz üç yıl saltanat idüp yedi yüz on ikide fevt olup yerine oğlu Melik Rüknüddîn şâh olup ve bu dahi yigirmi sekiz yıl saltanat idüp vefât itdikde yerine karındaşı Melik Fahrüddîn bin Şemsüddîn mâlik oldı. Ve iki seneden sonra vefât idüp yerine karındaşı Melik Gıyâsüddîn bin Şemsüddîn şâh olup ve yigirmi üç sene saltanat idüp fevt oldukda yerine oğlu Şemsüddîn bin Gıyâsüddîn şâh olup on ay hükûmet eyledi. Ve bundan sonra karındaşı Melik Mu'izzüddîn Hüseyin bin Gıyâsüddîn şâh olup kâmrân ve serfirâz pâdişâh idi. Mülûk-i etrâfla çok cenk idüp ve ekserinde gālib olmışdur. Ve yedi yüz yetmiş birde vefât idüp yerine oğlu Melik Gıyâsüddîn Pîr Ali bin Mu'izzüddîn şâh olup ve ol dahi yedi yüz seksen dörtde Timur elinde helâk olup ve bundan sonra Muhammed bin Melik Fahrüddîn hükûmet idüp ve bu dahi **[İ, 485b]** yedi yüz seksen beşde Timur Hân oğlu Mîrânşâh elinde giriftâr ve helâk olup min ba'd bu nesilden kimse kalmadı ve bi'l-cümle hükûmetleri yüz yıldan ziyâdedür.

Fî Zikr-i Mülûk-i Benî Büveyhi'd-Deylemiyyîn

Ve bu tāifenin ahvâlleri bu minvâl üzredür ki Deylem'de Büveyh nâmında fukarâdan bir kimse olup üç oğlu var idi ki birinin ismi Ali ve birinin Hasan ve biri Ebu'l-Hüseyin Ahmed idi. Mezbûrlar Taberistân hâkimi Mâkân-ı Deylemî'ye hizmet idüp ve ba'dehû anın yanında takarrüb sâhibi olmışlardı, şöyle ki her biri bir vilâyet âmili, İmâdüddevle Ali ve Rüknüddevle Hasan ve Mu'izzüddevle Ebu'l-Hüseyin Ahmed ile mülakkab oldılar. Vaktâ ki Mâkân Merdâvîc-i Deylemî'ye mağlûb oldı, bunlar dahi Merdâvîc yanına vardılar ve Merdâvîc bunlara ri'âyet idüp her birine [bir] nâhiye amelin sipâriş eyledi. Ve bunlardan ibtidâ hurûc iden İmâdüddevle Alî'dür ki kâr-dân kimesne idi, şöyle ki kendü nâhiyesi olan Kerh'in harâcı içün Merdâvîc tarafından gelen ümerâ ve kullarına istimâletler ve ihsânlar idüp kendüye tâbi' eyledi. Ve ba'dehû dokuz yüz atlu ile Isfahân'a varup ve hâkimi İbn-i Yâkūt on bin atlu ile

karşu gelüp cenk itdiklerinde İmâdüddevle Ali gālib olup çok askerini kırmağla bundan sonra halkın gözi korkup her ne cânibe vardı ise feth eyledi. Ve üç yüz yigirmi birde Isfahân ve Ercân ve Kâzerûn'a istîlâ idüp ve andan sonra Şîrâz'a mâlik olup anı dârü'l-emân eyledi. Ve andan Ehvâz ve Vâsıt ve Bağdâd ve Basra'ya mâlik olup ve karındaşlarının her birini bir amel üzerine kodı. Âl-i Büveyh'in cümle ikbâl ü sa'âdetinden biri budur ki İmâdüddevle Şîrâz'a müstevlî oldukda asker kendüden ulûfe istediler ve yanında anlara mâl olmaduğından elem-keşîde olup hayretinden arkası üzre yaturken gördi ki bir ilan tavan arasından başın çıkarup yine girü gitdi. Ve havf idüp emr eyledi ki ferrâşlar gelüp öldüreler. Yukaru çıkdıklarında gördiler ki birkaç sandık var. Haber virdiklerinde emr idüp aşağı indirdiler, gördiler ki içinde beş yüz bin altun var. Fi'l-hâl alup askerine taksîm eyledi ve kâr-ı saltanatı anınla muhkem ve üstüvâr oldı. Ve dahi nakl olunur ki bir üstâd derzî var idi ki sâbıkan beğin esvâbını dikerdi ve ol derzîyi çağırtdı ki kendüye kaftân dike. Derzî fehm itdi ki kendüyi İmâdüddevle'ye geçmişler huzûrına geldüği gibi "Vallâhu'l-azîm, sultānım bende on iki sandukdan gayrı komamışdur ve içinde ne idüğini dahi bilmezüm" didi. Ve fi'l-hâl emr idüp ol sandukları getürdiler, açdıklarında gördiler ki içinde nefîs zî-kıymet emvâl ve cevâhir ve esvâb çıkdı ki ta'bîr olunmaz. Ve anları dahi alup zabt eyledi. Ve üç yüz otuz sekizde İmâdüddevle Ali Şîrâz'da fevt olup on sekiz sene saltanat sürdi. Ve karındaşı Rüknüddevle Hasan bin Büveyh Isfahân ve Rey ve Hemedân ve sâir Irâk-ı Acem'e hükm idüp karındaşı zamânında ve sonra kırk dört yıl saltanat sürüp ve üç yüz altmış altıda vefât eyledi. Vefât itdikde yetmiş yaşından ziyâde idi. Mezbûr âkıl ve kâmil ve ehl-i hayr kimesne idi ve karındaşı Mu'izzüddevle Ebu'l-Hüseyin Ahmed bin Büveyh dahi Irâk-ı Acem'de sultān idi. Gāyet bahtiyâr ve nâmdâr pâdişâh olup lâkin Şî'î-mezheb **[İ, 486a]** idi. Yigirmi bir yıl saltanat idüp üç yüz elli altıda vefât eyledi. Ve ba'dehû yerine oğlu İzzüddevle Bahtiyâr Irâk-ı Arab'a sultān olup ve gāyetle kuvvetlü kimesne idi, şöyle ki öküzün iki boynuzlarından tutup yıkardı. Velâkin îş u nûşa mübtelâ olup nisvân ve muganiyyât ile mu'âşerete meşgūl olmağla asker kendüden yüz çevirüp Adududdevle['ye] meyl itdiler. Ve üç yüz altmış birde Adududdevle ile cenk idüp asker kendüden menfûr olmalarıyla cenkde mağlûb olup ve katl olundı. Mezbûr on bir yıl saltanat idüp ve otuz sene ömr sürmişdür ve yerine Adududdevle Ebû Şücâ' Kaya Hüsrev ve ibn-i Rüknüddevle Hasan Irâk-ı Arab'a dahi sultān oldı. Ve ammisi İmâdüddevle Ali vefât itdikde evlâdı kalmamağın ölmezden bir yıl mukaddem saltanatı buna virmiş idi. Ve ba'dehû babası Rüknüddevle Hasan vefât itdikde anın memleketini dahi bu zabt itmiş idi. Irâk-ı Arab'a dahi mâlik olup üç saltanata mâlik oldı. Ve mezbûr

Adududdevle selâtīn-i cihânın a‘zam u eşrâfından olup ehl-i insâf ve âdil ve sâhib-i hayr ve âkıl ve dîndâr kimesne olmağla ulemâ-yı asr anın ahlâk-ı hamîde ve mehâsini hakkında kitâblar te’lîf itmişlerdür. Ve Medîne-i münevverenin sûrı ve meşhed-i Ali kerrema’llâhu vecheh ve meşhed-i Hüseyin radıyallâhu anh ve Bağdâd’da dârü’ş-şifâ ve Fâris’de fukarâya imâret ve Şîrâz’da Sûru’l-emîr nâm şehrin binâsı ve niçe yerlere bunun emsâli âsâr-ı cemîlesi çokdur. Ve üç yüz altmış sekizde sefer idüp Diyâr-ı Bekr’e istîlâ eyledi ve diyâr-ı Musul’ı ve Cezîre-i Benî Ömer’i aldı. Ve üç yüz altmış dokuzda Re’y’i ve Hemedân’ı karındaşı Fahrüddîn [elinden aldı ve] Fahrüddîn kaçup Kapusin bin Deşemkîr yanına vardı. Ve andan Adududdevle varup Ekrâd elinden çok hisâr aldı. Ve üç yüz yetmişde Adududdevle’ye Yemen’den bir şemâme-i anber geldi ki vezinde elli altı Irâkî rıtl eyledi. Ve üç yüz yetmiş birde Adududdevle Cürcân’ı ve Taberistân’ı melik Kapusin bin Deşemkîr elinden aldı ve üç yüz yetmiş ikide Adududdevle sar‘ zahmetinden vefât idüp meşhed-i Alî’de defn olundı. Mezbûr otuz dört sene kâmrânlıkla saltanat idüp ve kırk yedi sen ömr sürmişdür ve hâlet-i nez‘inde âhir kelimesi bu oldı ﴿مَا اَغْنٰى عَنّى مَالِيَهْ ۞ هَلَكَ عَنّى سُلْطَانِيَهْ﴾[5146] Zamânında Adududdevle melik-i azîm ve gāyet mehîb ve ehl-i siyâset olup Fâris’de ve Kirman ve Irâkeyn ve Şâm ve Diyâr-ı Bekr’de hükm eyleyüp ve Rûm’dan dahi ana harâc gelürdi ve kendüsi dahi fâzıl ve âlim ve şâ‘ir ve münşî ve kâtib ve sâhib-i himmet ve muhibb-i ulemâ vü sulehâ ve anlara muhsin pâdişâh idi. Müeyyedüddevle ibn-i Rüknüddîn Hasan hayâtında buna Isfahân hükûmetini virmiş idi. Adududdevle sultān olıcak anı anda mukarrer kıldı, sonra karındaşı Fahruddevle’nin dahi memleketini ana virdi. Müeyyed Isfahân ve Cürcân ve Taberistân’da yedi yıl hükm idüp üç yüz yetmiş üçde fevt oldı ve karındaşı Fahruddevle Alî[ye] babası Rüknüddevle Hasan hâl-i hayâtında ana Cürcân ve Taberistân hükûmetlerini virmiş idi. Sonra Adududdevle buna incinüp ve bu memleketleri elinden alup ve yine bunun karındaşı Müeyyedüddevle’ye virüp ve bu dahi kaçup Nûh bin Mansûr-ı Sâmânî yanına varmış idi. Ve ba‘dehû Adududdevle fevt oldukda bunun karındaşı Müeyyedüddevle dahi vefât itmekle Müeyyedüddevle’nin ümerâsı ittifâkıyla işbu Fahrudddevle’yi saltanata da‘vet idüp **[İ, 486b]** ve ol dahi cenk ü cidâlsiz ve hiçbir ferde mürâca‘atsız ve minnetsiz gelüp Müeyyedüddevle’nin memleketinde serîr-i saltanata cülûs etledi. Ve bunun dünyâda fazlla ve akılla ve kemâl ve hüner ile meşhûr-ı âlem olan Sâhib bin İbâd vezîri idi. Ve anın zamânında Fahrüddevle’nin saltanatı muntazam ve iyi olup ve mezbûr vezîr fevt oldukdan sonra Fahrüddevle zulme şürû‘

[5146] Hâkka, 28-29. âyetler.

eyleyüp ve nâ-hak ahz-ı mâl ve esvâb ve cevâhir ve akmişe-i mütenevvia-i vâfire cem‘ eyleyüp ve bi’l-cümle itdüği emvâli haremine virdi. Ve üç yüz seksen yedide vefât itdikde hatunı cümle mâlı zabt idüp bir kefen virmemekle tüccârdan kefen içün bir top bez karz eylediler de aldılar. Ve müddet-i saltanatı on dört sene olmışdur ve yerine oğlu Mecdüddevle Ebû Tālib Rüstem bin Fahrüddevle on bir yaşında pâdişâh olup vâlidesi gāyet âkıle ve müdebbire hatun olmağla oğlunın ahvâl-i saltanatını görüp ve gözetdi. Vâlidesinin hüsn-i tedbîri ile mülki halel-pezîr olmadı. Ve sonra Mecdüddevle büyüdükde îş u nûşa meşgūl olup ve vâlidesi dahi vefât itmekle nizâm-ı memleketi muhtel ve müşevveş olup ve mülûk-i etrâf her cânibden hücûm idüp ve âkıbet dört yüz yigirmi bir senesinde Mahmûd Sebüktegin gelüp Mecdüddevle’yi tutup ve Horâsân’a gönderüp ba‘zı kal‘alarda habs eyledi. Mezbûrun müddet-i saltanatı otuz üç sene olmışdur. Samsâmüddevle Marzubân bin Adududdevle babası vefâtından sonra yerine şâh olmış idi. Velâkin karındaşı Şerefüddevle ki Kirman şâhı idi, Samsâm’ın babası yerine şâh olduğına râzı olmayup ve gelüp Fâris’e müstevlî oldı. Ve üç yüz yetmiş beşde dahi Kûfe üzerine gelen Karâmita cengine asker gönderüp ve anları bozup ve kırup ve şevketlerin bozdı. Ve üç yüz yetmiş altıda Şerefüddevle Ehvâz’a ve Vâsıt’a istîlâ idüp ve Samsâm ile musâfât yüzin gösterüp ol dahi girçek kıyâsıyla Şerefüddevle yanına vardıkda Samsâm’ı tutup habs eyledi. Ve Şerefüddevle Irâk’a dahi istîlâ idüp mezbûr gāyet bahâdır ve mukaddim pâdişâh idi. Ve üç yüz yetmiş dokuzda vefât idüp cümle Irâk’da iki yıl ve sekiz ay saltanat itmişdür. Ve bunun vefâtından sonra ehl-i Fâris ittifâkıyla tekrâr Samsâm’ı habsden çıkarup tahta cülûs itdirdiler. Ve Şeref ölmezden birkaç gün mukaddem âdem göndermiş idi ki Samsâm’ın gözlerin a‘mâ eyleye. Şerefüddevle öldükden sonraca gelüp a‘mâ itmiş idi. Bu hâl üzre Fâris’de on yıla karîb hükûmet idüp ve niçe def‘a Şemsüddevle ve Bahâüddevle ile cenk idüp anlara gālib olmışdur. Bahâüddevle Şâhenşâh Hüsrev bin Adududdevle Şerefüddevle’nin vefâtından sonra kâr-ı saltanat bunda karâr eyledi. Üç yüz seksen birde Bahâüddevle halîfe Tāli‘-billâh-ı Abbâsî’yi tutup hal‘ eyledi ve yerine Kādir-billâh’ı halîfe nasb eyledi. Ve Bahâüddevle saltanatı zamânında mülûk-i etrâfla niçe def‘a cenk idüp ve âkıbet cümleye gālib olurdı. Ve dört yüz üç senesinde sar‘ illetinden vefât idüp müddet-i salatanatı yigirmi dört sene olup ve ömri kırk iki yıl idi ve yerine oğlu Sultānuddevle Ebû Şücâ‘ bin Bahâüddevle Irâk’da ve Kirman’da ve Fâris’de sultān olup Adududdevle üç vakt nevbet çaldırup ve Sultānuddevle beş vakt urdururdı. Ve anın zamânında Deylem Bağdâd’da gāyet za‘îf olmışdur. Ve dört yüz on beşde bu **[İ, 487a]** dahi vefât idüp yerine karındaşı Şerefüddevle Hasan bin Bahâüddevle sultān olup dört yüz on

altıda bu dahi vefât itdikde yerine Celâlüddîn bin Bahâüddevle Irâk'da tahta geçüp kendüye "şehinşâh-ı a'zam" ve "melikü'l-mülûk" diyü lakab koyup ve on sekiz sene kadar saltanat sürüp velâkin bunun zamânında kâr-ı saltanat gāyet za'îf olmış idi. Ve dört yüz beşde vefât idüp mezbûr latīf hatt yazup ulemâ vü sulehâyı sevüp ve anları varup ziyâret iderdi ve duâ-yı iltimâs iderdi. Ve bundan sonra yerine İmâdüddevle Merzubân bin Sultānüddevle babası vefâtından sonra Kirman meliki ammisi Kıvâmüddevle ile cenk itdikde ana gālib olup ve Kıvâmüddevle tekrâr gelüp cenk itdikde gālib olup ve İmâdüddevle dahi tekrâr asker cem' idüp ve gelüp ammisini Şîrâz'dan çıkardı ve babası tahtında karâr eyledi. Ve dört yüz on dokuzda ammisi Kıvâmüddevle vefât itmekle İmâdüddevle Kirman'a istîlâ eyledi. Ve dört yüz kırkda Irâk'dan Kirman'a gider iken yolda azîm hasta olmağla mahfeye binüp mahfe içinde vefât eyledi. Mezbûr dört yıl on ay Irâk'da saltanat idüp ve Deylem cemî'-i mâl u hazînesin yağma eyledi. Ve yerine oğlu Ebû Mansûr Felâtun Şîrâz'a gelüp şâh oldı. Ve dört yüz kırk sekizde emîr Fuzûliyye elinde esîr olup ba'zı kılâ'da mahbûs olup ve emri muzmahil oldı ve yerine el-Melikürrahîm Kıvâmüddevle ibn-i Bahâüddevle sultān olup bunun babası dört yüz otuz beşde Celâlüddevle vefât itdikde Bağdâd'a müstevlî olup velâkin gāyet zâlim ve hûnî olmağla halk andan bîzâr olduklarını fehm ve havf itmekle oğlu işbu Melikürrahîm'i Bağdâd'a koyup ve kendüsi Şîrâz'a gitmiş idi. Ve Kıvâmüddevle'nin vefâtından sonra Melikürrahîm Irâk'da saltanat nâmın urunup ve asker cem' idüp Şîrâz'a ve Hemedân'a ve Hûristân'a mâlik oldı. Ve dört yüz kırk yedide Sultān Tuğrul-ı Selçûkī Bağdâd'a gelüp ve bir nezâketle melik Rahîm'i yanına getürdi. Ve ba'dehû tutup habs idüp ve Irâk'dan Benî Büveyh'in saltanatı bundan [sonra] münkarız olup ve cümle âl-i Büveyh'in saltanatı yüz yigirmi yedi sene olmışdur.

Fî Zikr-i Âl-i Selçukiyyûn rahimehumu'llâhu te'âlâ

Bu tāife dört kısım olup ve her birleri bir cânibde saltanat itmişlerdür ki ale't-tertîb zikr olunurlar bi-avni'llâhi te'âlâ. Kısm-ı evvel mülûk-i Horâsân ve Irâkeyn olup ve bunların evveli Sultān Tuğrul Beğ Muhammed bin Selçuk Hân bin Yakaku't-Türkî olup Yakak Çîn ü Mâçîn pâdişâhı Pigu'nun seraskeri ve vezîr-i müşîri idi. Ve mezbûr Yakak lutf-ı Hakk'a mazhar düşüp sirran müslimân olup ve her ne zamân Pigu ehl-i İslâm üzerine sefer itmek kasd eylese Yakak anı bir vechle def' iderdi. Ve ba'dehû Yakak fevt olup oğlu Selçuk anın yerine kāim oldı. Ve ba'dehû Selçuk ile Pigo'nun arasında vahşet vâki' olup Selçuk kavm u kabîlesiyle diyâr-ı küfrden çıkup nevâhî-i

Cünned'de dâr-ı İslâm'da vatan tutdı. Ve kendi yanında olan kavm-i Türk ile dâim küffâra gazâ iderdi. Ve bunlara Türkmen didiler, ya'nî Türkü'l-îmân dimekdür. Ve Selçuk'un üç oğlu var idi: Birinin ismi İsrâ'îl ve birinin **[İ, 487b]** Mîkâîl ve birinin Mûsâ idi. Ve Selçuk Cünned'de yüz doksan yaşında vefât itdikden sonra oğulları dahi dâim küffâra gazâ idüp babası sünnetin ihyâ iderlerdi. Ve ba'dehû Mîkâîl küffâr elinde şehîd olup Pigo ve Tuğrul ve Çakır ve Dâvûd Beğ nâmûn oğulları kaldı. Ve ba'd-i zamân bu tāife kavm u kabîleleriyle kalkup Buhârâ zemînine nüzûl itdiler ve Buhârâ beği bunlara zulm ü ta'addî itmeğin bunlar dahi Türkistân pâdişâhı Buğra Hân yanına vardılar. Ve ba'dehû Buğra Hân bunlardan havf idüp Tuğrul Beğ'i habs eyledi ve Dâvûd Beğ asker cem' idüp Buğra Hân ile cenk eyledikde gālib olup ve karındaşı Tuğrul Beğ'i habsden çıkarup ve andan bunlar tekrâr Cünned'e varup ve devlet-i Sâmâniyye münkarız olunca anda vatan tutdılar. Vaktâ ki melik-i Türkistân İlik Hân Buhârâ'ya istîlâ eyledi, İsrâ'îl bin Selçuk'ı Buhârâ'da vekîl nasb idüp ve kendüsi Türkistân'a revân oldı. Ve nakl olunur ki Mahmûd Sebüktegin nehr-i Ceyhûn'ı geçüp Buhârâ'ya kasd itdi. İsrâ'îl andan kaçup Çûlistân'a gitdi. Ve Sultān Mahmûd anı hîle ile getürüp ve ba 'zı kılâ'da habs eyledi ve emr itdi ki tāife-i Selçukiyye ol zemînden göçüp Horâsân'a gideler. Ve anlar dahi bi'z-zarûrî Horâsân'a göçüp biraz müddet anda sâkin oldılar. Ammâ ümerâ vü ummâl cevrinden sabra mecâlleri kalmayup tekrâr Buhârâ'ya vardılar ve anda dahi râhat itmeyüp çâr u nâçâr tekrâr Horâsân'a geldiler. Ve Sultān Mahmûd oğlu Sultān Mes'ûd anlar üzerine asker gönderüp ve gelüp cenk itdiklerinde Sultān Mes'ûd askeri mağlûb olup ve niçe def'a bu üslûb üzre asker gönderüp mukātele itdiklerinde her bâr mağlûb olmalarıyla âkıbet Sultān Mes'ûd niçe bin fîl ve niçe bin asker ile kendüsi bunların cengine vardıkda bunlar beriyyeye kaçdılar ve Sultān Mes'ûd dahi iki gün kadar bunları ta'kīb idüp velâkin susuzlukdan asker arasına azîm ihtilâf düşüp herc ü merc olduklarını haber aldıkda Selâçıka girü dönüp bunların üzerlerine hücûm itdiler ve azîm cenk idüp ve âkıbet Gazneviyân'ı bozup cümle emvâl ve esvâb ve fîl ve davar ve haymelerini yağma ve zabt idüp ve ba'dehû Horâsân'a istîlâ itdiler. Ve dört yüz otuz birde Tuğrul Beğ Nîşâbûr'da karâr idüp kendü nâmına hutbe okutdı ve Dâvûd Beğ dahi Herât'da karâr itdi. Ve dört yüz otuz ikide Sultān Mes'ûd vefât itdikde saltanat içün evlâdı mâbeyninde nizâ' olıcak Selçukiyyân âmme-i Horâsân'a istîlâ itdiler. Ve dört yüz otuz üçde Tuğrul Beğ Taberistân'ı ve Cürcân'ı feth idüp ve dört yüz otuz dörtde Harezm'i ve Dehistân'ı ve Re'y'i ve Isfahân'ı ve Kazvîn'i feth eyledi. Ve ba'dehû ammisi oğlu Kutalmış ibn-i İsrâ'îl'i gönderüp cibâl-i Ermeniyye'yi ve Âzerbeycân'ı ve Musul'ı ve diyâr-ı Basra'yı feth eyledi. Ve dört yüz kırkda ana bir

karındaşı İbrâhîm bin Bennâlî yüz bin asker ile Rûm gazâsına gönderüp azîm ganîmet ile avdet itdiler. Ve dört yüz kırk sekizde İbrâhîm bin Bennâlî Sultān Tuğrul'a âsî olup kendüye halkı tâbi‘ eyledi ve Sultān Tuğrul'ı Hemedân'da bir yıl muhâsara eyledi. Ve ba‘dehû Sicistân hâkimi olan Alparslan bin Dâvûd gelüp İbrâhîm [ile cenk] eyledi ve gālib olup İbrâhîm'i esîr eyledi. Ve bu esnâda Besâsîrî nâm emîr Mısır sultānı Müstansır-ı Alevî tarafından asker ile gelüp Bağdâd'da halîfe-i Abbâsî **[İ, 488a] kāim**-billâh'ı tutup Âne kal‘asında habs eyleyüp ve hutbeyi Müstansır-ı Alevî nâmına okutdı. Ve dört yüz elli birde melik Tuğrul halâs olup Bağdâd'a geldi ve kāim-billâh'ı habsden çıkarup ve yine serîr-i hilâfete geçürdi. Ve andan asker gönderüp Sîrî nâm emîri ele getürüp helâk eyledi ve dört yüz elli ikide Çakır Beğ bin Dâvûd bin Mîkâîl vefât idüp ve dört yüz elli üçde Tuğrul Beğ yetmiş yaşında iken halîfe-i Abbâsî kāim-billâh'ın kızını dört yüz bin altun ile nikâhlandı. Ve dört yüz elli beşde Sultān Tuğrul Beğ ibn-i Mîkâîl fevt olup akīm olmağla saltanatı karındaşı oğlu Alparslan bin Çakır Beğ ibn-i Dâvûd'a vasiyyet eyledi. Ve Alparslan serîr-i saltanata cülûs itdikde fazl u kemâl ile meşhûr olan Nizâmülmülk'i vezîr idindi ve dört yüz elli altıda Emîr Kutalmış bin İsrâ'îl hurûc idüp ve Alparslan ile cenk eyledi ve Kutalmış cenk içinde fevt olmış bulundı. Ve mezbûr Kutalmış Rûm'da sultān olan âl-i Selçuk'un ceddidür. Mukaddemâ Re'y hâkimi idi ve dört yüz altmış üçde Alparslan Diyâr-ı Bekr'e varup ve andan Haleb'e vardı. Ve ba‘dehû kayser-i Rûm Armanos ile azîm cenk idüp gālib oldı. Ve dört yüz altmış dörtde Alparslan azîm asker ile nehr-i Ceyhûn'ı geçüp kal‘a-i sefîd öninde kondı. Ve ol kal‘anın sâhibi Yûsuf Ketvâl nâm kimesneye gazab idüp ve önine getürüp hayli itâb itdikde ol dahi Alparslan'a nâ-sezâ kelimât söyledikde Alparslan eline tîr ü kemân alup Yûsuf'ı urmak murâd itdikde Yûsuf çeküp cüst ü çâbuk Alparslan'ın üzerine yüridi. Ve Alparslan tahtından kalkup kaçmak istedikde yüzi üzerine düşdi ve Yûsuf irişüp bu kere hançer ile urdı ve sonra firâr itmek murâd eyledi, ammâ asker irişüp anı dahi katl itdiler ve ol gice Alparslan dahi vefât eyledi. Ve oğlu Melikşâh ol seferde bile olmağın saltanatı ana vasiyyet [eyledi.] Ve bu ahvâl dört yüz altmış beş rebî‘-i evvelinde vâki‘ olup ve ba‘dehû asker nehr-i Ceyhûn'ı girü geçüp Alparslan'ı Merv'de babası yanında defn eylediler. Mezbûr nâmdâr ve âdil ve muhibb-i hayr ve rahîmü'l-kalb pâdişâh olup ve her ramazân-ı şerîfde fukarâya on beş bin altun tasadduk iderdi. Kırk sene mikdârı ömr sürüp ve dokuz buçuk yıl saltanat eyledi. Vefâtından sonra vasiyyeti ile yerine oğlu Sultān Celâlüddevle Ebu'l-Feth Melikşâh ibn-i Alparslan pâdişâh olup ve cemî‘-i umûr-ı memleketi pederi vezîri Nizâmülmülk'e tefvîz idüp ve dört yüz altmış altıda Melikşâh Kirman sâhibi ammisi Karo Beğ ile cenk idüp ve gālib olup katl eyledi ve birâderi

Ayaz'ı Gazne'ye Sultān Melik İbrâhîm üzerine gönderüp gālib oldı. Ve geldikden üç gün sonra Ayaz fevt olup ve Melikşâh andan derûnen dilgîr olmağla vefâtından gāyet hazz eyledi. Ve dört yüz altmış yedide Melikşâh müneccimleri cem' idüp nevrûzı şemsin hamel evveline duhûlinde itdirdi ve rasad binâ olunmasına emr eyledi. Ve bu senede hâkān-ı Türk Tirmid üzerine istîlâ etmeğin Melikşâh varup Tirmid'i elnden aldı. Ve hâkān memleketi içine girüp kimesne mukābele itmeyince dönüp geldi ve dört yüz yetmiş ikide Melikşâh karındaşı Teneş'i şâh üzerine gönderüp ve ol diyâra varup istîlâ **[İ, 488b]** eyledi. Ve dört yüz yetmiş dörtde Melikşâh kayser-i Rûm ile cenge azîmet idüp iki asker mukābil olacak vakitde Melikşâh şikâra çıkup ve kâfirler anı tutup esîr eylediler. Vezîr Nizâmülmülk gördi ki gice olup Melikşâh otağa gelmedi, bildi ki kâfirler elinde giriftârdur. Derhâl kaysere elçi sûretinde varup ve kayserin murâdı üzre musâlaha eyledi. Ve ba'dehû kayser "Bugün sizin askerden birkaç kimesneler esîr olmış, anları bilür misiz?" didikde "Anlar a'yân-ı askerden olmayup belki ba'zı beğlerimizin şikâr huddâmlarından olmak gerekdür" didi. Derhâl kayser emr idüp anları ihzâr itdiler ve Nizâmülmülk anlara âzâr idüp kakıdı ve kayser anları Nizâmülmülk'e bağışladı ve Melikşâh'ı ve anınla olan esîrleri alup otağa getürdi. Ve sabâh oldukda kaysere hücûm idüp azîm cenk oldukdan sonra kâfirleri bozup ve kayseri tutup esîr itdiler. Ve kayser Melikşâh'ı göricek bilüp ve didi ki "Eğer pâdişâh isen afv eyle ve eğer tâcir isen bey' eyle ve eğer kassâb isen kes" didi. Ve Melikşâh vâfir ikrâm idüp ve afv idüp vilâyetine gönderdi. Ve dört yüz yetmiş sekizde karındaşı Teneş âsî olup Melikşâh ile cenk eyledi. Ve cenkde bozulup esîr olup ve dört yüz yetmiş dokuzda Melikşâh Isfahân'dan kalkup Akke ve andan Harrân'a ve Ruhâ'ya ve kal'a-i Ca'ber'e ve Rakka'ya ve Suruc'a ve Hâbûr'a istîlâ eyledi. Ve dört yüz seksen ikide azîm asker ile Mâverâünnehr'e varup Buhârâ ve Semerkand'a istîlâ eyledi ve Türk pâdişâhı Ahmed Hân'ı tutup esîr eyledi ve andan Kaşgar'a varup ve andan Ögend'e varup ve Kaşgar pâdişâhı gelüp itā'at eyledi ve hutbeyi ve sikkeyi Melikşâh nâmına itdi. Ve Melikşâh'ın bu seferine sebeb bu olmış idi ki Ahmed Hân Melikşâh'ın oğlıyla cenk idüp ve oğlundan bir murassa' leğençe almış idi ve sonra Melikşâh [ile] barışup kızını Melikşâh'a virmiş idi. Ve cümle virdiği cihâz içinde ol altun murassa' leğeni bile virmiş idi. Ve Melikşâh anı göricek muhkem gazaba gelüp sefere teveccüh eyledi. Ve dört yüz seksen beşde Nizâmülmülk'i ale'l-gafle bir fedâ'î mülhid urup şehîd eyledi. Mezbûr vezîr ehl-i ilm ve ehl-i fazl ve dîndâr ve bülend-himmet ve muhibb-i ulemâ vü fukarâ bir ehl-i hayr kimesne idi. Bağdâd'da ve Nîşâbûr'da Nizâmiyyât medreselerini ol binâ itmişdür. Ve Mukātil bin Atiyye ana bir mersiye dimişdür ki bu iki beyt andandur. Beyt:

كان الوزير نظام الملك لؤلؤة
يتيمة صاغها الرحمن من شرف
عزَّت فلم تعرِف الأيام قيمتها
فردّها غيرة منه إلى الصدف[5147]

Ve bu senede Melikşâh Bağdâd'a varup halîfe ile mâbeynlerine vahşet düşüp ve halîfeye "Elbette Bağdâd'dan çıkun!" diyü emr eyledi. Ve halîfe dahi on gün mühlet alup ve bi-hikmet-i Hudâ ol eyyâmlarda Melikşâh şikâra çıkup mahmûm oldı ve geldikde fasd eyledi ve ifâkat bulmayup vefât eyledi. Ve Melikşâh büyük pâdişâh olup şöyle ki aksâ-yı Yemen'den Türkistân'a varınca hükm eyledi ve ekālîm-i seb'anın mülûki ana itā'at ve muhabbet ile mürâselât gönderürlerdi. Merkūm ehl-i adl ü insâf ve muhibb-i fukarâ ve ulemâ ve sulehâ pâdişâh olup zamânında iltizâmları def' idüp ve ırmaklar kazdırup ve cisrler yapdırup ve İmâm-ı A'zam üzerinde medrese inşâ idüp ve câmi' ve mesâcid binâ eyledi. Ve Haremeyn-i Şerîfeyn'de fukarâya vezâ'if ta'yîn eyleyüp ve Mekke-i Mükerreme şerrefeha'llâhu te'âlâ yolında alâmetler binâ eyledi. Ve nakl **[İ, 489a]** olunur ki cümle şikârını saydırup on bin nefse bâliğ olmış idi. Ve eyitdi ki "Hazret-i Allâh'dan havf iderim ki kendim ekl içün olmayıp bu kadar bin rûh izhâk itmiş olam" diyü fukarâyâ on bin altun sadaka eyledi. Ve mezbûr Hanefî-mezheb ve pâk-i'tikād pâdişâh olup ve on dokuz buçuk sene saltanat sürüp ve otuz yedi yaşında vefât eyledi. Ve bundan sonra yerine oğlu es-Sultān Mahmûd bin Melikşâh yedi yaşında pâdişâh olup Melikşâh fevt oldukda Sultān Mahmûd'un vâlidesi Türkân Hatun mevtini ihfâ idüp sırran halîfeye ve sâir ümerâya haber gönderüp ve çok mâl bezl eyledi. Ve anların ittifâkıyla Sultān Mahmûd'ı pâdişâh eyledi. Ve Türkân Hatun oğlu Sultān Mahmûd ile İsfahân'a vardıklarında Melik Berkyaruk firâr eyledi. Ve ba'dehû asker cem' idüp Sultān Mahmûd askerine niçe def'a cenk idüp gālib olmağla çok yere istîlâ eyledi ve Melik Teneş bin Alparslan dahi Şâm'dan gelüp Cezîre-i Ömer'e ve Diyâr-ı Bekr'e ve Âzerbâycân'a istîlâ eyledi. Ve dört yüz seksen yedide Türkân Hatun Ifahân'da fevt oldı ve Melik Teneş Berkyaruk üzerine gālib olup ve Berkyaruk Isfahân'da Sultān Mahmûd yanına vardı. Ve ümerâ anı alup gözlerine mîl çekmek meşveretinde iken nâgâh Sultān Mahmûd çiçek zahmetinden hasta olup yedi yaşında vefât idüp iki sene kadar saltanat nâmın urundı. Ve bundan sonra ümerâ ittifâkıyla Melik Berkyaruk'ı pâdişâh eylediler. Ve sonra Berkyaruk İsfahân'dan çıkup ve dört yüz seksen sekizde Melik Teneş ile cenk eyledi ve ana gālib olup katl eyledi. Ve dört yüz

[5147] Vezir Nizamülmülk benzersiz bir inci tanesi idi / Rahman onu şereften halketti / Değerliydi, ancak devran onun kıymetini bilmedi / Gayretinden onu kabuğuna iade etti

doksanda Horâsân'a varup istîlâ eyledi ve anı birâderi Sencer'e sipâriş idüp ve Mâverâünnehr'e dahi haber gönderüp anda Berkyaruk nâmına hutbe ve sikke ikāmet olundı. Ve ba'dehû Melik Berkyaruk vezîri Müeyyedülmülk ibn-i Nizâmülmülk'i vezâretden azl idüp ve ol dahi Sultān Muhammed bin Melikşâh yanına varup anı Berkyaruk üzerine varmağa tahrîk eyledi. Ve niçe def'a iki karındaşın miyânında küllî cenk olup ve âkıbet anın üzerine sulh itdiler ki Diyâr-ı Bekr ve Cezîre ve Musul ve Şâm Sultān Muhammed'in olup mâ'adâsı Sultān Berkyaruk'ın ola. Ve dört yüz doksan sekizde Berkyaruk siyil marazı ısrından fevt olup Isfahân'da defn olundı. Mezbûr halîmü'n-nefs ve kerîm kimesne olup velâkin şürb-i hamr idüp ve îş u nûşa meşgūl idi. Mezbûr on iki sene ve dört ay saltanat idüp vefât itdikde yigirmi beş yaşında [idi]. Ve bundan sonra yerine karındaşı es-Sultān Gıyâsüddîn Muhammed bin Melikşâh müstakillen pâdişâh oldı. Ve beş yüz târîhinde Sultān Muhammed niçe def'a asker gönderüp Isfahân nevâhîsinde olan Bâtıniyye tāifesiyle niçe def'a cenk idüp anlardan niçe kal'alar aldılar. Ve beş yüz birde sâhib-i Hılle Sadaka bin Mansûr ile Sultān Muhammed'in askeri cenk idüp ve cenkde Sadaka'nın alnına bir ok dokunup helâk oldı. Ve mezbûrun yigirmi bin atlu ve otuz bin piyâde askeri var idi, bozulup çok askeri kırıldı. Ve beş yüz üçde Sultān Muhammed Gürcî tāifesine asker gönderüp anları Gence üzerinden def' eyledi. Ve beş yüz beşde Sultān Muhammed Tebrîz hâkimini ve Merâve ve Mardîn ve Musul hâkimlerini **[İ, 489b]** azîm asker ile gönderüp Şâm üzerine gelen Frenk tāifesiyle muhkem cenk idüp ve anlardan bir niçe hisâr aldılar. Serdâr olan Musul hâkimi emîr Müeddî yevm-i îdde câmi'-i Benî Ümeyye'de bir fedâ'î urup şehîd eyledi. Ve melik-i Efrenc bunı işidicek ehl-i İslâm'a bunı yazup gönderdi. " إن أمةً قُتلت عميدُها، في يوم عيدها، في بيت معبودها، لحقيق على الله أن يبديها"[5148] Ve beş yüz on birde Sultān Muhammed fevt olup otuz altı yıl ömr sürdi. Mahmûd ve Tuğrul ve Mes'ûd ve Süleymân ve Selçuk nâm oğulları kalup Selçuk'dan mâ'adâsı pâdişâh olmışlardur. Sultân Muhammed bahâdır ve âkıl ve âdil ve muhibb-i ulemâ ve latīf-tab' ve hoş-fehm ve nazma kādir pâdişâh olup zamânında cümle iltizâmları def' eyledi.

Es-Sultānu'l-Mu'azzam Sencer Şâh ibn-i Melikşâh ve Sultān Berkyaruk vefât itdikde Horâsân hâkimi olup ve Sultān Muhammed'den sonra müstakillen pâdişâh nâmın urundı. Ve beş yüz sekizde Gazne'yi Arslanşâh-ı Gaznevî elinden alup ve kendi nâmına hutbe okutdı. Ve Gazne hazînesinden beş zî-kıymet tâc aldı ki her birinin

[5148] Bir ümmet ki bayramı günü, ma'budlarının evinde emirleri katledilmiştir, bunu ortaya çıkarmak Allah üzerine haktır.

kıymeti bin kerre bin altun idi. Ve on yedi altun ve gümüş taht alup ve bin üç yüz altunla murassa‘ bir esvâb aldı ve beş yüz on üçde Sultān Muhammed oğlu Sultān Mahmûd ile Re’y’de cenk idüp gālib oldı. Ve ba‘dehû Sultān Mahmûd’ı babası memleketinde ibkā idüp ve şol vech üzre musâlaha olundı ki Sultān Sencer içün ol diyârda “sultānu’s-selâtīn” diyü hutbe okuna. Ve beş yüz yigirmi üçde Sultān Sencer Semerkand’ı Muhammed Hân elinden alup ve beş yüz yigirmi altıda Sultān Sencer Melik Tuğrul’ı Irâk saltanatı içün ta‘yîn eyleyüp ve Gence hâkimi Sultān Mes‘ûd buna râzı olmayup ve Horâsân’dan kalkup anınla cenk eyledi ve gālib olup Melik Tuğrul’ı taht-ı Irâk’da şâh dikdi. Ve beş yüz otuz üçde Sultān Sencer Harezmşâh Atsız ile cenk idüp ve ana gālib olup ve Harezmşâh’ın oğlunı cenkde katl eyledi. Pes Harezmşâh Hıtay pâdişâhına haber gönderüp Mâverâünnehr üzerine gelmeğe tahrîk eyledi ve ol dahi gelüp Mâverâünnehr’de katrân nâm mahalde Sultān Sencer ile cenk idüp ve Sencer’e gālib olmağla küffâr Mâverâünnehr’e istîlâ eyledi. Ve bu esnâda Harezmşâh Horâsân’a varup ve Sultān Sencer emvâlini alup memleketi yağmaladı. Ve beş yüz otuz sekizde Sultān Sencer Harezmşâh üzerine hisâr eyledi ve Harezmşâh itā‘at itmekle Sultān Sencer Merv’e avdet eyledi. Ve beş yüz kırk altıda Sultān Sencer Gūr pâdişâhı Alâüddîn Hüseyin ile cenk idüp gālib oldı ve esîr idüp didi ki “Eğer sen bana gālib olup esîr itsen ne iderdin” ve ol bir gümüş zencîr çıkarup “Bununla seni bend iderdim” didi ve Sencer dahi “Ben senin itdüğine kalmazım” diyüp anı ıtlâk eyledi. Ve beş yüz kırk sekizde Etrâk’den Gūr tāifesi vardur ki anları küffâr-ı Hıta Mâverâünnehr’e istîlâ itdiklerinde Horâsân cânibine sürüp çıkarmışlar idi. Ve bunlar azîm kabîle olup ve Belh emîri Komac anlara zulm itmekle âkıbet yigirmi bin atlu ile varup Gūr tāifesiyle cenk idüp Gūr tāifesi gālib olup Komac’ın çok âdemini katl itdiler. Ve bu ahvâli Sultān Sencer işitdikde yüz bin asker ile anların üzerine vardıkda anlar “Bizim cürmimiz yokdur, mazlûmuz” diyü niyâz idüp afv taleb eylediler. Ve Sultān Sencer kāni‘ olmayup ve âkıbet miyânlarında kıtâl mukarrer **[İ, 490a]** olmağın tāife-i Gūr dahi bi’z-zarûrî cenge âgāz idüp ve azîm cenk ü kıtâl itdiler ki ta‘bîr olunmaz. Ve âkıbet Gūr tāifesi gālib olup ve Sultān Sencer’i esîr itdiler. Ve ba’dehû Gūr tāifesi Horâsân’a girüp yağma itdiler ve ulemâ ve a‘yân-ı nâsdan çok kimse katl idüp ve ba‘dehû Sultān Sencer öninde arz-ı inkıyâd idüp salıvirdiler, velâkin anı hîç hisâba saymaz oldılar. Ve bundan sonra Sultān Sencer saltanatından ferâgat idüp Merv’in hânkāhında dervîş oldı. Ve bu esnâda Sencer’in hüddâmından Melik Müeyyed Aybek saltanat nâmıyla Horâsân’dan Nîşâbûr’a ve Tūs ve Nisâ ve Ebhûr ve Şehristân ve Tāmgān’a istîlâ idüp ve Gūr tāifesin ol diyârdan sürüp çıkardı ve kezâlik Sultān Sencer’in İnanç nâm bir memlûki Re’y’de

saltanat nâmın urunup ve ba‘dehû Sultān Sencer Oğuz ilinden kaçup Aybek ve İnanç mu‘âvenetiyle Merv’de pâdişâh oldı. Ve beş yüz elli ikide Sultān Sencer kulunç marazından vefât idüp Merv’de Dârü’l-Âhire nâm binâ itdüği kubbede defn olundı. Mezbûr nâmdâr ve mehîb ve kerîm ve âkıl ve dîndâr pâdişâh olup kırk yıl kadar saltanat sürmişdür.

Sultān Mahmûd bin Sultān Melikşâh: Mukaddemâ babası yerine Irâkeyn ve Cezîre ve Musul ve Diyâr-ı Bekr’e pâdişâh olmış idi. Ba‘dehû ammisi Sencer Şâh ile cenk idüp mağlūb oldukda Sencer Şâh anı yine kemâ-kân babası memleketinde mukarrer kılmış idi. Ve beş yüz on dörtde Âzerbâycân hâkimi Sultān Mes‘ûd saltanat da‘vâ idüp Sultān Mahmûd ile cenk itdikde mağlûb olup ve Sultān Mahmûd Mes‘ûd’un vezîri Hasan Tūrânî-yi İsfahânî’yi tutup katl eyledi. Mezbûr vezîr “Lâmiyyetü’l-acem” nâm kasîdenin sâhibidür ve Sultān Mes‘ûd emân virüp gelüp karındaşı Sultān Mahmûd ile mülâkāt eyledi. Ve beş yüz on yedide Sultān Mahmûd Gürci ile cenk idüp gālib oldı ve ba‘dehû niçe def‘a Sultān Mahmûd Bağdâd üzerine gelüp hisâr eyledi. Ve âhir beş yüz yigirmi birde Bağdâd’a girüp velâkin gāyet marîz oldı ve tabîbler tebdîl-i havâ ile emr itmeleriyle çıkup Hemedân’a gitdi ve anda sıhhat bulup ve ba‘dehû beş yüz yigirmi beşde vefât eyledi. Mezbûr halîm ve âkıl kimesne olup on üç sene ve sekiz ay saltanat itmişdür ve yerine oğlu Sultān Dâvûd bin Mahmûd serîr-i saltanata cülûs idüp ve beş yüz yigirmi altıda ammileri Tuğrulşâh ve Mes‘ûdşâh saltanatı elinden aldılar. Sultān Tuğrulşâh Sultān Muhammed’in oğlu olup Sultān Sencer mu‘âvenetiyle pâdişâh olmışdur. Beş yüz yigirmi sekizde bir niçe def‘a Sultān Mes‘ûd ile mukāteleden sonra beş yüz yigirmi dokuzda vefât eyledi ve ba‘dehû Sultān Mes‘ûd bin Sultān Muhammed Hemedân’a varup serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ve ba‘dehû Bağdâd üzerine varup Müsterşid-billâh halîfe ile cenk idüp ve gālib olup halîfeyi katl eyledi ve yerine oğlu Râşid-billâh’ı nasb idüp ve beş yüz otuzda andan dahi dilgîr olup Bağdâd’dan cıkarup ve Müktefî-billâh’ı halîfe eyledi. Ve beş yüz otuz ikide Râşid-billâh içün Melik Dâvûd bin Mahmûd ve Hûristân hâkimi Yavuz Ata ve sâir mülûk-i etrâf ittifâk idüp Sultān Mes‘ûd ile cenk itdiler. Sultān Mes‘ûd askeri gālib olup anlar münhezim olduklarında ba‘dehû asker mâl u ganâ’ime dağıldılar. Ve Yavuz Ata bu ahvâlden haberdâr oldukda biraz asker ile anlara hücûm **[İ, 490b]** idüp ve gālib oldı. Ve ol esnâda Melik Dâvûd katl olunup Yavuz Ata Fâris vilâyetine istîlâ eyledi. Ve beş yüz otuz dörtde Aramya hâkimi emîri Çavlı Sultān Mes‘ûd’un cengine ittifâk itdiler. Ve nâgâh beş yüz kırk birde Emîr Çavlı yigirmi bin atlu ile gelüp Zencân’da Yavuz Ata ile muntazır oldı. Ve bahâr eyyâmı oldukda kasd itdiler ve ba‘dehû birgün şikâra binüp ve Emîr Çavlı bir şikâra ok

atup andan kolı şişüp fevt oldı. Pes bu hâlden Yavuz Ata'ya dehşet gelüp Sultān Mes'ûd'un dergâhına gelüp afv taleb eyledi. Ve ba'dehû beş yüz kırk ikide Yavuz Ata tekrâr Sultān Mes'ûd ile Hemedân kurbında cenk itdikde esîr olup Sultān Mes'ûd anı katl eyledi. Ve beş yüz kırk yedide Sultān Mes'ûd dahi vefât idüp ve Hemedân'da defn olundı. Ve mezbûr sa'îdü'l-harekât ve mansûru'r-râyât, kerîm ve afîf ve bahâdır ve latīf-tab' sâhibi pâdişâh idi. Dâim latīfe-gûy ve inbisât ve inşirâh üzre olup âl-i Selçuk'da ana virilen kudret ve sa'âdet kimesneye virilmemişdür. Fi'l-hakīka hânedân-ı âl-i Selçuk'un sa'âdeti Sultān Mes'ûd ile bile gitdi. Zamânında niçe mülûk-i etrâf ile azîm cenk idüp cümlesine gālib olmışdur. Merkūm on altı sene saltanat sürüp vefât itdikde yerine karındaşı oğlu Melikşâh bin Mahmûd vasiyyeti ile şâh oldı. Ve seraskeri Hâs Beğ çok geçmeden tutup Melikşâh'ı habs eyledi ve yerine Hûristân sâhibi Sultān Muhammed bin Mahmûd'ı da'vet idüp serîr-i saltanatda müstakarr oldı. Ve ba'dehû kasd itdi ki anı dahi helâk idüp kendüsi pâdişâh ola. Sultān Mahmûd bu hâle vâkıf oldukda geldüğinin ikinci güni Hâs Beğ'i tutup katl eyledi. Ve beş yüz elli birde Süleymân Şâh bin Sultān Muhammed bin Melikşâh saltanat da'vâsın idüp Bağdâd'a vardı ve halîfe ana taklîd-i mülk eyledi. Ve ba'dehû ammisi oğlu işbu Sultān Muhammed'in cengine geldi ve münhezim olup Bağdâd'a gider iken Musul hâkimi elinde esîr oldı. Ve bu senede Sultān Muhammed gelüp Bağdâd'ı muhâsara eyledi. Ve bu esnâda Isfahân emîri Melikşâh bin Mahmûd Arslanşâh bin Tuğrulşâh ibn-i Muhammed bin Melikşâh Errân hâkimi İldeniz ile gelüp Hemedân'a vâsıl oldılar. Pes Sultān Muhammed dahi dönüp Hemedân'a gitdi ve niçe müddet siyil marazından hasta olup yatdı. Ve beş yüz elli üçde Melikşâh Kum ve Kâşân'a ve Hûristân'a istîlâ eyledi. Ve beş yüz elli dörtde Sultān Muhammed fevt olmağla askerin ittifâkıyla Musul'da mahbûs olan Sultān Süleymân Şâh bin Muhammed'i getürüp pâdişâh itdiler. Lâkin Sultān Süleymân ehl-i îş u tarab olup ve dâim masharalar ve nedîmler ile musâhabet idüp kâr-ı saltanatına duhûlden sonra Evcân hâkimi Atabeğ Şerefüddîn Hâdim İldeniz'e haber gönderdi ki belde-i Âzerbâycân'dan Arslanşâh bin Tuğrul bin Muhammed bin Melikşâh'ı alup gele ve saltanatı tefvîz eyleye. İldeniz Arslanşâh'ın vâlidesini alup andan Pehlevân ve Kızıl Arslan nâm oğulları olmış idi. Ve İldeniz dahi Arslanşâh'ı alup Hemedân'a geldi ve anda anı pâdişâh idüp ve Sultān Süleymân'ı şerbetleyüp helâk eylediler. Ve Re'y hâkimi İnanç Süleymân'ın katl olunduğından gamgîn olup Şîrâz emîri Atabeğ Aksungur'a haber gönderdi ki şehzâde **[İ, 491a]** Mahmûd bin Muhammed bin Mahmûd bin Melikşâh'ı getürüp sultān eyleyeler. Fi'l-cümle yigirmi bin atlu ile beş yüz elli beş târîhinde varup Arslanşâh ile cenk itdiler ve mağlûb olup ve dönüp gitdiler. Ve beş yüz elli yedide

Gürciler dâr-ı İslâm'a girüp Âzerbâycân'dan Devin nâm memlekete istîlâ itdiler ve Arslanşâhların cengine varup ve Gürcilerden çok âdem kırdılar. Ve beş yüz altmış dörtde Rey hâkimi İnanç, Harezmşâh'dan imdâd alup İldeniz muhârebesine geldiler. Ve cenkde mağlûb olup İldeniz Rey diyârına mâlik oldı ve İnanc'ı ba'zı kal'ada muhâsara eyledi. Ve âkıbet İnanç sulh içün vezîri Kulak Sa'deddîn'i gönderüp ol dahi İldeniz'in ba'zı mev'idine mağrûr olup ve İnanç vezîrin yanına vardıkda meclis-i şarâbda İnanç'ın başını kesüp İldeniz'e gönderdi. Ve İldeniz dahi kal'ayı aldıkda vezîr-i mezbûrı katl eyledi. Ve beş yüz altmış sekizde İldeniz fevt olup oğlu Pehlevân Muhammed makāmına kāim oldı. İldeniz hayâtında cümle umûr-ı memlekete gālib olup elli bin askere kādir idi ve cümle tasarruf-ı saltanat elinde idi. Arslanşâh'ın hemân hutbede nâmı var idi ve oğlu Pehlevân dahi ol minvâl üzre hareket idüp ve beş yüz ikide Sultān Arslanşâh fevt olup Pehlevân Muhammed anın makāmına oğlu Tuğrulşâh bin Arslanşâh'ı ikāmet eyledi. Tuğrulşâh sûret ü sîreti küçük ve latīf-tab' şâ'ir kimesne idi. Mezbûr Tuğrulşâh selâtīn-i Selâçıka'nın garâ'ib-i ittifâkātındandır. Bunların evveli Tuğrul ve âhirleri dahi Tuğrul vâki' olmışdur. Ve beş yüz seksen ikide Pehlevân Muhammed ki Bilâd-ı Cebel'e ve Hemedân'a ve Rey'e ve Isfahân'a ve Âzerbâycân'a ve Erâniyye'ye tasarruf iderdi, vefât idüp yerine karındaşı Kızıl Arslan kāim olup ve anın zamânında Tuğrul Şâh Kızıl Arslan'ın itā'atından çıkup ve niçe memlekete istîlâ eyledi. Ve mâbeynlerinde niçe def'a cenk vâki' olup ve sebebi dahi bu olmış ki Pehlevân Muhammed fevt oldukda dört oğlu kaldı ki Mahmûd ve Ömer Rey pâdişâhı İnanç kızından olup ve Ebû Bekr ve Özbek ümm-i veled câriyeden idi. Ve Kızıl Arslan vâlî oldukda karındaşı oğlu Ebû Bekr'i kendüye takrîb idüp mâ'adâsına iltifât itmedi. Pes hatun bu hâlden gayret çeküp babası kulları Emîr Ay-ata ve Emîr Rus ki anlar Damgân'a vardı, ammâ beğliği hatunun oğlu Mahmûd'a virdi. Ve beş yüz seksen üçde Tuğrulşâh kuvvet tutup kârı bülend oldı ve beş yüz seksen dörtde Kızıl Arslan halîfe Nâsır-billâh'dan mu'âvenet taleb idüp ve ol dahi vezîri Celâlüddîn'i azîm asker ile Tuğrulşâh'ın cengine gönderdi ve iki asker muhkem cenk idüp vakt-i duhâdan asra değin sabr u metânet itdiler. Ve âkıbet Tuğrulşâh gālib olup vezîr Celâlüddîn'i esîr idüp ve ba'dehû azîm ikrâm idüp ıtlâk eyledi. Ve tekrâr halîfe Tuğrulşâh'ın cengine hâsu'l-hâs emîri Mücâhid'i azîm asker ile gönderüp ve Tuğrulşâh'ın ol asker ile cenge mecâli olmamağla Hâsu'l-Hâs Hemedân'a gelüp Kızıl Arslan'ı serîr-i saltanata geçirdi. Ve Kızıl Arslan hatuna haber gönderüp nikâhlandı ve oğlu Mahmûd'ı atabeğî serasker eyledi. Ve cümlesi kalkup Âzerbâycân'da Tuğrul Şâh **[İ, 491b]** ile cenk idüp ve anı tutup ba'zı kal'ada habs itdiler. Ve Kızıl Arslan Isfahân'a varup anda niçe esîr katl

eyledi. Ve ba‘dehû dönüp Hemedân’a gelüp ol gice mezbûr firâşı içinde maktûl bulundı. Ve pes Âzerbâycân ve Nahcevân Ebû Bekr bin Pehlevân elinde kalup ve Hemedân Mahmûd ve Ömer elinde kalup ve Tuğrul Şâh iki yıl habs oldukdan sonra beş yüz seksen dokuzda halâs olup ba‘zı ümerâ mu‘âvenetiyle Hemedân’ı Mahmûd ve Ömer elinden alup ve anda serîr-i saltanata cülûs eyledi. Ve ba‘dehû hatun ile musâlaha idüp nikâhla aldı. Ve anın mâlıyla kuvvet tutup ve ba‘dehû hatunı şerbetleyüp helâk itdi. Ve bu cihetden Mahmûd bin Hatun Tuğrulşâh’a incinüp Harezmşâh’a vardı ve anı Irâk’a gelmeğe tahrîk idüp ve beş yüz doksan târîhinde Harezmşâh Tekeş Hân Irâk üzerine gelüp Tuğrulşâh’la cenk eyledi. Ve Tuğrulşâh yâda germiyyeti ve zâtında cür’eti ile muhkem cenk idüp ve ba‘dehû atıyla yıkıldıkda Mahmûd bin Hatun irişüp başın kesdi ve başını Tekeş Hân’a iletdi. Ve Tekeş Hân dahi ol başı Bağdâd’a gönderdi. Ve Tekeş Hân cümle Irâk-zemîn’e mâlik olup ve âl-i Selçuk’un cümle Irak-zemîn’de müddet-i saltanatları yüz elli seneden ziyâde olup Tuğrul’da munkatı‘ olmışdur. Fe subhânellezî lâ yefnâ zâtehû ve lâ yezûle mülkehû. Ve hüve’l-azîzü’l-hakîm.

El-Kısmü’s-Sânî Mülûk-i Kirman ân Âl-i Selçukiyyân

Âl-i Selçukiyyân’ın ikinci kısmı Kirman’dan zuhûr itmişdür ki bu tāifenin evveli Karud bin Çakır Beğ bin Mîkâîl’dür ki mezbûr dört yüz otuz üç senesinde Şîrâz’ı mülûk-i Deylemiyân elinden alup taht-ı tasarrufına getürdi. Ve dört yüz kırk altıda saltanat da‘vâsın idüp ve karındaşı oğlu Sultān Melikşâh ile cenk idüp ve ana gālib olup ve ba‘zı kılâ‘da habs idüp ve oğullarının gözlerine mîl çeküp ve bir karanuda habs eyledi. Ve ba‘dehû Melik Karud’a âdem gönderdi ve Melik Karud ol hâli göricek azîm cez ‘ u feryâd idüp yalvardı ki “Kon beni fakīr ve seyyâh olup ve min-ba‘d ağzıma saltanat nâmını almayayım” didi. Ve cellâd dinlemeyüp ellerin ve ayakların bağlayup cefâ vü eziyyet ile boğdı. Ve bu senede Melik Karud’un evlâdı müvekkiller ile ittifâk idüp ve atlar hâzır idüp kaçdılar ve Riyoz’ı geçüp Kirman cânibine gitdiler ve meğer cellâdlar bunlara merhamet idüp gözlerinin nûrını almamış idi. Ve bunların büyükleri Sultānşâh Kirman’a irişdikde şükrâne Mekke-i Mükerreme fukarâsına ve ayn-ı Arafât’ın ıslâhına ve Beyt-i şerîf’in kisvesine ve Mescid-i harâm’ın ta‘mîrine ve mîzâb-ı Ka‘be’nin gümüşden olmasına otuz bin filori irsâl eyledi. Ve Melikşâh ol zamân Horâsân’da bulunup bu hâli işitdikde bir nesne dimeyüp ve Sultānşâh’a bir nâme-i mukarrer gönderdi. Ve Sultānşâh adâlet üzre babası memleketinde hükûmet idüp ve kırk beş yıl saltanat sürüp ve dört yüz doksan bir senesinde vefât itdikde yerine karındaşı Tūrânşâh ibn-i Karud sultān olup ve ol dahi beş yüz dördüncü senesinde vefât **[İ, 492a]**

idüp on üç yıl hükûmet eyledi ve yerine oğlu Îrânşâh bin Tūrânşâh temellük idüp mezbûr zâlim ve mülhid-mezheb ve habîs-i‘tikād olmağın ehl-i Kirman beş yüz doksan senesinde anı katl idüp yerine Arslanşâh ibn-i Kirmanşâh ibn-i Karud’ı serîr-i saltanata geçürdiler. Mukaddemâ Arslanşâh Kirmanşâh’dan havf idüp paşmakcılar arasında ihtifâ itmiş idi. Ve nâgâh ehl-i Kirman bi-kudreti’llâhi te‘âlâ anı bulup pâdişâh itdiler. Mezbûr adl ü adâlet ve hüsn-i sîret üzre kırk yıl pâdişâhlık idüp beş yüz kırk dokuz senesinde vefât eyledi ve yerine oğlu Muhammedşâh bin Arslanşâh pâdişâh olup ve dört yıl hükûmetden sonra beş yüz elli üçde fevt olup yerine oğlu Tuğrulşâh ibn-i Muhammedşâh pâdişâh olup ve beş yüz altmış beş senesinde fevt oldukda oğulları Behrâmşâh ve Arslanşâh arasında ihtilâf u nizâ‘ düşüp ve âkıbet Arslanşâh vefât idüp Behrâmşâh pâdişâh oldı. Ammâ bunun zamânında kâr-ı saltanat gāyet za‘îf olup ve ba‘dehû vefât eyledi ve yerine oğlu Muhammedşâh ibn-i Behrâmşâh pâdişâh olup ve beş yüz seksen üç senesinde bunun zamânında ikinci kısım âl-i Selçukiyân’dan saltanat munkatı‘ oldı.

El-Kısmu’s-sâlis Mülûkü’ş-Şâm ve’l-Haleb ân âl-i Selçukiyân

Bunların evveli Tâcüddevle Teneş bin Alparslan bin Dâvûd’dur ki Sultān Melikşâh tarafından Şâm hâkimi olan Atsız bin Artuk’un nihâyet mertebe zulmünü işidüp dört yüz yetmiş bir senesinde Sultān Melikşâh ol memleketin hükûmetini mezbûr Teneş’e tefvîz idüp vardıkda Atsız’ı tutup katl eyledi. Ve dört yüz yetmiş dörtde Konya hâkimi olan Süleymân Kutalmış-ı Selçukī Haleb üzerine gelüp Şerefüddîn Müslim ibn-i Kureyş ile cenk idüp ve gālib olup ve Müslim ol cenkde maktûl bulındı. Süleymân Müslim’in cesedin bir beyâz izâra sarup ve bir katıra yükledüp Haleb muhâfızına gönderdi. Ol dahi Melikşâh’a “Hele görelim” diyü haber gönderüp on yedi gün avk eyledi. Ve âkıbet Melikşâh’ın âdemleri gelüp kal‘ayı zabt itdiler. Ve dört yüz seksen beşde Teneş Humus üzerine varup ve gālib olup Humus’ı zabt eyledi. Ve dört yüz seksen altıda melik fevt olmağla Teneş saltanat da‘vâsın eyledi. Ve ba‘dehû Haleb hâkimi Aksunkur ile kalkup Nusaybîn’i feth eyledi. Ve ba‘dehû Musul’a varup İbrâhîm bin Kureyş ile cenk idüp ve ana dahi gālib olmağla Musul’a istîlâ eyledi. Ve ba‘dehû Diyâr-ı Bekr ve Âzerbâycân’ı dahi feth eyledi. Ve ol esnâda Berkyaruk pâdişâh olup Aksunkur Teneş’i bırakup ana tâbi‘ oldı ve didi ki “Bizim sana itā‘atımız Melikşâh evlâdından kimesne olmaduğıçün idi. Çünki Berkyaruk vardır, ana itā‘at eylemek revâdır” didi. Bu cihetden Teneş’e za‘f vâki‘ olup ve dönüp Şâm’a geldi. Ve dört yüz seksen yedide tekrâr Teneş asker cem‘ idüp ve Aksunkur üzerine varup cenk eyledi ve

ana gālib olup esîr eyledi. Ve Aksunkur'a "Eğer sen bana gālib olup esîr itsen n'eyledin?" didi ol dahi "Seni katl iderdim" dimekle Teneş dahi "İmdi seni senin kendi kavlinle katl ideyim" diyüp katl eyledi. Ve ba'dehû Teneş Haleb'eb ve Ruhâ'ya ve Harrân'a ve Cezîre'ye ve Diyâr-ı Bekr'e ve Âzerbâycân'a **[İ, 492b]** ve Erbil'e ve diyâr-ı Ekrâd'a istîlâ idüp ve Berkyaruk ol vakitlerde Isfahân'da hasta bulunup ve ba'dehû dört yüz seksen sekizde sıhhat bulup Teneş ile cenk eyledi ve Teneş'in askeri münhezim olup ve kendüsi cenkde sâbit-kadem olmağla ol cenkde katl olundı. Mezbûr gāyet bahâdır ve gayûr ve mehîb ve âlî-himmet melik-i kāhir olup velâkin reâyâya adl iderdi. Ve Teneş'in iki oğlu olup birine Rıdvân ve birine Karud dirler idi. Dekkāk babasıyla cenkde bile olup Rıdvân ol vakte Hey'et yanında idi ki Irâk'a istîlâ itmek üzre idi ve bu haberi işidicek dönüp cenge geldi. Ve karındaşı Dekkāk dahi Haleb'de Rıdvân yanına geldi ve babası ümerâsından Haleb'de hâkim olan Ebu'l-Kāsım-ı Harezmî nâm emîrin yanına konuk gibi olup ve tasarruf emîr-i mezbûrun idi. Nâgâh bir gice Rıdvân bir gice Ebu'l-Kāsım'ı basup ve cemî'-i mâlını alup ve Haleb'e mâlik oldı ve saltanat nâmın urundı. Ve ba'dehû Rıdvân Ebu'l-Kāsım ve Cenâhüddevle nâm vezîr ile kalkup Ruhâ'ya istîlâ eyledi. Ve ba'dehû Şâm hâkimi Savtegin Hâdim sırran Dekkāk'a haber gönderüp Şâm'ı ana teslîm eylemek üzre va'de eyledi. Ve ol dahi şikâr bahânesiyle binüp ve ılgar idüp Şâm'a vardıkda Savtegin kal'ayı ana teslîm eyledi. Ve karındaşı Rıdvân ardınca âdemler salup irişmediler. Ve ba'dehû Teneş'in askeri Berkyaruk Tan'tegin nâm emîr habsden halâs idüp ve Dekkāk'a ulaşdı ve anın vâlidesin nikâhlandı. Ve ba'dehû Dekkāk ile ittifâk idüp Savtegin'i katl itdiler. Ve dört yüz doksan dörtde Rıdvân Dekkāk üzerine varup velâkin bir iş idemediler ve dönüp Haleb'e gelüp melik-i bâgi Basan ve Rıdvân'ın vezîri Ebu'l-Kāsım-ı Harezmî Rıdvân'a incinüp Dekkāk yanına vardılar ve anı Haleb üzerine tahrîk eylediler. Pes iki asker Kanserîn üzerinde cenk itdikde Rıdvân gālib olup musâlaha itdiler ki Şâm'da ibtidâ hutbede Rıdvân yâd olunup ve sonra Dekkāk yâd oluna. Ve ba'dehû Frenk tāifesi Şâm etrâfına istîlâ idüp ehl-i İslâm'ın anlara mukāvemete mecâlleri olmayup küffâr çok hasâret itdiler. Ve dört yüz doksan yedide Dekkāk fevt olup atabeği Tan'tegin anın bir yaşında olan oğluna saltanat nâmını virüp ve ba'dehû azl idüp Bektaş bin Teneş'i serîr-i saltanata geçirüp ve ba'dehû anı dahi azl idüp kendüsi memlekete istîlâ eyledi. Ve beş yüz yedide Haleb pâdişâhı Sultān Rıdvân dahi fevt olup anın yerine oğlu Şâhüddevle Alparslan temellük idüp ve ol dahi beş yüz sekizde huddâmı elinde katl olundı ve ol vakt on altı yaşında idi. Ve ba'dehû Atabeğ Lü'lü'-i Hâdim anın karındaşı Sultānşâh bin Rıdvân'ı pâdişâh itdi. Ve ba'dehû Frenk tāifesi ol etrâfa ziyâde tasallut itmekle ehl-i

Haleb havfa düşüp kal‘a-i Mardîn hâkimi Gāzî’ye teslîm itdiler. Ve beş yüz yigirmi ikide Şâm hâkimi Tuğtekin fevt olup mezbûr ehl-i adl ve hayr ve âkıl ve ehl-i re’y kimesne olup ve dâimâ Frenk tāifesiyle cihâd ü gazâ iderdi. Ve ba‘dehû yerine oğlu Tâcülmülûk Nûrî ibn-i Tuğtekin temellük eyleyüp mezbûr Şâm’da Batıniyye tāifesinden çok kimesne katl eyledi. Ve beş yüz yigirmi beşde mezbûrun üzerine ale’l-gafle birkaç Bâtınî tāifesi hücûm idüp ve bir niçe yerde mecrûh **[İ, 493a]** itmeleriyle âkıbet ol cerâhatdan vefât eyledi. Ve dört yıl ve beş ay temellük idüp vefâtından sonra yerine oğlu Şemsülmülûk İsmâ‘îl temellük eyledi. Mezbûr dâimâ Frenk ile cenk idüp ve çok Frenk katl idüp ve ellerinden birkaç kal‘a almış idi. Ve beş yüz yigirmi dokuzda birkaç âdem elinde katl olunup ve sebebi dahi bu idi ki halk anın cevrinden ve kahrından vâlidesine şikâyet idüp ve ol dahi oğlunun katline izin virmiş idi. Ve ba‘dehû yerine karındaşı Şihâbüddîn Mahmûd bin Nûrî temellük idüp ve dördünci senede beş yüz otuz üç târîhinde karındaşı izniyle bu dahi huddâmı elinde katl olundı. Ve ba‘dehû karındaşı Ba‘lbek hâkimi Cemâlüddîn Muhammed bin Nûrî serîr-i saltanata geçüp ve bir sene kadar hükûmet idüp beş yüz otuz dört senesinde fevt olup Mücîrüddîn Abak bin Muhammed temellük eyleyüp ve beş yüz kırk üçde Alaman kâfiri azîm asker ile gelüp ve Şâm’da olan Frenk ile ittifâk idüp ve Dımaşk-ı Şâm üzerine yüriyüp ve Gök Meydân nâm mevzi‘e kondılar. Ve Dımaşk kal‘asın muhâsara itdiler ve Mücîrüddîn dahi Musul sâhibi Seyfüddîn Gāzî’ye âdem gönderüp mu‘âvenet taleb eyledi ve ol dahi karındaşı Nûreddîn-i Şehîd’i bile alup ve varup Humus’ı küffâr elinden aldılar. Ve bu sebebden küffâra za‘f gelüp Dımaşk üzerinden kalkup gitdiler ve Mücîrüddîn Abak dahi Şâm askeriyle küffârın ardından irişüp ekserin helâk eylediler. Ve başları olan Aksis’i katl idüp ve ol la‘în hod mukaddemâ gelen küffâra dimiş idi ki “Ben düşümde Mesîh’i gördüm. Bana ‘Siz Şâm’ı alursız ve müslimânlara gālib olursız’” diyü bir menâm ihtirâ‘ itmiş idi la‘netu’llâhi te‘âlâ. Ve ba‘dehû Atabeğ Mu‘înüddîn fevt olup vezîr-i mezbûr karındaşı Zeynüddîn ile vezâret içün niçe def‘a cenk idüp ol sebebden kâr-ı memleket muhtel olup ve Frenk istîlâsından hod saltanat gāyetle za‘îf olmış idi. Ve bu sebebden ehl-i Şâm ittifâkıyla beş yüz kırk dokuz senesinde Nûreddîn-i Şehîd gelüp on gün Dımaşk’ı muhâsara idüp ve onuncı gün bâb-ı şerîfden girüp ve Mücîrüddîn iç kal‘ada tahassun idüp ve âhir-i kâr ana Humus’ı virmek şartıyla emân ile inüp kal‘ayı Nûreddîn-i Şehîd’e teslîm eyledi. Ve ba‘dehû ba‘zı mülâhaza ile Nûreddîn Humus’ı ana virmeği münâsib görmeyüp Bâlbîs’i teklîf itdikde râzı olmayup Irâk’a gitdi ve Bağdâd’a varup Nizâmiyye kurbında bir ev yapup ölince anda karâr eyledi. Âl-i Selçuk’un ikinci kısmından dahi saltanat bunda munkatı‘ oldı.

Sebeb-i Tesmiye-i Şehîd: Mezbûr Nûreddîn-i Şehîd'in sebeb-i tesmiye-i şehâdeti bu vechle iştihâr olundı ki kendü hizmetinde olan gulâmân-ı mâh-rûyân ve melek-sîmâ-yı nazîr-gılmândan birisini dâimâ mahsûs âbdest ibrîklerine ta'yîn idi ki su ile pür idüp âbdest alacak mahalle koyup giderdi. Birgün yine kā'ide-i sâbık üzre ibrîk ile âbdest alacak mahalle vardıkda Nûreddîn ol gulâmın yüzine nazar itdikde haddinin dil-dûz-ı gulâm sîne-i Nûreddîn'i nişâne kılup ol [ân dâim] ışka mukayyed ve mürg-ı dili kullâb-ı zülfine bend oldı. Çün bu ahvâl-i melâlet-kâr gitdikçe ziyâde olup gördi ki âsâyiş-i huzûrına ihtilâl ve başına bu gûne ahvâl-i pür-melâl gelüp âleme rüsvây ve bed-nâm ve hedef-i **[İ, 493b]** düşnâm oldı ve belki Hakk yanında dahi takarrübi noksân buldı. Hemân ol şeb dest-i du'âda cenâb-ı Hudâ'ya bâz kılup "İlâhî, kādirâ, perverdigarâ! Bu abd-i bî-çâre derd-mend-i âvâreyi ışkından gayrı ışka mübtelâ idüp rüsvâ-yı cihân itme. Kerem-i lutfundan mürg-ı rûhumı kafes-i tenden âzâd ve kurb u visâlinle dilşâd eyle" diyüp du'â-yı bisyâr ve istid'â-yı bî-şümârdan sonra dest-i niyâzı yüze sürüp hemân ol sâ'at vâsıl-ı merâm ve nâ'il-i kâm olup bu dâr-ı gurûrdan serây-ı sürûra rıhlet kıldı. Ve Hazret-i Hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Mustafa sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin من مات من العشق فقد مات شهيداً[5149] hadîs-i şerîfleri mazmûnları üzre künyeti şehâdet birle mükennâ olup "Nûreddîn-i Şehîd" diyü tesmiye olundı rahmetu'llâhi aleyh.

Ahvâl-i Mukaddem: Nûreddîn-i Şehîd mukaddemâ gāyet sâlih ve dîndâr ve gāzî-yi fî-sebîli'llâh pâdişâh olup Mısır ve Şâm ve Haleb ve Kudüs-i Şerîf etrâflarını Frenk istîlâsından ve gāretinden Nûreddîn-i Şehîd halâs idüp ve kendüsi pâdişâh olup zabt itdikden sonra bir gice Mısır'da beyne'n-nevm ve'l-yakaza ol sultān-ı kevneyn olan Rasûl-i kibriyâ hazretlerini müşâhede idüp buyurdılar ki "Yâ Nûreddîn! Hâliyâ şu üç nefer-i bî-dîn vücûd-ı nâzenînime kasd-ı bed itmek niyyetiyle hafr-ı zemîn idüp harem-serâma duhûl itmişlerdür. Ta'cîlen irişmek gereksin" diyü fermân idüp ve ol bî-dînleri "İşte bunlardur" diyü mu'âyenen gösterürler. Nûreddîn dahi bîdâr oldukda Mısır'dan mu'accelen biraz âdem ile Medîne-i Münevvere'ye irişüp ehl-i Medîne'ye ve mücâvir ü müsâfirine kendü yediyle ihsân idüp birbir öninden geçürür. Ammâ ol mel'ûnlar zuhûr itmez. "Görün dahi kimse kalmasın" didikde "Kimse kalmadı lâkin şunda üç nefer dervîş gāyet terk-i dünyâ, kimseden şey kabûl itmezler, anlardan gayrı kimse kalmadı"

[5149] *Kenzü'l-Ummâl*, III, s.372. Aşkından dolayı ölen, şehit olarak ölmüştür.

didiklerinde “Varın anları getürün, göreyim” didi. Varup getürdüklerinde ol rü’yâda Resûlullâh gösterdüği mel‘ûnlar olmağla “Sadaka Resûlullâh” diyüp üçüni dahi mukayyed idüp ve hücrelerin yoklayup gördiler ki oturdukları hücrenin hasîr altından hafr ile lağım idüp gicelerde kazup ve çıkan hâki celbendlerine ve küçük kîselere vaz‘ idüp sabâh oldukda taşrada mezâristân ve ba‘zı ziyâretgâhları ziyâret ider gibi çıkup sahrâlara ve ba‘zı hâlî mezâristâna ve çukur yerlere döküp ve niçe müddet sa‘y ve ihtimâm idüp mürûr-ı eyyâm ile ol hurşîd-i cihâniyânın âsûde oldukları mahalle vâsıl olurlar. Lâkin dehşet-i nebeviyye müstevlî olmağla dest-dirâzlık idemeyüp vâdî-i tereddüdde kalurlar. Meğer bunlar Frenk tāifesinden olup kıral-ı dalâlet-kârları öninde kavl ü karâr idüp dervîş-i Kalenderî kıyâfetinde gelüp niçe eyyâm çalışup ol lağımı kazup zât-ı pâk-i Ahmed-i Muhtâr’ı ve ol vücûd-ı pür-envârı çalalar. Muhassal ol mel‘ûnlar ahz olunup ve lağımları temâşâ olundukdan sonra envâ‘-ı cezâ ile katl idüp ve ba‘dehû Ravza-i mutahhara’nın cevânib-i erba‘asını ka‘r-ı zemîne kırk zirâ‘ hafr idüp mânend-i hısn-ı hasîn ve dökme tuçdan bir hisâr-ı metîn ve fevki kezâlik dökme tuçdan çevirdüp ve ba‘dehû Mısır’a azîmet eyledi, rahmetu’llâhi aleyh.

[İ, 494a] El-kısmu’r-Râbi‘ Melikü’r-Rûm ân âl-i Selçukıyyân

Âl-i Selçuk’dan bu kısımda ibtidâ saltanat da‘vâsıyla zuhûr iden Kutalmış bin İsrâ’îl bin Selçuk’dur ki diyâr-ı Rûm’a girüp niçe memleket feth eyledi. Ve ba‘dehû Sultān Tuğrul fevt oldukdan sonra Türkmen’den ve gayrıdan biraz asker cem‘ idüp da‘vâ-yı saltanat eyledi. Ve Sultān Alparslan ile cenk idüp ve mağlûb olup ve atdan düşüp vefât eyledi. Ve oğlu Emîr Mansûr babasının feth itdüği vilâyetlerde temellük idüp Sultān Melikşâh’a her sene bir mikdâr vergi virürdi. Ve ba‘dehû Emîr Barsak nâm kimesne mezbûrdan ziyâde mâl virmeğe iltizâm itmekle Sultān Melikşâh emriyle ol diyâra varup ve Emîr Mansûr’ı katl eyledi. Ve ol zamânda karındaşı Süleymân bin Kutalmış küçük olup ve ba‘dehû sinn-i bülûğa irdikde babasının Türkmen askeri ana mutî‘ olup varup Konya’yı feth eyledi. Ve ba‘dehû kuvvet tutup dört yüz yetmiş yedide varup Antākıyye’yi feth eyledi. Ol Antākıyye Rûmili’nde olup sadr-ı İslâm’da feth olup Ebû Ubeydeti’bni’l-Cerrâh hicretin on dördünde anların üzerine her bâliğ bir filori cizye virmek üzre sulh idüp ve ellerinde yine ol şehri ibkā itmiş idi. Ve ba‘dehû nasârâ nakz-ı ahd idüp ve ba‘dehû Habîb bin Müslimeti’l-Fihrî ve Âsım bin Ammâr tekrâr varup sulh-ı mezbûr üzere ol memleketi feth eyledi. Ve ba‘dehû üç yüz elli sekizde ol memlekete Rûm kâfiri istîlâ idüp ve bu târîhde Antākıyye’nin Filardos nâm batrîk beği re‘âyâya cevr ü zulm üzre olup ve oğlunı dahi niçe müddet habs idüp incitmiş idi. Nâgâh Filardos

Kostantiniyye cânibine gitmiş idi. Oğlı, Emîr Süleymân'a haber gönderüp "Eğer gelürsen şehri sana teslîm iderim" didi. Ve Emîr Süleymân dahi iki yüz seksen atlu ile binüp "Beni Filardos istemiş" diyüp ve ol cânibe revâne oldı. Ve Receb-i şerîfin yigirminci gicesi hisâr dibine varup ve yukarudan kemendler sarkıdup bunları yukaru aldılar. Ve kapuyı açup cümle atlular içeri girdiler. Ve ba'dehû kapuları bend idüp ve seher vaktinde cum'a güni yer yer sayha ve gavgā itdiler. Ke-ennehû ehl-i Antākıyye hakkında Hakk celle celâlühû hazretlerinin kavl-i şerîfine muvâfık ve mutābık görindi. Şöyle ki ol âyet-i kerîme [5150]﴿اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ﴾ âyet-i kerîmesidür.

Ve'l-hâsıl ehl-i beled üzerine hücûm idüp gālib oldılar. Ve girüden Süleymân'ın bâkī askeri dahi irişüp kuvvetlendiler. Ve ba'dehû iç-hisârın dahi muhâsara idüp Ramazân-ı şerîfin on ikisinde anı dahi feth eyledi ve çok mâl u esvâba mâlik olup ve ba'dehû Süleymân ol etrâfda olan kılâ' ve husûnı feth eyleyüp bâb-ı Kostantiniyye'den bâb-ı Trablus'a varınca olan memâlike istîlâ idüp beğler ve kādılar nasb eyledi. Ve adl ü adâlet idüp ve hüsn-i sîret ile mu'âmele eyledi. Ve ba'dehû dört yüz yetmiş sekizde Haleb hâkimi Şerefüddevle Müslim ile aralarında niçe def'a cenk olup ve âkıbet Haleb kurbında olan cenk-i azîmde Müslim katl olundı. Ve ba'dehû Melik Süleymân Ma'arretü'n-Nu'mân ve Kefertâb ve Şîzer'i feth idüp Antākıyye'ye geldi. Ve ba'dehû Haleb üzerine varup **[İ, 494b]** muhâsara eyledi. Ve ehl-i Haleb ittifâkıyla Şâm hâkimi Teneş gelüp Süleymân ile dört yüz yetmiş dokuzda muhkem cenk idüp ve âkıbet Teneş gālib olup ve Emîr Süleymân kaçmağa âr ve giriftâr olmağa havf idüp kendüyi katl eyledi. Ve bu hâlden sonra yerine oğlu Kılıçarslan hâkim olup ve ba'dehû dört yüz seksen beşde Ruhâ hâkimi İmâdüddîn Tūrân, Sultān Melikşâh emriyle ol memleketlere varup zabt eyledi. Süleymân'ın oğlu işbu Kılıçarslan'[ı] tutup Melikşâh'a gönderdi. Ve Sultān Melikşâh vefât itdikde mezbûr Kılıçarslan bin Süleymân Berkyaruk emriyle Rûm'da babası memâlikine istîlâ itmek üzre revâne oldı. Ve nakl olunur ki kıllet-i mâldan gāyet elemde olup ve yolda giderken nâgâh Tâcü'l-melik Ebu'l-Ganâ'im'in [iki] yük gümüşine rast gelüp ve anı alup kabz itmekle kuvvet tutup Konya'ya geldi. Ve babası Süleymân'ın cemî'-i memâlikine mâlik oldı ve hayli fütûhât idüp ve zamānı dahi mümted olmağla mülûk içinde nâmdâr ve şöhretdâr oldı. Ve dört yüz doksan yedide Malâtıyye'yi Melik Dânişmend elinden alup ve beş yüzde Frenk ile azîm cenk idüp ve Frenk'e gālib olup çok kâfir kırdı. Ve ba'dehû Karaman vilâyetin feth idüp ve ba'dehû Musul'a varup anı dahi feth eyledi. Ve ba'dehû Rahbe'ye teveccüh eyledi ki anı dahi

[5150] Yâsîn, 29. âyet.

feth eyleye. Ve Rahbe hâkimi Çavlı ile cenk iderken Kılıçarslan münhezim olup ve nehr-i Hâbûr'a düşüp gark ve helâk oldı. Ve bundan sonra Çavlı Kılıçarslan'ın Musul'da nâ'ib kodığı oğlu Mes'ûd'ı tutup Sultān Muhammed-i Selçukī'ye gönderdi ve anda biraz müddet durup beş yüz üç târîhinde bir mikdâr asker ile gelüp babası Kılıçarslan'ın memâlikini zabt eyledi. Ve hayli müddet adâlet ve hüsn-i sîret üzre olup ulemâ vü sulehâya ri'âyet ve rağbet eyledi. Ve mesacid ü cevâmi' ve cüsûr ve hânkāhlar binâ eyledi. Ve dâim gazâlar idüp ve çok vilâyetler feth eyledi. Ve ol müddet Kılıçarslan'ın memâlikini diğer oğlu Melikşâh zabt iderdi. Şöyle ki babası Rahbe üzerine gitdikde bunı tahtdan alıkomış idi. Babası [fevt] oldukda Melikşâh yerine kāim olup saltanatı zabt itmiş idi. Ve ba'dehû fevt olup bundan sonra yerine karındaşı Melik Mes'ûd gelüp zabt itmiş idi. Ve beş yüz otuz yedide Muhammed bin Dânişmend fevt olup ve Melik Mes'ûd varup anın memâlikinden ba'zı diyâra istîlâ eyledi. Ve Melik Mes'ûd Amâsiyye kurbında Semerre nâm şehri binâ idüp anda mescid ve hânkāh ve medrese ve imâret ve hammâm binâ idüp ve anı taht-ı memleket eyledi. Ve beş yüz elli birde Sultān Mes'ûd fevt olup Semerre'de defn olundı, üzerine âlî kubbe binâ olundı. İlâ-hâze'l-ân üzerinde eczâ-yı Kur'ân-ı şerîf tilâvet olunur. Müddet-i saltanatı kırk yedi sene kadar olmışdur ve ba'dehû yerine oğlu Sultān İzzeddîn Kılıçarslan bin Mes'ûd bin Kılıçarslan pâdişâh olup mezbûr ehl-i adl ve ehl-i hayr ve dîndâr pâdişâh-ı nâmdâr idi. Kızı Selçuk Hatun Nâsır li-dîni'llâh-ı Abbâsiyye'ye virüp küllî muhabbet üzre olmışlardı. Ve beş yüz altmış yedide Kılıçarslan tekrâr Malâtıyye'yi Melik Dânişmendli evlâdı elinden alup ve Melik Dânişmend oğlu dahi Nûreddîn-i Şehîd'den mu'âvenet istedikde Nûreddîn dahi biraz asker ile gelüp Malâtıyye'nin Melik Dânişmend-oğlı'na virilmesi içün âdem irsâl itdikde ol dahi **[İ, 495a]** râzı olup Malâtıyye'den ferâgat eyledi. Ve beş yüz altmış dokuzda Nûreddîn-i Şehîd fevt oldukda Kılıçarslan kalkup Sivas'ı ve Kaysarıyye'yi Melik Dânişmend evlâdı elinden aldı ve beş yüz seksen dörtde Sultān Kılıçarslan kendi diyarını evlâdlarına tevzî' idüp şöyle ki Tokad'ı Rükneddîn Süleymân'a ve Konya'yı Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ve Ankara'yı Muhyiddîn'e ve Malâtıyye'yi Mu'izzüddîn Kayserşâh'a ve Elbistân'ı Mugīsüddîn'e ve Kaysarıyye'yi Nûreddîn Mahmûd'a ve Sivas ve Aksarây'ı Kutbuddîn'e ve Niksâr'ı Nâsırüddîn Berkyaruk'a ve Amâsiyye'yi Sencer Şâh'a virüp ve ba'dehû cümlesi cem' olup büyük oğlu Kutbuddîn'e virmek murâd idüp ve hem ana Mısır ve Şâm pâdişâhının kızın alıvirmek istedi. Ve sâir oğulları bu hâli işidicek imtinâ' idüp ve babalarının itā'atından çıkdılar. Ve bu sebebden Kılıçarslan'ın bi'l-külliye hükmi zâ'il oldı ve gâhî oğullarını ziyâret tarîkıyla gezerdi. Ve ba'dehû dört yüz seksen sekizde Konya'yı zabt iden oğlu

Keyhüsrev ve babasına itā‘at idüp ve babasıyla ma‘an Kaysarıyye’de olan karındaşı Nûreddîn Mahmûd’un cengine gitdiler. Zîrâ Mahmûd babası Kılıçarslan’a küllî ihânet idüp ve çok rızâsına muhâlif işlerde bulunup cefâ itmiş idi ve nâgâh Kılıçarslan hasta olup vefât eyledi. Müddet-i saltanatı yigirmi dokuz sene olmış idi. Mezbûr sîret-i hasene ve hey’et-i azîme sâhibi âkıl pâdişâh-ı gāzî olup Aksarây şehrini ol binâ itmişdür. Ve taht-ı hükûmetinde olan cümle memâlik bunlardur: Konya, Mar‘aş, Elbistân, Aksarây, Kaysarıyye, Engüri, Sivas, Malâtıyye, Tokad, Amâsiyye, Niksâr. Ve ba‘dehû Kutbuddîn Sivas’dan Aksarây’a ve andan yine Sivas’a gider iken Kaysarıyye’de karındaşı Mahmûd’a uğrayup izhâr-ı muhabbet iderdi ve Mahmûd dahi anı vâki‘ sanup i‘timâd iderdi. Birgün Kaysarıyye’nin taşrasında gezinmeğe çıkup cem‘ olduklarında Mahmûd’ı tutup katl eyledi ve Kaysarıyye’ye istîlâ eyledi. Ve ba‘dehû çok zamân geçmeyüp Kutbuddîn dahi hasta olup fevt oldukda Tokad’da olan Sultān Kāhir Rüknüddîn Süleymân varup Sivas’a ve Kaysarıyye’ye istîlâ eyledi. Ve bundan sonra sâir karındaşları üzerine kuvvet tutup ve birâderi Keyhüsrev ile dahi aralarına vahşet düşmekle Konya’yı anın elinden aldı ve ana Elbistân’ı karargâh ta‘yîn eyledi. Ve ba‘dehû Keyhüsrev karındaşından korkup Haleb pâdişâhı Melik Zâhir yanına vardı ve iltifât bulmayup İstanbul’a varup pâdişâhından ilticâ eyledi. Ve niçe müddet anda kalup ve ba‘dehû altı yüz bir senesinde saltanat müyesser oldı, mahallinde zikr olunur inşâ’allâhu te‘âlâ. Ve beş yüz doksan yedide Sultān Rüknüddîn varup Malâtıyye’yi karındaşı Kayserşâh elinden alup ve ba‘dehû arz-ı Rûm üstine varup ve niçe zamândan beri anda hâkim olan Muhammed bin Saltuk karşu gelüp sulh itmek murâd eyledi. Melik Rüknüddîn anı tutup habs eyledi ve arz-ı Rûm’ı karındaşı Tuğrulşâh’a virdi. Ve cemî‘-i birâderlerinin memleketlerin alup zabt eyledi ve Engüriyye hisârı gāyet sa‘b olmağın üç yıl mikdârı anı muhâsara idüp **[İ, 495b]** ve âkıbet altı yüz birde anda olan karındaşı Muhyiddîn’e ve evlâdına emân virüp Engüriyye’yi zabt eyledi. Ve ba‘dehû anlara gadr idüp cümlesini katl eyledi ve bu fi‘l ana müteyemmen olmayup beşinci gün kulunç marazına mübtelâ olup vefât itdi. Mezbûr ehl-i adl ü insâf ve hoş-sîret nâmdâr pâdişâh olup velâkin melâhide tāifesine meyl üzre olmağla halk ana sû’-i i‘tikād iderlerdi. Ve mezbûrun Ayaz nâm hüsnü’s-sûret bir gulâmı olup ana gāyet meyl ve muhabbet üzre idi. Nâgâh birgün şikâra çıkup mezbûr Ayaz’a atş galebe idüp ve bir acûzenin yoğurdın alup ve ayran idüp içdi ve ana hîçbir şey’ virmedi. Ve ol acûze dahi pâdişâha gelüp şekvâ eyledikde pâdişâh Ayaz’dan su’âl eyledikde havf idüp inkâr eyledi ve pâdişâh dahi etibbâya emr idüp Ayaz’a ka‘y şerbet virdiler. Ayran alâmeti zâhir oldukda zulm itdüği içün anı katl eyledi. Ve yerine oğlu Kılıçarslan ibn-i

Rüknüddîn Süleymân on bir yaşında pâdişâh olup ve anın zamânında Hamîd-ili'nde A'râz feth olundı. Ve altı yüz birde erkân-ı saltanat İstanbul'da olan Melik Keyhüsrev'e âdem gönderdi ki gelüp saltanatı ana tefvîz ideler. Ol dahi Konya'ya geldikde Kılıçarslan tarafından asker çıkup mezbûr ile cenk itdiler ve Keyhüsrev mağlûb olup ve hayrân kalup kanda gideceğin bilmedi. Ve ol esnâda nâgâh bi-hikmet-i Hudâ Aksarây ehli hâkimleri üzerine gulüvv idüp şehirden çıkardılar ve "Bize Keyhüsrev pâdişâh gerekdür" didiler. Ve ehl-i Konya dahi bu ahvâli işidüp "Biz anlardan Keyhüsrev'i pâdişâh itmeğe evlâyız ki sâbıkda dahi bizim pâdişâhımız idi ve biz anın zamânında âsude-hâl idik" diyü Kılıçarslan'ı ve sâir ümerâsını Konya'dan çıkarup Keyhüsrev'i tahta da'vet itdiler.

Sultān Gıyâsüddîn Keyhüsrev ibn-i Kılıçarslan bu vechle gelüp Konya'da serîr-i saltanatda karâr eyledi. Ve karındaşı oğlu Kılıçarslan'ı ve sâir ümerâsını tutup giriftâr eyledi. Ve Şimşâd sâhibi Melik Efdal-i Eyyûbî ve Harput sâhibi Nizâmüddîn ibn-i Karaarslan Keyhüsrev'e gelüp itā'at itdiler ve ba'dehû Kara Âmid pâdişâhı Nâsırüddîn Mahmûd ve Melik Eşref gelüp Harput'ı aldılar. Pes sâhibi Nizâmüddîn Keyhüsrev'e âdem salup mu'âvenet istedi ve ol dahi altı bin atlu üzerine Melik Efdal'i serdâr idüp gönderdi. Vaktâ ki bunlar Malâtıyye'ye vardılar, Âmid pâdişâhı Harput'dan kalkup Âmid'e gitdi. Ve ba'dehû Keyhüsrev Antāliyye fethine varup fethi karîb oldukda Rûm kâfiri Kıbrıs'da olan Frenk'den imdâd taleb itmekle Frenk tāifesi gelüp hisâra girdiler ve bundan sonra Keyhüsrev dönüp Konya'ya geldi velâkin anda biraz asker bırakdı ki küffârın zâd u zevâdesin keseler. Ve Rûm muztarr oldukda Frenk tāifesine "Çıkın, üzerimizde olan müslimânları def' eylen" didiler. Frenk bunı hîle anlayup kal'ayı teslîm itdiler.[5151] Pes Rûm kâfirleri asker-i İslâm ile müttefik olup Frenk ile cenk itdiler ve Frenk mağlûb olup iç-hisâra kaçdılar ve Keyhüsrev'[e] haber gönderüp ahvâli i'lâm itdiklerinde ol dahi fi'l-hâl Konya'dan gelüp altı yüz kırk üçde **[İ, 496a]** Antāliyye'ye istîlâ eyledi ve iç-hisârı muhâsara eyleyüp ve âkıbet zor ile alup ve içinde olan Frenk'i esîr eyledi. Ve altı yüz kırk beşde Gıyâsüddîn Keyhüsrev Varsen vilâyetine girüp Tarsûs nâm hisârı feth eyledi ve altı yüz kırk sekizde Alaşehir'de olan Leşkerî nâm kâfir ile cenk idüp ve gālib olup ve İslâm askerinin eline nihâyet mertebe mâl girüp ve Keyhüsrev cenk yerinde durup asker gārete meşgūl iken nâgâh bir Frenk gelüp ve Keyhüsrev'i bilmeyüp gönder ile urup şehîd eyledi. Mezbûr Keyhüsrev asrında büyük pâdişâh olup ehl-i hayr ve sâhib-i adl ve şecâ'at ve hoş-sîret ve pâk-i'tikād ve gāzî ve

[5151] metinde "ideler"

mücâhid pâdişâh idi ve ba‘dehû yerine oğlu Melik Gālib İzzüddîn Keykâvus bin Keyhüsrev pâdişâh olup ve henûz cevân ve hüsnü’l-vech ve latīfü’l-kelâm ve ma‘kūlü’l-fehm olup Âmid ve Hasankeyf ve Mardîn ve Harput ve Şimşât melikleri ana itā‘at idüp ve hutbe vü sikkelerinde nâmını yâd itdiler. Ve altı yüz dokuzda Erzurûm’da Emîr Tuğrul ibn-i Kılıçarslan’ın kârı bülend olup da‘vâ-yı saltanat eyledi. Ve hayli asker cem‘ idüp Keykâvus’ı Sivas’da muhâsara eyledi ve Keykâvus dahi Şâm sâhibi Melik Eşref’e haber gönderüp ol dahi imdâda geldi ve Tuğrulşâh havf idüp Erzurûm’a kaçdı. Ve bu esnâda Keykubâd bin Kılıçarslan fursatı ganîmet bilüp varup Engüriyye’yi istîlâ eyledi. Ve Keykâvus dahi Tuğrulşâh cenginden Fârig oldukdan sonra Engüriyye’de Keykubâd’ı muhâsara eyledi ve Keykubâd dahi Haleb pâdişâhı Melik Tâhir’den karındaşına şefâ‘at itmek recâ eyledi. Ve Sultān Keykâvus şefâ‘ati kabûl ve Keykubâd’ı ile getürüp ba‘zı kal‘ada habs eyledi ve yanınca olan ümerâya siyâset idüp ve sakalların tıraş idüp ve merkeblere bindirüp asker ve esvâk arasında arasında teşhîr idüp ve “Pâdişâhına hâ’in olanın hâli budur” diyü gezdirürdi. Ve altı yüz onda Sultān Keykâvus ammisi Erzurûm’da olan Tuğrulşâh’ı ele getürüp katl eyledi ve memleketi zabt idüp ve yanınca bile olan ümerâyı cümleten katl eyledi. Ve altı yüz on birde Sultān Keykâvus babasını katl iden Leşkerî nâm kâfirin üzerine varup ve gālib olup ve ele getürüp katl eylemek murâd itdikde çok mâl ve niçe şehirler ve kal‘alar virüp halâs oldı. Ve altı yüz on ikide Kıbrıs Frenk’i gelüp Antāliyye’[yi] alup ve anda olan müslimânları bi’l-cümle katl eyledi. Ve Sultān Keykâvus dahi tekrâr varup Antāliyye’[yi] kahr u cebr ile alup ve cümle kâfirleri katl eyledi. Ve yine bu senede bilâd-ı Ermen’de? Lü’lü’ nâm kal‘ayı dahi feth eyledi. Ve altı yüz on beşde Sultān İzzüddîn Haleb üzerine varup ba‘zı kılâ‘a istîlâ eyledi velâkin Haleb’i feth idemeyüp dönüp geldi. Ve beğler bir cemâ‘ati cenkde kusûr ile töhmet idüp ve cümlesini bir eve koyup ve etrâfından âteş idüp cümlesini yakdı. Ve altı yüz on altıda mülûk-i etrâfdan bir niçe mülûk ile ma‘an Melik Eşref’in memleketine varup girdi ve niçe kal‘alarına istîlâ eyledi. Ve anda hasta olup dönüp Sivas’a geldi ve anda siyil marazından fevt olup ve kendü binâ itdüği dârü’ş-şifâda bir âlî türbede defn **[İ, 496b]** olunup ve türbesi tākında böyle yazılmışdur: اجترصا(؟) عن سعة القصور، مضيق القبور، وا حسرتا ما أغنى عنّي سلطانية، تحقق الإنتقال وتبيّن الإرتحال عن كل شيئک الزوال، في الرابع من شوال، سنة سبع عشرة وستمائة. Merhûm-ı merkūm gazabnâk ve a‘dâsı üzerine mansûr u gālib ve sâhib-i tab‘-ı hüsn ve latīf nazma kādir pâdişâh idi. Ve yerine birâderi Melik Âdil Alâüddîn Keykubâd bin Keyhüsrev pâdişâh oldı. Bunı birâderi Keykâvus habs itmiş idi. Vefâtından sonra evlâdı kalmamağla erkân-ı devlet bunı habsden çıkarup pâdişâh itdiler. Ve pâdişâh oldukdan sonra Melik Eşref ile sulh idüp mesâfât üzre

oldılar ve Melik Eşref'in kız karındaşını aldı nikâhlandı. Ve altı yüz yigirmi ikide bilâd-ı Cezîre'ye varup Melik Kâmil Muhammed'in elinden niçe kal'alar aldı. Ve altı yüz yigirmi üçde Âmid sâhibi Melik Mes'ûd ibn-i Sâlih Artukî'nin elinden Hasan Mansûr'ı ve Elektîh'i alup ve Melik Eşref'i yüz bin asker ile sâhib-i Âmid'in cengine gönderüp ve cenk itdikde gālib oldı. Ve altı yüz yigirmi yedide ammisi oğlu olan sâhib-i Erzurûm Celâlüddîn Harezmşâh'a mutī' olup Ahlât kal'asın aldılar. Ve ba'dehû Alâüddîn dahi yigirmi bin asker ile ve beş bin atlu dahi Melik Eşref'den alup Âzerbâycân kurbında Harezmşâh ile muhkem cenk idüp ve gālib olup ve Harezmşâh'a bir mertebe hezîmet virdi ki min-ba'd Harezmşâh davranmağa kādir olmadı. Ve altı yüz otuz birde Ahlât üzerine istîlâ idüp ve Mısır pâdişâhı Melik Kâmil etrâf-ı mülûkden on altı kimesne ile Sultān Alâüddîn cengine geldiler ve Gök Irmak kenârında durup Rûm'a geçmeğe cür'et itmediler. Ve Hamâ sâhibi Melik Muzaffer'i iki bin beş yüz atlu ile Furât'dan geçüp ve Harput'a varmağa emr itdi. Ve ba'dehû Sultān Alâüddîn dahi Harput'a varup muhâsara itdi ve âkıbet Muzaffer emân dileyüp aşağı, taşra geldi. Ve Sultān Alâüddîn dahi ana ta'zîm idüp hil'at giydürdi ve Harput'a istîlâ eyledi. Ve altı yüz otuz ikide Mısır'dan gelen mülûk dağılup Sultān Alâüddîn Harrân'a ve Velhâ'ya istîlâ eyledi. Ve altı yüz otuz dörtde Sultān Alâüddîn fevt olup ba'zılar "Oğlı Keyhüsrev tarafından mesmûm oldı" diyü ma'nâ virdiler. Merhûm pâdişâh büzürg-vâr ve âkıl ve kâmil ve kerîm ve âlim ve şecâ'at-medâr kimesne olup ulemâ vü meşâyıh ve sâdâtı sevüp ve anlara ikrâm ve ihsân iderdi. Ehl-i adl ve sâhib-i hayr ve insâf olup zamân-ı saltanatında hüsn-i sîreti ile re'âyâ vü berâyâ âsûde-hâl olup zamânında zühd ve salâh ve ulûm ve ma'ârif ve kemâlâta rağbet şâyi' olup cenâb-ı izzet-i intisâbı her cânibden maksad-ı fuzalâ ve melce'-i sulehâ olmış idi. Cümleden zamânında olan ulemâ vü mesayıhdandur. Şeyh-i Âim Bahâüddîn-i Belhî ve anın ferzend-i ercümendi Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî ve şeyh-i zâhid ve âlim sâdık Mevlânâ Sadruddîn-i Konevî ve Kādı Fâzıl-ı Ermûrî ve niçeler dahi bunun asrında idi. Ve merhûm niçe ribât ve köprü ve mesâcid ve medâris ve hânkāh binâ idüp ve fî-sebîli'llâhi te'âlâ çok gazâ ve fütûhât-ı kesîre itmişdür. Ve her ne cânibe varsa bi-izni'llâhi **[İ, 497a]** te'âlâ mansûr u muzaffer olurdı ve taht-ı hükûmetinde olan vilâyetler bunlardur: Konya ve Aksarây ve Niğde ve Kaysarıyye ve âmme-i bilâd-ı Aydın ve bilâd-ı Menteşe ve bilâd-ı Saruhân ve bilâd-ı Hamîd ve bilâd-ı Germiyan ve bilâd-ı Gerde ve Kastamonı ve Engüri ve Malâtıyye ve Mar'aş ve Tokad ve Elbistân ve Amâsiyye ve Niksâr ve Samsun ve Sinop ve Sivas ve Harput. Ve merhûm evâ'il-i saltanatında Konya şehrine bir âlî ve muhkem sûr binâ idüp ve ol vakte değin şehrin sûrı yok idi. Ve tamâm oldukda Şeyhüddîn-i Rûmî hazretlerinden iltimâs

itdi ki ol sûra münâsib ba‘zı kelimât ve belâgatı gevher-bâr nazm ve nisâr idüp ve kapu üzerine kazılup derc ola. Ve Hazret-i Şeyh dahi bu kelimât-ı belâgat-simâtı yazup gönderdi "هذه دائرة تدفع السيل الدافق وتمنع الخيل السابق ولا تمنع الويل الطارق في الليل الغاسق"[5152]. Ve merhûm Sivas şehrini ta‘mîr idüp ma‘mûr eyledi. Zîrâ mukaddemâ harâb olmış idi. Ve Çemişkezek’i ve Erzincân’ı feth eyledi ve Erzincân’a latîf bâr û binâ eyledi. Ve kibâr-ı ümerâ ve Selâçıka’dan Emîr Celâlüddîn-i Kırtây dimiş ki “Sefer ü hazarda Sultân Alâüddîn’in on sekiz yıl mikdârı rikâbında hizmet itdüm ve hergiz Sultân-ı merkūmı tamâm gicede firâşı üzerinde yatar görmedim, şöyle ki evkāt-ı leyli üç kısım idüp bir kısmında nevm ve râhat ve bir kısmında ibâdet ve bir kısmında mütāla‘a-i kütüb idüp ve gündüzlerde âmme-i evkātını tedbîr-i mülk ve asker ve masâlih-i rai‘yyete ve musâhabet-i ulemâya ve müzâkere-i tevârîh ve âsâra ve siyer-i mülûk-i mâzîye sarf idüp ve mülûk arasında Sultân Mahmûd Sebüktegin ve Kāpûs bin Düşemgir’in ef‘âlini gāyet beğenir idi ve anların azîm şânın ulüvv-i himmetin ve mekârim-i ahlâkın ve adl ve keremlerin pesend iderdi. Ve her meclisinde hezel ve mâlâya‘nî söylenmezdi ve meclisi musâhabet-i mühimmât-ı fezâ’il ve mehâsin ile ma‘mûr idüp ve İmâm-ı Gazâlî’nin Kimyâ-yı Sa‘âdet nâm kitâbında ve vezîr Nizâmülmülk’ün Siyerü’l-mülûk nâm kitâbına dâim mütāla‘adan hâlî değil idi. Ve her bir rivâyât ve ahkâma abdestsiz nişân itmezdi. Vefâtından sonra yerine serîr-i mülke oğlu Sultân Gıyâsüddîn Keyhüsrev bin Keykubâd cülûs idüp ve altı yüz otuz beşde Haleb pâdişâhı Melik Azîz Muhammed’in kızına nikâh eyledi. Ve kendi kız karındaşı[nı] dahi Haleb meliki Azîz’in oğlu Melik Nâsır’a virdi ve sâhib-i Haleb Keyhüsrev’i Haleb’de hutbesinde yâd itdürdi. Ve Keyhüsrev ehl-i hevâ ve muhibb-i ehl-i hevâ ve tarab ve lezzet-i işret ve mâ’il-i sohbet idi. Ve Gürci pâdişâhının kızına âşık olup ve kasd itdi ki anı nikâhla ala. Ve ana küllî muhabbetden nâşî murâd itdi ki kendü sikkesinin bir yüzinde kendi nâmı ve bir yüzinde ol kızın nâmı yazıla. Erkân-ı devlet anı güçle men‘ itdiler ve âkıbet sikkede bir arslan sûretin nakş idüp ve arslanın başında bir güneş şeklin tasvîr itdiler ki arslandan murâd kendü olup ve şemsden murâd ol kız ola. Ve ba‘dehû Amâsiyye’de “Baba” nâm bir Şeyh peydâ olup acâ’ib ü garâ’ib nesneler göstermekle halk ana mutī‘ olup başına çok kimse cem‘ oldı. Ve Keyhüsrev anların cengine âdem gönderüp cümlesini dağıtdılar ve babayı ve halîfesini esîr itdiler. Ve ba‘dehû Keyhüsrev Baba’ya muhabbet idüp ve irâdet idüp ana “Baba” **[İ, 497b]** didi. Ve bu sebebden Şeyh Celâlüddîn-i Rûmî hazretleri Keyhüsrev’den yüz döndürüp ve altı yüz kırk birde Tatar tâ’ifesi Rûm memleketine

[5152] Bu bir dairedir ki fışkırıp akan seli ve önde giden atları engeller, ama karanlık gecede doğan veyli men etmez.

girüp Keyhüsrev anlar ile Erzincân kurbında cenk itdiklerinde bi-hikmet-i takdîr-i müte‘âl Keyhüsrev askeri çokluk cenk itmeyüp münhezim oldılar ve Tatar anı hîle kıyâsıyla bir gün kadar ol mahalde karâr idüp ve ba‘dehû hakīkat-i hâle vâkıf olıcak bilâd-ı Rûm’a girüp çok fesâd itdiler ve Ahlât ve Âmid’i dahi zabt itdiler ve Keyhüsrev kaçup bir kal‘aya tahassun eyledi ve Tatar’a haber gönderüp emân taleb eyledi ve anların itā‘atına girdi. Ve bundan sonra âl-i Selçuk’un esâs-ı devletine za‘f ve halel tārî oldı ve altı yüz elli dörtde erkân-ı devlet ittifâk idüp Sultān Gıyâsüddîn Keyhüsrev’i boğdılar ve yerine iki küçük oğulları Rüknüddîn Kılıçarslan ve Keykâvus’ı pâdişâh nasb itdiler. Fi’l-hakīka Keyhüsrev’den sonra âl-i Selçuk’dan mülk zâ’il olup ve sonra gelen pâdişâhlarda mücerred ism-i saltanatdan gayrı nesne yoğıdı. Ve altı yüz elli yedide Rüknüddîn Kılıçarslan ve İzzüddîn Keykâvus Hülagu Hân yanına varup ve niçe müddet anda durdılar. Ve ba‘dehû Hulâgû anları Rûm’a gönderüp tedbîr-i memleket içün yanlarınca Mu‘înüddîn Pervâne’yi ma‘an gönderdi ve biraz müddet iki karındaş şirket üzre Rûm’a tasarruf itdiler. Ve ba‘dehû Rüknüddîn gālib olup İzzüddîn ümerâsıyla İstanbul’a kaçup vardıklarında kayser anlara çok ikrâm ve ihsân eyledi. Ve birâz müddet bu vechle anda ikāmet itdiler ve ba‘dehû kayseri katl idüp İstanbul’a istîlâ itmek kasd itdiler. Ve kayser duydukda cümlesini giriftâr itdiler. Ve altı yüz altmış ikide İzzüddîn Keykâvus’ı Yedikulle’de habs idüp ve sâir ümerânın gözlerine mîl çekdiler. Ve altı yüz altmış altıda Mu‘înüddîn Pervâne erkân-ı devlet ile ittifâk idüp ve hâkān-ı Tatar’ın emriyle Kılıçarslan’ı tutup boğdılar ve anın yerine dört yaşında olan oğlu Gıyâsüddîn Keyhüsrev bin Rüknüddîn’[i] babası yerine pâdişâh itdiler. Ve mezbûr Mu‘înüddîn Pervâne Keyhüsrev’in vâlidesini nikâhlanup ve tamâm-ı Rûm’a hükm eyledi. Ve altı yüz altmış sekizde Deşt-i Kıpçak’da hân olan Mengü Timur Hân kaysere incinüp Rûm ili tarafından hayli asker gönderüp kayserin memleketini nehb ü gāret itdiler, şöyle ki İstanbul hisârına gelüp dayandılar ve Keykâvus’ı habsden halâs idüp ma‘an getürdiler. Ve hân Mengü Timur ana küllî ri‘âyet idüp ve kendünin akrabâ ve ehl-i beytinden kız virüp ve niçe müddet bu hâl üzre yanında ikrâm ile kalup ve âkıbet altı yüz yetmiş yedide Kırım’da Sarây şehrinde vefât eyledi. Ve altı yüz yetmiş beşde Tatar hânı Abaka Hân Mu‘înüddevle Pervâne’yi “Mısır sultānına muhibdür” diyü töhmet idüp katl eyledi ve yanınca havâssından dahi seksenden ziyâde kimesneyi katl eyledi. Mezbûr Pervâne ehl-i hayr ve dîndâr ve âkıl ve müdebbir ve kârdân ve mutasarrıf kimesne idi. Ve altı yüz yetmiş yedide Keykâvus Sarây şehrinde vefât itdikden sonra Mengü Timur Hân İzzüddîn Keykâvus’un hâtunını oğlu Sultān Mes‘ûd’a nikâhlandıra. Sultān Mes‘ûd râzı olmayup Rûm’a firâr eyledi ve Tatar tāifesi anı tutup

Abaka Hân'a iletdiler ve Abaka Hân ana ri'âyet ve ihsân idüp Sivas'ın ve Erzurûm'un ve Erzincân'ın hükûmetin tefvîz eyledi. **[İ, 498a]** Ve altı yüz seksen birde Abaka Hân fevt olup yerine Argun Hân pâdişâh oldukda kendünün adûsı olan Kırım hân[ı] ile Sultān Gıyâsüddîn Keyhüsrev muhabbet ve muvâlât üzredür diyü töhmet idüp ve âdem gönderüp bir vechle Gıyâsüddîn Keyhüsrev'i katl itdirüp ve diyâr-ı Rûm'un saltanatını Kırım'dan firâr iden Sultān Gıyâsüddîn Mes'ûd bin İzzüddîn Keykâvus ibn-i Keyhüsrev ibn-i Keykubâd'[a] tefvîz eyledi. Mezbûr Sultān Mes'ûd'un zamânında Saltanat-ı Rûm ziyâde muhtel ve her beğ bir nâhiyyeye istîlâ idüp ve Melik Mes'ûd'un hâli gāyet müşevveş olmağla gamından zehr yiyüp helâk oldı. Ve Tatar pâdişâhı Rûm'un bu vechle ihtilâl ve fitnesini görüp oğullarından birini Hâce Mes'ûd-ı Müstevfî ile Rûm'a gönderüp ve mehmâ-emken mezkûr Hâce Muhammed hüsn-i tedbîr ile ahvâl-i memlekete nizâm ve umûr-ı saltanat[a] intizâm virüp ve Melik Mes'ûd'un yerine karındaşı oğlu Sultān Alâüddîn Keykubâd ibn-i Ferâmurz bin Keykâvus pâdişâh eyledi. Ve bunun zamânında Tatar'a ihtilâl vâki' olmağla ahvâlleri za'îf ve kendüler kaydına düşmeleriyle Sultān Alâüddîn kuvvet ve şevket tutup ve âl-i Selçuk'un zâ'il olmış revnakını yine i'âde eyledi ve dâim küffâr ve Tatar ile cihâd ü gazâ idüp mi'e-i sâbi'anın hudûdından fevt olup yigirmi sene üç ay on gün pâdişâhlık eyledi. Ve yerine oğlu Gıyâsüddîn birkaç gün saltanat idüp mezbûr gāyet zâlim olmağın erkân-ı mülk anın üzerine gulüvv ve hücûm idüp katl itdiler. Ve bunun zamânında selâtīn-i âl-i Osmân'ın ceddi Sultān Osmân Hân hazretleri zuhûr idüp yevmen-fe-yevmen kârı bülend olup ve Sultān Alâüddîn'den sonra anın ümerâsı tasarruf itdikleri yerlerde müstakil pâdişâh olup ve Sultān Alâüddîn'in gālib ümerâsı ve askeri Sultān Osmân Gāzî Hân hazretleri yanına geldiler. Ve bundan sonra yevmen-fe-yevmen saltanat-ı İslâm revnak ve şöhret ve kuvvet bulup cümleden âlî olmışdur ki zuhûrları ne yüzden olmışdur an-karîb zikr ü beyân olunur inşâa'llâhu te'âlâ.

Fî zikri mülûk-i Dânişmendiyye fî bilâdi'r-Rûm

Ve bu tāifenin evveli Melik Dânişmend Ahmed Gāzî'dür. Ve ol meşhûr olan Seyyid Battāl Gāzî ki Ebû Muhammed Ca'fer bin Sultān bin Süleymân Hüseyin bin Rebî' bin Ali bin Abbâs-ı Malâtī-i Hâşimî'dür ki hâlâ Germiyan'da karye-i Mesîha ki şimdi ana Seyyid Gāzî dirler anda medfûndur. Diyâr-ı Rûm'da küllî fütûhât sâhibi olup ve mezârı âlî ziyâretgâhdur. Ve merhûm Seyyid Gāzî'nin hemşîresini Malâtıyye emîri olan Ömer bin Nu'mân Ziyâd bin Amr bin Ma'dî nikâhlanup mezbûrdan Nazîrü'l-Cemâl adlu kızı olup ve kemâle irdikde ol kızı Ali bin Mızrâb nâm Türkmen beğine

virüp ve andan dahi işbu Melik Dânişmend vücûda geldi ve büyüdikde mezbûr fâiku'l-akrân ve ehl-i ilm ü zühd ve ehl-i kemâl kimesne olup ve kendi akrabâsından olan Sultān Tursan bin Ali bin es-Seyyid Ca'ferü'l-Battāl ile Malâtıyye'de iki karındaş gibi görüşüp mu'âşeret iderlerdi. Ve ba'dehû dedeleri **[İ, 498b]** Seyyid Battāl'ın cihâd u gazâsı sünnetini ihyâ itmek kasd ile halîfeden kendülerine menşûr ve alem taleb itdiler. Halîfe dahi anları diyâr-ı Rûm'a gazâya izin virüp tuğ ve alem virdi. Ve feth itdikleri memleketlerde vâli olmağla menşûr virdi. Ve anlar dahi kırk bine karîb asker cem' idüp dört yüz altmış Recebi'nde Malâtıyye'den çıkup Rûm'a cihâd niyyetine azîmet eylediler. Ve ba'dehû Sultān Tursan nısf-ı akser ile ayrılup Karadeniz kenârlarında küffâr ile cenk iderek İstanbul'un Karadeniz boğazına irişdiler ve anda Alemdağı nâm mahalde bir âlî kal'a binâ idüp ve dâim İstanbul kâfirleriyle mukātele iderlerdi. Ve âkıbet kâfirler nefîr-i âmm ile bunları tazyîk idüp ve İslâm tarafından dahi imdâd irişmemeğle cümlesi anda şehîd oldılar, şöyle ki anlardan ferd-i vâhid halâs olmadı. Ve hâlâ ol mahalde du'â müstecâbdur. Ve Melik Dânişmend dahi yigirmi bin asker ile Sivas üzerine gelüp ve anı ta'mîr idüp makarr-ı saltanat eyledi ve sâbıkan dahi Seyyid Battāl-ı Ca'fer Gāzî Sivas'ı kâfir elinden alup ve dârü'l-İslâm itmiş idi. Seyyid Gāzî vefât itdikde Tokad'da olan kâfir beği kâfile peydâ idüp ve sandıklar içine cenkci bahâdur kâfirler koyup Sivas'a gönderdi. Şehre girdiklerinde sandıklardan çıkup ve sille-seyf olup ve cümle ehl-i İslâm'ı katl idüp ve ol şehri harâb u yebâb itdiler tâ şol vakte değin harâb kaldı ki işbu Melik Dânişmend anı ta'mîr eyledi. Ve ba'dehû Komanata ya'nî Sîs şehrine teveccüh eyledi. Komanat gāyet eski şehir olup şöyle ki anı Îrec bin Ferîdûn binâ itmişdi, şöyle ki içinde üç yüz altmış kilisa var idi. Anı feth idüp ve ba'dehû Kâşâne ya'ni Turhâl'a varup anı harâb idüp ve cümle mâlını aldı. Ve ba'dehû Kaz gölü kurbında Karkara'ya varup muhâsara eyledi. Ve çok zahmetle feth itmeğin şehri ve kal'asını harâb idüp ve cümle taşını mezbûr göle dökdürdi. Ve ba'dehû kabâil-i küffâr-ı Rûm ve Gürci ve Ermenî ve Frenk ittifâkıyla cümlesi cem' olup ehl-i İslâm ile muhkem cenk itdiler. Ve küffâr askeri İslâm askerinin ednâ mertebesinden ziyâde iken inâyet-i Bârî ile ehl-i İslâm gālib ve mansûr u muzaffer olup, şol mertebe küffâr[ı] kırup ve şol derece ganâyim aldılar ki vasfa gelmez. Ve ba'dehû Kankırı üzerine varup anı dahi feth idüp ve anda Karategin nâm kimesneyi beğ nasb eyledi. Ve mezbûr anda vefât idüp üzerine bir âlî kubbe binâ olunmışdur. Ve ba'dehû Melik Dânişemend Hırişte ya'nî Amâsiyye'yi muhâsara idüp ve Şettāt nâm kâfir ile azîm kıtâl idüp ve âkıbet gālib oldı ve şehri avn-i Bârî ile feth eyledi. Ve ba'dehû Nikoniyye üzerine ya'ni Çorum'a varup hisâr eyledi. Ve anı dahi çok zahmetden sonra feth

eyleyüp ehl-i İslâm eline çok mâl ve hayli esîr girdi. Ve ol esnâda Melik Dânişmend'in Melik Gāzî nâm oğlu tevellüd idüp ehl-i İslâm andan gāyet mesrûr ve şâdân oldılar. Ve ba'dehû Osmâncık nâm bir beği beş bin âdem ile Aklanos ya'ni Kastamonı fethine gönderüp ve ol dahi varup feth eyledi. Ve andan dahi gümüş ma'denine istîlâ idüp ve Melik Dânişmend nâmına sikke uruldı. Ve ba'dehû Osmâncık Kastamonı kal'asını ve ol etrâfda olan bir niçe pâre kal'aları dahi feth eyledi. Ve andan **[İ, 499a]** Melik Dânişmend Harasnosiyye ya'ni Niksâr üzerine vardı. Zamân-ı evâilde gāyet büyük şehir olup, şöyle ki İstanbul'dan azîm idi, varup muhâsara eyledikde küffâr ile azîm cenk idüp ve âhir bi-inâyeti'llâhi te'âlâ anı dahi feth eyleyüp ve ellerine çok mâl-ı ganâyim girdi. Ve ba'dehû içine biraz muhâfız koyup ve kendüsi Cânik memleketi fethine meşgūl ve anda Helkebine nâm kal'ayı muhâsar itdikde nâgâh kal'adan Melik Dânişmend'in dizine bir zebzek okı isâbet idüp mecrûh itdikde dönüp Niksâr'a geldi. Zîrâ Niksâr halkı âsî olup mukaddemâ anda muhâfız bırakdıkları ehl-i İslâm'ı katl itmişlerdi. Ve Melik Dânişmend varup anlarla tekrâr azîm cenk idüp ve âkıbet Niksâr'ı kâfir elinden tekrâr alup ve anda olan kâfirleri bi'l-cümle katl eyleyüp ve şehre yer yer âteş urup bi'l-cümle binâlarını ihrâk ve kal'asını dahi hedm ü harâb idüp ve tekrâr Helkebine kal'asına varup muhâsara eyledi. Ve be-takdîr-i Hudâ tekrâr kal'adan bir zebzek okı dahi gelüp Melik Dânişmend'in göğsine urup ve ol yaradan gāyet zebûn olmağla cümle asker ile dönüp Niksâr'a geldiler. Ve anda vefât idüp ve oğlu Melik Muhammed Gāzî zamânında üzerine bir âlî kubbe binâ idüp ve hâlâ meşhedi azîm ziyâretgâh olup ve ol yerin halkı ana velâyeti ile mu'tekıdlardur. Seyyid Battāl Gāzî'den sonra diyâr-ı Rûm'un fâtihidür. Bundan sonra ehl-i İslâm askeri za'îf olup küffâr o memleketlere yine istîlâ eyledi. Ve oğlu Melik Muhammed Gāzî Bağdâd'a varup halîfe Muktedî bi-Emrillâh'dan mu'âvenet taleb idüp ve ol dahi Melik Muhammed Gāzî'yi hoş tutup ve Melikşâh-ı Selçukıyye âdem gönderüp imdâd itmek taleb eyledi. Ve Melikşâh dahi Süleymân bin Kutalmış bin İsrâil'i hayli asker ile halîfeye gönderüp ve halîfe dahi Emîr Süleymân'ın kız karındaşını Melik Muhammed Gāzî'ye virüp ve ba'dehû Rûm cânibine gönderdi. Melik Muhammed Gāzî ve emîr Süleymân hudûd-ı Rûm'a vardıklarında azîm asker ile küffâr karşı gelüp azîm cenk itdiler. Ve âkıbet İslâm askeri gālib olup küffâr firâr eyledi. Ammâ gāyet çok kâfir kırdılar. Ve ol gice Melik Muhammed Gāzî'nin bir oğlu doğup ismini Yağıbasan kodılar. Zîrâ ol gice küffârı basup münhezim itmişlerdi. Ve ba'dehû varup Kaysariyye'yi feth itdiler. Emîr Süleymân anda karâr idüp ve Melik Gāzî'ye asker koşup ve ol dahi varup babasının feth itdüği memleketleri kâfir elinden aldı. Ve Melik Muhammed Gāzî serîr-i saltanata cülûs

itdikde Halîfet bin Tegin nâm kimesne[yi] vezîr idindi. Mezbûr Halîfet gāyet âkıl ve dânâ olup babası Altegin dahi Melik Dânişmend'in vezîri idi ve hâlâ Amâsiyye'de olan Halîfet Medresesi'ni ol binâ itmişdür. Ve dört yüz doksan üçde Frenk tāifesi Rûm kâfiri ile cem' olup Malâtıyye üzerine geldiler. Ve cümle ümerâ-yı İslâm üzerine gālib oldılar. Ve Melik Muhammed Gāzî dahi hayli asker cem' idüp küffâr ile muhkem cenk idüp ve kâfirlere gālib olup ve Frenk beğini dahi esîr eyledi. Ve dört yüz yemiş dokuzda Konya pâdişâhı Süleymân Selçuk fevt olup Melik Muhammed Gāzî anın memleketinden hayli yer aldı. **[İ, 499b]** Ve beş yüz yigirmi sekizde Şâm üzerine Frenk gelüp ol memleketleri harâb itdiler ve Melik Muhammed Gāzî hayli asker ile anların üzerlerine varup cenk itdiklerinde gālib olup ve çok Frenk katl eyledi. Ve beş yüz otuz yedide melik-i âlim ve âdil nâsıru'd-dünyâ ve'd-dîn Ebü'l-Muzaffer Muhammed Gāzî fevt olup mezbûr gāyet bahâdur ve nâmdâr ve dîndâr ve ehl-i ilm ve sâhib-i re'y ve mücâhidun fî sebîlillâh kimesne idi. Ve hükm itdüği memleketler bunlardur: Malâtıyye ve Amâsiyye ve Sivas ve Tokad ve Niksâr ve Kankırı ve Çorum ve Kastamonı ve Erzurûm ve Engüriyye ve Kaysariyye ve Cânik kal'alarına ve tevâbi'âtlarına hükm iderdi. Ve bunların vefâtından sonra yerine oğlu melik-i âlim ü âdil nizâmü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebü'l-Muzaffer Yağıbasan pâdişâh oldı ve mezbûr gāyet bahâdur ve âlim ve hoş-sîret ve nâmdâr pâdişâh idi. Beş yüz altmış senesinde Konya pâdişâhı Kılıç Arslan ile niçe def'a cenk idüp gālib olmış idi. Ve ba'dehû Frenk ile niçe def'a mukātele idüp cümlesinde mansûr u muzaffer olmışdur. Ve beş yüz altmış ikide vefât idüp Niksâr'da defn olundı. Üzerine âlî kubbe binâ olunup ve her gün bir hatm-i şerîf tilâvet olunmak şartıyla eczâ-yı şerîfe ta'yîn olundı. Mezbûr ehl-i adl ve sahib-i hayr kimesne olup Niksâr'da ve Tokad'da birer medrese binâ itmişdür. Ve mezbûr, bu tāifenin revnakı olup ve bundan sonra gelenlerde bu mertebe kuvvet yoğ idi. Ve ba'dehû yerine oğlu Melik Mücâhid Ebü'l-Mehâmid Cemâl Gāzî pâdişâh oldı ve çok zamân geçmeyüp ammisi Melik İbrâhîm memlekete istîlâ idüp ve bunun üzerine Zünnûn bin Muhammed karındaşı âsî olup Kaysariyye'ye istîlâ eyledi. Ve ba'dehû zamân-ı kalîlde Melik İbrâhîm fevt olup ve oğlu melik-i âlim-i zahîr emîrü'l-mü'minîn şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebülkadr İsmâ'îl pâdişâh oldı. Ve beş yüz altmış dörtde Melik İsmâ'îl dahi fevt olup şehr-i Niksâr'da defn olunup ve üstine bir âlî kubbe binâ itdiler. Ve ba'dehû Zünnûn bin Muhammed memlekete istîlâ idüp temellük eyledi. Velâkin bunun zamânında saltanat gāyet za'îf olup Âl-i Selçuk'un kuvveti ziyâde olmış idi. Kılıç Arslan-ı Selçukî bunun elinden gelüp Malâtıyye'yi almış idi. Ve Sivas'ı dahi aldıkda Zünnûn dahi kaçup Şâm-ı şerîf pâdişâhı Nûreddîn-i Şehîd yanına varup mu'âvenet taleb eyledi ve beş yüz altmış sekiz

senesinde vâfir asker ile Nûreddîn dahi varup Kılıç Arslan ile cenk idüp ve gālib olup Kılıç Arslan elinden ba‘zı memleketin alduğından mâ‘adâ Sivas ve Malâtıyye’yi dahi alup Zünnûn’a teslîm eyledi. Ve beş yüz altmış dokuzda Nûreddîn-i Şehîd fevt oldukdan sonra Kılıç Arslan gelüp tekrâr Sivas ve Malâtıyye ve Erzurûm’ı darben ve kahren Zünnûn elinden alup ve mülûk-i Dânişmendiyye elinden saltanat ve memleket hurûc idüp Devlet-i Dânişmendiyye dahi bunda munkarız oldı.

Fî zikri şâhân-ı Atabegân der-vilâyet-i Fâris: Bu tāifenin evveli Atabeg Muzafferuddîn Sungur bin Mevdûd’dur ki Devlet-i Selâçıka’da Fâris hâkimi idi. Sultan Muhammed bin Mahmûd bin Melikşâh-ı Selçukî hasta olup vefâtını müşâhede itdikde küçük oğlu beş yüz elli dört târîhinde mezbûr Sungur’a teslîm idüp vasıyyet itdi ki “Ben bilürüm böyle kücük oğlana **[İ, 500a]** itā‘at itmezler ammâ imdi sen bunı yanına al ve Fâris’a götürüp terbiye eyle ve büyüdikde Hudâ’nın emri her ne ise zuhûr ide” didi. Sungur dahi Fâris’a geldi ve büyüyince terbiye idüp Sungur’a anın içün Atabeg didiler. Ve ba‘dehû mezbûr şâhzâde içün saltanat da‘vâsıyla kalkup Tuğrul Şâh’ın atabeği olan Şemsüddîn İldeniz ile cenk itdikde münhezim olup Fâris’e geldi ve on üç yıl saltanat idüp fevt oldukda yerinde hemşîresi eri olan emîr-i sâbık karındaşı Muzafferüddîn Zengî ibn-i Mevdûd asker cem‘ idüp ve emîr-i sâbıkı katl idüp karındaşı yerini zabt idüp tahta cülûs eyledi. Mezbûr gāyet bahâdur ve ehl-i hayr kimesne idi. Mezbûr on dört sene saltanat sürüp ve beş yüz yetmiş hudûdında vefât eyledikde yerine oğlu Muzafferüddîn Tekele ibn-i Zengî şâh oldı. Mezbûr ehl-i adl ve sâhib-i hayr ve hoş-sîret kimesne olup yigirmi sene kadar saltanat eyledi. Ve mezbûr ammisi oğlu Atabeg Muzafferüddîn Tuğrul bin Sungur üç def‘a mezbûr Tekele ile cenk idüp ve her birinde ikişer ve üçer ay pâdişâh oldı. Ve ba‘dehû âkıbet Tekele gālib olup anı havza-ı tasarruf-ı memleketden sürüp çıkardı. Ve âhir-i kâr Tuğrul’ı ele getürüp ve Istahr şehrinde kal‘ada habs idüp ve gözlerine mîl çekdi. Ve ol cenkler esnâlarında Fâris harâb olup halk zirâ‘at ve filâhatden kalup azîm kaht u galâ vâki‘ oldı. Ve ba‘dehû Tekele vefât idüp yerine karındaşı Atabeğ Sa‘d bin Zengî pâdişâh olup bunun zamânında dahi kaht mümted ve müşted olmağla halk meyte ve cîfe yediler. Ve ba‘dehû vebâ müstevlî olup ekser-i halk vebâdan helâk oldılar. Mezbûr Sa‘d adl ü adâlet ve hüsn-i tedbîr ile ve hûb-re’y ve fikr-i savâb birle kem-â-kân memleket-i Fâris’i ma‘mûr eyleyüp ve mezbûr Sa‘d Kirman’a ve Isfahân’a dahi istîlâ eyledi. Ve altı yüz yigirmi ikide kasd itdi ki Irâk’a dahi istîlâ eyleye ve lâkin Sultān Muhammed Harezmşâh gelüp mezbûr ile cenk eyledikde gālib olup Sa‘d’ı giriftâr eyledi. Ve ba‘dehû mezbûrun şecâ‘atini ve hüsn-i sûretini ve fikr-i re’yini

beğenüp "Lâyık değildür böyle âdem zül ile zâyi' ola" diyü yine âzâd idüp ve her sene biraz şey virmek üzre musâlaha idüp memleketinde ibkā eyledi. Ve Sa'd'ın kızı Melike Hatun'ı Harezmşâhı oğlu Muhammed isteyüp nikâh idüp alıvirdi. Ve bu esnâda Sa'd'ın oğlu Ebû Bekr, babası mahbûs iken Fâris'de serîr-i saltanata cülûs idüp saltanat nâmını urundı. Ve babası Sa'd dahi Harezmşâh ile musâlahadan sonra Harezmşâh asker ile Fâris'e gelüp tahtı taleb itdikde oğlu Ebû Bekr cenk idüp tahtı babasına teslîm itmedi. Ve nâgâh babası ümerâsı hakk-ı nâna ri'âyet idüp ve kalkup Sa'd yanına geldiler. Ve Ebû Bekr az asker ile kaldıkda ehl-i Şîrâz bir gice Ebû Bekr'i basup ve tutup babası Sa'd'a teslîm itdiler. Ve Sa'd gelüp tekrâr tahta geçüp ve oğlu Ebû Bekr'i bir karanlık yerde habs idüp ve ayağına muhkem bendler urup aç ve susuz kodı. Ve bu hâl üzre mümted olup tâ kim Celâlüddîn Harezmşâh Hind'den gelüp ve Sa'd'dan şefâ'at idüp ve Ebû Bekr'i ıtlâk eyledi. Ve ba'dehû Sa'd fevt oldukda cümle ittifâkıyla Ebû Bekr bin Sa'd'ı habsden çıkarup Fâris'de şâh itdiler. Mezbûr Sa'd yigirmi dokuz yıl saltanat idüp gāyet âkıl ve dânâ ve muhibb-i meşâyıh u ulemâ ve ehl-i hayr pâdişâh idi. Şîrâz'ın **[İ, 500b]** sûrın ve gerek ribâtın ol binâ idüp ve niçe ebniye-i hayrâtı dahi vardur. Ve oğlu mezbûr Ebû Bekr tahta cülûs itdikden sonra gāyet adâlet ve hüsn-i sîret üzre hareket eyleyüp ulemâ vü sulehâyı celb-i kulûb ile kendüye yakın idüp ve fukarâ vü zu'efâya in'âm u ihsân ile mahbûlu'l-kulûb olmağla Şeyh Muslihüddîn-i Şîrâzî hazretleri anı bu vech ile medh itmişdür ki Beyt:

لقد سَعِد الدنيا به دام سَعدُه
وأيّده المولى بألوية النصرِ
كذلک تنشأ لينةٌ هو عِرْقُها
وحُسن نباتِ الأرض من كرم البذر[5153]

Nesr: Mezbûr Ebû Bekr Fâris ve Kirman ve Bahreyn ve Lahsâ ve Katīf'e hükm itmişdür. Ve mezbûrun bir gözi yoğ idi ki babasıyla cenk itdikde çıkmış idi. Mezbûr, bu tāifenin a'deli ve ahseni olup otuz sene saltanat sürmişdür. Şîrâz'da bir dârü'ş-şifâ ve sâir memâlikde mesâcid ü hânkāhlar ve ribâtlar binâ itmişdür. Vefât itdikde yerine oğlu Muzaferrüddîn Sa'd bin Ebî Bekr bin Sa'd babası makāmına kāim oldukda on iki gün kadar saltanat idüp vefât eyledi. Ve oğlu Muhammed üzerine bir âlî kubbe binâ eyledi ve yerine oğlu Muhammed Sa'd bin Ebî Bekr erkân-ı saltanat re'yiyle serîr-i şâhîyyeye cülûs eyledi. Mezbûr küçük olmağın anası Türkmen Hâtun umûr-ı memleketi tertîb eyleyüp ve mezbûr Muhammed dahi iki yıl sekiz ay sağ olup fevt oldı. Ve ba'dehû

[5153] Dünya onunla saîd oldu, saadeti daim olsun / Ve Mevlâ onu nusret livalarıyla desteklesin / Dalı (oğlu) da böyle yetişir ki, kökü odur / Yerin bitirdiğinin güzelliği, tohumunun güzelliğindendir.

Muzafferüddîn Muhammed Şâh bin Sungur Şâh ibn-i Sa‘d bin Zengî serîr-i saltanata cülûs eyleyüp dâim lehv ü lu‘be iştigāl idüp ahvâl-i memleketden [dûr] eyledüği ecilden halk Türkmen Hâtun ile ittifâk idüp mezbûrı sarâyında basup tutdılar ve Tatar pâdişâhına gönderüp anda kârını tamâm itdiler. Ve ol esnâda Türkmen Hâtun dahi fevt olup anın Sa‘d bin Ebî Bekr’den olan kızı Üns Hatun’ı şâh itdiler. Ve ol dahi bir sene saltanat itdikde ehl-i memleket tutup Tatar pâdişâhına gönderdiler. Ve bundan sonra Tatar gelüp Fâris’e istîlâ idüp Fâris’de Atabegân’dan saltanat munkatı‘ olup tamâm oldı.

Fî zikr-i ahvâl-i şâhân-ı Harezmiyân: Bunların evveli Harezmşâh Muhammed bin Enûştegin olup mezbûr, selâtīn-i Âl-i Selçuk’un kullarından idi. Mezbûr tahsîl-i ma‘ârif ve âdâb u kemâl itmeğin uluvv himmetle makbûl ve müte‘ayyen ve merci‘-i enâm kimesne oldı. Ve oğlu Muhammed’e ta‘lîm-i âdâb ü fezâil idüp her vechle mahbûlü’l-kulûb olup müşârün ileyhi bi’l-benân oldı. Vaktâ ki Melik Berkyaruk ümerâsından Emîr Dâvûd Harezm’e varup mühimmât-ı memâliki gördi ve anda Berkyaruk içün hutbe okundı. Ve beş yüz kırk dokuzda mezkûr Muhammed’i anda emîr nasb idüp ve ana Harezmşâh diyü lakab virdi ve kendüsi dönüp mezbûr Muhammed anda dâim adl ü adâlete ve hüsn-i sîret ve tedbîr-i memleket üzre olup ulemâ vü sulehâya rağbet ve ri‘âyet eyledi ve anlara küllî iltifât idüp ve Şer’-i şerîfi ta‘zîm idüp ve re‘âyâ vü berâyâya merhamet üzre oldı. Ve ba‘dehû mezbûr Muhammed-i Harezmşâh dört yüz doksan beş senesinde fevt oldı. Yerine oğlu Harezmşâh Atsız bin Muhammed temellük idüp ve biraz zamân sîreti üzre hareket idüp ve ba‘dehû Sencer’e muhâlefet idüp müstakilen da‘vâ-yı saltanat eyledi ve Sultān Sencer dahi incinüp ve asker çeküp Harezm’e vardı. Ve Harezmşâh, Atsız ile cenk idüp ve bozup ve Harezm’e istîlâ eyledi. Sultān Sencer dönüp **[İ, 501a]** geldikden sonra Atsız yine gelüp Harezm’e mâlik oldı. Ve beş yüz elli birde Atsız fevt olup meğer mezbûr kulunc marazına mübtelâ idi, mezbûr kuluncun def‘i içün edviye-i hârre isti‘mâl itdikde marazı dahi müşted olup ol marazdan fevt oldı. Mezbûr Atsız elli altı sene saltanat idüp ve ba‘dehû yerine oğlu Arslanşâh pâdişâh olup mezbûr on yedi sene pâdişâh olup ve Çin’e dahi sefer idüp Hıta ile cenk-i azîm eyledi ve yolda marîz olup Harezm’e geldikde vefât eyledi. Mezbûrun etrâf-ı mülûke dahi çok muhârebe vü mukātelesi vardur. Ve yerine oğlu Sultānşâh Muhammed pâdişâh olup mezbûr sagīr olmağla tedbîr-i ahvâl-i saltanatı vâlidesi iderdi. Ve büyük karındaşı Alâüddîn Tegin Çin’de sancakda idi, küçük karındaşının pâdişâh olduğunı işidicek gayret çeküp ve yanında olan Hıta tāifesinden asker alup ve gelüp

karındaşını memleketden çıkarup tahtı zabt eyledi. Ve ba‘dehû karındaşı sultān dahi etrâf pâdişâhlardan mu‘âvenet taleb idüp virdiklerinde azîm asker ile gelüp memleketi karındaşı elinden aldı ve Horâsân’a, Merv’e ve Nîşâbûr’a dahi mâlik oldı. Ve beş yüz seksen dokuzda Sultānşâh fevt olup yerine karındaşı mezbûr Alâüddîn Tekiş pâdişâh olup ve cümle hazâyine mâlik oldı ve büyük karındaşı Melikşâh’a Merv’i virüp ve Kutbüddîn Muhammed nâm oğluna Nîşâbûr’ı virdi ve beş yüz doksan senesinde Alâüddîn Tekiş Âl-i Selçuk’un âhiri olan Sultān Tuğrul ile cenk idüp ve gālib olup ve Tuğrul Şâh’ı tutup başını kesdi ve Bağdâd’a gönderdi. Ve ba‘dehû Hemedân’a ve Bilâd-ı Cebel’e ve Rey’e mâlik oldı. Ve beş yüz doksan altıda Melikşâh bin Tekiş fevt olup Hinduhân nâm oğlu kalup ve Merv’i karındaşı Muhammed istîlâ eyledi. Ve bu iki karındaş mâbeyninde ziyâde adâvet ve burûdet var idi ve beş yüz doksan dörtde Harezmşâh Tekişbuhârâ’ya varup muhâsara eyledi. Ve ol zamân Buhârâ Hıta zabtında idi. Pes ehl-i Buhârâ muhkem cenk itdiler ve bir gün kelbe kaftân giydirüp mancınıkla kal‘adan taşra atdılar ve “İşte sizin pâdişâhınız budur” didiler. Zîrâ Tekiş Hân’ın bir gözi a‘mâ idi ve ba‘dehû Tekiş Hân Buhârâ’yı aldıkda suçların mu’âheze itmeyüp afv eyledi. Ve beş yüz doksan altıda Horâsân ve Rey’e sultān olan Harezmşâh Tekin Hân fevt olup Harezm’de binâ itdüği âlî kubbede defn olundı. Merhûm âkıl ve hoş-sîret ve âlim ve hanefî-mezheb olup ilm-i fıkh ve usûl-i fıkh ve ilm-i mûsikī dahi a‘lâ bilürdi. Ve hüsn-i hulkı ve sohbet-i mu‘âşereti gāyet hoş idi. Ve ehl-i hayr ve dîndâr pâdişâh olup Harezm’e Hanefiyye’ye meşrût bir âlî medrese binâ itdirdi. Ve mezbûr ile Melik Gıyâsüddîn Gavrî’nin azîm husûmetleri var idi, böyle iken vefâtını işitdikde izz idüp mutlak uluvv-i şânına ve hüsn-hulkına binâen ve ri‘âyeten üç gün nevbetin çaldurmadı. Ve mezbûrun vefâtından sonra yerine oğlu Alâüddîn Muhammed-ı Harezmşâh pâdişâh olup sâbıkda Kutbüddîn ile mülakkab olup sonra terk idüp babası lakabıyla mülakkab oldı. Ve pâdişâh oldukda karındaşı oğlu Hinduhânî ibn-i Melikşâh, Gūr sultānı Gıyâsüddîn’e varup ilticâ eyledi ve Sultān Gıyâsüddîn dahi gelüp ana Merv’i **[İ, 501b]** ve Tūs’i alıvirdi ve altı yüz dörtde Melik Harezmşâh Mâverâünnehr’e geçüp Hıta pâdişâhı ile bir niçe def‘a cenk idüp ve âkıbet asker bozılup Muhammed Harezmşâh bir beği ile esîr oldı. Ve ol beğ bir müdebbîr kimesne olmağla Harezmşâh sûretâ kendünün abd-i memlûki gibi çizmesin çedirüp ve hizmet itdirüp ve karşusında ayağ üzre el kavuşdurup durdururlardı. Bir gün beğ, kendüyi esîr iden mâlikine didi ki “Beni murâd itdüğin kadar behâya kesüp ıtlâk eyle” didi. Ve mâliki dahi râzı olup behâsını getürmeğe bahâne ile Harezmşâh’ı gönderdi. Ve mezbûr Harezm’e geldikde ehl-i İslâm ziyâde mesrûr oldılar. Ve ba‘dehû ol esîr iden kimesne bu ahvâli işitdikde ol beğ ile ma‘an

Harezmşâh'a geldi. Ve Harezmşâh ana ta'zîm, ri'âyet ve ihsân idüp vilâyetine gönderdi. Ve Semerkand hâkimi ki Harezmşâh'ın damadı idi, Harezmşâh mağlûb ve esîr oldukda gadr idüp taht-ı yedinde olan Harezmiyân'ı katl idüp ve Harezmşâh'ın kızın dahi katl itmek isteyüp ve âhirü'l-emr kal'ada habs eyledi. Harezmşâh bu hâle vâkıf olıcak vâfir asker ile Mâverâünnehr'e geçüp Semerkand'ı muhâsara eyledi. Ve âhir-i kâr darb-ı kahr ile Sermerkand'ı alup ehâlîsinden iki yüz bin kadar âdem katl eyledi ve damadı olan emîr-i Semerkand'ı kal'adan indirüp öninde eşedd-i ukūbetle katl eyledi. Ve damadının evlâdından ve akrabâ vü ta'allukātından bir kimse komayup katl itdirdi. Ve bu ahvâl altı yüz beş senesinde vâki' olup ve ba'dehû asker ile Hıta cânibine azîmet idüp Hıta'ya gālib olup ve şol kadar âdem katl eyledi ki hisâba ve kitâba gelmez idi ki ve Hıta pâdişâhını dahi esîr idüp ve önüne getürdüp azîm ikrâm idüp ve kendü yanına tahta çıkardı. Ve ba'dehû kahr ile ve sulh ile anlardan çok memleket alup döndi. Ve altı yüz on senesinde Muhammed Harezmşâh tebdîl-i sûret üç nefer kimesne alup ve dördünci kendüsi Tatar memleketine girdiler ve duyulup giriftâr oldılar. Ve anlardan ikisi ölince dönüp Harezmşâh ile ol bir yoldaşını bağlayup esîr itdiler. Ve bir gice fursat bulup ve kaçup halâs oldılar. Ve altı yüz on bir senesinde serdârını biraz askerle gönderüp Kirman'ı ve Mekrân'ı hudûd-ı Sind'e varınca feth eyledi ve altı yüz on dörtde Harezmşâh varup Bilâd-ı Cebel'de Saveye ve Kazvîn ve Zencân ve Ebher ve Hemedân ve Isfahân ve Kum ve Kâşân'ı zabt eyleyüp ve bilâd-ı Âzerbaycân ve Erivân sâhibi Özbek bin Pehlevân Harezmşâh'a mutī' olup memleketinde hutbe ve sikke anın nâmına okutdı. Ve ba'dehû dört yüz bin asker ile Harezmşâh Bağdâd üzerine yürüyüp halîfeden taleb itdi ki selâtīn-i Âl-i Selçuk gibi kendü içün Bağdâd'da hutbe vü sikke ikāmet oluna. Ve halîfe ana râzı olmayıcak Bağdâd'ı muhâsara ve halîfeyi hal' ve hilâfeti evlâd-ı Alî'den birine nakl idüp Âl-i Abbâs'dan hilâfeti ref' itmek içün Bağdâd'a iki konak Ya'kūbe nâm mahalle gelüp kondukda halîfe dahi ana Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî hazretlerini resûl gönderüp vardıkda hazret-i şeyh mezbûrda hayli şevket ve azamet müşâhede eyledi, şöyle ki mülûk-i etrâf cümle gelüp ser-be-zemîn karşusında el bağlamışlar gördi ve kendüsi **[İ, 502a]** bir ser-â-ser çetirde taht üzerine mehâbetle oturup hazret-i şeyhe oturmağa teklîf itmeyüp kıyâm üzre kaldı. Ve hazret-i şeyh Allâhu te'âlâya hamd ü senâ idüp Âl-i Abbâs'ın fazlını beyân ve kelâm içinde lafzatullâh ve ism-i Resûlullâh yâd oldıkça Harezmşâh ta'zîmen hareket idüp ve diz üzerine kalkardı. Ve aslâ şeyhe iltifât itmeyüp ve ba'dehû "Bu senin ta'rîf itdüğin ahlâk bunlarda yokdur ve halîfe habsinde Âl-i Gıyâs gıyâs mahbûs olup tenâsül iderlerdi. Ve Âl-i Gıyâs bunların zamânında mebhân ve zelîl olmışlardı. Pes isterim ki halîfenin yerine bir

dîndâr halîfe nasb idem ki Âl-i Gıyâs'a hürmet eyleye" didi. Ve şeyh dahi muğber-i hâtır ve mahzûnu'l-kalb avdet idüp bed-du'â eyledi ve halîfeye gelüp bu minvâl üzre haber virdikde halîfe Harezmşâh'a bunı yazup gönderdi. **Beyt:**

ستعلم ان جاءت من الدهر لعبة

عمود ذات أسنانک أقوم

Nesr: Ya'ni işâret ider ki Tatar'a mektûb yazup gönderdim ki Harezmşâh'ın memleketi üstine gelüp hazret-i şeyhin inkisârıyla hikmet-i Hudâ Harezmşâh askeri üstine hâriku'l-âde üç gün ve üç gice muhkem kar yağup ve azîm furtuna ve soğuk olup ve kar mızrakları berâberî çıkup ve çâderlerin yıkup ve askerinin eli ve ayağı donup ve çok âdem helâk olup azîm belâya giriftâr olmalarıyla kalkup girü dönüp Horâsân'a teveccüh eyledi ve hükm itdüği memleketlerden halîfenin hutbesini izâle eyledi. Ve altı yüz on altıda Cengiz Hân hayli mâl ile Mâverâünnehr'e kendü umûrı içün bâzârgânlar gönderdi ve Buhârâ emîri anların mâlına tama' idüp ve ol bâzârgânları katl ve mâlların almağla Cengiz Hân bu ahvâlden azîm incinüp ve Harezmşâh'a âdem gönderüp kısâs içün Buhârâ emîrini istedikde Harezmşâh dahi ol elçileri katl eyledi ve bu sebebden ehl-i İslâm ile ehl-i Hıta miyânına azîm fitne düşüp ve Harezmşâh'ın zevâline bâ'is olduğından mâ'adâ çok pâdişâhların dahi zevâl-i saltanatına ve memleketlerinin harâbına ve hisâb u kitâba gelmez nüfûs-i ricâl ü nisâ vü sıbyânın kanların rûy-i arzı lâlezâr itmesine sebeb olmışdur. Ve Harezmşâh, elçileri katl itdikde gördi ki Cengiz Hân Kişlü Hân ile cenk iderler, hemân kalkup varup Cengiz Hân'ın memleketini gāret eyledi ve evlâd u ıyâl ü etfâlin esîr idüp ve ricâlin katl eyledi. Ve Cengiz Hân bu hâli işitdikde niçe yüz bin asker ile Harezmşâh üzerine geldikde ol dahi azîm asker ile karşu varup ale't-tevâlî dört gün dört gice azîm kıtâl olup ve tarafeynden kırılan askerin hisâbı yok idi. Ve âkıbet Cengiz Hân tarafı gālib oldukda Harezmşâh askeri ayrılup her biri fevc fevc memleketine gitdi ve ba'dehû Cengiz Hân gelüp Buhârâ'yı muhâsara eyledi. İçinde ehâlîsinden mâ'adâ yigirmi bin cenkci asker var idi ve âkıbet ehl-i kal'a zebûn olup sulh ile kal'ayı teslîm itdiler. Ve şehre girdikde gadr idüp cümlesini katl itdiler ve anda olan etfâl ü nisvânı bi'l-cümle esîr idüp ve mâlların alup ve ba'dehû şehri yakup ve yıkup harâb eyledi. Ve altı yüz on yedide Cengiz Hân Semerkand'a gelüp anda yüz yigirmi bin cenkci var idi ve çıkup cenk itmek murâd itdiklerinde **[İ, 502b]** deryâya düşmiş katre misâl bir anda cümlesi mahv oldukda şehre girüp cümle ricâlin katl ve emvâl ü erzâkın gāret ve nisvân ü sıbyânın esîr itdiler. Ve şehri dahi harâb idüp ve ba'dehû yigirmi bin asker ta'yîn idüp Harezmşâh'ı ahz itmek taleb eyledikde Harezmşâh firâr idüp Nîşâbûr'a vardı. Ve ba'dehû Taberistân deryâsına varup ve anda

bir gemiye binüp bir cezîreye vardı ve anda zâtü'l-cenb marazından vefât eyledi. Ve Cengiz Hân mezbûrun on bin kerre yüz bin altun ve bin yük atlâs ve envâ'-i akmişe-i latîfe ve on bin at ve katır ve on sanduk cevâhir ki behâsı hisâb olmaz lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ emvâl ü cevârî vü gılmân bi'l-cümle alup zabt eyledi. Ve Harezmşâh'ın on bin abede-i mülûk hâs kulı var idi ki cümlesi az zamânda dağılup gitdi. Ve Harezmşâh azîmü'ş-şân pâdişâh olup, şöyle ki hadd-i Irâk'dan Türkistân'a varınca zabt idüp Kazvîn ve Sicistân'a ve Hind ve Kirman'a ve Taberistân'a ve Horâsân'a ve Hemedân'a hükm itmiş idi. Ve beş oğlu var idi ki her birin bir memlekete vâli idüp ve anlar içün beş vakt namâz Âl-i Selçuk'un âyîni üzre ardınca beş nevbet çaldırup ve kendüsi Zülkarneyn nevbetin çaldırup şöyle ki biri gün doğumından ve birisi gün tolumından ve mülûk-i selâtînden yigirmi yedi nefer kimesne altun ve murassa' çomaklarla nevbet çalarlardı. Ve mezbûr Harezmşâh Hanefî mezheb olup ve her ulûmdan habîr ve mâhir idi. Yigirmi bir buçuk yıl cihâdda saltanat eyledi ve tahkīk-i hâl budur ki Âl-i Selçuk'dan sonra bundan a'zam ve memleketi vâsi' pâdişâh gelmemişdür. Zîrâ dâim himmeti kişver-güşâlıkda olup lezzet ve şehevâtı terk itmiş idi. Ve yerine oğlu Celâlüddîn-i Harezm pâdişâh olup mukaddemâ mezbûr, Gazze'de hâkim idi. Tatar anın üzerine gelüp cenk itdiklerinde Tatar'ı bozup çok Tatar katl itmekle altı yüz on sekizde tekrâr Cengiz Hân Talekān'da mukīm olup ve oğlu Tuli Hân çok asker ile Harezmşâh'a cenge gönderüp ve gelüp cenk itdiklerinde yine Harezmşâh gālib olup ve mübâlağa Tatar kırup ve Tuli Han'ı dahi katl idüp ve ellerinden çok esîr halâs eyledi. Ve ba'dehû Cengiz Hân'ı meydâna da'vet eyledi ve Cengiz Hân dahi oğlu ahsebiyle kalkup üzerine geldi ve ol hâlde Harezm askerinin çoğu dağılup gitmiş idi, böyle iken yine Cengiz Hân ile bi-lâ-fâsıla üç gün ve üç gice akıllar hayrân olıcak mertebe cenk idüp tarafeynden kırılan insân ve at kanından seyller akup ve âkıbet Cengiz Hân gālib oldukda Harezmşâh kaçup nehr-i Sind'e girdi. Ve Tatar dahi Gazne'ye istîlâ idüp katl-i âmm eyledi. Ve Harezmşâh andan Hind'e varup ve Hind pâdişâhı haber aldıkda biraz asker ile anı sayda çıkup ve Harezmşâh andan havfla bir mîşezâra girmiş idi. Ve Hind pâdişâhı anı arayup ve bulup üstine hücûm itdikde Harezmşâh mukayyed olmayup ve yanına karîb geldikde Hind pâdişâhını okla urup helâk itmekle sâir Hindîler firâr idüp çok yât u yerag bırakdılar. Ve Harezmşâh anların yât u yerag ve zâd u zevâdeleriyle kuvvetlenüp ve ba'dehû Sicistân'a gelüp anda yine hâli muntazam oldı. Ve ol vakit Tatar hadd-i Irâk'a varmış idi **[İ, 503a]** ve birâderleri Gıyâsüddîn ve Tîrşâh ve her biri Harezmşâh'ın memleketine istîlâ itmişlerdi. Ve Harezmşâh altı yüz yigirmi ikide Hind'den gelüp kendü memleketini birâderleri elinden aldı ve ba'dehû gelüp Bağdâd'ı muhâsara eyledi ve andan Erbîl'e ve

Âzerbâycân'a istîlâ idüp ve Tebrîz'i Muzafferüddîn Özbek Pehlevân elinden aldı. Ve Özbek müzmin-i hamr olup ve fâsık idi. Ve andan varup Gürcistân'a girüp yetmiş bin kâfir ile cenk idüp ve gālib olup on bin kâfir katl eyledi ve Tiflis'i dahi alup katl-i âmm eyledi. Ve ba'dehû Gence'ye âdem gönderüp anı dahi feth eyledi. Ve altı yüz yigirmi dörtde Isfahân kurbında Tatar ile cenk idüp ve ol vakit Harezmşâh'ın birâderi Gıyâsüddîn cenkde idi, bir husûs içün karındaşına incitmeğin kendü akseriyle kalkup gitmekle Tatar anı hîle kıyâsıyla kaçdılar ve Harezmşâh dahi derbendlere asker gönderüp çok Tatar katl itdiler. Ve işbu senede Harezmşâh, İsmâ'îliyye tāifesiyle dahi cenk idüp anlardan çok melâhid katl eyledi ve ba'zı kal'alarına dahi mâlik oldı. Ve bu senede Cengiz Hân fevt olup yerine Oktaykan hân oldı. Ve altı yüz yigirmi beşde Harezmşâh Tatar ile cenk idüp niçe def'a Tatar gālib olmış idi. Ve ba'dehû bir def'a da Harezmşâh gālib olup Tatar'dan lâ-yu'add âdem katl eyledi. Ve altı yüz yigirmi yedide Harezmşâh Rûm pâdişâhı olan Sultān Alâüddîn-i Selçukī ile cenk idüp Yassıçemen nâm mevzi'de azîm mukātele vü muhârebe idüp ve âkıbet Harezmşâh mağlûb ve şol mertebe askeri helâk ve bir mertebe bârgâh ü bengâh ve sâir âlât bırakdı ki min-ba'd harekete mecâli kalmadı. Ve Emîr İsmâ'îl bu ahvâli duyup Tatar'a haber gönderdi ki Harezmşâh gāyet za'îf olup, şöyle ki "Bundan böyle ednâ hasmıyla mukāvemete mecâli ve kuvveti kalmamışdur. Fursat sizindür, hemân acele üzre gelesiz!" dimesiyle altı yüz yigirmi sekizde Tatar askeri azîm cem'iyyetle gelüp Harezmşâh ile muhkem cenk itdiler. Ve âkıbet Tatar gālib olup Harezmşâh askerini pâymâl itdiler. Ve Harezmşâh kaçup mütehayyir gezerken Miyâfarkeyn kurbında bir fellâh anın esvâbına tama' idüp katl eyledi ve min-ba'd Harezmşâhîlerin nesli munkatı' olmağla Tatar gelüp bilâd-ı İslâmiyye'ye istîlâ idüp ve Melik Eşref dir imiş ki "Celâlüddîn-i Harezmşâh bizimle Tatar arasında sedd-i Ye'cûc gibidür ve ben ana gâhî hücûmda nusret ile du'â iderim" dimiş. Mezbûr Harezmşâh on iki yıl saltanat sürüp tâze iken helâk oldı. Mezbûr gāyetle bahâdur ve mehîb ve nâmdâr pâdişâh olup vâlidesi Hindiyye olmağla kendüsi Sarıyağız idi.

Arz-ı Harezm azîm iklîm olup arz-ı Horâsân'dan munkatı'dur ve Mâverâünnehr'den ba'îddür ve çevresi mehîb-fezâ ve sahrâdur. Ve bu memleketden çok fuzelâ-yı dehr zuhûr itmişdür ve hattâ sâhibü't-tesânîfi'l-kesîrati menba'u'l-ulûmi'l-azîzeti imâmü'l-allâme mü'ellif-i Fahr-i Harezm[5154] andandur. Ve anın ibtidâ-i a'mâlinden Şâhriyye nâm şehr-i azîmdür ki vaz'ında iki pâre şehir olup biri şarkīdür,

[5154] Meşhur dil âlimi Zemahşerî'nin lakabıdır.

nehr-i azîm kenârında vâki‘ olmışdur, Vi‘âş dirler. Ve biri garbîdür ki cisr cânibine karîb düşmişdür ve özge tarhdur. **[İ, 503b]** Ve bahîret-i Harezm tūlânî üç yüz mîldür, suyı acıdur ve ayağı akup bir gidecek yeri yokdur. Ve nehr-i Ceyhûn ve nehr-i Seyhûn ale’d-devâm içine akar. Ve bundan mâ‘adâ niçe büyük ırmaklar ve bî-nihâye sular akar velâkin aslâ acılığı gitmez ve artmaz ve eksilmez ve sırrını dahi kimse bilmez.

El-acîb: Ve bu diyâr içinde ba‘zı zamânda insân şeklinde bir mehîb şahıs zâhir olup suyun üzerinde ayağ üzre durur ve halk anı mu‘âyeten görürler ve üç kelimât ider velâkin ne didüği anlanmaz ve yine suya dalup gider. Ve bunı tecribe ile dirler ki “Kaçan bu şahıs zâhir olur, mülûklerden biri fevt olur” diyü mücerrebleridür. لا يعلم الغيب إلَّا الله[5155]

Fî zikri zuhûr-ı saltanat-ı Âl-i Cengizân: Ve bunların hakkında Celâlüddîn-i Harezmşâh’ın nişâncısı olan Muhammed bin Ahmed-i Nesevî târîhinde dir ki “Tahkīkan Çîn u Mâçîn ziyâde vâsi‘ memleket ve ma‘mûr vilâyet ve büyük saltanatdur, şöyle ki altı aylık yol olup ve her bir aylık yerine bir hân hükm ider velâkin cümlesi tahtgâh-ı memleket olan Tamgac nâm şehirde mukīm olan hâna mutī‘lerdür. Ve Hıta ve Hoten dahi üç hânlık memleket olup ve bunlar dahi Çin’e tâbi‘lerdür. Ve Yaban cezîresi ki vardur, andan ilerüsi ma‘lûm olmayup ancak bu cezîrenin bahr-i şarkīde hadd-i garbîsi yüz elli derece tūlde bahr-i Çin ve hadd-i şarkīsi yüz yetmiş beş buçuk derece olup ve hadd-i cenûbîsi otuz bir derece arzda ve hadd-i şimâlîsi kırk derece on dakīka arzda olup ve bu kırk derece on dakīkanın mâdûnı Asu cezîresidür ki Yeni Dünyâ toprağına karîbdür. Ve bunlardan ilerüsi gayri ma‘lûm değildür. Ve mukaddemâ bu Yaban cezîresi dahi Çin’e tâbi‘ olup ve ba‘dehû Çin’e itā‘atden çıkup başka bir saltanat-ı kübrâ olmışdur ki Çin ve Hind ve mâverâ-i Çin’de olan dokuz saltanat-ı Tatar kavmi bi’l-cümle bundan havf idüp ser-fürû iderlerdi ki Çin’e itā‘atden çıkup başka saltanat olalı iki bin seneye karîb olup kimseye ser-fürû itmemişlerdür. Ve’l-hâsıl gelelim Cengiz Hân’ın zuhûrına. Çin’de olan ol altı hânlardan birisinin ismine Duşi Hân dirler ki Cengiz’in ammetesinin zevci idi. Ve mezbûr Duşi Hân fevt oldukda Cengiz’in ammetesi mezbûre hâtunü zevcinin civârında olan Kişlü Hân nâm hâna ve gayrilere haber gönderüp karındaşı oğlu Cengiz fevt olan zevci yerine hân olmasını ricâ vü iltimâs eyledi. Ve ol civârında olan hânlar dahi ricâsını kabûl idüp büyük hâna arz itdiler. Ve büyük hân Cengiz’i istihkār idüp hân olmağa lâyık görmedi ve arz iden

[5155] Gaybı Allah’tan başkası bilmez.

hânlara dahi serzeniş eyledi ve ol hânlar dahi "Ricâmız kabûl olmadı" diyü incinüp büyük hâna muhâlefet itdiler. Ve âkıbet mâbeynlerinde cenk vâki' olup azîm mukātele vü muhârebeden sonra âkıbet büyük hân mağlûb olmağla Kişlü Hân ve Duşli Hân ve Cengiz Hân tahta istîlâ idüp ve üçi ber-vech-i iştirâk zabt u hükm itdiler. Ve büyük hân bi'z-zarûrî anlara mürâca'at ve sulhla ana dahi kendü memleketinde biraz yer ta'yîn itdiler. Ve ba'dehû Duşli Hân fevt olup ve çok zamân geçmeyüp Kişlü Hân dahi fevt oldı. Ve mezbûrun kendü ismine Kişlü nâm **[İ, 504a]** bir oğlu kalup tâze olmağla Cengiz Hân ana i'tibâr itmeyüp ve mezbûr dahi incinüp ve asker ile ayrılup bir kûşede karâr eyledi. Ve Cengiz Hân anınla bikaç def'a cenk idüp ve âkıbet Kişlü Hân tarafı za'îf oldukda Cengiz Hân anın cengine oğlu Duşi Hân'ı gönderüp varup cenk itdiklerinde Kişlü Hân'ı bozup ve tutup başını kesüp babası Cengiz[e] gönderdi. Ve bundan sonra Cengiz Hân hânlıkda rakībsiz münferid kaldı. Ve Harezmşâh ile adâvetlerine bâ'is Muhammed Harezmşâh faslında zikr olunduğı üzre mâbeynlerinde muhkem adâvet ve husûmet vâki' olmağla niçe def'a azîm cenkler olup ve âkıbet Cengiz Hân gālib olup ve Harezmşâh mağlûb olup firâr itdikden sonra Cengiz Hân Buhârâ'ya gelüp muhâsara eyledi. Ve içinde olan halk zebûn oldukda kal'ayı emân ile virdiklerinde gadr idüp cümle ricâlini katl-i âmm ve tâze nisvân ü sıbyânı esîr ve acûze ve şîr-hârların dahi pâymâl ve cümle emvâl ü erzâkların zabt u gāret eyledi. Ve ba'dehû altı yüz on yedide Semerkand'a varup, anın halkı[nı] cümle kırup ve şehri harâb eyledi. Ve ba'dehû bir bölük askeri dahi Horâsân tarafına ta'yîn idüp vardıklarında cümle bilâd-ı Horâsân'a istîlâ idüp ve ehâlîsini katl itdiler ve ba'dehû Rey'e ve Âzerbâycân'a ve Hemedân'a ve Errân'a varup kezâlik azîm fesâd itdiler. Ve ba'dehû derbend-i Şîrvân'dan geçüp cümle şehirlerine istîlâ itdiler. Ve andan Laz ve Bulgar ve Çerkes memleketlerine varup cümlesini gāret ve harâb idüp ve halkını kırdılar. Ve halâs olanlar dahi mâl ü erzâk ve evlâd u ıyâllerin bırakup kuru başı ve cânıyla kaçup berr ü beyâbâna gidüp aç ve muhtâc çoğu helâk oldılar. Ve Cengiz yanından bir bölük asker dahi Gazne semtine varup ve andan dahi Hind'e ve Sicistân'a varup katl-i nüfûs ve gāret ü harâb ile mu'tâd-ı habîselerini icrâ itdiler. Ve altı yüz on sekizde Cengiz Hân kendüsi Gürci ve Rus'un dahi ekser-i bilâdına istîlâ idüp ve andan dahi bilâd-ı müslimînden Merâga'ya ve Erdebîl'e ve Tebrîz'e ve Gence'ye istîlâ idüp ve cümle mülûk-i etrâfla cenk idüp bi'l-cümle kahr itdiler. Muhassal kadem-i şûmları basduğı memâlikde şol mertebe katl-i nefs itdiler ki hisâbı hadden bîrûn olup ve nebât u ebkâr ü nisvâna hod itdikleri fesâdı tahrîrde kalemler ihrâk olur. Ve bunların bu hâli Hazret-i Kahhâr-ı Mutlak sırr-ı hafîsi olup idrâkinde ukūl kâsıra ve nâ-tevândur. Zîrâ ki İskender-i Zülkarneyn cümle âleme

hükm itmişdür ammâ ol dahi bir sene bu mertebeye vâsıl olmayup ve belki on yıl mikdârı zamânda cümle dünyâya istîlâ idüp ve hiç nâ-hakk yere bir âdem dahi katl itmeyüp ve bir şehri harâb itmemişdür. Ve belki hemân halkın kendüye itā‘atiyle iktifâ itmişdür. Ve bunlar hod abede-i şemsden olup meyte ekl iderlerken kuvvet-i tâmme sâhibi olup ve az zamânda bu denlü memleketlerde kuvvet-i kāhireleri nümâyân olmışdur. Ve altı yüz yigirmi dört senesinde Cengiz Hân sar‘a zahmetinden fevt olup anı demirden bir tâbût içine koyup ve demir zencîrler ile iki dağın arasına asdılar. Ve Cengiz Hân yigirmi beş sene hânlık idüp helâkinden sonra Çugi Hân ve Çağatay Hân ve Oktay Hân nâmûn üç oğlu kalup ve hâl-i hayâtında memleketi anlara taksîm eyledi, şöyle Çugi Hân’a Harezm ve Deşt **[İ, 504b]** ve Harezm’i ve Çağatay Hân’a bilâd-ı Türkistân’ı ve Oktay’a kendü hânlığını vasıyyet idüp ve karındaşlarını ana itā‘at itmek üzre sipâriş idüp ve Oktay baş ve karındaşları üzre nâzır itmişler idi.

El-ahlâk: Cengiz Hân gāyet bahâdur ve mukaddim ve âkil ve dânâ ve kerem sâhibi âlî-himmet ve sâhib-i re’y ü tedbîr ve adl ü siyâsete ve şefkat ü merhamete mâlik kimesne idi. Ve cenk ahvâlini dahi gāyet hûb bilürdi. Ve yılda altı ay cenk idüp ve altı ay sayd u şikâr ve râhat iderdi. Ve Tatar içinde yasağı dahi ol vaz‘ u îcâd itmişdür ki ol vaz‘ itdüği yasak içlerinde şerî‘at menzilesinde mu‘teberleridür. Cengiz Hân anı akılla bulup vaz‘ itmişdür, şöyle ki ekseri Şer‘-i şerîfe muhâlifdür. Cengiz Hân fevtinden sonra hânlık içün iki sene Tatar içinde azîm ızdırâb ve fitne ve ihtilâl ve harb u kıtâl olup ve âkıbet ittifâkıyla Oktaykan Hân hân oldı. Mezbûr ziyâde kerîm ve muhsin kimesne olup, şöyle ki babası hazînesinde hûn-ı ciğerle cem‘ olmış hisâb u kitâbdan hâric envâ‘-i cevâhir ü zevâhir ve sâir emvâl-i kesîrenin cümlesini vücûh-ı hayrâta ve muhtâc u mesâkîne bezl ü sarf eyledi. Ve ol dahi babası gibi Harezmşâh’a adâvet üzre olup ve altı yüz yigirmi beşde niçe mülûk-i Tatar ile ki her bölükde bî-hisâb Tatar-ı hûnhâr ile Harezmşâh üzerine gelüp ve niçe def‘a cenkde Harezmşâh’ı ve bir cenkde dahi Harezmşâh anları bozup ve ekserîni katl idüp az Tatar halâs oldı. Ve altı yüz yigirmi sekizde Tatar Cezîre’ye ve Diyâr-ı Bekr’e gelüp katl-i âmm ve nehb ü gāret itdiler. Ve ol sene tekrâr Harezmşâh ile cenk itdikde Tatar gālib olup ve ol cenkde Harezmşâh nâ-pedîd oldı. Ve altı yüz otuz dört senesinde Tatar mancınıklar kurup Erbîl’i muhâsara itdiler ve şehri alup cümle halkını kırdılar. Ve altı yüz otuz sekiz senesinde Oktay Hân mülûk-i İslâm’ı bi’l-cümle itā‘atine da‘vet idüp ve nâmeler yazup gönderdi. Ser-i nâmede “Men nâibu Rabbi’s-semâi mâsihun vechu’l-ardi melikü’ş-şarki ve’l-garbi” diyü tahrîr idüp ve nâmesinde anı emr itdi ki “Cemî‘-i kal‘alarının divârların yıkup harâb ideler ve kendüye cümlesi ser-fürû ve itā‘at idüp ve bâc u harâc vireler ve

illâ her kim muhâlefet ider ise üzerine varup katl-i âmm iderim" dimesiyle halka hayret el virüp ne yüzden hareket ideceklerin bilmediler. Zîrâ cerâd-misâl Tatar-ı hûnhâr ve dîv-hısâl kavm idiler ki vardıkları memleketleri yakup ve yıkup harâb itdiklerinden mâ'adâ genc ve koca ve sabî dimeyüp katl-i âmm iderlerdi. Ve kesretlerinden nâşî mukāvemet dahi mümkin değil idi. Halka hayret el virüp Hakk te'âlâya tazarru' ve niyâza teveccüh itmeleriyle kudretu'llâh ile altı yüz otuz dokuz senesinde Oktaykan ibn-i Cengiz Hân fevt olmağla evlâd-ı Cengiz Hân miyânında saltanat içün azîm fitne vü kıtâl olup niçesini katl idüp niçesini birkaç günden sonra itdiler. Ve âkıbet Oktay Hân'ın oğlu Kibek Hân mübâlağa asker cem' idüp cümle muhâlifleri katl ü kahr eyledi. Ve bu ahvâl babası helâkinden dört sene sonra oldı ki altı yüz kırk üçde vâki' olmışdur. Ve mezbûr Kibek Hân babası dîninden çıkup Hıristiyan dînine girdi ve bir sene hânlık itdikden sonra bu dahi mürd olmağla tekrâr Tatar tāifesi içine saltanat içün azîm ihtilâf düşüp ve bî-hisâb **[İ, 505a]** âdem katl olundı. Ve âkıbet altı yüz kırk sekizde Deşt-i Kıpçak hânı Cucihân mu'âvenetiyle Mengükan ibn-i Tuli ibn-i Cengiz Hân hânlık serîrine cülûs idüp karâr-dâde oldukdan sonra karındaşı Kaylan ile Hıta memleketlerine istîlâ idüp ve ba'dehû karındaşı Hülagu'yı Îrân zemînine gönderdi. Ve ol dahi ol memleketlere varup ve istîlâ eyledi ve mübâlağa âdem katl idüp ve çok fesâd eyledi. Ve mezbûr Mengükan on yıl saltanat idüp altı yüz elli yedi senesi Muharremi'nde fevt oldukda karındaşı Kaylan, Mengükan vefâtını işitdikde altı yüz elli sekiz senesinde gelüp karındaşının yerine Hıta'da tahta cülûs idüp hân oldı ve altı yüz elli üçde Hülagü Îrân-zemîne gelüp hudûd-ı Irâk'a vâsıl oldı. Ve anda ehl-i İslâm ile niçe def'a cenk idüp ve çok hasâretler ve fesâdlar itdi. Ve altı yüz elli altıda Hülagu Hân Mu'tasım-billâh Halîfe vezîri Râfizî ibn-i Alkama'yı tahrîkle Bağdâd üzerine gelüp ve esnâ-yı seferde yolda Alamtu'ı alup Şemsü'l-şümûs Hâver Şâh'ın vezîri Nasîr-i Tūsî'nin aklını beğenüp ve ziyâde ikrâm ile alup yanınca vezâret mertebesinde eyledi. Ve mezbûr dahi bir kitâb husûsiyçün halîfeye incinmekle Hülagu'yı Bağdâd üzerine ol dahi tergīb u temyîc eyledi dirler. Kadem-i meyşûmlarıyla Bağdâd'a vardıklarında Hülagu'nun mukaddime askeri çıkup cenk itdiklerinde Bağdâd askeri münhezim olup yine Bağdâd'a girüp tahassun itdiler ve mezbûr Alkame'yi sulh nâmıyla Hülagu'ya çıkup ve ol dahi ma'hûd olmağla cümle itdüği hıyânet haberlerin ifâde itdikden sonra kendüsi içün ve evlâd u etbâ'ı içün Hülagu'dan emân taleb idüp ve halîfeyi dahi evlâdları ve cümle erkân-ı saltanatlarıyla bir lu'b ile kal'adan çıkarup ve getürüp Hülagu'ya teslîm itmeğe dahi ta'ahhüd eyledi. Ve Bağdâd'a geldikde halîfeye didi ki "Ben Hülagu Hân ile bu minvâl üzre söz itdim ki Hülagu'nun kızının sizin oğlunıza tezvîc idüp ve bu minvâl üzre akd-i

sulh idüp ve ba‘dehû dönüp gide. Münâsib olan budur ki pâdişâhına biraz hediyye ve cevâhir ile kendiniz ve ricâl-i devletden dahi beş yüz kadar âdem ile çıkup ve Hülagu Hân ile görüşüp mu‘âhede-i sulh ve akd-i nikâh ahvâlini kendünüz dahi bir hoş söyleşesiz” didi. [5156]إذا جاء القدر عمي البصر mefhûmı üzre halîfeyi sâde-dil ve dahi bi-lâ-te’emmül ol vezîr-i fitne-engîzin sözine i‘timâd idüp ve azîm hediyye ve tuhfe düzüp cümle evlâdı ve ricâl-i saltanatıyla müzeyyen ü müretteb ünvân u ihtişâm ve iki bin kadar âdem ile kal‘adan çıkup Hülagu Hân’a vardıklarında cümlesini katl idüp ve ba‘dehû halîfenin gözi karşusında evlâdların katl idüp ve halîfeyi aç ve muhtâc habs idüp ta‘âm vaktinde âdetâ sofra ve peşkîr döşenüp tabaklar içinde misk zer u sîm önine koyup, “Ye” diyü teklîf iderdi. “Altun ve gümüş yinür mi?” didikde “Ey bî-akl! Çünki altun ve gümüş yinmez, askerini dağıdup altun ve gümüş cem‘ ideceğine bugün içün askeri müheyyâ kılup ve beslemek gerek idi ki şimdi benim tîğ-i kahrımdan seni halâs iderlerdi” diyüp ve kaldırup ve yine habs idüp, bu ninvâl üzre birkaç gün eziyyet ve cefâ idüp muhkem azâb ile halîfeyi dahi katl eyledi. Ve Bağdâd’a girdiklerinde on sekiz kerre yüz bin ricâl ü nisvân u sıbyân katl idüp, şöyle ki kırk gün ve kırk gice ehl-i **[İ, 505b]** Bağdâd’ı kırup ve Mushaf-ı şerîf kitâbları ve katl itdikleri şühedâyı Dicle ırmağına dökdürüp âdem lâşe[si ve] kitâb üzerinden karşu geçelerdi. ﴿اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾[5157] Rahmetu’llâhi aleyhim ecma‘în. Ve kırk gün Bağdâd’da oturup ve ba‘dehû memleketine gitdikde Bağdâd hükûmetini Bahâdur Alî’ye virüp ve vezîr-i mehîn Alkame mel‘ûnı huzûrına getürüp “Sen velî-ni‘metin efendine ne hayr itdin ki bana ne hayr itsen gerekdür” diyü vâfir serzeniş idüp ve cümle huzûrında olanlara yüzüne tükürdüp “Seni eşedd-i ukūbetle katl iderdim ammâ katl itmek içün ahdime binâen subaşılık dahi hükûmetdür” diyü ahde vefâ içün subaşı eyledi ammâ ba‘zı rivâyetde fevâhiş üzerine bûzeng başı itdi dimişler. Zîrâ mukaddemâ Hülagu’ya haber gönderüp Bağdâd’a geldikde bi-lâ-kıtâl ve lâ-zahmet halîfeyi ve cümle evlâd ve ricâl-i devleti ile bundan akdem zikr olunduğı üzre Bağdâd’dan çıkarup teslîm itdüği mel‘aneti mukābelesinde Bağdâd hükûmetini ana va‘d itmiş idi. Ol ahdine binâen “Subaşılık ve bûzeveng başılık dahi hükûmetdür, ahdime vefât itmiş olurum” diyü subaşı ve rivâyet-i [âhar üzre] bûzeveng başı idüp mezbûr Alkame iki aydan sonra kahrından ve ârından zelîl ü rezîl ve hor u hakīr âh-ı hasret ile helâk olup gitdi veyâ hod kendüyi mesmûm eyledi dirler. Ve ba‘dehû Hülagu Şâm pâdişâhı Melik Nâsırî yanına da‘vet eyledi. Ol

[5156] Kader gelince göz kör olur.
[5157] Bakara, 156. âyetten nâkıs iktibas.

dahi kendü gelmeyüp Azîz nâm oğlunı azîm hedâyâ ile gönderüp geldikde Hülagu gāyet tahavvüre gelüp "Ol bize gelmedi ise biz ana varalım" diyü ve andan oğlu İşmol'i Miyâfarkeyn üzerine gönderüp vardıkda darben ve kahren kal'ayı alup ve Benî Eyyûb'dan Melik Kâmil'i esîr idüp Haleb cânibinde babasına gönderdi ve Hülagu dahi boynın urmağa emr eyledi. Ve ba'dehû Hülagu nehb-i bilâd ve kahr-ı ibâd iderek altı yüz elli sekiz senesinde varup Haleb'i muhâsara eyledi ve yedi günden sonra emân ile kal'aya teslîm itdiklerinde gadr idüp ehâlîsini kırup ve emvâlini alup nisâ vü etfâlini esîr eyledi. Ve iç kal'a virilmeyüp bir ay kadar azîm cenk itdiler ve âkıbet cenge tâb u tevânları kalmayup ve kaht u galâ dahi olmağla emân ile iç kal'ayı dahi virdiklerinde kal'ayı ve şehri yere berâber yıkup harâb eyledi. Ve Hamâ ve Humus ehli bu ahvâli işitdikde azîm hediyye ve emvâl ile kal'aların miftâhlarını gönderdiler. Ve ba'dehû Hülagu Hân Ketibganobin nâm seraskerini azîm asker ile Haleb üzerinden Şâm gāretine gönderdi. Ve ol dahi min gayri te'hîr Dımaşk-ı Şâm'a varup dâhil oldukda mancınıklar kurup cümle hisâr divârlarını yıkmak ve yürüyüş idüp almak tabaka ve mertebesine vardıkda ehl-i kal'a emân dileyüp ol gün kal'ayı emân ile alup ve emîr-i kal'ayı katl eyledi. Ve ba'dehû murâd itdi ki Mısır cânibine teveccüh eyleye. Ve Mısır sultānı Melik Kutuz bu hâlden âgâh oldukda azîm asker ile Tatar'ın cengine Şâm'a teveccüh eyledi ve Tatar bu haberden vehm-nâk olup Şâm'dan girü gitmek murâd itdiler ammâ meşveret itdiklerinde ba'zı ümerâ-yı Tatar cenk itmeği re'y-i savâb görmeleriyle Ayn-ı Câlûd nâm mevzi'de Mısır sultānıyla mukābil olup cümle gün cenge âgāz itdiler ve iki cânibden gayret ile kıtâl idüp ve âkıbet Tatar münhezim oldukda ekseri kılıçdan geçüp ve seraskerleri olan Ketibganobin dahi katl olundı ve oğlu dahi esîr olup ve firâr **[İ, 506a]** iden Tatar tāifesi anda bir dağa çıkup tahassun itdiler ve Melik Kutuz vâfir asker gönderüp anları dahi ol dağda mahsûr idüp ve her cânibden hücûm idüp kimini katl ve kimini esîr itdiler ve Mısır sultānına gönderdiklerinde cümlesinin katl olunmaların emr eyledi. Ve Melik Baybars'ı biraz asker ile gönderüp Haleb'i tekrâr Tatar elinden alup ve Tatar'ı Furât hudûdına varınca kırup ve kovdılar. Ve Hülagu Hân bu haberi işitdikde azîm mağmûm oldı ve tekrâr Şâm üzerine vâfir Tatar gönderüp geldiklerinde bir iş göremeyüp altı yüz altmışda Hülagu Hân Musul üzerine yüz on bin Tatar gönderüp geldiklerinde Musul'ı muhâsara idüp ve âkıbet emân ile şehri aldıklarında gadr idüp sonra cümle halkını kırdılar. Ve Musul sultānı Melik Sâlih İsmâ'îl'i ve oğlu Alâülmelik'i tutup katl itdiler ve şehrin cümle sûrını yıkup gitdiler. Ve altı yüz altmış bir senesinde Deşt-i Kıpçak hânı Bereket Hân dîn-i İslâmla mütedeyyin olmağla Hülagu Hân ile aralarında vahşet vâki' olup ve her birleri azîm asker ile kalkup cenk

itdiklerinde Bereket Hân İslâm hürmetine gālib olup ve Hülagu askerinin çoğunı helâk idüp Hülagu az asker ile kaçup gücle halâs oldı. Ve ba‘dehû Bereket Hân İstanbul üzerine gelüp bâb-ı İstanbul’a gelince nehb u gāret eyledi ve İstanbul’ı tazyîk idüp lâkin girüden Tatar’ın galebe vü fitnesi haberi gelmeğle bi’z-zarûrî kaysar vâfir şey virüp ve be-her sene biraz harâc virmek üzre musâlaha itdikden sonra kalkup Deşt-i Kıpçak’a gitdi. Ve altı yüz altmış üç senesinde Hülagu-i pelîd ü anîd azîm asker tedârük idüp tekrâr Deşt-i Kıpçak hânı olan Bereket Hân üzerine gelüp ahz-i intikām itmek sadedinde ve sevdâsında iken Merâga’da mürd olup âlem şerr u şürûrından halâs u emîn oldılar ve yerine oğlu Abaka hân oldı. Ve işbu senede Deşt-i Kıpçak hânı Bereket Hân’dan babası intikāmını almak içün Abaka Hân bî-hisâb asker cem‘ idüp hudûd-ı Deşt’e girmeden karşu vardı. İki deryâ-misâl asker cenge âgāz itdiklerinde üç gün ve üç gice lâ-yenkatı‘ cenk idüp tarafeynden kırılan askerin hisâbı olmayup ve âkıbet İslâm hürmetine ve şerefine Bereket Hân gālib olup az asker ile hezâr meşakkat ile Abaka Hân kaçup gücle halâs oldı ve ba‘dehû Deşt-i Kıpçak hânı Bereket Hân dahi vefât eyledi. Mezbûr müslimân ve dîndâr ve gāyet bahâdur ve müdebbir ve muhibb-i ulemâ vü sulehâ ve sehî ve gâzîun fî sebîli’llâh azîmü’l-kadr hân idi. Mezbûr vefât itdikden sonra yerine Mengütemür bin Hülagu Deşt-i Kıpçak’a hân oldukda Abaka Hân’la cenk itdikde Abaka gālib olup ve ba‘dehû mâbeynlerinde niçe def‘a dahi cenk olup sonra musâlaha itdiler. Ve altı yüz yetmiş dört senesinde Abaka Hân Bîre üzerine azîm asker gönderüp Bîr’e varup muhâsara itdiklerinde bir gice ehl-i beled çıkup Tatar’ı şebihûn idüp ekser Tatar’ı kılıçdan geçirüp katı az Tatar halâs oldı. Ve altı yüz yetmiş beş senesinde Mısır sultānı Melik Zâhir asker ile Dımaşk-ı Şâm’a ve ba‘dehû Haleb’e gelüp ol memleketlere nizâm virdikden sonra Elbistân’a geldi. Ve Mu‘înüddîn Pervâne on dört bin asker ile gelüp Mısır sultānı Melik Zâhir ile **[İ, 506b]** cenk itdikde münhezim olup ve askerinin çoğu kılıçdan geçüp Pervâne bin belâ ile halâs oldı. Ve Abaka ba‘dehû cenk yerine gelüp Tatar askerine hussâd-ı seyf olduğunı gördükde gamgîn olup ve Pervâne gadap idüp didi ki “Melik Zâhir’in kuvvetini bilüp bana niçün arz itmeyüp bu kadar askeri kırdun!” diyü Pervâne katl eyledi ve ba‘dehû ol nâhiyede olan bilâd-ı İslâmiyye’de çok fesâd ve hasâret idüp ve ba‘dehû dönüp yıkılup memleketine gitdi. Ve altı yüz seksen senesinde Abaka Hân Hülagu oğlu Mengütemür’i azîm asker ile Şâm üzerine gönderdi. Ve ol vakit Mısır sultānı olan Mansûr Kalavun haber aldıkda ol dahi azîm asker ile gelüp Humus kurbında mukābil olup azîm cenk itdiler. Evvel-i nehârda Tatar sol kolı bozup Humus denizine varınca kovdılar ve ba‘dehû sağ kolı dahi mütezelzel itdiler ammâ Mansûr Kalavun Kalb’de yerinde sâbit-kadem olup durdı ve ba‘dehû Tatar

serdârı olan Mengütemür Hân üzerine Kalb'de Mansûr Kalavun yanında olan Mısır askeri hücûm itdiklerinde safların söküp Tatar'ı bozdılar ve bir mertebe kırdılar ki ta'bîr olunmaz. Ve ol cenkde Tatar serdârı olan Mengütemür Hân mecrûh olup hezâr meşakkat ile firâr idüp halâs oldı ammâ âkıbet ol cerâhatden mürd oldı. Ve altı yüz seksen bir senesinde mezbûr Abaka Hân dahi mürd oldı. On yedi sene hânlık idüp dünyâda çok kan döküp ve çok fesâd idüp ve çok vilâyet harâb eyledi. Mezbûr vefât itdikde Argun ve Leyhato nâmında iki oğlu kalup hânlık içün azîm fitne vü ihtilâl vâki' olmağla âkıbet Tatar tāifesi Ahmed Hân ibn-i Hülagu'yı getürüp hân itdiler. Mezbûr Ahmed Hân'ın şeref-i İslâm ile müşerref olmasına sebeb hîn-i vilâdetinde Ahmediyye tāifesi mezbûrı alup babası Hülagu Hân'a getürdiklerinde ol dahi âdet-i Tatar ve Çağatay üzre beslemek içün anlara virmekle ismini dahi Ahmed kodılar ve dahi büyüdikde şeref-i İslâm'a müşerref oldı. Ve hâlâ kavm-i Tatar'da bu âdet bâkī ve cârîdür ki hânlarının evlâdı doğdukda kabâil-i Tatar'dan bir tāifenin a'yânından biri ol doğan evlâdı alup büyüyince besleyüp âdetleri üzre terbiye ider ve ol âdeme atalık virürler. Hâlâ bu âdetleri bâkīdür. Muhassal mezbûr Ahmed Hân tahta cülûs itdikde Sivas kâdîsi Kutbüddîn Mahmûd-ı Şîrâzî sulh içün Mısır sultānı Melik Mansûr Kalavun'a gönderdi ve be-hikmet-i Hudâ sulh müyesser olmayup ve Ahmed Hân beş ay hânlık itdikden sonra Horâsân hâkimi Argun Hân bin Abaka Hân üzerine gelmekle Argun Hân dahi Horâsân'ı bırakup kaçdı ve ba'dehû ammisi Ahmed Hân yanına gelüp i'tizâr eyledi. Ve ol dahi özrin kabûl idüp kanından geçdi ammâ bir kal'ada habs eyledi. Ve Tatar tāifesi Ahmed Hân'ın müslimân olup ve ehl-i İslâm ile ittifâk üzre olduğına incinüp Argun Hân yanına vardılar ve mezbûrı habsden çıkarup hân itdiler. Ahmed Hân'ın ardınca varup Merâga kurbında tutup şehîd itdiler. Mezbûr Ahmed Hân yigirmi yedi yıl ömr sürüp iki yıl ve iki ay hânlık itmişdür. Ahlâk-ı hamîde sâhibi olup ulemâ vü sulehâya muhibb ü müşfik, sehî vü kerîm hân idi. Ve mezbûrı şehîd itdikden sonra Argun **[İ, 507a]** bin Abaka Hân bin Hülagu hân oldukda Sa'düddevle nâm yahûdîyi vezîr idindi ve umûr-ı memleketi bi'l-cümle ana ısmarladı. Ve mezbûr yahûdî sâbıkan Musûl'da kuyumcılar çarşusında dellâl idi, bir kabâhat idüp firâr itmiş idi ve gelüp Argun Hân'a mutasarrıf olmış idi. Ve ba'dehû hân oldukdan sonra vezîr idindi. Ve ba'dehû Argun Hân Gāzân ve Hudâbende nâm iki oğlu ber-vech-i iştirâk Horâsân'a hâkim nasb eyleyüp ve anlara Nevrûz nâmında emîri atabeg eyledi. Ve altı yüz doksan beş senesinde Argun Hân mesmûmen şarâb içüp helâk oldukda Tatar anı, vezîr itdüği yahûdîden zann itmeleriyle anı ve buldukları yahûdîleri bi'l-cümle katl itdiler. Ve mezbûr Argun Hân gāyet zâlim ve hîlekâr ve hûnhâr ve fâsık ve kuvvetdâr pâdişâh idi,

şöyle ki üç atı bir yere dizüp bir tarafdan sıçrayup öte tarafda üçünci ata binerdi. Yedi sene kadar hânlık idüp vefât itdikden sonra yerine karındaşı Keyhato ibn-i Abaka hân oldı. Mezbûr gāyet fâsık ve lûtī ve ehl-i işret olduğıyçün Tatar ana buğz idüp altı yüz doksan dört senesinde Baydo bin Torgı bin Hülagu nâm hân yanına varup cem‘ oldılar ki Keyhato üzerine gelüp cenk itdiklerinde gālib olup ve Keyhato Hân’ı tutup bi-lâ-te’hîr katl itdiler. Mezbûr Keyhato dört sene kadar saltanat eyledi ve Beydo hân oldukdan sonra Horâsân’dan Gāzân hareket idüp ve azîm asker cem‘ idüp Baydo Hân üzerine geldikde Baydo Hân dahi azîm asker ile karşu varup iki deryâ-misâl asker-i bî-şumâr u hunhâr mütekārib oldukda Emîr Nevrûz Baydo Hân askerinin cûş u hurûşından ve cünbüş ü hareketinden irfânla bildi ve ma‘lûm idindi ki Baydo Hân askeri Horâsân askerine gālib olur. Baydo ile bir musâlahat tedbîri düzüp vardıkda Baydo yanında kalmış idi. Zîrâ Baydo bilmiş idi ki Gāzân’ın hareketine asker cem‘ idüp üzerine gelmesine bâ‘is Emîr Nevrûz’dur, ol ecilden yanında alıkoymış idi. Ve Emîr Nevrûz gāyet âkil ve müdebbir ve dûr-endîş âdem olmağla Baydo’ya arz-ı muhabbet gösterüp ve Gāzân Hân’a bâtınen adâvet ü dilgîrlik sûretini gösterdi ammâ Baydo Hân ümerâsından çendân Baydo’ya hulûsı olmayan fehm itdüği ba‘zı ümerâsına Kazgān Hân’ın evsâf-ı hamîdesi ta‘rîfiyle mehmâ-emken bâtınen ittifâk idüp kulûblarına Kazgān meyl ü sarf itdirdi. Ve ba‘dehû Gāzân Hân’a hufyeten âdem gönderüp Baydo Hân üzerine gelmeğe işâret eylemiş idi. Ve Baydo, Gāzân’ın hareketin istimâ‘ idicek Nevrûz ile müşâvere eyledi. Ve Emîr Nevrûz dahi “Ekber Hân hazretleri bu kuluna emr ider ise varup Gāzân’ın akserini dağıdup ve Gāzân Hân’ı tutup dest-beste ve dil-şikeste kayd-ı bend ile huzûr-ı hâna göndereyim” didi. Ve Baydo Hân sâde-dil olmağın i‘timâd idüp ve bu ahd üzre Emîr Nevrûz’a muhkem yemîn virdikde hemân hân hazretlerinin himmeti bu kulı üzerine olsun. Kazgān’ı bir garâra koyup ve muhkem bend ile huzûrına ol minvâl üzre göndereyim” diyü yemîn idüp gitdi. Emîr Nevrûz Horâsân’a vardıkda bir kazgānı garâra koyup ve ağzını muhkem bağlayup gönderdi ve Baydo Hân’a mektûb yazup didi ki “İşte yemînimde sâdık olmak içün kazgānı bağlayup sana gönderdim. Benim kazgān üzerine yemîn itdüğim işte bu kazgāndur” didi. Ve ba‘dehû iki cânibden azîm asker cem‘ idüp Hemedân kurbında mukābil **[İ, 507b]** olup cenge âgāz itdiler. Tatafeynden çok asker düşüp ve Baydo Hân tarafı gālib olmak gösterdikde Kazgān havfa düşüp kaçmak murâd eyledikde Emîr Nevrûz gāyet mü’min ve muvahhid âdem olmağla Gâzgān’ın İslâm’a gelmesini ricâ eyledi. Zîrâ mukaddemâ dahi musâhabetde münâsebetle İslâm’ın şerefini ve hürmetini beyân iderdi ki meyl idüp İslâm’a gelmesini murâd iderdi. Ve ol vakitden Gāzân Hân yanına varup “Eğer hân hazretleri İslâm’a

gelmeğe ta‘ahhüd iderler ise şek ve şübhe yokdur ki düşmene gālib olursuz. Zîrâ Hakk celle ve alâ Kur’ân-ı azîmü’ş-şân’da buyurmışdur ki el-âyet: ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾[5158] âyet-i kerîmesini okuyıvirdikde Gāzân Hân’a te’sîr idüp “Eğer Hakk te‘âlâ beni adûm üzre gālib ider ise sen de şâhid ol ki Allâh’a ahdim olsun dîn-i İslâm’a girüp mü’min ve muvahhid olayım” didi. Vezîr Emîr Nevrûz dahi “Hânım ahdine sâdık ve hulûs üzre olup kalbine bir gıll ü gış ve şübhe getürme ki inşâallâh düşmene gālib olup mansûr u muzaffer olmana şek ve şübhe yokdur” didi. Zîrâ hem vezîr Emîr Nevrûz bilürdi ki mukaddemâ kavl itdüği üzre Baydo Hân’ın ümerâsı hîn-i cenkde hânların bırakup Gāzân Hân cânibine gelmelerini mukarrer ü muhakkak bilür idi. Fi’l-vâki‘ iki asker muhârebeye âgāz itdiklerinde Baydo’nun ekser ümerâsı hânların bırakup Gāzân Hân cânibine geldiler. Baydo askeri münhezim olup kaçdıklarında çoğunı kırup ve Baydo Hân’ı dahi tutup katl itdiler. Ve Baydo Hân bi’l-cümle sekiz ay mikdârı hânlık idüp ve bundan sonra Gāzân Hân ibn-i Abaka Hân ibn-i Hülagu ibn-i Tuli ibn-i Cengiz Hân serîr-i hânîye cülûs eyleyüp Emîr Nevrûz’ı atabeg ve serasker eyleyüp cemî‘-i umûr-ı memleketi ve cümle husûs-ı asker ü saltanatı ana tefvîz ü sipâriş eyledi. Ve Gāzân kendü karındaşı Gıyâsüddîn Muhammed Hudâbende’yi Horâsân’a vâli eyledi. Ve ba‘dehû vezîr Emîr Nevrûz Gāzân Hân öninde yer öpüp ahdine vefâ idüp İslâm’a gelmesini ricâ eyledi. Gāzân Hân dahi “hoş!” diyüp lâkin ehl-i İslâm’dan bir mübârek ve sâlih ve âlim kimesne istedi ki anın elinde ve öninde İslâm’a gele. Pes böyle diyicek hemân Şeyhulislâm İbrâhîm bin Şeyh Sa‘düddîn nâm fâzılı getürüp Gāzân Hân anın elinde İslâm’a girüp ve meşâyıh hırkası giydi ve hâzırun bi’l-cümle olan halâyıkın başları üzre altun ve incü ve akça saçılup ve hil‘atler giyüp beşâret tabılları ve kösleri çalınup ol günde hemân niçe bin kimesne dîn-i İslâm’a girdi. Ve Gāzân Hân’ın ismini kendü murâdı üzre Mahmûd kodılar ve ba‘dehû cum‘a güni oldukda Gāzân Hân cum‘a namâzına hâzır olup hutbede ismi yâd u zikr olundukda gāyet hazz idüp ve mesrûr olup hatîbe ve müezzinlere ve sâir hademe-i câmi‘ye in‘âm u ihsânlar eyledi. Ve ba‘dehû kilisaları yıkup câmi‘ vü mesâcid eyleyüp ve kâfirlere cizye vaz‘ eyleyüp ve çok mezâlim def‘ idüp ve çok münker ve âdet-i küfriyyât ref‘ eyledi. Ve ba‘dehû Emîr Nevrûz Gāzân Hân’a bir mikdâr Kur’ân-ı azîm ta‘lîm eyledi ve ba‘dehû Ramazân-ı şerîf geldikde Gāzân Hân sāim olup ve etrâf u eknâfa nâmeler gönderüp ve kavm-i Tatar’ı İslâm’a da‘vet eyledi ve Tatar içinde bi-inâyeti’llâhi te‘âlâ dîn-i İslâm şâyi‘ ve şöhret bulmasına Gāzân Hân sebeb oldı. Ve ba‘dehû Haleb ve Şâm cânibine **[İ, 508a]** sefer

[5158] İsrâ, 81. âyet.

itmek murâd idüp ve ol memleketler hod Mısır sultânı hükminde olmağla Emîr Nevrûz men‘ine sa‘y iderdi. Ve âkıbet ba‘zı hasûd nifâkıyla altı yüz doksan yedi senesinde Gāzân Hân Atabeg Emîr Nevrûz’ı “Mısır sultânına muhib ve müttefikdür” diyü katl eyleyüp ve yerine Kutlu Şâh nâm kimesneyi atabeg eyledi ve ba‘dehû altı yüz doksan dokuz senesinde Gāzân Hân azîm asker ile Şâm üzerine yürüdikde Mısır sultânı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun haber aldıkda ol dahi azîm asker ile karşu gelüp Selîmiyye kurbında yerlerine mukābil oldılar. Cenge âgāz idüp muhkem cenk ve mukātele itdiler. Ve âkıbet Mısır askeri bozulup kaçmağla ehl-i Şâm karşu gelüp emân-ı recâ eylediler ve Gāzân Hân dahi emân virüp ve şehr-i Şâm’ı teslîm itdiler. Ve cum‘a oldukda Hân, Câmi‘-i Ümeyye’de cum‘a namâzına hâzır olup ve hutbede nâmı yâd oldukda hamd ü şükr eyleyüp ba‘de’s-salât hatīb ve sâirlerine in‘âm u ihsânlar eyledi. Ve yüz gün mikdârı eğlenüp Şâm’da cümle minberlerde Gāzân Hân’ın ismi yâd u zikr olundı. Ve ba‘dehû Gāzân Hân dönüp memleketine gitdikde Şâm’ın hükûmetini Çerâkis’den Seyfüddîn-i Deşt-i Kıpçak nâm kimesneye virüp Şâm üstine geldiklerinde Seyfüddîn-i Deşt-i Kıpçak kavm ü kabîlesiyle Mısır askerine varup lâhık oldılar. Ve Şâm’da olan Tatar askeri bu hâli göricek Şâm’dan çıkup Irâk’a gitdiler ve Gāzân Hân’a ahvâli i‘lâm itdiler. Ve yedi yüz senesinde tekrâr Gāzân Hân azîm asker cem‘ idüp Mısır ve Şâm kasdına Furât’ı geçüp Haleb’e karîb oldukda askerinin içinde ihtilâf ve azîm fetret vâki‘ olmağla bu sebebden Gāzân Hân dönüp girü gitdi ve ehl-i Haleb ve Şâm bu haberi işidicek azîm mesrûr olup ve sadakalar virüp ve kurbânlar kesdiler. Ve yedi yüz iki senesinde Gāzân Hân vezîri Kutlu’yı asker ile Şâm üzerine gönderüp vardıkda Mısır sultânı Melik Nâsır Kalavun dahi azîm asker ile gelüp irişüp Kisve nâm mevzi‘de iki deryâ-misâl asker birbirleriyle buluşup azîm kıtâl itdiler. Yevm-i sebt ve yevm-i ehad rûz u şeb lâ-yenkatı‘ cenk müstemir oldı. Ve âkıbet Tatar bozulup firâr itdiler ammâ mübâlağa çok Tatar kılıcdan geçürdiler. Ve yedi yüz üç senesinde Gāzân Hân Hemedân kurbında vefât idüp Tebrîz’e binâ itdüği türbesine getürüp anda defn itdiler. Mezbûr Gāzân Hân otuz yaşında vefât idüp sekiz yıl ve on ay hânlık eyledi. Mezbûr muhibb-i ulemâ ve sulehâ ve sehî ve ehl-i hayr ve gayûr hân olup çok kilisalar yıkup ve çok yerde câmi‘ ve mesâcid ve mekteb ve medrese ve sâir ebniye-i hayrât binâ itdüğinden mâ‘adâ mezbûr Gāzân Hân diyâr-ı şarkda Şâm ve Haleb ve Mısır’a şebîh üç şehr-i azîm binâ idüp birinin ismini Haleb ve birinin Şâm ve birinin Mısır kodı. Mezbûr vefât itdikden sonra yerine karındaşı Horâsân beği Gıyâsüddîn Muhammed Hudâbende ibn-i Argun ibn-i Abaka ibn-i Hülagu ibn-i Tuli ibn-i Cengiz Hân pâdişâh olup bunun nâmına Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem ve Horâsân ve Âzerbâycân ve Hûristân ve Fâris ve

Diyâr-ı Bekr ve diyâr-ı Rûm minberlerinden hutbede yâd olunup ve kendüye Olcayto Sultān diyü lakab kodı, ya‘ni ulu pâdişâh dimek **[İ, 508b]** olur. Fi’l-hakīka mezbûr, selâtīn-i Tatar içinde nâmdâr ve adl-gîrdâr ve kerîmü’l-hısâl ve muhibb-i ulemâ vü sâdât ve ehl-i hayr kimesne idi. Müellif-i kitâb Şerîf Mustâfâ ibn-i Hasan bin Hüseyin’in ceddi İzzüddîn’e nihâyet mertebe i‘zâz u ikrâm idüp kendüye mukarreb itmiş idi. Ve Niksâr mahsûlinden kifâyet mikdârı pirinç ve a‘şâr-ı kurâ ta‘yîn ve ellerine berât ve ahkâm virüp ve dahi sâdât-ı kirâma melikü’n-nukabâ itmiş idi. Ve yedi yüz beşde Haleb üzerine bir mikdâr asker gönderüp ehl-i Haleb anlar ile mukātele eyledi ve Tatarın pusıda askeri olup evvel cenk idenler inhizâm gösterüp pusı üzerine kaçdılar. Ehl-i Haleb bunların bir mikdâr ardına düşdikde pusıda olan Tatar ehl-i Haleb üzerine çıkup ve çok kimesne katl itdiler. Ve yedi yüz yedide Olcayto Sultān Âl-i Alî’ye ziyâde muhabbet idüp hutbede emr itdi ki minberden sahâbeden emîrü’l-mü’minîn Hazret-i Ali radıyallâhu te‘âlâ anhdan gayri yâd olunmaya. Ve yedi yüz on ikide Olcayto Sultān diyâr-ı Şâm’a teveccüh idüp Rahbe’yi muhâsara eyledi ve vezîri Reşîdüddevle işâretiyle hâkim-i kal‘a Bedrüddîn Mûsâ ba‘zı hedâyâ ile gelüp dergâh-ı hâna yüz sürüp afv u ricâ eyledi. Ve hân dahi afv idüp ve bu hâlden ehl-i Haleb ve Hamâ ve Humus havf idüp cümlesi firâr itdiler. Ve Vezîr Reşîdüddevle galâ-i eş‘âr ve kıllet-i alef sebebinden hâna dönüp gitmek işâret eyledi. Ve ol dahi kabûl idüp döndikde ve ehl-i Şâm gāyet safâ itdiler. Ve yedi yüz on altıda Olcayto Sultān hîza marazından fevt olup Sultāniyye’de binâ eylediği türbeye defn olundı ve ol türbede seksen minâreli bir câmi‘in ve medresenin ortasındadur. Gāzân Hân’dan sonra Olcayto on üç yıl hânlık idüp vefât itdikde otuz üç yaşında idi. Mezbûr kerîmu’n-nefs ve lu‘b u lehve mâil ve ulemâ vü sâdâta rağbeti var idi. Ve Hâce Nasîr-i Tūsî’nin tilmizi Şeyh Cemâlüddîn-i Mutahhar Çelebi ’ye rağbeti olup ana kurâ ve mezâri‘den niçe yer ta‘yîn eyledi. Ve bundan sonra yerin oğlu Melik Ebû Sa‘îd Bahâdur Hân ibn-i Olcayto Sultān on bir yaşında hân olup ve mezbûr Ebû Sa‘îd dûdmân-ı Cengiz Hân’ın âhir-i selâtīnidür. Ve hân oldukda babasının zehr ile helâk olması töhmetiyle çok âdem katl eyledi ve ziyâde âyîn-i adl gösterüp hutbede cümle Çehâr-ı yâr-ı güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhi ecma‘în hazarâtının nâm-ı şerîfleri zikr olunmak emr eyledi. Ve yedi yüz on sekizde babasının vezîri Reşîdüddevle-i Hemedânî’yi katle emr eyledi, şöyle ki babasının katlinde anın dahi medhali var idi ve Reşîdüddevle’nin aslı dahi yahûdî olup mukaddemâ attār ve tabîb olup tıbb sebebiyle Olcayto’ya takarrub itmiş idi. Ve sonra İslâm’a gelüp ve vezîr olup ve Kur’ân-ı azîmi tefsîr eyledi ve çok kitâblar te’lîf eyledi. Ve yedi yüz otuz altıda Sultān Ebû Sa‘îd Bahâdur Karabâğ’da kışlakda iken dârü’s-saltanada vefât idüp ve

ba‘dehû Sultāniyye kurbında binâ itdüği şehre getürüp defn itdiler. Mezbûr Sultān Ebû Sa‘îd mülûk-i Tatar’ın hıyârından ve selâtīn-i Moğol’un kibârından olup dîndâr ve Sünnî ve âdil kimesne idi. Ve mezbûr yigirmi yıl kadar hânlık idüp ba‘dehû kendi evlâdından yerine kāim kimesne kalmamağın ümerâ-yı etrâf ve nevvâb-ı eknâf-ı taht yedlerinde **[İ, 509a]** olan memleketlere istîlâ idüp ve Âl-i Cengiz bir kimseyi bulup hân nâmına itdiler ve Âzerbâycân’da Vezîr Gıyâsüddîn Muhammed, Cengiz Hân neslinden Arpa Hân nâm kimesneyi hân nasb eyledi ve anın hakkında Süleymân dimişdür ki, beyt:

خون ملکت بو سعید آرپه دارت

خوش نعمتیست دولت آرپه دارت

Ve birkaç aydan sonra ol dûdmândan Heves Hân nâm kimesne gelüp hân oldı ve ba‘dehû birkaç gün geçüp Doğan Timur nâm kimesne hân olup ve ba‘dehû Siyurgan nâm kimesne hân oldı ve ba‘dehû Süleymân nâm kimesne hân olup ve ba‘dehû Nûşirevân-ı Âdil nâm hân oldı. Ve bundan sonra ol hânedândan kimse zuhûr itmedi. Ve bu zikr olunan hânların aslâ tasarruf ve kudreti olmayup ve belki ümerâ-yı etrâfın elinde Çerâkise yedinde Mısır’da olan hulefâ-i Abbâsiyye gibi mevcûdü’l-ism ve ma‘dûmü’l-hükm idiler.

Fî zikr-i saltanat-ı mülûk-i Deşt-i Kıpçak

Ve ma‘lûm ola ki kabâil-i Tatar gāyet çokluk tāifedür. Ve Deşt-i Kıpçak bir havâsı güzel ve suyı latīf ve otlağı vâsi‘ ve kiyâhı mübâh yerler olmağla gāyet çok koyun ve sığır ve ılkıya mâlikdür. Ve Deşt-i Kıpçak’ın cânib-i kıbelîsini bahr-i Kulzüm ve bahr-i Nebtıs ya‘ni Karadeniz muhît olup ve ol iki denizin arasında Çerkes ve Gürci dağları olup ve şark cânibi Harezm ve Etrâr ve Sağnâk memleketleridür ki nihâyeti Türkistân ve Hıta ve Çin diyârlarına varup ve şimâl cânibi beriyyeler ve hâlî kum deryâlarıdur ve garb tarafı Rus ve Bulgar ve memâlik-i Âl-i Osmân ile mahdûddur. Zamân-ı evvelde Harezm’den bir kāfile çıkup at arabalarıyla şenlik içinden üç ayda Kırım’a gelüp aslâ ve kat‘â zâd u zahîre getürmezlerdi. Zîrâ otlu ve sulu yerler olup kabîleden kabîleye konup yiyüp içerdi ve sonra Timur Hân ol memleketleri harâb idüp ve ehâlîsinin kimini kırup ve kimini sürüp çıkardı. Ve Deşt-i Kıpçak’da halk ekseri göçer kara evli idiler. Binâ olunmış şehirleri az olup meşhûr olan şehirleri bunlardur: Sarây, Artak, Seraçok ve Hacıturhan ve Azak ve Kırım ve Kefe ve Ecder ve hâlâ tahtgâh-ı memleket Sarây’dur. Tatarın evvel olan pâdişâhları ma‘lûmumuz olmayup velâkin Cengiz Hân’ın zuhûrından sonra olan pâdişâhlar mazbût olup ve şunlar ki bir ay

ve iki ay birkaç gün hân olup yâ katl yâ hal‘ olanlar çok olmağın ifâde-i takrîre mümkin olmayup velâkin Âl-i Cengiz’den Kıpçak’a evvel hükm eyleyen Cuci Hân’dur ki fevt oldukda hânlık içün oğulları arasında azîm nizâ‘ olup ve âkıbet hânlık oğlu Bereket Hân üzerinde kaldı. Mezbûra hidâyetullâh irişüp müslimân oldukda Tatar tāifesinin İslâm’a gelmelerine emr eyledi ve Sarây nâm şehri yapup anı tahtgâh idindi ve ulemâ vü sulehâya gāyet rağbet ve iltifât idüp ve her cânibden ulemâ ve meşâyıh Sarây’a cem‘ oldılar. Cümleden biri Allâme Kutbüddîn-i Râzî ve Muhtâr bin Mahmûd Zâhidî ve Sa‘düddîn-i Teftâzânî ve Seyyid Celâl Şârihü’l-Hâcibiyye ve Hâfızüddîn-i Bezzâzî ve Ahmed-i Hocendî ve bunlardan mâ‘adâ Şâfi‘î ve Hanefî kuzât ve müderrisîn ve sâir ehl-i ma‘ârif ü kemâlât gelüp cem‘ oldılar. Ve şehr-i Sarây nehr-i İdil’den bulunma bir azîm ırmağın kenârında olup seyyâhân-ı **[İ, 509b]** âlem ittifâkıyla nehr-i İdil gibi nehr-i azîm yokdur. Rus memleketinden gelüp bahr-i Kulzüm’e mülhak olur. Ve bu zikr itdüğimiz Sarây şehri kadîmde olan Bağçesarây’ın gayri olup anın imâretinde ve katında Bağçesarây anın öninde yakdar olmayup ve ba‘dehû anı Timur harâb itmişdür. Hülagu ile Bereket Hân arasında vahşet vâki‘ olup ve altı yüz altmış birde ikisi dahi azîm asker cem‘ idüp muhkem cenk itdiklerinde âkıbet Bereket Hân gālib olup Hülagu az asker ile güçle kaçup halâs oldı ve ba‘dehû Bereket, İstanbul üzerine gelüp kal‘a divârına gelince azîm gāret idüp ve âkıbet kaysar vâfir mâl virüp sulh oldı. Ve altı yüz üçde Hülagu mürd olup yerine oğlu Abaka Hân hân oldukda mezbûr Bereket Hân anın dahi üzerine gelüp azîm cenk itdiler. Ve âkıbet İslâm şerefiyle ana dahi gālib olup ve katı çok askerini kırdı. Ve altı yüz altmış beşde Bereket Hân fevt olup yerine Mengütemur ibn-i Doğan ibn-i Bayto ibn-i Tuli ibn-i Cengiz hân olup ve ol dahi Bereket Hân sîreti üzerine gidüp tamâm mertebe adl ü adâlet ve hüsn-i sîret izhâr eyledi. Ve altı yüz altmış yedide Megütemur ile Abaka Hân’ın arasında niçe def‘a cenk vâki‘ olup altı yüz seksen birde Mengütemur fevt olup yerine karındaşı Tedan bin Doğan hân olup altı yüz seksen altıda Tedan hânlıkdan fâriğ olup hânlığı birâderi oğlu Talabga bin Mengütemür’a virüp ve kendüsi dervîş oldı. Ve ömri oldıkça ibâdete meşgūl olup sulehâ zümresine ilhâk oldı. Ve altı yüz doksanda Talabga katl olunup yerine karındaşı Takatkay bin Mengütemür hân olup ve yigirmi üç sene hânlık idüp yedi yüz on ikide fevt oldı. Mezbûr âyîn-i Tatar-ı kadîm üzre esnâm ve kevâkibe ibâdet idüp hükemâ ve etıbbâya dahi ta‘zîm idüp velâkin ehl-i İslâm’a cümleden ziyâde i‘zâz u ikrâm iderdi. Ve mezbûrun askeri bî-nihâye olup kuvveti ziyâde olmağla bir pâdişâh mukābele itmeğe kādir değil idi. Ve ba‘dehû karındaşı oğlu Özbek Hân hân olup mezbûr ziyâde mü’min ve muvahhid ve dîndâr kimesne idi ve dâimâ küffâra gazâ idüp ve ümerâ-yı küffârı katl idüp her vech ile

i‘lâm-ı dîn-i İslâ’ı izhâr ve niçe zamân hânlık idüp fevt oldukda Cengiz Hân evlâdı arasında küllî ihtilâf vâki‘ oldı. Ve ba‘dehû Sabin bin Cuci bin Cenngiz evlâdından İnsânoğlan nâm kimesne cümleye gālib oldı ve ba‘dehû Cânî Beg Hân ibn-i Kerîmberdi gālib olup hânlık serîrine geçdi. Ve ol azîm ve nâmdar ve dîndâr ve âlim-dost ve adl-şi‘âr ve sâhib-i ma‘rifet hân idi. Ve anın zamânında Sarây erbâb-ı ma‘ârif ü kemâlât ile nüzhet ve cennet-misâl olmış idi. Ve Âzerbâycân sâhibi Melik Eşref bin Şeyh Hasan ziyâde zâlim ve dest-dırâzî idicek Şeyh Ebü’l-Hasan Muyhiddîn-i Berde‘î Sarây’a varup cum‘a güni halka va‘z u nasîhat idüp ve adlin şerefini ve zulmün fesâdını beyân idüp ve ba‘dehû Âzerbâycân’da olan Melik Eşref’in zulmüni zikr idüp ve Cânî Beg hândan mu‘âvenet taleb eyledi. Ve hân dahi ol meclisde hâzır olmağla ol hînde emr idüp otağı şehrinde taşra kuruldı. Ve iki yüz **[İ, 510a]** bin nefer âdem ile kalkup derbend-i Şîrvân’dan Âzerbâycân’a dâhil oldı. Ve Melik Eşref bu hâli işidüp doksan bin âdem ile Tebrîz öninde cenge müste‘id oldı. Ve nâgâh azîm rûzgâr esüp ve ra‘d u berk olup Melik Eşref askerine azîm ızdırâb oldı. Ve ol esnâda Deşt gelüp hücûm idicek Âzerbâycân askeri durmağa mecâlleri olmayup firâr itdiklerinde Deşt askeri irişüp çok askerlerin helâk eylediler. Ve Melik Eşref’i ve hâkim-i Şîrvân Emîr Kâvûs ki mu‘âvenete gelmişdi, anı dahi tutup Cânî Beg Hân’a getürüp ve hân anların boynın urdurup ve Melik Eşref sâbıkan hândan vehm idüp hazînesin yüz katıra ve bin deveye yükledüp Alıncak kal‘asına göndermiş idi. Ve hân âdemler gönderüp ve ol mâlı yoldan çevirüp hâna getürdiler ve anın hakkında didiler. **Beyt:**

دیدی چه کرد اشرف خر

او مظلم برو جانی زر

Nesr: Ve Cânibeğ askerine tenbîh idüp bir ferd şehre girüp bağçeye ve önine kimse girmedi ve kırk gün mikdârı anda karâr idüp ve ba‘dehû Çuci nâm oğlanın anda hâkim koyup gitdi ve bu hâl yedi yüz altmış beşde vâki‘ olup ve yedi yüz altmış altıda Cânî Beg Hân fevt olmağla evlâd-ı Cengiz Hân miyânında hayli cenk ü cidâl vâki‘ olup ve ba‘dehû İdrîs Hân gālib olup serîr-i Deşt’e hân oldı. Ve Toktamış Hân ana muhâlefet idüp ve cenk itdikde mağlûb olmağla Timur Hân’a varup yedi yüz yetmişde Timur Hân Türkistân hânı olan Kamerüddîn[i] katl idüp Cirân ve Sağnak’da hânlığı Toktamış’a virüp ve İdrîs Hân Toktamış ile niçe def‘a cenk idüp ve tarafeynden bî-hisâb âdem katl oldı. Ve âkıbet Timur Hân Toktamış hâtırı içün yedi yüz yetmiş sekizde İdrîs üzerine gelüp Etrâr sahrâsında iki deryâ-misâl asker cenk-i azîm idüp ve âkıbet Timurlenk gālib olup İdrîs Hân’ın emri ol cenkde bi’l-külliye muzmahil oldı. Ve Timur Hân Deşt-i Kıpçak’a girüp hadden ziyâde hasâret eyledi. Ve ba‘dehû Deşt’in hânlığını Toktamış

Hân'a sipâriş idüp Semerkand'a geldi. Ve bundan sonra İdrîs Hân'ın askeri Timur Melik bin İdrîs üzerine cem' olup Toktamış Hân üzerine hücûm itdiler. Ve Toktamış anlara mukāvemet idemeyüp Timurlenk yanına geldi ve Timur ana Sağnak hükûmetini virüp ve dâim Toktamış Timurlenk'in fursatı gözedürdi. Birgün ma'lûm idindi ki Timurmelik adûdan emîn olup zevk u şevke meşgūldür, Timurlenk'den biraz asker alup ve Timurmelik üzerine ılgar eyledi ve Timurmelik gāfil bulunup çok adamını katl eyledi ve Sarây'a girüp hân oldı. Ve bundan sonra Timurmelik'e za'f vâki' olup mukāvemete kādir olmamağla bir kûşede karâr eyledi. Ve Timurlenk Sultān Hüseyin bin Emîr-i Fergan'ı katl itdikde Toktamış dilgîr olup, zîrâ Sultān Hüseyin Âl-i Cengiz'den olup ve memleketi memleketine muttasıl idi ve azîm asker cem' idüp Timurlenk cengine geldi ve Timurlenk ile azîm cenk idüp ve gālib oldı. **[İ, 510b]** Ve ba'dehû Timurlenk askeri cem' olup Deşt askerini bozdılar ve Toktamış dönüp Sarây'a geldi. Ve yedi yüz doksan ikide Toktamış'ın seraskeri kabîle-i Özbek'den Emîr İdegüt Timur Katlağı oğlan bin ibn-i Timurmelik ve Künçeoğlan kaçup Semerkand'a geldiler. Ve Timur Hân'ı Deşt-i Kıpçak'a gitmeğe tahrîk itdiler. Ve Timur dahi azîm asker ile Deşt-i Kıpçak'a istîlâ eyledi. Yedi yüz doksan üçde Semerkand'dan kalkup Deşt'e girdi. Üç ay mikdârı Deşt'te gezüp ve âhir aksâ-yı bilâd ve şimâldeki Bulgardur, anda Toktamış ile mülâkāt olup ve bi-lâ-fâsıla üç gün ve üç gice cenk idüp ve âkıbet Timur Hân galib olup Toktamış Hân münhezim oldı. Ve Timur Hân cenkden mukaddem Toktamış'ın ümerâsına sırren âdem gönderüp anlar ile akd-i müvâlât itmiş idi. Ol ecilden cenk güninde niçe kabîle ayrılup Timurlenk askerine lâhık oldılar. Ol sebebden Toktamış cânibine za'f vâki' olup ve ol kabîleye Aktâ dinüp Timurlenk ile Rûm'a bile gelüp Edirne nevâhîsinde ve Baba kazâsında tavattun itdiler. Ve Timur Hân Cuci neslinden olan Künçeoğlan'ı hân nasb idüp kendüsi Semerkand'a geldi ve ba'dehû Aydego Toktamış hânlardan küllî hazer üzre olup ve yanına azîm asker cem' idüp ve Timur Hân Katlakoğlanı hân nasb eyledi, şol sebebden ki Tatar içinde Âl-i Cengiz evlâd-ı Kureyş menzilesinde ve Tatar bunlardan gayriyye itā'at itmeyüp Timurlenk'e itā'at iderlerdi. Ve Toktamış Hân Timur Hân'ın gitdüğin istimâ' idicek asker cem' idüp Aydago üzerine geldi. Ve on beş def'a azîm cenk idüp gâh bu cânib ve gâh ol cânib gālib oldı. Ve ol sebebden kabâil-i Deşt noksân-pezîr oldı ve anlardan bir mikdâr Rûm'a gelüp ve bir mikdâr Rus'a varup ve bir mikdârı dahi kâfir olup Eflak kurbında mekân tutdılar ki anlara Karaboğdan dirler. Ve âkıbet Toktamış Hân gālib olup Sarây'a dâhil oldı. Ve Aydego beş yüz âdem ile kaçup Kum deryâsına girdi. Ve Timurlenk Toktamış Hân'ın galebesin işidicek yedi yüz doksan yedide azîm asker ile kalkup Deşt-i Kıpçak'a dâhil

oldı ve Toktamış ile muhkem cenk idüp ve gālib olup ve Deşt askerinden katı çok âdem katl idüp ve Deşt hânlığın Rus Hân oğlu kuru Hân'a virdi. Ve ba'dehû Hâcı Turhân ve Sarây nâm şehirleri yakup ve yıkup harâb eyledi ve yedi yüz doksan sekizde Aydago Toktamış Hân'ın ahvâlinden haber aldı ki "Fülân bağda emîn olup îş u nûşa meşgūldür." Biraz yarar asker ile varup basup ve Toktamış Hân dahi biraz cenk eyledi. Sonra mağlûb olup ve Timurkatlak elinde katl olundı. Ve Aydego Deşt-i Kıpçak'da istedüği gibi tasarruf ve hükûmet idüp ve Katlagtemurı hân olup ve ba'dehû karındaşı Şâdî Beg[i] hân eyledi. Ve ba'dehû Katlagtemur oğlu Polad Hân nâmı hân idüp ve ba'dehû anın karındaşı Timur Hân'ı hân itdi ve Tatar içinde fetret olup Aydego ızdırâbdan hâlî olmadı. Ve Sekiz yüz on dörtde Toktamış oğlu Kādirbirdi ve Celâlbirdi nâm hânlar zuhûr idüp Rus cânibinden geldiler. Ve Aydego ile muhkem cenk idüp ve esnâ-yı cenkde Kādirbirdi Hân[a] bir ok dokınup helâk oldı. Ve anın yerine Celâlbirdi kücük Muhammed'i ikāmet eyledi. Ve ol esnâda Kücük Muhammed on bir yaşında idi ve mezbûr Kücük Muhammed hân **[İ, 511a]** olan Deşt hânlarının ceddidür lâkin ehl-i Deşt dirler ki Toktamış'dan sonra oğlu Toktamış hân oldı dirler ve ba'dehû Ulu Muhammed Hân olup ve ba'dehû mezbûr Kücük Muhammed hân olup ve ol cenkde Aydego mecrûh olup kendüyi nehr-i Seyhûn'a atup gark oldı. Ve Melik Aydago Nogay Tatarı'nın aslıdur, müslimân ve dîndâr ve muhibb-i ulemâ vü sulehâ ve mutī'-i Şer'-i şerîf ve sâim ve kāim ve sâhibü'l-re'y ü tedbîr kimesne idi. Yigirmi yıl mikdârı bu hâl üzre kabâil-i Deşt'e hükûmet idüp ve yigirmi nefer oğlu kaldı ki her biri Tatar içinde mutā' ve mukalliddür. Ve ba'dehû Âl-i Cengiz'den Mahmûd Hâce nâm kimesne zuhûr idüp hânlığı Muhammed Hân elinden alup ve ol dahi şikâra çıkup ve nâgâh su dökmek içün atından indikde evlâd-ı Özbek'den Ebü'l-Hayr oğlu okla urup helâk itdikde kendüsi hân olup ve Mahmûd Hâce'nin zevcesini nikâhladı. Ve Ebü'l-Hayr ziyâde bahâdur ve yarar ve ehl-i tedbîr kimesne olup ve hayli zamân hânlık eyledi. Ve sekiz yüz elli dörtde Semerkand hânlığından ma'zûl olan Ebû Sa'îd Hân gelüp Ebü'l-Hayr'dan yardım taleb eyledi. Ve ol dahi varup Semerkand'ı Abdullâh Mîrzâ elinden alup Ebû Sa'îd'e teslîm eyledi. Ve Mîrzâ Abdullâh'ın hâtunı ki Ulug Beg kızıdur, nikâhlayup dönüp Deşt'e geldi. Ve Ebü'l-Hayr'ın ol hâtundan Kösenci Hân ve Suhcek Hân nâm iki oğlu olup ve bunların nesli Mâverâünnehr'e ve Horâsân'a hân olmışlardur. Ebü'l-Hayr oğlan fevt oldukda Tatar içinde azîm kıtâl olup ve âkıbet hânlık Muhammed Hân oğlu Hâcı Giray Hân üzerinde karâr kılup, mezbûr gāyet âkil ve dindâr ve ehl-i adl ü hayr kimesne olup sekiz yüz seksen hudûdında fevt olup on iki oğlu kaldı. Ol sebebden miyânlarında niçe mukātele olup kimi on gün ve kimi bir ay ve kimi dahi

ziyâde hânlık idüp Tatar tāifesi küllî ızdırâb çekdi. Ve Rûm pâdişâhı Ebü'l-Feth Muhammed Hân bu fetreti işidicek vezîri Gedik Ahmed Paşa'yı biraz asker ile ol cânibe gönderüp vardıkda Kefe kal'asını Frenk elinden alup ve ba'dehû Menkûb kal'asın muhâsara idüp içinde çok Rûm keferesi olmağla niçe tedbîr ve hîle ile anı dahi alup ve içinde bulduğı beğzâdeleri tutup pâdişâha gönderdi. Ve ol kal'ada Giray Hân oğlu Mengli Giray Hân dahi bulunup anı dahi Bâb-ı Âlî'ye gönderdi. Meğer mezkûr Mengli Giray Hân mukaddemâ Tatar ümerâsından Aybek Beğ mu'âvenetiyle birkaç gün hân olup ve ba'dehû karındaşları galebe itmeğle kaçup Menkûb kal'asına varmış idi. Ve cümle gelen beğleri pâdişâh Boğazhisârı'nda habs itdirüp ve ba'dehû Kefe cânibinden gelen ümerâ bi'l-cümle katl olunmak bâbında fermân olunup hikmet-i Hudâ-yı lâ-yezâl küffâr ümerâsı bi'l-cümle katl olunup ve Mengli Giray Hân dahi iki rek'at namâz kılup cellâd yanında dururken emr-i pâdişâhî geldi ki "Tatar beğzâdesi katl olunmaya" ve ba'dehû Mengli Giray Hân içün bir ev ta'yîn olunup ve kifâyet mikdârı ta'âm ve şarâb ta'yîn olundı. Ve ba'dehû Tatar tarafından Aybek Beğ'den âdem geldi ki "Bu cânibde Tatarın hâli harâb olup ve hân gibi bir hânımız yokdur ve işitdik bizim hânımız Bâb-ı Sa'âdet'e varmış. Lutf idüp biraz asker ile anı bu tarafa gönderesiz. Bu memleketler bi'l-cümle pâdişâhın **[İ, 511b]** olup ve Mengli Giray Hân kendilerin nâibi gibi olsun" didikde Sultān Muhammed Hân dahi Mengli Giray Hân'a tuğ ve alem virüp biraz asker ile Kefe cânibine gönderdi. Tatar anı göricek karşu geldiler ve hânlığa kabûl idüp ve ol dahi adl ü adâlet ve hüsn-i sîret üzre hareket idüp ulemâ vü sulehâya ve re'âyâ vü berâyâya iltifât u muhabbet eyledi. Ve dokuz yigirmide Mengli Giray fevt olup yerine oğlu Muhammed Giray hân olup, ol dahi adâlet ve hüsn-i sîret üzre olup babasının semtine sâlik oldı. Ve ba'dehû Ecderhân hânı Timurkutlu evlâdından Yağmurci Hân kârı memleketde süst olup karındaşı Akkepek Hân gālib olup hûnî ve zâlim olmağla her cânibde nâhiye beğleri istedikleri gibi tasarruf idüp zulm itdiler ve tüccâr tāifesin tutup mâlların aldılar ve kendülerin kâfire satdılar. Ve Ecderhân halkı ol sebebden Muhammed Giray Hân'a feryâdcı gönderüp ve mu'âvenet taleb itdiler. Ol dahi dokuz yüz otuz birde şiddet-i şitâda kalkup Ecderhân üzerine vardı. Ve Yağmurcı Hân haber aldıkda ırmağın buzların yüzlerin kesüp pâre pâre getürüp bir hisâr yapdı. Beyt:

Te'âllâh şitâ faslında kudretden
Binâ oldı hisârı burc-ı billûrdan
Bedenler sîm-i sâfî mi yâhûd nûr-ı musavver mi
Aceb yapdı bu kal'a'yı ne hikmetdür

Nesr: Muhammed Giray emr idüp baltalar ve bıçaklar ile yer yer yollar açup asker içerü hisâra girdiler ve Yağmurci Hân bir tarafdan çıkup Çerkes'a kaçdı. Ve ba'dehû Tatar ehl-i belde dest-dırâzlık idüp mâllarını yağma itdiler ve ehl-i memleket Muhammed Giray'a gelüp feryâd itdiler ki "Biz seni Yağmurci Hân'ın zulmuni ref' idüp ve dâdımızı andan alıviresiz diyü da'vet eyledik. Şimdi senin askerin bize dahi ziyâde zulm idüp ve mâllarımızı yağma vü hasâret itdiler" didiklerinde Durhân Muhammed Giray Hân nidâ itdirdi ki "Her kim şehirden şey almış ise yine redd eylesün ve illâ kanı kendi boynına!" Kendi askeri râzı olup, Nogay Tatarı râzı olmayup Muhammed Giray Hân'a bî-huzûr oldılar. Ve Muhammed Giray Hân göçmeğe müteveccih oldukda askerine emr idüp kalkdılar. Ve Nogay Tatarı göçmeyüp ve hân dahi hâlî kalıcak üzerine hücûm idüp katl itdiler ve ba'dehû cümle asker ittifâkıyla küçük oğlu Gāzî Giray'ı hân dikdiler. Zîrâ Gāzî Giray ol seferde bile idi ve Kırım'a gelüp altı ay bunun üzerine geçdikde Gāzî hal' idüp ve hânlık içün nizâ' ve ızdırâba düşdiler. Ve Sultān Selîm'e âdem gönderüp Sa'âdet Giray'ı taleb itdiler. Sa'âdet Giray Sultān Selîm ile Kefe'den bile gitmiş idi ve Sultān Selîm dahi Sa'âdet Giray'a tabl u alem virüp ol cânibe gönderdi. Sa'âdet Giray dahi varup serîr-i hânîde karâr itdi ve karındaşı Sâhib Giray Hân'ı âsitânede rehn koyup ve sonra Muhammed Giray oğlu İslâm Giray zuhûr u hurûc idüp dokuz yüz yigirmi üçde Sa'âdet Giray ile cenk idüp ve gālib olup ve Kefe beği olan Bâlî Beğ'i dahi katl idüp ve ba'dehû niçe def'a dahi mâbeynlerinde cenk idüp ve âkıbet Sa'âdet Giray hânlığı terk idüp ve âsitâneye geldi. Ve Sultān Selîm ile bile Kızılbaş seferine gidüp ve dönüp geldikde İstanbul'da fevt olup ve Sultān Selîm, İslâm Giray'ı ele getürmek talebiyle Sâhib Giray'ı hân nasb idüp Kırım cânibine gönderdi. Ol dahi varup hân oldı. Mezbûr güzel sûretli **[İ, 512a]** ehl-i re'y ü tedbîr kimesne idi. Ve İslâm Giray bir buçuk sene kadar anınla iyi olup ve ba'dehû aralarına vahşet vâki' olup ve Sâhib Giray hân ümerâsından Bâkī Beğ nâm emîr ile ittifâk idüp Bâkī Beğ İslâm Giray'ın fursatın gözleyüp bir gün İslâm Giray sahrâda bir ırmak kenârında yatarken üzerine varup ve bir gice irişüp katl eyledi. Ve biraz eyyâmdan sonra Sâhib Giray Hân Bâkī Beğ'e incinüp ve bir vech ile ele getürüp ve bir soğuk gicede bir fucı içine koyup ve su doldurup ve su donup helâk oldı. Âdetullâh bunun üzerine cârîdür ki her kim bir devlet kāim eyledi, âkıbet anı ol devlet helâk itdiler. Ve ba'dehû Bâkī Beğ'in karındaşı Ali Beğ karındaşı kanı içün on iki bin âdem cem' idüp ve kasd itdi ki Kırım'a varup harâb eyleye. Ve Ali Beğ'in birâderi kızı Sâhib Giray Hân'ın hâtunı idi, babası kızına haber gönderüp "Ahvâl şöyledür, hân mütenebbih ve âgâh olsun!" didi. Ve hân dahi kırk bin âdem ile derbend ağzında

kemînde durup Ali Beğ derbendden içeri girdikde hân derbend ağzını alup cümle ol gelen Tatar'ı katl eyledi. Ve andan sonra Sâhib Giray niçe def'a Rus'a sefer idüp ve niçe def'a dahi Çerkes'e gazâ idüp cümlesin sâlim ü gānim avdet eyledi. Ve cümle ümerâ-yı Deşt'i kahr idüp emrine râm eyledi. Ve dâim cenkde mansûr u muzaffer olup kasd u hareketinde sa'âdet hem-inân olup ve bu cihetden devlet ü şevketi ziyâde ve nâmûs-ı Cengiz'i ihyâ itmiş idi. Velâkin mezbûr cebbâr ve mütekebbir kimesne olup Ankā'ya mekes dimezdi. Ve nâgâh meclisde Sultān Süleymân'ın vezîri ve damadı Rüstem Paşa içün hayli nâ-sezâ kelimât idüp Rüstem Paşa'ya ol haber vâsıl olıcak gāyet dilgîr olup semt-i hîleye sâlik oldı ve Rüstem Paşa ile miyânlarında adâvet olmasının bir sebebi dahi bu olmışdur ki Sâhib Giray'ın bir ağır behâlı, düğmeleri cevâhir bir kaftânı var idi. Rüstem Paşa ol kaftânı murâd idüp taleb eyledikde hân dahi "Bu kaftân ana lâyık değildür, bu kaftân hânlara ve pâdişâhlara lâyıkdur" diyü cevâb virüp Rüstem pâdişâh rağmına bir kul alup adını Rüstem kodı ve bu sebebden dahi miyânlarında küllî adâvet vâki' oldı. Ve Sâhib Giray'ın cümle kabâyihinden biri dahi budur ki akrabâsından bir sultān kızın virüp ve gicesi halvet-i sahîha olup irtesi âdet-i nâs üzre güveğisi elin öpmeğe gelürken huzûrına getürmeyüp bi-lâ-sebeb habse gönderüp katl eylemiş ve bir ehl-i ilme bî-huzûr olsa dilin kesdirüp veyâ hod gözlerin çıkardup veyâ kulakların kesdirirdi. Ve dokuz yüz kırk hudûdında Rus kâfirleri Kazgān'ı alup içinde olan müslimânları esîr itdiler. Ve anda olan cevâmi' vü mesâcid ü medârisi harâb itdiler. Ol zamân Kazan'ın hânı Şifle Giray hân olup gāyet zâlim ve cebbâr ve hûnî kimesne idi velâkin babası Safâ Giray Hân gāyet müslimân ve dîndâr ve âdil ve hoş-sîret kimesne olup yigirmi yedi yıl hânlık idüp ve ba'dehû fevt olup yerine kücük oğlu Dimiş Giray hân olup üç yıl hânlık itdikden sonra küffâr ile memlekete istîlâ eyledi. Ehl-i Kazgān Tamış Giray'ı hal' idüp Şifle Giray'ı hân itmişler idi ki **[İ, 512b]** pes anın su-i sîretinden küffâr tama'a düşüp şiddet-i şitâda iken ale'l-gafle Kāzân'a hücûm idüp istîlâ itdiler ve Sâhib Giray Hân bu takrîb ile Âsitâne'ye arz gönderüp anda rehn olan ammisi oğlu Devlet Giray ibn-i Mübârek Sultān ibn-i Mengli Giray Hân'ı istedi. Ve anı biraz asker ile gönderüp Kāzân'ı kâfir elinden alup anda hân olsun didi. Murâdı nezâketle Devlet Giray'ı almak idi ve anın tarafından emîn olup murâdı üzre hareket itmek isterdi. Vaktâ ki bu haber Rüstem Paşa'ya vâsıl olup tamâm mertebe mesrûr oldı ve Sâhib Giray tarafına bir hükm gönderdi ki "Elbette Çerkes'in bize ihâneti vâki'dür ve anlara sefer idüp memleketlerin urasın!" didi. "Devlet Giray dahi an-karîb ol cânibe irsâl olunur" didi. "Ol vakit murâdın üzre biraz asker ile Kāzân'a gönderesin" didi. Ve hân bu haberden hazz idüp ve kalkup Çerkes gazâsına revân oldı ve oğlu Muhammed

Giray'ı derbend ağzında kodı ki nâgâh Devlet Giray geldikde giriftâr eyleye. Zîrâ kıyâs iderdi ki Devlet Giray kara cânibinden gele. Rüstem Paşa dahi bu hâlden habîr olup Devlet Giray'ı karadan Akkirman'a gönderüp ve tenbîh itdi ki anda karâr eyleye tâ kim Sâhib Giray'ı adû vilâyetine girdiği tahkīk olıcak gemiye binüp Kefe'ye çıka ve Kefe askeriyle Kırım Sarâyı'na varup tahta cülûs ide. Devlet Giray dahi ol minvâl üzre hareket ü tedbîr ile varup taht-ı Kırım'da hân oldı ve Sâhib Giray'ın on yıldan beri zulmle cem' itdüği emvâl ü hazâyini ve esvâb u evânîyi ahz ü kabz idüp ümerâ-yı Tatar ve sâirlere bahş eyledi. Ve ba'dehû Sâhib Giray'ın ondan ziyâde habs itdüği hânlar evlâdı sultānları dahi habsden ıtlâk idüp "Varın imdi hasmınız Sâhib Giray ile intikāmınızı söyleşin!" didi. Ve Sâhib Giray dahi Çerkes'den dönüp gelür iken bu haberi işidüp gāyet mütehayyir oldı ve yanında olan asker-i Tatar dağılup Devlet Giray yanına vardılar ve kendüsi dahi Tuman kal'asına girüp ve murâd itdi ki andan bir gemiye binüp Âsitâne-i Sa'âdet'e gele. Ve nâgâh ol habs itdüği hânzâdelerden Mübârek Giray nâm sultān kılıç ile Sâhib Giray'ın üzerine girüp bir kücük oğlu Rüstem nâm mukarreb kulıyla üçi bir ev içinde otururken Mübârek Giray'ı Sultān'ın elinde yalın kılıç göricek gāyet de etlü ve semiz olmağın cüst kalkup divârdan kılıç almağa kādir olmayup kulı Rüstem divârdan kılıcı alıvirmek sadedinde iken Mübârek Giray Sultān yetişüp kılıç ile karnına dürtüp oturduğı yerde düşüp helâk oldı. Devlet Giray mâni' ve mezâhimsiz ve cenk ü cidâlsiz Kırım'da hân olup mezbûr Devlet Giray Hân gāyet halîm ve ehl-i kerem ve ziyâde dilîr ve bahâdur ve mukaddim ve fevka'l-hadd şecî' ve sâhib-i re'y ve ehl-i tedbîr hân idi. Otuz yıldan ziyâde hânlık idüp dâim sa'âdetde idi. Ve her gâh Rus'a ve Çerkes'e ve Karaboğdan'a sefer idüp gālib u sâlib ve gānim u sâlim avdet iderdi. Ve üç def'a Rus'a gāyet azîm gazâlar itmişdür ki her çend sahîfe-i rûzgârda olan gazavât-ı azîmeden ma'dûddur. Ve anın birisi oldur ki henüz hân oldukda altmış bine **[İ, 513a]** karîb asker ile Rus'a gazâ idüp Rus vilâyetine karîb oldukda Kazân'ı alan Şirmürd dilîr kâfir yüz on bin kâfir ile hânın ardın alup Mosko kâfirine haber gönderdi ki anlar öteden ve kendüsi beriden Tatar askerini ortaya alup ve dil çıkarmayup kıralar. Ve nâgâh ol haber getüren üç kâfir ile girüp ve Devlet Giray Hân Şirmürd kâfirin gönderdiği ol kâfiri kılaguz idüp ve bir tarîk-i âhar yerden girü çıkmayup "Şirmürd'ün askeri kandedür?" diyü suâl idüp ceneral de üzerine varup mülâkat itdikde dilîrâne ve şîrâne hareket idüp duhâ vaktinden asra değin bir vech ile cenk-i azîm olmışdur ki Şirmürd'ün askeri kılıçdan geçüp ve Şirmürd şîr öninden rûbâh-veş bin belâ ile kaçup halâs oldı ve birisi dahi dokuz yüz yetmiş dokuzda vâki' olmışdur ki hayli asker ile İdil suyın geçüp ve Rus memleketlerin yakup ve yıkup halkını esîr eyledikde Rus'un

tahtgâhı olan Mosko şehrine varup hücûm idüp girdi. Ve mâl u erzâkın gāret idüp ve şehre âteş salup yakdı ve kıralı kaçup nihâyet memlekete gitdi. Ve Devlet Giray Mosko şehrinden iki gün öte gidüp kıralı kodı ve ba‘dehû sâlim ü gānim bî-hisâb mâl ve esîr ile memleketine gitdi. Ve biri dahi dokuz yüz seksen târîhinde vâki‘ oldı ki Mosko kıralı haber gönderdi ki ale’l-gafle gelüp memleketi basmak hüner değildür, eğer merd isen rû-be-rû gelüp seninle cenk idelim” didi. Ve iki taraf bu hâl üzre ittifâk idüp ve Mosko kıralı kendi askerinden ve Rus askerinden mâ‘adâ Eflak ve Boğdan ve Çeh askerleriyle niçe yüz bin kâfir tecemmu‘ idüp ve hân dahi yüz elli bin âdem ile varup Rus memleketi içinde birbirlerine mukābil olup üç gün ve üç gice bi-lâ-ârâm cenk idüp ve hânın oğlu Muhammed Karay kırk bin asker ile girüde kalmağla asker-i İslâm’a kuvvetleri sebebiyle za‘f vâki‘ olup niçe hân ve hânzâde ve mîrzâlar esîr olmış iken inâyet-i Hakk destgîr olup ol esnâda girüden Muhammed Giray gelüp yetişüp kâfir ile muhkem cenk idüp ve kâfir bozılup ekserini kılıçdan geçirdiler ve mansûr u muzaffer ve pür-ganâyim dönüp memleketine geldi. Ve dokuz yüz seksen beş Rebîülâhir’de Devlet Giray fevt olup yerine babası vasıyyetiyle Muhammed Giray hân olup ve ol dahi gāyet bahâdur ve âkil ve âlim ve ehl-i re’y kimesne olup pâdişâhımıza ziyâde münkād ve mutī‘ olup ve dokuz yüz seksen yedide Sultān Murâd hazretleri emriyle kalkup ve derbend-i Şîrvân’dan geçüp Ereş’e geldi. Ve anda olan Kızılbaşları kırup ve ba‘dehû dönüp tahta geldi. Ve sonra dahi niçe def‘a karındaşlarıyla ol minvâl üzre Şîrvân’a âdemler gönderüp kıtâl itdiler. Ve hâlâ ki dokuz yüz doksan senesidür, Deşt-i Kıpçak’da hândur.

Fî zikr-i mülûk-i Karamaniyân: Bunların evveline Nûre Sofi dirler. Aslında Ermenî olup ve sonra İslâm’a gelüp Amâsiyye’de katl olunan Baba İlyâs’ın hizmetine irişüp sûfî olmış idi. Vaktâ ki Baba İlyâs katl olundı Nûre Sofî Konya’ya gelüp ve halka zühd ü salâh izhâr idüp hüsn-i hulk izhâr **[İ, 513b]** itmekle cümle halk mezbûra muhib oldılar. Sultān Alâüddîn dahi i‘tikād idüp oğlu Karaman’ı yanında mukarreb idüp ve ana ba‘zı menâsıb tevcîh eyledi ve ba‘dehû mîrâhûr idüp ve kız karındaşını virdi. Ve ba‘dehû Nûre Sofî Varsak nâhiyesine varup anda karâr itdi. Ve nâgâh Silifke kal‘asının kâfir beği mezbûra meyl idüp bir niçe def‘a mürîdleriyle kal‘asına da‘vet eyledi. Ve âhir Nûre Sofî fursat bulup Silifke beğini katl idüp kal‘ayı zabt eyledi. Ve Sultān Alâüddîn’e haber gönderüp oğlu Karaman’ı istedi ki gelüp kal‘aya zabt eyleye. Sultān Alâüddîn ana Silifke’nin ve sâir feth ideceği yerlerin beğliğin virüp beğlerbeği oldı. Ve Karaman dahi Silifke’ye varup kal‘ayı zabt eyledi ve muttasıl küffâr ile cenk idüp hayli yerler feth eyledi. Ve Sultān Alâüddîn hazz idüp ziyâde iltifâtlar eyledi ve yedi yüz hudûdında

Sultān Alâüddîn fevt olıcak ümerâ-yı etrâf taht-ı yedlerinde olan vilâyetlere müstakil pâdişâh olmak üzre zabt itmeleriyle Nûre Sofî oğlu Karaman dahi cümlesinin a‘zamı ve kuvvetlüsi olup ve pâdişâh damadı olmağla gelüp Konya tahtına pâdişâh olup ve cümle Karaman vilâyetlerin zabt eyledi. Ve müddet-i saltanatı müntehî olup fevt oldukda yerine oğlu Sultān Alâüddîn pâdişâh olup mezbûr, Yıldırım Hân ile niçe def‘a cenk idüp âhir yedi yüz doksan dörtde Yıldırım Hân mezbûrı tutup katl eyledi ve oğlu Muhammed Beğ ve Ali Beğ’i Burusa’ya getürüp habs eyledi ve on iki sene habsde kaldılar. Ve sekiz yüz dörtde Timurlenk Rûm’a geldikde mezbûrları habsden çıkardup ve Muhammed Beğ’i Karaman’da babası yerine pâdişâh itdi ve karındaşı Ali Beğ biraz müddetden sonra Muhammed Beğ’e incinüp Mısır pâdişâhı yanına varup ve seküz on dörtde Sultān Muhammed bin Yıldırım Hân mezbûr Muhammed Beğ ile cenk idüp ve Muhammed Beğ’i tutup habs eyledi ve ba‘dehû yemîn virüp ıtlâk eyledi. Ve ba‘dehû mezbûr Muhammed Beğ Âl-i Osmân askeriyle ve Mısır askeriyle cenk idüp ve âkıbet Mısır sultānı oğlu İbrâhîm ile vâfir asker gönderüp Karaman vilâyetin Muhammed Beğ elinden alup karındaşı Ali Beğ’e tefvîz eyledi. Ve ba‘dehû Zulkādir oğlu Nâsıruddîn Muhammed Beğ Karamanoğlı Muhmamed Beğ ile cenk idüp gālib oldı ve Karamanoğlun tutup Mısır’a gönderdi. Ve Mısır sultānı Melik Müeyyed bir yıl mikdârı anı Mısır’da habs idüp ve ba‘dehû Melik Müeyyed vefât idüp Tatar beği sultān-ı Mısır olıcak Karamanoğlı Muhammed Beğ’i habsden çıkarup ve Rûm’a gönderdi ve karındaşı Ali Beğ’i yerine sultān eyledi. Ve sekiz yüz yigirmi beşde Sultān Murâd bir hârîcî cenge meşgūl iken Karamanoğlı Muhammed Beğ Atāliyye kal‘asını muhâsara itdikde kal‘adan bir top atılup Muhammed Beğ’i helâk eyledi ve meyyitini bir ata yükledüp Konya’ya getürdiler ve ba‘dehû yerine oğlu İbrâhîm Beğ ibn-i Muhammed pâdişâh olup mezbûr bu tāifenin a‘deli olup ve ahsenidür. Muhibb-i ulemâ vü meşâyıh u sulehâ olup ve dâimâ bunlara ikrâm iderdi ve fî sebîlillâh niçe mesâcid ve medrese binâ itdirmişdür. Ve Sultān Murâd mezbûra hemşîresin virüp mâbeynlerinde ittihâd olmış idi. Ve ba‘dehû aralarına vahşet düşüp sekiz yüz otuz dokuzda pâdişâh İbrâhîm Beğ cenge varup ve iki cânibde asker cenk içün saf bağlayup dururken Monlâ Hamza ata binüp ve gelüp iki askerin **[İ, 514a]** mâbeynini ıslâh eyledi. Ve sekiz yüz elli beşde tekrâr cenk idüp Sultān Murâd Akşehr’e istîlâ eyledi. Ve ba‘dehû mâbeynlerinde musâlaha olup Akşehr’i yine Karamanoğlı’na virdi ve sekiz yüz elli dokuzda Karamanânoğlı İbrâhîm Beğ fevt olup kırk dört yıl Karaman’da pâdişâhlık idüp fevt oldukda altı oğlu kaldı. Yerine oğlu İshâk Beğ ibn-i İbrâhîm temellük idüp ve sâir karındaşları andan kaçup Ebü’l-Feth Sultān Muhammed âsitânesine geldiler ve Sultān Muhammed dahi

içlerinden Pîr Ahmed Beğ'i beğenüp anı memleket-i Karaman'a lâyık gördi ve yanına biraz asker koşup Karaman'a gönderdi. Ve anlar dahi Ermenak yanına vardıkda İshâk Beğ karşu gelüp Ahmed Beğ ile cenk itdikde mağlûb olup İshâk Beğ Uzun Hasan yanına kaçdı ve Pîr Ahmed Beğ Karaman'a pâdişâh oldı. Ve sekiz yüz yetmiş birde Sultān Muhammed Pîr Ahmed Beğ'e incinüp biraz asker ile oğlu Sultān Mustafa'yı gönderüp ol dahi varup vilâyet-i Karaman'ı zabt idüp ve Pîr Ahmed Beğ'i kaçırup Âl-i Karaman dahi bunlar[l]a münkarız oldı.

Fî zikr-i mülûk-i tavâyif: Sultān Alâüddîn'den sonra müstakilen sultān olan ümerâdan biri Sinop ve Kastamonı sâhibi Kızıl Ahmedli'dür ki anların evveli Âdil Beğ'dür. Ve ba'dehû oğlu Kötürüm Bâyezîd pâdişâh olup mezbûr müslimân ve mütedeyyin ve ehl-i hayr kimesne olup ve latīf câmi'ler ve medreseler binâ itmişdür. Ve müddet-i medîd temellük idüp vefât itdikde oğlu İsfendiyâr Beğ pâdişâh olup ol dahi hayli müddet saltanat itdi. Ve ba'dehû oğlu İbrâhîm sultān olup ve ba'dehû anın oğlu Kızıl Ahmed sultān olup ve karındaşı Atabeg İsmâ'îl ibn-i İbrâhîm Kastamonı'da ve Sinop'da temellük idüp ve Sultān Muhammed devrinde ana Rûmili'nde karârgâh ta'yîn olunup memleketleri pâdişâh tarafından zabt olundı. Ve ol tāife Hâlid bin Velîd hazretlerine intisâb iderlerdi. [5159]والله أعلم بحقيقة الحال

Fî zikri mülûk-i Aydınili: Bunların evveli Aydın vilâyeti sâhibi Aydın Beğ'dür ki Sultān Alâüddîn'den sonra mezbûr dahi Aydın memleketinde müstakilen hükûmet idüp saltanat iddi'â itmişdür. Ve bundan sonra oğlu Muhammed Beğ temellük idüp ve bundan sonra dahi oğlu Ali Beğ hükûmet idüp ve Sultān Murâd bin Muhammed Hân anın elinden alup Aydın oğlu Ali Beğ'e virmişdür. Mezbûr gāyetle kerîmü'n-nefs ve muhibb-i ulemâ ve hoş-sîret kimesne idi. Ve Şeyh Hâcı Paşa Şifâ nâm kitâbı tıbda anın nâmında te'lîf idüp ve mezbûrun ahlâk-ı pesendîdesin zikr itmişdür.

Fî zikri mülûk-i Saruhân: Bunların dahi evveli Saruhân vilâyeti sâhibi olan Saruhân Beğ nâmıyla müsemmâ olan kimesnedür ki Sultān Alâüddîn'den sonra müstakil sultān olup ve bundan sonra oğlu İlyâs Beğ sultān oldı. Ve fevt oldukda oğlu İshâk Beğ emîr oldı. Mezbûr dervîş-meşreb **[İ, 514b]** ve mevlevî-sîret muhibb-i ehl-i ma'ârif ü kemâlât idi. Beğkumı nâm mevzi'de seyre çıkup otururken Yıldırım Hân dahi

[5159] Allah hallerin hakikatini en iyi bilendir.

şikâra çıkup ol mahalle karîb geldikde İshâk Beğ haberin alup ve üzerine hücûm idüp mezbûrı giriftâr idüp ve memleketini dahi zabt eyledi.

Fî zikri mülûk-i Germiyan: Bunların dahi evveli Germiyan vilâyeti sâhibi Germiyan Beğ'dür ki Sultān Alâüddîn'den sonra saltanat taklîd idüp ve ba'dehû oğlu Alemşâh temellük idüp ve ba'dehû oğlu Ya'kūb Beğ pâdişâh olmışdur. Ya'kūb Beğ müslimân ve mütedeyyin ve muhteşem kimesne olup temellük itdikde memleketlerinin miftâhları Sultān Murâd'a getürüp teslîm itdikde Sultān Murâd dahi kendüye Rûmili'nde bir sancak ta'yîn eyledi.

Fî zikri mülûk-i Kirmiyan: Ez-Âl-i Burâk Karahıtay, bunlar dokuz neferdür ki altı yüz yigirmi birde tevellüd idüp yedi yüz elli senesinde hükm itmişlerdür. Ve bunların evveli mezbûr Burâk Sâhib Karahıtay'dur ki Hıtay pâdişâhı Kirman'ın mukarreb ümerâsından idi. Harezmşâh'a sulh içün gelmiş idi. Harezmşâh mezbûrun re'y ü tedbîrin pesend idüp ve yanında alıkoyup gönderdi. Ve ba'dehû Kara Hıtay ile Harezmşâh niçe def'a cenk idüp gālib oldı. Ve andan sonra Kirman'ın hükûmetinden mezbûr Burâk Hân'a virdi. Ve ba'dehû Harezmşâh Tatar'a mağlûb olup ahvâli tebâh olıcak Burâk Sâhib'e dahi küllî ızdırâb gelüp ve Celâlüddîn Haremşâh Hind'den gelüp babası mülkine müstevlî olıcak Burâk Sâhib'in dahi ahvâli muntazam oldı. Ve Haremzşâh mezbûr Burâk'a kız karındaşını virüp ve ba'dehû mezbûrı Cengiz Hân'a gönderdi ki mâbeynlerini ıslâh eyleye. Burâk Sâhib anda varıcak Harezmşâh'dan inhirâf idüp Cengiz Hân'a inkıyâd ve itā'at eyledi. Ve Cengiz Hân dahi mezbûrı mülk-i Kirman'da mukarrar tutdı. Mezbûr on iki yıl hükûmet idüp altı yüz otuz ikide fevt oldukda yerine oğlu Sultān Rükneddîn Mübârek Hâce saltanat idüp ve ammisi oğlu Sultān Kutbüddîn ile niçe def'a cenk idüp Kan mu'âvenetiyle gālib olup saltanatda müstakil oldı. Ve altı yüz elli birde Kan-ı mezbûrı azl idüp ammisi oğlu Sultān Kutbüddîn pâdişâh olup kârı bülend oldı. Ve andan evvel olanlar Kan'a tâbi' olup emirlerinde müstakil değiller idi velâkin mezbûrun zamânında Âl-i Cengiz Hân'ın hâli za'îf olup mâbeynlerinde ihtilâf olmağla Sultān Kutbüddîn kuvvet tutup ve niçe âlî hayrât ve hasenât binâ itdi. Ve altı yüz elli altıda fevt olup altı sene saltanat itdi ve yerine oğlu Sultān Haccâc ibn-i Kutbüddîn sultān oldı. Ve on üç yıl şâh oldukdan sonra hâkān-ı Türk'den korkup altı yüz altmış dokuzda Hind cânibine revân olup Dehlî sultānına ricâ eyledi. Ve anda on yıl kadar karâr idüp ve Celâlüddîn-i **[İ, 515a]** Kebîr Dehlî'de pâdişâh olıcak mezbûra asker virüp Kirman'a gönderdi. Ve mezbûr yolda fevt

olup yerine karındaşı Siyurgatmış ibn-i Kutbüddîn Kirman'a gelüp pâdişâh oldı. Ve altı yüz doksan birde Kan gelüp Kirman'ı mezbûrun elinden alup Pâdişâh Hâtun bint-i Kutbüddîn'i anda pâdişâh itdi. Mezbûre latīfü't-tab' ve ehl-i ma'rifet ve hüsn-sîret sâhibesi olup ve hûb nazma kādire idi. Ve altı yüz doksan dörtde Baydu Hân mezbûre Pâdişâh Hâtun'a incinüp bir vechle katl itdirüp ve yerine Sultān Muzafferüddîn Muhammed Şâh ibn-i Haccâc'ı şâh nasb eyledi. Ve mezbûr yedi yüz üçde fevt olup yerine ammisi oğlu Sultān Kutbüddîn ibn-i Cihânşâh ibn-i Kutbüddîn temellük eyledi. Mezbûr gāyet zâlim ve cebbâr ve hûnî ve bî-re'y ü tedbîr olup anınçün Olcayto Sultān mezbûrı dergâhına da'vet idüp geldikde gayri gitmeğe ruhsat virmeyüp ve bundan sonra Kirman'ı ümerâ-yı Moğol zabt eyledi.

Fî zikr-i mülûk-i Âl-i Muzaffer: Bu tāife mülûk-i Şîrâz ve Kirman ve Isfahân ve tevâbi'âtıdur ki bunların aslı Horâsân'dan Selâme nâm karyeden olup ve anların evveli Muzaffer Yezdî'dür ki mezbûr Melik Ebû Sa'îd zamânında Kirman'da âmil idi. Ve ba'dehû fevt olup oğlu Mübârizüddîn Muhammed babasının yerine kāim olup mezbûr gāyet bahâdur ve sâhib-i re'y ve hoş-sîret olup mahbûbü'l-kulûb idi. Ve ba'dehû kuvvet tutup Yezd'i ve Kirman'ı ve Şîrâz'ı Şeyh Ebû İshak ibn-i Muhammed Şâh elinden alup ve Kirman'da bir gāyet mütemevvil ve tevânger ve mu'teber âdemin dahi kızın almağla ol sebebden mâl ve ricâlle kuvvet tutup ve Ebü'l-İshak mezbûrdan kaçup Şîrâz'a vardı. Mezbûr Ebû İshak ehl-i îş u nûş ve muhabbet ve şâhid olmağla ahvâl-i memleket ile takayyüdden fâriğ olup ve yedi yüz elli dörtde Mübârizüddîn Muhammed Şîrâz'ı muhâsara eyledi. Ve bu hâlde Ebû İshak zevke meşgūl iken ehl-i devlet keyfiyyet-i hâli mezbûra arz itmeğe kādir olmadılar. Zîrâ gāyet gazabnâk idi. Ve âkıbet anın nedîmi bir hîle ile mezbûrı kasra çıkarup ol dahi etrâf-ı şehrde Mübârizüddîn askerini görüp nedîmden suâl itdikde nedîm dahi mâ-vaka'ayı haber virüp ve mezbûr Ebû İshak tebessüm idüp "Billâh şol eblehi gör ki bahâr faslında hem kendüyi bîhûde zahmete koyup ve hem bizi îşden mahrûm eyledi" diyüp ve ol hâlde iken ümerâsının ba'zısına hışm ve gazab eyledi. Ve anlar dahi kendüden menfûr olup Mübârizüddîn'e şehrin kapılarını açıvirüp içerü girdikde Ebû İshâk tabl ve sûrnâ ve nefîr âvâzelerin işitdikde sekrinden ayılup ve atına binüp ve çıkup gidüp ve varup Kal'a-i Sefîd'e girüp ve ba'dehû Isfahân'a varup Muhammed bin Muzaffer'in damadı Sultānşâh elinde esîr oldı. Mezbûr Ebû İshak Melik Ebû Sa'îd'den sonra on dört yıl Fâris'de şâhlık itdi ve ba'dehû Mübâzirüddîn Muhammed oğulları Şâh Mahmûd'a ve Şâh Şücâ'a ve Şâh Velî'ye ve Ahmed'e ve Bâyezîd'e ve damadı Sultān Şâh'a incinüp saltanatı oğlunun

oğlu Şâh Yahyâ ibn-i Şâh Muzaffer **[İ, 515b]** bin Muhammed'e mukarrar eyledi. Ve anlar dahi ittifâk idüp Isfahân'a geldiler ve Mubârizüddîn'i tutup ve gözine mîl çeküp Şîrâz kal'asında habs itdiler. Ve bu ahvâl yedi yüz altmış senesinde vâki' olup mezbûr Mübârizüddîn kırk iki sene saltanat sürmişdür. Mezbûr nâmdâr ve sa'd-tālî' pâdişâh olup velâkin gāyetde hûnî idi. Ve nakl olunur ki mezbûr tilâvet-i Kur'ân iderken bir cüz'i günâhla müttehem bir kimse getürdiler ve kendüsi kalkup mezbûrı katl idüp ve ba'dehû oturup yine tilâvet-i Kur'ân iderken Şâh Şucâ' ile Şâh Mahmûd niçe def'a cenk idüp ve âkıbet Şâh Mahmûd Sultānşâh'ı tutup gözine mîl çekdi. Mezbûr Sultānşâh kāin atası Mübârizüddîn'in gözine mîl çekmiş idi ve ba'dehû Şâh Şücâ' Şâh Mahmûd üzerine gālib olup fevt oldukda Şâh Şücâ' Kirman'a ve Yezd'e ve Isfahân'a mâlik olup ve yedi yüz yetmiş altıda Şâh Şücâ' Âzerbâycân'ı Sultān Üveys elinden alup ve Şâh Şücâ' Timur Hân ile musâlaha idüp kızını Timur Hân'ın oğluna virdi ve dâim du'â iderdi ki Timur Hân'ı kendü üstine musallat itmeye. Fi'l-vâki' Timur Hân Şirâz'a gelmedin mezbûr yedi yüz seksen dokuzda fevt oldı. Mezbûr Şâh Şücâ' âlim ve âdil ve hoş-sîret kimesne olup her ilimde mâhir idi. Keşşâf ve Arabiyyet ve usûl dersin diyüp Arabî ve Fârsî hûb nazma kādir olup ve hüsn-i hatt yazardı. Velâkin mezbûr açlık marazına mübtelâ olup her nereye girse katırlar ile ta'âmı bile çekilürdi ve yerine oğlu Zeynülâbidîn şâh olup ve ba'dehû Timur Hân hücûmından havf idüp ammisi oğlu Tüşter sâhibi Şâh Mansûr yanına vardı ve ol dahi tutup bir kal'ada habs eyledi. Ve Timur Hân gelüp Şîrâz'a istîlâ eyledi ve ba'dehû Şîrâz'ı Yezd sâhibi Şâh Yahyâ ibn-i Muzaffer ibn-i Mübârizüddîn'e virdi ve Timur Hân kalkup Semerkand'a gitdi. Ve ba'dehû ehl-i Şîrâz Tüşter sâhibi Şâh Mansûr'ı da'vet idüp ve ol dahi gelüp Şîrâz'a istîlâ eyledi. Ve Şâh Yahyâ kaçup Yezd'e vardı ve Zeynülâbidîn dahi asker cem' idüp ve gelüp Istahr kurbında Şâh Mansûr ile muhkem cenk idüp ve münhezim olup Isfahân'a geldi. Ve ba'dehû Şâh Mansûr Yezd'e varup karındaşı Yahyâ elinden aldı. Ve ba'dehû Zeynülâbidîn tekrâr gelüp cenk itdikde yine münhezim olup ve gelüp Isfahân'a girdi. Ve Şâh Mansûr dahi adınca gelmeğle ehl-i Isfahân Zeynülâbidîn'i tutup Şâh Mansûr'a teslîm itdiler. Ve ol dahi gözlerine mîl çeküp bir kal'ada habs eyledi. Ve yedi yüz doksan beşde Timur Hân Şîrâz üzerine gelüp Şâh Mansûr murâd idindi ki kaçup gide. Bir dam üzerinde bir acûz çağırup didi ki "Ey harâmî! Bir niçe zamân içimizde hükm idüp mâllarımızı alup bizden müntefi' oldun! Şimdi bizi bırakup kande gidersin?" didi. Şâh Mansûr bu sözden gayret çeküp ve Timur Hân üzerine hücûm idüp ve azîm cenk itmekle Timur'a za'f vâki' olup ve kaçup gitdi, şöyle ki Timur kendüyi avret şekline koyup nisvânlaa arasına girdi ve Şâh Mansûr hâtunlar arasına girüp Timur Hân'ı

arayup bulmadı ve ba‘dehû Timur Hân tekrâr kalkup Şâh Mansûr üzerine geldi. Ve Şâh Mansûr mağlûb olup velâkin ölince mukātele eyledi. Ve Timur Hân anın katlinden ziyâde mahzûnluk gösterdi ammâ bâtınen katlinden hazz **[İ, 516a]** eyledi ve anı katl ideni dahi katl eyledi. Ve Timur Hân Şîrâz’a müstevlî olup ve Kirman sâhibi Sultān Ahmed bin Mübârizüddîn ve Yezd sâhibi Şâh Yahyâ Timur Hân’a inkıyâd idüp ve serfürû eylediler. Ve ol sene Şâh Yahyâ fevt olup Timur Hân Fâris ve Kirman’ı bi’l-cümle Âl-i Muzaffer elinden alup ve Âl-i Muzaffer bunda tamâm oldı.

Fî zikr-i mülûk-i Serbedârân: Ve bu tāife elli yıl mikdârı ekser Horâsân’da hükûmet idüp ve saltanat iddiâsında oldılar. Ve bunların evveli Abdürrezzâk ibn-i Fazlullâh’dur ki Bedîd dimekle ma‘rûfdur. Mezbûr Sebzevâr köylerinden Pâştîn nâm karyeden olup mezbûr Abdürrezzâk gāyet mü’eddeb ve hoş-hısâl ve bahâdur kimesne olmağın Melik Ebû Sa‘îd anı beğenüp ana Kirman amelin virdi ve ol dahi varup îş u nûşa meşgūl olup mîrî mâlı bi’l-cümle telef eyledi. Ve kasd itdi ki vatanı olan Pâştîn’e gelüp anda emlâkin satup mâl-ı hazîneye edâ eyleye. Ve Pâştîn’e geldikde Ebû Sa‘îd fevt olup Horâsân’da Melik Ebû Sa‘îd yerine temellük eyleyen Hâce Alâüddîn Muhammed zulminden halk şikâyet itdiler. Ve mezbûr Abdürrezzâk Pâştîn’de olan Hâce Alâüddîn Muhammed’in zulminden ötüri Pâştîn’de olan subaşıyı katl idüp ve kendüsi saltanat da‘vâ eyledi. Ve ana çok kimse tâbi‘ olup ve Hâce Alâüddîn’in mesmû‘ı olıcak anın cengine biraz asker gönderdi. Ve Abdürrezzâk gālib olup gelen askeri kaçırdı ve Hâce Alâüddîn kaçup Dilâbâd’a geldi. Ve Abdürrezzâk Dilâbâd’da anı tutup katl eyledi ve Hâce Alâüddîn’in mâlını ve hazînesini zabt idüp ve ba‘dehû Sebzevâr’a ve Cevin’e ve Esferân’a istîlâ idüp ve Hâce Alâüddîn’in kızı murâd itdi ki babasının hazînesin düniye göndere ve kırk yük altun ve gümüş ve harîr ve akmişe tedârük idüp yolda gider iken Abdürrezzâk duyup birâderi Mes‘ûd bin Fazlullâh’ı gönderüp, ol dahi varup ol yükleri alup getürdi. Ve Abdürrezzâk ol mâl ile dahi ziyâde kuvvet tutup nâm u şân sâhibi olup ve yedi yüz otuz sekizde iki karındaş Abdürrezzâk ve Mes‘ûd çekişüp ve Abdürrezzâk ziyâde mütehevvir olmağla kasd itdi ki kalkup karındaşını ura. Ve Mes‘ûd cüst ü çâbük kalkup Abdürrezzâk kılıç ile üzerine hamle idicek Abdürrezzâk kaçup kendüyi hisâr penceresinden aşağı atup boynı üzerilüp helâk oldı. Mezbûr bi’l-cümle bir sene üç ay saltanat idüp ve ba‘dehû yerine karındaşı Hâce Vecîhüddîn Mes‘ûd temellük idüp ve mezbûr bülend-himmet ve bahâdur ve ehl-i tedbîr kimesne olmağın Nîşâbûr’a ve Câm’a istîlâ eyledi. Ve mezbûr yedi yüz Türkî gulâma mâlik olup ve dâim on iki bin askere vazîfe virürdi. Ve ba‘dehû Nîşâbûr ve Merv ve Tūs

ve Âbrûd ve Nesâ'ya hükm iderdi. Ve mezbûr Emîr Nevrûz ibn-i Argun'la cenk idüp gālib oldı. Ve ba'dehû Cürcân sâhibi Doğan Timur Hân ile cenk idüp ve yedi yüz kırk beşde anların memleketlerine ve Fîrûzkûh ve Rüstemdâr üzerine istîlâ eyledi. Ve anın sâhibi Celâlüddevle İskender Şâh ibn-i Tâcü'l-melik ve'd-devle Ayaz bir derbendde kemîn idüp **[İ, 516b]** ve Hâce Mes'ûd dönüp gider iken şebihûn idüp Hâce Mes'ûd'ı ve gālib askerini katl eyledi. Ve Hâce Mes'ûd yedi sene dört ay saltanat idüp ve Celâlüddevle İskender dahi yigirmi yedi yıl saltanat idüp yedi yüz altmış birde bir gice halvet hânesinde nüdemâsıyla sohbet üzerine iken nâgâh nüdemâsı birbirleriyle çekişüp ve kalkup döğüştiler ve şem' dahi söğünüp ve bu mahal İskender kasd itdi ki taşra kaça. Kapuya vardıkda bir kimesne anı hançer ile urup helâk eyledi ve ba'dehû Horâsân'a Melik Mes'ûd'un kulı Ağa Muhammed Timur istîlâ idüp ve iki yıl mikdârı hükm idüp yedi yüz kırk yedide mezbûr Hâce Ali Şemsüddîn nâm emîr elinde katl olunup ve ba'dehû Köle İsfendiyâr nâm kimesne Horâsân'a istîlâ idüp mezbûr gāyet hûnî ve târik-tab'-ı habîs olmağın asker anı katl idüp yerine Hâce Mes'ûd'un oğlu Hâce Lütfullâh'ı sultān dikdiler ve ol dahi tıfl-ı sagīr olmağın Hâce Ali Şemsüddîn nâm emîr mülke istîlâ idüp ve bu hâl yedi yüz kırk dokuzda vâki' olup mezbûrun ilm-i siyâsetde şiddeti gāyet ziyâde oldı. [Ol] ecilden halk andan menfûr olup ve yedi yüz elli altıda Kal'a-i Sebzevâr'da anı Haydar Kassâb nâm kimesne katl eyledi. Mezbûr Hâce Ali beş buçuk yıl saltanat eyledi ve ba'dehû Hâce Mes'ûd'un huddâmından Emîr Yahyâ-i Girayî nâm kimesne mülke istîlâ idüp mezbûr âdil ve bahâdur ve mübârek kimesne olup ve dâim tilâvet-i Kur'ân ve namâza meşgūl idi ve dimâğında ihtilâl olmağla gâhî mezbûra cünûn tārî olurdı. Mezbûr dört yıl sekiz ay saltanat idüp ve yedi yüz elli dokuzda katl olunup yerine birâderi Hâce Zahîr Giray sultān olup süst-re'y ve îş u nûşa meşgūl olmağla bir seneden sonra Devlet-i Serbedârân za'îf olmağla mezbûr acz ü noksânın müşâhede idüp ve hazîneden vâfir mâl alup ve saltanatdan kendüyi azl idüp sılası olan Kirâb nâm karyeye varup karâr itdi. Ve ba'dehû Pehlevân Haydar Kassâb nâm kimesne saltanata istîlâ idüp ve bir yıldan sonra Nasrullâh-ı Pâştînî âsî olup ve Pehlevân Haydar'ı Esferâyîn kal'asında muhâsara eyledi. Ve ol esnâda Pehlevân Haydar'ın vezîri Hasan Tamgānî dahi Haydar'a incinüp ve huddâmıyla ittifâk idüp Haydar'ı beyt-i halâda katl idüp başını hisârdan taşra ilkā eyledi. Ve Nasrullâh-ı Pâştînî Vezîr Hasan Tamgānî ile ittifâk idüp Hâce Mes'ûd'un oğlu Hâce Lütfullâh'ı habsden çıkarup tekrâr şâh itdiler. Ve bu hâl yedi yüz altmış birde olup ve ba'dehû Hasan Tamgānî Lütfullâh'a incinüp bir yıl ve üç ay saltanat itdikden sonra Hasan Tamgānî anı katl idüp ve ba'dehû Pehlevân Hasan Tamgānî Horâsân'a istîlâ eyledi. Ve ol hâlde şeyhü'l-ârifin billâh Mecdî-i

Acemî'ye mugberü'l-hâtır olup anı meşhed-i Kazvîn'den Horâsân'a sürdi. Ve bu hâl ana mübârek düşmeyüp zîrâ mezbûr Şeyh müstecâbü'd-da've idi. Ve bu esnâda Esterâbâd hâkimi Emîr Velî hurûc idüp ve az asker ile gelüp Pehlevân Hasan'ı mağlûb idüp ve kaçan askerî Tamgān sâhibi Hâce Aliyyü'l-Müeyyed Nasrullâh-ı Pâştînî yanına vardı ve anı Sebzevâr'a tahta da'vet itdiler. Ol hâlde Pehlevân Hasan ba'zı kal'a döğüp hisâr iderdi. Ve Nasrullâh fi'l-hâl kalkup Sebzevâr'a girdi ve şehir halkı anı Pehlevân Hasan kıyâs idüp du'â itdiler. Ba'dehû hakīkat-i hâli bilüp sâkin oldılar. Ve Nasrullâh, Pehlevân Hasan yanında olan ümerâya haber gönderdi ki "Ben **[İ, 517a]** pâdişâh oldum, gelesiz ve Pehlevân Hasan'ın başın kesüp getüresiz ve eğer muhâlefet ider iseniz bunda olan cümle ehl ü ıyâlinizi helâk iderim" didi. Ve anlar dahi muztar olup Pehlevân Hasan'ın başın kesdiler ve Nasrullâh'a gönderdiler. Ve bu hâl ol sâlih azîzin bed-du'âsıyla olduğından şübhe yokdur. **Beyt:**

Sâkī incitme anları hazer kıl
Du'â-yı seyfe uğrarsın hazer kıl

Nesr: Pehlevân Hasan'ın katli yedi yüz altmış altıda vâki' olup mezbûr dört yıl ve dört ay saltanat itdi. Ve Hâce Ali Nasrullâh Serbedârân mülûkünün a'zamı ve ahsenidür ve sâhib-i re'y ve savâb-tedbîr ve ehl-i ihsân kimesne olup mezbûr her yıl başında cemî'-i sarâyında olan mâlını fukarâya bezl ü tezyî' iderdi. Ve ehl-i hâcâta ve mesâkîne ulûfe ta'yîn itmiş idi. Ve yedi yüz seksen birde mezbûr Nasrullâh Esterâbâd üzerine vardı ve anın sâhibi Emîr Velî, Timur Hân'dan mu'âvenet taleb eyledi. Ve Timur Hân dahi kendüsi kalkup Esterâbâd'a teveccüh eyledi. Ve Nasrullâh bildi ki kendünün Timur Hân'a mukāvemeti iktidârı yokdur, saltanatdan ferâgat idüp Timurlenk'e karşı vardı ve taht-ı hükûmetinde olan vilâyetleri Timur Hân'a teslîm idüp ve kendüsi dahi yedi sene Timurlenk yanında kalup ve yedi yüz seksen senesinde vefât idüp saltanat-ı Serbedârân munkatı' oldı.

Fî zikr-i mülûk-i Hindüstân: Ve ma'lûm ola ki zuhûr-ı İslâm'dan sonra Hind ü Sind memleketlerinin a'zamı fütûhı Gazneviyân ve Gūriyân ve Harezmiyân zamânlarında olmışdur ki anların zikrinde icmâlen takrîr olunmışdur. Ve ba'dehû ehl-i İslâm'dan Hind ü Sind'e çok pâdişâh olmışlardur. Ve Hindüstân gāyet mu'azzam ve vâsi' ve ma'mûr ve kesret-i nâs ile memlû bir memleket olup, şöyle ki Asya eczâlarının cüz'-i a'zamı olup ve bundan mâ'adâ deryâsında olan büyük ve kücük cezîrelerin hisâbı yokdur. Ve her cezîresinde birkaç pâdişâh olup anların cümlesinin ihsâsında imkân ve mahal olmayup ancak karasında Dehlî ve Gucerât'da ehl-i İslâm'dan pâdişâh olanlardan

ve târîh-i İslâm'ın evâsıtından beri Hindüstân'da istîlâ iden pâdişâhlardan ma'rûf u meşhûr olanlar birkaç kimesnedür ki alâ tarîki'l-icmâl zikr olunur, bi-avni'llâhi te'âlâ. Ve nakl olunur ki altı yüz iki evâhirinde Şâh Muhammed Tekiş fevt oldukda Kutub Aybek nâm kulı kendüye saltanat nâmını urınup niçe müddet anda pâdişâhlık eyledi. Ve ba'dehû fevt olup oğlu kalmamağın yerine kulı İtilmiş şâh olup ve kendüye Sultān Şemsüddîn diyü lakab virdi ve emri meşhûr olup nâmı âlemde münteşir oldı. Ve çok gazavât ve fütûhât idüp kuvvet buldı. Ve altı yüz elli birde fevt olup üç evlâdı kaldı ki birine Celâlüddîn ve birine Nâsırüddîn ve birine Raziyye Hâtun dinüp ve bunlardan Celâlüddîn şâh olup ve ba'dehû babası kullarından olan Uluğ Hân emr-i saltanat istîlâ idüp Celâlüddîn'i hal' idüp yerine anın hemşîresi Razıyye Hâtun'ı şâh eyledi. Ve ba'dehû anı dahi semm ile helâk eyleyüp yerine karındaşı Nâsırüddîn'i hân eyledi. Ve üç yıl saltanat itdikden sonra ana dahi gadr idüp ve kendüsi **[İ, 517b]** gelüp kâr-ı saltanatı istîlâ eyleyüp ve kendüye Sultān Gıyâsüddîn diyü lakab virüp ve niçe zamân saltanatlık idüp fevt oldı. Ve ba'dehû yerine Hülagu Hân mu'âvenetiyle Sind hâkimi olan Vefâ Melik bin Nâsırüddîn hân oldı ve ba'dehû ehl-i beled[i] helâk idüp anın yerine Sultān Gıyâsüddîn'in bir kücük oğlu hân oldı. Ve ba'dehû serasker olan Atabeg Fîrûz Şâh, Melik Nâsır'ın ulemâsındandur, kârı bülend olup serîr-i saltanata cülûs eyledi. Mezbûr gāyet hoş-sîret ve âdil ve ehl-i hayr ve muhibb-i ulemâ vü sulehâ kimesne olup ve dâimâ küffâra cihâd u gazâ iderdi. Ve eline azîm mâl-ı ganîmet girüp kendüsi ve askeri nihâyet mertebe kuvvet tutdılar. Ve gāyet nâzik-tab' âdem olup sünbül hevâ olmasa şikâra çıkmaz idi ve mihmânı olsa şikâra anı bile götürürdi. Ve ol deryâda hoş-hevân ta'bîr itseler hevâ-yı Fîrûz Şâh diyü ta'bîr iderlerdi. Mezbûr seraskerliğini ve atabeğliğini karındaşı oğlu Alâüddîn'e ısmarlamışdı. Ve ba'dehû aralarında küllî vahşet vâki' olup ve âkıbet mezbûr Alâüddîn Fîrûz Şâh ile cem' olup ve özr-hâhlık idüp ve izhâr-ı ita'at ve ubûdiyyet gösterüp, şöyle ki Fîrûz Şâh'ın hâtırı mutmain oldı. Ve ba'dehû Alâüddîn esnâ-yı meclisde ba'zı havâssa işâret idüp ale'l-gafle kılıçla Fîrûz Şâh'ın başın kesdirdi. Ve yedi yüz dört evâhirinde mezbûr Sultān Alâüddîn pâdişâh oldı. Ve mezbûr Sultān Alâüddîn uzamâ-yı selâtīn-i cihândandur. Gāyet kârı bülend olup dâimü'l-evkāt gazavât ve hurûb idüp mansûr u mü'eyyed idi ve zamânı mümted olup nâmı cihânda şâyi' oldı. Ve mülûk-i arzdan anın memleketine karîb olanlar andan havf idüp mehmâ dâd ve izhâr-ı meveddet iderlerdi. Ve mezbûr yedi yüz on altı senesinde fevt olup seraskeri olan mülûki Alp Arslan ki Hezâr-dînâr dimekle meşhûrdur, Sultān Alâüddîn'in mevtini yetmiş gün kadar gizleyüp askere ihsân ü atā ile istimâlet eyledi ve murâd idindi ki kâr-ı saltanata istîlâ eyleye. Ve askere "Sultān

Alâüddîn'in mîzâcı za'îfdür" diyü ta'allül iderdi. Ve ba'dehû Sultān Alâüddîn'in büyük oğlu Melik Kutbüddîn Mübârek Şâh'ı tutup bir kal'ada habs eyledi. Ve Kutbüddîn'in vâlidesi bu hâli görüp Şeyh Ahmed-i Câm hazretlerinin halîfesi olan Şeyh Necmüddîn hazretlerine istigāse ve tazarru' idüp ve ol dahi dâmen-i der-miyân olup hulûs ile Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet'e tazarru' itmekle nâgâh Hezâr-dînâr dört dört aded-i Hindî gönderüp "Melik Kutbüddîn'i katl eylen!" didi. Ve anlar dahi Kutbüddîn'in yanına vardıklarında tazarru' itdi ki kendünün boynın urup suhûletle katl ideler. Be-hikmet-i takdîr-i Hudâ-yı Müte'âl ve muhavvilü'l-kulûb ve'l-ahvâl ol Hindîler ana merhamet idüp fi'l-hâl dönüp gelüp Hezâr-dînâr'ı hezâr pâre itdiler ve Melik Kutbüddîn'i çıkarup babası Sultān Alâüddîn'in tahtında nasb itdiler. Mezbûr Kutbüddîn gāyetde kâmrân ve hoş-fehm ve ehl-i îş u tarab pâdişâh idi. Ve nakl olunur ki mezbûrun şikârgâhı üzerinde bir fakīre ve acûzenin evi olup ve ol acûze bâmında kağıddan bir karga peydâ idüp bir ağaç üzerine kodı ve ol kağıddan karganın içini penbe ile doldurmış idi. Sultān Kutbüddîn **[İ, 518a]** anı görüp üç ok atup ve üçi dahi isâbet idüp ve ol karga aslâ hareket itmedüğinden âdem gönderüp "Varın görün bunun aslı nedür?" didi. Ve ol hânenin sâhibi acûzeyi getürüp suâl itdikde "Ben bir gāyet fakīreyim ve bir kızım vardur ki ere virmek isterim kasd itmeğe pâdişâhın bu takrîb ile birkaç okın alup satam ve anınla kızım cihâz idem" didi. Zîrâ pâdişâhın her okı beş yüz akça iderdi. Ve çünki Kutbüddîn ol acûzenin ahvâlini bildi, kızına azîm cihâz idüp ümerâsından birine virdi. Ve yedi yüz on dokuz Rebîülâhiri'nde Sultān Kutbüddîn meclis-i îş idüp Husrev Hân nâm tâze kulı ki ana ziyâde meyl ü muhabbet iderdi, Kutbüddîn'i katl idüp yerine pâdişâh oldı. Ve bu hâl üzre dört ay mürûr itdikden sonra Sultān Alâüddîn ekâbir ümerâsından Sultān Muhammed Teflak şâh asker cem' idüp gelüp iki asker mukābil oldukda Hüsrev Hân'ın ümerâsı Hüsrev'i tutup Teflak Şâh'a teslîm itdiler ve Teflak Şâh anı katl idüp taht-ı Dehlî'de sultān olup adl ü dâda ve gazâ vü cihâda meşgūl oldı. Ve mezbûr cihânda uzamâ-yı selâtīnden nâmdâr pâdişâh oldı. Ve yedi yüz yigirmi üçde fevt olup yerine oğlu Sultān Uluğhân şâh olup ve ol dahi gāyet azîm pâdişâh oldı, şöyle ki çetr-i hümâyûnı etrâfında yedi yüz fil bağlanurdı. Ve mezbûr fevt oldukda ümerâ-yı etrâf her cânibden müstakil pâdişâh oldılar. Ve ba'dehû taht-ı Dehlî'de Fîrûz Şâh'ın oğlunun oğlu Sultān Mahmûd şâh olup sekiz yüz târîhinde Timur Hân ile cenk eyledi ve ba'dehû Sicistân'dan Şemsüddîn nâm kimesne kâr-ı saltanata istîlâ eyledi ve ba'dehû anın oğlu İskender Şâh sultān olup ve ba'dehû oğlu A'zam Şâh pâdişâh olup adl ü dâd idüp ve ulemâ vü fukarâya küllî rağbet ve muhabbet idüp in'âm u ihsân eyledi. Ve Mekke-i mükerremede Tebhâniye nâm medreseyi binâ idüp ve anın misli bir medrese

dahi Medîne-i münevverede binâ eyledi. Ve sekiz yüz on dört senesinde fevt olup yerine oğlu Seyfüddîn Hamza pâdişâh olup ve mezbûrun kulı Şehâb bunı katl idüp ve kendüsi saltanata istîlâ eyledi. Ve ba‘dehû Mecûs Fenzer nâm şâh, asker ile gelüp Şehâb’ı tutup katl eyledi ve mesâcid ü medârisi yıkup harâb eyledi. Ve mezbûr Fenzer’in oğlu dahi babası üzerine hurûc idüp babasını katl eyledi. Ve kendüsi İslâm’a gelüp ismini Muhammed koyup ve Celâlüddîn Ebü’l-Muzaffer ile mülakkab olup ve şe‘âir-i İslâm’ı izhâr idüp babasının harâb itdüği mesâcid ü medârisi ta‘mîr eyledi. Ve Haremeyn-i şerîfeyn ehline tasadduk içün azîm mâl gönderdi ve Mısır’da dahi bir azîm medrese binâ eyledi. Ve sekiz yüz otuz yedide fevt olup Sultān Hüseyin Serhî nâm kimesne saltanata istîlâ idüp ve ba‘dehû Oktaniyân’dan tāife-i tüccârdan Sultān Behlûl nâm kimesne kuvvet tutup ve asker cem‘ idüp ve Dehlî tahtını Sultān Hüseyin elinden aldı ve ba‘dehû Sultān Hüseyin oğlu Celâlüddîn kuvvet tutup Dehlî’de tahta geçdi. Ve birkaç günden sonra Sultān Behlûl oğlu Sultān İskender gelüp tahtı mezbûrun elinden alup müddet-i medîd hânlık itdi. Ve ba‘dehû fevt oldukda yerine oğlu Sultān İbrâhîm şâh olup mezbûr gāyet halîm ve muhibb-i ulemâ vü fukarâ vü meşâyıh kimesne idi. Velâkin gāyet semiz **[İ, 518b]** ve etli olmağın değme bir at çekmez idi. Ve dokuz yüz on birde Bâbür Mîrzâ’nın oğlu Hümâyûn Mîrzâ Hind’e gelüp İbrâhîm Sultān ile cenk eyledi. Ve gālib olup mezbûrı katl eyledi ve kendüsi Hindüstân’a istîlâ eyledi.

Fî zikri Gucerât nâhiyyetün mine’l-Hind: Ve bunların evveli Sultān Muzaffer Şâh’dur ki mezbûr gāyetde bahâdur ve nâmdâr kimesne idi. Ve ba‘dehû oğlu Muhammed Şâh sultān olup ve ba‘dehû Muhammed Şâh oğlu Nizâmüddîn Ahmed Şâh sultān oldı. Mezbûr gāyet hoş-sîret ve muhibb-i ulemâ ve ehl-i ma‘rifet kimesne olup on dört yaşında pâdişâh olup müddet-i medîd saltanat eyledi. Mezbûr ol Ahmedâbâd şehrini binâ idüp tahtgâh idindi. Ve nakl olunur ki mezbûr bir gün şikâra çıkup bir nehir kenârında bir meczûb gördi, meğer ol Şeyh İshâk hulefâsından Şeyh Ahmed nâm azîz idi. Ahmed Şâh anı gördükde atından inüp ve ana selâm virdi ve eyitdi: “Ey azîz! Sizin isminiz Ahmed ve benim ismim Ahmed. Pes bu nehri buna bağışla ki binâ itdüğim şehre ileteyim ve ol şehre Ahmedâbâd diyü nâm vireyim” didikde Şeyh Ahmed dahi “Nola senin olsun” didi. Vaktâ ki Ahmed Şâh veda‘ idüp ve ata binüp şehirden yana azîmet itdi, ol nehir dahi mecrâ-yı kadîmden udûl idüp ve Ahmed Şâh’ın ardınca akup şehre revân oldı ki ile’l-ân o şehirden akmağla şehri ihyâ ve ma‘mûr eyledi. Ve ba‘dehû Ahmed Şâh fevt olup yerine oğlu Sultān Mahmûd Şâh hân olup ve ol ziyâde kâmrân pâdişâh oldı. Mezbûr sekiz yüz altmış hudûdında fevt oldukda Hind pâdişâhlarından ana

mu‘âsır Behmen bin Keyûmers evlâdından Sultān Muhammed Behmenî olup mezbûr nâmdâr ve gāzî pâdişâhdur. Kûh-bender’in ve Yelpâre-benderin ve âmmeten Bencânger vilâyetlerin küffâr elinden ol feth eylemişdür. Ve ba‘dehû Sultān Muzaffer Şâh müddet-i medîde pâdişâh olup mezbûrun İskender Şâh ve Bahâdur Şâh ve Cânhân ya‘ni Kamerhân oğulları olup İskender Şâh’ın anası murâd itdi ki oğlu pâdişâh ola ve bir gayri hâtundan olan Bahâdur Şâh nâm oğlu seyâhat idüp Dehlî’de Sultān İbrâhîm yanına varmış idi. Ve Muzaffer Şâh gāyet sâlih ve ehl-i hâl olup bir gün hâtunına dir ki “Senin havân oğlun İskender iledür ve benim hevâm Cânhân iledür ammâ Allâhu te‘âlâ diler ki mülki Bahâdur Şâh’a vire ve hâtunı dir ki “Bahâdur Şâh seyyâh olup ve çıkup gitdi. Pes ol mülke kanden vâsıl olur?” Ve Muzaffer Şâh dir ki “Cümle kârlar Cenâb-ı Hazret-i Hakk celle ve alâya âsândur. İrâdeti ta‘alluk idicek esbâbını dahi halk ider” didi. Vaktâ ki Muzaffer Şâh fevt oldı, hâtun Vezîr İmâdülmülk ile ittifâk idüp saltanatı hâtunun oğlu İskender Şâh’a mukarrar kıldılar. Ve bu hâl üzre yedi ay geçüp bir gün vezîre İskender Şâh incinüp eyitti: “Senin meselin maymun mislidür ki her ân televvün üzre olursun” didi. Vezîr dahi bu sözden rencîde olup “Seni pâdişâh ideni sen maymuna teşbîh itsek revâdur” diyüp İskender Şâh dahi “Belî öyledür” didi. Ve ba‘dehû dîvân bozuldukda vezîr hayli âdem ile atlanup sarâya hücûm eyledi ve İskender Şâh’ı tutup katl eyledi. **[İ, 519a]** Ve anın Sultān Mahmûd bir kücük oğlunı tahta geçürdi ve kendüsi dahi cümletü’l-melik olup kâr-ı saltanata istîlâ eyledi. Ve bu ahvâl sâir vüzerâya güç gelüp Dehlî’de olan Bahâdur Şâh’a haber gönderdiler ki gelüp tahtı zabt eyleye. Ve meğer Sultān İbrâhîm Yâbir Mîrzâ cenge asker cem‘ idüp teveccüh üzre idi, bu ahvâli bilüp Sultān Bahâdur’a izin virdi. Ve ol dahi on beş atlu ile Gucerât cânibine teveccüh eyledi ve Mecûs memleketine uğrayup Çitor nâm kal‘ada varup mihmân oldı. Ve Melik Mecûs ile bir gice oturup sohbet iderken Melik Mecûs’un hemşîresi oğlu kalkup Bahâdur Şâh’a “Bu yanında oturan hûb kızlar kimlerin kızıdur, bilür misin?” diyüp ol dahi “Yok, bilmem” didikde ol Mecûs “Bu fülân Âl-i Resûl’ün ve bu fülân şeyhin kızıdur” diyicek Bahâdur Şâh’a gazab ve gayret müstevlî olup ve sabra mecâli kalmayup ve hemân sayra kılıç eyleyüp Melik Mecûs’ı ve hemşîresi oğlunı katl eyledi. Ve Allâh’a ahd eyledi ki “Eğer kendüye saltanat müyesser olur ise bu kal‘aya gazâ eyleye. Ve ol Mecûs beğinin anası gelüp “Niçün böyle tehevvür eyledin. Tehevvür ömre ve başa ziyândur. Kişi hiç adû hisârında böyle iş eyler mi? Meğer senden hayırlı kimesne bu işi ideydi bizim elimizden halâs olmak muhâl idi. Ammâ çünki sen elinden gitmiş saltanat tahsîline âzimsin, bize lâzımdur ki bu hayırlu işe mâni‘ olmayalım. Velâkin tahsîl-i mülkde rıfk u mülâyemet lâzımdur” didi. Ve Bahâdur Şâh İslâm

kuvvetiyle sağ u sâlim ol kal‘adan çıkup hudûd-ı bilâd-ı İslâm’da bir vezîrinin ülkesine irişdi ve anda tertîb-i âyîn üzre saltanat idüp ve Sultān Mahmûd dahi Bahâdur Şâh’ın cengine geldiler. Vaktâ ki iki asker birbirine mukābil oldı, Sultān Mahmûd’un askeri şey’en-fe-şey’en bozılup Bahâdur Şâh’ın yanına geldiler. İmâdülmülk Sultān Mahmûd’ı alup, Bahâdur Şâh’ın yanına gelüp ve saltanatıyl tehniye idüp yer öpdikde Bahâdur Şâh Vezîr İmâdülmülk’e suâl idüp “Benim karındaşımı ne sebeb ile katl eyledin?” didi. Ol dahi cevâb virdi ki “Eğer ben senin yolundan anı gidermesem sen pâdişâh olmazdın” didi. Ve Bahâdur Şâh dahi “Ul-mukadderü kâinün değil midür?” diyüp “Ammâ çünki sen küfrân-ı ni‘me olup haddinden tecâvüz eyledin, sana mücâzât olunmak gerekdür” diyü emr idüp vezîrin derisin yüzdiler. Ve her kim ki anınla ma‘an karındaşının katline mübâşeret itmişdür, cümlesini envâ‘-i ukūbetle katl idüp ve ba‘dehû karındaşlarından ve akrabâlarından saltanata müste‘id olanları katl eyledi.

Hikâyet olunur ki büyük karındaşını getürdüp katl eylemek istedikde büyük karındaşı “Saltanat asker ile ve mâl ile olur. Bizde ise anlardan bir nesne yokdur. Pâdişâh bizden gam yimesün” didikde kücük karındaşı yerinden kalkup büyük karındaşının yüzine bir sille urup “Avretler gibi ne ağlarsın ve ne tezellül idersin! Cümle Muzaffer Şâh’ın oğulları olup mâl u mülkde müşterekiz. Her kangımız kalkup da‘vâ-yı saltanat etkse mâl da bulunur ve asker de bulunur” didi ve Bahâdur Şâh ikisinin dahi katline emr eyledi. Ve ba‘dehû Bahâdur Şâh kalkup ahdi üzre Çitor kal‘ası gazâsına gidüp ve anı feth itdikde mukaddemâ kendünün katl itdüği Melik Mecûs’un vâlidesin getürdüp ve ol kal‘anın hükûmetin ana ısmarladı [ve] gitdi. Def‘a-i sâniyyede Bahâdur Şâh tekrâr ol kal‘anın fethine varup hisâr eyledi ve nâgâh Rûm Hân nâm vezîri kendüye âsî **[İ, 519b]** olup hemân pâdişâha haber gönderdi ki “Tîz gelüp yetişe ve Bahâdur Şâh’ı bir vech ile ana teslîm eyleye.” Ve Hümâyûn Şâh dahi tedârük görüp Bahâdur Şâh’a yazup gönderdir. **Kıt‘a:**

تو كه شهر چتور مي گيري
كافرانرا بجور مي گيري
پادشاهي رسيد بر سر تو
تو نشستهٔ چتور مي گيري[5160]

Sultān Bahâdur dahi ana cevâb yazup gönderdi. **Kıt‘a:**

منكه شهر چتور مي گيرم
كافرانرا بجور مي گيرم

[5160] Sen ki Çitor şehrini ve kafirlerini cevr ile aldın / Padişahlık sana ulaştı, sen Çitor tahtını aldın

هر كه آيد بنصرت كافر

بنگر اورا چطور مي گيرم[5161]

Nesr: Ve çün zamân geçmeyüp hemân dîvân-ı pâdişâh geldi ve Rûm Hân bir mikdâr asker ile ana karşu vardı. Ve Bahâdur Şâh dahi Çitor kal‘asının üzerinden kalkup ve andan âlî bir hisâra varup ve ba‘dehû tekrâr hayli asker cem‘ idüp Hümâyûn’un üzerine yürüdi. Ve Hümâyûn pâdişâh cenk itmeyüp kendü memleketine azm eyledi. Ve Bahâdur Şâh Çitor kal‘asını tekrâr muhkem hisâr idüp ve yanına vâfir filori yığup her kim kal‘adan bir gedik açsa yâ bir hüner itse ol filoriden bir kabza veyâ hod iki kabza hünerine göre ihsân iderdi. Ve âkıbetü’l-emr ol kal‘ayı feth eyleyüp ve mezbûr Bahâdur Şâh gāyetle mütehevvir ve gazabnâk ve kendü re’yiyle âmil kimesne olmağla âhirü’l-emr saltanatda bir kayığa binüp Dîv kal‘asına girmeğe kasd eyledi. Zîrâ ki Frenk tāifesi gelüp hisâr itmişlerdi. Kasd itdi ki kal‘aya girüp muhâfaza eyleye ve ba‘dehû çıkup küffâr-ı bed-girdâr ile cenk eyleye. Nâgâh taşradan Frenk tāifesi mezbûrı top ile urup kayığın gark idüp ve kendüsi dahi helâk olup gitdi. Ve bu hâlden sonra Frenk tāifesi Hindüstân’a istîlâ eyledi ve ba‘dehû Gucerât’da Şâh Latīf bin Bahâdur sultān olup ve çok geçmeyüp Deryâ Hân Vezîr ehl-i memleket ile ittifâk idüp Bahâdur Şâh’ın hemşîresi oğlu Şâh Mahmûd ki bir kal‘ada mahbûs idi, çıkarup şâh itdiler. Ve Deryâ Hân cümle umûr-ı memlekete istîlâ idüp Sultān Mahmûd’ı tasarrufdan hicr itmiş idi. Ve âhirü’l-emr Âsaf Hân nâm vezîr Sultān Mahmûd’a haber gönderüp anı kendü ülkesine da‘vet eyledi. Bir gice Sultān Mahmûd kendü sarâyının divârını deldirüp ve kendü içün ihzâr olunan atlara süvâr olup Âsaf Hân ülkesine ne geldi. Ve Âsaf Hân anın kudûmından hazz idüp ve vâfir asker alup Sultān Mahmûd ile Deryâ Hân cengine vardılar ve gālib olup Deryâ Hân’ı katl itdiler. Mezbûr Sultān Mahmûd nîk-nefs ve halîm ve muhibb-i ulemâ ve sulehâ ve meşâyıh ve sâdâta ihsân üzre olup ehl-i hayr kimesne idi. Ve dâim Haremeyn-i Şerîfeyn’e sadakāt ve hayrât gönderürdi. Ve dokuz yüz altmış birde mezbûr pâdişâh kapu ağasına incinüp muhkem kakıyup serzeniş itmekle ol dahi andan dilgîr olmış idi. Bir gice kasırda Sultān Mahmûd uyurken üzerine girüp ve saçından tutup ve uyarup “Beni bilür misin?” didi ve ba‘zı mevâdd-ı mâcerâlar ta‘dâd idüp ve ba‘dehû koyun gibi boğazladı ve ba‘dehû bir bir çıkarup dört vezîr dahi katl idüp ve beşinci vezîr ahvâlinden âgâh olup havâssıyla ol hâdimin üzerine hücûm idüp katl eyledi. Ve ol hâdimin murâdı ol idi ki pâdişâh ola. Mukadder olmadı ve ba‘dehû erkân-ı **[İ, 520a]** devlet ittifâk idüp Ahmed Şâh kimesneyi pâdişâh itdiler. Ol

[5161] Ben ki Çitor şehrini ve kafirlerini cevr ile alıyorum / Her kim ki kafirin yardımıyla gelir, gör bak onu nasıl alıyorum.

dahi çok geçmeyüp vefât itdikde ehl-i memleket beyt-i saltanatdan Şîr Hân nâm kücük oğlanı pâdişâh itdiler. Mezbûr kücük olmağın tasarrufa kudreti olmaduğı ecilden her nâhiyeye müstakilen bir beğ zabt idüp ve mâbeynlerinde küllî harb u kıtâl vâki‘ olup memleket ahvâli muhtell olduğunı Celâlüddîn Ekber ma‘lûm idindikde Gucerât’a gelüp ve cümle ol iklîmi alup zabt eyledi. Ve mezbûr Sultān Mahmûd’dan sonra Bengâle’de Habeş ümerâsı kāim olup ol memleketleri zabt itdiler. Ve bunların dahi mâbeynlerinde münâza‘ât-ı kesîre olup çok harb u kıtâl vâki‘ olmağla ehâlî-i memleket ittifâkıyla ol yerin a‘yânından âlî-kadr ve bülend-derece şerîfü’n-neseb Nasîb Şâh nâm şerîfi şâh nasb itdiler. Ve ol Bengâle’de müddet-i medîde şâh olup ve ba‘dehû Hümâyûn Şâh’ın vezîri Şîr Hân Bengâle’yi mezbûr Nasîb Şâh elinden alup tasarruf eyledi ve niçe müddet mezbûr Şîr Hân Bengâle memleketinde kâmrânlıkla saltanat sürdi.

Fî zikri mülûk-i Geylân: Ve ma‘lûm ola ki memleket-i Geylân iki kısım olup bir kısmına Lâhencân ve bir kısmına Dihişt dirler. Pâdişâhları niçe müddetdür ki sâdât ve eşrâfdandur. Mukaddemâ hulefâ-i sâdât ahvâli beyânında icmâlen zikr olunmışdur ki bunların ecdâdından Emîr Sayfî azîmü’ş-şân şeyh idi. Mezbûra çok kimesne muhibb ve mürîd olup ve sonra küffâra gazâ ve cihâda şürû‘ idüp ve kendüden sonra evlâdı mülûk oldılar lâkin anların tafsîl-i ahvâllerinin sıhhati ma‘lûm olmayup ancak Hân Ahmed’in babası Sultān Hasan bin Sultān Muhammed hayli zamân hoş-sîret ve adâlet ile hânlık idüp fevt oldı. Ve sonra yerine Mîrzâ Ali Sultān hân olup müddet-i medîde kâmrânlıkla saltanat idüp ve ba‘dehû fevt oldukda karındaşı Hân Ahmed tahta geçüp ve otuz sekiz yıl saltanat sürdi. Ve ba‘dehû Şâh Tahmâsb mezbûrı tutup Kahkaha kal‘asında habs eyledi. Ve Tahmâsb fevt olup dokuz yüz seksen beşde oğlu Şâh İsmâ‘îl-i sânî şâh oldukda Hân Ahmed’i habsden ıtlâk idüp memleketine gönderdi ve anda varup ke-mâ-kân hân olup Lâhencân ve cümle Mâzenderân’ı dahi zabt eyledi ve ammâ ki Deşt hânları anlar dahi müddet-i medîdedür ki anda hân olanlara Âl-i Ügen dirler, bunların taht-ı hükûmetlerine Koman dirler, tafsîl-i ahvâlleri ma‘lûm olmayup ancak ol tāifeden ma‘lûm olan İshâk Beğ’dür ve bundan sonra oğlu Muzaffer Hân’dur ki Şâh Tahmâsb ana kızın virmişdür. Ve Sultān Süleymân Bağdâd’a vardıkda mezbûr Muzaffer Hân on bin asker ile gelüp pâdişâha mülâkāt olup ve Şâh Tahmâsb’dan şikâyet eyledi. Ve Sultān Süleymân anı Rûm’a götürmek istedikde özr-hâh olup ve izn-i pâdişâhî ile dönüp vatanına gitdi. Ve Sultān Süleymân Rûm’a döndikde Şâh Tahmâsb Geylân’a varup Muzaffer Hân’a gālib ve tutup ve bir merkebine bindirüp teşhîr eyledikden sonra kafese koyup Tebrîz’e Bezizstân kubbesinde asdı. Ve ana itāb idüp üç ok atup uramadı. Ve ol

hâlde Muzaffer Hân **[İ, 520b]** ana muhkem şetm itdi. Ve ba‘dehû anı indirüp Cihânşâh minâresinden asup neft yağıyla yakdı. Ve ba‘dehû Deşt-i Geylân’da Muzaffer oğlu Behrâm Mîrzâ’ya ta‘yîn eyledi. Mezbûr ol anda agulanup fevt oldukda birâderi Mahmûd Hân hân olup ve ba‘dehû anı Şâh Tahmâsb bir vechle getürdüp gitmeğe izin virmedi. Ve oğlu Teyyîm Cemşîd Hân’ı ehl-i vilâyet şâhlığa lâyık görüp hân itdiler. Dokuz yüz hudûdında fevt olup oğlu Muhammed Şâh yerine hân oldı. Ve bundan sonra ahvâlleri ma‘lûmumuz olmadı.

Fî zikri mülûk-i Şîrvân ez-nesl-i Şeyh İbrâhîm-i Derbendî: Ve bu tavâif Enûşirevân neslinden geçinürler. Zuhûr-ı İslâm’dan evvel anlar Şîrvân’da hâkim ve mutasarrıf idiler. Ve Devlet-i İslâmiyye’de anlardan mülk munkatı‘ olup gayriler tasarrufına girdi. Ve mezbûr Şeyh İbrâhîm ve babası Şeki köylerinden bir köyde sâkin olup ve dihkānlık iderlerdi. Ve nâgâh ehl-i memleket hâkimleri olan Emîr Kâvûs’a bî-huzûr olup ve kadîmden dûdmân-ı mülkden olan Şeyh İbrâhîm’e vardılar ki anı getürüp pâdişâh ideler. Gördiler ki çift sürüp ve yorılup bir yerde yatup uyurmış. Derhâl üzerine sâyebân tutup ırakdan el kavuşdırup durdılar. Vaktâ ki Şeyh İbrâhîm uyanup kalkdıkda yanına gelüp elin öpüp anı memlekete da‘vet itdiler. Ve ol râzı olmadı. “Sizin huzûrunuz içün beni kendi huzûrumdan ayırman” didi. Ve anlar dahi kāil olmayup hâh u nâ-hâh Şeyh İbrâhîm’i alup pâdişâh itdiler. [5162]الملک بيد الله يؤتي ملكه من يشا Ve Şeyh İbrâhîm taht-ı hükûmete cülûs idüp gereği gibi adl ü dâd eyledi ve küffâra gazâlar idüp ve çok yerler feth eyledi. Mezbûr rûy-i zemînde adl ve hüsn-sîret ile meşhûr u memdûh olan mülûkindendür. Ve yedi yüz doksan yedide Timur Hân derbend-i Şîrvân’dan Deşt-i Kıpçak’a gitmek murâd eyledikde Şeyh İbrâhîm ra‘iyyetini sakınup ve kendi mevtini anlara zarardan ehven görüp ve Timur Hân dahi gelmeden cümle vilâyetinde anın nâmına hutbe okudup ve sikke yürütdi. Ve ba‘dehû askerin dağıdup ve kendüsi mülûkâne hedâyâ ve tuhaf ile karşu vardı. Ve ol zamânda âdet-i Çağatay ol idi ki pâdişâha hediyye virildikde her cinsden dokuz aded nesne virürlerdi. Ve Şeyh İbrâhîm dahi ol âdeti icrâ idüp velâkin gulâmı sekiz itdi. Ve ana “Gulâm niçün bir noksândur?” dinildikde kendüsi kalkup gulâmlar yanında durup “İşte dokuzuncı benim!” didi. Timur Hân bu edâdan gāyet hazz idüp mezbûra küllî ri‘âyet ve ikrâm itdi ve ana “Sen benim oğlum ve halîfemsin” diyüp ve mülûkâne hil‘atler virüp ve memleketine ibkā eyledi. Ve sekiz yüz altıda Timur Hân Gürci gazâsına gelüp çok kâfir katl itdikde Gürciler Şeyh

[5162] Mülk Allah’ın tasarrufundadır, onu dilediğine verir.

İbrâhîm'e gelüp şefâ'at ve recâ taleb itdiler. Ve ol dahi Timur Hân'a varup ve yer öpüp ve karşusında durup du'âdan sonra bu hadîs-i şerîfi okudı. Kāle'n-nebiyyü aleyhi's-salâtü ve's-selâm ما زال جبرائيل يوصيني بالجار حتى ظننت أنه يرثني[5163] Ve ba'dehû Gürci hakkında şefâ'at eyledi. Ve Timur Hân dahi şefâ'atin kabûl idüp katllerin afv itdi velâkin anlardan küllî mâl taleb eyledi. Ve Şeyh İbrâhîm dahi hoş diyüp Timur Karabâğ'da iken ol mâlı **[İ, 521a]** alup Timur Hân'a îsâl eyledi. Ve sekiz yüz yigirmi birde Şeyh İbrâhîm fevt olup yerine oğlu Ulu Sultān Halîl pâdişâh oldı. Ve müddet-i medîd saltanat idüp adl ü dâd ve sîret-i hüsn üzre hareket eyledi. Ve küffâr ile dâim gazâ idüp ve Kara Yûsuf ale'l-gafle altı bin atlu ile gelüp Şîrvân'a girdi. Ve Sultān Halîl ile cenk itdikde münhezim olup ve çok asker kırılup ve kendüsi firâr eyledi. Ve Sultān Halîl fevt olup yerine oğlu Şîrvânşâh pâdişâh oldı. Ve sekiz yüz doksan üçde Şeyh Haydar on bin âdem ile gelüp Şîrvânşâh'ı muhâsara eyledi. Sâbıkan mezbûr Haydar'ın babası Şeyh Cüneyd Gürci'ye gazâ idüp Şîrvân'a geldikde anı ehl-i Şîrvân katl itmişler idi. Şeyh Haydar dahi babası kanını taleb idüp Şîrvân'a geldikde Şîrvânşâh dahi Irâk pâdişâhı olan Sultān Ya'kūb'dan mu'âvenet taleb eyledi. Ve Sultān Ya'kūb dahi seraskeri olan Mecnoğlı Süleymân Beğ ile hayli asker gönderüp vardıklarında Şeyh Haydar ile cenk idüp katl itdiler. Ve Mezbûr Süleymân Beğ Şeyh Haydar oğlu Şâh İsmâ'îl'i giriftâr idüp ve yine ıtlâk eyledi. Zîrâ vâlidesi Uzun Hasan'ın kızıdur. Ve Şâh İsmâ'îl Rûm'a gelüp Tekeili'nde babası ehibbâsından asker cem' idüp ve dönüp Lâhencân'a vardı. Ve anda dahi babası şî'asından hayli asker cem' idüp dokuz yüz altıda Şîrvân üzerine geldi. Ve Şîrvânşâh ana karşu gelüp cenk eyledikde Şâh İsmâ'îl gālib olup Şîrvânşâh'ı katl eyledi. Ve taht-ı Şîrvân olan Şemâhiyye'yi dahi istîlâ eyledi. Ve bir ay anda oturup ve sonra kalkup Tebrîz'e gelüp ve andan dahi Şîrvân'a Melik Gāzî ibn-i Şîrvânşâh istîlâ idüp ve altı ay saltanat itdikden sonra mezbûrun oğlu Sultān Mahmûd âsî olup babasını katl idüp ve kendüsi pâdişâh oldı. Velâkin mezbûr zâlim ve fâsık ve bed-sîret olmağla halk andan nefret idüp Geylân sâhibi Şeyh Şâh ibn-i Gāzî Beğ'i tahta da'vet itdiler. Ve Sultān Mahmûd bu hâli ma'lûm idinüp Şâh İsmâ'îl yanına vardı ve andan mu'âvenet taleb eyledi ve gelüp Şeyh Şâh'ı Gülistân kal'asında üç ay muhâsara eyledi. Ve nâgâh takdîr-i Hakk'la Sultān Mahmûd'un kulı Kara Beğ ki Sultān Mahmûd anı gāyet severdi ve on yedi yaşında cevân idi, bir gice Sultān Mahmûd'ı firâşında yatar iken katl eyledi ve başın kesüp Şeyh Şâh'a gönderdi. Ve ale's-seher Şeyh Şâh kal'ada tabıllar çaldırup alemler dikdi. Ve ba'dehû kal'a kapuların açup şâhîleri

[5163] İbn Mâce, II, s.297. Cebrail aleyhisselâm komşu hakkında bana o kadar tavsiyede bulundu ki komşunun bana mirasçı olacağını sandım.

bozup ve muhkem kılıçdan geçürdi. Ve mezbûr Şeyh Şâh dahi dokuz yüz yigirmi beş hudûdında vefât idüp mezbûr âdil ve munsıf ve hoş-sîret ve dîndâr ve muhibb-i ulemâ ve meşâyıh kimesne idi ve ba‘dehû yerine oğlu Halîl Şâh ibn-i Şeyh Şâh pâdişâh oldı. Yigirmi sene kadar saltanat idüp takrîben dokuz yüz kırk altıda vefât idüp saltanat[a] lâyık oğlu kalmamağın karındaşı oğlu Şâhruh ibn-i Ferruh Mîrzâ ibn-i Şeyh Şâh ibn-i Şîrvânşâh ibn-i Halîl ibn-i İbrâhîm pâdişâh oldukda on beş yaşında idi. Ve bunun zamânında ol tāifenin devleti za‘îf olup ve Şâh İsmâ‘îl-i Erdebîlî devleti kuvvet tutmış idi. Dokuz yüz elli beş senesinde Şâh Tahmâsb karındaşı Elkās Mîrzâ’yı asker ile Şîrvân üzerine gönderdi. **[İ, 521b]** Ve ol dahi gelüp Şemâhî kal‘asını yedi ay muhâsara idüp alımadı ve âhir Şâh Tahmâsb kendüsi dahi gelmekle Şâhruh kal‘adan emân ile çıkdıkda Şâh ana ihânet idüp sâir gulâmları gibi karşusında el bağlayup ayağ üzre dururdı ve pabucını çevirdüp ve ba‘dehû katl eyledi ve memleket-i Şîrvân’ı alup karındaşı Elkās Mîrzâ’ya virdi. Ve ba‘dehû Şâhruh’un ammilerinden Halîl Pâdişâh oğlu Bürhân Ali Sultān asker cem‘ idüp niçe def‘a Elkās Mîrzâ ile cenk itdi. Ve çünki adû-yı asker kuvvet tutdı, Şîrvân’dan el çeküp Rûm’a geldi. Ve Sultān Selîm hazretleri ikrâm idüp ve biraz asker virdi. Ol dahi hudûd-ı Şîrvân’a vardıkda adûnun kuvvetin görüp ikdâm idemedi ve Dağıstân cânibine azîmet eyledi. Ve üç yıl mikdârı anda karâr idüp dokuz yüz elli beşde Sultān Süleymân hazretleri Acem seferine varıcak mezbûr Bürhân Ali Sultān Dağıstân’dan inüp Şîrvân’a istîlâ eyledi. Ve iki yıl mikdârı anda karâr idüp ve ba‘dehû vefât itdikde evlâdından yerine kāim olur kimesnesi kalmamağın Şâh İsmâ‘îl ol vakit gelüp Şîrvân’a istîlâ eyledi. Ve mezbûr Bürhân Ali Sultān’ın kücük oğlu Ebû Bekr Mîrzâ Dağıstân’a varup yigirmi yıl mikdârı anda karâr idüp ve ba‘dehû Kırım hânı Devlet Giray Hân mezbûra kızın virüp Âsitâne-i Sa‘âdet’den mezbûra vazîfe ta‘yîn olundı. Vezîr Mustâfâ Paşa Şîrvân’a vardıkda mezbûra küllî ri‘âyet idüp ol memleketde ana beğlik ihsân eyledi.

Fî zikr-i mülûk-i Şekî: Şîrvân’a muttasıl olan Şekî vilâyetinin mülûki bunlardur ki bu tāifenin evveli Seyyidî Ahmed Âl-i Cengiz Hân’dandur. Mezbûr bahâdur ve ehl-i tedbîr kimesne olup kâfir elinden ol vilâyeti mezbûr feth itmişdür. Ve bundan sonra oğlu Şâh Hüseyin olup ve ba‘dehû Hasan sultān olup ve ba‘dehû oğlu Seyyidî Ali temellük idüp ve ba‘dehû bunun oğlu Dervîş Muhammed tahakküm idüp ve dokuz yüz senesinde Şâh Tahmâsb ol vilâyeti bunun elinden alup ve ba‘dehû bunun oğlu Şâh Ferruh Ali Sultān, Süleymân Hân hazretlerine gelüp ve biraz asker imdâd alup varup ol memleketi yine zabt eyledi. Ve ba‘dehû Şâh Tahmâsb gālib olup mezbûr, Dağıstân’a kaçdı ve oğlu Şâh Emîr’i Mustafa Paşa Şîrvân’a vardıkda Şekî’de beğ nasb eyledi.

Fî zikr-i mülûk-i Celâyirü'l-hânî: Ve bu tāifenin evveli Şeyh Hasan ibn-i Hüseyn ibn-i Akboğa'dur ki mezbûrun babası Hüseyin, Melik Ebû Sa'îd'in ümerâsından olup mezbûr Hüseyin Atabeg Emîr Hûbân'ın Bağdâd nâm fâikatü'l-cemâl kızın alup ve ba'dehû Sultān Ebû Sa'îd Bağdâd'a âşık olup Hüseyin'in elinden alup ve Hüseyin'i dergâhından uzağa sürmiş idi. Ve ba'dehû oğlu Şeyh Hasan Irâk'da beğ olup ve Melik Ebû Sa'îd fevtinden sonra Irâk'da şâh olup ve Emîr Hûbân'ın oğlu dahi Dımaşk Hâce'nin ve Şâd nâm kızın tezevvüc idüp anınla kuvvet tutmuş idi. Ve Bağdâd'a bir destî içinde beş yüz miskāl altun bulup ve mülûk-i etrâf ve nevâhîyle niçe def'a cenk idüp ve Mısır sultānına mükâtebât irsâl idüp **[İ, 522a]** anınla akd-i müvâlât eyledi. Ve yedi yüz elli yedide fevt olup yerine oğlu Sultān Hüseyin bin Hasan bin Hüseyin Noyânî sultān olup ve mezbûr gāyet hûb-sûret ve hoş-sîret ve ehl-i hayr ve bahâdur ve muhibb-i ulemâ ve ehl-i kemâl ve latīf nazma kādir ve hattāt mâhir kimesne olup on yedi yıl saltanat eyledi. Ve Mekke-i mükkerreme şerîfi Seyyid Aclân bin Remîşe mezbûrun nâmına Mekke-i mükerreme'de niçe yıl hutbe okutdı. Ve mezbûr niçe altun ve gümüş kandîl yapdırup Mekke-i mükerreme'ye gönderüp ve Ka'be-i şerîf'in içine asdılar. Ve nakl olunur ki evâhir-i ömrinde vâkı'ada gördi ki "Fülân günde, fülân sâ'atde fevt olursın" dirler ve irtesi kendüyi saltanatdan hal' idüp oğlu Hüseyin'e memleketi tefvîz idüp ve kendüsi şikâra ve tilâvet-i Kur'ân-ı azîm ve namâz ve tā'ate meşgūl olup ve fi'l-hakīka ol didüği gün vefât eyledi. **Kıt'a:**

آه از این منزلیکه در پیش است
که گذرگاه شاه و درویش است
نه از این دام میتوان جستن
نه از این قید میتوان رستن[5164]

Nesr: Ve ba'dehû yerine oğlu Sultān Gıyâsüddîn Hüseyin bin Üveys Şâh sultān olup mezbûr gāyet ehl-i lehv ü tarab kimesne olup müslimânların nikâhlı avretlerin kapardı ve ol cihetden halkın kulûbı müteneffir olup ve kendüsi dahi bu hâli müşâhede idüp ve yedi yüz yetmiş dokuzda Bağdâd'dan çıkup Tebrîz'e vardı ve anı tahtgâh idinüp ve Bağdâd'ı karındaşı Şâhzâde Şeyh Alî'ye sipâriş idüp ve karındaşı Ahmed'e Basra beğliğin virdi. Ve yedi yüz seksen dörtde Basra hâkimi Sultān Ahmed bin Üveys karındaşı Sultān Hüseyin'in ümerâsıyla ittifâk idüp Sultān Hüseyin'i bir vech ile katl itdiler ve yerine karındaşı Sultān Ahmed pâdişâh oldukda karındaşının katline kendüsiyle müttefik olan ümerâyı katl idüp ve mansıblarını oğullarına virdi. Ve bu

[5164] Bizi bekleyen menzilden âh, ki orası hem padişahın hem dervişin uğrağıdır / Ne bu tuzaktan kurtulmak mümkün, ne de bu bağdan âzâd olmak mümkün.

cihetden mezbûrdan kulûb-ı nâs dönüp Bağdâd hâkimi Şâhzâde Şeyh Ali bin Üveys'i Tebrîz'de tahta da'vet itdiler. Ve ol dahi varup Sultān Ahmed ile cenk eyledi ve nâgâh şehzâdeye cenkde bir ok dokınup helâk oldı ve Sultān Ahmed istiklâl buldı. Ve ba'dehû Timur Hân Sultān Ahmed üzerine musallat olup min-ba'd âsâyiş ve huzûr itmeyüp ve yedi yüz seksen yedide Timur Irâk'a gelüp Sultāniyye'yi aldı. Ve ba'dehû Toktamış Hân fitnesiyçün dönüp Semerkand'a gitdi. Ve yedi yüz seksen sekizde tekrâr Timur Irâk'a gelüp ve Tebrîz'e istîlâ idüp ve anda İlyâs Hâce nâm bir beğ koyup gitdi. Ve Toktamış Hân fitnesiyçün tekrâr Semerkand'a vardıkda Sultān Ahmed mezbûr Ahmed Hâce üzerine varup ve muhkem cenk idüp ve gālib olup ve İlyâs Hâce dahi ol cenkde mecrûh oldı. Ve sekiz yüz doksan beşde tekrâr Irâk'a gelüp ve Irâk askeriyle azîm cenk idüp gālib oldı. Ve Sultān Ahmed Mısır'a kaçup ve Mısır sultānı Melik Tāhir anı hoş görüp ve şâhâne ri'âyet ve ikrâm eyledi ve ba'dehû yanına asker koşup ve mühimmât-ı sefer virüp ve kendüsi dahi binüp Sultān Ahmed'i hem-inân Furât'a değin götürdi. Ve Timur Hân Semerkand'a gitmeğin Sultān Ahmed varup Irâk'a istîlâ eyledi ve sekiz yüzde Timur'un oğlu Mîrân Şâh Irâk'a gelüp Sultān Ahmed ile cenk itdi ve mağlûb olup çok Tatar kılıçdan geçmekle tekrâr Timur Hân Irâk'a gelüp ve andan Sivas'a vardı. **[İ, 522b]** Ve Sultān Ahmed ve Kara Yûsuf Timur'un satvetinden havf idüp tekrâr Mısır cânibine firâr itdiler. Bihistni ve Haleb vâlileri anlara izin virmeyüp mukātele eylediler. Ve Sultān Ahmed dahi Mısır'a gitmeden fârig olup Burusa'ya Yıldırım Hân yanına vardı. Ve Yıldırım Hân ana küllî ri'âyet idüp ve mu'âvenete va'de itdi. Ve bu ahvâl sekiz yüz üçde vâki' olup ve Timur Hân Şâm'dan dönüp ve gelüp Bağdâd'ı Sultān Ahmed'in nâibi olan Melik Ferruhullâh elinden alup ehl-i Bağdâd'a kılıç koydı, şöyle ki anların başlarından niçe minâreler yaptırdı. Bağdâd'ı harâb idüp ve sekiz yüz dörtde Timur Rûm'a teveccüh idüp sultān haber aldıkda reml itdirüp gördi ki Timur'un tāli'i gāyet kuvvetde ve Yıldırım Hân'ın tāli'i za'afda olduğı haber virmeleriyle Sultān Ahmed, Yıldırım Hân'dan icâzet alup Irâk'a müteveccih oldı ve Bağdâd'a varup şehrin imâretine meşgūl oldı. Ve sekiz yüz beşde Kara Yûsuf Rûm'dan gelüp Hılle'ye istîlâ eyledi ve Sultān Ahmed anınla cenk idüp mağlûb oldı. Ve Bağdâd kurbında bir kuyuya girüp ihtifâ eyledi. Ve Kara Yûsuf haber aldıkda o kuyuyı toprak ile doldurup ve ammâ ol kuyunun taşra çıkacak bir yolı olmağla Sultān Ahmed andan çıkup Tikrîd'e vardı ve Timur havfından Hılle'ye kaçup ve Haleb nâibi Timurtaş Sultān Mısır ümerâsı ile anı tutup habs eyledi. Ve bir sene habsde kalup ve sekiz yüz yedide habsden halâs olup ve gelüp Bağdâd'a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz on üçde tekrâr Kara Yûsuf ile cenk idüp Sultān Ahmed esîr oldı. Ve Kara Yûsuf anı habs idüp ve ba'dehû katl eyledi ve Kara

Yûsuf Bağdâd ve Tebrîz'e mâlik oldı. Ve mezbûr Sultān Ahmed hoş-fehm ve her ilmde mâhir ve husûsâ ilm-i reml ve mûsikī a'lâ bilüp ve hûb yây yapup ve ok yunup ve zîbâ zihgîr düzerdi ve Arabî ve Fârisî nazma mâlik idi velâkin gaddâr ve zâlim ve hûnî ve mücâhirun bi'l-kabâyih idi. Ve ba'dehû Bağdâd'da Şâh Mahdûd ibn-i Şâh Veled ibn-i Şehzâde Ali bin Üveys pâdişâh oldı. Velâkin sagīr olmağın üvey anası Tündü bint-i Hüseyin bin Üveys umûr-ı memleketi tedbîr eyledi. Ve Muhammed Şâh bin Kara Yûsuf gelüp bir yıl mikdârı Bağdâd'ı muhâsara eyledi. Ve Şâh Mahmûd Bağdâd'dan çıkup Vâsıt'a varup ve andan dahi Tüşter'e vardı. Ve sekiz yüz on dokuzda Şâh Mahmûd Tündü Hâtun eliyle mesmûm olup fevt oldukda yerine Tündü bint-i Hüseyin saltanat eyledi. Ve ol varup niçe def'a cenkden sonra Basra'yı Emîr Arab Mâni'in elinden aldı ve sâbıkan Mâni' ânı Âl-i Celâyir'den almış idi. Ve Tündü Hân kuvvet bulup anınçün hutbeler okıdup ve sikke kat' olundı. Ve sekiz yüz yigirmi ikide Tündü vefât idüp yerine oğlu Üveys ibn-i Şâh Veled ibn-i Şehzâde ibn-i Ali pâdişâh olup ve sekiz yüz otuzda Şâh Muhammed bin Kara Yûsuf cenkde katl olunup ve ol dûdmândan ancak Basra sâhibi Şâh Muhammed ibn-i Şâh Veled ibn-i Şehzâde ibn-i Ali kalup ve ol dahi fevt oldukda Vâsıt ve Basra memleketlerini Hüseyin bin Alâüddîn bin Ahmed bin Üveys'e vasıyyet eyledi. Mezbûr Hüseyin Âl-i Celâyiriyye'nin âhiridür. Mezbûrı ve karındaşı Hasan'ı Timur esîr idüp Semerkand'a götürmüş idi. Ve ba'dehû âzâd idüp bî-ser ü sâmân ve deng ü hayrân ve dervîş ü dilrîş seyâhat idüp **[İ, 523a]** gezerlerdi. Ve karındaşı Hasan sultān-ı Mısır Ferruh hizmetine varup anda fevt oldı. Ve mezbûr Hüseyin sergüzeşt iderek Irâk'a geldi ve nâgâh Şâh Muhammed'in âhir ömrine irişüp ve ol dahi anı velîahd idüp ve mezbûr Hüseyin sekiz yüz otuz birde Irâk'dan Mekke-i mükerreme'ye mahmel-i Irâkî göndermişdür. Ve yigirmi yıldan ziyâd olmış idi ki mahmel-i Irâkî munkatı' olmış idi. Ve ba'dehû Sultān Hüseyin Isfahân bin Kara Yûsuf ile cenk idüp gālib oldı ve Musul'a ve Erbîl'e ve Tikrîd'e istîlâ eyledi. Ve ba'dehû Isfahân babası Kara Yûsuf'dan isti'ânet idüp Sultān Hüseyin'e gālib oldı ve anın memleketine istîlâ idüp ve anı Hılle'de yedi ay mikdârı muhâsara idüp ve emân virüp çıkdıkda gadr idüp habs eyledi ve cümle mâlını zabt idüp boğdurup katl eyledi. Ve bu ahvâl sekiz yüz otuz beşde vâki' olmışdur.

Fî zikr-i saltanat-ı Timurlenk ve evlâduhû ve Hevâ ibn-i Turgay ibn-i Abakayi'l-Mogoliyyü'l-Cağatay: Timur Hân'ın ecdâdı Semerkand kurbında Keş nâm kasabada ve ba'dehû Beyd'e nakl idüp anda zencîrlik iderdi. Ve bunun ecdâdından Karaçarnoyan nâm kimesne Cengiz ümerâsından olup Çağatay bin Cengiz Hân Türkistân'dan Mâverâünnehr'e geldikde mezbûr bile gelüp anda tavattun itmiş idi. Ve

ba‘zı rivâyerde mezbûrun anası cânibinden silsilesi Cengiz Hân’a muttasıl olur dirler. Ve mezbûr Turgay fakīrü’l-hâl fellâh olup ve Timurlenk dahi za‘îfü’l-hâl rencber olup velâkin tabî‘ati şürûf üzerine mecbûl olup zekî ve tîz-fehm ve kuvvetdâr ve kaviyyü’l-kalb kimesne olup ve harâmlık semtine sâlik oldı. Ve bir def‘a bir yerden bir keçi uğurlayup ve çoban duyup ve anı okla urup bir ayağını sakat itmekle Timurlenk didiler. Ve nakl olunur ki yerlerinde bir müstecâbü’d-da‘ve kimesne var idi ki nâmına Şemsüddîn-i Fâhûrî dirlerdi, mızanna-i kerâmet olmağla halk ana küllî mu‘tekıdlardı. Bir gün Timur Hân ana bir keçi ihdâ idüp ol şeyhden iltimâs eyledi ki “Kendünün ve derûnunda olan murâdı husûliyçün hayr du‘â eyleye.” Ve şeyh dahi “Her ne murâdı var ise hâsıl olsun” diyü du‘â idüp ve ol günden hemân Timur’un kârı bülend oldı. Ve kütüb-i tevârîhde zikr olunur ki vaktâ ki Olcayto Sultān’ın oğlu Melik Ebû Sa‘îd fevt oldukda yerine kāim olur kimesnesi kalmayup ümerâsı mâbeyninde nizâ‘ vü ihtilâf vâki‘ olup nihâyet bilâd-ı Türkistân’dan Kazgān nâm bir azîmü’ş-şân pâdişâh var idi, Mâverâünnehr’e gelüp istîlâ eyledi. Ve mezbûr Kazgān on iki sene hânlık itdikden sonra yedi yüz elli dokuz senesinde kāin atası olan Kutluğ Timur anı bir gün şikârda urup katl eyledi. Ve Kazgān oğlu Emîrzâde Abdullâh ki Semerkand hâkimi idi, Türkistân’a varup Herheng sarâyında babası tahtında hân oldı ve ba‘dehû Semerkand’a varup maktûl oldı. Ve ümerâsı miyânında hayli nizâ‘ vü cidâl olup ve her zî-kuvvet bir kûşede emîr olup ve Timur Hân dahi ol esnâda kendü hevâsına tâbi‘ ehl-i fesâddan hayli kimesne cem‘ idüp vatanı olan Keş’e istîlâ eyledi. Ve Emîr Hüseyin bin Meslâ bin Kazgān, ammisi Abdullâh’ın ba‘zı vilâyetine mutasarrıf oldı ve hân nâmı urundı. Ve altı yüz altmış birde Türkistân vilâyetinden Çipe Hân’ı Toktemür ibn-i Emîl Hâce ibn-i **[İ, 523b]** Devâhân ibn-i Çağatay gelüp cemî‘-i Mâverâünnehr’e istîlâ eyledi ve ba‘dehû dönüp Türkistân’a gitdi. Ve tekrâr Mâverâünnehr’e ümerânın ihtilâfını işidüp avdet eyledi ve nizâm u intizâm virüp ve anda kendi karındaşı Hâce İlyâsoğlı’nı nâib koyup kendi Çîh vilâyetine gitdi. Ve mezbûr Toktemür Mâverâünnehr’e geldikde Timur Hân’ın aklını beğenüp ana Keş vilâyetinin beğliği menşûrını virdi. Ve ba‘dehû İlyâsoğlı’yla mâbeynlerine vahşet düşüp ve kalkup Emîr Hasan bin Meslâ yanına vardı ve anda küllî rağbet olup ve ba‘dehû Emîr Hasan kalkup Belh sâhibi emîr Seldoz ki ammisi Abdullâh’ı katl itmiş idi, anın cengine varup ve Emîr Seldoz kaçup Emîr Hasan anın vilâyetine istîlâ eyledi. Ve ba‘dehû Sicistân beğiyle muhârebe idüp münhezim oldı. Ve Timurlenk’in eline bir ok dokınup çolak [oldı] ve ba‘dehû Melik Hüseyin mülûk-i Türkistân ve ümerâ-yı Mâverâünnehr ile niçe def‘a cenk idüp ve cümle ammenin memleketin teshîr eyledi. Ve Timurlenk dahi her cenkde mezbûr ile bile olup vaktâ ki

Semerkand'ı feth eyledi Timurlenk kuvvet tutup saltanat sevdâsında câygîr olup ve Emîr Hüseyin bu hâli işidicek gazaba gelüp yedi yüz altmış yedide anın cengine Şîr-i Behrâm nâm kimesne ile biraz asker gönderdi. Varup cenk itdiklerinde Timur münhezim olup ve nehr-i Ceyhûn'a düşüp öte cânibine geçdi. Ve birkaç yüz âdemle Nesef şehrine varup gāret ve halkın katl eyledi ve kal'asına girüp sığındı ve Emîr Hüseyin anın cengine bir niçe def'a asker gönderüp ve Timurlenk bozulup Buhârâ'ya vardı. Ve andan dahi Horâsân'a varup ve ba'dehû Herât pâdişâhı Melik Muizzüddîn Hüseyin Gūrî'den havf idüp altı yüz kimesne ile dönüp Mâverâünnehr'e geldi ve sâbıkan Hocend beğiyle miyânlarında hakk sohbet olmağın ol anı yanına alup ve kendü askeriyle takviyet virdi. Ve ba'dehû niçe def'a Emîr Hüseyin askeriyle cenk idüp ve her bâr Timur Hân gālib oldı. Ve Emîr Hüseyin bu hâli görüp nâçâr Timur ile sulh oldı. Anı kendü huzûrına da'vet idüp evvelki mertebesin mukarrar kıldı. Ve yedi yüz altmış dokuzda ehl-i Kâbil Emîr Hüseyin'e isyân itmekle Timurlenk'i anların cengine gönderdi. Ve Timur dahi varup anlara gālib olup ve Kâbil'i teshîr eyledi. Ve ba'dehû Emîr Hüseyin Bedahşân üzerine gazâ idüp Timur ile ma'an anların cengine vardı. Gālib olup sâlim u gānim Emîr Hüseyin Belh'e gelüp ve Timur Hân Keş'e vardı. Ve yedi yüz yetmiş birde Emîr Hüseyin ile Timur Hân'ın miyânına muhkem adâvet düşüp Timur Hân Çağatay evlâdından Siyurgatmış oğlan nâm kimesneyi hân nasb eyleyüp Bedahşân ve Tirmid ve Kunduz ve Hatlân hâkimleriyle kalkup Belh cânibine teveccüh itdiler. Ve Emîr Hüseyin bu hâli işidüp bir derbend ağzında bir sahrâda asker ile karâr eyledi. Ve Timur Hân dahi ahvâlden haberdâr olıcak askerine didi ki "Ben derbendde bir uğrın yol bilürüm. Ol yoldan varup Mîr Hüseyin'in ardın alup kılıc koyalım" didi ve ba'dehû ol yoldan bütün gice gidüp ol derbendi kat' idemediler. Cümle asker Mîr Hüseyin elinde helâk olmalarını mukarrar bilüp havfa düşmeleriyle Timurlenk "Elem çekmen! Nesne yokdur" diyü tesellî virüp ve Timur emri ve tedbîriyle cümle asker âheste âheste gidüp ve varup Mîr Hüseyin askerinin karşusında koyup ve atların çayıra salıvirüp ve anı gösterdiler ki kendüler Mîr Hüseyin **[İ, 524a]** askerinden olalar. Vaktâ ki cümlesi cem' olup bir mikdâr râhatlandılar ve bir yerden atlarına binüp Mîr Hüseyin askerine hücûm idüp fi'l-hâl çok askerini katl itdiler. Ve Emîr Hüseyin bin belâyla halâs olup Belh kal'asına girdi. Ve Timur Hân ardınca varup anı Belh'de muhâsara eyledi. Ve âkıbet Mîr Hüseyin emân dileyüp şehri Timur Hân'a teslîm eyledi ve kendüsi Timur Hân re'yiyle ihtifâ kasdın idüp ol gün bir minâreye çıkup karâr eyledi. Ve nâgâh bir âdemin merkebi zâyi' olup kande olduğunı bilmek içün minâreye çıkup Emîr Hüseyin'i anda görüp ve gelüp Timur Hân'a haber virdikde âdem gönderüp tutup getürdiklerinde

miyânlarında olan hukūk-ı sâbıkayı yâd idüp Timur ana ihtirâm eyledi. Velâkin ihtilâl sâhibi Keyhüsrev anı ol meclisde katl eyledi. Zîrâ Emîr Hüseyin mezbûrun birâderi Keykūbâd'ı katl itmiş idi. Ve Timur Hân Belh'de serîr-i saltanata cülûs idüp pâdişâh oldı ve ba'dehû Semerkand'a gelüp anı dârü's-saltana eyledi. Ve ehl-i Semerkand'da umûmen ziyâfet idüp ve ricâlden kendüye muhâlefet zan itdiklerini kendüye bulışup ve şerbet içmek bahânesiyle huzûrına da'vet idüp çok kimse katl eyledi. Ve yedi yüz yetmiş üçde Harezm memleketine gelüp çok fesâd eyledi ve şehr-i Harezm'i muhkem muhâsara idüp ve ol esnâda şâh-ı Harezm Emîr Hüseyin Sûfî fevt olup yerine karındaşı Yûsuf Sûfî şâh oldukda kal'adan çıkup Timur ile musâlaha itmekle Timur Hân dönüp Semerkand'a geldi. Ve yedi yüz seksen'de Timur Hân Harezm'i üç ay mikdârı muhâsara idüp ve ol esnâda emr-i Hakk'la Yûsuf Sûfî dahi fevt olup ve Timurlenk yağma vü katl-i âmm eyledi. Ulemâ vü meşâyıh ve huffâzını sürüp Keş'e iletdi. Ve yedi yüz seksen ikide Horâsân'a gelüp ba'zı bilâdına istîlâ eyledi. Ve yedi yüz seksen üçde Horâsân'a tâbi' Herât şehrini muhkem hisâr eyledi ve pâdişâhı olan Melik Gıyâsüddîn bin Mu'izzüddîn'i emânla indirüp Semerkand'a götürdi ve habs idüp ve ba'dehû yedi yüz seksen beşde katl eyledi. Ve Herât'a girüp Melik Gūr'un hazâyin ü havâssın zabt eyledi ve ba'dehû Esferâyin'e varup ve gālib olup kal'asını harâb eyledi. Ve bu senede Moğol pâdişâhı Kamer Hân'ın kızın nikâhlanup kendüye Gürgân lakab koydı ve yedi yüz seksen beşde Gūr pâdişâhı Melik Muhammed bin Fahrüddîn Herât'ı Timur'un ümerâsı elinden almağla Timurlenk oğlu Horâsân hâkimi Mîrânşâh anların cengine varup ve Gūrîleri bozup ve şol mertebe kırdı ki başlarından minâreler yapdı. Ve bu sene Timur Hân Sicistân'a varup ve halkı firâr idüp kal'alara tahassün itdiler ve ba'dehû Timurlenk'den emân dileyüp ve Timur dahi anlara şol şartla emân virdi ki kendüye yat u yerakla mu'âvenet ideler. Ve anlar dahi anı irzâ itmek içün çok şey virdiler. Ve Timur bildi ki anların gālib silâhı kendüye geldi, hemân anların üzerine hücûm idüp cümlesini kılıçdan geçirdi. Ve hattâ nakl olunur ki içlerinden cum'a ikāmet itmekle âdem bulınmadı. Ve bu ahvâl şüyû'ından sonra Timurlenk'e Tūs ve Serh ve Şîrâz ve Nîşâbûr pâdişâhları itā'at ve inkıyâd itdiler. Ve yedi yüz seksen sekizde Timurlenk askeri gelüp Âzerbâycân ve Bağdâd sâhibi Sultān Ahmed elinden aldı. Ve yedi yüz seksen dokuzda Isfahân'a vardıkda elh-i beled **[İ, 524b]** havflarından azîm hedâyâ ile varup ve emân dileyüp ve itā'at göstermeleriyle emân virüp ve şehri muhâfaza idüp ve emvâl tahsîli içün bin âdem koyup gitdi. Ve Timurlenk uzadıkda şehir halkı anları katl itdiler. Ve Timurlenk'e bu haber vâsıl olıcak dönüp şehr-i Isfahân'a geldi. Şehir halkı etfâl ü sıbyânı karşu çıkarup avf u merhamet recâ etdiler. Ve aslâ merhamet itmeyüp ve atının

başını anlar cânibine çevirüp ve asker atları ayağı altında ol etfâl[i] hâk ile yeksân itdirdi. Ve ba‘dehû Şîrâz’a varup feth eyledi. Ve yedi yüz doksanda Siyurgatmış Hân Buhârâ’da fevt olup Timurlenk anın cesedini Keşt’e nakl idüp defn olundı ve hânlığı oğlu Sultān Mahmûd’a ta‘yîn eyledi. Ve yedi yüz doksan birde Deşt-i Kıpçak hânı Toktamış Hân hayli asker ile Hocend’i geçüp Semerkand kurbında Tirmurlenk ile cenk eyledi ve illâ Toktamış Hân gālib oldı. Ve bu senede Timurlenk Moğol vilâyetine girüp Moğol pâdişâhı Hızr Hâce Oğlan ve Tuhultemr münhezim olup ve Timurlenk ol memleketlere varup hadden ziyâde âdem katl idüp ve azîm mâl-ı ganâyim aldı. Ve yedi yüz doksan üçde Timur, Deşt-i Kıpçak’a girüp dört ayda Azak’a varup ve ba‘dehû iki ay mikdârı sahrâda gezüp Semmûr suyın ve Tık ırmağı ki anlar enhâr-ı kibârdandur, anları geçüp bilâd-ı şimâlin nihâyetinde işânın vakti bulınmayan Bulgar memleketinde Toktamış Hân ile üç gün ve üç gice cenk idüp ve âkıbet Timurlenk gālib oldı ve ba‘dehû dönüp Semerkand’a geldi. Ve yedi yüz doksan dörtde Esterâbâd’a gelüp Âmil’i muhâsara eyledi ve ba‘dehû feth idüp andan Kulzüm deryâsı üzerinde vâki‘ Mâhân kal‘asına varup muhâsara eyledi. Ve anı emân ile feth idüp ehâlîsin kılıçdan geçürdi ve anda olan a‘yân ve sâdât ki vardur, Mîr Bozorg evlâdı olup şöyle ki Seyyid Gıyâsüddîn ve Seyyid Kemâlüddîn ve Seyyid Radiyyüddîn ve Seyyid Kıvâmüddîn ve Seyyid Mürtezâ ve Seyyid Abdullâh gibileri sürgün idüp kimin Harezm’e ve kimin Taşkend’e gönderüp ve kal‘ayı harâb eyledi. Ve yedi yüz doksan beşde Şîrâz’a gelüp Şâh Mansûr ile muhkem cenk idüp ve ol cenkde Şâh Mansûr katl olunup ve Timurlenk cümle Âl-i Muzaffer’i katl eyledi. Ve Fâris vilâyetine istîlâ idüp oğlu Emîrzâde Ömer Şeyh’e tefvîz eyledi ve Bağdâd’a gelüp Sultān Ahmed anda Şâm cânibine kaçdı. Ve Timurlenk anın cümle emvâl ü emtâ‘ını ve evlâd ü nisvânını alup zabt eyledi. Ve ba‘dehû Mısır sultānı Berkuk’a mektûb yazup anı itā‘ate da‘vet eyledi. Ve cümle mektûblarında bunı yazarlardı اللهمّ فاطر السماوات والأرض عالم الغيب والشهادة أنت تحكم بين عبادک فيما كانوا فيه يختلفون، إعلموا أنّا جند الله خلقنا من سخطه وسلطنا فلى من حلّ عليه غضبه، لا نرقّ لشاک ولا نرحم لباک وهو دعاؤكم علينا لا يستجاب فينا ولا يسمع، فكيف يسمع الله دعائكم وقد أكلتم الحرام وأكلتم أموال اليتيم وقبلتم الرشوة من الحكّام.[5165] Bunı yazup gönderdi. Ve yedi yüz doksan altıda Tikrît ki dünyâda kılâ‘-i hasûndur, Timurlenk anı kahr ile alup ve sâhibi Emîr Hasan’ı katl eyledi. Ve ba‘dehû askerine emr idüp Basra’ya ve Vâsıt’a ve Hılle’ye varınca harâb u gāret itdiler. Ve

[5165] Ey göklerin ve yerin yaratıcısı, gaybı ve şehâdeti bilen Allahım! Kullarının ihtilaf ettiği konularda onlar arasında hükmü sen verirsin. Biliniz ki biz Allah’ın ordusuyuz, bizi öfkesinden yarattı ve öfkesinin isabet ettiği kimselere bizi musallat etti. Şikâyet edene yumuşamayız, ağlayana merhamet etmeyiz. Aleyhimize ettiğiniz dualar ne icabet edilir, ne de duyulur. Siz haramı, yetimlerin malını yerken ve hâkimlerden rüşvet alırken Allah sizin dualarınızı nasıl kabul etsin!

ba‘dehû Diyâr-ı Bekr’e varup gālib ve şehrine istîlâ idüp ve Ruhâ kal‘asını alup harâb eyledi ve andan Mardîn’e varup şehrini alup kal‘asını almayup kaldı. **[İ, 525a]** Ve ba‘dehû Cezîre-i Benî-Amr’a girüp hâkimi olan İzzüddîn’i tutup ve anın emîr olduğunı bilmeyüp ıtlâk itdi ve kal‘asını yere berâber yıkdırdı. Zîrâ gāyet latīf ve metîn kal‘a idi. Ve ba‘dehû Miyâfârkeyn’i ve Tiblîs’i teshîr eyledi. Ve ba‘dehû Kara Yûsuf memleketine girüp ba‘zı kal‘alara istîlâ eyledi ve Kara Yûsuf’un oğlu Mısır Hâce’yi tutup Semerkand’a gönderdi ve ba‘dehû dönüp Semerkand’a geldi. Ve yedi yüz doksan yedide Toktamış Hân’ın Sarây’a geldüğin işidicek azîm asker ile Deşt-i Kıpçak’a sefer eyledi ve Sarây kurbında Toktamış ile cenk idüp ve gālib olup ve Sarây şehrin taş taş yıkup nehrâta dökdürdi. Ve ba‘dehû Deşt’e girüp Rus ve Çerkes ve Macar vilâyetlerine ve Azak’a varup çok âdem katl idüp ve çok esîr eyledi ve mâlların alup ve şehirleri harâb eyledi. Ve ba‘dehû dönüp Semerkand’a geldi. Ve ol zamân Macar tāifesi ol nevâhîden kalkup varup Tuna ırmağı üstünde vatan tutdılar. Ve yedi yüz doksan dokuzda oğlu Muhammed Sultān’ı Hürmüz üzerine gönderüp gālib oldı ve her yıl üç yüz bin altun virmek üzre sulh oldılar. Ve sekiz yüz senesinde azîm asker ile Hind cânibine teveccüh idüp ibtidâ nehr-i Sind’den geçüp hayli kılâ‘a istîlâ eyledi. Ve andan Kişmîr vilâyetine varup Hind’in kāide-i memleketi olan Dehlî’ye varup ve Fîrûz Şâh’ın oğlu olan Sultān Mahmûd ve anın atabeği olan Mellûhân ile azîm cenk idüp gālib oldı ve ba‘dehû Dehlî’ye girüp anda olan hisâba ve kitâba sığmaz hazâyin ü cevâhir ve emtâ‘a istîlâ eyledi ve ba‘dehû dönüp Semerkand’a geldi. Ve sekiz yüz ikide Gürci’ye sefer idüp çok cenk eyledi. Ve bu senede Rûm pâdişâhı Yıldırım Hân, Sultān Ahmed ve Kara Yûsuf tahrîkiyle kalkup Aydın ve Menteşe ve Germiyan ve Saruhân vilâyetlerin alup zabt eyledi. Ve ba‘dehû Kara Osmân vilâyetinden Sivas ve Malâtıyye’yi alup ve ba‘dehû Erzurûm ve Erzenbegân sâhibi Taharten Beğ’e âdem gönderüp harâc istedi ve ol dahi itā‘at ve inkıyâd eyledi. Velâkin Sultān Yıldırım Hân hazretleri anın ahdine i‘timâd itmeyüp ehl ü ıyâlini sürüp Rûm’a getürdi. Ve Taharten Beğ bu ahvâlden gāyet melûl olup Timurlenk’e varup şikâyet eyledi. Ve Timur dahi Yıldırım Hân hazretlerine haber gönderüp, şöyle ki “Taharten Beğ kadîmî bizim âsitânemize müntesibdür. Öyle olunca ana ta‘arruz eylemek vaz‘-ı ma‘kūl değildür. İmdi ehl ü ıyâlin ve memleketin kendüye teslîm itmek lâzımdur ve illâ mâbeynimizde harb ü kıtâl mukarrardur” didi. Ve Sultān Yıldırım Hân hazretleri gāyet gazûb ve gayûr pâdişâh olmağla Timur istemedüği ve igzâb olıcak haberler gönderüp “Merd isen merdâne meydâna gel” diyü cenge da‘vet eyledi. Vaktâ ki Timurkenk bu haberleri işitdi, sekiz yüz üç Muharremi’nde kalkup Sivas’ı muhâsara eyledi. Ve ol gāyet sa‘b kal‘a olup garbîsinden mâ‘adâsı su ile ihâta

olunmış idi, Timurlenk emr idüp cânib-i garbîden nukkāblar su altından oyup âteş yakdılar. Cümle ol tarafın divârı yıkıldı. Kal‘a halkı emân taleb itdiler. Timur dahi emân virüp ehl-i kal‘a gelüp Timur’a tâbi‘ oldılar ve Tatar tāifesi şehre girüp gāret itdiler ve şehri ve kal‘ayı harâb itdiler. Ve ba‘dehû şehir halkına kılıç koyup katl-i âmm itdiler ve sipâhîlerin diri iken hendeklere gömdiler. Ve ba‘dehû Elbistân tarafına vardılar. Zîrâ **[İ, 525b]** Timur Sivas muhâsarasında iken Elbistân halkı gelüp Timur askerinin at ve esvâbların ve vâfir şey gāret itmişlerdi. Ve ba‘dehû Timur varup ol vilâyetleri dahi yakup ve yıkup velâkin ol diyâr ehâlîsi sarp dağlara çıkmağla çokluk âdem katl olunmadı. Ve ba‘dehû Malâtıyye’ye gelüp muhâsara eyledi ve kahr ile şehri alup ehl-i beledi kırdı ve şehri harâb eyledi. Ve ba‘dehû kalkup Şâm cânibine teveccüh itdi. Zîrâ Timur Deşt seferinde iken Yûsuf Üveys’in kal‘asında Timur’un karîbi olan İtilmiş nâm tâbi‘i tutup kayd-i bend ile Mısır tâbi‘i Berkuk’a göndermiş idi. Ol sebebden Timur’un hâtırı sultān-ı Mısır’a münharif idi. Vaktâ ki Berkuk fevt oldı, yerine oğlu Ferec pâdişâh olup ve Timur ana haber gönderüp itā‘at teklîf eyledi ve İtilmiş ıtlâkını recâ eyledi ve babası Melik Berkuk gibi sû-i mu‘âşereden tahzîr eyledi. Sultān Ferec dahi gelen elçilerini cümle Haleb kurbında katl itdirdi, nitekim Berkuk dahi böyle itmiş idi. Ve bu hâlden Timur gāyet gazaba gelüp Rûm cânibine gitmeği ferâgat idüp Şâm üzerine teveccüh eyledi. Ve Bihisnî kal‘asına gelüp yigirmi üç gün muhâsara idüp ve ba‘dehû alup ehline zarar itmedi. Ve bu esnâda Rûmkal‘a hâkimi Nâsır bin Muhammed bin Mûsâ bin Şehrî ki Hazret-i Ömer neslindendür, her gâh Timur askeri üzerine gāret idüp çok âdem katl eyledi. Timur anın üzerine bir tümen asker gönderüp, Nâsır anları bozup ve ekserîni Furât’a dökdi. Ve Timur ana mektûb gönderüp itā‘atine da‘vet eyledi ve anın muhâlefetin âkıbet-i vahîmesinden tahzîr eyledi. Ve ol dahi mektûbına iltifât itmeyüp gelen resûli habs eyledi. Ve ba‘dehû Timur Rûmkal‘a üzerine gelüp Nâsır’ı ve anın evvel gelen askerini bozup gālib oldı ve ba‘dehû Timur gelüp anınla muhkem cenk itdi. Ve Timurlenk anın az askeriyle bu mertebe cür’et ve metânetine ta‘accüb idüp “Min indi’llâh olmak gerekdür” diyü anınla cenkden fârig olup ve muhâde‘a kasdın idüp andan biraz mâl ve hayl taleb eyledi ki dönüp gide. Nâsır ana aslâ iltifât itmeyüp ve hergiz bir müddet Rûm kal‘anın kapuların koparmayup açık kodı. Ve âkıbet Timur ol mahalden hâib ve hâsir kaldı. Kāle Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem أن الشيطان ينفر من عمر[5166] Ve andan Timur Ayntâb’a varup istîlâ eyledi ve ba‘dehû Haleb’e varup ehl-i Haleb anın cengine karşu çıkdılar. Ve Timur askeri bir yerden âvâz idüp

[5166] Karâfî, *el-Furûk*, IV, s.10. Şüphesiz şeytan Ömer’den kaçar.

filler ve hengânelerle hücûm idicek ehl-i Haleb korkup firâr itdiklerinde ardlarından Timurlenk askeri irişüp şol denlü âdem katl itdiler ki ta‘bîr olunmaz ve çok kimesne dahi şehir kapularında müzâhiameden helâk oldılar. Ve ba‘dehû Tatar şehre girüp gāret idüp nisyân ü sıbyânı esîr idüp ve ricâlini tu‘me-i şemşîr idüp şehre âteş saldılar ve câmi‘-i şerîfleri kanâre idüp ve mesâcid ü medârise atlar bağlayup ve anası ve babası mahzarında ebkârı ve kocaları karşusında hâtunları tasarruf idüp ve üç günden sonra kal‘ayı dahi emân ile alup anda olan emvâl-i bî-hisâba istîlâ itdiler. Ve ba‘dehû Tatar tāifesi etrâf-ı kurâ ve kasabâta dağılup çok fesâd itdiler. Ve ba‘dehû Timurlenk kal‘ada oturup bâkī kalan ulemâ-yı Haleb’i meclise da‘vet idüp ve anlardan suâl itdi ki “Dünki gün sizden ve bizden katl olunmış âdem vardur. Bunların şehîdi kangısıdur?” didi. Ve ol demde Haleb müftîsi İbn-i Şahne-i Hanefî rahmetu’llâhi te‘âlâ [aleyh] bir hûb cevâb virüp **[İ, 526a]** dir ki “Bu suâl bi-aynihî Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemden suâl olunup anlar dahi cevâb buyurmışlar. Ben dahi size böyle cevâb vireyin” didi. Ve Timurlenk’in kâdıaskeri olan Abdülcebbâr bin Nu‘mâni’l-Hanefî istihzâ tarîkiyle dir ki “Hazret-i Resûl’den niçe suâl olundı ve niçe cevâb buyurmışdur, söyle görelim” didi. Ve ol dahi “Bir gün bir A‘râb’dan kimesne Hazret-i Resûlullâh’a gelüp eyitti: “Yâ Resûlallâh âdem vardur ki hamiyyet ve gayret içün cenk ider ve âdem vardur ki şecâ‘at içün cenk ider ve âdem vardur ki kendüyi bildirmek içün cenk ider. Bunların kangısının cengi fî-sebîli’llâh olur ve kangısı şehîd olur?” didi. Anlar dahi sa‘âdetle buyurdılar ki “Şol kimesne ki kelimetu’llâhı i‘lâ içün katl ü kıtâl itse ol şehîddür” buyurdılar didikde Timurlenk bu cevâbı gāyet beğenüp anlara münbesıt oldı ve ba‘dehû kendünin za‘f-ı yedin ve Hakk te‘âlânın kendi hakkında olan inâyetin ve kudretin beyân eyledi ve ba‘dehû ulemâ-yı Haleb ile mubâhese-i ilmiyye idüp ve âhir Timurlenk anlara suâl eyledi ki “Hazret-i Ali ve Mu‘âviye ve Yezîd radıyallâhu te‘âlâ an ûlâhümâ hakkında ne dirsiz?” didikde içlerinden Kâdî Alemüddîn-i Mâlikî “Cümlesi müctehiddür” diyü cevâb virdikde Timur gāyet incinüp dir ki “Alî hakdur ve Mu‘âviye zâlimdür ve Yezîd fâsıkdur. Siz ehl-i Halebsiz. Şâm’a tâbi‘siz. Anlar İmâm-ı Hüseyin kâtilleridür. Cümleniz Yezîdîlersiz” didikde İbn-i Şahne mülâtafe yüzinden dir ki “Bu didiklerini ba‘zı kütübde görmüş velâkin ma‘nâsın fehm itmemişdür” didi. Ve andan gice irişüp meclis bozuldı. Ve andan Timur Haleb nâibinin sarâyına inüp kal‘adan çıkdı ve Moğol âyînince ziyâfet idüp İbn-i Şahne’yi ve karîni olan Şerefüddîn’i taleb eyleyüp esnâ-yı musâhabetde anlara Hazret-i Ali ve Mu‘âviye emrinden tekrâr suâl itdikde İbn-i Şahne “ Şek yokdur ki hak Hazret-i Emîrü’l-mü’minîn Hazret-i Ali ile idi ve Mu‘âviye hulefâdan değildür. Zîrâ Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem

buyurmışdur ki “Benden sonra hilâfet otuz yıldur. Ol ise Hazret-i Hasan’da tamâm oldı” didikde Timur tekrâr dir ki “Eyit ki Hazret-i Ali hak üzredür ve Mu‘âviye zâlimdür de” İbn-i Şâhne eyitti. Kāle fi’l-Hidâyeti: يجوز تقليد القضاء من وُلاة الجور فأنّ كثيرا من الصحابة والتابعين تقلّدوا القضاء من معاوية وكان الحق مع عليّ رضي الله عنه في نوبته.[5167] diyüp cevâb diyüp” virdikde Timurlenk mesrûr u mahzûz olup ve anlar hürmetine ulemâ-i Haleb’e ta‘arruz itmeyüp ve belki in‘âm u ikrâm eyledi. Ve yigirmi gün Haleb’de oturup ve ba‘dehû rebîülâhirde Şâm cânibine teveccüh eyledi ve Hamâ’ya varup âdeti üzre gāret idüp ve Humus’a vardıkda Hâlid bin Velîd hürmetine ana ta‘arruz itmedi. Ve andan varup Dımaşk’ın garbîsinde konup oturdı. Ve bu esnâda Sultān Ferec Mısır askeriyle gelüp Dımaşk’e girdiler. Ve ba‘dehû iki asker niçe def‘a cenk idüp ve âkıbet ümerâ-yı Mısır arasına ihtilâf düşüp birbirinden hazer üzre olmarıyla havâss-ı ümerâ-yı Ferec’i alup Mısır’a kaçdılar. Ve Timur Hân anları kovup irüşdikde helâk eyledi. Ve ehl-i Şâm kapuların kapayup bedenler üzerinden cenk itdiler. Ve âkıbet Timur anlar ile musâlaha kasdın idüp ve anlar dahi bin kerre bin altun virmek üzre sulh itdiklerinde Bâb-ı Sagīr’i açup Timurlenk şehre girdi ve Câmi‘-i **[İ, 526b]** Benî-Ümeyye’de namâz kılup ve ba‘dehû ulemâ-yı Şâm’ı cem‘ idüp anlar ile hayli mübâhese vü münâzara eyledi. Ve ba‘dehû Timur ehl-i Şâm’a “Ben sizi bin tümen altuna sulh itdim. Tümen on bin altundur ve ol mâl tahsîli olunmalıdur” diyüp Tatar tāifesi şehre dolup şehir halkına cevr ü ta‘addîleri hadden bîrûn olmağla kırk üç gün kadar kal‘a halkı âsî olup el virmediler ve âhir dizdârı olan Şihâbüddîn-i Halebî emân ile kal‘ayı teslîm eyledikde Timur ana gadab idüp “Beline yedi buçuk rıtl demir bağlayup ol gadr ile katl eyledi. Ve ba‘dehû askerine izin virüp Şâm’ı yağma ve ricâlini katl ve nisvân u sibyânın esîr idüp ebkâr u nisvânlarına murâdları üzre fısk u fücûr itdiler. Ve şehre âteş salup ihrâkun bi’n-nâr itdiler ve Horâsân Revâfızlarından ba‘zısı Câmi‘-i Benî-Ümmeye’ye âteş koyup yakdı ve on yedi günden sonra bî-hisâb emvâl ü sebâyâ ile dönüp Furat’ı geçüp ve her güzârân itdüği şuhûr ve kılâ‘ ve kasabât ve kurâyı yakup ve yıkup mâlların alup Mardîn’e geldikde Melik Tāhir Îsâ’yı da‘vet içün bunı yazup gönderdi. **Nazm:**

سلام عليكم والعهود بحالها

وقد جاوز الأشواق حد كمالها[5168]

Ve ol dahi gelmeyüp yazup gönderdiğidür. **Nazm:**

سلام عليكم والعهود بحالها

[5167] Zâlim yöneticilerin verdiği kâdılığı kabul etmek câizdir. Çünkü sahâbe ve tabiînden birçok kişi Hz. Muâviye’den kazâyı kabul ettiler, oysa hilafet nöbetinde hak Hz. Hz. Ali’nindi.

[5168] Selam olsun size, kavuşma iştiyaki kemal haddini aştı.

لكن يخاف النفس بما جرا بها[5169]

Nesr: Zîrâ mezbûr Îsâ mukaddemâ Timurlenk elinde esîr olup bin zor ile halâs olmış idi. Çünki ol gelmeyicek Timur gazab idüp Mârûnik şehrini alup ve cümle kurâ ve kasabâtların bu minvâl üzre nehb ü gāret idüp lâkin kal‘asını alamayup ve dönüp gitdi. Zîrâ bir fezâyî dağda ve gāyet sarp yerde vâki‘ olup ve suları dahi kal‘a içinden neb‘ itmeğle fethi amel-i kesîr ve imtidâd-ı eyyâma muhtâc bir kal‘adur. Ve ba‘dehû Timur alduğu ahmâl ü eskāli Semerkand’a gönderüp kendüsi Bağdâd üzerine vardı. Ve meğer Sultān Ahmed Rûm’a gelüp Bağdâd’da Emîr Ferec nâm kimesneye muhâfız nasb itmiş idi, mezbûr kırk gün kadar kapuyı açmayup muhkem cenk eyledi. Ve âkıbet ehl-i Bağdâd süst-re’y ve bî-tâb olup bir öğle zamānında gölgelere varup âsâyîş itdiklerinde Tatarlar yürüyüş idüp ve sûrlar üzerine çıkup ve mâh-ı zülhiccenin sekizinci güni şehri alup ve ehl-i Bağdâd’a kılıc koyup doksan bin âdem katl itdiler ve emtâ‘ vü emvâllerin nehb ü gāret ve şehri yakup ve yıkup ve istedikleri fısk u fesâdı idüp ve kış irişmeğle Timur Karabağ’a varup anda kışladı. Ve andan a‘yân-ı memleket ile Rûm’a gelmeği müşâvere idüp ve her birisi aklı irdüği mertebe bir söz söyledi. Nâgâh içlerinden Abdullâh-ı Lisân nâm reîs-i müneccimîn kalkup “Eğer hân Rûm’a müteveccih olursa şübhe yokdur ki mansûr u muzafferdür. Zîrâ bu senede sâ‘at-i fülâniyyede mağrib cânibinden bir kuyruklı yıldız doğar ve ba‘dehû sâ‘at-i fülâniyyede maşrık tarafından dahi ile bir yıldız zuhûr eyledi. Muhyiddîni’l-Arabiyyi’l-Magrib et-Tāî’i-i Endelüsî Melâhim nâm kitâbında dir ki “ إذا ظهر ذو ذواية في طرف المغرب ثم ظهر ذلک في المشرق والشمس في برج الحمل فإن ملکا بين طرف المشرق يسير إلى طرف الروم ويغلب عليها ويأسر ملکها”[5170] Ve bu haberden Timur gāyet mesrûr olup azm-i meyşûmını cânib-i Rûm’a tasmîm eyledi ve Sultān Yıldırım Bâyezid Hân’a haber gönderüp “Benim adûm Sultān Ahmed’i ve Kara Yûsuf’ı **[İ, 527a]** memleketinden çıkar ve Kemâh kal‘ası ki vardur, benim hudûd-ı memleketime dâhildür, anı dahi bana teslîm eyle ve illâ cenge hâzır ol!” didi. Ve Sultān Yıldırım Hân dahi ana bir mektûb-ı erhân-üslûb yazup gönderdi. Ve anda kendünün şiddet u kuvvet ve haseb ü nesebin ve fütûhât ve gazavâtın beyân idüp ve ba‘dehû Timurlenk’in fürûmâyeliğin ve zâlim ve hûnî olup ehl-i hîle ve hud‘a olduğunı beyân eyledi ve şimdiye değin cenk itdüği selâtīnin hîle ve kiminin yat u yerağı olmamağla kendünün anlara galebesinden gurûr olduğunı beyân eyleyüp ve ba‘dehû asker-i Rûm’un kesret ü kuvvetlerin ve harb u kıtâlde mümâresetlerin ve cündün min cündi’llâh

[5169] Selam olsun size, ancak nefis işlediğinden ötürü korkmaktadır.

[5170] Bir iktidar sahibi mağrib tarafından çıktığında sonra güneş koç burcunda iken bunun benzeri şark tarafında çıktığında maşrık tarafından bir melik Rum tarafına gider, oraya hükmeder ve onun melikini esir alır.

olup ve dâim gazâ vü cihâdda oldıkların izhâr u iş‘âr eyledi. Ve âhir-i mektûbunda dahi didi ki “Bilürüm ki elbette benim bu makālim senin bu cânibine gelmeğe tahrîk-i bâ‘is olur. Ve eğer gelmezsen taht-ı ismetinde olan halâlin üç talak senden boş olsun ve eğer ben dahi mukābil olup varmazsam taht-ı ismetimde olan menkûham üç talak [ile] benden müfârık olsun” didi. Sekiz yüz dördünci senede Timur kalkup Kemâh üzerine geldi. Kemâh kal‘asının bir cânibi nehr-i Van ve bir cânibi bir azîm vâdî ve iki cânibi sa‘b ve azîm dağlar olmağla gāyet sa‘b kal‘a olup Timurlenk emr idüp ol vâdiyi taş ile doldurdılar ve Tatar üzerinden yürüyüp kal‘aya nerdübânları kodıklarında ehl-i kal‘a emân dileyüp taşra geldiler. Ve Timurlenk kendi cânibinden anda âdemler koyup zabt eyledi ve ba‘dehû emr idüp vâdîye getürdikleri taşları kāl virüp yabana atdılar. Ve ba‘dehû Timur kalkup Kaysariyye’ye geldi ve andan dahi kalkup Engüri kal‘asını muhâsara eyledi.

Fî zikr-i ahvâlü’s-Sultānü’l-saîd Yıldırım Hân ve ma‘a Timurlenk-i Gürgân: Timurlenk Rûm’a teveccüh itdikde Sultān Yıldırım Hân İstanbul[da] muhâsarada olup fethe karîb olmış idi. Nâgâh Timur Hân’ın Rûm’a teveccühin işidicek kalkup Burusa’ya geldi ve asker cem‘ idüp tedârük gördi. Ve Frenk tāifesine haber gönderüp anlar dahi mu‘âvenete geldiler. Ve Sivas ve Karaman’da olan Kara Tatarları dahi da‘vet eyledi. Mezbûrlar Tūrân-zemînden Hülagu Hân ile gelüp Tebrîz nevâhîsinde karâr idüp ve ba‘dehû Sivas ve Karaman etrâfına gelüp tavattun idüp ve çoğalup hayli şevket tutmuşlar idi. Ve ba‘dehû Yıldırım Hân azîm asker ile kalkup Timurlenk üzerine teveccüh eyledi ve kasd itdi ki düşmenin ardın ala. Bu sevdâ ile câdde-i yoldan gitmeyüp sa‘b yollardan gidüp ve düşmen hudûd-ı memlekete girmeden irişmek içün ol sa‘b yollarda acele ile yürümeğin askere ta‘b u meşakkatden yorgunluk hâsıl olup Burusa’dan on beş günde sekiz yüz dört senesi zülhiccenin yigirmi altıncı selâse güni ba‘de’l-asr mahall-i kıtâle irişüp ve irtesi çehârşenbih güni ale’s-seher cenge kalkup mukātele itdiler. Timur mukaddemâ Kara Tatar’a haber gönderüp kendüler ehemm-i cins oldıklarını i‘lâm ile niçe mevâ‘îd ve istimâlet idüp kendü tarafına itā‘at ve mu‘âvenete da‘vet itmiş idi. Ve anlar dahi hîn-i cenkde ayrılup Timur yanına vardılar. Zîrâ anların beğleri ol cânibde idi **[İ, 527b]** ve ba‘dehû Karaman ve Germiyan ve Menteşe askeri dahi ayrılup Timur yanına vardılar. Zîrâ bunların beğleri dahi Timur yanında idi. Böyle olmağla Yıldırım Hân’a za‘f gelüp ve oğlu Süleymân Çelebi bu hâli göricek Rûm askerini alup Burusa’ya teveccüh eyledi. Ve diğer oğlu Mûsâ Çelebi dahi Rûmili askeriyle ayrılup ve Gelibolı’dan geçüp ve varup Edirne tahtına cülûs eyledi. Ve

diğer oğlu Sultān Muhammed gereği gibi merdâne ve dilîrâne muhkem cenk u kıtâl eyledi ammâ gördi ki ol denlü asker-i bî-şumâra mukāvemet mümkin değildür, kendü askeriyle cenk iderek kaga arslan gibi düşmen askerin yarup kıtâl iderek Amâsiyye'ye gitdi. Ve Frenk tāifesi dahi ol gün muhkem kıtâl idüp ve âhir gördiler ki kendülerden gayri kimesne kalmadı, anlar dahi çekilüp bir tarafa revâne oldılar. Ve Yıldırım yanında ancak beş bin kadar yeniçeri kalup ve bu hâl üzre vakt-i asra değin cenk idüp ve ba'dehû adû gālib olup Sultān Mahmûd ibn-i Siyurgatmış Hân elinde Yıldırım Hân giriftâr oldı. Ve Timurlenk'e getürdikde fevka'l-hadd i'zâz ve ikrâm ve ziyâde ta'zîm ü ihtirâm idüp tesliye-i hâtır eyledi. Ve Yıldırım Hân gāyetle bülend-himmet ve bahâdur kimesne olmağla cenk yerinden kaçmağa revâ görmedi ve illâ irtikâb itse bir cânibe revâne olup ve halâs olurdı. Ve nakl olunur ki Şeyhu'l-vâsılîn Hâmid-i Aksarâyî Yıldırım Hân'a ba'zı nâ-meşrû ve münker ve sifk-i dimâ ve tekebbür ve tecebbür ve ref'-i gazab husûslarıyçün nasîhat itdikde mütenassah olmayup Şeyh hazretlerine kec nazar eyledi. Ve şeyh-i mezbûr şöyle zann olunur ki "Hakk te'âlâ sana bir adû musallat eyleyüp anın def'ine kādir olmayasın" didi. Ve kutbü'l-vâsılîn Hazret-i Emîrü'l-Buhârî kuddise sirruhu'l-azîz dahi ol husûslar içün varup tenbîh ve nasîhat itdikde Yıldırım Hân ana dahi gazab idüp helâkine kasd eyledi. Ve Hazret-i Emîr ana bed-du'â اللّٰهمَّ سلِّط عليه عَدُوًّا لا يستطيع دفعه[5171] diyüp ve hiç şübhe yokdur ki ol azîzlerin bed-du'âları Yıldırım Hân hakkında kabûl olmışdur. Ve ba'dehû Timurlenk nebîresi Muhammed Sultān'ı Burusa'ya gönderüp vardıkda çok hasâret itdiler. Ve Timurlenk dahi Kütâhiyye'ye gelüp anda karâr eyledi ve askerin her cânibe revâne idüp her diyârda çok fesad u hasâret itdiler. Ve kış irişüp Timur Hân Menteşe'de kışladı ve oğlu Şâhruh'ı dahi Germiyan'a gönderüp ve Muhammed Sultān'ı Saruhân'a gönderdi. Ve Balikesre subaşısı İlyâs anlar ile muhkem cenk idüp çok Tatar katl eyledi. Ve Timurlenk Aydın ve Menteşe ve Saruhân ve Germiyan ve Karaman vilâyetlerini eski sâhiblerine ta'yîn eyledi. Ve sekiz yüz beşde Süleymân Çelebi Burusa'dan Timurlenk'e hedâyâ gönderdi ve yine bu senede Timurlenk İzmir kal'asını on altı gün muhâsara idüp Frenk tāifesi elinden aldı ve halkını kırup kal'asını harâb eyledi. Ve ba'dehû Hamîd vilâyetine girüp eskāl ü ahmâlin Yıldırım Hân'la Akşehr'e gönderüp ve Yıldırım Hân hanâk ve dıyk-ı nefes marazından sekiz yüz beş Şa'bân'ının on dördünci pençşenbih güni rahmet-i Hakk'a peyveste oldı. Ve Timur Hân işitdikde zâhiren mahzûn olup bükâ itdi ve didi ki "Benim ana niyyetim hayr olup ve yine anı memleketinde koyup gitsem gerek idi" didi.

[5171] Allahım, onun üzerine def edemeyeceği bir düşman musallat eyle!

Ve be-hikmet-i Hudâ-yı müntekīm ol zâlim ve anîd, ol gāzî pâdişâhı şehîde gadr ü cevr itdüği içün kendünün sünlüsi ve velîahdı olan nebîresi Muhmamed Sultān'ın **[İ, 528a]** o sâ'atde haber-i mevti geldi ki Sultān Yıldırım Hân'ın haber-i mevti gelmiş idi. Pes Timur Hân ana gāyet mahzûn olup ferahı teraha mübeddel oldı. Ve cümle askeriyle gurâb-âsâ siyeh-pûş olup niçe menzil zâd u feryâd-günân taşlar ile döğinüp ve başlarına toprak saçup Rûm'dan çıkup gitdi. Ve diyâr-ı Rûm ki فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾[5172] ve sâbıkan sa'îd ü şehîd Yıldırım Hân Timur Hân'a vasıyyet idüp "Senden üç nesne ricâ iderim. Birisi ol ki sâir memleket halkı gibi Rûm halkını katl-i âmm itmeyesin. Zîrâ anlar kuvvet-i İslâm ve adû-yı ehl-i ezlâm olup anlara za'f tārî olıcak tamâm İslâm halel-pezîr olmak mukarrardur. Ve birisi dahi oldur ki bunda olan kılâ' vü hasûnı harâb itmeyesin. Zîrâ bu hisarlar penâh-ı dîn ve melâz-ı mücâhidîndür. Ve birisi dahi oldur ki memleket-i Rûm'dan Kara Tatar'ı çıkarasın. Zîrâ anlar menba'-i şerr ü fesâd ve mevâdd-ı nuhûset ü dalâlet-nihâddur. Ve sen dahi şerlerinden emîn olma! Zîrâ İslâm'a anlar Nasârâ'dan ziyâde zarar virür" diyüp ve Timurlenk dahi ber muktezâ-yı ﴿اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ Ol emânet-i vasıyyeti kabûl idüp gider oldukda ol Kara Tatar'ı getürüp anlara didi ki "Siz bana lâzım olan hizmeti edâ itdiniz. Şimdi ana cezâ eylemek bana lâzım [5173] olmışdur. İmdi Yıldırım Bâyezîd'in evlâdı benden sonra tahkīk sizi incitmek mukarrrerdür. İmdi cemî' yât u yerağınız getürün göreyim. Ve eğer size dahi yât u yerak lâzım olur ise virüp size mu'âvenet ü muzâheret ideyim" didi. Anlar dahi gerçek sanup dağlar gibi yât u yerakların getürüp Timur'un otağı önine yığdılar. Ve Timur emr idüp evvel ol âlât-ı harbleri alup zabt eylediler ve ba'dehû anları hımâr-ı vahşî gibi sürüp Mâverâünnehr'e îsâl idüp ve ba'dehû kabîleyi birer nâhiye-i ba'îdeye dağıdup cem'iyyetlerini perîşân ve kârlarını muzmahil eyledi. Ve Timur Hân Sivas'a varup ve andan Erzengân'a varup ve ba'dehû Gürci'ye gazâ idüp sekiz yüz altıda Karabağ'da kışladı. Ve bahâr oldukda kalkup Semerkand'a vardı. Ve anda oğlu Şâhruh ki Melik oğlu Uluğ Beğ'i sünnet idüp azîm düğün eyledi. Ve sekiz yüz yedide azîm asker ile kalkup Hıtâ üzerine sefer itdi. Ve eyyâm-ı şitâ olmağla Etrâr'a vardıkda mîzâcı soğukdan münharif olup ilâc içün etıbbâ hamr-ı urukına ba'zı edviye-i hârre hılt idüp

[5172] Rûm / 50. âyetten nâkıs iktibas.
[5173] Ahzab / 72. âyet.

mezbûra birkaç def‘a içirmeleriyle em’â ve kebedin yakup uruk-ı kıbelini kat‘ eyledi. Ve üç gün mikdârı karnı üzerine karlar ve buzlar koyup hâsıl idemediler. **Mısra‘:**

“وكم مِن شاربِ عسلٍ فيه مَنِيَّتُه”[5174]

Nesr: Ve âhir sene-i mezbûre Şa‘bânı’nın yedinci güni vefât idüp ve “Mâte fî enzârihî” vefâtına târîh düşmişdür. Ve mezbûrun cesedini Semerkand’a götürüp defn itmişlerdür ki türbe ve medrese ve câmi‘ ve imâretinde azîm evkāfı olup kavm-i Tatar ve Özbek ve Çağatay ziyâretine azîm rağbet ve i‘tibâr iderler. Doksan dokuz yıl ömür sürüp otuz altı sene istiklâl üzre saltanat eyledi.

Fî zikr-i saltanat-ı Halîl Sultān ibn-i Mîrânşâh ibn-i Timur Hân: Mezbûr Timur’un oğlu Mîrânşâh oğlu olup ceddi Timur Hân ile ma‘an seferde bulunmağla vefât itdikde erkân-ı devlet adû hücûmından havf idüp mezbûra bî‘at itdiler. Zîrâ ki babası Mîrânşâh ol vakitde Âzerbâycân’da ve ammisi Pîr Ömer Fârs’da ve Şâhruh Mîrzâ Horâsân’da idiler. Ve hergiz **[İ, 528b]** anlardan imdâda mecâl yoğ idi. Ve ba‘dehû Semerkand’a teveccüh idüp Vezîr Berendak nehr-i Seyhûn’a cisr kurmak içün ilerü gönderüp geldikde cisri kurup ve tevâbi‘iyle geçdikden sonra cisri zîrâ ki anın murâdı Timur’un velîahdı olan Kandehâr sâhibi Pîr Muhammed Mîrzâ’ya idi ve ba‘dehû dönüp Semerkand’a gelüp mezbûr içün takrîr-i âyîn-i saltanat eyleye. Ve Sultān Halîl bu hâli işidicek tekrâr hezâr meşakkatle bir cisr dahi peydâ idüp andan geçdiler. Ve Semerkand’a karîb geldikde Vezîr Berendak ve hâfız-ı Semerkand Argun Şâh istikbâl idüp tehniyet-i kudûm itdiler. Sultān Halîl vezîr-i mezbûrun günâhını afv idüp mukayyed olmadı. [5175]﴿لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللهُ لَكُمْ﴾ didi. Ve sekiz yüz yedi Ramazânı’nda serîr-i saltanata cülûs idüp ve ceddi Timrur Hân’ın hûn-ı ciğer ile cem‘ itdüği hisâb u kitâbdan bîrûn emvâl-i hazâyini ve emtâ‘ vü cevâhiri az müddetde ümerâ ve asâkire ve ulemâ vü meşâyıha ve fukarâ vü mesâkîne bezl ü bahş idüp celb-i kulûb eyledi. **Beyt:**

أحسِن إلى الناس تستعبد قلوبهم

فطال ما استعبد الإنسانَ إحسانٌ[5176]

Nesr: Ve ba‘dehû Mâverâünnehr’e ve Seyhûn hâkimi olan Hudâdâd nâm emîr ki Sultān Hüseyin Mîrzâ anın mahsûslarındandur, âsî olup ve Semerkand’da Şâhmelik nâm emîr dahi âsî olup Şâhruh yanına vardı. Ve Nûreddîn nâm melik dahi Semerkand’a

[5174] Niçe bal içen vardır ki ölümü baldadır.
[5175] Yûsuf, 92. âyetten nâkıs iktibas.
[5176] İnsanlara ihsanda bulun, kalplerini kendine bağlarsın / İnsanı bir ihsan uzun yıllar bağlı tutar.

âsî olup Hudâdâd yanına Vâşbâre nâibi Allâhdâd âsî olup Hudâdâd yanına vardı. Ve bu cümle gelüp nevâhî-i Semerkand'da çok fesâd itdiklerinde Halîl Sultān Allâhdâd'a haber gönderüp istimâlet virdi. Ve ol dahi gelüp vezîr oldı velâkin Şeyh Nûreddîn ve Hudâdâd evlâd-ı Türkistân ki Sarây ve Taşkend'de ve Endegân'e ve Hocend ve Şâhrahye ve Etrâd ve Sağnakderd'e kadar mütemekkin olup ve gâh-bî-gâh nehr-i Seyhûn'ı geçüp Mâverâünnehr'e nehb ü gāret iderlerdi. Ve bu senede Pîr Muhammed bin Cihângîr bin Timur Hân taleb-i saltanat ile Kandehâr'dan kalkup Halîl Sultān üzerine teveccüh eyledi. Ve Halîl Sultān dahi ceddi Timurlenk'in kız karındaşı oğlu Sultān Hüseyin'i azîm asker ile anın cengine ta'yîn idüp ve a'yân-ı mülkden Allâhdâd'ı ve Argun Şâh'ı bile gönderdi. Ve bunlar Ceyhûn'ı geçüp Belh'e vardıkda Sultān Hüseyin temâruz eyleyüp ve ümerâsını ba'zı husûs müşâveresiyçün halvetine da'vet idüp ve tutup habs ve kayd-ı bend eyledi. Ve anlardan kendü için bî'at taleb eyledi. Ve anlar dahi havflarından itā'at ve inkıyâd gösterüp ve ba'dehû cümle kalkup Semerkand'a teveccüh itdiler. Ve Allâhdâd, Halîl Sultān'a mâcerâyı i'lâm eyledi ve anı Sultān Hüseyin'in cengine da'vet eyledi. Vaktâ ki iki asker Keş kurbında mukābil oldılar, Allâhdâd ve sâri ümerâ ve gālib askeriyle ayrılup Halîl Sultān yanına geldiler. Ve Sultān Hüseyin münhezim olup Herât sâhibi Şâhruh ki kendünün ibn-i hâlidür, anın yanına varup anda helâk oldı. Ve sekiz yüz sekiz Şa'bânı'nda Halîl Sultān ve Pîr Muhammed Mîrzâ Nesef kurbında vakt-i fecrden nısf-ı nehâra varınca muhkem cenk idüp ve Halîl Sultān gālib olup Pîr Muhammed'in hazâyin ve emvâlini zabt eyledi ve sekiz yüz dokuzda tekrâr Pîr Muhammed Halîl Sultān cengine gelüp Hisâr-ı Şâdmân'da iki asker mülâkī olup be-hikmet-i Hudâ bir cüz'î hâlde Pîr Muhammed'in askeri münhezim olup ve Pîr Muhammed Şâdmân kal'asına girüp ve Sultān Halîl anı muhâsara eyledikde ol dahi afv ü musâlaha recâ taleb idüp yazup gönderdüğidür. **Beyt:**

يعطي الكريم ولا يملّ من العطا

والعفو شيمته إذا وقع الخطا[5177]

Nesr: Ve min-ba'd her cânib kendi **[İ, 529a]** vilâyetiyle iktifâ idüp âharın memleketine kasd itmemek üzre kā'ide-i sulh mukarrar oldı. Ve Pîr Muhammed Kandehâr'a vardıkda müdebbir-i memleketi olan Pîr Ali Nâs anı katl eyledi ve babası Şâhruh dahi Kandehâr'a varup anı katl eyledi. Ve bu esnâda Hudâdâd Şeyh Nûreddîn Semerkand tarafına gelüp çok fesâd eylediler. Ve Halîl Sultān Semerkand'a gelüp ve birkaç gün durdukdan sonra kalkup nehr-i Seyhûn'ı geçüp ve Şâhruh Hocend ve

[5177] Kerem sahibi ihsanda bulunur ve vermekten bıkmaz / Hata işlendiğinde ise affetmek onun ahlakıdır.

Taşkend'i alup Hudâdâd'ı ve Şeyh Nûreddîn'i kovup irişmedi. Ve dönüp Semerkand'a geldikde Şeyh Nûreddîn Halîl Sultān'dan afv recâ edüp âsitânesine geldikd özri kabûl oldı ve sekiz yüz on senesinde Halîl Sultān Cengiz zamānından beri harâb olan Tirmid kal'asını ta'mîr idüp ve Şâhruh dahi anın mukābelesinde Ceyhûn kenârında Hısnü'l-Hünûr nâm hisârı binâ eyledi. Ve bu sene Âzerbâycân sâhibi Mîrânşâh ve oğlu Ebû Bekr Mîrzâ Kara Yûsuf elinde katl olunup ve sekiz yüz on ikide İskender bin Şeyh Ömer bin Timur Hân Fâris'i Pîr Ömer elinden aldı ve bu senede saltanat Halîl Sultān elinden çıkdı. Ve sebebi bu idi ki mezbûr Halîl Sultān Timur Hân hayâtında ümerâdan Şâh Hâcı Seyfüddîn'in Şâh Melike nâm hasnâ câriyesine ta'aşşuk idüp tezevvüc itmiş idi. Ve Timur Hân işitdikde Halîl Sultān'a gazab idüp helâk itmek murâd itdikde ba'zı ümerâ şefâ'atiyle afv itmiş idi. Ve Halîl Sultān Şâh Melike'ye bir mertebe muhabbet itmiş idi ki anın fevkinde muhabbet mutasavver değildür ve hattâ bir vâsi' gömleğin biçdirüp ekser hayâtında ikisi ol gömlek içinde yatarlar idi. Ve Şâh Melik'in Baba Turmuş nâm bir kerîhü'l-manzar ve abûsü'l-vech ve galîzü't-tab' lalası var idi ki anın sebebiyle ol dahi küllî rif'at bulup bir mertebeye irişdi ki Allâhdâd ve Argun Şâh anın taht-ı yedinde makhûr olmışlardı. Üç yıl kadar bu hâl üzre geçüp ve âkıbet sabra tākatleri kalmayup Hudâdâd'a haber gönderdi ki "Tiz gelesiz. Halîl Sultān'[ı] sana teslîm ideriz" didiler. Hudâdâd dahi asker cem' idüp Halîl Sultān'ın hudûd-ı memleketine geldi. Ve Halîl Sultān dahi anın cengine Allâhdâd'ı ve Argun Şâh'ı gönderüp Hudâdâd'a vardıklarında Halîl Sultān'dan dahi asker istemeleriyle ol dahi cümle askeri gönderüp yanında az asker alıkodı. Ve ba'dehû tekrâr haber gönderdiler ki "Hudâdâd'ın askeri gāyetle çok olup biz ana tākat getürmeziz. Pes lâzımdur ki pâdişâh kendüsi [gele]" dimeleriyle Halîl Sultān dahi yanında bulunan asker ile çıkup Sultānniyye'ye geldi. Mukaddemâ Allâhdâd ve Argun Şâh haber virmişlerdi ki rikeb-i saltanatî fülân gün Semerkand'dan çıkup fülân sâ'atde Sultāniyye'ye hulûl ider. Pes Hudâdâd dahi askerinden niçe bin müntehab dilâver ile ılgar idüp ol vakit Sultāniyye'ye geldi. Ve Halîl Sultān anınla bir mikdâr cenk idüp mukāvemet idemeyecek Hudâdâd anı esîr eyleyüp askerine getürdi. Ve ba'dehû Allâhdâd'a ve Argun Şâh'a haber gönderüp itā'ate da'vet eyledi. Ve anlar dahi gelüp inkıyâd eylediler. Ve ba'dehû bu cümle asker ile kalkup Semerkand'a geldiler ve tahta cülûs idüp tasarrufında müstakil oldı. Ve Allâhdâd Argun Şâh'a min-ba'd iltifât itmeyüp ve anlar dahi itdikleri işlerine nâdim ve peşîmân oldılar ammâ çe fâide! Bu haber Şâhruh'a vâsıl olıcak tamâm muztarr olup hayli asker ile Horâsân'dan kalkup Semerkand'a geldi ve Hudâdâd **[İ, 529b]** anın kudûmün işidicek Halîl Sultān'ı alup Türkistân'a kaçdı. Ve Endikân'a varup Halîl

Sultān nâmına hutbe okutdı ve andan afv recâ idüp memleketine redd eylemeği va‘de eyledi. Ve kendüsi mu‘âvenet talebi içün Moğol vilâyetine girdi. Meğer Halîl Sultān pâdişâh oldukda Moğol ile müdârâ idüp anlara ihsân itmiş idi ve ceddi Timur açduğı yaralarına merhem urmuş idi, pes anlar Halîl Sultān’a latīf tuhfeler gönderüp ve altundan bir kürsî dahi irsâl itmişlerdi. Hudâdâd’ı tutup ve başın kesüp Halîl Sultān’a gönderdiler. Halîl Sultān bilâd-ı Türkistân’da pâdişâh oldı ve Şâhruh’un atabeği askeri olan Şâh Melik Semerkand’a geldikde Allâhdâd’ı ve Argunşâh’ı katl idüp ve Baba Turmuş’ı kayd u bend idüp ikāb iderdi. Nâgâh müvekkiller ile bir gün bir azîm havz kenârında güzer iderken kendüyi suya pertâb idüp gark oldı. Ve Şâhruh Semerkand’a geldikde Şâh Melik’i tutup muhkem darb eyledi ve esvâkda teşhîr itmiş idi. Ve Halîl Sultān Şâh Melik’in firâkına sabr idemeyüp saltanat-ı Türkistân’ı terk idüp ammisi Şâhruh yanına geldi. Ve Şâhruh ana ziyâde ihtirâm idüp ve ceybesi olan Şâh Melik’i dahi virdi. Ve ol vilâyetleri oğlu Uluğ Beğ’e virüp kendüsi ve Halîl Sultān ile Horâsân’a gelüp ve Halîl Sultān’a Rey ve Kum ve Hemedân ve Dînever emâretin virüp ve Halîl Sultān iki sene anda ikāmet idüp sekiz yüz on dört Recebi’nde Rey’de vefât eyledi. Ve Şâh Melik ol hâlde “Şimden sonra bana sağlık gerekmez” diyüp ve bir hançer alup yüreğine kodı ve üzerine şöyle düşdi ki arkasından çıkdı. Ve bu hâli görüp ikisini bir kabrde defn itdiler ve lisân-ı hâl anlar hakkında inşâd eyledi: **Beyt:**

أَجارَتَنا إنّا غريبان ههنا

وكلُّ غريبٍ للغريب نَسيبُ [5178]

Nesr: Ve Halîl Sultān’ın Semerkand’da müddet-i saltanatı beş yıl olmışdur. Rahmetu’llâhi te‘âlâ rahmeten vâsi‘aten.

Fî zikr-i saltanat-ı Şâhruh Sultān ibn-i Timur Hân: Mezbûr Timur Hân yedi yüz doksan dokuzda Horâsân ve Sîstân ve Mâzenderân hükûmetlerin tefvîz idüp sekiz yüz on birde Herât’dan azîm asker ile kalkup Ceyhûn dondukda üzerinden geçüp Semerkand’ı Hudâdâd elinden aldı ve anı oğlu Uluğ Beğ’e ta‘yîn idüp ve kendüsi Horâsân’a geldi. Ve bu senede İskender bin Şeyh Ömer ibn-i Timur Hân karındaşı Pîr Ömer elinden Fâris’i alup ve ba‘dehû karındaşı Rüstem elinden Isfahân’ı aldı. Ve sekiz yüz on altıda İskender ile cenk idüp gālib oldı ve vilâyetin dahi zabt eyledi ve tekrâr İskender asker cem‘ idüp Şâhruh ile cenk idüp mağlûb oldukda Şâhruh anı tutup gözlerine mîl çekdi. Ve Şâhruh Mâverâünnehr’e ve Harrân’a ve Harezm’e ve Cürcân’a ve Irâk-ı Arab ve Mâzenderân’a ve Kandehâr’a ve Kirman’a ve bilâd-ı Acem’e ve

[5178] Ey komşu kadın, ikimiz de burada garibiz / Ve her garip garibe münasiptir.

Âzerbâycân'a mâlik idi. Ve sekiz yüz on sekizde Fâris hâkimi Baykara bin Şeyh Ömer bin Timur Hân saltanat da'vâ idüp Şâhruh'la cenk eyledi ve bir niçe def'a dahi cenk idüp cümlesinde mağlûb oldı. Ve âkıbet sekiz yüz on dokuzda Şâhruh elinde giriftâr oldı ve gözlerine mîl çekildi. Ve ba'dehû Tebrîz sâhibi Kara Yûsuf ile Şâhruh cenge azîmet eyledi. Zîrâ Kara Yûsuf Mîrân Şâh ibn-i Timur'ı **[İ, 530a]** ve oğlu Ebû Bekr Mîrzâ'yı katl itmiş idi. Ve hem Mîrân Şâh'ın kızını ve hem hâtununı bir nikâh altında cem' itmiş idi. Ve sekiz yüz yigirmi üçde Kara Yûsuf fevt olup Şâhruh anın oğlu İskender ile altı ve yedi def'a cenk idüp ve ol hâlde Tebrîz Şâhruh elinde bi'l-külliye harâb olup ve ehl-i Tebrîz'i Semerkand'a sürdi. Ve âkıbet İskender'in karındaşı Cihânşâh rahle kuvvet tutup Tebrîz'i İskender elinden alup ve İskender'i bir kal'ada habs eyledi ve oğlı[nı] katl eyledi. Ve sekiz yüz otuz dokuzda Şâhruh sultânın oğlu ve velîahdı Baysungur Mîrzâ ki Kirman sâhibi idi, fevt olup Şâhruh gāyet mahzûn olup ve anın memleketin oğlu Alâüddevle'ye virüp ve kücük oğluna Muhammed bin Baysungur'a Kum ve Nihâvend'i virdi. Ve üç yıl mikdârı mezbûr Muhammed anda ikāmet itdikden sonra saltanat da'vâsın idüp Hemedân'a ve Isfahân'a istîlâ eyledi. Ve Şâhruh kalkup üzerine vardı ve ol dahi mukāvemet idemeyüp Kürdistân'a kaçdı. Ve Şâhruh Isfahân'a gelüp andan Muhammed Mîrzâ'ya mu'în olanlardan Alâüddîn-i Hüseynî ve Kâdî İmâm ve Hâce Efdalüddîn gibi sâdât ve eşrâfı katl eyledi. Ve anlar hîn-i katillerinde mezbûr Şâhruh'un ömri kasîr ve nesli munkatı' olmak içün bed-du'â itmeleriyle lâ-cerem seksen günden sonra Şâhruh Rey'e varup sekiz yüz elli senesinde fevt oldı ve Halîl Sultān yanında defn itdiler. Mezbûr yetmiş bir yıl ömr sürüp kırk üç yıl saltanat eyledi. Mezbûr azîmü'ş-şân pâdişâh olup ve hurûbında dâimâ mansûr u muzaffer olup ehl-i adl ve muhibb-i ulemâ vü meşâyıh idi. Vüs'at- i memleketi Hoten ve Kaşgar'dan Deşt-i Kıpçak'a ve Hind'e ve Mâzenderân'a ve Şîrvân'a ve Gürci'ye ve Fârs'dan Basra ve Vâsıt'a varmış idi. Timur evlâdından bu mertebe müddet kâmrânlık ile saltanat itmiş yokdur.

El-melikü's-sa'îd Muhammed Uluğ Beğ Sultān bin Şâhruh bin Timur Hân: Mezbûra babası Şâhruh hâl-i hayâtında sekiz yüz on birde Mâverâünnehr saltanatın virüp kırk yıl mikdârı anda saltanat eyledi. Mezbûr gāyet âlim ve âdil ve ilm-i riyâziyyetde kâmil ve muhibb-i ulemâ vü fukarâ ve dâim anlar ile ülfet ü sohbet idüp ve gālib-i evkātın mütāla'a-i kütübe sarf iderdi. Ve ol sebebden çok ilme muttali' olup ve kütübden hayli nesne yâd-dâştî idi. Ve mezbûr Semerkand'da bir âlî bedî'ü't-tarz ve hüsnü's-semt medrese binâ eyledi ki fevkānî ve tahtânî beş yüz kadar hücresi vardur. Ve

anda yine bir rasad ihrâc idüp anın üzerine çok mâl sarf eyledi. Ve hâlâ halk içinde mütedâvin olan anın zîcidür. Ve ol kitâb evvelinde bunı yazmışdur. **Beyt:**

انَّ آثارنا تدل علينا

فانظروا بعدنا إلى الآثار[5179]

Nesr: Hakkā budur ki öyledür, zîrâ eser-i azîm olup ve gāyet mühim ve nâfi‘ kitâbdur. Evvelâ Fâzıl Gıyâsüddîn Cemşîd mübâşeret idüp fevt oldı ve ba‘dehû Kâdîzâde-i Rûmî mübâşeret idüp ve ol dahi fevt oldukdan sonra Ali Kuşçu-i Semerkandî itmâm eyledi. Ve sekiz yüz elli ikide Uluğ Beğ Semerkand’dan gelüp Horâsân’a istîlâ eyledi ve sekiz aydan sonra istimâ‘ itdi ki Türk pâdişâhı Ebü’l-Hayr Hân Semerkand’a kasd eyledi. Ve bunı işitdikde Horâsân’ı **[İ, 530b]** koyup Semerkand cânibine azîmet eyledi. Belh’e vardıkda anın emâretin oğlu Abdüllatīf Mîrzâ’ya sipâriş idüp ve kendüsi nehr-i Ceyhûn’ı geçdi. Ve nâgâh Abdüllatīf, Uluğ Beğ saltanatını karındaşı Abdülazîz Uluğ Beğ’e ta‘yîn itdüğin işitdikde kalkup babası Uluğ Beğ ile üç ay mikdârı cenk eyledi. Ve bu esnâda Melik Ebû Sa‘îd bir mikdâr asker ile Semerkand’a teveccüh itdi ki vara sultān ola. Ve pes Uluğ Beğ oğlu Abdüllatīf ile cenkden el çeküp Semerkand’a teveccüh eyledi. Ve der-akab oğlu Abdüllatīf Ceyhûn’ı geçüp Semerkand’a varup babası Uluğ Beğ ile cenk idüp ve sekiz yüz elli beşde gālib olup babası Uluğ Beğ Türkistân’a gitdi ve oğlu Abdüllatīf Semerkand’a girüp hân oldı. Ve ba‘dehû Uluğ Beğ Türk pâdişâhı Ebü’l-Hayr Hân’dan havf idüp oğlu Abdüllatīf yanına geldi. Ve kıyâs iderdi ki oğlu hakk-ı übüvvete hürmet idüp kendüye kıymaya. Ve Abdüllatīf sûretâ gerçi ana ikrâm eyledi ammâ hufyeten katline işâret eyledi. Ve mezbûr Uluğ Beğ ol hînde elli sekiz yaşında idi. **Kıt‘a:**

ألا إنما الدنيا كظل سحابة

أظلَّتْك يوما ثم عنك اضمحلَّتْ

فلاتكُ فرحانا بها حين أقبَلَتْ

ولاتك جزعانا بها حين وَلَّت[5180]

Nesr: Mezbûr Abdüllatīf Mîrzâ be-takdîr-i Hudâ sekiz buçuk ay saltanat itdikden sonra Bâğ-ı Zâgāzân nâm bir bağçede tena‘‘üm üzre iken Baba Hüseyin nâm kimesne bir tat okı atup ve gelüp Abdüllatīf’i katl eyledi. Yerine Mîrzâ Abdullâh bin İbrâhîm Sultān ibn-i Şâhruh mukaddemâ Fâris hâkimi olup Muhammed Mîrzâ anın elinden aldıkda mezbûr dahi ammisi Uluğ Beğ yanına geldikde Uluğ Beğ ana kızın

[5179] Şüphesiz eserlerimiz bize delalet eder. Bizim ardımızdan eserlerimize bakın.

[5180] Uyan, dünya ancak bir bulutun gölgesi gibidir / Sana bir gün gölgelik yapar sonra tekrar kaybolur / Sana yöneldiğinde sevinme / Yüz çevirdiğinde de kızma.

virüp damad idinmiş idi. Ve Abdüllatīf Mîrzâ'dan sonra mezbûr, Semerkand'da hân oldı ve sekiz yüz elli dört hudûdında Melik Ebû Sa'îd anın elinden Semerkand'ı aldı.

Fî zikr-i saltanat-ı Alâüddevle Mîrzâ ibn-i Baysungur ibn-i Şahruh ibn-i Timur Hân: Mezbûr ceddi Şâhruh vefâtından sonra Horâsân'a gelüp istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz elli ikide Uluğ [Beğ] Mâverâünnehr'e gelüp Horâsân'ı anın elinden aldı. Ve Alâüddevle dahi Irâk-ı Acem sâhibi karındaşı Muhammed bin Baysungur yanına vardı. Mezbûr Muhammed'e Gūr vilâyetin ta'yîn eyledi. Ve sekiz yüz elli üçde mezbûr Muhammed karındaşı Bâbür Mîrzâ ile cenge meşgūl iken Alâüddevle Gūr'dan kalkup Irâk'a istîlâ eyledi ve anda mütemekkin oldı, şol vakte değin kim Bâbür Mîrzâ gelüp Horâsân'ı anın elinden aldı. Ve mezbûr Alâüddevle ve oğlu Emîrzâde İbrâhîm Deşt'e varup karâr itdiler. Ve Bâbür Mîrzâ fevt oldukda Deşt'den gelüp Horâsân'a istîlâ itdiler ve birkaç günden sonra oğlu Emîrzâde İbrâhîm mezbûr ile mülk içün nizâ'a düşüp nâgâh Cihânşâh bir cânibden ve Ebû Sa'îd-i Gürgân bir cânibden hücûm itmeleriyle Alâüddevle ve oğlu İbrâhîm Horâsân'ı koyup Gūr'a vardılar. İkisi müsâlaha idüp ve gelüp Ebû Sa'îd ile cenk itdiler ve münhezim olup Rüstemdâr cânibine gitdiler. Ve dâim Alâüddevle Hudâ-yı te'âlâdan mevtin isterdi. Çok geçmeyüp fevt oldı.

Fî zikr-i saltanat-ı Sultān Mîrzâ ibn-i Baysungur: İbn-i Şâhruh ibn-i Timur. Ve sâbıkan zikr olunmış idi ki mezbûr ceddi olan Şâhruh'a âsî olup ve çok geçmeyüp Şâhruh Rey'de vefât itmekle anın gālib askeri Muhammed Mîrzâ yanına vardılar. **[İ, 531a]** Mezbûr Muhammed Mîrzâ gāyet dilîr ve bahâdur olup Irâk-ı Acem'e ve Fâris'e ve Kirman'a ve Hûristân'a ve hudûd-ı Basra'ya varınca mâlik oldı. Ve sekiz yüz elli üçde karındaşı Horâsân sâhibi Bâbür Mîrzâ ile Câm kurbında cenk idüp gālib oldı. Ve Horâsân'a istîlâ idüp Herât'da tahta geçdi. Ve bahâdur oldukda tekrâr Bâbür Mîrzâ Dihistân'dan gelüp Muhammed Mîrzâ ile cenk itdikde mağlûb olup ve ümerâsından çok kimesne katl eyledi. Ve bu esnâda Mîrzâ Alâüddîn Gūr'dan kalkup Herât'a istîlâ eyledi ve Emîrzâde Halîl bin Muhammed Cihângîr bin Timur Hân Fâris'e istîlâ itmekle Muhammed Mîrzâ'ya ızdırâb düşüp âkıbet Emîrzâde Halîl ile cenk idüp gālib oldı ve Fâris ve Irâk'a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz elli beşde Muhammed Mîrzâ birâderi Bâbür Mîrzâ ki Sultānâbâd'da karâr itmiş idi, anın cengine vardıkda ehl-i Semerkand mâbeynlerin ıslâh itmiş idi. Ve az zamânda Muhammed Mîrzâ nakz-i ahd idüp Cûyen ve Esferâyin üzerine istîlâ eyledi. Ve ba'dehû Babür Mîrzâ dahi bi'l-iktizâ cenge teveccüh eyledi. Ve mukaddemâ her çend Muhammed Mîrzâ'ya ümerâ vü a'yân "Nakz-

i ahd itmek mübârek değildür, ferâgat eyle" didiklerinde müfîd olmayup ol cihetden rencîde-hâtır olup levm ü şetm eyledi. Ve sekiz yüz elli beşde Bâbür Mîrzâ ile mukābil oldıklarında anlar ile ilerleyüp Bâbür Mîrzâ yanına vardılar. Ve Muhammed Mîrzâ mağlûb olup ve esîr oldı ve didi "Asbahtü emîren ve emseytü esîren" Ve ba'dehû Bâbür Mîrzâ emriye katl olundı.

Fî zikr-i saltanat-ı Sultān Ebü'l-Kāsım Bâbür Mîrzâ ibn-i Baysungur ibn-i Şâhruh ibn-i Timur Hân: Mezbûr Bâbür Mîrzâ ceddi Şâhruh Rey'de vefât itdikde yanında bulunup lâkin gālib asker Muhammed Mîrzâ ecânibine varmağla mezbûr saltanatdan ye's üzre olmağla Esterâbâd'a varup firâr eyledi ve anda ümerâ-yı Şâhruh'dan Nevyâkūt nâm bir nâmdâr beğ bulunup ve oğulları elinden alup "Eğer saltanat istersen hüsn-i re'y ü tedbîr eyle ve illâ bu memleketler dahi elinden çıkar ve pes lâzımdur ki dört nesneye rağbet idesin. Evvel budur ki halkın aşağı mertebelilerine iltifât idüp ekâbirlerine iltifât itmeyesin. İkincisi, gāyet cûd u kerem gösteresin. Üçünci, siyâset emrinde ihmâl ve müsâmaha idesin ki halk senden nefret itmeye. Dördünci, nehb ü gāretden men' itmeyesin ki herkes mâla tama' idüp kârlarında mücid olalar. Ve ba'dehû memlekete mâlik oldukda anları ol hâlden men' idesin" didi. Ve Bâbür Mîrzâ dahi ol nasîhatlerle âmil olup ol zamân Horâsân'ı karındaşı Alâüddevle elinden alup ve niçe def'a dahi Muhammed Mîrzâ ile cenk idüp ve âhir sekiz elli beşde ana gālib olup katl eyledi ve Fâris ve Irâk'a istîlâ eyledi. Ve Muhammed Mîrzâ ile cenkde iken Cihânşâh gelüp Irâk'a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz elli yedide Bâbür Mîrzâ kasd itdi ki Irâk'ı Cihânşâh elinden ala. Ve nâgâh işitdi ki Melik Ebû Sa'îd Ceyhûn'ı geçüp Belh'e muhâsara eyledi. Ve sekiz yüz elli sekizde Ceyhûn donup ve Bâbür Mîrzâ üzerinden geçüp ve Semerkand'a varup bir yıldan ziyâde Ebû Sa'îd ile cenk eyledi. Ve ba'dehû mâbeynlerinde sulh vâki' olmağla Bâbür Mîrzâ dönüp Horâsân'a geldi. Ve min-ba'd cenk içün hareket itmeyüp îş u nûşa ve tarab u tena'üme meşgūl oldı, tâ kim sekiz yüz altmış birde vefât eyledi. Mezbûr, İmâm-ı Ali Rızâ civârında **[İ, 531b]** defn olunup üzerine bir âlî kubbe binâ olundı. Mezbûr ulu ve bahâdur ve mehîb ve hoş-sîret ve âkıl ve mübârek pâdişâh olup on bir yıl saltanat eyledi. Ve hîn-i vefâtında saltanatı oğlu Şâh Mahmûd Mîrzâ'ya vasıyyet eyledi.

Fî zikr-i saltanati's-Sultānü'l-Melik Ebû Sa'îd bin Ahmed bin Mîrzâşâh ibn-i Timur Hân: Mezbûr sekiz yüz elli dörtde Mâverâünnehr'de zuhûr idüp Semerkand sultānı Abdullâh'ı katl eyledi. Sekiz yüz altmış birde Bâbür Mîrzâ fevt oldukda Melik Ebû Sa'îd Semerkand'dan kalkup Belh'e ve Horâsân'a istîlâ eyledi. Ve

ba‘dehû Belh’de Mîrzâ Abdüllatîf’in evlâdı zuhûrın işidicek Horâsân’ı terk idüp Belh’e vardı. Ve bu esnâda Cihânşâh gelüp Horâsân’a istîlâ eyledi. Ve bahâr oldukda tekrâr Melik Ebû Sa‘îd asker ile Horâsân’a gelüp Cihânşâh bırakup Irâk’a gitdi. Ve Melik Ebû Sa‘îd Horâsân’da hayli adl ve hoş-sîret izhâr eyledi. Ve sekiz yüz altmış üçde Âl-i Timur’dan Alâüeddevle ve oğlu İbrâhîm Sultān ve Emîrzâde Sencer gelüp Melik Ebû Sa‘îd ile cenk itdiler. Ve mağlûb olup Şehzâde Sencer cenkde helâk oldı ve çok geçmeyüp Alâüddevle ve oğlu İbrâhîm Sultān fevt olup ve Sicistân ve Kandehâr sâhibi Şâh Mahmûd bin Bâbür Mîrzâ dahi fevt oldı. Ve saltanat Ebû Sa‘îd’e mezâhimden hâlî kaldı. Ve ba‘dehû Mâverâünnehr’de Emîrzâde Çugi ibn-i Abdüllatîf zuhûr idüp Melik Ebû Sa‘îd anın içün iki def‘a Horâsân’dan Semerkand’a sefer eyledi ve anı âhir tutup katl eyledi. Ve ba‘dehû Horâsân ve Mâverâünnehr ve Bedehşân ve Kâbil ve Harezm Melik Ebû Sa‘îd’e müsellem oldı. Ve sekiz yüz altmış birde Cihânşâh bin Kara Yûsuf katl olunup ve anın memleketinden dahi Sultān Ebû Sa‘îd Irâk-ı Acem’e ve Kirman’a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş üçde Melik Ebû Sa‘îd kasd itdi ki Âzerbâycân’ı Uzun Hasan elinden ala. Ve Uzun Hasan bu hâlden haberdâr oldukda musâlaha içün niçe def‘a haber gönderüp müfîd olmadı. Ve Melik Ebû Sa‘îd hayli asker ile anın cengine geldi ve Âzerbâycân hudûdında iki asker mülâkī olup muhkem cenk itdiler. Ve âkıbet Uzun Hasan gālib olup Melik Ebû Sa‘îd havâssıyla firâr eyledi. Ve Uzun Hasan oğlu Zeynel Beğ irişüp anı esîr eyledi ve babasına getürdikde Uzun Hasan ana ihtirâm idüp tesliyyet eyledi ve ana hayr-du‘â eyledi. Ve ba‘dehû ümerâsıyla anın husûsında meşveret eyleyüp anlar katl olunmasını re’y görmeleriyle mezbûr katl [olundı]. Ebû Sa‘îd şâhân-ı cihân içre nâmdâr ve âlî-mikdâr ve celîlü’l-i‘tibâr ve vâsi‘-i memleket ve azîm saltanat pâdişâh idi. Mezbûr, hudûd-ı Kaşgar’dan Tebrîz’e varınca diyâr-ı Hind’den Harezm’e varınca hükm itmiş idi. Kırk iki yıl ömr sürüp sekiz yıl Mâverâünnehr’de ve on iki yıl cümle zikr olunan memâlikde saltanat idüp cümle eyyâm-ı saltanatı yigirmi sene kadar olmışdur. Rahmetu’llâhi te‘âlâ aleyh.

Fî zikr-i Sultān Hüseyin Mîrzâ ibn-i Baykara ibn-i Ömer Şeyh ibn-i Timur Hân: Halk lisânında meşhûr u mütevâtir olan meclis-i Hüseyn Baykara didikleri işbu Hüseyin’dür ki mezbûr sekiz yüz altmış birde Babür Mîrzâ vefâtından sonra zuhûr idüp Merv’e istîlâ eyledi. Ve ba‘dehû Esterâbâd’ı Cihânşâh nâibi sa‘âdetlü Hüseyin Beğ elinden alup ve sekiz yüz altmış beşde Melik Ebû Sa‘îd Emîrzâde Çugi cengi içün Mâverâünnehr’e vardıkda Sultān Hüseyin Harezm cânibinden gelüp Esterâbâd’da Sultān Mahmûd bin Melik Ebû Sa‘îd ile cenk idüp gālib **[İ, 532a]** oldı. Ve sekiz yüz

altmış sekizde Sultān Hüseyin Nîşâbûr'a gelüp muhâsara eyledi ve Melik Ebû Sa'îd anın cengine âdem gönderüp cenk itdiklerinde Sultān Hüseyin gālib olup Horâsânîler mağlûb oldı. Ve sekiz yüz yetmiş üçde Melik Ebû Sa'îd kıssası vâki' oldukda Sultān Hüseyin Âbverd'den gelüp Merv'e istîlâ eyledi ve ba'dehû Meşhedzâr ve Nîşâbûr'a istîlâ idüp ve ba'dehû Herât üzerine geldikde Sultān Mahmûd andan kaçup Sultān Hüseyin Herât'da tahta cülûs eyledi. Ve bu senede Uzun Hüseyin Emîrzâde Yâdigâr Muhammed bin Baysungur bin Şeyh Ömer ibn-i Timur Hân ile hayli asker gönderüp Horâsân'a istîlâ kasdın itdiler. Ve Sultān Hüseyin anlar ile cenk idüp gālib oldı ve çok beğler esîr idüp ve sonra cümlesine çok ihsânlar idüp ıtlâk eyledi. Ve ba'dehû Yâdigâr Muhammed tekrâr Horâsân'a gelüp anın yasavulıyla ile Sultān Hüseyin'in yasavulı mülâkī olup cenk itdiklerinde Sultān Hüseyin cânibi gālib olup Yâdigâr Muhammed Horâsân askerinden havf idüp dönüp gitdi. Ve ba'dehû Yâdigâr Muhammed Esterâbâd sâhibi Emîr Hüseyin ibn-i Şeyh Timur ile ve Emîr Şeyh Ali ile ittifâk idüp ve kalkup Herât üzerine geldiler. Ve Sultān Hüseyin hasmın kuvvetin müşâhede idicek kalkup Belh'e gitdi ve Yâdigâr Muhammed gelüp anda tahta cülûs eyledi ve tamâm îş u nûşa meşgūl olup ve askeri dahi ehl-i Herât'a zulm elin dırâz itdiler. Ve halk anlardan nefret idüp ve Sultān Hüseyin'i hâlden haberdâr itdiklerinde sekiz yüz yetmiş beş senesinde bin nefer âdem ile kalkup üç gün üç gice ılgar idüp ve dördünci seher vaktinde Yâdigâr Muhammed'i Bâğ-ı Zâgān'da basup ele getürdi ve ana i'tibâr idüp ve ba'dehû katl eyledi. Ve Herât'da tahta geçüp müstekar oldı. Ve sekiz yüz yetmiş altıda Ebû Sa'îd oğlu Hatlân sâhibi Sultān Mahmûd gelüp Belh'i muhâsara eyledi. Ve ba'dehû Horâsân'a gelüp Sultān Hüseyin ile muhkem cenk eyledi ve mağlûb olup ve dönüp gitdi. Ve sekiz yüz seksen[de] Bedehşân sâhibi Emîrzâde Ebû Bekr ibn-i Ebû Sa'îd Horâsân kasdına gelüp Fîrûzkend'de Sultān Hüseyin ile mukābele olup helâk oldı ve ba'dehû Sultān Hüseyin'in kârı bülend olup zamānı küdûretden hâlî oldı. Ve dâim ehl-i ma'ârif ve kemâlâta i'tibâr idüp anlar ile müvâneset ve musâhabetde olup ve anın zamānında olan eshâb-i ma'ârif ve kemâlât ve sınâyi' vü bedâyi' bir pâdişâh zamānında olmamış idi. Ve mezbûr dokuz yüz on bir senesinde fevt olup yigirmi sekiz sene saltanat sürdi. Mezbûr kerîm ve bahâdur ve ehl-i hayr ve muhibb-i ulemâ ve sulehâ ve sâhib-i tab' ve latīf nazma kādir ve ilm-i mûsîkīde dahi fâhir idi. Ve kendüden sonra oğulları [tahta geçmişdür].

Muzaffer Mîrzâ ve Bedî'üz-Zamân Mîrzâ: İştirâk üzre pederleri saltanatında kāim oldılar ve Şeybek Hân Deşt'den hurûc idüp ve Mâverâünnehr'i Âl-i Timur elinden

alup Horâsân'a geldi. Ve Muzaffer ve Bedî'üz-Zamân ile cenk idüp mezbûrlara gālib olmağla Horâsân'ı anların elinden aldı ve Bedî'üz-Zamân Mîrzâ Kars sâhibi Şâh İsmâ'îl'e gelüp yardım aldı. Ve Şeybek Hân ile tekrâr cenk itdikde mağlûb olmağla Bedî'üz-Zamân **[İ, 532b]** Hind'e varup bir sene kadar eğlenüp ve ba'dehû dokuz yüz altıda Şâh İsmâ'îl Horâsân'a istîlâ itdikde Bedî'üz-Zamân anı işidüp Hind'den Şâh İsmâ'îl yanına geldi ve Tebrîz'de mukīm oldı. Şol vakte değin kim Sultān Selîm Hân-ı Osmânî nevverallâhu burhânehû dokuz yüz on sekizde Şâh İsmâ'îl'i bozup Tebrîz'e istîlâ itdikde Bedî'üz-Zamân anda bulup ihtirâm eyledi ve mezbûra ve tevâbi'ine hazâyin-i âmireden vezâyif ü revâtib ta'yîn idüp mezbûr İstanbul'a geldikden dört ay sonra fevt oldı. Ve Muzaffer Mîrzâ dahi dâim Şeybek Hân ile cihâddan hâlî ve diğergûn olup ve âhir dokuz yüz on beşde fevt olup sonra oğulları olan Ebü'l-Muhsin Mîrzâ ve Kepek Mîrzâ babaları makāmına kāim oldılar. Ammâ Şeybek Hân tamâm kuvvet tutup bi'l-külliye memleketi Âl-i Muzaffer elinden almak mukarrer olunca Kandehâr sâhibi Argun Şâh ki Hüseyin Baykara'nın uzamâ-yı ümerâsından idi, kırk bin asker ile Ebü'l-Hasan Mîrzâ'yı ve Kepek Mîrzâ'yı ma'an alup Şeybek Hân üzerine gelüp cenk itdiklerinde ibtidâ Âl-i Baykara gālib olup ve ba'dehû Özbek askeri Abdullâh Hân'la gālib olup Argun Şâh'ı katl itdiler.Ve Ebü'l-Muhsin'i ve karındaşı Kepek Mîrzâ'yı dahi tutup katl itdiler. Ve Şeybek Hân cümle saltanata istîlâ idüp ve Timuriyân'ın bi'l-cümle müddet-i devletleri yüz kırk yıldur.

Fî zikr-i saltanat-ı evlâdü'l-Melik Ebû Sa'îd: Vaktâ ki Melik Ebû Sa'îd Âzerbâycân'da Uzun Hasan cenginde gurûrı sebebiyle münhezim oldı, oğlu Sultān Ahmed Semerkand'da hân oldı. Ve bunun zamânında Şeybek Hân Deşt'den gelüp Ebû Sa'îd'in hizmetinde olmış idi. Ba'dehû bir husûs içün Deşt'e varup ve dokuz yüz altı hudûdında Mâverâünnehr'de Melik Ebû Sa'îd'in evlâdı arasında münâza'a ve ihtilâf olmağla tekrâr Şeybek Hân biraz asker ile Deşt'den gelüp Etrâr ve Eşyâr'a istîlâ idüp günden güne kuvvet tutup cümleden mâverâ-yı Seyhûn'a istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz on evâhirinde Sultān Ahmed fevt olup yerine oğlu Sultān Mahmûd hân oldı. Ve altı ay hânlık idüp fevt olıcak yerine oğulları Baysungur Mîrzâ ve Üstâd Ali serîr-i hânlığa cülûs idüp ve bir niçe ay iştirâk üzre hükûmet idüp ve ba'dehû Baysungur kuvvet tutmağla karındaşı Üstâd Alî'yi Semerkand'dan çıkarup ve ol dahi varup Belh'e istîlâ eyledi. Ve Baysungur asker cem' idüp varup Belh'e muhâsara eyledi ve terk-i edeb idüp İmâm-ı Ebû Hafz-ı Kebîr hazretlerinin türbesi önünde bî-mehâbâ gelüp atla durdı. Ve nâgâh Üstâd Ali Mîrzâ şehrin kapusını açup biraz kimesne ile Baysungur üzerine

yürüdikde be-takdîr-i Hudâ Baysungur'un otuz bin askeri var iken cümlesi münhezim olup kaçdılar. Ve Baysungur varup Belh kurbında bir hisâra girdi ve Üstâd Ali gelüp anı muhâsara eyledi. Ve âhir Baysungur emân dileyüp birâderi yanına geldikde Üstâd Ali anı Horâsân'a gönderdi. Ol dahi Hüseyin Baykara yanına gelüp ölince anda karâr eyledi. Ve dokuz yüz on birde Şeybek **[İ, 533a]** Hân Türkistân'dan gelüp Üstâd Ali Mîrzâ'yı Semerkand'da muhâsara idüp ve niçe müddet sonra Şeybek Hân Üstâd Ali Mîrzâ'nın vâlidesine haber gönderdi ki "Alup nikâhlana ve oğlu Üstâd Ali yine Semerkand'a hân ola ve kendüsi geçüp Horâsân'a gide." Hâtun dahi bu makāli gerçek kıyâs idüp ve oğlıyla çıkup Şeybek Hân yanına geldiklerinde Şeybek Hân zâhir anlara ikrâm eyledi lâkin ba'zı havâssa işâret idüp Üstâd Ali Mîrzâ'yı katl itdiler ve ol hâtunı kendüsi almayup ümerâsından birine tezvîc idüp ve Şeybek Hân bu takrîb ile Semerkand'a mâlik oldı.

Fî zikr-i saltanat-ı Bâbür Mîrzâ ibn-i Şeyh Ömer ibn-i Ebû Sa'îd ibn-i Mîrânşâh ibn-i Timur Hân: Mezbûr Bâbür Mîrzâ Taşkend'e ve Endegân'e ve Kâbil'e ve bir mikdâr bilâd-ı Hind'de dahi hâkim idi. Çünki işitdi ki Şeybek Hân Mâverâünnehr'i Âl-i Timur'dan aldı, gayret çeküp Semerkand'ı Özbek elinden almağa kasd eyledi lâkin Özbek kuvvet tutup kendü askerinde ana mukāvemete mecâl muhâl olduğunı fehm itmekle semt-i hîleye sâlik olup kendü havâssından üç nefer kimesne alup ve çoban şekline girüp eşeklere bindiler. Ve Semerkand'a teveccüh idüp ve üç gice yürüyüp ve dördünci gice Semerkand'ın taşrasında olan Kalenderhâne tekyesine geldiler. Ve ol tekye ile ittifâk idüp ve nerdübânlar bulup ve hisâr divârına koyup içeri girdiler. Ve Uluğ Beğ medresesine varup ve anda olan dânişmend ve suhte tāifesine emr idüp Çağatay tāifesinden anda sâkin olan a'yân ve ekâbirden olanları çağırdılar. Ve geldiklerinde kösler ve nefîrler getürdüp medresenin kapusın kapayup dam üzerine çıkdılar ve nefîrler çalup ve kösler urdılar. Ve ref'-i savtla tekbîrler getürdiklerinde her cânibden Çağatay tāifesi işidüp geldiler. Ve ehl-i belede tamâm gulgule ve zelzele düşüp ve Bâbür Mîrzâ medrese kapuların açdırup ve sell-i seyf idüp şehre yürüdiler ve Özbek'den çok âdem katl itdiler. Ve Şeybek Hân ol gice şehrin taşrasında bir bağçede idi. Bu hâli işidüp Türkistân'a firâr eyledi. Mezbûr Şeybek Hân Semerkand'da üç ay mikdârı ancak karâr itmiş idi ve Bâbür Mîrzâ Semerkand'da tahta geçüp tamâm adl ve hoş-sîret izhâr eyledi. Ve biraz müddetden sonra Şeybek Hân biraz asker ile gelüp Bâbür Mîrzâ ile Semerkand öninde cenk itdiklerinde münhezim olup gitdi. Ve Bâbür Mîrzâ üç yıl mikdârı Semerkand'da karâr idüp ve ba'dehû Şeybek Hân üç yüz bin âdem

ile gelüp Buhârâ'ya istîlâ itdikde Bâbür Mîrzâ altmış bin âdem ile varup cenk itdikde münhezim olup Kâbil'e vardı. Vaktâ ki Şeybek Hân dokuz yüz on altıda katl olundukda Bâbür Mîrzâ Kâbil'den gelüp Semerkand'a istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz on yedide Özbek askeri Gücin nâm hânla gelüp Semerkand'ı Bâbür Mîrzâ elinden aldı ve Bâbür Mîrzâ Kâbil'e varup min-ba'd Mâverâünnehr'e mâlik olup küllî kuvvet tutdı. Ve şehr-i Kanderhâr'ı Argun oğlu Şâhbeğ elinden üç yıl **[İ, 533b]** muhâsaradan sonra aldı. Ve mezbûr Şâhbeğ Sind pâdişâhı olan Şâh Hüseyin Mîrzâ'nın babasıdur ve dokuz yüz otuz yedide Hind pâdişâhı Bâbür Mîrzâ fevt olup gāyet bahâdur ve kerîmü'n-nefs ve ehl-i mürüvvet ve latīf Türkî ve Fârsî nazma kādir idi. Ve ba'dehû memâlik-i Hind'de anın oğlu Hümâyûn Pâdişâh serîr-i saltanata cülûs eyledi. Mezbûr şâh azîm ve nâmdâr ve kuvvet-dâr ve sâhib-i hazîne vü emvâl ve âdil ve bahâdur ve latīf-tab' ve sehî pâdişâh olup Türkî ve Fârsî nazma kādir idi. Mükemmel ve müdevven dîvânı vardur ki bu beyit evvel-i dîvânındandur. **Beyt:**

آن نه سرویست که در باغ قد افراخته است

شمع سبزیست که پروانهٔ صد فاخته است[5181]

Nesr: Ve merkūm ulûm-i riyâziyyât ve hendesiyyâtı hûb bilürdi ve karındaşları Kâmrân Mîrzâ ve Askerî Mîrzâ ile ve sâir mülûk-i Hind ve mülûk-i etrâfla niçe def'a cenk idüp cümlesinde mansûr u muzaffer olmışdur. Ve dokuz yüz kırk dörtde Bengâle pâdişâhı Şerîf Nasîb Şâh fevt olup akīm olmağın Hümâyûn Pâdişâh'ın vüzerâsından Şîrhân Hümâyûn'a âsî olmış idi, varup ol memlekete istîlâ eyledi. Ve Hümâyûn Pâdişâh anı işidüp Bengâle'ye vardı ve Şîrhân çıkup gitdikde Hümâyûn Pâdişâh azîm îş u nûşa ve ışret ü taraba mâil olmağla bir niçe eyyâm anda bu hâl üzre müstemir ve meşgūl olup gāfil olduğunı Şîrhân âgâh oldukda hayli asker cem' idüp Hümâyûn üzerine geldi. Ve Hümâyûn Pâdişâh dahi çıkup mezbûr ile şehir öninde muhkem cenk itdiler. Ve âkıbet Hümâyûn muhkem bozılup kendüyi anda olan azîm nehre atup bin belâyla çıkup karındaşları yanına varup mu'âvenet taleb eyledi. Anlar iltifât itmemeleriyle andan kalkup Âzerbâycân sâhibi Şâh İsmâ'îl yanına geldikde ana asker koşup ol cânibe gönderdi. Varup memleketin nısfından ziyâdesine istîlâ idüp ve mâ'adâsı Şîrhân elinde kalup alamadı ve Şîrhân kuvvet tutmağla anın hükminde ve tasarrufında kaldı. Ve mezbûr Şîrhân gāyet dilîr ve muzaffer kimesne idi. Dokuz yüz yetmişde Mecûs tāifesinin Gelencîr nâm sarp kal'asını muhâsara idüp ve nâgâh ehl-i İslâm kal'anın altında bir lağım kazup ve Şîrhân dahi ol lağım içine girmiş idi. Ve Mecûs anların

[5181] O, bahçede boy atmış bir servi ağacı değil / Etrafında yüzlerce pervanenin uçuştuğu taze bir mumdur.

lağıma girdiklerin bilüp neft ve bârût ile anları yakup ve Şîrhân âhir nefesinde çıkup saltanatı oğlu Selîm Şâh'a vasıyyet idüp vefât itdikde Selîm Şâh cidd ü cehd idüp ol kal'ayı feth eyledi. Ve ba'dehû gelüp Egre tahtında karâr eyledi ve sonra vefât idüp bir kücük oğlu yerine kāim olup İskender Hân cümle kâra istîlâ idüp ve memlekete vâli oldı. Ve Celâlüddîn Ekber sultān oldukda ol memleketleri anın elinden aldı ve dokuz yüz altmış hûdûdında Hümâyûn Pâdişâh karındaşı Kâmrân Mîrzâ ile cenk idüp gālib oldukda tutup gözlerine mîl çekdi. Ve bu târîhden mukaddem iki karındaşın beyninde altı def'a cenk olmış idi. Ve mezbûr Kâmrân Mîrzâ dokuz yüz altmış birde hâtûnı Selîme bint-i Şâh Hüseyin sultān-ı Sind ile deryâdan Mekke-i mükerremeye gelüp mücâvir oldı. Ve müellif-i kitâbın vâlid-i mâcidi Kâdî Fâzıl Seyyid Hasan-i Hüsnî ol târîhde Mekke-i mükerreme şerrefaha'llâhu te'âlâ kâdîsı idi. Mezbûr Kâmrân Mîrzâ andan recâ eyledi ki kendünün fakr u fâkasın **[İ, 534a]** ve hâcet-i istihkākın kahrâmân-ı kurûn sultānü'l-Arab ve'l-Acem ve'r-Rûm Sultān Süleymân Hân Gâzî'nin âsitânesine arz eyledi. Ve kendü dahi tamâm-ı dehrden şikâyet ve keyfiyyet-i hâlinden hikâyeti mutazammın ve huzû'-ı mezelletin isti'tāf ve merhameti müş'ir bir mektûb-ı meskenet-üslûb yazup arz-ı hâl eyledi. Ve bu beyti dahi anda yazup derc eyledi. **Nazm:**

تشنه لب سوي تو اي ظل اله آمده ئيم

سايهٔ رحمتي و پشت پناه آمده ئيم[5182]

Nesr: Pes merhûm-ı merkūm Seyyid Hüseyin mes'ûline icâzet idüp vâki'-i hâli âsitâne-i sultān-ı cihâna inhâ eyledi. Merhûm pâdişâh-ı kerem-nihâd ve sâhib-i mürüvvet-i pâk-nijâd dahi mekârim-i eltāfından ve merâhim-i a'tāfından ارحموا عزيز قوم ذلّ[5183] muktezâsınca mezbûra günde bin akça ulûfe ta'yîn eyledi. Ve dokuz yüz altmış dörtde Mezbûr Kâmrân Mîrzâ hacc idüp ve Arafât'dan inüp Mînâ'ya geldikde fücceten vefât eyledi. Ve dokuz yüz altmış yedi Ramazânı'nda Hümâyûn Pâdişâh bir cânibe sefer içün asker cem' idüp vakt-i iftārda sarâyında bir yüksek çârtāk nerdübânı başına oturup salât-i magribe muntazır olup ve savm za'fından elinde olan ucu demirli asâya alnın koyup dayanmış idi. Ve nerdübân ayakları mermer taş olmağın ol asâ kayup ve Hümâyûn pâdişâh ser-nigûn ol taş nerdübândan düşüp helâk oldı. Mezbûr otuz sene kadar saltanat idüp vefâtından sonra Celâlüddîn Ekber ve Celâl-i Asgar nâm oğulları kalup ol iki karındaşı arasında saltanat içün niçe def'a cenk olup ve âhirü'l-emr Celâlüddîn Ekber taht-ı saltanatda müstakil pâdişâh oldı. Mezbûr ol memleketde pâdişâh-ı zî-şevket ve sâhib-i kudret ü kuvvet olup âbâ vü ecdâdı feth itmedüği

[5182] Susuz dudaklarla senin yanına gelmişiz ey İlah'ın gölgesi / Rahmetin gölgesine ve sığınağına gelmişiz.
[5183] Dımaşkî, *el-Menâr*, I, s.100. Zelil olan kavmin reisine merhamet edin.

memâliki feth idüp çok memlekete istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz yetmiş dokuzda Gucerât ve Latin Sultān Cemâlüddîn Muhammed Şîrhân ibn-i Sultān Mahmûd elinden alup havza-ı tasarrufa getürdi. Ve ba‘dehû Bîcângîr memleketin alup zabt eyledi. Ve anda Portukal kâfirleriyle dâimâ cenk idüp ve niçe kal‘alar alup zabt eyledi. Ve bundan sonrası ma‘lûmumuz olmadı.[5184]

Fî zikr-i saltanat-ı Özbekiyân mülûk-i Mâverâünnehr: Mâverâünnehrbilâd-ı safdur ve kadîmü’l-eyyâmda ol memleket kavm-i Heyâtıle’nin idi. Ve anların büyük şehirleri Semerkand’da olup ve Türkistân nehr-i Hocend’in mâverâsıdur. Ve Mâverâünnehr yedi tüman olup ve her tümanın on bin cenk erbâbı asker çıkar. Ve anın şehirleri çokdur. İlik Hân zamânından tahtgâhları Mergıynân şehri olup ve sâhibü’l-Hidâye dahi andan olup ve anın mu‘azzam şehirleri Hocend ve Tirmüd ve Nesef ve Keş ve Buhârâ ve Andegân ve Bedehşân ve Hazrezm memleketi ve iklîm-i Safâniyân’dur. Ve bilâd-ı Türkistân Moğol’a ve Kıpçak’a varınca dokuz tüman olup anın mu‘azzam şehirleri İsbîcâb ve Şâhruhye ve Özkend ve Etrâr ve Eşbâr ve Sağnak ve Taşkend’dür ki kadîm şehr-i azîm olup Efrâsiyâb’ın tahtgâhı idi ve hâlâ taht-ı memleketdür. Anların örfinde mutlakā Ceyhûn’un mâverâsı şarka varınca Turan ta‘bîr olunup ve biri mağrib cânibine Îrân dirler. İmdi ma‘lûm ola sâbıkan zikr olunmışdur ki Deşt-i Kıpçak hânı Ebü’l-Hayr Hân oğlan sekiz yüz elli dörtde azîm asker ile Semerkand üzerine gelüp ve anın hânı Abdullâh Hân’ı katl idüp ve anın hâtunı ki Uluğ Beğ kızıdur, anı nikâhlandı. Ve Semerkand’ı Melik Ebû Sa‘îd’e teslîm idüp **[İ, 534b]** kendüsi dönüp Deşt’e geldi. Mezbûr Ebü’l-Hayr’ın Uluğ Beğ kızından iki oğlu olup birinin nâmına Gücenci Hân ve diğerinin nâmına Sevincek Hân dirlerdi. Ve Ebü’l-Hayr sâir hâtunlarından dahi Şâh Budak Sultān ve Hoklim Sultān ve Sencer Sultān nâm oğulları olup ve Şâh Budak Sultān’ın dahi iki oğlu olup birine Mahmûd Sultān ve birine Şeybânî Hân dinüp ve ol Şeybek Hânlık’da meşhûr olandur. Vaktâ ki Ebü’l-Hayr Deşt’de vefât eyledi, hânlık âhar kimesneye tahvîl idüp Ebü’l-Hayr’ın evlâdları şöyle kaldılar ve sekiz yüz yetmiş üçde Semerkand pâdişâhı Melik Ebû Sa‘îd Irâk-ı Acem pâdişâhı Uzun Hasan cenginde katl olunup yerine oğlu Sultān Ahmed Mîrzâ pâdişâh oldukda Şeybek Hân anın yanına gelüp ve anda küllî kabûl ve i‘tibâr bulup manzûr-ı pâdişâh oldı. Ve ba‘dehû pâdişâh ile mâbeynlerinde cüz’î vahşet vâki‘ olmağla havfından tekrâr Deşt’e vardı. Ve dokuz yüz

[5184]**Derkenâr:** [Ekber Şâh’ın vefâtından sonra Cihângîr Selîm Şâh serîr-i saltanata cülûs itdi. Ba‘dehû Cihânşâh ve ba‘dehû Evrengzîb ve ba‘dehû Şâh- Âlem cülûs itmişler ise de Frenklerin istîlâsıyla devlet-i Moğoliyye münkarız olmışdur.

elli hudûdında Mâverâünnehr'de Melik Ebû Sa'îd evlâdı miyânına fitne ve ızdırâb düşdi. Şeybek Hân Deşt'den biraz asker ile gelüp Etrâr'a ve Eşbâr'a istîlâ eyledi. Ve ba'dehû günden güne devleti efzûn olup Tükistân ki Mâverâünnehr'e Ceyhûn'dur cümlesine istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz onuncı senesinde Sultān Ahmed fevt olup evlâdı mâbeyninde azîm ihtilâf vâki' olmağla Şeybek Hân dokuz yüz on birde nehr-i Seyhûn'dan geçüp Mâverâünnehr'e geldi. Ve Semerkand hâkimi Üstâd Ali Sultān ibn-i Mahmûd ibn-i Ahmed ibn-i Ebû Sa'îdî şehr-i Semerkand'a muhâsara idüp ve ba'dehû Üstâd Ali Sultān emânla Semerkand'dan çıkup Şeybek Hân'a geldi. Ve ol dahi gadr idüp anı katl eyledi. Ve Şeybek bilâd-ı Mâverâünnehr-i Seyhûn'dan mâverâ-yı Ceyhûn'a gelince mâlik oldı. Ve bu hâl üzre üç ay mürûr idüp ve ba'dehû Kâbil cânibinden Bâbür Mîrzâ ibn-i Ömer Şeyh ibn-i Ebû Sa'îd gelüp Mâverâünnehr'i Şeybek Hân elinden aldı ve üç yıl anda ikāmet idüp ve ba'dehû Şeybek Hân gelüp Buhârâ'yı muhâsara itdikde anda üç bin âdem ile Bâbür Mîrzâ ile cenk eyledi. Ve Bâbür Mirzâ yanında altmış bin âdem var iken be-takdîr-i Hudâ Şeybek Hân gālib olup ve Bâbür Mîrzâ bırakup Kâbil'e revâne oldı. Ve Şeybek Hân Semerkand'a ve cemî'-i Mâverâünnehr'e mâlik oldı ve ba'dehû nehr-i Ceyhûn'ı geçüp Horâsân'a ve hayli memlekete istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz on altıda Şeybek Hân Horâsân'dan Merv'e varup ve bağçede yatar iken Şâh İsmâ'îl-i Erdebîlî fursat gözedüp şebihûn ile basup ve Şeybek Hân'ın başın kesüp kafasından şarâb içdi. Ve ba'dehû Bâbür Mîrzâ Kâbil'den gelüp Semerkand'a ve Buhârâ'ya ve Tirmid'e istîlâ eyledi. Ve Şeybek Hân'ın müddet-i saltanatı on iki yıl olup mezbûr bülend-himmet ve bahâdur ve hûnî ve nâmdâr pâdişâh idi. Ve dokuz yüz on yedide Şeybek Hân'ın ammisi Kücenci Hân ibn-i Ebü'l-Hayr Hân Türkistân tarafından hayli asker ile gelüp Mâverâünnehr'i Bâbür Mîrzâ'nın elinden almağla Bâbür Mîrzâ Kâbil'e varup ve min-ba'd anda durup ve Mâverâünnehr'e gelmedi. Ve ba'dehû Kücenci Hân Horâsân cânibine geçüp Şeybek Hân zabt itdüği memleketleri Şâh elinden alup zabt eyledi. Ve niçe def'a Şâh İsmâ'îl askeri ve ba'dehû oğlu Şâh Tahmâsb askeriyle cenk idüp ekserinde gālib oldı. Ve dokuz yüz kırk hudûdında Kücenci Hân fevt olup mezbûr yigirmi **[İ, 535a]** üç yıl hân olmışdur. Ve fevt oldukda yerine oğlu Ebû Sa'îd hân olup altı ay hânlık idüp dokuz yüz kırk altıda fevt oldı. Ve ba'dehû Abdullâh Hân ibn-i Mahmûd ibn-i Şâh Budak ibn-i Ebü'l-Hayr Hân pâdişâh olup mezbûr gāyet bahâdur ve kerîmü'n-nefs ve hoş-tab' ve sâf-zihn ve ehl-i ilm ve muzaffer ve mansûr pâdişâh olup ilm-i fıkhı ve ilm-i tefsîri ve ilm-i me'ânî ve ilm-i beyânı hûb bilüp Arabî ve Fârsî ve Türkî nazma kādir idi. Ve ulemâya muhabbet üzre olup anlara zâidü'l-vasf ikrâm u ihtirâm iderdi. Ve esker-i hurûbı Kızılbaş ile olup

ve nakl olunur ki mücerred ol tāifeden katl itdüği kırk bin nefer olmış idi. Ve anın cümle bahâdurlığından birisi budur ki ammisi Şeybek Hân Hüseyin Baykara oğulları Ebül-Muhsin Mîrzâ ve Keybek Mîrzâ ile cenk itdikde Şeybek Hân muhkem münhezim olup dağılup gitdiler. Mezbûr Ubeydullâh Hân cenk yerinde cübbe ve cevşen ile durup kaçmadı ve başını eğer kaşına koyup sâbit-kadem oldı. Ve Horâsânîler mezbûra her tarafdan kılıç uşurup urarlar idi. Ve ol hiç hareket itmeyüp dururdı. Ve nâgâh Şeybek Hân askeri bir yere gelüp Ubeydullâh Hân'ı aralarında bulmadılar ve arayı cenk yerine geldiler ve anı bu hâlde göricek halâs itmek içün adû üzerine yürüdiler. Ve anları görüp şey'en-fe-şey'en asker yüriyüp adû üzerine hücûm idüp gālib oldılar. Ve Hüseyin Baykara'nın iki oğulları ve Kandehâr sâhibi Emîr Argun'ı dahi esîr itdiler. Ve Ubeydullâh Hân cümlesini katl eyledi. Ve Şeybek Hân gelüp Horâsân'dan Bestām ve Damgān hudûdına istîlâ eyledi. Ve Ubeydullâh Hân dört yıl hânlık idüp tahmînen dokuz yüz elli hudûdında vefât eyledi. Ve ba'dehû Abdullâh bin Kücenci ibn-i Ebü'l-Hayr hân olup altı ay temellük itdikden sonra fevt olup yerine karındaşı Abdüllatīf ibn-i Kücenci hân olup mezbûr gāyet âdil ve mütedeyyin ve hoş-sîret kimesne olup on üç yıl hânlık idüp dokuz yüz altmış beş senesinde vefât idüp yerine Burâk Hân ibn-i Sevincek ibn-i Kücenci hân oldı. Mezbûr âdil ve âkil ve hoş-sîret ve latīf-tab' fakīh kimesne idi. Mezbûr üç yıl hânlık idüp ve altı yüz yetmiş beş senesinde hân olup ve ba'dehû ol hânedândan Timur Hân nâm kimesne hân olup ve yedi yüz yetmiş beş senesinde hânlık idüp fevt oldukda yerine Pîr Muhammed Hân ibn-i Cânibeğ ibn-i Hâcebeğ ibn-i Ebü'l-Hayr hân olup ve on beş sene hânlık idüp dokuz yüz yetmiş hudûdında vefât itdikde yerine anın karındaşı İskender Hân babası Beğ ibn-i Cânî Hân ibn-i Ebü'l-Hayr hân olup babası gāyet hoş-tab' ve latīf olup, şöyle ki ol elli yaşında olmağla yerine oğlu Abdullâh Hân'ı kāim-makām idüp mezbûr gāyet mukaddim ve bahâdur ve dilîr olmağın etrâf-ı memâlikde olan hân ve hân-zâdeler ile cenk idüp cümlesin helâk itdi ve hiç kendüsi saltanatı husûsında mâni' ve mezâhim komadı.

Fî zikr-i mülûk-i Akkoyunlu der-Diyâr-ı Bekr: Akkoyunlu Türkmen tāifesinden olup bunların kadîmî meskenleri Türkistân memleketidür. Bu tāife karındaşları Argun zamânında Karakoyunlu ile Âzerbâycân nâhiyesine gelüp ve ba'dehû Kara **[İ, 535b]** koyunlu Âzerbâycân ve Sivas etrâflarında tavattun idüp ve Akkoyunlu Diyâr-ı Bekr etrâfına varup karâr itdiler. Ve günden güne kârları bülend olup ve çoğalup kuvvet tutmalarıyla içlerinden Alâüddîn Turali Beğ da'vâ-yı mülk eyleyüp Âmid ve Musul cânibinde zuhûr eyledi. Ve ba'dehû vefât itdikde Fahrüddîn

Fazlî Beğ ibn-i Turali Beğ makāmına kāim olup ve ba‘dehû fevt oldukda yerine oğlu Kara İlik Osmân Beğ da‘vâ-yı mülk eyledi. Ve Timurlenk Rûm’a geldikde ana karşu varup ve Rûm vilâyetine delîl olmağla Timur Hân anı memleketinde ibkā eyledi. Ve mezbûr niçe def‘a Kara Yûsuf ile ve Mısır askeriyle cenk idüp gālib oldı. Ve Âmid ve Âzergân’a ve Mardîn’e ve Ruhâ’ya ve cemî‘-i bilâd-ı Diyâr-ı Bekr’e istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz birde Sivas ve Tokad sâhibi Kâdî Burhâneddîn Ahmed Kara İlik ile cenk itdikde münhezim olup kaçdıkda ahşam askerinden ayrıldı ve Kara İlik anı kovup ve irişüp tutdukda katl eyledi. Ve sekiz yüz dokuzda Kara İlik Haleb ve Şâm nâibi Melik Âdil-Hükm ile Mardîn sâhibi Melik Zâhir Îsâ ile cenk idüp ve anlara dahi gālib olup ve ikisin dahi katl eyledi. Ve yine bu senede Kara İlik Erzurûm sâhibi İskender ibn-i Kara Yûsuf ile cenk itdikde münhezim olup Erzurûm’un hendekine düşüp helâk idüp ve etbâ‘ı anı çıkarup defn itdiler. Üç günden sonra İskender gelüp ve anı mezârından çıkarup ve başın kesüp Mısır’a gönderüp vardıkda Bâb-ı Züveyle’de salb olunup ehl-i Mısır mesrûr oldılar. Zîrâ mezbûrun şerr ü fitnesinden emîn değiller idi. Ve ba‘dehû mezbûrun yerine oğlu Hamza Beğ ibn-i Kara İlik temellük eyledi. Ve ol dahi babası gibi zâlim ve hûnî ve ehl-i fesâd ve fâsık kimesne olup sekiz yüz kırk sekizde vefât idüp yerine birâderi oğlu Cihângîr ibn-i Ali Beğ ibn-i Kara İlik temellük idüp mezbûr sekiz yüz elli beşde karındaşı Uzun Hasan nâm kimesne biraz asker ile Şeyh Hasan ibn-i Kara İlik cengine gönderüp vardıkda Uzun [Hasan] cenkde gālib olup Şeyh Hasan’ı ve oğlunı ve niçe ümerâsını tutup katl eyledi. Ve bu hâlden sonra Uzun Hasan kuvvet tutup ve ba‘dehû bir hîle ile Âmid’i karındaşı Cihângîr elinden aldı, şöyle ki Uzun Hasan kemînde bir mikdâr âdem koyup halk cum‘a namâzında iken kırk nefer âdem ile kömürci ve otlakçı şekline girüp yerakları yük içinde gizlendiler ve ba‘dehû bu takrîb ile şehre girdiler. Ve andan kılıçların çıkarup halk üstine hücûm itdiler ve kemînde olanlar dahi irişüp şehre istîlâ itdiler. Ve Cihângîr bu hâli işidüp ve atına binüp şehrin bir kapusından dahi çıkup Mardîn’e vardı. Ve Uzun Hasan Diyâr-ı Bekr’e istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş ikide Cihângîr vefât idüp mezbûr bu tāifenin ahseni ve dîndârı ve ehl-i adl ve hoş-sîret ve sâhib-i iffet, muhibb-i ulemâ ve âkil kimesne idi. Mezbûrun vefâtından sonra Uzun Hasan müstakil pâdişâh olup Irâkeyn ve Tebrîz sâhibi olan Cihânşâh bin Kara Yûsuf ile cenk idüp ve âhir gālib oldı. Ve Cihânşâh’ı ve evlâdını ve ekser askerini katl eyledi ve Irâk’a ve Âzerbaycân’a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş üçde **[İ, 536a]** Mâverâünnehr sâhibi Melik Ebû Sa‘îd bin Mîrânşâh ibn-i Timur Hân kasd itdi ki Cihânşâh memleketin Uzun Hasan elinden ala. Ve Uzun Hasan bir derbendde kemîn idüp Melik Ebû Sa‘îd askeriyle geçerlerken üzerlerine hücûm idüp

gālib oldı. Ve Melik Ebû Sa‘îd’i tutup ve askerinin ekserin kılıçdan geçürdi. Ve ba‘dehû Ebû Sa‘îd’in başın kesüp Mısır’a gönderdi. Ve Mısır sultānı ol başı yuyup ta‘zîmle defn eyledi. Ve sultān-ı Mısır Uzun Hasan’a mektûb gönderüp hayli tahfîf eyledi ve anı muhâlefetden tahzîr eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş altıda Uzun Hasan Yûsufca Beğ nâm kimesneyi hayli asker ile Rûm’a gönderüp ol Tokad’a gelüp nehb ü gāret idüp ve şehri harâb eyledi. Ve ba‘dehû gelüp Karaman vilâyetine girdikde Ebü’l-Feth Sultān Muhammed tarafından Karaman beği olan oğlu Sultān Mustafa anınla cenk idüp gālib oldı. Ve Acem askerinin ekserin kılıçdan geçirüp ve Yûsufca Beğ’i tutup kayd-ı bend ile pederi Sultān Muhammed’e gönderdi. Ve sekiz yüz yetmiş sekizde Sultān Muhammed Hân hazretleri Rûm’dan kalkup Bâyezîd kurbında Uzun Hasan ile mülâkāt idüp aralarında muhkem cenk oldı. Ve Uzun Hasan oğlu Zeynel Beğ’i Şehzâde Sultān Mustafa giriftâr idüp ve Uzun Hasan mağlûb olup Acem askeri tu‘me-i şemşîr olundı.

Beyt:

همه دشت قضی جیش اجم شد

ولی غرقاب دریا عدم شد[5185]

Kazâ tîğıyla Rûmîler cihânı

Acem kanından itdiler dem-âlûd

Yine çevgân-ı tîğ-i Rûmiyân’a

Adûnun başını top itdi ma‘bûd

Biçildi hâsıl-ı ömr-i adûnun

Kazâya tutmadı aslâ siper sûd

Nesr: Ve sekiz yüz yetmiş dokuzda Isfahân sâhibi Urgūnî Muhammed Beğ ibn-i Uzun Hasan babasına muhâlefet itdikde babası anın katli içün ba‘zı tedârük görmeğle ol dahi kaçup Sultān Muhammed yanına geldikde ana ri‘âyet idüp Sivas semtinde ülke ta‘yîn eyledi. Ve ba‘dehû mezbûr, Acem’e teveccüh idüp şikârda babası işâretiyle mezbûra bir ok dokınup helâk oldı. Ve bu hâl Uzun Hasan’a mübârek düşmeyüp ve sâir evlâdı dahi mülk içün münâza‘a ve ihtilâfa düşmeleriyle Uzun Hasan bu sebebden perîşân ve mağmûn olup ve sekiz yüz seksen üçde leyle-i ıyd-i fıtrada vefât eyledi. Mezbûr âkil ve ehl-i re’y ve mukaddim ve bahâdur ve sâhib-i mekr ü hud‘a ve hoş-sîret ve muhibb-i ulemâ kimesne idi. Mezbûr Uzun [Hasan] karındaşından sonra müstakil Irakeyn’de ve Tebrîz’de ve Diyâr-ı Bekr’de on bir sene pâdişâh oldı. Ve mezbûr vefât itdikde beş oğlu kaldı ki Halîl Mîrzâ Fâris beği idi ve Maksûd Beğ Bağdâd beği idi ve

[5185] Bütün kaza sahrası Acem askeriyle doldu / Fakat yokluk denizinde boğuldular.

Ya‘kūb Beğ ve Mesîh Beğ ve Yûsuf Beğ. Ve bunların içinde babası vasıyyetiyle Halîl Beğ pâdişâh olup mezbûr gāyet yavuz ve saht-ı siyâset olup ümerâdan ve kendü akrabâsından çok kimesne katl eyledi. Ve karındaşı Maksûd Beğ'i ve Save beği olan karındaşı oğlu Murâd Beğ ibn-i Cihângîr'i dahi katl eyledi ve ma‘-zâlik kendüsi îş ü nûşa ve lehv ü taraba meşgūl idi. Mezbûrdan kulûb-i nâs müteneffir olmağla a‘yân-ı saltanat Diyâr-ı Bekr sâhibi Ya‘kūb Beğ'e âdem gönderüp tahta da‘vet itdiler. Sekiz yüz seksen dörtde Ya‘kūb Beğ kalkup Hoy kurbında karındaşı Sultān Halîl ile cenk idüp ümerâ Sultān Halîl yanından ayrılup Sultān Ya‘kūb yanına **[İ, 536b]** vardılar. Ve Sultān Halîl Bayındır nâm emîr elinde katl olup cümle müddet-i saltanatı altı buçuk ay olmışdur. Ve yerine karındaşı Sultān Ya‘kūb bin Hasan Beğ pâdişâh oldı. Ve sekiz yüz seksen altıda atabeğ olan Bayındır Beğ katl olunup ve sekiz yüz seksen dokuzda Cezâyir-i Benî Allân sâhibi Muhsin bin Müşa‘şa‘üzerine asker gönderüp gālib oldılar ve Cezâyir'e istîlâ itdiler. Ve sekiz yüz doksan üçde Şeyh Haydar ibn-i Cüneyd-i Erdebîlî sûfîler ile Şîrvân'a varup Şumâh'ı Şîrvânşâh elinden almış idi. Ve Şîrvânşâh dahi Sultān Ya‘kūb'dan istimdâd idüp ve ol dahi Halîl Sûfî ve Beçin oğlu Süleymân Beğ'i biraz asker ile gönderüp vardıkda Şeyh Haydar ile cenk idüp ve Şeyh Haydar'ı katl eyledi, Şumâh'ı sâhibine teslîm itdiler. Ve sekiz yüz doksan dörtde Ya‘kūb Şâh bir latīf tedbîr idüp ve Diyâr-ı Bekr'de olan Ekrâd ve Türkmen tāifesi ki isyân üzre idiler, anları âle getürüp kahr eyledi. Ve sekiz yüz doksan altıda mâh-ı Rebîülevvel'de Sultān Ya‘kūb zehirlenüp vefât eyledi. Ve nakl olunur ki Sultān Ya‘kūb vâlidesi, küçük oğlu Yûsuf Beğ ile bir yerde olurdı. Vâlidesi murâd idindi ki oğlu Yûsuf Beğ anı bir ere vire. Yûsuf Beğ dahi "Birâderim Sultān Ya‘kūb'dan havf iderim" didi. Ve hâtun dahi "Eğer seni pâdişâh idersem beni ere virür misin?" diyüp ol dahi "Öyle olsun" didi. Ve meğer Sultān Ya‘kūb'un âdeti bu idi ki her cum‘a güni anasını ziyârete gelürdi ve yanında ta‘âm yiyüp giderdi. Ve âdeti üzre yine vâlidesine geldikde ta‘âm hâzır idüp ve ağu katup Sultān Ya‘kūb önine kodı. Ve takdîr-i Hakk ile Yûsuf Beğ dahi ol mahal gelüp sofraya oturdı. Ve Sultān Ya‘kūb anasını dahi ta‘âma teklîf eyledi ve avret gördi ki hâl böyle oldı, nâçâr hayretinden ol dahi ta‘âma hâzır olup cümlesi helâk oldı. Mezbûr Sultān Ya‘kūb âkil ve latīf-sîret ve hoş-tab‘ ve muhibb-i ulemâ vü sülehâ vü meşâyıh, Türkî ve Fârsî nazma kādir pâdişâh idi. On iki yıl iki ay saltanat idüp vefât itdikde Baysungur ve Sultān Murâd nâm oğulları kalup yerine karındaşı Mesîh Beğ pâdişâh oldı. Mezbûr saltanatı ancak atabeğ bu hâle râzı olmayup ol sebebden tarafeynden hayli cenk ü cidâl oldı ve âhir Mesîh Beğ saltanatdan hal‘ olunup Sultān Halîl oğlu Ali Beğ nâm kimesne pâdişâh oldı. Ammâ mezbûrun emri revâc bulmayup Sûfî Halîl

mu‘âvenetiyle Sultān Ya‘kūb oğlu Baysungur şâh oldı. Mezbûr dokuz yaşında idi. Ve Sûfî Halîl ile Beçin oğlu Süleymân Beğ’in arasında çok fitne olup kıtâl kāim oldı. Ve cenk güninde Süleymân Beğ Sûfî Halîl Beğ askerine haber gönderüp istimâlet eyledi. Anlar dahi Baysungur’ı alup Süleymân Beğ yanına getürdiler. Ve Sûfî Halîl Beğ bir cânibe kaçup gitdi ve ba‘dehû ümerâ arasında hayli kıtâl olup ve âkıbet Baysungur bir yıl ve sekiz ay saltanat itdikden sonra ba‘zı hurûbda katl olunmağla yerine Rüstem Mîrzâ ibn Maksûd Beğ ibn-i Hasan Beğ şâh oldı. Mezbûr ammisi Sultān Ya‘kūb zamānından beri Alıncak kal‘asında mahbûs idi ve ba‘dehû Rüstem Mîrzâ îş u işrete meşgūl olup ve zamân-ı musâhabetine meşgūl **[İ, 537a]** oldı. Ve umûr-ı memleket zenân yedine düşüp ve mesâlih muhtel olup ve nizâm-ı memleket mu‘attal oldı. Ve bu hâli görüp erkân-ı devlet Rüstem Mîrzâ’dan döndiler ve Sultān Ya‘kūb zamānında diyâr-ı Rûm’a varan Uğurlı Muhammed Beğ’in oğlu Sultān Ahmed’e haber gönderüp tahta da‘vet itdiler. Ve ol dahi İstanbul’dan şikâr bahânesiyle kaçup diyâr-ı Acem’e geldi. Mezbûr Sultān Ahmed’i Sultān Bâyezîd-i Velî hazretleri hoş görüp damad idinmiş idi. Ve dokuz yüz ikide Sultān Ahmed Acem’e vardıkda ümerâ-yı Akkoyunlu anın yanına geldiler. Rüstem Mîrzâ ile cenk idüp ve Rüstem’i katl itdiler. Ve Rüstem Mîrzâ beş buçuk yıl saltanat idüp ve bundan sonra Sultān Ahmed taht-ı Tebrîz’de pâdişâh oldukda kasd itdi ki Rûm’da gördüği âyîn üzre kavânîn ve şer‘ u siyâseti icrâ eyleye. Ve ol yerin ümerâsı zulm ü cevr itmeğe ve kan dökmeğe mu‘tâd olmalarıyla tahammül idemeyüp Sultān Ahmed’i saltanatdan hal‘ idüp Şîrvân’dan Murâd Mîrzâ ibn-i Ya‘kūb Şâh’ı da‘vet itdiler ve anın yanına cem‘ olup Sultān Ahmed ile cenk idüp ve esîr itdiler ve Murâd Mîrzâ anı katl eyledi. Ve Sultān Ahmed ancak bir yıl saltanat eyledi. Ve mezbûr Murâd Mîrzâ Şîrvânşâh’ın kızından olmağla Şîrvân’da dedesi yanında olurdı. Ve ba‘dehû a‘yân-ı saltanat Murâd Mîrzâ’ya incinüp nevâhî-i Ekrâd’da sâkin olan Elvend Mîrzâ ibn-i Yûsuf Beğ bin Hasan Beğ’e haber gönderüp tahta da‘vet itdiler. Ve ol geldikde cümle ümerânın yanına varup ve Murâd Mîrzâ ile cenk idüp ve gālib oldukda Murâd Mîrzâ’yı tutup bir kal‘ada habs itdiler. Ve bir sene Elvend Mîrzâ taht-ı Tebrîz’de şâh oldukdan sonra karındaşı Muhammed Mîrzâ Irâk-ı Acem’de zuhûr idüp saltanat da‘vâ eyledi. Ve Elvend Mîrzâ anın def‘ine Uzun Hasan evlâdından olan İbrâhîm Sultān’ı gönderdi. Vardıkda münhezim olup katl olundı. Pes Elvend Mîrzâ kaçup Fâris memleketine vardı ve anda karâr eyledi. Ve mezbûr İbrâhîm Sultān’ın Güzel Ahmed nâm karındaşı Sultān İbrâhîm’in katl olunup ve Elvend Mîrzâ’nın askeri münhezim olduğı istimâ’ idicek kalkup Sultān Murâd bin Ya‘kūb Şâh’ı çıkarup ve Muhammed Mîrzâ Tebrîz’e gelmedin anı Tebrîz’de şâh itdi. Ve Sultān Murâd hayli

asker cem‘ idüp Muhammed Mîrzâ’ya karşu vardı ve kıtâl idüp gālib oldukda Muhammed Mîrzâ’yı esîr idüp ve karındaşı Sultān İbrâhîm kanı içün katl eyledi. Ve ba‘dehû Sultān Murâd Fâris cânibine varup ol vilâyetleri Elvend Mîrzâ’nın elinden almak istedi. Elvend Mîrzâ ise Şâh İsmâ‘îl cânibinden za‘îf olup hâli mükedder olmış idi. Murâd Mîrzâ’dan kaçup Diyâr-ı Bekr’i ammisi Sultān Kāsım elinden aldı ve dokuz yüz sekizde Şâh İsmâ‘îl ziyâde kuvvet tutup cümle ol bilâda istîlâ eyledi ve Bağdâd üstine gelüp Murâd Mîrzâ ana mukābeleye tākat getüremeyüp Rûm’a gelüp mu‘âvenet taleb eyledi ve müsâ‘ade görmeyicek Zülkadroğlı Alâüddevle yanına geldi. Biraz asker alup Irâk’a vardı ve Bağdâd’ı Şâh İsmâ‘îl ümerâsı elinden alup ve ol vakitde Şâh İsmâ‘îl ba‘zı mülûk-i etrâfla cenk üzre idi. Ve cengi ber-taraf itdikde gelüp Bağdâd’ı Murâd Mîrzâ elinden aldı ve Murâd kaçup gāib oldı ve Diyâr-ı Bekr’e Alâüddevle Beğ istîlâ eyledi. **[İ, 537b]** Ve bundan sonra Uzun Hasan evlâdından saltanat munkatı‘ olup Şeyh Haydar evlâdına nakl eyledi.

Fî zikr-i saltanat-ı Karakoyunlu: Ve bu tāifenin keyfiyyet-i ahvâlleri icmâlen sâbıkda zikr olunmışdur. Ve bunlardan beğlik ile iştihâr bulan Bayram Hâce’dür ki mezbûr yedi yüz yetmiş yedide dört ay Musul’ı muhâsara idüp ve ba‘dehû emânla feth eyledi ve anı temellük idüp yedi yüz seksende vefât idüp ba‘dehû oğlu Kara Muhammed Beğ temellük idüp mezbûr Diyâr-ı Bekr’den ve Irâk-ı Acem’den niçe bilâda istîlâ eyledi. Ve yedi yüz seksen dokuzda Timur evlâdından birisi Diyâr-ı Bekr’e geldikde Kara Muhammed andan kaçup Malâtıyye’ye geldi. Ve yedi yüz doksanda Deşt-i Kıpçak’a gitdikde Kara Muhammed Tebrîz’e varup istîlâ eyledi ve anda kendi nâmına hutbe okutdı. Ve yedi yüz doksan birde Kara Hüseyin bin Hasan Beğ ile cenk idüp cenkde katl olundı. Ve Kara Hüseyin Türkmen tāifesinden olmağla anlara beğ oldı. Ve ba‘dehû birkaç eyyâmdan sonra Türkmen tāifesi Kara Muhammed’in oğlu Mısır Hâce’yi kendülere beğ idüp Kara Hüseyin ile cenk idüp gālib oldılar. Ve yedi yüz doksan altıda Timurlenk Önik kal‘asın muhâsara idüp feth itdikde Mısır Hâce’yi tutup Semerkand’a gönderdi. Ve ba‘dehû karındaşı Kara Yûsuf bin Kara Muhammed Musul’da sultān oldı. Ve mezbûr niçe def‘a Timur Hân askeriyle cenk idüp ve âkıbet sekiz yüz ikide Rûm’a varup Sultān Yıldırım Hân hazretleri Acem üzerine gitmeğe tahrîk eyledi. Ve Sultān Yıldırım Hân dahi sekiz yüz üçde Kara Yûsuf ile ve Sultān Ahmed ile kalkup Âzerbâycân üzerine vardı. Ve anda Timur Hân tarafından serdâr olan Taharten Beğ ile cenk idüp gālib oldı ve Âzerbâycân’ı Taharten elinden aldı. Ve ba‘dehû Sultān Ahmed şefâ‘atiyle ol memleketleri Taharten Beğ’e tefvîz eyleyüp kendü

cânibinden nâib olmağla ahd ü mîsâk aldı velâkin Taharten Beğ'in ehl ü ıyâlin rehn üslûbıyla alup götürdi. Ve Timurlenk Rûm'a teveccüh itdikde Kara Yûsuf Furât'ı geçüp Hılle'ye istîlâ eyledi. Ba'dehû varup Bağdâd'ı Sultān Ahmed elinden aldı. Ve ba'dehû Timur oğlu Ebû Bekr Mîrânşâh'dan kaçup Mısır'a vardı ve anda bir sene mahbûs olup sekiz yüz yedide halâs olup ve Musul'a gelüp istiklâl buldı. Ve sekiz yüz dokuzda Kara Yûsuf'un kârı bülend olup Erzincân'ı [alup] Mîrânşâh ve oğlu Ebû Bekr Mîrzâ'yı katl eyledi. Ve sekiz yüz on birde Kara Yûsuf Mardîn'i Benî Artuk elinden aldı. Ve Benî Artuk üç yüz yıldan ziyâde idi kim anda hâkim idiler. Ve Mardîn sâhibi Melik Sâlih Ahmed'e Mardîn ivazı Musul'ı virdi. Ve yedi yüz on ikide Kara Yûsuf kalkup Irâk-ı Acem'e ve Diyâr-ı Bekr'e istîlâ eyledi. Ve ba'dehû Musul'ı Melik Sâlih elinden aldı. Ve yedi yüz on üçde Kara Yûsuf Erzincân sâhibi Kara Melik'in cenginden dönüp Tebrîz'e geldi ve Sultān Ahmed ile cenk idüp giriftâr eyledi ve cümle askerini pâymâl eyledi. Ve Kara Yûsuf'un oğlu Muhmamed Şâh gelüp Bağdâd'ı Tündü bint-i Hüseyin Hâtun elinden alup ve Tündü Hâtun Tüşter'e vardı. Ve ba'dehû Kara Yûsuf niçe def'a Kara Melik ile ve Şâhruh Sultān ile cenk idüp ve âhir sekiz yüz yigirmi birde Şâhruh Sultān Tebrîz'e gelüp **[İ, 538a]** ve Kara Melik dahi Mardîn üzerine varup çok fesâd itmekle Kara Yûsuf bu hâlden gamgîn olup ve hayli asker ile Kara Melik üzerine varup ve Kara Melik münhezim olup ancak bin atlu ile kaçup Hılle'ye girdi. Ve Kara Yûsuf anın ardınca Ayyâb'a varup yağma idüp ve şehri yakup harâb itdi. Ve ba'dehû Bîri'ye varup anı dahi yağma idüp şehrin ihrâk eyledi. Ve ba'dehû Tebrîz'e gelüp sekiz yüz yigirmi üçde fevt olup mezbûr gāyet bahâdur ve zâlim ve hûnî ve tünd-tab' kimesne idi. Ve bundan sonra oğlu İskender bin Kara Yûsuf babası makāmına kāim olup ve Kara Yûsuf vefâtından sonra evlâdları zamânında memleket-i Irâk harâb oldı. Mezbûr İskender, Şâhruh Sultān ile niçe def'a cenk idüp Şâhruh Sultān Tebrîz'i aldı ve dönüp gitdikden sonra İskender gelüp Tebrîz'e mâlik oldı. Ve sekiz yüz otuz üçde Bağdâd sâhibi Muhammed Şâh İbn-i Kara Yûsuf fevt olup yerine oğlu Murâd Şâh vâli oldı. Ve sekiz yüz otuz altıda Isfahân bin Kara Yûsuf kırk nefer kimesneyi kalender sûretine koyup Bağdâd'a gönderdi. Ve anlar ile ittifâk idüp "Fülân gün ben varup Bağdâd'ı muhâsara etsem gerekdür. Siz kalkup bevvâbları katl idüp kapuyı bana açaviresiz" didi. Ol ittifâkları üzre itdiklerinde Murâd Şâh kaçup ve Isfahân Bağdâd'a istîlâ eyledi. Ve sekiz yüz otuz dokuzda İskender ile Kara Melik Erzurûm üzerinde cenk itdiklerinde İskender'in pusuda olan askeri çıkup Kara Melik askerini bozmalarıyla Kara Melik esîr olmakdan havf idüp kendüyi şehrin hendekine atup gark u helâk oldukda metîn evlâdları çıkarup defn eylediler. Ve İskender bu hâli duyup üç günden sonra gelüp anı

kabrinden çıkarup ve başın kesüp Mısır'a gönderdi. Ve bu senede Şâhruh Mîrzâ gelüp İskender'i muhkem münhezim eyledi ve Âzerbâycân'ı alup Cihânşâh ibn-i Kara Yûsuf'a virüp ve İskender işbu senede katl olundı. Ve sekiz yüz elli dörtde Cihânşâh Diyâr-ı Bekr'i ve Mardîn'i Cihângîr bin Ali Beğ elinden alup ve anı Cihângîr'in ammisi Şeyh bin Kara İlük'e ısmarladı. Ve sekiz yüz elli beşde Irâk-ı Acem ve Fâris şâhı Muhmamed Mîrzâ ibn-i Baysungur katl olunup Cihânşâh varup Irâk-ı Acem'e istîlâ eyledi. Ve pes Irakeyn ve Âzerbâycân Cihânşâh'ın taht-ı tasarrufına girdi ve sekiz yüz altmış birde Horâsân sâhibi Bâbür Mîrzâ fevt oldukda Cihânşâh kalkup Herât'a ve Esterâbâd'a istîlâ idüp ve anda Âl-i Timur'dan Emîrzâde İbrâhîm ile muhkem cenk idüp gālib oldı. Ve Çağatay uzemâsından çok kimesne katl eyledi. Ve ba'dehû Mâverâünnehr sultānı Melik Ebû Sa'îd, Cihânşâh ile musâlaha idüp ve Cihânşâh Horâsân'ı Melik Ebû Sa'îd'e virüp ve dönüp Irâkeyn'e geldi. Ve sekiz yüz altmış dokuzda oğlu Bağdâd sâhibi Budak kendüye âsî olup bir buçuk yıl babası Cihânşâh anı muhâsara eyleyüp ve âkıbet kal'ada ziyâde kaht u galâdan muztar olup babası Cihânşâh'la sulh içün âdem gönderüp ol dahi râzı olmış iken ve ba'dehû gadr idüp katl eyledi. Lâ-cerem bu hâl ana mübârek düşmeyüp an-karîb ol dahi katl olundı. Ve sekiz yüz yetmiş birde Cihânşâh Irâk'dan kalkup Diyâr-ı Bekr üzerine varup ve kasd itdi ki **[İ, 538b]** anı Akkoyunlu Uzun Hasan Beğ elinden ala. Mezbûr Uzun Hasan Diyâr-ı Bekr'i sekiz yüz elli beşde ammisi Şeyh Hasan bin Kara İlik elinden alup ve ammisini katl itmiş idi. Ve Uzun Hasan Cihânşâh'a mukābil olmayup ba'zı derbendde kemîn itmiş idi. Ve Cihânşâh dönüp gelürken ale'l-gafle üzerlerin basup Cihânşâh'ı ve oğlu Muhammed'i katl idüp ve gālib askerini kırdı. Mezbûr Cihânşâh azîm ve nâmdâr ve kuvvetdâr pâdişâh olup ehl-i mekr ü hud'a idi ammâ fünûn-ı ilm ile âşinâ ve muhibb-i ulemâ olup Süyûtī dir ki "Gāyet cebbâr ve mütekebbir ve hûnî ve gaddâr kimesne olup ve dâyim îş u nûş üzre idi. Ve helâl ve harâmdan ekser-i leyâlîde bir bikr ile yaturdı." Mezbûr seksen yıl ömür sürüp otuz yıldan ziyâde saltanat eyledi. Ve ba'dehû yerine oğlu Hasan Ali bin Cihânşâh Sultān makāmına kāim olup ve sekiz yüz yetmiş ikide Kirman sâhibi karındaşı Ebü'l-Kāsım bin Cihânşâh Hasan Ali Sultān yanına gelüp ittifâk itdiler ki Uzun Hasan üzerine varup babalarının kanın alalar. Hasan Ali Sultān gadr idüp Ebü'l-Kāsım'ı katl eyledi. Ve bu hâl ana müteyemmin düşmeyüp sekiz yüz yetmiş birde Uzun Hasan ile cenk idüp mağlûb olmağla Uzun Hasan Irâk'a ve Âzerbâycân'a varup zabt idüp müstakil oldı ve Karakoyunlu'da saltanat bunda munkatı' oldı.

Fi zikr-i saltanat-ı mülûk-i Zülkādiriyye: Zülkādiriyye didikleri Türkmen tāifesinden bir kabîle olup şecâ'atle ve ikdâmla ve şiddetle ma'rûf bir tāife olup

mezbûrlar mâverâdan gelüp Elbistân ve Mar‘aş ve Zamantı etrâfında tavattun itmişlerdi. Ve ba‘dehû bunlar çoğalup ve içlerinden mülûk zuhûr idüp Mar‘aş’a ve Elbistân’a ve Malâtıyye’ye ve Ayntâb’a ve Azîz’e ve Harpût’ ve Bihisni’ye ve Kırşehri’ne ve Kaysariyye’ye ve Dârende’ye ve Hasan Mansûr’a ve Kal‘atü’r-Rûm’a ve bilâd-ı Sîs’e ve Kars’a ve Zamantı’ya ve Amik ve Gündüzlü’ye ve niçelere dahi mâlik olup tahakküm itdiler. Ve bu tāifeden beğlik ile evvel meşhûr ve zuhûr iden Karaça ibn-i Zülkadr’dur ki Elbistân cânibinden zuhûr idüp ve ol fevt oldukdan sonra oğlu Halîl Beğ anın yerine kāim olup ve mezbûrun kârı bülend olup yedi yüz seksen senesinde niçe def‘a Mısır askerini münhezim eyleyüp Elbistân’a ve Malâtıyye’ye ve Mar‘aş’a ve Amik’e ve Tebrîz’e ve Harpût’a istîlâ eyledi. Ve yedi yüz seksen sekizde Halîl bin Karaça Türkmen elinde katl olunup yerine karındaşı Sulı ibn-i Karaça beğ olup mezbûr dahi Hamâ beği Sevdûnî cenginde katl idüp Bihisni’ye istîlâ eyledi. Ve yedi yüz doksan birde Sîs sâhibi Muhammed bin Halîl bin KaraçaHaleb nâibi Mentaş ile cenk idüp gālib oldı. Ve sekiz yüzde Sulı ibn-i Karaça uyurken bir kimesne gelüp bıçağla urup katl eyledi. Bu hâli Mısır sultānı Melik Berkuk itdirmiş idi. Mezbûr Sulı nâmdâr ve bahâdur ve hoş-sîret kimesne olup lâkin şâribü’l-hamr ve lûtī idi. Ve anın yerine Nâsırüddîn Muhammed bin Halîl kāim olup sekiz yüz onda Ali Beğ ibn-i Halîl Beğ gelüp Haleb’i muhâsara eyledi ve Haleb’de mahbûs olan oğlanı ıtlâk eyledi ve musâlaha talebin itdiler. Halîl Beğ mukayyed **[İ, 539a]** olmayup Haleb’in etrâfını harâb eyledi tâ kim Şâm’dan ehl-i Haleb’e mu‘âvenet irişdi. Ve sekiz yüz yigirmi ikide Mısır sultānı Müeyyed Şeyh Muhammed bin Halîl ile musâlaha idüp ana Kaysariyye’yi ve Tarablus’ı virdi. Ve bu yılda mezbûr Muhammed ibn-i Halîl Karamanoğlı Muhammed Beğ ile cenk idüp gālib oldı ve Karamanoğlun tutup Mısır’a gönderdi. Ve sekiz yüz otuz sekizde Nâsırüddîn Muhammed’in oğlu Feyyâz, ammisi oğlu Hamza Beğ ibn-i Ali Beğ ibn-i Halîl Beğ’i Mar‘aş’dan çıkarup kendüsi anın yerine beğ oldı. Ve Haleb nâibi Kokmaş varup Feyyâz’ı tutup Mısır’a gönderdi ve Mar‘aş’ı Hamza Beğ’e teslîm eyledi. Ve Muhammed Beğ bu hâli işidüp gamgîn oldı. Ve Feyyâz’ın anası ba‘zı hedâyâ ile Mısır’a gönderdi ve ol dahi varup oğlu içün şefâ‘at eyledi. Ve Mısır sultānı anın şefâ‘atin kabûl idüp oğlunı habsden ıtlâk ve Mar‘aş emâretin tefvîz eyledi. Ve sekiz yüz kırkda Nâsırüdddîn Muhammed Malâtıyye beği olan oğlu Süleymân’ı Rûm pâdişâhı Sultān Murâd hazretlerine gönderdi ki mu‘âvenet idüp Kaysariyye’yi Karamanoğlı İbrâhîm Beğ elinden ala. Zîrâ İbrâhîm Beğ Kaysariyye’yi Muhammed’in elinden gasb ile almış idi. Sultān Murâd dahi Amâsiyye beğini biraz asker ile gönderüp ve emr eyledi ki Kaysariyye’yi alup Süleymân Beğ’e teslîm eyleye. Ve Mısır sultānı bu hâli işidüp

İbrâhîm Beğ'e biraz asker-i mu'âvin gönderdi. Müfîd olmayup Sultān Murâd askeri Kaysariyye'yi alup Süleymân Beğ'e teslîm itdiler. Ve sekiz yüz kırk üçde Nâsırüddîn Muhammed Mısır'a varup sultān-ı Mısır ana hayli ihtirâm eyledi ve anın kızın alup nikâhlandı ve ba'dehû dönüp memlekete geldi. Ve sekiz yüz kırk altıda Elbistân'da Nâsırüddîn Muhammed fevt olup mezbûr vefâtında gāyet pîr olup seksen yaşına irmiş idi. Ve yerine oğlu Süleymân Beğ kāim olup ve ol dahi sekiz yüz elli sekizde vefât eyledi. Mezbûr gāyet mülahham ve zen-dost kimesne olup çok hâtun tasarruf itmiş idi. Ve anın yerine oğlu Arslan beğ olup sekiz yüz yetmişde mezbûr Mısır'a varup nâgâh bir fedâyî anı Mar'aş'da cum'a güni câmi'de katl idüp anın yerine Mısır sultānı mu'âvenetiyle Şâh Budak ibn-i Süleymân beğ oldı. Ve Rûm padişâhı Şehsuvâr ibn-i Süleymân Beğ'e asker koşup ve anı Elbistân üzerine vâli eyledi. Ve sekiz yüz yetmiş ikide Mısır sultānı, Şâh Budak'ı hayli asker ile Elbistân'a gönderüp Şehsuvâr Beğ ile cenk itdiklerinde mağlûb olup Şehsuvâr Beğ cümlesin kılıçdan geçürdi. Ve Şâh Budak güçle kaçup halâs oldı. Ve sekiz yüz yetmiş üçde Şehsuvâr Dârende'yi alup anda olan nâib-i Mısır'ı katl eyledi. Ve ol hâlden sultān-ı Mısır gāyet gamgîn olup Şehsuvâr Beğ'in cengine âdem gönderdi ve gālib olup Şehsuvâr Beğ'i sıdılar. Ve sekiz yüz doksan beşde Şehsuvâr Beğ Ramazânoğlı'nı bozup Ayas kal'asında ilticâ eyledi. Ve Şehsuvâr Beğ gelüp anda mezbûrı muhâsara eyledi. Ve sultān-ı Mısır bu hâlden havfa düşüp Atabeğ Divâtdâr Şeybek ile hayli asker gönderüp ve emr eyledi ki Şâh Budak'ı ma'an alup Elbistân'da beğ nasb eyleye. Ol dahi gelüp Şehsuvâr ile cenk **[İ, 539b]** itdikde gālib olup ve anı Zamantı kal'asında hisâr idüp ve ba'dehû Şeybek ana emân virüp ve ol dahi i'timâd idüp kal'adan çıkdıkda Şeybek anı tutup ve Mısır'a gönderdi. Ve sultān-ı Mısır dahi anı Bâb-ı Züveyle'de küreklerinden çengâle urup vakt-i zevâlden gurûba değin sağ olup ve ba'dehû vefât eyledi. Mezbûr gāyet edîb ve âkil ve bahâdur ve kuvvetdâr ve dîndâr kimesne olup kendüye sikke vü hutbede Zeynüddîn Muzaffer yü lakab virmiş idi. Ve mezbûr memâlik-i Zülkādiriyye'den gayri niçe kal'a ve şehirlere istîlâ itmiş idi. Yetmiş birden yetmiş yedi senesine gelince ol memleketi temellük itmiş idi. Ve ba'dehû Şâh Budak bin Süleymân anın yerine kāim oldı, sekiz yüz seksen altıda Alâüddevle bin Süleymân Beğ Mısır sultānından yardım alup Şâh Budak'ı tutdılar ve anı Dımaşk kal'asında habs itdiler. Ve Alâüddevle Zülkādir vilâyetine şâh oldı. Ve sekiz yüz seksen yedide Alâüddevle Rûm pâdişâhı âsitânesine yüz sürüp itā'at eyledi. Ve sekiz yüz seksen sekizde Alâüddevle Malâtıyye'yi Mısır nüvvâbı elinden alup sekiz yüz seksen dokuzda Şâh Budak bin Şâh Budak'ı tutup gözlerine mîl çekdi ve çıkardı. Ve Mısır sultānı anın cengine asker gönderüp Alâüddevle gālib oldı. Ve Mısır

ümerâsından niçe kimesne tutup ve ba‘dehû ıtlâk eyledi. Ve ba‘dehû kalkup sultān-ı Mısır’ın vilâyetinden niçe yerlere istîlâ idüp dimâğına gurûr gelmekle hânedân-ı Âl-i Osmân ile olan mevedded ü itā‘ati bozup Çerâkise ile müsâfât üzerine oldı. Ve Şâh Budak dahi Rûm sultānına gelüp ilticâ eyledi. Ve sekiz yüz doksan dörtde Rûm’dan asker alup ol cânibe revâne oldı. Ve Alâüddevle gālib olup iki oğlunı esîr eyledi. Ve ba‘dehû Alâüddevle niçe hîle ve hud‘a ile Şâh Budak üzerine gālib olup ve Şâh Budak’a mu‘âvenet içün gelen Mihaloğlı İskender Beğ’i tutup Mısır’a gönderdi. Ve sekiz yüz doksan beşde Şâh Budak dahi Mısır’a varup izhâr-ı itā‘at eyledi. Sâhib-i Mısır anın yüzine gülüp ana karâr içün bir yer ta‘yîn eyledi. Ve ba‘dehû karındaşı Alâüddevle hâtırı içün mezkûrun başın kesüp Alâüddevle’ye gönderdi. Ve dokuz yüz sekizde Şâh İsmâ‘îl Alâüddevle ile cenk idüp mağlûb olup dönüp gitdi. Ve sebebi ol idi ki Alâüddevle’nin Benli Hâtun nâm kız olup gāyetde cemîle ve zarîfe ve ehl-i fehm ü idrâk idi. Alâüddevle mukaddemâ anı Şâh İsmâ‘îl’e va‘d itmiş idi ve ba‘dehû ikrârından dönmeğle gelüp cenk eyledi. Ve dokuz yüz dokuzda Alâüddevle Âmid’e ve sâir Diyâr-ı Bekr tevâbi‘âtına istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz on ikide Şâh İsmâ‘îl Diyâr-ı Bekr üzerine kasd itdikde Alâüddevle birkaç oğlun asker ile ehl-i Âmid’e mu‘âvenetine gönderüp otururlarken Şâh İsmâ‘îl anları basup cümlesini katl eyledi ve Diyâr-ı Bekr’e istîlâ idüp cümle tevâbi‘âtıyla Diyâr-ı Bekr Şâh İsmâ‘îl elinde kaldı tâ kim Sultān Selîm Hân aleyhi’r-rahmetü ve’l-rıdvân hazretleri Acem’e gider iken Alâüddevle Elbistân kurbında nüzûl develerinden ve sâir ahmâl ü eskālden çok nesne gāret idüp Sultān Selîm hazretleri hergiz mukayyed olmadı tâ kim Acem seferinden dönüp **[İ, 540a]** Amâsiyye’ye geldikde anda kışlayup bahâr oldukda dokuz yüz yigirmi birde Kemâh ve Bayburt kal‘aların fethe müteveccih oldı. Vezîr Sinân Paşa’yı dahi otuz bin âdem ile Alâüddevle’nin cenk[ine] gönderdi. Ve Alâüddevle dahi yigirmi beş bin âdem ile ana karşu gelüp cenk itdiklerinde Alâüddevle askeri münhezim olup ve Alâüddevle bir at oğlanı elinde katl olundı. Ol oğlan anın pâdişâh olduğın bilmeyüp ve libâsına tama‘ idüp katl itmiş idi. Ve mezbûr Alâüddevle nâmdâr ve bahâdur ve ehl-i re’y ü tedbîr sâhibi kimesne olup ömri doksandan ziyâde idi. Ve bundan sonra Zülkādiriyye vilâyetin Sultān Selîm hazretleri Ali Beğ ibn-i Şehsuvâr’a virüp ve şart eyledi ki hutbede ve sikkede mukaddem nâm-ı pâdişâhî yâd olunup ve ba‘dehû kendü adı yâd oluna. Mezbûr Ali Beğ mukaddemâ ammisi olan Alâüddevle’den havf idüp Sultān Bâyezîd Hân hazretleri âsitânesine gelmiş idi. Ve ba‘dehû Sultān Selîm Hân devlet ü sa‘âdet ile pâdişâh olıcak mezbûra küllî ri‘âyet idüp hazâyin-i âmireden vezâyif ve in‘âmât ta‘yîn itmiş idi. Mezbûr Ali Beğ ol vilâyetlerde sâye-i pâdişâhî ile saltanat idüp ve

Alâüddevle'nin evlâdların katl idüp ve niçe adûlarından intikām aldı. Ve dokuz yüz yigirmi ikide Sultān Selîm hazretleri Mısır'a teveccüh itdiklerinde Şehsuvâr oğlu Ali Beğ dahi yanınca bile getürmiş idi. Ve Mısır'ı feth idüp Tomanbay'ı tutdukda mezbûr Ali Beğ'i çağırup Tomanbay'ı ana teslîm idüp "Var bunı baban Şehsuvâr'ın kısâsı içün Bâb-ı Züveyle'de salb eyle" diyü emr eyledi ve ol dahi icrâ eyledi. Ve dokuz yüz yigirmi yedide Şâm nâibi Cânberdi-i Gazâlî âsî olup Sultān Selîm Hân kapu askeriyle mezbûr Ali Beğ'i gönderüp "Kendü baban kātili olan Gazâlîberdi ile mukātele eyle" dedi. Ve ol dahi varup muhkem cenk idüp ve Gazâlî'yi tutup katl eyledi. Ve ba'dehû Sultān Süleymân Hân hazretleri yümn ü ikbâl ve sa'adet ü iclâl ile pâdişâh oldukdan sonra mezbûr Ali Beğ'e incinüp dokuz yüz yigirmi sekizde yigirmi bin âdem ile Ferhâd Paşa'yı anın kıtâline gönderdikde Ferhâd Paşa hîle idüp Acem seferi nâmın çıkardı ve Tokad kurbında Artukâbâd nâm mevzi'de oturup Ali Beğ ile sefer ahvâlin müşâvere itmek bahâne idüp da'vet eyledi. Ve ol dahi oğullarıyla gelüp otağa girdikde cümlesin tutup boğdı ve ol tāifeden saltanat da'vâ ider kimesne kalmayup lâkin Alâüddevle oğullarından Şâhruh oğulları hân ve Ali Beğ mukaddemâ Şehsuvâroğlı Ali Beğ'den kaçup Şâh Tahsmâsb yanına varmışlardı. Ve Şâh dahi anlara ba'zı memleketlerin beğliğin virmiş idi. Ve dokuz yüz kırkda Sultān Süleymân hazretleri Acem'e varup ve dönüp Bağdâd'a geldikde Hân Muhammed ile Ali Beğ kaçup Sultān Süleymân hazretlerinin dergâhına ilticâ itdiler. Pâdişâh dahi anları hoş tutup Hân Muhammed'e **[İ, 540b]** Erzurûm paşalığın virüp ve karındaşı Ali Beğ'e Cemişkezek beğlini virdi ve ba'dehû Pasin ve ba'dehû Harpût beğliğin virüp ve ba'dehû anı Kars'da beğlerbeği eyledi. Ve anda iken Şâh anı basup ve çok kimesnesin helâk eyledi ve ba'dehû mezbûra tekrâr Pasin beğliğin virilüp anda vefât eyledi ve ammâ Hân Muhammed Erzurûm'da Gürci tāifesine gazâ idüp ve ba'dehû mesâmî'-i pâdişâhîye irişdi ki "Mezbûr, Şâh Tahmâsb'la müttehiddür" diyü Sultān Süleymân hazretleri mezbûrı el öpmek içün âsitâneye da'vet idüp geldikde min-ba'd yine ol cânibe gitmeğe izin virmeyüp mezbûra Rûmili'nde Niğbolu sancağın sipâriş eyledi. Ve mezbûr dokuz yüz yetmiş yedide fevt olup yeri oğlu Kara Hân'a sadaka olunup ve ba'dehû Köstendil sancağına tebdîl olundı. Ve ba'dehû Dilvine sancağı virilüp anda ma'zûl iken vefât eyledi. Mezbûrun babası Muhammed Hân gāyet zâlim ve hûnî ve akîdesi nâ-pâk olmağla i'tikādı fâsid idi ve Şi'î-mezheb olup kelimâtun fâhişeti'l-hatādan tehâşîsi yoğ idi ammâ oğlu Kara Hân pâk-i'tikād olup hattâ babasından elfâz-ı kabîha sâdıra oldukda bî-huzûr olup ve mehmâ-emken men' sadedinde olup memnû' olmayup nasîhat-pezîr olmayıcak babası meclisinden kalkup giderdi. Mezbûr Kara Hân hayli mukaddim ve bahâdur ve dilâver

ve cûd u sehâ üzre olup ve muhibb-i ulemâ vü fukarâ ve garîb-dost olup mezbûr cevân iken vefât eyledi. Ve Zülkādiriyye saltanatı dahi Ali Beğ'de munkatı' oldı.

Fî zikr-i saltanat-ı şâhân-ı Erdebîlân: Ve bu tāifenin evveli Şeyh Cüneyd bin İbrâhîm bin Hâce Ali bin Şeyh Sadrüddîn ibn-i Şeyh Safiyyüddîn ibn-i Cebrâîl'dür ki mezbûr Cüneyd mukaddemâ âyîn-i meşâyıh üzre iken tarîki terk idüp ve ahbâbın cem' idüp Şîrvân'a geldikde ehl-i Şîrvân anın hareketin beğenmeyüp cümlesini katl itdiler. Ve ba'dehû oğlu Şeyh Haydar bin Cüneyd babası semtine sâlik olup muhibleriyle dâimâ Gürci'ye gazâ iderdi. Ve ba'dehû altı bin nefer ile kalkup mülûk-i etrâfla cenk idüp ve ba'dehû babası Şeyh Cüneyd kanı içün Şîrvân'a varup cenk itdikde gālib olup ve Şîrvânşâh'ı Gülistân kal'asında biraz müddet muhâsara idüp ve âkıbet Sultān Ya'kūb tarafından Şîrvânşâh'a imdâd-ı asker gelüp sekiz yüz doksan üçde Şeyh Haydar ile cenk idüp ve gālib olup Şeyh Haydar'ı katl itdiler. Ve oğulları İsmâ'îl ve Yâr Ali tutup Sultān Ya'kūb dahi anları Istahr kal'asında habs eyledi. Ve Sultān Ya'kūb fevt olup Rüstem Mîrzâ Irâk'-ı Acem'e şâh olıcak mezbûrları **[İ, 541a]** habsden ıtlâk idüp Erdebîl'de ceddleri olan Şeyh Safî üzerine gönderdi. Ve emr eyledi ki min-ba'd anda sâir fukarâ gibi mütemekkin olup şâhlık sevdâsın terk ideler. Vaktâ ki Rüstem Mîrzâ fevt oldı, yerine Sultān Ahmed bin Uğurlı Muhammed şâh oldı. İsmâ'îl ve Yâr Ali anın şevketinden havf idüp Geylân'a kaçdılar ve Geylân şâhı Şerîf Hasan'a ilticâ itdiler. Ve Sultān Ahmed anların Geylân'a varduğın işidicek Şerîf Hasan Hân'a âdem gönderüp anları taleb eyledi. Ve Hasan Hân dahi anların kendü memleketinde olduğunı inkâr eyledi. Sultān Ahmed i'timâd itmeyüp tekrâr ulemâ ve a'yândan bir niçe âdem gönderdiler ki bu husûs içün Şerîf Hasan Hân'a yemîn vireler. Ve Şerîf Hân dahi mukaddemâ bu haber işidüp semt-i hîleye sülûk eyledi ve ağacdan bir sâyebân yapup İsmâ'îl'i ve Yâr Alî'yi anın üzerine çıkarup ve ba'dehû yemîn itdi ki "Vallâhi benim arzımda İsmâ'îl ve Yâr Ali yokdur" didi. Ve anlar dahi i'timâd idüp itdiler. Kâle'n-Nebiyyü sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem من أعان ظالماً سلّط عليه[5186] hadîs-i şerîfi mısdâkı zuhûr idüp. **Beyt:**

Düşmene ihsân mürüvvet olmaya
Akrebe okşamak fütüvvet olmaya

Nesr: Ve âkıbet Şerîf Hasan Hân'a anların devletinden mazarrat irişmişdür, mahallinde zikr olunur, inşâallâhu te'âlâ. Ve mezbûr İsmâ'îl ve Yâr Ali Geylân'da karâr

[5186] Zerkeşî, *Tezkiretu fi'l-ehâdîsi'l-müştehire,* I, s.114. Kim bir zalime yardım ederse, ona musallat kılınır.

idüp tâ kim Sultān Ahmed katl olunup Elvend Hân pâdişâh oldı. Ve ol zamân Şâh İsmâ‘îl kalkup Lâhencân’a geldi ve anda babasının şî‘a ve ahbâbından çok kimesne bulup anlar ile ittifâk idüp anlar dahi “Biz hâzırız velâkin kârın yalnız bizimle kuvvet tutmaz. Sana lâzımdur ki Rûma varasın, anda Tekeili’nde Şeyh Sadrüddîn ehibbâsından çok kimesneler vardur, anlar ile mülâkāt eyle. Eğer anlar itā‘at iderlerse diyâr-ı Acem’e anlar ile geldikde biz dahi mülâkī olup kâr-ı saltanat üstüvâr olmak mukarrerdür” didiler. Rûm’da Şeyh Sadrüddîn’in ehibbâsı olmağa sebeb oldur ki Timur Hân Rûm’a müstevlî oldukda bî-nihâye âdem esîr idüp diyâr-ı Acem’e götürmüş idi. Ve Timur Hân Şeyh Sadrüddîn ile mülâkī oldukda ol esîrleri recâ etmiş idi. Ve Timur Hân dahi anın hürmetine cümlesin ıtlâk eyledi. Pes bu sebebden ol tāife ve anların evlâdı mezbûr Şeyh’e ve anın evlâdına muhibb oldılar. Ve Şâh İsmâ‘îl Rûm’a gelüp anlardan bir niçe bin âdem ana tâbi‘ olup Lâhencân’a geldiler. Ve dokuz yüz Muharremi’nde cümlesin cem‘ idüp Lâhencân’dan kalkup Âzerbâycân’a vardılar. Ve anda Elvend Mîrzâ ile cenk idüp gālib oldılar ve Akkoyunlu’nun ümerâsından ve askerinden çok kimesne katl itdiler ve Âzerbâycân’da Şâh İsmâ‘îl nâmına hutbe okınup ve sikke uruldı. Ve dokuz yüz altıda Şâh İsmâ‘îl kalkup Şîrvân’a istîlâ eyledi ve Şîrvânşâh’ı katl idüp dönüp **[İ, 541b]** geldi. Ve bu senede Irâk’da gulât-ı Şî‘a’dan Ali Gār nâm kimesnenin mezhebi şâyi‘ olup Şâhîler anı mezheb idindiler. Ve bu senede zuhûr-ı mezheblerine işâret idüp târîh itdiler, mezheb-i nâ-hakk ve ehl-i sünnet ve cemâ‘atin bu târîhde latīf mülâhazaları vardur ki ehline ma‘lûmdur. Ve dokuz yüz yedide Şâh İsmâ‘îl Diyâr-ı Bekr pâdişâhı Elvend Mîrzâ ile cenk idüp gālib oldı ve hayli memlekete istîlâ eyledi. Ve dokuz yüz sekizde Alâüddevle ile cenk içün Mar‘aş’a gelüp ve ol vakitde Elvend Mîrzâ Tebrîz’e gelüp karâr eyledi. Ve Şâh İsmâ‘îl dönüp anın cengine geldi. Ve Elvend Mîrzâ havfından kaçup Türkmen tāifesine sığındı ve ba‘dehû varup Irâk’ı Murâd Mîrzâ elinden aldı ve Murâd Mîrzâ kaçup Rûm’a geldi ve ba‘dehû Alâüddevle yanına gelüp ve andan asker alup Şâh İsmâ‘îl gıyâbında Bağdâd’a girdi. Ve dokuz yüz on ikide Şâh İsmâ‘îl Geylân’a ve Türkistân’a asker gönderüp hayli yer aldı. Ve dokuz yüz on dörtde Şâh İsmâ‘îl tekrâr Bağdâd’ı ve Irâk-ı Arab’ı Murâd Mîrzâ elinden aldı. Ve dokuz yüz on beşde karındaşı Elkās Mîrzâ’yı Şîrvân’a gönderüp ve ba‘dehû kendüsi dahi ardınca vardı ve Şîrvân şâhı olan şâh[1] dahi tutup esîr itdi. Ve dokuz yüz on altıda Mâverâünnehr ve Horâsân hânı olan Şeybek Hân’ı bozup katl eyledi ve anın kafasını altun ve cevâhir ile murassa‘ bir kadeh idüp andan şarâb içerdi. Ve bu vechle Horâsân’a istîlâ itdi. Ve ba‘dehû tekrâr Özbek gelüp Horâsân’a istîlâ itdiler ve dokuz yüz on dokuzda Şâh İsmâ‘îl tekrâr varup anlara gālib olup ve Horâsân’ı havza-i tasarrufa

getürdi. Ve dokuz yüz yigirmide Sultān Selîm Hân hazretleri azîm asker ile mezbûrun üzerine geldi. Şâh İsmâ‘îl dahi var kuvveti bâzûya getürüp Sultān Selîm Hân hazretlerinin askerinin ed‘âfı askeriyle ve yigirmi bin kendüleri ve atları âhen-pûş kendüye hâmî müntehab Kızılbaş-ı evbâş ile pâdişâh-ı sâhib-kırân hazretlerine Tebrîz kurbında Çaldıran nâm mahalde karşu gelüp mülâkāt oldukda valt-i duhâdan vakt-i gurûba varınca vasf u ta‘rîfden bîrûn cenk-i azîm olup ve âkıbet Sultān Selîm Hân-ı sâhib-kırân-ı zemîn ü zamân hazretlerinin sebât u kademleri ve gûşiş ü ihtimâmları ile gālib olup ve ekser-i Şâhiyân kılıçdan geçdi. Ve ba‘dehû emân dileyüp Şâh İsmâ‘îl hiçbir cânibe hareket itmeyüp pâdişâh-ı sâhib-kırân hazretlerinin emânı altında ömri oldıkça îş u nûş ve zevk u taraba meşgūl oldı. Ve dokuz yüz otuzda Şâh İsmâ‘îl fevt olup yigirmi dört yıl şâhlık idüp ve otuz sekiz yıl dört ay ömr sürmişdür. Ve yerine oğlu Tahmâsb Mîrzâ şâh olup mezbûr âkil ve dânâ ve ehl-i re’y ve sâhib-i fikr ve şâhlığa lâyık kimesne olup ve latīf hatt yazup ve ziyâde ilm-i reml bilürdi. Ve niçe def‘a mülûk-i etrâfla cenk idüp cümlesinde gālib olmış idi ve babası mâlik olduğı memâlike cümle tasarruf eyledi. Ve sultānü’l-berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-Haremeyni’ş-şerîfeyn sultānü’l-mu‘azzam ve şehenşâhü’l-a‘zam Sultān Süleymân nevvera’llâhu merkadehû hazretleriyle musâlaha idüp **[İ, 542a]** ve ol cihetden âsûde-hâl olmış idi. Ve âyîn-i Osmânî üzre karındaşlarını ve karındaşı evlâdlarını helâk itmiş idi. Mezbûr elli dört yıl şâhlık idüp dokuz yüz seksen dört Saferi’nin on yedisinde vefât eyledi. Mezbûr ta‘âm ve şarâbdan gāyet hazer üzre idi ki kendüye agulayalar diyü havf iderdi. Pes oğlu Sultān Haydar’ın vâlidesi Tahmâsb hamâma girdikde nûreye katup isti‘mâl itdikde âlet-i racüliyyeti pâre pâre oldı. Ve ol hâlde oğlu Haydar’ı getürüp bed-du‘â eyledi ve kendüsi dahi vefât eyledi. Ve hemân ol gün Tahmâsb kızı Perîhân karındaşı Haydar’ı hazîneye da‘vet idüp hazînede olan mâl ve esvâbı seyr ider iken mekr-i kemînde kılıçlar ile âdemler komış idi, Haydar’ın üzerine hücûm idüp katl itdiler ve ol gün Tahmâsb ile oğlu Haydar Mîrzâ’nın cenâzesi sarâydan ma‘an çıkdı. Ve anda Perîhân atlanup Kal‘atü’l-Mevt’e varup karındaşı İsmâ‘îl bin Tahmâsb ki yigirmi beş yıldan ziyâde anda mahbûs idi, çıkarup Kazvîn’de tahta geçürdi. Mezbûr Şâh İsmâ‘îl-i sânî, evvel-i emirde gāyet bahâdur ve nâmdâr kimesne idi velâkin müddet-i medîde keyfe mübtelâ olup muharrâ ve amel-mândde tiryâkî olmış idi. Ve hattâ nakl olunur ki kırk yedi dirhem gāyet keskin bir şey yir imiş. Mezbûr Tebrîz ve Hemedân ve Isfahân ve Horâsân’da şâh oldukda evvelâ babası askerin ve nâmdâr ümerâların birer vecle helâk itdi. Zîra bilmiş idi ki kendünün habsine bâ‘is olanlar idi. Ve beyt-i mülkden on yedi kimesne katl eyledi ve didi ki “Çünki çâderin başı yenilendi, etekler ve tınâbları dahi yeni olmak lâzımdur”

diyüp ve babasına gāyet buğz u adâveti olmağın her husûsda ana muhâlefet idi. Ve terk-i teşeyyü‘ idüp ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at âyîninde ikāmet idüp dâimâ ehl-i sünnet ulemâsıyla sohbet ü ülfet iderdi ve Şi‘î olanlara muhkem adâvet itmekle bu cihetden şâhîler mezbûrdan havf idüp yüz döndürdiler ve mezbûrun katline kasd itdiler. Mezbûr Şâh İsmâ‘îl dahi anlardan bu hâli bilüp aslâ şikâra ve yabâna çıkmazdı. Ve dîvâna dahi babası kāidesi üzre çıkmayup ve cümle umûrı vezîr-i a‘zama sipâriş itmiş idi. Ve kendüsi tenhâda ve ba‘zı hallânıyla oturup müvâneset iderdi. Ve âkıbet dokuz yüz seksen beş Ramazânın üçünci güni ma‘cûn hokkasına zehir katup helâk itdiler. Ve ba‘zıları dimiş ki “Ol hînde avret sûretinde ricâlden beş-on nefer âdem sarâya girüp mezbûrı ol hâlde tutup boğdılar.” Ve erkân-ı saltanat binüp Horâsân’a vardılar. Şâh Muhammed Hudâbende bin Tahmâsb bin İsmâ‘îl[i] getürüp şâh itdiler. Ve anın zamânında çok fetret olup sultānu’r-Rûm ve’l-Arab ve’l-Acem kāhir-i Şark ve’l-Garb Sultān Murâd Hân aleyhi’r-rahmetü ve’l-rıdvân hazretlerini asâkir-i muzaffer-me’âsiriyle Şâh askerinin miyânında niçe def‘a cenk ü cidâl olup ve âhir dokuz yüz seksen altı Recebi’nde Vezîr Mustafa Paşa varup Kārî vilâyetin feth idüp ve anda Çıldır nâm mahalde Kızılbaş-ı evbaş askeri serdârı Toktamış Hân ile gelüp Mustafa Paşa anların cengine Diyâr-ı Bekr paşası Dervîş Paşa’yı ve Erzurûm paşası Behrâm Paşa’yı ve Haleb’den ma‘zûl Mûytâbzâde **[İ, 542b]** Ahmed Paşa’yı, Diyâr-ı Bekr’den ma‘zûl Osmân Paşa’yı gönderüp Kızılbaş ile muhkem cenk itdiler. Ve Kızılbaşların çoğu kılıçdan geçüp asâkir-i İslâm mansûr u muzaffer oldılar. Ve ba‘dehû Mustafa Paşa kalkup Şîrvân’a vardı. Osmân Paşa’yı koyup ve kendüsi dönüp Erzurûm’a geldi. Ve sâbıkan Şîrvân hânı olan Eres Hân on iki bin âdem ile Osmân Paşa’nın cengine gelüp ve Osmân Paşa anları dahi münhezim eyledi. Ve dokuz yüz seksen yedide Mustafa Paşa Erzurûm askeriyle Kars üzerine varup bir âlî hisâr binâ eyledi ve şehri ma‘mûr idüp ve beğlerini koyup ve kendüsi dönüp İstanbul’a geldikde vezîr-i a‘zam oldı. Ve dokuz yüz seksen dokuzda Vezîr Sinân Paşa azîm asker ile Tiflis cânibine sefer idüp ve sâbıkan feth olunan memâliki temhîd ü te’yîd eyledi ve Şâh, mezbûr Sinân Paşa’nın anda geldüğin ganîmet bilüp sulh husûsını müşâvere eyledi. Vüzerâsından İbrâhîm Hân nâm kimesneyi mülûkâne hedâyâ ile Âsitâne-i Sa‘âdete elçi gönderüp âsitâneye geldikde mes’ûli karîn-i kabûl olmayup habse fermân-ı cihân-mutā‘ ta‘alluk eyledi. Ve dokuz yüz doksan iki senesinin evâyilinde Demirkapu’da olan Vezîr Osmân Paşa Şîrvân’a gelüp ba‘zı kılâ‘binâsına şürû‘ itdikde otuz bin mikdârı Kızılbaş gelüp mezbûr ile muhkem cenk itdiler. Ve âkıbetü’l-emr Osmâniyân gālib olup surh-serânın ekseri kılıçdan geçdi. Ve bu senede Vezîr Ferhâd Paşa azîm asker ile ol cânibe revâne kılındı

ki varup Revân'ı feth eyleyüp hisâr binâ eyleye ki asâkir-i İsâm'a hısn-ı hasîn ola. Ve dokuz yüz doksan altı senesinin evâyilinde Şâh Muhammed Hudâbende Kazvîn'den kalkup Isfahân'a gider iken oğlu Şâh Abbâs haberdâr olıcak derhâl ılgar idüp ale'l-gafle Kazvîn'e gelüp tahta geçdi ve babasının giriftâr olmasıyçün âdem gönderüp ve ahz itdirüp karındaşı Ebû Tālib ile ma'an Kal'a-i Kahkaha'da habs eyledi. El-hamdüli'llâhi ale't-tamâmi ve's-salâtü ve's-selâmu ale'n-Nebiyyi'l-hümâm ve alâ Âlihi'l-kirâm ve eshâbihi'l-ızâm. **[İ, 543a]**

Ve bundan sonra menâkıb-i Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin zamân-ı sa'âdetlerinde olan ve hulefâ-i râşidîn zamânlarında olan gazavât ve fütûhâtı ve imâmeynü'l-hümâmeyn hilâfetlerinde vâki' olan ahvâllerini ale't-tarîki'l-ihtisâr zikr ü beyân idelim. Rıvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecme'în, bi-avni'llâh.

Fî zikr-i Resûl-i ekrem ve Nebiyy-i muhterem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem:

Hayr-me'âl-i Server-i Kâninât ve mefhar-i Mevcûdât Seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn ve huve Muhammed bin Abdillâh bin Abdilmuttalib bin Hâşim bin Abdilmenâf bin Kusayy bin Urvete'bni-Mürre bin Ka'b bin Lueyl bin Gālib bin Fihr bin Mâlik bini'Nadr bin Kinâne bin Müdrike bin Nizâr bin Ma'ad bin Adnân bin Dâvûd bini'l-Himya' sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin zât-ı melek-sıfâtlarına virilen fezâyil ve menâkıb bir nebîye virilmemişdür. **Kıt'a:**

Her ne denlü medh idersem ol şehi
Ma'rifetden dest-i akl olur tehî
Şol kesin meddâhı kim Allâh ola
Var kıyâs eyle ki ol ne şâh ola

Nesr: Fahrü'l-mille ve'd-dîn Mevlânâ Celâlüddîn-i Süyûtī kuddise sirruhu'l-azîz buyurur: "Bizim peygamberimize hem seyf virilmişdür ve hem Kitâb-ı Mübîn ve Kur'ân-ı Azîm'den gayri binden ziyâde mu'cizât-ı azîmeler vardur. Ve bundan mâ'adâ benât-ı kirâmı ve ezvâc-ı tayyibâtı efdalü'n-nisâ-i âlemîndür. Ve eshâbı dahi peygamberlerden mâ'adâ olan halâyıkın efdalidür. Ve uleması dahi Benî İsrâîl enbiyâsı makâmında olup ve ümmeti dahi efdal-i ümemdür. Ve âhir zamânda Hazret-i Îsâ aleyhisselâm gökden inüp peygamberimizin ümmetinden olan Mehdî'nin ardında namâz kılsa gerekdür. Sûreten peygamberimiz gerçi mu'ahhardur ammâ ma'nâda cümleden mukaddemdür. Ve bir rivâyetde geldi ki cümle halk anın hürmetine yartılmışdur. **Beyt:**

Zâhiren hâtime ol server olur

Mebde-i âgâh olur mu’ahhar olur

Nesr: Vilâdet-i şerîfeleri âmm-i fîlde vâki‘ olmışdur, on iki yaşına girdiklerinde ammîsi Ebû Tālib ile Şâm’a gelmişlerdür. Yigirmi beş yaşlarına geldiklerinde cinn tāifesi gelüp önlerinde îmâna gelmişlerdür. Kırk yaşına geldiklerinde nübüvvet virilmişdür. Ve elli yaşlarında mi‘râc-ı şerîf vâki‘ olmışdur ve elli üç yaşlarına geldikde Medîne-i münevvere cânibine hicret buyurmışlardur. Ve târih-i İslâm andan tutulmuşdur. Ve cümle sa‘âdetle kendüler bile olup gazâ buyurdukları kavl-i sahîh üzre yigirmi yedi gazâdur, cümleden biri Bedr gazâsıdur ve Uhud ve Hendek ve Benî Kureyza ve Benü’l-Müstalik ve Hayber gazâları ve Mekke-i mükerreme **[İ, 543b]** fethi ki ol vakitde ol bin guzât-ı muvvahidîn bile yanlarında hâzır idiler. Ve dahi gazve-i Huneyn ve gazve-i Tāif ve gazve-i Tebük’dür ki bunda kendüler ile ma‘an otuz bin ve bir rivâyetde kırk bin ve bir rivâyetde yetmiş [bin] guzât-ı muvahhidîn mevcûd idiler ve ammâ şol gazâlar ki kendüler anda hâzır olmayup ve belki bir mikdâr asker-i İslâm’a sahâbeden bir kimesne server idüp göndermişlerdür ki otuz sekiz aded gazvedür ve ba‘zı rivâyetde dahi ziyâde dimişlerdür. Evvel, fûcah-i evvel zikr olunandur ve hicret-i nebeviyyenin onuncı senesinde hacc-ı ekber olup ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى﴾[5187] âyet-i kerîmesi nâzil olup ve bu âyet-i kerîmenin sıkletinden bindikleri nâka tahammül itmeyüp ve tākat getüremeyüp çökdi. Ve hicret-i nebeviyyenin on birinci senesinde Safer ayında sudâ‘ve hummâdan mizâc-ı şerîfleri inhirâf bulup Rebîülevvel’den sekiz gün kala isneyn güni be-ravh u reyhân ve cennet-i na‘îm-i âlem-i bâlâya âgāz idüp Medîne-i münevverede Hazret-i Âişe-i Sıddîka radıyallâhu te‘âlâ anhânın evinde defn olundılar. Allâhumme salli ve sellim alâ seyyidinâ Muhammedini’l-Mustafe’l-muhtâri, seyyidü’l-ebrâr efdalü’s-salât ve ekmelü teslîm, bi-fadlike yâ Allâh u yâ Kerîm ve’h-şurhu ma‘a ihvânihî mine’n-nebiyyîne ve’s-sıddîkîne ve’ş-şühedâ’i ve’s-sâlihîn ve hasüne ulâike refîkâ.” Sahîh-i Müslim ve Buhârî’de eydürler ki “Ömr-i şerîfleri altmış üç yıl idi ve üzerlerine ehl-i beyti namâz kılup ve ba‘dehû melâike-i kirâm ve sâir ervâh-ı izâm namâz kıldılar.

Fî zikr-i ahvâli’l-hulefâi’n-nücebâ’: Ve ba‘dehû emîrü’l-mü’minîn Ebû Bekr-i Sıddîk radıyallâhu te‘âlâ anh hilâfetle bî‘at olunup ism-i şerîfleri Abdullâh’dur. Hazret-i

[5187] Mâide, 3. âyetten nâkıs iktibas.

Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem ile Mürre bin Ka‘b’da cem‘ olup Kureyşî’dür. Ve Hazret-i Resûl’den iki veyâhûd üç yaş küçükdür. Minâ nâm mahalde doğmışdur ve otuz yedi veyâ otuz sekiz yaşında İslâm’a gelmişlerdür. Ve yigirmi altı yıl İslâm üzre ömür geçürmişlerdür. Fezâyiline nihâyet olmayup Resûlullâh huzûr-ı sa‘âdetlerinde fetvâ virmişdür. Ve câhiliyyetde ve İslâm’da aslâ hamr içmeyüp ve Hazret-i Resûl âlem-i melekûta azm itdikden sonra Sakīfe-i Benî Sâ‘id’de الأئمة من قريش[5188] hadîs-i şerîfini nakl ü rivâyet itdikde cümlesi ol kavle râzı olup hilâfet ile bî‘at olunmışlar ve Hazret-i Ebû Bekr’in eğerçi zamân-ı hilâfeti iki sene dört aydur ammâ bu az zamânda çok vilâyet feth olunmışdur ve illâ Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemin emr-i şerîfi üzre Üsâme bin Zeyd’i serdâr kılup kabâil-i Kuzâ‘a cengine gönderdi ve ba‘dehû Hâlid bin Velîd’i kabâil-i Ureyle ehl-i Sâhıye ve Yemâme cengine gönderüp vardıkda evvelâ Tuleyha ile cenk idüp gālib oldı ve mâlların alup ve ba‘dehû Yemâme’de Benî Hanîfe’nin re’îsi olan Müseylemetü’l-Kezzâb ile cenk idüp çok kıtâlden sonra ehl-i İslâm gālib olup Müseyleme katl olundı. Ve ba‘dehû Hazret-i Ebû Bekr Hâlid’i Irâk cânibine gönderüp ol vilâyeti bi-tarîki’s-sulh feth eyledi ve ba‘dehû Ebû’l-Alâ’i Hadramî’i Bahreyn üzerine gönderüp ehl-i İslâm geçmeğe gemi bulmadılar. Ve Ebû Alâ’i Hadramî vuzû’ idüp iki rek‘at namâz kıldı ve ba‘dehû “Yâ Halîm ve yâ Alîm” diyü du‘â eyledikde cümle asker deryâ üzerinden geçüp ve ayaklarına su bulaşmayup Bahreyn’e varup **[İ, 544a]** feth eylediler ve ba‘dehû Ebû Bekr, Hâlid’i yigimi binden ziyâde asker ile Şâm gazâsına gönderüp niçe def‘a Şâm hudûdında cenkler olup cümlesinde bi-inâyeti’llâhi te‘âlâ ehl-i İslâm gālib oldı. Ve âkıbet bu esnâda Ebû Bekr hazretleri fevt olup Dımaşk şehri yetmiş gün muhâsaradan sonra Hazret-i Ömer radıyallâhu te‘âlâ anh hilâfeti evvelinde feth olundı. Nısfı Hazret-i Hâlid anût-i seyfle feth idüp ve nısfını Hazret-i Ebî Ubeydetebni’l-Cerrâh sulhen feth eyledi. Hazret-i Ebû Bekr radıyallâhu te‘âlâ anh altmış üç yaşında vefât idüp ve hilâfeti Hazret-i Ömer’e vasıyyet eyledi ve cesed-i şerîfi Hazret-i Peygamber sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem yanında defn olundılar. [5189] اللهم لا تحرمنا أجره

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü’l-mü’minîn Ömer ibni’l-Hattâb radıyallâhu te‘âlâ anh: Hilâfete bî‘at olunup Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem ile Mürre bin Ka‘b’da mülâkī olup Kureyşî’dür. Şecî‘ ve âdil ve zî-re’y kimesne idi. Hilâfete gāyet sîret-i hüsn itmişdür ve zühd ü vera’ına ve sâir menâkıb-ı celîlesine

[5188] Beyhakī, *Sünenu’l-Beyhaki’l-Kübrâ,* III, s.121. İmamlar Kureyş’tendir.
[5189] Allahım onun ecrinden bizi mahrum etme.

nihâyet yokdur. Hilâfeti zamânında çok fütûhât olmışdur. Evvelâ medîne-i Dımaşk zamânında feth olup ve ba‘dehû Hayber’den ehl-i küfri çıkarup ehl-i İslâm iskân eyledi. Ve ba‘dehû tamâm Irâk-ı garb feth olup ve ba‘dehû hicretin on dördünde şehr-i Basra binâ olundı. Ve ba‘dehû Humus, Hamâ, Haleb, Antākıyye ve Sermîn ve Gazze ve Mar‘aş olup ve ba‘dehû Kaysarıyye ve Nablus feth oldı. Ve ba‘dehû Hazret-i Ömer radıyallâhu anh kendüsi kalkup Beytü’l-Makdis’i ve ol etrâfı feth eyledi. Ve ba‘dehû Sa‘d bin Ebî Vakkās hazretlerini kisrâ-yı Acem cengine gönderüp vardıkda Rüstem ile cenk idüp Rüstem’i ve askerini helâk idüp ve cümle hazâyin ve emvâllerin aldı. Ve andan Sa‘d Medâyin’e varup kisrânın anda olan tâcın ve hazînesin dahi alup askere bahş eyledi. Ve ba‘dehû Tikrît ve Musul feth olundı. Ve ba‘dehû hicretin on altı senesinde Hazret-i Ömer hacc-ı şerîfe varup ve irtesi sene Kûfe şehri binâ olundı. Ve Sa‘d bin Ebî Vakkās anı karârgâh eyledi. Ve ol 17 senesinde Hazret-i Ömer hacc-ı şerîfe varup Mescid-i Harâm’ı tevsî‘ eyleyüp ve irtesi sene ehl-i İslâm Ehvâz’ı ve Tüşter’i feth idüp ve anda kisrânın seraskeri Hürmüzân’ı ahz idüp ve ol dahi İslâm’a geldi. Ve işbu sene-i 18’de Mekke-i mükerremede ve Medîne-i münevverede ziyâde kaht olup Hazret-i Ömer etrâf u eknâfa mektûblar gönderüp zahîre taleb eyledi. Hazret-i Ebû Ubeydete’bni’l-Cerrâh Şâm’dan dört bin deve yükü buğday ile gelüp arz-ı Hicâz’da buğdayı çok oldı ve etrâfdan dahi ucuzluk oldı. Ve Hazret-i Ömer Eshâb-ı kirâmla istiskāya çıkup ve Hazret-i Abbâs’a du‘â itdirdiler ve du‘âdan dönüp Medîne-i münevvereye geldi. Azîm yağmur yağdı. Anınçün istiskā ve sâir du‘ârlarda evlâd-ı Resûl’e du‘â itdirmek sünnet oldı. Ve yigirmi yedinci senede Acem beğlerbeği Kızrân yüz elli bin asker ile Hemedân öninde asker-i İslâm ile cenk idüp be-hikmet-i Hudâ cümle küffâr kılıçdan geçdi ve Kızrân kaçup dağa çıkdı. Ve anı Ta‘kā‘nâm kimesne katl eyledi. Ve andan Hemedân ve Isfahân ve Âzerbâycân ve Şîrâz ve Cürcân ve Kazvîn **[İ, 544b]** ve Zencân ve Taberistân feth oldı. Ve Magrib’de dahi Burka ve Tarablus ve Nûbe ve Berber feth oldı. Ahnef bin Kays Horâsân’a varup Yezdicerd ile cenk idüp ve gālib olup Yezdicerd’i Türkistân’a kaçırdı ve Herât’ı ve Merves’i feth idüp ve Penç’e varınca müntehî oldı. Ve hicretin yigirmi üçünde zülhiccenin yigirmi dördünde sabâh namâzına imâmet idüp namâzda durur iken Mugīre ibn-i Şu‘be’nin Lü’lü nâm kâfir kulı Hazret-i Ömer’i iki başlu hançer ile altı yerden urup üç günden sonra âlem-i âhirete peyveste olup Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem yanında defn olundı. Müddet-i hilâfeti on yıl altı ay ve sekiz gündür ve esahh-ı akvâl altmış üç yaşında vefât eylemişdür, radıyallâhu te‘âlâ anh.

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü'l-mü'minîn Osmân-ı Zinnûreyn radıyallâhu te'âlâ anh: Hazret-i Resûlullâh'ın iki kerîmesin alup damad olmağla Zinnûreyn ile mülakkab olmışdur. Ve gāyetle edeb ve hayâ sâhibi olmağla melâike andan hayâ iderlerdi. Ve Kur'ân-ı azîmü'ş-şânı dahi anlar cem' itmişlerdür. Ve Hazret-i Resûlullâh ile ceddi Abd-i Menâf'da cem' olur ve bi'l-cümle menâkıbına hadd u add yokdur. On iki yıldan on iki gün eksik hilâfet idüp yetmiş beş yıl ve bir rivâyetde dahi ziyâde ömr sürmişlerdür. Vakt-i hilâfetinde dokuz def'a hacc idüp ve serîr-i hilâfetde müstekar oldukda bir yıl mikdârı Hazret-i Ömer nasb eyledüği ümerâyı tagyîr itmeyüp ve ba'dehû tagyîr itdikde ekserini ve a'lâlarını kendü akrabâlarına tevcîh itdüği içün halk tahammül itmeyüp zuhûr-ı fitneye bâ'is oldı. Ve hicretin yigirmi dördünde Sicistân ve Mekrân vilâyetleri feth olup ve yigirmi altıda Nîşâbûr feth olup azîm ganîmet hâsıl oldı. Ve ol senede zemîn-i Magrib'de Afrikıya'ya varıncaya değin feth olup azîm cenk oldı ve iki yüz bin kâfirin ekseri kılıçdan geçdi. Mâl-ı ganâyimden her atluya üçer bin altun düşdi. Ve yine ol yıl Istahr ve Ercân dahi feth olup ve emîr-i Şâm Mu'âviye Hazret-i Osmân izniyle Kıbrıs cezîresine asker gönderüp yakup ve yıkup ve ba'dehû be-her sene yedi bin altun virmek üzre sulh itdiler. Ve bu sene asker-i İslâm Endelüs vilâyetine geçüp kâfirlere çok hasâret itdiler ve târîhin otuzunda ehl-i Şâm ile Irâk'ın Kur'ân-ı Azîm emrinde nizâ'ların olup ve Hazret-i Osmân Sahâbe-i Kirâm ittifâkıyla sâir nüshaları giderüp Hazret-i Hafsa ana yanında olan nüsha-i Kur'ân üzerine cem' eyledi. Ve bu senede Hazret-i Peygamber'in hâtem-i şerîfleri Hazret-i Osmân'ın parmağından Bi'r-İrîs'e düşüp bulunmadı. Ve târîhin otuz birinde mülûk-i Sâsâniyân'ın âhiri Yezdicerd ve yine bu senede Hazret-i Osmân Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem mescid-i şerîfi tevsî' idüp tūlini yüz altmış zirâ' ve arzını yüz elli zirâ' eyleyüp ve gāyet tezyîn eyledi. Ve târîhin otuz beşinde Mısır ve Irâk'dan niçe evbâş gelüp Hazret-i Osmân'ın akrabâsından şikâyet itdiler ve âkıbet hevâ-yı nefs ile ve igvâ-yı şeytānla Hazret-i Osmân üzerine hurûc ve evinde muhâsara itdiler. Ve kendüyi hilâfetden azl eyle diyü ibrâm itdiler. Ve ol dahi râzı olmayıcak ehl-i Mısır'dan bir bedbaht evinin divârından girüp Hazret-i Osmân sâim ve Kur'ân-ı **[İ, 545a]** azîm okurken şehîd eyledi. Be-hikmet-i Hudâ mübârek kanları [5190]﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ âyeti üzerine müteraşşah olmak vâki' oldı. Ve fi'l-vâki' ol hâle mübâşir olanları Hakk te'âlâ cümle helâk eyledi.

[5190] Bakara, 137. âyetten nâkıs iktibas.

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü'l-mü'minîn Ali bin Ebî Tālib radıyallâhu te'âlâ anh: Hazret-i Resûlullâh'ın ibn-i ammisi ve ya'sûb-i muvahhidîn ve İslâmı kadîm olup ve vilâdet-i şerîfeleri Ka'be-i mükerreme içinde vâki' olup ins ü cinden kimesneye vâki' olmamışdur. Ve cemî'-i ömrinde küfr ile muttasıf olmayup ve hamr dahi içmeyüp fezâiline nihâyet yokdur. Hakkında Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem أَنَا مَدِينَةُ العِلمِ وعَلِيٌّ بابُها[5191] buyrulmışdur. Ve Hazret-i Resûlullâh'ın kerîmesi Fâtımatü'z-Zehrâ'nın zevci ve Hasan ve Hüseyin radıyallâhu anhümânın vâlid-i mâcididür. Ve dahi hakkında أنت مني بمنزلة هارون من موسى ، إلا أنه لا نبي بعدي[5192] buyrulmışdur. Hazret-i Osmân maktelinden sonra icmâ'-i sahâbe-i kirâm zülhiccenin on sekizi, Muharrem'e on iki gün kala serîf-i hilâfete geçüp hükm itmişdür. Ve biraz müddetden sonra Hazret-i Ali Hazret-i Osmân'ın ümerâsını ma'zûl idüp anlar ise müddet-i medîd kimi Şâm'da ve kimi Mısır'da ve kimi Irâk'da kuvvet tutmışlardı. Husûsâ ki Hazret-i Alî'nin mütesallibün fi'd-dîn olup kendüler hakkında hayr itmeyeceğin fehm itmekle Hazret-i Alî'nin hilâfında olup "Hazret-i Osmân'ın kātillerin katl itmedi" diyü varup "Hazret-i Osmân'ın kanın taleb ideriz" diyü hevâ-yı nefsle Şâm'da Mu'âviye âsî oldukda Basra'da Osmân bin Hanîf dahi âsî olup ve her biri azîm asker cem' idüp ve Hazret-i Ali dahi teskîn içün Medîne'den kalkup Basra'ya vardı. Ve yanında dört bin asker olup dört yüzi Sahâbe-i kirâmdan Bî'at-i Rıdvân idenlerden idi ve sekiz yüzi dahi Ensâr'dan idi. Ve oğulları Hasan ve Hüseyin ve Muhammed bin Hanîfe dahi bile idi. Ve Eshâb'dan Abdullâh bin Abbâs ve Ammâr bin Yâsir ve Muhammed bin Ebî Bekr asker umûrına müvellî idiler. Ve ehl-i Basra otuz bine karîb olup ve Hazret-i Ali anlara çok nasîhat idüp te'sîr itmedikde iki asker arasında muhkem cidâl ü kıtâl olup ve âkıbet ehl-i Basra münhezim olup ve ekseri kılıçdan geçdiler. Ve ol cenkde Hazret-i Zübeyr ve Talhâ dahi şehîd olmalarıyla Hazret-i Ali varup anların üzerine namâz kılup defn itdirdi. Ve otuz beş târîhinde Mu'âviye ehl-i Şâm ile Hazret-i Ali ehl-i Irâk'la Sıffîn nâm mevzi'de yüz on gün ikāmet idüp doksan def'a azîm cenk oldı. Ve hattâ leyle-i herîr dirler bir cum'a gicesi sabâha değin cenk olup ve ol gice Hazret-i Ali dört yüzden ziyâde tekbîr itmezdi illâ meğer ki âdem katl iderdi. Ve bu cümle cenkde ehl-i Şâm'dan kırk beş bin kimesne ve ehl-i Irâk'dan yigirmi beş bin mücâhid şehîd oldı. Mu'azzam sahâbe ve sâlihîn Hazret-i Ali yanında idiler. Ammâr [bin] Yâsir Huzeyme-i Züşşâdeteyn ve Üveys-i Karenî gibi cümle ol cenkde şehîd oldılar. Ve âkıbet Amr bin

[5191] Hâkim, *Müstedrek*, III, s.126. Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır.

[5192] *Sahîhu'l-Müslim*, VII, s.119. Sen bana Harûn'un Musa'ya olduğu gibisin. Fakat bende sonra peygamber yoktur.

Âs gördi ki ehl-i Şâm, ehl-i Irâk kılıçdan fenâ oluyorlar, teskîn-i fitne içün re'y itdi ki iki cânibden ehl-i hall ü akd kimesneler birer mevzi'de cem' olalar ve göreler, her kangısı **[İ, 545b]** Kitâbullâh'a muvâfık ise anı halîfe dikeler ve âhirin hal' ideler. Ve ehl-i Irâk da bu hâli göricek gerçek kıyâs idüp ma'zûr oldılar ve Hazret-i Ali "Bu hîledür, i'timâd itmen" didikde gelmeyüp ve bundan sonra iki asker ayrılup gelicek Bîl-i Edrec nâm mevzi'de hükemâ hâzır oldılar. Ve çok güft ü gû olup kelâm mukatta'ın bulmadı. Ve pes ehl-i Şâm "Halîfemiz Mu'âviye'dür" diyüp ve ehl-i Irâk ve Horâsân ve Yemen ve Haremeyn "Halîfemiz Hazret-i Alî'dür" didiler. Ve bu vâkı'adan sonra Mu'âviye Hazret-i Alî'ye minberlerinde ve sâir kendüye tâbi' olan yerlerde hilâf-ı evzâ' idüp sebb iderlerdi. Ve bu kıssadan sonra ehl-i Irâk'dan sekiz bin nefer kimesne Hazret-i Ali üzerine hurûc idüp Mu'âviye'ye tahkîme kāil oldun ve kitâbullâha muhâlefet itdin" didiler. Ve hâlbuki tahkîm mukaddemâ anlar talebi ve rızâsıyla olmış idi. Ve Hazret-i Ali "Bu hîledir, kāil olman" dimiş idi. Ve Hazret-i Ali anlara nasîhat idüp dört bini rücû' idüp ve dört bini musırr olup hâricîlikde kaldılar. Ve Nehrevân'da cem' olup niçe fesâd itmeleriyle Hazret-i Ali varup anları cümle helâk eyledi. Ve Hazret-i Ali askerinden hemân yedi nefer kimesne şehîd oldı.

Zikr-i katl-i Hazret-i Alî: Havâricden bâkī kalanlardan üç kimesne cem' olup ittifâk eylediler ki hicretin kırkıncı Ramazânı'nın on yedisinde cum'a gicesi İbn-i Mülcem Hazret-i Alî'yi katl eyleye ve biri Mısır'da Amr ibn-i Âs'ı katl eyleye ve biri dahi Şâm'da Mu'âviye'yi katl eyleye ve âlemi bunların şerr ü şurûrlarından halâs eyleye. Ve ol gice oldukda birin Mu'âviye'yi rükû'da irişüp çaldı lâkin Mu'âviye semiz âdem olmağla kaba etine rast gelüp ve rikâh damarın dahi kesüp lâkin kendüsi helâk olmayup savdı. Ve Amr ibni'l-Âs Mısır'da ol gice hasta olup yerine Hârice nâm kimesneyi imâmete göndermişdi. Amr-ı Hâricî anı Amr ibni'l-Âs sanup helâk eyledi.
Arabî:

ولیتَها إذ فَدَت عمراً بخَارِجَةٍ

فَدت عَلیًّا بمن شاءَت من البَشر[5193]

Nesr: Ve İbn-i Mülcem-i mel'ûn dahi câmi'-i Kûfe'de bir yerde kemîn idüp Hazret-i Ali câmi'e çıkarken mübârek başına kılıç ile urup hayli zahm irgürdi. Ve İbn-i Mülcem üzerine bir kadîfe atup tutdılar. Ve Hazret-i Ali ol gice ve sebt gicesi hayâtda olup ve ba'dehû ehad gicesi rahmet-i Hakk'a peyveste oldı. Ve oğulları Hasan ve

[5193] Keşke o Amr için bir hâriciyi feda ettiğinde, Ali için de insanlardan dilediğini feda etseydi.

Hüseyin ve ibn-i ahi Abdullâh bin Ca‘fer gasl idüp namâzın kıldılar ve Havâric havfından gice ile defn itdiler. Müddet-i ömürleri esahh-ı akvâlde altmış üç yıl olup ve müddet-i hilâfeti beş yıldan üç ay eksikdür. Ve evlâdından otuz iki evlâdı kalup on altısı zükûr ve on altısı inâs idi. Rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecme‘în.

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü’l-mü’minîn İmâm-ı Hasan radıyallâhu te‘âlâ anh: Babası Hazret-i Alî’den sonra Irâk ve Horâsân ve Hicâz ve Yemen’e halîfe idi. Yedi ay bu hâl üzre müstekar oldı. Şâm’da Mu‘âviye asker cem‘ idüp ve İmâm-ı Hasan hazretlerine tâbi‘ olan vilâyetler ve aşâire ve kabâile dest-dırâzlık itmekle hicretin kırkıncı senesi Rebîülevvel ayının evâilinde kırk bin asker ile Mu‘âviye mukātelesine varup Mesken nâm mahalde iki asker göründikde Hazret-i Hasan **[İ, 546a]** “Kendünün rif‘ati içün tarafeynden niçe bin müslimân kanı dökülmek revâ değildür” diyü bunı re’y gördi ki mâbeyninde sulh olalar. Ve Mu‘âviye’ye haber gönderdi ki “Seninle sulh olalım, şol şartla ki senden sonra hilâfet yine benim ola ve pederim Hazret-i Alî’nin sebbini dahi ibtāl idesin ve benimle bile olanların birisini rencîde itmeyesin ve beytü’l-mâlden her ne kadar mâl istersem dirîğ itmeyesin.” Ve Mu‘âviye dahi ibtāl-i sebden mâ‘adâsına râzı olup nihâyet Hazret-i Hasan istimâ‘ eyledüği yerde olunmaya” didi. Ve ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذينَ ظَلَمُوا اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾[5194] Hazret-i Hasan’a bu husûs içün şî‘ası bî-huzûr oldılar “Yâ âra’l-mü’minîn” didiler. Ve Hazret-i Hasan dahi cevâb virüp buyurdı ki “El-âru hayrun mine’n-nâr.” Tahkīk bir gün Hazret-i Resûl sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem minbere çıkup ve Hazret-i Hasan küçük oğlancık idi. Kucağına alup buyurdı ki ان ابني هذا سيد وان الله سيصلح على يديه بين فئتان دين المسلمين عظيمتى[5195] didiler. Ya‘nî “Bu benim oğlum seyyiddür.” Büyük sâhib-i hilm olmasına işâret buyurdılar. Ve “Yakında Allâhu tebâreke ve te‘âlâ bunun sebebiyle iki azîm askerin mâbeynini ıslâh ider” diyü buyurmışlar idi. Ve ol buyurdukları kelimât muhakkaku’l-vukū‘ bu husûsa işâret itmiş ve ba‘dehû Hazret-i Hasan Medîne-i münevvereye gelüp ve anda on yıl mikdârı meks eyledi. Ve târîhin ellisinde hâtunı Ca‘de elinde zehirlenüp kırk yedi yaşında sa‘îd ü şehîd be-emr-i Hâlik u Mecîd azm-i cennât-i na‘îm eyledi. Radıyallâhu te‘âlâ anh.

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü’l-mü’minîn İmâm-ı Hüseyin bin Ali radıyallâhu te‘âlâ anh: Hazret-i Mu‘âviye radıyallâhu anh vefât itdikde ehl-i Irâk ve ehl-i Medîne

[5194] Şuarâ, 227. âyetten nâkıs iktibas.

[5195] Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, III, s.59. Bu oğlum seyyiddir. Şüphesiz Allah onun eliyle iki büyük müslimân grubun arasını ıslah eder.

ve ekser-i kabâil-i Arab Hazret-i Hüseyin'e hilâfetle bî'at eylediler. Ve bu hâl üzre Mekke-i mükerreme'de Şa'bân'dan Zülka'de aylarında karâr idüp ve ba'dehû Kûfe'ye ammisi oğlu Müslim bin Ukayl'ı gönderüp ve âmme-i ehl-i Kûfe gelüp Hazret-i Hüseyin'in itā'atine bî'at ve ittifâk itdiler. Ve Hazret-i İmâm-ı Hüseyin bu husûsı istimâ' idüp Kûfe'ye teveccüh eyledi. Ve nâgâh Yezîd bu husûsdan âgâh olup Basra beği Abdullâh bin Ziyâd'ı Kûfe'ye Müslim üzerine gönderüp [5196]الکوفی لا یوفی muktezâsınca ehl-i Kûfe Müslim mu'âvenetinden el çekdiler ve İbn-i Ziyâd gelüp ve Müslim'i tutup helâk eyledi. Ve Hazret-i İmâm-ı Hüseyin Kerbelâ nâm mahalle geldikde İbn-i Ziyâd tarafından iki bin atlu gelüp ve ba'dehû dört bin süvâr gelüp ve ba'dehû Şemr-i mel'ûn dahi bin kadar süvâriyle gelüp ve Hazret-i Hüseyin'in yanında ancak yüz kadar kimesne var idi. Ve Hazret-i Hüseyin ol gice anlara izn virüp kendü akrabâ ve evlâdlarından olmayanlar gidüp ve kendüyle hemân otuz atlu ve kırk piyâde kaldı. Ve ba'dehû âşûrâ güni seherden zuhra değin cenk idüp ve âkıbet Hazret-i İmâm-ı Hüseyin radıyallâhu te'âlâ anh atş galebe idüp su içmek içün Furât'a teveccüh itdikde okla urup şehîd itdiler. Üsdü'l-i Gābe nâm kitâbda eydür "Bi-hikmetillâhi te'âlâ Muhtâr bin Abdillâh altmış altı senesinde asker cem' idüp İbn-i Ziyâd üzerine vardı ve anı âşûra güni katl eyledi. Ve Hazret-i İmâm-ı Hüseyin elli yedi yaşında şehîd oldı. Radıyallâhu te'âlâ anh. **[İ, 546b]**

Fî zikr-i saltanat-ı hulefâ-i Benî Ümeyye: Ve bu tāifeden on dört nefer olup evvelleri Hazret-i Mu'âviye'dür ki babası Ebû Süfyân-ı Kureyşî'dür. Mu'âviye mukaddem Âmm-ı fethde İslâm'a gelüp eshâbdan ve küttâb-i vahydendür. Şekillü ve heybetlü kimesne olup izzet ü fahr ve riyâseti sevüp latīf esvâblar giyüp, güzel atlara binüp ve oturup binmesinde ve etmesinde mülûkâne hareket iderdi. Şâm'da niyâbeten ve tegallüben ve asâleten kırk sene hükûmet itmişdür. Ve zamânında azîm asker ile oğlu Yezîd'i serasker idüp İstanbul fethine gönderdi. Ve ol askerde İbn-i Abbâs ve İbn-i Ömer ve İbn-i Zübeyr ve Ebû Eyyübi'l-Ensârî hazerâtı bile idiler. Vardıklarında Südlice'de Cemâl Efendi türbesi olduğı mahalde konup İstanbul'ı muhâsara eylediler ve fethi müyesser olmayup ve ba'dehû dönüp gitdiler. Ve kırk dokuz târîhinde Akabe bin Nâfi' Magrib'de ve Kayrevân şehrinin yerinde olan mîşe ve kamışlığı kırdırup yerinde bir latīf şehir bünyâd eyledi ve asker-i İslâm anı karârgâh idüp ve elli iki târîhinde kabîle-i Âzer'den Süfyân bin Avf biraz askerle Rûm'a gazâ idüp ve İstanbul'a varup ol

[5196] Kûfelide vefa olmaz.

kış anda kışladılar. Ve Ebû Eyyûbi'l-Ensârî hazretleri dahi ol askerde bile olup şitâ te'sîrinden mat'ûn olup vefât eyledikde hâlâ makām-ı şerîfi olan mahalle defn olunup ve bir mermere târîh kazup ma'an kem-yâfte itmişler idi. Merhûm ve mağfûr Ebü'l-Feth hazretlerinin talebiyle Akşemseddîn hazretleri istihâre idüp rü'yâsında mekânı gösterilmekle irtesi pâdişâh hazretleri ve cümle ricâl-i devlet ile üzerine varup hafr itdiklerinde ol târîh zuhûr idüp mekân-ı şerîfi mu'ayyen olmağla merhûm Ebü'l-Feth hazretleri üzerine bir âlî türbe ve kurbında bir câmi'-i şerîf ve bir medrese-i latīf ve bir imâret binâ itdirdiler. Ve elli beş târîhinde Sa'îd bin Osmân bin Affân Horâsân beği olup develer ve atlar ile nehr-i Ceyhûn'ı geçüp Semerkand'a ve Soff'a vardılar. Ve azîm kıtâl ile küffârı bozup Tirmid'e varup muhâsara itdiler ve anı sulhen feth itdiler. Ve altmış târîhinde mâh-ı Receb'de Hazret-i Mu'âviye Şâm'da vefât idüp ol vakitde ömri yetmiş sekiz yıl idi.

Fî zikr-i emâret-i Yezîd-i anîd: Babası Mu'âviye vefât itdikde mezbûr, Humus yanında bir yerde idi. Haber gönderüp getürdiler ve ehl-i Haremeyn anı kabûl itmediler. Pes Yezîd, Müslim bin Akabe nâm şahısla asker-i bâ'îne ta'yîn idüp emr eyledi ki evvelâ ehl-i Medîne ile kıtâl ideler. Ve anlar gālib olur ise üç gün ve üç gice ricâlin kırup ve nisvân ve evlâdlarını esîr idüp murâd itdikleri mel'anetleri ideler. Ve ol serdâr-ı murdâr olan Müslim dahi on bin mel'anet-âlûd ile varup Hırre nâm mahalde ehl-i Medîne'ye kıtâl idüp hemân Muhâcirîn ve Ensâr'dan yedi yüz eshâb-ı kirâm şehîd idüp ve ehl-i Medîne'den dahi on binden ziyâde âdem katl idüp ve Medîne-i münevvereye girüp nehb ü gāret **[İ, 547a]** itdiklerinden mâ'adâ Hazret-i Allâh'dan havf ve Resûlullâh'dan hayâ itmeyüp üç gün ve üç gice Medîne-i münevvere içinde ehl-i ismet havâtîn ve ebkâra istedikleri mel'aneti itdiler. Ve ba'dehû kalkup ol serdâr-ı murdârları olan Müslim nâmına kâfir kasd itdi ki Mekke-i mükerremeye varup anda dahi küllî mel'anet eyleye. Ammâ yolda helâk olup lâşesi defn olunan kabri üzre hâlâ geçenloer bir taş atup üsti bir büyük taş ya'ni depe olmışdur. Mezbûr helâk oldukda ol asker-i mel'anet-âlûde Husayn bin Nemîr nâm kimesne serdâr-ı murdâr olup ve gelüp Mescid-i Harâm'da Abdullâh bin Zübeyr'i muhâsara eyledi. Ve Cebel-i Ebî Kuveys'de mancınık kurup Harem-i şerîfe taş atdı. Be-hikmet-i Hudâ ol esnâda Yezîd-i anîdin mevti haberi geldikde Husayn cenkden el çeküp ve Abdullâh bin Zübeyr'e didi ki "Gel sana ben bî'at ideyim ve seni Şâm'a iletüp anda Mu'âviye makāmına kāim ideyim" didi. Ammâ Abdullâh bin Zübeyr i'timâd itmedi. Ve ba'dehû Husayn Şâm cânibine teveccüh idüp gitdikden sonra Abdullâh bin Zübeyr Husayn'ın re'yine tâbi' olmaduğına te'essüf ve

nedâmet gösterdi. Ve Yezîd-i anîd helâk oldukda otuz dokuz yaşında olup üç yıl mel‘anet üzre hükûmet eyledi. Ve hergiz Hazret-i Hüseyin’in katline rızâ virüp mübâşeret idelden beri felâh olmayup ızdırâbdan ve gamdan ve hümûmdan hâlî olmadı. ﴿ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴾ [5197]

Fî zikr-i emâret-i Mu‘âviye bin Yezîd: Mezbûr genç iken yigirmi yaşında serîr-i saltanatda müstakar olmağla Mu‘âviyecik dirler. Tasgīr ile Âl-i Süfyân’ın âhir-i mülûkidür. Ve cümlenin aslahı ve munsıfı olmağla serîr-i saltanata müstekar oldukda dâimâ babası Yezîd’in ve ceddi Mu‘âviye’nin itdikleri ahvâllere bî-huzûr olup ve anlar silkinden olduğına mağmûm olurdı. Kırk gün hilâfet nâmın bulup ve âkıbet bir gün halkı câmi‘e cem‘ eyledi ve minbere çıkup Allâhu te‘âlâ hamd ü senâ idüp ve Hazret-i Resûl-i Ekrem’e salât ü selâmdan sonra çok va‘z u nasîhat idüp ve ba‘dehû dedesi Mu‘âviye’nin kendüsinden tasallüb ü diyânetde ve fezâil ü kemâlâtda evlâ ve emr-i hilâfetde ehakk ve ahrâ olan kimesne ile nizâ‘ vü cidâlin yâd idüp ve ba‘dehû babasının ihvân-ı su’-i serin ve mehârimde isrâf ve ısrâr ü bagyin ve hiçbir vechle hilâfete liyâkati olmayup evlâd-ı Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hakkında eyledüği sû-i edeb ve cür’et ü cesâretden zikr idüp muhkem zârî zârî ağladı. Ve ba‘dehû dönüp eyitdi ki “Ben bu hâllü ve sıfatlu kimesnelerin sâlisi oldum ve bana incinen râzı olandan çokdur. Ve ben sizin günâhlarınızı yüklendim. Ben istedim ki Hazret-i Hakk’ın celle ve alâ huzûrına evzâr-ı nâs ile varayım ve işte siz ve işte saltanatınız. Kimi isterseniz virin. Ben sizin rikâbınızdan tā‘atimi kaldırdım” diyü ve emr itdi ki size bir halîfe bulunca halka Dahhâk ibn-i Kays namâz kıldırırvirsün” diyüp ve inüp eve vardıkda vâlidesi Habîse ahvâli haber alup kendüye vâfir tevbîh ve serzeniş idüp ve yüzine tabanca ile vurdı. Ve anasına dahi câmi‘de halka söyledüği cevâb ve nasîhatleri söyledikde “Sen Ali muhibbi olmuşsın. Şimdi girü senden **[İ, 547b]** bize hayr yokdur” diyü itâb eyledi. Ve bundan sonra Mu‘âviyecik kırk gün kadar taşra çıkmayup gice ve gündüz ibâdete meşgūl olup ve mizâcı dahi muhtel oldı. Ve ba‘dehû vâlidesi izniyle mesmûmen rahmet-i Hakk’a peyveste oldı. Ve hâtemin nakşı “Ed-dünyâ garûrun[5198]” idi. Sübhânallâh, ﴿ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ ﴾ [5199] muktezâsınca Yezîd gibi pelîdden böyle bir vücûd-ı mükerrem ve şerîf zuhûr eyledi. Radıyallâhu te‘âlâ anhu ve irdâhu.

[5197] Tâhâ, 127. âyetten nâkıs iktibas.
[5198] Dünya aldatıcıdır.
[5199] Rûm, 19.âyetten nâkıs iktibas.

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü'l-mü'minîn Abdullâh bin Zübeyr: Mezbûrun silsilesi Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem ile Kusayy'da cem' olurlar. Vâlidesi Esmâ bint-i Ebî Bekr-i Sıddîk'dür. Medîne'de muhâcirînden evvel vücûda gelen mevlûddur. Yezîd'in zamânında bî'at olunmışdur ki mezbûr ol vakit ehl-i Haremeyn-i Şerîfeyn ve Yemen ve Irâk ve ehl-i Mısır bî'at itmişlerdive diyâr-ı Şâm'da dahi sırran çok kimesne bî'at idüp ve az kalmış idi ki kendüye emr-i hilâfet cümleten müsellem ola. Ve halkla mütevâliyen sekiz def'a hacc eyledi ve ba'dehû Şâm'da Mervân zuhûr idüp Mısır'ı ve Şâm'ı Abdullâh bin Zübeyr'in itā'atinden ihrâc eyledi ve altmış dört senesinde İbnü'z-Zübeyr Ka'be-i mükerremeyi yıkdı.Zirâ ki Yezîd zamânında Husayn bin Nemîr mancınık taşıyla urup binâ-i Ka'betullâh'a vehn gelmiş idi ve Hatîm'i dahi içerüye alup Beytullâh'ı müceddeden binâ eyledi. Ve altmış altıda Irâk'da Muhtâr zuhûr idüp Hazret-i Hüseyin'in radıyallâhu te'âlâ anh kıtâline mübâşeret idenleri cümleten helâk itdi ve şânı azîm olup çok yere mâlik oldı velâkin Muhtâr nefsinde fâsid olup niyyeti hayr olmamağla Basra emîri olan Abdullâh bin Zübeyr'in karındaşı Mus'ab elinde katl olundı ve yetmiş bir senesinde Abdülmelik Irâk'a varup Mus'ab ile cenk idüp gālib oldukda Mus'ab'ı helâk idüp cümle Irâk'da olan memâlike mâlik oldı. Ve yetmiş ikide Abdülmelik Haccâc-ı Zâlim'i İbn-i Zübeyr'in cengine gönderüp gālib oldukda İbn-i Zübeyr'i Mescid-i Harâm'da muhâsara eyledi. Ve Ebû Kubeys dağı üzerine mancınıklar kurup yedi ay muhâsaradan sonra âkıbet İbn-i Zübeyr'i katl itmekle Hicâz ve Yemen'de dahi Abdülmelik'e bî'at olundı. İbn-i Zübeyr gāyet âbid ve zâhid gicesi kāim ve gündüzi sâim kimesne idi. Ve nakl olunur ki rükû' ve sücûdında kesret-i meksinden ve kemâl-i meskenetinden kuşlar konardı üstine. Haccâc-ı Zâlim başını kesüp Şâm'a gönderdi ve cesedini menkûsen salb eyleyüp bir yıl bu hâl üzre durdı. Ve ba'dehû Abdülmelik hacca geldikde vâlidesi Esmâ karşu vardıkda "Şimden sonra oğlum dârdan alınsa olmaz mı?" didi. Ve Abdülmelik izin virdikde Esmâ, oğlunun kemiklerin kucağına aldıkda fi'l-hâl hayz vâki' olup ve memesinden süt geldi. ma'-zâlik ol vakitde Esmâ yetmiş yaşında idi.

Fî zikr-i Mervân bini'l-Hakem: Mezbûrun babası Hakem'i Resûlullâh sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem sevmezlerdi. Zîrâ münâfikînden idi. Beşeriyyet hasebiyle hakkında bed-du'â itdiklerinin biri budur ki bir gün birkaç eshâbla bir yere teşrîf itdiklerinde ol dahi eshâbla ma'an Resûlullâh'ın ardınca gider iken mezbûr yüzüni ve gözüni buruşdurup **[İ, 548a]** ve ağzını eğüp hâşâ Resûlullâh aleyhi's-salâtü ve's-selâmı mezelenmekle havâss-ı enbiyâdan olan mu'cizelerinden önünden gördükleri gibi

ardından dahi görmeleriyle "Yâ Hakem kendüni böyle göresin" dimeleriyle ölünce mel'ûnun ağzı ve yüzi ve gözi öyle oldı. Ve niçe bunun gibi habâsetleri vâki' olmağla mezbûrı nefy-i beled itmişler idi. Ve mezbûr Mervân Hazret-i Osmân'ın hilâfetinde kâtib-i sırrı olmağla anın ucından Hazret-i Osmân'ın başına ne belâlar geldi. Mezbûr gāyet fettân ve hîlekâr ve müfsid ve hûnî ve zâlim ve cebbâr ve bî-rahm kimesne idi. İbn-i Zübeyr'in hilâfetinde Câbiyye nâm mahalde saltanata bî'at olunup ve Abdullâh bin Zübeyr'in cânibinde olan Dahhâk bin Kays ile cenk idüp gālib oldukda anı helâk eyledi. Ve ba'dehû Mısır'a varup zabt eyledi ve oğlu Abdülazîz'i anda vekîl nasb eyleyüp kendüsi Şâm'a geldi ve hâtunı elinde helâk olup müddet-i hükûmeti on [yıl] mikdârı fevt oldukda yetmiş üç yaşında idi.

Fî zikr-i Abdülmelik bin Mervân: Mezbûr, babasından sonra altmış beş Ramazânı'nda serîr-i saltanatda müstekar olup âkil ve fakīh ve zâhid kimesne idi. Ve sonra mağrûr olup meftûn oldı. Ve nakl olunur ki beylik müjdesi geldikde Mushaf-ı şerîf okurdı. Hemân kapayup "Şimden sonra sana el-vedâ'" didi. Mezbûr Abdülmelik latīf tedbîrler idüp cümle a'dâsını kahr idüp ve cümle memâliki taht-ı tasarrufına getürdi. Nitekim sâbıkda icmâlen zikr olunmışdur. İbtidâ altun ve akçaya Arabî nakş ve sikke uran mezbûr Abdülmelik'dür. Ve bundan mukaddem sikkenin hattı Rûmî idi ve Fârisî idi. Ve târîhin yetmiş ikisinde Atā bin Râfi'Sakaliyye'ye gazâ idüp azîm fütûhlar itdi. Müddet-i medîd ehl-i İslâm elinde olup çok ulemâ ve sulehâ zuhûr itdi. Ve ba'dehû Efrenc tāifesi galebe idüp alup dârü'l-küfr itdi. Ve seksen üçünci senede Haccâc-ı Zâlim Vâsıt şehrini binâ idüp anı kendüye karârgâh eyledi. Ve seksen altıda nısf-ı Şa'bân'da Abdülmelik Şâm'da vefât idüp cümle saltanatı yigirmi bir yıl ve on beş gün olmışdur.

Fî zikr-i Velîd bin Abdilmelik: Babası vefâtından sonra serîr-i saltanatda karâr idüp binâyı sevmekle zamânında azîm binâlar oldı. Ve Mescid-i Hazret-i Resûl garîb ittifâk ve zînet ile binâ itdirüp ve ba'dehû Şâm'da Câmi'-i Benî Ümeyye'yi binâ itdirüp çok mâl bezl u sarf eyledi. Ve ba'dehû Mekke-i mükerremeye otuz bin altun gönderüp içine tılâ itdirdi. Ve kezâlik Kudüs-i şerîf ta'mîri içün vâfir altun gönderüp kubbe-i sahratu'llâhı ve sâir mesâcid-i şerîfeyi ta'mîr itdirdi. Ehl-i Şâm katında Velîd-i evvel efdal-i Benî Ümeyye'dür. Ve ma'a-zâlik Abdülazîz bunun hakkında eydür "Gördüm ki Velîd kabre vaz' olundukda kefeni içinde muhkem muztarib olup iki ellerin boynına bağladılar." Ve bunun zamânında doksan beş senesinde Emîr Câbir-i Haccâc-ı Sakafî fevt olup nakl olunur ki Haccâc öldükde habsinde otuz bin kadar er ve avret olup üstleri

açık ve altlarında döşek olmayup ve açlıkdan ve susuzlukdan inleşirlerdi. Ve doksan altı senesinde dahi Velîd fevt olup ol vakitde kırk iki yaşında idi. Ve müddet-i hükûmeti dokuz yıl ve yedi ay olmışdur.

Fî zikr-i emâret-i Süleymân bin Abdülmelik:[İ, 548b] Mezbûr karındaşından sonra beğ olup vecîh ve hüsnü'ş-şekl kimesne idi. İbn-i ammisi olan Ömer bin Abdilazîz'i vezîr idinüp ve kendüden sonra saltanatı ana vasıyyet eyledi. Ve cihâda rağbet idüp karındaşı Mesleme'yi Rûm semtine gazâya gönderüp ve emr eyledi ki varup İstanbul'ı feth eyleye. Varup İstanbul'ı muhâsara itdiklerinde Süleymân'ın fevti haberi geldikde Mesleme dahi Galata'da müslimânlara bir câmi' yapup ve kimse müslimânlara dahl ü ta'arruz itmemek üzre sulh olup ve kalkup geldi. Ve hâlâ ol câmi' mevcûd olup Arab Câmi'i dimekle meşhûrdur. Ve Süleymân bin Abdilmelik'in fevti doksan iki senesinde olup müddet-i vilâyeti iki yıl ve sekiz ay olup kırk yıl ömr sürmişdür.

Fî zikr-i hilâfet-i Emîrü'l-mü'minîn Ömer bin Abdilazîz: Mezbûr Mu'âviye vefât itdikde ol sene Medîne-i münevverede tevellüd eyledi. Anası Hazret-i Ömer'in oğlu Âsım'ın kızıdur. Süleymân bin Abdilmelik'den sonra hilâfetle bî'at olundı. Kendüsi ol vakitde Arz-ı Dâlyâk'da idi. Saltanat atını getürdiklerinde binmeyüp kendünün kadîmden berü olan atına bindi. Ve sarâya girdikde divârlarda olan zârların söküp ve satup ve akçasını beytülmâla katdırdı ve cemî'-i Benî Ümeyye'nin beytülmâldan olan israfâtların kat' eyledi. Ve evvel dîvânında olan ve hükûmetinde kendü ve akrabâsı olan Abbâs bin Velîd'den bir kâfir hak taleb idüp kâfire hükm eyledi. Ve ba'dehû bir yahûdîye ta'lîm eyledi ki gelüp alâ ru'ûsi'l-işhâd kendünün kızın taleb eyleye. Ol yahûdî dahi gelüp tenbîhi üzre kızın taleb itdikde "Sen yahûdîsin ben müslimânım. Müslimân kızın kâfire virmek câiz değildür" didi. Yahûdî dahi "Ya peygamberiniz hazretleri İmâm-ı Alî'ye kızın niçün virdi?" didi. Ömer eyitdi "İmâm-ı Ali eimme-i dînden ve uzemâ-yı milletdendür. Hâşâ ki İmâm-ı Ali kâfir değildür" didikde yahûdî eyitdi "Çünki İmâm-ı Ali müslimândur ve imâmdur, pes niçün minberlerde ana la'net idersiz? Mü'min ve muvahhide la'net itmek dîninizde câiz midür?" didikde Ömer dönüp ehl-i dîvâna "Buna cevâb virin!" didi. Herkes mebhût olup cevâba kādir olmayıcak emr eyledi ki "Min-ba'd minberlerde ol makūle vaz' olunmaya ve sebb yerine ﴿ اِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ﴾[5200] âyet-i kerîmesi okuna!" Ve

[5200] Nahl, 90. âyetten nakıs iktibas.

târîhin yüz birinde Benî Ümeyye elinde mesmûm olup otuz dokuz yaşında şehîden vefât eyledi. Müddet-i hilâfeti iki yıl beş ay olup ve nakl olunur ki halîfe olduğında üstünde olan libâsı ancak ol asrın akçasıyla on iki akça iderdi. İmâm-ı Şâfi‘i hazretleri rahmetullâh eydür “Hulefa beşdür: Ebû Bekr, Ömer, Osmân, Ali ve Ömer bin Abdülazîz.

Fî zikr-i Yezîd-i sânî bin Abdilmelik: Ömer’in ammisi oğlıdur. Mezbûr Yezîd kırk gün kadar Ömer bin Abdilazîz’in sîreti üzre yine hareket idüp ve ba‘dehû lehv ü taraba meşgūl oldı. Ve hattâ keyfiyyet-i mevti şöyle oldı ki yüz beş senesinde Arz-ı Ürdün’de bir bağçeye girdi. Ve Hannâne nâm bir hasnâ ve mugniye câriye var idi ki gāyet severdi. Ol bağçede ikisi bir yere gelüp ve emr eyledi ki ol gün hiçbir ferd ol bağçeye girmeye. İkisi îş u nûş idüp ve Hannâne arkası üzerine yatup güler iken Yezîd anın ağzına bir enâr dânesi atdı. Ol dâne Hannâne’nin genizine sıçrayup fevt oldı. Yezîd ana muhkem cez‘ idüp ve anın sevdâ-yı aşkıyla aslâ yimeyüp **[İ, 549a]** ve içmeyüp muttasıl bükâ iderdi. Ve hattâ bu hâl üzre yedinci gün Yezîd dahi fevt oldı. Müddet-i saltanatı bir ay olup vefâtında kırk yaşına varmış idi.

Fî zikr-i Hişâm bin Abdilmelîk: Karındaşından sonra vâli oldı. Mezbûr kan itmeği sevmezdi. Ve halîmü’n-nefs ve ehl-i re’y idi. Ve Ömer bin Abdilazîz’den sonra adle karîb Benî Ümeyye içinde Hişâm idi. Ve yüz on sekizde Horâsân emîri Esed bin Abdillâh Semerkand cânibine geçüp Türk üzerine gālib olup çok kâfir kırdı ve emvâl ü esvâbın alup ve hakanı katl eyledi. Ve yüz yigirmi bir senesinde Cezîre beği Mervân bin Muhammed sâhib-i serîrin memleketine girüp ve yılda yetmiş bin esîr virmek üzre sulh idüp döndi. Ve bu senede Müslim bin Abdilmelik Rûm tarafına gazâ idüp çok hisâr feth eyledi. Ve Nasr bin Seyyâr Semerkand’a geçüp hakan-ı Türk’i katl idüp ve Fergān’a varup çok mâl eline girdi. Ve yüz yigirmi beşinci senede Hişâm Razâfe nâm mahalde fevt olup Velîd ile mâbeynleri olmağla Velîd cümle hazîne miftâhların alup Hişâm’a niçe müddet bir kefen virmedi. Ve nakl olunur ki Hişâm hacc-ı şerîfe gitdikde altı yüz deve ancak esvâbın çekerdi. Müddet-i saltanatı on dokuz yıl ve dokuz ay olup ve elli ve elli beş sene ömür sürmişdür. [5201]جزا الله تعالى

[5201] Allah honu mükafatlandırsın.

Fî zikr-i Velîd-i sânî ibn-i Abdilmelik: Mezbûr Velîd şâ‘ir ve müzmin-i hamr ve ehl-i lehv ü tarab olup ve akīdesi fâsid idi. Bir havza hamr doldurup ve içine girüp otururdı ve cenâbet namâz kılardı. Bir gün bir mu‘ayyen câriyesine vaty idüp yüzin sarup yemîn itdi ki vara, câriye halka sabâh namâzını kılıvire. Ve câriye dahi öyle eyledi. Ve nakl olunur ki bir gün kendü hâli içün eline Mıshaf-ı şerîf alup tefe’’ül eyler ve nâgâh bu âyet-i şerîfe-i kerîme geldi: ﴿وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾[5202] Pes Mushaf-ı şerîfi karşusına koyup ve eline tîr u kemân alup Mushaf-ı şerîfe hâşâ ok atup urdı ve eyitdi “Cebbârin anîdi korkudur musun! İşte ol cebbârin anîd didüğin benim. Kaçan ki mülâkī olasın di ki ‘Yâ Rabb Velîd beni pâreledi ve yırtdı’” Ve âkıbet ehl-i Şâm bunun ahvâllerine tahammül idemeyüp Yezîd’den Velîd’e haber gönderüp giceyle getürdiler ve ana bî‘at itdiler. Meğer ol gün Velîd şikâra çıkup ve ahşam oldukda Kasr-ı Nu‘mân’da kalmış idi. Pes Yezîd asker gönderüp mezbûrı Kasr-ı Nu‘mân’da muhâsara idüp ve tutup başın kesüp Yezîd’e gönderdiler. Yezîd dahi secde-i şükr idüp ve emr eyledi ki başını bir göndere diküp Şâm içinde gezdirdiler.

Fî zikr-i Yezîd-i sâlis bin Velîd: Velîd-i pelîdden sonra yüz yigirmi altı Cemâzilâhirede Yezîd şâh olup mezbûrun vâlidesi kisrânın oğlu Şîrûye’nin kızıdur ve Şîrûye’nin vâlidesi kaysar kızıdur. Ve Yezîd iftihâr idüp dirdi ki “Ben kisrâ evlâdındanım ve babam Mervân’dur ve anamın babası kaysardur.” Ve Yezîd’e ehl-i Humus âsî olup ve ba‘dehû ehl-i Haleb dahi âsî olmağla her birine asker gönderüp gālib oldı. Ve mezbûr beş ay ve on iki gün saltanat idüp vefât itdikde kırk altı yaşında idi. Benî Ümeyye’de dîni ve vera‘ı var âdem idi.

Fî zikr-i İbrâhîm bin Velîd: Karındaşı Yezîd’in vasıyyeti ile pâdişâh oldı ammâ kimesne İbrâhîm’e **[İ, 549b]** itā‘at eylemedi ve rağbet itmedi. Ve âkıbet dört aydan sonra yüz yigirmi yedi senesinde Cezîre emîri Mervân-ı Hımâr seksen bin asker ile gelüp İbrâhîm’in beğlerbeğisi Süleymân bin Hişşâm ki yüz yigirmi bin asker ile muhkem cenk idüp sabâhdan vakt-i asra değin cenk müstemir olup ve âkıbet Mervân Süleymân akserini muhkem bozup ve İbrâhîm bu ahvâli işitdikde kaçup gizlendi.

Fî zikr-i Mervân-ı sânî ibn-i Muhammed bin Mervân: Buna halk Mervân-ı Hımâr dirler. Serîr-i saltanatda müstekar oldukda ehl-i Humus ana isyân itmekle

[5202] İbrâhîm, 15. âyetten nâkıs iktibas.

kendüsi varup anları kahr eyledi. Ve ba‘dehû ehl-i Şâm ve ehl-i Haleb isyân itdikde anlara dahi asker ta‘yîn idüp darben müsahhar eyledi. Ve ba‘dehû Süleymân bin Hişâm zuhûr idüp ehl-i Şâm ve gayriden yanına yetmiş bin asker cem‘ olup ve Arz-ı Kansurîn’de karâr eyledi. Mervân anı işidüp varup cenk itdikde otuz bin askerini kılıçdan geçirüp gālib oldı ve ba‘dehû mezbûr Süleymân Humus’a kaçup anda dahi başına çok kimesne cem‘ olmağla Mervân anda dahi üzerlerine varup ve çok âdemlerin katl idüp tekrâr cem‘iyyetlerin dağıtdı. Ve yüz yigirmi sekizde Horâsân’da Benî Abbâs’ın da‘veti şâyi‘ olup Ebü’l-Müslim-i Horâsânî anlar tarafından zuhûr eyledi ve kârı bülend oldı. Mervân anın def‘ine Horâsân beği Nasr bin Seyyâr’e haber gönderüp ve ana mu‘âvenet içün niçe bin asker ile Yezîd bin Hubeyr’e gönderüp vardıkda Nasr ile ma‘an Ebû Müslim üzerine varup cenk itdiklerinde Ebû Müslim gālib olup ve bundan sonra Ebû Müslim ziyâde kuvvet bulmağla yüz otuzda Merv’e müstevlî oldı. Ve otuz birde Nasr fevt olmağla Ebû Müslim cemî‘-i Horâsân’a mâlik oldı. Ve otuz ikide emîr-i Irâk Yezîd bin Hubeyr ile Hasan bin Kaht cenk idüp Yezîd mağlûb olmağla Abbâsiyyân Irâk’a mâlik olup ve sene-i mezbûre Rebîülevveli’nde Kûfe’de Abdullâh-ı eş-şehîrü bi’s-seffâh nâm Abbâsiyye hilâfetle bî‘at olundı. Ve Mervân dahi arz-ı Şâm’dan yüz yigirmi bin asker ile yürüyüp Seffâh’ın ammisi Abdullâh bini’l-Abbâs ile Zâb suyı üstünde cenk itdiler. Ve Abdullâh yanında ancak yigirmi bin âdem var idi. Takdîr-i Hayy ü Kadîr ile saflar bindikde Mervân’a tebevvül itmek iktizâ idüp ve askerden bir mikdâr çıkup ve atından indikde atı kaçup iki asker arasında göründükde Mervân katl olundı diyü şâyi‘ olup Mervân askeri firâr itmeleriyle Abbâsiyyân bi-lâ-kıtâl gālib oldılar. Ve Mervân dimiş ki ذهبت الدولة بالبولة[5203] Ve ba‘dehû Mervân kaçup Musul’a geldi ve andan Harrân’a ve andan Humus’a ve andan Şâm’a vâsıl oldı. Ve bu cümlede Abdullâh-ı Abbâsî asker ile Mervân’ın ardına düşüp kovar idi. Vaktâ ki Abdullâh Şâm’a geldi, anda kalup Seffâh’ın emriyle karındaşı Sâlih’i Mervân’ın ardınca gönderüp Busayr nâm karyede Mısır hudûdında Mervân’a irişüp ve tutup başını kesdi. Ve nakl olunur ki Mervân Busayr’a geldikde bir hâs hâdimine incinüp dilini kesmiş idi. Hemân bir kedi gelüp ol keskin dili yedi ve sonra Mervân’ın başı kesildikde derisin soymak istediklerinde dili uzaldı. Ve ol kedi gelüp Mervân’ın dilini dahi ekl eyledi. ذالك تقدير العزيز العلیم سبحان من لا یزول ملكه[5204] **[İ, 550a]** Mervân Benî Ümeyye mülûkünün âhiridür. Katl olundukda altmış iki yaşında olup ve müddet-i hükûmeti on beş yıl ve on buçuk aydur. Ve ehl-i re’y kimesne idi ammâ devlet gitdikden sonra hiçbirisi fâide itmedi. Ve

[5203] Beville devlet gitti.
[5204] Bu azîz, alîm Allah’ın takdiridir. Mülkü zâil olmayan O’nun şanı çok yücedir.

cümle Benî Ümeyye'nin müddet-i saltanatı bin ay olup Hazret-i Hasan hilâfetinden ferâgat itdikde [5205]﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ﴾ âyet-i kerîmesin kırâ'at itmiş idi. Kimesne remzini fehm itmeyüp ve ba'dehû bunların inkırâzında vechi ma'lûm oldı. Kaddesallâhu sirrehü'l-azîz.

Der beyân-ı rub'-ı meskûn bâ-kavl-i hükemâ-i Yûnâniyân ve Rûmiyân:

Birine Asya dirler ki tūlen 6500 mil, arzen 6100 mil, devren 15200 mil.

Birine Avrupa dirler ki tūlen 3600 mil, arzen 2200 mil, devren 12000 mil.

Birine Afrika dirler ki tūlen 4800 mil, arzen 4200 mil, devren 18000 mil.

Yekûn-i iklîm-i selâse: 55200 emyâl.

Birine Amarika dirler ki Yeni Dünyâ didikleridür. Bunun henüz rub' mertebesine vâkıf olunmayup bu ana değin vâkıf oldıkları tūlen derecât: 223 derece 3 sa'âtden ilâ 33 derece 3 sâ'at 49 dakika.Arzen derecât 1 derece 9 dakīka ilâ 63 derece 57 dakīka. Sâ'at-i süvim: 17.50, sâ'at-i leyle: 6,50

İmdi işbu rub'-ı meskûnda olan insân ve hayvânın envâ' ve ihtilâfları şerh u beyânında kalemler âciz ve fikirler nâçîzdür. Ammâ magrib ile maşrık mâbeyninde olan bilâd-ı ma'mûrede ve bihâr-ı azîme ve enhâr-ı kebîre ve cibâl ü sâhrâda sâkin ve mütemekkin olan insân-ı muhtelife ve hayvanât-ı azîme-i hârikü'l-âdenin hadd ü hudûdı lâ-yuhsâdur ammâ ehl-i târîh-i Yûnâniyân ve Rûmiyân ve seyyâhân ve tüccârrândan mu'temedü'l-kavl kimesneler ihbâr ve tahrîrâtlarından ba'zı meşhûr u mütevâtir olanlardan alâ tarîki'l-icmâl ayân u beyân idelim, bi-avni'llâhi te'âlâ.

Aksâ-yı Sûs: Nihâyet-i magribde bahr-i Muhît ibtidâsı ve muzlimde olup niçe bilâd-ı azîmesi ve bî-hisâb kasabât ve kurâsı olup bir vâsi' ve büyük iklîmdür ki nevâhî ve kurâsı birbirlerine mülâsık olup ve levn ve ta'mı ve fevâkih ve ni'amı ta'bîre gayri kābildür. Ve lisânları gāyet hüsndâr olup ve lu'b u neşâtdâr ve cemâlleri kemâl-i nihâyetde lâ-nazîredür. Ve bu iklîmin şuhûr-ı azîmeleri çokdur lâkin meşhûr olanlardan birkaçını ihtisâren beyân idelim. Evvelâ Nadrodent bir şehr-i bozurgvârdur ki etrafı enhâr-ı bî-şumâr ve eşcâr-ı mîvedâr ve besâtîn-i **[İ, 550b]** bîsyâr ile memlû ve nevâhîsi kurâ ve insânla dolu olup bir cebel-i âliye istinâd itmişdür.

Şehr-i Varki: Sahrâ ortasında binâ olunmış bir şehr-i azîmdür ve bunda olan avretlerin eri olmayup ve kırk yaşına vardıkda istedüği kimesne ile mu'âmele idüp mâni' olmazlar.

[5205] Kadir, 3. âyet.

Şehr-i Tebr-i müzeyyen: Etrâfı bostân ile müzeyyen bir hısn-ı hasîn olup ve ol yerin halkı sekr virmeyince şarâbı mübâh görürler.

Hudûd-ı Arz-ı Berber: Ka‘re-i Sûs’un şark cânibine dirler. Bunun ehâlîsi ol diyâr-ı Filistīn’de olup pâdişâhları Câlût idi ki Hazret-i Dâvûd aleyhisselâm elinde katl olunmışdur ki Kur’ân ile mesbûtdur. Ve bunların pâdişâhları helâk oldukdan sonra halkı firâr idüp şehr-i Berber’de karâr itdiler. Esvâk ve mahallâtı ve kusûr ve besâtîn ve kurâ ve nevâhîsi çok ve ma‘mûr rûy-i zemînde bir şehr-i meşhûr olup lâkin halkının za‘f-ı basarı olup çendân mübassır değillerdür. Ve halkı kelb ve cerâd dahi ekl iderler.

Rikāre: Bir medîne-i acîbedür ki anda olana bi-lâ-sebeb dahk u sürûr hâsıl olur.

Ağmât: Bir kûh-ı azîm dibinde olup ortasında bir azîm nehr mürûr ider ve şiddet-i şitâda donup halk üzerinden mürûr iderler. Ve herkesin kapusı üzerinde ne kadar mâl-ı dünyâya kudreti olduğunı bir alâmet ile işâret iderler ve bu bir garîb şehr-i azîmdür ki halkı dahi gāyet zengindür.

Herâkes: Efvâh-ı nâsda buna Merânkoş dirler ki aksâ-yı magribin dârü’l-melîkidür. Gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr şehir olup Yûsuf bin Bâşkīn nâm bir pâdişâh binâ itmişdür ki âsâr-ı kadîme ve binâ-yı azîme ile memlû ve esvâk-ı kesîre ve mahallât-ı kebîre ile dolu olup şöyle ki yedi yüz kadar cevâmi‘ ve mesâcid vardur. Cevâmi‘-i ızâmlarının hod i‘lâmı kābil değildür. Halk nehr-i seyyâlden içmeyüp kuyu suyı isti‘mâl iderler.

Cüd‘a: Nehr-i Selmâse üzerinde vâki‘ olup hınnâ mahsûlâtı gāyet çok olup âhar diyârlara götürürler.

Nefîsü’l-Cebel: Eşcâr u esmârı bîsyâr ve enhâr u âbâdı bî-şümâr havâsı latīf bir mevzi‘-i şerîf olup lâkin kasîrü’l-kāme ve nahîfdür. Vâlî ve Cibâlî bu bir âlî dağ dibinde iki şehr-i meşhûre mâbeynlerinden bir nehr-i kebîr mürûr ider. Latīf kand nebâtları hâsıl olup ve me‘âdin-i nuhâs dahi bî-kıyâs olur.

Fâs: Ba‘zıları Fussa dirler. Ol memâlik pâdişâhının bu dahi tahtgâhıdur. Ortasından bir nehr-i kebîr cârî olup her evlerinde hamâm ve sokāklarında sâkıyyelerin hisâbı yokdur. Ulemâ vü fuzalâsı ve zû-fünûn hukemâsı çok olup ahkâm-ı felâsife ve ecrâm-ı felekiyye ile âmil ve hikmete Eflâtūn ve ilm-i cifrde kâmil ve mâhir ve efâzılı hadden efzûndur. Ve Magribî nâmında ba‘zı nâr-ı necât ve tılsım ve mücerrebât ve kam‘ u kal‘-i tılısmâta mâlik çok kimesneler vardur ki kimi şeyh ve kimi sulehâ ve kimi müsâfirîn ve gurebâ silkinde sâlik olup ekseriyyâ bu şehirden zuhûr ider. Ammâ çok mekr ü hîleye ve tahsîl-i mâla bir vesîledür. Ve halkın dahi ekser-i ef‘âli pür-ihtilâl ve her ahvâli müşevveşdür.

Tilimsan: İki şehr-i kadîmdür. Mâbeynlerinde bir sûr çekilmişdür. Ve kusûrâtı vâfir ve halkı mâldâr ve ehl-i gınâ ve fuzalâ ve hukemâsı çok şehirdür. Ve hikâyet olunur ki Şeyh Ali Tilimsanî dirler vüzerâ ve ümerâ katında makbûlü'l-kelâm ve mesmû'u'l-kavl bir ehl-i ma'ârif ü letāif kimesne var idi ki ittifâk meclisine gelen **[İ, 551a]** âdemin anası ve atası ve ehli ve akrabâsı nâmın ve başından geçen serencâmın fakīr ü kıtmîr takrîr idüp el-hâsıl ne kadar sâl geçirüp ve bâkī ne gelecek ve ne olacak ilm-i cifr ile istihrâc iderdi. Ve hattâ Vezîr-i a'zam Rüstem Paşa hazretleri bu hâli efâzıla münkir iken tecribe içün bunı getürdüp vasf-ı sâbıka mutābık ve ilm-i hikmetde fâik bulmağla bî-hisâb ihsân-ı tâm ve latīf-i firâvân itdüğinden gayri Mısır'dan yevmî kırk akça vazîfe ta'yîn idüp bir gün halka dir ki "Memleketlerde böyle bir ehl-i ma'rifet kimesne dahi var mıdur?" diyü suâl idicek "Her birimizin bu mertebeye kādire avretleri vâfir olup bu yerin bakla atıcıları dahi böyledür ki evlerde gezerler" diyü cevâb iderler.

Hille: Bir yer hafr olunmış bir şehr-i ekberdür ki kabâil-i kesîredür.

Mehdiyye: Bir vâsi' hısn-ı hasîn şehr-i azîm ve kal'a-i metîndür ki Fâtımiyyûndan Mehdî binâ idüp tahtgâh idindikde "Evlâd-ı Fâtımiyyûn henüz emîn oldı" dimişdür. Ve bu kal'anın demir kapularının her kanadı yüz septe bir beriyyedür ve Cezîre-i Hazrâ'ya mukābildür. Ve cezîre-i Hazrâ bir kücük dağdur. Birbirine muttasıldur ki ol cânibde deryâ-yı Muhît ihâta itmişdür. Ve anda öyle ra'nâ mercân şeceri firâvândur, beyâna imkân yokdur.

Selâ: Etrâfı nahlistân ve bostân bir ma'mûr şehr-i azîm olup ve esb ve arslan ve sâir muzırr hayvânâtı çokdur. Vâfir Nakıyye ve Makal ve Kayrevân ve Mes'ûde ve Heredân birbirlerine karîb şehr-i azîmleri olup ve sâir şuhûr ve kasabâtı dahi firâvân ve kurâlarının haddi bî-pâyân olup ve bu memâlike Fâs pâdişâhları tahakküm idüp lâkin Devlet-i Aliyye'ye itā'at ve inkıyâd ve istinâdları olup be-her sene arz-ı hulûs u ubûdiyyet iderler. Ve hâlâ işbu asırda [1136] olan memâlikine Mollâ İsmâ'îl dirler. Ve ammâ Cezâyir ve Tarablus ve Tûnus tevâbi'âtlarıyla pâdişâh-ı zıllullâh Devlet-i Aliyye tarafından birer mîr-i mîrân kulları ile mahmî olup ve halkı Mâlikî mezhebidür.

Vasat-ı Magrib'in meşhûr bilâd-ı kadîmü'l-bünyâdına Endelüs ve Yunânca Eşnebâniye dirler bir cezîre-i müsellesedür ki bir tarafı aksâ-yı magrib nihâyeti imâretine muttasıldur ki Süveys'de mahdûd olur. Hikâyet olunur ki mukaddemâ her yıl Süveys halkı Endelüs vilâyetine zarar iderlerdi. İskender ol vilâyetleri zabt itdikde Endelüs halkı İskender'e şikâyet iderler ve ol dahi hükemâ ve mühendisîn getürüp ol arzın tūli ve arzı hendeseye alındıkda deryâ-yı Muhît'i bahr-i Şâm'dan âlî bulurlar. Ve hemân Endelüs mâbeyninde olan bir dîbâ bânı kazup cânibeyni muhkem sedd itdiler,

şöyle ki mâbeyn-i seddeyn altı mîl ve tūli on iki mîl olup ve ba‘dehû bahr-i Muhît ol kazılan yere revân idüp bahr-i Şâm’a îsâl olur ve ammâ cereyân itdikde çok kurâ ve bilâd müstağrak ve berbâd olup el-ân Endelüs’de bahr-i İskender bu nev‘ ile def‘-i zarar içün bahr-i Muhît’e yol ider ammâ ba‘zı rivâyetde Kayyetfâ nâm pâdişâhı helâk itmek içün eyledi dirler. [5206]العهدة على الراوى

Cezîre-i Endelüs: Bir vâsi‘ memâlik olup etrâfı bî-nihâye kurâ ve kasabâtdan mâ‘adâ dört pâre muhkem hisârları, mu‘azzam şehirleri vardur ve bahîre gibi ma‘mûr cezîreleri tahrîre gelmeyüp ve Hızr ve Fâs ve Tarnak gibi latīf cezîreleri vardur. Ve ekālimînden ba‘zıları kitâbına **[İ, 551b]** ve şehr-i Kurtubiyye hulefâ-i Benî Abbâs zamânından kalma muhkemetü’l-esâs ve muhtelifü’l-ecnâs kadîm binâları çokdur. Evvel zamânda diyâr-ı Endelüs’ün dârü’l-hilâfeleri imiş. Halkı mâldâr ve ehl-i gınâ ve garîb-dost, eskeri ulemâ vü fuzelâ ve ümerâ olup ve şehri aslında beş bölükdür. Her birinin mâbeyninde bir sûr çekilüp ve cebel-i Burûs ve Bende vâki‘olup kesret-i hammâm ve dekâkîn ve vukūf ve medârisi ve mesâcid ve cevâmi‘ çok olup ve hattâ Câmi‘-i Kebîr’in nazîri yokdur dirler, şöyle ki tūli yüz ve arzı seksen zirâ‘ olup sıgār u kibârının burûcı vardur. Ve yüz on üç muhtelifetü’s-sınâ‘ât ve acîbetü’l-hey’ât şem‘dân komışlardur ki büyüğinde bin ve kücüklerinde yüz şem‘ yanup ve derûnında olan nukūş-ı garîbe ve sınâyi‘-i acîbe ve elvân-ı latīfeyi tahrîr ü takrîr mümkin değildür. Ve bunun mihrâbında Hazret-i Osmân’ın dest-i münîfiyle yazılup şehîd oldukda üzerine kan dökilen dört varak bunun mihrâbında vaz‘ olunmışdur. Ve bu câmi‘-i şerîfin ûd-ı kâfile ve ûd-ı belsân ile ve zer ü zîver mücellâ ve musaffâ bir minber-i a‘lâsı vardur ki urûc-ı âsumâna seng-i sahrâ ve gülistân cinânından sidretü’l-müntehâdur ve nuhâs ve rasas-ı bî-kıyâs yigirmi kapusı olup ve her kapusında zer ü zîver ile murassa‘ u musanna‘ halkaları olup, şöyle ki her kanadında bir halka vaz‘ olunmışdur ve yanında felek-misâl ve âsumân-minvâl iki kubbe-i ulyâ binâ olunmışdur ki içleri envâ‘-i tuhaf u yâdigâr ve zer u sîm ve dînâr-ı bîsyâr ile mâl-â-mâldur ki ol câmi‘in vakfıdur, şöyle ki yevmî iki yüz altun îrâdı vardur dirler. Ve öninde olan savmi‘a-i masnû‘anın acâibât u garâibâtı hod şerhe sığmaz ve yakınında bir kantara-ı azîme binâ olunmışdur ki on yedi kemer ile intihâ bulmışdur.

Eşbâte: Bir şehr-i azîmdür ki nehr-i Baca üzre münbâ ve hısn-ı ma‘den dimekle müsemmâdur zîrâ deryâ-ı Muhît temevvüc ü tefevvüc itdikde sâhile zeheb-i tebr döküp ve sonra deryâ sâkin olup çekildikde toprak ve kum içinden devşirüp alurlar. Ammâ

[5206] Sorumluluk rivayet edenindir.

bahr-i Muhît'de gemiye binüp seyr olmak mümkin değildür. Zîrâ kesret-i reyyâh ve rûzgâr ve emvâc-ı bîsyâr ve muzır hayvân bî-şumâr olmağla mâverâsına güzer idüp sahîh haber virdikleri yokdur ammâ hikâyeyi mukarrirîn böyle tahrîr itmişler ki şehr-i Eşbâte'da yedi akrabâ kimesne var idi. Bunlar bir sefîne peydâ idüp ahd u peymân iderler ki deryâ-yı Muhît'e gidüp hakīkatiyle seyr idüp nihâyetine irmeyince avdet itmeyeler ve Bahr-ı Ummân'da on bir gün gidüp bir bahr-i ummân ve mükedderü'l-elvâna düşüp temevvüci ü tefevvüci havfından hayâtlarından el yurlar. Ve âhir-i kâr rûzgâr bunları cenûb tarafında cezîre-i Agnâm'a düşüp anda ârâm iderler ve içinde bî-hisâb sâhibsiz koyun bulurlar. Birin zebh iderler, acılığından yenmez ammâ firâvân âb-ı revân bulurlar ki tatlı ve on iki gün dahi mürûr itdikde cezîre-i ma'mûr zuhûr idüp sâhile vâsıl oldıklarında bir bölük halk görürler ki bâlâ-kadd ve zeber-dest ve tüvânâ âdemler ve anlardan deryâ kenârında ba'zı keştiyân ve pâsbân bulunup bunları tutup meliklerine armağan götürürler. Ve melik dahi bunları üç gün habs idüp ve dördünci gün lisân-ı magrib ile bir tercümân getürüp istihbâr itdiklerinde sergüzeştlerin söyledikde melik mütebessim ve ta'accüb idüp dir ki "Cânib-i magribe **[İ, 552a]** ben üç gemi irsâl itdim. Biri keyfiyyet-i hâlden haber virmek ihtimâlleri olmadı" didi ve bunlara ta'âm ve şarâb getürüp ve la'l ü cevâhirden vâfir zî-kıymet yâdigâr hedâyâ in'âm eyler. Ve havâ enseb oldukda bunların gözlerin bağlayup gemiye korlar ammâ ne kadar gün gitdiklerin bilmeyüp bir gün bunları bir sâhilde berr ü beyâbânda bırakup girü ummâna revâne olurlar. Ve ol diyâr halkı gezerken birkaç gözi bağlu müşevveşü'l-hâl kimesneler görüp sebebin suâl iderler. Ve bunlar dahi vatan-ı aslîlerin ve deryâ-yı Muhît seyrine çıkup gördüklerin takrîr idüp vatanların suâl itdiklerinde "Eşbâte yüz on iki aylık yoldur" diyü haber virürler ve el-ân gāretü'l-makarrîn dirler, Eşbâte'de bir âlî makām vardur ki ol melikin in'âm-ı tâmmıyla binâ itmişlerdür.

İşbîte: Bir âlî kubbe gibi bir yerde olup nehr-i Kurtuba yanından ubûr idüp gemilerle merbût cisirden mürûr iderler. Zeytûn ve incîr ağacı gāyet çok olup hayvânâtları anların altında gölgelenürler. Ve bunun ahbâr-ı sahîh üzre sekiz bin kurâsı vardur dirler.

Malta: Aktārı ma'mûr ve vâsi' ve bî-nazîr ve bî-kusûr ve kurâsı kesîr bir şehr-i kebîrdür. Öninde azîm ve sepîd gölleri vardur ki gāyet lezîzdür.

Şehr-i Agarnat: Meşhûr Safâhî ma'mûr itmişdür. Bir tarafından nehr-i Hazûr ve bir cânibinden nehr-i Telec güzer ider. Ve üzerinde olan cebel-i âlîde yaz ve kış berf ü bârân hâlî değildür.

Çeyan: Âb-ı revân ve nahlistân ve bostân[ı] firâvân şehr-i azîm olup ve menba‘ı eyvân u keyvâna hemser ve kusûr-ı menba‘ı evc-i burûca berâberdür. Ve bunun üç bin kurâsı vardur dirler. Ekseri dut ağacı olmağla ipek tertîb iderler.

Tanca: Bir cây-i latîfdür ki bâğ u dağa nihâyet yokdur. Ve anın yakınında Hısn-ı Gadâ dirler evc-i feleke berâber bir hısn-ı hasîn vardur ki kadîmdür. İklîm-i Beşârât'dan Lorka bir şehr-i vâsi‘atü'l-mesâlik olup nevâhîsinde envâ‘-i me‘âdin çokdur. Bir zamân nâmı Medînetü'l-İslâm idi. Evleri birbirine muttasıl ve vâdîleri eyvân ve kûsûrıyla ma‘mûr ve cümlesinin sûr u divârıyla müzeyyen hisâr-ı bozurgvârdur ki dîde-i rûzgâr nazîrin görmemişdür. Ve bir dahi tezyîn içün dîbâ vü zîbâ nefîs hullelerden sekiz yüz perdesi vardur. Her birin bir burca asarlarmış. Ve hadîd ve ruhâs ve nuhâs ve sâir ecnâsından musanna‘ vü murassa‘ sınâ‘at-i bî-hadde kıyâsdur. Ve öninde olan vâdî-i bihâriyyede nahlistân ve bostân bî-nihâye ve nevâhîsinde olan âbâdân ve imârât ve memâlik-i vilâyet kābil-i rivâyet değildür. Ammâ şimdi ol mertebe ma‘mûr değildür.

Menkib: Ortasında bir âlî sanem dikilmiş bir şehr-i azîm olup ve kâriz ile gelür bir havz-ı kebîr vardur.

Garye: Bilâd-ı ızâmdan anda olan âsâr-ı garîbe ve etvâr-ı acîbe şerhe sığmayup şehr-i Meriyye binâ olmazdan evvel meşhûr şehir bu imiş dirler. Ve bunun şimâlinde cebel-i Seyûn didikleri kûh-ı Hâmûn'da etıbbâ devâya katdıkları akākīr vâfirdür. Ve ol mekânda me‘âdin-i hadîd ve zift ve katrân firâvân ve bostân-ı za‘ferânı bî-pâyândur. Ve buna yakın Hısn-ı Hucce vardur ki rûy-i zemînde adîmü'l-misâldür. Binâsı âlî ve suyı latîf ve lezîz ve cemî‘-i evcâ‘sa enfa‘olduğından külliyâ şehir halkı eyyâm-ı rebî‘de ol hısn-ı münîfde olur.

Kartanya: Şehr-i kadîm olup içinde azîm binâları ve acîb ü garîb temâşâları vardur ki cümleden biri bir yerde yigirmi dört âlî kıbâb **[İ, 552b]** olup her birinin devri yüz ellişer adım ve her vakıyyeden hendese-i acîbe ile sular cârî olunmışdur. Ve kurbında cereyân iden yemîn-i Kayrevân'dur ki gûne gûne sâfî mermer direkler çıkar. Ve bunlardan gayri her kûşesinde suver-i insân ve hayvân ile musavver kemer dağları hadden ekserdür.

Tebrût: Bir latîf şehirdür. Yanında bir azîm gölü vardur ki tūli on altı ve arzı üç mîl olup suyı tatludur ammâ bir garîb hâli vardur ki yılda on iki cins balığı çıkup her biri bir fasla mensûb olup bir vakitde çıkan çâk vakti gelmeyince bir dahi çıkmaz. Ve ol balıkların isimleri bunlardur: Levri ve fafuc ve gal ve talit ve işanyat ve şelbe ve faruhan ve lac ve husa ve kehla ve tafla ve ala. Ve bu gölün kurbında bir göl dahi vardur ki tūli

altı mîl olup ve suyı acıdur. Ve rûzgâr ziyâde olup suları birbirlerine döküldikde ne tuzlusı tatlu ve ne tatlusı tuzlu olur.

Şeyâta: Ol mertebe şehr-i bî-bedeldür ki Arab içinde darb-ı meseldür. Ve bunda latīf kağıd işlenür ki sâir yerlerde az bulunur.

Herâş: Etrâfını bir nehr-i kebîr dolanmış bir sû-i bî-kusûrdur.

Fûy: Bunun yanında bir bereke-i azîme yapılmış bir medîne-i kadîmedür ki bunda sofdan metâ'lar işlenüp sâire hedâyâ iderler.

İklîm-i Kırnata: Bilâd-ı kurâsı çok ve şuhûrlarının bozurgvârına Belense dirler ki âb u havâsı latīf ve besâtîn-i bîsyâr ile iştihâr bulmış bir şehr-i azîmdür.

İklîm-i Karâtıme'de olan kesret-i insân ve hayvân hisâba gelmeyüp ve kurâsına nihâyet yokdur. Ve bunun mu'azzam medâyinlerinden şehr-i Şetet âb u havâsı latīf bir cây-i şerîfdür.

Selmzîne: Bir cebel-i müdevveri makarr idinüp bunun ortasından nehr-i Medyen güzer ider.

Furye: Eğerçi şehr-i kadîmdür ammâ bir mikdâr kuruya düşmişdür. Ve bunda eşcâr-ı tîn gāyet çok olup ve gayriler dahi firâvândur.

İklîm-i Harence'de şehr-i Hûsûs melik kızı pâdişâh oldukda dârü'l-memlekesi idi. Etvâr-ı kadîmesi ve âsâr-ı azîmesi çokdur. Şehir içinde bir kemerle yapılmış bir cisri vardur ki bir cânibinden ol bir tarafında olan âdem görünmez. Ve dâr-ı matbah dirler bir âlî makām yapılmışdur ki sâkiyeleri meclis-i kasra gelüp elvân ve ta'âmı sîmden evâniye doldurup sâkiyelere kodıklarında kasr-ı mezkûra gelürmiş. Ta'âm yendikden sonra sâkiyelere kodıklarında girü matbaha varur imiş. Ve şehir ortasında bir âlî köprü vardur ki her bâr üzerinden bir süvâr-ı alemdâr âşikâr olup ve her bir kemer âhirde şehri binâ iden melik sûreti zâhir olur. Ve bundan katre-i seyf bir cisr-i azîmedür ki üzerinde bir hisâr-ı kadîm binâ olunmışdur.

İklîm-i Şârâ'da Beled-i Taleble bir diyâr-ı ma'mûredür ki çevresi hisâr ve kusûr ile memlû olup ve dârü'l-memlekesi Rûm dimekle meşhûrdur. Ve anda bir beyt-i mahzûn vardur ki her vâli olan pâdişâh musavven ve mahfûz bir kıfl-ı hadîd ile muhkem ve der-kilîd iderlerdi ve hattâ ol vakte değin yigirmi dört kilîd bend olunmış idi. Ve âhir bir hâric-i nesl ve bed-asl kimesne vâli oldukda bunı açmağa kasd idüp a'yân-ı memleket men' itmekle çok cehd iderler ammâ def'i mümkin olmaz. Ve âhir kapuyı açup içerü girdikde bî-şumâr esvâr-ı kavm-i Arab âşikâr olur ki her biri bir esb-i tâziyye süvâr ve elleri nîzedâr kimesnelerdür. Ve bir lehv-i zerrîn üzerinden kalem-i polad ile kazılmış ki "Ne zamân ki bu hazâyin kapusı açılur, şu makūle kavim bu

memâliki **[İ, 553a]** feth ider" dimiş. Ve ba'dehû bi-kudreti Hallâk hemân ol yılda Velîd bin Abdilmelîk seraskeri Târık bin Ziyâd bu memlekete hücûm idüp diyâr-ı Endelüs'i feth idüp ve ol pâdişâhı helâk ider ve ol beyt-i mezkûrede olan defâyin ve hazâyin-i bîsyâr zer ü yâkūt ve sâir cevâhir-i bî-şumâr ve bî-hisâb âlât ve esbâb bulunup ve hattâ mâide-i Süleymân ki zümürrüd-i ahdar ve la'l-i hamrâdan âvânla nihân idi ve cevâhir ü zevâhir ile murassa' vü musanna' olmış ve varak-ı zeheb üzre hatt-ı Yûnân'la olan Zebûr ve ilm ü san'at ve ahkâm-ı hikmet ü asbâ'-ı yevâkīt ve ahcâr u menâfi' nebâtât ve eşcâr-ı hall-i lugāt-i acîbe ve amel-i tılısmât-ı garîbeyi bildirüp bir kitâb-ı müstetābdur. Ve ruhâm-ı hâsdan bir fekā'gibidür ki derûnı iksîr ile pür olup müzehheb kilîd ile mükelleddür. Ve ahlât-ı şettâdan mürekkeb hükemâ-yı kudemâ müretteb itdüği mir'ât-ı âlem-nümâ… El-hâsıl tahrîre ve takrîre gayr-i kābil tuhaf u hedâyâyı ahz itdiler. Ve ol zamândan beri ol diyâr-ı bî-pâyân halâyıkı müslimândur. Ve şehr-i mezkûrun ekālim ve memâliki firâvândur. Ve cânib-i cebel-i Şârât dirler bir kûh-ı cesîm mukīmdür ki medîne-i Salime'den şehr-i Kalmiye'ye dek çekilmişdür. Nevâhîsinde bakar u ganem ve dağlarında me'âdin-i hadîd ve nuhâs bî-kıyâsdur. Makām-ı medîne hasenedür ve türâb ve tīn me'kûldur, sâir diyârlarda makbûldur.

İklîm-i Zeytûn'da Meknâse'nin şerhi hadd ü kıyâsa sığmaz bir şehr-i kadîmdür.

Aslîle: İki şehirdür ki birine Akodet dirler. Enhâr-ı acâyibi ve âsâr-ı garâyibi bîsyâr ve sâhib-i ni'am ve mâldâr halkı bî-şumârdur. Ve birine Ziyâd dirler. Bir şehr-i âbâddur ammâ ekser halkı hunsâ olur.

İklîm-i Garyât: Meşhûr bilâddandur.

Tarşûse: Evc-i feleke yakın bir sûr-ı hasîndür. Dağında ekser sanevber ağacı olmağla ol semtlerde deryâda gezen ulur gemileri andan yaparlar.

Tarkûne: Ruhâmdan bir sûr-i memdûd olup ammâ şehr-i yehûddur.

Talûşe: Esfel-i cebelde bir şehr-i bî-bedeldür.

Ber'aş: Kûhsâr içre karâr olmış bir şehr-i bozurgvâr olup ve dağlarında ekser şecer-i ûd biter.

İklîm-i Beyt-i Begālde: Şehr-i Kata bir cây-ı mübârekdür, şöyle ki Hakk te'âlâ izniyle aslâ şehre yılan girmez ve girdikde min-ba'd diri olmaz.

İklîm-i Felorye: Şehr-i bilâddandur. Vâdî-i cehâr ve kesret-i eşcâr ve vefret-i esmâr-ı âbdâr ile hiçbir diyâra benzemez.

Mersiyye: Vasat-ı sahrâda vâki' olup etrâfı yâsmîn ve vâfir âb-ı revân ile meşhûr ve şâyi'dür. Ve bu mezkûrât cezâyir-i Endelüs'ün meşhûr bilâdıdur. Ve sâirinin ta'dâdı müşkil olup, şöyle ki yalnız meşhûr ve hasûn yüzden efzûn olmağın tafsîl ile

yazmak mümkin olmayup âhir-i cây-i magrib-ı arz-ı elvâhât-ı varaka ve sahârâ ve Arab ve İskenderiyye el-ân Müstetiriyye didikleri elvâh-ı hâricenin eğerçi miyân ve enhâr ve fevâkih ve esmâr ve eşcâr-ı pürbârı bî-şumârdur ammâ fî-zamâninâ harâbe âgāz itmişdür. Ve sâbıkan gāyet ma‘mûr olup ve memâlik külliyâ sahrâ olmağın vahşî bakar ve ganem me’vâ itmişdür. Ve cebel-i Nuhistânî didikleri kûh-ı pür-şükûhda me‘âdin-i lâceverd gāyet çokdur. Ve böyle azîm sü‘bân-ı dem-keşânlârı olur ki devâbb ve insân bir lokma nân çi gelmez ve hadd-i Nûye bir yerden üç günlük yoldur ammâ beriyye ve hâlî olmağla mürûr olunmaz. Tâ hadd-i İskenderiyye’ye varınca **[İ, 553b]** hâlî ve sahrâ olup ve ol mâbeyne sahrâ-yı Arab dirler. Meshûr ve tılıslanmış bilâd var imiş, şöyle ki gâhî depe gibi görinüp ve yine gāib olurmış.

Hikâyet: Tārık bin Ziyâd cezâyir-i Endelüs’e giderken bir hisâr-ı azîme râst gelür ki demir kapuları var ammâ biraz beriyye kumluğı örtmiş. Fethine dermân bulunmayup hisârına bir takrîb ile âdem çıkardıklarında ol âdem kendüyi hisâr içine atup nâm u nişânı belürmez. Ve bu takrîb ile niçe âdem telef olup ve bir çâre bulunmamağla bırakup gider. Rivâyet olunur ki Ömer bin Abdilazîz bin Mervân Mısır’a sultān oldukda sahrâ-yı Arab’da seyerân iderken bir şehr-i ma‘mûr u bî-kusûra gelüp bir şecer-i azîm bulurlar ki üzre cemî‘-i esnâf ve elvân yemiş bitmiş, yiyüp ve götürürler. Ve ba‘dehû İskenderiyye’de bu kaziyyeyi Kıptīlerden bir okumış âdeme söylerler. Ve ol dahi dir ki “Hürmüs-i ekberin iki şehri var idi. Biri ol şehirdür ki künûz-ı defâyin ve emvâl-i hazâyin ve tuhaf u cevâhir ile mâl-â-mâl olup lâkin fethine birçâre bulmamışlardur” diyü haber virür. Ve ba‘dehû çok erbâb-ı ma‘ârif âdemler gönderürler. Çok eyyâm gezüp aslâ bir eserin görmeyüp dönerler. Diğer mekr-i Mısır’dan üç kimesne ol cây-ı mezkûrda üç gün mürûr itdiklerinde bir büyük hisâr görürler ki eşcâr u enhârı ve vuhûş u tuyûrı bîsyâr ve içinde sâkin diyâr[da] bir ferd ve bir ehad yok ve hisârın etrâfını bir azîm deryâ ihâta itmiş. Ve bunlardan tarafda sâhilde bir ağaç bitmiş yere düşmiş, yapraklarından bunların ayaklarına dokundukda su üzerinde karada yürür gibi gidüp hisâra dâhil ve bî-hisâb mâla vâsıl olup murâd üzre la‘l ü cevâhirden ve dür-i dînârdan alup Mısır’a gelürler. Vâli-i Mısır bunları getürdüp suâl itdikde ayniyle gördüklerin takrîr itdiklerinde vâfir zâd u zevâde ile tedârük görüp ve bunlar ile vâfir âdem ta‘yîn idüp gönderürler. Ve ol sahrâda ve beriyyede üç ay kadar ser-tâ-ser gezüp zerre eser ve şemme haber duymazlar. Ol sahrâda böyle mutalsam şeyler vardur. Ammâ elvâhât-ı dâhil hâlâ âmirededür. Saharâ-yı arz-ı Mısır ile bunun mâbeyni bir cebel-i âlî olup ve bu memleket arz-ı Esvân’da nihâyet bulur ki anda kücük ve alaca eşekler gezer ammâ gayri yere ayrılmaz. Ve bunun esfelinde arz-ı Cagār karâr itmişdür. Ve bunun iki

ma‘mûr ve mu‘azzam şehri vardur ki meşhûrdur. Birine Hayâ ve birine Bahreyn dirler. Mabeyni iki günlük yoldur. Sâbıkda gāyet ma‘mûrı çok ve şimdi harâbı artukdur.

İskenderiyye: Âhir-i bilâd-ı magribdür. Sâbıkda şol mertebe mu‘azzam ve ol mertebede acîb u garîb âsârı ve azîm ü dilîm binâ-yı kadîmü’l-bünyâdı var idi ki binâsının kuvvet u kudret ve vüs‘at ü azamet-i saltanatı anlarla iştihâr olur. Ve etrâfı hasîn ve esvâr u eşcâr-ı meyvedâr ile memlû ve ma‘mûr ve lâ-nazîr şehr-i meşhûr idi. Ve mukaddemâ bir mîl yakında bir mîl minâre yapılmış idi ki irtifâ‘ı yüz zirâ‘ olup ve üzerinde bir mir’ât-ı masnû‘a var imiş ki bir aylık yolda olan gemi görünürdi. Ve eğer düşmen kimse ise yanup ve değil ise yanmazdı. Ve âhir melik-i Rûm sultān-ı Mısır’a hîle idüp ve ol tılsım ibtāline bunı vesîle ider ki İskender bunda cemî‘-i hazînesin defîne itmişdür diyü i‘timâd **[İ, 554a]** itdirmekle yıkdırdıkda hâlî bulup ve ol mir’âtın ameli dahi mu‘attal olur. İskender binâ itdikde ol minâre şehrin ortasında imiş. Amr bini’l-Âs İskenderiyye’yi fethe gelüp feth itdikde emîrü’l-mü’minîn Ömer hazretlerine arz idüp “Sana bir şehir feth eyledim ki yalnız sebzevât satar ve on iki bin dükkânı var” dir. Şehrin cenûbında olan binâları Hazret-i Süleymân’a nisbet iderler ve asl-ı mu‘ammiri Şeddâd bünyâd itmişdür. Şekl-i murassa‘ ve binâ-yı mürtefi‘ ve her kûşesinde olan altı tāk-ı revân ve kemer-i müdevver ve irtifâ‘ı hisâb-ı zirâ‘a gelmez. Ve bir cânibinden altmış yedi tāk ve kemer olup a‘lâsı elvân-ı nukūş ve zînet ile müzeyyen ve ednâsı ruhâm-ı tucdan direklerle muhkem ve bir amûd-ı azîminde sûret-i temr-i münevveri envâ‘-i ârâyiş ve ensâf-ı âlâyiş sûret-i tayrda nakş olunup şemsle bile dururve seyr idermiş, mürûr idermiş. Mürûr-ı eyyâm ve küdûr-ı zamân ile harâb olup ve merhûm u mağfûr Sultān Süleymân hazretlerinin câmi‘-i şerîfi binâ olundukda iki summâkī mermer direkler getürmişlerdür ki misilleri ma‘dûmdur.

Arzu Mısri’l-Kalem: Acâyibât u garâibât-ı dünyâdan olup, şöyle ki rûy-i arzda müsellem ve mümtâz başka bir dünyâ dimek dahi olur. Hayrât u berekâtı vâsi‘ ve cümle memâlike mahsûlâtı şâyi‘ ve müntefi‘ olup ehâlîsi mâldâr ve sâhib-i gınâ ve meşâyih ve ulemâ ve fuzelâ ve huffâzdur. Tarîkat-i hakīkat sâlik ve fünûn-ı ma‘ârife mâlik efâzılı çokdur. Ve buna tâbi‘ seksen beş şehri vardur ki kırkı karada ve kırk beşi bilâddaki Nîl-i mübârekin yanında mürûr ider. Ve etrâfı kasabât ve kurâyla memlû ve ma‘mûr olup ve anda olan mutalsam defâyin ve hazâyin bir yerde dahi olmayup cebel-i mu‘azzamda cânib-i şarkīsinden çekilüp Esvân’a dek gitmişdür. Ol kadar garîb ü acîb tılsım ve heykel ve resimler vardur ki kābil ü tahrîr ü takrîr değildür. Ve cânib-i bahrde cebel-i Menhût didikleri yerde mu‘azzam kâhinin ve sâir kâhine ve ferâ‘inenin hazâyin ü defâyin ve envâ‘-i tuhaf u cevâhiri mahfûzan ve meknûnen ve niçe tılsım-ı resmle

mermûz olduğı âfâk-ı âlemde meşhûr u mütevâtirdür. Şehirlerinin her birine bir isim komışlardur ve cümleden birine Fistās dirler ki lugat-ı Arab'da fistās büyük çâdere dirler. Vech-i tesmiye Amr bini'l-Âs ol araya gelüp kondukda bir kâfir kilisasını câmi' iderken dirler ki anın bünyâdında yetmiş sahâbe-i kirâm ölmişdür ve anı binâ iderken Amr bini'l-Âs çâderini anda kurdukda üzerine bir güğercin konup yuva yapup yumurtlar. Göçmek istedikde Amr'a haber virürler. Ol dahi yavrusını uçurmayınca çâder bozulmasın diyü anı komağla Arablar ol araya Fistās diyü isim kodılar.

Ravza didikleri ma'rûf u meşhûr cezîre anda olup etrâfı âb-ı revân ve gülistân ve bostân olup mülûk-i kadîme zamânında kimilerin üzerinde cisirler idüp mürûr iderlermiş.

Ümmü'l-Kıyâs didikleri bir âlî binâdur ki bir büyük fıskıyesi olup vasatında rüsûm-ı âdât ve zirâ'-ı usbug ile mevsûm bir hâm-ı amûdı vardur ki suyı bir yassı arkıyla gelüp havza dökilür. Ve en ziyâdesinde on sekiz zirâ' irtifâ' itdüği hâlde diyâr-ı Mısır suya ganî olup berekât-ı mahsûlâta delâlet ü beşâret iderler. Ve bundan **[İ, 554b]** ziyâde oldukda mahsûlâtın kemâl mertebe kesret ü vefreti olur ammâ Mısır'da ve sâirlerinde çok evler ve binâlar yıkar. Mısır'ın evleri azîm ve binâsı kadîm olup mukaddemâ gāyet büyük ve ma'mûr idi. Ve hattâ Dareynî Abdülazîz dirler bir ev olup, şöyle ki içinde beş mescidi ve iki mu'azzam hammâmı var imiş. Âdıdın vezîri Şâbûr Efrenc havfından harâb idüp hâlâ ana Eski Mısır dirler.

Kāhire: Müsâfirîn bahrânda sâkin ve metâ' ve esvâbları anda bey' u şirâ iderler.

Ayn-i Şems: Buna Kasr-ı Yûsuf dahi dirler. Sâbıkda Mısır'ın dârü'l-memlekesi idi. Âsâr-ı azîmesi vâfirdür. Cümleden biri Belesân yağı didikleri anda binüp rûy-i zemînde bir yerde dahi olmaz dirler. Ve ağacına ûd-ı Belesân dinüp ve meyvesi kına dânesi gibi olup habb-ı belesân dirler. Ve her yıl mevsiminde bir şâhını kesüp ve suyın bir tarafa koyup pâdişâh-ı zamân hazretlerine gönderürler. Altı rıtl deheni çıkup ammâ şimdi eksik çıkar olmışdur. Ve ol hemân iki ağac imiş. Birbirine yakın olup Çerâkise zamânından beri kurumış ve yanında bir kuyu vardur ki anda teskıye idüp sâir sudan kuru dirler. Ve ol kuyudan Hazret-i Îsâ aleyhisselâm gasl itdikleri vâki' ve sahîhdür. Yaprağı ve râyihası ma'denûse benzer ammâ bu dahi beyâzdur. Ve bunı hıfz içün iki mahsûs âdem ta'yîn itmişdür.

El-havâs: Belesân'ın havâssı çokdur. İbn-i Sînâ bunun ûdı ve habbı üygen ve yürek ağrısına ve ırku'n-nesâya ve sar'a ve mâl-i hulyâya ve erhâm tertîb idüp lokmaya ziyâde nef'i ve sümûm-ı nehşebi ef'â ve akâribi def' ider. Ve deheni hod tiryâk-ı ekberdür. Dehen-i cülcül ve semm-i kātili râci' ve ecilden gayri maraza nâfi'dür. Ve

beden-i insâna öyle müessirdür ki tabana sürseler çak kafada zâhir olur. Âsâr-ı acîbesi bîsyâr bir şehr-i bozurgvârdur ki kırk kavs-i azîm eni ile bir cisr-i azîmi var imiş.

Ka‘betü’l-Ahrâm: Fir‘avn dağları didikleri yerdedür. Ve bunlar aslında üç dağdur ki ikisi eflâke berâber olup âlişân binâlar vardur ki her biri acûbe-i dehr ve garâib-i asrdur. Tūfân-ı Nûh’dan mukaddem Sûrîdü’l-Melik nâm pâdişâh bünyâd itmişdür. Dağlar gibi dağları hadîd ve ruhâs ile muhkemü’l-esâs idüp, şöyle ki irtifâ‘ı beş yüz zirâ‘ olup künbet aşağısı kalın ve yukarusı ince ve üzeri bir büyük çâder kuracak kadar bir düz ve pâpûsı nerdübân üslûbı üzre her tarafından çıkmağa kābildür ki şimdi Mısır ehlinin seyrângâhıdur. Ve biri nısfına çıkılup yukarısı muhkem su olmağla çıkmak kābil değildür. Kuyulardan yer altından iki zirâ‘ amîkdür dirler ve içlerinde olan acâyibât-ı tılısmât ve defâyin-i garâibât ve hazâyin[i] kalem ü zebân tahrîrinde âciz ü ebkemdür ammâ hükemâ ve kudemâdan hikâye olunur ki kubbe-i garbı içre mülevven ruhâmdan otuz âlî mahzen vardur ki her biri cevâhir-i nefîse ve envâ‘-i mâl ve temâsîl-i garîbe ensâf u emvâl ile mâl-â-mâldur. Ve san‘at u hikmet ile musanna‘ ve cevâhir-i zî-kıymet ile murassa‘ âlât-ı acîbe-i bî-gāye ve akākīr-i mazrûre ve mürekkeb-i miyâh ve müdebbire mâ-lâ-nihâyedür. Kapusında zer u zîver ile musavver hâilü’l-manzar hâzini durur ki elinde elmâs peykânlı nîze-i ser-tîze ve başında çarh-ı felek gibi yedi kat olmış bir ejderhâ-ı hûn-rîz oturur. Geleni ol ef‘â-i erfe‘i helâk idüp ve yine makarrına gider. Ve bir kubbesinde ahvâl-i nüh **[İ, 555a]** kıbâb-ı semâvât ve eşkâl-i kevâkib ve sâir alâmât bir bir tahrîr ü ihbâr-ı mâzî ve hall-i istikbâl-ı kâinât nakīr ü kıtmîr takrîr olunmışdur. Ve bunun hazîni elvân-ı hacerden mürekkeb ve musanna‘ evsâf-ı cevâhirden müretteb ü murassa‘ taht üzerine murabba‘ oturmış bir sanemdür ki bir yâd kimesne gördükde böyle feryâd ider ki zehre-çâk âdemler helâk olur. Ve kubbe-i sâlisede cemî‘-i zamân-i İdrîs’den biri sâhib-i nevâhîs ü felâsife vü kehenenin külliyâ sahâif-i kitâb ve âlât ve esvâbları ile merkūm her biri mâlik ve kādir olduğı sınâ‘ât ve hikmet ve ma‘ârif ve ulûmı ne vech ile kesb idüp ve niçe itdiklerin mersûm idüp hikmet-i evvelîn ve âhirîn ve san‘at-ı mütekaddimîn ve müte’ahhirîn ma‘lûm itmişler. Anda olan yâdigâr ve tehâif ve ahbâr hadden bîrûn ve denânîr ü defâyin add ü şümârdan efzûndur. Ve bunun hazînedârı hacer-i bihişten bünyâd olunmış bir sanemdür ki hükemâ-yı Yûnân ol taşa mıknatıs-ı insân dirler. Hemân göründikde karârı kalmayup güle güle varup ana mülâkī olur. Ve helâk olmayınca infikâk olmaz. Vaktâ ki Sûrîdü’l-Melik vech-i meşrûh üzre bunı binâ idüp dir ki “Ben altı ayda bu Ka‘betü’l-Ahrâmı tamâm eyledim. Benden sonra gelen pâdişâhlık da‘vâsın iden altı yüz yılda yıksın ve ben külliyâ dîbâ vü zîbâ ile örtdüm. Ve benden sonra gelen pâdişâh hasır ile örtmeğe

kādir olsun" dimiş. Hikâye olunur ki Me'mûn-ı zû-fünûn tevârîh-i Yûnân'da Ka'betü'l-Ahrâm'ın evsâfın gördükde feth itmek sevdâsıyla Bağdâd'dan Mısır'a varur. Azîm tedbîr ü tedârik ile birkaç ay cidd ü cehd idüp cüz'î delmeğe âlât u harb u darb çâre vü imkân olmaz sonra kaynanmış sirke ve muğrık eczâlar dökülmekle yere yakın gücle bir âdem sığacak kadar yer açar ve içine iki hakîm ve ehl-i hâl kimesne inzâl ider. Aşağı indiklerinde ol mertebe âlî binâlar görürler ki dehşetinden helâk mertebesine varurlar. Ve bir soffa üzre bir kürsîde bir levh-i zerrîn üzre Süryânî-dil üzerine yazılmış ve yanında envâ'-i cevâhir ile murassa' bir la'l kadeh durur ancak anı alup Me'mûn'a gelürler. Ve ol levhde yazılmış ki "Yâ Me'mûn fülân târîhde sen bu mahalle gelüp bin belâ ile bir cüz'î yer bulup Ka'betü'l-Ahrâm'a dâhil olsan gerekdür. İmdi biz senin bunda geleceğin bilüp zahmetin ve masrafın hevâ olmasın diyü bu cevâhir kadehi sana hediyye olmak üzre komuşuzdur yohsa bunda kimse dâhil olmaz ve nâzil olan nesne tahsîl itmeyüp kendin helâk ider. İmdi bu kadehi alup yine ol yeri muhkem yapasın tâ kim telef-i nefse sebeb olup günâha girmeyesin" dimiş. Me'mûn dahi ol kadehi alup ve ol mahalli yapup Bağdâd'a avdet ü ric'at eyledi. Ve ba'dehû ba'zı eşhâs ve nâdân dahi girüp nâm u nişânları ma'lûm olmamış ve ba'dehû Devlet-i Aliyye'den Mısır'a vâli olan İskender Paşa hazretleri yedi vâcibü'l-katl kimesneleri iplerile bağlayup ol kuyuya sarkıdırlar. Âhir ipler irişdirmeden âciz kalup gavrına irişmezler. Taşra çıkardıklarında altısı ölmüş, birinde hemân bir ramak kalmış. Aklı geldikde haber suâl itdiklerinde "Bir muzlim yerdür, dahi gider" diyü söyler. Ve ba'd-i zamân bir yârânına "Vallâhi aşağıda gitdikce bir rûşenâlık mehtâb gibi gelürdi. Tekrâr gönderürler diyü korkdum, söylemedim" dimiş.

Şehr-i Galyom: Hazret-i Yûsuf aleyhisselâm binâ itdüği şehr-i azîmdür. Ve ol etrâfda üç yüz **[İ, 555b]** altmış ma'mûr ve büyük köyler var imiş ki yılda her biri bir gün şehre zevâde götürürler imiş. Ve habs olundığı zamândan el-ân andadur ki her kim içine baksa ve girse elbette mahbûs olur hikmetdür.

Sehâ: Bir şehr-i kadîmü'l-bünyâd ve iklîm-i vâsi' olup ve ortasında olan câmi'de bir siyâh taş vardur ki üzerinde tılsım yazılmış. Her bâr ki ol taşı câmi'den çıkarsalar serçeler gelür hemân ki câmi'e koyalar aslâ biri kalmayup kırılur. VeZülfetâ ve İşbonin ve Ebû Sabr üç bilâd-ı ızâmdur. Âsâr-ı garîbesi bî-hadd ve tılısmât mermûzâtı lâ-yuhsâ ve lâ-yu'add olup sehara-i Fir'avn ol arada olurlarmış. Ve şimdi dahi şemmesi vardur.

Asmîm şehrinin dahi binâsı kadîmdür.

Züfâhir: Cebel-i hatardan dirler Nîl mecrâsına ârız olmış bir dahi varvarda Nîl akar ki öteye gemi geçmek kābil değildür. Dağ üzre hey'et-i sâhirînin bir kasrı olup anda oturup geçen gemiye bir efsûn okudukda gemi yürümeyüp dururmuş. Ve andan izin aldıkda yürürmüş.

Esvân: Bir küçük şehir olup hadd-i memâlik-i Mısır'dur. Cânib-i şarkīsinde berberiyyelik var. Cebel-i Gulâm dirler bir dağ dahi vardur ki küllî me'âdin-i zeheb ü fıddadur. Ve cenûbında dahi bir dağ var ki dibinde ma'den-i zift olup ve ol etrâfda andan gayri yerlerde olmaz. Ol havâlîde tuz ma'denleri hadden ziyâdedür. Ve anda Rimâl-i Sanem dirler Hudâ'nın bir kudret-i uzmâsı var ki ol beriyyede kumluğa kemik gömerler, yedi gün durdukda muhkem taş çıkarurlar. Ve deryâ-yı Mısır'a mahsûs acîb ü garîb hâlât ve elvân ve ni'am ve fâkihân çokdur. Cümleden biri cemîz dirler bir gāyet lezîz ve âbdâr meyvesi vardur. Ağacının yaprağı olmayan budağından yemiş virmedikde sâhibi bir balta alup birkaç def' urur. Arabın birkaçı dahi "Niçün döğersin" diyü surarlar. Ol dahi "Yemiş virmez. Şimden sonra fâidesi yok, keserim" didikde "Ol yerleri şefâ'at idüp, şimdi incitme, sene-i âtîde yemiş virmez ise kes" dirler. Emr-i Hakk ile gelecek sene şol mertebe yemiş virür ki sâhibi ganî olur.

Hikmet: Seyyid Ahmedü'l-Bedevî didikleri nâhiyede bir beriyye vardur ve kumı yılda bir kerrâsı su gibi kaynayup içinden bir baş ve el ve ayak gibi âdem a'zâsı çıkar. Ve niçe zamân durup sonra giderek toprak olur. Ve bundan gayri etvâr-ı ta'accübât çokdur. Cümleyi takrîr gāyet tavîl olmağla ihtisâren terk olundı. Ve zamân-ı sâbıkda diyâr-ı Mısır öyle ma'mûr u âbâdân imiş ki cümle bu zikr olunan memâlik etrâfı hisâr ve sûr imiş. El-ân yer yer ba'zı hulleleri ve binâları ayândur. Arablar hıbtu'l-acûz dirler, görenler anda bir kullesin rivâyet iderler. On yerden mermer ferş nerdübân ile çıkılup ve üzerine çıkana bir hâlet el virürmiş ve yer yer mermerler yapılmış tāk ve kemerleri ve burûcı dahi çokdur.

Arz-ı Kulzüm: Mısır ile Şâm mâbeynindedür ve anda bir sır vardur ki zâtında bahr gibi olup gâhî temevvüc ü tefevvüc gibi hâlât olup gâh mahfî olur. Ve içinde yer yer depeler görünür ki Kulzüm ol iki şehr-i bî-bedeldür. Kavm-i Arab musallat oldukda harâb olmış, bahr-i Şâm'la Kulzüm mâbeynini beriyyelik ve sahrâ olup aslâ dere ve depe yokdur.

Kasaba-i Île: Bir sarp ve âlî dağ üzredür. Yalnız çıkılup inilmesi bir günde olmaz. Yolunun iki cânibi amîk dere ve vâdilerdür. Ve sâhil-i Kulzüm'de Medyen dirler bir şehr-i harâbdur. Mukaddemâ Hazret-i Şu'ayb ve Mûsâ koyunlarını anı kuyusından sularlar imiş.

Havârre: [İ, 556a] Latīf çiçekler işlerler. Ve Cebel-i Vuhûy didikleri dağında bileğü taş çıkarup sâirlere götürürler.

Diyâr-ı Şâm: Hazret-i Seyyidü'l-enâm tamâm medh itdüği bir iklîm-i azîmdür ki menâfi'i ve berekâtı dilîm Hudâ-yı kerîmin kerem-i amîmi ile cennât-ı na'îmi bî-hisâbdur. Ve ekser yağmurı ve dağlarında karı çok olur. Ve buna tâbi' otuzdan ziyâde kılâ' ve hisârı olup ve bundan mâ'adâ niçe kasabâtı ve çok kurâsı olup aslında Filistīn ve Tarablus ve Benyâ ve Yâfa ve Kaysariyye ve Nablus-ı Basîtve Gazze ve Saft ve Beyt-i Cibrîl ve Askalân ve Sûr ve Gūt ve Benân-ı Sâbiriyye ve Gāne ve Şuveyk-i Kāhire ve Ürdün ve Ba'lbek ve Medîne-i Tıbb ve Beyrût ve Sadâşenbiye ve Cûdek ve Cevlân-ı Cebrâîlü'l-Gūr ve Ammân ve Sürâh ve Gartāb-ı kebîr bilâd-ı meşhûresinden işbu dünyâda şarken ve garben meşhûr-ı âlem ve memdûh-ı enâm dört şehr-i firîbü'd-dehr vardur ki biri Rûmiyyetü'l-kübrâ ve biri Kostantıniyyetü'l-uzmâ ve biri İskenderiyyetü'l-müntehâ ve biri Şâmü'l-ulyâdur ki âb u havâsı latīf ve bünyân u kusûrı zarîf. Ve'l-hâsıl her vechle ma'mûr u meşhûr bir şehr-i şerîfdür ki öninde Gūt dirler âb-ı revân ve nahlistân ve bostân ve envâ'-i eşcâr-ı meyvedârı bî-pâyân olup ve yer yer kusûrı gayr-i mahsûr bünyâd olunmış bir latīf mekânı vardur ki ravza-i cinândan nişân virür. Ve mülûk-i Benî Ümeyye'nin azîm sarây-ı dilgüşâ ve şeddâdî binâları vardur ki görenlerin ma'lûmlarıdur. Ve ale'l-husûs Câmi'-i Benî Ümeyye ki nazîri ma'dûm olup, şöyle ki her ramazân-ı şerîf gicesi on iki bin kandîl yanar. Bunı Velîd bin Abdilmelik binâ iderken dört yüz sandûk filori harc ider ki her sandûkda yigirmi dört bin filori var idi. On iki bin sâfî mermer-i nuhâs ve rasâss-ı bî-kıyâs ile muhkemü'l-esâs kılınup ârâyiş itdiler. Hattâ mihrâb-ı şerîfinde olan iki kücük amûdî ruhâmı arş-ı Belkīs'dendür dinüp ve cânib-i şarkīsinde olan minâre ki Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm ana nüzûl ider diyü meşhûr olup bir pâre latīf taş vardur ki Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm asâsıyla urup Benî İsrâîl'in on iki kabîlesine on iki yerden su çıkan taş pâresidür diyü rivâyet iderler. Ve kubbe-i şerîf altında olan iki kızıl mermeri bin beş yüz altuna almışdur. Hazret-i Zekeriyyâ aleyhi's-selâm bu şerîf makāmda yatar. Selef-i sâlihînden ba'zı kimesneler kırk yıldur ki bir vakti Câmi'-i Ümeyye'den hâric kılmadım. Bir gün gördüm kim esnâf-ı sınâ'ât ve nukūş-ı garâibât-ı mâ-sebakda görmezdim dirler imiş. Ve bir zamân yanup sonra termîm itdiklerinde bir mikdâr ârâyiş ü âlâyiş bozulmışdur. Şâm'ın böyle acâibât u garâibât-ı vefretine nihâyet olmayup ve bâb-ı garbîsinde Vâdi-i Mesîh didikleri makām reşkdâr-ı İslâm'dur. Ve Ayn-ı Fetha dirler bir su cereyân ider ki bir dağ başından çıkup, şöyle ki savt-ı şedîd ile dağdan dökilür ki insânı vahşet alur. Ve şehre gelince sekiz nehr olur ki isimleri bunlardur: Nehr-i Berdî ve Nehr-i Yezîd ve Miyâhü'l-

Hârre ve Bânyâs ve Sekat ve Nehr-i Şekhûr ve Nehr-i Âdiye ve asıllarına Ayn-i Kubha dirler. Cümlesi şehre uğrayup câmi‘lerin ve hammâmların ve esvâk ve mahallât ve dekâkînlerin ve ba‘dehû mezâri‘ ve bostânların sular. Ve yer yer cisrleri olup anlardan mürûr u übûr **[İ, 556b]** iderler.

Şehr-i Filistīn: Cânib-i garbdan evvel memâlik-i Şâm olup eşcârı ve esmârı kalîl ve suları bârândur. Kavm-i evvel bunda sâkin olurlardı.

Nâblîs: Sâmiriyye'nin şehr-i peder-i Hazret-i Ya‘kūb aleyhisselâm kazduğı kuyudan içerler. Ve Hazret-i Mesîh aleyhisselâm anda habs olup Mir'ât-ı Sâmiriyye'den su istemişdür. Ve hâlâ anda bir kilisa vardur.

Beytü'l-Mukaddes: Buna İlya dahi dirler. Mürtefi‘ ve vâsi‘ce yerdür. Cânib-i magribde bâb-ı mihrâb üzre Hazret-i Dâvûd aleyhisselâm kubbesi vardur Kilise-i Gammâme andadur ki kefere anda hacc iderler ve hîle ile düzdikleri kandîl-i masnû‘anda olup cühhâl-i avvâm kudretden yanar dirler. Ve şarkīsinde Bâb-ı Rahmet dirler îd-i zeytûn oldukda yılda bir kerre açılur ve bir kapudur. Ve Hazret-i Süleymân aleyhisselâm binâ itdüği Mescid-i Aksâ cânib-i şarkīsinde olup anda bir rek‘at namâz gayri yerde yetmiş rek‘at namâz yerine durur. Orta kapusında Kubbe-i Sahrâtullâh dirler cemî‘-i enbiyâ-yı güzîn ve ulü'l-azm ve mürselîn zuhûr u sudûrı ve menkabet-i şerîfleri ve ekserinin ten-i latīfleri anda ve etrâfında kilisa ve alâmât ve ahvâl-i acâyibât bî-haddür.

Taberiyye: Bir çekilmiş dağ üzerinde olunmış bir kal‘adur. Altında bir gölü vardur ve altı hammâmları bî-pâyân ve ıssı suları bî-pâyândur.

Humus: Bir şehr-i azîm olup ve zamân-ı evâyilde ekber-i bilâd olduğı âsâr-ı bünyâdından iştihâd olunur ve şehir tılısmlanmışdur. Akārib ve hayyât şehre giricek olur ise gayri hayât bulmaz. Ve hattâ Humus'un toprağından bir âhar vilâyete götürüp akreb ve yılan zahmetine ursalar dermân olur. Ve şehir içinde bir kubbe üzre nuhâs-ı asfardan sûret-i insân ile bir sanem bünyâd olunup rûzgâr ile bile seyr idermiş. Ve ol kubbe divârında bir akreb tasvîr itmişler. Akreb sokan âdem biraz toprak alup ve ol mevzi‘-i meldû‘a sürse cemî‘-i evcâ‘ını keser. Ve şehrin ortasında olan âlî câmi‘ gāyet kebîr olup ve halkı belâhetve sefâhat ile meşhûr olup ve avretleri gāyetü'l-gāye cemîledür.

Ba‘lbek şehri gāyet büyük şehir olup ve her cânibinden ve ortasından güzerân iden âb-ı revânı firâvân ve dağ eteğinde vâki‘ bir medîne-i hasînedür ki hisâr dört pâre azîm taşdan olup ve çâr kûşe kapuları sonradan düzülmişdür dirler ve hattâ bir dîv kızı

başı üzerinde bir taş götürürken hisârın tamâm olduğunı işitdikde ana karîb bir yerde bırakup el-ân bir azîm kûhistân gibi ol mekândadur.

Hamâ: Hazret-i Süleymân zamânında gāyet vâsi‘ ve kebîr bir şehr-i bî-nazîr imiş. Ebû Ubeyde feth idüp kilisasın câmi‘ itmişdi ve sonra Mehdî hilâfetinde termîm olup câmi‘ içinde bir lehv üzre yazılmışdur ki Humus harâcından termîm olunmışdur. Ve Radâfe’den olan âb-ı revân ve bostân ve gülistân evsâfa gelmeyüp Benî Ümeyye anda kusûr ve âlî binâlar ve azîm yapular ve hâdise temâşâlar ihdâs idüp etrâfını kurâ ve ekin ile ma‘mûr itmişlerdür. Arzı arz-ı vâsi‘ ve azîm iklîm ve elvân-ı fâkihe ve esnâfla ni‘amı dilîmdür. Ehl-i tevârîhden ihbâr olunur ki bu iklîmde üç yüz hisâr olup ve ammâ yigirmi ikisi mu‘azzam ve gāyet sarp ve hasîndür ki rûy-i zemînde misli nâdirdür.

Arzıyye: Meşhûr bilâddandur. **[İ, 557a]** Bahîre-i Künûdân dirler, bir gölü vardur ki keryûte balçık anda çıkar.

Ahlât: Bir şehr-i mu‘teberdür ki zırnıh-i ahmar ve asfardan çıkar. Eşcârı meyvedâr ve uyûn ve enhârı bî-şumârdur. Ve ağaclarında elma biter ki kiminde kelime-i şehâdet ve kiminde ba‘zı sûret yazılmış. Kendü renginden Nusaybîn âb-ı revânı ve bostân ve gülistânı firâvândur. Ve gāyet ıslâh güli olup Arab tāifesi mâbeyninde memdûh ve Ebû Kelbe dirler. Ve havâsı hûb ve mezâri‘i firâvândur. Ve şürefâ-yı ecinnenin mekânı işbu Nusaybîn kurbında neb‘ iden pınar başında olup Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin nübüvvetine ecinne tāifesinden ibtidâ îmân getüren işbu Nusaybîn cinleridür ki hikâyesi tavîldür. Mürûr u übûr iden kârbân mezkûr pınar kurbında konup elbette gice ile ol pınar başında ecinnenin sîyt u sadâlarından veyâ hod tabl u sûrnâlarından bir sadâ istimâ‘ iderler. Ve gāyet münbit toprağı vardur ve lâkin akārib kıbâlesi çok olup ve halkı dahi akreb-tabî‘atdur.

Miyâfarkeyn: Arzıyye ve Cezîre mâbeynindedür. Halkının dişi ve gözi ağırgan olur.

Malâtıyye: Sâbıkda öyle bir şehr-i azîm imiş ki hemân on iki bin sûf işlenüp tezgâhı var imiş. Yine ol diyâr arzından iki nehr-i kebîr vardur ki birine nehr-i Re’s ve birine nehr-i Kürd dirler. Garbdan şarka akup mâbeynleri kurâ ve emâkin ve medâyin ve mesâkin ile ma‘mûrdur ki şimdi anlara Murâd ve Cihân suyı dirler. Gemilerle geçilüp nehr-i Râcî dirler etrâfı ma‘mûr iki azîm suları dahi vardur ki aslında Hâbûr ve Rây ol sular üzerinde olan şehirler adıdur.

Hâbûr: Ziyâde mu‘azzam şehir imiş. Timurlenk harâb itmiş ve diyâr-ı Ermen’de bir göl vardur ki azîm balıklar ve vuhûş u tuyûr makarr idinmişlerdür. Yedi yıl suyı mestûr olup ve yedi yıl zuhûr ider. Ve Cebel-i Za‘ferân didikleri dağda hadden

ziyâde kuyu vardur ki içine taş atıldıkda sadâsı işidilüp birkaç sâ‘atden sonra bir ra‘d-ı kāsıf ve ol dağda bir mesmûm hadîd ma‘deni vardur, kangı hayvân ol demir ile cerâhat olunsa helâk olur. Ve Hadd-i Dâreyn ve Cezîre mâbeyninde bî-hisâb kılâ‘ ve bilâd vardur ki hisâba sığmaz.

Arz-ı Cezîre: Diyâr-ı Rabî‘a ve Busayr’a ve Diyâr-ı Bekr’e dirler. Dicle ile Furât mâbeynindedür. Müdün-i meşhûr ve gayr-i mahsûr kılâ‘ı hadden ziyâde olup ve halkı ekser Nusayrî ve Nasârâ ve bî-mezheb havâriclerdür. Meşhûr bilâd-ı kadîminden Musul şehri zamân-ı sâbıkda gāyet mu‘azzam ve ma‘mûr ve Bağdâd’a mutābık belki andan artuk şehir idi. Âb u havâsı mu‘tedil ve toprağı gāyet münbit ve ucuzluk ve bâzârgân yatağı ve halkı ganî şehirdür. Ve hattâ Hazret-i Yûnus bin Metâ aleyhisselâm anın halkını da‘vet-i İslâm içün ba‘s olunmış idi. Ve hâlâ kabr-i şerîfleri Musul’a mukābil Dicle’nin karşu yakasında yarım sâ‘at yerde olup ve Hazret-i Circîs aleyhisselâmın makām-ı şerîfleri dahi Musul içinde olup azîm türbeleri ve kurblarında câmi‘-i şerîfleri olup ikisini dahi her bâr ziyâret ider[ler].

Ruhâ: Bir şehr-i kebîr ve bî-nazîrdür. Hazret-i Halîl’in Nemrûd-ı merdûd ile vâki‘ olan âsâr ve etvârı el-ân anda **[İ, 557b]** nümâyân olup Nasârâ zamânda iki yüzden ziyâde kilisası var idi. Ve bir deyr-i mu‘azzamında mendîl-i Mesîh dirler bir destmâl var imiş. Kâfirler zu‘m-ı fâsidince Hazret-i Îsâ aleyhisselâm ana yüzin silüp eseri zâhirdür. Ol memâlik feth oldukda kasysar-ı Rûm ol mendîl içün beş yüz doksan İslâm esîrleri ve bî-hisâb tuhaf-ı tâm ile istibdâl ider. Ve bunun yakınında Temâşâlık didikleri mürtefi‘ce yerde atıla tutıla taş olmış bî-hisâb âdem olup ve hattâ yanlarında bulunan akçaları ve altunları dahi seng ü ahcâr olmışdur diyü ihbâr iderler. Ve Halîl-i Rahmân dinilen meşhûr yerde bir dıraht-ı azîm vardur. Her bâr pâdişâh-ı İslâm seferegide ve cenk ide anın budağından âdem başı gibi bir çıban zâhir olur diyü görenler haber virürler.

Harrân: Âb-ı revânı kalîl ve bostânı az yer olup riyâzetkeş keşîşler olurmış. Şimdi harâbdur ammâ âlî ve kadîm binâları bî-hisâbdur.

Medîne-i Azfar: El-ân vîrândur. Mâ-sebakda hisâr-ı mahsûn ve sâhibinin ismi Sâtırûn idi. Şâbûr bin Erdeşîr bunı muhâsara itdikde fethine bir vech ile çâre bulmaz ve Sâtırûn’un Nagīre nâm bir kızı var idi ki ol mertebe nâz u ni‘amla perveriş olmış idi ki kemüği içinde iliği görünürdi. Ve mezbûr Şâbûr ana âşık olup babasından taleb itdikde virmemiş idi. Ammâ kız ile mâbeyninde birbirlerine haber îsâl ider ricâl ü nisâ var idi. Çünki kızı babası virmedi, sefer idüp kal‘ayı muhâsara eyledi. Fethinden âciz olıcak kıza bir muhabbet-nâme yazup îsâl ider. Mefhûmında “Ben Îrân ve Tūrân pâdişâhı olup ve cümle pâdişâhların ulusı ve büyüği olduğum ma‘lûmdur. Murâdım seni Îrân ve

Tūrân ve cümle dünyâ hâtunları üzerlerine bânû-yı cihân itmekdür. Ârzû-yı iştiyâk hod hadden aşmışdur. Bunun fethine bir çâre idesin ki bir gün evvel ve bir sâ‘at mukaddem birbirlerimiz ile görüşüp ve kavuşup bu nâr-ı iştiyâkdan halâs olalım” dir. Nâme kıza vâsıl olıcak ol dahi bir nâme yazup dir ki “Bir bikr-i hâyıza câriyenin hayz kanından bir hamâmenin ya‘ni güğercinin ayağına bulaşdırup koyıviresiz. Eğer hisâr üzre konar ise divâr hedm olur. Zîrâ bu kal‘a mutalsam olup ve tılısmı bu minvâl üzre vaz‘ olunmağla gayri çâresi yokdur” dir. Şâbûr gāyet güzel ve bahâdur-pâre olup eşkâlini kıza ve kızın eşkâli Şâbûr’a gelüp ve rûz u şeb nazar itdikçe aşk u muhabbetleri efzûn olurdı. Muhassal Şâbûr dahi kızın i‘lâmı üzre tedârük idüp güğercin kal‘a bedenine kondukda kal‘a divârı hedm olup ve asker-i Şâbûr ol gedikden hücûm u duhûl idüp kal‘a[yı] feth iderler ve kızı alup Şâbûr’a getürürler. Ve hemân ol gice îş u nûş ve tarabdan sonra kız ile câme-hâb olup yatdıklarında her bâr kız rencîde olup bî-huzûrluk arz ider. Âhir döşeği kaldırdıklarında görürler ki çârşeb ile döşek mâbeyninde bir mersîn yaprağı bulurlar. Kızın her yarası ol yaprak üzerine gelmiş ise kızın cism-i nâzenîni kıpkırmızı olmış görürler. Şâbûr kızın bu mertebe nâzikliğine ta‘accüb idüp sabâh oldukda kız ile def‘-i humâr içün îş u nûş iderken “Atan seni ne ile besleyüp perverde itdi ki bu mertebe letāfet hâsıl itdin?” **[İ, 558a]** dir. Kız dahi şehd ü şeker ve eblek ve eski hamr-ı musaffâ ile perveriş idüp ve cemî‘-i akvâl ü ef‘âli bana müsahhar idi” didikde Şâbûr mestâne bulunup “Atan seni böyle ri‘âyet idüp bu mertebe nâz u ni‘am ile perverde ve himâye itmişken ana himâyetin olmayup ihânet idicek bana ne hayrın olacakdur?” diyüp ve emr idüp âsire idüp helâk itdi ve ammâ sonra nâdim olup sevdâ-yı aşkıyla sîl marazına uğrayup ömri âhir olunca ol marazın vec‘ını ve cümle marazın eşeddi olan maraz-ı aşk azâbı ile helâk oldı. Ve ol kızın kal‘ası Diyâr-ı Bekr ile Musul mâbeyninde şatt kenârında bir müferrih ve dil-fezâ yerde olup harâbdur.

Âmid: Diyâr-ı Bekr didikleri bî-bedel ve bî-nazîr kal‘adur ki vâsi‘ ve kebîr ve ma‘mûr ve hasîn olup rûy-i zemînde metânetle ma‘rûf olup ve bir zamânda âlât-ı harb u cenk ile darbla alınmış değildür. Ehâlîsi zengin ve ma‘mûr ve îş u işret ile meftûn olup şu‘arâ vü zurefâsı çok ve ilm-i mûsikīde mâhirlerine hadd yokdur.

Karakbita: Sâbıkan bir hısn-ı azîmü’l-bünyâd kal‘a imiş.

Cezîre-i Arab: Bahrân ve Adîb mâbeynindedür.

Irâku’l-Arab: Tikrît’den Âbâdân-ı Hilvân gibidür ki bilâd-ı azîmü’l-bünyâdı çokdur. Biri şehr-i Bağdâd’dur ki hasretü’l-mülûk bir şehr-i azîmdür. Ve bunı Mansûr-ı Devânikī bünyâd idüp itmâmında fukarâya dört yüz bin altun sadaka itmişdür. Şehrin on iki bin kasaba kusbe mikdârı devri olup ve Kasr-ı Mansûr şehrin ortasındadur ve bir âlî

câmi‘-i şerîf binâ itmişdür ve Kasr-ı Nehrî ki mukābil ve mâbeynlerinde Dicle hâ’il ve zamân-ı evâyilde gemilerden cisirler üzre mürûr u übûr iderlermiş. Ve etrâfında nehr-i firâvân güzerân idüp nevâhîsi mezâri‘ ve bostân-ı dil-güşâ idi. Ve Bağdâd’ın hulefâ-i âlî-zâdeleri ve memâlik-i âbâd zamânında olan azamet ve şevketi ve kesreti ve vefreti ziyâdesiyle garîb ü acîb-i dünyâdandur, şöyle ki işidenler râvisini tekzîb iderler. Bir burc-ı ulyâ ve medîne-i dîn ü dünyâdur. Ve Tevârîh-i Taberî’de merkūmdur ki eski zamânda altmış bin hammâmı var imiş. Ve Muhammed bin Cerîr-i Taberî eydür: “Hammâm beş nefere muhtâcdur. Bir vâkıf, bir hammâmcı ve bir dellâk ve bir külhâncı. Ve önünde dahi bir pişmiş şey satıcı lâzımdur. Böyle olduğı hâlde yalnız bunların her biri bayram gicesinde libâsların pâk itmeğe birer rıtl sabun alsalar yalnız bunların mecmû‘ına üç yüz bin rıtl sabun gitmek iktizâ ider. Ve bunların hod niçe esnâf-ı bî-kıyâs ve muhtelifetü’l-ecnâsları vardur. Ve sâir halk hod hisâba gelmez. Bir gün öğle zamânında Hârûnu’r-Reşîd’e kaysardan elçi gelüp “Şehre karîb geldi” diyü haber virdiklerinde “A‘yân-ı devlet ve erkân-ı saltanat istikbâl etsünler” diyü emr idüp kapu halkı askerinden yalnız on yedi bin nefer alaca atlu çıkar. Ehl-i edrek ü havâss hemân bundan kıyâs ide dahi ziyâde evsâfın istemek murad iden sâir tevârîh-i mu‘teberâta nâzır olsun.

Medâyin: Tavâyif-i Acem şâhlarının kadîmî tahtgâhları olup ve Nûşirevân’ın tāk-ı divârını andan mâ‘adâ kusûr-ı bî-kusûrları binâ olunmışdur ki ta‘rîfi kābil-i imkân değildür. Mezkûr Mansûr Mısır ve Bağdâd’ı âbâdân itdikde kasrına tāk kesdiler. Ba‘zı ruhâm-ı yâdigâr mermerler Esterrîrin’den bozup getürmek murâd itdikde iki-üç behâsı gitmek îcâb itmeğin ferâgat imek diler. Vezîri Hâlid **[İ, 558b]** bin Bermek elinde yıkmak ve getürmek gerek, ferâgat itmek olmaz. Sonra gelen pâdişâhlar ve sâir işidenler yağmasından âciz oldı dirler. Nâmûse şe’n olur” didikde Mansûr dahi “İsrâf yere bu mertebe mâl sarf idüp safâhat itdi diyü zemm itmelerinden âciz oldı dimeleri ehvendür” diyü mukayyed olmaz. Şimdi ol kasr-ı âlî ve tāk-ı dîvân-ı kisrâ harâb olup Selmân-ı Fâris hazretleri anda medfûn ve makām-ı şerîfi ma‘lûm olup ehl-i Bağdâd fevc fevc ziyâretine varurlar.

Sürre Men Ra’â: Galat-ı meşhûrına Sâmirî dirler ve Sâmiriyye dahi dirler. Mu‘tasım Halîfe binâ itmişdür. Evvel gāyet büyük şehir idi, şöyle ki şimdi vîrânelikden bir günde ancak geçilüp geçen yolcılar içine konup ve halk lisânında Eski Bağdâd diyü ta‘rîf iderler ammâ aslı yokdur. Zîrâ Bağdâd’dan sonra binâ olunmışdur.

Bâis: Ve bu şehrin binâsına bâ‘is bu idi ki Mu‘tasım Halîfe gāyet muhteşem ve nefsinde bahâdur olup, şöyle ki altun ve gümüş her ne sikke olsa parmağıyla sikkesi

silüp ve avucına buğday alup ve sokup un iderdi. Ve iki parmağıyla bir âdemin belin sıksa kırardı. Ve bunun zamânında Devlet-i Abbâsiyye gāyet kuvvet bulup, şöyle ki ata biner ve kılıç kuşanur on iki bin kulı var idi. Ve bundan mâ‘adâ cirîd hâtırı içün Rûm'dan dahi on iki bin cündî getürmiş idi. Ol cündîler ve gulâmlar Bağdâd halkına tea‘ddîye başladılar. Ehl-i Bağdâd birkaç def‘a arz-ı hâl virüp, şöyle ki itdiklerinde çendân takayyüd itmeyüp müsâmaha itdiler. Bir gün bir arz-ı hâl dahi virdiler ki "Eğer bu gulâmân ve cündiyânın te‘addîlerin üzerimizden ref‘ itmezseniz sizinle muhârebe ideriz" diyü tahrîr itmişler. Ve bu sözleri Mu‘tasım'a girân gelüp arz-ı hâl virenleri huzûrına getürdüp "Arz-ı hâlinizde bizim gulâm ve cündîlerimizden şekvâ idüp eğer bunları üzerimizden ref‘ itmezseniz sizinle muhârebe ideriz" dimişsiz. Bi-hamdi'llâhi te‘âlâ hademe-i seyfimden kaysar-ı Rûm ve hâkān-ı Çin tahtlarında emîn değiller iken sizler bir alay za‘îf şehirli ve esnâf tāifesi benimle niçe cenk itseniz gerekdür?" didikde "Hâşâ pâdişâhım! Bizim seninle âlât-ı harb ile cenge ne ikdirârımız var velâkin seninle sihir oklarıyla cenk ideriz" didiklerinde Mu‘tasım dahi dir ki "Eğer cenksiz benim dahi sizinle bu vechle muhârebeye iktidârım olmayup elimden gelmez ve bana gālibsiz altı ay bana mehl virin, cümlesini bundan ref‘ iderim" diyüp işbu şehri bünyâd eyledi. Evvel ol iki bin at alur, iki âhûr yapup ve kurbında bir âlî câmi‘ ve bir acîb minâre yapdı ki bârgîr sakasıyla şerefesine su çıkar ve şehri dahi binâ idüp ve i‘tibârından nâşî şol mertebe ma‘mûr oldı ki zikri sebk olunmışdur. Bağdâd'a üç konak olup ve ba‘dehû ol cündî ve gulâmânı bi'l-cümle anda iskân eyledi ve on iki imâmın dördi anda medfûndur.

Şehr-i Nîl: Kûfe ile Bağdâd mâbeyninde olup Haccâc Fur'at'dan bir nehir kazup ol şehre getürüp adını Nîl koduğından şehrin dahi adı Nîl olmışdur.

Sevâdü'l-Irâk'da Çîn bir medîne-i sagīredür ki ak suları ve bağçeleri firâvân olup şimdi harâbdur.

Fârisiyye: Ekâsire binâ itmişdür. Tatlu suları bî-nihâye olup Furât üzredür.

Kûfe şehri sâhil-i Furât'da mukīm ve şehr-i azîm ü kadîm olup ve Hazret-i Nûh aleyhisselâmın **[İ, 559a]** mevlûdı ve binâ-yı sefîne-i ma‘hûdı ol şehirde vâki‘ olup ve beyt-i şerîfi ve sefîne ihtirâ‘ı mahalli ve tūfânda ibtidâ âb-ı gadab-ı Bârî-i te‘âlâ zuhûr iden tennûr tabhı mevzi‘leri ma‘lûm olup ziyâret iderler. Mukaddemâ gāyet vâsi‘ ve tavîl şehr-i azîm olup birkaç def‘a ma‘mûr ve kedûr-ı dünyâ ile harâb olup ve Hazret-i Ömer radıyallâhu anh hilâfetleri zamânında dahi ta‘mîr olunup ve imâret vakitlerinde şol mertebe ma‘mûr u mu‘azzam şehr-i bî-nazîr idi ki vasatında bir kârbân kaldıkda bir gün şehir içinde nüzûl itmeyince şehri çıkamazdı. Maktel-i Hazret-i Ali kerremallâhu

vecheh hazretlerinden sonra harâb u yebâb olup ancak içinde birkaç dervîşân ve Hindüyân fukarâsı sâkin olup Hazret-i Nûh aleyhi's-selâmın beyt-i şerîfi ve tūfân suyı neb‘ iden tennûrı ve sefîne binâ itdüği mahalli ve namâz kılup ibâdet-i Hakk itdüği mekânları ta‘mîr ü tathîr idüp ziyârete varanlara delâlet idüp ta‘rîf iderler.

Makām-ı Hazret-i Alî: Radıyallâhu te‘âlâ anh. Bir kasaba olup su içinde Necef deryâsı kenârında vâki‘ olmışdur ki deryâ-yı mezkûr fevkānîsinde bir imtidâd-ı nazar mevzi‘inde vâki‘ olup gāyet hafîf ve latīf havâsı vardur, şöyle ki aslâ pire ve karasinek ve sivrisinek yokdur. Ve bir yağmur yağdıkda derûn u bîrûn ve sahrâlarında bir latīf râyiha-i tayyibe istişmâm olup ve çimenleri dahi râyiha-i müferrihe müşâdehe olunur. Mukaddemâ Kûfe şehrinin bir hudûdı işbu makām-ı Ali olan kasabada Necef deryâsı kenârında müntehî olmağla târîhlerde makām-ı Hazret-i Ali radıyallâhu anh hazretleri şehr-i Kûfe olmak üzre tahrîr itmeleriyle ol mahalle varup görmiyenler makām-ı Hazret-i Ali radıyallâhu anh hazretlerini şehr-i Kûfe'de bilürler ammâ hâlâ Kûfe şehri harâb olmağla mâbeyni kâmil bir sâ‘at-i arz-ı hâliyedür. Mukaddemâ makām-ı Alî'de imâret olmayup bir ormanlık yer olmış idi. Hikâyet olunur ki hulefâ-i Abbâsiyye'den Hârûnu'r-Reşîd şikâra çıkup bir âhû zuhûr itdikde tâzıları salup ve kendüsi dahi esb-i tâzıyla kovarak makām-ı Ali olan orman kenârına vardıkda âhû kaçmayup sâbit-kadem olup Hârûn tarafına nâzır olur. Ve âhûya salınup kovan tâzılar dahi âhûya karîb oturup lisân-ı hâl ile gûyâ âşinâlık ve özr-hâhlık iderler. Girüden Hârûn-ı âkıl irişüp tâzıları tergīb ve sayda tahrîk itdikde aslâ hareket itmeyüp hilâf-ı âde mu‘âmele itmeleriyle Hârûn ta‘accüb idüp atından iner ve orman kenârında âhûya doğru vardıkda karâr itmeyüp ve bundan mâ‘adâ niçe âhû ve hilâf-ı cins muzırr hayvânât ve hattâ arslan mahlût olmışlar. Hârûnu'r-Reşîd ta‘accüb idüp tefekkür iderken orman içinden bir pîr-i fânî zuhûr ider. Mezbûrı Hârûn yanına da‘vet idüp "Bunda ne gezersin?" diyü suâl itdikde ol pîr dahi "Hazret-i Alî'yi ziyârete vardım, andan gelürüm" dir. Hârûn dahi "Hazret-i Ali bunda mıdur?" didikde ol pîr dahi cevâb ider ki "Ben kücük iken pederim ta‘tīl günlerinde beni yanına alup Hazret-i Ali bundadur diyü bana gösterüp ziyâret iderdi ve hîn-i vefâtından **[İ, 559b]** mukaddem bana vasıyyet idüp Hazret-i Ali vefât itdikde evlâd ve akrabâsıyla gice ile getürüp bunda defn eyledi ki Benî Ümeyye ve Havâric bilüp mübârek cesed-i şerîflerine ihânet itmesünler diyü işte bu mahalle defn idüp ve pinhân eyledik. Göreyim seni, vakt-i hâliyende mahfîce gelüp ziyâret itmeden hâlî olmayasın diyü vasıyyet itmiş idi. Ol vakitden beri eyyâm-ı hâliyelerimde gelüp ziyâret iderim ve hilâf-ı cins hayvânât dahi bunda birbirlerine zarar itmeyüp gezerler" diyü haber virdikde Hârûn dahi anda nüzûl idüp ahşam oldukda istihâre namâzı kılup

yatdıkda Hazret-i Ali radıyallâhu anh rüyâsında görinüp kendinin kabr-i şerîfini gösterir ve ba‘dehû kurbında Hazret-i Âdem ve Hazret-i Nûh aleyhimesselâmı dahi bunda medfûndur. Mekânımızı ma‘lûm ile ziyâretimize gelenler rûhumıza Fâtiha-i şerîfe okusunlar” dir. Sabâh oldukda ol ormanı kırdırmağa mübâşeret idüp ve üzerlerine kubbe-i şerîf binâ ve üçünün dahi kubûr-ı şerîflerine alâmet-nümâ ve sandûka vaz‘ idüp ve biraz hâne dahi yapup hademe iskân ve vazîfe ta‘yîn idüp be-her sene birkaç def‘a ziyâret-i şerîflerine gelürdi. Ve Hârûn’dan sonra mezheb-i Havârice meyl iden hulefâ tahrîb idüp ve ba‘dehû Ebü’l-Abbâs bin Hamdân üzerlerine bir âlî kubbe binâ idüp ve ba‘dehû Acem şâhları Bağdâd’ı zabt itdiklerinde vâfir binâlar ve ehâlîsi sâkin olmak içün vâfir evler yapup ve ehâlîsine bi’l-cümle vazîfeler ta‘yîn iderler. Ve nehr-i Furât’dan mahsûs bir hark-ı azîm ile su getürüp ve kasaba içinden Necef deryâsına akmağla azîm bağçeler ve bostânlar ve zirâ‘atden mahsûller peydâ olup imâret-i şerîfine ve ehâlîsine vakf iderler. Ve ba‘dehû merhûm u mağfûr Sultân Süleymân aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretleri Bağdâd’ı feth itdikde kasabası etrâfına sûr çevirüp ve türbe-i şerîfleri kurbında bir câmi‘ ve bir imâret ve bir tekye ve dâiren-mâ-dâre müsâfirhâneler ve medreseler ve müderrisler ve hademe ve vazîfe-hârân ve dû‘â-gûyân ta‘yîn ve niçe kurâ ve mezâri‘ ve bâgāt ve bostân vakf itdüğinden mâ‘adâ ol nehr-i Şâhî dahi ana vakf iderler lâkin nehr-i azîmlerden hafr ile alınan nehirleri be-her sene atulayup tathîr itmeğe muhtâc olmağla yigirmi sene kadar Arabistân’da olan ihtilâl sebebiyle ol nehir mu‘attal olup ve kum dolmağla İmâm-ı Ali hazretleri kasabasına varımayup vakt-i tugyânda iki sâ‘at kulle yere varınca anda karâr idüp cereyân itmez. Ol sebeb ile cümle kuyudan isti‘mâl itmeğe muhtâc ve kuyı suları dahi acı olmağla ziyârete varanlar müsâfir olduğı hâne sâhibine tatlu su hediyye getürürler, şöyle ki bir mathara tatlu su anlar indinde bir at hediyyesi kadar vardur.

Ta‘rîf-i Nehr-i Şâhî: Ve bu nehr-i Şâhî Furât suyından alınup mukaddemâ İmâm-ı Ali kasabasın mürûr idüp Necef deryâsına dökülmeğle niçe bâğ u bostân ve zirâ‘at ve hırâset olur yerleri saky idermiş. Ol ihtilâl vakitlerinde atılanmayup ol taraflara Arab tasallutıyla birkaç sene zirâ‘at ve hırâset olunmayup mu‘attal kalmış. Abbasoğlı inhizâmından sonra Bağdâd vâlileri tasallutıyla zirâ‘at ve hırâset itdirürler, şöyle ki zirâ‘at olunan nısfı mertebe iken ednâ mertebe üç yüz kîse akça hâsıl olur. Birkaç def‘a Acem şâhları tarafından tathîr itmek içün Devlet-i Aliyye’den **[İ, 560a]** istîzân itdiklerinde vâliler havâle olup ve anlar dahi tathîr oldukda mîriyye zabt ve yâhûd vakf içün zabt olunur diyü envâ‘-i durûg ile arz u i‘lâm iderler ki eğer bu nehr-i Şâhî tathîr olur ise Acem Bağdâd’a sû-i kasd itmeleri mukarrerdür dirler. Ve Devlet-i

Aliyye'den tathîr murâd olunup ol sevâb-ı azîme ve mîriyyeye bir büyük îrâd hâsıl idelim diseler yine bu misillü illetler ile yetmiş-seksen mühürli bir mahzar ile devleti iğfâl ve ihtirâz iderler. Bâ-husûs Bağdâd ile İmâm-ı Ali kasabası mâbeyninde üç mu'azzam su var ki birine Diyâle dirler, Acem'den gelüp Bağdâd'dan bir sâ'at aşağıda Sukoşan didikleri mevzi'de nehr-i Dicle'ye munsab olur. Ve Dicle Bağdâd kal'ası dibinden mürûr idüp ve nehr-i Furât Hılle kurbında cereyân ider. Bağdâd'dan Hılle'ye yigirmi dört sâ'at ve Hılle'den İmâm-ı Ali hazretlerine sekiz sâ'at olup mecmû'ı otuz iki sâ'at mesâfedür ki huccâc Ka'be-i şerîfe gitdiklerinde İmâm-ı Ali hazretleri kasabasından cem' olur giderler. Muhassal bu nehr-i Şâhî didikleri hark-ı nehr ve İmâm-ı Ali hazretleri kasabasında cereyân ider ki himmet olunsa İstanbul'ı saky iden Sultān Süleymân suyı mertebe âsâr ve savâb-ı azîm bir mevâd olup ve bundan mâ'adâ şehr-i Kûfe kasaba-ı İmâm-ı Alî'nin imâretine bâ'is olup ve mîriyyeye dahi be-her sene üç yüz kîse îrâd hâsıl olmasında iştibâh yokdur. Ve bunun tathîri dahi kırk-elli kîse akça ile olur.

Şehr-i Basra: Zeynü'l-ashâb Ömer bini'l-Hattâb zamânında binâ olunmışdur. Ahmed bin Ya'kūb eydür "Basra'da bin mescid var idi ve sâbıkda dahi gāyet mu'azzam şehir olup ibtidâ ol memlekete Müntefık aşîreti konup şeyhlerine Megāmis dirlerdi. Kamışdan evler yapup iskân itdiler ve hâlâ ol kabîlesi anda olup birkaç def'a Basra'ya müstevlî olmışlardur Basra'nın garbında bâdiyye-i Arab ve şarkīsi enhârdur, şöyle ki on bin kadar harkı olup Cevâriz ta'bîr olunur bir büyük mukāta'dur.

Vâsıt: Dicle'nin iki cânibinde binâ olunmış iki şehirdür ki sefîne üzerine kurulmış cisrden birbirlerine mürûr iderler. Haccâc-ı Zâlim binâ idüp kendüye mekân idinmişdi. Ve şimdi harâb olup niçe âsârı nümâyândur. İbâddan kenâr-ı bahrde Kals'de bünyân olunmış şehirdür. Şattü'l-Arab andan geçüp Haşbât nâm mevzi'de deryâya dökilür. Haşbât didikleri ka'r-i deryâda dikilmiş bir ağaç olup üzerine tahtalar konulmışdur. Ba'zı bahrîler gelüp oturup gemilerin ağaçlara bağlarlar. Ve bunun cânib-i yemîninde Irâk ve taraf-ı yesârına Fâris dirler. Ve Şattü'l-Arab didikleri su nehr-i Dicle ve nehr-i Furât Basra'ya bir konak beride Kurna kal'ası kurbında birbirlerine karışup bir mu'azzam su olur. Ve bundan aşağı bunların ismi ma'dûm olup Şattü'l-Arab tesmiye iderler.

Arzü'l-Fürs: Vasatı ma'mûre-i zemînde Ceyhûn suyından berisine Îrân, ötesine Tūrân dirler. İklîm-i Fâris'i beş kürreye taksîm itmişler. Nâhiye-i evveli Kürre-i Şâbûr'dur ki şehr-i meşhûrdur. Hüsn ü behcet ü imâretinde Istahr'a benzer ki bânisi ismiyle müsemmâdur. Cân, âb-ı revân ve bağ u bostân ile ma'rûf u meşhûr bir şehr-i

azîmdür ki öninden nehr-i Tāb dirler bir nehr-i azîm cereyân ider ki üzerinde bir kemer üzerine binâ olunmış köprüsi vardur, vüs‘ati yüz yetmiş adımdur. **[İ, 560b]**

Dârâb-ı Kerd: İskender’den evvel binâ olunmış şehr-i mu‘azzamdur. Ortasında kubbe gibi âlî dağ olup ve hisârının hendeki amîk ve su ile dolu olmağla içinde balık memlûdur. Ve bunda ma‘den-i mûmyâ dirler bir mağara vardur ki her bâr üzerine niçe bekciler ta‘yîn olup yılda bir kerre kapusın açup ve bir taş içre ufak kara kum gibi cem‘ olmış bulurlar. İkinci nâhiyesi baş şehri Istahr şehri olup bir medîne-i celîledür ki memleket-i Fürs’in a‘zam-ı bilâdıdur. Kadîmden âbâdân olan şehirlerinin dârü’l-mülkidür. Ve Hazret-i Süleymân aleyhiselâm bir gün Tahraya’dan Istahr’a gelüp bir câmi‘ binâ ider. El-ân mevcûd olup Mescid-i Süleymân dirler. Ve bağçelerinde bir cins elması olur ki bir tarafı gāyet lezîz ve bir tarafı gāyet ekşidür. Üçünci kürre Şâbûr-ı sânîdür ki Cündî-i Şâbûr dirler. Ve ol nevâhîde kesret-i enhâr u eşcâr-ı meyvedâr bî-nihâye olup gāyet ma‘mûr şehir ve kasabât ve kurâları vardur. Dördünci kürre Erdeşîr bin Şâbûr’dur ki şehr-i Şîrâz-ı mümtâz ve ol tarafdadur. Tūli üç milden ziyâde olup hisârı yokdur. Ve buna şehr-i Fîrûzâbâd dahi dirler. Âb u havâsı mu‘tedil ve etrâfı küşâde ve ferhundedür. Acem şâhlarının mukaddemâ âteşgede ve ma‘bedhâne-i bâtılları ve mecûsîleri anda olurlardı. Ve bunun halkı eskeriyyâ zîrek ve okumış ve şâ‘ir ve şâ‘ire ve hâfız ve hâfıze olup ve zengin âdemleri çokdur. Şol kadar latīf ve lezîz ve zevk u safâsı ve îş u işreti ve tarabı çok şehr-i dil-firîb vilâyetdür ki bu diyâra gelen gurebâ ve ehl-i tüccârdan çok kimesneler yigirmi-otuz yıl müsâfir olup vilâyetini ve evlâdını ve ehlini yâd itmeyüp ferâmûş idenler çokdur. Şeyh Sa‘dî ve Hâce Hâfız ve niçe ulemâ ve fuzelâ ve şu‘arâ bu şehirdendür. Ve bunun yakınında bir kûh-ı felek-nişînde bir bir hısn-ı hasîn var ki Hudâ-yı Rabbü’l-âlemîn [5207]﴿وَكَانَ وَرَاءَهُم مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾ âyeti anın meliki hakkında tebyîn itmişdür. Beşinci nâhiyesi Sûs olup şehr-i ekber ve medîne-i askerdür ki ekser halkı silâh işlerler. Ve latīf siyâb bî-hisâb işlenür ki mülûkine hedâyâ iletürler. Ve diyâr-ı Fâris’de kılâ‘-ı münî‘ve hasûn-ı rafî‘a ve müdün-i kadîme ve şehr-i azîm bîsyâr u bî-şumârdur.

Diyâr-ı Mekrân: Fârs’la memleket-i Mekrân mâbeyninde olup iklîm-i azîm ve nevâhîsi dilîm olup şehr-i Bism anın bilâd-ı ızâmındandur. Halkı gāyet mâldâr ve ehl-i gınâ ve ekseri tüccâr olup ve mülûk-i âlât-ı harb ve esbâb-ı darb ve âvân-ı lehv ü lu‘b ve şirbler anda işlenür.

[5207] Kehf, 79. âyetten nâkıs iktibas.

Şehr-i Hürmüz: Sâhil-i deryâda Cürcân şehrine yakın olup ve gāyet ıssı yerdür. Anda çıkan dürr-i şehvâr dünyâda bir yerde dahi olmaz.

Arzü'l-Cibâl: İklîm-i Horâsân ve Irâk-ı Acem'e dirler. Ol mertebede iklîm-i azîm ve diyâr-ı kadîmdür ki kasabâtından mâ'adâ mukaddemâ beş yüz mikdârı azîmü'l-binâ şehri var idi ammâ şimdi niçesi harâbdur. Ve harâblarına bâ'is Cengiz ve Hülagu ve Timur ve Tatar ve tavâif-i mülûk fitneleridür. Ve bu iklîmin bilâd u şuhûrlarından biri Hemedân'dur ki esnâf-ı kusûr-ı sürûr ile ma'mûr bir şehr-i bî-kusûrdur. Halkının mâla meyli ziyâde ve ekserinin tab'ı küşâde ve hüsn-i hulka âmâdedür. Bir mu'azzam kemer üzerinden şehre su getürülmişdür ki ta'accübâtdandur. Ebû Mûsâ-i Eş'arî bunı feth itdikde kenîsalarında Hazret-i Danyâl aleyhisselâmın cism-i latîfini bir tâbût-ı şerîf içinde bulup ellerinden alur, çıkarmasunlar diyü ilm-i hendeseyle nehr-i Tüşter içre defn ider.

Zırnıh şehrinin içinden üç nehr-i kebîr mürûr ider ki halâyık cisrlerinden mürûr ider. **[İ, 561a]** Ve gāyet rûzgâr esdikde değirmenleri yelle döner.

Belh: Cinân-ı ni'amı firâvân ve bağ u bostân ile ma'rûf dillerde dâstân bir şehr-i azîm olup etrâfında boncuk ma'deni vardur.

Fârâb: Şehr-i azîm olup buna Etrâf dahi dirler. Memâlikü'l-bahrdur.

Bedehşân: Etrâfında ahcâr-ı nefîse ma'deni firâvân bir şehr-i azîmü'l-bünyâddur.

Kum ve Kâşân: Mezâri'-i za'ferân bî-şumâr iki şehr-i meşhûrdur.

Horâsân: Sâbıkan gāyetü'l-gāye şehr-i azîmü'l-bünyâd imiş. Şimdi vâfir yerleri harâbdur.

Sıfâhân: Birbirine muttasıl iki şehirdür. Birine Dârü'l-Yehûd ve birine şehr-i Yâne dirler. Zamân-ı kadîmde öyle azîm imiş ki kârbân çıkmak diledikde iki-üç menzil şehir içinde konup çıkarmış.

Cürcân: Sâhil-i bahrde bir büyük şehir olup ortasından bir nehr-i kebîr mürûr ider ve cânibeyninde iki şehr-i ma'mûr dahi olup nevâhî ve kurâsından mâ'adâ sâbıkda dokuz yüz kılâ'-i refî'ü'l-binâsı var diyü muharrerdür.

Erdebîl şehrinin halkı Etrâk ve mâil-i cefâ ve hûn-rîz ve dil-âzürlerdür.

Tūs: Aslında iki şehir olup birine Tūfân ve birine Tayrân dirler. Dağlarında me'âdin fıdda ve hadîd ve nuhâs bî-kıyâs olup ve fîrûzec ve billûr gibi ahcâr-ı mülevvene gayr-i mahsûrdur.

Taberistân: Hayrât u berekât ile meşhûr bir iklîmdür.

Şehr-i Rey: Sâhil-i deryâda mukīm bir iklîm-i kadîmdür.

Cibâlü Deylem: Felek-misâl evc-i refî‘ ve münî‘-i cibâldür ki birine Berrûstâh ve birine Berûnc ve birine Kāzân dirler. Etrâk olur.

Arz-ı Harezm: Diyâr-ı Horâsân’dan munkatı‘ ve Mâverâünnehr’den ba‘îddür.

Şerh-i Tāhir’in cânib-i garbında azîm sular vardur. Üzerinde olan şehirler kendü isimleriyle müsemmâdur ki nehr-i Çanak ve nehr-i Hârast ve nehr-i Merdî ve nehr-iMevkib. Harezm-i Cürcâniyye dirler ortasından bir büyük su mürûr ider ki gemiler geçerler. Ve şehrinin tūli dokuz mîl olup ve cemî‘-i bostânı bile hisâra alınmışdur. Bihâr ve besâtīn ve emâkîn bîsyârdur. Hattâ iç kal‘asında doksan bin âdem sığup namâz kılacak bir câmi‘-i vâsi‘ vardur ki ilâ hâze’l-ân kem-â-kân içinde ibâdet-i Rahmân olunur ve bu şehrin otuz yedi mîl mikdârı külliyâ bostân ve nahlistân ve kusûr ve mesâkîn bîsyâr ve bî-hadd ve bî-pâyân olup ve şehrinin hisârından mâ‘adâ bağçelerinin dahi mahsûs etrâfı hisâr ile çevrilmişdür. Nehr-i Haydar bâğ u râğ içinden güzer ider ve üzerinde bî-hisâb âsyâb döner.

Semerkand şehri imâret cihetinden Buhârâ’ya benzer. Şehrinde bir kasr yokdur ki âb-ı revânı ve bostânı olmaya. Ve bunun binâsını İskender-i ekber binâ idüp tekmîl itmeden vefât idüp nâ-tamâm kalmış idi. Ve ba‘dehû İskender-i asgar tekmîl itmişdür. Ve diyâr-ı Harezm’de bir tuzlı göl vardur, üç mîldür. Nehr-i Ceyhûn ve nehr-i Şâş ve nehr-i Berg ve nehr-i Germâ, bunlardan mâ‘adâ bî-hisâb sular gelüp içine dökilür. Aslâ tatlu olmayup ve zerre kadar artmaz. Ba‘zı evkātda içinde sûret-i insânda bir şahs çıkup su üzerinde ayak üzre durup üç-dört kelime söyler ammâ söyledüğini kimse fark u fehm itmez. Ve sonra suya dalup gāib olur. Ve bunun zuhûrı hâlinde ol memleket mülûkinden birinin vefâtına delâlet ider, mücerrebleridür.

H˘âristân: Medâyin-i bîsyâr ve uyûn u enhârı bî-şumâr olup ve bu iklîmin âmiretü’d-deyyârı Şehr-i Ehvâz olup ol diyârda medîne-i mümtâzdur. Halkı gāyet mâldâr ve ekseri **[İ, 561b]** bâzârgândur.

Şehr-i Şarkān’da ekser bir cins hurmâ biter ki tann dirler ve bir hurmâsı dahi olur ki iftār idüp üstine su içilse râyiha-i hamr zuhûr idüp sekr virür.

Arz-ı Âzerbâycân: Şuhûr ve kasabât ve kurâsı firâvândur.

Şehr-i Tebrîz: Üzeri niçe âlî bünyân ve ma‘mûr ise zîr u zemîni dahi öyle kem-â-kândur.

Hoy: Mâ-sebakda gāyet ulu şehir imiş, şimdi harâbedür.

Âdilcevâz: Kal‘asına karîb Bûş ovasında bir dağ vardur ki üzerinde binâsı kadîm ve bünyâdı azîm bir kilisa var. Her yıl bir vakt-i mübârek ve sâ‘at-i muktedâsı olur. Ve ol gice yatan kimesne Hudâ-yı te‘âlâdan ne murâd idinse revâ olur dirler. Ve

bir kara elif bilmez câhil bir Ermenî kâfiri o gice yatup Hakk te‘âlâdan şâ‘ir olmak ve okumak ve yazmak ister. İrtesi bir şâ‘ir-i bî-nazîr olur ki âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe ile iktibâs ider. Bî-hadd ü bî-kıyâs kasâid ve ebyât ve hikâyet-i garâibât söylemeğe başlayup İslâm’a gelmişdür dirler.

Arz-ı Belhâzistân: Bilâd-ı Türk ile Arz-ı Cibâl ortasında kasabât ve kurâsı bîsyâr diyârdur.

Şehr-i Tukiş: Kadîm şehir olup nehr-i Maral üzre iki sûr-ı azîmü’l-bünyânı olup su ortalarından güzer ider.

Şehr-i Şâş’da kurâ ve kasabâtı firâvân bir sahrâ-yı bî-pâyân vardur. Arz-ı Moğol ve arz-ı Şurûşne ve arz-ı Yetîm ve arz-ı Fergāne kezâlik her biri bî-nihâye iklîmdür ki tafsîli beyâna sığmaz. Ve arz-ı Tübbet memâlik-i azîm olup bilâd-ı Çin’e karîb şehri çok bir iklîmdür. Anda olan hüsn-i hulkla mümtâz bâlâ ve bülend ve ser-efrâz ehl-i nâz nisâ sâir memâlikde nâdir bulunup ve hattâ ba‘zı kızları birbirlerinden serîka idüp ve âhar diyârlara götürüp istedikleri mertebe ziyâde behâ ile satarlar.

Sîh: Bir cebel-i felek-nişînde bir hısn-ı hasîndür ki kapusında acîb u garîb tılsım ve sınâ‘ât vardur ki muttasıl bir kürre-i felek-mümâsilde sünbül-i tayyib-teber. Ekseri devâbbı müşg-i gazâle benzer ammâ bunun hınzîr gibi iki azu dişleri vardur. Ve fa’retü’l-miskdidikleri ol diyârda gāyet çok olup göbeğinde hâsıl olur. Âhûda olan gibi bu dahi zî-kıymetdür. Ve ol dağda râvend cinsi ve sâir akākīr vâfir bulunup ve bir mağarasında bir bi’r-i amîk var ki aslâ suyı yok ammâ suyı akduğı savt-ı şiddet ile istimâ‘ olunur. Ve kapusı yakınında bir kasr-ı murabba‘ yapılmış. Bir kimesne anın cânibine gitse nefsinde tarab u sürûr görür. Nitekim şârib-i hamrdan bulduğı gibi ammâ üzerine çıkan muhkem gülüp kendin içeri pertâb ider ve nâbûd olur. Sebebini kimse bilmez.

Arz-ı Kaloniyye: Bu dahi iklîm-i vâsi‘atü’l-mekân olup şuhûr u kasabât ve kurâsı vâfir ve halkı ulemâ vü fukahâ ve ehl-i îmândur. Ve Rus ile ortalarında azîm dağlar olup Rusîlerin mazarratın mâni‘ olur.

Rân: Şehr-i uzmâ olup güzel iklîmdür.

Şehr-i Berde‘a: Anın dârü’l-melîkidür ve nehr-i Kerr üzre binâ olunmışdur. Ve bunun büyüklüği bundan kıyâs oluna ki sûk-ı kerrekî dirler bir bâzârı var imiş, üç günlük yoldur diyü tüccâr ihbâr ider.

Arz-ı Bakar: Çin’e muttasıl ve bahr-i a‘zam-i sâhildür.

Şehr-i Bâhân: Mu‘azzam şehirlerinden olup ve esker hadîdden âlât-ı acîbe ve masnû‘ât-ı Çinî ve menkūş tabaklar ol yerde işlenür. Ve bunun gibi şehirleri firâvândur.

Arz-ı Çin: Tūli ve arzı bîsyâr ve vâsia‘tü’l-aktār memleketdür, şöyle ki şarkdan garba dört-beş aylık yoldur. Arz-ı cenûbı Hind’e varınca ve şimâlîsi sedd-i Ye’cûc ve Me’cûc’e gidincedür dirler. Kasabât ve kurâsından **[İ, 562a]** mâ‘adâ üç yüz gāyet büyük ve ma‘mûr şehri var imiş. Ve ekser diyârında me‘âdin-i zeheb ve fıdda ve nuhâs ve envâ‘-i cevâhir-i nefîse bî-kıyâs olur. Halkının kāmetleri kasîr ve re’sleri kebîr olur dirler. Ekser-i nukūş ve suver ve zer ü zîverden acîb ü garîb sınâ‘ât iderler. Ve mezhebleri müttefik olmayup kimi mecûs ve kimi Nasârâ ve kimi iblîs-i pür-telbîse iktidâ iderler.

Diyâr-ı Çîn u Mâçîn: Cânib-i şarkda nihâyet-i imâret olup anın nihâyetinden ötesi sedd-i Ye’cûc ve Me’cûc olup ve ortası bahr-i Muhît diyü ihbâr iderler. Şehr-i uzmâsı ve dârü’l-saltanası şehr-i Sili olup gāyet büyük ve mu‘azzam şehir olmağla varanlar ahvâline muttali‘ olmamışlardur ve hem memleketlerine ecânibden kimesne komayup ancak elçileri koyup anları dahi gice ile yürüdüp gündüz oldukda bir yere kondurup aslâ seyr ü sulûke ve memleketleri ve saltanatları ahvâline ıttılâ‘-ı ruhsat virmezler. Ancak bunların memleketlerinin târîhlerde tahrîr olunan ahvâl ve esrârları Cengiz Hân Çin’e müstevlî oldukda anın muharrirleri tahrîrinden ahz idüp icmâlen târîhlerden tahrîr itmişlerdür. Cümle ahvâlleri tahrîri atlas kitâbına sığmaz bir ma‘nâdur.

Hânkû: Dicle’den büyük bir nehir üzerinde binâ olunmışdur ki içinde sâkin ve mütemekkin olan ümem-i tavâifin tafsîli mümkin değildür. Padişâhlarına hâkān dirler. Haşmeti ve azameti rivâyet ü hikâyet olmaz ve mülûklerinden birinden yüz menkûha avret ve cenkci asker ve silâh ile mükemmel bin fili olmayınca ana melik dimezler. Ve bir melikinin birkaç evlâdı olsa nakş u tasvîrden üstâdı olan kimesneye anı veliyy-i abd iderler.

Şehr-i Hânkû: İmâret ve azametinde Hankū’ya benzer. Etrâfında fil ve zernâka ve gergedan ve bunlara benzer adîmü’l-misl ve acîbü’l-hilka cânever ve hayvân gayr-i mahsûrdur. Ve her bâr bu vilâyetde gice ve gündüz berâberdür.

Kâşgı: Dağlarında ma‘den-i sîm firâvân bir şehirdür.

Şehr-i Ceynûn: Etrâfında âhû-yı misk hadden bîrûndur.

Şehr-i Sa‘îd: Evlâd-ı mülûk-i kibâr ve ganî ve mâldâr kimesneler şehridür. Ve halkı mevtâların defn itmeyüp kurbında güzerân iden nehr-i Himyân’a atarlar. Etrâf-ı ka‘rı bî-nihâye bir tatlu göl üzre olup bir cins balığı çıkar ki başı re’s-i bûma benzer ve horos ibiği gibi tâcı olur.

Şehr-i Kavâime: Menzil idinmiş bir şehir imiş ve andan sâhil-i bahrde olan Sili şehrine üç aylık yol olup şuhûr ve kasabât ve kurâ ve nevâhîlerine hisâb yokdur.

Bilâdü'l-cenûb: Karalar vilâyetidür dirler. İbtidâsı aksâ-yı mağribden cânib-i şarka gider.

Arz-ı Ma'rân: Kasra-i garbdan iklîm-i azîm ve şehr-i kadîmî sâhil-i deryâda olan şehr-i Ülile'dür ki memlehası vâfirdür.

Seyyâl: Mecma'-ı Nîl'e karîb, halkı bahâdur ve mehîb ve bir şehr-i acîbdür ki Frenk'dür. Kabâili gayr-i mahsûr olup bilâdında zeheb çok olmağla ba'zı tüccâr diyâr-ı magribden nuhâs ve sof iledüp bî-kıyâs zeheb-i hâs alurlar ve Mısır'dan dahi giderler imiş ammâ yolı gāyet hevlnâk olmağın ekseri gidenlerden girü gelmez. Hikâyet iderler ki yolında bir vâdi var imiş, yılan şol mertebe çok imiş ki insân ve hayvân ayak basacak hâlî yer yok imiş. Ol mahalle vardıklarında ayaklarına demirden cübbe giyüp ve dizlerine varınca keçe ve meşîn ile sarup geçerlermiş.

Arz-ı Vedgāre: Tūli üç yüz ve arzı yüz elli milden ziyâde bir cezîre-i kebîredür ki Nîl-i mübârek halecân itdikde ol sahrâ-yı bî-pâyân **[İ, 562b]** alup gerü çekildikde zeheb-i teber zuhûr ider ve devşirüp kudretlerine göre taksîm iderler.

Arz-ı Lemlem: Îklîm-i Sem'ât ve diyâr-ı Gayât ve memleket-i Magrâre'nin tafsîli iktidâra gelmez.

Arz-ı Kerker: İklîm-i azîm ve kabâil-i firâvân ve dilîm ve mukīmdür. Melikleri azîmü'ş-şân ve emvâli pâyân olup ekser halkı zer ü zîver ile musavver libâs giyüp ve memâlikleri cümle altun ma'denidür. Ol vilâyete varan tüccâra bunların bir alâmetleri var, şöyle ki metâ'ın getürüp ol alâmet olan yeri korugider, irtesi vardıkda metâ'ına göre altun komışlar bulur. Eğer ol kadar altuna râzı olmaz ise yerinde bırakur, irtesi yine vardıkda biraz altun dahi konmış görür. Ve alup gider ammâ ol alâmetden içeri gireni helâk iderler ve ûd-ı hayye dirler bir nebâtı biter. Hâssası bir kimsenin yanında olsa yılan zarar itmez ve eliyle tutsa dahi zarar itmez.

Memâlik-i Dümdüm'de bir kal'a vardur ki üzerinde bir kız tasvîri olup ehâlîsi anı ma'mûr idinüp ana ibâdet iderler ammâ bunlar insân yiyüp ve seferlerinde aldıkları esîrleri ve hattâ birbirlerin dahi yirler imiş.

Arz-ı Gāne: Şerh u beyâna sığmaz iklîm-i azîm olup memâlik tâcdârının taht-ı yedinde mülûki bîsyâr olup ve nehr-i Nîl üzre bir azîm kasrı var ki külliyâ amûdı ve sakfı hâlis altundan müretteb olup ve kubbesinin altun topı otuz kantārdan ziyâdedür dirler. Ve şehr-i Ferâ'da bir mûmyâ ma'deni var ki zıbık gibi hareket ider.

Arz-ı Bone: Bunun hudûdı dört-beş aylık yoldur. Gāyet vâsi' iklîm olup ve halkı iki fırka olup birine Ulûme dirler ki baş şehirlerinin ismidür. Ve Deylûle dahi meşhûr

şehirleridür ve sâir şuhûr ve kasabât ve kurâları dahi çokdur ve bir cinsine dahi Nûbe dirler, yezîdîdür.

Şehr-i Dankala: Meşhûr şehirleridür ammâ halkının şekli ve sîmâsı sâir karalara benzemez ve yerlerinde on fil ve zerrâfe ve ve kurd ve gazâle hisâba gelmez. Bu arzda niçe melikler olup bî-hisâb kabîleleri vardur. Meşhûrları ve başları işbu iki fırka ve mülûkleriyledür lâkin iklîmden vâfir yerlere ve meliklere Habeş meliki tahakküm idüp tebe‘iyyet iderler.

Bilâd-ı Habeşe ve Kūme: Tüccârı cem‘ olduğı şehirdür. Diyâr-ı Habeş Hicâz’a mukābil olup nihâyet ortalarında deryâ hâ’ildür.

Ka‘îr: Melik Necâşî’nin dârü’l-memlekesidür. Gümüş ve zıbık ma‘deni çok sâhil-i bahrde bir şehr-i kibârdur.

Şehr-i Bücâ‘a: Mukābelesinde cezîretü’l-Iklide bir ayn-i sâfî olup ve âb-ı şâfî vardur ki içenin aklı ziyâde ve tab‘ı güşâde olur. Habeş deryâsında incü dahi çıkar.

Arz-ı Berber: Nûbe’ye muttasıl ve diyâr-ı Ayn’e mukābil olup bunda Cebel-i Kânûtî dirler bir kûhsâr vardur ki üsti bî-şumâr hisâr ve kurâdur ammâ halkı dafâdi‘ve akārib yirler.

Etrâf-ı Zencbâr: Vâsi‘ diyâr olup ve halkı gam u gussa bilmeyüp dâimâ şâd u sürûr üzredürler ammâ her dem âzar ve bed-girdâr ve hunhâr olup ve at ve katır ve develeri az olup metâ‘ların sığıra yükledüp getürürler.

Şehr-i Fekend: Öyle mu‘azzam ve garîb şehirdür ki etvâr-ı acîbesini rivâyet ideni tekzîb iderler.

Şehr-i İlyâs: Devri dört yüz mîl dirler ve melikinin öyle azîm tablı varmış ki bir günlük yoldan işidilürmiş. Ekser halkı sâhire bir şehr-i azîmdür ki hattâ arslan ve kaplan ve sâir mûzî hayvân teshîr idüp istihdâm iderler.

Arz-ı Sifâle ve iklîm-i Demâdâm: Her biri iklîm-i azîmdür. Cezîre ve Kavâk’a muttasıl olup dehb-i teberi ve me‘âdin-i hadîdi hisâba **[İ, 563a]** nā-kābildür fe-ammâ altuna i‘tibâr itmeyüp nuhâs ve rasâs ile mübâdele iderler. Ve nakl iderler ki Nîl mecrâsında bir garîb sengistân memleket var imiş, aslâ zerre kadar toprağı olmayup dağları ve sahrâları ve halkının evleri külliyyâ seng-i sahrâ imiş. Yılda bir kerre Nîl taşup girü çekildikde ol taşlar üzre toprak ve balçık kalup üzerlerine ekin ekerlermiş. Ve hemân ki tamâm hâsıl olup biçerler, muhkem rûzgâr çıkup ol toprağı târmâr ider. Eküp biçdikleri tâ Nîl dahi taşınca zâd u zevâde idinürler. Her yıl vilâyetde muktezâ-yı hikmet ü kudret bu imiş.

Arzü'l-Hicâz: Bilâd-ı meşhûrdur ki Mekke-i müşerrefe şerrefahallâhu te'âlâ ebeden kıblegâh-ı İslâm ve pîşegâh-ı hâss u âmm ve iftihâr-ı ehl-i îmân olup ve iştihâr-ı bereket-âsârı hadd-i tevâtürde olup her bâr tekrâr karargâh-ı huccâc olduğından ve her ahvâli cümleye ma'lûm bir ma'nâ olduğından tafsîle hâcet yokdur.

Arz-ı Tāif: Hayrât u berekât[ı] vâsi' ve şâyi' ve ehâlî-i Ka'be-i şerîfe andan müntefi' olup âbâr u enhârı bîsyâr ve fevâkihe ve esmârı bî-şumârdur. Ve Benî Sa'dî diyârına karîb memleket-i garîb ve vilâyet-i acîb olduğından Arab'da darb-ı meseldür.

Şehr-i Yesrib: Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem Tayyibe diyü tesmiye idüp ve Ravza-i mütehharası olduğı Menîde-i münevvere nevverahallâhu te'âlâ bi-envâri rahmetihî bi-hürmeti Muhammedin aleyhi's-salâtü ve's-selâm.

Arz-ı Necd: Hicâz ve Yemen ve Bâbil mâbeynindedür. Havâsı ve âb-ı revânı çok ve hafîf ve nahlistân ve bostânı firâvân cümle Arabistân'da Necd havâsı memdûh u meşhûr olup aslâ karasinek ve sivrisinek ve pire olmaz dirler. Ve gāyet güzel ve mümtâz atları çıkup beş yüz gurûşa ve dahi ziyâdeye at satarlar. Ve senede bir def'a bir cins iri ve yeşil çekirge gelüp herkes devşirüp salamura idüp ve ba'zen kurudup azık iderler.

Arz-ı Yemen: Azîm ve vâsi' iklîmdür ki diyâr-ı Zebihâbâd'a mukābil olup ancak mâbeyninde bir deryâ hâildür. Ol diyârda bir kûhsâr gibi mâr olup ba'zı mülûk-i kadîme hasımların helâk itmek içün ol dağı kal' u kam' itdirüp deryâ akdıkda öyle nakl iderler ki nevâhî ve kurâdan mâ'adâ mikdâr şehr-i bozurgvâr gark olur.

Yemen: Meşhûr şehirdür ki Hind ve Habeş ve Hicâz memleket-i Irâk ve Mısır ve Ehvâz'ın tâciri ve müsâfiri anda olurlar.

Aden: Kezâlik müsâfirîn-i Hind ü Sind'e meskendür. Öyle dür-i şehvâr ve akīk-i kıymetdârı olur ki darb-ı meseldür. Ancak öyle sehhâre ve mekkâre kavim olurlar ki eri avret ve avreti ardınca hâdiseler iderler dirler.

Arz-ı Tihâme: Hicâz ve Yemen mâbeyninde kurâsı ve nevâhîsi bîsyâr ve kabîle ve tavâifi bî-şumârdur.

Arz-ı Hadramût: Buna bilâd-ı Eshâbü'r-Ress dahi dirler. Yemen'in cânib-i şarkīsinde Ress bir şehr-i azîm olup kurbında cereyân iden âb-ı revânın ismidür.

Diyâr Sebe: Buna şehr-i Me'ârib dahi dirler. Bilâd-ı Yemen'den üç aylık yol olup mukaddemâ öyle ma'mûr imiş ki Yemen'den Sebe'ye varınca gice ile halâyık birbirlerinin âteşlerini görürler imiş diyü menkūldür. Ve bu memâlikin hudûdında içerüde akārib ve hayyât v berâgīs ve haşerât yokdur. El-hâsıl mûzî hayvânâtdan birisi yokdur ki hattâ ba'zı müsâfirîn ve gurebâ gelüp hemân dâhil-i Hicâz olduğı gibi

üzerinde olan pire ve bit ve sâir mûzî hayvânât hemân helâk olur. Ve Seylü'l-Arim didikleri meşhûr sedd-i uzmâ Şeddâd bin Âd'ın karındaşı Lokmân-ı ekber bünyâd itmişdür **[İ, 563b]** dirler, şöyle ki deryâ ile vilâyet mâbeynine hâil olsun diyü binâ idüp ve el-ân yer yer firâvân kapuları olup ve Hazret-i Süleymân'ın kasr u eyvânı ve Belkīs'in arş-ı keyvân-nişânı ve anlardan mâ'adâ âsâr-ı mülûk-i kudemâ ve kadîm binâ ve dilîm temâşâları vardur ki sâmi'i tahkīk ve işiden tasdîk eylemez. Ve hâlâ ol emâkinde dahi Şeddâd'ın bünyâdı ve kavm-i Âd'ın nesli ve evlâdı sâkin ve mütemekkinlerdür.

Arz-ı Eşcür: Buna diyâr-ı Mühr dahi dirler. Halkının dili çokluk fehm olunmaz. Külliyâ mâhî yiyüp buğday nedür bilmezler ve hattâ yiseler helâk olurlar. Bu diyârın tūli yüz yigirmi beş mîldür.

Arz-ı Ummân: Şecereyi muttasıl, kabâili bisyâr ve gāyetde hârr ve sâhil-i bahr-i Fâris ile hem-civârdur. Sekrân dirler bir cins ilanı olur ki insânı sokdukda karnından bir tütün peydâ olup âdemi helâk itmeyince ferâgat itmez. Eğer tutup sâir yerlere iletmek isteyüp ve bir tarafa koyup ve muhkem ağzın bağlayup getürseler hemân ki deryâ-yı Ummân hudûdından güzerân ideler. İçinde gāib olur, hâlbuki bir yerinden aslâ delik zâhir olmaz. Ve meşhûr şehirlerinin birine Hûr ve birine Vikāhât dirler ki sâhil-i deryâda iki şehr-i mu'azzamdur. Anda çıkan latīf ve hâssü'l-hâs incü sâir yerde çıkmaduğı içün ekser halkı gavvâsdur.

Arz-ı Yemâme'de Tasin ve Cedis meşhûr şehirlerdendür. Kāimâme ki üç günlük yolda olan deveyi görür anda olur meşhûrdur ve makbûldür, bahr-i Fâris'de olur. Ol ecilden halkı gavvâs ve etrâfı dürer-i hâssü'l-hâsdur. Hecrükatīf-i ve Lahâ birer zîbâ şehirlerindendür. Lahâ'da kimse kayadan yigirmi otuz kulac derin su kuyularının suyı ağzından çıkup ayağı ırmak olup akar. Ve suyı şâdırvân gibi çıkar hattâ ba'zı kimesne üzerine vardıkda girü atarmış. Hattı âb-ı revânı firâvân yerdür. Ayn-i Uzâr dirler deryâya bir âdem yerde bir pınar-ı amîkı var ki suyı elli kulac olup ammâ gāyet lezîz sudur. Allâhu alâ külli şey'in kadîr.

Arz-ı Sind: İki kısımdur, biri sâhildedür ki Sind dârü'l-melikesidür. Halkı gāyet hüsndâr ve çehredâr olur.

Mansûre: Bunı Mansûr-ı Devânıkī yapduğından bu isimle meşhûrdur. Ve bunun râyicü'l-vakt akçası beş dirhemdür ki otuz iki pul bir akçaya geçüp ve bir pula her ne ister ise alup evvelki mangūrdur. Ve Sind'in kısm-ı sânîsi berrî olup Frenk tāifesi ekser yerine galebe itmişdür. Ve bu kısmın şehr-i kebîri Kişmîr'dür ki halkının mâl u menâli kesret ü vefret üzre olup yedi iklîm ve dört kûşeden bu şehre tüccâr varur. Ve ol

yerde bir azîmü'l-cüsse murg olur ki şiddet-i şitâda berf ü bârândan yiyecek bulmayıcak ba'zı üstâd sayyâd bir derin kapu îcâd idüp içine sığırlar korlamış. Kuş dahi havâdan görüp ol kapuya nâzil ve dâhil oldukda dutarlar. Anın tüği gayet makbûl olup, şöyle ki yalnız göğsi tüğinden iki üç yüz filoridür ki dülbende işlerler. Ancak pâdişâhlarına virüp sâirlere virmezler, yasakdur.

Arz-ı Mekrân: Bunun esker-i bilâdına kaht u kıllet müstevlî olup bilâd-ı mu'azzamına Kebîr dirler. Halk Fârisî söyler.

Arz-ı Tubrân: Ve diyâr-ı Kasrân ve memleket-i İskân birbirlerine karîb iklîmdür ki kasb sükkeri ziyâde firâvândur.

Memâlik-i Hindüstân: Tūli ve arzı firâvân ve etrâf u eknâfı bî-pâyân olup ve bunlarda kırk yaşına girmeyince pâdişâh itmezler. Ve bunun eskerî yerlerinde gice ve gündüz berâber ve güneş gāyet hâr olup ammâ çendân zarar itmez ve belki i'tidâl ve tamâm u kemâl virür. Ve latîf cevâhirleri ve nâfi' bilâdları, benâtları ve acîb ü garîb **[İ, 564a]** hayvânları ve tekellüm iden kuşları çokdur ki cümleye ma'lûmdur. Ve esker ehâlîsi ulûm-ı nâr-ı necât ve tılısmâtda üstâd olup ve yılan sokmış âdemi sihr ü efsûn ile kurtarurlar ammâ dirler ki içlerinde dokuz yüz kırk sekiz mezheb vardur, ta'dâd itmişlerdür ki cümlesi bâtıldur ammâ sâhilde yakın olanlar cümle Sünnî ve Hanefî mezhebidür ki icmâlen birkaçını zikr idelim.

Memleket-i Mangiroamaden: Sâhil-i bahrde azîm ve metin şehirler olup bir cânibinden iki nehr-i firâvân cereyân idüp etrâfları bağ u bostân ile memlû olup ve buna tâbi' çok şuhûr u kasabât ve kurâları vardur.

Mülk-i Kandehâr: Ma'mûr u âbâdân ve şehr-i bozurgvâr ki otuz yedi pâre hisâr-ı tâbi'âtı olup ve kurâsı firâvândur. Cümlesinin bağ u bostân ve âb-ı revân ırmakları, neb' iden pınarları lâ-yu'addur. Ve halkı dahi şol mertebe çokdur ki ölmeyince birbirlerin bilmezler.

Kamâr: Sâhil-i deryâda mukīm ve şecere-i ûdı dilîm iklîm-i azîmdür. Bunlar meliklerine fehm dirler ve bunlar her bâr melik-i Mehrâc ile cenk iderler. Ve Kamârî didikleri ûd bunlardan gelür.

Memleket-i Hervâre: Niçe memlekete dahi tahakküm ider. Tahtgâhlarının ismi dahi bu olup bir şehr-i vâsi'dür. Ve bunlardan biri fevt olıcak aslâ insânı ve evlâdı âh u feryâd itmeyüp ekseri âteşe yakup ve ba'zısı anda defn iderler. Yanlarında bi-gayri nikâh zinâ ve sifâh mübâhdur. Ve ol yerin melikleri kadîmden pâdişâh-ı azîm olup bir yere gitdikde fil üzerine zerrîn taht kurup ve başına mücevher zerrîn tâc koyup ve iki-üç yüz cemîle avretleri dahi bindirüp sâz u söz ve lu'b u şirble gezerler ammâ adâlet ve

siyâsetinde şöyledür ki bir kücük oğlan bî-hadd mâl ile deşt-i beyâbânda geşt ü güzâr itse kimse dahl ü ta‘arruz itmez. Ve Şederye ve Herzuyâne gibi mu‘azzam şehirleri beyâna sığmaz.

Memâlik-i Haymor: İklîm-i meşhûrdur. Esker-i nebât-ı mu‘attar sâir yerlere bundan gider. Ve bunlar meliklerine zahrâ dirler ve baş şehirleri Burûc dirler ki etvâr-ı garîbe ve âsâr-ı acîbesine nihâyet yokdur.

Memâlik-i Kunûc: Bahrden munkatı‘ iklîm-i vâsi‘dür. Rûmîler pâdişâhlarına kaysar didikleri gibi bunlar şâhlarına nûre dirler. Ve bir deyr içre envâ‘-i zer ü cevâhir ile bir maksûre-i musavvere üzeri ser-â-ser ve la‘l ü güher bir sanemleri var imiş ki târîhleri mûcebince kendülere gelince âbâd ve ecdâdları iki yüz bin yıldan ziyâde ol saneme ibâdet ve tā‘at itmişlerdür diyü i‘tikād iderler. Hükemâ-yı Hind’in kudemâsı acîbetü’l-etvâr ve garîbetü’l-âsârı el-ân anda ayândur dirler. Ve şâhlarının azamet ve saltanatı ve askerinin kesreti kābil-i rivâyet değildür.

Hûrîdepis: Bu iklîm-i vâsi‘in şehri kadîm ve tahtgâhları azîmdür. Pes ol yerin hükemâsı binâsı ibtidâsın târîh-i merkūmdur diyü da‘vâ iderlermiş tâ ol mikdâr-ı zamândan berü mazbût u mahfûz ve mermûz u meknûz ba‘zı ahbâr ve âsârları var imiş. Gâlibâ dünyâyı kadîm zann-ı bâtıldan hakîm câhilleridür. Ve bu diyârın cenûb-ı şarkīsinde aksâ-yı Hind’dür.

İklîm-i Kâbil: Âb u havâsı latīfdür ve her şâh olana bî‘at itmek kadîm ol diyârda âdet ve kānûnlarıdur. Âb u havâsı şerîf ve bağ ve bağçesi ve meyvesi firâvân ve nevâhî ve kurâsı ma‘mûr vilâyetdür ki kâbile didikleri meyve bunda olup murabbâsı makbûl ve basar ve niçe şeye nef‘i vardur.

Diyâr-ı Benâris: Çin cânibinde tūli ve arzı çok ve medâin ve kurâsı bî-şumârdur.

Vilâyet-i Urumşin: Sâhil-i deryâda şehr-i kadîm olup dağlarında ol mertebe azîm filler vardur ki her birinin irtifâ‘ı on bir binâ zirâ‘ıdur. Ve bir dişi yigirmi kantār ve dahi ziyâde çeker ve halk birbirlerini âlât-ı harble **[İ, 564b]** katl itmeyüp semm ile helâk iderler. Ve Lukīn ve Kakulâ ve Semkîn ve Etrâgā her birlerleri azîmü’l-bünyâd şehirlerdür.

Ve Bengâle ve Delli şehirlerinin hod azameti ve insânın kesreti ve tüccârın vefreti nazîri bir yerde dahi yokdur. Ve diyâr-ı Hind’in bunlardan mâ‘adâ ekālîm ve memâlikinin ve bâ-husûs cezâyirlerinin haddi lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâdur.

Arz-ı Ye’cûc ve Me’cûc: Cânib-i şarkda nihâyet-i emâretdür. Ve ortası bahr-i Muzlim’e ulaşur. Ve Karnapâr dirler bir kûh-ı azîm etrâfını ihâta idüp andan bir tarîkle

tecâvüz itmek değil, su‘ûdına bir vech ile imkân yokdur. Nısf-ı a‘lâsı dâimü’l-evkāt ber ü bârândan hâlî olmayup anın mâverâsı Ye’cûc ve Me’cûc vilâyetidür ki bidâyet ve nihâyetini Hazret-i Allâh bilür. Nihâyet-i emâretin mesîresi dokuz yıllık yol olup evveli iki karındaş olup birine Ye’cûc ve birine Me’cûc dinüp Hazret-i Nûh aleyhisselâmın oğlu Yâfes’in Türk nâmında olan oğlunun züriyyetindendür dirler. Ve bunların züriyyetleri çoğalup âdetlerine muhâlif hareket itmeleriyle Türkistân’dan bunları sürmeleriyle varup ol vilâyeti mekân idindiler. Ve ba‘dehû ol ma‘hûd boğazın çıkup ol etrâflara çok zarar idüp ve niçe ma‘mûr vilâyetleri harâb itdiler. Ve İskender-i Kübrâ zuhûr idüp şevketi ve sadveti münteşir oldukda İskender’e bunlardan şekvâ itdiklerinde İskender bunların üzerine sefer itdikde ol boğazdan taşra olanlar dahi bi’l-cümle boğazdan içerü ol kühsârın mâverâsına firâr itdiler. Ve İskender dahi def‘-i mazarratları içün ol seddi yapup cümlenin mesmû‘ı bir hikâyedür. Selâm-ı Tercümân kavli ve ahbârı üzre ol seddin tūli iki fersah ve arzı yüz elli binâ zirâ‘ olup ve demirden bir kapusı vardur ki irtifâ‘ı elli zirâ‘ ve iki mısrâ‘ı dahi elli zirâ‘ ve kalınlığı beş zirâ‘ ve kapunun kilidi yedi zirâ‘ ve yerden kilidinin irtifâ‘ı yigirmi beş zirâ‘dur. Ve kilidden beş zirâ‘ yukaruda zencîr asılmış bir miftâh vardur ki tūli bir zirâ‘dur. Ve seddin iki cânibinden birer hısn-ı refî‘ ve kılâ‘-ı menî‘ bünyân idüp seddi yapdıkları âlât anda mahfûzdur. Ve mezkûr Selâm-ı Tercümân dir ki ol kal‘alardan mütemekkin olanlardan Ye’cûc tāifesin suâl itdim. Haber virdiler ki “Bir zamânda gāyet şedîdrûzgâr esüp ikisini sedden taşra rûzgâr atmış bulduk. Kāmetleri iki karış ammâ yırtıcı cânevarlar gibi dişleri ve tırnakları var. Yassı ve değirmi kulakları olup biriyle örtinüp ve biriyle döşenür, şöyle ki kāmeti cüssesinden büyükdür ammâ bilmeziz ne takrîble beri tarafa düşdiler, bir ma‘nâ viremedik” diyü haber virmişler ve ammâ müverrihler bunları “Üç sınıfdur” diyü tahrîr idüp, şöyle ki biri işbu zikr itdüğimiz üzre meşhûr olandur. Ve bir sınıfı mîl ü minâreler gibi ve bir sınıfı dahi bir mücessem eni ve uzunı berâber bir garîb-heykel olup hınzîr gibi dişleri olup ve cümlenin şedîdi ve kuvvetlüsi bunlardur ki bunlara dağ ve demir dahi kâr itmez ve dayanmaz. Ve Ye’cûc ve Me’cûc tāifesi şol mertebe çokdur ki cemî‘-i ins ü cinnin dokuzı kadardur dinüp ve Hakk te‘âlâ bunlara şol mertebe uzun ömür virmişdür ki bin silâh taşır evlâdı olmayınca mürd olmazlar imiş. Ve bunların me’kûlâtı suda olan sülük ve keçi boynuzı didikleri yemiş olup anlar sâkin olduğı vilâyetde gāyet çok imiş velâkin niçe kütüb-i tevârîh-i mu‘teberede dinür ki bunları doyuran ecderdür ki emr-i Hakk ile yılda bunlara melekler ecder atarlar imiş, şöyle ki eğer bir ecder atılur ise kaht ve iki atılur ise vasat ve üç atıldıkda **[İ, 565a]** bolluk olurmış. Hakk te‘âlânın kudretinden bir şey değildür. Bunların ahvâli gāyet tavîldür, bu mertebe ile iktifâ idelim.

Memâlik-i Şimâl ki sedden taşra olan arzdur ki harâbdur. Mukaddemâ bu tāife bi'l-külliye harâb idüp ammâ şimdi bir mikdâr âbâdândur. Tūli bir aylık yol olup niçe tavâif mütemekkindür.

Arz-ı Mentene: Ve diyâr-ı Semerkand'da dahi niçe kabâil ve tavâif mesken ü mütemekkin olmışdur.

Arz-ı Harcez: Boğazın şimâlisinde bahr-i Çin sûr-ı Zann'a karîb bir iklîm-i acîbdür. Cümleden biri cezîre-i Yâkūt dirler bir dağı var, yer üzre la'l u yâkūt ve sâir cevâhir âşikâre yatar ammâ cezîreyi bir gāyet sarp dağ ihâta idüp üzerinde bî-hadd akārib ve hayyât ve mûzî hayvânât vardur ki geçmesi ve alınması bir vechle kābil olmayup ve bir tarîkle olduğı hâlde ol dağın aşağısına bir vechle nüzûl mümkin değildür. Ve ol cevâhir olan yerde dahi öyle iri ilan ve akreb ve mûzî cânevarlar gāyet çokdur ammâ hîle idüp şöyle ki ba'zı yukarusına çıkacak yerleri vardur, hezâr tedbîr ve zahmet ile çıkup tavas boğazlarlar ve parça parça idüp güneşin harâreti vaktinde aşağı atarlar ve ba'zısı olur ki cevâhir üzerine düşer ve harâret-i şemsden ol taş ana yapışur ve deryâdan azîm kuşlar gelüp ol eti kapup deryâ kenârına götürüp yemeğe başladıkda kemînde olan bırakdırup yapışan taşı alurlar veyâhûd kuş eti yiyüp taşı kaldıkda varup alurlar. Ve bundan mâ'adâ bir hîleleri dahi vardur ki mu'allem doğanlar ve ba'zı kuşlar besleyüp aç korlar. Ve ol mahalle davar getürüp güneş harâretinden taşlar kızduğı vakitde ol davarı boğazlayup etinden ve ciğerden bir parça kesüp ol kuşa gösterürler. Tamâm mertebe yemeğe hücûm oldukda ol eti veyâ ciğer parçasını aşağı atarlar ve kuşı dahi ardınca salarlar. Ol et veyâ ciğer kızgın taş üzerine düşdükde der-akab yapışır ve kuş dahi ardınca inüp ve kapup eshâbı yanına urûc ider. Eti ol kuşa eli üzerinde yedirüp taş var ise alur ve yok ise mahrûm kalup dahi atar ammâ öyle nakl iderler ki tâze ciğer yapışan gāyet şu'ledâr ve toprak ve kırmızı olurmış ve behâsı dahi ziyâde idermiş. "Ciğer kanıyla suvarurlar" didikleri bu ma'nâya olmak gerekdür, akl dahi ihâta ider.

Şehr-i Nec'a: Ol vilâyetde bir mu'azzam şehir olup meliklerinin hazâyin ve defâyin ile masûn u meknûn bir cebel-i hâmûtı var ki ekser halk ibâd-ı şemse tā'at iderler ve deryâ heyecânı zamânında bî-hisâb zeheb-i teberi gelüp sâkin oldukda sevâhil-i deryâda bulup devişirirler.

Arzü'l-Kebâniye: Ve bu memleketde Etrâk'dan bî-hisâb tavâyif ü halâyık-ı muhtelif lâhık olmışdur. Medîne-i uzmâları şehr-i Karantıyye ve şehr-i Güncâr'dur ki gāyet mu'azzam ve ma'mûr ve kesret-i nâs ile memlû ve sâir kasabât ve kurâlarının hisâbı yokdur. Ve bunda bir müntehâ dağ vardur ki Gānân dirler, me'âdin-i sîm firâvândur.

Arz-ı Secret: Bilâd u kurâsı bî-kıyâs olup dağlarında me‘âdin-i nuhâs çokdur.

Arz-ı Kaymâzek: Kurâ ve bilâdı hadd ü inhisârı adden bîrûn ve kıyâsdan efzûn olup ve me‘âdin-i nuhâs dahi çokdur. Ve bir nehr-i kebîri vardur ki hadd-i bülûğa irmemiş sabîyi anda yatırsalar cemî‘-i emrâz ve ilel ve veca‘dan berî ve ârî olur. Ve hattâ bir marîz yedi gün gasl itse zahmetden berî olur. Ve başını yıkasa sene-i âtîye dek sudâ‘ olmaduğı mücerrebleridür. Muhassal [ol] ecilden gayri emrâzına şifâdur.

Arzü’l-Agrâz: Kuhsârı **[İ, 565b]** ve âb-ı revânı firâvân bir latîf mekândur. Ve bunda cebel-i Mergān dirler bir mu‘azzam dağ vardur ki nehr-i Kirân başından güzerân ider. Müncemid oldukda bir yer zeheb-i teber mün‘akıd olmuş bulunur. Ve ka‘r-ı nehrde lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâ lâceverd çıkar.

Memleket-i Begār: Vilâyet-i Rûm’a muttasıl bir vâsi‘ iklîmdür. Bunun ve deryâ-yı Rûm’un sedde üç bucuk sâ‘ate değin eksilür.

Arz-ı Terkeş: Çâk sedd-i Ye’cûc’e muttasıl olup ümem ü kabâil ile memlû olup bir diyâr-ı vâsi‘atü’l-aksâdur ki her bâr post-ı sincâb ve semmûr ve kākum ve cild-i gūr ekseriyyâ ol diyârdan gelür.

k Memâlik-i mu‘azzam ve bî-hisâb tavâif-i ümem ile dopdoludur. Ve bunun garbında Dâr-ı Mûşe dirler bir vilâyet ve nihâyet-i dâr ki halkının başları omuzlarına ulaşmamış ve ayakları birbirlerine mülâsık olup ve ol diyârda çokluk ziyâ-yı şems olmaduğı ecilden çerâğ yakup ve mesken ve mâverâları ağaç koğuklarıdur. Zîrâ anlarda ağaçlar olurmış ki on-on beş âdem kucaklamaz imiş.

Bâb u Ebvâb: Bahr-i Zarar üzre Nûşirevân bünyâd itdüğidür ki iki şehirdür. Ve silsile-i mufassalı andadur dirler. İskender-i Zülkarneyn andan öte benî-Âdem geçmesün diyü zencîr çekilmişdür. Ve Ebvâb’a tâbi‘ olan kılâ‘ ve husûn bunlardur: Bâb-ı Havl, Bâb-ı Lâzika, Bâb-ı Şebrân, Bâb-ı Seyhî, Bâb-ı Sâhib-i İsrîr, Bâb-ı Kârbân, Bâb-ı Îrân Şâh, Bâb-ı Çelân Şâh, Bâb-ı Taberistân Şâh, Bâb-ı Bevvâ Şâh ve Cebel-i Kıyık Bahr-i Muzlim’e muttasıl olup niçe kabâili müştemildür. Ebü’l-Hasan Mes‘ûdî eydür, “Ol etrâfda üç yüz karye vardur ki birinin dilin biri bilmez. Ben hikâyeye inâd ve inkâr iderdim. Sonra görüp i‘timâd itdim” dimiş.

Ve Şîrvân ve Dodanya ve iklîm-i Gez ve vilâyet-i Mukanya ve derbend: Her biri bî-hisâb kurâ ve nevâhî ihâta itmişdür. Diyâr-ı Çendah on iki bin kurâyı müştemil olup gāyet ma‘mûr ve ecnâs-ı muhtelife ile memlûdur.

Memleket-i Sebe‘-i Vilâyet-i Âdem: Birer mu‘azzam şehirlerinin ismiyle müsemmâdur ki yüz mîl tūli ve arzı bir sahrâ-yı azîm olup ve cevânib-i erba‘asın azîm bâlâ dağlar kaplayup ortasında pergâr ile çevrilmiş gibi bir azîm kaya mukīm olmış ve

bir hisâr-ı üstüvâr gibi pâydâr olup ve devri elli mîl mikdârı yer imiş. Gice ile âteş şu‘lesi gibi ve gündüz âdem gölgesi gibi eşhâs-ı muhtelif-i kesîre görinüp dağdan atlaması bir vechle mümkin olmadığından ahvâlleri bilinmek kābil olmamışdur. Fe-ammâ mukaddemâ gelen Acem şâhlarının ve Etrâk pâdişâhlarının kadîmî temâşâgâhları olmağla ol cebel-i Kıyık etrâfında üç yüz altmış harâbe kasr var imiş ve ol yerde şeklen insâna benzer maymunlar olup hüsn-i tedbîr ü terbiye ile zekevât hâsıl ider ki pâdişâhlara ta‘âm çekildikde maymun yer ise pâdişâhlar dahi yiyüp ve mesmûm ise yimeyüp ma‘lûm olur.

Memâlik-i Rûmili: İklîm-i vâsi‘ olup, şöyle ki nevâhî ve şuhûrı firâvân ve kasabât ve kurâsı bî-hadd ü bî-pâyân bir vâsi‘atü’l-mekândur. Kesret-i âb-ı revân ve vefret-i gülistân ve her tarafı bağ u bağçe ve bostân ve ziyâde ni‘am-ı Hudâ-yı cihân ve güzîde-i aktār ve zemîn ü zamân ve ibret-i ravza-i Rıdvân ve reşk-i bağ-ı cinân eğerçi bilâd-ı encüm-a‘dâdı fevka’l-hadd lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâdur fe-emmâ binde birin kadar ve kudretimiz olduğı kadarın yâd idelim. Evvelâ şuhûr-ı azîmü’l-bünyâd memâlik-munkādı mazmûn-ı beyyinât âyât-ı [5208]﴿إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾ ve masdûka-i âyât-ı beyyinât-ı ﴿لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ﴾[5209] olan melâzz-i dîn ü dünyâ Kostantıniyyetü’l-azîmedür ki **[İ, 566a]** tahtgâh-ı pâdişâh-ı İslâm ebbedallâhu te‘âlâ ilâ kameri’ş-şuhûri ve’l-a‘vâm pîşegâh-ı halâyık-enâm ve peşt ü penâh-ı havâss u avâm ve cemî‘-i fuzelâ-yı âlem ve merci‘-i ümûr-ı Benî-Âdem olup ve dârü’l-İslâm’dur. Mukaddemâ sûr-ı hasîni yüz bâbla müretteb olup, şöyle ki kimi bâb-ı fıdda ve kimi bâb-ı zeheb dimekle müsemmâ idi. Ammâ şimdi birkaçı yapılup binâ olunmışdur ve hisâr-ı bozurgvârı şekl-i müselles olup cân-ı beniyy-i bahrî ve bir cân-ı beniyy-i berrî olup suya girmeğle gûyâ kanadların açmış bir perîdür. Nakl olunur ki bu şehr-i kadîmü’l-bünyâd üç kerre harâb ve yine âbad olmışdur. Evvelâ vilâyet-i Yûnân’a pâdişâh olan Yanko bin Madyan çâk Çekmeceler yanından binâ urur ki ol vakit hubût-ı Âdem aleyhisselâmdan dört bin otuz beş sene mürûr itmiş idi. Bu hisâb üzre târîh-i İslâm’ın işbu bin yüz otuz altı senesine gelince üç bin üç yüz on dokuz sene mürûr itmiş olur, bâ-kavl-i Rûhu’t-Tevârîh. Ve ber-rivâyet-i Muhtasaru’d-Devle ve ber-muktezâ-yı takvîm-i târîh-i müverrihîn. Cümle ve ol binâsında Yanko bin Madyan zamânında gazab-ı Bârî ile harâb olup ve niçe zamân harâb kalup ve ba‘dehû Yanko’nun neslinden Bozantin nâm la‘în ta‘mîr idüp anın dahi ceddi babası âyîni üzre küfrleri müştedd olmağın ol kavm-i pelîdi dahi zelzele ile bi’l-

[5208] Fecr, 7. âyet.
[5209] Fecr, 8.âyetten nâkıs iktibas.

cümle helâk idüp ve binâları dahi hâkle yeksan ve türâb oldı. Ve niçe zamân dahi harâb kalup ve ba‘dehû Kostantinü’l-muzaffer ta‘mîrini murâd itdikde mürûr-ı eyyâm ile derûnı orman olup içinde ejderhâ-misâl hayyât ve akārib ve niçe mûzî cânevarların kesretinden içine duhûl müyesser değil idi. Mağrib tarafından ilm-i tılısmâtda ve efsûnda mâhir ve kâmil hakîm gelüp ilm-i efsûn ile cümle hayyât helâk ve nâbûd olmağla ta‘mîre mübâşeret ve itmâm eyledi. Ve mezbûr hakîm tekrâr İstanbul içine bir dahi ilan girmemek içün Atmeydânı’nda olan bir yerlerine sarılmış ilan şekli tılsımı vaz‘ eyledi. Muhassal İstanbul’un binâ-yı kadîmesi ve tılısmât-ı acîbesi bî-hadd ve bî-gāye olup ve bâ-husûs tahtgâh-ı selâtīn-i İslâm olaldan berü ve sınâ‘ât-ı garîbe ve etvâr-ı acîbe ile binâ olunan cevâmi‘-i şerîflerin ve medâris ve hânkāh ve imâret ve bîmârhâne ve derûn u bîrûnunda olan sarâyhâ ve bağçehâ-yı pâdişâhîden mâ‘adâ şehr-i İstanbul’un taşrasında ve Hazret-i Eyyûb-i Ensârî ve Sa‘d-âbâd’dan Karadeniz Boğazı’na varınca Üsküdar’dan Fenerbağçesi’ne varınca bahr üzerinde ve berde olan yalıların ve sarây ve köşklerin ve müferrah bağçe ve bağların ve bâ-husûs işbu dünyâda olan meyve ve şükûfâtın cümlesi mevcûd olup ve terbiye ile asl yerinden latīf ve a‘lâ olduğı âsâr-ı garîbesi lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâ olup bu hakīr-i pür-taksîr Hasan zümre-i cebeciyândan olup bütün Rûmili ve Anatolı ve Bağdâd ve Basra ve Mısır ve Akdeniz ve adalarında ve sâirlerinden mâ‘adâ imâret ü behcet ile ma‘rûf u meşhûr olan Kıbrıs ve Rodos ve İstanköy ve Sakız cezîrelerini ve bağ u bağçelerini kem-â-kân gezüp temâşâ itdüğimden mâ‘adâ kâfiristândan Mosko ve Leh ve Boğdan ve Eflak ve Erdel ve Hırvat ve Macar ve Şohanse ve Tot vilâyetlerini ve bâ-husûs iki sene Nemse’ye esîr olup memleketlerinin çok yerini ve pâyitahtları olan Bec Kal‘ası’nın derûn u bîrûnında olan sarây ve kusûr ve bağçelerini temâşâ eyledim. Heyhâte heyhât pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin ve vüzerâ-yı devlet **[İ, 566b]** hazerâtının sarây ve bağçeleri şöyle dursun İstanbul’da ehl-i sûk tāifesinden olan hâne ve bağçenin hüsn ü letāfeti bir yerde ve bir milletde görmedim.Gerçi her yerde tekellüfli binâlar ve sarâylar ve köşkler ve bağçeler var ammâ binâları ma‘kûs ve bî-rûh olup letāfet ve nezâfet ve halâvet yok. Hele benim indimde ve tabî‘atimde berr ü bahrden İstanbul’a karîb görünür yere geldiğimde gûyâ bir gāyet ıssı hammâma girüp ve çokca oturup taşra çıkdıkda hammâm kurbında bir ferah-fezâ bağçe içinde imtidâd nazarlı bir köşke çıkup ve ol mahal bir nerm-i bâd-ı nesîm dahi esüp teneffüs itmek gibi gelür. Muhassal-i kelâm İstanbul’a ibret gözi ve irfân nazarıyla bakup te’emmül ü tefekkür olunsa her ahvâlini tasavvur eylemekde akıllar kāsır olup binde birin ihâtaya kādir olunmaz. Ve bâ-husûs İstanbul’un bir ahvâli dahi vardur ki taşradan berr ü bahrden gelürken göründüği yerde minâreleri sanki birer

nûrdur ki göğe urûc itmek ister. Ve pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin dahi sarây-ı âmireleri âlemleri şu‘leleri pertev-endâz olup gûyâ İstanbul üzerine nûru’l-me‘âl ider gibi görinüp bu hâlet dahi İstanbul’un havâssındandur diyü bu ahvâli çok ehl-i irfân ve mazannadan kimesnelere suâl itdüğimde bu hakīri tasdîk itdiler. Hemân Hakk sübhânehû ve te‘âlâ âfât-ı semâvîden ve arzayinde emîn eyleye. Âmîn.

Hikâyet: Bundan böyle İstanbul’un tılısmât hikâyesinden birin nakl idelim. Hikâyet olunur ki dokuz yüz altmış altı senesinde Kâtib Sinân Beğ dimekle ma‘rûf u mevsûf kimesne ittifâkī Mağrib-zemînde bir fâzıl u kâmil ve hattâ ilm-i kimyâya mâlik ve vâsıl bir kimesneye mülâkī olup niçe zamân bununla yârân olup ülfet iderler. Bir gün Mağribî dir ki “İstanbul’dan hâric Silivrikapusı’nda Balıklı Ayazma’da bir mektûm ve mutalsam defîne vardur ki içinde olan hazâyin ve emvâl takrîre gelmek imkânda değildür. Ve acîb ü garîb âsârı ve tuhaf ve yâdigârı olduğından mâ‘adâ âlem-i harâcî değer bir murassa‘ tâc var ki başına giyen elbette hâkim-i zamân ve sultān-ı cihân olur. Ve zerrîn ve mücevher-i niyâm bir tīğ-i samsâm dahi vardur ki anı götüren mansûr u muzaffer olmak mukarrerdür. Benim garazım bu iki şeydür. Bâkī zer ü sîm ve cevâhir sizin olsun. Hemân bu husûsda bana mu‘âvenet eylen!” dir. Ve bunlarla müşâvere ve tedbîr ü tedârük idüp ve Mağribî birkaç gün riyâziyyet esbâbına mübâşeret ider ve riyâzeti tamâm oldukdan sonra bir gün ikindi vaktinde varup ol ayazmaya girüp Mağribî ba‘zı tılısm ve isim okıyup buhûr yakdıkda zıll ü hayâl gibi birkaç sûret zâhir olur. Ve Mağribî dahi yanından bir tas çıkarup “Yâ hâzin-i defâyin! Ol defîne olan hazîneden nişân getürün!” dir ammâ Sinân Beğ’e söyledür. Evvelâ “Yokdur, var idi, aldılar” diyü âvâz gelür, ikinci söylemede tas içi Dakyanus altunıyla memlû olur. Birin Mağribî alup ve birin Sinân Beğ’e virüp bu hemân nişân ve tasdîk ü îkān içündür. Bâkīsini alın” didikde filori yine gāib olur. Mezkûr Sinân Beğ “Filoriyi vezn itdim, on beş altun çekdi” dimiş. El-kıssa: İbtāl-i tılısmât içün olan riyâzetleri tamâm olup hâss u âmm yatdıkda bir yoldaşla üç kimesne dahi defîne-i ma‘hûde kasdına menzil-i maksûda gelür. Mağribî bunlara Eriş, Kuddûş, Ejasen isimlerin telkīn idüp “Mâdâm ki bunları okıyasız, tılısmât âfâtından **[İ, 567a]** emîn olursuz” dir. Bunlar da bu isimleri vird ü hamâyil iderler ve Mağribî dahi ilerü varup azîmete meşgūl oldukda yine kem-â-kân eşkâl-i garîbe ve suver-i acîbe ayân olur. Ba‘d-i zamân ağzından âteşler peydâ olup iri taş gibi kığılcımlar korlar, Mağribî üzerine atarlar. Ve ol dahi riyâzet kuvvetiyle niçesini ibtāl ider. Sonra ağzından âteş-efşân iderek bir ejderhâ-i sü‘bân mukābil olur. Ve Mağribî azîmet okıyup şehâdet parmağı ile işâret itdikde ol tılısm iki pâre olup cümle bâtıl olur. Ve bunun akabince bir sîm endâm-ı nâzenîn ü dil-ârâm çıkar ammâ cân-ı

derdmendân gibi miyân-ı âteşden nihân ve semendervâr etrâfında nâr-ı sûzân olup Mağribî'ye hücûm ider. Ol dahi bu mukābelede iken iki cânibden ra'd u sâ'ikavâr top-ıhisâr-ı inkisâr gibi hevlnâk ve sîneçâk âvâz ile azîm ü dilîm işler ve acîb ü garîb havâdisler havâle olup Mağribî ol arada yanup kapkara kül olur. Ve o mahal bu dahi bî-cân ve üftân u hîzân bin zor ile evlerine düşüp her biri bir ay kadar yatup lâkin bir yıllık hasta gibi oldılar diyü takrîr eylemiş. Ve İstanbul'un ta'accübâtı hisâba gelmez. Cümleden biri Kostantin'in Sofya nâm hâtunı mâlıyla binâ olup ve hâlâ mevcûd olan Ayasofya nâm rişkdâr-ı İslâm olan câmi'-i şerîf-i şeref-fezâ ve bî-misl ü bî-hemtânın ta'rîf ü tavsîf bâbında kimesnede tākat yokdur. Bunun binâsı bâbında târîhlerde mufassalan tahrîr olunmağla cümleye ma'lûm bir ma'nâ olup tekrâr biz dahi tahrîr itmeğe hâcet yokdur lâkin bunun binâsı hakkında bir şey tahrîrinde müverrihlerin bir husûs u rümûzda gaflet ü taksîrleri vardur ki binâ kubbe yerine vardıkda bânisi[5210] firâr idüp ve gāib olup varup Frengistân'da bunun misli bir kilisaya mübâşeret idüp anın dahi binâsı kubbe yerine vardıkda andan dahi firâr idüp gelüp bunun kubbesini binâ itdi diyü meşhûrdur ammâ bunun aslı olmamak gerekdür. Zîrâ dünyâda bundan vâsi' ve mu'azzam kilisa ve binâlar çokdur ammâ bu tarzda ve bu tavırda ve bu binâda ve bu letāfetde binâ olmayup tasavvur olunsa Benî Âdem binâsı dinmez. Zîrâ ol mi'mâr kubbe mahalline çıkdıkda on yıl gāib olup Kostantin yedi iklim dört kûşeye âdemler ve nâmeler gönderüp mi'mârdan bir haber ve eser bulmadılar ve her kande üstâd ve kâmil mi'mâr var ise getürdüp kubbenin binâsını teklîf itdi ise "Biz buna el karışdurmağa kādir değiliz" diyü cevâb virmeleriyle ol sene binâ mu'attal kalup Kostatin'e azîm elem ve gussa olmış idi. Ve eğer halkın didüği gibi Frengistân'da dahi böyle binâya mübâşeret itse, mi'mârı haber alup getürdürdi. Zîrâ ol mahal Kostantin'in Frengistân'a dahi hükmi geçüp ve papada ve sâir yerlerde niçe kilisa ve sarây ve dikili taş ve nusret kemerleri vardur ki her birinde kendünün tasvîri ve ba'zı ahvâlleri tahrîr ü tasvîr olunmışdur. Böyle olduğı hâlde ol mi'mâr bulunmamak olmazdı. Muhassal on seneden sonra ol mi'mâr sûret-i tebdîl gelüp Ayasofya'nın etrâfında gezüp binâsına nazar iderken bir kimesne bunı bilüp ve tutup kırala götürürler. Huzûrına vardıkda Kostantin gazab idüp "Ey kişi! Çünki bunun tekmîli elinden gelmezdi, niçün bu kadar mâlı sarf u telef itdürdün?" didikde "Eğer ben gaybet itmesem bana zor idüp bunı tekmîl itdirürdün. Az zamânda bu binâ hedm olup **[İ, 567b]** benim ma'rifet ve zahmetim ve senin masrafın hebâ olurdı. Gelin gidelim, size göstereyim" diyü üzerine vardıklarında beş

[5210] Metinde "binâsı".

arşûn kadar divâr aşağı inmiş idi. “Bunun içün firâr itdim. Şimden girü kubbesine ve sâir binâsına mübâşeret iderim” didikde Kostantin ol mi‘mâra vâfir ihsân idüp ve hâtırın ele alup tekmîline mübâşeret iderler. Ve birkaç eyyâmdan sonra Sofya mâlından bir şey kalmamağla uzak yerlerden ba‘zı büyük kilisalardan akça istikrâzına âdemler gönderüp gelince binâyı te’hîr itdiler. Ve cümle mühimmât-ı binâyı bir yere cem‘ idüp ve mi‘mâr üzerine bir şâkirdini bekçi koyup ve kapuların kapayup gitdiler ammâ günlerden bir gün sol tarafda terler taş didikleri yerde nâgâh bir pîr-i fânî ve yüzi nûrânî kimesne zuhûr idüp ve câmi‘-i şerîfin dört cânibine ve kıblesine nazar idüp ve ol bekçiyi yanına çağırup vardıklarında “Niçün bunı tekmîl itmeden böyle bırakmalarına bâ‘is nedür?” didi. Ve ol bekçi dahi “Hazînede mâl kalmadı, anın içün te’hîr olundı” didikde “Var üstâdını çağır gelsün, ben ana bir defîne göstereyim ki anınla bu binâ tamâm olduğından mâ‘adâ çok mâl dahi kalur” didikde ol bekçi dahi “Ben bir ân bundan bir yere gitmeğe kādir değilim. Şâyed bir şey zâyi‘ olur ise mi‘mâr bana gazab ider” dir. Ol pîr dahi yemîn ider ki “Sen gelince ben bunda durup bir şey zâyi‘ itdirmem” diyü ta‘ahhüd ider. Ol bekçi, üstâdına gelüp birkaç erbâb-ı ma‘rifet ile sohbet iderlerken zikr olunduğı üzre mâcerâyı nakl itdikde dirler ki “Bu âdem tehî olmamak gerek. Bu bekçiyi ilerü gönderürsen ihtimâldür ki bırakup gide. İmdi bu âdem eğer ehl-i hâl ise ahdine vefâ idüp bekçi varınca anda bir yere gitmez” diyü mi‘mâr ile ma‘an ol erbâb-ı ma‘ârif varup bulurlar ve bunlara dir ki “Fülân mahalli kazın.” Ve urup kazdıklarında bir azîm defîne zâhir olur, şöyle ki kırk hüsrevânî küp, her birinde yüz bin altun-ı meskûk olmak üzre bulunur. Ve ba‘dehû ol bekçi ile gelüp bulışdıklarında “Emânetini kabz eyle” diyü teslîm-i emânet itdikde ol terler taşın dibinde gözlerinden nihân olur. Ve ba‘dehû ol mâl ile tekmîl iderler. Ve ba‘de’t-tekmîl ol mi‘mâr yine gāib oldı diyü nakl iderler. Böyle olduğı hâlde ol defîneyi haber viren pîr-i fânî ve ol mi‘mâr tehî âdemler olmayup ricâlullâhdan bu işe me’mûr olmalarına delâlet ider. Ve Ayasofya’nın hakkında kavl ü hikâyet çok. Cümlenin mesmû‘ı ve ma‘lûmı olmağla ihtisâr olundı.

Şehr-i Gamûriyye: Kırk burc-ı azîmden yapılmış hisâr-ı kadîmdür.

Amâsiyye dahi kadîm hisâr-ı bozurgvârdur. Yakınında Kelekiras dirler bir karye vardur ki eğer halkı sehhâr ve mekkârdur. Hattâ ehl-i ilm kimesneler ba‘zı bağçe kurbında konup eşek âvâzın işidüp kandedür diyü yoklayup bir ağac üzerinde bir kuru eşek kafasından gayri şey görmezler ve sadâ andan işidilür. Ta‘accüb idüp ağacdan indirdikleri gibi âvâz gelmez olur ve yine ağaca korlar, âvâz gelür. Meşhûr kazıyyedür.

Şehr-i Teşmîn: Eshâb-ı Kehf olduğı şehirdür ki bir kûh-ı felek kurbında temkîn bulmış sûr-ı hasîn olup ve Eshâb-ı Kehf Amûriyye ve İznik yanında felek-misâl bir

cebel-i âlîdedür. Muhammed Kazvînî eydür "Bin zirâ' irtifâ' bir kûh-ı pür-şükûhun a'lâsında bir kapuya benzer mağara vardur, nerdübân ile inilüp üç yüz adım mikdârı mürûr itdikde Eshâb-ı Kehf **[İ, 568a]** yedi kimesne yanları üzerinde yatup ayakları ucında Kıtmîr biledür. Târîh-i İslâm'ın beş yüz on altısında ol mağaraya gitdim, gördüm" diyü takrîr itmişdür.

Şehr-i Konya: Bir medîne-i azîme ve hasîne-i kadîmedür ki sâbıkda tahtgâh-ı selâtīn-i Yûnân olup şimdi vilâyet-i Karaman dirler ki taht-ı hükûmet-i selâtīn-i Osmâniyân'dur.

Ankara: Hisârında bir kilisa divârında bir pâre taş binâ olunmışdur ki taşradan latīf beyâz olup içerü girdikde kırmızı ve şu'ledâr âteş gibi görünür ki yanar taş diyü meşhûrdur.

Şehr-i Rûmiyye: Ba'zıları Kaysariyye dahi dirler. Zamân-ı evâyilde Kostantıniyye mânendi ma'mûr u meşhûr idi. Kayâsıra ve ekâsirenin anda olan sarây ve kilisa ve sâir izâm binâlarına hadd ü gāyet ve içinde olan murassa' ve müzehheb ve musanna' ve müretteb ve musavver ve temâsîlü'l-cism şumârına nihâyet yok idi. Fe-ammâ şimdi harâbı imâretinden artukdur. Ve bir zamânda şehrin ortasında mürûr iden suyun nehri külliyen el-hâs u rasâs ve elvâh-ı bî-kıyâs ile döşenüp cemî'-i şevâri' ve esvākı ve cümle etrâfı ruhâm-ı mülevven ile müretteb ü müzeyyen idi. Ve diyâr-ı Rûm'un her tarafında müdün-i ma'mûr ve kılâ'-i bî-kusûr gayr-i mahsûrdur ki ulü'l-ebsârın ma'lûmlarıdur.

Rûmiyye-i kübrâ didikleri Frengistân'da Rim Papa didikleri şehirdür ki Rûm'a dahi dinilüp ve Kızıl Elma dahi dirler. Havâriyyûnun dördi anda vefât itmekle cümle Frengistân'ın mu'teberi ve ma'mûrı bir şehr-i azîm ve hısn-ı kadîm olup rim papa didikleri anda olmak kānûnları olup tahtgâhıdur ki buna tâbi' çok vilâyet vardur.

Ma'mûre-i Rûmili: Boğdan ve Eflak'a ve sâir bunlara ilhâk olan yerlerdür ki nehr-i azîmi memâlik-i bî-pâyân beyâna sığmaz. Ekser güzerân iden âb-ı revânı bahr-i ummân gibidür ki Edirne gibi şehirler beyâna sığmaz. Üsküb gibi bî-bedel ve mergūb vilâyetleri [bî]-şumâr ve gayr-i mahsûr olup ekseri ma'lûm u meşhûr olmağla ihtisâr matlûbdur.

Vilâyet-i Bosna'da şehir sarâyı bir cây-ı dil-güşâ ve ferah-fezâ ve ekser halkı hüsn ü hulkla mümtâz ve bâlâ-bülend olup ve ser-efrâz ve her duhter ü gılmânı birer Yûsuf-ı sânî olup zamânenin dilbergânıdur. Eşcâr-ı meyvedârı hadden ziyâde ve fevâkih ve esmârı âmâde olup kesret-i âb-ı revân kevser-i ayân ile her gülistân ve bostânı bir cezîre ve vefret-i seyr ü temâşâ-yı ferah-fezâsı bî-nihâye ve Yûsuflikāyla her kûşesi bir

mesîredür. Ve her bir cibâli felek-misâl olup envâ‘-i me‘âdin ve zeheb ve fıdda ve hadîd ve nuhâs ve hacer-i lâceverd ve rasâs bî-hadd ü bî-kıyâs ve sâkin ü mütemekkin olan eşhâs-ı muhtelifetu’l-ecnâs mücerred idrâk ve havâssi ile bilinmez. Âb u havâsı latīf olmağla ehl-i kemâl âdemî ve tâzelikleri hadden ziyâde bî-bedel güzel ve sonra dilâver ve bahâdur olurlar. Ve hattâ dirler ki merhûm u mağfûr Ebü’l-Feth Sultān Muhammed Hân hazretleri bunı feth itdikde “Hazîneye ve dilâvere şimdi mâlik olduk” diyü buyurmışlardur.

Arzü’l-Benâdika: Venedik tāifesi sâkin olduğı yerdür ki şehr-i Venedik imâret ve letāfetle ma‘rûf u meşhûr bir şehr-i azîmdür. Bahr-i Ummân’da bir körfes nihâyetindedür ki imtidâdı ve ta‘dâdı yedi yüz mîldür dirler. Kanzele ve Ahonde ve İskonya ve Eyşan gibi ma‘mûr ve bî-kusûr şehirleri firâvândur.

Ve iklîm-i Celâdika veka‘ ve bir cân mümâsili vilâyet ve kabâili bî-nihâyet ve bî-pâyândur.

Memâlik-i Efrenc: Bî-hadd ü bî-kıyâs ümem ve tavâif-i muhtelifetü’l-ecnâs mütemekkin ve mukīm bir iklîm-i azîmdür. Eğerçi berr ü bahrde medâyinleri hadden ziyâdedür **[İ, 568b]** ammâ ekser-i husûnları cezâyir ve sâhil-i bahrdedür. Cezîre-i Sekalliye ve cezîre-i Akartış ve cezîre-i Filoriyye ve cezîre-i Yûs gibi cezîreleri ve vâfir ve mütekâsirdür. Yalnız cezîre-i Sekalliye’de kurâ ve nevâhîsinden gayri yüz otuz pâre şehri vardur ve sâirleri bundan kıyâs oluna. Katanya anın ma‘mûr ve meşhûrlarındandur. Bunda olan âsâr-ı acîbe ve etrâf-ı garîbe râvisini hadd-i tekzîbe iledür ve Belderlil didiklerine sebeb hacerden mürekkeb fil sûretinde bir şekl-i acîb müretteb olup kadîm-i zamândan kıssîs ve ruhbânları kilisalarında mahfûz ve havâriyyûn ve Îsâ itmişdür diyü melhûz itdikleridür.

Memleket-i Nemse ve Alaman: Kûhistân[ı] firâvân ve mânend-i ummân âb-ı revânı girân ve bî-pâyândur. Ve bir vâsi‘atü’l-aktār memleket olup halkı bî-edeb ve bî-hayâ ve ekûl olup, şöyle ki bir avreti beş-on âdem kullanup ma‘an zinâ iderler ve birbirlerinden hayâ itmeyüp ve kıskanmazlar. Ammâ sınâ‘ât-ı acîbe ve âlât-ı garîbe işlemede bî-nazîrlerdür. Ve beden ve yüzlerinin gāyet latīf ve ter ü kırmızı olduğı pullarıyla yüzlerin yıkadıklarındandur dirler ki yazın güneş ve kışın soğuk yakmayup hilkati üzre beyâzlığına ve kırmızılığına tarâvet ve letāfet virür ve yumuşak ider dirler. Ve bunların memleketi ortaları gāyet ma‘mûr ve âbâdân olup ve hattâ Leh ile Çeh arasında bir cins tāife vardur ki her birinin başka evleri olmayup yer yer birer âlî keyvân-ı sarây gibi büyük evler yapup avretleri ve etbâ‘larıyla bir yerde olup hayvân gibi aslâ birbirlerinden utanmazlar. Cimâ‘ ve zinâlarında edeb ve hayâ itmezler. Ve

cümlesi sınâ‘ât-ı acîbe ve hâlât-ı garîbede ziyâde mâhir olup ve her biri işledüği şeyi ol hâne sâhibine satup ve lâzım-ı havâyiclerini ol görüp ve ol evde olanlardan birisi ana muhâlefet itmeyüp itā‘at ve munkādlardur.

Memleket-i Engürüs: Ya‘ni Macar. Ve bu memleketin kal‘a ve sûrı gayr-i mahsûr olup nevâhî ve kurâsının hod haddi ve hisâbı yokdur. Ve bu Engürüs memleketi dört kısım olup bir kısmı Erdel memleketidür ki kasabât ve kurâsından mâ‘adâ büyük ve kücük dizdârlı üç yüz altmış pâre kal‘ası olup sâir kısımları buna kıyâs oluna. Ve bu Engürüs memleketi gibi kılâ‘-ı hasûnı çok bir memleket yokdur. Ve bunların kuvvetleri vaktinde dârü’s-saltanaları Budin kal‘ası idi ki Peşte kal‘asıyla karşuya karşu olup Tuna üzerine tonbazlar ile kurulmış cisr-i memdûd üzerinden mürûr u ubûr iderler. Ve ol Tuna kenârında gāyet-i kurbında acîb ü garîb ılıcak sular çıkup üzerlerine azîm binâlar ve kubbe ve havuzlar ve kurnalar yapılup ve suyı niçe hastalıklara ve emrâza devâ vü şifâdur dirler. Birine Yeşil Direkli ve birine Velî Beğ Ilıcası diyü meşhûr, mânendleri ma‘dûmdur. Bu Budin kal‘ası gāyet kadîm olup, şöyle ki içinde olan azîm binâlar ve kadîm temâşâlar kābil-i rivâyet değildür. Yalnız bir yerde yigirmiden ziyâde kırallarının âlî sarâyları var idi ki her birinin rağmına zer ü zîver ile nakş ve kemer tākları musavver ve zemîni mermer ferş olmışdur. Ve halkının gerçi lemâcet ve mükâberek ve cibilliyyet hilkatleri bu hâlet ile mahâret bulmışdur ammâ ahdlerine muhâlefet itmeyüp va‘delerine ziyâde sadâkat gösterürler ve hattâ rivâyet olunur ki sâbıkan bir vakitde Budin kırallarının evlâdı munkarız olup mâbeynlerinde nizâ‘-ı saltanat ârız olur ve âkıbet kal‘a kapusın açık koyup **[İ, 569a]** “Ale’s-seher her kim girer ise ol kıral olsun” diyü kavl idüp bununla nizâ‘ı ber-taraf iderler. İttifâkī bir kelb-i nâ-pâk girer. Kavillerine hilâf itmeği câiz görmeyüp ol kelbi kıral idüp ve kıral tâcı olan kurna başına urup zer-endûz mücevher çullar giydirüp ve kırala mahsûs olan halvet-i hâssda taht üzerine oturdup hâss u âmm ve cümle enâm âyîn-i saltanatları üzre dîvân idüp ve ta‘âm vakitlerinde ke’l-evvel âdetleri üzre ta‘âm çeküp ve sâbıkda kıral ile ta‘âma oturmağa liyâkati olanlar bile oturup birkaç eyyâm bu minvâl üzre yiyüp ve içüp zevk iderken nâgâh bir gün ta‘âm yirken ağzından bir tavuk kebâbı kemüği aşağı sıçrayup yere düşer. Ve kelb dahi hilkat-i mu‘tâdı muktezâsınca kemik ardınca tahtdan aşağı hamle ve pertâv itdikde başında tâcı olan kurna düşdükde “Kıralluğı beğenmedi ve ırz u nâmûs-ı saltanata halel getürdi. Uğur değildür” diyü vüzerâ vü nüdemâ boynın ururlar. Ve ol sarây divârına bir mikdâr kan sıçrayup her ne kadar bin cidd ü cehd ve ihtimâm idüp ol kanı gideremezler. Kavillerinde bu mertebe sadâkatları vardur ammâ inâd ve muhâlefetlerinde dahi kemâl mertebe şiddet ü gılzatları vardur ki cümle mâl ve erzâkını ve cânını bir inâd ve

ısrârında bezl iderler. Ve bu memleketde olan hıfz u hırâset içün yapılan kılâ‘-ı refî‘ ve âlât-ı cenk ve esbâb-ı darb bir yerde ve bir milletde dahi yokdur. Ve azîm binâlu kilisaları vardur ki her birinin içinde acîb ü garîb bir taş ve temâşâlı şeyler vardur. Ve santûr didikleri saz ve ceres ve nâkūs nâm ra‘d-âvâzlı lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâdur. El-hâsıl bi’t-tamâm ayân ve müşâhede olunurmış. Ve ba‘dehû ehl-i İslâm’ın hücûmını görüp ol taşı keşîşler dahi içerü götürürler. Ve bu diyârın âsârı acîb ü garîb ve etvârı ve berekâtı ve imârâtı tafsîlle beyân-ı imkân değildür.

Fasl-ı acâibât-ı bahr beyânındadur[5211]

[İ, 577a] der-beyân-ı enhâr-ı ızâm

Evvelâ nehr-i İdil, buna İtil dahi dirler. Bu nehir diyâr-ı Rûm’dan gelüp bahr-i Zed’e mümtezic olur. Gāyet büyük su olup hattâ kendüden yetmiş beş büyük enhâr ayrılup aslâ aslına noksân gelmez. Ahmed bin Fazlân eydür “el-Muktedirbillâh Halîfe anı melik-i Bulgār’a irsâl ider. Görür ki bu nehirden bir âdem getürürler. Su mâliki diyü kāmeti on zirâ‘ olup cümle endâmın balık pulları ihâta itmiş. Kuyruğı balığa benzer ve kendüsi insâna benzer ammâ sudan taşra çıkdıkdan sonra bir mikdâr durup ölmiş.

Nehr-i Tuna: Nemse **[İ, 577b]** vilâyeti nihâyetinden Albus nâm cebel-i azîm dibinde on zirâ‘ mikdârı bir peşteden çıkup Cermanya ve Bevarya ve Engürüs ve Rûmili iki-üç aylık yol dolaşup ve içinde azîm cezîreler vardur ki kal‘alardan mâ‘adâ yetmiş-seksen pâre kasabât ve kurâsı var cezîreleri çokdur. Biri Komran adasıdur ki cümleye ma‘lûmdur ve yer yüzinde cârî olan enhâr-ı kibârda bu mertebe azamet ve vüs‘atli nehir az vardur. Ve Sava ve Tise ve Tırava ve Tamış ve Mora ve suları dahi buna muttasıl olup ve bunlardan küçük karışan suların hod hisâbı yokdur. Bunda azîm balıklar çıkar ki üç yüz vakıyyeden ziyâde gelür havyâr çıkarmış. Âzerbâycân akduğı yerde pâre pâre taşlar olur ki mermer ferş olacak yerlere sürerler, nehrâna Feccü’l-arûs dirler bir yerden çıkup bir sehl-i cârî oldukda dalup karye-i Anâ’da çıkar ve tekrâr gāib olur. Arz-ı Menâre’de zuhûr ider ve ba‘dehû deryâya gider birbüyük sudur.

Nehr-i Ceyhûn: Hudûd-ı Bedehşân’da niçe enhâr-ı kibârdan cem‘ olup Harezm’e uğrar ve ba‘dehû Harezm’in göline dökilür ve eyyâm-ı şitâda donup üzerinden mürûr iderler.

[5211] Denizlerden bahseden ve İ nüshası 569a-577a arasında mevcut olan bu bölüm H nüshası içesinde de yer aldığından orada mukayeseli olarak işlenmiştir.

Nehr-i Hısnü'l-Mehdî: Basra ile Harezm mâbeyninde olup ve ba'zı evkāt minâre gibi içinden bir nesne kalkup ve andan tabl u nekkāre âvâzı gelüp ammâ keyfiyyet-i ahvâli kimse bilmez.

Nehr-i Dicle: Halk buna Şattü'l-Bağdâd dirler. Bunun başı Kara Âmid'e karîb bir cebel-i acîbeden çıkup bahr-i Fâris'e varınca iki giceli bî-hisâb şuhûr ve kasabât ve kurâ ve bî-nihâye göçer evli urbân ve Ekrâd ve Etrâk bununla ma'mûr ve sikā olurlar. Hazret-i Abbâs'dan mervîdür ki Hudâ-yı Zü'l-Celâl bir gün Hazret-i Danyâl'a vahy idüp buyurur kim "Benim kullarım içün iki nehir çıkar tâ kim müntefi' olalar". Dânyâl aleyhisselâm dahi fi'l-hâl bir ağac alup yere sokup çıkardıkda iki âb-ı revân ayân olup Hazret-i Dânyâl fakīrü'l-hâl ve bî-mecâl olan kimesnelerin köylerine doğru ağacdan atdıkda su ardınca çâk deryâya varınca gider ki bunların biri Dicle ve biri Furât suyı olup mübârek sulardur. Bunların içine düşen gark olmayup ekseri necât bulur. Altun suyı ve Batman suyı ve Zâb suyı Bağdâd ile Musul mâbeyninde karışup ve Bağdâd'ın altında bir buçuk sâ'at yerde Diyâle suyı karışup ve Kurna kal'ası dibinde nehr-i Furât'la mümtezic oldukda bir azîm nehir olur ki bundan aşağı Şattu'l-Arab tesmiye iderler.

Nehr-i Eris: Âzerbâycân kurbında âb-ı revândur ve dirler ki andan yalın ayak geçen kimesne hâmile avretin vakt-i usratinde ayağıyla arkasına değse suhûletle vaz'-ı haml ide ve bu nehre düşenin dahi ekseri gark olmayup halâs bulur. Ve hattâ Rüstem-i Asgar'dan rivâyet iderler ki asker ile anın köprüsi üzerinden geçerlerken bir hâtunun davarı ürküp elinden kundağıyla oğlancığı suya düşer ve halk halâs itmek tedârükinde iken havâdan bir ukāb alup kundağıyla bir yere koyup burnıyla bağların yırtmağa başlayup bunlar üzerine hücûm itdiklerinde bırakup gider. Varup aldıklarında henüz hayâtda bulurlar.

Nehr-i Zâb: Halk buna Zarb suyı dirler. Âzerbâycân'dan ibtidâ idüp Musul ile Erbil mâbeyninde Dicle'ye mülâkāt ider. Şiddet-i cereyânından yaz güni bile burûdet üzredür.

Nehrü'n-Nâr: Vilâyet-i mezkûrda **[İ, 578a]** bir nehr-i kebîrdür ki bir yıl muttasıl akup ve sekiz yıl munkatı' olur. Her bâr âdeti budur.

Nehr-i Zerenc: Etrâk içinde Dür dirler ki içinde olan ilanı görse insân gaşy olup yıkılur.

Nehr-i Zerdûd: Isfahân'da letāfet ve halâvetle meşhûr bir âb-ı revândur. Fe-emmâ yine anda yere batup Kirman'da zuhûr ider. Ve ba'dehû deryâya dökilür. Ve hattâ Isfahân yanında bir alâmet düzüp koyuvirdiklerinde çâk Kirman'da çıkmışdur.

Nehr-i Zevîd: Âzerbâycânda'dur. Üç-dört fersah yer altından gidüp sonra zuhûr itmeğin yolcılar kurıda giderler.

Nehr-i Sığla: Vilâyet-i mezkûrda haftada bir gün ayân olup altı gün nihân olur.

Nehr-i Taberiyye: Azîm sudur. Nısfı hâr olup birbirine karışmazlar ammâ bir tarafa konulsa cümle soğuk olur dirler.

Nehr-i Âsî: Kudüs-i şerîfde çıkup Hamâ ve Humus'dan geçüp Antākıyye'den güzer ider. Ve buna âsî tesmiyesine bâ'is, sâir sular cânib-i cenûba akup ve ol şimâle teveccüh itdüğiyçündür. Ve ba'zı muhibb-i evlâd-ı âlî-nijâd Hazret-i Alî'nin kıssa-i meşhûresine isnâd iderler.

Nehr-i Furât: Ermenî vilâyetinden hurûc idüp Malâtıyye'ye ve Birecik ve Hey'et ve Bağdâd'ın cânib-i cenûbında yedi sâ'at yerden geçüp Hılle ve Müseyyeb ve Mehâfil ve Haske ve Benî Mâlik ve Erce ve Semdâd ve Cezâyir'den geçüp Kurta kal'ası altında nehr-i Dicle ile karışup bir azîm ve vâsi' nehir olur ki Şattu'l-Arab dirler. Basra'dan mürûr idüp deryâ-yı Fâris'e munsab olur. Ve bu bir mübârek sudur ki çıkduğı yerden deryâya varınca uğraduğı vilâyetlerin bağçe ve bostânların ve mezâri' bâgātın saky idüp menâfi'de Nîl-i mübârek gibidür. Ve bunların hakkında النيل والفرات قطرة من قطرات الجنة[5212] buyrulduğı hadîs-i şerîf olmak üzre rivâyet iderler. Ve Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh buyurmışlar ki "Yâ ehl-i Kûfe! Bu sizin nehriniz ki vardur, Furât'dur, ana cennetden iki oluk su gelür. Fezâili çokdur" buyurur. Ve bir senedi, Hazret-i Ömer zamânında Furât taşup Abdurrahme içinde bir azîm enâr bulur ki dünyâda misli görülmiş değil. Halîfeye getürüp cennet yemişlerinden cümle müslimânlar yemiş olsun diyü cümleye virür. Muhassal Nîl ve Furât ve Seyhûn ve Ceyhûn cennet uyûnlarından çıkar dirler.

Nehr-i Gebriyye: Mübârek ve azîm su olup ekser-i garîk bunda dahi necât bulur. Hattâ Nahcevânîler hikâyet iderler ki bir gün içinde boğulmış bir âdem bulurlar. Suya batmayup üzerinde yüzer tutup çıkardıklarında cânından hemân bir ramak kalmış hayâtda buldıkda "Nereden suya düşdün?" diyü suâl itdiklerinde "Altı günlük yoldan" [diyü] haber virür.

Nehr-i Mehrân: Sind iklîmindedür. Ceyhûn gibi âb-ı revân ve Nîl gibi mümted olup girü çekildikde diyâr-ı Mısır gibi zirâ'at ve hırâset iderler. Ve memâliki teskıye itdikden sonra nehr-i Mekrân üstünde bir kıt'a hacerden bir azîm cisr vardur ki üzerinden her geçen kay' ider ve ârâm ider ise kusa kusa helâk olur.

[5212] Farklı lafızla, benzer manada, *Müsnedu İbn Ahmed*, XIII, s.268. Nil ve Fırat cennet katrelerinden birer katredir.

Nehr-i Ayn: Tulû‘-ı şemsden maşrıkdan mağribe cârî ve gurûb-ı şemsden sonra garba sârî olur. Leyl ü nehâr bu hâl cereyân ider.

Nehr-i Hind: Yûnânca buna İndos dirler. Ve bu nehir azamet ve vüs‘atde bî-misl ü bî-mânenddür. Hattâ ehl-i Sicistân rivâyet iderler ki “Ana bin nehir girüp ve bin nehir ayrılup zerre kadar ne ziyâde ve ne noksân olur” **[İ, 578b]** Ve bunun en edyak yeri otuz mîl olup ve en vâsi‘ olan yerinin umkı otuz kulacdur dirler.

Nehr-i Nîl-i mübârek: Dünyâda uzunlıkda ya‘ni gāyet uzakdan gelmede bundan uzun su yokdur ve dirler ki dört aylık yolı harâbe olup ve iki aylık yol memâlik-i Arab’da akup ibtidâ hatt-ı istivâdan öte Cebel-i Kamer’den çıkar. Hürmüs ol didikleri makāmdan bir azîm kasr yapup nümâsında seksen beş sûret tasavvur itmişdür ki ağızlarından Nîl suyı akar ve andan gelüp taraf olup şehir kurbında azîm göller olup sonra tedrîcle cârî olur. Ve ba‘zıları Nîl ve Furât ve Seyhûn ve Ceyhûn bir âlî dağ üzre yeşil zebercedden bir kubbeden çıkar ki anda miskden hoş-bû, aselden lezzetlü olup bu‘d-i mesâfeden mürûr u übûr itmekle tagyîr bulmışdur dirler. Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellemden menkūldür ki “Mi‘râc gicesi Sidretü’l-Müntehâ’da bir ağac gördüm. Altından dört nehr-i bî-girân revân olmış. Hazret-i Cebrâîl aleyhisselâmdan suâl itdim. İkisi nehr-i bâtınîdür, cennete gider ve ikisi nehr-i zâhirî olup Nîl ve Furât’dur ki dünyâda akarlar.

Hikâye: Iys bin İshâk evlâdından Hâmid nâm kimesne Mısır’a gelüp Nîl’in acâyibâtını gördükde kasd u ahd ider ki cidd ü cehd idüp tâ aslına vâsıl olmayınca ferâgat itmeyüp yâ vâsıl ola veyahelâk ola. Ve bu sevdâ ile niçe zamân âbâdânlıkda ve niçe zamân beriyyelerde gezüp âhir görür ki Nîl, bir yeşil deryâyı kat‘ idüp gider. Ve ol etrâfda cüst u cû iderken bir gemi bulup geçirür. Ve ba‘d-i zamân güzer itdikden sonra nuhâsdan bir yere gelür ki külliyâ türâbı ve eşcârı ve a‘şâbı bakır ve andan dahi geçüp hadîdden bir yere gelür. Bunun dahi kezâlik eşcâr ve ahcârı demir ve tekrâr giderek bir yere gelür ki bir beyâbân ve kûhistân sîm-i firâvân ve bir zamân anda güzerân idüp zehebden bir müretteb acîb yere gelür ki dört kapulı, cümle altundan bir azîm yapılu bir kasr görür ki her kapusında birer nehr-i bî-girân ayân olmış. Üçi hemân anda pinhân ve biri Nîl olup revân olur ki keyfiyyet-i hâli Hudâ-yı Zülcelâl’den özr ü ibtihâl ile suâl itdikde bir melek gelüp eydür ki “Yâ Hâmid! Bu Şeddâd bin Âd’ın bünyâd itdüğü ﴿إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾[5213] dur ki eğer girü gitmek istersen Hazret-i Hızr’dan istimdâd eyle” dir. Hâmid dahi Hazret-i Hudâ’dan Hızr’ı istid‘â ve du‘â itdikde fi’l-hâl râh-ı halâsa rehber

[5213] Fecr, 7. âyet.

olur. Evvelâ biri timsâh didikleri balıkdur ki kesîrü'l-zarar ve hâilü'l-manzar mehîb cânevardur. Ra'iyye benzer tūli on bir zirâ' olup ve başı iki zirâ' olup insân ve sâir hayvânâtı kuyruğıyla çalup suya atar. Fe-ammâ ba'zı Arablar sudan taşra arkası üzre yatırup erkeği cimâ' iderken Arablar hengâme ile erkeğini kaçırup ve dişisi arkası üzre kalmağla Arablar tasarruf iderler imiş. Zîrâ arkası üzre yatar iken çevirmeseler öyle kalurmış. Vakt-i cimâ'da erkeği arkası üzerine yatırup ve ba'de'l-cimâ' yine çevirüp suya giderlermiş. Ve cimâ' dahi gāyet lezîz olurmış. Bunun iç yağı hîredilden olan evcâ'a nâfi' olup husûsâ ferifyon ile ma'cûn idüp **[İ, 579a]** ve revm olan göze getürse sağ ise sağa sol ise sola koya. Fi'l-hâl kurtulur. Ve sağ dişin götüren cimâ'a kavî olup ve ciğerin tütüden sar'adan berî olur ve gözde olan beyâzı giderir. Ve bir pâre derisin koç altına bağlasa sâir koçları kaçırır.

Nehr-i Hasan: Nevâhî-i Isfahân'dan Cürcân'a gider bir âb-ı revândur ki anın üzerinde olan köprünün sınâyi' vü bedâyi' ve vüs'at ü azameti kābil-i rivâyet değildür.

Nehr-i Kanye: Çıkdıkda sâfî su olup ve bir dağdan geçince duhân gibi kapkara akar.

Nehr-i Miltân: Hindüstân'da letāfet ve tenâkus ve ziyâde Nîl'e benzer bir nehr-i ekberdür. Ziyâde olup suyı çoğaldıkda bundan bin nehr-i hâric peydâ olup ve eksilüp suyı kalmadıkda dahi kendüye hâricden bin nehir dâhil olurmış. Bu bir emr-i acîb ve hikmet-i garîbdür.

Nehr-i Ferkoş: Bunun ka'rı külliyâ hacer olup ve ziyâde şiddet ile akar nehr-i ekberdür. Dakotes Hakîm buna tılsım itmeğin aslâ içinde hayvân olmaz.

Nehr-i Tise: Erdel ile Engürüs hudûdındadur. Mahmûd Beğ Sovanlık sancağında vâli iken bu suda bir noksân âdem başı çıkup böyle iken yine bir kücük çâder kadar olup ve her bir dişi bir âdem kadar fe-ammâ iki boynuzı olup kemiklerinden ba'zı âlât yaparlar. Rengi sincâbî ve elmasî gibi ammâ ziyâde sâf ve şeffâf ve mücevvher olur. Ve boynuzlarının içinde sarı toprak gibi bir cevher bulunur ve lugātla ba'zı hayvânâta tecribe iderler. Mesmûma ve iç ağrısına nâfi' olur. Ve bu dünyâda olan enhâr-ı izâmın haddi ve hisâbı olmayup cümleyi beyân ve ta'accübâtını tahrîr ü ayân eylemek kābil-i imkân değildür. Ve tahrîr olunduğı hâlde dahi müstakil birkaç cild kitâb-ı mutavvel ü mufassal olmağa muhtâc olmağın ehl-i İslâm'dan seyr ü sefer itdikleri ve mesmû'-ı enâm ve meşhûr u müte'ârif olanlardan bir zerre icmâlen beyân ile iktifâ olunup bundan böyle dahi ta'accübâtdan birkaç bahîre beyân idelim.

Der beyân-ı bahîrât ya'ni göller

Bahîre-i Tenîs: Bu göl zamân-ı evâyilde ra‘nâ ve gülistân ve bostân ve nahlistân ve bahâristân olup iki melik-zâdelerin mülki imiş, şöyle ki biri mü’min ve mu‘tekıd ve biri kâfir ve münâfık. Mü’min olan rızâ-yı Rahmân içün mâlını bezl idüp fakīr oldukda ol münâfık olan karındaşı “Sen mâlını telef itdin” diyü serzeniş iderdi. Ve bunların ahvâlini Bârî-i te‘âlâ Kitâb-ı müstetābı’nda hikâyet idüp ﴿اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا﴾[5214] buyurur. Ol mü’min karındaşına serzeniş itdikce ol dahi “Birâder! Fâni dünyâya mağrûr olma, şükr eyle ve zulm itme” didikce ol dahi ziyâde iderdi. Âhir mü’min karındaşı Hakk te‘âlâya münâcât idüp “Yâ Rabbî! Bunı ıslâh idüp insâf vir veyâ kulların üzerinden şerrini def‘ eyle” diyü du‘â vü niyâz itdikde ol münâfıkın külliyâ emlâki ve kendü olduğı yerleri azîm göl olup cümlesi gark olur. Dirler ki bu göl altı ay tatlu ve altı ay tuzlu olur dirler.

Bahîre-i Tihâme: Arz-ı Lakşek cezîresinde olup ve devri iki yüz elli mîl ve rengi yeşile mâildür. Ve gāyet ile mukavvî bir yassı balığı olur ve hattâ sayyâdın ağına düşdükde kazıyyesi kıyâm ve harekete gelüp ağını elinden komayınca sâkin olmaz. Gālibâ **[İ, 579b]** sakankur diyü meşhûr olan balık olmak gerek. Ve bu bahîre ortasında bir kücük cezîrede ziyâde derin kuyudur ki suyı görünmez ve dibi bulunmaz. Kelâmî dirler şu‘arâ nâmında bir üskübi hikâyet ider ki Manastır yaylasının üstünde bir göl var imiş, bunun içine her ne zamân bir taş atarlar ise hemân sehâb ve bârân ve ra‘d u berk ve sâ‘ıka ve tūfân vâkı‘ olurmış. Bunun misli birkaç yerde dahi olup ve Çin’de çokdur dirler. Ve dahi Mehas Kapudan sahîhü’l-beyân Memîşâh Beğ nâm kimesneden hikâyet olunur ki livâ-yı Hersek’de Boyva dirler bir azîm nâhiyesinde gāyet vâsi‘ sahrâ olup etrâfı çepeçevre dağdur ve ol sahrânın yanında bir pınardan def‘a-i vâhidede bir nehr-i azîm çıkar ki geçit virmez. Ve ol yerde taşdan dümenler yapılmışdur ki kimine yüz ayak ve kimine dahi ziyâde nerdübân ile inilür. Ve bahâr ve yaz eyyâmlarında külliyâ zirâ‘ât ve hırâset olunup ve değirmenleri yürür. Ve hemân ki güz eyyâmı gelür ol çukurlardan ve her taş diplerinden şiddet-i cereyân ile mânend-i şâdervân sular çıkup sehl-i müddetde ol sahrâ külliyâ deryâ gibi bir göl olup değirmenleri dahi su içinde kalur ve sayyâdlar balık avlarlar. Ve etrâfında olan dağ üzre çepeçevre su irişmedüği yerlerde yetmiş-seksen pâre karye vardur. Ve ol zamân birbirlerine gemilerle varup gelürler. Ve ol bahâr oldukda su inlere ve çukurlara dalup çâk güz vaktine hîç su kalmayup zirâ‘at ve hırâset iderler. İnsân ve hayvân mekân tutup gezerler. Ve değirmenleri döner ve her yıl

[5214] Kehf, 34. âyetten nâkıs iktibas.

muttasıl ol sahrâ altı ay büyük göl olup ve altı ay azîm ova olur. Ve suyun heyecânı vaktinde her eşcâr ve ahcâr dibinden sular zuhûr itdikde su ile bile bî-nihâye azîm balıklar çıkarmış ki varup pınara bir peştemâl tutup dopdolu balık olurmış. Ve nâhiye-i mezkûrede Vetrink dirler bir mağara olup Türkce tellü dimekdür. Kapusında her bâr rûzgâr eser. Zamân-ı evvelde kapusında bir oluk bünyâd itmişler ki değirmen dönermiş. Ve el-ân ol oluk öninde insân ve hayvân durmağa imkân olmayup rûzgâr götürür. Muttasıl her yıl gice ve gündüz böyle muhkem yel eser. Ve ol mahalle kulak tutsan asvât-ı garîbe ve terennümât-ı acîbe ve latîf âvâz işidilüp ammâ mağaraya girildikde aslâ ne rûzgâr ve ne sadâ var. Ve ol hâl hemân ol vakitde olur. Ve mağara içinin vüs‘ati ve azameti hod kābil-i rivâyet değildür. Dirler ki bir ucu tâ Dobravenik’e gidermiş ve yer yer içinde azîm göller ve büyük sular olup ve bî-nihâye âdem ve hayvân izleri görinüp, şöyle ki kimi kücük ve kimi bir ve kimi iki zirâ‘ kadar ammâ zâhirde bir şey görinmez dirler. Ol mağaraya karîb yerlerde firâvân zift ve katrân pınarları var imiş ki Frengistân’a götürürler.

Cezîre-i Seyyâre diyü cezîre Rûmili’nde İskenderiyye sancağındadur ki Boyane dirler. Bir azîm göl olup içinde üçer ve dörder harman kadar birkaç cezîreler olup her ne cânibden rûzgâr eser ise anı âhar cânibe sürer. Ve gâhî birbirlerine muttasıl ve gâhî yine munfasıl olup rûzgâr ile gezerler. Ve üzerlerinde çayır ve çemenleri olmağla yaz eyyâmlarında ba‘zı kimesneler içine girüp seyr iderlermiş ve hem olta ile balık sayd iderler. Ve Aradilde nâm kal‘a kurbında dahi böyle gezer cezîre bir göl dahi vardur. Hakk te‘âlânın **[İ, 580a]** böyle acîb ü garîb âsâr u etvâr ve hikmet ü kudretine hadd ü kenâr olmamağın îcâz ve ihtisâr olundı.

Der Beyân-ı Acâiyâb-ı Uyûn

Bu dünyâda olan uyûnun hadd ü hasrı ta‘rîfden ve hisâbdan bîrûn olduğı zevi’l-ukūlun ma‘lûmları olup ve hattâ bu dünyâda cereyân iden enhâr-ı ızâm u sıgārın dahi aslı uyûn olup birbirlerine ittisâl ile her biri bir büyük nehir olup cereyân ider ancak garîb ü acîblerinden birkaçını zikr idelim.

Uyûn-ı Âzerbâycân: Bu su taş olur hattâ halâyık murâdları üzre kalıblar yapup ve nakşlar düzüp üzerlerine suyı dökerler. Bir-iki sâ‘atden sonra mün‘akıd olup beyâz hacer olur.

Ayn-i Dürd-i Behişt: Kazvîn’e yakın bir köydür. Gāyet müshil olup cümle emrâz ve evcâ‘ı def‘ ü men‘ idüp yürekde olan dîdân ve sâir hayvânı çıkarır. Ve bir âdem on rıtl içmede usret çekmez. Ve bir şehir geldikde hâssası zâil olmağa sebeb su

geçdüği içindür dirler. Ve Rûmili'nde Pirevadi nâm kasabada şühedâ mekābiri dirler bir mevzi' vardur ki dört-beş makberedür. Hece taşları yerine başları ve ayakları ucına ağaclar dikerler. Birkaç eyyâmdan sonra taş olur. Ezüp suyın içmesi hummâya ve sâir marâza nâfi'dür dirler. Ol sebebden etrâfdan âdem gelüp zamânında ol taşları tûtiyâ gibi üleşürler ve yine tekrâr ağaclar dikerler, meşhûrdur.

Ayn-i İskenderiyye'de semek-i sadef dirler bir balık vardur ki cüzâm marazına ilâcdur.

Ayn-i Elbistân: Tuhfetü'l-Garâib sâhibi eydür "Cürcân'a karîb iki-üç değirmen yüridürler. Pınardur ki ba'zı vakitlerde suyı kesilüp etrâf u eknâfdan hûb âvâzlı kızlar ve câriyeler gelüp envâ'-i sâz u söz ve def ü tabl ile lu'b u neşâta başladıklarında hemân su cûş u hurûş idüp kem-â-kân akmağa başlar.

Ayn-i Bârhâyî dirler iklîm-i Dâmgān'da Kir nâm bir karyede çıkar ki ol yerin halkı her ne zamân rûzgâr isteseler hayz hırkasın alup içine atdıklarında fi'l-hâl rûzgâr çıkar. Ve bir kimesne bu sudan alup getürse hacer olması mukarrerdür.

Aynü'l-Hâcc: Tuhfetü'l-Garâib sâhibi eydür "Bu su Akabe-i Câmî kurbında olup havâ bulutsuz ve sâfî oldukda kurıyup bir katre suyı kalmaz. Hemân ki havâ bulutlu olur, bu dahi cereyân ider.

Uyûn-i cibâl-i Seyrân: Nâmiyân nâhiyesinde olup bu aslâ necâset ve murdârlık kabûl itmez ve içine bırakdıklarını kaynar gibi taşup taşra atar. Hattâ kenârında bir oğlan üşen iderken içine bevli dökülüp taşup ol sâ'at oğlanı gark u helâk idüp karâra mecâl olmaz.

Ayn-i Dârâb: Bunun içinde bir cins uzun nebât olur ki âdem içine girdikde ayaklarına dolaşup ve her ne kadar halâsa sa'y ider ise dahi ziyâde sarmaşur ammâ cehd itmeyüp sükûn üzre durur ise bâb bâb hall olur.

Ayn-i Durak: Bunun hakkında Kazvînî dir ki "Bu su ol mertebe ıssıdur ki birden bire giren yanmak mukarrerdür. Fe-ammâ tedrîcle giren cemî'-i emrâz-ı balgamiyyeden emîn ü halâs olur. Ve hattâ başından yeşil ve kızıl tütünler ve alevler gelür görünürmiş."

Ayn-i Kazvîn: Karîb-i Germâ dirler bir adada çıkar ki içine giren âdem gerek uzun boylu ve kısa boylu olsun umkı ol giren **[İ, 580b]** âdem kāmeti berâberî olup ziyâde ve noksân olmaz. Sırrı ne olduğunı dahi kimse bilmez ve ekser ana giren marîz şifâ bulur.

Aynü'l-Evkāt: Diyâr-ı Mağrib'de olup meşhûrdur, şöyle ki evkāt-ı hamsede âbdest alacak vakitde akup sonra bir katre su bulunmaz. Ve bir vakit dahi geldikde yine hurûc ider. Dâimü'z-zamân mu'tâdı böyledür.

Aynü'l-Ukāb: Diyâr-ı Hind'de bir dağ başında olup ukāb kuşı kocayup za'îf oldukda gelüp ol suya girer. Fi'l-hâl eski tüyleri yerine yeni per ü bâl bitüp ve tekrâr vücûdına dahi kuvvet ü mecâl gelür dirler.

Aynü'l-Gırnâta: Bir kilisa yanındadur. İçinde bir zeytûn ağacı olup her yıl bir vakt-i ma'lûmda etrâf u eknâfdan azîm halk gelüp ve cem' olup ol yevm-i ma'lûma muntazır olurlar. Ve ol gün güneş tulû'a şurû' itdüği gibi ol pınarın dahi suyı hurûc idüp artmağa başladıkda hemân ol zeytûn ağacı dahi biter. Aklanup ve çiçek döküp ve zeytûn virüp kemâle irer. Ve ol gelen halk kudretlerine göre yemişinden taksîm idüp ve devâ-i emrâz içün ol sudan dahi alup giderler. Ve hemân ki ol gün güneş gurûb ider, ol zeytûnun cümle yaprakları düşüp ve pınarın suyı çekilüp tâ sene-i âtiyeye gelince bir katre su ağacdan dahi bir varak zuhûr itmez.

Ayn-i Ferâkıd: Bu su Horâsân'da olup rub' semtesi olan bunda gasl itse halâs olur.

Ayn-i Kīr: Musul'a karîb firâvân zift ve katrân kaynayup etrâf u eknâfa getürürler. Buna girmek niçe emrâza ve ağrılara devâ vü şifâdur.

Ayn-i Bahr: Bu pınar Ağrıboz sancağında sâhilde bir hisârda olup deryâ içinde dört-beş mîl yerde bir kaya üzerinden kaynayup çıkar ammâ ol kayanın üstünde dört-beş âdem ancak sığar. Gāyet latîf ve ve hafîf ve lezîz pınardur. Ve ol taş deryâdan yukarı yüksekliği ancak bir-iki âdem boyıdur dirler ve hikâye iderler ki zamân ile ol mahalle kara olup Hazret-i Süleymân aleyhisselâm orada konup ve suyı çıkarup etrâfını yapmak istedikde dîvin birisi "Bir zamân ola ki pâdişâh cümle buraları bahr-i Ummân ide" dir. Hazret-i Süleymân dahi bunı işidüp dîvlere bir yüksek yekpâre taş kesdirüp ol pınar üzerine koyup bâlâsından akıdur. Ve ba'dehû İskender deryâyı kesdikde oralar ummân olup taşı bi'l-cümle örtmeyüp ancak ol kadar yeri deryâdan yukarı kalur. Gemiler ekseri anda sulanurlar. Ve Hazret-i Süleymân'ın ol etrâflarda azîm binâları ve temâşâları olup Atina'ya varanların ma'lûmıdur.

Ayn-i Şâzervân: Deryâ-yı Hind'de bir cezîreden çıkup bir mızrâk boyı havâya su'ûd idermiş.

Aynü'n-nâr: Akşehr ile Antākıyye mâbeyninde olup bunun içine bir kamış soksalar ihrâk olur ve hattâ Sultān Alâüddîn ile Kazvînî andan geçerken tecribe idüp gözleriyle görmişler.

Ayn-i Nâtūl: Mısır'da bir mürtefi' mevzi'in ismidür. Anda bir mağarada su çıkar ki katre katre türâba damladıkda kara olur. Hattâ varup seyr idenler ba'zıları henüz tâm olmayup nısfı tīn ve nısfı kurbağa gördük diyü nakl iderler lâkin bu ahvâl **[İ, 581a]** ba'zı çukur yerlerde mâ-i Mecûs balçıklarında dahi çok vâki' olurmış.

Ayn-i Nihâvend: Tuhfetü'l-Garâib sâhibi eydür "Arz-ı Cibâl'de Nihâvend'e karîb bir acîb dağ koltuğında imiş. Bir kimesnenin bostânına veyâ mezrâ'sına su lâzım olsa ol mahalle varup savt-ı şedîd ile "Bana su lâzım" diyü çağırdıkda hemân ardınca ol pınardan âb-ı hayvân gibi su revân olup mahall-i maksûda istedüği yeri kifâyet mikdârı teskıye ider. Sâhib-i hâcetin murâdı tamâm oldukda girü evvel çağırduğı yere varup "Hâcetim tamâm oldı" diyü söyleyüp ayağın yere urdıkda su dahi çekilüp evvelki yerine gider.

Ayn-i Gazne: Bu pınara necâset veyâ bir murdâr şey atsalar azîm furtuna olup içinden çıkarmayınca sâkin olmaz dirler. Ve hattâ Sultān Mahmûd Sebüktegin ol şehrin fethine gelüp muhâsara itdikde halk her bâr ol pınara necâset atmağla bârân ve emtār ve şiddet-i rûzgârdan askerinin bir nesneye iktidârı olmaz. Ahvâle muttali' oldukda ol pınarı hıfz u hirâset idüp andan sonra vilâyeti feth ü zabt ider.

Ayn-i Etvâr: Mekke-i müşerrefe yolındadur, şöyle ki müshildür. İnsândan mâ'adâ deveyi dahi ishâl ider.

Ayn-i Senâseng: Cürcân'da bir tepe üzerindedür. Ol yerin halkı suya gelürken yol üzerinde bir cins kurdcağızları olur, birin basdıklarında hemân ol su ziyâde tuzlu olup içilmez meğer tekrâr basmayup getüreler.

Ayn-i Münkeder: Bilâd-ı Türkmen'de bu isimle meşhûr bir dağda olup çukurı [vardur]. Hemân bir kalkan devri kadar hemân ol çukurda karâr idüp akmaz, bir karâr üzre durur bir pınardur. Gâhî niçe bin sipâhî konup kendülerine ve davarlarına su alurlar. Aslâ bir katresi eksilmez ve yanında bir semîn sahn itmiş âdemin eli ve yüzi ve ayağı nişânesi ve sâir a'zâsı alâmeti olup ve bir oğlancık izi ve himâr ayaklarının alâmeti olup ba'zı Etrâk gelüp orada saht iderler.

Aynü'l-Lehem: Tuhfetü'l- Garâib sâhibi eydür "Cürcân'a gider yolda bir dağın çukurında cem' olmış bir sudur. Ve ol çukurun derinliği bir ok atımı yer olup ve su ortasında dalsız ve budaksız bir ağac var ki gice ile devr idermiş ve muttasıl gâh beş-altı ay ve gâh birkaç yıl mahv olup yağmurlı yılda tîz zuhûr bulurmış sonra gaybeti zamânında ba'zı kimesneler muhkem ipler bağlayup irtesi ipleri kesilüp ağac gitmiş bulurlar ve âhirü'l-emr sultān-ı Cürcân Râfi' bin Hersüme beklemesine âdem ta'yîn idüp gelüp haber virdiklerinde Gavvâs-ı Kûfî nâm ol fenden bir ehl-i vukūf dalup ahvâli

duymağa gönderür. Evvelde niçe zamân dalup çıkdıkda "Bin zirâ' yer gitdim ammâ zerre vü şemme haber duymadım" didi. Ve cemî' suları öğleden evvel tatlu ve temiz olup ve öğleden sonra be-gāyet acı ve bulanık olur. Her kişi sabâhdan irteye dek kifâyet idecek kadar sularını sabâhdan alıkorlar ve iki pınarı bayram gicesi açılup âhir-i zamânda kapanur dirler ve ol gicede hemân kaynar dirler."

Ayn-i Hermâs: Nusaybîn'e karîb bir acîb ü garîb pınardur. Ve etrâfı seng ü hadîd ile yapılup ve ol vilâyeti gark itmemek içün tılsım olunmışdur. Ve hattâ halîfe-i Bağdâd el-Mütevekkil Billâh Abbâsî bu kıssadan âgâh olup bir taş koparmak istedikde görür ki bu su temevvüc idüp taşıyor **[İ, 581b]** hemân ale'l-fevr girü yerine vaz' itdirüp muhkem termîm ider. Bunun başında ba'zı gicelerde tabl u sûrnâ ve hây u hûy salâsı işidilüp ve ol mahalle konan kârbâna gice ile hurde taşlar atup insân ve gayri eşkâlde görünürler.

Ayn-i Nâs: Hacer-i Ahlât ile Arz-ı Rûm ortasındadur. Şiddet-i cereyân ile enîn ü figānı hayli ba'îd yerlerden işidilüp savt-ı şiddetinden etrâfında niçe vuhûş u tuyûr bî-nihâye mâr u mûr helâk olmış ve yatar. Ve hattâ yakın oldukda niçe âdemlerin zehresi çâk ve helâk olması dahi vâki' olurmış.

Ayn: Koçanya kurbında bir değirmen yürüdür pınardur. Bu sudan ehl-i İslâm içdikde niçe menâfi' müşâhede idüp fe-ammâ kefereden birisi içmek istese hemân muhkem köreldi ve sadâ ile yere yatup birkaç gün pinhân olur ve sonra yine zâhir olup akar. Ve yine bir kâfir içmek murâd itdikde yine pinhân olur dirler. Hakk sübhânehû ve te'âlânın bu zikr olunanlar gibi acîb ü garîb kuyulardan dahi bir mikdâr zikr idelim.

Der beyân-ı acâyibât-ı âbâr-ı bi'r-i künûz: Tarâblus-ı Şâm'dadur. İçene be-gāyet hamâkat u sefâhat galebe itmeğin ba'zı ebleh Arablar "Eşrebtü min mâ'i'l-künûz yâ eba'l-fûz" dirler.

Bi'r-i Bâbil: Müfessirîn ve ehl-i yakīn eydürler ki "Bir kimesne sihr öğrenmek istedikde Hârût ve Mârût mu'azzeb olduğı çâh-ı Bâbil'e dâhil olur. Anların bedenleri azameti ve azâbları heybetinden dehşet alup Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh didikde anlar muzdarib olup sorarlar ki "Sen kimsin?" dirler. "Ümmet-i Muhammed'denim" diyicek birbirine beşâret idüp "Hurûcımız zamânı yakın oldı" diyü sevinürler ve ba'dehû ol kimesne sihr öğrenmeği suâl idicek "Allâh'dan kork, âsî olma!" diyü ziyâde tenbîh ü te'kîd iderler ve âhir sahîh murâdı olduğın bildikde "Var şu söze tebevvül eyle" dirler. Ol dahi itdikde görür ki kendüden bir beyâz nûrâniyyet çıkup bir kara duhân kendüyi ihâta ider sonra gelüp anlara didikde "Ne gördün?" dirler. Evvelde vech-i meşrûh üzre takrîr eyledikde "Yüri! İmdi îmândan çıkup zulmet-i küfre

dâhil olup sihri hâsıl itdin" diyü cevâb iderler. Hârût ve Mârût kıssası meşhûrdur ve şimdi ol kuyu mestûrdur.

Bi'r-i Bedr: Hazret-i Risâlet-penâh asâkir-i küffâr ile cenk itdüği yerdedür. Ba'zı Sahâbe-i kirâmdan mervîdür ki "Ol kuyudan bir kimesne çıkup kaçarken bir dürreden bir şahıs dahi çıkup elinde olan kamçıyla döğe döğe girü ol kuyuya sokar."

Bi'r-i Hût: Hadramût'da Yemen'dedür. Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem "Ervâh-ı küffâr andadur" diyü ihbâr itmişlerdür. Ve an Ali radıyallâhu te'âlâ anh "El-kabzu'l-bukā' ila'llâhi ve eyyü birri Hûtin" buyurup suyı galîz ve siyâh olup istikrâh olunur" Ve ba'zılar eydür "Gice ile andan geçerken hevlnâk âvâz işidüp, şöyle "Yâ Dûme" diyü çağırurlar. Ulemâdan birine nakl idüp suâl iderler "Ervâh-ı küffâra müvekkel olan melek ismidür" diyü cevâb virür.

Bi'r-i Bizâ': Medîne-i Münevvere'dedür. Hazret-i Risâlet-şi'âr aleyhi's-salâtü ve's-selâm andan âbdest alup bakiyyeyi içine dökmişlerdür ve zamânında "Maraz ârız olanları gasl idin" diyü buyurup ve hattâ Esmâ binti Ebî Bekr dir ki "Her zamân marîz olanı anda **[İ, 582a]** yıkarlar, sıhhat bulur."

Bi'r-i Çendek: Merâga'ya karîb bir köydür. Kazvînî eydür "Ol kuyudan bî-hisâb güğercin çıkup uçar ve hattâ ba'zı ehl-i havâss ne ahvâl idüğin bilmeğe bir gavvâs gönderür. Beş yüz zirâ' gidüp aslâ hamâmelerden nişân görmez. Lâ-yuhsâ hayvânât mevti müşâhede ider.

Bi'r-i Zemzem: Hazret-i İsmâ'îl aleyhisselâmın mübârek ayakları izinden çıkup Harem-i muhteremde olmağın mufaddal ve mükerremdür. Ve Hazret-i Risâlet-penâh aleyhi's-salâtü ve's-selâm "Bir kimesne içse cemî'-i emrâzı def'olup şifâ bula" diyü buyururlar.

Bi'r-i karye-i Abdürrahmân: Kara iklîmine muttasıl kupkurı bir derin kuyudur. Her yıl bir vakt-i mu'ayyenede suyı çıkup ağzından taşra çıkar. Ve hattâ etrâfda olan mezâri' ve bostânları saky ider. Müddet-i sâ'ati geçdikden sonra hemân gāib olup tâ ol zamâna değin ayân olmaz ve suyunun gelmesi dahi sâir suların kılleti vaktindedür ki hazîrân ve temmûz ve âb aylarındadur.

Bi'r-i kelb: Nâhiye-i Haleb'dedür. Kırk güni tecâvüz itmemiş kadardu kuduz talayan kimesne içse mazarratından kurtılur.

Âbâr-ı Nîşâbûr: Kuyular çokdur ve me'âdin-i fîrûzecdür ammâ akārib kıtâlesi gāyet çok olmağla istihrâcı gāyet gücdür.

Bi'r-i Yûsuf: Taberiyye'den dört fersah mevzi' ardındadur ve dirler ki kenârında mübârek yaşı döküldüği yerler hâlâ delik delikdür.

Bi’r-i Zervân: Medîne-i Münevvere’dedür ve nakl iderler ki bir gün Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem nâgâh hasta olup beyne’n-nevm ve’l-yakaza yatur iken iki melek gelüp biri mübârek başı ucında ve biri mübârek ayakları ucında oturup, ayakları ucında oturan başı ucında oturana “Neden hasta oldı?” diyü suâl ider. Ve ol dahi “Sihr itdiler, andan hasta oldı” dirler. “Ol sihri kim itdi ve nereye kodı?” dir. Ol dahi Lebîb ibn Âsım yahûdî idüp ve mezkûr kuyuya koyup ve üzerine bir taş kodı” dir. Ve Hazret-i Resûlullâh aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm bunların kelâmını işidüp Hazret-i Ali ve Ammâr bin Yâsir radıyallâhu te‘âlâ anhümâ hazretlerine i‘lâm itdikde anlar da varup arayup ol kuyuda taş altında bulup ve Resûlullâh’a getürdirler ki bir ipliğe on bir düğüm akd olmış. Hudâ-yı Zülcelâl dahi fi’l-hâl on bir âyet-i kerîme ile Mu‘avvizeteyn sûresin inzâl idüp ve her bir âyet-i kerîmesin okudıkda bir ukdesi çözülüp hall olur.

Bi’r-i Süveys: Mısır’dadur. Yılda bir vakt-i ma‘lûmda suyı taşup çıkar. Ol yerin halkı Nîl-i mübârekin ne mertebe ziyâde olacağını ol gün fehm ü iz‘ân iderler. Zîrâ mücerebleridür.

Bi’r-i Nuhâs: Bu kuyu Erdel ile Engürüs mâbeyninde Feşâ nâm kal‘a kurbındadur. Bunun suyın çıkarup demir üzerine döğerler, fi’l-hâl bakır olur. Ve hattâ suyın çıkarup demir üzerine döğmeden öni vâifr yere değin balçık olmışdur. Demirli arabalar ve davarlar uğrayup geçdikde arabaların demiri ve davarların laglı bakır olur. Bu kıssa meşhûrdur ve böyle acîb ü garîb kuyuların dahi haddi ve hisâbı yokdur. Bu dahi bu mertebe ile ihtitâm virilsün.

Der beyân-ı cibâl-i meşhûrîn

Hazret-i Hudâ’nın gāyet-i kuvvet ve nihâyet-i kudreti bunlardan dahi âşikâre ve nümâyândur ki kürre-i arz kûhsâr **[İ, 582b]** ile temkîn ve karâr bulup durmışdur. Nitekim Kur’ân-ı Azîm’de [5215]﴿وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ﴾ buyurup ve dağların fâidesi hadden ziyâde olup yer yüzinde cârî ve sârî olan âb-ı revânı ve enhâr-ı bî-pâyânı dağlardan ayân olup ve bundan mâ‘adâ me‘âdin-i sîm u zer ve nuhâs u hadîd ve cevâhir ü akākīr ve a‘şâb u ahcâr-ı mütenevvi‘a-i binâ ve eşcâr-ı müsmirre ve gayr-i müsmirre-i müntehâ ve niçe menâfi‘-i nâs olur eşyâ ile ıstıfâ idüp ve bundan mâ‘adâ ekser-i hayvânât-ı berriyye peşt ü penâh ve mekân u me’vâ olup ve niçe ehlullâh dağlarda uzlet ve ibâdet ile kurb-ı Mevlâ’ya vâsıl olmışlardur. Dağların insân ve sâir hayvânâta nef‘i

[5215] Lukmân, 10. âyetten nâkıs iktibas.

gāyet çokdur. Ve hattâ bir âdem her ne kadar müznib ise dahi halkdan uzlet idüp bir kûhsârdan kırk gün halvet-nişîn olup sıdk u hulûsla ibâdet-i Mevlâ'ya meşgūl olsa elbette ol âdem mahrûm kalmayup ehlullâh zümresine mülhak olur. Ehlullâhdan birine suâl iderler ki "Ekseriyyâ bu sular müntehâ dağlardan zuhûr idüp cereyân ider" didikde "Hakk sübhânehû ve te'âlâ dağları halk idelden beri kahr-ı azamet-i Bârî-i te'âlâdan havfından ağlayup ol akan sular gözlerinin yaşıdur ve hod insân dahi bir kûh-ı a'zam ve belki ekber-i âlem gibidür. Dağlar ağlar ey kişi sen niçün ağlamazsın?" der.

Cebel-i Kāf: Müfessirîn tahrîri üzre yeşil zebercedden bir dağ olup gözün ağı karasın ihâta itdüği gibi dünyâyı içine almışdur ve irtifâ'ı şol kadardur ki âsumânda görinen anun aksidür. Ve anın mâverâsında bî-hisâb ümem ve tavâyif-i muhtelife vardur ki ancak Hudâ bilür.

Cebel-i Serendîb: Bundan evvel sâir cezâir-i cebelde beyân olunmışdur. Hazret-i Âdem-i mükerrem aleyhisselâm ol cezîrededür yâ sâhilinde bir adım atmışdur ki şimdi iki günlük yol olup ve ayağı izi yetmiş zirâ'dur ve ana çıkılacak zencîr el-ân anda mevcûddur dirler.

Cebel-i Ebî Kubeys: Ka'be-i şerîfdedür. Üzerinde pişmiş baş yiyen sudâ'ından kurtılur.

Cebel-i Elvend: Bunlar iki dağ olup biri Hemedân biri Sîstân'da[dur. Sîstân'da] olanda bir su vardur, içinde kamış biter. Su içinde olan yeri taş ve sudan yukarusı kamışdur. Ve sudan yukaru olan yaprağı ve kamışı suya düşdükde ol dahi taş olur. Hemedân'da olan dağda ol mikdâr bî-şumâr ve firâvân âb-ı revânî vardur ki mübâlağadan kinâye on ikişer bin pınarı çıkar diyü nakl iderler.

Cebel-i Endelüs: Bunlar üç dağdur. Birinde bir mağara içinde aslâ âteş eseri yokdur ammâ bir ağac ucına bir kıl bağlayup içine sokulsa fi'l-hâl yanar. Ve birinde dahi leyl ü nehâr âteş ve duhân ayândur. Ve birinde mâbeynleri birer karış iki pınar çıkar ki gāyet soğuk ve biri gāyet ıssıdur.

Cebel-i Cûdi: Musul'akarîbdür. Sefîne-i Nûh aleyhisselâm nüzûl itdüği yerde kendüler bir mescid-i şerîf binâ idüp el-ân eseri ayân olmağla ziyâretine varurlar.

Cebel-i Bî-sütûn: Hilvân ile Hemedân ortasındadur. Ferhâd-ı üstâd anda Şîrîn'in sûretini tasvîr itdirüp eşkâl-i garîbe ve ahvâl-i acîbe îcâd u bünyâd itmişdür. Ve ba'zılar ol kıssayı Amâsiyye'de olan dağa isnâd idüp külünk nişânı el-ân anda seyerân olunur. Ve bu alâmet Acem hudûdında**[İ, 583a]**dur ve Terteng ve Kasr-i Şîrîn didikleri âb u havâsı müferrih yerde ve dağlarında dahi olup ve hâlâ Bağdâd'a tâbi' ve

mukāta‘âtından olup ve anda dahi Ferhâd’ın azîm aşk âsârı vardur. Cümlesi vâsi‘ olmak ihtimâli vardur zîrâ Şîrîn’i Acem şâhı Hüsrev alup mâcerâları başka bir kitâbdur ki ismine dahi Hüsrev ü Şîrîn dirler. Mezbûr Hüsrev gāyet kuvvetdâr şâh olup Rûm’a ve Arabistân’a dahi hükmi cârî olup ve nefsinde dahi gāyet bahâdur olup arslan ile cenk idüp gālib olurdı. Amâsiyye bir bağ u bağçesi ve meyve vü mesîresi çok yer olup câiz ki anda dahi gelüp Şîrîn ile eğlenmiş ola.

Cebel-i Hayyât: Arz-ı Türkistân’dadur. Ve ol dağda olan sü‘bân-i dem-keşân ve azîm ilanları görenler ve ba‘zı âvâzın işidenler dahi helâk olurmış.

Cebel-i Nihâvend: Isfahân yanında olup sığırcık kuşları didikleri andadur ve pınardur. Üzerinde bir tekye ve şeyhi olup su almağa varan kimesneler anın icâzeti ve himmetiyle alup ve yapu altından geçürmeyüp götürmeğe muhtâcdur ki sığırcık kuşları gelüp çekirgeler ile cenk idüp kıralar. Ve böyle bir yılan suyı olup ol dahi andadur dirler.

Cebel-i Nihâvend: Rey kurbında sakf-ı gerdûna berâber felek-nigûn ile hem-ser bir cebel-i ekberdür. Hazret-i Süleymân aleyhisselâm sahr-i cinnî ve Ferîdûn-i Dahhâk-ı nâ-pâk anda habs itmişdür. Meşhûd bin Mehellel eydür “Anın nısfından yukaru çıkmak makdûr iş değildür. Kuş olup uçmak dahi olmaz. Zîrâ yaz ve kış ve berf ü bârân ale’t-tevâlî hâlî değildür.” Emîr Kavî bin Husayn ol diyâra vâli iken Me’mûn Halîfe’den emr olur ki Mecûsîleri arayup bula. Emîr Mûsâ dahi memleket adamların sürüp ser-te-ser niçe zamân gezer, bir nesneye râst gelmez. İttifâk bir şeyhe mülâkī olurlar, alup bir mağaraya götürür. Etrâfında azîm binâlar ve taşdan yontulmış sûretler kapusı üzre iki tılsım görür. Ellerine keskin kılıçlar muttasıl biri kalkup biri iner. Emîr, şeyhe suâl itdikde şeyh dir ki “Bunun fethine çâre olur ammâ çendân nef‘i yok. Belâ vü zararı hadden artukdur” dir. Görürler ki kapusı üzre yazılmış, bunun fethinin zamânı var tâ ol vakte dek durur ve birbiri içinde böyle yedi muhkem ve mu‘azzam kapu yapılmışdur. Eğer birine dikilecek olunur ise bu vilâyetlere bir âfet zuhûr ider ki min-ba‘d bin cidd ü cehd ile ıslâh olmaya. Emîr Mûsâ bu ahvâli Me’mûn’a arz idicek zarardan kaçup ferâgat ider.

Cebel-i Ribve: Âferînende ve zamân u zemîn ve Kitâb-ı Mübîn’de ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾[5216] buyırup mânend-i huld-berîn temâşâgâh-ı mü’minîn olduğın yakīn ider. Envâ‘-i reyâhîn ve besâtîn ile ma‘mûr Dımaşk’a karîb bir cebel-i meşhûrdur. Kullesinde bir latīf mescid-i şerîf vardur ki etrâfı gülistân ve bostân

[5216] Mü’minûn, 50. âyet.

ve firâvân âb-ı revân ile âbadân cebeldür. Ve Hazret-i Îsâ aleyhisselâm vilâdet itdüği mağara andadur diyü rivâyet olunup ehl-i Dımaşk ana müte‘allik ba‘zı hikâye nakl ider.

Cebelü’l-Hadeb: Sâhil-i **[İ, 583b]** Ayn’dadur. Anda bir mağara vardur ki içine giren aslâ çıkmayup ve kapusından içerü her kim ve her ne kadar âdem girse ol sâ‘at nâbûd olup sebebini aslâ kimse bilmez ammâ şimdi ba‘zı mülûk ve ümerâ âdem telef olmasun diyü kapusın binâ itmişlerdür.

Cebel-i Zânk: Tuhfetü’l-Garâib sâhibi eydür “Türkistân’da Zânk dirler bir tāife-i müctemi‘a var ki aslâ zirâ‘at ü hırâset itmezler ammâ dağlarında pâre pâre teber altun bitüp ve gümüş olur ki kimi âdem başıkadar ve kimi dahi kücük pârelerden alur ise müntefi‘ olur ve eğer büyük pâresinden alur ise kendü ve cümle tevâbi‘âtı vefât itdüğinden mâ‘adâ girü akrabâsına kalur ise anlar dahi cemî‘-i mensûbâtıyla helâk olurlar, meğer tekrâr getürüp yerine koyalar ammâ garîbe ve müsâfire zarar itmez.

Cebel-i Seylân: Her zamân üzerinde berf ü bârân mekân tutar. Ke-mâ kāle’n-Nebiyyü aleyhissalâtü ve’s-selâm “Men kara’e ﴿فَسُبْحَانَ اللهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ * وَلَهُ الْحَمْدُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ * يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ﴾[5217] . كتب له من الحسنات بعد كل ورقة سلج نفع على جبل سيلان[5218]

ya‘ni bu âyet-i kerîme okuyana cebel-i Seylân’a düşen kar dânelerince hasenât ve berekât yazılur. Sahâbe-i Kirâm “Yâ Seyyide’l-enâm! Seylân nedür?” diyü suâl itdiklerinde “Âzerbâycân’da bir dağdur ki cennet pınarlarından bir pınar olup ve enbiyâ mezârlarından bir mezâr vardur” diyü buyurmışlar.

Cebel-i Semerkand: Anda bir mağarada muttasıl su tekātur idüp harâret-i sayfda damlayan müncemid olup ve burûdet-i şitâda damlayan gāyet ıssı olup âdem yakar.

Cebel-i Essim: Cihânî’den menkūldür ki Çin’den Tîh’e gider yolda bir dağdan bir dağa yapılmış bir azîm köprü var. Üzerinden gidenin nefesi tutulup ve dili sakīl olur ve hattâ niçesi ol hâle tākat getürmeyüp ve helâk olup cân virür.

Cebel-i Şeb: Yemen’dedür. Bunun kullesinde bir su çıkar ki her cânibe akar ve sahrâya itmeden müncemid olup beyâz şeb olur.

Cebel-i Sefân: Ehl-i Horâsân eydür “Bunun mağarasına her kim girer ise her ne marazı var ise halâs olur.

[5217] Rûm, 17-18-19. âyetler.
[5218] Manası devam eden cümlede verilmiştir.

Cebel-i Şebgirân: Diyâr-ı Şekrân'dadur. Kullesinde çerağ gibi bir nesne durur. Yılda on gice bir çerağ gibi rûşenlik görinüp şu'lesinde bir tāvûs şekli müşâhede olunur. Ve gāyet âlî olup muttasıl yelden ve kardan hâlî olmamağla bir kimse varup sırrına vâkıf olmamışdur. Ve hattâ dağın nısfında bile öyle rûzgâr eser ki âdemi götürür.

Cebel-i Sûr: Kirman'dadur. Tuhfetü'l-Garâib sâhibi eydür "Üzerinde bir cins taş bulunur ki alup kırdıkda yâ oturur veyâ hod ayağ üzre durur veyâ hod yatar bir insân şekli görünür. Hattâ taş sahk idüp suya kosalar köpüklendikde yine üslûb-ı sâbıka mutābık bir sûret insân görünür.

Cebel-i Safâ: Mekke ile Bathâ ortasında Merve'ye mukābildür ki Safâ ve Merve birer racül idilir ki ümerâ idiler. Ka'be-i Şerîf'de hâşâ zinâ itdikleriyçün memsûh olup halka ibret olmışlardur. Rivâyet olunur ki eşrât-ı sâ'atden olan Dâbbe Isfahân'dan çıkar dirler. Hattâ İbn-i Abbâs radıyallâhu anh "Asâsını Safâ'ya urupDâbbe asâsnın sadâsın işitdi" diyü buyurmışdur.

Cebel-i Taberistân: Cevize mâ'il bir otı hâsıl olur. Her kim ne hâletde keser ise kendüye **[İ, 584a]** ol âdet olurmış. Meselâ gülerken keser ise dahk galebe idüp ağlarken keser ise kezâlik muttasıl ağlar. El-hâsıl kangı sıfatla muttasıf iken kat' iderse hemân ol kendüye âdetün bi't-tab' olur.

Cebel-i Tūr: Mazhar-ı tecellî-i Hudâ olduğıyçün [5219]﴿فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ﴾ buyrulmağın hâlâ niçe tecellî-yi acîbeden hâlî değildür.

Cebel-i Fergāna: Abd-i İslâm didikleri ot bu dağda çokdur. Kimi er sûretinde ve kimi avret sûretinde olur ammâ yerden kopardıkda öyle muhkem çağırırmış ki işidenin zehresi çâk ve kendüsi helâk olurmış. Nihâyet bir kelbe muhkem ip bağlayup kendüler alarga kaçup giderler. Köpek çekindikde kopup ammâ köpek helâk olurmış.

Cebel-i Kāsiyûn: Şâm üzerindedür. Anda enbiyâ âsârı bî-şumâr olup Kābil Hâbil'i katl itdüği büyük bir mağara gibi yatar ve mağarayı çevirdikleri yerde Benî İsrâ'îl elinde kırk peygamber vefât itmişdür ve hacer-i Mûsâ aleyhisselâm dahi andadur dirler.

Cebel-i Ruhbân: Burusa'da olan Keşîş Dağı'dur. Üzerinde niçe yıllardan beri kāt-ber-kāt olmış ve donmış kar olup âb-ı zülâl didikleri kurd anda bulunur. İrtifâ' ve ittisâ'ı ana göredür. Kürre-i zemherîre yakın olduğından orası gāyet-i burûdet üzre ağustosda bile güçle geçilür. Ve birkaç gölleri vardur, geçile, buz kesüp İstanbul'a pâdişâh-ı cihân-penâh hazretlerine getürürler. Ve Karagöl dirler çâk yukarusında bir

[5219] A'râf, 143. âyetten nâkıs iktibas.

mehîb göl vardur ki umkunın nihâyeti yokdur. Ba‘zı azîm heybetlü sadâ ile gürler. Bir gün ve iki gün mukaddem dağdan ol gölün sadâsı işidilür. Rûzgâr-ı şedîdin zuhûrını istidlâl iderler. Ve ba‘dehû ol dağdan biri bir şedîd lodos zuhûr ider ki câmi‘ler kubbesinden, minâre şerefelerinden kurşunları söküp ba‘zıların istib‘âd olunur mertebe uzak yerlere atar. Ve ol göl kenârında bir çoban, kavalını suya düşirüp Burusa’da Pınarbaşı’ndan zuhûr ider. Bir günlük yoldan ziyâdedür. Ol ecilden cevânib-i erba‘asına cereyân iden âb-ı revânın nihâyeti olmaduğından mâ‘adâ tıbba müte‘allik akākīr ve a‘şâb ve sa‘leb gûn-â-gûn şukûfe ve tûtiyânın hisâbı yokdur. Ve kimyâ otı dahi bu dağda çokdur dirler. Muhassal bu dağda olan acâibât ve garâibâtın ta‘rîfi tahrîr ile mümkin değildür. Görenlerin ve ibret nazarıyla bakanların ma‘lûmlarıdur.

Cebel-i Gülistân: Şîrvân’dadur. Azîm ü mehîb mağaraları olup acîb ü garîb lağımları ve dehlîzleri vardur. Ve ba‘zı sularında kamış biter gibi taşları çıkar ve bir mağarası içinde dehlîzden gāyet muhkem ve şedîd rûzgâr çıkar ki içerü girmek murâd ideni her ne kadar kuvvetlü âdem ise dahi girü atar.

Cebelü’n-Nâr: Türkistân’dadur. Ve bunda bir mağara vardur ki içine giren insân ve hayvân hemân helâk olur.

Cebel-i İşdûbe: Endelüs’dedür. Ahmed bin Ömeri’l-Uzrî eydür “Bunun bir mağarasının taşı üzre yaruğından sapı taşra bir balta durur. Her ne kadar zor idüp almak isteseler çekmek mümkin olmaz. Hemân ki koyıvirürler, bir zamân ol taş yaruğına girüp pinhân olup ve ba‘dehû yine ayân olur ve ba‘zı mülûk ol taş üzre azîm âteşler ve kaynanmış eczâ ve sirke döküp ve pâreleyüp **[İ, 584b]** keyfiyyet-i hâline vâkıf olmak murâd idüp aslâ ve ve kat‘â zerre kadar bir pâresine çâre idemeyüp fâriğ olurlar.

Cebel-i Berâsim: Kazvîn köylerindedür ki ol dağda mesh olmış gāyet çok insân ve hayvân sûretleri vardur ki kimi aru gibi ve kimi avret ve ba‘zı oğlan emzirürler. Ve ba‘zı hayvân dahi öyle ve ba‘zen cimâ‘ ider.

El-kıssa: Her ne hâlde ve ne işde bulunmışlar ise ol hâlde taş olmışlar.

Cebel-i Hûrkūr: Vilâyet-i Ummân ile Hadramût mâbeyninde olup ve bu Hadramût sükkânı ekser sâdât-ı bâ-Alevî olup ve kerâmet-i bâhire sâhibleri çokdur. Ve birkaç sene mukaddem Abdullâh bin Haddâd nâm a‘mâ bir kimesne var idi ki kerâmet-i bâhiresi meşhûr ve gün gibi ayân idi. Ve bunların eşrâfı Abdürrahmân bin Sakkāf ve Ömer bini’l-Mühdâr ve ve kebiyyesi Ebû Âişe ve Ebû Bekr el-Ayderûs olup ve bunların kabirleri Aden’e Hadramût kurbında olup Mekke-iMükerreme ve Medîne-i Münevvere ve Hind ve Yemen halkı bunlara gāyet mu‘tekıdlerdür. Her bâr fevc fevc ziyâretine gelüp ve hâlâ bunların evlâdından her vardıkları vilâyetlerde azîm ri‘âyet ve ikrâm

iderler. [5220]اللّهم انفعنا بهم و ادخلنا في شفاعتهم Bir kimesnenin bir müşkil işi olsa bunların ervâhına du‘â ile istinâd itse işi âsân olup Yahyâ bin Yahye’l-Yemenî eydür “Nâhiye-i Sevr’in bir dağda cûd kurudırlar tūli beş deve boyu ve arzı kalîl bir meşhûr minâre vardur. Bir kimesne sihr öğrenmek murad itse bir keçi alur ammâ külliyâ siyâh ola. Boğazlayup yedi pâre ider. Bir pâresini dağda mukīm olan çobana virüp ve altı pâresini kendü götürür. Ve işkenbesinin içindeki külliyâ gövdesine sürüp ve derisin giyüp bir gice sabâha dek anda girüp yatar. İrtesi gövdesi olmış bulur ise hemân çıkup on güne dek kimseye söylemeye ki ol makbûl olmışdur. Ve eğer yatduğı hâlle kalur ise makbûl olmaduğın bilür ammâ bu ahvâl atası ve anası olmamak şartıyladur. Ve hâlâ ol vilâyet halkı sihirbâzlıkda meşhûrdur.

Cebelü’t-Tayr: Mısır’da Nîl’in şarkīsindedür. Ve her yıl bir vakt-i ma‘lûmda bî-hisâb su kuşları gelüp ol dağ üzre otururlar. Ve anda bir taş üzerinde delik vardur, ol kuşlar gelüp birer birer başın ana sokup çıkarurlar. Ve hattâ bir kuş tutulup başı içlerde kalup asılur. Ve ba‘d-i zamân düşüp ölür. Ve sâir kuşlar anı görüp cümlesi uçup giderler tâ sene-i âtiyeye dek gelmezler. Ve ol yerin halkının zu‘mınca ol delik birkaç kuş tutar ise ziyâde ucuzluk olur ve hiç tutmaz ise ziyâde kaht olur.

Cebel-i Mıknâtıs: Deryâ-yı Hind’de cibâl-i Kulzüm’e karîb bir acîb ada gibi bir kayadur. Demiri kendüye cezb itmekle anda demirli gemi konmazlar.

Cebel-i Tirhâle: Rûmili’nde Tirhâle şehrinin yolında düz sahrâda sa‘b ve dik dört-beş uzun minâre boyı yüksek yekdâne taş bir cebeldür. Filîd kayası dirler. Üzerinde iki yüzden ziyâde keşîşler olur ki kilisaları ve âlî binâları olur ki ve dağın üsti üç dört hırmenden yoldur. Külliyâ za‘ferân ekerler ve ol dağın dört cânibinde gitmek değil, kuş olup uçmak dahi olmaz. Varan müslimânları bir zenbile koyup makara ile yukaru çekerler ve ağacdan nerdübân var, iki yüz ayak çıkıldıkdan sonra varulur ve zencîrlere yapışup **[İ, 585a]**çıkarlar.

Cebel-i Nûrcân: Acem’de bir mağarasından su tekātur ider bir âdem görinse yetecek kadar su çıkup tenhâ kaldıkda tedrîcle tekātur ider.

Cebelü’s-Sa‘lebeyn: Basra cânibinden Ka‘be yolında iki dağdur. Birine Dalli‘Benî Mülk dirler ve birine Benî Şa‘bân dirler. Anlara kâfirî cinler musallat olup Dalli‘, Benî Şa‘bân’da âşikâre olan insân ve hayvâna mazarratları irişüp ammâ Benî Mâlik’de seyerân idenlere çendân zararları olmaz. Bunların ahvâl ü ahbârı gāyet çokdur.

[5220] Allahım bize onlarla faydalandır ve şefaatlerine kavuştur.

Cebel-i Sâde: Bolı üzre bir azîm dağdur. Üzerinde bir vâsi‘ minâresi olup ol su anda cem‘ olur ve kesret-i vukūf ile mütegayyir olmaz ve kapusında iki delüği gibi olup birinden girüp ve birinden çıkarlar ve dirler ki oğlu olmayan kimesne çıkmasında gāyet meşakkat çeker ve hattâ Kazvînî “Ben bir âdem gördüm, bin belâ ile çıkdı” diyü rivâyet ider.

Cebel-i Katrân: Şeyh Re’îs eydür “Anda eşcâr ü ahcâra bal yağup zâhir olanı insân devşirür ve mahfî olanı asel-i nahl olur.

Cebel-i Kirman: Bunun bir suyı çıkar, üzerine âdem varup bir kerre çağrınsa hemân durur ve tekrâr çağırdıkda yine akar. Ve hikâyet olunur ki diyâr-ı Hind’in ba‘zı dağlarında âdem sûreti gibi eşcâr-ı kibâr olup yapraklarında dahi âdem şekli görünürmiş. Ve kāmeti iki âdem boyı bir cins ağacı dahi olur ki üzerinde iki dâne sâkı biter. Yer yüzine mâil öyle uzar ki altında on bin âdem müstezıl olmak kābildür ve yeşil taşdan ağacları ve budakları ve yaprakları ve külliyâ yemyeşil seng-i hârâdur. Ve ba‘zı otları biter ki anı gören kimesnenin yüzi muhkem âteş görmiş gibi kızarup ve burnından sular akar dirler ki zükkâma ziyâde fâidesi vardur. Ve bir cins ağac dahi olur ki yaprağını âteş yakmaz ve hattâ âteş içine kosalar demir gibi kızarup çıkarıldıkda girü yeşil ve tâze yaprak olur. Ve nihâyetinde dahi ba‘zı ağac olur ki budaklarını kesüp yere bırakdıklarında ilan gibi hareket idüp tâ bir yere bağlamayınca sâkin olup durmaz. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ hazretlerinin böyle acîb ü garîb akıllar ihâta itmez ve fikirler irmez hikmetine ve kudretine nihâyet yokdur. Bu bâbda dahi bu mertebe ile iktifâ olunsun. Bundan böyle ahcârın dahi havâssından icmâlen beyân idelim.

Der Beyân-ı Havâss-ı Ahcâr

Hacer bir cisimdür ki eğer şeffâf olur ise taht-ı arzda muhtebes olan matardan hâsıl olur ve eğer şeffâf olmaz ise âb ile tīn mümtezic olmasından hâsıl olur. Hakk sübhânehû ve te‘âlâ cemî‘-i mahlûkātında bir hâssa halk idüp fâidesiz abes yere bir mahlûkı yokdur.

Hacer-i sepîd: Ya‘ni ak taş. Mihakde sarı olur ise götüren kimesnenin kavli sâdık olur ve eğer kızıl çıkarsa getüren cümle ef‘âlde mukaddim ve mücidd ola ve eğer âsumânî olur ise sâhibi halîm ve halûku’n-nefs ola ve eğer yeşil çıkar ise bostânda koyalar, mahsûl tîz biter ve eğer kara çıkar ise götürmesi ve içilmesi semûma nâfi‘dür.

Hacer-i surh: Mihakde beyâz olur ise götüren âdemin cemî‘-i umûrı âsân ve eğer sarı olur ise veyâ mugayyir olur ise kolına bağlayup halâyık muhabbet ide ve yeşil

çıkar ise darb-ı silâhdan halâs ola ve kara **[İ, 585b]** çıkanın kendü nefsine sözi mukadder ola.

Hacer-i âsumân: Mihakde ak çıkar ise sâhibinin gam ve hüzni ve elemi gide ve eğer sarı çıkar ise götüren sâlih ve halîm olup ve bir kuyuya ve bir nehre bıraksalar suyı kalîl olup gitdikce muntkatı‘ ola ve yeşil çıkar ise götürenin mezâri‘i bereketlü ola, şöyle ki taş üzerine dahi eker ise mahsûli çok ola ve eğer mugayyir olur ise matlûbı ismiyle iktihâl ideler, zarûrî muhabbet ide.

Hacer-i Ahdar: Mihakki ak olur ise bir hırkaya sarup mezâri‘de defn olunsa mahsûlâtı vâsi‘ ola ve eğer mugayyir olur ise sâhibinin eli mübârek olup ilâc itdüği hasta ifâkat bula.

Hacerü’l-Esved: Mihakki sarı olsa hâceti irvâ ola ve yeşil ise hâmil-i havân enâm şerrinden berî ola.

Hacerü’l-Agber: Mihakki kara veyâ yeşil çıkarsa iktihâl iden avret erine şîrîn görine ve sarı çıkar ise götüren memdûh-ı halâyık olup ve kızıl çıkanın sâhibi yapuya teveccüh ider ise cihet-i ma‘âşı müheyyâ ola. Eğer âsumânî çıkar ise hakîm ü âkıle ola hattâ nefsinde câhil ise de.

Hacer-i segūb: Kitâbü’l-Fülûc sâhibi dir ki “Halkasından meyvedâr ağacın dalına assalar, âfâtdan kurtılup yemişi bî-şumâr eyle[r].

Hacer-i mâhî: Hind’de bulunur. Gāyet kızıl taşdur. Üzerinde bir siyâh nokta vardur, izâle idicek hacer-i mükerrem olup ekserîni te’sîr virür ve cümleden biri fâlice nâfi‘dür.

Hacer-i sâmûr: Sâir ahcâr anınla kat‘ olur. Hazret-i Süleymân aleyhisselâm Beytü’l-Makdis’i binâ iderken cinnîler seng-i hârâlarını demir âlâtla keserlerdi, halâyık cem‘ olup “Taşların sadâ âvâzesinden niçemiz helâk oldı” diyü şekvâ itdiler. Hazret-i Süleymân aleyhisselâm kavm-i cânnı cem‘ idüp “Bir âsân vech ile kesmeğe dermân var mıdur?” didikde birisi “Bir taş vardur ammâ nerede olduğunı bilmem” didi. Ve içlerinden biri “Ukāb yumurtasını getürsünler bir çâre idelim” didikde fi’l-hâl biri ihzâr idüp ve yumurtayı bir kavî şîşeye koyup ve yine yuvasına bırakup muntazır oldılar. Ve bir zamândan sonra ukāb yuvasına gelüp ve yumurtasını çıkaramadıkda hemân ol sâ‘at tayy-i mekân idüp bir taş getürür ve şîşeye değdirdikde pâreleyüp yumurtasın alur. Süleymân’a haber virdiklerinde ukābı çağırup “Ol taşı kanden getürdün?” diyü suâl itdikde “Aksâ-yı Mağrib’den aldım” diyü cevâb virdikde biraz dîv ve cinlere emr idüp ve kifâyet mikdârı getürdüp âsân vech ile lüzûmı olan taşları anınla pârelerler ve Beytü’l-Makdis ve Mescid-i Aksâ’yı binâ iderler.

Hacerü'l-bâh: Bu taşı eğer er ve eğer avret götürdükde cimâ'a be-gāyet kuvvet virüp ve dili altında tutsa susuzluğı giderür ve bir âdem dört arpa ağrın içse tamâm ishâl ider. Bu taş ba'zı Efrenc vilâyetinde bulunur dirler.

Hacer-i i'tāf: Kırlangıc yuvasında bulunur dirler. Biri beyâz ve biri kızıl olup beyâzını masrû'a takup ve kızılını sâhib-i feza'götürse emîn olalar.

Hacerü'n-nevm: Götürene muhkem uyhu galebe ider ve uyur. Âdemin başı altına kosalar uyanmaya ve gövde kızılına sürseler iyi ider.

Hacer-i ermiyûn: Bin pâre olsa her pâresi nefs olup götüren kimesne halk içre mehâbet tahsîl idüp iktihâl iden min-ba'd remed görmeye.

Hacer: Ukāb **[İ, 586a]** yuvasında bulunur. Hurmâ çekirdeğine benzer. İçinde bir sadâ işidilür, eğer kırsan içi boşdur. Vilâdeti müte'assir olan avret bunı götürse fi'l-hâl vaz'-ı haml eyleye ve dili altında tutan makbûlü'l-kavl ve dil-pesend ola.

Hacer-i Tîrmer: Diyâr-ı Mağrib'de olur. Bunı bir evde kosalar etrâfdan olan cemî' sıçan cem' olup üzerine üşerler. Hattâ ehâlîsinin kedileri olmayup elleriyle tutarlar.

Hacerü'l-matar: Diyâr-ı Etrâk'da bulunur. Kazvînî nakl ider ki "Kaçan ki bunı suya bırakalar hemân havâ bulutlanup ve yağmur yağar.

Hacer-i mermer: Billâhi ma'cûn idüp cıbânı çok olan üç gün yise def' ola ve ammâ avret yir ise bir dahi hâmil olmaz.

Hacerü'l-kelb: Yavuz kelbler ağzına alup bırakduğı taşdur. Eğer bir kimesne yedi taş alup iki kimesnenin niyyetine atsa evvlde ağzına alup bırakdıkda iki taş alup suya veyâ şarâba koyup içürse muhkem adâvet ideler ve güğercine kosalar dağıla.

Hacerü'l-fettâh: Sünger içinde olur, şarâbla içilse mesâne ve böbrek taşların dağıdur.

Hacerü'l-mesâne: Âdemde olur, ezüp içilmekle mesâne taşına ve sürme itmek gözde olan aklığa fâide ider.

Hacer-i nâr: Çakmak taşı dirler. Bunu akı ve kızılı ve karası olur. Vilâdetde usret çeken avret oyluğına bağlayalar, âsân vaz' eyleye. Ve sahk idüp hanâzîre ve cıbanlara balla ma'cûn idüp ekli nâfi'dür.

Hacerü'l-hût: Balık ağzında bulunan akça taşdur. Ezüp içmek mesâne ve böğrek taşlarını dağıdur.

Hacer-i a'râbî: Arab taşı dirler. Fil kemüğine benzer. Yumuşak döğüp kan sızan yere ekseler nef'in göreler.

Hacerü'l-Kıbtī: Hacerü'l-Yehûd'un bir nev'idür, Mısır'da olur. Kârîzler anınla bez ağar dirler, su ile içmesi kan tükürene ve eski ishâle ve kavuk ağrısına iyidür. Ve birkaç kez harîrden geçirüp göze sürseler iyi ider.

Hacerü's-sihr: Ciğer renginde sivâda mâil ak taşdur. Sâhibi gice ile iğne gibi yıldırur. Ol dahi yerden hevâmm ve cin ve şeytān kaçar.

Hacer-i Nântıs: Hind'de olur. Âlât-ı harb kâr itmez. Bunun olduğı yerde dahi cin ve şeytān karâr itmeyüp ve sihr kâr itmez.

Hacerhâ: Horâsân'da olur. Akça ve sarıca taşdur. Bunı hâtem idinen ceza' vü feza'dan ve elem ü gamdan kurtulur.

Hacer-i emrâne: Cenûb cânibinde sıbır gibi bir taşdur. Mekânında alunduğı vakt şems semt cenûbında ise tabî'ati hâr ve yâbis olup rengi kızıl olur. Ve eğer şimâlde ise bârid ve yâbis olup ve levni yeşil olur. Bunı götüren kimesnenin mülûk katında maksûdâtı hâsıl olur.

Hacerü's-semm: Hikâye olunur ki Hârûn'a becâ-yı Bermekî-i Yâdâbâd ecdâdı kadîm pâdişâhlara vezîr-i müşîr ile gelmişdür. Âkıl ve fâzıl olup umûr-ı saltanat ve nizâm-ı memleket ihtimâmında bî-nazîrdür. Eğer halîfeye vezîr olsa şevket ü saltanat dahi ziyâde olur diyü ta'rîf u tavsîf itdiklerinde halîfe dahi vâfir tuhaf u hedâyâ irsâl idüp da'vet ider. Mezkûr Yahyâ dîvân-ı halîfeye geldikde hemân halîfe bî-huzûr olup meclisinden redd ider. Ehl-i meclis bu hâli bilmeyüp mütehayyir olurlar. Nüdemâdan birisi halîfeye "Niçün bî-huzûr oldınız?" diyü suâl itdikde "Eğer müsâfir olmasa katl iderdim. Zîrâ benim huzûrıma zehr ile geldi" dir. Yahyâ'dan suâl iderler "Benim ecdâdımın ekserîni mülûk-i kadîme mâl u menâllerine tama' idüp veyâ **[İ, 586b]** bir hâlinden rencîde olmağla helâk itmeleriyle anlardan vasıyyet ve nasîhatdür ki hizmet-i pâdişâha varan kimesne yanında zehir getürsün diyü hâtemim mesmûmdur" didi. Halîfeye bu hâli i'lâm itdiklerinde Yahyâ'ya tahsîn idüp umûrun nihâyetini ve sonunı fikr itdüği ecilden vezîr-i hâss ve ser-derfter-i havâss idinür ve sonra Yahyâ halîfeye "Bende zehir olduğunı neden bidinüz?" diyü suâl itdikde halîfe dahi bıçak gibi bir taş çıkarup "Hacerü's-semm dirler. Zehir oldukda hareket ider. Sen geldikde elimden sıçradı, andan bildim" didi.

Hacerü'l-cebbe: Fındık gibi yılan başında olur. Yılan sokmış ve mesmûm olmış âdem götürse nef' idüp ve kan gitmeği içmek ile def' ider ve zihni ziyâde ve tab'ı güşâde ider.

Hacerü'l-aktari'ş-şa'r: Hafîf ve yumuşak taşdur. Kılı cezb ider ve hayvân üzerine sürseler deriden kılları yolar imiş. Altuna kendüsi veyâ râyihası ulaşdıkda külliyâ fâsid olup bir amele sürülmez olur.

Hacerü'l-aktari's-sûf: Hafîf ve rengi yeşile mâildür. Ziyâde cezb itdüğinden sûfun içine sarmaşur zebr-i bahr ile küllîsiedâ olunup zeyt ile munzam oldukda latîf akd ider.

Hacerü sehli'l-velâde: Hind'de bulunur. Hareket idersen içinden bir sadâ peydâ olur. Cemî'-i hayvâna ve insâna teshîl-i vilâdet ider.

Hacer-i Tüy: Cemî'-i semmûnâta tiryâkdür ammâ ciğer ve kalbi incidüp urûkda olan demi dahi fâsid ider ve rûh-ı hayvâniyyeyi münkabız idüp ve çok isti'mâl olunsa helâk ider.

Hacer-i hâdî: Cânib-i cenûbda olur. Bunı götürene kelb urmayup ve kuduz dahi dalamaz.

Hacer-i sehâvet: Şarkda bulunur. Yâkūt gibi levni kızıl olur ammâ evvelâ üsti kara gibi çıkar sonra hakkâk-i cilâ dirler anı hâtem inin ahlâm-ı rûyeden kurtılur ve şu'â-ı şems çok yakanın gözin za'îf ider.

Hacer-i nebyâs: Bunı çok çağıran deve kuyruğına bağlasalar gayri çağırmağa.

Hacerü'ş-şeyâtīn: Kızıla mâildür. Şeffâf ve sâf taşdur. Suda çok dursa zırnîh gibi durup üç kerre tâs olunsa zencefire gibi olup kızarur.

Hacer-i kūs: Bahr-i Ahzar'da sâhilinde olur. Bunı götüren gam ve elemden berî olur.

Hacer-i nâka: Deve otlayup tebevvül itdüği yerde olur. Bir ta'âm üze kosalar deve südi gibi lezzet virür. Âşık ma'şûkına sürse ifâkat bula. Gâlibâ anı Zafer kitâbında selvân didüği taşdur.

Hacer-i kır: Bir siyâh taşdur. Bunı katrâna ve sâire kosalar âteşde kaynar gibi kaynayup ve akar suyı ısıdur.

Hacer-i husbe: Bunı götüren beyne'n-nâs muhterem ve mükerrem ola ve metâ'ı uğrıdan emîn ola.

Hacer-i selîn: Cenûb cânibinde bir hafîfce taşdur. Götüren düşmene mansûr u muzaffer ola.

Hacer-i anberî: Yeşile mâil taşdur. Üzerinde yeşil ve siyâh ve beyâz noktaları vardur ve anber gibi kokar. Andan maşraba yapup su içilse merratü's-sevdâya iyidür.

Hacer-i gatās: Âteşe bıraksalar söğündürür ve şâribü'l-hamr dili altına kosalar hoş olmaz.

Hacer-i fîhât: Şarkın altun ma‘denlerinde bulunur. Yâkūt-ı ahmara benzer. Hâmili sihirden kurtılup dört arpa ağrı içün mecnûn ve dîvânenin aklı başına gelüp uslanur.

Hacer-i tartūs: Altun ve gümüş ve nuhâs ma‘denlerinde bulunur yeşil taşdur. Bunun suyı **[İ, 587a]** zehr-i kātil ve semm-i helâhildür ki ekser İskender bunı isti‘mâl idermiş.

Hacer-i kırtasya: Azîm dağlar eteğinde bulunur. Yıldırur taşdur ki fess suyıyla cemî‘-i zî-rûha zehirdür.

Hacer-i kırnatlayos: Hind’de bulunur. Seylânı demi keser ve hattâ olduğı yerde hacâmat itseler kan akmaz.

Hacer-i kalkand: Kırnatlayos ve kırûsda olan fâide bunda dahi vardur.

Hacer-i zebedü’l-bahr: Hanâzîr ve istiskā ve nikrîs ve ta‘sîr-i bevl ve vec‘aya iyi olup külfe ve behve ve dişler çürüğin giderüp ve hâtunlara vilâdeti âsân ider.

Hacer-i kersî: Sâhilde olur siyâh taşdur. Olduğı yere ilan üşer ve aslâ sâir âlât kâr eylemez. Yedi kerre döğüldükde beyâz olur. Ve bundan böyle cevâhir taşların havâssı beyân olunsun.

Der Beyân-ı Havâss ve Tabâyi‘-i Cevâhir-i Mütenevvi‘a

Evvelâ elmâs: Hind memleketinde bir vilâyetde olur ki anda mekân tutan yılan ve bir cins insânın yalnız görmesinde cân virmiş elmâs şol mertebe sarp ve kavîdür ki örsi ve çekici delüp kendüye zarar gelmez dirler. Fe-emmâ kurşun ile delüp pârelenür ve ekser pâresi müselles olur. Bunun gāyet pek olmasıyla hakkâklar sâir cevâhiri anınla delerler ve pirincden destere ile keserler. Elmâsın nef‘i çokdur, götüren kimesnenin gözi nûrlanur ve olduğı yere yıldırım inmez ve yılandan emîn olur, eğerçi mühlikdür üç arpa ağrı yağmur suyıyla içilse yılan sokmış ve cüzâm olmış âdeme iyidür. Kalbi güşâde ider ve dişe sürseler çürüklerin pâreler. Ve eğer keçi kanına kosalar eriyüp zehr-i helâhil olur.

Yâkūt: Gāyet yâbisdür. Beyâzı ve kızılı ve göği ve sarusı ve yeşili olur ammâ sarusı âteşe muhkem dayanup yeşili çendân mütehammil olmaz. Âteşde yanmaduğı ve dehniyyeti kılletinden olup ve pârelenmedüği rutūbeti gılzatindendür. Ve tūl-i zamân ile hüsn ü salâbeti dahi ziyâde olur. Gāyet iyisü ve kıymetlüsi rummânî renginde olandur. Bir miskāl gelen dört bin ve beş bin altun ider. Yâkūtun hâssası, ağzında tutanın kalbine ferah virüp ve pâdişâh ve beğler yanında hürmetlü olup ve susuzluğı def‘ ider. Bir âdem

vefât itdikde bir dâne yâkūt yutsa bedeni çürümeye ve hâtem idüp götüren vebâ ve tā‘ûn ve sâir belâdan kurtılur.

İncü: Mevsim-i rebî‘de evvel-i bahârda rûzgâr alup deryâ temevvüc itdikde sadefler deryâ yüzine çıkup ağzın açarlar. Bârân-ı nîsân yağdıkda her birinin ağzına kaç katre düşer ise ol kadar olur. Ve ba‘zısına yalnız bir katre düşer, dürr-i yetîm olur. Buna lü’lü-i şâhvâr dirler ki gāyet kıymetdârdur. Ve sadef ağzına katre düşdükde hemân ağzını kapayup ve deryâ dibine yapışup kalur. Ol katre-i nîsân dahi ana rahminde menî mün‘akıd olduğı gibi bir zamân müncemid olur. Gavvâslar ka‘r-ı deryâya dalup çıkarlar. Ve eğer sadefe acı deryâ suyı girerse levni mükedder ve eğri olur ve eğer hemân nîsân suyı girerse beyâz ve müdevver ve latīf gevher olur. Vaktâ ki ekşi su ile hall olup irmiğe sürilse gidere ve iktihâli göze kuvvet virüp ve ma‘cûn idüp yinse cimâ‘a ziyâde kuvvet virür. Misk râyihasında ve sâir müessir kokulardan ve râyiha-i tayyibelerden ve kerîh kokulardan ve nemnâk yerlerden **[İ, 587b]** ve yağdan ve hammâmdan ve âteşe karşu durmadan bozulur. Bir dâne incü ki ak ve müdevver ve yarım dank gelür, beş filori ider ammâ bir cins olur ki şebçerâğ dirler gāyet şeffâf ve büyük ve hafîf ve müdevver olup ve mîzânda yine yarım dank gelür, anın behâsı iki yüz ve dahi ziyâde filoridür ve ziyâde büyüğine behâ irişmez.

La‘l: Ulüvv-i kıymetde ve sâir menfa‘atde yâkūt-ı ahmere benzer. İyüsi yanar âteşe konsa söğündürüp kendüye zarar gelmez. Bunun iyüsi andan bellüdür. Ve bunun iyüsi Bedehşânî olandur ammâ çıkarması gāyet müşkildür. Ve bunı ma‘cûn itmesi kalbe ve göze ve cüme a‘zâya kuvvet virüp ferahlandırur ve götürmesi susızlığı keser ve ıssıdan zarar gelmez. Ve bunun pâk ve sâf ve şeffâfı behâlıdur. Ayâs Paşa merhûm Erzurûm hâkimi iken bir Gürci kal‘asın feth idüp la‘lden bir sâgar bulur ki içine bir âdem sığarmış ve yekpâre la‘l imiş. Ve yanında şecere gibi bir kâğıd bulunur ki on yedi pâdişâh hazînelerine girdüği tahrîr olunup ve Keykâvus zamânından kalmış. Ve ol dahi pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine gönderür ve hâlâ hazîne-i âmirededür dirler.

Zümürrüd: Rengi yeşile mâil sâf ve şeffâf taşdur. Efâ‘ı ve hayyât görse fi’l-hâl gözi kör olur ve zümürrüd-i zübâb dirler bir cins olur ki sâhibinin üstine aslâ sinek konmaz.

Zemerced: Renkde yâkūt-ı ahzara benzer ammâ kuvvet ve kıymeti çendân değildür.

Hacer-i mülceş: Cemî‘-i ahvâlde ve kıymetde yâkūta benzer.

Fîrûzec: Acem’de olur bir gökçe taşdur. Hacer-i Hind gibi sâhibinin ziyâde safâsıyla musaffâ olupkeder ile mükedder olur. Gören ihtihâl olunsa kuvvet virüp ve

hâteminde götürmesi mûris-i gınâdur. Nitekim Ca‘fer-i Sâdık hazretleri bu husûsa mutābık buyururlar: ما افتقرت يد تختّمت بالفيروزج[5221] buyurur. Fe-emmâ nefy-i heybet ider dirler. Ve sâhibine bir âfet gelmeli olsa pârelenür.

Mercân: İyisü ahmerdür. Fe-emmâ siyâhı dahi olur. İhtihâli göze kuvvet virüp ve zeyt yağına kosalar rengi bozulup ve sirkeye kosalar kararur. Dîser didikleri taş bunun kökidür dirler.

Akīk: İyisü bilâd-ı Yemen’den gelür. Kāle Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem من تختم بالعقيق لم يزل في بركة و سروره[5222] Akīk hafakāna fâide idüp ve hâtem, hîn-i ta‘accübde kesret-i dıhk ve vakt-i husûmetde gazabı sâkin olur ve döğüp dişlerine sürülse kanamaz idüp ve râyihasın dahi giderür. Ve hâs akīki döğüp âteşde eritdiklerinde üzerine bir dirhem güğercin incüğinvi muhkem döğüp konılsa kızıl yâkūt gibi olur.

Yeşim: Hükemâ buna hacerü’l-galebe diyü tesmiye iderler. Zîrâ sâhibine cenk ve husûmetde kimse galebe itmez. Ve hasmı zelîl ve makhûr olur ve ağzında tutsa teşneliği keser. Olduğı yere yıldırım inmez.

Kehribâr: Bunı götürmesi hafakāna iyidür ve yürekden gelen kana nâfi‘ olup ve hâmile götürse her cins âfâtdan emîn ola.

Billûr: Me‘âdinden çıkar. Ukūnet-i burûdetden hâsıl olur. Sırçadan beyâz ve şeffâfdur. Elvân-ı yâkūt ile sıfata kābil olup yâkūta ve sâir elvân-ı ahcâra dahi müşâbih olur ki beyne’l-ahâlî meşhûr olup ve bundan olan evânîden su içilmesi ekser emrâza nâfi‘ olup mir’ât-ı sûret-i eşyâyı ayniyle gösterüp ve göze kuvvet virür. **[İ, 588a]**

Zücâc: Cemî‘-i elvânla mütelevvin olup dab‘olunan tabî‘at ile imtizâc ider. Havânda muhkem döğüp dişlere sürüldükde cilâ virür ve beyâz-ı aynı giderür ve bununla iltimâs müfîd olup ve dehen-i zıbık ile tılâ olunan yerde kıl bitürmez.

Esnâf-ı boncuk: Boncuğun elvân ve esnâfı gāyet çokdur ve bir cins beyâz ve sâf boncuk olur ki üstünde kızıl keşîdeler çekilüp yer yer beyâz noktaları var. Anı götüren avret yanında oldıkça hâmile olmaz ve diğer incü gibi bir beyâz boncuk dahi vardur ki kezâlik anında kızıl keşîdeleri olur ve üzerinde karaca noktaları vardur. Sâhibi aslâ fakr u fenâ görmeyüp tâ ölince vüs‘at ve gınâda ola ve diğer bir ak boncuk dahi olur ki kızıl damarları olup üstünde beyâz noktaları vardur. Bunı yanında taşıyan âdeme her gören avret muhabbet ide. Boncuğun esnâfı çokdur, bunula iktifâ olundı

[5221] Cafer-i Sâdık’a ait olarak gösterilmektedir. İbşîhî, *Müstetraf*, II, s.299. Fîrûzec kullanan el fakirlik görmez.

[5222] Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsat*, I, s.39. Akik kullananın bereket ve süruru gitmez.

Der Beyân-ı Havâss-ı Me‘âdin

Cümle me‘âdinden hâsıl olan eşyânın makbûli ve mergūbı ve mecbûli ve sultānı makāmında olan zehebdür ki Hakk sübhânehû ve te‘âlânın azîz itmesine mazhar düşmekle cümle eşyâdan azîz ve muhteremdür. Altunun tabî‘ati hâr ve ratb olup âteş ve türâb ve tūl-i zamân ile fenâ bulmaz ve çürüyüp harâb olmaz. Kalbe kuvvet ve basara cilâ virüp yiyüp ve içmesi dahi bedene tarâvet ve cimâ‘a kuvvet virdüğinden mâ‘adâ hayvânâta ve eşcâra dahi yarayup ve hattâ bir ağacın köki altun ma‘denine ve yâhûd yerde defn olmış altuna ittisâli vâki‘ olsa altunun hâssasından nâşî ol ağacın meyvesi ebnâ-yı cinsinden hâriku’l-âde iri ve latīf ve lezîz yemiş virüp ve ağacı dahi ten-dürüst ve ser-firâz olur. Ve yedi kerre mîrânda kalan bir kana nef‘ idüp sar‘a ve ahlâm-ı rediyyeyi def‘ idüp ve eğer dağ yakılsa bî-zahmet bitüre ve kulak delinse tîz onılup ve kapanmaya.

Fıdda: Ya‘ni gümüş. Zehebe sâirden akrebdür. Ve eğer kable’t-teftîc burûdet ârız olur ise altun olurdı. Anınçün ilm-i tabî‘ate mâlik olan ehâlî-i hikmet ekserin te’sîrini müşâhede ide. Âteş ve türâbla harâb olur ve tūl-i zamân ibkā olunsa fenâ bulur. Edviye-i meşrûbe ile içilmesi rutūbât-ı zevceyi kat‘ idüp dekle ve hızb ve usr-i bevli def‘ idüp zıbıkla bevâsîre tılâ olunsa nef‘ ider.

Hadîd: Bunun fâidesi sâirlerden ziyâdedür. Zîrâ cümle esnâfda medhali olup bununla amele getürilür. Bunun berâdersin uyhuda belikleyen âdem götürse kalbi kavî ve havfı zâil olup ve mehîb olur. Ve bâde tarafına konsa zehrin ve mazarratın ve beyne çökerüp iyüsin ve menfe‘atin üzerine çıkarur ve iktihâl olunsa efsâh-ı uyûnı giderüp ahlâm-ı rediyyeyi ve efkâr-ı fâsideyi def‘ ider.

Polad: Bunun hâlis ve a‘lâsı diyâr-ı Çin’in me‘âdinlerinde bulunur ve amelîsin dahi idüp dımışkī dirler menfa‘ati andan ziyâdedür. Kuvvet-i kalbi ziyâde ider ve çinîsi merâka ve sâhib-i lukve ve ehl-i sar‘a nâfi‘ olup ve bir beyt-i muzlemde yaksa ziyâde nef‘ müşâhede ider.

İsrib: Elması ednâ darbla kırup altuna zarar ider. Eğer bundan yigirmi sekiz dirhem mikdârı bir sahîfe idüp karnına bağlasalar şehveti keser. Ve me‘âdinden bu mezkûrâtdan mâ‘adâ zikr olunması lâzım gelenlerden tûtiyâ Hind ü Sind sevâhilinde olur. Yeşili ve sarusı dahi **[İ, 588b]** olur ammâ iyüsi beyâzî ve tayyârî olandur. Şem‘-i asel ile mu‘âlece olmayıcak erimez. Tabî‘ati bâr u yâbis olup urûk-ı aynde olan dem-i fâsidi giderüp rutûbetin keser ve maşrabasından su içilmek yürek yağın eritdüği içün ekser mülahham olan ekâbir anı isti‘mâl ider. Ve bu hakīr Bağdâd’da cebecibaşı ve

vekîli iken ol vakit Bağdâd vâlisi ve serdâr-ı asker olan Daltaban Mustafa Paşa suyun harâretinden şekvâ idüp ol meclisde olanın biri tûtiyâ-yı Hindî vardur, eyyâm-ı sayfda andan bardaklar ve sürâhîler yapup Hindistân'ın hâr yerlerinde anınla suyı ve şarâbı soğudup işrâb iderler, şöyle ki suyı müncemid idüp buz dahi iderler didikde bu hakīri çağırdup "Cebehâne-i âmirede tûtiyâ-yı Hindî var ise andan bir kûze yapdırup getür!" didikde bu hakīr dahi cebehânede bu cins şey olmaduğından mâ'adâ bu kulun ismini dahi şimdi istimâ' eyledim" didikde "Bâh ne dimekdür ki pâdişâh cebehânesinde bu dünyâda olan şey olmaya. Ben cebecibaşı olmadım mı bu dünyâda her ne kadar şey var ise cebehâne-i âmirede mevcûd itdirdim" diyü meclisde olanlar kendüyi medh ü ta'rîfe başlayup bir cebbâr âdem olmağla bu hakīr dahi "Efendim Hazret-i Allâh seni mu'ammer eylesün. Sâir nâsı siz kendünize mi kıyâs idersiz? Sizin rüşd ü şânınıza bizlerin bin yıl ömrümüz olsa iremeziz. Henüz İstanbul'da ve serhadlerde bulunan cebehâne efendimizin re'yiyle cem' olan mühimmâtın bakıyyesidür" diyü müdâhene itdüğimde "Çünki öyledür bana böyle şeyleri arz u i'lâm it! Mübâya'asına fermân vireyim. Şimdi kızılbaş-ı bed-me'âşdan bir elçi geldikde şerbet içine buz konulmamak nâmûs değil midür?" "Belî öyledür" didim. "Yâ çünki öyledür bunca gündür bunı bana niçün arz u i'lâm itmedin?" didikde "Fermân efendimin. Ancak bu ana gelince cenâb-ı sa'âdet gibi bir âkıl vesâhib-ta'bî'at vezîr görmedim ki bunı der-hâtır ide" didüğimde hazz idüp "Hayde var! Bi-eyyi-hâl bulup getürmek gereksin" didi. Ve ol meclisde ol vakit Bağdâd müvellâsı Uşşâkîzâde Osmân Efendi ve sefer nâzırı Çâtirezâde Ahmed Beğ mevcûd olup ve birbirlerine işâret idüp zevklenürlerdi. Zîrâ böyle nâ-münâsib aklına gelen şeyleri teklîf-i mâl-lâ-yutāk idüp muhassal anın bir mîhı düşse cebehâneden istedüğini bilürlerdi. Hâsıl-ı kelâm Bağdâd'da bulunmayup ve bir menzil virüp Basra'ya âdem gönderüp geldikde iki-üç vakıyye su alur bir sürâhî yapdırup getürdükde bir bâdiye içine ol sürâhînin boğazına çıkınca su koyup ve ol sürâhî su ile doldırup ve bâdiyede olan su içinde dolap gibi devr itdirdirler. Bir-iki sâ'at kadar böyle tahrî itdürdükden sonra vâkı'-ı hâlde vâfir bürûdet hâsıl itdi. Ammâ buz olmayup ve suyun dahi ta'mına halel geldikde "Henüz yeni olduğındandur" didiklerinde birkaç def'a dahi tecribe itdiler. Mümkin olmayup ve suyun ta'mı bozulmağla ba'zı kimesnelerden suâl olundukda "Bunun suyı müncemid itmesi ol vilâyetin âb u havâsının hükminden olup Hindistân'ın dahi her yerinde olmaz" diyü cevâb virmeleriyle fârig olup terk eyledi. Ve bu hakīr dahi elli guruş kadar darrâbı çekdi. Ve bu tûtiyâdan **[İ, 589a]** devât yaparlar ammâ devâm ve sebâtı olmayup ve tîz çevirüp harâb olur.

Lâjeverd: Bunı hâtem idinüp götüren kimesneler ayn-i nâsa mükerrem ve muhterem görinüp eshâb-ı mâl-i hulyâya fâide ider ve temre-gûyu giderüp kuhl ile mahlût olsa göze nâfi‘ olur.

İsmid: İyüsi kuhl-i Isfahânî’dür. Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem buyurur [5223] عليكم بالإثمد فإنه ينبت الشعرو يجلو البصر Tabî‘ati hâr u yâbisdür. Eshâb-ı uyûna takviyet virüp ekser-i evkāt evcâ‘ına menfe‘at ider. Husûsâ acûzeler ve şuyûha yağıyla mahlût olup yanmış yere sürseler nef‘-i rihâli def‘ ider.

Gazez: Bunun iyüsi beyâz ve sarulığa mâil olandur. Kezâlik bu dahi bârid ü yâbisdür. Evcâ‘-ı uyûna ve rutūbâtına fâide ider.

Zencefire: Bârve yâbisdür. Semmûm-ı kattâledendür. Diş etlerine bitmeğe ve âteşden bir yer yanmağa ve sâir cerâhâta enfa‘dur.

Kalkend: Esnâf-ı vâcdendür, bevâsîre ve ri‘âfa fâide ider ve karında ve yürekde ve kulakda olan kurdları kırar ve su ile ev içine saçılsa berâgīs ve sâirîn helâk ve bununla bir kimesne yüzini yusa zeyt yağı sürmeyince uyumaya ve bileğine sürüp ustura yalansa gāyet keskin olur.

Üşenc: Râstık taşıdur. Bunı döğüp billâh aç karnına bir kaç gün bir kaç dâne habların yise tılâfı gidere, mücerrebdür. Zîrâ bunun tabî‘atında dahi altun tabî‘atı vardur. Meselâ âteşde muhkem kızdırup kırk-elli kerre güğercin necisi karışmış sirkeye ve iki-üç kerre zeyt yağına ve bir ol kadar bal koyalar tasfîye olur. Ve tasfiye-i kameriyyesi budur. Râsinc ve durı ve bûre ve sîmü’l-kāre dirler. Dörder dirhem berâde-i sîm iki dirhem potada eritüp ve dört dirhem tenkıye olmış nuhâsa tarh idüp hâlis kamer ile tasnîf ideler.

Zencâr: Bahirde olur. Milh cinsindendür. Altuna nisbet virür ve diş ağrısın giderüp kurdın öldürür ve diş etlerin bitirür.

Natrûn: Hâr u yâbis olup ecsâm-ı vesahdan pâk ider, yüzi nurlandırur ve erhâma takviyet virür ve hacere hılt olunsa etmeği beyâz ider ve ta‘âma kuşlar muharrâ pişirür.

Nûre: Hâr olup cemî‘-i ahâdı eridür ve abrasa iyidür ve ahlât-ı galîzaya nef‘ ider. Temregüyive beyâz-ı aynî giderür ve asel ile kulağa taktīr olunsa ağrısın ve sağırlığın giderür. Ve mükevven ile şarâba katılup içilse habcûnı def‘ idüp ve tahlîl-i riyâh idüp kulunca sürerler ammâ mi‘deyi ifsâd ider dirler. Ve bu da su gibi hall idüp fıtık taşını eritür.

[5223] Tirmizî, *Sünen*, IV, s.234. İsmid sürmesine devam edin. Şüphesiz o kirpikleri bitirir ve görüşü cilalandırır.

Milh: İki nev‘dür. Biri ma‘denî ve biri amelîdür ki deryâdan ve kuyulardan müncemid iderler ammâ ma‘denîsi latīf ve lezîz olup ve havâssı dahi ziyâde olup mu‘âleceye girer. Eflak tuzı cümleden a‘lâ olup ve ta‘âmı dahi lezîz ider. Cümle tuzların tabî‘atı hâr u yâbis olup küllî ufûnâtı giderüp ve ahlât-ı galîza ve balgam ve sevdâyî sürer. Ve lahm-ı zâ’idi ekmel idüp ve levni gökçek ider. Nitekim Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem Hazret-i Alî’ye buyururlar. “İbde’ bi’l-milhi va’htim bihi. Fe-inne fîhi şifâun min seb‘îne dâ’in” ve “Ta‘âma tuz ile ibtidâ eyle yetmiş dürlü derde devâdur” buyurmuşlar. Ve milh-i Hindî sâir esnâfdan a‘lâdur.

Milh-i enderânî: Hacı Bektaş tuzı didikleridür. **[İ, 589b]** Eğer göze sürülse kanını keser ammâ za‘f-ı basar getürür.

Zıbık: Hükemâ kavliyle eczâ-yı mâ’iyyenin eczâ-yı arzıyye-i kibrîtîsiyle mahlût olmasındandur dirler. Ve beyâzıyyetine sebeb anların sâf olmasıdur. Aristo kavliyle zıbık gümüşdür dir. Nihâyet ana da rasâs gibi ba‘zı âfât ulaşup tagyîr olunur. Nitekim hükemâ-yı ızâm akd-i tâm idüp marîzdan emrâzı def‘ itdikleri gibi anın tab‘ında olan a‘râzı kat‘ iderler.

Zehîne: Zu‘m-ı hükemâ üzre arzda olan tûbât-ı fehtekatekanın şiddet-i sermâ ve harâret-i germâsıyla tahlît ü tahlîlden ve harâret-i ma‘den ile matbû‘ olup taglîz olmasındandur dirler.

Kibrît: Eczâ-yı mâ’iyye ve arzıyyenin ve hevâiyyenin birbirine ziyâde muhtelit olup müncemid olmasıdur. Harâret-i kuvvete ve nefh ve sekte ve şakīka nef‘ idüp akı abrası ve behakı kat‘ ider. Ale’l-husûs ki sirke ola ve netrûn ile nikrîse tılâ olunsa yarayup zükkâmı habs ider. Yağla ve hımâr tırnağı ile ola.

Zirnîh: Ahmeri ve asfarı olur. Semm-i kātildür. Râyihası ve tatlu nesne ile ekli ziyâde helâk idüp ve zeyt ile kehleyi öldürür. Ve dehen-i verd bevâsîre iyüdür.

Neft: Kısası ve akı olur. Gâhî âteşsiz sür‘at ü hareketle müteharrik olur. Evcâ‘-ı mefâsıla ve a‘zâya menfa‘at idüp lakveye ve fâlice ve nâzileye ve beyâz-ı ayne iyidür. Ve nısf miskāl içmesi sancuyı ve riyâhı ve kesüp yigirmi dört sâ‘at geçmeden mat‘ûna kücük ise bir damla ve büyük ise birkaç damla südiyle içürülmesi nâ‘fidür. Ve si‘âle ve zâka ve cevc ile kel başa urulması nâfi‘dür.

Mûmiyâ: Ma‘denîsi olur ve amelîsi dahi olur ki âdemden yaparlar, meşhûrdur. Urulmak veyâ döğüşmek ile a‘zâsı hal‘ ve yara olan kimesneye ve fâlice ve lakveye ve sudâ‘a ve hafakāna ziyâde fâide olur.

Anber: Bunun ma‘deninde ihtilâf itmişlerdür. Ba‘zısı zift gibi menba‘ dâr ve kimi ağac üzre biter ve niçeler bir hayvân-ı bahrin ru’yıdur ki deryâ sığırı ve ba‘zılar

bahr-i Zengibâr'da semek-i anber dirler bir balık karnında bulunur ki anı yiyüp helâk olurmış ve helâk oldukda deryâ yüzine çıkup ve deryânın mûmı sâhile atup sayyâdlar bulup karnından çıkarlar imiş ve ba'zısını dahi hazm idemeyüp kay' idermiş ve kay' itdüği dahi batmayup rûzgâr sâhile bırakup bulurlar imiş ammâ bu balık karnından çıkardıkları ve kay' idüp sâhil-i bahrde bulduklarının çendân râyihası ve kuvvet-i hâssası yokdur ve ba'zılar dahi bir cins arıların levsidür dirler. Bu kavl cümleden esahh ve akrab olup bu hakīr yüz on senesinde cebecibaşı vekâletiyle Bağdâd muhâfazası ve Basra seferine on sene kadar ol vilâyetlerde hıdemât-ı aliyyede meks itmek iktizâ itmekle bu anber husûsını Hind tüccârlarının mu'temedü'l-kavl olanlarından her kime suâl itdim ise bu anber olan cezîreler gāyet ba'îd olup tüccâr tāifesi varmak mümkin değildür. Yine ol cezîrenin halkı bir cezîreye götürüp sümme ve sümme birkaç cezîrelerden mürûr idüp gelür ki ol cezîrelerin pâdişâhları dahi başka olup Hind pâdişâhına itā'atleri yokdur ve ba'zı cezîrede birkaç pâdişâh olup **[İ, 590a]** içlerinden birisi başdur. Anlar anlardan alup getüren tüccârdan suâl itdüğimizde ol cezîrede müntehâ ve ser-firâz dağlar vardur ki sarp kayalar olup bir vechle ve bir tarîkle çıkmak mümkin değildür. Ve bir cins arı olur ki serçe kadar olup sâhil-i deryâda ol sarp kayalarda ve mağaralarında olup ol arıların levsi yuvaları ağzına aka aka biriküp top olurmış ve ba'dehû ağırlaşup rûzgâr ve yağmur yağdıkda yuva ağzından kopup deryâya düşer ve bir cins balık var ki ol deryâlarda olur ve düşen anberi yudup ba'zısını hazm itmedikde ölüp ve ba'zısı kay' idüp halâs olurmış. Deryâ mevci karaya atup ve buna yakın âdemler varur sâhillerde gezerler ve bulur alurlarmış. Ve anların bir tarîki dahi mahsûs ta'yîn âdemleri ve kayıkları vardur ki ol kayalar eteğine kayık ile gice varup yanaşup ol yuvaları ağzına biriküp sarkan anberi uzun sırıklarla düşürüp deryâya düşmeden alurlar ki işte hâlis anber bu olup anber-i sârî dirler ki Hindistân'da bunun miskāli on-on iki gurûşa satılup mülûk ve ekâbir alup bu vilâyetlerde nâdir çıkar ve pek yüksek yerde olup bir tarîkle devşirmesi mümkin olmayan yuva altına sudan bir hayli yukaru altına sepet urular ki her ne vakit düşerse ol sepet üzerinde kalup alurlar ammâ gice gidüp ol arıların şerrinden gündüz varmak mümkin değildür. Ve ba'zıların dahi deryâda ba'îd yüksek seyl-i sâhile indirüp bulurlar. Bunun kuvveti dahi yine balık karnına girüp çıkandan ziyâdedür ve hiç su dokunmadan alınan gāyet hâlisdür diyü haber virmişler idi. Fe-ammâ yüz on altı senesinde Hind pâdişâhı Evrengzîb şeyhi ve birkaç ulemâ ve hükemâsı yüzden ziyâde âdem ile hacc-ı şerîf içün Bağdâd'a geldiler. Zîrâ anlar Hanefî mezheb olmağla Hazret-i İmâm-ı A'zam'a ve bâ-husûs Hazret-i Abdülkādir-i Geylânî hazretlerine gāyet ta'zîm ve i'tibâr iderler. Birkaç gün Bağdâd'da

meks ve ikāmet itmeleriyle beş-altı def‘a muttasıl görüşmek müyesser olup ve hattâ Başdolap ta‘bîr olunan bağçede kendülerine ziyâfet eyledim. Esnâ-yı musâhabetde Serendîb ile bu anber ahvâlini suâl itdim. Anlar dahi esahhı arı olmak üzre zikr olunduğı gibi takrîr idüp ve ol bir kavilleri dahi nakl itdüğimde anlar dahi vâki‘ olduğı hâlde esahh-ı anber arı levsinden olduğına iştibâh yokdur. Meselâ misk Çin âhûlarına mahsûs bir ma‘nâ iken deryâda misk balığı olup ve niçe hayvânât dahi vardur ve karada dahi misk kedisi ve misk ilanı ve ba‘zı hayvânlar dahi vardur ki misk hâsıl idüp satarlar. Ammâ nazar-ı i‘tibâr ve hâssa ol Çin gazâlinden olandadur ve bunları erbâbı fark idüp ve kadr ü kıymeti dahi anlar bilüp anber dahi böyledür. Ve bir misâl dahi budur ki pânzehir ilanda ve gâvda ve ba‘zı berrî hayvânda olduğı gibi deryâda ve balıkda ve niçe deryâ hayvânlarında dahi olur ammâ hâssa berrîsinde olup olup sâirlerinde bu kuvvet yokdur. Ve bunun **[İ, 590b]** dahi şâfisi dar katlı ve aranı dahi erbâbı fark ider diyü cevâb virmeleriyle anber-i hâlis arıdan olduğı lehv-i derûnıma imzâ eyledim. Ve hattâ bal arıları kovanında perebol dirler bir şey çıkar ki anbere müşâhebeti olup ve ihrâk itdikde anber gibi kaynayup nev‘a-mâ anbere müşâbih bir râyihacık gibi iştişmâm olunur.Anberi hâs kırmızı çuka üzerine sahk idüp göbek üzerine bağlasalar cemî‘-i emrâz-ı bâtınıyyeyi sürer ve mukavviyât ve mefrûhâtda miskden nâfi‘dür.,

Der Beyân-ı Eşcâr ve Nebâtât

Hikmet-i Hudâ’da me‘âdin ve nebâtât ve hayvânât mâbeyninde mütevassıtdur. Bu ma‘nâ ile ki me‘âdinde olan harf-i eşcârın mâbeyninde hâric olup hayvânâtda olan kemâl-i hüsn ve harekete dâhil değildür. Ve nebât iki kısımdur. Birine şecer dirler ki sâkīdür ve birine necm dirler ki sâkı olmayan nebâtât-ı sıgārdur. Eşcârın kibârı bozurgvâr gibi olup ve sâir nebâtât dahi kandur ki niteki şiddet-i şitâda cemî‘ kemiksiz hayvân bâkī kalmaduğı gibi haşeb-i cibillî olmayan nebâtât-ı sıgār dahi fâni olur. Muhavvilü’l-ahvâl ve Hudâ-yı zü’l-celâl her sâl nebâtâta bu minvâl üzre ihtilâl idüp fasl-ı hazân ve eyyâm-ı şitâda ağacları üryân ve nebâtâtı zîr-i zemînde pinhân idüp tekrâr evvel-i bahârda eşcâr ve esmâr ve ezhâr-ı müsmirre ve muhdar eyledüği ihyâ’en memâta ve i‘lâ-yı ızâm-ı refâta hüccet ve isbât ve kavî âyât-ı beyyinât mukarrerdür. **Şi‘r:**

Münkir-i haşra yeter bu denlü bürhân-ı azîm
Kim nebâtât-ı emvâtı ihyâ itdi ol Hayyu Kadîm

Bunca bürhân ve delâ’il görüp inkâr ideni hep yakup küllî kül itse yeridür. Nâr-ı cahîm ve Hazret-i Perverdigâr’ın sun‘-ı hikmet-âsârıyla eşcâr zînet ve esmârı hıfz u

hırâset içün evrâkı birbirlerine mülâsık itmeyüp müteferrık itmişdür ki gâh şemsin harâreti ve gâh nesîmin letâfeti lâhık olup i‘tidâl bula ve meyve kemâlin bulup sâkıt olmasına sebeb mâhiyyet-i şeceri hadd idüp kuvvetine za‘f virdüğidür. Nitekim sâir ümmühât-ı erzâ‘evlâddan za‘îf ü nahîf olup ve emr-i nebâtâtın elvân ve eşkâli ve eğer sâir ahvâli hakīkatinden ukūl-ı ukelâ ve evhâm-ı hükemâ kāsır ü la‘ldür. Zîrâ kuvvet-i hıbret-i tabî‘at bir olup Hakk te‘âlânın [5224]﴿يُسْقٰى بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾ buyurduğu bu husûsa şâhiddür. Fe-emmâ her birinin şekli ve levni ve şukûfesi ve varak ve râyihası ve ta‘mı ve arzı mugāyir ve havâss ve menâfi‘i dahi bî-kıyâs ve vâfirdür. Mes‘ûdî’den rivâyet olunur ki Hazret-i Âdem-i mükerrem aleyhisselâm mekân-ı a‘lâ ve Firdevs-i mu‘allâdan hubût eyledikde yanınca esnâf-ı eşcâr ve esmârdan otuz fidân var idi ki onı kabuklı olup içleri yinür ki bunlardur: Ceviz ve levz ve fındık ve fıstık ve bâdem ve belût ve sagrîr ve rummân ve haşhaş ve şâhbellût ve devânî dahi içi çekirdekli olup taşrası yinür ki bunlardur: İğde, erik ve zeytûn ve hurmâ ve şeftâlû ve unnâb ve üves ve elûc ve zerdâlû ve kayısı idi. Ve onunun dahi çekirdeği ve kışrı olmayanlardur ki bunlardur: Üzüm ve incîr ve ayvâ ve elma ve amrûd ve harnûb ve hıyâr ve kavun ve turunc ve dut. Ve bunlardan dahi envâ‘-i şu‘abât **[İ, 591a]** zuhûr itmişdür ki meselâ otuz-kırk nev‘ ve dahi ziyâde üzüm olduğı gibi sâirlerinin dahi niçe envâ‘ı zuhûr ve münşe‘ab ve münteşir olmışdur. Ve bunlara ve sâire bi-izni’llâhi te‘âlâ mihr münevver ve kamer sıbgat ve âb terbiyet ve türâb sükûnet virüp irâdet-i Rahmân ile çarh-ı deverân ve çâr erkân ve sâir âsâr-ı âsumân bunca zî-hayvâna lokma-i nân ve kuvvet-i cân hâsıl u vâsıl itmek içün ser-gerdân olur. Şi‘r:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک درکارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری[5225]

Nahl: Ya‘ni hurmâ rûy-i zemînde evvel müstekar olan şecerdür ki ekser-i bilâd-ı İslâm’da bitüp istikāmet-i kāmetde ve sâir hâletde insâna benzer. Hattâ Hazret-i Risâlet’in [5226]اكرموا عماتكم النخل buyurmalarına hikmet fazla-i tīn-i Âdem’den hilkat olunup insâna müşâhebeti var dirler. Meselâ zükûr ve inâsı vardur, şöyle ki eğer birbirine yakın ve hem-civâr olsa meyvedâr ve pür-bâr olup ba‘îd olsa yemiş virmez olur. Ol zamân eğer yakın ise ma‘şûkıyla bağlayup yaprakdan aşılarlar ve eğer ırâk ise etrâfına âteş yakarlar ve vaz‘-ı haml itdikde eline balta alup urur. “Niçün yemiş

[5224] Ra‘d, 4. âyetten nâkıs iktibas.

[5225] Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsi iş başındadır. Sen de ekmeğini çıkarasın ve onu gafletle yemeyesin.

[5226] İbn Hacer Heytemî, *el-Fetâvâ*, I, s.635. Halanız hurmaya hürmet gösterin. Şühpesiz o Âdem aleyhisselamın artık çamurundan yaratılmıştır.

virmezsin?” diyü birkaç def‘a urup ve bir âdem dahi gelüp “Urma ve kesme!” diyü şefâ‘at ider. Emr-i Hakk ile ba‘dehû çün yemiş virür. İbn-i Vahşiyye eydür “Çekirdeğin bevle bağlayup ekse cümle zükûr olur ve sekiz gün suda ısladup ekilse püseri ziyâde ve ahmer olur. Ve bevl-i bakara iki-üç kerre koyup kurutsalar meyvesi iki evvelkiden ziyâde ola ve bu garîbdür ki bir nahlin cemî‘ çekirdeğin ekseler cümlesi birbirine muvâfık olmayup muhâlif olur. Havâssı, kalbe kuvvet virür ve tab‘ı habs ider üzre ide ve mi‘dede keç sekr hâr u ratb olup tab‘ı âmâde ider. Hazret-i Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem العجوة من الجنة، وفيها شفاء من السم[5227] buyurur. Rebî‘ bin Heysem “Doğuran avrete benim katımda bundan akvâ devâ yokdur” dir. Ve dirler ki mülûk-i Acem’in huzûrına ratb geldikde sâir hulviyyâtı kaldırurlar ve ellerinde gül oldukda gayri buhûrâtı giderürler ve önlerine kavun geldikde sâir eşribeye‘tibâr itmezler.

Temr: Kezâlik menîyi izdiyâd idüp bir mikdâr sudâ‘ virür ve çekirdeğin yakup kuhl ile sahk itseler kirpikleri bitirüp gökçek ve tavîl ider ve yaprağın çiğneseler ağız râyihasın giderür.

Makal: Ebû Cehl ağacı dirler. Aslında nahldür fe-emmâ kuvvet-i yebûseti ile gālibdür ki yaprağı ve derisi soyılup budakları mugayyer olur ve yemişi ağaca ve çekirdeği taşa benzer ve ziyâde hâr u yâbis yerlerde biter.

Zeytûn: Bir şecer-i mübârekdür ki ekser bukā‘-i şerîfede biter ve üç bin yıla dek gider fe-emmâ cünüb âdem ve hâyız avret meyvesin devşirse kuvveti gidüp ve yaprakları sükūt olur fe-emmâ şecere-i belûtdan etrâfına mîhler eyleseler meyvedâr ve pür-bâr olur. Ahbârda gelmişdür ki Hazret-i Âdem aleyhisselâm cesedinde bir mikdâr elem görüp Hakk Te‘âlâ’dan istid‘â itdikde Hazret-i Cebrâîl aleyhisselâm nâzil olup bir dâne zeytûn ağacıyla zeytûn **[İ, 591b]** hâsıl itmesini ta‘lîm eyledi. Ve “Ecelden gayri derde dermândur” didi. Hazret-i Risâlet-penâh bu husûsa güvâh olup عليكم بالزيت، فإنّه يكشف المرّة، ويذهب البلغم، ويشد العصب، ويذهب الإعياء، ويحسن الخلق، ويطيب النفس، ويذهب بالغم diyü emr iderlerdi. Ve bir rivâyetde dahi تدهنوا به فإنه يخرج من شجرة مباركة[5228] buyurur. Ve zeytûnun tabî‘ati hârdur. Ratb olup evcâ‘-ı mefâsıla devâ olup ve mâ-i şa‘îr ile ishâl ve ıssı su ile kara elem sahtını sâkin ider ve ciğerde olan emrâzı ve evcâ‘-ı esnânı olan buhûr itse fâide müşâhede ider. Ve zeytûn ağacının urûkından bir damara akreb zahmı olana assalar fi’l-hâl kurtıla ve yeşil yaprağını pişirüp ve içine assalar sinekden emîn olalar ve sirke ile kaynasa veca‘-ı esnâna nef‘ idüp aselle perverde olması esnân-ı

[5227] Tirmizî, *Sünen*, IV, s.400. Acve cennettendir ve onda zehre şifa vardır.

[5228] *Erşîfü’l-mültekâ ehli’l-hadîs*, XXXVI, s.142. Onunla (zeytinyağı) ile yağlanın. Şüphesiz o mübarek bir ağaçtan çıkar.

müte'ekkileyi kal‘ ider ve remâdî remedi tûtiyâ gibi ziyâde devâ olup damgı bevâsîre iyüdür ve suda ezilüp sıçan ise helâk olur. Ve siyâh zeytûn ahlâk-ı sevâdı ve sudâ‘ı dirişdirüp ashâb-ı demevîye zarar ider, husûsâ tuzlu ola. Fe-emmâ sirke ile terbiye olunsa zararı giderür fe-emmâ bunun zamkı harbi men‘ idüp edviye-i kattâleden olur ve terbiyesinin tarîkı hâm zeytûnı kurutdukdan sonra bir vakıyyesin iki yüz dirhem sirke ile yüz dirhem zeyt koyup murâd üzre soğan ile basıvireler. Kiras ve erik ve şeftâlû ve kayısı ikisinin cinsleri birdür, meyvesi bârid ve ratb olup harâret-i kalbi ve atşı keser fe-emmâ mi‘deye zarar ider. Varakın şarâbla kaynadup mazmaza olsa dişleri kanamasın keser fe-emmâ ekşisi bâr u yâbis olup balgam-ı mi‘deye şarâbla içilmesi mesâne taşın ref‘ ider.

Unnâb: Mu‘tedildür. Harâret ve burûdet ve rutūbet ve yebûset ile dem-i fâsidi ve huşûnet-i sadra leyyinet virüp öykün ağrısına ve si‘âle menfe‘at idüp fe-emmâ gıdâsı kalîl olup hazm-ı tahlîli müşkildür. Ceviz gibi bunun dahi ağacı yakılsa meyvesi çok olur.

Üvez: Ekseriyyâ kendü nefsiyle dağlarda biter ve arakıtâ suya irince aşağı gider. Ömri tavîl olur. Soğukdan helâk olur. Eğer çekirdeğin bir zamân gül suyına koyup sonra ekseler meyvesinden ve varakından râyiha-i verd ayân olur ve asele koyup ekseler ziyâde lezzetlü olur. Meyvesi bâr u yâbis ve mu‘tedil olup ve tabî‘ati ishâl idüp mi‘deyi kavî ider ve yaprağı şa‘rı tavîl idüp sâf u şeffâf ider.

Bostân: Âb u havâsı latîf olan cibâl-i ızâmda vâki‘ olur. Tabî‘ati mu‘tedil olup hulka ve sadra leyyinet virüp ve iskân-ı harâret ve teshîl-i sevdâ idüp ve bedene takviyet virür.

Temr-i hindî: Bârid ü yâbis olup mürretü safrâyı ishâl ider. Hiddetin ve harâret-i teni söndirüp ziyâde atşâna fâide ider ve kokmağa nâfi‘ olup sadra muzırdur. Hind ve Yemen ve Karalar ve Basra vilâyetlerinde olur. Fe-emmâ Hind'de olan ki nef‘i ve kuvveti ziyâdedür.

İğde: Pirinc gibi ağacı suyı muhkem sever. Ve bunun şukûfesin avret koklasa ol mertebe şehvet-i cimâ‘ galebe ider ki sabrı mecâli kalmaya. Meyvesi sekri giderüp habs-i kay‘ idüp iksâr-ı bevle nâfi‘ olur.

Alûc: Bu da dağlarda kendü **[İ, 592a]** nefsiyle bitüp etrâfında kökünün toprağı az olsa za‘îf olur fe-emmâ dibine toprak depe gibi yığılsa kuvvet bulup meyvesi bârid ve balgam tevvellüd itdirüp ve sudâ‘ getürür.

Şeftâlû: Küllî ahvâlde zerdâlûya benzer. Nihâyet bunun ömri dört-beş senedür. Ve bunun aşılaması hemân yerin değişdirmekdür. Ammâ kıbleden yana olan tarafı yine

kıbleden yana konmak gerek. Bu ri‘âyet lâzımdur. Bunun yaprağını döküp göbeğe sürseler veyâ kulağa suyın taktīr itseler kurdun öldürür. Ve kendüsi bâr u ratb olup şehvet-i cimâ‘ı ve iştihâ-yı ta‘âmı ifâde idüp serî’ü’l-hazm olmağın mi‘deye zarar virmez.

Zerdâlû: Şeftâlûda olan ahvâl bundan dahi ihtimâldür, lâkin bunun ömri ziyâde ve müntehâ ağacları olur.

Tîn: Ya‘ni incîr: Kur’ân ile medh olunup menâfi‘i çokdur ve hem meyve ve hem kūtdur. Âdemi semiz ider ve mesane yolında olan kumı izâle ider ve ta‘âma iştihâ getürür. Ve pişirüp suyla gargara olunsa boğaz ağrısın tahlîl ider. Ve bunun südi temregüyetılâ olunsa men‘ idüp ve siğili kam‘ ider ve duhânı sivri sineği ve haşerâtı öldürür fe-emmâ kesret-i isti‘mâli cüssede kehle tevellüd ider. Frenk tāifesinden İspanya’nın bulduğı Yeni Dünyâ’dan bir cins incîr getürmişler ki bir âdem eli kadar ve dahi büyük bir yassı yaprakdur. Vilâyetlerinde yere komayup iki-üç parmak kadar yerden taşra korlarmış. Ağacsız ve budaksız birbiri üzerine iğne gibi yapraklar bitüp âdem boyı kadar büyüyüp ve hadden ziyâde iri incîrler virüp ve hemân ol yapraklar içinde büyüyüp görünürmiş.

Engür: Ya‘ni üzüm. Bu dahi Kur’ân ile memdûh bir bereketlü ve mübârek meyvedür. Eğer nef‘i kesret ve aslı neşv ü nümâsı sür‘at üzre olmak murâd olunur ise ayın nısfından ekilüp ve uçlarına sığır tersi sürile ve yemiş virecek zamân dibine zeyt yağının çekirdeği dökülse tîz hâsıl ola ve dirler ki kiras ağacı delüp yanında olan asma fidânın sokup bir cânibinden çıkarup ve çamurla muhkem sarup ve ba‘dehû köki tarafın keseler. Kiras zamânında ana da su yüriyüp vaktinden evvel üzüm virür. Üzümün kabuğı bâr u yâbis olup ve lahmî ve ratbdür. Eğerçi bunun esnâfı bî-nihâyedür ammâ iyisü beyâz ve kabuğı yufka ve çekirdeği kücük ve az olan ve belki hiç olandur. Bedene ve sadra takviyet ve leyyinet virüp ve dem-i sâlih tevellüd itdirüp ve semirdüp ve cimâ‘a ve mâdde-i menîye menfe‘at ider. Ve hattâ sirke ile bevâsîri ve nehş-i efâ‘îyi keser, kabuğı gec hazm olur. Ve hattâ Hazret-i Risâlet ve Sâhib-i sa‘âdet efendimizin huzûr-ı sa‘âdetlerine üzüm getürdiklerinde كُلُوا بِسمِ الله، نِعمَ الطَّعامُ الزَّبِيبُ، يَشُدُّ الصَّعبَ، ويُذهِبُ الوَصَبَ، ويُطفِئُ الغَضَبَ، ويُطَيِّبُ النَّكهَةَ، ويُذهِبُ البَلغَمَ، ويُصَفِّي اللَّونَ diyü buyururlardı. Üzümün nef‘i çok olup hem meyve ve hem kūtdur. Ve çekirdeksiz teshîl ider.

Hamr: Zamân-ı evvelde bunı Cemşîd peydâ itmişdür.Dirler ki bir gün bir kûhsârda şikâr iderken asmada üzüm görüp zehir olmak ihtimâliyle yemeğe havf idüp tecribe içün bir tobraya doldırup sarâyına götürürken yolda silkinmekden suyı damlamağla sarâyda olan mahsûs bağçesinde bir mermer taş var idi, anın içine koyup ve

bir-iki vâcibü'l-katl âdemlere yedirüp aslâ bir zarar itmedi. Ve bakıyye-i üzüm ol taşın içinde kalup birkaç günden sonra **[İ, 592b]** bir sâzende ve muganniye câriye ile ol bağçede halvet idüp ol câriye taşın içinde üzümün suyı akmış görüp bir mikdâr içer fe-ammâ birkaç gün anda kalup kaynamağla kıza, kemâl mertebe şetâret ve neşât ve çehresine humret ve letâfet virüp şâd u hurrem Çemşîd'in yanına gelüp hilâf-ı âde cilveler ve muhabbetler ve evzâ'lar itmeğle "Kız sana noldı ki çehrende beşâşet ve tab'ında bu mertebe meserret vâki' oldı?" dir. Kız dahi ol üzüm suyından içdüğini nakl ider. Çemşîd dahi kalkup varup bir mikdâr ol dahi nûş itdikde ana dahi neşât u şevk virüp kız ile vâfir cilveler idüp ve zevklenürler. Bundan sonra cümle vilâyete bağ dikmek emr ider.

Hikâye: Ve bunun keyfiyyet-i ahvâline münâsib bir acîb hikâye eydürler: Cemşîd bir zamân ile bir yerde oturup seyerân iderken görür ki bir pîr bir tāvûs getürüp bir asmanın dibinde boğazlayup kanını kökine akıdur. Ve tekrâr bir maymun getürdüp anı dahi öyle ider. Ve yine bir hınzîr getürüp anı da öyle ider ve bırakup gider. Cemşîd niçe müddet bunun fikrinde hayrân iken âhir hamr zuhûrında tab'ı ne olduğunı ma'lûm idinür, şöyle ki birkaç kimesneye üçer kadeh içürdükde tāvûs gibi cevelân idüp kendülerine zîb ü zînet virürler. Ve bir kadeh dahi içürdükde her biri arslan gibi cûş u hurûş idüp cenk ü gavgā iderler. Ve bir kadeh dahi içürdükde hınzîr gibi birbirinin etin yiyüp kimi bî-dermân kusup yatar ve kimi bî-hûş horlayup yatar. Andan bilür ki hamrın hâssası ve karârı ne mertebedür. Ve hükemâ kavliyle yetmiş beş miskāl hâlis şarâba elli miskāl su zamm idüp ta'âm üzre içilse ve bundan ziyâdesi vücûda zarar idüp ve tîz kocaldup elbette bir maraz îrâs ider dimişlerdür. Ve siyâhı gāyet hâr olup ve beyâzı serî'ü'l-hazm olup harâreti azdur. Tâzesi sakīl olup tuffâhla sıkleti def' olur. Ve eskisi hafîf olup hâr u ratbdür. Teshîn-i ebdân ve eshâb-ı balgama ve bârid mîzâca ve bedeninde ziyâde ahlâtı olana menfe'at idüp ve şehvet-i külliyye getürüp ve idrârı suhûlet ider. Fe-emmâ bundan ziyâde içenlere sar'a ve sersem ve mevt-i füccet ve sekte ve ra'şe-i dest gibi niçe veca'ı ve emrâzı muhdis olup ve bedenini yakup ve çürüdüp ve sakalını tîz ağırdup ve tîz kocaldur. Ve aç karnına ve terlemişe isti'mâl bedeni kurudup ve yakar ve menî kat' ider ve niçe ağrılar peydâ ider ve humârende olan derd ü mihneti hod bî-nihâye olup kābil-i hikâye değildür. El-hâsıl bâli belâsına ve cefâsı safâsına değmeyüp cümle enâm husûsâ ehl-i İslâm'a zararı tâm olmağın ol Alîm ü Allâm Kelâm-ı hikmet-encâmında [5229]﴿إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ﴾ buyurup ve tekrâr bir yerde dahi ﴿إِنَّمَا

[5229] Bakara, 219. âyetten nâkıs iktibas.

﴿الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ﴾[5230] âyetiyle iş‘âr itmişdür. Fe-emmâ bâde nûş iderken kulak dibine defne yaprağı kosalar mâdâm ki tavra sekr virmeye. Kezâlik pâlûde yemek ve nilüfer kokmak ve pekmez ile lahana tohmın yemek ve mârûl kökiyle elma ve enâr yimek iyüdür. Eğer ak nohudı döğüp tâze şîra ile yoğurup ve ceviz kadar bındıklar idüp ve bâde içdikde birin yer ise mest olmaya. Bâdenin harâreti vaktinde **[İ, 593a]** karpuz yiyüp yatsa mahmûr olmaya. Cimâ‘ ve hammâm dahi humârı def‘ ider.

Müselles: Kaynadılup üç bölükde biri kalup ve köpüğin yabâna atmakdur. Gıdâ-yı hâzım olup dem-i sâlih tevellüd itdirür. Ve hükemâ ve etıbbâ ba‘zı eczâ-yı Hindiyye ile terbiye olunmasını zikr itmişlerdür. Murâdı olan andan görsün.

Hall-i Hamr: Tabî‘ati bârid ve yâbisdür. Mevâddın içerü dökülmesini men‘ idüp gargara olunsa boğazda ehîn-i ahlâtı giderür. Ve küllî ta‘âm ile imtizâc-ı tâmm itdüği içün Seyyidü’l-Enâm aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm نِعْمَ الإِدَامُ الْخَلُّ[5231] buyurur ve hâr mi‘delere yarayup şehveti açar ve tebrîd-i rahm ider.

Dut: Bunı insândan mâ‘adâ cemî‘-i hayvânât dahi ekl ider ve bunı bir âdem yiyüp bir yumuşak yerde def‘-i sıklet itse biter. Zîrâ incîr gibi bunun dahi tohmı mi‘dede hazm olmaz ammâ hayvânât mi‘desinde hazm olur. Ve bunun da incîr gibi fidânı kökli olmak lâzım değildür. Hemân budağın kesüp ucunı sehl döğüp veyâhûd bıçakla dört pâre idüp ve taşcağız sokup dikseler tutar. Siyâh incîrin ve üzümün ve tatlu dudun yaprakların yağmur suyıyla pişürseler saçı siyâh ide. Ve ekşi dutun yaprağı diş ağrısına nâfi‘dür.

Siyâh dut: Bârid ve yâbisdür. Akreb zahmına ursalar fi’l-hâl def‘ ider ve kurusı sumak yerin tutar. Boğaz ağrılarına ve hazm-ı ta‘âma menfe‘at ider. Kulınca veca‘-ı zahra takviyet ider ammâ beyâzı hâr ve ratb olup mi‘deyi ve ecsâd-ı gıdâyı galîz idüp ve eğerçi tîz hazm olur fe-emmâ ciğere yapışup bağırsakdan geç çıkar.

Harnûb: Emkine-i bâridde kendü nefsiyle biter ve ağacı ziyâde büyük olur. Hazret-i Süleymân’ın dîvânına her gün bir ağac gelüp suâl itdikde ismini ve menfe‘atini ve mazarratını söylerdi. Bir gün sarâyından çıkup bunı gördükde ismini ve nef‘ini ve zararını sordukda “İsmime harnûb dirler ve burayı harâb itmeğe geldim” didikde hemân Hazret-i Süleymân aleyhisselâm dahi “Ömrümden âhirete nişân virdin yâ ebâ’t-turab”

[5230] Mâide, 90. âyetten nâkıs iktibas.
[5231] Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, s.424. Sirke ne güzel katıktır.

diyü figān idüp mevte muntazır olur. Ve buna Türkçe keçiboynuzı dirler. Bârid ve yâbis olup yaşı müshil ve kurusı kâbızdur. İsti‘mâli niçe emrâz ârız ider.

Cemîz: Çiçeksiz hemân ağacın sâkında bitmede incîre benzer. Ve her yılda iki-üç kerre biter. Mi‘deyi galîz idüp ve nehş-i hevâmm ve hayvânâta fâ’ide ider.

Rummân: Ya‘ni enâr. Kur’ân ile memdûh bir latîf meyve olup ve ekser hâr vilâyetlerde bitüp içinde cennet dânelerinden bir dâne vardur. Nitekim Hazret-i Risâlet-şi‘âr من أكل الرمان أنار الله قلبه[5232] diyü ihbâr buyurmışlar. Ve İbn-i Abbâs eydür “Enâr âşikâr olmaz illâ anda âb-ı cennetden bir katre zuhûr bulur.” Tabî‘atı hâr ve ratb olup sadra ve hulka leyyinet ve ve mi‘deyi muhallâ idüp ve hafakāna menfe‘at idüp ve ciğeri tâzeleyüp ve bağırsakları kavî ve diş etlerini metîn eyler. Enâr yendikde ağzını yıkamamak gerekdür fe-emmâ rîh-ı galîz tevellüd itdirür. Ve kabuğından haşerât ve hevâmm kaçup gallât anbârına konsa hayvânât tevellüd itmeye. Ve bunun mersîn ile mâbeynlerinde muhabbet ve ülfet olmağla birbirlerine yakın olsa eyi olup ve evvel ola.

Mûz: Yılda bir kerre yemiş virür. Sene-i âtiyeye dek bir gayrisi bitüp ancak salkımı **[İ, 593b]** bitüp üzerinde elliden noksân ve beş yüzden ziyâde yemiş virmez bir acîb ü garîb hikmetdür. Ve meyvesinin neşv ü nevâsı ibtidâsından intihâsına iki aydan ziyâde mürûr itmez.

Mellah: Ekser cezâyirde olur. Yaprağı iki zirâ‘ ve kendüsi hâr ve ratb olup mesâneye ve idrâr-ı bevle iyidür. Sîneye ve hulka ve tab‘a leyyinet ve safrâ ve balgam ve ekl-i ta‘âm ve şehvet-i cimâ‘a kuvvet virür ammâ çoğu südde tevellüd ider ve başa buhârı çıkarmaz ve şekli üzüme benzeyüp lâkin bu nihâyet mertebe lezzetlü olur ve aslına kabak kökünün külin döküldükde yemişi çok olup dökülmeye ve çiçeğinin suyı def‘-i harâret ve men‘-i yebûsetde gülâbdan kavî olup varakı çiçek râyiha-i kerîhesin gökcek ider.

Turunc: Edviye-i kattâleye mukābele idecek kuvvet virür. Hikâye iderler ki Nûşirevân, hakîm-i cihân olan Büzürce Mihr’i habs eyledikde “Et‘ımeden hemân bir cins şey ihtiyâr itsin, gayri virmeyin” diyü emr ider. Büzürc Mihr’e söylediklerinde turunc ister. Sebebin suâl itdiklerinde kışrın tayyib idinüp ve etin yiyüp büzûrin merhîn iderim” dir.

Nârenc: Nahl gibi yaprağı sâkıt olmaz. Çiçeğinin suyı ve râyihası kalbe ve dimâğa kuvvet virüp ve sudâ‘a menfe‘at virüp ve cemî‘-i hâlde turunca benzer. Nihâyet

[5232] İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, II, s.106ظ Kim nar yerse Allah onun kalbini nurlandırır.

bunun letāfeti dahi ziyâde olup tahlîl-i riyâh-ı bâride ifâde ider. Ve suyı nefsi gökcek idüp karhaları kaçırur.

Limon: Hâsıl-ı nârence benzeyüpve mürekkeb dirler bir cins olur ki turunc terkîb olmadan biter. Kabuğı ve yaprağı hâr ve yâbisdür ve suyı bâr ve yâbisdür. Safrâyı ve atşı keser ve sadırda ve asebede zarar virür. El-hâsıl menâfi‘de turunca benzeyüp fe-emmâ def‘-i sümûm-ı ilana acîb hâssası vardur. Ebû Ca‘feri’l-Basrî hikâyet ider ki Basra’ya yakın kendü bostânında sü‘bân gibi bir azîm ilan zuhûr idüp şerri dillerde ve illerde meşhûr olur. Ve hattâ bir ilancı bunı işidüp gelür. Öldürmek istedikde bir buhûr yakar ve ilan dahi çıkup herîfi sokup helâk eyler. Ve mezbûrun bir üstâd ilancı karındaşı var imiş. İşidüp gelür. “Ya kînim alam yâ ben de ölem” diyü bostâna girer ve gövdesin yağla yağlayup buhûr virür. İlan dahi çıkup cenge başlarlar. Ve âkıbet herîf boğazına yapışdıkda baş parmağın sokar. Hele ilanı öldürüp ve parmağın keser. Bu hâl ile bir eve iletürler ve bir oğlanın elinde limon görüp “Bu cins meyveniz var ise getürün” dir. Hâzır itdiklerinde vâfir yiyüp ve yarasına sürer. Sabâha dek ağrısın def‘ idüp “Hakk te‘âlâ beni bununla halâs itdi. Eğer bu olmayaydı helâk olurdum” diyü cevâb eydür. Ve ba‘dehû ilanın başın ve kuyruğın kesüp ve bir tencerede kaynadup yağını alur.

Fındık: Ağacıyla akreb etrâfına dâ’ire çekilse çıkmağa kādir olmaz. Ve bir mikdâr yâbis olup incîr ve maydanos ile sahk idüp nehş-i hayvânâta nâfi‘dür. Ve döğüp balla karışdırup yendikde eski öksürüği keser. Fe-emmâ rîh-i muhtelife ve sudâ‘-ı şakāk tevellüd ider ve hâssası budur ki semûmâtı olan hayvân ana gelmez ve kışrı kâbız olup **[İ, 594a]** türbütle sahk idüp kuhl olunsa oğlanı siyâh çeşm ider.

Levz: Ya‘ni bâdem. Bunı ekdiklerinde bir gün bir gice bala koyup menkûs itseler gāyet halâvet üzre olur. Bâdem kūtdan ma‘dûd olup sâbıkda ehl-i riyâzet bununla ve zeytûn ile riyâzet idüp, şöyle ki tedrîcle yedi bâdeme veyâ zeytûna indirürlermiş. Ve yağın hod nef‘i çok olup mu‘âleceye isti‘mâl olundığından mâ‘adâ cemî‘-i dehenle olan ıtriyyâtı bâdem yağıyla terbiye ve mümtezic iderler.

Ceviz: Ekser bilâd-ı diyârda biter ve eğer bâliğ olmamış oğlan bevline koyup ekseler güğercin tersiyle terbiye itseler ve yâhûd kökine ağacdan veyâ bakırdan bir enseri mıhlasalar neşv ü nemâsı ve yemişi ra‘nâ ola. Bunun da bâdem kabuğı gibi yufka olmasının ve sâir mukaşşer olanların terbiyesi ve mu‘âlecesi vardur. Gāyet tavîl olmağın tahrîri terk olundı. Cevizin tabî‘ati hâr ve yâbis olup, gölgesinde yatmak sudâ‘ ârız idüp arıkladur. Kulağakorkuluğa taktīr olunsa ağrısın giderür. Ve kuduz[a]tılansa nâfi‘ olup dehenini güle ve kızamık ve nâsur etlere yarayup ve südi mün‘akid olmış memeye iyü olup kulunc ve veca‘ı keser. Eski yağı zeyt-i atîk hükminde olup ve kışrı ve

idrâr-ı hayzı kesüp ve gülün şarâbla içseler kanı dindire ve kurusı rutūbet-i tab‘ı habs idüp ve dili ağır ider. Ve imtilâ def‘ine hod bundan enfa‘ şey yokdur. Ve bunı devâm itdikde peynir yedikde ceviz ile yemek gerek zîrâ ikisi dahi yalnız yendikde tahrîk-i nevâzil ve dâ’ olup ve ikisini berâber yedikde devâ olur. Ve ceviz hakkında Kazvînî bir acîb hikâye nakl ider, şöyle ki aksâ-yı Hind’de seyerân iderken bir memleketde Kazvîn pâdişâhının meclisinde musâhabet iderlerken görürler, siyâsete ve katle müstehak bir âdem getürürler. Pâdişâh “Varun fülân sanduğımı getürün” diyü emr ider. Bir kücük demir sandık getürürler ki üç yerde memhûr ve mükellel olup kilîdlerin açup içinden bir kücük gümüş hokka çıkarup ve anınla kapağın açup içinden birkaç kat harîre sarılmış ve bir dâne kabuğı çıkmış ceviz-i Rûmî çıkup ve hazînedâr andan bir mercimek kadar alup ol mücrime yedirdikde hemân düşüp cân virür. Kazvînî bu garîb kıssayı seyr idüp “Aceb ceviz bu hâssasından neden istifâde itdi?” diyü suâl ider. Pâdişâh dir ki “Câ-be-câ bu vilâyetin ba‘zı yerinde biter. Zehr olup gayri şey ile terbiye olmayup kendü zâtı semm-i kātildür” didikde Kazvînî dir ki “Bu bizim vilâyetimizde ve bütün Rûm ve Rûmili’nde gāyet çok olup fukarâsının zâd u zevâde ve kış zahîreleri bu olup aslâ zararı yokdur” diyücek meğer pâdişâhın bir kâmil ve hâzık hekîmi var idi, hemân “Gerçek dirsin fe-emmâ bunun hâssası budur ki bitmedüği ve tabî‘atinin muhâlifi olan memleketde zehr-i kātil olur “diyü cevâb virür. Ve bunun kökini delüp **[İ, 594b]** ve suyın alup sakal siyâh itmeğe ve sâir havâyice sürüldükde ra‘nâ şeffâf renk virdüği işidilmiş meşhûr hikâye olmağın i‘âdesi terk olundı.

Kestâne: İflâh u ıslâh itmede ceviz ve levze benzer. Hâr ve yâbis olup semûma ve nezf--i deme fâide ider.

Bellût: Habbetü’l-hadrâ dahi dirler. Hâr ve yâbis olup hayza ve ciğere fâ’ide idüp izdiyâd-ı şehvet ve temregüyeiyüdür, husûsâ tâzesi ola. Yağı lakveye ve fâlice yarayup ve iştihâ-yı ta‘âmı keser ve zamkı fıstık dirler ki bellût ve bâdeme aşılamadan ziyâde hâr ve yâbisdür. Ciğer süddelerin açar ve mi‘de ağrısın ve balgamı ve öksürüğe ve nehş-i havâm ve akārib ve hayyâtda fâ’ide idüp ve şehvet-i cimâ‘a ziyâde ider ve illâ kabarcık ve kurdaşeni getürür. Ve yağı cimâ‘a takviyet ve dimâğa be-gāyet kuvvet virür.

Mûz: Hıyâr gibi meyvedür. Ağacdan zuhûr bulur ve ıssı yerlerde olur. Sadme-i sadra iyü olup ve ziyâde şehvet ider ve idrâr-ı bevle ve böğreklere iyü olup safrâ ve balgam götürüp mi‘deye sıklet virür ve süddeleri artdırup mülâyemetle indirür.

Kasb: Ya‘ni şeker kamışı. Envâ‘ı çokdur. Tabî‘ati hâr ve ratb olup veca‘-ısîne vü si‘âle fâ’ide idüp ve mâ’-i mu‘tedil ifâde ider ve aseli telyîn ider ve sükkeri huşûnet-i

sadrı giderüp ve süddeleri açup mi‘deye nef‘ ider ve dem-i sâlih tevellüd idüp kuluncı açar illâ susadup safrâyı tahrîk ider.

Sükker-i nebât: Mu‘tedil olup boğazın başından ahlât ve rutūbâtın sâfî idüp öksürüğe ve sîneye iyüdür. Kasb-ı musallâ dirler bir cins olur kamışdur. Hâssası budur ki ilana bir kerre ursa bir artuk hareket itmeyüp fe-emmâ iki veyâ üç kerre ursalar kaçup gider. Yaprağın döğüp demir batmış yere urulsa cezb idüp çıkarur.

Kasb-ı kınâ: Hind’de firâvândur. Cidâli andan yaparlar ve tebeşir anın külinden hâsıl olur ki kalbe kuvvet virüp hafakāna ve evrâm-ı uyûn-ı hârreye ve humâya iyüdür.

Kasbü’z-zedîre: Nihâvend’den gelür ve dirler ki anda bir bostânlı vâdi vardur, ana uğramıyanın sâir kamış gibi fâ’idesi olmaz. İbn-i Sînâ eydür “Donmış ve mün‘akid olmış kanı dahi hall idüp basara cilâ virür ve buhûrı boğaza ve si‘âle fâ’ide idüp berz-i gûş ve istiskâyı giderür. Ve Serâsem-i Hindî Uyûnü’l-Havâyık ve’n-Nessâcü’t-Tarâik adlu kitâbında eydür “Eğer dem-i hamâme ve şahm-ı zenb ve meyve-i yâbise ve kasb-ı zerin berâber sahk idüp cümle bir yerden bir hâlî ve pâk yerde muhkem âteşde secûr olunsa cümle rûhâniyye ve cân ve tavâif-i şeyâtīn hâzır ve ayân ve fermânber olalar.

Hınnâ: Ekser diyâr-ı Mısır’da biter. Kaddi kücük olup şeklinde enâr ağacına benzer. Fâ‘iye dirler salkım gibi çıkar. Ve hurde hurde çiçeği olur. Gāyet râyiha-i tayyibesi vardur. Yaprağını değirmene koyup bir mikdâr kum katarlar. İki dirhem kına suyıyla içilse bevâsîrikesüp ve iki-üç def‘a isti‘mâl olunsa min-ba‘d göremeyüp damarın keser ve hattâ bir sâhib-i mayasılın tırnakları bile kör olmış. Âhir on dirhem hınnâ dimişler. Ekline ikdâm idüp itmeyüp ve suyın içüp kurtulmış.

Sumâk: Dağlarda biter. Azîm ağacdur ki sumâk **[İ, 595a]** anın meyvesidür. Bâr ve yâbis ve mukavvî ve kâbızdur. Nezfi dahi öyle keser ki içmesi bile nef‘ ider ve yüreğe ve safrâ dökülmesinden men‘ idüp ve mi‘deye takviyet virür ve atşı kesüp iştihâyı ta‘âm getürür ve ihtikānı ve seylân-ı rahm-i bevâsîrve sâire yarayup gözde illet olduğı gibi ol suyın döküp ikinci suyın taktīr itseler veyâ bile ısladup üzerine kosalar ziyâde kuvvet virüp isti‘mâli çâk ciğeri ağrıdur.

Anber-i bârs: Sumâka benzer bir şecerdür. Yâbis olup safrâya ve evrâm-ı hârreye yakusı iyüdür. Ve kalbe ve ciğere kuvvet virüp atşı ve kay‘ı keser ve kan gitmeği ve bevl akmağı def‘ ider.

Fülfül: Hind’de bir âlî ağacda olur. Muttasıl altında su eksik olmaz. Üzerinde üzüm gibi birer salkım bitüp yel esdikçe suya dökülüp ol yerin halkı devşirüp andan cem‘ iderlermiş. Ve güneş tulû‘ itdikde yaprakları güneş yakmasun diyü hikmet-i Hakk ile üzerin örtüp ve ba‘dehû rûzgâr dokunsun diyü üzerinden açılur. Beyâzı ve siyâhı

olur. Hâr ve yâbisdür. Balgamı tahlîl idüp natrûn ile ma‘cûn olundukda behakı ve hanâzîri giderür. Ve idrâr-ı bevl idüp ta‘âma iştihâ getürür ve avret cimâ‘dan evvel götürse hâmile olmaz ve balgamı pâk idüp ve göz karârmasına iyidür fe-emmâ menîyi kurudup muzırdur. Fülfül, fülfülün evvel yemişidür. Hâr ve yâbis olup cimâ‘a ve hazma iyüdür ve mi‘deye kuvvet olup fe-emmâ sudâ‘a zarardur. Ve emrâz-ı bârideye ziyâde iyüdür. Fülfül ve zencebîl ve darçının iyüsi siyâha mâ’il olandur. Bunları döğüp şarâbla ma‘cûn idüp ve pâre pâre kıyup on beş yıla dek kuvveti ve menfe‘ati zâ’il olmayup tabî‘ati hâr ve yâbis olup ferah virür. Ve rutūbât-ı galîza ve nâzileden olan öksürüğe iyüdür. Mi‘deyi gökcek ider ve rutūbetden neşf idüp süddelerin açar ve evcâ‘-ı erhâma ve sudâ‘a ve istiskâdan olan ciğer soğukluğuna iyüdür ve ayağı ve başı ve terümeyi def‘ ider ve sahk idüp temregüye sürilse iyüdür.

Fırkatu’d-darçın: Hâr ve yâbis olup a‘zâ-yı bâtınayı kavî idüp hall ilecirye ve kopaya ve emrâz ve a‘zâya ve fâlice ve sar‘aya iyü olup ve takviyet-i mi‘de ve ciğerde kendüden akvâdur.

Karanfîl: Ba‘zılar dir ki yâsemîne benzer. Siyâh çiçeği olur. Hind’de bir şecerdür dirler ammâ esahh rivâyet bilinmedüği yukaruda zikr olunmışdur.

Fırkatü’l-karanfîl: Karanfîl lezzetinde galîz kabukludur. Hâr ve yâbisdür ve menâfi‘i fırkatu’d-darçın gibidür.

Havlıncân: Ağacına Hüsrev-i Dârâ dirler. Hâr ve yâbis olup tahlîl-i riyâh ve tehyîc-i âbâd idüp kulunca ve böğrek ağrısına ve hazm-ı ta‘âma iyüdür. Ve mi‘deden tevellüd iden rutūbete ve ırku’n-nesâya iyüdür. Vekesüp ağızda tutulsa zekere tamâm kuvvet virür fe-emmâ kalbe muzır olup bedelî mikdârı fırka-i karanfîldür.

Zencebîl: Tabî‘at ve menfe‘atide fülfül gibi olup lâkin bunda çendân letāfet olmayup rutūbet fazlası olduğıyçün çürür. Bunun saruya mâ’il olanı iyüdür ve semûm-ı**[İ, 595b]** hemâmm ve menîyi ziyâde ve ba‘zılar boğaza zarar eyler dirler.

Kakule: Sagīri ve kebîri olur. Hâr ve yâbisdür. Mi‘deyi ve bağırsakları pâk ider. Evcâ-ı kebed-i hârreye ve süddelere iyüdür. Vaktâ ki birkaç gün sekencebîn ile içeler. Ve her gün iki dirhem sar‘aya nâfi‘dür. Ve sagīri dahi hâr ve yâbis olup ciğeri ve mi‘deyi kavî ve hazm-ı gıdâ ve iştihâ-yı cimâ‘ idüp isti‘mâli bir dirhemdür.

Sünbülü’t-tıb: Buna sünbül-i asâfir dahi dirler. Islâhı dili yakandur. Hâr ve yâbis olup tahlîl-i evrâm ve teftîh-i meşâm ider. Dimâğa ve sîneye ve mi‘deye ve ciğere takviyet virüp kana ve veca‘-ıtıhâle ve hafakāna menfe‘at idüp ve kuhl ile kirpikleri bitirüp böğreğe muzırdur.

İştifāk: Buna sünbül-i Hindî dirler. Ağacı ziyâde dikenli olup mazmazası dişleri hıfz ider ve götürmesi müskıt-ı cenîn ider.

Kebâbe: İyüsi dili yakandur. Hâr ve yâbis olup diş etlerine ve ağız ağrılarına ve hüsn-i sûrete iyüdür. Ve böğrek ve ciğer süddelerin açup buhârı bevli muhkem idüp darçîn gibi ağızda çiğneyüp zekere sürse gāyet cimâ'a lezzet virür. Ve idrâr-ı bevl idüp imsâk-ı sab' eyler. Ve sekencebîn ile kurdeşeni ve kabarcığı keser. Ve kay'ı ve gözde olan perdeyi giderüp ve depeye iyüdür. Bedeli bir buçuk kendûkdur. Sünbül tayyibdür ve ba'zılar mesâneye zarardur dirler.

Mastakî: Ekser cezâyir-i Rûm'dan Sakız cezîresinde biter. Tabî'ati hâr ve yâbis ve müleyyendür.Izâm-i meksûreyi cezb idüp çiğnemesi başdaki balgamı cezb idüp ve aşağıdan ve yukarudan giden kanı ve balgamı def' idüp öksürüğe ve ciğere ve mi'de kūtına iyü olup mesâneye zarardur.

Hıyâr-ı şenbih: Ancak bilâd-ı Mısır'da olur. Harâret ve burûdetde mu'tedildür. Ratb kara muhterika-i ishâl idüp hades-i demden ârız olan veremi söyündürür. Ve evrâm-ı hârre ve semûmât-ı dârreye nâfi' olup zahmetsiz telyîn ider ve temr-i hindî ile içilmesi ahlât-ı safrâviyyeyi sürüp ve mahmûma fâ'ide ider.

Helîliç: Hind'de bitüp şecer-i azîmdür. Dört dürlü yemişi olur. Asfarına fec dirler. Bâr ve yâbis olup göz yaşarmasın ve za'fın giderür. Gönül dönmesin ve yürek oynamasın keser ve takviyet-i mi'de idüp safrâyı sürer. Âsûde olmışdur hindîde bârid dirler. Kâbilî gibi amel ider. Nihâyet andan bâriddür. Sevdâyı sürüp levni sâfî ider veca'-ı tıhâle ve bevâsîre ve cüzâme şâfî olup ve göze kuvvet virür ammâ kurusı ta'kīl-i batn idüp ciğere muzırdur.

Kâbile: Hâr ve mu'tedil olup sâirinden lezzetde ve menfe'atde iyüdür. Cümle havâssa kuvvet-i hâfızaya ve akl ve sudâ' ve istiskāya ve hummâ-yı atîkaya fâ'ide idüp balgam ve safrâ ve sevdâyı sürer ve yâbisi gözi nûrlandırur ve havâsse ziyâde kuvvet virür ve hattâ müdâvemet iden geç kocar dirler. Ve bir nev'i de hanbesîr dirler, fi'ilde ve mizâcda siyâhı gibidür.

Kâfûr: Ağacının altında yüzden ziyâde âdem müstezıl olmak mümkindür ammâ gāyet beyâz ve hafîf olup yukarusı soyuldukda tâ aşağısına dek su akar ve pâre pâre kâfûr çıkar ki zamgıdur. Bir vakt-i mu'ayyenesi vardur. Tabî'ati bâr ve yâbis olup havâs ve dimâğa ve kalbe ve ciğere kuvvet ve ferah virüp mi'deyi rutūbet-i atîka gibi ider. Ve nısf dirhem içilmesi yazmaya **[İ, 596a]** iyü olup sandal ile kokması hastaya nâfi'dür fe-emmâ emrâz-ı dimâğ-ı hârreyi dirişdirüp ve menîyi keser.

Leffâh:Bî-ruhu’s-sanem didikleridür ki bir cins bostânîsi ve iki dürlü yabânîsi olur ve ba‘zısının aslı bi-aynihî insân gibi olup erkeği ve dişisi olur. Tabî‘ati bâr ve yâbis olup kokması sudâ‘ı def‘ idüp âdemi mest ider, iyüdür. Ve ekseri mevt-i sekte götürür. İshâl ve kara ile oğlancıkları öldürür. Üç vakıyyesin isti‘mâl idenin bir yanı şöyle üşüye ki bir uzvın kesseler duymaya. Eğer çiçeğin kibrît ile karışdırsalar âteşte yanmaya ve götüren avret kan gitmesine mâni‘ olup balla ve zeyt ile cânevar sokduğı yere nâfi‘dür ve yaprağı semm-i kātil olup ve çıkarmasının keyfiyyeti yukaruda beyân olunmışdur.

Safsâf: Söğütdür ki neşv ü nemâsı tîz ü emân olmağın ekser meyveleri ana aşılayup tutar. Varakı dimâğa takviyet virüp tertīb eyler.

Çenâr: A‘zam eşcârdur. Yaprağından ba‘zı tuyûr alup yavrusını hıfz içün bostâna kor ve eğer pâk yuyup ve pişirüp nehş-i hevâmma takviyeti iyüdür.

Sidre: Bir ağacdur, yaşına nebûn dirler ziyâde fâ’ide ider. Kuvvet ve menfe‘atinde aluca benzeyüp şedîdü’l-kabz olup bâride ve fesâd-ı havâdadur.

Dâr: Kara ağaca benzer bir âlî ağacdur. Rûmca afilya dirler. Üzerinde enâr gibi ba‘zı nesneler âşikâr olur. Yarıldıkda bî-hisâb sivrisinek ve mûzî zübâb çıkar. Kendi yarılmadan birin kırsan içinden reyhân tohumı gibi bî-hisâb nesne görinüp kiminin kanadı tebiyor ve kimi nâkıs yaprağı yanmış cerâhati bitirüp ve kırık kemüğe iyüdür. Ve kışrının tâzesi abrası ve cerâhati iyü idüp ve içinde sinek hâsıl olan nesnesi yüze sürüldükde cilâ virür.

Senderûs: Rûm’da biter. Buhûrı bevâsîri ve nâzileyi def‘ idüp veca‘-ı esnâna ve hafakāna nef‘ ider. Ve mezîd-i şehvetdür ki sandalûs dirler .

Merv: Zam‘ ağacı didikleri olup cibâl-i Yemen’de biter. Yaprağını kaynadup ma‘cûn ile öksürüğe ve huşûnet-i sadra ve ağız ağrılarına ve zamgı kuvvetde ve râyiha-i tayyibede lâdine benzer.

Ûdü’s-saleb: Rûmî ve Hindîsi olur. Ağacı başında olan çirke ve mürge cilâ virüp içmesi nikrîse ve sar‘aya müfîd olması mücerrebdür ve yemişinden buhûr olunsa masrû‘a ve cin tutana fâ’ide ider ve on beş dâne içilse ağrılık basmaya. Ve kara kura nesne görmiye.

Seyân: Nu‘mân dağlarında firâvân olup hâr ve yâbisdür. Çok çiğnemesi kalbe zekâvet ve kuvvet-i hâfızaya ziyâde kuvvet virür. Ve tâze cerâhata yarayup ve temregüyeiyüdür. Ve burûdet kanını kesüp ve tıraşdan sonra üç gün götürse nâzile ve sudâ‘ı kat‘ ider.

Sandal: Biri beyâz ve biri ahmer iki cins şecerdür. Kızılı pek olup tılâ itmeğe sudâ‘a nef‘ ider ve beyâzı yumuşak olup sıtmadan olan baş ağrısına iyüdür.

Bekkam: Meşhûr ağacdur. Döğüp cerâhate ve çıbanlara urulsalar bitüre ve kökü zehir olup anınçün âdemi öldürür.

Der Beyân-ı Bıttīh ve Emsâl-i Sebzevât

Bıttīh Arab’da kavuna dirler ve karpuza dahi bıttīh dirler. Fe-emmâ esnâf ve envâ‘ı çokdur. Tohmın bala veyâ süde konulup ekilse ziyâde lezzetlü olur. Ve eğer gül içine kosalar râyihası **[İ, 596b]** gül gibi olup ve ay ziyâde olurken ekilse döli çok olur. Ve kavun olan evde ma‘cûn komayalar. Zîrâ kuvvet-i câzibesi muhkem olup edviyeyi kendüye çeker. Ve eğer tohmına yağ râyihası irişüp veyâ bostâna hâyız uğrasa acı olur. Ve bostâna eşek başı kosalar cümle bitmesi ziyâde ola. Ebû Hüreyre hazretlerinden mervîdür ki Hazret-i Risâlet’e bundan sevgili meyve yoğ idi. Ve hadîs-i şerîfde buyurur “تفكهوا بالبطيخ وعضوا منه فإن مائه رحمة وحلاوته من حلاوت الجنة“[5233] Ve tekrâr Hazret-i Resûl’den ihbâr olunur ki bir lokma kavun yiyenin bin hasenâtı yazılup ve bin seyyi’âtı kazılur. Ve ba‘zı kütüb-i kibârda mastūrdur ki bıttīh ta‘âm ve şarâb ve meyve ve halva ve devâ ve râyiha-i tayyibedür. Mi‘deyi sâf ve levni şeffâf itdirüp mâdde-i menîyi ziyâde ve âmade itdirür ve İbn-i Sînâ ve re’y-i pâk iyidür dir.

Karpuz: Bâr ve ratbdür. Emrâz-ı câriye ve hummâya tarfiye ve yanar mizâclara nef‘ idüp müsekkirleri def‘-i harâret ider. Ve aç karnına leyyinet virüp sekencebîn ile atsi kesüp idrâr-ı bevl ve tenkıye-i mesâne eyler. Fe-emmâ mizâcı bâride olanlara zarar ider. Ahlâtı tahrîk ider.

Hanzal: Bunların cinsidür. Ebû Cehl karpuzı dimekle meşhûrdur. Âhû yemesini sever ve sâir sibâ‘-ı vahşî kaçar. Dişisinin birkaç yemişi olup erkeğinin hemân bir dâne olur semm-i kātildür. Tâzesi yaprağı kan gitmeği kesüp sar‘a ve mâl-i hulyâya ve dâü’s-sa‘lebe ve cüzâma yarayup balgam ve sevdâyı sürer ve yemişi hantaldur. Yâbis olup şerbeti buçuk dirheme varıncadur. Sevdâyî galîzi ishâl ider fe-emmâ yeşili muhkem sancu ve ağrılar peydâ ider ve dıyku’n-nefs idüp ve kusdurup ve çoğu öldürür. Ve eğer suya konılup suyı evde saçılsa pireleri helâk ider. Kâdı Tennûhî nakl ider ki “Benî Ukayl’de ba‘zı kimesne hanzal kesüp içine deve südi koyup ve ağzın kapayup ıssı kuma gömüp ve güneşe korlar ve bir mikdâr pişüp ba‘zı edviye içün isti‘mâl iderler. Emniyyet virür. İttifâk anlar bir eli ve bir ayağı şikeste ve niçe yıllık kötürüm câriyeleri var imiş.

[5233] *Lisânu’l-Mizân*, VI, s.249. Bittîh (kavun/karpuz) yiyin, çünkü onun suyu rahmet, tatlılığı da cennet tatlılığındandır.

İçürüp bir gün ve bir gice ishâl ve bî-mecâl olur ki sağ kalmasına ihtimâl virmezler. Ve sonra ishâl kesilüp ayağ üzre kalkup sıhhat bulup yürümeğe başlar. Ve hanzal cüzâm ve dâü'l-fîl ve ırku'n-nesâ ve nikrîsi kesüp ve giderüp içmesi ve sürmesi akreb zahmına ve sâire iyüdür. Ve Kazvînî eydür "Üç yerde akreb sokmış âdem içüp fi'l-hâl halâs buldı" dir. Ve mefâsıl ağrılarına iyü olup şerbeti buçuk dirhemdür ve terbiyesi kerre ve bâdem yağıyla veyâhûd beş dirhem kışr-ı hanzal ve on dirhemve on dirhem kuru kızıl üzüm üç rıtl su ile sülüsi gidince kaynadup ve sâf kaldıkda içeler.

Kabak: İçi olmamak murâd olunsa üç gün tohmı susam yağına konıla. Bıttīhin dahi hâli budur ve kaçan ki baş aşağı ekeler, yemişi büyük ve hem çok olur. Kabağın hâssası budur ki yaprağına sinek konmaz. Zîrâ Hakk celle ve alâ hazretleri Eyyûb Peygamberin zahmeti oldukda sıyânet içün halk eylemişdür. Ve hadîs-i şerîfde gelmişdür ki إذا طبختم فأكثروا القرع فإنه يسكن قلب الحزين[5234] Kabak bâr ve ratb olup pişdüği nesnenin mizâcla imtizâc ider. **[İ, 597a]** Safrâya iyüdür. Üsâresi gül yağıyla kulak ağrısına ve veca'-ı sadra ve si'âle iyüdür. Kalbi müleyyen ider. Nihâyet müfsid mi'deye ve eshâb-ı sevdâya ve bağırsaklara ve balgama muzırdur.

Hıyâr: Bunun ve sâir esnâfın tohumları birkaç gün bal veyâ süde koyup ekeler, gāyet lezîz olur. Ve eğer tohmın kişnîc ile karışdırup ekseler kurdı olmaya. Hıyârın [tabî'ati] bâr ve ratb olup susadur ve mi'deyi ağrıdur ve kokusı harâretden bayılmış âdeme iyüdür.

Bâdincân: Eğer bunı iki şakk idüp gölgede kurutsalar ve şâhm-i bakar ile kızcağızlar memelerine sürüp henüz büyümiş ola ve üzerine yatup aslâ büyümeye. Tabî'ati hâr ve yâbis olup ırk ve deme iyüdür. Yağ ile pişdikde ıtlâk-ı dem idüp sumâk ile imsâk eyler ve hattâ yaprağından koyun otlasa etinin rengi mütegayyir olur.

Der Beyân-ı Havâss-ı Hubûbât

Evvelâ gendûm ve şa'îr: Ka'bü'l-Ahbâr'dan ihbâr olunur ki Hazret-i Âdem cennet râhatından çıkup bu dâr-ı meşakkati makām idinicek Cebrâîl-i emîn bir mikdâr buğday getürüp "Bu senin evlâdının rızkıdur ki Hudâ-yı Rabbü'l-âlemîn hazretlerinin cinânına tercîh eyledin" didi. Ve Hazret-i Âdem dahi Hudâ-yı cihânın lutf u keremine şükr idüp bir kabza alup ve Hazret-i Havvâ dahi bir avuç alup Hazret-i Âdem'in izni olmadan eğer arpa hâsıl olur, Âdem Peygamber'in buğday olur. Ve Hazret-i İdrîs aleyhisselâm zamânına değin deve kuşı yumurtası kadar idi. Giderek ihtilâf-ı dîn artuk

[5234] Zerkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, III, s.212. [Yemek] pişirdiğinizde kabağını bol tutun, çünkü o hüzünlü kalbi teskin eder.

olup tavuk yumurtası kadar olup ba‘dehû küfr u tuğyân firâvân olmağın güğercin yumurtası kadar olup ve ba‘dehû serçe yumurtası kadar ve andan nohud kadar ve andan bu kadar kalup ve ol dahi gücle olur kaldı. Kitâbü’l-Filâh sâhibi dir ki “Fîl kemüğiyle mâziyûn sahk idüp ve karışdırup ekseler veyâ buhûr virüp veyâ suya koyup mezra‘ üzre saçsalar cümle kurdcağızların zehrin kırup ve âfâtdan kurtılur ve hattâ fâre ve murg-ı tayyârdan dahi emîn olur ve bereketli biter ve kaçan mezâri‘ ve eşcârı ve bostânı serv budağıyla veyâ sarımsak ile tütsi itseler cümle mûzî hayvânât dökile. Ve buğdayın tabî‘atı hâr ve ratb olup pişmişi reyyâh-ı muhtelife tevellüd idüp otı kuduz zahmetine iyi olup billâhi ma‘cûnı çıbanlara ve şişlere iyü olup ve şurbası sîneye ve öykün ağrılarına si‘âle yarayup ve bulgurı ve yarması batyü’l-hazm olup kuvvet-i bedeni artturur. Ve nişestesi bârid ve yâbis olup za‘ferân ile sürilse külfeti giderüp ve üç kendî ve za‘fı kadar bâdem yağı ve şeker bâdemiyle sirke ve boğaz ağrılarına ve huşûnete ve kasb-ı debiyye nâfi‘dür. Gözün mevâddı deprenmesi mâni‘ ve kırcası vâki‘ olup eski ishâle iyüdür. Şarâbla nehş-i efâ‘iyye sürülmesi iyü olup nihâyet süddeler tevellüd itdirüp ve çoğu levni karardur. Ve kepeği hâr ve yâbis olup ve müteleyyindür. Leyyinet-i sadr ider ve cilâ virür. Husûsâ kim pişirüp suyı şekerle mürebbâ ola ve balgam ve riyâhı tahlîl idüp yel olan yere yaku olsa def‘ ider. Sirke ile uyuzı def‘ idüp ve kurumış buğday ekmeği hâr ve yâbis olup batyü’l-hazmdur. Ve ziyâde neffâh olup ve ekmeğin ıslâhı hamîri ve tuzı **[İ, 597b]** mu‘tedil olup ve tennûrda pişendür ve bir mikdâr soğuya. Zîrâ ki bedeni semirdür fe-emmâ ıssı etmek susadup ve geç hazm olup ve üzerine su içildikde yürekde soğulcan hâsıl olur.

Ve simîd: Gıdâsı güzel olup inmesi ve nüfûzı geçdür. Ve kepeği olan bedene kuvvet virüp ve leyyinet virüp ve nüfûzı tîzdür ve nihâyet mi‘desi kavî ve ıssı olanlara muvâfık olup ve südle pişen etmeğin gıdâsı kesîr ve hazmı asîr olup ve kuru peksimad ve batyü’l-hazmdur. Ve eğer yufkayı suyla ve tuzla temregüye ursalar giderür.

Ve arpa etmeği bârid ve yâbis olup gıdâsı azdur, inhirârı müşkildür. Ve eğer dakīk şa‘îri ve haşhâş kabuğı ve iklî eleği ile tırnak gibi olur, koç boynuzı dahi dirler. Anınla veca‘-ıcemb ve evrâm-ı hârreye yaku itseler nâfi‘ olup ve sirke ile mayasıl kanın men‘ idüp ve uyuza nef‘ ider. Ve şa‘îr cemî‘-i eşyâyı nafzından saklayup dahi ziyâde takviyet virür. Ve hattâ içine salkım ile üzüm konsa çok zamân dura. Nihâyet ekli sancu ve muhrik-i riyâhdur ve uyuza sürmek ve yaku itmek nâfi‘ olup ve def‘-i harâret ider. Hastaya nâfi‘dür. Ve bunların esnâfı gāyet çokdur. Husûsâ memleket-i Rûm’da çavdar ve alef ve darı ve helize ve burçak gibi niçe hubûbât vardur. Cümlesinin hâsıl olması vech-i mezkûr üzre olup ve sidüği tutulmış âdeme alefi kaynadup ıssı iken üzerine

ursalar kurtılur veyâ bir marîz bir koçı içinde kaynamış ıssı alef içine boğazına gelince yatırsalar şifâ bulur, mücerrebdür.

Şa‘îr-i hindî: Bârid ve yâbis olup üç dirhemi hayz ve tab‘ı habs idüp bağırsaklara zarar ider. Fe-emmâ yemişi ekşi olan ağac yanında çendân bitmez. Bâdem yağı ile ve şîr-i rûgan ile pişse imsâk-ı batn itmeyüp mi‘deye iyüdür. Levn-i vechi güzel ider ve eshâb-ı kulunca ve süddelere ve mesâneye muzırdur. Ve pişürmesinin iyüsü tâze süd ile ve şeker ile iyüdür. Ve eğer bir kimse kışrın içse ağzı ve dili ağırmayup ve boğazı ve ciğer ve mi‘desi ve bağırsakları munkabız ola.

Susam: Eküldiği yeri ifsâd idüp ve eğer ekilmezden yigirmi gün evvel horos ve tavuk kanıyla mahlût suda ısladup ekseler bereketlü ola. Ve kaçan kim dolduğı suya bir mikdâr yağından koyup diplerine akıdalar, yağı çok hâsıl ola ve kendüsi hâr ve ratb olup batyü’l-hazmdur. Ve idrâr-ı hayz ve izdiyâd-ı menîyi mûcib olup menfe‘at ider. Ve galîz-i a‘zâya yaku olunsa iyü idüp ve susadur. Ve mi‘deye ve nükhete kabâhat getürür ve yağı kezâlik mâbeyn olup huşûnete ve el ve ayak yarıklarına sürmek ve içmek ile nef‘ idüp fe-emmâ isrihâ-yı mi‘de eyler. Ve mersînle pişürseler kılı hıfz idüp ve yaprağıyla sokup ve sabâh yutsa leyyinet virüp ve saçı uzun eyler.

Nohûd: Evvel tatlu suda ısladup ekeler. Hâr ve ratb ve müleyyendür. İdrâr ve tehyîc-i cimâ‘ idüp ve seng-i mesâneye yarayup bâdem yağı ve körfes ve turp ile nâfi‘dür, husûsâ kim siyâhı ola. Ve eğer sirke katup aç karnına içilse nıfsü’n-nehâra dek cümle kurdların kıra ve suda ıslanup sabâhla aç karnına içilse şehvete takviyet virür. Ve hâr ve ratb olup fâlice ve lakveye nef‘ **[İ, 598a]** idüp ve safrâya ve böğreye zarar getürür.

Böğrülce-i Hind: Arablar kıllet dirler. Bâr ve ratbolup ınıckıruğı giderür ve böbrek taşlarına ve idrâr-ı bevli ve hayzı dağıdur.

Celeyân: Türkçesi burçak dirler ki dört cinsde hâr ve yâbis olup geçiye ve behka ve yüzde âsâr-ı kabîhayı giderüp ve sürmekle ve pişmiş hamîr itmeğle oğlancıkların başında olan uyuzına sürilse iyü idüp dökülmiş kılların dahi bitüre ve şîr-i rûgan ile içmesi usr-i bevli ve sancuyı def‘ idüp ve yakusı nehş-i efâ‘a nef‘ idüp ve çok isti‘mâl şiddet-i tebevvül getürür.

Bakla: Natrûn suyıyla ısladup ekilse tîz bite. Kezâlik zeyt yağının çirki aslına dökilse serî‘ olur. Samanın yakmak gam u hem ve hazan u elem getürür. Ve eğer bir kalaylı zarf içine konsa sakala ve saça latîf boya olur. Husûsâ öğüdüp bâdem yağı ve şeker ile pişe ve şeker ile pişmesi bağırsak zahmetlerine ve karın ağrısına iyü olup

kabuğıyla levni güzel ider ve yüzde külfi ve çirki keser. Ve eğer kabuğın oğlancıklar kasuğına yaku itseler kıl bitirmez.

Kelem: Ya‘ni lahana. Yaprağı ve budağı döğilüp mahzûn âdemin alnına ursalar gussası gide. Tabî‘atı hâr ve yâbis olup ahlâm-ı rediyye ve evcâ‘-ı mi‘de getürüp zulmet ve za‘f-ı basar virür. Baş ditremeğe ve sıkuntısı şarâbla nehş-i hevâmma ve kuduz tılâyana iyü olup suyla iki kere kaynadılsa müshil olup müdâvemet-i ekli oğlancıkları büyüdür ve mâdde-i menîyi ziyâde [ider] ve cimâ‘dan evvel avret götürse şehveti keser. Ve tohmunun buhûrı sâirinin kurdunı helâk ider.

Şalgam: Kitâbu’l-Filâh sâhibi eydür “Şalgam ve kelin üstine üç-dört yıl geçmeden şalgam ve kelin şalgamlana ve eğer bunların tohumlarına zeyt yağıyla ekeler, ziyâde lezzet vire. Ratb ve yâbis olup menîyi artırur. Ve iki kerre muharrâ pişmesi iştihâ getürüp hall ve hardak ile turşusı latîf olup ve suyı kavuk taşların ve harekete cümle kuvvet virür.

Turb: Tatlusı şalgam gibidür. Hâr ve ratb olup balgama gıdâdur. Mâdde-i menîyi çoğaldup pâk ider. Ve ba‘de’t-ta‘âm hazm ider. Ve dâü’s-sa‘lebe kıl bitirür ve suyı efâ‘î ve istiskāyı def‘ ider ve göze cilâ virür ve def‘-i semûmât idüp, şöyle ki turb yerken akreb soksa zarar itmez dirler. Kana beş gün içse def‘ ider. Yemesi râyiha-i kerîha getürür ve ilancı torbasına nişadır ile durup sürseler ilanlar ölür.

Hâvuc: Yaprağı kable’t-ta‘âm gönül döndürüp kusdurur. Ve bedende kehle tevellüd idüp ve göze ve dişe zarar getürür. Ve tohmu semûmâta takviyet-i şehvete mâni‘ olup bu husûsda sâniyen ve sonra yaprağı ve tohmıdur.

Mûc: Hâr ve ratb olup zâtü’l-cenbe ve eski öksürüğe ve hazm-ı şehvete hod ziyâde hâssası vardur.

Pâzı: İyü ve sulu yaprağının hâssası vardur. Meselâ suyı sıkulup şarâba konsa iki sâ‘ate dek sirke ve dört sâ‘ate dek şarâb ider. Muhallil ve müfettihdür. Suyı çekîde ve sîle ve dâü‘s-sa‘lebe ve uyuza ve dalağa latîf neşv ü nemâ bulur. Hâr ve yâbis olup anınla başın yusa bitin ve çirkin pâk idüp ve kalbin düzeldür. Ve tâze şirayı bir gün ve bir gice sirke idüp billâhtemregüye natrûn ile **[İ, 598b]** ciğere iyüdür.

Aşkun didikleri bir otdur. Birer aded matar te’sîrinden biter. Hikâye olunur ki bunun kılletinden Nûşirevân’a şekvâ itdiklerinde vezîri Bücürcmihr dir ki eğer bunı çok olmak isterseniz üzerine varup muhkem tabıllar çalın” didi. Vâkı‘an öyle itdiklerinde bî-nihâye olur. Bâr ve yâbisdür. Kabı safrâyı ve hiddet-i harâreti teskîn idüp ufûnet-i havâ ve tā‘ûna nâfi‘dür. Ve gönül dönmeği ve sekri giderür. Suyla iktihâl göze hiddet virür.

Mantar: Hazret-i Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyururlar ki الكمأة من المنّ وماؤها شفاء للعين[5235] Ya'ni bunun menn olması zahmetsiz bitmesidür. Ziyâde galîz ve sevdâyî gıdâdur ve çok yemesi sekte ve fâlic getürür. Ve bunun tîryâki şarâb-ı sâff ve ıssı otlar olup suyı göze cilâ virüp rûşenâlık getürür.

Marul: Vaktâ ki tohmı tanhârâ içinde bir zamân durup ekilse cümle âfâtdan emîn olur. Tabî'ati bâr ve ratb ve serî'ü'l-hazm olup harâret ve iltihâb-ı mi'deyi kesüp ziyâde leyyine ve hedyâna ve emrâz-ı sekteye nâfi'dür. Ve bu da sâir sebzevât gibi yıkandıkça neffâh olur ve sirke ile salatası iştihâ getürür lâkin zulmet-i basar ve kat'-ı şehvet ider.

Soğan: Tohmı balda durup yâ süreyyâ garbında ve yâhûd zühre ile hacer muttasıl olup ay artarken ekilse lezzetlü olur. Ve hem-çünân tatlu nesne yirken ekilse dahi latîfdür. Ve bunun da turb gibi ekerken avâm dilinde meşhûr ve kıssası sahîhdür. Tabî'ati hâr ve yâbis olup uzunı değirmeniden ve kazı akından acı olur. Tabî'atı leyyinet ve basara cilâ virüp ve şehvete tavkviyyet virür. Levni güzel idüp ve suyın mazarratın giderür. Ve taktîr olıcak billâhi ma'cûnı göze ve tırnağa ve damara gûya ve behakave dâü's-sa'lebe ve kuduz talayana ziyâde menfe'at idüp sürmeğle hevâmma dahi iyüdür. Hikâyet olunur ki ululardan biri Hazret-i Mu'âviye'ye getürdiklerinde hemân soğan ister ve götürdüklerinde dir ki "Her su tebdîl itdüğinizde soğan isti'mâl eylen ki havâsı ufûnetden ve suyı mazarratından kurtulasız" dir. Fe-emmâ ratbı gālib olanlara zarar idüp yel tevellüd itdirür ve susadur. Ve çok isti'mâl ahlâtı dirişdirür ve eğer bıçağa sapılup doğrasalar râyihasından incinmeyeler ve yabânîsine unsul dirler ki ada soğanı diyü meşhûrdur. Sirkesin yapup isti'mâl iderler, şöyle ki taşrasını ağacdan bıçağla pâk idüp ve içi yarılmış unsuldan bir vakıyyesi on vakıyye sa'b sirke alup ve altmış gün güneşe korlar. Ve sâf idüp emrâz-ı bâride ve ahlât-ı fâside ilâc iderler.

Sarımsak: Ekmede soğana benzer ammâ kamer yer altında iken ekilse râyihası az ola. Hâr ve yâbis olup ıssı mizâclara zarar ider. Andan tevellüd iden kan hemân sevdâya tebdîl olur. Bârid olan mizâca ve soğukdan olan emrâza kavî ilâc olup tîryâk makāmına kāimdür. Menîyi kurudup ve süddeleri açar ve temregüye bunlara benzer nesnelere iyüdür ve bâkire bilinmesi murâd olundukda sarımsağı döğüp ve billâh karışdırup yedireler, iki sâ'ate dek kokusı olmaz ise bâkiredür ve illâ olmaduğı ma'lûm olur. Oğlancıklara kehle komaz ve billâh ba'zı otla ma'cûnı öksürüğe **[İ, 599a]** iyü olup harâret virmede kavî olup ve ve havâss-i bâtınayı pâk ider ve edviye-i kattâleye yarayup

[5235] *Sahîhu'l-Buhârî*, VI, s.22. Mantar kudrettendir ve suyu göze şifadır.

balla iki miskāli bağırsak kurılmasın ve soğukdan olan usret-i bevli keser. Ve göğüsde kimos-ı galîzi sürer. Ve ekser-i menâfi‘i hod meşhûrdur. Ba‘zı etıbbâ-yı Yunân’dan beyân olunur ki tâzeliği ve harâreti çıkmış sarımsağı bir âdem yemeğe mu‘tâd ve itmân itse ömri sene-i şemsiyye ile yüz yıla yetişür dimişler.

Pırasa: Dirler ki sarımsak cinsinden olup bir saksı üzre âteşde pişirüp başda olan nâzileyi dökile, mücerrebdür ve gayri diş ağrısı görmeyeler. Kaçan ki koyun tezeklerinin her birine üçer dânesi konup ekilse ziyâde kuvvetli ve bereketlü ola ve diş etlerine iyü olup ve mazarrat-ı zulmet-i gözi giderüp ve bâsûra dahi nâfi‘dür.

Melûhıyye: Ebegümecenin bir nev‘i olup bârid ve ratbdür. Otuz dirhem suyı şeker ile içilse ciğer süddelerin açup ve müdde ve mi‘deye yaku olunsa hiddet-i harâret kesb idüp ve arpa unıyla evcâ‘-ı uyûn-ı hârre ve sudâ‘-ı dârreye ve ihtilâf ve seyelân-ı hayza fâ’ide idüp fe-emmâ ba‘zısı mesâneye zarar ider dirler. İyüsi yaprağı ahzar ve ekber olandur ve budağı ahmer olandur.

Kurfah: Su yolında ve ayak altında bitdüği içün Arablar dicle ve baklatü’l-humakā dirler. Bârid ve ratb ve kâbızdur. Kan gitmeğe iyü ve cimâ‘a mâni‘ olup on dirhem suyı safrâyı keser ve evrâm-ı hârreye ve kızmağa ve siğile yakusı ve içmesi nef‘ idüp ve kan tükürmeğe ve mi‘de ve ciğer harâretine ve her kabarcığa ve yaraya fâ’ide ider. Ve döşek içine koyup üzerine yatılsa aslâ edgās-i ahlâm görmiye ve tohmın sirke ile içmek şehvete nâfi‘dür.

Hindibâ: Fâ’idesi her bâr müşâhede ve meşhûrdur. Ve Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh bunun hakkında “Her varakında bir damla cennet suyı vardur” diyü buyurdı. Bârid ve ratb olup ahyânen fasl-ı sayfda harârete mâ’il olur. Damarlar ve ciğerler süddelerin açup ve gönül dönmesin ve safra hareketin keser ve cüz’î kabz virür, kendüsi batyü’l-hazm olup rub‘sıtmasına ve akreb ve yılan ve sâir hayvânât sokmasına nef‘ idüp yakusı nikrîse ve hafakāna ve soğuk ile hemâvî sâm-ı abrasa iyüdür.

Lağana: Dört-beş nev‘dür. Cebelî ve sahrâyî ve berrî ve bostânî ve nehrîsi olur. Nehrîsine marisme dirler. Arablar nemmâm dirler. Vaktâ ki su kenârında olup ekseler lağana olur. Râyihası ve varakı eksilür. Hâr ve yâbis olup sıkındusı içerüde olan deme ve arpa kurdıyla bûy zahmına ve sudâ‘a yarayup ve huşûnet-i lisânı zâ’il ider. Ve memenin mün‘akıd olmış südin lahme getürür. Ve demevî ve balgam-ı kay’a mâni‘ olup şehvet-i cimâ‘a ve kurdlar öldürmesine nâfi‘dür. Ve âb-ı revân ile yürek ve karın burmasına ve sancuya ve kuduz talayana iyü olup ammâ çoğu boğazda çıban bitürür. Ve cimâ‘dan evvel avret götürse hâmile olmaz.

Za‘ter: Türkçe güyeği otı dirler. Sekiz sınıf olur. Bostânîsinin uzun yapraklısı müdevverinden akvâ olup iyüsi berrî ve varakı sagīr olandur ki hâr ve yâbis ve muhallil olup yan ağrılarına ve ciğere ve basara ve hubbü’l-kar‘ve kurdlar çıkarmasına ve tebevvül itmesine **[İ, 599b]** ve şehvet-i ta‘âma iyü olup ve yemesi rutūbetden olan ışâvet-i ayna ve çiğnemesi diş ağrısına yarayup ve yılan zahmına iyüdür. Husûsâ tâze olan gelincik akreb ve yılan soksa hemân bunu yiyüp emân bulurmış. İsti‘mâl[i] bir miskāldür.

Circir: Suda biter. Tere gibi bir otdur. Bostânîsinde tere ve nehrîsine su gerdemesi dirler ve berrîsine mîr otı dirler. Ve Arablar mürratü’l-ayn dirler. Hazret-i Ali radıyallâhu anh buyurur ki “Circir yiyüp abras ve cüzâm marazı anın içinden çıkmağa tereddüd ide ve döğülüp sürse kulak râyihasın kese.” Hâssası budur ki gurâb yidikde tobın bırakup ve Serâsem-i Hindî eydür, bir kimesne aç karnına yimeğe müdâvemet itse sonra bir yanını kesseler ve yanınca azâb itseler duymaya ve mesâne taşını kal‘ idüp safrâ ve dile ve şişlere ve çıbanlara iyüdür.

Kerefis: Bu da birkaç nev‘dür. Burçak otıyla ekilse ve ekser sulansa ra‘nâ olur. Tabî‘atı hâr ve yâbis olup yelleri sürer ve süddeleri açar ve ağrıları teskîn ider. Irku’n-nesâya ve dıykü’n-nefse ve emcek ve bağırsak şişlerine ve idrâr-ı bevle ve hayz itmeğe ve er ve avret hem-çünân şehvete iyüdür. Ve mercimek ile pişmişi zehrini kusdurur ve diş ağrısına ve insânın ditrer a‘zâsına ve gicike ve temregüyenef‘ idüp sıkundusı ihtikâl-i ayna ve köki boynına asılsa veca‘-ı esnâna nâfi‘ olup ve berrîsi daü’s-sa‘lebe ve tırnak yarıklarına yarayup ve cebelîsinin mesâneye ve evlâd sonun düşürmeğe ve şehvet-i cimâ‘a iyüdür ammâ cümle esnâf-ı masrû‘un sar‘ın ve baş ağrısın depreşdirüp ve çendân nef‘i yokdur.

Kişnîc: Bârid ve yâbis olup sevdâyla usâre yarayup istîdâc ve hall ve dehen-i verd ile ıssı şişlere ve gül ve asel ile kabarcıklara ve kurdeşene nef‘ idüp balgama ve başa çıkan buhâra ve masrû‘un mi‘desi buhârına iyüdür. Ve burun kanın kesmeğe ve usâresiyle mazmaza olunsa göz şemsine ve ıssıdan olan yürek oynamasına nef‘ idüp ve lisân-ı hamel ile iki dirhemi kan gitmeğe ve ta‘âmdan sonra ekşi geğirmeyi def‘ idüp ve her gün iki dirhem ve kendü kadar şeker ile içilse kabarcık ve kızamık ve kurdaşenin izâle idüp ve çoğu zihni mahlût idüp ve gözi kurudup ve menîyi kurudur. Ve usâresinden dört vakıyyesi mühlik olup ve nısf-ı rıtl aklı dağıdur. Ve suyı kuduz talayana öyle nâfi‘dür ki ölüm haddinde olan dahi kurtılur.

Maydanos: İncîr ağacıyla ülfet ider ki altında ekilse küllî kuvvet ve tarâvet cezb ider. Tabî‘atı hâr ve yâbis olup riyâhı taşra sürer. Behak ve siğile natrûn ile kal‘ idüp ve

hanâzîıre sürseler men‘ ider. Ve soğan ve sarımsak râyihasın giderür ve sirke ile burun kanın keser ve kulak gürüldüsine fâ’ide idüp ve idrâr-ı hayz ve hiddet-i basar getürür. Ve incîr ile hamîrleri istiskā-yı hummâya yarayup bedene sürmek ve yemek ile ditredüp ve harâret virür. Ve sancu def‘ine ve mi‘de takviyetine iyü olup ve semûmâta mukāvemet eyler. Ve râyihası bile masrû‘a ve gice ile ağırlık basana fâ‘ide idüp ve tuzla veyâ kara üzümle döğülmiş diş ağrısının elemin sâkin ider ve güğercinliğe kosalar kedi girmeyüp ve olduğı yerde yılan mesken tutmaz.

Tarhûn: [İ, 600a] Hartūn dahi dirler. Bunı ağır çiğneseler hüsn ü zevki giderüp ve ne denlü acı edviye isti‘mâl itse duymaya. Ve boğaz ağrıdup ve kat‘-ı şehvet ider. Ve cebelî tarhûnun köki âkır-ı karhâdur. Hâr ve yâbis olup sirke ile kaynadup ağızda tutılması esnân-ı müteharrikeye ve diş etlerine iyüdür.

İsfinâc: Galat-ı meşhûrına ıspanak dirler. Bunı ay ziyâde olurken ekseler veyâ yerini değişdirseler latīf olur. Tabî‘atı bârid ve ratbdür. Ve öksüriğe ve sîneye ve kam‘-ı safrâ ve demevî mizâca ve veca‘-ı zahra ve leyyinet-i tab‘a yarayup hoş gıdâdur. Fe-emmâ bârid mizâcları fâsid ider.

Râzıyânec: Hâr ve yâbis olup ve hikâye olunur ki ekser hayvân takviyet-i basar içün gözlerin râzıyâneye sürerler ve hattâ ilan ana sürmeyince görmez dirler. Ve başı südi çoğaldur. Berrîsi taşı pâreler ve soğuk su ile içilmesi gönül dönmesin men‘ ider.

Şebîn: Toruk otı dahi dirler. Hâr ve ratb olup ahlât-ı bâride evrâm-ı fâsideyi pişirüp yeli sürer ve ağrıları keser. Ve idrâr-ı leben idüp imtilâdan küllî ıncıkrığı ve sancuyı giderüp od yerlerinde mevcûd olan siğillere ve çıbanlara ve bevâsîr şişlerine iyü olup ammâ izdiyâd-ı ekli mi‘deye ve böğreye ve uyur kimesnenin başı altına kosalar haykırup fez‘a ide. Akın çiğneyen ağzına âteş alsayakmaya.

Kantariyyûn: İki sınıfdur. Birinin yaprağı büyük olmağla eşek kulağı dirler ve isti‘mâl olunan kücük yapraklısıdur ki çiçeği olup köki değildür. Hâr ve yâbis olup ciğer süddelerin açar ve dalak pekliğine ve dıyku’n-nefs ve eski öksürüğe ve kan türkürmeğe fâ’ide ider. Ve idrâr-ı hayz idüp ve üsâresi göze hiddet virüp perdesin giderür. Ve ırku’n-nesâya hukne olunsa ahlât-ı galîzeyi sürer. Ve kendünün kabz-ı mahfîsi ol mertebedür ki kesilmiş pâre ile kayınsa cem‘ idüp bir yere düşüre.

Ezelkumad: Yaprağı kücük ve budakları ince bir otdur ki saru ve âsumânî ve lâjeverdî çiçeği olur. Ba‘zılar sıçan kulağı ve ba‘zılar hüdhüd gözi dirler. Su ile zekere urılsa veyâ kendüni yese cimâ‘a gāyet fâ’ide ider. Süst endâmlara ve pîrlere iyüdür. Ve diken ve ağac bitmiş yere ursa çıkarur ve cerâhatı onuldur. Lakveye ve sar‘a içmesi fâ’ide ider.

Aşkıl: Basalü'l-fa'r ya'ni sıçan soğanı dirler. Sar'a ve mâl-i hulyâya ve ırku'n-nesâya ve fâlice ve istiskā ve burkāna menfe'at idüp esnân-ı müteharrike ve diş etlerine takviyet eyler ve dalak olan kırk gün yese halâs olur.

Ahşût: Bir otdur ki ağaclara sarmaşur. Yaprağı olmaz. Ta'mı acıdur. Ve hattâ ahyânen asmaya ulaşup üzümi az ve lezzetin giderür. Hâr ve yâbis olup ve ciğer süddelerin açup mi'deye takviyet virür ve sekencebîn ile suyı burkāna gāyet menfe'at ider. Sirke ile içmesi ıncıkrığı ve cümle çirki pâk ider ve sancuya ve idrâr-ı bevle ve hayza nef' eyler fe-emmâ karnı burup inüğe muzırdur.

Bâdirencûye: Ba'zılar kıran otı dirler. Ağızda râyiha-i kerîheyi gökcek ve kalbe ferah virür ve ıncıkruğı ve sevdâyî ilele fâ'ide idüp hafakānı giderür ve akrebi öldürür.

Hûn-ı siyâvuş: Ve ba'zılar kara baldur diyüp ve Acemler zu'mınca Keykâvus oğlu Siyâvuş, Efrâsiyâb **[İ, 600b]** zulm ile katl itdikde anın kanından zuhûr itmişdür dirler. Su kenârlarında olur. Âsûde mâ'il iki kızıl yaprakdur. Yaprağı idrâr-ı hayz ider evlâd sûkin çıkarur ve bevâsîri olana fâ'ide ider.

Biş: Nebât-ı Hindî'dür. Ağrıyan dişe kosalar iyüdür. Nısf dirhemi semm-i kātildür ve içenin ağzı ve dili şişüp ve gözi çıkup gönli döner. Mürâsim-i Hindî Uyûnu'l-Hakāyık adlu kitâbında muharrerdür ki Hind pâdişâhlarından birine hasma zehir virmeğe kādir olmasa evvelâ kücükden bir kızın beşiği altına biş döşeyüp ve ba'dehû döşeği altına ve sonra libâsı altına tâ kim bu tertîb ile vücûd ve tab'ı ihtilât idüp ve tedrîcle yemeğe mu'tâd iderler. Kıza zarar gelmez. Bu üslûb üzre büyüyüp kemâle irdikde ba'zı hedâyâ ile ma'an ol kızı dahi gönderürler. Hemân ki ol kız ile cimâ' itdikde fi'l-hâl helâk olur. Fe-emmâ ol yerin sığırı otlayup aslâ zarar itmez. Ve fa'retü'l-bîş dirler bir cânevar kökinde mesken tutup ve muttasıl anı ekl ider ve abrasa sürseler iyüdür.

Hırmel: Üzerlik tohmıdur. Zihni ve zekâveti ve şehveti ziyâde idüp ve üsâresinin içmekırku'n-nesâya ve temregüye ve giciğeiyü olup ve buhûrı hevâmmı kaçırup hâmile yemeğe mu'tâd itse vaz'-ı haml ide. Ve bir kerre hâmile olana ve kısır olan avrete biraz çölmeüe koyup ve şîr-i rûgan ve bal ile kaynadup üç gün içilse hâmile ola ve alâmeti kusdurup ve levni ve hayz kanını gökçek itmekdür. Ve eğer on iki gün her gice bir bucuk miskāl sahk idüp ırku'n-nesâya içürseler gayri görmeye. Ve eğer bal ve tavuk ödi ve za'ferân ve râzyâne suyın karışdırup göze ursalar cilâlandırur.

Harşefâ: Meşhûr otdur ve kili dahi olur ki Acemler küngüre dirler. Yemesi kuvvet-i cimâ' artdırup ve bi'l-hâssa koltuk râyihasın giderür ve bedenin kehlesin öldürür.

Şecere-i Meryem: Bezr-i kendir kökine artīşet soğukdan olan nâzileye ve zükkâma yarayup ve köki ıncıkruğa ve şerbeti hubbü'l-kar‘ ve kurular ishâline iyü olup fe-emmâ semm-i kātildür. Ekser zamânda olan avretler usret-i vilâdetde suya korlar ki ol rutūbet bulup açıldıkça kendülere bir suhûlet gele ve köki ise ağaca benzeyüp andan bir pâre alınup döşeğe konsa cümle yerleri mest ü hayrân gibi olup ve yürümeğe dermânı kalmaya.

Sanarkok: Kara yoncadur. Nehş-i hayyâta yarayup usâresini içmek ve göze sürmek ile zulmeti alur. Ve sar‘a ve boğaz ağrılarına mâni‘ olup varak ve bezri şehvete takviyet virür. Ve gün aşırı sıtması olana hod bir dânesiyle ve iki günde iki dânesiyle el-hâsıl bevâsîr üzre ol mikdâr yaprağından veyâ tohmından isti‘mâl eylese def‘ idüp ve rub‘ sıtması olana hod dört dânesiyle halâs olup amma çok yemesi uyuz getürür.

Harîk: Siyâhı ve beyâzı olup beyazına kar çiçeği ve esvedine karaca ot dirler. Şekli üzüm salkımına benzer ve yaprağı çınâr yaprağına benzer ve sâkının tūli dört parmağa varınca uzar. Bir kökden niçe damarları biter ve sıçan yedüği gibi helâk olur. Bir cins meşhûr otdur ki derece-i sâlisede hâr ve yâbis olup fâlice ve mâl-i hulyâya ve kuhl ile kuvvet-i basar getürür ve temre **[İ, 601a]** guya iyüdür. Oldığı bostânın zübâb ve mûzî hayvânâtı kaçar ve kangı tohımla ekilse kurtılup el-hâsıl cemî‘-i hayvânâta semm-i kātil olup ana sürülse ve sibâ‘a yedirilse el ile tutılup ve eğer asma kökine kosalar şarâbı müshil olur. Behakı giderür ve mazmazası diş ağrısına nâfi‘ olup ve eğer bir sırçalı çölmekde kaynadup ve tencerede iki kerre taşup ve ba‘dehû süzüp eleler ve yarım kaşık mikdârı ve irtesi dahi ziyâdece el-hâsıl yedi gün tamâm bir kaşık dolusı suyından içdikde dem-i fâsidi sürüp ve cemî‘-i evcâ‘ı giderür ve âdemi semirdüp ve bedene sürmeğle kehle gidere ve cerâhatlerine nef‘ idüp ve zehir içen tohmından birkaç gün içüp ve birkaç def‘a kay‘ itse kurtılur.

Husbetü's-sa‘leb: Lezzetlü otdur. Teşnişe ve fâlice yarayup ve takviyet-i âlet ve hareket-i şehvetde sakankūra mu‘âdildür. Gālibâ Etrâk eşek tuzı dirler. Berrîsinin yaprağı baklatü'l-humekāya benzeyüp yaprağını kaynadup ev içine dökseler ekser mûzî hayvânât kırıla ve bileğüye sürilse ve derstûre bilense keskin ola. İnsâna ve cemî‘-i hayvânâta zehirdür. Mülûkden biri hasmıyla mukāvemet idemeyüp bunı vâfir şa‘îre karışdırup ve muhâsama güni ba‘zı eşyâ ile bırakup kaçar. Adûsı dahi anı za‘fından kaçdı zann idüp tuzlarına yedirdiklerinde cümlesi helâk olup bu hîle ile düşmene gālib olup ahz-ı inkiām ider.

Şûserân: Tohmı efnetin tohmına benzer. Sâkı ve ak çiçeği olur, semm-i kātildür. Avretler ve kızlar memesine sürseler büyütmeyüp ve kıl olan yere sürilse bitirmez. Ve dondurmak ile nezf-i deme nef‘ idüp küllî fâ’ide ider.

Şeyh-i bûşen didikleri bir otdur ki yabân sıçanı anın kokusından delikden taşra çıkar. Hâr ve yâbis olup riyâhı sürer. Ve idrâr-ı bevl ve hayz idüp usr-ı bevl ve ihrâc-ı dîdân ve semûmât ve zahm-ı ilan ve akrebe fâ’ide idüp ve döğülüp geç biten sakala sürilse tîz bitürür. Ve küli zeytle dâü’s-sa‘lebe ve dehenî ve teredür. Sıtmaya iyüdür.

Efnitin: Pelîn didikleri otdur. Bu da şeyhin esnâfından olup hârdur. Ve idrâr-ı bevl ve hayz idüp ve safrâyı def‘ ve mi‘deye ve ciğere kuvvet virüp sıtmayı izâle ider ve bevâsîri giderür. Kaçan kim kaynadup ve üzerine oturdıklarında buhârına kulak tutsa ağrısın gidere ve kurdların kırar ve suyı şarâbdan evvel içilse humârı def‘ ve zeytle sahk olunup bedene sürilse sinek yakın gelmeye. Ve suyı devâta konılsa yazılan kitâbı sıçan incitmeye.

Gatlam didikleri cûbdur. Şeker ile oğlancıklar öksürüğine fâ’ide idüp behaka ve kilfe cilâ virür. Ve dâü’s-sa‘lebe ve cerâhatı öldürür ve şişler ve dikenlere urılsa çıkarur.

Aynü’s-sa‘leb: Afyon gibi keyf [virür]. Bunun on iki dânesi cünûn ve bir cinsi kātil olup ve dört dirhemi âdem öldürür.

Lisânü’l-hamel: Çıbanlara iyü olup ve sâhib-i hanâzîr, kökin götürse ve dişi ağrıyan pişirüp mazmaza itse fâ’ide görüp tohmın ve varakın isti‘mâl iden ciğer süddelerinden kurtılur.

Lisânü’l-usfûr: Yağrağı çıbanları ve şişleri onuldup **[İ, 601b]** hafakāna kendüsi menfe‘at ider ve şehvete kuvvet virür.

Mâzeryon: Şâhtere esnâfından olup attārlar bilür. Büyüği ve kücüği olur. Büyüğünün yaprağı zeytûna benzeyüp kücüği âdemi helâk ider. Cümlesi sürmeğle behakı ve abrası giderür ve şarâbla nehş-i hevâmma iyüdür ve istiskāya bir tabîb ilâc itmeden âciz kalup ferâgat itdikde ol marîz dahi “Çünki felâh bulmam bâri ölüp kurtulayım” diyü Arab’dan biraz çekirge alur. Ekl itdikde fi’l-hâl iyü olup ammâ yedikde azîm ishâl olur ve üç gün içinde sıhhat buldukda tabîb “Niçe şifâ buldun?” diyü su’âl ider. Cevâb virdikde tabîb ol çekirge satan Arab’dan “Bu çekirgeleri nereden cem‘ itdin?” diyü su’âl idüp mahallini haber virür. Görür ki ol mevzi‘de vâfir mâzeryon bitmiş. Ekser çekirgeler anı otlarlar. Bilür ki anın te’sîri olmışdur.

Nânhârde: Eğer ganem kış güninde bunı zevâde eylese kuzusı ve südi çok ola ve âfâtdan kurtıla ve arılar dahi böyledür. Isırmak ve sokmak zahmına yarayup ve çok nazar olunsa sufret-i vech götürür. Behak ve abras edviyesindedür.

Rûsen: Susama benzer. Yigirmi yılda bir kerre biter. Çekîde sürilse giderüp ve seng-i mesâne içün içilse, gidere.

Garikon: İyüsi beyni ak olandur. Hâr ve yâbis olup ve muhallildür. Ahlât-ı galîzayı kesüp ve süddeleri açar. Ve sekencebîn ile remada ve ırku'n-nesâya ve sar'a ve tenş-i deme ve burkāna ve sîneye ve öykün zahmına ve dalak şişlerine ve ahlât-ı selâse-i muhtelifeye müshildür. İhtikān-ı rahme ve sıtmalara nâfi'dür. Ve siyâhı semm-i kātildür.

Râvend: İyüsi Çin'den gelüp tabî'atı muhtelifün aleyh olup fe-emmâ esahhı hâr olmamakdur. Yellere ve za'f-ı mi'deye ve ciğere ve mesâne ağrılarına ve tefs-i deme ve ribve ve ıncıkruğa ve hafakāna ve ishâle ve sancuya ve bağırsağa ve rahm ve dalağa ve şişlerine nâfi' olup eski sıtmalara ve nehş-i hevâmma gāyet nâfi' olup ve bumım da garikon gibi şerbeti iki dirhemdür. Muhrık hıltları sürüp ve süddeleri açup ve bağırsağa kuvvet virüp ve ishâl-i bevâsîri tutar ve kurudup giderüp ve âdemi semirdür.

Türbüd: İçi boş bir ot kökidür. İyüsi ak olandur. Hâr ve yâbis olup sinir ağrılarına ve balgam ve ahlât-ı muhterika ihrâcına nef' idüp rutūbâtı giderür ve bedene yebûset virüp ve bağırsaklara zarar ider. Muslihi bâdem yağıdur ve türbüdün eskisi muzır olup iyüsi el ile bir kerre ohşandıkda icâbet itdirür. Otuz dirhem sevrincân ve on sekiz dirhem elenmiş zencebîl kaşık tatlusı yiyeler. Ve altı aylık ma'sûmlara virseler zarar itmez latīf şeydür. Pâdişâhlar isti'mâli budur.

Şecer-i kınâ: Zamgīdür. Bârid ve yâbis olup kuhlere katılup ve edviye-i müshilelere girer. Hiddetlerinden eksildür ve öksürüğe ve boğaz ve sîneye nâfi'dür.

Sinâ: İyüsi Hicâzî olup hâr ve yâbisdür. Safrâ ve sevdâyı sürer ve fuzalâta nef' ider. Şerbeti beş dirhem olup ammâ mesâneye kemdür.

Salmâ: Hâr ve mu'tedil olup ve nev'ân telyîn itmek vardur. Ve veca'-ı mefâsıla veırku'n-nesâya ve irtiş'âşe nâfi' olup tohmı eski öksürüğe ve yaprağı eski şişlere ve yaramaz ishâle iyü olupn ve sirke ile behaka **[İ, 602a]** sürilüp güneşe karşu zeyt ile hanâzîre tılâ olunsa fâ'ide idüp kibrît ve iç yağıyla akreb ve yılan zahmına dermân olur.

Lisân-ı sevr: Acemler ve ehl-i Rûm kâv-ı zebân dirler ve ba'zılar güveygü otı dirler. Yassıca ve uzunca ve tüğlüce yaprak olup ele haşîn dokunur ve azıcık harârete mâ'il olup mu'tedil ve ratbdür. Oğlancıklarda olan sivilceleri ve ağız kızarmasını giderüp ve kalbe ferah ve bedene kuvvet virüp ve hafakāna ve ilel-i sevdâya ve şeker ile matbûhı öksürüğe ve huşûnet-i sadra mâni' olup fe-emmâ dalağa muzırdur.

Ustuhtos: Kara yürekli didikleri olup hâr ve yâbis ve müfettih ve muhallildür ve cilâlandırup ve cüz'î kabzı vardur. Sevdâdiyye ve takviyet-i dimâğa ve beden ve ahşâba yarayup ve sinir ağrılarına mâni‘ olup ve lâkin gussalandırur.

Befâyic: Bir purçekli kökdür. İçi fıstık gibi olup ta‘mında lezzet ve kabz vardur. Hâr ve yâbis olup tahlîl-i safrâ ve sevdâ ve balgam ve kimosât-ı mâ'iyyeyi teshîl itdirür ve lahm-ı zâ'idi ve nefs ve nezf-i demi giderüp ve takviyet-i kalb ve usr-ı bevl ve kurûh-ı em‘âya ve cemî‘-i ilele menfe‘at ider ve eğer her gün iki bucuk dirhem ve şeker ve hıyârşenbih suyıyla içilse yedi güne dek mâl-i hulyâya ve masrû‘a fâ'ide idüp fe-emmâ böğreğe muzırdur. Ve şerbeti ikiden dört dirheme dekdür, olmaz ise bedeli kendü vezni asl ve nısf mikdârı milh-i hindîdür.

Eftimûn: Hâr ve yâbis olup kuhûle ve şâyıha yarayup tâzeleri ve mahrûlü'l-mizâcları susadur. Ve yeli ve emrâz-ı sevdâyı bi'l-kuvve telyîn idüp mâl-i hulyâya ve sar‘a ve imtilâya ve eshâb-ı balgam ve sevdâya iyidür. Ba‘zî dîvâne-meşreb ve sevdâyî-mizâc olanlara bununla ilâc olmışdur dirler.

Makall-i ezrak: Hâr ve yâbis ve kâbızdur. Karnı ağrıdur ve dem-i câmidi ve fâsideyi tahlîl idüp balgam ve sevdâyı ve bevl-i hayzı teshîl ider ve böğreye ve mesâneye nef‘ idüp hanâzîri ve ırku'n-nesâ ve nikrîsi men‘ ider ammâ ciğere ve öyküne yaramazdur.

Behmen: Akı ve kızılı olup hâr ve yâbisdür. Takviyet-i kalbe fâ'ide ve menîyi ziyâde idüp semirdür. Ve nezf ve seng-i mesâneyi dağıdup ve edviye-i nikrîsden olup sifle zarardur.

Emlah: Bârid ve yâbis olup kanın harâretin söğündürür ve kalbi kavî ve fehmi zekî ider. Ve göze ve sinire takviyet virüp mi‘deyi pâk ve tahrîk-i cimâ‘ ve muhkem iştihâ getirüp ve bevâsîre iyidür. Ve bunı ekşi suda koyup şîr-i emleh dirler şerbeti bir miskāldür ve ba‘zılar mesâneye zarardur dirler.

Belîlic: Bârid ve yâbisdür. Mi‘deyi kavî idüp rutūbete iyidür ve iktihâl ile gözin yaşın giderüp sifle muzırdur. Gāyet iyüsi siyâh olup hâr ve yâbisdür. Dâü‘s-sa‘lebe ve evcâ‘-ı kebed-i hayza yarayup şerbeti nısf miskāldür. Ve ba‘zılar dalağa yaramaz dirler.

Zerâvend-i müdahrec: İyüsi kızıl olandur ki dişidür. Hâr ve yâbis olup sar‘a ve ribve ve edviye-i kattâle içün içene ziyâde fâ'ide ider. Ve dişlere, kulaklar kurûhına olup semirdür, kuvvet getürür.

Zerâvend-i tavîl: Erkeğidür. Hâr ve yâbis olup cenîni giderüpet bitirür ve merâbla rahmi pâk idüp ve idrâr-ı hayz ile cenîn çıkarur.

Hubbü'l-kar‘: Yağla **[İ, 602b]** bedene sürilse kehleyi öldürüp ve semûmât ve hummayâta nâfi‘ olup yakusı akreb zahmına iyüdür lâkin ciğere yaramazdur.

Zerbenât: Ciğere ve kalbe kuvvet ve ferah ve neşât virüp semirdür. Ve şarâb râyihasın ve sarımsak kerîhesin ve hafakānı ve sevdâyî ve yalnızlık sevmeği giderür. Ve ağulı cânevarlara mâni‘ olur ve eğer dâim ağızda tutılsa diş ağrısın ve ağız kokusın kesüp ve dâü'l-fîle yarayup ve buhûrı karıncaları kaçırup cimâ‘a be-gāyet kuvvet virüp ve bedeli turunc çekirdeğidür.

Sakmonya: Mahmûddadur. Hâr ve yâbis olup sürmekle behaka ve abasa ve zahm-ı akrebe ve hem içilmekle dahi iyüdür. Ve safrâyı muhkem sürer ve ekser şerbeti on bir kırâtdur. Nısf-ı dirheme karîb ammâ mi‘deye adû olup bağırsaklara ve iştihâ-yı ta‘âm ve şehvet-i cimâ‘a zarardur. Ve gussalandırup ve gönül döndirüp ve susadur. Ve ıslâhı ayva ve elmâ içinde pişmekdür. Eğer sakmonya pişdikde ayvaya kesîr karışdırup ve kezâlik ishâl idüp çendân mazarratı olmaz. Ve bunun pişürmesinin keyfiyyeti budur ki ayvanın ve elmanın başın kesüp çekirdeğin çıkaralar. Ve birine mahmûde doldırup ve muhkem kapayalar ve hacere sarup bir şiddet-i harâreti geçmiş tennûra koyalar. Pişdikden sonra içinden mahmûdeyi alup gölgede kurudalar ve ba‘dehû isti‘mâl ideler.

Terencebîn: Mâverâünnehr'de olur. Gice ağac üzerine düşer. Harâret ve burûdetde mu‘tedildür ve öksürüğe ve leyyinet-i sadra ve susuzluğa ve safrâya iyüdür. Ve erik suyıyla def‘-i harâret eyler ammâ dalağa kemdür.

Mürr: İyüsi beyâza mâ'il ve sâf ve kızıl olup ziyâde acı otdur. Hâr ve yâbis olup riyâhı sürer ve idrâr-ı hayz idüp ve bunun dahi menâfi‘i pâyâna gelmedüğinden tiryâk-ı erba‘aya idhâl itmişlerdür. Nısf dirhem pişmiş yumurta ile kan kusmağa ve za‘ferân ve kendir zahîre iyü olup kurdı öldürür ve cenîn çıkarur ve ufûnet-i havâdan tā‘ûna gāyet mücerrebdür. Mürevviz-i afrân birer cüz' ve sıbır ve ıskot iki cüz'i dökülüp gülâba ve sirke ile haftada bir gün nısf miskāl isti‘mâl oluna. Hiç nesne görilmeye, gāyet menfe‘at eyler, gaflet olunmaya. Ve bir nev‘i dahi mürr ve za‘ferân ve tīn-i mahtûm birer ve sıbır dört cüz' ola. Büyük âdem nohud kadar ve kücüklere kendülere göre isti‘mâl ideler, mücerrebdür.

Anzarot: Kirman vilâyetinde olur. Bir dikenli ağacın zamkıdur. Hâr ve yâbis olup üç dürlüdür. Beyâzı ve asfarı ve ahmeri olur. Münâsebet ile yukaruda me‘âdin beyânında geçmişdür.

Bâd-âverd: Yel götürdi ma‘nâsınadur. Zîrâ yerinden koparup rûzgâr götürür. Ehl-i Rûm boğa dikeni dirler. Derece-i ûlâda yâbis olup ishâl-i mi‘deye ve kan tükürmeğe iyü olup ve yumuşak şişlere yaku olunsa ve diş ağrısına pişmişi urılsa ve

eski sıtmalulara iyüdür ve süddelere ve yakusı akreb zahmına nef‘ idüp ve mi‘deye ve ciğere dilcik şişine ve hummeyât-ı gazaba ve kaynadup üzerinde oturmak kan gelene iyüdür.

Mugās: Enâr ağacı köki gibidür. Hind’den ve Bağdâd’dan gelür. Hâr ve ratb olup a‘zâya takviyet virüp semirdür. Ve boğaz ve öykün ağrıların yumuşadur ve şehveti artdırur.

[İ, 603a] Tosut: Müdevver bir ot olup yemişi ekser Şehrizor’da nevâhîsinde olur. Hâr ve ratb olup âdemi semirdür ve menîyi ziyâde ider ve latīfdür ve ahlât-ı galîzayı idrâr-ı bevl idüp ve yan ve göğüs ve karın ağrılarına iyü olup ve rahim ağrısı içün kaynadup oturmak iyüdür.

Hezârheşân: Bin kulaç ma‘nâsınadur. Üzüm çubuğı gibi uzun çubuğı olur. Hâr ve yâbis olup idrâr-ı bevl ider ve ahlât-ı galîzayı sürer ve dalak huşûnetin keser ve yemişi giciye ve uyuza yarayup ve zehirli hayvânlar sokulmasına ve sar‘aya iyüdür.

Şatranc-ı Hindî: Bir kökdür, taşı ve içi sarıya mâ’il ve kırmızıdur. Ve safrâyı ve balgamı tahlîl ider ve her maraza devâ olmağa müste‘iddür. Yalnız saytaranc-ı serkele didikleri meşhûrdur.

Uzhîr: Mekke ayruğı didikleri olup şerbeti nısf dirhemdür. Süddeler ve temreler ağrısın açup idâr-ı bevl ve hayz ider. Ve seng-i mesâneyi pâre pâre ider ve mi‘de ve ciğerde olan şişleri içmek ve sürmek ile giderüp ve çiçeği yağını zeyte katup otuz gün güneşde komağla olur. Yâbis olup dimâğ süddelerin açar ve rutūbet ve sevdâdan olan sudâ‘a fâ’ide idüp ammâ ru’ûs-ı hârı ağrıdur. Ve soğan ve un ve bal ile pişmişitemreni dikeni çıkarup çekîde ve dâü’s-sa‘lebe ve temregüye ve bâre öğütmesine ve siğile iyüdür. Ve yimesi kay‘ı depreşdirüp ve dört dirhem aselle ve dört dirhem ûd ile şerbet itse cenîn meyyitini düşürüp ve hâlet-i mücâme‘atda bezr-i şehveti mün‘akıd olur fe-emmâ soğanından üç dirhem bir gün ve bir gice tâze südde ısladup ve sonra sahk idüp zekerin başından gayri yerine sürseler be-gāyet kıvâma getürür.

Benefc: Benefşe didikleridür. Su yolına gāyet düşse ve eğer bâd-ı muhâlif düşse ve vukū‘ bulsa fi’l-hâl helâk ola. Dört dirhem çiçeği yumuşak döğüp iki-üç gün içilse safrâvî hıltalardan mi‘deyi arıdup şarâbı öksürüğe ve öykün ağrısına ve zâtü’l-cenbe ve zükâm ve nâzile ve bağırsaklar zahmına iyü olup ve içi ishâl ider ve böğrek ve kavuk ağrısına ve safrâdan olan uyuzları giderür. Nihâyet kesret-i isti‘mâl kalbe za‘f virüp ve gussalandırur. Ve eğer erik ve temürhindî ve şâhtere ile pişirüp içseler be-gāyet leyyinet virür. Ve şerbeti üç dirhemdür ki berâber şeker ve ılıcak su iledür. Ve tâzesin başa ve toluna yaku itseler ıssıdan olan ağrıları giderür. Ve arpa unıyla ıssı şişlere ve mi‘de

üzerine yaku olsa gözde olan ıssı şişlere ve mak‘ad hurûcına menfe‘at idüp ve çiçeği su ile içilse hunnâka ve ümmü’s-sıbyâna yarayup ve tâze yaprağın döğüp suyın şeker ile mak‘adı çıkan oğlancıklara nef‘ ider ve râyihası baş ağrısına ve uyumazlığa iyü olup ve yağı parmaklar arasında olan şişlere iyüdür. Ve ufûnet-i havâ ile olan kesret vebâda mücerreb devâ olduğı meşhûr olup hattâ Mesâbîh hadîs-i şerîflerinde muharrerdür.

Nilüfer: Ekser havâsı latîf olup sular cem‘ olduğı yerlerde ve göllerde **[İ, 603b]** hâsıl olur. Ve güneş kangı cânibde olursa yüzin ana döndürüp irtifâ‘la açılup ve tenzîl ile bu da devşirilüp hattâ gurûb itdikde bozulup tâ tulû‘a dek su içinde kalur. Nakl olunur ki Arabca tay‘â dirler. Kanadlu bir cins böcek olur ki ahşama karîb çiçeğin içine girer. Ve nilüfer bozılup suya batdıkda içinde kalur. Ve güneş tulû‘ itdikde tedrîcle açılmağa başladıkda çıkup ahşama dek gezer. Ahşam karîb oldukda yine çiçek içine girer. Tabî‘ati bârid ve ratb olup aslında iki dürlüdür. Birinin köki ak ve çiçeği sarı ve birinin çiçeği ak olur ammâ sarı çiçeği nef‘de akvâ olup baş ağrısın ve kavuk veca‘ın ve ıssı sıtmalar harâretin ve uyhusızlığın giderüp öksürüğe ve göğüs ağrılarına nâfi‘ olup ve içi sürdürüp yumuşakdur. Ve benefşe gibi ma‘dûma muzır değildür ve köki şarâbla eski ishâle ve bağırsak ve çıbanlarına ve dalak şişlerine içilse nâfi‘ olup mi‘de ve kavuk ağrısına yaku olunsa ve ziftle dâü’s-sa‘lebi giderür. Ve iki ve üç gün suyından içmesi dahi zekeri ve cimâ‘ı za‘îf ider ve tohmı dahi kezâlik böyledür.

Terkîb-i şarâb-ı gül: Ve şarâb-ı benefşe ve nilüfer cümlesinin tarîki birde nihâyet vezinleri mugāyirdür. Meselâ yüz dirhem tâze ve kızıl gül varağın rengi suya çıkınca kaynadalar ammâ yaprakları katı ağacdan sakınalar. Zîrâ yanar ise acı olur ve kuvveti eksilür. Ve ba‘dehû süzüp kefi alınmış iki yüz dirhem şeker ile kıvâma getüreler. Ve eğer dahi kuvvetlü olmak murâd olunur ise berâber şeker ile gül suyı süzüp tekrâr bir ol kadar dahi katalar. Dört-beş def‘a böyle ideler. Be-gāyet kuvvet bulur ve yüz dirhem şekere yigirmi beş dirhem veyâ dahi ziyâde nilüfer gerek ve yanmasından be-gāyet ihtirâz oluna.

Reyhân: Türkçe fesleğen dirler. Ve nakl olunur ki Nûşirevân zamânında şuyû‘ bulup evvel yoğmış. Bir gün Nûşirevân dîvânda iken bir ilan gelüp pâyitahta yürüyüp yüz sürdükde cinnîler görüp öldürmek istediklerinde men‘ idüp ilan başın kaldırup ve dilin çıkarup lisân-ı hâl ile dâdîler idüp ve girü yakınarak gitdikde şâyed mazlûmdur diyü ardınca iki kimesne gönderüp mekânına vardıklarında görürler ki bir çukurun kenârında durur ve bir ilana bir zehirlü akreb müstevlî olmış. Anlar da hemân akrebi öldürüp yılan emân bulur. Ve bir yıldan sonra görürler ki evvel ilan yine gelüp pâyitaht öninde ağzından bir karaca tohm bırakup gider. Kisrâ dahi ol tohmı ekdirdikde reyhân

biter. Ve Nûşirevân'ın zükâmdan ve fuzulâtdan be-gāyet şikâyeti ve elemi var idi, anı isti'mâl itdikde ifâkat olur. Bunı akreb zahmına ursalar ve bevâsîre içirseler ve avretler gül yağıyla rahm ağzına şâf itseler ve nikrîse takviye ve balgam şişlerine ve ısırığa ve yaramaz çıbanlara sirke ile yaku itseler iyüdür. Kanıyla koltuğa sürilse râyiha-i kerîhesin giderür.

Kemne: Şebbûy didikleri olup yedi elvâna mütelevvin olup altısı zâhir ve biri hafî ve ma'dûmdur. Avret koyardıkda fâsid olur ve harâret-i şemsi sevmez. Anın gündüz çendân râyihası olmaz. Ahterî **[İ, 604a]** eydür "Etıbbâ katında ma'rûf bir çiçekdür. Sarı ve gök ve hoş olur. Erbâb-ı lugat hatmî ma'nâsına nakl itmişlerdür fe-emmâ İbn-i Baytār eydür "Türkçe şehver dirler". Ve ba'zılar Mısır benefşesi dirler. Akı ve morı ve sarusı olur. Evvelâ tıbben isti'mâl olunan sarısıdur, râyihası dimâğ-ı bâridedür. Riyâh-ı fâsideye yarayup ve içmesi hayz ve şenîhayı sürer. Ve eğer suyın mumla karışdırup çıbanlara urılsa bitüre ve eğer balla karışdırup ağız ağrısına sürseler veyâ sirke ile pişirüp gargara itseler diş ağrısın giderür. Ve eğer döğüp göze tûtiyâ itseler be-gāyet devâ ola. Ve tohmı balla avretlere şâf ölü ve diri cenîn çıkarur.

Za'ferân: Hâr ve yâbis ve muhallil ve müfettihdür. Kendüsi kabz olup ufûneti ve balgamı ıslâh ider ve kalbe ve bağırsaklara meserret ve takviyet virür ve levn ve basarı cilâlandırur. Nâzile ve uşâha men' idüp hâlet-i emrâzda göze ârız olan hâlâtı iktihâl ile def' ider. Ve sâhib-i Şakīka eydür "Cimâ'ı ve idrâr-ı bevli depreşdirür ve boncuk gibi avrete asılsa âsân doğura ve isti'mâli bir dirhemdür, ziyâdesi öldürür. Ve hattâ üç miskāli yaramaz yerlere ve muhkem çıbanlara ve şişlere sürilse pâreledür. Ve kesret-i ekli tasdî'-i re'se ve zulmet-i havâssa ve öyküne ve iskāt-ı şehvet itdirür. Ve ihrâc-ı meşîme usret çeken avret on dirhem mikdârı elinde tutsa halâs bulur ve olduğı eve vezga girmeyüp ve havâss-ı acîbesindendür. Çiçeğin alup her kande yaksalar soğanı toprak içinde ve kapkara olur. Ve eğer bir dâne yaprağını yaksalar soğanın ol cânibi yanup kapkara olur. Sıfat-ı tasviyye-i în meselâ bûy tohmın biraz za'ferân ile ve hâs gülâbla karışdırup on gün mikdârı güneşe karşu koyalar, tâ ki çillenüp za'ferân teli gibi ola ve ba'dehû kifâyet mikdârı alup yarı za'ferân teli katup sahk idesin, ra'nâ olur.

Sûsen: Münakkaşı ve ağı ki kisrevî ve âsumânî dirler. Ve sarusı olur ki şeceretü'l-gurâb dirler. Zîrâ karga görüp râyihasın aldıkda helâk olur. Vaktâ ki güne üç dâne arpa sancılsa kuvvet bulur. Mursama ve yanga kökiyle munzam olsa âfâtdan kurtıla. Tabî'atı hâr ve yâbis olup yebûset ve rutūbetle mu'tedildür. Ve muhallil ve mülattıf olup kilfe ve a'zâda olan çirke ve balla ve uyuza ve çıbanlara yarayup ve uyhu getürür. Ve yaprağı ağulı cânevarlar zahmına pişirüp yaku olsa ve sirke ile cerâhate

urıla ve güli balla şekerler bozuyup atlar üzüldükde ve gül yağıyla ot zahmına sürilse ve kaynadup diş ağrısına ağızda tutılsa ve dıykü'n-nefs ve dalak ve zahm şişleri içün içilse fâ'ide ider. Ve akının kökinden balla ve suyla üç miskāl şerbet olunsa zihni tîz idüp sarı suyı süre. Ve çiçeğinin on dirhemi kantariyyûn ve elli dirhem balla karışdırup yaku itseler dikenleri çıkara. Ve tatlu suyla ve deniz suyıyla karışdırup ırku'n-nesâya ve ishâle urılsa nef' ide. Ve deheni latîf olup sinirleri ve rahimleri yumuşadur. Ve kokusı sudâ'-ı hârreye muzırr olup kaçan ki sûseni bir zarf-i cedîde muhkem kapasalar çok zamân muhkem dura.

Şakāyık: Berrîsi ve bostānîsi ve akı ve karası ve kızılı ve sarusı ve mâ'îsi olur. **[İ, 604b]** Arabların şakāyıku'n-nu'mân didikleri gelincik çiçeğidür. Yalnız şakīk lâledür fe-emmâ bostānîsi dinilen haşhâş-ı ebyazdur ki şemsle bile devr ider. Gündüz açılur, gice bozulur. Hâr ve yâbis olup balgam ve sevdâyı tahlîl ider. Ve idrâr-ı ırk idüp bevâsîre yarar. Ve gelinciğin çiçeğinin köki suyın buruna taktīr itseler dimâğı pâk idüp ve pişirüp mum ile yaku itseler gözde olan ıssı şişlere ve çıbanlara urılsa eserlerin gidere. Ve çîne dimâğdan balgam indirüp koparur ve yaprağın ödüğiyle arpa özüğiyle pişirüp yeseler südi ve kanı yürüde ve yaku olsa uyuzı kurudur. Vaktâ ki suyın göze kosalar aklığı nâzil olan kara suyı keser ve temregüyeiyüdür. Ve kurudup iki dirhem sahk idüp şeker ile içilse ahyânen vâki' olan ağrıları giderür. Ve eğer bir şîşe dibine dört dirhem meshûk râstık taşı koyup üstine bu çiçekden yüz yigirmi dirhem ve altmış dirhem yaş koz kabuğı dibine dört dirhem üsti örtilüp ve şîşe ağzı balçık ile sıvanup üç hafta terse konup ve çıkarıldıkda saça ve sakala sürilse be-gāyet renk virür. Ve eğer tohmından günde bir dirhem soğuk suyla içilse abrası giderür.

Uriyor: Sarı nergise dirler. Ve ba'zılar efhavânın bir nev'idür diyüpaynü'l-bakar dirler. Uzunı bir karış yapraklı parmak kadar sarı çiçekleri olur. Papatya gibi kohusı olmaz. Ba'zılar günik gibi kokar dirler. Yüklü avret eline alsa hamlin düşüre ve hattâ yanında olmağla bile usret çeker. Ve kaynadup suyından dört dirhem içilse güçle kusdırup ve döğüp zekere yaku olsa kıvâma getürüp ve olduğı evden fare ve mûzî haşerât kaçar.

Efhavân: Papatya didiklerindendür. Ba'zı yerlerde babuna ve ba'zı yerlerde koyun gözi babunca benzer farkı bu andan böyle olduğıdur. Hâr ve yâbis olup muhallil ve mülettıf ve müfettihdür. Balgam ve sevdâyı sürüp hayz teri akıdur. Ve mi'de şâniye donmış câmidi eridür. Ve kaynadup oturulsa salâbet-i rahmi yumuşadup müdâm öksürüğe ve a'zâ kalkmağa ve sevdâya yarayup mi'de ağzına zarar ider. Ve yağı ki çiçeğini zeyt ile otuz gün güneşe komakdur, bevâsîr ağrıların açup şâkk itmeğle salâbet-

i zahmı yumuşadur ve hayz kanın akıdur ve koltuk ağrısına ve burkānave istiskāya yarar ve râyihası iyüdür.

Babunc: Her yerde olur ki ufak papatya didikleridür. Hâr ve yâbis ve mülattıf ve müleyyin olup irhâ idüp ve mevâddı tahlîl ider. Cezbesiz dimâğa ve a‘zâ-yı asabe takviyet virüp sudâ‘a ve baş istiğrâkına ve teneffüse menfe‘at idüp ve gözi pınarında olup garab didikleri maraz ki sulcı olup belürür ve sonra akup dişlere iz ve hayz kaynanmış oturmak ve içmek ile kulıncından bir marazdur, asl-ı ma‘nâsı rabb-i erham dimekdür, anı giderür. Ve bunların şerbeti üç dirhemdür.

Nemâm: Mersüme didikleridür. Hâr ve yâbis olup kehleyi öldürür. Ve şarâbla içilmesi ınıçkırığa iyüdür. Tohmı dîdânı ve hubbü’l-kar‘ olduğı yerde ekser-i hevâmmı kaçırur. Râyihası sudâ‘a ve dimâğda olan fuzalât-ı balgamiyyeyi tahlîle fâ’ide ider. Ve pişirüp su ile galîz olunca kaynadılsa ra‘nâ olur.

Merzengûş: Değirmi yaprağı tevellâ otdur. Merkûş dirler Kıbrıs cezîreside olur. Latīf râyihası virür. **[İ, 605a]** Ve evde kosalar birbirlerine muhabbet ve ülfet idüp aslâ mukāvemet itmeyeler, mübârek nesnedür.

Behâr: Kokulı bir sarı çiçekdür. Aynü’l-bakar dahi dirler. Bir âşık anı gördükde aşkı ziyâde olur. Ve eğer mum yağıyla katı şişlere ve sulb ve balgamî veremlere yarayup ve hammâmdan çıkdıkda kaynamış suyından burkāna ve habs-i bevle içirseler fâ’ide ider. Ve çiçeğin kurudup gül ile göze sürilse kızarmasın ve nâzil olan suyın ve aklığın giderür.

Yâsmîn: Akı ve sarusı ve ba‘zan erguvâni de olur. Hâr ve yâbis olup eshâbü’l kuvve ve fâilce ve süddeler fethine ve sudâ‘a ve balgama ve rutūbet tahlîline veırku’n-nesâya iyüdür. Ve eğer suyın çıkarup üç gün on ikişer dirhem içilseler rahimden gelen yaşları giderür. Ve kurusın sahk idüp kara kıla sürilse ağarda ammâ râyihası musaddi‘dür.

Gurk: Irâk’da olur. Yâsmîne benzer bir çiçekdür. Harâretde bu, andan akvâdur dirler.

Nesrîn: Ak gül gibi bir çiçekdür ammâ andan çirkindür. Hâr ve yâbis olup ef‘âlde yâsmîne benzer. Ve bunun deheni yâsmîn deheni gibidür ve kurdları kırar ve dişler ve boğazlar ağrılarına ve süddeler açmağa iyüdür.

Esen: Mersîn ağacıdur. Tâze dikilmek murâd olunsa çukurına ufak kum döküp ve biraz arpa dökseler kuvvetlü ola. İyüsi yaprağı müstedîr olandur. Tabî‘ati bâr ve yâbis ve kâbızdur ve ırkı ve nezfi ve seyelân-ı uzvı habs ider ve hammâmda sürilmekle bedeni kavî ve rutūbâta neşv ü nemâ eyler. Ve kuru yaprağı yakılup sürilse koltuk

râyihasın giderür. Dişlere ve kuru etine ve hummâya ve od yanığına fâ'ide ider. Ve eğer yaprağı şarâbla pişüp sudâ'a yaku itseler def' ola. Şarâbı hafakāna ve si'âle ve kuvvet-i kalbe iyü olup ve diş etlerin berkidüp ve şarâbından evvel içilse humâr-ı hamr giderür ve yemişi usâresi idrâr ider. Gül yağı ve zeyt yağıyla baş çıbanlarına ve bevâsîre urılsa giderür. Terkîb-i şarâb-ı mersîn cemî'-i eczâsın döğüp yedi buçuk vakıyyesine üç müdreşîre katup kılleti gidince kaynadup ve süzüp isti'mâl ide, latîf şey ola.

Erguvân: Bu da ağacdur, müntehâ olur. Kızıl ve etli çiçeği olup râyiha-ı tayyibesi dimâğa kuvvet ve nisyâna menfe'at ider.

Bân: Sorkun ağacıdur. Altuna benzer yemişi fındık gibi beyâza mâ'il olur. Bir miskāli teshîl-i balgam içün iyüdür. Kusdırup ciğer ve dalak şişlerin yumuşadur. Tabî'atı hâr ve yâbis olup muhkem şişlere ve külfe ve behaka ve temregüye ve ri'âfa iyüdür. Suyından mazmaza olunsa diş etlerin berkidüp ve kuru yemişi döğüp ri'âfa ursalar kanı dindirüp ve habbı döğülüp zamkla veyâ bâdem gibi eylemekle yağı tabî'atı ishâl ider.

Evşî'a: Mensûra benzer. Ba'lbekk nevâhîsinde biter. Bunun hakkında ba'zı zurafâ-yı Arab aceb hikâyet ider. Meselâ birkaçı Ba'lbekk nevâhîsinde bir karyeye uğrarlar ki adına Remâde dirler. Bunı görüp râyiha-i tayyibesine ve sûret-i hüsnine nazar iderken bir negamât ve terennümâta başladıkda hemân bu nebât dahi ditreyüp ve yaprakların tahrîk ider ve şâ'ir-i Arab dahi yârâna acîb nesne olur ki insân âvâzından bu kadar hâlet vâki' olur diyü bu beytle hitâb idüp eydür:

يا نازلاً بالبلدان البلقع
ويا ديار الطاقين اسمع
ما هي الحلالي ولكنها
اطلال إجلالي فتوحى معي

Anı görürler ki bu garîb şi'ri tamâm idince o nebât gāyet şedîd **[İ, 605b]** rûzgâr ditrer gibi ditreyüp yaprakların düşürüp ve nihâyet buldukda mest ü medhûş gibi yatup kalur. Ve Kitabü'l-Filâh sâhibi eydür "Bilâd-ı Engüş'de bir cins ot olur. Koyun otlayup südün alup içildikde ol mertebe sürûr u tarab virür ki sonra mest u medhûş ve sarhoş eyler, şöyle ki hamr-i evvel hâleti virmez ve mezkûre sürmekle za'fı giderür. Ve Frengistân'ın ba'zı yerinde ağac olurmış ki andan iklîl idüp başa kîn min-ba'd uyanur ve uyanıklıkda müte'ellim olmaz. Ve ol ağacın altında yarım sâ'at oturanı helâk ider. Eliyle yapış ol sâ'at ölürmiş ve Arz-ı Sakaliyye'de bir ot olurmış ki bakla gibi olup kökin koparup ve yıkayup suya kosalar ıssı eyleye. Ve diyâr-ı Hind'de âteşe yanmaz ağaclar vardur ve ba'zısının yaprağı gonca yılan gibi yürür. Şerecetü'l-şems dirler sûret-

i insânda bir ağac olur ki her budağı er sûretinde görünür, aslâ avret sûretinde görinmez ve hattâ rebî‘ ve sayf zamânında tekellüme başlamış oğlan gibi sadâ virüp ahyânen ba‘zı sözi anlanmazmış. Ba‘zı ekālimde şecere-i ezfâr olur ki gündüz aslâ görünmeyüp ve gecenin ücinci sâ‘atinde görünür, âdeti budur.

Der Beyân-ı Tīb ve Havâs

Kāle’n-Nebiyyü sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem حبب إلي من دنياكم ثلاث : الطيب والنساء وجعلت قرة عيني في الصلاة[5236] Hazret-i Peygamber buyurmışlar ki tībin hayırlusı erlere, râyihası zâhir olup levni gizli olandur. Ve avretlere levni ve râyihası zâhir olandur.

Misk: Arablar miske seyyidü’l-ıtr dirler. Bir cins âhû göbeğinde olan kandur ki sâir âhûlara benzer. Çin memleketinde olur. Nihâyet ol âhûların hınzîr gibi iki eğri dişi biter. Gazâle benzer bir cânevardur ki yılda bir vakt-i mu‘ayyenede çıkup otlarken sayd iderler. Ve dahi deryâda bir cins hayvânda olur ve Arz-ı Tübbet’de İzdiyâd didikleri mevzı‘in ve cezâyirin fârelerinden dahi olur ki kıymeti ve menfe‘ati sâirinden a‘lâ ve akvâ olup dimâğa i‘tidâl ve göze ve kalbe kuvvet ve ferah virüp hafakāna ve sümûmâta iyüdür. Ve gözün rutūbâtın dağıdup ve beyâzına cilâ virür. Ve edviye-i kuhli tabakāt-ı aynın dâhiline kir dirler.

Kâfûr: Hindüstân’da olup müntehâ ağac olur ki altında yüzden ziyâde âdem gölgelenür. Her sene bir vakt-i ma‘lûmı vardur ki ağacının başı delinüp mâ-i kâfûr akar ve sonra aşağısı yarılup pâre pâre çıkar ki zamkıdur. İyüsine kaysûrî dirler. Serendîb’e karîb bir yere mensûbdur. Tabî‘atı hâr ve yâbis olup havâss-ı mahrûrîne kuvvet virüp ıssı şişlere ve sudâ‘-ı hârreye ve ağızda olan sivilcilere muhkem fâ’ide ider. Ri‘âfı keser, husûsâ hurmâ koruğı sıkıntusıyla veyâ mâ-i bâdrûc ile ola. Fuhûsı uyhusızlık getürür ve bir dirhemi ekşi elma suyıyla akreb mazarratın giderür ve iksârı tîz kocaldur ve şehveti keser ve yürek ve mesâneye taş tevellüd itdirür.

Ûd: Hind’de azîm ağacdur. Yemişi tīb ve şekilde ve fi‘lde ceviz-i bevvâya benzer. Ağacı yakmayınca buhûr olmaduğı cümleye ma‘lûm bir ma‘nâdur ki cemî‘-i ağac ûd değildür. Hakk Te‘âlâ bu hâssa[yı] dahi bu ağaca virüp şecere-i abanos gibi kalbi mesânesinde iyüsi siyâh ve suya batandur ve râyihası tatlu olandur. Zîrâ ûd beş nev‘ olup birine serî ve birine miyânî ve birine bîhî **[İ, 606a]** ve birine sa‘fî ve birine kumâyirî dirler ki hâm ûd didikleri olup ağırlıkda ve kuvvetde hâs ûda mu‘âdildür.

[5236] Suyûtî, *Câmiu’l-Ehâdîs*, XII, s.92. Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru kılınan namaz.

Velâkin fırka râyihasında olup ve levni amel ile hâs ûd gibi siyâh idüp hâlis ûd diyü satarlar. Kohusı matbû‘ olmayup ve tatlu değildür. Muhassal zikr olunan beş nev‘ ûdun râyihada ve kuvvetde farkı olup anı erbâbı fark ider. Ûdun tabî‘atı hâr ve yâbis olup mi‘deyi ve ciğeri ve kalbi ve havâssi ve dimâğı ve a‘zâyı kavî idüp süddeleri açar. Ve çiğnemesi ağız râyihasın giderür ve kohusı dimâğ-ı hârre emrâzına zarar getürür.

Sandel: Ağacı Hind’de olup iki dürlü olur. Biri kızıldur ki muhkem kızamığa ve sudâ‘a sürerler. Ve biri beyâzdur ki yumuşak olup sudâ‘a ve humiyyâtdan ârız olan hafakāna sürmek ve yemek ile nef‘ idüp ve za‘f-ı mi‘deye yarar.

Zebâd: Zeyde dahi dirler. Tereyağına benzer lâkin siyâh renk olup misk râyihasına müşâbihrekdür. Bahr-i Çin’in ba‘zı cezâyirinde bir cins kedide olur ki ol kedileri terledüp gümüş mil‘aka ile koltuğı ve uyluğı altından cem‘ iderler. Tabî‘atı hâr olup rutūbet ve yebûset ile mu‘tedildür ve dimâğa menfe‘at ider.

Zebâd:Fîl-i Hind’de ba‘zı dişi fîller kızup erkek istedikde âleti dirilüp ve köpürüp misk gibi nesne hâsıl olup yere döküldükde devşirürler. Ve şehvet-i cimâ‘ı az olanlar isti‘mâl iderler, mukavvîdür.

Gāliye: Mürekkeb olur eğerçi esnâfı çokdur ammâ terkîb-i mutasavver katı meşhûrdur. Meselâ sünbül ve asâfîrden üç miskāl döğüp ve elekden geçirüp gülâb-ı akīkla sakye idüp ra‘nâ olur. Tabî‘atı hâr ve yâbisdür. Ve ba‘zılar katında ratb olup telyîn ider. Katı balgam ve veremleri giderüp ve râyihası masrû‘a ve sudâ‘-ı bârideye yarayup ve şarâbla isti‘mâli tîz sekr getürüp ve kalbe ferah ve kuvvet virür. Ve verem ağrılarına bunınla rahm-i muhtelife-i istizâl alınup eğer eğriği doğrulur ve derûnı pâk olur ve muhtasarı miskden ve anber ve kâfûrdan ve dehen-i nilüferden olur. Hikâye iderler ki Velîd bin Esmâ bint-i Hârice, hemşîresi Hind’den bu terkîbi bu beyt-i acîb ile mübâdele ider. Şi‘r:

للطيب العجيب اطيب الطيب طيب دم
ايان فهو مسک بعترين سحيق
خلطه بعودها وبيان
وهو اجرى على اليدين شريف

Nedye: Bu da miskden ve ûd-ı menhûlden ve gayri-i menhûlden mürekkeb olup bâride olup takviyet-i kalbe iyüdür. Anberîne ve zebedü’l-bahr bir vakıyye ve zamk-ı siyâh iki vakıyye ve senderûs altı vakıyye ve sünbül beş vakıyye irice döğülüp ve ezile. Ve tekrâr yine cümlesin sahk idüp ak kâfûrı ve bal mumı bir tencerede eridüp bu ezcâyı yab yab içine vaz‘ idüp karışdıralar ki birbirine yapmışmaya ve bir mikdâr soğuk su döğüp ve taşra çıkarup ve bir çekirdek misk katarlar, ra‘nâ olur.

Zalmene: Altmış beraztīn bir şişe veyâ bir toprak kaba gül suyından ve turunc çiçeği suyından ve lisân-ı sevr ve söpüt ağacı suyından birer vakıyye ve anber ve ûd-ı meshûkdan birer miskāl ve kākūle ve kebâbeden birer dirhem miskden bir kırat ve bir elma ve ayvanın kabuğın soyup nohud kadar pâre pâre idüp içine bırakalar ve âteşlikül üzerinde birazcık kaynadalar ve eksildikce mezkûr sulardan koyalar. Gāyet latīf olup râyihasını isti‘mâl ideler.

Buhûr: Fesleğen yigirmi dirhem ve zırf-ı şeytān ve ladin **[İ, 606b]** ve mastaki ve anber ikişer dirhem ve ûd ve sandal ve sünbül-i hindî üçer dirhem ve gülâb birer vakıyye cümle sahk olunup ve pâk zarfda kaynadılup ve bir şîşeye süzilüp muhkem örtile ve çirkine zamk ve nişasta katılup bol buhûrı olur. Ve gülâbî bâr ve ratb olup ve diş etlerin yenidüp harâretden olan remede ve sudâ‘a ve mi‘de karnına iyüdür.

Eştân-ı mutayyeb: Çoğan üç rıtl ve birer rıtl sa‘d-ı meshûk ve gül ve sünbül ve tenil ve hâl ve cevz-i bevvâ ve karanfil birer vakıyye cümle döğülüp münhall ola. Ve bir kırât misk konsa olduğı sanduğun libâsını mu‘attar ide ve yâsmîn soldukça tekrâr tâzelene.

Buhûr: Fitîl-i haslîden karanfil darçın ve şeytān zıfrı berâber sanda ve ûd ve anber-i hâm birer dirhem sahk olunup kübrâ ve zam‘-ı arabî ve gülâbla ve bağ çubuğı kömüriyle hamîr olunup fitîl oluna, gāyet latīf olur.

Habbü’l-misk: Şeker yigirmi ve nişasta yigirmi ve surh otuz ve zamk altı ve şeker ve miski sahk idüp ve gülâbı ezüp koyalar tâ şeker erimeye ve dâneler ideler.

Buhûr-ı mahleb: Elli dirhem karanfil ve tohm-ı reyhân ve benefşe on dirhem ve lâdin kezâlik ve üç dank misk bir yere karışdırup gülâb veyâ su ile hamîr idüp ve toplar ile gölgede kurudalar, gāyet latīf buhûr olur.

Kat: Bir devâdur ki ağac gibi sınıfı olur. Hâr ve yâbis olup ırku’n-nesâ gibi emrâza ki ahlât-ı umk bedenden çekme muhtâc ola. Nef‘ idüp istirhâ-i asabe ve evcâ‘-ı sadra yaku itmek nâfi‘dür. Aşye ve fâlice urmağla yarayup ve balla gövdeye sürmek kelf ve sâir çirki cilâlandırur ve yağı hod bunlara iyü olup ve bir dirhem şarâbı kesret-i mesâne ve öyküne yarayup ve buhûrı dimâğa buhâr çıkarur ve def‘-i zararı şeker ve anison ile olur.

Sa‘d-i tavîl: Hindîsi ve kûfîsi olur. Levni beyâza mâ’il ağırcadur. Hâr ve yâbis olup levni ve ağız râyihasını güzel ider ve ciğer ve mi‘de ve rahmi kurudup ve kuvvet-i hâfızaya yarayup taktīr-i bevl ve za‘f-ı mesâne dükelü taşlar ve kurdlar çıkarmasına iyü olup ve iğile ve burun ve ağız yaralarına iyüdür. Ve istirhâ-yı mi‘deyi iyü olup ammâ boğazda ve si‘âle ve harka deme kemdür. Ve kesreti cüzâm tevellüd itdirür.

Lâdin: İyüsi ağırca ve serlüce gibi olup saru varakdur ve karası derece-i sâniyede hâr ve ratb olup ve derece-i ûlâda yâbis olup latîf ve muhallil ve müfettih olup şâff itmekle ilel-i erhâma ve husûsâ mersîn yağıyla kıl dökülmeğe iyüdür. Ve bitmesi müşkil olan çıbanları bitirüp ve oğlancıklar depesine urılsa dilcik derisin kaldırup ve ufûnet-i havâda elde kokması ta‘affun te’sîri def‘ ider.

Der Beyân-ı Ahlâk ve İdrâk ve Tabâyi‘-i Zî-Rûh-ı Hâyvânât ve İnsân

Hayvânât kâ’inâtın üçünci rütbesi ve müvellâtın ümmühâtdan eb‘adi olup neşv ü nemâ ve hiss ü hareket bulur. Zîrâ Hakk celle ve alâ her birine ecel-i müsemmâ kazâ idüp ölmeden ba‘zı âfet ulaşup kuvvet-i hiss ile idrâk idüp kendin mahall-i tehlikeden kurtarmak mümkin olmağın kuvvet-i hiss ile halk ider. Meselâ aç olup hayât ve ekilden olduğunı idrâk idüp bir şey yimese ölürdi. Hayvânâta me’kûlât lâzım olup bulmasında **[İ, 607a]** sa‘y ü mücâhede elleri veyâ adetleri ile mukāvemet ile nefislerin hıfz u sıyânet itmeleri hiss ü idrâklerindedür ki ba‘zıları kaçmağla kurtılup ve ba‘zıları silâha necâh bulur ki kirpi ve kılıc balığı ve bunların emsâli nicesi vardur ki hadıyye girmekle necât bulur ki fâre ve sâir bunun emsâli haşerât ve bu kuvâ-yı mültezem her birine ayları birer a‘zâ lâzım olmağın eşkâl ve a‘zâları ve envâ‘-i sıfâtları muhtelif olmışdur. Ve hükemâ-yı ızâm kavlince hayvân üç kısımdur. Evveli hayy ü ve mâlik anı nefs-i nâtıka ve kuvâ-yı tabî‘at ile tabî‘at tedbîr ider ki insândur. İkinci, hayy ve memlûk olup tabî‘at havâssıyla tedbîr idüp akl-i hâric terbiye idüğidür ki bu cins hayvân insân mekân tutduğı yerlerde olur ki devâb ü en‘âm gibi. Üçüncüsi mâlik ve memlûk olmayup ancak tabî‘at tedbîr ider. Anlara sibâ‘ ve vuhûş ve haşerât dirler ki bu cinsin dahi ba‘zısı kısm-ı sânidedür. Hall olup lâkin vahşet eyler. Ve ba‘zılar envâ‘-i hayvânâtı sekiz bölüğe hisâb idüp evvelen insândan feth-i bâb itmişlerdür ki zikr idelim.

El-evvelü fî beyâni’l-insân: Mes‘ûdî’den rivâyetdür ki Hakk Te‘âlâ kable ez-Âdem muhtelifetü’s-suver ve mütefâvitü’s-siyer yigirmi sekiz nev‘ tāife halk itmişlerdür ki kimi gök gözlüler ve boyları uzun ve kelâmları çağrışmak ve kiminin başları topur ve bedenleri ilan ve kiminin başları hayvân ve bedenleri insân gibi ve kiminin başları ve ayakları bî-hisâb ve niçesinin gözleri ve ağızları göğsinde ve ba‘zısının kuyrukları ve elleri başında bir cins uzun saçlu cemîle avretler olup yel esdikçe hâmile olup ve kız doğururlar. El-hâsıl bunlar mümâsil-i acîbetü’t-temâsîl tavâif olup biri birine tenâsül itmeleriyle yüz yigirmi lugat hâsıl olur. Ve Tefsîr-i Mülhî’de Ömer’den mervîdür ki bin yigirmi cins mahlûk halk olmışdur ki altı yüz ummânî olup bahirde ve sâir berrî olup beyâbânda olur fe-emmâ sûret ü sîretde ve sâir ahvâlde

cümlesinin efdali ve ekremi insândur ki Hudâ-yı cihân Hazret-i Kur'ân'da ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فی اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾[5237] diyü tefhîm ü beyân buyurmışdur. Ve celîle-i akrab-i melâ'ike olan Hazret-i İsrâfîl sûret-i insânda olduğından "لا تَضربوا الوُجوهَ فإنّها على صورةِ إسرافيلَ"[5238] hadîs-i şerîfi tamâm delîl-i kavîdür. Ve bir dahi "إنّ الله خلق آدمَ على صورته"[5239] hadîs-i şerîfinin hakīkatini takrîr ü tahrîri bahs-i uhrâ lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ ve Hallâk-ı kâ'inâtın sûret olan âyât-ı beyyinât ve melâ'ikeden ekserdür. Zîrâ ekmel-i nûr dinilen şeyh-i vâhidden halk olunup insân rûh ve bedende olan cevherinden âb ve ümm ve dem ve menî gibi şeyden zuhûr bulup ve girü ta'âm ve şarâbdan gıdâlanup anınçün ucub ve tekebbürden teneffür iden ekâbir-i ehl-i hikmet ve ulemâ-yı ehl-i hakīkat iki sebîlinden çıkana mı tekebbürlenmek gerek midür dimişler ve meşâyıh-i izâm sellemehumu'llâhu mâ-dâme'l-İslâm kelâm-ı himet-encâmı fehvâsınca melâ'ikeüü mücerred akıldan ve insân akıl ve şehvetden mahlûkdur. Pes aklı şehvete gālib olan ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾[5240] muktezâsınca **[İ, 607b]** melekden efdal olup serîr-i ﴿مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ﴾[5241] mukarrer ve sarây-ı ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾[5242] de berâberdür. Ve aklı koyup şehvete râgıb olan ﴿كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ﴾[5243] muktezâsınca hem-nişîn-i mürde ve şeyâtīn, a'nâ mazmûn-ı ﴿ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾[5244] olur. Este'îzu billâhi'l-Meliki'l-Gafûr. Ve bilmek gerekdür ki halâyık-ı rûh-ı zü'l-minen insânî sûret-i ahsen ve bedende halk idüp iyü ve kemi fark içün akıl ve nefs virüp nutk ile müşerref itmişdür. Aklı dimâğda ve niyyet ve tasavvurı kalbde ve gadabını ciğerde ve sürûrı böbrekde ve dıhkı dalakda ve havfı rebedde ve ferah u teracı yüzde ve halâveti gözde ve melâhati ağızda ve zarâfeti dilde ve cemâli ayakda ve nezâfeti beşerede ve hüsni kıllarda ve letāfeti şekl ü şemâ'ilde mukarrer idüp nefsini bâtın-ı dimâğda esîr ve aklı vezîr-i sâhib-tedbîr ve kuvâ-yı cünûd idüp ve dimâğı kuvvet-i tahayyüle hazînedâr idüp ve havâssı câsûs ve lisânı tercümân ve sâir a'zâyı hizmetkâr itmişdür. Ve şehvet ki âmil-i harâcîdür ve gazab ki memleket-i beden şahnesidür, muttasıl muhâlefet idüp aslâ muvâfakat itmezler, vilâyetini harâb iderler. Ve eğer vâlî-yi vilâyet vezîr-i müşîr sözine itā'at itmez ise şehvet ve gazab müstevlî olup

[5237] Tîn, 4.âyet.
[5238] Ebşîhî, *el-Müstedraf*, II, s.275. Yüzlere vurmayınız çünkü onlar İsrafil aleyhisselam suretindedir.
[5239] *Sahîhu'l-Müslim*, IV, s.2016. Şüphesiz Allah Âdem aleyhhiselamı kendi suretinde yarattı.
[5240] İsrâ, 70. âyetten nâkıs iktibas.
[5241] Kamer, 55. âyetten nâkıs iktibas.
[5242] Meryem, 57. âyet.
[5243] A'râf, 179. âyetten nâkıs iktibas.
[5244] Tîn, 5. âyet.

﴿خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ﴾[5245] ma‘nâsı zâhir olur. İnsân nutfeye olup hareket ve hiss olmaduğı haysiyyetle cemâd ve neşv ü nemâsı cihetiyle nebât ve hiss ü hareket ve cibill-i vilâdet-i hayvân ve bagy ü dalâl olmasıyla şeytān ve tevhîd-i îmân ile melek-i Rahmân’dur. Bu ecilden âdeme mir’ât-ı âlem dirler ve bu husûsda niçe letāif söylerler. Rubâ‘î:

Gāfil olma aç gözün âlem-i kübrâsın sen
Sidre vü lehv ü kalem ar[ş]-ı mu‘allâsın sen
Meyl-i dünyâ-yı denîyle niçe bir süflî-heves
Koy a bir mihmândur kurb-i “ev ednâ”sın sen

Vaktâ ki insân âlem-i sugrâ vü kübrâ ve belki nakīr ü kıtmîr câmi‘ oldıysa himmet tasarrufıyla murâdına irer. Pes âdemde âlem-i ceberût ve melekût ve melek zuhûrı olup âlem ma‘nâ vü sûrî te’sîri vardur ki ervâh ve ukūl ve nüfûsdan ve müfîdden ve a‘zâ ve ten ile sûret a‘yândur. Meselâ kuvvet-i hayvân olan evvelâ rûhdur ki bu da dörtdür. Biri rûh-ı insân ki kudsî dirler, âdemde ceberût mesâbesindedür ki mekân ve ihsâsdan münezzehdür belki âlem-i kudretden melekûta mâ’il kuvvet olup mebde-i nutk ve idrâkdür ki insânı terbiye ile hayvân mertebesinden çıkarur. Dâhil-i beden olmayup kabz-ı beden-i âdem berî ider. İkincisi ki rûh-ı hayvânîdür. Mahalli dil olup hayât-ı bedeni saklar. Ve bunun niçe fehvâsı vardur ki Bârî-i Te‘âlâ’nın sıfâtı ma‘rifetiyle mümkindür. Ve İmâm-ı Kâdî Mevlânâ Necmüddîn-i Râzî Mirsâdü’l-İbâd’da eydür “Rûh-ı hayvân ki dildür, arşa benzer. Zîrâ arş, hakīkat-i âsumân olduğı gibi bu da hakīkat-i insândur. Ve dil dahi yedi tavrdur. Birine sadr dirler ki küfr ü îmân menzilidür. Ve biri şefâfedür kşaşk ve muhabbet mahallidür. Ve biri fu’âd ki müşâhede ve rü’yet mahallidür. Ve biri hubbü’l-kalb ki habâbet-i izzet ve meveddet ve itā‘at yeridür. Ve biri hubb-i hevâdur ki ana keşf-i mugayyebât ve lezzeti mahallidür. Ve biri behcetü’l-kalb ki tecellî-i envâr-ı sıfât-ı ulûhiyyet menzilesidür. Ve rûhun üçüncüsi rûh-ı nefsânîdür ki dimâğda olup âdeme mahfî olan esrâr ve maksûdâtı idrâk itdirür. Ve havâss-ı zâhire ve bâtına **[İ, 608a]** bunun kuvâsıdur. Dördünci rûh-ı tabî‘atdür ki makarrı ciğer olup bedeni selâmet tutar ve gıdâ isteyüp tasarruf ider. Ve rûh-ı insânî kuvvet-i fehm ve ilhâm-ı vahydür ki Hâtemü’l-risâlete gelince peygambere ve sonra zât-ı evliyâya ta‘alluk itmişdür ki kerâmât dirler. Ve kuvvet-i vahy Cebrâîl ve mu‘cize Mîkâîl ve kuvvet-i ilhâm ve lutf İsrâfîl ve kāhire Azrâîldür. Ve vahy munkatı‘ olup Resûlullâh’dan sonra Cebrâîl yere inmez didikleri budur. Ve eğer himmeti tabî‘at cihetine sarf idüp dünyâ-yı denî ve şehvet-i menî ile kāni‘ olursa sâir alef ve kebâde-hor

[5245] Hacc, 11. âyetden nâkıs iktibas.

ve vuhûş u tuyûr gibi olup ve eğer cihet-i hayvâniyyeye sarf idüp gazûb ve mütekebbir ve zalûm ve şedîd olur ise arslan ve kaplan ve hayye ve hınzîr gibi sîret bulur veyâ hîlekâr ve mûzî ve dil-âzâr olur ise sa‘leb ve akreb ve kelb-i akūr gibi menfûr olur veyâhûd kelbinden ferîd olup şeytāna mürîd olur. Sa‘âdet ve devlet anın kim cell-i himmet kasdını âlem-i a‘lâya a‘nâ dergâh-ı Hakk Te‘âlâ’ya sarf idüp bu menzil-i süflâya istinâd itmeyüp mekân-ı aslî murâd idine. Hâze’l-mebde’ ve ileyhi’l-mî‘âd ve illâ ve huve hâdi’r-reşâd. Rivâyet olunur ki ekser-i meşâyıh-ı kibâr şehir u bâzârdan firâr itdikleri halâyıkın ahlâk-ı sîretiyle sûret ve tabî‘at bağlamamak içündür. Nitekim "أهل السوق أهل النار"[5246] hadîs-i şerîfinde bu ma‘nâ âşikârdur.

Der Beyân-ı Kuvâ-yı Nefsânî ve Tabî‘î

Ammâ âdemde olan kuvâ-yı zâhir ki havâss-ı hamse dahi dirler, biri necddür. Deride ve lahmın ekserindedür. Bu cemî‘-i hayvânda ve hattâ zübâbda ve sâir haşerâtda dahi olur. İkincisi şemmdür ki mukaddemâ dimâğda bulunur. Üçüncüsi basardur ki gözde olan mecûf-ı sinirde olur. Ve bu kuvvet hayvânın gözsüz köstebekden gayride bulunur. Ve biri zû-kadrdür ki hayvânın ba‘zısında bulunmaz diyü ihtilâf itmişlerdür. Ve bu kuvvet-i dimâğda ola. Şûr ağız a‘zâsındandur. Ve beşincisi sem‘dür ki kulak delüğinde düşmiş sinirdedür. Kelbde bulunup nihâyet-i tefâvüt ile olur. Ve kuvâ-yı bâtına birkaç sınıfdur. Sınıf-ı evvele kuvâ-yı hâdime dirler ki evvelde dörtdür. Biri kuvvet-i câzibedür ki sâir a‘zâdaki gıdâyı cezb ve ikinci mâseki hazm olunca tutar. Üçünci hâzımadur ki tahlîl ider. Dördünci dâfi‘dür ki fuzalâtı sürer. Ve sıfat-ı sâniyeye kuvâ-yı mahdûme dirler ki bu da dörtdü. Biri kuvvet-i garîze tabî‘atdür. İki kuvvet-i nâmiye ki tenâsüb-i tab‘ı üzre aktār-ı cismi ziyâde ider. Üçünci kuvvet-i müvellidedür ki şahs-ı âhare mebde’ olmağa sâlih olanı tevellüd eyler. Hayvân-ı nutfe nebâtâtda bezr çekirdek gibidür. Dördünci kuvvet-i musavveredür ki menî-i munfasıl olan cismin iktizâ itdüği şekle veyâ müşâbehetini sâdır ide. Sınıf-ı sâlise kuvâ-yı muharrikedür. Bu dahi iki sınıf olup evvelkisi bâ‘isedür ki bu dahi iki nev‘dür. Biri şehvâniyyedür ki taleb-i menâfi‘ iktizâ ider. Ekl ve şürb ve cimâ‘ gibi.Ve biri de hufyedür ki nefs ârız olacak âfâtı itmek içün galebe ider ve taleb ider. İkincisi mübâşeret-i ef‘âl tahrîk-i a‘zâ iden kuvvet-i şevkıyye hâletiyle hareket ve inbisâtı anınladur. Ne‘ûzü billâh bu kuvve olmasa cesedde hareket bulunmayup kurumuş el gibi dururdı. سبحان من خلق الأشياء بقدرته وقدّر إظهار القدرة في قوة حكمته[5247] Ve sınıf-ı râbi‘den biri kuvâ-yı aklıyyedür ki kabûl-i

[5246] Sokak ehli, ateş ehlidir. (Kaynağı tespit edilemedi.)
[5247] Eşyâyı kudretiyle yaratan ve kudretinin izhârını hikmetinin kuvvetinde gizleyen Allah’ı tesbih ederim.

ulûm-i nazariyye ve sınâ‘ât-ı fikriyye isti‘dâd ider. İnsânla hayvânı fark ider. Ve ikincisi kuvvet-i **[İ, 608b]** mümeyyizedür ki ikinin birden ziyâdeliğin bilmekdür. Ve üçüncisi kuvvet-i müstefâdedür ki buhârından ilm bununla istifâde olur. Hakīkatde bu zihinde müctemi‘ olmış ma‘nâlardur. Dördüncüsi evvel-i kuvvetdür ki anınla hakāyık-ı umûrun mebde’i ve me‘âdı biline. Ya‘ni dünyâda zevk u safâ didikleri âhiridür ve belâdur ve âhiretde selâmet olmak içün bunda meşakkat çekmek yeğdür. Ve sınıf-ı hâmis kuvâ-yı ilmiyyedür ki bu dahi üç nev‘dür. Biri zarûrâtın ve cûdın ve câ’izâtın olmasın ve müsellehâtın istihâlin bilmekdür. Bu husûsda âmm u hâss berâber olup ve tefâvüt kābil değildür. Ve ikincisi rüsûm ve âdât ve tecribe-i sâir-i âlât bilmekdür ki bunda halkın tefâvüti zâhirdür. Ve üçünci kuvvet azîzedür ki avâkıb-ı umûrı bilinceye dek tasarrufdur. Bunda dahi halâyıkın tefâvüti zâhirdür. Nitekim ulemâ, avâmdan terk-i ma‘ânîye dahi kādirdür ve hükemâ cühhâlden perhîze ve ihtimâya dahi kābildür.

Akl: İnsânda akl üç nev‘dür. Ya‘ni üç mertebedür. Biri akl-i fe‘âldür ki âdemde melâ’ike mesâbesindedür. Kemden ve iyüden tedbîr-i mesâlih ider. İkinci, akl-ı me‘âşdür ki zindegân-ı ta‘akkul itdirür. Üçünci akl-ı müstefâdedür ki her nesnenin fâ’ide ve nef‘in idrâk ider. Havâss-ı hamsede bâtıne beşdür. Kimi mukaddem-i dimâğ gibi üstünde olur. Hiss-i müşterek olan müdrekât bulup hüsn-i tahayyüle gösterür. Ve ol da kuvvet-i vâhimiyye virür ve hâfızasına ma‘lûmâtın saklayup zâkire geçmiş kıssaları istedikçe yâdına getürür. Ve hükemâ katında cemî‘sinin alçağı ve kemi vehmdür ki adına iblîs ve şeytān dirler. Muttasıl fikri şerr u şürûr olur. Nefs-i iblîs didikleri bundan kinâyedür. Ammâ hakīkatde ehl-i ma‘rifet budur ki her tenge rûh akılla müttefik ola, ana nefs-i kâmile dirler. Ve akıldan tecâvüz idene nefs-i şerîre dirler. Mutma’inne ve levvâme didikleri bunun kuvvetlileridür. Mutma’inne iyülüğe ve enâriyye kemlüğe ve levvâme bir şey işledikden sonra peşîmânlığa delâlet idendür. Ve ba‘zı hükemâ beden-i insânı eşcâr ve ahcâr ve gubârdan binâ olunmış bir azîmü’l-esâs şehre kıyâs iderler ki burc u bârûsı muhkem ve bârûy ve mahallât ve elvân-ı hûb ve müzeyyen ve hazâ’in-i memlû ve derûn u bîrûnı dopdolu olup âb-ı revân firâvân ve kusûr-ı bünyâdı pâyânî olup ve mecâlis ü mehâfili ra‘nâ ve müretteb ve a‘lâ ve esâfili zîbâ ve müzehheb olup ve ehli bâzâr ve kârîdür. Ve asâkir-i encüm-şumârı ber-karâr ve memleketi ma‘mûr ve bî-kusûr olup ve mülki zevk ve huzûrda meselâ kıyâmını iki amûd-u mu‘azzameyn üzre oyluklardur. Ve peşt ve şikem ve cevf ve sîne ve gîryân ve süpürge kat kat acîb ü garîb tabakāt yapılup yer yer ızâmdan iki yüz kırk sekiz amûd ile ve a‘sâbdan yedi yüz yigirmi ribât-ı memdûd ile pâydâr ve bünyâd olmışdur. Debbâğ ve nahhâ‘ve kalb ve ciğer ve mi‘de ve mürâre ve dalak ve yürekler ve şiryân gibi on bir hazîneler ve ızâm-ı

fahm ve asâb ve urûk ve delm ve lahm ve cild ve şa‘îr ve zafîr gibi dokuz cevâhir-i nefîselere ve aynân ve eznân ve münharâm ve fistân ve sebîleyn ve fehm ve süddeler gibi kapular ve bunlara benzer bî-kıyâs yapular ile ma‘mûr u âbâdân olmışdur. Ve damar gibi menfezlerden âverde olan üç yüz altmış mikdârı enhâr-ı kibâr akup her bâr bu şehr-i kibârın ta‘mîr ve pâydâr olmasıyçün kuvvet-i câzime ve mâsike ve hâzime ve vâkı‘a ve gāriye ve nâmiye ve kuvvet-i musavvire ve müvellide gibi sekiz üstâd-ı mâhir müheyyâ ve hâzır olunup havâss-i **[İ, 609a]** hamse gibi beş nâzır anlara müvekkel konulmışdur. Ve nüfûs-ı selâse üç kabâ’il-i muhtelife temkîn kılınup re’îsleri akl ta‘yîn olunmışdur diyü temsîl ve nakl iderler. Bunca rûh-ı kuvây ve temsîlât-ı lâ-yuhsâ ile her gün şehr-i beden ma‘mûr ve müzeyyen olup gündüz kapuları güşâde ve ummâlı alup verimde olup ve gice oldukda her birleri yerli yerinde beste olup dururlar. Ve ba‘zılar dimiş ki âdem neden elvân-ı muhtelife ile mülevven ve esnâf-ı âsâyîş ile müzeyyen ve nukūş-ı garîbe ile münekkaş ve müzehheb ve suver-ı acîbe ile merfûş ve müretteb ve bir sarây-ı dil-güşâdur ki nefs anın çerâğ-ı rûşenâsıdur. Ziyâ ve nûrı sebebiyle içinde ve taşrasında olan kuvâ-yı bâtına vü zâhire ve nukūş-ı tefâhüresi zuhûr bulur ve illâ muhtefî olmasıyla küllîsi mestûr olur dirler.

Der beyân-ı nefs-i insân: Hükemâ eydür “Âlem-i cismânîde nefs hemân bir diyâr-ı gurbetde esîr ve habs olup durup ve bir ra‘nâ ve hod-nümâ mahbûbeye ta‘aşşuk ve ta‘alluk idüp rûz u şeb anın muhabbet ve meveddetiyle enîs ü celîs olup durur gibidür. Fe-emmâ ma‘şûkı bed-asl ve nâ-ehl olup muttasıl meyli ekl ü şürb ve melâhî ve libâs-ı fâhire ve kasd-ı menâhî hevesinde oldukda kendü heves ve kendü mesâlihin koyup mahbûbunun matlûbı üzre hareket idüp murâdına sa‘y ider. Ve andan ayrılmayınca mesâlihine sa‘y itmeği aklına getürmez ve sevdiğinden bir ân müfârakat dahi istemez. Ve hattâ âharıyla ülfet itdüğini duydukda kendüzin öldürmek câ’izdür. Ve eğerçi nefs cevâhir-i rûhâniyyedür ammâ ekl ü şürb ve lu‘b istemezse dahi andan müfârakat itmeyince râhat bulmaz. Ve nüfûs cevâhir-i hakāyık te’sîri sebebiyle muhtelif olup ba‘zen ulvânî ve nûrânî olup âlem-i ervâh ile şu‘ûrından feyz-i Rabbânî ile umûr-ı acîbe zuhûrından istifâde ider ve kimi keşf olup cismâniyye silfinden âlem-i ervâhdan nasîbi olmaz ammâ hükemâ zu‘mınca nefs-i nâtıka cins olup envâ‘ ve efrâdı var, birbirine muhâlif olmayup illâ aded iledür dirler. Ve bunun her nev‘i ervâh-ı semâviyyeden bir rûhun veledidür ki eshâb-ı tılısmât ve erbâb-ı riyâzât tabâyi‘-i tâmm didikleri kelâm iderler ve mezkûr nüfûsun ıslâhı ilhâmla veyâ uyku veyâ kalbe gelmek ile kābildür diyü söylerler. Ve nüfûsun cins-i evvelindedür ki enbiyâ aleyhimüsselâmın efâdıl-ı enfâs-i şerîfeleridür ki muktedâ ve rehber-i râh-ı Hudâ olmak içün envâ‘-i

fazâ'il ile mufaddal kılınup menâhîden ma'sûm olmışlardur. Nitekim vücûd-ı şerîflerinde niçe âyât-ı garîbe ve beyyinât-ı acîbe zuhûr idüp mazhar-ı mu'cizâtları gayri mahsûrdur. Ve nüfûs-ı evliyâ kaddesehumu'llâhu te'âlâ vaktâ ki nüfûs-ı enbiyâya tâbi' ve müşâbih-i envâ'-i bîkāslarından iktibâs itmeleriyle keşf-i mugayyebât ve sâir-i hâlât-ı hâriku'l-âdât ile mükerrem ve muğtenem kılınmışlardur. Ve nükūş-ı eshâb-ı firâset bununla âsâr-ı ef'âl-i zâhire bakup esrâr-ı umûr-ı bâtınaya istidlâl olunur. Nitekim Hazret-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyururlar إن في كل أمة مردعنين ومحدثين فإن يكن في هذه الأمة فهو عمر[5248] Ebû Sa'îdü'l-Mecrâr'dan nakl olunur ki Ka'be-i şerîfde bir fakīr ve za'îf kimesne gördüm ki ancak setr-i avret idecek denlü köhne palası var. Vücûdı mülevves ve murdâr olduğından yanında karâr itdüğimde âgâh olup ﴿يَعْلَمُ مَا فى اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا﴾[5249] âyetin okudı. **[İ, 609b]** Bana bir hâlet gelüp istiğfâr itdüğimde yine firâset idüp ﴿وَهُوَ الَّذِى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّيَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾[5250] didi. Ve hikâye olunur ki Şâfi'î ve Muhammedü'l-Hasan iki kimesne görüp biri haddâd ve biri neccârdur diyü söylerler. Herîfe sorduklarında evvel dülger idim. Şimdi demirciyim diyü cevâb ider. Ve Ebu'l-fazl bin Abdillâh rivâyet ider ki Ebû Yûsuf-ı Hemedânî ba'zı ehl-i ilmden kendü yârânıyla sohbet iderken ilm musâhabeti arasında İbn Mu'âd dimekle ma'rûf bir fakīh-i sefîd-rîş bir mes'ele su'âl ider. Ebû Yûsuf dahi epsem ol senin sözinde râyiha-ı küfr anlanup ve "Senin dîn-i İslâm'dan hâric mezhebi üzre fevt olmak zann olunur" diyü buyururlar. Vâkı'an hemân ol zamânda kaysardan halîfeye bir elçi gelüp ve gitdikde anlara mülâkāt olup bile Kostantıniyye'ye gider ve dînlerine girüp kâfir olur. Ve Kazvînî nakl ider ki "Kostantıniyye'de bir kimesne anı hasta görüp hîç hıfzında Kur'ân-ı Kadîm'den nesne kaldı mı?" diyü su'âl itdikde ancak bu kaldı diyü ﴿رُبَمَا يَوَدُّ الَّذينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمينَ﴾[5251] âyetin okur. Ve firâset-i insâna müte'allik hikâyât-ı acîbeler çokdur. Cümleden biri yukaruda Sultān Mahmûd Sebüktegin ve Hasan-Mîmendî hikâyesi nakl olunmuşdur, nazar oluna. Ve nüfûs eshâbü'l-kehâne rûhâniyyete mülâkātdan keşf-i mugayyebât ve izhâr-ı sırr-ı hafiyyâtdan söyleyen meşhûr satıh ve şakk-i kâhin siyer-i Nebî'de mastūr olup bunlardan niçe hâdisât ve garâyibât zuhûr bulur ki her zamânda ba'zı cinnî herîfler ve pîrezen avretlerde dahi olur ammâ nüfûs-ı ehl-i hikmet oldur ki müşâbehet ve münâsebet ve cibilliyyet veyâ kābiliyyet sebebiyle

[5248] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, s.369. Şüphesiz her ümmette muhaddisler ve muravvi'ler (ilhamla konuşan firaset sahipleri) vardır. Eğer bu ümmette onlardan biri varsa o Ömer'dir.
[5249] Bakara, 235. âyetten nâkıs iktibas.
[5250] Şûrâ, 25. âyet.
[5251] Hicr, 2. âyet.

ba‘zı havâdisât ve ıttılâ‘-ı ahvâl-i kâ’inâta vâkıf olan alâ ve îkân veyâhûd âtıfet-i Yezdân cihetiyle husûsâ meselâ dârü’l-İslâm ve mecma‘-i fuzelâ-yı enâm olan şehr-i İstanbul’da merhûm u mağfûr Sultân Süleymân Hân zamânında Alî-i Kûfî dimekle meşhûr sâhib-i zuhûr bir kimesne zuhûr bulmışdur ki acâ’ibât ve garâ’ibât menākıbı hisâba sığmaz. Ekser kisve-i gedâda fakr u gedâda gezüp ammâ vüzerâ ve sâir küberâ kendüyi isteyüp musâhabetine cânlar virüp ellerine girmezdi. Cümle menâkıbından biri ve belki en kemteri olan budur ki ol zamân sadr-ı a‘zam olan Mustafa Paşa hazretleri sâbıkan çakırcıbaşı iken meclislerine vardıkda görür ki bir-iki tâzîlere hınnâ ururlar. Hemân “Müjde ve mübârek olsun. Pâdişâhın mîrâhûrı olursın” dir. Anlar dahi ta‘accüb idüp “Neden dirsin?” diyü su’âl itdiklerinde “Atla itin ortasında yâ olmasa bir olurdı. Şimdiki meyliniz anadur. İnşâallâhu te‘âlâ harf-i yâ adedi mürûrında olması mukarrerdür” dir. Vâkı‘an on günden sonra mîrâhûr olur. Ve mezbûr ba‘zı yârân ile bir zamân seyerân iderken görür ki bir arka hammâlı yük götürüp âgāze ider “Lutf et gir koynuma memişâhım ve kuzucağım” diyü söyler. Hemân Alî-i Kûfî ta‘accüb ve ser-gerdân olup “Bir azîm hâdise zuhûrı vardur.” “Niçedür?” didiklerinde dir ki “Hammâl esfel-i nâs ve erâzil-i halâyık olduğı cihetden ve hamûl ve bâr-keşîsi yöninden hâke mensûbdur. Ma‘nâda toprağa nidâ idüp çağırur. Şimdi ise الناس على دين ملوكهم[5252] fehvâsınca pâdişâhın ve cümle halâyıkın matlûb **[İ, 610a]** u mergūbı Şehzâde Sultān Muhammed’dür. Lâ-cerem irâdetu’llâh buna cârîdür ki sabâhdan birkaç sâ‘at geçdi ise ol kadar günde vefât ider. ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾[5253] dir. Sabâhdan beri on bir sâ‘at geçmiş idi. Vâkı‘an ol mikdâr günde vefât ider ve yine bir gün Ali Paşa Çârşûsı’nda ba‘zı yârânla bir dükkânda otururken görür ki bir büyük araba odun yüklü giderken sağ tekerleği kırılup araba odunları yere düşer. Bir acîb temâşâ var diyü yârâna baş sallar. ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾[5254] dir. “Nedür?” diyü su’âl itdiklerinde arabaya gerdûn dirler. Ol ise felekdür. Pâdişâhlar ise kadr ü rif‘at ve ulûvv-i himmetleri sebebiyle feleğe mensûbdur. Şimdi evvel tekerleğin sağ tarafı gitdi. Pâdişâhın dört vezîrinden biri ve belki serdâr-ı sipeh-sâlâr olan Ayâs Paşa’nun dört güne dek ömri biter” diyü söyler. Vâkı‘an öyle zuhûr ider. Ve bir gün yine ba‘zı kimesneler mezkûr Alî-i Kûfî’yi Haleb’de ba‘zı sâdât-ı Arab hâşâ “Zinâ iderken gördük” diyü tutup kâdıya götürürler. Ve bunun kazıyyesin fülânenin feyninde medhûl gördük” diyü şehâdet iderler. Kâdı dahi “Bunların şehâdetine râzı mısın?” didikde dir ki “Benim sultānım! Ekser-i âl-i

[5252] İnsanlar yöneticilerinin dini üzerinedir.
[5253] Bakara, 156. âyetten nâkıs iktibas.
[5254] Bakara, 156. âyetten nâkıs iktibas.

resûl ve sözleri makbûl âdemler ancak kendüler ile bir kavl idelim. Eğer sözleri sahîh ve mukarrar ise şer‘-i şerîf ve emr-i kâdı mûcebince her ne siyâset iktizâ ider ise râzıyım ve eğer değil ise anlar dahi lihyelerin kesdirüp ta‘zîr ve teşhîr olmağla râzı ve kābil olurlar ise” didikde cümle “Bugün dünyâ, yarın âhiret gözümüzle bunun zekerin anın fercinde gördük. Bu husûsa şehâdet ideriz ve vâkı‘ değil ise her ne dirseniz kā’iliz” dirler. Ve tekrâr yine kā’iliz dirler. Ve Alî-i Kûfî dahi “Sultānım! Bende öyle âlet yokdur. Kendünüz mi görürsüz yohsa birkaç mu‘temed kimesneler mi bakdırırsız?” didikde niçe mu‘temed kimesnelere ve hattâ ol müdde‘îlere dahi gösterüp hemân şöyle tırâş doğup bevl idecek bir kücük delikden gayri kat‘an bir şey bulmazlar. Ve bu cihetle halâs bulup ve şehâdet idenlerin teşhîr ve ta‘zîrlerine mukābelesinde kâdı birkaç yüz filorin alur ammâ nüfûs-ı eshâbü’l-urâfe oldur ki münâsebet ve müşâbehet sebebiyle ba‘zı havâdisâta istidlâl olunur. Nitekim hikâyelerde gelür kim;

Hikâye: Eshâb-ı nüfûs-ı İskender gezerken bir memlekete dâhil olur. Ol memleketi seyr idüp gezerken bir cellâh avret dir ki “Yâ İskender! Sen bir pâdişâh-ı ekbersin. Memâlikin tūl ve arzına nihâyet olmaz” dir. Sonra İskender gidüp yerine ol memlekete bir vâli gönderür. Ol avret râst gelüp ol vâliye “Pâdişâh seni tîz azl ider” dir. Vâliye bu söz hayli acîb gelüp “Sebeb nedür?” diyü su’âl itdikde dir ki “İskender geldikde tezgâhım kurup ipliklerim çevirüp bizi uzatmış itmiş idi ammâ şimdi sen ki geldin işim bitirüp ve bizi tomâr idüp düşürdüm” dir. İttifâk öyle vâkı‘ olur ve nüfûs-ı eshâb-ı rü’yâ-ı sâdıka ki vardur, hadîs-i şerîf **[İ, 610b]** mûcebince nübüvvetin kırk altıbölükden bir cüz’idür. Rü’yâ iki nev’dür. Biri niçe görünür ise öyle çıkar ve kem-â-kân mu‘âyene görünür. Ve biri te’vîle muhtâcdur ki Hazret-i Yûsuf’un azîz-i Mısır rü’yâsından te’vîli te’sîr ider ider ammâ meşhûr u mukarrerdür ki âdem ömrince te’sîr ider, hükmi bâtıl olmaz. Rivâyet olunur ki İmâm-ı Şâfi‘î hazretlerinin vâlidesi âlem-i ismetde düşinde görür ki kendüden bir münevver yıldız doğupMısr’ın üzerine varur ve andan sâir diyârlara dağılur görür. Ve ba‘d-i zamân İmâm-ı Şâfi‘î hazretleri doğup mezhebi Mısır’a ve sâir diyâra şâyi‘ oldı. Ve ümerâ-yı Şâm’dan biri Hazret-i Ömer’e eydür “Rü’yâmda gördüm ki iki güneş mukābele idüp her biri yanında bî-hisâb yıldızlar cem‘ olmış. Hazret-i Ömer “Sen kangısı tarafında idin?” diyü su’âl itdikde “Kamer tarafında idim” dir. Hazret-i Ömer dahi “Sen Hakk Te‘âlâ’nın mahv olmış âyetine tâbi‘ olmışsın. Benim vilâyetime vâli olmağa yaramazsın” diyü azl ider. Sonra ol kimesne[yi] Hazret-i Ali ile Mu‘âviye cenginde Mu‘âviye safında görürler. Hikâyet olunur ki İmâm-ı Mâlik hazretleri İbn-i Sîrîn hazretlerine mugayyebâta hükm ider diyü münkir olup dahl iderdi. Ammâ bir gice rü’yâsında kendüyi bir yüksek mezbele üzerine çıkup ve elinde

dervîşler çaldığı boynuzı mağrib tarafına üfürüp çalar görür. Uyandıkda kendüye havf düşüp "Acabâ benden hilâf-ı şer' ne kabâhat vâkı' oldı ki böyle rü'yâ gördüm" diyü azîm müte'ellim olur. Sabâh oldukda baş şâkirdi İbn-i Urfe hazretlerini çağırdup "Bu gice bir mûhiş rü'yâ gördüm. Var İbn-i Sîrîn'e ta'bîr itdirin. Mümkin beni görmiş dimeyesin. Kendim gördüm de. Her her ta'bîr ider ise gel bana takrîr eyle" dir. İbn-Urfe hazretleri dahi varup takrîr itdikde hemân İbn-i Sîrîn hazretleri hilâf söyleyüp "Kizb itdin. Bu rü'yâyı görmek senin haddin değildür. Var ise bu rü'yâyı İmâm-ı Mâlik hazretleri görmişdür. Ol üzerine çıkduğı mezbele dünyâ olup ve dünyâya rağbet itmeyüp ayağı altına alduğına işâretdür. Ve ol eline alup çalduğı boynuz sûr-ı İsrâfîl aleyhisselâma teşbîhdür. Anı mağrib tarafına çalduğı budur ki ol cânibin halkı anın mezhebine girmelerine işâret ve beşâretdür. Bizden İslâm ile müjde olsun" dir. Gelüp İmâm-ı Mâlik hazretlerine takrîr idikde dahline istiğfâr idüp ve hemân kalkup ziyâretine varup özr-hˇâh olup her bâr ziyâretine varurdı.

Der beyân-ı fî tevellüdi'l-insân: İnsânın tevellüdine hükemâ eydür "Vaktâ ki mi'dede gıdâ hâsıl olup kuvvet-i hâzıma ile tasfiye bulup ve sonra ciğere gider. Ve ciğerden dahi cemî'-i a'zâya taksîm olur. Hazm-ı âhirden fazla kalan koyı sümük gibi olup nuhâ'ından âteşine dökülür ve tabî'at-i menîye müstehil olur. Hemân ki rahme dâhil ola er ve avret nutfesi mümtezic olup bir şekle kerrî olur ve harâret-i rahm ile anı berkışır. Rakīk ihâta idüp, şöyle ki hamîri ıssı yere kodıklarında üzerinde müşâhede olur. Hayz-ı cenîne gıdâ olmak içün yer yer damarların ağızları açık kalup sonra bi-izni'llâhi te'âlâ kuvvet-i musavvire ve heniniyyet-i nutfeye cem'idüp ortada kalbe hâssa ider. **[İ, 611a]** Ve sağında ciğere uğrayup ve a'lâsında dimâğa ahz eyler. Ba'dehû rûydan şîryâna muttasıl göbek hâsıl olur. Ve bunlar altı güne dek nihâyet bulur ve sonra tahlîta ve tenkıyeye başlar. Ve on beş güne dek tamâm ider. Ve ba'dehû cemî'-i kürreye dem-i hayz dökülüp uyuşmış kan gibi olur ki aleka dirler. Ve on iki güne dek rutūbet demîrü'l-ahîret olur. Ve rutūbet nücâm-ı ciğer ve yüreğe esâs-ı bedendür. Ve dokuz günden sonra umûrlarında baş ayrılup batnın ve sâir a'zânın etrâfı zuhûr bulur. Kırk güne dek ve ba'dehû kemik hâsıl olup dem-i hayzdan mütevellid olan ta'mdan kisvelenüp tamâm hilkat bulur. Nitekim Hazret-i Resûl aleyhis's-salâtü ve's-selâm buyurur "İnsân anası rahminde kırk gün içinde hilkatiyle cem' olup kırk gün aleka ve kırk gün muzga olur. Ve ba'dehû Hakk Te'âlâ nefh-i rûh itmekle bir melek gönderüp ve zükûr ü ünsâ ve sa'îd ü şakī ve rızkı ve ehli yazılur. Ve Bokrât Hakîm dimiş ki "Ana rahminde cenîn iki dizi üzre oturup ve bilekleri azlâ'ına yapışup ve elleriyle başın tutup a'zâsın muhkem makbûz ider. Zîrâ şekl-i müstedîr ekser-i âfâtdan kurtılup ve yüzi anası

cânibine gelüp arkası mürâdikasına gelür. Karnı yumuşak yeridür ve te'nîs ve tezkîre sebeb Hallâk-ı âfâkın mâdde-i halkında ziyâde harâretdür ki eğer harâret-i garîzeye kuvvet-i tezkîrde nâkıs olur ise müzekker olup hilkati avrete benzer. Nitekim ba'zı insâna zenâne dirler. Ve gâhî bu hâlet bir mertebe garîbe mütesaddî olur ki âdet-i ittifâka muhâlefet idüp mevlûdına zükûr ve ünsâ ve belki hunsâ olur. Ve ekser hilkat-i müzekker rahm-i vâlidenin sağ cânibinde ve mü'ennes sol tarafında olur dirler ki ahyânen fasl-ı hâr ve sevâhil-i deryâ kenârında olan şehirler ve ıssı yeller ve sinn-i kehevât mü'ennes olmağa mu'âvenet ider ammâ bunların azdâdı zükûriyyetine menfe'at itmez. Fasl-ı bârid ve yaylak ve bâd-ı şimâl ve sinn-i şebâbe gibi hükemâ zu'mınca nutfe-i zeker erin sağından avretin sağ cânibine giderse veled tamâm hilkat ile erkek olur ve eğer sol tarafına giderse tamâm müennes olur. Ve eğer erkek sağından avretin soluna cârî olur ise veled erkek olup ahlâkı zene benzer ve sağına varsa merdâne avret olur. Ve hâmilenin hamli erkek veyâ dişi olduğunı bilmede ekser hükemâ birer tecribe itmişlerdür ammâ güzîde-i hükemâ Muhammed bin Zekeriyyâ dir ki "Avretin ayağında damarlar kızıl ise erkek ve kara ise kızdur. Ve ayak üzre dururken tebevvül itdikde sağ ayağı cânibine akar ise erkek ve sol ayağına giderse kızdur. Ve tıbb kitâblarında mastūrdur ve etıbbânın meşhûr sözleridür ki erkeğe hâmile olan şâd olup ve levni güzel ve sağ ayağını ilerü atmağa meyl ider ve sağ eline dayanup ve sağ gözi çâpük ve sağ memesi büyük olur. Evvelâ başı kızarur ve sıklet virür ve yüklü olanın iki memesi ak ve galîz ve ebyaz olur. Ve dört aydan sonra deprenürse ekser kız olup ve üç aydan sonra deprenürse oğlan olur. Avretler çok olmağın niçe ilâclar yazmışlardur ammâ Seyyidü'l-enâm aleyhi's-salâtü ve's-selâm **[İ, 611b]** buyurur "Bir kimesne hâmile avretin karnı üzerine elin koyup "Bismi'llâhi'l-Ehadi's-Samed. Ellezî lem yelid ve lem yûled İnnî semmeytü mâ fî hâze'l-batni Muhammed bi-ismi Muhammedin aleyhi's-salâtü ve's-selâm" diye, andan inşâallâhu te'âlâ erkek olur." Ve mücerrebâtdandur ki nîsân yağdıkda devşirüp üzerine meşhûr olan âyât ve tesbîhât okınup içürmek dahi iyüdür dirler. Vaktâ kim hikmet-i İlâhiyye muktezâsınca cenîn kemâlin bulup ve dahi ziyâde büyüyüp kesret-i gıdâya muhtâc olup sonra hurûcı asîr ve ana rahminde durmak dahi mümkin olmayup kendünün vâlidesi helâkine sebeb oldıysa kuvvet-i hâsike za'îf olup kuvvet-i vâkı'a kavî olur. Ve tıflı tahrîk itdirüp elleri ve ayakları kendüyi muhît olan perdeyi yırtup ribât-ı cenîn müncell olur ve rahme inkıbâz virdikde ağzı açılur. Evvelâ gaşiyyede olan rutūbâtı ibtidâ ider ki mecrâ-yı cenîn rutūbet tahsîl idüp hurûcı teshîl ola. Ve hurûc-ı tabî'i evvel başı gelmekdür. Zîrâ sâir a'zâda sıklet virür ve usret içün darçın ve huliyyet ve çendîr seyr içün içürilse âsân olur. Meselâ hıyar-ı şenbih kabuğından dört

miskāl içürseler fi'l-hâl doğurur. Ve kezâlik hâmile sol elinde mıknatīs tutup hımâr yakına veyâ tuzlu balık gözin buhûr idüp sol uyluğına bağlasa âsân ve serî‘ ider ve döğülmiş za‘ferânı uyluğına assalar, iyüdür ve yılan kavun ve güğercin tersin buhûr itseler âsân ider ammâ yılan gâhî iyü değildür. Ve bu tılsım şekl-i zuhaldür. Bir saksı pâresine yazup eline virüp tutturmak veyâ ayağı basdırmak mücerrebdür.

Der beyân-ı havâss-ı insân: Eğerçi bî-pâyândur ammâ zâhiren birkaçını beyân idelim. Evvelâ biri nufe ve biri kuvvetdür ki gayrisi anın zamîrinde olan huyûr-ı remz veyâ işâret sebebiyle ve biri kuvvet-i ta‘accübdür ki bir ucûbe şey gördükde dıhk îcâb ider. Ve biri dahi meşiyyetdür ki kıllet-i hareket ve kesret-i rutūbetde balgam ufûnetidür ve biri dahi ağır a‘zâyı eliyle urdukda evcâ‘ı sâkin olmakdur. Ve biri dahi sirâyet meselâ çok bakmakgla göz ağrur ve cüzâm ve uyuza muhâlıt eyler maraz hâsıl olur. Ve biri yalın ayak basduğı yerde ot bitmemekdür. Nitekim latīfe-gûne ba‘zı avâma söylerler. Ve biri de a‘mânın ziyâde cemmâ‘ ve tavâşî kısmının ziyâde mübassır olduğıdur zîrâ göz ile husse iki tarafdur. Bunun tenâkuzı âhirinin ziyâde olmasını ifâde ider. Nitekim hikâye iderler "Fîke fahhun sâkayke ve nûrunbasaruke in şi'te ahrif ve in şi'te fe'h-kıd. Ve biri de hâiza avret hayzı hâlinde göbeğin açup gezse bulut dağılup ve soğukdan kurtılur yerde dursa ol yere soğuk âfâtı irişmeye ve âyîneye baksa donuk ola. Ve hıyâr bostânına uğrasa acı olup ve bir yemiş koparsa sâiri dahi acı olur.Ve masrû‘a yapışsa sâkin olur. Ve cimâ‘ olundukda kesellikten halâs olmayup neşât ve tarâvet ve hüsni eksilür. Ve hayz bezi gemi kıçına bağlasalar muhâlif yellerinden halâs [olup] ve kurtılur.

Der beyân-ı fevâ'id-i eczâ-yı insân: Eğer şa‘rın bostâna buhûr itseler ve âteşde kaynadup nikrîse ursalar fâ'ide ider. Ve avret kılın açık yerde tuzlu suya kosalar ilan olur. Ve kangı avretin şa‘rın yakup yeni bardakdan **[İ, 612a]** su ile bir kimesneye içürseler ol avret ziyâde buğz ide ve çürümiş kafası insânın kılı cem‘ olmış bezi güğercinle kosalar ülfet idüp çoğala ammâ içmesi cüzâm getürür. Ve insânın ağlamakdan cem‘ olmış yaşın masrû‘a virseler içmekle zâil ola ve gussa ve hüzünle hâsıl olmışı içürse muhkem ağlaya ve açıla ve ağzı yârı çıbanlara vetemregüyemücerrebdür. Ve meyyit dişin ağrıyan diş üzerine kosalar giderür. Ve bir avret oğlanın evvel çıkan dişin kendüde götürse doğurmaz olur. Ve bir kimesnenin tırnakların kesüp ve sahk idüp bir kadeh şarâbla matlûba içürseler mahbûbı ola. Husûsâ ki hüdhüd tırnağı ola. Ve hammâmda çıkan teri siğile sürseler kuruya ve avret teri uyuza iyü olup ve masrû‘un derin memesinde südi mün‘akıd olan avrete sürseler ağrısın giderür. Ve kızların bekâreti kanıyla memesine ursalar çendân büyümeye. Ve âdem

nutfesin bahk ve bara ve temregüyeya sürseler nâfi‘ olup ve iğde çiçeğin şeker ile mahlût idüp mahbûba yedirseler acâ’ib muhabbet ide.

Bevl-i insân: İçmek semûm-ı kātile ve muzırr hayvân zahmına ve abras ve dalak içün iyüdür, husûsâ ki bevl-i sabî ola. Ve oğlancıklardan kesilen sünnet derisin döğüp sehl-i miskle cüzâma iyüdür. Ve cenîn semiyyesinden bir pâre alup yüzün altına kosalar kuluncdan emîn ola ve assekı’s-sabî yimek yimezden evvel çıkan bâhdur ki beyâz ayna ihtihâl ile zâil ider ve döğüp sirke ile içmesi kuluncı giderür ve döğülüp ve sahk idüp asel ile hall olması bi’l-hâssa semûm zahmlarına iyüdür. Ve semm-i kātili zâil içün bir direm âdem necisi def‘ ider ve ishâl içün bir dirhem içse fi’l-hâl keser ve ağulu cânevarlar soksa yakup külin ekeler ve âdemin bir yeri üşüse yaku ideler ve oğlancık iken dişe değirseler kamaşmıya.

Der beyân-ı ahvâl-i cinn: Bunların vücûdında ihtilâf itmişlerdür. Ve kavm-i Mu‘tezile cin ve şeyâtīn mürde-i insândur dirler. Ve niçeler Hakk Te‘âlâ nârın nûrından cin ve lehebinden ve duhânından şeyâtīn halk itmişdür dirler. Eşkâl-i muhtelife ve ahvâl-i mütefâvite ile mütehavvil ve müteşekkil olurlar. Ve ahbârda gelmişdür ki Âdem’den mukaddem bunlar iskân-ı arz idüp bi’t-tūl ve’l-arz istedikleri yere gezüp ma‘îşet ve ibâdet ve tā‘at iderlerdi. Sonra dîn ve şerî‘atleri muhâlif ve hilâf-ı âde fısk u fücûrları zuhûr bulup merdûd u nâ-mevcûd olurlar. Ve Mes‘ûdî’den rivâyet olunur ki Yûnân hükemâsı rivâyeti üzre rûy-i zemînde yigirmi bir kabîle ve cezâyirlerde otuz kabîle ve cevv-i havâda uçar on beş kabîle ve leheb-i nârda makarr eyler on kabîle-i cin var imiş ki her kabîlenin hadd ü hisâbı lâ-yuhsâ imiş. Hattâ ol kabâ’illeri pâdişâhları ismiyle yazup gāyet tafsîl olmağın ihtisâr ve icmâli budur ki sonra bunlar iki fırka olup birbirleriyle cenk ve husûmet ve izhâr-ı şenâ‘ate başlayup ibâdet ve itā‘at terk iderler. Şehvel Lâmûcî nâm cin anları İslâm’a ve tarîk-i emn ü emâna da‘vet itdikde muhâlefet iderler ve o zamân iblîs-i şeytān dahi ibâdet-i Rahmân iderken bunların bagy ü tuğyânın görüp âsumâna çıkar. Melâ’ike ile **[İ, 612b]** mekân tutar ve ba‘dehû niçe saff-ı melâ’ike ile yer yüzine inüp isyân iden kavm-i cânnın bi-izni’llâh ekserin bî-cân idüp ve girü fevka’l-alâda dergâh-ı kibriyâda ibâdet ve tā‘ate meşgūl olup ol vakte değin kim Âdem-i mükerrem ile mâbeynlerinde zuhûr bulup mel‘ûn u merdûd olup ve bahr-i Muhît’i makarr idinüp şerr ü şürûr ve ilkā-i fısk u fücûra başlar. Hadîs-i şerîfde gelmişdür ki şeytān, dergâh-ı Rahmân’dan merdûd oldukda dir ki “Yâ Rabbe’l-âlemîn! Beni mel‘ûn ve racîm ve yer yüzinde mukīm eyledin. Bana mekân ve mecma‘-i hayvân gerekdür. Hammâm sana me’vâ olsun diyü nidâ gelür. Meclis-i istirhâ ister, gaybet ve mesâvî virilür ve ta‘âm ister, her bismillâh dinmeyen dinr ve sekr ister, her müsekkir olan

virilür ve mü'ezzin ister, çânlar ve çalgılar ve mâl ister, kumâr ve Kur'ân ister, hezliyyât ve eş'âr ve kizb ve mesâbir istedikde avretler" diyü buyurılur. Rivâyet olunur ki Benî İsrâ'îl âyelerinden biri halkın bir ağaca ibâdet itdiklerini işidüp eline bir balta alup ol ağacı kesmeğe gider. Hemân şeytān önine gelüp yolına mâni' olup ol ağacı kesmeğe münâzi' olur. Ve şeyh dahi "Elbette keserim" dir. Âhirü'l-emr çekişüp ve döğüşmeğe başlarlar. Şeyh ibâdet kuvvetiyle mecâl virmeyüp fi'l-hâl şeytānı altına alup göğsine oturur. İblîs niçe hîle ve telbîslik ile gücle elinden kurtılur. Ve tekrâr şeyhin ağacı kesmesine mâni' olur. Ve yine nizâ' iderek şeyh, şeytānı altına alur. Görür ki nizâ'la başa çıkılmaz. Hîleye başlayup "Efendi senin tā'at ve ibâdetine söz yokdur. Eğer sana günde birkaç akça âid olsa ihtiyâcdan kurtılup huzûr-ı kalble ibâdet itmeğe çok merâtib kat' iderdin" diyü böyle nasîhat-âmîz niçe garâ'ib sözler söyler. Eğer ağacı kesmeden ferâket idersen sana her gice başın altına iki filori koyayım. Dest-i ihtiyâcdan kurtarayım" diyü bu kavliyle şeytānı kovıvirüp ol gice yatuban sabâh kalkdıkda başı altında iki filori bulup hergün öyle olur ümîdiyle sevinüp ve bâzâra varup me'kûlât ve melbûsâta müte'allik şeyler alup ve sürûr ile yatup uyur. Ve sabâh kalkdıkda bir mangur bile bulmaz. Hemân eline yine baltayı alup mezkûr ağacı kesmeğe gider ve kapusı öninde şeytāna râst gelüp şeytān dir ki "Yâ şeyh! Sormak acîb olmasun böyle tahavvürle nereye gidersin?" dir. Şeyh dahi "Ne Yezîdsin! Kavlinde durmadın. Gör ki ben ol ağaca neler iderim" didikde şeytān hemân ilerü yüriyüp "Sen kendini öteki gün gibi mi sanursun?" diyü boğazın alup şeyhi basar ve öldürmek ister. Şeyh bu hâli görüp ba'de'l-yevm ol ağacın bir çöpine değmemek üzre bin yemînle gücle elinden halâs olup ve bunca seneden berü ibâdet ile kesb itdüği mertebeden dahi çıkarup imdi tama' ve rüşvetin şe'âmeti ne mertebe olduğı bundan ma'lûm olur. Gelelim sadedimize. Kavm-i cânndan bî-pâyân kavim gelüp Hazret-i Risâlet'e îmân getürmişlerdür ki Kâdî İyâz Şifâ-yı Şerîf'inde yazduğı kıssa meşhûrdur. Ömer bini'l-Hattāb'dan menkūldür ki Hazret-i Seyyidü'l-enâm **[İ, 613a]** aleyhi's-salâtü ve's-selâm Sahâbe-i kirâm ile otururlarken bir asâ-gîr pîr gelüp selâm virür. Redd-i selâm olundukdan sonra sa'âdetle buyururlar ki "Sen cinnin hangi kabîlesindensin ve kimin oğlısın?" diyü su'âl buyurduklarında hemân "Himâye bin Hemmü'l-Aksûn iblîsim" dir ve Hazret-i Nûh'a mülâkī olup cenâb-ı resûlullâhın fazîletini andan işitdüğini takrîr idüp ve îmân getürüp ve ta'allüm-i Kur'ân ider. Ve bunun emsâli hikâyeler çokdur. Ve teşeyyutına ve gūl ahyânen halvet ve tenhâ yerlerde ve yollarda ba'zı müsâfirîne görinüp yoldan idlâl idüp beriyyelik belâsıyla öldürürmiş. Ve ulemâ-yı ızâm dirler ki şeytān âsumâna çıkup melâ'ike-i Rahmân'ın

sözlerin istimâ‘ itmek dilediklerinde kevâkib-i eflâk-i heftmîn dahi ﴿وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ﴾[5255] şehâb-ı âteşîn yağdırurlar. Kimi yanup helâk olur ve kimi suya düşüp neheng ve timsâh sûretin bulur ve kimi bir beyâbâna düşüp gūl olur. Ve teşeyyutunenin bir cinsi olur ki gūla mugāyir olup sa‘lân dirler, ekser meyve ağaclarında gezer. Âdeme fursat ve zafer buldukda sennûr ile fâre oynar gibi oynar. Bilâd-ı Isfahân'ın ba‘zı yerlerinde çok olur. Ve hattâ keçiyle bunı kurd avlayup "Mede beni aldı diyü çağırır" ve kimi yanımda şu kadar sîm u zer var idi kurddan alın" diyü söylerler.Ve Kazvînî eydür "Sa‘d bin Cehennem nâm kimesne bilmeyüp anlardan bir hasnâ avrete râst gelüp niçe eyyâm yanında huzûr idüp birkaç evlâdı zuhûra gelür. Meğer bu bir gice dam üzre yatarken avret kalkup etrâfına bakarken uzakdan âteş şu‘lesin görüp ve erine akrabânın cem‘iyyetin görür müsin? Oğullarım Allâh'a ısmarladım, bir hoş görzet" diyü söyleyüp ve sıçrayup gāib olup gider. Ve bunların bir cinsine dahi azrâ dirler ki Yemen'de olur. Şol mertebe mûhişdür ki insân anı gördükde havfından gaşy olup ve niçesi helâk olur. Ve bir nev‘ine dahi nehnâs dirler ki Serendîb kurbında olur. Ve bir nev‘ine dahi zât-ı ehvâm dirler ki yüce dağlarda çok olup kāmetleri gāyet uzun ve gövdeleri kıllı ve tırnakları gök ve kılları kızıl ve başlarının iki yanında gözleri ve yüzi olup her biri hem erkek hem dişi doğurur. Ve gāyet yüğrük olup ve ikisi bir fîl tutup yerler. Ve ba‘zıları deryâda âdem gibi bir cânevar ve bir cinsi dahi müzehheb olup ubbâd ve zühhâd ve ekser ucb u tekebbürlük getürmeğe kasd idüp âdeme zarar itmez. Zâhidin birine bir müsâfir gelüp görür ki her zamân iftār mahalli geldikde nûrdan bir minâre üzre içi ta‘âm ile dolu bir tabak durur. Gündüz gidüp gice gelür. Mihmâna ta‘accüb gelüp şeyhe su'âl itdikde "On iki yıldır ki şeytān bana her gice bu hâleti ider. Kendü kerâmetimden bileyim diyü sa‘y idüp beni azdırmak ister. Ben ise iblîs-i pür-telbîs hîlesi olduğunı bilüp iltifât itmem" dir. Ve bunların birisi kırk yıl Şeyh Mu‘ân hazretlerinin önince mescide fânûs götürüp ve getirür. Ve ba‘zı cemîle ve hasnâ nisâ tāifesinden ta‘aşşuk ve muhabbet iden teşeyyutune nev‘indendür. Ve bunların envâ‘ı ve ahvâlleri gāyet çokdur **[İ, 613b]**

Der Beyân-ı Havâss-ı Devâbb

Ve cümle devâbb kısmının efdali at olup sâir devâbbın pâdişâhları makāmındadur. Ve ol dahi iki kısm olup esb-i tâzî ki doğanın şehbâzı makūlesindedür ve biri bârgîrdür ki mücerred bârgîrân götürüp aşağı ve yukarı binmek içündür. Ve at

[5255] Mülk, 5. âyetten nâkıs iktibas.

kısmının bir nev‘i vardur ki sâhibinin altında tebevvül uşânitmeyüp ve gāyet-i zekâvetinden ve sâhibine muhabbetinden mâlikine mevt veyâ mevte karîb bir elem vâki‘ oldukda ekl ve şürb itmeyüp za‘îf ü nahîf olur. Ve niçesi kendüsin vüzerâ ve selâtīn ve pâdişâh atı olduğunı bilüp ve hiss idüp fakr u gedâ ve mühmelâtı bilüp ana göre cünbüş ü hareket ider. Ve ulüvv-i himmeti ol kadar gālibdür ki mülûkden birinin bir aşkar atı var imiş. Aslâ kendi cinsiyle enîs olmayup tenhâ âhûrda durup kapu kaynamasın dahi örtdirüp seyîs kapuya geldikde eğer çağırır ise girüp tîmâr iderlermiş ve illâ yavuzluğından hizmet ve tîmâr idemeyüp dönüp gidüp her ne vakt tîmâr ister ise çağırup ol vakt varup tîmâr idermiş. Ve aygurının hod ba‘zısı olur ki sâhibinden gayrisin bindirmeyüp ulüvv-i himmetinden kendü anasına mücâma‘at itmez ve birinin üstini örtüp mücâma‘at itdirirler. Ve sonra açup anası olduğunı bildikde kendin yerden yere urup ve bendlerin pâreleyüp ve kendüni dağlara ve depelere urup ve âhirü’l-emr bir yârdan uçup pâre pâre olur. Ve insân gibi ihtilâm olup ve cimâ‘a gāyet harîs olup birbirleriyle mukātele iderler. Ve gāyet-i ömri yüz yıla dek yaşayup ve kırk yaşına dek kısrağa aşar ve kuvvet-i sem‘ ve hiddet-i basarı ziyâde olup İskender-i Zülkarneyn’in zulumâta girmek istedikde hükemâsına “Hayvânın gāyet görüp ve işiden kangı cinsidür?” diyü su’âl itdikde “At” didiler. “Ya kangı cinsidür?” didikde “Dişisidür” didiler. Ve “Kangı makūlesidür?” didi. Dahi “Aygur görmeyüp bâkire olan kısrâkdur” didiler. Ol ecilden altı yüz bölük yundıyla ile zulumâta dâhil oldı. Ve avret gibi hayz görüp ve on bir ay hamlin götürür, on ikincide doğurur. Hazret-i Süleymân’a şeytānın bahr-i Ummân’dan çıkarduğı yigirmi atdur ki perî gibi kanadları olup ki şânlarındandur ki su gāyet sâf oldukda ön ayakları bulandırup içmek ammâ otluğın gāyet iyüsin istemek ve eti deve etine benzeyüp suda tevellüd itdirür. Eshâb-ı riyâza bir er dili sürer ve dişsiz oğlancıklar başına asılsa zahmetsiz dişleri biter. Ve düşide söyleyenin başı altına kosalar sayıklamaz olur. Ve bir şa‘rın alup ön kapusına asakorı çekseler sivrisinek girmeyüp ve kesilen tırnağın avret altına buhûr itseler âsân doğura. Ve ziyâde yavuz atın tırnağın evde gömseler sıçanlar kaçup ve arakın oğlancıklar kasuğına ve koltuğına sürseler kıl bitmeye ve zibilin zahmet-i vilâdet çeken avrete buhûr itseler âsân doğura ve kurısın kanı akar ve cerâhate urmak iyüdür.

Bagal: Katır at ile **[İ, 614a]** hımârdan tevellüd ider. Eğer erkek hımâr olur ise ammâ anası meşakkat ve zahmete sâbir olup her cevri çekmeğe kādirdür. Kendü akīm olup nihâyet ferci ve rahmi ve mahreci dar olduğından vilâdet itmeyüp karnındaki tamâm hilkat bulmaz. Ve niçeler enbiyâdan bed-du‘âdur dirler. Eğer ba‘zılar katırı evvel Ferîdûn peydâ itdi dirler ve katır bir yola gitdikde hâtırında kalup niçe yıldan

sonra ol yola gitse menzili bulur. Kulağı yağı avrete içürse ve yüreği ve kulağı çirki ve teri hâmile itmeyüp ve hussesin ata ve kangı hayvâna bağlasalar seyr ü hareketi kuvvet bulup ve bevlin hâmile içse cenîn düşer ve âleti derisin bir yerde yaksalar orada abraş bitmeye ve tırnağı usret-i vilâdet içün buhûr olunsa âsân ide.

Hımâr: Soğuğı sevmeyüp ve kuvvet-i hâfızasından bir gördüği yolı unutmaz. Ve kulaklarında bağlasalar çağırmaz olur ve arslanı gördükde ayağıyla varanı incitmezler diyüp karşu varup durur. Ve koyun dahi kurdı gördükde hâli budur. Ve binisi âdemin aklın alup iyüdür ve hâmile içse oğlan doğura ve uyumayanın başı altına kosalar uyuya. Ve ciğerin kurudup humâ rub‘ı olana bağlasalar gidere. Ve dalağın avretler memesine sürseler südin çoğalda ve südini oğlancıklara içürmek iyü olup verem olan marîz dahi içse şifâ bula ve lahmı envâ‘-ı semûtâta ve elvâh-ı cüzâmı def‘ idüp ve âleti derisini masrû‘a asalar, yarayup ve kuyruğı kılı şarâbla içseler husûmet-i dile ammâ mesâne taşını dağıdur.

İbl: Deve hayvân-ı lagamdandur ki bakar ve ganem gibi ﴿اَفَلَا يَنْظُرُونَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَت﴾[5256] âyet-i şerîfi mûcebince aceb-i acâ’ibâtdandur. Nihâyet kesret-i ru’yet ile tabî‘at ünsiyyet idüp azamet ve cesâmet hey’etinden kormayup ve gāyet müsahhar ve münkād olduğından bir kücük oğlanın elinden kaçup ve feryâd ider. Ve bin deveyi dahi ziyâde katār idüp bir kücük oğlan eline virseler muhâlefet itmeyüp her nereye dek murâd ider ise ardınca giderler. Ve gāyet kāni‘ ve sâbir olup on gün su içmese tākat getürür ve uzak sefere gider. Ve Arabistân’da bir cinsi vardur ki hecîn dirler, sür‘ati sâir hayvânda bulunmaz ve berr ü beyâbânda andan mâ‘adâsıyla gidilmez. Ve bu cesâmet ile cüz’î şey ile doyup kanâ‘at ider. Ve bunun şânındandur ki anasıyla ve hânıyla zinâ itmeyüp ve çekmek kasd idene dahi muhkem adâvet idüp ölince kînin almağa çalışur. Ve gāyet kîn gözedür. Ve semûm otları bir kez kokmağla bilür ve on iki ay haml götürür. Ve ekser otuz yıl yaşarlar ve hasta oldukda bellût yaprağın yiyüp kurtılur. Ve yılan sokdukda yengec yiyüp zarar görmez. Ve heyecânı vaktinde ağzından çıkan köpüğe şa‘şa dirler ki hakīkatin kimse bilmez. Ve devenin ödi olmaz ve eti cemî‘-i lühûmdan galîzdür ve beddür ammâ ırku’n-nesâ ve hummâ-yı rub‘a iyüdür. Ve ciğerinde öde benzer bir şey olur ki içi dolu lu‘âbdur. Zulmet-i basara ve göz perdesine iktihâl iyüdür. Ve hunâka ve siğile ve masrû‘a burnına tamırzasalar iyüdür. Ve ciğerin yemeğe **[İ, 614b]** müdâvemet itse nâzilesi kesilüp ve içi yağı olduğı yerden ilanlar kaçar ve örgücüni çıkardıkda taş gibi pekdür, sirke ile hall idüp semûm-ı kātil içene virilse

[5256] Gāşiye, 17. âyet.

nâfi‘dür ve döşeğe tebevvül idenin sol uyluğına bağlansa iyüdür. Ve yakup burnı ve cerâhatı kanayana urılsa dikdirüp ve südi dahi semûma ve istiskāya ve sevdâ ve esnâna müte’ekkil iyüdür. Ve kaynadup nâsûra sürilse izâle idüp ve necsi birden kanını keser. Ve siğile ve kabarcık nişânların dahi giderür.

Bakar: Sığır. Kuvvet ve menfe‘atinde insâna cümleden enfa‘dur. Fe-emmâ erkeği cimâ‘a gāyet harîs ve mâ’il olduğından çâk hayâları çıkmayınca zirâ‘at ve hırâsete ve sâir hizmete isti‘mâl itmek kābil olmaz. Masrû‘ olup gāyet hasta olsa boynuzına bir mikdâr âc terkîb olunsa halâs olur. Ve lahmının efdali tâze ve semiz buzağı etidür ki fasl-ı rabî‘de dem-i sâlih tevellüd itdirüp ammâ dalağa zarar ider. Ba‘zı safrâyı ahlât-ı sevdâya ve behak ve seratān ve kopa ve cüzâmve humâ-yı rub‘tevellüd itdirür. Eşribe ile cimâ‘ı ziyâde ve zekere muhkem kuvvet virür. Ve ikisin yakup sirke ile ve ekşi turunc suyıyla hılt idüp bir miskāl yutdukda hîn-i muhâsamede veyâ güneş tutdukda hasma mecâl virmeyüp fi’l-hâl galebe ide. Ve ödük iğde yaprağıyla döğüp avret götürse yüklü ola ve ağaca sürseler kurdın düşüre. Ve ba‘zılarının ödinde nohud denlü sarıca taş olur, hırze dirler bakletü’l-humekā sıkındusıyla masrû‘un burnına tamırzasalar sar‘ı giderür. Ve kara sığırın ödi zulmet-i ayne iktihâl olunsa hiddet vire. Ve iç yağını bir destiye veyâ bir gayri şeye sürilüp boğazına dek pire gömilse pireler hep ana üşeler. Ve buzağı hâyesin kurudup erbâbı hamr içene koyup içse hareket ve şehveti ziyâde ve cimâ‘a gāyet kuvvet getüre. Ve topuğı yakılup dişe sürilse çirkin giderüp ağarda. Ve necisin sirke ile karışdırup şedîd ve büyük çıbanlara urılsa düşürüp ve sirke ve gül suyı ile kurdeşen zenbûr zahmına yaku olunsa veca‘ın def‘ idüp ve siğile urılsa koparur. Ve eğer nahl-ı hurmâya sürilse yemişi çok olup ve südi gıdâda veyâ galîlıkda sâir südlerden iyüdür ammâ inhidâr batydür. Ve yoğurdıyla südi karışdırup içilse bevâsîre iyüdür. Ve yoğurdı hâr mi‘delilere yarayup safrâyı ve demevî ishâli keser ve susızlığı yarar ammâ kesreti mi‘dede sancu peydâ ider. Ve peyniri hâm-ı hılt olduğından hazmı asîr ve dişe muzırdur ve meğer balla isti‘mâl olunsa def‘-i zarar olur.

Câmûs: Arablar Sı’ânü’l-bakar dirler. Zîrâ koç ile sığırdan tevellüd ider diyü zu‘m iderler. Gāyet şecî‘ ve zî-kuvvet olduğından arslandan pervâ itmeyüp karşu varur ve timsâh balığını öldürür ammâ dirler ki dimâğında bir kurd vardur, muttasıl hareket itdüğinden uyumağa komaz. Ve at gibi bu dahi kendü anasına zinâ itmez. Bunun buzağısının eti sığır buzağısı etinden ve koyun ve kuzu etinden sâlihdür. Nihâyet kehle tevellüd itdirür ve ol kurdı avret pâk olup **[İ, 615a]** götürse hâmile ola. Ve ol kurdı her

kim yanında götürse mâdâm ki yanındadur, uyumayalar. Ve südi batyü'l-hazm olup meğer şeker veyâ bal ile ekl ideler, ıslâh olur.

Ganem: Koyun mübârek hayvân olup Hakk te'âlânın bundan müşâhede olunan bereket-i azîm ve ganîmet-i amîmesi sâirlerde yokdur. Ve yer yüzinin mahlûkātı ekser bunı yirler fe-emmâ envâ'-ı behâyimin ekseri birkaç kerre doğurur ve kimse gıdâ eylemez iken yine az bulunur. Ve koyun yılda bir kerre doğurur iken kuzulaması az vâki' olur. Ve bundan ziyâde yenir yok iken sâir hayvânâtdan çokdur. Ve ba'zı hükemâ ve kibâr bunun bereketinin âsârı seher vaktinde bîdâr olmasıdur dirler. Nitekim Fazlî bir hikâye-i latīf nakl ider. Nûşirevân'ın oğlu Feryâdenûş oğlu Hürmüz bâde-nûş olup seher vaktinde uyanmayup yatmağla hakîm-i dehr olan Büzürcmihr her seher gâh gelüp hˇâh u nâ-hˇâh uyandırurdı. Ve "Sabâh vakti uyumak devletsizlik getürüp ve seher-hîzlik sa'âdet ve devlet alâmetine delâlet idüp ve ömri efzûn ider" dirdi. Ve Hürmüz dahi hakîmin her seher gelüp âb-ı ikrâhla bîdâr itdüğinden bîzâr olup ve birkaç huddâmına buyurur ki vakt-i seher kalkup yolda hakîmi bekleyüp cümle esbâb ve libâsın alup ve biraz rencîde-hâtır dahi ideler. Nâgâh hakîm irtesi seher kalkup pâdişâhı kaldurmağa gelür iken birkaç âdem yolın alup fesâda başlayup cümle esbâbın alurlar. Hakîm nâ-tevân uryân kaçarak bârgâh-ı penâha gelür. Pâdişâh bunı bu hâlde görüp ve tecâhül idüp "Ne belâya uğradınız, bu ne ahvâldür?" dir. Ve Büzürcmihr mâ-vaka'yı takrîr idicek hemân Hürmüz dahi "Sabâhla uyanmanın fazîletine nihâyet olmaz ve mümâreset idene aslâ bir zarar ulaşmaz dir idin. yâ şimdi niçün böyle oldun?" didikde hakîm-i pür-hikmet dahi "Ol harâm-zâdeler bugün seher-hîzlikde bana sebkat itdikleri içün başıma bu ahvâli getürdiler ve esbâbımı alup ganîmet oldılar" diyü cevâb eyler.

Ve koyunda bir acîb hikmet dahi budur ki ne kadar azîm ü cesîm hayvân olsa farazâ mukābelesinde bir arslan olsa anınla mukātele vü mücâdeleye cehd ider ammâ bir kücük kurd görse hemân derd-mend-i bî-mecâl olup kaçmağa bile mecâli olmayup kendüyi teslîm ider. Ve koyun ekser su içüp ve dört-beş günde bir tuz yemeden semiz olur. Koç bâd-ı şimâl eserken varsa evlâdı erkek olur. Koyun eti hâr ve ratb olur mu'tedil bedenlere iyüdür, ra'nâ gıdâdur. İyüsi balla veyâ şeker ile pişendür ammâ gönli geçen âdeme kemdür ve yemede kebâbı müfîd olup tennûrda ve furûnda pişüp ve üsti örtilüp kurârânın zararı olduğından mâ'adâ hükemâ zehirdür dirler. Kalbe za'f virüp ve gönül döndürür ve gâh olur ki aklı giderür. Ve semiz etin suyı ve ra'nâ çorbası tabî'ate leyyinet virüp ve şehveti artırur ve tîz-hazm olur ve pasdırmasının harâreti kıllet üzre olup bedene kuvvet ve az harâret virür. Husûsan sirke ile konulmış ola ve gıdâsı lezîzdür. Ve yanmış eti hayyât ve akārib zahmına ve şarâbla kuduz talayana iyüdür. Ve

eğer semiz eti yufka dilüp ve terse gömüp kurd üşdükden sonra çıkarup ve ol kurdları başı karaca olanları bir şîşe içine koyup ve öldiklerinde havânda döğüp **[İ, 615b]** yarım arpa ağrı şarâbla her kime içürseler medhûş ve muhkem sarhoş ola. Ve koç boynuzın ağac altında gömseler zamânından evvel bî-nihâye yemiş vire. Ve ödüni balla hılt idüp ibtidâ nâzileye urılsa men‘ idüp ve ihtihâl ile beyâz-ı aynı def‘ ide. Ve iliği belâhet getürüp ve sâhib-i sar‘ ise sudâ‘ı ziyâde ola. Ve koyunun birbirlerine muhâlif acîb cinsleri olur. Mısır’ın koyunı Karaman’a benzemez ve Anatolı ve Rûmili ve frengistân ve sâir keferistân ve Tataristân ve cezâyirlerin koyunları çendân müşâbih olmaz. Ve Hind’in dahi sâire mugāyir bir acîb u garîb koyunı olur ki göğsinde bir kuyruğı ve omuzlarında ve ayaklarında birer kuyrukları olur. Muhassal envâ‘ı gāyet çokdur.

Keçi: Gāyet-i hamâkatinden ve belâhetinden ve habâset-i râyiha ile meşhûrdur. Eğerçi büyük keçilerin eti radî‘ve galîz olup gam ve hem ve nisyân getürür ammâ südi çokluğı ve derisi pekliğiyle eshâbına mahsûli ziyâde olduğı cihetden koyuna tafaddül itseler olur. Ve oğlak eti kiras zamânında cümle lühûmdan a‘lâ olup vücûda kuvvet ve dermândur. Ve boynuzı iktihâl olunsa gözde kıl bitirmeyüp aşâvet-i basarı ve kokuna didikleri lahm-ı zâ’idi giderür. Ve dâü’l-fîle sürse nef‘ ide ve sakal başı ağrıyup humâ’-i rub‘olana bağlasalar izâle ide. Ve ciğerin pişirüp rutūbeti çıkdıkda iktihâl itseler zulmeti giderüp ve avret, ciğerinden götürse şehveti sâkin olur. Ve eğer ıtlâkı olan eliyle keçi dalak kesüp olduğı yere asakoya, kurudukda elemi zâ’il ola. Ve eğer kırk gün ılkun ağacından yapılmış çanakda suvarup ve ba‘dehû boğazlayup dalakı olan dalağını yese kurtıla. Ammâ teke ciğerin yiyen masrû‘ yel zahmeti arta. Ve tekenin kanı kangı taşa dokunur ise dağıdur ammâ mıknatıs pâreleye. Eğer kanıyla bir iğne teskıye olunsa ve delinse aşınmaya ve südi nâzileyi habs ider ve levni güzel ider. Husûsâ şeker ile ve avrete şehveti depreşdirüp hem ve gam ve gussa ve nisyânı kese ammâ zulmet-i basar ihdâs ider. Ve mâyesi umk-ı bedenden demiri ve çirki çeküp ve sidüği kulunca kaynadılup berâber şeker ile hammâmda uyuza üç kerre sürilse giderür. Ve necisi ağlayan oğlan başı altına konılsa kesüp ve hanâzîre nef‘ ide ve avret sıdkla götürse rahimden akan kanı kese. Ve mum ve gül yağıyla karışdırup yanmış a‘zâya fâ’ide ider. Merhûm Kāsım Paşa kızının bir keçisi var imiş. Aslâ erkek görmeyüp ve doğurmayup evvel-i bahâr oldukda süd virüp ve sâirleri gibi zamânı gelmeyince kesmez imiş. Yedi-sekiz sene kadar bu âdeti terk itmemiş. Bir ta‘accüb idecek hikmetdür.

Der Beyân-ı Havâss-ı Envâ‘-i Sibâ‘

Hayvânâtın bu cinsinde teşeyyutına benzer kibr u gazab ve kesret-i fesâd u mazarrat ve insândan vahşet ünefret idüp kıllet-i ünsiyyetleri olduğıyçün Hakk Tebâreke ve Te‘âlâ bunlardan bereketi giderüp her biri yılda birkaç def‘a doğurup ve her biri beş-on doğururken yine az görinüp ve az bulunur.

Arslan: Azamet ve kuvvetde ve sûret-i hey’etde ve cür’etde ziyâdelikle sâir hayvânâtasultān gibidür. Ve insâna adâvetinden oturup kasd itmez, mücerred aç oldukda havâle olur. Ve hattâ gayri şikâr oldukda insânı incitmeyüp gider. **[İ, 616a]** Ve ol şikâra hücûm ider ve zahm yedikce kuvvet ü kudreti dahi ziyâde olup ammâ tevâzu‘ ideni ve avreti ve kısrağı incitmez. Ve şânındandur ki gayri sibâ‘ın şikârını elinden alup yemeğe âr ider. Ve kendü sayd itdikde yüreğin yer ve kelb etini sevüp ve at eti yedikde tuz ister. Ve marîz oldukda maymun eti yeyüp anınla kendüye devâ ider. Ve ekser-i zamânda sıtmadan kurtılmadığından sıtma tutan âdeme dâü’l-esed dirler. Her gün sabâh oldukda sıtma tutup ahşam karîb olunca yatar ve ahşama yakın kalkup bütün gice gezüp şikâr ararlar. Ve karakulak dirler bir kücük hayvân olur ki dâimâ arslan ile gezüp şikâra câsûsluk idüp bir şikâr gördükde çağırup haber ider. Ol dahi varup sayd idüp yedikden sonra bırakup gitdikde karakulak yer. Arslan ak horosdan ve bakır çalmakdan ve hâyıze avretden kaçar. Ve bir yerine demirden temren veyâ diken batsa toprak yemeğle kurtılur. Ve bedenine cerâhat ve bir zahmet ulaşsa bî-hisâb karınca ve zübâb üşüp helâk iderler. Ve giceyle âteş göründüği yerde karşu durup gazabı sâkin olur. Ve dahi sâz ve hoş-âvâz işitse şevke gelür. Ve hîn-i tebevvülde köpek gibi bir ayağını kaldırup ve dişisi doğurdukda karınca havfından bir yaş yerde hemân bir parça et gibi vaz‘-ı haml idüp üç gün karınca havfından etrâfını bekler. Ve sonra erkek gelüp teneffüh itdikde a‘zâsı bedeninden ayrılup cismi ve bedeni sûret bulup harekete gelür. Ve yedi gün bu hâlet üzre olup sonra babası gidüp anası yavrusını emzirmeğe başlar. Ve biraz büyüdükde erkeği gelüp sayda ta‘lîm ider. Kâdı Muhammed bin Süheyl hikâye ider ki “Vâsıt şehrinden birkaç kimesneler kamış kesmeğe giderken biri kedi kadar bir cânevar urup öldürür. Bâkīleri “Hây bizi ne hâle uğratdın! Şimdi bunun babası ve anası gelüp bizi helâk” didiklerinde görürler ki hemân bir arslan çağırup ve cân atup gelür. Ve bunlar da bir değirmene kaçup girerler. Arslan gelüp yavrusını ölmiş gördükde anların râyihasın alup ve gelüp değirmen yanında bir yüksek yere çıkup çağırmağa başladıkda görürler ki yigirmi kadar arslan gelüp cem‘ oldılar ve değirmeni ortaya alup ve kapudan içerü girmeğe sa‘y itmeğe başladılar. Ve bunlar da havf u haşyetlerinden kapının ardına muhkem şeyler koyup arslanlar bir vechle çâre idemedikde cümlesi birden hevlnâk ve zehreleri çâk ider. Sadâ ile çağırdıkda az kaldı ki havflarından bayılup yıkılalar. Hele

birbirlerine gayret virüp kapunun muhâfazasına mukayyed oldılar ve anı gördiler ki anların sadâsına yedi dâne siyâh ve mehîb ü acîb arslanlar gelüp ol yerleri anlara kuyruk salup ve mülâyemet idüp lisân-ı hâl ile gûyâ izhâr-ı tezallüm ve şekvâ iderler. Hemân cümlesi kapuya hücûm idüp içlerinden bir siyâh azîm siyâah arslan dişiyle kapunun bir pâresin koparup ve çalışurken kuyruğı içerü girer. Bunlar hemân cân havfıyla arslanın kuyruğına yapışup ve birisi keskin kılıc ile kuyruğını keser. Anı görürler ki hemân feryâd **[İ, 616b]** u figān ile kendin yerden yere urup ve sâir arslanlar içine kıran girmiş gibi bir niçesin dişiyle ve bir niçesin pençesiyle zahmnâk ve ekserin helâk idüp ve sâirleri bu hâli görüp kaçarlar. Ve ol dahi ardlarınca kovup giderler. Ve bunlar dahi değirmenden çıkup ve kaçup köye gelüp başlarına gelen ahvâli nakl itdiklerinde bir pîr dir ki "Anlar sıçan gibidür. Birinin kuyruğı kesilicek sâirin öldürmek dimek ister, anınçün kaçarlar" dir. Ve bir rivâyet iderler ki arslanın alevîsi olup "Alî'yi seversen benden vazgel!" didikde incitmeyüp ve yezîdîsi dahi var ki cenk ü cidâl ile bir hâl itmeyince elinden halâs olunmaz dirler. Ululardan menkūldür ki bir kimesne arslana râst gelse [5257] ﴿وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ * سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِى الْعَالَمِينَ﴾ âyet-i kerîmesin okusa arslan incitmeye. Lahmı fâlice ve kuvvet-i ayna ve mayâsıla ve mezîd-i şehveti iyü idüp ve dişin oğlancıklara asalar, dişi âsân bite. Ve ödin içen şecî' ve bahâdur ola. Ve dâü's-sa'lebe iktihâl ile seyelân-ı deme fâ'ide ider. Ve yağı ıssı şişlere ve bevâsîre yarayup bedene ve yüze sürseler sibâ' yakın uğramaya. Ve derisine oturup üstünde muhkem örtinüp terlese def' idüp ve üzerinde oturmağı müdâvemet idenin bevâsîri gide. Eğer derisinden tabl itseler işiden at havf idüp hargâhın koyup kaça. Ve eğer âleti derisin imâmesi altında götürse el içre heybetlü ola. Husûsan ki muvâfık vefk yazıla. Ve şa'rın bir yerde buhûr itseler yırtıcı cânevarlar kaça ve kemiklerin birbirine sürseler âteş şu'lesi çıkar. Ve rivâyet iderler ki bilâd-ı Hind'de arslan büyüklüği âdem sûretinde bir cânevar olurmış ve her yeri arslana benzeyüp yüzi insâna ve kuyruğı akrebe benzermiş. Ve ba'zı kimesnenin yolında kelb sûretinde görünürmiş. Ve Kazvînî eydür ki bir kimesnenin altındaki merkebini kuduz talayup ve merkeb dahi sâhibinin elin ısırmış ve ikisi bile helâk ve fevt olmışlar. Ve bunun ilâcı içün vâfir devâ yazmışlar ammâ kişnîc suyın içmek gāyet mücerrebdür, ölüm haddinde olan kurtılur.

Kelb-i vahşî: Gâh yetmiş-seksen gün hâmile olup ve iki ay evvelden vaz'-ı haml iden helâk olur ve yavrularının gözleri on-on iki günden sonra açılur. Ve hamlden bir ay sonra südi gelür ve yigirmi yıla dek cem' olup hâmile olur. Ve nutfesi gāyet nehc ü

[5257] Sâffât, 78-79. âyetler.

galîz olduğından şiddetle çıkup mecrâsı olur. Ol ecilden tamâm-ı mâdde-i menî çıkup şiddet-i kavî gidince birbiriyle tutılur. Ve hımâr âvâzını işitdikde başı ağırur ve hasta oldukda buğday sünbülesi veyâ çayı yiyüp kurtılur. Ve sâhibine muhabbet ve meveddeti ve hakīkati bir hayvânda ve âdemde dahi olmaz. İbn-i Cevzî eydür ki "Ba'zı ehl-i sefer biraz süd ile kaymak kaynadup soğuk içün bir yere korlar ve kendüler seyre giderler. Ve bir köpekleri var imiş, anda bekçi korlar. Nâgâh bir ilan gelüp ol südden vâfir içüp ve yine içine kosalar ve herîfler gelüp südi yemek istediklerinde kelb çağırup feryâd ider. Anlar da aslın bilmeyüp şâyed açlığından **[İ, 617a]** ider veyâ hastadur dirler ve süde etmek doğrayup yemek istediklerinde kendüsin sofra içine atup ol südden biraz içer ve hemân ol anda helâk olur ve sonra sâhibi hâli bilüp kelbi defn idüp üzerine bir âlî kubbe yapar. Kubbetü'l-kelb dirler. Ve yine İbn-i Cevzî söyler, Hâris bin Sa'sa'nın bir terbiyetli kelbi olup kendüsi bir gün seyre gidüp köpek evi beklemeğe kalur. Hemân görür ki bir yabancı âdem gelüp efendisi hâtunına mu'âmeleye ve mücâma'aya başlar. Kelbin gayri karârı kalmayup ikisini bile ısırup ölmeğe berâber mecrûh ider. Ve ol mahal efendisi dahi çıkagelüp müşâhede itdikde ikisin dahi katl ider ve ol kebi kendüye mûnis idüp ve bu beyti okur. Kıt'a:

فلَلكلبُ خيرٌ من خليل يخونني
وينكِحُ عِرسي بعد وقتِ رحيلي
سأجعلُ كلبي ما حييتُ منادِمي
وأمنحُه وُدِّي وصفوَ خليلي[5258]

Ve diğer kıt'a:

Merd olan gāyet muhabbet eyleyüp
Ummasın avretinden o sıdk u vefâ
Kim bu merdâne erenler sözidür
Seg-i vefâdâr u mezâr u zen-i vefâ

Ve yine İbn-i Cevzî eydür "Bir herîfin dahi bir mu'allem kelbi olup bostânda yatup uyurken hemân kelb örüp uyandırur. Herîf uyanyup etrâfına nazar idüp ve yine yatup uyur. Ve kelb yine örüp ve âhir ayağıyla uyandırur. Görür ki bir azîm ilan kendüye yakın gelüp kasd itmek ister. Hemân ol da teziyye tedârük idüp ilanı öldürür. Kelbin böyle acâyib u garâyib hikâyeleri çokdur, hisâba gelmez. Niçesinin sâhibi öldüklerinde bırakup gitmeyüp üzerin bekler ve her öldüreni gördükce üzerine hücûm idüp ördüğinden halk anlayup ve su'âl idüp ol katl eyledüği ma'lûm olup kısâs itdikleri

[5258] Köpek ihanet eden ve ayrıldığımda eşimi nikahlayan dosttan daha hayırlıdır / Onun için hayatta olduğum sürece köpeğimi nedimim yapacağım ve ona sevgimi, dostluğumu vereceğim.

vardur. Kelbin lahmı yüreği pâk idüp ve ölmiş kara kelbin gözin divâr dibine kosalar harâb ola ve âdem götürse kelb örmeye. Ve azı dişi oğlancıklara bağlasalar elemden kurtıla ve kara kelbin dilin dahi götüren âdeme kelb örmeye. Ve ödi zulmet-i ayna iktihâl olunsa iyüdür. Ve ciğerin pişirüp kuduz talayana yedirseler iyüdür. Ve içi yağın hanâzîre sürseler ve iliği dahi iyüdür. Ve kaziyyesini kurudup götürenin şehvet-i cimâ‘ı arta ve kılın masrû‘a bağlasalar halâs ola. Ve ak necisini döğüp yumurta ile ishâle içürseler iyü ola.

Kurd: Vahşî ve habîs ve muzırr ve kavî cânevar olup cemî‘-i hayvâna adâvet ider. Ve hattâ insânla dahi mukāvemet ider. Ve hiddet-i meşâmmı gāyet ziyâde olup bir fersah yerden şikâr râyihasın alur. Ve ekser insânda kan râyihasın bulursa elbette anı kurtamayup öldürür. Ve âdemde bir değnek görüp veyâ ardınca destârı veyâ aşağıya sarkup ve sürüklenür görse vaz gelür. Arslan dahi böyledür, çâk sabr ider. Cemî‘-i sibâ‘ ve yırtıcı şikârda âciz kalup aç oldukda insâna hamle ider ammâ kurd insân gördükde kasd idüp komaz. Ve ikisi, üçi bir şikâr alsalar berâber üleşürler ammâ biri mecrûh olsa anı öldirüp yerler. Ve kurdun karnında dahi köpek gibi kemik eriyüp **[İ, 617b]** hurmâ çekirdeği erimez oldukda bir gözün kapayup ölür ve unsul ki yabân soğanıdur, anın yaprağını bassa fi’l-hâl helâk olur. Bir kimse evvel kurdı görse kurd andan korkup ammâ kurd evvel görse âdemi korkudup ve at ve davar üzerine hamle ider dirler ki niçesi izine atın tırnağı râst gelse ayakları tutılup dura. Eğer koyun bağırsağından kirîş olana kor ve bağırsağından kirîş işleyüp urılsa anı pâreleye ve eğer derisin koyun derileri arasına kosalar kılları dökile. Ve kurda koyunlar içün ıkdü’l-lisân iderler. Meselâ eline bir mikrâz alup ve Ve’ş-şemsi sûresini okuyalar ve koyun otlayacak yere ol mikrâsı açup eliyle işâret iderek dâ’ire itmeğe başlaya, hemân ki fe-demdeme mahalline gelince dâ’ire tamâm dolayup “Fe-dem” didikde mikrâsı kapayup ve ba‘dehû açup eliyle işâret iderek dâ’ire itmeğe başlaya ve ba‘dehû “fe-dem” lafzından aşağısı okuya ve ol işâret itdüği dâ’irede niyyet idecek zamâna dek kurd, koyun incitmeye inşâallâhu te‘âlâ. Kurd eti göze kuvvet virüp ve etini ağla gömseler koyunlar hasta ola ve azusı ata asıla, sâirlerden yüğrük ola. Ve sağ gözin saklayan gice korkmaya ve sol gözin götürene uyhu galebe itmeye. Ve ödi iki kaş arasına sürilse beyne’n-nâs mükerrem olup, uyluğa bağlansa cimâ‘ı arttıra. Ve bir dank mikdârı azacık miskle her ay evvelinde masrû‘a içürilse müfîd olup ve akīm avret içse hâmile ola. Ve göze iktihâl nâzileyi kese ve zekere sürülüp avrete cimâ‘ olunsa hâmile olmaya. Ve hussesin pişirüp yense çorbası içilse veyâhûd hemân hussesini kendüde götürse cimâ‘ı arttırur. Ve kuyruğı kangı avret nâmına ve niyyetine bağlansa ana nikâh ve sifâh kādir olmaya tâ

çözülmeyince ve kemüği döğülüp koyun ağılının etrâfına dökilse yakın uğramaya ve topuğın saklayan avret olan hasmına galebe idüp ve sağ topuğın götüren erkek olan hasmına galebe idüp ve yayan olan incüğine bağlasa zahmet çekmeye ve hulkı çirkin oğlancıklara bağlasalar hulkı güzel ola. Ve eğer cidâra asalar öninde at durmaya ve kuyruğın defn itdikleri yere sinek yaklaşmaya ve kendüde götüren sarhoş olmaya. Ve bevli üzerine avret bevli atılsa doğurmaya ve dalağı götürse iyü olup ammâ içmesi fi'l-hâl def‘ ider.

Dîhim: Kurd ile kelbden veyâ kurd ile sırtlandan tevellüd ider bir habîs ve yaramaz cânevardur.

Şigāl: Çakal didikleri olup âdeme yakın geldüğiyçün Arablar zîb-i ehl dirler. Koyunun kurda müsahhar olduğı gibi tavuğın dahi buna acîb inkıyâdı vardur. Zîrâ kelbden ve kerîden ve sâirinden kendüye kasd itdiklerinden kaçup kurtılur. Ve çakalı gördükde aslâ mecâli kalmayup bir yere gitmez. Ve ol dahi gerek ağac üzre ve gerek dam üzre gördüğin çâk olmayınca gitmez. Ve sayd u şikâra gāyet hîlekâr olup karadan mâ‘adâ suda olan kuşları avlamak **[İ, 618a]** içün su üzerine çalı ve çırpı veyâ bir ağac bırakup ve kendüsi gizlenür. Kuşlar da gelüp üzerine kondukda fi'l-hâl sıçrayup kuşı tutar ve dilini kodıkları evde husûmet ola ve ödinden nısf dirhem ıssı su ile içmek iyidür. Ve kemüği döğülüp böre ile karışup abrasa sürilse izâle ide ve bağırsağın kebâb idüp iç ağrısına yemek be-gāyet nâfi‘dür. Bir-iki def‘a yimekle kurtılur, azîm mücerrebdür.

Sırtlân: Kabîhü'l-manzar, az bulunur cânevardur. Ve tavşan ve dölengec gibi bir yıl erkek ve bir yıl dişi olur. Farazâ köpek üzre sırtlân gölgesi düşse hareket idemeyüp gelüp tutınca durur. Ve hasta oldukda köpek eti yimekle kurtılur. Ve dişinin zahmı nâdir onılur. Ve Arabda Sagbûn dirler bir tāife olurmış, bir kâfilede bin âdem olsa sırtlân geldikde ol bin âdem içinde bir kimesne anlardan olsa kangısı olduğunı bilüp çalarmış. Rivâyet iderler ki anı sayd idenlerin iki âdem gelüp olduğı mağaranın ağzında durup biri "İşte bundadur" diyüp ve biri "Bunda yokdur" diyü mağaraya girüp ve iki ayağını muhkem bağlayup taşra çekerler. Eğer sırtlân etini muharran pişirüp çorbası sızı dili ve emrâz-ı bârideyi def‘ ider. Ve başını güğercinliğe kosalar çoğalur. Ve dilin taşıyan hasımlarına gālib olur. Ve külin ve ödin evde bir yere gömseler veyâ eşiğin altına kosalar avret aslâ erine muhâlefet itmeyüp îş u işret ide. Ve ödi iktihâl ile nâzileye ve hiddet-i basara iyüdür. Ve yüreği oğlan ağlasa asılsa zekâyı ve fehmi artırur. Ve yağın yemişli bir ağaca assalar kuş konmaya. Ve zekerin kurudup ve sahk idüp iki dengini içene ziyâde kuvvet-i cimâ‘ gelüp bir kaçıyla kanâ‘at gelmeye. Ve eğer fenâ avret içse

havfından ıslâha döne ve fercin ve göbeğin götüren âdem her gün avreti[ne] ziyâde muhabbet idüp husûsâ ki şeyh didikleri otdan birbiriyle katalar, acâyib göreler. Ve sıtmaluya ursalar hummâsı gide. Ve eğer derisin gırbâl idüp zirâ'at olacak hubûbâtı anınla çalkayup ekseler çekirgeden ve sâireden emîn ola. Derisinden bir zarf yapup kuduz talayana andan içürseler kurtıla ve eğer tâze yüzüldüği gibi derisin alup bir evin etrâfına veyâ kapusına assalar âfetden emîn ve necisin mersîn yağıyla pişirüp kel başa sürseler iyü idüp ve saçın bitirüp güzel ide.

Hınzîr: Sıçana teşbîh olup kerîh ve kabîh cânevardur. Vahşî ve ehlîsi vardur. Ve behmet ile şerîkdür. Zîrâ sibâ' gibi azu dişleri olup ve behâyim gibi ot otlayup ve sığır gibi tırnakları iki çataldur. Ve gâh olur ki dişleri yemekden men' itdüği içün aç olur. Ve âdem gördükde ol dişin bir ağacda tecribe idüp urur. Eğer keser ise âdeme mukābil olur ve eğer kesmez ise kaçar. Ve tilküden ziyâde hîle idüp kendüyi gördüklerinde pusu idüp yatur. Kovan âdem zebûn oldukda ya'ni yoruldukda hücûm ider. Ve bir kaçgun aç oldukda **[İ, 618b]** yemeğe başlasa be-gāyet semiz olur. Ve hattâ semirtmek içün keferenin hîleleri budur. Ve yılanı yedikde ağusı zarar itmez fe-emmâ gözinin birin çıkarsalar hemân ölür. Ve şânındandur ki bir hımârın üstine bağlasalar deprenmez. Hemân eşek eşeğe dokunsa helâk olur. Ve yere bir ayvayı gömseler be-her hâl bulup çıkarur. Ve bunun âvâzından fîl kaçar ve balcığa girüp vücûdını balçık idüp ve ba'dehû kurudup gûyâ kendüye cevşen ider ki hasmının dişi ve insânın âlâtı kâr itmeye. Ve dişisin hamlin altı ay taşıyup yigirmiye dek doğurur ve on beş yıla dek hâmile olur. Ve eti mu'tedil olup zebûn doğana iyüdür. Ve iç yağı şişleri yumuşadup ve bevâsîre yarayup keten tohmı ve güğercin tersiyle mahlût idüp hanâzîre ve hıyârık gibi muhkem çıbanlara urılsa düşürüp pâk ider. Ve azusın götürene gamm u gussa tārî olur. Ve ödin kurudup bevâsîre kosalar iyüdür. Bevl-i atîk ile bevâsîre içürseler iyüdür. Ve dişi olduğı evden sivrisinek kaçar. Ve topuğını çan küli ağarınca yakup kulunca ve eski sancuya içilse gidere. Ve abrasa sürseler giderür. Ve sidüği şerbet veyâ hod şarâbla içildikde mesâne taşını dağıdur. Ve zibilin elma ağacına assalar yemişi çok olup ve dökülmeye ve avret götürse meşîmeden kurtılur. Ve kemüğini âdem kemüğine ittisâl itseler an-karîb ikisi birbirine karışur. Azu dişisin birkaç hafta yağa koyup ve sonra saça ve sakala sürseler gāyet ile uzadup ve ağarmasın giderür.

Ayu: Cesîm ve heybetlü ve kuvvetlü cânevâr olup ve derisinden ve yüzinden gayri yeri âdeme benzer. Ve tabî'ati muhâlif olup sibâ' ve insân yedikleri şeylerin cümlesin yir ve uzleti sevüp kışın bir ine girüp kırk gün tabanın yalayup taşra çıkmaz. Ve yaz gelüp havâ hoş oldukda anı makarr idinür ki yazın mağaralar serin olup ve kışın

ısıcak olur. Ve yavruların dahi ol mağarada çıkarur. Ve cimâ‘ itdikde dişisini bir yere dayayup cimâ‘ ider. Ve hınzîr gibi livâta ider. Ve usr-i cimâ‘a gāyet harîs ve muhabbetinden dişisi bir âdemi yalnız buldukda kendüni vaty itdirüp ve erkeği dahi nisâya gāyet harîs olup tenhâ yerde yalnız buldukda emân virmeyüp zinâ itmeyince koyıvirmez. Ve usr-i vilâdetde yedi yıldız didiklerine bakup vaz‘ ider dirler ki ba‘zılar ağzından bir pâre ot düşüp karınca havfından alup kaçar ve dâimâ yalayup teneffüs iderek dört günde a‘zâsı peydâ olup harekete gelür ve yavrularını gāyet sever. Ve ohşadıkda lisân-ı hâlleriyle “Bre benim birbirinden uğursuzcalarım” diyü ohşar dirler. Ve gāyet kuvvetlü olup hasmıyla cenk itdikde bütün vücûdıyla savaşur. Ve cümle sibâ‘ın arslandan gayrisinden korkmayup ve zebûn olsa ağaca çıkmağla kurtılur. Ve hikâyet olunur ki bir herîf yemiş ağacına çıkup meyve devşirürken nâgâh bir ayuyı arslan kapup gelür. Ol ayu ağaca cân atup bir dalına çıkar ve arslan bekleyüp durur. Herîfi gördükde “Epsem ol” diyü elin ağzına alup işâret ider ve herîf dahi mâdâm ki ayu bundadur, kurtulmağa çâre yokdur diyü bıçağıyla ayu **[İ, 619a]** oturdığı dalı kesmeğe başlar. Ayu anı görüp herîfe boyun çeküp lisân-ı hâlle yalvarur ve âkıbet herîf ağacı kesüp ayu düşdükde arslan hücûm idüp ayu dahi bi’z-zarûrî cenge başlar. Âhir-i kâr ayuyı pâreleyüp doyunca yer ve kusûrını bırakup gider. Ve herîf dahi inüp kaçar. Ve Hayâtü’l-Hayevân’da yazar ki bir kimsenin oğlu ve kızı olup lâkin kâr u kesb itmeyüp ve bütün gün gezüp ahşam oldukda eve vâfir akça ile gelüp ve nereden tahsîl itdüğini ehl-i beyti bilmezler imiş. Ve âhir oğlu büyüyüp her nesneye kādir oldukda atasının ne vech ile ma‘âş itdüğin bilmek içün oğlu su’âl idüp “Bize dahi sebeb-i ma‘îşet olsun, öğret” dir. Babası dahi “Ma‘kūl” diyüp sabâh oldukda oğlanı dağa götürüp ve bir yüksek ağaca çıkarur ve kendüsi çırçıplak olup ve esvâbını bir ot içine saklayup pinhân ider ve iki eline keskin bıçak alup altında meyyit gibi yatar. Ve biraz vakitden sonra oğlu görür ki gezerek bir ayu gelür. Uzakdan gördükde leş sanup durur ve bir hîle olmasun diyü uzakdan bir büyük taş alup urur gibi atar ve çağırur. Herîf hîç hareket itmez ve hareket itmedüğini göricek leş sanup biraz dahi yakın gelüp fe-emmâ yine i‘timâd itmeyüp ve bir yerine zarar itmesün diyü sakınup ufacık taşlar atar ve urur. Yine hareket itmeyince yakın gelüp ve elini karnına kor. Ve herîf dahi nefesin hiss ider. Ve bilâhare meyyit diyü arkasına alup yavrularına götürürken herîf de elinde olan bıçakları muhkem karnına sokup ayuyı öldürür ve derisin ve ödin ve yağın ve sâir mu‘âleceye lâzım olan yerlerin alup ve bâzâra götürüp satup oğluna virüp me‘âşın gösterür. Ve oğlu dahi “Böyle me‘âşdan âc u muhtâc olmak yeğdür” diyü bir dahi gitmez. Ve ayunun ödi

at sancusına ve karın ağrısına iyü olmağla ekser sipâhîler ve lağım-bendler yağından eksiz itmezler.

Hâfir: Sansâr didikleridür ki acîb ve vahşî cânevar olup bunı zarâfetle avlarlar ve güğercine ve tavuğa gāyet adâvet idüp eğer kümeslerine girecek olur ise cümlesini boğaz[lar]. Ve kırar. Mısırda ilan ve sü‘bân çokluğından Hakk te‘âlâ anda çok sansar halk itmişdür. Râyihasından hayyât ve akārib kaçar. Ve sağ gözi olduğı yerden cinler kaçup ve hummâ-i rub‘ı olan götürse tedrîcle kurtılur. Ve hussesi duhânından fâreler firâr iderler. Ve derisinden oturmak bevâsîre yarayup husûsâ ki derisinden kürk giye.

Tilkü: Sibâ‘-ı sıgārdan olup ammâ gāyet hîlekâr olduğından sâir sibâ‘-ı kibâr ile gezüp mâbeynlerinde ma‘îşet kesb idüp geçünürler. Ve zarâfetindendür ki inine iki kapu kor ve ini tarafına yabân soğanı korlar ki ana basacak olursa ölür. Anı bilüp üzerine basmadan hazer ider. Ve ziyâde aç oldukda bir sahrâya çıkup meyyit gibi elin ve ayağın uzadup ve gözlerin belirdüp ve dişlerin sarıdup yatar. sâir kuşlar bunı leş sanup yimek içün üzerine üşdiklerinde sıçrayup tutup yer. “Tilkü Ka‘be’ye varmış hâcı olmış” didikleri latīfe bundan kinâyedür. Vaktâ ki kendüye kehle veyâ pire **[İ, 619b]** üşdükde ağzına bir keçe parçası veyâ bez veyâ bir ağac alup yap yap suya girer. Ve anlarda su dokundıkca yukaru kaçarlar, şöyle ki tedrîcle bütün vücûdını suya sokup ol ağzında olan şeye cem‘ oldıklarında hemân suya dalup ve ağzında olanı salıvirüp bu hîle ile pireden ve kehleden kurtılur ve her yıl kılı dökülür. Ve saçı ve sakalı dökülene dâü’s-sa‘lebe dirler. Ve hasta oldukda yabân soğanı yiyüp sağ olur.Dirler ki zekerinin bir yanı kemikdür, eti fâlice ve lakveye ve cüzâma yarayup ve yağını nikrîse sürseler iyüdür. Ve ödin masrû‘a yedirmek ve kulağına tamırzamak ve iktihâl ile göze inen nâzileye iyüdür. Ve hussesin oğlancıklara bağlasalar dişleri âsân biter ve zibili inde’l-cimâ‘ cimâ‘a mu‘âvenet ider. Ve derisi mülâyim olup ve harâreti gāyet tâzeler mazarratı vardur. Husûsâ birkaç gün soğukda giyüp sonra ferâgat oluna ammâ kırk yaşından sonra giyenlere harâreti rutūbet üzre olanlara iyidür. Âl-i Osmân’dan sâhib-kırân olan Sultān Selîm Hân’dan rivâyet iderler ki tilkü kürkünün aybı çok olup ve behâsı az olup ekser halk giydikleridür.

Sennûr: Ya‘ni kedi. İki sınuf olup biri yabânî ve biri ehlî. Yabânîden misk hâsıl olur. Terledikde gümüş mil‘aka ile koltuklarından cem‘ iderler. Ve cür’etde arslana müşâbihdür. Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm gemide olan sıçanların mazarratından şikâyet itdikde “Arslanın altınısığa” diyü vahy olup sığadıkda kedi hâsıl oldı dirler. Ve ekser-i ahvâlde müşâbih olup ve amelde insâna benzer şeyleri çokdur. Meselâ lu‘âbıyla gözin ve yüzin sile ve eliyle ağzına ta‘âm idhâl ider ve aksırur ve uyhuda horlar ve

yedüğinden salınur ve terbiyeye kābil olur. Necîsin toprak ile örter ki sıçanlar râyihasın duyup kaçmasın diyü gāyet-i cür'etinden yılan ve akreb ile cenk ider. Ve nezâketinden bir eliyle yüzin tutar ve bilür ki orası açıkdur. Zahm dokunırsa helâk olur ve cüst ü çâbüklüğinden kuş avlar. Ve dirler ki fîl kediden kaçar ammâ dirler ki kulağına sıçan girüp öldürmesin diyü kedi korlarmış. Heyecân-ı şehvetinden feryâd u figān itdüği mâdde-i menî galîz olup meşakkat çekdüğidür. Ve şânındandur ki erkeği dişisinden ferâgat itdüği gibi koyup kaçar. Ve hattâ ba'zı zamânda kendüyi damdan aşağı atar. Ve bu dahi hınzîr gibi livâta ider ve gâh olur ki kediyle tilküden bir acîbü'l-hilka cânevar doğar. Ve hükemâ katında kara kedinin etin yiyen âdeme sihr kâr itmez ve azu dişin götüren gice ile beliklemeye ve yüreği bir pâre kedi derisine sarılup götürene düşmen galebe itmeye. Ve ödüni iktihâl iden gice ile rûşen göre. Şeb-köre iyüdür. Ve ödüne nısf dirhem karışdırup burnına tamırzalar lakveye yarayup ve dalakın hayzdan âciz avrete asalar, kanın kese. Ve cüzâma kanın içürseler nef' ide. Ve kara kedinin beş katre kanın alup et'ımeden ne ile mümkin ise ma'şûka yedirseler mecnûn gibi muhabbet ide. Ve siyâh kedinin kulağı kanın kulak ağrısına tamırzasalar fi'l-hâl def' ide ve râyihasından sıçanlar kaça. Ve mersîn yağıyla karışdırup **[İ, 620a]** sıtmaluya virseler kurtılur. Ve suyla ezilüp nikrîse ursalar ağrısın gidere ammâ yabânîsi büyük olur. Adûsı çokluğından gice ile biri bekçi olup sabâha dek karavel bekler. Ve eğer mi'denûsı süd ile karışdırup bir yere kosalar vâfir kedi gelüp üşerler. Ve ödi avret âletine buhûr olunsa rahmden menî çıkarup ve iliği su teresi suyıyla ezilüp ve âteşde kızardırup hammâmda aç karnına içseler böbrek ağrısına iyüdür.

Vaşak cânevârını ba'zılar kedi kısmındandur dirler. Ve bunun küreği hârrü'l-mizâca i'tidâl virüp nâfesi bedeni semirdür ve güzellendirür ve zî-kıymetdür ve mezîd-i bâhdur ammâ tîz dökilür.

Semmûr: Gāyet cür'etli hayvân olduğından insâna hücûm ider. Ve hurmâ yemeği ziyâde sever. Zehr yemiş âdemi sarıyup terleyince dursa sonra bir dahi giderseler rutûbetin ve mazarratın kendüye cezb idüp kurtara. Ve nâgâh min-ba'd kılı dökülmeyüp çürümeye. Cemî' kürklerin a'lâ-yı cevâhiri gibidür. İyüsi ve siyâhı ziyâde behâlu olup bin altuna değin satılur. Yazın mu'tedil ve kışın ısıcakdur. Kalbe ferah ve bedene kuvvet virür.

Zerdavâ: Rûm'da olur. İyüsi olur ki semmûra karîbdür. Dâimâ giyen soğukdan hâsıl olan emrâzdan emîn olup fâlic ve veca'-ı a'zâya uğramaya.

Kakum: Küçük kedi kadar hayvândur. Kuyruğının ucu siyâh ve sâirleri gāyet beyâzdur. Moskov'a tâbi' Rus ve Tatar ve Bulgar vilâyetlerinde olur. Mu'teber ve latīf kürk olup yaz günlerinde giymek nâfi'dür.

Şibr-i enîs: Kâbilistân ağaclarında ve bostânlarında olur. Burnı üstünde on iki delüği olup teneffüs itdikde öyle latīf âvâz virür ki değme sâz ve çalguya benzemez. Ve hattâ etrâfına bî-nihâye hayvân gelüp ve dinlerler ve mest u medhûş olurlar. Ve üzerlerine cem' oldıklarında muzdarib oldukda bir acîb ü mehîb sadâ ider ki korhularından cümlesi kaçar.

Tavşan: Bu da sırtlan gibi bir yıl dişi ve bir yıl erkek olur. Ve ba'zılar iki yıl dişi ve iki yıl erkek olur dirler. Ve avret gibi hayz görür ve bulduğı otı otlar. Ve sâir hayvâna muhâlif ağzı içinde kılları biter. Ve eti idrâr-ı bevl idüp ve tabî'ate süstlük getürür. Ve benîn avret yiyüp er ile mücâma'at itse hâmile olur ve oğlancıklar dişine sürseler âsân bitüre. Ödüni içen âdeme uyhu galebe idüp sirke içmeyince ayılmaya ve kanını avret içse hâmile olmaya ve dalağını nebât ile öksürüğe yedirseler def' ola. Ve zekerin sahk idüp kara ve ak behaka sürseler gidere ve pişirüp suyını nikrîse ve veca'-ı mefâsıla ursalar yarayup ve eğer sirke ile içürseler sar'aya iyüdür ve semûmâta dahi mukāvemet ider. Ve sol ayağın solda ve sağ ayağın sağda veca'-ı mefâsılı olana bağlasalar nâfi' olup fercin avret yiyüp erle cem' olsa hâmile ola ve topuğın avret götürse hamlden men' ide ve kılını buhûr itseler öykün ağrısına yaraya.

Maymun: Sibâ' ve behâyîm mâbeyninde müşterekdür ki sibâ'dan olması tırnağı ve azusı olduğıdur ve behîmeden olması ta'âm yediğüdür. Ve yüzinden gayri yeri insâna benzer. Ta'lîm-i san'atda ve kāyil-i **[İ, 620b]** terbiyetde gāyet âkil ve müdrikdür. Ve hayvânın âhir mertebesindedür. Ve bunlardan gayrisinin gözlerinin ışığı kapağında kıl olmaz. Ve âdem gibi birbirleriyle tezevvüc idüp ve sâiri takarrub itdüğine râzı olmaz. Hikâyet olunur ki ehl-i san'atdan biri dağda ağaç keserken bir maymun dişisinin dizi üzerine başın koyup uyur. Ve bir âhar maymun dişisine işâret ider. Ol da yap yap başını yere koyup ve gidüp ol işâret iden maymun ile zinâ iderken uyanup gördükde hemân muhkem sadâ ile efgāna başlayınca ale'l-fevr etrâfdan vâfir maymunlar cem' oldukda sâirleri üzerine ahvâli anda didikde ikisin dahi tutup ve beline dek gömüp döğe döğe öldürürler. Ve maymun ziyâde cemmâ' ve şehveti ziyâde olduğından keçi gibi on ikiye dek doğurur. Ve terbiyeye kābil olmağla çok olan vilâyetlerde niçe huddâm yerine kullanup ve dükkânda ve odasında şâgird gibi bekçi iderler. Kimse bir şey almağa kādir değildür. Ve bu kıssa hod meşhûrdur ki tüccârdan biri bir tencereye et koyup kendüsi seyrâna gider ve mu'allem maymunına ısmarlar ki kaynadıkça kapağını ala ki taşmaya

ve âteş harâretinden taşmak istedikde maymun kapağı alup yere kor ve etin kefin alup beklerken uyhu galebe idüp bir mikdâr uyur. Ve havâdan bir çaylak eti görüp ve süzilüp eti kapar. Maymun bu hâli gördükde efendisi havfından intikām almağa bir hîle ider, şöyle ki başını aşağı tutup ve demini yukaru tutar. Ve çaylağın birisi anı et sanup ve hücûm idüp alacak mahal sıçrayup çaylağı tutup tencereye sokar ve kapağın kapayup yanında bekler. Meğer sipâhinin biri bunı görüp seyr idermiş. Efendisi geldikde et pişmişdür diyü tencere kapağını açar. Görür ki et yerine tüyiyle bir çaylak. "Bu nedür?" diyü maymunı mu'âheze sadedinde iken hemân ol gören sipâhi gelüp mâcerâyı nakl itdikde efendisi dahi maymunla bu hîlesine tahsîn idüp mu'âhazeden afv ider. Ve Kazvînî nakl ider ki Mütevvekkil Billâh'a kaysar-ı Rûm'dan bir elçi gelüp iki maymun getürür ki biri derzîlik ve biri boyacılık bilürlerdi. Ve efvâhda bu söz söylenür ki ince dülbendi maymun dokur dirler. Bunun aslı yokdur.

Hikâye: Hazret-i Ömer radıyallâhu anh bir yere asker gönderüp giderlerken vâdî-yi Kurûd'a uğrarlar. Ve görürler ki bî-hisâb maymunlar bunlara doğru gelürler. Ve bunlar da havflarından cenge kasd itdiklerinde cümlesi durup ve bir büyük maymun başında bir altun levh, bunlara doğrulup gelür ve işâret ile "Serdârınıza giderim" dir. Ve ol levhi götürüp serdâr önine kodukda görürler ki hatt-ı İbrân ile yazılmış ve okunmak kābil olmayup Hazret-i Ömer'e irsâl idüp ve maymunların ahvâlini i'lâm iderler. Ve Hazret-i Ömer dahi İbrânca okur bir ruhbân bulup okudur. Maymunlara Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâmdan emân-nâme idüğin bildikde kendü imzâ-yı şerîflerini dahi urup ol askere gönderür. Ve "Zinhâr gayri ol vâdîde karâr idüp ve anlardan birini incitmen" diyü buyurur. Hikâyet olunur ki Kurdoğlı dimekle meşhûr re'îsin kadurgasında bir büyük şâdî maymun var imiş **[İ, 621a]** zencîr ile bir direkde bağlu olup bir lokma yise bir lokma da ana virürmiş. Ve bir-iki bahâdur levend ile oturup içerlerken Memişâh nâmında bir ra'nâ ve müstesnâ dilber oğlan kadeh sürer imiş. Kurdoğlı'nın bu maymuna itdüği iltifât ve ri'âyete ta'accüb idüp ve buna bu mertebe ri'âyete sebeb nedür diyü levendler su'âl iderler. Kurdoğlı "Benim buna ri'âyetime bâ'is, bir zamân Susam Adası'nda kışlamağa vardık. Kış ziyâde olmağla zahîremiz kalmadı. Levendâtımız "Deryâya çıkalım. Şâyed elimize bir şikâr gire" diyü ibrâm itmeleriyle nâçâr deryâya çıkup ve furtunaya bakmayup gitdik. Ve bir adaya varup pusu kurduk. Beklerken anı gördük ki içinde mükemmel yerağı ve cenkcisi ile bir azîm dağ gibi gemi, yelkenlerin açup bize yakın yerden gelüp geçer. Biz de hemân 'Yoldaşlar işte istedüğimiz budur. Üzerine yürüyelim' didikde kimi 'Şimdi anda rûzgâr muvâfık ve cenkcisi çok ve tedârükleri mükemmel ve büyük gemidür. Bizi harâb ider' didiler. Ben

de ‘Biz buraya gelmemek ve bunı görmemek gerek idik. Nâmûsdur’ diyü sâliye-demîr idüp üzerine vardık ve cenge başladıkda bin zor ile yanına varup çengel ve zencîr atup çatduğımızda içinde cenkci kâfir çok ve toplar dahi ziyâde olmağla top ve tüfenk ve zenberek ve sâir âlât-ı harble ekser yoldaşlarımızı ve kürekcilerimizi helâk idüp ve orta direğimizi dahi kırdılar. Ve sâir yoldaşlarımız dahi kat‘-ı ümîd idüp anbâra girdiler ve gemimiz dahi direksiz ve sirensiz tahta gibi kaldı. Ve bir hâna kıyar yoldaş da yok ki zencîrin kesüp halâs olalım. Ve kâfirler ise galebe idüp gemimizi kabz itmek mertebesine vardılar. Anı gördüğimde bu şâdî, direkde zencîr ile bağlu kendü kendüni yerden yere urup boşanmak ister. Ben de “Şu bizi koyıvirin” didim. Zencîrin aldıklarında hemân kâfir gemisi içine hücûm idüp ve kâfirler bunun niyyetin fehm idüp urmak istediklerinde çarmıklardan sıçrayup gemi siperinde olanları belinden kapup deryâya atar ve bize bakup gûyâ “Ne durursuz” diyü işâret ider. Ve kâfirler bizimle cengi bırakup ol maymunun gāilesine düşdiler. Zîrâ çok kâfiri mecrûh idüp ve denize atıvirüp ol ise çüst ü çâpük kâfirleri şaşırmağla cümlesi maymun def‘i gāilesine düşdüklerinde bize dahi gayret gelür. Tekrâr gemi içine dökülüp ve kâfirleri kırup gemi[yi] zabt eyledik ve içinde olan mâl ve esbâb ve esîrleri ganîmet itdikde bunun gemiye hücûm idüp halâsımıza ve geminin fethine sebeb olduğıyçün bunun içün her ne ister isek al didiklerinde bu sâkīlik iden Memişâh’ı bunun hissesine alup kabûl itdim” diyü maymuna ri‘âyetime bâ‘is budur. Ve Memişâh dahi “Frenkde bir beğzâde imiş” diyü nakl ider. Maymunun böyle hikâyeleri çokdur. Ve Belinas Hakîm dirler ki suya koyup bir âdeme içürseler rızkı vüs‘at üzre ola ve gören avretler ana muhabbet ide. Ve eti cüzâma nâfi‘ olup anınçün arslan yiyüp kendüne devâ ider. Zîrâ ekseriyyâ cüzâm marazına mübtelâdur.

Nahs-i hırbâ: Kedi gibi bir cânevardur ki gāyet kerîh u kabîh râyihası vardur. Başından kuyruğına varınca kemikdür. Ve rîh peydâ idüp **[İ, 621b]** develere mesâne irişdirür. Kohusı çıkmaz, meğer keseler ve helâk dahi ider.

Ve kârû didikleri cânevarın ziyâde adûsı olup hemân üzerine varup iki-üç kerre hurta ider. Ol bed-râyihasından kâr ve bî-hûş olup yatdıkda ol tutup ekl ider. Ve su‘bân ve yılanlara dahi böyle idüp [ekl ider[5259]]

Der Beyân-ı Havâss-ı Dar-ı Hayvânât-ı Vahşî-yi Berrî

[5259] Esad Efendi 2109, 251b.

Karada olan vahşî hayvânâtın hisâbı yokdur. Ancak icmâlen birkaçını zikr idelim.

Fîl: Hind ü Sind'de ve cezîrlerinde ve Afrika'da ve Habeş'de olup ve iki kısmdur. Birine zinde dirler ki câmûsla bakar ve hecîn deve ile türkî deveye benzer. Ve ba'zılar erkeğine fîl ve dişisine zinde dirler. Cümlesinden âkil ve kâmil olup ta'lîm kabûl idüp ve lisân anlar. Ve mahallinde hortūmına kılıç bağlayup cenk itdürürler. Lâkin âteşden ve tabl ve bakır sadâsından kaçar. Ve hükemâdan ba'zıları dili maklûb-ı halk olmışdur diyüp ve ba'zılar söyler dirler ve edeb ve hayâsından insân avretine bakmaz fe-emmâ ziyâde kîndâr olup kendüyi rencîde idenden intikām almayınca komaz. Ve gāyet büyükleri olur, şöyle ki Hind pâdişâhlarından birinin nedîmi diyâr-ı Nûbe'de ölmiş bir fîl kafası görmiş ki atıyla içine girüp çıkar. Boynı kısa olmağın hikmetullâh ile hortūm halk olup anınla tenâvül idüp ve hasmıyla anınla cenk ider. Ve hortūmını kesseler ölür. Ve ne kadar zahm ursalar yıldızı gördüği gibi sığalur ve omuzı ve topuğı ve dizi bütün olup mafsalları yokdur. Ol ecilden yatup ve uyhuları geldikde berrîsi bir ağaca dayanup uyurlar. Ve eğer ağac yıkulur ise anların cümlesi yıkılup kalur. Ve her ne kadar büyük ağac olur ise hortūmını dolayup ve zor idüp kökiyle devirür. Ve heyecânı vaktinde ziyâde yavuz olur ve bu mehâbet u cesâmet ile hınzîr âvâzından korkar. Ve yılan ile mukābele idüp ve ayağı altına alup basar ammâ yılan anı sokup helâk ider. Ve kendü dişisiyle ülfet idüp gayrisine gitmez. Ve ana dahi gayrisi cimâ' itdüğini istemez. Ve kendü vilâyetinden gayri yerde cimâ' itmez ve elli yıldan sonra şehveti hareket idüp bâliğ olur ve hamlini iki sene götürür. Ve doğurmalı oldukda yere yatamaduğından su içine girüp doğurur. Ve dört yüz yıla değin yaşar. Mansûr-ı Devânıkī'ye bir fîl getürdiler ki Şâbûr-ı zü'l-eknâfdan kalmış idi. Mâbeyni dört yüz yıl geçmiş idi. Ve fîl hasta oldukda yılan yemekle kurtılur. Ve fîli sayd itmek murâd itdiklerinde bir yerde birkaç çukur kazup üzerini çubuklar ile ve toprak ile örtüp ve fîlleri ürküdürler ve kendüler dahi önlerince kaçarlar. Fîlleri dahi ol kuyular yanından geçerken üzerine basdıkda içine düşerler. Ve sâir fîller bu hâli görüp kaçarlar ve sonra biri varup let urup her yanını delik delik ider. Ve biri dahi varup kurtarur ve yiyecek virür. İrtesi ol herîf yine gelüp döğer iken ol biri gelüp ve ol döğeni kaçırup yine yiyecek ve su virüp gider. Bu minvâl üzre birkaç gün böyle idüp ve ba'dehû iki gün görünmeyüp tamâm aç ve susuz oldukda ol âdem ne zamân gelür diyü bakar. Ve ol âdem dahi yiyecek ve su getürüp **[İ, 622a]** virür ve günden güne vahşeti unutup ol âdeme mûnis olur, şöyle ki yanına varmağa ve arkasına binmeğe başlayup ve fîl dahi hortūmıyla kendüye temelluk itmeğe ve mesh itmeğe başlar. Ve tamâm mertebe mutī'u

mûnis oldukda bir yol yapup çıkarur. Ve ba‘dehû bâzâra götürüp satar. Zîrâ ol vilâyetlerde fîli araba ve deve yerine isti‘mâl idüp esvâb ve zahîrelerin yükledüp ve kendüler dahi binüp her kande murâd ider ise giderler. Ve ağzı göğsinde olup ve büyükdür. Ve şol mertebe mu‘allemdür ki fîlbân eline bir yüzük alup dehânın aç dir. Ve ol dahi açdıkda fîlbân yüzüği öyle atar ki karnının çâk nihâyetine gider. Ve biraz durdukdan sonra yüzüği çıkar diyü söyledikde fîl dahi sıkınup ve bozulup ve kendüye zor idüp ve yüzüği çıkarup fîlbânın eline virür. Ve bir ağaca sürinse ol ağac ol sene yemiş virmez. Ve kığın buhûr itdikleri evde sinek kalmaz ve kığın hakk idüp eski yaraya uralar, iyüdür ve buruna çekseler kanı dindire. Ve götüren avret hâmile ola. Ve a‘zâsı buruşmış derisine ve uyumağa müdâvemet idüp ve bir pâresin ditredür sıtması olana iyüdür. Ve duhânı bevâsîri def‘ ider ve dişisi tahrîk itmeyince cimâ‘ itmez. Ve gāyet-i şehvetinden birden ziyâde cimâ‘ itmez büyük ve yol üzerinde doğurur. Zîrâ bilür ki mûzî sibâ‘ yoldan uzak yerlerde olur. Ve yavrusına sudan geçicek yeri ve kaçacak yolı ve mukātele itmeği öğredür. Ve akı redî gızâ olup asîrü’l-hazmdur. Ve iliğini kuluncî yise kurtılur. Ve boynuzından götüren âdemden sibâ‘ kaça. Ve evde buhûr itseler ilan kaça ve kılın tütsü itse fâreler kaça ve topuğın bâzûda götüren küllî haşerâtdan kurtılur. Ve yahmûr dirler bir cinsi olur ki bundan kücükdür ammâ boynuzı ve her hâli bunun gibidür.

Yağmurca ve karaca didikleri her yerde olup bâ-husûs Rûm’un dağlı ve ormanlı olan yerlerinde gāyet çok olur. Ve yağmurca didikleri büyük olup ve boynuzları dahi gāyet büyük ve ağac gibi her yaşında bir çatal peydâ olur. Ve ba‘zı yerde buna sığın ve ba‘zı yerlerde ulu geyik dahi dirler ki sığırdan büyükleri olur. Ve karaca kücük olup cîrâna benzer. Ve bunların ba‘zı ahvâlleri vardur ki cümleye ma‘lûm olmağın terk olundı.

Sakīl-i bakar-ı Benî İsrâ’îl dirler. Yabân sığırına benzer. Bunun etleri dahi etleri galîz redî ve ayyârdur.

Ve ıll: Yabân koçıdur. Arablar buna kebşü’l-cebel dirler. sarp dağlarda ve mağaralarda mekân tutup bakar-ı vahşî gibi kaç yaşında ise boynuzından bellüdür. Ve atasına ve anasına muhabbetinden anlar hasta ve yâhûd kocayup âciz kaldıkda me’kûlâtlarını virürler ve çiğnemez ise çiğneyüp ağzına virürler. Ve dişisi doğurınca yanından ayrılmaz ve kendü yiyeceğini yavrusından sakınmaz. Ve cimâ‘a za‘îf oldukda bellût yiyüp kuvvet-i şehveti gelür ve saklasa ölür. Ve nâgâh sayyâd korhusından bin zirâ‘ yere çıkar. Ve yüksek kulleye çıksa kendüni aşağa atup ve arkasın yere döndürüp boynuzı üzerine düşer. Ve boynuzı şöyle kavîdür ki anın sebebiyle bir zarar gelmez. Ve

rub‘ sıtması olan götürse ve yağın akreb zahmına sürseler giderür ve masrû‘a virseler iyi olup **[İ, 622b]** ve sahk idüp abrasa ve behaka sürseler giderür. Avrete assalar âsân doğura ve ödün kuhl idüp göze sürseler zulmet-i aynı giderür. Ve derisin sofra itseler yılan ve çıyan ana yaklaşmaya. Kuyruğından ve boynuzından yakup küllerin yağıyla karışdırup taban altına sürseler yabân yayan yürimekden zahmet çekmeye ve sidüğini balla karışdırup kulunc olan yalasa fi’l-hâl açıla. Ve necisin kan akan yaraya ursalar gidere. Ve dağ keçisinin dişisinin necisin su ile erkeç keçiye ursalar helâke karîb hasta ola ammâ koyuna zarar itmez.

Şâd-ı hevâr: Arablar eres dirler. Acîbü’ş-şekl hayvân olup Rûm’un dahi ba‘zı yerinde bulunur. Ve boynuzından kırk iki boş şu‘beleri olup yel esdikce ol deliklerden acîb ü latīf sadâlar peydâ olur ki istimâ‘ içün etrâfına çok hayvânlar cem‘ olur. Ba‘zı mülûk-i Hind’de hedâyâ götürürlermiş. Boynuzunı maklûb kosalar meclisde insâna azîm nefîs nişât virür âvâzeler çıkar ammâ menkûs kosalar bir dürlü sadâ virür ki bi’l-ihtiyâr işidenlere bükâ ârız olur.

Nâmûr: Vahşî ve yabânî hayvân olup ve iki boynuzında bıçkıya benzer. Ve su içdikde ağaclık arasında muhkem sıçrayup kalkdığından boynuzları ağac budaklarına yapışup kaldıkda feryâd idüp çağırur. Ve ekser sayyâdlar âvâzından varup tutarlar. Lahmini üzüm şerbeti ile pişirüp sefîh oğlana yedirseler zeyrek ola. Ve topuğını ayağına bağlasa yorulmaya. Cümle ahvâlde yabân sığırına benzer.

Gazâl-i misk: Hemân âhûya benzeyüp nihâyet hınzîr gibi ağzında iki azusı olur. Misk göbeğinde hâsıl olur. İktihâl ile göze kuvvet virüp rutūbâtın giderür ve beyâzına cilâ virür. Kalbe ve dimâğa kuvvet ve semûmâta ve hafakāna menfe‘at ider.

Sifâd: Hind’de olur. Fîlden kücük ammâ benzer bir cânevardur. Ve vaz‘-ı hamle yakın oldukda yavrusını ana rahminden çıkarup bu husûsda gergedâna benzer. Zîrâ anası dili eğe gibi kemik olup yaladıkda atın kemüğinden ayırmağa hemân doğduğı gibi anası yalamasından korkup kaçar.

Hımâr-ı vahşî: Kulan didikleri hayvân olup şekli hûbdur. Üç yüz yıldan sonra zinâya başlayup ve dört yüz yıl yaşayup ve her yüz yılda bir tebevvül idecek kadar delik açılur. Ve dirler ki kisrâ birini me’nûs idüp bir kısrağa çekdirdikde bî-bedel bir ra‘nâ katır hâsıl olur. Eti galîz ve redî olup iliğini zıbık ile behaka sürseler giderür. Ve etmekle yinse çok hayâlât üşe. Ve eti nikrîse ve yağı külfe iyüdür. Ve rusî etmekçi furunına yağı tennûra yakılsa etmekler âteşe düşe.

Harpiş: Bir boynuzlı cânevardur. Sicistân vilâyetinin bostânlarında ve ağaçlarında çok olur. Düşmeni dahi çokdur. Eti kantaryon ile pişirüp kuluncı olan yise

fi'l-hâl kurtıla. Ve yağı ve topuğı kelîle ve solmuş damarlara yarayup ve kanın hunâka içürseler yumuşada.

Ni'âm: Deve kuşından mürekkeb acîb ü garîb cânevardur. Şöyle ki kuş cinsinden cenâhı ve minkārı olup ve tüyi cinsinden deve ve uzvundan boynı ve sırtı ve tabanı ucu vardur. Ve gāyet-i harâret üzre olup taşı ağzına alup eridür. Diline muhkem âteş gibi kızdırup ve yanık şeyleri ağzına alup ve çiğneyüp **[İ, 623a]** zarar gelmez. Nitekim kurd ve kelb mücerred kemüği dişleriyle kırmayup nefesleriyle eritdüği gibi. Ammâ çekirdeği kıramaz. Ve dişisi kırk yumurta doğurup sıra ile kurd üç bölükde birinin üzerine oturup ve bir bölüğün şöyle güneşde kor ve bir bölüğin delüp sinek ve karınca ve hevâmm üşsün diyü kor ki yavrusını çıkdıkda ol güneşe koduğı yumurtaları delüp ikinci yavrularına yedirür ve sonra ol hevâmm ve haşerât ile gıdâlanur, tâ ki yavruları otlamağa kādir olurlar. Ve eti uyuzı ve nâzileyi keser. Ve ödi zulmet-i ayna yarayup yumurtası et ile bile tencereye konsa muharrâ pişirür. Bunun ahvâli gāyet acîb şeydür.

Der Beyân-ı Ahlâk ve Menâfi' ve Mazârr-ı Haşerât

Eğerçi bunların asnâfına hadd ü add ve gāyet ü nihâyet yokdur ammâ meşhûr u ma'lûm ve âsân olanlardan birkaçını zikr idelim. Ba'zı müfessirîn Hakk te'âlânın ﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾[5260] âyetinin hakīkatini bilmek isteyen gücle Vâsıt şehrinin sahrâsına varup gice ile âteş yakup suver-i acîbe ve ahvâl-i garîbe ve hey'et-i muhtelife ile ana üşen kanatlı ve kanatsız cerrende nev'ini görsün. Vâsıt şehri Bağdâd ile Kurna mâbeyninde şattü'l-Bağdâd ile nehr-i Furât arasında bir şehr-i azîm olup Haccâc-ı Zâlim'in makarr u ârâmgâhı idi. Şimdi harâbdur. Ve ba'zılarda hikmet budur ki bir vâdînin haşerâtı bir vâdîye benzemez. Ve bir dağın mahlûkı gayri yere benzemez. Kande kaldı ki vilâyet ve memleket mahlûkı ve tabî'ati mugāyir olmağla fe-sübhânallâhi te'âlâ uluvven kebîrâ. Ve eğer su'âl olunsa haşerât ve hevâmın çokluğı zarar u ziyânından gayri ne fâ'idesi vardur ki Hakk te'âlâ böyle çok halk itmişdür? Cevâb virilür ki Hudâ'nın bu hikmeti yağmur yağdırmasına benzer ki bilâddan ibâdın imâretine ma'îşetine sebeb oldur ve yine bununla niçe kurânın evi yıkılup ve seyller niçe şeyler telef olur dindikde zarar-ı hâss zarar-ı âmmdan yekdür didikleri mes'eledür. Kezâlik hevâmm dahi mevâdd-ı fâside ve ufûnât-ı mühlike def'i içün hulfet bulmışdur ki sebeb-i ihlâk-ı hayvânât ve nebâtât olmaya. Hakk sübhânehû ve te'âlânın halk itdüği mahlûkātı li-hikmetin olup

[5260] Nahl, 8. âyetten nâkıs iktibas.

abes değildür. Bizim aklımız irmez. Hikâyet olunur ki ehlullâhdan biri yolda giderken yol üzerinde vâfir siyâh böcekler ki tonbelân dirler, at gübresin top idüp ve yuvalıyor.Ağzına getürüp yığarlar. Ve kesretlerinden nâşî böyle yayılup ol ehlullâh dahi basup birini helâk itmeyeyim diyü sakınarak geçdi. Ammâ hâtırına ki bunlar yine yarar yol üzerinde gezüp halkı ta‘cîz ve igzâb idüp ve niçeleri dahi at ve âdem ayağı altında helâk olur. Hakk te‘âlâ bunları halk itmese olmaz mıydı?" dir. Ve birkaç eyyâmdan sonra bir maraza mübtelâ olur ki baldırlarında bir şedîd yara peydâ olup ilaç itdikce müştedd olup muhassal sâhib-i özr olup taşra çıkamaz olur. Bir gün buna bir dervîş gelüp müsâfir olur. Esnâ-yı musâhabetde marîzin su'âl ider. Takrîr itdikde "Açın bir göreyim" dir. Açdıkda "Bunun devâsı pek âsân şeydür" dir. "Nedür?" diyü su'âl itdikde yol üzerinde at **[İ, 623b]** gübresin yuvalık idüp yuvası ağzına yığar bir siyâh böcek vardur ki adına tonbalan dirler, andan birkaç dâne getürüp ve sahk idüp üzerine birkaç def‘a yağla, def‘ ider" didikde ol mahall hâtırına gelür ki yolda dahl idüp bunlar neye yarar didüğinin şe'âmeti kazâsı olduğunı bilüp istiğfâr idüp tahkīk bunun ilâcı budur dir. Ve getürdüp anınla şifâ bulur. İmdi Hakk te‘âlâ hiç abes şey halk itmemmişdür ve eğerçi zebâb ve sivrisinekin mazarratı ve incitmesi vardur ve gāyet kesret üzre olmasıyçün sıgār u kibârına ta‘m kılınup ve yılan gibi niçesinin zehri olduğıyçün anı dahi mukāvemet idicek devâ kılmışdur ki tiryâk iderler. Nitekim bu ma‘nâda Hazret-i risâlet aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurur: [5261] إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي إِنَاءِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ كُلَّهُ فَإِنَّ فِي أَحَدِ جَنَاحَيْهِ دَاءً وَالآخَرِ شِفَاءً Ya‘ni kaçan birinizin ta‘âmına sinek düşse iki cânibeyn bile batırın. Zîrâ bir kanadı maraz ve bir kanadı ana şifâdur. Ve hayvânın bu cinsi üç kısm olup biri zebâb ve biri sivrisinek ve biri pire gibi. Ve bu cins eyyâm-ı şitâda helâk olup fasl-ı rebî‘de dirilür. Ve bir kısmı hayyât ve akārib gibiler olup ve bir nev‘i karınca ve arıdur ki eyyâm-ı şitâ içün kifâyet mikdârı zahîre tedârük iderler.

Hudâ-yı te‘âlânın zerrât ve ednâ mahlûkātda olan hikmet ü kudretine nihâyet olmayup nitekim Şeyh Sa‘dî rahimehu'llâh dimişdür. **Beyt:**

برگ درختان سبز در نظر هوشیار

هر ورقش دفتریست معرفت کردگار [5262]

Hakkā ki öyledür, hikmetinden birkaçını icmâlen zikr idelim.

Hayyât: Ya‘ni ilan. Nev‘ine hadd ü pâyân olmayup kimi üç yüz altmış bölük ve kimi dahi çokdur. Ve dirler ki kimi azametinde ve cesâmetinde fîle benzeyüp ve niçesinin yüzi insâna benzer ki ana mâr-ı kahkahâ dirler. Gören âdem güle güle

[5261] Sahîhu'l-Buhârî, IV, s.130.

[5262] Akıllı kişilerin bakışlarında yeşil ağacın her bir yaprağı, Allah'ın marifetinin bir defteri gibidir.

kendüden geçüp düşer ve âvâzın işiden hayvân helâk olur ve havâda üstünden geçen kuş yere düşer. Ve soyuldukda başından bir ak nokta peydâ olur. Ve biri mecrûh oldukda karıncalar üşüp cümle yerler ve akreb anı buldukda sokar, helâk olur dirler. Yeryüzinde sülünden büyük cânevar ve yılandan zehr-nâk yokdur. Anınçün Hazret-i Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem “Eşhür-i hurumda dahi bulursanız öldürün. Öldürene on hasene yazılur” diyü buyurur. Ve bunlardan bir cins olur ki uran âdem helâk olur. Si‘âlebî eydür “Büyük keler yüz tâne yumurta yumurtlayup doksan dokuzı kendü gibi olup ve biri bir karış ilan olur. Ve sarı ilan yigirmi dört sâ‘at uyuyup ve bir sâ‘at uyanur. Ve tenefüh itdikde yanında bulunan hayvân helâk olur.” Ve su‘bân didikleri yılan ki vardur, avâm lisânında ejderhâ dirler, gāyet cesîm ve kuvvetlü olur. Ve ba‘zılar geyik doğurur diyüp anınçün vaz‘-ı haml itdikde bir-iki âdem pür sıçrayup bakar. Eğer kendüye benzer ise varup emzirür ve illâ bırakup gider, ejderhâ olur, meşhûrdur. Ve ef‘â yılan ki vardur engerek dirler, ziyâde zehirlidür. Ve hattâ bir deveyi sokmuş küçüği emdikde fi’l-hâl ölür. **[İ, 624a]** Mısır’da gāyet yavuzı olur. Anınçün tiryâk-i fârukī gāyet hâssdur. Eti kuvvet-i şebâbı hıfz idüp cüzâma ve dâü’s-sa‘lebeye iyüdür. Muhammed bin Zekeriyyâ dir ki “Bir istiskālî kişi yılan eti yiyüp kurtılup ve Bokrât katında cemî‘-i evcâ‘ u evzâ‘a ve a‘zâya latīfdür. Ve yağı tuzla bevâsîre sürseler ve serh sirke ile pişüp diş ağrısına mazmaza olunsa nâfi‘dür. Ve derisinin bir pulın yiyen bir yıl ve ikisin yiyen iki yıl ve üçin yiyen üç yıl göz ağrısın görmeye. Ve usret çeken avrete ve sıtmaluya asılsa kurtıla ve yakup kül itmekle nâzileyi ve göz perdesini ve karaguluğına nâfi‘ olup göze kuvvet virür. Ve kanını göze sürmekle hiddet virür. Ve eğer yılanı yarup zahm üstine ursalar elemin gidere. Ve rivâyet iderler ki bir hâtunun bir istikāya mübtelâ ve kötürüm ve bî-mecâl ve niçe yıllar döşek esîri eri var imiş. Bir gün evi içinde bir ef‘â ilan görür. Öldürüp ve başın kesüp tencereye kor ve erini “Ölsün, zahmetinden kurtulayım” diyü yedirür. Eri hemân hastalıkdan kurtılup kalkar, meşhûrdur. Ve yılanın şânındandur ki başı bir delüğe girdikde kuyruğına ipler bağlayup çekseler kuyruğı kopup kendüsi çıkmaz. Ve kasb-ı fâris ile bir kere ursalar ve iki-üç kerre ursalar kaçup gider. Ve ba‘zılar aslında dili birdür, yarılmış iki olmışdur dirler. Ve hasta olmasa gözlerin kapamaz ve hasta olsa zeytûndan kurtılur ve soylan dahi olur.

Akreb: Sarusı ve siyâhı ve yeşili olur. Ve ba‘zısının kuyruğı harbe gibi olup sekiz ayağı olur. Ve iki gözi arkasında olur. Küçüğiyle fîli ve deveyi ve yılanı sokup öldürür. Ve sokduğı gibi muhkem kaçar, görünmez. Bilür ki kendüsini bulıcak karının yarup zahmı üzerine urdıklarında kurtılur. Ve balık gibi çok doğurur. Yüklü oldukda zararı ziyâdedür ve yavruları tamâm hilkat buldukda arkasını yiyüp ve yarup kehle gibi

arkasından çıkarurlar ve anaları ölür. Ve ba‘zılar ölmeyüp kurtılur. Ve akrebi yakup tütsi itseler sâirleri kaça. Ve büyük siyâh akrebi sahk idüp ve sirke ile ma‘cûn idüp abrasa sürdükde giderür.

Deril: Keler gibi cânevârdur ammâ kuyruğı uzun ve başı kücük ve serî‘ü’l-seyr olup keleri ve yılanı sevmez ve hattâ yılanı öldürür. Ve mekânında oturur, kendü kendüye hücre itmez. Ve dişisinin iki ferci vardur. Eli ve ayağı avretleri semirdüp gāyet etli ider. Ve bedenden demreni çeker çıkarur.Ve necsi külfe ve çirke ve siğile sürilse giderür. Ve iktihâli beyâz aynı kopara.

Keler: Gāyet zekî ve hem nisyânıgālib cânevardur. Zekâveti cihetinden seylden ve hayvân ayağı darbından yıkılmasın diyü gāyet muhkem yerde ev yapar. Ve nisyânından büyük ağac veyâ taş dibinde yapar. Ve hücresinden çıkınca gözi perdelenüp güne karşu durur ve akreble azîm sevişür. Ve gâh olur ki muhabbetinden ısırup zahmet virdikde sıçan kulağı didikleri otı yiyüp kurtılur. Ve dirler ki bir âdemin ayağı arasından geçse gayri avrete varmağa kādir olmaz. Ve ba‘zılar ol **[İ, 624b]** şişer dirler akı pişirilüp çermen marazlara iyüdür. Ve yüreğin yiyenden gam ve hem ve hüzün ve elem ve hafakān marazı gide. Ve dalağın yemek dalak marazına iyüdür. Ve ayağı eriyince pişüp zekere urulsa şehvete kuvvet virüp yimesi susuzlığı çok zamân kese. Ve hussesin götüren sıdka muhabbet ide. Ve kanı tasviye-i levne fâ’ide ide ve mi‘denûs suyıyla gözin içürdikleri âdemden mâdde-i menî kesile.

Sarpâ: Bunlardan kücirekdür. Sarusı ve mâ’isi ve yeşili olur. Ve ba‘zılar katında her sâ‘atde bir renge girer. Güneş ile mütelevvin olur. Ve yüzin güneşden ayırmayup bile devr ider. Gice ile kūtına çalışur ve kendüye kasd ider şey görürse karşu turur ammâ zararı yokdur. Ve bir yere asılsa soğukdan emîn eyleye ve içer berîke bir yeni çölmeğe koyup âteşe küsteri kurudup ve bir meşîne bağlayup meshûre asalar, sihri bâtıl ola.

Vezega: Siyâm-ı abras didikleri başı kücirek ve kuyruğı uzun büyük kelerdür ki yılana zehr virür dirler. Yılana muhabbet ider. Kapaksız kaba kusar. Anı yiyen ne‘ûzu billâhabras olduğından gayri çok belâya mübtelâ olur, gāyet muzırdur. Yahyâ bini’l-Ba‘zelân eydür “Vezga’i öldürmek mâl ü menâl ümîdiyle yüz kâfir katl itmeden yeğdür. Yılan inine bağlasalar durmayup kaça ve eti yarılup akreb zahmına urılsa yaraya ve batmış dikeni ve temreni çıkar ve ciğeri ve diş ağrısını kese. Ve yarılmış yaralara urılsa giderür.

Selencikan: Kaplumbağa iki kısımdur. Biri berrî ve biri bahrî olup dişisiyle cimâ‘ itmek murâd itse kā’il olmaz. Ve âhir varup ağzıyla saçı olmak üzre bir ot getürüp

virdikde hâceti devâ olur. Ve bahrîsi gāyet büyük olur, şöyle ki dış denizde gemiciler ada kıyâs idüp kondıkları meşhûr hikâyedür. Ve yumurtasının etrâfına çalı ve çırpı yığup tutar ve gelüp alamadıkda varup bir ot getürüp ol havliye döndürdüği gibi cümlesi yıkılup yumurta alup ve ol bend bozılur. İnsânın bir uzvı müte'ellim olsa anın uzvından ol yire ursalar sâlim ola. Ve ödüni masrû'un burnına tamırzasalar iyü ola ve hanâka sürseler nef' ide. İki-üç kerre yolundukdan sonra koltuğa varup yerine sürseler kıl bitmeye. Ve eti pişirilüp nehş-i hevâmma yaraya ammâ çölmeğe kosalar kaynamaya. Ve yumurtasının üç miskāl sarusı südiyle içilse muhkem eski öksürüğe iyüdür.

Hârşeb: Kirpi didikleridür. Ve ba'zıları keçi kadar ve dahi büyük olur. Ve bir adûsından saklandıkda yavuzlanup ok gibi dikenin atup istedüğin urur. Ve gâhî bulduğın dikenine eşdirüp evlâdlarına getürür. Ve yılan ile gāyet adû olup yılanı kuyruğından tutup ve kendüsi top olup yimeğe başlar. Yılan cân acısından başın dikenler arkasına urup kendüni helâk ider. Ve beş tâne yumurta yumurtlar. Ve akı tuzlanup yinmesi cüzâm ve dâü'l-fîl ve abras ve nehş-i hevâmma iyü olup döşeğe tebevvül idene ve a'zâsı solup ditreyene ve riyâh-ı fâsideye iyüdür. Ve tâze kanı kuduz zahmına sürilse ve ödi, kılı dökülmiş yere sürilse kıl bitürmeye. Ve enâr suyıyla **[İ, 625a]** kırk gün güneşe konup göze çekseler iyüdür. Ve yüreğin kurudup ve ekşi turunc suyıyla sahk idüp içürseler iyüdür. Usr-i bevle iyüdür. Ve dehen-i verd ile sakala urılsa uzadur. Ve sağ tırnağın rub' sıtmalının âletinden tütsileseler giderür ve zekerini yakup gelen nâsûra ekseler yaraya.

Fâre: Sıçan. Bunun envâ'ı çokdur. Biri ev sıçanıdur ki gāyet hîlekâr ve ziyânkârdur. Yanar fitili çerâğdan uğurlar ve esvâb içine sakar ve latīf kitâbları ve güzel çukaları ve esvâbları kesüp ve sandukları ve kutıları ve zî-zahîre anbârlarını ve yağ tulumlarını delüp akıdur. Ve kavun ve kabakları delüp içinde çekirdeğin yer ve üzüm çârdâklarına ve elma ve amrûd ağaçlarına gice ile çıkup latīflerinden yir ve üzerinde gezdüği şeylere tebevvül idüp murdâr ider. Ve burnı ucu girdüği yire bütün vücûdı girer. Muhassal kendü kücük ziyânı ve zararı büyük hayvân ve yırtıcı cânevarlardan ziyâdedür. Zîrâ me'kûlât ve meşrûbât ve melbûsât üzerine tebevvül idüp gezüp murdâr ider. Ve bakkāl dükkânlarında satmak içün âşikâre kodıkları üzüm ve incîr ve sâirlerinin üzerinde bütün gice gezüp ve üzerlerine tebevvül itmekle tükenince satup ve ba'dehû görürler ve ol görseler dahi kangı bakkāl yüz vakıyye ve dahi ziyâde şey'i döker. Bu ahvâl ekseriyyâ ölçidür. Ve örtdüği hâlde dahi üzerine bir çul veyâ bir tahta örtüp bir hoş basdırup ve bağlamazlar. Her neresinden olursa girer. Hükkâm bundan gāfil olmağla en ziyâde üzerlerine lâzım olan budur ki bu husûsda me'kûlât satanlara ziyâde

tenbîh ü te'kîd idüp ve mahsûs âdemler ta'yîn idüp ve gâhî sevâb niyyetiyle kendüler dahi ba'zı dükkânların mahzenlerine girüp yağ ve bal ve sâir me'kûlâtın vaz' olunan küpleri ve fuçıları kapaklarına bakup bir hoş bend itmeyenlerin muhkem haklarından gelmek üzerlerine lâzımdur. Hele gāyet ziyânkâr ve hîlekâr ve murdâr cânevar olup ve gāyet çok bilür, şöyle ki biri bir zarf içine düşse çıkamazsa, biri gelüp kuyruğını ana uzadup çıkarur. Ve yumurtayı dört ayağıyla kucaklayup kendüsi arka üzerine yatar. Ve biri ağzıyla kuyruğından sürüyüp getürürler. Ve cevizi biri arkasına alup ve kuyruğın etrâfına dolar ve götürür. Ve bir kabda yemek buldukda yiyüp ve içine murdârlar. Ve her ne bulursa hücresine götürür. Ve çıkın ile akça ve altun buldukda götürürler. Ve çok vâki' olur ki ba'zı hâtun küpe ve hâtemin çıkarup açık bir yere kor. Anı sıçan gördükde çalup götürmekle ev içinde olanlar veyâ gelüp gidenlere bühtân iderler. Eski binâları hedm iderken dülgerler böyle çok şeyler bulup ketm iderler. Ve eğer bir sıçanı tutup kuyruğını kesüp koyuvirilse sâir sıçanları öldürmekle cümlesi kaçarlar. Ve başı beze sarılup sudâ'a konsa ve sar'aya takılsa veca'ın giderür. Ve eğergözin yayan yüriyen âdem yüreğine değse yorulmaya ve semûma assalar, kurtıla. Ve ödi cüzâma takılsa gidere ve yağı saça ve sakala sürilse güzel ider. Ve iktihâl ile beyâz-ı aynı giderür. **[İ, 625b]** Ve ısırdığı ta'âmı yiyene nisyân galebe ide. Hele insâna ziyânı ve murdârlığı cihetinden zararı cümle hayvânâtdan eşeddür.

Yerbû': Arab sıçanı didikleridür. Ve yer sıçanı dahi dirler. Sahrâlarda ve tarlalarda azîm delikler ve hücreler yapup kelerden ve sâir cânevardan korkularından dört kapu koyup ve bekçileri ve re'îsleri vardur. Karavelcileri çıkup adû yok ise haber idüp re'îsleriyle çıkup oynarlar. Ve eğer bir adû görünür ise haber idüp kaçarlar. Ve iki bekçi gaflet idüp haber itmez ise cem' olup anı yirler ve bir gayrisin iderler. Ve re'îslerinin ve ol bekçinin zahîresin anlar taşırlar.

Cüz'ân: Ev sıçanından büyük olup lâkin her ahvâli ana benzer ki keme sıçanı dirler. Kediye karşu kod ve keme kedi anınla muhâsama itmez. Bunun ziyânı ufak ev sıçanlarından az olup zîrâ ziyâde vahşeti vardur. Ve hem vücûdı büyük olmağla ufak zefk şeylere tenezzül idüp kücük deliklere girmez. Bunun cengi zahîre anbârları ve dolu çuval ve zenbîllerledür.

Fâretü'l-misk:Tübbet vilâyetinde olur. Büyük sıçana benzer. Geyik gibi göbeği içinde kan donmağla sayyâdlar göbeğinden alurlar. Bir miskāl kadar olur. Ve geyik miskinden ziyâde behâ ider.

Semendel: Semender didikleridür ki sıçan cinsinden bir cânevardur. Derisi kirlendikde âteşe yakup kîri yanup kendüye zarar itmeyüp ve belki tâzelenür. Ve ba‘zı mülûk bundan sofra yapup kirlendikde âteşe yakup tâzelenür.

Hunfesâ: Necs böceği didikleridür ki râyihası güneşte ufûnet bulmış mühmelâtdan hâsıl olur. Eliyle yapışdıkda râyihası niçe zamân durup gitmez. “**El-câhilü ke’l-hunfesâ. İzâ** taharraket fesâ” didikleri ma‘nâ budur. Akreb ve kurbağa ile mâbeynlerinde muhabbetleri vardur. Kaçan deve alef ile yise helâk olup hunfesâ karnında diri bulunur. Zeyt ile ezilüp bevâsîre ursalar giderüp ve kulağa tamırzalar ağrısın ve sağırlığın def‘ ider. Ve iki yarılup rutūbetin göze çekseler elemin sâkin ider. Ve yakup külün ekseler gidere. Ve nakl olunur ki bir kimesne bunı görüp ve ta‘accüb idüp hâşâ ve kellâ “Hakk te‘âlâ bunun hilkatinden ve güzel râyihasından ötürü mi yaratdı” diyü söyler, hemân Hudâ-yı te‘âlâ ol herîfi kabarca marazına mübtelâ idüp ve gözi görmez olup ve tabîbler ilâc idemeyüp bir gün birkaç yolcılar gelüp anlara derûndan şikâyet ider. İçlerinden biri “Hunfesâyı iktihâl eyle” der. Birin bulup ve yakup külin gözine çekerler, fi’l-hâl kabarcadan kurtılur. Yârânları “Bunı beğenmedüğini bilür misin?” didiklerinde herîf de“Hakk te‘âlâ erzel-i mahlûkātda azîz devâ halk itdüğin bununla kim bilürdi” diyü cevâb virüp istiğfâr ider.

Tayyâre: Hunfesâdan büyücek olup iki boynuzı ve kanadı olur. Gâhî uçup ve gâhî muhaffef kalur. Eğer kül içine kosalar ölüp ve sığır necisine kosalar dirilür.

Tayyâre-i diğer: Bu da hunfesâ cinsindendür. Nihâyet dahi yassı olup uçar. Menâfi‘de hunfesâya benzer.

Cağdeb: Mısır’da çok olur. Gālibâ bulacık didikleridür. Bütün gice çağırdup sabâh sükût ider. Ve mekânı bellü değildür. Gālibâ Hazret-i Îsâ aleyhi’s-selâmın Hakk te‘âlâdan murâd idüp halk itdikde **[İ, 626a]** rızkın unutduğı böcek olmak gerek. Sahk olunup sürme gibi göze çekilse hiddet virüp ve safrâ ve dile ve göze batan tafrı giderür.

Çekirge: Meşhûr olan iki cins olup ammâ envâ‘ı çokdur. Meşhûr ikiden biri uçup gezer ve biri sıçrar gider. Uçan nev‘i eyyâmı geçdikde yumuşak yerlere varup kuyruklarıyla çukurlar kazup ve her biri yüz yumurta gömüp ve kendüler uçup giderler. Âfetleri soğuk olup kışın gelmekdür ve girü rebî‘ geldikde ol medfûn yumurtalardan ufak sinekler gibi zuhûr idüp ve büyüyüp mezâri‘ ve sahrâ ve dağların otunı ve yaprağını yimeğe başlarlar. Gadabu’llâhdan bir âfetdür ki ol vilâyet kaht [u] galâ olur. Ve uçar bir cins çekirge dahi vardur ki bundan büyük beyâza mâ’il bir berrâk çekirge ki her yıl emr-i Hakk ile Necd’e yağup ve devşirüp yerler. Ve salamura ve pasdırmasın idüp kışa azık iderler. Ve mezâri‘a dahi gadr itmez ve nereden geldüğin dahi kimse

bilmez. Pâk ve yemesi câ'iz ve sünnetdür ve yerler ammâ zikr itdüğimiz zehr-nâkdür. Ve kanadsız çekirgenin envâ'ı olur ammâ zararları yokdur.

Ankebût: Örümcekdür ve esnâfı çokdur. Bir cinsine kahme dirler. Ayakları kısa olur. Ve bir nev'ine îşâr dirler. Âdemi ve hayvânı pek ısırur. Ve niçesi ince ve kücük olup ayağı uzun. Vaktâ ki bunlar za'îf olup kuvvet ü kudretleri az olup Hudâ-yı Rabbü'l-âlemîn bunlara gıdâ hâsıl olmak içün lu'âblar ile istedikleri kadar tuzağ kurup saydgâh idinmek müyesser itmişdür. Ve eğer örümcek buhûr olunsa ev içinde olan sivrisinekleri kaçırur ammâ ev içinde örümcek ağı olmak fakīrlik getürür. Bûy didikleri cinsi gāyet âfetdür. Ejderi bundan gayri nesne öldürmez. Mısır'da gāyet yavuzı olur. Hayvânın ve âdemin üstünden mücerred yürümekle öldürür. Ve sokduğı âdemin benzi sararup ve siniri bozulup demi ve tükrüği kurur. Ve aklı gidüp ve nihâyetinde ölür. Etıbbâ katında ana âdem necisi içürmeden gayri devâ vü ilâc yokdur. Hattâ Âzerbaycân hâkimi Yûreng bin Muhammed'in nedîmi ve yârânı olan Rayhân'ı bûy cânevarı sokar. Sultānın hâzık hekîmi bu ilâcı getürdükde kā'il olmaz. Ve sultān kendü ikdâm idüp biraz içürdiklerinde ifâkat bulup ve niçe zamân sıhhat üzre olup ömr sürer.

Hâzûn: Boynuzlı sümükli böcekdür. Büyüği ve kücüği olup deryâ kenârında ve sular kenârında ve sulu bağçelerde olur. Ve bir nesneden korkdukda kendüyi içerü çeker. Ve Ebû Sînâ eydür "Etini anlına sürse gözi mâdde-i marazından kurtıla. Ve kel başa urılsa kıl bitüre" ve pişirüp yemesi kuvvet-i şehveti ziyâde ider.

Âzûn: Soğulcan cinsi uzun böcekdür. Yer bağırsağı dahi dirler. Rutūbetli yerlerde olur. Avret götürse şehveti ziyâde olup hâmile olur. Ve pişirüp yemek, mesâne taşın dağıdur. Ve kurudup yara kanı olunsa assalar giderür. Ve usret çeken avrete südle içürseler tîz doğura ve yakup külin gül yağıyla tüysüz **[İ, 626b]** başa sürseler saçın bitirüp güzel ide. Ve bir cinsine dahi dîk dirler, ya'nî şeytān horosı dimekdür. Kezâlik uzun ve kızıl böcekdür, bostânlarda bulunur. Güve didikleri cânevardur. Bir yıl geçdikden sonra uzun kanadları bitüp anınla uçar.

Dût:İbrişim böceğidür. İbtidâ ziyâde ufak böcekdür. Karınca gibi yumurtasın kendi terbiye itmeyüp hâsıl olur. Meselâ vakti geldikde tohumların bir beze sarup gerek er ve gerek avret bir hafta koynında götürürler, hardal gibi çıkar. Ahvâli cümleye ma'lûm olup takrîre hâcet yokdur. İbrişîmin tabî'ati hâr ve ratb olup husûsâ hâmı hâr ve müferrih olur. Ve şerbeti bir dirhemdür. Ve giymesi gicige ve uyuza iyü olup lâkin kehle tevellüd itdirür.

Karınca: Ahbârda gelmişdür ki Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm istiskāya çıkup görür ki bir karınca iki ayağı üzre durup bu du'âyı okur: Yâ Rabbî! Biz senin

mahlûkātından idüğimüze şekk yokdur ve fazlından müstağnî değilüz. Hatāyî kulların günâhıyla bizi tutup incitme. Suvarup ağaclar bitür ve yemişlerinden ta‘âmlandur”dir. Hazret-i Süleymân bu hâli görüp ric‘at idüp ol karıncanın du‘ası kabûl olup “Bize hâcet kalmadı” dir. Karınca cerâhatlü hayvâna müstevlî olup ve hattâ yılan ve ejder ve arslan karıncadan havf ider. Zîrâ bir yerlerine bir mikdâr cerâhat vâki‘ olsa karıncalar üşüp yerler. Ve kanadsız uçmaz. Sineği birkaçı tutup öldürürler. Ve bir cinsi olur ki neml-i resed dirler. Gāyet büyük olur.

Rivâyet olunur ki Baba-yı Kâlîmâr bin Sultānüddevle anbârında bir karınca bulunur ki günde iki rıtl buğdayı yer imiş. Tutup boynına zerrîn zencîr takup ölince beslerler. Karınca yumurtasından yarım dirhem içürseler mutttasıl bâd-ı darta kuvvet virür. Eğer karınca sahk idüp ve su ile hılt idüp bedene tılâ olunsa kıl bitmeye ve yumurtası dağılduğı yere pire uğramaya. Karıncanın agreb u garâyib hikâyeleri çokdur, tafsîl iktizâ ider. Ve hattâ Hazret-i Süleymân’ın dâniş-pezîrlerinden olup insân ve sâir hayvân ile vücûda gelmez ba‘zı umûr ve ahvâllerde istihdâm olunmış hayvândur. Ve hattâ efvâh dilinde “Hasmın karınca ise merdâne bil” diyü bir meşhûr söz vardur. Bu kelâm Hazret-i Süleymân’ın olup karıncaların bir deve helâk idüp yemeleri vardur. Hazret-i Süleymân ol vakt dîvânda iki tarafına hitâb idüp “Hây hây beğler, hasmı karınca olan merdâne bilmek gerekdür” diyü buyururlar. Uzun hikâye olmağın terk olundı.

Cerh: Kızıl ve kara ile mülemma‘ böcek olup râyiha-ı tayyibeden tevellüd ider. Yiyenin aklı muhtelıt olup ve gözi kararup ve sidüği tutılup kasığı ve edeb yeri şişer. Ve bundan üç dirhem içseler rub‘ sıtmasını giderür ve makberede bulunan tılâ itmekle kelefe iyüdür. Ve gülde bulduklarını zeytde eridüp ve bıçağa sürilüp anınla asma budasalar kurt gelmeye ve zararından kurtıla ve hardalla kıl bitüre. Ve seretāna sürilse nef‘ **[İ, 627a]** ide.

Kehle: Beden-i insânda olan urûkdan tevellüd ider. Kara kılda kara ve ak kılda ak olup ve levni sarardur. Ve hâmilenin karnında erkek midür ve dişi midür bilinmek murâd olunsa südi içine kehle korlar. Eğer ortasında çıkarsa dişidür ve illâ erkekdür. Zîrâ erkeğin südi galîz olup suya batduğından bellüdür.

Bergûs: Piredür. Toprakdan tevellüd ider, husûsâ karanlık yer ola. Ve insânın girdüğin hiss idüp basardan dûr olur. Ve kande yumurtlayup ve yavrı çıkardığın kimse bilmez. Ve agu ağacı yaprağının râyihasından olur. Gündüz sâkin ve gice hurûc itdüği cümleye ma‘lûmdur. Ve hakkında Lâmi‘î Çelebi’nin didüği lugazdandur. **Beyt:**

Ol nedür kim giceler çâlâk [ü] cüst

Gündüz oldukda velî hayrân [ü] süst

Der Beyân-ı Hayvânât-ı Bahr u Nehr

Sularda olan hayvânın hadd ü hisâbı olmayup birkaçını zikr idelim. Evvelâ;

Semek: Ya‘ni balık. İki kısım olup biri cimâ‘ ile yumurtadan ve biri balçık ve toprakdan hâsıl olur. Ve envâ‘ı hod gāyet çokdur. Ve cemî‘ balığın üykeni yokdur. Zîrâ sudan çıkmamağla teneffüse ihtiyâc kalmaz ve anın içün dilleri olmayup sadâ virmez. Ve mervîdür ki Hakk celle ve alâ şeytān-ı la‘îni merdûd itdikde deryâ mahlûkātından ibtidâ balığa râst gelüp dir ki “Hakk te‘âlâ insân dirler bir tāife halk idüp dünyâya gönderdi ki deryâda ve karada ellerinden ve şerlerinden bir mahlûk kurtulmaz” dir. Balık dahi varup sâirlerine haber virüp kovuculuk itdüği içün Hakk te‘âlâ dilsiz eyledi ve anları su tabî‘atinde halk idüp burûdet-i âb ile harâret-i azîzeleri bedenlerinde cârîdür. Ammâ cinnîleri olur ki su ile havâ ortasında cem‘ olup üykenleri ya‘ni böğrekleri vardur, teneffüs iderler. Ve bunların dahi envâ‘ı gāyet çokdur diyü söylediklerinden gayri ol kadar cesâmet ü azametlerin rivâyet iderler ki işidenler ta‘accüb idüp râvîsini tekzîb iderler. Kazvînî hikâyet ider ki Bahr-i Muhît’de tüccâr sefînesi sâhil-i deryâda giderken uzakdan bir azamet balık alâmeti zâhir olmağın sâhilde bir limâna girüp yatarlar. Dört gün bekleyüp muttasıl kuyruğı gücle nihâyet bulur ve ba‘dehû kalkup mahall-i maksûda revân olur. Akla ba‘îd görünür ammâ Hakk te‘âlânın kuvvet ü kudretine i‘tikād eyleyen i‘timâd eyler ki ol Deryâ-yı Muhît’i halk iden Hallâk katında öyle bir böceği halk itmek lâ-şey’ olduğına îmân getürür. Ve haberde gelmişdür ki Hazret-i Süleymân aleyhi’s-selâm Hakk te‘âlâdan cemî‘-i ins ü cinn ve hayvânâta bir gün ziyâfet itmek recâ idüp izin virildikde bir sahrâ-yı bî-pâyânda her mahlûka müte‘allik yiyecek tedârük eyledi ki vasf-ı ta‘rîfden bîrûn eşyâ ihzâr idüp salâ-yı ‘âmm itdikde deryâdan bir balık burnı peydâ oldı. Ol vakt yâydan ok çıkar gibi gelüp bir aya burnı gücle nihâyet buldı. “Yâ Süleymân bu günki nafakamı rabbim sana havâle eyledi. Beni doyur ba‘dehû sâ’ir hayvânât gelsün” didikde Hazret-i Süleymân “Var istedüğinden ye” diyicek cümle **[İ, 627b]** mahlûkāt içün tedârük itdüği şeyleri bir anda yutup “Yâ Süleymân! Rabbimin her gün virdüği nafakamın üç bölükde birin yedim. Eksiğin dahi vir ki doyayım” didikde Hazret-i Süleymân “Bu kadar eşyâyı cemî‘-i mahlûkāt içün ihzâr itmiş idüm. Sen hod cümlesin yiyüp bir şey komadın ve gayri şeyi dahi yok” didikde “Yâ Süleymân! Bir böceği bir gün doyurmağa kādir değilsin. Niçün boynuna aldın? Bâkī nafakamı isterüm” diyü da‘vâ itdikde Hazret-i Süleymân şaşup hemân Cenâb-ı Rahmân’a yüz tutup “Yâ Rabbe’l-âlemîn cümle mahlûkātı halk idüp ve

rızkın viren sensin. Kemâl-i kudretine nihâyet yokdur. Mahlûkātın içinde beni hacîl itme, nafakaların ihsân eyle" diyü du'â idüp emr-i Bârî ile cümlesi dağılup gitdiler ve nafakaların buldılar. Ve Hazret-i Süleymân ol balığa "Sen ne ameldesin yohsa dünyâyı getüren balık mısın?" diyü su'âl itdikde "Yâ nebiyyallâh! Ben yeri getüren balığın lokmalarının biriyim ki her gün benim gibi beş yüz balık lokması vardur" dir. والله على كل شي قدير[5263] Ve cümle balıkların eti bârid ve ratb olup kuvvet-i cimâ'a ve balla kuvvet-i cimâ'ı, basarı arturur. Susuzluk ve balgam ve irhâ-yı a'zâ ve aşâvet-i yemîn ve behak-ı esved getürüp sevdâvîlere kemdür. Ödi içilüp boğaza sürülse şişleri giderüp ve yara kanı olan üç dâne hurde diri balık yutsa kurtulur, mücerrebdür. Balığın esnâfı gāyet çokdur. Deryâlardan olan cinnîlerinden ve envâ'ından vâfirleri bahr ve buheyr ve enhâr-ı kebîre fasıllarında zikr olmağın bu mahalde ihtisâr olundı.

Feresü'l-bahr: Zikr-i âtî gibi olup nihâyeti [yokdur]. Bu dahi güzel ve büyükdür ve at gibi kişner ve otlar ve ekser Nîl-i mübârekde bulunur ve timsâhı öldürür dirler. Ve Kazvînî eydür "Şeyh Kāsım nâm kimesnenin yundı Nîl kenârında otlarken bir aygur çıkup aşar ve bir ra'nâ ve müstesnâ tay doğrurur ki misli görülmiş değil. Ve bin filori değer tu'mından ol yundı tayla yine ol mahalle bırakup otladur ki ol aygur yine çıkup tayını görüp koklaşur ve hemân suya gider. Ve tay dahi yanınca suya gidüp gāib olur. Ve Şeyh Kāsım belki yine çıkar diyü ol mahalle kısrağı koyup bekler ammâ bir dahi çıkmaz." Ve bunun derisi defn olundığı yere âfet irişmeye.

Sakangur didikleri iki nev'dür. Biri deryâda olur ve biri deryâ necefinde kum içinde olur. Necef deryâsı didiklerinin suyı olmayup kum deryâsıdur ki Kûfe şehrine bir sâ'at Meşhed-i İmâm-ı Ali Rızâ radıyallâhu anh hazretlerinin makām-ı şerîfleri kurbındadur. Sakangurun bahrîsi Hind deryâsı ve Bahr-i Ummân'dan gelüp ve berrî Necef deryâsı kum içinde olurlar. Erkeğinin iki zekeri ve dişisinin iki ferci olur. Ve sokduğı âdem ölür. Ve âdem şişerse kurtılup sakangur ölür. Şeklen kertenkeleye benzer. Ma'cûn idüp yense mübâlağa şehvet getürür ve elde tutulsa dahi tahrîk-i âlet ider. Ve Serâsem-i Hindî dir ki "Bunun kuyruğından yüzük eyleyüp üstine bir maymûn nakş itseler ve hâdise elinde tutar parmağına geçirdikde diğeri fi'l-hâl der-akab kuvvete gelüp mübâlağa ile saht ve kavî kalkar.

De'âr: Balık cinsindendür. **[İ, 628a]** Burûdet üzre olup urganın çekmek istedikde bilhâssa eli titreyüp tutamaz illâ bir ağaca bağlayup öldükden sonra çıkarur ki ameli bâtıl olur. Ve dirler ki sudan diri çıkdıkda bir kimesne eliyle tutsa ol kadar titredür

[5263] Allah herşeye kādirdir.

ki koyıvirür. Ve muhkem sadâ eyler ki âdeme dehşet ve hafakān getürür. Etıbbâ-yı Hind gāyet hâr mizâclara isti‘mâl idüp ve gayri yerlerde müfîd olmaz.

Kunduz: Balık yer ve karaya çıkar. İnsân gibi kendüye ve dişisine ve evlâdına ayrı husse virüp ve başka yerler. Ve huddâmları olup anların yerleri aşağa olur. Ve evlerine iki kapu koyup birin suya ve birin karaya açar ve yiyecekleri huddâmları getürür. Ve bunun hussesi oğlancıklarına ve riyâh-ı galîza ve fâlice ve lakveye ve nisyâna ve şişlere ve titrer a‘zâya ve süst endâmlara ve a‘zâsı burulmış ve kanı solmış yere ve ahrâc ve ihrâc-ı cenîne ve şîme ve sem‘a ve hevâmma ve cüzâma nâfi‘dür. Sayyâdlar hemân hussesin almak içün avlarlar. Ve bir avcıyı gördükde ayakların kaldırup arkası üstine yatup ve hussesi yok idüğin gösterüp kurtulur. Ya‘ni dişisi ider ve ba‘zıların avcılar tutup ve hussesin tutup kesüp koyıvirürler. Ba‘zıları ölmeyüp suvar hâdım olurlar. Anlar dahi “Ben hâdımım, husyem yokdur” diyü gösterüp kurtulur.

Teyin: Sülün gibi cânevardur. Ba‘zısı ziyâde büyük olur, şöyle ki deryâyı temevvüce getürür. Gāyet ile fesâd idüp sâirleri incitdüği içün emr-i Hakk ile melekler bunı deryâdan kapup Ye’cûc ve Me’cûc vilâyetine atup anlar yerler ve yılan cinsindendür dahi dirler. Hikâyet olunur ki âsumândan bârân ile bir büyük teyin düşüp uzunluğı iki fersahdan ziyâde idi. Ve balık gibi iki azîm kanadları ve gövdesi kaplan gibi pul pul sarı benekleri olup bedîhî bir cânevar dirler. Bunun etin yiyen şecî‘ ve yüreklü olur. Ve bunun ısırduğına kendi etin yedirseler ve yaku itseler iyü olur.

Kelbü’l-mâ’: Ayakları ve elleri uzun olur. Gālibâ porsuk didikleri olmak gerekdür ki döndükce semirür. Ve dirler ki kendüni balçığa bulayup ve timsâh balığı balçık sanup ve ağzından karnına girüp ve yüreğin koparup yer. Bu takrîb ile timsâhı öldürür. Ve bunun yağın götüren timsâh şerrinden emîn olur. Ve menîsi iktihâl ile basara kuvvet virür. Ve mercimek kadar ödi zehr-i kātildür. Ve nikrîs olan derisini çevirüp giyse, ağrısın def‘ ider.

Çekri: Kılıç balığı cinsinden olup içinde bir latīf yağ olur ki gündüz avlandıkda aslâ ol yağ bulunmaz ve gice avladıklarında vâfir bulunur.

Sonus: Başı ve öni kirpiye ve kuyruğı balığa benzer. Eti latīf olup idrâr-ı bevl ider ve derisi uyuzı giderür.

Kuka: Balık cinsindendür. Acîbü’l-hilka cânevar olup başında kavî kılıc gibi bir şey olup gemiyi urdukda delüp geçer. Ve nakl iderler ki pek açıkda kendüsini bir büyük balığın ağzına virüp karnına girüp yer ve sonra bir yerin delüp yine çıkar. Ve öldükde yine yap yap tu‘me ider. Ve derisine kılıç kâr itmediğinden gemilere sararlar.

Kurbağa: Zübâbdan ve balçıkdan olup zuhûrı yer bağırsağı gibi ince ve karacadur. Duhâna benzer. Üç günden sonra eli ve ayağı olur ve günden güne büyür ve bunı **[İ, 628b]** üzüm şerbeti içine kosalar ölüp ve yine dirilür. İbn-i Sînâ eydür "Kaçan sâir seneye muhâlif bir yıl bir yerde ziyâde kurbağa olsa ol yerde tā'ûn olur. Ve Kazvînî eydür "Musul vâlisiyle bir ra'nâ bostânda idik. İçinden hark ile su akmağla vâfir kurbağa hâsıl olmış. Çağrışmalarından ehl-i meclis âciz oldukda hemân bir âkil kimesne bir leğeni yüzi üzre su içine kodukda hemân kurbağalar sâkin oldı" dir. Ve eğer bağırsağı su içre uzadup bıraksalar kurbağının karnın yarup yılan zahmına ursalar nâfi'dür. Ve suda olanı yemek benzi sarardup ve gözi karardur. Ve kurbağayı çölmek içine kosalar kaynamaya hummâ-yı rub'a assalar, giderüp ve şehvet galebe itdirür. Ve avret önine iki pâre atsalar şehveti bâtıl olur. Ve dili hırsıza yedirseler ol işden fâriğ ola ve beyâbis ider. Kanını yüzine süren kimesneye her gün muhabbet ide. Ve ağac kurbağasının yağı sızılı dişe iyüdür ammâ sağ olan dişleri sakınmak gerek. Ve kurbağanın dahi envâ'ı çok olup ba'zı vilâyetlerde câmûs kadar olur. Ve kurbağalar rûz-ı kasımdan sonra ölüp evvel-bahârda dirilürler. Yılan gāyet adûsıdur. Amel-i şem' kurbağayı be-gāyet pişirüp ve bir yere koyup üzerinde cem' olan yağını kar ile ma'cûn idüp parmaklarına sürüp ve âteş-i şem'in söyündirüp ve parmakların yaksa mûm gibi şu'le virüp parmaklarına zarar itmez.

Seretān: Yengecdür. Berrîsi ve bahrîsi olur. Berrîsinin gözleri ve ağızı omuzında olup ve sekiz ayağı olur ve iki cânibine yürür. Ve bir yerde arkası üzre yatan yengec olsa ol yer âfet-i semâvîden emîn olur ve ağaca asılsa yemişi çok virür ve ayağını döğüp kâfûr ve anberle hanâzîri olunsa sürilse iyüdür ammâ bahrîsi gāyet büyük olur ve üstine koz dirler. Irmaklarda olana kerrevîde dirler. Bunlardan kangı cins bulunur ise üç dânesin gölgede kurudup döğüp zeytle mahlût idüp ve fitil idüp keçeye rûgan zeytle yakıldıkda ev içi dolu yengec görine.

Sülük: Küçük parmak kadar olup bununla yaz oldukda kan çekerler. Tamâm mertebe emdikde üzerine tuzlu su dökerler. Koyıvirüp düşer. Ve görmezlikle su içerken boğaza yapışsa hardal dökilüp sirke ve soğan suyıyla gargara iderler. Tırâş olmış yere sürseler kıl bitürmeye.

İnsânü'l-mâ': Suda âdeme benzer bir kuyruklı hayvândur. Dirler ki pâdişâhlardan birine su âdemi getürürler. Keyfiyyet-i ahvâli bilmek içün bir avret ile cem' iderler. Ve bir evlâdı hâsıl olup büyüdükde "Baban ne söyler?" diyü su'âl itdiklerinde "Cümle hayvânâtın kuyruğı götinde olup da acîb insânın yüzine olmışdur" dir ki sakalı kuyruk kıyâs ider.

Benâtü'l-mâ': Avrete benzer. Bahr-i Rûm'da olur ki avâmu'n-nâs su mâliki diyü galat iderler. Gāyet hasnâ ve güzel ve bî-bedel olur. Ve ba'zılar katında Acâyib-i Mahlûkāt'da yazar ki "Ba'zı gemiciler sâhil-i deryâda bir bağ u bostân ve âb-ı revân hâlî yere varup ve rûzgâr muhâlefetiyle birkaç gün anda gezinürler ammâ her gice anda bir cem'iyyet ve hengâme işidürler ve bilürler ki su kızlarıdur. Ve bir yerde gizlenüp **[İ, 629a]** beklerler. Ve su kızları deryâda çıkup ol cem'iyyet itdikleri yere giderlerken ikisini tutarlar. Ve cimâ'larından ol mertebe hazz idüp lezzet bulurlar ki insân avretlerinde bulunmaz. Ve birkaç günden sonra birisi kaçup deryâya gider. Ve ol birini sâhibi muhkem zabt idüp kaçırmaz. Hâmile idüp bir ra'nâ veled doğurur. Ve herîf dahi oğlunı bırakmazazannıyla boş koyuvirdikde kaçup deryâya gider. Ve herîf peşîmân olup feryâd u figāna başlar. Ve gemiye binüp gezerken ol avret yine zâhir olup gemiye yakın gelür. Herîf "Gel!" diyü yalvarur. Gelmeyüp lâkin herîfe vâfir sıdkla garrâ ve zî-kıymet incüler atup deryâya dalar. Herîf ol incülerle müna''am ve kâmrân bâzârgân olur.

Der beyân-ı perendegân ke'l-cevvi havâ

Ya'ni kanadlarıyla havâda uçan kuşlar. Ka'bü'l-Ahbâr'dan olan rivâyet üzre on iki mîlden yukaru uçmayup zîrâ yukarusı gayri mahlûkātla memlûdur. Tuyûrun dahi envâ'ı gayr-i mahsûr olup ve me'kûlâtları dahi muhtelifdür. Ba'zılarının me'kûlâtı luhûmât olup ve bunlar dahi birkaç nev'dür ki kimi yine esnâf-ı tuyûr ve kimi yılan ve kimi tavşan ve sâir sibâ' ve kimi lâşe ve kimi ba'zı böcek ve kimi cerende ve kimi hubûbât ve kiyâh ve kimi balık yiyüp ve kimi âteş ve taş ve timur ve kimi mûr ve kimi rûzgâr ile ta'ayyüş idüp cümleyi esnâfıyla takrîr gāyet-i tafsîl olup tahrîri kābil olmamağla icmâl olundı. Ârif-i billâh olanların ma'lûmlarıdur. Ve tuyûrun envâ'ından dahi icmâlen birkaçını zikr idelim. Evvelâ luhûmât yiyenlerden biri sibâ'u't-tayr. Bir lahmî kuşdur ki bâz dinüp ve doğan dahi dirler. Et yiyüp ve kanadları kuvvetiyle deryâları geçer. Tavşan ve tilkü ve kaz ve ördek ve yabân tavuğı ve sülün ve keklik ve bunun emsâli kuşlar sayd idüp ta'ayyüş ider. Ve bunların hilkatinde cümlenin mu'azzamı sîmurg-ı ankādur ki yüzi insâna benzer. Evvel zamânda halâyık içinde olup çok fesâd dahi idermiş. Şol vakte gelince ki Hanzala Peygamber aleyhi's-selâm zamânında bir pâdişâh, kızını bir pâdişâha bî-hisâb cevâhir ü zevâhir ve nefîs esbâbarla gelin götürürlerken kapup götürmeğle Hanzala Peygamber'e şekvâ itmeleriyle bed-du'â idüp ve benî-Âdem olan yerden def' olmak içün Hakk te'âlâya niyâz itmekle Hakk sübhânehû ve te'âlâ emriyle çâk hatt-ı istivâdan öte bahr-i Muhît'de bir cezîreye atılup mekân tutdı. Kuvvet ve cesâmetde şol kadar ki benî-Âdem içinde iken çıplak sıçanı

veyâ pilici kapduğı gibi deveyi kapup âşiyânına getürürdi. Ve ol cezîrede olan fîl ve arslan ve kaplan ve gergedân ve sâir hayvân kendüye mutī‘ olduğın bilüp birin incitmez ammâ deryâdan azîm balıklar veyâ tînler tutup yer ve bâkīsin bir yüksek yere koyup anlar yerken kendüsi seyr ider. Ve uçdukda gāyet muhill yel gibi ve taşkın su gibi sît virüp ve bahr-i Muhît’de bir gemi yol azıdup ve muhâlif rûzgâr ile gider iken bir karanlık sâye görüp ve sîmurg idüğin bilüp ve altına varmağa cân atup du‘â iderler. Ve hemân emr-i Hakk ile önlerine düşüp selâmete çıkar ve dönüp gider. Ve dirler ki yedi yüz yıl yaşar ve beş yüz yılda tezevvüc idüp eğer yavrusı dişi çıkarsa anası odun taşıyup **[İ, 629b]** ve babası tırnağıyla âteş peydâ idüp dişisini yakup yavrusını tezevvüc ider. Ve eğer erkek olursa hem-çünân babasını yakup anası ana dişi olur. Ammâ şimdi ba‘îd ve mevcûd olmaduğından tabî‘ate ba‘îd gelür. Nitekim halk içre ismi mevcûd ve cismi ma‘dûm olanların biri ankā ve biri kimyâ ve biri vefâdur.

Murg-ı deh: Cezâyir-i Hind’de bir büyük kuşdur, şöyle ki sâyesi bir büyük şehri örter dirler. Şeyh Mecdüddîn’den nakl olunur ki şehr-i Kūs’da bir medresede oturup musâhabet iderken münâsebetle deh kuşı gelüp biri medrese kadar olur ola” didükde şeyh “Hây seyyidim! Bu şehir kadar olur” dir. Ve ba‘zı müsâfirîn dahi dirler ki “Biz ol cezîreye uğradık. Bir yarım yumurtası kubbe-i azîm kadar olup ve kırk kadar kimesne idik. İçine girüp ta‘accüben vâfir raks u semâ‘ eyledik” dirler.

Ukāb: Tavşancıl didikleridür. Gāyet cerî ve kavî olup niçesinde bir acîb hâssa vardur ki kurdı iki pâre ider ve yaşadıkça ziyâde pervâz ider. Ve yavrusını otuz günde çıkarup ve semizliğinde yumurtasının birin aşağı atar. Aç olup bir şikâr bulmadıkda kurdı dahi pâreler. Ve küçük ma‘sûm dahi kapar, gāyet yavuzdur.

Bâz: Aslı bir kuşdur ki doğandur. Ve birkaç kısımdur ki doğandan azmadur. Birine zengele dirler ve birine karagöz arîce ez‘ac dirler ve birine balaban dirler ve birine çakır dirler. Atmaca bunun tevâbi‘indendür. Atmacanın ba‘zı yavuzı olur ki güğercin ve keklik ola dirler. İyüsi yüz yigirmi diremdür ve dimâğından bir direm soğuk su ile sevdâdan olan hafakāna içürseler iyüdür. Ve iktihâli zulmet-i aynı giderür ve balabanın dahi birkaç cinsi olup birine sankār dirler ki halk sungūr dirler, Tatar’da bulunur. Ve birine şâhîn dirler ki cüssede sâirlerinden kücükdür ammâ gāyet yüğrük ve keskin ve yavuz olup ve cümle kuşlara karşu koyup ve hattâ ba‘zı vakit kara kuşı helâk ider ve turnayı alur. Bundan gayri kuş turnayı eğemez dirler. Ve güğercine gāyet adûdur. Koyun kurda musahhar olduğı gibi güğercin dahi şâhîne öyledür. Gördükde kuvveti kesilüp çendân uçamaz olur. Ve kaplumbağaya dahi tırnağı kâr idüp havâya getürür ve havâdan bırakup yere düşdükde pârelenür ve süzilüp kapup yer. Ve bunun bir

cinsine dahi zağanos dirler. Gāyet yüğrük ve kavî ve kuvvetlü olduğından kendüye zahmet virüp ve ömri az olur. Muhassal şâhînin yavuzı tavşancıl ve karakuşı alup ve kaçan karakuş bu tavşancıla hücûm itdükde bunlar arkası üzre gelüp niçelerin yukaru tutarlar. Ve şâhîn dahi şiddet ve gazab ile çaldıkda bunlarun niçesine girdikde sıkup bu takrîb ile helâk iderler. Tuyûr kısmında cüsse cihetinden şâhînden ve cerrende nev‘inden karıncadan cesûr ve yüğrük ve kuvvetlü olmayup şâhîn taşvancıl ve karakuşun bir kanadı kadar yok iken anlar ile mukātele idüp ekseriyyâ gālib olur. Ve karınca dahi ol hakīr cüsse ile on ağrı şeyi baş üzre kaldırup götürür. Yılandan ve ejderden ve akrebden ve arslandan havf itmeyüp anlar karıncadan havf iderler. **[İ, 630a]** Ve hattâ insândan dahi havf itmeyüp yuvasına parmak uzatsa karşu gelüp ısırur ve gāyet yüğrük seğirdür.

Akbaba: Kerkes dahi dinür. Cîfe ve lâşe yedüğiyçün Arablar kilâbu’t-tayr dirler. Gāyet yüğrük olup şarkdan garba varmağa kādirdür. Ve ziyâde kanadlu ve uçucı olup ve şol mertebe kuvvet-i şâmmesi vardur ki dört yüz mîl yerden lâşeyi görüp ve râyihasın alur dirler. Ve ekseriyyânın ömri bin yıla varup ve hasta oldukda âdem eti yiyüp iyü olur. Gözi za‘îf olsa âdem ödne sürüp sıhhat bulup eğer yağın eridüp işitmez kulağa birkaç def‘a tamırzasalar iyüdür. Ve yedi kerre ihtihâli göze fâ’ide ider.

Kartal: Ba‘zılar Nemrûd bunı ulatmışdur dirler ammâ aslı yokdur. Cîfe ekl ider ve bir dâne yumurta ider. Ve bunun ödi zeytle sağırlık ve iktihâl ile beyâz-ı aynı giderür. Ve zıbık yağıyla yüze sürilse makbûl ola ve sağ kanadı kemiklerin yakup mahbûba içürseler muhibb ola ve sol kanadını atsalar ziyâde adû ola. Ve bunun necesi avret cenînin iskāt ider.

Karga: Birkaç cinsdür. Evvelâ alacası ve burnı kızılı olur. Ve söylemesi kābildür. Ve hattâ Engürüs’de Macarca söyledürlermiş. Ve eğer bunun yavrusı çıkduğı gibi kulağına bir nesne kapayup yine yerine kosalar tâ ki karga âvâzın işitmeye, sonra her ne dil ta‘lîm olur ise söyleye. Husûsâ cevizi ziyâde sever ve zahîre ider. Ve ziyâde tama‘kâr olur. Nakl iderler ki ba‘zı kimesneler bir karga yemiş taşıyup bir kumluğa gömer görürler. Üzerine varup açarlar un arûb yemiş saklamış bulurlar ki iki arûb üç kîl olmak üzre dört-beş yumurta yumurtlayup yavrusı ak çıkar. Erkeği dehşet ider. Ana değin kim Hakk te‘âlâ sinekler gönderüp yavruları yedikde siyâh olur ve andan sonra erkeği gelür. Ve ba‘zılar bu ahvâl hemân kuzgūnda olur dirler. Ve ödi insâna şarâbla içürilse bir kadehde mest olur ve dalakın götürene aşk galebe ider illâ karganın başın pişirüp eski sudâ‘ı olan yese kurtılur. Ve derisin bir pâre sofa sarup götürseler eski öksüriği giderür. Ve büyük kara kuzgūn yakup zeytle birbirine sürseler kıl bitürür. Ve

dili yeseler suzulığı giderür. Ve ödin horos ödiyle zulmet-i ayna çekseler giderüp ve saça ve sakala sürseler siyâh ider. Ve Belyâs katında bir siyâh karga başın alup ve menîsin giderüp ve yerine matlûbun oturduğı yerden toprak alup ve güğercin zibiliyle karışdırup içine doldırup ve yedi dâne arpa dahi koyup dört parmak bitdükde döğüp yüzine ve ellerine süresin ve mezkûre değdiresin, bî-karâr ola.

Saksağan: Gāyet hîlekâr olup evin gölgede ve dam üzerine yapar ve yavru çıkarur ve çenâr yaprağıyla saklar. Dimâğını gāliye miskle karışdırup lakveye ve fâlice yedirseler ağrısın kesüp ve kanın kurudup sahk ve gülâbla sabîye yedirseler fasîh ve hâfız olur. Ve ak iliğin üç kerre hammâmdan sonra sürseler behak aklığın gidere ve demirden batdığı yere sürseler âsân çıkar. Ve kılı karınca yuvasına dökülse dağıdur.

Turna: Yazın Rûm'a gelüp ve kışın giderler. Aslâ birbirlerinden ayrılmayup ve birin kılaguz idüp yaylağa ve kışlağa gitdiklerinde **[İ, 630b]** ol kılaguz ardınca giderler. Ve gice ile dahi giderler. Ve bekci korlar ki uyhu gelmesün diyü. Ve aç kaldukda bir göl kenârına veyâ bir büyük su kenârına inüp yiyüp ve sulanup ve ba'dehû kılaguzı tebdîl ider. Ve kalkup ardınca giderler. Ve bir güzel kıtār olup karmakarış gitmezler. Ve şâhîne râst geldüklerinde müstevlî oldığını halâsa sa'y iderler. Ve diyâr-ı Engürüs'de evlerde çok libâslar yavrı iken karasın bulup beyâz tüğ çıkup cümle ak oldukda ziyâde behâya satarlar. Akı hâr ve yâbis olup istimrâra kemdür. Pişirdüp yağın kulağa tamırzalar açup ve iliğin ada soğanıyla ve sirke ile hammâmdan sonra içmek dalağa iyüdür. Ve kuru soğanı kurudup ve döğüp iki dirhem nohud suyıyla mesâne ağrısın giderür. Ve bunun bir cinsine gürgude dirler. Siyâh sorguc anda olur. Şâm'da çokdur.

Laklak: Ya'ni leklek. Cengi meşhûrdur. Ebû Sînâ dir "Zekâvetinden ufûnet-i havâda vebâ zuhûrın anladukda yumurtasın bırakur." Bunun yumurtasına değmek fenâ olup kande kaldı ki kendini incitmek. Ve meşhûrdur ki Şartone nâm kal'ada Memi Harâmî-başı dimekle ma'rûf bir herîfin ocağı üstünde bir çift leylek yuva yaparlar. Evlâdlarından birisi yumurtasın alup yerine bir kaz yumurtası kor. Yavrı çıkdıkda görür ki kendüye benzemeyüp feryâda başladıkda leklekler cem' olup dişisini helâk iderler ve bırakup giderler. Ammâ ol herîfin dahi kendüsi ve cümle ehl-i beyti kırılup kimsesi kalmayup ve evleri dahi vîrân u harâb olur.

Tayrü'l-mâ': Saka kuşı dirler. Boynı ve ayakları uzun olup başında iki bölük zülfi vardur. Bunlar dahi turna gibi birden uçarlar. Ve rehber ve asker tertîb iderler. Ve eti turna eti gibi olup ve necisin suyla karışdırup ve fitil idüp kulağa ve koltuğa ve kasığa yolındukdan sonra urılsa kılı geç bitürür. Ve necisi balla gözdeki batmağı ve

çirki giderür. Ve zırnîh ve nurye katılup kasuğa sürilse kılı geç bitürür. Ve iki def‘ada bi’l-külliye giderür.

Ebâbîl: Ekser-i zamânda güc ile uzak yere sefer ider. Bünyâs eydür “Eğer bunı bir suda boğup ol suyı içürseler ol âdem uyumaya ve eğer bunun birisini boynına bir âdem kıl veyâ mahbûbenin kılını bağlasalar çâk almayınca ol kıl sâhibi uyumaya. Ve dimâğı balla nâzileye ve iktihâli göze yarayup ve dehen-i verd ile ırku’n-nesâya iyüdür.

Bugātü’t-tayr: Ya‘ni ufacık kuşlar ki ra‘nâ sadâ virürler. Ve bunlardan biri tūtí gāyet muhabbetlü kuş olup latīf sadâ ve hoş âvâz işitdükde feryâda başlar. Ve dirler ki birinin dişisi ölse bir gayrisiyle dahi eşlenmeye. Ve erkek öldükde dişisi dahi öyledür. Ve gayri ölince nevha ider ve âvâzından hevâmm kaçar. Ve bunun yumurtası üveyik altına ve anun yumurtası bunun altına konsa çıkar ammâ boynı mutavvel olur.

Fâhite üveyk: Mübârek kuşlar olup âvâzından yılan kaçar. Eti hârr ve muzırr olup lâkin fâlice iyüdür. Kanın zift ve katrân ile buhûr itseler kohulayan kimesne uyumaya.

Nemmâme: Sadâsı hoş kuş olup bu dahi dişisi ölse biriyle dahi eşlenmeyüp ve erkeği ölse dişisi dahi öyle ider. Bunun kanın hayyü’l-âmm üsâresiyle bilmezsizin şerbete katup içürseler aradan mün‘akid ola.

Nevâh: Agyarü’l-levn beyâza mâ’il kumrı gibi savtı gāyet latīf olur, âvâzı dinlenür.

Yûsuf kuşı: [İ, 631a] Buna benzer âvâzından Yûsuf Mısır’da satıldı diyü anlanup kuş dili anlayanlar haber virmişlerdür.

Ebû Berrâneş: Ebû Kalemûn didikleridür. Zîrâ günde birkaç dürlü renkle mütelevvin olur. Boynı ve ayakları uzun ve minkārı kızıl bir kuşdur.

Andelîb: Ya‘ni bülbül. Güle gāyet muhibb ve âşık olup âteş-i aşkı harâretinden bir an söner olmaz. Seretān didikleri maraza eti devâdur. Ve âdem felcesine sarup bağlasalar uyumaz ola.

Derrâc: Havâ güşâde oldukda semiz olup kuvvet bulur ve mütegayyir oldukda zebûn ve za‘îf olur. Latīf eti olup fehmi ziyâde idüp ve mâdde-i menî artırur.

Hüdhüd: Dirler ki insân şîşe içinde su gördüği gibi bu çâk yerin altında suyı görür. Ve yavrusın insân necesine bulaşdururduğı içün gāyet kerîh kokar. Ve yazın ağzın açdıkda sinekler çıkar ve uçarlar. Ve hasta oldukda dağ akrebi yiyüp iyü olur. Etini kurudup ve sahk idüp ve una karışdırup ve etmek idüp ma‘şûkına yedirseler muhabbet ide. Ve gözin yasdık altına kosalar uyhu galebe itmeye ve götüren cüzâm marazından kurtıla ve dilin yanında taşıyan mâdâm ki yanındadur adû gālib olmaya. Ve

yiseler ilm ü fehm ve zekâ sâhibi ola. Ve yüreğin götüren şehvet-i hareket ide ve pişirüp iki kimseye yedirseler birbirlerine gāyet muhabbet ideler. Ve ödüni üç gün sâhib-i lakveye tamrıyup bir karanlık yerde oturılsa nef‘ ide. Ve sağ kanadını bir âdem altına kosa çok uyuya. Ve güğercinliğe tutsi itseler güğercinler kaça. Ve tırnakları sahk olup avret içse hâmile ola. Ve kemüği buhûr olsa ol evden akreb kaçup ve hüdhüd olduğı evde güve olmaya.

Güğercin: Dişisi on dört gün hâmile ola ve yigirmi gün terbiye ider. Ve yılda on gün kadar yumurtlamayup sâir günlerde bi’l-cümle yumurtlayup yavrı çıkarur. Ve yavrusı kangı renk olmak murâd olunur ise balçıkdan yapup ve murâd üzre boyayup su içdikleri yerde koyasın. Hâlet-i cimâ‘da kangısı ana nazar ider ise yavrular öyle ola. Ve hastalığında çekirge yese eti hâr ve ratb olup husûsâ uçmağa kanadlanmış ola. Hafîf ve latīf gıdâdur. Küllî zekâvet ve fehm getürür. Ve tabî‘ati güzel ve ödi göz zulmetin ve dumanın giderür ve şehveti ziyâde ider. Ve gözin yemek basar ve zulmet getürür. Ve ak güğercin ödi zulmet getürür. Ve kemüği döğülüp cerâhate urılsa bitüre. Ve necisin götüren ve kızıl hamâmenin içi ve taşı ve çirki ayırup usret-i bevli gidere. Ve hukne ile isti’mâli kulıncı açup ve berâberi yağla ve çivit ve zeytûn zamkla ceviz yağına bulaşdırup abrasa sürilse levnin tagayyür ide.

Şakrâk: Boyunburan didikleri kuşdur ki yeşil ve sarıya mâ’ildür. Benleri ve kızıl minkārı olup bal arusına gāyet adûdur.

Sâkır: Sarı sandal didikleridür ki çağırkan kuşıdur. Giceyle uyumayup ve gāyet karanlık oldukda iki ayağından bir ağacın budağına asılup muttasıl sabâha dek efgān ider.

Kaşgın: Kargadur. Irâk’da çok olup dişisi erkeğinden ve erkek dişisinden gayri ile cimâ‘ itmez. Yağın ziyâde kaynadup kulağa konılsa sağırlığın aça ve göze sürilse cerâhat ve zulmeti giderür. Ve necisi dehen-i verd avret bir sofa sarup götürse evcâ‘-ı rahme iyüdür.

Tenûtar: Bir kuşdur ki yuvasını hafîfce lifden yapup ve ipden yapup ve kendi **[İ, 631b]** çıkacak bir delük koyup ve iple ağaca asar. Ve bunı pirincden bıçağla boğazlayup kanın meclisde kavgā iden içse kesile ve kamer ziyâdesi ve Zühre sâ‘atinde mahbûba taksalar çirkin ise dahi güzel görine.

Sülün: Havâ açılup bâd-ı şimâl esdikde semriyüp ve cenûbî yeli dahi esdikde zebûn olur. Ve zelzele olmazdan bir sâ‘at evvel idrâk idüp ve bir yere cem‘ olup çağrışurlar.

Keklik dirler. Erkeği âvâzın işitmeden veyâ bâd-ı şimâl esmeden soğur. Ve bir ikisini yumurtasının erkeği ve birkaçını dişisi terbiye idüp vücûda getürürler. Ve bunun bir nev‘i dahi vardur ki çil dirler. Eti takviyet-i bedene iyü olup iki cinsinin dahi lahmi tabî‘atde birdür.

Tūbî: Aslâ çağırmayup sadâ virmez. Necsi bir kuşa düşse muhkem takviyet virür. Ve doğan gördükde üzerine çıkup necs bırakmağa çalışur. Ve birkaçı dahi üşüp tüylerin yolarlar. Ve bunun kursağın kurudup Hacı Bektâş tuzıyla ve yanmış etmekle sahk idüp göze sürdükde aklığın giderür. İbn-i Sînâ eydür “Yumurtası ak libâsı ra‘na boyadur.”

Mükâyâ: Bâdiyede olup âdem gibi ıslık virür. Bir ak kuş olup yılan ile adûdur. Ve Kazvînî eydür “Yuvasını acîb terbiye ile yola yakın yapar.” Eti hâr ve yâbis olup kulunca ve rutūbât gidermeğe iyüdür.

Selvâ: Yelve didikleri vâdî-yi Tîh’de Benî İsrâ’îl üzerine nâzil olmışdur. Ra‘d âvâzını işitdikde helâk olur. Bunun eti tabî‘ati dargın âdeme nâfi‘dür ve leyyinet virür ve gazabı sâkin ider.

Sığırcık: Havâsı latīf olan yerde olur. Ve deyâ-yı Hind’i geçdiklerinde bunları sâhil-i deryâda asılmış odun yerine yakarlarmış. Necsi gāyet çok olurmış. Ve bunı yakup külin hannâka ve cerâhata eküp ve sürmek iyü olup ve necsi temregüyi iyü idüp husûsâ ki pirinc tarlasına bulına.

Usfûr: Serçe didikleridür. Ammâ Arablar mutlak ufak kuşlara dirler. Ufak kuşların hod esnâfı gāyet çok olup tuyûrun behâyîm ve sibâ‘ı mâbeyninde müşterekdür. Serçe etden ve hubûbâtdan ve nebâtâtdan bulduğı şeyi ve kelebek ve sinek dahi avlayup ekl ider. Ve insâna gāyet ünîs olup insân olduğı şuhûr ve kasabât ve kurâlarda olup eğer bir şehrin halkı cümle kalkup gitseler serçeler dahi kalkup bile giderler. Ve yine gelseler anlar da gelürler. Ve ziyâde cemmâ‘ olup bir anda elli-altmış kerre aşmağa kādirdür. Anınçün ömri az olup ekserî bir yıl ancak yaşar. Eti hâr ve yâbis olup ve muharrik-i şehvet olup yeli keser ammâ hılt-i sevdâdiyye peydâ idüp dimâğında ve şakākıl ve cırcır tohmından ve günlükden beşer dirhem ve husyetü’s-sa‘leb cünbed-i sîrset ve lisân-ı asâfirden ikişer dirhem döğülüp balla ma‘cûn idüp iki miskāl isti‘mâl olunsa cimâ‘dan za‘îf olana hareket-i şehvete müfîddür. Ve kanı mercimek unıyla hamîr olup ve fındık gibi zekere sürülüp ayağın yere mudârib cimâ‘ itse acîb hâlet-i şehvete müfîddür. Ve yumurtasın yimek menî artdırur ve necsini gömüp üç gün durdukdan sonra çıkarup nâsûra sürilse gidere. Ve necsin göze kül itseler dûmanın kāl virür.

Yund-kuşı: Yûnânîce atragolidür. Betos ve Frenk dilinde sağrakdan dirler. Bunun eti çiğ ve pişmiş elbette ve elbette mesâne taşına nâfi‘dür. Eğer bir kimse niyyetle serçe tutup bir büyük hâlî yerde oda koyup ve gündüz ile buhûr itseler serçe yüzine yakup يا عصفور يا طاب السرورو بحق الظلمات و النورو بحق الحجاب الاعظم و بحق لاكبر المحزون في الصدر و بحق الظل والحرور اجبر بذالك قلب المكسور **[İ, 632a]** diyüp ve matlûb ismiyle boğazlayup ve kanın bir pâk kaba koyup ve cezveyi kendü karışdırup ve gazâl topuğıyla bulaşdırup ve ol gice tescîm idüp hîn-i hâcetde mezkûr buhûrı yakup ve ka‘b-ı gazâlî ile alup azîmete meşgūl ola, acâyib göre.

Kırlangıc: Eti göze hiddet virüp ve kanın avret içse gayri er istemeyüp şehveti kesile. Ve başın tüğin yasdık altına kosalar kimse üstünde uyumaya. Ve menîsi kuhl ile zulmet-i ayna iyü olup ve yüreğin kurudup sahkla şerbetle içseler cimâ‘a mu‘în ola. Ve necsin çıbana yaku itseler yumuşada ve yuvasın suda ezüp avrete içürseler vaz‘-ı haml ide. Ve cümleden biri kimi alaca ve kimi sarı kuşcağızlar vardur ki ta‘lîm ile akça görse alup üstâdına getürür. Ve bi’t-tab‘ insâna mûnis olan kuşlar bunlardur.

Tāvûs: Hayvânât içinde at niçe azîz ise kuşlar içinde bu dahi öyledür ve müstahsendür. Ve yigirmi beş sene yaşar ve her yıl zîb u zînet virür. Eti hâr ve yâbis olup rûyı hazmı asîr olup bir kimesne ödinden bir dank sergencebîn ile içse yürek ağrısın ve dil ağrısın giderür. Ve yağı uyuşmış a‘zâya sürilse nâfi‘ olup ve kemüği yaramaz göz içün götürülse iyüdür.

Horos: Mübârek hayvân olup ve bâ-husûs beyâz ola. Horos gice artup ve eksildüğin bilür. Ana göre bilüp öter. Ehl-i şer‘ “Arş-ı a‘zamda bir horos vardur ki her namâz vaktinde öter ve yer yüzinde olan horoslar dahi anı işidüp öter” diyü meşhûrdur. Ve ak horos olan eve cin ve şeytān girmez, husûsâ gök gözlü ola ve tâc telli ola ve çatal ola. Ve boğazlamak iyü değildür. Horos ömrinde bir kücük ve değirmi yumurta yumurtlayup ve horos iken kurudup kor, kulunc içün evde tütsü itseler def‘ ide. Ve ödi kuhl ile zulmet ve gaşâveti giderür. Ve kanı kuhle beyâz-ı ayna iyüdür. Ve eğer balla karışdırup zekere sürilse be-gāyet takviyet ve lezzet vire ammâ bu fâ’ide kara tavuk üzerinde ziyâdedür. Döğüşdiklerinde çıkan kanı ehl-i meclise yedirseler gavgā ideler. Ve yüz on altı kerre “Yâ Kavî” ismin kangı horos niyyetine okunsa gālib ola. Karnında billûrî ve âsumânî taş bulunur. Mecnûna asılsa cünûnı gide ve bir âdeme assalar şehveti giderür.

Tavuk: Gâh olur ki cenûb yeli esmeden ve toprak içinde silkinmeden yumurta ider ammâ çendân yumurtasında lezzet olmayup ve yavrusı çıkmaz. Ve böyle yumurtalar cem‘ olup bir kere horos cimâ‘ itse ıslâha döner, piliç çıkarur. Ammâ etin

yemek nikrîs ve bevâsır ve vec‘-ı mefâsıl getürür. Ve ak pilicin on dânesin susam ve soğan ve bâdem ile gice pişirüp yemek şehveti arttırur ve yağı yüzde olan kızıl sivilceleri ve el ve ayak yarıklarını onuldur. Ve kursağını pişirüp döşeğe işer oğlana yidirseler def‘ ide. Ve üç dâne yumurtasın sirke koyup ve güneşde suya koyup bir iki-üç günden sonra çıkarup ve bakla unıyla karışdırup kel başa birkaç def‘a urılsa iyü ide ve necsin şarâb **[İ, 632b]** ve sirke ile içmek kuluncı ve taşı dağıdur ve Belinyas eydür “Kara tavuğın necisin kangı tāifenin kapusı önine dökseler aralarında adâvet ola. Ve siyâh tavuk ödin sehl miskle zekere sürseler cânibeyne gāyet safâ vire. Ve kara tavuk başını cem‘ idüp bir-iki saksı içre avretle hasm olan erin başı altına defn itseler hemân ol an musâlaha olup muhabbet ide.

Berâ‘a: Gündüz uçdukda bir kücük kuşdur ve gice uçdukda âteş pâresi ve şemsek gibi görünür.

Der beyân-ı cem‘u’t-tuyûr: Ya‘ni ufacık kuş gibi böcekler ki cümleden biri zenbûrdur. Kış oldukda evinden taşra çıkmaz ve havâ mu‘tedil oldukda yumurtlayup ve terbiye idüp yavrı çıkarur ammâ evi neden yapduğı bilinmez ve kimse vâkıf olmamışdur. Sirkeye kosalar dirilür ve ipliğe kanadları bağlansa sadâsından sâirleri cem‘ olur. Ve bunlarda birkaç nev‘ olur.

Nahl: Bal arısıdur ki Hakk te‘âlânın kudretiyle kullarına bal yapup it‘âm itmek içün halk olmışdur ki bunların bal yapmada olan sınâyi‘ vü bedâyi‘ine kimseler vâkıf olmayup a‘ceb-i ta‘accübâtdan ve agreb-i garâ’ibden bir şeydür. Cümle dünyâ ta‘accübâtlarının a‘zamıdur. Ve bundan mâ‘adâ bir cins pâdişâhları olur ki adına meyûn dirler ki iki arı kadar büyükdür. Evlâdı da meysûn dirler, birbirlerine mülkleri mîrâsdur. Ve pâdişâhları aslâ taşra çıkmaz, zîrâ cemî‘ arılar taşra çıkarlar. Ol dahi çıksa amelleri mu‘attal olmak lâzım gelür. Ve pâdişâhları içerde birini battāl görse veyâ öli görse taşra atdırur. Ve sakalları ve bıyıkları olur ki gömçe yaparlar. Ve kapuda bekcileri vardur ki her birinin işine birisi karışmaz. Ve birisi bir murdârîde konsa anı bilürler ve içerü komayup boğazlarlar. Balın iyisi evvel bahârda cem‘ olup sâf ve şeffâf ve râyihası latīf olandur. Tabî‘atı hâr ve yâbis olup ka‘r-ı bedenden rutūbâtı çeküp ufûnâtı def‘ eyler. Ve göze ve kulağa kuvvet ve cilâ virür. Ve biraz nâzile peydâ itmesin komaz. Ve bedene sürseler zahmetin giderür. Ve kıvâmı gelince pişirüp tâze yaralar olursa bitürür. Ve köpüği alınmadın ishâl ider. Bârid mizâclara ve pîrlere iyüdür. Genclere ve muhriz mizâclara kemdür. Ekser-i menâfi‘i meşhûrdur. Ve şem‘i hâr ve ratb olup hâssıyyeti diken batmış nesneyi cezb ider. Ve yanında götürmesi gamm ve hemmi giderür ve ihtilâm ider. Remz-i Hazret-i Resûl-i ekrem sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem buyurur ki

“Benim ümmetim şifâ‘ati üç nesneden olup yâ kelâmu’llâhı işiden veyâ bir nîşter ile kan akıdan ve bir kaşık bal yemedendür.” Anınçün her ayın evvelinde âteş görmemiş üç kaşık bal yemek gāyet nâfi‘dür.

Pervâne: Envâ‘ı katı çokdur. Gice ile çerâğa gelüp düşer. Ve düşdüğine sebeb, kendüsin karanlıkda bilüp düşer ve yanar. Şem‘i kapu kıyâs idüp çıkmak ister. Hanîf-i Semerkandî eydür “Halîfe huzûrında bir gice çerâğa vâfir pervâne üşüp şem‘a düşenleri cem‘ itmek emr ider. Yetmiş iki pervâne cem‘ iderler. Cümlesi âharına mugāyir bulunup birbirlerine benzemez.

Kelebek: Yaz günlerinde bağçelerde havâda uçar. Bunun da envâ‘ı çokdur. Bunı sahk idüp penbe üzerine koyup göze ursalar ağrısın giderür.

Zübâb-ı İskender: Bunun da esnâfı bî-hisâbdur. Ufûnâtdan hâsıl olur. Ve hadîs-i şerîf mûcebince bir kanadı zehir ve bir kanadı devâdur. Ve bir nev‘i serçe zibili gibi iki dürlü olup ak libâs üzre kara ve kara **[İ, 633a]** libâs üzre ak görünür. Müddet-i ömri kırk gündür. Ve köpek ve arslanın mahsûs sinekleri olup anlardan gayri hayvânâta gitmezler. Eğer at sineğin bostân içinde gözsüz köstebek delüğine koyıvirseler köstebeği kaçırur. Ve eğer sinek başın kesüp akreb ve zenbûr zahmına ursalar veca‘ın def‘ ider. Ve eğer yakup balla hılt idüp göze sürseler zıyâlandırur ve mesâne taşın dağıdur.

Sivrisinek: O kadar za‘îflikle fîle benzer. İki kanadı olup gāyet ince ve rakîk hortûmını fîlden ve câmûsdan geçirür. Ve içi mücevvef olmağla kan cezb ider ve ömri üç gündür dirler.

Der beyân-ı icmâl-i ahvâl-i hayevân: Ve bundan böyle hayvânâtdan icmâl-i ahvâli budur ki devenin ödi ve deve kuşının erkeğinin kemüği olmaz. Ve atın dalağı olmaz. Anın içün yüğrükdür. Ve balık nefes virüp almaz. Ve her boynuzı olan hayvânın tırnağı ve her tırnağı olanın boynuzı olmayup ve her kulağı zâhir olan hayvân turna ve garâmîk ve arı ve çekirge ve insândur. Ve zahîre peydâ iden ve cem‘ iden insân ve arı ve sıçan ve karıncadur. Ve ihtilâm olan insân ve feres ve kelb ve tavşan ve yarasa ve balıkdur. Ve livâta iden insân ve hımâr ve yabân sığır ve hınzîr ve kedi ve güğercindür. Ve hayvânâtın yavrusı kebâbı ve tavuğın derisi ve kuyunun döşi ve penîri ve câmûsun kaymağı ve kara sığırın yoğurdı ve Bağdâd’ın etmeği lezîz ve a‘lâ olur.

Der beyân-ı mahlûkāt-ı acîbetü’l-eşkâl: Nitekim ulemâ-yı ehl-i İslâm cebel-i Kāf’ın ardında bî-hisâb mahlûkāt vardur diyü yukaruda zikr olunmışdur. Ve bu makūlelerin esnâfına nihâyet olmaz ammâ ba‘zı zamânda acîbe ve hey’et-i garîbe ile hilkat-i insân ve hayvân zuhûr bulur ki insân hayrân olur. Müneccimler anı “Bir tāli‘-i acîbe iktizâsıyla olur” dirler. Evâ’il-i zamânda Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâmın yalnız

doğmuş Unuk nâm kızının iki başı ve iki ağzı ve dört eli ve her elinde ve yigirmi parmağı ve her parmağında ikişer tırnağı olup ve her parmağının tūli yedişer zirâ‘ ve kalınlığı dörder zirâ‘ olup Hazret-i Ali radıyallâhu anhdan menkūldür ki evvel yer yüzinde fısk u fücûr ve ma‘âsiye irtikâb ve zinâ iden Unuk idi. Hazret-i Cebrâ’îl aleyhi’s-selâm Hazret-i Âdem aleyhi’s-selâma bir gün ba‘zı esmâ-yı a‘zam indirüp Hazret-i Havvâ’ya saklamağa virür. Ve Unuk bunı görüp ve uğurlayup şeytān aleyhi’l-la‘neye virürdi. Ve kehânet ve sihre başlar ve zinâ ider. Hazret-i Âdem duydukda bed-du‘â idüp ve Hazret-i Havvâ emîn dir hemân Hakk sübhânehû ve te‘âlâ fîlden büyük bir arslan halk idüp ana havâle ider ve âkıbet helâk ider. Ve bundan bir evlâd doğar ki Ûc bin Unuk didikleri zinâdan hâsıl olup gāyet büyük âdem imiş, şöyle ki tūfân-ı Nûh’da bahr-i Ummân’a girdikde dizine çıkarmış ve ömri uzayup Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm zamânına irişür. Ve Benî-İsrâ’îl vâdî-yi Tîh’de görüp cümlesini bi’t-tūl ve’l-arz basdırup helâk idecek kadar taşdan bir dağı yerinden koparup ve başı üzerine alup bırakmak ister. Hakk celle ve alâ bir kücük kuşun minkārına bir kücük taş virüp gönderür. Gelüp üzerine bırakdıkda **[İ, 633b]** delinüp tavk-ı la‘net olup boğazına geçer. Ve ol kuş ebâbîl kuşı idi dirler ki kırlangıca benzer. Ve andan cüz’î kücük kuşdur. Ve ol taş boğazına geçdikde Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm gelüp dîne da‘vet itdi. Hayvân-misâl bir ahmak âdem olup kābiliyyeti olmamağla Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm elinde olan asâsıyla on zirâ‘ yukaru sıçrayup asâ ile ökçesine urup ve ol asâ ejderhâ olup ve sokup öldürür. Ve menkūldür ki Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâmın kadd-i şerîfleri on zirâ‘ olup ve on zirâ‘ kāmetlerinden yukaru sıçrayup ve asânın boyı dahi on zirâ‘ olup ve on zirâ‘ dahi uzanup ökçesine irişdikde kırk zirâ‘ olur. Ve Ûc’un kāmeti kavl-i muhtelife ile yigirmi üç bin üç yüz veyâ otuz üç bin üç yüz otuz üç zirâ‘ idi dirler. Ve üç bin altı yüz sene yaşamışdur.

Et-ta‘rîz: Ûc kâfir olduğı hâlde ﴿رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾[5264] âyet-i kerîmesi üzere tūfândan necât bulması muhâlif görünür ammâ bunı Hazret-i Nûh aleyhi’s-selâm gemi yaparken gelüp “Yâ Nûh! Beni doyur ben de kereste nakline mu‘âvenet ideyim” dir. Hazret-i Nûh dahi bir çölmekde biraz mercimek çorbası pişirüp ve bir çanağa vaz‘ idüp önine kodukda “Bu ne?” dir. Hazret-i Nûh dahi yiyüp karnın doyurdukda “Bunda ne var ki yiyeyim. Bunun cümlesi benim dudağım ıslatmaz” diyü mu‘âraza ider. Hazret-i Nûh dahi “Bismillâh diyüp ye” didikde “Bunda ne var ki bismillâh diyeyim” diyüp tahavvürle eline alup ağzına dökdükde mu‘cize-i Nûh ile

[5264] Nûh, 26. âyetten nâkıs iktibas.

Hakk te‘âlâ berekât virüp karnı doyunca içüp çanak yine dolu kaldı. Ve ba‘dehû Hind’e varup geminin kerestelerin başı üstine alup getürdi. Gemi tamâm olunca kereste nakline mu‘âvenet idüp lâkin hayvân-misâl bir âdem olup islâm ve küfri fark itmeyüp ancak Hazret-i Nûh’a itā‘at idüp ve tūfânda dahi gemi yanınca gezüp ma‘nâ-yı itā‘atde bulunmağla necât bulup ve ba‘zen Hazret-i Nûh telkīn itdüği kelâm-ı islâmı söylerdi ve hamâkatinden yine unuturdı. Ol zamân itā‘ati sebebiyle necât bulup ve sonra yine mürted oldı dirler. Ve bunun evvelinden helâkine gelince agreb ü garâ’ib hikâyeleri çokdur ve Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâm katl itdüği meşhûrdur. Ve Kazvînî Musul fukahâsından nakl ider ki Muhammediyye Dağı’nda ba‘zı Etrâk zuhûr ider ki kāmetleri dokuz zirâ‘ olup ve bir âdemi tutdukda ol kadar ve dahi ziyâde ardına atarmışlar. Hattâ Musul meliki bunları asker idinmek murâd ider lâkin akılları az ve muhannes olup dîvâeliklerinden ıslâh olup ve terbiyeye kābiliyyetleri olmamağla fâriğ olur. Böyle acîbe mahlûk çokdur.

Zuhûr-ı zirâ‘: Mukaddemâ zirâ‘ ve arşûn didikleri hisâb olmayup Me’mûn Halîfe zamânında zuhûr itmişdür. Andan evvel herkes istedüğine göre ölçüp satarlardı. Me’mûn Halîfe cümleden uzun bir âdem arayup ve âhir kendü hazînedârından uzun âdem bulunmayup anın dirseğinden parmağı ucına değin ölçüp ve ana dahi kîre ve rub‘ ve yarım nişân idüp ba‘de’l-yevm **[İ, 634b]** bu minvâl üzre bey‘ ve şirâ‘ idüp noksân olunmamak üzre fermân idüp ve bundan sonra böyle amel idüp kaldı. Ve Ebû Sa‘îd-i Seyrânî eydür “Kâdı Yahyâ bin Eknüm’den kafes içinde başı insâna benzer ve arkası çıkık bir büyük karga gördüm. Ta‘accüb idüp keyfiyyet-i ahvâlin Kâdı Yahyâ’dan sordukda hemân kafesden sıçrayup lisânla bu beyti okudı:

Ben sadâsı hûb hurmâ südiyle terbiye olmış karga ve kuzgunum. Erkek arslan oğlum bâde-i gülâb râyihaların ziyâde sevüp mest olurum ve kahve içmeğe mâ’ilim. Ve biri göğsüm çıkduğına ana bir kālib olsa gayri olduğından şübhe itmez” diyü söyler.” diyü söyler. Ve zag zag diyü def‘-i savt eyler. Ve sonra hulefâ-i Abbâs’dan birine pîşkeş virürler. Ve İmâm-ı Şâf‘î hazretlerinden mervîdür ki Yemende bir âdem görmişler. Belinden yukarısı iki beden meselâ iki başı ve iki yüzi ve eli ve her şeyi ayrı ve gâhî çekişüp yine barışurlar. Ammâ belinden aşağısı bayağı bir imiş. Ve dahi dokuz yüz altmış beş târîhinde Bosna vilâyetinden bir başlı ve iki bedenli âdem zuhûr idüp meselâ yigirmi yaşında bir büyük oğlan ammâ belinden aşağısı sanki dört-beş yaşında sabî oğlan gibi iki beden zâhir olmış ve karnı karnına gelmiş ammâ göbeğinden yukarusı mükemmel bir âdem ve iki eli ve iki ayağı ve iki zekeri var. Ve necâset itmeyüp ancak gâhî cüz’î tebevvül ider. Ve bevl libâsın incitmesin diyü sünger taşur ve libâsı üzerine

giyer. Ve ol kücük bedenin uzvına ve başına fi'l-hâl doyurup yemek yer ve gâhî yemek yedikce süd gibi bir nesne varup gıdâ olduğunı anlarım diyü söyleyüp niçe zamân bu minvâl üzre yaşar. Hükemâ tāifesi anlara "İkinüzde birden mi acıkup susarsız?" didikde "Ne'am" diyü cevâb virürler. Tabî'at ve hilkatleri bir olup ayırılıcak helâk olurlar diyü ayrılmağa icâzet virmezler. Ve bir âdem bunlara "Aceb ne belâdur" didikde birisi "Anların Allâh beterinden saklasun" diyüp "Bundan beter olur mı?" didikde ol da "Birimiz fevt olup birimiz kaldıkda anı taşımak" diyü cevâb eydür. Ve sonra biri ölüp ve birkaç gün ol biri taşıyup anın râyihasından helâk olur. Ve dahi yedi yüz otuz beşde Mısır'da bir oğlan doğar ki dört eli ve dört ayağı olup yürümeğe kādir olmamağla başı üzre götürürlermiş. Ve dahi Semendre'de bir kâfir avreti dokuz aded hınzîr doğurur, meşhûrdur. Ve Harezmî eydür "Mansûr-ı Sâmî'ye iki boynuzlı bir at ve iki kanadlı bir tilkü getürdiler" diyü nakl ider. Ve dahi zamân-ı evâ'ilde ba'zı tilkü olurmış ki uçarmış didikleri meşhûrdur. Ve Kâdı Iyâz nakl itmiş ki Horâsân'da bir oğlan doğmış ki bir tarafında lâ ilâhe ilallâh ve sol cânibinde dahi Muhammedün resûlullâh yazılmış. Ve dahi Budun semtinde olan Üstüvânî Belgrad'da bir çölmekçinin avreti sekiz dâne köpek oğlan doğurur. Ve bir inek dahi iki başlı buzağı doğurur. Ve Peçuy'da bir âdemin **[İ, 635a]** bir yerden üç oğlu doğup ve büyüyüp her birinin adların Sa'dî ve Sa'îd ve Mes'ûd kor. Âdetullâha muhâlif hikmetler ve acâ'ibler hadden ziyâde olup dört ayaklı tavuk ve dört ve altı boynuzlı koyun çokdur. Hakk sübhânehû ve te'âlânın kudret ü kuvvetine nihâyet olmayup on sekiz bin âlemleri halk iden Allâh kudretinde bu zikr itdüğimiz ednâ hikmetlerinden olup lâkin hilkat cihetinden hâriku'l-âde mûcib-i ibret şeyler olmağla birkaçı zikr olundı. Ve bunun emsâli katı çok olup Hakk te'âlânın kuvvet ü kudretinden binde birin ve uşri âşirinin birin tefsîr ü tastîr eylemek emr-i asîr ve kâr-ı müşkil olup bu zikr olunanlarla iktifâ olundı.

Zuhûr-ı tīn-i mahtûm der-Cezîre-i Limni

Târîhlerde bunun hakkında şöyle tahrîr itmişlerdür ki Hazret-i Îsâ zamânından kalma Felestīn nâm kimesne cezîre-i Limni'de ol tīn-i mahtûm çıkan yerde karâr-gâh idinüp gice-gündüz Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmın firâkıyla zâr u zâr ağlardı. Bir gün agustos ayının yedinci güninde firâkı gālib olup ol makāmda fevka'l-hadd ağlayup yere dökilen gözi yaşından yer kaynayup tīn-i mahtûm çıkar. Ve ilâ hâze'l-ân hikmet-i Hakk ile ol ayın ol güni ve ol vaktinde cûş u hurûş ider. Ve ol kimse hakkında havâriyyûnun biri idi dahi dirler.

El-menâfi': Etıbbâ-yı mücerrebîn kavliyle bunun menâfi'i meşhûrlarından, yeni cerâhate ekseler bitürür ve eski çıbanlara ursalar iyi ider. Ve eğer sirke ile karışdırup

ağulı cânevar sokduğı yere ursalar fâ'ide ide ve hem içüreler. Ve kuduz talayana şarâbla içürseler def‘ ider ve kusdurmağla zahmetin giderür. Ve zehir içeni dahi kay‘ itmekle halâs ider. Ve içüp kay‘ itmekle kalbi kavî idüp ve ferah eyler. Ve eğer sahk idüp ve sirke ile karışdırup ve gül yağı ile katup ıssı şişlere ursalar fâ'ide ide. Ve eğer sahk idüp suda ısladup tā‘ûn eyyâmında suyın içseler fâ'ide ide. Ve eğer muhkem sahk idüp kan akan yaralara ekseler kanın kese. Ve eğer kostarya olan kişi bağırsakların mâ'ü'l-aselle ve tuzlu su ile yudukdan sonra bununla hukne itseler gidere. Ve sıtmaya ıssı suyla ezüp içürseler gāyet nâfi‘dür. Ve baş ağrısına gül suyıyla sürseler gāyet nâfi‘dür. Ve vaz‘-ı hamlde usret çeken hatunlara içürseler halâs ola. Yâdigâr-ı müşerref hazretleri bulmışdur, meşâyıhından nakl-i sahîhdür.

Temsîlât-ı mücerrebîn-ı ukalâ-yı zû-fünûn

Fenn-i târîhe müte‘allik umûr-ı külliyye ve ekseriyye kabîlinden ba‘zı fevâ'id zikrindedür ki dakīka-şinâsân tabâyi‘-i eşyâ ve vekāyi‘ u havâdisi tetebbu‘ ve istikrâ ile bulup isbât itmişlerdür ki zikr olunur.

Temhîd: Ârifân-ı esrâr âferîneş zamâyirinde muharrer-i emr-i mukarrerdür ki nizâm-ı âlem ve ıslâh-ı hâl-i benî-Âdem muktezâ-yı meşiyyet-i ilâhî ve mütezammın-ı fevâ'id-i nâ-mütenâhî olmağla rûy-i zemînde ta‘yîn ve hulefâ ve selâtīn idüp riyâset-i vesâyıtı ile iktār-ı arzı hırâset ve ehl-i bagy ü adâveti siyâset itmeği vesîle-i intizâm-ı umûr u cumhûr **[İ, 635a]** kılmışdur. Ve medâr-ı devleti [5265]﴿تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ﴾ üzerine binâ idüp mülk-i devr-i rûzî ile mağrûr olan zâlim-i cihân-sûzı nazar-ı inâyetden mehcûr ve mansıb-ı saltanatdan ma‘zûl ü dûr ide gelmişdür. Ba‘dehû ibtidâ-yı târîh-i âlem ve asr-ı Hazret-i Âdem'den bu ana gelince tavâ'if-i ümem beyninde âdet-i ilâhiyye ve irâdât-ı aliyye muktezâsı budur ki nev‘-i beşerden her sınıfın temeddün ve ictimâ‘i hâlinde merâtib-i etvâr ve i‘mârî ile vâhid-i bâ-şahs-ı insâniyyenin merâtib-i etvâr ve i‘mârına muvâfık ola. Nazm-ı celîlde [5266]﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا﴾ mefhûmında bu ma‘nâya îmâ vardur. Pes her şahsın ömr-i tabî‘isi yüz yigirmi sene olduğı gibi her tāifenin müddet-i ictimâı bi-hasebi'l-i‘tibâr ekseriyyâ ol mikdârdur. Kuvvet ve za‘f te'lîf ü terkîb sebebi ile ziyâde ve noksâna i‘tibâr ve iltifât olunmaz. Ahad-i tarafeynden tasavvur olunan taraf-ı âharda dahi mütesavverdür. Ve her insânın sinn-i nümâ ve sinn-i vukūf ve sinnü'l-hutātı gibi her devletin ve cem‘iyyetin etvâr-ı selâsesi vardur. Ve her birinin muktezâ-yı tavr-ı âhar melzûmâtına mugāyir idüği erbâb-ı basîrete nümâyândur. Ve her

[5265] Al-i İmrân, 26. âyetten nâkıs iktibas.
[5266] Nûh, 14. âyet.

insânın hâl-i sagirde terbiye-i peder ü mâdere muhtâc olduğı gibi her devletin kıyâm u zuhûrı ta‘assub ve te‘âvün-i ricâl ile olup ba‘dehû herkes a‘mâl ve fikriyyâtı ile esbâb-ı ma‘âşa dest-res bulduğı gibi her pâdişâhın devleti dahi kānûn-ı adli celb eyledüği hazâ’in ve emvâl ile intizâm bulur. Ve her insânın sinn-i nümâsı niçe terakkīden hâlî olmaduğı yevmen-fe-yevmen neşve ü nümâdadur. Ve her bir şahıs sinn-i vukūfda kemâlin bulup niçe bir hâl üzre dururs a her cem‘iyyet evâsıtında bir zamân ber-karâr olur. Ve ber-vefk-ı خير الأمور أوسطها[5267] hakka kā’il ve adle mâ’il pâdişâhlar devletde bu hılâle düşüp ber-fehvâ-yı âyet-i kerîme [5268]﴿وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ﴾ *sâir*den ziyâde mu‘ammer olup adl ü dâd ile rûy-i zemîn âbâd olup ve her memleket ve kişver halkıyla şâyeste-i lutf-i ilâhî ola. Hükûmeti bu makūle şehriyâr-i kabza-i iktidârına tefvîz olunur. Ve her insân sinn-i vukūfdan geçüp sinnü’l-hutāta vardukda havâss ü kuvâ tenezzüle âgāz idüp gitdikçe za‘f-ı pîrî niçe gālib olursa her kavmin ictimâ‘ı hâl-i evâsıtından evâhire varınca zamânü’l-hutātda tamâm bu minvâl üzre olur. Ya‘ni menşe’-i havâss ü kuvâ olan harâret ve rutūbet-i garîziyye noksâna teveccüh itmekle kusûr-ı tagdiye bedenden kuvâya fütûr geldiği her harâret ve rutūbet-i garîziyye makāmında olan vükelâ-yı devlet ve keyfiyyet cihetinden noksâna yüz tutmağla kusûr-ı re’y ve su’-i tedbîrden natír-i havâss ü kuvâ olan asker ve re‘âyâ ahvâli muhtell olur diyü irâde-i keyfiyyet ziyâde oldukça ihtilâl dahi tezâyüd bulur. Her şahsın alâmet-i şeyhûheti saç ve sakal aklığı olduğı gibi her devlet eshâbının zînete meyli nişânetü’l-hutātdur. Zamân-ı vukūf inkızâsından sonra zînet ve refâhiyyete i‘tinâ artar ve vaz‘-ı kadîm mehcûr olup herkes tevsî‘-i dâ’ire-i şân u ünvân itmeğe başlar. Gitdikçe evâsıt-ı nâs mesken ve libâsında mülûke müşâreket mertebesine karîb olur. Zevk u râhat âdet olmağla ricâl-i harb huzûr-ı hazeri gider. Sefer üzerine tercîh iderek hirâset-i memlekete müstelzem envâ‘-ı mihnetdür, fevt olup cem‘iyyet-i i‘tibâriyye zevâl bulur. Gerçi ﴿لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ﴾[5269] fehvâsınca her zuhûr ve inkızâ mahkeme-i ezel **[İ, 635b]** ü âzâlde kazâ vü imzâ olunmışdur. Lâkin kerîme [5270]﴿يَمْحُوا اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾ müfâdınca kazây-ı mu‘allak dahi sâbitdür. Pes bu takdîrce her cem‘iyyet zamânü’l-hutāt nihâyetine varmak lâzım olmayup her şahıs sene-i zarûriyyede hüsn-i tedbîr itmeyüp belki tenâvül-i semm-i katîl hulûlü’l-ecel girü eceli ile olduğı gibi selefde her devlet eshâbı ki kānûn-ı adli a‘mâlde

[5267] Zeyneddîn Irâkî, *el-Mugnî*, II, s.740. İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.
[5268] Ra‘d, 17. âyetten nâkıs iktibas.
[5269] Ra‘d, 38. âyetten nâkıs iktibas.
[5270] Ra‘d, 39. âyetten nâkıs iktibas.

ihmâl eyleyüp cevr mesleğine gitdi. Lâ-cerem kabl-i âvânede ve şevketleri karîn-i zevâl oldı. Ve her sinnü'l-hutāt nihâyetine varınca selâmetle bekāsına irâdet-i aliyye-i ilâhiyye ta'allük eylese ol şahsı bi-nefsihî sıhhat esbâbına mühtedî yâhûd bir tabîb-i hâzıkın hüsn-i tedbîrine mukārin kılduğı gibi her devletin gāyetü'l-hutāt bulûğı murâd olunmak alâmeti mülûkde rüşd ü sidâd ve yâhûd tabîb-i hâzık makāmında hüsn-i tedbîr eshâbı vükelâya iktirân ve istinâddur. Her devletin bekāsının şartı siyâsetdür. Bu dahi yâ aklî ola ki hikmet-i ilmiyyeden bir kısım olan ilm-i siyâset-i mülûk gibi yâ şer' ola. Kitâbu'llâh ve sünnet-i resûlullâhda vârid olan ahkâm-ı ilâhiyye gibi siyâset-i şer'iyye, siyâset-i akliyyeden mugnî olmağla mülûk-i İslâmiyye'ye düstûr-i ameldür. Pes her pâdişâh ki anınla amel itdi, te'yîd-i ilâhî ile mansûr u muzaffer olup dünyâ ve âhiret sa'âdetini buldı. Ve her melik-i gusûm ki mi'yâr-ı şer'iyyeye i'tibâr itmeyüp hevâ vü heves ve dâ'iyye-i nefsine uydı, lâ-cerem gayret-i ilâhiyye zuhûr idüp cüz'î elîm ile cezâsın buldı. Ve her mülûk küffârın bekā-yı devletine medâr siyâset-i aklıyyeye i'tinâ ve i'tibârdur. "Dünyâ küfr ile yıkılmaz, zulm ile yıkılur" türkî mesel bundan nisbet itmişdür. Pes her vaz' u hareket ki biraz dâ'ire-i kavânîn-i şer' ü akl olsa lâ-büdd ol zevâl-i devlete illet olur. Ve her tāife ki zamân-ı umûrını avret eline vire ber-fehvâ-yı hadîs-i şerîf [5271] لن يفلح قوم ولّوا أمرَهم امرأة âşûb-ı herc ü mercden emîn olup felâh bulmaz. Fi'l-hakīka on kadar avret bi-hasebi'l-i zarûr serîr-i hükûmete geçüp zamânlarında halk-ı cihân pâymâl olup her dem kederden emîn olmamışlardur. Ve her vâlî ki süffâk-i bî-bâk ola, kasîrü'l-ömr olagelimişdür. Ve her kat'-ı rızka ma'il olan gāfilin kıllet-i zamânı kānûn-ı aded-i ilâhîde anın gibidür. Ve her şehzâde ki pederini katl idüp yerine geçdi, müddet-i ömri altı aydan tecâvüz iderse bir seneye varmamışdur. Ve her kimesne ki bir devletin zuhûr ve kıyâmına sebeb ola, lâ-büdd ol devlet sâhibi elinde maktūl olagelmişdür. Kezâlik her vezîr yâ emîr ki pâdişâhı iclâs ide, ekseriyyâ anın elinde maktûldür. Her devletde altıncı pâdişâh gāliben hal' oluna gelmişdür. Her çend ki bâb-ı hikmet meftûh ola, esrâr-ı hakāyık-ı mülûkden fâyız olan dakāyık-ı pür-iber gāyete irmez. Evlâ budur ki kümeyt-i hâme ol vâdîden keşîde-i [inân kılına]. Temmeti'l-kitâb. Sâhib-i te'lîf Hâcı Mustafa Halîfe süvârî kaleminden ikinci halîfe olup bin altmış yedi zülhiccesinin on altıncı güni fücceten vefât itmişdür. Rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten.

Ve mütercim-i hâze'l-kitâb Hasan bin Şeyh Hüseyin an-kethüdâ-yı cebeciyân-ı dergâh-ı âlî.

[5271] *Sahîhu'l-Buhârî*, VI, s.10. İşlerinin başına bir kadını geçiren kavim iflah olmaz.

DİZİN

A

Abaka, 750, 752, 1075, 1332, 1337, 1340, 1354, 1365, 1379, 1474, 1523, 1647, 1666, 1673
Abalina, 249
Abaza, 115, 750, 752, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 771, 775, 869, 1192, 1380, 1524
Abdullâh Hân, 1325, 1536, 1725, 1729
Abdülazîz, 1531, 1552, 1563, 1575, 1579, 1720, 1759, 1761, 1774
Abdüllatîf, 1531, 1532, 1536, 1720, 1722, 1731
Abdülmelik, 1193, 1512, 1515, 1517, 1550, 1552, 1578, 1597, 1603, 1612, 1758, 1759, 1760
Âd, 90, 95, 103, 1197, 1268, 1292, 1481, 1796, 1813
Âdilcevâz, 1790
Adududdevle, 1583, 1617, 1621
Afrikıya, 211, 574, 585, 638, 643, 644, 645, 648, 666, 667, 845, 850, 1139, 1142, 1166, 1175, 1176, 1177, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1198, 1204, 1267, 1307, 1314, 1319, 1337, 1566, 1580, 1764, 1751, 1912
Ağrıboz, 156, 163, 164, 171, 172, 229, 336, 1198, 1218, 1219, 1239, 1257, 1261, 1280, 1281, 1545, 1818
Ahısha, 774, 807
Ahlât, 1645, 1780, 1820, 1868
Ahmed Beğ, 1449, 1526, 1682, 1838
Ahmed Hân, 1609, 1627, 1667
Akdeniz, 116, 123, 126, 127, 136, 141, 149, 155, 171, 197, 250, 252, 253, 269, 270, 330, 332, 336, 498, 580, 596, 607, 616, 664, 665, 677, 735, 1167, 1170, 1176, 1179, 1189, 1191, 1197, 1198, 1205, 1209, 1217, 1218, 1219, 1220, 1221, 1222, 1223, 1225, 1228, 1230, 1235, 1236, 1238, 1239, 1242, 1243, 1247, 1248, 1249, 1250, 1267, 1279, 1326, 1327, 1329, 1338, 1340, 1345, 1347, 1355, 1356, 1372, 1382, 1383, 1384, 1484, 1485, 1545, 1803
Akkirman, 117, 687, 749, 752, 1332, 1679
Akkoyunlu, 1323, 1344, 1536, 1542, 1731, 1735, 1738, 1744
Aksarây, 1641, 1645
Akşehr, 884, 886, 1682, 1713, 1818
Akşemseddîn, 1756
Aktegin, 1583
Alâiyye, 250, 1210, 1261, 1345, 1346
Alberto, 718
Albi, 420
Aleksandira, 111, 276, 278, 286, 662, 1302
Alemdağı, 1649
Alfonso, 642, 651, 654, 655, 659, 660, 661, 1128
Allâhdâd, 1715, 1717
Alparslan, 1625, 1628, 1635, 1639
Amâlika, 90, 585, 1295
Amâsiyye, 882, 883, 1338, 1436, 1520, 1526, 1540, 1543, 1641, 1645, 1649, 1681, 1712, 1739, 1806, 1823
Âmid, 1537, 1608, 1643, 1731, 1741, 1782, 1811
Amistirdam, 572, 574, 587
Anatolı, 107, 123, 126, 127, 137, 148, 149, 154, 246, 250, 309, 312, 325, 329, 336, 498, 526, 680, 683, 684, 756, 772, 786, 901, 902, 941, 1152, 1199, 1203, 1209, 1214, 1217, 1218, 1219, 1220, 1223, 1230, 1239, 1249, 1250, 1251, 1257, 1260, 1261, 1262, 1283, 1326, 1327, 1328, 1332, 1338, 1340, 1344, 1345, 1346, 1349, 1353, 1355, 1361, 1365, 1372, 1408, 1409, 1423, 1435, 1438, 1441, 1444, 1463, 1474, 1483, 1484, 1485, 1497, 1545, 1803, 1899
Angola, 1190, 1191, 1192

Anibar, 205
Anna, 384, 603, 627, 674, 675
Antakıyye, 1345
Antākıyye, 273, 276, 1297, 1299, 1300, 1345, 1573, 1639, 1750, 1812, 1818
Antalya, 1251, 1252
Argun, 1523, 1534, 1535, 1536, 1647, 1667, 1687, 1715, 1716, 1717, 1725, 1727, 1731
Aristotales, 922, 1369, 1840
Arnevid, 120, 122, 141, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 165, 182, 184, 190, 240, 312, 358, 799, 869, 1074, 1258, 1302, 1380, 1402, 1432
Arslan Beğ, 1540
Artukâbâd, 1742
Asu, 1104, 1109, 1375
Asya, 155, 211, 276, 679, 775, 820, 829, 843, 908, 919, 1008, 1074, 1075, 1103, 1163, 1175, 1176, 1177, 1182, 1338, 1689, 1764
Atina, 155, 156, 163, 164, 167, 168, 171, 336, 339, 1239, 1257, 1818
Atlas, 336, 496, 497, 908, 1167, 1170, 1185, 1190, 1192
Avlonya, 156, 157, 161, 1222, 1258, 1261
Avrupa, 120, 154, 167, 197, 211, 262, 265, 268, 269, 270, 276, 342, 343, 360, 370, 436, 448, 464, 510, 524, 568, 574, 582, 591, 615, 617, 677, 717, 719, 894, 907, 912, 920, 981, 1008, 1018, 1072, 1075, 1101, 1182, 1204, 1764
Ayasofya, 96, 99, 107, 108, 110, 111, 118, 124, 737, 742, 1207, 1235, 1295, 1301, 1302, 1805
Aydın Beğ, 1344, 1526, 1683
Aydos, 133
Ayvo, 910, 913, 935, 979, 1017
Azak, 27, 28, 32, 34, 42, 74, 148, 175, 177, 180, 689, 691, 731, 734, 735, 736, 746, 750, 752, 753, 755, 840, 1203, 1332, 1386, 1452, 1456, 1462, 1524, 1545, 1672, 1706
Âzer, 1293, 1755

B

Bâbil, 87, 88, 89, 90, 116, 197, 207, 294, 372, 783, 821, 934, 1074, 1292, 1293, 1296, 1297, 1299, 1482, 1795, 1820
Bâbür, 1528, 1531, 1532, 1533, 1534, 1536, 1692, 1721, 1722, 1726, 1730, 1738
Bağçesarây, 1673
Bağdad, 208
Bağdâd, 92, 116, 208, 259, 260, 362, 743, 744, 772, 785, 791, 799, 807, 808, 809, 810, 811, 814, 825, 826, 827, 839, 852, 853, 855, 878, 881, 956, 1000, 1022, 1181, 1282, 1305, 1306, 1331, 1336, 1338, 1357, 1361, 1365, 1373, 1434, 1436, 1438, 1442, 1443, 1448, 1463, 1512, 1514, 1519, 1521, 1523, 1537, 1538, 1552, 1553, 1558, 1560, 1561, 1562, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1571, 1572, 1573, 1575, 1577, 1580, 1584, 1591, 1592, 1605, 1608, 1620, 1625, 1628, 1631, 1637, 1650, 1655, 1658, 1663, 1696, 1699, 1700, 1705, 1711, 1733, 1736, 1742, 1744, 1776, 1781, 1782, 1783, 1784, 1786, 1803, 1811, 1812, 1820, 1823, 1837, 1841, 1871, 1915, 1937
Barzelona, 662, 665
Basra, 90, 92, 259, 260, 772, 785, 791, 808, 850, 852, 853, 997, 1000, 1022, 1181, 1275, 1289, 1331, 1434, 1436, 1438, 1449, 1463, 1513, 1519, 1530, 1531, 1563, 1566, 1576, 1588, 1597, 1620, 1625, 1700, 1706, 1719, 1721, 1750, 1752, 1755, 1758, 1787, 1803, 1811, 1812, 1828, 1838, 1841, 1845, 1850
Batlamyus, 117, 118, 302, 409, 414, 454, 493, 494, 497, 567, 580, 1299, 1301, 1369
Baverya, 387, 389, 409
Baybars, 1513, 1577, 1665
Bayburd, 1537
Baykara, 1533, 1534, 1718, 1723, 1725, 1730

Baysungur, 1531, 1532, 1534, 1537, 1539, 1719, 1720, 1721, 1722, 1724, 1725, 1734, 1738
Bebe, 809, 810, 1435
Bebe Süleymân, 809, 810, 1435
Bec, 91, 92, 169, 174, 178, 179, 256, 275, 335, 351, 355, 363, 365, 370, 371, 377, 383, 394, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 413, 428, 429, 446, 447, 525, 552, 557, 558, 559, 606, 710, 738, 1383, 1385, 1386, 1387, 1389, 1390, 1391, 1393, 1394, 1395, 1397, 1398, 1400, 1404, 1407, 1409, 1410, 1412, 1414, 1415, 1420, 1434, 1459, 1462, 1480, 1509, 1803
Belgrad, 136, 174, 177, 362, 363, 366, 368, 441, 447, 525, 529, 530, 559, 561, 562, 563, 564, 565, 1388, 1407, 1409, 1417, 1419, 1429, 1430, 1431, 1433, 1457, 1461, 1462, 1467, 1940
Benefşe Hân, 828
Bengâle, 843, 847, 858, 891, 1058, 1062, 1067, 1068, 1535, 1696, 1727, 1798
Benî-Hafs, 1314
Benî-Hâlid, 1181
Benî-Hâşim, 1307, 1316
Benî-Katâde, 1316
Benî-Kelb, 1307
Benî-Mâlik, 808, 1443, 1449
Benî-Ramazân, 1322
Bereket Hân, 750, 752, 1525, 1665, 1673
Berkyaruk, 1628, 1629, 1635, 1640, 1654
Bevarya, 386, 387, 389, 394, 395, 398, 399, 402, 409, 420, 446, 449, 450, 452, 498, 510, 534, 604, 726, 1389, 1810
Bıyıklı Mustafa Paşa, 1431, 1433, 1435, 1436
Bihzâd, 790
Boğazhisârı, 1220, 1223, 1230, 1257, 1261, 1677
Boğdan, 121, 126, 132, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 176, 345, 530, 696, 697, 702, 886, 1346, 1347, 1408, 1409, 1450, 1451, 1461, 1681, 1803, 1807
Bohemya, 149, 176, 361, 373, 376, 384, 385, 392, 396, 398, 399, 412, 413, 414, 416, 418, 420, 421, 422, 423, 427, 432, 435, 436, 437, 452, 457, 459, 465, 480, 507, 696, 699, 726, 1380
Bokrât, 1298, 1889, 1917
Bolonya, 202, 210, 234, 270, 274, 278, 280, 295, 368, 414, 423, 428, 429, 430, 431, 433, 436, 464, 467, 469, 474, 695, 696, 697, 698, 700, 705, 709, 729
Bosna, 120, 128, 135, 149, 173, 176, 179, 180, 181, 182, 189, 190, 312, 367, 569, 605, 1245, 1398, 1403, 1407, 1432, 1807, 1939
Bovarya, 375, 419, 452
Bozantin, 103, 105, 108, 113, 1296, 1802
Budin, 117, 355, 360, 365, 366, 368, 447, 525, 529, 562, 710, 1399, 1407, 1419, 1809
Buhârâ, 824, 829, 830, 831, 834, 836, 838, 839, 1522, 1535, 1611, 1624, 1655, 1657, 1661, 1704, 1726, 1729, 1790
Buhtunnasr, 88, 208, 763, 1284, 1286, 1295, 1297, 1298, 1481
Burgos, 124, 651, 666, 668, 672, 1223

C

Câbülka, 91, 1165
Câbülsa, 91, 1165
Calinos, 494, 497, 567, 1301
Câlût, 1295, 1765
Celâlüddevle, 1619, 1624, 1626, 1688
Cemşîd, 776, 782, 783, 787, 819, 1286, 1287, 1292, 1531, 1697, 1720, 1846, 1847
Ceneviz, 197, 203, 205, 207, 213, 215, 219, 222, 240, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 266, 267, 269, 279, 295, 305, 319, 324, 470, 531, 558, 622, 626, 717, 756, 757, 1116, 1172, 1247, 1259, 1261, 1346, 1347, 1380

Cengiz, 748, 750, 752, 763, 778, 818, 822, 825, 826, 828, 830, 841, 893, 901, 902, 907, 1075, 1317, 1318, 1319, 1323, 1338, 1340, 1347, 1348, 1355, 1379, 1471, 1474, 1483, 1521, 1523, 1524, 1525, 1527, 1529, 1544, 1575, 1576, 1657, 1660, 1662, 1672, 1674, 1679, 1684, 1699, 1702, 1716, 1789, 1792
Cermanya, 200, 203, 205, 206, 216, 268, 330, 336, 371, 374, 375, 377, 379, 384, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 406, 408, 409, 413, 414, 425, 435, 436, 447, 448, 453, 454, 464, 468, 469, 473, 474, 475, 479, 481, 484, 488, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 500, 505, 507, 510, 513, 515, 516, 518, 520, 521, 524, 525, 530, 531, 542, 558, 567, 568, 582, 591, 595, 597, 600, 713, 848, 1167, 1380, 1385, 1390, 1409, 1810
Ceyhûn, 762, 784, 823, 828, 829, 830, 831, 1196, 1530, 1536, 1613, 1618, 1625, 1659, 1703, 1716, 1718, 1720, 1722, 1729, 1756, 1787, 1790, 1810, 1812, 1813
Cezâyir, 115, 196, 659, 1167, 1168, 1169, 1170, 1172, 1173, 1175, 1181, 1190, 1192, 1194, 1203, 1204, 1244, 1249, 1250, 1256, 1263, 1265, 1338, 1734, 1766, 1812, 1929
Cuci, 750, 752, 1525, 1672, 1675
Cürcân, 818, 1267, 1518, 1519, 1556, 1566, 1607, 1613, 1616, 1617, 1622, 1625, 1687, 1718, 1750, 1789, 1814, 1817, 1819

Ç

Çaldıran, 778, 779, 1543, 1745
Çeh, 115, 135, 136, 147, 361, 372, 376, 385, 396, 414, 416, 421, 435, 436, 559, 695, 728, 1346, 1347, 1380, 1382, 1383, 1386, 1407, 1681, 1808
Çehrin, 91, 92, 687, 694, 1384, 1414, 1419
Çinsink, 951

D

Dahhâk, 90, 776, 777, 787, 793, 794, 1292, 1293, 1481, 1757, 1759, 1824
Dakyanus, 1301, 1804
Daltaban, 1435, 1437, 1439, 1441, 1445, 1447, 1449, 1838
Dârâ, 117, 118, 776, 780, 1297, 1298, 1299, 1300, 1482, 1853
Deylem, 1299, 1516, 1518, 1567, 1607, 1608, 1616, 1620, 1790
Dımaşk, 1293, 1335, 1345, 1512, 1550, 1564, 1637, 1665, 1700, 1710, 1740, 1749, 1824
Dicle, 78, 780, 1301, 1434, 1443, 1553, 1569, 1575, 1576, 1664, 1781, 1783, 1787, 1792, 1811, 1812
Dimetoka, 126, 1545
Dimyât, 375, 1176, 1252, 1253, 1261, 1338, 1565
Dînever, 1518, 1616, 1718
Diyârbekr, 1308, 1311, 1322
Diyâr-ı Bekr, 148, 780, 886, 1308, 1311, 1322, 1435, 1447, 1520, 1523, 1536, 1537, 1538, 1542, 1621, 1626, 1628, 1631, 1635, 1662, 1706, 1731, 1733, 1736, 1741, 1744, 1781, 1782
Dobravenik, 180, 184, 185, 1244, 1258, 1816

E

Ebher, 1516, 1609, 1656
Ebrehe, 1262, 1288, 1303
Ebû Bekr, 812, 814, 892, 1303, 1481, 1511, 1533, 1538, 1549, 1563, 1575, 1578, 1633, 1652, 1653, 1699, 1717, 1718, 1724, 1737, 1748, 1761, 1827
Ebû Hüreyre, 839, 1856
Ebû Kubeys, 1590, 1758
Ebû Müslim, 827, 828, 1335, 1355, 1517, 1552, 1610, 1616, 1763
Ebû Sînâ, 1922, 1931

Ecderhân, 734, 735, 737, 742, 746, 748, 750, 752, 762, 828, 965, 1677
Edirne, 123, 124, 125, 381, 382, 751, 752, 882, 883, 1338, 1419, 1434, 1435, 1452, 1545, 1675, 1712, 1807
Eflak, 121, 126, 132, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 176, 345, 346, 442, 530, 696, 697, 702, 1074, 1346, 1347, 1380, 1408, 1409, 1451, 1675, 1681, 1803, 1807, 1840
Eflâtūn, 97, 155, 164, 1296, 1299, 1765
Efrâsiyâb, 99, 763, 821, 823, 1295, 1536, 1729, 1865
Eğinli Muhammed, 1419, 1427, 1442
Elbistân, 1539, 1641, 1645, 1666, 1707, 1738, 1817
Elburz, 765, 768, 831
Elyesa‘, 1296, 1580
Endelüs, 1139, 1140, 1297, 1299, 1309, 1310, 1312, 1337, 1357, 1366, 1515, 1550, 1566, 1582, 1600, 1751, 1766, 1767, 1771, 1772, 1823, 1827
Eneriko, 642, 652, 656
Engürüs, 103, 135, 353, 569, 606, 1380, 1490, 1809, 1810, 1814, 1822, 1930, 1931
Enûşirevân, 776, 787, 807, 1302, 1303, 1617, 1697
Erdel, 51, 120, 146, 149, 151, 173, 343, 344, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 359, 364, 368, 382, 386, 397, 427, 438, 530, 561, 563, 567, 568, 1380, 1383, 1399, 1404, 1405, 1409, 1425, 1429, 1803, 1809, 1814, 1822
Erdeşîr, 818, 1298, 1301, 1482, 1781, 1788
Erzincân, 879, 881, 886, 1538, 1646, 1737
Erzurûm, 148, 774, 807, 879, 1520, 1540, 1643, 1651, 1707, 1732, 1737, 1742, 1746, 1835
Estergon, 1407, 1494
Etiopya, 1177
Evdim, 1207, 1212
Evrengzîb, 594, 643, 845, 850, 851, 852, 853, 1729, 1841

F

Fâtımiyye, 666, 667, 1306, 1338, 1513, 1550, 1580, 1587, 1589
Ferîdûn, 776, 787, 821, 823, 1293, 1649, 1824, 1895
Filemenk, 16, 51, 138, 240, 391, 470, 473, 490, 558, 559, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 576, 578, 582, 583, 587, 589, 591, 592, 595, 606, 616, 622, 626, 640, 643, 714, 717, 844, 845, 847, 848, 849, 850, 853, 1011, 1032, 1033, 1119, 1279, 1380, 1433
Filibe, 126, 127, 132, 1369, 1401
Filipos, 126, 1368, 1369
Filistīn, 252, 1221, 1293, 1765, 1778, 1779
Firdevsî, 1364, 1613
Françesko, 675
Fransa, 92, 94, 103, 120, 203, 205, 207, 209, 212, 216, 218, 219, 220, 227, 248, 256, 260, 261, 265, 269, 271, 273, 275, 282, 289, 309, 310, 335, 355, 360, 371, 374, 375, 381, 384, 386, 391, 410, 414, 447, 448, 452, 453, 454, 455, 456, 470, 473, 492, 518, 519, 521, 545, 550, 558, 566, 570, 576, 582, 587, 588, 595, 596, 599, 606, 609, 610, 614, 617, 620, 621, 622, 624, 627, 628, 629, 633, 639, 640, 647, 648, 652, 654, 665, 666, 674, 675, 677, 711, 716, 717, 721, 727, 729, 730, 738, 749, 897, 898, 1119, 1139, 1149, 1159, 1249, 1389, 1391
Furât, 780, 1196, 1538, 1568, 1645, 1665, 1701, 1708, 1736, 1755, 1781, 1784, 1786, 1787, 1811, 1812, 1813, 1915

G

Galata, 107, 115, 125, 389, 1257, 1329, 1359, 1360, 1363, 1760
Galiçya, 661, 735, 1132, 1140

Galiya, 203, 209, 215, 284, 521, 583, 595
Galya, 205, 283, 520
Gavrî, 1338, 1595, 1655
Gazne, 1308, 1313, 1318, 1517, 1522, 1605, 1611, 1612, 1618, 1626, 1629, 1658, 1661, 1819
Germiyan, 884, 879, 882, 884, 1344, 1527, 1645, 1648, 1684, 1707, 1712
Geylân, 735, 768, 771, 774, 780, 783, 784, 806, 818, 1324, 1348, 1372, 1377, 1516, 1541, 1542, 1573, 1609, 1617, 1696, 1698, 1743, 1841
Gıranata, 650, 670, 658, 659, 667, 670, 672, 1119
Giray Hân, 751, 753, 756, 757, 826, 1525, 1676, 1678, 1699
Girid, 155, 164, 167, 195, 196, 228, 238, 325, 738, 1176, 1198, 1205, 1218, 1219, 1223, 1230, 1241, 1242, 1280, 1281, 1359, 1360, 1382, 1384, 1386, 1391, 1509, 1545, 1568
Gostavo, 718, 725
Got, 155, 263, 282, 305, 359, 360, 465, 470, 524, 651, 711, 717, 719
Gucerât, 1321, 1322, 1528, 1535, 1689, 1692, 1695, 1728
Gücenci Hân, 1536, 1729
Güğercinlik, 137, 139
Gürcistân, 116, 765, 767, 768, 771, 773, 783, 784, 1372, 1658

H

Habeş, 89, 115, 240, 646, 647, 786, 788, 913, 1176, 1177, 1178, 1181, 1182, 1187, 1188, 1189, 1192, 1193, 1195, 1266, 1267, 1286, 1303, 1338, 1339, 1379, 1482, 1696, 1794, 1795, 1912
Haccâc-ı Zâlim, 1335, 1758, 1759, 1787, 1915
Hadramût, 1293, 1795, 1821, 1827
Haleb, 228, 259, 260, 772, 879, 1295, 1299, 1309, 1311, 1312, 1315, 1332, 1335, 1338, 1339, 1340, 1345, 1381, 1513, 1519, 1520, 1523, 1544, 1567, 1573, 1578, 1626, 1635, 1638, 1640, 1644, 1665, 1701, 1708, 1732, 1739, 1746, 1750, 1762, 1821, 1887
Hamâ, 438, 1520, 1564, 1573, 1595, 1645, 1665, 1710, 1739, 1750, 1780, 1812
Hamburg, 473, 475, 478, 479, 480, 482, 506
Hanya, 581, 1199, 1200, 1201, 1203, 1204
Hanzala, 861, 862, 1928
Harezm, 750, 752, 823, 826, 827, 828, 832, 1308, 1518, 1519, 1524, 1525, 1527, 1612, 1613, 1618, 1625, 1654, 1658, 1659, 1662, 1672, 1705, 1718, 1723, 1790, 1810, 1811
Harkıl, 106, 1303
Harpût, 1539, 1738
Harrân, 1293, 1517, 1520, 1610, 1627, 1635, 1645, 1718, 1763, 1781
Hârûn, 1281, 1294, 1297, 1556, 1557, 1558, 1608, 1785, 1832
Hasankeyf, 1643
Haseke, 1438, 1443, 1449
Hayber, 832, 1480, 1511, 1517, 1610, 1748, 1749
Hemedân, 818, 1306, 1518, 1522, 1533, 1566, 1613, 1616, 1621, 1625, 1631, 1655, 1658, 1661, 1668, 1718, 1719, 1745, 1750, 1789, 1823
Hersek, 155, 173, 176, 179, 182, 183, 184, 188, 189, 228, 361, 506, 1245, 1380, 1815
Hezargırad, 132
Hıdırilyas, 526
Hılle, 1309, 1434, 1443, 1448, 1552, 1571, 1629, 1701, 1706, 1736, 1787, 1812
Hırvat, 92, 115, 173, 176, 179, 189, 190, 240, 244, 312, 355, 362, 386, 392, 397, 442, 561, 563, 567, 568, 569, 699, 869, 1074, 1380, 1383, 1386, 1407, 1409, 1416, 1803
Hıta, 89, 114, 412, 762, 825, 826, 941, 965, 967, 1006, 1052, 1074, 1332, 1374, 1518, 1521,

1523, 1524, 1527, 1617, 1630, 1654, 1657, 1660, 1663, 1672
Hicâz, 90, 1287, 1288, 1307, 1514, 1516, 1576, 1588, 1591, 1609, 1750, 1754, 1758, 1794, 1795
Holandiya, 396, 570, 571, 573, 576, 577, 579, 583, 586, 591, 593, 595
Horâsân, 90, 780, 783, 817, 823, 827, 828, 832, 881, 886, 1200, 1308, 1310, 1313, 1318, 1320, 1512, 1517, 1519, 1522, 1527, 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1542, 1552, 1553, 1556, 1558, 1559, 1564, 1566, 1568, 1572, 1598, 1604, 1608, 1610, 1612, 1617, 1619, 1623, 1624, 1628, 1629, 1634, 1654, 1657, 1659, 1661, 1667, 1676, 1685, 1687, 1704, 1715, 1717, 1718, 1720, 1721, 1722, 1724, 1725, 1730, 1738, 1744, 1750, 1753, 1754, 1756, 1761, 1763, 1789, 1790, 1818, 1825, 1832, 1940
Hoten, 89, 114, 412, 704, 749, 762, 902, 941, 1074, 1332, 1374, 1521, 1530, 1660, 1719
Hovanki, 1001
Hûd, 87, 91, 99, 304, 1165, 1293, 1481, 1611
Hudâbende, 779, 1667, 1746
Hudâdâd, 1530, 1715, 1716, 1718
Hulâgû, 1359
Humus, 1314, 1520, 1564, 1573, 1635, 1665, 1710, 1750, 1756, 1762, 1779, 1780, 1812
Huneyn, 50, 1299, 1480, 1511, 1748
Hungarya, 174, 342, 343, 345, 353, 364, 365, 368, 392, 397, 409, 413, 429, 437, 438, 439, 440, 525, 698
Hûristân, 1513, 1531, 1566, 1587, 1624, 1631, 1670,
Hûşenk, 763, 1292
Huvayko, 1016, 1040
Hülagu, 750, 752, 763, 818, 822, 826, 827, 828, 841, 881, 907, 1075, 1332, 1337, 1340, 1345, 1347, 1354, 1357, 1365, 1379, 1513, 1520, 1523, 1544, 1577, 1588, 1647, 1663, 1673, 1690, 1712, 1789

I

Isfahân, 100, 779, 781, 782, 783, 794, 804, 806, 816, 886, 1275, 1308, 1325, 1513, 1519, 1538, 1613, 1620, 1625, 1628, 1632, 1635, 1652, 1656, 1659, 1685, 1702, 1705, 1718, 1733, 1737, 1745, 1750, 1811, 1814, 1824, 1826, 1894
Istahr, 818, 1541, 1652, 1686, 1743, 1751, 1787, 1788

İ

İdrîs Hân, 1674
İlyâs Beğ, 1526, 1683
İnal, 1579, 1599
İncîl, 379, 554, 555, 722, 729, 789
İnebahtı, 51, 155, 156, 161, 163, 164, 167, 168, 170, 1258, 1261
İngiltere, 601, 624, 625, 629, 630, 631, 633, 634
Îrân, 90, 91, 114, 116, 775, 776, 778, 780, 782, 784, 787, 788, 805, 806, 807, 817, 820, 821, 826, 831, 844, 878, 881, 885, 886, 964, 965, 1295, 1297, 1304, 1325, 1332, 1336, 1341, 1345, 1346, 1357, 1369, 1371, 1374, 1379, 1474, 1483, 1484, 1485, 1521, 1522, 1523, 1536, 1543, 1663, 1729, 1781, 1787, 1801
İpsala, 1223
İrlanda, 624, 633, 634
İsfehân, 886, 1325
İsfendiyâr Beğ, 1683
İskender Beğ, 160, 1741
İskender Hân, 1535, 1536, 1727, 1731
İskenderiyye, 94, 95, 111, 117, 156, 157, 273, 340, 375, 1167, 1177, 1201, 1250, 1253, 1254, 1255, 1260, 1261, 1267, 1287, 1299, 1302, 1338, 1374, 1377, 1578, 1581, 1585, 1587, 1772, 1773, 1816, 1817
İskılavon, 354, 397, 421, 442, 696, 711

İspanya, 120, 141, 159, 160, 211, 215, 216, 218, 227, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 268, 269, 278, 279, 309, 310, 311, 315, 324, 325, 330, 332, 334, 335, 336, 337, 340, 376, 385, 386, 412, 448, 455, 470, 473, 490, 496, 497, 558, 567, 568, 570, 573, 574, 576, 582, 591, 594, 596, 597, 598, 603, 604, 605, 622, 624, 634, 640, 642, 647, 648, 649, 650, 651, 657, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 671, 673, 677, 845, 846, 849, 850, 869, 1027, 1032, 1116, 1118, 1122, 1123, 1124, 1125, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1142, 1144, 1164, 1166, 1172, 1175, 1195, 1247, 1261, 1262, 1270, 1297, 1379, 1551, 1604, 1846
İsrâfîl, 1881, 1882, 1889
İsrâîl, 1253, 1284, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1482, 1747, 1778
İstanbul, 94, 95, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 134, 137, 142, 148, 149, 150, 154, 162, 172, 173, 190, 211, 227, 238, 239, 250, 258, 259, 273, 282, 298, 305, 322, 349, 355, 361, 389, 454, 526, 679, 684, 687, 702, 708, 717, 725, 735, 738, 750, 752, 755, 756, 757, 760, 763, 764, 766, 767, 799, 872, 880, 881, 907, 1074, 1198, 1199, 1201, 1203, 1204, 1205, 1206, 1208, 1210, 1211, 1213, 1214, 1217, 1218, 1219, 1221, 1223, 1228, 1235, 1249, 1251, 1257, 1260, 1261, 1262, 1267, 1279, 1295, 1296, 1301, 1302, 1328, 1331, 1338, 1340, 1361, 1363, 1373, 1412, 1417, 1422, 1433, 1449, 1450, 1452, 1463, 1481, 1520, 1533, 1555, 1556, 1579, 1642, 1647, 1649, 1665, 1673, 1678, 1712, 1725, 1735, 1746, 1755, 1760, 1787, 1803, 1804, 1826, 1838, 1887
İstanköy, 1228, 1260, 1398, 1803
İsvec, 54, 90, 91, 112, 120, 155, 309, 337, 355, 359, 374, 376, 381, 383, 384, 385, 386, 391, 392, 394, 404, 405, 414, 416, 437, 442, 459, 467, 469, 470, 472, 481, 488, 510, 524, 531, 550, 559, 651, 696, 709, 711, 713, 714, 717, 719, 720, 721, 722, 725, 727, 736, 746, 1384, 1452, 1458
İtalya, 159, 160, 183, 186, 189, 192, 193, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 235, 237, 240, 242, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 262, 265, 267, 268, 269, 276, 280, 283, 286, 287, 294, 295, 297, 299, 300, 301, 302, 305, 308, 309, 312, 313, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 334, 335, 336, 339, 342, 360, 363, 375, 384, 395, 396, 412, 414, 440, 441, 447, 448, 454, 456, 470, 473, 494, 497, 518, 520, 572, 582, 583, 599, 604, 615, 647, 651, 674, 677, 680, 711, 717, 726, 749, 898, 937, 979, 1204, 1218, 1219, 1245, 1380, 1460
İzmir, 250, 258, 259, 389, 884, 1261, 1372, 1713
İznik, 111, 1302, 1806
İznikmid, 137, 1218, 1219, 1251

K

Kadıköyi, 107
Kādirbirdi, 1676
Kāhire, 117, 149, 150, 1261, 1337, 1380, 1513, 1582, 1586, 1587, 1774, 1778
Kalenderhâne, 1726
Kalvin, 359, 387, 592
Kamaniçe, 1383, 1384, 1386, 1433
Kampaniya, 203, 209, 312, 571
Kanato, 712, 718
Kandehâr, 812, 814, 818, 1325, 1532, 1534, 1535, 1715, 1716, 1718, 1723, 1725, 1731, 1797
Kandîlli, 195

Kangırı, 1520
Kanija, 367, 440
Kanlıca, 440
Kapamya, 308, 313, 315, 320, 327, 328, 330, 336, 342, 505, 647, 1247
Kapanas, 521
Karaboğdan, 1675, 1680
Karadağ, 157, 166, 182, 184
Karadeniz, 96, 107, 113, 116, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 132, 136, 148, 149, 151, 154, 205, 246, 250, 269, 270, 368, 498, 525, 526, 529, 678, 680, 683, 687, 711, 750, 752, 754, 765, 767, 768, 1203, 1267, 1279, 1302, 1326, 1327, 1329, 1338, 1340, 1372, 1377, 1382, 1383, 1484, 1485, 1520, 1545, 1649, 1672, 1803
Karâmita, 1331, 1336, 1513, 1564, 1565, 1566, 1568, 1583, 1588, 1623
Karategin, 1649
Kastilya, 650, 651, 656, 658, 661, 663, 668
Kaşgar, 829, 909, 911, 955, 964, 1075, 1530, 1532, 1627, 1719, 1723
Katâde, 1316, 1514, 1590, 1591, 1598
Katarine, 625, 675
Kavkink, 952, 1034, 1041, 1091, 1101
Kavku, 1041
Kayıtbay, 1595
Kaysarıyye, 106, 1539, 1641, 1645, 1750
Kazak, 679
Kazgān, 1668, 1679, 1703
Kazvîn, 782, 1513, 1516, 1518, 1519, 1587, 1609, 1616, 1619, 1625, 1656, 1658, 1688, 1745, 1750, 1816, 1817, 1827, 1851
Kazvînî, 1275, 1807, 1817, 1818, 1821, 1829, 1831, 1851, 1857, 1886, 1894, 1901, 1910, 1924, 1925, 1927, 1934, 1939
Kefe, 750, 752, 754, 756, 757, 1203, 1524, 1525, 1672, 1677, 1678
Kemâh, 881, 1711, 1741
Keyhüsrev, 776, 821, 1641, 1643, 1704
Keykâvus, 776, 802, 821, 1296, 1643, 1835, 1865
Keykubâd, 776, 1296, 1354, 1644
Keyûmers, 90, 775, 842, 1292, 1325, 1692
Kıbrıs, 94, 95, 196, 229, 238, 336, 674, 677, 1198, 1201, 1205, 1206, 1207, 1211, 1212, 1218, 1219, 1230, 1232, 1244, 1249, 1250, 1280, 1281, 1345, 1346, 1351, 1352, 1545, 1643, 1751, 1803, 1875
Kılıc Hân, 892
Kılıçarslan, 1640, 1643
Kırım, 148, 154, 246, 250, 309, 688, 729, 739, 749, 750, 752, 753, 754, 756, 757, 761, 762, 763, 764, 767, 830, 1319, 1332, 1452, 1506, 1524, 1525, 1536, 1647, 1672, 1678, 1699
Kıtmîr, 1807
Kinksi, 986, 996, 1004, 1017, 1027, 1034, 1100
Kirkor, 1255
Kirman, 90, 687, 689, 780, 783, 818, 913, 1263, 1306, 1310, 1313, 1317, 1341, 1519, 1524, 1527, 1530, 1531, 1532, 1539, 1566, 1604, 1614, 1619, 1622, 1626, 1634, 1652, 1653, 1656, 1658, 1684, 1685, 1687, 1718, 1721, 1723, 1738, 1811, 1826, 1829, 1870
Konya, 1299, 1326, 1327, 1340, 1344, 1345, 1346, 1484, 1485, 1526, 1544, 1635, 1639, 1643, 1651, 1681, 1807
Koron, 168, 170
Korsuka, 251, 252, 253, 302, 331, 1198, 1218, 1219, 1247
Kosova, 136, 138, 140
Körfes, 156, 182, 191, 192, 193, 194, 197, 228, 1198, 1218, 1219, 1244, 1460, 1467
Köstendil, 144, 1541, 1742
Kudüs, 92, 99, 110, 111, 119, 250, 252, 273, 286, 299, 375, 403, 707, 712, 1209, 1293, 1295, 1297, 1298, 1300, 1301, 1303, 1304, 1332, 1339, 1345, 1380, 1381, 1450, 1452, 1461, 1482, 1484, 1545, 1571, 1575, 1585, 1598, 1638, 1759, 1812

Kûfe, 87, 88, 855, 1516, 1552, 1591, 1605, 1623, 1750, 1753, 1754, 1763, 1784, 1785, 1787, 1812, 1925
Kûhistân, 768, 1312, 1513, 1515, 1518, 1587, 1605, 1619, 1808
Kulzüm, 90, 750, 752, 913, 1267, 1276, 1294, 1524, 1672, 1706, 1777, 1828
Kunhuva, 1003, 1022
Kunink, 970, 994
Kurdoğlı, 1910
Kureyş, 1288, 1303, 1464, 1635, 1675, 1749
Kurna, 1443, 1787, 1811, 1915
Kutalmış, 1520, 1625, 1635, 1639, 1650
Kutbuddîn, 1332, 1590, 1641
Kutuz, 1665
Kütâhiyye, 646, 647, 883, 884, 1439, 1545, 1713

L

Lahor, 831, 843, 891, 1325, 1348, 1616
Lârende, 1319, 1526
Lavinsi, 432
Lavronsi, 218, 443
Lefke, 1207, 1210
Lefkoşe, 1206, 1207, 1208, 1209, 1210, 1211, 1212, 1214
Leh, 92, 115, 120, 132, 135, 136, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 174, 176, 240, 279, 344, 354, 355, 361, 363, 372, 375, 386, 389, 395, 409, 414, 421, 422, 425, 427, 428, 429, 430, 436, 454, 455, 470, 498, 524, 526, 531, 561, 567, 568, 603, 625, 678, 679, 680, 682, 684, 688, 693, 695, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 717, 719, 721, 726, 728, 736, 738, 748, 754, 756, 759, 761, 764, 765, 786, 869, 978, 1157, 1173, 1174, 1192, 1346, 1347, 1380, 1382, 1383, 1384, 1386, 1402, 1407, 1409, 1430, 1452, 1456, 1462, 1803, 1808
Loçenberg, 416
Lofca, 133
Lukink, 1039
Luksenburg, 576, 583
Lutenberg, 414
Lutran, 349, 359, 363, 387, 389, 391, 392, 394, 440, 447, 449, 456, 460, 466, 470, 474, 477, 483, 508, 512, 514, 515, 516, 625, 629, 634, 713, 716, 721

M

Macar, 92, 94, 103, 115, 120, 137, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 160, 173, 174, 175, 176, 181, 183, 186, 189, 190, 208, 209, 240, 263, 309, 342, 343, 345, 346, 348, 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 378, 386, 395, 396, 397, 398, 409, 416, 424, 437, 438, 442, 450, 470, 526, 531, 561, 563, 566, 567, 568, 570, 599, 701, 707, 717, 726, 741, 748, 749, 763, 869, 907, 1074, 1297, 1346, 1347, 1380, 1383, 1384, 1386, 1393, 1394, 1404, 1407, 1409, 1411, 1423, 1707, 1803, 1809
Madrid, 660
Makdoniyye, 1298, 1299
Maksimilyan, 362, 569
Malaga, 641, 659, 665, 672, 1261
Malâtıyye, 879, 1295, 1520, 1539, 1640, 1643, 1648, 1707, 1736, 1738, 1780, 1812
Malta, 332, 1230, 1242, 1248, 1280, 1281, 1551, 1768
Manastır, 165, 234, 477, 1204, 1815
Mantova, 213, 218, 224, 232, 264, 265, 266, 268, 567, 568, 648, 657, 671, 677
Mardîn, 886, 1348, 1537, 1538, 1629, 1636, 1643, 1706, 1732, 1737
Margarita, 675
Mariya, 463, 476, 478, 479, 480
Mâriye, 1557
Marmaris, 1261

Mâverâünnehr, 1517, 1530, 1532, 1533, 1534, 1535, 1537, 1542, 1564, 1566, 1610, 1627, 1628, 1630, 1655, 1657, 1659, 1676, 1702, 1714, 1715, 1718, 1719, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1729, 1732, 1738, 1744, 1790, 1870
Mayorka, 332, 662, 671, 1248, 1280, 1281
Mâzenderân, 784, 1321, 1516, 1530, 1605, 1608, 1609, 1617, 1696, 1718
Medâyin, 1750, 1783, 1790
Medîne, 119, 123, 777, 812, 815, 1248, 1289, 1304, 1316, 1335, 1339, 1342, 1344, 1345, 1347, 1356, 1381, 1440, 1492, 1545, 1552, 1570, 1571, 1573, 1577, 1589, 1591, 1597, 1599, 1607, 1621, 1638, 1691, 1748, 1750, 1752, 1754, 1756, 1758, 1760, 1778, 1781, 1800, 1821, 1822, 1827
Medyen, 1294, 1770, 1777
Mekke, 92, 1289, 1293, 1303, 1304, 1307, 1316, 1337, 1338, 1342, 1347, 1440, 1480, 1511, 1514, 1552, 1555, 1565, 1588, 1591, 1598, 1599, 1606, 1628, 1634, 1691, 1700, 1702, 1728, 1748, 1750, 1754, 1756, 1759, 1795, 1819, 1826, 1827, 1871
Meksika, 570, 1131, 1133, 1135, 1136, 1139, 1142, 1147
Mengli Hân, 751, 753, 757, 1525
Menkûb, 751, 753, 754, 756, 757, 1525, 1677
Mensec, 89, 372, 717
Menteşe, 879, 882, 884, 1341, 1645, 1707, 1712
Menûçehr, 776, 793, 1294, 1295, 1617
Merâga, 1522, 1523, 1661, 1666, 1821
Mercidâbık, 1339
Merdâvîc, 1518, 1566, 1608, 1616, 1617, 1620
Merrîh, 470, 496, 497
Merv, 1533, 1593, 1626, 1630, 1654, 1687, 1723, 1730, 1763, 1855
Mervân, 1308, 1517, 1550, 1552, 1610, 1758, 1759, 1761, 1762, 1772
Meryem, 77, 112, 181, 222, 286, 297, 301, 314, 428, 450, 510, 513, 556, 564, 569, 575, 589, 1030, 1266, 1300, 1301, 1302, 1390, 1866, 1881
Merzifon, 1473, 1474
Mesâbîh, 49, 1872
Mesîh Beğ, 1537, 1733
Mezdekyan, 1302
Mısır, 94, 95, 114, 117, 127, 148, 172, 228, 250, 258, 259, 361, 375, 727, 1106, 1167, 1177, 1181, 1182, 1183, 1184, 1189, 1192, 1194, 1196, 1197, 1204, 1205, 1206, 1209, 1211, 1212, 1220, 1228, 1230, 1231, 1252, 1254, 1260, 1287, 1291, 1292, 1294, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1305, 1306, 1314, 1318, 1323, 1332, 1338, 1339, 1361, 1365, 1377, 1441, 1443, 1449, 1465, 1469, 1512, 1513, 1538, 1539, 1550, 1552, 1559, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1571, 1573, 1574, 1577, 1579, 1581, 1585, 1586, 1587, 1589, 1592, 1599, 1600, 1625, 1638, 1641, 1645, 1665, 1672, 1682, 1692, 1700, 1701, 1706, 1732, 1736, 1739, 1751, 1752, 1753, 1758, 1759, 1763, 1766, 1772, 1773, 1774, 1775, 1777, 1783, 1793, 1795, 1803, 1812, 1813, 1819, 1822, 1828, 1832, 1852, 1854, 1873, 1888, 1899, 1917, 1921, 1922, 1932, 1940
Midillü, 1189, 1198, 1220, 1222, 1223, 1260, 1280, 1281, 1545
Mihalic, 137, 1218, 1219
Mîkâîl, 1882
Milano, 202, 210, 215, 217, 218, 247, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 267, 268, 299, 602, 657, 671, 674, 677
Mirrîh, 98, 180, 213, 942, 1193
Miyâfarkeyn, 1659, 1664, 1780
Modova, 139
Moskov, 92, 115, 131, 151, 153, 154, 174, 176, 179, 180, 240, 269, 270, 344, 355, 388, 389, 455, 470, 498, 524, 531, 677, 678, 680, 683,

684, 689, 691, 692, 693, 695, 699, 713, 717, 719, 723, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 745, 746, 747, 749, 753, 754, 756, 759, 762, 764, 765, 771, 783, 786, 806, 823, 828, 1085, 1173, 1174, 1203, 1325, 1348, 1380, 1382, 1383, 1384, 1386, 1391, 1414, 1429, 1450, 1451, 1457, 1460, 1461, 1467, 1469, 1471, 1483, 1506
Mostar, 182
Moton, 167, 170, 701, 1258, 1261
Mudanya, 137, 943, 944
Murâdiyye, 124
Musul, 87, 772, 809, 810, 886, 1293, 1296, 1306, 1307, 1440, 1519, 1520, 1523, 1537, 1538, 1552, 1566, 1567, 1568, 1572, 1584, 1621, 1625, 1628, 1631, 1635, 1640, 1665, 1702, 1731, 1736, 1750, 1763, 1781, 1782, 1811, 1818, 1823, 1927, 1939
Müntefik, 808, 1434, 1435, 1787

N

Nablus, 1750, 1778
Nahcevân, 1633
Nakşibendî, 833
Napoli, 160, 216, 256, 260, 261, 274, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 320, 322, 327, 335, 342, 410, 567, 568, 602, 656, 671, 677
Necd, 956, 1434, 1443, 1588, 1597, 1795, 1921
Necef, 88, 855, 1785, 1786, 1925
Nemçe, 373, 1490, 1501
Nemrûd, 90, 763, 1286, 1292, 1293, 1481, 1781, 1930
Nemse, 92, 94, 112, 120, 130, 131, 135, 147, 149, 160, 175, 176, 177, 189, 190, 200, 203, 205, 209, 210, 212, 215, 216, 218, 223, 228, 236, 240, 241, 243, 245, 256, 257, 260, 261, 263, 265, 267, 268, 269, 271, 273, 281, 282, 296, 297, 298, 305, 308, 309, 310, 324, 325, 327, 330, 335, 336, 337, 342, 343, 349, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 363, 370, 371, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 388, 389, 392, 394, 395, 396, 397, 400, 401, 403, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 418, 421, 422, 423, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 435, 436, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 464, 467, 469, 470, 472, 473, 474, 481, 484, 488, 489, 490, 492, 493, 498, 500, 501, 504, 505, 507, 509, 510, 511, 515, 516, 517, 518, 521, 524, 525, 530, 531, 532, 533, 534, 542, 544, 545, 549, 550, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 565, 566, 567, 568, 571, 573, 574, 576, 587, 589, 591, 595, 596, 597, 599, 604, 620, 621, 622, 624, 640, 647, 654, 671, 674, 677, 678, 695, 699, 702, 707, 710, 711, 715, 716, 717, 718, 721, 723, 725, 727, 728, 729, 730, 736, 738, 740, 897, 898, 1247, 1260, 1346, 1347, 1380, 1383, 1384, 1386, 1387, 1389, 1391, 1394, 1407, 1409, 1414, 1417, 1419, 1429, 1430, 1450, 1452, 1457, 1460, 1462, 1466, 1490, 1503, 1506, 1509, 1803, 1808, 1810
Nesef, 1536, 1703, 1716, 1729
Nesevî, 902, 1521, 1660
Niğbolu, 18, 132, 133, 525, 1346, 1347, 1419, 1541, 1742
Nihâvend, 812, 814, 1530, 1719, 1819, 1824, 1852
Niksâr, 1520, 1641, 1645, 1650, 1671
Nîl, 520, 904, 1180, 1182, 1183, 1184, 1189, 1196, 1197, 1253, 1261, 1294, 1339, 1586, 1596, 1773, 1777, 1784, 1793, 1794, 1812, 1813, 1814, 1822, 1828, 1925
Nîşâbûr, 1515, 1518, 1519, 1533, 1605, 1613, 1619, 1625, 1630, 1654, 1657, 1687, 1705, 1723, 1751, 1821
Nizâmüddîn, 1616, 1643, 1692

Nusaybîn, 1299, 1372, 1482, 1520, 1552, 1635, 1780, 1820
Nûşirevân, 355, 1528, 1672, 1783, 1801, 1849, 1860, 1872, 1898

O

Ohri, 157
Oktaykan, 1662, 1659, 1662
Olcayto, 1670, 1685, 1703
Oldenburg, 476, 478, 481, 482, 485, 486, 487, 488

Ö

Özkend, 1536, 1729

P

Palantino, 514
Palarmos, 368
Pazarcık, 127
Peçuy, 362, 367, 1940
Perendiz, 1259
Perimo, 600
Peru, 570, 1132, 1136, 1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1143, 1147, 1149, 1163, 1166
Petriva, 188, 1244
Pikink, 912, 913, 1013
Pireveze, 1258
Pirimo, 384, 602, 624, 629, 656, 674, 712
Pojega, 173, 174
Polonya, 281, 301
Polya, 309, 310, 320, 323, 324, 346, 349, 1259
Porto, 279, 282, 285, 296, 314, 332, 663, 664
Portukal, 271, 412, 455, 470, 622, 626, 640, 641, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 656, 663, 665, 666, 675, 844, 845, 846, 848, 849, 850, 852, 1000, 1011, 1027, 1032, 1035, 1037, 1081, 1090, 1105, 1106, 1117, 1139, 1190, 1195, 1206, 1207, 1380, 1535, 1602, 1729

R

Rabin, 468
Raçe, 174, 177
Raçil, 669
Rakofça, 363
Resimo, 1199, 1201, 1203, 1204
Reşîdüddevle, 1671
Rıdvâniyye, 1443
Rodos, 725, 1198, 1201, 1223, 1229, 1230, 1232, 1260, 1261, 1280, 1281, 1296, 1545, 1803
Rodoscuk, 122
Roma, 108, 198, 206, 210, 211, 213, 214, 215, 252, 262, 266, 269, 271, 272, 292, 293, 294, 296, 300, 305, 313, 325, 346, 359, 557, 566, 572, 650, 1178
Ruscuk, 132, 525
Rusya, 176, 181, 470, 728, 730, 734, 750, 752, 765, 1074

S

Sakız, 94, 95, 206, 389, 770, 826, 1198, 1223, 1225, 1260, 1280, 1281, 1545, 1803, 1854
Saksonya, 112, 120, 223, 314, 346, 379, 389, 391, 394, 396, 398, 402, 430, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 462, 464, 476, 481, 483, 484, 595, 599, 710, 711, 717, 723, 726, 1429
Sâm, 87, 90, 91, 371, 775, 787, 800, 821, 822, 844, 1165, 1291, 1292, 1564, 1566, 1605, 1618, 1622
Samarka, 1456, 1462
Sâmirî, 1276, 1561, 1783
Samsun, 1520, 1645
Sanmarko, 226
Saragoza, 662, 672
Sebina, 202, 297, 298, 300, 301, 309
Sebte, 269, 270, 478, 663, 665, 1119, 1170, 1173, 1179, 1195, 1217, 1218, 1219, 1249, 1251, 1256, 1257, 1259, 1260, 1261, 1262, 1338, 1341, 1365, 1367, 1551, 1601

Sebüktegin, 822, 1568, 1598, 1611, 1612, 1617, 1623, 1625, 1646, 1819, 1886
Segedin, 364
Seksar, 368
Sekvan, 90, 913, 956, 957, 972, 977, 978, 986, 1007, 1052, 1079
Semendire, 121, 132, 135, 137, 157, 160, 174, 176, 179, 354, 530, 564, 1422
Semerkand, 751, 752, 791, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 887, 890, 1269, 1300, 1307, 1313, 1321, 1323, 1522, 1529, 1530, 1531, 1534, 1535, 1538, 1611, 1627, 1629, 1655, 1657, 1661, 1674, 1686, 1701, 1702, 1711, 1714, 1715, 1716, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1725, 1726, 1729, 1736, 1756, 1761, 1790, 1800, 1825
Serdinya, 200, 212, 216, 253, 254, 255, 256, 260, 261, 296, 299, 301, 309, 312, 330, 332, 335, 386, 648, 657, 671, 677, 1218, 1219, 1247
Serendîb, 88, 842, 851, 853, 854, 855, 893, 1266, 1823, 1842, 1877, 1894
Seyhûn, 762, 823, 1196, 1534, 1614, 1659, 1676, 1715, 1716, 1725, 1730, 1812, 1813
Seylân, 851, 893, 1825
Sicilmâs, 1513, 1602
Sicistân, 1515, 1522, 1532, 1604, 1611, 1613, 1625, 1658, 1661, 1691, 1703, 1723, 1751, 1813, 1914
Sigetvar, 367, 1407
Silifke, 1209, 1249, 1250, 1252, 1345, 1346, 1350, 1351, 1352, 1526, 1681
Silistre, 525, 1451
Silivri, 102, 121, 1257, 1302
Silizya, 396, 414, 696, 717, 726
Sinop, 1645, 1683
Sirem, 51, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 525, 697, 699
Sivardo, 712, 718
Sivas, 879, 881, 1311, 1520, 1536, 1641, 1644, 1649, 1667, 1701, 1707, 1712, 1731, 1733
Sofya, 19, 106, 107, 108, 118, 132, 133, 134, 144, 561, 564, 566, 1369, 1408, 1409, 1417, 1420, 1805
Sumatra, 847
Sühreverdî, 827, 1656
Süveys, 996, 1167, 1178, 1189, 1276, 1766, 1822

Ş

Şâh Ekber, 891, 892
Şâh Ferruh, 1699
Şâh Tahmâsb, 39, 779, 806, 1325, 1541, 1609, 1696, 1699, 1730, 1742
Şâm, 90, 127, 228, 259, 260, 879, 1230, 1261, 1267, 1297, 1299, 1300, 1305, 1306, 1311, 1312, 1317, 1323, 1331, 1332, 1334, 1335, 1338, 1339, 1340, 1345, 1381, 1435, 1512, 1513, 1519, 1520, 1523, 1544, 1550, 1552, 1559, 1561, 1566, 1567, 1568, 1570, 1573, 1574, 1576, 1579, 1580, 1584, 1586, 1589, 1594, 1598, 1610, 1622, 1628, 1635, 1638, 1640, 1644, 1651, 1664, 1701, 1706, 1732, 1739, 1748, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756, 1758, 1759, 1762, 1766, 1777, 1778, 1779, 1820, 1826, 1888, 1931
Şangay, 949
Şanho, 947
Şansi, 895, 911, 950, 955, 972, 1052, 1081, 1097, 1103
Şarken, 466, 1034
Şeddâd, 90, 95, 103, 763, 1197, 1268, 1368, 1773, 1796, 1813
Şehnâme, 822, 1364
Şehrizor, 809, 1287, 1299, 1439, 1576, 1871
Şîrvân, 818, 886, 1322, 1522, 1528, 1529, 1530, 1537, 1541, 1542, 1661, 1674, 1681, 1697, 1699, 1719, 1734, 1743, 1744, 1801, 1827
Şüster, 90, 791

T

Taberistân, 735, 783, 1282, 1325, 1516, 1518, 1519, 1555, 1566, 1607, 1611, 1614, 1617, 1620, 1625, 1657, 1750, 1789, 1801, 1826
Tâclı Hânım, 778, 779, 1543
Taharten, 879, 881, 1707, 1736
Tāif, 1480, 1748, 1795
Tâlekān, 1587
Tālût, 1295
Tamgac, 902, 1660
Tarablus, 1167, 1170, 1172, 1173, 1190, 1191, 1192, 1194, 1203, 1205, 1209, 1256, 1321, 1345, 1739, 1750, 1766, 1778
Tarablusgarb, 1255, 1261
Tarsûs, 1295, 1556, 1559, 1643
Tataristân, 269, 270, 681, 1899
Tebrîz, 782, 783, 810, 818, 881, 1522, 1532, 1533, 1537, 1538, 1543, 1629, 1658, 1661, 1670, 1674, 1696, 1698, 1700, 1712, 1718, 1723, 1725, 1732, 1733, 1736, 1739, 1744, 1790
Tekurdağı, 122, 126, 127
Temâşâlık, 95, 1781
Terensi, 243
Tersepoli, 782
Tevrât, 99, 100, 101, 789, 1284, 1291, 1294, 1298, 1299, 1481
Tımışvar, 8, 135, 139, 140, 362, 365, 1429, 1430, 1431, 1432, 1464
Tırava, 137, 173, 177, 205, 368, 397, 439, 440, 443, 444, 445, 446, 475, 530, 1810
Tırhala, 156, 165, 166
Tiflis, 774, 1658, 1746
Tîh, 1253, 1294, 1825, 1934, 1938
Tihâme, 90, 913, 1514, 1588, 1795, 1815
Tilimsan, 1167, 1170, 1186, 1190, 1191, 1192, 1193, 1321, 1589, 1766
Tiransilvanya, 343
Tirhâle, 1828
Tirmiz, 1536
Tokad, 148, 1520, 1537, 1540, 1641, 1645, 1649, 1732, 1742
Toktamış, 748, 751, 752, 1674, 1700, 1705, 1746
Toktemür, 1703
Toleydo, 650, 660, 667, 669, 671, 672
Tolon, 610
Torino, 210, 215, 219, 220, 279, 523
Tortuna, 257, 264
Toskana, 266, 268, 281, 283, 295, 297, 301, 302, 304, 313, 325, 328, 330, 339, 1179
Trablus, 1338, 1580, 1640
Trablusşâm, 1252, 1339
Trabzon, 148, 679
Troya, 156
Tuğrul Beğ, 1519, 1613, 1624
Tuna, 103, 126, 132, 133, 136, 137, 139, 140, 146, 151, 154, 177, 205, 219, 345, 351, 355, 359, 361, 363, 365, 366, 368, 395, 396, 397, 403, 407, 410, 411, 413, 438, 439, 441, 448, 449, 450, 453, 480, 498, 508, 510, 511, 512, 513, 521, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 551, 564, 682, 761, 1203, 1303, 1389, 1391, 1394, 1397, 1403, 1406, 1411, 1425, 1426, 1428, 1429, 1430, 1431, 1433, 1443, 1451, 1452, 1468, 1707, 1809, 1810
Tûnus, 115, 708, 1167, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1175, 1177, 1181, 1190, 1191, 1192, 1194, 1204, 1256, 1261, 1314, 1766
Turali Beğ, 1731
Tûrân, 89, 90, 114, 116, 784, 795, 805, 807, 820, 881, 1074, 1304, 1332, 1336, 1474, 1483, 1484, 1485
Tūrân, 89, 90, 114, 116, 749, 784, 787, 795, 805, 807, 812, 814, 820, 822, 826, 829, 830, 831, 836, 837, 838, 839, 842, 881, 893, 907, 964, 965, 1074, 1304, 1332, 1336, 1474, 1483, 1484, 1485, 1521, 1536, 1543, 1640, 1712, 1781, 1787

Tūs, 800, 820, 1518, 1556, 1559, 1619, 1630, 1655, 1687, 1705, 1789
Tuzla, 1207, 1208, 1214
Tübbet, 826, 903, 904, 911, 955, 977, 985, 986, 1052, 1058, 1187, 1791, 1877, 1920

U

Uhud, 1480, 1492, 1511, 1748
Uluğ Beğ, 1530, 1534, 1536, 1714, 1718, 1719, 1720, 1726, 1729
Umihân, 841, 1086, 1087, 1092, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101
Uşşâkîzâde, 1838
Uyvar, 363, 368, 429, 430, 447, 710, 1384, 1386, 1391, 1407, 1409

Ü

Üsküb, 138, 144, 165, 565, 566, 1418, 1807
Üsküdar, 107, 113, 1251, 1257, 1359, 1360, 1363, 1803
Üstoni-Belgırad, 366

V

Valense, 650, 662, 665, 666, 670, 671, 672
Vardar, 166
Varna, 122, 126, 127, 133, 361, 679, 684, 1302, 1346, 1347
Varsak, 1681
Varşova, 736
Vâsıt, 1519, 1530, 1562, 1620, 1702, 1706, 1719, 1759, 1787, 1900, 1915
Venedik, 92, 128, 141, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 200, 201, 207, 208, 209, 210, 215, 216, 217, 218, 224, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 249, 250, 257, 260, 269, 271, 278, 279, 282, 283, 285, 291, 309, 312, 319, 322, 323, 324, 325, 355, 440, 441, 443, 446, 456, 470, 517, 518, 531, 591, 626, 658, 717, 917, 1011, 1024, 1199, 1202, 1203, 1204, 1206,1207, 1220, 1243, 1244, 1245, 1246, 1258, 1259, 1261, 1346, 1347, 1380, 1382, 1386, 1407, 1459, 1460, 1462, 1467, 1808
Veradin, 1417
Vişgorad, 362
Vişigrad, 180
Volga, 37, 734, 735, 738, 739, 741
Vostfaliya, 463, 484, 485, 486, 501

Y

Yâfes, 87, 89, 90, 91, 131, 179, 353, 354, 371, 678, 695, 710, 717, 728, 762, 765, 776, 821, 886, 909, 934, 955, 1074, 1165, 1299, 1799
Yanık, 351, 362, 366, 367, 368, 370, 525, 1388, 1389, 1391, 1393, 1394, 1399, 1404, 1405, 1409, 1412
Yanya, 156, 163, 165, 167, 696, 702
Yârkend, 829
Yassıada, 1227
Yassıçemen, 1659
Yemâme, 90, 913, 1263, 1552, 1566, 1588, 1749, 1796
Yemen, 90, 114, 117, 137, 312, 313, 412, 646, 647, 743, 763, 786, 791, 913, 1191, 1267, 1295, 1300, 1302, 1303, 1304, 1309, 1314, 1315, 1317, 1323, 1324, 1338, 1339, 1366, 1379, 1380, 1442, 1482, 1514, 1516, 1517, 1552, 1559, 1574, 1580, 1590, 1591, 1605, 1606,1610, 1622, 1628, 1753, 1754, 1758, 1795, 1821, 1825, 1827, 1836, 1845, 1855, 1894
Yenbu‘, 1514, 1588, 1591, 1593, 1598
Yeni-Pazar, 140
Yenişehir, 165
Yezd, 1308, 1518, 1527, 1616, 1685
Yezdicerd, 776, 777, 778, 780, 789, 793, 805, 812, 814, 815, 1286, 1287, 1750, 1751

Yo, 946, 953, 967
Yovanes, 120, 257, 298, 421, 748
Yunk, 948, 949, 970, 984, 985, 986, 989, 995, 998, 1022, 1048, 1049, 1050, 1051, 1055, 1057, 1067, 1091, 1093

Z

Zâbilistân, 850, 851
Zaborya, 679, 680, 681, 691, 694, 1382, 1383
Zenata, 1193
Zencân, 1516, 1609, 1631, 1656, 1750
Zeydiyye, 1324, 1549, 1600, 1606, 1608
Zeylan, 398, 848
Zeynülâbidîn, 1686
Zinnûreyn, 1334, 1481, 1511, 1750
Zuhal, 575, 1193
Zülkādiriyye, 1322, 1344
Zülkarneyn, 982, 1273, 1293, 1297, 1299, 1522, 1658, 1661, 1801, 1895